JOHANNIS CRELLII FRANCI

Operum

EXEGETICORUM TOMUS TERTIUS.

Contenta Sequens pagina exhibet.

Omnia hactenus inedita.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

Catalogus generalis hoc volumine contentorum.

JOHANNIS CRELLII FRANCI Commentarius in varia loca Euangeliorum Matthæi, Marci & Lucæ.
——— in Magnam partem Euangelii Johannis.
——— in Magnam partem Actorum Apostolicorum.
——— in plurima Capita & Loca Epistolarum Pauli Apostoli.
——— in II ad Timotheum Epistolam.
——— in multa loca Epistolarum Catholicarum.
——— in maximam partem Apocalypseos Johannis.
——— Synopses aliquot Concionum.

Catalogus particularis Librorum, Capitum & Locorum Sacræ Scripturæ, in hoc opere Explicatorum & resolutorum.

IN JOELIS.
Cap. verſ.
II. —— 12.

MICH.
V. —— 6.

MATTHÆI.
II. —— 6.
III. —— 11.
—— 11, 12.
IX. —— 1 ad 9.
XII. —— 18 ad 22.

MARCI.
IX. —— 49, 50.

LUCÆ.
II. —— 14.
—— 41.
IV. —— 18, 19.
VII. —— 36 ad fin.
X. —— 25 ad fin.
XI. —— 5 ad 14.
XII. —— 13 ad 35.
XIV. — 1 ad 15.
—— 16.
XV. —— totum.
XVI. —— totum.
XX. — 34, 35, 36.
XXIV. — 13 ad 35.

JOHANNIS.
IV. —— 20 ad 25.
V. —— 21.
—— 34 ad finem.
VI. —— 37, 38, 39.
VII. }
VIII. } integra.
IX. }
X. }
X. —— 1 ad 21
XI. —— 1 ad 49.
XII. —— 2 ad 28.
XIII. —— 1 ad 18.
XX. —— 1 ad 19.

ACT. APOST.
Cap. verſ.
I. }
II. }
III. } integra.
IV. }
V. }
VI. }
VII. —— 1, 2.
VIII. — 1 ad 24.
IX. —— 1 ad 36.
XVI. — 16, 17, 18.

AD ROM.
VIII. —— 28 ad 33.
XII. —— 20.

I COR.
III. — 10 ad 16.
21, 22, 23.
VI. —— 2, 3, 4.
VII. —— 7.
X. —— 1 ad 13.
— 16, 17.
— 28 ad fin.
XI. —— 1 ad 14.
—— 7.
XIII. —— 1, 2, 3.

II AD COR.
I. —— 3 ad 11.
III. —— 4, 5, 6.
—— 6, 7 ad fin.
V. —— 1 ad 10.
— 11 ad 18.
—— 14, 15.
—— 16, 17.
V. —— 1 ad 10.
X. —— 12.
XIII. —— 5.

AD GALAT.
III. —— 20, 21.
—— 26.

AD EPHESIOS.
Cap. verſ.
II. — 1 ad 11.
III. —— 13.
IV. —— 1.
— 10 ad 15.

AD COLOS.
III. —— 12.

II AD THESSAL.
I. —— 3 ad fin.
III. — 6 ad 15.

I AD TIMOTH.
Argum. Epistolæ ab Authore correctum.
Argum. Cap. 6.
VI. —— 13.
II. —— 4 ad 7.

II AD TIMOTH.
In totam Epistolam exceptis 12 postremis versibus.

HEBR.
X. —— 26 ad 32.
— 23, 24, 25.
XII. — 22 ad finem.

EP. JACOBI.
I. —— 1 ad 5.
—— 5.
—— 5 ad 9.
—— 25.
—— 26.

I PETR.
III. —— 18 ad fin.
IV. —— 1.
—— 17, 18.

II PETR.
I. —— 5 ad 8.

JUDÆ.
verſ. 22 & ſeqq.

APOCAL.
Cap. verſ.
IV. —— 6 ad fin.
V. }
VI. }
VII. } integra.
VIII. }
IX. }
X. }
XI. — 1, 2.
XII. —— 1 ad 12.
XIII. — 5 ad fin.
XIV. }
XV. }
XVI. }
XVII. } integra.
XVIII. }
XIX. }
XX. }
XXI. — 1 ad 12.
—— 1 ad 9.

Synopses Concionum in
1 Cor. X. 31.
Phil. IV. 13.
Jac. IV. 5.
2 Cor. IV. 17. 1a Conc.
2 Conc. in eundem locum.
Phil. III. 7.
1 Cor. XIV. 20.
1 Joh. V. 4.
Hebr. III. 3.
1 Petr. V. 5.
Matth. XVI. 24.
1 Concio.
2 Concio in eadem verba.
Rom. IV. 25.
Col. III. 1.

Plura alia loca lector benevolus in primi voluminis, Tomo Secundo inveniet, una cum eorum Catalogo.

JOHANNIS CRELLII FRANCI

Explicatio

Variorum locorum in

Euangeliis

MATTHÆI, MARCI, LUCÆ,

& in magnam partem

EUANGELII

JOHANNIS.

IRENOPOLI

Post annum Domini 1656.

IOHANNIS
FRANCI
FLORENTINI

EXPLICATIO VARIORUM MATTHÆI, MARCI & LUCÆ LOCORUM.

In Joëlis cap. 2. verſ 12.

ET *etiam nunc dixit* DOMINUS: *Convertimini ad me in toto corde veſtro, & in jejunio, & in fletu, & in planctu.*

Par eſſet ut homines ſemper ad voluntatem Dei, vitam moreſque ſuos componerent. Id enim & mandantis Dei authoritati, & naturali juſtitiæ atque æquitati, & ſuæ denique utilitati, quæ inde emergit, debent. Sed aliter ferè fit: partim ipſa hominum non ſolum imbecillitate ſed & perverſitate, partim ob cauſas externas, quibus ad peccandum incitamur. Deus verò graves pœnas ſibi non obtemperantibus minatur. Quid hîc agendum? Docet hîc propheta, in verbis prælectis, quibus nos ad reſipiſcentiam vocat. Ea quippe tabula eſt, qua ex iſto naufragio emergere datur.

Primò autem nobis notanda venit authoritas hortantis, quæ exprimitur his verbis, *dicit Dominus*. Si homo Dei nomine præſertim ab illo miſſus nos adhortaretur, meritò illi obſequeremur. Quid quum Deus ipſe præcipit, atque hortatur is qui jus habet in omnes noſtras actiones, qui obſequentes remunerari, refractarios punire poteſt? Is qui manum jam ſuſtulerat ad feriendum, rationem evadendi pœnam per pœnitentiam monſtrat, & ad eam amplectendam nos incitat. Sic primo mundo antequam diluvium immitteret, præconem juſtitiæ Noam indulſit. Antequam Pharaonem oppreſſit, Moſen ad eum miſit. Ad Sodomæos Lotum, ad Ninivitas Jonam, ad Judæos Chriſtum & Apoſtolos. vide Matth. 23. 34. Nota hîc, prophetas non ſua ſomnia, ſed verbum Dei afferre debere. Vox dicebat Eſaiæ, *clama*, nec ille tamen de ſuo proloqui auſus, quærit, *quid clamabo?* Eſa. XL. 6. Michææ exemplum vide 1 Reg. 22. 14. Vide & Deut. 18. 22. Jer. 23. 28. Sic Paulus, Ego accepi à Domino, quod & tradidi vobis. 1 Cor. XI. 23. Duas autem notas populo tradidit Deus, quibus agnoſcerent ſuum per prophetas prolatum ſermonem. Prima fuit conformitas vaticiniorum cum lege Dei ſcripta, Eſa. 8. 20. Secunda, vaticiniorum eventus, Deut. 18. 22. Jerem. 28. 9. Nos verò quum audimus dictum Domini, ita comparati ſimus prout Samuëlem inſtituit Heli 1 Sam. 3. 9. *Loquere Domine, ſervus tuus audit*, imò auſcultat & obtemperare tibi paratus eſt.

Notandum deinde ad quid nos Deus hortetur, *Convertimini* vel *convertite vos*. Quum jubet converti, innuit eos averſos fuiſſe. Poteſt autem hæc averſio eſſe particularis, poteſt & univerſalis: atque ita duplex quoque converſio: quippe vel totius vitæ morumque omnium, vel in certo quodam vitiorum virtutumque genere. Ad converſionem requiritur primò agnitio peccati: quæ paratur collatione factorum noſtrorum legiſque divinæ: ſive ea cordibus noſtris ſit inſcripta, ſive libris ſacris promulgata. Hac primò opus eſt. Nec enim de remediis morbi cogitabit ægrotus, ſi ſe ægrotare neſciat. Imponit autem nobis amor noſtri, ne facilè vitia noſtra agnoſcamus. Judex à partium ſtudio alienus eſſe debet. Itaque ponamus affectus omnes quum de noſtris ipſorum factis judicare volumus. Agnitionem peccatorum ſequitur pudor, ac dolor de admiſſis. Peſſimi enim ſunt illi qui ad doloris ſenſum occalluerunt; quales deſcribuntur Eph. 4. 19. Dolor iſte fit partim conſideratione turpitudinis quæ peccatis ipſis ineſt, partim expenſione iræ divinæ quæ peccata conſequi ſolet, pœnæque metu. Dolorem de admiſſis, ſequitur odium eorundem. Odium fertur & in præteritum; & in futurum. In præteritum, ut aboleantur quæ male admiſſa ſunt. Cæterum quum factum infectum fieri nequeat; non poſſunt quidem actiones malæ perpetratæ aboleri: ſed reatus tamen illis inhærens ac pœna eis debita aboleri poteſt, per remiſſionem; quæ ſolicita deprecatione impetranda eſt. In futurum quod fertur odium, cavet ne iterentur peccata; imò ut peccatis ſuccedat cultus juſtitiæ. Peccata cavendi optima ratio eſt, ſi peccatorum vites occaſionem. Juvabit conatum tuum conſideratio legiſlatoris atque judicis, qui ſupra te, angelorum hominumque, qui circa te, mortis atque inferni, qui ſub te. Non ſufficit autem declinare à malo, ſed etiam faciendum quod bonum eſt, Pſal. 34. 14. Nec ſufficit conatus in hoc ſeculo, quem opere compleas in futuro, ſed opus ipſum nunc temporis exigitur. Tit. 2. 12. His omnibus adeſſe imò præeſſe debet fides in Deum vera, quæ gratiam ejus amplectatur. Atque ita cenſeri poterit plena eſſe converſio hoc loco præcepta. Cavendum autem ſedulò in converſione, ne ab uno peccato converſi ad aliud revertamur. Eoque notandum tertiò quòd converſio debeat fieri ad DOMINUM. Is enim hîc dicit, *ad me*, DOMINUS autem *ſanctus eſt*, imò ipſa ſanctitas. Ad DOMINUM converti, eſt ad voluntatem ac mandatum DEI vitam ſuam componere. Hæc enim cynoſura noſtra eſt ad quam collimandum. Non ergo attendendum ad hominum placita, ad patrum authoritates, ad conciliorum decreta. Notandum quartò quod inquit, *etiam nunc*. Quaſi dicat; quanquam id quidem jam olim antea oportuiſſet fieri; tamen etiam nunc adhuc tempus eſt, nec diu tamen tempus erit. Obſerva non properare Dominum ad pœnam, ſed moram ſæpenumero longam interponere. Sic primo mundo 120 annos ad reſipiſcentiam conceſſit. Sic Babylonicam captivitatem, ſic Jeroſolymorum excidium, longè antè minatus eſt. Nobis quoque longo tempore non deſunt minæ ex ipſo Dei verbo petitæ, ac ſæpius repetitæ. Obſerva tamen; Eſſe tempus aliquod ultra quod pœnitentia differri non poſſit. Nota eſt parabola de quinque virginibus, Matth. 25. 10, 11, 12. vide & Luc. 13. 25. Item exemplum Eſavi, de quo Gen. 27. 24, 28. & Hebr. 12. 17. Ignotum eſt verò nobis quouſque Deus connivere peccatis noſtris velit. Pendet enim hoc ab illius arbitrio. Itaque ne differamus unquam reſipiſcentiam noſtram. *Hodie ſi vocem* DOMINI *audieritis, ne obdurate corda veſtra*. Pſal. 95. 7. Heb. 3. 7, 8, 13; 15. Ne nobis ſervator objiciat illud Matth. 16. 3. Et Jerem. 8. 7. Redimendum eſt tempus, Eph. 5. 16. vide & Gal. 6. 10. 1 Corinth. 7. 29. 2 Corinth. 6. 2. Luc. 19. 44.

Nota quintò, quòd converſio debeat eſſe ex toto corde. Non ſufficit externa conteſtatio: ſed in corde originem converſio habere debet. *Mortalis ſpectat quod eſt ob oculos, Deus autem quod eſt in corde* ſeu animo 1 Sam. 16. 7. Ipſe eſt ſcrutator cordium & renum Pſal. 7. 10. Cordis inclinationem externa deinde membra facilè ſequuntur. Sed nec in corde tantum utcunque debet eſſe converſio, verùm *ex toto corde*. Ut *ex utroque pede claudicare* nobis non liceat, quod Iſraëlitis

objecit Elias, 1 Reg. 18. 21. *Nemo poteſt duobus Dominis ſervire.* Matth. 6. 24. Summa legis eſt, *Diliges Dominum, Deum tuum, ex toto corde* &c. Luc. x. 27. Nec eſt quod quis impoſſibilitatem hîc prætexat. David de ſe inquit, Pſal. 119. 10. *Ex toto corde meo quæſivi te*, ô Deus. Vide etiam quid de Joſua Rege dicatur, 2. Reg. 23. 25. Imò Judæis in genere tribuitur quòd fœdus inierint Deum ex toto corde quærendi 2 Chron. 15. 12.

Notandum ſextò: Ad converſionem cordis, externam quoque conteſtationem accedere debere. Ea fit *jejunio, fletu, planctu.*

De jejunio. Jejunium vel involuntarium vel voluntarium eſt. Involuntarium, quum quis vel non habet quod edat, etſi vellet: quale jejunium proculdubio Samariæ fuit, 2 Reg. 6. ỳ. 26. Vel etiamſi habet cibum, tamen faſtidit, aut ob morbum, aut ob circumſtantias, aut ob aliquod diſcrimen, ut Actor. 23. ỳ. 21. Voluntarium autem eſt naturale, aut civile, aut religioſum. Naturale quod quis ſuſcipit ob naturæ conſervationem, aut valetudinis recuperationem. Civile ob civilem finem ſuſcipitur, ut illud 1 Sam. 14. ỳ. 24. Religioſum, quod ob finem religioſum, puta, ut quis humilietur coram Deo, ut carnem ſuam mortificet, ut aptus ſit ad devotionem. [Eſdras jejunavit ob peccata eorum qui Babylone exiverant 1 Eſd. 10. 6. 3 Eſd. 8. 73, 74. Eſther mandavit integrum triduum jejunare, ut obtineret populi Dei liberationem. Eſth. 4. 15, 16.] Jejunium eſt abſtinentia ab omni cibo & potu ad tempus certum. Ut apparet ex deſcriptione aliquot jejuniorum in ſacris; Davidis, 2 Sam. 3. 35. Eſdræ cap. 10. 6. Eſtheræ cap. 4. 16. Ninivitarum Jonæ 3. 7. Pauli Actor. 9. 9. Quin & per luctum deſcribitur jejunium Matth. 9. 15. Et dicitur afflictio animæ Eſai. 58. 3. Quis verò luctus, quæ animæ afflictio quum quis piſcibus probe effarcitur, & vino ſeſe ingurgitat? Jejunium Judæis ex lege ordinarium erat die decima ſeptimi menſis, Levit. 16. 29. Idem tempore captivitatis Babylonicæ, menſibus quarto, quinto, ſeptimo & decino ſibi jejunium indixerant. De quo vide Zach. 7. 5. & 8. 19. Sic alio tempore alia ſibi jejunia vel populus integer vel privati homines pro arbitrio imponebant. Phariſæus apud Luc. 18. 12. Jejunabat bis in hebdomada, nempe ſecundo & quinto die. Nec Chriſtus jejunia improbat, quin potius legem illis certam præſcribit, Matth. 6. 16. & 9. 14. inquit appropinquare tempus quum diſcipuli ſui jejunaturi ſint. Laudatur jejunium Annæ Luc. 2. 34. & Cornelii Actor. 10. 30. Jejunavit Paulus Acto. 9. 9. 2 Cor. 6. 5. & xi. 27. Jejunavit Eccleſia Antiochena Actor. 13. 3. Paulus iterum, atque Barnabas Actor. 14. 23. Sic conjugibus commendatur jejunium 1 Cor. 7. ỳ. 5. Meritò verò & nunc à Magiſtratu hujus urbis jejunium publicum indictum eſt, avertendo bello, peſti, aliiſque malis, partim præſentibus, partim imminentibus. Edicto parêre debent omnes qui poſſunt. Poſſunt autem omnes quotquot vel ætate ut pueri atque ſenes, vel morbo non ſunt infirmi.

Cum jejunio conjungitur *fletus*, teſtis & ipſe doloris noſtri, quem capimus ex præſente rerum ſtatu, deſideriique quo cupimus ex eo liberari. Sic Petrus Matth. 26. 75, poſt negatum Dominum flevit amarè. Sic Luc. 7. 38. Mulier peccatrix fletu pœnitentiam ſuam teſtata eſt. Vide & 6. 21. Unde cum jejunio fletus conjungi ſæpe ſolet. Vide exemplum Iſraëlitarum Jerem. 9. 1. Judic. 10. 23, 26. Eſd. 10. 1. Id quod fortaſſe, Iſraëlitæ adumbrare voluerunt 1 Sam. 7. 6. quum hauſerunt aquam eamque coram Domino effuderunt. Hinc & pro ipſo jejunio notando luctus ſive fletus interdum ponitur. Ut Zach. 7. ỳ. 3. Matth. 9. 15. Fleviſſe Dominus Jeſus aliquoties legitur, riſiſſe nunquam. Nobis quidem flendi argumentum nunquam deeſt, ſive peccata noſtra, ſive aliena, ſive præſentem rerum ſtatum, & in hoc regno, & in vicinis regionibus; ſive etiam impendentia mala cogitemus.

Cum fletu jungitur planctus. Is percuſſionem quandam ſignificat quam quis adhibet ad vehementem ſuum dolorem teſtandum: quæ quidem ad pectus plerumque fieri ſolet. Id quod expreſſe legitur Luc. 18. 13. & 23. 48. Vide & Jer. 6. 26. xlvi. 3. Ezec. 27. 31. Joël. 1. 13. Pectus enim eſt cordis & affectuum ſedes. Inde mala quæ perpetramus originem habent, Matth. 15. 19. Marc. 7. 21, 22. Ad illud quoque ſenſus doloris quem capere debemus pertinet: ut iſta percuſſio vel caſtigatio quædam pectoris velut excitatio ad dolorem videri poſſit. Interdum verò etiam percuſſio iſta fiebat apud Judæos ad femur, Jerem. 30. 6. & 31. 19. Ezec. 21. 17. ad exemplum puerperarum, quæ in magno dolore ſimiliter facere ſolent.

In Matth. 2. 6. Locus Mich. cap. 5. 6.

Continetur his verbis vaticinium de Chriſto Domino: ut non modò Pontifices & ſcribæ apud Matthæum, & Chaldæa paraphraſis, ſed & ipſimet hodierni Judæi agnoſcunt: quod opportune ſubjicitur ad conſolationem Iſraëlitarum, poſtquam & ob peccata graviter eos increpuiſſet Propheta, & iram eis Dei fuiſſet minatus. Partes hujus vaticinii duæ ſunt. Primò enim locum in quo Meſſias eſſet naſciturus deſignat; deinde ortûs ejus antiquitatem deducit. De primo. Alloquitur locum ipſum ex quo Meſſias eſſet proditurus. Nec enim inſvetum eſt in Sacris Literis, ut majoris Emphaſeos cauſſa ſermo ad res inanimatas, ut ad cœlum & terram atque ad urbes dirigatur. Locus in quo Meſſias eſſet naſciturus, vocatur *Bethlehem Ephrata.* Bethlehemi vicus ſeu oppidum erat ſex paſſuum millibus ab Jeroſolyma verſus meridiem diſtans, in monte porrectum. Latinè ſignificat domum panis, ut credibile eſt à fertilitate, quam alterum ejus nomen *Ephrata* ſignificat, quo prius fuit appellatum. Erat autem in tribu Judæ, ut apparet ex Matth. cap. 2. ubi loco Ephratæ *terra Juda* nominatur. Id autem factum eſt ad diſtinguendum illud ab altero Bethlehemo, quod in tribu Zabulon fuit. Optimè autem conveniebat, ut in civitate Davidis, quemadmodum appellatur Luc. 2. 4. ex qua David oriundus erat 1 Sam. 16. 1. Meſſias Davidis progenies naſceretur. Adde quòd *panis vitæ* quo nomine ſeſe Servator noſter apud Joh. 6. aliquoties appellat, nuſquam melius quam in domo panis exoriretur.

Nomini loci additur deſcriptio, ſed ita comparata ut dignitatem ejus non parum imminuere videatur, dicitur enim *minima in millibus Judæ.* Erant tribus in millia diviſæ, ut videre eſt Judic. 6. 15. 1 Sam. 10. 19. ſuoſque ſingula duces ſeu præfectos habebant; qui quidem apud Matthæum pro millibus ipſis ſubſtituuntur. Non poterant autem iſta millia omnia inter ſe exactè ſemper eſſe æqualia. Nam & numerum hominum interdum auctum, interdum diminutum fuiſſe credibile eſt, & opes & potentia ſine dubio diſpar erat. Ita & Bethlehemum inter minima fuiſſe hîc dicitur. Mirum ergo quòd in tam vili oppido Meſſiam Deus naſci voluerit: ſed multum differunt cogitationes viæque Dei, à cogitationibus hominum. Eſai 55. 8, 9. Infirma enim & ignobilia mundi Deus elegit, ne caro ulla gloriaretur. 1 Cor. 1. 27, 28. Unde neque nunc mirum cuipiam eſſe debet, renatum eſſe Euangelium, & cum illo ipſum quodammodo ſervatorem noſtrum in gentibus quæ ab aliis pro barbaris habentur, & in vilibus oppidulis: qualia ſunt aut Witemberga, aut ſimilia illi alia oppida. Qualecunque verò ſit Bethlehemum, ait tamen Deus apud prophetam noſtrum, *Dux mihi ex te egredietur, qui ſit dominator in Iſraël.* Egreſſus non ipſam nativitatem hîc ſignificat, ſed eam præſupponit. Erat Bethlehemi naſciturus Meſſias, atque inde egreſſurus. Non caret autem myſterio, quod inquit, *egredietur mihi.* Significatur enim hac ratione reſpectus Meſſiæ illiuſque nuncii, ad Dominum, ad cujus nutum atque honorem ille ſeſe actioneſque ſuas omnes compoſiturus ſit.

Sequi-

Sequitur insigne Messiæ elogium, *qui sit dominator in Israël.* Per Israelem, Israëlis posteros intelligi, cuilibet patet. Erant autem quum hæc Michæas vaticinaretur, diversæ tribus, neque unus Rex Israëli toti imperabat. Imò Israëlis nomen aliis à tribu Judæ distinctis nominatim tribuebatur. Hîc tamen Deus tribum Judæ à Messiæ imperio sine dubio noluit excludere, ei enim præcipuè illum destinabat. Itaque per id omnes tribus omnesque posteri Israëlis, ut diximus, rectè intelliguntur. Qui maximus illius honor reputandus est, quippe illud perfecturi quod nemo per tot secula potuerat. Quando hoc vaticinium impletum fuerit, vide Luc. 2. Ubi animadverte quomodo per multam Dei providentiam, Augusto Romanorum Imperatore regnante, Maria Dominum Jesum in utero gerens, quæ domicilium alioqui Nazareti habebat, Bethlehemum adducta sit, ut Messiam ibidem pareret. Judæi, quum negare nequeant, Dominum Jesum Bethlememi natum, quominus tamen credant eum esse qui hoc in loco pro Messia designatur, obtendunt Dominum Iesum non fuisse dominatorem in Israële, quin contrà Israëlem ipsi potius dominatum. Sed ad posterius ipsi responderunt Ioh. 18. 32. *Nobis non licet occidere quenquam*, & satis docet historia, nil illos id temporis nisi præsidibus Romanis volentibus aut conniventibus potuisse. Malè verò Judæi Dominum Iesum impugnant ex eo quòd dum in terris ageret nullum ipse dominium in Israëlem exercuerit, quasi nos intra illud tempus dominium istud coarctemus. Habuit ille quidem jus regni & in terris, unde & Regem sese fassus est coram Pilato, qui titulum ejus deinde cruci affixit. Usurpavit quoque jus regni eatenus, quatenus jam tum leges plurimas à populo suo observandas tulit. Plenam tamen usurpationem, præsertim eo modo quo Judæi eam intelligebant, etsi oblatam, acceptare noluit, ut patet Ioh. 6. 15. Sciebat pati se prius debere, atque ita ad gloriam suam ingredi, Luc. 24. 26. Confer Philip. 2. 9. Hebr. 2. 9. Inde ergo regnum ejus verè censendum est, ab eo tempore quo plurimos habuit ex Israëlitis, qui imperium illius acceptarent, eique obsequerentur. Actor. 2. 41. c. 5. 14. XXI. 20. & alibi passim. Quotquot autem eum acceptare noluerunt, hos per eversam eorum Rempublicam graviter punivit, & in ultimo porrò judicio puniet. Imò non ii tantùm Israël censendi, qui secundùm carnem ex Israële nati, sed & ex omnibus gentibus quotquot promissionem Abrahæ factam acceptarunt, ejusque hæredes facti sunt, qui verus sunt Dei Israël. Rom. 9. 5, 7, 8. Gal. 6. 16. His omnibus ille imperat. Imò non tantùm Israëlitis obedientibus, sed etiam refractariis omnibus, & non tantùm hominibus, sed etiam Angelis, atque adeo quicquid est vel in cælo vel in terra ullius dominii capax.

De secundo. *Egressiones ejus ab antiquo, à diebus seculi.* Variè hunc locum varii & interpretantur & explicant. Plerique generationem hîc Messiæ æternam significari putant. Sed il nimium sunt absurdi. Si enim generatio Messiæ hîc significatur, quomodo æterna esse poterit? quum generatio sit productio à non esse ad esse. Piscator in Apologia suæ versionis, alio eam refutat argumento, quòd generatio filii divina, quam ipse alioquin concedit, sit una, hîc verò de egressionibus in plurali numero sit sermo. Responderi solet, vel ad duas generationes Christi hîc respici, unam ex Deo, alteram ex Maria: vel exprimi hac ratione ejusdem ex Patre generationis continuationem. Sed prior responsio, præter alia hoc habet absurdi, quòd generatio Christi ex Maria hac ratione ab æterno sit futura. Posterior quum generationis continuatio asseritur, generatum facit quiddam fluxum & evanescens, quod nisi perpetuò restauraretur, in nihilum abiturum sit. Piscator egressiones Messiæ intelligit ejus sub Angeli alicujus forma ad Patres egressus. Sed ut hæc interpretatiò valere possit, primùm probandum esset, Angelorum istorum quenquam qui Patribus apparuerunt, Messiam fuisse. Id verò ille non facit. Nos verò aliàs contrà probavimus, nec inter illos qui Abrahamo apparuerunt, Messiam fuisse, ex Heb. 13. 2. Nec inter eos qui Mosi, sive in rubo, Actor. 7. 30, 35. sive in Sina, Actor. 7. 38. Gal. 3. 19. Hebr. 2. 2, apparuerunt. Tertia explicatio est Sebastiani Munsteri, Glossæ ordinariæ, & Calvini, qui ad decretum Dei de Messia respectum putant; cum quorum sententia convenire videtur, id, quod Judæi vulgò ajunt, Messiam, ut & legem, & res alias quasdam, ante mundum creatas fuisse; quod de decreto Dei explicandum, ratio docet. Quarta est Paraphrastæ Chaldæi, qui sic habet: cujus nomen præparatur ab antiquo, à diebus seculi. Cum quo ferè conveniunt Tremellius & Junius, qui sic: cujus exortus à principio, à diebus seculi, & per exortus intelligunt declarationes atque demonstrationes, tanquam exortus solis. Quinta Johannis Tosarii, & Judæorum, qui de origine à primis & prisci seculi Regibus sermonem esse putant. Eligat ex his tribus posterioribus quam quis volet, aut omnes eas conjungat. Ultima tamen earum simplicissima videtur. Ad quam ut & penultimam confirmandam notandum; verba quæ in Hebræo habentur, non rem ab æterno factam propriè aut præcisè significare, ut multi hîc prætendunt, sed ut Piscatoris interpretatio recte habet, *ab antiquo, & à diebus seculi*, sive mundi. Verba enim Hebraica antiquitatem sive temporis sive loci significare, idem Piscator affirmat, & probat. De tempore notentur illa loca, Psal. 74. 2, 12. *Dies seculi* quoque æternitatem absolutam non significare, patet ex illis, Malach. 3. 4. Psal. 25. 6. Esai. 64. 4. Joh. 9. 32.

Notetur autem hoc quoque argumentum præstantiæ Messiæ, quòd egressiones ejus ab antiquo & à diebus seculi esse dicantur. Sive enim hoc ad decretum Dei de illo factum, sive ad declarationes per prophetas, visiones, atque typos, sive denique ad originem generis ejus referas, omnia illa nihil vulgare sed quiddam penitus eximium asserunt.

Matth. 3. 11.

OStendit his verbis Johannes sui Christique baptismi, & per consequens utriusque eorum muneris discrimen. Videamus primo quomodo nobis baptismum munusque suum proponat, deinde quomodo Christi. De primo: *Ego quidem baptizo vos aqua.* Quid hic loquatur ex antecedentibus constat. Johannes nimirum, Zachariæ atque Elisabethæ filius, in senectute eorum singulari Dei cura conceptus & genitus, in deserto educatus. Vir austera vita, veste ex camelorum pilis texta vestitus, coriaceo cingulo cinctus, cujus cibus erat locustæ & mel agreste. Ad illum sermo Dei factus Luc. 3. 2. ipseque missus à Deo fuerat Joh. 1, 6, & quidem ad baptisandum ℣. 23. unde quod deinde de munere suo prædicat, non sua sponte, sed divino jussu præstitisse existimandus est. Noc enim sumere quicquam homo potest, nisi quæ à Deo illi fuerint data, ut ipse loquitur Joh. 3. 27. Hic ergo Johannes dicit: Ego baptiso aquâ. Baptismus proprie immersionem in aqua significat, id apparet ex 2 Reg. 5. ℣. 14. per consequens vero etiam ablutionem & purgationem, ut Marc. 7 4. Johannem ita baptisasse apparet ex eo, quod sepulturam baptismo comparet Paulus Rom. 6. 4. Col. 2. 12. Unde intelligi potest quantum à baptismi ritu recedant, qui effusione aquulæ in solum caput illum se perficere posse putant. Quum nec vocabuli vis istud ferat, nec ullo exemplo probari possit. Porrò quorsum ista immersio hominum à Johanne usurpata pertinuerit, id sequentia docent, quum addit: *in resipiscentiam.* Nimirum exprobrabat Johannes Dei jussu populo & singulis ex populo peccata sua, & ut ab illis recederent justitiæque studerent, eos hortabatur, pœnam gravissimam, nisi facerent, minatus. Quotquot ergo ad illum accederent, & peccata sua confiterentur, hos baptisabat in resipiscentiam, sive eo pacto ut à peccatis resipiscerent, & meliori vitæ studerent, qua ra-

tione futurum erat ut deinde remiſſionem peccatorum conſequerentur: quemadmodum videre eſt Mar. 1.4. Luc. 3. 3. Erat autem baptiſmi ceremonia ad hanc rem aptiſſima, utpote non modò à profanis gentibus ſed ab Iſraëlitis Dei juſſu ad purgationes expiationeſque adhibita. De leproſorum purgatione Levit. 14. 5, 9. De laborantibus ſeminis profluvio Lev. 15. 5, 6, 7, 8, 9. De iis qui tetigerint cadaver Lev. 17. 15. vide quoque Num. 19. toto. Hinc manaſſe videntur illa quæ ex Mar. 7. antea recitavimus. Imò ritus proſelytos baptiſandi, quem in Thalmude & Rabbinis videre licet, hinc quoque eſt. Adumbrat verò commodè externus baptiſmus internam animi à peccatis ablutionem. Unde & noſter nos baptiſmus admonere poteſt internæ animi purgationis, cui ſemper ſtudendum. *Facite fructus* (inquit hîc Johan. ỳ. 8.) *dignos reſipiſcentiâ.* Reſipiſcentia verò duo in ſe complectitur. Primò ut quis doleat de peccatis admiſſis, & ad ea nunquam redeat. Deinde ut bonum amet, atque faciat.

Porrò quum Johannes inquit, *Ego vos baptiſo*, Judæos alloquitur, quippe ad quos miſſus fuerat. Nam Gentes Apoſtoli demum baptiſarunt. Paries enim intergerinus inter Judæos & Gentes per Chriſtum ejuſque crucem demum disjectus fuit. Particula *quidem* oppoſitionem ſeu diſcrimen inter Johannis Chriſtique munus indicat: cujus unius deſcriptionem quum viderimus, videamus jam & alterius. *Qui autem poſt me venit, validior me eſt*, Chriſtum intelligit, ut Johannes ipſe interpretatur, Joh. 1. 29, 30, & ſeqq. Poſt Johannem enim Chriſtus venit, non ut ſervus poſt Dominum, ſed contrà, ut Dominus poſt anteambulonem. Illud poſt ad locum propriè refertur, conſequenter etiam ad tempus. Nam qui loco poſterior incedit, is & tempore poſterius venit. *Venire* autem Chriſtus dicitur non quum natus eſt, ſed quum munus ſuum aggreſſus eſt: quod ex hoc loco perſpicue apparet: & notandum eſt propter illud *in carne venit* 1 Joh. 4. 2. & 2 Joh. ỳ. 7. quod ad nativitatem vulgò ſed male referunt. Erat autem adventus Chriſti cùm hæc Johannes loqueretur, in propinquo, ut apparet ex iis quæ apud Euangeliſtam noſtrum ſequuntur; itaque non dicit veniet in futuro, ſed *venit* in præſenti.

Cùm Chriſtus Johanne *validior* dicitur, non ad robur corporis, ſed ad virtutem Spiritûs reſpicitur: de qua & Heb. 1. 9. Vide ejuſdem Johannis Baptiſtæ confeſſionem, Joh. 1. ỳ. 15. & Joh. 3. 28. Notanda hæc præſtantiæ Chriſti confeſſio, ab eo edita, qui quantus vir fuerit, vide Matt. 11. 7. Nobis roboris Chriſti conſideratio eo quoq; ſervire debet quò Paulus eam applicat 1 Cor. 10. 22. ut ne Dominum ad zelum irritemus.

Pergit Johannes exaggerare Chriſti præſtantiam cùm addit: *Cujus non ſum dignus portare calceamenta.* Dignitatem Chriſti ex eo adſtruit, quòd ipſe viliſſimo ejus miniſterio indignus ſit. Id enim proverbiali hac loquutione denotatur. Cui ſimilis eſt illa Mar. 1. 7. Luc. 3. 16. ubi ſe dicit indignum qui corrigiam calceamenti ejus ſolvat. Et illa Pſal. 60. 10. & Pſal. 108. 10. ubi David ſe ſuper Edomum dicit projecturum calceamenta ſua. Locutio inde ſumta videtur, quòd accubituri calceos deponebant, quos honoratiores ſervi aſſervabant. Quin & locum Sacrum ingreſſuros veriſimile eſt calceos poſuiſſe: quod Moſi mandatum legimus Exo. 3. 5. & Joſ. 5. 15: quodque Turcis & Africanis etiam nunc in uſu eſt. Notanda hic iterum ſumma Chriſti præſtantia & dignitas. Notanda & ſumma in Johanne animi demiſſio, ut tanto in viro; eaque nobis imitanda, cùm alibi, tum inprimis quando cum Chriſto negotium nobis eſt. Notandum tamen & hoc quod Johannes licet ſeſe indignum agnoſcat qui vel calceamenta Chriſti geſtet, munus tamen præcurſoris Chriſti, à Deo ſibi delatum non detrectaverit ſed pro virili adminiſtraverit. Ita & nobis infirmitatis noſtræ agnitio non debet obſtare quominus officium faciamus. Malè Moſes balbutiem, Jeremias juventutem ſuam prætendebat, contra Domini mandatum.

Ille vos baptiſabit Spiritu ſancto & igne. Oſtendit Chriſti baptiſmum non modò à ſuo diverſum, ſed & eo longè præſtantiorem atque efficaciorem, ut non vanè illum ſe fortiorem dixerit. Quanto enim plus poteſt Spiritus atque ignis, quàm aqua? Opponi poſſet, legi nihilominus & Dominum Jeſum aquâ baptiſaſſe Joh. 3. 22. IV. 1. quod quanquam ibid. ỳ. 2. explicetur, per diſcipulos ejus id fuiſſe peractum, credibile eſt tamen diſcipulos nil niſi volente magiſtro in re tanti momenti feciſſe: id etiam dici poteſt de baptiſmo ab iiſdem poſt aſcenſionem Chriſti adminiſtrato. Sed reſponderi poteſt non ſtatim negari, Chriſtum aqua baptiſaturum, etſi Spiritu ſancto quoque & igne eum baptiſaturum affirmetur; atque hoc ſufficere ut baptiſmus hujus tanquam præſtantior Johannis Baptiſmo aquæ opponatur. Sumit enim ad Chriſti præſtantiam præſe probandam argumentum ex Chriſti Baptiſmo potiſſimùm, eumque ſuo aquæ Baptiſmo opponit; qui & ipſo diſcipulorum Chriſti aquæ Baptiſmo inferior dici poteſt. Iſte enim & reſipiſcentiam perfectiorem, & remiſſionem peccatorum pleniorem adumbrabat, & in nomine Chriſti adminiſtratus fidem in eum apertè requirebat. Jam quòd Chriſtus Spiritu baptiſaturus dicitur, id quomodo intelligendum ſit, ipſemet oſtendit Actor. 1. 5. Et Petrus Act. 11. 16. Reſpicitur enim hac phraſi, primùm ad abundantiam Spiritûs, quæ tanta futura eſſet, ut illa veluti obrui & immergi poſſint: quam abundantiam Chriſtus notat Joh. 7. 38. Deinde & ad purgationis effectum, quem & Petrus notat Epiſt. 1. c. 1. ỳ. 22. Quod autem additur, *& igne*, id nonnulli proprie intellectum volunt, quemadmodum de Abyſſinis fertur, eos aqua baptiſatis notam igne inurere. Alii, ut Origenes, Hilarius, Hieronynus, ad purgatorium ignem hoc trahunt, ineptè. Cùm & purgatorius ille ignis nuſpiam ſit, & Baptiſmo ignis non pœna ſed beneficium potiùs hoc loco denotare Johann. videatur. Certè ſi hîc ignis intelligendus eſſet noxius, ille potius intelligeretur cujus & in antecedenti & in ſequenti verſu fit mentio. Sed ex collatione Marci, qui de Baptiſmo Spiritûs loquens ignem omittit, Mar. 1. 8, ſatis conſtare videtur per ignis Baptiſmum nihil hic à Spiritûs Baptiſmo diverſum ſignificari, ſed illum potiùs explicari. Vult quippe Johannes ſignificare, Dominum Jeſum igneo quodam Spiritu ſuos donaturum, qui mentes eorum illuſtret, incendat, purget. Hanc virtutem Spiritûs notat Eſaias c. 4. ỳ. 4. & c. 6. ỳ. 6, 7. Ea res verò ſignificatur eò quoque quòd die Pentecoſtes Spiritus ſancti effuſio, ſymbolo linguarum diviſarum inſtar ignis figurabatur. Unde videmus quanta ſubito in diſcipulis Domini immutatio facta fuerit. Baptiſet nos quoque Dominus Jeſus Spiritu S. & igne, quo ab omnibus peccatis purgati, plenaque veritatis notitia colluſtrati, fervide feramur ad id quod nobis injunxit, faciendum, ejuſque Patriſque ejus gloriæ ſtudio flagremus.

Matth. 3. verſ. 11, 12.

Argumentum. In his verbis Johannes Baptiſta extollit præſtantiam muneris Domini Jeſu Chriſti; idque comparatione inter ſe atque illum, ratione muneris inſtituta. Loci duæ ſunt partes: Protaſis comparationis & Apodoſis. In protaſi ſeu priori comparationis parte ſuum munus exprimit Johannes, in Apodoſi ſeu altera parte, munus Chriſti, ſeu muneris ipſius præſtantiam muneri ſuo opponit. Prius illud continetur ỳ. 11. *Ego Baptiſo vos aqua in pœnitentiam.* Ubi duo explicantur. 1. Quid Johannes ratione ſui muneris fecerit. 2. Quem infinem. Illud eſt, *Baptizo vos aquâ*, hoc, *ad pœnitentiam.* Per Baptiſma autem in aqua ſimul etiam doctrinam ſuam intelligit. Quanquam poſſet aliquis jure ſuſpicari Johannem noluiſſe totum munus ſuum explicare, ſed partem ipſius, nempe aquæ Baptiſmum tantùm, abſque doctrina ipſa: quia eam opponit Baptiſmo Spiritus, qui hoc loco non videtur complecti Baptiſmum doctrinæ. Altera pars comparationis continetur in ſequentibus ỳ. 11 & 12. ubi duo ſunt conſideranda. 1. Quomodo Dominum Jeſum deſcribat. 2. Quomodo præſtantiam muneris ipſius exprimat. Primum eſt ibi *qui verò poſt me venit.* Alterum duplici ratione præſtat. 1. Generatim, 2. Speciatim. Generatim ibi, *Fortior me eſt, cujus non ſum dignus*

dignus calceamenta portare. Ubi in priori parte exprimitur iſta præſtantia, in poſteriori amplificatur. Speciatim verò in ſequentibus. Iſta autem duabus in rebus cernitur. Primò in præſtantia iſtius doni quod Dominus Jeſus ſuis, vel hominibus in ſe credentibus in hoc ſeculo largiturus erat. Deinde in eo quòd poteſtas judicandi ipſi fuerit demandata. Vel potiùs, primo in eo quòd diviniſſimum donum in hac vita in ſuos ſit effuſurus; deinde quòd judicium de hominibus inſtituturus ſit. Prius illud explicat in verbis, *Ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto & igne.* Ubi videndum, primò quomodo hoc donum exprimat; ſecundò qua ubertate illud Dominus Jeſus effuſurus erat. Donum ipſum 1, voce *Spiritus* 2 *ignis*; ubertas effundendi illius, voce *baptizandi* exprimitur. Poſterius in verſiculo 12, toto continetur. In quo iterum duo poſſunt conſiderari. Nam primò, poteſtas illa judicandi explicatur; deinde illius exercitatio & actus ſive effectus. Illud eſt ibi, *Cujus ventilabrum in manu ipſius.* Quanquam eadem verba poſſunt etiam ſignificare præparationem quandam, & ut ita dicam accinctionem ad judicis munus exercendum: quaſi dicat, jam eſt paratus & accinctus ad judicandum. Exercitatio verò in ſequentibus exprimitur. Ubi conſideranda 1. deſcriptio bonorum, & ipſorum felicitatis 2. deſcriptio malorum & ipſorum infelicitatis. Vel potiùs exercitatio iſta exprimitur, primò quidem generatim, in verbis, *& perpurgabit aream ſuam*, deinde ſpeciatim: dum duas veluti partes illius exprimit, quarum prior ad bonos ſpectat, eſtque læta, ibi *& congregabit triticum ſuum in horreum*; poſterior ad malos, eſtque triſtis, *paleam comburet igni inexſtinguibili.*

De ſenſu verborum.

Ego vos baptizo aqua. His verbis Johannes vel ſolum baptiſmum intelligit, à doctrina diſtinctum, vel ſimul & doctrinam comprehendit: & ita una parte muneris expreſſa totum munus intelligit: quemadmodum ſit & alibi Matth. 21. 25. Exprimere autem voluit hoc pacto vilitatem quandam muneris ſui, quòd nimirum aquâ, quæ res eſt vulgaris, & ad animum hominis plane non penetrat, nullamque per ſe ad pietatem efficiendam habet efficaciam, homines tingeret. Erat autem baptiſmus ille adumbratio quædam duarum iſtarum partium quæ in munere Johannis continebantur: hoc eſt tum ejus quod hominibus ipſis faciendum præcipiebat, tum ejus quod Dei nomine iiſdem ſi obtemperaſſent promittebat. Præcipiebat enim pœnitentiam, promittebat peccatorum remiſſionem. Utrumque repurgatio & ablutio quæ ablatio quædam eſt, illa quidem ipſarum peccati ſordium, hæc verò reatus, ſeu pœnarum. Quare utraque ablutione quadam externa adumbrabatur.

Hinc doctrina, 1. Non eſſe baptiſmum aquæ perſe magnificiendum, neque illi tribuendam eſſe perſe vim & efficaciam aliquam in ſalutis negotio, quam quidem ut jam diximus perſe habeat, quicquid tandem velis in & cum aqua iſta fieri. Sed per ſe adumbratio tantùm illi quædam tribuenda eſt rerum earum quæ ad ſalutem iſtam pertinent, vel in quibus etiam ipſa ſalus quodammodo poſita eſt. Adeoque baptiſmo aquæ tantum tribuendum eſt in ſalutis noſtræ negotio, quantam vim habere poteſt externa, & hominum ipſorum operâ peracta negotii ſalutis adumbratio. Per accidens enim non eſt negandum poſſe aliquid baptiſmo aquæ tribui. Adumbratio autem iſta eatenus tantùm aliquid virium in hoc negotio poteſt habere, quatenus ejus conſideratio nos aliquo modo ad pietatem incitare poteſt. Eo præſertim addito quòd ii qui hoc modo à Johanne ſeſe abluendos curabant, ea ratione ſolenniter ſtipularentur ſe id præſtituros quod ea ablutione deſignabant: hoc eſt animum à ſordibus peccatorum repurgaturos, & vitæ rationem in melius mutaturos. Quæ res ſi memoria teneatur, & diligenter expendatur, hominem ad virtutis ſtudium aliquo modo excitare poteſt. Nota obiter, diſcrimen hac in parte eſſe inter Dei verbum, & baptiſmum aquæ, quod attinet ad rationem nos ad pietatem impellendi. Verbum Dei, præſertim Euangelium, ipſummet, modò conſideretur, ad pietatem nos invitat & impellit, non ratione alicujus accidentariæ qualitatis: imò verbum Dei, modò intelligatur, & in animum incidat bene præparatum, tanquam in agrum fertilem, ſua majeſtate ac præſtantia efficere videtur ut diligenter conſideretur. Baptiſmus autem aquæ, hoc eſt ipſa ablutio, quæ aqua fit, ratione qualitatis ſeu finis accidentarii tantùm, qui non perſe ſed ex inſtituto, ſive Dei, ſive hominum illi additur, nempe quatenus aliquid adumbrat, vim aliquam habet, ſi ea res conſideretur; nec tamen illa ipſa adumbratio tanti eſt ut hominem videatur magnopere ad diligentem conſiderationem excitare: longè ſane minus quàm Dei verbum illud vivum & permanens in æternum, quod promiſſiones maximas & pretioſiſſimas quæ animum hominis maxime feriunt ac perſtringunt, complectitur. Unde etiam fit, ut etſi tandem æque diligenter utrumque perpendatur, longe minus tamen baptiſmus efficiat quàm Dei verbum, imò propemodum nihil. Adde quòd ratio iſtius adumbrationis, unde totum id proficiſcitur quod baptiſmus hac in parte efficere poteſt, ferè in nuda tantùm conſideratione ſit poſita, adeoque ſit intellectûs ipſius humani quædam operatio. Ablutio quidem ipſa, & ſimilitudo quæ inter eam & ſpiritualem noſtri ablutionem eſt, à conſideratione noſtra non pendet, ſed tamen quòd ea ablutio iſtum in finem adhibeatur ut ablutionem ſpiritualem adumbret, id totum videtur intellectu noſtro niti. At verò id quòd Dei verbum nos ad pietatem excitat, intellectûs noſtri operationem antecedit: nempe voluntas divina, partim de promiſſionibus nobis reipſa exhibendis, partim de pietate à nobis præſtanda, & ſi quæ ſunt quæ promiſſionum aut certitudinem oſtendunt, aut ullam ad pietatem illam vel pleniùs intelligendam vel commendandam vim habent, quale eſt exemplum Domini Jeſu, & ſimilia. Quod ad Spiritum ſanctum attinet, ille quia perſe in animum hominis illabitur, vel conſideratione non videtur indigere, ſed ſua veluti ſponte nos ad pietatem incitare, cùm in nobis cogitationem rerum ſalutarium ipſemet excitet, & ſpem ſalutis confirmet, augeat, atque altius elevet, ita ut etiam ſenſum quendam voluptatum futurarum præſtet: vel ſi indiget, eam conſiderationem partim ipſe excitare facile poteſt, partim aliquid amplius præſtat quàm ipſa tantùm ejus conſideratio, & hac ratione vel ipſum Dei verbum quod eſt ſigillum quoddam, ſuperat. Iſtud enim tantum in nobis videtur efficere quantum ejus conſideratio præſtare poteſt. Spiritus autem ſanctus, aliquid amplius in nobis præſtat quàm id eſt quod ex ejus conſideratione proficiſcitur.

Doctrina 2. Quando ſermo eſt de baptiſmo qui à Chriſto in Chriſtianos proficiſcatur & Chriſtianorum planè ſit proprius, non debere aquæ baptiſmum intelligi: ſiquidem hunc Iohannes tanquam ſui muneris proprium ponit, & Chriſti baptiſmo quo ille ſuos ſit abluturus opponit.

Appendix. Poteſt hoc loco diſſeri de cauſis cur aquæ baptiſmus fuerit uſurpatus ab Apoſtolis, tum Chriſto adhuc in terris verſante, tum etiam poſt ipſius aſcenſionem in cœlos: & præterea quod ſit diſcrimen inter baptiſma Iohannis & Apoſtolorum, præſertim poſt aſcenſionem D. Ieſu. Videatur Fauſtus Socinus de baptiſmo.

Ad pœnitentiam, hoc eſt ut homines hac ratione pœnitentiam & profiteantur & agant, vel potiùs hoc ſolum ut agant. Hoc ipſo partim commendat illud quod hactenus quodammodo depreſſerat: quaſi dicat, habet tamen iſte baptiſmus aquæ egregium finem, licèt ipſe per ſe non ſit tanti, partim etiam videtur deprimere velle ſuum munus, quaſi dicat, ut ita homines præparentur ad aliquid longe majus, quod poſtea Deus per Chriſtum eſt facturus. Hæc erat præparatio viæ Domini, vide Canticum Zachariæ Luc. 1. 76, & prophetiam Eſaiæ 40. 3, *Vox clamantis in deſerto, parate viam Domini*, &c.. Tanto autem magis hoc admittendum videtur, quia pœnitentia quam Iohannes prædicabat non erat uſquequaque perfecta. Nam ſupra legem Moſis & id quod naturalis ratio dictat vix aſcendebat.

Hinc Doctrina. Requiri ad ſalutem pœnitentiam: imò etiam ut doctrina Chriſti commodius & facilius recipiatur requiri aliquam vitæ emendationem, ut homines ſaltem ſecundùm legem & rationis dictamen vivant. Non tamen hoc abſolute requiritur, ſed ut tanto facilius & commodius ſuſcipiatur. Nam duplex eſt probitas quæ poteſt reperiri in eo qui Chriſti doctrinam non fuerit amplexus, quarum altera eſt omnino neceſſaria, altera utilis ad iſtam doctrinam ſuſcipiendam. Illa imperfectior, hæc perfectior. Illa in pronitate tantùm animi ſeu propenſione quadam ad virtutem conſiſtit, etiamſi facta ipſa à virtute abhorreant, hæc factorum etiam probitatem complectitur, non contrà. Pœnitentia ſeu reſipiſcentia eſt animi primùm deinde actionum externarum ex animo proficiſcentium in melius mutatio. Sed mutatio illa vel eſt imperfectior, vel perfectior. Illa quæ ad normam legis Moſaicæ & rationis dictamen eſt inſtituta: perfectior quæ ad Chriſti doctrinam. NB. Sacræ Literæ iiſdem vocabulis nunc plura nunc pauciora complectuntur. Plura cùm minus proprie illis utuntur, & brevius loqui volunt: pauciora cùm magis proprie & explicatius loquuntur. Sic pœnitentiam nonnunquam accipiunt proprie planè, ita ut animi tantùm mutationem in melius ſignificet: quod fit cùm fructus pœnitentiæ ſeu bona opera à pœnitentia tanquam effectum à cauſa diſtinguunt. Nonnunquam minus proprie, cùm eo nomine & factorum externorum in melius mutationem ex animi mutatione proficiſcentem complectuntur: ut hoc loco, & aliis omnibus ubi officium hominum qui remiſſionem peccatorum adipiſci velint, hoc ſolo nomine exprimitur. Præterea interdum adhuc latius quodammodo extenditur hoc vocabulum, cùm non tantum pro perfectiſſima quadam mutatione tum animi tum morum ſumitur, quæ nimirum eſt inſtituta ad normam Euangelii, ſed etiam fidem quæ illius eſt cauſa efficiens, complectitur: quæ tamen aliàs à pœnitentia diſtinguitur. Hoc modo ſumitur pœnitentia Luc. 24. 47, ubi prædicatio Euangelii Apoſtolis demandata duabus in rebus ponitur, *annunciatione pœnitentiæ*, & *remiſſionis peccatorum*: cùm tamen nemo neſciat illos fidem quod attinet ad hominum officium prædicare debuiſſe. Ita Act. 5. 31. Hoc tantum fortaſſis dici poteſt ibi ubi fides à pœnitentia diſtinguitur imperfectiori quadam fere ratione pœnitentiam accipi, hoc eſt ut eam tantùm animi & factorum mutationem ſignificet, quæ ad legis & naturalis rationis regulam ſit inſtituta. Eodem modo fides nonnunquam plenius accipitur, & totum Chriſtianorum officium ſeu totum id quod ex parte noſtri ad ſalutem eſt neceſſarium comprehenditur, ut cùm dicimur *fide juſtificari*: interdum à charitate, quæ altera eſt eaque maxima officii noſtri pars, tanquam cauſa à ſuo effectu diſtinguitur, & magis proprie ſumitur. Interdum denique pro firma de rebus divinitus nobis revelatis, & de certitudine promiſſorum divinorum, perſuaſione, ab earundem deſiderio ſeu ſpe, quam ſuperior ſignificatio complectebatur, ſejuncta, ſumitur: quæ ſignificatio maxime propria eſt, ut 1 Cor. 13 ult. Sic etiam *ſpes*, nunc fidem complectitur, nunc à fide diſtinguitur. Idem contingit in *cognitione Dei & Chriſti*: nunc enim utriuſque fit mentio ſimul, & utraque paulò ſtrictius ſumitur, nunc alterius tantùm horum cognitio utriuſque notitiam complectitur.

Qui poſt me venit. Hoc eſt qui munus ſuum poſt me demum aggredietur. Ratio eſt quia Chriſti munus debuit eſſe longe præſtantius ac perfectius Johannis munere: perfectiora autem tempore ſolent fieri poſteriora. Hæc ratio poteſt ita illuſtrari: Johannis munus fuit quædam præparatio ad id quod Chriſtus poſtea peragere debuit, atque adeo peregit. Venit enim Johannes ut præpararet viam Domino. Præparatio autem rem ipſam cujus eſt præparatio antecedere debet. Quare hinc elici poteſt quædam commendatio muneris Domini Jeſu. Hic fortaſſe eſt occaſio diſſerendi, cur Deus poſtquam denuo voluit in lucem producere veritatem, non omnia ſtatim aperuerit quæ ad pleniſſimam veritatis cognitionem pertinent. Quia perfectiora ſolent fieri tempore poſteriora, & ad perfectiora illa intelligenda præparationibus quibuſdam opus eſt, quas Deus voluit præmittere: quemadmodum olim voluit per Johannis prædicationem præparari animos hominum ad Chriſti doctrinam recipiendam. Doctrina. Non ſemper antiquiſſima ſunt optima & præſtantiſſima. Prior fuit Johanne lex Moſis, & tempora quæ Legem anteceſſerunt: nec tamen præ doctrina Chriſti & noſtris temporibus præſtantiora. Hoc quidem certum eſt, quòd illa quæ habita ratione ejus temporis quod à Chriſti revelatione initium ducit ſunt antiquiora, ratione doctrinæ, ſint meliora, præſertim reſpectu temporis quod aſcenſionem Chriſti brevi eſt conſequutum. Nam hic non tantum Doctorum ſed & auditorum ratio habenda. Omnis nempe quæ eſt in doctrina Euangelica præſtantia ea exinde pendet, & ad illam conformari debet, tanquam ad normam ſuam perfectiſſimam: ita ut ſupra illam aſcendere infra illam fere ſubſiſtat. Quod attinet ad auditores, illi qui olim fuerunt poterant aliqua ex parte noſtros ſuperare: ſed non eſt impoſſibile eoſdem aliquatenus ſuperari ab hodiernis.

Fortior me eſt. Id eſt ob præſtantiam muneris ſui præ meo, majores vires ac potentiam ad ea quæ muneris ipſius ſunt, exercenda, conſequutus eſt: idque jure quodam, quia finis iſtius muneris fuit etiam præſtantior, nempe ſalutem humani generis plane perficere: ad quam rem plura requirebantur quàm ad inchoationem. Doctrina. Quò majus & præſtantius munus Deus alicui imponit, eo majores vires addit. (Sed nemo idcirco debet ſibi arrogare aptitudinem ad aliquod munus cui non eſt par.) Nota, loco *prioris* qua voce Johannes utitur, Joh. 1. 15 & 30; tres Euangeliſtas uti voce *fortioris*. *Fortior me* id eſt fortis. [Ut 1 Pet. 3. 17. *Melius eſt benefacientes pati, quàm malefacientes.* Hoc eſt, illud ſolum eſt bonum] Nam Johannes ad Spiritu ſancto baptiſandum, & judicium exercendum, nihil habuit roboris. Fieri tamen poteſt ut iſtam fortitudinem opponat viribus naturalibus quas habuit ad baptiſandum aqua. Majoribus viribus eſt inſtructus, inquit, quàm ego, qui nullas hujuſmodi habeo vires.

Cujus non ſum dignus calceamenta portare. Exaggeratio præſtantiæ Chriſti præ Johanne. Quaſi dicat: Non tantùm non ſum illi æquiparandus, ſed ne dignus quidem ut viliſſimum illi ſervitium præſtem, vel qui inter viliſſima ipſius mancipia reputer: quales ii ſunt qui ſolent portare calceamenta dominorum. [Vide Maldonatum, aut alium quemvis de conſuetudine ambulandi nudis pedibus, vel tantùm cum ſoleis.] Doctrina. De modeſtia ſingulari Johannis; & ſimul de præſtantia Domini Jeſu. Magnum eum eſſe oportet, cujus calceamenta portare tantus Dei ſervus quo nullus major ſurrexerat, ſe indignum profitetur. Apparet eum non ſimpliciter fuiſſe Dei ſervum, imò non tantùm dominum qualemcunque (nam hujus calceamenta portare, vel corrigiam ſolvere dignus eſt ſervus) ſed præditum divinitate quadam ſingulari.

Ille vos baptiſabit, Spiritu ſancto. Hic primo deſcriptio iſtius doni conſideranda, deinde etiam quanta ubertate iſtud donum Dominus Jeſus ſit effuſurus. Modus quo deſcribitur primus eſt quum dicitur *Spiritus ſanctus*. Videtur autem hoc loco Spiritus ſanctus potiſſimùm debere accipi de donis iſtis viſibilibus quæ ab initio in Apoſtolos Chriſtique Eccleſiam effundebantur. Qua de re vide Act. 1. 4, 5. Sed poteſt deinde accommodari ad dona illa inviſibilia Spiritus ſancti, quæ etiamnum effunduntur in eos qui Chriſto fidunt ac parent, & effundentur uſque ad finem ſeculi. Eadem enim per Chriſtum etiam hominibus tribuuntur. Eſt enim *Dominus ille per quem omnia.* Poteſt etiam accommodari, quanquam minus propriè ad doctrinam illam ſpiritualem, ſeu à Spiritu ſancto profectam, qua Chriſtus hominum animos imbuit. Sed de hac vix videtur ſermo eſſe: partim quia eſt diſſimilis admodum

modum iſtis donis de quibus Chriſtus hæc verba revera explicat, & alterius revera generis: partim quia doctrina Chriſti vix fortaſſe ipſo Spiritus ſancti nomine ſignificatur, licet aliàs Spiritus appelletur, & eodem pacto etiam Spiritus ſanctus dici queat: ſed hîc non quid fieri poſſit, verùm quid fiat; & quidem uſitatè in Sacris Literis ſpectandum eſt: partim denique quia hic ſermo eſſe videtur non de effectu muneris prophetici Domini Jeſu, ſed potiùs muneris Regii, & ſummæ illius potentiæ Chriſti, quæ in iſto munere cernitur, cujus ratione Johannes hoc loco omnino dixiſſe videtur Chriſtum ſe robuſtiorem, & ſe indignum qui vel calceamenta ipſius portet. Secundus modus deſcribendi hoc donum, *& igne*. Quod idem donum intelligatur ex collatione locorum conſtat. Dicitur autem ignis ob effectus ſimiles effectibus proprii ignis. Ignis lucet adeoque res obſcuras aut in tenebris poſitas illuſtrat, deinde calefacit ac denique urendo purificat. Spiritus ille ſanctus colluſtrat etiam hominum mentes, præſertim conjunctus cum doctrina iſta ad cujus confirmationem impertiebatur. Idem calefacit, & ardorem tum erga Deum, tum erga proximum, ſeu mavis erga pietatem univerſam gloriamque divinam excitat: atque hac ratione etiam exurit ſi quid eſt impuritatum. Incidit tamen etiam aliud quippiam ob quod Johannes videtur Spiritum ſanctum ignis nomine deſcripſiſſe, quia numirum illum aquæ tanquam rei terreſtri opponit; ignis autem quidpiam magis cœleſte videtur, & naturæ cujuſdam præſtantioris, præſertim propter lucem & claritatem quandam. Nam quæ lucida ſunt ea cœleſtia videntur. Unde *Angelus lucis*, & *Deus inhabitare lucem inacceſſam* dicitur: & contra tenebræ malè audiunt. Hinc alia cœleſtia oſtenta, ignea ſpecie apparuerunt. Ut Deus ſive Angelus Moſi in rubo ardente. Elias curru igneo raptus in cœlum. Eliſæi ſervo currus & equi ignei apparuere. Mons Sinai fumabat, eo quòd Deus deſcendiſſet in igne. Exod. 19. 18. Vide & 3 Reg. 19. 11, 12. Quanquam ibi non in igne Deus, ſed ignis illum ſibilum proxime antegreſſus eſt in quo Deus erat. Quæ etiam cauſa eſſe videtur cur ignis quadam ſpecie (ita enim ſtatuendum videtur) poſtea fuerit hic Spiritus effuſus in Apoſtolos: & facile fieri poteſt ut Spiritus divinus per Johannem loquens ad eam rem aliquo modo alluderet, ac ita quodammodo indicaret quidnam illud eſſet quod hoc loco promitteretur: quanquam id niſi re exhibita intelligi vix poterat. Hæc cauſa videtur probabilior ſuperiore quæ ex effectibus propriis ignis ducitur, ad quam vix videtur Johannes reſpexiſſe.

Ubertas iſtius doni indicatur in voce *baptiſabit*. Ille vos non aſperget aliquo modo, ſed veluti immerget & penitus imbuet. Vide 1 Cor. 12. 13, quaſi dicat, exterius & interius vos ejus participes faciet. Nam iſtis duobus modis poteſt aliquis liquoris alicujus fieri particeps, quem utrumque modum una baptiſandi voce hoc loco Johannes expreſſit.

Doctrina 1. Hic poteſt commendari ſingulari ratione hoc donum Spiritus ſancti: ſed ita ut ad totum genus hujus doni hæc præſtantia extendatur, non tantum ad viſibilia, ſed etiam ad inviſibilia.

Doctrina 2. De noſtro officio, & de ſignis ex quibus pateat nos eſſe Spiritu ſancto præditos.

Doctrina 3. Spiritus ſanctus non eſt perſona Dei. Nemo enim baptiſari poteſt Deo, vel Chriſto.

Doctrina 4. De Dei & Chriſti benignitate, qui non parcè ſed ubertim dat tam præclarum donum: habita tamen ratione neceſſitatis. *Non enim ad menſuram dat Deus Spiritum*. Joh. 3. 34. Quaſi dicat Johannes Baptiſta ibi, non habet Deus certam aliquam menſuram, ut nimirum pariter omnibus Spiritum impertiat, ſed nunc uberius nunc parcius, prout vult; Chriſto uberrime.

Reliqua pars tota per ſimilitudinem ſeu allegorice prolata eſt. Ducitur autem ſimilitudo a Patre familias, qui poſtquam frumentum tribula excuſſit, ventilabro repurgat, &c. Primùm autem potẽſtas Domini Jeſu exprimitur, dum dicitur eſſe *in ipſius manu ventilabrum*. Secundò cùm dicitur illum *repurgaturum aream ſuam*, per quam non tantum Eccleſia, ſed etiam illi omnes intelliguntur ad quorum aures Euangelium pervenit. Johannes videtur proprie ad Judaicam gentem reſpicere. Itaque area iſta eſt cœtus hominum iſtorum qui habuerunt occaſionem amplectendi Chriſti veritatem, ſive amplexi ſint, ſive minus, ſive ei obedierint, ſive minus.

Doctrina. Populus Dei eſt jam Chriſti populus. Quanquam prioribus verbis non tantùm poteſtas ſed etiam illud denotatur, quòd paratus ſit, adeoque velit, judicare. Hic poteſt inſtitui comparatio inter Chriſtum & alios Dei ſervos. Nemo illorum habuit hoc ventilabrum.

Repurgare eſt ſeparare ratione mercedis bonos à malis.

Doctrina. Etſi ſunt permiſti boni malis, ſeparabuntur tandem. Huc pertinet parabola de *Zizaniis*, & de *ſagena*. Matth. 13. 40, 41. ſeqq. & 47. ſeqq.

Doctrina 2. De præmio bonorum, & pœna malorum.

Hic bonorum deſcriptio, & ipſorum felicitatis; deſcriptio item malorum & ipſorum infelicitatis conſideranda. Nota hanc repurgationem non tantum pertinere ad ultimum illum diem, ſed etiam ad alia judicia divina: in quibus diſcrimen eſt inter bonos & malos. Et hoc potiſſimùm pertinet ad excidium Jeroſolymitanum. *Triticum* vocantur boni, quia hoc eſt utile, & hoc quærit is qui repurgat. Pii demum ſunt Deo grati. *Paleæ* nulli ferè ſunt uſui. Nam porci in Judæa non alebantur eis: quemadmodum etiam apud Turcas. Imò & in Podolia, in Ruſſia paleæ exuruntur. Et quia exuri ſolitæ, ideo aptiſſimè malis idem accommodatur. *Ignis inexſtinctus* eſt inprimis ille futurus, qui ita conſumet omnia, ut ad meliorem ſtatum nullus ſit reditus, & exitium plane æternum afferet. Deinde etiam alia judicia, licet temporaria, æternum tamen exitium ſecum trahentia. Per *horreum* partim cœlum, partim locus aliquis tutus & veluti munimentum quoddam adverſus Dei judicia intelligitur.

De Judiciis Dei.

DE Judiciis ſeu pœnis divinis nonnihil dicturi, & abyſſi hujus ripas aliquomodo lecturi 1. Semovebimus aliqua Dei judicia quæ ſingulares tantummodo homines nominatim proſequuntur, & de iis tantum dicemus aliquid, quæ ad totam aliquam ſocietatem & veluti corpus ex pluribus membris conflatum pertinent. Hujuſmodi autem ſocietates ſunt Regna integra, Civitates, familiæ, in primis autem etiam Eccleſiæ, de quibus poſitis potiſſimum hic nobis erit diſſerendum.

Jam ut ad pœnas, quæ integram aliquam communitatem premunt, aditum nobis aliquem ſtruamus, intelligendum eſt eſſe nonnunquam totius alicujus ſocietatis quædam vitia & veluti morbos, qui non pauca tantum aliqua membra occupent, ſed per totum propemodum corpus ſerpant, ita tamen ut alia membra minus, alia magis iis laborent, nonnulla etiam iis prorſus vacent, ſed pauciora. Hinc fit ut tota etiam ſocietas à Deo puniatur, ita tamen ut non ſingula membra attingat pœna, nec etiam ea omnia membra, quæ malum aliquod ex pœna totius corporis ſentiunt puniri dici debeant, ſed pœna ad totum illud corpus propriè ſpectat, quod in membris nunc pluribus, nunc paucioribus ſupplicium patitur. Nam cum membra illa inter ſe ſingulari ratione ſint colligata, fieri non poteſt, quin pluribus calamitatem aut afflictionem in ſe experientibus, ad cætera membra partim dolor, partim ejuſdem mali metus præter alia incommoda redundet, ita ut totum corpus jure punitum cenſeri debeat. Verum tamen in ipſis corporis totius membris, quod ad malorum iſtiuſmodi perpeſſionem attinet, magna eſt varietas & ſingularis ac ut

Sacræ Literæ loquuntur haud perveſtigabilis Dei cernitur ſapientia, cujus vix veſtigia legere etiam liceat. Quantum tamen licet, & fas eſt ingenio humano ſcrutari, ejus rationem aſſequi pro viribus conemur. Quod ut præſtemus diſtinguenda ſunt primum Dei judicia, quæ partim ex ira tantum proficiſcuntur atque ad perdendum ſolummodo ſpectant, partim ex amore quodam manant atque ad corrigendum pertinent quæ caſtigationes propriè appellamus. Deinde diſtinguenda ſunt Societatis quæ punitur membra. Alia enim meliora ſunt, alia deteriora: Et rurſus alia quæ præſunt & cætera veluti gubernant; Alia quæ ſubſunt & reguntur. Et hæc quidem nunc ad Eccleſiam, de qua nobis potiſſimum agendum tranſferamus.

Quod ad ea judicia attinet, quæ ex ira Dei profecta ad perdendum tantum pertinent non ad corrigendum, non dubium eſt, quin magnum hic ſit diſcrimen inter meliora ſocietatis alicujus membra & deteriora, præſertim ſi meliora illa verè etiam bona dici queant, & deteriora videantur prorſus inſanabilia. Nam qui vere ſunt boni & ejus vitii, quo pleraque alia membra ſunt infecta expertes, ii proculdubio judiciis iſtis divinis ſubducuntur, licet nonnunquam aliquam rerum ſuarum jacturam patiantur, aut incommodum aliquod natura rei ita ferente, ſentiant. Hac ratione Loth Gen. 19. 10. & ante eum, Gen. 7 toto, Noë ſervatus fuit, cæteris omnibus ad eandem ſocietatem pertinentibus, judicio divino pereuntibus. Sic Joſue & Caleb inter Iſraëlitas. Num. 14. 30. Legatur etiam hac de re id quod eſt apud Jerem. 36. 26. & 45 toto. Jeremiam ubi imminente urbis Hieroſolymitanæ vaſtatione & excidio, Barucho de miſeria ſua conquerenti Deus promittit, ipſum animam ſuam in lucro habiturum, eaque re illum debere eſſe contentum. Quod ſi meliora illa membra cæteris tantummodo comparata meliora dici queant, interim tamen ſimpliciter bona dici nequeant; plerumque etiam una cum prioribus eadem pœna corripiuntur, niſi forte ſingulare aliquod illorum factum eos communi pœnæ eximat. Quemadmodum videtur contigiſſe olim Elimelecho Æthiopi, qui Jer. 38. 7 & ſeq. Hieremiam in ſquallidiſſimo carcere morti jam fere vicinum inde liberaverat, cui etiam Deus liberationem à morte quam cæteri ſubituri eſſent, promittit.

Quod ad membra deteriora attinet, eorum tum nullum vel propemodum nullum evadit pro ratione ſupplicii, quod Deus tum immittit. Nam Gen. 7 toto, in diluvio, & Gen. 19 toto in incendio, Sodomæ urbium integrarum terræ hiatibus ſorptionibus nemo evadit: in aliis omnibus, ut in bello aut incediis naturali quadam ratione excitatis aut graſſantibus in peſtilentia quidam etiam mali evadunt, qui ſi ſint plane deplorati ad majora judicia reſervantur, quin etiam cæteri, qui iſtis pœnis divinis poſtmodum non corriguntur. Fit autem nonnunquam ut ii, qui omnium ſunt peſſimi, aut ii à quibus contagio vitiorum in reliqua membra manarat, quales fere ſunt ii, qui præſunt, non corripiantur primi ubi judicium divinum moram aliquam habet, & non ſtatim omnes uno veluti ictu conficit, ideo nimirum ut tanto gravius puniantur, cum oculis ſuis veluti cernunt pœnam ſibi imminentem, præſertini cum terror nonnunquam ipſo malo ſit gravior, & melius videatur cum illis agi, qui pœna cito defunguntur.

Sed jam ad ea judicia deveniamus quæ tamen ex amore aliquo divino proficiſcuntur & ad emendationem ſocietatis ſpectant: quod fit cum pauci ſunt in ſocietate aliqua prorſus improbi atque incurabiles, ſed plerique morbo aliquo laborant qui medicinam tamen admittant, nonnulli etiam vere boni reperiuntur. Jam quod ad meliora membra attinet, perquæ cum de Eccleſia potiſſimum agamus intelligimus eos qui nullo vero & perfecto vitii alicujus habitu laborant, ea diſtinguenda ſunt, quemadmodum etiam paulo ante fecimus, in eos qui ſimpliciter etiam boni dici queunt, & tales ſunt qui ex vi Novi Fœderis nulli pœnæ aut damnationi ſunt obnoxii nec æternæ nec temporariæ, hoc eſt ii omnes qui in Chriſto Jeſu non ſecundum carnem, ſed ſecundum Spiritum ambulant & tamen ratione aliqua perfectiori, & eos, qui vel diſpoſitionem quandam, ut loquimur, ad vitium aliquod habent, & à vero habitu parum abſunt, atque ita veluti in confinio verſantur eorum, qui ſecundum carnem ambulant, vel ſaltem ob facta aliqua ſeu lapſus graviores judicio divino ſunt obnoxii, præſertim ſi ſeſe, ut Paulus loquitur, non dijudicent, idque in tempore.

Jam quod ad priores attinet, hoc eſt verè bonos, eos admodum probabile eſt ab eo malo, quod toti corpori infligitur eſſe immunes, licet ob conjunctionem cum aliis fieri vix poſſit, quin dolorem aut incommodum aliquod ex eorum malis ſentiant. Quod ſi tamen fortaſſis eodem malo, quod cæteros premit involvantur, id pœnæ loco habendum non eſt; idque tum demum videtur contingere, cum vel ipſimet in periculum ſe conjiciunt, aut cum illud vitare poſſunt, non vitant, & bonum aliquem in finem v. gr. ut fratres juvent, aut aliquos ex ſuis domeſticis, conſanguineis, amicis: qui interdum non modo ſine peccato aliquo, ſed etiam magna, cum charitatis laude facere poſſunt, cum nimirum eſt locus illi præcepto quod animam pro fratribus ponere jubet. Neque enim iis, qui tam egregium facinus ſuſcipiunt, ſpes aliqua à Deo facta eſt, quod periculum omnino effugere debeant. Nam hoc pacto facile eſſet animam pro fratre ponere, ſi ſemper aut plerumque ſaltem ii, qui hoc faciunt, vi promiſſi divini periculum effugerent, imo hujuſmodi promiſſum præceptum quodammodo everteret. Vix vero dici poteſt eum animam ponere pro fratribus, qui certam ſpem habet periculum effugiendi. Deinde ejuſmodi judiciorum divinorum tempore, non vulgarem, ſed ſingularem quendam in precibus ardorem ac diligentiam requiri arbitror, quo fiat ut Deus etiam naturalem alicujus mali vim inhibeat, & ſingularem aliquam corporis ac vitæ tuæ aut etiam tuorum, vel etiam rerum tuarum curam ſuſcipiat. Quæ diligentia in precibus ſi abſit, fieri poſſe videtur, ut Deus naturæ vim non inhibeat, & ſic malum aliquod verbi gratia peſtis aut incendii ad eos etiam perveniat, qui alias verè boni ſunt, ſi alias naturæ ratio ita ferat. Neque enim Deus naturæ curſum facilè mutat, nec pios omnino vult ab iis rebus, quibus cæteri ſubjacent, prorſus eſſe immunes, ut hac ratione etiam judicia ejus aliquo modo tegantur & iis quos improbitas planè ex cœcavit non ſint manifeſta. Unde etiam fit, ut ſi hujuſmodi homines Deus malis aliquibus eripiat, tamen plerumque naturalia quædam media aut alias conſueta adhibeat, ut cum eos ante periculum ſubducit, aut auxiliis aliquibus humanis aut naturalibus inſtruit, aut ſimile quidpiam præſtat quod ad avertendum ab iis malum vim habeat.

Quod ad eos attinet, qui licet non videantur eſſe hujuſmodi ut ex vi novi Fœderis æternæ pœnæ ſint obnoxii, tamen ſint pœnæ alicui leviori, licet ſæpè fiat, ut eorum culpa non admodum ſit manifeſta. Quo pertinent ii, de quibus ſermo eſt 1 Cor. xi, qui poſtquam peccaſſent, ſe non dijudicant (quanquam ea verba forte non ad ſingulos ſed ad totum cœtum ſint referenda) ii facile poſſunt iſtiuſmodi judiciis divinis corripi, quanquam forte non omnes, & veriſimile eſt hic naturæ ſuum curſum relinquere Deum. Nam ſive puniantur revera, præſertim morte, ſive etiam diſcrimen effugiant, finem ſuum aſſequi poteſt Deus. Si moriantur exemplum quoddam divini judicii in iis ſtatuitur, unde ad cæteros metus perveniat. Si effugiant, cauſam habent & ſpatium ad id, ut ſeſe corrigant & emendent, ac cautius in poſterum in conſpectu Dei verſari diſcant. Fieri autem poteſt, ut ſi initio ſtatim divini judicii metu perculſi reſipiſcant & ſe dijudicent, lachrymis, precibus, jejunio, elemoſynis Dei miſericordiam anxiè quærant, in eorum numero à Deo reponantur.

Quod ad deteriora membra attinet, hoc eſt eos qui vero

vero aliquo vitii habitu laborant, il rursus vel curabiles sunt, vel incurabiles. Incurabiles vel in judicio illo pereunt, vel ad gravius aliquod supplicium reservantur, & nonnunquam id, ut per eos puniantur alii.

Quod ad curabiles attinet, hic quoque naturæ vis multum valet, ita ut qui malo vicinior est, facilius corripiatur, & sic etiam pereat, non parum tamen etiam valere videtur id, si quis vitia sua aliis quibusdam virtutibus, aut egregiis factis quodammodo compenset. Inde enim fieri potest, ut Deus vel hanc illi gratiam largiatur, ne vitam saltem hanc amittat & spatium ad resipiscentiam habeat, vel quia æternam illi vitam daturus non est, ei vitam hanc proroget & à calamitatibus temporariis eum liberet. Atque hinc fieri videmus, ut ab initio istiusmodi Dei judiciorum, nec pessimi, nec ii qui vero aliquo vitii habitu laborant, corripiantur, sed meliores ferè: ut cæteri & occasionem & incitamentum ad emendationem sui habeant, & cum metu illo perculsi, quod cum viride lignum ardere videant, se quoque aridos & iræ divinæ opportunos incendium vix effugituros colligere queant.

Jam quod ad eos attinet, qui Ecclesiæ præsunt (nam quæ hactenus diximus ad cœtum auditorum referri volumus) quia illi in dextera Domini Jesu gestantur, & singulari aliqua cura foventur, si quidem illi officium suum diligenter faciunt; non est dubium quod ii hujusmodi Dei judicia effugiant, quanquam dolore vacare non possint, nec à damnis aliquibus semper sint immunes. Quod si officium suum non fecerint, nec illud studium in corrigenda Ecclesia quod decebat adhibuerint, multo vero magis, si contagio ab ipsis in reliquos manarit, fieri vix posse videtur, quin pœna tum corripiantur, licet forte ad malorum exemplum reserventur, ut terrore ipso diu excrutiati puniri se sentiant, nec cito malo suo defungantur. Quanquam & hic resipiscentiæ aliquis est locus, & via ad pœnam effugiendam pro ratione tamen delictorum.

Matth. 9. 1. *ad* 9.

DEscribitur his verbis miraculum à Christo editum in homine paralytico. Quam descriptionem ita instituit Matthæus, ut 1. Locum describat, ubi miraculum sit editum. 2. Ipsam miraculi historiam. Locus exprimitur his verbis: *Et ascendens in navigium, trajecit, & venit in propriam civitatem.* Suprà cap. 8. 28, dixerat, Christum fuisse in ulteriori parte lacus in regione Gergesenorum, & dæmoniacum curasse, dæmonibusque permisisse, ut ingrederentur in porcos: posteà rogasse incolas, Christum, ut discederet à finibus suis, quia magno metu tenebantur, ne graviori aliquo malo eos afficeret. Hoc facto, trajecit, & venit in civitatem suam, id est, Capernaumum, ut indicat Marcus cap. XI. 1, quæ urbs ideò vocatur ejus propria, quia in eâ domum habuit vel propriam, vel conductam, vel talem, ad quam semper ei licuit diverrere, inque eâ habitare. In ipsius miraculi historiâ tria sunt consideranda. 1. Miraculi antecedentia. 2. Ipsum miraculum. 3. Miraculi consequentia. In primâ parte videndum. 1. Quæ fuerit Domino data occasio ad hoc miraculum edendum? 2. evibus verbis Christus aditum sibi fecerit quendam ad hoc miraculum? 3. Quo animo inimici Christi verba ejus acceperint? Occasio fuit allatio miseri cujusdam hominis, ejusmodi morbo affecti; qui hominem sensu & usu membrorum privat; fidesque eorum, qui ipsum afferebant: ℣. 2. Quæ fides in eo erat, quòd benè persuasi de Christi potentiâ benignitati ejus fuerint confisi. Et hanc fidem ità testati sunt, ut describit Marcus, ut cùm ad Dominum appropinquare non possent propter turbam, detexerint tabulatum domûs, in quâ erat, eoque perfosso, funibus demiserint grabbatum, in quo paralyticus jacebat. Tanto studio elaborarunt, ut hunc ægrotum ob oculos Domino ponereat, ut viso eo sanaret illum. Hoc arguit magnam eorum fidem. *Discamus* hîc, ut nos quoque eos imitari studeamus. Etsi enim præsentem ac conspicuum nunc non habeamus Dominum, ipsi tamen nos conspicui sumus, inque ejus oculis semper versamur. Feramus ergò ad eum etiam ægrotos nostros; exhibeamus eos ac sistamus ipsi animo, fide ac precibus, ut eos respiciat, & sanitate donet. Hoc si faciamus, eandem charitatem exercebimus, quam exercuerunt isti, qui paralyticum Domino obtulerunt; imò majorem istâ: quia in eo quod isti fecerunt, minus est laboris, quàm in precibus. Illud quivis facere potest: hoc nemo nisi qui confidit Deo. *Discendum* etiam hinc, quàm misericors sit Dominus, qui ægris sanitatem restituit. Non id quidem nunc facit eo modo, quo tunc fecit, cùm doctrina ejus confirmatione indigeret. Interim tamen nobis hodiè quoque miraculosè auxiliatur, non ut in oculos omnium incurrat ejus auxilium, sed benedicit media, quibus utimur, vimque eis & efficaciam addit. Experti sumus ipsi sæpissimè divinam ejus opem. Inquit autem Matthæus, *Videns Jesus fidem eorum.* Intelligitur hîc fides tùm eorum, qui ægrum attulerant, non sine magno labore, tùm ipsius ægri, qui se portari curavit: ideò ipsum potissimùm Christus alloquitur: *Confide fili.* Sed videndum, de quali fide hîc sit sermo, & quomodò fides ista servaverit hunc calamitosum hominem. Non intelligitur hîc fides salvifica. Incredibile enim est, eam in istis hominibus potuisse habere locum, cùm nondum in Apostolis fuerit, qui non intelligebant, neque credebant, Christum moriturum ac resurrecturum. Deindè quia Christus ex ipsorum facto colligebat fidem eorum, apparet, eam non talem fuisse, ex quâ sequitur salus, sed eos credidisse tantùm, quòd Dominus possit sanare ægros. Semper Christus requirebat talem fidem ab iis, quos curabat, qualem isti habuerunt: ut legimus infra hoc eodem capite ℣. 28. *Dicit Jesus cæcis: Creditisnè, me hoc posse facere?* & ℣. 29. *Secundùm fidem vestram fiat vobis.* Noluit Christus, ut ad se accederent dubii & fluctuantes, ut cogitarent: si fieri poterit, ut nos sanet, benè est; sin minùs nihil nobis nocebit. Nec tam de eo agebatur, ut illi crederent, Christum velle sanare, quàm eum posse, si velit. Hoc enim facile erat creditu, Christum si posset, velle id facere. Sed alterum erat difficilius. Hanc fidem habuit leprosus ille, qui dicit Matth. 8. 2. *Domine, si vis, potes me sanare*: & hæc fides in eo firma fuit. Demus & nos operam, ut tali fide simus præditi, eamque gignamus in nobis per considerationem eorum beneficiorum Domini, quæ aliis hominibus, & nobis ipsis præstitit. Talis fides fuit & centurionis illius, qui dixit: *Non sum dignus Domine, ut subeas tectum meum* Matth. 8. 8. Cujus fide major ne in Israële quidem inventa est. Eadem fides fuit etiam mulieris illius Chananææ Matth. 15. 22. Ità & alibi Christum fidem hominum requisivit, quandò miracula facturus erat. Similis fides in nobis quoque esse debet hodiè, ut credamus, quod possit nos juvare, etiam in morte constitutos, & quòd velit: quia benignus ac misericors est Deus, & Dominus noster Jesus Christus, & quod majus est, quia promisit, & hanc promissionem confirmavit morte suâ. Itaque & illi qui ad salutem adspirant, oportet ut tali fide sint præditi: quæ hoc in se complectitur, ut faciant ea sine quibus salus non potest contingere. Tales enim solum Dominus vult salvare. Hâc fide alios quidem salvare non possumus, sed possumus tamen procurare, ut media eis & subsidia ad salutem necessaria suppeditentur. Quia fundamentum fidei salvificæ est credere, quòd Deus per Christum possit nobis dare vitam æternam. Quam si ex animo optamus ac desideramus, faciamus ea quæ nobis injuncta sunt: hoc pacto fides nostra consummata ac perfecta fiet; sicut fides Abrahami, cùm filium suum offerret, in quo factæ ipsi erant promissiones. Desiderabat impleri istas promissiones in filio factas, ideoque occidit filium suum in animo suo, quamvis non reipsa. Perfectissima

fectiſſimæ fidei ſpecimen edidit. Si fides effectu careat, & operibus, nihil valet. Ità ſi homines iſti credidiſſent quidem, Dominum poſſe ſanare paralyticum, ſed id ſe credere facto ac opere non monſtraſſent, non obtinuiſſent id, quod obtinuerunt. Major fuiſſet ipſorum fides, ſi eo non allato, pro ipſo oraſſent. Novit quidem Jeſus fidem eorum ex eo quia norat corda hominum & cogitationes, etiam eorum, qui murmurabant. Sed Euangeliſtæ offendunt, Chriſtum ex eo cognoviſſe fidem eorum, quod fecerunt; ex factis apparebat eorum fides. Ità noſtra quoque fides ex factis & operibus debet patere Deo, Domino Jeſu & omnibus. Si non vivamus, ut decet Chriſtianos, non habemus hanc fidem. Quandò videmus, nos ut plurimum facere ea quæ Deus vult, poſſumus & ipſi ex eo colligere, nos habere hanc fidem: & de aliis eodem modo judicare poſſumus; quanquam non tam perfectè ut de nobis ipſis. Deus tam noſtram quàm aliorum omnium fidem perfectè videt. In contrariam partem certior eſt illatio: Impiè vivit. Ergò non habet fidem. Hactenus fuit occaſio miraculi.

Sequitur aditus, quem ſibi Dominus fecit ad miraculum verbis ſuis; cum dixit Paralytico: *Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.* In quibus continetur conſolatio data ægro; ubi ſimul elucet inſignis Chriſti humanitas ac comitas. Ità dixit quoque infrà ỳ. 22, mulieri illi hæmorrhoiſſæ: *Confide filia.* Confide, id eſt, certus eſtone dubita, te conſecuturum, quod petis ac deſideras. Quare? quia *remiſſa ſunt tibi peccata.* Apparet iſtum hominem ægrotum peccatorum ſuorum conſcientiâ fuiſſe vexatum. Fieri enim poteſt, ut ſanus cum eſſet, gravi ſe peccato obſtrinxerit, & ſubitò fuerit hoc morbo correptus, poſteà verò ſe recolligens, agnoverit peccatum ſuum, anxiamque propterea mentem ſemper habuerit, & tunc quoque ante Chriſtum jacens cogitarit: quis ſcit, an me ſit ſanaturus, cùm ille peccata ſummo odio proſequatur. Chriſtus igitur applicat animo ejus ſuaviſſimum conſolationis emplaſtrum: quaſi dicat. Ne ſis ſolicitus ampliùs, jam tibi Deus id remiſit, quo eum offendiſti. Quòdſi verò tunc homo iſte tales in animo non fovit cogitationes, nihilominus Chriſtus ità loqui potuit, ut oſtenderet, morbum iſtum non ex cauſis naturalibus eſſe profectum, ſed propter peccata ipſi eſſe à Deo immiſſum; addens ſimul ſolatium, hoc ipſi ad recipiendam ſanitatem non fore impedimento. Quapropter & nos, quandò adverſi aliquid nobis accidit, examinemus nos ipſos, excutiamus actiones noſtras, annon Deum ad iram provocaverimus aliquo facto voluntati ejus contrario; & ſi quid in nobis tale deprehendamus, deploremus factum ac deteſtemur. Si non deprehendamus, nihil nobis nocet iſtud examen; quin potiùs incitamento nobis erit, ut impoſterùm ſimus cautiores. Multi ſeipſos decipiunt, quòd ſe non examinent, neque accuſent. Magnus error eſt, cùm exiſtimas te innocentem eſſe, cùm ſis nocens; multò gravior eſt hic error, quàm ſi putes, te nocentem eſſe, cùm ſis innocens: præſertim cùm homines non ſint proclives ad deſperationem. Cùm ægrotamus, oremus, ut nobis remittantur peccata: hoc ſi obtineamus, ſtatim ſequetur effectus. Conſiderandum etiam qualem remiſſionem hîc Chriſtus intelligat, & quomodò aliena fides afflicto ac ægro profuerit. Remiſſio peccatorum eſt, quandò Deus jure ſuo cedit, quod habuit ad puniendum aliquem, inprimis autem, quandò homini dat privilegium, ne ampliùs pœnam timeat: perfectiſſimè verò, quandò pœnam ipſam tollit & aufert. Cujus rei exemplum habemus in Davide, qui cùm faſſus eſſet ſe eſſe virum mortis, ſeu reum mortis ac morte dignum, dixit ei Nathan: Tranſtulit à te Jehova peccatum tuum, ut non ſis moriturus. Sed pœnæ peccatorum aliæ ſunt æternæ, aliæ temporales. Temporales pœnæ nobis remittuntur, quandò in hâc vitâ nos non punit Deus. Æterna remiſſio eſt, quandò nobis condonat pœnam mortis ſempiternæ. Hæc remiſſio in cælis eſt; hîc autem Chriſtus loquitur de remiſſione, quæ eſt in terris, quæ reſpicit ſolùm pœnas temporales, à quibus liberatum iri hunc miſerum promittit Dominus. Ità ſub Lege legalis modus remittendi peccata erat in terris: nam & præcepta ibi tantùm terrena erant. Homo iſte æger ſub lege quoque conſtitutus, legali pœnâ fuit affectus: quod & ex eo liquet, quòd propter alienam fidem ei pœna iſta remiſſa ſit. Jacobus cap. 5. ỳ. 13 cùm ait, *Infirmatur aliquis inter vos? accerſat ſeniores Eccleſiæ, & orent pro eo*, &c. loquitur de remiſſione peccatorum in terris; perindè quaſi dicat: Si peccata commiſerit, quæ ipſi cauſa morbi fuerunt, remittet ea Deus. Nam quod juſtificantem fidem attinet, propriâ tantùm quiſque juſtificabitur, & Deo ſe approbabit. In rebus ad corpus ſpectantibus multum nobis prodeſſe etiam aliena fides poteſt. Cùm ergò tam magna ſit fidei efficacia, demus operam, ut eâ ſimus præditi; conſideremus potentiam & miſericordiam Dei, ac Domini noſtri Jeſu Chriſti. Ad res temporarias nullo privilegio nobis jus datum eſt: ad æternas datum habemus. Ideò dicit Jacobus: *Multum valet oratio juſti*, &c. Non dicit: Omnia poteſt; quia loquitur de rebus temporariis, in quibus Deus multas læpenumerò cauſas habet, cur eas nobis dare nolit, vel à nobis auferat: interdùm nobis melius eſt ſine illis. In ejuſmodi rebus debemus voluntati divinæ noſmet ſubmittere. Ponit autem Chriſtus hic præſens pro futuro: *Remittuntur*, id eſt, remittentur tibi peccata tua.

Quo animo inimici Chriſti verba iſta ejus exceperint, deſcribit Matthæus ỳ. 3. quòd ſcandaliſati ſint Phariſæi hoc Chriſti ſermone, ubi etiam reſponſio Chriſti attendenda eſt, quâ hoc ſcandalum refutavit. Nullos graviores inimicos Chriſtus habuit, quàm Phariſæos, qui primatum obtinebant in populo Iſraëlitico. Populus Dominum glorificabat; illi ferre id non poterant, quia Dominum odio habebant. Sic & hodiè, qui primi deberent veritatem ſuſcipere, peſſimi ſunt omnium. *Dicebant*, inquit Matthæus, *intrà ſe.* Cogitabant tantum, non loquebantur: ideò Marcus ait, Chriſtum cognoviſſe Spiritu eorum cogitationes. Ità interdum impii proferre non audent, pudore impediti, quæ cogitant mala. *Iſte*, ajunt, *blaſphemat*, id eſt, dicit id, quod Deo contumelioſum eſt, quodque cum imminutione divinæ gloriæ eſt conjunctum. Argumentum eorum tale fuit: Solus Deus habet poteſtatem remittendi peccata. Iſte ſibi hanc poteſtatem arrogat. Ergò blaſphemat. Verbum blaſphemandi varias habet in Sacris Literis ſignificationes. In genere tamen ſignificat detrahere alicujus dignitati ac honori verbis ſuis: Sed interdùm etiam hoc vocatur blaſphemia, quandò quis, etiamſi nihil loquatur, Deum contumeliâ afficit. Aliquandò convitium etiam vocatur blaſphemia.

Reſponſio Chriſti eſt ỳ. 4, 5, 6. ubi primò reprehendit eorum factum, deinde argumentum eorum refellit ac diluit, oſtendens eos non habere juſtam cauſam ſcandaliſandi, & ſe rectè eſſe locutum. Liquet hîc primùm ſapientia Chriſti in eo, quòd in terris exiſtens cogitationes hominum habuerit perſpectas. Multò magis nunc omnia novit, cum ſit conſtitutus Judex, qui illuminabit occulta tenebrarum. Ad judicium requiritur, ſcire, quis & quam ob rem judicandus ſit: ad hoc intereſt noſſe occulta tenebrarum. Ille eſt qui ſcrutatur corda & renes. Proindè quàm cautiſſimè in conſpectu ejus agamus. Revereamur eum, & gaudeamus; quòd Dominus videat & noſtra & calumniantium nos adverſariorum corda. Si hominum aliquis poſſet corda noſtra introſpicere, non auderemus eo præſente quicquam cogitare mali. Si metu ignominiæ vel pœnæ ab hominibus irrogandæ abſtinemus ab inhoneſtis rebus: cur non magis reveremur Dominum, è cujus gratiâ & arbitrio omnis noſtra felicitas pendet. Sed quia de eo non multum laboramus, inde fit, ut non tantum cogitare, ſed & loqui ac facere ea nobis permittamus, quæ non decent. Conſtringit eos porrò Chriſtus rationibus. *Quid eſt facilius, dicere, Remittuntur*

ſuntur peccata tua; an dicere, ſurge & ambula? Id eſt, ſi poſſum efficere id quod difficilius eſt, cur mihi etiam non liceat ità loqui? Statim reipſa id præſtabo: ergò videbitis, me jure poſſe iſti homini dicere, Remittuntur tibi peccata. *Facilius* inquit, *eſt, dicere.* Nam & Nathan dixit Davidi, Tranſtulit à te Dominus peccatum; quamvis non haberet poteſtatem pœnas auferendi. Nulla poteſtate opus eſt ad dicendum, *Remittuntur tibi peccata*, dummodò id velit Deus & Chriſtus facere. At dicere, *ſurge*, riſum moveret apud homines, ſi effectus non ſequeretur. Poteſtate hîc opus eſt, ſivè propriâ, ſivè ab alio communicatâ. Facilius eſt pronuntiare aliquid de rebus remotis, quàm proximis, de occultis, quam apertis & in omnium oculos incurrentibus.

Ipſum miraculum exprimitur ℣. 6. *Ut autem ſciatis, Filium hominis habere poteſtatem in terrâ remittendi peccata; ait paralytico: ſurge &c.* Confirmat Chriſtus antecedentia. Credebant illi, neminem poſſe peccata remittere, niſi Deum: & hoc verum eſt, ſi addas, *per ſe ipſum*, vel *propriâ poteſtate*: ſed poteſt etiam Deus alteri hanc poteſtatem communicare. Monſtrat igitur Chriſtus, collatam ſibi eſſe talem poteſtatem. Ità quoque dicitur, Deum ſolum facere miracula, quia reliqui omnes ejus vi ſibi communicatâ ea faciunt. Apoſtoli etiam annunciarunt remiſſionem peccatorum ex Dei voluntate. *In terrâ.* Diſcrimen facit Chriſtus inter remiſſionem peccatorum. Perfectior poteſtas data eſt Chriſto poſt reſuſcitationem ex mortuis. In tertis nemini poterat dare immortalitatem, ſine quâ perfecta remiſſio peccatorum eſſe nequit, quia nec ipſe tunc immortalitatem habuit. Nunc à dextris Dei ſedens in cœlis, poteſt vitâ æternâ donare, quem vult.

In eo verò eſt miraculum ipſum, quòd dixerit paralytico: ſurge, tolle lectum tuum, & abi domum; quod ille ſtatim ſurrexerit, & abierit. Magnum eſt paralytico, ſurgere: majus, tollere lectum ſuum; majus adhuc, portare illud domum. Ità & Joh. 5. 8. Sabbato jubet lectum portare ægro. Eximia & inſignis hæc fuit Chriſti poteſtas: ſed inſignior erit, quandò omnes fideles ſuos ſimul, à morte in vitam reducet. Tunc admirabilis fiet in omnibus credentibus. 2 Theſſ. c. 1. 10. Hanc poteſtatem Chriſti conſideremus, eique nos ſubjiciamus.

Miraculi conſequens fuit, quòd turba videns mirata ſit, & glorificaverit Deum, qui dederit talem poteſtatem hominibus: ℣. 8. Proborum hominum ingenium, dignum imitatione, ut & nos ità Dei actiones ſpectemus, ut Deum laudibus celebremus; non tantùm quandò nobis ipſis, verùm etiam, quandò aliis hominibus benefacit. Non dicit Euangeliſta, quod Chriſtum glorificarint, ac celebrarint; quanquam & hoc fecerunt: ſed quod crediderint, eum à Deo miſſum eſſe. *Quòd dederit talem poteſtatem hominibus*, id eſt, quòd per hominem tanta & talia beneficia in homines effuderit. Datam eſſe Chriſto poteſtatem dicit hic Euangeliſta, approbans judicium populi. Perperam igitur argumentantur, qui hinc colligunt, Chriſtum eſſe unum illum Deum. Quæ ſententia & Dei gloriam obſcruat, & nobis ſolatium eripit; quod in eo ſitum eſt, quod Deus unum è genere mortalium ita extulerit, gloriâque ac honore coronatum, ad dexteram ſuam collocarit, ut nobis daret pœnitentiam & ſpem remiſſionis peccatorum. Hoc nos altius in animum admittentes, laudemus Deum ac glorificemus exemplo iſtius turbæ, per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum.

Matth. 12. *à verſ.* 18 *ad verſ.* 22.

IN his verbis continetur commendatio Chriſti, habita ratione ejus temporis quo munus ſuum in terris obiit. 1. Primò autem Deus qui in his verbis loquens introducitur, eum deſcribit, maximè ex ſuo erga ipſum affectu. 2. Deinde ea de ipſo commemorat quæ ad rationem muneris ipſius quod in terris obiit magis pertinent. Quod ad prius attinet, id continetur illis verbis, *Ecce ſervus meus quem eligi, dilectus ille meus, in quo complacuit anima mea.* Ubi 1. Attentionem noſtram excitat, ut eum quem commendaturus eſt veluti digito demonſtret, quum ait *Ecce.* Deinde munus ipſius generali nomine deſcribit, dum eum *ſervum ſuum* vocat: quæ appellatio utut oſtendat quanto Chriſtus fuerit Deo inferior, nihilominus tamen ad illius commendationem non parum facit. Eſt enim valde honorificum eſſe ſervum Dei, ſummi illius Regis, præſertim in re tanta quanta ea fuit in qua Chriſtus Deo miniſtravit: hoc eſt in ſalute totius humani generis, primum promulganda ac confirmanda, adeoque in Dei regno in terris conſtituendo. Hinc & Paulus authoritatem ſibi conciliaturus, nonnunquam in epiſtolarum initiis, ſe Dei aut Chriſti ſervum appellat, habita inprimis muneris ſui ratione. At in hoc ſervitio ſeu miniſterio Paulus Chriſto ipſi ſubſerviit. Quodſi nihilominus ad laudem Pauli id pertinet quòd Dei ſervus fuerit, quanto magis ad Chriſti laudem id pertinere cenſendum eſt, quòd Dei ſervus olim fuerit, hoc eſt ſervorum omnium præſtantiſſimus ſeu princeps ſervorum. Tertio denique ſuum erga illum affectum atque amorem exprimit, dum addit: *Quem elegi, dilectus ille meus, in quo complacuit anima mea.* In Hebræo paulò alia ſunt verba, licet rei ſumma eodem redeat. Ita enim ibi legitur: *Innitar ei, electus meus*; [in quo ſibi] *complacuit anima mea.* Ubi verba illa *innitar ei*, per metaphoram dicta cenſeri debent. Videtur enim Deus ſeſe comparare cum hero ſeu patre familias qui quum ſervum habet fidelem ac ſumma diligentia omnia in domo adminiſtrantem, ei omnia libenter committit, & in eo veluti recumbit: Quo pacto Potiphar olim Joſepho, Gen. 39. 6, commiſit rei familiaris adminiſtrationem, nulla de re ſolicitus; quum nil dubitaret omnia recte ab eo curari. Ejuſmodi ſervus eſt Domino inſtar ſcipionis cui innitatur, & quo ſeſe fulciat. Simili ergo ratione Deus apud prophetam, Chriſtum commendaturus, ait, ſe ei innixurum vel inniti, (futurum enim pro præſenti ſumi poteſt, Hebraico more) quia nimirum ei tanquam fideli ſervo omnia ſit commiſſurus: quum nullum ſit dubium quin omnia rectiſſime ſit adminiſtraturus & ex voluntate ipſius geſturus. Itaque quod ad ſententiam attinet, non longe ab illis verbis diſcedunt Græca; *quem elegi.* Significatur enim Deum ſervum hunc tanquam eximium ac fidelem delegiſſe, & munus ei ſingulare, nempe ſalutem humano generi & offerendi & confirmandi dediſſe. Illa quæ ſequuntur, ac divinum erga Chriſtum amorem luculentius explicant, ſatis ſunt perſpicua, nempe illa: *Dilectus ille meus* (pro quibus eſt in Hebræo *electus meus*) *in quo complacuit anima mea* hoc eſt quo vehementer delectatur anima mea, qui mihi vehementiſſime placet; ſingulariter dilectus: dicuntur enim hæc κατ' ἐξοχήν. Hæc de priori membro.

Quod ad poſterius membrum attinet, in quo ea explicantur quæ ad muneris Chriſti in terris adminiſtrationem inprimis pertinent, ea ad 4 capita revocari poſſunt. 1. enim oſtenditur quo pacto eum Deus ad munus illud conſecraverit, ſeu mavis conſecraturus fuerit. 2. qua in re muneris illius adminiſtratio futurit conſtituta 3. qua lenitate ac manſuetudine in muneris illius adminiſtratione fuerit uſurus; & 4. denique quis muneris illius ſeu adminiſtrationis ejus officii futurus fuerit effectus, quamque late ejus fructus patere debuerit. Primum eſt in illis verbis, *ponam ſpiritum meum ſuper eum.* In Hebræo eſt, *dedi ſpiritum meum ſuper eum.* Vox *dandi* pro voce *ponendi* apud Hebræos frequentiſſime ſumitur, ut & præteritum pro futuro. Itaque nihil hic eſt in re diſcriminis. Intelligitur autem hîc ille ſpiritus quo & myſteria divina exactiſſimè tenebat, ſibi jam antè à Deo revelata, cujuſque adeo ductu omnia ipſius dicta ut & facta gubernabantur, ita ut nil niſi quod veritati divinæque voluntati uſquequaque conſentaneum eſſet, diceret, atque etiam faceret: & ſimul etiam occultas hominum cogitationes, reſque longiſſime diſſitas atque ab externis ſenſibus remotas perſpiciebat, & denique miracula innumera longeque maxima edebat. Hujuſmodi enim ſpiritu illi erat opus, partim ut ſine omni errore ſalutarem veritatem ſublimia-

limiaque illa Dei myſteria nobis explicare poſſet, partim ut eadem nobis luculenter demonſtraret, & ſe divinitus miſſum eſſe omnibus teſtatum faceret. Etſi autem hujus Spiritus ab ineunte ætate habuerit quaſdam primitias, quæ cum ipſa ætate in ipſo creverunt, ut ex Luc. cap. 2. 40. Intelligitur; tamen tum temporis revera eo fuit impletus, quum poſt baptiſmum à Johanne ſuſceptum cœlitus in eum deſcendit.

Secundum, nempe muneris iſtius adminiſtratio, illis verbis continetur, *& judicium gentibus annunciabit*, vel, ut eſt in Hebræo, *proferet*. *Judicium* Hebræorum more pro jure ſeu legibus ponitur. Itaque ſenſus eſt, fore, ut leges, nempe divinas, non uni tantùm genti ſed omnibus terræ nationibus promulget ſervandaſque tradat. Ubi una quidem tantùm adminiſtrationis illius pars exprimitur, ſed tamen altera etiam tacite in ea intelligitur, nempe promiſſorum quoque divinorum annunciatio. Illam autem ſolam expreſſe commemoravit, quia ſi Dei ſcopum hac in parte ſpectes, promiſſa illa ideo promulgavit per Chriſtum, ut leges ac præcepta ipſius ſervarentur: ita ut promiſſiones legibus earumque obſervationi ſubſerviant. Nos quidem leges obſervamus, ut promiſſa obtineamus; ſed nihilominus tamen Deus promiſſa nobis propoſuit, ut leges obſervare vellemus. Itaque legum promulgatio aliqua ratione eſt potior annunciatione promiſſorum. Dico aliqua ratione, quia alia ratione diverſum ſtatui poteſt, nempe reſpectu Dei: non quod præcepta ſint præſtantiora promiſſis. Eandem autem rem paulò poſt iterum veluti aliud agens commemorat Deus, quum ſignificat Chriſtum ejecturum judicium ad victoriam, de quibus paulò pòſt agemus in explicatione tertiæ particulæ, ad quam nunc ſtatim accedimus.

In ea autem diximus exprimi ſingularem Chriſti lenitatem ac manſuetudinem, quâ in munere ſuo adminiſtrando, vel totius iſtius adminiſtrationis tempore fuerit uſurus, atque adeo uſus fuit: Quæ quidem res explicatur illis verbis; *Non litigabit, neque clamabit, neque audiet quiſpiam in plateis vocem ejus, calamum contuſum non confringet, & linum fumigans non exſtinguet, donec ejiciat ad victoriam judicium.* Quorum verborum primùm nobis ſenſus eſt eruendus: deinde oſtendendum quomodo ea ad rem propoſitam pertineant: ſiquidem hæc ſola eſſe videntur ob quæ totus locus à Matthæo fuerit hîc citatus. Duplex autem manſuetudinis, adde & modeſtiæ atque humilitatis Chriſti effectus in his verbis commemoratur, quorum alter in verbis alter in factis conſiſtit. Prior in ỳ. 19, poſterior in 20. In quo etiam ejus virtutis conſtantia oſtenditur. Quod ergo ad ỳ. 19 attinet, primò animadvertendum eſt, in Hebræo non exſtare iſta verba, *non rixabitur*, vel *non litigabit*. Interim tamen ſententia ejus verbi ſatis in Hebræo continetur. Et Paulò pòſt aliud verbum quod in Hebræo exſtat, in Græco omiſſum eſt, nempe *non exaltabit* ſeu *tollet*. Intellige, vocem ſuam: quemadmodum nimirum illi ſolent qui cum aliis rixantur, ac pertinaciter certant, iiſque vel minantur, vel conviciantur. Quare ſententia verbi *litigandi* ſatis videtur expreſſa, tum in iſto *exaltandi*, tum etiam in *clamandi* verbo. Adjunctum enim rixarum eſt expreſſum, nempe clamor. Facile autem eſt intelligere, diſputationes ac certamina Chriſti, quæ cum ſingulari modeſtia, manſuetudine, ac patientia, pro veritate cum adverſariis ſuis ſuſcepit, nequaquam his Prophetæ verbis adverſari, aut rixarum nomine cenſenda eſſe. Aliud enim eſt diſputare, idque pro veritate, maximè divina, cum ſingulari modeſtia, lenitate ac manſuetudine: aliud verò rixari ac litigare. Hoc enim iræ, pertinaciæ, atque ambitionis eſt, neque intra modeſtiæ limites conſiſtit, & crebrius pro mendacio quam pro veritate, libentius pro iniquitate quam pro æquitate ſuſcipitur. Ex his etiam perſpici facile poteſt, quid per iſtum clamorem intelligi debeat, dum hîc dicitur *eum non clamaturum, neque vociferaturum, neque auditurum quenquam eſſe in plateis vocem ipſius*. Tale nimirum clamoris genus intelligi debet, quod iracundorum vel ſaltem ambitioſorum eſt proprium. Cujus generis eſt illud clamoris genus quod Apoſtolus prohibet, Epheſ. 4. ỳ. 31. ubi ex antecedentibus & conſequentibus, quivis videt de eo clamore ſermonem eſſe, qui ex ira vindictæque cupiditate & quadam animi impotentia proficiſcatur, ac proinde comitati ac manſuetudini opponatur. Cum quo clamore conjungenda eſt & illa vociferatio quæ hominum eſt pertinacium & ambitioſorum, dum cum aliis certant iiſque cedere nolunt, ne de laude illis aliquid depereat, aut etiam ad certamen alios provocant. Cæteroquin notum eſt, Chriſtum ut veritatem ſalutarem hominibus inculcaret, ſæpe etiam clamaſſe, & vocem extuliſſe, ut ab omnibus exaudiri poſſet: idque vel in templo, vel in aliis locis publicis, qui hîc *platearum* nomine ſignificantur. Et hæc de manſuetudine Chriſti, quatenus ea in verbis ſeu voce apparet. Quod attinet ad facta in quibus manſuetudo ipſius fuit conſpecta, ea exprimuntur illis, cùm ait, *calamum contuſum non confringet, & linum fumigans non exſtinguet, donec ejiciat ad victoriam judicium.* Ubi etiam virtutus iſtius conſtantiam explicari ſuprà monuimus. Verba autem iſta, præſertim priora hujus verſiculi, allegorica eſſe nemo non videt. Verus autem & genuinus illorum hic eſt ſenſus, Chriſtum tanta uſurum lenitate, tanta manſuetudine ut nemini planè noceat, ne illi quidem cui nocere facillime poſſet, maximaque hac in re uſurum eſſe cautione ac prudentia: perinde atque ſi quis adeo leniter incederet adeoque molliter veſtigia pedum imponeret rebus ſubjectis, ut ne quidem calamum jam aliqua ratione contuſum, in quo pedem poneret, confringeret, aut linum fumigans, quod pede impreſſo facile exſtingui poteſt exſtingueret, ſeu ut noſtri loqui conſueverunt, ne quidem ſi per ova incederet eorum ullum confringeret. Solent aliàs hæc verba vulgò ita accipi, acſi dictum eſſet, Chriſtum ea manſuetudine uſurum erga homines fide infirmos, aut habita ratione pietatis imbecilles, ut eos ſuppliciis ſuis non conterat, nec auxilium illis ſuum ut convaleſcere ac corroborari queant ſubducat, ſed potius ut manum ſalutarem illis admoveat, eos ſanet, fide corroboret, ſpe fulciat, & robur illis ad pietatem colendam inſpiret. Sed hic ſenſus, licèt aliàs eximius, & conſolationis plenus, genuinus tamen non eſt: quod clariùs apparebit poſtea, ubi de ſcopo agemus, ad quem Matthæus hæc verba citans reſpexit. Addit autem propheta, *donec ejiciat ad victoriam judicium.* In Hebræo eſt, *ad veritatem proferet*, vel *egredi faciet*, *judicium.* Cur nomen *veritatis* in nomen *victoriæ* fuerit mutatum, Maldonatus non pauca diſputat, qui videri poteſt. Cæteroqui quod ad rem ipſam attinet, non multum intereſt inter Hebræam & Græcam lectionem. Duplici autem modo utraque verba tum Hebræa tum Græca accipi poſſunt. Prior ſenſus eſt, Chriſtum exactè atque ad verum omnia in judicio examinaturum, & ita jus dicturum non ut Judices terreni ſolent, qui ſæpe eum condemnant quem abſolvere, aut abſolvunt quem damnare, deberent, ſed juſtam de unoquoque ſententiam laturum. Et de verbis quidem Hebræis dubium eſſe non videtur, ea ſententiam iſtiuſmodi ferre. De Græcis dubitari poteſt. Sed nihilominus tamen idem de illis ſtatui poſſe, is animadvertet, qui intelligit ea nos ſic interpretari poſſe quaſi dictum eſſet, Chriſtum effecturum, ut judicium, hoc eſt, jus atque æquum vincat, atque ita ad victoriam perducatur. Jus enim tum vincit cùm juſta ſententia tandem obtinet, & ad verum omnia examinantur, ac pronunciantur. Verùm hæc iſtorum verborum ſententia, non tam muneri Chriſti prophetico quàm regio, atque ut ita dicam judiciario convenit. Hîc autem Chriſtum ratione muneris prophetici revera ſpectari diximus: quod verba ỳ. 18 ſatis arguunt, & id oſtendit quod Matthæus hæc verba ad illud tempus retulit quo

Chriſtus

Chriſtus in terris fuit verſatus, idque eum in finem ut oſtenderet, qua manſuetudine Chriſtus tum temporis uſus erga hoſtes ſuos fuerit. Quare aliquanto diverſa iſtarum verborum ſententia inquirenda eſt. Quam quidem non difficile erit deprehendere, ſi nomen judicii eodem modo hîc accipiamus, quo antea ℣. 18, nempe pro legibus atque adeo in univerſum pro doctrina Chriſti. Illæ autem leges tum ad victoriam ejiciuntur, vel conatu labore, curâ, perducuntur, quum efficitur ut leges illæ inter homines obtineant, & pro juſtis ac veris agnoſcantur. Tum enim jura divina vincunt. Eadem autem eſſe poteſt verborum Hebræorum ſententia. Tum enim profertur judicium hoc eſt jura, ad verum, quum efficitur ut illa vera juſta ac legitima agnoſcantur. Significabitur ergo Chriſtum tamdiu uſurum iſtiuſmodi lenitate, quamdiu in eo ſit verſaturus ut leges doctrinamque ſuam hominibus tradat atque ita confirmet ut ab omnibus merito ea recipiatur, & pro vera divinaque agnoſcatur, ac ſic in animis hominum regnet. Quanquam quum dicitur *donec* id fiat, non eſt omnino intelligendum, Chriſtum poſt illud tempus non amplius ea manſuetudine uſurum, ſed tantùm eum intra id tempus ab ea lenitate non receſſurum, licet ſit multas plurimaſque habiturus cauſas quæ eum ad vindictam de adverſariis ſumendam incitent, eumque de tanta animi manſuetudine deducere poſſe videantur. His ita explicatis, jam videndum eſt, quorſum hæc verba citaverit Matthæus, vel quomodo ad ſcopum ipſius pertineant. Omiſſis igitur aliis ea de re ſententiis, de quibus Maldonatus videri poteſt, hæc omnium videtur eſſe ſimpliciſſima, quòd nimirum rationem oſtendere voluerit Matthæus, cur Chriſtus cùm cognoviſſet Phariſæos conſilium inter ſe iniiſſe de ipſo interimendo, illorum furori ceſſerit, & poſtea quum alibi tantam ægrotorum multitudinem curaſſet, apertumque documentum dediſſet quàm facile ipſi eſſet non tantùm reſiſtere adverſariis ſuis, verùm etiam uno verbo atque adeò halitu eos penitus frangere atque proſternere, tamen ne illos irritaret, atque ad ſe perſequendum incitaret, his interdixerit ne ipſum manifeſtum facerent, hoc eſt ubinam verſaretur indicarent. Poterat enim aliquis ita ſecum cogitare, Quid cauſæ eſt cur Chriſtus tanta præditus potentia, tam eximius Dei legatus, adverſariis ſuis cedat, eos fugiat, & tanquam eos metueret ſeſe occultet? Cur non potiùs homines perditiſſimos perdit, & ſic ſefe de illis ulciſcitur? Reſpondet Matthæus eam ob cauſam id factum eſſe ut impleretur illud quod à propheta de Chriſto ſit ſcriptum, nempe eum toto illo tempore quo munus ſuum ſit in terris adminiſtraturus, adeo manſuetum, adeo lenem adeoque modeſtum fore, ut nec verbis adverſarios ſuos irritet eoſve provocet aut offendere cupiat, nec alia aliqua ratione eos lædat, eiſve noceat: utut ejus iræ maximè paterent, & ab eo inſtar calami contuſi facile confringi, atque inſtar lini fumigantis facile exſtingui poſſint. Itaque nullam tantam fore injuriam, quæ eum ab hac lenitate deducat: ut ita mirum nequaquam ſit, Chriſtum maluiſſe adverſariis hoſtibuſque ſuis cedere, quàm vi ac potentiâ qua divinitus erat inſtructus illis reſiſtere, eoſque conterere ac perdere.

Reſtat ultima ſecundi membri atque adeo totius loci particula, *& in nomine ejus gentes ſperabunt*. Nam quæ in Hebræo inter hæc & ſuperiora verba interjiciuntur, nempe illa; *Non remiſſus erit, nec frangetur animo, donec ponat in terra judicium*, eorum ſententia in præcedentibus ſaltem ex parte continetur. Nam quod ad priora attinet, nempe *non remiſſus erit nec frangetur animo*, quanquam id tantùm ſignificare videntur, eum non iri debilitatum adverſariorum injuriis, ita ut ab inſtituto ſuo deducatur, tamen etiam illud intelligi poteſt quod antea dictum fuerat, eum à manſuetudine animi nullis adverſariorum injuriis deductum iri. Etenim & hæc quædam animi imbecillitas eſt, ſi cujus patientia ac lenitas expugnetur, ita ut injurias ferre amplius non poſſit, atque adeo ad vindicandum ſeſe, contra priſtinum animi propoſitum permoveatur. Illa verò poſteriora, *donec ponat in terra judicium*, continentur in illis verſiculi præcedentis, *donec ejiciat in victoriam judicium*. Et non eſt incredibile horum poſtremorum verborum repetitionem quandam in cauſa fuiſſe, ut & ipſa, & unà cum illis præcedentia ejuſdem verſiculi verba omitterentur, tanquam eandem cum prioribus ſententiam continentia. Quod autem attinet ad illa verba quæ ultimo loco à Matthæo expreſſe citantur, illa in Hebræo paulò aliter leguntur, hoc nimirum pacto, *& legem ejus inſulares exſpectabunt*. Ubi primùm quæri poteſt, cur pro *lege* poſitum ſit *nomen*. Eſt autem credibile, Græcam lectionem, non quidem in Matthæi codice, ſed in ipſa Græca Eſaiæ interpretatione etiam ante Matthæum fuiſſe mutatam, & pro voce νόμω ſcriptum ὀνόματι, non modò ob ſimilitudinem ipſarum vocum Græcarum, verùm etiam propterea quòd vox ὀνόματι, melius videatur ſententiæ & communi loquendi apud Hebræos uſui congruere. Etenim non ſatis convenienter loquendi conſuetudini dictum videtur, aliquem ſperare in lege alicujus, ſed in nomine alicujus ſperare, credere, aut confidere, id Hebraicæ loquendi conſuetudini maximè congruum eſt. Itaque ab illis qui Hebræum textum non inſpexerunt, credi potuit, errore quodam vocem νόμω pro ὀνόματι in Græcam interpretationem irrepſiſſe, itaque hanc poſteriorem tanquam genuinam pro illa reponendam. Quam lectionem non mutavit Matthæus, utpote quæ nec falſam efficiat ſententiam, nec revera diverſam ab ea quæ ipſorum Hebræorum verborum eſt. Etenim eatenus *inſulares* vel *gentes* dicuntur exſpectaturæ legem Chriſti, quia legem ejus avidè ſint recepturæ, tanquam æquiſſimam, & ſibi maxime ſalutarem: quod qui faciunt eo ipſo in nomine ipſius ſpem ac fiduciam ſuam collocant. Quod verò pro *inſularibus* quorum in Hebræo fit mentio, reponuntur *gentes*, in eo etiam verborum potiùs quam ſententiæ diſcrepantia eſt. Etenim apud prophetas *inſulæ* vel homines inſulares poni ſolent pro gentibus longiſſime à Judæa terra diſſitis. Quaſi dicat, Non tantùm homines qui terras Judææ propinquas incolunt, ſed remotiſſimi etiam terrarum populi, quales ſunt ii qui in inſulis degunt, legem atque jura ipſius avide & inquirent, & recipient: nec mare eis obſtabit, quominus ei ſe ſubjiciant, felicitatem ſibi ab eo certam pollicentes. Quare ſynecdochice inſulares pro gentibus omnibus ponuntur, ſpecies nimirum certa, quam aliàs minimè veriſimile eſſet id facturam de quo hîc ſermo eſt, pro genere hoc eſt gentibus univerſis. Itaque ſententiam nihil immutarunt ſive Græci interpretes, ſive Matthæus illos ſequutus, dum pro inſularibus gentes poſuerunt. His ita explicatis vix quidquam reſtat quod ad ſententiam hujus loci eruendam pertineat: quandoquidem ſatis apparet, quid ſit gentes in Chriſti *nomine* ſeu in ipſo Chriſto ſpem ſuam eſſe collocaturas, nempe eas ſpe certæ felicitatis quam ſibi polliceantur, ſi Chriſti legibus paruerint, leges eas inquiſituras, ac recepturas, & ad earum obſervationem ſeſe compoſituras. Oſtendere nempe voluit Deus, Chriſti doctrinam non intra unius Judaicæ regionis aut gentis terminos conſtituram, ſed in omnes terras propagandam, nec unam tantum illam gentem Chriſto pariturum, ſed omnes gentes. Qua de re vide quæ apud prophetam Eſaiam legantur ibidem paulò poſt, verſiculo 6.

Explicatio locorum quorundam difficiliorum in Euang. Marci & Lucæ.

In Marci IX. 49, 50.

Hæc verba duobus modis cum ſuperioribus connecti poſſunt. Vel enim referuntur ad ea quę ſunt remotiora, hoc eſt ad ea quę de eruendo oculo de abſcinden-

dis pedibus ac manibus ſi nos offendant, ſuprà dicta ſunt. vel ad proximè præcedentia, ubi dicitur ignem quo cruciandi ſunt ii qui præceptum hoc Dei neglexerunt, non exſtingui. Priori modo ſi ſuperioribus annectantur, ſcopus horum verborum erit, docere, iis qui Deo placere velint, omniùm neceſſarium eſſe ut præceptum Chriſti de eruendo oculo obſervent, ita ut ſenſus ſit, omnem qui Deo velit placere, igne quodam qui vehementer urat, debere condiri, ac veluti ſaliri, ut ita quicquid ibi impurum eſt expurgetur: & omnem victimam, hoc eſt quemvis qui ſeipſum Deo conſecrare eique placere velit, debere ſale quod ipſum quoque valde mordet, condiri, ut ita putredo ac corruptio omnis ab eo avertatur: quemadmodum ſub lege quoque omnis victima quæ grata eſſe Deo debebat, ſale erat conſpergenda. Per *ignem* autem iſtum intelligi poterit doctrina Euangelii aſpera & in carnem noſtram dura, quæ non ſine dolore aliquo vitia noſtra expurgat, & nos à corruptione liberos atque immunes reddit. Quanquam in ſequentibus Chriſtus eadem voce *ſalis* qua in præcedentibus uſus fuit in abſtracto, utitur in concreto, & eum intelligit hominem qui ſale ſit aſperſus, ſeu doctrinâ Euangelii imbutus, Chriſtique diſcipulus: quemadmodum ex collatione hujus loci cum verbis Mat. 5. 13. & Luc. 14. ỳſib. duobus ultimis apparet. Tandem iterum in abſtracto ſumit in verbis ultimis hujus capitis, cùm dicit, *Habete in vobis ſal.* Qualis diverſitas ſignificationis etiam alibi reperitur: ut inter alia in voce *lucis* Eph. 5. 8. 2 Cor. 5. ult. quamvis ibi vox *peccati* diverſa ſignificatione uſurpatur. Videtur autem propterea Dominus Jeſus doctrinam ſuam igni & ſali hac in parte comparaſſe, ut oſtenderet, doctrinam ſuam ea hominibus præcipere, quæ carni noſtræ admodum eſſent moleſta, eamque urerent, ac morderent: quia præceptum illud quod ſuperius tradiderat, de oculo eruendo, manu & pede abſcindendis, carni noſtræ eſt moleſtiſſimum: ſiquidem eo præcepto adeo jubemur rerum jucundarum & carni noſtræ allubeſcentium conſpectu, aut tactu, aut etiam auditu, abſtinere, ut iis ipſis membris propemodum noſmet ipſos privare dici queamus. Quare, ut Dominus Jeſus nobis perſuadet, id licet acerbiſſimum nobis ſit, tamen nobis eſſe neceſſarium, ait: Neceſſe eſſe quemvis qui Deo probari velit, & tanquam victimam ipſi ſe conſecrare, igni & ſale condiri, & nullam carnis moleſtiam aut dolorem defugere.

Si poſteriori modo hæc verba ſuperioribus connectas, tum per *ignem* intelligetur ille ignis quo cruciabuntur tranſgreſſores mandati Domini Jeſu ſuperius traditi: & per vocem illam πᾶς ſeu omnis intelligentur omnes illi qui vel iſtud mandatum vel aliquod ſimile fuerint tranſgreſſi. Quam interpretationem reddit veriſimilem tum vicinitas ſeu propinquitas verborum, tum vox ignis utrobique poſita. Duplici tamen modo nihilominus verba hæc accipi poterunt. Primùm ita ut vult Maldonatus, quaſi dicat: quod dixi ignem non exſtingui, adeoque ſignificari pœnam eorum qui mandatum iſtud meum tranſgredientur, fore ignem, id ideo aſſerui, quia omnis qui pœnam ſubibit, & inſtar victimæ iræ divinæ mactabitur, igne ſalietur, ac veluti condietur: quemadmodum omnis victima legalis ſale condiri debet. Solent enim qui à Deo morte puniuntur, victimæ vocari, quod tanquam victimæ quæ ſacrificanti reſiſtere non poſſunt, à Deo ad ipſius gloriam, & declarationem potentiæ aut etiam juſtitiæ quodammodo trucidentur. Quam in ſententiam citat Maldonatus loca, Eſai. 34. 6. Jer. 12. 3. & 46. 10. & 51. 40. Ezech. 2. 9, 10. & 39. 17. Quia enim Chriſtus in verbis ſuperioribus, *vermis eorum non moritur, & ignis non exſtinguitur*, reſpexit ad locum Eſai. 66. 24. in quo de occidione bellica agitur, ii verò qui in bello à Deo occiduntur, ejus vocantur victimæ, perſtitit in metaphora admodùm Prophetis uſitata, & de damnatis tanquam de victimis loquutus eſt. Ac quia victima omnis ſub lege ſalienda erat, dixit etiam damnandos eſſe ſaliendos, verumtamen eorum ſalem non eſſe iſtum quo alias victimas ſaliri Lex præcipiebat, ſed pro ſale futurum illis ignem in exſtinguibilem, cujus cruciatibus torqueri debent. Verba verò ſequentia, *& omnis victima ſale ſalietur*, quæ ex Levitico citantur, ita connectit Maldonatus præcedentibus, ut conjunctionem *Et* ex Hebræorum idiomate, non tam copulativam hoc loco quàm comparativam eſſe velit: quaſi dicat Chriſtus; ſicut omnis victima, quemadmodum in Lege præſcribitur igne ſalitur, ita omnis damnatus ſalietur igne. Cujus locutionis exempla Prov. 25. 3. & 23. & 25. & 27. Quæ apud ipſum videre licet. De ſequentibus, *Bonum eſt ſal.* &c. ſuſpiciatur, ea à Chriſto non hoc ſed alio loco fuiſſe prolata; à Marco autem, ut alia multa, alieno loco poſita, ea tantum occaſione quod, ſalis mentio in ſuperioribus fuerit facta: quemadmodum ſoleamus in ſolitis colloquiis unius verbi occaſione in alios labi ſermones.

Deinde poſſunt ita accipi hæc verba, ut vox πυρὶ non ſit caſus inſtrumenti, ſed finem quodammodo denotet, adeoque vertenda ſit *igni* Dativo caſu, non igne. Nam non ſemel Dativus finem ut loquuntur *cui* denotat: idque tum Hebraici tum Græci ſermonis conſuetudo permittit: cum & Hebræi præfixum *Lamed* quod Dativi ſolet eſſe nota, ponant pro *ad*: ut hoc loco *le eſch igni* pro ad ignem; & Græci. Unde illa appellatio eſt nata τῶ πίνειν ὦ. Exempla hujus rei in Sacris Literis habemus Mich. 5. 2. ubi vide Vatablum. Eſai. 9. 6. Luc. 12. 21. ubi opponuntur diteſcere ſibi, & diteſcere in Deum. 1 Cor. 14. 20. Imò etiam ibid. ỳ. 2. &. 3. & 2 Cor. 2. 15. Hoc ergo dicere cenſendus erit Chriſtus; omnem eum qui inſtar victimæ mactatus, igne conſumi debet, & ad divini numinis gloriam ob ſua ſcelera puniri, ſale condiendum, & hoc modo ad ignem præparandum eſſe: quemadmodum omnis in univerſum victima, ut olim ſub lege, ſale propriè ſic dicto, ita nunc ſub Euangelio ſale doctrinæ Chriſti, quæ res Deo gratas efficere, & à corruptione conſervare debet, eſt condienda. Probamus enim Maldonati conjecturam de alluſione, quæ in primis hujus loci verbis ad victimas fiat, atque in primis ad holocauſta. Sed conſiderandum eſt, duplicis generis eſſe victimas; Aliæ enim igne judiciorum divinorum ad nominis ejus laudem conſumendæ ſunt, aliæ per vitæ pietatem nominis divini gloriæ conſecrantur. Utriuſque generis victimæ præparantur & veluti conſecrantur per cœleſtis veritatis ſalem: quemadmodum olim nulla victima ſine ſale Deo erat grata. Nam ut aliquis meritò cum ſingulari divinæ juſtitiæ laude puniri queat, cognitio divinæ veritatis, ejus præſertim quæ in Euangelio continetur, efficit: Ut ex multis Sacrarum Literarum locis patet. Rurſus ut aliquis per veram vitæ pietatem Dei gloriæ conſecretur, & victima grata efficiatur, itidem doctrina Chriſti quæ perfectam pietatem ſub ſpe immortalitatis præſcribit, præſtat. Utrumque hunc ſalis effectum in ſequentibus verbis non obſcure Chriſtus explicat, dum ait: *Bonus eſt ſal.* hoc eſt vehementer eſt utilis doctrina mea, vel doctrinâ meâ imbutum eſſe admodum eſt fructuoſum; *ſed ſi ſal ſaporem ſuum amiſerit*, hoc eſt ſi is qui doctrinâ meâ imbutus eſt, vel eam abjiciat, vel ei convenienter non vivat, adeoque ſit plane inſipidus; *quare iterum condietur?* hoc eſt qua ratione poterit in priſtinum ſtatum reſtitui?

Quibus verbis graviſſima iſtiuſmodi hominum pœna deſcribitur. Quemadmodum ex Matth. & Lucæ verbis ſupra citatis apertius conſtat. Unde tandem admonitionem ſubjungit Chriſtus, *ut habeant ſal*, ſeu doctrinam ſuam ſartam tectam uſque ad finem retineant, ejuſque vim exprimant, atque inprimis pacem inter ſe mutuò colant, non verò ut ſupra eos feciſſe legimus, inter ſe de primatu certent, aut aliis Chriſti profeſſoribus levi de cauſâ negotium faceſſant, ut apparet ex ỳ. 34. & ỳ. 38, 39.

Planior eſſet ſenſus verborum primorum, ſi admittenda eſſet conjectura Joſephi Scaligeri, qui arbitratur

tratur verba Græca ab aliquo vel per incuriam, vel quia ea non ſatis intellexerat, mutata eſſe. Nam pro πᾶς γὰρ πυρὶ, legendum eſſe πᾶσα πυρία, vel ſaltem πᾶσα γὰρ πυρία, hoc eſt, omnis enim incenſio, ſeu omne ſacrificium igne conſumendum. Facilè enim fieri potuit ut α ultimum in voce πυρία propter α initiale ſequentis dictionis ab aliquo fuerit ablatum, qui illud per incuriam putavit additum, ob ſequentis dictionis initium, quæ cum priore aliquomodo fuit confuſa: præſertim cùm olim non ita accurate ſpiritus, qui initiis à vocalibus incipientium nunc addunntur, & eas à prioribus aperte diſtinguunt, apponerentur. Mutata autem voce πυρία, etiam in prima voce πᾶσα mutatio aliqua fuit facienda, & vel α prorſus abjiciendum, vel adjectis duabus literulis, in patriculam aliquam nempe γὰρ convertendam, unde hæc quam codices vulgati habent, nata eſt. Ingenioſa quidem conjectura, ſed cui ſine codicum authoritate non facile eſt fidendum. Quanquam id illam valde reddit probabilem, etiam ſine codicum authoritate, quòd ſenſus loci hoc pacto longe foret planior: dicereque poſſet aliquis, cùm in aliis compluribus locis deprehendamus varietatem, eamque tanto majorem quanto plures reperiuntur codices, & nonnunquam ea lectio ſit probior quæ in paucioribus aut uno tantum exſtet; non mirum eſſe ſi quis hoc in loco idem factum ſuſpicetur, licet ob defectum codicum teſtimonio deſtituamur, cujus loco nobis ratio eſſe debeat. Quod ſi aliquid huic conjecturæ tribuendum eſt, noſtra de Dativo πυρὶ ſententia fit probabilior, cùm ex ea lectione idem ſenſus eliciatur, licet res non ſit ita plana atque aperta: dicique poteſt non ſine Dei providentia factum eſſe, ut licet lectio vera fuerit mutata, non tamen ita mutari potuerit, quin nihilominus verus ſenſus verbis aliquantum depravatis accommodari poſſit, & ſic facem præferentibus loci circumſtantiis ex iiſdem elici. Atque hinc etiam ratio aliqua peti poteſt, cur vocem πυρὶ non pro inſtrumentali ſed pro Dativo caſu accipiamus, cùm tamen poſtea vocem ἁλὶ, eidem verbo ἁλισθήσεται, cum quo etiam πυρὶ in præcedentibus conjuncta fuerat, præpoſitum, pro caſu inſtrumentali accipiamus, & in ſimilibus quod ad Grammaticæ rationem attinet phraſibus, diſſimilem tamen ſignificationem agnoſcamus. Neque enim id mirum cenſeri debet, ſi lectio loci fuit mutata, & genuina verba non integrè retenta. Quanquam illud quoque duritiem iſtam excuſare debet, quòd niſi hæc admittatur, alia ſit admittenda haud minor, nempe quod aliquis igne debeat ſaliri, quod certe omnes duriſſimum eſſe animadvertunt.

In Lucæ 2. *verſ.* 14.

HUjus voti & gratulationis Angelicæ, duo, ſi rem ipſam ſpectes ſunt membra: licèt eorum alterum, de cujus ſententia controvertitur, duabus iterum veluti partibus conſtet. Nam quum dicitur, *& ſuper terra pax, in hominibus beneplacitum*, ſeu *benevolentia*, in prioribus quidem ipſe effectus nempe felicitas quæ in terris regnare debeat, exprimitur, in poſterioribus autem ejus felicitatis fons ac cauſſa, nempe benevolentia, qua homines Deus complectatur, aut qua ut Deus homines complecteretur Angeli optabant. Quaſi dicant, Deus hominibus faveat eoſque ſingulari amore, prout quidem jam facere aliquomodo cœpit, proſequatur: inde felicitas in eos manet. Cur autem ſi verba ſpectentur duas putemus eſſe hujus poſterioris membri partes, facit conſtans Græcorum codicum lectio, facit etiam vocum vis & loquendi conſuetudo. Nam quod ad prius attinet, ita legunt Græci codices; *in hominibus benevolentia*: quum Latini legant, *hominibus bonæ voluntatis*: primùm particulam ἐν quæ in Græcis conſtanter legitur, expungentes, deinde nominativum εὐδοκία in Genitivum vertentes. Quod factum eſſe ideo non eſt mirandum, quòd authores iſtiuſmodi lectionis ignorare potuerunt quæ vis eſſet phraſeos, & cùm commodam ſententiam verborum Græcorum reperire non poſſent, & præterea ſi rem ipſam ſpectes duo tantùm hujus voti ſeu mavis hymni Angelici membra eſſe cernerent, inde putarunt ex duobus verborum commatibus unum omnino eſſe conſtituendum. Idem etiam Græcis quibuſdam accidere potuit. Quare quòd aliter illi hunc locum interpretati ſint, aut legendum putarint, id fidei codicum Græcorum vulgatorum præjudicare nihil debet. Sed deinde, quod attinet ad vim verborum, ſi legas *hominibus bonæ voluntatis*, quæ bona voluntas Græce eſt εὐδοκία, & Hebraico *Ratzon* reſpondet, non videtur ſat commodus inde emergere ſenſus; nam homines εὐδοκίας ſeu favoris, ſignificare potius viderentur homines qui ipſi benevoli ſint aliis, quàm quos quiſpiam alius, nempe Deus, benevolentiâ complectatur: quum tamen benevolentia hæc activè nonniſi Deo tribuatur: paſſive autem cuipiam tribui, ita ut nimirum quiſpiam dicatur eſſe homo εὐδοκίας, legere vel audire non memini. At illa phraſis εὐδοκεῖν ἐν τινὶ, hoc eſt alicui favere, ſatis eſt in Sacris Literis uſitata. Sic, dicit Deus de Chriſto, ἐν σοὶ εὐδόκησα. Sic Author ad Hebræos Habacuci verba citans, ὃς ἐὰν ὑποστείλῃται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ Heb. 10. 38. Cum hac autem phraſi plane congruit hæc, εὐδοκία ſcilicet ἐστὶ ἐν ἀνθρώποις, ut particula ἐν denotet objectum in quod feratur, ſeu quod reſpiciat favor ac benevolentia divina. Deinde hoc modo diſtinguerent angeli homines ab hominibus, & ſignificarent non omnibus hominibus ſed tantùm certis ſe felicitatem iſtam vovere atque cupere: quemadmodum etiam illi volunt qui Latinæ interpretationis lectionem Græcæ lectioni præferunt. Atqui longè magis eſt & menti Angelicæ, & præcedentibus Angeli paſtores alloquentis verbis conſentaneum, ut illi nominibus gratam pacem ac felicitatem hic optent. Dixerat Angelus ℣. 10. *Ecce annuncio vobis gaudium magnum, quod erit omni* ſeu toti *populo*: & hoc ſanè proculdubio cupiverunt Angeli, ut toti populo Iſraëlitico, ac porrò etiam cæteris omnibus hominibus gaudium illud contingeret, id autem gaudium, pacem illam de qua hic loquuntur, complectitur. Cur ergo non cenſendi ſunt id ipſum hic optaſſe? Neque enim refert quòd non omnibus reipſa contingat. Optari enim nihilominus rectè poteſt ut omnibus contingat. Idque eſt Angelorum benevolentiæ erga homines, & gaudio quod hic teſtantur admodum conſentaneum.

Lucæ 2. *verſ.* 41. *ad finem.*

IN his verbis narratur Hiſtoria de Domino Jeſu, quum duodecim annorum eſſet, & ſimul quid poſt illud tempus eo factum fuerit, breviter explicatur. Hiſtoria autem illa eſt, quòd cum parentibus profectus Jeroſolymam ad feſtum, iis ignorantibus ibidem poſtea ſubſtiterit, & in templo cum Doctoribus fuerit colloquutus, & factum ſuum defenderit, redierit tamen cum parentibus domum, iis paruerit, & incrementum tum corpore tum animo ceperit.

Etſi autem multæ ſunt hujus narrationis partes, quum non tantùm ipſius Chriſti facta dictaque, ſed etiam aliorum, & inprimis parentum dicta & facta, iſtorum quæ Chriſtus fecerat occaſione narrentur, tamen tota Hiſtoria ad tria capita poteſt reduci. Primò autem narratur occaſio qua Chriſtus Jeroſolymam pervenerit. Deinde quid Jeroſolymæ fecerit, dixeritve, & quid ejus occaſione parentes fecerint dixerintve. Denique quid Chriſtus fecerit eive contigerit, poſtquam Jeroſolymis diſceſſiſſet. Quod ad primum caput attinet, occaſio illa eſt profectio parentum Chriſti ad feſtum Jeroſolymis agendum: explicatur autem ℣. 41. & 42: quæ profectio iterum duobus modis exprimitur, 1. Generatim, 2. Speciatim. Generatim ℣. 41, ubi iſta tria ordine conſideranda ſunt. 1. Deſcriptio Joſephi & Mariæ, voce *parentum*. 2. Illorum aſſiduitas in profectione Jeroſolymam ſuſcipienda, nempe quòd quotannis iverint Jeroſolymam.

mam. 3. Quo tempore, nempe in feſto Paſchæ. Quod ad primum, oſtendendum diverſa ratione Mariæ, & diverſa Joſepho accommodari parentis vocem; quod etiam infrà notandum, *Ecce ego & pater tuus.* Illa enim naturalis, hic legalis erat parens Chriſti. Secundò conſiderandum præceptum Dei de feſtis agendis, & quidem in loco eo quem Dominus elegerat, ut apud Moſen ſcribtum eſt. Locus autem eſt Hieroſolyma. Ubi 1. Quanta moleſtiâ fuerit in hoc itinere ter repetendo. Unde exemplum. 2. Quod cultus divinus fuerit alligatus certo loco. Qua in re differentia N. Fœd. a veteri obſervanda. Nempe, quod olim certus locus & ſtatus fuerit electus, ad quem omnes omnino Judæi deberent convenire, & cultum divinum publicum peragere, extra quem Deum adorare, & ſolennem ei cultum exhibere, non licebat. At hodie nullus ejuſmodi locus eſt, qui certus ſit & fixus, & extra quem, Deum colere non liceat, locus tamen ſemper eſt aliquis, præſertim ubi res ipſa permittit. Eſt autem is ille, ubi convenerit inter Chriſtianos, præſertim vicinos, ut eò conveniant, & ibi verbum Dei audiant, ac cætera peragant, quæ ad ſolennem ac publicum Dei cultum pertinent. Nam quicquid fuit in hac re poſitivum ut loquuntur, & ex placito Dei pependit, id ceſſavit. Quod naturale eſt, non deſiit. Naturale autem eſt, ut fideles, ad publicum ſolennemq; Dei cultum, & cætera quæ ſinguli peragere vel non poſſunt, vel non quæ commodè poſſunt, certo aliquo in loco, quem ipſimet pro arbitrio elegerint conveniant. Quare, non eſt ſtatuendum, iſtud eſſe hac in parte inter Antiquum & N. Fœderus diſcrimen, quòd ibi aliquis fuerit locus, ubi ea quæ ad publicam religionis exercitationem ſpectant, peragerent, hic verò nullus prorſus eſt: ſed, ibi fuiſſe fixum, hic non fixum. Ibi unum, hic poſſe eſſe innumeros. Ibi, Deum ipſum, rem hanc definiviſſe, hic ipſorum Chriſtianorum arbitrium & commodum valere.

Cauſæ autem cur Chriſtiani homines, illi nimirum, qui poſſunt unà eſſe præſertim commodiùs, omnino & quam frequentiſſimè inter ſe, ad publicum religionis exercitium, convenire debeant, ad tria poſſunt revocari capita. 1. Quia id ipſum à divino ſpiritu præceptum eſt. 2. Quia ea ſunt præcepta, quæ nonniſi in publico aliquo fidelium conventu poſſunt peragi, ita ut hac quoque in parte id de quo agitur, quaſi præceptum eſſet, cenſeri poſſit. 3. Quia inſignes inde manant fructus, & utilitates. Quod ad primum attinet, Præceptum ea de re continetur, Heb. 10. 25, ubi præcipitur ne fideles relinquant congregationem ſuam mutuam, quemadmodum quidam conſueverint, ſed adhortentur, nempe ſe invicem. Nam etſi non deſint, qui verba iſta, ita intelligenda putent, quaſi tantum prohibeatur apoſtaſia à doctrina Chriſti & ſic etiam à ſocietate fidelium, tamen vel hunc ſolum, vel præcipuum eſſe ſenſum, verba non permittunt. Nam primum vox ἐπισυναγωγὴν, non tantum ſignificat ſocietatem, quæ ſit inter fideles, ſparſim etiam exiſtentes; ſed omnino ſignificat congregationem in unum aliquem locum, ſeu conventum publicum. Quare jubentur fideles non relinquere conventus publicos. Adde quod autor ille dicit, quibuſdam id in more fuiſſe poſitum, ut relinquerent iſtam congregationem, quod ſignificat eoſdem crebro id factitaſſe. At non eſt veriſimile, aliquos fuiſſe, qui crebro committerent, ut, nunc ad eccleſiæ ſocietatem accederent, nunc recederent, idque frequenter. Denique, quòd oppoſitio hujus relictionis, & finis iſtius congregationis, ſatis indicet, non tantum de ſocietate, quam omnes fideles inter ſe colunt, hic ſermonem eſſe; ſed de conventibus quos Chriſtiani inter ſe agitent. Nam verbis illis, *Non relinquentes congregationem veſtram mutuam*, opponuntur illa, *Sed adhortantes* nempe vos mutuo, id quod tum omnium commodiſſimè & uſitatiſſimè fit, cum pii inter ſe conveniunt, & res ſacras, unà tractant. Quin etiam verba ſuperiora ỳ. 24 *Sed conſiderantes alii alios, ad incitationem charitatis & bonorum operum*, quibus ſubjungitur illa, *Non relinquentes* ſatis indicant, iſtum in finem hanc congregationem, cujus poſtea fit mentio, inſtitui debere, & ſic à nemine relinqui, quia nimirum hoc pacto alii aliorum mores inſpicere, & ſe mutuò incitare poſſunt ad charitatem, aliaque bona opera exercenda. Plura hac de re dici poterunt in ſequentibus, ex quibus facile erit colligere, idem ſi non expreſſis verbis, tacitè tamen, quamquam non ita obſcure, quin quivis id intelligere queat, idem eſſe præceptum.

Quod ad alterum caput attinet, duo imprimis ſunt, quæ non niſi in publicis conventibus à piis peragi poſſunt, aut debent; quorum alterum eſt, cœnæ dominicæ celebratio, de qua Paulus ait, in ea commemorationem eſſe corporis Chriſti, quia unus panis, unum corpus, multi ſimus, quandoquidem uno pane participemus, ſatis aperte indicans, cœnam dominicam, à pluribus vel omnibus Chriſtianis, qui ſimul vivant, celebrari debere. Aliàs enim non poſſet ex illo cœnæ Dominicæ ritu, iſta communio Chriſtianorum apparere, non magis quam ex aliis, quæ quivis ſeparatim facit. Adde, quod ibi vult, ut cum cœnam dominicam volunt celebrare, alii alios exſpectent, nec ſeſe invicem præveniant. Ne quid dicam de illis verbis, *Congregatis igitur vobis, non eſt id cœnam dominicam comedere, &c.* in quibus pro conceſſo ſumit Apoſtolus, cœnam Dominica in congregatione ipſorum haberi ſolitam. Alterum eſt, quod eccleſiæ ſit hoc officium, ut illos qui peccant enormiter aut inordinatè ambulant, à communione ſua ſegreget, & à conſortio illorum ſe removeat. Quin etiam ſi frater offenderit fratrem, ad rem illam cognoſcendam, & eum qui peccaverit, ac privatim non reſipuerit corrigendum, ut Chriſtus loquitur, ſit parata: quod fieri non poteſt, niſi conventus publici, & quidem uſitati habeantur, cum poſſint tales cauſæ, præſertim in frequentiori cœtu creberrimè incidere, niſi quis dicat, per legatos, aut per literas, debere hanc rem peragi, quod nemo cordatorum dixerit, & communis ratio atque uſus in ejuſmodi rerum genere, contrarium docet. Quomodo enim ſinguli, præſertim in frequentiori & numeroſiori cœtu, ſeparatim cauſas audire & defenſionem ſi ea ſit opus, cognoſcere queant; quomodo item, ſi diverſitas ſententiarum oriatur, res commodè diſceptari, & argumenta inter ſe conferri; quomodo denique, una eademque ſententia, ab omnibus generatim ferri poteſt. Nulla judicia in ulla Repub. quæ quidem à pluribus debent haberi, à ſingulis ſeparatim exercentur. Ratio omnes gentes docuit, judicium in unum convenire debere; quod idem in aliis ſuffragiis fieri videmus. Huc refer locum Matth. 18. ubi etiam poteſtas quædam datur eccleſiæ ligandi & ſolvendi, & promiſſio additur, ratum id fore, in cœlis, quod ipſa in terris concluſerit. Refer huc locum 1 Cor. 5. ubi tum de inceſto iſto, ex eccleſiæ medio tollendo & quidem in unum collectis agitur, tum de aliorum qui fratres appellantur, ſed in peccato aliquo hereant, vitando conſortia: quæ omnia ad eccleſiæ totius judicium pertinent, & in conventibus publicis, agitari debent. Huc pertinet, quod Timotheo Paulus præcipit 1 Tim. 5. 20. ut peccantes nempe presbyteros coram omnibus arguat, ut & reliqui timorem habeant. Quomodo autem id fieri poteſt, niſi omnes conveniant. Alia nonnulla, quæ huc referri poſſent, in tertio cap. videbimus, ad quod nunc accedimus, in quo fructus iſtorum conventuum publicorum, nobis ſunt conſiderandi. Fructus autem illi, trium ſunt generum. Quidam enim ad Deum Chriſtumque pertinent. Quidam ad ipſos fideles. Quidam denique ad extraneos, ſeu à veritate alienos. Quod ad primum genus fructus attinet, nemo non videt illuſtriorem quandam ad Deum redundare gloriam, ex publicis religionis exercitationibus quæ & à multis ſimul agitantur, ac omnium oculis ſint expoſitæ, quam ex privatis ſingulorum, quæ ſæpius tegendæ potius ſint, quam oculis omnium exponendæ. Quanquam enim ex illis quoque Deo proficiſcitur gloria, multum ei rei decederet, ſi publici cœtus non habe-

haberentur. At ſi publicæ religionis exercitationes, cum privatis conjungantur, tum demum hac in parte, plena ac perfecta erit, divini nominis celebratio.

Quod ad alterius generis fructus attinet, qui ad ipſos fideles ſpectant, iis ſunt ſanè plurimi. Primum autem locum obtinere poteſt inter eos, ille, qui verbis Chriſti, Matth. 18. 20 exprimitur, ubi Dominus Jeſus promittit, ſe ubi duo aut tres congregati fuerint, in ipſius nomen, in eorum medio fore; quod ut omnes intelligunt, nihil eſt aliud, quam cum ſingulari quadam gratia favore, & auxilio iis adfuturum; qualem ſingulis fidelibus, ordinariè, non præſtet; nempe, ſi cætera ſint paria. Nam alioquin fieri poteſt, ut uni alicui valde pio, magis adſit Chriſtus, licèt ſoli, quàm aliis duobus aut tribus, pluribuſve, quorum omnium pietas, etiam juncta iſtius ſolius pietate minor eſt, & minor erga Chriſtum amor, & gloriam ejus fervor. Duo autem ad hanc Chriſti præſentiam, potiſſimum pertinent; nempe donum Spiritus ſancti, quod tunc in ſuos Chriſtus ſolet effundere, idque vel immediatè in ſingulorum animos, vel ita ut eos qui cœtui præſunt, eum docent, ac regunt, cœleſti iſti dono primò imbuat, ut ex iis tamquam ex fonte aliquo, rivi aquæ viventis, ad reliquos omnes manent, & ſic omnes iſto Spiritu potent. Deinde Angelorum à Chriſto emiſſorum præſentia & cuſtodia, piis circumpoſita, ne vel Satanas, ille malus, ut aliàs ſemper, ita tum maximè intentus, cum pii id agunt, quod ipſi maximè diſplicet, vel mali homines, vel aliud aliquod incommodum, illis noceat. Unde Paulus etiam vult, ut mulieres in eccleſia, capita tegant, propter angelos. Quanquam haud ſcio, an plus hac in parte præſtent angeli, quam ut fideles tantum à periculis externis cuſtodiant, & non potius aliquid amplius, ad ipſam religionem pertinens, præſtent piis. Nam ſi Satanas homines ad mala incitare, & impias cogitationes in illorum cor injicere poteſt, quemadmodum de Juda legimus, cur non boni angeli, bonas injicere queant, aut cur Deus ac Chriſtus, illorum hac in parte opera non utatur, cum is ubi ordinaria adſunt media, extraordinaria adhibere non ſoleat; qua de re nunc non eſt amplius diſſerendi locus.

Secundum locum, inter fructus illos obtinet, quod divinum verbum ab omnibus audiri poſſit, unde omnes fidem, vel in ea incrementum acquirere, & ad omnis generis pietatem, excitari poſſunt. Nam ſi dicas, Poſſe quemlibet privatim divinum verbum legere, primò non animadvertis, id non poſſe ab omnibus præſtari, nec etiamſi præſtetur, eodem fructu præſtari plerumque ſolere. Etenim plerique ferè in eccleſia, rudiores eſſe ſolent, qui ipſi, vix ea ex S. L. ſatis poſſunt colligere, quæ ad ſalutem prorſus ſunt neceſſaria, nedum ut alia, ad eam valde utilia, ſpontè ſua inde colligere queant; & fieri vix poteſt, quin ſi ſinguli ſeorſim S. tractent Literas, & neminem in conſilium adhibeant, in varios errores, utut tandem ſaluti perſe non noxios, noxios tamen aliquomodo non incidant. Adde, quòd viva vox, plus videatur habere efficaciæ, præſertim quando dicentis accedit fervor, devotio ac religio, quæ verbis, ſpiritum & animam quandam indit, quam eadem, tantum lecta, & hunc fervorem, auditorum quoque frequentia, & devotio in omnium vultu apparens, imprimis autem ſuſpiria ad Deum Chriſtumque pro dicentibus miſſa, divinumque auxilium, illis cœlitus ſuppeditatum, facillimè extitare poſſunt. Quare vel hac ipſa de cauſa, longe ſatius eſt conventus eoſque quantum fieri poſſunt numeroſiſſimos, quam creberrimè frequentare. Et ſanè ſi quis tum Chriſti, tum Apoſtolorum exempla conſideret, videbit illos frequentes cœtus agitaſſe, & conciones ad eos qui confluerent, aut ad ipſam eccleſiam habuiſſe. Quin etiam Paulus ita ſæpe in epiſtolis loquitur, ut omnino pro conceſſo ponat, conventus in eccleſiis haberi, & in iis res divinas tractari. Quo pertinet illud, quod 1 Cor. 14 docetur, de donis ſpiritualibus, imprimis verò de prophetiæ dono, itemque linguarum, & earundem interpretationibus, in eccleſiæ utilitatem conferendis, deque cœtu erudiendo, conſolando, hortando, ut alia jam loca præteream. Huc etiam pertinet, quod prohibet, ne mulieres in eccleſia doceant, itidem pro conceſſo ponens, eccleſiam convenire & debere & ſolere, & in ea eſſe debere, qui doceant: quæ res ita manifeſta eſt, ut probatione nulla indigere videatur, poteſtque hæc res annumerari iis quæ ſecundo loco expoſuimus, nempe quæ ſine conventibus publicis, rectè exerceri nequeant. Adde huic quod eccleſia univerſa donis ſingulorum quæ in eccleſia ſunt, iis divinitus, ad eccleſiæ totius ædificationem conceſſis perfrui vel plane non poſſit, vel vix ac ne vix quidem poſſit, niſi conventus iſtiuſmodi agitentur, ubi omnes ſuo loco ac tempore dicere, & cœtum erudire, atque inſtruere quèant. Atqui Deus, non ideò largitur ſingulis dona peculiaria, ut iis ſinguli tantum perfruantur, ſed ut omnes, qui inſtar ejuſdem corporis membra ſunt, quorum alterum alteri ſuccurrere, omnia autem totius corporis uſui, ſervire debent. Qua de re prolixè Apoſtolus 1 Cor. 12. & Rom. 12.

Tertium locum obtinet id, quod autor ad Hebr. cap. 10. ut ſupra vidimus, pro fine quodam ponit congregationum publicarum, nempe, ut alii aliorum vitam moreſque inſpiciant, ſeſe mutuò ad officium faciendum cohortentur, reprehendant, corrigant, conſolentur, confirment, erudiant ac inſtruant, quo inter alia multa pertinet præceptum Apoſtoli 1 Theſſ. 5. 14. At niſi frequentes, omnium habeantur conventus, nec facilè, quid alii agant reſcire, nec eos ita commodè emendare, & prout opus eſt, caſtigare, ad frugemque reducere poſſumus, neque etiam ita commode conſolari & confirmare.

Quartò. In publicis conventibus, alii etiam aliorum exemplo, ad religionem, devotionem, ac pietatem majorem excitari poſſunt, & cum ſinguli pii, aliquid ferè habeant peculiare, quo præ cæteris emineant, ex ſingulis aliquod diſcere, & ad omnia præclara, hoc pacto excitari quiſque fidelium poteſt.

Quintò. Conventus iſti, mutuam concordiam & amorem, qui inter pios, tamquam ejuſdem corporis membra, ſervari debet, imprimis alunt, ac fovent. Quod ſi congregationes illas tollas, facile concordiam quæ inter fideles ſervari maximè debet, & quæ diſcipulorum Chriſti nota eſt, & eccleſiæ veluti ſpiritus, convelles, & ſic ipſam quoque eccleſiam diſſolves, ac deſtrues, non ſecus ac ſi corporis membra ſeparares. Recte olim dictum eſt, τὸν ἀκροσηγορίαν ſeu ſilentium, multas amicitias diſſolviſſe, & Philoſophi docent, imo ipſa quoque experientia, convictum, amicitias retinere, eoque ſublato, illas quoque concidere. Quare idem continget amicitiæ & ſocietati illi, quæ inter pios eſſe debet, ſi crebrò non conveniant, & ſecum non colloquantur, ac converſentur. Nam ſi dicas per literas aut internuncios id fieri poſſe, vix eſt cur reſpondeamus, cum nec omnes nec facilè, nec eodem fructu, nec ita frequenter id præſtare queant, niſi conventus illi agitentur.

Sextò. Communibus conſiliis & auxiliis ſæpiſſimè opus eſt, tum ad gloriam divinam promovendam, tum ad aliorum ſalutem curandam, tam ad pauperes, ægrotos, alioſque ſublevandos, quorum nil rectè, aut commodè, niſi conventus illi habeantur, perfici poteſt.

Septimò. Ipſi quoque fideles, cum unà ſunt, communes preces de certa aliqua re concipere, & id facilius quod petunt, à Deo Chriſtoque ſecundùm promiſſum ipſis Matth. 18. 18 impetrare poſſunt, qui fructus, vel inter præcipuos numerandus eſt. Quo pertinet etiam, ſingulorum fratrum commodum, qui alios omnes ad preces pro ſe ad Deum fundendas, excitare facilius poſſunt.

Octavò. Ipſi illi, qui eccleſiam docent, hoc pacto, ad diligens in officio faciendo ſtudium, excitari poſſunt, & ſic à ſegnitie, quæ omnibus facilè obrepit, prohiberi. Excitat enim auditor ſtudium, non facilè autem dici poteſt, quantum damnum ad eccleſiam redunder, ſi doctores ac miniſtri eccleſiæ ſegneſcant. Idem enim

vitium, facillimè ad totum cætum manat, cum ad eorum exemplum, totus cætus componatur facillimè. Contra autem maximum redundet ad eccleſiam commodum, ſi doctores & paſtores eccleſiarum lectioni ut Timoth. hortatur Apoſtolis, ac doctrinæ, diligenter incumbant, & quod ſimul etiam iſtorum conventuum, ope, perfici poteſt, ipſimet in officio contineantur. Hoc enim pacto, ut Apoſtolus ait, & ſeipſos ſervant, & eos qui illos audiunt. Hoc idem tranſferri poteſt ad omnes qui aliquod in eccleſia munus gerunt. Nam neſcio quo pacto, omnes ferè, negligentius facimus officium, cum nullus eſt officii exactor, & metus omnis reprehenſionis abeſt. Is verò non aberit, ſi crebri conventus inſtituantur, in quibus ratio officii ab omnibus exigatur.

Quod ad extraneos attinet ad eos ex iſtis conventibus, magna redire poteſt utilitas. Quia hoc pacto, facilius omnes verbum Dei audire, cum viris piis, & divinorum myſteriorum gnaris colloqui; illorum fervore, religione, ac pietate in Deum ad eorundem virtutum imitationem excitari facilius queant: Poteſtque huc jure referri illud, quòd generatim, de omnis generis pietate dictam eſt, *Luceat lux veſtra coram hominibus ut videant*, &c. Ne de eo nunc quidquam dicam, quòd in publicis conventibus facilius etiam à multis, de eorum ſalute conſilium capi, & cura ſuſcipi poteſt.

Dicet hic aliquis. Præceptum illud, quod ſupra exſtare diximus ut & cætera eum quæ præcepti vim habent, ad eos tantum ſpectare, qui eodem in loco habitant, vel ſaltem ita ſunt inter ſe vicini, ut facili negotio convenire inter ſe queant.

Reſponderi poteſt. Præceptum illud, proculdubiò omnes illos comprehendit, qui id quod præcipitur, præſtare poſſunt & ad eam rem, occaſionem, & adjumenta, qualia in humanis requiruntur habent. Quare, ſi qui ita diſſiti ſunt inter ſe loco, ut licet aliquanto difficilius illis accidat, ut unà ſint, tamen ſi id fieri queat, ita nempe ut res humanæ ferunt, omnino illi curare debent, ut inter ſe conveniant, & tantò crebrius, quantò vel commodius id facere poſſunt, & magis ea re indigent, aut vel gloria divina, vel ipſorum, vel aliorum ſalus ac neceſſitas id poſtulat. Minus tamen crebri conventus ab iis exiguntur neceſſariò, in quibus contraria locum habent. Proportio enim hic inſtituenda eſt inter eos qui convenire debent; tum ratione commoditatis id perficiendi, tum ratione neceſſitatis aut utilitatis, quæ duo non ſemper æquali paſſu ambulant, ita ut nonnunquam is, qui longius verbi gratia habitat, magis ea re indigeat, ut crebro frequenter cœtum, quàm is qui propius. Commoditas autem illa, non tantum ex longinquitate & propinquitate æſtimanda eſt, verum etiam ex aliis adjumentis & impedimentis quæ hic aliquid habeant momenti. Poteſt autem nonnunquam is qui remotior eſt facilius frequentare cætum, quàm is qui propior eſt, vel quia valetudo firmior eſt; vel quia res familiaris, cæteraque negotia, id facilius admittunt. Interea omnibus cogitandum eſt, He rem gratiorem Deo facturos, & tanto majorem fructum ex ſuo labore percepturos, quanto majori cum difficultate id fecerint.

Quæri hic poteſt. Quid tum faciendum foret, ſi in locis admodum vicinis exempli gratia, duobus aut tribus milliaribus à ſe diſtantibus, plures ſint miniſtri, qui ſuis quiſque locis poſſent conventus aliquos, licet non ita ſolennes inſtituere, & extraneos etiam ad ſeſe admittere. Hic primum dicendum eſt. Niſi ſinguli illi conventus, qui in diverſis locis habeantur, ita ſint frequentes, ſeu ratione perſonarum numeroſi; ut pro ſolennibus habendi videantur, etiamſi fortè non ſit ſimpliciter neceſſarium, ut plures illi cœtus inter ſe conveniant, tum ſi quis rationes ſuperius allatas diligentius perpendat, facilè videbit, valde utile, imò propemodum neceſſarium eſſe, ut illi cœtus, certis temporibus, de quibus inter ipſos convenerit, & quam creberrimè fieri poteſt, inter ſe coëant, & celebriores conventus agitent, præſertim ad cœnæ dominicæ celebrionem, quin etiam ad diſciplinam, tantò majori cum gravitate & fructu exercendam, maximè cum de iis agitru, qui autoritate aut opibus, in eccleſia aliqua excellunt, qui facilius in eccleſia numeroſiori à multis, qui ſapientia & autoritate pollent, coërceri, & in officio contineri queunt, quàm à cœta quodam exiguo, præſertim eo, cui ipſi præſunt, aut qui ab illis ferè totus pendet, quales ſunt patroni & miniſtri, tum denique ad conſilia publica, quæ poſſunt eſſe varia. Nam quemadmodum omnium eccleſiarum inter ſe, debet eſſe aliqua conjunctio, & ſocietas ſpiritualis quæ uſu ipſo exerceatur, ita proportione multò major debet eſſe conjunctio inter eccleſias viciniores, præſertim exiguas, quum ut ita loquar ſint mobiles, & propè totæ ex uno loco in alium migrare, queant; & quemadmodum ii, qui in eodem planè loco vivunt, in unum cœtum coire debent, niſi fortè ipſe numerus ſuperet, ita ut in eadem etiam urbe, plures conſtitui debeant eccleſiæ, ita etiam habita ratione analogiæ, plures cœtus privatorum, & exigui, qui ſingulis perſonis aliquando reſpondent, in unum cœtum, ſi id fieri queat convenire debent, habita ratione, ut ſupra diximus, tum commoditatis ſeu facilitatis, tum utilitatis, neceſſitatiſque. Qua in re, variæ circumſtantiæ ſunt obſervandæ. Primò ergo, ut diximus Synaxis illa ſacra, ſeu cœnæ dominicæ celebratio, & quæ cum hac conjuncta eſſe ſolent, crebrò unà eſſent peragenda, v. g. tertia, aut quarta quaq; ſeptimana. Deinde ſi id fieri queat, etiam viciniores cœtus, ſingulis ſeptimanis ex pacto inter ſe convenire poſſent, & nunc hîc illum, nunc ille hunc adire; quo tamen tempore videndum eſſet, ne nimis multi cogerentur in loco aliquo ſubſiſtere, & auditu verbi divini carere; qui ſi domi maneret loci miniſter, eo poſſent uti. Præterea cœtus minus numeroſus, aut etiam ubi major eſſe poteſt aliorum ædificatio, aliquomodo cedere debent, ut jam alias circumſtantias omittam, quæ ad commoditatem itineris faciendi, aut cœtum cogendi pertinent, quæ generatim definiri vix queunt, eaſque prudentia moderari debet.

Tertium eſt, de tempore anni, quo proficiſci ſolerent, Hieroſolyma, nempe feſto paſchæ, de quo legatur Exod. 12. Hoc autem loco, cauſa reddi poteſt, cur deus voluerit, ut omnes Iſraëlitæ, quotannis unum in locu inter convenirent, ad feſtum, Hieroſolymę agendum. Videtur autem id feciſſe Deus, imprimis ad unitatem religionis ac cultus divini, & ſic etiam ejuſdem puritatem conſervandam; deinde ad concordiam totius populi, politicam & civilem, & quæ inde naſcitur, fœlicitatem, quæ ea nititur alendam. Quod de unitate diximus, id ex ſuperioribus quoque facile conſtare unicuique poteſt, & patet exemplo contrario, nempe ex facto Jeroboami 3 Reg. 12. 26. & ſeq. qui cum vellet regnum ſibi reddere firmum, & prohibere, ne tribus decem, quibus ipſe præerat, cum reliquis duabus denuo conjungerentur & eundem eligerent regem, ex familia Davidis, effecit, ne populus amplius Hieroſolymam ad feſta iret; ſed alia illis deſignavit loca, eaque duo tantum, in quibus populus ille indiverſis partibus conveniret, videmus quæ ab eo tempore, & religionis & Reipub. unitatem, ita fuiſſe diſſolutam, ut nunquam poſtea coiverit. Quod autem ad religionis puritatem attinet, ea facilius inter multos ſervari poterat, quam inter paucos ſparſim ſacra foveri, poſtquam jam vera religio, toti populo eſſet tradita. Nam facilius eſt paucos corrumpere, & à vera religione deducere, quam multos, aut omnes, qui communia ſacra habeant, quemadmodum Ariſtoteles de Repub. populari ait, eam ſtabiliorem eſſe, & conſilia ferè minus corrupta, quam cum pauci rerum potiuntur, & ait quemadmodum aqua magna, quale eſt mare difficilius corrumpitur, quam parva, ita etiam populum magnum, quam parum. Adde quòd hoc pacto, major eſſe poterat, religionis iſtius, ſeu cultus ceremonialis reverentia, ſi non in diverſis obſcuriſque locis, ſed in unico

unico tantum loco celeberrimo, ad quem exornandum omnes, opes ſtudiaque ſua conferrent, quemque omnes frequentare cogerentur, perageretur, qui ob ſuam imperfectionem facile potuiſſet eviléſcere, niſi ſplendor ille & magnificentia acceſſiſſet. Huic adde, quòd hoc pacto, omnis ſacerdotum & Levitarum ordo, uni loco ſerviens ac miniſtrans, multum majeſtatis, & loco & cultui divino addere poterat, quod factum non fuiſſet, ſi populus potuiſſet, diverſis in locis, ſacra privata, aut ſaltem minus ſolemnia peragere. Ut nunc illud taceam, quod longe major futura fuiſſet, in ſacerdotum ſorte inæqualitas, ſi in diverſis locis, ſinguli primitias, victimas, oblationeſque contuliſſent. Nam omnibus iſtis rebus, quæ ad ſacerdotum victum & ſuſtentationem pertinebant, in unum locum collatis major poterat eſſe inter omnes hac in parte æqualitas.

Hinc colligi poteſt, etiamſi non ſint ſub N. Fœd. fixa aliqua, certaque tempora, præſertim in perpetuum, à Deo conſtituta, quibus omnes Chriſtiani convenire debeant, (hoc enim non erat naturale, ſed planè poſitivum) tamen quia naturalis aliqua ſubeſt ratio, qua conventuum iſtorum utilitas ac neceſſitas oſtenditur, hinc patet, Chriſtianos ipſos, vehementer decere, ut ipſi pro commoditate & uſu, certas aliquas & maximè ſolennes inſtituant congregiones ſeu Synodos, ad quas, totius alicujus ſi fieri poſſit regni incolæ, aut ſaltem præcipua ſingularum eccleſiarum membra, conveniant. Ita enim charitas & conjunctio omnium eccleſiarum, quæ ſunt inſtar magnorum, magni alicujus corporis membrorum, facilius conſervari poteſt, quæ abſque his tandem prorſus exoleſceret. Quinetiam gloria divina, hoc pacto facilius promoveri, communibus omnium conſiliis & auxiliis, eam in rem collatis, aliæque eccleſiæ ab aliis facilius curari, & adjuvari queunt, & exorientibus malis aut erroribus occuri, ac præterea ſi ſemel divina veritas omnium animos occuparit, facilius hoc pacto religionis puritas, & inter omnes de ea conſenſus, retineri poteſt. Veriſimilius enim eſt, eos à ſe diſſentire, qui de religione inter ſe nunquam colloquia inſtituant, & communia ſacra peragant, quàm qui id faciunt. Quanquam non eſt diffitendum, errores etiam hoc pacto, facilius ſtabiliri poſſe ac ſolere, ita ut hac quidem in parte, conventus illi, errantibus eccleſiis, quodammodo ſint pernicioſi. Dico, quodammodo; quia etiam poſſunt eſſe ſalutares, ſi nimirum deus excitet viros aliquos, qui univerſam iſtam Synodum, erroris admoneant, & veritatem edoceant. Itaque propter hunc abuſum, vel malum accidentarium, conventus iſti haud quaquam ſunt intermittendi; præſertim cum concordia, quæ eccleſiæ omnium maximè neceſſaria, & ejus anima eſt ac ſpiritus, hoc pacto firmari poteſt, ut antea diximus. Different autem iſtorum conventuum tempora, ſeu mavis feſta illa, non uno modo, ab ipſis legalibus. Primò enim, non tam fixa eſſe debebunt, quin pro arbitrio ipſarum eccleſiarum, mutari queant, prout uſus exegerit. Deinde, numerus etiam eorum, non erit definitus, ut in lege fiebat. Tertio, non omnes mares, ut in lege ad eas frequentandas neceſſario obſtringantur, præſertim, cum ipſi illi etiam conventus, non ſint ſimpliciter & omnino neceſſarii; ſed vehementer tantum utiles Maximè autem, illos celebrare decet iſtiuſmodi conventus, qui ſapientia & rerum gerendarum dexteritate, aliiſque donis, maximè excellunt, quique univerſos præ cæteris juvare poſſunt, tum eos qui ea re maximè indigent, vel habita rationæ ſuæ perſonæ, vel eccleſiarum in quibus vivunt, aut quibus præſunt. Omitto alias differentias, quæ circa feſta illa occurrunt, & ad celebrandi modum, ritus, ac ceremonias ſpectant. Nam, quidquid hîc naturale eſt, id ſolum debet eſſe firmum ac ſtabile, cætera, vel planè omitti debent, vel pro utilitatis ratione, nunc omitti, aut aliqua ratione mutari, nunc ſervari. Omitti ea debent, quæ ſpirituali cultui, qui conventuum iſtorum finis eſſe debet, obſunt, retineri ea quæ ſunt utilia, & ſi, nunc hæc, nunc illa ſunt utilia, ea protemporum ratione ſunt mutanda. Hujus rei occaſione conſiderandum eſt, qua de cauſſa leges ceremoniales, & ex judicialibus nonnullæ, Placita appellentur, cum tamen naturalis iis videatur ſubeſſe ratio, quamquam non omnibus æque. Placita autem illa dici merentur, quæ non naturali aliqua ratione nituntur, ſed tantum arbitrio conſtituentis, nempe ejus, qui poteſtatem legem aliquam ferendi habet. Hic nodus, ita poteſt expediri. Omnes leges, quas poſitivas vocant, jurè dici poſſe Placita, ſeu dogmata, licet eæ omnes ex utilitate aliqua pendeant, & ad uſum ſocietatis aut Reipub. alicujus, vel eorum qui Reipub. præſunt, interdum etiam privatorum aliquorum ſint comparatæ. Hæc enim earum natura eſt, ut tum ex jure civili, tum ex lib. 5. ethic. Ariſtot. conſtat. Quo pacto decretum Auguſti, de univerſo orbe, qui nimirum Romanæ poteſtati eſſet ſubjectus cenſendo, aut deſcribendo, dogma appellatur Luc. 2. non quod nullam haberet rationem naturalem (utile enim erat cognoſcere, totius imperii vires, aut etiam fortaſſis facultates) ſed quòd ratio illa non eſſet planè cogens, nec ex perpetua naturæ ratione petita. Opponuntur enim leges poſitivæ naturalibus, quarum ratio perpetua in ipſa natura eſt defixa, ita ut eas mutare ſine ſcelere aut delicto aliquo, nemo poſſit. At nihil peccaſſet Auguſtus, etiamſi decretum iſtud non tuliſſet, licèt aliquam utilitatis partem neglexiſſet. Idem dicendum eſt, de legibus ceremonialibus, quæ licet ratione aliqua nitantur, tamen ea numque eſt perpetua, & in ipſa natura ita defixa, ut leges iſtas planè ferre cogat, ita ut ad leges eas figendas, omnino accedere debeat arbitrium, ac voluntas, conſtituentis. Unde jam jure dogmata ſeu placita appellantur; quia nimirum niſi id videatur, aut placeat ei, qui pietatem habet, alios lege obſtringendi, eæ neminem obſtringant, ſed in cujuſque arbitrio ſint poſitæ. Sed deinde, inter ipſas leges poſitivas, magnum eſt diſcrimen. Aliæ enim, ad naturales propius accedunt, aliæ ſunt ab illis remotiores, & illæ quidem firmioribus nituntur rationibus ac naturæ propioribus; unde fit ut in illis non tanta ſit in diverſis locis, regionibus ac provinciis, aut urbibus, aut etiam in eodem loco, diverſis temporibus varietas. Hæ verò majorem varietatem admittant, & minus ſint conſtantes. Prioris generis, multæ ſunt judiciariæ leges, apud Moſen, quibus etiam in Romano jure, & aliarum etiam gentium legibus, non paucæ ſunt ſimiles; his adde ceremonias quaſdam, ſed pauciores. Poſterioris autem generis pleræque fuerunt ceremoniæ, quæ adeò longe, à legum naturalium conditione diſcedunt, ut nonnunquam vix ratio aliqua naturalis pateat, cur eæ ſint conſtitutæ, ita ut robur iſtarum legum, totum cenſendum ſit, in conſtituentis arbitrio ac voluntate eſſe ſitum, & hæ leges, καθ' ἐξοχὴν dicuntur placita, earumque ratione, populus Iſraëliticus, præcipue fuit ſegregatus ab aliis gentibus. Animadvertendum autem præterea eſt, nonnunquam rem ipſam, magis ex natura & ratione certa pependiſſe; modum autem ac circumſtantias ac tempus, magis ex arbitrio conſtituentis, nonnunquam etiam contra, quod nunc prolixius perſequi non eſt opus.

Hactenus Lucas, generatim deſcripſit profectionem parentum Chriſti Hieroſolymitanam, ſequitur ut ſpecialem deſcriptionem videamus, quæ continetur ℣. 42. in quo itidem tria continentur. 1. Tempus, 2. Ipſamet profectio. 3. Cauſa impulſiva. Primum eſt ibi. *Et cum factus eſſet puer Jeſus, annorum* 12. Hoc loco quæri poteſt, cur nihil de Chriſto habeamus deſcriptum, ab ejus in templum oblatione, fugaq; in Ægyptum, & exinde reditu, uſque ad annum ipſius 12. & inde iterum uſque ad annum circiter trigeſimum, cum munus ſuum obire cœpit. Cauſa autem hæc eſſe videtur potiſſima, quòd nullæ adeò inſignes Chriſti actiones, aut Dei circa illum, per illud tempus apparuerint, ut in hiſtoria ſacra, ubi nil niſi divina ac Chriſti majeſtate digna referri inſtituerunt viri divini, commemorari merentur; præſertim cum alia eſſent longe majora, ut miracula, de quibus Johannes, cap. ultimo & penultimo,

quæ tamen prolixitatis cauſa, fuerunt omiſſa, cum cætera ad Chriſto fidem habendam, & ejus doctrinam quantum ſatis erat cognoſcendam ſufficerent. Nam etſi certum eſſe debet, ut ex ℣. ult. hujus cap. ut poſtea videbimus, ſatis apparet, totam Chriſti vitam fuiſſe laudabilem, & in eo ſapientiam etiam quandam ſingularem apparuiſſe, tamen quia Deus aliquo pacto ipſe videtur ejus dignitatem tum occuluiſſe, quæ poſtea eſſet apparitura, ut ne Johannes quidem Baptiſta eum antea, quam Deus certo argumento ipſi oſtenderit, noſſet, ut ſic munus poſtea ſuum obire incipiens, & planè novus inaudita ſapientia ac potentia divina præditus, in conſpectum omnium prodiens, probis quidem & verè cordatis, tanto eſſet admirabilior, & tanto facilius à Deo veniſſe crederetur; improbis verò occaſio quædam daretur offenſionis, quòd is qui antea inter vulgares homines fuiſſe videretur, poſtea tamen novam doctrinam proponere auderet, & tantam ſapientiam præ ſe ferret, quod in patria ipſius potiſſimum accidiſſe legimus. Quia inquam, hoc Dei conſilium fuit, apparet in eo non apparuiſſe facta tum illuſtria & notabilia, quæ hic commemorare eſſet neceſſe. Et certè ſi talia apparuiſſent, præſertim crebra ac manifeſta, vix fieri potuiſſet, ut in patria ſua ita eſſet contemtus, ut ei objiceretur: *Nonne hic eſt ille fabri filius?* vel ut alicubi legimus, faber; unde huic iſta ſapientia? & ſi quæ ſunt ſimilia. Adde quod ita ferè homines ſunt comparati, ut plerumque ea qua maximi ſunt momenti, vel prætereant, vel minoris faciant, ac minus diligenter conſiderent, quam ea, quæ longè ſunt minora; facile etiam fieri potuiſſet, ut ſi Chriſti facta, vel in pueritia, vel in juventute, pleraque fuiſſent deſcripta, majori diligentia cognoſcerentur atque adeò etiam præferrentur iis, quæ ab eo tempore geſſit, ex quo munus ſuum obire cæpit ad ſalutem nimirum, verè pertinentia. Quin etiam, ſi quid tale de illo fuiſſet ſcriptum, quod imitari aliquomodo potuiſſemus, etiamſi tandem id per ſe, ad religionem non pertinuiſſet, homines ſuperſtitioſi, facilius, ad earum rerum imitationem ſe compoſuiſſent, quam ad ſequenda, in quibus revera Chriſtus ſe nobis imitandum propoſuit. Videmus ſanè, quantopere mundus hac in parte deſipuerit, qui cum ſemper velit, puerum atque infantem agere, non potuit in hiſtoria Chriſti virili conquieſcere, ſed pueriles, pueritiæ Chriſti hiſtorias, nobis procudit, & non ſine veneratione quadam & delectatione complexus eſt: quid tum futurum fuiſſe putamus, ſi divini ſcribtores, quorum auctoritas ſacroſancta eſt, hiſtoriam pueritiæ, adoleſcentiæ, ac juventutis Chriſti retuliſſent, annon putamus, facilè eam reliquæ hiſtoriæ præferre potuiſſe. Sed hæc nunc ſufficiant.

Ipſa profectio, quàm ſecundo loco, in hoc verſu expreſſam diximus, eſt in illis verbis: *Aſcendentibus illis Hieroſolymam*, ubi nil occurrit notatu dignum; ſiquidem, id in ſuperioribus jam eſt explicatum. Cauſa impulſiva, eſt in illis *ſecundum conſuetudinem feſti*, &c. hoc eſt ita exigente ritu iſto feſti Paſchatos, a Moſe deſcribto, & à populo Judaico recepto. Nam conſuetudo, interdum ſumitur pro ritu ut Act. 6. 14. fortaſſe ideò, quia in conſuetudinem, vel abeant, vel abire debeant, vel etiam ſimpliciter, quia externa facta, non habita ratione crebræ iterationis, aut publicæ conſuetudinis, mores Latinè, Græce ἔθη appellari ſolent. Quod ſi velis accipere hoc de conſuetudine ipſorum Chriſti parentum, qui feſti illius tempore ire ſolerent Hieroſolymam, non admodum repugnaverim; ſed illud tamen malim.

Hæc de prima loci parte. Sequitur altera, in qua narratur quid Dominus Jeſus Hieroſolymæ dixerit feceritve, & quid ejus rei occaſione, parentes. Primò ergo de factis Chriſti agendum eſt; deinde dictis, in quibus factorum ſuorum rationem reddit, eaque defendit. Facta autem duo imprimis ſunt. 1. Quòd Hieroſolymæ inſciis parentibus remanſerit. 2. Narratur etiam, qua re per illud tempus, fuerit occupatus. Prius narratur ℣. 43. ubi tria conſideranda: tempus, quo Dominus Jeſus ſubſtiterit Hieroſolymæ in verbis, *Et cum abſoluiſſent*, dies nempe feſti, *cum referterentur ipſi*, nempe parentes. 2. Ipſa Chriſti permanſio. *Remanſit puer Jeſus Hieroſolymæ* &c. 3. Modus, quòd ignorantibus parentibus id fecerit, *Et non noverunt*, &c. Antequam ad alteram factorum Chriſti partem tranſeat Lucas, ſubjungit ipſorum parentum Chriſti facta, quæ occaſione facti illius Chriſti contigerunt ℣. 44, 45. uſque ad medium ℣. 46. nempe verba, *& factum eſt, poſt dies tres repererunt illum*, &c. Primus autem effectus parentum Chriſti eſt, quòd venerint, hoc eſt iverint dici iter, nempe domum verſus; qui effectus illuſtratur, à cauſa impulſiva; nempe quòd putarent eum eſſe in comitatu, ubi poteſt aliquid dici, quod ad excuſationem parentum Chriſti pertineat, qui aliàs negligentiæ videntur fuiſſe accuſandi, quod diligentiorem curam filii non geſſerint, nempe quia cum haberent aliòs ex civitate ſua comites, & quidem cognatos ac familiares, ut ex ſequentibus verbis apparet, nil dubitarent, quin Chriſtus, cum ſecum non eſſet, inter cæteros comites ac conſanguineos ſaltem eſſet, neque enim illis in mentem venerat ſuſpicari, eum ſponte ſua aliò iviſſe, aut poſt parentes alicubi reſtitiſſe. Secundus effectus eſt, Quòd inquiſierint *Jeſum inter cognatos & notos*. Tertius, Quòd reverſi fuerint Hieroſolymam, qui effectus illuſtratur itidem à cauſa impulſiva; nempe quod filium non inveniſſent, tum à fine, qui etiam novi effectus rationem habet, in verbis *quærentes eum*. Quartus, vel ſi mavis. Quintus, qui ex ſuperiori aliquomodo pendet, eſt, Quod Jeſum reperiant, qui illuſtratur à circumſtantia temporis & loci. Temporis, *factum eſt poſt dies tres*. Loci, *In templo*: quanquam hæc poſteriora verba, ad ſequentia quoque referri poſſunt.

Videamus jam alteram partem factorum Chriſti, hoc eſt, Qua re Dominus Jeſus, poſtquam Hieroſol. permanſiſſet, fuerit occupatus. Id autem exprimitur ℣. 46. & ſeq. 47. & initiò 48, ab effectis illuſtratur. Occupatio illa fuit, Quod in templo ſederit in mediò doctorum, & audierit illos, eoſque interrogaverit. Ex ſequenti autem verſu apparere videtur Dominum Jeſum, etiam reſpondiſſe ad quaſdam doctorum, ipſius fortaſſe ingenium & profectum explorare volentium, quæſtiones. Dicitur enim quòd auditores mirati fuerint ipſius intelligentiam & reſponſiones. Nam hoc loco, durum videtur, reſponſiones ſumi pro interrogationibus, quas Chriſtus ad doctorum illorum dicta, interrogationeſque attulerit, niſi fortaſſe cenſendum ſit Do. Jeſum interrogando quodammodo ad quædam doctorum dicta reſpondiſſe. Hinc duplex poteſt capi exemplum. Alterum ad eccleſiæ doctores pertinet, alterum ad auditores, & imprimis hoc quidem loco, ad pueros aut adoleſcentes. Iſtud eſt, ut doctores in publicis eccleſiæ conventibus, res ſacras imprimis tractent, populo explicent, & ſi qui ſint, qui erudiri cupiant, & ſcrupulos quoſdam ſibi eximi, illos libenter audiant, iiſque reſpondeant. Hoc verò, quòd auditores ipſoſque etiam pueros & adoleſcentes, vehementer deceat, tractationi rerum ſacrarum ubi aliquid præclari diſcere poſſint inter eſſe, docentibus diligenter auſcultare, & ubi fieri poteſt, ſi quid non intelligant, de eo diligenter quærere. Effectus quibus factum hoc Chriſti illuſtratur, duo ſunt, alter in auditoribus Chriſti, alter in parentibus ℣. 47. *Obſtupuerunt autem omnes*, &c. Cauſa autem ſtuporis fuit, Intelligentia ac ſapientia Chriſti, in ſermonibus ejus lucens. Quæ res ad ſingularem Chriſti commendationem pertinet. Poſterior eſt initio ℣. 48. *Et fidentes, eum*, &c. ſcilicet parentes, *attoniti redditi ſunt*, &c. Ex quo obiter id notari poteſt, quod ſupra aſſeruimus ante hac quidpiam ita illuſtre, in Chriſto non apparuiſſe, aliàs admiratione rei non ita obſtupuiſſent. Hactenus Chriſti, ac parentum facta. Sequitur ut videamus dicta Chriſti, quibus factum hoc ſuum defendit. Ubi conſideranda imprimis tria. Primò occaſio iſtius defenſionis. Deinde ipſa defenſio.

ſio. Tertiò ejus conſequentia, vel effecta. Occaſio defenſionis fuit, interrogatio matris, qua à Chriſto, rationem facti requiſivit, & eum non obſcurè reprehendit, cauſamque indicavit, cur id minimè probandum eſſet, ab effectu petitam. Interrogatio ipſa, qua ratio facti exigitur, & Jeſus reprehenditur eſt, *Et dixit ad eum mater ipſius, fili, quòd feciſti nobis ita* &c. Cauſa interrogationis, & reprehenſionis eſt petita, ab effectu facti Chriſti, qui gravitatem illius arguere videbatur. *Ecce ego & pater tuus anxii vel cum dolore, quærebamus te*, &c. Reſponſiò ſeu defenſio ipſa continetur ℣. 49, cujus duæ ſunt partes. Primò enim ad rationem Mariæ & ſic poſteriorem ſermonis illius partem reſpondet. 2. Sui facti rationem reddit, & ſic ad interrogationem illius, ſeu priorem ſermonis illius partem reſpondet. Vel ſi mavis, Prius, aliquomodo factum parentum reprehendit, Poſtea, ſuum factum defendit, & rationem affert prioris dicti ſui. Primum eſt ibi, *Quid eſt quod* &c. quaſi dicat nulla erat cauſa, cur me ita anxiè quæreretis. Secundum in quo ratio hujus dicti, & ſuperioris facti Domini Jeſu continetur eſt ibi *An neſciebatis* &c. quaſi dicat facile poterat vobis in mentem venire, me debuiſſe Hieroſol. ſubſiſtere, & ea tractare, quæ ad Deum, quem patrem meum noſtis ſpectant, & in religionis negotio totum occupari, non verò ea prætermittere, & ab iis diſcedere, quæ ad eam rem pertinent, atque adeò etiam, me nulli alii rei hactenus fuiſſe intentum, facile erat conjectare. Qua pròpter nulla erat cauſa, cur me hinc inde quæreretis, tanquam alibi temere vagatum, aut de me ſolliciti eſſetis.

Hoc loco quæri poteſt, fuerit ne hæc Domini reſponſio ſufficiens. Nam dicet aliquis ſaltem debuiſſe Dominum Jeſum indicare ſuis parentibus ſe Hieroſol. ſubſtituturum & res ſacras, ibi tractaturum, ne illi poſtea, illum quærere, quemadmodum factum videmus cogerentur, & de illo redderentur anxii: præſertim cum reverentia parentibus debita id videretur exigere. Neque enim Dominus Jeſus, licet Dei filius, ab obedientia parentibus præſtanda fuit ſolutus, præſertim cum legamus eum poſt hoc dictum, cum parentibus deſcendiſſe Nazaretham, & illis fuiſſe ſubjectum. Reſpondendum videtur, Dominum Jeſum, ipſa oratione ſua ſatis oſtendiſſe, non fuiſſe opus, ut is parentibus ſuis, talia indicaret, & aut ab iis licentiam ejus rei peteret, aut exſpectaret, ſiquidem ipſi parentes, id per ſe ipſos noſſe & poterant & debebant, cum tot haberent apertiſſima indicia, & patefactiones divinas, atque imprimis mater, quibus edocerentur, filium hunc ſuum, eſſe verum propriumque Dei filium, idque excellentiori quadam ratione, quam omnes alii Dei filii eſſent, vel fuiſſent, atque adeò ipſum eſſe Meſſiam. Unde erat promptum admodum colligere, hunc in iis omnino debere eſſe occupatum, quæ ad Deum patrem ſuum verum ac proprium pertinerent, nec Deum permiſſurum, ut ille vel aliquid agat, quod non deceat, vel temerè alicubi hæreat, aut detrimentum aliquod patiatur & ſic pereat. Jam verò, quæ ad Deum Chriſti patrem pertinebant, Hieroſol. revera agebantur, & tractabantur, præſertim circa feſtum tam ſolenne, & proculdubiò non fugiebat Joſephum & Mariam, res divinas eo tempore, in templo ſolere tractari, & legem divinam explicari. Quare concludere debebant, ſi rationem tantum conſulere vellent, Jeſum non alibi eſſe, quam in templo inter doctores, & ibi rebus divinis vacare. Quod ſi hoc non intelligebant, illorum hæc culpa erat, non Chriſti, qui non indicaſſet id, quod indicare non erat opus. Dices, ſaltem poterat indicare, cum id videatur eſſe humanius, & charitati erga parentes convenientius, etſi tandem id eſſet factu non omninò neceſſarium. Reſpondendum videtur, Deum voluiſſe ab illo jam tempore indicare, D. Jeſum, in iis quæ ad Deum religionemque ſpectent, à parentibus haudquaquam pendere; ſed potius parentes debere ex ipſo talia quærere, eumque conſulere, numquid velit facere ad religionem & cultum divinum pertinens. Qua de cauſa & Joh. 2 legimus, Dominum Jeſum matri, miraculum aliquod tacitè ab eo poſtulanti, ita reſpondiſſe, ut maternam poteſtatem & autoritatem ea in parte, ſe non agnoſcere profiteretur, & huc autoritatem maternam planè non extendi oſtenderet, ſed eo loco habendam eſſe Mariam ab ipſo, quo alia quævis mulier cum qua nihil illi ſit commune, quæ ad ipſum planè non pertineat. Ita enim reſpondet *mulier* &c. In aliis rebus, quæ ad communem hanc vitam pertinebant, agnovit Dominus Jeſus, parentum ſuorum authoritatem, & illis obedivit, ac paruit. Nam eatenus & tantum illorum erat filius: in rebus divinis, nullius ſupra ſe, auctoritatem ullam vel minimam, preter patris ſui agnovit. Dico vel minimam, quia non tantum non licuit parentibus Chriſto imperare ad religionem pertinens, quod vel Deus non præcepiſſet, vel, idque multò minus, quod Deus prohibuiſſet, id quod omnibus videtur eſſe commune, ſed ne hoc quidem, ut ipſi modum illi perſcriberent, in rebus divinis verſandi, & nunc tractandi ſacra, nunc omittendi, etiamſi fortaſſe tale aliquid liberis præcipere, aliàs parentibus eſſet permiſſum: præſertim cum jam tum parentibus proculdubio, ſapientia & cognitione rerum divinarum antecelleret, & futuri illius officii ac dignitatis, quædam in eo cernerentur præludia, inter quæ hoc ipſum, quod Hieroſol. fecit Chriſtus, reponi poteſt. Hinc apparet, Parentum Domini Jeſu, in rebus ad Deum pertinentibus nullam fuiſſe ſupra Chriſtum autoritatem, non magis quam alienorum.

Unde liquet quanto in errore verſentur pontificii, qui Chriſti matri tantam autoritatem tribuere audent, & nunc etiam, poſtquã Chriſtus non amplius puer eſt, qui munus publicum nondum ſuſceperit, ſed qui jam rex populi divini evaſerit, & ad dexteram Dei fuerit collocatus, Mariam dicunt thronum ſuum, ſupra Dei per quem Chriſtum intelligunt ſolium extuliſſe, rogantque Chriſtum, ut patiatur ipſos ſui loco matri ſuæ ſervire, & ſi quæ ſunt ſimiles blaſphemiæ audentque verba, quæ poſtea ſequuntur, quòd nimirum Dominus Jeſus ſubditus fuerit parentibus, ad hoc etiam tempus trahere, atque ad res divinas extendere, cum cernamus, ipſos ne puero quidem Domino Jeſu potuiſſe quidquam in religionis negotio præſcribere. Quanquam mirum ſit, cum de parentibus hic ſermo ſit, ipſos Mariæ ſoli, hoc juris & pietatis tribuere, non etiam Joſepho, cum tamen ipſa quoque Maria, ut uxor, marito, fuerit ſubdita tum temporis cum Dominus Jeſus utrique eſſet ſubditus.

Deinde poteſt aliquomodo colligi per quandam analogiam, parentes non debere ſibi in filios arrogare imperium, ratione conſcientiæ, ſeu in rebus divinis. Quanquam alia quadam ratione, quam in Chriſto intelligitur, liberos etiam, non teneri juſſum parentum in rebus divinis omnino ſequi, ſed tantum eatenus, quatenus Dei voluntati minimè repugnant. Nam D. Jeſu, nihil hac in parte prorſus licebat præſcribere, niſi quantum in lege Deus definiſſet, ut in reliquis liberis ſufficit, nequid illis præcipiatur, aut ab iis fiat, ob parentum auctoritatem, quod Dei voluntati repugnet. Tertio. Omnis negligentia & oſcitantia in conſideratione rerum divinitus patefactarum fugienda eſt, nec excuſationem meretur, ſed reprehenſionem, & unum etiam ex alio colligendum eſt, & ratione utendum; quod ſi quis facere nolit, in illud vitium incurret, quod D. Jeſus ſuis diſcipulis apud Marcum, non ſemel objicit, nempe quod non intelligerent. Nam id videmus, parentibus Chriſti à Domino Jeſu objici, qui ſcire poterant, ſi animum attendiſſent, & id quod ex divinis patefactionibus de Chriſto colligi haud difficulter poterat deduxiſſent.

Denique, diſcant hic omnes qui ſe Dei filios eſſe profitentur, & cum Chriſto hac in parte communionem aliquam habere ſe gloriantur, ut diligentiſſimè verſentur in rebus iis quæ ad Deum patrem ſuum pertinent. Admonentur imprimis adoleſcentes ac pueri, qui ea jam ſunt ætate, ut doctrinam cœleſtem poſſint capere, ut rerum divinarum tractationi liben-

bentiſſimè interſint, eaſque unicè curent. Hæc de ipſa defenſione. Sequitur tertiò loco eventus, vel Sermonis ejus Chriſti ac defenſionis conſequentia; quæ ſunt duplicia. Alterum enim ad utrumque parentum Chriſti pertinet; alterum, ad matrem tantum. Illud exprimitur ℣. 50, *Sed ipſi non intellexerunt*, &c. quod tamen fortaſſe ad præſens illud tempus reſtringendum eſt, nempe, quòd tum non intellexerunt, quorſum id pertineret; vel ſi mavis ad ſequentia tempora trahere, id de pleniore quadam verborum horum intelligentia, accipiendum eſt, quia nimirum vim & ſcopum orationis Chriſti non capiebant. Notatur hic ſtupiditas quædam in parentibus Chriſti, quæ non prorſus vacabat culpa. Alterum effectum, ſeu conſequens, quod ad matrem Chriſti propriè pertinet, explicatur in poſt. part ℣. 51. quæ tamen pars cum his, ſi rem ipſam ſpectes, proxime cohæret, nempe, *Et mater ejus diligenter conſervabat* &c. Ubi diligentia quædam matris, in ſermonibus illis, Chriſti memoriæ mandandis, non verò expendendis & rimandis notatur. Videtur tacitè ſignificari, Joſephum hoc non feciſſe, eumque hac in parte fuiſſe negligentiorem. Nam cur aliàs non ſimiliter ejus diligentia, hac in parte commemoraretur, cum antea, communis cum Maria, non intelligentia verborum Chriſti, fuiſſet notata. Non pugnat autem hoc cum præcedentibus, ut jam indicavimus, quia ibi de intelligentia agitur, hic de memoria. At poteſt quis meminiſſe etiam eorum, quæ non intelligit, aut parum admodum intelligit. Hactenus ſecundum loci membrum. Reliquum eſt tertium, in quo narratur, quid poſt illud tempus Chriſtus fecerit, poſtquam Hieroſolymâ exceſſit. Ea autem tria ſunt. 1. Quod deſcenderit cum parentibus & Nazaretham venerit; quod ideo videtur commemorari potiſſimùm, ut patria, ejus aut locus, unde debebat appellari, ex prædictionibus prophetarum notaretur, Qua de re videre eſt Mat. 2. Secundum. Quòd fuerit parentibus ſubjectus &c. quod quouſque extendendum, & quid reſpondendum pontificiis hunc locum urgentibus, jam dictum ſupra. Exemplum obedientiæ liberis omnibus imitandum hinc petatur, præſertim cum liberi omnes, longe ſint minores Chriſto ea ætate exiſtente. Tertium idque potiſſimum, quod exponitur ℣. 52. nempe, profectus Domini Jeſu: quod in tribus rebus conſiſtit; Sapientia ſtatura & gratia, eaque tum apud Deum, tum apud homines. Primum ergo hic conſiderandum, quid nomine profectus ſignificetur. Ubi contra pontificios oſtendendum, verum profectum hic intelligi, non autem id, quod fieri tantum videretur, partim quia nulla ſit cauſa, cur à proprietate verborum diſcedatur, à qua ſine gravi ratione diſcedendum non eſt; partim quia id, quod medio loco collocatur, nempe ſtatura, quin etiam ultimum, cujus eadem ratio, quæ primi, nempe gratiâ apud Deum & homines, poſtulat, ut de vero profectu id intelligatur. Nam quod illi imprimis objiciunt ſuperius ℣. 40 poſita, ubi dici videtur, Chriſtum jam antea plenum fuiſſe ſapientia, & Dei gratiam fuiſſe ſuper ipſum. Primò non rectè verba vertunt. Deinde etiamſi ita vertenda eſſent nihil tamen efficerent, & potius illa verba ℣. 40 ex his ℣. ultimi, eſſent explicanda, quam contra. Primò non rectè vertunt verba, quia ibi non eſt nomen πλησὶς, quod plenum ſignificat, ſed πληρούμενον præſens nempe participum paſſivum vel imperfectum, quod ſignificat impletionem, quæ in actu adhuc verſatur, non verò ſit perfectum; præſertim cum verba quæ præcedunt, in imperfecto ſunt poſita, ita ut participium πληρούμενον, quod & præſentis & præteriti imperfecti ſignificationem habere poteſt, pro imperfecto potius ſit accipiendum, & ſi reſolvatur in verbum indicativi modi, cum particula copulativa, ita reddendum ſit, quemadmodum à Beza & Piſcatore, recte animadverſum eſt: Et implebatur ſeu implebaturque, quod jam indicat, actionem implendi ſignificari, ſed nondum perfectam, ac completam, & quæ ſit in fieri, ut loquuntur. At, qui hoc pacto impletur, illi porrò multum accedere poteſt, imò accedit. Ex quo etiam confirmatur id, quod de hoc loco aſſerimus, & ſatis indicatur, nullam eſſe cauſam, cur hic à proprietate verborum diſcedatur; præſertim, cum ultima hujus cap. verba, iſtis ſuperioribus omnino reſpondeant, & Lucas omnino videatur indicare velle, Quemadmodum puer Jeſus, antea creverit, nempe ratione ſtaturæ, & ſpiritu fuerit confirmatus, hoc eſt ſubinde auctus fuerit ſapientiâ, eaque repletus, & apud Deum gratia valuiſſe, ita etiam idem poſt illud tempus fuiſſe factum. Differentia tantum in eo eſt, Primum, quòd corroborationis ſpiritus, ibi fuit mentio, quæ hic non eſt expreſſa, Verum ea tacitè etiam hic continetur. Nam corroboratio iſta ſpiritus poſtea explicatur, per quandam exegeſin, cum additur πληρούμενον σοφίας. Participium enim illud, modum rei indicat, quia eatenus corroborabatur Dominus Jeſus ſpiritu, quatenus ſapientia, ex divina virtute ſibi conceſſa augebatur. Nam etiam animus alicujus robuſtus eſſe dicitur, robuſtum item judicium, aut judicium firmari dicitur, cum ſcientia augetur, ac firmior, certior & plenior evadit. Similis loquendi modus eſt ſupra cap. 1. ℣. ult. ubi de Johanne etiam dicitur, quod fuerit corroboratus ſpiritu, quod ſimili quadam ratione, licèt non pari intelligi poteſt, de incremento quodam ſapientiæ. Et ſanè, ſi corroboratio iſta ſpiritu, quidpiam fuiſſet diverſum, ab incremento ſapientiæ, non videretur Lucas, in ultimis verbis, iſtius roboris, mentionem fuiſſe prætermiſſurus. Neque enim veriſimile eſt Dominum Jeſum, ante duodecimum annum corroboratum fuiſſe, poſtea verò corroborari deſiiſſe; ſed potiùs omnino ſtatuendum, eum porrò in iſto robore, ac viribus, incrementum capere perrexiſſe. Quare ſi Lucas id non cenſendus eſt omiſiſſe, ſtatuendum eſt, eum in iſtis verbis expreſſiſſe, in quibus ait Dominum Jeſum profeciſſe ſapientia: quod tanto fiet veriſimilius, ſi id memoria repetatur, quod ſupra diximus, verba hæc ſuperioribus reſpondere, & Lucam ipſum, modum ipſius corroborationis expreſſiſſe in verbis πληρούμενον σοφίας. Poteſt autem vox ſpiritu, vel de animo accipi ac mente, vel de ſpiritu Dei; imò iſtud propemodum eſt veriſimilius. Deinde in eo quoque aliqua eſt differentia, ſed minoris momenti, quod in ſuperioribus verbis, tantùm ſit ſermo, de gratia Dei ſupra Chriſtum, hic non tantum de gratia Chriſti apud Deum, quæ cum illa eſt eadem, ſed etiam apud homines. Nam hoc poſterius per ſe minoris eſt momenti, & potuit ſuperiùs omitti, ac præterea nihil impedit, quominus in poſterioribus aliquid addatur, quod antea fuerat omiſſum, & denique fieri poteſt, ut poſt illud tempus potiſſimum, Dominus Jeſus gratia apud homines proficeret, quia ab eo tempore inter homines verſari cœpit, & ea in ipſorum conſpectu facere, unde illis gratus redderetur, quod antea factum non fuerat, præſertim tam inſigniter, ut poſtea. Deus autem qui illum à primo ortu ſemper noverat, favoris cauſas in illo ſemper habebat. Favor enim ex notitia & agnitione oritur, quæ ſemper in Deo fuit, in hominibus non ſemper.

Sed jam tempus eſt, ut ad alteram reſponſionem noſtram veniamus, quæ eſt quòd etiamſi ibi legeretur Dominum Jeſum fuiſſe plenum ſapientia, tamen non ſequeretur inde, nullum potuiſſe in eo dari ſapientiæ incrementum. Nam etiam de aliis quibuſdam legitur, quòd pleni fuerunt ſpiritu ſancto, non quòd nullum poſſet eſſe in illis incrementum, ſed quòd ſingularis quædam copia S.S. in illis eſſet. At copia, nunc major, nunc minor eſt, & magnum in ea datur incrementum. Dicitur de Johanne ſupra cap. 1. 15. eum Spiritu ſancto repletum iri; adhuc ex utero matris ſuæ, nemo tamen dixerit, in eo non potuiſſe habere locum, incrementum; imò vix quemquam eſſe arbitror, qui non fateretur S.S. donum in eo auctum fuiſſe. Sic etiam de Zacharia eodem cap. 1. 67 dicitur, quòd repletus fuerit Spiritu ſancto, & ta-

& tamen proculdubio, majus dari poterat ſpiritus illius incrementum. Hic de Elizabeta (quod exemplum, anteponi debuit) eodem cap. ỳ. 41. & de Stephano Act. 7. 55, & 6. 5. de aliis quoque Stephani collegis. Hic de Paulo, Act. 13. 9. ut alia omittam. Dici enim poteſt, duplicem eſſe plenitudinem. Aliam planè abſolutam, ad quam nihil poſſit adjici, aliam ſecundum quid, ſeu ſufficientem, ac pro ſtatu & conditione hominis, rationeque temporis & actionis ſufficientem. Priori modo Dominus Jeſus, non fuit plenus ſpiritu ſancto, in pueritia ſua præſertim, cum videamus, Chriſto in baptiſmo, qui hæc tempora de quibus loquimur, longè poſt ſequutus eſt, Spiritum ſanctum, fuiſſe viſibiliter donatum, & ſupra ipſum manſiſſe, & ſic ad munus ſuum, propheticum fuiſſe unctum. Qua de re vide etiam Luc. 4. & Act. 10. Quomodo ergo jam ita plenus fuit ſpiritu, ab ineunte ætate, aut ante annum 12 ætatis, ut nihil illi addi poſſet. Statuendum ergo eſt poſteriori modo Chriſtum fuiſſe plenum ante iſtud tempus, nempe pro ratione ætatis & conditionis ſuæ, & actionibus quibus tum incumbere debebat, ita ut nihil illi deeſſet donorum ſpiritualium aut ſapientiæ, quod illi tum eſſet neceſſarium. Quo pacto etiam intelligenda ſunt exempla ſuperiora, de ſpiritus plenitudine, quæ aliis tribuitur. Cum ergo vox plenitudinis, aut impletionis, alium poſſit ſenſum, ex communi loquendi conſuetudine admittere, quam volunt adverſarii, vocis autem proficiendi, nullum queat afferri exemplum, ubi non de vero incremento, ſed de eo tantum, quod augeri videatur ſumatur, potiùs illud verbum huic, quàm hoc illi cedere debet, & locus ſuperior ex poſteriori, non contra explicandus: præſertim cum adverſarii diffiteri nequeant, verum incrementum ſaltem ex parte, in iſtis verbis intelligi, nempe ratione ætatis, & ratione gratiæ, apud homines, unde nimirum argumentum duci poteſt, ad verum incrementum hoc loco probandum, quemadmodum ſupra indicavimus. Nam ne illud repetamus, quod nulla poſſit afferri idonea cauſa, an idem verbum, reſpectu diverſorum vocabulorum ei ſubjectorum, diverſimodè ſit accipiendum, quæ tamen omnino eſſet afferenda, illud quoque accedit, quòd concinnitas etiam, & elegantia ſermonis ac conſuetudo loquendi, talem diverſitatem, qualem hic illi volunt, nullo modo admittat, ita ut fateri cogantur, Lucam eo modo loquutum eſſe, quo nemo hominum loquitur, idque nullo addito, ejus rei indicio, quod nihil eſt aliud, quam dicere, Eum intelligi noluiſſe. Etenim reſpectu ſapientiæ impropriè dictum qualem permutationem, non tam reſpectu diverſorum verborum, ſed etiam reſpectu ejuſdem vocis, ad diverſa ſubjecta tantum relatæ nullum planè exemplum oſtendent. Ne de eo nunc quid quam dicam, quòd cum diverſitas ſignificationis eſt, cum plura conjunguntur, vel reſpectu ſingulorum diverſam ſignificationem admittendam eſſe, vel reſpectu omnium eandem, non verò reſpectu duorum quidem, præſertim ordinis ratione disjunctorum unam, reſpectu unius alicujus, ejuſque intermedii, & rurſus ratione ultimi aliam, quod hoc loco contingeret. Prætereaque verbum Proficiebat reſpectu ſapientiæ & gratiæ apud Deum, impropriè accipiendum putant, ſtatuunt id tamen ſignificare proficere videbatur. Atqui iſtud effugium, nihil eos juvat. Nam vel verè videbatur Dominus Jeſus proficere, vel falſò. Si verè, habemus id quod volumus. Si falſo, Quorſum hoc Euangeliſta commemorabat, præſertim quia ſatis conſtat, eum profectum iſtum in ſapientia & gratia apud Deum, ad Dominum Jeſum commendandum afferre, At quæ commendatio ex eo, quod ita fieri videbatur, ſed tamen ita non erat. Reſtat ergo ut proprium incrementum hoc loco intelligamus. Hæc de incremento ipſo.

Quod ad res eas attinet, in quibus incrementum iſtud verum apparuerit, eæ tres ſunt. Primum & ultimum, ſunt potiſſima, & ad animum pertinent, intermedium ad corpus; quanquam ni fallor, quædam exemplaria, medium reliquis præponunt. Vide Bezam: quod veriſimilius facit, collatio hujus ỳ. cum 40. Ubi primo loco dicitur, *Puer autem creſcebat*, quod de incremento corporis, omnino videtur accipiendum, agnoſcentibus id quod ſciam interpretibus. Sed nos ſequamur ordinem, qui in pleriſque exemplaribus Græcis exſtat. Quod ergo ad ſapientiam attinet, illa latè ſumi poteſt, tum pro cognitione rerum divinarum, qua quidem illi, antequam munus propheticum obiret, aliquo pacto eſſet opus, tum pro prudentia quadam, qua in actionibus ſuis uteretur, ita ut tum ex dictis illius, ſi quid de rebus divinis loqueretur, tum ex ipſius factis, ſapientia illa eluceret.

Quod ad ſecundum, nempe *ſtaturam* attinet, de ea nihil opus eſt dicere amplius, quam cur Lucas id addiderit, quemadmodum & ſupra dicto ỳ. 40. & de Joh. itidem cap. 1. ỳ. ult. nempe quia ſignificare voluit, dominum Jeſum, ad juſtam & decentem ſtaturam, per ætatem perveniſſe, quæ dignitatem muneris ipſius deceret, & gravitatem quandam præ ſe ferret, ne vel ob eam cauſam redderetur contemtibilis.

Quod ad tertium, quod eſt *gratia apud Deum & homines*, id nihil eſt aliud, quam favor Dei & hominum erga Chriſtum, qui inde proculdubio ortus fuit, quod in omnibus egregie, & ut ipſo dignum erat ſeſe gereret, & quod ad homines attinet, etiam ideo, quod ſapientia ſingularis & inuſitata in ipſo ſingulis ætatibus & temporibus appareret. Nam quod ad Deum attinet, dubium eſt, num dona quæ ipſe in Chriſtum contulerat, non verò à Chriſto labore fuerant aliquo & ſtudio acquiſita, qualis erat ſapientia, favoris illius erga Chriſtum cauſa fuerint. Sed veriſimilius eſt ea, Chriſto favorem hunc conciliaſſe apud Deum, quæ ab ipſo verè proficiſcebantur, ejuſque ſtudiò peragebantur, quales erant ejus actiones.

Hinc patet primò Quid pueri & adoleſcentes, ſibi, aut parentes liberis ſuis optare potiſſimum debeant, & qua in re eos elaborare oporteat, nempe ut ii in his rebus incrementum capiant, quam poteſt fieri maximum, in quibus olim Chriſtus, & imprimis in iis, quæ magis ſunt ſpiritualia, & ad animam veramque fœlicitatem pertinent, qualis eſt ſapientia & gratia apud Deum, quam vitæ integritas & ſanctitas, nonnunquam bonitas antecedit, tanquam cauſa effectum.

Patet etiam hinc, Sapientiam inter alia quæ à Deo mortalibus conceduntur bona, eſſe bonorum ferè primum & maximum; imò ſi ſapientia perfecta intelligatur, verè eſſe maximum, ex quo reliqua facile proficiſcuntur. Nam ſi ſapientia perfecta ſit, ſpes quoque immortalitatis in ea continetur. Virtus autem, quæ aliqua ex parte eſt optabilior, non in eorum eſt numero bonorum, de quibus nunc loquimur, quæ Deo in ſolidum ſint adſcribenda, non etiam hominis induſtria ex aliqua parte, ſed labore etiam noſtro accedente, comparantur.

Tertiò. Videmus etiam quid potiſſimum debeamus quærere, & quo actiones & ſtudia debeamus referre; quod adoleſcentibus hoc loco obſervandum; nempe ut gratia polleant apud Deum, & conſequenter apud homines cum Deo conſentientes: ille enim favor Dei, hanc felicitatem omnino ſecum trahit.

Quartò videmus, Non eſſe ſpernendum favorem hominum, imò etiam aliquo uſque deſiderandum, & quærendum, quatenus id cum Dei erga nos favore, conſiſtere poteſt, & hominum judicia, cum Dei judicio conſentiunt. Aliàs ſi Deus, hominesque diſſentiant, nullum eſt dubium, quin Dei favor, favori hominum longiſſimè ſit præferendus.

Denique hinc refutantur ii, qui Chriſto divinam naturam tribuunt, atque imprimis ii, qui ſtatuunt divinam illam naturam humanæ, à primo conceptionis momento, proprietates ſuas communicaſſe, aut donis ſupernaturalibus auxiſſe, ut nulli incremento eſſet locus, quales Lutherani & pontificii. Quamquam idem coguntur alii quoque facere, niſi velint, unio-

unionem perſonæ disjungere, & diverſos intellectus, qui perſonarum ſunt differentiæ ultimæ, in quorum altero ſapientia fuerit immenſa, nullius incrementi capax, in altero definita, & capax incrementorum, introducere, quod ipſum, eſt diverſas perſonas conſtituere. Adde, quod adverſus omnes illud militat, quòd dicatur Jeſus ſimpliciter gratia creviſſe apud Deum, & ſic manifeſtè à Deo ſimpliciter ita dicto, diſtinguatur; & ſanè mirum eſſet dicere Dominum Jeſum apud ſemetipſum gratia creviſſe, etiamſi tandem diverſitatem naturarum admittas, non ſecus atq; ſi quis dicat, aliquem apud ſemetipſum proficere gratia, quia corpus ipſius nunc minus, nunc magis ſibi placeat. Quinetiam, quod ad ſtaturam illam attinet, qua ratione Dominus Jeſus ſecundùm humanitatem, quæ certa ſtatura, & magnitudine definita eſſet prædita; cum Deo, ſeu divina natura, quam immenſam ſtatuunt, fuit conjuncta. Nam vel ratione totius fuit conjuncta, vel ratione partis hoc eſt, vel humana ipſius natura, fuit exæquata divinitati, ita ut nihil eſſet divinitatis, cum quo non eſſet conjuncta humanitas, aut ejus pars; vel humanitas tantum, cum aliqua divinitatis parte, fuit conjuncta, & ratione illius cum toto, quemadmodum homo, cum homine, ratione unius lateris, aut ratione manus tantum. Si prius. Ergo humanitas fuit infinita. Infinitum autem incrementum non admittit. Eo enim nihil majus. At hic ſtatura certa, & incrementum ſtaturæ, Domino Jeſu tribuitur, quod nemo etiam negare poteſt, niſi cum ratione velit inſanire. Si poſterius, Ergo divinitas partes habet, quod illis eſt abſurdiſſimum.

Luc. 4. verſ. 18. & 19.

IN his verbis Chriſtus muneris ſui prophetici rationem ac ſcopum explicat, & quam læta hominibus Dei nomine annunciare debeat, docet. Sunt autem verba hæc ut ex præcedentibus etiam apparet, ex Eſaia deſumta, qui Chriſti typum gerens, ea de ſe aliquando pronunciavit, oſtendens ſe quoque ad lætiſſimum à Deo nuncium Judæis afflictis afferendum miſſum eſſe, hoc eſt ad liberationem ipſorum è captivitate Babylonica aliquando ſequuturam, quæ quidem liberatio typus fuit liberationis noſtræ è tyrannide Diaboli, cæterorumque hoſtium noſtrorum ſpiritualium. Sunt autem duæ loci partes. In priori authoritatem dictis ſuis propheta, & porrò ipſe Chriſtus, de quo verba hæc potiſſimùm loquuntur, conciliat. Deinde ſcopum illum muneris ſiu proponit. Prius continetur illis verbis, *Spiritus Domini ſuper me; propterea unxit me.* Addi etiam poſſunt illa ſequentis commatis verba, *miſit me* nempe Dominus.

Duo potiſſimum commemorat propheta quibus fidem orationi ſuæ conciliat; quorum prius & quidem apertius, complectitur donum præſtantiſſimum, quo eum Deus inſtruxerat ad munns propheticum recte & ſine omni erroris periculo obeundum, ac fidem eidem adſtruendam. Poſterius eſt ipſa muneris collatio ſeu impoſitio divinitus profecta. Prius continetur illis verbis, *ſpiritus Domini ſuper me, propterea unxit me.* Quum ait ſpiritum Domini ſuper ſe eſſe, ſignificat ſe ſpiritu Dei regi, agi, ac commoveri, ac porrò non ſua ſe ſponte aut à ſe excogitata loqui, ſed impellente ſpiritu ea pronunciare quæ ipſe ſpiritus dictat. Similis phraſis eſt de Simeone Lucæ c. 2. ỳ. 25. Quanquam longe perfectiori ratione ſpiritus Domini erat ſuper Chriſto, quàm ſuper Simeone aut etiam ſuper ipſo propheta Eſaia, qui inſignem Chriſti geſſit imaginem. Intelligitur hinc unde dictorum propheticorum certitudo pendeat, nempe quod ut Petrus ait, Epiſt. 2. c. 1. ỳ. ult. *Non voluntate hominum allata ſit aliquando prophetia, ſed à Spiritu S. agitati loquuti ſunt ſancti Dei homines.* Quod idem intelligendum eſt etiam de Chriſti dictis, prophetico munere in terra fungentis. Quanquam interea non excludenda ſunt ipſa oracula ad prophetas delata & divina veluti alloquia, quibus prophetas omnes ſuperavit Chriſtus, ut pote qui in cœlis apud Patrem fuit, eum vidit, & ab ipſo præſens quæ aliis annunciaturus eſſet, accepit. Sed ſpiritus tamen ſanctus fuit qui ea ipſius menti penitus impreſſit, & perpetuo poſtea ſuggeſſit, atque ut ad rem quamvis quæ ipſi explicanda eſſet, ſine ullo errore, dubitatione, hæſitatione, applicare poſſet, effecit. Ideo autem priori loco hujus rei mentionem facit, poſtea demum miſſionem commemoraturus, licet hæc aliquomodo videatur illam præcedere, quia manifeſtius erat Spiritu Sancto prophetam aut etiam Chriſtum agi, quàm à Deo miſſum eſſe. Ita quidem ut hoc ex illo tanquam clariori potiſſimùm eſſet demonſtrandum. Quanta autem vis ſpiritus hujus fuerit quo Chriſtus fuit à Deo imbutus, patet ex ejuſdem Eſaiæ verbis quæ habentur ſup. c. XI. ỳ. 2 & 3. de quo loco agitur in Tractatu de Spiritu Sancto.

Addit autem propheta, hoc confirmaturus *propterea unxit me.* Non dubito perinde hæc verba eſſe accipienda ac ſi dictum fuiſſet, propterea quod unxit me, ſeu quia unxit me, ut eſt in Hebræo: quemadmodum & ſententia ipſa poſtulat: de unctione enim ſermo eſt, quæ ipſo Spiritu ſancto fuerit peracta, hoc eſt quæ in eo conſiſtat quòd Spiritum S. in Chriſtum Deus effuderit. Jam verò non ideo Deus Chriſtum Spiritu S. unxit, quia Spiritus S. jam ſuper ipſo fuerit, licet ita nonnulli interpretes ineptiant, ſed propterea Spiritus S. ſuper Chriſto fuit, quia Deus illum Spiritu S. unxit: quemadmodum Petrus de eo loquitur Act. 10. 38. Eſtque res inde manifeſta, quòd Spiritum Domini ſuper aliquo vel ſuper aliquem eſſe, ſit effectus unctionis ſeu effuſionis Spiritus S. ſuper eandem perſonam, & hac dudum etiam præteritâ, maneat ac duret. Et ſanè hoc loco cùm Chriſtus ait, *Spiritus Domini ſuper me*, de re præſenti loquitur, ſubaudiendumque eſt verbum *eſt*, quaſi dicat, Spiritus Domini ſuper me eſt. At de unctione tanquam, de re præterita loquitur, quum ait, *unxit me.* Ideo autem Lucas dicit ἕνεκεν, *propter quod* quia ita habebat interpretatio vulgata Græca, quam mutare noluit, quum ſatis ex reipſa intelligi ſententia poſſet. Itaque ἕνεκεν pro διότι, hoc eſt propterea, poſitum eſt propterea quod. Quando autem Chriſtus fuerit Spiritu Sancto unctus, ſatis ex hiſtoria ſacra patet. Etſi enim Chriſtus à primo ſuo ortu Spiritu S. fuerit repletus, eoque ſubinde magis atque magis pro ætatis ratione inſtructus, tum demum tamen uberrime eo fuit perfuſus, quum poſt baptiſmum à Johanne ſuſceptum Spiritus S. viſibili ſpecie in eum deſcendit: quandoquidem etiam illo demum tempore ad munus ſuum propheticum verè fuit conſecratus: unde & interveniente tantùm tentatione dierum 40 in deſerto, protinus munus ſuum eſt exorſus: quemadmodum hoc ipſo capite Lucas docet, & ipſa rei ſeries, hoc & præcedenti capite explicatæ ſatis videtur unumquemque monere, ad quod tempus hæc unctio ſit referenda. Confer inter ſeſe ỳ. 22, cap. præcedentis, & ỳ. 1. hujus ipſius cap. quarti, itemque ỳ. 14. ad hunc uſque locum.

Quod ad poſterius attinet, hoc eſt ad miſſionem, à qua munus Chriſti propheticum pependit totaque illius authoritas, ſatis clarum eſt quid eo nomine ſignificetur. In eo enim conſiſtit *miſſio* quòd alicui munus hominibus quippiam annunciandi demandetur: unde porrò fit ut verba ipſius omnia quæ Deo mandante pronunciat, non ipſius ſed Dei cenſenda ſint. Hæc autem miſſio quibuſnam ſit neceſſaria, alibi docetur. Chriſto ſanè omnino fuit neceſſaria, res antea inauditas Dei nomine hominibus annunciatura. Et hæc quidem de priori hujus loci parte dicta ſufficiant.

Quod ad poſteriorem partem attinet, pluribus verbis eandem rem exprimit propheta, & cum eo Chriſtus: quanquam nonnulla verba, ſalvâ manente ſententiâ, ſunt immutata. Eorum autem ſumma huc redit, quòd eum in finem ſit miſſus, ut homines ob peccata ſua in miſerrimam ſervitutem delapſos, & ut peccati ita ſimul etiam Diaboli & mortis tyrannide oppreſſos, infinitiſque conſcientiæ vulneribus ſaucios, in libertatem vindicandos eſſe doceat, eorumque animos ac conſcientias, tanto ſolatio erigat atque exhilaret. Et primum quidem ipſe propheta ſeu mavis Chriſtus, ſummam

mam rei explicat: poſtea ejus partim effecta ſubjicit, partim etiam paulò ſpecialius beneficii iſtius rationem exprimit, partim denique cauſam unde id beneficium profluat, indicat. Nam primùm dicit, *ſe miſſum eſſe ad euangelizandum*, ſeu ad lætum nuncium ferendum *pauperibus*, ſive hominibus afflictis. Etenim *pauperes* pro afflictis hic eſſe accipiendos, ſatis docet Maldonatus. Agebat enim propheta de illis qui in Babylonica captivitate aliquando eſſent detinendi, quibus ipſe lætum liberationis nuncium tanto antè tempore afferre debebat. Illis autem reſpondent, ut ſupra jam vidimus, homines peccati, Diaboli, ac mortis ſempiternæ ſervitute oppreſſi, quibus Chriſtus lætum liberationis nuncium afferre debuit, atque adeo attulit. Finemque deinde ejus rei explicat, dum ait, *ad ſanandum contritos corde*, hoc eſt ut eos hoc pacto ſoler, quorum animi ac conſcientiæ tot vulneribus quæ peccatis ſuis ſibi ipſis inflixerunt, ſauciæ ſunt, nec ſpem gratiæ divinæ ac ſalutis concipere per ſe poſſunt. Etenim Dominus Jeſus miſſus fuit ad remiſſionem peccatorum omnibus qui in ipſum crediderint, ac porrò vitam ſuam ad mandatorum ipſius normam compoſuerint, annunciandam ac confirmandam. Quæ quidem tam late patet, ut omnia peccata, quantacunque ſint, & quocunque tandem numero, quæ ejuſmodi fidem anteceſſerunt, & lapſus etiam, qui cum iſtiuſmodi fide conſiſtere poſſunt, iis qui fidem illam habent ſint condonanda. vide Act. 13. 38, 39. Itaque omnia illa peccata quæ agnitionem veritatis anteceſſerunt, ita credentibus vi promiſſionis per Chriſtum nobis propoſitæ condonantur, ut nihil illa prorſus ad gratiam divinam ac felicitatem ſempiternam illis obſtent. Quin etiam ſi quis poſt veritatis agnitionem non protinus peccati jugum excuſſerit, modò id poſtmodum excutiat, & ſic illam peccati ſervitutem fides vera atque per charitatem efficax conſequatur, etiam ejuſmodi peccata vi promiſſionis iſtius remittuntur. Vide 1 Joh. 2. 2. Sed eo tamen hæc peccata differunt ab iis quæ ante agnitam veritatem ſunt commiſſa, ut ſi quis aliquanto diutius in illis hæſerit, paulatim ſeſe divino auxilio quo ad excutiendum peccati jugum eſt opus, privet, & ſic difficiliorem ſibi ad remiſſionem peccatorum obtinendam aditum reddat: præſertim ſi aliorum piorum precibus accedentibus non juvetur. Deinde & illud efficit, ut etiamſi mortis æternæ pœnam non incurrat, aliis tamen in hac vita ſuppliciis obnoxium ſe reddat. Vide 1 Cor. XI. 30 ſeqq. Tertiò quod ad lapſus attinet qui fidei ac pietatis curſui interveniunt, ii ſi & leves per ſe ſint, & non adeo crebri, nec quicquam contumaciæ ſibi habeant adjunctum, proculdubio divina benignitate, vi promiſſionis ipſius per Chriſtum nobis factæ, penitus teguntur: præſertim ſi accedat ſingularis coram Deo humiliatio animi culpam ſuam agnoſcentis, ac porrò etiam deprecatio, tum propria, tum aliena, ardor præterea charitatis, & in pauperes atque afflictos major miſericordia, ac liberalitas effuſior. His enim omnibus magna vis ineſt ad lapſus ejuſmodi tegendos, imò etiam ad graviorum quorundam lapſuum pœnam avertendam. At ſi quippiam horum, vel etiam plura, abſint, facile fieri poteſt ut is qui deliquit aliquam ſibi accerſat pœnam, eamque tanto majorem, quanto aut gravius aut ſæpius deliquerit, aut pauciora remedia ad reatum ſuum delendum adhibuerit. Denique ſi contigerit ut aliquis poſtquam fidem per charitatem efficacem habere cœperit, & in vera pietate aliquamdiu duraverit, ad unum alterumve peccatum relabatur, ſi nihilominus ſeſe recipiat & ad veram illam atque efficacem fidem redeat, ejuſmodi etiam peccata, quæ fidei ut ita dicam filum abruperant, vi promiſſionis divinæ per Chriſtum nobis factæ delentur. (Huc faciunt exempla quæ exſtant in epiſtolis ad Eccleſias Aſiaticas; Apoc. 2. 5, 16, 22: 3. 3, 19. Quanquam etiam ex generalibus promiſſis, credentibus factis, remiſſionis peccatorum & vitæ æternæ idem patet.) Sed iſtiuſmodi tamen hominis ſtatus admodum eſt periculoſus: propterea quòd facile fieri poteſt ut à Deo induretur, & reſipiſcentiæ locus illi non pateat. Duo tamen potiſſimum ſunt quæ ſublevare hujuſmodi miſeriam poſſunt, quorum alterum in ipſo ſitum eſt, alterum in aliis. In ipſo, ſi & antea pietatem atque inprimis charitatem erga alios fervide fuerit ſectatus, & ut in aliqua peccata denuo fuerit prolapſus, alias tamen pietatis partes non deſerverit, atque inprimis charitatem erga fideles, alioſque miſeros atque afflictos; vide Hebr. 6. 10. & præterea ſi animum reſipiſcendi non abjiciat, ſeque ipſum ſubinde accuſet, à conſcientia ſtimulatus. In aliis verò illud ſitum eſt, ut ardentibus eum apud Deum juvent precibus, ut Deus illius miſertus, opem illi ſuam, aut occaſionem reſipiſcendi ne ſubtrahat, ſed potiùs varia morbo ejus ſanando adhibeat remedia: (vide 1 Joh. 5. 16.) ſimul etiam quæcunque facere ad eam rem ipſi poſſunt, diligenter faciant, hoc eſt moneant, corrigant, nunc acrius objurgent, nunc lenius, prout res exigit, tractent, nunc terreant ſuppliciorum divinorum metu, nunc etiam ſolentur, & ſpem divinæ gratiæ faciant, aut ſi quæ ſunt adhuc alia quibus eum ad frugem revocare poſſint. Vide Jud. ℣. 22, 23. Interim tamen id etiam metuendum eſt illis hominibus, & multo quidem magis quàm iſtis qui poſt agnitam veritatem in peccato aliquo perſeverant, vel crebrius aut gravius dum in fidei ſtadio verſantur, labuntur, ne aliis quibuſdam ſuppliciis divinis ſeſe involvant, utut æternum effugiant. Quodſi autem aliquid iſtorum defuerit quæ remedium tantis malis afferre poſſe diximus, facile fieri poteſt ut juſto Dei judicio aditus illis ad reſipiſcentiam quodammodo præcludatur; maximè ſi ad peccata illa acceſſerit animi contumacia.

Sequitur nunc ut videamus quomodo aliquanto ſpecialius propheta id beneficium explicet quod Chriſtus Dei nomine hominibus annunciare debuit. Id autem facit in illis verbis, *Ad prædicandum captivis remiſſionem*, vel emiſſionem, *& cæcis receptionem viſus, ad emittendum vulneratos in remiſſione*. Specialiora enim hæc eſſe, quàm præcedentia, facile cuivis conſtat. Latius enim patet nuncium lætum afflictis allatum, & ſolatium iiſdem adhibitum, quàm prædicatio de liberatione è captivitate, de receptione viſus, & dimiſſione eorum qui ſint vulnerati. Qua autem de re literali ſenſu inſpecto loquatur propheta, ſatis jam antea eſt indicatum. Quin & illud qua de re myſtico ſenſu loquatur Chriſtus. Quum enim ait ſe *miſſum eſſe ad prædicandam dimiſſionem captivis*, ſignificat ſe eum in finem eſſe miſſum, ut iis qui peccati ac mortis inprimis ſempiternæ veluti captivi erant, Dei nomine annunciet, fore ut à peccati reatu, ac ſempiternæ mortis ſupplicio vindicentur, modò reſipiſcant. Vox ἄφεσις quæ *remiſſionem* ſignificare in Sacris Literis ſolet, hoc loco non ad peccata, ſed ad homines ipſos refertur, & hominum dimiſſionem è captivitate ſignificat: quæ in remiſſione quidem peccatorum ſita eſt, ſi myſticum ſenſum ſpectes, ſed tamen eam remiſſionem primò aut propriè non denotat. Quod verò ad ſequentia verba attinet, quum ait Chriſtus, *& cæcis receptionem viſus, ad mittendum vulneratos in dimiſſionem*, ea in Hebræo aliter leguntur. Ubi unum tantum eſt membrum, non duo. Nihil enim ibi dicitur aliud quàm *& vinctis apertionem carceris*. Cur autem eo modo ſaltem ex parte verterint Græci interpretes atque ita citarit Lucas, explicatum eſt à Maldonato. Ultima denique verba quæ habentur verſic. 19, ita explicant divinum beneficium, hominibus per Chriſtum annunciandum, ut ſimul fontem ejus nempe divinam benignitatem aperiant, dum ait *ad prædicandum annum Domini acceptum*. Hebraicè ita ſonant, *ad prædicandum annum beneplaciti*, ſeu benevolentiæ ac benignitatis, *Domini*. Cætera apud Maldonatum videantur.

Lucæ 7. verſ. 36 uſque ad finem cap.

IN his verbis narrat Lucas quomodo fœmina quædam ob peccata infamis, gratiam D. Jeſu & quæſierit & impetraverit: quoq; pacto Chriſtus hoc tum ſuum tum illius factum defenderit. Tria ergo potiſſimum in iis ſpectanda nobis proponuntur. 1. Quomodo fœmina illa ad Chriſtum acceſſerit, ejuſque gratiam ambiverit.

2. Quomodo Chriſtus tum id quod mulier fecerat ipſeque admiſerat, tum quod porrò facturus erat in mulieris gratiam defenderit. 3. Quomodo gratiam fœminæ illi exhibuerit.

Ad primum quod attinet, rurſus tria ſunt à Luca nobis propoſita. 1. Locus ſimul & occaſio quæ fœminæ illi fuit data adeundi Chriſtum & gratiam ipſius ambiendi. 2. Facta illius mulieris quibus gratiam ambivit. 3. Effectum quoddam in hoſpite Chriſti enatum, quod ſequenti defenſioni occaſionem præbuit: quæ proinde particula primo membro cum ſecundo quodammodo communis eſt.

Locus & occaſio quæ mulieri illi data fuit ut Chriſtum adiret, & gratiam ejus ambiret, exponitur ℣. 36. & ex parte etiam 37. Nempe quòd à Phariſæo quodam rogatus ut cibum unà caperet, ædes ipſius ingreſſus, accubuerit, idque fœmina illa cognoverit. Ubi occaſio eſt diſſerendi de eo quatenus liceat Chriſtianis hominibus commercium habere cum infidelibus, & ipſorum etiam menſa uti, aut conviviis intereſſe. Alterum verò, hoc eſt facta mulieris quibus gratiam Chriſti ambivit recenſentur ℣. 37 & 38. Quanquam priuſquam ea recenſeantur, ipſa prius fœmina aliqua ratione deſcribitur, dum dicitur fuiſſe *peccatrix*, quæ in eadem illa urbe vixerit. Vix videtur eſſe dubium ſignificari eam fuiſſe meretricem. Nam quemadmodum de viris *peccatorum* nomen ab Euangelicæ hiſtoriæ ſcriptoribus uſurpatur potiſſimum de publicanis, quamvis de variis flagitiorum generibus quibus illi ſunt contaminati accipi poſſit; Sic de fœminis peccatricum nomen uſurpatum ſcortationis vitium ſive ſolum ſive unà cum aliis videtur omnino complecti. Hoc enim vitium inprimis in fœminis ſolet notari eaſque præ cæteris infames reddere: Non quod fœminis ſit familiarius quàm viris, ſed potiùs propter id ipſum quòd quum natura eas ad pudorem ac verecundiam finxerit, gravius ab illis delinquatur ſi verecundiæ ac caſtitatis metas fuerint tranſgreſſæ: unde eas publica infamia ſtatim ſolet conſequi: Ut alias nunc rationes taceam. [Qualis illa eſt quod quum periculum ex libidine illis ſit majus, & ex effectu ſæpe in illis libido evadat manifeſtior, atque ad matrimonia honeſta aditum ſibi hac ratione præcludant, exiſtimatione fidei quam maritis uxores præſtare debent perdita, quia verendum eſt ne alienos fœtus maritis ſupponant; ideo tanto majorem illarum libido arguit impudentiam, quod metu etiam illo non abſterritæ, verecundiæ limites tranſilierint.]

Facta autem illius mulieris hæc ſunt. Primò quòd attulerit vaſculum ex alabaſtro confectum, unguento repletum, quod factum ſequentium quædam eſt præparatio. Secundò quòd ad pedes Chriſti conſiſtens, & quidem à tergo, fleverit. Ubi ipſius ſingularis demiſſio apparet, quòd non auſa fuerit ad caput ipſius conſiſtere, in lectulo ad menſam accumbentis, neque oculos ejus ſubire, pudore ex memoria peccati ſui ſuffuſa; ſed à tergo ipſius conſtiterit: & denique quod fleverit peccatumque ſuum acerbe deploraverit. Ubi unà cum demiſſione etiam dolor ex peccatis commiſſis conceptus apparuit: quæ duo omnibus peccatoribus, ſi peccatorum veniam à Deo Chriſtoque impetrare velint, ſunt imitanda. His enim rebus eluuntur quodammodo peccata, & ad miſericordiam Deus flectitur. Quanquam in illis non eſt acquieſcendum; ſed charitas quoque in Deum ac Chriſtum, ut ab hac muliere factum eſſe mox videbimus, quibus poſſumus modis teſtanda, & vita univerſa emendanda. Tertium illius factum ex ſecundo quodammodo enatum, eſt, quòd cœperit rigare pedes Chriſti lacrymis ſuis. *Cœpit* inquit, *rigare*, hoc eſt rigavit. Ita enim in Sacris Literis vox incipiendi non ſemel uſurpatur, ut Act. 1. ℣. 1. Unde apparet & ubertim profluxiſſe illi lacrymas, quod majoris doloris argumentum eſt; & voluiſſe eam hac ipſa ratione Chriſti pedes quodammodo abluere, & hac quoque ratione ipſius gratiam ac miſericordiam ſibi conciliare: utpote cujus pedes non aquâ, ſed lacrymis ex capite oculiſque ſuis promanantibus ut ablueret, dignum judicaſſet.

Quartum illius factum eſt quòd capillis capitis ſui exterſerit ipſius pedes. In quo iterum illius apparet humilitas ſeu demiſſio & veneratio Chriſti, quem dignum judicavit cujus pedes non linteo aliquo, ſed comis ſuis, comis inquam capitis, quibus ſuperbire ſolerent mulieres, & ipſa proculdubio ſuperbierat, abſtergeret, ac purgaret.

Quintum eſt, quòd oſculata fuerit ipſius pedes; quod itidem ſummæ demiſſionis & charitatis in Chriſtum eſt argumentum. Oſculum quidem aliàs charitatis eſt, ſed pedibus fixum, humilitatis. Unde & vulgò quum ſignificare volumus nos non detrectare quominus nos coram aliquo proſternamus ac dejiciamus, dicere ſolemus nos paratos eſſe etiam pedes illius oſculari.

Ultimum illius factum eſt quòd eoſdem pedes unxerit, unguento illo quod attulerat. Id quod charitatis fuit: Amici enim amicos ungere in convivio ſolebant; & venerationis: quòd Chriſti non tantùm caput ſed ipſos etiam pedes dignos judicarit, quos unguento ungeret. Imò ſimul & humilitatis, quòd non auſa fuerit unguento caput ipſius perfundere, quaſi indigno quod caput ipſius contingeret, ſeu mavis quaſi ipſa ſit indigna quæ caput ipſius tangeret.

Hæc illa tunc fecit, quia Chriſtum habebat in terris corpore præſentem; nunc abſens aliis eſt modis colendus, & noſtra erga eum charitas conteſtanda: ac præcipue in ipſius membris, ſeu ut ipſe eos appellare dignatur, fratribus, quibus quicquid præſtatur boni, id ſibi imputat.

Non omnia autem quæ fœmina hæc præſtitit Chriſto, imò vix quidquam eorum membris Chriſti convenit: partim quia cum Chriſto dignitate haudquaquam ſunt comparandi, ac porrò tam humilia officia ſibi ab aliis præſtari, ferre per modeſtiæ leges non poſſunt aut debent, quæ Chriſtus Dei filius ac tantus Dei legatus ſalva modeſtia potuit admittere: partim quia quædam ſaltem ex illis conſuetudo abrogavit. Itaque loco horum officiorum alia ſunt Chriſto in ipſius membris exhibenda, atque inprimis beneficentia in ipſos exercenda. Hæc erunt loco ablutionis cujuſdam, & unctionis pedum Chriſti.

Sequitur nunc tertium, quod in primo hujus loci membro contineri diximus, nempe effectum quoddam in hoſpite Chriſti enatum, quod ſequenti Chriſti orationi ac defenſioni occaſionem præbuit: ac porrò non magis ad primum quàm ad ſecundum loci membrum referri poteſt. Continetur autem ℣. 39. ubi dicitur, *Videns autem Phariſæus qui vocaverat ipſum, dixit*, ſeu cogitavit, *apud ſeipſum, inquiens: Hic ſi eſſet propheta, noſſet* vel cognoſceret *utique, quæ aut qualis ſit fœmina quæ ipſum tangit, quia peccatrix eſt.* Concluſit ex hoc mulieris facto quod Chriſtus admitteret, eum prophetam non eſſe. Ita enim ratiocinatus eſt: Si Jeſus eſſet propheta, cognoſceret cujuſmodi hæc ſit mulier, nempe ob peccatum infamis. At non cognoſcit: quandoquidem eam admittit, & ſeſe tangi ab ea patitur: id non facturus ſi noſſet eſſe fœminam ob peccata ſua infamem. Quare apparet eum prophetam non eſſe. Ex ſuo nimirum ingenio æſtimavit Chriſtum, & quia ipſe aliique ejuſdem generis homines, ſanctitatis opinione inflati, cum ejuſmodi fœminis ne minimum quidem commercii habere vellent, & ab illis tangi putarunt eſſe contaminari; ideo putavit etiam Chriſtum ſi hanc fœminam noſſet idem fuiſſe facturum: ignorans rationem muneris Chriſti, qui peccatorum ſervandorum cauſa venerat. Quanquam etiam in eo falſus fuit, quòd putarit omnino neceſſarium eſſe, ut propheta protinus cognoſceret quales eſſent homines qui ad eum accederent, eumque tangerent. Neque enim id omnium prophetarum, vel certè non quovis tempore fuit. Et de primo quidem hujus loci membro hactenus.

Sequi-

Sequitur defenſio Chriſti, qua & factum illius mulieris commendat, & jure illam non modo à ſe admitti, ſed etiam gratiam ei exhiberi, docet. Utitur autem ad hanc rem oſtendendum, parabola ſeu comparatione, cujus protaſis proponitur verſ. 40 & tribus ſequentibus: tum demum apodoſis ſeu applicatio, à verſ. 44. uſque ad finem 47.

Illa ita proponitur, ut prius attentionem hoſpitis ſui excitet Chriſtus, eumque ad audiendum comparet verſ. 40. Deinde rem ipſam partim ipſe exprimat, partim ex Simone iſto eliciat, ut ipſius judicio confirmata, poſtea ad rem accommodari rectius queat, & ad convincendum Simonem, illum hoſpitem, tanto majorem vim habeat. Summa autem parabolæ hæc eſt, ut oſtendat ex duobus debitoribus eum magis diligere ſolere creditorem cui plus ſit condonatum, eum minus cui minus. Unde poſtmodum, ut in applicatione videbimus, vult colligi etiam illum plus diligere Deum cui plus peccatorum condonetur, minus illum cui minus. Unde porrò vult colligi, hanc mulierem peccatricem quæ longe magis ipſum atque in ipſo Deum dilexerit, aut diligere ſe oſtenderit, quàm Simon: plus etiam illi quàm iſti à Deo condonatum eſſe; ac porro non ſpectandam eſſe illam à Simone ut mulierem peccatricem, ſed ut illam cujus peccata ſunt apud Deum deleta: ita ut jure Chriſtus eam ad ſe admittere debuerit, ac porrò etiam certâ remiſſionis peccatorum promiſſione aut ſpe ſolari debeat.

Sed jam ſingula protaſeos membra propius ſpectemus. Proponit ergo ſpectandum fœneratorem ſeu creditorem quendam, & duos ipſius debitores. Deinde debita illorum, magnitudine diverſa. Tertiò effectum creditoris circa utrumque debitum, ſeu mavis debitorem. Denique Simonis judicium elicit, de effectu in ipſis debitoribus, ex creditoris facto ſeu beneficio nato. Hic fœnerator ſeu creditor, Deum proculdubio refert, & ipſum Chriſtum, Deo hac in parte ſubordinatum, & perſonam ipſius ſuſtinentem. Quandoquidem Chriſtus Dei nomine debita apud ipſum contracta, hoc eſt peccata hominum vel remittere vel retinere poterat, in eum finem à Deo miſſus ut remiſſionem peccatorum hominibus reſipiſcentibus annunciaret, non reſipiſcentibus pœnam comminaretur. Vocabulum *fœneratoris* ad Chriſtum accommodatum, id quod vitioſum in ſe complecti ſolet quum de hominibus proprie dicitur, perdit. Quomodo autem Deus ſit creditor, mox apparebit, quum videbimus quomodo nos fiamus ipſius debitores. Debitores autem Dei evadimus, quod quidem ad rem præſentem attinet, peccando: quandoquidem peccata omnia ſunt offenſæ divinæ majeſtatis. Offenſa autem Dei majeſtate, nos quidem debitores pœnæ, Deus autem creditor evadit. Jam quod ad alterum attinet, hoc eſt diverſitatem debitorum, eam ita exprimit, ut dicat, *unum debuiſſe denarios* 500, *alterum vero* 50 tantùm. Alterum debitum decuplo ſuperat alterum. Qua in re Chriſtus attemperat ſermonem, hominis illius cum quo ipſi res erat, judicio, vel potius opinioni, ut eum poſtea tanto facilius conſtringat. Etenim quia mulierem illam peccatricem cum Simone hoſpite ſuo conferre volebat, ideo debitores introducit, æris alieni ratione admodum impares: quandoquidem Simon ita ſentiebat, ſe longe minus in Deum peccaſſe, quàm fœmina illa peccatrix. Itaque Chriſtus illi decimam tantùm debiti alterius partem adſcribit, ſeu mavis ei debitori qui iſtum refert. Quanquam interea fieri poteſt ut nonnunquam tam imparia ſint hominum merita, & alter alterum decuplo ſuperet: ſed tamen nos ipſi noſtra delicta eorumque gravitatem ac multitudinem extenuare non debemus, & ſatius eſt illis aliquid addere ponderis quàm demere. Ad tertium quod attinet, hoc eſt effectum creditoris circa utrumque debitum, ſeu mavis debitorem, eſt, quòd quum non haberent quod redderent, utrique condonaverit. Ubi divinæ remiſſionis ratio nobis exprimitur. Uſurpatur autem hîc verbum χαρίζεσθαι, quod gratiam ac liberalitatem remittentis exprimit. Jam quod ad effectum attinet in utroque debitore inde enatum, de eo judicium ipſius Simonis Chriſtus exquirit, & reſponſum etiam refert ac denique approbat. Quærit ergo uter illorum plus vel magis creditorem illum ſit dilecturus: id quod videtur omnino de effectu illius remiſſionis accipiendum, hoc eſt de charitate erga creditorem in debitoribus inde natam quòd debita ipſis eſſent remiſſa. Quanquam non deſunt qui de charitate ea loqui Chriſtum exiſtiment quæ condonationem præceſſerit: quaſi ita dixiſſet Chriſtus, Quis ergo ipſorum magis dilexiſſe cenſendus erit? Qua de re inf. ℣. 47 plura dicentur. Hoc autem loco antequam ulterius progrediamur, quæri poteſt, cur quum fœmina illa humilitatis quoque ac demiſſionis officiis, ut ex ſuperiùs dictis animadverti poteſt, ſuperaverit Phariſæum, non hanc quoque commendare voluerit, & mulierem hoc nomine præferre, ac porrò in parabola quoque ejus mentionem facere, ſeu mavis talem parabolam inſtituere in qua humilitatis quoque haberetur ratio. Reſpondemus id tum demum faciendum fuiſſe, ſi Chriſtus hic cauſam voluiſſet afferre remiſſionis peccatorum obtinendæ, ſeu medium proponere quo interveniente mulier illa remiſſionem peccatorum fuerit conſequuta, aut adhuc conſequutura. At Chriſtus non hoc agebat, ſed argumentum quærebat, remiſſionis peccatorum, quæ mulieri illi quodammodo jam contigiſſet, ab effectu quodam manifeſto petitum: ut ita oſtenderet Simoni, non ſpectandam eſſe illam fœminam ut peccatricem, nec ob peccata ſua fuiſſe ab ipſo repellendam, ſed ita tractandam ut dignum eſſet ea cui Deus ipſe peccata condonaſſet. Ad hoc autem oſtendendum, non humilitas aut demiſſio, aut demiſſionis magnitudo, ſed charitatis faciebat. Neque enim cum quis ſeſe coram aliquo demittit magis quàm alius quiſquam, idque tanto cum pudore, animique dolore, ac ſolicitudine, id eſt argumento eum majoris debiti remiſſionem impetraſſe, ſed potiùs nondum impetratæ argumentum eſt, vel ſaltem magis nondum impetratam eſſe delicti condonationem, quàm impetratam eſſe arguit. Adde quòd licèt veriſimile ſit, eum cui plus ſit condonatum, eatenus magis coram creditore à quo debiti condonationem impetravit, ſeſe proſternere, eumque honorare; tamen illud humiliationis ſeu demiſſionis genus, quod condonationem ſequitur, aliud eſt ab eo quod mulier illa factis ſuis oſtendit. Illud enim cum gaudio ac voluptate quadam conjunctum eſt: hoc verò mulieris, cum dolore ac lacrymis conjunctum fuit. Quodſi dicas potuiſſe Chriſtum ex cauſa argumentum ducere, & oſtendere, non eſſe eam mulierem à ſe repellendam, ſed potiùs peccatorum remiſſionem ipſi Dei nomine annunciandam, quia tantopere ſe demiſerit: clementiæ enim conſentaneum eſſe ut ei plus condonetur qui magis ſeſe humiliet ac demittat; Reſpondemus, noluiſſe Chriſtum tantam gratiam, ipſius mulieris facto alicui ita adſcribere ut non ſignificaret id ex Dei potiùs clementia, facta mulieris bona ac laudabilia quibus eum ad miſericordiam flecteret, antegreſſa, revera pendere; & Dei clementiam potiùs peccatoribus etiam maximis veniam largiſſime offerentis in cauſa fuiſſe cur illam mulierem à ſe non repelleret, quàm mulieris illius ſive demiſſionem ſive charitatem. Neque verò fruſtra paulò antè Chriſtus, cùm de remiſſione debitorum iſtorum imparium loqueretur, ejus rei hanc attulit cauſam, quòd non haberent debitores unde redderent. Fecit id nimirum ut ſignificaret, meram Dei benignitatem, hominum miſeriam ac perniciem miſerantis tanti beneficii cauſam fuiſſe, non meritum aliquod ipſorum hominum antegreſſum, aut factum quo Deum ad tantam clementiam commoveret. Quod tamen non eo dictum volumus, quaſi ad plenum beneficii iſtius fructum percipiendum, nullum hominis factum requiratur, ac nominatim humilitas ac charitas: ſed quia hîc ut poſtea dicetur, non de pleno remiſſionis actu ſeu effectu, ſermo eſt, ſed de divino potiùs decreto, ejuſque conteſtatione ac declaratione, qua jus remiſſionis peccatorum concedi-

tur: quæ res non ex hominum factis, ſed ex ſola Dei clementia pependit.

Reſponſio autem Simonis eſt, arbitrari ſe, eum ex debitoribus magis dilecturum creditorem, cui is plus remiſerit; Nempe quia id rei ipſius naturæ eſt conſentaneum, ut is magis diligat alterum, qui majus ab eo beneficium accepit, quàm qui minus. Quanquam non ita eſt neceſſarium, quin aliter interdum fieri queat, atque adeo fiat, aliis nimirum cauſis beneficii majoris vim aliqua ratione impedientibus. Et hæc fortè cauſa fuit, cur maluerit Chriſtus hanc ſententiam ex ipſo potiùs Simone elicere, quàm eam ipſe inferre, ne poſtea rem fortè revocare auderet, ſed fateri cogeretur ita rem ſeſe habere, ſeu id plane eſſe conſentaneum ac vero ſimillimum. Unde cernimus, quo quiſque majorum peccatorum ſibi conſcius eſt, eo illum debere, Deum qui ea ipſi ſe remiſſurum eſſe pollicitus eſt, ardentius amare. Quanquam ne cæteri quidem cedere hujuſmodi hominibus debent; propterea quòd licèt hoc fortè beneficii genere cedant aliis, aliis tamen rurſus vel vincunt cæteros, vel ſaltem æquant. Debent autem hoc pro beneficio Dei maxime inſigni habere, quòd eos à gravioribus ſceleribus immunes illibatoſque conſervaverit. Interea tamen negari non poteſt, habere conſiderationem clementiæ divinæ, quæ in remittendis peccatis cernitur, ſingularem quandam vim, ad eos Deo devinciendos qui illam magis ſunt experti. Ut non injuriâ dici queat, conſentaneum eſſe ut ii magis Deum diligant, quibus plus à Deo eſt condonatum, quàm quibus minus; ut ut fortè ſi cætera Dei beneficia ſpectes, & cum eo quod in remiſſione peccatorum cernitur conferas, illis ſint pares, quibus plus eſt remiſſum. Quam ob cauſam etiam Chriſtus hoc Simonis reſponſum comprobans, dixit ei, *Rectè judicaſti.*

Adhuc protaſis comparationis fuit: ſuccedit Apodoſis. Ad quam primùm ſibi aditum parat Chriſtus, attentionem Simonis excitans, deinde rem ipſam proponit: partim quidem majorem illius mulieris erga ſe charitatem, qua, Simonis comparatione ac contentione quadam, effectum utriuſque oſtendit. Deinde beneficio quoque divino, ſeu remiſſione peccatorum hanc mulierem ipſum ſuperare ſignificat. Aditum ſibi parat & attentionem Simonis excitat, cùm ita ait Lucas, ℣. 44. *Chriſtum converſum ad fœminam dixiſſe Simoni, vides mulierem hanc.* Converſus fuit ad mulierem, quia ea à tergo conſtiterat: itaque ut & ipſe eam intueretur, & Simonem quoque ad eam intuendam excitaret, ſe ad ipſam convertit, aut vultum reflexit. Quod autem ut eam Simon intueretur juſſit, ideo factum eſt ut altius hæc in Simonis animum deſcenderent, ſi mulierem ſpectans, ea quæ Chriſtus de ipſa diceret, audiret: & quam indignam judicaverat quæ vel pedes Chriſti contingeret, eam ſibi & charitate in Chriſtum & beneficio divino præferri videret.

Comparatio autem charitatis, ex contentione effectuum utriuſque hoc eſt & Simonis & mulieris illius, tribus conſtat membris. 1. eſt eodem ℣. 44. dum ait, *Ingreſſus ſum domum tuam, aquam ſuper pedes meos non dediſti: hæc autem lacrymis rigavit meos pedes, & comis capitis ſui exterſit.* Ubi nihil ſine emphaſi dicitur, ut & in ſequentibus membris: adeo ut accuratiſſima hæc ſit ac ſapientiſſime inſtituta contentio. Nam primùm dicit, ſe veniſſe in ædes Simonis, intellige, ut cibum caperet, & tamen pedes ſuos ne aqua quidem eſſe lotos, quod miniſterium aliàs etiam exiguum, hoſpitibus paſſim ſolebat exhiberi. Hæc autem fœmina, inquit, nempe ad quam non ego acceſſi, ſed quæ aliunde ad me venit, non aqua ſed lacrymis è capite ſuo fluentibus rigavit meos pedes, & non linteo aliquo, ſed ipſis capitis ſui comis, ipſo capitis ornamento quo ſuperbire ſolent fœminæ, abſterſit poſtea pedes meos.

2. Membrum eſt ℣. 45, *oſculum* inquit, *mihi non dediſti*, id quod aliàs Judæis familiare erat, quod illis etiam præſtari ſolebat cum quibus non adeo magna illis intercederet familiaritas. *Hæc autem*, inquit, *à quo tempore ingreſſa eſt, non deſiit oſculari meos pedes.* Quaſi dicat, Tu nullum mihi dediſti oſculum, hæc dedit: tu ori meo negaſti, illa pedibus, infimo ac quodammodo contemtiſſimo membro ac viliſſimæ corporis parti oſcula fixit. Tu ne ſemel quidem me oſculatus es; illa toto illo tempore oſculari pedes meos non deſiit.

3. Membrum eſt, *oleo caput meum non unxiſti; hæc autem unguento unxit meos pedes.* Tu oleum mihi negaſti, ſimplex liquoris genus; hæc unguento me unxit: tu ne caput quidem meum unxiſti oleo; hæc autem pedes meos unxit unguento. De his autem ſuprà jam actum eſt, & qua ratione nobis imitanda explicatum.

Sequitur nunc comparatio hujus fœminæ cum Simone, ſeu mavis contentio, ratione divini beneficii, quod in remiſſione peccatorum conſiſtit: quanquam de muliere quidem illa, ac remiſſione peccatorum ipſi vel conceſſa vel concedenda, ſpeciatim loquitur, de Simone non item, ſed eum generali tantùm oratione, ut omnem orationi demeret acerbitatis ſpeciem, deſignat. Hæc autem contentio continetur ℣. 47. Quumque omnis comparatio ac contentio duobus conſtet membris, prius, hoc eſt protaſis, comprehenditur illis verbis, *Quam ob cauſam, dico tibi, remiſſa ſunt peccata illius multa quia dilexit multum.* Ubi verba illa ὃ χάριν ſeu *cujus rei gratiâ* tantùm inferendi ſeu concludendi vim habere videntur, quaſi dixiſſet, itaque. Præteritum autem illud ἀφέωνται *remiſſa ſunt*, vel vim præteriti retinere poteſt, vel etiam pro præſenti accipi: quaſi dicat, remittuntur peccata ejus multa. Id autem quomodo ſit intelligendum, aut intelligi ſaltem queat, ex ratione addita apparebit, *quia dilexit multum.* Quæ verba duplici modo accipiuntur ab interpretibus, vel ut cauſam rei ipſius denotent, vel ut cauſam tantùm concluſionis, ut loquuntur, hoc eſt rationem qua proxime præcedens aſſertio probetur, ut ab effectu petita. Si prius ſequi velis, vel ſequenda eſt illorum ſententia, qui verba Chriſti ſuperius ℣. 42 poſita, *uter ipſorum plus ipſum diliget?* ita accipiunt, ac ſi dixiſſet, uter ipſum plus dilexiſſe cenſendus erit; vel ſtatuendum, utrumque intelligi illis verbis voluiſſe, licèt alterum tantùm apertè expreſſerit, alterum cogitandum reliquerit, nempe eum quidem ex debitoribus plus diligere creditorem cui plus ab ipſo fuerit remiſſum: ſed viciſſim etiam veriſimile eſſe, ſi ex duobus debitoribus alter plus diligat, alter minus, illi creditorem qui benignitate in utrumque uti velit, plus remiſſurum, à quo magis ſe diligi animadverterit. Itaque in protaſi prius quidem illud fuit apertè expreſſum, quia ei loco magis quadrabat; at poſterius hîc fuiſſe à Chriſto quodammodo aſſumtum, tanquam æque probabile, quia rei de qua agebat magis conveniret. Prius illud quod nonnullos interpretes aſſerere diximus, propterea minus eſt veriſimile, quòd & verba omnino præ ſe videantur ferre, de charitate ea in creditorem ſermonem eſſe, quæ debiti remiſſionem conſequatur; & hic etiam in altera antitheſeos parte hæc verba exſtant, *cui autem parum remittitur, parum diligit.* Quorum verborum ſimplicitati longe convenientior eſt ille ſenſus, ut dicatur, eum cui parum remittitur, parum etiam tantùm ob beneficium illud acceptum amare eum qui remiſerit, non contrà. Adde, quòd ad oſtendendum, eum cui multum remiſſum ſit, magis antea dilexiſſe creditorem, quàm illum cui minus; videretur debuiſſe Chriſtus ponere æqualia debita utriuſque debitoris. Nam alioquin non ſequitur, eum plus dilexiſſe creditorem cui plus poſtea remiſſum eſt, quàm cui minus: quia fieri poteſt, ut æque diligat uterque, ſed alteri tamen minus condonetur, alteri plus; quia nimirum alter plus debuerit, alter verò minus, ita ut illi qui minus debuerat, utut æque creditorem diligenti, tantum remitti non poſſet, quantum alteri. Alia autem ratio fuiſſet, ſi æquale utriuſque fuiſſet debitum. Quæ poſterior ratio me movet, ut ne poſteriori quidem explicandi rationi quam paulò antè propoſuimus ſatis fidam: quia & hanc aliqua ratione videtur labefactare. Itaque valde in eam ſententiam inclino, quæ multis quoque interpretibus placuit, ut ſentiam particulam ὅτι

quoniam

quoniam vel *quia* non rei ſed concluſionis cauſam ſignificare. Quaſi dicatur, inde apparet illi peccata multa eſſe remiſſa, quoniam dilexit multum. Cui poſtea rectè opponitur, *At ille cui parum remittitur parum diligit.* Quod etiam rationis cujuſdam loco eſt: quaſi dicat, ſi enim parum diligeret, parum illi remitteretur, aut remiſſum fuiſſet, perinde ut tibi contigit qui parum diligis. Sed nihilominus tamen duplex in hac quoque explicatione occurrit difficultas. Prima eſt, quòd charitas erga Deum & Chriſtum non effectus eſſe videatur remiſſionis peccatorum, ſed cauſa: quum ſciamus tum demum peccata nobis condonari ubi reſipuerimus, & ubi in luce ambulaverimus, ut Deus eſt in luce: qua in re vitæ pietas, atque adeo dilectio quoque Dei ac Chriſti continetur. Altera eſt, quòd tum demum charitas major ex remiſſione majoris debiti conſequitur, ſi debitori de remiſſione conſtet. At huic fœminæ de remiſſione peccatorum ſuorum nondum videtur conſtitiſſe. Ideo enim tot lacrymas videtur fudiſſe, & Chriſti gratiam tam ſolicite ambiviſſe, ut remiſſionem peccatorum ab ipſo, vel per ipſum à Deo impetraret, ac ſpem illius certam concipere ex ipſius verbis poſſet. Quam ob cauſam etiam Chriſtus, poſt hæc verba, ad ipſam ſermonem ſuum convertens, dixit, *Remiſſa ſunt tibi peccata tua*, ut ob peccata mœſtam erigeret, & ne de gratia divina erga ſe dubitaret, hoc pacto efficeret. Ad primam, reſpondemus: Remiſſionem peccatorum duplici modo ſumi, vel pro ipſo remiſſionis actu, vel pro ipſius oblatione ac declaratione quadam, qua jus datur peccatori ad eam obtinendam. Priori modo ſumta remiſſio effectus eſt charitatis noſtræ erga Deum & Chriſtum, præſertim ſi actus ille remiſſionis plenus ac perfectus intelligatur. Nam imperfectus etiam præcedere charitatem noſtram in Deum & Chriſtum, quæ effectis ipſis ſeſe exerat, poteſt: quum ad eum ſufficiat fides ſeu fiducia in Deo & Chriſto collocata, & propenſio quædam animi noſtri ad pietatem nobis à Chriſto præſcriptam colendam, etiamſi effectus ille, hoc eſt ipſa vitæ pietas, nondum fuerit conſequuta. At, ſi poſteriore modo ſumatur remiſſio, ea charitatis noſtræ erga Deum ac Chriſtum cauſa eſt, & eam in nobis excitat, ac parit. Et hoc modo videtur ſumendum hoc loco verbum *remittendi*. Ad alteram difficultatem reſpondemus; non conſtare, imò ne veriſimile quidem eſſe hanc mulierem de remiſſione peccatorum ad eum modum accepta non audiviſſe, vel quod audierit non credidiſſe: ſed potius ideo eam ad Chriſtum veniſſe, & ipſis lacrymis, humilitate, ac charitatis ſuæ conteſtatione, remiſſionem peccatorum, certamve ejus promiſſionem ac ſpem obtinere voluiſſe: quia audierit eum hominibus reſipiſcentibus, Dei benignitatem, & ex ea pendentem remiſſionem peccatorum ac vitam æternam polliceri, nec quenquam à ſe repellere, quibuſcunque antea moribus fuerit. Itaque etiamſi nondum crediderit ſibi jam planè eſſe peccata à Deo remiſſa; animadvertit tamen ſibi apud Chriſtum atque adeo apud Deum paratam eſſe veniam; vel ſaltem haud incredibile eſſe ſibi quoque veniam peccatorum ab ipſo datum iri. Atque hæc remiſſionis cognitio ſatis erat ad charitatem illius erga Chriſtum excitandam. Neque verò neceſſe eſt, ut per omnia remiſſio hujus mulieris dilectionem præcedens reſpondeat illi remiſſioni quæ charitatem debitoris erga creditorem in parabola propoſitam precedit. Satis eſt & hic & illic remiſſionem aliquam eſſe, & utrinque cognitionem ejus aliquam exſtare in debitore, qua ad creditorem diligendum accendatur.

Reliquum eſt, ut videamus tertium hujus loci membrum in quo gratiam exhibet mulieri illi Chriſtus, dum ei de remiſſione peccatorum quam tam anxie quærebat, ſpondet. Id autem fit tribus verſiculis ultimis. Ubi 1. narratur quomodo Chriſtus ei mulieri certam remiſſionis ſive ſpem ſive fidem fecerit. 2. qui effectus inde in hoſpitibus ſimul accumbentibus ortus fuerit: qui Chriſtum aliqua ratione impulit, ut quod mulieri illi promiſerat vel ſpoponderat, confirmaret. 3. exponitur quo pacto id quod dixerat mulieri confirmaverit, & bono illam animo eſſe juſſerit, cauſa expoſita ob quam tanta illi gratia contingat. Primum exponitur verſ. 48. ubi ait, *Dixit autem illi* Jeſus, nempe, mulieri, *Remiſſa ſunt tibi peccata.* Quaſi dicat, ne ſis ſolicita amplius, non ſunt metuendæ tibi peccatorum tuorum pœnæ, eas tibi Deus condonare decrevit, idque ego tibi nunc Dei nomine denuncio. Remiſſio de qua hîc ſermo eſt in actu quidem aliqua ratione conſiſtit, hoc eſt decreto divino de reatu ac pœnis peccatorum hujus mulieris delendis auferendiſque, atque adeo in jure quodam quod dabatur jam illi fœminæ ad pœnas effugiendas: ſed hæc remiſſio nondum erat penitus abſoluta, verùm à conditione quadam adhuc pendebat, ſi nimirum in poſterum peccare deſineret, & Deo per Chriſtum confiſa pareret.

Effectus verò in unà diſcumbentibus hinc ortus, exprimitur ỳ. 49, ubi ait Lucas eos *cœpiſſe dicere in ſeipſis*, hoc eſt cogitaſſe apud ſeipſos, (vox enim incipiendi ita uſurpatur, ut ſup. ỳ. 38.) *Quis hic eſt qui etiam peccata remittit?* quaſi dicant, Quem hic ſeipſum facit, aut eſſe putat, qui non tantùm alia ſibi tribuit, & prophetam ſeſe dicens multa & præcipit, & Dei nomine pollicetur; verùm etiam à peccatorum reatu audet homines, & quidem tam flagitioſos abſolvere? Eſt enim hæc res divini tantum juris ac poteſtatis. Unde etiam alibi legimus, quum Chriſtus paralytico dixiſſet, Remiſſa ſunt tibi peccata tua, cogitaſſe Scribas & Phariſæos, *Quis eſt hic qui loquitur blaſphemias? Quis poteſt remittere peccata niſi ſolus Deus?* ut loquitur Lucas ſuperius cap. 5. ỳ. 21. Quæ verba horum etiam quodammodo ſunt explicatio. Oriebatur nimirum hæc cogitatio illorum hominum, ex ignoratione tantæ Chriſti divinitatis ac poteſtatis, qua in terris adhuc degens à Deo fuerat inſtructus, qua fiebat ut in ipſius arbitrio eſſet poſitum, cui vellet remiſſionem peccatorum Dei nomine offerre ac denunciare, ac denunciando aut ſpondendo plenum ejus jus alteri dare: poteratque non tantùm generatim polliceri hominibus reſipiſcentibus peccatorum veniam, aut etiam his illiſve nominatim, ſub illius reſipiſcentiæ conditione, quod utrumque poſtea potuerunt & Apoſtoli, ipſius legati, authoritate ab illo tanta inſtructi; verùm etiam quum animos hominum noſſet, & fidem hominum vel infidelitatem, animi reſipiſcentiam, vel contrà animum reſipiſcere neſcium, ſinceritatem aut hypocriſin cognoſceret; poterat etiam non minus quàm ipſe Deus, quos vellet ita nominatim à reatu abſolvere, ut jam illis actu quodammodo peccata remiſſa eſſe ſponderet, & jus remiſſionem plene accipiendi illis largiretur: præſertim cùm id quoque in manibus ipſius eſſet poſitum, ut & temporales pœnas, ſi quas Deus ob peccata aliquibus infixiſſet, pro arbitrio ſuo tolleret. Qua in re itidem Apoſtolos ſuos ſuperavit, qui precibus aut voto, quo Domini Jeſu opem implorabant ejus rei effectum ſubinde cogebantur impetrare: ut ita ea res magis in Chriſti quàm in ipſorum poteſtate eſſet. Quanquam promiſſo ſe illis Chriſtus obligaſſet, ut quoties illi non hæſitante fide opem hac in parte ſuam imploraſſent, effectus precum ſequeretur, & voto ipſorum eventus reſponderet. Fuit ergò illa res etiam in poteſtate Apoſtolorum, ſed magis tamen in Chriſti: quemadmodum etiam dicere licet, in Chriſti poteſtate cùm in terris viveret remiſſionem peccatorum & ablationem pœnarum temporalium ſitam fuiſſe, ſed magis tamen Dei, à quo Chriſti poteſtas & poteſtatis effectus pendebat: Ita ut licèt Chriſtus non in ſingulis miraculis edendis Dei nomen invocaret, aut tale quippiam diceret quod invocationis eſſet loco, quale fuiſſet ſi dixiſſet, Deus te ſanat, aut, in nomine Dei ſurge & ambula, quo pacto Apoſtoli Chriſti nomen invocarunt; nihilominus tamen & invocaverit Chriſtus Deum, ut hanc quam ſibi dediſſet poteſtatem, in ipſo perpetuam eſſe vellet, neque unquam permitteret; ut deficiente ejus virtute effectus eum unquam falleret, quum cuipiam hanc gratiam facere vellet ut ab eo pœnas peccatorum temporales auferret. Unde Chriſtus ad miracula ſua reſpiciens, gratias egit

Deo quòd ab eo ſemper exaudiretur; vide Joh. XI. 41, 42. exauditionis enim inſtar erat quòd quoties volebat, miracula divinâ virtute ac poteſtate ſemel conceſſa ederet.

Supereſt jam quomodo Chriſtus id quod mulieri antea ſpoponderat, aliqua ratione confirmet, eamque bono eſſe animo jubeat. Dixit ergo ad mulierem illam, *Fides tua ſalvam te fecit*, vel *ſervavit te. Abi in pacem*, ut Græca habent, ſeu, quod perinde eſt, *in pace*. Quia animadverterat, convivas putare, nimis arroganter à ſe dictum, quod mulieri proxime dixiſſet, de remiſſione peccatorum certam ei fidem faciens, rem quodammodo repetit, & cauſa illius quæ in muliere exſtabat, indicatâ, aliquo modo confirmat. Maxime quia fieri poterat, ut & mulier illa adhuc vacillaret, nec ex ſolicitudine illa ſua tam facile ſe poſſet recolligere, ut flagitiorum ſuorum tam gravium memor, eorum ſibi veniam certò polliceri, ejuſque fiduciam capere ex verbis Chriſti poſſet. Præſertim ſi ex vultu convivarum animadvertere potuit eos ad verba illa Chriſti veluti attonitos non ſatis ea æquo animo accipere, & nimis arroganter vel etiam blaſpheme dicta exiſtimare. Quare illi ſalutem ſpondet; & fidem ipſius hoc impetraſſe ſignificat; ut cauſa indicatâ & res tanto fieret veriſimilior, & hac ipſa ratione moneretur fœmina ut in fide quæ tantum bonum ſibi peperiſſet conſtanter perſeveraret. *Fidem* autem intelligit Chriſtus eam, quòd credidiſſet Jeſum eſſe verum prophetam, Deique legatum, & talem quidem per quem etiam flagitiorum ſuorum graviſſimorum ob quæ ipſa tam male audiret, veniam conſequi poſſet, & cujus gratia ſibi eſſet quibus poſſet modis ambienda. Major enim aliquanto fides in hac muliere exſtitiſſe, & à Chriſto ei tributa fuiſſe videtur, quàm in aliis quibuſdam, quos ipſorum fides ſervaſſe eatenus à Chriſto dicitur quatenus ſanitatem ejus ope fuerunt conſequuti. In illis enim hæc tantùm fides fuit à Chriſto ſpectata, quòd crediderint poſſe Chriſtum ſeſe ſanare. Quanquam hæc fides ab illa vix ſejungi poterat, imò cum ea conjuncta fuiſſe cenſenda eſt, qua credebatur Jeſum eſſe verum prophetam atque à Deo miſſum; licèt interea nondum fortè animadverteretur quanta ab ipſo vel per ipſum à Deo bona impetrari poſſent: id quod hæc mulier aliquanto rectius videtur animadvertiſſe. Conſentaneum autem eſt, Chriſtum, qui antea charitatem mulieris illius erga ſe tantopere commendaverat, quam ad pariendam remiſſionem peccatorum magnam vim habere, aliunde ſatis conſtat, quamque huic mulieri quoque remiſſionem peccatorum conciliaſſe verba ℣. 44 omnino indicare videntur; Conſentaneum inquam eſt Chriſtum fidei nomine charitatem illam quoque per metonymiam ſynecdochicam complexum fuiſſe: ut & alibi in Sacris Literis fit, quum de fide ſalvifica ſermo eſt, vel ſaltem intelligi voluiſſe fidem illam in cauſa fuiſſe, partim quidem per ſe, partim etiam ob charitatem illam quam in fœmina iſta erga Chriſtum accenderat, ut remiſſionem peccatorum conſequeretur. Maluit nempe Chriſtus fontem iſtius felicitatis quæ mulieri huic contigiſſet, fontem inquam in ipſa exiſtentem quàm rivum inde deductum exprimere & ei felicitatem illius mulieris adſcribere, partim quidem, quia etiam ipſa fides per ſe magnam vim habet ad remiſſionem, eo præſertim modo quo hîc accipitur, impetrandam, partim verò quia hoc modo ſignificatur fidem eſſe illud medium quo cætera quoque comparare & poſſimus & debeamus quæ ad remiſſionem peccatorum ac ſalutem conſequendam requiruntur, ac proindè arctiſſimè nobis eſſe complectendam ac retinendam. Superius autem charitatem potiùs mulieris urſit, quàm fidem: primùm quia, ut nobis magis probatur, non de cauſa illic agebat remiſſionis peccatorum, quæ huic mulieri eſſet à Deo deſtinata, ſed de illius tantùm argumento, hîc autem de cauſa, non de argumento, præſertim omnibus manifeſto, agit. Deinde quia etiamſi ibi quoque de cauſa remiſſionis fuiſſet Chriſtus loquutus, non tamen ita conveniebat fidem mulieris fidei Phariſæi opponere, ut charitatem charitati. Quia utut facta illa mulieris eſſent fidei etiam ipſius argumentum, & illa Phariſæum etiam fide ſuperaret, non tamen tam apertè oſtendebant eam fide Phariſæo eſſe ſuperiorem, quàm charitate. Poterat enim hoc totum quod illa faciebat inde tantùm proficiſci, atque adeo maximè etiam inde profectum fuerat, quod majus à Deo per Chriſtum beneficium quæreret atque exſpectaret, ac proinde ſe ad eum magis diligendum obligatam eſſe cerneret: & hoc inſpectâ tantum mulieris illius vitâ ac famâ unicuique in mentem venire facilè poterat, fidei autem majoris argumentum cenſeri non poterant ipſius facta: quia cogitare unuſquiſque facile potuit, etiamſi uterque parem fidem Chriſto haberet, ſeu Phariſæus non minus Chriſto fidem haberet quàm mulier illa, Phariſæum tamen ideo minus dilexiſſe Chriſtum, aut dilectionis ſigna ipſi oſtendiſſe, quia minus ipſius gratiâ indigere ſe exiſtimaret, ac minus beneficii ab ipſo expectaret: mulierem contrà ardentius eum dilexiſſe, quia ejus gratiâ magis ſe indigere ſenſerit, & plus ab eo boni exſpectarit, & ſibi apud ipſum quodammodo paratum eſſe crediderit. Interim tamen nequaquam negaverimus, voluiſſe Chriſtum illis verbis quibus mulieri fidem, & fidei illius ſalutem adſcribit, obliquè perſtringere atque notare Phariſæum, qui minus quàm mulier illa peccatrix fidei haberet, & hanc quoque ob cauſam minus eum diligeret.

Addidit denique Chriſtus, ut mulierem penitus ſolaretur, *Abi in pace*, quaſi dicat, bene ambula, ſeu animo ſis bono, & omnia tibi proſpere eventura ſpera. Vel, ſi mavis, ut omnia tibi proſpera eveniant, opto ac voveo. Videtur enim Chriſtus uſitatâ inter Judæos loquendi formulâ uſus: quanquam fieri poteſt ut pleniore ſenſu; & quod alii tantùm voverent, id ille potiùs promitteret, ac ſponderet, deque eo certam eſſe mulierem juberet.

Lucæ XI. *à verſ.* 5. *uſque ad verſ.* 14. *initium.*

IN his verbis incitat nos Chriſtus ad precationis ſtudium: idque ita ut partim rationem proponat, quæ nos ad opem divinam implorandam impellere debeat, partim nos ea de re admoneat, ſeu ipſum precationis ſtudium nobis præſcribat. Ratio autem quam affert, petita eſt ab inſigni precationis fructu. Docet enim nos ſi inſtemus orationi, impetraturos id quod petimus. Ita enim in tota hac re progreditur, ut primùm rationem afferat à ſimili petitam, ex qua liquet quantum oratio conſtans efficere poſſit. Deinde rationem illam veluti concludens, ſimul & officium hoc noſtrum hoc eſt orationis ſtudium nobis præſcribat, & fructum ejus ſummum exprimat. Denique iterum ratione quadam fructum precum aſſidue ad Deum fuſarum demonſtret, & ſpecialius explicet. Primum continetur ℣. 5, & tribus ſequentibus: Ubi proponit exemplum ejus hominis qui importunis precibus invitum amicum eo adigat, ut ſibi gratificetur. Ubi quidem tria imprimis proponuntur ſpectanda. 1. Preces illius hominis importunæ, earumque cauſa. 2. Detrectatio illius amici, petitioni alterius certas ob cauſas ſatisfacere nolentis. 3. vis & effectus precum.

De primo ita ait: *Quis ex vobis habebit amicum, & iverit ad ipſum media nocte &c.* ℣. 5 & 6. Ubi id primum ponitur, quòd amicus ad amicum veniat: quia etiam in re quam confirmare vult Chriſtus, ponitur nobis eſſe rem cum benigniſſimo patre. Deinde exprimitur quam importuno tempore amicum adeat, & eum ſibi gratificari poſtulet, nempe *media nocte*. Et hæc duo revera ad ſcopum pertinent: cætera pro emblematis cenſeri poſſunt. Quanquam precibus illis quæ ſubjiciuntur, hîc preces noſtræ quibus varia à Deo bona petimus, reſpondent. Sed quòd *tres panes* nominatim hîc commemorantur, & ratio additur, *quia amicus meus ex itinere ad me venit, & non habeo quod ei appo-*

apponam, id emblema eſt, & per ſe ad ſcopum non pertinet: ſed ſervit concinnitati rei unde exemplum petitur. Neque enim facile noctu pecunia verbi gratiâ petitur, ſed tale quippiam quod præſenti neceſſitati ſerviat, qualis eſt verbi gratiâ panis. Sed quia cogitare is poſſet à quo panes petuntur, quorſum tibi media nocte panes? aut, cur mihi tam importuno tempore de panibus moleſtus es? ideo ratio quæ eum huc impulerit, quæque factum ejus hoc excuſet additur, nempe ℣. 6. Detrectatio verò amici ejuſque cauſæ, exprimuntur ℣. 7. Cui quidem rei id in re de qua agere inſtituit Chriſtus reſpondet, quòd nonnunquam Deus nolit quempiam exaudire, & ſat graves ejus rei cauſas habeat, quæ tamen, ut poſtea apparebit, precibus aſſidue fuſis vincuntur. Quare quod dicitur hoc loco amicus ille hanc aſſerre cauſam, *Jam janua clauſa eſt, & liberi mei mecum ſunt in lecto*, ſeu ſtrato, *non poſſum ſurgens dare tibi*; his ſpeciatim nihil reſpondet; ſed generatim tantùm ſignificatur, Deum quoque habere cauſam cur precibus noſtris non protinus annuat. Vis autem & effectus precum, ſi ab illis non deſiſtatur, exprimitur ℣. 8. ubi ait Chriſtus, *Dico vobis etiamſi non det ei ſurgens propterea quod amicus ipſius ſit, ſaltem propter impudentiam ipſius ſurgens, dabit illi quibus indiget* ſeu, ut Græca vox ſonat, *quot* vel *quantis*, indiget. Quaſi dicat; Tanta eſt vis hujuſmodi precum, ſi quis illis inſtet, nec ſe repelli patiatur, ut ut audiat ſibi negari quod petat, ut tandem impetrent quod quærit: & majorem eſſe hujus in petendo conſtantiæ etiam cum impudentia quadam conjunctæ vim, quàm amicitiæ: cui tamen multum alias inter homines dari ſolet.

Sequitur jam altera hujus loci pars, ubi rationem præcedentem concludens Chriſtus, ad preces fundendas nos hortatur, & generalem earum fructum nobis ſpectandum proponit. Idque facit & admonitione, & fructu illo ter repetito. Primùm autem proprie utrumque proponit, deinde impropriè ſeu metaphoricè. Primò enim dicit, *petite, & dabitur vobis*; quæ verba ſunt per ſe clara. Deinde idem repetens ait; *Quærite* nempe Dei gratiam, precando, *& invenietis* hoc eſt impetrabitis. Et tertiò idem repetens, ait; *pulſate, & aperietur vobis*. Metaphorâ ductâ ab iis qui fores alienas pulſant, ut in ædes intromittantur, idem plane ſignificat quod præcedentibus: hoc eſt petere jubet, ut impetremus quod volumus. Ipſa autem repetitione harum rerum, ſimul & aſſiduitatem ac conſtantiam quæ in precibus fundendis ſit adhibenda quodammodo exprimit, & quàm certus ſit precum conſtanter fuſarum fructus, indicat.

Reliquum eſt tertium hujus loci membrum. Fulcit id quod de fructu precum tam inſigni dixerat Chriſtus, primùm generali ratione. Deinde argumento à minori ad majus ducto, ab ipſorum hominum exemplo petito. Generalis ratio eſt ℣. 10 expreſſa, ubi ait; *Omnis enim qui petit accipit &c.* Nam ſi omnis qui petit accipit, Ergo & vos ſi petieritis accipietis, & ſic in cæteris. Ratio verò illa quæ à minori ad majus ducta, & ab ipſorum hominum exemplo eſt petita, continetur ℣. 11, & duobus ſequentibus. Ubi ſi Logice velis argumentationem illam reſolvere, primùm minoris ſententia, ſeu mavis exempla quibus Minor confirmari poteſt, proponuntur. Deinde Major connexa, ſeu conſequentia: quæ ut in connexis propoſitionibus fit, concluſionis ſententiam in ſe complectitur. Etenim ſi rationem illam ad certam formam redigere velis, talis ea erit: Si vos homines ſoletis bona dona dare liberis veſtris; quanto magis pater ille cœleſtis, dabit ſpiritum ſanctum petentibus ipſum. Atqui vos ſoletis bona dona dare liberis veſtris. Ergo multo magis pater ille cœleſtis, &c. Major propoſitio ut diximus eſt ℣. 13. Minor illis exemplis probatur, quæ ponuntur verſ. 11. & 12. Ita ut illius ſententia in iis contineri quodammodo dici poſſit. Sed ſi popularius rem velis proponere, dicere poſſis Chriſtum, 1. fundamentum quoddam ſternere ſuæ argumentationis 2. argumentationem ſuper hoc fundamento exſtruere. Fundamentum ſternit dum exemplis docet quàm benigni ſint patres erga filios ſuos ℣. 11 & 12. ubi exemplis tribus id quod diximus docet. Ea verò ita proponit, ut non tam exprimat quid dare ſoleant parentes liberis, quàm neget eos dare res pernicioſas, rebus utilibus quas liberi petant contrarias: ſed eo ipſo ſignificat, parentes ſolere res liberis utiles atque neceſſarias dare. Exempla ipſa per ſe ſunt ſatis manifeſta. Illud tantùm obſervari hic poteſt, pani opponi lapidem, piſci ſerpentem, ovo ſcorpium: quia aliqua tamen inter res illas ſive ratione formæ ſive ratione ſaltem magnitudinis intercedit ſimilitudo: licet qualitatibus longe inter ſe differant, atque adeo inter ſe ſint contrariæ. Lapis & panis, forma aliqua ratione inter ſe conveniunt, ſimiliter piſcis & ſerpens. Ovum autem & ſcorpio magnitudine potius quàm figura: niſi fortè quum ſeſe contrahit & caudam reflectit, ad ovi rotunditatem aliquantulum accedat.

Sequitur nunc argumentatio ſuper hoc fundamento exſtructa, ℣. 13, *Si ergo* inquit Chriſtus, *vos cum mali ſitis, noſtis dona bona dare liberis veſtris, quanto magis pater ille cœleſtis dabit*, &c. Ubi conſiderandum eſt & antecedens hujus enunciationis, ſeu quis mavult dicere argumentationis, & conſequens, & utrique interſerta conſequentiæ ratio. Antecedens eſt quòd nos homines ſciamus dona bona hoc eſt utilia dare liberis noſtris. Ubi noſſe idem videtur ſignificare, quod libenter ſolere. Illa verò verba *quum mali ſitis* ad conſequentiæ rationem pertinent: cujus pars altera huic oppoſita, in illis verbis quanquam tacite continetur, quum nobis malis opponitur *pater ille qui eſt ex cœlo*, quem beniginſſimum eſſe nemo non novit. Vox autem πονηροὶ ſeu mali duritiem potiſſimùm in alios & tenacitatem ac illiberalitatem ſignificare videtur. Quanquam nihil prohibet quominus & alia vitia quæ ad nocendum aliis ſunt comparata, & à beneficentia nos abducunt ſimul includas. Significat ergo Chriſtus, nobis duritiem etiam & illiberalitatem noſtram aut tenacitatem non obſtare tamen quominus liberis noſtris benefaciamus.

Huic membro opponitur conſequens; *Quanto magis pater ille qui eſt ex cœlo, dabit ſpiritum ſanctum petentibus ipſum?* Ubi & author doni præſtantiſſimi deſcribitur, & ipſum illius donum, quod ab eo impetraturi ſimus, & modus impetrandi, & facilitas quædam impetrandi, ſeu impetrationis certitudo. Quanquam hæc primis vocibus indicatur, dum ait; *Quanto magis*. Cur verò dicat, *quanto magis* jam aliqua ratione patet ex conſequentiæ ratione à Chriſto indicata. Nam ſi ii qui mali ſunt, ſeu duri, parci, ac tenaces, libenter tamen liberis ſuis benefaciunt, petentibus; quanto magis pater ille cœleſtis, quem in filios ſuos beniginſſimum ac liberaliſſimum eſſe, conſtat; dabit ſpiritum ſanctum rogantibus ipſum? Authorem deinde deſcribit doni præſtantiſſimi, dum ait, *Pater ille ex cœlo*, ubi Hebraiſmus eſt, pro pater cœleſtis; unde apud Matthæum eſt, *qui eſt in cœlis*. ut *Angelus ex cœlo* eſt angelus cœleſtis. Gal. 1. ℣. 8. (quanquam hæc verba ita poſſis accipere, quaſi dicatur angelus ex cœlo veniens) In hac autem deſcriptione omnia ſunt comprehendenda quæ ad largitionem donorum quæ petimus, ac nominatim ſpiritûs ſancti pertinent, nempe & dantis potentia, rerumque diviniſſimarum apud eum copia, & benignitas, ut jam paulò antè monuimus: quæ *patris* inprimis voce ſignificatur. Quanquam illi additæ voces *qui è cœlis eſt*, vim inſignem addunt, & omnem illam duritiem quam in patribus terrenis paulò antè notaverat Chriſtus, Deo adimunt. In hac autem argumentatione tacite ponitur, illos qui à Deo optimum etiam ſpiritûs ſancti donum impetrare velint, debere eſſe ipſius filios, ſeu filiorum inſtar ab eo diligi, utut fortè nondum perfecta ratione filii illius ſint. Jam donum quod in hac vita nobis contingere poſſit diviniſſimum, exprimit, cùm ait, *dabit ſpiritum ſanctum*. Apud Matthæum cap. 7. ℣. 11. ubi de eadem cæteroqui re agitur, & ſimilis plane argumentatio Chriſti exprimitur, generalius dicitur,

dabit bona petentibus ipſum. Sed hoc loco Chriſtus maluit ſpeciale donum commemorare quod nobis in hac vita contingere poſſet, & eſſet nobis maxime optabile atque inprimis neceſſarium, & Novi Fœderis maxime proprium: ac non obſcure indicaret, inſtare jam tempus quo ubertim diviniſſimum hoc munus Deus eſſet in homines ſibi addictos effuſurus. Quod etiam poſtea contigiſſe, hiſtoria Sacra abunde docet. Addi fortaſſe poteſt & hæc cauſa, cur cùm videatur generalius concludere debuiſſe, nempe Deum multò magis bona daturum eſſe petentibus, ut apud Matthæum fecerat, maluerit nominatim ſpiritum ſanctum promittere petentibus; quia dicere non injuria poſſis, ſpiritûs ſancti dono quodammodo contineri omnia, quæ in oratione initio capitis hujus nobis præſcripta, petere à Deo Chriſtus juſſit. Etenim, ut nomen Dei ſanctificetur, ut regnum ipſius veniat, ipſeque per Chriſtum in animis hominum veluti regnet, utque ipſius à nobis perficiatur voluntas, maximum adjumentum affert divinus ſpiritus. Unde porrò & remiſſionem peccatorum à Deo obtinere facile eſt, & ut in tentationibus firmiter ſubſiſtamus, nec à Satana vincamur, idem S. S. inprimis efficit. Quare non mirum eſt, Chriſtum, S. S. petentibus promiſiſſe, quaſi nimirum eo impetrato, omnia quodammodo impetraſſe cenſendi ſint. De hoc autem loco egimus nonnihil in libello de ſpiritu ſancto.

Modus denique donum hoc obtinendi exprimitur, dum ait Chriſtus, daturum eſſe Deum *petentibus*, ſeu rogantibus, *ipſum*: eum nimirum proponit doni hujus obtinendi modũ, ad quem nos tota hac oratione incitavit.

In Lucæ cap. XV.

IN hoc cap. continetur defenſio D. Jeſu adverſus criminationes adverſariorũ de converſatione cum peccatoribus. Ubi tres parabolas proponit Chriſtus, quibus ſeſe defendit adverſus iniquam adverſariorum reprehenſionem, id in ipſo carpentium quòd cum peccatoribus familiarius verſaretur, & in ipſos telum veluti retorquens, propter hanc ipſam reprehenſionẽ reprehendendos eſſe docet. ubi 1. conſiderãda eſt hujus ſermonis Chriſti occaſio. 2. deinde ſermo ipſe quo ſeſe defendit.

Occaſio exponitur ℣. 1 & 2. quæ conſtat duabus rebus, quarum poſterior ex priori pendet, ſeu quarum prior fuit occaſio poſterioris; quemadmodum poſterior rurſus occaſio eſt propria, ſequentis Domini Jeſu ſermonis. Prior eſt actio publicanorum & peccatorum, conjuncta cum facto ipſius Chriſti, quæ exponitur ℣. 1. nempe quòd *omnes publicani* qui ob injuſtas exactiones peſſime apud omnes audiebant, *& peccatores* hoc eſt homines qui ob ſcelera aut peccata manifeſta publicè erant infames, ad Chriſtum acceſſerint, ut eum audirent. Ubi tacitè intelligendum eſt, Chriſtum id non modò non prohibuiſſe, ſed libenter etiam permiſiſſe, uti ex ſequentibus apparet. Poteſt autem hoc intelligi vel de eo quod ſæpius fieri ſoleret, vel de eo quod certo quodam loco ac tempore factum fuerit. Fieri enim potuit ut certo quodam in loco omnes ſeu plerique publicani ac peccatores qui iſthic viverent, ad ipſum convenirent. Unde adverſariis Chriſti inſignior quædam data eſt occaſio ipſum hoc nomine reprehendendi. Poſterior eſt adverſariorum Chriſti murmur ſeu reprehenſio; Chriſtum ideo carpentium quòd peccatores reciperet, ſeu ad familiare colloquium & congreſſum admitteret, & unà cum illis cibum caperet. Adverſarii autem illi fuerunt *Phariſæi, & Scribæ*, homines nimirum & ſapientia & pietatis laude inter Judæos celeberrimi. Nullos autem acriores habuit Chriſtus adverſarios, quam qui minimè eſſe debebant, & propter ſapientiæ ac pietatis famam, veritati doctrinæ Chriſti adverſaturi minime omnium videbantur. Quomodo ſeſe Chriſtus hac in parte defendat, ſuumque factum à reprehenſione liberet, poſtmodum videbimus. Interim non erit alienum, etiam hoc loco nonnihil dicere, ad ejus rationem tanto rectiùs intelligendam, & nos ne forte præpoſtere imitemur, ſeu mavis, aliud agentes, imitari videamur, monendos. Viſum fuit adverſariis Chriſti abſurdum, eum qui ſe pro proheta gereret, & divinorum mandatorum obſervans videri vellet, familiarius verſari cum hominibus ob peccata ſua infamibus, à quibus non modò ipſi, ſed & alii è vulgo paulò honeſtiores ita abhorrerent, ut cum illis commercium habere, & cibum unà capere nollent. Sed non animadvertebant, primùm ad hoc ipſum fuiſſe Chriſtum à Deo miſſum, ut hoc hominum genus quæreret, & ad reſipiſcentiam vocaret. Deinde non animadvertebant eum ita cum illis verſari, ut medicus cum ægris ſolet, nempe ut eos ad ſanitatem mentis revocaret: & non modò nullum eſſe periculum, fore ut eorum conſuetudine quadam corrumperetur, ſed etiam fore ut eos meliores redderet, & ſalutis compotes faceret. Itaq; etiamſi homines illi non ultro ac ſponte ſua ad Chriſtũ acceſſiſſent, potuiſſet ille, imò etiam debuiſſet eos ipſemet adire ac quærere. Cum ſcopus ac ratio muneris ſibi demandati, id exigeret. Multò autem minus eos à ſe repellere debuit, cùm ipſimet ultro ſeſe offerrent. Neque verò dubitandum eſt, Chriſtum, ſi illi ſæpe diuque moniti, & divinam voluntatem edocti, reſipiſcere noluiſſent, omniaque adjumenta ad vitę pietatem ſectandam fruſtra habuiſſent, aut ſi animadvertiſſet eos canibus porciſq; ſimiles eſſe, qui divina oracula vilipenderent; eorum congreſſionem ac conſuetudinem familiarem fuiſſe fugiturum. unde jam apparet non poſſe eos ſe hoc Chriſti facto tueri, qui cum hominibus prorſus profanis atque impiis, quibus res ſacræ ludus & jocus ſunt, ac de quibus nulla aut vix ulla ſpes ſupereſt reditus ad frugem, libenter verſantur, eorumq; congreſſum etiam cùm nulla urget neceſſitas, non refugiunt; vel, quod deterius eſt, etiam ambiunt. Nec illi ſe hoc facto Chriſti defendere poſſunt, qui cum hominibus ob peccata infamibus aliam aliquam ob cauſam quippiam habent commercii, quàm ut illos ad ſaniorem mentem revocent. Nam etiamſi id facere nonnunquam licet, ut Paulus docet, 1 Cor. 5. 10. tamen hoc Domini Jeſu exemplum eò nihil facit. Multo autẽ minus illi ſe hoc Chriſti exemplo tueri poſſunt qui cum iis quos Chriſti Eccleſia fraterna conſuetudine & familiaribus congreſſibus indignos judicavit, familiariter nihilominus verſantur, etiam tum cùm id haudquaquam agunt ut eos ad frugem reducant. Siquidem nec hujuſmodi fuit illorum cum quibus Chriſtus verſatus fuit, ſtatus, utut fortè à Synagoga Judaica eſſent excluſi: propterea quòd Chriſtus per divinam voluntatem ſibi patefactam, & per ſe aliis publicandam, etiam hujuſmodi hominibus gratiam divinã offerre, & legalia vincula ſolvere poterat. Quum illa vincula quibus Chriſti Eccleſia conſtringit eos qui Euangelicam veritatem habent cognitam, & nihilominus tamen contemtâ tanta Dei benignitate, divina mandata violant, ſolvi non poſſint ulla ratione, niſi reſipiſcentia eorum interveniat: & ipſius Chriſti interdictum nos ab hujuſmodi hominũ familiari cõſuetudine arcet.

Sed jam ad ipſas Chriſti parabolas quibus ſeſe defendit, & reprehenſionem in ſe injuriâ contortam in adverſarios retorquet, videamus. Ex tribus autem quibus ſermo Chriſti conſtat, parabolis, duæ priores inter ſe ſunt admodum ſimiles, & eodem prope modo à Chriſto tractatæ. Tertia & fuſior eſt, & prioribus utut ſcopo ſimilis, tractatione tamen admodum diſſimilis. Itaq; priores illæ duæ ſimul tractari à nobis poſſunt. In utraque duo oſtendit. 1. Majori quadam diligentia quęri ſolere rem eam quę perierat, quàm cuſtodiri etiam longe plura, quę nobis ſunt ſalva. 2. Deinde majorem ſolere percipi lætitiam ex re quę antea perierat inventa, ac recuperata, quàm ex longe pluribus illis quæ non perierant, & nobis ſunt ſalvæ. Quod poſterius ad inſtitutum ſuum apperte applicat Chriſtus, dum utrobiq; oſtendit, magis gaudere ipſos in cœlis angelos uno peccatore reſipiſcente, quàm ex nonaginta novem juſtis qui reſipiſcentiâ non indigeant. Horum utrumque quidem pertinet ad defenſionem facti Domini Jeſu; ſed poſterius tamen magis eſt comparatum ad factum adverſariorum reprehendendum: qui non tantum non lętabantur peccatores à Chriſto ad reſipiſcentiam vocari, & hunc in finem eum cum illis verſari; ſed etiam dolebant remque illam indigne ferebant. Ut ergo utrumque illud doceat, exempla proponit. Primò viri alicujus, ovem unam quę perierat, relictis aliis 99 in ipſo deſerto, ſine cuſtode, ſoli-

ſolicite quærentis, eamque receptam magno cum gaudio humeris ſuis impoſitam domum deferentis, atque ad communionem gaudii ac congratulationis amicos ac vicinos ſuos excitantis. Deinde fœminæ ex 10 drachmis unam quæ perierat ſolicite ſcrutantis, & ea inventa, amicas ac vicinas ſuas ſimiliter velut ad commune gaudium vocantis. Quo ipſo ſignificat, mirari neminem debere, ipſum atque adeo Deum per ipſum, relictis quodammodo iis qui innocenter viverent, in peccatoribus ad reſipiſcentiam vocandis tam diligenter tamque ſolicite laborare: præſertim cùm longe plures eſſent quam qui cum virtute vitam traducerent. Quandoquidem illi homines perierant: rei autem natura, ut parabolæ illæ oſtendunt, ita fert, ut majori cura quæramus ea quæ perierunt, quàm cuſtodiamus ea quæ ſalva ſunt, & de quibus ne forte pereant, non admodum metuimus. Præſertim quia inde conſequuturum eſſet ut ipſi quoque angeli cœleſtes gauderent: quod ipſorum gaudium ſignificat, quàm ea res ſit Deo, ad cujus voluntatem illi ſeſe penitus attemperant, grata atque accepta. Hoc ipſo autem & nobis exemplum præbuit Chriſtus, ut ſummam quoque adhibeamus curam ac diligentiam in peccatoribus ad frugem revocandis, ſi modò ſpes de illis bona nobis affulgeat: præſertim ſi plures illi ſint. Nam ſi vel unum tam ſolicite quærere deberemus, uniuſque reſipiſcentia tantum Angelis cæleſtibus affert gaudium; quid de pluribus cenſendum erit? Hoc ergo pacto ſeipſum Chriſtus potiſſimum defendit. Sed adverſarios ea ratione inprimis reprehenſione dignos oſtendit, quòd partim in parabola docuit, & cupere eos qui rem perditam recuperarunt ut alii quoque ſibi gratulentur, ſecumve lætentur, & ipſam humanitatem ut id fiat requirere: partim dum ſimilitudinem ad inſtitutum ſuum accommodans, docet ipſos quoque Angelos tantopere gaudere ſuper uno peccatore qui reſipiſcat. Ubi primùm opponit gaudium iſtud, illorum dolori atque indignationi: deinde Angelos hominibus: peccatores qui reſipiſcunt, juſtis reſipiſcentiâ non egentibus, unum peccatorem, 99 juſtis, & gaudium de illo uno perceptum, gaudio ex 99 juſtis capto. Significat enim illos non tantum non debuiſſe indignari aut dolere hoc Chriſti facto con pecto, ſed etiam gaudere, & tum Chriſto, qui homines illos perditos in viam revocaret, tum ipſis peccatoribus ad reſipiſcentiam ſeſe quodammodo comparantibus, ipſiuſque doctrinam qua ad eam vocabantur audientibus gratulari: idque tanto magis quòd & Angeli in cœlis voluptatem ac lætitiam ex ea re percipiant. Si enim Angeli id faciunt, & natura & actionibus ab illis longe diſcreti; quanto magis id homines facere debent, qui & naturâ cum peccatoribus iſtis conjuncti ſunt, & utut tandem honeſte atque innocenter vitam traduxerint, non ſunt tamen à lapſibus prorſus immunes. Adde quòd ſi non modò æque gaudent Angeli ob reſipiſcentiam hominum nocentium quàm ob vitam ab aliis innocenter actam, ſed magis ex illa quàm ex hac gaudent: adeo quidem ut major exoriatur lætitia vel ex unius peccatoris reſipiſcentia, quàm ex longe plurium innocentia, atque in pietate colenda, conſtantia; quis non videt, quàm gravem mereantur reprehenſionem ii, qui non tantùm non gaudent plurimos peccatores ad reſipiſcentiam adduci, verùm etiam dolent, atque illi qui id curat, ſuccenſent. Hac autem ratione non illi tantùm monentur qui cernunt alios in peccatoribus ad frugem revocandis occupatos eſſe, ut non tantùm ægre id non ferant, ſed etiam gaudeant; verum etiam ii quibus facultas eſt & occaſio homines ad frugem revocandi, ut ea utantur, nec occaſionem ſibi fortè oblatam negligant; quum ſciant quàm gratam Angelis cœleſtibus ipſique adeo Deo ſint rem præſtituri, ſi peccatores ab errore viæ ſuæ in rectum ſalutis iter deduxerint, aut deducere conati fuerint: ſiquidem & conatus in laude eſt, ac præmium apud Deum habet, utut eventus non ſequatur. Et denique ipſi peccatores, monentur ut reſipiſcentes gaudium Angelis cœleſtibus parent, nec reditum ad ſaniorem mentem differendo illorum gaudium differant. Verùm antequam hinc abeamus, illud explicandum eſt quod dicit de juſtis qui non indigeant reſipiſcentia. Illud quidem planum eſt, quòd verba iſta, *qui non indigent reſipiſcentiâ* non addita ſint ad diſtinctionem juſtorum, quaſi nimirum alii ſint qui indigeant reſipiſcentiâ; alii non indigeant, & de his, non verò de prioribus illis, loqui ſe Chriſtus indicet; ſed proprium quoddam juſtorum omnium ſeu juſtitiæ ipſius conſequens, generale exprimant; Quaſi dicat; qui quidem juſti pœnitentia non indigent. Verùm illud non ſatis apud omnes conſtat, an ſint, vel quinam ſint illi juſti qui reſipiſcentia non indigeant. Nos quidem nihil dubitamus eos juſtorum nomine hîc intelligi, qui à primis annis legis divinæ notitia imbuti, (de hoc enim hominum genere ſermonem hîc habet Chriſtus) eam pro virili ſemper ſunt exſequuti, ita ut quemadmodum Paulus de ſeipſo teſtatur, ſecundum juſtitiam quæ in lege præcipitur eſſent irreprehenſibiles. Cujuſmodi fuit inter alios Zacharias, Johannis Baptiſtæ pater, ejuſque uxor Eliſabeta, quemadmodum apertè teſtatur Lucas euangelii cap. 1. ỳ. 6. itemque Joſephus Mariæ maritus, Matth. 1. ỳ. 19. Simeon Luc. 2. 25. & alii. Tales cenſeri potuerunt omnes quicunque nihil admiſerunt unquam quod ſacrificiis expiari non poſſet, nec quicquam tale quod præter ſacrificium mulctâ eſſet expiandum, aut tali aliquo vitio laborarent, quod ipſa ratio atque honeſtas vitæ reſpueret: quale fuiſſet, ſi ebrioſi aut luxurioſi fuiſſent, ſi nimis iracundi, aut ſuperbi. Nam nonnulla vitia niſi modum nimiùm excedant, vulgò feruntur, iiſque ita ignoſcitur, ut bonorum virorum nomen non amittant qui in illis hærent. Ex quibus jam intelligitur, exſtitiſſe & exſtare etiamnum poſſe juſtos hujuſmodi homines. Jam verò inde facilius intelligi poteſt quo pacto dici poſſit, juſtos hujuſmodi, reſipiſcentia non indigere. Etenim quum ii homines nunquam animum habuerint averſum à virtute & pietate, quinimo eam, quatenus non tantùm ratione duce, verum etiam ex lege divina agnoverant, ſtudioſe ſemper coluerint, reſipiſcentia in illis locum non habuit. Reſipiſcentia enim ſi proprie loqui velis, hujuſmodi eſt animi ac vitæ mutatio in melius, ut cùm antea vel plane averſum habueris ab aliqua ſaltem pietatis parte animum, vel certè non ita eam ſequendam omnino ſtatueris, atque adeo ſequutus fueris, quin multa commiſeris quæ te committere nullo pacto debere vel agnoveris vel agnoſcere facilè potueris, jam porrò aliud apud te decernas, & virtutem ac pietatem à te agnitam, conſtanter ſequendam ſtatuas, ac priſtina facta deteſtatus, melioris vitæ iter ingrediaris. Profectui in pietate atque ad perfectionem progreſſui, locus in illis eſſe potuit, imò omnino fuit; ſed aliud eſt in pietate proficere, atque ad majorem ſanctitatem adſpirare, aliud reſipiſcere. Licèt etiam is qui in pietate proficit, defectus priores relinquat, & eos improbet; ſed hujuſmodi tamen mutatio, reſipiſcentiæ nomine in Sacris Literis non ſolet ſignificari: hoc certè loco non intelligitur.

Veniendum nunc eſt ad tertiani parabolam, quæ fuſior eſt. In qua duo Chriſtus docet. Primum ac præcipuum eſt quàm promtus ſit Deus ad peccatores reſipiſcentes in gratiam recipiendos. Alterum, quàm conſentaneum ſit divinæ huic benignitati ac voluntati, ut homines cæteri, etiam ii qui reſipiſcentia non indigent nec indiguerunt unquam, ex aliorum reſipiſcentia ſummam capiant voluptatem. Hoc ut mentibus noſtris infigat, tres nobis potiſſimùm perſonas earumque actiones proponit ſpectandas: patrem nimirum cum duobus filiis, quorum alter peccatores qui poſtmodum reſipiſcant, alter homines juſtos reſipiſcentia non indigentes, repræſentat. Pater autem ipſum Deum, qualem ſeſe per Chriſtum hominum generi exhibere cœpit, refert. Primum autem de illo agit filio qui peccatores poſtmodum reſipiſcentes nobis exhibet. Deinde de Patre, hunc quidem filium in gratiam recipiente, alterum verò qui juſtos refert, ut

inven-

invento fratre gaudeat, monente; & denique de altero illo filio. Quanquam membra hęc non ita sunt inter se distincta, quin ea quæ patri tribuuntur, inferantur partim hujus partim illius filii actionibus aut sermonibus.

Quod ad priorem filium attinet, illius primum ætas, deinde actiones, actionumque effecta, vel consequentia describuntur. Ætas indicatur, dum dicitur fuisse *junior:* eam proculdubiò ob causam quia ætas juvenilis petulantior, ad luxum ac lasciviam pronior est: & juniores filii indulgentius sæpe habentur à parentibus, unde laxatis postea habenis ad voluptates sese abjiciunt, & sua libenter abliguriunt. Itaque rem hanc ita refert Christus, ut ad consuetudinem vulgarem sermonem suum accommodet, quo probabilior fiat parabola, & historiæ similior. Jam quod ipsius actiones, actionumque effecta attinet, tria de illo hic narrantur. 1. Ipsius delictum, vel potius delicta. 2. Deinde miseria, in quam suo se delicto præcipitavit. 3. & denique resipiscentia. Nam quod postea in gratiam fuerit à patre receptus id ad patris potius actiones quàm ad filii pertinet.

Delictum ipsius eo continetur, quòd ausus fuerit partem hæreditatis ad se spectantem à patre vivente petere, & acceptam dilapidare. Quæ hîc fusius recensentur, additis quibusdam circumstantiis quæ in rebus unde petita est hæc similitudo cerni solent. Ut quòd omnia illa quæ ad se ex patrimonio pertinerent bona intra dies non adeo multos collegerit, quodque longe à patre, quò licentiosius ac sine monitore moleстoque inspectore vivere posset, abierit, atque ibi per luxum rem patriam dilapidaverit. Huic facto simile est omnium peccatorum, eorum præsertim qui legem divinâ habuerunt cognitam & fœdere cum ipso juncti fuerant, institutum. Etenim qui abjecto Dei metu peccatis indulgent, patrimonium quodammodo suum dilapidant ac profundunt. Quanquam alioqui jactura gratiæ divinæ ac bonorum quæ in fœdere illis fuerant destinata, consequens est peccatorum, de quo in sequenti statim particula agemus. Quocunque autem quispiam delicti genere Deum offendat, similis est prodigo huic ac perdito adolescenti: ac non minus Deum offendit, quàm ejusmodi filius offenderet suum patrem, qui & frugi habere filium vellet, & ægerrime ferret bona magno labore à se comparata, ac diligenter custodita, per luxum ac libidines profundi.

Miseria in quam incidit, describitur ỳ. 14, 15, 16. & quibusdam veluti gradibus attollitur, atque iterum ad verisimilitudinem accommodatè exprimitur. 1. Primus gradus est, quòd consumtis omnibus inopiâ laborare cœperit: idque eo tempore quo annonæ caritas ac fames, regionem in qua vivebat, oppresserat. 2. Secundus, quòd ad vilissimum ministerium, hoc est ad sues pascendas, cuidam civi, homini extraneo sese addixerit. 3. Tertius, quòd deterior ipsius conditio fuerit quàm ipsorum quos pascebat porcorum: quandoquidem ne siliquæ quidem ipsi suppeditaverint, quibus explere latrantem stomachum utcunque posset, quibus tamen sues vescebantur. Hæc si ad Christi scopum accommodare velis, significant statum peccatoris miserrimum, ac nullis lacrymis satis deplorandum. Perdit nimirum istiusmodi homo Dei gratiam, & quicquid ab illa proficiscitur bonorum, nihil autem non ab hoc fonte proficiscitur. Contra, variis sese implicat suppliciis, & iræ divinæ fit victima. Nullus jam gratiæ divinæ ac benignitatis sensus est, utut quispiam sibi videatur omnibus hujus mundi abundare bonis, fame nihilominus ipsius anima moritur, & deterior ipsius est quàm porcorum conditio.

Resipiscentia illius describitur ỳ. 17, 18, 19, parte 20, & 21. inseritur jam initium paternę gratiæ in quam per resipiscentiam recipitur. Quo quidem loco, resipiscentiæ & ortus & progressus egregie nobis depingitur. 1. primùm enim describitur id quod eum ad resipiscentiam vitæque rationem mutandam impulerit, nempe agnitio miseriæ in quam inciderat. 2. Deinde consilium mutandi facti sui, & confessionis delicti, unà cum supplice precatione. 3. Denique hujus consilii exsequutio, h. e. reditus ad patrem, & delicti sui humilis confessio.

Primum exprimitur ỳ. 17, ubi dicitur, *in se ipsum autem rediens, dixit: Quot mercenarii Patris mei abundant panibus, ego autem fame pereo.* Ubi infelicitatem suam ita considerat, ut statum suum cum feliciori etiam hominum longe vilioris conditionis conferat, & illos se longe esse feliciores æstimet. Ubi videmus, si quis resipiscere velit, ei necesse esse ut in seipsum descendat, & probè quid secum fiat, quo loco res ipsius sint, quàm periculoso quamque misero in statu versetur, apud animum suum accurate expendat; & deprehensâ hujus miseriæ suæ causâ, nempe discessu à patre, de ratione cogitet, qua possit se hac miseriâ eximere, & ad feliciorem conditione emergere.

Alterum, hoc est consilium mutandi instituti, seu redeundi ad patrem, & culpam apud ipsum tum confitendi, tum humiliter deprecandi, ac gratiam ipsius ambiendi, continetur versic. 18 & 19. Ubi nobis prima veraque resipiscentiæ pars depingitur, nempe animi illa mutatio, quam postea vitæ ipsius mutatio, cum confessione delicti, ac deprecatione conjuncta, sequi debet. Ita ergo apud se cogitasse à Christo dicitur; *Surgens ibo ad patrem meum, & dicam illi, pater, peccavi in cœlum &c.* Duo, ut diximus, sibi proponit. Primum est reditus ad patrem; quo significatur conversio vera ad Deum, hoc est reditus ad pietatem, ac vitæ in melius mutatio. Quemadmodum enim peccando discedimus, nosque avertimus à Deo; ita peccata deserendo, ac justitiam colendo, ad Deum redimus. Alterum est confessio illa ac deprecatio supplex, ac valde demissa. *Dicam* inquit, *Pater, peccavi in cœlum, & coram te, & non amplius sum dignus ut vocer filius tuus, fac me sicut unum ex mercenariis tuis.* Quasi dicat: Et in Deum peccavi, qui in cœlis habitat, & in te; adeo, ut indignus jam sim qui filii loco à te habear, quin & nomine illo sum indignus. Neque etiam postulo, ut filii loco apud te sim, seu sicut filius à te tracter. Satis mihi erit, ut mercenarii apud te sim loco: id unum à te peto, amplius nihil postulo: hoc ipsum gratiæ ac beneficii summi loco sum habiturus. Quo loco de duobus monemur, quæ resipiscere volentibus sunt observanda. Primò ut culpam apud sese agnitam, fateri velint, neque eam præsertim coram Deo tegere ac silentio præterire velint. Deinde ut quàm indigni propterea sint divinâ gratiâ, simul agnoscant, ac confiteantur, sibi nihil deberi, præsertim magnum atque insigne, statuant, & satis sibi fore agnoscant, si aliquâ saltem eos gratiâ Deus dignetur. Nam & ingenua illa confessio, ex animo sincero, candidoque pectore profecta, & illa animi demissio atque humilitas, Deum ad misericordiam flectit, & iram ejus placat. Exsequutio hujus consilii ac decreti exponitur partim initio ỳ. 20, partim ỳ. 21. Etenim initio ỳ. 20 narratur quomodo cæperit ad patrem suum redire: ỳ. autem 21 quomodo confessionem delicti sui, suæq; indignitatis, ediderit. Ubi quid intelligendum sit, jam satis ex modò dictis apparet. Per reditum enim illum ad patrem, reditus ad frugem seu abjectio pristinorum peccatorũ, & vitæ emendatio intelligitur. De confessione res per se liquet. Sed illud tamen observandum est ratione ordinis inter rem à qua similitudo ducitur, & inter id quod similitudine declaratur, discrimen esse. Etenim confessio peccatorum atque indignitatis nostræ, non consequi tantùm nostrum ad frugem reditum debet, sed & antecedere. Verùm ordo ille in re à qua similitudo ducitur servari non poterat, propterea quòd filius à patre longe absens, confiteri coram ipso delictum ac culpam deprecari non poterat. Itaque prius surgendum & ad patrem redeundum erat, tum demum ubi ad patrem venisset, confessio edenda & culpa deprecanda. Hinc autem apparet, non satis esse ad resipiscentiam veram ac perfectam hominique fructuosam, apud animum aliquid boni decernere, & reditum ad Deum, hoc est ad frugem seu mutationem vitæ in melius apud animum proponere; sed necesse etiam esse, reipsa ad frugem redire, & hoc pacto ad Deum sese convertere: nec satis esse confessionem tantùm delictorum edere, culpamve deprecari; sed & factis esse opus quibus ad Deum reditur, & amicitia cum eo quæ re-

sciſſa

fciſſa fuerat, denuo ſancitur. Eſt autem & illud notatu dignum, quòd filius nihilominus dicitur culpam indignitatemque ſuam confeſſus, etiamſi jam videret quàm gratus patri ſuus eſſet adventus. Dicit enim Chriſtus, patrem quidem quum eum è longinquo videret, ipſius miſertum accurriſſe, & complexum oſculatumque fuiſſe: ſed nihilominus filium dixiſſe, *pater peccavi* &c. *& non amplius ſum dignus ut vocer filius tuus.* Quod nobis exemplo eſt, ut etli videamus quàm gratus ſit Deo noſter ad frugem atque adeo ad ipſum reditus, quantaque nos charitate complectatur, non deſinamus tamen culpam indignitatemque noſtram confiteri, & coram ipſo nos poſternere, eum deprecari, ac veniam petere. Quæ cauſa ferè præcipua fuit, cur Chriſtus voluerit, ut delictorum noſtrorum veniam à Deo quotidie peteremus. Et de factis filii junioris, peccatores reſipiſcentes nobis repræſentantis, hactenus.

Sequuntur nunc patris facta, eaque duplicia. Priora præcipuè ſpectant ad filium perditum in gratiam recipiendum, & beneficiis ſingularibus afficiendum. Poſteriora ad alios monendos, ac præcipue filium alterum, ut ſecum lætari ob filium reſtitutum velit.

Priora exprimuntur partim ℣. 20. partim 22 & parte 23. Etenim ℣. 20 dicitur, filio illo juniore adhuc longe abſente, patrem illius ipſum vidiſſe, & miſericordiâ motum accurriſſe, & eum in amplexus ſuos recepiſſe, oſculatumque fuiſſe. Ubi ſingulari quodam artificio vel potius ſapientiâ utitur Chriſtus in exprimenda ſummâ Dei erga peccatores charitate, ac propenſiſſima voluntate: qui non exſpectata plena perfectaque eorum reſipiſcentia ac vitæ emendatione, illos ſtatim ſimul atque reſipiſcere ac vitam emendare inceperint, gratiâ ſuâ complectatur, & peccatorum ab illis commiſſorum memoriam protinus deponat, iiſque mirum in modum favere incipiat. Quandoquidem ſtatuitur hic pater non exſpectaſſe donec filius ad ſeſe veniret, & advolutus forte pedibus, culpam prius deprecaretur, tantum abeſt ut deprecantem etiam ac diu multumque veniam orantem à ſe repelleret, & vultum ab eo ſuum averteret; ſed potius è longinquo conſpecti miſertus fuiſſe, & accurriſſe, eum amplexus oſculatuſque fuiſſe. Indulgentiſſimi nimirum & amantiſſimi patris ingenium hac in parte exprimit. Quanquam hæc non ita ſunt accipienda, quaſi remiſſio peccatorum quæ homini peccatori reſipiſcere incipienti apud Deum parata eſt, jam ſit plane abſoluta ac perfecta. Tum enim demum abſoluta ac perfecta evadit, ubi & reſipiſcentia fuerit penitus abſoluta: alioquin à Deo revocatur. Quod verò ad ℣. 22 attinet, ibi exprimuntur paterni illius affectûs effectus majores, hoc eſt beneficia in filium collata: quæ ſignificantur dum dicitur pater ille juſſiſſe ſervos afferre ſtolam præcipuam & induere filium, imò & annulo eum ornare, ſimiliter & ſandalia ſubligare pedibus, & convivium illius cauſâ mactato vitulo inſtruere. His rebus adumbrantur inſignia Dei beneficia quibus Deus peccatores reſipiſcentes partim hîc afficit, partim in altera vita eſt ornaturus. Jam ut ad alterum factorum hujus patris genus veniamus, quæ ſpectant ad alios monendos, ut & ipſi gaudere unà velint ob filium qui perierat receptum; illud primùm paulò generalius eſt quòd ſervis præcepit ut mactarent vitulum ſaginatum, & cibum capientes omnes unà ſeſe exhilalarent: cauſâ additâ ℣. 23. *quia hic filius meus mortuus erat & revixit &c.* Quandoquidem ut jam ſuprà vidimus ita rei natura fert, ut rebus perditis inventis, & maximè iis quæ chariſſimæ nobis fuerunt, vehementer lætemur, atque adeo magis quàm ſi nunquam periiſſent: maximè verò cùm filios perditos recipimus, & veluti à mortuis excitatos recuperamus. Quale autem gaudium illud fuerit, poſtea melius declaratur, dum verſic. 25 ſignificatur ſymphoniam quoque & choreas ibi fuiſſe inſtituras, & à filio majore natu ex agro redeunte, auditas. Sed illud ſpecialius eſt quòd filium quoque majorem natu ad eandem lætitiam unà capiendam hortatus fuerit, & repugnantem indignantemque impellere fuerit conatus: qua de re agitur à verſic. 24 uſque ad finem capitis. Ubi patris & filii majoris natu dicta factaque inter ſe ut ſupra monuimus miſcentur. Unde primò generatim diſcimus, velle Deum, & ſummo quidem jure, ut omnes qualeſcunque tandem ſint, ex hominum peccatorum reſipiſcentia ſummam capiant lætitiam.

Verùm ne quid prætendere poſſent Chriſti adverſus quos ſeſe hîc defendit adverſarii, & ut eorum iniqua obmurmuratio retunderetur, ideo eos in filio hujus patris majore veluti depingit, & eorum indignationem exprimit, & nequaquam probandam eſſe oſtendit, patre ſimul introducto qui illam filii ſui iram mitiget, & rationem exponat cur gaudere unà jure & ipſe debeat, ipſiuſque rationem qua ſeſe defenderet refellat. Primùm igitur, ut in altero filio, ita & hîc alterius filii ætatem, deinde facta dictaque nobis ſpectanda proponit. Illam dum dicit eum fuiſſe *ſeniorem*: idque propterea quod grandior ætas ad morum quandam conſtantiam & vitæ frugalitatem non parum adferat adjumenti: quodque majores natu liberi minus indulgenter à parentibus haberi & laboribus exerceri magis ſolent. Quare hujus filii perſona magis fuit accommodata ad repræſentandos homines juſtos, aut juſtitiæ ſaltem famam habentes. Quod ad facta dictaque filii attinet, dictis patris veluti interjuncta, ea plura quidem ſunt, ſed non omnia ad ſcopum revera pertinent: quædam enim ſunt veluti emblemata, quæ Chriſtus huic picturæ addit, hoc eſt quædam interjicit, quæ ad narrationis probabilitatem rerumque connexionem quandam ſpectant, & cætera quæ ad rem pertinent magis illuſtrant. Etenim duo imprimis ſunt in hoc filio nobis propoſita quæ ad ſcopum revera pertineant. Prius eſt illius indignatio, & animus à gaudio illo quod pater unà cum ſervis ex filii reditu caperet, averſus: poſterius, hujus indignationis cauſa. Verùm ut res hat veriſimilior, occaſio etiam hujus indignationis exprimitur, & facta quædam illius filii referuntur ad hanc rem valde accommodata: nempe verſ. 25, 26, 27. Ubi primùm dicitur, filium illum ſeniorem fuiſſe tum temporis in agro, nempe quum adveniret frater ipſius junior, & à patre exciperetur, ac convivium apparetur. Nam ſi adfuiſſet, impediturus ſtatim rem fuiſſe videretur; itaque abfuiſſe ſtatuitur. Quod verò in agro dicitur fuiſſe, id indicat eum fuiſſe diligentem, laborioſum ac frugi, & patri obſequentem, qui agrum curaverit: ut ita ipſius oratio quàm infrà ad patrem habuit, ℣. 29. *Ecce tot annos ſervio tibi, & nunquam mandatum tuum tranſgreſſus ſum*, fiat veriſimilior, & juſtiorem videatur habuiſſe indignationis cauſam. Adde quòd hoc pertinuit ad indignationem ipſius tanto magis acuendam, quòd ipſe ex agro id eſt à labore duriſſimo à patre ſibi demandato rediens, curata re familiari, deprehendit ex improviſo filium qui rem patriam magno labore partam dilapidaſſet, & poſtmodum reverſus domum tam lautè fuiſſet à patre acceptus, quàm lautè ipſe nunquam. Itaque ſuæ diligentiæ ac laboris recens memoria, & illius alterius deſidia, luxus, perditique mores, tanto magis ipſi bilem moverunt. Deinde narratur propior illius indignationis occaſio, quòd cùm appropinquaret domui paternæ, audiret ſymphonias & choreas: à qua poſtmodum venitur ad proximam. Hac enim cauſâ motus, dicitur vocaſſe unam è pueris vel ſervis & cauſam hujus rei ſiſcitatus ab eo, audiviſſe fratris cauſâ tam lautum convivium fuiſſe apparatum. Hæc ergo ut diximus emblemata quodammodo ſunt: quanquam id quod ultimo loco narratur aliquid habet quod in re qua de hîc agitur illi reſpondet. Quod enim viderunt Phariſæi & Scribæ Chriſtum tam familiariter admittere publicanos & peccatores, ut etiam cum illis ederet, reſpondebat ei quòd hic filius dicitur audiviſſe Symphonias & choreas, audiveritque lautas epulas à patre fuiſſe in gratiam filii perditi inſtitutas. Sequuntur nunc illa ut diximus facta dictaque filii ad rem imprimis pertinentia. Et indignatio quidem filii atque detrectatio lætitiæ exponitur initio verſ. 28. Cui quid in adverſariis Chriſti tum temporis reſponderit,

derit, ſatis ex initio hujus capitis liquet. Interſertâ poſtmodum patris exhortatione, qui egreſſus filium monuerit, ut nimirum ingrederetur, & unà hilarem ſeſe præberet; additur res altera: nempe oratio filii qua cauſam hujus ſuæ indignationis exponit, & jure ſe ſuccenſere oſtendere conatur. Illa verò cauſa exponitur ℣. 29 & 30. Ubi ſe cum fratre juniore ita comparat, ut partim merita utriuſque, partim præmia, ſeu mavis conditionem qua ſit apud patrem inter ſe contendat. Se enim obſequio erga patrem conſtanti amorem illius ac beneficia meritum, præmium tamen nullum hucuſque retuliſſe. At contrà filium alterum, non modò nullum præmium, ſed iram potiùs patris meritum, id conſequutum tamen eſſe, ut tam laute nunc acciperetur. Hanc ergo meritorum ac conditionis imparitatem, ac rei ipſius indignitatem quandam, meritò indignationem ſuam accendere. Protaſis hujus comparationis exponitur ℣. 29; apodoſis ℣. 30. Utraque autem bimembris eſt: ſiquidem partim merita, partim conditionem meritis minime reſpondentem explicat. Sua merita his verbis exponit atque exaggerat, quum ait, *Ecce tot annos ſervio tibi, & nunquam mandatum tuum tranſgreſſus ſum.* In ſingulis prope verbis emphaſis eſt aliqua. *Ecce*, inquit; rem ipſam modò conſidera, jam ipſis oculis propemodùm ſubjectam. *Tibi ego ſervio*; filius quum ſim, ſervi tamen officia ac munia tibi præſto, & labores eos qui mancipiis imperari ſolent, tolero. Idque ad hunc uſque diem: non ſervivi tantùm tibi antehac, ſed ad hoc uſque tempus tibi miniſtro. Neque id per unum tantùm atque alterum diem, neque per unum alterumve annum; ſed *tot annos*. Neque verò ita tibi ſervio ad hunc uſque diem, ut aliquando ſaltem tibi fuerim immorigerus; *nunquam* ego *mandatum tuum tranſgreſſus ſum*, nunquam contrà quam juſſiſti, feci. Ita loquentem facit hunc filium Chriſtus, ut hac ejus oratione poſtmodum à patre refutatâ, omnibus etiam juſtiſſimis, aut juſtitiæ opinione vel maxima tumentibus, omnem adimat cauſam ob quam de tanta Dei erga peccatores clementia ac benignitate, ac porrò de Chriſto tantam illis Dei benevolentiam offerente, & quodammodo repræſentante, conquerantur. Siquidem hic filius patri non minus fuit obſequens, quàm iſti, Deo, ſive revera, ſive opinione ſua paruerunt: nec minus ille apud patrem, quàm hi apud Deum, imò plus etiam meritus fuerat. Conditionem ſuam, meritis illis ſuis vitæque actæ minime reſpondentem, his exprimit verbis: *Et mihi nunquam dediſti hædum, ut cum amicis meis me exhilararem.* Quaſi dicat, non modò vitulum, & quidem bene ſaginatum, nunquam meâ gratiâ mactaſti; ſed nec quod minimum eſt hædum aliquem dediſti. Neque verò ad certum tantùm tempus hanc tam exiguam benevolentiam mihi non præſtitiſti; ſed *nunquam*. Nec tantum id mihi negaſti, ut cum ſcortis aut nequam hominibus, genio indulgerem, ſed etiam ne cum amicis meis aliquando me oblectarem. Ubi videtur aliqua ratione exprimi eorum conditio, qui ſub lege Deo ita paruerunt ut juſtorum nomen mererentur, habita ratione donorum cœleſtium. Etenim nunquam illis tantum præmium obtulit, nunquam tam divina in illos effudit dona, atque in peccatores ſub Novo fœdere. His & immortalis vitæ præmium apertè obtulit, ſub Veteri Fœdere aperte non promiſſum, & uberrima ſpiritus Sancti dona impertiit: quæ nec tanta nec tam vulgaria ſub Veteri Fœdere fuerunt. Porrò de fratre ſuo ita loquitur, ut meritum ejus primum, ſeu mavis indignitatem his exprimat verbis; *Quando autem filius tuus iſte qui abligurivit tuum victum cum ſcortis &c.* Primùm ne nominare quidem eum dignatur, nec ſuum appellat fratrem; ſed tantùm dicit *filius tuus*, & quidem additâ voce *iſte*, quæ ipſa ad contemtum vel indignitatem exprimendam pertinet. Deinde ait eum non aliquid tantum de fortunis paternis abſumſiſſe, ſed ſimpliciter ait *victum* ſeu facultates, quaſi dicat, id ex quo tuipſe vivere debebas, & magnam ſubſtantiæ tuæ partem. Neque ait, inpendit in res neceſſarias, ſed *devoravit* vel abligurivit, per luxum profudit; idque *cum ſcortis*, fœminis impuriſſimis: quo ſimul & libidines ejus, & profuſionis major turpitudo notatur. Hac tota re quid deſignetur, jam ſuperius monuimus. Reſpondent enim huic filii illius prodigi facto omnia hominum peccatorum delicta ac flagitia. Ut non minus turpiter quiſque eorum ſe peccaſſe fateri debeat, quàm filius ille prodigus, tam fœde rem patriam frangens. Conditionem rurſus ipſius apud patrem, meritis ipſius minime reſpondentem, nimiamque fortunam, his exprimit verbis: *quum venit mactaſti illi vitulum illum ſaginatum.* Quaſi dicat; poſtquam his talibus flagitioſe perpetratis, ad te rediit; non hœdum aliquem, ſed vitulum, eumque bene ſaginatum ac pinguem, mactari curaſti, ut quam lautiſſimo eum convivio exciperes. Huic filii illius perditi conditioni reſpondet, ut paulò ante indicavimus, ſumma illa Dei benignitas, ac felicitas quam Deus peccatoribus reſipiſcentibus præſtat.

Huic orationi filii, ſubjungitur patris reſponſio, qua illam refutat, & oſtendit nullam illum habere juſtam indignationis cauſam. Contrà autem, cauſam eſſe magnam cur & ipſe de fratris ſui reditu ac ſalute lætari debeat. Itaque duæ ſunt iſtius reſponſionis partes. In quarum priori oſtenditur, nullam huic filio licèt tam obſequenti, fieri ab ipſo, nempe patre, injuriam. In poſteriori, oſtenditur cauſa, cur meritò non alii tantum, ſed & ipſe gaudere debeat. Prius fit ℣. 31. poſterius verſ. 32. In illo ita reſpondet pater; *Fili, tu ſemper mecum es, & omnia mea tua ſunt.* Quaſi dicat: non mirum eſt me nunquam tam laute te excepiſſe, aut quicquam tibi dediſſe, quo te aliquando cum amicis exhilararet, quandoquidem nec tu mihi, nec quicquam tibi apud me periit. Tu ſemper apud me perſtitiſti, nunquam ut frater iſte tuus, hinc profectus periiſti. Itaque non eſt mirum, quod nunquam tale tempus exſtiterit quo ex tua ſalute ſingularem aliquam & inſignem caperem lætitiam, qua ad te lautius tractandum, aut convivium tua cauſa parandum incitarer. Interea tamen omnia quæ adhuc mihi ſuperſunt bona, tua ſunt; illis tu poteras hucuſque & debebas eſſe contentus: ſemper tua conditio nihilominus fuit ſatis beata, quandoquidem patrimonium tuum apud me tibi erat ſalvum. Itaque etiamſi te nunquam lautius exceperim, ſorte tamen tua poteras penitus eſſe contentus. Quibus verbis ſignificatur, non habuiſſe etiam illos qui ſub Veteri Fœdere juſte atque innocenter vitam traduxerint, aliquam de Dei erga ſe benignitate conquerendi cauſam, etiamſi non tam laute, ut ita loquar, fuerint à Deo tractati, ac peccatores reſipiſcentes ſub Novo Fœdere: Quandoquidem quum nunquam periiſſent, nullum etiam præ cæteris exſtitit tempus quo de illis inſignite veluti lætatus Deus ſuis donis tam amplis qualia nunc in peccatores reſipiſcentes effundit, eos cumularet atque exhilararet. Deinde quia nihilominus illos manebat divina hæreditas ac bonorum etiam cœleſtium poſſeſſio; etiamſi ſervili quodammodo apud patrem conditione viverent. Jam quod ad alterum attinet, aliam oſtendit eſſe filii alterius rationem, dum ait; *Exhilarari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus iſte mortuus erat, & revixit, & perierat, & inventus eſt.* Quaſi dicat: Hîc autem cauſa erat, cur non modò ego ſed & tu unà mecum lætareris: quandoquidem hic frater tuus antea mortuus propemodum fuerat, jam verò quodammodo revixit, antea perierat, nunc repertus eſt. Quis autem non

gaude-

gauderet, ſi vel frater vel filius, qui fuiſſet mortuus reviviſceret, atque ab inferis rediret; Certè longe magis gauderet quàm ſi nunquam mortuus fuiſſet. Quis non gauderet, reperto fratre aut filio, qui antea periiſſet? Ita ſanè rei natura fert, ut magis gaudeamus re quæ perierat, quàm nunquam perdita. Quare mirari non debes me convivium in fratris tui gratiam inſtituiſſe, & tu ipſe nobis hilaritatis ſocius accedere debuiſſes, ac nunc etiam debes. Hæc verò quid ſignificent, jam ſuperiùs ſatis eſt explicatum.

In Lucæ 16, *parabolam priorem, cum annexis.*

IN his verbis deſcribit Lucas ſermonem Chriſti, quo homines divites ad liberalitatem in pauperes excitat, atque ab avaritia dehortatur; illiuſque orationis eventum ſeu effecta quædam. Quum enim ſuperiori capite oſtendiſſet Chriſtus quanta ſit Dei erga peccatores reſipiſcentes benignitas, nunc videtur oſtendere velle, quo pacto homines peccatores gerere ſe debeant, ut divinæ illius benignitatis reipſa tandem fiant participes, ſeu fructum ejus plenum ac perfectum conſequantur: Exemplo in divitibus propoſito, quos benignitate in homines egenos gratiam divinam ac felicitatem ſempiternam comparare ſibi jubet, quandoquidem hæc hac in parte plurimum poſſit. Unde & cæteri peccatores exemplum capere debent, ut qua quiſque re maxime valet ea potiſſimùm quoque ad divinam benevolentiam ſibi conciliandam ejuſque fructum pleniſſime percipiendum utatur. Nos igitur primùm ipſam Chriſti orationem ab initio capitis uſque ad finem verſ. 13 deſcriptam, deinde & eventum verſiculis duobus ſequentibus expreſſum videbimus. Oratio Chriſti conſtat comparatione ſeu ſimilitudine quadam. Cujus protaſis ſeu res unde ſimilitudo ducitur, quam parabolam ſolemus appellare, proponitur uſque ad finem verſ. 8. Inde ſequitur apodoſis, ſeu ſimilitudinis ad ſcopum propoſitum applicatio, ejuſque confirmatio, uſque ad finem verſ. 13.

In protaſi autem hujus comparationis nobis primùm perſonas quaſdam, deinde earum actiones actionumque eventa, ſpectanda proponit. Perſonæ ſunt inprimis duæ. Homo dives, & ipſius œconomus. Per hominem illum divitem non dubium eſt quin Deus, cui eſt immenſa rerum bonorumque copia, intelligatur. Quorum quidem bonorum partem concredidit hominibus divitibus. Unde facile apparet, per ejus œconomum ſeu diſpenſatorem, denotari homines divites: propterea quòd bona terrena à Deo habent non mancupi, ſed uſui, tantùm ad certum tempus data: quæ proinde ſumma fide tractare, & non ad ſuum ſed ad Dei arbitrium diſpenſare debent.

Jam quod ad actiones actionumve eventa attinet, ea licèt partim illius hominis divitis ſunt, partim œconomi, tamen ad œconomi ipſius facta eventaque revocari non incommodè poſſunt. Suntque duplicis generis. Primò enim narratur quomodo œconomus is ſua quadam proſperitate exciderit. Deinde quo pacto ſeſe à miſeria ac calamitate vindicare conatus fuerit, quomodoque ipſius conſilium fuerit laudatum approbatumque. Prius continetur parte altera verſic. 1. & verſ. 2. In priori, ipſius culpa exponitur, qua pœnam ſibi accerſivit, & ut ſuis fortunis excideret, meruit. Poſteriori, pœna ſeu calamitas in quam incidit, exprimitur.

Culpa illius fuit, quod dilapidaverit bona Domini ſui: quæ quidem culpa ad ipſum Dominum fuit delata. Illa bonorum herilium profuſio, reſpondet illi divitum profuſioni qua utuntur dum bona ſibi divinitus in uſus longe meliores conceſſa, in luxum ac libidines aliaque hujus generis profundunt, iiſque multis modis abutuntur. Quanquam & alia peccatorum genera hic comprehendi non tantùm poſſunt ſed etiam debent, à divitibus commiſſa: imo etiam, ſi ſcopum Chriſti ſpectes, omnia quorumvis hominum delicta. Quandoquidem hic ut diximus, divitis exemplo monentur omnes quid ſibi faciendum ſit, ut peccatorum veniam ſupremamque felicitatem conſequantur. Quiſquis delinquit is viribus aut facultate aliqua divinitus ſibi conceſſa abutitur, eamque veluti profundit. Quòd autem dicitur hic œconomus fuiſſe apud Dominum accuſatus, & eo nomine delatus (vox enim Græca διεβλήθη. non calumniam, ſed accuſationem ſeu delationem hoc loco ſimpliciter ſignificat) id ad Deum tranſlatum, ſignificat Deo culpam noſtram noſtraque peccata eſſe cognita, nec quicquam eum latere ac fallere poſſe.

Jam quod ad pœnam ſeu calamitatem attinet, quam œconomus ille ſua ſibi culpa accerſivit, ea exprimitur verſ. 2. ubi dicitur Dominus eum advocaſſe, & cum eo expoſtulaſſe, ac juſſiſſe rationem reddere ſuæ diſpenſationis: quia non poſſit amplius eo munere fungi, hoc eſt, quia non amplius conveniat ipſum eo munere fungi, nec poſſit herus à ſe impetrare, ut tam infidelem diſpenſatorem amplius ferat. Hoc ſignificat, homines divites, uti & cæteros peccatores, ſuis delictis mereri, ut Deus omnibus eos bonis quæ illis utenda dederit, exutos domo veluti ejiciat: hoc eſt non tantùm opibus ſi quas ex ipſius benignitate habent, ſed & ipſa vita privet, & perire patiatur. Indigni enim ſunt qui divinis beneficiis amplius fruantur: licet interim Deus illis nonnihil ſpatii relinquat, antequam eos ad rationem ſibi reddendam penitus adigat, ut interea ſibi adhuc conſulere, ſi velint, poſſint: quemadmodum ab hoc œconomo factum eſſe mox videbimus.

Jam enim nobis accedendum eſt ad alterum actionum hujus œconomi genus, quibus ſeſe à calamitate in quam inciderat aut mox caſurum ſe animadvertebat, vindicare conatus eſt; earumque actionum approbationem. Quod ad actiones ipſius attinet, tres inprimis nobis ſpectandæ proponuntur. 1. Quomodo calamitatem ſuam in quam inciderat apud ſe expenderit. 2. Quomodo conſilium mox invenerit ſibi ſalutare 3. quomodo id exſequutus fuerit. Primum continetur verſ. 3, ubi ait Lucas, *Dixit autem* hoc eſt cogitavit *in ſeipſo ille œconomus, Quid faciam? quòd*, vel quum *Dominus meus aufert*, vel auferet, *diſpenſationem à me: fodere non valeo, mendicare erubeſco.* Quaſi dicat, inops nunc ſum propemodum conſilii, nec quid inceptem ſcio, ubi Dominus meus ab hoc munere me removerit. Nam quum duo videantur tantùm ſuppetere modi, quibus vitam tolerem, nempe ut vel duro manuum labore victum quæram, fodiendo atque arando agrum, aliove ſimili laboris genere, vel ut mendicando me ſuſtentem: neuter mihi modus aptus eſt. Ille nimis durus, cui ego minime aſſuevi, atque adeo mihi intolerabilis: hic nimis pudendus, ac turpis. Hoc pacto ſignificatur, iis qui peccatis ſuis commeriti ſunt, ut omnibus divinis donis exuti, à Deo abjiciantur, nullam ſuppetituram eſſe rationem, qua ſe à tanta calamitate vindicent, niſi ut quamdiu divinis adhuc donis fruuntur illis quàm celerrime ad ſuum utantur compendium, & ſibi in poſterum proſpiciant. Aliàs funditus perirent, nec ulla illis ſpes extremam perniciem evadendi ſuperfuerit.

Secundum indicatur verſ. 4. ubi non quidem exprimit conſilium ſuum œconomus ille, ſed tamen ſe id jam habere in promtu, idque ſibi valde utile eſſe ſignificat, dum ait, *Novi quid faciam*, ſeu facturus ſim, *ut cùm remotus fuero à diſpenſatione recipiant me in domos ſuas.* Ubi vox *recipiant*, abſolutè ponitur, ſeu ut loquuntur impersonaliter, non ex-

preſſis perſonis quæ id ſint facturæ; perinde ac ſi dictum eſſet, ut recipiar ab aliis in eorum domos. De induſtria autem non exprimit Chriſtus hoc loco œconomi conſilium, partim quia id ex ſequentibus, hoc eſt ipſa conſilii ejus exſequutione intelligitur, partim quia id facit ad exprimendam hominis tam callidi diligentiam atque induſtriam, qui invento conſilio non immoretur illius explicationi, ſed ſtatim rem aggrediatur. Divitibus, nobiſque adeo omnibus res hæc tanto eſt expeditior, quòd non invenire demum conſilium, ut œconomus ille neceſſe habemus; quum ab ipſo Chriſto id nobis hoc loco ſuppeditetur: ſatis eſt ab illo ſuppeditatum conſilium iſtud cognoſcere, & quàm celerrime ac conſtantiſſimè exſequi: quale illud ſit, ſequentia Chriſti verba, ut diximus nos docebunt. Interim, quàm utile, quamque ſalutare ſit, inde patet, quòd eo faciat, ut quum omnibus hujus mundi bonis & ipſa denique vitâ exuti fuerimus, recipiamur in æterna tabernacula, ut Chriſtus ipſe inferius loquitur. Debemus autem hujus hominis induſtriam ac celeritatem imitari: ut non tam in eo occupati ſimus, ut dicamus quid faciendum ſit, quàm ut quam primum id opere ipſo exſequamur.

Tertium, hoc eſt exſequutio ipſa illius conſilii continetur verſ. 5, & duobus ſequentibus, ubi docet, Chriſtus quomodo œconomus ille advocatis Domini ſui debitoribus, ſingulis aliquid de debito remiſerit, eo fine ut hujus gratiæ memores poſtea ab officio amotum, viciſſim gratia ſua proſequerentur, eumque libenter in ædes ſuas reciperent, ac foverent, atque ita beneficium illud ei compenſarent. Ait ergo eum advocaſſe quemvis ex debitoribus Domini ſui: quanquam poſtea quid duobus tantum dixerit recenſetur: ſed de cæteris, ut videtur, ſimile quippiam cogitandum relinquitur. Dixit ergo primo, *Quantum debes Domino meo?* quum verò ille dixiſſet, *centum batos olei*, juſſit eum accipere chirographum, & celeriter ſcribere quinquaginta. Primùm interrogat eum quantum debeat; ut is intelligat tantum ſe omnino debere quantum in chirographo ſit ſcriptum, & magnitudine debiti æſtimatâ, poſtquam ſibi tam multum remitti poſtea viderit, tanto majoris id beneficium æſtimet. Sumit autem genus debiti tum temporis uſitatum: ex liquidis quidem oleum, ex aridis verò, ut poſtea intelligetur, triticum: & genera etiam menſurarum uſitata ſunt, hic batos commemorat, poſtea coros. Deinde non ipſe mutat chirographum, ſed ipſum debitorem jubet ſumere & dimidium ejus quod antea debuerat ſcribere: ne poſtea à Domino fraus ob diverſitatem manus agnoſcatur. Jam quod ad ſecundum attinet, cum eo ſimiliter agit; niſi quod non tam multum de debito detrahi jubet, ſed minus: nempe non dimidium ſed tantum quintam partem ſummæ: pro centum coris tritici, poſitis octoginta. Itidem ut credibile eſt callido conſilio, ut ob diſſimilitudinem numeri fraus minus agnoſceretur: aut fortè quia minus veriſimile videri poſſet tantum fuiſſe tritici ab eo debitore redditum; vel tam parum illi fuiſſe creditum. Id dubium non eſt, callidi hominis ingenio accommodare hanc narrationem Chriſtum voluiſſe. Hæc quid ſignificent, nihil eſt neceſſe occupare dicere, quandoquidem ipſe Chriſtus hanc imprimis hujus parabolæ partem in apodoſi explicabit, atque ad inſtitutum ſuum accommodabit.

Quare ſtatim ad approbationem hujus conſilii accedimus: quæ continetur verſ. 8. Ubi primò quis & quomodo conſilium iſtud approbaverit, oſtenditur: ſecundò illa approbatio ratione quadam fulcitur. Illud docetur his verbis, *Et laudavit Dominus œconomum injuſtitiæ quod prudenter fecerit.* Ubi quidem per Dominum, articulo in Græcis verbis præfixo notatum intelligitur Dominus illius ipſius œconomi, & articulus ut alii interpretes notarunt, eſt ἀναφορικὸν, id eſt referens ſeu revocans animum ad id ſubjectum de quo antea ſermo fuit inſtitutus. Neque enim Lucæ ſunt hæc verba; cujus ſi eſſent, Domini nomine Chriſtus videretur intelligendus: ſed ſunt Chriſti de alio quopiam loquentis. Ut intelligitur ex verbis ſequentibus ℣. 9. ubi Chriſtus pergit loqui ad hunc modum, *Et ego vobis dico, facite vobis amicos &c.* Quæ verba non rectè præcedentibus de quibus nunc agimus annecterentur, ſi ea Lucæ eſſent, de Chriſto loquentis, non autem ipſius Chriſti. Perinde ergo eſt acſi dixiſſet Chriſtus; Et laudavit Dominus ille, hujus nempe œconomi, intellige poſtquam rem illam reſcivit. Atque hoc addit parabolæ vim quandam, & conſilium iſtius œconomi tanto magis commendat, quòd ipſe quoque ille Dominus cui damnum hac ratione fuit illatum, & non exigua bonorum pars interverſa, coactus tamen fuerit laudare illud conſilium, ſeu illius inventorem. Dicitur enim quod laudaverit *diſpenſatorem iniquitatis*, ſeu inquum, atque injuſtum: Eſt enim in iſtis verbis Hebraiſmus, quo nomini ſubſtantivo additum alterum ſubſtantivum, in caſu ſecundo ſeu genitivo, ponitur pro nominativo adjectivo. Quatenus autem laudaverit, id ſtatim explicatur, dum additur, *quòd prudenter fecerit*, hoc eſt ad ſuam utilitatem valde accommodate, quod conſilium invenerit quod aptum fuerit vitæ ipſius in poſterum tolerandæ. Prudentiæ nomen tam late hic extenditur, ut calliditatem quoque ac vafriciem in ſe complectatur: vulgi more, quod eos quoque prudentes appellat qui commodis ſuis optime norunt conſulere, utut ipſorum conſilia ſint cum turpitudine conjuncta, qualibus ille qui verè prudens eſt non utitur.

Ratio autem quæ huic approbationi ſubjungitur, hæc eſt; *quia filii ſeculi hujus prudentiores ſuper filios lucis in generationem ſuam ſunt.* Redditur autem ratio poſterioris ſententiæ proximæ partis: nempe quod prudentia œconomo illi in conſilio iſto inveniendo adſcribitur, & ſignificatur id non eſſe mirandum in hoc hominum genere: ſed potius dolendum parem prudentiam atque induſtriam non reperiri in hominibus luce veritatis colluſtratis, habita ratione rerum earum circa quas vel hoc vel illud hominum genus verſatur. Significat enim Chriſtus, homines qui in rebus ad hoc ſeculum ſeu præſentem hanc vitam ſpectantibus ſunt occupati, prudentius iſtis in rebus ſeſe gerere, quàm illi qui cœleſtis veritatis luce ſunt colluſtrati ſe gerunt, illis in rebus quæ ad lucem illam divinæque voluntatis cognitionem, ſeu mavis res quas luce illa colluſtrati agnoſcunt, ſpectant. Illi enim melius ſibi in rebus terrenis conſulunt, quam hi in ſpiritualibus & ad cœleſtem beatitatem comparandam pertinentibus: facilius illi inveniunt quod in rem ipſorum ſit, & majori induſtria exſequuntur, quàm hi ſuperiores.

Hucuſque extenditur hujus comparationis protaſis. Sequitur apodoſis, quæ & exprimitur, & confirmatur atque illuſtratur. Exprimitur ℣. 9. Confirmatur atque illuſtratur quatuor ſequentibus. Eſt autem apodoſis non plene quidem propoſita, ſed quæ ſummam tantum eorum complectatur quæ docere nos Chriſtus tota hac comparatione voluit. Ait ergo, *Et ego vobis dico*, Quaſi dicat: Quare quemadmodum Dominus ille laudavit hujus œconomi ſui ingenium ac prudentiam, in inveniendo conſilio rebus ſuis accommodato, & parandis ſibi amicis de bonis alienis, ut ab iis poſtea in ipſorum ædes receptus foveretur; ita & ego vobis ſimile conſilium, in re diverſa, ſimili tamen ſequendum eſſe ſuadeo, nempe ut, *faciatis vobis amicos ex mammona injuſtitiæ, ut ubi defeceritis*, ſeu ad egeſtatem redacti fueritis, *recipiant vos in æterna tabernacula.* Commendari hic beneficentiam ac liberalitatem in egenos, & hunc ei fructum proponi, quod ea nobis ſit futura adjumento ut in cœlum recipiamur, ſatis liquet. Amici ergo illi ſunt homines in quos beneficentiam exercuerimus: qui

partim

partim propterea ſic appellantur, quod beneficentia aliorum animos nobis adjungere, eoſque nobis amicos efficere ſolet, Proverb. 19. verſ. 4. partim quòd ſive nobis amici animo revera evadant, ſive minus; nihilominus tamen amicorum nobis vicem quodammodo præſtant, & nos, utut forte ea de re ne cogitent quidem, in beatitate cœleſti adipiſcenda maximopere juvent: propterea quòd ipſorum cauſa ſeu ideo quia illis benefecerimus, aliquando in cœlum ſimus recipiendi. Quam ob cauſam verba illa, *ut recipiant vos in æterna tabernacula* ad illos ipſos amicos ſeu homines pauperes referri poſſunt. Quanquam nihil impedit quominus id verbum eo modo quo ſuprà verſ. 4. diximus, imperſonaliter accipiamus, perinde acſi dictum eſſet, ut recipiamini. *Mammonam* ſumi pro divitiis notum eſt. Dicitur autem Mammonas *injuſtitiæ*, hoc eſt per Hebraiſmum injuſtus; ſive quod ferè per fraudes atque injurias acquiri divitiæ ſolent: unde neſcio quis dixit: Dives aut injuſtus eſt, aut injuſti hæres: ſive quia eæ opes quas in terris poſſidemus, non veræ ſunt divitiæ, ſed divitiarum tantùm quædam umbræ: quia adeò ſunt caducæ ac fugitivæ, & ſi cum cæleſtibus opibus conferantur, exiguum habent uſum. Quod poſterius eo videtur confirmari, quòd paulò poſt verſ. 11. injuſto Mammonæ opponitur id quod verum eſt: niſi tamen contra malis verum accipere pro juſto. Quid ſi Mammonas injuſtitiæ dicatur, quia quod ſuper eſt nobis, id injuſte retinemus: quemadmodum ille æconomus ex bonis Domini injuſte acquiſitis vel ſubdole interverſis ſibi conſuluit. Sed huic ſenſui non fido: quia tum demum fiunt injuſtæ opes quum retinentur præter Domini voluntatem. Verba porrò illa, *ubi defeceritis* ſignificare tempus mortis & quod mortem conſequitur non eſt obſcurum: tum enim revera deficimus, quum omnibus plane rebus exuti è terrena hac Heri noſtri domo veluti expellimur. De *æternis tabernaculis* vix opus eſt dicere quid ſignificent. *Tabernaculi* autem vox ſimpliciter pro habitatione ſumitur. Nam aliàs terrenæ potiùs ædes tabernacula ſunt, quàm domus illa cæleſtis, ſi voce tabernaculorum fragilitatem quandam velis indicari. *Æterna* autem tabernacula opponuntur temporalibus ſeu ad tempus durantibus, quales erant ædes eæ in quas diſpenſator ille à creditoribus Domini ſui recipi cupiebat, & ut reciperetur curabat.

Sequitur jam confirmatio atque illuſtratio hujus admonitionis Chriſti in apodoſi hujus parabolæ nobis à Chriſto propoſitæ. Confirmatio continetur verſ. 10, & duobus ſequentibus, ubi proponitur ingens damnum quod ſit conſequuturum ſi illud Chriſti conſilium non fuerimus ſequuti: nempe quòd cœleſtia bona nobis alioqui à Deo deſtinata non ſimus conſequuturi, niſi terrenis his opibus recte fuerimus uſi, hoc eſt eas in beneficentium ac liberalitatem converterimus. Id autem duplici docet ratione. Priorem verſ. 10, & 11 complectitur, poſteriorem verſ. 12. In priori ita verſatur, ut 1. ejus quoddam fundamentum ſternat, 2. ipſam rationem ſuper hoc fundamento exſtruat. Fundamentum eſt verſ. 10, ubi ait, *qui fidelis eſt in minimo, etiam in multo fidelis eſt, & qui in minimo injuſtus, etiam in multo.* Quaſi dicat, ita communis fert conſuetudo, ut de hominis fide atque æquitate, aut contraria perfidia & iniquitate, ex rebus etiam minimis argumentum ſumatur: & is judicetur etiam in rebus magnis fidelis qui in re minima fuerit, ut contra etiam infidelis aut injuſtus, qui in re minima vel admodum parva injuſtus fuerit deprehenſus. Neque enim hic de eo ſermo eſt quid omnino ac perpetuo verum ſit, ſed quod verum eſſe ſolet, & probabiliter colligitur. Hinc jam ita rationem ſuam nectit atque exſtruit Chriſtus verſ. 11: *Si ergo in injuſto mammona fideles non fuiſtis, verum quis vobis credet?* Ubi quidem ratio hujus connexionis omiſſa eſt, atque à nobis ſubintelligenda, hæc nempe, quòd ſi quem in rebus magnis infidelem aut injuſtum fore exiſtimemus, aut ſuſpicemur, illi res magnas nos credere atque committere non ſolere. Unde conſequitur, ſi nos Deus infideles deprehendat, in mammona injuſto ſeu non vero, ſive fugitivis atque evanidis divitiis, eum nobis veras illas cœleſteſque opes non commiſſurum, hoc eſt non daturum. Satis enim apparet ſimilitudinem quandam his verbis eſſe implicatam, perinde ac ſi dixiſſet Chriſtus: Quemadmodum homines non ſolent res opeſque ſuas omnes, aut majorem ipſarum partem committere illis quos in rebus exiguis infideles aut injuſtos eſſe deprehenderint, veriti ne magnum rerum ſuarum detrimentum patiantur; ita & Deus cœleſtia illa bona & veras ſolidaſque opes non largitur iis quos deprehendit in bonis his vilibus ac caducis ſeſe non ita ut oportet geſſiſſe, ſeu eas non ita adminiſtraſſe ac diſpenſaſſe prout ipſius voluntas poſtulabat. Quo loco animadvertendum eſt, aliquantulum hic diſcedi ab alluſione ad factum œconomi antea nobis propoſitum: interim tamen non diſcedi penitus ab alluſione ad œconomos aut diſpenſatores. Antea enim Chriſtus nobis ſuaſerat ut imitaremur diſpenſatorem illum injuſtum in re illa in qua illius non fides ſed fraus potiùs apparuit. At hoc loco fidem nobis ille commendat in bonis his terrenis ac fugacibus à Deo nobis commiſſis diſpenſandis. Recte autem ac ſapienter ab eo factum eſt. Significare enim voluit Chriſtus, nos dum de heri noſtri hoc eſt ipſius Dei bonis nobis in terra commiſis largimur aliis, imitari quidem aliqua ratione iniquum & fraudulentum diſpenſatoris illius factum; ſed in eo tamen nos fidem noſtram Deo maxime probare. Quod enim ille perfide fecit, id nos dum in bonis curæ noſtræ commiſſis facimus, maxima fide facimus. Ille enim contra Domini ſui voluntatem, ipſo inſcio contraque officium ſuum id fecit; nos autem cùm de terrenis bonis largimur egenis, voluntatem heri noſtri, cujus illa ſunt bona, maximè exſequimur, & officium nobis injunctum facimus. Sequitur jam altera ratio qua idem Chriſtus demonſtrat, verſ. 12 comprehenſa; *Et ſi in alieno fideles non fuiſtis, veſtrum quis vobis dabit?* Ubi itidem involuta quædam eſt ſimilitudo: quaſi dicat; Quemadmodum homines cordati, cùm vident juvenem v. g. aliquem cujus res in ipſorum ſunt poteſtate, in alienis rebus non eſſe fidelem, ſed illas arrodere profundere ac dilapidare, non libenter illi res ipſius proprias tradere ſolent; veriti ne has longe citius diſſipet, quandoquidem ne aliena dilapidaret, pudor aut metus continere illum poterat, qui uterque vel abeſt vel longe minor eſt cum quis rebus ſuis pro arbitrio uti poteſt. Ita Deus vobis non eſt daturus ea bona quæ eſſent vobis futura propria, ſi vos deprehenderit in alienis infideles, hoc eſt, ſi viderit vos non ita diſpenſare hæc bona ad tempus tantùm vobis data, & curæ veſtræ ita commiſſa ut iis potiſſimùm ad liberalitatem ac beneficentiam in egenos utamini. Animadvertendum autem in utraque ratione illud eſt, cauſam cur homines non ſoleant majora illis committere quos in minoribus injuſtos aut infideles deprehenderunt, aut ſua tradere iis, quos in alienis non ſatis fidos eſſe animadverterunt, diverſam eſſe ab ea ob quam Deus nobis non ſit daturus maximas illas & ſtabiles perpetuaſque divitias, ſi nos in evadinis his alieniſque bonis infideles deprehenderit. Etenim illic metus potiſſimùm damni ab hujuſmodi hominibus accipiendi obſtat: hic vero indignitas potius hominis bonis divinitus conceſſis non recte utentis; non metus ne videlicet etiam cœleſtibus divitiis ſi ad eas admittatur non ſatis recte utatur. Quis enim tanta felicitate abuteretur, ad eam

ſummâ Dei clementiâ ex miſerrimo ſtatu tranſlatus? Præſertim cùm habeat ante oculos exemplum Satanæ ſeveriſſime puniti. [Quamvis alioqui non videatur negandum non fore prorſus impoſſibile ut abutatur aliquis vita æterna. Nam non eſt credibile Deum nos privaturum libero arbitrio: niſi velis eum naturam noſtram mutaturum. Etſi certum ſit propemodum impoſſibile id futurum: niſi forte extrema improbitas alicujus accedat. Nec obſtat quod æterna vita ſit promiſſa. Quemadmodum ſi Rex aliquem in filium adoptet, in hujus poteſtate eſt ne excidat tanta dignitate.]

Progrediendum nunc eſt ad illuſtrationem apodoſeos, ſeu præcepti nobis in ea propoſiti, quæ continetur verſ. 13. ubi Chriſtus nos dehortatur à vitio beneficentiæ in pauperes valde adverſo, eamque prorſus impediente, nempe avaritia. Idque argumento ab effectu & turpiſſimo & damnoſiſſimo, petito: nempe quia Deo ſervire non poſſimus, ſi avaritiæ ſimus dediti, ac divitiarum ſtudio mancipati. Ita autem ſe rem habere, argumento à ſimilibus ſeu mavis paribus ducto oſtendit. Quod argumentum, primò proponit, ſecundò comprobat, & denique ad inſtitutum accommodans, concludit. Proponit, dum ait, *Nullus ſervus poteſt duobus dominis ſervire.* Jam verò duorum dominorum inſtar ſunt, Deus & Mammonas. Unde ſequitur id quod poſtea infert Chriſtus, non poſſe nos ſimul Deo ſervire, & Mammonæ. Probatio rationis illius ſeu primæ propoſitionis, continetur illis verbis: *Aut enim unum odio habebit, & alterum diliget, aut uni adhærebit, & alterum contemnet.* Ubi ne videatur eſſe in verbis Chriſti tautologia, duplici ratione ea poſſumus explicare. Altera eſt ut vox unius, poſteriori præſertim loco poſita, vel ſumatur Hebraica conſuetudine pro primo, vel ſaltem referatur ad eum de quo antea dictum fuerat; *Aut unum odio habebit.* Quaſi dicat: Aut vice verſa, illi de quo modò dixeram quòd eum odio ſit habiturus, adhærebit, & contrà illum alterum quem dixeram eum dilecturum, contemnet. Altera verò explicandi ratio hæc eſt, ut hæc verba quandam correctionis vim habere cenſeamus: quaſi dicat, vel ſaltem ſi tale diſcrimen non faciet inter illos dominos, ut alterum odio habeat, alterum diligat, uni tamen tantum adhærebit, alterum verò negliget. Fieri enim poteſt, ut quis neutrum odio habeat, neutrum etiam omnino diligat: ſed illud tamen fieri non poteſt quin eodem tempore uni tantùm adhæreat, alterum vero negligat; quum utrique adhærere ſimul non poſſit. Quare ſi priorem explicationem ſequi velis, neceſſe eſt ut verbum μισεῖν ſeu odio habendi non plane proprie accipias, ſed ſumas pro minus diligere, aut ut poſtea Chriſtus loquitur ſpernere vel negligere. Quemadmodum contrà diligere pro adhærere, & alteri præferre. Concluſio continetur illis verbis; *Non poteſtis Deo ſervire, & Mammonæ:* quaſi dicat; fieri non poteſt ut ſimul & divitiis ſtudeatis, atque in opibus congerendis ſitis occupati, & Deo miniſtretis ita ut par eſt. Alterutri tantùm rei vacari eodem tempore poteſt. Cogitandum autem relinquit Chriſtus, quàm & turpiſſimum & damnoſiſſimum ſit Deo non ſervire: & neceſſe omnino eſſe, ut Mammonæ ſtudium ac curam negligamus, atque avaritiam procul habeamus. Quod ſi fiat, dubium non eſt, quin ſi quod demus nobis ſuppetat, illud Deò ſic jubente in pauperes libenter erogemus. Hucuſque ſermo ille Chriſti quo ad beneficentiam erga pauperes excitat homines divites extenditur.

Sequitur nunc eventus, ſeu ſermonis illius effecta quædam, & quidem duo, quorum alterum alterius iterum fuit effectum, ſeu conſequens. Prius eſt ſannæ adverſariorum quibus Chriſtum hancque ejus orationem, maxime de vitando opum ſtudio exceperunt. Poſterius eſt gravis eorundem hominum objurgatio à Chriſto profecta. De illa dicitur verſ. 14. hæc exponitur verſ. 15. Subſannatio autem illa Phariſæorum ita commemoratur, ut ſimul cauſa ejus impulſiva prœgumena ſeu interna exprimatur, nempe eorum avaritia. Ait enim Lucas, *Audiverunt autem hæc omnia etiam Phariſæi*; (id eſt non tantùm diſcipuli Chriſti, ad quos loquutus dicitur) *qui erant avari, & irriſerunt* vel ſubſannaverunt *eum.* Ita enim fieri ſolet, ut qui vitio aliquo laborant, ſermones quibus id reprehenditur ægre ferant: tantò autem ægrius, quanto minus id illi pro vitio habent, & præſertim ſi ſanctitatis opinione tument. Objurgatio horum hominum à Chriſto profecta, ita refertur à Luca, *Et dixit illis*, nempe Chriſtus, *vos eſtis qui juſtificatis vos ipſos coram hominibus: Deus autem cognoſcit corda veſtra. Quia quod in hominibus ſublime eſt abominatio coram Deo eſt.* Ubi hypocriſin ac falſam juſtitiæ oſtentationem ipſis objicit, & objectum crimen, ſeu aſſertionem hanc ſuam occupatione objectionis cujuſdam illuſtrat, ac confirmat. Illud facit, dum ait: *Vos eſtis qui juſtificatis vos ipſos coram hominibus, Deus autem cognoſcit corda veſtra.* In prioribus oſtentationem juſtitiæ illis objicit, in poſterioribus vanam illam eſſe apertius oſtendit. Quanquam & priora verba ita ſunt concepta ut non obſcure ſignificent vanam hanc eſſe juſtitiæ oſtentationem. Perindè enim eſt ac ſi dixiſſet, Non mirum eſt vos meam hanc doctrinam tam ſanctam, naſo ſuſpendere adunco atque irridere: vos enim illi eſtis qui coram hominibus tantùm juſtitiam quandam oſtentatis, & ſpeciem ſanctitatis præ vobis fertis, atque in eo toti eſtis, ut ab hominibus pietatis laudem referatis, quam interim coram Deo, qui veſtra corda inſpicit nihil minus quam juſti ſitis. Aliud ille intus in vobis videt quam exterius præ vobis fertis, & coram hominibus ſimulatis. Tale enim quippiam intelligendum eſt in verbis iſtis, *ſed Deus novit corda veſtra:* quum hæc verba præcedentibus opponantur. Quare quum in præcedentibus dixerit, Phariſæos *coram hominibus ſe juſtificare*; in his ſignificat eos coram Deo juſtos minime apparere. Confirmatio autem atque illuſtratio hujus ſententiæ per objectionis occupationem eſt in illis verbis, *Quia quod in hominibus altum eſt, abominatio coram Deo eſt.* Quaſi dicat; Tantum enim abeſt ut coram Deo etiam propterea juſti cenſeri debeatis, quia tantam juſtitiæ ſpeciem apud homines oſtentatis, & ſanctitatis opinionem atque exiſtimationem vobis comparatis; ut potiùs hoc ipſum argumento ſit vos Deo planè diſplicere atque abominabiles eſſe. Ita enim fieri ferè ſolet, ut quod ab hominibus maximi æſtimatur, id Deo ſit inviſum atque abominabile.

Lucæ x. verſ. 25 uſque ad finem Cap.

IN his verbis deſcribitur colloquium Chriſti cum quodam Legiſperito, in quo agitur de ratione vitam æternam conſequendi: & duæ quæſtiones expediuntur à Legiſperito illo propoſitæ, ad rationem ſalutis æternæ conſequendæ ſpectantes: quarum poſterior è priori quodammodo enata fuit. De priori agitur uſque ad ℣. 28, finem, de poſteriori inde uſque ad finem capitis.

De priori tria inprimis ſunt conſideranda. 1. Quis ille fuerit qui quæſtionem illam Chriſto propoſuit. 2. Ipſa quæſtio. 3. Denique reſpondendi & quæſtionem expediendi modus.

Primum eſt comprehenſum illis in verbis, *Et ecce legiſperitus quidam ſurrexit, tentans illum.* Quis quæſtionem propoſuerit, indicatur nomine legiſperiti cujuſpiam, ſeu ejus qui Doctor eſſet Legis, qui eam populo publicè interpretaretur atque explicaret. Quo ipſo indicatur non cum vulgari homine

Chriſto

Christo rem tunc fuisse, & eum tum cùm victoriam quæreret, laudemve aliquam captaret, vel aliàs insidias Christo tenderet, Christi sapientiâ victum facilè fuisse. Adde quòd hoc ipso verisimile videtur facere voluisse Lucas, id quod statim subjecturus erat, nempe eum tentandi gratiâ Christum interrogasse. Hoc enim genio ac moribus legisperitorum erat admodum accommodatum: magis certè quàm vulgi, qui sinceriori ferè animo quæstiones Christo proposuit. Et quia quæstionem proposuit ea de re de qua ex lege constare aliquomodo poterat, atque omnino constare legis Doctores sibi persuaserant. Quo animo interrogaverit ostenditur dum dicitur eum *tentasse Christum*, hoc est, non discendi animo hanc quæstionem illi proposuisse, sed aliquid eliciendi quod carperet, ac traduceret, fortè & periculum aliquod Christo pararet. Atque hoc ideo inprimis narrare videtur, ut causa intelligatur, cur non ipse Christus, ut aliàs facere solitus est, suis ad eam quæstionem verbis responderit, sed responsionem ex ipsomet elicuerit: ut hac ipsa ratione palàm faceret, non discendi animo, sed potius aliquid captandi, ac carpendi, eum quæsivisse: quandoquidem id quæsisset quod ipsemet ex lege nosset, ac nosse, quum legis scientiam profiteretur, deberet.

Quæstio autem ab ipso ad hunc modum fuit proposita, *Magister*, sive Doctor, *quid faciens*, seu quid quum fecero, *vitam æternam hæreditabo?* Breviter, Quid mihi faciendum est, ut vitam æternam consequar? Quæstio sane omnium gravissima, & maximè necessaria.

Ad modum responsionis quod attinet, videmus, primò Christum non respondere, sed quæstione vicissim proposita legisperito, responsionem ex ipsomet elicere. Deinde responsionem ex Lege ab ipso Legisperito afferri. Denique eam responsionem à Christo approbari.

Primum est ibi: *Is verò* nempe Christus, *dixit ad ipsum; in lege quid scriptum est? quomodo legis?* Quia cum homine legisperito ipsi res erat, & tentandi tantùm gratiâ ipsum interrogante, ideo, ut antea monuimus, non ipse suis respondet verbis, sed responsionem ex ipso elicit: præsertim quum responsio ex Lege peti aliqua ratione posset, & adversarius cum symmistis suis inde responsionem peti posse, omnino ut apparet censebat. Quod ut apertum fieret, Christus ipsum sibi ipsi nodum solvere jubet.

Responsio continetur vers. 27. Ubi ratio vitam æternam consequendi duobus explicatur præceptis, quorum alterum charitatem in Deum, alterum charitatem in proximum præscribit. Et charitatem quidem, si verba per se spectes, perfectam: præsertim eam quæ Deum respicit.

Primum præceptum continetur illis verbis, *Diliges Dominum tuum ex toto corde tuo* &c. Ubi & ipsius dilectionis natura consideranda venit, & illius modus. Quanquam & objectum istius dilectionis, nempe *Dominus Deus tuus*, hoc est Deus Israëlitarum, expressum est. Natura dilectionis Dei in eo consistit ut Dei voluntati nos attemperemus, & ea quæ illi grata esse novimus, præsertim ab ipso nobis præcepta, libenter faciamus, & honori ejus ac gloriæ studeamus. Estque hoc præceptum, præsertim si Mosis locum inspicias, unde hæc verba sunt depromta, generale, & totius legis observationem complectitur. Etiamsi ob appositum præceptum de diligendo proximo, hoc aliisve similibus locis, quodammodo restringitur, & speciale evadit: ita ut studium inprimis erga gloriam divinam, eo præcepto nobis præscribi, censeri debeat. Quanquam observatio omnium mandatorum divinorum, etiam hoc similibusque locis, potest hoc præcepto comprehendi, quatenus in iis observandis, metus ac reverentia divini numinis spectatur. Nam & hæc ad amorem illum erga Deum pertinet; quum Deo sit gratissima. Charitas autem erga Deum id quod Deo gratum esse novimus, præstare jubet. Proinde non ita distinguendum est hoc præceptum à posteriori ut prorsus diversum; sed ut generale quodammodo respectu specialis, & certum observationis divinorum mandatorum respectum comprehendens, qui sequenti præcepto non significatur.

Modus autem diligendi Deum, comprehenditur illis verbis; *ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota mente tua.* Quod nihil aliud significat, quàm ut quicquid est in nobis facultatis quod ad diligendum Deum facere queat, id totum ad ejus dilectionem, hoc est mandatorum ipsius exsequutionem, ad venerationem ipsius contestandum atque ad studium gloriæ & honoris ipsius convertamus. Non est autem necesse, ut quatuor illa quæ hic enumerantur, plane divisa esse putemus. Quia solent nonnunquam Sacræ Literæ uno ex his modis, aut duobus, nonnunquam tribus, totum id complecti, quod quatuor hic vocibus exprimitur: ut à Jansenio est ostensum. Quanquam interea vis ac significatio singulorum verborum propria aliquantulum differat. Et hæc etiam videtur fuisse causa, cur quum uno vocabulo id totum complecti possent Sacræ Literæ pluribus tamen uti maluerunt: ut & res tanto magis inculcaretur, & intelligeretur nihil prorsus omissum esse quod ad facultatem diligendi Deum spectaret. Interim tamen, si quis omnino hæc putet esse distincta; hoc modo discerni non incommode poterunt; ut *cor*, affectus vel affectuum fontem significet; quasi dicat, toto cordis affectu, quàm ardentissime ac sinceriissime. *Anima* autem significet voluntatem: quasi dicat, tota voluntatis propensione, ita ut penitus apud te statuas ac decernas id quod Deo gratum est, & cum reverentia atque honore nominis ipsius conjunctum, exsequi. In affectibus continetur appetitus, cujus commotio & ardor est affectus cordis. A quo tamen distinguitur voluntas, quæ quid faciendum sit decernit, & interdum cohibet ardorem: quanquam hîc debent conspirare. Appetitus est instar equi; voluntas instar sessoris: ille objectum simpliciter apprehensum amplectitur: hæc verò arbitrium habet, & potest appetitum vel intendere vel remittere. Est enim cum ratione conjuncta: nam voluntas est appetitus intellectualis. Verbi gratiâ, misericordia est affectus appetitûs: voluntas autem potest eum affectum refrenare vel etiam vim affectûs augere, & cum eo conjuncta, fortius impellare ad juvandum proximum. *Vires* rursus significare poterunt eas corporis omniumque membrorum facultates, quæ ad exsequendum id quod affectus desiderat, & voluntas decernit, pertinent. Quasi dicat, ita ut omnes vires, omnes nervos intendas, ut Deum opere ipso diligas. Nec absurdum fuerit, aut à re alienum, ut etiam facultates externas, seu in opibus ac fortunis sitas, hac voce complectaris; non quidem primò, sed veluti secundariò. Quanquam alioqui magis nobis placet, ut virtus hæc seu robur, adjunctum tantùm sit cordis atque animæ; quasi dicat, ut quantum potes Deum diligas. *Mens* denique intellectum significat: quæ mens & cognoscit res Deo gratas, & de ratione cogitare potest qua illas exsequutioni mandes. Quasi dicat, totam mentem totumque intellectum tuum in id impendas, omnes tuas cogitationes eò convertas, ut ea quæ Deo grata sunt facias. Non exstat autem apud Mosen hæc ultima particula, *ex tota mente tua.* Est autem credibile ideo hîc & apud Marcum positam, quanquam diverso ordine (apud Marcum enim prius ponitur *ex tota mente tua*, posterius *ex tota virtute*

vel robore tuo) quòd in Græca veteris Teſtamenti interpretatione fuerit lectionum diverſitas: quia alii pro δυνάμεως (quæ vox hodie exſtat in Græca interpretatione Veteris Teſtamenti, & olim exſtitiſſe videtur) ob quandam vocabulorum affinitatem legerint διανοίας: quod vel ex Matthæo apparet, qui eadem verba cap. 22. ℣. 37 recenſens, non habet illud membrum *ex tota virtute tua*, quod eſſet ἐξ ὅλης δυνάμεως vel ὅλης ἰσχύος σου, ſed pro eo habet ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. Unde facilè fieri potuit, ut quia utrumque ad rem ſatis quadraret, nonnulli utrumque retinerent, & ita locum apud Moſen ſcriberent citarentve, quos deinde Marcus & Lucas fuerunt ſequuti: & quia duo unius loco ſunt poſita, ideo ordinis ratio non eadem fuit ab omnibus obſervata, quam ob cauſam id quod Marcus præpoſuit, Lucas poſtpoſuit. Quodſi literalem verborum Moſis ſenſum ſpectes, putarim *animam & cor* pro eodem ſumi: *vires* autem ſignificare cordis ſeu animæ adjunctum quoddam, & ideo addi, ut tanto magis exprimatur quomodo ex toto corde totave anima Deus ſit diligendus, ita nimirum ut omnes animi vires intendantur, & ad Dei amorem convertantur.

Secundum præceptum continetur illis verbis, *Et*, ſcilicet diliges, ſeu diligas, *proximum tuum, ſicut teipſum.* Ubi & natura iſtius dilectionis, & ejus objectum, & denique dilectionis modus, conſideranda ſunt. Quanquam de objecto hoc eſt proximo, in alterius quæſtionis enodatione agetur.

Dilectio in eo conſiſtit, ut quæ alteri grata utiliaque ſunt, ei & cupias & præſtes.

Modus dilectionis, ut ſimiliter alteri & cupias & præſtes ea quæ ipſi grata ſunt & utilia, ſicut tibi ipſi. Breviter totius hujus præcepti ratio explicatur à Chriſto, Matth. 7. ℣. 12. ut *omnia quæ volumus nobis præſtari ab aliis, ea nos aliis præſtemus.* Eſt autem de utroque hoc præcepto obſervandum, id cùm per ſe generale ſit, ex ſpecialium præceptorum natura æſtimandum eſſe, & eouſque extendendum quouſque ſpecialium præceptorum ratio extendendum eſſe monet. Itaque ſub Veteri Fœdere non tam multa in ſe complectebantur, ſeu mavis non tam perfecta charitatis in Deum & proximum officia, ut ſub Novo Fœdere: quia ſpecialia Veteris Fœderis præcepta tam perfectam ſanctitatem charitatemque in Deum & proximum, quàm Novi Fœderis ſpecialia præcepta imperant, ab Iſraëlitis non exigebant. Quare vis quidem illorum verborum per ſe ſpectata eadem eſt, ſed ad diverſa tempora diverſamque hominum conditionem relata, nunc perfectiorem, nunc aliquanto imperfectiorem aut minus plenum ſenſum acquirunt. Qua de re & Maldonatus apud Matthæum nonnihil dixit.

Sequitur nunc approbatio iſtius reſponſionis, à Chriſto profecta, qui dixit illi legiſperito, *Rectè reſpondiſti, hoc fac, & vives.* Verba per ſe ſatis ſunt ſimplicia, & intellectu facilia, ſed circa ſententiam aliqua occurrit difficultas. Poſſet enim aliquis dicere, non hanc eſſe rationem vitam æternam conſequendi, ita præſertim, ut ſi quis hoc fecerit, protinus vitam æternam ſit conſequuturus, quemadmodum ultima Chriſti verba videntur ſignificare, quandoquidem fides in Chriſtum iis non comprehendatur, quæ tamen eſt ad vitam æternam conſequendam ita neceſſaria, ut eâ ſolâ Sacræ Literæ Novi Teſtamenti ſoleant complecti univerſam ſalutis adipiſcendæ rationem. Reſpondemus; Etiamſi hæc præcepta per ſe atque abſolute ſumta, non comprehendant omninò fidem in Chriſtum, & ea quæ hujus fidei ſint propria: habitâ tamen ratione temporis & circumſtantiarum, ſeu magis conditionis in qua poſt Chriſti adventum homines ſunt poſiti, etiam fidem in Chriſtum & quæ ejus ſunt propria, illis comprehendi. Etenim Chriſto nondum exhibito, non requirebatur ad Deum diligendum ut quis in Chriſtum crederet, ejuſque mandatis pareret: ſed poſtquam is exhibitus fuit, non potuit quiſquam Deum ita ut par eſt, diligere, hoc eſt diligere ex toto corde, tota anima, totis viribus totaque mente, niſi etiam in Chriſtum crederet, eumque diligeret, & mandata ipſius obſervaret: quandoquidem diximus, ad hujuſmodi dilectionem hoc requiri ut id ſummo ſtudio præſtemus quicquid Deo gratum eſſe animadvertimus, præſertim ſi id ab ipſo ſit præceptum. Jam autem Chriſto exhibito, non modò gratiſſimum Deo eſt in Chriſtum credere, eumque diligere, & mandatis ejus parere: ſed id omnino ab ipſo exigitur, ſeu ab ipſo nobis eſt præceptum: ita quidem ut qui Chriſtum non diligat, Deum ipſum non diligere ſit cenſendus. Deinde, addi etiam & illud poteſt, quòd ita hæc verba ſint concepta, ut non modò ea ratio vitam æternam conſequendi hic intelligi poſſit, quæ Novi Fœderis eſt propria, ſed etiam illa quæ veteri propria fuit: quæ nimirum conſiſtit in exactiſſima erga Deum & proximum charitate, uno verbo in exactiſſima, totius legis, & myſtico quidem ſenſu, ſeu ſenſu perfectiori acceptæ obſervatione. Potuit enim Chriſtus ita rem hanc temperare, ut non videretur tollere penitus velle id quod Lex myſtico licet ſenſu de ratione vitam æternam conſequendi tradidiſſet: præſertim quia modus ille ratus apud eum omnino foret, ſi homines eum obſervarent; vel ſaltem futurus fuiſſet ratus ſi eum homines obſervaſſent: ut Paulus indicat in epiſt. ad Galat. cap. 3. ℣. 21. Interim tamen ita quoque intelligi potuerunt hæc verba, ut ad modum quoque ſub Novo Fœdere præſcriptum accommodari poſſent; & ſignificaretur Chriſtum, licet novum quendam modum vitam æternam conſequendi præſcriberet, non tamen ea quæ Lex de pietate in Deum & proximum præcepiſſet, & ad vitam à Deo promiſſam obtinendam requiſiviſſet, abrogare, ſed potius ſtabilire: quo pacto & Paulus dicit, per Fidem non aboleri Legem, ſed ſtabiliri. Rigor enim tantùm ei detractus eſt, res autem ipſa manſit.

Sequitur nunc altera hujus colloquii pars, in qua de altera quæſtione, à Legiſperito propoſita agitur. Primò ergo narratur à Luca, quomodo ea quæſtio fuerit à Legis perito propoſita. Secundo, quomodo ad eam Chriſtus reſponderit, & Legiſperitum illum officii monuerit. Prius fit ℣. 29. Ubi primùm narratur quo animo quove conſilio hanc quæſtionem Chriſto propoſuerit Legiſperitus. Secundò quæ fuerit quæſtio quam propoſuerat.

Prius eſt in verbis, *Is autem volens juſtificare ſeipſum.* Quæ verba duplici modo accipi poſſe videntur. Primò ita ac ſi dictum eſſet, voluiſſe illum hominem oſtendere, ſe non tentandi cauſâ ſed ſeriò quæſtionem priorem Chriſto propoſuiſſe, & habuiſſe ſe cauſam non exiguam cur eam quæſtionem moveret, nempe ut hoc pacto ad hanc quæſtionem quæ non ſatis explicata eſſet, ſed inter legis etiam peritiſſimos adhuc controverſa, deveniret, & quiſnam ſit proximus ille qui diligi à nobis jubeatur, recte cognoſceret. Secundò ita accipi poſſunt hæc verba, quaſi dictum eſſet; eum voluiſſe hoc pacto oſtendere, ſe legis obſervantem eſſe, & eam ob cauſam quæſtiones has proponere, quòd vellet mentem legis recte cognoſcere, ut eam porrò etiam tanto rectius obſervaret. Prior explicandi ratio nobis magis probatur. Videntur enim hæc verba quodammodo oppoſita illis ℣. 25. ubi dictum fuerat eum tentandi Chriſti cauſâ quæſtionem illam propoſuiſſe. Quare quum poſtea animadverteret, artem hanc ſuam à Chriſto deprehenſam oſtenſamque fuiſſe, & ſe quodammodo ſeipſum prodere fuiſſe coactum, voluiſſe eum hanc nihilominus ſuſpicionem tollere, & alia quæſtione propoſita oſtendere non ſine cauſa, nec tentandi tantùm gratiâ ſeſe interrogaſſe. Sciviſſe quidem ſe quo pacto ad priorem quæſtionem eſſet reſpondendum, ſed voluiſſe tamen eam ob cauſam Chriſto quæſtionem illam proponere, ut ex ejus reſponſione occaſionem haberet de altera quæſtione quæ eſſet difficilior & magis implicata, ſententiam ejus rogandi. Accedit illud, quod non appareat quam cauſam habuerit Lucas dicendi eum hoc conſilio propoſuiſſe hanc Domino Jeſu quæſtionem quod vellet ſe juſtificare, non inquam magis in hac quæſtione quàm in priori. Nam ſi hac ratione opinionem

illam

illam captavit Legiſperitus quod quæſtionem ad legem ſpectantem Chriſto proponeret, quod nonniſi hominis illius eſſet qui juſtitiæ eſſet ſtudioſus; non video cur id hac magis quæſtione quàm illâ præſtiterit. Imò priori longe magis id videretur quæſiviſſe, quandoquidem ibi quæſivit ut vitam æternam conſequatur, quod videtur eſſe hominis qui pietati ac juſtitiæ ſit deditus: præſertim cùm ex reſponſione poſtea apparuerit ipſum ita judicaſſe, omninò pietatem in Deum ac proximum ſibi eſſe colendam, ſi vitam æternam conſequi velit. Quod ſi dicas, hac eum ratione exiſtimationem juſtitiæ conſequi voluiſſe, quòd hac quæſtione propoſita voluerit poſtmodum oſtendere ſe proximum ſuum dilexiſſe; non apparet quomodo ea de re Lucæ conſtiterit, nempe ex ipſa re geſta: Quandoquidem nihil poſtea addidit legiſperitus ille quod huc ſpectaret. Et credibilius eſt, ſi hoc legiſperitus ille voluiſſet, eum dicturum fuiſſe cum juvene illo de quo eſt in hiſtoria euangelica Matth. 19. ſe ea ab adoleſcentia vel ſaltem hucuſque obſervaſſe. Neque eſt quod dicas, vocem *juſtificandi* id non ferre: *juſtificare* enim eſt hoc loco juſtum ſeſe oſtendere, quod ut ad univerſam hominis vitam referri ſolet, ita etiam ad certum hominis factum: quo pacto judex reum etiam quum de certo tantùm facto ſermo eſt, juſtificare dicitur, hoc eſt juſtum pronunciare, quum eum abſolvit. Quare nil etiam prohibet, quominus quis poſſit dici ſeipſum juſtificare, quum reſpectu certi facti oſtendere conatur quòd ſe in eo recte geſſerit, nec quicquam malo aut fraudulento animo fecerit.

Quæſtio quam homo ille Domino Jeſu propoſuit eſt illis verbis expreſſa, *Et quis eſt meus proximus*? Vocula & inferendi quodammodo vim habet. Reſponſio Chriſti ad quæſtionem propoſitam refertur ſat fuſe, ab initio verſ. 30 uſque ad finem 37. Reſpondet autem parabolâ propoſita. Cujus protaſis partim à Chriſto ipſo exponitur, partim ex ipſo juriſperito iterum elicitur: ut ipſius judicio confirmata, tanto majorem ad ipſum monendum movendumque vim habeat. Deinde breviter applicatio ejuſdem ſubjicitur. Ad ſermonem autem Chriſti referendum accedens Lucas, aditum his verbis ſibi facit, dum ait: *ſuſcipiens autem Jeſus dixit:* hoc eſt eum Legis periti ſermonem excipiens, breviter, ei ſermoni reſponſionem ſtatim ſubjungens, & ex eo ſermonis anſam ac materiam ſumens. Jam quod ad ipſam parabolæ illius protaſin attinet, in ea exemplum proponit hominis qui charitatem exercuerit eximiam in hominem alienigenam, eique hoc pacto proximus evaſerit, eumque tanquam proximum ſuum tractaverit: quum alii ejuſdem gentis homines, ejuſdem inquam cum homine illo miſero, & tales quidem qui legis & videbantur & debebant eſſe ſtudioſiſſimi, nullum ei charitatis officium præſtitiſſent. Et primùm quidem, calamitoſum illum hominem nobis ſpectandum proponit: deinde eos qui charitatem in eum vel exercere neglexerant, vel exercuerant. Tum comparationem inter eos inſtituit, ac judicium ea de re ipſius legiſperiti elicit. Quod ad perſonas illas attinet, miſerum illum hominem nobis ſpectandum proponit ℣. 30, ubi ait: *Homo quidam deſcendit à Jeroſolyma in Jericho &c.* Ubi quum dicit hominem illum deſcendiſſe Jeroſolymis Jerichuntem verſus, id non obſcure ſignificat, eum fuiſſe Judæum, & quidem Jeroſolymitanum civem vel incolam. Neque enim id ſolùm videtur ſignificare velle, eum hominem Jeroſolymis tantùm diſceſſiſſe, ſed quum Jeroſolymis aliàs habitaret, Jerichuntem inde tetendiſſe. Ea verò res tanto magis pertinet ad oſtendendam, hinc quidem Sacerdotis & Levitæ, qui charitatem miſero non oſtenderint immiſericordiam, partim ad commendandam hominis alienigenæ, & quidem Samaritani charitatem: quam in eum exercuit qui & Judæus eſſet, & præcipuæ adhuc urbis incola. Quòd autem *deſcendiſſe* dicitur Jeroſolymis Jerichuntem, id locorum ſitum indicat: nempe quòd Jeroſolyma editiori loco ac montoſo eſſet ſita; Jericho autem loco humiliore, ad Jordanem fluvium. Videtur ideo Jerichuntem denominaſſe tanquam itineris hujus metam, ut id quod de latronibus in quos inciderit viator ille, ſtatim ſubjicit, evadat veriſimilius. Eſt enim credibile id quod à viris doctis ſcribitur, fuiſſe vias inter utramque urbem latrocinis infeſtas. Jam quod ad calamitatem attinet, ea his eſt verbis comprehenſa, quòd inciderit in latrones qui & ſpoliarint eum, & vulneribus ipſi inflictis abierint, ac ſemimortuum reliquerint, ſeu animam jam prope agentem. Gravem ſanè hominis calamitatem, & conditionem periculoſiſſimam, in qua tamen auxilio aliquis eſſet locus, deſcribit; ut ex gravitate calamitatis, in qua tamen adhuc auxilio eſſet locus, illinc quidem intelligeretur immiſericordia Levitæ ac Sacerdotis, hinc autem cura ac ſolicitudo in eo juvando & magnitudo charitatis quam ei alienigena exhibuit.

Sequuntur nunc ſecundo loco perſonæ illæ quæ charitatem calamitoſo illi homini, vel non exhibuerunt, vel exhibuerunt. Et primò illi qui non exhibuerunt, licet maxime deberent, quum Legis videri vellent eſſeque deberent obſervantiſſimi. Sunt autem duæ tales perſonæ, Sacerdos, & Levita. Qui quo pacto à ſe invicem diſtinguantur, ſatis notum eſt. Levitæ enim illi appellari ſolent, qui quum ex Levitica eſſent tribu, ſacerdotio tamen non fungerentur, propterea quòd ex Aharonis familia non eſſent: ad quam ſolam ſacerdotium legale fuerat divina lege adſtrictum: quum interea tamen in templo aliis fungerentur miniſteriis. Uti in libro Numerorum aliiſque Sacrarum Literarum locis, præſertim 1. Paral. videre eſt. Qui Sacerdotibus oppoſiti generale Levitarum nomen retinent: licet & Sacerdotes Levitæ habita ratione tribus ac familiæ eſſent. Patebat autem ad Sacerdotium omnibus Aharonis poſteris aditus, modò ad id inepti aliqua ratione non eſſent: atque adeo fungi omnes hoc munere ſolebant, ubi nempe fuiſſent certis ritibus conſecrati. Etiamſi unus tantum ex illis ſummus eſſet Pontifex, cui ſoli in anniverſario Sacrificio licebat adyta interiora, ſeu ſanctum ſanctorum ingredi. De utroque autem dicit eum forte fortuna cùm per eandem viam deſcenderet, vidiſſe quidem hominem tam miſerum, ſed è regione tranſiviſſe: indicans utrumque charitatis erga proximum fuiſſe expertem: quum neutrum calamitas illius hominis quicquam moverit, ut eum aliqua ſaltem ratione juvarent. Et de utroque quidem expreſſe dicit, eum vidiſſe hominem: ne quis cogitare poſſet, quia eum jacentem non animadverterint, ideo præteriiſſe. Non eſt autem dubium quin hujus hominum generis mores notare voluerit Chriſtus, & ſignificare, Sacerdotes ac Levitas, qui ſacris eſſent addicti, & aliis legem proponere ſolerent, & ejus obſervantiſſimi videri vellent, ea tamen haudquaquam obſervare ſolere, atque inprimis charitatis in proximum magno laborare defectu. Solet enim Chriſtus parabolas petere ex iis rebus quas uſus comprobat, & conſuetudini eas attemperare.

Succedit nunc is qui charitatem tantam in calamitoſum illum hominem exercuit. Qui primum deſcribitur à natione ſeu gente: quanquam ita ut & religio ſimul non obſcure ſignificetur, qua itidem erat à calamitoſo illo homine diſtinctus. Deinde charitas illius erga iſtum hominem, ejuſque effecta enumerantur Natio ſimul & religio indicatur dum dicitur fuiſſe *Samarita*. Quinam iſti fuerint, ſatis ex lib. 4 Reg. 17. 24. & 2 Paralip. itemque ex libro Eſdræ & Nehem. conſtat. Fuerunt autem inprimis Chutæi. Quanquam enim ex pluribus fuerunt populis, quos Rex Aſſyriorum Salmanaſſar in Samariæ regnum ſeu regionem à decem tribubus Iſraëlitarum antea cultam, loco illarum tribuum inde abductarum, ex Media tranſtulit; ii tamen interdum Chutæi tantùm ſimpliciter dicuntur, proculdubio eam ob cauſam quòd numero cæteros ſuperarent. Quantum autem fuerit inter iſtos Samaritas & Judæos odium, ex æmulatione quadam ortum, tum liber Eſdræ & Nehemiæ, tum Joſephi hiſtoria teſtatur, tum ſatis indicat ipſa hiſtoria Euangelica non uno loco: & controverſia etiam de religio-

gione indicatur à fœmina Samaritana, cum qua Chriſtus colloquutus fuiſſe ſcribitur. Vide Joh. 4. ℣. 20. Hoc propterea memoratur à Chriſto, ut indicet nec gentis nec religionis etiam diſcrimen, nec odia quæ alioquin inter diverſas gentes vigeant, obſtare cuiquam debere quominus aliis in calamitate poſitis proximi fiamus, & ipſos proximorum inſtar tractemus. Eratque exemplum in Samaritano propoſitum, ad hominem Judæum qualis erat ille Legiſperitus tanto magis convincendum aptiſſimum: Quandoquidem majus Judæis cum Samaritanis interceſſit odium quàm cum aliis gentibus. Et quod hic quoque vim aliquam habet, majus videtur fuiſſe odium Judæorum erga Samaritanos, quàm horum adverſus illos: & hi illorum amicitiam ſæpe ambierunt, & pro ipſorum cognatis ſeſe venditarunt, ab illis ſemper ſpreti, ſemper repulſam paſſi. Unde tanto notabilior eſt hujus Samaritani charitas, quòd illius gentis homini officia charitatis tot tantaque præſtitit, à qua ſua gens tantopere contemneretur, & cui ipſe cum ſuis adeo inviſus eſſet. Jam ad deſcribendam ejus charitatem charitatiſque effecta progrediens, ad ea recenſenda accedit, commemorata cauſa eorum procatarctica ſeu occaſione; quæ fuit quòd iter illac fecerit, atque ad hominem illum calamitoſum venerit, (vel ut vulgata verſio habet, *ſecus illum* aut in locum illum juxta quem miſer jacebat) eumque conſpexerit. Inde enim oritur charitas, quod calamitatem hominis cernamus oculis, vel ſaltem cernere nobis quodammodo videamur. Porrò charitatem illius deſcripturus, primò ipſum charitatis ſeu mavis miſericordiæ affectum exprimit, ſecundò illius ut diximus effectum. Affectus eſt, *miſericordiâ commotus eſt*, ſeu quæ vis verbi eſt, viſceribus fuit commotus. Qui affectus conſiſtit in dolore ex aliena calamitate orto, & impetum in ſeſe habet, hominem è calamitate liberandi. Effecta recenſentur aliquot. Primum eſt quòd ad eum accedens, obligaverit vulnera ipſius, oleo & vino infuſis. Quanquam id etiam in duo effecta diſcribuere liceret, nempe acceſſum ad hominem, & vulnerum obligationem. Qua in re non tam impenſa quàm cura ac labor hominis conſpicitur, in homine illo ſervando atque ſanitati reſtituendo. *Oleum & vinum* dicitur infudiſſe, non aliud aliquod unguenti aut emplaſtri genus adhibuiſſe, quia non hæc ſed illa viator, jumento cui inſidebat ſecum ferebat, in uſus ſuos. Secundum effectum fuit, quòd eum jumento ſuo impoſitum duxerit in publicum hoſpitium: qua in re & labor ipſius conſpicitur, & moleſtiæ tolerantia, quòd ipſe maluerit pedes ire dummodo homini calamitoſo conſuleret. Tertium effectum eſt, quod *curam ipſius habuerit*, nempe etiam in ipſo hoſpitio. Quaſi dicat; non aliis jam hominis illius curam commendavit, tanquam ſatis officio jam functus; ſed ipſemet quanquam ad alios jam deductum curavit, & ut refocillaretur, ac valetudini reſtitueretur operam dedit. Quartum quod ſumtum etiam inde abiens in eum impenderit, & curam ejus hoſpiti ita commiſerit, ut etiam in poſterum ſiquis in eum ſumtus ab hoſpite fieret, redditurum ſe promiſerit. Quod dicitur *ſequenti die egreſſus*, id emblema eſt; ut & illud, quod *hoſpiti* potius rem commendaverit quàm cuipiam alii. Hoc enim per ſe ſolum ſpectatur, quod ſumtum impenderit. Prius enim illud ideo dicitur, quòd ſignificatum antea fuit, eum iter habuiſſe aliò, & caſu tantùm in hominem illum incidiſſe. Poſteriùs verò quia dictum fuerat, eum utpote viatorem, in hoſpitium publicum deduxiſſe miſerum illum hominem: quum viatoribus non inter ſuos verſantibus locus communis ſit publicum hoſpitium ſeu diverſorium. Dicitur autem non tantùm promiſiſſe ſumtum, quod ii nonnunquam faciunt qui nihil præſtare cogitant, ſed in anteceſſum jam dediſſe *duos denarios*, qui ſi ad noſtram monetam qua nunc utimur redigerentur, aliquantum ultra 20 groſſos conficerent. Quod etſi quiſpiam credere poſſit eſſe exiguum; tamen ſi ſpectetur locorum ac regionum iſtarum, illo tempore ratio, ac rerum omnium copia ſimul & vilitas, non plane exiguum cenſeri poteſt: præſertim ſi conſideres, & viatorem illum fuiſſe, qui in ſuos non in alienos uſus pecuniam ſecum in via tulerit, & præterea paratus fuerit in reditu, ſi quid amplius erogaretur hoſpiti rependere. Hoc pacto ſignificatur eum hominem nihil prætermiſiſſe officii quod homini miſero præſtare poſſet, & occupationes ipſius itineriſque ratio ullo modo ferret. Nam quod ipſemet ei poſthac non aſſederit, nec in hoſpitio unà permanſerit, hoc ratio itineris, ejuſque cauſa ſive neceſſitas non permiſit: & tamen abſentiam quoque ſuam compenſari hoſpitis diligentiâ ſuo autem ſumtu voluit.

Harum perſonarum factis ita deſcriptis, ad comparationem earum inter ſeſe accedit, habita ratione quæſtionis ab initio propoſitæ; & de illa ipſius Legiſperiti judicium exquirit, & reſponſionem elicit. Quærit ergo verſ. 36, *Quis ergo* inquit, *horum trium videtur tibi proximus factus fuiſſe*, ſeu exſtitiſſe, *illius qui inciderat in latrones?* Quæſtio hæc ipſa intellectu eſt facilis: ſed ex ea nobis difficilior oritur quæſtio, quomodo hoc ad quæſtionem ab initio propoſitam faciat? Etenim non id quæſierat Legiſperitus, cuinam ipſe fieri deberet proximus, ſed quis ipſi eſſet proximus, quemque proinde diligere deberet. Diverſæ ſunt ea de re ſententiæ: ſed ex eis duæ tantùm hoc loco videntur commemorandæ. Prima eſt quòd non tam ad verba quæſtionis à Legiſperito propoſitæ reſponſionem ſuam accommodaverit Chriſtus, quàm ad ipſius mentem, ſeu ad id quod ſpectabat, vel ſpectare videri vellet, nempe ut conſtaret quemnam diligere deberet, ut ita præcepto Legis de diligendo proximo ſatiſfaceret. Id verò illum ſatis, ſi ſcopum hunc ſpectes docuit Chriſtus, dum ei in hac parabola oſtendit, & exemplo Samaritani propoſito eum monuit, ut cuivis homini calamitoſo, & auxilio illius indigenti, licet alienigenæ, licet aliis ſacris addicto, & denique inimico, vel ex inimica gente orto, proximus evaderet, ſeu proximi atque amici officia præſtaret: hoc enim pacto eum legi illi de diligendo proximo abunde ſatiſfacturum. Quod ut efficeret Chriſtus, argute quæſtionis verba aliquomodo retinens, in ſententiam paulò diverſam flexit: ut evitata moleſta ac ſpinoſa de voce proximi controverſia, inter Legis doctores ut credibile eſt admodum controverſa, rem tamen ipſam maxime utilem ac neceſſariam hominem illum doceret. Itaque eo rem deduxit ut ipſe Legiſperitus cogeretur ei ea in re aſſentiri: qui fortaſſe ſi Chriſtus de voce proximi ita diſſeruiſſet ut ipſe cupierat, controverſiam illi fuiſſet moturus, plus contentionis quàm utilitatis habituram. Altera ſententia eſt, voluiſſe Chriſtum non ad id reſpondere quod ille quæſierat, ſed quod quærere potius debuerat: quaſi dixiſſet; non tam de eo labores quis ſit tuus proximus, quàm ut ſtudeas fieri cuivis homini ope tua indigenti proximus. Sed prior explicatio magis nobis probatur. Nam ſi poſteriorem admittas, dicendum erit, Chriſtum quæſtionem illam Legiſperiti tanquam parum utilem rejicere, & de illa dicere nolle: quum tamen verba illa de quibus nunc agimus omnino ſignificent illum de eo dicere voluiſſe, quis huic aut illi ſit exſtiteritve proximus. Quod ſane indicat, eum utut non ita directè ad quæſtionem propoſitam reſpondere voluerit, reſpondere tamen aliqua ratione voluiſſe, quod fiet ſi priorem ſententiam amplectamur. Et ſane cauſa non appareret, cur hanc quæſtionem, ita ut poſterior fert explicatio rejicere voluerit Chriſtus, cùm in ea non parum eſſet ſitum, ad legis intelligentiam & exſequutionem. Incidit & hæc aliquando ſententia, Chriſtum utut directe ad quæſtionem propoſitam non reſponderit, indicaſſe tamen quid reſpondendum ſit: cùm enim docuerit, Samaritanum proximum

mum evaſiſſe homini Judæo, licet alia gens, alia ſacra hujus & illius eſſent; indicaſſe eum hac ratione, eum quoque proximum qui à nobis diligendus ſit eſſe poſſe qui alterius ſit gentis, & aliis ſacris addictus: præſertim quum nulla ſit cauſa cur ſi alterius gentis ac religionis homo eatenus mihi poſſit eſſe proximus, quatenus amici officium mihi præſtet, non eatenus etiam proximus eſſe poſſit quatenus ei amici officia à me ſint præſtanda. Ut ergo ad verba Euangeliſtæ revertamur, ſubjicit quæſtioni à Chriſto propoſitæ reſponſionem Legiſperiti ℣. 37. Dicit enim eum reſpondiſſe, *Qui fecit miſericordiam cum ipſo*, ſcilicet is proximus factus eſt illi qui in latrones inciderat. Miſericordiam facere cum aliquo, Hebraica phraſi eſt miſericordem ſe erga aliquem præbere, & officia cuipiam præſtare ea ad quæ miſericordia impellit. Rectè autem ita reſpondit, quandoquidem nomen id Hebraicum quod *proximi* voce redditur à Græcis, ſignificat amicum: amici autem officia, non ſacerdos, non Levita, miſero illi homini præſtiterat, ſed Samaritanus tantum. Itaque hunc, non duos illos, proximos illi exſtitiſſe ſeu evaſiſſe, Legiſperitus ille recte judicavit.

Supereſt breviſſima applicatio parabolæ, admonitione comprehenſa, qua jubet Legiſperitum Chriſtus, imitari Samaritanum, cùm ait: *Vade & tu fac ſimiliter*. Quaſi dicat, Age igitur, & tu quoque imitatus Samaritanum illum, cuivis homini ope tua indigenti, nullâ habita ratione generis, aut etiam religionis, ſuccurre, & charitatis officia præſta. Sic nempe legem illam de proximo diligendo impleveris.

Lucæ 25. à verſ. 13 ad verſ. 35.

IN his verbis deſcribitur, quomodo Chriſtus eo quo reſurrexerat die duobus diſcipulis Emmauntem euntibus apparuerit; & non pauca cum illis collocutus, tandem ab illis fuerit agnitus. Tria autem hic exponuntur. 1. Antecedentia iſtius congreſſus, ac colloquii Chriſti quod cum diſcipulis habuit. 2. Ipſe congreſſus, & quæ in congreſſu illo utrinque dicta vel facta ſunt. 3. Nonnulla iſtius congreſſus ac colloquii conſequentia.

Primum continetur ℣. 13. & 14. Ubi & quinam illi fuerint quibus poſtmodum apparuit Chriſtus, & quo tempore, & in quem locum iverint, & denique quid in itinere egerint, exprimitur. Quod poſtremum ℣. 14 ita exprimitur, *Et ipſi colloquebantur inter ſe mutuo de omnibus his quæ contigerunt*, hoc eſt & de morte Chriſti, & de indiciis reſurrectionis ipſius, de quibus eo die audiverant, ut ipſimet inferiùs Domino Jeſu ea de re interroganti ſignificant. Quum enim res illæ & maxime inſignes eſſent, & ad ipſos plurimum pertinerent, & tam recens eſſent factæ, ideo mentes ipſorum totas ad ſe converterant, ut nulla illis eſſet alia ſermonum materia. Hîc ſolet tractari à concionatoribus locus communis, qualia debeant eſſe colloquia Chriſtianorum, etiam in itinere.

Quod ad ſecundum loci membrum attinet, ejus duæ iterum ſunt partes. Primò enim narratur, quid inter Chriſtum & illos fuerit factum dictumve in ipſo itinere. Secundò, quid in meta itineris, hoc eſt ipſo loco ad quem tetenderant.

In priori parte tria exponuntur, 1. Acceſſus Chriſti ad diſcipulos, ſeu cum eis congreſſus. 2. Cauſa cur ab illis non fuerit agnitus. 3. Colloquium inter ipſos & Chriſtum. Primum eſt ℣. 15. ubi dicitur quòd ipſorum colloquio & diſputationi intervenerit Jeſus, & cum illis unà iverit. Hîc ſolent allegorias ſectari plerique, quod cùm de rebus ſacris agunt fideles, Chriſtus interveniat libenter. Secundum exprimitur ℣. 16. nempe quod oculi ipſorum retenti fuerint, quominus eum agnoſcerent. Hoc quomodo factum fuerit, ex Marco quodammodo intelligimus, qui ait eum duobus illis diſcipulis, *manifeſtatum fuiſſe in alia forma*. Apparet nimirum Chriſtum, alium quodammodo vultum & totius corporis habitum, quàm quo antea fuerat quique illis erat notus præſe tuliſſe, & hac ratione ipſorum oculos impeditos fuiſſe, quominus eum agnoſcerent. Credibile eſt etiam vocem immutaſſe: quæ omnia ipſi præſtitu fuerunt admodum facilia. Quanquam haud negaverimus occulta quoque vi ipſorum viſum fuiſſe à Chriſto impeditum, quominus eum tunc agnoſcerent. Fecit id autem eam ob cauſam, ut haberet materiam atque occaſionem cum ipſis ex Scriptura Sacra de morte ac reſurrectione ſua diſſerendi, & eam comprobandi, & ſic illorum quoque fidem explorandi, utrum nimirum crediturі eſſent reſurrectioni ipſius, ſolis Scripturæ dictis atque argumentis confirmatæ: præſertim quum jam ejus quædam haberent indicia ac nuncios; non exſpectato eo ut jam ipſis oculis rem cernerent. Hujus autem rei occaſio periiſſet, ſi ſe ipſis ſtatim forma illis nota conſpiciendum præbuiſſet. [Deus fidem hominum exercet, dum non ſemper ita omnia hominibus aperit, ut nullam poſſint habere dubitandi anſam; ſed à parvis initiis progreditur, ut quodammodo exploret utrum hominum animi ſint ſeſe inclinaturi in eam partem quæ veritati propior eſt, etiamſi nondum res ſit adeo clara: modò majora illius exſtent argumenta quàm contrariæ falſitatis. Hinc apparet animus veritatis ſtudioſus, etiamſi pondera videantur dubia, tamen quia præponderare videtur veritatis pondus, eo debet eſſe contentus is cui veritas cordi eſt.]

Sequitur tertium, nempe colloquium inter Chriſtum & ipſius diſcipulos. Ubi primò oſtenditur, quomodo Chriſtus ipſos ad colloquium provocaverit, & ut colloquii ſui argumentum ac ſcrupulos in animis ſuis enatos expromerent, impulerit. Secundò ſermo illorum diſcipulorum, ſui colloquii argumentum, ac dubitationes referentium. Tertiò ſermo Chriſti quo utrumque redarguit ſimul atque erudiit, ac dubitationes illorum diſcuſſit.

Primum eſt ℣. 17. *Dixit autem ad illos, Qui ſunt ſermones &c.* Sic nimirum ſæpe facimus, cùm ad animi ſui ſenſa aut ſcrupulos expromendos alterum incitare volumus, ut licet probe intelligamus quid ille velit, quidve ſentiat, tamen eum interrogemus. Itaque Chriſtus, licèt probe ſciret quid inter ſe illi agerent, eos ipſos tamen interrogavit, ut occaſionem haberet tanto majorem eos & arguendi & erudiendi.

Hinc poteſt per allegoriam elici, Deum interdum præbere nobis occaſiones inquirendi veritatem. Cupit Chriſtus ignorantes erudire, & huic rei eſt intentus. Quodſi ipſemet ſermonem quem poſtea habuit, ita intuliſſet, ut ſcire videretur quid illi colloquerentur, ſtatim eos ut ipſum cognoſcerent impuliſſet. Siquidem inde protinus agnoviſſent eum illa quoque ſcire quæ non audiviſſet, nec naturali aliqua ratione cognoviſſet. Idem etiam apparet paulò pòſt ℣. 19. ubi perrexit Chriſtus interrogare, quænam illa eſſent quæ unus ex illis diſcipulis contigiſſe dixerat. Secunda illius colloquii pars, hoc eſt ſermo iſtorum diſcipulorum exponitur, à ℣. 18, uſque ad finem 24. Ubi primò unius ex illis diſcipulis ſermo refertur, qui admirationem quandam continet, ex illa interrogatione ortam, & aditum ad rem de qua inter ipſos agebatur plenius explicandam. Deinde res tota ab utroque dilucidius ac fuſius explicatur, & colloquii ipſorum argumentum plenius exponitur. Prius fit ℣. 18. ubi dicitur reſpondiſſe unum ex illis diſcipulis, cui nomen fuerit Cleopæ, & Chriſto dixiſſe, *Tu ſolus habitas* vel tanquam incola vivis *Jeroſolymis, & non ſcis quæ facta illic ſint hiſce diebus*. Ubi ſi vox παροικεῖς ſignificat incolatum tantùm, qui extraneis non civibus aut indigenis convenit, ſenſus erit; Mirum mihi eſt, te rem tantam tam vulgo notam ignorare unum, quæ non civibus tantùm noſtris, ſed & omnibus qui nunc feſti

inpri-

inprimis cauſa Jeroſolymis degunt extraneis, adeo nota eſt, ut hæc una videatur nunc eſſe ſermonum ac colloquiorum inter eos materia. Quare ne interrogare quidem debebas, qua de re inter nos ſermoeſſet, etiamſi tandem incola tantùm ſis, non civis aut indigena. Sed poteſt tamen vox παροικεῖν latius extendi, ita ut quamvis habitationem ſignificet, & civibus quoque atque indigenis conveniat. Sequitur poſtea altera Chriſti interrogatio qua ad rem totam plenius explicandam, & ſcrupulos quibus urgeantur expromendos. Chriſtus diſcipulos ſuos impulit, & eorum ad illam interrogationem reſponſio, ℣. 19 & ſequentibus. Chriſtus enim adhuc ita agens, ac ſi ignoraret quid Cleopas dicere vellet, quærit quænam illa ſint quæ iſtis diebus Jeroſolymis eſſent geſta. Reſponſio primò iterum rem ſummatim proponit, ſecundò eam explicat ac fuſius deſcribit. Propoſitio brevior eſt, quum reſponderunt Chriſto, *ea quæ de Jeſu Nazaræno*, hoc eſt illa eſſe quæ Jeſu Nazaræno contigerint, de cove narrentur, hæc illa eſſe quæ dixerit his diebus Jeroſolymis facta eſſe, quæque neminem ignorare putarit. Explicatio & enarratio uberior iterum bipartita eſt. Nam primò deſcribitur ipſe Chriſtus, ejuſque ſingularis præſtantia. Secundò ea quæ ipſi iſtis diebus contigerint. Deſcriptio Chriſti ejuſque ſingularis præſtantiæ, continetur illis verbis, quòd fuerit, *vir propheta potens in opere & ſermone, coram Deo, & omni populo*, hoc eſt propheta ejuſmodi qui & multa inſigniaque ediderit miracula, & præclariſſima docuerit, & Deo teſte, ſeu revera, & judicio univerſi populi; ſeu cujus & in miraculis edendis & in docendo facultas, non modò populo fuerit probata, & ſummam apud eum admirationem meruerit; ſed revera etiam talis qualis populo fuerit viſa, exſtiterit. Ea verò quæ Chriſto nuper contigerint, duo recenſet. Alterum ad mortem ipſius pertinet; alterum ad ipſius reſurrectionem. Prius commemoratur verſ. 20, & 21. Ubi primùm & authores mortis, nempe ſummi Sacerdotes, ac principes populi, & mortis genus exprimitur, nempe crucifixio: & quàm id ſuæ ſpei atque exſpectationi adverſum fuerit, oſtenditur: præſertim cùm jam tertius ab eo tempore quo hæc contigerint, labatur dies. Quod poſtremum narratur verſ. 21, ubi dicitur: *Nos autem ſperabamus quod ipſe ſit qui redemturus eſſet Iſraëlem*, hoc eſt è ſervitute populum Iſraëliticum liberaturus, & è poteſtate Romanorum in libertatem vindicaturus. *Sed cum his omnibus tertia hæc dies nunc labitur, ex quo hæc facta fuerunt.* Quaſi dicat verùm jam tertia labitur dies ex quo ille tam infami morte fuit è vivis ſublatus, ita ut ſpes videatur nulla amplius ſupereſſe fore ut is populum Iſraëliticum liberet. Sequitur id quod ad reſurrectionem Chriſti ſpectat, quod diſcipuli illi ita recenſent, ut non in gaudii ſed majoris potiùs perturbationis occaſionem ac materiam convertant. Et primò quidem quid mulieres ea de re narraverint; ſecundò quomodo quidam ex ipſis etiam diſcipulis rem eandem exploraverint, & veram eſſe compererint. Prius fit verſ. 22, ubi & effectus commemoratur, nempe perturbatio diſcipulorum, quæ orta fuerit ex illo ſermone mulierum: deinde quid mulieres illæ de reſurrectione Chriſti compererint; nempe quòd quum mane ad ſepulcrum veniſſent, non reperto corpore Domini redierint, affirmantes, Angelos ſibi apparuiſſe, qui dixerint Chriſtum vivere. Poſterius verſ. 24, ubi dicitur abiiſſe quoſdam eorum qui cum ipſis degant, ad monumentum, & reperiſſe ita quemadmodum & mulieres dixerint, ſed ipſum Dominum non vidiſſe. Ubi verba illa, *& repererunt ita quemadmodum & mulieres dixerant*, non ſunt ita accipienda, ac ſi Angelos etiam illos ibi reperiſſent, qui mulieribus antea apparuerint. Id enim hiſtoria ſacra, & ea inprimis quæ Johannes ea de re ſat fuſe narrat, nequaquam comprobant, imò potiùs refellunt: ſed referendum hoc eſt ad alias rei iſtius circumſtantias: nempe quòd lapis ab oſtio ſepulcri fuerit amotus, quòd linteamina ſola illic fuerint relicta, & ſi quæ ſint his ſimilia.

Sequitur nunc reſponſio Chriſti ad hunc diſcipulorum ſermonem, qua illos & arguit, & erudit. Primùm enim eos reprehendit ob ſtuporem quendam, & tarditatem animi, in credendo iis quæ loquuti ſunt prophetæ, verſ. 25. Deinde cauſam ejus rei affert cur eorum inſcitiam & incredulitatem tantopere reprehendat: duo præcipua prophetiarum de ſeipſo capita proponens verſ. 26. Et denique rem illam declarat, aut potiùs declaraſſe ac confirmaſſe ſcribitur, explicatis ea de re prophetarum omnium teſtimoniis.

De primo dicitur, quòd Chriſtus ad hunc modum alloquutus fuerit diſcipulos illos: O *amentes* ſeu mavis inconſiderati, *& tardi corde, ad credendum ſuper omnia quæ loquuti ſunt prophetæ.* Quaſi dicat: ô quam eſtis ſtupidi, qui minime conſideretis quæ à prophetis ſunt olim prædicta, quamque difficulter adducimini ut illis fidem adhibeatis.

Secundum his verbis continetur; *Nonne hæc oportebat pati Chriſtum, & ingredi in gloriam ſuam?* quaſi dicat. Nonne hoc eſt à prophetis prædictum, Chriſtum ex Dei decreto debere & pati mortem truculentam, & hac demum interveniente, ad cœleſtem gloriam ſummumque imperium evehi? Quæ duo infra his verbis explicantur, verſ. 46, & 47. *Ita ſcriptum eſt, & ita oportebat pati Chriſtum, & reſurgere ex mortuis tertia die, & prædicari in nomine ipſius pœnitentiam, & remiſſionem peccatorum in omnes gentes, initio facto ab Jeroſolyma.* Ubi illius gloriæ Chriſti & initium commemoratur, nempe reſurrectio ipſius tertio poſt mortem die conſequuta, & ex effectu longe diviniſſimo, gloriæ illius perfectio ac complementum, intelligendum relinquitur: nempe quòd debuerit ipſius juſſu, authoritate, atque imperio prædicari per omnes terras ac gentes, ſeu mavis omnibus terræ gentibus, & pœnitentia, & peccatorum remiſſio: quarum rerum illa univerſam pietatem, præceptis Chriſti comprehenſam, hæc felicitatem ſempiternam complectitur. Hæc duo comprehendit etiam Petrus 1. epiſt. cap. 1. verſ. 11. Ubi dicit Spiritum Chriſti qui in prophetis fuerit antea, fuiſſe teſtatum paſſiones in Chriſtum caſuras, & quæ has eſſent ſequuturæ glorias.

De tertio ita ait Lucas, rem breviter potius perſtringens, quàm explicans; *Et incipiens à Moſe & ab omnibus prophetis, interpretabatur*, ſeu explicabat *ipſis, in omnibus ſcripturis, ea quæ de ipſo*, ſcilicet ſcripta eſſent. Intelligenda autem hic ea eſſe videntur quæ ad mortem & reſurrectionem atque exaltationem Chriſti pertinent. Quanquam fortè non omnia prorſus quæ in ſingulis prophetis exſtarent, ſed illuſtriora tantùm fuit perſequutus. Neque enim dicit quòd omnia fuerit interpretatus, ſed quòd ea quæ de ipſo ſcripta eſſent in omnibus ſcripturis, ſeu quavis ſcripturæ parte ſive libro, quæque in quovis propheta exſtarent, interpretatus fuerit. Et hæc de prima congreſſus ac colloquii cum diſcipulis Chriſti, parte, quæ in ipſo itinere fuit abſoluta.

Sequuntur modò ea quæ Emaunte, itineris nempe meta, ad quam contenderant diſcipuli illi, contigerunt, vel ſaltem prope ipſam Emauntem. Primum autem narratur quomodo diſcipuli illi Chriſtum diſcedere volentem retinuerint. Deinde quid in hoſpitio in quod diverterant, contigerit. Quod ad prius attinet, primò refertur Chriſti factum, qui ulterius ſe iturum ſimulaverit. Quod non ita quidem videtur accipiendum, quaſi nullo modo cogitarit abire, licet præ ſe ferret, ſe abire omnino velle. Credibile enim eſt Chriſtum, niſi eum diſcipuli illi retinerent, & vehementer quidem urgerent, abiturum fuiſſe; ſed intelligendum eſt, Chriſtum id tum occultaſſe quod deſiderarit quodammodo, idque ipſorum diſcipulorum cauſa, ut ab iis retineretur atque urgeretur, nec ullam ejus rei ſignificationem dederit, quòd animus ſibi ſit, ſi rogetur, manendi.

Ipſius

Ipſius enim & oratio & geſtus, nihil aliud quam abitus conſilium ac decretum oſtendit. Quod ergo non totum id quod animo volvebat ac deſiderabat, verbis factiſve externis expreſſerit, ſed quodammodo ejus contrarium præ ſe tulerit, id ſimulationem Lucas appellat. Quæ in re hujuſmodi non eſt vitioſa: quum in rebus etiam majoribus viros divinos aliquid ſimulaſſe videamus: & nonnullos quidem ipſius Dei juſſu. Ut de Samuële legimus 1 Sam. 16. ỳ. 2.

Deinde exponitur quomodo eum retinuerint. Et primò quidem ipſorum ea in re diligentia & ardor exprimitur, quod eum *coëgerint*, & modus quo eum permoverunt, nempe & rogando, & precum cauſam afferendo. Rogarunt enim dicentes, *mane nobiſcum*. Cauſam attulerunt, *quia jam veſpera inſtat, & declinavit dies*. Denique effectus ſequitur, quod ingreſſus fuerit in vicum ac hoſpitium, & manſerit cum illis.

Jam quod ad alterum attinet, hoc eſt ad ea quæ in hoſpitio contigerunt, primum exponitur quid Chriſtus fecerit, unde eum poſtea cognoverint. Deinde ejus facti effectus, nempe Chriſti agnitio, & denique illius conſequens, nempe quod Chriſtus ab illis diſparuerit. De primo ita dicitur ỳ. 30. *Et factum eſt quum accumberet ipſe cum illis, accepto pane benedixit.* Hoc eſt gratiis Deo actis eum veluti conſecravit, ſeu ſanctificavit, uti nimirum cibos conſecrari, per Dei verbum & precationem dicit Apoſtolus, 1 Tim. 4. ỳ. 5; & fractum illis tradidit; morem nimirum ſuum ſequutus, ut inſtar patrisfamilias cibis benediceret, & diſcipulis tanquam domeſticis ſuis diſtribueret. Quæ res non parum illis attulit adjumenti ut Chriſtum agnoſcerent. Nam quum ipſi potius eum ad ſe invitaſſent, non vice verſa, ipſi potius & benedicere pani, & eum Jeſu proponere debebant. Itaque quum contrà ille faceret, & conſuetum ſibi morem, ipſis ſatis notum, & recenti adhuc memoriæ infixum ſequeretur; ſtatim illis in mentem venit, Dominum ſuum hunc eſſe ac Magiſtrum, qui hucuſque ſolitus fuerit, quum cibum unà cum ipſis caperet menſæ benedicere, & panem fractum diſcipulis tradere atque inter eos diſtribuere. Quod in ultima quoque cœna feciſſe legitur, idque non tantum quum myſticum calicem ipſis porrexit; ſed etiam ante inſtitutionem Euchariſtici ritus, quum poculum ſumens gratiis actis dixit, *Accipite, & diſpertimini hoc inter vos* Lucæ 22. ỳ. 17. Fieri autem facile poteſt, ut etiam verbis hujuſmodi uſus fuerit Chriſtus, quibus aut quorum ſimilibus etiam ante hac uti ſolitus fuiſſet, quæ aliis Judæis non ſolerent eſſe uſitata ac familiaria. Neque enim credibile eſt Chriſtum, aut precandi aut gratiás agendi formulas ab aliis didiciſſe; ſed ſuas quaſdam habuiſſe & aliis ea in re præiviſſe. Quare quod ſequitur, *ipſorum autem aperti ſunt oculi, & agnoverunt ipſum*; videtur effectum ſignificare, ſaltem ex parte, iſtarum Chriſti actionum, ỳ. 30 expoſitarum, de quibus modo diximus. Credibile enim eſt non ita diverſam Chriſtum formam præ ſe tuliſſe ut de ſua nihil retineret, ſuique prorſus videretur diſſimilis; ſed potius habitum aut vultum ita fuiſſe diverſum, ut non facile à diſcipulis agnoſceretur. Sicut nobis interdum accidit, quos levior mutatio ab agnitione ejus avertit quem aliàs ſatis novimus. Quanquam haud negaverimus, potuiſſe Chriſtum aciem eorum ita impedire ne ſeſe protinus agnoſcerent. At poſtquam iſta contigerunt, & ipſorum animi non modò colloquio antegreſſo, ſed & actionibus Chriſto familiaribus fuerunt excitati ad Chriſti faciem tanto diligentius luſtrandam, ceſſit jam aliquomodo illa formæ diverſitas, nec eos impediit quominus Chriſtum agnoſcerent; & ipſe Chriſtus ſi quam viſui illorum vim occulte antea adhibuerat, eam adhibere deſiit, & impedimentum omne, quod agnitioni ſui obſtaret, amovit.

Sequitur jam porro eventus, nempe quod Chriſtus quum eſſet à diſcipulis agnitus, *diſparuerit*, ita ut jam ab ipſis conſpici non poſſet. Quod proculdubio factum eſt vi quadam occulta ac miraculoſa, ipſorum oculis ſeu viſui adhibita. Eſt autem hoc loco vox ἀφανὴς, adjunctis illi vocibus ἀπ' ἀυτῶν, quæ non ſignificat eum factum fuiſſe inviſibilem, quod eſſet eum factum fuiſſe ἀόρατον, ſed eum illorum diſcipulorum aſpectum ita repente occulta virtute effugiſſe, ut conſpici ab iis non amplius poſſet, etiamſi eo ad breve aliquod tempus eſſet loco unde conſpici ab illis potuiſſet, ſi ipſorum oculi impediti non fuiſſent. Cauſa vero cur Chriſtus ita diſparere voluerit, nec diutius his diſcipulis conſpectum ſui indulgere, duplex animadverti poteſt. Prima eſt quod nondum ita illis ſeſe conſpiciendum voluerit præbere, quin alius adhuc reſtaret modus ſeſe patefaciendi perfectior; habita ſaltem diuturnitatis ratione: quandoquidem ut in loco Johan. 20 diximus, ab imperfectiori ſeſe patefaciendi modo ad perfectiorem progredi conſtituit, ut diſcipulorum ſuorum fidem tanto commodius exploraret. Altera eſt quod noluit Chriſtus aliis ſeſe hominibus præter fideles ſuos conſpiciendum præbere: id quod proculdubio evenitſet, ſi apud hos diſcipulos diutius permanſiſſet, jam ab illis agnitus. Siquidem in alienis forſan erant ædibus, neque dubium eſt quin alii quoque homines extranei in iiſdem ædibus fuerint tum temporis verſati. Quia autem fieri potuiſſet, ut diſcipuli illi Dominum agnitum aliis quoque oſtenderent, & ſuum gaudium cum aliis quodammodo communicarent, & ut in Chriſtum paucis ante diebus crucifixum crederent, ac pro Meſſia & redemtore ſuo eum agnoſcerent, hoc tam efficaci argumento reſurrectionis ipſius eos impellere conarentur. Cauſam autem novimus ſatis gravem fuiſſe, cur Deus ac Chriſtus noluerit, ut ab infidelibus quoque is redivivus cerneretur. Ut taceam, non decuiſſe ut infidelibus hominibus prius quam ipſis Apoſtolis Chriſtus ſeſe conſpiciendum præberet.

Reſtat tertia atque ultima hujus loci pars; quæ duo iterum in ſe complectitur. Primum quid poſt illum Chriſti congreſſum inter ſe loquuti fuerint illi diſcipuli, & quomodo efficaciam ſermonum illius quam in animis ſuis ſenſerint, fuerint confeſſi; eo ipſo ſignificantes id argumentum fuiſſe & indicium Chriſti præſentis, licet eum non agnoverint, & quodammodo admirantes ſe tam tardos fuiſſe, ut ex tanta ſermonis illius efficacia ipſum non agnoſcerent. Deinde exponitur quomodo Emaunte Jeroſolymam regreſſi, ex Apoſtolis cognoverint certum reſurrectionis ipſius nuncium atque argumentum: & ipſi viciſſim quæ ſibi contigerint, & quomodo Chriſtum agnoverint, ipſis narraverint. Prius continetur ỳ. 32. Ubi ita ſcribit Lucas, *Et dixerunt ad ſe invicem, Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis quum loqueretur nobis, & quum aperiret nobis ſcripturas?* Quorum verborum vis ac ſententia jam aliquomodo eſt explicata. Poſterius narratur ỳ. 33, & duobus ſequentibus. Ubi primo illorum ad alios diſcipulos reditus commemoratur. Secundò quid ex ipſis de reſurrectione Chriſti & certa ejus apparitione Simoni nimirum ſeu Petro audiverint, ỳ. 34. Cujus apparitionis fit mentio etiam apud Paulum 1 Cor. 15. ỳ. 5. & prima conſtituitur ex apparitionibus factis iis quorum teſtimonio ibi utitur Apoſtolus. Cui poſtea ſtatim ſubjungitur quod duodecim illis nempe Apoſtolis apparuerit Chriſtus: quemadmodum & hoc loco fit apud Lucam verſ. 36, & ſequentibus: & apud Johannem cap. 20. ỳ. 19 & ſeqq. Denique exponitur quomodo duo illi diſcipuli viciſſim narraverint ea quæ in via ipſis contigiſſent, & quomodo agnitus ab iis eſſet Chriſtus *in fractione panis*, ſeu dum panem frangeret, ipſiſque diſtribueret: qua voce & antegreſſa benedictio ſeu gratiarum actio eſt comprehendenda.

Lucæ

Lucæ 20. verſ. 34, 35, 36. Filii hujus ſeculi, &c.

CUr hunc contextum nobis explicandum ſumſerim, nemini eorum obſcurum eſſe poteſt, qui norunt, quem actum hodie præ manu habeamus. Interim doctrina his verbis propoſita, quanquam nonnullos noſtrum peculiariter attingat, omnibus tamen communiter uſui eſſe poteſt, tum iis qui cælibem vitam agunt, tum iis, qui matrimonium inierunt, vel inire cogitant. Docet his verbis Servator diſcrimen hujus & futuræ vitæ, ratione matrimonii, quod in hac quidem obtinet, in illa vero locum non habebit. Partes conſtitui poſſunt duæ. Prima hujus vitæ ſtatum ratione matrimonii nobis ob oculos ponit: ſecunda futuræ. De prima ſic inquit Servator, *Filii hujus ævi ducunt uxores, & nuptum dant*. Filiorum hujus ævi mentionem nonniſi apud Lucam unum reperire eſt, & quidem cum bis apud eum legantur, non ſit illud plane eadem ſignificatione. Sunt autem homines ævi per Hebraiſmum homines moribus hujus ævi adeo ſimiles, ut ex eo nati videantur. Cæterum cùm mores hujus ſeculi plerumque mali ſint, ideo ſit, ut cap. 16. ℣. 8, per filios hujus ſeculi intelligantur homines malis ævi moribus dediti, opponuntur enim ibidem filiis Lucis. Hoc in loco per filios ſeculi intelligi videntur omnes homines & boni & mali, qui in præſenti ſeculo vivunt, & actionibus ad hujus vitæ uſum pertinentibus vacant. De his inquit ſervator, quod *ducant uxores & nuptum dentur*. Quippe ut cibo, ſomno, potu, utuntur ad conſervationem individuorum: ita & matrimonio ad conſervationem ſpecierum. Totus enim mundus, omneſque ejus partes conſervationem ſui ſectantur, eoque quia ipſa ſemper durare nequeunt, ut ſol, luna, cæteræque ſtellæ, per generationem propagantur, ut in plantis omnibusque animalibus videre eſt. Quanquam autem ſervator hic tantum ſignificare videatur, quid fiat, non autem an recte fiat, tamen conſtat id rectè & ſine peccato fieri. Omnia quippe quæ natura rerum ob ſui conſervationem exigit, pro licitis habenda ſunt. Huc accedit quòd & ipſe naturæ auctor Deus poſt virum creatum fœminam ex illius coſta formaverit, eamque ad virum adduxerit, & utrique inſuper benedixerit, dicens, creſcite & multiplicamini & replete terram. Quod & poſt diluvium Noam illiuſque filios alloquens repetivit. Idem & de matrimoniis, rite tum ineundis tum colendis tot leges populo Iſraelitico dedit. Quid quod ne Levitis quidem quorum tribum ſibi peculiariter elegerat, imo ne Sacerdotibus quidem, ſummiſque Pontificibus matrimonio interdixit. Hinc quotquot in Veteri F. legimus Dei ſervos atque amicos, omnes mariti fuerunt. Sub Novo F. quanquam laudetur virginitas & cælibatus, permittitur tamen Chriſtianis matrimonium, imo & ſuadetur 1 Cor. 7. 1, 7, 8, 25, 26, 28. Nec enim idem eſt omnium ſtatus atque ratio. Matt. 19. 11, 12. Quin & *doctrina dæmoniorum*, quæ matrimonium vetat, vocatur 1 Tim. 4. 3. Hoc vero privilegium & ad eos extenditur, qui Eccleſiæ præfecti ſunt, ut patet ex lege Epiſcopis & Diaconis lata. Paulus Apoſtolus idem ſibi & Barnabæ permiſſum teſtatur, & quidem aliorum Apoſtolorum fratrumque Domini ipſius, & Cephæ, exemplo. 1 Cor. 9. 5. Ergo in hoc quidem nullum eſt diſcrimen inter ſervos Dei alioſque quod ad matrimonii jus in genere attinet. Finis tamen moduſque tum in ineundo tum in uſurpando matrimonio, his illiſve, ex lege præſertim Chriſti, longè diverſus eſt. Finis naturalis matrimonii eſt, propagatio generis, à quo fine nec Chriſtianus quidem abhorrebit, is tamen & hoc maxime ſpectabit, ut hac ratione vitet omnes impuras libidines 1 Cor. 7. 2. Finis hominum ſeculi hujus eſt ſæpenumero voluptas, nonnullorum etiam ut per matrimonium ad honores & ad opes perveniant.

Modus in ineundo matrimonio Chriſtianorum quidem eſt, ut *in Domino* matrimonium contrahant, id eſt ut mores atque vitæ honeſtatem in deligendo compare maximè ſpectent, cæteras ſive corporis, ſive fortunæ dotes non contemnant quidem, ſi adſint, non tamen ſi deſint, nimium angantur. Homines hujus ſeculi adverſa plane via incedunt. In uſu matrimonii Chriſtianus ſtudebit, ut non tantum conjugi ſed & Domino Jeſu placeat, imo conjugi non aliter quam ſecundum leges à Domino Jeſu illiuſque Apoſtolis præſcriptas, præcipue Eph. 5. 22. Col. 3. 18. 19. 1 Pet. 3. ℣. 1, & ſeqq. ſtudebit. Paratus Domini Jeſu cauſſa etiam conjugem cum aliis ſibi charis relinquere, conjugemque habens, quaſi non haberet, ut Apoſtolus loquitur 1 Cor. 7. 21. Homines vero hujus ſeculi alii quidem ex homine idolum faciunt nimio cultu, alii contemtim habent eum, aut, litis ſerram quotidie reciprocant. Summa quidem conjugium Chriſtianorum, erit ſecundum Epiſtolam ad Heb. 13. 4, honeſtum in omnibus, & lectus eorum incontaminatus: aliorum vero prout vel affectus vel occaſio tulerit.

Videamus jam ſecundo quis futurus ſit ſtatus eorum, qui ad futuram vitam pervenerint, ratione matrimonii. De iis inquit ſervator: Eos in matrimonio non futuros: idque allata deinde ratione probat. Expendamus primum affirmationem rei, deinde & illius rationem. In affirmatione notanda deſcriptio eorum, qui ad beatam vitam pervenient. Qui inquit *digni habebebuntur ut aſſequantur ſeculum illud, & reſurrectionem à mortuis*. Quia dignitas horum hominum commemoratur, apparet ſermonem non eſſe de impiis qui reſuſcitabuntur ad judicium, ſed de piis, id quod ſeqq. confirmant. Notandus autem hic loquendi modus in Scriptura, quæ cum futuri ſeculi & reſurrectionis mentionem faciunt, per illud beatum illum fidelium ſtatum, per hanc ad beatum illum ſtatum reſurrectionem plerumque intelligunt. De futuro ſeculo exempla Heb. 2. 5. VI. ℣. 5. De reſurrectione Joh. 6. ℣. 39, 44, 54. Phil. 3. 10. 1 Cor. 6. 14. cap. 15, paſſim. Et certè ea demum reſurrectio appellari meretur, quæ eſt non ad judicium, ſed ad vitam, & ad vitam non quæ durat ad ſupplicium, ſed quæ voluptatem affert. Quod autem hic dicitur de dignitate eorum, qui futurum ſeculum, & reſurrectionem mortuorum aſſequuntur, id non intelligendum eſt, de dignitate quæ veniat ex merito proprie dicto (quod enim ullius eſſe poteſt meritum tantum, ut vita æterna dignum ſit) ſed quod Dominus benigna quadam æſtimatione pietati noſtræ utut imperfectæ tribuet. Interim notandum eſt, ſectandam eſſe dignitatem apud Deum per bona opera, 2 Pet. 3. ℣. 3. notetur locus.

Porro de his, qui futurum ſeculum, & reſurrectionem aſſequentur, inquit ſervator eos in matrimonio non futuros. Erit ergo longe diverſa illius ratio, ab hac qua nunc utimur. Simile eſt, quod Cor. 6. ℣. 13, *nec cibos illic* locum, atque ita nec eſum, illic amplius habiturum dicit, imo ne *ventrem* quidem. Unde colligere licet, nec aliis membris, quibus ad animalis hujus vitæ uſum indigemus, locum illic fore. Quin diſerte Apoſtolus 1 Cor. 15. 50, negat *carnem & ſanguinem hæredem Regni Dei* futurum. Unde liquet nec functiones illas corporis, quæ carne & ſanguine peraguntur, nec voluptates, quæ ex talibus functionibus reſultant, amplius futuras. Nec eo tamen deterior noſtra conditio futura eſt. Quotquot enim ſunt corporis hujus functiones, ita comparatæ ſunt, ut niſi aliqua voluptate condiantur, ipſimet ab iis fere abhorreamus, & voluptates, quæ ex ejuſmodi functionibus capiuntur, ita plerumque vanæ, ut nihil facilius, quam earum nobis tædium obriatur. At futuræ vitæ actiones, atque voluptates plane erunt divinæ. *Videbimus Deum ſicut eſt*, 1 Joh. 3. 2. Videbimus autem *facie ad faciem* 1 Cor. 13. 12, *& cognoſcemus prout & cogniti ſumus* ibidem. Ita & Dominum Jeſum, Apoc. 22. 3. Incendemur utriuſque amore. Laudabimus utrumque induti togis albis, & palmas tenentes manibus Apoc. 7. 9, 10. Confer Apoc. 19. 6, 7, 8. Quanta vero in hoc felicitas, explicatur ſequentibus.

Expen-

Expendamus jam rationem cur qui futuræ vitæ participes erunt, matrimonio non amplius ſunt daturi operam: ea continetur his verbis *quia mori amplius nequeunt*. Cui in ſeqq. fulcra duo ſubſtituuntur. Magnum id eſt, quod non modo non ſint morituri, ſed nec mori amplius poſſint. Videmus quanto ſtudio omnia animalia mortem refugiant, quanto conatu, & armorum & mediorum ei imminenti reſiſtant. Eſt enim vita fundamentum omnium actionum, omniumque voluptatum, quas quis præcipue poſcit. Quid ei non deberemus, qui vitam nobis vel ad mille annos propagare poſſit? Quid ſi ergo in æternum cujus nullus eſt terminus? Cæterum cum negat ſervator homines futuri ſeculi amplius morituros, negat etiam ſubjectos fore iis, quæ viam in hac vita nobis ad mortem aperiunt ſive morbis, ſive caſibus aliis. Unde iſta in Apoc. 21. 4. Quæ vero eſt ratio conſequentiæ: Homines in futuro ſeculo, mori non poterunt, ergo & in matrimonio non vivent. Ea patet ex fine matrimonii. Finis matrimonii eſt generatio prolis, & per generationem, ſpeciei conſervatio. Ubi ergo ipſa individua à morte immunia erunt, ibi nec ſpeciei conſervatio per generationem, nec matrimonium generationis cauſa inſtitutum, locum habet. Notetur hic probe generationem in æternis ſi modò ratio ſervatoris bene concluſa eſt, locum non habere. Quod quorſum extendatur, non eſt nunc explicandi locus: ſapienti dictum ſatis.

Probat Servator hos tales mori non poſſe, duabus aliis rationibus. 1. Quod angelis pares ſint futuri, 2. quod filii Dei. Primo de Angelorum natura operoſum eſſet omnia congerere, quæ vel Scriptura S. de iis commemorat, vel ratio ex ejus dictis concludit. Id conſtat Spiritus eſſe, à Deo creatos, magnarum virtutum, magni roboris, magnæ gloriæ; &, quod huc potiſſimum facit, ſexus diſtinctione carent, proinde ad matrimonium inepti ſunt, & vitæ interminabilis. Quanquam autem angeli & boni ſint & mali, hic tamen ad bonos reſpici, patet ex parabola Matth. 22. 30. His ergo ſimiles erunt homines futuri ſeculi participes. Nam & corpora eorum erunt ſpiritualia, 1 Cor. 15. 44. Imò evadent ipſi ad exemplum Spiritus vivificantis, ℣. 45. Erunt magnarum virtutum atque roboris, 43. gloriæ item, ibidem. Cujus adumbrationem in Chriſto vide Matth. 17. ℣. 2. Denique æternæ vitæ participes, quæ ſexcenties in Novo Fœdere illis promittitur.

Nec incredibile eſt, quanquam mirum, homines angelis ſimiles fore: quum nunc etiam Angeli non erubeſcant hominum ſeſe conſervos appellare, Apoc. 19. 10, & 22. 8. Imo quum Chriſtus homo, & qui non erubeſcit nos appellare fratres, angelorum ſit Dominus, & ab illis colatur atque adoretur, 1 Cor. 15. 27. Epheſ. 1. 22. Philip. 2. 10. Col. 1. 17. Secunda ratio quòd Dei ſint filii. Videtur argumentatio per gradus aſcendere. Amplius enim quid ſonat Dei filium eſſe, quam angelis ſimilem. Quid enim Deo ſublimius? quis autem illius ſublimitati propius accedit quam filius? Mirum autem videri poteſt, quod Dei filios nominet, quum antea concluſerit, in æternis generationem non eſſe. Sed facilis eſt reſponſio. Eos qui Dei filii hic dicuntur, non generatos ex Dei eſſentia, ad ſpeciei conſervationem. Mirum autem & illud videri queat, quòd concludat Servator, homines futuri ſeculi participes, non morituros, ex eo quòd Dei ſint filii: quandoquidem & in hoc ſeculo filii illius vocantur, qui tamen morti ſubjecti ſunt. Omitto alia hujus rei exempla, quæ in Novo præſertim Fœdere frequentiſſima ſunt. Memorabilis eſt locus Pſal. 82. ℣. 6. Sed nimirum ejuſdem nominis non eadem ſemper vis eſt: ſed pro diverſitate ſtatus hominum, vel intenditur vel remittitur. Homines filii Dei dicuntur ob ſimilitudinem cum ipſo: quæ interdum major, interdum minor eſt.

In hac quidem vita, alii ob ſanctitatem, alii ob poteſtatis ſimilitudinem, Dei filii vocantur. In futura vita, ſanctitati accedet immortalitas, ad quam reſurrectio nos perducit. Unde tanto major eſt hujus nominis vis, quam ſignificare Servator voluit, quum addidit, *filii reſurrectionis exiſtentes*. Quid quòd ea de cauſa & divinæ conſortes naturæ dicuntur, 2 Pet. 1. 4. Plenioris hujus ſignificationis exempla, Joh. 1. ℣. 12. Rom. 8. 23. 1 Joh. 3. ℣. 1, 2.

Luc. 12. *verſ.* 13, *ad* 35.

CErta quadam occaſione invitatus Chriſtus, tradit hic doctrinam, qua nos dehortatur ab avaritia, & adhortatur ad contrariam ei virtutem, id eſt, liberalitatem. Conſideranda igitur venit 1. Occaſio doctrinæ. 2. Ipſa doctrina. Occaſio ſic ſe habuit: *Dixit autem ei quidam è turba; Magiſter, dic fratri meo, ut dividat mecum hæreditatem*, &c. Chriſtus tunc præclaras tradebat doctrinas, ingenti hominum turba auſcultante, atque inprimis de nomine ſuo ac profeſſione doctrinæ ſuæ non abneganda. Verum hujus hominis mentem aliæ cogitationes carnales occupaverant. Non de eo erat ſolicitus, ut à Domino bona cœleſtia conſequeretur, ſed portionem bonorum terreſtrium, quam frater ſuus injuſtè detinebat, cogitavit per Chriſtum nullo negotio & ſine longo juris ſtrepitu recuperare. Credebat enim Chriſtum tanti nominis Doctorem auctoritate ſua haud difficulter effecturum apud fratrem ſuum, ut quod juſtum & æquum erat, faceret. Forte putavit etiam ad officium ejus qui magiſter omnium virtutum ac juſtitiæ erat, pertinere, ut fratrem contra juſtitiam agentem officii admoneret, & de injuſtitia redargueret. Sed Chriſtus reſpondet: *Homo, quis me conſtituit judicem aut diviſorem ſuper vos?* Oſtendit Chriſtus, id quod ille petebat, à ſuo officio eſſe alienum. Quaſi dicat: Non eſt hæc mea vocatio. Non ſum conſtitutus judex de hæreditatibus ac herciſcundis familiis hominum in terra. Aliud mihi impoſitum eſt negotium ac munus. Miſſus enim ſum ad monſtrandum Judæis viam, quâ pervenire queant ad vitam æternam. Etſi verò etiam id ad juſtitiam pertineret, ut quiſque quod ſuum erat obtineret, ne quis alterum injuria afficeret, & aliena detineret; tamen Chriſtus non tenebatur ad res tam particulares deſcendere. Illius erat generales tradere vivendi regulas. Si voluiſſet Chriſtus ſe implicare negotiis ac controverſiis particularibus, unum oppidulum aut vicus abſtuliſſet ei pene integrum tempus vitæ ejus. Sufficiebat proindè, quod Chriſtus in genere ad colendam juſtitiam omnes hortaretur. Sed ut ſingulis jus diceret, & ſingulas controverſias ſententia ſua dirimeret, non erat opus. Hoc etiam ſibi capere debent Paſtores & Antiſtites Eccleſiæ, ne ſe in quaſvis controverſias ingerant, etſi juſtas. Videmus hic Dominum recuſaſſe arbitrium de lite inter duos fratres, & dixiſſe, ad ſe litis iſtius dijudicationem non pertinere, etſi id fuerit valde juſtum, ut fratri injuria oppreſſo ſubveniretur. Satis eſt, ſi Paſtores & Doctores juſtitiam auditoribus ſedulo commendent, & inculcent, nec non qua in re illa conſiſtat, dextre explicent: particularia ſunt ſingulorum conſcientiæ committenda. Tum demum Paſtores debent controverſiis ejuſmodi componendis incumbere, quando pars utraque litigans eſt pertinax & nullius vult acquieſcere judicio: tunc ne lites ejuſmodi & diſſenſiones de rebus terrenis erumpant in ſcandalum Eccleſiæ, & turbas aliquas dent inter fratres, Paſtores debent quaſi medii intervenire diſceptantibus & ad amicam compoſitionem utriuſque partis animos diſponere. Ac tum etiam ſatius eſt, ut ex auditoribus prudentiores eligantur, qui ſint talium controverſiarum arbitri, quam ut Paſtores ipſi cauſis ejuſmodi decidendis præſideant: niſi forte res ita ferat, ut aliter fieri nequeat.

Interea fratres qui turbant litibus ſuis Eccleſiam, ſpernentes aliorum fratrum judicium, timeant Deum, & meminerint, quam acriter Apoſtolus invehatur in eos, qui ſe judicari à fratibus non patiebantur. 1 Cor. 6. 1, & ſeqq. Videmus & hodiè ſæpius ſimile quid fieri ab auditoribus, qui ſuis querelis ac litibus moleſti ſunt Paſtoribus, quod fecit hic homo fratrem ſuum apud Chriſtum accuſans. Interpellant Paſtores ſuos & adeunt non raro, non ut aliquid ad ſalutem profuturum ab eis diſcant, ſed tricas ſuas de rebus terrenis afferentes, nihilque niſi terram & hujus mundi quiſquilias in animo & oculis ſuis gerentes.

Accedamus jam ad ipſam doctrinam, poſtquam occaſionem ejus vidimus. In qua doctrinâ Chriſtus 1. Dehortatur ab avaritia. 2. Adhortatur ad liberalitatem ac eleemoſynam. Quod attinet dehortationem ab avaritia, ea duplex eſt, una generalis ad omnes auditores directa, aut etiam ad fratres illos litigantes, quos ambos adfuiſſe præſentes quidam probabiliter exiſtimant (nam alioqui quomodo ille, qui accuſabat voluiſſet, Chriſtum dicere fratri ſuo, ut ſecum divideret hæreditatem, ſi frater non aderat? an enim Chriſtus fratrem neſcio ubi gentium quæreret?) altera dehortatio directa eſt ad diſcipulos. In priori ſermone Chriſtus jubet vitari avaritiam in retinendis & ſervandis bonis terrenis. In altero docet vitari avaritiam in quærendis rebus terrenis, paupertatis metum ac diffidentiam animis noſtris eximens. *Dixit autem ad illos*: nempè ad turbam univerſam, vel etiam ad duos illos fratres. *Videte & cavete ab avaritia.* Continetur hic admonitio, & ratio eam confirmans. Primum igitur Chriſtus ab avaritia dehortatur; ſecundo rationem affert, cur avaritia vitanda ſit, tertio rationem hanc ſimilitudine illuſtrat. Cum & ille qui petebat, ut Chriſtus auctoritatem ſuam interponeret, & alter qui detinebat partem hæreditatis fratri competentem, avaritia laboraret; hinc ſumſit Chriſtus anſam eos ab avaritia dehortandi. Nam & prior cum nullam haberet occaſionem id petendi à Chriſto, ſola avaritia inductus id fecit. Scilicet & tempore alieno poſtulatum iſtud ſuum propoſuit, interrumpens importunè Chriſti doctrinas longè graviores & verè divinas; præterea Chriſtum avocat interpellatione ſuâ à rebus cœleſtibus ad terrena, cum debuerit tali cum Magiſtro, rerum terrenarum oblitus, de rebus ſublimioribus agere, animumque ſuum ad cœlum & cœleſtia elevare. Sed in altero magis adhuc conſpicua & palpabilis erat avaritia, qui aduncis manibus involaverat totam hæreditatem eique incubabat, fratri debitam partem denegans. Dicit ergo Chriſtus: *Videte & cavete ab avaritia.* Monet, ut ſumma diligentia, attentio ac cura adhibeatur in vitanda avaritia: innuens, avaritiam facilè ſe inſinuare & irrepere in animos hominum, ut id non animadvertant. Nullum vitium & peccatum eſt occultius ac fallacius avaritia. Nemo ſi ſit avarus, putet ſe ideo excuſatum fore, quod definiri nequeat in ſpecie, quot centenis vel millenis florenis quiſque debeat eſſe contentus. Variæ enim ſunt hominum neceſſitates, & varia ſunt vitæ genera. Unus paucis indiget, alter pluribus. Unus oneratus eſt familiâ, alter ſolus eſt, vel pauciores habet domeſticos. Deinde pro ratione locorum & temporum variant quoque neceſſitates hominum. Determinari iſta præciſè à nemine poſſunt: præſertim cùm & Dominus ipſe non definiverit, quòd nefas ſit, ſi quid poſt obitum noſtrum ſuperſit. Satius enim eſt, cum incerta ſit vita, abundare, quàm deficere. Ne Deus quidem tam ſtrictè requirit, ne vel minimum quid ſuprà neceſſitatem habeamus. Adde caſus innumeros, quodque ignotum ſit, quamdiu ſimus victuri. Hæc omnia præbent ſpecioſum prætextum avaritiæ, quæ neceſſitates ſuas latiùs extendit, quam oportet, & digerit ac diſponit opes in multos annos. Quod etſi vitioſum eſſe videt homo prudens, tamen non facilè perſuadere poteſt avaro, ut credat, ſe eſſe avarum, vel eum in avaritia convincere. Inſuper res eſt dulciſſima pecunia, & lucri bonus eſt odor ex re qualibet: raro fit, ut qui habet opes, non habeatur ab eis. Quo igitur res eſt magis difficilis ac periculoſa, eo magis caveamus nobis ab avaritia, quæ eſt *radix omnium malorum*, ut qui ei dediti ſunt, facilè *aberrent à fide, & ſeipſos tranſfigant doloribus multis.* 1 Tim. 6. 10, ubi etiam oſtendit Apoſtolus, avaritiam eſſe cupiditatem diteſcendi, reponens pro avaritia voluntatem diteſcendi. Sic enim ait ℣. 8. *Habentes alimenta & tegumenta, his contenti ſimus. At qui volunt diteſcere, incidunt in tentationem, & laqueum, & deſideria multa inutilia & noxia, quæ demergunt homines in interitum & perditionem.* Ita hic quoque Chriſtus deſcribit avaritiam, quod in eo conſiſtat, ſi quis velit plus habere, vel retinere, quàm neceſſitas vitæ ſuſtentandæ poſtulat. Deus conceſſit nobis tantum ſumere aut quærere de bonis terrenis, quantum ſatis eſt ad vitam & valetudinem noſtram conſervandam: quantum ſatis eſt intellige non tantum patrifamilias cum conjuge, ſed & liberis & toti familiæ; dum modò abſit luxus, & modus in victu & veſtitu ſervetur. Prætereà danda eſt opera, ne iſta quærantur cum rerum divinarum, vel alicujus officii Chriſtiani neglectu. Si quid noſtris neceſſitatibus ſuperſit, id in res gloriæ Dei & neceſſitates proximorum egentium convertere debemus: & quamvis id non ſtatim erogemus, meminiſſe debemus, nos eſſe diſpenſatores, & ſervare id debere tanquam alienum, ut quandò opus eſt, quando occaſio ſe offert, beneficentiam exerceamus.

Ratio admonitioni ſubjuncta eſt: *Quia non in eo, quod ſupereſt cuipiam ex bonis ejus, vita ejus eſt.* Senſus horum verborum eſt: Quia quod ſupereſt ex bonis, quod unice quærunt & appetunt avari, non facit ad conſervandam vitam. Supereſt enim ac redundat. Quod facit ad conſervationem vitæ, non redundat: at quod non facit, redundat. Non debent autem homines amplius appetere, quam ſine quo vivere nequeunt. Quo non opus ad conſervandam vitam, id propter nos ipſos appetere non debemus, ſed tantum propter alios, & aliorum neceſſitatem, ut aliis benefaciendi habeamus materiam. Itaque quando proximi neceſſitas adeſt, non debemus retinere, quod eo fine aſſervatum eſt, ut eo proximus juvetur. Appetere propter ſeipſum id quod ſupereſt, eſt avarum eſſe. Secundùm naturam debemus vivere. Natura paucis contenta eſt. Indigemus cibis, veſtibus, ædibus, ſed iſta non opus eſt, ut ſint ſumptuoſa. In cibi qualitate nihil aliud ſpectandum, quàm ut ſanitati ac valetudini conſulatur, ut ſimus apti ad honeſtos labores, Deo & hominibus utiles peragendos. Veſtitus ſit ejuſmodi, qui nos defendat à frigore & æſtu, qui tegat nuditatem, & ſimul etiam nos à contemtu vindicet. Neque id pro ſuperfluo habendum eſt, quod pertinet ac neceſſarium eſt ad cibum atque amictum acquirendum: uti eſt, ager, inſtrumenta ruſtica, boves ad arandum, ſic etiam opificibus neceſſaria ſunt varia inſtrumenta, & doctis libri, &c. Quanquam & hic mediocritas ſervanda eſt, & cavendum, ne appetamus plus quam neceſſe eſt, quo conſervatio vitæ noſtræ non indiget. Poteſt etiam alius eſſe iſtius rationis à Chriſto allatæ ſenſus: quaſi dicat; Non facit hoc, quod redundat, ad vitam continuandam, ac producendam; quemadmodum avari exiſtimant, ſe ideò diutius victuros, quia ſunt divites. Quo quis nummatior ac opulentior eſt, eo longiorem ſibi pollicetur vitam. Sed Chriſtus ait: Potes tu eſſe dives & affluere opibus, nec tamen diu vivere, ſed cito mori, & opes tuas aliis relinquere. Et hunc ſenſum videtur parabola ſubjecta comprobare & poſtulare: niſi quis velit dicere, parabola hac non rationem à Chriſto allatam, ſed admonitionem ipſam confirmari.

In parabola ipſa Chriſtus depingit miſeram conditionem avarorum: qui hoc unum agunt ac ſpectant, ut quod corraſerunt & coacervarunt, ſibi ipſis

ſervent

ſervent, & ipſi eo fruantur. At Chriſtus oſtendit eorum ſummam infelicitatem, quòd ipſi non fruentur, ſed aliis relinquent, ipſi verò miſerè interibunt. Tria in hâc parabolâ ſunt attendenda. 1. Quomodo deſcribatur dives & ejus animi cogitata. 2. Quomodò exprimatur ejus finis & interitus miſerabilis, quàm cogitata ejus in caſſum reciderint. 3. Quid hinc diſcendum ſit, præſertim avaris. Divitem ſic deſcribit: *Hominis cujuſdam divitis ager uberes fructus attulit.* Avarum deſcribere volens, divitem deſcribit. Nam etſi pauperes quoque ſoleant eſſe avari, dùm nimiùm ſolicitè acquirere & retinere laborant res terrenas: in divitibus tamen avaritia magis eſt conſpicua, qui nullis opibus & abundantiâ rerum expleri ac ſatiari poſſunt. Creſcit amor nummi, quantum ipſa pecunia creſcit. Multi nimium, nemo ſatis habet. Notandum autem eſt, Chriſtum hîc introducere avarum, qui iniquis mediis diteſcat. Homines enim vulgò eum tantùm avarum eſſe judicant, qui aliena ad ſe injuſtè rapit, per fas & nefas pecuniam corradit; at Chriſtus oſtendit eum quoque avarum eſſe, qui ad ſe aliena non trahit, ſed juſtis ac legitimis modis ad opes pervenit, cui Deus ipſe divitias largitur, ſi eas ſibi tantùm retineat, & aliorum rationem habere nolit. Juſtiſſimæ ſunt opes, quæ ex agriculturâ colliguntur. Hæ enim abſque ullius injuriâ comparantur, labore ac ſudore proprio, Deo ipſo laborem proſperante. Mercatura vix poteſt abſque peccato, abſque defraudatione & injuriâ proximi exerceri. Hinc Eccleſiaſticus: *Difficilè eximitur mercator à delicto, neque juſtificabitur caupo à peccato.* cap. 26. ult. & cap. 27. 2. *Sicut inter compages lapideas clavus figitur: ità inter venditionem & emtionem hæret peccatum.* Nimirùm in mercaturâ quod tibi accedit & accreſcit, id alteri decedit. At in agriculturâ fructus colliguntur ex terrâ; nemini hîc quicquam adimitur: licet hîc vel maximam uſuram ſumere. Deinde talis hîc introducitur dives, qui iis rebus abundat, & cujus opes in iis rebus conſiſtunt, quæ hominis vitam alunt ac ſuſtentant: & tamen oſtenditur, ne tales quidem opes hominis avari vitam prolongare poſſe. Fruges terræ maximè ſunt neceſſariæ ad hominis ſuſtentationem. Poteſt aliquis fame mori, etſi habeat æris & argenti magnos acervos, ſi alimenta ære comparare non poſſit. Verùm Chriſtus monſtrat, nihil prodeſſe ad longam vitam, & ſi quis abundet cibis & ali moniâ; cùm vita hominis in ſolius Dei manu ſit poſita, qui eam decurtare pro libitu aut etiam producere poteſt.

Avaras avari hominis cogitationes porrò depingit Chriſtus: *Et ratiocinabatur apud ſe, dicens: Quid faciam? non enim habeo, quo congregem fructus meos.* Avari homines multis curis ſunt diſtenti, aliæque ex aliis curæ naſcuntur. Semper de eo ſoliciti ſunt, quomodò ea quæ habent, retinere poſſint. Huic diviti plus frumenti acceſſit, plus etiam ſimul curarum & ſolicitarum cogitationum. *Et dixit: Hoc faciam; deſtruam horrea mea, & majora ædificabo, & congregabo illuc omnes proventus meos & bona mea; & dicam animæ meæ &c.* Hæc alternanti potior ſententia viſa eſt. Hæc tandem fuit conſultationis ejus concluſio, ex quâ cernitur, eum neminem niſi ſe ſolum ſpectaſſe, in ſe unum omnia bona, quæ habebat, convertere voluiſſe. Talis autem fuit iſte dives, qui in mundo vix videatur ullam reprehenſionem mereri. Non enim Euclionem aliquem triparcum inducit hîc Chriſtus, qui ſuum quoque defraudet genium, & opibus incubet eſuriens ipſe, quique medias inter opes inops ſit: verùm ejuſmodi divitem, qui benè curare cuticulam & lautè ac opiparè vivere geſtiebat. Non ſolùm qui injuſtè cumulat & acquirit divitias, non ſolùm qui ſordide & illiberaliter vivit, & Tantali inſtar in mediis ſitit aquis, avarus eſt: ſed etiam is, qui juſtè acquirit opes, nemini facit injuriam, largeque fruitur partis, ſi ſe unum reſpiciat, ſi ſolus fruatur congeſtis bonis, & in multos annos gaudia ſua diſponat. Quod faciebat hic dives. Non cogitabat; Nimium hoc eſt pro me; multa mihi ſuperſunt; conferam id, quod ſuperfluum eſt, in pauperes, in gloriæ divinæ propagationem; Deus mihi dedit, æquum eſt, ut de eo viciſſimi ipſi dem & in gloriam ejus impendam aliquid. Ego forſitan non diu victurus ſum; ſatius proindè eſt, ut dum vivo, benefaciam ex eo, quod mihi ſuppetit, quàm ut opes iſtæ poſt meam mortem in alienas & quidem indignas manus deveniant. Quia ſic non cogitavit dives iſte, avarus fuit. Ab hujuſmodi autem cogitationibus plerumque omnes avari abhorrent. Cumque varia ſint avarorum genera, ut alii Lapſo vivant & per aliorum injurias ad divitias feſtinent, alii nimiâ parcitate etiam in ſeipſos ſint injurii, alii contrà ſibi nihil denegent: in eo tamen omnes conveniunt, quòd non cogitant, ut aliis benefaciant, ut quod eis ſupereſt erogent in neceſſitates pauperum, vel in uſus gloriæ divinæ. Caveamus igitur nobis ab iſto avaritiæ vitio. Si ultrà neceſſitatem nobis Deus plura largiatur, ne cogitemus de voluptatibus, & de fovendis carnis cupiditatibus, ſed de juvandis egentioribus, & de promovendâ Dei gloriâ. Ne cogitemus, nos diu hîc eſſe victuros, ſed vitæ noſtræ incertitudinem ſemper habeamus antè oculos, quam Jacobus etiam mercatoribus, & omnibus, qui brevi jaculantur ævo multa, inculcat Cap. 4. 13. *Age nunc qui dicitis: Hodiè vel cras proficiſcemur in illam urbem, & agemus ibi annum unum, & mercabimur, & lucrabimur. Qui neſcitis, quid futurum ſit craſſimo die. Quæ enim eſt vita veſtra? vapor enim ad exiguum tempus apparens, & deindè diſparens.* Cogitemus incertas eſſe divitias, quas poſſidemus: nam vel igne conſumi, vel ab hoſte nobis eripi poſſunt; itaque eas non aſſervemus in longum tempus, ſed eas ità collocare ſtudeamus, ut monet Apoſtolus 1 Tim. 6. 18. de quo loco poſteà. De futuro tempore ne ſimus nimirùm ſoliciti, ut in longum tempus habeamus, undè vivamus. Cogitemus, Deum nobis non defuturum, & ea quibus poſteà nobis opus erit, nobis ſuppeditaturum. Intereà dùm pollemus opibus meminerimus, nos eſſe conſtitutos à Deo diſpenſatores. Diſpenſatorum autem eſt non in ſe tantùm & in ſuas neceſſitates vel voluptates commiſſa ſibi à Domino bona impendere, ſed in eos uſus convertere, in quos ea converti vult dominus.

Poſtea ℣. 20. Chriſtus oſtendit miſerabilem avarorum finem ac interitum. *Dixit autem illi Deus: ſtulte hac nocte animam ſuam repetent à te; quæ autem paraſti, cui erunt?* Dixit ei Deus, vel per Angelum, vel per ſomnium. Cogitationes ejus diſcuſſit Deus ac diſſipavit. Ille cogitabat, Vivam diu & fruar delitiis. At Deus ipſi dicit: Hodiè morieris, & relinques bona iſta ei, cui nolis. Ille volebat ſibi ea habere ac poſſidere, aliis nihil volebat ex eis concedere. Deus autem dicit: non tibi erunt, ſed aliis.

Doctrinam deindè generalem ſubdit Chriſtus pro omnibus, atque inprimis pro avaris: *ſic erit qui ſibi ipſi theſaurizat, & non in Deum diteſcit.* Sibi ipſi theſaurizat, qui nullo alio fine theſauros colligit ac divitias, quàm ut ſibi ipſi benefaciat, ut ipſe frui voluptatibus poſſit, nullam gerens curam de egenis deque gloriâ Dei. In Deum autem diteſcit, qui apud ſe firmiter conſtituit, & reipſâ etiam facit, ut divitias ſuas ità diſpenſet, prout jubet Deus; qui ita ſe gerit, ut præcipit Apoſtolus 1 Tim. 6. 17. Divitibus in præſenti ſeculo præcipe ut non alte ſapiant, neque ſpem ponant in incertis divitiis, ſed in Deo vivo, qui præbet nobis abundè omnia ad fruendum; ut benefici ſint, divites bonis operibus, faciles ad impertiendum & communicandum, theſauriſantes ſibi fundamentum bonum in poſterum, ut apprehendant vitam æternam. Primùm vult, ut ſint alieni à faſtu & pompâ mundanâ. Plerumque enim divites ſunt pleni arrogantiæ & oſtentationis: putant ſe nemine indigere, alios autem omnes ſe indigere; ſciunt ſe multum poſſe: hinc erigunt criſtas, & ſupercilioſè alios deſpiciunt. Hoc eſt ingens divitum vitium, quod primùm deponere jubet Apoſtolus. Deindè vetat ſpem reponi in divitiis, quia incertæ ſunt. Poſſunt eripi & auferri, vel etſi non auferantur, non juvant tamen in ne-

ceſſitate. Interdùm dives omnibus facultatibus ac bonis ſuis libenter ſe redimeret ab interitu, vel ab aliquo morbo, aut infortunio: ſed nihil poteſt efficere. Quem Deus deſerit, eum totus mundus juvare non poteſt. Jubet eos Apoſtolus ſpem collocare in Deo vivo potiùs, qui & ipſe ſemper vivit, & aliis vitam prorogare atque à morte ſervare poteſt. A Deo itaque pendendum eſt nobis, à quo ſunt omnia, cujus in manu & vita noſtra & quicquid ad vitam pertinet, ſitum eſt. Porrò Apoſtolus divites multis verbis ad beneficentiam adhortatur, & eam maximè inculcat, ut non tantùm ſimpliciter ſint benefici, ſed etiam divites fiant bonis operibus. Quemadmodùm ſunt divites pecuniæ & bonorum terrenorum, ita ſtudere debent, ut diteſcant bonis operibus. Decreſcat & minuatur theſaurus opum ac pecuniæ, creſcat autem theſaurus bonorum operum. Vult igitur Apoſtolus divites large & abundanter benefacere. Et non hoc tantùm, ſed etiam addidit, ut faciles ſint ad impertiendum. Dat interdùm etiam alter, ſed ægrè, ſed animo reluctante, & nonniſi ſummâ cum difficultate. Liberalitas debet animo prompto ac hilari fieri. Hilarem datorem diligit Deus 2 Cor. 9. 7. Ità dandum eſt beneficium, tanquam ſi acciperes: quod etiam Ethnicus Philoſophus Seneca monuit in libris de Beneficiis, ubi pulchra præcepta etiam Chriſtianis obſervanda tradit. Qui ita ſe gerit, theſaurizat ſibi fundamentum bonum; gradus ſibi ſtruit ad cœlum: is eſt qui in Deo diteſcit. At qui contrà facit, cum eo ad iſtum agetur modum, ſicut hic in exemplo divitis adumbratum eſt. Morietur antè tempus, & miſerè peribit.

Alter ſermo Chriſti ad diſcipulos directus ſuccedit, in quo Chriſtus dehortatur diſcipulos ab eâ avaritiæ parte, quæ in quærendis bonis hujus vitæ conſiſtit; & nihil aliud eſt, quàm ſolicita cura de futuro. Ab hâc ergò curâ & ſimul à metu ac diffidentiâ avocat nos Chriſtus, oſtendens 1. Curam iſtam eſſe inutilem, & 2. Dari alium modum longè meliorem acquirendi ea, quibus indigemus. *Propterea dico vobis: Ne ſitis ſoliciti de animâ veſtrâ, quid manducetis &c.* Ubi primùm conſideranda admonitio, deindè rationes ſeu argumenta admonitionis. Vetat in admonitione ſolicitudinem de animâ & corpore, id eſt, de victu ratione animæ, & de amictu ratione corporis. In victu autem & amictu includit, reliqua omnia, quæ ad hanc vitam ſunt neceſſaria, ut habitationem & ſimilia. Per ſolicitudinem intelligitur cura, non ſimplex, ſed auxia & cum ægritudine animi, & metu paupertatis, adeoque diffidentiâ conjuncta. Alioquin enim non prohibetur curare, ut habeamus, undè vivamus, imò Apoſtolus nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti præcipit, ut laboremus, & ſuum quiſque panem comedamus. Ipſe etiam Apoſtolus dies & noctes laborabat propriis manibus victumque ſibi comparabat: quod ſine cura eſſe non poterat. 2 Theſ. 3. 7, 12. Et tamen Apoſtolus ſe imitari juſſit, ſicut ipſe imitabatur Chriſtum. 1 Corinth. XI. 1. Propterea illis qui operari nolunt, & egeſtate laborant, vetat Apoſtolus cibum præberi 2. Theſſ. 3. 10. Ad Epheſios autem ſcribit Cap. 4. 28, *Qui furatus eſt, ne furetur ampliùs; ſed laboret potiùs, operando, quod bonum eſt, propriis manibus, ut habeat* non ſolum, undè ipſe vivat, ſed etiam *undè impertiri poſſit egenti.* Non hoc ergò ſibi vult Chriſtus hâc ſuâ admonitione, ne ſimpliciter curam geramus de cibo & veſtitu, ſed ne more mundanorum hominum cum perturbatione animi, cum anxietate, cum tumultu quæramus res neceſſarias. Talibus diffidentiam Chriſtus objicit ℣. 28. appellans eos modicæ fidei. Etiam de rebus ſine quibus vita conſiſtere nequit, nimia & anxia cura prohibetur; quantò prohibetur magis de rebus, quæ neceſſariæ non ſunt, ſine quibus vivere poſſumus? Cibus & potus & amictus ſunt res omnino neceſſariæ; & tamen de eo nos vetat Chriſtus eſſe ſolicitos. Ad hanc ſolicitudinem etiam inprimis ſpectat, ſi quis deſtitutus licet rebus ad hanc vitam neceſſariis, eaſque labore ſuo quærens, intermittat & negligat res magis neceſſarias, nempè divinas & ad ſalutem ſpectantes. Deus enim vult, ne cura noſtri excludat curam de gloria Dei, deque ſalute noſtra & aliorum, ne res terrenæ nos animoſque noſtros totos ſibi vendicent. Qui labores ac curæ de corpore poſſunt unà conſiſtere cum curâ de ſalute, illæ correſſæ nobis ſunt. Cura vitæ æternæ primo loco à nobis poni debet; quicquid prætereà ſupereſt temporis, in corpus & res corporeas impendere licet. Rationem deinceps admonitionis adfert Chriſtus: *Anima plus eſt, quàm cibus, & corpus plus quàm veſtimentum.* Quaſi dicat quid opus eſt, ut adeò ſitis ſoliciti? fidite Deo, eum vobis ea, quibus opus eſt, largiturum. Cum enim vobis dederit, quod majus eſt, nempè animam & corpus, ſine dubio etiam dabit, quod minus eſt, cibum ſcilicèt & veſtitum, quæ res ſunt propter animam ac corpus, & ſunt medium ad illa conſervandum. Quandò res præſtantior ſine viliori non poteſt conſiſtere, neceſſariò ſequitur, eum qui dedit id quod præſtantius eſt, daturum etiam rem viliorem: ſi modò nos faciamus, quod jubet ratio, id eſt, laboremus. Poſteà peculiariter agit de victu, & peculiariter de veſtitu. De victu ℣. 24. *Conſiderate corvos, quia non ſeminant, neque metunt, quibus non eſt cella, neque horreum, & tamen Deus alit illos: quantò magis vos præſtatis volucribus?* Corvus avis eſt viliſſima, nemo eum curat, imò omnes eum odio habent, Deus tamen & hanc inutilem avem vult vivere, dat ei alimentum, ut etiam non laborans habeat, quo veſcatur. Quanto magis vos, qui laboratis, qui ſeminatis, & metitis, & habetis horrea, Deus alet & ſuſtentabit, ſi modò faciatis officium, & cœleſtia non negligatis. Avis creatura irrationalis, bruta & vilis eſt: vos eſtis creaturæ Dei rationales, ad imaginem Dei conditæ, imò filii ejus eſtis ac filiæ. Quantò igitur major eſt veſtra præſtantia, quantò Deus majori vos charitate complectitur, & quantò ei conjunctiores eſtis; tantò magis ſperare ejus debetis auxilium, tantò magis confidere ejus bonitati ac paternæ providentiæ, eum vos non derelicturum, neque paſſurum, ut earum rerum penuriâ laboretis, ſine quibus vita conſtare non poteſt; ac proinde non debetis adeò animi diſcruciari de cibo & potu vobis neceſſario. Pergens porrò Chriſtus, de amictu loquitur, & ſolicitudinem de eo inutilem ac ſupervacuam eſſe monſtrat: *Quis autem ex vobis cogitans ſolicitè, poteſt adjicere ad ſtaturam ſuam cubitum unum. Si ergo neque quod minimum eſt, poteſtis, quid de cæteris ſoliciti eſtis?* Quemadmodum ſolicitudo de ſtaturâ inutilis eſt, etſi vel minimum quid ei vellemus adjicere, quia id non eſt in poteſtate noſtrâ, ſed in Dei manu & arbitrio; ità etiam ſupervacua eſt & reliqua omnis de corpore ſolicitudo, cujus conſervatio à Deo, non à nobis pendet. Si ergò nihil prodeſt ſolicitudo, mittamus eam. Confirmat alio exemplo, de amictu non debere nos eſſe ſolicitos. *Conſiderate lilia, quomodò creſcunt; non laborant, neque nent.* Matthæus addit, lilia *agri*, quod habet peculiarem emphaſin. Lilia enim hortenſia ab hominibus curantur, & plantantur, & rigantur: ſed lilia, quæ in agris naſcuntur, ſolus Deus curat, ſine hominum operâ ac labore. *Dico autem vobis, neque Salomon in omni gloriâ ſuâ fuit ſic amictus, ut unum ex iſtis.* Locuto iſta de Salomone videtur fuiſſe proverbialis, & vulgò tunc uſitata. Nam & hodie dici ſolet: ne Salomon quidem id divinaret vel aſſequeretur. Indicat tantam eſſe liliorum pulchritudinem, ut nulla ars ſit humana, quæ eam imitari aut exprimere poſſit.

Si autem fœnum, quod hodiè in agro eſt, & cras in clibanum mittitur, Deus ſic veſtit, quantò magis vos modicæ fidei. Non hoc concludit, Deum nos pulchriùs veſti-

veſtiturum, quam lilia. Nam ne Salomon quidem, ut ſupra dixit, cum ſe maxime ornare vellet more regio, tam pulchre ornatus fuit. At nobis nihil opus eſt, ut vel Salomoni in veſtitu pares ſimus, nedum & eum ſuperemus, & lilia pulchritudine æquemus, vel etiam vincamus. Sed ſimpliciter concludit, Deum nobis de veſtitu neceſſario proſpecturum. De hoc enim ſolo agitur. Sed dices: Quod lilia tam pulchra ſint & ornata, id natura facit. Ita quidem; ſed Deus eſt auctor naturæ, & quemadmodum efficit, ut talis ſit natura liliorum, ita etiam efficit, ut qui eum ex animo quærunt, non careant rebus in hac vita neceſſariis. Itaque ſi ordinariis mediis utantur, ita ut non intermittant interim divinarum rerum curam, nihil illis deerit. Quod labore eorum non poterit acquiri & effici, id Deus ſupplebit ſua providentia. Repetit admonitionem. *Et vos ne quærite, quid manducetis, aut quid bibatis, neque ſublimia curate*; vel, ut alii interpretantur, ne cogitationibus veſtris in ſublime feramini. Ethnicis talia ſunt relinquenda. Ideo addit: *Hæc enim omnia gentes mundi quærunt.* Gentes Deum verum ignorant, & ejus providentiam, quæ Chriſtianis notiſſima eſt. *Pater autem veſter ſcit, quòd his indigeatis.* Nullus eſt pater, qui liberis deneget ea quibus indigent, ſi modo habeat, unde det. Deus eſt pater noſter, & ſemper habet quod det, inexhauſtæ ſunt divitiæ ejus, neque etiam eum latere poteſt noſtra indigentia. Non eſt ergo quod dubitemus, eum defectus noſtros impleturum. Deus non eſt Pater Ethnicorum, ſed Chriſtianorum, eorum peculiarem agit curam. Hi ergo etiam peculiariter ipſi confideant.

Oſtendit jam Chriſtus dari modum meliorem acquirendi res neceſſarias. *Veruntamen quærite regnum Dei, & hæc omnia adjicientur vobis.* Loco ſolicitudinis de rebus temporalibus, commendat ſtudium & curam de regno Dei. Illa ſolicitudo eſt modus inutilis acquirendi ea, quæ nobis neceſſaria ſunt: multo melior & utilior modus eſt ſalutis æternæ ſtudium, quo fit, ut uno labore duo capiamus lucra, regnum ſcilicet cœleſte, & res ad hanc vitam neceſſarias. Matthæus explicatius hanc ſententiam Chriſti retulit Matth. 6. 33. *Quærite primum regnum Dei & juſtitiam ejus.* Primum, id eſt, ante omnia regnum Dei quærendum eſt, quia res major eſt & potior: majora autem magis curanda ſunt. Hic ſolicitudo adhibenda eſt: in rebus terrenis nocet ſolicitudo, in divinis prodeſt. Regnum Dei eſt felicitas nobis à Deo deſtinata: juſtitia eſt medium & via ad hanc felicitatem ducens, quæ in eo conſiſtit, ut obſervemus mandata Dei per Chriſtum tradita. *Et hæc omnia adjicientur vobis.* Præter veram mercedem res terrenas nobis Deus adjiciet. Vera merces noſtra erit regnum cœlorum & vita æterna, res autem corpori noſtro neceſſariæ, dabuntur nobis adjectamenti loco. Unde patet, eas apud Deum non eſſe in magno pretio, & facile eum illas largiturum. Stolidus ergo eſt, qui terrena unice curat, negligens ac incurioſus cœleſtium. Nam & illis non ſemper potietur & his certo excidet. At qui nihil prius, nihil antiquis habet cura rerum divinarum, utraque & cœleſtia & terrena, quibus indiget, habebit. Ratio additur hujus moniti: cui præmittitur emphatica conſolatio. *Ne time, puſille grex.* Timorem paupertatis vel multorum caſuum, qui nos ad egeſtatem poſſent redigere, vult nos excutere animo, & Deo confidere. Talem autem timorem prohibet, qui fit cum neglectu hujus doctrinæ ſuæ conjunctus. *Gregem* vocat fideles ſuos, intellige ovium, non hircorum, non luporum. Chriſtiani ovium naturam & manſuetudinem debent imitari. Congregari autem debent & gregem facere, adeoque gregatim paſcua verbi Dei adire. *Puſillus* eſt grex fidelium reſpectu innumerorum infidelium. Non debet autem terrere Chriſtianos paucitas ipſorum, cum tot gregibus luporum undique cincti ſint. Habent enim paſtorem bonum, qui poſuit animam pro ovibus ſuis, qui paſcit eas, ac tuetur, è cujus manibus nemo eas poteſt eripere. Ratio ipſa eſt: *Quia bene placitum eſt Patri veſtro dare vobis regnum.* Si regnum rem inæſtimabilem, bonum illud inenarrabile vobis conſtituit dare, quidni det res minoris momenti, quibus in hac vita indigetis? Quid ergo ſolicitudine de iis opus eſt? Nam aut egeſtatem Deus à nobis arcebit, aut ſi permittet eam propter ſuam gloriam, convertet eam in noſtrum ſolatium. Bene-placito autem Dei, non noſtro vel ullius alterius merito factum eſt, quod nobis Deus velit dare ſalutem. Mera gratia Dei hic agnoſcenda eſt. Propterea tanto magis in eum omnes curæ noſtræ ſunt conjiciendæ, ut monet Petrus, 1 Petr. 5. verſ. 7.

Sequitur altera pars doctrinæ Chriſti, in qua nos adhortatur ad liberalitatem, virtutem avaritiæ contrariam: ubi videnda 1. Adhortatio. 2. Adhortationis ratio. Adhortatio eſt in his verbis: *Vendite bona veſtra & date eleemoſynam.* Bona, quæ vendi jubet, intelliguntur ſuperflua, quæ nobis præter neceſſaria redundant: quanquam & de neceſſariis aliquando vendenda ſunt aliqua, ſi tanta ſit pauperum aut Eccleſiæ neceſſitas, ut id omnino requirat. Nam ſi vitam quoque propter fratres impendere tenemur, multo magis id quod ad conſervandam vitam requiritur. Non ita intelligendum eſt hoc præceptum, quod teneamur omnia bona noſtra ſemul & ſemel vendere & erogare pauperibus; ſed ut id fiat pro ratione neceſſitatis pauperum, quibus hac in parte conſulendum eſt. Non debemus adeo addicti eſſe noſtris bonis, ut non ex eis libenter aliquid demamus, quando aliorum defectus opem neceſſariam deſiderat. Rara hæc eſt virtus in mundo, ſed noſtrum eſt exemplo omnium virtutum mundo prælucere. Non ſatisfaciunt huic præcepto, qui aſſumtis ſecum bonis ſuis in monaſterium ſecedunt. Ipſi enim bonis ſuis fruuntur. Quæ vero hæc eſt eleemoſyna. Hoc ſane facere poſſent aliquot divites, ut bona ſua in unum conferrent, lauteque adeo ex communi viverent. Ratio adhortationis eſt, quia hac ratione alias divitias longe meliores in cælis acquiremus. *Facite vobis crumenas, quæ non veteraſcunt, theſaurum non deficientem*, &c. Rationem proponit per modum adhortationis. Facite vobis, id eſt, quia ſic, ut docui, vendendo bona veſtra & dando eleemoſynam, facietis vobis crumenas, &c. Indicat autem præſtantiam illarum divitiarum cœleſtium, quas liberalitate noſtra acquiremus, quod non ſint unquam perituræ. Hi enim inter alios ſunt modi, quibus divitiæ perire ſolent, ſi crumenæ vel ciſtæ, in quibus pecunia ſervatur, veteraſcant, ſi fures auferant, quæ aſſervantur bona, ſi tinea corrodat ac corrumpat veſtimenta & alia ad ornatum pertinentia. Cœleſtes vero divitiæ ac theſauri his caſibus ac periculis non ſunt obnoxii. Oſtendit etiam Chriſtus utilitatem harum cœleſtium divitiarum: *Ubi enim eſt theſaurus veſter, ibi & cor veſtrum erit.* Quis neſcit, cor hominis adhærere theſauro ſuo? ſi igitur theſaurus noſter in cœlis erit, ibidem quoque cor noſtrum erit, ac proinde omnes actiones noſtræ erunt cœleſtes, & vita cœleſtis. Comparemus ergo nobis iſtum theſaurum inexhauſtum & non deficientem: per quem intelligitur vel ipſa vita æterna, vel gratia Dei, ex qua illa proficiſcitur. Regum etiam opulentiſſimorum theſauri exhauriuntur interdum ita, ut alienum æs contrahere cogantur. At Dei gratia nunquam exhauriri poteſt. Non perit nobis, quicquid damus pauperibus, ſed per cambium id mittimus in cœlum: poſtea id cum multo fœnore recepturi. Hoc itaque nobis unice curæ ſit, ut theſauro huic cœleſti ſemper aliquid adjiciamus: quo theſauro ut aliquando in æternum fruamur, faxit Deus per Jeſum Chriſtum. Amen.

Luc. 14. 1. ad 15.

DEscribitur nobis hoc loco historia de Christo, continens miraculosam sanationem cujusdam hominis hydropici, & doctrinas singulares, quas Christus illâ occasione protulit. Tres sunt istius textûs nostri partes. 1. Sanatio hydropici ejusque adversus murmuratores defensio, quòd in Sabbato fuerit facta. 2. Doctrina Christi de modestiâ & humilitate 3. Doctrina de eo, quinàm ad convivia à nobis sint invitandi. Quod sanationem attinet, consideranda sunt 1. Occasio & sanationis & ejusdem defensionis. 2. Ipsa sanatio miraculosa. 3. Ejus apologia seu defensio. 4. Effectum, quod fuit consecutum.

Occasio sic describitur: *Et factum est, cum intrasset Jesus in domum cujusdam, qui erat è primariis Pharisæis, Sabbato manducare panem.* Ubi & locus indicatur, quod id acciderit in domo Pharisæi cujusdam non vulgaris, ad quem Christus non ultro venit, sed sine dubio ab eo invitatus: & tempus exprimitur, quod id Sabbato contigerit, & specialiter sub tempus prandii. Magis adhuc occasio describitur: *Et ipsi*, id est, Pharisæi ac reliqui convivæ, qui aderant, *observabant eum. Et ecce homo quidam hydropicus erat antè illum.* Hydropicum istum Pharisæi habebant apud se, & videtur fuisse justructa causa; unde patet, non bono animo Dominum fuisse à Pharisæo ad praudium invitatum, sed animo tentandi, & explorandi, quid facturus esset Dominus in Sabbato. Miseria hominis ægroti movit Christum & occasionem dedit huic miraculo, ut & alias sæpè. Sabbatum autem fuit occasio, & causa, cur & Pharisæi Christum observarent, & Christus factum suum defenderet. Docebant Pharisæi & Legis periti, non licere morbos curare die Sabbati. Mar. 3. 2, ubi etiam Christum accusare voluerunt. Tam rigidi observatores Sabbati erant, ut etiam officia charitatis & pietatis intermittenda docerent. At præceptum charitatis majus erat præcepto Sabbati: præsertim quum Christus verbo tantum sanaret ægrotos, non humana vi, sed divina. Illi tamen tam cæci erant, ut quod divinitus fiebat, non animadverterent, sed id maligno dente carperent. Ita supra quoque cap. 13. 14, legimus, cum Christus mulierem quandam à dæmone incurvatam & contractam curasset Sabbato, Archisynagogum indignatum fuisse, & cum non auderet Christum ipsum aggredi, bilem suam effudisse in turbam Christo præsente, ac dixisse; *Sex dies sunt in quibus oportet operari. His ergo venite & curamini, ac non in dei Sabbati*: Hoc animo & hic Christum observabant adversarii ejus, ut eum tanquam transgressorem Sabbati possent odio populi objicere, vel in periculum aliquod adducere.

Discendum est ex hujus historiæ occasione, quod liceat homini Christiano etiam conviviis hominum extraneorum interesse, dum modo memor sit vocationis suæ in edendo, bibendo, ac loquendo. Nam his modis ut plurimum in conviviis peccari solet: intemperantia atque excessu in sumptione cibi ac potus, & deinde vanis sermonibus, ac dictis, ubi mero incaluerint capita. Ubique lucere debet lux nostra, sed in primis inter alienos homines. Si videat Christianus, convivium fore luxuriosum, satius est, ut non veniat, aut si venerit, abeat, ubi viderit, se obsistere & mederi malo non posse. Absque gravi causa non debet Christianus talia loca adire. Sed aliquando necessarium quodammodo est, ut adsit. Nam & Christus infrà Judæorum ac potissimum Pharisæorum arrogantiam perstringit, quod dedignati sint venire ad cænam vocati: ℣. 18, 19, 20. Itaque si adesse cogatur conviviis Christianus debet cum ædificatione adesse, redarguere opera tenebrarum Ephes. 5. 11, & quærere ausam & occasionem loquendi de rebus bonis; ut faciebat Christus. Nemo qui ebrietati deditorum hominum convivia frequentat, hoc se Christi facto tueatur. Hic enim nemo fuit ebrius, & Christus ita versatus est in convivio, ut aliquid boni doceret eos, qui præsentes erant. Venit ad eos Christus, ut eos tanquam perditas oves ad Deum converteret. Præterea cauti esse debemus inter extraneos, qui nos observare solent, & sermonibus ac factis nostris inhiare, ut postea habeant, quod arrodant, & quo veritatem ac religionem nostram infament. Ideo monet Apostolus Coloss. 4. 5. *Sapienter ambulate erga extraneos, opportunitatem redimentes. Sermo vester sit semper cum gratiâ, sale conditus, ut sciatis quomodò oporteat vos unicuique respondere.* Prudentia adhibenda est, moderandi affectus, refrenanda lingua.

Antequam Dominus ad miraculum faciendum accederet, quæsivit ex adversariis suis: *An liceat Sabbato curare?* Qua quæstione significavit, licere. Christus defendit factum, priusquam id aggrederetur. *Illi verò tacuerunt.* Videbant Dominum eos statim confutaturum fuisse, si dixissent; Non licere: quodsi dixissent, licere; sibi ipsis contradixissent, nec habuissent causam eum reprehendendi. Maluerunt igitur tacere, metuentes, ne veritate convincerentur. Veritatem oderant, quia mali erant. Nos ab exemplo Christi discamus, ut quicquid agimus, nos recte ac juste agere appareat, ut nihil habeant, quod vel inimici merito possint admordere. Christianus debet habere bonam conscientiam coram Deo & hominibus Act. 24. 16, debet & famæ suæ inter homines rationem habere, ne merito suo malè audiat, sed ut bonam sibi apud omnes existimationem comparet. Id enim etiam ad Dei gloriam spectat: ut innuit Christus Matth. 5. 16, dum ait, homines videntes bona opera nostra glorificaturos Patrem nostrum, qui in cœlis est. Contra vero infamia Christianorum in Dei contumeliam redundat.

Ipsum miraculum describitur: *Et apprehendens sanavit eum, & dimisit.* Magna & planè divina vis Christi fuit, quod solo tactu sanaverit hominem humanis mediis insanabilem. Perfecta hydrops enim superat Medicorum artem. Admiremur hanc vim Christi ac potestatem. Talia miracula fuerunt fulcra ac tibicines doctrinæ ejus. Nos vero nunc habemus majus miraculum, quod sedeat à dextris Dei, & nostram in cœlis curet salutem. Hoc demonstrarunt Apostoli, & innumeri martyres, qui doctrinam ejus tam adversam humanis cupiditatibus morte suâ ac sanguine obsignarunt. Apparet eos habuisse bonam causam. Qui negat, miracula à Christo & Apostolis facta esse, majus miraculum introducit, quod homines absque miraculis talem doctrinam susceperint, eamque ad truculentissimam mortem usque professi sint.

Sequitur altera pars defensionis Christi post factum & editum miraculum. *Cujus vestrum bos aut asinus in puteum cadet.* Sumit exemplum ab illis ipsis: & comparat inter se res maxime dissimiles, pecudem & hominem ad imaginem Dei creatum, quem Deus vocat ad æternam felicitatem. Illi miserebantur pecudis, asini vel bovis; & non miserabantur hominis à Deo dilecti: ac circa pecudem quidem labore opus erat, ut è puteo extraheretur; circa hominem nullo. Simplici tactu aut verbo Christus sanabat. Et tamen hoc vitio vertebant, illud ipsi faciebant. Interdixerat quidem Deus sub Lege, ne ullum opus Sabbato susciperetur. Sed excipiebantur casus extraordinarii damnum ingens allaturi, quod Deus nolebat homines subire. Sabbatum enim propter hominem. Simili modo etiam Cap. 13. 15, supra se defendit Christus, dicens ad archi-synagogum: *Hypocrita, nonne unusquisque vestrum solvit Sabbato bovem suum aut asinum à præsepi* &c. Hypocritam vocat: quia aliud ore promebat, aliud corde fovebat. Sabbatum nimis religiosè urgebat, & charitatis minime erat studiosus. Ceremoniæ debent cedere dilectioni. Deus mavult misericordiam, quam sacrificium. Non erat tanti apud Deum illa quies Sabbati, quam charitas; præsertim talis, qualem exercuit Christus citra omnem laborem. Omnes isti sunt hypocritæ, qui ceremonias magis curant, quàm veras virtutes. Quando interse concurrunt ceremonialia præcepta cum moralibus, semper hæc prævalere debent.

Effectum

Effectum hujus miraculi defensionisque ejus tale fuit: *Et non poterant illi ad hoc respondere.* Bis obmutuerunt. Non est expectandum, ut adversarii convictos se esse fateantur, quando errores eorum redarguimus. Quis poterat solidius disputare & revincere errores, quam Christus? & tamen parum proferit. Cum respondere non possent adversarii, tacebant, veritatem verò nequaquam agnoscebant. Hinc dicitur Christus Mar. 3. 5, iratus fuisse ac contristatus super caecitate cordis eorum. Pertinacia nulli etiam apertissimæ veritati dat locum. Monachi & sacerdotes nunc eodem se gerunt modo, quo olim Pharisæi, imò deteriores etiam aliquantò sunt Pharisæis, eosque strophis, cavillis, veritatis odio, calumniis & malitia exuperant. Ne miremur: antiquum obtinet mundus.

Secundam partem textus nostri jam consideremus, in quâ habetur doctrina Christi de humilitate seu modestiâ: ubi rursus spectanda. 1. Occasio doctrinæ. 2. Ipsa doctrina. Occasio fuit hujusmodi: *Dixit autem parabolam ad vocatos, attendens, quomodo primos accubitus eligerent.* Voluit Christus tumorem animi eorum detegere, & ostendere, quid de iis sentiendum sit etiam in aliis rebus. Fuerunt homines ambitiosi, honoris avidissimi, certabant inter se de primatu loci superioris, non expectabant, ut à convivatore eis locus assignaretur, sed quisque sublimiorem præoccupare aliisque præripere gestiebat. Hoc idem nunc faciunt Clerici in conviviis, aliisque conventibus, nec raro turbas dant ingentes, quando præcipua sedes eis non datur. Veri hâc in re successores sunt Pharisæorum. Sed id tanquam inhonestum improbat Christus, præter hunc locum, Matth. 24. 6. In ipsa doctrina ostendit Christus 1. Quid non sit faciendum. 2. Quid sit faciendum. 3. Utrumque confirmat. Primum his verbis tradit: *Cum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne discumbas in primo loco*, &c. Dehortatur à re humilitati contraria. Fuit enim ille Magister divinitus datus, ut homines edoceret virtutes morum perfectissimas, atque inprimis modestiam. Rationem dehortationis adjungit: *Ne quando honoratior te sit vocatus ab illo, & veniens is qui te & illum vocavit, dicat tibi, da huic locum*, &c. Ratio sumta est ab ignominia, quæ merito possit contingere homini ambitioso, ut jubeatur à superiori loco in inferiorem descendere. In hac una re docuit humilitatem, non ut in hac una tantum re servaretur, sed ut in omnibus vitæ actionibus pariter exerceretur: ideo doctrinam hanc Lucas appellat parabolam. Docet ulterius, quid sit faciendum; *sed cum vocatus fueris, vadens accumbe ultimo loco*, &c. Jubet alios honore prævenire, ut etiam Apostolus monet Rom. 11. 10. Et rationem adhortationi itidem adjungit sumtam ab utili & decoro. *Ut cum venerit, qui invitavit te, dicat tibi; Amice ascende superius, & tunc erit tibi gloria*, &c. Quod tamen non ita intelligendum est, ut id debeat Christianus de industria quærere & affectare. Hæc enim esset præpostera ambitio. Confirmat porrò utramque & dehortationem & adhortationem suam generali sententia seu doctrina: *Omnis enim qui se ipsum extollit, humiliabitur*, &c. Non semper quidem ita fit in mundo, sed sæpè tamen. Superbi omnibus invisi sunt, & probris afficiuntur; maximè autem superbi superbos ferre non possunt. Humiles autem & modesti omnibus grati atque accepti sunt, inprimis vero Deo. Deus superbis resistit, detrahit eos è fastigio, facitque ut quo altius ascenderunt, eo graviore lapsu ruant. Dei inimicus est omnis superbus; adimitque ei gloriam: quod enim Deo debetur, cui omnia bona adscribenda sunt, sibi tribuit. Humilibus Deus dat gratiam Jac. 4. 6. Christus alibi suum exemplum nobis proponit. Matth. 11. ℣. 29. Erat Christus *humilis corde*: idque multis comprobavit exemplis; inprimis lotione pedum, cum se tanquam famulus ad pedes Apostolorum demitteret, & morte plena ignominiæ pro salute humani generis susceptа. *Non venit, ut ipsi ministraretur, sed ut ministraret*, Matth. 20. 28. Indoles modestiæ est, non tribuere sibi plus, quam decet, & tametsi plus aliis habeas, tamen ita te gerere, præsertim adversus inferiores, quasi plus non haberes, Deo omnia adscribere, & coram eo quam maxime se submittere. Modestia neminem contemnit, omnes debito honore prosequitur, pro ratione status ac dignitatis uniuscujusque, non quærit ipsa nec ambit honorem, non gloriatur de sua præstantia, nisi cogatur quodammodo aliquid de suis virtutibus dicere: ut fecit Paulus, quanquam parcè, Deo omnia accepta ferens, 1 Cor. 15. 10. Hoc loco autem sensus verborum Christi est, eum qui se humiliat, exaltatum iri in cœlum. Etsi non statim Deus talem extollat, exaltabit tamen eum *tempore opportuno*, ut Petrus scribit 1 Petr. 5. 6, id est, quando tempus à Deo destinatum aderit. Humilitas vera cum charitate est conjuncta: nullum enim etiam vilissimum officium præstare fratri ex charitate detrectat; quin & animam pro fratribus ponere parata est. Qui autem charitatem habet, omnia habet, totam Legem implevit. Non potest proinde talis non esse gratissimus Deo & Christo. Ex humilitate quoque promanat studium concordiæ. Ephes. 4. 2, & Phil. 2. 3. Apostolus humilitatem commendat ac præscribit tanquam medium ad concordiam. Humilitas donis Dei optime novit uti, nempe ad gloriam Dei: idcirco etiam Deus humiles donis suis cumulat magis magisque. Cum enim Deus gloriam suam in omnibus quærat, quomodo non eum potissimum donis suis impleret, qui ea maxime scit ad gloriam ipsius convertere? Ad humilitatem quoque pertinet, agnoscere peccata sua coram Deo, sed & coram hominibus quos læsimus. Qui alterum læsit, & coram eo humiliari non vult, superbus est.

Restat tertia pars textus, quæ continet doctrinam de eo, quinam invitandi sint. 1. Ostendit, qui non sint invitandi, & quare. 2. Qui invitandi, & quare. Doctrinam autem istam ei, qui ipsum invitaverat, inculcat. Apparet eum hac in re peccasse, & solos divites invitasse ad convivium. Qui enim certabant de superiori accubitus loco, sine dubio non erant homines plebeji. Ita Dominus venit non tantum ut ederet, sed etiam ut aliquid boni doceret, occasione sumta ex rebus quæ occurrebant. Discamus à Christo sapientiam, ut sciamus, quæ reprehendenda sint, quæ minus: discrimen inter bona & mala, licita & illicita dextre faciendum est. Caveamus, ne in reprehensionibus aut monitis verbis asperioribus utamur, sed placide homines instituamus, exemplo Christi. *Cum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos* &c. Hæc verba Christi sunt prudenter accipienda. Non prohibet Christus simpliciter vocare divites ad cœnam vel convivium. Hoc enim & humanitas sæpe postulat, & res ipsa. Ad nuptias & funera ut amici & propinqui ac vicini invitentur, mos fert, effetque indecorum, si id non fieret: quanquam hac in parte non est nimis consuetudini indulgendum. Omnino tamen & simpliciter id Christus non prohibet: cùm erga omnes homines deceat nos esse comes, humanos, & hospitales. Sed hic Christus agit de conviviis voluntariis, quæ non alia de causa instituuntur, quam animo beneficiendi. Deinde non prohibet id Christus tanquam peccatum, quod hominem damnet, sed tanquam rem inutilem, & nullius momenti coram Deo, incitans ad rem, quæ utilis valde & apud Deum eximiâ est. Ratio, cur illud non sit faciendum: *Ne quando & ipsi te vicissim invitent* &c. Quid inde lucri habebis? Hoc unum, quod te vicissim invitabunt, & cibum apud eos capies. Sed poteras etiam domi cibum capere: non enim indiges, ut ab alio tibi cibus suppeditetur. Sic ergo carebis convivii tui pretio. Hoc de omnibus epulis & festivitatibus nuptialibus dici potest, quod carebunt compensatione à Deo. Et si honeste liceret per homines, quibuscum nobis vivendum est, satius esset ab iis abstinere. Sed quia omnia, quæcunque sunt bonæ famæ, nobis facienda sunt, hoc tantum videndum, ne mediocritatis limites transiliantur.

Quid sit faciendum, docet: *Sed cum facis convivium, voca pauperes* &c. Ratio: *Quia non habent, unde reddant tibi*; sed Deus tibi reddet. Doctrina hæc ad

divites spectat. Non præcipit Christus omnino ut convivia faciant, sed si velint facere, ostendit qualia debeant facere, & quos invitare. Tantundem valet, etsi non instruas ex professo convivium, si mittas pauperi cibos in domum ejus, si des ei pecuniam, qua sibi emere possit necessaria. Debent divites inter se distribuere pauperes, ut hi hos, illi illos curent. *Beatus eris*: quomodo? *reddetur enim tibi in resurrectione justorum*, à Deo scilicet per Christum, qui dicet: *Esurivi & dedistis mihi cibum* &c. Matth. 25. 35. Homines generosi animi si quid eorum in gratiam fiat, absque remuneratione id abire non sinunt: quanto minus sinet tantus Dominus, in cujus manibus sunt omnia. *In resurrectione justorum.* Non hic in terris pecuniam tibi retribuet. Non etiam statim post mortem remunerabitur. Sed in resurrectione demum. *In illo die*, ut ait Apostolus 2 Tim. 4. 8. Si statim post mortem retributio fieret, non dixisset Christus, *in resurrectione*, sed post mortem statim: ut docent hodie Christiani. Major hæc esset consolatio, si esset vera. Sed Apostolus ait, si non esset resurrectio, edamus, bibamus &c. 1 Cor. 15. 32. Ita Christus quoque argumentatur, fore resurrectionem, quia Deus non est Deus mortuorum &c. Matth. 22. 32. Si animæ Patriarcharum in cœlo viverent, nihil opus esset resurrectione; & absque ea Deus esset eorum Deus, quorum animas cœlestibus beavit gaudiis. Si anima posset absque corpore frui voluptatibus, & Deum videre, non indigeret corpore: voluptas enim ad animam pertinet. Sed quia absque corpore sentire gaudia nequit, ideo corpore ejusmodi, cujus ope ea sentire possit, induetur: non statim post mortem, sed in resurrectione. Tum demùm homines fient perfectè filii Dei, filii resurrectionis existentes, Luc. 20. 36. Addit: In resurrectione *justorum.* Justis istud præmium promissum est. Justi sunt, qui vitam ex præscripto Christi instituunt, etsi antè agnitionem veritatis in peccatis vixerint, & post agnitam veritatem non statim jugum peccatorum excusserint, excusserint tamen cum tempore, & studeant perpetuo, ne unquam peccent. Domus operam, ut & nos ità justi simus: memores simus humilitatis, beneficentiæ, aliarumque virtutum: sic aliquando mercedem justorum accipiemus ex gratia Dei per Jesum Christum, Dominum nostrum. Amen.

Luc. 14. 16, *usque ad finem.*

DUplex doctrina continetur his verbis, pro diversis occasionibus tradita.

I. Docet Christus, quam horrendo supplicio Deus mactaturus sit Israëliticum populum propter ejus erga se ingratitudinem, quâ rejecit Christum Dei gratiam ac summam felicitatem ipsis offerentem.

II. Docet, quanta animi fortitudine oporteat præditos esse eos, qui ei dant nomen, & quomodo instructus esse debeat, qui cupit verus esse Domini discipulus.

In priori doctrina hæc tria expendenda veniunt. 1. Quantam felicitatem Deus paraverit, destinaverit, & obtulerit populo Judaico per Christum, & adhuc per Apostolos offerre debuerit. 2. Quam ingrata tanti beneficii divini fuerit Judaica natio. 3. Quantâ pœna tam nefarii contemtores gratiæ Dei sint puniendi. Primum membrum comprehenditur ℣. 16, 17, ubi ostendit, quodnam bonum Deus Judæis paraverit, & decreverit eis primum offerre, postea reipsa donare. Deinde quomodo id Deus illis obtulerit, eisque suam gratiam patefecerit reipsa, ut de ea scire, eamque amplecti possent.

Bonum oblatum exprimit his verbis: *Homo quidam fecit cœnam magnam & vocavit multos.* Apud Matthæum cap. 22. 1 dicit, Regem fecisse nuptias filio suo, cum Rege terreno comparans Regem Regum & Dominum dominorum, creatorem rerum omnium, qui filio suo adornavit convivium magnum, & postea alios per eum ad hoc convivium invitavit. Hunc eundem Deum hic Christus comparat cum homine quodam opulento. Itaque Deo salus nostra, & quæcunque circa eam facta sunt, adscribenda sunt, ei gratiæ agendæ, quia ex ipso sunt omnia, per Jesum Christum Dominum nostrum.

Cœna est ipsa felicitas parata Judaico populo, & oblata per Christum & Apostolos. Per similitudines ac figuras nobis describit scriptura futuram nostram in cœlis beatitudinem. Loquitur nobiscum Scriptura tanquam cum infantibus, qui non sumus capaces rerum cœlestium & æternarum. 1 Cor. 13. 11. Paulus raptus in tertium cœlum, vidit oculis suis felicitatem illam, nec tamen potuit eloqui eam, audivit ibi verba ineffabilia. A lætissimis rebus sumit Scriptura similitudinem, ut nobis depingat felicitatem illam, & desiderium ejus in nobis excitet. Revera autem nihil est in terris illi simile: nam *nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in mentem hominis venerunt, quæ Deus paravit diligentibus se.* 1 Cor. 2. 9. Potest autem hic per cœnam & convivium istud, non tantum futurum nostrum gaudium intelligi, quo fruemur in cœlis apud Dominum, tanquam sponsa in thalamo sponsi sui: sed etiam varia queunt intelligi solatia ac beneficia, quibus Deus in hoc adhuc seculo pios cumulat: tametsi solatia in illa vita sint futura longe præstantiora ac perfectiora. Cœna ista est quidem æterna felicitas, sed qua & nunc tamen spe frui possumus. Hanc spem si nobis nunc adimas, essemus miserrimi mortalium. Ita ait Apostolus 1 Cor. 15. 19. Et ibidem ℣. 32 inquit: *si mortui non resuscitantur, edamus, bibamus; quia cras morie mur.* Quemadmodum autem nunc spes nostra procul distat à re ipsâ, quam speramus, ita olim fruitio istius boni superabit spem nostram & omnem de eo cogitationem. Cur per cœnam ac convivia nobis figuret Scriptura felicitatem nostram, in causa est, quòd sicut homines voluptarii conviviis & epulis unice delectantur; ita qui voluptatum cœlestium desiderio flagrant, non minorem ex iis delectationem capiunt, quàm homines ventri dediti ex epulis lautis ac opiparis. Hinc est, quòd Apostolus jubeat nos semper gaudere in domino, id est, gaudere propterea quod nacti simus talem dominum, per quem habemus spem vitæ æternæ, & per quem nomina nostra scripta sunt in cælo. Quapropter ad hanc cœnam nos paremus, eam appetamus toto pectore. Quærite cibum non qui perit, sed qui permaneat ad vitam æternam. Joh. 6. 27. Anima macrescit, quando corpus saginatur. Eo cibo utamur, quo animâ reficitur. Extendamus manus nostras ad ista fercula. Fieri enim potest, ut quis hic mensæ assideat, & tamen non fruatur cibis, quia eos manu non capit suâ. Contingit etiam non raro in mundo, ut quis abundans rerum omnium copiâ, cibum capere nequeat, & sic fame moriatur. Caveamus, ne idem nobis hic accidat nostra culpa.

Porrò describit, quomodo Deus populo Judaico gratiam suam obtulerit. Primum dicit: *Et vocavit multos.* Postea addit: *Et misit servum suum horâ cœnæ*, &c. Bis eis obtulit gratiam suam, eosque invitavit, uti solent, qui ad cœnas & convivia hospites invitant: principio eos rogant aliquot diebus vel septimanis ante convivium, ad nuptias, ut sibi interea præparare queant vestes nuptiales; deindè ipso tempore convivii vocant eos, ut veniant. Hoc modo & Deus tempestivè vocavit ad hoc convivium Judæos, quod perfectè factum est per Christum, quem misit ad prædicandam Judæis pœnitentiam & regnum cœlorum. Hæc prima fuit ipsius vox: Pœnitentiam agite, quia appropinquavit regnum cœlorum. Hoc idem etiam prodromus ejus Johannes Baptista prædicavit. Nondum tum erat Regnum istud, sed jam appropinquabat. Perfectè demum cœpit, cùm Christus consedit in dextrâ Dei Patris sui in cœlo. Etiam apud Prophetas fuit quædam, quamvis obscura, mentio istius Regni: itaque dici potest etiam per Prophetas invitatum fuisse hunc populum ad hanc cœnam, sed perfectissimè tamen eos invitavit per Christum, qui primus debuit hujus convivii esse

esse particeps, quod demùm perfectè factum est, cum in cœlum ascendit. Vocavit ergò eos per servum suum, id est, Christum, qui est primarius Dei servus. Matth. 12. 18. Non simpliciter autem vocavit Christus Judæos, sed etiam vocationem suam confirmavit morte suâ: & rursus Deus ex suâ parte eam confirmavit Christi resuscitatione & exaltatione. Eum verò in finem Deus tempestivè Judæos invitari curavit, ut se meliùs ornarent sanctitate & promptiùs Deo servire discerent. Tali veste & ornatu qui caret, ejicietur in tenebras exteriores. Præterea idcirtò Deus voluit eos maturè invitari, ut homines, quo se solarentur in hâc mortalitate, haberent. Mundus absque spe hujus Regni cœlorum, fuit inferni horrendi instar, ubi regnabat luctus & pavor & tristissima mortis imago. Placuit ergò Deo edulcare quodammodò hanc vitam spe vitæ sempiternæ. Hanc spem Christus primùm Judæis fecit prædicatione suâ, posteà Apostoli à Christo missi, rursus eam confirmarunt, annunciantes eis, Deum ipsis fore propitium, dummodò veniant, & Euangelium suscipiant. *Venite, quia jam parata sunt omnia.* Hoc factum est, cùm Christus in cœlum evectus est. Tunc enim quasi cœpit cœna. Ipse mensæ assidens quodammodò jam expectabat convivas. Anteà nondum omnia erant parata, nondum omnia confecta, quæ ad ingenerandam hominibus spem vitæ æternæ pertinent. Dùm Christus fuit in terris, nondum sciebant homines, quâ in re sita esset felicitas summa, nondum omnia firmamenta spei & argumenta erant præparata. Post exaltationem autem Domini, & post effusionem Spiritus Sancti in Apostolos, patuit demùm quidnàm sit paratum hominibus qualis assignata felicitas; patuit possibilitas & facilitas adipiscendæ hujus felicitatis; cùm ejus specimen in uno jam sit propositum: patuit etiam, Deum non tantùm posse, sed & velle donare immortalitatem hominibus, cùm dederit eam primùm Duci nostro, non modò soli fruendam ac possidendam, sed etiam nobis conferendam. Cùm ergò felicitatem nostram in manibus suis habeat is, qui est Caput nostrum, cujus nos sumus membra, qui nos fratres suos vocare non erubescit, quid obstat, quominùs firmam ejus spem concipiamus? Typus hâc in parte fuit Josephus fratrum suorum patronus ac curator in Ægypto. Præterea animum nobis addit mors Christi pro nobis suscepta tunc, cùm ipsum & Patrem ejus odio prosequeremur & offenderemus nostris flagitiis. Nunc cum jam conciliati simus cum eo, ejusque amici facti, & ipsius causâ mori parati, quomodò nobis non donabit, quod promisit? præsertim cùm id conjunctum sit futurum cum propriâ ipsius gloriâ. Tunc enim glorificabitur in sanctis suis. 2. Thes. 1. 10. Antequam Christus mortuus esset, nondum Testamentum erat validum; nunc autem firmum est, postquam mortuus est, qui id fecerat. Testamenta enim & legata duntaxàt post mortem testantium sunt valida: quâ de re egregie disserit locus Heb. 9. 15, 16. Misit proindè Apostolos, cùm jam omnia perfectè essent parata. Et nobis jam omnia parata sunt, nihil restat, quàm ut vescamur ac fruamur paratis cibis ad satietatem. Non potest hic modus in fruendo excedi. Epulæ terrenæ, si modus in iis capiendis non servetur, sæpe mortem afferunt. At spirituales epulæ ita sunt comparatæ, ut quò copiosiùs sumuntur, eò magis nutriant, & majores vires addant. Non est Deus parcis ac restrictis convivatoribus similis, qui torvis ac limis oculis aspiciunt convivas avidè & magno cum appetitu comedentes. Vult Deus, ut affatim edamus ac bibamus. Qui habet, ei dabitur, & benè utens datis is majoribus amplioribus donis cumulabitur.

Pars secunda sequitur, de ingratitudine Judæorum; *Et cæperunt simul omnes se excusare.* ℣. 18, 19, 20. Non omnia verba similitudinis ad rem significatam sunt accommodanda. Sufficit scire, Christum indicare his verbis voluisse, eos mundo fuisse planè addictos ac immersos, ideoque gratiam Dei spreviſſe, ac rejecisse occasiones ac media consequendæ salutis. Non legimus, homines ejusmodi excusationibus in causâ salutis esse usos. Sed facta eorum idem valent, quod verba. Ità se gesserunt, ac si rogarent Deum ut se haberet excusatos, occupati unice circâ suas negotiationes, voluptates, ac rem familiarem. Hinc Christus eis dicebat: *Vos estis infernè, ego sum supernè.* Joh. 8. 23. Nihil nisi terram spirabant, nullum gustum spiritualium ciborum sentiebant: ægrotorum instar, qui cibos aversantur, benè conditos & sapidos, ac salubres, appetunt verò insalubres. Ità faciunt etiam, qui ægri sunt animo. Res terrenæ & cupiditates carnales sunt in causâ, quòd homines non recipiant doctrinam Euangelii, vel secundùm eam non vivant. Qui vult salvus fieri, oportet ut sibi caveat à mundo, à solicitudine, à gulâ, ab ambitione. Quamdiu ista vitia hærent in animo, tamdiu amor æternorum bonorum in eo non potest habere locum. Deus vetat diligi voluptates carnis, sed vult ut diligamus ac cupiamus æternas. Non est gloria accipienda ab hominibus, quod faciebant Pharisæi Johan. 5. 44. Thesauri non in terris, sed in cœlis colligendi sunt, ubi tinea, & rubigo non consumit, nec fures possunt nocere. Nos quidem suscepimus doctrinam Christi; benè est, quòd nobis hactenùs non obstiterunt res mundanæ; sed videamus, ne in nobis reliquiæ adhuc mundi & amoris ejus remanserint, quæ nobis ad vitam æternam consequendam obsint. Potest aliquis hîc in terris convivio spirituali interesse, & posteà excludi ab illo futuro in cœlis, quia ei obstant res mundanæ, quia in corde suo rogat, ut se Deus excusatum habeat. Alii etiam ore se excusant; dicunt: Non possum hoc facere: sum occupatus. Laborandum mihi est circà panem lucrandum. Necessarius quidem est panis, sed magis necessarium est, ne pereamus in æternum. Unum est necessarium. Luc. 10. 42. Antè omnia quærite regnum Dei & justitiam ejus. Matth. 6. 33. Ingratitudinem Judæis exprobravit acriter Paulus Actor. 13. 41. *Videte contemptores &c.* Non dicebant illi quidem: Non curamus vitam æternam, nolumus eam habere, imò eam sperabant; sed factis eam à se repellebant, & se indignos eâ judicabant; ut ibidem Apostolus eis objicit vers. 46. *Vobis quidem oportebat primùm loqui verbum Dei, sed quoniam repellitis illud, & vos ipsos indignos judicatis vitâ æternâ, ecce convertimur ad Gentes.*

Succedit pars tertia: Quàm graviter Deus hanc ingratitudinem Judæorum tulerit, ac puniverit. 1. Exprimitur aditus ad pœnam. 2. Modus pœnæ illatæ. 3. Finis ac scopus pœnæ. Aditus primùm quidam ad pœnam describitur, vers. 21. *Et reversus servus nunciavit Domino suo hæc.* Inpropriè hoc est intelligendum. Deus ipse videt omnia oculis suis; non opus est ipsi à quoquam aliquid nunciari. Videt ille abditissima quæque, etiam cogitationes nostras. Sed loquitur hic Christus de Deo humano more, quia eum tanquam hominem ac dominum terrenum introduxit, Domini autem per servos suos multa resciscunt. *Tunc iratus Paterfamilias.* De vindictâ suscepit cogitationem, quæ ipsi competit. Scriptum est enim: *Mihi vindicta. Ego retribuam.* Rom. 12. 19. Non potest Deus ferre sui contemtum ac contumeliam. Dignus enim est honore, & beneficia ejus grato animo suscipienda sunt. Etiam minimorum beneficiorum decet esse gratum, quantò magis maximorum? Videamus & nos, ne simus contemptores gratiæ Dei. Dignè nos geramus Deo & vocatione nostra.

Modus pœnæ, seu medium quo Judæos Deus punivit, pro ingratitudine, exprimitur, cùm introducitur Paterfamilias dicens ad servum suum; *Exi citò in plateas & vicos &c.* Modus puniendi in eo est, quòd Deus gratiam suam à Judæis transtulerit ad gentes indigniſſimas & coràm Judæis abjectissimas.

Dupli-

Duplicis generis homines hîc ponuntur in parabolâ : Unum genus eorum qui in civitate sunt, pauperes, manci, cæci & claudi; quales non solent ad nuptias & convivia vocari, ab omnibus spernuntur, tantùm micæ aliquæ aut reliquiæ ipsis conferuntur; alterum genus est adhuc vilius, eorum, qui in urbem non intromittuntur, sed in compitis viarum, & circà sepes extrà mœnia urbis versantur. Videtur Christus discrimen quoddam inter Gentiles indicare voluisse: quòd alii fuerint cultiores & aptiores ad veritatem suscipiendam, alii ineptiores & magis barbari. Sed voluit etiam innuere, Deum plurimas gentes aut plurimos ex gentibus esse vocaturum, ne Judæis sit locus. Vult ergò omnia loca occupari à mendicis. *Et coge intrare.* Per coactionem non violentia ulla carnalis intelligitur, quæ in religione nullum habet locum : sed persuasionum assiduitas & instantia. Optimè Apostoli explicarunt exemplo suo, qualis hîc coactio intelligenda sit. Illi sanè nullis usi carnalibus mediis ad hominis convertendos. Arma militiæ nostræ non sunt carnalia. 2 Cor. 10. 4.

Finis ac scopus pœnæ istius expressus est his verbis: *Dico enim vobis, quia nemo virorum illorum, qui vocati sunt, gustabit meam cœnam.* Ideò vocati sunt Ethnici, ne Judæis sit locus. Dicit autem, *nemo ex illis gustabit*: quia pauci admodùm ex Judæis conversi sunt, qui propter paucitatem non computantur. Notandum est Deum duplici ratione mitigasse hanc pœnam Judæorum, quâ nemo admittendus ad cœnam cœlestem esse dicitur. 1. Quia reliquias servavit, & semen reliquit: ut Apostolus docet ex Esaiâ citatis duobus locis. Rom. 9. 27. Unus est ex Esai. 10. 22. *Si fuerit numerus filiorum Israël tanquam arena maris reliquiæ servabuntur.* Alter citatur locus ex Esai. 1. 9. *Si non Dominus Zebaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrhâ similes fuissemus.* Rejecit Deus populum Judaicum & excidit, sed tamen pauci qui erant probioris animi, curâ Apostolorum servati & ad fidem in Christum adducti sunt. 2. Quia decrevit adhuc omnem Israëlem servare, postquam plenitudo Gentium ingressa fuerit, id est, occasiones sufficientes & idonea Judaicæ genti suppeditare media ad convertendum: quod mysterium idem Apostolus explicat. Rom. XI. 25, 26.

Nemini Deus vim faciet : sed occasionem dabit & opportunitatum cognoscendæ veritatis optimam. Clausas quasi fores aperiet, ut omnes intrare possint; quandò scilicèt scandala atque obstacula omnia removebit, quæ nunc Judæos à Christiana religione absterrent, quandò abolebit omnem impietatem & idololatriam, erit hoc lætum admodùm tempus. *Si enim ruina Judæorum est opulentia mundi, & diminutio eorum opulentia Gentium; quantò magis plenitudo ipsorum? Et, si abjectio eorum est reconciliatio mundi, quæ erit assumtio, nisi vita ex mortuis.* Rom. XI. 12, 15. Utinam digni simus videre tam felicia tempora, cùm ostium veritatis divinæ Judæis pandetur. Interim nos felicitatem nostram consideremus, quòd nunc rejectis Judæis assumti simus. Nos nunc sedemus ad mensam, quæ dignitas Judæis erat destinata. Debebamus nos tantùm stare & spectare Judæos ad mensam assidentes, donec iis satiatis & nobis aliquæ reliquiæ porrigerentur. Sed nunc postquam Judæi se hâc dignitate indignos reddiderunt, versæ sunt rerum paginæ, ut nos mensæ accumbamus, & lautitiis cœnæ cœlestis pascamur, Judæi autem micas tantùm à nobis reliquas expectent. Ita factum est, uti prædixit Christus Matth. 8. 11. *Dico vobis, quia multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abrahamo, Isaaco, & Jacobo in regno cœlorum : filii autem regni ejicientur foràs.* Sed metuamus, ne propter ingratitudinem & nos rejiciamur. Nam *si Deus naturalibus ramis non pepercit*, ut argumentatur & minatur Apostolus, *vide ne tibi quoque non parcat.* Vide locum insignem Rom. XI. 21, 22.

Absoluimus primam doctrinam Christi: veniendum est ad alteram, ubi ostendit, quomodò instructi esse debeant ii, qui discipuli sui esse volunt. Quam doctrinam 1. Proponit. 2. Illustrat. Proposuit eam hâc occasione, quòd irent cum eo multæ turbæ. Populi multitudo ingens tunc comitabatur Christum, videbanturque plerique eo animo eum assectari, quòd voluerint ipsius fieri discipuli, & doctrinam amplecti. Itaque monendos sibi eos duxit Christus, ut bene præparato animo & consideratè id facerent, ne deinceps re temerè susceptâ pœnitentiâ ducerentur. Ostendit esse armandum fortitudine animum, & omnia infrà doctrinam suam ponenda: etiam rerum charissimarum jacturam propter doctrinam suam esse faciendam, & res acerbissimas ac molestissimas perferendas ejus gratiâ. *Si quis venit ad me, & non odit patrem suum*, id est, si non ità, quandò res postulat, deserit eum, quasi odisset eum. Nominat hîc Christus personas nobis conjunctissimas, quas alibi Deus & natura diligere jubet. Damnantur ii, qui sunt ἄστοργοι, seu qui naturali affectione ergà suos necessarios destituuntur Rom. 1. 31. 2 Tim. 3. 3. Et qui de suis curam non gerit, dicitur esse infideli deterior. 1 Tim. 5. 8. Hîc tamen eosdem odisse jubemur. Sensus est: Quandò de religione agitur, magis Dominum Jesum quam parentes nostros revereri debemus, magis illi, quàm his obsequi. Etsi & hos honorare ac diligere debemus, sed cum limitatione tamen, quatenus id sine damno fidei in Christum & conscientiæ nostræ facere possumus. Nihil ipsorum in gratiam facere debemus, quod Christianæ pietati adversum sit. Non pauci peribunt propterea, quòd homines magis dilexerint, quàm Christum. Multos retardant in cursu pietatis pater, mater, uxor, liberi &c. favor Regum, principum. Mundus & Satanas multa promittit, sed pauca præstat. Felix est, qui omnia ista potest contemnere, & vincere obstacula, unum Deum & promissa ejus respiciens. *Et animam suam*, id est, vitam. Fieri potest, ut quis jacturam amicorum ac propinquorum suorum levi pendat, dummodò seipsum conservet; ità seipsum & animam suam suprà omnes sibi conjunctissimos diligit. Dabit facilè pellem pro pelle, ut dicebat Satanas apud Jobum cap. 2. 4. dummodò ipse evadat. Vult ergò Christus, ut ne vitæ quidem nostræ parcamus: ut religionem vitâ hâc temporariâ potiorem ducamus. Qui vult servare animam suam, perdet eam. Matth. cap. 10. vers. 39. Hoc est abnegare seipsum, sibi ipsi non parcere, & seipsum tanquam alienum tractare, vitam suam propter Christum profundendo. Miles non potest esse bonus ac strenuus, nisi vitam sciat contemnere. Ità & Christianus, nunquam stare poterit & ad finem perdurare, nisi animum habeat mori paratum. *Et qui non portat crucem suam.* Est gradus superior, & in fortitudine summus. Cogitat alius interdum; si mors levis contingeret, non adeò refragarer. Sed nos Christus paratos esse vult ad mortem etiam acerbissimam & ignominiosissimam, qualis erat mors crucis. Non est inter mortis genera delectus faciendus: ad omnia debemus esse parati. *Et sequitur me.* Si nobis hoc arduum videatur, spectemus Christum Ducem nostrum, qui hîc seipsum quasi pro exemplo nobis ponit; quasi dicat, Vultis exemplum ecce ego vobis præeo, vos sequimini. Similitudo hîc sumta est ab iis qui crucifigendi erant : iis crux imponebatur, ut eam portarent ad locum supplicii. Ità nos quoque paratos esse decet, & quidem *quotidiè*, ut additur Luc. 9. 23. Non est cogitandum; non fiet id tam citò, longe adhuc distat à nobis mors. Imò cogitemus singulis diebus, posse fieri, ut hodiè ducamur ad mortem. Neque nos terreat imbecillitas nostra. Nos sumus infirmi, sed potens est Christus, in quo omnia possumus. Phil. 4. 3. Rom. 8. 37.

Illustrat hanc doctrinam suam Christus per similitudines duas: quas primùm proponit, posteà applicat. Similitudo una sumta est à turri ædificanda: altera à bello gerendo cum hoste potente. Summa harum similitudinum est. Quandò homines aliquid magni aggrediuntur, ut cùm propugnaculum aliquod volunt extruere,

truere, vel bellum cum hoſte ſuſcipere, quæ res requirit magnos ſumptus ac impenſas, ſolent priùs inire rationem & deliberare ſecum, an res occeptanda ſit, an omittenda. Ità hîc quoque deliberato & benè præparato animo ad religionem Chriſtianam arcedendum eſt. Non omnia quæ hic ponuntur in ſimilitudine, ad rem ſignificatam quadrant. Nam qui deliberatione inſtitutâ videt ſibi non ſufficere ſumptum ad ædificium extruendum, vel ad bellum movendum, illi licet deſiſtere, & prudenter facit, ſi non incipiat. At hîc ſi audieris vocem Domini, & expenſa rei difficultate reſilias, & nolis Chriſti diſciplinam ſuſcipere, non minùs damnationem incurres, quàm ſi ab incæpto deſiſtas. Omninò ac neceſſariò nobis turris iſta ædificanda eſt, bellumque gerendum. Vires autem ac ſumptus ſuppeditabit Deus; tantum opus eſt, ut animum geramus fortem, Deum ac Chriſtum ſuprà omnia diligamus, & quicquid ipſi poſſumus, faciamus.

Applicatio ſimilium eſt: *Sic omnis qui non valedicit omnibus poſſeſſionibus.* Per poſſeſſiones non tantùm bona immobilia intelliguntur, ſed in genere omnia, quæ habemus chara: etiam parentes, uxor, liberi, &c. de quibus ſuprà locutus eſt verſ. 26. ſi anima abjicienda eſt propter Chriſtum, multò magis alii homines, vel aliæ res. Teſtamentum illicò conſcribendum eſt ei, qui ſe dat in Chriſti diſciplinam.

In applicatione ſubdit adhortationem ad conſtantiam in religione Chriſtianâ. *Bonum eſt ſal*: id eſt, bonum eſt, fieri meum diſcipulum, ſuſcipere meam religionem. Sal omnia conſervat à corruptione, gratum quoque ſaporem cibis indit. Ità religio Chriſtiana facit hominem Deo gratum, & præſervat eum ab interitu ſempiterno. Sed *ſi ſal infatuetur, in quo condietur?* ſi Chriſtianus depravetur, abjiciat fidem, vel pietatem, deſperata eſt ejus conditio. Sicut ſalis inſulſi ac corrupti nullus eſt uſus: ita & talis Chriſtianus eſt inutile terræ pondus. Nihil reſtat, ei, niſi expectatio judicii terribilis, & ardentis ignis, qui eum devoret. Hebr. 10. 27.

Qui habet aures ad audiendum, audiat. Quaſi dicat: Hæc doctrina mea ad omnes pertinet, nemo ſe exceptum putet. Omnes auribus audiant, & corde conſervent hanc doctrinam, & opere ipſo obſervent. Quam ad rem & nos omnem adhibeamus diligentiam. Deus verò nos adjuvet per Chriſtum Jeſum. Amen.

Ioh. 4. verſ. 20, ad 25.

COlloquium Domini Jeſu cum muliere Samaritana de loco ubi Deus ſit colendus. Partes duæ. 1. Sermo mulieris ea de re. 2. Reſponſio Chriſti. In ſermone mulieris, 1. Continetur argumentum, quo ſententiam Judæorum, de loco ubi Deus ſit colendus impugnat, ſuam vero, hoc eſt Samaritanorum, quam tacite inſinuat, confirmat. 2. Sententia hac de re Judæorum, quam illa veritati non putabat conſentaneam. Argumentum ductum eſt, ab exemplo Patriarcharum, adeoque ab antiquiſſima conſuetudine, Deum eo loco colendi. *Patres noſtri*, hoc eſt Abrahamus, Iſaacus, & Jacobus, vide ℣. 12, quamquam falſo eos ſuos patres vocat. Erant enim Samaritani, origine ethnici, à rege Aſſyriorum in locum Iſraëlitarum, quos in captivitatem abduxerant, ſubſtituti, quemadmodum liquet ex 2 Reg. 17. 24. & ſeqq. Verum ut ex Joſepho apparet, florentibus Judæorum rebus, ejuſdem ſe cum illis ſtirpis eſſe, jactare ſolebant, quod alias negabant. *In hoc monte* Garizim, in quo Sanaballet Chutæus templum Hieroſolymitano ſimile exſtruxit, & Manaſſen, ex Aaronica familia, generum ſuum, à Judæis ſacerdotio privatum, conſtituit pontificem. Joſeph. lib. 11, antiquit. cap. 7, 8. *Adoraverunt* Deum coluerunt, ſeu ſolennia ſacra, ibi peregerunt. Univerſum enim cultum externum ac ſolennem, Deo exhibitum, vox adorandi, hic complectitur.

Hic, locus eſt differendi de ritibus, qui antiquitatis autoritate defenduntur, & conſuetudine priſcorum Dei cultorum commendantur, iis neminem obſtringi, niſi Dei mandatum accedat, ex hoc loco ſatis docetur. Non omnia quæ antiquiſſima, etiam optima, & maximè obſervanda. Ad hunc mulieris ſermonem, ita reſpondit Chriſtus, ut primo falſam de loco ubi Deus ſit colendus opinionem tollat; deinde, veram ſententiam aſſerat. Nam primo ſententiam utriuſque gentis, id eſt, tum Judæorum, tum Samaritanorum de loco in quo Deus colendus, reſpecta temporis mox ſequuturi, vanam eſſe oſtendit. Secundo ſententiam Judæorum ea de re, opinioni Samaritanorum, reſpectu temporis tum labentis præfert. Tertio veram ſententiam, de ratione Deum colendi, adeoque etiam de loco, in quo id impoſterum ſit faciendum adſtruit.

Primum eſt ℣. 21, ubi primum fidem orationi ſuæ conciliat: *Mulier, crede mihi*: ſecundo tempus exprimit, cujus reſpectu, de loco Deum colendi loquatur, nempe mox futurum cum ait *venit hora* id eſt tempus. Nam alias reſpectu temporis præſentis ac multo magis præteriti, aliter erat ſtatuendum, quandoquidem ipſe Deus, locum certum ſibi delegerat ubi coli vellet, vide Deut. 16. 5, & ſeqq. 26. 2, nempe Hieroſolymam, vide 1 Par. 17. 12, & 22. 6. 2 Par. 6. 6. Pſal. 78. 68, 69. Tertio utrorumque hoc eſt tum Samaritanorum, tum Judæorum ea de re ſententiam, reſpectu ſequuturi temporis rejicit. *Neque in monte hoc, neque Hieroſolymis adorabitis patrem*, hoc eſt adorare tenebimini, ſeu ad adorandum eritis obligati. Nam de jure potius, quam de facto, ſeu eventu ipſo loquitur; quanquam eventus etiam reſpondit, vaſtato utroque loco, ſeu templo, & ſolenni utrobique cultu ſublato. Quando autem dicit. *Neque in monte hoc, neque Hieroſolymis*, ſubaudiendum eſt, neutro in loco nominatim id faciendum quaſi ad alterutrum cultus divinus, eſſet adſtrictus. Nam cæteroqui ut in aliis locis, ita etiam ibi adorare poterant; verum non magis ibi, quam alibi, ubi commodum eſſet, cultum divinum exercere, nec ideo, quaſi gratior ibi eſſet Deo cultus, quam alibi. Exprimit autem ſimul quiſnam ſit ille cui impoſterum cultum ſint præſtituri, & hactenus etiam præſtiterint, dum ait *Patrem*. hoc eſt Deum illum, qui patrem ſe nunc exhibuit. Patrem autem vocat, non ſui tantùm ratione, ſed etiam eorum, qui doctrinam ab ipſo promulgatam, ſuſceputuri, & in ipſum crediturí eſſent. Deſcribtio Dei Novi Fœderis magis propria. Quibus de rebus hic diſſerendum, ſatis patet. Primò, de locis, quibus cultus divinus hodiè alligari ſolet. Secundo de eo, cui primò & per ſe, cultus divinus ſeu religioſus debeatur, & quomodo adoratio ipſius, ſit adoratio patris. Tertiò, de differentia inter cultum, quem Deo præſtiterunt ii, qui ante Chriſtum, & quem ei nunc exhibent Chriſtiani, non tantum ratione loci, ſed etiam ratione modi, quo Deum colant, quòd illi Deum immediatè coluerint, hi mediatè. Illi tanquam creatorem, dominum & benefactorem, ratione hujus vitæ terrenæ; hi etiam ut patrem. Diſſeri etiam poteſt, de ratione, qua Deus, etiam Chriſti ſit Pater & fidelium, explicata differentia, quæ inter nos ſit & illum, quanquam etiam de convenientia aliquid dici poteſt, prout auditoribus fuerit neceſſarium, ut ita melius pateat ratio, qua Chriſtus Dei filius ſit. Secunda pars ſermonis ſeu reſponſionis Chriſti eſt verſ. 22. ubi primum ſententiam Samaritanorum de loco rationeque cultus divini reprehendit. Deinde Judæorum ſententiam approbat & confirmat. Primum eſt ibi. *Vos adoratis, quod neſcitis* (hoc enim pacto Græcè legi indicandum eſt) particula *Quod*, licèt rem ipſam ſeu objectum adorationis propriè ſignificet, poteſt tamen etiam adorationis modum (latè ſumta voce, pro quavis circumſtantia exteriori) ſignificare. Confer inter ſe locum Marc. cap. 4. 24, & Luc. 8. 18, in quorum priore eſt Quid audiatis. In poſteriore Quomodo. Sententia autem loci hic poſtulat, ut de modo, non de objecto adorationis, verba capiantur. Neque enim de eo, ſermo

erat

erat institutus utrum Samaritani eum colerent Deum, quem non nossent; sed utrum eo, quo debebant loco. Quod si quis tamen omnino velit, id dicere velle Christum, Samaritanos colere Deum illum quem ignorent, ignorantia illa ad voluntatem divinam, ad quam pertinebat etiam præceptum de loco ubi coli vellet, erit imprimis referenda. Nam aliàs probè sciebant Samaritani, quemnam colerent, nempe Deum illum summum, cœli & terræ creatorem. Sensus igitur erit vos colitis eum, cujus voluntatem, tum in aliis, tum ratione loci, ubi colendus sit ignoratis. Hic locus est, reprehendendi ignorantiam in rebus, ad cultum Dei pertinentibus, & excitandi segniores, ut ea, quæ ad rectam Dei colendi rationem spectant, inquirere velint, eamque curam in alios penitus ne rejiciant, sed ita se gerant, ut sibi quoque supinæ ignorantiæ rationem reddendam sciant, ne cœci cœcos sequantur duces, & unacum iis in foveam cadant.

Differi potest nonnihil de fervore in religione, absque scientia, atque imprimis de iis, qui hodie præter Dei institutum, multa faciunt eo animo, ut cultum Deo præstent, quorum non animus, sed facta ipsa, & ignorantia, vituperatione digna est.

Secundum est ibi. *Nos adoramus, quod scimus, quia salus &c.* Ubi primò simpliciter asseritur Judæis notitia veritatis, circa rationem aut locum, qua & ubi Deus sit colendus. Deinde, id etiam ratione comprobatur. Prius fit ibi. *Nos* (hoc est Judæi) *adoramus quod scimus* quod quid sit, ex superioribus constat, Illud addi potest verbum *scimus*, non tantum actum ipsorum sciendi, seu notitiam rei simpliciter significare; sed etiam hoc, quod ejus notitiæ veluti sedes quædam sit inter Judæos & locus proprius; quandoquidem Deus ipse, sui suæque voluntatis notitiam Judæis propriè concredidit Psal. 147. Rom. 3. Quapropter orta aliqua de cultu divino, inter Judaicum populum, & cæteras gentes controversia, consentaneum sanè erat à Judæis potius stare veritatem, quam à cæteris gentibus, præsertim si ostendi non posset, eos à religionis suæ principiis ac fundamentis, aliqua in re discessisse. Ita autem accipiendam esse vocem *scimus*, tum alia tum sequens etiam probatio, non obscurè docet. Hic, vix quidquam dici potest præter ea, quæ in superiori particula dicta sunt. Iterari potest & urgeri adhortatio, ad inquisitionem eorum quæ ad cultum divinum rectamque ejus rationem pertinent. Posset etiam comparatio institui inter populum Christianum & Judaicum. Nam quemadmodum hic olim fuit sedes notitiæ de rebus divinis, ita nunc ille est columna & fundamentum veritatis, & in eo propriam, notitia divinæ voluntatis sedem habet: non quidem quod ii qui ecclesiam constituunt, eam deferere nequeant, quemadmodum etiam olim Judæi, qui sæpe à Deo suo desciverunt; sed quòd extra eam nuspiam veritas salutaris locum habeat.

Postremùm, hoc est, ratio assertionis est *Quia salus ex Judæis est.* quasi dicat, inde apparet, nos potiùs Judæos, rectam colendi Dei rationem, aut locum nosse, quam vos, & certam illarum rerum scientiam apud nos sedem fixisse, quandóquidem Deus Judaicam gentem nominatim delegit, ut ex ea salus & felicitas omnium maxima cæteris omnibus contingeret, & iis quidem primum obveniret, ab iis verò ad alios demum dimanaret. Ex iis enim ipse quoque Messias, quem Samaritani quoque exspectabant, ut vers. 25 apparet, nasci debebat; iisque primùm fuerat promissus. vide Rom. cap. 9. & 15. Consentaneum enim est, in eo populo, Deum suam notitiam exstare voluisse & sedem ei fixisse, quem nominatim ad id elegerat, ut ex eo salus ad omnes dimanaret. Hac occasione, potest nonnihil dici de iis, quæ tradit Paulus Rom. xi. 17 & seqq.

Tertia pars responsionis Christi est vers. 23, 24. Ubi tria observanda 1. Tempus, quo id fieri debeat, quod hic tradit de ratione vera Deum colendi. 2. Quæ sit vera ratio Deum in posterum colendi. Tertio. Hujus sententiæ comprobatio. Primum est. *Sed venit hora & nunc est* particula *sed* opponitur illis, *Nos adoramus, quod scimus:* quasi dicat: Etiamsi nos Judæi Deum rectius colamus, quam vos, & certam rationem ipsum adorandi norimus, venit tamen tempus, quo ne eo quidem modo, quo nos hactenus facimus, veri adoratores, Deum colere tenebuntur. Dixit autem, non tantum venire horam, seu tempus; sed etiam addit & nunc est, hoc est jam ejus rei factum initium, ut mulierem illam cum qua loquebatur, tanto magis accenderet ad inquirendum, quonam modo Deus in spiritu & veritate, adorandus esset; quandoquidem inde colligere poterat sua quoque interesse, id scire, siquidem ejus rei tempus, jam advenisset. Secundum est: *Cum veri adoratores adorabunt patrem in spum & veritate,* &c. Veri adoratores, sunt illi, qui recte & legitime Deum colunt, *Adorabunt patrem.* De hoc supra. In spiritu & veritate hoc est spirituali culta, ac perfecto, non ea ratione, qua rei corporeæ certoque aliquo loco alligatæ; non item umbris ut sub lege. Spiritus enim opponitur corpori, seu rebus corporeis, qualis est locus certus, aut templum manufactum. Veritas autem umbris opponitur. Spirituale est, quod animo ac mente potissimum perficitur, & ex ea erumpit, eique est consentaneum. Verum autem id est hoc loco, quod solidum est ac perfectum. Utroque vocabulo excluditur certus locus, ubi Deus sit colendus, de priori id jam ostensum est. Posterius etiam liquet. Nam & templum Hierosol. fuit figura, atque umbra templi spiritualis, quod Christiani inter se juncti constituunt. Vide 1 Cor. 3. ℣. 16, 17. 2 Cor. 6. ℣. 16. Eph. 2. 21. 1 Pet. 2. 5. Et sanè, non malè illi sentiunt, qui duobus vocabulis iidem reipsa expressum volunt, licet per se diversa eorum vis sit. Ideò enim verus est ille cultus sub Euangelio præscriptus, quia spiritualis, & quia verus & non in umbris consistens, sed solidus, ideo etiam spiritualis. Quibus de rebus, hic differendum, satis patet. Commendandus cultus ille, qui in animo devoto, precibus, gratiorum actionibus consistit, cæterisque virtutibus, quæ ex animo religioso ac pio manant. Secundo, Refellendus illorum error, qui ex his Christi verbis colligunt, Satis esse, Deum animo colere; externa facta, adiaphora esse, qui error cum universis S. L. pugnat, quæ externorum factorum pietatem ubique inculcant, & opera carnis etiam externa, damnant. Spiritus, non excludit opera externa, ex spiritu animoque profecta; sed potius, omnia illa opera externa, ambitu suo comprehendit, quæ non potest non ex se gignere, animus Deo verè devotus, verum, ceremonias, ad quas animus etiam devotissimus, sua natura non impellitur, excludit. Tertio, Reprehendendi ii, qui tot ceremonias in Christianam religionem invexerunt, quo factum, ut spiritualis verusque cultus fuerit paulatim extinctus. Ita ferè fit, ut ubi circa externa, nimium laboratur, interna negligantur. Si occasio ferat, differi potest aliquid, de cœna Domini, & ostendendum illam non prohibere, quo minus cultus noster spiritualis simpliciter dici queat, quandoquidem hæc una tantum ceremonia, nobis in perpetuum præcepta est, & ea quidem simplicissima, ac denique, quod in ea positum est, spiritu peragitur. Tertium est: *Nam & pater tales quærit, qui adorent eum. Spiritus est Deus, & qui adorant,* &c. Duas affert ejus rei rationes Christus, quarum prior, posteriore nititur. Prior enim sumta est ex Dei voluntate; altera, ex Dei natura, unde illa Dei voluntas proficiscitur. Illa est ibi. *Nam & pater tales quærit qui adorent eum,* &c. hoc est qui eum in Spiritu & veritate colant. Quid hic differi possit, vel in superioribus dictum, vel perse facile patet. Quanquam non est necesse, ubique doctrinas excerpere, cum nec trivialia nimis nec

nimis

nimis ſubtilia dicenda ſint. Itaque quædam etiam prætereunda, & ad alia properandum. Si quid ſit, quod quiſque per ſe videat, id duobus verbis indicandum, niſi forte neceſſarium ſit immorari, vel propterea, quòd alii contra ſentiant; vel quòd contra faciant.

Id forte hoc loco diſſeri poteſt, cur Deus olim ceremonialem illum cultum præceperit, cum hodiè aliter velit. Ratio ſatis nota eſt. Hæc eſt *Deus ſpiritus* ſcilicet eſt. Hanc enim lectionem malim. Indicandum tamen eſt, ita etiam legi aut verti poſſe hæc verba, ut noſtri reddiderunt, Deus ſpiritum ſcilicet quærit, cum πνεῦμα apud Græcos, utriuſque poſſit eſſe caſus. Si poſteriori modo interpreteris, non erit hæc nova ratio, ſed prioris tantum illuſtratio & expolitio quædam; & ſpiritus ſignificabit imprimis ſpiritum hominis ſeu animam, & ea quæ ſpiritui illi cognata ſunt, eique conſentanea. Sed ſi priori modo ſumas, ratio hæc erit à priori diverſa, aut illius fundamentum, ac probatio. quaſi dicat; Ideo Deus ſpiritualem cultum quærit, quia ipſe quoque ſpiritus eſt, non corpore aliquo craſſo præditus, cui opus ſit templo, aut hoſtiis, aut ſuffimentis, alioque externo apparatu, adeòque cum, cultum ſuæ natura conſentaneum quærere, qualis non fuit legalis ſeu ceremonialis, ſed ſpiritualis ſub euangelio præſcribtus. Vidit jam homo ethnicus Cato, vel quiſquis ille fuit, qui ſub Catonis nomine, verſiculos in ſcholis uſitatos ſcribſit. Si Deus eſt animus &c. Indicavit id ipſe Deus, qui interdum cultum illum ceremonialem, quanquam à ſe præſcriptum, ſibi non placere teſtatur, quia ſibi non ſit accommodatus. Vide imprimis Pſal. 50. 13. Eſai. 66. 1. & ſeqq. Actor. 7. 48. & 17. 24, 25. Quod verò ad tempus cultum illum externum ac carnalem inſtituit, id fecit, non quòd ſuæ naturæ eſſet accommodatus, ſed quòd accommodatus naturæ hominum, quibus præſcribebat, accommodatus conditioni temporum. Quia vero ipſius naturæ non conveniebat, ideò eum aliquando ceſſare, erat neceſſe. Et ſanè ſub ipſa etiam lege, eum cultum ſubinde deſideravit, qui ſpiritualis eſſet, ut vel ex loco illo Pſal. 50 apparet. Intelligi autem hinc poteſt, Vocem ſpiritus, non ſignificare hoc loco ſpiritum ſanctum, nec ſubjecti locum obtinere, ſed prædicati. Nam ſi is eſſet ſenſus, quem nonnulli quanquam pauciores ex adverſariis volunt, Spiritus ſanctus eſt Deus, nihil ad rem facerent hęc verba Chriſti, & ratio eſſet nulla. Nam probandum eſt, Patrem, in ſpiritu eſſe adorandum. Quæ verò ratio iſta foret, Quia ſpiritus ſanctus eſt Deus. Quid hoc ad patrem? aut quomodo inde ſequitur Patrem in ſpiritu, ſeu ſpirituali ratione eſſe colendum? At ſi vocem Dei ſubjecti locum obtinere dicas, & ſpiritum ſumas pro ſpirituali eſſentia, quæ corporeæ, hoc eſt craſſæ opponitur, qualis eſt rerum illarum quas oculis noſtris cerminus præſertim terrenarum, accipias, ſenſus eſt planus & elegans: Deus eſt ſpiritus ſeu eſſentia ſpiritualis. Ergo etiam ſpiritualem & ſuæ naturæ convenientem quærit cultum, non eum qui corporeæ aut terrenæ naturæ aptus eſt, qualis eſt templi veluti habitaculi exſtructio, pecudum immolatio, ſanguinis oblatio, incenſio victimarum aut ſuffitus, panum propoſitio, lucernarum incenſio, Harmonia muſica & concentus, ornatus templorum magnificus, aut veſtimentorum quibus ſacerdotes utantur, aliarumque rerum apparatus. Senſum hunc pleriq; ex adverſariis noſtris agnoſcunt, & urgent, & cum probare volunt, Deum eſſe ſubſtantiam ſpiritualem, vix ullum alium adducunt locum, quo id probent, præter hunc ipſum, ac urgent, non eſſe hic ſermonem de perſona ſpiritus ſancti, ſed de eſſentia divina, vel de Deo indiſtincte ſumto.

Differi hic aliquid poteſt, de Dei majeſtate, & naturæ excellentia, quo pertinet etiam illud, *Quem nemo hominum vidit, nec videre poteſt.* Et niſi id jam antea, quantum ſatis, factum fuerit, reprehendendi ii, qui iſtiuſmodi rebus, quæ corpori aptæ ſunt, Deum colunt, atque imprimis ii, qui imagines Deo ponunt, cujus figura nulla eſt, aut forma, quæ exprimi & oculis hominum ſubjici poſſit, quod ipſe Deus reprehendit; qua de re in Ethic. dictum. Cum addit, *Et eos qui adorant eum, in ſpiritu* &c. concluſio hæc eſt rationis præcedentis. *Et* ponitur pro *Ideoque* vel Id circo. Quaſi dicat, *Ideoque eos qui adorant* &c. Eodem modo ſumitur. Marc. 9. 5. 2 Tim. 2. 19 & alibi.

Ioh. cap. 5. verſ. 21.

EX his verbis Domini Jeſu colligi poteſt eum quod attinet ad vivificationem mortuorum, non ita eſſe adſtrictum legibus ut nihil hac in parte ejus arbitrio liberæque voluntati ſit relictum. Aliàs enim non poſſet dici eum vivificare quem vult. Quæ verba omnino poſtulant ut libertas aliqua Domino Jeſu fuerit permiſſa in deligendis iis qui ab ipſo ſint vivificandi, liceatque illi quoſdam ad vivificationem non eligere ſed repudiare. Idem poſtulat etiam Regia Chriſti poteſtas. Rex enim non eſt qui ita legibus eſt adſcrictus ut nil niſi quod iis eſt definitum ipſi liceat agere. Is enim tantùm ſervus eſt, ac miniſter quidam eorum qui leges illas fixerunt, & quorum utilitati illæ ſunt comparatæ. Idem requirit ſeſſio ipſius ad Dei dexteram, quæ aliqua ex parte ſupremam & à ſuperiore poteſtate non definitam nec limitatam poteſtatem complectitur. Adde quòd ſi Dominus Jeſus ita eſt adſtrictus legibus Dei, ut voluntas ejus per omnia eſſet legibus conſtrictta, & ſic eatenus nequaquam libera, nihil ejus miſericordia & ut ita loquar συμπαθεία nobis prodeſſet, quam tamen Deus illi conſultò voluit ingenerari, deque ea nobis conſtare: ut tanto firmiorem de auxilio quod ab illo requirimus ſpem conciperemus. Atqui ejus affectûs erga nos nulla erit vis, nec ulla major ex eo ad nos manabit conſolatio, quod Domini Jeſu, qui non modò naturâ ſuâ nobiſcum conjunctus eſt, ſed & animam ſuam pro nobis poſuit, & nos fratres ſuos appellare non erubeſcit, curæ ſimus commendati, & ſalus noſtra univerſa in ipſius manu ſit poſita; quàm ſi Deus ipſemet ſuâ perſonâ hæc omnia adminiſtraret. Hoc enim pacto non magis moveri poſſet Domini Jeſu voluntas ad nos juvandos, quàm ipſæ leges quibus eſſet adſtricta: niſi quòd Domini Jeſu voluntas id exſequeretur quod leges omnino juſſiſſent, & cùm leges illæ à Dei erga nos voluntate & affectu fuerint profectæ, tantus eſſet Domini Jeſu affectus, quod ad vim & effectum attinet, quantum in ipſo Deo concipere poſſumus. Verùm conſiderandum eſt quouſque hæc libertas ſeu abſoluta Chriſti poteſtas extendatur, & quatenus rurſus legibus Dei ſit adſtricta. Atque ut ab hoc poſteriori faciamus initium; Siquidem Dominus Jeſus ſupremâ poteſtate ideo à Patre donatus eſt, ut ipſius de ſalute noſtra voluntatem ad exitum perducat: Dei autem voluntas eſt, ut ii tantum qui per Chriſtum in ſe credunt, ſerventur, cæteri damnentur; conſequitur eatenus Domini Jeſu poteſtatem limitatam eſſe, quatenus neminem in ſe ac in ipſum Deum credentem ſervare poteſt, cæteros verò damnare. Breviter, Novi Fœderis legibus, quæ non à Chriſti ſed à Dei voluntate ſunt profectæ, (Deus enim doctrinam illam in qua tota Novi Fœderis ratio continetur Domino Jeſu promulgandam primùm tradidit, unde is eam non ſuam ſed Patris ſui à quo ſit miſſus doctrinam eſſe dixit) poteſtas Domini Jeſu eſt definita. Fœdus enim Novum, credentibus in Chriſtum ſalutem promittit, cæteris exitium minatur. Jam quia fides in Chriſtum in ejuſdem Novi Fœderis doctrina eſt deſcripta, & leges certæ à Deo ſunt fixæ illis omnibus obſervandæ qui fidem iſtam ſalutarem habere velint; illas quoque mutare, aut ab iis in judicando diſcedere Domino Jeſu non licet. Verumtamen, ut id quod priore loco poſuimus etiam exſequamur; quia generalis Novi Fœderis lex de credentibus ſervandis, & incredulis damnandis, vel ſecundùm rigorem accipi poteſt, vel etiam ſecundùm quandam æquitatem, quæ iterum latitudinem quandam habet, & à jure ſtricto vel longius vel minus longe recedit, ac benignitatem juſtitiæ nunc magis nunc minus

miſcet, ſeveritatemque temperat ; Hîc primum libertatem arbitrii & poteſtatis Domini Jeſu locum habere cenſendum eſt ; ita ut quiſi ſtrictè Novi Fœderis leges ſumantur, damnari poſſet, quià nempe aliquid fidei ipſius defuiſſet, æquitate & benignitate Domini Jeſu ſervari queat. Itaque quouſque æquitas in accipiendis Novi Fœderis legibus & decretis locum habet, eouſque poteſtas ipſius extenditur. Habet autem æquitas locum ibi ubi fides eſt, hoc eſt ſpes immortalitatis firma per Chriſtum in Deo collocata, ejuſmodi pietatem ex ſe pariens, ut quis præcepta Domini Jeſu quæ cognita habet, pro viribus exſequatur. At fieri poteſt ut quis non omnia præcepta Domini Jeſu habeat cognita, & ſic non omnia exſequatur, exſequuturus ſi cognita haberet. Quanquam iſta ignorantio legum univerſalium non prorſus hominem excuſat, nec omni culpâ vacat ; interdum tamen aliqua ſaltem excuſatione & veniâ digna eſt, nempe ſi quis exiguam habeat ad aliquod præceptum cognoſcendum occaſionem, aut per ſemet ipſum inquirendi facultatem : ſi quis eo loco vivat ubi contrarium vel ab omnibus vel à maxima parte doceatur, iſque doctrinam aliquam falſam quæ iſti cognitioni obſtat, unà cum materno lacte imbiberit : ſi rationes in ſpeciem plauſibiles, quas ſolvere ipſius non ſit, obſtent : præſertim ſi appareat aliquid tale quod præcepto illo Chriſti prohibetur, à Deo ſub Lege vel apertè permiſſum, vel etiam præceptum fuiſſe, ita ut divina authoritas homini ad peccati illius cognitionem aliquomodo obſtet ; contra verò verba quibus Dominus Jeſus præceptum illud complexus eſt, videantur aliam aliquam explicationem admittere. Quale eſt verbi gratiâ præceptum de vindicta ne per magiſtratum quidem repetenda, & ſi quid eſt ſimile. Hujuſmodi ergo præcepti ignoratio & neglectus fidem ejuſmodi hominis reddit imperfectam, & ſi rigide cum eo ageretur, etiam vi Novi Fœderis poſſet eum à ſalute æterna excludere : ſed æquitas benignitaſque Domini Jeſu ei ſuccurrere poteſt ; præſertim ſi ejuſmodi homo aliis quibuſdam virtutibus inſigniter excellat, atque inprimis charitate, de cujus vi alibi diſſeruimus. Idem fortaſſe ſtatui poteſt de eo qui affectum aliquem aut peccatum quod hominibus aliàs ſoleat eſſe familiare, nec ita turpe ut ipſa humana ratio ab eo prorſus abhorreat, non ita devicerit, ut habitum iſtius virtutis quæ in illo affectu domando cernitur, aut peccato illi opponitur, comparaſſe dici queat : in eo tamen vitio domando laboraverit ; ſed vel ob naturæ pravitatem quandam, & ad vitium iſtud proclivitatem, vel ob inveteratam conſuetudinem, quæ nonnunquam ipſâ naturâ eſt robuſtior, vel ob alia externa impedimenta validaque ad peccatum incitamenta, illud prorſus expugnare nequiverit. Huic quoque ſi aliàs virtutibus egregiis ſit ornatus, ſi velit Dominus Jeſus miſericordiam oſtendere poteſt : maximè ſi aliorum piorum precibus adjuvetur. Aliorum graviorum vitiorum alia eſt ratio : & prout peccati alicujus turpitudo, vel ob ipſius rationis naturalis judicium, vel ob apertum Domini Jeſu mandatum eſt manifeſtior, tantò minus hominem excuſat. Hoc tamen addimus, fieri nonnunquam poſſe ut peccatum aliquod naturâ ipſius inſpectâ ſit altero gravius, facilius tamen condonari poſſit, quia plura quominus illud pro peccato agnoſcatur obſtant. Quod tum ſit inprimis cùm ipſum peccatum aliquod ab iis qui res divinas tractant, & ſapientiæ cœleſtis nomine maximam authoritatem obtinent, pro particula aliqua cultus divini habetur. Quanquam hac de re haud temere quicquam ſtatuendum eſt : neceſſeque foret inſignem aliàs hujuſmodi hominis eſſe probitatem, & in Deum Chriſtumque amorem, cui tale peccatum condonari à Domino Jeſu deberet : præſertim cùm dixerimus licere Domino Jeſu, non tantùm aliqua ex parte eligere vivificandos ; ſed etiam repudiare. Hæc ergo prima eſſe videtur & prope maxima libertatis Domini Jeſu in ſalutis noſtræ negotio pars, eaque videtur regiæ poteſtati convenientiſſima. Regum enim proprium eſſe videtur, aliquid de ſtricto jure, etiamſi illud non pro ſumma injuria ut vulgò loquuntur, imò ne pro injuria quidem habendum ſit, remittere, & benignitate quadam legum vim temperare.

Altera, & priori admodum vicina iſtius libertatis ſeu ἐξουσίας pars in ſpirituali vivificatione cerni videtur. Ea verò nihil aliud eſt, quàm quòd homines ignorantiæ & peccatorum tenebris oppreſſos, luce veritatis cœleſtis pro voluntate ſua colluſtrat, & ex hac animæ morte veluti in vitam revocat. Qua in re late patet Domini Jeſu poteſtas : Licet enim ei quibus vult, quando, & per quos vult, quo denique libet modo veritatis cognoſcendæ occaſionem ac facultatem præbere, & ad quæ vult regna, provincias, urbes, homines, Euangelium ſuum mittere aut tranſferre. Et quanquam homines probi animi, qui ejus oves jam dici poſſunt, ut ex Johannis cap. 10 conſtat, ejus curæ hac in parte potiſſimùm ſunt commiſſi ; tamen licet quoque Domino Jeſu ad eos etiam Euangelium ſuum mittere qui apti ſunt ut tales fiant, nondum autem reipſa ſunt. Deinde inter eos ipſos qui probi ſunt animi, licet ei diſcrimen aliquod facere, ut aliis prius, aliis poſterius, aliis majorem aliis minorem cognoſcendi euangelii præbeat occaſionem. Et hac quidem in parte tanta videtur eſſe Domini Jeſu libertas ut non ſemper iis qui probiores cenſendi ſunt, qui externam etiam morum probitatem quandam quæ quidem in homines euangelii ignaros cadit, cum animi ſinceritate conjungunt, aut prius aut majorem largiatur euangelii cognoſcendi facultatem ; ſed interdum iis qui animi quidem probitate aliqua ſunt præditi, ſed moribus & factis externis admodum ſunt corrupti, cùm poſſit non minor, imò etiam major ex horum converſione Deo Chriſtoque naſci gloria, quam ex illorum. Et hæc libertatis imperii Chriſti pars, cum ſuperiore in Johannis loco conjungi poteſt : præſertim quum paulò inferius etiam de ſpirituali vivificatione mortuorum quam is voce ſua effecturus erat ſit ſermo.

Sunt præter hæc alia etiam in quibus poteſtas Chriſti ἀνυπεύθυνος, & legibus ſuperioris poteſtatis non adſtricta cernitur, idque potiſſimum in gubernatione Eccleſiæ jam conſtitutæ. Nam etſi ejus gubernatio hac generali lege ſit adſtricta ut ea ad Eccleſiæ, modò ne ſit contumax, ſalutem tota dirigatur ; quæ ſi contumax fiat atque eſſe pergat, graviſſime puniatur, ac tandem rejiciatur ; tamen quia hæc lex admodum eſt generalis, multa ſpecialia ac ſingularia ſub ea comprehenſa ipſius arbitrio libero ſunt permiſſa. Primum ergò videndum eſt quæ libertas ſit Domini Jeſu in Eccleſia officium ſuum faciente, in quam quidem nil niſi beneficia ſua confert, etiamſi nonnunquam ſecus videatur, gubernanda. Deinde quænam in Eccleſia ab officio ſuo recedente. Quod ad prius attinet, ſiquidem diximus Dominum Jeſum eam gubernare Eccleſiam quæ officium faciat, benefaciendo tantùm ; in beneficiis vel in eam univerſam, vel in certas aliquas perſonas quæ in ea exiſtant, libertas illa verſabitur. Poterit ergo Dominus Jeſus pro ſuo arbitrio, Eccleſiam aliquam nunc majore nunc minore ſpiritualium quin etiam temporalium beneficiorum copiâ donare. Quanquam temporalia parcius in Eccleſiam conferre ſolet, & non ſine neceſſitate, pietati aut virtutis promotioni aliquomodo ſerviente. Poteſt etiam pro arbitrio ſuo miniſteria in Eccleſia diſtribuere, & vel hos vel illos homines ad publica in Eccleſia munera excitare, eoſque donis ſuis ad eam rem neceſſariis inſtruere. Quinetiam actiones illas ſive omnibus communes, ſive aliquibus peculiares, ad cultum divinum & religionis promotionem aliquomodo pertinentes, quarum infinitus eſt numerus, pro voluntate

ſua

ſua dirigere. Præterea quod ad mala ſeu afflictiones attinet, eas præſertim quæ ad explorandam Chriſtianorum hominum fidem in Deum, patientiam ac pietatem pertinent; quales inprimis eæ ſunt quibus ob veritatis profeſſionem ac virtutis ſtudium ſunt obnoxii: eas nunc Chriſtus à piis pro arbitrio ſuo eo quo placet modo ac ratione avertit, nunc immittit, nunc mitigat, nunc intendit, prout nominis ſui gloriæ, & ſuorum ſaluti conducit; & ſimul etiam vires ad eas ſuſtinendas ſubminiſtrat: idque non uno modo, nec eadem menſura: aliis externa ad patientiam & conſtantiam ſufficiunt media, ut admonitiones, exempla, & ſi quæ ſunt alia quæ aliquid hic momenti habere poſſunt: aliis interius divini ſpiritus robur indendum eſt: unde videmus interdum eos qui aliàs fuerunt imbecilliores, majore cum alacritate & gaudio tormenta morteſque ſuſtinere quàm eos qui aliàs fortiore fuerunt animo, & ad patiendum paratiores.

Quod ad poſterius attinet, hoc eſt ad modum illum gubernandi Eccleſiam, officium ſuum non facientem, qui quidem ejus ſit proprius; (Nam aliàs ſunt quædam hujuſmodi etiam Eccleſiæ cum priore ſeu officium faciente communia: cùm non ſtatim ubi officium Eccleſiæ vel langueſcit vel ceſſat, beneficentia etiam Chriſti deſinat) ut is rectius intelligatur, Eccleſia iterum diſtinguenda eſt in eam quæ non ſit plane contumax, ſed ſanabilis, & in eam quæ contumax ſit, atque ita inſanabilis vel jam ſit vel evadat. In priore gubernanda duplici potiſſimum ratione cernere licet poteſtatis Domini Jeſu libertatem. Nam primò certum tempus pro arbitrio definire poteſt, intra quod niſi reſipiſcat, ab eo puniatur. Deinde in ratione & modo quo eam Eccleſiam ad reſipiſcentiam reducere conetur, pro voluntate ſua agit. Nam nunc levioribus, nunc aſperioribus uti poteſt ad eam rem perficiendam mediis. Levioribus ſi v. g. vel beneficiis aliquibus eos ſibi devinciat, vel pios homines & zelo divinæ gloriæ fervidos excitet, qui Eccleſiam illam emendent. Aſperioribus, ſi vel terrorem pœnarum, vel ipſas pœnas illis immittat atque infligat: in quibus ipſius caſtigationibus tum quod ad afflictionum genera attinet, tum quod ad modum & perſonas quas illæ proxime attingunt, magna & prope infinita eſt varietas, in qua Domini Jeſu libera voluntas verſatur. Quod ad Eccleſiam contumacem & tempus emendationi ſuæ præſtitutum negligentem attinet, eam à Domino Jeſu certum quidem eſt puniri: ſed id variis modis fieri poteſt, qua itidem in re ejus libertas cernitur. Nam vel cœcitate ſpirituali hujuſmodi homines puniri poſſunt, vel pietatis exercendæ facultas & occaſio eis eripi, aut aliis graviſſimis divinis ſuppliciis in hoc ſeculo ſubjici queunt: quod idem quoque de iis dictum volumus, quibus cùm lux veritatis affulſiſſet, eam tamen recipere noluerunt. Nam ibi quoque varietas judiciorum divinorum locum habet, & ſic quoque libertas voluntatis ac poteſtatis Domini Ieſu. Id enim in univerſum notandum eſt, quando leges à Deo fixæ quibus poteſtas Domini Ieſu circumſcribitur, in circumſtantiis quibuſcunque varietatem admittunt, ita ut legibus iis ſalvis aliquid vel fieri vel omitti queat, & ad finem ad quem gubernatio Chriſti ex Dei voluntate tendere debet, pluribus poſſit perveniri modis, ibi ſemper libertati voluntatis Domini Ieſu ejuſque arbitrio electionem eſſe permiſſam. Illud tantum addimus, quod non tantùm generalibus legibus poteſtas Domini Ieſu à Deo ſit circumſcripta, ſed etiam ſpecialibus quibuſdam ipſius decretis, quæ ei mutare non licet: qualia ſunt ea quæ in Apocalypſi ſunt deſcripta, aut fortaſſe etiam in propheticis ſcriptis olim deſignata. Quanquam pleraque ſint ejuſmodi ut in iis rurſus magna rerum ſit varietas. Et licèt aliquatenus rerum circumſtantiæ ſint definitæ, ut tempus, præſertim laxius ſumtum, regiones, urbes, & ſi quæ ſunt ſimilia, tamen aliqua ratione in iis quæ ab ipſo Deo non ſunt deſtinata, poteſtas libera Domini Ieſu apparere poteſt. Ad ſingularia etiam hæc, à Deo decreta vel decernenda, jure referimus ultimi judicii diem, quem pater in ſua poteſtate poſuit. Loquuti autem hactenus ſumus de libertate poteſtatis Domini Ieſu in ipſos tantùm homines, & ea quæ in hominibus cernuntur. Intelligi autem facile poteſt, etiam in gubernatione rerum inviſibilium, ut Angelorum & dæmonum, illum eandem habere.

In Johannis Euangelii quodam capita, cap. 5.

H*Æc dico.* Addit hæc verba ut occurrat illorum interrogationi: Cur illud produceret, ſi illo non egeret? Propter vos inquit Dominus, non propter me. Quaſi dicat, Ego illo non egeo, nam *habeo majus*: vobis tamen commemorandum eſt, ut quia Iohannem magni feciſtis, & teſtimonium ipſius ultro publica legatione decretâ & inſtitutâ exquiſiviſtis; *ſervemini*, id eſt teſtimonium iſtud ne ſpernatis, atque ita illi credendo, ac proinde me pro ſervatore veſtro recipiendo ſalutem conſequamini.

Verſ. 35. *Ille erat lucerna ardens.* Comprobat ſuperiorem ſententiam, ut oſtendat magnam iſti teſtimonio ineſſe authoritatem, nec ſe illo non egere, quia illud levis momenti eſſe putaret. Quaſi dicat; Et ipſi etiam iſti teſtimonio vos omnino fidem adhibere debetis: Magnus enim iſte vir fuit, illuſtre in populo Dei lumen. Metaphora Sacris Literis uſitata, qua res & perſonæ præſtantes ac à Deo dilectæ lucis nomine vocantur. Facit id ad Iohannis munus & functionem commendandum. Rem autem eandem quòd vir inſignis & excellentibus à Deo donis ornatus eſſet, non contentus his vocibus *lucerna ardens* expreſſiſſe, addit explicationis & majoris ut ita dicam intimationis cauſa, *& lucens*. Hoc verò ipſorum etiam teſtimonio comprobat. Sed ita ut ſimul illorum perverſitatem perſtringat.

Vos autem voluiſtis ad horam exſultare in ejus luce. Quaſi dicat; Quod quidem & vos agnoviſtis, nec negare poteſtis vos gaviſos eſſe tanto in viro conſpectis dotibus, magnique illum feciſtis, & ad illum quid facto opus eſſet, exquirentes conveniſtis. Verum quæ veſtra perverſitas eſt, & quod erubeſcere debetis, ad horam, id eſt citò iſte affectus bonus in animis veſtris reſedit, vix ad momentum duravit, ſtatim in illo zelo deferbuiſtis, qui ſi ut debebat diutius in vobis fuiſſet, næ vos & meorum dictorum veritatem conſpiceretis, & veſtræ ſaluti melius conſuleretis.

Verſ. 36. *At ego teſtimonium habeo majus Johannis.* Non Iohanne, ut vetus interpres vertit, quod obſervarunt etiam alii. Sequitur Apodoſis imparium, quam per particulam adverſativam At ſubjungit antecedentibus. Quia Iohannem ipſum laudaverat, ac proinde teſtimonium ipſius: quaſi rationem ſimul reddens cur nihilominus ipſius teſtimonio non egeret, quia videlicet majus haberet. Quaſi dicat: Magnum quidem eſt hoc teſtimonium, & dignum cui vos acquieſcatis; magnus enim ille vir fuit, & inſigne populi Dei lumen; non tamen ego illo coram vobis nitor: quia longe luculentius & amplius habeo. Quodnam autem illud ſit, exprimit ſtatim, *opera enim* nempe illa miraculoſa, tot & tanta, ac cum bono hominum perpetuo conjuncta, *quæ dedit mihi pater*, id eſt, quorum edendorum facultatem & jus tradidit, imò *ut ea perficerem*, mandavit ac præcepit, *teſtantur de me*, id eſt demonſtrant & oſtendunt. Teſtari enim propriè nonniſi perſonarum eſt, *quod pater miſerit me*, id eſt quòd ego ſim filius Dei, & hanc de qua ſuperius diſſerui poteſtatem judicandi habeam. Et hic enim videtur vox mittendi latiùs ſumi quàm ut ſolam miſſionem propriè ſic dictam ſignificet. Miracula igitur Chriſti, fuerunt teſtis ille intaminatæ fidei.

Miracula inquam, ut Christus addit, quæ ipse fecit, & numero multa, & amplitudine magna, ac omnem vim creatam, qualis est Satanæ, excedentia. Quod ideo repetimus, ut obstruatur os illis qui quum nec tot nec tanta miracula hodie ciere possint, illis tamen se jactitant, & ab illis authoritatem Ecclesiæ suæ adstruunt. Ut taceam nunc præsupponi à Christo tacitè, non illa miracula ideo à se patrata fuisse, ut homines à Deo ad idola traduceret. Scimus enim præmonitos esse Israëlitas à Domino, ne tales prophetæ, utut magna signa ederent, fidem apud homines invenirent.

Vers. 37. *Et qui misit me Pater*, &c. Verba subobscuriora, & varias ab interpretibus explicationes sortita. Quidam enim testimonium id Patris referunt ad testimonia Scripturæ veteris instrumenti de Christo: nonnulli ad id quod contigisse in baptismo Christi legimus. Sed quum illa de Messia quidem testentur, Messiam autem esse Jesum non indicent: hoc verò non sit verisimile omnes vidisse, ut illo loco docuimus; obscuro satis & ad eludendum facili usus fuisset testimonio: quum tamen Patrem in testimonium advocaturus, maximè illustre & omnibus notum proferre debuisset. Videtur igitur dicere, eo ipso Patrem testari, quia illa miracula ipse faceret, quorum faciendorum ille jus ac facultatem Christo dederat. Quasi dicat, Atque ita ipse Pater qui me misit testatus est de me, quatenus videlicet mihi jus & potentiam ista miracula patrandi largitus est. Maluit autem præterito uti *testatus est*, cùm de operibus dixisset, *testantur*. Quod obesse huic interpretationi nostræ videri poterat, quia nimirum statim ac ipsi facultatem illam largitus est, imò eo ipso cùm illi eam daret testimonium istud ipsi perhibuit: essetque istud quod in præsenti de operibus asseruit continuatio velut istius quod in ipso statim muneris Christi exordio factum est.

Neque vocem ejus audivistis unquam. Eorum verborum cum sensus tum nexus subobscurus est, & varie explicatur avariis. Omnium autem simplicissimus videtur iste, ut, quemadmodum supra innuimus, à fide dictis suis facienda sensim delabatur ad eorum redargutionem, malitiæque ac perversitatis ipsorum exprobrationem. Quasi dicat, Sed quid ego verba in cassum profundo, & vos testimonii hujus authoritate ad frugem revocare volo, de quibus non est sperandum ut illud recipiatis? cùm ipsum patrem meum non noritis, ideoque de tanti testis authoritate recte judicare non possitis. Verba autem *Neque vocem ejus unquam audivistis, neque speciem ejus vidistis*, etsi proprie alias intelligi & accipi possint, hic tamen proverbialem in se significationem continere videntur, ad denotandum quod penitus non norint Patrem: quia videlicet unumquemque vel ex ejus voce ac sermone, beneficio auditûs, vel ex specie exteriore, oculorum interventu cognoscimus.

Vers. 38. *Et sermonem ejus non habetis in vobis manentem.* Comprobat id quod asseruerat ab effectu: quod videlicet neque voluntatem Dei nossent, neque secundum eam viverent. Quasi dicat, Neque illud quod vobis præcipit curatis, aut sermo illius vos ulla ex parte afficit. Quod ipsum deinde ex eo comprobat, *quia quem misit ille huic vos non creditis*, id est mihi, doctrinamque meam pro vera & cœlesti recipere non vultis.

Vers. 39. *Scrutamini Scripturas.* Vox ἐρευνᾶτε indicandi est, non imperandi. Non enim hic mandat quid faciendum illis esset, sed tantum indicat quid facerent. Est enim hic versiculus cum superiore connectendus, ut ille adversativam hujus contineat. Pergit videlicet in exprobranda illorum perversitate & amentia; quam tanto majori digniorem ostendit reprehensione, quanto magis à propria conscientia convinci, & ad sanitatem mentis, si modò vellent, citius revocari possent. Quasi dicat; Et sanè mirum est, vos scrutari scripturas, *quia vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere*, id est, quia existimatis in illis esse descriptam rationem ac modum vitæ æternæ consequendæ, adeoque vos posse illarum ope vitam æternam consequi: *nec tamen vultis ad me venire*, id est me pro doctore & Messia vestro recipere, *ut vitam habeatis*, ut reipsa id consequamini quod in Scriptura quæritis. *Et illæ sunt quæ testantur de me.* Cum Scriptura ipsa vos ad me mittat, & eo ipso quum Messiæ, ideoque mihi testimonium perhibet, vobis indicat ut me consulatis, qua tandem ratione id quod in ipsa anxie quæritis, consequi possitis. Ex quo tanto major apparet contumacia vestra. Non dicit autem simpliciter, quia in ipsis vitam æternam habetis, quod verum est quatenus Scriptura veteris testamenti digitum intendit ad Christum, qui vitæ æternæ consequendæ rationem nobis aperit: sed *vos videmini*, quia videlicet non eatenus in Scriptura vitam æternam seu rationem illam consequendi contineri putabant, quatenus illa ad Christum mittebat, sed simpliciter quasi in lege Mosis contineretur: ut qui nonnisi terrena quæque de Messia somniarent; & terrenum aliquem regem futurum existimarent. Ex quo etiam illud pariter perspici potest, quàm elumbe sit argumentum ex hoc loco probantium, vitam æternam in veteri fœdere esse promissam, idque in Scriptis illis contineri. Primò enim non asserit hîc Christus, vitam æternam in illis contineri, sed tantùm ita suis adversariis visum esse. Deinde utut contineretur tanquam promissa, non tamen sine Christo promissam esse ostendi posset, cùm manifestè Christus doceat, ad se omnino veniendum esse qui illam reipsa habere velit.

Vers. 41. *Gloriam ab hominibus non capto.* Nec hujus ac sequentis versiculi sensus in aperto est, propter concisam loquendi rationem. Censent vulgò occurri iterum cogitationi adversariorum Christi, qui poterant dicere, Christum ea dicere ut laudetur, & auram sibi populi colligat: se verò non posse id in illo ferre, quum gloria Dei sit ipsis omnibus hominibus ac rebus antiquior. Utrumque igitur putant hic negari à Domino. Sed simplicior videtur futurus sensus, si dicamus, Dominum instar epiphonematis cujusdam concludere superiora. Quasi dicat, Ita igitur jam videre potestis, me gloriam ab hominibus non captare. Videtur enim respicere ad illa verba, *ego autem non ab homine testimonium accipio*, quum tanti testis authoritate & advocatione me tueri possim. Verùm quicquid ego dicam, nihil id vos movebit, neque afficiet, quia *novi vos charitatem Dei non habere in vobis*: id est probe mihi cognitum & exploratum est, vos utut id præ vobis feratis, non amare Deum. Charitas Dei passive ut patet respectu Dei hîc est accipienda.

Vers. 43. *Ego veni in nomine Patris*, &c. Insistit cæptæ objurgationi, & improbitatem illorum exaggerat, à contrario ostendens, ita illos esse comparatos, ut qui Christum authoritate Patris munitum spernerent, parati essent recipere impostores, qui ad ipsos nulla cœlitus authoritate instructi, proprio motu & arbitratu venirent. Possunt autem ista verba superioribus annecti, ut ab effectis Christus probet illos charitatem Dei in se non habere. Secundùm priorem acceptionem sensus erit ejusmodi: Tanto autem detestabilior est hæc vestra improbitas, quòd me qui venerim in nomine Patris non recipitis, & tamen ita comparati estis, ut alium qui, &c. Secundùm posteriorem talis: Nullam autem vobis in eo à me injuriam fieri, & recte hoc à me vobis objici, genius iste vester & inductio animi luculentissime testari potest. Me enim *non recipitis* id est mihi non creditis, me pro doctore & Messia vestro non habetis, qui *veni in nomine Patris mei*, id est qui vos alloquor authoritate Patris, à quo sum ad vos missus, & qui mihi hoc munus vos erudiendi & ad pœnitentiam vocandi demandavit. Interim verò tales estis, ut ex moribus vestris id apertissime colligi possit, vos recepturos alium, illique fidem & assensum commodaturos, si venerit *in nomine suo*: id est, si nullo cœlesti mandato & authoritate revera nixus, utut id præ se tulerit, provinciam vos docendi, & ad sui cerebri figmenta vos pertrahendi arripuerit. Loquitur ingenere de omnibus impostoribus & pseudodidascalis, qui vocationem & missionem aliquam divinam jactarent, revera tamen ea carerent, & etiamsi missi non essent, & propriæ tantum voluntatis œstro perciti, provinciam

aliis

aliis præeundi, & ſuis phantaſmatis eos irretiendi capeſſerent. Ut enim *venire in nomine Patris*, eſt non ſolùm id præſeferre, ſed etiam revera eſſe miſſum à Patre, & inſtructum jure atque authoritate, ſeu Patris authoritate, homines alloqui; ita *venire in nomine ſuo* eſt non eſſe revera à Patre miſſum, nec ulla ab ipſo homines alloquendi authoritate inſtructum, ſed ex propria id libidine facere, utut illud obtendatur. Semper enim hoc ſubaudiendum eſt, cùm de iſtis impoſtoribus agitur, qui nunquàm ita candide cum hominibus egerint (neque enim operæ pretium tuliſſent) ut à ſe illa conficta eſſe dicerent quæ hominibus ingerebant, ſed ſemper ſuis ſomniis ſuperiorem vim obtenderunt, & cœleſti revelatione pruriginem improbæ temeritatis ſuæ palliarunt.

Verſ. 44. *Quomodo vos poteſtis credere.* Altius aſcendit, & ipſius illius fontis quem verſ. 42 tetigit, ex quo incredulitas illa profluebat, venam aperit, nempe ambitionem & gloriolæ humanæ ſitim. Quaſi dicat; Et quid mirum vos charitatem Dei in vobis non habere, cùm voſmet ipſos tantopere ametis, & non ut à Deo laudemini & approbemini curetis, ſed in eo ſolo tantum ſitis toti ut alii aliorum laudem & approbationem mereamini: hoc unicum vobis in voto eſt digito monſtrari & dicier hic eſt. Qui autem ſunt tales, non eſt ut ab eis fidem in me exſpectes. Vel ſi mavis, ita: Quid multis opus? Cùm vos & mores veſtros intueor, ne poſſe quidem vos mihi credere quandiu tales eſtis, video. Itaque non eſt quod vos teſtimonio iſto quod jam protuli, ad adjungendum verbis meis fidem ulterius compellam. *Quomodo poteſtis credere?* Id eſt non poteſtis credere, ſcilicet mihi, & teſtimonio iſti. Vox credendi ſuppoſita eſt pro voce recipiendi, qua ſuperius eſt uſus. Non poſſe autem eos credere dicit, non ſimpliciter, quaſi id prorſus eſſet impoſſibile: Poterant enim ſi vim ſibi facere & ambitione deſiſtere voluiſſent; ſed ſecundùm quid, & naturâ morum (quos alioqui deponere poterant) gloriolæ videlicet captandæ ſtudio, inſpectâ. Quod genus impoſſibilitatis notavimus etiam. ℣. 30.

Qui gloriam ab invicem accipitis, id eſt qui id tantùm ſatagitis ut ab aliis laudemini, nec id cogitatis, ut legem Dei implentes ipſi placeatis, ſed ut pro talibus qui legem Dei implent, adeoque Deo placent, vulgò habeamini: denique os populi meruiſſe, hoc vobis palmarium, hæc ſumma votorum eſt. Ita exiſtimatio apud homines, & opinio de veſtra ſapientia & pietate, cynoſura vobis eſt & helice, ad quam curſum vitæ veſtræ dirigitis. Exprobrat id Dominus Phariſæis etiam alibi. *Accipitis* autem ponitur pro captatis & venamini, ut etiam ſuperius verſ. 34. & 41.

Et gloriam quæ à ſolo Deo eſt non quæritis. Id eſt, interim tamen gloriam illam veram, & quæ unicè vobis quærenda erat, nihil curatis: id eſt laudem & approbationem divinam ex eaque promanantem favorem ejus, ac denique ſummam felicitatem veſtram. Porro advertendum, lectionem Græcam paulò aliter ſe habere atque illam nobis interpretatio Latina exhibet. Etenim ita legimus, καὶ τὴν δόξαν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε. Quæ verba ob vim articuli τοῦ ante vocem μόνου poſiti, ita debere locum iſtum verti docent, *& gloriam quæ* (eſt) *ab eo qui ſolus eſt Deus, non quæritis:* ſenſu plane diverſo ab eo quem nobis omnium interpretum verſio exhibet, *& gloriam quæ eſt à ſolo Deo non quæritis.* Illa enim cùm particula excluſiva eum tantùm à quo gloria proficiſcatur deſcribat, nihil determinat de quali & quanta gloria loquatur, tantùm unde proficiſcatur indicat: hæc autem perfectionem gloriæ omnino denotat. Etſi autem iſta etiam tolerari poſſit, quaſi articulus τοῦ aut ſit infartus, aut potius tranſpoſitus; ſatius tamen eſt illam ſequi, propter eam quæ anteceſſit vocis gloriæ ſignificationem, quam nihil erat neceſſe mutare, & generalius ad certam ſpeciem adſtringere: ut ſenſus ſit, illos favorem hominum & approbationem venari & colligere, de favore autem Patris ſui qui tamen ſolus ſit Deus, eoque omnibus omnino hominibus jure opponi poſſit & debeat, ſecuros eſſe. Participiorum verò cum verbis poſitionem habes cùm alibi tum Epheſ. 1. 20.

Verſ. 45. *Ne putate me accuſaturum vos.* Occurrit tacitæ adverſariorum ſuorum cogitationi, qui iſta audientes, hæc poterant animo volvere: Ex hac quidem tua ratiocinatione promtum eſt colligere, te ſi tui res ſit arbitrii, nos facile in odium apud Deum vocaturum atque adeo nos coram illo accuſaturum. Sed eſt Moſes à partibus noſtris, cui Deus ipſe locutus eſt, & per quem fœdus nobiſcum pepigit. Incaſſum igitur minas iſtas jacis, & delicias facis cùm iſta dicis. Quare occupat Dominus, & utrumque iſtorum ita repellit, ut in adverſariorum caput retorqueat. Non neceſſe videlicet eſſe ut ipſe demum eos apud Patrem accuſet. Eſſe enim alium qui prior illos ſit accuſaturus, atque adeo iſte ipſe Moſes, cujus advocationem ſperarent, & quo ſe patrono tantopere tuerentur. Notandum autem primò cùm dicit, *ne putate me accuſaturum*, non eam eſſe vim ſermonis hujus, quaſi neget ſe omnino accuſaturum, id enim ut mox apparebit, contra eſt; ſed quod ad illos condemnandos, & gratiâ Dei excludendos, non ſit neceſſe ut ille demum accuſet, quemadmodum jam indicavimus, & ante nos explanarunt alii. Deinde voce accuſandi impropriè uſus eſt Dominus: nec enim proprie neceſſe eſt, aliquem ad Deum tanquam ignorantem quid rerum inter homines geratur, deferre. Nullus enim propriè delatoribus & delationibus locus ubi omnia perfectè & exactè ſciuntur. Sed metaphorâ iſta exprimere voluit, quòd quemadmodum delatores in cauſa ſunt ut nefaria facta puniantur, ita iſti qui homines apud Deum accuſare dicuntur, in cauſa ſint cur Deus judicia ſua in illos effundat. *In quo vos ſperaſtis.* Id eſt in quo vos omnem fiduciam veſtram collocaſtis, & cujus vos patrocinio tutos fore ſperatis. Non expreſſit autem cauſam apertè cur ille in cauſa futurus eſſet illorum condemnationis, ſed inſinuavit verſic. ſubſequente: quia videlicet non crederent ipſi Chriſto. Id quod probat, dum ſubjungit;

Verſ. 46. *Si enim crederetis Moſi, crederetis mihi*, id eſt, Hoc autem locupletiſſimum eſt documentum vos fruſtra Moſis patrocinium vobis polliceri, neque adeo ipſi credere, utut id jactetis & præ vobis feratis, quia mihi non creditis & meam doctrinam aſpernamini. Vox *credendi* latius hic uſurpatur, quàm ut ad certam materiam, puta illa quæ Moſes de Chriſto ſcripſit reſtringatur. Negat videlicet ſimpliciter eos Moſi revera credere, utut illo gloriarentur. Argumentum ex eo ſumit, *nam ille de me ſcripſit*, puta tum alia, tum inprimis verba Jacobi Patriarchæ benedicentis Judæ referens, & prophetam inſtar ipſius Moſis ſuſcitandum ex Iſraëlitis, repromittens. Vis argumenti Chriſti in eo conſiſtit, quia non ſit poſſibile, ut aliquis ex animo fidem Moſis doctrinæ adhibeat, id eſt ſecundùm eam mores & vitam ſuam componat, nec tamen Chriſtum, ea vitæ innocentia præditum, tam ſanctam & ſalutarem doctrinam populo annunciantem, inprimis verò tot prodigioſis ſignis & miraculis conſpicuum, recipiat, legens præſertim in Moſe tale quid olim à Deo Iſraëli promiſſum eſſe, & ſciens hanc ſub illa tempora univerſi populi exſpectationem fuiſſe, ut jam jam inſtare tempus præſtandæ illius promiſſionis exiſtimarent. Quibus addendum & illud eſt, receptum tunc inter Doctores populi Iſraëlitici fuiſſe, reperriri multa loca in Moſe, quæ utut ſenſum literalem alium præ ſe ferrent, myſtico tamen ad Meſſiam omnino pertinerent, & de illo primario prolata eſſent. Atque ex his rectiſſime tandem concludit Dominus:

Verſ. 47. *Quod ſi ſcriptis illius non creditis*, in quibus videlicet apertam de Meſſia promiſſionem contineri creditis, impleri autem iſta in me videtis; *quomodo verbis meis credetis?* Non eſt quod ego ſperem, me vobis fidem in me perſuaſurum, & vos ad mentis ſanitatem revocaturum. Argumentum eſt à magis ve-

rifimili ad minus verifimile. Si enim quod magis verifimile eft, non eft, neque id quod minus verifimile eft erit. Magis enim verifimile eft Judæos legi Mofaicæ innutritos & ei ab incunabulis aſſuetos, quamque cum ipſo lacte materno ſûxerint, legiſlatoris ſui quo ſe unice efferrent ſcriptis quæ pro intemeratis haberent aſſentiri, quàm Chriſti verbis, utut tot miraculorum irrefragabili teſtimonio eſſet munitus, quia doctrinam illis novam videbatur afferre: præmonitos autem jam ſe putabant in lege, ne temerè, ſurgentibus prophetis crederent. Et alioqui neſcio quomodo ſemper novitas ſuſpecta cordatioribus eſſe ſolet, tantaque eſt conſuetudinis à multis retro ſeculis inolitæ vis ac authoritas, ut vel errare plerique cum antiquitate malint, quàm cum recentioribus ſapere.

CAP. VI.

CApitis hujus partes duæ ſunt: quarum utraque rurſum duo membra habet. In priore enim duo miracula narrat Euangeliſta, quorum unum ad maris littus, alterum verò in ipſo mari patraverit Dominus. In poſteriore verò etiam duo colloquia, quorum unum alterius cauſa & occaſio fuit.

Pars prior extenditur ad verſ. 22. Membrum verò ejus prius ad verſ. 16.

Prius prioris partis membrum continet miraculum Chriſti cibatorum quinque millium hominum quinque panibus & piſciculis duobus. Cujus narrationem perſequuturus Euangeliſta; primò circumſtantias memorat, temporis, quando, & loci, in quo factum eſt, & occaſionem qua Chriſtus impulſus eſt ad illud faciendum. Deinde quomodo ipſum miraculum factum ſit indicat. Tandem ea quæ illud ſunt conſequuta aperit. Circumſtantia temporis primo vocula *poſthæc* inſinuatur, id eſt poſt illud colloquium quod Chriſto cum adverſariis ſuis ſub feſtum Pentecoſtes, ut volunt quidam interpretes, interceſſit. Quod tamen non ita accipimus quaſi hoc miraculum continuò & ſine ullius alterius rei interventu iſti colloquio ſucceſſerit; contrarium enim videtur ex aliis Euangeliſtis colligi poſſe: ſed ſimpliciter quòd poſt illud factum ſit. Notandum autem, non ſine cauſa S. Iohannem qui conſultò abſtinuit in ſua narratione hiſtorica ab iis quæ alii memorant, hujus tamen & ſubſequentis miraculi meminiſſe. Propoſitum videlicet ipſi fuit omiſſa ab aliis euangeliſtis referre. Docuimus enim ſupra illum ultimò omnium ad ſcribendum Euangelium acceſſiſſe, idque ut verifimile eſt, poſtquam aliorum quæ nunc exſtant ſcripta vidiſſet. Atqui iſti utut conſtanter hujus miraculi meminerunt, nullam tamen mentionem faciunt ejus quod propterea plebs Jeſum ſalutare regem voluit: imò nec totius iſtius ſermonis cum turba iſta habiti, ex occaſione miraculi iſtius orti: cum igitur ob illam cauſam, tum vel maxime ut ſciretur ex qua occaſione ad ejuſmodi ſermonem de pane myſtico deſcenderit, cùm ipſum miraculum perſequitur, tum omnia quæ inter illud & colloquium ipſum, continuo velut tractu interceſſerunt. Niſi quis & illud attendiſſe Apoſtolum putet quod ipſe de ſermone Chriſti ad Philippum injicit, & prætereunt alii. Sed hoc fortè minutius eſt. *Abiit Jeſus* Jeroſolymâ videlicet egreſſus eſt, & abiit *trans mare Galilææ*, id eſt ſinum lacus Geneſaret, vel promontorium quoddam ejus prætervectus eſt. Non enim vocula *trans* ſignificare quaſi Dominus totum omninò illum lacum trajecerit ex S. Luca patet, qui idem miraculum referens aſſerit illud factum eſſe ad Bethſaida. Atqui Geographicæ tabulæ oſtendunt in eadem continente ſita eſſe Jeroſolyma cum Bethſaida. Verifimile igitur eſt, Dominum, quum pedibus parcere, vel etiam ſolus cum diſcipulis ſuis eſſe vellet, navem inſcendiſſe, & mari ad illum locum vectum, ſinum quendam ejus trajeciſſe, ſed ita ut promontorium etiam aliquod prætreveheretur. Quod eſt colligere ex eo, quia S. Marcus narrat turbam ipſum pedibus antevertiſſe, quod fieri non poſſet ſi recto & non flexuoſo ſinu illuc trajeciſſet. *Tiberiadis* id eſt, quod eſt *Tiberiadis*. Vox enim iſta referenda ad vocem Θαλάσσης, id eſt, quod vocatur etiam mare Tiberiadis, ab urbe ſic dicta. Jam lacus etiam ab Hebræis maria vocari notum eſt. Pertinet id ad circumſtantiam loci.

Verſ. 2. *Et ſequebatur eum turba multa.* Videlicet quum cognoviſſet ut Marcus addit, & conjeciſſet quò is ſe conferret. *quia videbat ejus ſigna* Cauſa impellens cur ipſum ſequeretur.

Tertiò loco jam incipit occaſionem facti miraculi referre.

Verſ. 3. *Subiit verò in montem Jeſus*, qui videlicet propè eſſet, *& ibi ſedit cum diſcipulis ſuis*, ut videlicet cum illis ſeparatim colloqueretur & requieſceret. Et id ad circumſtantiam loci pertinet.

Verſ. 4. *Prope autem erat Paſcha.* Id ad circumſtantiam temporis ſpectat, & eſt velut in parentheſi ſcritum legendum; nam ſuperius ſuum locum habuit. Cujus velut ibi oblitus, hîc inſerit: non tam propter Judæos, quàm propter alios. Scripſit enim, ut conſenſus eſt omnium, in Aſia, ideoque addit, *feſtum Judæorum*, terminum vocis Paſchæ explicans, cujus explicationis non egebant Judæi, ſed & nobis alias eſt notus.

Verſ. 5. *Quum ergo ſuſtuliſſet oculos.* Jam propius accedit ad occaſionem & cauſam impellentem: cujus tamen non ita exertè meminit atque alii Euangeliſtæ, proculdubio quia ab ipſis eſſet ſatis expoſita. Suſtuliſſe autem oculos idem hîc ſignificat quod vidiſſe: non quia ſemel tantum oculos ſublevarit, ſed quia ſubinde id fecerit. Sequentia enim, *& conſpexiſſet turbam multam ad ſe venire*, ita accipimus, quaſi turba iſta non ſimul ſed catervatim adventaret, prout quiſque pedibus valeret. Unde etiam antevertiſſe legimus. Porrò in relatione iſtius occaſionis videtur nonnihil Johannes abire à cæteris, qui conſtanter indicant, diſcipulos acceſſiſſe Dominum & rogaſſe ut illos comparandorum ciborum cauſâ dimitteret. Matthæus autem etiam addit, Chriſtum viſis illis miſertum illorum eſſe, & ægrotos illorum ſanaſſe. Quorum utrumque noſter reticet, & occaſionem videtur ipſi Chriſto tribuere, qui Philippum interrogaverit, *unde ememus panes ut iſti veſcantur?* Sed conciliari nullo negotio poſſunt. Quia enim quod alii omiſerant referre, & quod illi retulerant omittere decretum fuerat Johanni; ſtatuendum, à diſcipulis quidem ortam occaſionem, qui ad Dominum acceſſerint, & miſſionem turbæ à Domino petierint, Chriſtum autem audito illorum ſermone alloquutum eſſe Philippum.

Verſ. 6. *Hoc autem dicebat*, nempe ad Philippum. Refert in parentheſi cauſam cur ita Philippum eſſet alloquutus, *tentans eum* nempe explorandæ ipſius fidei, num id fierri poſſe, & quidem à ſe cujus tam multa antea ſigna & prodigia viderat, cenſeret.

Ipſe enim ſciebat, id eſt, non quod illius conſilium exquireret, quo ipſe deſtitutus eſſet, aut quid facto opus eſſet ignoraret. *Sciebat enim*, cauſam alloeutionis falſam removet, & veram ponit.

Verſ. 7. *Reſpondit ei Philippus.* Elicuit vocem animi teſtem, & fidei adhuc expertem. Ait enim, *Ducentorum denariorum &c.* Quaſi dicat, Impoſſibile id eſt Domine. Nam ſi ducentis denariis panes emantur, vix ſuffecerint ut aliquid tantùm de illis guſtent, nedum ſaturentur. Tantam autem pecuniæ ſummam unde nos habeamus? Denarius octavam partem Joachimici ſeu thaleri imperialis valuit, ut obſervarunt etiam alii.

Verſ. 8. *Dicit ei unus ex diſcipulis ejus*, nempe Apoſtolis, Apoſtolus etiam ipſe, ut ſtatim explicat Euangeliſta, dum addit, *Andreas frater Simonis Petri.* Contractius iſta tradunt cæteri Euangeliſtæ, ideoque noſter iſtorum meminit. Facit autem id ad meliorem notitiam undenam fuerint iſti panes, poſtmodum miraculo multiplicati.

Verſ.

Verſ. 9. *Eſt puer unus hîc*, nempe in iſta turba, ſive unus ex illis qui huc ad te confluxerunt. *Qui habet quinque panes*, nempe venales. Veriſimile enim eſt turbam etiam comitatos fuiſſe qui venum exponerent, quemadmodum aliàs fieri ſolet ut populi multitudinem tales ſequantur. Neque probabile eſt, iſto ſermone uſuros fuiſſe, ſi aut puer iſte aut etiam panes, alicujus ex Apoſtolis eſſent. Et optimè id quadrat cum illis Philippi verbis, Ducentorum denariorum panes non ſufficient eis. Ita omnibus quæ anteceſſerunt miraculum diſertè expoſitis, jam accedit ad ipſum modum quo Chriſtus in eo patrando eſt uſus.

Verſ. 10. *Dicit ergo Jeſus, facite ut iſti diſcumbant.* Diſcumbere initiò illos jubet, ut doceat ſe velle illos cibare. Diſcumbendi enim & accumbendi ritus cibis capiendis erat proprius. Quia verò multi erant, jubet Apoſtolos ut ipſi imperent illis accubitum.

Addit Apoſtolus, *Erat autem gramen multum in eo loco*, ut doceat locum accubitioni epulari fuiſſe non incommodum.

Tertiò indicat illos paruiſſe, *diſcubuerunt ergo viri.* Viros proprie accipit; nam fœminas & pueros non fuiſſe numeratos, diſerte addunt reliqui Euangeliſtæ.

Jam quod dicit *quaſi quinquies mille* propterea facit ut doceat non ita fuiſſe numerum illum exquiſitum, quin aut ſuperfuerint aut etiam defuerint aliquot, & oſtendat ſimul, ita populum illum numerari hîc atque vulgò fieri ſolet, cùm certus numerus ponitur, etiamſi non adeo accuratè. Addit Marcus accubuiſſe ſigillatim per areolas, partim centenos, partim quinquagenos, ob commodiorem diſtributionem panum, ne cui forte fieret injuria. Et hoc eſt unum ex illis quæ in modo iſtius miraculi perficiendi conſideranda ſunt.

Verſ. 11. *Accepit autem illos panes Jeſus.* Alterum ex illis quæ in patratione miraculi fecit Jeſus, nempe quod panes *accepit* ſcilicet in ſuas manus. *Et gratias egit*, nempe Deo Patri: eodem ſenſu cæteri dicunt ſuſpicientem in cœlum benedixiſſe. Idem enim eſt hoc loco benedicere quod gratias agere. Etſi S. Lucas cùm expreſſe dicat Chriſtum benedixiſſe eis, id eſt panibus, videatur aliquid amplius exprimere voluiſſe. Id enim eſt quòd iſta gratiarum actione panes iſtos conſecraverit, & puros ac ad veſcendum idoneos præſtiterit. Aperte enim Apoſtolus ait, nihil rejiciendum eſſe, puta ex cibis, quod cum gratiarum actione percipitur, quia ſanctificetur per verbum Dei & orationem. 1. Tim. 4. 4, 5.

Diſtribuit diſcumbentibus ut habet vulgata verſio. At Græci codices modum aperte exprimunt, *dedit diſcipulis, diſcipuli autem diſcumbentibus.* Id enim ab eis commodius præſtari poterat, adeoque etiam fieri debebat, ut illi circumeuntes ſingulos nemine præterito, tantum porrigerent quantum unicuique erat opus. Hoc eſt tertium ex iis quæ in ipſa miraculi patratione facta. In quo jam ipſum miraculum quod mox exprimet Apoſtolus, perfectum eſt.

Cùm autem quæri hic ſoleat, utrum panes iſti in Chriſti, an verò in ipſius turbæ manibus, imò etiam ore creverint; dici non abſurde poteſt, ubique illos creviſſe. Et primò quidem in Chriſti manibus, quem majores bucceas veriſimile eſt porrexiſſe, velut partem demenſi, aut etiam integrum demenſum uniuſcujuſque; tum in ipſius turbæ etiam, quà manibus quà ore, & dentibus: ut nec adeo diminueretur bolorum panis quantitas, licet ex illo dentibus ſubinde detraherent, & plus etiam roboris ad implendos eos haberent quàm naturaliter ſolent.

Verſ. 12. *Ut ergo expleti ſunt*, id eſt ſaturati. Addit id, ut doceat non tantùm guſtaſſe omnes de illis panibus & piſcibus, ſed etiam illis ſaturatos fuiſſe. Et hoc unum eſt quod magnitudinem miraculi iſtius arguit. Alterum quod illam exaggerat, exprimitur in ſequentibus, cum ait, *dixit Jeſus diſcipulis ſuis, colligite quæ ſuperfuerunt fragmenta.* Neque enim frugalitatis ergò, quod aliqui colligunt ex additis à Chriſto verbis, *ne quid pereat*, id fieri mandavit Chriſtus; ſed ad majorem iſtius miraculi amplitudinem oſtendendam: quòd videlicet de tam pauculis panibus & piſciculis, non guſtarunt tantùm tot hominum millia, ſed ſaturati etiam ſunt omnes atque expleti: nec tantum ſaturati, ſed plura fuerunt panum fragmenta, quàm ipſorum panum ratio naturaliter ferre potuiſſet.

Verſ. 13. *Collegerunt ergo, & impleverunt duodecim cophinos.* Cur hîc duodecim cophini reſtant, ubi pauciores erant panes, & piſciculi, aliàs verò cophini ſeptem, ubi panes erant plures, videlicet ſeptem? Ratio ſimplex (cùm adferri poſſit & illa quod libera Domino erat diſpenſatio multiplicationis iſtius) eſt, quod plures hic erant comedentes, quàm ibi: Unde cùm longe plura neceſſe fuerit eſſe fragmenta in quæ frangebantur illi panes, plura etiam debebant eſſe reſidua: ſiquidem veriſimile eſt unicuique illorum cui porrectus erat ille panis, aliquid de illo ſuperfuiſſe, ad ſignificandum unumquemque ad ſatietatem de illo comediſſe.

Verſ. 14. *Illi ergo cùm vidiſſent ſignum*, id eſt miraculum iſtud. Jam deinceps perſequitur, quis fuerit iſtius miraculi eventus, & quæ illud ſubſecuta ſint. Sunt autem numero tria. Primum eſt ſententia turbæ de Chriſto. Alterum intentio & propoſitum illorum. Tertiò factum Chriſti, quo propoſitum illorum fecit irritum. Primum exprimitur in hoc verſiculo, quòd animadvertentes quid ſecum Chriſtus feciſſet, ex miraculi magnitudine colligebant, *Hic eſt verè propheta ille qui venturus erat in mundum.* Id eſt, hic eſt magnus ille patribus noſtris olim promiſſus propheta, nempe Meſſias. Audiverant enim proculdubio à ſuis ſenioribus ſive etiam ipſi legerant, Meſſiam in cujus adventum tunc erant omnes erecti, cum ſignis & miraculis venturum. Adverte autem, turbam hanc, licet ab idololatria alienam, nihilominus tamen non illud quod nunc vulgò ſolent ex iſto miraculo colligere, Chriſtum eſſe naturâ Deum altiſſimum, ſed tantùm eſſe illum prophetam: & utut Meſſiam è cœlo ut carnem humanam aſſumeret deſcenſurum non arbitraretur, venturum tamen in mundum aſſerit. Videlicet non ea tum phraſeos *veniendi in mundum* notio fuit, nec ea poteſtatis miranda faciendi vis, ut hæc quidem eſſentiam divinam, illa autem incarnationem Chriſti argueret.

Verſ. 15. *Jeſus ergo*, &c. Secundum & tertium eorum quæ ſubſequuta ſunt miraculum, ſimul connectit Euangeliſta, quia illud hujus iterum erat cauſa, quemadmodum primum ſecundi. Eſt autem illud quod id animo agitarent, aut etiam fortè jam inter ſe conſilia de eo conferrent, ut ad Chriſtum venirent, *& ipſum correptum facerent regem.* Hoc verò, quod *cum noſſet Chriſtus* nempe miraculoſe & ſine ullius indicio, non habebat enim opus ut illi quiſquam teſtaretur de homine, ut qui ipſius etiam cordis cogitationes noſſet, *ſeceſſit rurſus in montem ſolus.* Id eſt quemadmodum è monte ubi antea quieſcebat, ad illos cibandos deſcenderat, ita poſtquam ejuſmodi illos conſilia agitare deprehendit, ſubduxit ſe illis antequam plane in id omnes conſentirent, aut etiam aliquid tentarent, & quod animo deſtinaverant reipſa aggrederentur. Quæri autem hic ſolet, an ſeceſſerit ab illa turba ita ut ſe illis in momento redderet inconſpicuum. Veriſimile eſt nihil ejuſmodi hîc à Domino factum: ſed ita Chriſtum egiſſe, ut licet illum turba ſecedere videret, nihil tamen ab illo tale quod evenit tentari, ſubodorari poſſit. Teſtantur enim alii Euangeliſtæ, Chriſtum primò coëgiſſe diſcipulos ſuos ut navem ingrederentur, & ſe antecederent, antequam ipſe turbam dimiſſet. Ex quo colligere poterant illum ad ſe rurſum rediturum. Nec obſtat quod iidem teſtantur, illum dimiſſa demum turba ſeceſſiſſe. Poſſunt enim iſta conſiſtere. Chriſtum videlicet turbæ dixiſſe, poſſe jam illos abire, & ita voce ſua illos dimiſiſſe, & ſtatim ab eis in montem ſecedere cœpiſſe: & tamen illos ut ut ipſum à ſe abire viderent, nihil de eo quod ipſe cogitabat ſuſpicatos eſſe, quia videlicet, ut mox dicemus, adhuc

ſecum eſſe viderent diſcipulos ejus; & utut abiiſſent, ipſum tamen cùm nulla navis ſupereſſet, negotio propter quod ſecedebat abſoluto, ad ſe rediturum. Quod autem ſeceſſit *ſolus*, & non cum diſcipulis, factum videri poteſt propterea, ne aut quod animo agitabat illi perſentiſcerent, aut etiam illum in loco illo, cogitata perficere volentes, quærerent: quod facturi videbantur, ſi illum unà cum diſcipulis aut ſecedere aut etiam ſeceſſiſſe animadvertiſſent. Ita videlicet Chriſtus rem temperavit, ne quid illi cupidius in primo impetu facere attentarent, & interim affectus iſte illorum ſenſim in ipſis morâ ipſâ, dilabentibus aliis ut fit aliò, refrigeſceret.

Verſ. 16. *Ut autem ſerum diei factum eſt.* Continuata narrationis ſerie tranſit ad alterius miraculi, vel potius miraculorum narrationem. Plura enim ſimul fuiſſe mox patebit. Quod hic à Johanne præter ſuum (ut qui ab aliis memorata prætereat) morem, narrari diximus, ut integram hiſtoriam haberemus ejus quomodo ad illud colloquium fuerit perventum, quod ipſe ſibi præcipue memorandum propoſuiſſet. Cumque panibus cibati eſſent ad Bethſaida, colloquium autem interveniſſet Capernaumi, referendum utique erat illud etiam quomodo illuc cùm Chriſtus ipſe & ejus diſcipuli, tum turbæ etiam illæ perveniſſent. Trajectio autem quà Chriſti, quà diſcipulorum ipſius, ut mox videbimus facta eſt miraculoſè. Nunc illud animadvertendum, videri contraria his teſtari Matthæum, qui diſerte ſcribit, Chriſtum primo coëgiſſe diſcipulos trajicere, antequam turbam dimitteret, & poſtquam illam dimiſit, deinde ſeceſſiſſe. Hîc verò ſeceſſiſſe primùm ipſe dicitur, poſtea demum diſcipulos navem conſcendiſſe narratur. Sed re accuratè expenſa, nihil hic contrarietatis eſſe deprehendemus: quia videlicet Matthæus mandatum Chriſti de trajiciendo diſcipulis datum commemoret, Johannes autem factum illorum exponat: & præſertim ſi temporis in quo iſta à Chriſto dicta ſunt, & à diſcipulis ejus facta, brevitatem conſideremus. Cùm enim ut teſtantur alii Euangeliſtæ, dies jam ad veſperam inclinaret, quando turbas cibavit, & tot millium hominum ſaturatio aliquem temporis tractum requireret; neceſſe eſt jam veſperam appetiiſſe quando coëgit diſcipulos ut navem ingrederentur, id eſt, mandatum id illis dedit, & id illis injunxit, in ſe recipiens turbæ dimiſſionem. Cùmque illi jam iter molirentur, & aut in navem inferenda portarent, aut antennas ſolverent, vel etiam navem conſcenderent, tum Chriſtus ſe non morari turbam quominus diſcederet, dixit, & ipſe ſenſim ad montem ſe contulit. Denique etiam ipſo jam crepuſculo diſcipuli ſecundùm Chriſti mandatum navem inſcenderunt, & quia ſe juſſerit antevertere, aquæ ſe commiſerunt. Ita à Matthæo non tam id narrabitur quando præciſe diſcipuli trajecerint, quaſi Chriſti à turba ſeceſſum anteverterint, ſed quo jure illi non exſpectato Chriſto, poſtquam ille ſeceſſerit, navem ingreſſi aquæ ſe commiſerint.

Verſ. 17. *Et ingreſſi navem* ſcilicet diſcipuli. Jam ipſam trajectionem diſcipulorum narrare ingreditur: in qua tria ut mox apparebit miracula evenerunt, & occaſione illius quartum. Jam quod dicit illos iviſſe *trans mare* id ita accipiendum atque verſiculo primo, quòd videlicet ſinum alium lacus iſtius trajecerint. Et Bethſaida, ad quam docuimus miraculum cibationis factum, & Capernaum, in eadem lacus iſtius ripa ſunt ſita. Primùm hic oritur difficultas ex eo, quòd Marcus videatur aſſerere, Chriſtum coëgiſſe diſcipulos ut navigium ingreſſi prærirent Bethſaidam. Quod ſi ita eſt, quomodo miraculum illud ad Bethſaida eſt factum? Item teſtatur idem Marcus, imò etiam Matthæus, eos egreſſos eſſe in terram Geneſaret: quomodo igitur verum erit illos navigaſſe Capernaumum? quod hic aſſerit S. Johannes. Sed hoc nullo negotio ita conciliatur, ut dicamus S. Johannem accuratiſſime hic loquentem, & colloquium propter quod iſta ſcribebat ob oculos habentem, ultimum terminum illius itineris exprimere voluiſſe, ad quem eundum eſſet per Geneſaret: alios verò tantùm terminum navigationis explicuiſſe. Niſi quis malit, illos cùm potuerint navigio Capernaumum appellere, vi tempeſtatis ad Geneſaret appulſos, illic navi egreſſos, reliquum itineris pedibus Capernaumum confeciſſe. Sed major difficultas in priori, quam conatur tollere Piſcator, in ſuis ad hunc locum Scholiis. Summa eſt, verba Marci πρὸς βηθσαϊδὰν aut eſſe jungenda cum verbo ὑπάγειν, ut notetur locus apud quem diſcipuli navem debuerunt conſcendere; aut cohærere cum proximè præcedentibus, deficiente articulo τὸ, quaſi ſcriptum eſſet, εἰς τὸ πέραν τὸ πρὸς βηθσαϊδάν, ac proinde vertendum, in ulteriorem ripam, Bethſaidæ oppoſitam.

Jam autem tenebræ erant, id eſt nox: additur id propter ſequens miraculum, ut doceatur illos ſolos noctu navigaſſe. Teſtatur enim Matthæus, quartâ demum vigiliâ Dominum ad illos profectum eſſe.

Verſ. 18. *Et mare vento magno*, &c. Et id propter alterius miraculi, ut mox videbimus, relationem adjectum. Docuimus enim multa ſimul prodigioſa circa hanc navigationem contigiſſe. An verò ventus iſte naturaliter fuerit exortus, an ſupernaturali aliqua vi excitatus, ſupervacuum eſt quærere, nec poteſt definiri: & utrum libet fuerit, res eodem recidet, in magno vitæ periculo fuiſſe diſcipulos Chriſti. Diſerte enim ait Matthæus & Marcus, *Navigium verò jam in medio maris erat vexatum à fluctibus: nam ventus erat contrarius.* Magnitudo autem periculi iſtius patet, cùm ex eo quod Matthæus dicit, eos in medio tum mari fuiſſe jactatos, tum ex eo quod quartâ demum vigiliâ Chriſtus ad eos acceſſerit.

Verſ. 19. *Provecti vero quaſi ſtadia viginti quinque aut triginta*, id eſt circiter. Matthæus dicit eos in medio mari fuiſſe cum jactarentur à ventis.

Conſpiciunt Jeſum ambulantem ſuper mare. Hic duo miracula ſimul ponuntur. Unum explicitè, ambulatio videlicet Chriſti ſuper mare. Implicite alterum, nempe tam velox adventus ipſius ad mare, ut ipſi navi appropinquaret, licèt ipſi tum ſolviſſent cùm ille in montem ſeceſſiſſet. Ubi cùm oraſſe illum teſtentur Euangeliſtæ, non eſt verſimile illum ſtatim itineri ad lacum & poſtea ad navigium ſe commiſiſſe. Et alioqui navigium pedibus conſequi, cùm aliquid præterea itineris ad aquam ſit conficiendum, non eſt naturæ viribus poſſibile. Quin & S. Marcus diſerte teſtatur illum ſolum in terra fuiſſe cùm navis erat in medio mari; circaque quartam demum vigiliam ad eos adveniſſe. Eſt igitur veriſimile Dominum miraculoſè per aëra latum eos conſequutum eſſe. Jam quod ambulationem ſuper mare attinet, quæri vulgo ſolet, utrum corpus maris miraculoſe fuerit ſolidatum, ut ambulationis inſtrumentum eſſet, an verò potiùs corpus Domini fuerit in aëre velut ſuſpenſum, & ope divina, aut angelorum miniſterio ſuſtentatum ne mergeretur. Neutrum hoc eſt impoſſibile: poſterius tamen veriſimilius, id quod ipſa navigii ob maris commotionem agitatio indicare videtur.

Et timuerunt. Spectrum videlicet eſſe putantes, ut addit Matthæus. Quod erat ipſis ſaluti, periculum augere viſum.

Verſ. 20. *Ille verò dixit eis.* Non patitur illos Dominus diu terreri, ſed ſtatim ſolatur, voce ipſis nota compellans illos: quemadmodum ſolemus loqui, cùm alicui quærenti de nobis, aut etiam dubitanti quinam ſimus, & quomodo vocemur, dicere ſolemus, ego ſum, ut ex ipſa voce & ſono agnoſcamur. Ita Dominus reſpondet, *Ego ſum, ne timete.* Id eſt, non eſt quod timeatis, nam ego ſum, veſter Dominus, qui vos adjutum venio.

Verſ. 21. *Voluerunt ergo recipere eum in navim.* Euangeliſtæ alii dicunt, etiam receptum eſſe: unde non ſatis noſtro cum illis convenire videri poſſit. Hinc quidam Græcam phraſin ἤθελον λαβεῖν αὐτὸν quæ ad verbum

verbum ſonat voluerunt eum recipere, ita ſunt interpretati, *cupidè ergo receperunt eum*, ſed ſine neceſſitate. Non enim hoc genere loquendi uſus videtur S. Johannes, ut negaret illum fuiſſe receptum in navim, ſed ut mentem diſcipulorum exprimeret, qui ob jactationem in mari & periculum voluerunt ipſum recipere (prout etiam receperunt) verùm id non fuiſſe neceſſe, quia ſtatim extra periculum fuerunt, & navis ſolito citius imò ſtatim ad littus acceſſit. Et hoc eſt tertium in hac navigatione miraculum, navis ſupra naturalem rationem citus ad ripam appulſus. Omittit Johannes quartum, nempe Petri ſuper mare ambulationem, & quintum, nempe quod ſimulac Chriſtus navem eſt ingreſſus, ventus conquievit, utpote ab aliis memorata.

Verſ. 22. *Poſtero die* id eſt poſtquam cibaſſet populum. Poſtquam narraſſet quid diſcipulis in navigatione actum eſſet, redit ad narrationem quid ſequenti die turba illa egerit, ut rem deducat ad colloquium quod ſcribere propoſuerat. Cæterum verborum hujus & ſequentium verſiculorum ſententia, haud uſquequaque liquet, varieque à variis accipiuntur. Plerique agnoſcunt hic ἀναπαλαίδλον, ut ſententia verſiculi hujus pendeat, & verſiculus ſequens velut in parentheſi legatur, complementum verò ejus ſit verſiculo demum 24. Sed non ſatis id explicant, & alia loquendi formula apodoſis exprimitur quàm conſtructionis ratio poſtulat. Quod tamen non eſt novum. Vide Gal. 2. ℣. 6, & Rom. 5. 12, 14. Vulgata verò videtur pro ἰδὼν videns, legiſſe εἶδε vidit, quaſi poſtridie demum vidiſſet id quod tum videre revera non poterat, & vidiſſe pridie, quod tum verè imò tantum videre poterat, ſenſu planè abſurdo. Beza poſt voces οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ponit diſtinctionem, & voculam ἀπῆλθον ad turbam refert, non ad diſcipulos. Verùm nec id alicujus eſt momenti, & complures habet difficultates. Nam præterquam quòd ejuſmodi interpunctio durior eſt, vox μαθηταὶ nullum haberet verbum niſi ſubaudiendum eſſet συνεπῆλθον, quod tamen hic locum habere non poteſt. Ut igitur quod nobis videtur dicamus; primò ſiquis velit hic ἀναπαλαίδλον eſſe, dicendum erit, pendere quidem ſententiam verſiculi 22, & verſiculum 23 in parentheſi legendum, ſed verba ſequentia *quum vidiſſet*, &c. ad ſuperiora eſſe referenda, tanquam rationem additam ad docendum cur turba ſtaret trans mare: verba verò ℣ſ. 24, per epanalepſin eſſe cum verſiculo 22 jugenda, quorum prior pars ſit deſcriptio ſubjecti, nempe turbæ, hoc ſenſu; Poſtero die turba quæ ſtabat tranſmare, propterea quòd vidiſſet illic non eſſe navigiolum, &c. (interea verò alia navigiola Tiberiade venerant, &c.) hæc igitur inquam turba quum vidiſſet, &c. Deinde poteſt etiam ita locus hic ordinari, quaſi hoc S. Johannes voluerit dicere, Poſtero die *turba quæ ſteterat tranſmare*, id eſt, complures ex illis qui pridie paſti erant, nec dimiſſi domum ſe contulerant, licet vidiſſet illic non eſſe aliud navigiolum niſi unum illud in quod ingreſſi fuerant diſcipuli, nec Jeſum unà cum illis ingreſſum, nihilominus tamen quia alia navigia Tiberiade venerunt, & animadvertiſſet jam Ieſum in illo loco prorſus non eſſe, neque diſcipulos ejus, ingreſſi ſunt & ipſi navigia, &c. Sed huic interpretationi hæc obſtat difficultas, quòd in ℣ſic. 23, neceſſe ſit præcedere, *nihilominus tamen*. Vel denique ita, ut hic non tam rationem afferri dicamus cur turba illa navem inſcenderit, quàm cur illa navigia quæ Capernaumum ducebant inſcenderint. Deſunt quædam.

Verſ. 25. *Et invento eo trans mare*, id eſt trans ſinum quem trajecerant.

Rabbi quando huc veniſti, ſcilicet tam citò, cùm viderimus te te minime cum diſcipulis tuis navem eſſe ingreſſum. Suſpicantur miraculoſe illum eò perveniſſe, ideo ſciſcitantur ut expiſcentur rationem qua id fuerit factum.

Verſ. 26. *Reſpondit eis Jeſus & dixit*. Reſpondere dicit licet revera nihil ad interrogata reſpondeat, utut non frivola videatur iſta interrogatio, & ex fundamento, ut eſt veriſimile, non malo, quemadmodum jam diximus orta, quia videlicet ſuſpicabantur miraculoſe id eſſe factum. Sed Chriſtus Dominus utut hoc ſciri ad ſuam gloriam pertinebat, noluit tamen illis quicquam de eo reſpondere, nedum rationem ſui adventus illis aperire; utpote qui miracula etiam ſua inter pauciores facta fileri juberet, nedum ipſe aliis ignorantibus ea prædicaret; ne ita in ſuſpicionem aliquam jactantiæ veniret, fidemque ſuam obtrectationi calumniatorum objiceret. Potiùs igitur ad id quo illi maximè opus habebant ſermonem & reſponſionem ſuam convertit, ad animum videlicet illorum, quem exprobrat non talem ipſis eſſe qualis eſſe debebat. Verbis enim *Amen amen dico vobis*, id eſt pro certo etiam atque etiam affirmo id vobis, reprehendit eos quòd non id ſectarentur in miraculis ipſius quod maxime ſectandum eſſet, & propter quod illa faceret. *Quæritis me*, id eſt ſequimini me. *Non quia ſigna vidiſtis* id eſt non tam quia vidiſtis miraculum ut illius impulſu me pro veſtro doctore & propheta à Deo miſſo recipiatis. *Sed quia comediſtis panes illos*, id eſt ſed quia cuticulam veſtram curaſtis. Quaſi dicat, Non id in miraculis meis attenditis quod erat unice ſpectandum, cur videlicet illa fiant, & ut Spiritui veſtro conducant, ſed id quod in illis eſt minùs principale & propter aliud, ac ſecundùm carnem.

Verſ. 27. *Operamini non cibum*. Poſtquam reprehendit illos, deinceps inſtruit quid ipſis eſſet faciendum. Quaſi dicat: Pro ea autem quod cuticulæ veſtræ curandæ advigilatis, & me ut illi ſit bene ſequimini, id potius curate & quærite quod non corpus ſed animum veſtrum cibare poſſit. Quærite verò à me qui ſolus id præſtare poſſum. Primò autem indicat quid ipſis ſit inquirendum: deinde cur: tum à quo id petendum: & denique quare ab iſto & non alio. Quid, & cur, eſt in his verbis. *Operamini non cibum qui perit, ſed cibum qui permanet in vitam æternam*. Operari hic ſignificat operando aſſequi, ſtudio acquirere, ut Gen. 12. ℣. 2, cum animabus quas fecerunt, id eſt acquiſiverunt, comparaverunt, & Ezech. 28. 4, feciſti tibi opes, id eſt acquiſiviſti, peperiſti. Quaſi dicat, Quodſi ſcire vultis quid vobis ſit unice quærendum, hoc etiam atque etiam aſſevero vobis, in id incumbite & huc nervos omnes contendite ut vobis acquirere poſſitis cibum non qui perit, id eſt non talem propter quem me nunc ſequuti eſtis: hic enim ut ipſe perit, ita neminem ſic reficere poteſt ut eum à morte & interitu vindicet. Sed cibum qui permanet in vitam æternam, id eſt qui ita perdurat, ut illum qui ipſo paſcatur, ad vitam uſque æternam conſervet, & deducat. A quo verò cibus iſte petendus ſit, exprimit, cùm ait, *quem filius hominis dabit vobis*, id eſt ego, licet ſum homo: quia rem magnam de ſe aſſeruit, ideo in tertia perſona de ſe quaſi de aliquo alio, modeſtiæ cauſa loquitur. Cur verò non ab alio, & ab iſto omnino? *Hunc enim pater obſignavit*, id eſt quem ſigno velut impreſſo notavit, & demonſtravit eſſe illum qui daturus ſit iſtum panem, id eſt eſſe ſervatorem mundi, ut ſimulac quis me inſpexerit, animadvertat mihi eſſe credendum. Metaphora ſumta non ſolùm à literis quibus confirmationis cauſâ ſigillum imprimere ſolemus, ſed etiam ab aliis omnibus rebus quas ſigillo noſtro notare ſolemus, ideo ut noſtræ eſſe agnoſcantur. Et aliàs ſcimus Romanis in more fuiſſe res ſibi cariſſimas, ne aut contemnerentur, aut etiam ſublegerentur, ſigillo notare. Hoc verò ſigillum non aliud erat quàm illa ſtupenda ſigna & miracula, luculentiſſima miſſionis ipſius à Deo documenta. Quia verò dixerat abſolutè quem obſignavit Pater, ne de terreno ipſum patre loqui putarent, addit vocem Deus, id eſt ille Pater qui Deus eſt. Videtur vox iſta opponi appellationi filii hominis, qua

qua ostendere vult, se utut filius sit hominis, Deo tamen patre gaudere: ideoque non esse id contemnendum quod se à patre obsignatum dixérat.

Vers. 28. *Dixerunt ergo ad eum.* Responsio Judæorum, ex qua apparet conjecisse illos statim quid sibi vellet Dominus, cùm ipsos jussit acquirere cibum qui permanet ad vitam æternam. Interrogant enim, *Quid faciemus*, &c. significantes intelligere se, operari illum cibum, esse facere opera Dei, id est opera Deo grata, quemadmodum Psal. 51, dicuntur *sacrificia Dei* id est sacrificia Deo grata, & 1 Cor. 15 ultimo, *opus Domini*, id est Domino gratum & quod ad Domini gloriam pertinet. Notat Maldonatus, Judæos hac interrogatione promtitudinem quidem suam ad ejus mandata exhaurienda obtulisse, cum hac tamen cautione, ne quid adversus voluntatem Dei facerent. Verùm id à Christo præexigi ex eo ipso colligere poterant quia ad vitam æternam cibum illum permanere dixerat: cùm satis abunde ipsis constaret à nemine alio præterquam solo Deo vitam æternam dari posse.

Vers. 29. *Respondit Jesus & dixit eis, Hoc est illud opus Dei*, id est opus Deo gratum. Singulari numero utitur, cùm Judæi fuissent usi plurali, ut ostenderet unicum tantùm ab hominibus requiri, fidem videlicet in Christum, ex qua velut ex perenni fonte omnes officiorum nostrorum rivuli defluant. *Ut credatis in eum quem misit ille*, nempe Pater: in me videlicet. Maluit autem tertia persona uti, modestiæ causa. Circumscriptione autem ista usus est, ut causam innueret propter quam sibi fides deberetur, quia videlicet esset à Deo patre missus.

Vers. 30. *Dixerunt ergo ei.* Ad directam Christi ostensionem instantiam afferunt Judæi, qua mobilitatem animi sui cupiditatemque produnt. Petunt enim signum, quasi nullum antea vidissent, & non recens tantum miraculum sensissent: cujus adeò non obliviscuntur, ut tale quid nunc etiam petere videantur, non tam Spiritus quàm carnis gratiâ hoc quicquid est sermonis concipientes. Cùm enim signum & petunt, & ex signis quibus Mosaica doctrina est confirmata unicum tantùm commemorant, idque tale quod affinitatem cum proximo miraculo haberet, illis autem adeò placuerat ut propterea Dominum vellent regem facere, eo ipso satis cupiditatem suam produnt, & insinuant se ejusmodi quid à Domino velle, quod eos sine ullo ipsorum labore pascere, & omnis generis affluentia cumulare posset. Quasi dicant, Si igitur ita est ut tu dicis, exhibe aliquod signum quod indicio sit, tibi credendum, nec Mosi tantùm adhærescendum esse: idque ejusmodi quod sit consimile illi quod datum est Patribus nostris, imò illud superet & antecellat.

Vers. 31. *Patres nostri*, &c. Rationem petitionis suæ afferunt, simulque causam indicant cur nolint temere à Mose ad ipsum transire, quia videlicet tale signum fuerit olim exhibitum quod Mosem à Deo fuisse demonstrabat. Est autem hæc oratio emphatica, & in quolibet verbo latet vis ad miraculi istius exaggerationem, & virium ejus in concilianda fide Mosis doctrinæ amplificationem. Cum enim non dicunt simpliciter, olim fuisse tale signum exhibitum, sed *patres nostri* authoritatem majorum obtendunt, & indicant non posse se adeò temere discedere ab ea doctrina quam parentes ipsorum essent amplexi, à quibus illam velut suxerunt ipsi. Cùm dicunt *comederunt* innuunt temporis diuturnitatem, ut tacite elevent proximam cibationem miraculósam: & magis cum addunt *Manna*, id est cibum illum longe præstantissimum & saporis jucundissimi: de quo vide interpretes, & inprimis Piscatorem ad hunc locum, qui vocis etymon videtur assecutus. Denique cum subjiciunt *in deserto*, ubi nulla spes erat cibi acquirendi, adeo ut actum esset de illis nisi ipsis ita succursum fuisset. Ne autem parum dixisse viderentur, confirmant id testimonio Psaltis, sed ita ut simul commendent. Nam voces *sicut scriptum est* confirmationi serviunt: scriptum autem nempe in Psalmis. Verba autem *panem de cælo* faciunt commendationi, quod non fuerit panis ille vulgaris, puta hordeaceus, quo nuper fuerunt pasti, sed *de cælo* id est cœlestis. Non enim voces ἐκ τῦ ὐρανῦ pertinent ad vocem ἔδωκεν, sed ad ἄρτον, quod ante nos notarunt alii, ut non significet locum unde panis iste fuerit datus, sed qualis fuerit: quemadmodum alibi *pater è cælo* id est cœlestis. Cœlestis autem vocatur, quia è nubibus depluebat, quas cœli nomine insigniunt sacri codices. Sunt autem verba ista ex Ps. 78. ℣. 24 adducta, ubi non panis sed frumentum cœlorum vocatur, quod videlicet loco frumenti fuerit illis: & addit *panem robustissimorum comedit vir* seu quisque, id est panem angelorum, vel quòd angelorum operâ suppeditaretur, ut quidam volunt, vel quod dignus esset quo etiam ipsi angeli vescerentur si cibum caperent.

Vers. 32. *Dixit ergo eis Jesus.* Importunæ ipsorum instantiæ Dominus ita respondet ut illam de signo dando petitionem prætermittat, vel ob id ipsum non necessariam, quia & aliàs multa ejus signa viderunt, & paulò ante experti sunt miraculum illo quod hic commemorant quodammodo majus: ostendit autem longe majorem se ipsis monstrare posse causam ob quam sibi credere debeant, quàm fuerit illa ob quam olim patres illorum crediderunt Mosi, adeoque non posse sibi illam opponi, tanquam eam quæ aliquem arcere possit à fide sibi habenda. Se enim longe majora & meliora ipsis daturum, aut potiùs Patrem per ipsum, quàm olim sunt data. Ubi etiam simul tacite illos coarguit stultitiæ, qui id tantum quod ventrem saburraret cogitarent, nec mentis suæ aciem ad ea quæ sunt Spiritus, & veram in se vitam ac voluptatem continent, extenderent. Quasi dicat; Non est quod tantopere jactetis illud quod patribus vestris contigit, tantique esse momenti credatis, ut propter illud ne latum unguem vobis à Mose discedendum, nec ad me accedendum putetis, ideoque quid simile tanquam rem præstantissimam à me requiratis. Quod enim ad commendationem illius cibi ex Psalmo adduxistis, utut ille vocatus est panis cœlorum, revera tamen neque panis fuit, id est non præstitit in summo gradu id quod panis præstare debet, ut vitam videlicet verè prorogaret, neque fuit cœlestis. Quodsi panis vobis tantopere cordi est, advertite igitur Patrem meum per me vobis dare panem, qui & vere id est quod esse dicitur, & cœlestis est. Non enim hic sensus est verborum istorum *non Moses dedit vobis*, quasi Christus neget Mosen dedisse manna, (quod etiam non asseruerunt illi, sed simpliciter dixerunt *dedit* non expresso authore) quia videlicet Deus illud depluerit, ut verba præ se ferre videntur: Sed ut ante nos notarunt alii, panem pani opponit, opponens interea etiam Mosi patrem, ita tamen ut non neget sed asserat quodammodo, illius-man Mosen fuisse authorem, quia scilicet ad ipsius intercessionem datum fuerit à Deo. Ideo volunt quidam transpositionem esse vocularum *non*, ut scribatur, Moses non dedit vobis. Sed si scopus Domini probe attendatur, nihil opus est ista transpositione. Est itaque in vocibus istis *panem illum cœlestem* alia significatio atque fuit in versiculo superiore. Nam & vox *panis* sumitur in ea notione propter quam ita nominatus est, quod pascat videlicet & vitam proroget, ideoque subaudienda vox veri in adversativa enunciatione expressa: & *cœlestis* non pro eo qui ex nubibus oriatur, sed qui ex ipso cœlo descendat, ut mox videbimus.

Vers. 33. *Panis enim ille Dei*, id est, ille enim panis quem Deus dat, puta per me. Probat id quod asseruerat, panem quem Pater daret esse illum cœlestem, verum. *Is* enim *est qui de cælo descendit*, est igitur cœlestis, *& dat vitam* puta æternam, est igitur verus, est perfecte id quod esse dicitur, qui non vitam momentaneam & caducam sed sempiternam proroget. Voculam autem *mundo* opponit vocibus superioribus *patres nostri*, ut ostendat beneficium istud, non in se tantùm sed etiam respectu personarum quibus conferatur,

conferatur, longe amplius & illustrius esse: cùm & in se sit præstantius & longe pluribus quàm illud olim detur & conferatur.

Vers. 34. *Dixerunt ergo ei &c.* Petitionem istam Judæorum putant quidam mere esse ironicam, quasi deridentes Dominum ista dixerint. Quod ut omnino negari non potest, ita dicendum videtur medium quid in illa contineri, ut non intelligentes verba Domini, & carnale quid more suo somniantes, impossibilia quidem à Domino dici putarent, interim tamen recordantes quid secum ante aliquot dies egisset, cogitarint, quid si dabit nobis panis atque cibi è cœlo venientis & corpora egregie reficientis copiam? ô quàm felices erimus! Petunt igitur, & derisuri ni istud promissum eveniat, & felices futuri si eventus voto ipsorum arriserit. Ideoque addunt voculam *semper*, quæ utrique isti rei optime servit. Nam quia Christus præstantiorem suum panem illo man dixerat, ne ad illam pastionem nuperam ipsos revocare videretur, dicunt, *da semper*, non semel ut nuper, neque ad pauculos annos, sed quandoquidem ita asseris & promittis, *semper*. Ut nempe per totam vitam nostram talis panis usu absque labore nostro gaudere queamus. Simile quid in re simili ad sermonem Domini de aqua eximia non intellectum dixit illa mulier Samaritana, supra cap. 4. vers. 15.

Vers. 35. *Dixit autem eis Jesus.* Nihil moratus perversitatem illorum; primò id quod peterent in manibus ipsorum esse dicit: deinde incredulitatem eis exprobrat, & causam ejus indicat: denique id quod primo loco asseruerat, comprobat.

Ego sum panis ille, quasi dicat; non est quod panem illum à me petatis, quum jam ipsum habeatis, modò illo uti & ad usum accommodare sciatis. Ego enim sum iste *panis vitæ* id est vitalis, seu, ut supra dixit, *qui dat vitam mundo*. Genitivus effecti. Non solùm autem se panem esse ostendit, sed etiam rationem qua illo uti debeant indicat, & denique vires ipsius aperit. Est autem Christus panis vitæ, quatenus ille est in causa, tum doctrinâ tum potentiâ suâ, ut homines vivant, præstatque id hominibus ratione vitæ æternæ, quod panis terrenus ratione vitæ terrenæ. Rationem qua isto pane uti debeant, his verbis indicat, *qui venit ad me*, id est me pro doctore & Messia suo recipit, seu ut mox ipse addit *& qui credit in me*: hoc enim est venire ad Christum, hoc loco, hoc isto pane uti, & illum manducare, & in succum ac sanguinem animæ suæ convertere. Vires denique hujus panis exprimit his verbis, *nunquam esuriet*, id est, ita saturabitur, ut nulla unquam fame prematur, hoc est vivet in æternum. Addit verò *non sitiet unquam*, cùm tamen sitim restinguere sit proprium potûs, non panis, ut ostendat panem hunc esse talem qui solus plene & solide hominem recreet & refocillet, ac vires instauret: ita ut non solum cibi sed etiam potus vices sustineat.

Vers. 36. *Sed dixi vobis &c.* Per quandam rejectionem ad reprehensionem eorum divertitur. Quasi dicat, sed quid ego id vobis nunc quasi rem novam & incognitam explico, laboremque dicendi in cassum suscipio, quibus ab ipso sermonis mei initio ego dixi *quòd & vidistis me & non creditis*. Id est, quia licèt animadvertistis, ex signis puta & miraculis meis me esse Messiam, & mundi doctorem, *non credidistis* id est, non tamen in me credidistis. Variè hæc verba explicantur ab interpretibus, sed simplicissima est explicatio quam diximus. Non enim insolens apud Græcos καὶ sumi pro etsi. vide inter alia exempla, Psal. 51. vers. 18. & Esai. 49. vers. 5. Vidisse autem illos, id est cognovisse Jesum esse Messiam, apparet ex vers. 14, in quo testimonium Christo perhibent. Cùm verò se id illis jam dixisse ait, videtur respicere ad vers. 26: in quo Dominus ut diximus reprehendit eos, quòd cùm proposuissent sibi Christum quærere, non tamen id in eo spectarent quod esset spectandum. Carnalia quippe ut homines carnales spectabant atque spirabant, ad spiritualia autem quæ inprimis curanda erant aciem mentium suarum non dirigebant.

Vers. 37. *Quicquid dat mihi Pater &c.* Causam incredulitatis eorum aperit, quòd videlicet non fuerint ipsi à Patre dati. Quod si simpliciter ut verba sonant accipiendum esset, ipsos excusare, omnem autem culpam in patrem conjicere & derivare videretur: cùm tamen res ipsa loquatur illum eò hæc dicere, ut ipsos reprehendat, & perversitatem mentis eis exprobret. Quare dicendum est in phrasi ista, *quicquid dat mihi pater*, poni effectum pro causa, videlicet ut significetur homo qui est animo probo & sequaci, quique se totum voluntati ac arbitrio divino permittat. Qui enim tales sunt hos Pater Christo dat, id est ipsius tutelæ commitrit, ipsi regendos & gubernandos tradit. Idemque hac phrasi plane vult quod inferius versu 44, *Nemo potest ad me venire, nisi pater qui misit me traxerit eum*, de quo suo loco. Quocirca hanc esse causam incredulitatis ipsorum asserit, quòd non essent animo probo & sequaci, sed obstinato & præfracto. Porrò utitur vocula generis neutrius, propter majorem evidentiam universalitatis, licèt homines tantùm intelligat; quod non est in Sacris Literis novum, & mox vers. 39. & Apocal. 21. 27, & alibi sæpe. Jam cùm dicit, *ad me veniet* idem est acsi dixisset in me credet, ut paulò ante monuimus. Utitur enim per Hebraismum quendam futuro, quasi hæc sint discreta, & non unum necessariò cum alio sit conjunctum; pro venire solet. Etsi potest dici ideò futuro esse usus, quia non ad eos tantum qui jam dati erant ipsi respiceret, sed etiam ad eos qui postea quoque dandi erant.

Et eum qui venit ad me, id est qui autem crediderit in me. Redit eò unde digressus erat, ad explicandum uberius fructum quem ex fide in se vers. 35, promanare dixerat. *Non ejiciam foràs*, id est, non expellam à me, sed potius recipiam, illum regam & tuebor, semperque illi in omnibus ejus necessitatibus subveniam. Metaphora sumta ab hospite, ædes alicujus patris familias ingrediente, aut etiam ab aliquo sub patrocinium & tutelam alterius confugiente. Videtur autem longe minus dicere (etsi oratione generali) quàm superiùs vers. 35: cùm tamen plane idem sit hujus sensus qui illius. Explicat videlicet rationem qua ipse usui esse possit hominibus, si videlicet ad ipsum veniant. Id quod etiam in sequentibus comprobat.

Vers. 38. *Quia descendi è cœlo &c.* Comprobat se neminem qui ad se venerit ejecturum, ex eo quia voluntas ipsius consonet voluntati Patris. Hic autem vult omnem qui ad se veniat salvari. Jam descensus iste Christi de cœlo tam propriè potest accipi quàm improprie. Propriè quidem quia docuimus, illum antequam voluntatem Dei hominibus annunciare cœpisset, ad Patrem ut ibi mandata ab ipso acciperet, ascendisse. Improprie verò quia & ratione conceptus sui ortum è cœlo ducit, & ea hominibus annunciavit ut cæteri quantumlibet à Deo missi terrenum quiddam respectu ejus annunciare, adeoque è terra esse & terrena loqui videantur. Huc spectant verba Iohannis Baptistæ Christum ut multo excellentiorem sibi præferentis quæ habentur superius Iohan. 3. vers. 31.

Non voluntatem meam, Ne quis fortè putet me animi & voluntatis meæ impetum sic sequutum, ut alienior sim futurus ab eo qui me forte aliquando læserat & insuper habuerat. Dicit autem id non quasi aliquando voluntas ipsius à voluntate Patris discreparet, sed quia id non erat naturâ suâ impossibile. Dicit verò respectu Judæorum, qui cùm præsupponerent se Deo esse charos, eoque nihil de ipsius erga se gratia dubitarent, de Christi quem non semel læserant erga se affectu ambigere poterant. Unde etiam superius cap. 5, vidimus eum huic cogitationi occurrere, cum vers. 30 ait *prout audio judico*. Alias eum Christianus qui Christum pro suo servatore & Domino agnoscit, ex voluntatis Christi notitia in noti-

notitiam voluntatis Dei deducitur, & quia de illa certus est, in hac confirmatur. Ideo quippe excitatus & gloriâ coronatus est, ut fides ac spes nostra esset in Deo.

Sed voluntatem ejus qui misit me, id est Dei Patris, quem describere maluit quàm disertè exprimere, ut rationem statim includeret propter quam voluntas ipsius cum voluntate Patris conveniret, quia videlicet esset Patris legatus, propterea missus ad homines ut voluntatem ejus ipsis aperiret. Notavimus autem superius, missionem aliquanto sumi latius, ut etiam ea quæ ipsam sunt consequuta complectatur: quomodo videtur hoc & sequenti versiculo accipienda.

Vers. 39. *Hæc est autem voluntas ejus qui misit me.* Quia voluntatis paternæ meminerat, suamque cum illa semper facere dixerat, ideo quæ sit illa planius explicat, addens & nomen istius à quo se missum dicit, nempe *patris*.

Ut quicquid mihi dederit id est quemcunque meæ tutelæ & regimini commiserit. Iterum neutrum pro masculino. Phrasi autem ista jam magis proprie uti videtur, & ad effectum potius quem præ se fert quàm ad causam ipsius (quod ℣. 37 fieri diximus) respiciendo. *Non perdam ex eo* id est non sinam perire, non permittam ut pereat, nedum ipse perdam. Sæpius enim verba activa Hebræis non ipsam actionem sed tantum permissionem significant. Est autem in tota etiam phrasi ista *ut quicquid mihi dederit non perdam ex eo* Hebraismus, ut patet. Aliter enim nos loqueremur: videlicet ita, ne quicquam ex eo quod dedit mihi perdam, vel alio simili modo. Hebræi enim quia casibus revera carent, sæpe solent voces absolute ponere quibus postea casus per affixa largiuntur. Id quod creberrime occurrit in Sacris Literis. Vide inprimis Joh. 17. 2. & Psal. 32. 10. Item 18. 41.

Sed suscitem illud nempe ex mortuis ad vitam æternam. Rationem denique exprimit qua non sit permissurus eum qui ad se venerit perire. Tempus etiam indicans quando id sit futurum, *in ultimo illo die*, id est cùm veniet juratorum daturus. Jam voce resuscitationis strictius utitur & respectu fidelium: seu quia rationem voluit indicare qua fideles ad vitam æternam esse perducturus, seu quia cogitationi tacitæ voluit occurrere, quæ facile suboriri potuit talis: Atqui quales quales homines fuerint nihilominus morientur; peribunt igitur.

Vers. 40. *Hæc est autem voluntas &c.* Superiori assertioni immoratur, & clarius eam illustrat ac explicat. Ideoque sarius est pro *autem* legi *enim*: ut etiam Græca quædam exemplaria habent. Jam quod ante dixerat *quicquid mihi dederit*, nunc dicit, *omnis qui videt filium & credit in eum*: ut doceat eos tantum dari Christo à Patre qui videant filium & credant. *Videant* id est cognoscant eum esse verum illum Messiam & mundi servatorem: cognoscant autem ex ejus qua dictis qua factis omnibus. Metaphora à sensu ad animum. Non contentus autem est voce *videndi*, quia non satis est doctrinam Christi nosse, & quid in se contineat scire, sed opus est etiam *credere in eum*, id est doctrinæ quidem illius in omnibus assentiri & ipsam pro vera ac cælesti agnoscere, in ipso verò spem ac fiduciam suam collocare. Denique pro eo quod antea dixerat, *non perdam ex eo*, nunc dicit *ut habeat vitam æternam*, ut doceat quid sit illud & quàm illustre bonum cum eo sit copulatum quòd non sit permissurus illum qui ad se venerit perire. Quia verò inter hanc & futuram vitam interrenit mors, ideo repetit iterum illas voces, *ego verò suscitabo eum ultimo ille die.*

Vers. 41. *Murmurabant igitur &c.* Inter se videlicet & submissa proculdubio voce. Non enim Dominum alloquebantur, aut etiam clara voce ista proferebant. Indicat quomodo tam salutarem Domini sermonem & admonitionem acceptarint, sed ita ut mobilitatem ac perversitatem cordis illorum nobis ob oculos ponat. Quàm bona fuerunt hujus sermonis initia? quàm necessaria à Domino quærunt, & velle se opera Dei facere præseferunt? at ubi ad rem ventum, & quid opus facto esset explicari cœptum, Vides recte id eis à Domino exprobatum fuisse, non ob eum finem illos Dominum quæsivisse ob quem quærere debuerant, nec eo esse animo ut voluntatem suam cogerent in obsequium Christi. Pro eo enim quod explicationem eorum quæ capere non poterant inquirere debebant, *murmurabant*, id est non placere sibi nec sui saporis esse, adeoque suo animo displicere sermonem Domini ostendebant. *Quia dixerat, Ego sum panis ille qui de cœlo descendi.* Materia murmurationis, causa autem versu sequenti.

Vers. 42. *Et dicebant* puta inter se, *nonne hic est Jesus?* Verisimile est turbam istam non unius urbis aut oppidi fuisse, sed ex pluribus vicis oppidisque: ac proinde potuerunt in illa non pauci esse è Nazaret, ubi Dominus educatus, & è Capernaum, in qua libenter Dominus habitabat, unde urbs etiam ipsius nominari solet. Non mirum igitur si & patrem & matrem Christi se nosse dicunt. Christi inquam, ne quis pronomen *cujus* ad Josephum trahat quod ratio constructionis patitur. Cùm enim de Christo sit sermo, non est verisimile eos in Josephi potiùs quàm Christi genealogiam inquisivisse. Faciunt verò ista omnia ad contemtum Domini, & fidem dictis ejus derogandam. Concludunt enim ex iis *quomodo ergo dicit iste è cœlo descendi?* Putabant enim proculdubio neminem id de se affirmare posse qui sit verus homo, solique id Deo aut etiam angelo competere posse. Quasi dicant, Unde ista temeritas & præsumtio? nobisne ille os sublinat, & tanta de se prædicet, quem nos quis sit & quibus parentibus ortus, optimè novimus?

Vers. 43. *Respondit ergo Jesus* ad illos videlicet clancularios ipsorum susurros, sive illos audivit, si voces aliquas extra dentium septa emittebant, sive tacitas ejusmodi cogitationes ipsorum spiritu cordium exploratore cognovit.

Ne murmurate inter vos id est indignationem & incredulitatem istam omittite, & pro eo quod sermones ejusmodi cæditis quibus dicta ista mea in dubium vocatis, quiescite, & animum ad ea quæ dico melius advertite.

Vers. 44. *Nemo potest venire ad me.* Sermo iste subobscurior est, variamque à variis sortitur interpretationem. A compluribus etiam ejusmodi quæ turbam istam cui perversitatem hîc Dominus exprobrat, excusabilem omnino reddit, omnique illos crimine liberans, totius incredulitatis ipsorum culpam in Deum conjicit. *Trahi* enim *à Patre* ipsis est illuminari Spiritu sancto, vel donari fide & Spiritu sancto. Non aliud igitur illis hic diceret Dominus per istos, quàm, nolite murmurare, quia non estis donati à Patre fide & Spiritu sancto. Atqui istud vel maxima murmurationis causa esse poterat. Et quomodo eos Christus ab eo dehortaretur quod illi per istos non facere minimè poterant, imò quod facere omnino debebant? Murmurare enim & trahi à Patre, adeo contraria sunt, ut ubi hoc non est illud insit necessariò. Nec potest negari his verbis omninò causam reddi cur illos murmurare prohibeat. Quare ista interpretatione tanquam impia & absurda missâ, quæramus aliam. Hanc autem ex ipsorum etiam fundamento indagabimus. Fatentur etenim idem hîc significare *dari* Christo *à Patre, trahi à Patre*, & *audire ac discere à Patre.* Sed & ipse contextus docet, unam eandemque rem his licet diversis verbis à Domino exprimi. Ex quo consequitur, cùm illa tractio quam ipsi hic somniant, è diametro pugnet cum tractione de qua hic Christus loquitur, trahi à Patre idem esse quod Patrem audire ac ab eo discere, ab ejusque voce ac monitis ita pendere, ut omnes tuos gressus non ad tuum libitum & voluntatem dirigas, sed ad præscriptum ipsius Dei, non secus atque solet incedere is qui trahitur, non ut ipsi lubet, aut etiam quo impetus voluntatis eum rapit, sed quò funis qui trahit ipsum dirigit. Unde nec ducendi vocabulo utitur: qui enim ducitur libertatem habet quaqua velit eundi, aut viam sive corripiendi sive retardandi, dummodo ducentem consequa-

ſequatur? quod hîc non fit. Qui enim Deum pro ſuo magiſtro agnovit, ita ab ejus imperio debet trahi ut omnia vitæ ſuæ veſtigia ad ipſius voluntatem ponat. Quare hujus & antecedentis verſiculi ſenſus erit, Monere Dominum, ut pro eo quòd adverſus eum inſurgebant, ad rem ipſam potiùs animum attenderent & ſe ſequaces imperii docentis & inſtruentis ipſos Dei oſtenderent: ut qui non alia ratione in ipſum credere atque adeo veram ſalutem conſequi poſſint, quàm ſi Deum in hoc negotio pro Magiſtro ſuo agnoſcerent, ejuſque directionem & imperium ſequerentur. Quaſi dicat, nolite mihi obloqui & adverſum me inſurgere, aliàs enim ad me non pervenietis. Si enim, quod prætenditis, opera Dei facere, ac proinde ad me venire vultis, non mihi obloqui, ſed imperium Dei rem iſtam procurantis agnoſcere, ac illius voluntati vosmetipſos regendos & quò vult ipſe trahendos præbere deberetis. Nemo enim poteſt venire ad me, non eſt alia ratio quæ ducat ad fidem in me, *niſi pater traxerit eum* id eſt, quàm ſi quis animo ſit ſequaci & ad imperium Patris cœleſtis exhauriendum promto ac docili, qui ſe quacunque voluntas patris mei intenderit duci & trahi patiatur. Cauſam, nempe tractionem, ponit pro ipſo effectu nempe docilitate & ad obediendum Deo promtitudine: ſeu mavis antecedens pro conſequente. Hujuſmodi autem loquendi ratione uti voluit, ut inſinuaret Deo tanquam primo motori & impulſori hoc quicquid eſt cœleſtis boni tribuendum & imputandum eſſe. Hic nos trahit dum nobis gratiam & euangelium ſuum offert: non quidem vim irreſiſtibilem, ut iſti ſomniant, adhibendo, (jam enim qui non trahuntur eſſent extra culpam) ſed ſuaviter ad ſe incitando & alliciendo. Unde quia non omnes invitationi huic divinæ ſinum obſequii aperiunt, imò trahenti eos Deo reluctantur, fit ut meritò culpentur, & tandem condemnentur. Porrò voce trahendi non violentam aliquam & cui reſiſtere nequeas tractionem, ſed ſuavem quandam & blandam allectionem ac invitationem ſignificari, habes exempla, Prov. 7. ℣. 21, *Blanditiis labiorum protaxit illum* Cant. 1. 4, *Trahe me poſt te.* Oſe. 2. 4, *funibus hominum traxi eos, funibus charitatis*; id eſt allexi eos variis beneficiis. Apoc. 12. 4. *Cujus cauda trahebat tertiam partem ſtellarum cœli.* Ubi per ſtellas ſignificari angelos à Diabolo ſeductos omnes quod ſciam interpretes fatentur. Atqui nullam ipſis hic vim irreſiſtibilem intulit, tantùm perſuaſit, induxit.

Qui miſit me ita deſcribit patrem, ut inſinuet cauſam cur dixerit doctrinâ ſuâ imperium paternum contineri, quia videlicet ipſe ſit ejus legatus.

Verſ. 45. *Et ſcriptum in Prophetis* Sententiam ſuperiorem confirmat teſtimonio Eſaiæ prophetæ. Quaſi dicat, Quod enim dictum eſt per prophetas, futura olim tempora quibus *omnes erunt docti à Deo*, id eſt voluntatem ipſius cognoſcent, ex ipſius Magiſterio & inſtructione, ea nunc jam advenerunt. *Docti* participium hic eſt, idemque ſignificat quod apud Apoſtolum 1. Theſ. 4, verſ. 9. Θεοδίδακτοι. Et quod ex Jeremia commemorat divinus ille author epiſtolæ ad Hebræos, *Indam leges meas menti eorum, & cordibus inſcribam, & ero ipſis Deus, & ipſi erunt mihi populus. Neque docebunt ſinguli proximum ſuum, & ſinguli fratrem ſuum dicentes, cognoſce Dominum &c.* In quibus etiam ratio ex parte indicatur qua Deus inſtruat homines, ac proinde trahat, cùm videlicet gratiam illis ſuam offert, & remiſſionem peccatorum ac ejus conſummationem vitam videlicet æternam pollicetur: cum addit, *Ero enim propitius iniquitatibus eorum & peccatorum ipſorum ac iniquitatum non recordabor amplius.* Hoc autem cùm omnibus offerat Dominus qui modò reſipiſcere voluerint, omnes etiam quantum in ſe eſt trahit. Sed quia non omnes ſunt ſequaces, & plerique tractioni huic ejus obluctantur, nec ſe promiſſis divinis ad Deum adduci patiuntur, inde fit ut non omnes quoad effectum trahantur, id eſt pertrahi ſe patiantur. Utut enim tractio ipſa habita ratione normæ ad quam vitæ noſtræ greſſus ſunt exigendi non eſt voluntaria, eatenus quatenus non licet nobis qua voluerimus ire, ſed qua ducit funis ut ita dicam imperii divini; eſt tamen eatenus voluntaria, quatenus poſſumus illi obſiſtere, non tantùm ne loco moveamur ad illius impulſum, ſed etiam ut ubi libuerit nobis ſubſiſtamus nec pedem ulterius promoveamus. Ex quo tandem concluditur, gratiam quidem ſpecialem Dei prævenire fidem noſtram, quatenus Deus mentes noſtras per euangelium ſuum illuſtrat, & ad ſe incitat; ſed tamen ad ipſum effectum fidei unicuique inſerendum requiri præterea præparationem uniuſcujuſque noſtrum, & animi ac ſtudii noſtri ad iſtam gratiam applicationem: quæ niſi acceſſerit, illa penitus eſt infructuoſa. Quanquam nec generalis etiam gratia quædam, iſtam ipſam & præparationem & gratiam ſpecialem anteveniens, negari poteſt, qua homo ad iſtam ipſam præparationem juvetur. Ea vero conſiſtit in gubernatione & providentia divina uniuſcujuſque, per quam Deus alii plures, alii pauciores cauſas præbet ſe ad vitæ probitatem componendi, & turpitudinem vitiorum declinandi: dum videlicet hic illam magis expendit & animo ſuo ſubjicit quàm alius. Ac propter hanc quidem gratiam fit (quemadmodum & ex ipſo traduce, & educatione) ut alii aliis ad virtutem ſint procliviores, & ad amplectendam veritatem, ubi gratia ſpecialis mentibus ipſorum illuxerit, aptiores.

Omnis ergo qui audivit. Concludit ex ſuperiori teſtimonio, eum qui Deo obedire velit ad ſe venire, proindeque nec eos ſi diſcipuli Dei audire volunt, murmurare & obloqui ſibi debere, id quod probandum ipſi erat. Si enim hoc illud tempus eſt quo omnes debebant diſcipuli eſſe Dei, Pater autem docet per me, quia miſit me, profectò is tantùm qui diſcipulus eſt Dei ad me venit, ac proinde qui nomen ſuum inter Dei diſcipulos profitetur ad me venire debet. Quare & vos ſi ut jactatis & præ vobis fertis Deum pro magiſtro veſtro agnoſcitis, id eſt opera ejus facere vultis, ut ipſi dixiſtis, ad me venire, me conſulere, in me credere debetis. Quia verò Deum ut diximus hic conſiderat ſicut Magiſtrum, & duo ſunt officia diſcipuli, audire quæ dicuntur à præceptore, & diſcere, ideo hæc conjungit, *qui audivit à Patre & didicit*, id eſt cognovit voluntatem Dei patris ſeu euangelium, *& didicit* id eſt credidit ei ac obediit. *Is venit ad me*, id eſt, is demum credit in me. Neque enim id Chriſto propoſitum eſt probare, eum ad ſe venire ſeu in ſe credere qui à Patre audiverit & didicerit, ſed nonniſi eum. Verſiculum enim 44, ut diximus probat hîc Dominus.

Verſ. 46. *Non quod patrem viderit quiſquam.* Ne putarent id à Domino dici, Deum ipſum iis etiam locuturum ipſoſque illum viſuros, ac proinde paratam reſponſionem haberent, ſe illud tempus exſpectaturos, neu rogarent, ubinam & quando loquuturus ipſis eſſet Deus, occurrit Dominus, & oſtendit nemini id auditorum eventurum, nec eò ſe id dicere quaſi illi id etiam exſpectare debeant, ſed ſibi id tantùm eveniſſe, quem cùm audirent, ipſum Patrem audirent. Quaſi dicat; Hoc verò non eò dico, quaſi quiſquam ex aliis hominibus Deum omnino autviderit aut audiverit pollicerive id ſibi debeat. Id enim in eum ſolum competit *qui eſt à Deo*, id eſt in me Chriſtum. Oratio enim iſta generalis reſtringenda eſt ad certum aliquem qui peculiari & quidem perfectiſſima ratione erat à Deo miſſus doctor. *Hic vidit patrem*, id eſt ego. Ponit autem hic unum ſenſum pro alio, cùm ſuperius dixerit *qui audivit.* Eſt autem hujus verſiculi ſenſus planè idem qui Joh. 1. ℣. 18, *Deum nemo vidit unquam, unigenitus ille filius qui eſt in ſinu Patris ipſe enarravit.* Niſi quod in illa enunciatione iſtud quod hic exprimitur, nempe vidiſſe Patrem,

non exprimitur, ſed tantum ſubintelligendum relinquitur: quemadmodum vice verſa quod ibi exprimitur hic rurſum reticerur, nempe enarraſſe nobis voluntatem Patris.

Verſ. 47. *Amen amen dico vobis.* Poſtquam comprobavit quod propoſuerat, nunc iterum inculcat, idque cum aſſeveratione & vocibus utens propriis. Quaſi dicat; Quicquid igitur dicatis, & quæ vobis libet jactetis, à me id pro certo ſcitote, quod is *qui credit in me*, (quod ante dixerat, *qui venit ad me, qui videt filium, & credit in eum,*) *habet vitam æternam*: id eſt & olim certò habiturus eſt, & nunc jus ad illam habet. Utriuſque enim hujus inſinuandi cauſâ, præſenti *habet* pro futuro *habebit* utitur, ut ante nos viderunt alii.

Verſ. 48. *Ego ſum panis ille vitæ* id eſt vitalis, qui vitam dat mundo, ut ℣. 33 dixerat. Repetit rationem cur ſibi fides adhiberi debeat, ad eam metaphoram regreſſum faciens à qua ſermonem hunc inchoaverat, & ad principalem ejus ſcopum adverſarios ſuos revocans. Panem autem ſe vocat, ut diximus, quia quemadmodum panis vires corporis humani inſtaurat, & eſt in cauſa ut vita hæc noſtra prorogetur, ita Chriſtus quo ad ſuam videlicet doctrinam, & quidem multo magis (quia niſi acceſſerit gratia Dei & ipſius Chriſti inefficax eſt panis iſte terrenus) vires noſtras ſpirituales inſtaurat, & eſt in cauſa ut vera vita noſtra prorogetur.

Verſ. 49. *Patres veſtri* id eſt quos ſuperius allegaſtis. Illuſtrat antitheſi quod modò dixerat, & quia panis mentionem fecerat, ut eos revocaret eo unde ſermonis exordium duxerant, illam etiam ipſorum ratiocinationem ℣. 31 expreſſam, & 32 ac 33 refutatam, rurſus convellit, oſtendens panem illum in deſerto datum, utut illum magni facerent, non eſſe tanti ut ſibi doctrinæque ſuæ Moſen cum ſua doctrina præferrent, eique ſe neglecto penitus adhæreſcerent. Antitheſis eſt in eò quòd manna illud quod illi tantopere jactarent negavit fuiſſe panem, ſeu eas vires habuiſſe quas debet habere id quod panis voce notatur, vitam videlicet conferendi, quia non potuerit mortem ab iis arcere qui eo perfruerentur. Quaſi dicat, Nam quod Patres veſtros qui vobis animos faciunt attinet, comederunt illi quidem cibum in deſerto miraculoſum, videlicet manna; ſed ille quomodo panis vocabitur, idque ut ſuperius inſinuabatis cœleſtis? cum illi qui ipſo uterentur omnes ſint mortui. Panis autem eſt conferre & prorogare vitam. Ideoque expreſſe dicit *manna* ut opponat vocem iſtam allegationi illorum ex Pſalmo, *panem cœleſtem dedit eis*, inſinuaretque nomen panis idque cœleſtis valde improprie illi cibo competere. Addit autem *in deſerto*, ſive ut ſimpliciter locum exprimat & tempus inſinuet quando & ubi manna illo veſcebantur, ſive ut plene ratiocinationem illam repeteret, in qua hæc verba per emphaſin poſita eſſe ſuperius annotavimus. *Et mortui ſunt* id eſt ſed mortui ſunt. Id autem etſi de temporaria tantum morte accipi poſſit, quia nihil prohibet complures ex illis ab æterna morte vindicatum iri, verum quia id aliunde proveniet, nec ex illius cibi viribus aut beneficio, ideo præſtat vocem iſtam ulterius extendi, eo ſenſu, ut intelligamus non ſtetiſſe per illum cibum quominus in æternum etiam morerentur.

Verſ. 50. *Hic eſt panis ille.* Apodoſis ſeu altera pars antitheſeos, qua ſe vere panem eſſe oſtendit, quia de cœlo revera deſcenderit, & vitam veram conferat. Utitur autem tertia perſona, non tam ob modeſtiam, quàm quia major eſt vis ac emphaſis in pronomine demonſtrativo *hic.* Quaſi dicat, Hic hic eſt vere id quod dicitur, nempe panis. Quomodo aliquem laudaturi aut etiam alicui antelaturi, dicere ſolemus, hic eſt ille doctor. Exprimit enim hîc diſertè deſcenſionem è cœlo, cujus non memineraat in protaſi, quia nominata fuit in ipſa ratiocinatione Judæorum. Unde & ſequentium *ut qui eo veſcitur* non is eſt ſenſus, quaſi ideo panem hunc de cœlo deſcendiſſe dicat, etiamſi id verum eſt; quia non hoc erat propoſitum Domino oſtendere cur è cœlo deſcenderit, ſed cur vere panis cœleſtis nomen ei competat. Quare verba *qui è cœlo deſcendit* ad ſubjectum pertinent, ut quæ ſub voce manna tacite comprehendebantur, tanquam expreſſe ab adverſariis in ipſorum ratiocinatione prolata. Ut ſenſus ſit, Non manna eſſe panem qui è cœlo deſcenderit, ſed ſe: ratio eſt ab effectu, quia qui manna veſcebantur mortui ſunt, qui ſe veſcerentur non moriantur. Quaſi dicat; At panis iſte de quo dico, (id eſt ego ipſe) ille verè eſt panis de cœlo deſcendens: tantarum quippe virium eſt, *ut qui eo veſcitur non moriatur*, puta in æternum, & morte ſecunda. Nam quod ad mortem primam & temporariam attinet, omnibus ſemel conſtitutum eſt mori.

51. *Ego ſum panis vivens.* Quod in tertia perſona propter emphaſin dixerat, nunc diſerte exprimit, ut tanto melius inculcet & adverſariorum memoriæ infigat, adeoque oſtendat minime ſe defugere tam auguſti nominis laudem, ut ipſe eam ſibi, quicquid illi obloquantur, tribuat ac vendicet.

Si quis ederit ex hoc pane, id eſt in me crediderit. Ratio per quam nobis prodeſt hic panis. Sermo metaphoricus, minus exprimens quàm debebat; quia nos manducantes, de pane aliquid detrahere idque manducare ſolemus: Chriſtus autem nobis totus eſt manducandus, nec ſufficit alicui tantum ejus doctrinæ parti fidem adhibuiſſe.

Et panis autem quem ego dabo, &c. Generali doctrinæ ſubjungit ſpecialem, quæ licet in ſuperiori fuerit incluſa, non tamen ita apertè atque res ipſa poſtulabat. Intuenti enim theſin Chriſti verſu 27 expreſſam, ad quam ille totam orationem ſuam convertit, apparebit in ſequentibus de pane, ſicut non omnino à priori diverſo, ita non prorſus cum illo eodem agi. Quocirca ſicut non omnino rejiciendi illi qui particulam *Si autem* tanquam neceſſariam urgent, & novi hic aliquid contineri volunt; ita nec omnino approbandi qui nullam omnino vim habere, adeoque idem in iſtis quod in antecedentibus Chriſtum aſſerere contendunt. Senſus eſt, quaſi dicat; Etiamſi autem totus ego quantus quantus ſum, ſum panis ille vivificus quem pater meus vobis largitur, tamen eſt etiam in me quiddam quod peculiari quadam & perfectiori ratione panis nomen meretur, cujus ego ipſe ſum largitor. Id autem *caro mea eſt*, reſpectu mortis meæ truculentæ, per metonymiam. *Quam ego dabo* id eſt quatenus eam *dabo*, in mortem videlicet. Ea enim eſt in hoc negotio vocis dandi ſicut & tradendi ſignificatio, ut notavimus alibi. Porrò advertendum hic eſt, ideo Chriſtum cùm de morte ſua tanquam de pane loquitur, ſeipſum illius datorem nominare, cùm patri id diſerte tribuerit cùm ſeipſum totum tanquam panem illis manducandum proponeret: quia in Chriſti quidem miſſione & doctrinæ ipſius annunciatione variiſque miraculis confirmatione, potiores partes fuerunt ipſius Dei Patris, in morte verò ſubeunda potiores ſunt filii. *Pro mundi* autem, id eſt omnium hominum (puta quoad conſilium & intentionem Dei) *vita* dedit ſeipſum Chriſtus carnemque ſuam Chriſtus in mortem, quatenus ideo mortuus eſt ut mundus vitam æternam conſequeretur. Quod quomodo factum ſit, & iſtud ex illo conſequatur explicavimus alibi. Quatenus videlicet & ipſa Chriſti mors dum nobis euangelium confirmat jus ad vitam æternam nobis largitur, atque ita vim quandam nos vivificandi in ſe habet, & Chriſtus poteſtatem nos vitâ æterna donandi nonniſi per mortem eſt conſequutus. Habes hic illuſtre documentum ejus quod vocula *pro* non ſignificet *vice* ſeu *loco* quod illam vulgo ſignificare volunt, in hac de morte Chriſti materia.

Verſ. 52. *Pugnabant ergo Judæi*, id eſt inter ſe muſſantes. Iterum perverſitatem mentis ſuæ produnt, dum ad rem ipſam non attendunt, neque etiam de eo quod non intelligebant ſententiam Domini exquirunt, ſed more ſuo murmurant, & verba Domini tanquam impoſſibilia

ſibilia traducunt, rem craſſe conſiderantes, & ad invidiam Domino faciendam exaggerantes, *quomodo poteſt hic nobis dare carnem.* Cùm ſatis ex antecedentibus colligere potuerint, figuratum hunc eſſe loquendi modum nec debere proprie accipi. Sed quid facias hominibus nimia ſui opinione turgentibus, & ad calculum ingenii aut potius ambitionis ſuæ omnia revocantibus.

53. *Dixit ergo eis Jeſus* quia non recte cum Domino procedebant, neque id ſibi à Domino explicari petebant ut par erat quomodo verba ejus eſſent intelligenda, ſed ſtatim illa tanquam impoſſibilia rejiciebant, ideo nec Dominus illis directe reſpondet, ut videlicet oſtendat, quomodo id fieri poſſit, aut quomodo debeat intelligi quod aſſeruit, ſed fortiori aſſeveratione id ipſum quod jam dixerat munit. Quaſi dicat; utut vos mihi obloquamini, & hoc quod jam dixi impoſſibile eſſe dicatis, ego tamen etiam atque etiam id vobis confirmo, adeo rem hanc de qua jam dixi unicuique veſtrum eſſe neceſſariam, ut niſi cibi hujus participes fiatis, fruſtra ſpem aliquam de ſalute veſtra animo foveatis. Carni ſubjungit ſanguinem, quia loquitur ſpecialius quam antea, & quia uſitatum eſt ut qui pane veſcitur potum etiam ad ſitim exſtinguendam adjungat, ut oſtendat id de quo loquitur ad integram hominis refectionem viriumque ejus inſtaurationem & vitæ prorogationem vim habere. Porrò cùm in ſuperioribus Chriſtum edere qui eſt panis ille qui de cœlo deſcendit, non aliud ſit quàm credere in Chriſtum, ut ex verſ. 47 videri poteſt, etiam edere carnem Chriſti & bibere ſanguinem ejus, non poteſt aliquid omnino à fide diverſum ſignificare. Jam enim docuimus non loqui hic Chriſtum de pane à priore omnino diverſo, ſed de eo qui in illo quidem includatur, habeat tamen aliquid magis ſpeciale propter quod nomen iſtud mereatur. Ita *edere carnem Chriſti & bibere ſanguinem ejus* quod ad naturam quidem & eſſentiam ejus quod per iſtas voces ſignificatur, idem erit quod Chriſtum ipſum edere, credere videlicet in ipſum: ſed habebit ſibi adjunctam peculiarem quandam ſchefin & reſpectum, cujus cauſa ſpecifice carni & ſanguini ſuo nomen panis & potus attribuit. Id autem dupliciter explicari poteſt. Vel ita ut caro & ſanguis Chriſti ſit tantum objectum iſtius manducationis ſeu fidei, ut videlicet illam terminet, nec tam peculiaris ratio fidei per illam ſignificetur, quàm effectus peculiaris fidem illam conſequens; ipſa autem caro & ſanguis id eſt mors Chriſti truculenta accipiatur metonymice pro ejus effectu, vi nempe mortis Chriſti: ut ſenſus ſit; niſi credendo in me vim carnis & ſanguinis id eſt mortis meæ truculentæ perceperitis, atque ita jus vitæ æternæ quod illa hominibus peperit vobis vindicaveritis. Vis enim iſta mortis Chriſti in eo conſiſtit, quod unicuique in Chriſtum credenti dictet eum jus habere vitam æternam conſequendi, & ratione iſtius vis ſecundùm iſtam phraſeos hujus explicationem, caro id eſt mors Chriſti panis appellabitur. Vel etiam ita ut caro & ſanguis Chriſti ſit quidem objectum in quod fides noſtra feratur, ſed ſimul etiam contineat in ſe affectionem quandam, quæ fidem iſtam ex ipſius Chriſti manducatione in nobis ortam & excitatam velut animet, & robur quoddam ei addat ac ad ultimum perfectionis gradum adducat. Ut ſenſus ſit; Niſi volueritis in me etiam crucifixum credere, & ipſa morte mea fidem veſtram velut animare & in vobis ipſis augere, nedũ ut propterea à me recedere debeatis.

Non habetis vitam in vobis, Id eſt non poteſtis vobis vitam æternam polliceri, non habetis in vobis id quod vitam veſtram prorogare voſque ipſos de vita æterna conſequenda certos reddere queat. Habere vitam in ſeipſo ponitur pro habere jus vitæ, ſeu de vita conſequenda certum eſſe. Id enim eſt jus illud quod parit nobis mors Chriſti. Et hæc eſt illa vis quam nos percipere jubet dum jubet carnem ſuam manducare & ſanguinem bibere.

Verſ. 54. *Qui edit carnem meam.* Addit iſta ut oſtendat non ſolùm ſine cibo iſto neminem ſervari poſſe, ſed etiam omnem qui fruatur iſto cibo & potu, ſalutem ſibi certo polliceri poſſe. Fieri enim poteſt ut aliquid ita ſit ad rem aliquam conſequendam neceſſarium ut ſine ipſo illam conſequi nequeas, non tamen ſit ad illam conſequendam ſufficiens.

Habet vitam æternam, Reſpectu juris videlicet & certitudinis.

Et ego id eſt quia ego. Non novum eſt particulam καὶ ſumi pro quia. Modum explicat quo vitam æternam ſit ejuſmodi homo conſequuturus, ſimulque occurrit objectioni, ex quotidiana fidelium morte ſuborienti.

Verſ. 55. *Caro enim mea* id eſt mors mea truculenta, *vere eſt cibus*, id eſt jure & perfectè ei competit nomen cibi, reſpectu effecti, quia videlicet perfectiſſima ratione præſtat id quod cibus præſtare debet, vitam videlicet largitur. Vocem *veri* non ita hic accipi ut æquipolleat proprio, ſed perfecto, notarunt ante nos alii, & patet ex omnibus illis metaphoricis de Chriſto loquutionibus, quando ſe vel paſtorem, vel vitem, vel januam vocat. Declarat hic quod verſibus antecedentibus aſſeruerat.

Verſ. 56. *Qui edit meam carnem.* Comprobat quod verſ. 54 dixerat & 55 declaraverat. Quaſi dicat; Ideo autem eum qui carnem meam manducaverit & ſanguinem meum biberit aſſero vitam æternam habiturum, quia qui carnem meam edit & ſanguinem bibit, *in me manet & ego in eo*, id eſt mihi inſeritur, mecum intime conjungitur: ut ego ſervator ipſius conſtituar, ille verò is qui ſit à me ſervandus, quemque ego favore & ſumma charitate complecti debeo. Modus loquendi ſoli S. Johanni uſitatus, quo & ſumma charitas & intima conjunctio indicatur. Etſi autem *manere* poſſit accipi pro ſimplici *eſſe*, ſignificat tamen durationem quandam: ut ſenſus ſit hominem ejuſmodi Chriſto inſitum atque unitum & arctiſſimo charitatis vinculo ipſi copulatum permanere.

Verſ. 57. *Sicut miſit me* &c. Pertexit inſtitutam rationem quæ nondum fuit abſoluta. Probandum enim erat hominem hujuſmodi habere vitam æternam. Chriſtus verò tantum probavit eum in Chriſto manere. Quare probandum reſtabat eum qui maneret in Chriſto habiturum vitam æternam: quæ eſt major propoſitio argumentationis Chriſti. Syllogiſmus eſt talis: Qui manet in me habet vitam æternam. Qui edit carnem meam & bibit ſanguinem, manet in me. Ergo qui edit carnem meam & bibit ſanguinem habet vitam æternam. Aſſumtio præceſſit vſ. 56. Major cum ſua probatione & cum concluſione hoc verſiculo includitur. Eſt enim in his verbis hypallage. Non enim id ad propoſitum faciebat quòd Pater qui vivat Chriſtum miſerit, quod hic à Domino dicitur, ſed id quòd pater qui illum miſerit viveret: id enim ad rationem & inſtitutum Chriſti pertinebat. Miſſionis verò ſuæ meminit ut conjunctionem ſuam cum patre oſtenderet. Non poteſt enim non conjunctiſſimus & intimus miſſus mittenti eſſe, in re præſertim ob quam mittitur. Videtur igitur miſſionem à Patre ſuam loco manſionis in ſe ſubjeciſſe, quam vis inſtitutæ rationis exigebat.

Propter patrem voculam διὰ vertunt alii *per*, ut ſenſus ſit, hoc velle Chriſtum dicere, quod ipſe vivat virtute & efficacia Patris. Quanquam autem non eſt novum voculam iſtam ita verti; & hunc quoque ſenſum his verbis ſubeſſe libenter fatemur, credimus tamen amplius quid voluiſſe Chriſtum dicere, quod nempe propter ipſam cum Patre conjunctionem, quam voce miſſionis inſinuari diximus, idque virtute Patris vivat. Ideoque ſatius eſt voculam iſtam cum vulgata verſione interpretari propter. Quaſi dicat; Mea cum Patre conjunctio, & virtus ab illo proficiſcens, in cauſa ſunt quod ego vivam. Vivere autem ſe dicit in præſenti, puta in æternum; Nam de hac vita ſermo eſt inſtitutus, propter jus & certitudinem.

Et qui ederit me, id eſt, ita & qui. Non enim novum eſt in Sacris Literis voculam καὶ more Hebraico ſimpliciter poni pro ita &. Ponit autem concluſionem pro majore, antecedens nempe *edere* pro conſequente,

quente, nempe manſione in ſe. Hoc enim & probationis inſtitutæ ratio, & ipſa voci *Miſſionis* oppoſitio poſtulabat. *Vivet* puta in æternum. *Propter me* id eſt propter iſtam intimam conjunctionem quam manducatione iſta mecum conſequetur: vivet autem virtute & efficacia mea.

Verſ. 58. *Hic eſt panis ille* id eſt ego. Generalis concluſio totius ſermonis Chriſti, in qua ſummatim quæ hucuſque diſſeruerat colligit, tacite inſinuans majorem eſſe cauſam cur ſibi nunc homines adhæreſcant & in ſe credant, quàm olim Judæorum patribus Moſen ſequendi fuerit. Ideoque in ſequente ſermone, *Non prout comederunt* eſt Hypallage & conciſa loquendi ratio. Non enim hic revera comeſtio cum comeſtione ſed panis cum pane confertur. Ponitur itaque hic effectus ſeu conſequens pro cauſa & antecedente. Quod fit propterea, quia ſimul involvere voluit rationem propter quam manna illud cum quo adverſarii ſui provolaverant, panem cœleſtem eſſe negaret. Unde ſi reſolvantur iſta verba & quod involutum eſt evolvatur, ſenſus erit talis quaſi dicat; Hic igitur, (ut ſe indicet, nempe ego) eſt panis ille qui de cœlo deſcendit, ei ratio nominis & appellationis iſtius verè competit: quia qui ederit hunc panem vivet in æternum. At illi quem vos pro exemplo attuliſtis, & panem cœleſtem appellari dixiſtis, nomen id non competit, quia hoc non præſtat, ut patet ex iſtorum ipſorum quibus datus erat exemplo: Licèt enim ipſum comederint, ſunt tamen mortui. Verba iſtius verſiculi omnia explicavimus jam ſuperius.

Verſ. 59. *Hæc dixit in Synagoga.* Subjicit hæc Euangeliſta ob loci in quo iſta dicebantur celebritatem, ut ſimul inſinuaret cur hiſtoricam iſtam relationem poſuerit.

Verſ. 60. *Multi ergo ex diſcipulis ejus.* Puta ex iis qui eſſent præter illos duodecim. Subjungit eventum hujus colloquii ut tranſeat ad aliud cujus iſta occaſio fuit, quod habuit tum cum aliis diſcipulis, tum cum Apoſtolis. Sermonis cum aliis diſcipulis habiti cauſa fuerunt ipſorum taciti interea ſuſurri ob antecedentem Chriſti concionem. *Dixerunt* puta inter ſe murmurantes voce ſubmiſſa.

Durus eſt hic ſermo id eſt non ſolùm moleſtus auditu, ſed etiam abſurdus. *quis poteſt eum audire?* Quidam volunt *audire* poſitum eſſe pro intelligere, quod non eſt Sacris ſcriptoribus inſolens: quaſi ideo ſermonem iſtum durum appellaverint quia eum intelligere non poſſint. Cùm tamen illi quia intelligere ſe putarent quæ Chriſtus dixit, durum eſſe dixerint. Simpliciter igitur vocula iſta accipienda, quaſi dicerent; Ita radere aures iſta verba, ut ne audire quidem illa ſuſtinerent, propter eorum abſurditatem, ut patet ex reſponſione Chriſti.

Verſ. 61. *Sciens autem Jeſus apud ſe* id eſt ſpiritu ſuo tacitos illorum ſuſurros cognoſcens. *Hoc vos offendit.* Hoc vobis abſurdum videtur? Nempe quod de carnis meæ manducatione & ſanguinis bibitione differui. Hoc enim potiſſimùm abſurdum viſum, & ideo ipſos præcipue murmuraſſe, arguunt ſequentia in Chriſti reſponſione de carne & ſpiritu.

Verſ. 62. *Si ergo videritis* &c. Verba ſubobſcura, quia non ſatis apparet quomodo cum antecedentibus & conſequentibus cohæreant, quidque illis Dominus voluerit. Putant autem nonnulli, poſt verba verſiculi iſtius ſubaudiendum eſſe, *cognoſcetis quòd:* quaſi docere voluerit, tum illos non iri offenſum, quia videlicet cogniturí ſint quòd ſpiritus vivificet &c. Sed præterquam quòd vocula ſit connexionem verſiculi iſtius cum antecedentibus & conſequentibus duriorem reddit, reprehendi hic illos apertius eſt quàm ut doceri debeat: quod tamen ex iſta interpretatione non liquet. Satius eſt igitur ita hunc verſiculum accipere, quaſi dicat; Hoc vos offendit, cùm tamen videatis inveniri poſſe rationem aliquam carnis meæ comedendæ quamdiu vobiſcum dego, qualis qualis illa tandem ſit: Si *igitur* videritis *filium hominis*, id eſt me *aſcendentem ubi erat prius* nempe in cœlum, hoc eſt poſtquam igitur aſcendero in cœlum; quanto magis offendemini? Nihilominus enim etiam tum caro mea vobis erit comedenda. Nulla autem jam à vobis ratio inveniri poterit qua caro mea poſſit manducari. Hæc verſiculi iſtius explanatio, & ſimplicior eſt, & cum ſuperioribus atque inferioribus connexionem habet, denique intentioni Chriſti accommodatiſſima eſt. Primò enim oſtendit, temere illos adeo abſurdum ejus ſermonem eſſe dixiſſe ut nemo illum ſuſtinere poſſet, quia paulò poſt aliquid minus veriſimile audituri eſſent, & tamen ei manus neceſſariò eſſent dandæ, quanto igitur magis huic? Deinde nullam in ſuo ſermone eſſe abſurditatem, viſam autem ipſis fuiſſe ob non recte intellectam phraſin edendæ carnis & bibendi ſanguinis: quia videlicet non ita ſit caro ſua comedenda atque illi voluerunt, puta oraliter & carnaliter. Id quod mox facit.

Verſ. 63. *Spiritus eſt qui vivificat*, id eſt ſpirituale ſit oportet quod vitam largiatur. *Caro* quoad ſuam ſubſtantiam, *non prodeſt quidquam*, ad vitam puta æternam alicui largiendam. Quaſi dicat; Non fuit autem quod hoc etiam ſermone meo offenderemini. Satis enim animadvertere poteratis, non me loqui de carne mea oraliter quoad ſubſtantiam manducanda, quaſi illam vobis ſive crudam ſive aſſam aut elixam, quod vos ſomniatis, præberi oporteat. Nihil enim ejuſmodi præſtare poteſt caro, ideoque non eſt opus ut illa ipſa os veſtrum ingrediatur, eamque vos deglutiatis, ſed ad id ut carnem meam manducetis, ſufficit ut ſpiritualiter id faciatis, id eſt mente veſtra vim ejus percipiatis. Quod enim *vivificat* id eſt vitam largitur & prorogat *Spiritus eſt*, id eſt ſpirituale ſit oportet. Spiritûs vox accipienda eſt non tantùm pro vi & efficacia divina, ſed etiam pro ejus effectu qui vim illam in ſe velut defert, qualis eſt doctrina Chriſti, ut ex ſequentibus apparebit.

Addit enim *verba quæ ego loquor vobis.* Quaſi dicat; quod facietis ſi doctrinam meam receperitis & in me credideritis. *Verba mea* id eſt mea doctrina. Non enim ita ſtrictè vox iſta accipienda videtur, ut tantùm ad ea de quibus controverſia eſt inſtituta pertineat, ſed ad univerſam Chriſti doctrinam extendenda, cujus particula quædam fuerunt iſta de quibus controverſia Chriſto fuit mota. *Spiritus ſunt & vita*, id eſt de ſpiritu & vita loquuntur, ut quidam interpretes explicant. Vel potiùs ita accipe, ut plenum hic velut Syllogiſmum faciat Chriſtus, & majori propoſitioni ſubjungat aſſumtionem & concluſionem. Ita: verba autem mea ſunt ſpiritus, igitur & vita. Quare hæc comedite, id eſt amplectimini & recipite. Ita carnem meam comedetis, & vitam conſequemini. Jam verba ſua id eſt ſuam doctrinam vocat ſpiritum, tum quòd à ſpiritu divino manat, tum quòd vim in ſe ſpiritualem continet, & quia quandoque cum ea ſpiritus ipſe divinus conjunctus eſſe ſolet. Ita vocem ſpiritus ſumi habes exemplum 2 Cor. 3. *vita ſunt* id eſt ſunt in cauſa ut homines vitam habeant nempe æternam, dum videlicet eam promittunt, & jus illam adipiſcendi conferunt: qua ratione inferius cap. 12. verſ. 50. *mandatum patris vitam æternam eſſe* dixit, quòd vitam afferret.

Verſ. 64. *Sed ſunt* &c. Quia poterant occaſione ſuperiorum Chriſti verborum ita iſti diſcipuli cogitare: Cùm igitur omnes tua verba audiverimus, omnes ergo vitum æternam habebimus; ideo ſubjicit iſta, ut huic illorum cogitationi occurrat, & oſtendat iſtam verborum ſuorum ut ita dicam manducationem, non eſſe ſitam in ſola eorum auditione & perceptione, ſed requiri amplius aliquid, nempe ut illis credatur, ac proinde illos cùm non omnes crederent, omnes etiam blandiri ſibiipſis minimè poſſe. Quaſi dicat: Sed ne vobis temere blandiamini, ſunt quidam è vobis qui non credunt, utut nomen meum profiteantur, & me pro doctore ſuo verbis agnoſcant, verbaque mea auribus hauriant. Credere verò verbis meis oportet eum qui cupit ut ipſi

vitam

vitam adferant. Insinuare videlicet apertè voluit quid verbis suis faciendum esset, quod tacite in concisa superiore oratione subintellectum erat. *Ex vobis.* Alloquitur discipulos illos qui murmurabant, quibus haud dubie permisti erant etiam Apostoli, & ipse Judas, quem quoque hic à Domino esse petitum patet ex subjectis Euangelistæ verbis.

Noverat enim. Ipsius S. Iohannis verba per parenthesin orationi Domini interjecta: quæ apponit ideò quia cùm asseruisset ipse istos qui murmuraverant fuisse discipulos, adeoque credidisse (quomodo enim discipuli, si non crediderunt?) hîc autem Christus affirmet quosdam ex iis non credere; poterat aliquis non injuriâ cogitare, illos cùm antea credidissent, tum Christi isto sermone offensos, credere desiisse: adeoque non rectè factum à Domino qui tanti mali causam præbuerit. Occupat igitur utrumque horum S. Iohannes, dum causam indicat, ob quam Dominus incredulitatem quibusdam exprobrasset. Quasi dicat; Nemini autem id Christum dixisse mirum videri, aut in suspicionem, quasi hoc sermone demum offensi fidem abjecerint, venire debet. Multi enim inter illos qui nomen Christi profitebantur fuerunt, qui utut illius doctrinæ assentirentur, ipsumque pro propheta agnoscerent; *non* tamen *credebant*, id est, non tamen ita animos eorum illius doctrina afficiebat, ut fides ipsa illis penitus infixa hæreret, quæ spem summi boni ex illius manibus consequendi illis ingeneraret: sed levicula quædam & quasi superficialis erat in illis persuasio, qua permoti, terrenum quid à Christo exspectantes illum assectabantur. Non credendi vocem in significatu pleniore usurpat, ut illis etiam fidem adimat (neque pro fide assensum ejusmodi censeat) qui licet aliquam de Christo persuasionem habebant, ideoque ut aliquid boni ab illo perciperent, puta cibarentur ipsum sequebantur, non tamen penitus & ex animo illi in omnibus assentiebantur.

Dicit autem novisse *à principio*, id est simulac isti ad Christum accederent, & illum pro propheta se agnoscere testarentur. Non temporis scilicet tractu id explorabat, sed ab ipso professionis uniuscujusque initio, mens ipsorum optime illi cognita & explorata erat. Superius cap. 2 dixit, Non opus ei fuisse ut quisquam ei testaretur de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine. Quod autem hîc asseruit, verisimilius facit ista adjectione quòd noverat etiam illum *qui eum proditurus esset*, id est qui ea esset animi versutia & perversitate ut ad id facile adduci posset, & quo Deus olim ad rem istam perficiendam esset usurus, quemque jam velut eò destinarat: Non quidem necessariò, quod ad ipsius personam, sed inspecto interius recondito ipsius ob avaritiam ad omne scelus promto ac venali animo. Ut enim Deus non ita istam personam huic rei destinavit quin aliter fieri nullo modo posset, sed tantùm eatenus quatenus per domesticum prodi Christum voluit, iste autem inter domesticos ad eam rem esset aptissimus: cùm omittere istud factum, imò etiam Christo penitus, magno licet nisu & molimine adhæresceré posset, si vim sibi facere animumque pravum corrigere voluisset; ita prænoverat etiam & prædixerat id Dominus, non tanquam σύμπτωσιν, sed tanquam μίλλον, inspecta videlicet ipsius naturâ & animi inclinatione, non verò quasi ineluctabili fati necessitate ad id facinus traheretur. Aliàs enim injuriâ in ipsum tantopere inveheretur, ut mox audiemus & alibi legimus.

Vers. 65. *Et dicebat, &c.* Adhuc sunt verba Iohannis, quæ propterea subjicit, quia continuum velut orationis Christi tenorem illa parenthesi intersecuerat. Itaque sequentia verba ita legenda ut eodem spiritu & sine interruptione cum prioribus prolata. Reddit enim in iis rationem cur superius dixerat ℣. 44, *Nemo potest venire ad me nisi pater qui misit me traxerit eum.*

Propterea quia scilicet sunt quidam ex vobis qui non credunt, *dixi vobis*, versiculo videlicet 44. Apparet enim respici ad verba colloquii superioris. Nulla enim occurrunt præter ista ℣. 44, quibus tale quid videatur comprehensum. Unde colligitur, *datum esse à Patre* idem esse quod *trahi à Patre*, ac proinde audire ac didicisse à Patre. Ut sensus sit; *Neminem posse venire ad Christum*, id est credere in ipsum, *nisi fuerit ei datum à Patre*, id est, nisi donum sibi à Patre oblatum recipiat, nempe nisi fidem quam sibi vult inserere Deus, tanquam singulare Dei beneficium, agnoscat & amplectatur. Antecedens, nempe datio pro consequente nempe receptione, vel potius causa, nempe oblatio beneficii & invitatio ad fidem, pro effectu ejus nempe acceptatione, posita. Quod autem de superiori phrasi *trahi à Patre* diximus, id hic etiam repetendum est, nempe ideo id in quo partes etiam nostræ sunt non postremæ, fidem videlicet nostram, Deo hic tanquam ejus insertori attribui, ut sciremus non esse illam ita opus nostram ut primum ad eam concipiendam principium sit in nobis, sed pendere à voluntate & gratia divina.

Vers. 66. *Ex eo multi discipulorum ejus,* Ex illis videlicet qui murmuraverant. Eventus colloquii cum ipsis Christi. Quem subjicit tum ad confirmandum recte dixisse Dominum quòd quidam ex iis non crederent, id enim eventus docuit statim; tum verò quia occasionem præbuit sequenti cum solis Apostolis colloquio Christi. *Abierunt retrò* id est relapsi sunt ad pristinum suum in religione statum. Non tam enim videtur ad id respicere quod à Christo corporibus discesserint, quàm quòd animis: etsi ne hoc quoque sit excludendum, tanquam illius apostasiæ consequens: præsertim cùm addat, *nec amplius cum eo versabantur*, tanquam scilicet cum magistro & doctore suo. Apparet eos qui aliquem pro doctore suo agnoscerent sequi etiam ipsum solitos. Christum certe discipuli ejus sequebantur, ut cœlestem ex ipsius ore manantem sapientiam avidis auribus combiberent.

Vers. 67. *Dixit ergo*, Nempe cùm videret illos pedem retulisse. Particula *ergo* innuit factum istorum causam fuisse alloquii sequentis Christi.

Num & vos vultis abire. Quo fine illos duodecim ita fuerit alloquutus, cum mentes omnium nosset, disputant interpretes, complures istius interrogationis causas afferentes. Inter quas hæ tres videntur præcipuæ. Prima est, quia voluit significare nolle eos vi atque in gratiis apud se retinere, ideoque indicat liberum ipsis esse ut à se abeant, nec tamen propterea se animo dejectiori futurum, aut ab opere suo cessaturum. Quasi dicat; Cum videatis tot discipulos me deseruisse, potestis vos etiam si libet factum eorum imitari, ego neminem invitum apud me retinebo. Secunda est, quia voluit ipsis ansam præbere, ut animadvertentes nullam subesse justam deserendi sui causam tanto magis ipsi adhæresceret. Fit enim nescio quo ingenio humano ut quæ prohibentur magis appetamus, & eo ipso cùm alicui quidpiam faciendi & non faciendi copiam damus, ad illam omnino faciendam eum animemus: ubi præsertim nullam subesse causam videt cur id non faciat. Ita Josua copiam fecit populo non serviendi Jehovæ, cap. 24. ℣. 19, 20, ut tanto magis eos adstringeret Jehovæ. Et Elias, *Quousque tandem claudicatis in duas cogitationes? Si Jehova est Deus, ite post illum: si verò Baal, ite post ipsum.* Certè autem noluit ut Baalem anteponerent Jehovæ. Tertia est quod voluerit ex ea occasione elicere declarationem ipsorum, testem futuram quòd non vi aliqua adacti, sed sponte & propria inductione animi Domino adhæserint.

Vers. 68. *Respondit ergo ei Simon Petrus*, nomine videlicet etiam reliquorum. Vel quia natu reliquis major, eoque ei reliqui concederent, vel quia fervidior & audacior. Certe quod non suo tantum nomine ista dixerit, patet ex ℣. 70 verbis, *respondit eis Jesus.* Hoc enim ipso indicatur ita verba Petri à Domino accepta & intellecta esse atque si mens eadem fuisset omnium.

Domine ad quem abibimus? te videlicet relicto. Quasi dicat; Nemo est ad quem ire possimus. Ipsa interrogatione fortius negat se abiturum atque si simpliciter dixisset, non abibimus. Responsio cum causa conjuncta. Videtur enim tres causas voluisse afferre cur nolint ipsum deserere: quarum prima sit ista quòd nullus sit propter quem ipsum deserere possint. Quanquam hæc verba ita accipi possint ut simplex tantum sit assertio cum negatione simplici convertibilis. Ut dicere, nullus est quem te relicto sequamur, idem sit atque istud, te igitur non relinquemus aut deseremus. Id quod duabus deinde comprobat causis. Quia & rem omnium præstantissimam in suis manibus habeat Christus ipsisque polliceatur: & ipse sit omnium longe præstantissimus. Illud est in his verbis, *verba vitæ æternæ habes*. Alludit proculdubio ad ea quæ paulo ante præcesserunt, dum Christus dixit, *verba mea spiritus & vita sunt*. Istud *habes* emphatice dictum. Id est, non solùm proponis simpliciter, quod facere poterant etiam alii, sed tibi est ejus annunciandæ & proponendæ provincia commissa, in tuis velut manibus cælestis ista doctrina est reposita. Cur igitur tantum bonum relinquamus? Ratio sumta ab effectu. Quam primo loco posuit, quia felicitatem summam habet secum conjunctam. Nihil autem potentius persuadet quàm id quod cum bono & utilitate nostra conjunctum est.

Vers. 69. *Et nos credidimus*, Id est ut semel assensi sumus, ita etiam nunc credimus. Præterito usus pro præsenti, ad denotandum inoffensum & minime interruptum rei de qua loquitur tenorem & tractum. Altera causa sumta à summa ipsius Christi personæ præstantia. Postposuit autem fidei cognitionem, cum ait, *credidimus & cognovimus*, cùm tamen fides necessario cognitionem præexigat, ut indicaret fidem suam non levibus de causis ortam, aut etiam imbecillis fundamentis esse nixam, sed solida & plena ejus præstantiæ cognitione. Solet enim levibus quandoque de causis fides in aliquibus oriri, ideoque non est durabilis. Quasi dicat; Nec levibus ad id argumentis adducti sumus ut ei rei assentiremur sed documentis irrefragabilibus edocti id verum esse deprehendimus & comperimus. *Christum illum filium Dei viventis*. Hæc est augusta illa Jesu Domini præstantia quam se in eo deprehendisse, ac proinde nolle ab eo recedere profitentur Apostoli. Posita autem sunt ista duo *Christum* & *filium Dei*, non tanquam diversa, sed tanquam æquipollentia, & quorum unum explicet aliud per appositionem, ideoque etiam non additur particula copulativa. Ideo quippe dicitur Christus quia filius Dei, & ideo filius Dei quia Christus. Neque enim videtur hic ad illam filiationis Christi causam respicere quòd ex spiritu sancto est miraculose conceptus, quod forte tunc ignorabant Apostoli: sed quòd Deo Optimo Maximo esset cùm charissimus, tum etiam simillimus, quà donorum sibi collatorum ratione, quà vitæ puritate, ideoque etiam conjunctissimus. Vide pleniorem hujus rei explicationem, de uno Deo Patre, lib. 1. sect. 2. arg. 31.

Dei viventis Epithetum hoc sacra pagina Deo tribuit non tantùm ut illum vitæ authorem esse doceat, sed etiam ut idolis & diis gentium opponat, quæ non vivunt ipsa, nedum aliis vitam conferant.

Vers. 70. *Respondit eis Jesus*, Quæritur hoc loco ab interpretibus cur ob ejusmodi declarationem non laudet hic Petrum Dominus, sed quodammodo tacitus illam prætervehatur, tantum ostendens non omnes ista confessione gloriari posse: cæterum de ipsa, an videlicet ipsi acquieverint, ne verbulum adjicit. Videri autem potest Christum id proptrerea fecisse, ne si laudasset Petrum, cupidius ejusmodi declarationem quæsivisse, aut etiam sui ipsius laudem affectasse videretur: à quo ille fuit adeo alienus, ut quædam etiam miracula sua taceri juberet, ne si divulgarentur, propter captandam popularem auram ab ipso ficta crederentur. Jam quod ipsam responsionem attinet, cùm ait, *Nonne ego vos duodecim elegi?* nempe ut essetis mei Apostoli, corrigere quodammodo voluit Petri sermonem, non omnium illorum eandem esse de se sententiam & opinionem, utut esse debuisset. Quasi dicat; Nonne ego vos duodecim tanto affeci beneficio ut vos è reliquorum omnium numero eligerem, & ad augustissimum munus mihi segregarem ac destinarem, ut mihi proximos esse vellem. *Et unus ex vobis est Diabolus*. Id est, & tamen inventus est inter vos unus adeo ingratus, & gratiæ meæ immemor. In vocibus *ex vobis* & *diabolus* sunt emphases & vis ingens exaggerativa. *Ex vobis* inter vos quos ego ita arctè mihi adstrinxeram, quos tantopere adamaveram, quique utpote domestici mei, omnium optime dicta factaque adeoque munus meum pernoscere & æstimare poteratis. *Diabolus* id est Diabolo similis, ingenium ejus referens: videlicet qui non ex animo sed superficialiter tantùm credit, cujusque animum nihil ista omnia afficiunt, qui est animo pessimo, & tali cui facile Diabolus id etiam ut me prodat persuadere possit. Res enim verisimilis est illum jam tum de prodendo Domino cogitasse, sed postea demum id consilii iniisse: quod etiam sacræ literæ testari videntur. Reprehendit illum quod talis esset qualis esse minime debebat, animo videlicet versuto, callido, avaro, & tegente pravitatem, mox occasione oblata erupturam.

Vers. 71. *Loquebatur autem* &c. Quia nomen istius discipuli non expresserat, ne quis de alio aliquo id protulisse Christum putaret, qui tanto se scelere contaminaret, addit Apostolus de Juda Iscariote id Christum dixisse.

CAP. VII.

CApitis hujus partes duæ sunt. Narrat enim Evangelista quid post proximum colloquium sive ipse Christus fecerit aut dixerit, sive circa ipsum evenerit, tum ante festum tabernaculorum in Galilæa, tum in festo tabernaculorum Jerosolymis.

Vers. 1. *Posthæc*, id est postquam ista quæ capite superiore recensuit, evenissent. Prima est capitis pars ad vers. 11. porrecta. Initio autem summatim indicat, ubi & quare post omnia ista commorabatur, ut sibi sterneret viam ad ea quæ mox propositurus erat, & quorum cognitio ex his pendebat. *Ambulabat Jesus*, id est versabatur, morabatur. *In Galilæa*, sive Capernaumi, sive alibi in ista regione. Cur verò ibi maneret exprimit, *non enim volebat in Judæa ambulare*, quod munus ipsius postulare videbatur, ut in loco celebri moraretur, unde tanquam è specula conspici, & facilius omnibus innotescere posset. *Quia quærebant eum Judæi interficere*. Ob illud videlicet miraculum quod supra retulit Euangelista cap. 5. Legimus enim expresse vers. 16. *& studebant eum interficere quod ista fecisset sabbato*. Magis autem ob apologiam ipsius qua factum istud suum tuebatur, ut additur vers. 18. Cur autem mortem subterfugeret quam se subiturum sciebat, in causa est quia nondum tempus à Deo constitutum venerat. Maluit verò impetum Judæorum ita declinare, quum miraculo quandocunque & undecunque vellet elabi posset, ne miraculo præter necessitatem uti cogeretur: cùm præsertim in ipsa Galilæa aliquid interea boni præstare posset. Etsi autem tempus mortis ipsius erat à Deo ipsi designatum, non tamen ita præfinitum absolutè, quin hinc aliquid partibus Christi hoc est prudentiæ & sapientiæ ejus esset reservatum, ne ipse etiam sibi malum accerseret, & se sine necessitate periculis exponeret. Cæterum quam longum tempus istius in Galilæa commorationis Christi fuerit, non indicat Euangelista, sed ex collatione versiculi sequentis cum versic. 4. capitis antecedentis colligi potest. Ibi enim innuitur cum instaret tempus paschatos illum Judæâ excessisse, hic autem indicatur prope fuisse festum tabernaculorum, ad quod demum ascenderit Jerosolymam. Nec igitur ipso festo Paschæ, nec interjecto inter illud & scenopegia tempore, fuit in Judæa, sed totum istud tempus transegit in Galilæa.

Vers. 2. *Prope autem erat*. Invitationem Christi in Judæam,

Judæam, ac pòst aſcenſum etiam relaturus, tempus deſcribit quod occaſionem invitationi præbuit. Jam Scenopegia feſtum eſt tabernaculorum, de cujus origine & inſtitutione lege Levit. 23.

Verſ. 3. *Dixerunt igitur*, quia nempe feſtum iſtud imminebat. *Fratres ejus*, Conſanguinei videlicet, ſive conſobrini, ſive alio cognationis gradu Domino conjuncti.

Digredere hinc & vade in Judæam. Quaſi dicant; Quid hic in locis iſtis obſcurioribus lates, ubi nomen tuum non ita Judæis innoteſcere poteſt, quin potiùs hinc abis, & Judæam ipſam ubi eſt lux & celebritas, petis?

Ut tui quoque diſcipuli quos diceris habere non paucos ibi tuæ doctrinæ faventes, & te pro magiſtro ſuo agnoſcentes.

Spectent opera tua, id eſt miracula, *quæ facis* quæ diceris hic facere, quemadmodum multa narrantur de te. Quo animo autem iſta dixerint iſti, Dominoque velut imperaverint, quærunt hîc interpretes. Ut autem ex eo quod inferius de eorum incredulitate aſſerit Euangeliſta, patet non eſſe id ab animo ſincero profectum, ita eſt veriſimile illos vel propriæ gloriolæ ſtudio id feciſſe, ſperantes id ſibi quoque glorioſum fore, ſi in ipſo velut orbis Judaici theatro conſanguineus ipſorum approbaretur, utpote cùm & ipſi eo profecturi eſſent: vel etiam ut invidiam à ſe amolirentur, qua non eſt prorſus incredibile ipſos deflagraſſe, quod ex conſanguinitate ipſorum unus populum turbaret, & novam ſectam introducere conaretur: ipſe verò ſi in loco illo illuſtri reprobatus & rejectus fuiſſet, hac ratione compeſceretur & ab inſtituto ſuo retardaretur.

Verſ. 4. *Nemo enim in occulto facit aliquid*, Nempe præclari & quod commendationem ac plauſum mereatur. Simpliciter enim accepta iſta oratio eſt falſa. Rationem ſui ſermonis adferunt. Quaſi dicant; Hoc quod jam facis cum inſtituto & intentione tua minime convenit, imò eſt illi contrarium. Qui enim vult conſpici & os populi mereri, quatis tu es, qui te vis pro magiſtro & propheta ab omnibus recipi, non patrat in angulo quicquam ejuſmodi quod ad famam & celebritatem nominis comparandam facit: ſed loca illuſtria è quibus tanquam è ſpecula ab omnibus conſpici queat ſectari & quærere ſolet. Oratio Euangeliſtæ videtur inverſa: pro eo quod ſcribere debuiſſet; Nemo qui quærit ipſe in celebritate eſſe, in occulto facit aliquid. Jam ὐ παῤῥησία quæ vox propriè libertatem in ſermone ſignificat, per ſynecdochen hic latius extendi videtur, ut celebritatem etiam denotet. Infra ℣. 26, παῤῥησίᾳ λαλεῖ aperte loquitur.

Si hæc facis id eſt miracula tanta quanta circumferuntur de te. Concluſio ex ratione ſuperiori educta. Eſt autem oratio de miraculis Domini ſubdubitantium.

Patefacito teipſum mundo videlicet Judaico, aſcende Jeroſolymam, quò totus velut mundus colendi Dei gratia venire ſolet: mundus puta Judaicus, omnes vel plerique Judæi. Non enim de gentibus, cùm ipſi eſſent Judæi eoque gratiam Dei extra ipſorum pomœria non extendi crederent, eos cogitaſſe par eſt.

Verſ. 5. *Nam ne fratres quidem.* Id eſt non ſolùm alii, ſed ne iſti quidem quos ob ipſum naturale vinculum magis veriſimile erat ipſum ſequuturos. Subjicit hæc Euangeliſta propter illa verba, *ſi hæc facis*, quæ innuebant illos ſubdubitaſſe de miraculorum Chriſti veritate. *Non credidiſſe* autem eos dicit voce fidei in pleniori ſignificatione ſumta. Habuiſſe enim eos aliquid fidei patet ex ℣. 3, quo aperte Chriſtum miracula facere affirmant. Sed ut ferè ſolent quibus magis mundus allubeſcit & res carnales ſapiunt, nutabant, & cum utique Chriſtum miracula facere negare non poſſent, non tamen ea tanta eſſe putarunt ut propter ea ipſi fidem penitus adjungendam exiſtimarent, atque ita magis in incredulitatem quàm fidem propenderent.

Verſ. 6. *Dicit ergo eis Jeſus.* Reſponſio Domini ad ſermonem cognatorum, qua negat ſe cum illis iturum. Primò autem cauſam adfert, cur non poſſit unà cum illis ire. *Tempus meum nondum adeſt.* Quaſi dicat; Alia ratio eſt mei, alia veſtri: vobis licet ſemper quando vultis eò proficiſci, mihi autem non ſemper id expedit. *Tempus meum* id eſt proficiſcendi eò. *Nondum adeſt* Non negat ſe etiam in Judæam profecturum, atque ita indicat, nolle ſe in angulo Galilææ latere & lucem hominum ſubterfugere, ſed tantùm nondum adveniſſe tempus quo vellet & poſſet tutò proficiſci. Apparet cognatos iſtos Domini anticipaſſe tempus profectionis, & ante ipſum feſtum voluiſſe venire Jeroſolymam, ſive ut neceſſaria ad feſtum ibi peragendum ſibi tempori compararent, ſive ut purificarentur ſi qui impuri inter eos eſſent. Legimus enim infra cap. XI, multos aſcendiſſe Jeroſolymam ante Paſcha eo fine ut purificarentur. Unde apparet uſitatum id Judæis fuiſſe, ſi qui inter illos eſſent impuri. Quia verò veriſimile eſt nil tentaturos fuiſſe adverſus Dominum in ipſo feſto, nam id etiam ipſi ut legimus alibi præcavebant, ne in feſto comprehenderetur, ideo in ipſo demum feſto aſcendit. Non verò prius, ne ſi animadverſus eſſet miraculo cogeretur manus ipſorum effugere. Ideoque neque publice aut cum cognatis: quia veriſimile erat Judæos, ſi voluiſſent ipſum comprehendere inter ſuos maxime ipſum quæſituros fuiſſe. Tamdiu igitur in Galilæa ſubſiſtit, nec cum ipſis etiam cognatis proficiſcitur, donec odia Judæorum detumeſcant, & omnes occaſiones ipſius comprehendendi Judæis ſubtrahantur.

Tempus autem veſtrum ſemper eſt paratum, Vobis ſemper licet eò ire, nullus vos metus retinet quominus eatis.

Verſ. 7. *Non poteſt vos mundus odiſſe*, Cauſam ſubjungit reſponſionis ſuæ, quæ ut illum metuere jubebat, ita cognatos liberabat à metu. *Non poteſt* autem dixit, Non quòd id eſſet omnino impoſſibile, ſed quia non veriſimile aut credibile. Non eſt cauſa cur vos odio proſequantur homines. Nam & mihi non adhæretis, & vitam illis conformem tranſigitis.

Verſ. 8. *Vos aſcendite.* Expolitio qua eadem quæ ſuperiori verſu dixit repetit.

Verſ. 9. *Hæc autem quum eis dixiſſet, manſit in Galilæa.* Dictum & factum. Docet Euangeliſta Chriſtum ita revera feciſſe ut verbis præ ſe tulerat.

Verſ. 10. *Ut aſcenderunt autem fratres ejus.* Incipit altera capitis hujus pars. In qua deſcribitur primo aſcenſus ipſius Chriſti Jeroſolymam: deinde quæ tum de ipſo alii dixerunt, tum quæ ipſe inibi, & ad ſuos inimicos & ad turbam dixit. Deinde particulæ plures partis hujus conſtitui poſſunt. Prima hoc verſiculo continetur, de aſcenſu Domini Jeroſolymam. Dicit autem poſt aſcenſum demum fratrum ſuorum ipſum aſcendiſſe. Cùm videlicet & de fervore illos jam aliquid ſuo remiſiſſe conjiceret, & extra periculum quà in itinere quà in ipſa urbe ſe futurum videret.

Ad diem illum feſtum puta in ipſo initio feſti, ſed ita ne quiſquam illum adeſſe conſpiceret, donec in medio feſti ad templum aſcendiſſet. Non enim ſtatim in templum veniſſe ſimul ac Jeroſolymam venit, collatio verſiculi hujus cum 14 ſuadet. Unde ſequitur illum incognito apud aliquem per tres puta dies in urbe delituiſſe. Niſi malis illum quidem paulò ante feſtum è Galilæa exceſſiſſe, & cum aliquid itineris confeciſſet, primo die feſti ſive Sabbato quieviſſe, & demum reliquum itineris abſolviſſe, atque ita non multo pòſt poſtquam urbem eſſet ingreſſus in templum aſcendiſſe. *Non manifeſtè ſed velut in occulto.* Ne videlicet in itinere inſidiis hoſtium ſuorum obvius & expoſitus eſſet, ex quibus poſtea miraculoſe evadendi neceſſitas ipſi imponeretur.

Verſ. 11. *Judæi ergo*, Particula altera: ſermones de ipſo varii, cùm hoſtium ipſius, tum turbæ. Hoſtium quidem quòd non conſpicientes illum quærerent ubi eſſet. Nam Judæorum nomine intelligendi videntur Jeroſolymitani, ad diſtinctionem Galilæorum, & inter eos maxime primores civitatis, nempe principes &

ſacerdotes, cùm & à turba diſtinguantur apertè, & iidem eſſe videantur cum illis verſ. 13 nominatis, ſed & verſ. 15, quibus hoc expreſſe Dominus objicit quòd ipſum quærerent interficere. Cæterum cùm particula *ergo* ſuperiora reſpiciat, dici poteſt Iohannem innuere voluiſſe iſtos ſubolfeciſſe ipſius adventum in urbem, & iſta cùm ipſum nihilominus non viderent dixiſſe. Quaſi dicat; Cùm ergo ipſum adeſſe, inaudiviſſent, nec tamen apertè conſpiceretur, quærebant & dicebant &c. Niſi mavis ſimpliciter ita: Cùm ergo ſubſtitiſſet in Galilæa nec manifeſte conſpiceretur Jeroſolymis, quærebant & dicebant, *ubi eſt ille?* tanquam de noto loquuntur: nomen autem propter contemtum & indignationem non exprimunt, dicturi proculdubio, ubi eſt ille ſeductor & turbator populi?

Verſ. 12. *Et murmur multum erat.* Cùm primores inquiſitione & ſermone ſuo dediſſent occaſionem, etiam turba quæ ex variis locis religionis ergo confluxerat, de eo inter ſe confert: ſed non clara voce, verùm muſſitant, & clancullariis ſuſurris (cauſam mox audiemus) inter ſe agunt. Aliis quidem dicentibus *bonus eſt*, vir candidus eſt & rem agit integre, non eſt ſeductor. Bonitatem iſtam ad doctrinam potiſſimùm & fidem Domini in agendo referendam, indicio eſt contrarium aliorum de Domino judicium, qui bonitati iſti opponebant *turbam ſeducit* id eſt, veterator eſt, in errorem populum inducit, & à veris doctoribus ſeducit. Varia pro varietate animorum de Chriſto judicia.

Verſ. 13. *Nullus tamen palàm loquebatur de eo.* Etiam nomen ipſius in ore pluribus audientibus habere non audebant. Cauſam affert cur dixit murmur fuiſſe. *Propter metum Judæorum.* Jeroſolymitanorum puta & in iis maxime procerum. Id autem potiſſimùm de melioribus accipe: nam illis qui ſeductorem eum vocabant, quid poterat eſſe à Judæis periculi? Alii autem poterant vel correptionem & reprehenſionem aliquam, vel è ſynagoga ejectionem, vel denique acriorem animadverſionem metuere. *Metum* autem *Judæorum* dixit, quòd metuerent Judæos & ipſorum atrocitatem.

Verſ. 14. *Jam autem feſto mediante.* Tertio puta, aut potiùs quarto die, qui proprie medius feſti erat. Cùm Dominus exiſtimaret mora ipſa (nam ut diximus diutius aberat, & illi proculdubio ne in paſcha quidem illum adfuiſſe compererant) iras primorum deferbuiſſe, nec ignota eſſe poſſent ipſi tam diverſa de ſe turbæ judicia, & nonnullos ſibi æquiores animadverteret, nollet verò officio docendi deeſſe, *aſcendit* & ipſe *in templum, & docebat.* Tertia particula, qua & aſcenſus ipſius Domini in templum, & quæ tum ipſe ibi dixerit, tum quid circa ipſum contigerit narratur ab Euangeliſta. *Docebat* addit hoc tum ut cauſam aſcenſus Domini in templum indicaret, tum etiam idque potiſſimùm ut ſequentibus quæ mox traditurus eſt viam aperiret quæ ex iſta occaſione profluxerunt. Fuerunt autem complura, inter quæ prius erat poſterioris cauſa & occaſio, ut fere in colloquiis & converſatione mutua fieri ſolet.

Verſ. 15. *Et mirabantur Judæi.* Primores puta ſeu adverſarii ipſius. Mirabantur autem doctrinam ejus, *dicentes quomodo iſte literas novit*, id eſt tam egregia & præclara novit quæ nonniſi in literis ac ſcriptis continentur & ab iis tantum qui ſunt eruditi & literas didicerunt proficiſci ſolent. *Quum non didicerit*, cùm ſcholas non frequentarit.

Verſ. 16. *Reſpondit eis Jeſus*, Ex iſta hoſtium ſuorum admiratione arripit Chriſtus occaſionem doctrinam ſuam commendandi, & ſimul innocentiam ſuam oſtendendi, ac illorum perverſitatem quod ſe quærerent interficere coarguendi. Ac quod ad doctrinam attinet, docet minime id eſſe mirandum quòd talia doceret. Quaſi dicat; Non eſt quod miremini me tam illuſtria & præclara docere, quæ nonniſi ab iis qui literis inſudarunt & inde magnam eruditionis copiam ſibi collegerunt prodire ſolent, licet ſcholas non frequentaverim, quia *mea doctrina* id quod ego doceo, *non eſt mea* non eſt id à me excogitatum, nec ego id inveni ſumve ejus author. *Sed ejus qui miſit me*, ſed hauſi eam aliunde, & ab eo *qui miſit me*, patre videlicet meo cœleſti, qui iſtam doctrinam mihi tanquam legato ad vos ſuo dictavit & inſeruit. Non exprimit eum cujus iſtam doctrinam eſſe velit, ſed tantùm deſcribit, & vult ab illis quis is eſſet ſubintelligi. Deſcribit autem ita ut ſimul rationem afferat, cur illam doctrinam quæ non ſua eſſet ipſe nihilominus & ſciret & propagaret. Eſt autem in his verbis *doctrina mea non eſt mea* ἀναλλοφανὲς five apparens contradictio, ſed quæ facile tollitur. Erat videlicet ipſius quatenus eam propagaret & promoveret, non tamen ipſius, quia non ab ipſo excogitata, ſed à Patre hauſta & demandata.

Verſ. 17. *Si quis voluerit.* Quia nuda aſſertione nihil proficitur ab eo qui apud aliquem eſt ſuſpectus, ideo ne rem ita ut aſſeruerat habere dubitarent, dupliciter id comprobat, primò quidem ex ipſorum perſona, deinde ex ſua. Ex illorum, dum indicat quo animo ad illam accedere deberent, confirmans judicium illos de ſua doctrina ſtatim facturos. Quaſi dicat; quodſi ita ut ego dico eſſe dubitatis, nec verbis meis fidem adhibetis, at vos mentem veſtram ad faciendam Dei voluntatem componite, quod vos facere teneri ne ipſi quidem inficias iveritis, & cum pietatis ac vitæ integritatis ſtudio ad meæ doctrinæ examen accedite, faxo ut ipſimet deprehendatis me nihil niſi quod mihi injunctum & commendatum eſt à Patre, docere. Hoc tantum ſubintelligit & velut in medio cogitationi ipſorum relinquit, pro eo ſubjiciens utrumque extremum. *Utrum ex Deo ſit* id eſt Deum habeat authorem, *an ego à me ipſo loquar*, an verò ego ipſe eam doctrinam excogitaverim. Eſt igitur multum in eo ſitum quo animo quis accedat ad doctrinam Chriſti: neque mirandum ſi in aliis multum in aliis verò nihil ea proficiat. Ipſa videlicet probitas animi & honeſtatis ſtudium ducit & invitat unumquemque hominem ad doctrinam Chriſti. Non poteſt enim probitas non eſſe probitati conformis. Sed & Deus etiam hominem ejuſmodi qui ſit animo candido & pietatis ſtudioſo ipſe ducit ac dirigit, nec patitur à recta veritatis via aberrare. Et poteſt quidem talis in aliquo errore verſari, non tamen ejuſmodi etiam & tanto qui ſit cum periculo ſalutis conjunctus.

18. *Qui à ſemet ipſo loquitur.* Aliud argumentum ab ipſius perſona petitum, quo deprehendere poſſint ſe non loqui à ſeipſo, ſed tantum ea quæ ipſi Deus commendaverat. Eſt autem quodammodo duplex. Prius tale: Qui à ſemet ipſo loquitur gloriam propriam quærit, Ego gloriam meam non quæro, Ergo ego non loquor à meipſo. *A ſemetipſo loqui* eſt doctrinam ut diximus à ſe inventam & excogitatam ſeu cerebri ſui figmentum proponere. *Gloriam ſuam quærit*, id eſt primò omnium gloriolæ vanæ cupiditas illum titillat: quanquam ne compendia quidem & opes hinc excludendæ. Hæc enim ſimul conjungi ſolent, & alterum abſque altero languet. Jam autem aſſumtionem non ſubjungit, ſed illis relinquit, qui ſubſumere facile poterant, animadvertentes ſingularem ipſius modeſtiam, quòd minimè eſſet ſui oſtentator, & qui premere etiam juberet miracula ſua, de quibus ſuſpicio aliqua eſſe poterat, nec niſi coactus ad authoritatem ſuam vindicandam deſcenderet. Poſterius argumentum eſt veluti inverſum. Qui quærit gloriam ejus qui miſit ipſum, hic verax eſt, nec injuſtitia eſt in ipſo. At ego ſum talis. Ergo &c. Et hanc etiam aſſumtionem reticet. Porrò voces *qui miſit ipſum* ad ſubjectum certum reſtringendæ ſunt nempe Deum. Aliàs enim propoſitio falſa eſt: cùm poſſit aliquis ſciens aliquid ab alio eſſe confictum ipſe tanquam verum urgere & inter homines ſpargere. *Verax eſt* candide agit. *Et injuſtitia non eſt in ipſo*, non ſeducit homines, non illudit credulitati humanæ. Idem cum eo quod ſupra dixit ex Deo eſt, non à ſe ipſo loquitur.

Verſ. 19. *Nonne Moſes:* De nexu horum verborum cum ſuperioribus laborant interpretes. Et quidem nonnulli putant nullum eſſe, nec eſſe quærendum ubi nullus

omnino

omnino sit. Sed videtur tamen aliquis esse, isque talis. Quia ostendendo unde doctrinam suam hausisset, simul etiam probaverat nihil esse causæ cur seductionis accusaretur, commoda oblata occasione ad recens ab illis sibi objectum crimen redarguendum illisque malitiam eorum quod se injuste occidere vellent exprobrandam descendit. Quasi dicat ; Atque hinc jam colligere potestis me esse innocentem : quid igitur me occidere vultis, objicientes mihi crimen cujus ipsi jure longe meliori rei estis, ut qui legem ipsi non impleatis, qua tamen vos jactatis, & cujus zelum vestro in me odio prætexitis. Est hic oppositio tacita inter Christi innocentiam & illorum intentionem.

Vers. 20. *Respondit turba.* Videlicet quæ primoribus & Jerosolymitanis erat intermista, & aliunde Jerosolymam ad festum confluxerat. Nec enim si ex Jerosolymitanis fuisset intentionem principum suorum ignorare posset. Nunc autem dicit, *dæmonium habes*, vel à dæmone obsessus es, vel simpliciter dæmonium per te loquitur. *Quis te studet trucidare?* cur nobis objicis quod nobis non venit in mentem ? cur nos calumniaris ? Intoleranda injuria se affectos à Domino putant, ideoque in ista tam atrocia verba erumpunt, & sermonem Domini interrumpunt.

Vers. 21. *Respondit Jesus & dixit eis.* Respondisse dicitur licet revera nihil ad hanc objectionem respondeat, sed potius inchoatum sermonem suum pertexat. Unde ista ita cum antecedentibus copulanda sunt tanquam ea quæ secum cohæreant, interlocutione tantum Judæorum interrupta. Pergit enim in ostendenda innocentia sua, sed ita ut simul possent colligere injuriâ se in ista verba prorupisse, ex ipsa Domini ratiocinatione colligentes fuisse alios criminis hujus reos, ut ut ipsi ab illo essent liberi & immunes.

Unum opus edidi. Nempe quod illum ægrotum sanavi. Quasi dicat ; Ego tantum unum opus quod vos carpitis feci ; vos verò nonne longe plura facitis, quæ si hoc jure carpitur, eadem ratione excusari minime poterunt.

Et omnes miramini, propter hoc. Id est, & id adeo vobis insolens videtur, ut etiam indignari mihi (indignationis enim vocem inferius vers. 23 videtur pro ista admiratione substituere) sustineatis, imò & occidere me velitis. Et sane non eam hic admirationem intelligit quæ oriri solet ex causarum ignoratione, aut etiam rei alicujus insignis præcellentia ; sed de ea quæ ex aliquo insolito & inspectato facinore & scelere provenit. Conjunximus autem voces διὰ τοῦτο cum voce θαυμάζετε, quia sensus est simplicior si ad hunc versiculum rejiciantur, & similem similium vocum cum verbo θαυμάζειν juncturam habes Marc. 6. 6. Quanquam licèt etiam in sequentis versiculi initio legatur, si subaudiatur vocula ὅτι, & vocula καὶ explicetur per *etiam*, sensus optime constabit, in hunc modum: Propterea quod Moses dedit vobis circumcisionem, etiam Sabbato circumciditis.

Vers. 22. *Moses dedit vobis circumcisionem.* Nempe Levit 12 vers. 3, cùm ait, *Porrò die octavo circumcidetur caro præputii ejus.*

Dedit autem tanquam legislator, id est tradidit ut observetur.

Diximus versiculo antecedente, (quod etiam ex collatione ipsius cum vers. 19 liquere potest) tale quid subaudiri debere ; vos autem longe plura ejusmodi sæpissime facitis, quæ multò magis reprehensionem merebuntur, imò & legis transgressionem sapient, si hoc quod ego feci, jure carpi & reprehendi potest. Id jam hoc versiculo comprobat ab exemplo circumcisionis, quam ut legi modò laudatæ satisfacerent, etiam Sabbato sæpius peragere solebant. Quasi dicat ; Id verò quod jam dixi ita se habere, vel sola circumcisio docuerit. Tanta est apud vos Mosis authoritas, ut quia ille circumcidi octavo die infantem jussit, (licet non ille circumcisionem primus præceperit, sed à patribus acceptam urserit) Sabbati etiam religione vos minime impediri credatis, quominus tum etiam si dies iste octavus in Sabbatum inciderit (necesse est autem incidere sæpe) infantem circumcidatis, imò ne hanc legem violetis, Sabbato etiam quod jam contra me tanti facitis, circumcidere soleatis.

Non quod ex Mose sit. Correctio. Additur id à Domino, ne quis ex adversariis ignorantiæ Dominum argueret, quòd Mosi tribueret rem ante ipsum longo temporis tractu in populo receptam & approbatam. Quasi dicat ; Id autem non eo dico quasi primus ille hanc cæremoniam instituerit, scio enim illam esse *ex patribus*, puta Abrahamo qui primus signaculum circumcisionis accepit, & Isaaco, Jacobo. Non est autem hic subaudienda particula superior ἐκ, sed potius ἐκὶ vult enim simpliciter eam ex patribus esse.

Et Sabbato. Vocula & vel ita potest accipi, ut idem significet quod *etiam*, quasi dicat ; Non exspectatis donec Sabbatum prætereat, sed Sabbato etiam circumciditis, nihil festivitatem ejus reveriti ; vel ut idem significet quod *ideo*. Utrovis autem modo accipias, res eodem recidit.

Vers. 23. *Si circumcisionem accipit homo Sabbato.* Ex superiori exemplo concludit à comparatis, ut ostendat nullam ipsos justam offensionis, nedum cædis ipsius, habere causam. Si igitur inquit vos, qui tantopere Sabbati observationem jactatis, & ejus religiosissimi observatores videri vultis, nihilominus tamen ut legi per Mosen latæ satisfiat Sabbato hominem circumciditis, quod & sæpius vos facere necesse est, toties videlicet quoties dies octavus infantis incidit in Sabbatum, aut festum Sabbato dignatione simile, & sine labore quali quali fieri non potest, denique ad certi tantum membri ab eo quod ipsum impurum reddit liberationem pertinet ; qua tandem fronte mihi succensere, aut quod longe horribilius est, vitæ meæ insidiari potestis, qui & sine ullo labore, & semel tantum, rem eam feci, quæ non ad membri alicujus, sed ad totius hominis bonum pertinet ? Sanavi enim eum. Feci autem id, majus quid quam est lex Mosis ante oculos habens, nempe Patris mei cœlestis voluntatem, qui omnibus bene esse cupit. Vel potius ; Feci autem id, maximè attendens quò præcipue lex ista Mosis respiciebat, etsi id nonnisi per accidens istius cæremoniæ observationem consequebatur, quatenus videlicet qui circumcidebatur ex numero populi Dei non excindebatur. Longe enim verisimilius est eo cujus non poterat esse tanta necessitas, cum nonnisi per accidens prodesset, ideoque differri posset in alium diem, Sabbatum violari, si præsertim sæpius fiat, & nec sine labore manuum peragi possit ; quàm eo quod & per se prodest, & sine labore, solo verbo perfectum, ac semel tantùm factum est. Quare si me culpatis, vos prius culpetis oportet. Sin vos extra culpam esse talia facientes creditis ; me quoque absolvatis oportet, agnoscatisque temerè vos meo facto adeò indignari, ut de vita etiam mihi eripienda cogitetis. Hæc videtur esse vis comparationis & argumentationis Christi hoc versiculo expressæ. Etsi non expressit in Apodosi quidquam quod respondeat verbis in Protasi positis *ut non solvatur lex Mosis*, quod nos fecimus. Unde non immerito quis suspicari possit istud in hac comparatione à Domino non attendi, sed illa tantum quæ diximus urgeri. Interpretati autem sumus verba ista ut finalem causam denotent circumcisionis Sabbato fieri solitæ : licet possint ista verba ita quoque accipi ; si circumcisionem accipit homo Sabbato, nec tamen solvitur lex Mosis, ut acceperunt alii : quia per illa *lex Mosis* significaret hoc loco legem de Sabbato. Manifestum autem est legem circumcisionis hic intelligi.

Vers. 24. *Ne judicate.* Occurrit tacitæ illorum objectioni. Poterant enim dicere, disparem esse rationem Mosis & ipsius, & quod licuit Mosi, ipsi minime licuisse, eoque se nihil peccare qui Mosen hic sequantur, peccaturos verò si auscultent ipsi. Dicit igitur Dominus ; Ne autem hoc vos moveat, quòd isthinc est Moses, hinc verò ego, quem illo minorem putatis,

tis, rem æstimate, non personam, & momenta rerum expendite, videbitis rem ita ut dixi habere, nec posse vos ulla ratione mihi crimen impingere, ut non citius ipsi ejus invidia defragretis.

Secundùm speciem id est secundùm prosopolepsian. Facies enim hominis Hebræis sumitur pro qualitatibus externis in sensus incurrentibus : sed generalius sumi solet pro omnibus quæ sunt extra causam, & judicis animum inflectere vel potiùs pervertere possunt.

Vers. 25. *Dicebant ergo.* Cum videlicet illum cum Judæis & turba loquentem in templo viderent, vocula enim *ergo* causa colloquii illorum de Christo inter se innuitur. Hanc verò quam diximus fuisse, indicant superiora. Particula nova. Indicat tum quis sermo civium Jerosolymitanorum de Christo postquam illum viderunt fuerit, tum quod consilium. Sermo his tribus versiculis comprehenditur : Consilum ℣. 30.

Quidam ex Jerosolymitanis puta civibus qui tum in templo erant, non tantum senioribus aut Pharisæis. Mirantur enim illi quòd nihil isti dicant.

Quem quærunt seu studeant *interficere*, nempe primores & seniores nostri. Apparet consilium Pharisæorum de Christo interficiendo notum fuisse Jerosolymitanis, quod incognitum fuisse turbæ vidimus. Unde turbam etiam illam ab istis Jerosolymitanis fuisse diversam liquet. *Palàm loquitur*, id est apertè, in templo videlicet, celeberrimo urbis loco.

Et nihil ei dicunt, & tamen nihil audent contra illum. Dicendi voce intelligunt etiam mentem & conatus illorum.

Num verè cognoverunt, Id est num deprehenderunt & certis argumentis assequuti sunt. *Primores* id est qui præsunt sacris.

Hunc verè esse Christum, id est non solùm id de ipso jactari, sed rem etiam ita habere. Mussant inter se & causam inquirunt, cur nihil adversus Jesum tentarent seniores. Sed ut fit in ejusmodi addubitationibus & rationum inter se concertationibus, quod rebantur se invenisse, iterum repudiant & infirmant versu sequente.

Vers. 27. *Sednovimus unde hic sit.* Quasi dicant; sed impossibile est hunc esse Christum : novimus enim unde hic sit, id est novimus ejus parentes & patriam. Parentes inquam, nam illi credebant Dominum esse Josephi filium, quod etiam alibi expresse dicunt.

Cùm autem venerit Christus. Ratio ex qua volunt evinci Jesum non esse Christum.

Unde sit nempe parentes & patria ipsius erit incognita, ut quasi de cœlo descendisse videatur. Notandum in plebe tantùm hanc fuisse de Christo opinionem, è cujus fœce erant sine dubio isti Jerosolymitani. Primores enim natales Messiæ non potuisse ignorare vel illud evicerit quod responderunt Herodi de loco ubi nasciturus esset Christus sciscitanti : quod etiam asserunt alii rerum divinarum proculdubio peritiores infra ℣. 42: *Nonne scriptura dicit ex semine Davidis, & ex vico Bethlehem ubi erat David, venturum Christum?*

Vers. 28. *Clamabat ergo Jesus.* Istos videlicet Jerosolymitanorum susurros audiens. Excipit autem sermonem eorum, velut confirmans quædam ex illorum verbis, sed ita ut illa in sensum ab eorum mente alienum suæ verò intentioni accommodatum traducat. Quasi dicat; Rectè sanè asseruistis vos nosse unde sim. Et id enim quis & quantus ego sim nostis, & id unde venerim, cujus videlicet jussu atque authoritate munere isto defungar. Illi ad ortum Christi secundùm carnem respiciebant, ideoque se nosse unde fuerit Dominus asseverabant. Dominus verò respicit ad suum officium & missionem à Patre. Nosse autem eos & quis Dominus fuerit & unde venerit, affirmat propterea quia si voluissent facile id animadvertere & deprehendere, facile authorem tam cœlestis doctrinæ & tantorum miraculorum subodorari poterant. Quia verò ex isto posteriori, unde videlicet esset, pendebat cognitio prioris nempe quisnam esset, ideo ei insistit in sequentibus, *& à me ipso non veni.* Id est, & sane non propria mea authoritate munus hoc quod obeo sum auspicatus, ad illudve mentem & manus adjeci.

Sed est verax qui misit me. Id est sed veni à Patre, illius authoritate & jussu ac imperio ad hoc officium accessi. Maluit autem periphrastice id exprimere, ut rationem simul adderet cur sibi obtemperare, & in se credere deberent : quia videlicet missionis istius author verax esset, nec in fraudem eos vellet inducere.

Vers. 29. Explicatio deest.

Vers. 30. *Quærebant* seu *studebant ergo.* Nempe Jerosolymitani, verbis Domini irritati.

Et nemo injecit in eum manum. Id est, sed nemo ausus est id re exsequi quod animo coquebat.

Quia nondum venerat hora ejus. Id est, quia nondum venerat tempus à Deo ei rei destinatum. Addit id ut indicet causam quæ impedierit quominus animo suo morem gesserint & Dominum comprehenderint. Jam *horam* Hebræis significare tempus alicui rei accommodatum aut destinatum notius est quàm ut explicari debeat.

Vers. 31. *Multi vero exturba.* Effectum intentioni Jerosolymitanorum contrarium in subjectis aliis subjicit Euangelista, opponens turbam vel potius complures ex illa Jerosolymitanis. Quasi dicat ; Etiamsi autem Jerosolymitani talia agitarent animo, quos complures fuisse par est, non pauci tamen ex turba quæ videlicet ad festum confluxerat, aliter animati erant. *Crediderunt in eum.* Id est, dictis ejus assensi sunt, illum pro vero doctore agnoscentes, sive prophetam tantùm simpliciter esse putarunt, sive illum promissum olim Messiam & Christum esse crediderunt. Non enim satis apparet utrum istorum crediderint, & sequentia verba illorum fidei testes utrumque sensum patiuntur.

Christus quum venerit num plura signa. Vel quod asserant Christum quem adhuc exspectarent non edituram majora miracula : vel quasi dicant : Num Christum majora facturum miracula dicitur ? quare hic Christus omnino est.

ὅτι ὁ χριστὸς. Particula ὅτι redundat, ut aliàs non rarò.

Vers. 32. *Audiverunt Pharisæi.* Nova particula. Factum videlicet Pharisæorum : cujus causa irritatrix versiculo superiori est exposita, ut indicat Euangelista ipse. Metuebant videlicet ne (quod exprimitur alibi) ubi plures discipulos fecisset Jesus, ipsi relinquerentur. Quare licèt aliquantulum deferbuerant, Christi sermonibus redarguti, hic rursum effervescunt, verentes ne hujus turbæ sententiam sequantur plures. Cæterum ut constet ratio his omnibus nexusque inter relationes istas historicas appareat, illud animadvertendum est, in templo ista omnia, non solum à Domino sed & à Jerosolymitanis & à turba & ab ipsis denique Pharisæis dicta & facta esse. Ac Christum quidem in templo tunc fuisse indicat ℣. 28. Pharisæos autem ibidem sive turbæ immistos sive ab iis remotiores fuisse, sequentis versiculi verba docent : cùm testentur Christum dixisse *eis* videlicet Pharisæis. Nam versiculus iste continet ea quæ ad propositum Pharisæorum retundendum faciunt. Unde consequitur turbam etiam illa quæ vidimus dixisse in templo : cùm audivisse ista dicantur Pharisæi. Nisi quis malit ita dici potuisse, quia ex relatione id aliorum acceperint & non suis ipsi auribus hauserint. Sed huic interpretationi videtur obstare particula *verò* versic. 31. quæ cùm doceat opponi hunc versiculum versiculo 30, eo ipso videtur subinnuere tam hos quàm illos indidem fuisse, atque in templo à Christi docentis ore pependisse.

Vers. 33. *Dixit ergo eis* Pharisæis videlicet, deprocul tunc illos in templo ministros ad se comprehendendum expedientes intuitus, & sermone suo vanum esse hunc illorum conatum indicare volens. *Adhuc pauliſper.* Quasi dicat; Ne sitis de me capiendo soliciti. Nam nunc quidem conatus vester omnis irritus erit,

cùm

cùm quicquid vos faciatis comprehendere me non poteritis: vobis etiam invitis futurus ſum inter vos. Interim tamen ſcitote non diu id futurum, nec multum me temporis vobiſcum conſumturum: adeo ut potius ſatagere debeatis quo cognoſcere me poſſitis quis ſim antequam vos derelinquam, nedum de me comprehendendo conſilia inire debeatis.

Et ſeu *deinde abibo*, videlicet à vobis, idque per mortem, & quidem volens. Neque enim in aliena poteſtate ſita eſt vita & mors mea: ideoque vobis invitis & ringentibus aliquamdiu verſabor adhuc inter vos, ſed mox ultro me vobis comprehendendum offeram, ac deinde à vobis abibo in cœlum. Vox *abibo* emphaſin ut innuimus habet: docet enim non in ipſorum ſed in ipſius Domini poteſtate poſitum fuiſſe ut Dominum comprehenderent & occiderent.

Verſ. 34. *Quæritis me.* Addit id ut ipſos ad agnitionem ſui tanto magis alliciat. Quaſi dicat; pro eo igitur quod me comprehendere vultis, potius me ſectemini, & dicta mea veſtris auribus combibite. Poſtquam enim à vobis abiero, etiamſi me quæreretis & videre me velletis, non eſtis me amplius inventuri. Ita enim loqui ſolent Hebræi de re quæ ita eſt ab oculis ſublata ut amplius conſpici nequeat, ut Pſal. 10. 15. *Quæres impietatem ejus & non invenies*, pro, etiamſi quæreres impietatem ejus non tamen invenires, non amplius exſtabit. Et Pſal. 37. verſ. 10. Eſa. 41. 12. Oſe. 2. 7.

Verſ. 35. *Dixerunt ergo* Cùm iſta dici à Domino audirent. *Judæi* hoſtes videlicet Domini, puta Phariſæi & Jeroſolymitani. *Inter ſe* non alloquentes Dominum, ſed inter ſe muſſitantes, ob non intellectum Domini ſermonem. Memorat id ut indicet ſermonem iſtum ab illis non fuiſſe intellectum. Quod enim Chriſtus de abitu per mortem in cœlum dixit, id ipſi accipiunt de abitu ſimplici in regionem aliquam longinquam.

Nunquid in diſperſionem gentium iturus eſt? id eſt, Nunquid abiturus eſt ad Judæos inter gentiles diſperſos ac in illorum regionibus degentes.

Et Græcos docturus, id eſt & docturus eos qui inter Græcos habitant, ut Græcos dixerit pro Judæis Helleniſtis. Sed quia durius id eſt, nec exemplum fortè inveniri poterit hujuſmodi vocis *Græcorum* uſurpationis, ideo ſatius eſt iſta ſimpliciter accipi: quaſi dixerint, num Græcos id eſt Gentiles docturus eſt, ad eos abiturus: quorum διασπορὰν vocant, quod eſſent multi, & in varias eaſque longe porrectas regiones ſeſe extenderent.

Verſ. 37. *Ultimo autem die magno feſtivitatis*, die videlicet octavo, qui primo celebritate fuit par, unde magnum hic vocat.

Stetit Jeſus ut videlicet conſpiceretur ab omnibus.

Et clamavit ut nempe exaudiretur. Nova eſt particula qua indicatur tum animus Chriſti imperterritus, quòd licet ſciret miniſtros jam ad ſe comprehendendum eſſe miſſos, nihilominus tamen & palàm & audacter doceret, & quomodo id ipſi ceſſerit, quidque hunc ipſius ſermonem ſit conſequutum.

Si quis ſitit, id eſt ſi quis deſiderio refectionis ſpiritualis tenetur, vel ſimpliciter ſi cui deeſt id quo animum ſuum reficere & recreare poſſit. Sitis enim iſta & deſiderium refectionis ſpiritualis & ſimplicem defectum virium ſpiritualium ſignificare poteſt, etiamſi tandem nullo earum recreandarum deſiderio tangare.

Veniat ad me, id eſt credat in me, id quod proprium etiam acceſſum ad Chriſtum quodammodo præexigit.

Et bibat id eſt & ea ratione bibat id eſt hauriat aquam qua ſitim iſtam reſtinguere animumque ſuum reficere & refocillare queat. Facultatem bibendi largitur, ſed ut innuat, adventum ad ſe ſeu fidem in ſe conſequi iſtam bibitionem.

Verſ. 38. *Qui credit in me.* Explicat quo pacto quis ad ſe venire poſſit ut beneficii promiſſi particeps evadat, oſtendens ejus cùm præſtantiam tum certitudinem. Quaſi dicat; Ideo autem venienti ad me jus bibendi ſum largitus, imò eum bibiturum promiſi, quia quod ſcriptura promittit hominibus, ex illorum videlicet ventre flumina aquæ vivæ fluitura, id nonniſi in me credenti competit. Hic autem ad me revera venit qui in me credit.

Sicut dicit Scriptura verba quidem iſta non reperiuntur in nullo ex iis qui exſtant ſacrarum literarum codicibus. Exſtat tamen ſenſus. Vide Eſa. 55. verſ. 1. & 44. verſ. 3. Ezech. 32. verſ. 29. Joël. 2 verſ. 28. cap. 3. verſ. 18. Zach. 14. verſ. 8.

Flumina aquæ vivæ ex ventre ipſius fluent, id eſt copioſiſſime divino ſpiritu imbuetur. Quæ copia ex effectu indicatur: ut hic reddat ipſam cauſam quòd videlicet non ipſi tantùm ſit ſuffectura, ſed aliò etiam ſit eam derivaturus. Accipe id & de iis Spiritus ſancti donis quibus ſeipſos in ſpe fideque ſua ſuſtentabant & de iis quibus eadem in aliis vel excitabant vel conſervabant. Jam dicit *ex ventre* pro ex medio, ut idem ſignificet quod *Kereb* Hebraicum: vel propriè quidem, ſed ut ſit in tota phraſi metaphora, id eſt ex ipſo. Denique aquam vivam Spiritum ſanctum vocavit, non ob eam rationem ob quam aqua fontana vel ſcaturiens viva dici ſolet, quatenus videlicet ipſa ſubinde nova ex fonte ebulliens vel flumine decurrens motu ſuo vitam vigoremque præ ſe fert, ſed quòd vitam hominibus largiatur, eoſque vegetos & vividos ſpe & fiducia faciat. Quare vocis *viva* alia ratio eſt cum transfertur ad aquam, alia cùm ad Spiritum ſanctum.

Verſ. 39. *Hoc autem:* nempe vel illa quæ verſiculo proximo, vel quæ etiam illum antecedente 37 protulit.

Quem accepturi erant credentes in eum, Non ſolùm die Pentecoſtes, ſed conſecutis etiam temporibus.

Nondum enim erat Spiritus ſanctus. Hîc jam videtur Euangeliſta rationem ſuorum ipſius verborum reddere, quod non dixit *quem acciperent*, ſed *quem accepturi erant*, non in præſenti ſed in futuro. Quia videlicet nondum in hominibus dona Spiritus ſancti, præſertim paſſim, & in copia conſpiciebantur. Aliàs enim ratione originis & eſſentiæ ſuæ ſemper fuit.

Quia Jeſus nondum erat glorificatus. Noluit videlicet Deus Spiritum ſanctum hominibus conferri, quamdiu filius ſuus in terris exiſteret, quia præſente Domino non videbatur hominibus neceſſarius, imò quodammodo eſſet ſupervocaneus. Ideoque voluit illius donum reſervari initiis regni Chriſti, ut ſtatim ex eo appareret qualis quantuſque Dominus eſſet, & quam curam ſuorum gereret. Unde & Paracletus dicitur, quia velut in locum Chriſti abſentis ſuccedens, illius vices implebat. Sed nec ipſe Chriſtus ante mortem ſuam habebat poteſtatem illius hominibus largiendi. Verùm *dextera Dei evectus* (ut S. Petrus ait Act. 2.) *& promiſſum Spiritum ſanctum adeptus à Patre*, demum die Pentecoſtes eum effudit, vel ut S. Paulus ex Pſalmiſta ait, *Aſcendens in altum, captivam duxit captivitatem, & dedit dona hominibus*, Epheſ. 4. 8.

40. *Multi ergo è turba.* Deinceps perſequitur quis eventus iſtius ſermonis fuerit. Pro varietate autem hominum, varia de ſe excitavit judicia. Quidam enim dicebant, *verè hic eſt propheta ille*, id eſt unus ex prophetis. Niſi malis vim articuli urgendo (qui tamen num vim hîc aliquam habeat non ſatis liquet) dicere illos exiſtimaſſe præter Chriſtum exſtiturum aliquem prophetam inſignem, & illis qui anteceſſerant majorem, idque male accipiendo verba Moſis quæ ille de Chriſto protulit.

41. Alterum judicium de Chriſto erat melius, *Alii dicebant, hic eſt Chriſtus.* Iſti Jeſum confitebantur eſſe Meſſiam illum olim exſpectatum.

Tertium judicium malum, ex ſuppoſitione quidem non mala, ſed minus recte applicata ortum: *Quidam autem dicebant, Numnam è Galilæa Chriſtus venit?* Id eſt num è Galilæa oriundus erit, ibique naſcetur. Et quod

quod ad propoſitionem quidem, nempe, Meſſias non naſcetur in Galilæa, recte ſentiunt, & bene iſtam propoſitionem verſiculo ſequenti comprobant. Sed in aſſumtione, Hic Jeſus eſt è Galilæa oriundus hallucinantur. Quaſi ſcilicet qui alibi natus eſſet, non poſſit alibi poſtmodum degere, aut qui in Galilæa commoraretur, non poſſet è familia Davidica eſſe. Errandi occaſionem præbuit illis quod cùm Chriſtum in Galilæa ſæpius commorari viderent, ibi etiam natum eſſe crederent, adeoque illum verè Galilæum eſſe, nec poſſe natales ſuos ad Davidem referre arbitrarentur.

Verſ. 42. *Nonne Scriptura dicit*, &c. Michææ videlicet cap. 5. ℣. 2.

Chriſtum venturum id eſt ibi naſciturum.

Verſ. 43. *Diſcidium ergo*, id eſt diſſenſio. Effectum ſubjungit conſequens ex diverſitate judiciorum de Chriſto.

Verſ. 44. *Quidam autem ex ipſis.* Hi fuerunt omnium longe deterrimi: qui non jam rationibus certabant, ſed comprehendere Dominum volebant.

Verſ. 45. *Veniunt ergo.* Poſtquam perſequutus eſt quæ ultimo illo feſti tabernaculorum die Chriſtus dixerat, & quomodo id auditores acceptaverant, jam narrationis ipſius ſerie poſtulante indicat eventum intentionis Phariſaicæ pridie decretæ, & ℣. 32 expreſſæ. Quaſi dicat; Cùm igitur Miniſtri iſti à Phariſæis ad comprehendendum Dominum pridie miſſi, omnibus occaſionibus inhiarent, ſi quâ tempus opportunum habere poſſent, nec pridie fortè id præſtare poſſent, ultimo autem feſti die talia ipſum dicentem audirent, obſtupefacti, & majeſtatem ejus reveriti, non auſi ſunt quidquam moliri adverſus eum, atque ita mandato dominorum ſuorum minime exhauſto ad Dominos ſuos redierunt. Quos illi conſpicati dixerunt, *Quare non adduxiſtis eum?* Quid eſt quod mandato noſtro non ſatisfeciſtis? Quidnam vos inhibuit, quominus comprehenſum eum nobis ſiſteretis? Eam connexionem hic cum ſuperioribus eſſe videbit, qui & cauſam miſſionis Phariſaicæ, & tempus quo per illam ad comprehendendum Dominum fuerunt irritati conſideraverit, nec putabit ex abrupto hæc à Johanne & ſine ullo nexu eſſe prolata. Apparet videlicet cùm illi ad Dominum comprehendendum mitterent, & tum Dominum verbis, & poſtea ipſo in templum ingeſſu, & clamore, docere voluiſſe, conatus illorum eſſe fruſtra. Miniſtros autem inſidiatos quidem ipſi, ſed qui capere debebant Dominum, à Domino captos eſſe.

Verſ. 46. *Reſpondent miniſtri.* Rationem reddunt cur non ſint mandato ſuorum dominorum obſecuti.

Loquutus eſt homo, id eſt ullus ex hominum vulgarium, nedum eorum numero qui tanquam illicita auſi vinculis eſſent digni.

Verſ. 47. *Reſponderunt ergo.* Iniquo valde animo Phariſæi accipiunt verba quæ miniſtris expreſſerat majeſtas doctrinæ Chriſti. Et primo quidem oſtendunt quam inexſpectata ſibi fuerit illorum oratio, dum de priſtina illorum fide dubitant. *Num & vos ſeducti eſtis?* id eſt, Num & vos jam illius dolis & fraudibus fidem adhibuiſtis? Sanè oratio ejuſmodi non potuit niſi ab animo illius technis jam irretito proficiſci. Ita ſolemus dicere, ubi præter exſpectationem noſtram audimus aliquem ab illo laudari quem ipſi fore inimiciſſimum ſperaveramus.

Deinde ut ſcrupulum omnem ex illorum animis eximant, ſi quis fortè in illis hæſiſſet de præcellentia Chriſti, addunt, *Num quis ex primoribus*, &c. Quaſi dicant; Atqui non ſunt vobis longius quærenda argumenta quibus dignoſcere poſſitis quid hic ſtatuendum ſit vobis. Diſcipulos & ſectatores ejus intuemini. Num aliqui ex principibus & phariſæis illius doctrinæ adhæſerunt? Atqui hi legem norunt, & vobis etiam non reclamantibus omnium optime quid facto ſit opus ſciunt. Argumentum iſtud his etiam temporibus pleriſque familiare, imò ut illis videtur Achilleum. Tu lector videre potes quam vanum & elumbe. Sed dignum ſanè hac patella operculum, cùm adeò ſimiles habeant labra lactucas.

Verſ. 50. *Dicit eis Nicodemus.* Indicat quomodo inter ſeipſos adverſarii propter Chriſtum concurrerint. Ac primò, præpoſtero & temerario ſuorum ſociorum judicio intercedit Nicodemus. Qui quid eſſet hominis, ut lector noſſet, revocat Johannes in memoriam factum quoddam ejus, cujus ſupra meminit, cum ait; *Is qui venerat ad eum nocte*, ſimulque adjicit quiddam ad ipſius perſonæ præſtantiam ſpectans, *cùm eſſet unus ex illis*, nempe Phariſæis, iiſque, ut ſupra vidimus, præcipuis.

Verſ. 51. *Num lex noſtra judicat* id eſt condemnat. Iniquum & præpoſterum eſſe judicium illorum de Chriſto oſtendit, adeoque quantum in ſe eſt, ſuſpendere illud ad pleniorem rei cognitionem jubet.

Verſ. 52. *Reſponderunt.* Rationem non attingunt, ſed ut ſolent qui parum cauſæ ſuæ fidunt, ad furias properant, & ſuas viciſſim rationes objiciunt ipſi. Ac primùm hominem perſtringunt, *Num & tu Galilæus es?* id eſt è Galilæa oriundus qui hunc ſicut conterraneum tuum defendas. Deinde quaſi ratio à Nicodemo allata hic temere adhiberetur, addunt, *Scrutare & vide ex Galilæa prophetam non ſurrexiſſe.* Quaſi abſurdum eſſet id aliquando fieri quod nondum fuit. Atqui hac ratione cujuſlibet prophetæ authoritas elevari & in dubium vocari poſſet qui primus ex aliqua tribu, regione, familia, hoc officio fungeretur: nec liceret cuipiam nomen prophetæ ſibi uſurpare, cùm ante primum prophetam nullus propheta fuerit.

Verſ. 53. *Et profectus eſt unuſquiſque.* Diſſidio videlicet & altercationibus, ut fieri ſolet, inter ipſos obortis. Addit id ut oſtendat quis tandem finis iſtorum omnium illo die fuerit.

CAP. VIII.

PErſequitur facta & dicta Domini poſtridie feſti tabernaculorum. Sunt autem partes capitis duæ. Priori indicat quomodo mulierem in adulterio deprehenſam, judicio Phariſæorum exemerit. Altera colloquium Chriſti cum ipſis.

Verſ. 1. *Jeſus autem.* Verſiculus hic ut indicat adverſativa particula *autem*, ad caput antecedens proprie ſpectat, utpote cùm ibi in ipſo fine ſit indicatum quò ſe contulerant Phariſæi, poſtquam inter ſe de Chriſto altercari cæpiſſent. Hîc autem indicatur quò ſe Chriſtus etiam qui cum illis erat loquutus contuliſſet. Videtur autem à ſuperiore capite avulſum ut hic inchoaret, propter verſiculum ſecundum, qui cùm proprie caput hoc inchoet, (continet enim ingreſſum ad ſequentis hiſtoriæ relationem) non exprimit tamen nomen Jeſu, ſed tantùm ſubintelligit. Cæterum quia & ultimus capitis antecedentis verſiculus & hic uſque ad tredecimum, in nonnullis codicibus deſideratur, totaque adeò iſta de muliere adultera narratio in ſuſpicionem vocatur, de eo nonnihil nobis poſt alios dicendum erit: ſed ſtrictim. Jam enim ii docuerunt, non eum eſſe rationum hiſtoriam iſtam arvo ſacris codicis eliminantium vigorem, ut niſi aliunde fulciantur conſiſtere poſſint. Suppetunt verò etiam argumenta illam ita firmiter aſſerentia, ut mirum ſit ſupereſſe ampliùs quemquam qui dubium hic ei locum facere velit. Quod igitur primo loco dici ſolet, hiſtoriam iſtam à nonnullis veterum non agnoſci, Papiamque ejus authorem eſſe ab Euſebio ſcribi; id quod ad prius membrum oppoſitione aliorum qui eam agnoſcunt refellitur: quo ad poſterius verò ita, ut dicamus non ideo quidem illam non eſſe pro

ſcripturæ

ſcripturæ Apoſtolicæ parte agnoſcendam, quia Papias etiam ejus meminit, ſi modò de eadem muliere hic & apud Euſebium ſermo ſit, quod tamen non poteſt neceſſario concludi, ſed ideò olim pro ſuppoſititia habitam quia Papias quoque ejus tanquam traditionis à ſe demum proditæ meminiſſet. Quod verò ſecundo loco minus veriſimile videtur quibuſdam Dominum ſolum in templo cum muliere remanſiſſe, vix eget reſponſionis. Cùm dici potuerit ſolus remanſiſſe cum muliere reſpectu accuſatorum, licet turba quam ille docere cœperat, & complures alii nihilominus in templo eſſent, & aliàs legimus ſolum Dominum cum muliere Samaritana colloquutum. Non plus momenti habet etiam tertium de lectionis varietate. Nam lectionis varietas eſt in verbis non in rebus: quam cernere eſt in aliis etiam ſacræ ſcripturæ locis. Eveniſſe autem poteſt ex eo quia cùm Papias eandem traderet, & Papiæ etiam eſſe putaretur, ad illius exemplar omnia à quibuſdam revocarentur. Quanquam id totum perquam eſt exiguum, ut conferenti apparebit. Connexionem autem longe difficilius eſſet oſtendere expuncta hac hiſtoria. Cùm enim ultima capitis antecedentis particula contineat Phariſæorum inter ſe de Chriſto altercationem, ad quam progreſſus erat Johannes eorum quæ Chriſti concionem conſequuta erant relatione, non ſatis apparet cur è veſtigio ſubjungeret, *Rurſum ergo dixit eis*. Quod verò dici ſolet, quomodo potuerit dici Phariſæos ipſi dixiſſe qui egreſſi fuerant, id & ita poterit conciliari, ut dicamus alios fuiſſe iſtos Phariſæos qui turbæ fuerint immiſti quam Chriſtus alloqueretur, præter accuſatores qui erant egreſſi, & ita ut dicamus illos rurſum fuiſſe reverſos, cum Chriſtus rurſum ad docendum populum rediiſſet; unde eum accuſatione ſua importuna avocaverant. Ultimum eſt quod durum videatur & non alibi memoratum illum in terra ſcripſiſſe. Sed cur durum? ſi ut videbimus Domini propoſito accommodatum. Et ſunt etiam alia his non abſimilia rarius & fortè ſemel à Domino facta: de quibus non eſt amplius dicendi locus. Satius igitur eſt eam partem cum pluribus retinere: non ob ſtyli tantùm cum Apoſtolico convenientiam, & connexionem ea retenta priorum cum poſterioribus faciliorem, ſed etiam ob ipſius rei majeſtatem, & proceſſûs Domini qui divinum quid non humanum ſapit ac ſpirat auguſtam præſtantiam. Ac de verborum quidem connexione ſuo loco: rerum connexionem quod attinet, quid veriſimilius quàm Phariſæos necem Domini anhelantes, cùm vi aperta nihil profeciſſent, & conatus ſuos in irritum cecidiſſe vidiſſent, alia Dominum via fuiſſe aggreſſos, & circumſpexiſſe ſi quo juris alicujus prætextu illaqueari & in odium omnium vocari poſſet.

Verſ. 2. *Et diluculo.* Poſtridie videlicet feſti tabernaculorum. Narraturus hiſtoriam de accuſatione mulieris adulteræ à Phariſæis inſtituta, & abſolutione ejuſdem à Domino pronunciata, rem orditur à circumſtantia temporis, ac loci, itemque occaſionis quam ad accuſationem arripuerant explicatione. Ac tempus quidem fuit poſtridie feſti tabernaculorum diluculum: locus autem templum. Occaſio quòd Chriſtus cum diluculo ipſo ex monte olivarum rediiſſet in templum. *Totus populus venit ad eum* ex iis videlicet qui ad feſtum aliunde confluxerant, nec adhuc domum ſe contulerant, ſed iter eo die ſuſcepturi templum prius orandi cauſâ ingreſſi erant. Hi igitur videntes Dominum in templo, omnes confluunt ad eum. Ipſe verò *ſedens docebat eos*, puta de fide in ſe & via ad immortalitatem ducente.

Verſ. 3. *Adducunt autem ad eum.* Id eſt, cùm viderent populum ab ipſius ore pendere, & fruſtraneos fuiſſe pridianos conatus ſuos de illo comprehendendo, ægerrime ferrent, hanc technam commiſcuntur & arte Dominum aggrediuntur. Accedunt videlicet tanquam & ipſi erudiri cupientes in hoc caſu, ut ſcirent quod facto opus eſſet. Tota autem hæc hiſtoria ad tres partes revocari poteſt: accuſationem videlicet Phariſæorum, judicium Domini, & ea quæ ſunt conſequuta. Ad accuſationem refero non modum tantùm accuſationis, ſed & perſonas, tum accuſantium, tum rei. Et perſonæ quidem occuſantes fuerunt *Scribæ & Phariſæi* videlicet primores & ex ordine ſenatorio. Rea *mulier in adulterio deprehenſa*. In modo accuſationis primum eſt quod illam ad Dominum adduxerint, & *in medio* videlicet inter Dominum & populum ad quem ille concionabatur, vel etiam in medio templi ſtatuerint: ipſa velut ad tribunal Chriſti mulieris adductione ſignificantes ſe judicium iſtius rei ad Dominum deferre, & illi vel condemnandam vel abſolvendam permittere. Alterum verba quibus accuſarint. Tertium animus quo id fecerint.

Verſ. 4, 5. *Dicunt ei.* Verba accuſationis per ſe plana quibus ſententiam Domini exquirunt de iſta muliere. *Præceptorem* autem vocant, ut oſtendant ſe illi cognitionem rerum & prudentiam tribuere, ac ab ipſo inſtrui velle.

In lege autem. Sane Levit. 20. verſ. 10, ubi de pœna adulterorum agitur, in genere tantum dicitur, qui adulterium commiſerit cum uxore proximi ſui, morte moriturum adulterum & adulteram, nec exprimitur ſpecies mortis: ſed colligi ſolet ex pœna irrogari præcepta tam ei qui compreſſerit virginem alicui deſponſatam, quàm ipſi quæ ſe comprimi paſſa fuerit, nec clamaverit. Tales verò expreſſe Deuteron. 22. verſ. 24 lapidari jubentur tanquam adulteri. Et hoc genus pœnæ quaſi explicandi cauſa ſubjicitur eis quæ dicuntur ibidem verſ. 22, generaliter de pœna adulterantium.

Tu ergo quid dicis? Quaſi dicant; Habemus nos quidem inſtructionem à Moſe qui tales lapidari præcipit, ſed quia videmus te multa innovare & præcipere, tuam etiam ſententiam exquirimus, & cujus rei nobis author ſis, ſcire volumus.

Verſ. 6. *Hoc autem dicebant tentantes eum*, id eſt non animo probo & candido, aut diſcendi & informationis cupido, ſed animo perverſo & fraudulento.

Ut poſſent eum accuſare. Hac occaſione inhiantes ſi quà vocem aliquam ex ore Domini elicere poſſent, ut juris prætextu Dominum in eas inſidias præcipitarent quæ illis pridie non ſucceſſerant. Quod ſe facilius effecturos credebant quia res præſente populo agebatur, quem non videbatur Jeſus triſtiori ſententia à ſe alienaturus; ſed potiùs (cùm præſertim ad illum tanquam magiſtrum ſuum confluxiſſet) mitius aliquid in gratiam ipſius dicturus, atque ita contra triſtem Moſis legem dicens latus apertum hoſtibus præbiturus. Quia enim audiebant voces ex ore Domini prodeuntes miſericordiæ & beneficentiæ pleniſſimas, videbant etiam Dominum ſemper occaſione oblata populo benefacere, in eam ſpem adducebantur, fore ut hic etiam (niſi inconſtantiæ notam ſubire, atque ita populi mentes à ſe abalienare ſponte vellet) tale quid diceret quod Moſaicæ legis ſi non totalem relaxationem, certè mitigationem aliquam ſaperet. Quo protinus arrepto facile illum tanquam legis violatorem accuſare, atque ita primo quidem in invidiam vocare, deinde ad periculum vitæ adducere poterant. Interpretes nonnulli putant cornuto hic adverſarios ſyllogiſmo Dominum aggreſſos eſſe, ut utrumvis reſpondiſſet haberent cauſam ipſum criminandi: Inconſtantiæ quidem & levitatis, ſi miſericordiam erga peccatores profeſſus, & pœnitentiæ doctrinam ipſis annuncians, ſecundùm legem pronunciaſſet. Violationis verò legis, ſi in miſericordia ſibi conſtans non eſſe legi parendum dixiſſet. Licet autem fieri poſſit, illud etiam ipſos intendiſſe, veſimile tamen eſt hoc ſperaſſe, cum præſertim res apud populum ageretur, id quod iſta etiam verba inſinuant, *Tu ergo quid dicis?*

Jeſus autem incurvatus. Pertinet id ad alteram

hiſtoriæ particulam, judicium nempe Domini de iſta muliere, in quo divina Chriſti ſapientia eluceſcit. Videns enim proculdubio mentem ipſorum ſubdolam, & cruentis ipſorum manibus fœminam illam eripere, atque ita quod ſibi conſtaret facto oſtendere volens, ut vulpeculas iſtas ſuis ipſorum fraudibus caperet, nec ſtatim dat reſponſum, nec ejuſmodi quale ipſi ſperaverant. Sed primo quaſi non audiret quid dicerent vult à ſe judicii hujus invidiam amoliri. Deinde cùm inſtarent, reſponſionem ita temperat ut iſti confunderentur. *Incurvatus deorſum ſcribebat digito in terra.* Ut videlicet iſto ritu oſtenderet ſe aliis intentum & dictrictum eſſe, & præ ſe ferret aut ſe non audire, aut ſibi non vacare, certè non admodum quid illi dicerent curare; cùm præſertim jam ipſi ſententiam tuliſſent, & haberent judices qui cauſis ejuſmodi vacarent. Quæri hic ſolet ab interpretibus, primò quomodo in terra quæ ſolida fuerit, ſcribere potuerit, deinde quid ſcripſerit. Et illud quidem explicatu eſt facile, cùm potuerit dici ſcribere quia in terra figuras tantùm literarum digito duceret, etiamſi tandem illæ non conſpicerentur. Poſterius non item, quia & Euangeliſta tacet, & licet multi multa & varia hic ariolentur, talia tamen ſunt ut quam facile quis ipſis aſſenſum commodare velit, tam facilè alius rejicere poſſit. Nam quod nonnulli (ut alios allegorizantes & neſcio quid comminiſcentes hic præteream) dicunt iſta ipſa verba ſcripſiſſe quæ poſtea protulerit, eo ipſo refelluntur quod iterum ſcripſiſſe dicatur: non ſit autem veriſimile eadem quæ jam dixerat ſcripſiſſe, cùm illi quibus iſtud in mentem venerat, velint Dominum ideo ſcripſiſſe quia primò dicere noluerit. Dicendum igitur videtur ſimpliciter Dominum uſum geſtu hominum meditantium & ſuis cogitationibus intentorum, ac nihil eorum quæ dicerentur agerenturve curantium, ſive literarum aliquarum figuras pinxerit, ſive minus. Solent enim homines meditabundi intra ſe velut abditi & cogitationibus ſuis immerſi, vel literas pingere, vel qualeſquales figuras delineare, non quòd illis attendant, ſed ut melius quodammodo illis quæ mente coquunt vacare poſſint. Idem igitur hîc facit Dominus, ut oſtendat, rem illam quam illi tanti facerent, & quam ad ipſum commodiſſimè in ſuas caſſes perducendum ſe reperiſſe gaudebant, ſe non admodum curare, & oblatum ſibi ejus arbitrium minimè contra quàm illi ſperaverant arripere velle.

Verſ. 7. *Quum autem.* Antequam reſponſionem ipſam Domini indicet, primò quid illi fecerint videntes Dominum ſcribentem, explicat, id autem eſt quòd nihilominus Domino inſtabant. Nolebant enim ſibi tam commodam occaſionem eripi. Quare Dominus ne ſimpliciter ſubterfugere videatur, atque rurſum præbeat ipſis materiam criminandi, quaſi declinans invidiam animi ſenſa promere defugerit, reſpondet ipſis *Qui veſtrûm immunis eſt à peccato*, puta ſive ſpeciei ſive generis ejuſdem, id eſt non tantùm qui non eſt adulter, ſed etiam qui non tenetur æquè gravi peccato & damnatione digno. Aliàs enim quemlibet removeret à judicando.

Primus in eam jaciat lapidem. Teſtibus id injunctum erat (ut legitur Deut. 17. 7.) ut ipſi primò lapidem jacerent in eum qui lapidandus erat. Ex eo hîc occaſionem arripit Dominus, ut non caſſes tantùm illorum effugiat, ſed ipſos etiam irretiat. Cum enim neque contra legem quicquam dicere, atque ita ſe illorum accuſationibus opportunum præbere, & mulierem è manibus ipſorum eripere, atque ita verba ſua cum factis conſentanea eſſe oſtendere vellet, rei arbitrium ad illos defert. Quaſi dicat; Quid mihi importuna accuſatione iſta moleſti eſtis? Jam profeſſi eſtis vos ſcire quid ea de re Moſes ſanxerit: Quod ego non moveo. Sed ſi quid ego hic præterea ſentiam ſcire vultis, ego ita cenſeam, ut cùm teſtes ipſi ſitis, quandoquidem in actu ipſam deprehendiſſe dicitis, ſitque hoc etiam in lege conſtitutum, ut manus teſtium ſit prima in lapidando, inter vos etiam qui vel ab hoc ipſo vel etiam hujuſmodi ſcelere ſe ſcit immunem, primus lapidem in eam projiciat. Obiter nota, omni crimine vacare debere eos qui alios judicare volunt: ſatiuſque eſſe ut ii qui ſceleribus ſunt polluti judicio ſe abdicent, quàm ipſi propterea judicandi alios judicent. In criminibus tamen civilibus & quorum pœnâ ſecuritas publica continetur, ſatius eſt ea à peſſimo etiam magiſtratu puniri, quàm impunita relinqui.

Verſ. 8. *Et rurſum incurvatus.* Sive ut oſtenderet non tanti ſe quæſtionem hanc facere, ut ei diutius immorari & ab eo quod animo volvere præſeferebat abſtrahi propter illam pateretur, ſive potiùs ut ſpatium illis de reſponſione ſua cogitandi, atque ita ſenſim & ſine pudore ſeſe Domino ſubtrahendi præberet.

Verſ. 9. *Auditis autem his.* Sequuntur ea quæ judicium Domini conſequuta ſunt. Quorum primum eſt quod *à conſcientia redarguti*, quæ videlicet teſtaretur ſimilium peccatorum ipſos crimine teneri, ſingulatim alius poſt alium exibant, id eſt non agminatim, ſed ſenſim prout hunc vel illum prius tacitus conſcientiæ morſus ſubmovebat, *initio facto à ſenioribus* ſive ætate, ſive etiam dignitate ac officio, ſive utroque, *uſque ad ultimos*, qui cum viderent adeo ſibi non fidere eos qui ipſis præirent, ipſi quoque facile cedebant.

Et relictus eſt ſolus Jeſus & mulier, reſpectu accuſatorum videlicet. Conſtat enim ex verſic. 2, totum populum ad Dominum confluxiſſe in templum, Dominumque illum docuiſſe: nonniſi autem accuſatores exceſſerunt.

In medio ſive templi, ſive loco inter Dominum & turbam intermedio.

Verſ. 10. *Quum autem.* Alterum quod ſubſequutum illam Domini reſponſionem, videlicet cum muliere colloquium & ejus abſolutio.

Nemo te condemnavit? id eſt nemo profeſſus eſt ſe lapidem in te miſſurum, atque ita te ream peregit. Aliàs enim jam eo ipſo illam condemnaverant quod legem contra ipſam protulerant, & dignam ſupplicio dixerant.

Verſ. 11. *Nec ego te condemno.* Cùm igitur illi ceſſaverint in accuſatione, & ipſa fuga ſe non audere te ream peragere demonſtraverint, nec ego ſententiam contra te feram. *Vade, & ne amplius pecca.* Cùm dicit vade abſolvit eam. Cùm addit *ne amplius pecca*, commeritam fuiſſe pœnam inſinuat, & ſimul ad pœnitentiam hortatur, minitans quodammodo niſi reſipuerit.

Verſ. 12. *Rurſum ergo eis Jeſus loquutus eſt.* Incipit alia pars capitis. Colloquium videlicet Domini cum Judæis, quod quia eſt interciſum, ut in colloquiis fieri ſolet, multas particulas habet. Hoc autem verſiculo præſtantiam dignitatemque ſuam ob oculos ipſis ponit, ut illos ad ſe alliciat, & ad credendum in ſe adducat. Cæterum quibus relatio ſuperior de muliere adultera ſuſpecta eſt, non vident quomodo verſiculus hic cum antedentibus conjungi queat. Putant enim vocula *eis* Phariſæos deſignari, quia etiam illi ſequenti verſic. 13 obloquuti fuiſſe traduntur, hos verò exceſſiſſe illa hiſtoria dicat. Sed non animadvertunt nihilo melius nexum appariturum, etiamſi tota hæc hiſtoria expungatur. Cùm enim capite ſuperiori in eo deſierit, quomodo indignarentur Phariſæi quod famuli Jeſum non comprehendiſſent, adeo ut etiam inter ſe propter Dominum contenderint, nimis dilutum eſſe dicere, *Rurſum loquutus eſt eis.* Res tota expediri facile poterit, ſi dicamus vocula *eis* intelligi populum quem docere cœperat ſedens, ut vidimus verſ. 2. Quam Domini orationem quia interpellatione ſua interruperant Phariſæi, ideò Euangeliſta dicit *Rurſum*, id eſt poſtquam & Phariſæos amolitus eſt à ſe, orationis ad populum ſuæ interpellatores, & mulierem abſolvit.

Ego ſum lux illa mundi. Id eſt ego ſum doctor ille hominibus à Deo datus, qui pleniſſima rerum divinarum

vinarum notitiâ imbuam non unum aliquem hominem, aut urbis nationisve angulum, sed universum mundum. Comparat se soli: quod sicut Sol exoriens dispellit omnes tenebras & luce sua totum orbem illustrat, ita ille veniens in mundum dispulit omnes ignorantiæ voluntatis divinæ tenebras, & luce cognitionis ac scientiæ totum mundum illustravit. Quasi dicat; Id ego sum hominibus quod Sol est mundo: puta ratione officii & doctrinæ, ut diximus.

Qui sequitur me. Id est qui meam doctrinam recipit. Ex illa præstantia sui conclusionem educit ab utili, persistens in metaphora à luce sumta: etsi vocem lucis generaliter hic sumere videatur, non tam ad solem ipsum alludendo, quàm ad faces: quòd sicut faces sequi solemus in tenebris, ita Christum sequi, id est doctrinam ejus amplecti, & pro cynosura ac helice omnium actionum nostrarum habere debeamus.

Non ambulat in tenebris. Non est verendum ne in ignorantia versetur, & ubi pedem ulterius promoverit aberret, aut labatur & impingat. Occurrit cogitationi taciturnæ. Poterant enim dicere: quid hoc ad nos quod tu es lux mundi? cui id fini & bono dicitur à te? Addit igitur Dominus non temere id à se dici, & interesse ipsorum id scire, quia tantus fructus ex eo possit decerpi ab eo qui se voluerit sequi. Quo ipso classicum canit, & signum ad doctrinam suam amplectendam sustollit.

Sed habebit lumen vitæ. Id est cognitionem & scientiam quæ instruit ad vitam, puta æternam, eamque quodammodo parit, dum videlicet viam ad illam ducentem indicat & ostendit.

Vers. 13. *Pharisæi igitur.* Sive illi accusatores paulò pòst redierunt, & pudore absterso, ne penitus confusi à Domino viderentur, Domino rursus obloqui voluerunt; sive alii ab iis, & qui fortè inter turbam illam erant. Ut enim non omnes quotquot fuerunt Pharisæi fœminam illam adduxerunt, ita nihil absurdum est, si dicamus dum alii mulierem accusarent, alios turbæ fuisse immistos, & ad accusatores se tum non aggregasse. Sed postea ubi viderunt symmistas suos à Domino confusos templo excessisse, ne solidam Domino victoriam concessisse viderentur, excipiunt sermonem ipsius, proverbio ex usu vulgari petito Dominum revincere tentantes. Quasi dicant; Non est quod tibi nimium placeas istis quæ de te pleno ore prædicas. Ipse enim nosti testimonium ex ore proprio profectum non esse *verum*, id est idoneum, ratum, firmum, & cui tutò quivis acquiescere possit. (Aliàs enim potest aliquis etiam de se verum dicere, ideoque esse verum testimonium, sed non solet esse firmum & ratum.) Quare cùm & tu (puta ipse & solus) de teipso testeris, non potes id à nobis exigere ut testimonium tuum tanquam irrefragabilis authoritatis & fidei recipiamus.

Vers. 14. *Respondit Jesus & dixit eis.* Pharisæorum argumentum fuit tale: Qui de seipso testatur aliquid, ipsius testimonium non potest esse firmum. Atqui tu id facis. Ergo testimonium tuum non potest esse firmum. Respondet Christus dupliciter: Et primò quidem ad majorem, cùm ostendit illam non esse universalem, nec in se valere posse.

Etiamsi ego, Quasi dicat; Proverbium id cui vos innitimini, etiamsi aliàs verum sit, in mea tamen persona verum esse non potest, deberque testimonium meum pro rato & firmo haberi, etiamsi solus de me ipso testarer. Ratio est, *Quia scio unde venerim, & quò vadam.* Id est quia sum Deo conjunctissimus, & ut illius nomine ad vos veni, ita ad illum porrò rediturus sum. Quasi dicat; Ut enim licet Deo testari de seipso, & facile hic concesseritis omnes proverbium istud vestrum exceptionem pati: ita licet id etiam mihi qui sum ei proximus: nec potestis vos testimonio meo invaliditatem objicere. Vis rationis est in vocibus *unde venerim & quo vadam,* quibus summa personæ istius testantis dignitas & præstantia exprimitur. Vocula autem *scio*: idem valet atque si dixisset, Conscius mihi sum quis quantusque sim: longe videlicet major quàm ut authoritas dictorum meorum velut per se decidua, alterius alicujus hominis testimonio fulciri debeat: Veni enim à Deo Patre & ad illum redeo: illius sum legatus, imò filius, illi conjunctissimus imò proximus.

Vos autem nescitis. Quasi dicat; Ego quidem jure nitor isto, sed vos nihilominus fidem testimonio meo non adhibebitis scio, quia *nescitis* id est non vultis scire, *unde venerim & quo vadam*, id quod facile scire poteratis, non solùm ex miraculis & doctrina mea colligentes, sed etiam ex ore meo audientes.

Vers. 15. *Vos secundùm carnem judicatis.* Rationem affert ejus quod ultimo loco de ipsis asseruit. Quasi dicat; Ideo autem nescitis, quia *secundùm carnem judicatis*, id est, quia in sententia ferenda exteriora tantùm rei respicitis, non rem ipsam, neque rationem sed cupiditatem in consilium advocatis, & secundùm hujus non illius dictamen pronunciatis. Voces *secundùm carnem* & ad rem judicandam referri possunt, ut sensus sit, vos exteriora tantùm rei spectatis, seu qualis unaquæque res est secundùm carnem: & ad judicium, ut sensus sit, judicium vestrum carnale est, id est caro & cupiditas vestra judicia regit. *Judicatis* id est, sententiam fertis, pronunciatis, sed ita ut condemnetis. Sub generali enim ista enunciatione specialis hæc subintelligenda est: ideo me odistis & damnatis, quia ad me secundùm carnem attenditis.

Ego non judico quenquam. Ego autem id non facio, licet id jure meliori facere possem. Suum factum illorum facto opponit, ut ostendat quanto sit æquior eis quam ipsi ei. Quasi dicat; Vos id facitis quod vos non decet, quia tantùm corticem exteriorem rei intuemini. Ego verò qui vos intus & in cute novi, possemque de unoquoque vestrum pronunciare, non tamen id facio. Quia vero se ut testem hic considerat, ideo vox *judico* in significationem paulo à priori diversam videtur deflexa, quatenus videlicet testibus competere potest, qui judicare dicuntur, dum ea coram judicio de reo testantur secundùm quæ judices sententiam ferunt. Illis autem propriè vox ista competebat, quia illi judicum partes sibi arrogabant in sententia de Christo ferenda.

Vers. 16. *Quodsi etiam.* Rationem affert cur jure meliori ipsos judicare possit, id est hoc vel illud de ipsis pronunciare, atque ita ipsos damnare.

Quia solus non sum. Non possum in judicio ferendo decipi ut vos, *Non sum enim solus, sed ego & qui misit me*, id est quia mihi semper adest Pater, cujus ego instructionem & regimen ac judicium in omnibus sequor, cùm sim ipsius legatus, & ipsius ad vos nomine venerim.

Vers. 17. *Sed & in lege.* Redit eò unde paulùm propter vocem judicandi deflexerat, & ostendit, minorem etiam illius syllogismi, si sumatur ita ut ab illis proculdubio sumebatur, Tu solus de te ipso testaris, esse falsam. Connectitur autem cum superioribus hic versiculus ita: Ut autem judicium meum non potest esse non firmum, quia simul cum Patre judico, ita etiam testimonium. Non enim solus de me ipso testor, sed est alius testis omni exceptione major qui una mecum testatur. Jam autem *in lege vestra* id est quam vos tantopere jactatis, cujusque zelum simulatis. Emphasis. *Duorum hominum testimonium*, quanto magis meum, qui licet homo sim natus, sum tamen hominum numero propter meæ personæ amplitudinem eximendus: & patris mei, quem ne vos quidem dixeritis in comparationem aliquam cum ullo hominum venire posse.

Vers. 18. *Testor de me*, & voce, & miraculis, & vitæ integritate.

Et testatur de me qui misit me Pater, quatenus eam

mihi poteſtatem & ſapientiam tribuit, quam nonniſi à Deo eſſe quilibet cui modò ſinciput eſt ſanum fateri cogitur.

Verſ. 19. *Dicebant ergo ei.* Reſpondent Judæi Domino, ſed non ut aut refellant Domini dicta, quod facere non poterant, aut agnoſcant crimen, & pœnitentiam polliceantur, quod faciendum erat, ſed à perverſis ſperari non poterat: verùm quod homines malevoli ſolent, arrepto uno vocabulo carpunt Dominum, ut fidem dictorum ejus elevent. *Ubi eſt tuus ille Pater?* Quem nam tu nobis Patrem à quo miſſus es commemoras, cujus teſtimonium tanti vis fieri ut illi omnino acquieſcere debeamus? Apparet illos conjeciſſe non loqui Dominum de Joſepho, quem illi Patrem eſſe Domini credebant, aliàs enim facilè ipſum rejeciſſent: & quia audiverant antè à Chriſto, ac ægerrimè tulerant. Deum eſſe ipſius patrem, ideo tale quid iterum hic audire volunt à Domino, ut Categorica reſponſione à Jeſu audita, arrogantiæ ſimul & blaſphemiæ coram imperita plebe eum inſimulare, atque ita ipſam in illum irritare poſſent.

Neque me noſtis. Quaſi dicat; Quid hanc quæſtionem quaſi difficilem, & cui ſolvendæ ipſi non poſſitis ſufficere, movetis, cùm me ante oculos habeatis, quem *ſi noſſetis* id eſt ſi quis quantuſque ſim expenderetis, *Patrem quoque meum noſſetis*, facile tacente etiam me colligere poſſetis quem ego Patrem meum vocaverim. Sed mirum non eſt iſtiuſmodi vos quæſtiunculas movere. Et me enim non noſtis, & patrem meum, licèt noſſe poſſitis. Me cognoſcite & patrem meum cognoſcetis.

Verſ. 20. *Hæc verba loquutus eſt.* Quia licèt ſubobſcurior ſermo Chriſti, id tamen ſubindicabat quo aperte prolato Domino inſidias ſtruere volebant Phariſæi, ut indicet Chriſtum iſta & animo præſenti dixiſſe in loco celeberrimo, ubi ſumma erat frequentia hominum, ut par erat *in templo* & *in gazophylacio* ubi veriſimile eſt magnam hominum eleemoſynas conferentium multitudinem fuiſſe, nec tamen Phariſæos quicquam ipſi nocere potuiſſe, quod ſubindicatur eo ipſo cùm dicit *& nemo prehendit eum*, unde apparet fuiſſe qui vellent id facere. Cauſa *quia nondum venerat hora ejus.* Id eſt, tempus à Deo præſcriptum & deſtinatum.

Verſ. 21. *Dixit ergo.* Nempe cùm videret illos ardere deſiderio comprehendendi ſui, cujus inſinuandi cauſa verba verſiculi antecedentis interjecit Euangeliſta, ſimulque indicandi unde cauſam habuerit ea quæ ſtatim relaturus erat proferendi. *Iterum* poſt illa verba quæ paulò ante retulerat, & quæ ipſis bilem in naſum conciverant.

Ego vado. Nempe ad Patrem, in cœlum, ſed per mortem. Quaſi dicat; Fruſtra vos inſidias mihi tenditis, & de me comprehendendo capita confertis. Non eſt id in veſtra ſitum manu. Etſi fiet quidem quod conſtituiſtis. Occidar ego à vobis; ſed mortis iſtius finis erit abitus meus ad Patrem: nec tam veſtræ id opus erit voluntatis, quàm mei ipſius arbitrii. Sed malo id veſtro eveniet maximo. *Quæretis me* tum enim mei videndi deſiderio tenebimini, & me videre voletis, audientes videlicet me ad patrem abiiſſe, & tot ſignis ac prodigiis confirmari videntes. Sed fruſtra, *in peccato veſtro moriemini*, id eſt, non dignabor vos conſpectu meo, non conſpicietis me redivivum, atque ita habentes ob mei abſentiam quod perverſo cordi veſtro prætexatis, incredulitati ſceleribuſque veſtris relicti peribitis, nec ad frugem redibitis. *Peccati* voce vel incredulitatem intelligit, vel ſimpliciter improbitatem & omne ſcelus ut numerus ſingularis ponatur pro plurali, quod non eſt ſacris ſcriptoribus novum. *Quo ego vado* quia poterant dicere; Annon poſſumus te quoquo iveris conſequi? Quid igitur ais nos te fruſtra quæſituros? occupat Dominus, ut & ſupra, & negat illos poſſe ſe conſequi. Quaſi dicat; Ego quidem ipſe ad vos jam non redibo. Vos autem me ſubſequi non poteritis. Non eſt igitur quod ſperetis vos me poſtea viſuros, ac proinde non eſt etiam quod tantopere me interficere ſtudeatis, atque ita abitum iſtum à vobis meum quantum in vobis eſt acceleretis.

Verſ. 22. *Dicebant ergo Judæi.* Videlicet inter ſeſe. Superioris capitis 7 verſu 35 aliter loquuntur & aliam verborum Chriſti interpretationem afferunt.

Verſ. 23, 24. *Tunc dixit eis.* Sermo iſte Domini dupliciter cum antecedentibus connecti & explicari poteſt. Primò ſi dicamus, nullam hic à Domino rationem eorum quæ Phariſæi dixerunt haberi, ſed tacitè illorum verba tranſmitti, ac tantum inchoatum ſermonem continuari, & cauſam dictorum afferri, quo altius in animos ipſorum deſcenderet. Quaſi dicat; Hoc dico propterea, quia *vos ex inferis eſtis*, nil niſi terrena ſapitis, & terrena cogitatis. *Ego ſum de ſupernis*, è cœlo profectus ſum & cœleſtia ſpiro, ac tota vita mea ſpiritualis eſt. *Vos eſtis ex hoc mundo*, id eſt mundana tantum ſapitis & cogitatis. *Ego* autem *non ſum ex hoc mundo*, ſum quippe ex ſupernis. Unde non eſt ſperandum vos me recepturos atque ita iram Dei effugituros. Si verò ſecundùm veſtrum palatum eſſem, reciperetis me: nunc vero tam diſſidemus à nobis quàm terra diſtat à cœlo. Et hæc eſt cauſa cur dixi vos morituros in peccatis veſtris. Nam ſi velitis id effugere ne in peccatis veſtris moriamini, neceſſario vobis credendum eſt me eſſe id quod jam vobis dixi, mundi videlicet doctorem & Meſſiam ſeu Chriſtum. Jam autem non is eſt genius veſter ut id credere poſſitis. Non effugietis igitur iram cœleſtem, & ſupplicia incredulitati aliiſque peccatis veſtris deſtinata. Et hæc eſt prima reſponſionem hanc explicandi ratio. Ad quam neſcio annon & illud poſſit addi, quod interpretum quidam arbitrantur hic etiam ejus rationem reddi, cur dixerit illos non poſſe eò venire quò ipſe abiturus eſſet, quia videlicet non poſſint credere. Niſi fortè hoc etiam in vocibus *moriemini in peccatis veſtris*, includitur. Deinde poſſunt iſta verba ita accipi ut cauſam afferat cur illum ſugillaverint. Quaſi dicat; Non mirum eſt vos talia dicere, quia eſtis terreni, &c. Sed hac ratione ſequentia erunt ita connectenda: Et hæc etiam eſt cauſa cur dixerim vos morituros in peccatis veſtris. Hoc enim obſtat quominus credatis, quia tales eſtis. Jam autem neceſſe eſt quemlibet in peccatis ſuis mori qui non crediderit mihi. Niſi igitur credideritis *me eſſe*, videlicet lucem mundi, doctorem & magiſtrum verum, moriemini in peccatis veſtris.

Verſ. 25. *Dixerunt ergo ei.* Ut ſolent qui carpere tantum aliena dicta volunt, minime reſpondent ad ea quæ ipſis objecerat, ſed ex occaſione ultimorum verborum, cùm dixit, *niſi crediderit quod ego ſum*, quærunt ex Domino, *Tu quis es?* quid igitur tandem de te exiſtimare, & quem te eſſe ſcire debemus? indica nobis, ut credamus tibi. Si verba aſpicias bene videntur procedere. Nam de re longe maxima & unice neceſſaria interrogant. Præcedere enim fidem debet cognitio. Sed quia ſæpius id jam à Domino audierant, potiùs tergiverſantur & Dominum captant, quàm ex animo ſciſcitantur.

Tum dixit eis Jeſus. Quid reſponderit Dominus, & quomodo Græca verba reſponſionis ipſius vertenda ſint, variè explicatur ab interpretibus: ut videre eſt inprimis apud Bezam, annotatione ſuper hunc locum. Rectiſſima autem & ſcopo ac intentioni Domini accommodatiſſima eſt iſta quam defendit ipſe, in qua particulæ ὅ τι, diſtinguuntur, quarum illa ſit articulus poſtpoſitivus. Ea autem eſt talis *Id quod à principio dico vobis.* Quaſi dicat; Quid ex me iſtud exquiritis, quod jam dudum ex ore meo audiviſtis? Is ſum quem me vobis jam pridem dixi, videlicet me eſſe lucem mundi, magiſtrum & doctorem orbis. *A principio.* Videlicet non tantùm hujus colloquii vobiſcum,

cum, ſed etiam muneris & officii mei. Utitur autem præſenti *dico* loco præteriti *dixi*, ut indicet ſe in eo quod ſemel dixit adhuc perſiſtere.

Verſ. 26. *Multa habeo quæ de vobis.* Laboratur & de horum verborum nexu cum antecedentibus ac conſequentibus. Videtur autem is eſſe ipſorum ſenſus & connexio, quaſi dicat; Ego quidem qui ſim, jam pridem dixi vobis, & ſatis id conſtare poteſt vobis. Vos autem qui ſitis, ego taceo, licet interea multa poſſim de vobis & moribus veſtris dicere, imò etiam vos & condemnare. Sed vos quod in me carpatis & damnetis, non habetis. Nam quod ad prædicationem & doctrinam meam attinet, quam damnare ſoletis, *ille qui miſit me*, cujus authoritate & juſſu illam annuncio, & qui mihi hoc munus injunxit, *verax eſt.* Ego verò nihil dico niſi ex ipſius ore hauſtum ac auditum. Unde neceſſe eſt vera eſſe, ac omni reprehenſione vacare omnia verba & dicta mea. Maldonatus voculam *ſed* in verbis *ſed qui miſit me* accipit pro *nam*, hoc ſenſu; Haberem multa de vobis dicere & ob ea vos condemnare. Quod ſi facerem, jure meo facerem. Nam qui miſit me verax eſt. Ex quo ſequitur, me etiam vera dicere, quippe qui nihil dicam niſi quod à Patre audiverim. Verùm præterquam quod multa in iſta interpretatione adjicienda ſunt in ipſo textu ſubaudienda, durius eſt vocem *ſed* ſumi pro *nam*. Et non videtur Dominus iſta ex ore Patris audiviſſe quàlibus iſti moribus eſſent, ut fert iſta interpretatio, ſed potiùs videtur reſpicere ad illa quæ ab initio audivit à Patre, nempe doctrinam & legationem ſibi ab ipſo injunctam.

Verſ. 27. *Non cognoverunt.* Interjicit iſta Apoſtolus, ut indicet ex qua occaſione ſequentia verba Dominus protulit. Lectio hic eſt varia. Simpliciſſima autem iſta quam nobis exhibent plerique codices Græci, *Non cognoverunt eum loqui de Patre*, videlicet ſuo, id eſt Deo. Quaſi dicat; Cùm autem diceret veracem eſſe eum qui ipſum miſiſſet, unde colligi volebat ſua etiam dicta & judicia vera eſſe, non animadverterunt ipſum nomine mittentis iſtius Patrem ſuum id eſt Deum intellexiſſe.

Verſ. 28. *Dixit ergo eis.* Quaſi dicat; Cùm igitur Chriſtus videret, illos in iſtis verbis hærere, nec intellexiſſe de quo ipſis diceret, perrexit in ſermone ſuo, & ſubjecit ſequentia, explicationis & confirmationis antecedentium cauſâ.

Quum exaltaveritis. Quaſi dicat; Quod autem dixi, me ea demum loqui quæ ab eo qui miſit me id eſt à Patre audivi, id tum demum intelligetis & verum eſſe deprehendetis, quando me in crucem egeritis. Tum enim cognoſcetis me eſſe lucem mundi. Quo quid ſibi vellet velut explicaturus, ſubjungit, *& ex me ipſo nihil facere.* Faciendi verbo nunc utitur, cùm antea dicendi uſus eſſet, ex quo colligitur, tam late illud extendendum eſſe, ut etiam dicta & verba Domini comprehendat. Quaſi dicat; Nihil & dico & facio pro meo arbitrio & authoritate, *ſed prout docuit me Pater.* Hic rurſum pro voce faciendi ſubſtituit vocem loquendi. Unde patet, primariò ipſum reſpicere ad verba doctrinamque ſuam. Jam tum *cognituros* ait, quia cauſam ampliorem id cognoſcendi eſſent habituri. Quia enim non omnes crediderunt, non omnes etiam actu & reipſa cognoverunt. Ita enim late hic vox cognoſcendi ſumitur, ut fidem etiam ſuo gremio comprehendat. Omnes tamen habuerunt cauſam cognoſcendi, & quod conſequens erat credendi. Tribuitur autem id exaltationi ſeu morti Chriſti, non quod ſola mors Chriſti eſſet id effectura, ſed quod propter mortem Chriſti eſſet id futurum, ipſa quidem cognitionem & fidem iſtam adjuvante, iis verò quæ illam ſunt conſequuta, reſurrectione videlicet & glorificatione, eandem perficientibus. Referunt huc nonnulli miracula quæ Chriſto moriente & mortuo contigerunt. Verùm ut ea non excluſerim, quia propter inſignem excellentiam & novitatem ſuam neceſſe eſt illa cordatiorum animis hæſiſſe, ita videtur Chriſtus reſpicere potius ad ipſam mortem (quæ inſigne documentum erat doctrinam Domini non eſſe ab ipſo confictam) & quæ eam ſubſequuta eſt reſurrectionem ac glorificationem. Unde inferius cap. 12, eandem plane ſententiam ſic extulit ℣. 32, *Ego ſi exaltatus fuero à terra, omnes traham ad me ipſum.*

Verſ. 29. *Nam qui me miſit.* Quod dixerat ſe nonniſi ea loqui quæ Pater ipſum docuerat, nunc confirmat, tacitæ adverſariorum cogitationi occurrens. Poterant enim ita cogitare; Sit ita ſanè, docuerit te Pater; ſed quis nobis præſtabit, te non eſſe eorum oblitum, & nunc tibi relictum non errare. Quam proclivis eſt lapſus in iis quæ audimus, ſi ſoli tantùm memoriæ noſtræ fidamus? Non eſt id cogitandum, inquit Dominus. Nam *qui miſit me* id eſt Pater, *mecum eſt* id eſt ope ſua ſuccurrit mihi, me regit, & ſuggerit mihi omnia.

Non reliquit me ſolum, Non ita mihi munus hoc injunxit, ut me poſtea deſereret & mihi ipſi relinqueret. Cauſa & ratio; *quia ego quæ placita ſunt ei facio* id eſt ita ago ut in omnibus mandata ipſius exhauriam. Apparet hinc, utut Deus gratiâ ſuâ Chriſtum prævenerit, ſapientiâ eum divinâ imbuendo, & ſpiritûs ſancti donis cumulando, illum tamen conſtanti & nunquam interrupta pietate ac innocentia ſua favorem iſtum divinum retinuiſſe: quod etiam ex Cap. 15. verſ. 10 ejuſdem Euangeliſtæ diſcitur. *Facio* ad opera refer, & ad diligentiam in voluntate Dei annuncianda: *Semper* providens ne quid omittam aut ſubterfugiam quod ad ſalutem hominum faciat.

Verſ. 30. *Hæc ipſo loquente.* Cum audacia videlicet ejuſmodi & animi præſentia, ut licèt videret animos hoſtium ad ipſum comprehendendum intentos, id tamen nihilominus ageret quod ſui officii eſſet; quo accedebat quòd auditores operum ejus admirandorum recordarentur. Et hoc quidem de operibus puto addendum, quia non eſt veriſimile ſolum iſtum ſermonem tantum apud iſtos potuiſſe.

Multi crediderunt in eum. Eventus ſermonis Chriſti, quem & propterea addit, ut indicet quis fructus fuerit iſtius ſermonis ejus, & propterea quia præbuit cauſam ſequenti ſermoni Chriſti, adeoque colloquio ipſius cum adverſariis ſuis. Dicit autem *multi*, ut doceat in ea turba fuiſſe etiam eos qui non crederent, & quidem credentibus non pauciores.

Verſ. 31. *Dicebat ergo*, Cùm animadveret multos credidiſſe. *Iis Judæis qui crediderant ipſi* id eſt qui ipſum pro Meſſia, doctrinam verò ejus pro divina & cœleſti receperunt eique aſſenſi fuerunt. Additur id propterea quia non omnes quos tunc alloquebatur in eum crediderant, & ii qui crediderant immiſti erant infidelibus, ut appareret ad quos ex illa turba quæ ipſum audiebat iſta Chriſti verba pertinerent. Interim Chriſtus generaliter omnes alloquebatur, verba concipiens ita, ut licèt illi qui crediderant ad ſe tantùm illa pertinere conjicerent, & infideles tamen illa ad ſe trahere poſſent: hoc ſenſu; ſi vos doctrinam meam receperitis, ita ut in ea permaneatis. Quaſi dicat; Et Chriſtus quidem videns animos eorum qui in ſe crediderant, ad illos potiſſimùm ſermonem ſuum dirigebat, licèt multi etiam qui non crediderant, ad ſe eum applicare poſſent. Hortatur autem eos ad conſtantiam, propoſito præmio & fructu incomparabili. Admonitio ipſa exprimitur iſto verſiculo, *Si vos manſeritis in ſermone meo*, id eſt, ſi conſtanter mihi adhæſeritis, nec ulla ratione à præceptis meis vos avocari paſſi fueritis; *vere diſcipuli mei eritis*, revera id eritis quod nunc præ vobis fertis, quodque diſcipuli nomine ſignificatur. Quaſi dicat; Nunc quidem nomen inter meos diſcipulos eſtis profeſſi, ſed ſi id quod profeſſi eſtis reipſa eſſe vultis,

oportet vos ita ſermoni meo aſſueſcere ut illius ductum ſemper ſequamini, imò ut ille in vobis habitet voſque regat in omnibus actionibus veſtris. Is enim eſt verè diſcipulus Chriſti, qui ſine cunctatione & tergiverſatione dictamen præceptorum Chriſti ſequitur, & infracto animi robore omnia quæ ſibi ab ipſo imponuntur perfert. Qui verò eſt inconſtans, & gradum citò revocat, aut etiam interjungit, vix diſcipuli nomen meretur.

Verſ. 32. *Et cognoſcetis veritatem.* Hæc verba quidam explicant ita ut per Hebraiſmum id ſignificent quod experiemini verum eſſe quod dico. Sed altius quid & auguſtius hic à Domino exprimi videtur. Fructus videlicet promanans ex conſtantia in fide. Quaſi dicat; Et ſubinde cognoſcetis uberius quæ nunc leviter intelligitis, quantaque in mea doctrina myſteria lateant plenius videbitis, quæ vos mirum in modum recreabunt. Neque enim ob temporis brevitatem, & eorum quæ ex ore Chriſti hactenus audiverant paucitatem, poterant aut præſtantiam promiſſorum Chriſti, aut divinitatem præceptorum, aut ipſius denique perſonæ majeſtatem pernoſcere; cùm ſciamus illos etiam qui ab ipſo initio prædicationis Chriſti lateri ipſius adhæſerunt multa poſt aſcenſum Domini didiciſſe: quanto plura verò his diſcenda & cognoſcenda erant, qui pauciſſima ex ore Domini hauſerant. Veritatis autem nomine doctrinam ſuam intelligit, ſeu Euangelium: quomodo etiam hæc vox uſurpatur ſuperius cap. 1.

Et veritas id eſt doctrina mea, *vos in libertatem vindicabit*, id eſt eximet vos ſervitute peccati & mortis: de qua poſteriori potiùs loquitur, licèt de illa videatur loqui, ſi verſ. 34 reſpicias, ſed hæc conſequenter tantùm hic includi videtur. Aliàs enim omiſiſſet fructum præcipuum; quod non eſt veriſimile. Porrò veritas liberat, quatenus vires confert & largitur, ut vincula ſervitutis iſtius diſrumpamus. Unde etiam Euangelium virtus Dei vocatur. Rom. 1. Jus autem nobis largitur ad vitam æternam & remiſſionem peccatorum conſequendam, quod unicuique robur addit ad excutiendam tyrannidem peccati & mortis.

Verſ. 33. *Reſponderunt ei.* Videlicet Judæi increduli, quibus immiſtos fuiſſe diximus fideles. Illi putantes ad ſe hunc ſermonem dirigi, nec ſcopum ipſius attendentes, more ſuo carpunt Dominum: & primò quia gens erat libertati aſſueta, imò omnis jugi humani impatiens, moleſte ferunt ultima Chriſti verba, quibus aſſeruit, ſuos demum diſcipulos verè liberos futuros, ſubindicans reliquos omnes eſſe ſervos. Argumentum illorum tale eſt; Qui nulli unquam ſerviverunt, de illis dici non poteſt illos in libertatem vindicari debere. At nos nemini unquam ſervivimus Ergo. Major propoſitio deeſt. Minor cum ſua probatione, quod videlicet ſemen Abrahæ eſſent, & concluſio, hoc verſiculo comprehenduntur. Porrò quod ad minorem attinet, in illa cùm ſe nemini ſerviviſſe aſſerunt, vel mentiti ſunt, ſi de ſervitute publica accipias; & tum enim Romanorum ſervi erant, ut illam ſervitutem Ægyptiacam & Babylonicam omittamus: vel de ſervili conditione privata erit accipienda. Quaſi dicant; Nos quos hic videmus nemini unquam ſervivimus, puta ſervitutem privatam.

Verſ. 34. *Reſpondit eis Jeſus.* Ad argumentum adverſariorum reſpondet per diſtinctionem ſervitutis, quæ & civilis eſt & moralis: & quia propoſitio principalis tum demum vera eſt ſi de qualibet ſervitute accipiatur, deſcendit ad minorem, quæ proſyllogiſmo tali fulciebatur: Qui eſt ſemen Abrahæ ille nemini ſerviit, ſervitutem puta privatam. Nos ſumus ſemen Abrahæ. Ergo. Et reſpondet ad utramque præmiſſarum; & primò quidem ad majorem, oſtendens illam eſſe falſam ſi de ſervitute morali accipiatur: quia etiam ſemen Abrahæ peccare poſſit. Qui verò committit peccatum, ſervus eſt peccati & mancipium, ita ut conditionem & conſequens illius ſubire cogatur, nempe mortem. Quare vult dicere, Etiamſi tandem ſemen Abrahæ ſitis, ſervili conditione vos eximere non poteſtis. Licet enim non ſerviviſtis ſervitutem civilem & privatam, eſtis tamen ſervi peccati, ejuſque maximi; nam me trucidare vultis innocentem, imò & cæterorum complurium.

Verſ. 35. *Servus autem.* Ne dicerent; ſi igitur de iſta ſervitute loqueris, non multum pugnabimus. At quid intereſt ab iſta ſervitute liberari, quantumve iſtud bonum eſt quod tui ſectatoribus polliceris? Ideo explicat conditionem hujus ſervitutis, ex quo conſpicitur permultum intereſſe ab iſta ſervitute vindicari. Conditio iſta ſervilis eſt in eo, quod *ſervus* id eſt mancipium, *non maneat in domo perpetuò*, id eſt excludi poſſit quando patrifamilias collibuerit, nec aut jus aut ſpem ullam firmam in domo illa permanendi, id eſt hæreditatem illius cernendi habeat. Uſurpat videlicet ſervi nomen in alia ſignificatione quàm aliàs ſolet, cùm homines ſervi Dei vocantur. Nam de cujus domo loquitur? de Dei. Atqui hujus reſpectu quilibet homo aliàs ſervus eſt. Imò ſervis peculiariter Dei promittitur illos habitaturos in æternum cum ipſo. Servum igitur vocat qui eſt peccati vinculis irretitus, quòd ſit eo loco & conditione apud Deum quo mancipia apud heros ſuos, quæ exigi pro libitu ab illis quocunque tandem velint poſſunt.

Filius autem Conditioni ſervili opponit conditionem filialem, ex qua vult colligi, quantopere interſit in numero filiorum Dei cenſeri, adeoque ſervitute ſpirituali eximi.

Manet perpetuò à nullo excludi poteſt, quia habet jus hæreditatis illius domûs adeundæ utpote filius herilis. Cæterum ita loquitur ambigue, ut videatur de quovis filio verba facere; ſed ſequentia oſtendunt à generali ſignificatione ad ſpecialem ipſum deſcendere. Vult dicere; Quare & vos, ſi tantum bonum conſequi vultis, in id incumbite quò filiorum numero adſcribamini. Quod non alia ratione aſſequemini quàm ſi in me credideritis qui principem locum inter filios Dei habeo, imò omnibus in me credentibus jus iſtud adoptionis conferre poſſum: quod ſequenti verſiculo explicat apertius.

Deſunt non pauca.

Verſ. 46. *Quis ex vobis.* Quia ſimplicem verſiculi ſuperioris aſſertionem, quòd veritatem diceret in dubium vocare, & ita cogitare poterant; Undenam conſtare poterit, aut quibus id argumentis probabitur quod tam audaciter aſſeritur? Ideo comprobat id hoc verſiculo, & ſimul nullam in ſe doctrinaque ſua cauſam eſſe oſtendit quod ſibi non crederent. Quod quidem ita proponit, ut antecedente tantùm ex quo ſequitur illum vera dicere, poſito, reticeat ipſam concluſionem, & loco ejus inferat id quod ex ea ſequitur. Sunt itaque hic duo quaſi Syllogiſmi incluſi. Prior eſt: ſi non dico veritatem, poteritis me convincere. Atqui non poteſtis me convincere. Ergo veritatem dico. Connexum reticetur, ſicut & concluſio. Vis autem illius eſt maxima: neque enim fieri poteſt quin ſi quis doctrinam aliquam ipſe confingeret, & pro divina venditaret, idque tempore longo, nec uno in loco, & coram pluribus faceret; in omnibus ſuis dictis ſibi conſtaret, nec contrarium iis quæ antea dixit poſtea effutiret: deinde ut iis eſſet moribus qui à nemine culpari & reprehendi poſſent. Quin ut doctrinam aliquam à ſe confictam pro divina hominibus obtrudere, maximæ improbitatis ſit argumentum: non juvat autem gratis improbum eſſe; fieri non poteſt quin ejuſmodi homo cupiditatibus ſuis obſequatur, & voluptatum, avaritiæ, ambitionis, ex iiſque pullulantium ſcelerum ſit mancipium. Aſſumtio ſeu antecedens eſt, *Quis ex vobis arguit me de peccato?* Id eſt, nemo. Negationi enim æquipollet iſta interrogatio, & vim habet majorem quàm ſi fuiſſet prolata ſimpliciter.

Arguit id eſt arguere poteſt, convincet. Præſens pro futuro.

De peccato. Peccati vox tam latè ſumitur hic ut mendacium etiam complectatur. Ut ex oppoſitione, *ſi autem veritatem dico* patet. Quaſi dicat; Vos ipſi licet mihi ſitis adeò infenſi ut ſanguinem meum ſitiatis,

tis, dicite mihi, quidnam ejusmodi aut in doctrina mea deprehendistis, cui mendacium, aut in vita & moribus, cui crimen ac scelus aliquod meritò objici possit. En vos provoco, à vobis convinci volo. Non parcetis enim scio mihi, neque dissimulabitis, si quid ejusmodi in me conspicitis. Quod si id non poteritis, agnoscite igitur non dolis ac fraudibus me grassari, & mendacio credulitati vestræ illudere, sed rem dicere & veritatis viam secare.

Si veritatem dico. Illatio ex superiori conclusione, loco ipsius conclusionis posita: ex qua Syllogismus posterior talis emergit: Si veritatem dico, nulla est in me causa quod mihi non credatis. Atqui veritatem dico. Ergo.

Quare non creditis mihi? Id est, alibi quam in me sit oportet causa incredulitatis vestræ, quòd sermonem meum rejicitis.

Vers. 47. *Qui ex Deo est.* Postquam ostendit non esse in se doctrinave sua causam incredulitatis, probat causam esse in ipsis, quia videlicet non essent ex Deo. Argumentum hujus loci est tale: Si qui est ex Deo, verbo Dei audit, incredulitatis vestræ causa est id quòd non estis ex Deo. Atqui prius verum. Ergo & posterius. Neque enim aut id nunc erat in quæstione num essent ex Deo, aut etiam num audirent: sed ut versiculus antecedens indicat, cùm in Christo nulla esset causa incredulitatis ipsorum, cur nihilominus non crederent. Quare qui alterutram ex illis conclusionem hujus loci esse volunt, non assequuntur scopum verborum Domini. Et illi quidem qui hoc quod ipsa verba præ se ferre videntur probari volunt, nempe illos non audire quia non sint ex Deo, non animadvertunt hac ratione probatum iri obscurum per æque obscurum. Isti vero qui hoc tantùm volunt concludi, illos non esse ex Deo, cùm verbis *propterea* & *quia* revinciuntur, tum versiculo antecedente, qui apertè indicat integram propositionem istam hic concludi, *propterea vos non auditis quia non estis ex Deo*: nec esse hic syllogismum Categoricum ut vulgò creditur, sed hypotheticum. Jam videlicet probaverat id versic. 44 illos non esse ex Deo, cùm docuerat illos esse ex Patre Diabolo; ideo hic istud quasi pro concesso sumit; etsi negari etiam non possit, hac quoque ratione istud ab effectu probari posse. Sed non is est scopus orationis Dominicæ.

Cæterum quod ad voces attinet, *ex Deo esse* est ex illo velut originem trahere, ut sis ejus voluntati conformis, & cupias id quod Deus cupit. Et hæc est illa filiatio Dei imperfectior, quæ fidem etiam in Christum præcedit, qua ex Deo esse dicitur is qui naturali probitate sua in id propendet quod rectum & honestum est, quodque Deo placet.

Qui ex Deo est, id est qui Deo originem suam debet, qui Deum pro patre agnoscit, mentem ipsius menti conformem habens, & eò sponte propendens quod Deo placet. Quemadmodum supra vidimus, illum pro patre habere Diabolum qui cupiditates ipsius explet.

Verba Dei audit. Id est libenter auscultat illa quæ à Deo proficiscuntur quæ ipsi placent, atque porrò illa recipit & amplectitur. Audire hic non est tantùm aures ad alicujus sermonem arrigere, sed etiam illum approbare, animo recondere, & factis exprimere.

Vers. 48. *Respondérunt* &c. Quia illos non semel hac oratione Dominus redarguit, dum eos ex patre Diabolo esse asseruit, & non esse ex Deo, ac cupiditates Diaboli explere; ideò cùm non haberent quid istis jure responderent, mentem verò mutare nollent, ad convicia descendunt, & Samaritanum ac dæmoniacum Dominum appellant.

Nonne bene dicimus. Talia cùm de nobis loquaris, qui sumus Dei & Abrahami filii, qui legem Domini custodimus. Quomodo autem Dominum dixerint Samaritanum, non exprimitur. Sed fieri potest illos hac voce usos sæpius, ad conflandam Domino invidiam, & docendum, illum non esse verum Dei cultorem, sed simulare tantùm & præ se id ferre: Ut Samaritani nomen, in religionis, non verò natalium (quod quidam opinati sunt illos dixisse, quia Galilæa esset Samariæ contermina) opprobrium, ipsi tribuerent. Velut si hodie diceres aliquem Turcam, Judæum, qui tibi circa religionem errare videtur. Cùm enim Samaritæ essent ex gente Cuthæorum, & nihilominus pro Judæis censeri vellent, non ferebant id Judæi, ideoque neque ad societatem templi Jerosolymitani admissi sunt ab ipsis. Unde postea illis templum Jerosolymitano simile Sanaballates in monte Garizim ædificavit. Ad quod quia multi ex veris Judæis transfugerant, inde crevit majus erga Samaritas odium, & Samaritani cognomen adeo exosum fuit olim apud Judæos, atque hodie apud Christianos hæretici.

Et dæmonium habes. Diaboli id instinctu & impulsu loqueris. Idem legimus objectum Domino c. 7. v. 20.

Vers. 49. *Respondit Jesus.* Modestissima simul & prudentissima responsio Christi. Neque enim aut commovetur convicio tanto, aut etiam dicit quod dicere meritò poterat: Ego vobis utrumque horum jure meliori objicere possum; quod juberet nunc alicui nostrum in casu simili splendida bilis. Sed simpliciter tantùm ostendit, primò injuriâ sibi id objici, deinde graviter eos isto convicio peccasse. Subticet autem de cognomine Samaritani, quia cùm ad posterius respondet, istud etiam à se amolitur.

Ego dæmonium non habeo. Injuriâ id mihi objicitis.

Sed honoro patrem meum. Ratio ab effectu, qua ostendit se dæmonium non habere. Neque enim fieri potest, ut is qui honorat Deum, sit instrumentum Diaboli, qui est hostis Dei.

Et vos inhonorastis me. Graviter peccastis convicio isto me proscindentes. Honorare enim me, proterea quia ego Deum ipsum honoro, debebatis.

Vers. 50. *Ego verò non quæro gloriam.* Quia iterum objicere poterant; Apparet te gloriæ cupiditate teneri, quòd non potes verba nostra ferre; occurrit Dominus & ostendit non sua sed illorum causa se id dicere. Quasi dicat; Quod quidem factum vestrum non ideo dolet mihi quia gloriam meam quæram, & doctrina mea os populi mereri cupiam, sed vestri causâ, ne vos pœnam eamque atrocissimam incuratis. *Est* enim *alius*, nempe Deus, pater meus, *qui quærat* gloriam puta meam, vult doctrinam meam à vobis recipi, ac me honorari.

Et judicet, id est injuriam meam vindicet, puniatque eos qui me contumeliâ afficiunt. Quod vobis etiam metuendum est, nisi resipiscatis, & ad me convertamini.

Vers. 51. *Amèn amen dico vobis.* Verba ista dupliciter accipi possunt. Primò, ut dicamus Dominum ex abrupto redire eò unde fuerat digressus, propositum videlicet suum principale, ut doceat quanti sit faciendus, & quanta commoda sint ei exspectanda, qui se pro doctore & magistro receperit. Deinde ut dicamus causam in illis afferri eorum quæ ultimo loco versiculi antecedentis dicta sunt, nempe habere se eum qui suam gloriam quærat, videlicet Deum. Si enim tantus est, ut qui sermonem ipsius servaverit, non sit periturus; non mirum est Deum gloriam ipsius quærere. Sed illud verisimilius est, quòd videlicet redeat eò unde ipsum interlocutiones adversariorum avocaverant. Quanquam simul etiam ostendat, se non esse dæmoniacum, neque contumeliâ ejusmodi affici se debuisse. Firmiter enim utrumque horum ex eo concluditur, si tanta manet utilitas discipulum & sectatorem suum.

Si quis sermonem meum servaverit. Id est si quis præceptis meis obsequutus fuerit, & promissis fidem adhibuerit. Servandi vox præcepta maxime respicit, sed tamen ita ut promissis fides habeatur. Tum enim verè servatur Christi sermo cùm & præcepta ipsius factis exprimuntur, & promissa fide exspectantur.

Mortem non conspiciet. Id est hunc fructum reporta-

bit, ut liber sit ab interitu: vel ut sup. cap. 6. 50, mortem nunquam videbit. Mortis nomine intelligitur hic ea quæ verum interitum afferat, id quod nomen mortis triste propriè significat. Neque enim mors illa temporaria quæ ita vitam hanc perdit ut Spiritus interea noster conservetur, verus est interitus & perditio. Jam *videre* hoc loco per Hebraismum idem est quod experiri, ideoque in ejus locum substituunt Judæi vocem gustandi ℣. 52, *mortem non gustabit in æternum.* Ita dicitur *non videbit regnum Dei* id est non ingredietur: & Psal. 16, quod repetitur Act. 2, *Non dabis sanctum tuum videre corruptionem,* id est revera corrumpi: & mox, *neque caro ejus vidit corruptionem* id est sensit, experta est, non evenit illi corruptio.

In æternum id est nunquam.

Vers. 52. *Dixerunt ergo ei.* Talia cùm dici audirent à Domino, nec frangere pervicacem animum vellent, nihil autem haberent quod regerere Domino possent, ad furias properant. *Nunc cognovimus* id est, Nunc tuo jumento malum tibi arcessivisti, & argumentum ipse nobis certissimum suppeditasti ejus quod tibi objeceramus, nempe quòd dæmon te regat & velut insideat. Argumentum faciunt tale: Qui se majorem facit Abrahamo & prophetis ille dæmonium habet. Atqui tu talis es. Ergò. Adjungunt verò Abrahamo prophetas, ut res sit tanto invidiosior, & speciosius coram populo Dominum criminarentur. Deinde repetito Christi sermone rem adhuc magis exaggerant, innuentes ipsum non se tantùm sed cultores etiam suos Abrahamo & prophetis anteponere. Quasi dicant; Magnum quidem esset deliramentum, & à dæmone agitati hominis non leve documentum, tantis viris se tantùm ipsum præponere. At tu etiam discipulos tuos illis anteponis, dum illos mortem non gustaturos pronuncias. Atqui *Abraham mortuus est & prophetæ.* Hîc latet ratio consequentis prosyllogismi quo minor probatur, quæ talis est: Qui mortem non gustaturos ait cultores suos, is se anteponit Abrahamo & prophetis, Atqui tu talis es. Ergò.

Vers. 53. *Num tu major.* Ut rem tanto magis exaggerent, & ejus indignitatem iis qui audiebant ostendant, insistunt rei, addentes *Patre nostro.* Quasi dicant; Utut tu negas nos ipsius liberos esse, ille tamen Pater noster est.

Et prophetæ Anacoluthon. Pro *& prophetis qui mortui sunt.* Hebraismus. Minus enim accurati sunt in ejusmodi locutionibus Hebræi: & sæpe antecedens sine relativo ponunt.

Quem tu teipsum facis? id est, quid tibi arrogas, & de teipso tibi persuades ac imaginaris. Conclusio nova: cùm illa debuerit esse, Ergo dæmonium habes: cui probandæ sunt adducta illa de Abrahamo & prophetis. Sed ipsi quasi illo jam probato interrogationis ansam ex assumtione quærunt. Quodsi igitur te prophetis & Abrahamo majorem putas, quid tandem de teipso sentis, quid tibi arrogas?

Vers. 54. *Respondit Jesus.* In superiori argumentatione duæ quæstiones fuerant, & velut conclusiones. Prima quòd haberet dæmonium. Altera quòd sibi tantum arrogaret. Ad utrumque respondet hic Dominus, & prius quidem ad posterius, ostendens captionem esse in hac interrogatione ipsorum. Licèt enim unam rem continere videatur, revera tamen continet duas. Ita enim quantus esset Jesus quærebant, ut innuerent Jesum ipsum id sibi arrogare. Cùm igitur simpliciter respondere hîc non posset, Christus ita sermonem suum temperat, ut & neget seipsum quicquam arrogare sibi, & licet reticere videatur, nihilominus innuat simul quanta sit, alio eoque omni exceptione majore teste, dignitas & præstantia sua.

Si ego glorifico. Id est, Si mea tantùm sententia, sine alio teste & authore, quicquam mihi arrogo, & meipsum laudo ac effero, meamve præstantiam deprædico: *gloria mea nihil est,* laus ista & gloria mea quam mihi tribuo, nulla est, falsa est. *Est pater meus.* Quasi dicat; Sed non ita est, non ipse mihi quicquam sponte tribuo. Proinde gloria mea non est nihil. Habet enim testem omni exceptione majorem, & contra quem ne hiscere quidem audebitis, cùm etiam illum Deum vestrum esse jactetis, & illo gloriemini. Glorificabat autem Pater filium, quatenus ut diximus testabatur operibus illis stupendis, cùm illa per ipsum & cum ipso ederet, ipsum esse filium suum dilectum. Verba *quem vos dicitis Deum vestrum,* addita sunt, ut ostendatur testem istum omni exceptione esse majorem, & simul occasio sternatur sequenti objurgationi. Eo enim ipso quia Patrem dicebant suum esse Deum, id est, pro Deo & benefactore suo agnoscebant, illo nitebantur & gloriabantur, non poterant non testimonium ipsius amplecti & recipere. Quia verò utut illi Deo gloriarentur, non tamen illum agnoscebant, ideo non dicit, qui vester Deus est, sed, quem vos dicitis Deum vestrum esse, id quod statim objiciet ipsis.

Vers. 55. *Sed non nostis.* Id est, sed frustra id vobis arrogatis. Postquam ipsorum interrogationis impetum declinavit, retundit etiam ipsos. Quasi dicat; Quod quidem vos potius falso vobis arrogatis, cùm nec Deum curetis, nec quæ sit voluntas ipsius à me discere velitis. Non noverant videlicet Deum, vel quia simpliciter non curabant, vel quia voluntatem ipsius à Christo discere nolebant.

Ego verò ipsum. Occurrit tacitæ illorum cogitationi, quia poterant dicere: Quid verò tu? etiam de te idem dici potest. Negat id Dominus, & asserit contrarium, assertionemque istam exaggerat à contrario, *& si dixero me eum non nosse.* Quasi dicat; In quo quidem adeò nihil mihi falsi arrogo & vendico, ut si contrarium dixerim, sim futurus *vestri similis mendax,* qui non in hoc tantùm mendaces estis quòd Patrem Deum vestrum jactetis, quem tamen nòn nostis, sed etiam quòd me dæmonium habere dicitis, qui Patrem honoro.

Sed eum novi. Rem eandem amplificat. Quasi dicat; Sed ut nemo id mihi objicere potest, ita nec ego contrarium dixero, ut qui mihi optime sim conscius quod illum noverim. Quod vel explicat in sequentibus, *& sermonem ejus servo,* ut particula *&* sumatur pro *id est,* vel confirmat, qua ratione sumetur pro *nam.*

Vers. 56. *Abraham pater.* Absoluta una parte dissertationis adversariorum, interrogatione videlicet cornuta, transit ad alteram, refutationem videlicet illorum argumenti. In qua ita versatur, ut assumtionem quidem illam, quatenus in ea continetur ipsum Abrahamo esse majorem, tacite neget. Quæ sola eminentiæ Christi præ Abrahamo comprobatione funditus evertitur, sicut contrario ejus nitebatur. Porrò verba ista dupliciter accipi possunt. Primò in modo indicandi, prout vulgò solet, ut effectus hîc aliquis absolutè tribuatur Abrahamo, ex quo necessariò consequatur illum esse Christo minorem. *Exultavit ut videret* id est cum magno gaudio affectavit & desideravit videre, summo in id studio & exspectatione propendebat, pro magna felicitatis parte ponebat videre. Solemus videlicet rem aliquam magnam exspectantes, spem ejus lætitia quadam præcipere.

Diem meum id est tempus meæ in terris conversationis & prædicationis. Hoc enim tempus alicujus dicitur quo ille floret, quodque sibi præclaris facinoribus suis velut vindicat.

Et vidit, tanquam propheta, videlicet in spiritu, habens id revelatum sibi per Spiritum sanctum à Deo. Propter quam rationem prophetæ in Sacris Literis *videntes* appellantur. Nam quod quidam fide vidisse interpretantur, eo ipso tollitur, quia visionem istam necesse est omnino fidem præcessisse. Quomodo enim videre gestiret, nisi futurum credidisset

disset atque fidem habuisset, ac proinde etiam ipsa fide velut vidisset? Quodsi eo ipso quòd gestivit videre jam fide vidit & tamen videre desideravit, negari non potest, postquam vidisse etiam & hujus sui desiderii compos exstitisse postea asseritur, excellentiori eum & perfectiori aliqua ratione vidisse. Ea autem est quòd Spiritus Dei in ipso tanquam propheta inhabitans, diem istum Domini in imagine & figura aliqua ipsi ostenderit & exhibuerit. Sed deinde possunt ista verba ex proprietate idiomatis Hebraici ita accipi acsi essent modi conjunctivi. Cùm enim Hebræi nonnisi indicativi præteritum habeant, illo pro præteritis omnium modorum uti coguntur. Sed & Græci aoristis indicativi sine particula ἂν quales hic sunt, pro imperfectis & plusquam perfectis subjunctivi non rarò utuntur. Quasi dicat; Abraham pater vester exultasset ut videret diem meum, & si videret utique gavisus esset. Hujus interpretationis rationem vide cùm alibi apud nostros, tum etiam Defensione animadversionum in assertiones Posnan. cap. 9. pagina 268 & 269. Quanquam autem prior nihil in se contineat absurdi, & fieri id potuerit, hæc tamen videtur illi ob hoc ipsum præferenda, quia non est verisimile Christum de re tanta sine scriptura pronunciaturum fuisse, inter hostes suos præsertim. Nulla enim exstat ejus rei nota in sacris codicibus qui ad manus nostras pervenerunt. Nisi forte dicamus Christum respexisse ad visionem illam Abrahamo Genes. 15 exhibitam, in qua etiam id quod hic asserit Christus, viderit ille in typo & imagine liberationis posteritatis suæ.

Vers. 57. *Dixerunt igitur.* Quia nihil quod responderent habebant, & ab insita sua malitia discedere nollent, ad calumnias more suo convertuntur, oblata sibi commodâ occasione in verbis Domini, quæ plausibiliter in alium sensum torqueri poterant. Sane non asseruit Dominus se Abrahamum vidisse, sed tantùm quòd Abrahamus (si receptam interpretationem sequamur) viderit diem suam, id quod sine illo fieri potuit. Isti verò quasi illud dixisset statim tanquam rem absurdissimam excipiunt. Quasi dicant; Quid jam absurdius à te dici potuit? Tune Abrahamum quod de te asseris vidisti? At quomodo id fieri potuit? cùm nondum annos habeas quinquaginta: ille autem ante tot annos est mortuus. Dicunt autem *annos quinquaginta nondum habes*, majoris exaggerationis causâ, cùm constet trigesimum annum tunc Christum non multum excessisse, ut videlicet plus etiam quàm erat Domino largiantur, & tamen impossibilitatem ipsius dicti ostendant.

Vers. 58. *Dixit eis Jesus Amen* &c. Locus controversiâ inter nos & alios nobilitatus. Volunt plerique omnes ita hic à Domino Judæis responderi, quasi dicat; Vobis id videtur impossibile me Abrahamum vidisse? Atqui scitote me prius quàm Abraham nasceretur fuisse, cùm sim Deus æternus. Verùm istam interpretationem nec verba admittunt, neque res ipsa, seu id quod erat in controversia. Nam quod ad verba attinet, cùm voces aoristicæ modi infinitivi qualis hic est γενέσθαι, non præteriti tantùm sed etiam futuri temporis vim habeant, ex verbo à quo illæ pendent quodnam istorum significent dijudicari debet. Nam si verbum fuerit temporis præteriti, vox etiam aoristica tempus præteritum significabit, etsi id non semper: sin verò præsentis aut futuri, futurum omnino significabit. Unde etiam factum est, ut vox eadem γενέσθαι simili imò eadem structura verborum posita alibi, ab ipsis etiam non per præteritum sed per futurum sit versa: puta inferius cap. 13. ỳ. 19, & cap. 14. ỳ. 29. In quorum illo etiam adverbium idem quod hic positum est. Quod autem ad rem attinet, cùm vox γενέσθαι necessariò pendeat aut à priore verbo nempe *dico*, aut à posteriore videlicet *ego sum*; si præteriti significationem habebit, necessariò, utrumvis dicas, præsens prius erit præterito, seu asseretur aliquid in præsenti de præterito tanquam nondum adhuc existente. Nam qui dicit verbi gratiâ, *dico vobis priusquàm fieret*, aut *ego sum priusquam fieret*, ille asserit aliquid in præsenti de præterito tanquam nondum adhuc existente, atque ita præsens præterito prius facit. Atqui alterutro horum modorum verba ista necessariò sunt accipienda. Adde jam quòd (ut agnoverunt ante nos etiam alii) ne hac ratione quidem quidquam ad propositum Christus responderet, & potius eos luderet, mentemque eorum ab eo de quo erat sermo institutus aliò deduceret & avocaret. Nempe illi litem intenderant homini quod se Abrahamum (ut illi calumniabantur) vidisse dixisset. Ipse etiam de se ut homine loquebatur. Fatentur enim omnes *diem* Christi hìc vocari non respectu divinitatis, sed respectu humanitatis, seu prædicationis ipsius in terris: nec id illa phrasi *Abraham vidit diem meum*, significari, quòd vidisset Christum esse Deum, sed quod vidisset qualis quantusque esset Christus cùm in terris versaretur, & munus legationis à Patre sibi injunctæ obiret. Quocirca si ut illi volunt responsisset, priusquam Abraham nasceretur, ego sum Deus, nec ad suam nec ad adversariorum suorum mentem, respondisset, imò plane controversiæ statum mutasset, de se loquens ut de Deo, cùm illi dubitarent de homine. At vulgò volunt Christum eis respondisse, & quidem directè. Et hoc quidem tanti est momenti, ut si quis contra rationes ex vi verborum ipsorum allatas vulgarem versionem mordicus tueri velit, ad aliam nihilominus quàm quæ vulgò creditur interpretationem sit confugiendum: ut Christus dicat se fuisse prædestinatum à Deo antequam Abraham fuerit natus. Quæ responsio & veritati ipsi & verbis Christi quæ calumniabantur Judæi est accommodatior, imò & ipsorum Judæorum menti. Loquebantur videlicet de homine: ut igitur Christus tanquam homo prædestinatus fuit antequam Abraham nasceretur, ita etiam ab Abrahamo per spiritum propheticum tempora ejus prævideri poterant. Ita ad calumniam quidem nihil responderet, sed tantùm nihil absurdi se dixisse quod Abraham diem suam vidisset ostenderet, atque adeo se Abrahamo præstantiorem esse doceret. Verùm non opus est ad hanc licet nihil falsi in se continentem & ab ipsa quæstione non abhorrentem interpretationem confugere, cùm apertam vim verbis ipsis (ut constare potest ex iis quæ illam oppugnantes diximus) inferat: & verba ista versa quemadmodum ratio Grammaticæ postulat, & verti posse exempla ostendunt, contineant sensum catastrophe hujus colloquii dignissimum. Ea est talis, *Amen amen dico vobis priusquam Abraham fiat, ego sum*, hoc sensu, ut Dominus videns se nihil paternis suis monitis proficere, sed omnia sua sequius accipi, eoque etiam impudentiæ adversarios provehi ut ipsum calumniarentur, ad verba quidem ista nihil plane respondeat, sed ad principalem eos sermonis sui scopum revocet, & cum comminatione quadam etiam atque etiam moneat, ut maturè credant *se esse* videlicet lucem & doctorem mundi, videlicet *antequàm Abraham fiat*, id est ante quàm reipsa fiat id quod vox Abrahami significat, nempe antequam gentibus fiat aditus ad gratiam Dei. Tum enim revera Abram ille videlicet homo qui ita vocabatur factus est Abraham, id est pater multarum gentium. Sed tum etiam cœpit aditus Judæis præcludi ad eandem gratiam, & populus iste duræ cervicis rejici. Et ejusmodi quidem responsione ac comminatione non propterea tantùm erant digni, quia tam aperte auderent Dominum calumniari, sed etiam quia tantopere jactarent Abrahamum, & illius veluti injuriam cùm se illi Dominus anteferret ulciscerentur: cùm tamen ad illum revera non pertinerent, nec genuina illius soboles essent. Quasi dicat; Ego verò calumnia ista vestra tam impudenti missa, istud etiam

atque

atque etiam vobis dico & edico, ut credatis me esse lucem mundi, antequam promissio Abrahæ, quem vos falsò patrem vestrum jactatis, impleatur, fiatque reipsa id quod nomen ipsius significat. Tum enim jam pœnitentia vestra erit sera, nec tam facilis ad me aditus. Porrò verba *ego sum*, idem valere atque ego sum lux mundi, vel quid simile, docent loca Joh. 8. ℣. 24, & 28. & cap. 13. vers. 19. Sed patet id etiam ex collatione verborum Christi apud Matthæum c. 24. ℣. 5, cum iisdem à Luca & Marco scriptis. Quod enim isti dixerunt Christum monuisse, pseudoprophetas dicturos de se *ego sum* id ita ille extulit, *dicentes ego sum Christus*. Restat jam ut videamus quamnam vim habeant ea quæ potissimùm contra ista afferri solent. Primò igitur omnium dicitur, hac ratione ad propositum non responderi. Quod quidem nos fatemur. Sed vidimus jam hujus rationis vim nec illos sua versione retenta declinare posse, cùm manifeste ipsis fatentibus statum quæstionis secundùm illam mutet. Deinde non est id Christo insolens: videmus illum aliquando indirectè tantum aliquando etiam nihil prorsus respondere. Vide si placet apud hunc eundem euangelistam cap. 4. vers. 10 & 16. cap. 6. vers. 26. cap. 12. vers. 23, 35. cap. 14. vers. 23. Et id quidem videmus etiam nonnunquam à Christo factum, cùm de re non parvi momenti quæreretur, & nulla ansa declinandæ responsioni daretur. Hîc verò (ut docuimus) ita cum iis procedendi sanè causam habuit maximam. Dicitur secundò per hanc interpretationem induci Dominum verbo lusisse. Sed nec id mirum videri debet, cùm & hic præbuerint ipsi materiam, tantopere sibi Abrahamum asserentes & se illius patrocinio tuentes. Feciſſe autem id Christus legitur etiam alibi. Vide apud Johannem cap. 4. vers. 10, 13, 32, 34, 35. cap. 6. vers. 27 & 38. cap. 8. vers. 37 & 39. In quibus idem verbum in eadem oratione aliter atque aliter usurpatur à Domino. Quin & hoc non est insolens sacris scriptoribus ut à nomine transeant ad rem. Vide Esa. 8. vers. 8 & 10, si conferantur inter se. Ita in nominibus aliquando alluditur ad rem, ut in nomine *Jacob*, *Noemi*, *Petrus*. Restat ultima ratio ex sequenti versiculo petita quòd Dominum lapidare voluerint. Sed quàm elumbis? Nonne enim plures dari poterant causæ cur illi vellent Dominum lapidare, præter hanc quòd se Deum æternum esse diceret quod isti volunt? Annon poterat illis videri Dominum blasphemare, etiamsi non id ipsum dicere crederent? Sed si id etiam eos suspicatos esse constaret, quid hodie volunt, num illico sequeretur, id & non aliud istis vocibus Dominum intellexisse? quid si Dominus consultò etiam verba ista ita protulit ut causam haberent implendæ mensuræ improbitatis suæ, & quidvis aliud monstrosi & absurdi quàm quod Dominus dicebat animo sibi fingerent? Quid si etiam quod Dominus volebat & intellexerunt, ideoque lapides corripuerunt? Sanè non potuisse illos ferre cùm aliquid de gentium conversione diceretur, & ad furias ac cædem statim properasse, testantur isti loci Matth. 21, 46 & 22, 15. Luc. 4. 28. Act. 22. vers. 22.

Vers. 39. *Sustulerunt ergo lapides.* Sive sensum verborum Domini assequentes, sive utique conjicientes aliquid in illis absurdi adeoque blasphemi, aut certè ipsis molesti, latere. Eventus sermonis Christi, impius videlicet adversus Christum Judæorum conatus. Quia verbis Dominum convincere nequeunt, lapidibus conficere volunt.

Jesus autem occultavit se. Id est proripuit se statim ex oculis eorum, atque ita turbæ se immiscuit, sive quod alii volunt invisibilem se illis præstitit, detentis puta aliquantisper ipsorum oculis, ne ipsum licèt notum per medium sui transeuntem conspicerent, atque ita ictibus lapidum ad illum collimare possent. Miraculo certe res non vacavit, ut indicare videntur sequentia, quum *transisset per medios ipsos.*

CAP. IX.

DEscribitur historia sanati hominis cœci à nativitate. Cujus tres sunt partes. Prima continet ea quæ miraculum istud antecesserunt. Secunda miraculi ipsius patrationem. Tertia, ea quæ sunt ipsam consequuta, quæ ut suo loco videbimus fuerunt varia.

Vers. 1. *Præteriens* id est, cùm ita manus hostium suorum declinans templum relinqueret, & obvius fieret turbæ ad templum properanti. Prima capitis pars, quæ ad vers. 6 porrigitur. In qua primò tempus miraculi indicatur, simulque quodammodo locus innuitur. Cùm enim dicitur *præteriens vidisse*, non tantùm id significari videtur quòd id fecerit in ipso ferè fugæ suæ articulo, sed etiam quòd id fecerit non procul à templo, in loco aliquo qui à pluribus frequentaretur, & quem transire necesse fuerit omnes templo exeuntes & templum ingredientes. Ejusmodi enim loca obsidere solent ista hominum mendicabula, quò facilius stipem à transeuntibus impetrare possint, & in tali loco potuit etiam cœcus ille assedisse, vel etiam eò à custode suo ductus fuisse.

Vidit casune & fortuito in ipsum incidens, an potius spiritu suo talem hominem ibi adesse conjiciens, consultò oculos in ipsum injecit? Hoc potiùs, ut videlicet ipso in illum intuitu daret occasionem discipulis suis illum intuendi, atque de illo aliquid vel scisciti, ut fecerunt, vel etiam petendi. Addit autem Euangelista, hominem istum fuisse *cæcum à nativitate*, ad ostendendam miraculi & certitudinem & magnitudinem: ne aut ex compacto actum quis putaret, cum homine qui mercede inductus id simulasset, aut certè tale quid hic à Christo factum quod & à medicis fieri posset.

Vers. 2. *Et interrogabant* &c. *Rabbi quis peccavit?* Id est postquam vidissent quòd Dominus cœcum istum intueretur, ut fortè etiam aliquantum subsisteret, & circa illum moraretur: ac fortasse etiam aut ipsum sanatum vellent, aut Dominum de illo sanando cogitare arbitrarentur. Alterum est quod miraculum antecessit, & continet aditum ad miraculi patrationem, seu occasionem, quæ fuit, discipulorum Christi de causa illius cœcitatis interrogatio. In qua quidem præsupponunt illi cœcitatem & ejusmodi morbos aut mutilationes esse peccatorum pœnas. Quod vel ab ipso Domino didicisse poterant, cùm sæpius audirent, à Domino in hominum ejusmodi sanatione dici, *vade & noli amplius peccare*: vel etiam ex recepta omnium quam ipsa quoque ratio non improbaret opinione hausisse. Cæterum quæri hic solet ab interpretibus quomodo illi de eo qui cæcus natus esset quærere potuerunt utrum ille peccasset, cùm ante nativitatem ne peccare quidem potuerit. Cumque varii varias ejus interrogationis causas adferant, ut discipulos vel excusent, vel sensum illorum interrogationis assequantur, nobis simplicissimum videtur si interrogationem istam ita accipiamus quasi dicant: Cùm sciamus peccata esse causas ejusmodi calamitatum, vellemus scire quis in hoc peccaverit, illene ipse, quod est minus verisimile, imò videtur nobis impossibile, an potiùs parentes illius, qui cùm sint ipsi conjunctissimi, fortè ille ipsorum scelera luit, & in illo ipsi puniuntur? ut ita priorem interrogationis partem dicis tantùm causâ protulerint & statim transmiserint, ac in hanc propenderint, ulterius fortasse quæsituri, si in eam partem ut illi sperabant ipsis aliquid respondisset.

Vers. 3. *Respondit Jesus.* Ostendit Dominus non semper verum id esse quod illi pro fundamento immotæ veritatis ponebant, nempe omnem hominem propter peccata ejusmodi calamitatibus affici, darique posse aliam harum rerum causam. *Neque iste peccavit, neque parentes ejus*, puta ut cœcus nasceretur, ut non peccati illos expertes faciat, sed peccata cœcitatis istius causam esse neget.

Sed ut manifestentur opera Dei. Sed ita natus est ut in illo glorificetur nomen Dei, & ex illius sanatione patefiat omnipotentia & misericordia Dei. Porrò cœcum

cum illum esse natum, ut in illo manifestarentur opera Dei, accipi potest vel ex eventu, quatenus scilicet alia quidem causa perse intercesserit, puta naturalis, sed id postea ita acciderit ut per id manifestarentur opera Dei; vel per se quatenus scilicet Deus simpliciter tales homines tunc & in iis etiam istum exstare voluerit, causas videlicet naturales non prohibendo, sed permittendo, ut ita materia esset operibus suis.

Vers. 4. *Oportet me operari.* Ex responsione ad interrogationem discipulorum, aditum sibi jam ad miraculi ipsius illo tempore patrationem struit. Postquam enim ostendit aliam esse atque ipsi rebantur cœcitatis illius causam, eandem etiam dicit esse causam cur ipse debeat illum tunc sanare. Quasi dicat; Cùm autem hæc sit cœcitatis istius causa, ideo mihi etiam omnino & quidem hodie sanandus erit. Ratio consequentiæ est quia *oportet me operari*, id est quia mihi id incumbit, mei id muneris est. Non per alium Deus vult ista opera edi quàm per me.

Donec dies est, id est dum tempus ei rei est aptum & accommodatum, videlicet quamdiu vivo. Allusio ad operarios diurnos, qui die inclinante laborem intendunt, & quanto minus lucis restat tanto alacrius operantur, ne noctu laborare cogantur tempore ad labores obeundos minus opportuno. Ita duo hic probat Christus. Unum quidem quod sibi omnino sit sanandus, quia videlicet oporteat operari *opera ejus qui misit me* id est Patris. Sed maluit ipsum describere quàm simpliciter exprimere, ut simul causam indicaret cur ipsi incumbat opera Dei operari: quia scilicet sit ejus legatus, & eo fine ab eo in mundum missus, ideoque ad ea facienda obligatus. Alterum quòd illo die & tempore, quia tum tempus esset accommodatum & opportunum, non diu autem esset futurum. Ideoque subjungit *venit nox*, id est tempus laboribus ineptum, mors videlicet ipsius. Quasi dicat; Non multum autem restat temporis quo id facere possim ideo non procrastinandum nec differendum est. Jam enim imminet mors mea. *Quando* pro in qua. Adverbium pro nomine cum relativo. Refertur autem non ad individuum, sed ad genus. Mors enim Christi illi soli nox erat, non verò aliis qui tum debebant operari, quibusque tum dies erat. Loquitur verò de operibus quæ edebat tanquam legatus. Nam post etiam multa edidit, imò omnia quæ ediderunt Apostoli ipse edidit, sed jam ut Rex populi sui, non ut legatus. Quasi dicat; Nocte autem nemo potest operari: vel simpliciter, quia sunt quædam opera quæ lucem eamque diurnam necessariò requirunt, vel non ita commode ac facilè. Cæterum mirari quis possit, cur tam solicite causam hic reddat ejus miraculi quod editurus erat: nec enim videtur ratione vacare. Et putant quidem nonnulli, Dominum hac ratione suspicionem ambitionis à se voluisse amoliri, ne quis existimaret gloriolæ pruritu id ab ipso factum. Sed videtur in ipsius temporis quo miraculum est editum ratione causa latere. Indicatur enim vers. 14 Sabbatum tum fuisse. Ne igitur temere & præter necessitatem facere videretur quod tantam ipsi apud hostes suos invidiam conciliabat, rationem prius reddere voluit cùm ipsis discipulis suis, tum etiam cœco, & manuductori etiam ipsius quem proculdubio habuit.

Vers. 5. *Quamdiu fuero in mundo.* Amplius ostendit causam cur debeat operari, vel potiùs aliis significantioribus verbis exprimit quod paulo obscurius dixerat ante. Id est, Meum officium est ut luceam mundo, in hoc sum & destinatus & missus. Id autem me præstare oportet quamdiu sum in mundo, id est quamdiu in terris ago. Quas quia brevi sum relicturus, nullum tempus lucendi accommodatum est mihi prætermittendum. *Lux* autem erat seu lucebat & doctrina & operibus: doctrinâ quidem quatenus ea mentes eorum illustrabat, operibus verò quatenus illa penitus doctrinæ ipsius veritatem animis illorum infigebant, & fidem in Christum ingenerabant.

Vers. 6. *Hoc cum dixisset*, id est cùm ita sibi aditum ad ipsius miraculi patrationem fecisset. Secunda capitis pars, duobus versiculis comprehensa: Miraculi nempe ipsius patratio. In qua & modus exprimitur, seu media quibus usus est in ipsius sanatione, & ipse effectus seu miraculum.

Spuit humi & fecit lutum. Commiscendo videlicet salivam cum pulvere in sumitate terræ existente. Modus sanations. Duo autem hic quæri solent. Primum cur mediis usus sit, & quidem ejusmodi quæ aliquem temporis tractum requirerent, nec statim, solo puta attactu, aut etiam solo verbo id fecisset, sed primum quidem spuisset, tum luto oculos illevisset, & denique à se ad piscinam Siloam amandasset. Alterum est cur his & non aliis modis usus esset. Ad primum dupliciter responderi potest. Primò quidem voluisse Dominum explorare fidem istius cœci. Legimus enim aliàs Dominum omnes quos vellet sanare interrogasse an crederent. Non erat autem necesse ut eodem semper modo fidem eorum quibus opitulabatur exquireret. Ut igitur obsequium ipsius & ex obsequio fidem exploraret, jubet illum ad piscinam proficisci, nec alia re quàm aqua lutum abstergere: quo videlicet haberet spatium alterutrum horum prætergrediendi, si ad mandatum Christi implendum impetus & non fides initio ipsum traxisset. Simile quid legimus factum ab Elisæo in Naamane Syro. Secundò quia Christus erat modestissimus, omnem suspicionem affectatæ in isto miraculo gloriæ amoliri à se voluit. Quia enim proculdubio cæcus iste in loco aliquo ob commeantium frequentiam celebriori consistebat, fieri non poterat quin si in illo statim loco visum recepisset ille è vestigio exclamasset Deum glorificans, & Domino gratias agens, atque ita clamore suo complures ad se excivisset qui Domino circumfunderentur, subindeque plures ad ipsum concurrerent. Unde gloriæ id suæ cupidine & ambitione factum à Domino, quò ita à pluribus digito monstraretur & adoraretur aliqui arbitrari, hostes autem etiam traducere possent. Amandat igitur illum à se, ut in alio loco beneficio accepto, alia ratione id palàm faceret. Cui fortè accessit etiam id quod istud fiebat Sabbato, ne hac ratione videretur ipse sponte hostes suos irritare, quos proculdubio adversus se concitasset, si clamore aliquo exorto omnes ad ipsum accurrissent idque prope templum. Quod verò attinet alterum, spuit quidem ut faciat lutum, luto autem illinit, ut cœcus ille sciat non virtute id piscinæ Siloam factum, sed virtute Christi, qui sputo suo oculos ejus alleverit. Luto autem utitur & non alio medio, ut doceat mediis se uti arbitrariis, & nullam in illis esse aut fuisse vim ad effecta ista producenda. Quid enim commune luto cum oculorum apertione visusque collatione? Qua ratione olim Elisæus aquas reddidit dulces sale in eas conjecto, & ligno in aquam conjecto ferrum è fundo ad aquæ summitatem attraxit.

Vers. 7. *Vade lava in piscinam* ιε pro ι positum. ut Mar. 2. ℣. 1. Act. 26. 20. Nisi malis esse trajectionem, pro vade ad piscinam, & lava. Posset quis dicere νιψαι esse infinitivum, ut dicat vade lotum in piscinam, nisi obstarent verba cœci ℣. 11. qui videtur ipsius Domini verba referre. *Siloam* mentionem ejus habes Esai. 8. 6. Addit autem ejus interpretationem propter Græcos in quorum gratiam scribebat. Nam Judæis interpretari non erat opus. Propter quam etiam causam capite primo vocem Messiæ diximus ab ipso explicari.

Vers. 8, 9. *Vicini ergo.* Tertia pars capitis, ea videlicet quæ sunt miraculum ipsum consequuta. Sunt autem numero quatuor. Primum est, quomodo miraculum istud & vicinis & Pharisæis innotuit. Alterum, quomodo cum illo qui cœcus erat sint Pharisæi colloquuti, adeoque quid ipso factum. Tertium, quomodo se illi Christus patefecit. Denique quomodo Pharisæis cœcitatem exprobravit. De primo ait, non temere id creditum, sed prævia diligenti & accurata inquisitione, inter vicinos, qui eum videre cernentes dubitabant usque eò utrum is esset quem antea & cœcum esse & mendicare viderant, ut ipse cogeretur de seipso testari quòd is & non alius esset.

Vers. 10,

Vers. 10. *Dixerunt ergo ei.* Eo quod primum erat in ista inquisitione absoluto, utrum videlicet is ipse esset quem putabant, & non alius ipsi similis, descendunt ad aliud, & inquirunt qua ratione visum accepisset.

Vers. 11. *Respondit ille & dixit.* Rem narrat simpliciter & sine ulla honorifica Domini mentione.

Homo qui dicitur Jesus, Etiamsi ut ex vers. 17 patet, prophetam esse putaret, ne quid videretur gratiæ hominis dare, eoque rem ipsam suspectam redderet.

Vers. 12. *Dixerunt ergo ei.* Ut in rei quam exacte nosse interest diligenti inquisitione fieri solet, cognito facti authore, amplius, ubinam videlicet ille esset, exquirunt. Id autem proculdubio animo maligno, & ipsius comprehendendi cupido, ut ex sequenti eorum facto, deductione videlicet sanati ad Pharisæos conspicitur. Respondit autem cœcus *Nescio*, quia quum ipse tam longe jussu Domini fuisset profectus, non poterat scire utrum Dominus illo adhuc in loco moraretur, & verisimile est non substitisse illic diutius, quia cùm Sabbato id fecisset, facile colligere poterat, illos qui ob simile factum ipsum comprehendere voluerant, nunc multo minus ab eo sibi temperaturos.

Vers. 13. *Adducunt eum ad Pharisæos.* Ut videlicet de re tota judicent, & videant quid facto sit opus. Narrat quomodo res ista ad Pharisæorum etiam notitiam pervenerit.

Vers. 14. *Erat autem Sabbatum.* Addit id Euangelista velut in parenthesi, ut initio statim causam reddat eorum quæ propter hoc miraculum sunt subsequuta, simulque innuat cur ad Pharisæos fuerit adductus. Notabis autem nullam hic mentionem fieri ab Euangelista ejus quòd cœcus lavisset, id enim illis etiam patentibus Sabbato facere licebat, sed tantùm ejus quod Dominus fecit, nempe quod *lutum fecerit & aperuerit oculos ejus*, ut lutum etiam ipsum fecisse Dominus videatur, propterea quod opus aliquod redolebat, ut haberent quod improbi & perversi illi Pharisæi arroderent & exagitarent, quod que illos ureret.

Vers. 15. *Rursus ergo interrogarunt eum & Pharisæi.* Quod fieri solet in rebus magnis & aut cursum naturalem aut etiam nostram exspectationem supergressis, ut non contenti simus una & simplici inquisitione, sed eadem nobis sæpius repeti & iterari velimus, velut attentius circumspecturi num revera sit ita nec ne, idem hic etiam fieri videmus. Verisimile est vicinos istius hominis qui ipsum deduxerant ad Pharisæos, rem totam illis indicasse, quod innuit vocula *rursus* & altera *etiam* (quasi dicat, Non tantum autem vicini sed & Pharisæi) nihilominus tamen etiam Pharisæi iterum in rem eandem inquirunt, proculdubio circumspecturi an in omnibus relatio ipsius cum relatione vicinorum consentiret, & annon aliqua vestigia in ipsa titubationis deprehensuri essent.

Vers. 16. *Dicebant ergo.* Narrat deinceps quæ fuerint sequuta Pharisæorum de tota ea re judicia. Et alii quidem occasione ex eo arrepta quod Sabbato miraculum istud patrasset, dicebant, *Homo iste non est à Deo*, sermone isto vel in dubium rem totam simpliciter vocantes, quasi non esset revera facta, sed conficta, aut si facta nihilominus esset, non divina virtute, sed aliqua arte magica procurata. Et hæc causa est cur alii meliores & factum ita omnino credentes, dicerent, *Num potest quispiam peccator talia signa edere?* Nam hi & verbis miraculum istud quod illi fortè elevabant extollunt, & minimè id fieri posse ostendunt, ut tale quid ab eo qui non esset à Deo patraretur. Vox *peccatoris* hic pro eodem ponitur, quod est non esse à Deo. Qua phrasi Pharisæi rursus insinuatum volebant illum esse à Diabolo, non tamen id verbis exprimebant, ne tantam rem Diabolo manifeste tribuere viderentur.

Vers. 17. *Rursus dicunt cæco.* Puta illi qui sequius de Christo senserunt & loquuti sunt. Quasi dicat; Cùm verò inter se consentire non possent, & hi factum esse dicerent atque approbarent, alii verò prorsus negarent, provocarunt isti ad judicium ipsius cœci, eo proculdubio consilio, ut ille videns ad se provocari tanto liberius loqueretur; illi autem velut ex insidiis venarentur si quæ vox imprudenti excideret, quà postea arrepta, aut miraculum ipsum in dubium vocare, aut certe illius magnitudinem elevare possent. Ita igitur illum adoriuntur: *Tu quid dicis de illo?* Quasi dicant; Tu qui tantum ab illo beneficium accepisti, unus omnium optime de illo judicare potes. Volumus ergo ex te perconctari quid tu de illo ex factis illius sentias & statuas. Nam & quid tibi contulerit & quomodo, melius quàm cæteri nosti. Respondet autem ille *Propheta est.* Iterum ut ante simpliciter ne aliquid hominibus dare videretur strictim ipsos absolvit & directe. Prophetas autem vocabant olim homines qui à Deo missi essent, & peculiarem aliquam ab ipso revelationem haberent, sive prædicerent futura, sive minus. Cæterum notabis *cæcum* hic vocari eum qui jam videbat, quia olim cœcus fuerat.

Vers. 18. *Non crediderunt ergo.* Quasi dicat; Cùm autem non solum non elicuerint ex ore ipsius pro sententia sua quicquam, sed etiam præter exspectationem suam judicium illius hominis de Jesu ejusmodi audivissent, rem etiam ipsam in dubium vocare cœperunt: quasi nimirum ab illo ideo esset conficta ut ejus prætextu testimonium Domino tam honorificum exhibere posset. Unde tandem res devenit eò, ut parentes etiam ipsius percontarentur, ex illisque rei veritatem exquirerent, similiter illorum omnia dicta examinaturi, an in omnibus cum dictis illius hominis convenirent.

Vers. 19. *Et interrogaverunt.* Tria interrogant. Primò an esset filius; Secundùm an fuerit cœcus natus; tertium, si & filius esset, & cœcus natus, quomodo nunc tandem videret.

Vers. 20, 21. *Responderunt eis parentes.* Ad priora duo respondent directè, ad tertium verò directam responsionem subterfugiunt *nescire* dicentes, non quod non crederent, aut ab illo non audivissent, sed quia nec viderint ipsi nec interfuerint isti negotio. Quasi dicant; Nos juxta vobiscum rem istam scimus: ille potiùs qui unus omnium optime scire potest quid secum sit actum dicat vobis. Nam est ejus ætatis ut possit dicere, & de re ista judicare. Ita non solùm mendacium quodammodo cùm se nescire dicunt illis obtrudunt, sed etiam rem totam derivant in filium: ne si ad directam responsionem cogerentur, aliquid ipsis excideret quod eis odium & invidiam conciliare posset.

Vers. 22, 23. *Hæc dixerunt parentes.* Occurrit tacitæ lectorum cogitationi. Poterant enim cogitare, quidnam esset in causa quòd rem totam in filium rejecissent, nec sensum de ea suum aperuissent; num fortè à filio nihil de eo inaudivissent, aut si audiverint non credidissent? Aperit igitur veram causam, metum videlicet Judæorum, qui eum ejicere Synagoga constituissent qui modò Jesum pro Christo agnovisset. Parentes illius cœci sanati putabant isti crimini hoc etiam esse vicinum si dixissent illum oculos filii sui aperuisse, quia id ad honorem Jesu pertinebat, ideo ne in casses Judæorum inciderent, maluerunt rem totam in filium rejicere. Judæos autem hoc & superiori vers. 18 vocat Pharisæos & primores ac principes Judæorum, aliàs enim ipse etiam ille cæcus sanatus & parentes ipsius Judæi fuerant. *Constituerant* id est communibus suffragiis statuerant.

Vers. 24. *Secundò ergo.* Cum videlicet nihil ex parentibus ipsius expiscari potuissent quod in rem suam esset. Apparet illos cœcum amovisse cum advocassent parentes & sine illo interrogasse. Cogitabant enim ista separata inquisitione id se assequuturos, ut aliquid parentes absque filio dicerent quod non usquequaque cum ipsius dictis congrueret, atque ita fraudem deprehenderent, aut certe ansam arriperent rem totam in suspicionem vocandi, & in illum cœcum tanquam mendaciorum in re tanta authorem animadvertendi. Cùm igitur minus ex sententia processissent ipsis inquisitio cum parentibus, ipsum iterum advocant, & quasi aliquid ex parentibus expiscati essent ex quo concludi posset Jesum esse peccatorem, atque ita sensim depel-

depellerent ipsum à sententia sua qua prophetam illum esse pronunciaverat, eum obtestatione adoriuntur, *Tribue gloriam Deo*, quasi dicant; Fatere verum, & da istam reverentiam Deo coram cujus facie es, ut propter illum id quod res est dicas. Eadem verba in materia simili leguntur Jos. 7. 19, & Jer. 13. 16; etsi hujus loci alius etiam sensus esse possit. Ex quibus apparet, solennem hanc fuisse apud Judæos formulam cùm aliquem ad culpam agnoscendam compellere vellent. Vide Bezam super hunc locum: qui etiam locum 1 Sam. 6. 5 his similem esse dicit.

Nos hunc hominem. Id est nos habemus certissima documenta, hunc hominem cui tu tam honorificum testimonium præbuisti peccatorem esse: quare propheta esse non potest; & graviter peccatum est à te qui hunc ipsi titulum dedisti. Opponunt peccatorem prophetæ, idque de ipso pronunciant ut illud extorqueant, & sensim rem eò deducant quasi nec miraculum etiam fecerit, & totum istud opus suspectum reddant.

Vers. 25. *Respondit igitur ille.* Vidit quò tenderent isto sermone suo, ideoque acute ipsis respondet, & cum ironia quadam. Sensus est quasi dicat; Quin ex eo ipso colligere potestis non esse peccatorem sed prophetam, quia oculos meos aperuit. Verùm hoc illis cogitandum relinquere maluit, ita sermonem suum temperando ne cum illis videretur contendere, ideoque istius rei quam se novisse dixerant judicium à se amovet: illius sibi tribuendo quæ illos unice urebat, non poterat enim ab illis ulla ratione ipsi extorqueri. Hoc modo: An sit peccator, ego de eo nunc non disputo, vos id melius videritis, judicium de eo mihi non sumo, sit sane id in dubio: hoc unum dico & assevero me quum cœcus fuerim, nunc videre, idque ejus operâ. Nescire se ironicè dicit (nam mox sciviisse rem aliter habere probabit) ne in arenam disputationis cum illis descendere velle atque sapientiam aliquam sibi præ illis tribuere videretur: quod ipsum facile opportunum criminationibus illorum reddere poterat. Interim, ut monuimus, id dicit quod rem aliter habere demonstrat. Modus loquendi usitatus quando invidiam declinaturi id adversario producimus quod cùm ille negare non possit, de illius etiam quod tantopere urgit veritate subdubitare cogatur.

Vers. 26. *Dixerunt autem ei rursus.* Quia hac ansa illum prehendere non poterant, aliâ tentant, & rursum sibi modum quo esset sanatus referri volunt, si quid fortè ei excideret quod commode arripere & ventilare possent. *Quid fecit tibi?* Quasi dicant; si modò dixeris nobis omnia & aperueris plene modum quo ille in sanatione tui usus est, nos ex modo ipso colligemus & tibi planum faciemus rem ita habere ut diximus, nec divinum istud sed magicum opus esse.

Vers. 27. *Respondit eis*, Indignatus tandem ob tam molestam quæstionem, audet etiam eos reprehendere & falsè ridere. *Jam vobis dixi.* Cur amplius id à me exquiritis? *& non audivistis?* cum interrogatione. Vulgata legit simpliciter *& audivistis.* *Cur iterum* quorsum toties eadem dicta vobis repetam?

Num & vos fieri vultis. Facile poterat conjicere quorsum ista illorum toties repetita inquisitio vergeret, nempe ut illum etiam à Christo abstraherent, & miraculum istud si quà possent elevarent: at ille ut ægre ipsis faciat rem aliò detorquet. Quasi dicat; Sane non video ullam causam esse cur vobis rem eandem toties repetam, nisi fortè *& vos* sicut alii complures vultis nomen vestrum inter illius discipulos profiteri. Id enim fortè tam accuratam hujus rei inquisitionem postulaverit. Nam sæpius nobis dici volumus quæ scire plurimum nostra interesse credimus.

Vers. 28. *Itaque convitiati sunt ei.* Senserunt aculeum, & cùm conatus suos non tantùm in irritum cecidisse, sed rideri etiam se viderunt, ad convitia descendunt. Quæ autem illa fuerint non exprimit Euangelista. Apparet illos tale quid dixisse, Tu qui homo es nequam & sceleratus sis sane si ita lubet ipsius discipulus.

Nos autem Mosis. Nos Mosem magistrum nostrum agnoscimus.

Vers. 29. *Nos scimus.* Quasi dicant, Et id quidem jure facimus, nam scimus Deum Mosi loquutum esse.

Hic autem unde sit nescimus. Id est, de hoc autem non constat nobis quod sit à Deo missus. Non dicunt autem, hunc autem scimus non esse à Deo, vel, hunc autem scimus esse à dæmone, quod cogitabant: quia id nimis videretur impudens. Itaque ejusmodi circumloquutione utuntur, interim illud nihilominus intelligi volunt.

Vers. 30. *Respondit eis ille.* Ad convitia silet, ad proxime dictum respondet, & ratione convincit non posse illos ignorare unde sit Jesus, imò ex hoc ipso miraculo colligere posse illum esse à Deo.

In hoc enim mirabile γὰρ positum pro enimvero. *In hoc* videlicet negotio. Quasi dicat; At enim in hoc toto negotio id rursus miraculo dignum quòd non agnoscatis unde iste sit, cùm ipsum hoc ejus factum oculos unicuique vestrum aperire posset, & docere illum non aliunde esse quàm à Deo.

Vers. 31. *Scimus autem* Adfert in super argumentum quo probat Jesum non esse peccatorem, ac proinde esse prophetam & Dei legatum. Jam enim vidimus ista duo hic sibi ita opponi, ut uno posito tollatur alterum, & vice versa. Est autem argumentum ejusmodi. In gratiam peccatoris Deus res magnas non facit. At fecit in gratiam hujus. Ergo hic non est peccator. Major propositio hoc versiculo continetur. Cæterum enunciatio ista *Deus peccatores non audit* aut generalis tantùm est & tamen non ita universalis ut nullam penitus exceptionem patiatur, aut ita accipienda quemadmodum nos ferè illam in propositione quodammodo explicavimus, quòd videlicet non soleat res aliquas magnas & non tam ipsum quàm alios concernentes, in ipsius gratiam facere. Ipsum puta ut peccata ipsi condonet, aut ipsius miseratur: id enim quia ad rem de qua agitur non pertinet pro excepto reputari debet. *Non audit* id est non exaudit, nihil in gratiam illius facit. Præsupponit videlicet iste miraculum istud nonnisi à divina virtute proficisci potuisse, adeoque Jesum illud precibus à Deo impetrasse.

Dei cultor Θεοσεβὴς istud cum sequenti *& voluntatem ejus facit* idem est: nisi quis illo significari velit studium pietatis, hoc verò actiones ex illo promanantes.

Vers. 32. *Ab omni ævo.* Quasi dicat; Videtis autem quantam rem iste fecit. Probatio minoris. Dupliciter autem verba ista explicari solent. Primò quòd nihil ejusmodi unquam cursu & mediis naturalibus sit factum, adeoque sit miraculosum. Secundò, & rectiùs, quòd ne miraculosa quidem ratione id ab ullo antea hominum sit factum.

Vers. 33. *Nisi esset à Deo.* Conclusio cum sua ratione. *Non posset facere quicquam* puta ita miraculosi, & quod omnes creatas vires superet. *ἀπὸ nihil* universale ad subjectam materiam restrictum.

Vers. 34. *Responderunt & dixerunt.* Quia ad argumentum respondere non poterant, ad furias properant. Et primo quidem indignum facinus ab illo committi ajunt, qui cùm sit ipse docendus, doceat alios, & quidem illos qui soli docere posse putabantur. Est emphasis in singulis vocabulis. *Tu in peccatis natus es.* Quasi dicant; O rem indignam, & facinus infandum! Tu qui nihil aliud ab utero matris tuæ quàm peccare didicisti, qui *totus* quantus quantus es homo sceleratus & improbus es, *& doces nos* audes tibi id juris usurpare, ut contra nos disputes & *nos* qui scientiâ rerum divinarum aliis præimus, doceas quem pro peccatore habere debeamus, nobisque in os resistas. *Nasci in peccatis* Sermo hyperbolicus, Hebræis usitatus, qui volentes exprimere aliquem ab ineunte ætate qualitate aliqua fuisse præditum, eave adeò delectatum ut velut agnata ipsi videatur, dicere solent ipsum illam ab utero habuisse, vel in illa natum esse, idque tam in bonis quàm in malis. Vide si placet Psal. 22. ℣. 10, 11. Psal. 58. ℣. 4. Psal. 71. ℣. 5, 6. Job. 31. ℣. 10. Sirac. 1. ℣. 12 citante Drusio, ubi de sapientia vel timore Domini est sermo.

Esa. 48. ℣. 2 & 8: quibus addunt nonnulli Esa. 49. ℣. 1. Deinde à verbis ad factum transeunt, *Et ejecerunt eum foras.* Eventus colloquii & exemplum tyrannidis ac ingenii eorum qui cùm rationibus destituuntur ad vim properant. Foras autem ejectum putamus, non quòd esset Synagoga ejectus; Non enim aut id colloquium ipsis in Synagoga interceſsit, aut etiam legimus uspiam voce *foras* Synagogâ ejectionem significari: sed putamus simpliciter ipsum conclavi illo in quo quæstio illa habebatur extrusum & ejectum esse, in morboniamque quod ille ait abire jussum.

Vers. 35. *Audivit Jesus.* Famæ videlicet beneficio, cùm non potuerit res tota ista esse obscura, & verisimile est id tunc in ore plerisque fuisse. Tertia tertiæ partis capitis hujus particula: Quomodo videlicet Dominus se isti homini patefecerit & quid illi sit loquutus.

Et cùm invenisset. Verba ita sunt posita acsi Dominus casu in ipsum incidisset, & ita occasione fortuitò oblata illi loquutus esset. Sed verisimile est Dominum consultò illum quæsiviſse, & oculos circumquaque circumtulisse ut ipsum videre & ulterius erudire posset, cùm exploratum haberet quomodo se in initiis gessisset, & quàm candide egisset, Dominum pro propheta agnoscendo, & beneficium visûs Deo atque ipsi imputando. Itaque postquam data copia illi loquendi, statim his verbis eum adoritur, *Tu credis in filium Dei?* Non norat quidem ille filium Dei seu Messiam, ideoque nec credere poterat; sed tamen proculdubio cum reliquis Judæis ipsum exspectabat. Sed Christus ita illum alloquitur quasi ipsi jam de filio Dei seu Messia constaret, ut tanto citius eliceret vocem interioris sensus testem. Solemus enim etiam nos aliquem ad rem aliquam tracturi quædam in nostris sermonibus præsupponere quæ vim occultam ejus ad nostram intentionem alliciendi contineant. Jam autem *filium Dei* pro Messia posuit, quia proculdubio erat id inter Judæos, qui alios etiam filios Dei vocarent, ut Messiæ quoque hunc titulum tribuerent, & pro eodem usurparent vocem Messiæ & filii Dei in præcipua significatione.

Vers. 36. *Respondit ille & dixit*, &c. Quasi dicat; Quidni credam Domine, qui illius adventum exspecto, sed ipsum non novi. Tu proculdubio nosti qui ejusmodi sermone me adoriris, quare rogo aperi mihi, ut credam in ipsum.

Vers. 37. *Dixit autem ei Jesus, & vidisti.* Id est, & jam vidisti, puta postquam te alloqui cœpi. Quòd enim antè viderit nec Evangelista testatur, & ex ipsius cœci verbis aliud apparet, qui interrogatus de Jesu ubinam esset, nescire se respondit. Proculdubio enim postquam visum adeptus est, statim antequam Dominum vidisset, adductus erat ad Pharisæos, à quibus postea extrusus, nunc demum videt Dominum postquam Dominus incidit in ipsum.

Et qui loquitur tecum ille est. Id est, ego sum. Illis tamen verbis uti maluit, quia majorem emphasin habent quàm ista. Quasi dicat; Non est quod illum tibi commonstrem, habes enim jam quod postulas. Iste qui tibi loquitur ille ipse est quem nosse desideras.

Vers. 38. *At ille ait, Credo Domine.* Id est, in te fiduciam meam colloco, tibi adhærebo, te tanquam ducem sequar in omnibus, à tua voluntate & directione pendebo, persuasus me illa felicitate cumulatum iri à te quam exspectamus à Messia. Majus hic quid exprimitur quàm sola receptio Christi doctrinæ pro vera. Et jam id fecerat cùm Jesum esse prophetam confessus fuit. Quare credere in filium Dei tam latè hic accipiendum est ut fiduciam etiam necessariò in se quemadmodum diximus complectatur.

Et adoravit eum. Id est, Et veneratus est eum, in faciem vel genua procidens. Adorare enim aliquem est coram aliquo procidere, vel incurrare se ut honorem illi exhibeas. Atque hic quidem istius hominis cultus non fuit civilis, sed religiosus, utpote ex fiducia in Christum tanquam sua causa profectus. Addidit autem id Euangelista, ut ab effectu probaret illum credidisse in Dominum.

Vers. 39. *Et dixit Jesus.* Particula quarta & ultima tertiæ capitis partis, qua Pharisæos notat, & cœcitatem illis objicit. Porrò vulgata legit ita, *Et dixit ei*, quasi ad illum tantùm sermonem direxerit. Sed Græci codices pronomen *ei* non habent. Et verisimile est Dominum generaliter hæc dixisse in loco aliquo publico (in templo, aut certe prope templum, nam non satis constat ubi) quia Pharisæi dicuntur ibi fuisse congregati. Occasionem autem dedit sermoni factum qua Pharisæorum quà istius etiam cœci nati: quorum illi cùm se acutùm cernere crederent, id est sapientia cœlesti præditos esse, cœcos tamen se esse factum Domini improbando, & hominem cui beneficium ab ipso contigerat à se extrudendo ostenderint; iste verò non solum visu fit corporali donatus, sed etiam quia istius beneficii fuit gratus, mox amplius à Domino, illuminationem videlicet spiritualem acceperit. Quasi dicat; Non est mirandum rem ita habere, quia is sit finis sui in mundum adventus ut homines pro moribus suis tractentur. Unde fiat ut opera sua diversos in diversis aut potiùs contrarios in contrariis effectus pariant. Ad quam rem exprimendam utitur vocibus ex re quæ contigerat desumtis, ad beneficium videlicet visûs quòd cœcus ille acceperat allusione facta. Porrò *judicium* hic nonnulli capiunt pro condemnatione. Sed obstat huic interpretationi quod supra cap. 3. ℣. 17 dicitur, *Non enim misit Deus filium suum in mundum ut judicet mundum.* Nisi quis forte dicat, capite tertio dici de condemnatione simpliciter, & nullo respectu ad futuram hominum resipiscentiam facto, sed de ejusmodi quæ non irresistibili quidem vi ab ipso irrogaretur, verùm quam moribus suis accersiverint sibi. Sed satius est vocem judicii latius sumere, ut videlicet non pœnam tantum, sed præmium etiam complectatur, seque hic Dominus velut judicem moralem constituat, qui secundùm meritum de uniuscujusque causa pronunciet. Quasi dicat; Atque ita quidem & à Pharisæis & cum homine isto factum esse, non est mirum. Ego enim veni ad discrimen inter homines constituendum, illosque pro meritis & qualitatibus ipsorum tractandos, ut aliis quidem benè sit, aliis male.

Ut qui non vident. Id est qui similes sunt isti cœco antequam visum adeptus est, hoc est cùm in ignorantia rerum divinarum versentur non arrogant sibi sapientiam, quemadmodum iste cœcus non arrogabat sibi visum antequam visum accepisset.

Videant id est mentes illorum collustrentur & illuminentur sapientia vera ac cœlesti, quemadmodum iste collustratus est visu.

Et qui vident. Id est qui sibi sapere videntur, cùm revera sint cœci & in rerum divinarum caligine versentur quemadmodum Pharisæi.

Cæci fiant. Id est in ista ignorantia sua relinquantur, aditus ipsis ad mentis illuminationem præcludatur. Atque hinc jam colligi vult Dominus non esse mirum quòd Pharisæi non agnoverint beneficium Domini, cœcus autem etiam illuminationem mentis sit consequutus. Estque hic similis loquendi ratio illi cùm Christus vocatur lapis offensionis, quòd videlicet alii ipsi innitantur alii autem in ipsum impingant.

Vers. 40. *Audiverunt autem hæc quidam.* Conjecerant proculdubio Pharisæi quid sibi vellet isto sermone Dominus seque tangi subodorabantur, quare statim cum ista subsannatione profiliunt, *Num & nos cæci sumus?* Quasi dicant; Ergo nos etiam penes quos sunt claves scientiæ cœci tibi videmur? Atqui ut oculis corporis utimur, ita nemo nos sapientiæ possessione dejecerit. Deliramenta sanè loqueris.

Vers. 41. *Dixit eis Jesus.* Dupliciter ista responsio Domini potest accipi. Primùm secundùm Maldonatum ita; *si essetis cæci*, id est, si ut in rerum divinarum notitia caligatis, ita vos cœcos esse sciretis, nec ullam vobis scientiam arrogaretis, *non haberetis peccatum* scilicet incredulitatis, non maneretis puta

increduli,

incredulî, oculoſque infundenti ſe vobis cœleſti doctrinæ meæ luci aperiretis, atque ita viſum acciperetis. Nunc verò cùm cœcitas mentes veſtras obſideat, interim tamen *dicitis videmus* id eſt, ſcientiam vobis arrogatis, & oculos ad meam doctrinam clauditis, *peccatum veſtrum manet* in incredulitate veſtra permanetis, ac proinde porrò etiam cœci fietis. Deinde ſi phraſis *habere peccatum* ita ſumatur ut ſignificet idem quod reum eſſe peccati, quaſi dicat; ſi nullam omnino vobis voluntatis divinæ notitiam arrogaretis, iſtius peccati quòd me non recipitis, non eſſetis rei. Nunc verò rei eſtis, quia vobis notitiam voluntatis divinæ arrogatis, & me rejicitis.

CAP. X.

CApitis hujus partes ſunt duæ. Priori perſequitur ſermonem Chriſti in fine capitis antecedentis inchoatum, quo ſimilitudine à paſtore ſumta docet ſe eſſe verum mundi doctorem & ſervatorem. Poſteriori enarrat colloquium aliquot menſibus poſt iſtum ſermonem cum Judæis habitum cuique ipſi Judæi occaſionem præbuerunt.

Verſ. 1. *Amen amen dico vobis.* Prior capitis pars ad verſ. 22. Quam antequam aggrediamur, cùm de nexu illius cum antecedentibus, tum de occaſione dicendum aliquid videtur. Initiò autem conſtat, ſermonem hunc eſſe continuationem illius qui cœpit ad finem capitis ſuperioris: Unde quis dicere poſſit male eſſe ab illo, capitis diſtinctione avulſum. Niſi quis ne id quidem ſine cauſa factum dicat, quia videlicet in iſtis ad aliam quaſi materiam tranſierit, aliaque utatur metathora, ad quam ſequenti etiam colloquio alludat: ut quaſi ejuſdem materiæ ſermo iſte & colloquium ſecum jungi & copulari debuerint. Nexus autem videtur iſte. In genere quidem, quòd ut aliàs ſæpe ultro quæſiverit occaſiones muneris ſui commendandi & ad credendum in ſe auditores alliciendi, ita hic quoque idem fecerit. In ſpecie verò, quòd tacitis Phariſæorum cogitationibus qui ſolos ſe magiſtros & doctores eſſe crederent occurrere voluerit, docendo multum ipſos opinione ſua falli, cùm nonniſi ſibi paſtoris adeoque etiam doctoris nomen competere poſſit. Quanquam poſſet etiam quis dicere, ideò hæc ſubjunxiſſe ut oſtenderet quàm infelices ſint qui cœcitate iſta puniantur, cùm ipſe ſit verus & unicus paſtor ſeu ſervator hominum, ac proinde judicium iſtud non eſſe parvi faciendum. Sed jam ad ipſam Chriſti doctrinam accedamus, qua ſe mundi ſervatorem eſſe docet, ſimilitudine à paſtore deſumta. Eſt autem hic ſermo Chriſti interciſus. Nam primò quidem parabolam tantùm ipſam ſine applicatione ſeu protaſin ſine apodoſi proponit. Deinde quia iſtam ſecum agendi rationem non intellexerant auditores, apponit etiam apodoſin, ſed protaſi paululum id eſt etſi non ſecundùm rem ſecundùm verba tamen immutatâ. Cæterum etſi in priori ſermonis iſtius parte apodoſin non apponit, protaſi tamen ipſam involvit, ut apparet ex vocibus *Amen amen dico vobis.* Nam quia loquitur de re manifeſtiſſima & ex communi vita deſumta, non videtur propter illam verba iſta appoſuiſſe. Quis enim adeò bardus eſt qui iſta ignoret, quòd qui non ingreditur per oſtium ovium, puta plerumque & niſi aliter caſus aut neceſſitas poſtulet, (nam id hic addendum eſſe ne monendum quidem videtur) ſit fur &c. Vult igitur dicere, Etiam atque etiam affirmo, omnes eos qui provinciam populi divini docendi ſuſcipiunt paſtoribus eſſe ſimiles, debere iis qualitatibus muneris ſui authoritatem probare quæ in paſtoribus bonis conſpiciuntur. Quæ cùm in nullo eorum qui ſe pro Meſſia ſeu Chriſto venditantes in populum intruſerant, conſpectæ ſint, nulli etiam ipſorum ratio muneris ſui conſtitit. In me verò conſpiciuntur iſta omnia. Sum igitur paſtor bonus, omneſque ad meum nutum ſe componere, & me pro doctore ac ſervatore ſuo agnoſcere debent. Hic enim eſt ſcopus iſtius parabolæ, ut oſtendat ſe eſſe mundi ſervatorem, & licèt fuerint ante ſe alii qui ſe pro Meſſia venditarent, omnes tamen illos fuiſſe impoſtores, qui ſui tantùm id eſt gloriæ opum voluptatumque ſuarum, & non ſalutis populi rationem haberent. Ad quod docendum octo notas veri paſtoris ita ponit ut illas tacite ſibi vendicet, excludat autem ab illis alios. Id quod in poſteriori hujus ſermonis parte facit apertius, ut ſuo loco videbimus. In qua etiam ultimum octavum boni paſtoris attributum ponit, hic ſeptem tantùm recenſitis. Quorum primum eſt ingredi per oſtium in caulam ovium. Quod illuſtrat ex contrario, adeoque certam eſſe veri paſtoris notam docet, ut qui faciat aliter non poſſit paſtoris nomine cenſeri, cùm ait; *Qui non ingreditur per oſtium in caulam ovium, ſed aſcendit aliunde*, id eſt qui munus alios docendi ſibi uſurpat, & curam ovium id eſt populi divini regendi ſuſcipit non divina authoritate munitus, ſed propria cupiditate ad id tractus, *ille fur eſt & latro*, id eſt non id ut eos ſervet ſed ut perdat quærit, ſuaque curat non ovium, quemadmodum fures & latrones ſolent, ideoque nihil eſt ipſi juris in oves.

Ingredi per oſtium eſt ingredi ſeu docendi alios munus illorumque adeo curam in ſe ſuſcipere authoritate divina nixum & munitum, qualiſcunque tandem illa ſit. Pro muneris enim ratione & varietate varia eſſe poteſt. Etſi autem ſermo hîc ſit de ſummo paſtore, Chriſto videlicet, qui ingreſſus eſt per oſtium in caulam ovium quatenus eſt à Patre miſſus; poteſt tamen & ad alios accommodari, quatenus & illi egent authoritate quæ conveniat iſti muneri quod præ ſe ferunt. Et aliis miſſione quoque opus eſt, qui videlicet novi aliquid revelant, quales fuerunt prophetæ & Apoſtoli: quibuſdam verò ſatis eſt ſi iſtorum authoritate nitantur, & ſecundùm canones Apoſtolicos ad munus paſtoratus ſui accedant, quia videlicet nihil novi adferre, ſed tantùm illorum veſtigiis anxie ſe inſiſtere velle præ ſe ferunt.

Verſ. 2. *Qui verò ingreditur per oſtium paſtor eſt.* Id eſt, ille demum paſtor eſt. Non enim hoc vult, omnem qui ingrediatur ita eſſe paſtorem, cùm famulus etiam ita poſſit ingredi: ſed non ad unum actum aut etiam caſum reſpicit, verùm ad id quod plerumque & communiter fiat: ut ſenſus ſit; Qui munus ſervandi homines ſibi vendicat & per oſtium ingreditur, ille demum verus & legitimus eſt paſtor. Dicere autem vult, ego talis ſum: nam ſum cœleſtis & Paternæ miſſionis authoritate ſuffultus ac ſubnixus.

Verſ. 3. *Huic* id eſt huic demum, *aperit janitor.* Recenſet alias veri paſtoris notas, quas ita ſibi applicat ut aliis infuiſſe neget. Eſt igitur ſecunda veri paſtoris nota quod ei *janitor aperiat.* Quæ verba vel ita poſſunt accipi, ut perſona perſonæ reſpondeat, vel ita ut actio tantùm actioni. Secundùm priorem acceptionem ſenſus horum verborum erit, quòd vero demum paſtori Deus qui hîc janitoris nomine ſit intelligendus, jus ad ovium caulam ingrediendi faciat. Secundùm poſteriorem iſte ſimpliciter quòd illi tantum aditus fiat ad oves. Et ſanè quia vilius eſt janitoris nomen quàm ut Deum repræſentare poſſit, videtur potiùs actio hic actioni quàm perſona perſonæ comparari. Niſi quis velit, non omnia hîc debere conſiderari quæ ſunt janitoris (quia non currit ſimile quatuor pedibus) ſed tantùm id quòd jus habeat aperiendi. Jam *aperire oſtium* eſt adjumenta largiri ejuſmodi quibus ſe aliquis ovibus commendare poſſit. Et Chriſto quidem aperuit Deus, quatenus ei dona dedit ejuſmodi tantiſque eum inſtruxit dotibus, quibus & ſe & doctrinam ſuam ſufficientiſſime hominibus approbare, atque adeò ad illorum animos & intimos cordis receſſus penetrare poterat. Ut voce *aperiendi* non tam actus ipſe ſignificetur, quàm facultas illum actum exercendi.

Et oves vocem ejus audiunt, ſcilicet ut eam agnoſcant, animumque ad eam applicent. Nam alioqui etiam extranei cùm aures habeant poſſunt eriam eam vocem audire, verùm non arrigunt ad eam aures, ita ut ve-

lint ipsi adhæresçere. Tertium veri pastoris requisitum; per quod in applicatione ad Christum illud intelligendum est quòd *oves* id est homines animi probi, & qui aut jam sunt reipsa, aut certè apti sunt ad id ut fiant discipuli Christi, agnoscant hanc doctrinam esse servatoris eamque amplectantur, & illa invitentur ac alliciantur ad illi parendum, fidemque in eo collocandam.

Et suas oves vocat nominatim. Quartum pastoris attributum: quod quidem in applicatione ipsa & respectu Christi omnino ad literam est intelligendum, nempe quòd unumquemque suorum de nomine Christus novit, & est scrutator cordis uniuscujusque. Nam quod ad ovium proprios pastores attinet, & si illi allaborent ex variis accidentibus nomina illis imponere, & ex iis ipsas agnoscant, in magna tamen ovium multitudine impossibile videtur ut unamquamque singulatim noverint.

Et educit eas, puta ad pascua, id est curat ut habeant pascua. Quintum veri pastoris attributum, de quo fusius ipse Dominus infra vers. 9 & 10.

Vers. 4. *Cumque suas oves emiserit* puta ad pascua, *antegreditur eas.* Sextum veri pastoris attributum. Apparet id olim in more fuisse illis in locis ut pastores anteirent gregem ovium suarum, quod etiam hodie in quibusdam regionibus fieri videmus, ut pastores sibilo oves ad se sequendum excitatas anteeant, illæ sequantur, canes autem claudant agmen. Nec id ratione videtur carere. Nam apparet id ideo fieri, tum ut locum ipsis commodum & pascua bona commonstrent, atque ad ea deducant, tum etiam ut prospiciant ne lateat alicubi hostis, periculumque ab iis depellant. Ita Christus tanquam dux anteivit suos, tum ut voce atque exemplo ostenderet quomodo se ad nutum ejus componere debeant, tum ut periculum ab iis depelleret.

Et oves eum sequuntur septimum attributum, præcedentis consequens. Quod in applicatione idem significat atque faciunt reipsa quod Christus jubet. Aliàs enim sequi Christum est simpliciter illi sese applicare & ipsum pro magistro agnoscere. Sed hîc distinguenda est auditio, quæ fuit tertium requisitum, à sequutione, ut illâ tantùm significetur assensio & doctrinæ Christi pro vera receptio, ad illamque re præstandam illectio: sequutio autem significet professionem unà cum factis, & mandatorum Christi impletione.

Quia norunt vocem ejus. Id est quia notitia quædam est illis impressa pastoris sui, norunt quæ sit vox pastoris sui, quæ non.

Vers. 5. *Alienum autem nequaquam sequuntur.* Proximum veri pastoris requisitum illustrat à contrario, docens illud omnino indicare quisnam sit verus pastor qui verò minus. Quia videlicet voce ejus qui non sit pastor fugantur, nedum allici ad ipsum possint.

Vers. 6. *Hoc proverbium.* Verba sua Christi verbis interjicit Euangelista, ut innuat causam cur Dominus eundem sermonem in sequentibus iteraverit, doceatque intercisum fuisse, & his quæ hucusque habuimus dictis, Dominum aliquamdiu interquievisse: & rursum eundem explicatius proponere voluisse, quia ipsum auditores non intellexerant. Non intellexerant autem quia sine applicatione fuit propositus: etsi poterant nihilominus ipsum intelligere si voluissent. Porrò voce παροιμίας quæ proprie proverbium & sermonem vulgi ore tritum significat, pro parabola ponit, quia parœmiæ sæpe habent comparationes tropicas & metaphoricas.

Vers. 7. *Jesus ergo rursum dixit eis.* Cùm videlicet paululum à priori sermone interquievisset, animadverteret autem illum non capi ab auditoribus. Reperit eandem parabolam cum applicatione, sed ita ut paullum eam quoad verba immutet, non tamen quoad rem. Idem enim voce *ostii* vult intelligi cùm se ostium vocat, quod superius cùm vocem pastoris tacite sibi attribuit. Ideoque statim voce ista *ostii* omissa, voci pastoris insistit in eaque moratur. Antè videlicet *ostium* consideravit respectu pastoris, nunc verò respectu ovium: nec aliud vult significare quàm se esse medium per quod salutem homines consequantur. Id quod etiam voce *pastoris* significatur: nisi quòd vox ista innuit plura officium Christi concernentia, quàm illa. *Ostium* autem se esse dixit *ovium* id est medium per quod ut ita dicam ingredi debeant homines animi probi, sive jam doctrinæ Christi fuerint assensi, sive qui ad id faciendum sint apti, & facturi ubi eis affulserit occasio. Idque confirmat fortiori more suo asseveratione.

Vers. 8. *Quotquot ante me venerunt.* Puta Messiæ & pastoris sibi nomen ac officium arrogantes: quales fuerunt Judas & Theudas, ut apparet Act. 5. vers. 36, 37. Nam venerant etiam ante Christum prophetæ: verùm erant à Deo missi. Quin verisimile est fuisse etiam quosdam bonos & probos inter ipsos sacerdotes qui præerant populo. Porrò hîc non ad verba respicit, sed ad sensum. Quia enim sub *ostii* vocabulo rem pastoris voce significatam sibi tribuit, ideo nunc ad id quod vers. 1. dixerat respicit, & vult significare illos non fuisse per ostium ingressos, id est non habuisse jus & authoritatem potestatis super Dei populum usurpandæ, ac proinde fuisse impostores. Id quod etiam comprobat ex effectis, *sed non auscultarunt eis oves*, id est, sed homines probi minime ipsis adhæserunt illosve sunt sequuti, turbabantur tantùm, non autem illos sequebantur.

Vers. 9. *Ego sum illud ostium.* Quod vers. 7 asseruerat repetit & ab effectu comprobat, salutem repromittens ei qui per istud ostium fuerit ingressus.

Per me si quis introierit, id est si quis mihi nomen dederit, & in me credens discipulus meus evaserit, me pro magistro suo agnoverit, & me tanquam medio ad animæ bonum ducente uti voluerit.

Servabitur id est salutem æternam consequetur.

Et ingredietur & egredietur id est tutò & ingredi & egredi poterit. Quia egressionem ingressioni opponit, aliter quàm paulò antè voce ingressionis utitur. Ibi enim ingredi & introire est discipulis Christi aggregari & in caulam Christi recipi: at hîc de iis qui jam in caula fuerint & Christum pro pastore suo agnoverint dicitur eos ingressuros & egressuros. Non significatur autem egressione eos Christi jugum excussuros & à fide in eum defecturos. Videtur igitur alludi ad illum ingressum ovium quo se conferunt ex pascuis domum, & egressum quo ex caula ad pascua proficiscuntur: quasi dicat; habebunt quò se recipiant. Cæterum ista in eodem versiculo ejusdem vocis alia atque alia usurpatio docere potest, non esse mirandum quod superiùs etiam vocem *ostii* aliter atque aliter usurpaverit.

Vers. 10. *Fur non venit.* Quod modo dixerat illustrat à contrario, oppositionem instituens inter se & alios à fine, ut ostendat omnes quotquot ante nomen Christi sibi ambitiose vendicaverant, impostores fuisse, quia videlicet sua tantùm curaverint non ovium: quemadmodum fures solent, qui non eò veniunt ad oves ut illis bene sit, sed ut sibi prospiciant, oves furentur, mactent, vel etiam prodigant, nihil pensi habentes quid ovibus fiat, dummodo desideria sua expleant. Sui verò adventûs alium esse finem pronunciat, nempe *ut vitam habeant*, quotquot videlicet me pro doctore & pastore suo receperit, & in meam caulam discipuli mei facti introiverint. Non contentus autem simpliciter vitæ promissione addit, *& abundè habeant* id est vitam cum rerum copia abundantem, omnifaria felicitate circumfluentem. Alludit ad oves & pascua proprie dicta. Habent enim aliquando oves pascua commoda quidem, ut in iis pasci possint, non tamen ejus sint ubertatis ut pingueścant & sint bene habitæ. Possis autem id & ad vitam spiritualem referre in hoc seculo, quatenus qui Christo adhæresçunt habent ejusmodi animarum suarum cibos qui non ad satietatem tantùm sufficiant, sed etiam ad voluptatem & delicias spirituales. Sed verisimilius est

Chri-

Chriſtum ad vitam illam ſempiternam divinis illis deliciis circumfluentem reſpexiſſe.

Verſ. 11. *Ego ſum paſtor.* In eadem ſimilitudine perſiſtens, metaphora paulò commodiore utitur, dum ſe paſtorem vocat, eumque *bonum*, ut ſe furibus paſtoris ſibi nomen vendicantibus opponat: denique *illum*, videlicet præcipuum, & olim à Deo hominibus promiſſum. Alludit ad dicta de ſe prophetarum, præcipue Ezechielis, qui cap. 34. 23 promittit paſtorem ſervum Dei Davidem. Talem autem ſe eſſe probat novo rurſus boni paſtoris requiſito, quod eſt ſi ſuperioribus accenſeatur octavum, cùm ait, *bonus paſtor animam ſuam ponit*. Quæ verba dupliciter accipi poſſunt, vel ut tantùm reſpiciant ad ipſum Chriſtum, & ex effectu aliquem eſſe bonum paſtorem arguant, non tamen omnem paſtorem eſſe talem: vel ut generalis iſta ſit pronunciatio, & ſit generalis boni paſtoris nota, hoc ſenſu, omnis paſtor bonus vitam ſuam propter oves in diſcrimen adducere non dubitat, & ſe in apertiſſimum periculum conjicere, ne oves ſuæ pereant. Syllogiſmus integer talis eſt: Quicunque animam ponit pro ovibus, ille eſt bonus paſtor. Ego animam pono pro ovibus. Ergo. Concluſio unà cum propoſitione continetur hoc verſiculo. Aſſumtio ſubſequetur demum verſ. 15.

Verſ. 12. *Mercenarius autem*, Propoſitionem, ſeu id eſſe requiſitum boni paſtoris ut ponat animam pro ovibus, oſtendit à contrario, exemplo videlicet mercenarii. Deſcribit autem idem ſubjectum tribus modis. Primò cum *mercenarium* vocat, deinde *qui non eſt paſtor* tertiò *cujus non ſunt propriæ oves*, ut rem de qua loquitur tanto melius explicet.

Videt lupum venientem pro cùm videt, ut Jacob. 1. 11. & albi non ſemel.

Verſ. 13. *Mercenarius autem fugit.* Id eſt, etiamſi videt ita futurum ut oves à lupo lanientur & diſſipentur, nihilominus fugit. Rationem ſuperioris dicti ſubjungit, *quia mercenarius eſt*, propter id ipſum quia mercede conductus eſt. *Et non eſt illi cura ovium*, parum penſi habet quicquid fiat ovibus, mavultque ſibi ipſi conſulere, quàm ſe in diſcrimen conjicere: quaſi dicat; Nec mirum ita mercenarium facere. Cùm enim non amore ovium illectus ad paſcendum illas acceſſerit, ſed ſpe mercedis, ſeipſum in diſcrimen conjiciendo, perderet id quod unice quærebat.

Verſ. 14. *Ego ſum paſtor ille bonus.* Propoſitionem ℣. 11. expreſſam repetit: quia poſitâ tantum majore ſyllogiſmi quo eam probare volebat illius illuſtratione longius provectus erat. Hic verò ſubjungit aſſumtionem, ſed ita ut ex priori ſermone aſſumat aliquid, oſtendens requiſitum illud paſtoris quod verſ. 4 & 5 expreſſerat, ſibi competere. Eſt autem iſtud, *Et agnoſco meas, & agnoſcor à meis.* Id eſt nam & ego oves meas amo ac diligo, & illæ viciſſim me amant; allubeſcitque illis vox mea ſimulac illam audiverint. *Et* poſitum pro *nam*. *Agnoſcendi* autem vox non nudam & ſimplicem cognitionem ſignificat, ſed quam ſequatur affectus animi, approbationem videlicet & dilectionem. Ut patet non ſolum ex protaſi priori ſermone quoad oves expreſſa, ſed & ex addita comparatione qua hunc ſermonem illuſtrat, cùm ait, *Prout me novit pater*, ubi de arctiſſimo inter patrem & filium charitatis vinculo ſermonem eſſe, rectè anotavit Beza. Senſus eſt, quaſi dicat; Ita ego illas favore meo complector, ut me pater, & me illæ ita diligunt ut ego patrem.

Verſ. 15. *Et ego animam.* Aſſumtio, cujus propoſitio erat verſ. 11. expreſſa. Porrò in hac aſſumtione majus aliquid latet quàm in propoſitione. Ita enim paſtor animam ponere ſolet pro ovibus, ut in diſcrimen tantùm ſe propter illas conjiciat, incertus an ſibi ſit tum moriendum, vix fortè facturus ſi id futurum certò ſciret, & fortè periculum fugiturus, oviumque perniciem ſuæ antepoſiturus, ſi ſibi omnino eſſe moriendum ſciret, ut qui videret, morte ſua minime ſe ovibus conſulturum, ſed ſe ſimul cum illis perditurum. Chriſtus autem ita animam poſuit pro ovibus, ut licet ſciret ſibi omnino mortem eſſe ſubeundam, non tantùm in diſcrimen apertum ſe conjecerit, ſed id etiam egerit, ut vitam omnino amitteret. Id autem fecit pro ovibus, quia hac ratione & fœdus Dei quod cum iis id eſt hominibus probis ac fidelibus ſanxit, & jus ſalutis æternæ conſequendæ acquiſivit: ut alia taceam, quæ mortem ejus ſint conſequuta.

Verſ. 16. *Alias etiam oves habeo.* Poſtquam ſe illum verum & olim promiſſum paſtorem eſſe docuit, nunc oſtendit quàm latè pateat hoc ipſius munus, etiamſi fortè tunc id minus eſt intellectum. Quaſi dicat; Nec tantum Judæorum & qui ſunt ſecundùm carnem ex Abrahamo prognati ſum paſtor, ſed gentium etiam, quæ vobis ad Deum pertinere non videntur. Earum etiam æque ac veſter, ſum doctor ac ſervator.

Quæ non ſunt ex hac caula. Id eſt, quæ non ſunt ex veſtra congregatione. *Caulæ* vocem hic aliter ſumit quàm ſuperius, pro repub. videlicet & communione aliqua reſpectu religionis conſiderata: ibi autem caulam ſumit pro Eccleſia, ut non eſſe in caula ſignificaverit ibi non eſſe ex numero diſcipulorum Chriſti. Rempublicam videlicet Judæorum & rempublicam gentium, reſpectu religionis eorum conſiderat tanquam duas caulas, ex quibus ipſe ſibi oves ſegregaturus, & in unionem fidei adducturus, facturus eſſet unam caulam.

Illas quoque oportet me adducere, ad me videlicet & caulam meam. Utrumque enim Chriſto faciendum erat in gentibus; docendæ erant fidem in Chriſtum, & Eccleſiæ ejus inſerendæ, ac cum Eccleſia ex circumciſione conflata uniendæ.

Et vocem meam audient. Hoc dupliciter explanari poteſt, vel ita ut & idem ſignificet quod *ut*, id eſt curandum eſt mihi ut illas adducam, & quidem ita ut vocem meam audiant; vel ſimpliciter & revera audient: ſive illas opponat Judæis, quaſi dicat, & non erunt ita refractariæ ut vos eſtis, ſed ſtatim me ſequentur, ſive tantum comparet cum illis, pro & audient me non ſecus atque vos.

Fietque unum ovile. Id eſt, ex ambobus populis evadet una reſpublica ſacra, quemadmodum eſt unus paſtor: vel & unus Paſtor illis quoque præ erit, non illis alius & vobis alius, quemadmodum nunc videntur ſeparatos habere paſtores, hic unus utrumque populum reget.

Verſ. 17. *Propterea pater me diligit.* Hoc & ſequenti verſiculo tacitis adverſariorum cogitationibus occurrit. Primò enim poterant dicere, hoc quod ille pro nota ſui paſtoratus poneret temere ab ipſo fieri, ideoque non poſſe eam vim habere quam ille diceret. Removet igitur à ſe & iſto facto temeritatem, quia ſit ſibi id optime ceſſurum, & amorem patris propterea ſit conſequuturus, & hoc quidem prius. Quaſi dicat; Quod quidem factum ſugillari à vobis minime debet, adeò enim iſtius mihi ratio conſtat, ut propter hoc ipſum quia videt Pater me promto & alacri animo ad id accingi, me diligat, & ubi reipſa mortuus fuero, dilecturus ſit magis. Quod oſtendit ab eventu, *ut eam rurſus aſſumam.* Sum enim animam poſiturus ita ut eam ſim beneficio patris iterum recepturus: quod quidem luculentiſſimum erit amoris in me paterni documentum. Ubi ſimul tacitè occurrit alteri cogitationi. Nam poterant dicere; quò iſtum amorem paternum jactaret? cùm mors ſit finis, & ſibi moriendum adeoque pereundum videret. Oſtendit igitur maxime ſibi id profuturum, quia Patris potentiâ ſit revicturus. Id quod etiam explicat verſiculo ſequente.

Verſ. 18. *Nemo tollit eam à me.* Tertiò poterant dicere, Non poſſe illum promtitudinem hic ſuam jactare, quaſi ſponte ſe morti offerret, quam ob potentiam hoſtium quibus eſſet omnino impar nulla ratione effugere poſſet. Et hoc removet Dominus, ac dicit, *Nemo tollit eam à me*, id eſt, nemo hominum tantarum eſt virium & potentiæ ut animam meam extorquere poſſit à me invito. Quare non poteſtis id mihi objicere, quaſi invitus id ſubeam ad quod omnino neceſſitate cogar. *Nemo* inquam hominum, ut non excludatur voluntas Dei Patris. Quanquam etiam is ita

eam in arbitrio filii posuerat, ut non videretur vim facturus fuisse si filius id facere noluisset, certe nullam adhibuit.

Sed ego pono eam à meipso, id est, sed ego sponte, volens, lubens, promte eam pono.

Potestatem habeo. Effectum quem supra attigerat repetit iterum. Quia ut diximus poterat aliquis dicere, sit ita sanè ut dicis, tu tamen miser es, quomodo enim emerges? Id etiam Christus in sua potestate esse dicit, quemadmodum in sua sit potestate illam ponere. Quasi dicat; Quemadmodum autem nemo me invito vitam mihi eripere potest, ita nemo quominus eam recipiam impedire poterit. Indicat id etiam in sua esse potestate situm: quanquam diversa ratione. Estque in voce *potestatis* quædam antanaclasis: in priori enim membro significatur eâ facultas & jus cum actione quadam ejus cui dicitur inesse conjunctum, hîc verò jus tantùm ipsum sine ulla ipsius actione, quandoquidem à Patre animam suam erat recepturus. Licèt autem totum id in manu patris erat positum, quia tamen ipse Christus erat in causa ut id omnino fieret, obligatus enim erat hoc facto pater, ideo ita dicere potuit: quia ibi etiam cum animam suam poneret, utut actionem ipse suam adjungeret, ad id potissimùm respexisset quia non hostes sui sed ipse esset in causa quòd mortem ejusmodi subiret. Ita jus adoptionis nostræ voce potestatis Joh. 1. ℣. 12 appellatur.

Hoc mandatum accepi. Quasi dicat; Hoc ego præceptum habeo à Patre mihi datum ut animam ponam, sed sub ea spe ut eam iterum recipiam. Sub mandati voce & promissio comprehenditur: fuit enim istud mandatum conditionatum, id est promissionem sibi habebat adjunctam, si impleretur. Temeritatem à se removet, & verisimilitudinem eorum quæ superius dixerat ostendit. Quia enim mandatum id ipsi erat à patre ut moreretur, non igitur temerè se in mortis angustias conjecit: quia verò moriendo mandatum Patris implevit, & quidem animo promto atque alacri, consentaneum est eum à Patre amari: quia denique sub spe recuperandæ vitæ id erat ipsi injunctum ut mortem oppeteret, certum erat non male id ipsi cessurum.

Vers. 19. *Dissensio igitur iterum.* Eventus superioris sermonis, varia Judæorum de illo judicia, aliorum quidem recta, aliorum verò mala & præpostera.

Vers. 20. *Dicebant autem multi.* Judicium præposterum, cum convicio junctum, continens etiam dehortationem ab eo audiendo.

Vers. 21. *Alii dicebant, Hæc verba.* Judicium rectum sumptum ab adjuncto sermonis Christi, & comprobatum à recenti facto Christi. *Num dæmonium potest*, scilicet verè, & ita ne subsit fraus & collusio ulla.

Vers. 22. *Facta sunt autem.* Altera pars capitis, in qua aliud alterius temporis colloquium Christi cum suis adversariis describit, eventus etiam ipsius ut superioris mentionem faciens. Colloquium autem istud descripturus, exprimit accuratissime tum tempus quo, tum locum in quo illud fuit habitum. Quod facit tum propter historiæ rationem, tum ut doceat colloquium istud in magna hominum luce & celebritate fuisse institutum, & facile potuisse ad notitiam complurium pervenire. Ac ut temporis ita etiam loci meminit, tam remotioris quàm propioris. Tempus remotius est, quòd id factum erat festo Encæniorum quod fuisse à Juda Macchabæo institutum propter repurgationem templi, factæ post ejectum Jerosolymis Antiochi præsidium, docent interpretes: quod etiam ab alia circumstantia describit, cùm ait, *& hyems erat.* Institutum enim hoc festum erat mense Casleu, qui in nostrum Decembrem maxima ex parte incidit. Locus remotior *Jerosolymis* in urbe quæ fuit totius Judææ caput. Unde patet festum Encæniorum non oppidatim fuisse celebratum, sed ad illud celebrandum confluere solitos ex aliis regionibus in ipsam urbem metropolitanam.

Vers. 23. *Et ambulabat Jesus.* Tempus & locus propior. Locus quidem porticus dicta Solomonis: tempus verò cùm in illa Christus deambularet. Quæri hic à quibusdam solet, cur Dominus tempore præsertim hyberno ibi deambularet? Quæ quæstio futilis licèt sit, dici tamen potest, Dominum ideo ibi deambulasse, quia ibi tunc maxima fuisset hominum frequentia, ut occasionem aliquam illic de via salutis docendi haberet. Illud majoris videtur momenti, cur porticus illa Solomonis dicta, cùm sciamus templum quod à Solomone exstructum erat funditus fuisse deletum, & aliud in ejus locum fuisse exstructum. Videtur autem porticus ista ita dicta ad discrimen aliarum: complures enim proculdubio fuerunt. Et Maldonatus quidem putat porticum istam ita nominatam ideo, quia Rex Solomon olim post constructum & absolutum impensis populi templum, illam propriis impensis parte montis complanata exstruxerat, quæ fortè templo destructo vel eadem manserat, vel alia in ejus locum exstructa nomen vetus ad discrimen aliarum retinebat. Nisi quis malit porticum istam ita dictam, ad discrimen porticus ab Herode exstructæ, qui novam insuper porticum veteribus addiderat.

Vers. 24. *Cinxerunt igitur eum Judæi.* Id est cum igitur eum in tanta hominum luce inambulantem viderent, quasi occasionem illius illaqueandi nacti circumsteterunt eum, dicentes, *Quousque animam nostram suspendis?* Id est, quamdiu nos anxios & ancipites tenes, nec nobis aperte num tu sis Christus indicas? Quod suspicamur nos quidem, sed tamen nihil à te diserti hac in re audientes, non audemus plene decernere, ne aberremus à vero. Volumus igitur à te audire apertè. Cæterum utut verba aliud præse ferant, videntur ansam illius ad populum vel etiam seniores accusandi quæsivisse. Legimus enim superius decretum jam inter eos fuisse, ut synagogâ ejiceretur si quis confessus fuisset eum esse Christum: quanto gravius futurum erat si id ipse de se asseruisset? Ut igitur hanc vocem ex ipso eliciant, rati tempus & locum idoneum se reperisse, in loco isto celeberrimo circumfunduntur ipsi, quò & ipse ob tantam hominum frequentiam citius id de quo quærebatur diceret, & illi testes haberent plures quibus ipsum coram judicio postea convincerent, si, quod credebant, apertam responsionem minime subterfugisset, sed directe & simpliciter se Christum esse dixisset.

Vers. 25. *Respondit eis Jesus.* Prævidens quo animo ipsum accessissent, & quid intus coxissent, ita responsionem suam moderatur, ut non usurpet quidem ista ipsa verba, Ego sum Christus, quod illi futurum crediderant, quæ in calumniam facilius trahere poterant; ita tamen aperte loquitur ut quid sibi vellet facile animadvertere possent: simulque objicit illis tacite hypocrisin, quòd aliud intra se premant, aliud linguâ promant.

Dixi vobis. Quasi dicat; Cur id me nunc quasi rem antehac à me non auditam exquiritis? Jam pridem vobis, & quidem non semel ea dixi, ex quibus satis intelligere poteratis quid vobis esset de me sentiendum, nec tamen creditis. Apparet igitur aliam subesse hujus interrogationis vestræ causam, & non hanc quam nunc prætenditis. Loco autem verborum, Ego sum Christus, subjungit argumentum longe maximum, & contra quod ne hiscere quidem fas sit, quod doceat illum esse Christum.

Opera quæ ego facio. Quasi dicat; Quin etiamsi ego taceam, habetis tamen documentum invictæ authoritatis, & ejusmodi quod invictis ac reluctantibus assensum exprimere possit. Videte *opera* id est miracula *quæ ego facio, in nomine Patris mei*, id est, mandato ac jussu Patris, & potestate viribusque ab illo datis. Omnia enim vocibus *in nomine* comprehendi debent quæ Pater fecit ut miracula per Christum fierent. Unde suprà cap. 5. ℣. 36 dicit, *Opera quæ dedit mihi Pater ut ea perficerem.*

Hæc testantur de me. Hæc satis loquuntur & clamitant quid de me sit statuendum, me videlicet esse Chri-

Chriſtum. Nam talia nemo ante me fecit. Miracula videlicet Jeſu non tantum veram eſſe ejus doctrinam arguebant, ſed ipſum etiam eſſe Chriſtum clariſſime oſtendebant. Unde ſupra vidimus à turba dici, *Chriſtus cùm venerit, num ſigna plura edet iis quæ hic edidit?* Et ipſe Dominus dixit, *Niſi opera feciſſem in eis quæ nullus alius fecit*, &c.

Et non creditis, id eſt, nec tamen creditis. (Enunciatio diſcretiva.) Unde apparet aliam eſſe cauſam hujus nunc à vobis motæ quæſtionis.

Verſ. 26. *Sed vos non creditis.* Quaſi dicat; Non igitur in me quaſi id non dixerim vobis eſt cauſa infidelitatis veſtræ, ſed in vobis ipſis. Quod deinceps comprobat, ut ſimul oſtendat quanto bono ſe privent cùm in ipſum credere nolunt: quo ipſo illos tacite ad incredulitatem deponendam & fidem in ſe collocandam hortatur. Cauſam incredulitatis eſſe in ipſis indicat his verbis, *Non enim eſtis ex ovibus meis.* Ovium nomine aliàs diſcipuli Chriſti intelliguntur; quod hic non fit: aliàs enim id pro cauſa poneret quod ad effectum pertinet, & pro conceſſo ſumeret quod erat probandum. Eſſe enim diſcipulum Chriſti, eſt credere: vel potiùs fides eſt cauſa cur aliquis ſit diſcipulus. Quare hoc loco vox *ovis* ſignificabit eum qui tantùm ſit aptus ad id ut ſit reipſa ovis, id eſt diſcipulus Chriſti, in quo videlicet inſint qualitates ſimiles qualitatibus quæ conſpiciuntur in ovibus proprie dictis, id eſt, qui ſit manſuetus, tractabilis, non contumax, neque ſuperbus. Senſus igitur hujus loci eſt, ut ideo dicat eos non credere quia non ſint animo probo: quaſi dicat; Non eſtis ex eo genere hominum qui ſunt apti ad meam doctrinam recipiendam, & quales Deus eſſe voluit eos qui doctrinam meam erant recepturi.

Sicut dixi vobis. In ſuperiore videlicet colloquio meo, quod antea mihi vobiſcum fuit.

Verſ. 27. *Oves meæ.* Comprobat illos non eſſe ex numero ovium, ab effectu, quia videlicet non audiant vocem ejus nec eum ſequantur. Cæterum major tantùm propoſitio hic ponitur; aſſumtio verò tanquam nota ſubintelligitur.

Audiunt vocem meam. Id eſt, non tantum aures arrigunt, & quid verbis meis velim capiunt, id enim etiam illi faciebant, & mentem verborum Chriſti aſſequebantur; ſed etiam animum ad mea verba inclinant, mea dicta approbant, & pro veris agnoſcunt, id quod iſti non faciebant.

Et ego eos agnoſco, vel de ſimplici cognitione id cape, quod nemo poſſit Chriſtum fallere qui præ ſe ferat animum viri boni, quod faciebant iſti: vel de cognitione quæ eſt cum affectu, pro approbatione videlicet & favore. Illud tamen videtur potius.

Et ſequuntur me, id eſt, mihi parent, patiuntur ſe à me regi, me imitantur, quo ego duco, ſive voce, ſive exemplo, patiuntur ſe duci. Effectus auditionis.

Verſ. 28. *Et ego vitam æternam do eis.* Hic quidem jus & ſpem ejus largiendo, olim verò reipſa illam conferendo. Ut vox *do* in generaliſſima ſignificatione accipiatur. Niſi quis malit præſens hic poſitum pro futuro. Exprimit fructum ex fide in ſe promanantem, ut doceat quanto bono ſe privent dum in ipſum credere nolunt: quo ſimul tacite ipſos, ut ante monuimus, ad improbitatem deponendam & fidem ſibi adhibendam hortatur.

Nec peribunt in æternum. Occurrit tacitæ cogitationi. Poterant enim illud in dubium vocare, videntes etiam eos mori qui in Chriſtum crederent. Occupat igitur Chriſtus & docet hos utut perire videantur, non tamen revera perire, & utut ad tempus morti ſuccumbant, non ſint tamen in æternum perituri.

Neque rapiet eas. Iterum novæ objectioni occurrit. Poterat enim aliquis cogitare: Tu igitur unicus tam felix es ut nulla ex tuis ovibus pereat: quis fando de paſtore ejuſmodi audivit? Quid ſi vim aliquis inferat, annon illas in exitium præcipare poterit? Etiam hoc fieri poſſe negat, quia nemo poſſit eas ex manu ſua eripere. Ego illas aſſeram, manu tuebor. Intellige autem non poſſe perire oves Chriſti, quamdiu ſunt tales, nempe oves, & propter vim aliunde illatam. Poſſunt enim perire à ſe, quatenus poſſunt degenerare in hædos. Habent enim libertatem arbitrii. Nec rectè hinc concluditur non poſſe quenquam deſinere eſſe ovem: quia tantum hic ſermo eſt de vi externa, quæ aliunde poſſit inferri ei qui ſit ovis, non autem de eo quod reſpectu ejus qui ſit ovis natura fieri poſſit.

Verſ. 29. *Pater meus.* Hujus quod ultimo loco dixerat rationem addit, neminem videlicet ex manu ipſius oves erepturum. Quia inquit Pater una mecum tuetur oves meas, & ad eas tuendas vires ſuas confert. Unde ſi quis vellet oves ex manu mea eripere neceſſe eſſet eas eripere ex manu Patris. *Qui eas dedit mihi*, qui eas meæ fidei commiſit, & proinde vult eſſe ſalvas. At quis erit talis qui eripiat, cùm Pater meus ſit *omnibus major*, id eſt potentior: & nemo illum fallere poſſit, ut aſtu illas intercipiat. *Neque* id eſt ac proinde nemo poterit eas rapere.

Verſ. 30. *Ego & Pater unum.* Quia poterat aliquis dicere: Sit ſane Pater omnibus major: quid tum? quid id facit ad te? Maxime inquit facit: quia ut voluntate ita operatione conſpiramus. Quia quicquid ego volo vult Pater, & quicquid Pater operatur per me operatur.

Verſ. 31. *Suſtulerunt ergo rurſus lapides.* Eventus: quo aperitur animus illorum, & conſilium cur ita Dominum interrogaſſent. Ille quidem malevolus, hoc verò ſanguinarium. Licèt autem non ita ipſis ut arbitrati fuerant reſponderat, reperiunt nihilominus in quo genuinum infigant & necem Chriſto intentent. Dicit autem Euangeliſta *rurſum*, ut revocet in memoriam idem illos etiam ante attentaſſe, ut legimus cap. 8. ℣. 59.

Verſ. 32. *Reſpondit eis Jeſus.* Quaſi dicat; Cùm autem jam manus ad corripiendos lapides mitterent, & ſe ad ipſum lapidandum accingerent, alloquutus eſt eos, ut videlicet furioſum iſtum illorum impetum paululum retardaret, ſi qua ad ſanitatem mentis reduci & à propoſito iſto revocari poſſent. Id quod facit ſummam iſtius conſilii abſurditatem ipſis oſtendendo. Utitur autem ironia non indecenti. Nam pro eo quod dicendum erat; quid mali deſignavi unquam, aut quod meum ſcelus nominare poteſtis, ut illud iſto ſupplicio luere debeam? hoc quidem ſubticet & ſubintelligi vult, contrarium verò ejus exprimit, cùm ait *Multa opera demonſtravi*, id eſt exhibui *vobis.* Quaſi dicat: cùm nullius mihi facinoris mali conſcius ſim, nec vos quicquam ejuſmodi nominare poſſitis, ipſi enim teſtes mihi eſſe poteſtis quàm multis & magnis vos beneficiis affecerim; fortè ideo me lapidare vultis quia tam beneficus in vos fui. Velim igitur dicatis mihi, quodnam beneficium meum tantopere diſplicuit vobis ut illud lapidibus mihi rependere velitis? Nam ſi quid nunc vobis in ſermone meo durius viſum, beneficia mea impediiſſe vos debebant ne ſtatim opinionem de me blaſphemiæ concipieretis, & in me ita inſurgeretis. Unde jam videre poteſtis quàm temerario & cœco in me feramini impetu, quamque abſurde agere incipiatis. *Oſtendi* pro exhibui, Hebraiſmus, ut *oſtendiſti dura*, & *oſtende nobis bona.*

Ex patre pro à patre, ut cap. 8. ℣. 42, pro cauſa efficiente. Cæterum eo ipſo commendat opera ſua, dum non ſolùm illa divinitus fuiſſe profecta docet, ſed etiam ita comparata fuiſſe oſtendit, ut & in ſe eſſent eximia, & ſingula beneficium aliquod complecterentur.

Propter quod διὰ ποῖον. ποῖον id eſt quale pro τί quod.

Lapidatis id eſt lapidare vultis. Voluntas pro facto.

33. *Reſponderunt.* Declinant vim ſermonis Chriſti, & ſe verò non eſſe ita abſurdos docent, ut propter benefacta illum lapidare velint, ſed ipſum ſermone ſuo qui fuerit blaſphemus id omnino meruiſſe.

Quia tu homo cum ſis. Hæc eſt illa cauſa cur te lapidare volumus, blaſphemia videlicet tam horrenda tua. Homo tu es, & tamen facis te numen aliquod, divinum quid tibi arrogas, arrogas autem opinione & verbis. Dei nomen ſumſerunt ita ut in hominem ca-

dere non poteſt. Cum autem expreſſe Chriſtus non dixerit ſe Deum eſſe, colligunt id proculdubio ex eo quia Deum vocaverat patrem ſuum, & quidem ratione præ cæteris eximia, quia dixerit ſe cum illo unum eſſe. Ad utrumque igitur horum reſpexerunt, ad illud tamen potius, quia Chriſtus ad illud tantum reſpondit: quanquam hoc etiam in illo revera continetur, & ex illo neceſſariò fluit. Cæterum vocula πρὸς ſumitur hic pro cauſa impulſiva, & reſpondet Hebraico *Al.*

Verſ. 34. *Reſpondit eis Jeſus.* Si ſummam reſponſionis hujus colligas, duo revera Dominis ipſis reſpondit. Argumentabantur illi ita: Qui ſe Deum facit cùm ſit homo ille blaſphemat. Tu homo cum ſis facis te Deum. Ergo blaſphemas. Negat Dominus utramque præmiſſarum. Et in majori quidem diutius moratur, ut oſtendat poſſe hominem vocari Deum, nec tamen blaſphemiæ crimen propterea impingi poſſe; ac proinde etiamſi dixiſſet ſe eſſe Deum, non tamen blaſphemaſſet. Oſtendit autem id argumentatione ducta à minori ad majus: quia nulli hominum titulus iſte competere poſſit atque ſibi. Quodſi cuipiam tamen tributus eſt, multo magis eum ſibi tribui poſſe. Tributum autem fuiſſe ab ipſo Deo judicibus & principibus populi, Scripturæ teſtimonio docet. Argumentatio Domini integra eſt talis. Si ſine blaſphemiæ nota poteſt homo Deus nominari, falſum eſt omnem qui ſe Deum vocat cùm ſit homo, blaſphemare. Atqui prius verum, ergo & poſterius. Minorem probat exemplo Judicum, ex teſtimonio legis. Ex quo deinde tacite argumentationem nectit ejuſmodi: Si Judices vocari potuerunt ſine blaſphemia dii, multò magis ego. Atqui verum prius. Ergo. Ratio connexi conſiſtit in eo, quia ſunt me longe inferiores. Sed Dominus rationem iſtam ita ponit ut eam ad aliam reſponſionis ſuæ partem accommodare videatur. Præcedit autem argumentationis Domini aſſumtio, ſeu antecedens, ipſius Scripturæ teſtimonio nixa, & quidem cum emphaſi, dum addit, *in lege veſtra*, id eſt quam vos tantopere jactatis, & qua vos niti dicitis.

Ego id eſt Deus ipſe, *dixi vos dii eſtis* id eſt, vos deorum nomine cenſeri debere, vel Deos eſſe ſtatui.

Verſ. 35. *Si illos dixit Deos.* Hoc & ſequenti verſiculo continetur connexum ſeu major propoſitio argumentationis Dominicæ: ſed ita elata ut aliud conſequens in locum illius ſupponat. Conciſa nimirum argumentatione iſta oſtendere voluit Dominus eandem rationem eſſe ob quam & id quod ipſi objiciebatur potuiſſet ſibi jure tribuere, & id quod revera tribuiſſet tribui ipſi legitime debere. Cæterum quia ut diximus & per ſe patet argumentatur hîc Dominus à minori ad majus, cenſent quidam verbis iſtis, *Me quem pater ſanctificavit*, &c. oppoſita eſſe verba illa, *ad quos ſermo Dei factus eſt*: Ut quemadmodum iſtis contineatur ratio cur Jeſus & Deus & filius Dei vocari poſſit, ita his cur illi vocati fuerint dii. Sed non apparet ratio conſequentiæ, aliquem propterea deum eſſe quia Deus illum ſit alloquutus. Neque liquet Deum illos peculiariter aliquando alloquutum eſſe, ex qua alloquutione cùm titulus iſte tum res illo comprehenſa in illos derivaretur. Satius igitur eſt iſta verba ita accipere, ut ſint tantum deſcriptio ſubjecti à Domino non nominati neque expreſſi, quod quale quantumque fuerit ipſis cogitandum relinquat. Quaſi dicat; Si igitur homines ejuſmodi quos tum Deus ipſe alloquutus eſt, dei titulum habere poſſunt, qui quales fuerint vos ipſi aliunde noſſe poteſtis, judices videlicet, cauſis tantum forenſibus dijudicandis deſtinati, & admodum limitata poteſtate circumſcripti, mihi denique minime comparandi; quanto magis ego quem pater, &c.

Et non poteſt ſolvi ſcriptura. Id eſt, & ratum ac firmum neceſſe eſt ſit quod ſcriptura ſacra aſſeruit, nec quicquam contra eam excipere poſſitis.

36. *Me quem Pater.* Conſequens connexi ſuperioris, in quo rationem ponens cur ſe Deum vocare poſſet, jure longe quàm illi quos ipſe Deus hoc titulo dignatus eſt meliori; docet nihilominus ſe alium titulum, & qui minus eſſet calumniæ obnoxius ſibi tribuiſſe, filii videlicet Dei. Qui enim dicit ſe filium Dei, eo ipſo ſtatuit ſe à Deo cujus eſt filius dependere eique id quod ipſe eſt acceptum referre, nec poſſunt illius verba in eum ſenſum trahi atque ſi numen ſe ejuſmodi conſtitueret, quod à ſe eſſet & nulli ſubordinaretur, quomodo poſſunt accipi verba ejus qui ſe Deum ſimpliciter vocet. Eaſdem autem cauſas ponit cur & deum ſe nominare potuerit, & filium Dei nominaverit, ſanctificationem videlicet & miſſionem ſui: argumento ut diximus ducto à minori ad majus. Cæterum *ſanctificatio* iſta vel ſolam ex aliorum numero electionem & muneri ſuo deſtinationem ſignificat. Aliquando enim ſanctificare tantum eſt aliquem muneri alicui deſtinare, ut Jerem. 1. ℣. 5: qua ratione executio ſeu terminus iſtius ſanctificationis erit miſſio in mundum. Vel non tantum deſtinationem quæ animo fiat, ſed etiam præparationem ad illud munus: quod nempe illum donis ad munus illud obeundum neceſſariis impleverit: Spiritu videlicet conſilii, prudentiæ, roboris &c. Quod ſi in hac voce non continetur, contineri tamen erit neceſſe in tota phraſi ſanctificationis & miſſionis in mundum. Ut miſſio in mundum iſtud etiam denotet donis ipſum & authoritate ejuſmodi fuiſſe ditatum ut cum dignitate perſonam hanc ſuſtinere & legationem iſtam obire poſſet.

Filius Dei ſum. Dixit id quando Deum patrem ſuum vocavit, & quidem non ratione vulgari, ſed ſingulari quadam & præ cæteris eximia, quando ſe unum cum Patre eſſe dixit. Eſt igitur ut ex hoc loco patet Jeſus Dei filius propter ſummam Dei erga ipſum charitatem, quàm primò ipſum muneri tanto deſtinando declaravit, deinde donis ad illud ſuſtinendum cumulando comprobavit, tum propter ſimilitudinem cum Deo, & arctiſſimam unionem: quæ ſimilitudo in ſapientia, potentia, & authoritate, divinis cernitur: quæ tanta fuerunt ut propter illa Deo ſimilior quàm hominibus fuerit, imò ipſi æqualis fuiſſe dicatur.

Verſ. 37. *Si non facio.* Reſponſionem ſuam confirmat argumento ab operibus ſuis petito. Quaſi dicat; Atque his quæ jam aſſero non propter verba tantum mea credi volo, ſed ad facta & opera mea vos revoco: hæc preſſius intueamini & conſiderate. *Si non facio opera patris mei.* Id eſt, ſi in operibus meis nihil eſt cernere quod teſtetur me eſſe Dei filium, & Deum eſſe meum Patrem, adeoque ſi nihil facio ejuſmodi quod nonniſi à Deo, quem eſſe Patrem meum dico, patrari poteſt, *nolite credere mihi* quòd videlicet aſſerui me eſſe à Patre ſanctificatum & in mundum miſſum, adeoque Deum eſſe meum Patrem, & me cum illo eſſe unum.

Verſ. 38. *Sin verò facio.* Illuſtrat idem à contrario. Quaſi dicat; Quodſi opera mea talia ſunt quæ teſtantur me genuinum eſſe Dei filium; *etiamſi mihi non creditis*, id eſt, etiamſi vobis non viderer dignus cujus nudis verbis fidem adhiberetis, at *operibus meis credite* quæ videlicet dictis meis teſtimonium præbent locupletiſſimum. Loquutio impropria, ſed emphatica.

Ut cognoſcatis & credatis. Finem, cur, vel modum, quomodo, operibus ſuis credere debeant exprimit, ita nimirum ut ſciatis & credatis *Patrem in me eſſe & me in eo*, id eſt me eſſe ita Patri conjunctiſſimum, ut quicquid ſalutem hominum concernens facere velit nonniſi per me faciat, & viciſſim, quicquid ego facere velim ope ipſius adjutus faciam. Phraſeos iſtius eadem vis eſt idemque illa continetur quod ℣. 30. *Ego & pater unum ſumus.* Colligitur id ex cap. 17. Si conferantur inter ſe ℣. 11 cum ℣. 21, 12, 23.

Verſ. 39. *Rurſus ergo.* Eventus reſponſionis Chriſti. Furor quidem lapidationis ad vim reſponſionis Chriſti paulatim reſedit, non tamen malevolentia & animus cædis Chriſti penitus exemtus: ideo cum lapidare non ſuſtineant, comprehendere tentant, accuſaturi proculdubio, & rem ad cognitionem judicum vocaturi.

Sed

Sed exivit ex manu eorum. Sive miraculoſe, ut ſæpe aliàs, ſive ſimpliciter cùm illi id conſilium coquerent, nec plane decreviſſent, Dominus mentem illorum videns, mature ſe illorum furori ſubduxit.

Verſ. 40. *Abiitque rurſus trans Jordanem.* In locum videlicet deſertum, ut ita hominum frequentiam vitaret, & ab omni periculo tutus eſſet. Qui locus etiam deſcribitur à circumſtantia quadam propter fructum commorationis in eo dominicæ *in eum locum ubi erat Johannes baptizans primùm.* In Bethabara videlicet. Nam poſtea baptizabat alibi, nempe circa Salim in Ænon. Ut teſtatur Euangeliſta cap. 3. ℣. 23. *manſitque illic* per aliquod videlicet tempus, nec aliò ſe contulit, vitandi videlicet ut jam diximus periculi cauſa.

Verſ. 41. *Multi autem veniebant.* Exprimit quo fructu fuerit ibi verſatus, quem proculdubio pepererunt ſermones & facta Domini Jeroſolymitana. Nec enim credibile eſt illos tum ſponte & ſine iſtis præviis Dominum acceſſiſſe.

Et dicebant. Locus ipſe memoriam Johannis excitat in ipſis, ita ut ſimul ipſum pro propheta recipiant, et Chriſto fidem adhibeant. Cùm enim ſignum nullum edidiſſe Johannem aſſerunt, eo ipſo indicant id quod authoritatem Johannis elevare poterat; ſed cùm addunt, *quæcunque de iſto* (nempe Jeſu) *dixit, vera erant*, id eſt ut tum vera erant ita nunc ſunt, vel ea vera fuiſſe experimento cognoſcimus; eo ipſo rurſus authoritatem non ipſi tantum Johanni, ſed etiam Jeſu Chriſto ſtabiliunt. Indicatur ergo hic primò ipſos Johanni, poſtea ipſius de Chriſto teſtimonio credidiſſe.

Verſ. 42. *Et crediderunt multi illic*, tum propter Johannis teſtimonium, tum propter ipſius facta videlicet.

CAP. XI.

HOc capite hiſtoria reſuſcitati Lazari prolixe narratur, tum quia inter magna Chriſti miracula maximum continebat miraculum, tum verò quia & in media hominum luce, loco videlicet celebri, & paulò ante feſtum Chriſtique mortem contigiſſet, & denique Judæis de Chriſto interficiendo decernendi anſam dediſſet. Partes ut in aliis hiſtoriis ejuſmodi aſſolet, ſunt tres: antecedentia miraculum, forma ejus, & conſequentia.

Verſ. 1. *Ægrotabat autem quidam.* Prima pars capitis hujus, extenditur ad verſ. 38. In qua propter pleniorem tam illuſtris miraculi notitiam complura quæ illud anteceſſerunt commemorantur. Nam primò perſona ipſa cui beneficium illo miraculo fuerat collatum deſcribitur: deinde indicatur occaſio ad illud præſtandum Domino oblata, quæ fuit nuncius de morbo ipſius: tertiò quomodo illa fuerit uſus. Hîc verò rurſus indicatur, primò quomodo nuncium iſtum acceperit; deinde quomodo ſe iteneri commiſerit; tertiò quid in itinere, denique quid in ipſo loco ad quem properabat dixerit. Hoc verò verſiculo fundamentum dicendis ſubſternitur, cùm ait: *Ægrotabat autem quidam*, illo videlicet tempore cùm ille trans Jordanem in deſerto ageret. Hujus ægroti non contentus nomen expreſſiſſe, cùm ait *nomine Lazarus*. deſcribit inſuper eum à patria & conſanguinitate. Illud eſt cùm ait, *à Bethania*, quòd videlicet inde oriundus eſſet, & ibi habitaret: qua ratione ſuprà etiam cap. 1. Philippus dicitur fuiſſe *à Bethſaida civitate Andreæ & Petri*; Hoc cùm addit *vico Mariæ & Marthæ ſororis ipſius*, id eſt quem incolebat Maria & Martha, quæ ſorores ipſius erant: quomodo etiam loco modò laudato Bethſaida dicitur civitas Andreæ & Petri. Conjectura enim aut potiùs commentum illorum qui ex his loquendi formulis colligebant imò & docebant Petrum & Andræam, ut de Maria ac Martha taceam, civitates quibus dominarentur habuiſſe, futilior eſt quàm ut refutationem aliquam mereatur. Cæterum ex hac Lazari deſcriptione patet ſorores ipſius longe fuiſſe diſcipulis totique Eccleſiæ ipſo Lazaro notiores: id autem propter inſignes proculdubio earum virtutes, ob quas meruerant à Chriſto præ cæteris amari. Et ſanè ex ipſa frequenti, quæ hoc etiam loco ſatis innuitur, apud eas manſione Chriſti, hoſpitalitas illarum colligi poteſt: cujus diſerte in Martha Lucas mentionem facit. Maria verò ea fuit quæ ob factum ſuum, cujus hic etiam Euangeliſta meminit hoc privilegium obtinuit à Domino, ut quocunque ſonus euangelii eodem etiam facti illius notitia perveniret. Jam quod à nonnullis quæri ſolet, utra illarum junior fuerit, & utrum ætatis an dignitatis hîc ordinem fuerit ſequutus Euangeliſta, minutius eſt quàm ut ei immorari deceat. Videtur autem Martha fuiſſe ſenior, ut quam Scriptura tanquam matremfamilias in domo ſua commemorat. Maria verò ob factum quod mox exprimetur dignitatis & eminentiæ cujuſdam gratiâ prius eſſe poſita. Alibi autem Martha Mariæ præponitur.

Verſ. 2. *Maria autem.* Quia plures erant ejuſdem nominis fœminæ inter diſcipulos celebres, ideo hanc notam per quam à cæteris diſcriminari poterat apponit, à facto, quod poſterius quidem evenit, ſed hic per occupationem quandam commemoratur. Vel ſimpliciter ſenſus eſt, Maria autem erat ea quæ etiam poſtea unxit Dominum, ut ſuo loco referam; ut non tam hîc per anticipationem dicatur, quàm ſimplicetur factum commemoretur, quod ut notiſſimum, & propter quod nomen iſtius fœminæ celeberrimum erat, facile de quanam hîc ſermo eſſet unumquemque docere poterat.

Verſ. 3. *Miſerunt ergo ſorores* nempe Martha & Maria. Narrat jam quæ fuerit occaſio ad beneficium Lazaro præſtandum oblata, & quomodo de illius morbo reſciverit Chriſtus: Ea autem erat nuncius ſororum ultro ad Dominum miſſus, cum brevi quidem legatione, ſed quæ petitionem in ſe tacitè contineret. Nam & honorifico titulo ipſum compellant, cùm dicunt *Domine*, & de morbo Lazari referentes, pro ipſius nomine his verbis uti malunt *ecce quem amas ægrotat*, quæ in ſe tacitam petitionem beneficii ipſi conferendi continent. Ut enim miſeriis & afflictionibus eorum quos amamus facilè afficimur, ita libenter eis ſi qua poſſumus opitulamur. Non exprimunt quid velint, ſed ſubintelligi volunt à Domino ut ſe conveniat, & inviſat, ut apparet ex ℣. 21 & 32. Et videtur peculiaris hæc Ethnicis fuiſſe fides ut crederent Dominum etiam abſentem miracula patrare poſſe. Unde etiam ipſe in Iſraële fidem ſe ejuſmodi non inveniſſe dicit. Cæterum relativum πρὸς ἀυτὸν *ad eum* reſpicit antecedens remotius & in ſuperiori capite nominatum nempe Jeſum.

Verſ. 4. *Jeſus autem hoc audito.* Ex antecedentibus tertium, nempe quomodo nuncium de morte Lazari acceperit, quidve illi reſponderit. Eſt autem reſponſio ita à Domino concepta, ut non exprimat quidem aperte quid ſit facturus, & conſoletur tantùm tum nuncium tum diſcipulos, non eſſe verendum ne moriatur, interim tamen innuat ſe in eo facturum quid ejuſmodi quod illuſtrando nomini ſuo plurimum faceret: unde colligere poterant inſigne aliquod ipſi beneficium præſtiturum, adeoque priſtinæ valetudini eum reſtituturum. Verùm id non intellexerunt diſcipuli, ut nec hoc, *morbus iſte non eſt ad mortem*: proculdubio enim putabant Chriſtum dicere illum omnino in illo morbo non moriturum; at Chriſtus de morte ſtabili loquebatur: quia enim intra breve tempus erat ab ipſo reſuſcitandus, non erat illa mors pro vera morte habenda. Unde etiam inferius diſcipulos alloquens verſ. 11, dormire ipſum dicit: quod verbum quia non intellexerant, mortis demum vocabulo verſ. 14 utitur. Quaſi dicat; Non eſt verendum ne ex hoc morbo in eam mortem incidat quæ ipſum ita ut alios quos occupavit apud ſe detineat.

Sed pro gloria Dei, id eſt, ſed ad gloriam Dei tendit. Vocula ὑπὲρ finem per accidens hic denotat. Neque enim credibile eſt, ideo per ſe & primario hunc morbum divinitus ipſi fuiſſe immiſſum: (etſi nihil abſurdi contineat) ſed id dicitur propter eventum, quia materiam ſuppeditaturus erat ad majeſtatem & potentiam Dei agnoſcendam: idque ea ratione, quia præbitura

bitura erat occasionem *ut glorificetur filius Dei*, postquam videlicet miraculum eo ex mortuis resuscitando edidisset. Inde enim occasionem habituri erant homines, cùm Deum ipsum celebrandi, tum Jesum esse à Deo agnoscendi. Qualis autem illa glorificatio fuerit videtur explicare ipse ỳ. 42, *ut credant me à te missum esse*, in quem enim finem ista dixerat in eum etiam proculdubio ipsum excitaverat.

Vers. 5. *Diligebat autem.* Peculiari videlicet charitatis & dilectionis affectu (amabat enim alioqui omnes) propter insignem proculdubio illorum pietatem. Adjicit enim hæc Euangelista propter sequentia quæ scripturus est, ut causam videlicet adferat, cur licet non statim, iverit eò tamen, & discipulos periculum timentes ad eundum perpulerit.

Vers. 6. *Ut ergo audivit, tum quidem mansit.* Id est cùm nuncius, ille ad ipsum pervenit: quia videlicet constituerat insigne aliquod miraculum edere, ideo ut majorem ejus patrandi occasionem haberet, aliquamdiu in loco illo substitit. Mansisse autem dicitur *duos dies* proculdubio ut interea exspiraret Lazarus, & ita ipsi submministraretur occasio excellentis miraculi perficiendi. Recte enim videtur colligere Maldonatus ex ỳ. 17, tum demum se itineri accinxisse postquam ille exspiraverat, exspirasse verò eo ipso die quo de morbo ipsius Domino est significatum.

Vers. 7. *Deinde postea* biduo videlicet elapso, & postquam ex temporis ratione cognovit sat jam commodam occasionem esse perficiendi quod destinaverat. *dixit discipulis.* Quia propter metum Judæorum, qui ut superiori capite habuimus Dominum comprehendere voluerant, Jerosolymis aufugerat, atque adeò universa cis Jordanina regione cesserat, ideo eos alloquitur Dominus, ut animos eorum ad iter præparet, & causa profectionis addita exstimulet. *Judæam* vocat regionem cis Jordaninam κατ' ἐξοχὴν opponens illam trans Jordaninæ, cùm & illa alioqui Judææ nomine censeretur. Addit denique *rursus* quia eam velut reliquerant, & diutius trans Jordanem fuerant commorati. Notabis autem simplex ἄγωμεν poni pro composito ὑπάγωμεν, ut etiam alibi.

Vers. 8. *Dicunt ei discipuli.* Quia metuunt sibi & Domino à Judæis, dehortantur Dominum à consilio itineris, proposito periculo, quod etiam exaggerant, ut fieri solet in metu, cùm dicunt *modò*, licet fere jam duo menses ab illo tempore effluxissent.

Vers. 9. *Respondit Jesus.* Hic versiculus est obscurior, & varie explicatur à variis. Simplicissima explicatio est ista quòd periculi magnitudinem prætendentibus discipulis, vanum esse istum metum ostendat, quia mors sua non sit in hostium suorum potestate posita, sitque certum ac definitum suæ vitæ tempus, ante quod, utut hostes sui connitantur, non sit sibi ne se interficiant metuendum. Sed quia protasis tantùm ponitur, apodosis autem reticetur, ideo Domini sermo est subobscurior. Explicari autem debet ita. Quemadmodum duodecim horæ sunt diei, & non plures nec pauciores (habita puta ratione illarum regionum ubi dies in duodecim semper horas dividebatur, unde pro partium anni mutatione horæ illis erant longiores aut breviores); ita est certum ac definitum vitæ ac mortis meæ tempus, ante quod ego non moriar, & ultra quod non vivam. Et quemadmodum qui tempore diei ambulat non impingit (puta plerumque, nam ad id quod casu fieri possit non attenditur hîc) ita nec mihi est metuendum ne occidar quamdiu durat tempus istud diei id est vitæ meæ: fieri enim non potest ut ante illud occidar: Ac proinde cum nondum exspiraverit imò luceat adhuc mihi lux diei istius, non est quod mihi periculum aliquod obtendatis, aut vitæ meæ metuatis.

Vers. 10. *Si quis autem ambulat nocte.* Illustrat rem à contrario. *Ambulare in nocte* hîc significat ambulare eo tempore quo non est ei datum à Deo. *Quia lux non est in eo*, quia luce non utitur. Cùm enim quis videt lucem, videtur lux quasi esse in eo, cùm sit medium per quod visus se exserat.

Vers. 11. *Hæc ait, & postea.* Postquam metum periculi depulit, admovet insuper arietem amoris, quo animos illorum expugnet, & studium Judæam petendi in illis excitet. Ita autem verba sua temperat, ut non solùm doceat non minores sibi quàm illis rationes esse illuc proficiscendi, cùm ait, *Amicus noster*, id est quem vos juxta mecum amatis, ideoque ei consultum cupitis; sed etiam omnem jactantiæ suspicionem fugiat, cùm non dicit simpliciter mortuus est, ut postea necessitate cogente, quia non intelligebant, sed *dormit*; quæ vox innuebat quidem illum in morte non mansurum, mortemque illius esse somno simillimam, (qua ratione etiam puellam ut supra diximus dormire dixit) ideoque subjunxit *sed proficiscor ut à somno excitem eum*; non tamen gloriolæ captationem insinuat, sicut gloriari videretur si dixisset apertè, mortuus est, sed volo eò ire ut ipsum à mortuis excitem.

Vers. 12. *Dixerunt ergo.* Non intelligentes sermonem Domini, quod ille iis permovendis ad iter corripiendum protulerat, id illi arripiunt pro se, ut Dominum ab itinere dehortentur: quasi dicant; Non est igitur necesse ut illuc eas, bonum enim istud est signum sanitatis futuræ. *Servabitur* id est, convalescet, non morietur.

Vers. 13. *Hoc autem dixerat Jesus.* Ne quis putaret Christum etiam verba sua in eo sensu protulisse quo discipuli acceperant, atque ita crederet ignorasse ipsum quid Lazaro factum esset, ideo interjicit verba sua, ut lectori hunc errorem eximeret, quibus verum verborum Christi sensum aperit: quo etiam ipso affert causam cur apertius postea idem Christus discipulis dixerit. *Dormitio somni* est genitivus speciei.

Vers. 14. *Tunc ergo.* Quasi dicat; Videns igitur illos verba sua non intellexisse, *dixit eis Jesus apertè.* Insinuat causam cur apertius eadem quæ ante dixerat repeteret. Non addit autem aperte quidquam de resuscitatione, ob eandem causam ob quam impropriis antè verbis fuerat usus, ne videlicet gloriari videretur: insinuat tantùm id ipsum versiculo sequente.

Vers. 15. *Et gaudeo propter vos.* Versiculus iste dupliciter exponi potest. Vel ita, & gaudeo propter vos quòd non fuerim ibi, ut credatis, id est quia inde eventurum est ut vos conspecta ipsius resuscitatione, credatis me esse à Deo, ad quam fidem tam potenti documento vobis inserendam non esset tam luculenta occasio, si ægrotanti adfuissem: non enim ipsum mori passus essem. Vel ita, & gaudeo propter vos, rem scilicet ita cecidisse, ut credatis quia illic non fuerim, ut videlicet ex eo ipso quòd non fuerim ibi vos credendi occasionem arripiatis. Sed ille sensus est simplicior.

Vers. 16. *Dixit ergo.* Id est, cùm jam videret non posse hoc iter dissuaderi Thomas, alloquitur condiscipulos, *Eamus & nos:* quasi dicat; Proficiscitur ille ad certam mortem, sed quid faciamus, quando illi ita sententia sedit animo, subeamus & nos periculum cum eo. Non enim est nobis deserendus magister. Verba *cum eo* refero ad Christum, non verò ad Lazarum, ut recte multis probavit Maldonatus, & ante illum observarunt etiam alii. Cæterum vox *Didymus* quæ idem quod etiam vox *Thomæ* sonat, nempe gemellum, familiæ potiùs videtur nomen, aut etiam cognomen aliquod istius Apostoli fuisse, non autem quod revera fuerit ortu gemellus, si ita loqui licet.

Vers. 17. *Venit ergo* scilicet eò quò contendebat. Breviter indicat iter Dominum absolvisse, cùm non addiderit illud ingressum esse, sed tantùm expresserit quomodo se ad illud accingeret.

Et invenit eum scilicet Lazarum. Relativum ad remotius antecedens spectans.

Quartum jam diem. Si numeres ab illo tempore quo nuncius ad Christum de illius morbo pervenit: quo die si (ut ante diximus) est mortuus, & Christus altero die postquam itineri se commisit ad illum locum pervenit, eveniet illud tempus quod hic ab Euangelista exprimitur.

In monumento habere id est jacere. Habere in aliqua re, pro versari in illa, Hebraismus, ut suprà cap. 5 ỳ. 5, *triginta & octo annos habens in infirmitate*, pro tot annis ægrotans, & cum illo morbo conflictans.

Vers.

Verſ. 18. *Erat autem Bethania.* Interſerit id Euangeliſta propter ſequentia, ut cauſam reddat cur frequentes ibi adfuerint Jeroſolymitani, quos hîc καὶ ἐξοχὴν Judæos vocat. *Fere ſtadiis quindecim*, id eſt non plenis milliaribus Italicis duobus. Nam octo ſtadia conficiunt unum milliare Italicum, ut notum eſt.

Verſ. 19. *Multique ex Judæis*, nempe Jeroſolymitanis, ut jam monuimus, & ex verſiculo antecedente patet: ſive cognatis, ſive aliàs notis & familiaritate aliqua conjunctis. Hoc verò ipſum additur ad miraculi iſtius amplitudinem & certitudinem exaggerandam. Teſtes enim iſti omnes, ut poſtea videbimus, & quidem oculati tanti miraculi fuerunt.

Ut conſolarentur. Ut fere fieri ſolet in luctibus ejuſmodi. Apparet autem, ut etiam initio monuimus, ſatis notas Judæis, imò nobiles & in re lautiori mulieres iſtas fuiſſe: nec enim verſimile ſi pauperiores eſſent, tam multos ad illas conſolandas advolaturos fuiſſe. Cæterum notandus eſt hic Græciſmus περὶ λάζαρον καὶ μαρίαν, pro ad Martham & Mariam, ut declaratur verſ. 31. & 45. Similem Græciſmum habes Act. 13. verſ. 13, & cap. 21. verſ. 8. Apud profanos autem ſcriptores eſt uſitatior.

Verſ. 20. *Martha ergo ut audivit.* Apparet illam ut matrem familias aliquid procurantem domo eſſe egreſſam. Opponitur enim *Maria ſedens* puta intus cum Judæis qui eas conſolatum venerant. Unde prius quàm illa reſcire de adventu Domini potuit, vel quia ipſe de ſuo adventu ſignificaverit, nunciumque præmiſerit, vel quacunque tandem alia ratione. Simulac igitur *venire* Dominum, id eſt appropinquare ad vicum illum (neque enim ipſum adhuc fuerat ingreſſus) audivit, *occurrit ei*, Mariâ non præmonitâ, vel quia tam inopinato Domini adventu commota præripere gaudium ipſa volebat, ſeparatim exquirens à Domino ſi quid adhuc ſpei ſupereſſet de fratre: vel quia Judæi circumſidebant illam, quos iratiores eſſe Domino ſciebat, & neceſſe erat tumultum aliquem excitare, ſi ſimulac audiverat Dominum appropinquare in ædes irruens Mariæ idem ſignificaſſet: Unde etiam poſtea nonniſi ſecretò & in aurem id ei aperit. Illud tamen eſt veriſimilius.

Verſ. 21. *Dixit ergo Martha Jeſu.* In ipſa ſtatim ſalutatione pandit ſuam querimoniam, ut fere fieri ſolet in magnis luctibus, quando ſalutamur ab iis qui nobis optime cupiunt, & quos potuiſſe nobis eſſe auxilio novimus. Accuſat autem non tam Dominum quòd non venerit, (ſi enim ut jam poſuimus illo die quo nuncius ad eum pervenit eſt mortuus, conjicere facile poterat Dominum omnino venire non potuiſſe, adeoque eſſe extra culpam) quàm ſuam infelicitatem, quòd Dominus fratri ægrotanti non adfuerit. Quaſi dicat; ô quàm male factum, quamque nos infelices, quòd tum non adfueris nobis quando nobis tuâ præſentiâ maxime fuerat opus! nec enim ad has incitas fuiſſemus redacti. Verba fidei, ſed oppidò quàm infirmæ ac debilis. Nondum videlicet pernoverat ſatis Domini cùm potentiam, per quam abſens etiam præſtare quicquid vellet poterat, tum etiam ſapientiam, per quam longiſſime etiam diſſitus quid aliquo ſuorum fuerit pernoſſe poterat: alias enim nunquam ita dixiſſet. Ethnicorum videlicet illa & non Judæorum fides erat, tantam Domino potentiam tribuere.

Verſ. 22. *Sed & nunc.* Querimoniam correctione quadam mitigat, oſtendens nondum tamen ſe plane deſperaſſe ut ut res ita ceciderit, ſimulque tacitam petitionem includit. Quaſi dicat; Verumtamen licet res eò devenerit, ut plane de fratre meo actum nec locus miraculo ullus ſupereſſe videatur; ſcio ego nihilominus tanta te apud Deum pollere gratiâ, ut quicquid ab eo petieris impetraturus ſis. Quo ipſo tacite petit, ſed verba petitionis reticet, & tale quid ipſi Domino cogitandum relinquit, ac ſi dixiſſet; Quare peto amorem illum tuum quo fratrem noſtrum proſequebaris, & nos adhuc proſequeris, ea ratione nobis demonſtra.

Verſ. 23. *Dicit ei Jeſus.* Quia nondum deſperaverat plane, & fidem aliquam conceperat Martha, ideo Chriſtus etiam ſpem aliquam ipſi facit, ſed oppidò quàm tenuem. Ita enim verba concipit, ut cùm neque tempus neque authorem reſuſcitationis quam promittit exprimat, aliò quàm quo Martha volebat trahi poſſint. Quod cùm propter modeſtiam facit, tum verò ut fidem ejus tanto magis exploret, ut ſequentia clarius docebunt.

Verſ. 24. *Dicit ei Martha.* Reſponſio iſta Marthæ indicat ſpem quidem aliquam ex Chriſti verbis concepiſſe, quia tamen aliò trahi poterant quàm quo illa volebat, ſenſum illum verborum præ ſe fert, ut tanto citiùs clarius reſponſum Chriſti pro ſua parte eliciat. Quaſi dicat; Illud quidem ego Domine dudum ſcio, illum die ultimo reſurrecturum; ſed ego quiddam aliud volebam à te audire, & ſcire an non nunc etiam reſurgere poſſit.

Verſ. 25. *Dixit ei Jeſus.* Hîc jam ſignificat ſe illum ombino mox reſuſcitaturum, nec opus eſſe exſpectare illum ultimum diem: interim tamen reſponſionem ita concipit, ut verba ad illam longe pòſt futuram reſurrectionem reſpiciant. Quod facit fidem Marthæ exploraturus, & reſurrectionis hujus fidem velut medium in ipſa vult inervenire, ſi voto potiri velit. Quaſi dicat; Non eſt neceſſe diem illum exſpectare: ubi ego ſum ibi eſt reſuſcitatio & vita. Quare nunc etiam penes me eſt, illum à mortuis revocare & vivum tibi ſiſtere. Sed hoc licet verbis his ſignificaverit, non tamen expreſſit, quin verba ad illam reſurrectionem longe pòſt futuram conformavit, innuens videlicet tantùm ſe nunc etiam rei tantæ præludere poſſe: cæterum illud primò de ſe ab illa credi debere.

Ego ſum reſurrectio & vita. Id eſt ſum cauſa & author reſurrectionis ac vitæ, maxime quidem illius futuræ, ſed ita ut nunc etiam tale quid præſtare poſſim. Declarat autem id in ſequentibus. Ac quoad reſurrectionem quidem, his verbis, *Qui credit in me.* Hanc verò fidem exigit hic à Martha, cùm aliàs in aliis ſimplicem tantùm requiſiverit, contentuſque fuerit ſi quis crederet ſe poſſe id à Domino obtinere quod peteret: quia Martha jam erat Chriſti diſcipula, itaque illam neceſſe erat longius progredi in fide in Chriſtum, nec in ipſius tantùm initiis ſubſiſtere. *Vivet* id eſt reviviſcet, vitam recipiet. Simplex pro compoſito. Ad illam futuram reſurrectionem reſpicit, non tamen ita ut excludat etiam illam quæ Marthæ fuit in voto.

Verſ. 26. *Et quiſquis.* Hoc declarat Chriſtus ſe eſſe vitam, oratione quàm prior eſt generaliore, in qua videtur correctio quædam ſubeſſe prioris enunciationis. Quaſi dicat; Quanquam quid dico etiamſi mortuus fuerit, imò ne morietur quidem qui in me crediderit, morte videlicet vera & æterna. Nam mors quam ſequitur reſuſcitatio ſomnus potius eſt quàm mors. *In æternum* id eſt nunquam.

Credis hoc? Id à te exigo ut hoc credas, ſi vis beneficium aliquod à me obtinere. Non hoc nunc à te requiro quod ad ſolum fratrem tuum pertinet, ſed quod ad omnes: Nam ſi hoc credis, multò magis illud.

Verſ. 27. *Ait illi, etiam Domine.* Reſponſio Marthæ, qua non ſolùm profitetur apertè id ſe credere quod ab ipſa Dominus requiſiverat, ſed generali quadam de Chriſto confeſſione addita, confirmat etiam reſponſionem ſuam. Profeſſio ſimplex & categorica eſt in his verbis *etiam Domine*, id eſt credo ſanè quod exigis à me Domine. Confirmatio ejus, *Ego credidi*, id eſt jam pridem enim illud credidi, *te eſſe Chriſtum filium Dei*, id eſt te eſſe illum Meſſiam qui ſis Deo proximus, ſimillimus, & chariſſimus, *qui in mundum venturus erat* qui divinis oraculis venturus à Deo promittebantur, munuſque ſuum in terris obiturus. Videtur ſignificare, ſe probe intelligere, Chriſti eſſe proprium à mortuis excitare: quare cùm illum eſſe Meſſiam & Chriſtum diu crediderit, id etiam jam olim de ipſo credidiſſe. Niſi quis ita reſponſionem hanc accipere malit; Credo Domine, quia jamdudum credidi te eſſe filium Dei, ac proinde nihil falſi à te proficiſci poſſe. Ut

non

non tam id olim crediderit Christi esse à mortuis excitare, ac proinde etiam ipsius, quem Christum esse credat; quàm ipsum esse Messiam & Christum, ideoque illi etiam quod jam ex ipsius ore audiverat fidem adhibere.

Vers. 28. *Et cùm hoc dixisset.* Pergens in relatione eorum quæ miraculum anteceserunt, refert quomodo Martha Mariam sororem suam quæ adhuc nesciebat adesse Dominum de adventu Domini certiorem fecerit, ipsamque ad Dominum accersiverit. Etsi autem sponte id feciisse videri potest, quia videlicet speculam jam aliquam de futuro Domini beneficio concepisset, nec auderet amplius à Domino quærere, sperans occasione à Maria suppeditata apertius aliquid de eo se ex ore Domini audituram, sive simpliciter gaudii ex tanto spei inopinatæ exortu plena noluit diutius sororem ipsius esse exsortem, quod prima Euangelistæ verba insinuare videntur, cum dicit, *cum hæc dixisset abiit*, quasi scilicet sponte & à nullo monita abiisset; intuenti tamen verba Marthæ quibus Mariam accersit, dicens *Præceptor adest, & te vocat*, verisimile est Dominum ipsum jussisse ut illam accerseret, simul ac confessionem istam edidit, Euangelistam autem id non expressisse, quia verba Marthæ relaturus erat quibus id insinuaretur. Factum enim id à Domino videtur ut tanto magis Marthæ fidem exploraret, ad cujus confessionem videbatur jam exprimere Dominum aperte debuisse quid in animo haberet. Sed vult adhuc illam sub cultro esse, simulque sororis etiam ipsius fidem explorare. Porrò *clam* vocavit sororem, insusurrando id videlicet ei, ne audirent Judæi, quia sciebat illos esse Christo infensos.

Vers. 29. *Illa ut audivit surgit citò* id est non potest se continere præ lætitia, sed simul atque Martha ipsam alloquuta est discedit statim à Judæis, & confert se ad Dominum. Præsens pro præterito, ad celeritatem exprimendam posuit.

Vers. 30. *Nondum autem venerat.* Quia dixit Mariam ad Dominum propere abisse, exprimit ubinam tum esset Dominus, quòd videlicet substitisset adhuc in illo loco extra vicum ubi Martha ipsi occurrerat. Substitisse autem eo loci videtur, vel quia sepulchreta tum erant extra vicos & oppida, ipse verò noluit sororum ædes ingredi antequam beneficium istud illis præstitisset: vel quia voluit hac occasione aliquos ex hostibus suis elicere ut interessent isti miraculo. Qui pro odio suo in Christum vel non sequuturi ipsum ob infidelitatem videbantur, si prius in ædibus illarum mansisset, & postea ad sepulcrum excitandi Lazari causa se conferre velle indicasset; vel etiam consilium de illo comprehendendo initum statim ad exitum perducerent. Hac autem admiranda sapientia Domini his omnibus est occursum, & cùm miraculum tam insigne factùm est celebre, tum in animis hostium longe alia effecta sunt consequuta, ut mox docente Euangelista videbimus.

Vers. 31. *Judæi ergo* Abitionis Mariæ consequens, Judæorum videlicet factum, qui illam Jerosolymâ consolatum venerant. Narratur autem ab Euangelista propter sequentia.

Cum ea id est Maria. Relativum respiciens remotius non propius. Versiculus verò superior velut in parenthesi legendus est. Exemplum simile habes cap. 20. Nota ὑπὸ positum pro πρὸς ut mox vers. 38.

Vers. 32. *Maria igitur.* Exprimit jam quomodo Maria Dominum salutaverit. Quia autem eadem plane qua & Martha querimonia utitur, verisimile est illas ita inter se loquutas esse, ideoque apud Dominum etiam in has erumpunt voces.

Vers. 33. *Jesus ergo.* Responsio Domini ad salutationem Mariæ quam cùm inter lacrymarum singultus ut in fletu fieri solet proferri videret, (id quod de Martha non indicatur, quod indicio est in majori mœrore fuisse Mariam) non jam amplius colloquio simili quale cum Martha habuit indulsit, sed primò *infremuit spiritu & turbavit seipsum.* Id est vehementi intimo dolore correptus est & ipse. (Emphasis.) Sive totius generis humani miseriæ incertitudinique solatiorum hujus seculi, sive privatim sororum illarum dolori ingemiscens & compatiens. Quare etiam rem compendi facit, & statim interrogat:

Vers. 34. *Ubi posuistis eum?* ut videlicet rem proverbis, & beneficium pro querimonia reponat, soleturque tandem afflictas illius morte sorores. Quærit autem non quasi perse de loco sepulcri rescire non posset, si sapientiam hic suam exserere voluisset, sed quia ad id non attendebat, neque ullo hic opus erat miraculo. Quare etiam non exserit hic divinam sapientiam suam. Qua ratione etiam infra vers. 39, Tollite ait lapidem, licet unico id nutu suo præstare posset, lapisque ad ipsius imperium sine ullo visibili adjumento statim se movisset.

Vers. 35. *Lacrymatus est Jesus.* Cernens videlicet jam sepulcrum ipsum in quo situs erat ille mortuus. Tertium ex effectis in Domino Jesu post querimoniam Mariæ consequens.

Vers. 36. *Dixerunt ergo Judæi* nempe qui Mariam ad Dominum properantem erant sequuti. Narrat quomodo inimici Domini fletum Domini accepissent. Non male autem conjiciunt tenerrimo affectu Lazarum ab ipso adamatum fuisse, ut paret etiam ex iis quæ tota hac historia subinde inseruit Euangelista.

Vers. 37. *Quidam autem ex ipsis dicebant, Non poterat hic &c.* Putant quidam his verbis in dubium ab ipsis vocari etiam superius miraculum cæci sanati, quod nuper tantas turbas dederat, tantumque ipsi omnium eorum odium conciliaverat. Quasi dicant; ô si verum esset illud quod tantopere jactabatur, istum homini à nativitate cæco visum tribuisse, profectò neutiquam amicum tantum suum cujus morte tantopere afflictatur mori sivisset, mortique ejus occurrisset. Longe verò est facilius, providere ne aliquis moriatur, quàm ut is qui nunquam usum oculorum habuit, illis utatur. Quare cùm hoc non fecerit, illud quoque tantopere celebratum miraculum prorsus falsum & commentitium est. Quod non abhorret quidem ab ingenio Judæorum: videntur tamen hic aliud voluisse, incusare videlicet Dominum, qui morti Lazari non occurrisset, cùm rem longe factu difficiliorem in oculorum cœci apertione præstitisset, adeoque mirari quòd amici officium deseruisset.

Vers. 38. *Jesus ergo rursum.* Puta sive quia sepulcro appropinquabat in quo amicus ipsius conditus erat, sive cognitis illorum istis susurris exacerbatus, *fremens apud semetipsum* id est vehementer indoluit.

Ad monumentum ἐπὶ pro πρὸς.

Erat autem spelunca. Descriptio sepulcri additur, propter ea quæ mox est narraturus, nempe ut anticiparet causam ejus cur lapis ibi fuerit, quem Christus tolli voluerit.

Vers. 39. *Ait Jesus.* Cur non miraculosè lapidem sustulerit, jubendo videlicet ut loco cederet, aut simile quippiam faciendo, indicavimus suprà vers. 34: quia non fuerit solitus præter ullam necessitatem miracula facere, ad quæ non ostentationis sed beneficii hominibus præstandi causâ semper accedere solebat, idque fere tum ubi opus aliquod humanis peragi viribus nequibat, aut certè fidei hominum in se aut conciliandæ aut etiam confirmandæ maxime faciebat.

Dixit ei Martha. Quæritur hic quando ista verba protulerit, utrum lapide jam summoto, postquam tæter odor nares ipsius adhalasset, an verò Christi statim verba excipiens, & lapidis sublationem anticipans: quasi dicat; Non esse jam quod loco moveretur, cùm jam fæteret, pluisque jam ex eo mali in ipsum etiam Dominum quàm in se boni redundare posse: ideoque frustra operam in lapide isto amoliendo consumi. Utrumque non abhorret à vero. Credibile enim est illam, sive ex eo quod in aliis cadaveribus ante quatriduum humatis evenire sciret, sive quod dum lapide remoto tætrum odorem naribus persentisceret, causam tanti fœtoris Domino statim indicando, subdubitare nonnihil de ejus excitatione cœpisse: quod etiam ipsa responsio Domini quodammodo insinuat.

Vers. 40.

Verſ. 40. *Dicit ei Jeſus.* His verbis continetur reprehenſio tacita cum admonitione ne fidem ſuam Martha labefactari patiatur, utut tamdiu mortuus ſit frater & fœteat. Quaſi dicat; Itane credere debes? & hæccine eſt illa fides tua quam præ te modò tuliſti? *Nonne dixi tibi* nonne te præmonui *ſi credideris* ſi fidem ei quod à te modo requiſivi habueris, *fore ut videas gloriam Dei*, id eſt viſuram te inſigne miraculum, quod cedet ad inſignem Dei gloriam: quia videlicet & immenſam Dei potentiam hominibus manifeſtabit, & me eſſe Dei legatum, ab eoque ad homines miſſum declarabit. Nihil igitur te hoc moveat, neque patiaris fidem tuam eo labefactari quod jam fœteat. *Gloriam Dei* dixit pro opere Dei glorioſo & ad ſummam ejus gloriam pertinente, per metonymiam effecti.

Verſ. 41. *Suſtulerunt ergo lapidem.* Dum videlicet illi iſta inter ſe loquuntur, iſti interea lapidem ſuſtulerunt. Accedit jam ad ſecundam partem hujus hiſtoriæ, formam videlicet ipſius miraculi, ſeu relationem ejus quomodo Lazarus fuit in vitam ab ipſa morte revocatus. Referuntur autem tria: primò quomodo Chriſtus ad ipſum iſtud miraculum faciendum acceſſerit. Secundò quo medio in eo patrando ſit uſus. Tandem effectum ſeu miraculum ipſum. Ac de primo quidem ita inquit Euangeliſta, *Jeſus autem attollens ſurſum oculos* &c. ubi oſtendit Chriſtum Patri hunc honorem coram ſpectatoribus tribuiſſe, ut ab illo hanc ſe potentiam hauſiſſe, non ſolùm oculis ad cœlum ſublatis inſinuaret, ſed etiam diſertis verbis indicaret, ita ipſum alloquentem Patrem introducens, *Pater gratias ago tibi quod me audiveris*, id eſt quòd mihi tantam potentiam & ſubminiſtres, & porrò ſubminiſtraturus es, qua effectui dare id quod intendi, atque ita nomen tuum glorioſum reddere potero. Quæritur autem hic an revera & quando Chriſtus oraverit, ut ſibi potentia miraculi hujus patrandi daretur à Deo. Ac licet id factum eſſe ab eo non ſit abſurdum, & quidem tum cum infremeret ſpiritu, & lacrymaretur; fieri tamen poteſt non proprie ipſum oraſſe, ſed deſideraſſe tantùm, ut deſiderium iſtud inſtar petitionis cujuſdam & ſimul exauditionis eſſet, quia data erat ei tanta poteſtas ut quicquid vellet præſtare poſſet. Quaſi dicat; Gratias tibi ago quod tanta mihi ſit à te ſuppeditata potentia, ut quicquid conſtitui præſtare & perficere poſſim.

Verſ. 42. *Ego verò ſciebam me ſemper à te audiri.* Occupat objectionem vel tantum cogitationem circumſtantium, ex ſuperioribus verbis orituram. Quaſi dicat; Hæc verò non eò dico, ô Pater, quaſi novum ſit id & inſolens de quo nunc tibi gratias ago. Nunquam enim dubitavi, & expertus ſum ſemper ſuppeditari mihi à te potentiam quandocunque voluero, neque ſubtrahere te mihi vires illas quas ſemel mihi contuliſti.

Sed propter turbam circumſtantem dixi. Id eſt, ſed quia turba circumſtat, hoc & facto & dicto meo ſignificare volui, me non magica arte, aut diabolica ope, ſed tua ipſius divina potentia fretum, eaque ſubnixum rem tantam & aggreſſum eſſe & perfeciſſe. Idque eum in finem, *ut credant me à te miſſum eſſe.* Nam ex hoc facto videntes tantam mihi poteſtatem à te eſſe collatam, facile colligere poterunt me tuum eſſe legatum, tuoque juſſu ac imperio facere quicquid facio.

Verſ. 43. *Et cùm hæc dixiſſet.* Rem ipſam accedit, & poſtquam oratione ſua animos circumſtantium ad credendum divinâ id futurum potentiâ præparaſſet, medio quidem alio nullo utitur, ſed tantùm *inclamat voce magna*, quia videlicet cum mortuo res erat, non ſecus atque ſi cum ſurdaſtro res eſſet, aut etiam cum eo qui in altiſſimo ſopore merſus eſſet. Proculdubio propterea ut oſtenderet omnibus, non alia id ratione factum, quàm ſolo juſſu nutu & inclamatione illa. Notabis etiam Chriſtum non exiſtentes vocare tanquam exiſtentes, id quod ipſi Deo tribuit ſcriptura.

Verſ. 44. *Tum qui fuerat mortuus* nempe Lazarus. Ipſum miraculum & effectum vocis Chriſti, quod eſt inſigne imò ſummum divinæ in Chriſto cùm inter homines degeret potentiæ. *Prodiit* id eſt ſurrexit aut conſtitit extra ſepulcrum: vinctus enim manus & pedes fuiſſe dicitur. Niſi forte dicas, non ita illa vincula adſtricta fuiſſe, ut veſtigia nullâ ratione ponere poſſet, ſed quod ægerrime, ut fieri ſolet quando aliquis eſt vinctus, ut ut compedes ſint laxiores. Unde etiam Dominus ut plenius miraculo fidem faceret dixerit; *ſolvite eum & ſinite abire*, quò ſcilicet nihil ipſum impediret quominus tutò veſtigia ponere & pedes extra pedes movere ac promovere poſſet.

Verſ. 45. *Multi ergo.* Tertia pars capitis, ſeu effecta miraculum conſequuta. Enumerantur autem tria. Primum hoc verſiculo continetur, quod multi ex ſpectatoribus tantum Chriſti miraculum cernentes *crediderunt in eum*, id eſt doctrinæ ipſius aſſenſi ſunt, illam pro vera, ipſum verò pro Dei legato Meſſia & Chriſto receperunt.

Verſ. 46. *Quidam autem.* Alterum conſequens ſeu effectum in aliis, quod novæ rurſus eique longe peſſimæ cogitationi & concluſioni occaſionem dederit. Id autem eſt factum aliorum ex miraculi illius ſpectatoribus, qui miraculum quidem viderant, & factum illud eſſe inficiari non poterant, fraudem tamen adhuc aliquam ſubeſſe ſuſpicantes, & utrum à Deo illa eſſet potentia dubitantes, aut etiam ſimpliciter non à Deo eſſe ipſam putantes, in Chriſtum non crediderunt, ſed rem totam ad Phariſæos detulerunt, ſive plenius de ea ab eis, tanquam legis divinæ peritioribus exquiſituri, ſive ſimpliciter quid is quem pro ſeductore haberent ante oculos ipſorum fecerit indicaturi.

Verſ. 47. *Coëgerunt ergo.* Poſtquam ſcilicet id ſibi relatum eſſet quod circa Lazarum erat à Jeſu factum. Effectum & conſequens ejus quod ſuperiori verſiculo relatum eſt. Tanquam in re maximi momenti, & in qua integritas ipſorum verteretur, cogunt concilium. Nec male quidem, ſi eo quo debebant animo ad id concilium deſcendiſſent. Verùm ut in poſterioris ævi conciliis ferè omnibus factum, longe deterrimo, & gloriæ Dei inimico. Quanquam in hoc quidem, ut mox aperiet Euangeliſta, rem ita moderatus eſt Deus, ut imprudentes id facerent quod è gloria Dei & re hominum maxime eſſet. Exprimuntur autem in hujus concilii deſcriptione tria. Perſonæ in illud congregatæ, conſultationes, & concluſio illarum ſeu decretum. Perſonas nominat, *Pontifices & Phariſæi* id eſt, homines in populo Judaïco præcipui, & ſumma authoritate, cùm ob ſanctitatis, tum ob ſcientiæ legis divinæ opinionem, præditi, & conſpicui, adeoque ii quos maxime decebat conſilium hoc cogere, ſi rem eo quo par erat animo, aut aggreſſi fuiſſent, aut etiam tractaſſent, quoſque ita aggreſſos eſſe & tractaſſe, ut hic proditur, maxime dedecebat, & quà vocatione quà exiſtimatione ipſorum indigniſſimum erat. Ἀρχιερεῖς autem vocat primarios ſacerdotes ſeu eos qui in familiis ſacerdotalibus eminebant, & inter eas erant præcipui, ut aliàs ſæpe. Aliàs enim hoc nomen ſoli proprie Pontifici maximo tribui ſolebat, cui videlicet jus erat ſancta ſanctorum ingredi. Jam conſultationes eorum, primò exprimuntur generaliter, deinde in ſpecie, cùm ſententia principis ſacerdotum affertur, in quam omnes pedibus iverint. Generaliter cùm ait, *& dicebant, quid faciemus?* aut *quid facimus?* utróque enim modo verba τί ποιοῦμεν, verti poſſunt, ſenſu paulum diverſo. Verba enim *quid facimus?* accuſantium ſeſe mutuò, ſuamque ſegnitiem in eo quod ſemel ſtatuerant exſequendo incuſantium, eſſe videntur, & non de eo quid ſibi eſſet faciendum inquirentium & conſultantium. Quaſi dicant; Cur tam ſegnes & remiſſi ſumus in eo quod jam ſtatuimus exſequutioni tradendo, hominemque iſtum quem jamdudum comprehendi oportuit, tam libere graſſari, & ſuam doctrinam inter populum ſpargere permittimus? Scimus enim non ſemel jam ipſos Dominum prehendere & occidere voluiſſe, idque ipſis Dominum exprobraſſe, & eâ cauſâ illorum ſæpius conſpectum vitaſſe. Verba autem *quid faciemus?* conſultantium ſunt, & rationem qua Jeſus tandem coërceri poſſit inquirentium. Et huic interpretationi favere

videtur ſententia à Caipha dicta, qua inſinuatur illos nondum plane antehac de ipſo interficiendo omnino decreviſſe, ac ultimam quod ajunt ſententiam tuliſſe: licèt ſæpius, ut legimus, de illo comprehendendo cogitarint. Senſus erit, quaſi verbis iſtis rei magnitudinem & conſilii difficultatem exprimere velint. Idem enim valere videntur ac ſi ita dicerent; Jam non ſemel huic homini voluimus occurrere, omnes verò conatus noſtri in irritum ceciderunt. Ecce videtis quantopere malum gliſcit. Nunc igitur tandem aliquid decernamus, quo hæc contagio ſiſti, malumque ipſum exſtirpari queat. Jam enim eò ventum videmus, ut niſi mature occurramus, res in nervum poſteà ſit eruptura, malumque evadat immedicabile.

Nam hic homo id eſt Jeſus Nazarænus. Cauſam exprimunt propter quam concilium illud coëgiſſent, & quid facto opus haberent conſultandum eſſet. Sunt autem miracula Chriſti, ex quibus illi magna incommoda, imò ultimum exitium in ſe redundaturum oſtendunt, niſi iſtis obviam eatur. Quaſi dicant; Deliberatio iſta non eſt ejuſmodi quam aut negligere aut etiam differre debeamus: præ foribus cubat periculum, & quidem præſentiſſimum, niſi conſilium ſalubre, & quidem maturè antequam vires malum ſumat ineamus. Nam iſte homo quem nos hucuſque deſpeximus, & ſe jactare ſivimus, *multa ſigna edit*, id eſt multa patrat miracula & in dies majora videtur patraturus, niſi ei occurramus. Quod ſi fiet, certo certius periimus, neque ultimum exitium effugere poterimus.

Verſ. 48. *Si ſinamus eum ita* id eſt, ſi permittamus ei libere ſicut hactenus fecit inter nos & verſari & doctrinam ſuam ſpargere, ejuſque hominum animis inſinuandæ & commendandæ gratiâ plura ejuſmodi miraculoſa facinora patrare; *omnes ei credent* id eſt doctrinam ipſius pro vera, ipſum autem pro Dei legato adeoque Meſſia & rege ſuo recipient, eique nobis relictis penitus adhæreſcent. Sed quid inde incommodi? quodve periculum? Pergunt ulterius, *venientque Romani* ſcilicet cum exercitibus adverſus nos, ægreferentes nos regem agnoſcere eum qui non ſit nobis ab illis datus, ipſiuſque pro rege receptionem rebellionem adverſum ſe interpretantes. *Et delebunt & noſtrum locum*, id eſt funditus evertent, ſive templum, ut quidam volunt, ſive potiùs Jeroſolymam, quam illi locum ſuum nominant, quod eſſet totius gentis Judaicæ caput & metropolis. *Et gentem* nempe Judaicam. Hic jam pleniſſime exprimunt quid maxime metuerent, & cur tam ſolliciti de Jeſu miraculis eſſent. Cæterum ſenſerintne plane ita ut loquebantur, & metuerint arma Romanorum, ſi Jeſum populus pro Chriſto recepiſſet; an verò id prætexerint tantùm, reticentes id quod illos maxime ureret, quia videlicet ſibi ipſis & authoritati ſuæ metuerent, contemtam & abjectam futuram, Jeſu pro Chriſto recepto, perſpicientes; id quia rationes in utramque partem invenire poteſt, in medio relinquimus. Certe poſterius ab illorum ingenio non abhorret. Quod in iſta ipſorum ratiocinatione, ut ut tandem id intus foverent quod ore proferebant, maxime ſe exſerit. Cur enim metuerent ne omnes credant in Chriſtum? an quia id futurum eſſet contra Legem & voluntatem Dei? Minime. An ne Romanos in ſe irritarent? Atqui illud prius excutiendum erat, ſi ii erant pro quibus à populo & haberi & coli volebant, Legis nempe divinæ cuſtodes, & vel univerſus orbis, nedum Romani ſoli ſus deque habendi erant, ubi Chriſtum à Deo eſſe conſtitiſſet. Conſtare autem facile poterat, ſi rem non ex affectu, ſed ex verbo Dei æſtimare voluiſſent. Non abſimiles ſunt ratiocinationes ſucceſſorum iſtorum ſacerdotum, qui dum ſibi rebuſque ſuis metuunt, ne fraude qua circumventos mortales in cathibus ſuis retinent detectâ, ipſi vileſcant & relinquantur, Rempublicam interim turbatum iri clamitant, ſi veritati locus ad nidulandum inter eos permittatur. De eo autem ut doctrinarum in quas debacchantur & quas pleno ore traducunt, accuratum examen ad Lydium verbi Dei lapidem inſtituatur, plane ſecuri ſunt. Quocirca eundem etiam eventum cum ratiocinationibus & conſultationibus ſuis exſpectare poterunt, quem experti ſunt iſti anteceſſores ipſorum. Oſtendit videlicet tum reipſa Deus, vanos eſſe conatis mortalium qui contra ſe ſuſcipiuntur, demonſtravit ſtultas eſſe cogitationes illorum quæ ipſius verbo non dirigantur, etiamſi in iis magnopere ſibi placeant, & ſapere videantur. Omnia enim plane contraria evenerunt conſiliis & deliberationibus ipſorum. Volunt Chriſtum occidi, quia metuebant ne omnes in ipſum crederent. At niſi occiſus fuiſſet, non credidiſſent in eum tam multi. Nunc quia occiſus eſt traxit omnes ad ſe. Volunt occidi, ne ſi pro rege à populo recipiatur, inſurgant adverſum eos Romani. At inſurrexerunt ideo quia ipſum occiderunt, non facturi ſi Judæi tempus viſitationis ſuæ per Jeſum agnoviſſent.

Verſ. 49. *Unus autem ex ipſis.* Id eſt, cùm autem ipſi hærerent, nec ſe ſatis explicare poſſent in eo quid ſibi capiendum eſſet conſilii, unus ex ipſis &c. Refert ſententiam unius ex præcipuis, imò ipſius fortè capitis & directoris illius concilii, Pontificis videlicet Maximi, in quam poſtea pedibus iverint cæteri. Nominat autem ipſum primò, cùm ait *Cajaphas*, deinde deſcribit, *Pontifex maximus anni illius*, ut ſciretur à qua manu ictus ille venerit, & cur tam citò in ſententiam ipſius reliqui conceſſerint.

Hic deſunt non pauca.

Ioh. cap. 6. verſ. 37, 38, 39.

IN his verbis explicatur à Domino Jeſu, quanta benignitate ſit uſurus erga illos, qui in ipſum crediderint. Primò autem hæc doctrina proponitur. Deinde, confirmatur. Proponitur verſ. 37. in quo ſunt conſideranda tria. Primum. Quomodo deſcribantur ejuſmodi homines, qui ut Domino Jeſu credant, apti ſunt. Deinde, quomodo fides illa deſcribatur: & denique, quæ ſit illa benignitas, ſeu effectus benignitatis, quam illis Chriſtus exhibiturum ſe pollicetur. Poſſet etiam bipartita fieri diviſio. Nam primò deſcribuntur ii, qui in Chriſtum credunt. 2. Benignitas Chriſti erga illos, ſeu Benignitatis illius effectus. In priori duo ſunt iterum conſideranda. 1. Aptitudo & veluti acceſſus ad fidem. 2. Ipſa fides, ſeu fidei actus. Primum eſt ibi. *Omne quod mihi dat pater.* Quorum verborum hic ſenſus eſt proprius. Omnes illi quos meæ curæ pater committit ac tradit. Neutrum ſumitur per Maſculino. Deinde etiam effectus ponitur pro cauſa. Nam Chriſto à patre tradi, eſt effectus quidam, tum animi probitatis, quæ in iis exſtat, quum Chriſto à Patre traduntur, tum etiam laboris ut ita dicam, & curæ divinæ, quam Deus adhibet, idque per ipſum Chriſtum, ut homines probi animi, ad ipſum adducantur, & ſic ſub illius cura ac patrocinio, ab interitus periculo liberentur, & ſalutem æternam conſequantur. Quare, duo hic continentur. Alterum ex parte hominum, alterum ex parte Dei, quod etiam videtur apparere, ex collatione hujus loci, cum verbis ℣. 44, 45. ubi quod hoc loco dicitur, Dari Chriſto à Patre, dicitur Trahi à Patre, & poſtea, Audire & diſcere à Patre. Nam idem planè effectus, nempe adventus ad Chriſtum iſtis verbis adſcribitur, & quidem etiam homines dicuntur θεοδίδακτοι, cujus verbi vis & ſic etiam cæterorum de quibus agitur, hæc eſſe videtur: Quòd iſti homines ita ſint dociles, & ad divinam quandam diſciplinam apti, ut facilè id animadvertant, & amplectantur, quod à Deo profectum eſt, & etiamſi quædam ſint, vel in doctrina ipſa dura, vel circa eam, aut cum ea quædam appareant, quæ vim quandam habent, ad homines ab ea abſterrendos, illi tamen nihil his moveantur, divinam nihilominus vocem in omnibus ſponte ſua agnoſcentes. Simili aliqua ratione Paul. ad Teſſal. ſcribens, nihil opus eſſe ut de charitate fraterna edoceantur & admoneantur, quia ipſi à Deo ſint edocti, ut alii alios diligant; quia etſi nulla fortè expreſſe doctrina, hac de re illis fuerit tradita, tamen ipſi, quia animo probo eſſent præditi, ſponte ſua animadvertiſſent, debere ſe charita-

charitatem erga ſe mutuam ac planè fraternam exercere, atque adeò etiam reipſa exercerent. Quanquam illi hujus rei occaſionem aliquam fuerant aoepti; ita hoc quoque loco, illi videntur dici, qui ſponte ſua quodammodo ea cognoſcunt, quæ cum Dei voluntate conſentiunt, quanquam occaſionem nacti per ea, quæ Chriſtus patris nomine, hominibus annunciavit. Nam id, non ſine doctrina Chriſti factum eſſe, indicant illa quæ ſubjiciuntur. *Non quòd quiſquam patrem viderit, niſi is qui eſt à Patre.* Quaſi dicat: Non quòd Deus cum quoquam planè immediatè loquutus fuerit, & illi voluntatem ſuam expoſuerit, ſed quòd mihi & per me aliis, eam revelarit. Videtur autem hæc vox διαδιδάσκων, opponi iis, qui ab hominibus docentur, & peculiarem quandam doctrinæ, quæ à Deo proficiſcatur, qualitatem exprimere. Ea verò talis eſt, quòd Deus occultiori quadam ratione, quæ non omnibus pateat, docere ſoleat; unde etiam fit, ut eam doctrinam, non omnes, quanquam ſua culpa, percipiant, aut amplectantur. At homines, ſiquem revera docere velint, ac cupiant, omnia apertè ſolent explicare, & ea omnia removere impedimenta, quæ obſtare poſſunt, quo minus ea doctrina recipiatur. Deus autem contra agit, qui vel abſque voce aperta, hominis autem erudit quod tamen aut rarò facit, aut nonniſi, in doctrina quadam imperfecta, quæ quodammodo naturalis eſt; vel ea in doctrina ſua vult exſtare, quæ hominibus non admodum probis, difficultatem parere, & illos ab ea abſterrere queant; cujus rei in hoc ipſo cap. habemus exemplum. Vel in ipſis doctoribus, talia vult exſtare, quæ eoſdem ab ejus doctrinæ receptione itidem poſſunt diſtinere; & quidquid contemtum parere poteſt; vel denique ea quæ homines pleroſque capiunt, qualia ſunt commoda mundi hujus, removet, & contraria potiùs ab auditoribus poſtulat, quæ omnia in Chriſti doctrina contigerunt; unde Chriſtus ad ſuam doctrinam id peculiariter refert, quod in prophetis ſcriptum erat, *Et omnes erunt docti à Deo*; quaſi nimirum antè, homines generatim à Deo docti non fuerint, cum tamen aliàs legem quoque Deus homines docuiſſet. Verum, quia in lege ſua, Deus egit apertius, & cum quadam ſingulari pompa ac majeſtate, qua omnibus terrorem incuteret, & venerationem quandam legis in animis eorum excitaret, eam tulit, præterea terrena addidit commoda, aliaque ſimilia, quæ pleroſque homines ad ſe alliciunt; ideo aliquomodo negari poteſt, homines qui legem fuerant amplexi, fuiſſe διαδιδακτους & rationem illius doctrinæ, non fuiſſe eam, quæ Deo ſit propria. Ut ergo ad locum noſtrum redeamus, ii demum dicuntur Chriſto traditi, à Patre, qui ita ſunt comparati, ut Deum etiam occultius agentem, & voluntatem ſuam illis exponentem, audiant, ejuſque ductum ſequantur. Ii enim protinus ad Chriſtum accedunt, animadvertentes ejus vocem, divinam eſſe vocem, & qui eam amplectatur, Dei ipſius doctrinam amplecti.

Alterum, hoc eſt, Deſcriptio fidei ipſius in Chriſtum collocatæ eſt: *Veniet ad me.* Deſcribitur per adventum quendam ad Chriſtum, & veluti ingreſſum in ejus ædes (opponitur enim ejectioni foras. Foras autem ejicituris, qui ex ædibus, aut loco aliquo veluti concluſo, extruditur.) Eſt apud me; id eſt in meis ædibus. Venit ad me; id eſt in meas ædes, quia quemadmodum is, qui ad aliquem venit, cum eo magis quam ante conjungitur, eſtque ea res, indicium quoddam benevolentiæ aut amoris cujuſdam, erga eum, ad quem veniamus, ſaltem plerumque; ita etiam qui fidem habet verbis D. Jeſu, cum illo conjungitur arctiſſimè, eſtque id amoris Dei, erga eum, argumentum.

Tertium eſt ibi. *Et venientem ad me, non ejiciam foras.* Effectus benevolentiæ Chriſti in eo collocatur, quod ait, Se eum non ejecturum foras. Perſequitur Chriſtus Metaph. jam cœptam, & benevolentiæ ſuæ ac benignitatis deſcriptionem, accommodat deſcriptioni fidei à ſe traditæ. Nam cum quis ad aliquem accedit, aut venit, præſertim in ejus ædes, tum locus ei rei eſt, ut vel admittatur, tamquam gratus hoſpes, vel etiam ejiciatur, aut expellatur. Prius iſtud benevolentia hoſpitis, aut Domini ædium, ſignum eſt erga hoſpitem advenientem; hoc contemtus. Quare cum D. Jeſus vellet dicere ſe ſingulari benevolentia & amore complexurum eum hominem, & eum in curam ſuam & patrocinium ſuſceptarum, & apud ſe locum daturum, vel in ſua familia, ait ſe eum non ejecturum foras. Videtur autem minus dici, quam ſit intelligendum. Nam quemadmodum non eſt hoc perfectum benevolentiæ hoſpitis, erga advenientem ſignum, quia illum non ejicit, ſed cum etiam eum humaniter excipit & amplectitur, & quibus poteſt modis, ipſius adventum ſibi gratum eſſe teſtatur; ita etiam non videtur eſſe hoc per ſe, ſat magnum benevolentiæ Chriſti, erga aliquem teſtimonium, ſi is eum non repudiet, neque à ſe repellat; ſed ſi etiam eum, cum ſingulari alacritate excipiat, & ſibi fovendum ſumat. Verum ut jam monuimus, hoc poſterius, licèt verbis non videatur expreſſum, ſi ea prima fronte conſideres, hic eſt intelligendum. Nam, qui non ejicitur à Domino Jeſu foras, is ipſius gratia plenè perfruitur. Maluit autem D Jeſus, hoc modo loqui, quam dicere, ſe eum hominem libenter amplexurum, ut indicaret ſæpe magnam eſſe cauſam, cur advenientem ad ſe, repellere queat, nempe ob delicta varia, & nonnulla etiam in ipſum commiſſa, antequam quis Chriſtum agnoverit à Deo profectum; quales tum temporis erant Judæi, & poſtea futuri erant, qui D. Jeſum etiam occiderunt, non tantùm, antea contemſerunt, & variis contumeliis affecerunt. Significat ergo D. Jeſus, ſe nullam habiturum rationem priſtinorum delictorum & injuriarum, ſed ita cum iis qui ad ſe venerint, acturum, ac ſi nil in ipſum deliquiſſent. Id quod plus etiam, ſi penitus conſideretur ſignificat, & plus conſolationis præbet, quam ſi dixiſſet, ſe, venientem ad ſe conplexurum. Potuiſſet enim aliquis cogitare, id de iis tantum intelligendum eſſe, qui D. Jeſum antea non offendiſſent, ſed ejus fuiſſent amici, cum hoc amicis ferè ſoleamus exhibere benevolentiæ. At cum dixit, ſe ejuſmodi hominem, non ejecturum foras, indicavit ſe eum quoque admiſſurum, qui eum offendiſſet, & commeruiſſet, ut foras ejiceretur. Nam, vel neceſſe eſſet cogitare, D. Ieſum, nimis eſſe inhumanum & crudelem etiam, qui etiam ſine culpa alicujus, putaret quempiam foras poſſe ejici, quod nulla ratione apparebat. Vel cogitandum erat, eum inimicos etiam ſuos hac oratione complecti, cum homines ab humanitate non prorſus alieni, nonniſi adverſus inimicos & quidem graviores, ea ſeveritate uti ſoleant.

Hactenus prima pars. Sequitur altera. Ubi iterum primò ratio ipſa, qua ſententia hæc Domini Ieſu proponitur, confirmatur. Deinde declaratur ac fulcitur ℣. 39. Quod ad confirmationem attinet, Ratiò petita ex fine muneris, divinitus ſibi impoſiti, & à ſe recepti. Sunt autem conſideranda duo. 1. Autoritas muneris, ejuſque deſcriptio. 2. Finis iſtius explicato. Primum eſt in verbis *deſcendi è cælo*, ubi authoritatem conciliat muneri ſuo inde, quod id divinitus ſeu cælitus ſibi ſit impoſitum, revera etiam cœleſte ſit. Finis ipſe, declaratus eſt per antitheſin. Nam primo oſtenditur quis finis non ſit. Deinde quis ſit. Illud *non ut faciam voluntatem meam:* hoc eſt quod mihi aliàs placeret. Quale eſſet, inimicos meos ulciſci, & venientes etiam ad me, poſtea ejicere foras & prorſus repudiare; non quòd id voluerit D. Ieſus, ſed quòd velle id poterat, quemadmodum plerique homines ſolent, & caro etiam ipſius, per ſe id ſuaderet, licèt nullus apud ipſum ſuaſioni illi relinqueretur locus. Quis ſit finis ille, explicatur ibi; *ſed*, ſcilicet, ut faciam, *voluntatem ejus qui me miſit*, quæ in ſequentibus declarat. Quod ad ℣. 39 attinet; ibi finis ille declaratur, & ſimul ratio conſequentiæ ſuperioris argumenti explicatur, hoc eſt oſtenditur, cur D. Ieſus omnes qui ad ſe venerint, amplecti velit, eoſque non ejicere foras. Venire ad Chriſtum dicti ſunt omnes illi, quos ipſi dat Pater.

Hic primò conſiderandum eſt, Quidſit illud, aut quomodo exprimat Chriſtus illud quod declarare vult. Deinde, quomodo declaret. Definitum & definitio. Prius eſt, Hæc autem eſt, voluntas ejus qui miſit me patris: ubi id quod ante expreſſerat, non adjicit; nempe quis ſit ille, qui eum miſerit; nempe pater. Quod ad ipſam declarationem attinet. Primò oſtendit Dominus Jeſus ſe omnibus in ſe credentibus fœlicitatem æterna ex Dei conſilio præſtare debere. Suntque hic conſideranda duo. Primum, Cui fœlicitas debeat præſtari. 2. Qua in re conſiſtat. Prius ita, Ut omne quod mihi dat. Poſſet deſcriptionem effectui, qui ſequitur propiorem Dominius Jeſus exprimere nempe ſi dixiſſet. Omnis qui ad me venit; præſertim quia in verbis illis verſ. 37. ad quorum probationem hæc pertinent, ita hos deſcripſerat, Et venientem ad me. Verum, quia in eodem loco dixerat. Omne quod mihi dat pater, ad ſe venire, jurè potuit, hoc illius loco reponere, manente eodem ſenſu. Poſterius ibi. Nil perdam ex eo; ſed reſuſcitem. In duabus rebus, præſtantia illius fœlicitatis collocatur, vel ſi mavis per antitheſin explicatur. Nam primò interitum removet; ſeu Immunitatem abs interitu, illi ſe præſtiturum promittit, cum ait, Nil perdam ex eo. Deinde ipſam ſalutem, quam iis præſtare velit, pollicetur. Ubi primò conſideranda deſcriptio iſtius ſalutis. Deinde tempus. Deſcriptio eſt, Sed excitem illud. Via, ſeu medium ac cauſa proxima ſalutis expreſſa, ipſa ſalus intelligenda eſt, cum omnes illi, qui excitabuntur à Domino Jeſu, filii Dei ſunt futuri. Tempus eſt, Ultimo die.

Iohan. 10. *à verſ.* 1. *ad* 21 *finem.*

IN his verbis deſcribit nobis Johannes orationem Chriſti, qua docet ſe eſſe verum hominum præſertim proborum, Servatorem, animarumque curatorem à DEO datum: ejuſque orationis quoddam in auditoribus effectum. Orationis autem Chriſti duæ ſunt partes. Nam primùm ſe Servatorem eſſe hominum proborum docet, parabolâ quadam propoſitâ, ſeu potiùs ut propriè loquamur, parabolæ protaſi, non addita applicatione. Deinde totam comparationem explicat, & protaſin per partes quaſdam ita repetit, ut ſimul apodoſin ſeu applicationem adjungat. Prius facit verſibus quinque prioribus; quibus brevem clauſulam ſubjungit Johannes, qua exprimit eventum hujus parabolæ Chriſti, qui occaſionem ipſi præbuit eam quodammodo repetendi atque explicandi. Ad verba Chriſti quod attinet, certas quaſdam Servatoris hominum proprietates exprimit, oppoſitione contrariorum illuſtratas, ex quibus intelligi poteſt, ipſum nec quenquam alium eſſe verum hominum ſervatorem, & curatorem animarum. Proprietates autem commemorat numero ſeptem: quanquam earum una, ut poſtea dicemus, pro emblemate quodam haberi poteſt, aut pro alterius ad rem maximè facientis probatione.

Utitur autem in tota hac re explicanda ſimilitudine à paſtore ovium ducta. Cujus primam proprietatem à contrario illuſtratam proponit ℣ſ. 1 & 2. Et contrarium quidem quo rem illuſtrare vult, prius exponit, deinde id quod illuſtrare ab oppoſito voluit. Rem autem aggrediens authoritatem primùm ſeu mavis fidem orationi conciliat, quum ait, *Amen amen dico vobis.* Deinde rem proponens, ait, *Qui non ingreditur per oſtium in caulam ovium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt & latro.* Ubi contrarium rei explicandæ continetur. Res vero ipſa explicanda, proponitur verſu 2, cùm ait: *Qui verò ingreditur per oſtium, paſtor eſt ovium.* Quaſi dicat, Is demum paſtor eſt ovium, non ille. Ideo autem à contrario ſtatim incipit, quia ut antea quoque monuimus, ita ſe paſtorem ovium eſſe docere hîc inſtituit, ut ſimul alios amoveat, & hoc nomine indignos eſſe oſtendat. Eſt autem proprietas in eo conſtituta, quòd verus ovium Paſtor per oſtium ingrediatur, non aliunde. Per oſtium autem hoc loco ingredi, quia id reſpectu paſtorum dicitur, aut ſaltem pro paſtoribus ſeſe gerentium, non reſpectu ovium, ſignificat, ratione ac via legitima hoc munus ſuſcipere atque aggredi. Legitima autem ea eſt quæ à Deo ipſo eſt conſtituta, indeque ducit initium. Illa autem via reſpectu principis paſtorum à DEO conſtituti, de quo hîc revera ſermo eſt, eſt vocatio ſeu miſſio ac legatio divina. Siquidem nemo tantum munus ſibi arrogare niſi DEO vocante, & munus hoc ipſi nominatim imponente potuit: cùm ne illi quidem qui in hoc ei munere ſubſervierunt primi, & authoritate ipſi proximi, ſine divino peculiari mandato munus hoc ſuſcipere atque obire quiverint. Sed ſi latiùs hoc extendere & vulgaribus etiam paſtoribus hæc eadem accommodare volueris, ſufficiet ea ratio quæ certis eſt legibus ac canonibus in Sacra Scriptura comprehenſa, & fidelibus præſcripta. Etenim ſi quis ea in ſe habeat quæ canones illi in Doctore ac paſtore Eccleſiæ alicujus particularis requirunt, is per oſtium quoque ingredietur, hoc eſt legitima via ac ratione munus ſuum aggreditur: quandoquidem januæ ipſi loco eſt divina illa conſtitutio, ac permiſſio quemvis ad Doctoris & Epiſcopi munus admittens, qui & ad docendum aptus eſt, & vitæ eſt inculpatæ. Unde facile etiam æſtimari poteſt cur ſtatuendum ſit eum eſſe furem ac latronem qui aliunde quàm per oſtium ingrediatur: quandoquidem ut monuimus hîc de principe paſtorum revera ſermo eſt, quod munus ſi quis ſibi arroget, niſi fortè inſaniat, non poteſt non peſſimo id animo facere, nec niſi cum ſummo ovium id eſt hominum detrimento, ut furi ac latroni rectè conferatur.

Secunda proprietas eſt expreſſa verſ. 3 initio, cùm ait, *Huic aperit janitor.* Quanquam id, tantùm pro præcedentis proprietatis probatione haberi poteſt: nempe quòd is demum ſit verus paſtor qui per oſtium ingreditur, quia huic demum janitor aperiat oſtium, non furi, non latroni, hominive ad oves nihil pertinenti. Sed interea tamen etiam huic rei id reſpondere poteſt, quòd huic demum qui verus eſt animarum curator & ſervator hominum, aditus aperiatur ad munus hoc perficiendum, & homines erudiendos atque ad ſalutem perducendos: quatenus illi ſubminiſtrantur vires, omniaque adminicula & ſubſidia ad functionem illius muneris neceſſaria. Quæ inſtructio, ſeu mavis adminiculorum ſuppeditatio, à legatione ipſa tanquam effectum à ſua cauſa diſtingui poteſt. Quod autem illi janitor aperiat, hîc autem DEUS paſtori aditum ad oves patefaciat, id quod attinet ad ſimilitudinem, per accidens eſt: nec neceſſe eſt, ut DEUS janitori reſpondeat, ſed ut inter effectus tantum utriuſque ſit comparatio, hoc eſt inter patefactionem aditus ad oves, illic proprie dictam, hic metaphorice ſic appellatam, quarum illa in apertione oſtii propriè ſic appellati conſiſtit, hæc in ſuppeditatione adminiculorum ſine quibus fruſtra hoc munus paſtor aggrederetur. Sed magis nobis placet ut hæc particula pro emblemate quodam habeatur, ſeu mavis pro illuſtratione ac confirmatione præcedentis. Aliàs ordo hujus & ſuperioris proprietatis inverteretur.

Tertia proprietas eſt, *& oves vocem ejus audiunt* ſeu agnoſcunt, & veri paſtoris ſui eam eſſe animadvertunt.

Quarta eſt, *& ſuas oves vocat nominatim.* Hoc eſt, ſi ad Chriſtum referas, ſingulas oves ſuas habet cognitas. Etenim ex effectu cauſa hic eſt intelligenda. In comparationis hujus apodoſi explicatur id infra verſ. 14.

Quinta proprietas eſt quòd *educat oves*, nempe ad paſtum, quod ipſius curam, quam pro ovibus gerit, ſignificat. Comprehendenda enim hic ſunt etiam ejus rei conſequentia, nempe quòd de paſtu illis proſpiciat.

Sexta eſt, quòd *cùm ſuas oves emiſerit antegrediatur eas.* Quod ad Chriſtum relatum, ſignificat eum exemplo

exemplo præire iis quibus ſervandis eſt deſtinatus, & non doctrina magis quàm factis rectum illis iter oſtendere.

Septima & ultima non tantùm exprimitur, ſed etiam ratione additâ confirmatur, & à contrario, uti & prima, amplificatur. Exprimitur, dum dicitur, *oves eum ſequuntur.* Quod ad Chriſtum relatum, ſignificat homines ſervandos, hoc eſt probos atque ad virtutem propenſos ei adhæreſcere, & ad ipſius ductum ſequendum ſeſe applicare, & exemplum quoque ejus imitari: quanquam prius magis placet. Ratio eſt à tertiâ proprietate verſ. 3, expreſſa ducta, nempe *quia norunt* vel agnoſcunt *vocem ejus.* Hoc eſt, ſi ad Chriſtum referas, quia animadvertunt ex ipſius doctrina hunc eſſe verum ſuum ſervatorem, & animarum curatorem, hunc magiſtrum eſſe ac ducem ſibi à DEO datum: quandoquidem ex ipſius doctrina appareat, eam eſſe planè divinam. Id quod probi animi homines facile animadvertunt: quia illorum animis qui ſunt ad Dei mentem veluti conformati, doctrina Chriſti meram ſanctitatem ſpirans, & tam divinum pietati præmium proponens, illis mirum in modum allubeſcit. A contrario tum ipſa illa proprietas, tum ejus ratio illuſtratur verſ. 5. *Alienum autem non ſequuntur* &c. quæ ex præcedentibus intelligi poſſunt.

Hactenus parabola Chriſti verbis propoſita: cujus eventus in auditoribus exprimitur verſ. 6. qui præbuit cauſam ſequentibus. Sequitur nunc altera pars ſermonis Chriſti, in qua, tota parabola ſeu comparatio aliquo modo repetitur, & ad rem applicatur. Et primum quidem mutata aliqua ratione ſimilitudine paulò ante propoſita, oſtio ſeſe comparat, & omnes qui ſervari cupiant, non per alium quemquam ſervari poſſe quàm per ſe oſtendit. Deinde ad rationem qua ſimilitudinem illam ab initio ſui ſermonis propoſuerat, reverſus, ea quæ de paſtore bono dixerat, vel ſaltem eorum ſummam ad ſe tranſfert, ac ſibi convenire docet. Prius fit verſ. 7. & tribus ſequentibus. Ubi primùm ſermoni ſuo fide denuo adſtructa ſolennibus illis verbis, *Amen, amen dico vobis*, rem ipſam ſeu ſummam comparationis proponit. Deinde eam non uno modo illuſtrat, atque repetitam explicat. Proponit dum dicit, *Ego ſum oſtium.* Ubi neceſſe eſt oſtii nomen aliter accipi quàm antea ſumtum fuerat, cùm non obſcure aſſeruit, ſe, ut pote qui verus ſit paſtor, per oſtium ingredi, ſeipſum ab oſtio manifeſte diſtinguens: & ſi quis recte attendat, quod antea paſtoris nomine extulerat, hic oſtii nomine complectitur. Nihil enim hic *oſtium* ſignificat aliud quàm medium ſalutis adipiſcendæ, ſeu medium per quod ii qui ſervari velint omnia quæ ad ſalutem neceſſaria ſunt conſequi debeant, & ſine quo obtinere ea non poſſint: quemadmodum oſtium medium eſt per quod oves ad paſcua progrediuntur, & hoc pacto vitæ ſubſidia inveniunt, ut verſ. 9, explicabitur. Patet id etiam ex eo, quòd huic oſtio opponat fures ac latrones, quos antea verſ. 1 & 2, non oſtio ſed ipſi paſtori oppoſuerat, quod & Metaphoræ concinnitas poſtulabat. Cauſa autem cur hoc loco oſtio ſe comparare voluerit, ibi paſtori per oſtium ingredienti, alia oſtii ſignificatione, hæc eſt, quòd ibi primò ac præcipue ſeſe furibus ac latronibus voluerit opponere. Opponitur autem uti diximus paſtor furi, non oſtium. Quanquam in eo inter utroſque diſcrimen eſt, quòd ille per oſtium ingrediatur, hi autem aliâ viâ. At hic ſeſe ovibus quodammodo primò opponit, & tanquam unicum ſalutis adipiſcendæ medium illis ſeſe ſpectandum proponit. Quum ergo medium per quod oves ſalutem ſuam conſequuntur, hoc eſt paſcua ſalutaria, quibus vita ipſorum conſervatur, Chriſtus ipſe ſit, ideo ut ſe unum mediam ſalutis cauſam ovibus ſuis ſeu hominibus probis eſſe à DEO propoſitum doceat, oſtio ſe comparat. Verumtamen quia nihilominus hujuſmodi oſtium, ſimul eſt etiam paſtor, & eadem in re per ſimilitudinem deſignata utriuſque vocis vis eſt, ideo Chriſtus ſibi cùm oſtium ſeſe appellaſſet, fures nihilominus & latrones opponit quos paſtori antea oppoſuerat.

Ut igitur jam ad rei propoſitæ illuſtrationem accedamus, 1. à contrario rem illuſtrat, 2. eam repetens explicat, & cur ſe oſtium appellaverit aperit. 3. Rem hoc pacto explicatam aliquo pacto confirmat. Primum fit ℣. 8. ubi ait, *Omnes qui ante me venerunt fures ſunt & latrones, ſed non auſcultarunt eis oves.* Ubi eos deſignat qui in hoc munus populum ſervandi ſive aperte ſive minus aperte ſeſe ingeſſerant, idve ſibi arrogaverant. Eorum autem improbitatem deſignat, dum ait eos fures ac latrones fuiſſe *Fures* quia alienas oves rapere atque ad ſe pertrahere fuerunt conati, & in rem alienam, manus veluti injecerunt. *Latrones* quia venerunt ut mactarent & perderent oves, ut dicitur verſ. 10: Quorum arrogantiam atque impiam audaciam ab eventu illuſtrat & redarguit, cùm ait, *ſed non auſcultarunt eis oves.* Quaſi dicat: quos non eſſe veros paſtores ex eventu ipſo apparuit, quod oves hoc eſt homines animi probi, eorum vocem non agnoverint, neque iis aures præbuerint, eorumve perſuaſionibus locum dederint; quod feciſſent ſi illi veri fuiſſent paſtores, cum paſtoris vocem oves audiant, ut dictum ℣ſ. 3,4,5.

Rem deinde repetens & explicans, ita ait verſ. 9. *Ego ſum illud oſtium.* Hæc eſt repetitio propoſitionis. Explicatio autem, *per me ſi quis introierit ſervabitur, & ingredietur & egredietur & paſcuum inveniet.* Res ipſa paulò ante eſt explicata, & ſimilitudinis ratio demonſtrata. Sed obſervandum hic eſt, quod cùm dicitur *per me ſi quis introierit*, intelligendum eſt de introitu in ovile, quod Eccleſiam ſignificat, & de ingreſſu ovium non paſtorum acciplendum eſt, ut liquet. Quod autem poſtea dicitur, *& ingredietur & egredietur, & paſcua inveniet*; id additur ad explicandum illud quod dixerat *ſervabitur.* Quaſi dicat: nam quemadmodum oves per oſtium & ingrediuntur in ovile, ut ibi tutæ vel à lupis aliiſque feris, adde & furibus, vel etiam ab injuriis cœli ſint tutæ, & per idem egrediuntur ad paſcua quibus nutriantur ac vitam conſervent, ita eadem per me ſeu meâ unius operâ interveniente conſequetur, quiſquis meam doctrinam ſequutus in ovile fuerit ingreſſus, ſeu meis ſe diſcipulis aggregaverit. Nam & tutus erit à periculis hoſtiumque inſidiis, & pabulum habebit animæ ſalutare, omniaque ad ſalutem æternam neceſſaria.

Denique rem ita explicatam confirmat à fine ſui adventûs, quem à contrario iterum illuſtrat, ut ſimul id explicet quod ante dixerat verſ. 8. quòd qui ante ipſum venerint fures fuerint ac latrones. Hoc autem fit verſ. 10. ubi ait, *Fur non venit niſi ut furetur, & mactet, & perdat.* Hoc contrarium eſt rei quam vult illuſtrare, & ſimul explicatio ut diximus verſiculi octavi. Sed furis nomen hic etiam latronem complectitur. Subintelligitur autem hîc poſt verbum *perdat* nomen *oves.* Deinde alteram oppoſitionis partem ſubnectit, finem ſui adventus, iis quæ de ſe verſiculo 9. dixerat conſentaneum, exprimit illis verbis; *Ego veni ut vitam habeant, & abundanter habeant*, ſcilicet oves. Vitæ nomine non ipſam tantùm ſempiternam vitam complectitur, ſed & media ac ſubſidia omnia ad vitam illam conſequendam neceſſaria: ut videatur ea vox victum quodammodo deſignare, & paſcuis reſpondere, quibus vita ovium nititur, cùm vitæ abundantiam pollicetur ovibus ſuis. Quaſi dicat; Non tantùm habebunt ſubſidia quibus ſe utcunque ſuſtentent, ac vitam conſervent, ſed ideo veni ut omnia abunde illis ſuppetant quæ ad vitam & pietatem pertinent.

Sequitur alterum ſecundæ partis membrum, in quo ad ſimilitudinis rationem quam primo loco ſequutus fuerat, reverſus, eorum quę ibi dixerat ſummam ſibi applicat, quanquam cum quodam auctario. Etenim cùm

ibi se pastorem tantùm verum ac legitimum esse ostendisset, vel indicasset potiùs, & se furibus ac latronibus opposuisset, hîc se etiam fidelissimum ac valde eximium pastorem esse demonstrat, seque mercenariis opponit, qui & ipsi pastores quidem sunt legitimi, sed non tamen prorsus veri, aut admodum fideles, nedum eximii. Incipit hoc membrum à vers. 11. & extenditur usque ad finem vers. 18. Ejus tres sunt partes. In prima & ultima agit de præstantia muneris sui, atque adeo sui ipsius, ratione habita proprietatum quæ in eximio ac fideli pastore requirantur. In media de ejusdem muneris præstantia agit, ratione amplitudinis ipsius, seu multitudinis ovium sibi concreditarum, hoc est hominum quibus servandis sit à DEO destinatus. In prima parte rem & proponit & demonstrat. Proponit vers. 11. initio, *Ego sum pastor ille bonus*, quam propositionem postea alio argumento demonstraturus, repetit initio vers. 14. Demonstrat duobus argumentis, à proprietatibus duabus vel tribus potiùs boni ac fidelis pastoris petitis. Prius est quòd ponat animam pro ovibus: posterius quòd & agnoscat oves suas & ab eis agnoscatur. Prius ita proponit, ut ejus primùm (si logicè agere velis) Majorem propositionem constituat, deinde interjecto secundo argumento ex secunda boni pastoris proprietate petito, Minorem adjiciat. Nam primùm vers. 11 & 12, per similitudinem oppositione illustratam docet, boni pastoris proprium esse ponere animam pro ovibus Deinde vers. 15. asserit sibi illam proprietatem convenire, seu animam se pro ovibus ponere. Quod ad illud attinet, in vers. 11. simpliciter asserit bono pastori hanc rem inesse: sed versiculi 12, ubi à diversis atque oppositis priorem rationem illustrat, hæc est vis, ut ostendat soli pastori bono eam rem convenire: quia ne mercenario quidem (nedum furi ac latroni) conveniat, cùm is tamen aliqua ratione legitimus sit pastor. Posterius argumentum proponit vers. 14. *Et* (quasi dicat Nam) *agnosco meas* (oves) *& agnoscor à meis*: & comparatione similium, seu mavis parium, illustrat: *prout novit me Pater, & ego novi Patrem.* Hoc argumento interjecto, adjicit alteram argumenti prioris partem vers. 15. *Et animam meam pono pro ovibus.*

Secunda pars quæ de amplitudine muneris Christi agit, exstat vers. 16, ubi significat gentes quoque ad suam curam pertinere, & eas servandi munus sibi à Patre datum esse, vel potiùs datum iri ostendit: quæ res ab effectis illustratur, 1. *& illæ vocem meam audient.* 2. illius consequens, *& erit unus grex, & unus pastor*, quasi dicat, sicut ut unus pastor.

Tertia pars est vers. 17 & 18. ubi ad prius argumentum seu proprietatem boni pastoris rediens, id illustrat, 1. ab effectu, 2. à causa efficiente. Illud fit vers. 17. ubi duo effecta proponuntur positionis animæ pro ovibus, 1. dilectio Patris, seu charitas erga Christum. 2. receptio animæ, seu resuscitatio. Qui duo effectus faciunt ad probandum, Christum libenter positurum animam pro ovibus, quod nondum fecerat, nec patebat auditoribus. Quî enim non poneret animam pro ovibus, cùm id ipsi majorem Patris amorem esset conciliaturum, & animam recepturus esset, ac si nullum inde detrimentum accepturus? Hoc verò, nempe illustratio à causa efficiente continetur vers. 18. ubi duplex causa ostenditur: altera in Christo, nempe libera ipsius voluntas, altera extra Christum, nempe mandatum Patris. Prior proponitur oppositione illustrata; *Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso.* Ubi occurritur tacitæ cogitationi. Posset enim quis arbitrari, Christum invitum id facere, remque ex hostium ejus qui animam illi ereptum irent arbitrio pendere. Quemadmodum contingit pastori etiam bono, qui mallet non ponere animam, sed cogitur: eripitur etiam invito sæpe anima à feris, quibus obsistere non potest. Non ita Christus. Igitur hac in parte bonum etiam pastorem superat, licet fidelem & ovium amantem. Deinde id quod dixerat confirmat: *potestatem habeo ponendi eam*; & à paribus illustrat, posteriorem positionis animæ effectum vers. præcedente 17 propositum, ut magis dubium, confirmaturus, dum ait; *& potestatem habeo rursus eam sumendi.* Quasi dicat, id in mea quodammodo potestate habeo ut etiam eandem recipiam. Jus enim ad eam rem habebat, ex promisso ac decreto DEI firmissimo pendens, quod ipsi eripi non poterat. Altera causa positionis animæ, est mandatum Patris: *Hoc mandatum* nempe ponendi animam, *accepi à Patre meo.* Quanquam id considerandum est una cum annexa promissione de anima iterum sumenda: ita ut hic etiam effectus illius confirmatio tacita contineatur, quin etiam simul probetur prior effectus, nempe quòd eum propterea sit dilecturus Pater. Quî enim non diligat eum propterea quòd suum mandatum, alioqui tam durum exsequeretur filius?

Tandem oratione Christi obsolutâ adjungit ejus eventum seu effectum Johannes, nempe dissidium Judæorum inde ortum. Quod proponit vers. 19. & explicat specialius per partes, seu sententias contrarias, vers. 20 & 21.

JOHANNIS CAP. XII.

* *

QUid fuerit alias inusitatum, & tum peculiare. Usitatum enim erat hospitum capita oleis & unguentis odoriferis inungi, ut conjici potest vel ex loco Lucæ 7. Pedes verò ungi non item. Factum autem id etiam esse ex ipsius quoque Marci historia, quæ sine dubio eadem est cum historia Matthæi, elici potest: cùm ait, confracto alabastro unguentum esse effusum in caput. Ex quibus verbis non temere quis colligat, ad pedes etiam id dimanasse. Cæterum convivii istius mentionem facit Johannes, non solùm quia occasionem præbuit facto Mariæ memorabili, sed etiam ut explicaret, quomodo animus Judæ avarus sese prodiderit, quamque ille occasionem ad Dominum sacerdotibus tradendum arripuerit.

Et Martha ministrabat. Id est convivium illud apparabat, tanquam ipsius præses & materfamilias.

Lazarus verò unus erat ex iis. Ille à Domino tantopere adamatus, tantoque ab eo beneficio auctus & cumulatus, fuit hujus convivii particeps. Commemoratur id propter ea quæ dicuntur infra vers. 9.

Vers. 3. *Maria ergo.* Quæ videlicet non esset ita ut ejus germana natu major occupata. Factum peculiare quod in illo convivio contigit: insignis Mariæ cùm amoris in Christum, tum modestiæ & humanitatis documentum. Quod ut Judæ animum suum prodendi, mulieremque carpendi occasionem dedit, ita Christo, sui defendendi necessitatem quandam imposuit. Facti autem istius magnitudinem ostendit, & non peperciisse illam sumtui docet, dum non exiguam aliquam portionem accepisse ait, sed *libram*, non olei ut aliàs solebant, sed *unguenti* ejusque non vulgaris, sed *nardi* quæ est odoris fragrantissimi, ejusque non cujuslibet, sed *pistici* quæ fuit pretiosissima: ideoque diserte addit *multi pretii*, ut doceat non nisi à tenerrimo & singulari quodam in Christum affectu factum id fuisse profectum. Porrò de voce πιστικῆς & ejus variis explicationibus, vide Bezam in Marc. 14. 3. Nobis omnium verisimillima videtur Scultéti observatio, qui ex quodam Medico notat nardum Opisticam (ab oppido cujus nomen esset Opis, quia inibi pararetur sic dictam) fuisse omnium celebratissimam & optimam. Dici verò hic pisticam, per ablationem vocalis primæ, *o* propter euphoniam.

Unxit pedes Jesu. Non quòd solos tantum pedes unxerit, sed ad majorem ejus modestiam & charitatem erga Dominum indicandam, illo quod alias fieri solebat non memorato, hoc tantum quod erat insolitum commemorat. Cujus tam charitatis quàm modestiæ Mariæ aliud documentum superaddit, quòd non contenta tam pretiosum unguentum in caput & pedes Domini effudisse, insuper *extersit pedes ejus capillis suis*, quibus aliàs fœminæ superbire & lascivire solent. Voluit videlicet his externis signis ostendere quàm vel omnes etiam opes omniaque ornamenta sua libenter

in

in honorem Domini impendere parata esset, quàmque ut de Domino auguste & magnifice, ita de se anguste & tenuiter sentiret. Ad majorem autem facti istius exaggerationem, addit adhuc Euangelista; *Domus autem impleta est odore unguenti*, quod & miram unguenti illius fragrantiam, & non exiguam copiam fuisse indicat.

Vers. 4. *Dixit ergo quidam.* Consequens illius facti, reprehensio nempe à Juda Iscariote, qua aliud præ se ferens animum suum avarum prodit, dum factum magnopere laudandum reprehendere audet. Cæterum quod alii Euangelistæ dicunt, plures discipulos hoc Mariæ factum ægrius tulisse, quod videtur nostro contradicere, id vel ita accipiendum est, quasi per Synecdochen integri pluribus esset tributum quod unius tantùm esset, qua ratione latrones conviciati Domino dicuntur, cùm tantùm unus id fecerit, & qua ratione Jonas dicitur descendisse ad latera navis & dormisse Jon. 1. 5, cùm nonnisi ad unum latus dormire potuerit: vel ita ut hic quidem primus signum sustulerit, & in factum istud aperte insurrexerit, cæteri autem oratione ejus speciem honesti præ se ferente inducti, neque rem penitius introspicientes, illi quodammodo assentirentur neque contradicerent. Nominat autem illum primò cùm ait *Judas Simonis Iscariotes*, deinde describit, *qui erat eum proditurus*, vel ab eventu, quia id postmodum factum est, vel ex consilio, quia ad id quodammodo velut erat destinatus; ipseque jam tum de Domino prodendo cogitaret.

Vers. 5. *Quare hoc unguentum.* Oratio Judæ reprehensoria, qua fugillat factum Mariæ. Est verò modus loquendi concisus. Quasi dicat; Cur in rem parvi momenti tantus sumtus est factus? Sanè enim unguentum hoc trecentis denariis constabat. Quare si jam animus erat illud prodigere, satius erat id vendere, & pecuniam pro eo in usus longe utilissimos in pauperum videlicet necessitates erogare. Quod certè fructum aliquem eumque maximum poterat Mariæ afferre. Hoc verò cuinam est usui? quidve pro eo præmii quod est in caput & pedes effusum? quos si honorare voluit, potuisset id certè oleo pretii longe minoris exquisitissime & luculentissime præstare.

Vers. 6. *Dixit autem hoc.* Quia oratio Judæ plausibilis erat, & speciem aliquam honesti præ se ferebat, viderique poterat vir bonus, & cui pauperes essent curæ; ideo antequam referat quomodo illi Dominus responderit, & Mariam sit tutatus, suum de illius oratione judicium interserit, fontemque istius dicti aperit, ostendens non ab animo bono & pauperum curam habente, sed malo & avaritiæ pleno id fuisse profectum, quem ille voluerit isto plausibili prætextu velare, reipsa autem doluerit bonum sibi bolum velut è manibus fuisse ea ratione ereptum. Cùm enim ipse pecuniam quæ Christo pro ejus alimento conferebatur portaret, videbat ad se etiam illam pecuniam redituram fuisse, unde ille postea quantum vellet abradere posset. Cæterum *marsupium* ipsi datum est à Domino portandum, ut ita vir malus & fur haberet alimentum avaritiæ suæ cujus erat mancipium.

Vers. 7. *Dixit ergo Jesus.* Quasi dicat; Hæc cùm ita diceret Judas, & cæteri simpliciores assentirentur, ut qui nec animum Judæ perviderent, nec facti ipsius rationem animadverterent, Jesus ad ejus dictum respondit. Responsio Domini qua factum Mariæ tuetur. Quod facit dupliciter: primò quidem dum ostendit constare illi rationem facti. Deinde cum rationem à Juda allatam refellit, nec tanti eam esse ostendit ut propter illam abstinere ab illo facto Maria debuerit. Cæterum quod alii Euangelistæ inducunt Christum pluribus respondisse, hic verò uni, id ex eo est quia unus tantùm apertè loquebatur, cæteri verò ut diximus assentiebantur tantùm, aut certè non erant principes istius reprehensionis. Sed quicquid illi dicebatur id ad alios etiam pertinebat.

Sine eam. Quasi dicat; Ne sis ipsi molestus, noli in illam invehi, rectè fecit, & constat bene ratio isti facto. Quandoquidem res ita cecidit ut videatur velut adservasse hoc unguentum ad me perungendum & funerandum. Quodsi autem non reprehenderes (est enim id usitatum) aut certe reprehendendi justam causam non haberes, si post mortem demum meam corpus meum inungeret, certè multo minus nunc reprehendere debes: cùm multò magis vivo mihi unctio ista prodesse possit, quàm mortuo. Jam autem mors mea instat, & illa aliquantum tantùm temporis antevertit (quod addit Marcus) ut velut consultò ad me funerandum istud unguentum videatur asservasse, tempus autem mortis exspectare noluisse, sed aliquantum antevertere maluisse. Quod autem Dominus dicit Mariam id ad eum funerandum fecisse, id etsi nonnulli ita accipiant, quasi illa afflatu quodam correpta consilio id fecerit, prospicienseque instare mortem Domini, hoc exteriori signo ardentem in eum charitatem suam testari voluerit; verisimilius tamen est id totum quod ad Mariæ mentem ex accidente fuisse, neque illam de morte Domini mox futura quicquam sciviſſe. Solemus autem in familiari etiam colloquio rem ex eventu non ex intentione agentis judicare, eique gratias etiam agere quia aliquid fecerit quod in nostrum bonum redundarit, imò etiam ei tanquam id intendisset adscribere, etsi de eo ille ne cogitarit quidem, tantùm propterea quia res ita cecidit, & hic eventus factum illius sit consequutus. Cæterum de voce ἐτήρησεν, & quòd non sepulturæ, ut vulgò vertunt interpretes, sed funerationis notionem habeat, videatur Beza & Piscator.

Servavit Maldonatus hîc argutatur, quasi dicat; dum ita effudit & prodegit eo ipso servavit, perditura nisi effudisset.

Vers. 8. *Pauperes enim.* Altera pars responsionis Christi, qua rationem Judæ speciosam refellit. Sensus est quasi dicat; Quando duobus necessario est benefaciendum, satius est illi benefacere quando se occasio offert, cui postea benefacere licet maxime velis non poteris, quàm illi quem etiamsi nunc neglexeris, sæpius postea juvare, & beneficentiam in eum tuam expromere possis. Quare utut verum sit curam habendam esse pauperum, satius tamen fuit mihi benefacere, quem non semper vobiscum habebitis: mox enim à vobis abibo, & frustra postea voletis mihi ejusmodi officia exhibere. Pauperibus autem quoties voletis postea benefacere poteritis, quia semper illi vobiscum erunt, semper erit in promtu occasio benignitatem eis exhibendi.

Vers. 9. *Cognovit ergo.* Tertia primæ capitis partis particula, qua refert quid postea successerit: nempe quomodo *multa turba ex Judæis* scilicet Jerosolymitanis ad illum accesserit Bethaniam, simulque indicatur causa adventus, nempe ut viderent non solùm Jesum, sed etiam Lazarum. Quod ipsum indicavit propter ea quæ sequenti versiculo habebimus. Cæterum vocula *ergo* non vim illativam hic habet, quasi hoc ex superioribus sequutum indicet, sed tantùm simpliciter connexivam, quod non est in Sacris Scriptoribus inusitatum.

Vers. 10 & 11. *Consultarunt autem.* Eventus seu consequens illius Judæorum ad Lazarum itionis. Deliberatio sacerdotum de Lazaro trucidando. Cujus causam exprimit statim, quia multi ex Judæis magnitudine miraculi facti circa Lazarum à Christo perculsi, non solùm Lazarum visitabant, sed propter eum etiam in Christum credebant, id est doctrinam ejus pro vera, & ipsum pro Dei legato ac populi magistro recipiebant. Animus illorum sacerdotum erat animo Christi contrarius. Hic servavit eum qui perierat: illi autem eundem perditum cupierunt, propter id ipsum tantùm quia servatus à Christo erat & vivebat.

Vers. 12. *Postero die turba multa.* Secunda capitis pars quæ extenditur ad vers. 20. in qua narratur quomodo Christus urbem sit ingressus more insolito, & ut nunquam antehac fuerat ingressus. Cujus faciem depingit primò ex eorum qui ipsum deducebant multitudi-

titudine. Ait enim fuisse *turbam multam*, id est homines multos, quos hic describit à circumstantia quadam, cùm ait, *quæ venerat ad diem festum*, ut insinuet, non Jerosolymitanos qui maxime debebant id officii Domino præstitisse, sed alios ad quos id minus pertinere videbatur. Deinde causam adfert que illos ad Dominum deducendum invitarit, *quum audissent Jesum venire Jerosolymam*, id est, non à Domino conducti, aut ab aliis incitati, sed sponte & simulac inaudiverunt illum urbi appropinquare. Mirabile Dei consilium. Hostes ipsius verentur ne non veniat ad festum, & ideo rationes exquirunt ubinam inveniri & quomodo comprehendi possit. Deus autem invenit rationem quomodo illo ipso tempore maxime solenni & inusitata sibi ratione urbem ingrederetur, hostibus ringentibus, nec tamen manus ipsi injicere audentibus. Ita tum maxime filii sui honori prospiciebat, cùm ipsum maxime eversum & oppressum adversarii cuperent.

Vers. 13. *Acceperunt ramos palmarum.* Tertiò indicat quid illa turba fecerit. Facta autem recensetduo: primum quòd in manibus *ramos palmarum* tanquam victori & triumphatori præferrent. Alterum, quòd ipsi honoris ergo *obviam processerint*. Referunt alii Euangelistæ & tertium, nempe quòd vestimenta sua Domino substraverint. *Et clamabant* puta non solùm in itinere & extra urbem, sed in ipsa etiam urbe, imò & in templo, ut additur ab aliis. Quartò exprimitur quibus acclamationibus & ominibus Christum prosequerentur. *Hosanna* id est, opitulare quæso, scilicet filio Davidis, ut expresse addunt alii. Solennis acclamationum & congratulationum quibus omnia prospera regibus suis à Deo exoptabant, ritus, ideoque etiam peregrina voce ab Euangelista expressus: de qua plura ad Matthæum. Videntur autem hæc omnia desumta esse ex Psalmo 118. ℣. 25. *Benedictus* scilicet sit à Deo, Deus illi benedicat, *qui venit in nomine Domini*, id est, qui venit jussu & authoritate ac mandato Dei. Possunt autem ista verba & ita accipi, ille rex Israëlis qui venit in nomine Domini sit benedictus: & ita, ille qui venit in nomine Domini ut sit rex Israëlis sit benedictus. Sed prior sensus est potior.

Vers. 14. *Nactus autem Jesus asellum.* Quintò describit quomodo Christus invectus sit seu cui animali insederit. Quod quidem plenius pertractatur à Matthæo, quem vide. Nec contradicit hoc illi quod & apud Prophetam & apud Matthæum legitur, ubi significari videtur quasi tam asinæ insederit quàm pullo. Illorum enim verba per synecdochen accipienda, quasi dicat, insidebat pullo asinam consectanti. Sed de his plenius illo loco. Sicut & de eo quod filium suum Deus asino invehi voluerit, ad significandum, illum fore regem pacis non belli, & mitem ac mansuetum, quod etiam utrumque in loco Prophetæ præsignificatur. *Sicut scriptum est*, nempe à Zacharia Propheta. Sextò ostendit talem Christi in urbem ingressum, non temere seu fortuitò evenisse, sed multò antè per Prophetam fuisse prædictum.

Vers. 15. *Ne time filia Sion.* Testimonium Prophetæ: in quo citando non tam verba ipsa quàm rem illis comprehensam respicit. A Matthæo citatur plenius, quem vide.

Vers. 16. *Hæc autem non cognoverunt discipuli.* Historicæ narrationi interserit quandam velut notam seu admonitionem, qua docet, discipulos *primò* id est ante mortem Domini & cùm hæc fierent, *non cognovisse*, seu non animadvertisse, Dominum ideo asino vectum Jerosolymam introiisse quia id à Propheta fuerat prædictum.

Sed cùm glorificatus esset Jesus, vel ut de eo Petrus ait, dextera Dei Patris exaltatus, effudisset in eos donum Spiritus sancti, qui eos in cognitionem scripturarum introduxit, *tunc recordati sunt*, nempe ejus quod Christus fecerat, *& quod hæc essent scripta de eo*, illum nimirum ita ingredi debuisse. Porrò verba *& sese hæc illi præstitisse*, dupliciter accipi possunt: vel ut referantur ad discipulos, qui cùm hunc asinum tunc adduxissent Domino, postea cognoverunt, se cùm nihil tale cogitarent, Deo operam hanc præstitisse, ut vaticinium illud impleretur: vel ut respiciant ad turbam, quæ advenientem Christum ita honorifice excepit ut Propheta prædixit.

Vers. 17. *Testabatur autem turba quæ erat cum eo.* Adhuc immoratur illi honorifico Christi in urbem ingressui, aliud factum turbæ commemorans, ad gloriam Christi pertinens. Cùm enim alii faustis ominibus & acclamationibus Christum urbem ingredientem prosequerentur, *turba quæ erat cum eo* quando Lazarum vocavit è monumento, &c. *testabatur* videlicet de eo, eum esse prophetam & illum promissum olim Messiam, testabatur inquam dignum esse cui tales solennitates exhibeantur. Aut simpliciter, admiranda ejus opera recensebat, eorumque se testem esse dicebat. Ita enim putamus versiculum istum interpretandum esse, ut vox *testabatur* absolute ponatur, & ὅτι legatur id est *quando* pro eo quod alii legunt ὅτι id est *quòd*. Præterquam enim quod vulgata ipsa versio legit *quando*, & complures Græci codices habent ὅτε, versiculus etiam sequens qui causam aperit cur turba ei obviam processisset nostræ potius favet interpretationi. Testari verò aliquam rem esse factam, illius proprie est qui oculatus ejus testis fuit. At ista turba versiculo sequenti audivisse tantùm dicitur eum hoc signum edidisse.

Vers. 18. *Propterea etiam.* Causam denique aperit quæ illos ad tantum cujus supra meminerat honorem Domino exhibendum compulerit, miraculum videlicet in Lazaro à mortuis excitando editum.

Vers. 19. *Pharisæi ergo.* Id est, cùm igitur ista fierent, & Pharisæi id viderent atque audirent, mutuò se negligentiæ incusabant, quòd tamdiu distulissent capere maturum consilium, Christi conatibus occurrendi. Quasi dicant; videtis quam noxia sit nostra cunctatio, quàmque istis tergiversationibus, dum videlicet non audemus illum adoriri, malum istud aluimus.

Ecce mundus eum sequitur. Id est, adeò multos sectatores habet, & complures habiturus videtur, ut velut omnes cum illo conspirasse videantur. Documentum illius quod ipse cap. XI. versic. 9 dixerat, nihil videlicet posse adversarios fidelium etiam maxima potentia subnixos, quamdiu eis non fuerit permissum à Deo. Decreverant jam videlicet Christum occidere, & negotium jam certis ejus comprehendendi dederant, nec tamen cùm ultro & quidem cum solennitate ad se venientem vident, manus ipsi injicere audent.

Vers. 20. *Erant autem.* Tertia pars capitis, in qua narratur quid Christus dixerit feceritque Jerosolymis, quibus interjiciuntur quædam pertinentia ad eventum præteritorum. Particulæ ipsius sunt tres. Primò enim indicatur colloquium Christi cum diversis personis. Secundò quanta fuerit contumacia & incredulitas Judæorum, quòd licet tanta Christi miracula viderint, nihilominus tamen alii quidem penitus non crediderint in ipsum, alii verò crediderint quidem sed non professi fuerint. Tertiò refertur sermo & admonitio Christi ad illos qui credere in ipsum nolebant, quo causis in medium allatis ostendit eos necessario in se credere debere. Hoc autem versiculo narratur occasio primi quod habuit cum discipulis colloquii. Præbita autem ea fuit ab hominibus extraneis, qui Christum conventum volebant, nec tamen ipsi per se illum accedere audebant, sed per discipulos Christi aditum sibi parare tentaverant. Quod describit Euangelista ita, *Erant autem quidam Græci*, puta natione. Nam quod nonnulli putant ita appellari ab Euangelista Judæos illos qui inter Græcos dispersi habitarent, quod non est insolens, id consistere non posse ex eo ipso apparet quod eos ita describat, *qui ascenderant ut adorarent die festo*; si enim Judæi omnino erant, quid opus erat ejusmodi descriptione, cùm omnibus id ubicunque habitarent Judæis ex lege divina faciendum incumberet? Itaque potius inter alios quæritur, annon licet natione Græci & extranei, religione tamen proselyti, & ita

Judaïco

Judaïco populo per circumcisionem insiti fuerint. Licèt autem id eruditi quidam statuant, hac ipsa illorum descriptione moti, contrarium tamen nobis potius probatur: cùm ob rationem qua usi sumus ostendentes illos non fuisse gente Judæos, tum verò quia non rectà ad Christum se conferunt, sed internunciis & velut parariis primò utuntur, mollem aditum quærentes ad Christum per discipulos: qui etiam nec ipsi statim audent rem Domino aperire, sed prius re inter se communicata, & sociatis velut operis. Quod nec illi nec isti fecissent proculdubio si ἕλληνες isti aut natione Judæi aut certe religione proselyti fuissent, cùm Christus omnes Israelitas ad se promiscue vocaret, & illis sese communicaret. Ut autem de istis Græcis taceam, quos verisimile est suæ sibi indignitatis, quia ad fœdus Dei non pertinerent, conscios, minimè rectà Christum accedere ausos fuisse; discipuli ideo etiam fortè prius rem inter se contulerunt, quia sciverunt quid Christus de gentilibus dixisset, & illorum quomodo petitionem aliquando accepisset. Porrò voces ἐκ τῶν ἀναβαινόντων *ex ascendentibus* tam ita verti possunt ut vertit vulgata versio & Erasmus, *qui ascenderant*, ut præsens sit positum pro aoristo, quàm ita ut vertit Beza, *qui ascendere solebant*, ut significetur non fortuitum aut casualem adventum Jerosolymam Græcorum istorum fuisse, sed eum illorum fuisse morem & consuetudinem. Solitos autem fuisse etiam incircumcisos gentiles ad templum Jerosolymitanum ascendere, adorandi, id est religionis causâ, ex historiis doceri potest, & patet ex illo Enuchi Candaces reginæ exemplo. Quod etiam futurum prædixerat Salomon, 3 Reg. 8. 41. & Esaias 57. vers. 7. Denique vox *adorarent* idem significat quod colerent Deum secundùm præscriptos in Lege ritus, holocaustis & victimis, quod nonnisi in templo illo fieri licebat: aliàs enim Deum orare & adgeniculari ipsi licebat ubique locorum. Verisimile est autem extraneos peculiarem aliquem in templo locum habuisse, à Judæis separatum, quia non liceret illis eò quò Judæis ingredi.

Vers. 21. *Isti ergo venerunt ad Philippum.* Puta cùm in ipsum incidissent, ipsi autem rectà Christum convenire non auderent. Ita nimirum facere solent ii qui suæ sibi vilitatis sunt conscii, de illius autem quem conventum volunt honore & authoritate magnificè sentiunt.

Vellemus Jesum videre, id est cuperemus te conciliatore Jesum salutare, alloqui, & notitiam cum illo contrahere. Metonymia.

Vers. 22. *Dixit Andreæ.* Tanquam ei qui fortè sibi erat maxime familiaris, aut qui ipsi primò occurrerat.

Rursum Andreas & Philippus dicunt Jesu, nempe desiderium & petitionem Græcorum aperiunt, quidque sit illis respondendum à Domino exquirunt. Apparet hinc quàm soliciti de illis fuerint, quia videlicet sciebant quàm se alienum tunc à gentibus ostenderet.

Vers. 23. *Jesus respondit eis dicens, venit &c.* Non directa ut quilibet videt responsio. Licèt enim verba per se considerata non sunt difficilia, quia tamen respondisse dicitur, non est res expedita quid illis responderit, & an rejecerit illos omnino, an verò admiserit. Nam aliquid tamen ipsum respondisse credibile est. Videtur autem fecisse quidem ipsis ad se aliquem aditum, interim tamen significasse, nondum planè tempus illud quo Græcis ad se pateret via adveniisse, & licet jam appeteret ac maxima sui parte instaret, aliquid tamen prius intervenire debere, quo perfecto pleniissime omnibus gentilibus aditum ad se patefactum iri. Id autem erat mors ipsius truculenta. Quasi dicat; Jam quidem venit tempus ut ego glorificer, & omnibus pateat me adeundi via, quare non est ulla causa cur à me arceantur isti; interim tamen nondum planè est eis via ad me patefacta. Moriendum enim mihi est antè, & quidem mors dira pro hominum peccatis subeunda, ac tum demum plenus eis ad me aditus patefiet. Alii hunc sensum esse volunt, quasi dicat; Non est quod nunc in me videndo sint occupati, sed mox erit quod videant, me videlicet morte affectum, invenient enim tum quod in me spectent. Alii denique omen & velut augurium glorificationis suæ Dominum ex ista Græcorum petitione captasse volunt: quasi diceret; quandoquidem jam extranei etiam ad me veniunt, jam instat tempus glorificationis meæ. Quod verisimile quidem est; sed nisi propter discipulos dictum statuatur, consistere nequit: cùm aliunde id optime cognitum & exploratum habuisse potuerit.

Venit hora id est, instat & appetit quadam sui parte tempus istud: quare non sunt amplius arcendi.

Ut glorificetur puta non solùm per ascensionem in cœlum & exaltationem, sed etiam per prædicationem euangelii gentilibus eorumque ad Christum conversionem.

Vers. 24. *Amen amen dico vobis.* Cùm versiculo antecedente innuisset non posse nec debere amplius extraneos à se arceri, quia jam immineat tempus glorificationis suæ, nunc deinceps significat nondum tum illos adhuc plenum ad se habere aditum, quia adhuc intervenire debuerit mors, qua devicta, & glorificatione obtenta, ille consequuturus esset. Quasi dicat; sed nondum tamen plenum ad me habent aditum, quia moriendum mihi primum est, antequam glorificer: postquam autem mortuus fuero, cùm ipse glorificabor, tum illis aditus pleniissime patebit ad me quem nunc affectant paulò maturius. Rem per similitudinem proponit: cujus protasin tantùm exprimit, apodosin autem vult à nobis subintelligi. Quæ talis esse potest: Ita nec ego qui munere prophetico in me suscepto velut in terram cecidi, nisi moriar non glorificabor, ita videlicet ut & ipse ad eam quæ mihi destinata est gloriam non perveniam, nec alios mihi vectigales faciam, atque ita manebo solus, & irritus erit omnis labor conatusque meus. Comparat se videlicet grano tritici: cujus in terram missioni respondet muneris prophetici susceptio ex conditione ut moreretur. Tritici autem in terram jacti dissolutioni (quam hic mortem ejus appellat) respondet mors Christi.

Nisi fuerit mortuum, id est nisi per spiritum in illo semine latentem humore attracto & excalfacto dissolvatur.

Nullum fructum adfert. Per fructum istum plerique videntur intelligere id quod ad ipsos homines tantum esset ex morte ipsius redundaturum, nullâ ipsius personæ Christi habita ratione, quasi id tantum hic voluerit dicere, quòd non esset fidem in hominibus effecturus eosque ad se pertracturus, atque ita labor illius omnis in hominibus Deo lucrifaciendis in cassum esset abiturus, nisi mortem subiret, qua consequuta fructum multum in hominibus ad se congregandis esset editurus. Sed videtur ad seipsum etiam respicere. Fructus enim & vigor grani, est ipsius grani ornamentum. Quasi dicat; non glorificabor nisi mortuus fuero, ubi autem mortem oppetiero, glorificabor ipse, in quo salus hominum continetur, quippe ea ratione omnes ad me traham, non Judæos tantùm, sed etiam gentiles, atque ita fructum multum adferam. Non is igitur sensus est quasi dicere velit, ubi mortuus fuero multi in me credent, qua ratione glorioſus evadam: sed potiùs is; Cum ego ipse glorificabor, & à patre meo ornabor, tum multos mihi producam filios, quod pars erit gloriæ meæ non exigua.

Vers. 25. *Qui amat animam suam.* A se transit ad alios, & inde vult capere documentum discipulos quid & ipsis faciendum sit si vera felicitate potiri velint. Etsi autem de aliis potius quam de se loqui videatur, oratio tamen ista ita generalis est ut nec seipsum excludere voluisse censendus sit. Quasi dicat; Non solùm autem ego ad glorioſum illum statum pervenire nequeo, nisi prius variis contumeliis affectus mortem eamque ignominioſissimam subeam, sed omnium etiam hominum eadem est conditio: adeò ut quicunque *animam* id est vitam suam *amat* puta magis quàm me, ut

ut patet ex collatione verborum quibus uſi ſunt alii Euangeliſtæ eandem Chriſti ſententiam exprimentes. Amat autem animam ſuam magis quam Chriſtum, qui ubi eò ventum eſt ut aut vita retinenda & Chriſtus abnegandus, aut Chriſto adhærendum & vita amittenda ſit, mavult vitam ſuam retinere quàm Chriſto adhæreſcere. De tali igitur homine dicit Chriſtus quod vitam ſuam perdat, id eſt, utut ille videatur ſibi ad tempus conſulere vitamque ſuam conſervare, revera tamen eam amittat, quatenus eâ ſit privandus & morti eique æternæ adjudicandus. E contrario verò, *Et qui odit animam ſuam*, (& poſitum pro autem) id eſt, qui ubi eò res devenerit, ut alterutrum omnino ex commemoratis faciendum ſit, vitam potius in diſcrimen apertum projicere & ſe periculo mortis exponere, quàm me doctrinamque meam deſerere malit. *Odiſſe* vitam dicitur, non quòd ſimpliciter illam oderit qui hoc animo eſt affectus, ſed ſecundùm quid, & ſi res in comparationem veniat cum amore Chriſti, ut quia hunc anteponat vitæ ſuæ odiſſe quodammodo vitam ſuam videatur. Addit autem *in mundo hoc*, non tam locum exprimere volens in quo hoc ſit faciendum, quàm vitam hanc caducam, locumque ejus tacitè vitæ illi veræ & mundo futuro opponens. Quo tacitè inſinuare voluit hominem ejuſmodi animam ſuam non verè odiſſe, quia id reſpectu tantùm ſeculi hujus dici poſſit, reſpectu autem futuri minimè.

In vitam æternam cuſtodiet eam, id eſt, utut illam amittere videatur, revera tamen eam conſervat, & quidem ita ut eo ipſo cuſtodiat illam, quò tandem illi in vitam veram & nunquam ceſſaturam exeat, ipſeque ea perfruatur.

Verſ. 26. *Si quis mihi miniſtrat.* Adhortationem ex doctrina generali deducit. Quaſi dicat; Quare cùm ita res habeat, quicunque nomen ſuum inter meos ſervos profiteri vult, *me ſequatur*, ut in omnibus quæcunque illi præcipio, ita potiſſimùm in eo ut vitam etiam ſuam propter me profundere ſit paratus, ſeque mortis etiam periculo imò ipſi morti objicere non dubitet, quemadmodum me facientem videbit.

Adhortationi ſubjicit præmium quo ad ejuſmodi imitationem ſui vult ſervos ſuos inflammare, *Et ubi ego ſum, illic & miniſter meus erit*, nempe in cœlo. Id eſt, ejuſdem generis felicitate qua ego coronabor & ille coronabitur. Nam in illo loco nemini male eſſe poteſt: Eſt quippe locus veræ voluptatis & felicitatis. Sermo ſumtus è communi loquendi ratione, quando heri promittunt ſervis ſuis bene illis futurum, quandoquidem lateri ſemper ſuo ſint adhæſuri.

Sum præſens pro futuro, nempe *ero* propter ſummam rei certitudinem.

Miniſter. Repetitur antecedens pro *ille*, more Hebræorum. Eadem phraſi veræ felicitatis donum deſcribitur infra cap. 14. ỳ. 3, & 17. ỳ. 24.

Et ſi quis mihi. Et poſitum pro *nam.* Explicat enim & illuſtrat ſuperiorem promiſſionem. Niſi quis malit poſitum pro *imò*, quaſi quid auguſtius promittat, licet res ſit eadem: quod videlicet ita ſimul cum Chriſto apud Patrem ſit futurus, ut illius etiam curam habeat Pater, eique honorem quodam modo exhibeat. *Honorabit eum Pater*, honore videlicet quo ſuperior inferiorem afficere poteſt, oſtendendo videlicet quàm ſibi charus quantoque apud ſe in pretio ſit, atque ipſum magnopere evehendo.

Verſ. 27. *Nunc anima mea turbata eſt.* In alium ſermonem, rei tum iſti de qua cœperat loqui ſervientem cumque ea conjunctum delabitur: & oſtendit, ſe cogitatione mortis ſuæ de qua mentionem fecerat animo vehementer conturbatum eſſe. Quo ipſo pondus adhortationi ſuperiori adjicit, & animum ad mortem propter nomen ſuum oppetendam addit. Audientes videlicet exhortationem Domini facile cogitare poterant, non ita ſibi eſſe in proclivi mortem cruentam ipſius cauſâ oppetere atque Chriſto, adeoque dicere; Facile eſt tibi tam audacter de tua morte diſſerere, noſque ad eandem propter tuum nomen ſubeundam admonere, qui ita es jam animo obfirmatus ut nullo mortis horrore percellare, cuique per ludum fortè & jocum propter vires cœlitus ſubminiſtratas, iſta cum morte lucta peragetur. At longe alia eſt noſtrum omnium ratio, qui viribus ejuſmodi penitus deſtituimur. Oſtendit igitur Dominus non eſſe ſui etiam atque illorum diſparem hic rationem, adeoque facilè ſe perſpicere, quàm ipſis rem arduam & difficilem injungat. Eſt verò rationi maximè conſentaneum, propter hoc ipſum, ut videlicet in ipſo Chriſto exemplar haberemus, non aliàs tantùm ſed hoc ipſo maximè puncto Deum voluiſſe Chriſtum conturbari & animo percelli. Senſus & connexio cum antecedentibus videtur eſſe talis, quaſi dicat; Cùm autem alios ad id ut mihi miniſtrent, adeoque animam vitamque ſuam propter me perdant admoneo, adeò non ſum neſcius quàm arduam & difficilem ipſis rem præcipiam, ut ipſa mortis meæ conſideratione, & ſtatus ejus quem mox ſubiturus ſum imagine totus cohorreſcam ipſe.

Et quid dicam. Horum & ſequentium verborum ſenſus poteſt eſſe duplex. Unus quaſi dicat; adeoque anceps ac dubius ſum, ut propemodum neſciam quid ipſe petere & optare debeam: Num hoc? *Pater ſalva me ex hac hora*, id eſt libera me ab hac morte. Ut ſe corrigat ſtatim, & oſtendat non decere ſe id optare & petere: quia propterea venerit in horam hanc.

Reliqua deſiderantur.

Ioh. 13. 1. *ad* 18.

MOre receptum eſt hodiè inter Chriſtianos, ut facta & dicta Chriſti, quæ mortem ejus proximè anteceſſerunt, in hiſtrioniam quandam quotannis convertant, exiſtimantes, in eo ſitam eſſe Dei gloriam, ſi actiones Chriſti mimicum in modum effingant ac repræſentent, cùm interim facienda facere negligant. Nos verò ita actiones Chriſti conſideremus, ut eas nobis in ſalutis noſtræ commodum vertamus. Scopus hujus hiſtoriæ eſt, quòd voluerit Chriſtus diſcipulos ſuos, & nos eorum ſucceſſores, edocere modeſtiam cum charitate junctam; quæ duæ virtutes ita arctè inter ſe cohærent, ut una abſque altera nequeat eſſe perfecta. Ac primùm deſcribitur, quid impulerit Chriſtum ad hanc actionem, quâ exemplum modeſtiæ atque charitatis ſuæ diſcipulis exhibuit. Secundò ipſa actio. Tertiò colloquium Domini cum Petro ſuper hâc actione. Quartò quomodo Chriſtus explicet ſcopum hujus actionis ſuæ. Rem primam, quid impulerit Chriſtum ad hanc actionem, duobus modis exprimit. Primùm ỳ. 1. *Antè feſtum Paſchæ, ſciens Jeſus quia venit hora ejus, ut tranſeat*, &c. Ubi & tempus, quo id factum eſt, deſcribitur, quòd id factum ſit antè feſtum Paſchæ, & cauſa impellens Chriſtum ad hanc actionem. De tempore non eſt nunc dicendi locus, cùm multò graviora hîc conſideranda veniant. Cauſa impellens hîc indicatur fuiſſe, Chriſti amor conſtans & perfectus ergà diſcipulos, quorum ſalutis erat ſtudioſiſſimus. *Quia venit hora, ut tranſeat ex hoc mundo ad Patrem.* His verbis exprimitur mors Chriſti: aliter enim tranſire ex hoc mundo ad Patrem non poterat, quàm per mortem. *Diligens proprios, qui erant in mundo*, nempè diſcipulos, quos in mundo erat relicturus, ipſe verò ex eo diſceſſurus. Joh. 17. 11 dicit: *Non amplius ſum in mundo*, id eſt, poſt pauxillum temporis non ero, *& hi ſunt in mundo, & ego ad te venio. Ad finem dilexit eos*, id eſt, ſicut anteà, ità & jam moriturus, in ipſo fine vitæ ſuæ, ſpecimen amoris ſui ergà eos edidit. Alii *ad finem* interpretantur *plenè, perfectè*; quæ interpretatio etiam admitti poteſt. Hinc petenda *conſolatio*, quòd ſicut mors Chriſti fuit tranſitus in gloriam Patris, ita & mors noſtra propter nomen Domini Jeſu ſuſcepta non ſit futura interitus noſter, ſed tranſitus in cœlum ad vitam æternam. Chriſtus nobis propoſitus eſt in exemplum tam ſanctitatis, quàm felicitatis noſtræ, ſi ipſi in ſanctitate fuerimus ſimiles. Non eſt, quod horreamus mortem

tem pro Chriſto, aut ullas calamitates & afflictiones hujus mundi, ſi veri ſimus Chriſtiani. Corroboremur igitur in Domino, & *intueamur fidei noſtræ ducem ac conſummatorem Jeſum, qui pro gaudio ſibi propoſito ſuſtinuit crucem, ignominiâ contemtâ, & ad dextram throni Dei conſedit.* Hebr. 12. 2. Diſcamus ab eo, quæ nos docuit, & facta ejus imitemur; & tunc qualem ille habuit tranſitum ad Patrem, talem & nos habebimus. Ex Chriſti amore ac dilectione capiamus quoque tum conſolationem, tum doctrinam, ut Chriſti exemplum ſequamur in dilectione, & quò ſumus morti propiores, eò majora ſpecimina charitatis ergà fratres edamus. Cumque ſemel ingreſſi ſimus curſum vitæ Chriſtianæ, ità curramus, ut ad finem uſque perſeveremus in currendo, nevè deficiamus.

Hactenus fuit prima cauſa quæ impulit Chriſtum, ut in re humili & ipſius dignitati minùs decorâ miniſtraret diſcipulis, quò eis amorem ſuum teſtaretur. Altera cauſa ſequitur, quæ expreſſa eſt ℣. 2, 3. *Et cænâ factâ, cùm diabolus jam miſiſſet in cor Judæ Simonis Iſcariotæ, ut eum traderet; ſciens Jeſus, Patrem omnia dediſſe in manus ſuas, & ſe exiviſſe à Patre & ad Patrem vadere:* id eſt, videns Chriſtus & conſiderans, jam appetere tempus gloriæ obtinendæ, quam ei aſſignarat Pater, nihilque aliud reſtare, quàm ut mortem obiret, ad quam ſe accingebat, duxit conſultum, ut diſcipulis ſuis inſignis modeſtiæ ſuæ exemplum relinqueret. Ponitur autem hîc præteritum pro futuro propter certitudinem. Hic & Joh. 5. 22, loquitur Chriſtus in præterito de re futurâ: *Pater neminem judicat, ſed judicium omne dedit filio.* Et ℣. 27, *Dedit quoque ei poteſtatem judicium facere, quia filius hominis eſt.* Ità etiam Joh. 17. *Ego gloriam quam dediſti mihi, dedi eis.* Quò propiùs jam inſtabat ejus exaltatio, eò magis ſe demittebat; & promoturus morte ſuâ opus ſalutis humanæ, voluit antè mortem jam propinquam exemplo ſuo diſcipulos ad ſubmiſſionem excitare: quia poſteà non ampliùs futurum erat tempus. Conſiderandum etiam hîc factum id à Chriſto, *cænâ jam peractâ.* Primùm comederunt Paſcha, in quo fiebat commemoratio illius inſignis beneficii, quod Deus exhibuit Iſraëlitis in Ægypto, cùm juſſit Angelo jugulanti primogenita Ægypti tranſilire & prætergredi domos eorum. Hanc cænam jam abſolverat Chriſtus; ſecuta eſt poſteà cæna Domini, quam Chriſtus inſtituit ad mortis ſuæ commemorationem. *Cùm Diabolus jam miſiſſet in cor Judæ Simonis Iſcariotæ, ut eum traderet.* Diabolo adſcribitur cauſa mortis Chriſti, non quòd coëgerit Judam, eoque nihil hâc de re cogitante effecerit, ut Judas Dominum ſuum proderet; habebat enim Judas liberum arbitrium, ut poſſet id facere & non facere, ſi voluiſſet: ſed quia avarus erat Judas ac fur, facilè eum per illecebras avaro ac furaci animo allubeſcentes ſeduxit, & voluntatem ejus ad conſentiendum huic facinori pertraxit. Poteſt Diabolus malas cogitationes injicere animis hominum, vel eas in ipſis excitare; ſed id nihil nocere poteſt piis ac Dei timore munitis. Injicit Satanas quaſi ſcintillas quaſdam in corda hominum: ſi cor ſit ſimile pyrio pulveri, mox igni corripietur, & exardeſcet; ſi verò ſit aquæ ſimile, ſcintillæ illæ illicò extinguentur. Cor aptum & proclive ad deteriora protinùs arripit injectas cogitationes. Judas inhiabat omni occaſioni lucri & quæſtûs ſive honeſti, ſive inhoneſti. Libenter igitur occaſionem ſe offerentem amplexus eſt, & dedit apud ſe locum cogitationi, quam cordi ejus Satanas injecerat. Caveamus nobis, ne concedamus locum & opportunitatem agendi in cordibus noſtris Satanæ: ſemper præ oculis geramus verbum Dei ejuſque promiſſa. Ubi viderit Satan, nos eſſe otioſos & ad malum pronos, iiſdem rebus nos capiet, ad quas nos inclinatos ac propenſos animo eſſe cernet. Itaque unicuique intereſt videre, ad quænam pronus ac proclivis ſit, atque ex hâc parte ſibi maximè cavere: nam illices mox ponet Satanas. Non poteſt homo abſque gravi culpâ ſuâ obſequi Diabolo. Cogere ad peccatum is neminem poteſt vi; & ſine conſenſu noſtro nihil poteſt efficere. Deus non vult bona opera in nobis efficere ſine noſtrâ voluntate etſi poſſet: Diabolus autem vellet mala in nobis efficare, ſi poſſet; ſed Deus non permittit ei, quia vult, ut ſit locus virtuti ac vitio. Prætereà quò ſumus præſtantiores, vel dignitati alicui propiores, eò magis nos demittamus. Hoc idem etiam Ethnici docuerunt. Certemus cum Deo, ut quò ille magis nos donis ſuis extollit, nos tantò magis noſmet humiliemus ac deprimamus.

Porrò ſequitur ipſa actio Chriſti, quâ docuit egregias virtutes: *Surgit à cænâ, & ponit veſtimenta,* nempè ſuperiora. *Et accipiens linteum, præcinxit ſe.* Prorſus ſe ità geſſit, ut famulus qui domini ſui pedes lavaturus, ſe præcingit linteo aliquo; atque ità aſſumſit formam ſervi. *Deinde injicit aquam in pelvim,* ipſe ſcilicet, propriis manibus id fecit, non juſſit ſibi afferri ab alio, vel porrigi; ipſe lavit pedes & abſterſit, ſervi inſtar.

Occaſione hujus facti ortum eſt cum Petro colloquium: *Venit ergò ad Simonem Petrum.* Fieri poteſt, quòd ab eo cæperit, eſtque id valdè probabile, nec verba ullo modo repugnant. *Et dicit ei ille: Domine, tu lavas pedes meos?* quaſi dicat. Quid hoc rei eſt? tu es meus Dominus; ego ſum tuus ſervus; & tu deberes lavare meos pedes? Non patiar, non feram. Indignum hoc eſt & te & me. *Reſpondet Jeſus, & dixit ei: Quod ego facio, tu neſcis modò, ſcies autem poſteà;* quaſi dicat. Sine modò, noli repugnare, eſt certa cauſa, cur id faciam, quam tu ignoras, ſed mihi conſtat facti mei ratio, & tu poſteà id videbis & agnoſces.

Reverebatur Petrus Dominum, & ipſum valde obſervabat: ſed tamen peccavit refragando & reluctando ei. Debebat cogitare, Dominum eſſe ſapientiorem, & meliùs ſcire, quid ipſum facere deceret. Nunquam eſt contendendum cum Domino, ſed ei promptè ſemper obediendum: quia nos errare poſſumus, ille nunquam. *Dicit ei Petrus: Non lavabis pedes meos in æternum.* Paulò pertinaciùs ſe geſſit. Ideò meruit acriori redargutione perſtringi. *Reſpondit ei Jeſus: Si non lavero te, non habes partem mecum.* Id eſt, non eris amicus meus ampliùs. Durior videtur eſſe locutio, & non ſatis congruens cum charitate Chriſti, ut propterea tam rigidè agere cum Petro debuerit, etſi is non egiſſet pœnitentiam, cùm id ex modeſtiâ & reverentiâ Domini fecerit. Sed hîc Chriſtus per ſimilitudinem rei corporalis repræſentavit ſpiritualem: q. d. Tu non vis nunc à me lavari, & tamen niſi te lavero ſanguine meo, cujus rei imaginem nunc lotione pedum exhibeo, nullum habebis mecum commercium. Innuit ſe morte ſuâ peccata noſtra ablaturum. Tunc enim maximè aſſumſit formam ſervi cùm fuit raptatus manibus male feriatorum, & captus, & conſputus, & illuſus, & in crucem actus. Ità alibi dicitur, *Chriſtum veniſſe, ut miniſtret, & det animam ſuam pretium redemtionis pro multis.* Matth. 20. 28. Chriſtus lavit nos ſanguine ſuo à peccatis noſtris. Apoc. 1. 5. Hoc ſanguine Chriſti omnes lavari oportet, qui ſervari cupiunt. *Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſeipſum tradidit pro eâ, ut illam ſanctificaret, mundans eam lavacro aquæ in verbo, ut exhiberet eam ſibi glorioſam Eccleſiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid hujuſmodi, ſed ut ſit ſancta & immaculata.* Eph. 5. 25. Ceremoniâ autem hâc voluit Chriſtus effigiare & figurare illud, quod debebat facere magnâ cum ignominiâ ſuâ. Dicit ergò Dominus: Oportet, ut te lavem, ſi vis meus eſſe amicus: tu verò recuſas etiam figuram & adumbrationem illius lotionis admittere; cùm id ſit longè minus. *Dicit ei Petrus: Domine, non pedes meos tantùm, ſed & manus, & caput.* Remiſit de ſuâ obſtinatione Petrus, ubi tam rigidam ſententiam audivit. *Dicit ei Jeſus: Qui lotus, eſt, non opus habet, niſi pedes lavare,* &c. Quaſi dicat: Non opus eſt, ut & caput & manus tuæ laventur, es enim ex parte jam mundus. Sed etſi aliquis mundus eſſet toto corpore, tamen in Judæa opus erat, ut pedes lavaret, ubi moris erat nudis incedere pedibus, vel ſoleas tantùm geſtare. Hinc tam multa in Sacris Literis de lotione pedum dicuntur. *Et vos mundi eſtis,* intellige, ex parte, & certo modo.

Sed

Sed non omnes. Judas enim non erat mundus. Omnes indigemus lotione ac mundatione à Domino, ut fiamus ſponſa ejus ſancta, caſta, & Deo ac Chriſto ſimilis.

Reliqua eſt ultima pars hiſtoriæ, in quâ continetur ſermo Chriſti ad diſcipulos; quo exponit ſcopum ac finem hujus actionis, quid illa ſibi velit. Primùm autem viam ſibi ad hujus rei expoſitionem ſternit, cùm ait: *Scitis, quid fecerim vobis?* Vult Chriſtus, ut non ſimpliciter in externum illius actionis corticem oculos defixos teneant, ſed aliquid aliud ex illâ actione diſcant. Alioquin enim intelligebant, quid Chriſtus faceret, & videbant, quod tanquam famulus ac ſervus pedes eorum laviſſet. Sed Dominus hâc interrogatione eis dat anſam aliquid altius ac ſublimius de hâc actione cogitandi. Ità enim ſolemus per interrogationes attentionem audientium nobis conciliare. Ità Philippus interrogat Enuchum Act. 8. 31. *Intelligis, quæ legis?* indicans hâc interrogatione, ſe poſſe ei locum explicare, ſi vellet. Quod doctrinam ipſam attinet, quam hîc proponit Chriſtus, duo in eâ conſideranda ſunt. 1. Quid voluerit hâc actione ſignificare. 2. Quibus argumentis ac rationibus diſcipulos ſuos exſtimulet atque exhortetur ad hæc & ſimilia facienda.

Prius continetur verſ. 13, 14, 15. *Vos vocatis me, Magiſter, & Domine; & benè dicitis; ſum etenim.* Exprimit his verbis ſuam dignitatem, quam habebat, & quam diſcipuli quoque agnoſcebant. Ut enim oſtenderet ſuam humilitatem ſummam ac modeſtiam, priùs proponit ſuam ſummam præſtantiam. Non eſt mirum, ſi quis humilis & infimæ conditionis homo aliquid humile & demiſſionem redolens faciat: ſed in eo eſt vera humilitas ac modeſtia, ſi quis dignitate præſtans faciat rem dignitate ſuâ inferiorem. Propterea Apoſtolus quoque Chriſti humilitatem, quam in morte ſubeundâ demonſtravit, deſcribere volens, prius expreſſit ejus ſummam dignitatem & excellentiam Phil. 2. ℣. 6. *Qui in formâ Dei exiſtens, non rapinam arbitratus eſt ſe eſſe æqualem Deo. Sed ſeipſum exinanivit, formam ſervi accipiens* &c. A ſublimitate Chriſti deſcendit ad ejus humilitatem. Loquitur autem modeſtè de ſuâ præſtantiâ Chriſtus. Non dicit ſimpliciter: Ego ſum Dominus ac Magiſter. Sed ait: Vos me dicitis eſſe, vel ita me vocatis. Et hoc ipſos factitaſſe, ex Euangeliſtis conſtat. Cùm enim viderent, eum à Deo eſſe miſſum, & eſſe magnum illum Prophetam atque Meſſiam promiſſum ſeu Chriſtum; non ſunt contenti eum Magiſtri titulo ornare, ſed etiam eum Dominum ſuum vocitabant. Et ne quis exiſtimaret, eos hoc feciſſe è vulgari conſuetudine hominum, qui ſolent quemlibet appellare Dominum, addit Chriſtus: *Et benè dicitis; ſum etenim.* Magiſter ipſorum erat, quia eos docebat: Dominus verò quia aliquâ ex parte dominium ſuper ipſos habebat, ſed potiſſimùm quia Dei decreto ac conſtitutione erat deſignatus Rex ac Dominus cœleſtis. Dominium Chriſti perfectiſſimè cœpit ab ejus exaltatione, cùm factus eſt Dominus ac Chriſtus Actor. 2. 36. Sed jam etiam in terris aliquas dominii iſtius primitias habuit & exercuit. Nam ut Dominus mittebat diſcipulos, imperabat eis; & docebat eos tanquam poteſtatem habens. Ideò etiam dicit: *ſum etenim.* Jam tunc ſe Dominum eſſe agnoſcit, etſi nondum tam perfectè, ut nunc eſt, fuerit. Magiſter autem Chriſtus non vulgaris fuit, ſed perfectiſſimus & abſolutiſſimus, à quo diſci poterant omnia quæ ad ſalutem quoquo modo faciebant. Nobis ergò quoque ab eo & ab iis, qui ab illo edocti ſunt, diſcere plenam Dei voluntatem oportet. Etſi verò ſacra ſcriptura interdùm commendans nobis modeſtiam ac humilitatem animi, eam appellat ταπινοφροσύνην, humilem ſenſum Phil. 2. 3. 1 Petr. 5. 5. vultque ut alii alios arbitremur nobis eſſe præſtantiores: tamen id non eſt ità ſimpliciter ac proprie intelligendum. Chriſtus voluit hîc nobis proponere perfectiſſimum exemplum modeſtiæ, & tamen diſcipulos ſuos ſe ſuperiores ac præſtantiores eſſe non dixit, nec duxit, ſed ſe aſſerit eſſe magiſtrum, illos eſſe ſuos diſcipulos, ſe dominum, illos eſſe ſuos ſervos. Non in eo igitur ſita eſt animi humilitas, ut ſtatu & conditione has humilis, ſed in eo, ut licèt aliis ſis reipſâ ſuperior ac præſtantior, tamen ità te geras, tanquam inferior eſſes, ne te pudeat in neceſſitate aliis in ſervire. Tantum cavendum eſt, ne in dignitate conſtitutus plùs tibi tribuas & arroges, quàm reverà eſt: hoc enim cum modeſtiâ pugnat. Demus operam, ne nos ipſos magnificiamus. Simus parvi in oculis noſtris, ut ſimus magni in oculis Dei. Deo omnia feramus accepta, qui nobis dona ſua impertitus eſt ad mutuam ædificationem, non ad fovendam animi noſtri elationem, ſed ad ſui nominis gloriam. Ipſi enim debetur ſoli gloria: nobis confuſio. Quò quis majoribus donis ornatus eſt, eò magis ſe ſubmittat & aliorum uſibus conſecret. Porrò oſtendit Chriſtus ſuam humilitatem, & finem hujus actionis ſuæ tam humilis. *Si ergò ego lavi veſtros pedes, Dominus & Magiſter:* quaſi dicat; Ego qui ſum Dominus ac Magiſter id feci propter vos ſervos ac diſcipulos meos, cur non igitur vos ſervi propter me Dominum veſtrum & propter alium conſervum veſtrum debeatis idem facere? Finem hujus actionis monſtrat: *Et vos debetis alii aliorum lavare pedes.* Ideò ego Dominus hoc feci, ut vobis exemplum relinquerem, quomodò alii aliis etiam viliſſima ſervitia præſtare debeatis. Non vult Chriſtus, ut comœdia quædam & hiſtrionia inter nos exerceatur; uti exercetur à Chriſtianorum nonnullis, qui humilem hanc Chriſti actionem in meram cèremoniam & ambitioſam quandam pompam converterunt. Ponit hîc Chriſtus unam ſpeciem humilis ſervitii pro omnibus ſpeciebus. Itaque in morbis, inque aliis neceſſitatibus non debet recuſare frater fratri, ſoror ſorori ſervire. *Qui voluerit inter vos eſſe primus, ſit veſter ſervus.* Matth. 20. 27, ſervire autem debemus alii aliis *per charitatem.* Gal. 5. 13. ſervire per charitatem, res jucunda eſt, & facilis: ſed ex coactione ſervire, moleſtum eſt ac difficile. Videte ut matres ſerviant parvis liberis ſuis, & graviſſimas noctu & interdiu moleſtias eorum cauſa perferant: & tamen quia ex charitate id faciunt, grata eſt eis hæc ſervitus, quæ alteri graviſſima & oneroſiſſima foret, ſi ad eam ab alio vi cogeretur. Charitas ergò ante omnia nobis intuenda eſt, cum quâ ſi conjunctus fuerit animus demiſſus ac modeſtus, nullum erit tam vile officium, quod alter alteri, cùm opus eſt, non ſimus præſtituri. Qui ſervit alteri, is habet alterum quodammodò pro ſuperiori. Sed nos alii aliis cedere nolumus, & contrà quam jubet Apoſtolus, nos præſtantiſſimos, alios omnes nobis inferiores ducimus. Hinc ſæpius rixæ, invidiæ & æmulationes oriuntur. Inſcribamus igitur pectoribus noſtris illud Apoſtoli monitum: *Ne ſimus inanis gloriæ cupidi, alii alios provocantes, alii aliis invidentes.* Gal. 5. verſ. 26.

Videamus jam argumenta, quibus Chriſtus hanc ſuam doctrinam diſcipulis perſuadere conatur. Primò ait: *Amen, Amen dico vobis, non eſt ſervus major domino ſuo, neque legatus major eſt mittente.* Non debet ſervus velle & poſtulare, ut meliori conditione ſit, quàm dominus ejus: non debet id recuſare, quod non recuſavit dominus ejus. Quod verò Chriſtus hîc dicit, eum, qui mittitur, non eſſe majorem eo qui mittit, imò indicat eum qui mittit eſſe legato ſuo majorem, id ad Chriſtum ipſum etiam referri poteſt, qui ſe miſſum eſſe à Deo & legatum ejus eſſe profeſſus eſt. Deus ipſi mandata dedit, Chriſtus ſe ſubjecit ejus voluntati. *Deſcendi de cœlo, non ut faciam voluntatem meam,* inquit Chriſtus ipſe, *ſed voluntatem ejus qui me miſit.* Joh. 6. verſ. 38. *Doctrina mea, non eſt mea, ſed ejus qui me miſit.* Joh. 7. 16. Fuit Chriſtus *obediens Deo uſque ad mortem, mortem autem crucis.* Phil. 2. 8. Undè patet falſitas doctrinæ hodiernorum Chriſtianorum, qui omnimodam æqualitatem inter perſonas Deitatis aſſerunt. Cur verò non etiam aliquando Filius & Spiritus Sanctus mittunt Patrem?

Argumentum alterum ducitur ab utilitate: *Si hæc nove-*

noveritis, beati eritis, ſi ea feceritis. Ad ſcientiam & cognitionem rei adjicite etiam factum, ut opere ipſo impleatis, quod ſcitis, & tum demùm beati eritis. Propter rei alicujus ſcientiam nudam nemo eſt beatus. Aditum tantùm & medium habet ad felicitatem ſerviens qui ſcit: ſed niſi faciat quod ſcit, & niſi medio illo ad felicitatem utatur, infelicior eſt qui ſcit, quàm qui neſcit. Undè dicit Petrus 2 Epiſt. 2. *Satius erat nunquam cognoviſſe viam juſtitiæ, quàm eâ agnitâ non obſervare ſancta præcepta.* Ut facere requirit ſcire, ità & ſcire requirit facere. Sine ſcientiâ factum non poteſt exiſtere, ſine facto ſcientia non poteſt valere. *Beati eritis*, nempe in æternum. Nam ubi erit modeſtia, ibi erit vera charitas, & omnes aliæ virtutes. Fides ſine operibus mortua eſt, ac proinde neminem ſalvare poteſt. Ad fidem requiritur ſcientia. Sic ergò ſcientiam & notitiam ſequatur fides neceſſe eſt, fidem bona opera. *Qui dicit ſe noſſe eum, & mandata ejus non ſervat, mendax eſt, & veritas in eo non eſt.* 1 Joh. 2. 4. *Qui ſcit benè facere, & non facit, peccatum ei eſt.* Jac. 4. ult. Deus det nobis velle, & perficere. Amen.

Iohan. 20. *à verſ.* 1. *uſque ad* 19.

IN his verbis exponit Johannes quomodo reſurrectio Chriſti innotuerit primùm ipſius diſcipulis: eo ipſo nimirum die quo Chriſtus reſurrexit, & matutino quidem tempore, hoc eſt paulo poſt quam reſurrexiſſet. Quanquam verò hic inprimis habetur ratio Apoſtolorum, & oſtenditur quomodo illi ſive per alios ſive per ſe eam rem primùm cognoverint; narratur tamen etiam quomodo aliis & quidem mulieribus quæ in Chriſtum crediderant, & per eas porrò ipſis Apoſtolis, eadem reſurrectio cognita fuerit.

Duplex autem cognitionis illius modus oſtenditur. Primus eſt imperfectior, qui in eo conſiſtit quòd deprehenderint Chriſti diſcipuli ſexus utriuſque, Chriſtum non amplius in ſepulchro jacere. Alter perfectior, qui conſtat certis reſurrectionis illius teſtimoniis. Etenim per quoſdam veluti gradus Chriſtus ad pleniorem reſurrectionis ſuæ patefactionem, habita præſertim ratione Apoſtolorum ſuorum eſt progreſſus, ut fidei ſuæ exercendæ occaſionem haberent. Ideo non protinus ipſis Apoſtolis, imò nec cuiquam ſuorum vivum ſeſe exhibuit, antequam ex aliis indiciis, licet minus apertis, de ipſius reſurrectione conſtare poſſet. Nam primò id tantùm deprehendi voluit, non adeſſe ipſius corpus amplius in ſepulchro, & hac de re primùm omnium mulieribus conſtitit, & per eas Apoſtolis. Hinc Apoſtolis idem fuit annunciatum, & ab ipſiſmet agnitum. Poſtea & Angeli qui Chriſtum reſurrexiſſe teſtarentur, & poſt hos ipſe Chriſtus apparuit, ſed mulieribus, ut per has iterum res ad Apoſtolos deferretur: quæ res magis quàm prior illa ad fidem ejus reſurrectioni habendam impellere poterat. Quum verò nondum illi crederent, ſaltem plerique, apparuit ſeorſim Petro, ea re inprimis indigenti, & duobus Emauntem euntibus; ut ea res ad cæteros delata fidem eorum excitaret: quumque nondum ita ut par erat crederent, ipſis tandem ejus diei veſpere apparuit, eorumque in credendo tarditatem reprehendit: cumque non adeſſet eo tempore Thomas, ejus pertinaciam ultimo demum loco inter Apoſtolos expugnavit. Poſtea demum ad majorem progreſſus cœtum, in Galilæa, ut apparet, pluſquam quingentis fratribus ſeſe oſtendit. Hac ratione exploravit ipſorum fidem: quæ major fuiſſet ſi memores ipſius dictorum, quæ ex ore ipſius antea audiverant, etiam ad primum ejus rei nuncium, licèt non tam apertis indiciis nixum credidiſſent. Quæ ſubinde ſi ipſius meritum ſpectes, minor fuit, quanto diutius quantoque majora atque apertiora argumenta exſpectavit: licèt interea ob rei evidentiam eſſet firmior. Voluit nempe Chriſtus ad tempus ſaltem aliquod illorum virtuti hac in parte oſtendendæ materiam relinquere: quum poſtmodum eo rem noſtræ ſalutis cauſa perducere vellet ut de reſurrectione Chriſti dubitare non amplius poſſent. Itaque quum hoc poſterius ad noſtram ſalutem eſſet neceſſarium, de priori quidem cognitæ reſurrectionis Chriſti modo agitur uſque ad finem verſ. 10. De poſteriori verò inde uſque ad finem verſ. 18. Prioris membri iterum duæ ſunt partes: Primò enim narratur quomodo certa quædam fœmina Chriſti diſcipula cognoverit aliiſque indicaverit, Chriſtum ejuſve corpus in ſepulchro non amplius jacere. Deinde quomodo duo Chriſti diſcipuli ſeu Apoſtoli, & quidem præcipui idem exploraverint atque cognoverint. Prius narratur verſ. 1 & 2. ubi uti jam indicavimus, duo rurſus narrantur. 1. Quomodo illa rem iſtam quam diximus cognoverit. 2. Quomodo eam duobus Chriſti diſcipulis communicaverit, & ſic iis cauſam præbuerit idem inquirendi & oculis ipſis luſtrandi. Quam ob cauſam poſſet hæc particula referri ad ſequens membrum primæ partis: Ubi oſtenditur quomodo duo illi diſcipuli exploraverint ac cognoverint Chriſti corpus non amplius in ſepulchro jacere; quum illud hujus fuerit occaſio ſeu cauſa impulſiva. In priori particula deſcribitur diſcipula illa, nempe quòd fuerit Maria Magdalena, de qua apud Marcum dicitur, quòd ab ea ejecerit aliquando Chriſtus ſeptem dæmonia. cap. 16. verſ. 9. Quæ ſola hoc loco commemoratur, quia eam inter fœminas cæteras præcipuam fuiſſe, credibile eſt: unde & primo loco à tribus cæteris Euangeliſtis commemoratur: ac cæteris fortè incitamento ad ſepulchrum Chriſti adeundum, eumque ungendum fuit. Quò accedit quòd Johannes inferiùs quippiam narrare voluerit quod ad eam ſolam revera pertinuit, vſ. 11. & ſeqq. uſque ad finem 19. Deſcribitur & tempus: primò laxius, dum dicitur id factum fuiſſe *una* hoc eſt prima *Sabbatorum*, ſeu ſeptimanæ: ſecundò anguſtius ac ſpecialius, dum dicitur id factum fuiſſe *manè, cùm adhuc tenebræ eſſent.* Et modus quo ad eam cognitionem pervenerit, nempe quòd *venerit* ad vel *in ſepulcrum.* Et denique res ipſa, ſeu mavis effectus, quòd *viderit lapidem ſublatum à monumento.* In quo continetur & ejus rei cognitio quod non exſtaret amplius in monumento Domini corpus, ut ex ſeq. verſ. intelligitur.

In poſteriori particula, ubi effectus continetur prioris, cauſa autem atque occaſio ſequentium, 1. oſtenditur ipſius diligentia quam adhibuerit, ut quam primum aliis eam rem annunciaret, quum dicitur eam cucurriſſe. 2. illi deſcribuntur ad quos primum venerit, & quibus proinde primùm rem hanc annunciarit: qui quidem ſunt Simon Petrus, & alius diſcipulus, nempe Chriſti, quem dilexerat Jeſus 3. Ipſa annunciatio, ejuſve modus, quòd dixerit ipſis, *ſuſtulerunt Dominũ meum* &c.

Sequitur jam alterum primæ partis totius hujus loci membrum, à verſ. 3 uſque ad finem 10. Ubi narratur quomodo duo præcipui ex Chriſti Apoſtolis, Petrus & Johannes eandem rem exploraverint ac cognoverint. Et primùm quidem narratur junctim quid fecerint ut rem hanc cognoſcerent, nempe quòd iverint ad ſepulcrum, quodque unà cucurrerint. Deinde ſpecialius narratur ac diſtinctius quomodo & hic & ille eo pervenerit, & rem cognoverit; & denique quomodo inde iterum reverſi fuerint. De priori nihil eſt neceſſe amplius dicere. Secundum exponitur verſ. 4. & ſeqq. uſque ad finem 9. ubi primo & ultimo loco de Johanne agitur, quomodo ille rem hanc exploraverit, medio autem quomodo Petrus. Nam de Johanne primum narratur quomodo ille rem quidem cognoverit, ſed nondum ita accurate inſpexerit: poſtea quomodo Petri exemplo motus, denuo, & quidem accuratius luſtraverit, & certam reſurrectionis fidem inde conceperit.

Prius fit verſ. 4 & 5. ubi dicitur, *Et ille alius diſcipulus præcurrit celerius quàm Petrus & venit primus* ſeu prior, *ad ſepulcrum, & cum ſe inclinaſſet, videt poſita linteamina, ſed non tamen eſt ingreſſus.* Quaſi dicat; ipſum tum contentum fuiſſe eo quòd deprehenderit Chriſti corpus non adeſſe, prout à mulieribus audierat, & viſis linteaminibus tantùm ſine corpore, jam ſatis quodammodo

modo habuiſſe, nec dubitaſſe ita ſe rem habere ut Maria Magdalena dixerat. Quanquam dubitare aliquis hic poſſet, putaveritne Johannes linteamine viſo corpus Chriſti non adeſſe, & non minus illis viſis, quàm eo deprehenſo quòd ſudarium quod ſuper capite ipſius fuerat, ſeorſim eſſet poſitum, ut poſtea & ab ipſomet. & à Petro fuit deprehenſum, arbitratum fuiſſe corpus Chriſti illo linteamine adhuc eſſe involutum: quandoquidem poſtea demum verſ. 8. narratur eum quum poſt Petrum ingreſſus eſſet monumentum, & idem quod ille vidiſſet, credidiſſe: quaſi tum demum crediderit eum reſurrexiſſe, non antea. Id quod non ita videtur habiturum fuiſſe locum, ſi etiam antea cenſuiſſet corpus Chriſti ibi non exſtare. Sed non auſim hic quicquam aſſerere: amplius eſt deliberandum. Deinde de Petro narratur quomodo is tempore quidem poſteriùs, ſed interim tamen accuratiùs rem luſtrarit atque cognoverit; verſ. 6. & 7. Tertiò denique narratur, quomodo etiam Johannes, exemplo nempe Petri motus, accuratiùs rem luſtraverit & cognoverit, indeque fidem reſurrectionis Chriſti conceperit, verſ. 8. & 9. Ubi primùm quomodo accuratius luſtraverit narratur, cùm dicitur, *eum ergo tunc etiam ingreſſum fuiſſe ſepulcrum, & vidiſſe*, nempe ea quæ Petrum vidiſſe in præcedentibus verſiculis dictum fuit. Deinde ejus rei effectus, nempe fides inde concepta, exponitur: & occupatione quadam objectionis illuſtratur. Exprimitur, dum dicitur, *& credidit*, intellige ex ſequentibus, Chriſtum reſurrexiſſe ex mortuis. Illuſtratio per occupationem objectionis eſt verſ. 9. *Nondum enim noverant ſcripturam quòd oporteat eum ex mortuis reſurgere.* Hoc eſt, quæ ſcriptura teſtetur quod oporteat ipſum ex mortuis reſurgere. Poterat enim aliquis ita cogitare: quo pacto hic dicitur eum tum demum credidiſſe, nempe Chriſtum ex mortuis reſurrexiſſe, quum ſcriptura id teſtetur, eaque res fuerit ipſi aliiſque diſcipulis à Chriſto antea prædicta, & aliqua ratione explicata? Reſpondet ipſos antea nondum intellexiſſe ea Scripturæ teſtimonia, atque adeo nondum exiſtimaſſe Chriſtum à mortuis, præſertim tam cito tertia nempe die reſurrecturum. Dicimus autem tam citò, quia alioqui de reſurrectione mortuorum vulgaris fuit inter Judæos, nec ignota diſcipulis Chriſti ſententia, de qua ab ipſo Chriſto toties audiverant: neque ulla eſt ejus rei ſignificatio, quòd vel non intellexerint, vel dubitaverint. At de reſurrectione Chriſti peculiari, aliorum piorum reſuſcitationem antegreſſura, nec ſcripturæ teſtimonia intellexerunt, nec Chriſti ea de re dicta: uti nec ea quæ de morte ſua antea dixerat: quemadmodum apparet ex Mar. 9. verſ. 10. & Luc. 18. verſ. 31. & ſequentibus tribus. His ita expoſitis, denique ſequitur, quomodo illi reverſi fuerint, verſ. 10. *abierunt ad ſeipſos* id eſt in locum ſuum ubi antea habitarunt.

Sequitur altera hujus loci pars: Ubi oſtenditur quomodo Maria primo loco commemorata, ex certis teſtimoniis Chriſtum reſurrexiſſe cognoverit, & rem eandem diſcipulis annunciaverit. Primò ergo de cognitione illa, ſecundò de annunciatione agitur. Ad prius quod attinet, duplici teſtimonio cum apparitione quadam conjuncto cognovit rem tam lætam Magdalena. Prius fuit duorum Angelorum, poſterius ipſius Chriſti. De priori agitur verſ. 11. & duobus ſequentibus. Ubi primò antecedentia illius rei exprimuntur, verſ. 11. nempe quod Maria ſteterit ad monumentum flens extra, & quum fleret inclinaverit ſeſe in monumentum. Deinde commemoratur viſio vel apparitio duorum Angelorum, verſ. 12. *Et videt*, inquit, *duos angelos in albis ſedentes, unum ad caput & unum ad pedes, ubi poſitum erat corpus Jeſu.* Quaſi dicat; habita nimirum ratione poſitûs corporis Chriſti. Tertiò alloquium iſtorum angelorum, ſeu cum fœmina illa colloquium, verſ. 13. nempe quod dixerint Angeli iſti mulieri huic, *Mulier quid ploras?* ipſaque reſponderit illis, *Quia ſuſtulerunt Dominum meum, & non novi ubi poſuerint illum.* Quanquam autem non ſatis ex hoc loco appareat, Angelos hos indicaſſe huic fœminæ Chriſti reſurrectionem, ſatis tamen id ex cæteris Euangelicæ hiſtoriæ ſcriptoribus conſtat. Quanquam fieri poteſt ut tunc quum hæc quæ Johannes hic narrat dicta fuerunt, non protinus id ipſi dixerint; ſed poſtea potius: quandoquidem Chriſtus huic colloquio intervenit, idque abrupit. Qua de re in ſequentibus ſtatim agit Johannes: ubi narrat quomodo Chriſtus Mariæ apparuerit, & cum ipſa colloquens, mandata certa ad diſcipulos dederit. Quomodo apparuerit Jeſus Mariæ, aut ea ipſum viderit, dicitur verſ. 14. ubi ait Johannes, *Et cùm hæc dixiſſet, verſa eſt retro & vidit Jeſum ſtantem, ſed non noverat quòd Jeſus eſt.* Poſtea ſequitur colloquium inter Chriſtum & ipſam. Et primum ea illius colloquii pars quæ exſtitit ante quam illa Chriſtum cognoſceret, verſ. 15. Deinde altera pars in qua Chriſtus à Maria agnitus. Ubi primò narratur quomodo eam Chriſtus proprio compellavit nomine. Secundò quomodo illa Jeſu inde agnito eum honorifice viciſſim compellavit, *Rabbuni.* Et denique quid is ipſi mandaverit. Duo priora ſunt verſ. 16, poſterius verſ. 17. Qui locus in tota hac hiſtoria maximè eſt inſignis. In eo duo continentur. Primò enim rem certam prohibet Chriſtus, ratione ejus expoſita. Secundò rem certam ad Apoſtolorum ſingulare gaudium pertinentem mulieri præcipit.

Prius eſt illic. *Ne me tangas, nondum enim aſcendi ad patrem meum.* Ubi, ut ab aliis viris doctis animadverſum eſt, non ſignificatur eam non attigiſſe planè eam Chriſtum: quandoquidem ex Matth. cap. 28. verſ. 9. conſtat, mulieres, inter quas & hæc ipſa Maria Magdalena fuit amplexas fuiſſe ipſius pedes, & ipſum adoraſſe. Sed perinde eſt ac ſi dixiſſet Chriſtus, ne ſis in me tangendo atque amplectendo occupata, quaſi me non amplius viſura, & ultimum mihi amplexum datura, atque extremum vale dictura: ſeu, quod eodem recidit, Deſine me tangere: quemadmodum verbi gratiâ dicitur, Ne fleas, hoc eſt deſine flere, ſeu noli ampliùs flere Luc. 7. verſ. 13 *Nondum enim aſcendi ad patrem meum.* Quaſi dicat; nondum ego jam in cœleſtem illam ſedem ſum tranſlatus: ita ut nunc è cœlis veluti extra ordinem veniens tibi appaream, non amplius tibi conſpiciendus. Vel, Nondum illud, ut ita dicam, iter ſum ingreſſus ut ad patrem meum veniam: adhuc vobiſcum aliquamdiu commorabor: ita ut poſſis adhuc ubi volueris me amplecti. Id autem propterea Chriſtus fecit, ne illa diutius hac in re occupata, diſcipulorum gaudium moraretur, ſed ad eos quàm celerrime properaret, ac tam lætum illis nuncium afferret; qua de re ita ſtatim ipſi præcipit: *Abi verò:* quaſi dicat; quin potiùs abi, *ad fratres meos, & dic illis, Aſcendo ad patrem meum* &c. Ubi duo præcipit, quorum alterum alterius præparatio eſt, & ad iſtud aditus. Primum eſt ut eat ad diſcipulos: quos ita deſcribit, ut ſummum erga illos affectum atque amorem declaret, & eorum ſimul dignitatem exprimat, quum ait, *ad fratres meos.* Fratres enim ſuos appellat Chriſtus iſtos, quia & ſibi fratrum inſtar ſint dilecti, & eidem cum ipſo felicitati, à Deo deſtinati, quaſi cohæredes ſuos, & patrimonii cœleſtis participes dixiſſet. Hac autem ratione tanto eos libentius deſcribit, quòd eorum animos & morte ipſius contriſtatos, & conſcientia ſuæ ab ipſo in extremo ejus periculo fugæ dejectos, ac quodammodo proſtratos, erigere vellet; iiſque ſignificare, ſe non deſiiſſe ipſos deligere: nec tantum apud ſe ipſorum fugam ſuique deſertionem, & quorundam etiam abnegationem valere, quin ipſos & fraterno affectu ardentiſſimoque amore complectatur, & æternæ ſecum hæreditatis participes fore ſpondeat. Adeoque quanto propior erat cœleſti illi felicitati, ac gloriæ ad quam ſeſe mox evehendum eſſe, his ipſis verbis denunciari Apoſtolis voluit, tanto magis eandem, & ſingularem ſuum erga diſcipulos ſuos amorem, & cum iis conjunctionem ac neceſſitudinem teſtari. Ut ita conſtaret, non modo ante mortem non dedignatum fuiſſe diſcipulos ſuos, ſed ne poſt mortem quidem, quum ſupremæ felicitati atque imperio cœleſti eſſet proximus: nec credibile eſſe eum poſtmodum ipſorum oblivionem cepiſſe, eoſve vilipendiſſe.

Alterum eſt idque præcipuum, ut annunciet illis, illum non multò pòſt aſcenſurum eſſe ad patrem ac Deum ſibi cum ipſis communem. Ubi ratione dulciſſima, & ad Apoſtolorum animos mira lætitia implendos accommodatiſſima, deſcribit eum ad quem ſit aſcenſurus; dum eum & ſuum & illorum patrem, & eandem rem aliis verbis quodammodo repetens, Deum & ſuum & illorum vocat: hoc eſt ſummum benefactorem, qui potentiam ſuam ad ipſos juvandos ac beandos ſit converſurus; quemadmodum & ipſimet jam ex parte feciſſet. Quò accedit, quod quum his verbis ſignificare vellet, ſe non multo poſt ab ipſis diſceſſurum, indicare ſimul voluit id quod dolorem ipſorum quem ex ea re eſſent capturi minuere, atque adeo exſtinguere poſſet. Id verò eſt quod hac ratione ſignificaret & ipſi Chriſto & ejus diſcipulis hunc ipſius abitum profuturum. Quis enim dubitet, eum qui ad patrem ſuum Deumque ſuum abeat, ad ſingulare gaudium proficiſci? Præſertim ſi conſideres, quo pacto Deus Chriſti ſit pater; & quàm beata ſit illius ſedes, ac quantis voluptatibus referta: ac præterea quantum honoris filio chariſſimo in paterna domo ſit exſpectandum. Quam ob cauſam ipſe Chriſtus dixerat diſcipulis; *Si diligeretis me, gauderetis utique quòd dixerim vado ad patrem; quia pater major me eſt.* Joh. 14. 28. Diſcipulis autem ideo profuturus erat hic ad patrem & ſuum & ipſorum acceſſus, quòd fieri nequeat, quin chariſſimus filius fratribus ſuis omnia quæ illis ſunt neceſſaria à patre benigniſſimo eodemque præpotenti Deo, impetret. Unde ipſe Chriſtus Joh. 14. verſ. 13. fructum ſui ad patrem abitûs inter alios hunc commemorat, *quòd quicquid diſcipuli ipſius petierint, in ipſius nomine, id ipſe ſit facturus, ut glorificetur pater in filio.* Nec alienum eſt à mente Chriſti, ut ſignificetur his verbis, quemadmodum ipſe in cœlos ſit aditurus in quibus pater ipſius habitet, ita ipſis quoque in cœlos apertum iri aditum, quum & ipſorum pater ſit Deus. Cur autem illis ad patrem non ſit aditus? præſertim ſi eorum primogenito acceſſus ad eum patuerit. Voluit autem Chriſtus propterea hoc loco commemorare ſuum in cœlum aſcenſum, partim ut ſignificaret, ipſis properandum eſſe ut ſeſe conſpiciant, eo præſertim loco quem ipſis deſignaverat, hoc eſt in Galilæa, ut ex Matth. cap. 28. verſ. 10. apparet, quæ verba videntur à Johanne hoc loco omiſſa, propter id ipſum quod apud cæteros Euangeliſtas exſtent: quanquam apud Marcum & Lucam de Angelis tantum quòd ea de re loquuti fuerint, narratur. Deinde ut ſignificaret, fore ut gloria ac dignitas ejus augeatur, & ipſe in cœlum tranſlatus cætera quoque peragat quæ ad ſalutem & diſcipulorum & aliorum hominum pertinerent. Id enim fieri non poſſe, niſi ipſe ad patrem abeat, jam ſat fuſe eos docuerat antea quam moreretur; ut ex cap. 14. & duobus ſequentibus apud hunc eundem Apoſtolum liquet. Quaſi dicat; Poſtquam jam omnia ad ſalutem veſtram aliorumque hominum ſpectantia, atque in terris verſanti mihi peragenda perfeci, ipſiuſque mortis victor evaſi, jam nihil reſtat aliud, quàm ut cætera quoque omnia perfecturus, ad patrem & meum & veſtrum abeam. Meum, ut ab eo ſuprema felicitate ac gloria doner, & ipſiuſmet felicitatis atque imperii fiam particeps: veſtrum autem, ut ab eo obtineam, omnia, veſtræ quoq; felicitati ſervientia, ac locum vobis apud eum parem.

Supereſt altera poſterioris membri particula, nempe mandati hujus, Chriſti, effectus, ſeu annunciatio: qua rem tam lætam Maria illa ad diſcipulos retulit, verſ. 18.

FINIS.

JOHANNIS CRELLII FRANCI

Commentarius

in magnam partem

ACTORUM APOSTOLICORUM,

& in

plurima loca

EPISTOLARUM

PAULI APOSTOLI,

nec non

FRAGMENTA

in

I. Epiſt. ad

TIMOTHEUM,

quæ in priori volumine deſiderabantur.

IRENOPOLI

Poſt annum Domini 1656.

Commentarius in magnam partem
ACTORUM APOSTOLICORUM.

Acta Apoſtolorum dicitur hîc liber à potiori. Maximè enim Apoſtolorum geſta in eo commemorantur: licèt & alia, quæ ad conſtituendam Eccleſiam primitivam, & aliorum quorundam fidelium ſtatum nominatim pertinent, hinc inde inſpergantur. Complectitur autem hiſtoriam circiter 20 annorum. Partes ejus conſtitui poſſunt duæ. Prior extenditur uſque ad caput 13, in qua ea potiſſimum quæ in Judæa & Samaria geſta ſunt ab Apoſtolis, iiſve acciderunt, commemorantur, præmiſſis partim iis, quæ ad Apoſtolorum authoritatem ſpectabant; partim iis, quæ veluti fundamenta & initium quoddam ſunt eorum, quæ poſteriori parte de collectione Eccleſiæ ex gentibus continentur. Poſterior pars ea, quæ Pauli inprimis ac ſociorum ejus opera inter gentes vel præſtita fuerunt, vel iis acciderunt, complectitur.

IN CAPUT I.

CApitis hujus tres ſunt partes. 1. Tranſitio ab hiſtoria de Chriſto, ad hiſtoriam Apoſtolorum: 2. Aſcenſio Chriſti: 3. Electio & cooptatio Matthiæ in numerum Apoſtolorum.

Sermonem librum vertit Piſc. Non malè. Tam prolixus enim eſt iſte ſermo, ut librum conſtituat pœne integrum. *Cœpit.* Verbum hoc non initium tantùm ſignificat, ſed per Hebr. etiam ſequentia includit. Sic Marc. 5. 17, 20. VI. 7. X. 20. Luc. 3. 8, infr. 2. 5. Caſaub. notat hæc loca Gen. 2. 3. Luc. XI. 29. *Facere.* Sub factis Chriſti etiam paſſiones ejus comprehenduntur. Facta autem dictis præmittit, Lucas vel quia ſunt illuſtriora, & magnam doctrinæ Chriſti authoritatem conciliant; vel quia plura Chriſti facta quam dicta hiſtoria ſua Euangelica complexus fuerat.

Verſ. 2. *Uſque ad illam diem.* Diem aſcenſionis, ut ex ſequentibus & ex reipſa ſatis apparet, intelligit. *Per ſpiritum ſanctum.* Verba hæc vel cum præcedenti participio ἐνετειλάμενος, vel cum ſequenti verbo ἐξελέξατο cohærere dici poſſunt. Si poſterius dicas, erit trajectio Sacris Literis non inuſitata. Vide Bez. Et hoc ſenſu apertiùs videtur Lucas authoritatem muneris Apoſtolici commendâſſe, quàm illo: quòd nimirum Chriſtus Spiritu ſancto plenus Apoſtolos ad functionem eorum elegerit. Ἀνελήφθη vel receptus vel ſurſum aſſumtus eſt, in cœlum videlicet.

Verſ. 3. *Quibus ſe ſtitit vivum.* Cur Apoſtolis, non aliis promiſcuè, vivum ſe exhibuerit poſt reſuſcitationem Chriſtus cauſa eſt, quòd illi futuri erant teſtes reſurrectionis ipſius. *In multis ſignis.* Id eſt, certiſſimis ac planè infallibilibus argumentis (quæ τεκμήρια appellari ſolent) demonſtravit, ſe revera ex mortuis reſuſcitatum eſſe. *Per* 40 *dies* non quidem continuè, ſed ſæpiùs vel ſubinde. *Quæ de regno Dei*, id eſt de rebus ad regnum Dei ſpectantibus, de religione: quæ breviter alibi complexus eſt Lucas cap. 24. verſ. 46, 47.

Verſ. 4. *Et congregans.* Secunda pars capitis in qua aſcenſio Chriſti deſcribitur ab antecedentibus, modo, & conſequentibus. Antecedentia per colloquium Chriſti ante aſcenſionem cum diſcipulis habitum. συναλιζόμενος videtur potius mediæ ſignificationis eſſe, & indicare Chriſtum congregaſſe diſcipulos, quàm paſſivæ. Quamvis Beza diſſentire videatur. Verbum χωρίζεσθαι *ſeparare* in reciproca ſignificatione accipiendum eſt: *ne ſe ſepararent*, id eſt diſcederent. *Promiſſionem* promiſſio pro *promiſſo*. Sic infra cap. 2. ỳ. 33. Hebr. 6. ỳ. 12. Promiſſum verò Spiritus ſancti Servator intelligit: de quo prolixè Ioh. 14. 15. 16. *Quam audiviſtis* [*ex*] *me.* Mutatio orationis obliquæ in rectam. Sic infra cap. 17. ỳ. 3. Luc. 5. ỳ. 14.

Verſ. 5. *Quia Johannes quidem.* Vel Chriſtus ipſe his omnino verbis uſus vel potiùs Lucas verba Chriſti ad ſimilitudinem verborum Baptiſtæ retuliſſe videtur. Verba Baptiſtæ extant Matth. 3. 11. *In aqua* particula *in* in quibuſdam exemplaribus non habetur: redundat verò ex Hebraiſmo. Conf. Luc. 3. ỳ. 16. Infra XI. ỳ. 16. Verba autem Iohannis, quæ alias laxiorem ſignificationem habent, & ad alios etiam fideles, præter Apoſtolos pertinent, hîc ad ſolos Apoſtolos reſtringuntur.

Verſ. 6. *Interrogarunt illum*, &c. Quæſtio hæc non ex verbis Chriſti nata, ſed ideo Apoſtolis in mentem veniſſe videtur, quia eam rem ſubinde animo agitabant, maximè tum, cum exiſtimarent tempus regni Chriſti (quod illi carnale ac terrenum fore, ſibi imaginabantur, ut nominatim etiam ex petitione duorum fratrum Iohannis & Iacobi Matth. 20. videre eſt) jam inſtare. De iis enim quæ ſic animo volvimus, etiam cum minùs opportunum eſt, quærere ſolemus. *Reſtitues.* Sic loquuntur, quia penè ademptum erat tum temporis Iſraëlitis regnum.

Verſ. 7. *Non eſt veſtrum noſſe.* Id eſt vobis non licet ſcire, fruſtra eſtis ea de re ſolliciti, ut ſciatis. χρόνους καὶ καιροὺς *tempora & opportunitates.* Quidam hæc diſtinguunt, ita ut *tempora* generalius, *opportunitates* verò ſpecialius quid, nimirum temporum articulos & commodas occaſiones denotent. Sed nihil abſurdi eſt, ſi ea ſynonyma eſſe ſtatuas. Loquitur autem de tempore adventus ſui ad judicium Chriſtus. Non enim ex opinione diſcipulorum ſed ex rei ipſius veritate illis reſpondet. Illud enim revera tempus eſt reſtitutioni Iſraëlis deſtinatum & à Prophetis ſub variis allegoriis prædictum. *Quas Pater poſuit in propria poteſtate*, id eſt quæ tempora Pater non tantum ſibi ſcienda reſervavit, verum etiam ita moderatur, ut ea vel protrahere vel contrahere prout ex hominum uſu eſſe videat, poſſit. Id quod etiam innuere videtur Petrus 2 Epiſt. 3. ỳ. 9, dum ait: *Non tardat Dominus promiſſionem*, &c. Si enim tempus extremo judicio præciſe deſtinaſſet Deus, non expectata hominum pœnitentia tempus illud ingrueret, nec rectè dici poſſet, Deum longanimitate uti. Similiter de ultimis in Apocalypſi prædictionibus judicandum eſt. Etiamſi verò dicatur, Patrem poſuiſſe tempora & opportunitates in ſua poteſtate: non tamen hinc, excludendus eſt Chriſtus. Cum enim à Deo ſit conſtitutus rex populi divini & judex mortuorum ac vivorum, credibile non eſt, Deum diem judicii eum celare voluiſſe. Quanquam is dies poſt exaltationem demum ipſi innotuiſſe cenſendus eſt: quemadmodum & alia occulta Dei decreta. Vide de his Apoc. 5. ỳ. 5.

Verſ. 8. *Sed accipietis.* Ratio connexionis triplex eſſe poteſt. 1. Ne ſitis propterea ſolliciti, quòd tempora reſtitutionis regni Iſraëlitici ignoretis. Ignorantiam enim illam abundè compenſabit donum Spiritus ſancti, qui vos omnia docebit & ducet in omnem veritatem. 2. Non eſt veſtrum curioſe inquirere in tempora reſtituendi regni Iſraëlitici: hoc potius conſiderate, de quo antea dixi, vos accepturos Spiritum ſanctum. 3. Ne ſitis ſolliciti, quod tempora reſtitutionis regni Iſraëlitici vos lateant, quaſi hac in parte felicitati

vestræ quicquam desit. Spiritus enim sanctus vobis loco regni erit. Quanquam ista omnia conjungi possint, ut sit sensus: Ne sitis tantopere solliciti de temporum articulis restitutioni regni Israëlitici destinatis. Vestra enim res non est ista scire. Quin potius hoc considerate vos accepturos S. S. qui vobis notitiam rerum ad salutem vestram aliarumque necessariarum utiliumque abundè suppeditabit, ac loco regni cujusdam vobis erit, & quidem longe præstantioris ac melioris, quàm vos mente volvitis. *Virtutem Spiritus S.* Genitivus est vel speciei, id est virtutem quæ est Spiritus S. vel effecti id est virtutem, quæ proficiscatur ex Spiritu S. *Et eritis mihi testes.* Effectus virtutis Spiritus S. describitur. Pertinent hæc ad authoritatem muneris Apostolici commendandam *Mihi*, id est de me, mea doctrina, factis, gloria. vide infrà c. 4. 33. *Et in Jerusalem*, &c. Loca designantur, in quibus testimonium Christo perhibere debeant, & quidem per quosdam veluti gradus. Hierosolymæ debebat fieri initium. Illa enim erat metropolis Judææ, & reipub. sedes. Id quod etiam olim à vatibus prædictum Esai. 2. 2, 3. Mich. 4. 1, 2. *Et in omni Judæa*, id est, in reliquis terræ Israëliticæ locis, non tantùm Hierosolymæ confinibus, sed & in Galilæa. *Et Samaria* Samaritani erant Judæis finitimi, & in religione velut æmuli, eundem Deum, licet adjunctis idolis, cum Israëlitis, similique modo colentes. Nam & templum in monte Garizim simile Hierosolymitano extruxerant, & sacrificiis aliisque ritibus more Judæorum Deum ibi colebant. *Et usque ad extremum terræ*, id est in toto terrarum orbe, etiam inter gentes.

Vers. 9. *Et hæc cum dixisset.* Ascensionis modus describitur in sequentibus. In historia Euangelica Lucas his, quæ Christum dixisse refert, addit, Christum jamjam abiturum discipulis benedixisse, id est bene precando valedixisse. *Videntibus ipsis* id est non disparuit, non fuit factus ἀφανὴς seu inconspicuus, ut alibi Luc. 24. 31; Sed sensim, ipsis conspicientibus, fuit sublatus. *Sublatus* scilicet divina quadam virtute, & quidem ad nubem usque, quæ eum postea excepit & ab oculis discipulorum sustulit. *Et nubes suscepit eum*, &c. Simile quid Christo accidit, quod olim fidelibus in adventu Christi adhuc viventibus continget, qui, docente Apostolo 1 Thess. 4. 17 rapientur cum iis, qui à Christo ex mortuis resuscitati fuerint in nubibus, in occursum Domini in aërem. Credibile autem est nubem hanc à discipulis aliquantulum visam fuisse, quousque nimirum acies oculorum humanorum potuit pertingere. Consentaneum præterea est tum quoque Christum, mortalis corporis exuviis depositis immortali corpore indutum fuisse. *Ab oculis ipsorum* ne videlicet ipsis amplius conspicuus esset. Quanquam particula ἀπὸ etiam locum designare potest, quòd in ipsorum conspectu à nube fuerit sublatus.

Vers. 10. *Cumque intenderent oculos in cœlum* id est cum diutius oculos in cœlum haberent defixos, rati, eum fortasse mox rediturum. Hoc enim ex verbis angelorum colligi posse videtur. *Viri duo* angeli, ut ex ipsorum habitu & sermone facile est colligere. *In vestitu albo* ut splendor eorum tantò illustrior esset. Angelorum autem ministerio Deus hac in re est usus, ut discipuli de ascensionis Christi veritate planè certi redderentur.

Vers. 11. *Quid statis* id est, frustra oculis in cœlum defixis Christi reditum nunc expectatis. Quin potiùs in urbem reditis, &c. *Hic Jesus* Particula *hic* emphatica est, denotatque angelos in Dominum Jesum digitum quasi intendisse. *Ita veniet*, &c. in nube scilicet (vide Matth. 24. 30. xxv. 31. Apoc. 1. 7) gloriosa quadam & visibili ratione.

Vers. 12. *Tunc reversi sunt.* Consequens alterum ascensionis Christi: quod quódammodo fluit ex priori. Proculdubio enim tacito angelorum monito excitati in urbem redierunt. Describitur autem reditus iste ita, ut primùm indicentur ejus termini, tum à quo, tum ad quem; deinde recenseantur nomina Apostolorum; denique quid iidem cum aliis Hierosolymis congregati egerint. Terminus ad quem, primo loco generatim, medio terminus à quo, postremo terminus ad quē specialiùs describitur. *In Hierusalem.* Reversi sunt Hierosolymam, ut ibidem ex jussu Christi expectarent promissum Patris. Vide suprà ℣. 4. *Ex monte qui vocatur Oliveti.* Terminus à quo. Mons oliveti vocatur, quia magna in eo fuit olearum copia. Additur descriptionis loco; *qui est prope Jerusalem Sabbati habens viam.* Id est, distabat ab Hierosolyma 2000 passuum. Tantum enim itineris spacium in Sabbato conficere licebat: quemadmodum alii notant. Est autē verisimile Christum non ex ipso montis vertice in cœlum ascendisse, sed à latere potiùs, quod Bethaniam versus spectabat. Bethaniam enim longiùs vertice montis Oliveti Hierosolymis distitisse, alii notârunt: quam tamen non longiùs Hierosolymâ, quam 15 circiter stadiis distitisse, ex Johannis cap. 6. 18 constat. ἑκὸν pro ἀπέχον ponitur.

Vers. 13. *Et cùm ingressi essent.* His verbis quasi aditus quidam ad ultimam capitis partem continetur. *Ascenderunt in cœnaculum* locus specialiùs designatur. Cœnaculum autem istud videtur à discipulis Christi fuisse conductum, ut tanto commodius illic convenire, & divino cultui, expectantes promissum Spir. S. vacare possent. Vix enim credibile est, aliquem discipulorum Christi ædes quasdam proprias Hærosolymis habuisse. Hinc & ipse Christus antea discipulos ablegavit, ut sibi de diversorio prospicerent Luc. 22. 11, 12. *Ubi erant permanentes.* Id est ubi habitabant. *Petrus:* Catalogus Apostolorum in quo Petrus ut & alibi primas sibi vendicat, ob singularem suam præ reliquis, quorum veluti dux erat dignitatem. *Jacobus.* Hic Johanni præponitur propterea fortassis quia illo fuit natu major. Primo autem loco hi tres recensentur, quia Christo intimi, & ad illustriora quædam soli ab ipso admissi fuerant: ut ad resuscitationem filiolæ Jairi, Marc. 5. 37. Luc. 8. 51. ad transformationem suam in sacro monte Matth. 17. 1. ad agonem in horo Matth. 26. 37. *Et Andreas.* Hic apud Matthæum cap. 10. 2. & Lucam ipsum cap. 6. 14, cum Petro conjungitur, propterea, quod illius frater erat. *Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus.* Alibi alius est eorum ordo. Nam apud Matt. cap. 5. 3 Thomas Bartholomæo, apud Marcum verò cap. 3. 18. & Luc. 6. 14, 15, etiam Matthæo postponitur. *Jacobus Alphæi* sci. filius: sic paulò post *Judas Jacobi*, sci. filius. Quæ Ellipsis frequens est in Sacris Literis. *Simon Zelotes.* Sic appellatur etiam Luc. 6. 15; apud Matthæum verò & Marcum *Cananites* quod cognomen idem significat quod Zelotes. Derivatur enim ab Hebræo *Kana* zelatus est. *Judas Jacobi.* Huic Matthæus & Marcus Simonem Cananitem postponunt. Eundem Matthæus Lebbæum, qui cognominatus est Thaddæus, Marcus Thaddæum simpliciter vocat.

Vers. 14. *Hi omnes erant*, &c. Ostenditur quid congregati unà egerint, nimirum quòd invigilârint precibus, fortassis cum jejunio conjunctis, ut Deus eos tueretur, maximè verò, ut promissum in ipsos Spiritum effunderet. Vox *unanimiter* notat eos non tantum animis inter se conspirasse, ac sine rixis & contentionibus cohabitasse; verùm etiam, & quidem potissimùm in negotio religionis, sigillatim autem in precibus idem actitasse & desiderâsse. *Cum mulieribus.* Sic enim rectius vertitur, quod in Græco est, σὺν γυναιξὶ, quàm *cum uxoribus* ut Beza, & eum secutus Pisc. habent. Videntur autem illæ mulieres intelligendæ, quæ Christum secutæ fuerant ex Galilæa, quæ recensentur alibi Luc. 8. 2, 3. xxiii. 55. xxiv. 10. *Et Maria matre Jesu.* Hæc nominatim sigillatimque commemoratur ob excellentiam: quemadmodum alibi Petrus Marc. 16. 7. *Et cum fratribus ipsius.* Per *fratres* intelliguntur cognati ut rectè collegit Hieronymus ex collatione Marc. 15. 40. & Joh. 19. 25. cum Matth. 13. 55. Eorundem Christi fratrum fit mentio apud Matth. d. l. & c. 12. 46. & Ioh. 7. 3, 5, 10.

Vers. 15. *Et in diebus illis.* Tertia pars Capitis de electione & vocatione Matthiæ in locum Judæ proditoris: ubi duo sunt membra prius est sermo Petri ad electionem istam instituendam adhortantis: posterius modus ipsius electionis. Antequam verò sermonem Petri ipsum describat Lucas, priùs & tempus sermonis instituti totiusque quod gestum est, negotii; & ge-

& gestum dicentis & eorum numerum, qui sermoni ac negotio isti adfuerunt, commemorat. Tempus notatur verbis jam assignatis. Intelliguntur autem illi dies, qui intercesserunt inter ascensionem Christi & festum Pentecostes: Quotus verò ille dies fuerit scire nihil nostrâ interest. Licet Erasmus id pridie Pentecostes factum existimet. Sed id nos statuere nulla cogit ratio. Ante diem verò Pentecostes illud fieri necesse fuit, ut Matthias in numerum Apostolorum allectus, cùm iisdem tum temporis Spiritu sancto imbueretur, & ad functionem Apostolicam planè idoneus redderetur. Gestum dicentis describit Lucas, dum addit: *Exurgens Petrus in medio discipulorum.* Surrexit autem procul dubio impulsu quodam divini Spiritus excitatus ad dirigendum futuræ electionis Apostolicæ negotium. Id quod etiam ipse sermo ejus ostendit divina quadam sapientia plenus: quandoquidem in eo locorum quorundam scripturæ veteris sensus mysticus ingeniosissime ab ipso eruitur, & ad negotium præsens accommodatur. Præterea res ipsa postulabat, non nisi divinitus Apostolum, utpote legatum Dei in prædicando Euangelio, eligi. Non solent enim legati regum ab aliis, quam ab ipsis regibus eligi. Instinctu ergo divino factum est à Petro, quicquid in negotio electionis Matthiæ factum est. Nam si id ex peculiari mandato Christi fuisset susceptum, dubium non est, quin idem à Luca fuisset commemoratum. *Erat autem turba nominum in idipsum quasi* 120. Numerus eorum, qui tum sermoni Petri, tum negotio toti adfuerunt describitur: qui quidem per se contemnendus non est, sed tamen; si dignitatem Christi spectes, satis exiguus. In numero autem eorum discipulorum, septuaginta illos, si non omnes, plerosque tamen fuisse credibile est. Per *nomina* intelliguntur capita: quemadmodum etiam Apoc. 3. 4. & XI. 13, nominatim enim capitum numerus iniri solet. Dicuntur autem *fuisse in id ipsum* id est, unà congregati nimirum ad preces habendas & alia, quæ ad cultum Dei spectarent peragenda. Occupare autem ejusmodi tempus voluit Petrus, quo plures convenerant, partim ut in copia tanto melior posset institui delectus; partim ut tanto plures tam ardui negotii testes adessent.

Vers. 16. *Viri fratres.* Sequitur sermo Petri, in quo paulatim ad suscipiendum perficiendumque electionis Apostolicæ negotium progreditur. Primùm enim ejus causas recenset: deinde ex illis hortationem suam infert, & rem tractandam proponit. Compellat autem eos: *Viri fratres* recepto inter Judæos more. Vide inf. 2. 29, 37. VII. 2. XIII. 15, 26, 38. XV. 7, 13. XXII. 1. XXIII. 1, 6. XXVIII. 17. *Oportebat impleri scripturam hanc.* Prima causa suscipiendæ electionis, cujusdam ex discipulis in locum Judæ, quod ille ex Apostolorum numero fuerit. Deducit autem eam ex vaticinio quodam Davidico. Dum verò inquit *oportebat impleri Scripturam hanc*, Ostendit nihil ea in re, quod Iudas è numero familiarium & Apostolorum Christi fuerit, temere, sed destinato Dei consilio accidisse, idque jam olim ab ipso per os Davidis prædictum fuisse. Notandum verò est, Deum tale quid decreto suo constituisse, non nominatim de Iuda, antequam nasceretur, & malus esset, neque simpliciter; sed generatim de aliquo ex familiaribus Christi; & quidem cum conditione, si nimirum perversus aliàs esset, & dignus, quo ad tam detestandum proditionis Christi facinus abuteretur; ac denique in optimum finem, nempe salutis nostræ gratiâ. Quæ tria in omnibus ejusmodi Dei decretis notanda sunt. Per *Scripturam* autem *hanc*, cujus meminit Petrus, intelligitur id quod scriptum est ℣. 17: *quod annumeratus erat nobis*, &c. *Quam prædixit Spiritus S. per os Davidis.* Non enim scripturam propriè, sed id quod scriptum est prædixit Spiritus S. Prædixisse autem dicitur per Prosopopœiam in S. L. valde usitatam. Qua ratione etiam Scriptura dicitur *prævidere* Gal. 3. 8 & *loqui* Ioh. 7. 38. & 19. 37. Rom. 4. 3. Gal. 4. 30. Sensus ergo verborum Petri est, ea Davidem Spiritu S. afflatum prænunciasse. *De Juda.* Non nominatim, sed generatim. Nam quòd ea, si mysticum verborum Davidis sensum spectes, in Iudam quadrant, id totum ex eventu est. Secus enim aliter fieri non potest, quàm ut Deus caussa peccati Iudæ constituatur, Iudas autem reddatur excusabilis: quippe qui voluntati Dei ipsius voluntatem ad prodendum Christum occultè & intrinsecùs determinanti non potuerit resistere, ac proinde coactus fecerit quicquid fecerit, & sic ne peccarit quidem: cùm is demum *verè* peccare dici possit, qui potest etiam non peccare. Tum ergo demum Deus Iudam nominatim ad istud facinus designavit, cùm jam ipse malus & in hoc peccatum sponte sua ob insignem avaritiam suam, proclivis esset: & quidem ita, ut nihilominus ipsi liberum esset id non facere, licet justo Dei judicio ob antegressa scelera sibi relictus, Satanæque potestati permissus esset: si modo sibi ipsi vim quodammodo facere, & Diaboli insultibus masculè resistere voluisset. Describit autem eundem Iudam Petrus ita: *qui factus fuit dux illis, qui comprehenderunt Jesum* digitum intendens ad ea, quæ de ipso commemorantur in historia Euangelica, quòd cum impia militum ac ministrorum populi Iudaici turba egressus, locum illis ostenderit, ubi Christus soleret pernoctare, eundemque osculo prodiderit. Quod indicio est, eum velut antesignanum ac ducem præcessisse, aliisque in capiendo Christo viam præivisse.

Vers. 17. *Quòd annumeratus erat nobiscum* τὸ ἐλλογεῖσθαι hic est. Denotat enim, quænam illa scriptura fuerit, cujus antea Petrus fecerat mentionem. Refert autem non ejus verba, sed sensum eumque mysticum. Verba, quæ extant Psal. 41. 10, ita in Hebræo habent: *Etiam vir pacis meæ, in quo fidebam, comedens panem meum, magnificavit super me calcaneum.* Quibus verbis David conqueritur de perfidia vel plurium in genere, vel unius figillatim ex amicis suis, qui cum antea familiarissime cum ipso vixissent, & ad mensam quoque ejus adhibiti fuissent, postea tamen ipsum non modò perfidè deseruerint, sed & contra ipsum insurrexerint variisq; injuriis affecerint. Mystico autem sensu verba hæc ad proditorem Christi pertinere, ipse Servator noster indicavit apud Ioh. 13. 18, ubi cùm dixisset, se scire quos elegerit: addit: *Sed ut Scriptura impleatur; Qui comedit mecum panem sustulit super me calcaneum*: quasi dicat; Etiamsi duodecim ex vobis ad functionem Apostolicam elegerim: tamen unus ex vobis se munere isto indignum, me proditurus, præstabit, eodemque excidet. Id verò temerè non fiet, sed ut impleatur Scriptura, quæ olim de me vaticinata est, fore, ut unus ex domesticis meis adversus me insurgat, & me hostibus tradat. Atque hunc sensum Petrus versiculi hujus 17 verbis exprimit, quod ad priora verba, *Qui comedit meum panem*, attinet. Nam ea proprie ad institutum Petri pertinent: licet etiam reliqua in Iudam quadrent. Annumeratum verò fuisse Iudam reliquis Apostolis, satis ex historia Euangelica, præsertim ex locis supra citatis, in quibus nomina eorum recensentur, constat. *Et sortitus est sortem ministerii hujus.* Metaphora est ab iis ducta, quibus hæreditas aliqua sorte designata cedit vel si mavis, à sacerdotibus, quorum functiones sorte distribui solitas fuisse Lucas cap. 1. 9 innuit. Vocabulum *sortis* cum voce *ministerii* junctum, vel genus denotat, ut ita genitivus *ministerii* speciem exprimat, quasi dicat; sortem quæ est ministerium; vel partem ministerii Apostolici veluti totius alicujus. Sensus tamen eodem recidit, Iudam nimirum ex numero Apostolorum ac proinde domesticorum Christi fuisse. Sunt autem hæc verba priorum hujus versic. verborum explicatio quædam.

Vers. 18. *Hic ergo.* Transit Petrus ad alteram caussam instituendæ electionis Apostolicæ inde desumtam, quod Iudas miserè perierit, ac proinde locum muneris sui alteri alicui assignandi reliquerit. Sic autem inquit Petrus: *Hic quidem ergo acquisivit prædium ex mercede iniquitatis.* Non pertinebant quidem hæc ad Petri propositum: verumtamen quòd cum interitu Iudæ ita fuerunt conjuncta, ut ejusdem effecta fuerint, voluit eadem Petrus inspergere, & quidem ideo, ut ostenderet, nihil in eo, de quo loqueretur, negotio temerè factum fuisse. *Acquisivisse* autem dicitur Iudas *prædium*, non consilio aut reipsa, sed ex eventu. Caussam enim

ipse duntaxat, præbuit, ut prædium istud emeretur, projectis in templum 30 argenteis, quos precii proditionis Christi loco acceperat. Vide Matth. 27. 5. seqq. Sic sæpe verba actionem significantia de eventu duntaxat intelligenda veniunt. *Ex mercede iniquitatis* in pro *ἀπὸ*, id est pro mercede. *Merces iniquitatis* vel per Hebraismum pro mercede iniqua, id est inique comparata ponitur; vel potius *ἀδικία* pro flagitio usurpatur.

Vers. 18. *Et pronus vel præceps factus* &c. Horrendum Judæ supplicium describitur. Credibile est, eum funem jam præligato cum desiliisset, fune rupto præcipitem factum ita in terram corpore impegisse, ut, ventre ac pectore rupto, viscera maximam partem effunderentur.

Vers. 19. *Et notum factum est seu innotuit* &c. Referenda hæc sunt ad remotiora, quæ de acquisito agro pro mercede injustitiæ, vers. 17. dicta sunt. Hoc enim est illius quoddam consequens, ad fidem ei conciliandam comparatum. Quanquam etiam ea, quæ de horrendo Judæ interitu proximè commemorata sunt non paucis innotuisse certum sit. *Adeò ut appelletur*, &c. Comprobatur idem ex adjuncto prædii nomine *Propria dialecto*. *Dialectus* pro *lingua* ponitur, ut seq. cap. ℣. 6. Existimant alii intelligi Dialectum Hierosolymitanam, quæ discrepârit à Galilæorum dialecto [ut colligere est ex Marc. 14. 70.] qua usus fuerit Petrus; alii verò, & quidem rectius nostra sententiâ, existimant in his verbis emphasin quandam esse, & indicari, facinoris à Juda commissi in propria Judæorum linguâ in nomine agri proditionis precio emti extare. *Akeldama* Chaldaicum vel Syriacum est, *Ager sanguinis*, Metonymicè dicitur, quod precio sanguinis emtus fuerit.

Vers. 20. *Scriptum est enim.* Sequentia duo ex Psalmis desumta testimonia literali sensu ad hostes Davidis, vel saltem ad unum aliquem ex illis eumque insignem speciatim pertinent: mystico autem ad Judam sigillatim referuntur: quemadmodum ille locus qui suprà ℣. 17 fuit adductus. *Fiat commoratio ejus deserta*, &c. Verba petita sunt ex Psal. 69. 30. Sensus est; pereat ipse cum tota posteritate ac familia sua. Quod quidem sensu primo execratio est hostium Davidis, qualis olim sub lege fuit licita; mystico autem sensu vaticinium potius de miserabili Judæ & posterorum ejus interitu ac maledictione. Quanquam hæc maledictio tacitam conditionem annexam habet, nisi videlicet à vestigiis parentis recesserit, & ejus flagitium insigni pietate compensarit. Non solet enim Deus impiorum parentum sobolem, si nulla ipsorum culpa accedat, & si in viis suis ambulent, solius impietatis parentum caussa punire. Vide Ezech. 18. 2 seqq. *Et, inspectionem ipsius.* Particula *&* vaticinium hoc ex Psal. 109. 39, desumtum cum superiori copulat: Ideoque etiam *ὑπόμνημα* à sequentibus sejungenda est, quemadmodum etiam exemplaria multa habent. *Inspectionis* voce, quæ in fontibus est *Pekudah*, munus seu functio intelligitur. Quemadmodum enim ea, quæ sedulò curamus, crebro inspicere solemus: sic & officia muneris sedulò facienda, ac crebrò quasi oculis lustranda sunt. Intelligitur autem hîc, si ad Judam respicias munus Apostolicum.

Vers. 23. *Oportet igitur.* Conclusio præcedentium, & propositio sequentium, ostendens, quæ agenda sint; nimirum, aliquem in locum Judæ ad Apostolicum munus eligendum esse. Duo autem simul commemorat, alterum qualis, alterum quem in finem sit eligendus. Particula *oportet* non tantùm ad præsentem illum actum, sed etiam ad ea omnia, quæ tum qualitatem eligendi, tum finem electionis concernunt referenda est. Ostendere enim vult Petrus non tantum aliquem in numerum Apostolorum cooptandum esse, verùm etiam omnino videndum esse quis & quo fine eligatur. *Ex iis qui nobiscum convenerunt viris* ostendit qualis sit eligendus, nimirum, qui cum reliquis Apostolis ab ipso initio Christi concionibus ac miraculis aliisque ipsius & circa ipsum factis interfuerit, eorum auditor spectatorque extiterit. *In quo ingressus & egressus est.* Id est quo inter nos versatus ac munere suo functus est. Sic enim phrasis hæc etiam alibi usurpatur Deut. 28. 6. & 31. 2. 1 Sam. 18. 16, & 29. 6. 1 Paral. 27. 1. 2 Paral. 1. 10. Psal. 121. 8. *Incipiens à baptismo Johannis usque in diem* &c. terminum temporis utrumque, à quo, & ad quem, ut vocant, describit. *A baptismo Johannis* illud tempus denotat, à quo Johannes suo munere perfunctus fuit. Tum enim Christus suum munus Propheticum cœpit cum Johannes in carcerem conjectus fuit: ut patet ex Matth. 4. 12 seqq. *Baptismus* autem Johannis per synecdochen totum ipsius munus denotat, cujus illustrissima & maximè in oculos hominum incurrens pars erat. *Qua assumtus est*, sc. in cœlum de quo paulò superius. *Testem resurrectionis ipsius fieri.* Finis electionis, ut sit testis resurrectionis Christi. Hoc enim erat potissima Apostolicæ functionis pars, ut constat ex locis sequentibus Act. 2. 32. 3. 15. 4. 33, & 5. 32 conf. præced. 10. 40, 41. 42. Resurrectionis autem vox etiam reliqua, quæ eam consequuta fuerunt, imperium videlicet, majestatem ac gloriam Christi in se complectitur. Quanquam qui resurrectionem credit, etiam reliquis facile fidem adhibet. *Nobiscum unum eorum.* Epanalepsis, qua perspicuitatis causa, ob meratheſin, qua usus fuerat utitur vel Petrus vel Lucas sermonem Petri describturus.

Vers. 23. *Et statuerunt duos.* Jam Lucas ad rem ipsam & modum electionis describendum accedit. Duplex verò fuit electio: prior duorum, ex quibus alteruter eligeretur; posterior unius ex illis. Quæri hic potest, cur Apostoli non potiùs Deo vel Christo rem totam commiserint, quam ipsi ad electionem Apostoli descendere voluerint. Facilis autem est responsio, primò quidem, quicquid factum est, divino instinctu ac gubernatione factum esse. Deinde voluisse Deum, ut prudentia humana hîc aliquem haberet locum, & ut multorum testimonio constaret, illos maximè dignos Apostolico munere fuisse, qui tam unanimi omnium consensu fuerint electi. *Joseph appellatum Barsabam.* Nominantur qui fuerint electi. Sunt qui existiment hunc Josephum eundem esse cum Jose, qui cognominatus fuit Barnabas, cujus sit mentio infrà cap. 4. 36. Et sanè magna est nominis Joseph & Josis, (quanquam & illic quædam exemplaria legant Joseph) Barsabæ & Barnabæ affinitas. Verùm quia iste Joses infrà sic describitur, ac si nulla ejus antea fuisset facta mentio, non est credibile eum cum hoc Josepho eundem esse. Iosephum Matthiæ quod præmiserit Lucas, hæc fortasse caussa est, quod postea de ipso nihil ampliùs dicturus, sed de Matthia historiam pertexturus erat.

Vers. 24. *Et precantes dixerunt.* Modus electionis describitur, ubi cùm media, tum eventus commemorantur. Media fuerunt adhibita, duo, preces, & sortes. Aoristus *προσευξάμενοι* cum verbo *εἶπον* conjunctus vim præsentis habet. Quod etiam aliàs fieri amat: vide Matth. 10. 5. 2 Pet. 2. 6, 15. Hebr. 1. 3. 7. 27. 9. 12.

Tu Domine cordium scrutator omnium, supple *hominum.* Domini nomine Deum intelligunt. Nondum enim ita majestatem Christi agnoverunt, ut auderent ad absentem & in cœlis agentem preces dirigere: quod postea tamen ab ipsis crebrò factum, postquam Spiritus sanctus Christum glorificasset, id est, de gloria ipsius testatus fuisset. Describunt vero ipsum hoc epitheto, quòd sit *scrutator cordium omnium* hominum sc. quia ad eam rem, quam ab ipso precibus impetrare volebant scrutatione cordium opus erat. *Ostende*, signo videlicet aperto. Non est autem credibile, eos Deo quasi limites certos præscripsisse, & simpliciter rogasse, ut omnino alteruter duorum istorum in numerum Apostolorum allegeretur; sed si alteruter eorum ad tantum munus esset aptus, eoque dignus quod tanquam probabile ab ipsis ponitur. *Quem elegeris*, id est qui tibi placeat. *Accipere sortem* electionis finis. Vox *accipere* etiam cum verbo *ostende* construi posset: sed verisimilius est eam cum antecedenti verbo

bo *elogeris* connectendam esse. *Sortem ministerii hujus* vide suprà ℣. 17, *& Apostolatus* particula & explicandi vim habet. Est enim in his verbis nihil aliud quam explicatio præcedentium. *Ex quo transgressus est.* Verbum παρέβη rectè hîc à Tigurinis redditum est prævaricatus excidit. Revera enim duorum verborum vim habet. *Ut abiret in locum suum*, id est, ut periret. Qui enim pereunt in locum aliquem migrare videntur supplicio eorum destinatum. Verba autem ista ad eventum potiùs, quàm ad consilium referenda sunt. Revera enim Judas transgressione sua id non quæsivit, ut periret.

Vers. 26. *Et dederunt sortes eorum.* Alterum electionis medium, sortes. *Dare sortes* hîc idem est quod jacere. Quis verò modus jaciendarum sortium fuerit, quodammodo patet ex Prov. 16. 33 ubi ita scriptum est: *Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur.* An verò etiamnum hodie in explorandis rebus dubiis atque occultis sortibus uti liceat, dubitari non immeritò potest: cùm res ista aliquid miraculosi in se continere videatur. Sed sciendum est in eo non peccari si primùm res sit admodùm ardua, maximè verò quæ ad gloriam Dei insigniter pertineat: deinde, si quousque rationis acie pertingere possumus, progrediamur, & tum demum, ubi aqua nobis hæreat, Deum consulamus: denique si preces ardentissimæ adhibeantur. In rebus enim levibus nodisque qui prudentia humana dissolvi possunt, Deum consulere velle, est Deum tentare, & sacrosanctum ejus nomen profanare. *Et cecidit sors super Matthiam.* Eventus precum & sortitionis. *Et annumeratus est.* In Græco est συγκατεψηφίσθη quod propriè significat suffragiis allectum esse. Sed hic simpliciter pro annumerari ponitur. Nisi velis dicere, ad id respici, quod antea antequam res Deo per sortes decidenda committeretur, per suffragia electus ab Apostolis aliisque fuerit: quod tamen dici non est necesse.

IN CAPUT II.

TRes sunt hujus Capitis partes: 1. Historia effusionis Spiritus Sancti in Apostolos, cum quibusdam ejus eventis: 2. Oratio Petri & ejusdem eventa: 3. quæ fuerit ratio vitæ fidelium in ipso Ecclesiæ Christianæ primordio.

Et cum compleretur. Pars prima de effusione Spiritus sancti in Apostolos cujus tum antecedentia, tum modus, tum denique consequentia recensentur. In descriptione verò antecedentium simul etiam tempus, locus & denique subjecta in quæ Spiritus sanctus fuit effusus, breviter commemorantur. Tempus initio statim indicatur, cum scribit Lucas: *Et cum compleretur dies Pentecostes:* Complementum refertur ad dies quinquaginta, qui intercedebant, inter festum Paschatos & Pentecostes: quasi dixisset Lucas: cum venisset illa dies, quæ complebat numerum 50 dierum. *Pentecoste* festum erat sic dictum, quod quinquagesimo à Paschatis festo die celebrabatur. Vocatur alias festum septimanarum. Septem enim Septimanis à Paschate elapsis celebrabatur. *Erant omnes unanimiter in id ipsum.* Descriptio loci & subjectorum, seu ubi, & in quos effusus fuerit Spiritus S. De loco vide suprà ap. 1. 13. Subjecta denotantur voce *omnes.* Existimant autem eruditissimi quique interpretes per eos solos Apostolos intelligi: quorum etiam in fine præcedentis capitis solorum fit mentio, quemadmodum etiam nihil est in tota hac historia, ex quo colligi possit, etiam in alios tum temporis Spiritum Sanctum effusum fuisse. Hoc tamen dici fortè potest, alios hic non excludi, sed, quid Apostolis contigerit, tantùm commemorari. Additur autem descriptionis loco eos *fuisse unanimiter una*, id est, unum idemque egisse expectantes promissum Patris. Vide suprà cap. 1. 14.

Vers. 2. *Et factus est subitò ex cœlo sonitus.* Narrat his verbis Lucas, quid effusionem Spiritus sancti præcesserit, & quæ adventantis ejus signa fuerint. Primum fuit subitò ex cœlo factus sonitus, & quidem *quasi ruentis* (in Græco est φερομένης quæ fertur) *flatus violenti*; id est, ejusmodi sonitus, qualis esse solet vehementissimi alicujus venti, summo cum impetu irruentis. Sonitum autem duntaxat, non verò ventum fuisse, particula ὡσεὶ denotat. Hoc autem sonitu Deus vim atque efficaciam Spiritu S. denotare voluit. Additur: *& replevit totam domum ubi erant sedentes* quibus verbis significatur, tantam fuisse sonitus istius vehementiam, ut omnes domus illius, in qua erant congregati Apostoli angulos, intimosque recessus ac penetralia replerit.

Alterum signum adventantis Spiritus sancti describitur ℣. 3. ubi ita scribitur: *Et visæ sunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis.* Dum ait Lucas linguas illis visas fuisse, indicat eas illis apparuisse in aëre veluti volitantes. Linguæ autem illis apparuerunt, ad denotandum linguarum donum, quod illis Spiritus sancti efficaciâ contigit; *dispertitæ* autem ut variarum linguarum scientiam ipsis impertitum iri significaretur. *Linguæ* denique *ut ignis* vel idem denotant quod linguæ velut igneæ; vel quod linguæ ut linguæ ignis, id est flammæ. Sic enim flammæ ignis apud Hebræos appellantur. Vide Esaiæ 5. 24. Iterum indicatur vis Spiritus sancti. Quemadmodum enim ignis & lucet & ardet: sic etiam Spiritu sancto mentes hominum notitia divinæ voluntatis ac mysteriorum regni Dei illustrantur, & ad omnis generis pietatis officia singulari ardore ac vigore complentur. Id quod ipsorum Apostolorum exemplum, de quo paulò pòst plura ad oculum abundè demonstrat. *Et sedit super unumquemque ipsorum.* Non commemorat Lucas quis sederit. Sed ex reipsa facilè videre est, Spiritum sanctum intelligi sub visibili linguarum velut ignis specie apparentem, sive simul supra omnes, sive certò ordine super quemque Apostolorum consedisse. Neque verò mirandum est, efficaciæ divinæ, quæ per se subsistere non potest, qualis est Spiritus sanctus, ejusmodi effecta, quæ substantiis per se subsistentibus competunt, tribui. Potest enim isthæc efficacia cum cœlesti quadam materia copulari, ac proinde ad motum illius moveri: quemadmodum, verbi gratia, in odoribus aliisvè qualitatibus simile quid fieri tæpè cernimus.

Vers. 4. *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto.* His verbis ipsa Spiritus sancti effusio describitur, indicaturque divinum Spiritum larga copia opulentissimóque in Apostolos torrentis instar derivatum fuisse, adeò ut planè mutarentur, divinaque ac cœlesti quadam sapientia aliisque stupendis donis complerentur. Inter quæ non postremum fuit, quod statim à Luca, velut effectum Spiritus sancti, commemoratur, dum scribit: *Et cœperunt loqui aliis linguis.* Dum ait eos *cœpisse* loqui, non præcise initium duntaxat miraculosæ istius loquendi rationis, sed & continuum ejus actum indicat: quo sensu etiam alibi verbum incipiendi usurpatur. Vide suprà cap. 1. 1. *Linguæ aliæ* sic dicuntur respectu vernaculæ. Significat enim Lucas, eos ejusmodi linguis derepente usos fuisse, quas nunquam antea noverant. Addit: *prout Spiritus illis dabat eloqui.* Indicatur non ipsos, sed Spiritum sanctum illorum linguas rexisse, ipsisque & res & verba suppeditasse. Quanquam non est dubium cessantibus ejusmodi Spiritus motibus, reliquias quasdam eorundem mentibus infixas aliquantulum remansisse. Constare hoc, quod diximus, aliqua ratione potest ex 1 Cor. 14. 14: ubi ita ait Apostolus: *Si enim orem lingua, Spiritus meus orat, mens autem mea infructuosa est.* Quibus verbis Paulus significat, ejus precationem, qui linguâ, peregrina videlicet, oret, non ab ipsius mente ac cogitatione, quam is in se excitet, proximè proficisci; sed totam proficisci ex afflatu divini Spiritus, & verba & res ipsas suggerente, mentemque tum temporis suæ potestati atque arbitrio non relinqui, atque adeò nec verba formare, aut linguam ita regere, quemadmodum aliàs posset aut vellet, ut sensa sua cum aliis communicaret. An verò Apostoli aut alii hoc dono ita præditi fuerint, ut eo quovis tem-

pore ac quacunque in re pro arbitrio, non secus ac vernaculo, vel quovis alio sermone, quem studio & exercitatione addidicissent, uti possent, an verò tum demum, cum singulari afflatu corriperentur, alibi à nobis disceptatum est, & allatis rationibus ostensum, posteriorem sententiam verò similiorem esse. Adhuc primum effusionis Spiritus S. effectum in Apostolis.

Vers. 5. *Erant verò in Jerusalem &c.* Sequitur alterum effusionis Spiritus sancti effectum in auditoribus & spectatoribus, & quidem pro eorundem diversitate diversum. Primùm verò describuntur qui fuerint, ab adjunctis variis primò quidem, quòd habitaverint Hierosolymis, dum ait Lucas, *in Jerusalem habitantes*, sive in diebus potissimùm festis, sive semper: deinde partim à natalibus, partim si proselytos iis adjungas, à religionis genere dum appellantur *Judæi* tum quòd à patriarchis ortum duxerant, tum quod religionem populo Israëlitico à Deo traditam sequebantur: præterea à pietate, dum eos Lucas appellat εὐλαβεῖς *religiosos*, id est Deum metuentes, cultui divino dediti: denique addit Lucas *ex omni gente eorum* [*qui*] *sub cœlo*: quibus verbis indicat, eos non fuisse Hierosolymis natos atque educatos, sed aliunde eò, sive perpetuò, sive potissimùm in diebus festis habitatum commigrasse. Est autem præterea in his verbis Hyperbole sacris etiam literis non inusitata, quæ ex Synecdoche quadam generis ortum trahit. Similis hyperbole est Apocal. 21. 19 & alibi. Intelligendæ autem sunt eæ gentes, quæ in regionibus Judææ proximis, nec admodum remotis agebant: quæ etiam speciatim postea vers. 9 & 10 commemorantur.

Postea ad alterum spectatorum genus progreditur Lucas, ex promiscua plebe collectum, dum sic scribendo pergit: *Facto verò hoc rumore.* Ubi primùm caussam, ex qua concursus populi natus fuerit, indicat, rumorem videlicet hinc inde (ut famâ nihil solet esse velocius) in urbe sparsum, de miraculosa illa cœlitus delapsa voce, & subsecuto in Apostolis Christi effectu, quòd variis linguis, sublimia quædam & humano ingeniò augustiora loquerentur. Rectè igitur vox φωνὴ à Beza *rumoris* voce est reddita. Non est enim credibile, sonitum illum, quem ἦχος nomine expressit Lucas suprà vers. 2. hac voce, qua nunc utitur, intelligi, cum certum non sit eum sonitum ubique in tota urbe fuisse auditum; neque ex illius sonitus auditu statim miraculosi quid colligere potuerint illi ex promiscua plebe, qui eum audierint, quin potiùs eam venti subsequentis quasi prænunciam fuisse. Quanquam negare nolumus, soniptum illum cordationibus quibusdam, vel curiosioribus ansam quandam præbuisse, percontandi, quid ille sibi vellet, quid portenderet. Deinde ipsos auditores ac spectatores describit eorundemque confluxum his verbis: *convenit multitudo* multitudinem vocat, ut eos à religiosioribus Judæis, quorum paulò ante mentionem fecerat, distinguat, per eam vulgus intelligens. His ita præmissis ipsum effectum commemorat eumque geminum: alterum magis communem; alterum priori spectatorum generi magis proprium. Ille verbo *confusa est* exprimitur, quod significat, hominum istorum animos fuisse obstupefactos, suspensos, attonitos. Cui effecto caussam subjungit inquiens: *quia audiebant unusquisque propria dialecto loquentes ipsos sc.* Apostolos. Hæc nimirum confusionis seu stuporis illius in vulgo auditorum fuit caussa, quòd audirent, Apostolos prout vel in singulos vel in multos aut incidissent, aut datâ operâ sermonem dirigerent, unumquemque vel multos eadem lingua utentes, sua propria dialecto alloqui. *Dialecti* autem vox hîc non pro singulari linguæ alicujus idiotismo, quo sensu verbi gratia Atticam, Ionicam, Doricam in lingua Græca dialectum dicimus, sed pro lingua quemadmodum etiam ℣. seq. sumitur ut ex collatione ℣. 9 & seq. apparet.

Vers. 7. Alium effectum commemorat Lucas ex priori natum, quanquam, ut videtur, viris religiosis magis proprium, dum pergit. *Obstupescebant autem omnes, & mirabantur*: quibus verbis indicatur eos rei novitate gravissimè perculsos, atque in admirationem raptos fuisse, cùm nimirum ignorarent, unde & qua ratione tam multarum linguarum earumque quæ variis efferebant linguis rerum notitia, tam subitò, obtigisset. Hinc etiam natum, quòd statim addit Lucas, quòd dixerint alii ad alios: *Nonne ecce omnes isti sunt qui loquuntur Galilæi?* Quibus in verbis est trajectio quædam. Verbum enim *sunt* ad vocem *Galilæi* proximè pertinet. Particula ecce admirationis indicium est.

Quæ versu 8 sequuntur, *Et quomodo nos audimus quisque propria dialecto in qua nati sumus*, ad complendam sententiam versu præcedenti pertinent. Rationem enim reddunt, cur meritò obstupescant atque admirentur; quia nimirum Apostoli, quos scirent esse in Galilæa natos, neque ullius antehac linguæ exoticæ gnaros fuisse, quam plurimorum, inter quos ipsi auditores nati essent, populorum linguas longè diversissimas callere, & cum ipsorum quovis lingua ipsius vernacula colloqui posse.

Vers. 9 & 10. Recensentur isti populi: *Parthi, & Medi &c.* Quæ verba vel ipsorum auditorum sunt, vel à Luca, ad rem tanto dilucidiùs explicandam atque exaggerandam, inserta. Si ipsorum auditorum verba esse dicas, hoc significant, alium dixisse se in Parthia, natum, alium, in media, & sic deinceps. Ex hac verò populorum enumeratione apertissimè videre est, Apostolos, revera multis variisque linguis locutos fuisse. In recensendis autem populis istis Lucas sic videtur progressus, ut eos tum ratione loci, tum ratione generis seu originis descripserit. Si locum spectes hunc ordinem observavit Lucas, ut ab iis cœperit, qui longissimè in regionibus Judæam circumjacentibus dissiti erant, & quidem orientem versus, quales erant *Parthi*, *Medi*, notissimi ex historia partim sacra, partim profana, Asiæ populi; itemque *Elamitæ* per quos alii peculiares Mediæ populos, regionem Elam incolentes, alii Persas intelligunt; & denique *qui incolebant Mesopotamiam*; quæ regio inde nomen traxit, quòd inter duos fluvios admodum celebres, Euphraten & Tigrin sit posita. Initio sic ab orientalibus regionibus facto Lucas ipsam *Judæam* nominat, terram illam sanctam, in qua Judæi, à Juda Jacobi filio sic dicti, tanquam peculio suo habitabant. Inde progreditur in Asiam minorem, à Romanis olim sic appellatam, mentionem primo loco faciens *Cappadociæ*, quæ Judææ septentrionem versus erat proxima, inde tendens ad *Pontum* regionem Cappadociæ, Armeniæ, Iberiæ, Ponto Euxino ac Paphlagoniæ conterminam, cujus olim rex fuit Mithridates, rerum Romanarũ scriptoribus celebratissimus. A Ponto posthac *in Asiam* pergit Lucas, regionem Asiæ minoris peculiariter sic dictam, cujus celeberrimæ inter alias fuerunt urbes, quarum fit mentio Apoc. 2 & 3. Eodem sensu etiam sumitur vocabulum Asiæ Cor. 2. 1. 8. Huic regioni vicina erat *Phrygia* quam subjungit Lucas, nec longè aberat *Pamphylia* quam ultimo loco inter regiones Asiæ minoris commemorat, Judææ reliquis propiorem, *Ægyptoque* quam mox subjungit velut è regione oppositam atque ab ea mari mediterraneo divulsam. Ab Ægypto, regione satis nota, transit *ad partes Libyæ, quæ* [*est*] *secundum Cyrenen*, regionem, occidentem versus in Africa sitam, quę alias Cyrenaica dicitur, ad distinctionem Libyæ exterioris, quæ Ægypto vicina est. Hinc ad remotiores occidentis partes excurrit, dum mentionem facit *advenarum Romanorum*, per quos eos intelligit, qui Romæ degebant, non quidem incolæ ac cives, sed accolarum duntaxat nomine. Postea interjicit ea, quæ ad genus & originem auditorum spectant, his verbis; *Judæi & Proselyti*. Ubi Judæorum nomine eos intelligit, qui non tantum ex Judaicis parentibus nati, sed etiam eorum religioni semper addicti fuerant; per *proselytos* eorum, qui licet ex Judæis originem non traxissent, eorum tamen religionem amplexi, eorundemque sacris per circumcisionem initiati, & sic corpori Synagogæ Judaicæ inserti erant. Tandem vers. 11: ad auditorum ratione loci descriptionem redit Lucas, commemo-

morans *Cretas*, qui in peculiari maris mediterranei insula habitantes à reliquis veluti divulsi erant, & tandem *Arabes* finitimos Judææ meridiem versus populos, ut ita quodammodo in orbem hæc populorum recensio redeat. Quia verò recensione ista sermonem auditorum velut interruperat, per Epanalepsin quædam ex ℣. 8, verbis paululum immutatis repetit, inquiens: *audimus loquentes ipsos nostris linguis*, & tandem breviter indicat, quidnam Apostoli aliis linguis locuto fuerint, nimirum *magnalia Dei*, per quæ intelligendæ sunt laudes ac præconia, quibus Apostoli, tum nomina, tum proprietates, ac denique facta Dei celebrarunt.

Vers. 12. Lucas effectum suprà commemoratum repetit, sermonem inde ortum addendo, inquiens: *Obstupescebant verò omnes* ubi *verò* pro *inquam* poni videtur, quasi dicat, obstupescebant inquam omnes, *& dubitabant* vel *hæsitabant alius ad alium dicentes*, unde verò dubitatio ista orta fuerit statim indicat Lucas sermone eorum per Mimesin expresso: *Quidnam vult hoc esse.* Id est, quid hæc res portendit? quid hac de re sentiendum aut statuendum est? Atque hoc effectum in probioribus locum habuit.

Sequitur alterum, quod improbis fuit proprium, quod his verbis innuitur: *alii verò irridentes dixerunt: quia dulci vino pleni sunt*; ubi eorundem & gestus & verba exprimuntur. Gestus quidem, quòd rem tam divinam, tam sanctam, tam stupendam cachinnis exceperint, remque totam in risum & jocum converterint. Verba verò, quòd Apostolis ebrietatis notam inurerere haud dubitaverint, quasi dixissent, ipsos nescire, quid loquerentur, ipsos talia dulci vino lymphatos veluti mira quædam verba, quæ nec ipsi nec alii intelligerent effutire. Particula ὅτι, *μεμεθυσμένοι* hoc loco est, exprimendo irrisorum istorum sermoni serviens.

Adhuc prima pars capitis: sequitur secunda, orationem Petri continens: quæ partim apologetica est, diluens calumniam eorum, qui Apostolis ebrietatis crimen objecerant; partim didactica, in qua veram sententiam exponit, atque ulteriùs confirmat atque illustrat, fuse inter alia de majestate atque exaltatione Christi disserens, ut auditorum animos ad fidem ipsi habendam permoveret. Antequam verò orationem ipsam recenseat Lucas, primùm quasi aditum quendam ad eam describendam sibi parat vers. 14. his verbis: *Stans verò Petrus cum undecim, sustulit vocem suam, & allocutus est eos dicens.* Petrus reliquorum undecim nomine verba facit ad auditores, quia reliquis autoritate forsan & ætate præibat. *Sustulit* autem *vocem suam*, ut in tanta auditorum frequentia ab omnibus exaudiri posset. Postea Lucas orationem ipsam Petri subjungit: cujus scopus est, ostendere auditoribus, quid rei sit, quod tam variis linguis loquerentur Apostoli, illudque donum ab Jesu Nazaræno profectum esse, de cujus etiam majestate & exaltatione inprimis prolixè edisserit, eo nimirum fine, ut eos ad fidem in ipsum perduceret. Antequam verò rem ipsam aggrediatur Petrus, exordiolo quodam utitur, in quo attentionem auditorum sibi conciliat, inquiens: *Viri Judæi*, nimirum tum natione, tum religione, *& qui habitatis Hierosolymæ.* Hos nominatim compellat, quia & frequentiores aderant, & reliquis celebriores erant. Intelligit autem eos qui vel perpetuam Hierosolymæ rerum suarum sedem habebant, vel festi tempore. Quanquam illos potissimùm videtur intelligere Petrus, quasi dicat & nominatim vos Hierosolymitani. *Hoc vobis notum esto* id est, scitote, hoc vobis significo, manifestumque facio, *& auribus percipite*, id est, diligenter attendite, memorique mente recondite *verba mea*, quæ dicturus sum. Quibus verbis tacitè se eorum animis insinuat, indicat quæ se de rebus magni momenti atque ad insignem eorum utilitatem spectantibus verba facturum.

Tractatio ipsa duabus partibus constat. Prior, quæ brevibus absolvitur apologetica est, & versatur in diluendo ebrietatis crimine, quod ab irrisoribus quibusdam objectum erat Apostolis: posterior verò didactica, in qua ostendit Petrus, quidnam ea res, de qua dubitabant auditores, sibi vellet, quod variis linguis loquerentur Apostoli: unde stupendum istud donum in eos manarit: inprimis verò divinitatem Christi magnificè commendat, & de ipsius miraculis, morte, resurrectione atque exaltatione insignitè disserit, atque ostendit, ab eo donum istud Apostolis obtigisse. Quod ad priorem partem attinet, ea vers. 15. comprehenditur, ubi ita loquitur Petrus: *Non enim, quemadmodum vos arbitramini, hi ebrii sunt.* Ita objectum crimen diluit, ut, quia illud ipsum etiam attentioni auditorum obstare poterat, simul ostendat, non esse ullam causam, cur falsis quorundam auditorum obtrectationibus paterentur se ab audiendo ejus sermone abstrahi, cum ebrietatis crimen illis injuria objiciatur, quasi dicat. Ideo verò diligenter debetis attendere, quia non ebriorum sermones, qui contemni possent, audituri estis. Nisi quis particulam γὰρ redundare velit. Sic enim simplex duntaxat objecti criminis inficiatio istis verbis contineretur, nec ulla attentionis caussa redderetur. Omnibus verò in verbis illis, *ut vos arbitramini*, id tribuit, quod quibusdam competebat, usitata Synecdoche: quasi dicat, ut nonnulli vestrum arbitrantur. Ne verò temere objectum crimen negasse videretur Petrus, rationem negationis, affert à circumstantia temporis petitam: *Est enim hora tertia diei.* Hora ista tertia diei ferme nostræ nonæ matutinæ horologii, ut vocant dimidii, respondet. Solebant enim Judæi dies singulos artificiales (ut scholæloqui amant) sive longiores, sive breviores: in duodecim horas distribuere, ut constat ex Joh. 11. 10. Quanquam longitudinis dierum in Judæa, quippe Tropico cancri admodum vicina, non magna est ratione longitudinis, ut eruditis notum est, diversitas. Ratio autem Petri licet videatur hisce temporibus nostris, quo homines etiam ipso fermè diluculo inebriari haud rarò solent, parùm roboris habere: tum temporis tamen satis firma fuit, cùm homines ne interdiu quidem, sed noctu tantum inebriari solerent, ut constat ex 1 Thess. 5. 1. Et licèt fortassis quis tale quid ausus fuisset interdiu facere; ejus tamen, quia rarissimè, & non nisi à profligatissimis fiebat ratione habitam fuisse credibile non est: nec quicquam tale de Apostolis cogitari potuit, quippe qui alias viri graves essent, quorum gravitas non permisisset interdiu, inter tot hominum chiliades, & quidem non exiguo numero, si ebrii fuissent, comparere. Ut taceam, hodieque in nonnullis locis maximi probri loco duci, si quis ebrius præsertim media luce atque in conspectu hominum appareat.

Crimen ebrietatis hac ratione amolitus, postmodum docet Petrus quid sibi vellent ea, quæ sibi aliisque Apostolis contigissent. Continet autem hæc altera pars orationis Petri duo membra. In primo rem vaticinio Joëlis explicat atque illustrat; in altero verò speciatim Christi miraculis, morte, resuscitatione ex mortuis & exaltatione ad dextram Dei commemoratâ, eum ipsum donum Spiritus sancti in Apostolos effudisse magna animi præsentia asserit. Prius membrum à vers. 16 ad 22 usque extenditur, in quo primum verba Petri quibus vaticinium Joëlis ad rem præsentem portinere asserit considerandæ sunt; deinde vaticinium Joëlis ipsum. Verba Petri quæ ℣. 6. extant, hæc sunt: *Sed hoc est, quod dictum est per Prophetam Joël:* quibus in verbis falsæ, quæ ab auditoribus quibusdam improbis allata fuerat, caussæ veram opponit, complementum nimirum vaticinii Joëlis, seu præstationem eique quod Deus olim per Joëlem populo suo promiserat. Quasi dicat, hæc est vera ac legitima caussa, quod Deus id, quod olim per Joëlem promisit, nunc reipsa præstitit.

Vaticinium Joëlis ipsum ex cap. 2. 28. & seqq. prophetia ipsius desumptum vers. 17 & seqq. ponitur. Etiamsi verò dubium non sit, vaticinium hoc duplicem sensum habuisse, literalem alterum, qui ad tempora veteris fœderis spectavit, alterum mysticum: tamen quia sensus iste literalis admodum dilutus fuit, is ipse jam dudum fermè evanuit, solo mystico, qui longè augustior est, remanente. Notandum & illud,

non

non omnia hujus vaticini verba, sed ℣. 27. & 28 duntaxat propriè ad institutum Apostoli pertinere: qua ratione etiam alibi dicta veteris testamenti à sacris novi fœderis scriptoribus citari solent. vide inter alia Matth. 12. 18 & d. ubi versus tantum 19 ad propositum Matthæi facit: & infrà hoc ipso cap. ℣. 25, 26, 27, 28. ubi ℣. 27 Hebr. 1. 9. ubi posteriora tantùm istius versiculi verba ad rem probandam faciunt. Continetur autem verbis Joëlis primò duplex promissio, deinde etiam comminatio, quam medio inter promissiones loco collocavit Propheta, vel potiùs divinus Spiritus, quo actus Propheta isthæc scripsit. Prior promissio his verbis comprehenditur ℣. 17. *Et erit* id est, eveniet, fiet *in ultimis diebus*. In Hebræo est *postea*, post divina nimirum supplicia, quæ ante hæc verba prolixè recensuerat Propheta. Petrus igitur magis ad sensum quam ad verba respexisse videtur. Notatur autem his verbis tempus, quo vaticinium hoc complendum erat. *Dies* pro tempore, frequente Hebraismo, ponuntur. *Ultimum* autem *tempus* non simpliciter ultimum denotat, sed tempora posteriora, tempora novi fœderis, quæ etiam alibi ita appellantur. Hebr. 1. 1. Imò nec ad omnia novi fœderis tempora, sed ad initia ejus duntaxat, hæc promissio, si de visibili Spiritus sancti dono sermo sit, trahenda est. Illud enim tamdiu durare debebat, donec eo doctrina Christi satis esset confirmata. Postea cessavit, solo invisibili Spiritus dono adhuc permanente. Verba *(dicit Deus)* à Petro inserta sunt, ad autorem promissi significandum & fidem ab ejus dignitate ac majestate conciliandam. Sequitur promissum ipsum: *effundam de Spiritu meo*, &c. quibus verbis non tantum promissum ipsum, sed & subjecta, quibus illud præstandum sit, & denique effecta ipsius describuntur. Promissum ipsum his verbis exprimitur: *Effundam de Spiritu meo*. In vocabulo *effundam* Metaphora est ab aquis aliisve liquoribus desumta, quæ etiam infra ℣. 33. à Petro usurpatur, ad indicandum copiam & efficaciam hujus doni; fore nimirum, ut largiter atque opulenter fidelibus donum istud impertiatur, ad animos eorum à sordibus peccatorum abluendos, & vigore suo refocillandos alacresque ad omnia pietatis opera reddendos. Loco ejus quod hîc dicitur, *de Spiritu meo*, in Hebræo est, *Spiritum meum*. Sensus idem est, cum enim pars Spiritus effunditur, totum etiam effundi opus est, cum divinus hîc Spiritus similitudinem quandam habeat, cum totis, ut vocant, similaribus, seu homogeneis, quorum singulæ partes & naturam & nomen sui totius habent, velut aqua aliique liquores, cùm quibus hîc Spiritus sanctus tacitè confertur. Particula ἀπὸ pro ἐκ ponitur quemadmbdum & 1 Joh. 4. 13 in loco planè simili ad indicandum, Deum non totum suum Spiritum effusurum super omnem carnem, superque servos & ancillas suas, sed illius veluti partem aliquam. Est enim apud Deum immensa illius copia, quæ in ipso velut fonte residet, ab ipso autem quando & quatenus vult procedit ac manat, haud secus ac lumen à sole, aut calor ab igne in res ei admotas. Hinc etiam μερισμῶν seu partitionum ac distributionum Spiritus sancti fit mentio Hebr. 2. 4. In quos verò Spiritus sanctus sit effundendus his verbis significatur & quidem generatim: *super omnem carnem* id est super omnes homines, qui sæpissimè carnis nomine in Sacris Literis intelliguntur. Quanquam verò hoc apud Prophetam nominatim de Israëlitis prædictum fuerit; nihil tamen prohibet, quò minùs hæc promissio etiam ad eos extendatur, qui Israëlitico populo velut oleæ fuerunt inserti. Nec tamen hæc promissio ita latè extendenda est, ut omnibus promiscuè hominibus, qualescunque fuerint, datum iri intelligamus; sed potiùs ad eos restringenda, qui conditionem illam præstiterint, quæ tacitè sub hac promissione latet, nimirum si in Christum credant, ejus doctrinam amplectantur ac profiteantur, ac secundum eam vitam suam instituere parati sint. Unde infrà cap. 5. 32 Petrus ait, Deum dedisse Spiritum sanctum ipsi obtemperantibus. Quod ipsum etiam in sequentibus notandum est, ubi unà cum effectis Spiritus sancti etiam subjecta seu qui eum accepturi erant, ratione tum sexus tum ætatis, tum status ac conditionis speciatim distribuuntur. Hic verò pergit Propheta. *Et prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ*. Num. 12. 6 modi Prophetandi à Deo ipso recensentur. Sic enim ibi inquit: *Audite quæso, verba mea. Si fuerit prophetа Domini inter vos, per visum me ei manifestabo, aut per somnium loquar ei*. Omnes isti prophetandi modi tanquam effecta Spiritus sancti hîc commemorantur. Primus est prophetia: *Prophetabunt*, inquit per Joëlem Deus, *filii vestri, & filiæ vestræ*: ubi verbo prophetandi id indicatur, eos Spiritu correptum atque ita actum iri, ut extra se velut rapti divina mysteria eloquantur. Filiorum autem filiarumque nominatim mentio fit, ut indicetur, donum hoc utrique sexui commune fore, Deum fore in promisso suo exsolvendo ita munificum ac liberalem, ut etiam sequiorem sexum tam insigni spiritus sui dono non dedignaturus sit. Hoc etiam eventus ipse comprobavit. Et quidem inf. cap. 21. 9 testatur Lucas Philippo Euangelistæ quatuor filias virgines fuisse, quæ prophetarint. Primum ergo Spiritus sancti effectum est prophetia speciatim sic dicta, quatenus à visionibus ac somniis distinguitur, & sine illis etiam esse potest. Secundum sunt visiones, de quibus ita ait Propheta: *& adolescentes vestri visiones videbunt*. Per visiones intelliguntur repræsentationes mysteriorum divinorum per varias figuras ac simulacra, quæ offeruntur prophetis ecstasi quadam velut extra se raptis, & quidem vigilantibus: qualis fuit illa visio, quæ infrà cap. 10. vers. 10 seqq. Petro, & Apocalypsis penè tota, quæ Johanni facta fuit. Has autem visiones visuros adolescentes propheta prædicit, quemadmodum somnia somniaturos seniores, in verbis mox sequentibus, dum inquit, *& seniores vestri somnia somniabunt*, ut ostendat cui libet etiam ætati donum Spiritus sancti datum iri. Quod autem adolescentibus nominatim visiones, senioribus autem somnia attribuit divinus spiritus, id ad illustrationem tantùm spectat: cum dubium non sit etiam adolescentes non modo visiones vidisse, sed etiam somnia somniasse, quemadmodum etiam seniores vicissim. Voluit nempe spiritus divinus se cuivis ætati accommodare, & quia adolescentes alacriores esse solent, seniores autem quietem ac otia quærere, illis visiones, his somnia adscribere. Per somnia autem intelliguntur somnia divinitus immissa, rerum gravissimarum prænuncia, atque inprimis ad religionis negotium spectantia: qualia fuerunt somnia Jacobi Gen. 28. 12. XXXI. 10, Josephi Gen. 37. 5 & seqq. Salomonis 1 Reg. 3. 5. Danielis, Dan. 7. 1 seqq. Josephi mariti Mariæ matris Domini Matth. 1. 20. 2. 13. Magorum ibid. vers. 12. & aliorum. Hæc autem somnia ultimum sunt Spiritus sancti, quæ quidem hîc enumerantur, effectum: quibus etiam annumeranda sunt reliqua, quæ speciatim recensentur à Paulo 1 Cor. 12. 8. seqq.

Tandem Propheta etiam ad discrimen status ac conditionis descendens, præcedentia quodammodo repetit ac declarat his verbis ℣. 18. *Et quidem super servos meos, & super ancillas meas in diebus illis effundam de spiritu meo*. In Hebræo est: *& etiam super servos & super ancillas* &c. Qua ratione res exaggeratur: quasi dicat Deus: non tantùm super liberos atque ingenuos, verùm etiam super servos ac mancipia effundam spiritum meum. Particulas *meos* & *meas* Petrus declarationis caussâ addidit, & quidem ut significaret, non in omnes promiscuè; sed in eos qui se Deo addixerint ad servitium, donum hoc collatum iri: quemadmodum etiam infrà cap. 5. 32. expresse dicit, Deum dedisse Spiritum sanctum iis, qui obtemperaverint ipsi. Reliqua jam antè explicata sunt. Verbum *Prophetabunt* hîc latiùs sumi videtur, ut & Prophetiam speciatim sic dictam, & somnia ac visiones in se comprehendat.

Promissioni huic subjungit Deus apud prophetam comminationem gravissimam, qua iis, qui divinæ suæ volun-

voluntati per Christum revelatæ obtemperare noluerint, gravissima denunciat supplicia, quæ comminatio vers. 19 & 20. extat his verbis: *Et dabo prodigia in cœlo sursum, & signa super terram sursum* &c. Verba omnia sunt allegorica, quibus more Prophetico describuntur, atque exaggerantur gravissima illa, quæ Deus immissurus erat impiis, supplicia, indicaturque ea tanta fore, ut videantur miracula tum in cœlis tum in terris edi. Duplicis autem generis prodigia commemorantur, cœlestia & terrestria, quæ deinde per ὑστέρησιν Hebræis familiarem explicantur. Terrestria sunt illa, cùm dicit Deus, se daturum *sanguinem & ignem & vaporem fumi* hoc est, omnia cædibus atque incendiis completurum, regionesque impiorum bellis ac vastationibus puniturum.

Cœlestia recensentur vers. 20: *Sol vertetur in tenebras, & Luna in sanguinem.* His verbis allegoricè, more Prophetico, significat Deus, se gravissimas calamitates inducturum, adeò ut videantur omnia densissimis tenebris involuta. Simili modo calamitates ejusmodi describuntur. Esai. 13. 10. quem confer cum anteced. & seqq. 34. 4. Jerem. 15. 9. Amos 8. 9. Apoc. 6. vers. 12. Additur verò in sequentibus hujus versiculi verbis, quo tempore calamitates istæ sint immittendæ, nimirum *antequam veniet dies Domini magna & illustris.* Per *diem Domini* literali sensu intelligitur tempus illud, quo Deus Israëliticum populum suum ob peccata sua vel Joëlis tempore, vel paulò post, punivit; mystico verò dies ultimi judicii, qui etiam alibi à Petro 2 Epist. 3. 12 dicitur *dies Dei*, quia nimirum Deus potentiam suam exerturus, & peculiare quoddam atque insigne opus per Christum peracturus est. Dicitur autem dies iste *magnus & illustris* propter ea quæ tum temporis contingent valde magna atque illustria, ut sunt, resuscitatio ex mortuis, destructio cœli ac terræ per ignem, piorum immortalitate indutorum in beatas cœli sedes translatio, impiorum verò in ignem illum æternum paratum Diabolo atque angelis ejus conjectio. Unde alibi hic dies appellatur à Paulo Tit. 2. 13, *apparitio gloriæ magni Dei, & Servatoris nostri Jesu Christi.*

Postquam ita terruit impios Deus, vicissim solatur pios his verbis, vers. 21: *Et erit, omnis quicunque nomen Domini invocaverit, servabitur.* Quibus verbis promissio quædam generalis ad omnia novi fœderis tempora spectans continetur: cùm superior ad primordia Ecclesiæ Christianæ tantùm pertinuerit. Verba, *& erit*, ex Hebraismo redundant. Sic infrà Cap. 3. 23. Per *Dominum* hîc intelligitur Jehova, Deus ille unus ac summus. Quanquam Paulus ad Rom. 10. vers. 13 ad Christum id accommodat, quippe qui Deo subordinatus est, & per quem Deus invocatus salutem hominibus confert. *Invocandi* verbo Synecdochicè totus cultus Deo debitus, invocatione tamen, utpote quæ multum ad salutem consequendam valet, non excluſa, intelligitur. *Servandi* autem voce non modo ratio & immunitas à periculis, quæ comminatus fuerat divinus spiritus impiis, verùm etiam collatio sempiternæ salutis notatur: quemadmodum videre est ex loco Pauli ad Rom. paulò antea citato. Adhuc primum membrum sermonis Petri.

Sequitur alterum membrum secundæ partis sermonis Petri ỳs. 22 & d. in quo ostendit & evincit, à Domino Jesu à mortuis resuscitato & ad dextram Dei exaltato donum istud Spiritus sancti miraculosum in ipsos effusum fuisse: ut ita majestatem ac divinitatem ipsius commendando eos adducat ad fidem in ipsum collocandam. Primò autem in sequentibus verbis Christum commendat ab iis, quæ in ipso ante mortem divina apparuerunt. Deinde mortem commemorat. Denique ea, quæ mortem ipsius sunt consecuta, nimirum resurrectionem atque exaltationem ad dextram Dei, & exinde profectam Spiritus sancti effusionem recenset & demonstrat. Antequam verò ad rem ipsam accedat, sibi deduò attentionem auditorum conciliat, idque ideò, quia verba Prophetæ Joëlis illustraturus atque de Christo intelligenda esse ostensurus novam veluti telam orationis orditur, & quidem in re ejusmodi, quæ ad summam audientium utilitatem spectabat. Principio autem eos compellat, *Viri Israëlitæ*, usitato, ut videre est ex aliis locis, apud Israëlitas compellandi more. Vide supra vers. 14. Postea ipsos attentos reddere nititur Petrus dum inquit, *audite sermones hos*: quibus verbis ab ipsis verba sua non tantum auribus percipi, sed & intimis animi sensibus recondi ac probè expendi cupit.

Sed ad sermonem ipsum nos convertamus. *Jesum Nazarænum*, &c. Oratio hoc versiculo pendens sequenti demum absolvitur. In his autem Petri verbis, ut diximus, divinitatem Christi commendat ab iis, quæ in ipso ante mortem fuerunt conspicua. Cur Jesus appelletur *Nazaræus* satis notum est, quia nimirum à parentibus ibidem fuit educatus, ibidemque antequam munus suum ordiretur habitavit. Porro dum eum Petrus appellat *virum à Deo demonstratum potentiis & prodigiis & signis*, ipsius præstantiam ante mortem exprimit. Ubi simul ab initio statim antea & causam istius præstantiæ indicat, nimirum Deum ipsius patrem. Hic enim ut alibi testatur Petrus, eum unxit Spiritu sancto & virtute. Act. 10. 38. Dum verò dicit eum fuisse *demonstratum* à Deo, vel id vult, eum insigniter à Deo fuisse commendatum; vel à Deo evidenter comprobatum fuisse, verum esse id, quod Christus sæpe asserverat, se esse à Deo missum ad servandum mortalium genus. Addit autem; *in Vos*, id est inter vos. Indicat eos rei illius spectatores fuisse: id quod ad fidem dictis conciliandam pertinet. Subjungit postea modum, seu media quibus Christus à Deo fuerit demonstratus, dum ait: *potentiis* seu *virtutibus, & portentis, & signis.* Omnia hæc idem significant. Particula enim καὶ hîc non connectendi, sed explicandi tantùm, ut alibi sæpè, vim habet. Simili ferme modo hæc vocabula conjunguntur Hebr. 2. 4, ubi scribit divinus autor, Deum sermoni euangelico testimonium præbuisse & signis, & portentis, & variis potentiis, & Spiritus sancti distributionibus, secundum voluntatem suam. Est autem in vocabulo δυνάμεσι Metonymia causæ. Ponitur enim pro stupendis illis miraculis, quæ divina virtute à Christo fuerunt patrata: quo sensu eadem vox sæpiùs usurpatur in sacris literis. Vide inter alia Matth. 7. 22: 11. 20, 21, 23. 1. Cor. 12, 28, 29. Idem, ut dictum vox prodigiorum & signorum significat. Ea vero Christi miracula fuere tot, ut Johannes scripserit, cap. ult. ult. mundum non fuisse comprehensurum libros, si singulatim quælibet describerentur; & tanta, ut Christus ipse dixerit, Joh. 15. 24, neminem alium ea fecisse. Ut taceam, ea residente & perpetuò in ipso habitante virtute fuisse perpetrata. Unde apud Euangelistas legimus, Christum, Marc. 5. 30. Luc. 8. 46, cùm mulier quædam sanguinis laborans profluvio fimbriam vestimenti ejus tetigisset, Christum cognovisse, virtutem ex se ipso exivisse: cap. 6. 19, & alibi testatur Lucas, virtutem ex ipso egressam fuisse, & sanasse omnes. Accedit denique & illud ad magnitudinem miraculorum Christi ostendendam, quod pleraque solo jussu suo ediderit. Unde etiam in forma Dei fuisse Phil. 2. 6, à Paulo scribitur. Subjungit Petrus: *quæ Deus fecit per ipsum*, ut ostendat ea revera divina, quippe autore Deo patrata, fuisse. Idem de Christo asserit Petrus alibi, Actor. 10. 38: dum ait, eum transiisse benefacientem & sanantem omnes, qui oppressi erant à Diabolo: *quia Deus* inquit, *erat cum illo.* Hinc etiam Christus apud Johannem manifeste sua opera Patri cap. 14. 10 adscribit. Idem etiam agnovit Nicodemus, Joh. 3. 2. neminem posse opera ista facere, nisi Deus sit cum ipso. Tandem addit Petrus, *in medio vestri*: id est in conspectu vestro, idque comprobat proprio ipsorum testimonio: *quemadmodum & ipsi nostis*, quasi dicat cujus rei ipsi non auriti tantum, sed & oculati testes estis, quippe in quorum oculis sua Christus miracula ediderit.

Postquam Petrus Christum ab iis, quæ mortem ejus antegressa sunt ut dictum est commendavit, ad mor-

mortem ejus describendam pergit sequenti ℣. 23 idque non resuscitationis solum modo caussâ, quemadmodum alibi interdum fit, ut pote quæ sine morte non potuisset fieri, sed etiam & quidem multo magis exaggerandi sceleris in trucidando Christo commissi gratiâ, ut tanto facilius & fortius eorum animos feriret, & ad dolorem tanti facinoris permoveret: quòd nimirum virum tam insigniter inter ipsos à Deo stupendis operibus demonstratum, accedente hominum impiorum opera è medio sui sustulerint. Ante omnia verò occurrit Judæorum objectioni, qui oggerere potuissent, Deum non fuisse permissurum, ut Jesus ille Nazarenus, si tam insignis tamque à Deo ipso commendatus vir fuisset impiis mortalium manibus perimeretur, quin potius illud impediturum, hominumque illi male volentium manus ita constricturum, ne eas illi injicere, in eumque tam graviter, præsertim ad necem usque sævire possent. Sic vero huic objectioni occurrit: *Hunc definito consilio & voluntate Dei traditum cum accepissetis*: quibus verbis ostendit, id non temere sed Deo ita volente ac decernente factum fuisse, tantumque abesse, ut citra vel contra voluntatem ipsius factum fuerit. Particula *hunc* per Epanalepsin posita est, majoris perspicuitatis & emphaseos caussâ. Quasi dicat; Hunc, inquam, talem & tantum virum, &c. Vocula *consilii* pro decreto, ut alibi sæpe, ponitur, vide Psal. 30. ℣. 11. Esai. 46. 10. Luc. 7. 30. Infr. 4. 28. xx. 27. Eph. 1. 11. Hebr. 6. 17. Jerem. 23. 20. *Definitum* consilium idem est quod constitutum: quemadmodum etiam usurpatur in aliis N. T. locis, Luc. 22. 22. Inf. 10. 42. XI. 29. XVII. 26. 31. Rom. 1. 4, sive de constitutione quæ fit animo, sive quære ipsa, sermo sit. πρόγνωσις seu *præcognitio* hîc idem significat. Significat autem approbationem antea factam. Vidè Rom. 8. 29. XII. 2. 1 Pet. 1. 1, 20. ubi vel προγνώστης nomen, vel verbum, à quo descendit, προγινώσκειν reperitur. In hac autem sua præcognitione Deus non ad ipsa hominum malorum facta, quibus ad decretum suum exequendum abusus est, sed ad bonum quem inde pro sua sapientia elicuit, finem respexit. Quid alias in hujusmodi Dei decretis, quæ sine peccato hominum finem suum non sortiuntur, notandum sit suprà cap. 1. ℣. 16 indicavimus. Notandum præterea est, hoc Dei decretum non tantùm ad proximè sequens verbum ἐκδότον pertinere, sed etiam ad ea quæ sequuntur, quippe quæ non minùs, quam illud, à prophetis fuerunt prædicta. Vide Esai. 62. & Psal. 22. Vocula ἐκδότον *traditum* ad proditionem Judæ sigillam referend videtur, qua factum, ut Christus à Judæis velut acceptus, postea manibus impiorum ad excarnificandum eum traditus fuerit. Verba quæ sequuntur, *per manus improborum* etiamsi ad participium λαβόντες quod antecessit, referri possent, verisimilius est ad proximè sequentia referri. Per *improbos* autem illos intelliguntur tum præfectus Judææ, Pontius Pilatus, tum improbi illius milites, & quotquot suam in exagitando, vexando, cruciando necando Domino Iesu operam navarunt. Dicit autem Iudæos per improborum manus Christum *affixum* sc. cruci *sustulisse* id est interemisse, satis manifestè eosdem mortis Christi reos peragens: quandoquidem quod quis per alium fecit ipse putetur fecisse. Licet enim infrà Iudæos quadantenus excusare videtur Petrus, cap. 3. 17, dum illos id per ignorantiam fecisse ait: sciendum tamen est, ignorantiam illam non simplicem, sed affectatam fuisse, ut ibi pluribus ostendemus.

Descripta jam morte Christi, ad resuscitationem ejus ex mortuis transit Petrus, quæ primum est mortis Christi consequens. Quam ita describit, ut ejus primò caussam efficientem, deinde formam, tum necessitatem, ac denique veritatem ob oculos ponat. Caussam efficientem his verbis indicat dum inquit ℣. 24: *Quem Deus resuscitavit*. Deus autem ille est Pater Domini Jesu Christi, ut ex multis sacrarum literarum locis inter se collatis constat. Vide lib. de uno Deo Patre sect. 2. cap. 29. pag. 268 seqq. Forma partim verbo ἀνέστησεν resuscitavit quod sæpe simpliciter positum resuscitationem ex mortuis denotat inf. ℣. 32. & cap. 3. 26. XVII. 31. Ioh. 6. 39, 40, 44, partim sequentibus verbis, quæ velut explicatio quædam sunt verbi ἀνέστησεν exprimitur, *cùm solvisset dolores mortis*. Quæ loquendi formula desumta est ex Psal. 18. 5. ut quidem 70 habent. Nam in Hebræo vocabulum ab illis *dolorum* voce redditum est Cheblei: quod & *dolores*, & *funes* significat. Quanquam si verbum solvendi respicias funium vox magis huc quadrare videtur, quibus magis verbum illud competit quàm doloribus, quo fortassis etiam ipse Petrus in sermone suo usus fuit, licet Lucas vulgatæ 70 versionis lectionem secutus fuerit. *Dolores* autem *mortis* sic dicuntur vel (ut Pisc. existimat) per hypallagen Hebræam, pro morte doloris, id est mortem, ad quam quis per dolorem adactus est; vel potius per Metonymiam caussæ, sensu eodem. Soluti autem dicuntur dolores mortis, quia Christum à mortuis resuscitando vincula mortis ex dolore profectæ rupit Deus.

Necessitatem porrò resuscitationis Christi (quæ caussa impulsiva est, quæ Deum ad Christum ex mortuis resuscitandum inter alias permovit) his verbis indicat Petrus: eò *quod non erat possibile teneri ipsum ab ea*, sci. morte. Respicit ad decretum ea de re à Deo factum, & vaticinio Davidis de Christo comprehensum. Quod etiam statim confirmationis loco subjungit ex Psalmo 16. 8 seqq. Antequam vero testimonium ipsum Psalmi adducat, indicat se non sua, sed Davidis verba proferre, inquiens: vers. 25. *David enim dicit in ipsum* id est, de ipso, in ipsum oculos quasi intendens. Postea statim verba Psalmi refert: *Prospiciebam Dominum coram me semper*, &c. Priora hujus vaticinii verba ad principale Apostoli institutum quidem non spectant: verum quia cum reliquis cohærent, simul cum reliquis adducta fuerunt: cujusmodi exemplum etiam suprà vidimus vers. 17 & seqq. Duplex autem est horum verborum sensus, literalis ut vocant, & mysticus. Ille ad Davidem, hic ad Christum spectat, qui quidem non tantùm longè perfectior est, sed & verbis magis convenit. Verbum προωρώμην in Hebræo est *posui*. Dum verò inquit Psalmista: *Posui Dominum coram me jugiter*, duplex sensus esse potest. Alter de singulari Dei timore, qui tum in Davide Christi typo, tum in Christo ipso loquitur, quasi dicat. Ita Deum revereor, ut eum mihi semper quasi præsentem ob oculos ponam, & omnes meas actiones ad nutum voluntatis ejus componam. Et hic sensus videtur esse altero melior. Alter verba illa ad spem ac fiduciam in divina providentia collocatam refert, quasi dicat; Semper spem meam in Domino defigo, fretus divina ipsius providentia, ac paterna erga me cura. Pergit Psalmista: *quia à dextris meis est*: quibus verbis causa illius vel timoris vel spei in Deum pro diversitate utriusque sensus continetur. Si priorem sequaris sensus est quasi dicat quia mihi semper præstò est, & à latere quasi adstat, paratus ad opem mihi ferendam: si posteriorem sic intelligenda sunt hæc verba; quia hucusque expertus sum illum mihi semper adesse atque opem ferre. Additur caussa finalis *ne commovear* id est, ne nutet mea felicitas, aut penitus concidat, sed firma sit ac stabilis.

Vers. 26. *Propter hoc lætatum est cor meum, & exultavit lingua mea.* Hic novum quoddam ex jam dicta caussa emergens effectum commemorat David, gaudium videlicet ingens cordis ex consideratione divinæ benignitatis in ferenda ope ortum trahens, & celebrationem divini nominis, quæ ex corde tanquam fonte in linguam erumpit & foras quasi effunditur. Pro vocula *linguæ* in Hebr. est vox *gloriæ* quam non tantùm hoc in loco, sed & alibi, ut Psal. 30. 3. LVII. 9 pro lingua per Meton. effecti, quod lingua gloriari soleamus, usurpari notârunt eruditi. Additur aliud effectum idque ad institutum Petri propriè pertinens, his verbis: *amplius & caro mea habitabit sub* vel *in spe*. Carnis vox pro corpore ponitur, usitato Hebraismo.

Sensus

Sensus autem istorum verborum si ad Christum referantur, longè est augustior, quàm si ad Davidem. Ad Davidem enim relata hoc tantùm sibi volunt, eum hac spe ductum fuisse, fore ut à periculis ipsi ratione corporis impendentibus sit immunis: ad Christum verò si referamus id volunt, eum mortuum non mansurum in sepulchro, sed quamprimum vitæ à Deo restitutum iri. Id quod etiam ex verbis mox sequentibus, quæ vel confirmationis, vel illustrationis loco subjunguntur, satis apparet.

Vers. 27. *Quoniam non derelinques animam meam in inferni* sc. domum &c. Sensu primus, si ad Davidem referas hæc verba, hic est, non permissurum Deum, ut in periculo vitæ constitutus absorbeatur ab inferno, seu in statum mortuorum deveniat: secundus autem, qui Christum respicit; non relinques me ita in statu mortuorum, ut in eo detinear, ut diu in faucibus mortis atque inferni hæream. Verba εἰς ᾅδου elliptica sunt, & supplenda addendo vocabulum οἶκον domum, aut similes, ut etiam alii notarunt. Septuaginta interpp. habent εἰς ᾅδην, ut etiam nonnulla exemplaria hîc legunt. In Hebræo est *lischol inferno*: ut sensus sit, non permittes me inferno, ut me absorbeat sc. si de Davide, vel ut me detineat, si de Christo intelligas. Dici potest εἰς ᾅδου etiam idem significare quod Hebræum *inferno*, tertiò casu positum. Sic enim alibi quoque εἰς cum quarto casu constructum, (qui in loco nostro subaudiendus est) vim tertii habere. Vide Gal. 3. 14, ubi *in gentes* idem est quod *gentibus*, & 1 Petr. 1. 4. *in nos* idem quod *nobis*.

Addit Psaltes: *Neque dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Dare hîc ponitur pro permittere. Pro vocabulo *sancti* est in Hebræo *Chasid*, quod *beneficum* significat, & passivè etiam pro beneficiario usurpatur. Sic ὅσια inf. cap. 8. 34. pro beneficiis usurpantur in verbis à Paulo ex Esai. 55. 3 citatis, ubi in fontibus est *misericordiarum* vel *beneficentiarum* vocabulum. Idem tamen etiam pro Sancto ac pio usurpari notant lexicographi. Significat autem hic *sanctus* eum, qui Deo addictus est: quod quidem longè perfectiori sensu, ut aliunde constat, Christo, quàm Davidi competit. *Videre* porro idem hic est, quod sentire seu experiri. Sic *videre mortem* Psal. 89. 40. Luc. XI. 26. Joh. 8. 51. *Corruptionis* denique vocabulum de Davide usurpatum dilutiorem sensum habet, quam de Christo. Nam si verba hæc de Davide intelligas, hoc sibi volent, Deum non permissurum, ut ex periculis illis mortis aliquid ad ipsum redundet infortunii, quin potiùs Deum ab illis immunem præstiturum salvumque atque incolumen servaturum: si verò de Christo, id indicant, quod Paulus etiam infra cap. 13. 35, 36 innuit, Christi licet vita functi corpus putredine corruptum non iri.

Restant ultima verba Psalmi, à Petro citati, quæ continentur vers. 28. *Notas fecisti mihi vitas vitæ.* In verbo ἐγνώρισας *notas fecisti* est enallage temporis. Aoristus enim pro futuro ponitur, ut ex Hebræo videre est ubi est: *notam facies semitam.* His autem verbis David spem suam exprimit, fore ut in periculis vitæ constitutus inde emergat, ratione sibi à Deo ostensâ. Ad Christum verò relata verba manifestum sunt de ejus resurrectione vaticinium, indicant, ipsum ex mortuis excitatum iri, & in vitam rediturum esse. Additur: *Replebis me lætitia cum facie tua.* In fontibus ita legitur: *Satietas lætitiarum cum facie tua*, sensu eodem. Continetur verò his verbis effectum vel consequens ejus, quod in proximè præcedentibus dictum erat, nimirum ingens lætitia, quæ vel in Davide è periculis mortis liberato, vel in Christo à mortuis resuscitato exoritura erat. Imò, si de Christo sermo sit, videtur omnis ea gloria, quæ resuscitationem Christi consecuta est, his verbis comprehendi, quippe ex qua longè omnium maxima in ipsum redundavit, atque etiamnum redundat lætitia. Verba *cum facie tua* indicant talem eam fore lætitiam, qualis inde nascitur, cùm Deus clementi aliquem facie respicit, id est, singulari benevolentia prosequitur: quàm certè non exiguam esse lætitiam necesse est.

Testimonio hoc Psalmi in medium adducto, idem in sequentibus illustrat, & ostendit, ad rem, de quâ agat, probandam, revera pertinere. Occurrit autem simul tacitæ quorundam objectioni, existimantium, verba illa in Davide solo jam olim impleta esse, ac proinde ad Jesum illum Nazarenum nihil pertinere. Quia verò magna erat Davidis apud auditores auctoritas, facilè fieri poterat, ut ea, quæ dicturus erat Petrus, invidiam illi apud eos aliquam conciliarent. Insinuatione igitur utitur, & quasi cum venia ad id, quod dicturus est, accedit, ne videatur ad quandam Davidis contumeliam spectare. Sic verò inquit vers. 29. *Viri fratres licitum* [est vel sit] *dicere cum libertate loquendi ad vos de patriarcha David.* Dum eos *viros fratres* appellat, solita compellatione utitur, de qua supra cap. 1. 16 vidimus. Ad voculam ἐξὸν addenda, quæ deest, vox ἐστὶ vel ἔστω: quasi dicat quandoquidem viri cordati estis, licet vel liceat mihi liberè ad vos loqui de Patriarcha Davide. Davidem patriarcham vocat propterea, quod ille primus quasi lucem in suam familiam intulerit, eandemque constituerit, ut pote primus populi divini rex ab ipso Deo electus & constitutus, cum promissione perpetui in posteritate ipsius regni. His præmissis postea rem ipsa subjicit, inquiens: *quòd & mortuus est, & sepultus, & monumentum ejus est in nobis* id est inter nos, *usque ad diem hanc*: quibus verbis rem ita exprimit, ut longè plura auditoribus colligenda relinquat, nimirum eum non de seipso, sed de alio loqui: quippe cùm nihil constet eum à mortuis excitatum, quin potiùs cadaver ejus corruptionem expertum esse: id quod Paulus apertè asserit in concione sua Antiochiæ Pisidiæ habita, quæ extat Act. 13. vide vs. 36. Cum ergo verba istthæc Psalmi Davidi sensu pleno ac perfecto non competant (nam certo sed dilutiori sensu eidem competere quæ dicuntur negari non potest, nec Petrus, licet videatur, simpliciter inficiatur) exinde vult colligi, ea si in quem alium, certe in Christum quadrare. Quod quidem argumentum etiamsi non sit apodicticum, rem irrefragabiliter concludens, id tamen, quod arguit, valde reddit probabile.

Vers. 30. *Propheta ergo existens* &c. In his ac sequentibus verbis clariùs ostendit, ad quem verba ista Psalmi pertineant. Præmittit verò ab initio quædam, quæ rem faciunt verisimilem, ac primò quidem quòd David propheta fuerit, ac proinde mirum non sit eum de rebus longè posthac eventuris, & quidem maximi momenti, ac nominatim de Messia, valicinatum fuisse. Verùm quia cogitare quis poterat eum de alio aliquo, quàm de Christo verbis istis vaticinatum fuisse, addit: *& nosset, quòd juramento jurasset ipsi Deus, ex fructu lumbi ejus secundum carnem excitare Christum*, &c. quibus verbis indicat, eum sciviſse de Christo, ac proinde non esse mirandum, eum de ipso vaticinatum fuisse. Duo autem hîc notanda sunt: alterum unde, alterum quid de Christo noverit David. Unde noverit ex illis verbis constat, quod Petrus asserit *Deum jurejurando jurasse ipsi* &c. quibus indicat, notitiam illam ex singulari ipsius Dei promisso & quidem jurejurando confirmato profectam fuisse. Hujus promissi fit mentio 2 Sam. 7. 12. 1 Chron. 22. vers. 10. juramenti autem nominatim cum promisso Psal. 132. vers. 11. Licet diffitendum non sit verba illius promissi primo sensu ad Salomonem, Christi typum, referenda esse. Quid verò de eo juraverit his verbis continetur, dum ait, jurasse Deum *ex fructu lumbi ipsius secundum carnem excitare Christum*: quibus indicatur, pollicitum fuisse Deum Davidi, se ex Davidis posteris aliquando producturum Messiam, populi sui regem. Dum dicitur, Christum excitatum iri *ex fructu lumborum Davidis* indicatur, eum ex posteritate Davidis originem ducturum. In lumbis enim quasi sedes est genitalis illius seminis, ex quo nascitur soboles. Quanquam id de Christo non ita intelligendum est, quasi operâ viri alicujus interveniente naturali modo ex Davidis semine fuerit progenitus;

nitus; sed quia natus fuit ex istiusmodi fœmina, quæ in stirpem Davidicam velut inserta, cum eo, qui ex posteris Davidis oriundus erat in unum corpus coaluerat: quod alibi fusius explicatum est. Vide Comment. in Matth. cap. 1.

Secundum carnem, quod additur, non divinæ alicui, ut vulgò volunt, in Christo naturæ; sed ei, quod in Christo fuit secundum Spiritum, opponitur. Significat autem certum respectum in Christo, quatenus nimirum consideratur in ipso quicquid carnale seu naturale, adde & civile fuit, ut quòd homo humanisque infirmitatibus obnoxius fuit, inter homines conversatus humana ratione fuit, & quæ sunt similia, atque innuit ea à Davide ejusve posteris ortum traxisse. Nam cætera, ut quod filius Dei fuit, obumbratione spiritus sancti ex virgine conceptus & natus, à Patre sanctificatus & in mundum missus, Spiritu sancto & virtute unctus miracula edidit stupenda atque alia divina perfecit opera, id omne à Deo in ipsum fuit profectum. Sic ad Rom. 1. 4 dicitur Christus factus ex semine David secundum carnem, & definitus filius Dei in potentiâ secundùm spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum, & cap. 9. 5. Esse ex patribus, secundùm carnem, qui est Deus benedictus in secula. Simili quadam ratione Ismaël secundum carnem dicitur genitus, Isaac verò secundum Spiritum Gal. 4. 28. Alibi etiam fit mentio fratrum secundum carnem Rom. 9. 3 & Dominorum secundum carnem Eph. 6. 5. Col. 3. 22. Infinitivus ἀναστῆσαι *excitare* sine casu, more apud Græcos recepto, positus ad Deum referendus est, significatque, Christum à Deo productum iri. Annectitur denique à Petro suscitationis hujus seu productionis Christi finis, dum inquit: *collocare super ipsius* Davidis videlicet *throno*. Verbum καθίσαι quod aliàs etiam neutraliter (ut loquuntur Grammatici) ponitur, & sedere significat, hic transitivè usurpari videtur pro *collocare*, *ponere*. Sensus autem est, Christum ideo à Deo productum fuisse ex posteris Davidis, ut regium ejus thronum seu regnum occuparet, & populi divini rex esset. Quod quidem non ita intelligendum est, quasi Christus Davidi parenti suo in regno terreno successurus, & terreno more regnaturus fuerit; sed per analogiam ac similitudinem quandam. Ita nimirum, ut quemadmodum David populi divini imperium à Deo acceperit, ejusdemque rex fuerit, similiter & Christus potestate à Deo in populum ipsius accepta, eundem regis instar, verùm cœlesti ac divina ratione sit gubernaturus. Quam ob caussam Christus ipse dicit se habere clavem id est potestatem atque imperium David. Apoc. 3. 7.

His velut fundamenti loco substratis jam rem ipsam Petrus persequitur, ac manifestè ostendit, de quonam in verbis Psalmi locutus fuerit Propheta: ℣. 31. *Prævidens*, inquit, *locutus est de resuscitatione Christi*. Prævisionem intelligit factam in Spiritu, cujus impulsu agitatus hæc verba protulit, sive ipse ea, si non plenè, saltem ex parte intellexerit, sive non. Sufficit enim spiritum eò respexisse. *Per resuscitationem Christi* intelligit resuscitationem ejus ex mortuis, ut ex antecedentibus, scopo & consequentibus sermonis Petri satis apparet. Reliqua verba, *quod non derelicta sit anima ipsius in inferni* [domo], *neque caro ejus vidit corruptionem*, quæ ex Psalmo superiùs citato depromta, superiusque explicata sunt, ulteriori explanatione non indigent. Id obiter notari potest præterita hîc pro futuris posita esse, more apud Prophetas frequentissimo, ad veritatem rei tanto certiùs asserendam.

Vers. 32. id quod supra vers. 23. de resurrectione Christi asseruerat, & prolixè in sequentibus vaticinio Davidis confirmarat, repetit inquiens, *Hunc Jesum resuscitavit Deus*, idque mox suo aliorumque Apostolorum testimonio confirmat, dum ait: *cujus omnes nos sumus testes*. Particula *cujus* neque ad proximum nomen *Dei*, neque ad remotius, *Jesu*, sed ad rem, de qua testari Apostolos asserit, referenda est.

Vers. 33. Petrus ad rem, à qua in commemoranda Christi dignitate ac potentia ante mortem, morte ipsa, & resurrectione ipsius nonnihil, ut auditores tantò faciliùs ad fidem Christo adhibendam pertraheret, digressus fuerat, redit manifesteque asserit, à Jesu Nazareno donum istud miraculosum esse profectum. Qua quidem ratione iterum magnificè majestas Christi commendatur, ad percellendos auditorum animos. Quanquam jure dici potest, Petrum potiùs id egisse, ut Christum ejusq; majestatem commendaret, quàm ut ostenderet, Spir. S. ab ipso fuisse effusum, & hoc potiùs illius caussa in medium attulisse. Scopus enim ipsius in toto hoc sermone principalis hîc fuit, ostendere Jesum esse Christum, ac proinde ejus doctrinam recipiendam esse id quod ex conclusione illius, quæ ℣. 36 extat, evidenter apparet. Sic verò inquit: *Dextra igitur Dei exaltatus, & postquam promissum sancti spiritus accepit à Patre, effudit hoc, quod vos nunc videtis & auditis*. Iterum majestatem Christi commendat, antequam rem ipsam ab eo profectam exprimat. Majestas autem illa gloria & potestate continetur, quam Christus à mortuis resuscitatus à Patre fuit consecutus. Priora verba nonnulli sic vertunt, *ad dexteram igitur Dei exaltatus*. Verùm licèt sensus conveniat, verba tamen ejusmodi translationem non ferunt. *Dextra* igitur *Dei* hoc loco immensam illam Dei virtutem ac potentiam, qua in exaltando Christo usus est, significat, quam etiam mirificè commendat Paulus ad Eph. 1. 19 & d. dum illis optat, *ut sciant, quæ sit supereminens magnitudo virtutis Dei in nos, qui credimus secundùm operationem potentiæ virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cœlestibus, supra omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominatum, & omne nomen, quod nominatur non solùm in hoc seculo, verum etiam in futuro; & omnia subjecit ejus pedibus; eumque constituit caput super omnia ipsi Ecclesiæ, quæ est corpus ipsius; & plenitudo ejus, qui omnia in omnibus adimplet*. Quibus etiam verbis graphicè exaltatio ipsa Christi describitur. Et hæc Christi exaltatio est veluti Oceanus ex quo variorum donorum flumina in Ecclesiam Christi ejusq; membra profluunt. Inter quæ dona merito primum sibi locum vendicat S. S. cujus uberrimâ largiendi copiâ potestatem Christus exaltatione sua consecutus est: quod etiam Petrus statim velut partem quandam exaltationis Christi subjicit, inquiens: *& promissionem Spiritus S. accepit à Patre*. Ubi *promissionis* vocabulum Metonymicè pro promisso ponitur, quod supra etiam Cap. 1. 4 notavimus. Genitivus *Spiritus S.* speciem denotat, quasi dicat promissum, quod est Spiritus S. Promissum verò istud ita accepit Christus, ut ipse eundem effundendi potestatem acceperit: quod etiam verba mox sequentia confirmant: *effudit id, quod nunc vos videtis & auditis*; quibus effectum exaltationis Christi, & res ipsa, quam auditoribus indicare voluit, continetur. In vocabulo *effundendi* metaphora est, ab aquis ducta, quemadmodum supra notavimus. Quid autem effuderit auditoribus ex effectis, quæ videbant in Apostolis, & audiebant ex eorum ore confiderandum relinquit: ex quibus facilè erat perspicere, ea non aliunde, quam ex divina quadam virtute atque efficacia proficisci posse.

Confirmat Petrus quod dixit in sequentibus. Sic autem vers. 34 ait: *Non enim David ascendit in cœlum*. Ascensionis in cœlum ante hac expresse non meminit. Latet autem illa nihilominus in voce exaltationis, ad quam veluti gradus quidam fuit. Hic autem verba ascendit in cœlum per Synecdochen quandam Metonymicam ita latè sumenda sunt, ut totam Christi exaltationem in se comprehendant, quod ex oppositione, quæ est in sequentibus verbis, manifestum est. Ostendit ergo Petrus, Davidi ejusmodi gloriam non contigisse, sed Christo, de quo vaticinatus fuerit, idque in sequentibus verbis dum ait: *Dicit vero ipse*. Ἔιπε pro λέγει ponitur quasi dicat sed ipse de alio, nempe de Messia ait: Postea statim verba Davidis ex Psalmo cx. desumta subjungit Petrus: *Dixit Dominus Domino meo*, ubi per *Dominum* primo loco positum Jehova, Deus ipse sum-

ſummus, Chriſti pater, intelligitur; per *Dominum* verò *ſuum* intelligit David Chriſtum, quem in Spiritu, ut Chriſtus ipſe Matth. 22. 43 teſtatur, Dominum ſuum appellavit, vocabulo *Adon* ab altero *Jehova* diverſo, ut eundem ab ipſo Jehova diſtingueret. Dominum autem ſuum appellat, quia id prævidit in Spiritu, eum tantum fore Dominum, cujus imperium etiam in mortuos extendatur (quemadmodum etiam Paulus Rom. 14. 9 teſtatur, Chriſtum ideo mortuum eſſe & reſurrexiſſe, & revixiſſe, ut vivis & mortuis dominaretur:) vel ſaltem, cui etiam ipſe, ſi viveret, parere ejuſque tanquam Domini ſui juſſa ſequi teneretur. Verbum *dixit* per Enallagen pro futuro *dicet* vel potius faciet ponitur. Hoc enim Dei dicere, ut & aliàs ſæpe, facere eſt: quaſi dicat David, effecturus eſt aliquando Deus, ut Meſſias Dominus meus ſedeat à dextris ipſius. Pergit cum Davide Petrus ℣. 34. *Sede à dextris meis.* Phraſis hæc Metaphorica eſt, à terrenorum regum conſuetudine ducta, qui quos primam maximamque poſt ſe autoritatem habere volunt, ad dextram ſuam collocare ſolent. Significat autem idem, quod ſummum poſt Deum dignitatis ac poteſtatis locum tenere, ſeu, ut Paulus uno verbo explicat, regnare 1 Cor. 15. 28, ubi de Chriſto inquit: *Oportet ipſum regnare, donec ponat omnes inimicos ſub pedes ſuos.* Vide etiam Matth. 26. 64. Luc. 22. 69. Eph. 1. 20. Hebr. 1. 3, 13. VIII. 1. Addit Pſaltes: *Donec poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.* Quibus verbis terminus regni Chriſti, ſeu quam diu ſit regnaturus, deſcribitur: quemadmodum ex verbis Pauli paulò antè adductis patet, *Traditurus* nimirum aliquando eſt Chriſtus *regnum Deo & Patri, cum aboleverit omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem,* ut dicto cap. 15 ad 1 Corinth. ℣. 24 teſtatur Apoſtolus. Ubi per principatus & poteſtatem & virtutes intelliguntur omnes, quicunque regnanti Chriſto adverſantur, potiſſimum verò Satanas cum toto ſuo exercitu, & quotquot Satanæ imperium ſequuntur, ut ſunt plerumque potentes hujus mundi, imò omnes impii. *Ultimus* autem Chriſti *hoſtis abolebitur mors*, ut teſtatur ibidem ℣. 26 Apoſtolus, quod fiet, cum Chriſtus in illuſtri ſuo adventu fideles ſuos ex faucibus mortis ereptos ſempiterna immortalitate donabit. Phraſin *ponere inimicos ſcabellum pedum*, ab eorum more, qui hoſtes ſuos acie victos ſub jugum miſerunt, vel potius ſupplicio affecerunt, ductam eſſe ſatis ex hiſtoria Joſuæ conſtat, in qua legimus, Joſuam cap. 10. 24. præcepiſſe omnibus ducibus belli, ut ponerent pedes ſuos ſuper colla quinque regum Cananæorum in ſpelunca quadam captorum, & ſupplicio afficiendorum. Indicatur ergo his verbis tam diu regnaturum, donec omnes inimicos ſuos ſibi ſubjiciat, ac ultimo tandem omnes ignis æterni ſupplicio afficiat. Etiamſi vero verba Pſalmi ita ſunt comparata, ut Deo non Chriſto hæc inimicorum ejus ſubjugatio ac pœna tribuatur: intelligendum tamen eſt, Deum iſtud omne per Chriſtum efficere ac porrò effecturum, tanquam eum, cui Joh. 5. omne judicium dedit, ac proinde Deo jure merito, velut principali cauſſæ, omnia tribui.

Concludit tandem ſermonem ſuum Petrus verſ. 36. his verbis: *Certò igitur nôrit omnis domus Iſraël &c.* ubi velut in ſummam colligit ea, quæ antea fuſiùs de majeſtate Chriſti dixerat. Primò autem rem aſſeverat, inquiens: *Certò igitur ſciat omnis domus Iſraël*, quibus verbis auditoribus perſuadere nititur, rem ita ac non aliter ſe habere. *Domus Iſraël* pro familia Iſraëlitica ponitur, ut *Iſraël* ſit Genitivus ſpeciei, niſi mavis ipſum Jacobum intelligere populi Iſraëlitici autorem. Deinde rem ipſam ediſſerit his verbis: *quòd Dominum & Chriſtum ipſum Deus fecerit, hunc Jeſum, quem vos crucifixiſtis. Dominus* & *Chriſtus* revera hic idem ſunt; licet prius poſteriori latiorem habeat ſignificationem. Intelligitur autem Dominus cœleſtis, & rex populi divini ſingularis: Dominus nimirum per quem omnia, & nos per ipſum: rex cui tradita eſt omnis poteſtas in cœlo & in terra, qui eſt arbiter vitæ ac necis noſtræ, & quidem ſempiternæ. Hunc autem *Deum feciſſe Dominum ac Chriſtum* aſſerit Petrus, id eſt, conſtituiſſe, poteſtate omni in cœlo atque in terra illi tradita. Nam quod alii volunt, verbo *fecit* declarationem duntaxat ſignificari, id veritati conſentaneum non eſt, ut alibi pluribus oſtendimus. Vide lib. 1. de uno Deo Patre ſect. 2. cap. 18. pag. 204 ſeqq. Hoc loco autem non eſt omittendum, Ambroſium & Hilarium lib. 1. de fide c. 7. in his ipſis Petri verbis pro voce Domini legere Dei nomen, quaſi Petrus dixerit: *Et Deum eum, & Chriſtum fecit Deus hunc Jeſum*, &c. Id quod etiam, ſi lectionem hanc repudiare velis, nihilominus ex illis verbis colligi firmiter poteſt. Vide lib. 1. de Uno Deo Patre d. cap. pag. 214. ſeq. Ultima verba, *hunc Jeſum, quem vos crucifixiſti*, propheterea addidit Petrus, ut illis denuò peccatum ipſorum ante oculos poneret, ac gravitate ejus oſtenſa, ſerium in animis ipſorum dolorem ac reſipiſcentiam excitaret.

Adhuc ſermo Petri, ſequitur ejuſdem effectum ac conſequens, quod Lucas his verbis deſcribit ℣. 37. *Poſtquam verò audiiſſent compuncti ſunt corde.* Oſtenditur, ſermonem Petri auditorum animos non prætervolaſſe, aut in extremis tantùm eorum auribus hæſiſſe, ſed altiùs in animum ipſorum penetraſſe, ſtimuloſque iis ejuſmodi infixiſſe, ut ſerio dolore perculſi, atque ad agnitionem facinoris ſui adacti, de eluendo iſto crimine & vita in melius mutanda ſeriò cogitarent. Id quod etiam ſermo eorum, ex hac animi perculſione natus docet, quem his verbis ſubjungit Lucas: *Dixerunt verò ad Petrum & reliquos Apoſtolos: quid faciemus*, vel, ut alii legunt, *faciamus, viri fratres.* Petri primo & nominatim fit mentio, quia is reliquorum omnium veluti nomine auditores affatus fuerat. Dum verò interrogant, *quid faciemus?* modum ac medium ſibi oſtendi petunt, qua ratione remiſſionem tanti ſceleris, in crucifigendo Chriſto, Domino ac rege ſuo, commiſſi poſſint conſequi.

Verſ. 38 & 39. Subjicitur reſponſio Petri, in qua docet auditores, qua ratione non modò remiſſionem peccatorum, ſed etiam donum Spiritus ſancti poſſint conſequi. Sic autem verba Lucæ habent: Petrus verò dixit ad illos, *Reſipiſcite, & baptizetur unuſquiſque veſtrum in nomine Jeſu Chriſti, in remiſſionem peccatorum*, &c. Duo his verbis docet Petrus: alterum eſt, quid faciendum ſit auditoribus; alterum quem inde fructum ſint habituri. Duo autem illis facienda proponit, quorum prius indicatur verbo *reſipiſcite*, quo id ab auditoribus exigit, ut in poſterum non modò mentem, ſed & totam vitam ſuam mutent in melius, ac ſecundum normam divinorum præceptorum componant. Hæc enim eſt uſitata verbi μετανοεῖν in ſacris literis ſignificatio: licet interdum pro animi tantùm in melius mutatione uſurpetur, & ab emendatione vitæ, tanquam fructu ſuo, diſtinguatur. Vide Matth. 3. 8. Act. 26. 20. Poſterius quod ab Auditoribus faciendum proponit Petrus eſt, *ut baptizetur unuſquiſque eorum in nomine Jeſu Chriſti*, quibus ab illis exigit, ut ablutione ſeu immerſione in aquam publicè profiterentur ac teſtarentur, ſe Chriſtum pro ſuo Domino ac magiſtro habere, ejuſque imperata facturos eſſe. Hic enim finis erat baptiſmi aquæ, ἐπὶ τῷ ὀνόματι hic idem eſt, quod εἰς τὸ ὄνομα, inf. cap. 8. 16. 1 Cor. 1. 13, 15. Fructus, quem conſilium ipſum ſequentes ſint conſecuturi, à Petro in ſequentibus indicatur dum addit: *in remiſſionem peccatorum.* Primus hic eſt fructus reſipiſcentiæ ac baptiſmo communis. De reſipiſcentia quidem res ex aliis tum veteris, tum novi fœderis locis manifeſta eſt. Vide inter alia inf. cap. 3. 19 & 5. 31. cui geminus eſt locus Luc. 24. 47. & inf. cap. 26. 18. Ad baptiſmum verò quod attinet, ſciendum eſt, eidem remiſſionem peccatorum tribui, non quidem vi ipſius ritus externi, ſed profeſſionis nominis Chriſti, quæ cum hoc ritu ſi rectè peragatur, individuo nexu, eſt copulata. Remiſſionis autem peccatorum nomine liberatio tum à reatu, tum à pœna peccatorum intelligitur: cujus jus quoddam obtinent omnes, quicunque

in Christum credunt, ac nomen illius profiteantur, eodemque etiam jure reipsa perfruuntur, si fidem suam omnis generis pietate contestati fuerint. Sed & alium fructum auditoribus suis offert Petrus, si monitis suis obtemperarint: *& accipietis donum Sancti Spiritus*: quod etiam sequenti versiculo confirmat. Per *donum sancti Spiritus* ipsum Spiritum sanctum, qui tum temporis opulenter in Apostolos effusus, ac porrò in alios fideles effundendus erat, intelligit. Ut Genitivus *Spiritus S.* sit Genitivus speciei quasi dicat donum quod est Spiritus S. Sic inf. cap. 10. 45. conf. x1, 15, 17, 17. Solebat enim tum temporis donum istud fidelibus quam primum Christum per baptismum aquæ profiterentur, conferri, licet non semper. Legimus enim interdum haud paulò post, interdum etiam ante baptismum Spiritum S. in credentes fuisse effusum. Illius exemplum est infrà Cap. 8. 15 seq. hujus verò Cap. 10. 44. Non enim ita alligatum fuit hoc donum baptismo, ut sine illo conferri haudquaquam posset.

Confirmat id, quod pollicitus fuerat auditoribus Petrus vers. seq. 39 dum ait: *Vobis enim* [*facta*] *est promissio, & liberis vestris &c.* Per promissionem verò illam intelligenda est promissio Spiritus sancti, cujus proximè mentionem fecerat. Videtur enim Petrus omnino digitum intendere ad verba Joëlis suprà ab ipso adducta ỳs. 17 seqq. Ostendit autem, non esse cur auditores dubitent, se fructum, quem illis, si resipiscerent, & Christi doctrinam amplecterentur ac profiterentur, pollicitus erat, consecuturos: cum illis singulari jure, ex pacto nimirum, & promissione ipsis facta debeatur. Simul autem significat Petrus non ad ipsos tantum, sed etiam ad ipsorum posteros promissionem illam pertinere; imò nec ad illos tantum, verùm etiam ad gentes. Addit enim, *& omnibus qui longè sunt, quoscunque advocaverit Dominus Deus noster.* Per eos enim, *qui longè sunt*, gentes intelligi, ex c. 2. epist. ad Eph. ỳs. 14 & 15 patet. Quanquam enim Petrus, cùm hæc loqueretur, id non intellexisse videtur, quippe cui de vocatione gentium adhuc non constabat, ut ex Cap. 10. Act. manifestum est: dubium tamen non est, Spiritum S. linguam Petri gubernantem eo respexisse. Dicit autem Petrus eos *à Deo advocatum iri*, significans Gentibus haud secus ac Judæis Euangelii doctrinam revelatum, easque hac ratione ad communionem beneficiorum, in ea promissorum invitatum iri. Simul vero innuit hoc beneficium, non ex aliquo gentium merito sed ex singulari quadam Dei eos vocaturi gratia profecturum esse.

Vers. 40. Lucas, antequam effectum istorum, quæ nunc explicata sunt, verborum Petri subjungit, aliquid interserit, ad sermonem Petri pertinens. Sic verò scribit: *Aliis etiam sermonibus pluribus obtestabatur & hortabatur.* Ostendit Lucas, Petrum non istis tantum, quæ recensuerit, sed & longè pluribus verbis usum in sermone suo ad populum habito. Dum verò dicit, eum obtestatum fuisse, auditores videlicet, hoc vult Petrum auditores gravissime, Deum velut in testimonium vocando, adhortatum fuisse. Quæ verò adhortationis illius summa fuerit, statim addit Lucas, scribens Petrum dixisse: *Servamini à natione prava hac:* quibus verbis eos hortatur, ut se segregent ac discedant à reliqua Judæorum in Christum credere nolentium, oblatamque divinam gratiam contumaciter repudiantium turba, ne eodem cum ipsis exitio involvantur, sed potiùs ab eodem liberati, in perpetuum serventur. Verbum *servandi* duorum verborum vim habet. Hoc enim indicare voluit Petrus, auditores ab infidelibus reliquis se segregando seipsos servare debere. Per *nationem pravam* non tantùm vulgus Judæorum, doctrinam Christi recipere nolentium, sed etiam, & quidem maximè, primores populi, Pharisæi ac scribæ intelliguntur. Alibi etiam infideles hoc epitheto insigniuntur Phil. 2. 15.

Sequenti vers. 41. pergit Lucas describere sermonis à Petro habiti effecta, his verbis: *Qui ergo libenter receperunt sermonem ipsius &c.* Primùm eos describit, in quibus effecta, quæ subjuncturus est, locum habuerint: quòd nimirum libenter, seu alacriter ac cum gaudio quodam non tantùm verbis Petri fidem adhibuerint, sed etiam animum eò induxerint, vitam in posterum ad doctrinæ Christi præscriptum instituere. Deinde effecta ipsa recenset: quorum primum continetur verbo *baptizati sunt*, quo indicatur eos ritu baptismi susceptò publicè testatos ac professos fuisse, se Christum pro Domino ac magistro suo agnoscere, ad ejusque nutum ac præscriptum posthac velle vivere. Alterum effectum, quod ex priori illo veluti nascitur continetur his verbis: *& appositæ* vel *additæ sunt die illo animæ quasi* vel *circiter ter mille.* His verbis indicatur eos, qui sermonem Petri receperint, idque publicè per baptismum testati fuerint corpori Ecclesiæ insertos fuisse. *Animæ* idem sunt quod homines, quos aliàs appellare solemus capita, per Synecdochen membri. Innuitur vero simul & circumstantia temporis, & adjunctum numeri.

Vers. 42. *Erant verò perseverantes &c.* Tertia pars capitis, in qua describitur, quænam fuerit ratio vivendi sive studia & occupationes fidelium in primitiva Ecclesia. Primo autem Lucas ea studia atque occupationes breviter recensèt; Deinde eadem paulò fusiùs explicat. Prius facit hoc versiculo ubi diversa studia enarrans, primò inquit: *Erant* verò *perseverantes*, id est, perseverabant (est enim in phrasi Lucæ Græcismus, & ex parte Hebraismus) *in doctrina Apostolorum.* Indicatur his verbis, eos, quia doctrinam Christi nondum planè ac plenè perceperant, ejusdem addiscendæ caussa Apostolis adhæsisse, sedulamque dedisse operam, ut indies majores in ea facerent progressus, eandemaque quantum satis esset addiscerent. Qua in re singulare eos studium adhibuisse, verbum προσκαρτερεῖν significat. Addit Lucas: *& in communione* per quam ea intelligitur bonorum omnium communio, quam postea pluribus vers. 44 & seqq. persequitur. Huic tertiò loco subjicitur & *in fractione panis* per quam non vulgaris illa, cujus ỳs. 46 fit mentio, sed sacra, quæ fit celebratione ritus Eucharistici, intelligenda est, cum omninò de rebus sacris hîc agatur, nec verisimile sit Lucam in eorum numero vulgare aliquid collocare voluisse. Est autem in phrasi hac Synecdoche membri. Pars enim ritus Eucharistici ponitur pro integro: quemadmodum etiam fit Act. 20. 7. Ritus autem iste fractionis panis, repræsentat fractionem corporis Christi, hoc est, dolores acerbissimos ac mortem ipsam truculentissimam, qua corpus Christi attritum & veluti comminutum fuit. Unde etiam apparet, hunc ritum non esse adiaphorum, sed omnino adhibendum exemplo ipsius Christi, & Apostolorum. Vide Matth. 26. 26. 1. Cor. 10. 16. x1. 24. Quartò Lucas addit, *in precibus*, per quas publicas preces intelligit; sub quibus etiam, ut alibi quoque fit, gratiarum actio, vid. Luc. 18. 10, 11. Act. 3, 1, 16, 13. Phil. 1. 3, 4: per Synecdochen quandam comprehenditur.

Vers. 43. Lucas duo effecta commemorat: alterum generale, quod generatim ad omnes pertinet; alterum speciale, ad Apostolos solos spectans, quod quidem caussa fuit illius prioris. Illud his verbis exprimit Lucas: *Factus est*, vel *fuit verò omni animæ timor.* Ubi per *omnem animam* omnes generatim homines, & quidem inprimis Hierosolymitanos, qui erant extra numerum fidelium, intelligit. Dum verò ait illis *factum esse vel fuisse timorem* hoc indicat quòd reveriti ac quodammodo venerati fuerint Christianos, ob singularem, quem in illis cernebant pietatis & charitatis fervorem, ac stupenda, quæ inter illos fiebant, opera, adeò ut nonnulli etiam cœperint eos magnificere, in eamque mentem venire, religionem ipsorum sacrosanctam atque à Deo ipso profectam fuisse. Hinc etiam factum, ut non auderent quicquam adversus eos moliri. Simile quid etiam infrà cap. 4. 33. & 5. 13 legitur. Alterum idque speciale effectum Apostolorum sequentibus verbis continetur; *& multa prodigia & signa per Apostolos fiebant.* Per prodigia & signa, Apostolorum miracula, quæ potissimùm ac quàm creberrimè in sanandis ægrotis eluxerunt, intelligun-

guntur. Hic autem non obscurè causſa timoris illius in populo, cujus antè mentio facta est à Luca, indicatur, adeò ut particula γὰρ & pro *nam* posita esse videatur. Omnino enim certum est, homines quam plurimos, cum viderent Apostolos non modo variis linguis magnalia Dei proferre, verùm etiam stupenda admodum miracula edere, timore ejusmodi, quem jam descripsimus, correptos fuisse.

In sequentibus pergit Lucas fidelium primævæ Ecclesia studia describere, dum ita inquit ℣. 44. *Omnes verò credentes erant in id ipsum* id est *unà*. Credibile est, in his verbis sermonem de publicis conventibus fieri, qui divini cultus peragendi gratia habebantur, iique tum privati, domatim hinc inde habiti, tum inprimis publici. Solebant enim singulis diebus unanimiter in templo confluere, ut ipse Lucas infrà vers. 46. scribit, & quidem in portico Salomonis, cujus fit mentio infra cap. 5. 12. Aliud studii genus additur in sequentibus hujus versiculi verbis, quod etiam sequenti versiculo illustratur. Sic vero scribit Lucas: *& habebant omnia communia.* Omnia nimirum, quæ salva honestate, & rei ipsius natura ferente ad vitam tuendam communia esse possent, bona nimirum & facultates, ædes, supellectilem, victum, amictum & similia: adeò, ut non tantum usum ejusmodi rerum, sed etiam res ipsas aliis indulgerent. Ejusdem communionis etiam inf. cap. 4. 32 fit mentio, ubi ita Lucæ verba habent: *Nec quisquam aliquid [eorum] quæ possidebat, dicebat proprium esse: sed erant omnia illis communia.* Illustraturus vero Lucas, quæ hoc loco de communione fidelium dixerat, addit ℣. 45: *Et possessiones & substantias vendebant, & distribuebant illa omnibus* &c. Quibus verbis significatur fideles, non tantùm bona sua, ut vocant, mobilia, verùm etiam immobilia vendidisse, ut ita illis suppeteret quod fidelibus liberalissimè largirentur ac distribuerent, *prout cuique opus erat*, ut Lucas ait, quibus verbis significat eos non id, utrum quis domesticus, an extraneus, civis an peregrinus, cognatus an nullo cognationis vinculo junctus esset, aut alia, sed solam cujusque indigentiam spectasse, adhibita tamen consideratione circumstantiarum personæ & conditionis cujusque. Describitur itaque hoc versiculo cùm medium ad istam communionem necessarium, tum modus ejusdem. Istud prioribus verbis, dum bona ac substantias suas vendidisse, hoc dum distribuisse illa omnibus, prout cuique opus erat, dicuntur fideles. Laudabile autem fuit quidem hoc ipsorum institutum, non tamen necessarium, aut ex Apostolorum jussu aliquo, sed potius ex abundantia quadam charitatis erga inopes fratres profectum. Hoc quidem necessarium erat, ut fratrum inopiæ succurrerent, sed ut id tam largiter atque effuse facerent, necessarium non erat. Constat id partim ex manifesta ratione, partim ex ipsis scripturis. Ex ratione manifesta, quia ejusmodi communio diuturna ac constans esse non potest, exhausto tandem liberalitatis fonte, præsertim si soli religioni vacent homines, quod fideles illos primos fecisse apertis indiciis constat. Unde etiam credibile est hinc factum fuisse, ut tandem in angustias redacti, tempore caritatis annonæ aliorum fidelium liberalitate sublevandi fuerint. Ex scripturis verò manifestum est, arbitrio fidelium relictum fuisse, vellentne res suas in ejusmodi usum vendere nec ne. Id quod ex verbis Petri ad Ananiam constat: inf. cap. 5. 4. ubi ait: *Nonne manens*, prædium sc. *tibi manebat?* quasi dicat, nonne illud, antequam venderes planè tuum erat, inque arbitrio tuo positum erat utrum retinere velles an vendere? *& venditum in tua potestate erat.* Quasi dicat etiam cum vendidisses, pretium in tua potestate erat, licebatque illud ad nos vel deferre vel non deferre. Ut taceam usum aliorum veterum Christianorum, & aperta documenta, ejusmodi communionem in aliis extra Hierosolymitanam Ecclesiis non viguisse. Ejusmodi autem communio, qualis à Luca hîc describitur laxior jure meritò appellari potest. Sed est alia strictior, quam omnino semper inter Christianos vigere necesse est, quæ in eo cerni debet, ut omnes, præsertim verò ditiores aliorum inopiæ succurrant, & ex præscripto Christi etiam bona sua vendant & dent eleemosynas. Luc. 12. ℣. 33. Ex quibus verbis manifestè apparet, teneri Christianos etiam cum jactura bonorum suorum aliis benefacere: id quod fit peregrinos atque exules in domum suam recipiendo, esurientes cibando ac potando, nudos vestiendo, aliisque charitatis officiis. Quòd autem Communistæ, quos vulgò vocant, hæc, quæ à Luca scripta sunt, ad suum institutum trahunt, id nullo solido fundamento nititur. Præterquam enim quòd ex re libera rem omnino necessariam faciunt, neminemque in suam societatem recipiunt, qui bona sua in commune non conferat, id neutiquam probari potest, quòd multiplex est in ipsorum communione confusio: ut quòd non ita, quemadmodum decebat pudori ac honestati in cubiculis præsertim consulitur; naturali parentum erga liberos affectui, dum ab eorum consortio avulsi separatim educantur, vis quodammodo infertur; omnibus promiscuè, nulla habita ratione vel valetudinis, vel temperaturæ corporis, iidem cibi idemque potus apponitur; ac denique ut alia taceam, omnes itidem promiscuè laboribus manuum mancipentur, nulla eorum quæ ad liberalia artium ac pietatis studia adhiberi possent, ingeniorum ratione habita.

Initiò ℣. 46. Lucas quodammodo explicat id, quod suprà de fidelibus, quòd unà fuerint, dixerat. Verba textus sic habent: *Et quotidie perdurantes unanimiter in templo*: quibus indicatur, fideles, reliquis Judæis in templum, peragendorum sacrorum causſâ confluentibus, eorundem morem secutos fuisse, atque ita Judaicæ adhuc Ecclesiæ velut adhæsisse, quàm diu ab ea non repellerentur. Quanquam credibile est, fideles peculiari in loco templi congregatos; præeunte aliquo ex Apostolis, cultum divinum auditu divini verbi ac fusione precum peregisse. Postea aliud studium subjungitur, his verbis: *frangentes domatim panem*: quibus verbis ejusmodi convivia fidelium designari videntur, quæ charitatis erga pauperes exercendæ gratia instituebantur, quæ in veteri Ecclesia agapas appellabant. In quibus proculdubio etiam fractio panis Eucharistici fuit celebrata. Pergit Lucas: *Capiebant cibum in gaudio & simplicitate cordis*, quibus verbis describit, quibus moribus prædíti fideles convivia illa celebrârint. Per *gaudium* autem illud non intelligitur gaudium aliquod carnale ac terrenum, sed spirituale, gaudium in Domino, ut appellat Apostolus ad Philipp. 4. 4: quo exultabant ac lætabantur, sibi Christum à Deo regem datum esse, ac per ipsum tot ac tanta spiritualia dona, ac beneficia contigisse, ac porrò obventura esse, qualia sunt, Spiritus sanctus, remissio peccatorum, vita æterna, &c. Sub hoc autem gaudio etiam laudes divini nominis & gratiarum actiones, velut effecta, continentur. *Simplicitas* autem *cordis* in eo consistebat, quod nulla in illis erat hypocrisis, sed omnia sincero corde agebant, Deum pietate colentes, proximum verò charitate non simulata complectentes.

Vers. ult. primùm novum fidelium studium, ex gaudio cujus antea mentionem injecerat Lucas, profectum commemorat, dum inquit: *Celebrantes Deum*, id est, * * * *cœlum capere, usque ad tempora restitutionis omnium &c.* Quibus verbis indicatur, id, quod Christus non statim ad judicium veniat, haud temere, sed consilio Dei fieri, cum nondum venerint ea tempora, quę Deus adventui Christi ad judicium destinarit. Simul autem his verbis indicatur ubi nunc Christus commoretur, & quam diu ibidem commoraturus ac tandem ad judicium venturus sit. Prius indicatur his verbis: *quem*, videlicet Jesum Christum, *oportet cœlum quidem capere.* Particula *oportet* consilium ac decretum Dei significat. Per *cœlum* intelligitur, non istud aspectabile, sed cœlum tertium, paradisus, sedes ac domicilium Dei, lux inaccessa, in qua Deus ipse habitat. Ascendit enim supra omnes cœlos, aspectabiles videlicet, & consedit ad dexteram majestatis Dei in supracœlestibus, paraturus nobis

in domo Patris sui locum. Verbum δέξασθαι activam significationem habet, indicatque Christum cœlo capi; non verò, quòd Christus cælum capiat, hanc enim significationem nec usus verbi δέχεσθαι, nec res ipsa fert, ut dicas, quod Christus cœlum ceperit, seu receperit; quin potuis dicendum, quòd cœlum Christum ceperit vel receperit, non quidem veluti carcer aliquis, quemadmodum nonnulli explicationem hanc cavillantur ac suggillant, sed veluti regia sua, in & ex qua dominatur ac regnat. Quàm diu autem Christus in cœlis sit commoraturus sequentibus hujus versiculi verbis significatur, dum addit Petrus: *usque ad tempora restitutionis omnium, quæ locutus est Deus per os omnium sanctorum suorum prophetarum à seculo.* Per tempora restitutionis intelliguntur ea tempora, quæ Petrus antea ℣. 19, *tempora refrigerationis* appellaverat, in quibus omnia, quæ veluti collapsa sunt, restituentur vel potiùs in longè meliorem statum transferentur, cùm nimirum Christus ad judicium venturus suos fideles vel jam mortuos resuscitabit incorruptibiles, vel adhuc superstites immortali corpore induet, secumque, cœlis hisce aspectabilibus, terraque, atque omnibus quæ in eis sunt, igni abolitis, in novum illud cœlum novamque terram, in qua habitat justitia, transferet, eosque revera in novum ac longè meliorem statum, quàm vel olim primorum nostrorum in paradiso parentum erat, collocabit, ut illic perpetuò vivant, sempiterniseque deliciis perfruantur. Quanquam non videatur nobis absurdum per vocabulum *restitutionis omnium*, intelligere complementum sive impletionem eorum, quæ Deus olim per prophetas tradiderit: quo sensu admisso, omnia plana sunt, nec quicquam difficultatis habent. Et sanè vocem istam ἀποκατάστασις. *complementi* voce reddi posse vel ex Syriaco interprete constat, qui ita, si Latinam Tremelli translationem sequamur, verba Petri reddidit: *Quem oportet cœlos excipere usque ad complementum temporum omnium eorum, quæ locutus est Deus per os prophetarum*, &c. Voculam *omnium* ad subjectam materiam referendam esse monere vix opus est. Particulam ὧν Beza ad vocem temporum refert, ideoque vertit *de quibus:* sed illud facere non est necesse, cùm optimè cum proximè præcedente particula cohæreat, eaque notet, quæ per Christum restituenda sunt. Verba *à seculo* licèt ad verbum *locutus est* referri possint, tamen cum proxima etiam voce quàm optimè cohærere possunt. Videtur enim omissus esse articulus, ac si dictum fuisset, προφητῶν τῶν ἀπ' αἰῶνος, quemadmodum expresse in cantico Zachariæ legitur Luc. 1. 70. Significant autem voculæ istæ à seculo idem quod olim, ex antiquis temporibus: quo sensu etiam leguntur Esai. 64. 4. Jer. 2. 20. Prov. 8. 23. Huc usque prima ratio, qua Petrus auditores ad resipiscentiam incitare voluit, porrigitur.

Sequitur altera, à testimonio Mosis aliorumque Prophetarum de Christo ducta: quam primò Petrus proponit ℣. 22. 23, 24: deinde ad auditores pertinere ostendit ℣. 28 & seqq. Producit autem Petrus primò testimonium Mosis ℣. 22, dum inquit: *Moses etenim ad patres dixit: Prophetam vobis excitabit Dominus*, &c. Particulæ μὲν δὲ rationem reddi quidem indicant, sed non proximè præcedentium, verùm propositionis principalis, quæ principio ℣. 19 extat: quasi dicat Petrus; Ideo verò, præter jam dictam caussam resipiscere debetis, quia Deus aliquando patres vestros per Mosen ita allocutus est; Prophetam, &c. Per *patres* intelliguntur Iudæorum majores, quibus Moses legem olim in deserto jussu atque autoritate Dei tradidit. Testimonium ipsum extat Deut. 18. 18. atque ita, ut in textu adducitur habet: *Prophetam vobis excitabit Dominus Deus vester*, &c. Sensus hujus vaticinii duplex est, literalis, ut vocant, & mysticus. Sensus literalis generalis est, & rationem continet, qua dehortatur Israëlitas Moses, ne gentium more ariolos aliosque divinos consulant, cùm futurum sit, ut Deus illis semper Prophetam, saltem aliquem sit excitaturus, quem in rebus dubiis consulere possint. Quemadmodum etiam semper in populo Israëlitico post Mosen Prophetæ à Deo fuerunt excitati, nisi fortassis populus peccatis suis id meritus fuisset, ut fames verbi divini, hoc est vaticiniorum propheticorum penuria illis immitteretur: quemadmodum tempore Heli accidisse 1 Sam. 3. 1, & Amos prophetam populo sui temporis comminatum fuisse Amos cap. 8. ℣. 11, 12 legimus. Sensu autem mystico hæc verba vaticinium de Christo continent: quem sensum etiam tum temporis à Judæis ipsis admissum fuisse credibile est. Alias enim à Petro ac Stephano infra cap. 7. 37, non ita simpliciter adducta fuissent. Duo autem vaticinium istud membra habet. In priori Messias populo Judaico promittitur in posteriori officium illi præstandum describitur. Promittitur autem Messias ita, ut primò ejus officium, secundò origo, tertio dignitas singularis, præter eam, quæ ex prioribus duobus elucet, describatur. Officium ejus describitur vocabulo *Prophetæ:* quo non vulgaris aliquis, sed singularis atque eximius significatur, qui nimirum hominibus latentem adhuc in mysterio divinam voluntatem annunciaturus esset. Origo ejusdem innuitur duplex, divina, & (si ita loqui fas est) humana. Divina exprimitur his verbis, dum ait Moses: Prophetam *excitabit Dominus Deus vester.* Verbum *excitabit* hîc idem est quod dabit, exhibebit, mittet. Manifestè ergo dicitur Messiam non à seipso venturum, sed à Deo summo exhibitum atque missum iri. Quod quidem multum ad conciliandam illi auctoritatem facit. Humanam originem sequentibus verbis indicat Moses, dum addit: *ex fratribus vestris*, quasi dicat non alienigenam aliquem, sed ex gente vestra, ex posteris Israelis natum, vobisque sanguinis vinculo conjunctum. Verba denique *sicut me* singularem quandam Christi præ aliis Prohetis dignitatem innuere videntur, eum nimirum ipsi Mosi, quo cum Deus ore ad os locutus est, similem, imò superiorem. *Moses enim*, ut divinus autor Epistolæ ad Hebræos ait, cap. 3. ℣. 5, 6, [fuit] *quidem fidelis in tota domo ipsius* (sc. Dei) *ut minister, in testimonium eorum quæ erant dicenda: Christus verò tanquam filius super domum suam.* Promissioni autem huic additur adhortatio, in qua officium Messiæ præstandum describitur, quæ additâ comminatione adversus officium istud detrectantes sequenti versiculo illustratur ac confirmatur. Adhortatio his verbis continetur: *Ipsum audietis secundum omnia quæcunque locutus fuerit ad vos.* Quibus verbis & officium ipsum & perfectio officii describitur. Officium quidem verbo *audiendi;* quo non tantùm ipse auditus, verùm etiam ejusdem consequentia, fides & obedientia, per Metonymiam in Sacris Literis frequentem, qualis etiam est in illis ipsius Dei verbis, in sacro monte cœlitus delatis: *Hic est filius meus*, &c. *hunc audite.* Credendum igitur est promissis Christi, & mandatis ejus parendum, si officio nostro satisfacere velimus. Perfectio autem hujus obedientiæ quanta esse debeat his verbis indicatur: *secundum omnia*, hoc est, in omnibus, *quæcunque locutus fuerit ad vos.* Nihil ergo ex dictis Christi in dubium vocandum, nihil quod faciendum præcepit omittendum.

Huic adhortationi Moses confirmationis caussâ annectit comminationem, quæ ℣. 23 extat: *Erit verò, omnis anima, quæ non audiverit Prophetam illum exscindetur ex populo.* Verbum *erit*, ut Piscator etiam notavit, ex Hebraismo redundat sic supra cap. 2. 21. *Omnis anima* quemvis hominem denotat. Per excidium intelligitur interitus sempiternus, qui omnibus Christo obedire nolentibus est paratus, teste Apostolo 2 Thess. 1. ℣. 8, 9. Sensu autem literali intelligitur irrogatio supplicii capitalis, quo prophetarum contemtores è populo exterminandi erant.

Testimonio Mosis subnectit Petrus testimonium aliorum Prophetarum dum inquit, ℣. 24. *Et vero omnes prophetæ à Samuële & iis qui deinceps* [fuerunt,] *quotquot locuti sunt, etiam prænunciarunt dies hosce.* Particula & proleptica est, καὶ autem pro ἀλλὰ ponitur, quasi dicat non tantùm Moses, sed etiam alii prophetæ

à Sa-

à Samuële, &c. de Christo testati fuerunt. Occurrit ergo tacitæ cogitationi auditorum, ne existimarent, Mosen solum de Christo locutum fuisse; & præterea rationem suam magis adhuc, assumtis etiam aliorum prophetarum testimoniis, roborat. Quasi dicat; Non solùm Moses de Messia vaticinatus est, verùm etiam reliqui, qui eum secuti sunt, ut Samuël, aliique post eum prophetæ, itidem de rebus hisce in nomine Domini ediderunt oracula. De voce *omnium* vide quæ suprà diximus ℣. 18. Nominatim verò & Samuëlis mentionem facit, quia propheta valde insignis fuit, quem Deus non modò sæpius fuit allocutus, verùm etiam qui imperium in populo divino, quippe judex, habuit. Quid verò & quomodo Samuël nominatim de Christo prædixerit, ex Scripturis sacris non apparet; nisi huc referre velis, quæ de unctione Davidis tanquam typi Messiæ futuri, in regem populi divini electi leguntur 1 Sam. 16, aut dicere malis, ea tempore Apostolorum adhuc extitisse, postea verò incuriâ hominum intercidisse. Eorum verò, qui post tempora Samuëlis in populo Israëlitico fuerunt, prophetarum vaticinia de Christo passim extant. Valde illustris est Prophetia Nathanis, quæ extat 2 Sam. 7. 12 & d. Ut taceam illas, quæ extant hinc inde in Psalmis, Esaia, Jeremia, & aliorum prophetarum scriptis. De quibus Petrus ait, quod *locuti fuerunt*, nimirum in nomine Domini. Particula καὶ hîc significat *etiam* vel *itidem*. Per *dies hosce* intelligit Petrus, per Metonymiam adjuncti, vel, ut alii volunt, subjecti, ea, quæ illis temporibus gesta sunt. Loquitur autem de iis rebus quæ ad Christum pertinent.

Vers. 25. Et sequentibus usque ad finem capitis Petrus rationi suæ à testimonio prophetarum petitæ, vim ac robur addit, ostendendo, eam ad ipsos primùm pertinere. Id verò non tantum ostendit, sed etiam illustrat ac confirmat. Ostendit autem ℣. 25. *Vos estis filii prophetarum, & fœderis, quod pepigit Deus erga patres vestros* &c. *Filios prophetarum ac fœderis* eos vocat propterea, quòd ad ipsos & prophetarum oracula, & fœdus à Deo cum majoribus ipiorum pactum pertineat; usitato apud Hebræos more, quo filium alicujus rei esse significat idem, quod ad eam pertinere, ejus participem esse. Sic etiam in novo fœdere mentio fit filiorum regni, filiorum thalami, lucis, tenebrarum &c. Matth. 8. 12. IX. 15. 1 Thess. 5. 5. *Prophetarum* voce ipsorum vaticinia intelligenda sunt, per Metonymiam causæ. Διαθήκης vox, quæ propriè testamentum significat, hic ut alibi sæpe, tum in versione Græca LXX Interpretum, tum in scriptis novi fœderis pro συνθήκη, id est pacto seu fœdere ponitur. Per *patres*, quemadmodum & supra ℣. 22. intelliguntur majores. De quonam vero loquatur fœdere Petrus ipse explicat, dum addit: *dicens Abrahæ: Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.* Quibus verbis promissio Abrahæ facta continetur; quæ extat Gen. 22. 18. Particula *in* quibusdam exemplaribus abest, postea tamen verbo ἐνευλογηθήσονται continetur. *In semine* autem est idem quod *per semen* ut ex sequenti versiculo manifestum est: ex quo etiam apparet, quisnam *seminis* nomine hîc intelligatur, nimirum Christus, quod etiam disertis verbis asserit Paulus Galat. 3. 16. Quo loco, ut ibidem dictum est, non modò Christus veluti caput, sed etiam fideles, tanquam illius membra intelliguntur. Verbo *benedicendi* omnis generis felicitas, qua nos Deus beavit ac beabit per Christum, ut sunt remissio peccatorum, vita æterna, aliaque cœlestia munera, comprehenditur. Denique dum dicitur, in semine Abrahamí benedictum iri *omnes familias terræ*, innuitur, non solùm Judaicum populum, verùm etiam gentes extraneas benedictionis illius participes fore. Plura de horum verborum sensu tum literali tum mystico, vide in Comment. Epistolæ ad Galat. cap. 3. vers. 8. & 16.

Restat, ut videamus quomodo Petrus id, quod modò dixerat, illustret ac confirmet. Sic vero inquit ℣. 26. *Vobis primùm Deus resuscitans puerum suum Jesum misit* &c. Ostendit his verbis, Deum effectu ipso ostendisse atque etiamnum ostendere prophetarum oracula & promissionem fœderis ad ipsos pertinere. Primò autem significat Petrus hunc effectum *primò* ad ipsos pertinere; ad alios verò veluti secundario ac consequenter. Israëlitis enim Deus peculiari fœdere ad præstandum hunc effectum devinctus erat, cæteris extraneis quod ad fœdera & promissiones attinet sine Deo existentibus & spem non habentibus. Unde etiam infrà legimus cap. 13. 46. Paulum & Barnabam Antiochiæ Pisidiæ in Synagoga ad Judæos dixisse: *Vobis necesse, erat primùm dici sermonem Dei: quandoquidem verò rejicitis illum, & indignos judicatis vos ipsos vita æterna, ecce convertimus nos ad gentes.* Deinde causas illius effectus recenset, tum principalem, quæ est *Deus*, pater Domini nostri Jesu Christi; tum mediam, principali subordinatam. Principalis est *Deus*, quem Petrus describit ab effectis duobus, quæ causæ sunt effectus, de quo paulò pòst audiemus: Primum effectum continetur illis verbis: *resuscitans puerum*, hoc est, filium, *suum Jesum* quibus verbis simul causa media Deo subordinata in producendo effectu principali licet oblique indicatur. *Resuscitandi* autem verbo resuscitationem ex mortuis intelligendam esse arbitramur, &, quæ eam subsecuta fuit ad dextram Patris exaltationem ac gloriam Christi. Verbo *mittendi* intelligitur effectus alter Dei, missio nimirum Christi, quæ facta est per Apostolos, exaltato Christo, dum ejus doctrinam annunciarunt populo: quo sensu ad Ephes. 2, Christus dicitur venisse, & annunciasse pacem iis qui longè erant, id est gentibus, & qui propè, id est Judæis, quòd sanè factum fuit per Apostolos. Tertio effectus ipse exprimitur his verbis, *benedicentem vobis*, id est ut benediceret vobis: qui quidem finis seu effectus est proximè cohærens cum missione Christi. Qualis autem benedictio intelligenda sit, paulò antè ℣. præced. diximus. Denique additur conditio, sub qua benedictio ista obtineri possit: *dum convertat* [se] *quisque à malitiis suis.* Verbum ἀποστρέφειν licet referri videatur posse ad Christum, ut indicetur, eum sua missione id efficere, ut desistant homines à pravitatibus suis; tamen verisimilius est poni in significatione reciproca, quemadmodum supra vers. 19. usurpari vidimus, quasi dicatur, si modò unusquisque se convertat à peccatis suis, fore, ut benedictionem Christi consequatur.

* * *

fuisse, quòd vespera jam esset, ut ita conventus seniorum populi eo die commodè cogi, & quæstio de Apostolis institui commòde non posset, temporis ratione id non ferente. Hæc de effectis illætis.

Sequitur effectus seu eventus miraculi illius & orationis Apostolicæ lætus; nempe quòd multi ex illis, qui sermonem illum audiverant, crediderint, hoc est doctrinam ac religionem Christi fuerint amplexi: quæ quidem multitudo illorum hominum specialiùs explicatur, & sic ipsius illius effectus tam læti magnitudo exprimitur, dum additur: *Et factus est numerus virorum quasi millia quinque*: quorum verborum hic videtur esse sensus, à doctioribus interpretibus traditus, ad numerum trium millium, quæ ad primam Petri concionem religionem Christianam fuerant amplexa, ut legimus suprà cap. 2. 41. accessisse nunc circiter duo millia, ita ut universus Christianorum cœtus ad numerum 5000 virorum excreverit. Viri autem usitato Hebraismo pro hominibus simpliciter accipi possunt, ita ut & mulieres comprehendantur. Nisi quis dicat, præter fœminas tot viros cœtum Christianum constituisse. Sed non desunt, qui ita hæc Lucæ verba accipiunt, ac si dixisset, ad hanc ipsam Petri concionem in templo habitam, capite superiori, nempe 3. descriptam, circiter quinque hominum millia credidisse: quæ sententia videtur fuisse Syriaci interpretis, qui ut Tremellius habet, ita hæc verba Lucæ convertit: *Et erant numero quasi quinque millia virorum*, illi nempe, qui cùm audivissent sermonem illum, crediderunt. Verùm prior interpretatio verbo Græco ἐγενήθη est accommodatior. Aoristus enim hic Passivus non facilè reperietur positus pro simplici verbo

erat, aut *fuit*; sed significat *factus est* vel *fuit*. Dico non facilè: quia fieri potest, ut alicubi tamen reperiatur. Hactenus prima Capitis pars.

Sequitur altera, in qua narrari diximus ea, qua postridie acciderint, fuerintque effecta iterum eorum, quæ priori die contigerant. Est autem pars illa bimembris. In priori membro narratur, quo pacto quæstio ac judicium de Apostolis fuerit in senatu Judæorum institutum, & tota illa actio sat fusè describitur. Deinde preces fidelium cæterorum, judicium illud consequutæ, describuntur.

Prius describitur initio facto à ℣. 5. usque ad 22 finem: ubi primum describuntur personæ ad judicium illud pertinentes, unà cum circumstantia temporis, & ut verba ferunt, etiam loci. Deinde totius illius judicii forma ac ratio; & denique eventus. Personæ ad judicium pertinentes, atque inprimis ipsi judices, describuntur ℣. 5 & 6; personæ autem judicandæ hoc est, Apostoli, Petrus & Johannes, indicantur tantùm initio ℣. 7.

Priores illæ ita describuntur, ut earum ordines ac genera quædam commemorentur ℣. 5, commemoratâ ab ipso initio breviter circumstantia seu adjuncto temporis, cùm dicitur, *factum esse postridie ut convenirent ipsorum*, nempe Judæorum, *principes*, hoc est, primores, seu proceres, *& seniores, & scribæ in Hierusalem*: quod ita à doctioribus quibusdam interpretibus accipitur, quasi dictum fuisset, scribas illos, qui Hierosolymis habitarent, convenisse; ut εἰς Ἰερουσαλὴμ sit, pro εἰὰ Ἰερουσαλὴμ per ἀλλαγὴν & ἐπίρρησιν, qua de re vide Piscat. Aliàs statuendum esset, circumstantiam loci sic indicari, in quo convenerint principes & seniores, & scribæ illi; idque ita, ut Hierusalem opponatur loco alicui extra urbem, hoc est, quantum conjicere licet, templo, quod extra urbem quodammodo erat positum, & ab ea distingui non immerito potest. An verò per principes illos significentur eximii quidam Judæorum proceres, qui à reliquorum seniorum ac scribarum vulgo tanquam eximii distinguantur, an contrà seniorum ac scribarum nomen explicationis tantùm caussâ addatur principum nomini, non satis liquet. Utrumque ferre videntur verba: quanquam prius est probabilius. Censent autem doctissimi quidam interpretes, intelligi hoc nomine eos, qui Synedrion constituebant. Versu porrò sexto specialia quædam nomina, seu mavis personæ quædam, quæ ad consessum seniorum pertinebant, exprimuntur, cùm addit: *Et Annam summum sacerdotem, &c.*

Jam quod ad personas judicandas, seu reos attinet, illi indicantur initio ℣. 7 dum dicitur, judices illos, qui simul & actorum partes videntur suscepisse, *eos*, nempe Apostolos, Petrum & Johannem, *statuisse in medio*. Qua in parte jam judicii illius forma describi incipit. Ea verò, quæ in tota hac judicii actione spectanda sunt, ad tria potissimùm capita revocari possunt. Primum est quæstio Apostolis tanquam reis proposita, quæ criminis objectionem seu accusationem quandam non obscurè in se complectitur. Secundum est Petri ad eam quæstionē responsio, ac facti sui defensio. Tertium ad sententiam spectat, quæ in Apostolos fuit lata: quod membrum pluribus iterum particulis constat, ut suo loco videbimus.

Primum continetur illis verbis ℣. 7, quòd quæsierint judices illi antea nominati: *In quali potentia, aut in quali nomine feciſtis hoc vos?* hoc est cujusnam viribus, & cujus jussu atque auctoritate hunc hominem sanassi s? Satis autem apparet, non ideo illos hoc interrogare, quasi ignorarent. Nimis enim manifestum erat, eos in Christi nomine hoc signum edidisse, eâque ratione significasse, non tantùm ejus auctoritate, sed & potentia hoc se miraculum edidisse: sed ut responsum elicerent ejusmodi, quod vel ansam illis præberet eos graviter, sed specie tamen ac prætextu juris puniendi; vel tale esset, quod hujus miraculi gloriam Christo adimeret. Etenim ita cogitabant, vel constanter eos asseveraturos, Christi auctoritate ac potentia hoc sc. miraculum patrasse; vel id negaturos, aut saltem, eo suppresso, Deo ipsi tam stupendi facti laudem tributuros, metu ac terrore à priori asseveratione deterritos. Si prius dicerent, putabant, se habituros egregium ad populum eos criminandi prætextum, & puniendi occasionem; quia id, quod Deo uni esset adscribendum, ad Christum retulissent, & hoc pacto novum quendam Deum constituissent, ac in divinum numen contumelioſi atque injurii fuissent. Si posterius, cogitabant, se habituros quod vellent, & hac ratione eos facilè in posterum cohibituros, ne amplius de Christo quidquam prædicarent, & populum etiam ipsum ab eorum doctrina depulsuros; quandoquidem per Christum jam negarent esse factum, quod antea tam audacter publicè asseruissent, quoque proinde magnam hominum multitudinem impulissent, ut in Christum crederet. Itaque non ipsi quæ audierant, quæque sciebant facta, illis objiciunt; sed ut facultatem habeant utrumvis istorum dicendi, tantoque faciliùs assequantur, quod volebant, ipsos hac de re interrogant, & responsionem ex ipsorum ore eliciunt. Ita nimirum infidiosum est adversariorum Euangelicę veritatis genus.

Sequitur responsio ac defensio Petri, illustrata partim à caussa efficiente, partim ab effectis eam consequentibus. Nam primò omnium caussam efficientem, quæ Petrum ad responsionē istam impulit, eamq; illi suggessit, commemorat Lucas. 2. Responsionem ac defensionem describit. 3. Effecta seu eventa illa subjicit. Caussa efficiens continetur illis verbis cùm ait: *Tunc Petrus repletus Spiritu S. dixit ad eos*, hoc est Petrus afflatu quodam divini spiritus commotus atque impulsus ita loquutus est. Apparet, Spiritum S. in illo habitantem, Deo ac Christo ita procurante, vim suam in ipso exeruisse, ejusque mentem atque animum penitus occupasse, ut ei orationem hanc suggereret, & tum, quid illi dicendum esset, eum doceret, tum eundem animaret, ut fortiter atque intrepidè, neminem reveritus, nec ullum periculum metuens hæc proferret. Qua in re Christus promissi sui fidem implevit, quo pollicitus est Apostolis fore, ut cùm adducti fuerint ad præsides ac reges, aliosve magistratus, detur illis in ipsa illa hora quod loquantur; seu seipsum daturum illis os & sapientiam, cui non possint contradicere neque resistere omnes ipsorum adversarii, quia non ipsi sint futuri ii, qui loquantur, sed Spiritus Patris ipsorum, qui in ipsis sit locuturus.

Quod ad orationem Petri attinet, ea quatuor potissimùm rebus continetur. Primùm enim ponitur honorifica auditorum seu judicum compellatio. 2. Repetitur quæstio proposita. 3. Directa ad quæstionem responsio. 4. Ejus amplificatio. Primum est ibi: *Principes populi, & seniores Israël.* Per populum & Israëlem idem significatur. De voce principum diximus antea, uti & de senioribus, per quos senatores intelliguntur populi Judaici. Nam qui Hierosolymis erant seniores, totius populi senatores ac proceres jure censeri poterant, cùm ad eos caussæ totius populi, & inferiorum subselliorum tandem devolverentur, quum quippiam gravius ac difficilius occurreret. Hoc ergo pacto benevolentiam sibi conciliat Apostolus, quà licebat ac decebat, muneris ipsorum dignitatem respiciens, non factorum merita, & hoc ipso, quòd aliqua ratione significat, id quod postmodum dicturus sit, veritatis vi coactum dicere, id alioqui suppressurum, si conscientia permitteret; quia ipsis, quos pro principibus ac senatoribus populi agnosceret ac veneraretur, esset adversum aut ingratum.

Quæstionem postea repetit ℣. 9 cùm ait: *Si nos hodie dijudicamur*, seu quæstio de nobis habetur, *super beneficio hominis infirmi*, hoc est in hominem infirmium collato, *in quonam*, hoc est cujus potentia & auctoritate *hic sit servatus*, hoc est facultate incedendi atque incolumitate donatus. Prima particula *si* posita est pro siquidem, vel quandoquidem, εἰ pro ἐπεὶ, uti ab interpretibus est annotatum, quanquam cùm adhuc oratio pendeat, demum absolvenda ℣. sequenti, vim illa particula suam retinere potest, subauditis quibusdam, ut alibi non semel fit, quum res, quarum manifesta est veritas, conditionaliter efferuntur, præsertim in argumentationibus, & interim tamen intelligitur, id quod conditionatè effertur omnino verum esse. Qua de re vide inter alia Rom. XI. 24. 1 Cor. 15. 12 & seqq. Perinde enim est, ac si dictum fuisset: Si, uti ex interrogatione vestra apparet, hodie quæstio de nobis habetur super beneficio &c. notum sit vobis &c. De hac autem quæstione nihil est amplius necesse dicere, cùm paulò antè satis sit dictum.

Di-

Directa ad quæſtionem reſponſio continetur ℣. 10. *Notum ſit omnibus vobis, & toti populo Iſraëlitico, quod in nomine Jeſu Chriſti Nazareni, quem vos crucifixiſtis, quem Deus excitavit ex mortuis, in hoc* [inquam] *hic aſtitit coram vobis ſanus.* Ubi primùm oſtendit, quàm ingenuè hîc agat, quamque minimè ipſum hujus reſponſionis atque aſſertionis ſuæ pudeat: quandoquidem & illis ipſis, qui tum adeſſent, viris è toto populo præcipuis, & toti etiam populo Iſraëlitico ea de re conſtare velit. Simul etiam ſignificat, non parùm intereſſe omnium iſtud ſcire. Ita nimirum decet παῤῥησιάζεσθαι Chriſti ſervos in rebus ad Dei Chriſtique gloriam atque ad hominum ſalutem plurimùm pertinentibus. Deinde autorem hujus miraculi apertè deſcribit, non modo nomine ipſius proprio, ſed & patria ipſius expreſſa, & commemoratis præcipius quibuſdam & valde notabilibus, ac ſatis adhuc recentibus circa ipſum eventis: quorum prius illorum ipſorum judicum effectum fuerat; poſterius facti illius conſequens, ſed Dei tamen effectum. Prius indicat cùm ait: *quem vos crucifixiſtis*: quo ipſo & animum ſuum maſculum atque intrepidum oſtendit, qui audeat viris tantis, in quorum poteſtate eſſet, ipſum graviter punire, tantum facinus in os objicere, & illos, ut ſceleris hujus ipſos pœniteat, utque id per reſipiſcentiam eluant, hac ratione vult impellere, præſertim poſtquam audièrint, quid Deus Chriſto ab ipſis tam crudeli, tam ignominioſa morte affecto, feciſſet; id quod alterum eſſe diximus eventum circa Chriſtum, qui ibi exprimitur quando ait: *Quem Deus ſuſcitavit ex mortuis*, Deum judicibus illis, & effectum Dei illorum effectui opponens. Vos, inquit, illum morte affeciſtis, & morte quidem tam dira, tamque infami; at Deus illum è morte ereptum vitæ reſtituit, & hac ratione oſtendit, ſe veſtris factis atque conatibus tam eſſe adverſum, quàm vos ipſius conſilio ac voluntati fuiſſetis. Hac autem ratione & Chriſtum illis commendat, & non modò, ut paulò antè diximus, illos impellere conatur, ut facinoris in eum admiſſi ipſos pœniteat, ſed etiam ut in Chriſtum credant, & ſimul tacitæ occurrit objectioni, quæ aſſertioni ipſius de ratione, qua ſanatus fuiſſet homo ille, opponi poterat. Cùm enim Chriſto ejuſque nomini hanc ſanationem tribueret; cùm & aliàs conſtaret, eum fuiſſe cruci affixum atque interemtum, & ipſemet id principibus illis in memoriam modò revocaſſet, objici poterat, quî mortuus rem tantam præſtare potuit? Reſpondet ergo, mortuum quidem antea fuiſſe, ſed non ampliùs eſſe, cùm ſit à Deo ex mortuis reſuſcitatus. Cùm verò ait, *in nomine Jeſu Chriſti* id factum eſſe, voce *nominis* complectitur totum id, quod illi duobus expreſſerant vocibus, potentiæ, & nominis, & ſic tum auctoritatem, tum potentiam ſeu vires una hac voce complectitur. Quòd verò ait, *in hoc* [inquam] non tantùm ideo per quandam epanalepſin repetit id quod dixerat de auctore ſeu cauſſa efficiente illius miraculi; quia quædam de Jeſu Chriſto interjecerat, ſed etiam ut tanto magis rem inculcaret, & quàmconſtanter id aſſereret, ſignificet. Denique ipſum effectum, de quo agebatur, oculis ipſis ſubjectum proponit, atque oſtendit, dum ait: *hic aſtat in conſpectu veſtro ſanus.* Non tantùm ait, eum ſanatum eſſe; ſed etiam rem adeò certam eſſe ſignificat, ut oculis ipſis cerni poſſit, dum eum digito demonſtrans ait, hic illum adſtare in ipſorum conſpectu ſanum, quo ipſo animos eorum tanto vehementiùs commovere ac percellere voluit, ne quid contra auderent hiſcere.

Directa reſponſione abſolutâ, ſequitur quarta atque ultima orationis Apoſtolicæ pars, quæ reſponſionis illius amplificationem continet. Ea verò deſumta eſt à ſingulari Jeſu Chriſti, quem miraculi illius autorem eſſe affirmaverat, dignitate, ℣. 11 & 12. Ea verò dignitas duplex eſt. Quanquam altera ex altera pendet. Prior eſt, quòd ad ſupremam dignitatem evectus caput evaſerit totius divini populi. Poſterior eſt, quòd per hunc unum ſalutem conſequi poſſimus.

Prior dignitas exponitur ℣. 11 verbis Prophetæ ex Pſal. CXVIII citatis, quo ipſo res tanto ſit protabilior, eo præſertim jam dicto, quòd Chriſtus poſt mortem tam truculentam ſit à Deo excitatus, & ipſius auctoritate ac potentia tantum miraculum ſit patratum, apertum divinitatis ejus documentum. Verba autem illa dignitatem illam muneris Chriſti regii ita exprimunt, ut à contrario illuſtrent, & occùpatione quadam objectionis amplificent. Amplificatio illa præmittitur his verbis: *Hic eſt lapis ille pro nihilo reputatus à vobis ædificantibus.* Ubi verba illa *à vobis*, quæ in loco Pſalmi non extant, explicationis ergò ſunt à Petro addita. *Lapis* vocatur Chriſtus, quia ſit quippiam ad ædificium pertinens, & ad ædificium quidem firmum ac validum; quod hoc loco eſt Dei populus atque Eccleſia, capite etiam illius incluſo. Eum lapidem dicit *ab ædificantibus pro nihilo reputatum*; hoc eſt ita contemtum, ac ſi aptus nequaquam eſſet ad ſpirituale hoc ædificium, & indignus, qui in populo divino cenſeretur, & vel poſtremum in eo locum occuparet. Quod tunc inprimis contigit, cùm à primoribus Judæorum fuit etiam ad mortem damnatus. Quanquam & antea ab iiſdem rejectus, contemtus ac repudiatus ſæpe, imò ſemper fuit. *Ædificantium* autem nomine primores populi intelligi, Petrus his ipſis verbis oſtendit. Cauſſa appellationis eſt, quia quemadmodum architecti adificii opus gubernare ſolent, atque ii ſunt, qui vel inprimis noſſe videntur, quidnam ad ædificium ſit accommodatum, quid minùs: ita & hi primores populum, qui tum erat, divinum gubernabant, & maxime intelligere videbantur, quiſnam in eo populo locum habere deberet, aut ſecùs.

Huic hominum facto opponitur id, quod à Deo factum eſt, & contemtui humano, quem Chriſtus fuit expertus, dignitas ſumma, ad quam eſt à Deo evectus; cùm additur: *Qui factus eſt in caput anguli*, quaſi dicat; etſi ab hominibus, iiſque in divino populo præcipuis, fuerit ita repudiatus, ut pro indigno habitus fuerit, qui vel poſtremum in populo illo teneret locum, tamen ad tantam eſt à Deo dignitatem evectus, ut præcipua ejus populi pars evaſerit, pars, inquam, talis, quæ totam reliquam molem ſuſtineat ac fulciat, hoc eſt rex illius populi, qui quidem hoc loco eadem metaphora, qua in præcedentibus uſus eſt divinus Spiritus, dicitur *caput anguli*, hoc eſt lapis angularis præcipuus. Is autem infimus eſt, qui reliquos ſuper impoſitos ſuſtinet, & duos parietes inter ſe jungit utrique communis. Unde aliàs dicitur lapis ἀκρογωνιαῖος. Similis nempe rex eſt, & rex quidem potens ac ſapiens, huic lapidi, quia & ipſe totam regni populique molem ſua virtute, poteſtate, auctoritate, potentia ſapientiaque ſuſtinet, & ne collabatur, néve detrimentum aliquod capiat reſpub. ſuâ curâ efficit. Ipſo nempe nititur ſalus & incolumitas & ordinis concinnitas.

Poſterior dignitas priori illi ſuperſtructa, ſed ex ea pendens deſcribitur ℣. 12 ubi primùm exprimitur breviter; deinde uberiùs declaratur, ac quodammodo confirmatur. Exprimitur quando ait: *Et non eſt in alio ullo ſalus*, hoc eſt per neminem alium ſalutem conſequi quiſquam poteſt. In hoc uno ſalus omnium eſt repoſita, & ſalus quidem ſempiterna. Duo in hac aſſertione continentur: alterum affirmativum, nempe quòd in hoc ſit ſalus, hoc eſt quòd per Chriſtum ſalutem obtinere homines poſſint, breviter, quòd is ſit ſervator, & ſalutis ſempiternæ cauſſa media; alterum negativum, quòd præter eum nemo ſit alius, qui ſalutem illam impertiri nobis poſſit. Ut ita oſtendatur, hanc dignitatem Chriſto (intellige ſecundùm Deum) in ſolidum tribui debere, nec in illius ſocietatem quenquam venire: id quod ad dignitatis illius magnitudinem pertinet. Majoris enim dignitatis eſt, rem præſtantiſſimam habere vel impertiri poſſe ſolum, nec aliis eam eſſe cum illo communem. Declaratur autem, & aliqua ratione confirmatur ea dignitas, cùm ſubjicitur: *neque enim nomen eſt ullum ſub cœlo datum in hominibus, in quo oporteat ſervari nos.*

Ratio

Ratio à caussa efficiente deprompta esse videtur, quanquam indicata magis, quam expressa, nempe quòd Deus neminem alium præter Christum, humano generi servatorem dederit. Sed ut verba, quoad necesse erit, singula consideremus, *nomen* hoc loco ponitur pro ipsa persona. *Nomen aliud* est alia persona seu alius quispiam. Nam & suprà Cap. 1. 15. nomen pro personis ponitur. Et hîc caussa esse videtur aliqua, cur nominis vox fuerit usurpata, quam doctiores quoque interpretes notârunt, nempe, quia in periculis ac votis illi soleant appellari, & nomina eorum exprimi, à quibus opem ac salutem expectamus. Quum verò dicit, *sub cœlo*, id perinde est, ac si dixisset, uspiam. Cùm enim de rebus humanis loqui solemus, quod sub cœlo non est nuspiam est; cùm homines sub cœlo sint, & locus hîc illorum sit latissimè patens. Erit ergo hîc Synecdoche speciei pro genere, locus nimirum sub cœlo pro quovis loco. Quanquam & propriè posses illa verba accipere, si vox *dandi*, quæ subjungitur, non tam de ipsa datione, quàm de dationis declaratione accipere malis. Sed ea re nil est opus. Cùm verò ait *datum*, intelligitur à Deo hoc esse constitutum ac propositum: quo ipso significatur, non ipsum Christum se pro servatore obtrusisse, aut obtrudere humano generi; sed Deum ejus rei auctorem esse, & præterea in ea re donum singulare contineri, ac beneficium divinitus in homines collatum. Cùm additur, *in hominibus*, perinde est atque si diceres hominibus simpliciter. Nam & alibi *in aliquo* perinde est atque alicui, ex Hebræorum idiotismo *Beth* & *Lamed* inter se commutantium: de quo diximus Gal. 1. 16. Cùm denique inquit, *in quo oportet servari nos*, significat eum, per quem nos salutem quærere debeamus. Neque enim tam de eo loquitur, quid Christus facere debeat hominibus, à Deo datus, quam quid nos, ut salutem consequamur. Quanquam & ipse effectus hoc sermone includitur. Quanquam & ita possis accipere, ac si dictum fuisset, per quem necesse est salutem consequamur, si modò salvi esse debeamus.

Oratione Petri absolutâ, subjunguntur ejus eventa, eaque præcipuè duo. Prius exponitur vers. 13. nempe admiratio procerum istorum; cujus caussæ duæ præmittuntur procatarcticæ. Prima est, quòd viderint παῤῥησίαν, seu loquendi libertatem atque audaciam. Posterior est, *quòd compererint eos esse homines illiteratos & idiotas*: quod posterius poterat impedire audaciam illam animique præsentiam, ita ut tantò ea esset admirabilior, quòd nulla esset eruditione suffulta. Posterius eventum est, quòd *nihil habuerint contradicere*, hoc est nihil potuerint contradicere orationi Petri proceres illi, quod eventum exprimitur vers. 14, & illustratur à caussis inter se aliqua ratione contrariis; quarum altera ad contradicendum impellebat, altera contradicere impediebat. Prior est vers. 13 extremo, quòd *cognoverint illos*, hoc est, Petrum & Johannem, *quòd cum Jesu fuerint*, hoc est, cum illo versari soliti fuerint, eique comites indivisi adhæserint. Hoc enim illos magis poterat reddere proceribus illis invisos, ac porrò impellere, ut, si modo possent, tanto libentiùs illis contradicerent, eosque erroris aut criminis alicujus arguerent. Posterior est vers. 13, quòd *viderint hominem illum cum ipsis stantem, qui sanatus fuerat*. Quia enim res nimis erat manifesta ipsisque oculis subjecta, non durabat illis frons, ut auderent vel factum ipsum seu miraculum negare, vel facti autorem, cùm illi, per quos miraculum hoc editum esse constabat, asserrent, se non aliò, quàm hoc auctore miraculum illud patrâsse.

Reliquum est tertium, quod in tota hac quæstione seu judiciali actione spectandum esse diximus. Id verò continetur iis rebus, quæ ad sententiam decretumque ferendum spectant; quæ quidem aliquot sunt numero. Primùm enim quædam ad eam rem præparatio describitur; deinde ipsa de sententia ferenda deliberatio; tertiò ejusdem sententiæ pronunciatio; & denique protestatio Apostolorum adversus sententiam ac decretum illud procerum. Primum est initiò vers. 15. ubi dicitur, proceres illos *jussisse illos*, nempe Apostolos, *extra concilium abire*, ut nimirum tanto liberiùs sententias inter se conferre possent, & quippiam reperire, quod speciem aliquam haberet recti. Secundum, hoc est ipsa deliberatio de sententia ferenda, continetur postrema vers. 15 parte, & versiculis duobus seqq. Nam extremo vers. 15. res summatim proponitur, dum dicitur, *eos inter sese contulisse*, nempe, quid tandem decernerent in hac caussâ, & quid istis hominibus agerent. Deinde tota deliberationis ratio ac forma describitur ℣. 16, 17. Ea autem tribus constat membris. Primum est propositio, seu mavis quæstio, quæ in deliberationem venit. Secundum constat caussis, quæ vel rem ancipitem faciant; vel, quid statuendum ac decernendum sit, doceant. Tertium constat ipsa conclusione seu decreto. Propositio est initio ℣. 16. ubi scribitur, eos dixisse: *Quid faciemus his hominibus*. Secundum est reliquo vers. 16, & 17 initio. Ubi primùm ostenditur caussa, cur factum ipsum, de quo quæstio fuerat instituta, negari ab illis non posset. Deinde caussa affertur sententiæ, quam postea tulerunt, nempe, de reticendo penitus auctoris miraculi hujus nomine. Etenim cùm nollent suffragio suo rem ipsam assertionemque Petri comprobare, quia hoc pacto veluti signum sustulissent omnibus in Christum credendi, vel negandum illis erat hoc factum, vel facti auctor, seu miraculum ab Apostolis Christi autoritate & potentia patratum; vel saltem curandum, ut res silentio involveretur, habita præsertim ratione autoris istius miraculi; quare ad posterius sese convertunt. Prius ergo docent posteriori ℣. 16 parte, cùm ajunt: *Quia enim conspicuum signum editum esse per eos manifestum est omnibus habitantibus Hierosolymæ, & non possumus negare*. Satis apparet, quis illorum fuerit animus, quàm obstinatus adversus veritatem. Satis enim aperte indicant, se rem, licet sibi compertam, negaturos fuisse, nisi omnibus Hierosolymitanis fuisset comperta; sique id negare sine manifesta impudentia potuissent. Tantum valet contumacia, &, ex qua hæc oriri solet, malitia & affectuum improbitas. Quod ad posterius attinet, caussam afferunt initio ℣. 17 decreti, quod postmodum sequitur, quæ his est verbis comprehensa: *Sed ne id amplius serpat* vel *spargatur in populum*. Significant his verbis rem quidem jam innotuisse omnibus Hierosolymitanis, & in urbe satis latè serpsisse, sed cavendum tamen esse, ne adhuc latiùs longiusque hujus rei fama per populum Judaicum etiam alibi habitantem spargatur. Itaque rationem hujus rei ineundam esse. Quænam verò illa sit, conclusio, eodem ℣. 17 subjuncta docet, quæ sententiam ab ipsis ferendam, vel potiùs latam complectitur, cum ajunt: *Minaciter interminemur iis, ne posthac ulli hominum loquantur in* vel *de nomine isto*. Comminatione pœnarum adducendos censent Apostolos, ut autorem istius miraculi penitus reticeant, hoc est ut non tantùm hoc Christo miraculum non adscribant, sed ne ullam etiam apud alios Christi mentionem faciant; mentionem intellige ejusmodi, quæ aliquam illius commendationem contineat, & eò facere possit, ut quippiam in ipsum credat.

Sequitur jam tertium, quod ad ferendam sententiam pertinere diximus, ℣. 18. ubi decretum judicum seu senatus exprimitur, nempe quòd præceperint Apostolis, *ne omnino loquerentur vel docerent in nomine Jesu*. Ubi verbum *docere* censeri potest subjunctum verbo *loqui* explicandi caussa, nisi prius latiùs patere velis, ut illa etiam dicta comprehendantur, quibus invocato aliqua ratione nomine Christi miracula edebant Apostoli. Hoc nimirum volunt homines veritati cedere nescii, ut cùm ei resistere non possint, supprimant tamen, eamque tenebris æternoque silentio obruant. Illud autem *in nomine Jesu* subjectum seu materiam doctrinæ significare videtur, quasi dicas, de nomine Jesu, seu simpliciter de Jesu, ita nimirum, ut honorifica ipsius fiat mentio, & nomen ejus tanquam Sanctum ac divinum celebretur. Nisi malis id dictum pro jussu atque authoritate Jesu, hoc est, ita ut auctoritas Jesu prætendatur, & ejus jussu quippiam promulgari dicatur.

Sequi-

Sequitur porrò ℣. 19 & 20 protestatio Petri & Johannis adversus sententiam à senatu latam, in qua iniquitatem ejus & animosè, & prudenter, & modestè ostendunt. Nam iniquam esse sententiam illam obliquè, sed satis tamen apertè asserunt illis verbis, dum ajunt: *An justum sit coram Deo vos audire magis quàm Deum, judicate.* Fortiter & animosè in eo se gerunt, quòd audent apertè sententiam illam repudiare, & iniquitatis accusare, testarique se ei non obtemperaturos. Prudenter ac modestè, quòd non simpliciter dicunt, iniqua est vestra sententia, sed ita rem proponunt, ut ad ipsorum judicium ac conscientiam appellent, & argumentum ipsi quæstioni ita innectant, ut nemo non possit videre, iniquum esse id, quod illi postulent. Quæ ipsorum & fortitudo, & prudentia, & modestia nobis quoque in rebus similibus imitanda est. Diximus autem in hac oratione argumentum latere, quo iniquitas istius sententiæ evincatur. Perinde enim est, ac si dixissent, decretum hoc vestrum postulat, ut vobis magis obtemperemus quàm Deo. Id autem quàm sit iniquum ipsimet videtis. *Justum* hoc loco sumitur pro eo, quod rectum & æquum est. Ajunt autem, an justum sit *coram Deo*: tacitè significantes fieri posse, ut hominum affectu fortè aut improbitate excœcatorum judicio id videatur non iniquum; sed Dei judicio, & rei ipsius veritate inspecta id non posse non censeri iniquissimum. Confirmant autem orationem suam dum subjungunt ℣. 20; *Non possumus enim nos quod vidimus & audivimus non loqui.* Quibus verbis non probant totam sententiam ℣. 19 propositam, nempe iniquum esse, ut magis obtemperent senioribus, quàm Deo; sed id, quod in illis verbis tacitè continetur, nempe hoc senatorum decretum postulare, ut magis obtemperetur ipsis, quàm Deo; seu, quod eodem recidit, hanc ipsorum sententiam postulare, ut id faciant, quod sibi per Dei jussum ac voluntatem non liceat. Etenim perinde est ac si dixissent, id quod nos de Christo ipsis oculis vidimus, & auribus nostris audivimus, & sic verissimum esse deprehendimus, nullo modo licet nobis reticere, & in Deum gravissimè peccaremus, si silentio id vellemus involvere. Satis enim liquet, verba illa, *quæ vidimus & audivimus*, ad subjectam materiam, hoc est ad ea, quæ ad Christum pertinent, restringenda esse. Verba autem illa, *non possumus*, ponuntur pro *non licet nobis*, seu mavis, *nullo modo licet*: quomodo non semel & in veteri, & in novo fœdere ea vox accipitur. Vide inter alia Gen. 43. 32, ubi quod est in Hebræo, *non enim possunt Ægyptii comedere cum Hebræis panem*, id rectè vetus Latinus interpres expressit: *illicitum est enim Ægyptiis comedere cum Hebræis*: & 1 Cor. 10. 21, ubi bis eo sensu voces *non potestis* usurpantur. Idem etiam apud Latinos auctores deprehendere licet, ut non rarò commutentur inter se verba *potest* & *licet*. Quanquam ἰμφαλιπλῆρον esse videtur, si dicas, *non potest*, quàm simpliciter, non licet. Possis autem, sensu vix quicquam immutato, illa verba accipere, ac si dictum esset, Non possumus per conscientiam, seu conscientia nobis nulla ratione permittit, ut reticeamus ea, quæ vidimus & audivimus. Dum verò id dicunt, perinde est, ac si dixissent, per Deum ejusque voluntatem id se facere non posse, seu id sibi non licere. Quare, cùm senatores illi velint, ut reticeant id, quod viderant & audierant; Deus autem contrà velit id nequaquam reticeri; sequitur, senatores illos Judæorum velle, ut magis sibi obtemperetur, quàm Deo, hoc est eo neglecto, quod Deus velit, id ab Apostolis fieri, quod ipsi jubeant. Id quod non potest non censeri valde iniquum seu pravum, atque adeo impium.

Tertiò loco sequitur quædam veluti confirmatio sententiæ latæ, & ea ratione ad expositionem eventus illius judicii transitur. Confirmatio illa exprimitur, cùm dicitur, quòd *minas addiderint*. Significatur enim eos nihil hac tam æqua, tamque pia protestatione Apostolorum permotos, suum tamen decretum ursisse, & minas insuper addidisse, seu graves illis pœnas denunciasse, si secus faxint, quàm ipsi antea decreverint ac jusserint. Minis nempe veritatis adversariis qui viribus pollent, id efficere conantur, quod jure aut argumentorum robore consequi se non posse vident.

Eventus autem judicii exprimitur illustratus caussâ impulsivâ, cum tacita objectionis occupatione. Eventus ejus est, quod *eos dimiserint*, nulla nimirum illis pœna inflictâ, caussa verò adjungitur, & quidem duplex, dum addit, *nihil invenientes, quomodo eos punirent, propter populum.* Quibus verbis tacitæ auditorum cogitationi aut objectioni, ut diximus, occurritur. Cogitare enim aliquis potuisset, quî factum est, ut ii dimitterentur impunè à senioribus, sibi caussæque suæ adeo infensis, præsertim cùm auderent ipsis in os resistere, & adversus sententiam ab ipsis latam apertè protestari? Fierine potuit, ut tam infesti hostes, protestatione hac irritati, eos sine noxa dimitterent? Respondetur, hanc fuisse caussam, primùm quòd nullum reperirent speciosum hujus rei prætextum. Quanquam hæc caussa non ita eos movisset, nisi accessisset altera caussa, nempe ne populum offenderent, & sibi magnam apud plebem invidiam, atque adeò infamiam conflarent, & omnem justitiæ, æquitatis ac pietatis existimationem perderent. Non curassent nimirum, etiamsi nullum prætextum juris habuissent, nisi populum ejusque judicium ac sermones fuissent veriti. Quare hæc posterior caussa priori quoque vim addidit; seu mavis, hæc unica revera caussa fuit, ut eos dimitterent. Ita videmus specimen quoddam animorum ac consiliorum eorum hominum, quos non Dei metus, non amor veritatis, sed ambitio & carnalis prudentia regit. Si quid recti faciunt, non æquitatis studio ducuntur, sed famæ tantùm id dant & gratiæ populi, ut suæ hoc pacto existimationi atque auctoritati consulant; longe aliter facturi, si per populum liceret.

Caussa verò illa, quæ effecit, ut impunè dimitterentur Apostoli, amplificatur aliâ caussa, & hæc rursus aliâ. Nam ostensurus Lucas, cur propter populum seniores illi dimiserint Apostolos, addit, *quia omnes glorificabant Deum super eo, quod factum fuerat.* Significat enim, si quæ pœna fuisset Apostolis irrogata, eam populo non potuisse non videri iniquissimam, ac porrò non potuisse non esse cum maxima populi offensione, ac invidia Seniorum apud plebem, & hujus adversus illos indignatione conjunctam. Quandoquidem tantum aberat, ut pœnâ hoc factum putarent esse dignum, ut potius id habuerint pro insigni atque admirando Dei beneficio, pro quo magnæ ipsi agendæ essent gratiæ; quodque proinde non tantùm obesse non deberet apud quenquam illis, per quos patratum fuerat, sed etiam plurimùm prodesset, ad omnium hominum amorem ac benevolentiam, adde & auctoritatem, admirationem, venerationem illis conciliandam. Videmus hîc sæpe incorruptiùs populum de rebus divinis judicare, quàm eos, qui primatum sibi in rebus sacris vendicant, & doctorum pastorumque munere funguntur. Hîc populus miraculum agnoscit, & Deum hoc nomine celebrat: Seniores, pontifices, legis doctores, non modò non agnoscunt, & laude meritâ privant, sed etiam supplicio dignum judicant. Hæc autem caussa, ut diximus, aliâ iterum caussa amplificatur, dum additur ℣. 22. *Annorum enim erat amplius* 40, *&c.* Quibus verbis indicat Lucas, non potuisse hoc factum alicui alii caussæ præter Deum ejusque potentiam, adscribi, ac porrò omnes, quos affectus aliquis non excœcasset, non potuisse non miraculosam hanc sanationem judicare: quia nimirum clauditas illa tam diuturna fuerit, & ab ipso matris utero per 40 ampliùs annos durarit. Itaque præterquam quod naturalis ea membrorum imbecillitas fuerat, ipsa quoque morbi longinquitas accessit, quæ eum humana ope incurabilem reddidit. Diuturna enim vitia difficulter tolluntur; & tandem, etiamsi naturalia non fuerint, in naturam tamen migrant, & cum ætate crescunt atque indurantur. Et sanè in hoc claudita-

tis

tis vitio magnum ætas momentum habet. Nam si in tenera ætate non corrigatur, cùm adhuc mollia ac flexibilia sunt corporis membra; multo minùs emendari potest, membris ætate induratis, & flecti ac fingi se non ampliùs patientibus. Jam autem planè indurata sunt in eo homine, qui quadragesimum jam annum excessit. Ex quibus intelligitur, occurri hic tacitæ cuidam objectioni, seu mavis suspicioni, nequis fortè diceret, sanationem hanc non fuisse miraculosam ac supra naturæ cursum; vel saltem non satis firma ratione nixum populum, qui contra seniorum sententiam divinum hic statuerit miraculum, cùm naturæ limites res illa non excederet, possetque naturali aliquo remedio morbus tolli: quanquam & modus sanationis satis suspicionem illam refellit.

Sequitur jam alterum hujus capitis membrum, ex priori aliqua ratione pendens. Refertur enim hic, quomodo, audito hoc, seniorum facto, excitatus Christianorum cœtus preces ad Deum fuderit. Continetur hoc totum ℣. 23 & seqq. usque ad finem 31. Ubi tria iterum sunt observanda. Primùm enim describitur caussa istarum precum impulsiva; deinde precandi modus; & denique precum eventus, seu effectus. Caussa impulsiva exprimitur ℣. 23. *Dimissi autem illi venerunt ad suos*, hoc est cæteros Christianos, Græcè est *proprios*: nulli enim homines magis sunt proprii Christianis, quàm Christiani. Christianus Christiano domesticus est, propinquus est, frater est. *Et narraverunt quæ principes Sacerdotum & seniores ipsis dixerant.* Ita nimirum juvat amicis ac fratribus narrare pericula, sive quibus defuncti simus, sive quæ adhuc impendeant, & minas adversariorum; ut vel pro liberatione Deo agant unà nobiscum gratias, vel consilio, ope sua, aut, cùm hæc desunt, precibus apud Deum nos juvent.

Quod ad precandi modum attinet, primò refertur, quàm concorditer Deum fuerint precati fideles; deinde ipsa precationis verba recensentur. Prius continetur illis verbis ℣. 24: *Isti verò cùm hæc audissent, concorditer sustulerunt vocem ad Deum.* Hic nimirum fructus, hic effectus esse debet eorum, quæ de periculo sive communi omnium Christianorum, sive quorundam audimus, non ut lacrymis nos demus, non ut animis concidamus, & de caussa bona desperantes, eam prodere cogitemus: sed ut humana destituti ope, ad divinam confugiamus, hanc persuasi tum potissimùm incipere, cùm illa definit. Definit autem ferè tunc, cùm res est cum potentibus adversariis, & maximè cùm ipse magistratus auctoritate viribusque suis opprimere veritatem ejusque professores nititur, quemadmodum hoc loco contigit. Nulla enim sunt Christianis, præsertim adversus magistratum, arma, præter preces: quanquam ne hæ quidem adversus magistratus reverâ à piis suscipiuntur, sed potiùs pro magistratibus, eorumque salute; nempe ut veritati reluctari desinant, & si quid ejus professoribus fuerint interminati, id ad exitum non perducant. Multùm autem roboris habet in precibus ad permovendum Deum piorum consensus, & animorum conspiratio; quam hîc quoque Lucas expressit, dum ait, eos *unanimiter* vocem sustulisse ad Deum: qua de re vide quid ipse Christus dicat Matt. 18. 19, 20. Dum verò dicitur, *eos sustulisse vocem ad Deum*, significatur, & quem precati sint, & indicatur fervor atque ardor animi, unde vox hæc precationis eruperit. Quanquam statuendum est, non confusas fuisse piorum voces; sed præeunte ex Apostolis aliquo, & quidem ut credibile est, ipso Petro, reliquam multitudinem vel voce, vel suspiriis ardentibus, vel etiam lacrymis, quas devotio expresserit, fuisse subsecutam.

Jam quod ad preces ipsas attinet, eæ tribus constant partibus. Prima est exordium, seu mavis compellatio ac descriptio ejus, ad quem preces diriguntur. Secunda est Narratio, seu expositio rei, quæ tum temporis urgebat angebatque fideles. Tertia est Peroratio, seu petitio auxilii divini, ad quam necessitas exposita urgebat. Prima pars continetur illis verbis: *Domine, seu Here, tu [es] Deus, qui fecisti cœlum*, &c. Deum summum describunt partim ab imperio ac potestate, quam in res omnes, atque adeò etiam in homines, habet; absolutâ, quæ exprimitur *Domini* seu *Heri* voce; partim ab opere atque effectu maximè insigni, quo potentia inprimis ejus animis subjicitur. Quod quidem opus est *creatio rerum omnium*; quarum species, seu mavis partes insigniores latissimeque patentes recensentur. Quam descriptionem partim ideo adhibent, ut laudem atque honorem Deo dignum tribuant, & qua veneratione illum prosequantur, & nunc quoque preces ad ipsum fundant, demonstrent; partim ideo, ut significent, qua freti fiducia ad ipsius auxilium confugiant, nempe quod illum summa & potestate in res omnes, & immensa potentia ac viribus pollere nôrint.

Secunda pars continetur ℣. 25, & tribus sequentibus, ubi rem ac necessitatem se urgentem non simpliciter exponunt, sed illustratam testimonio, & quadam ejus caussâ. Testimonium illud exponitur ℣. 25 & 26, deinde ad rem ipsam applicatur ℣. 27 & 28, ubi & caussa rei subnectitur. Testimonium illud petitum est ex Psalmo secundo. Id verò non esse humanum, sed divinitus profectum, significatur, dum dicitur initio ℣. 25: *qui per os Davidis pueri* seu *servi tui dixisti.* Cur autem ita loquantur, caussa satis nota est. *Puer* autem seu *servus Dei* dicitur David non ea tantùm ratione, quæ aliis quoque omnibus Dei cultoribus communis est; sed etiam peculiari, quatenus & propheta erat, & rex ad populum secundùm Dei mentem gubernandum ac tuendum, variaque ejus consilia exequenda delectus. Testimonio illi duplicem subesse sensum, literalem nimirum & mysticum, quorum ille ad Davidem, Jesu Christi typum, hic ad ipsum Christum spectet, satis jam est ab aliis observatum. Hoc tantum observandam est, conspirationem illam regum, principum ac populorum non ad Saulica tempora pertinere, neque ad procerum Saulis adversus Davidem coitionem; sed ad ea tempora, quibus Palæstini, Moabitæ, Syri & Ammonitæ, aliique reges ac populi adversus Davidem consurrexerunt, qua de re legitur 2 Sam. 8. & 10, & hoc quidem posteriori potissimùm: quia conspiratio hæc, de qua est in Psalmo secundo, facta fuerat postquam jam essent à Davide subjungati reges ac populi illi. Subjugati autem leguntur c. 8. sed cap. 10, de quorundam saltem illorum regum ac populorum coitione adversus Davidem agitur, vide inprimis ℣. 6. Notari in his Psalmi verbis potest, primùm quantopere consilia & affectus populorum hominumque potentium Deo soleant adversari, quamque inviti Deo pareant ac porrò etiam illi regi, quem summa cum potestate Deus illi præfecit. Impatientes nimirum sunt reges, principes, ipsique populi, jugi divini. Deinde illud notandum est, omnia illorum consilia, molitiones ac conatus contra Dominum ejusque Christum esse inanes: utut callidè consilia sua instituant; utut viribus numeroque polleant. Unde hic dicitur, *illos meditari inania.* Non est enim sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum, Prov. 21. Sic nec potentia adversus Deum ulla est.

Sequitur jam res ipsa, seu testimonii illius ad rem applicatio. Ubi primùm significant, eventum isti vaticinio respondere. Hic occasio est de veritate oraculorum divinorum omnium disserendi. Deinde speciatim ostendunt, quomodo vaticinium istud eo tempore impleatur. Nam & locum exprimunt, ubi id fiat, *in civitate hac*; & Christum illum Dei, adversus quem coitio fiat, describunt: *adversus sanctum puerum* seu *filium tuum Jesum, quem unxisti.* Tertiò nomina regum principumve, seu mavis regis unius, itemque principis hominisve potentis, ac populorum adversus Christum Dei conspirantium exprimunt, cùm ajunt: *& Herodes, & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Israëlis.* Ubi non tantùm ad rem præsentem respiciunt fideles, sed etiam ad historiam mortis Christi, ubi Herodes & Pilatus conspiraverant, & cum Pilato *gentes*, hoc est aliqui ex gentibus, saltem milites, per Synecdochen. *Populi* autem *Israëlis* dicuntur diversæ illius tribus, quæ singulæ singulos constituere videbantur populos. Quanquam & aliàs ob multitudinem unus ille populus multorum instar censeri poterat, præsertim in varias regiones dispersus.

sus. Et denique finis istius conspirationis notatur ℣. 28, ubi & caussam efficientem ejus rei exponi diximus, dum dicitur; *ut facerent* vel *faciant quæcunque manus tua & consilium tuum prius definiit ut fierent.* Quo quidem loco duo potissimùm sunt observanda ad explicationem verborum spectantia. Primum est, quomodo manus Dei dicatur ista definivisse : alterum, quomodo Deus dicatur antea definivisse ea, de quibus hîc sermo est : quandoquidem illa mala fuerant, & ipsius voluntati adversa. Sermo enim est de conspiratione ac machinationibus hominum adversus Deum & Christum ejus, hoc est sanctum ipsius filium Jesum, quem unxerat, regemque cœlestem constituerat. Ad prius quod attinet, *manus* sumitur pro potestate, vel simpliciter pro facultate agendi, per metonymiam subjecti, ita ut in phrasi sit ἰνδιάδυς, *manus tua & consilium tuum prius definivit*, hoc est tu pro tua potestate aut facultate decreto tuo definivisti, seu constituisti. *Consilium* enim pro decreto hîc ponitur. *Manus* vocem pro agendi facultate Hebraica consuetudine sumi, notum est : & sæpe quidem nullam peculiarem vim habet; quanquam habet elegantiam. Sic cùm dicitur, cujuspiam manum aliquid invenire, vel non invenire, perinde est, ac si diceretur, illum ipsum hominem aliquid invenire, vel non invenire. Illud interdum in mentem venit, quòd decreta soleant nonnunquam ab ipsis principibus manu scribi, aut saltem, si ab aliis fuerint scripta, manus subscriptione confirmari. Unde per metaphoram cum metonymia conjunctam potuit dici manus Dei definivisse seu decrevisse id, quod Deus ipse decrevit ac constituit. Sed hoc in medio relinquimus.

Quod ad posterius attinet, duo sunt observanda. Primum est mala illa, de quibus sermo est, per accidens boni quoque rationem habere, seu boni illis aliquid adhærere, quatenus ad finem referuntur divinæ gloriæ, aut humanæ etiam saluti servientem. Nam quod Christo ejusque veritati ita fuerunt adversati Herodes, Pilatus cum gentibus, & populo Israëlitico, id partim ad confirmationem doctrinæ Euangelicæ pertinuit, partim ad exercendam aut explorandam ipsorum piorum fidem, pietatem, patientiam ac constantiam : ut taceam, etiam ad pœnam quorundam, ipsorum impietate ac contumacia dignam spectasse. Ea enim res scandalo illis fuit & impedimento, quò minùs religionem Christianam amplecterentur, ad quam aliàs, licet à probitate ac virtute alieni, miraculorum magnitudine ac multitudine quodammodo adigebantur. Deus ergo res illas, non quà malæ revera fuerunt, sed quà bonæ, definivit ac constituit, seu mavis id, quod in illis boni esset decrevit; non id, quod malum. Hoc enim ab hominibus ipsis revera fuit profectum. Quod ut tantò rectiùs animadvertatur, alterum quoque addendum est, quod hîc observandum esse diximus. Id autem est, Deum non simpliciter atque absolutè, sed positâ hypothesi tacitâque conditione, ista olim decrevisse, nempe ista fieri debere, si, aut postquam extiterint homines sponte sua improbi, & digni, qui ad res tam impias, per accidens tamen utiles, adhiberentur. Itaque Deus non id revera decrevit, ut homines tam improbi essent; sed ut sponte sua improbi facti, res hujusmodi designarent. Qua de re alibi fusiùs dicitur. Addi potest hic duobus tertium, quod ex secundo velut nascitur; Deum non de hoc aut illo individuo nominatim, v. g. de Herode aut Pilato multis antè seculis decrevisse, ut hæc illave mala designarent; sed generatim tantùm illa definivisse : Postea verò, cùm exequendi tempus adesset, ex hominum improborum numero illos elegisse, qui ad decreta ipsius exequenda essent aptissimi.

Hîc notari in singulis quædam possunt. Primùm de loco, quòd in magnis urbibus, & quidem religionis etiam nomine claris, magnos soleat habere Christus ejusque veritas adversarios. Secundò differi potest de summa Jesu Christi præstantia ac majestate; quòd sit *Dei filius*; quòd *sanctus*, hoc est, & universa vita innocens, & divinis donis, ac nunc divina in cœlis majestate venerandus; quodque *unctus à Deo*, ubi potissimùm occasio est differendi de ratione, qua ad summum in cœlis imperium evectus sit. Tertiò cerni potest quomodo adversus Christum consentiant principes, & populi religione inter se aliàs planè discrepantes, atque adeò mutuis odiis flagrantes; ut Herodes & Pilatus, gentes & populi Israëlitici. Quartò notari potest, etiam ea, quæ sunt Dei voluntati maximè adversa, Dei consilio ac prudentia gubernari, & quatenus fini alicui bono inserviunt, quodammodo effici. Dicitur enim hîc, adversarios illos Christi coivisse, ut facerent quæ manus & consilium Dei antè definierat, ut fierent. Cavendum autem cuivis est, ne sese aptum, atque, ut ita dicam, opportunum efficiat, per quem Deus hujusmodi decreta sua exequatur, & quem per impia facinora veluti traducat, atque æterna ignominia notet, quemque porrò suppliciis majoribus dignum hoc modo reddat, & talem constituat, in quo exemplum iræ suæ statuat, & potentiæ suæ documentum edat.

Sequitur tertia precum particula, hoc est, peroratio, seu mavis auxilii divini petitio, ℣. 29 & 30 comprehensa. Petunt autem tria. Primum est cùm ajunt : *Nunc igitur Deus intuere in minas eorum* : ubi ex antecedente intelligendum est consequens, nempe ut Deus minas illas compescat, & ita cohibeat, ne ad exitium perduci queant; vel saltem, ne quicquam veritatis Euangelicæ cursui obstent. Non id orant pii, ut Deus Seniores illos propter ea puniat. Vindictæ enim cupiditatem & Christianis interdictam esse nôrant optimè, & alios ipsi docebant; norant tum pro hostibus orandum esse omnibus, tum verò nominatim pro magistratibus, in quorum numero & Seniores illi erant. Sed illud & jure poterant rogare illi, & hodie Christiani possunt, ut Deus minas magistratuum cohibeat, nec in oppressionem veritatis erumpere patiatur.

Secundum quod petunt est : *& da servis tuis, ut cum omni libertate loquantur sermonem tuum.* Hæc petitio videtur aliquo modo declarare primam. Eatenus enim videntur potissimùm Deum rogare, ut adversariorum minas respiciat, ne eas tantam patiatur habere vim, ut propter eas servi ipsius, nempe Apostoli, sermonem Euangelicum sibi concreditum silentio involvant, aut timore præpediti minùs liberè prædicent. Opponitur hæc petitio directè Seniorum decreto. Illi enim interminati fuerant Apostolis, ne docerent, néve loquerentur cuiquam in nomine Christi. Pii ergo orant, ut Deus eum largiatur servis seu Apostolis suis animum ac fortitudinem, ut contemtis illis minis liberè atque audacter sermonem Euangelicum prædicent ac promulgent. Non frustra autem hoc eos à Deo petiisse, sequentes docent historiæ, atque adeò ex parte ℣. 33 hujus capitis. Effecit id autem Deus, partim intus pectora illorum infracto robore fulciendo, & Spiritu suo animos illis addendo; partim virtutem illis subministrando edendi miracula. Hæc enim mirum in modum illos animare poterant, ut intrepidè doctrinam Euangelii prædicarent, & auctoritatem illis conciliare apud populum, ut sermonem illum tanto avidiùs audirent, tantoque libentiùs reciperent. Videmus hic multùm in eo esse situm, ut Euangelii præcones, tales præsertim, quales erant Apostoli, quibus tanquam fundamentis, aut petrâ immotâ, cæterorum hominum fides niti debebat, audacter atque intrepidè doctrinam Christi annuncient. Nam qui eum timidè prædicat, fidem ei derogare videtur, & speciem præfert de ejus veritate dubitantis. Nam si verus est ille sermo, si divinitus profectus, si immortalem vitam sibi credentibus affert; cur auxilio divino fretus, cur spe tanti præmii suffultus, audacter eum non profiteris? cur periculum ejus caussâ adire horres? Hinc Paulus orat Ephesios, Vide Eph. 6. 19, 20 ut pro se preces apud Deum interponant, quò sibi hæc fiducia loquendi divinitus suppediterur. Itaque & hodie spiritum fortitudinis à Deo petere debent præcones Euangelii, & cæteri fideles precibus suis illos hac in parte juvare.

Tertium, quod petunt, est ℣. 30: *Manu tua extensa ad sanandum, & signa & miracula edantur per nomen sancti pueri seu filii tui Jesu.* Ubi modus quidam exprimitur, quo efficere Deus debeat, ut servi ipsius sermonem Christi liberè prædicent. Ut ita tertia hæc petitio declaret quodammodo secundam, ut secunda primam. Quomodo autem miracula id efficere potuerint, paulò antè est explicatum. Verba vix quicquam habent difficultatis. *Manum* enim *extendere* est vim ac potentiam suam exerere. Dum verò rogant, ut *per filium ipsius* miracula edantur, tacitè ipsum Christum orant, ut potentiam hanc à Deo sibi concessam, ad miracula edenda exerat, quoties ipsius nomen à servis ipsius invocetur, &, ut miraculum edat, rogetur. Hic modus animi fortitudinem inspirandi Christi ministris, hodie cessat; cùm vis miraculorum olim per Apostolos editorum adhuc duret ac vigeat. Miraculorum loco est partim divina circa ipsos cæterosque fideles cura ac providentia; partim pietatis, quo circumfulgere debent, splendor.

Precatione ipsa absoluta, subjungit Lucas ejus effecta mox consecuta ℣. 31, & ea quidem numero tria. Primum est, quòd *cum essent precati concussus est locus, in quo erant congregati.* Concussio illa loci facta videtur à Deo partim ideo, ut significaretur, quanta esset vis precum à piis modò fusarum; tanta nimirum, ut iis permotus velit potentiam suam exerere, & terrore incutere eorum adversariis, & labefactare vim ac potentiam ipsorum, licet videretur inconcussa; partim ut esset signum ac prodromus quidam virtutis divinæ, seu Spiritus Sancti ipsos mox invasuri ac repleturi, quemadmodum statim subjicitur. Hic differi potest aliquid de virtute ac potentia precum à piis ad Deum fusarum; ad quam rem illustrandam egregiè facit, præter alios locos innumeros illud, quod legitur Apoc. 8. 3 & seqq. ubi dicitur, Angelum, qui preces piorum cum suffitu Deo quodammodo obtulerat, postea repleviſſe thuribulum igni altaris, & conjeciſſe in terram, & inde prorupiſſe voces & tonitrua, & fulgura, & motum terræ. Significatur enim, ex precibus sanctorum profecta fuiſſe effecta impiis terribilia, iisque orbem concussum commotumque fuiſſe.

Secundus istarum precum effectus est, cùm dicitur: *& repleti sunt omnes Spiritu Sancto.* Quibus verbis significatur, tum temporis Spiritum S. eos veluti invaſiſſe, & vim suam admirandam in illis exeruiſſe, ita ut arderent animis, divinæ ac cœlestes cogitationes in ipsis concitarentur, loquerentur linguis, magnifica Dei facta prædicarent, prophetarent alii. Et hodie non idem quidem, planè effectus, sed tamen similis, piorum preces sæpe consequitur; ut nimirum ardore singulari accensi, in Deum ejusque gloriam, inque virtutem unicè ferantur; ut gaudio ex spe immortalis vitæ nato exultent, ut in illis cogitationes planè divinæ ac cœlestes nascantur, & ea sæpè intelligant, quæ antea non intellexerant, & quodammodo prophetent. Et hi quidem duo effectus protinus sunt preces consecuti, neque videntur fuiſſe, præsertim si priorem spectes, per se diuturni, licet efficaciam etiam in sequens tempus habuerint. Sed tertius, qui nunc sequitur, effectus diuturnior fuit, & ad tempora post illum etiam diem consecuta pertinet, cùm dicitur, quòd *locuti sint sermonem Dei cum libertate.* Etsi autem hic effectus ad Apostolos potissimùm spectavit, tribuitur tamen fidelibus generatim; partim quidem, quia quod fidelium præcipuis, veluti capitibus competit, generatim fidelium cœtui adscribi potest; partim verò, quia cæteri quoque fideles, pro suo quisque modo ac facultate, doctrinam Christi disseminarunt ac celebrârunt, eam libere sunt professi, de ea cum aliis disseruerunt, eamque illis persuadere sunt conati. Fecerunt autem id *cum libertate*, seu liberè atque intrepidè, nullo metu absterriti aut præpediti, contemtis Seniorum aliorumque hominum potentium minis. Qua in parte jam consecuti fuerunt id, quod vel inprimis à Deo paulò antè sunt precati, cùm dixerunt: *da servis tuis; ut cum omni libertate loquantur sermonem tuum.* Quæ autem hinc doctrina pateat, istic est dictum.

Sequitur altera pars hujus capitis, in qua felix ac beatus illius temporis ecclesiæ status proponitur spectandus. Ille autem duobus potissimùm rerum generibus continetur. Prius est earum rerum, quæ in fidelibus fuerunt sitæ, aut ab illis profectæ: posterius ea in re situm est, quæ extra ipsos fideles fuit posita, nempe in affectu hominum extraneorum erga ipsos. Et hæc quidem consequens revera fuit atque effectum rerum prioris generis, & ad illas amplificandas atque illustrandas à Luca exponitur. Quod ergo ad res prioris generis attinet, eæ rursus sunt duplices. Aliæ enim omnibus fidelibus fuerunt communes; aliæ Apostolorum propriæ, vel saltem Apostolis solis hoc loco attributæ.

Illæ exprimuntur ℣. 32. Sunt autem duæ; quarum prior posterioris est caussa. Prior est summa piorum concordia atque animorum conjunctio; quæ exprimitur illis verbis: *Multitudinis autem eorum, qui crediderant, erat cor & anima una.* Ubi *multitudo* credentium quodammodo opponitur *unitati* cordis, seu animæ, & ad hujus concordiæ singularem quandam præstantiam ostendendam facit. Minùs enim mirum est, paucorum, duorum v. gr. trium, quatuor, esse cor unum, animamque unam, seu, ut loqui solemus, idem velle idemque nolle: quanquam & hoc inter homines à Christo alienos rarum est: sed illud non modò rarum, & inusitatum, sed jure dixerim, antea inauditum, & ad hunc usque diem inter homines à Christo alienos invisum, *multitudinis*, hoc est aliquot millium hominum, unum esse cor, unam animam: eamque non in una tantùm alteraque in re, sed in totius vitæ rationibus ita conspirare, ut nulla inter eos dissensio, nullum discordiæ vestigium extet. Proprius hic est Spiritus ac religionis Christianæ effectus. Hujus est dissita conjungere, inimica conciliare, diversa unire. Unde non immeritò hanc suorum discipulorum tesseram ac notam fore Christus ipse indicat Joh. 13. 15, & Patrem rogat, ut hanc in suis concordiam efficiat, quò cognoscat mundus, se ab ipso esse missum, cap. 17. 23. Ubi locus est de hujus conjunctionis singulari præstantia & fructu differendi, & quàm Deo sit grata, quàm jucunda illis ipsis, qui eam inter se colunt, quàm salutaris, quàm accommodata ad divinam gloriam, ad communem piorum felicitatem, & ad aliorum hominum salutem procurandam, ostendendi. Nascetur autem in nobis, si multitudini illi similes fuerimus fide. *Credentium* enim fuit cor atque anima una; & quidem ideo, quòd crederent. Fides enim charitatem & cætera conjunctionis spiritualis adjumenta ex se parit.

Posterior ex duabus illis rebus toti fidelium cœtui communibus, quam prioris effectum esse diximus, est liberalitas aliorum erga alios: quæ exprimitur illis verbis: *Nec quisquam aliquid eorum, quæ habebat, suum esse dicebat, sed erant eis omnia communia.* Apud homines cordatos, & communi saltem sensu præditos, vix est necesse commemorare, hæc verba non de rebus quibusvis, sed tantùm de facultatibus, seu rebus, quæ nummo æstimari solent, accipienda esse. Deinde illud etiam unicuique facilè patet, usu potiùs, quàm proprietate res, quæ ad facultates pertinent, fidelibus fuisse communes: quia nimirum ii, quorum erat proprietas, earum usum aliis quoque liberaliter indulgebant. Quanquam earum rerum, quæ ipso statim usu consumuntur, proprietatem retinere non poterant, cum usum aliis concederent, & præterea dubium non est, quin rerum quarundam, quæ non protinus consumuntur, ut vestium aut supellectilis proprietatem sæpe in alios quoque transtulerint, res ipsas iis donantes, aut in eorum usus conferentes. Sed bonorum, ut vocant, immobilium proprietatem non protinus in alios contulerunt: neque id hoc sermone comprehendi ex eo apparet, quod postmodum peculiariter commemoratur, ea fuisse à possessoribus vendita, & pecuniam in usus aliorum distributam: & infrà Petrus Ananiæ dicit cap. 5. 4, prædium nondum venditum ipsi mansisse, hoc est in ipsius potestate fuisse. Hîc locus est differendi de communione bonorum, quæ inter fideles esse aut possit, aut debeat;

debeat: de qua vide lib. 4. de vera Relig. cap. 20. Sed illis, quæ eo loco dicuntur, nonnihil adjicere licet. Duplex constitui potest bonorum communio Christianis hominibus digna, præter eam, quæ à Moravis, quos vocant, fratribus fuit instituta: altera perfectior, de qua hîc est sermo; altera imperfectior, cùm nimirum quisque fidelium ita bona sua possidet, iisque utitur, ut paratus sit, cùm usus ita exigit, & impertiri aliis de suis, & ad communem eorum usum eos aliqua ratione admittere, eos v. g. in ædes suas recipere, eos alere, iis suppellectilem, jumenta, servos, aliaque his similia ad usus necessarios, saltem ad tempus, commodare. Hæc communio rei naturâ inspectâ durabilior est, & ætatem magis fert; prior illa fervidior, ut ita dicam est, & majorem habet impetum, licet minùs diu videatur posse durare; siquidem ipsius usus ipso quodammodo usu minuitur. Posterior ista vitæ communi est aliquanto vicinior atque accommodatior: sed prior est admirabilior & augustior. Quod vel inde apparet, quòd hoc locò tantopere commendetur, quodque ab hominibus divino spiritu plenis, ducibus ipsis Apostolis, hoc est, divinissimis sci. viris, fuerit culta, in ipso Christianæ religionis primordio, in quo omnia eluxerunt augusta, admirabilia, divina. Unde apparet, non semper in rebus ad liberalitatem spectantibus ita necesse esse servire ejus constantiæ ac durationi, ut non etiam fervori aliquid detur: modò ne id consequatur, ut ii, qui uno veluti impetu sua in alios contulerunt bona, vel aliis postea cogantur esse graves, vel in suos, aut etiam alienos injurii. Itaque ii, qui liberis ipsi carent, & præterea paupertatem strenuè ferre sunt parati, laudabiliter hujusmodi liberalitatem exercent. Nisi ita se res haberet, ipse Christus malè feciſſet, qui juveni diviti suasit, ut bonis suis divenditis, ea pauperibus dilargiretur: & Apostoli quoque, qui receperunt pecuniam, quam nonnulli pro prædiis suis divenditis acceperant, in usus alienos distribuendam; inter quos fuerunt etiam, qui præter ea, quæ vendiderant, nulla alia habuerunt prædia, ut inferius apparebit.

Sequitur nunc, id, quod Apostolis erat proprium, vers. 33: *Et Apostoli magna potentia edebant testimonium resurrectionis Domini Jesu.* Quibus verbis continetur effectus precum antea fusarum præcipuus, ut apparet ex collatione horum verborum cum ℣. 29, *& à servis tuis* &c. usque ad finem vers. 30. Continetur autem hîc summa quædam prædicationis Apostolicæ, seu descriptio ejus quædam Synecdochica, nempe quòd *testimonium ediderint resurrectionis Domini Jesu.* Ubi resurrectionis nomine etiam gloriam consecutam intelligi debere notum est. Resurrectio autem ideo nominatim commemoratur, quia hujus inprimis rei testes constituti fuerant Apostoli, eaque fundamentum est universæ religionis Christianæ, & spei nostræ in ea comprehensæ; quod proinde probè firmandum erat, ut cætera tanto faciliùs tantoque tutiùs possent superstrui: unde differi nonnihil potest de hujus doctrinæ hodieque inculcandæ & necessitate, & utilitate. Dum verò dicitur, Apostolos *magnâ potentiâ* edidisse ejus rei testimonium; significatur, eos non tantùm fortiter ac constanter illam asseruisse verbis, sed etiam, ut antea rogaverant, insignibus ac stupendis miraculis, summa Dei virtute perfectis, confirmasse. Qua de re etiam antea nonnihil dictum.

Explicatis iis rebus, quæ in ipsis fidelibus erant sitæ, subjungitur ea, quæ extra eos in aliorum hominum animis posita erat. De ea verò differitur à Luca in seqq. usque ad finem capitis. Et primùm quidem exprimitur; deinde confirmatur atque illustratur. Exprimitur illis verbis: *& gratia magna erat super eos omnes.* Gratiam intelligit populi, seu favorem plebis erga Christianos. Qui quidem favor cum quadam eorum admiratione ac veneratione fuit conjunctus. Itaque non multùm absimilis esse videtur hæc sententia ab illa, quæ extat infrà cap. 5. 13. cùm ait: *magnificabat eos populus* hoc est, & magni faciebat, & magnificè extollebat, seu prædicabat. Hîc videmus, quanta sit veræ virtutis ac pietatis, ac divinorum, quæ in Christianis elucent, donorum vis ad gratiam & auctoritatem illis conciliandam. Quare etiamsi ab adversariis, iisque potentibus, nonnunquam premantur Christiani, non deerit tamen illis apud alios gratia atque auctoritas, si modò rectè sese gesserint. Nam etsi miracula per Apostolos edita admirationem Christianis ejus temporis magnam conciliarent: non postrema tamen ejusdem rei caussa fuit Christianorum omnium virtus ac præclara facta, ut ex seqq. intelligetur.

Progrediendum nobis nunc est ad ejusdem rei confirmationem atque illustrationem. Confirmat enim id, quod dixerat, Lucas atque declarat, caussa ejus allata; & hanc iterum alia caussa comprobat atque illustrat. Caussa est expressa initio vers. 34. *Nullus enim erat egens inter eos:* quia in illa bonorum communione, ac liberalitate divitum, nemo necessariis destituebatur. Apparet hinc, quantam vim habeat, inter alias virtutes beneficentia, ad famam piis honestam ac laudem omniumque amorem ac gratiam conciliandam. Apparet inde porrò, quid & nobis sit faciendum, non modò famæ atque ædificationis aliorum, sed & salutis ipsius caussa. Nempe, ne quenquam fidelium rebus ad vitam sustentandam necessariis destitui patiamur.

Caussa hujus rei partim generatim describitur; partim exemplo speciali declaratur atque amplificatur. Prius fit illis verbis: *Quotquot enim erant possessores agrorum*, &c. usque ad fin. vers. 35. Vuigò nimirum Christiani divites id fecerunt tum temporis, quod Christus præcepit apud Lucam cap. 12. 23. *Vendite bona vestra, & date eleemosynam* &c. Dicitur enim *quotquot* erant possessores agrorum, aut domorum, vendentes adferebant pretia eorum &c. Hinc patet, quid & hodie divitibus sit faciendum, si suæ saluti quàm optimè consultum voluerint. Deposuerunt autem pretia illa *ad pedes Apostolorum*, quàm humillimè quamque modestissimè ipsorum potestati pecuniam permittentes, ut eam, prout ipsis commodum videretur, in usum pauperum distribuerent. Nondum enim constitutis Diaconis, ipsi Apostoli hanc curam susceperunt, quæ postea fuit aliis commissa, ut infrà dicitur cap. 6. Notari hîc potest divitum istorum simplicitas animi ac liberalitas cum modestia singulari conjuncta. Cùm autem additur, *distributum hoc fuisse singulis prout cuique opus erat*, exprimitur effectus, liberalitatis illius divitum, & modus ostenditur, quomodo eâ factum fuerit, ut nemo inter fideles egens extaret: simul etiam ostenditur integritas & prudentia Apostolorum in pecunia illa distribuenda: quia singulis, prout opus fuerit, distribuerint. Hoc idem facere debent, & qui suam in pauperes pecuniam erogant, ut necessitati illorum impensæ rationem accommodent; & multo magis ii, qui alienam pecuniam, aut publicam, in usus pauperum collatam, distribuere debent. Cavenda nimirum illis est prosopolepsia, & indigentiæ cujusque habenda est ratio.

Subjicitur huic rei declarandæ exemplum speciale, versibus duobus ultimis, ubi primùm persona illa, in qua exemplum proponitur, aliquanto luculentiùs describitur; deinde & factum ipsum, in quo exempli ratio consistit, subjicitur. Prius fit ℣. 36. *Joses ergo, qui cognominatus est Barnabas* &c. Hic ideo tam multis describitur, quòd & tam pius vir fuerit, ut propterea etiam insigne nomen ab Apostolis retulerit; & postea in prædicatione Euangelica inter gentes extraneas ejus unà cum Paulo opera potissimùm enituerit. Unde tam crebrò illius fit cap. 13. & seqq. mentio. *Filius autem consolationis* ideo videtur fuisse appellatus, vel quia sua pietate factisque præclaris alios subinde fuerit consolatus, iisque gaudium attulerit; vel quia ipse consolationis ac gaudii divini veluti hæres quidam esset, ac porrò futurus esset; vel etiam utramque ob caussam. Neq; verò vulgarium hominum, sed ipsorum Apostolorum

lorum judicio, hoc nomen obtinuit: id quod ad majorem ipsius laudem facit. Non caruerunt omine nomina Apostolis à Christo imposita: non caruerunt proculdubio etiam ea, quæ ab Apostolis divino Spiritu plenis fuerunt aliis imposita. Non exigua laus est, probari viris in Ecclesia & divinis muneribus & pietate insignibus. Quare omnes operam dare debent, ut ab illis, tanquam laudatissimis viris, non tam reipsa laudentur, (ne forte ambitioni hic quicquam detur) quàm laudari mereantur: atque inprimis, ut piis omnibus sint gaudio, factisque præclaris eos subinde recreent atque exhilarent. Fuit autem illud quoque in hoc viro notabile, quòd *Levites* esset; & fortassis ideo id commemoratur, quòd ad illud usque tempus vel nulli, vel pauci ex Levitis doctrinam Christi recepissent; estque credibile, Barnabam primitias Levitarum ad Christum conversorum extitisse. Infrà quidem cap. 6 dicitur, magnam etiam turbam sacerdotum obtemperasse fidei; sed ante illud tempus nihil ejusmodi, nec de sacerdotibus, nec de Levitis legitur: imò quia id infrà nominatim commemoratur, apparet, antea admodum rara, vel propè nulla ejus rei exempla extitisse.

Factum autem ipsius exprimitur ỳ. 37, *quòd cum haberet agrum vendidit eum*, &c. Significare videtur Lucas, eum non nisi hunc unum habuisse agrum, & tamen ei non pepercisse, sed animo liberali eum in usum pauperum vendidisse. Pertinet hoc ad commendationem ejus facti, ac porrò etiam ad laudem animi tam liberalis, atque amore fratrum ferventis. Similis ille hac parte fuit illi viduæ, quæ totum suum victum in gazophylacium contulit. Solet agellus istiusmodi pauperibus esse admodum charus, ita ut inviti eo careant, & vitam ei dare videantur, cui illum donent. Itaque magnæ est charitatis atque liberalitatis eum vendere, ut aliis tantùm gratificeris. Videtur autem hoc exemplum tanto libentiùs hic commemorare Lucas, quòd postmodum commemoraturus esset exemplum huic aliqua quidem ratione simile, sed alia rursus ex parte dissimile, nimirum Ananiæ & Sapphiræ, qui aliorum, ac fortasse hoc ipso Barnabæ exemplo incitati, eandem liberalitatis laudem, sed non eadem virtute ac simplicitate sunt secuti, & cùm fallere conati essent divinum Spiritum in Apostolis habitantem, loco approbationis pœnam retulerunt. Quare generali illi sermoni de liberalitate divitum in egenos exemplum voluit subjicere Lucas, primùm simile, deinde dissimile, ut contraria juxta se posita magis eluceserent. Sed hæc hactenus.

IN CAPUT V.

CApitis hujus partes sunt tres: quarum prima agit de pœna Ananiæ & Sapphiræ, ob fraudem in intervertenda prædii venditi pecunia commissam; Secunda de felici Ecclesiæ Hierosolymitanæ statu, de quo etiam antehac non pauca habuimus; Tertia de persecutione Apostolis à Senioribus populi Judaici illata.

Primæ partis duo sunt membra. In priori conjunctim de Ananiæ ac Sapphiræ delicto agitur: in posteriori disjunctim de utriusque pœna.

Primum membrum continetur ỳ. 1 & 2, sic autem scribit Lucas: *Vir autem quidam Ananias nomine cum Sapphira uxore sua vendidit possessionem.* Particula δὲ oppositionem denotat, & primam hujus capitis partem cum fine præcedentis capitis connectit. Postquam enim liberalitatem fidelium Hierosolymitani cœtus eximiam exemplo speciali eoque insigni, Barnabæ nimirum, qui unicum agellum divendiderat, preciumque in commune contulerat declarasset, eandem nunc diverso atque aliquatenus contrario exemplo, & pœna divina istud consecuta illustrat: quasi dicat, alio verò animo erat præditus Ananias cum uxore sua Sapphira, qui vendito agro interverterunt aliquid de precio, &c. Personarum verò *Ananiæ* ac *Sapphiræ* nominatim meminit Lucas, ut historiæ sua constaret tum integritas tum fides. In eo autem quod *vendiderunt possessionem*, materia atque occasio peccandi cernitur. Κτῆμα eu possessio, inferiùs ỳ. 3 & 8 specialiori nomine χωρίον, id est, prædium, villa, seu ager cum ædificio, appellatur.

Vers. 2. Peccatum ipsum exprimitur, sic pergente Luca: *& intervertit*, hoc est clàm surripuit ac sepositi [aliquid] *ex precio*, *conscià etiam uxore sua*, id est, non tantùm sciente, verum etiam consentiente, & factum veluti prudens approbante. Nam aliàs eadem cum marito pœna affecta à Deo non fuisset, si scivisset tantùm quid moliretur maritus, id vero ipsa improbasset ac detestata fuisset. Utrumque ergo, & maritum, & uxorem eadem culpâ laborasse indicat Lucas. Quæ sequuntur ad continuandam fraudem pertinent, dum ita scribit: *& afferens Ananias*, nimirum solus, absente uxore Sapphira, ut ex sequentibus constat, *partem aliquam, ad pedes Apostolorum deposuit.* Facile autem quivis videt, delictum non in eo fuisse, quòd partem duntaxat aliquam precii ad Apostolos detulit; poterat enim totum illud sibi retinere, ut ex verbis Petri ỳ. 4 videbimus: sed quod aliquid clàm sepositi erat, & præ se ferret, se integram pecuniam afferre, ratus id Apostolos, licet divino Spiritu præditos clàm futurum. Non ergo tam defectu liberalitatis, quam dolo atque hypocrisi peccavit.

Peccato utriusque conjunctim expresso, Lucas secundo loco disjunctim eorundem supplicium describit, & primò quidem Ananiæ; deinde etiam Sapphiræ. Ananiæ supplicium describit Lucas, ita, ut 1 gravissimam illius delicti reprehensionem à Petro factam recenseat, 2 pœnam ipsam, 3 denique ejusdem pœnæ eventa. Reprehensio Petri ỳ. 3 & 4 extat, ubi sic loquens introducitur Petrus, & quidem ỳ. 3. *Dixit vero Petrus: Anania, cur Satanas implevit cor tuum*, &c. Ubi primò Ananiam compellat; deinde peccatum ipsius exaggerat, & quidem à caussa impellente, dum inquit: *cur Satanas implevit cor tuum*, quibus verbis hoc delictum Satanæ suasui atque impulsui adscribit, eundemque velut impurum spiritum, purissimo Spiritui sancto, quo Apostoli erant impleti opponit, ad indignitatem atque atrocitatem tanto magis amplificandam. Non est verò existimandum, solum Satanam facti hujus impii autorem fuisse, nullamque in Anania culpam hæsisse. Versu enim 4 sequenti à Petro expressè dicitur, Ananiam *posuisse in corde suo negotium hoc.* Sciendum namque est, Satanam suis suasionibus aut occultis inspirationibus, aliisque modis, quibus homines ad peccandum incitat, vim hominibus afferre non posse, sed liberum cuique & in ejus potestate positum esse conatibus ejus obsistere ac reluctari, imò eosdem penitus irritos reddere posse, si nimirum animum homo habeat Dei timentem, suasque cogitationis ab illecebris Diaboli, ad meditationem rerum divinarum studiumque pietatis convertat, & præsertim ad preces confugiat. Quod etiam Ananias facere potuisset, si sibimet ipsi vim facere, ac Diabolo haud obsequi voluisset. Dum verò dicit Petrus: *cur Satanas implevit cor tuum*, idem est ac si dicas, vel, quam caussam, quæso, legitimam habuisti, ut Satanæ tantum loci in corde tuo permitteres? vel, qui potuisti in animum inducere, ut Satanæ suggestionibus locum dares? &c. Potest hic obiter notari, Satanam neminem, etiam si maximè vellet, vi ad peccandum cogere posse; sed id tantum in ipsius potestate ac viribus esse positum, ut vel varia hominibus objecta suggerat, vel phantasiam seu imaginationem hominis per varias rerum species moveat ad hoc illudve peccatum animo concipiendum. Qua fermè ratione e contrario Deus hominum mentes ad omnis generis pietatem impellit, eaque in re sæpenumero angelorum ministerio utitur. Multùm nimirum possunt species rerum etiam absentium ad phantasiam nostram permovendam, ut viri eruditi scriptis suis ostenderunt. Quemadmodum verò Deus nominem invitum ad pietatem vel oblatione objectorum, vel specierum menti impressarum vi cogit: ita nec Diabolus, etiamsi vellet, non posset tamen, Deo nequicquam id perhibente, ipsaque voluntatis humanæ libertate obstante. Unde etiam fideles ei resistere possunt. *Qui enim natus est ex Deo*, inquit Johannes, *conservat*

conservat seipsum, & malus ille non tanget illum, 1 Joh. cap. 5. ỳ. 18.

Tertiò peccatum ipsum commemorat dum inquit: *fallere te Spiritum Sanctum.* Verbum *fallere* in Græco est ψεύσασθαι quod proprie *mentiri* significat. Verum hoc modo, ut modo à nobis redditum est, reddi rectè posse, doctissimus quidam inter adversarios interpres animadvertit,* qui ita transtulit: *ut falleres Spiritum sanctum*: reddi autem debere manifestum est ex ỳ. 9, ubi idem Ananiæ & Sapphiræ crimen his verbis explicat Petrus: *Quid utique convenit vobis* (seu, quid est, cur convenerit inter vos) *tentare Spiritum Domini?* Unde apparet idem esse tentare Spiritum sanctum, & Spiritum sanctum ψεύσασθαι. Tentârant autem illi Spiritum Sanctum, quia perinde egerant, ac si explorare vellent, num Spiritus S. in Apostolis habitans, seu ipsi Apostoli Spiritus S. in se habitantis vi, fraudem animadversuri essent nec ne. Unde idem, quem superius laudavimus, interpres, qui ita reddiderat verba hæc, quæ nunc præ manibus habemus, *ut falleres Spiritum sanctum*, ad eum modum illa postmodum explicat: *ut fallere conareris Spiritum sanctum, id est, nos Apostolos, in quibus agit Spiritus, & quibus revelat, quæ opus est ad ædificationem Ecclesiæ. Metonymia adjuncti.* Cui explicationi planè assentimur. Aliam quidem horum verborum explicationem tradidit Erasmus, & alii quoque secuti sunt viri docti, quòd *mentiri Spiritum sanctum* sit simulare Spiritum sanctum: Verum hæc explicatio nobis non probatur. Præterquam enim quòd factum Ananiæ, prædii nimirum venditio, ac precii ad pedes Apostolorum depositio, non erat certum indicium, aliquem Spiritu divino præditum esse; cum istud etiam homo Spiritu divino planè carens facere posset; non videmus, quomodo Spiritum S. mentiendo Ananias ac Sapphira tentasse Spiritum Domini dici possint. Denique Petrus hoc ipso versiculo 5 statim explicat, quomodo Ananias & Sapphira Spiritum Sanctum fefellerint, dum inquit: *& interverteres aliquid de pretio prædii*; quæ verba satis ostendunt, eum existimasse, se latere posse; nec quicquam Apostolos Spiritu, licet divino præditos, fraudis subesse deprehensuros.

Vers. 4. In exaggerando crimine Ananiæ pergit Petrus, & ostendit, primùm quidem, eum nullam habuisse causam de crimine isto vel cogitandi, dum inquit: *Nonne manens, tibi mansit, & venditum in tua potestate erat?* Quibus verbis simul objectioni Ananiæ occurrit. Poterat enim dicere: si totam pecuniam in commune contulissem, nihil mihi ipsi reservassem. Respondet Petrus, Ananiam & prædium istud non vendere potuisse, & cùm vendidisset, precium nihilominus in ipsius potestate fuisse, ut illud vel sibi servaret totum, vel partem duntaxat ejus aliquam ad Apostolos deferret, modo id sine ulla fraude factum fuisset. Ex quibus Petri verbis manifestè cernimus, communionem istam bonorum non omnino ac simpliciter necessariam, sed ex mera credentium liberalitate profectam fuisse, atque ab ipsorum arbitrio pependisse. Id quod contra communistas notandum est. In verbis autem Petri hoc quoque, quod ad explicationem eorum pertinet, observari potest, in iis mutationem aliquam rei ac precii esse, ac proinde verba alio atque alio sensu intelligenda esse. Nam priori loco, dum inquit, *nonne manens, mansit?* de prædio, posteriori verò, cùm addit, *& venditum in tua potestate erat*, de precio loquitur.

Ratione hac præmissa Petrus inde reprehensionem infert, inquiens: *quid, quòd posuisti in corde tuo rem vel negotium istud?* quasi dicat, cùm igitur nullam justam criminis tui causam habueris, quid quæso, causæ fuit, ut de eo committendo cogitares, quid te impulit, ad istud perpetrandum? Hic apertè Ananiæ tribuit id, quod suprà Satanæ tribuerat, ex quo apparet, Ananiam, modò voluisset, Satanæ suasionibus locum non dare potuisse, ac proinde criminis omnino reum esse. Huic reprehensioni alteram rationem exaggerandi crimen Ananiæ subjungit Petrus, à fine ϑ seu scopo ultimo, in quem injuria istius peccati redundet petitam, & quidem à diversò, per comparationem minoris illustratam, dum inquit: *Non es mentitus hominibus, sed Deo.* Sensus verborum est: ne existimes, hanc injuriam ac contumeliam criminis tui in nobis residere ac terminari: ulteriùs illa tendit, & in ipsius Dei contumeliam cedit. Ratio autem horum Petri verborum in eo consistit, quòd divina illa efficacia, cujus afflatu Apostolis etiam ignota interdum revelabantur, Deo subordinata erat, ac proinde qui Apostolos divino Spiritu præditos conabatur fallere, perinde faciebat, ac si ipsum Deum fraude sua ludificari vellet. Similis est huic locus 1 Thessal. 4. 8: ubi cum dixisset Paulus, quæ præcepta illis dederit per Dominum Jesum, & qua conditione illos vocârit, Deus, addit: *Itaque qui spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nos.* Quasi dicat utpote qui Spiritum suum sanctum nobis dedit, quo nos regi, & cujus impulsu nos loqui conspicuum est. Quod autem plærique ex adversariis nostris ex his verbis, cum verbis ỳ. præcedentis, *mentiri te Spiritui sancto*, collatis probare conantur, Spiritum S. esse Deum, & quidem summum, id frustra est. Id enim neque expressè hic asseritur, (quanquam nonnulli haud verentur dicere, Spiritum S. hîc expressè Deum appellari, quòd tamen ipsi postea, vineta sua cedentes, consequutionibus ostendere conantur) neque ulla legitima sequela ex verbis istis elici potest. Simili enim ratione ex verbis Pauli, paulò antè citatis & ex verbis Christi Matt. 16. 40. Luc. 16; ad Apostolos dicentis: *Qui vos audit*, me audit, &c. colligere possent, Apostolos esse vel Christum, vel ipsum summum Deum. Sequeretur etiam fideles esse ipsum Christum, cum qui fideles persequitur ipsum Christum persequi dicatur. Præterea non dicitur à Petro, Ananiam *mentitum esse Spiritui S.* sed ut jam antè ostendimus mentitum esse, hoc est fefellisse Spiritum S. Hæc autem duo multùm differunt. Illud enim finem ϑ sive *cui*, hoc vero objectum denotat. Denique, ut alia omittam, uno eodemque actu quis duobus mentiri potest, alteri mediatè atque impropriè, ut hic Spiritui S. in Apostolis habitanti; alteri mediatè ac propriè, ut Deo. Hæc de reprehensione Petri, qua Ananiæ fraudem exaggeravit.

Sequitur nunc pœna ipsa quæ ỳ. 5 his verbis describitur: *Audiens verò Ananias sermones hos cadens expiravit.* Significatur eum subitò, ac repente dum adhuc loqueretur Petrus morte correptum animam exhalâsse. Hæc enim est vis participii præsentis ἐκψύχων. Pœnam hanc virtute divina Ananiæ inflictam fuisse dubium non est, sed utrum à Petro, an verò à Deo aut Christo ipso immediatè virtus ista fuerit profecta, ambigi potest. Posterius autem magis est verisimile, cùm prioris nullum extet in textu vestigium. Voluit autem Deus aut Christus hoc supplicio suis fidelibus aliis terrorem incutere, ne quis auderet vel illud ipsum, vel simile quoddam, quod ad convellendam muneris Apostolici auctoritatem, diviniq; in Apostolis Spiritus habitantis contumeliam spectaret, crimen admittere. Qui etiam terror statim hoc factum fuit subsequutus, ut mox videbimus, eventa supplicium Ananiæ consecuta, consideraturi. Eventorum autem istorum duo commemorantur. Primum est metus aliorum, alterum sepultura Ananiæ. Metus hoc ipso versiculo commemoratur, dum scribit Lucas: *& factus est timor magnus super omnes audientes hæc.* Primò timorem hunc illustrat Lucas ab adjuncta magnitudine, indicatque eum non levem aut panicum aliquem terrorem fuisse, sed gravissimum, quique animos hominum consternârit adeò, ut existimarent, sibi maximopere cavendum esse, ne ejusmodi delicto Deum aut Christum offenderent, atque ad puniendum se irritarent. Deinde eundem timorem amplificat Lucas à subjectis, dum asserit *eum factum esse super omnes*, id est, corripuisse omnes, quicunque de isto supplicio audiverint, nimirum non eos tantùm, qui Ecclesiæ se adjunxerant, verùm etiam extraneos, quod infrà ỳ. 11. eventa mortis Sapphiræ describens expressè Lucas commemorat.

Sepultura Ananiæ describitur ỳ. 6 his verbis: *Surgentes verò juniores collegerunt eum, & elatum eum sepelierunt.* Primum quinam, deinde quomodo eum

* Johan. Piscator.

sepelierint narratur. Qui sepelierunt fuere *juniores*. Illi enim, quia robustiores erant, ad hanc rem erant aptiores, quàm alii: fortassis etiam aliàs usitatum erat, ut juniores mortuos humarent. Dicuntur autem primò eum *collegisse*, hoc est corripuisse, atque è conspectu aliorum sustulisse; deinde eundem *extulisse*, extra urbem videlicet, in locum aliquem, ubi solebant sepeliri defunctorum cadavera, ac tandem *sepelisse*. Hæc de Anania disjunctim.

Idem fermè postea separatim Lucas de Sapphira narrat. Nam primo circumstantias quasdam recensет: deinde colloquium Petri cum Sapphira describit; tertio Sapphiræ pœnam; & denique pœnæ eventa. Circumstantias commemorat duas: primò tempus ita scribens: *& fuit quasi* seu *circiter trium horarum intervallum*, id est, inter ea quæ cum Anania & cum uxore ejus gesta fuerunt, penè trium horarum interfessit intervallum: deinde describit Lucas occasionem & aditum quendam ad ea, quæ postea Sapphiræ acciderunt, his verbis: *& uxor ipsius, ignorans quid factum esset, ingressa est*, nimirum in locum illum, ubi Petrus aliique fideles congregati erant. Id autem, *quòd ignoraverit quid factum esset*, nimirum sci. marito ipsius, propterea commemorat Lucas, ut ostendat, Deum pro sua providentia ita rem direxisse, ut ipsius quoque scelus in apertum produceretur. Nam si scivisset, quod marito suo acciderat, proculdubio vel conspectum Apostolorum effugisset, vel alia ratione, quàm egit postea, egisset.

Colloquium Petri & Sapphiræ ℣. 8 & 9. narratur: in quo tria occurrunt: 1. quæstio Petri, ad fraudem Ananiæ ac Sapphiræ in apertum protrahendam comparata, 2. responsio Sapphiræ. 3. Responsio Petri ad responsionem Sapphiræ. Quæstionem Petri expressurus Lucas ita præfatur, ℣. 8. *Respondit verò ipsi Petrus*, ubi *respondere*. Idem est quod sermonem ordiri, alloqui: quo sensu frequenter in sacris literis usurpatur, ut suprà etiam observavimus cap. 3. 12. Quæstio ipsa sic habet: *Dic mihi, an tanti prædium vendidistis?* Hac quæstione, ut diximus, voluit Petrus fraudem tum Ananiæ tum maximè etiam superstitis uxoris Sapphiræ in apertum producere, ut omnes viderent, justissimo supplicio Dei Ananiam affectum fuisse, ac paulò post idem de ipsius uxore judicarent. Sequitur responsio Sapphiræ, de qua Lucas: *Illa verò dixit: Etiam, tanti.* Quibus verbis apertè fraudem suam prodit, seque sceleris per maritum admissi compotem esse arguit, dum mendacium mariti suo etiam comprobat. Supereст, ut tertio loco videamus quid Petrus responderit. Id vero ℣. 9 extat, ubi Lucas sic scribit: *Petrus autem dixit ad ipsam: Quid [est] quòd conspiraveritis, tentare Spiritum Domini*, &c. Duo hac responsione continentur: 1. exprobratio criminis. 2. denunciatio supplicii. Exprobratio criminis est in his verbis: *Quid est quod conspiraveritis tentare Spiritum Domini?* ubi non tantùm ostendit, Sapphiram ejusdem criminis, cujus maritus fuerit, ream esse, quandoquidem consutis dolis idem dicat ac faciat; verùm etiam crimen ipsum ita exprimit, ut ejus magnitudinem illi ob oculos ponat. Quid sit tentare Spiritum Domini, jam suprà in explicatione ℣. 3 diximus, ut nihil opus sit idem repetere. Illud fortasse hìc addendum est, verba hæc, non tam de Ananiæ & Sapphiræ consilio atque intentione, quàm de vi facti intelligenda esse. Sperabant enim fore, ut ipsorum fraus atque hypocrisis ab Apostolis, divino licet Spiritu præditis, non deprehendatur. Exprobrationem criminis sequitur denunciatio pœnæ, quæ his verbis continetur: *Ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum ad ostium [sunt], & efferent te.* Divino Spiritu afflatus hæc Sapphiræ Petrus denunciat, prævidens, quid mox futurum esset. Indicat autem eosdem, qui maritum ipsius Ananiam sepelierant, jamjam affuturos eandemque mortuam elaturos terræque mandaturos esse. Verbo enim efferendi tum mors antecessura, tum subsequens sepultura per Metonymiam hic intelligenda est. Denunciationi huic etiam mox respondit eventus: Sic enim versu 10 pergit Lucas: *Cecidit autem illicò ad pedes ejus*, sci. Petri, *& exspiravit.* Quibus verbis supplicium Sapphiræ describitur. Idem verò illi irrogatum fuit supplicium, quod marito, quia pari ratione peccaverat.

Antequam hinc abeamus, & quæ pœnam hanc Sapphiræ irrogatam subsecuta sunt, videamus, operæ pretium erit, paucis respondere iis, qui ex hoc Ananiæ & Sapphiræ supplicio hæreticidium adstruere conantur. Sciendum igitur est primò, Ananiæ & Sapphiræ crimen non fuisse hæresin; sed fraudem ac dolum in contumeliam divini Spiritus ac Dei ipsius commissum, & quidem ex mera animi malitia, quæ ab hæresi, hodie præsertim abesse potest, cùm quis ex mera quadam ignorantia mentis hæresi laborare possit. Deinde non potest certò demonstrari, ab ipso Petro hanc pœnam Ananiæ ac Sapphiræ inflictam esse, quin potiùs, ut antea quoque monuimus, statuendum videtur, eam immediatè ab ipsomet Deo vel Christo illis immissam fuisse. Huic ergo etiamnum hodie hæreticos puniendos relinqui debere sequitur. Præterea & si maximè concederemus, ipsum Petrum divina virtute ac potentia armatum, Ananiam ac Sapphiram puniviſſe; alia tamen est ratio Petri, alia eorum, qui hodie hæreticos supplicio afficiendos putant, vel ipsi afficiunt. Petrus enim, utpote Spiritu sancto plenus, in judicando errare non potuit; illi verò possunt, etiamsi quidam eorum id licet falso, diffiteantur. Hinc sæpe fit, ut quos hæreticos putant supplicio afficiant ipsi hæreticissimi. Denique etiam ipsa pœna Ananiæ & Sapphiræ fuit extraordinaria ac divinitus profecta, quâ uti adversus hæreticos se posse, nemo hæreticidarum audebit asserere. Imò optandum esset, eos ejusmodi pœnam hæreticis infligere posse. Sic enim constaret hæreticis se hæreticos esse, statimque hæresi relicta veritatem amplecterentur; si viderent passim atque ordinariè sui similes hinc inde, ad eorum, qui ipsos accusarent hæreseos, nutum, subitanea morte peremtos, pœnam delicti sui dare.

His ita ostensis ea, quæ in historia supplicii Sapphiræ sunt reliqua, videlicet ejusdem consequentia, paucis considereмus. Horum vero duo sunt. Primum est ejusdem sepultura, de qua Lucas: *Ingressi verò adolescentes invenerunt ipsam mortuam*; Ubi videmus Petrum verè prædixisse, *pedes eorum* id est, illos ipsos, *qui sepelierunt virum* Sapphiræ, *ante ostium esse, eamque elaturos esse* scilicet mortuam. *Et efferentes*, pergit Lucas, *sepelierunt juxta virum suum*: quibus verbis reliquorum, quæ prædixerat Petrus, eventus ex parte continetur. Eam enim elatum ac consequenter sepultum iri Petrus apertè dixerat. Alterum consequens est metus, & quidem magnus qui invasit partim totam Ecclesiam, id est, fidelium doctrinam Christi profitentium, partim omnes, qui hæc de pœna nimirum Ananiæ & Sapphiræ audierant. Verba Lucæ ℣. 11. hæc sunt: *Et factus est timor magnus super totam Ecclesiam, & super omnes qui audiebant hæc.* Quæ verba ulteriori explicatione non indigent, si addantur ea quæ diximus suprà ℣. 5. Hæc de prima parte.

In secunda parte describitur à Luca felicissimus Ecclesiæ Hierosolymitanæ status, quem etiam jam ante non semel descripsit. Vide supra Cap. 2. 41 seqq. & IV. 32, & d. Duobus autem hæc pars constat membris; quorum alterum ad Apostolos velut Ecclesiæ capita; alterum ad totam Ecclesiam ejusque membra pertinet. Ita verò in narratione harum rerum Lucas progreditur, ut secundum membrum priori veluti per parenthesin inserat, eodemque absoluto ad primum pertexendum redeat. Quod ad prius membrum attinet, in eo primùm Lucas id, quod ad Apostolos spectabat, breviter exprimit: deinde fusiùs illustrat ac persequitur. Sic verò scribit vers. 12: *Per manus verò Apostolorum fiebant signa & prodigia in populo multa.* Hic verbis ut diximus, exprimuntur ea, quæ speciatim ad Apostolos pertinent. *Per manus Apostolorum* vel idem est,

est, quod per Apostolos, vel Apostolorum operâ ac ministerio interveniente. Frequens Hebraismus. Per *signa & prodigia* intelliguntur miracula. Vide suprà cap. 2. 34. Facta autem dicuntur miracula ista *in populo* id est, publicè ac palam, ipso populo præsente ac spectante, & in multis ex populo. Confer. ℣. 15 & 16. Exinde apparet, miracula illa non fuisse conficta, quippe quæ coram multis testibus fuerint patrata. Addit Lucas *multa* indicans, eorum non unum atque alterum duntaxat, sed magnum numerum eaque crebrò fieri solita fuisse. Cujus rei documentum similiter infra habebimus.

Antequam vero Lucas ad illustrationem eorum, quæ scripsit, descendat, velut in parenthesi ea, quæ ad totam Ecclesiam pertinent, commemorat. Tria verò recenset. Primum his verbis continetur: *Et erant unanimiter omnes in porticu Salomonis.* Describit fidelium studium in frequentandis congregationibus publicis, quòd nimirum unus idemque non quorundam tantùm, sed omnium fuerit animus, ut publicis congressibus interessent, atque ita uno ore ac corde Deum, celebrarent, invocarent, aliaque peragerent, quæ ad cultum divinum pertinent. Idem licet aliis verbis de fidelibus narravit Lucas cap. 2. 46,47. Denotatur hic etiam conventuum publicorum locus, *porticus Salomonis*: de qua vide supra cap. 3. 2.

Alterum quod ad totam Ecclesiam pertinet, describitur ℣. 13. ubi ita scribit Lucas: *Reliquorum verò nemo audebat adhærere illis.* Effectus hic est prioris in populo, qui Ecclesiæ se non adjunxerat, qui hoc loco reliquorum nomine intelligitur, ut ex verbis mox sequentibus videre est, ubi loco relativi est nomen *populi*. Effectus autem est, quod non ausi fuerint illis adhærere, hoc est, sese aggregare, & consortio eorum immiscere. Caussa hujus rei exprimitur verbis: *sed magnificabat eos populus*, ubi ἀλλὰ pro διὸ videtur positum. Indicatur autem populum reverentia ac veneratione quadam fidelium ductum non fuisse ausum cum illis familiariùs conversari. Sic enim fieri solet, cum autoritatem ac dignitatem alicujus suspicimus.

Tertium est incrementum Ecclesiæ, & augmentum numeri fidelium de quo Lucas vers. 14. *Magis autem apponebantur credentes Domino* id est, indies augebatur numerus fidelium. Quod exaggeraturus Lucas addit; *multitudines & virorum & mulierum*: quibus verbis indicat, non unum aliquem aut alterum, non aliquot tantum, sed integras veluti turmes ad Ecclesiam accessisse, & quidem non virorum tantùm, verùm etiám mulierum, quod rem tanto magis exaggerat. Solent enim mulieres plerumque viris timidiores esse, ac proinde non tam facile religionem pristinam mutando alicui sese cœtui adjungere. Hæc de iis quæ ad totam Ecclesiam pertinent.

Restat, ut videamus ea, quæ ad prius membrum de Apostolis declarandum atque amplificandum pertinent. Recensentur verò varia Petri miracula, per distributionem subjectorum tum agentium, ut ita dicam, tum patientium, eorundemque partim effecta & finem, partim adjuncta, itemque modum sanationis peculiarem, illustrata atque amplificata. Primùm autem recensentur effecta eorum, qui Hierosolymis agebant, dum ita scribit Lucas: *Ut in plateas efferrent infirmos* id est ægrotos, primum effectum cum commemoratione subjecti ab adjuncto morbo: *& ponerent super lectos & grabatos* effectum alterum. Quæ sequuntur, *ut veniente Petro, vel umbra inumbraret aliquem eorum* & finem effectorum antè commemoratorum, & modum, quo sanati fuerint ægroti, indicant, eo nimirum fine ægrotos istos in plateas elatos fuisse, ut umbra Petri prætereuntis inumbrati sanarentur; cui rei etiam, ut in fine versiculi sequentis indicatur, respondit eventus. Verè miraculosa hæc fuit sanatio, & divinæ cujusdam virtutis argumentum; quæ quidem non in ipsa umbra Petri, sed circa eam sese exeruit, sive eam ab ipso Petro divino Spiritu repleto egressam, sive immediatè à Christo profectam dicas. Perperam autem hæc trahuntur ad sanctorum reliquias, atque ea, quæ illarum virtute fieri dicuntur, miracula. Nam præterquam, quòd multæ ejusmodi reliquiæ planè sint fictitiæ, ut & miracula, quæ per illas patrata fuisse dicuntur; alia est ratio umbræ Petri viventis, alia reliquiarum mortuorum hominum. Ut taceam, non in ipsa Petri umbra virtutem aliquam fuisse, nedum in sanctorum demortuorum reliquiis. Id denique dicimus, etiamsi tale quid olim circa reliquias sanctorum demortuorum accidisset, id tamen jamdudum, satis confirmatâ miraculis Euangelii doctrina fieri cessasse.

Sed his omissis transeamus ad effecta eorum, qui circa urbem Hierosolymitanam habitabant. De his ita scribit Lucas vers. 15: *Conveniebat autem & multitudo earum, quæ circa, seu vicinarum urbium Hierosolymam, ferentes*, id est advehentes *infirmos*, seu ægrotos, *& vexatos*, hoc est, obsessos, miriisque modis excarnificatos, *ab spiritibus immundis*, hoc est, dæmonibus. Quibus verbis describuntur illi, qui fuerunt ad Apostolos delati ut sanarentur, ab adjunctis morbis, & quidem ex parte à dæmonibus qui eorum corpora obsederant, velut caussis efficientibus, profectis. Tandem subjungit Lucas effectum in ægrotis istis à divina virtute vel à Christo immediatè, vel à Petro divina illa virtute à Christo donato, profectum his verbis: *qui sanabantur omnes.* Quæ verba non tantùm ad eos ægrotos, qui ex vicinis opidis Hierosolymam deducti erant, quorum proximè fit mentio, sed etiam ad eos, qui Hierosolymis erant, de quibus versiculo præcedente, & præterea ad modum sanationis peculiarem, inumbrante eos umbra Petri factam, referenda sunt.

Sequitur tertia pars in qua duplex Apostolorum persecutio, unà cum variis earundum adjunctis causis atque effectis describitur. Prior persecutio fuit, quod conjecti fuerunt in carcerem; posterior quòd virgis cæsi. Illa ita à Luca narratur, ut primùm ejus autores seu caussas efficientes, deinde persecutionem ipsam, ac denique varia ejusdem eventa describat. Autores persecutionis istius describuntur vers. 17 his verbis: *Exurgens vero summus sacerdos, & omnes qui cum ipso (quæ est hæresis Sadducæorum) repleti sunt zelo vel æmulatione.* Ubi non modo ipsi auctores persecutionis commemorantur, verùm etiam caussæ impulsivæ fit mentio, quæ eos ad persequendos Apostolos permoverit. Autores fuerunt primò *summus sacerdos* Annas proculdubio; qui dicitur *exsurrexisse* more loquendi desumpto ab iis, qui negotium aliquod moliuntur, illudque jamjam sunt executuri: deinde *qui cum eo*, id est reliqui sacerdotes primores qui cum ipso faciebant, qui eidem in religione sectæ erant addicti. Id quod statim indicat Lucas dum addit, *quæ est hæresis* vel *secta Sadducæorum*, id est, qui Sadducæorum placitis adhærebant. Quinam Sadducæi, & quæ eorum in religione fuerint dogmata, jam suprà diximus c. 3. 1. Caussa quæ eos ad persequendum Apostolos impulit fuit *Zelus* sive *æmulatio*, quo eos repletos fuisse scribit Lucas. Malè nimirum illos habebat, neque ulla ratione ferre poterant, quòd Apostoli resurrectionem Christi ex mortuis populo annunciando velut jugulum hæreseos ipsorum peterent. Existimabant igitur Sadducæi, se caussæ suæ quàm optimè consulturos, si Apostolos eorumque doctrinam vi opprimerent, ne ita eorum auctoritas vilesceret & hæresis tota exolesceret, populo doctrinam Apostolorum amplectente.

Persecutio ipsa vers. 18 describitur, ubi verba sic habent: *Et injecerunt manus suas super Apostolos*, id est, comprehenderunt Apostolos, *& posuerunt eos in custodia publica.* Verba ita plana sunt, ut nulla explicatione indigeant. Pergamus igitur ad eventa, quæ quidem varia à Luca commemorantur. Sed inter ea generalia maximè constitui posse videntur duo, ad quæ cætera referri possint. Primum est liberatio Apostolorum è carcere; alterum judicium, sive actio in consilio Hierosolymitano de Apostolis instituta. Liberatio ℣. 19, 20 & parte 19 describitur, & quidem ita ut primùm significetur cujus opera ac ministerio interveniente

fuerint liberati, nimirum *Angeli Domini.* Vocabulo *Angeli* in Græco non est additus articulus, ideoque verbum istud ita explicari simpliciter potest, aliquem ex angelis eos liberasse. *Domini* vox vel Deum, vel etiam Christum denotat. Licet enim & hæc vox in Græco non habeat articulum; solet tamen hac etiam ratione de Christo interdum usurpari. Deinde fit mentio temporis, quod *noctu* Apostolos liberarit Angelus è carcere, quod vel dormientibus, vel vigilantibus Apostolis fieri potuit. Tertiò narratur modus, quòd *aperuerit angelus fores custodiæ*, nemine videlicet, ac ne vigilibus quidem (ut ex ℣. 23 colligere est) ante fores excubantibus, præter Apostolos, animadvertentibus, quodque *eos eduxerit* nimirum ex carcere in urbem. Quartò exponitur mandatum Angeli ad Apostolos, quidnam illis è carcere eductis sit faciendum; quod his verbis exprimit Lucas: Vers. 20. *Ite, & stantes loquimini in templo populo omnia verba vitæ hujus.* Dum eos jubet *stantes loqui* eos hortatur ad fiduciam ac præsentiam animi, ne quenquam metuentes liberè loquerentur, & quidem *in templo*, non in angulo aliquo, aut domatim, sed in publico ac celeberrimo urbis loco. Jubet autem præterea loqui *populo*, non uni alicui, aut alteri, sed toti turbæ omnibusque promiscuè. Quidnam autem illis loquendum sit tandem etiam annectit angelus, nimirum *omnia verba vitæ hujus*, nihil eos supprimere, sed omnia apertè dicere jubet. Per *verba vitæ* intelligitur sermo Euangelii, qui dicitur *verba vitæ*, vel quod de vita agat, vita nimirum sempiterna, & de ratione eam consequendi; vel quod credentibus vitam afferat. Illo sensu Genitivus vitæ esset Genitivus objecti; hoc verò effecti. Sic infrà Euangelium dicitur Act. 13. 16: *sermo salutis*, & Christus *verba vitæ æternæ*, quæ videlicet vitam æternam afferant, habere, Joh. 6. 68.

Quinto denique obedientia mandato Angeli præstita describitur vers. 21, his verbis: *Cùm verò audiissent*, nimirum verba Angeli, *ingressi sunt sub diluculum in templum, & docebant.* Summo mane dum diluesceret templum ingrediendo alacritatem ac promptitudinem suam in exequendo mandato divino, per angelum illis tradito, testati fuerunt.

Hac Apostolorum liberatione ex custodia descripta, Lucas ad alia hujus liberationis eventa recensenda progreditur, quæ sunt veluti παρεπόμενά quædam ad judicium de Apostolis habitum. Eventum primum his verbis continetur: *Accedens verò summus Sacerdos, & qui cum ipso erant convocârunt Synedrium, & omnem*, hoc est, totum *senatum filiorum Israël. Synedrium* supremus erat senatus populi Israëlitici, constans ex LXXI senioribus, olim à Mose in deserto, ut legimus Num. XI. jussu divino constitutus, qui gravissimis de caussis judicare solebat. Per *senatum* vero intelliguntur reliqui seniores populi Israëlitici. Secundum eventum extat in sequentibus: *& miserunt in carcerem, ut ducerent*, id est, adducerent (simplex pro composito) *illos* nimirum Apostolos, judicii in illos exercendi gratiâ.

Tertium continetur vers. 22 & 23; ubi scribitur, *Ministros cum venissent non reperisse illos in custodia, revertentes verò annunciasse ac dixisse: Carcerem quidem invenimus clausum in omni securitate* id est quàm tutissime, quemadmodum & Beza reddidit. Quæ verba nihil difficultatis habent. Id tantum notandum est, hæc omnia quæ à ministris dicta sunt ad miraculi quod in liberatione Apostolorum ex carcere contigerat, magnitudinem ac veritatem ostendendam spectare, & ostendere Apostolos nec sua sponte, nec aliorum hominum accedente operâ è carcere elapsos esse.

Vers. 24. Novum eventum, quod proximi quoddam effectum est narratur, ita scribente Luca: *Cum verò audiissent sermones hos*, ministrorum videlicet, quos ad Apostolos ex carcere educendos ablegârant, *ambigebant de illis, quid hoc futurum esset* id est quorsum res evasura esset, vel simpliciter, *quid hoc esset*, quid sibi vellet.

Vers. 25. *Adveniens autem quidam, nunciavit eis &c.* Eventum aliud, cujus effectum est illud quod sequenti ℣. 26 commemoratur: *Tunc abiens tribunus* qui templi progugnaculo turri Antoniæ præerat, *cum ministris, duxit* id est adduxit (ut suprà ℣. 21) *illos*, Apostolos videlicet, *non cum vi*, non adhibita violentia, qua facinorosi coram judicio comparere nolentes adduci solent, sed ea ratione, qua interdum etiam viri honesti in judicium vocantur. Caussa hujus rei statim additur; *metuebant enim populum, ne lapidarentur.* Videbant nimirum populum, Apostolos ob tam multa tamque egregia miracula, totidemque beneficia iis, quos sanarant, exhibita, & ob singularem vitæ innocentiam magnifacere. Verebantur igitur, ne populus eosdem Apostolos vi defenderet, ipsis verò vim adhiberent, eoque furoris descenderet, ut auderet eos lapidibus obruere, quippe quos existimaret summa cum injuria viris tam sanctis, tamque divina virtute præditis, violentas manus inferre.

Vers. 27. Novum recensetur eventum, quod cum ipso judicio, quod de Apostolis instituebatur, propiùs cohæret. Sic verò scribit Lucas: *Postquam verò illos duxissent* id est adduxissent, *statuerunt illos in Synedrio.* Hæc de parasceve seu præparatione ad judicium. Sequitur judicium ipsum: in quo considerandæ veniunt; primò crimina Apostolis objecta; deinde Apostololum ad ea responsio; tertiò eventa. Ad crimina Apostolis objecta quod attinet, primùm Lucas commemorat, quis objecerit, dum ita scribit: *& interrogavit illos summus sacerdos, dicens.* Deinde sermonem Pontificis, quo crimina ista continentur subjicit ℣. 28, his verbis: *Nonne denunciatione denunciavimus vobis* id est nonne severissimè, additisque minis gravissimis interdiximus vobis, *ne doceretis de nomine isto* id est de Jesu Nazareno, quem præ odio, quo ipsum prosequebatur, & contemtu ne nominare quidem vult, *& ecce replevistis Hierosolymam doctrina vestra*, quasi dicat tantum abest, ut interdicto nostro parueritis, ut potius ab eo tempore magis magisque doctrinam vestram disseminare studueritis, eoque rem deduxeritis, ut omnes fermè totius urbis angulos doctrina ista vestra perrepserit ac compleverit. Primum hoc crimen est, quod ausi fuerint Apostoli interdictum primorum totius populi, de quo capite præced. ℣. 18, contumaciter non tantùm negligere, verùm etiam contra niti, minis omnibus posthabitis. Alterum crimen sequentibus verbis continetur: *& vultis inducere super vos sanguinem hominis hujus*, Jesu puta Nazareni, quem iterum indignum judicat pontifex, quem nominet. Verba autem ista duplicem habere possunt sensum: vel quòd voluerint eos omnino supplicio divino ob trucidatum Jesum Nazarenum involvere; vel quod eos omninò reos cædis illius voluerint peragere, atque evincere, eum ab ipsis injustè trucidatum fuisse. Et hic posterior sensus vero videtur esse similior. Hæc de criminibus quæ Apostolis objecta fuerant.

Sequitur Apostolorum responsio, ℣. 29, 30, 31, 32. quam antequam recenseat; ita scribit Lucas, *Respondens verò Petrus, & Apostoli, dicebant.* Ex quibus verbis apparet Petrum reliquorum nomine, quod etiam antea tum ante effusionem Sp. S. ut videre est Matth. 16. 16 Joh. 6. 69. tum post illam, ut legimus suprà cap. 2 & 3. solitus fuit facere, respondisse. Eximit autem eum Lucas quodammodo ex aliorum Apostolorum numero, id quod etiam alibi fit (vide Marc. 16. 7.) ob singularem ejus præ cæteris eminentiam, quodque reliquis tum in sermone, tum in aliis rebus gerendis præiret. Responsio ipsa duobus membris constat. In primo ad objectum crimen prius respondetur; in altero eadem responsio confirmatur, & quidem ita, ut Petrus id maximè dicat, quod illi dici prohibuerant. Ad crimen objectum Petrus his verbis respondet: *Obedire oportet Deo magis, quàm hominibus.* Idem respondet, quod antea cum Johanne adversus primorum populi sententiam protestatus fuerat, ostenditque nihil in eo esse, quod fecerint annunciando etiam contra ipsorum interdictum, reprehensione vel animadversione dignum, utpote cum interdictum istud manifestè divinæ voluntati repugnet, id verò quod ab ipsis factum fuerit, eidem planè sit consentaneum. Satis igitur aperte Petrus objectum crimen diluit, nihilque in eo criminis ostendit, justissima ejus rei caussâ non obscurè allata, quæ petita est à jussu divino. Confirmat autem hanc suam responsionē Petrus in sequenti-

quentibus ostenditque primùm quænam testari debeant ipse ac reliqui Apostoli; deinde cur debeant. Quæ testari debebant Apostoli duplicis erant generis. Prioris sunt ea, quæ Deus in Christo fecit; posteriores quæ primores populi. In his verò exprimendis hoc ordine progreditur Petrus, ut ea quæ posterioris sunt generis, iis, quæ sunt prioris, inferat. Eorum quæ Deus in Christo fecit, primum his verbis exprimitur, ℣. 30. *Deus patrum nostrorum suscitavit Jesum.* Deum primò describit, & apellat *Deum patrum suorum*, Abrahami videlicet, Isaäci, Jacobi, inprimis, ne videatur eum vilipendere, aut ab ejusdem honore ac cultu homines avocare. Duplici autem de caussa Deus sic appellatur, partim quòd patrum Israëlitici populi benefactor sit, atque etiam pòst mortem futurus esset; qua ratione Christus ex eo, quòd Deus se Deum Abrahami, Isaaci & Jacobi appellavit colligit, eos aliquando resurrecturos esse ex mortuis: partim quòd ab iisdem religiose cultus fuerit. Quo sensu hic potissimùm accipi videtur, cum ad institutum Apostoli ejusmodi descriptio Dei inprimis faciat. Deinde effectum ipsum Dei in Christo exprimit Petrus, quod *suscitaverit Jesum, videlicet* ex mortuis. Quo sensu non rarò verbum ἐγείρειν usurpari jam antea notavimus. Huic effecto Petrus, antequam ad alia progrediatur, inserit, quid primores populi Christo fecerint: *quem vos*, inquit, *interemistis, suspendentes in ligno.* Facto Dei ipsorum facinus opponit, ad indignitatem ejus tantò apertiùs ostendendam; quò etiam spectat id, quod de mortis genere additur. Id enim maximè ignominiosum, & à Deo ipso maledictum erat. Non obscurè autem his verbis eos criminis trucidati summa cum injuria Christi reos peragit, atque ita simul ad alterum sibi objectum crimen Petrus respondet.

Vers. 31. Pergit Petrus in commemorandis iis, quæ Deus in Christo fecerit, & quidem ita, ut quasi per gradus altius assurgat, & præstantissimum effectum, exaltationem videlicet Christi commemoret, inquiens: *Hunc Deus principem & servatorem exaltavit dextrâ suâ* &c. Duo his verbis continentur. Primò quantam dignitatem Deus Christo contulerit; deinde quam eximium illi munus imposuerit. Dignitas quam Deus Christo contulit his verbis exprimitur, quod Deus ipsum exaltârit, dum nimirum eundem ad se in cœlum assumtum gloria & honore coronavit, collocando eum ad dexteram suam in cœlestibus, omniaque ipsius pedibus subjiciendo. Dicit autem Deum exaltasse Christum *dextrâ suâ*, hoc est, virtute ac potentia sua. Eph. 1. 19. d. Sic alibi dicitur Deus supereminentem magnitudinem virtutis suæ in Christo exhibuisse, dum suscitavit eum ex mortuis, & constituit ad dexteram suam in cœlestibus &c. Alii quidem aliter hæc verba Petri reddunt, nimirum ita: *Hunc* [inquam] *Deus dextrâ suâ evectum* [*constituit*] *principem & servatorem*: verùm nihil est opus à verborum Græcorum constructione recedere, aut aliter vertere, quam nos vertimus, cum sensus eorundem etiam sit planissimus aliisque Sacrarum Literarum locis maxime consentaneus. Munus, quod Christo imposuit Deus, indicatur his verbis dum dicitur, Deum exaltasse ipsum *Principem ac Servatorem*, id est, ut esset princeps ac Servator, *ad dandam resipiscentiam Israëli, & remissionem peccatorum.* Quanquam hic ipso etiam munere Christi summa ejus dignitas continetur. Dicitur autem Christus exaltatus princeps ac Servator, non quòd antea princeps ac Servator nulla ratione fuerit, sed quòd non tam perfectè. Hinc in Epistola ad Hebræos cap. 5. 9 dicitur, quòd consummatus, id est, immortalis redditus, factus sit obedientibus ipsi omnibus caussa salutis æternæ. Antea quidem, cùm nondum esset exaltatus, divinam hominibus voluntatem Dei nomine annunciavit ac confirmavit, suoque ipsius exemplo in via salutis instar ducis præivit, qua in re Propheticum ipsius munus constitit: postea verò longè præstantiori ratione princeps ac Servator evasit; dum videlicet non tantum ipsius ex mortuis resuscitati, in cœlum assumti atque immortalitate donati exemplo ostensum est, certam esse eam salutis viam, quam nos ingredi jusserit, cùm ipse veluti princeps ac dux noster eandem ingressus salutem istam consecutus fuerit; verùm etiam & quidem multo magis, quia omnis salus nostra in manibus ipsius est posita, dum nimirum ea, quæ ad ipsam spectant perpetuò curat atque administrat, eamque nobis aliquando reipsa daturus est. Additur in textu: *dare* seu *ut det resipiscentiam Israëli, & remissionem peccatorum.* Quibus verbis declaratur, qua in re munus Christi consistat, seu quænam sint ejus effecta. Verbum *dare* licet etiam ad Deum referri verborum Græcorum patiatur constructio: rectius tamen ad Christum referri videtur. Quanquam ea, quæcunque à Christo hominibus dantur, per ipsum à Deo dentur. Dicitur autem Christus *dare resipiscentiam*, non quòd hominibus nihil planè ad eam conferentibus eam infundat: (nam quorsum aliàs hominibus & quidem vel sub spe præmii, vel sub comminatione pœnæ præciperetur, si studium eorundem atque opera ad ipsam non requireretur?) sed quod illis occasionem ac media resipiscendi, qualia sunt, verbum Euangelii, donum Spiritus sancti, & alia, suppeditet, ita tamen ut iis vel uti vel non uti in ipsorum relinquat arbitrio, ut ita & virtuti & vitio, ac proinde etiam præmio ac pœnæ locus esse possit. Dare autem dicitur Christus *resipiscentiam*, & *remissionem peccatorum*; quorum illa nostrum officium in se complectitur, hæc officii præstiti præmium. *Resipiscentiæ* autem nomen tam latè hîc sumendum est, ut non tantum animi mutationem in melius, quam vocabulum μετανοίας propriè significat, denotet quo sensu à mutatione vitæ in melius, tanquam fructu suo interdum distinguitur Matth. 3. 8. Act. 26. 20. verùm totum officium nostrum, hoc est, & animæ & vitæ mutationem in melius, & utriusque mutationis fundamentum ac caussam fidem in Christum sub se complectatur. Quo sensu etiam supra cap. 2. 38. & III. 19. sumi vidimus. Sic etiam sumitur Luc. 24. 47 ubi Christus ipse inquit: ita scriptum esse, & ita oportuisse pati Christum, & resurgere ex mortuis tertia die, *& prædicari in nomine ipsius resipiscentiam, & remissionem peccatorum. Remissionis* autem *peccatorum* nomen similiter paulò latiùs quemadmodum in nunc citato Lucæ loco, ita etiam hic, sumendum est, ut non tantùm liberationem à reatu ac pœna peccatorum, maxime ab æterna, in se comprehendat, sed etiam ipsius vitæ æternæ præmium, quod immediatè ex decreto Dei cum perfecta peccatorum remissione cohæret. Unde etiam Paulus Rom. 4. 6 ex Psal. 32 dicit, beatitudinem esse hominis, cui Deus imputet justitiam sine operibus, & ad comprobandum id ℣. 7 & 8. verba Psalmi adducit: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir, cui Deus non imputat peccatum.* Vox *Israëlis* cui dare dicitur Christus resipiscentiam & remissionem peccatorum, hîc propriè de Israëlitis secundum carnem intelligenda est. Quanquam necesse fuerit eos etiam Israëlitas secundum Spiritum fieri, si reipsa harum rerum fieri vellent participes. Nondum enim innotuerat Apostolis mysterium vocationis gentium, ut videre est ex Cap. X & X I hujus ipsius libri. Præterea Christus nominatim ac propriè Israëlitis promissus ac missus erat; gentes verò postea demum ex misericordia singulari Israëlitico populo veluti nativæ oleæ ut oleaster quidam, insertæ sunt, ut docet Paulus Rom. XI. 17. Vide etiam cap. 15. 29. & Eph. 2. 11 seqq. 3. 4 seqq.

Adhuc docuit Petrus quid testari debuerint Apostoli, nunc etiam ostendit eos omnino testari debere. Id verò non tantùm asserit Petrus, sed etiam testimonio suo reliquorumque Apostolorum auctoritatem ac fidem conciliat. Asserit autem verbis prioribus ℣. 32. *Et nos sumus ipsius*, Christi nimirum, *testes verborum horum.* Verbum *sumus* non simpliciter hic accipiendum est, sed idem valet quod, esse debemus, quasi dixisset Petrus: Jam verò ea quæ dixi, non decet nos ulla ratione supprimere, cùm testes eorum constituti

simus,

simus, atque ita officii ratione nobis incumbat, ea divulgare, palamque omnibus annunciare. Dicit autem Petrus se cæterosque Apostolos esse testes Christi propterea, quia id erat ipsorum munus de Christo testari. Sic enim Christus illis præceperat suprà cap. 1. 8. inquiens & eritis mihi testes & in Jerusalem, & in tota Judæa, & in Samaria, & usque ad extremum terræ. Vide etiam Luc. 24. 48. & Joh. 15. 27. *Verborum* nomine hoc loco intelligit Petrus, Hebræorum more res ipsas, res nimirum illas, de quibus jam antea summatim dixerat, quæcunque nimirum ad dignitatem munusque Christi atque exinde pendentem hominum salutem pertinent. *Verbum* autem Hebraica loquendi ratione pro *re* poni, ex verbis Angeli Luc. 1. 37: *Non erit impossibile apud Deum omne verbum*, satis patet. Sed non contentus Petrus hoc, de quo vidimus, asserere, idem confirmat, Apostolorumque testimonio auctoritatem ac fidem conciliat, dum pergit: *& Spiritus vero ille sanctus, quem dedit Deus obedientibus ipsi.* Particula δὲ peculiarem habet emphasin. Tacitè enim Petrus testimonium Spiritus sancti tanquam merè divinum, suo reliquorumque Apostolorum testimonio, quod humanum videri poterat, præponit atque quodammodo opponit, quasi dicat. Neque vero nos Apostoli tantum his de rebus testamur, verùm etiam ipse Spiritus divinus, testis omni exceptione major, cui utut nobis fidem habere detrectetis, jure tenemini adstipulari. Digni quidem erant soli Apostoli, ob vitæ innocentiam atque integritatem, quibus fides adhiberetur: verùm ne quid haberet, quod suæ infidelitati prætexere posset hominum contumacia, Deus huic testimonio majus quoddam, sui nimirum Spiritus testimonium addere voluit. Hoc ipsum Spiritus sancti testimonium cum testimonio Apostolorum ipse Christus conjungit dicto apud Johannem loco c. 15. 26, 27. inquiens: *Cum verò venerit Paracletus*, &c. Non est autem existimandum, Sp. S. seperatim ab Apostolis testatum fuisse, sed per Apostolos, nimirum per eorum miracula, divinosque ex illius afflatu profectos sermones. Qualis afflatus etiam tum temporis sese in Apostolis satis superque exerebat, tanta cum animi præsentia de rebus tam sublimibus differentibus, & primorum vel auctoritatem, vel minas haud quicquam verentibus. Simili ratione dicitur Apoc. 22. 17. Spir. & Sponsa, id est, sponsa afflatu Spiritus percita dicere veni. Addit autem Petrus luculentam quandam Sp. S. descriptionem, dum inquit: *quem dedit Deus obedientibus ipsi.* Quibus verbis primùm fons atque origo hujus doni indicatur, dum eum Deus dedisse dicitur; deinde etiam exprimitur, quibus eundem dederit, nimirum ipsi obedientibus, hoc est in Christum credentibus, & ad doctrinæ ejus præscriptum vitam suam in posterum componere nitentibus. Obedientiam enim fidei hic intelligendum esse, alibi docuimus. Hæc de Apologia Petri reliquorumque Apostolorum. Restant eventa: quorum commemorantur quatuor. Priora duo sunt paulò specialiora, tertium vero genarale est totius judicii eventum, ultimum denique eventum eventorum istorum omnium in Apostolis. Eventum primum & quidem triste commemoratur ℣. 33 ubi sic scribit Lucas: *Illi verò audientes frendebant* (proprie *dissecabantur*) *& consultabant interimere illos.* Duo hic quodammodo commemorantur eventa, quorum prius est causa posterioris. Prior est indignatio ac fremitus primorum populi, quem proculdubio satis externis gestibus, variisque murmurationibus inter se prodiderunt. Quæ quidem indignatio ac fremitus inter alia potissimum exinde fuit exortus; quo Apostoli haud obscurè eos perpetratæ cædis Christi reos peregissent. Ex hoc eventu consecutus fuit alter, quod consilia inter se, præsentibus & animadvertentibus ipsis Apostolis, inierint de iisdem interimendis.

Hisce eventis subjicitur inde enatus alius, & quidem lætior, quòd Gamaliel reliquorum cruentis consiliis interceserit, idque effecerit, ut Apostoli dimitterentur. Antequam verò consilium ipsum Gamalielis recenseat Lucas, primùm Gamalielem describit; deinde commemorat, quomodo sibi velut aditum ad consilium proferendum struxerit. Gamaliëlem ita describit: *Exsurgens autem quidam in Synedrio, Pharisæus, nomine Gamaliël, legis doctor, pretiosus* seu *honoratus omni*, id est, toti *populo.* Non frustra eum Lucas à tam variis adjunctis describit; sed propterea, ut occurrat eorum cogitationi, qui hæsitare poterant atq; ambigere, qui ille ausus fuerit, reliquorum suffragiis quodammodo resistere, Apostolosque haud obscurè defendere, & qui factum ut ejus consilium, apud tam potentes tamque infensos Apostolis adversarios locum inveniret, nimirum ob magnam ejus auctoritatem, quam habebat & in senatu & apud totum populum. Fuisse enim eum & assessorem Synedrii, & Pharisæum, id est, celeberrimæ inter Judæos sectæ assectam, & præterea legis doctorem seu professorem publicum, ac denique in magno apud totum populum precio. Hujus Gamaliëlis etiam ipse Paulus Apostolus aliquando se fuisse discipulũ testatur Act. 22. 3 ubi dicit, se enutritum fuisse Hierosolymis ad pedes Gamaliëlis, & institutum ad exquisitam formam patrię legis. Quomodo autem aditum sibi ad promendũ suum consilium struxerit Gamaliël, his verbis commemorat Lucas, quòd *jusserit Apostolos paulisper foràs abducere*, seu removere à Concilio. Id vero Gamaliël ideo fieri voluit, partim ut primorum populi auctoritati consuleret, neque quicquam, præsentibus Apostolis, detraheret; partim ut ipsos Apostolos, quos è cruentis procerum reliquorum manibus eripere nitebatur, tanto commodiùs defendere posset. Solet enim adversarios, præsertim potentes ac sapientiæ opinione turgidos, vehementer offendere, si coram iis, quos adoriri & è medio tollere conantur, imprudentiæ alicujus insimulentur, magisq; irritare, si viderint aliquem pręsentes suos adversarios vel excusare vel, defendere. Singulari igitur Gamaliël, & hîc & in sequentibus prudentia usus est. Sed consilium ipsũ videamus. Illud vero Gamaliël primum proponit: deinde rationibus confirmat ac munit. Proponit vero tum generatim, tum speciatim: Generatim quidem ab initio, speciatim verò in ipso rationum medio. Illud fit ℣. 35 ubi Lucas verba Gamaliëlis ita refert: *Viri Israëlitæ, cavete vobis ipsis super hominibus his, quid sitis facturi*: q. d. Ne ita fervidè agatis, quin potiùs sedulò cavete, ne quid ex præpropero zelo in hoc cum hominibus istis negotio faciatis, cujus vos postea pœniteat. Consilio suo ita generatim propositio, accedit ad rationes Gamaliel, quæ hoc Dilemmate comprehenduntur: Aut negotium, h. e. ex hominibus, aut ex Deo. Si ex hominibus, dissolvetur. Idque probatur duobus exemplis Theudæ, & Judæ Galilæi. Si ex Deo non potestis dissolvere, & præterea contra Deum pugnabitis. Prius membrum præmittit Gamaliel, quia id erat primoribus populi gratius quàm alterum. Existimabant enim omnino totum illud, quod fiebat ab Apostolis, ex hominibus esse. Præmittit autem probationem à duobus exemplis sumtam, & quidem primo Theudæ dum ita inquit: *Ante hos enim dies surrexit Theudas dicens esse aliquem seipsum &c.* Primum notat Gamaliel tempus, *ante hos dies* inquiens id est ante hæc tempora. Tempora enim pro diebus poni jam antea notavimus. Deinde proponit ipsum exemplum, dum inquit *surrexisse Theudam.* Theudam hunc fuisse alium ab eo, de quo Josephus lib. 22. Antiquit. Jud. cap. 2. scribit, ipsa temporis ratio ostendit. Istum enim quadragesimo demum sexto post Christum natum anno, sub Cuspio Fado pręside surrexisse, ex historiæ serie constat. Hunc verò Judam Gaulonitem, quem Galilæum vocat Gamaliel, quique circa annum Christi octavum, quo tempore Archelao pulso Judæa in provinciam redacta est, exortus est, secutum esse, manifestè ex ejusdem verbis constat. Porro ejusdem Theudæ tum conatum ac rerum ejus successum, tum denique eventum describit. Conatum dum inquit, *dicens esse aliquem seipsum*, id est, venditans se esse magni nominis virum, à Deo excitatum ac missum, ad liberandum è servitute Romana populum. Vox *aliquem*, quemadmodum etiam alibi *aliquid* aliquem vel aliquid magnum atque eximium significat, ut alibi notavimus in Commentario ad Gal. cap. 2. vers. 6. & VI. 3. Successus his verbis

bis describitur: *cui adhæsit numerus virorum quasi* vel *circiter quadringentorum*, hoc est, quem veluti ducem atque antesignatum secuti sunt atque ab ejus partibus steterunt viri circiter quadringenti. Sed quis tandem fuit eventus? *qui*, puta Theudas *sublatus est*, id est occisus, fortasis vel à rege Herode, vel à Romano præside: *& omnes, quotcunque assenserant ei*, id est, passi fuerant sibi persuaderi, ut ejus partes secuti tuerentur, *dissoluti sunt*, id est, dispersi, dissipati, profligati, *& facti sunt in nihilum* id est redacti ad incitas, omnis eorum conatus fuit vanus atque irritus. *Nihilum* hîc non simpliciter sed rei illius de qua sermo est, respectu intelligendum est. Adhuc primum exemplum.

Alterum exemplum, quod probationis loco affert Gamaliël est Judæ Galilæi: de quo ita loquitur: *Post hunc*, Theudam videlicet *surrexit Judas Galilæus*, &c. Judam hunc Galilæum plerique existimant eundem esse cum Juda Gaulonite, quanquam etiam non desint qui velint fuisse diversos. Vide præterita Drusii in hunc locum. Primum verò & hîc notatur circumstantia temporis, tùm generaliùs cum dicitur post Theudam surrexisse seu exortus esse; tum specialius dum dicitur surrexisse *in diebus* id est, tempore *descriptionis*. Hæc descriptio fuit altera: prioris fit mentio Luc. 2. 2. Quanquam & hîc eruditi inter se dissentiant. Vide Scalig. in animadvers. Euseb. 160. 2. & 602. 1. Sethum Calvis. in Epist. ad Keplerum, & Keplerum ipsum. Postea describitur rerum ejusdem Judæ Galilæi successus: *& avertit populum multum post se* id est, multos eò pertraxit, ut à Romanis deficerent, inque sua castra transeuntes res novas molirentur. Denique commemoratur eventus, tum ipsius antesignani, dum inquit Gamaliël, *& ille periit* trucidatus videlicet; tum assectarum ejus, *& omnes, quicunque assenserunt* id est, eidem applaudentes adhæserunt illi, *dispersi sunt*, id est, dissipati ac profligati.

Exemplis hisce probationis prioris membri dilemmatis loco adductis, speciatim Gamaliël consilium suum aperit, ℣. 38 initio, dum ita ait. *Et hæc nunc dico vobis: abstinete ab hominibus istis, & sinite illos.* Quibus verbis haud obscure, prudenter tamen Apostolis patrocinatur, idque suadet, ut primores à sanguinariis suis consiliis abstineant, eosque missos faciant. Rationes consilii sui statim subnectit per Dilemma, ut jam suprà vidimus. Cujus prius membrum his verbis *continetur*: *Quoniam si est ex hominibus consilium hoc, aut opus hoc, dissolvetur.* Ratio desumta est partim à caussa efficiente, partim ab eventu seu fine: q. d. Si negotium hoc, de quo nunc agitamus consilia, ab hominibus originem habet, iisque solis nititur, non poterit diu subsistere, sed opinione citiùs evanescet, ac planè redigetur in nihilum. Quæ quidem ratio non planè apodictica est, admodum probabilis tamen, in iis præsertim rebus, quæ non aliis quibusdam, quæ jam antè extiterunt, fundamentis superstruuntur; sed ipsa suis nituntur fundamentis, atque extra ordinem fiunt. Quale erat negotium prædicationis Euangelicæ, cujus tum temporis planè nova ab Apostolis post Christum ipsum jaciebantur fundamenta. Nam quòd, verbi gratiâ, doctrina Antichristi per multa huc usque secula duravit, non ideo factum fuit quod non fuerit negotium hoc ex hominibus; sed quod fundamentis ejusmodi, quanquam malè ac perperam, fuit superstructa, quæ sunt inconcussa, doctrinæ nimirum Apostolicæ, cujus autoritatem etiam prætendunt, & speciem quandam præ se ferunt illi, qui doctrinæ Antichristianâ sunt addicti.

Huic priori Dilemmatis membro subjicit alterum Gamaliël, idque duabus rationibus munitum, dum inquit: *Si verò ex Deo est*, id est, Deum autorem habet, eidemque probatur, *non potestis dissoluere istud.* Quibus prior ratio continetur, ab inutili sumta quòd frustra se eidem sint opposituri, quòd omnes ipsorum conatus futuri sint irriti: cui additur altera, *ne etiam pugnare cum Deo comperiamini* quæ ab inhonesto ducta est, quasi dicat. Si negotium istud à Deo est, non modo frustra illud impedire vel opprimere conabimini, verùm etiam adversa fronte cum ipso Deo pugnabitis, eidemque reluctabimini, quod impunè ferre non poteritis.

Huic Gamaliëlis consilio subjicitur ℣. 40. eventus, quique simul est eventus totius rei, quo etiam ex parte pars altera persecutionis Apostolicæ continetur. Cujus quidam fuerunt veluti gradus. Primus his verbis continetur: *Assenserunt vero ei* id est pedibus, quod dicitur, iverunt in ipsius consilium. Secundus illis quibus exprimitur, quòd *advocarint Apostolos*, quos nimirum antea secedere aut abduci è concilio jusserant. Tertius quod illos *ceciderint* virgis videlicet, qua in re altera pars persecutionis Apostolorum continetur. Cui obsistere noluit Gamaliël, ne omnino cum Apostolis facere videretur, atque ita sibi invidiam apud reliquos conflaret; vel potiùs quia existimavit hac ratione reliquorum, qui fervidiores erant, populi primorum, nonnihil mitiores redditum, ac quadantenus exsatiatum iri. Quartus gradus est, quod Apostolis postquam cæsi essent *denuncidrint*, id est, severissimè prohibuerint, *ne loquerentur in nomine Jesu* id est ut desisterent à prædicatione Euangelii, nec quicquam amplius ad quenquam, quod ad laudem Jesu Nazareni pertineret, dicerent. Ultimus gradus est, quòd *eos dimiserint*.

Tandem subjicitur duobus versiculis ultimis & 42. eventus eventuum, ubi ostenditur, quomodo Apostoli persecutiones superiùs commemoratas passi sese gesserint. Primùm ergo scribit Lucas: *Illi igitur ibant gaudentes à facie Synedrii.* Significatur his verbis Apostolos persecutiones istas tanta animi constantia pertulisse, ut de iis non modò non conquesti, verùm etiam vehementer lætati sibique ipsis gratulati fuerint. Cujus rei caussa statim additur, his verbis: *quòd digni habiti fuerant pro nomine ipsius*, sc. Jesu, (quod nonnulla exemplaria hoc loco pro pronomine ἀυτῦ legunt, licet in vulgata neutra vox extet) *contumeliâ affici.* Significatur his verbis, Apostolos pro singulari gratiæ vel Dei vel ipsius Christi argumento habuisse, quòd Christi caussa afflicti fuerant. Id enim verbum καταξιωθῆναι satis indicat. Ideoque id, quod per se ignominiosum erat, gloriam sibi etiam duxerunt. Particula ὑπὲρ ut aliàs sæpe finem denotat, ita ut *pro nomine Jesu* idem sit, quod gloriæ Christi & regni ipsius propagandi gratiâ.

Deinde addit Lucas vers. 42. *Et quotidie in templo, & domatim non cessabant docentes & euangelizantes Jesum Christum.* Inde videre est Apostolos haud quidquam curasse principum populi interdictum, quin potiùs contra id ipsum non interdum duntaxat, sed quotidie, & quidem non privatim tantum, sed etiam publice, & quidem in celeberrimo urbis loco, in templo Euangelium Jesu Christi prædicasse. Sic nimirum patrocinio Christi freti, nequicquam adversariorum minas aut pœnas veriti, jussa illius voluerunt capessere.

IN CAPUT VI.

DUæ sunt capitis hujus partes. Prior est de electione Diaconorum, seu ejusmodi ministrorum, qui necessitatis pauperum aliarumque rerum ad carnem spectantium in Ecclesia curam gererent: posterior vero est de persecutione unius ex illorum Diaconorum numero videlicet Stephani. Prior est veluti aditus ad posteriorem; hæc autem pars quædam eorum, quæ sequenti capite narrantur.

Prioris partis tria sunt membra: Primum est de caussa atque occasione quadam electionis Diaconorum: Secundum de eorundem electione: Tertium de eventu quodam generali, qui ad continuationem Historiæ pertinet. Caussa atque occasio electionis Diaconorum commemoratur ℣. 7. ubi ita scribit Lucas: *In diebus autem illis, cùm multiplicarentur discipuli, factum est murmur &c.* Primò notatur à Luca tempus, indicaturque id illo ipso tempore factum fuisse, quo illa quæ præcedenti capite descripserat. Deinde occurrit Lucas quodammodo tacitæ cogitationi, qui factum fuerit, ut murmur istud inter fideles oriretur, dum addit *cum multiplicarentur discipuli*, significans in tanto discipulorum, hoc est credentium numero facile fieri potuisse, ut tale

quid

quid contingere, unde murmur ejusmodi oritetur. Tertio commemoratur ipsa occasio sive causa *murmuris*, id est, expostulatio ac quærela videlicet quorundam inter discipulos ubi tria consideranda sunt: 1 quinam, 2 adversus quos, & 3 qua de caussa murmurârint. Qui murmurârunt fuerunt *Hellenistæ*, seu *Græcanici*, id est, fideles ex Judæis, qui inter Græcos erant nati, Græca utebantur lingua, in eademque sacras literas legebant. Isti murmurarunt *adversus Hebræos*, hoc est, fideles ex Hebræis natos, quique lingua Hebræa qualiscunque tum temporis erat, utebantur, in eaque sacras literas legebant. Et hi præ illis quodammodo eminere videbantur. Unde etiam Paulus ipse de se scribit, si vel confideret in carne se maximè habere in quo confidat, quippe qui sit circumcisus octavo die, ex gente Israelis, tribu Benjaminis, Hebræus ex Hebræis &c. Phil. 3 4,5. Caussa murmuris hæc fuit: *quòd negligerentur in ministerio quotidiano viduæ illorum.* Verbum παραθεωρεῖσθαι hîc non significat idem quod despicere, ut nonnulli vertunt, quis enim audeat hoc Apostolis, qui toti huic negotio de quo sermo est præerant, adscribere, quòd aliquorum fidelium viduas aspernati fuerint? Neque credibile est Hellenistas istos tam fœdam Apostolis labem adspergere voluisse. Sed potius imprudentiam ejusmodi, quę etiam in virum bonum cadere possit, præsertim in re ejusmodi, in qua & quamplurimis in tanta credentium multitudine satisfaciendum erat, & negotium erat cum peregrinis, qui plerumq; solent esse minùs noti, & præterea timidiores in petendo, ut sui habeatur ratio. Ut taceam alias, & quidem sanctissimas gravissimasque Apostolorum occupationes, quibus ita distinebantur, ut non ita accuratè omnium rationem habere possent. Licet eorum, qui proculdubio Apostolis hac in re subserviebant, culpa aliqua intervenire potuerit. Posset etiam dici ipsos peregrinos plerumque querulos esse, & existimare, se ab iis inter quos degunt negligi. *Ministerii* voce intelligitur distributio vel pecuniæ, vel aliarum rerum, quæ ad victum cultumque corporis erant necessariæ. Dicitur autem ministerium istud *quotidianum*, quia singulis diebus, non in mensem, trimestre, annum, aliudve longum tempus necessaria inter fideles indigentes distribuebâtur. Hęc de primo mẽbro.

In secundo, ut diximus, ipsa electio Diaconorum describitur & quidem ita, ut indicetur. 1. Quomodo ad eam hortati fuerint Apostoli. 2 Quomodo instituta fuerit. 3. Denique quomodo electi Diaconi fuerint confirmati. Antequam verò ipsam adhortationem Apostolorum proferat Lucas initio vers. 2. commemorat, *Duodecim* hoc est, Apostolos *convocâsse multitudinem discipulorum.* Id quod ideo fecerunt, tum ut suppeteret in tanta multitudine eligendorum copia, tum ut res totius Ecclesiæ fieret suffragiis. Adhortatio porrò Apostolorum duobus membris constat. Primò enim caussam suæ adhortationis afferunt, cum tacitæ cogitationis occupatione. Deinde ipsam subjiciunt adhortationem. Caussa adhortationis his verbis continetur: *Non placet nos relicto sermone Dei ministrare mensis.* Respondent simul, ut diximus, his in verbis Apostoli tacitis aliorum cogitationibus, quî fiat, ut in posterum ministerio isti, in curandis viduarum aliorumque pauperum inter fideles necessitatibus ad corpus eorum spectantibus, vacare amplius nollent: nimirum ideò quia non sit laudandum, nec conveniat, & indignum sit, ut longè præstantiori dignioríque ac magis necessario munere promulgandæ Euangelii doctrinæ posthabito, mensis serviant, hoc est, de rebus ad vitam tuendam necessariis fidelibus prospiciant. Est enim in his verbis Synecdoche quædam tum continentis pro contento, mensarum, pro cibis ac potu mensis imponi solitis, tum partis pro toto, id est, pro omnibus etiam iis quæ præter cibum ac potum ad cultum corporis pertinent.

Adhortatio ipsa extat vers. 3 ubi sic inquiunt Apostoli: *Dispicite igitur, fratres viros ex vobis testatos septem &c.* Volunt fratres ipsos dispicere atque eligere ejusmodi viros, qui apti essent ad munus istud suscipiendum rectèque gerendum, ut res omni suspicione careret, nec quisquam opinaretur, gratiæ aliquid datum fuisse. Volunt autem eosdem ex numero fratrum eligi, & quidem tales, qui bonum testimonium haberent apud omnes, & de quorum fide, atque integritate toti constaret cœtui. Id enim vox μαρτυρουμένους, licet simpliciter posita, sibi vult. Quo sensu etiam infra cap. 10. 22. de Cornelio, & XVI. 2. verbum μαρτυρεῖσθαι de Timotheo usurpatur. Volunt præterea eorum septem eligi, quia tot existimabant requiri ac sufficere ad ministerium istud obeundum, ac præterea numerus iste aliàs celebris est in sacris literis, ut vel ex Apocalypsi videre est, ubi septem Spirituum, septem angelorum, septem tubarum, septem phialarum fit mentio. Denique volunt etiam *plenos esse Sp. S. & sapientia*, id est, sapientiâ spirituali seu à Spiritu sancto profecta abundè ornatos. Videtur enim in verbis Spiritu sancto & sapientia esse ἐν διὰ δυοῖν. Ejusmodi, inquiunt, viros se constituturos esse super necessitatem istam, ut nimirum Ecclesiæ in curandis pauperibus, viduis, aliis ad hanc vitam spectantibus negotiis serviant.

Vers. 4. Quodammodo ad id, de quo priùs dixerant redeunt, dicentes: *Nos verò in precibus & ministerio sermonis perseverabimus.* Quibus verbis significant, se onere isto in curandis rebus ad temporalem fidelium vitam pertinentibus liberatos nihilo segniores fore in suo munere, quemadmodum fortasse nonnulli imprudentiores cogitare poterant, sed summo studio eidem invigilaturos. Duas autem ejus muneris veluti partes constituunt: preces, nimirum publicas, in quibus reliquis fidelibus præire solebant; & ministerium sermonis; hoc est, annunciationem doctrinæ Euangelii.

Electio vers. 5. describitur, ubi primum veluti aditus quidam ad eam, & effectus ex priori Apostolorum adhortatione natus describitur, his verbis: *Et placuit sermo coram tota multitudine* hoc est tota Ecclesia approbavit id, quod Apostoli faciendum senserant. Huic subjicitur ipsa electio, ubi exprimuntur nomina eorum qui electi fuerint. Sic enim pergit Lucas: *& elegerunt Stephanum*; quem primo loco nominat, quia inter reliquos proculdubio eximiis quibusdam dotibus eminuit, quas etiam indicat Lucas, dum eum nominat *virum plenum fide ac Sp. S.* quod etiam infra ℣. 8 ad ejus commendationem repetitur. *Plenus* autem *fide* dicitur, quòd non tantùm firmiter doctrinæ Christi assensus, sed eandem etiam audacter professus fuerit, in eoque totus fuerit, ut eandem & alii permulti amplecterentur. Vers. 8. loco Sp. S ponitur potentia, additurque edidisse Stephanum miracula & signa magna in populo; unde videre est quid Spiritus Sancti nomine hîc sit intelligendum, nimirum divina illa virtus atque efficacia, cujus vi miracula edere poterat. Quorsum etiam pertinet divina illa sapientia cujus infrà ℣. 10. fit mentio. Fortassis etiam ideo Stephanum præposuit Lucas, quia ab ipso Domino Jesu eo honore dignus fuerit habitus, ut primus inter omnes suos fideles testimonium ipsi perhiberet, & ita protomartyr esset. Stephano subjicit *Philippum*, qui infra cap. 21. 8 Euangelista, & unus ex septem, puta Diaconis, fuisse dicitur. Ejusdem fit quoque mentio cap. 8. Quod primus omnium Samariæ Euangelium prædicârit populumque ejusdem urbis ad fidem in Christum prædicatione Euangelii & patratione miraculorum adduxerit, quodque ejusdem operâ Eunuchus dynastes Candacis reginæ Æthiopiæ ad religionem Christianam amplectendam permotus fuerit. Reliquorum, *Prochori, Nicanoris, Timonis, Parmenæ & Nicolai*, nulla alibi fit mentio. De *Nicolao* autem figillatim commemorat Lucas, quòd fuerit *proselytus*, qui nimirum ex Ethnicis parentibus natus, Judaicam religionem fuerat amplexus, & quidem proselytus Antiochensis, id est, Antiochiæ Syriæ, quæ κατ' ἐξοχὴν Antiochia dicitur, natus.

Electioni tandem subjungitur confirmatio: cujus iterum veluti aditus quidam fuit, quod initio ℣. 6 scribitur, quòd *eos statuerint in conspectu Apostolorum* autoritate nimirum illorum ac benedictione confirmandos. Quæ confirmatio etiam mox describitur: & quidem ratione

tione duarum partium. Prior est, quòd *precati fuerint* Apostoli, hoc est Deum rogarint, ut vellet iis in novo isthoc munere benedicere,& ejusmodi sapientiam largiri,qua eidem cum fructu ingenti præesse possent. Posterior, quòd iis *imposuerint manus*, quæ quidem actio, Apostolorum erat propria, cum qua collatio peculiaris cujusdam gratiæ erat conjuncta. Sic infra cap. 8. 17 legimus, Samaritanos, cùm imposuissent illis Apostoli manus, Spiritum sanctum accepisse. Alterius generis est impositio manuum, quæ hodieque in initiatione ministrorum in usu est, qua qui initiatur de manu seniorum velut in manum Dei precibus traditur, eique totum consecratum esse debere ostenditur.

Restat ultimum primæ partis membrum, eventus nimirum generalis, ad continuationem historiæ pertinens,de quo ita scribit Lucas ℣ 7. *Et sermo Dei augebatur vel crescebat* nimirum non ratione sui, sed subjectorum, seu hominum eundem amplectentium ac profitentium. Id quod etiam Lucas ipse explicat, dum addit: *& multiplicabatur numerus discipulorum*, (qui postea Antiochiæ primum dicti sunt Christiani, ut legimus inf. Cap. XI. 20) *Hierosolymis valde*. Huic subnectitur aliquid peculiare atque singulari admiratione dignum, his verbis: *multaque turba*, hoc est, non unus tantùm atque alter, non aliquot duntaxat, sed magnus numerus, *sacerdotum obediebant fidei*, hoc est, doctrinam Christi amplectebantur ac profitebantur. Sic alibi etiam *fides* pro doctrina Christi sumitur ad Gal. I. 23. III. vers. 23, 25. Obediendi verbum de obedientia fidei intelligendum esse jam non semel monuimus. Hæc de priori parte Capitis.

Sequitur altera de persecutione Stephani, unius ex Diaconorum numero: in qua describenda ita progreditur Lucas, ut 1. exponat occasionem, quæ iritaverit adversarios ad Stephanum persequendum. Deinde recenset ejus adversarios. Tertio commemorat quomodo eum accusaverint adversarii judicioque stiterint. Denique describitur à Luca singularis Stephani alacritas ac lætitia, quæ in ejus vultu apparuit. Occasio (ut ad prioris membri explicationem accedamus) quæ adversarios ad persecutionem Stephani incitavit, duplex in textu commemoratur, remotior & propior. Remotior indicatur ℣. 8. ubi ita scribit Lucas: *Stephanus verò plenus fide & virtute faciebat miracula & signa magna in populo*. Hoc nimirum malè habebat adversarios, quod Stephanus tanta cum fiducia tantaque constantia doctrinam Euangelicam profitebatur, aliosque ad eam amplectendam hortabatur, atque eandem doctrinam stupendis miraculis confirmabat. *Fidei* nomine quid intelligatur jam suprà ℣. 5 diximus, ubi etiam cætera, quę ad reliquorum verborum sensum pertinent attigimus.

Antequam verò Lucas propinquiorem persecutionis Stephani occasionem exponat, adversarios ejusdem Stephani primùm recenset: ita scribens: *Exsurrexerunt verò quidam ex Synagoga quæ dicebatur Libertinorum, & Cyrenæorum, & Alexandrinorum, & eorum, qui sunt ex Cilicia, & Asia*. Hos omnes ex eadem Synagoga, quæ Hierosolymis erat, fuisse, conjunctisque viribus Stephanum adortos fuisse credibile est. Fuerunt autem proculdubio homines acutissimi, & tum in religione Judaica, tum in Philosophia etiam Græca versatissimi. In voce *Libertinorum* mutationem, aliquam literarum factam fuisse suspicantur eruditi. Notant enim hos fuisse exteros illos, qui ades sacras Lebrathas,& parœcias eò pertinentes, universumque conventum vocabant λιβρας, Epiphanio teste. Nam, inquiunt, isti omnes ad Synagogam eandem pertinentes Librathenun dicebantur, & ex eò corrupte Synagoga Lebertinorum dicta. *Cyrenæi* fuerunt ex Cyrene urbe Libiæ, cujus etiam suprà facta est mentio cap. 2. 10. *Alexandrini* dicti sunt ab Alexandria, celeberrima Ægypti urbe, quæ etiam, ut notant eruditi, sedes erat alterius dispersionis Judæorum, quemadmodum Babylon prioris. *Cilicia* regio est Asiæ minoris, cujus metropolis fuit Tarsus patria Pauli. Per Asiam denique intelligitur regio illa quæ alias Ionia fuit dicta, cujus pars quædam fuit etiam Caria. Vide quæ suprà diximus cap. 2. 9. Hos *disputasse* scribit Lucas *cum Stephano*, dum nimirum vel ipsius argumenta refellere conati sunt, vel ipse Stephanus eorundem argutias confutavit.

Quis autem fuerit hujus disputationis eventus Lucas vers. 10 exprimit, dum scribit: *Et non poterant resistere sapientiæ & Spiritui qui* Gr. *quo loquebatur*. Et hæc est etiam occasio proxima persecutionis Stephani, quod adversarii ipsius non poterant illi satisfacere, neque vel ejus argumenta convellere, aut quicquam solidi contra ipsius responsiones in medium afferre. Quem ergo arte sua non poterant opprimere, calumniis & vi opprimendum sibi putabant. Particula & ab initio ponitur pro *sed*, quod sæpè etiam fit alibi in sacris literis. Dum verò dicitur, eos non potuisse resistere sapientiæ & Spiritui quo loquebatur, sensus est, eos nihil solidi afferre potuisse ad ea, quæ Stephanus divinâ sapientia à Spiritu Sancto, cujus impulsu loquebatur, profecta proferebat. Est enim in his verbis *sapientiæ & Spiritui*, ἐν διὰ δύο ut supra jam notavimus ℣ 1. 3. & præterea Metonymia adjuncti. Non enim propriè sapientiæ aut spiritui, sed Apostolis sapientia & spiritu isto præditis resistere nitebantur.

Vers. 11. *Tunc summiserunt viros, qui dicerent se audivisse, eum dicentem verba blasphemiæ*, Gr. *blasphema, in Moysen & Deum*. His & sequentibus verbis describitur, quomodo Stephanum accusarint ipsius adversarii. Primum autem quod ad modum accusationis pertinet, hoc versu commemoratur, quod nimirum summiserint seu substituerint alios, qui ipsum accusarent. Nolunt ipsi ad accusandum descendere, declinandæ invidiæ caussa. Id quod malevolis, & præsertim Christianæ religionis hostibus solenne est. Breviter autem simul recenset Lucas, cujus criminis ii, qui ita subornati fuerant, Stephanum reum peragere voluerint, quòd nimirum *audiverint eum dicentem verba blasphema in Moysen, & Deum* hoc est quod ea ausus fuerit proloqui, quæ Mose tanto propheta, ac proinde ipso Deo indigna sint, atque in ejus ignominiam cedant. (Hunc eorum verborum sensum esse, satis exinde apparet, quod nomen Dei ab illis postponitur, quod aliàs præponendum erat) quenam verò blasphema illa verba fuerint ℣ 14 & 15 falsorum testium sermone exprimitur.

Vers. 12. *Commoverunt itaque* Gr. Commoveruntque, *plebem*, seu *populum*, *& Seniores*, *& Scribas &c.* Secundum hoc est quod ad modum accusationis pertinet, quod nimirum non modò plebem, sed & primores populi, Seniores nimirum ac Scribas in Stephanum concitarint, eoque pertrahere conati fuerint, ut in ipsius necem conspirarent, eumque veluti blasphemum è medio tollerent. Tertium hoc ipso versiculo additur, dum scribit Lucas: *& concurrentes*, Græcè *instantes* (hoc est illi imminentes, in eumque irruentes. Sic supra cap. 4. 1.) *rapuerunt* Gr. *corripuerunt eum, & adduxerunt in concilium*. Præparatio hæc quædam fuit ad judicium de Stephano instituendum. Hæc autem tribui videntur non illis tantum, quos subornarant illius adversarii, verum etiam de populo, senioribus ac scribis ab illis adversus eum concitatis. Facta autem fuerunt omnia vi atque impetu quodam.

Vers. 13. *Et statuerunnt testes falsos*, &c. Quartum quod ad modum accusationis Stephani refertur. In quo insigne adversariorum ejus scelus apparet, quale etiam ab hostibus ipsius Domini Jesu admissum fuerat. In testimonio autem illorum continentur capita accusationis seu crimina Stephano objecta. Cujus pars hoc ipso versiculo, reliqua sequenti continetur. Ita verò verba testimonii habent: *Homo iste non cessat verba blasphema loqui* Gr. *loquens adversus locum sanctum & legem*. Dum inquiunt, *homo iste non cessat loqui* crimina, quæ Stephano objiciunt, exaggerant falsi testes, quasi dicat non semel iterumque hęc, quæ testamur locutus est, sed sæpiùs, neque etiamnum cessat eadem subinde effutire. Crimina autem, quæ ipsum admisisse, licet falso, testantur, commemorant duo. Quæ primùm obscuriùs proponunt hoc versu, deinde clarius exponunt ℣ seq. Alterum est, quòd fuerit *blasphema verba locutus adversus locum sanctum* h. e. adversus Hierosolymam, urbem

bem sanctam divinò cultui consecratam, atque inprimis adversus templum, quòd in illa urbe erat. Grandis hæc erat blasphemia in auribus Judæorum; subinde, ut est apud Prophetam, ingeminantium, Templum Domini, Templum Domini, Templum Domini. Existimabant enim Deum illic sedem suam habiturum in seculum. Alterum crimen Stephano objectum est, quod verba blasphema dixerit in Legem à Mose nimirum, imo ab ipso Deo per Mosen latam. Quæ iterum grandis erat apud Judæos blasphemia, qua legem sacrosanctam habebant, & quæ contra illam dicerentur in contumeliam ipsius Dei dici arbitrabantur.

Vers. 14. *Audivimus enim eum dicentem: quoniam Jesus Nazarenus hic destruet*, Gr. *dissolvet, locum istum, & mutabit traditiones* Gr. *mores, quas* vel *quos tradidit nobis Moses*. His verbis ut diximus crimina Stephano objecta clarius exprimuntur, atque ostenditur, primò quidem, quomodo blasphema verba adversus locum istum id est Hierosolymam & templum locutus fuerit, nimirum dum dixerit, Jesum Nazarenum locum istum destructurum, seu aboliturum. Quod certe blasphemum videbatur Judæis, Jesum illum Nazarenum pro seductore habentibus. Ejusmodi enim opus ipsum & vivere, & imperio admodum magno præditum esse arguit, utpotè cum tribuatur ei demolitio ejus structuræ, quę Deum ipsum autorem habuerat. Imò hoc ipsum in blasphemię crimen trahere poterant, & fortasse trahebant, quod auderet Stephanus talia Jesu Nazareno tribuere, quæ arguerent ipsum Deo adversari, quippe cujus domicilium ac sedem destructurus, atque ita ipsius arcem ac regiam hostili impetu invasurus, eandemque expugnaturus soloque æquaturus diceretur. Deinde etiam exprimunt testes, quomodo blasphema verba locutus fuerit Stephanus adversus legem, dum pergunt asserere, Stephanum dixisse, Jesum Nazarenum mutaturum h. e. aboliturum mores, quos tradiderit ipsis Moses. Et hæc non levior Judæis visa fuit blasphemia, penitus persuasis, ne minimum quidem apicem in lege mutatum iri, sed eam perpetuò valituram esse. Non constat autem, an omnino talia & non potiùs similia dixerit Stephanus, ex quibus adversarii talia collexerint. Hoc quidem certum est, etiam illa ipsa quæ à falsis testibus Stephano tribuuntur ab ipso citra omnem blasphemiam dici potuisse. Nam & revera Jesus Nazarenus & Hierosolymam & templum, quippe cui Pater omne judicium tradidit, destructurus, atque ita hostes suos puniturus erat, imò reipsa etiam Hierosolymam ac templum destruxit ac hostes suos punivit: & præterea mutaturus erat, imo jam mutavit mores à Mose populo divino traditos, quod quidem ad leges tum ceremoniales, tum forenses attinet, multaque legi morali addidit. Verum etiamsi dicta hæc fuissent à Stephano, nihilominus tamen falsi testimonii nomine venirent, ut pote cùm illi ab adversariis crimini data & blasphemiæ nomine traducta fuerint.

Vers. 15. *Et intuentes* Gr. *attendentes in eum omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem ejus tanquam faciem angeli*. His in verbis singularis Stephani alacritas atque lætitia, quam ipsi ejus adversarii judicum loco sedentes in facie ipsius deprehenderint, describitur: dum enim dicuntur *vidisse faciem ejus tanquam faciem angeli*, indicari videtur, Stephani faciem illis apparuisse humana augustiorem, ac singularem quandam lætitiam atque alacritatem à divino spiritu profectam in ipso vultu ab iis deprehensam fuisse, adeò ut haudquicquam ad adversariorum accusationem trepidaret, sed hilari exporrectaq; fronte omnia exciperet. Quod verò de splendore faciei illius ab aliis hîc dicitur, nobis non videtur consentaneum, quippe quod longè clarioribus verbis à Luca describi potuisset. Similis aliqua ratione loquendi formula, quanquam dilutiori longè sensu extat Gen. 33. ℣. 9. ubi Jacobus inter alia ad fratrem Esaum sic loquitur: *Ita vidi faciem tuam ac si viderem faciem Angeli*, ut quidem vertit Pagninus. Alii enim paulò aliter.

IN CAPUT VII.

IN hoc capite pertexitur historia persecutionis Stephani. Describitur autem primò Apologia, seu defensio Stephani; deinde ejusdem eventus.

Vers. 1. *Dixit autem princeps Sacerdotum: si* id est an *hæc ita [se] habent*. His verbis Lucas, antequam ipsam Apologiam Stephani describat, paucis ostendit, à quo, & quomodo Stephano se defendendi copia facta fuerit, ne videatur temere ad illud provolasse.

Vers. 2. *Qui*, Gr. *Is verò, ait: Viri fratres*, &c. Sequitur ipsa oratio apologetica Stephani: quàm antequam particulatim explicemus, prius ejus scopum paucis indicabimus. Omissis autem aliis, quæ nobis minùs probantur, sententiis, eò tendere videtur Stephanus, ut partim se defendat, diluatque ea, quæ ipsi objecta fuerant, quasi minùs honorificè de templo ac lege sentiret; partim adversarios suos accuset atque ostendat, eos planè majoribus suis esse similes in persequendis ac trucidandis prophetis aliisque sceleribus; partim ut doceat, plerosque in populo divino insignes Deoque inprimis charos viros per calamitates multas ad dignitatis suæ gradum emersisse, atque à sua ipsorum gente persecutiones atque afflictiones varias passos fuisse, ac proinde Judæos mirari non debere, quòd eadem ratione Deus in filio suo Jesu ad regium fastigium evehendo usus fuerit, eumque per ignominiosam crucem ac mortem & quidem ab ipsius propria gente ipsi illatam, pervenire voluerit ad summam gloriam. Hæc autem omnia sic tractantur à Stephano, ut ab eò innuantur potiùs, auditoribusque ex iis, quæ dicebat, colligenda relinquantur, quàm expresse dicantur, atque hinc inde excerpenda sint potiùs, quàm ut continua serie ab eodem proferantur. Ut ita, quod à Christo sæpiùs per Parabolas factum est, Stephanus historiam majorum populi Judaici texendo, Judæos obliquè potiùs, quam directè atque expresse perstrinxerit, ne statim sermone ejus offenderentur, ac proinde nullum ipsi se defendendi spacium relinquerent. Interim tamen perspicuè satis proposuit omnia, ut facilè præsertim cordatiores animadvertere possent, quid sibi vellet. Ut faceam illud ex ultimis orationis hujus verbis satis manifestum esse, ac longè manifestius futurum fuisse, si licuisset illi sermonem diutiùs protrahere ac pertexere. Nos orationem nunc perlustrabimus, singula, quæ ad scopum Stephani pertinent, suis locis annotaturi. Constat autem tota hæc oratio duabus partibus: Exordio licet brevissimo, & Narratione.

Vers. 2. *Qui* Gr. *Is verò ait: Viri fratres, & patres, audite*. His verbis continetur Exordium brevissimum orationis Stephani: in quibus primò auditores honorificè compellat, dum eos appellat *viros fratres & patres*, ut ostendat se honestè de iis sentire. *Fratres* appellat ætate & dignitate sibi pares, *patres* verò & ætate & dignitate se superiores. Atque hoc ad benevolentiam conciliandam pertinet. Deinde eos verbo *audite* ad attentionem excitat, taciteque hortatur, ut non tantùm aures sed & animum ad sermonem ejus advertant. Reliqua hujus versiculi verba Narrationis initium continent. Duæ autem constitui possunt ejus Narrationis partes, altera obliqua, quæ hinc ad versum usque 51 extenditur; altera directa quæ vers. 51, 52 & 53 continetur. Obliquæ autem partis iterum quinque membra constitui possunt: primum de Abrahamo: secundum de Josepho: tertium de Mose: quartum de contumacia populi in deserto: quintum de tabernaculo ac templo. * * *

IN CAPUT VIII.

DUæ sunt capitis hujus partes. In priori narratur persecutio Ecclesiæ Hierosolymitanæ; quæ quidam effectus fuit persecutionis Stephani: in posteriori vero, quomodo occasione illius persecutionis latiùs fuerit propagata doctrina Euangelii. Describitur autem hîc à Luca secundus veluti gradus propagatæ veritatis, dum eam per Samariam quoque divulgatam esse commemorat.

Vers. 1. *Saulus autem erat consentiens neci ejus*. De persecutione Ecclesiæ Hierosolymitanæ acturus, statim Sauli, qui principalis ejus persecutionis caussa fuit mentionem facit, simul commemorans, qua occasione is ad perse-

persecutionem fidelibus Christi, qui Hierosolymis agebant, inferendam fuerit inductus, quia nimirum *consentiens fuerit neci Stephani*, vel potiùs, quia ut Gr. verba habent, illi unà cum aliis eadem placebat, eandemq; illi juste illatum existimabat. Ita nimirum postquam semel degustavit fidelium sanguinem, graviori ejusdem siti fuit inflammatus, & ad manus iisdem inferendas impulsus.

Vers. 2. *Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesiam* quæ erat (Gr. *in*) *Hierosolymis*. Hîc persecutio ipsa, & quidem generatim describitur, & primò quidem ab adjunctis, deinde à subjecto, & denique ab effecto. Adjunctorum duo commememorantur 1. tempus, quod notatur his verbis, *in illa die*, id est, illo tempore. Dies enim pro tempore, ut alibi sæpissimè sumitur. Neque enim est credibile tam magnam persecutionem uno die excitari & peragi potuisse. Quod si tamen omnino verbis inhærere quispiam velit, necesse erit verbum *facta est* ita exponere, ut idem quod *cœpisse* significet, adeò ut indicetur à Luca, eo ipso die, quo trucidatus fuit Stephanus, persecutionis illius initium factum fuisse. Alterum adjunctum est, quod persecutio ista dicitur *magna*, id est, non levis non exigua, non paucorum quorundam fidelium, sed gravis admodum ac violenta, fidelium qui Hierosolymis degebant, generatim omnium. Id quod ex sequentibus manifestè apparebat. Subjectum persecutionis fuit *Ecclesia quæ erat Hierosolymis*. Verba Lucæ quibus hoc subjectum describit, non sunt ita intelligenda, quasi innuere voluerit, aliam quoque Ecclesiam Christi præter Hierosolymitanam, tum temporis fuisse; verùm ita, quòd eandem ab illis, quæ tum, cùm historiam hanc scriberet, hinc inde erant, distinguere voluerit. Effectus persecutionis illius his verbis continetur: *Et omnes dispersi sunt per regiones Judææ & Samariæ, præter Apostolos*. Indicat persecutionem fidelium exilia fidelium subsecuta, aut potius cum illa conjuncta fuisse, atque ita magnitudinem persecutionis illius ostendit. *Omnium* nomine generatim omnes intelligendi sunt. Non est enim credibile, neminem planè fidelium Hierosolymis, præsertim cum Apostoli illic subsisterent, mansisse, vel saltem latuisse. Judææ nomine intelligitur regio Hierosolymam circumjacens, sic dicta per Synecdochen quandam membri, quo sensu etiam apud Johan. non unò in loco usurpatur. Aliàs enim Judææ nomine tota terra sancta, quæ & Judæam hanc speciatim sic dictam, & Samariam, & Galilæam utramque complectebatur, denotari solet. *Samaria* nomen habet à regionis metropoli, estque regio inter Judæam & Galilæam media, inquam olim Salmanassar Rex Assyriæ colonos Babylonios, Cuthæos aliosque populos extraneos traduxit, qui partim Jehovam Deum Israëlis, 4 Reg. 17. 24. partim deos gentium colebant, ac proinde Judæis exosi erant. Vide Joh. 4. 9. In has igitur regiones fuerunt dispersi fideles Hierosolymitani. Excipit autem ex eorum numero Apostolos Lucas, inquiens, *præter Apostolos*. Hic dubitari potest, quomodo Apostoli Hierosolymis manere potuerint. Nam latere illos potuisse, vix credibile est, cùm alii fideles latere vix potuerint, qui non ita erant exosi Judæis, quemadmodum Apostoli; voluisse autem latere illos neutiquam est probabile. Quo enim fine latere, ac non potiùs cum aliis alio fugere voluissent? Si verò dicas illos apertè Hierosolymis versatos fuisse, videtur id sine periculo ipsorum fieri non potuisse. Sed respondemus, respiciendum hîc esse partim ad Apostolorum consilium, partim ad ea, quæ ipsos à periculo immunes præstare poterant, & proculdubio præstiterunt. Consilium eorum fuit imbecilliores in fide animare, ac confirmare, ne sub persecutionibus labascerent, aut penitus Christum desererent: quod fieri non potuisset, si ipsi cum aliis periculum refugissent. A periculo autem eos immunes præstare poterant primò singularis Dei ac Christi circa illos providentia. Deinde adhuc inhærebat primoribus populi consilium Gamaliëlis, unde factum, ut Apostolis, veluti ducibus relictis, præsertim cùm eorum constantiam ac fortitudinem in periculis jam perspexissent, promiscuum fidelium gregem adorirentur, existimantes fore, ut hac ratione illis à fide absterritis, totum negotium religionis Christianæ collaberetur. Accedit denique & hoc, quod Apostolis, qui miraculis suis apud populum inclaruerant, mirificeque illi sese commendaverant, sine tumultu ac concitatione plebis manus inferri haud posse credebant.

Vers. 2. *Curaverunt* (Gr. *unà extulerunt*) *autem Stephanum viri timorati*, (sic vulgata, quam sequimur habet. Melius, *religiosi*) *& fecerunt planctum magnum super eum*, (Gr. *eo*) sepultura Stephani hîc à Luca velut in parenthesi describitur, ut ostendat, fideles persecutione non fuisse absterritos, quò minùs Stephano extremum charitatis officium præstarent. Describuntur autem illi qui sepelierunt Stephanum duplici ratione. Primò quidem ab adjuncto, dum dicuntur *viri religiosi*, εὐλαβεῖς id est Deum metuentes, pii. Cujus rei argumentum satis evidens est id, quòd ausi fuerint, Stephani à Judæis trucidati corpus, & quidem ingruentibus aliorum etiam fidelium persecutionibus terræ mandare. Planè simile est hoc ipsorum factum facto Josephi Arimatheensis, Domini Jesu in cruce mortui corpus à Pilato petentis, & una cum Nicodemo honorifice sepelientis. Altera religiosorum istorum virorum descriptio petita est ab effecto, dum scribit Lucas: *& fecerunt planctum magnum super eum:* quibus verbis significatur, eos & verbis & lacrymis uberrimis contestatos fuisse, quanto ipsum habuissent in precio, quam eximius ille Jesu Christi servus, quàm utilis Ecclesiæ fuerit, & quàm graviter atque acerbe illius necem ipsi planè immerenti illatam ferrent. Quod tamen illos satis moderatè fecisse dubium non est, cùm præceptorum Christi quæ inter alia etiam immoderatum luctum prohibent, vid. 1 Thess. 4. 13. probe gnari essent.

Vers. 3. *Saulus verò devastabat Ecclesiam per domos intrans trahensque viros ac mulieres, tradebat in custodiam.* Redit Lucas ad persecutionem fidelium Hierosolymitanæ Ecclesiæ describendam, & quidem speciliùs primo autorem, deinde eos, qui persecutionem patiebantur, ac denique modum persecutionis describit. Autor fuit Saulus, cujus jam & præcedenti cap. ℣. 58. & hoc ipso mox ab initio mentionem fecerat. De eo autem porrò scribit, quòd *devastaverit Ecclesiam* videlicet Hierosolymitanam, hoc est, dissipaverit fideles, eosque prohibuerit, quo minus vel publice, vel privatim cultus gratia convenire possent. Pertinet hoc ad modum persecutionis describendum: quemadmodum & illud, quod sequitur *per domos intrans* quo significatur, eum tanta rabie fideles ad cruciatus conquisiviisse, ut eos etiam domatim indagaret, atque in apertum, si quos è latebris eruisset, protraxerit. Illud verò etiam inprimis hanc ejus rabiem prodit, quod dicitur *traxisse* nimirum ad judicia populi Judaici *viros ac mulieres*, quibus verbis indicatur eum ne infirmiori quidem sexui pepercisse, quin in eum quoque bilem suam evomeret, omnibusque modis id agere, ut religio Christiana cum omnibus suis professoribus radicitus extirparetur. Quo fine autem eos traxerit, ad judicia addit Lucas, videlicet *ut eos traderet in custodiam* seu carcerem. Quod ipsum quoque ad modum persecutionis pertinet. Non sunt autem hinc excludenda ea, quæ infra Paulus ipse præter hæc de se refert, in sermone suo ad regem Agrippam inquiens Act. 26. 9. & d. *Et ego quidem existimaveram me adversus nomen Jesu Nazareni debere multa contraria agere. Quod & feci Hierosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus sacerdotum potestate accepta: & cùm occiderentur detuli sententiam* vel tuli suffragium. *Et per omnes Synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare, & amplius* seu abunde ante *insaniens in eos persequebar usque in exteras civitates.* Tantum potest zelus qui non est secundum scientiam!

Vers. 4. *Illi igitur qui erant dispersi pertransibant, euangelizantes verbum* Gr. *sermonem.* Sequitur altera pars capitis, in qua describitur eventus lætus tristissimæ persecutionis Ecclesiæ Hierosolymitanæ, propagatio nimirum doctrinæ Euangelicæ. Ubi 1. describitur, quomodo Ecclesia Samaritana fuerit plantata. Inde quomodo vir quidam illustris, Eunuchus videlicet reginæ Candaces dynasta ad Christum fuerit conversus.

Plantatio Ecclesiæ Samaritanæ primò generatim, deinde speciatim describitur. Generatim quidem describitur hoc versu, dum dicitur eos, qui erant dispersi, nimirum ob persecutionem à Saulo Hierosolymis excitatam pertransiisse, hoc est, peragrasse varia loca euangelizantes, hoc est, prædicantes sive annunciantes *sermonem* scilicet Dei, ut infra vers. 14 appellatur, per quem Christi intelligitur doctrina. Articulus igitur voci λόγου additus διαφορικὸν est. Annunciatio autem hujus sermonis non fuit solennis; qualis facta per Apostolos; sed minùs solennis, qua hinc inde dispersi cum aliis de doctrina Christi & Apostolorum, eorumque miraculis, quibus doctrinam suam confirmabant, fuerunt collocuti, idque operam dederunt, ut alios etiam ad eandem amplectendam perducerent. Qualis annunciatio cuivis Christiano, qui doctrinæ salutaris est gnarus permissa est. Imò eandem charitas, quam aliis ab ea alienis debemus, & amor divinæ gloriæ propagandæ ab omnibus Christianis illam postulant. Atque ad hanc annunciationem Euangelii dispersis illis nulla fuit opus missione; quemadmodum neque ulli eorum, qui doctrinam Christi Apostolorumque duntaxat repetunt, aliisque inculcant: præsertim cum nemo doctores possit ad annunciandum Euangelium mittere, præter Deum ac Christum. Non est enim cujuspiam hominis legatos regis cœlestis, Dei ac Christi, mittere, sed regis solius: quemadmodum terreni regis legatos nemo præter regem ipsum mittere potest.

Vers. 5. *Philippus autem descendens in civitatem Samariæ, prædicabat illis Christum.* Hoc versu & deinceps specialiter explicatur quod generatim dictum fuerat. Ubi iterum generale aliquid, quod in pluribus locum habuit occurrit: deinde speciale quid in Simone Mago. Istud duo continet: primò, quomodo Ecclesia Samaritana plantata fuerit: deinde quomodo rigata. Hæc autem eo ordine tractantur à Luca, ut iis speciale istud de Simone Mago exemplum inseratur, ex parte, partim subjiciatur. Quod attinet ad primum quomodo Ecclesia Samaritana plantata fuerit, primùm ejus caussa efficiens hoc versu describitur, dum dicitur, *Philippum descendisse in civitatem Samariæ & prædicasse illis Christum.* Philippus autem iste non fuit Apostolus, ille enim cum reliquis Apostolis Hierosolymis remanserat, neque opus fuisset postea ab Apostolis mitti Petrum & Johannem, ut Samaritanis credentibus imponerentur manus accipiendi Spiritus sancti gratiâ, cum illud Philippus Apostolus præstare potuisset: sed ille qui cap. 6. ℣. 5, in catalogo Diaconorum recensetur. Per Genitivum *Samariæ* non indicatur regio tota, sed urbs ejus præcipua, ut sit Genitivus speciei. Dum verò dicitur Philippum *illis*, nimirum, qui Samariæ habitabant, prædicasse Christum plantationis ejusdem, medium sive instrumentum indicatur, quod fuit prædicatio Christi. Prædicasse autem dicitur Christum, hoc est doctrinam Christi, seu Christum ratione doctrinæ suæ consideratum. Ita ut in vocabulo Christi Metonymia quædam sit Synecdochica, qua ratione etiam alibi usurpatur, Ephes. 4. 20. Col. 1. 20.

Vers. 6. *Intendebant autem turbæ his quæ dicebantur à Philippo unanimiter.* His verbis continetur effectus prædicationem Philippi consecutus. Dicuntur autem intendisse vel attendisse non tantùm ideo, quòd sermoni ejus aures adhibuerint, verùm etiam quod eidem sermoni crediderint atque assensi fuerint. Quo sensu infrà de Lydia dicitur, Dominum ei aperuisse cor, ut attenderet iis quæ dicebantur à Paulo, Act. 16. 14. Dicitur præterea attendisse *turbas*, hoc est, ingentem hominum multitudinem, id quod ad amplificationem illius effecti pertinet. Verba quæ sequuntur hoc versu, *audientes & videntes signa quæ faciebat*, causssam continent, quæ eos impulerit ad fidem Philippi sermonibus adhibendam, quod nimirum & audierant ex aliis, & ipsi videbant signa, hoc est miracula quæ vel alibi ediderat, vel ipsis videntibus edebat. Quæ nam verò illa signa fuerint, Lucas mox specialiter declarat.

Vers. 7 sic scribens: *Multi enim eorum, qui habebant Spiritus immundos, clamantes voce magna, exibant multi autem paralytici & claudi curati sunt.* Ubi duplicis generis miracula commemorantur. Unum est, quòd multi à spiritibus immundis, hoc est à dæmonibus obsessi, fuerint ab eorum tyrannide liberati. Dicuntur autem Spiritus illi *exiisse clamantes voce magna*, ut appareret eos revera, & quidem invitos egredi, neque ullus ea in re latere dolus, aut collusio cum dæmonibus. Similia de clamore Spirituum immundorum legimus in Euangelica historia, vide Marc. 1. 24, 25. & 5. ℣. 6, 7. Alterum miraculorum genus est, quòd multi *paralytici*, h. e. soluti artubus, & *claudi*, h. e. vel manibus vel pedibus capti, sanati fuerint. Insignia hæc fuere miracula ad confirmandam doctrinam Euangelii spectantia. Quorum etiam vis non tantùm in aliis multis, verum etiam in Simone Mago, homine insigniter improbo se exeruit. De quo mox, seriem verborum Lucæ secuti, videbimus.

Vers. 8. *Factum est ergo* Gr. *& factum est gaudium magnum in civitate illa.* Effectum hîc describitur ex fide in Christum in Samaritanis profectum, gaudium videlicet de tanto beneficio quod illis per Euangelii prædicationem fide exceptam contigerat. Articulus voci civitatis additus est διαφορικὸν. Refertur enim ad civitatem Samariam, cujus supra meminerat Lucas ℣. 5.

Vers. 8. *Vir autem quidam nomine Simon*, &c. Descriptâ plantatione Ecclesiæ Samaritanæ, Lucas, antequam ad rigationem ejus describendam accedat, præmittit speciale quid, & valde memorabile, quod in illa plantatione contigerat, nimirum de Simone Mago ad fidem Christi perducto. Ideo verò hoc commemoratur, tum quia vir iste valde erat inter Samaritanos celebris, tum quia in ipso homine insigniter improbo vis miraculorum Philippi sese exeruerat.

Primùm autem, nomine ipsius commemorato, commemorat Lucas qualis antea fuerit, sic de eo scribens: *qui antè fuerat* Gr. *antè fuerat in civitate, magus*, Gr. *magicam exercens; & seducens gentem Samariæ, dicens aliquem se magnum.* Per civitatem intelligitur eadem, quæ superiori versiculo. Id quod indicat articulus in Græco additus. Dicitur autem fuisse magus, seu magicam exercuisse, hoc est, diabolica arte ea, quæ nec divina nec naturali virtute efficiebantur, præstabat. Atque hac ratione factum est, ut *seduxerit*, hoc est, dementarit ac fascinarit *gentem Samariæ*, hoc est, non tantùm incolas urbis Samariæ, sed etiam totius regionis sic dictæ. Tantum suis impostoris effecit. Quorsum etiam pertinet quod additur à Luca: *dicens aliquem se magnum*, tribus verbis significatur, eum sibi divinam quandam auctoritatem arrogasse, seque pro insigni aliquo divina virtute prædito viro venditasse. Quædam exemplaria omittunt vocem *magnum*. Sensus nihilominus manet idem. Eadem enim est vis phraseos simplicis, *dicere se esse aliquem*, ut supra, ubi eadem occurrit, cap. 5. 36 notavimus.

Vers. 10. *Cui auscultabant* Gr. *attendebant, omnes à minimo ad maximum, dicentes: Hic est virtus Dei, quæ vocatur* (Gr. *illa*) *magna.* Effectus impostorarum Simonis Magi his verbis describitur isque duplex. Prior est, quod illi attenderint, hoc est, ejus præstigiis fidem dederint, ejusque ductum secuti fuerint. Dicuntur autem illi attendisse *omnes, à minimo ad maximum*, hoc est, plerique omnes non tantùm vilioris tenuioriśve, verùm etiam dignioris ac sublimioris conditionis homines. Non enim hic ad ætatem, sed ad statum voce minimi ac maximi respicitur. Id quod aliàs etiam in Sacris Literis usitatum est. Deut. 1. 17. Psal. 115. 13. Alter effectus est quod dixerint: *Hic est virtus Dei, quæ magna est, vel illa magna* quibus verbis testati fuerunt, quanta esset illius hominis apud ipsos auctoritas, quanti illum æstimarent, dum nimirum putabant, Deum suam per illum virtutem exerere, & tam stupenda per ipsum opera patrare. Est enim in vocabulo virtutis vel *potentiæ* Metonymia adjuncti. *Virtus* enim *Dei* pro eo sumitur, per quem Deus suam virtutem exerit. Id verò quod de Simone Mago falsò dictum fuit, de Christo verissimè effertur 1 Cor. 1. 24, dum appellatur *potentia Dei*, quia nimirum Deus in eo & per eum virtutem suam exeruit.

Vers. 11.

Vers. 11. *Attendebant autem* (Gr. additur *ei*) *propter quod, seu ideò quòd multo tempore magicis dementasset, seu in stuporem rapuisset eos.* Ratio vel causa hic redditur, unde factum fuerit, quòd illi attenderint, quia nimirum magicis suis artibus & quidem longo tempore fascinarat, atque ita in admirationem sui rapuerat, ut ad ejus incantationes ac carmina penitus obstupescerent, ac velut extra se raperentur. Tantum, permittente interdum Deo, potest Satanas per sua instrumenta in animis hominum efficere.

Vers. 12. *Cum verò credidissent Philippo euangelizanti de regno Dei* vel, ut in Græco est, *ea quæ de regno Dei, & nomine Jesu Christi, baptizabantur viri ac mulieres.* Hic id quod generale est cum speciali exemplo quodammodo permiscetur. Describitur enim effectus, annunciationem Euangelii apud Samaritanos postquam crediderant subsecutus. Simul autem summ. quædam eorum, quæ à Philippo illis erant enunciata, à Luca narratur, dum scribit eum euangelizasse de *iis quæ de regno Dei*, id est, & ad salutem sempiternam & ad modum eam consequendi pertinent, ut sunt divina Christi tum promissa, tum præcepta & de *nomine Jesu Christi* (particula enim περὶ ἀνὸ κοινὸ repetenda est, id est, de persona atque officio ejus. Effectus autem ipse est, quòd *baptizati fuerint*, hoc est, immersione in aquam publicè professi fuerint, se religionem Christianam amplexos, Jesum Nazarenum pro suo magistro ac Domino agnoscere, *& viri & mulieres.*

Vers. 12. *Tunc Simon* Gr. *Simon verò, & ipse credidit, & cùm esset baptizatus, adhærebat Philippo*, &c. Redit hic ad speciale exemplum Lucas & refert, etiam hominem istum ante hac tam perversum in Christum credidisse, hoc est, religionem ejus amplexum fuisse, & non tantum credidisse, verùm etiam fidem suam publicè cum aliis baptismo aquæ testatum fuisse ac præterea Philippo sic adhæsisse, ut eum semper assectaretur, neque unquam ab ejus latere recederet, Tandem etiam cùm *videret virtutes & signa*, hoc est, miracula divina virtute patrata, *maxima*, seu ut in Græco est *magna, stupens admiratus fuerit* seu *obstupuerit.* Quæ omnia effecta sunt tum sermonis tum verò imprimis operum divinorum ad confirmationem doctrinæ Christi à Philippo editorum. Tanta nimirum est vis divini spiritus, ut etiam impiissimorum hominum corda suis operibus possit percellere atque in stuporem rapere.

Vers. 14. *Cum autem audissent qui* [*erant*] *in Hierosolymis Apostoli, quia seu quod recepisset Samaria verbum Gr. sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum & Johannem.* Hoc & sequentibus versiculis describit Lucas rigationem Ecclesiæ Samaritanæ, ac primò quidem commemorat, à quibus facta fuerit. Principio autem ostendit eos non proprio motu id quod fecerint fecisse, sed communi consilio omnium Apostolorum, qui eos, postquam Hierosolymis, ubi, ut supra ℣. 1 vidimus, reliquis fidelibus inde dispersis, manserant, audiissent, Samariam, id est, urbis Samariæ incolas, sermonem Dei, hoc est, doctrinam Euangelii recepisse, seu fide amplexos fuisse, eo ablegârint, eo nimirum fine ut illis manus imponerent, atque ita Spiritus sancti donum impertirentur, ut ex sequentibus apparet. Consilium autem istud proculdubio à Spiritu sancto illis fuit suggestum.

Postea speciatim refert Lucas quinam missi fuerint, *Petrus* nimirum & *Johannes.* Quinam illi fuerint hic nihil attinet dicere. Obiter hinc videre possumus, Petrum reliquis Apostolis non fuisse majorem, quippe à quibus ipse & Johannes Samariam missus fuerit. Non solet enim legatus legante major vel superior esse. Neque est quod dicas, Apostolos omnes saltem pares fuisse atque ita etiam æqualem ab æquali mitti posse. Nam totum Apostolorum, ut ita dicam, collegium majus fuit uno vel altero ex eorundem numero.

Vers. 15. *Qui cùm advenissent, Gr. descendissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum.* Describit hoc versiculo itemque 16, qua ratione Petrus & Johannes legationem suam obierint. Ac primum quidem hoc versu ostenditur, quo medio usi fuerint ad impetrandum id, quod ad rigandam Ecclesiam Samaritanam erat necessarium, nimirum, quod pro Samaritanis oraverint, ut acciperent Spiritum S. Precibus ergò opus erat ad impetrandum tum divinum donum. Unde videre est facultatem dandi Spiritus sancti non in ipsorum Apostolorum, sed Dei ac Christi manibus fuisse. Aliàs enim precibus ipsorum opus non fuisset.

Vers. 16. *Nondum enim in quenquam illorum supervenerat Gr. in neminem illorum illapsus erat, sed tantùm baptizati erant in nomen Domini Jesu.* Occurrit hîc Lucas velut in parenthesi cogitationi eorum, qui existimare poterant, Samaritanos statim simul atque in Christum crediderint ac baptizati fuerint Spiritum sanctum accepisse, ac proinde frustra Apostolos eo fine, ut Spiritu sancto donarentur ad illos missos ac profectos fuisse: Significat enim aliter se rem habere, eosque nondum Spiritus sancti donum tum temporis accepisse, licet in Christum jam credidissent, fidemque suam baptismo aquæ palàm professi fuissent. Atque hinc videre est Spiritus sancti donum non omnibus, etiam legitimè baptizatis, statim contigisse, ac proinde baptismo aquæ etiam legitime suscepto alligatum esse, tantum abest, ut vi baptismi aquæ cuipiam conferatur.

Vers. 17. *Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum Sanctum.* Hic effectus precum Petri & Johannis, modusque quo Ecclesio Samaritana rigata fuerit, describitur. Impositio manuum erat ritus quidam, quo interveniente solebant Apostoli aliis Spiritus Sancti donum à Deo suis impetratum precibus impertiri. Non quod in ipso ritu vis aliqua fuerit, sed quia Symbolum erat indubitatum collationis Spiritus Sancti, indicans, eos, quibus imponebantur manus, tam certò Spiritum Sanctum accepturos, ac si in manibus Apostolorum repositus, illisque impertiendus esset. Ejusmodi autem manuum impositio solis Apostolis fuit propria. Vide quæ suprà diximus cap. 6. 6. Per *Spiritum* vero *sanctum* hîc intelligitur ejusmodi divina virtus & efficacia, qua donati non tantum aliis linguis loqui poterant, verùm etiam vaticinina, aliaque stupenda edere opera poterant, qualia commemorantur 1. Cor. 12. Firmissimum hoc fuit fidei Samaritanorum ad Christum conversorum sigillum, atque indubitatum veritatis doctrinæ Christi argumentum.

Vers. 18. *Cùm vidisset* vel *conspiciens autem Simon &c.* Hæc & sequentia, quæ de Simone Mago narrantur, sunt velut appendicula quædam, & eventus eorum, quæ ad confirmandam Ecclesiam Samaritanam à Petro ac Johanne facta sunt. Primùm autem describitur à Luca hoc versu Simonis illius magi facinus, quòd nimirum, postquam vidisset Sp. S. donum fidelibus per impositionem manuum conferri, obtulerit Petro ac Johanni pecuniam, proculdubio antehac magicis artibus, quibus populum Samaritanum sibi conciliaverat, eundemque argento emunxerat, comparatam, ut & ipsi ejusmodi potestatem concederent, ut impositis in alios manibus eosdem Spiritu S. donare posset. Quod certè facinus animi plane profani, tam insigne ac planè cœleste donum, quod omni auro est carius, tam vile esse existimantis, ut pecunia comparari putaret. Quemadmodum etiam ex responsione Petri satis evidenter appareret.

Vers. 19. Petrus autem dixit ad eum: *Pecunia tua* Gr. *argentum tuum sit tecum in perditionem &c.* Altera hujus appendicis particula, responsum Petri, quod partim denunciatione pœnæ, quam ist hoc suo facinore atque improbitate animi, meritus erat Simon Magus, partim adhortatione illius ad resipiscentiam constat. In denunciatione autem pœnæ Petrus, quadam imprecatione utitur, inquiens *Pecunia tua tecum sit in perditionem.* Sensus horum verborum est: pereat pecunia tua, tantum abest, ut optârim eam in meum cedere commodum; & tu unà cum pecunia istac tua peribis, sempiternoque,

nisi resipiscas, mactaberis interitu. Sic enim malumus posteriora verba, secundum analogiam præceptorum Christi, & normam Christianæ charitatis exponere, quam per imprecationem simplicem, quam vix videtur admittere Christiana religio ac pietas. Quod si tamen omnino velis eam imprecationem esse, dicendum est, eam à divino Spiritu, quo afflatus erat Petrus profectam, atque ita extraordinariam esse, nec à quopiam Christianorum in exemplum trahendam. Quod etiam de imprecatione Pauli 2 Tim. 4. 14, sentimus. Apostoli enim hac in re Spiritus impulsum secuti errare non potuerunt, nobis autem errare ac peccare in proclivi est. Neque hîc Apostolorum exemplis, sed regulis standum est.

Deinde Petrus causſam affert hujus sive imprecationis sive denunciationis, *quoniam*, inquiens, *donum Dei*, id est, Spiritum sanctum, *existimasti pecunia possideri*, vel potiùs te acquirire posse: vix enim verbum κτᾶσθαι passiva significatione usurpatum reperias.

Vers. 21. *Non est tibi pars neque sors in sermone isto.* His verbis Petrus tertio in sua denunciatione pœnæ loco, explicat, quid perditionis nomine intellexerit. *Sermonis* nomine vel simpliciter sermo Euangelii, vel per Hebraismum, negotium istud nimirum religionis Christianæ intelligitur. Dum verò dicitur Simoni à Petro, *illi non esse partem neque sortem in sermone isto*, significatur illum nulla ratione vel doctrinæ Euangelicæ vel religionis Christianæ ratione fructus participem, non esse, quod ille sibi ex doctrina vel religione Christi aliquod emolumentum polliceatur. Causſam hujus rei statim annectit Petrus, his verbis: *Cor enim tuum non est rectum coram Deo*: quibus indicat, eum esse hominem pravum ac perversum, non sincerum, sed hypocritam. Cor enim rectum idem est, quod sincerum atque ab omni hypocrisi alienum. Cujus ergo cor non est rectum, ille perversus est atque hypocrita. Addit Petrus, *coram Deo*, ut significet, utut sua perversitate ac hyprocrisi non tantùm hominibus, sed & ipsi Deo imponere velit, Deo tamen optimè perversitatem atque hypocrisin esse perspectam, nulloque pacto latere posse.

Vers. 22. *Pœnitentiam itaque age vel resipisce ab nequitia tua hac, & roga Deum si fortè remittatur tibi cogitatio cordis tui*, &c. Sequitur Petri adhortatio, qua Simonem Magum hortatur, partim ad resipiscentiam, hoc est, mutationem animi in melius, ut nimirum abjecta omni perversitate atque hypocrysi, rectè ac sincerè cum Deo agat, & ad præscriptum religionis Christianæ suas actiones dirigat; partim ad preces, ut Deum roget, quò ipsi perversa illa cordis cogitatio remittatur, hoc est, ne ipsum Deus propter perversitatem cordis sui puniat, vel saltem non ita graviter, ut meritus esset. Particula *si fortè* hoc loco non dubitationem aliquam significat, quasi nimirum Simoni Mago nihilominus, etiamsi revera resipiscceret Deumque etiam rectè rogaret, de remissione peccati sui dubitandum esset: hoc enim cum analogia novi fœderis, remissionem peccatorum etiam gravissimorum (excepto peccato in Spiritum sanctum, quale Simonem Magum commisisse dici non potest, & peccato ad mortem, quale itidem Simoni, si resipuisset, tribui non potuisset) omnibus resipiscentibus offerentis non convenit: sed potiùs effectum certò secuturum, vel ut alii volunt, rem humanitus plane impossibilem esse. Eodem, modo usurpatur Joh. 14. 12. Similis loquendi formula etiam habetur Joël. 2. 23 conf. ψ. 19 seqq.

Vers. 23. *In felle enim amaritudinis, & obligatione seu vinculo aut nexu iniquitatis video te esse.* His in verbis Petrus causſam ad hortationis suæ affert, ostenditque se non immeritò Simonem ad resipiscentiam ac preus hortari. Causſa autem illa ab adjunctis Simonis Magi petita est. *In felle* Græce est *in fel is* pro ὄ posito, quemadmodum etiam alibi sit. Vide Matth. 2. 23.

Act. 9. à vers. 1. *ad* 10.

DEscribitur hîc iter Pauli Damascum, & memorabilis in eo Domini apparitio, eamque sequuta Pauli conversio. Partes tres. 1. Occasio & apparatus itineris. 2. Iter ipsum, & quæ in eo memorabilia contigerunt. 3. Quid Damasci Paulus egerit.

Occasio itineris Pauli fuit in Christianos malevolentia. Vocatur autem adhuc nomine Sauli. Id Hebræis postulatum significat: fortè quia à Deo precibus parentum expetitus atque postulatus esset. Solebant enim Judæi liberis nomina rem aliquam significantia indere. Cognominis ejus fuit primus Israelitarum Rex, qui Davidem Christi typum ipse quoque persequutus est, non minus quàm hic noster Christianos. Quum inter Ethnicos prædicare cæpit, Paulus vocatus est, cap. 13. 9. fortasse quòd id nomen Ethnicis familiare, & Saulo tamen assonat. De pueritia & educatione ejus, vide Act. 22. 3. XXVI. 4, 5. vide etiam Philip. 3. 5.

Malevolentia ejus in Christianos mire describitur; *Spirabat adhuc minas & cædes contra discipulos Domini.* Metaphora sumta est ab animalibus ferocibus. Minabatur necem deficere nolentibus. Hæ minæ variæ fuerunt, sed illas comitabatur cædes. Vide cap. 8. ψ. 3. XXII. 4. XXVI. 10, 11. Phil. 3. 6. 1 Tim. 1. 13. Prætextum autem sæviendi sine dubio habuit eum quem & Stephani accusatores, sup. cap. 6. 13, 14.

Notandus hîc mos, religionis zelo in alios sævientium. Quem frustra ex Deut. 13. 10. defendunt, nostrique temporis hæreticis accommodant: qui nec prophetas se dicunt ejusmodi, qui notâ Deut. 18. 22, designatâ intelligi possint, nec ad alienos Deos ducunt: quod illis potius objici posset, qui solent in hæreticos, quos vocant, maximè sævire. Religionis Christianæ non sunt arma carnalia, vide 2 Cor. 10. 4. Melior est Novi fœderis quàm veteris spiritus, Luc. 9. 55, 56. Hæreticum hominem vitare Apostolus jubet, Tit. 3. 10. eumque ita describit unde facile nos ejus criminis alios convincere possimus. Porrò *discipuli Domini* nomen nonnullis solet esse peculiare. Monemur autem hoc nomine, tum dignitatis Christi, tum humilitatis, docilitatis atque obsequii nostri. Antiochiæ Act. XI. 26. iidem appellati *Christiani.*

Apparatus itineris. *Adibat summum sacerdotem, & literas Damascum perferendas petebat, ad Synagogas.* Finis in sequentibus subjicitur. Non satis habebat quod Jerosolymis aut in Judæa in Christianos sæviret, in exteris quoque regnis eos persequutus est. Damascus erat olim caput Syriæ, sita ad latus Libani, quinque dierum itinere Jerosolymis distans. Regem tunc temporis habebat Aretam, 2 Cor. XI. 32. Habitarunt autem Damasci Judæi, à temporibus Benadadi, 1 Reg. 20. 34. Quanquam jam tunc illi per universum orbem terrarum dispersi vixerunt: Ut tum ex itineribus Pauli, tum ex nominibus regionum, istorum Judæorum qui Jerosolymis, ad festum convenerant, Act. 2. 9, 10. tum ex inscriptione primæ Petri epistolæ, constat. Habebant autem ut ubique ita Damasci Synagogas suas, in quibus Mosen & prophetas legebant, cultuique divino, quoad extra templum licebat, vacabant. Jam verò magna erat summi Sacerdotis apud omnes Judæorum Synagogas authoritas. Vide Deut. 17. 8. Malach. 2. 7. Quod enim in genere sacerdotibus, id multo magis summis sacerdotibus conveniebat. A summo igitur sacerdote literas petebat Paulus: quas non dubium est quin facilè impetraverit. Summus Sacerdos supr. c. 4. 6. nominatur Ananias. An idem adhuc fuerit, haud satis constat: mea quidem non multum refert.

Nota, ipsos quoque religionis antistites, & quidem summos, religioni Christianæ adversatos. Eadem adhuc in mundo fabula agitur.

Ut quos inveniret viæ hujus, viros atque fœminas, ligatos Jerosolymam perduceret. Non habebant illius temporis Judæi jus vitæ & necis, ne in Judæa quidem,

dem, ut ipsi coram Pilato fatentur. Multa tamen illis licebant, per conniventiam magistratuum, in suæ gentis homines. Pilatus Christum Judæis judicandum permittere voluit. Joh. 18. 31. Stephanum ejecerunt urbe, sup. cap. 7. Gallio nihil curavit Sosthenis verbera, cap. 18. ℣. 17. Credibile tamen est plus eos Jerosolymis potuisse, quàm Damasci. Itaque Damasco Jerosolymam eos Paulus abducere cogitabat, sine dubio, ni deficerent, occidendos. Ut non aufugerent in itinere, ligandi erant: quam ad rem comites secum plures duxit. Vide quid possit zelus, qui ex Saulo carnificem fratrum suorum fecerit. Et nota quòd non tantùm viros, sed etiam *fœminas* ducere cogitabat. Cui sexui alioquin & militaris ferocia parcere solet. Apparet autem tunc non cessisse fœminas viris in amplectenda contestandaque religione.

2. In itinere hæc acciderunt memorabilia, *quum Damasco vicinus esset Saulus, fulsit circa ipsum lux de cœlo.* Hæc autem ab ipsius Domini Jesu corpore fuit, aut ab illo saltem excitata. Splendet enim ipsius corpus supra solis splendorem. Cujus rei signum vide Matth. 17. 2. Confer. Apoc. 21. 23. Solent & angeli cum luce apparere. Luc. 2. 9. Act. 12. 7. Apoc. 18. 1. Quanto magis ergo ipse Angelorum Dominus. Act. 16. 13, lux hæc superasse dicitur solis splendorem. Ubi & hoc notandum, quòd in ipso meridie reluxerit, quo ipso magnitudo ejus arguitur. Observatu dignum est quòd hæc res contigerit quum jam Damasco vicinus esset Saulus, quippe in fervente post superatas itineris molestias nocendi desiderio. Ita Dominus novit captare temporis momenta, quò & potentia illius sit illustrior, & gratius auxilium. *Et procidebat in terram.* Ex consternatione scilicet: nec ipse tantùm, sed & comites. Ut apparet ex cap. 26. 13. Ita Dominus Jesus hostes suos prosternere novit. Vide Apoc. 6. 15, 16, 17.

Et audivit vocem dicentem, Saule, Saule, quid me persequeris? Vox Domini Jesu fuit, ut ex sequentibus apparet. Bis autem Saulum appellat, ob majorem vehementiam. Sic Angelus quum Abrahami gladium in Isaacum strictum coërcere vellet, bis Abrahamum appellavit, Gen. 22. 11. Quærit cur se persequatur? quippe qui nec illi, nec in genere cuiquam quicquam mali fecerit: quod certe non conveniebat homini Legis studio ferventi. Magnam verò habet emphasin, quòd se potiùs quàm fideles suos nominat, quos tamen Saulus propriè persequebatur. Ratio ejus loquutionis est ex arcta Christi cum suis conjunctione, qui & membra, & corpus illius alibi dicuntur. Rom. 12. vers. 4, 5. 1 Cor. 6. ℣. 15. XII. 12. Ephes. 4. 16. v. 30. Confer Luc. 10. vers. 16.

Ille verò dicebat; quis es Domine? Dominum vocat eum qui secum loquebatur, quamvis quis esset adhuc ignorabat. Quærit verò quis esset qui de persequutionibus suis expostulabat. Lux nimia visum ejus confuderat, ut Dominum Jesum quem fortasse in carne antea viderat, jam non agnosceret. *Dominus verò dicebat, Ego sum Jesus quem tu persequeris.* Singula verba fulminis ictui similia Saulo sine dubio visa sunt. *Ego* & *Tu* opponuntur. *Ego* qui de cœlo tanta cum luce tibi appareo. *Tu* homo mortalis, & ille quidem qui legis studium professus. *Jesum* se nominat, non Christum, pro quo Saulus eum agnôscere nolebat, imò qui Jesu nomen summopere contemnebat & oderat. Hunc ille persequebatur, quem amare, colere, imò & adorare debebat. Notandum ex his verbis, imò ex toto hoc loco, argumentum, quo probari potest cura Ecclesiæ, rerumque quæ in ea geruntur notitia, quam nonnulli Domino Jesu derogare volunt. Idem patet ex historia Stephani, aliisque apparitionibus Paulo factis, Act. 18. 9. XXII. 17, 18. XXIII. 11. 2 Cor. 12. 1. & ex Apocalypsi tota. *Durum est tibi contra stimulum calcitrare.* Allegoria est à bobus aut ab equis sumta, illud significans, illum quanto plus Christo nocere laboraret, tanto plus sibi ipsi nociturum. vide Psal. 2. 9. Esa. 8. 14. confer cum loco Matth. 21. 44.

Tremens autem & pavens dicebat; Domine quid vis ut faciam? Non existimarat cum ejusmodi Jesu sibi rem esse: itaque potentiam ejus jam expertus tremit, conscius quàm graviter in illum peccarit. Jam Dominum vocat, quem antea sine dubio maleficum & impostorem vocabat. Quærit quid facere debeat: videbat non faciendum quod cæperat, quærit quid faciendum? Hoc bene. Agnoscit Christi imperium, & ab illo legem exspectat, offert sese ad obsequium: facere aliquid cupit, non otiari sub Domino. Frustra Christum Dominum vocat qui voluntatem Patris ejus qui in cœlo non præstat. Imitemur Pauli exemplum, & de peccatis admoniti, ad obsequium Domini nos componamus.

Et ait Dominus, surge & abi in civitatem, & dicetur tibi quid facere debeas. Ceciderat Saulus, itaque surgere eum jubet. Noluit ipse Saulum in via docere, sed in civitatem eum ablegat. Promittit ibi docendum; & non addit à quonam, voluit fidem ejus hac ratione probare. Ita Abrahamum abire Deus jubet in terram quam ipsi sit ostensurus Gen. 12. 1. Jubet immolare filium, in monte, quem illi sit indicaturus. Gen. 22. 2. Voluit autem simul Dominus ostendere, non è cœlo se nunc Euangelium prædicaturum, & frustra esse qui id requirat. Homines in terris nobis audiendos, quibus ipse sermonem suum commiserit. Sic Cornelium Angelus ad Petrum ablegat, Actor. 10. 5, 6. Frustra dives ille apud Lucam 16, Lazarum ad fratres suos è sinu Abrahæ ablegare conatur, quum habeant Mosen & Prophetas. Acquiescamus & nos eo discendi modo quem Deus nobis indulsit. Plura Domini Jesu verba ad se recitat inf. cap. 26. 16. seqq. ipse Paulus.

Viri qui unà iter faciebant, stabant muti. Ceciderant & ipsi, ut sup. vidimus, sed jam surrexerant. Stabant autem muti, ut solent admirabundi & attoniti. *Vocem quidem audiebant* dubium est cujus. Nam inf. cap. 22. ℣. 9. & 26. 13. dicitur eos vocem cum Saulo loquentis non audivisse. Nonnulli putant hîc sermonem esse de voce Sauli cum Domino Jesu loquentis, quam illi sine dubio audiebant. Posset quoque dici, eos confusam audiisse vocem Domini, non distinctam, quorum hoc hîc, illud infra affirmatur. Quod verò *neminem vidisse* dicuntur, ex eo colligitur Saulum vidisse eum qui secum loquutus erat, quod & inf. clarius affirmatur vers. 17. Quomodo autem fieri potuerit, ut alius distinctam vocem Domini audierit, eumque viderit, alius verò non, quum tamen res non internâ sed externâ visione gesta sit, in scholis curiosius disputari posset. Credibile est sensum Sauli à Domino intensum fuisse: quod idem & de Stephano dici possit cap. 7. vers. 56. Agnoscamus hîc Domini prudentiam, qui rem ita temperavit, ut ejus & socii Sauli testes esse possent, & relinqueretur tamen pertinacibus obloquendi occasio.

Saulus verò surgebat è terra, apertis autem oculis, neminem videbat. Erant quippe oculi ejus velut squammis obsiti. Ita non tantùm in via res miraculosa contigit, sed ejus etiam effectus in ipso Saulo per dies aliquot coram oculis omnium relinquebatur: quod faciebat ad conciliandam rei fidem. Poterat autem hæc corporis cœcitas symbolum esse illius cœcitatis qua usque adhuc captus fuerat; sicut lux circumfusa internæ illius illuminationis.

Ducebant autem eum manu. Erat & hac de causa utile ne omnes Dominum viderent, ne & illis excæcatis defuisset qui cæcos duceret. Mira autem hæc est rerum conversio. Saulus antea Christi discipulos captivos Jerosolymas ducere volebat Damasco: nunc ipse cæcitate captus ducitur Damascum, ad discipulos Domini. Ita sæpe quod aliis molitur aliquis, in id ipsemet incidit: ut apparet ex Historia Hamanis & Mardochæi. Esth. 7. 9. Principum Persarum, & Danielis, Dan. 6. 13.

Sequitur ingressus Sauli Damascum, & quid ibi ei contigerit. *Et ducebant eum Damascum & erat cæcus per dies tres, neque comedebat, neque bibebat.* Interea vulgari de eo sermo poterat, & fortasse haud pauci ad eum videndum accurrebant. Jejunium tamdiu, par-

tim ex consternatione animi esse poterat, partim ex pietate susceptum credibile est. Jejunium quid, & qua ratione, quoque fine suscipiendum, aliàs dictum. Non leve autem jejunium est quod per triduum integrum durat. Tale erat illud Estheræ, Judæorumque Esth. 4. 16, 17. &c.

Actorum 9. à vers. 36. ad 43.

De Tabita ex mortuis à Petro suscitata.

DEscribitur hîc miraculum revocatæ in vitam piæ cujusdam fœminæ. In qua narratione 4. Nobis veniunt consideranda. 1. Mors illius super qua miraculum deinde editum fuit. 2. Advocatio adventusque Petri ad miraculum perpetrandum. 3. Miraculum ipsum seu resuscitatio fœminæ. 4. Denique effectus miraculum consequutus.

Quod ad primum, circa illud notanda primò descriptio personæ mortuæ. Ea verò describitur à conditione seu statu quòd *discipula* fuerit, à loco habitationis, *Joppe*, à nomine *Tabitha*, à pietate denique, quòd *plena fuerit bonis operibus & eleemósynis. Discipulã* quum vocat, Christianam intelligit. Christiani enim tum temporis in genere *discipuli* vocabantur. Cujus rei vel in hoc ipso capite sunt aliquot exempla: ℣. 1. 10, 19, 25, 26, 38. Quamvis in Euangeliis alioquin duodecim Apostoli hoc nomine fere κατ' ἐξοχὴν denotentur. Est autem discipuli discipulæve nomen, relatum, cujus correlatum est Magister, Christus Matth. 23. vers. 8, 10. Significatur autem hoc vocabulo profectus proficiendique in doctrina Christiana studium: à quo qui abhorret is se frustra discipulum Christi seu Christianum jactat. Vox *discipulæ* indicat fidem, quam bonis operibus & eleemosynis approbavit. Non viris solùm sed & mulieribus competit Christianismus. Discendi forma petenda à Magistro eximio Christo. Hæc primalaus, hoc sanctæ vitæ initium, & omnium virtutum radix, didicisse à filio Dei quænam sit vivendi ratio, & quæ vera sit vita. *Joppe* quæ Hebræis Japho, oppidum à pulchritudine nomen habens, ad mare in promontorio situm, portu nobili, ad quem & Salomonis, & Zorobabelis curâ ex Libano ligna ad ædificationem templi applicita fuerunt. 2 Paral. 2. vers. 16. 1 Esd. 3. 7. ex quo & Jonas in Tarsis fugere voluit, Jonæ 1. 3. Jerosolymis quinque milliaribus distabat: Macchabæorum tempore sæpius de hoc portu dimicatum fuit. *Tabithæ* nomen Syriacum est, ab Hebræo *Tzebi* vel *Tzebijach*, quod ipsemet Lucas hîc *capream* interpretatur. Salomon maritam capreæ comparat Prov. vers. 19. vide & Cantic. 2. 17. VIII. ult. de marito. Nomen non inconveniens, utpote quo & pulchritudo, & celeritas, & timor illi sexui familiaris notatur. Multum autem ad laudem hujus fœminæ facit, quòd non tantùm *bonorum operum* studiosa, sed eorum *plena* fuisse memoratur. Præcipuæ fœminarum virtutes sunt, pietas erga Deum, verecundia, castitas, modestia, sobrietas, taciturnitas, prudentia rei familiaris, laboris studium, obsequium erga parentes vel maritos, & misericordia erga afflictos. In hac verò Tabitha, inter cætera illius bona opera commendatur ejus liberalitas *in eleemosynis*. Magna beneficentiæ laus, quod teste Spiritu Sancto piæ ac perfectæ vitæ ferè summam in se continet. Primum locum obtinet religio erga Deum seu fides, de hinc exercitium liberalitatis. *Eleemosynæ* nomen significat quicquid opis confertur in miseros & pauperes. De officiis fœminarum, vide Prov. 31. 10. seqq. 1 Tim. 2. 9. seqq. Tit. 2. 3, 4, 5. 1 Pet. 3. 1. seqq. Exemplo istius Tabithæ ad præstanda misericordiæ opera incitari debemus, quæ verè bona opera esse testatur Christus, Matth. 25. 34, 35, 36. Satius est viva Dei templa ornare vestiendo, quàm saxea variis ornamentis. *Misericordiam vult Deus, non sacrificium.* Capreæ admodum acri oculorum acie prædita: & nostra Dorcas visus acerrimi, quæ procul à cæleſtibus sedibus hic in terris agens, nihilominus æterna pervidit, ut pote quæ illa fidelibus ambierit operibus.

Sequitur causa mortis ejus, morbus. *Accidit in diebus illis ut ægrotaret.* Temporis denotatio antecedentia respicit, quod Baronius in annum XL. Calvisius in XXXVIII. à nato Christo refert. Morbus ipse non designatur: gravem tamen fuisse constat cùm lethalis fuerit. Nota hic, nec pietate nos à morbo, imò nec à morte, quæ Tabitham à morbo excepit, defendi. *Semel enim statutum est homini mori.* Heb. 7. 27. Ipsa enim humanorum corporum temperies ad morbos porroque ad mortem nos trahit. Deinde multa nos circumstant incommoda, multi obveniunt casus, qui vitæ nostræ cursum præcipitant: ut proinde non immeritò quis anhelet ad felicitatem novæ Jerosolymæ, in qua Apoc. 21. 4. *mors amplius non erit.* Mortem sequitur, quòd corpus defunctæ *laverint, & in cænaculo collocarint.* Mos lavandi defunctorum cadavera, & Græcis & Latinis usitatus fuit, ut ex historiis eorum constat. Hebræis etiam usitatum fuisse, ex eo colligere licet quòd ungerent corpora, quod sine prævia lotione eos non fecisse, verisimile est. Itaque lotionis ejusmodi præter alios & hunc fuisse finem credibile est, ut corpora unctioni præpararentur. Nam alioqui & ille potuisset esse finis, ut lotione, præsertim si calida aqua fieret, explorarent animæ reliquias, aut ut abluerent noxas in corpore admissas. Quod ad collocationem mortui attinet, circa eam is erat mos apud Romanos, ut in vestibulo ædium fieret, calcibus ad januam protensis. Hic dicitur *in cœnaculo* fuisse facta, loco nimirum multorum oculis patente. Est autem hic in genere illud observandum, Christianis ritus publicos minimè interdictos, imò etiam si rationem probabilem habeant, ad exemplum aliorum non male usurpari. Vide Gen. 50. 3, 26. Joh. 19. 39, 40. Quod in *cœnaculum* vel *superiorem domus partem* detulerint cadaver, & quod ad Petrum miserint, apparet aliquid eos speraſse de recuperanda vita, ut quòd *laverint* illud, eo ad sepulturam parabant. Mortuorum corpora lavabantur ut pura aliquando ad Dei tribunal sisterentur. Imò & quotidianæ ablutiones monebant, non posse quenquam placere Deo, nisi qui sordibus suis purgatus esset.

Secunda contextus nostri pars sequitur, de advocatione adventuque Petri. Advocationi occasionem dedit propinquitas, quoniam *Lydda vicina erat Joppæ & audierant Petrum ibidem esse.* Lydda oppidum erat haud procul Joppe distans, itidem ad mare situm, Diospolis post vocatum. Eò venerat Petrus in visitatione Ecclesiarum, de qua sup. ℣. 32. ibidemque sanaverat Æneam paralyticum. Non patitur autem viros sanctos sua virtus in obscuro latêre, quæ famam circumfundit ad vicinos. Credibile est autem Joppenses fratres non tantùm de adventu Petri in vicinum oppidum, sed & de ejus in Ænea sanato miraculo audiisse, eoque ad illum advocandum quosdam ablegasse. *Ablegarunt* autem *duos*, ut eo gravior honoratiorque esset legatio. Ita calamitas sæpe aliqua in causa est ut viros Dei ad nos accersamus. Nos verò hos tales quocunque tempore lubenter & advocemus, & ultro venientes admittamus. In his enim Dominus Jesus excipitur. Quo affectu Paulum Galatæ exceperint, vide Gal. 4. 14, 15. Cæterum obtemperat Petrus advocantibus, *surgit & proficiscitur cum illis.* Notanda in Apostolo facilitas obsequii. Ita Dominus Jesus ad centurionem ire voluit, qui id non modò non rogaverat, sed etiam deprecabatur. Matth. 8. 7. vide etiam exemplum Elisæi 2 Reg. 4. 25, 26, 30. Ingenioſi plerumque sunt homines in excogitandis excusationibus cur hoc illudve amicis negent. At charitas benigna est. 1 Cor. 13. 4. non quærit quæ sua sunt, vers. 5. * Porrò quum advenisset Petrus Joppen, *ducunt eum* fratres *in cœnaculum*, ubi Tabithæ cadaver jacebat. Vide quàm officiosa sit charitas. Ducunt Apostolum in rem præsentem, ut sensus res objecta melius moveat. Nec enim omnes ea sunt fiducia qua ille Centurio Matt. 8. *Et circumstabant eum omnes viduæ flentes, & ostendentes*

* Vide inf.

illi

illi tunicas & vestes quas faciebat Caprea dum cum illis erat. Duo hic notanda veniunt. Primò liberalitas atque officiosìtas Tabithæ, *quæ tunicas atque vestes faciebat* non sibi sed *viduis*, aliisque pauperibus. Ita enim hoc intelligendum ostendit non modò Latina atque Syriaca versio, sed & contextus ipse orationis. Quorsum enim viduæ omnes hæ Tabithæ opera Petro ostentassent, si hæc ea sibi paraverat. Potuissent enim id alii ejus cognati facere: quanquam nec multum id Petri interfuisset, si artificium non officiosìtas in operibus istis conspicua fuisset. Rara hæc in fœminis seculi nostri laus est, quæ manus suas potius in superbiæ fomentum quàm in pauperum solatium exercere malunt. Cujus rei fortasse non longe petenda exempla sunt. Interim tamen non solum id fœminarum officium est ex quo Tabitha hic commendatur. Vide quæ Jobus de se cap. 31. vers. 16. seqq. Quin omnes & viri & fœminæ id ad animum revocent, quòd causam admissionis in regnum cœlorum alleget Dominus Jesus officiosìtatem liberalitatemque erga indigos Matth. 25. vers. 35. Imò quæ istis facta, sibi facta interpretatur. Alterum quod hic notandum venit est quod *viduæ omnes* & quidem *flentes*, *Petrum circumsteterint*, *eique Tabithæ opera monstraverint*. Cur verò viduæ potiùs, quàm alii? Hæ quippe liberalitatem Tabithæ expertæ inprimis fuerunt. Sunt enim viduæ præ aliis misericordia atque ope dignæ. Vide legem de benignitate in viduas, Deut. 14, 28, 29, & 24, 19, 20, 21. Exemplum Jobi vide 24, 13 & 31, 16. Jacobus purum & immaculatum Dei cultum hunc vocat, quando quis orphanos & viduas in sua calamitate visitat, cap. 1. 27. Quod autem Lucas inquit *omnes viduas circumstetisse*, eo & Tabithæ in omnes liberalitas, & vicissim omnium in illam studium amplificatur. Quod ait eas *circumstetisse* eo significatur pia quædam æmulatio, & quòd nulla alii concedere sed ex æquo omnes Petro rem narrare satagerent. *Flentes* Fletus earum indicium fuit doloris quem mors fœminæ tam præstantis & recordatio illius beneficiorum excitabat. Nec enim ut Stoici censebant indignum est homini mœsto flere mortem suorum. Imò potius præceptum nobis est *flere cum flentibus*. Rom. 12. 15. Imò Christus ipse suo exemplo nobis præivit Joh. 11. 34. Porrò quantò glorioSius id Tabithæ fuit quod post mortem illius ostendebantur ejus in pauperes liberalitatis documenta, quàm si suæ domi peristromata ac vestes pretiosas splendidumque superbiæ choragium in spectaculum reliquisset. Omne verò illud viduarum circa Petrum in commendanda Tabitha studium, eò pertinebat ut illum tanto magis ad illius resuscitationem [tentandam] inflammarent. Fuit hæc gratitudo erga benefactricem. Non obstrepunt Deo, nec clamitant rem esse indignam quod talis fœmina sit mortua, sed opem implorant, optando ejus vitam ad tempus prorogari, ut adhuc possit Ecclesiæ. * Etsi Petrus de miraculo potuerit esse dubius initiò, tamen fratrum precibus indulget dum ad eos venit, sive ad levandum mœrorem, sive ad eos piis exhortationibus confirmandos, ne istius mulieris morte fracti deficerent, sive ad stabiliendam Ecclesiam recentem, postremò quia recusando visus fuisset superbè fratres contemnere. Nota, quoties Deus virtutem suam aliquo miraculo per Apostolos exserere statuerat arcano Spiritùs impulsu eos direxisse.

Tertia pars contextûs miraculum ipsum continet, in quo ista ordine sequuntur. Primùm *expellit Petrus omnes* qui aderant, è cœnaculo. Imitatur aliquomodo magistrum, qui Jairi filiam excitaturus omnes secedere jussit, præter parentes puellæ, discipulosque suos quosdam, Marc. 5. 40. Fugit uterque turbam: quanquam ut credibile est diversam ob causam. Christus quod miraculum latere vellet, ut apparet ex versu ultimo cap. 5. Marci. Petrus autem ut in secreto tanto ardentius oraret. Distrahit enim turba animum, orationisque ardorem restinguit. Ita & Dominus Jesus oraturus secretum petiit Matth. 14. 23. & Marc. 6. 46. Secundò *procidit Petrus in genua, & oravit*. Ingeniculatio demissionis animi indicium est, qua meritò erga Deum summum homo suæ sibi vilitatis conscius utitur. Orat autem Petrus Deum ut Tabitham suscitet. Norat quippe id suæ virtutis non esse. Quanquam nihil impedit credere, orationem hanc ad Dominum Jesum fuisse conversam: utpote cujus opem paulò ante Lyddæ in simili casu expertus fuerat, ut videre est ℣. 34. sup. vide & cap. 3. 6. cum quo confer ℣. 16. Tempus sibi sumsit ad precandum, captata solitudine, quia adhuc dubius erat de eventu, quum superius ad sanandum Æneam rectà se conferret. Eodem facit quòd semotis arbitris rem aggreditur: aliàs si certus fuisset, præstitisset interesse miraculo fideles. Elisæus 2 Reg. 4. 32. ne matrem quidem pueri mortui admisit, cui post orationem incubando vitam restitui volebat. Secessu isto Petrus ostendit rem hanc non fuisse in manu sua, ne fortè quis virtuti ejus divinum opus cujus tantùm minister erat adscriberet. Quoties oraturi in genua procumbimus, semper isti externo cultui interior cordis submissio respondeat. Tertiò *conversus* Petrus *ad corpus inquit, Tabitha surge*. Magna hæc fuit Petri fiducia, imperare mortuo viventium actionem. Similia fuerunt verba Servatoris ad Jairi filiam, Marc. 5. 41. *Thalita cumi*. Credibile est Petrum hanc fiduciam ex ipsa oratione concepisse. Solet enim Deus interdum piorum animos exauditionis fiduciâ implere. Alloquutio mortui Dei potentiam insuscitandis mortuis clare exprimit. Sic Ezech. 37. 4. ossa arida est alloquutus. *Sic mortui audient vocem filii Dei*. Joh. 5. 25. Sed & hîc fuit Christi vox per os Petri emissa. Cæterum exempla resuscitatorum documenta sunt possibilitatis resurrectionis nostræ. Quærunt hic nonnulli, an Tabithæ resuscitatæ anima in corpus è cœlo an ex inferno revocata fuerit? Respondent cum Psalmista *ex inferno nullam esse redemtionem*. Nec credibile esse è cœlo ubi gaudiis divinis frueretur in hoc calamitosum seculum revocatam videri. Ideoque eam fuisse in purgatorio. Sed commendatio tantæ pietatis non permittit credere, ad supplicium infernali simile vel ad tempus raptam fuisse. Itaque rectiùs nos inde concludere possumus, nec cœli bonis adhuc gavisam, nec inferni cruciatibus vexatam, sed è loco quietis ubi sine sensu vel bonorum vel malorum fuerat, ad vitæ hujus fruitionem revocatam fuisse: qua qui mortem meliorem putat, is nescit quid sit vel vita vel mors.

Quartò, *illa aperuit oculos*. Hoc primum vitæ argumentum fuit. *Petrum intuita, resedit*, hoc alterum. Quod nondum surrexerit, id vel verecundiæ vel debilitatis, sive veræ, sive opinione conceptæ indicium fuit. Ideo sequitur Quinto, *Et data ei manu erexit eam*. Digna fuit Apostoli sublevantis manum contingere, quæ suam pauperibus manum præbere non fuerat dedignata. Ita igitur Apostolus ei vel vires ad surgendum dedit, vel fiduciam sui addidit, timoremque excussit. Eodem modo & Dominus Jesus Jairi filiæ manum præbuit. Matth. 9. 25. Sextò, *Et vocatis sanctis & viduis, vivam eam repræsentavit*. Hactenus secretum fuerat miraculum: jam testes ad illud advocantur. Ii sunt sancti & viduæ. Per sanctos Christiani vel fideles ejus loci intelliguntur, ut sup. ℣. 13 & 32. utpote à Deo in populum peculiarem segregati, moribus sanctis divinis prædìti. His Tabitham vivam repræsentavit, utpote illius obitu vehementer contristatis. Quanta verò istorum fuerit lætitia, patet ex reipsa. Scimus quæ jubila esse solent, ubi amicus peregre rediit, de cujus reditu aut vita desperaveramus. Quid ergo si quis à mortuis excitetur, & quidem vitâ dignissimus, imò & de nobis benemeritus, proindeque & porrò meriturus? Deus pauperum misertus eorum votis sanctæ fœminæ vitam concessit: & ut gloria ejus illustraretur: tum quòd ornavit Deus eo miraculo istas quæ illi inerant virtutes, tum quòd infirmos & novitios confirmationis indigentes, ad ampliorem profectûs materiam invitavit. Circumstantiæ, miraculi certitudinem exhibent. Statuitio ejus ostendit eam potiùs aliorum causa fuisse excitatam quàm sua.

Quarta

Quarta contextûs pars, effectus miraculi. Is duplex memoratur. Prior, *immotuit ea res per totam Joppen.* Quid mirum? res tam magna, tam insolita. Scimus quæ fama interdum esse soleat, quum quis ope medici ex periculoso aut pro incurabili habito morbo evaserit. Facit autem ea fama ad asserendam narrationis veritatem, utpote cujus mirę recentis spectatrix, ac proinde & in posterum testis tota Joppensis civitas exstiterit. Posterior ex priore manans, *& multi crediderunt in Dominum.* Hinc quoque patere videtur, Petrum preces suas ad Dominum Jesum direxisse, illiusque virtute & nomine, Tabitham fuisse suscitatam, idque Petrum, ut aliàs solitus est, palàm professum. Ita ergo miraculi magnitudine motos multos in Jesum Christum credidisse. Finis enim miraculorum est fides & salus hominum. Joh. 20. 31. Miraculi hujus fructus multiplex, pauperum solatium Ecclesiæ pia matrona restituta, in cujus morte magna jactura erat. Multi ad fidem vocati, quum Petrus homines ad Christum dirigeret. Miraculis Petri, ut Christi ita illius ipsius doctrina confirmata: quare de ea non est dubitandum. Quæ quidem ejus doctrina partim in hoc libro Actorum, partim in Epistolis ejus continetur. Nos quoque hujus aliorumque similium miraculorum contestatione fidem nostram confirmemus, & credamus eadem Christi virtute etiam nos aliquando prout ipse promisit, à mortuis excitandos; atque sub ista spe tam augusta ex animo totisque viribus nostris illi serviamus. Amen.

Actor. cap. 16. *vers.* 16, 17, 18.

LOcum hunc mihi explicandum sumere libuit quod narrationem illi quę hodierno die in templis explicari solet cognatam contineat. Utrobique enim dæmon è puella expellitur, in vulgato contextu à Christo, in hoc nostro à Paulo. Videamus primo occasionem miraculi; deinde ipsam miraculi patrationem. De primo: Occasio miraculi fuit occursus Pythonissæ, Paulum & socios ejus inclamantis. Commemorat autem Lucas tempus occursûs, & ipsam Pythonissam diligenter describit, & clamores ejus repræsentat. Tempus occursûs; *Accidit autem cùm ad precationem iremus;* Significat id præter opinionem Paulo evenisse, cùm inquit, *accidit*: Ne quis putet ancillam illam subornatam, fictumque miraculum fuisse, qualia multa nostro Patrumque ævo jactata fuerunt. Precatio quam Paulus frequentabat à Judæis instituta fuit, & quidem extra oppidum, ut ex collatione vers. 13. apparet. Horam precationi eandem credibile est destinatam fuisse quæ Jerosolymis in jugi sacrificio observabatur, primam puta matutinam, & tertiam vespertinam. Vide Exod. 29. 38. Numer. 28. 2. Nominatur etiam hora precationis nona in Actis cap. 3. ℣. 1. Nihil tamen hîc certi definiri potest. Petrus Act. 10. ℣. 9. horâ sextâ ascendit in solarium orandi causâ. Daniel cap. 6. ℣. 1. ter quotidie adorare Deum consueverat: quod credibile est manè, circa meridiem, & vesperi eum fecisse: ut de se expresse testatur David, Psal. 55. vers. 18. Laudabilis est ille mos quotidianarum & quidem sæpius ex professo susceptarum precum, nobisque imitandus. Psalmo 119. vers. 164. inquit Psalmista se Deum quotidie septies laudare. Ubi tamen definitus numerus pro indefinito ponitur. Illud quoque notandum, Apostolum primosque Christianos haud statim à Judęorum sacris semet sejunxisse. Petrus & Johannes templum frequentabant horâ precationis, Act. 3. 1. Discipuli unanimiter in templo perseverabant. Act. 2. 46. In atrio Salomonis, Act. 5. 12. Vide ibidem quoque ℣. 25. Paulus quocunque venit Judæorum synagogas ingressus est. Damasci Act. 9. 20. Salamine Act. 13. 1. Antiochiæ, ibid ℣. 14. Iconii. 14. 1 Thessalonicæ 17. 2. ubi additur, consuetudinem hanc ejus fuisse. Bereæ 17. 10. Athenis, ibid ℣. 17. Corinthi 18. 4. Ephesi, cap. 18. 19. Ibidem iterum cap. 19. ℣. 8. Quin idem & dies purificationis obiit, & in templo sacrificavit, idque ex voto, de quo cap. 18. vers. 18. aliosque eodem adhibuit, idque instinctu Jacobi, aliorumque seniorum Ecclesiæ, cap. 21. 24. Hinc etiam fuit quòd Timotheum circumcidit cap. 16. 3. Dandum aliquid interdum est infirmis, nec importuno secessu eorum ædificatio deserenda. Illud adhuc monendum, nonnullos *proseucham* ad quam Paulus profectus sit, de ipso orationis loco, & hîc & sup. vers. 13, interpretari, prout utrobique & Syrus & Arabs verterunt. In qua acceptione vox hæc etiam ipsis Ethnicis innotuerat: ex quibus Juvenalis Sat. 3. *Cædo ubi consistas, in qua te quæro proseucha?* Samaritis Judæorum æmulis extra urbes fuisse tales narrat Epiphanius, in hæresi Messalianorum. Bonum est, ubi licet, habere loca peculiaria sacris peragendis destinata, ubi plures simul tempore certo conveniant. Neque tamen religio Christiana loco adstricta est. Vide Joh. 4. 23, 24.

Pythonissa describitur primùm à conditione atque sexu quòd *ancilla* fuerit. Muliebris sexus superstitiosior, affectibus vehementibus deditus, cui tamen vires desunt, magis credulus, & incautus, eoque Diaboli fraudibus opportunior, & ad illius artes proclivior, quod experientia docet. Saul fœminam quæ Pythonis Spiritum haberet quæri jussit, quam & Endori invenit. 1 Sam. 28. 7. Manasses 2 Reg. 21. 6. Pythonissas instituisse dicitur. Malitia hujus fœminæ notatur quòd *habuerit Spiritum Pythonis.* Python dicitur fuisse serpens, nomen habens vel Græce à putredine, ex qua natus fuit, vel ab Hebræo Pethen: quem Apollo sagittis interfecisse perhibetur, qui inde dictus Pythius, cujusque templum celebre fuit in urbe Phocidis Python, quæ & Delphi. Apollini autem Ethnici futurorum prædictiones assignarunt. Quin & spiritus ipse fatidicus ex hominibus responsa dans consulentibus, Python dicitur. Hebraice Ob ab utre, quod ex ventre tumido loqueretur. Unde etiam tales ἐγγαστρίμυθοι dicuntur. Insita mortalibus curiositas futura sciendi: cui sæpenumero prudente causarum sive in natura sive in vita civili observatione, satisfacere licet. Quin & Deus ipse per oracula prophetasque multa hominibus aperire dignatus est. Ejus simia Diabolus idem variis modis tentavit, quo & curiositati humanæ satisfaceret, & sibi authoritatem conciliaret. Hinc apud veteres tot oracula, augures, auspices, somniorum interpretes, arioli, variaque magorum genera, & nostro ævo Cingari, sagæ, κοσκινομάντεις. Nos verò sciamus nobis omnia ista interdicta. Vide Levit. 19, 26, 31. & xx. 27. Deut. 18. ℣. 10, 11. Esa. 8. 19. Additur hanc ancillam *magnum quæstum Dominis suis attulisse.* Id facile credibile est. Videmus quid & hodie circa talia fiat. Magni sæpenumero interest ad statum hominum recte instituendum scire rerum dubiarum exitus. Quin lucri ex divinationibus magnitudo, in causa quoque fuisse videtur, ut non unius hæc esset ancilla Domini, sed plurium, qui lucrum dividerent, confer cum ℣. 19. Delphici templi opes ex hoc quæstu apud Antiquos celebrantur. Clamores Pythonissæ ita repræsentat Lucas, ut dicat illam prosequutam his verbis inclamasse, *Isti homines servi sunt Dei altissimi qui nobis viam salutis annunciant.* Quæritur mèritò quî factum sit ut dæmonis ministra tam honorificum Paulo ejusque sociis testimonium perhibuerit? Annon videri possit Satanas hoc ratione regnum suum destruxisse, quod tamen non est credibile eum voluisse. Confer Matth. 12. 26. Sed cogitemus, eum etiamsi in Angelum se lucis transformet, ut loquitur Paulus, 2 Cor. 11. 14. Mores tamen non mutare. Possunt autem causæ excogitari variæ, cur id factum sit. Nonnulli putant coactum à Deo dæmonem invitum ut veritati testimonium perhiberet. Sed id haud est verisimile, cùm Paulus ea re doluisse postea legatur. Fecit ergo id dæmon volens: sive quod adulari Paulo, ejusque gratiam venari voluerit, ut ne ab eodem expelleretur: sive quòd verum dicendo authoritatem sibi conciliare voluerit: sive quod suspectum apud bonos Pauli sermonem reddere voluerit, ut qui cum ipso colludere videretur: sive quod speraret se Paulo post admissum ab eo tam honorificum ut credibile erat testimonium, tanto speciosius detrahere posse: seu denique quòd

irri

irritato hac ratione Paulo ſperaret ſe occaſionem concitandæ in illum plebis adepturum, quod ultimum eventus ipſe comprobavit. Nos interea teſtimonium tanquam ab hoſte profectum æſtimemus, credamuſque Paulum ejuſque ſocios, fuiſſe Dei altiſſimi ſervos, qui viam ſalutis annunciaverint, eandemque ſcriptis ſuis ad nos tranſmiſerint, ac proinde eam viam inſiſtamus atque teramus. Magna eſt Dei bonitas ultro nos ad ſeſe invitantis, legatoſque ſuos eo fine ad nos mittentis, ut nobis viam deſignarent eamque & verbis & exemplo ſuo oſtenderent, quam ipſam alioquin noſtro Marte nunquam inveniſſemus. Ne repudiemus oblatam felicitatem, neque noſtræ ipſorum adverſemur ſaluti. Addit Lucas ancillam hanc per dies aliquot idem factitaſſe. Unde apparet dæmonis in propoſito pertinacia. Porrò ſimile teſtimonium Chriſto à dæmone eſt perhibitum. Vide Mar. 1. 25. Luc. 4. 34, 41.

De ſecundo. Ubi de miraculo ipſo, ac primò quidem quid Paulus fecerit, deinde quid ſequutum ſit. Paulum verò id quod à dæmone fiebat, habebat peſſime. Cauſa ægritudinis Paulinæ ut credibile eſt, eadem fuit quæ dæmonem ut negotium illi faceſſeret, movit. Quæri poteſt; cur ergo dæmonem prius ac potiùs ſtatim non expulit? Reſponderi poteſt, ab initio quidem id eum contemſiſſe. Deinde non ſemper fortaſſe in poteſtate Apoſtolorum fuit miraculorum editio, ſed exſpectanda fuit Chriſti indulgentia, temporiſque opportunitas. Dilatum autem à Chriſto miraculum fuiſſe videtur, tum ut innoteſceret tanto magis hoc dæmonis de ſe teſtimonium, tum ut ipſum miraculum tanto eſſet inſignius. Poterat hoc & ad excuſationem Pauli facere, quòd nonniſi diuturnâ moleſtiâ fatigatus, lucrum quod ex ancilla heri ejus faciebant exſtinxerit. *Convertebat ſeſe* ut pote ad ſequentem, prout ante dictum fuit, *& dicebat ſpiritui, Præcipio tibi in nomine Jeſu Chriſti, ut ab illa exeas.* Magna res quòd homo mortalis immortali dæmoni imperabat. Videmus quantum eo nomine lætati ſint diſcipuli, Luc. 10. 17. Quando autem inquit *In nomine Jeſu Chriſti*, perinde eſt ac ſi diceret, ea authoritate quam Dominus Jeſus in te, & ego ab illo habeo. Nota quòd Dominus Jeſus in perpetratione miraculorum ne Patris quidem ſui nomen, à quo tamen omnem poteſtatem, ut ipſe fatetur Joh. 5. 19, habebat, ejuſque nomine ſe opera ſua facere ait Joh. 10. 25, allegat, ſed ſimpliciter quid fieri velit præcipiat. Apoſtoli verò rarò quid perpetrant quin addant, in nomine Domini Jeſu ſeſe id facere. Id argumento eſt, authoritatem operum majorem in Domino Jeſu quàm in illis fuiſſe. Cauſa dæmonis hujus expulſi præter illam generalem, ut deſtruerentur opera Diaboli, ut obſeſſis miſeris ſuccurreretur, ut veritas euangelica miraculo confirmaretur, hîc ſingularis eſſe potuit, quòd noluerit Dominus Jeſus veritatis teſtimonium à ſpiritu mendaci accipere, quòd noluerit cum impuro illo amicitiæ ſocietatem habere. Etiam Mar. 1. 25 & 34. Luc. 4. 35, 41, Dominus Jeſus dæmones quos expulit loqui vetat, ſed cauſa allegatur, quòd ipſum Chriſtum eſſe noſſent, quod tunc temporis nondum Dominus volebat innoteſcere. * * *

Rom. 12. 20.

PRæceptum hoc antecedenti cognatum eſt, & quodammodo ex eo deducitur, ut ex particula ratiocinativa apparet. Sumtum eſt ex Prov. Salomonis, cap. 25. 21. Eo docemur quomodo nos erga inimicos gerere debeamus, & ratio ſubjungitur quæ nos moveat ut præcepto pareamus. Atque ita duæ ſunt loci partes.

Primò præceptum ipſum ut *inimicum eſurientem cibemus, ſitientem potionemus.* Per inimicos hîc intelliguntur, non quos ipſimet odio proſequamur: nec enim nobis odiſſe quenquam licet, ne inimicos quidem, Mat. 5. 44; ſed qui nos odio proſequuntur, hoſtilibuſq; injuriis cauſam nobis dederunt ut illos odiſſemus, niſi interdictum Domini obſtaret. Quanquam enim Chriſtianus pacem cum omnibus colere debeat; ſunt tamen quidam ita pertinaces, aut maligni, ut & nulla de cauſa odium in innoxios concipiant, Pſ. 35. 7: 65. 9: 109. 3: 119. 161. Quin & hoc addo, inimicos hîc nullo nationis diſcrimine intelligendos, quod alioquin in Lege obtinebat. Lex enim utut beneficia quędam ejuſdem gentis inimicis tribui jubebat, Exod. 23. 4. collato cum Deut. 22. 1. Levit. 19. 16, 17, 18. Eadem tamen vetat ullum exhibere beneficium ſeptem populis Deut. 7. 2. quibus & Amalecitæ adduntur, Deut. 25. 17. & Ammonitæ atque Moabitæ Deut. 23. 6. Sublatus enim eſt per Chriſti crucem paries intermedius qui gentes antea diſtinguebat. Atque ita patet præceptum hoc latius apud Paulum noſtrum quàm apud Salomonem patere. Hos ergo, tales inquit, ſi eſuriant, cibandos, ſi ſitiant, potionandos. Per cibum & potum intelliguntur omnis generis ſubſidia quibus inimicus noſter indigere poteſt, quæque nos illi præſtare poſſimus, v. g. veſtes, hoſpitium, conſilium, vel auxilium, in morbo, aut periculo, vel vitæ vel fortunarum, vel honoris. Voluit autem iſta duo beneficia in ſpecie nominare, quòd & maximè ſint neceſſaria, & in promtu ſita. Intelligendum autem eſt, hanc in inimicos beneficentiam, pro modo quum indigentiæ eorum, tum facultatum noſtrarum, temperandam, atque exercendam: ut aliis quibus aut æque aut magis etiam obſtricti ſimus, quod illis debitum eſt non decedat. Quid enim ſi inimicus noſter indigentiam ſuam malitiâ aut pigritiâ foveat? quidſi de induſtria noſtræ liberalitati gravis ſit, aut etiam amplius exigat quàm præſtare poſſimus? quidſi illud quod ſanguine aut Spiritu junctis nobis neceſſario debemus, ille petat? Hîc quippe ratio ipſa docet, liberalitatis hujus vim ceſſare. Inquit noſter Apoſtolus 2 Theſ. 3. 10. *Qui non vult laborare, nec manducet.* Et impoſſibilium nulla eſt obligatio. Ipſe quoque Apoſtolus, benevolentiæ gradus ſuos permittit. 1 Tim. 5. 8. Gal. 6. verſ. 10. Poſſet hîc objici; interdictum nobis *ne cibum capiamus cum ſcortatoribus, avaris, idololatris* &c. *qui fratres vocantur.* 1. Cor. 5. 11. Item 2. Joh. ver. 11. vetatur ne electa illa Domina, eos qui hanc quam ipſe propoſuit doctrinam, non afferant, domo recipiat, nec ſalutet. Poſſunt autem inimici noſtri alicui iſtorum eſſe affines. Ad hoc reſpondetur: Si ita contingat, ut iidem & vitiorum iſtorum ſint rei, & inimici noſtri, Chriſtiana prudentia ita rem temperandam, ut utrique tamen præcepto, ſi non κατὰ ῥητὸν, ſaltem κατὰ διάνοιαν ſatiſfiat. Vetamur cibum cum facinoroſis fratribus capere, ſed non vetamur tamen iiſdem in extrema neceſſitate cibum præbere. Satiſfiat ergo neceſſitati, & vitetur tamen familiaritas, quò pudefiat alter, & ad frugem reducatur. Ita & in recipiendo eo qui doctrinam Johanni adverſam attulerit, caveri poterit ne operum illius malorum participes reddamur: ſi nec familiariter eum recipiamus, nec niſi neceſſitatis reſpectu compulſi, & de diſſenſu noſtro palàm proteſtemur. Expendamus hanc religionis ſanctitatem atque perfectionem: à qua quàm longe abſunt plerique, etiam eorum qui tamen Chriſtiani audire volunt? inter quos tantum abeſt ut inimicis benefiat, ut ne quidem ſatis honeſtum habeatur illis non malefacere. Nos verò cogitemus illud Servatoris noſtri, Matth. 5. 43.

Videamus jam & rationem adjectam, *Hoc enim ſi feceris, carbones ignis congregabis in caput ejus.* Diſputant eruditi quid hoc in loco per carbones ignis intelligatur, & pro varietate ſententiarum loci ſenſus variatur. In duas tamen ſententias ferè abeunt: alii enim per carbones ignis intelligunt pœnas graviſſimas quibus obruantur, qui ne beneficiis quidem emolliti ab inimicitiis aut injuriis deſiſtunt. Obſtat tamen huic explicationi quòd non ſatis conveniat pietati Chriſtianorum ut iſta ratione ad benefaciendum adducantur, quò tantò graviores pœnas inimicis acerſant. Quocirca alii putant id potiùs ſignificari, futurum ut beneficentiâ noſtrâ animos inimicorum conſcientiamque commoveamus, ut eos malitiæ ſuæ pudeat: vel etiam ut emolliamus ac veluti liquefaciamus animos eorum, atque ita ab injuriis illos

ita

ita retrahentes, ad amandos nos incendamus. Poſſet fortaſſe utraque ſententia conjungi, & poſteriori indicato fini primo eſſe locum. Neque enim adeo abſurdum videri debet, ea ratione Chriſtianos ad beneficentiam erga inimicos moveri, quòd eorum pœna hac ratione ſit augenda. Nam & antecedens præceptum ſimili fere argumento confirmatur, quo affectui humano vindictæ appetenti nonnihil indulgeatur. Sed ea tamen in Deum rejicitur: qui ſi eam in pertinaciter injurios tandem exercere velit, quis id pius ægre ferat, &c.

1 Cor. 3. verſ. 10 ad 16.

IN his verbis Apoſtolus, conſtituto inter ſe & cæteros Corinthios doctores diſcrimine, eoſdem monet, ut ſingulari, in iſto munere ſuo fide ac diligentia utantur. Primum autem rem univerſam proponit, deinde eandem confirmat, ac fortius urget. Proponit ver. 10. confirmat atque urget reliquis. Quod ad prius attinet, Primum diſcrimen illud inter ſe & cæteros doctores exprimit, deinde admonitionem illam, quam diximus ſubjungit. Diſcrimen iſtud, in illis continetur verbis *Secundum gratiam Dei quæ data eſt mihi, ut ſapiens architectus fundamentum poſui, alius autem ſuperædificat.* Ubi cernimus primum Apoſtolum id exprimere, quod ſibi eſſet proprium, deinde id quod aliorum Corinthiæ eccleſiæ doctorum. Proprium ipſius erat, quòd *ſecundum gratiam Dei, quæ data* ipſi fuerat, ut ſapiens architectus fundamentum poſuerit, & res quidem ipſa, in qua diſcrimen iſtud proprie conſtituitur, conſiſtit in collocatione fundamenti. Illa autem, quæ præmittuntur verba, ad hujus rei illuſtrationem pertinent. Continent enim cauſas rei, quam ſibi uni aſſerit, atque vindicat Apoſtolus. Incipit autem à cauſa prima atque ſuprema, quæ eſt gratia Dei. Dicturus autem aliquid Apoſtolus, quod ad ſuam commendationem pertineret, quam modeſtiſſimè ad rem accedit, & cauſam atque originem rei, totam ad Deum refert, & ipſius benignitati ita tranſcribit, ne quid ſibi ipſi gloriæ inde videatur decerpere. Poſſumus autem per Gratiam Dei, vel ipſammet Dei benevolentiam, favoremque gratuitum, atque adeò benignitatem intelligere. Vel ſatis uſitata in Sacris Literis metonymia, beneficium, ſeu bonum ex gratia Dei manans. Huic poſteriori interpretioni, faveret verbum *Data eſt*. Etenim non ipſa Dei gratia & benignitas cuiquam datur homini; ſed illius tantum effectum. Quodſi tamen proprietatem vocis gratiæ ſervare velis, neceſſe erit, ut in voce Dandi metalepſin agnoſcas, & intelligas eatenus datam eſſe divinam benignitatem Apoſtolo, eive obtigiſſe, quatenus ejus beneficentiæ fructus atque effectum, ſeu beneficium, ipſi obtigiſſet. Res eodem recidit, ſive hoc, ſive illo modo, verba interpreteris. *Secundum gratiam* autem eſt id, quod nos Latinè diceremus Pro gratia. Cauſam enim efficientem, illa particula Secundum: ita ſignificat ut ſimul conſenſum & convenientiam quandam indicet effectus cum cauſa, quæ ſubjungitur. Non ſemel autem Apoſtolus, tum ipſum munus Apoſtolicum, quo fungebatur, tum adjumenta ad id neceſſaria, hoc eſt ſapientiam, ſeu rerum ad religionem pertinentium ſcientiam, virtutemque patrandi miracula, & facultatem doctrinam Chriſti confirmandi, atque adeo omnia rerum harum effecta, & laborum ſuorum fructus, divinæ gratiæ imputat. Vide inter alia, Rom. 1. 5. & cap. 15, 15. Hac ipſa epiſtola 1 Cor. 15. 10. ubi aliquanto etiam fuſius ea de re agit, & quam indignus fierit tam præſtanti munere docet. ver. 8. & 9. Adde Gal. 2. 9. Epheſ. 3. 7, 8. & ne alia commemoremus 1 Tim. 1. 12 & ſeq. Imitandum eſt hoc nobis omnibus modeſtiæ exemplum, Quoties enim in mentem nobis veniunt, vel dona quibus à Deo ſumus ornati, vel res eorum adjumento à nobis perfectæ & præclare ſive in eccleſia, ſive alibi geſtæ, ſimul etiam in mentem venire debet, divina, unde hæc omnia profluxerunt benignitas, quoties etiam id nobis commemorandum venit, quod ad laudem noſtram pertinere poſſit, modeſtiæ memores, ita id exprimere debemus, ut id totum, ad divinam gratiam referamus, & ipſius benignitati, quidquid vel nobis, vel per nos aliis contigit, bonum ad ſcribamus. Quoties etiam opus aliquod aggredimur, meminerimus ad divinam benignitatem confugere, & à Deo rei fœliciter conficiendæ facultatem petamus, certi nos nunquam eſſe imbecilliores, ac lapſui propiores, quàm cum viribus noſtris confidere, & ingenio noſtro, pluſculum tribuere incipimus, nec agnoſcimus, divino nos auxilio vehementer indigere. Solet enim Deus eos, qui ſe non ſatis agnoſcunt, ſibi permittere, ſuumque illis auxilium ſubtrahere, ut ſeſe agnoſcant, & ſine ipſius ope, nihil poſſe, diſcant.

Expreſſa prima ſupremaque rei, quam ſibi in his verbis aſſerit Apoſtolis cauſa, ſubjungit aliam propiorem, à priori illa pendentem, cum ait. *Ut ſapiens architectus* hoc eſt, ut peritus architectus. Vox enim ſapientiæ, ita hoc loco accipienda, ut etiam opificibus accommodari poſſit, ex uſitata apud Græcos loquendi conſuetudine, qui ſapientem v. g. ſtatuarium, aut pictorem, aut architectum vocant eum, qui artis ſuæ benè eſt gnarus ac peritus; quamquam interim ſapientia, quam ſibi in his verbis revera tribuit, haud quaquam vulgaris fuit & opificibus etiam communis, ſed prorſus divina ac cœleſtis, Apoſtolo cum paucis aliis communis. Etſi autem particula *Ut* poſſit hoc loco ita à quopiam accipi, acſi meram tantum ſimilitudinem ſignificaret, quaſi dicat Apoſtolus Ego ut architecti ſapientes ac periti facere ſolent, fundamentum poſui; tamen veriſimilius eſt, perinde eam voculam eſſe accipiendam, acſi dixiſſet, utpote peritus architectus. Vel prout conveniebat mihi, utpote ſapienti architecto; quo ſenſu admiſſo, Apoſtolus ſeſe & architectum & ſapientem quidem architectum appellat; architectum quidem quia ad conſtruendam Dei domum ſeu templum, hoc eſt eccleſiam, ubivis terrarum conſtituendam, à Deo Chriſtoque fuerat electus, ac miſſus. Metaphoræ quæ voci ſubeſt, ratio, unicuique facilè patet. Sapientem autem & peritum architectum, ſe eſſe affirmat, quia ſingularum rerum divinarum ad eccleſiam conſtituendam ſpectantium ſcientia, & eximia quadam peritia, cui & prudentiam adjungere licet, fuerat donatus; unde diſcimus modeſtiæ, cujus exemplar quoddam fuit Apoſtolus, & cujus documentum, proximè præcedentibus verbis vidimus, haudquaquam repugnare, agnoſcere dona, divinitus in ſe collocata, eaque cum neceſſitas poſtulat, ita commemorare, ut eorum laudem Deo adſcribas. Nam, quod ad agnitionem eorum attinet, ea ideò aliquo pacto eſt neceſſaria, ne non agnita veluti ſitu obducantur, eorumque fructus pereat: quia fieri vix poteſt, ut quod te habere neſcis, eo utaris, aut id aggrediaris, ad quod te non ſatis inſtructum eſſe arbitreris. Quare, ut rectè colloces talentum, à Deo acceptum, fœnorique exponas, id te habere, fideique tuæ concreditum eſſe, agnoſcere debes. Sed cavendum interea eſt, ne cum id tibi tribuis, quod habes, ſimul etiam id tribuas, quod non habes. Itaque ſi verendum ſit, ne fortè mediocritatem ſervare poſſis, ſatius eſt te infra eam ſubſiſtere, quam eam ſupergredi. Etenim damnum illud, quod ex ignoratione tui, aut donorum divinitus tibi conceſſorum, fuerat metuendum, primum compenſabit neceſſitas, deinde aliorum qui illa dona in te agnoſcent, ſermones ac monita. Quas verò dotes in te non agnoſces, vel non ſatis agnoſces, in te deprehendent alii, eaque ſitu obſoleſcere ac hebeſcere, non patientur. Ipſa quoque neceſſitas, ſæpius te impellet, ut id aggrediaris, ad quod te, non ſatis aptum eſſe putes, cum neminem te videas aptiorem, ipſumque divinæ gloriæ, humanæ ſaluti conſulendi ſtudium efficiet, ut viribus tibi à Deo conceſſis utaris, ipſeque metus induſtriam excitabit, ac diligentiam acuet. Quod verò ad commemorationem attinet eorum quæ nobis à Deo conceſſa ſunt bonorum, ea non ſponte quæſita, ſed

ſed ipſa neceſſitate expreſſa eſſe debet, & ea quidem neceſſitate, quæ ad divini nominis gloriam, aliorumque hominum ſalutem referatur, qualis ea eſt, cum cernis, autoritate ea labefactata, facilè aliorum fidem ac ſalutem nutare poſſe, idque agere homines malevolos, ut fama tui in ſuſpicionem adducta, ſimul etiam ſinceritatem convellant illius doctrinæ, quam tu aliis tradideras, ac commendaveras, id quod olim accidebat Apoſtolo, cum hæc ad Corint. ſcriberet. Non deerant enim apud Corinthios homines malevoli, qui Pauli apud Corinthios autoritatem convellere, eumque in contemtum apud eos adducere conarentur, idque agerent, ut Apoſtolo quodammodo excluſo, ipſi vacua in aula regnarent, & ſua commenta Corinthiis obtruderent, præſertim cum eloquentiæ viribus uterentur, & ſapientiam quandam ſpiritualem præſeferrent. Objiciebant autem Apoſtolo, quòd nihil ſublime, nihil quod eximiam quandam ſapientiam redoleret Corinthiis tradidiſſet, ſed prima Chriſtianæ religionis elementa, & quod ſine verborum cultu & orationis calamiſtris propoſuiſſet, id illi ruditati Apoſtoli imputabant, quaſi quæ Corinthios non docuiſſet, ea ipſemet ignoraret. Itaque Apoſtolus cum ſalutem ipſorum Corinthiorum in ſua auctoritate agi cerneret, eam ſibi cenſuit aſſerendam, & id quod vitio ipſi datum fuerat, in laudem potius ac commendationem ſuam convertit, quodque ruditati ipſius ac inſcitiæ adſcribebatur, id ſapientiæ potius, ac peritiæ tribuendum eſſe docet. Periti enim architecti eſt primo omnium ac diligentiſſimè in collocando ædificii fundamento elaborare, idque quam validiſſimè ponere, ac munire, non verò, ima parte ædium utcumque poſita, ad faſtigium properare, cum fundamento non probè jacto, cætera quæ ſuperſtruuntur, facilè collabantur, & ſæpe longè plus in eo negotii eſt, ut fundamentum rectè collocetur, quam ut reliqua conſtruantur, & ad ſuum faſtigium opus perducatur, id quod ſanè de collocatione fundamenti Eccleſiæ omnino ſtatuendum eſt. Plus enim in eo operæ eſt, ut homines religionis Chriſtianæ prorſus ignari atque expertes, ad Chriſtum ejuſque religionem amplectendam adducantur, & prima doctrinæ illius elementa imbibant, atque animis firmiter comprehendant, quàm ut jam Chriſtiani effecti, ac religionis hujus rudimentis inſtructi, ad ſublimiora ejuſdem myſteria diſcenda, paulatim deducantur. Quibus ita explicatis, vix quidquam reſtat ad rem ipſam, cujus cauſas, ab Apoſtolo expreſſas jam vidimus, explicandam. Ea verò eſt, quòd Apoſtolus ait ſe fundamentum poſuiſſe, fundamentum inquam religionis Chriſtianæ, ſimul & Eccleſiæ Corint. ad hanc enim reſpicit, ut ex prædictis verbis patet ubi ait: *Dei ædificium eſtis.* Fundamento enim religionis Chriſtianæ, in animis hominum plurium facto, ſimul jactum eſt & Eccleſiæ fundamentum, quæ cœtus eſt hominum, religionem Chriſti ſinceram, ſeu ſalutarem ipſius doctrinam profitentium. Itaque licèt ex ſequentibus ſatis apparet, fundamentum hic quodammodo opponi, aliis dogmatibus, quæ illi ſuperſtruuntur, atque adeò etiam, fundamentum, in certo quodam doctrinæ genere conſiſtere, nihilominus tamen ipſius quoque Eccleſiæ fundamentum, id eſt de quo loquitur Apoſtolus, quia ut dictum eſt, ipſi etiam homines, eatenus ædificantur, ut domus Dei evadant, quatenus doctrina religionis imbuuntur, & tum quidem Eccleſiæ fundamentum collocatur, cum illi primis Chriſtianæ religionis initiis imbuuntur, ad faſtigium poſtea perducitur Eccleſia, cum ad myſteriorum abſtruſiſſimorum in eadem religione comprehenſorum, notitiam inſtituitur. Quodnam verò illud ſit fundamentum, ipſemet in ſequentis verſiculi initio docebit Apoſtolus, ut nihil ſit neceſſe à nobis explicari. Ponebat autem id fundamentum Apoſtolus, primum docendo, tum ea quæ docebat, validè confirmando. Poſtquam jam vidimus, quid Apoſtoli fuerit proprium, ſequitur etiam videamus, quid aliis doctoribus conveniat, quod quidem ad Eccleſiæ conſtructionem ſpectat; id verò exprimitur ab Apoſtolo cum ait, *Alius autem ſuperædificat*, &c. Cum ſingulari numero utitur, *Alius*, non unum aliquem doctorem deſignat, ſed quemvis alium doctorem, qui ſibi in Corinth. Eccleſia ſucceſſerit, & in ea jam per Apoſtolum conſtituta, docendi munere functus fuerit, quod ſatis indicant ſequentia, ubi ait, *Quilibet autem videat, quomodo ſuperædificet*, &c. Hujus modi enim oratio locum non habet, ubi de uno tantum aliquo ſermo eſt; id oſtendunt & cætera, præſertim quæ habentur ℣. 13 & ſeq. Superædificare autem eſt aliquid adhuc, ad doctrinam Apoſtolicam, qua ſalutis noſtræ ratio revera continetur adjicere, & ſcientiam eorum, qui Chriſtianam religionem jam amplexi fuerant, augere, & hoc ſolùm olim, doctores illi Corinthiorum quos notat Apoſtolus, ibi præſtabant, præſtareque poterant. Id etiam ferè ſolum, hodiè præſtant ii, qui Eccleſiam docent: quanquam aliquid etiam operæ, in conſtituendis Eccleſiæ fundamentis, & ut ita dicam reſtituendis & reſtaurandis, inſumunt, dum vel eos, qui à Chriſtiana religione ſunt adhuc alieni, ad eam amplectendã adducunt, vel eos qui in rebus ad ſalutem neceſſariis adhuc erraverant, utut Chriſti nomen ac religionem fuerant profeſſi, rectiùs inſtituunt, & ab erroribus peſtiferis, plane liberant. Verùm, quia quidquid illi de rebus ad religionem Chriſtianam pertinentibus docent, id autoritate Apoſtoli nititur, & argumenta, quibus Chriſtiana religio hodie confirmatur, iis ſuperſtruuntur fundamentis, quæ olim ſunt ab Apoſtolis jacta, ideò jure dici poteſt, illos, tantum ſuperſtruere. Adeo enim validè ſunt olim jacta, ab Apoſtolis, religionis Chriſtianæ fundamenta, ut jure poſſint ea ad hodiernum uſque diem durare, & perpetuò duratura eſſe, quandoquidem ſtupendis Apoſtolorum miraculis, aliiſque rebus quibus doctrinam ſuam confirmarunt, adeò altè ea animis hominum impreſſerunt, ut etiamſi ejus notitia, denſis admodum tenebris fuerit involuta, penitùs tamen exſtingui, aut ex animis hominum evelli non potuerit: ſed exſt inctis priſtinis illis religionibus, quarum ortus ad Deum referri non poterat, ipſa adhunc uſque diem perſtitit, & aliquam etiam apud illos populos, qui ab illa olim deſciverunt, autoritatem retinet; interim tamen, ſi ſpectetur reſtauratio Eccleſiæ per ſe, & doctores hodierni, non cum antiquis, ac imprimis cum Apoſtolis, ſed inter ſe conferantur, jure dici poteſt, alios fundamẽtum Eccleſiæ, hic aut illic ponere, alios ſuperædificare.

Poſito diſcrimine, quid inter Apoſtolum ipſum & cæteros Eccleſiæ Corinthiæ doctores intereſſet, admonitionem illam, de qua ſupra diximus ſubjungit, dum ait: *Quiſque autem videat, quomodo ſuperædificet*, &c. Ubi quidem id velle Apoſtolum quivis cernit, ut omnes illi, qui poſt ipſum Corinthios docere eſſent conati, ſummam ea in re fidem ac diligentiam adhibeant, ac diligenter ſibi caveant, ne quid doceant à fundamento antea facto alienum. Dicit autem *quiſque*, ne quis ſe fortè exceptum putet, & nimia ſui opinione fortè faſcinatus exiſtimet ſe errare hac in re vel non poſſe, vel non facilè poſſe, nec multum ſibi in eo ponendum eſſe induſtriæ, ut errorem, aut lapſum effugiat. *Videat* inquit, hoc eſt, diligenter attendat, atque animum advertat, *Quomodo ſuperædificet*, hoc eſt cujuſmodi doctrinas adjiciat, illis, quæ ſunt jam antea fidelibus à me traditæ, & fundamenti inſtar, collocatæ, an nimirum ſint fundamento illi conſentaneæ necne, utileſne ad pietatem, an verò minus. Quadere inſequentibus plura, ubi dogmatum illorum quæ fundamento religionis Chriſtianæ, ab Apoſtolis jacto ſuperſtruuntur diſcrimen videbimus expreſſe. Illud autem facile quivis per ſe animadvertit, dum Apoſtolus attentionem requirit in illis qui ſuperædificent, & diligenter expendi ab illis vult, cujuſmodi ſint ea dogmata quæ credentibus proponant, ſimul etiam ejus attentionis effectum velle incluſum, nempe ut caveant, ne quid falſi aut noxii tradant; imò & inutilia, ac parum frugifera vitent; contra verò id agant, ut quæ non modò vera, ſed & utilia ſunt proponant. Quid hinc depromi poſſit, vel ad docendos, vel ad admonendos auditores, eos imprimis, qui aliis docendis ſunt præfecti, facilè eſt cernere. Itaque immorari non libet.

Progrediamur, ad confirmationem & illuſtrationem

eorum, quæ hucuſque ab Apoſtolo, propoſita vidimus. Cum verò duo illorum capita eſſe vidimus, horum etiam, quæ ſequuntur ad illorum confirmationem pertinentia, duo ſunt capita. Primùm enim, confirmat Apoſtolus diſcrimen inter ſe & alios Corinthios doctores conſtitutum ℣. 10. Deinde admonitionem, quam diſcrimini illi ſubjecerat, rationibus ſubjectis firmat. Diſcrimen ergo illud, ea ratione comprobat, cum ait. *Fundamentum enim aliud, nemo poteſt ponere, præter poſitum, quod eſt Jeſus Chriſtus*, &c. ubi quædam tacita continetur objectionis occupatio. Cum enim Apoſtolus antea illud inter ſe & alios doctores diſcrimen conſtitueret, quòd ipſe fundamentum jecerit, alii ſuperædificent, ſatis eo ipſo indicans, ſe aliis fundamenti jacti laudem, non tribuere. Objicere quiſpiam ex illis doctoribus paulò arrogantior potuiſſet. Quid? Tune tibi ſoli, fundamenti poſiti gloriam arrogas? Nobis ne tu hanc laudem penitùs adimis, nec ullam in ea partem, nobis relinquis? & nos nobis partem aliquam in tam præclaro opere, jure vindicamus, qui docuimus v. gr. Moſen quoque eſſe ſequendum, & ceremonias illius obſervandas. Reſpondet Apoſtolus. Fruſtra alios hujus gloriæ partem decerpere, ac ſibi aſſerere. A ſe enim collocatum eſſe, in Corinthia nempe Eccleſia illud fundamentum, præter quod nullum ſit aliud, videlicet Jeſum Chriſtum; Itaque cæteris, nihil aliud fuiſſe relictum, quàm ut ſuper fundamento illo, alia dogmata exſtruerent. Quod ſi quis aliud aliquod fundamentum conetur jacere, illud falſum ac ſuppoſititium eſſe. Fundamenti nomine, hoc loco Paulus, doctrinam intelligit illam, ſine qua fides ac pietas, atque adeò ipſa ſalus, conſiſtere non poteſt, ſeu illa religionis ac pietatis rudimenta, ſine quibus Chriſtianum nomen, nemo verè tueri poteſt. Opponit enim hoc fundamentum, aliis quæ ſuperſtruuntur dogmatis, non quidem ad ſalutem cognitu prorſus neceſſariis, ſed tamen utilibus, quanquam & inutilibus, idque multò magis, opponit. Non eſt autem credibile, illum unum tantùm aliquod dogma, ſeu unum ut vocant fidei articulum, fundamenti nomine intelligere. Neque enim Apoſtolus unum tantum aliquem fidei articulum Corinthiis tradiderat, aut tradere debuerat, ſed omnia ſine quibus ſalus eorum conſiſtere non poſſet. Apoſtolorum erat, ex Chriſti mandato, diſcipulos facere, baptiſando illos in nomen patris filii & Spiritus ſancti, & docendo illos ſervare omnia, quæ ipſe illis præcepiſſet. Hoc ergo & Apoſtolo Paulo incumbebat; illa verò non uno fidei articulo ſed multis comprehenduntur, continentque in ſe omnia, quæcumque ſunt ad ſalutem prorſus neceſſaria. Ex quo intelligitur, quomodo intelligenda ſint illa verba, quibus Apoſtolus explicat, quodnam ſit illud fundamentum, cum ait, *Quod eſt Jeſus ille Chriſtus*. Satis enim apparet, non perſonam ipſam Chriſti intelligi (quomodo enim hæc à Paulo, vel à quovis aliò doctore collocari poterat) neque etiam id ſolùm, quòd Jeſus ſit ille Chriſtus, quanquam hoc primo omnium iſtis verbis includitur, atque intelligitur; ſed vel Jeſu illius Chriſti nomine per metonymiam cauſæ efficientis intelligitur doctrina Chriſti, quemadmodum Moſis nomine, legem intelligere ſolemus, quod inter alia ſit 2 Cor. 3. 15 vel quod magis mihi probatur, quanquam videri poteſt, propè idem, doctrina de Chriſto & ea quidem maxime parte, quâ Chriſtus eſt, quæ metonymia potius eſt objecti, ſcilicet materiæ. Etenim quominus ſimpliciter per Jeſum Chriſtum, intelligamus doctrinam per Chriſtum traditam, illud videtur obſtare, quòd doctrina Chriſti, omnia in ſe complectatur, quæcunque ſunt à Chriſto tradita, maxima, minima, ad ſalutem prorſus neceſſaria, non neceſſaria ſed utilia tantùm. Hoc autem loco Apoſtolus Jeſum illum Chriſtum, quem fundamentum eſſe dicit, doctrinis aliquanto ſublimioribus, & ad ſalutem utilibus tantum, non neceſſariis, opponit. Adde, quod perire omnino videatur vis articuli, quem Apoſtolus nomini Χριστὸς voci Jeſus poſtpoſito præfigit. Quare verſimilius eſt hoc loco, doctrinam de Jeſu Chriſto, & quidem, quatenus Chriſtus eſt, intelligi. Doctrinæ autem hujus nomen complectitur non tantum primum illud fidei Chriſtianæ caput, quòd Jeſus ſit Chriſtus, ſeu rex cæleſtis, à Deo conſtitutus, ſed etiam cætera, quæ cum eo ita ſunt conjuncta, ut ſine illis, nec ſatis intelligi queat, nec fides ei plena poſſit adhiberi. Ea verò ſunt ipſius diviniſſima promiſſa ac præcepta. Etenim cum ejuſmodi Meſſiam, ſeu Chriſtum Deus olim promiſerit, qui novum cum hominibus fœdus, eſſet facturus, & novis atque inuſitatis promiſſis allatis, quibus nova quoque præcepta adjungi par erat, inſigni populum Judaicum eſſet auctorus fœlicitate. Promiſſis illis ac præceptis non agnitis, non ſatis agnoſcitur Jeſus pro Chriſto. Quare doctrina, qua docetur, primùm Jeſum eſſe Chriſtum: deinde, quænam promiſſa attulerit; quænam item præcepta illis adjunxerit, rectè à nobis Jeſu Chriſti nomine hic intelligitur; & fundamentum conſtituitur, quod Apoſtolus aliquando ipſe poſuerit. Satis enim jam antea vidimus Apoſtolorum munus omnino fuiſſe, hominibus perſuadere, Jeſum eſſe Chriſtum, & ejus tum promiſſa inſignia, tum præcepta, tradere, atque illa quidem ſperanda, hæc verò ſervanda proponere.

Ex his intelligitur, quid primò ac præcipuè populo Chriſtiano ſit inculcandum, & in Eccleſia, maximè urgendum. Id nimirum quod & Apoſtoli primò omnium urſerunt: ubi fundamentum hoc probè jactum fuerit, tum demum ad altiora progrediendum eſt. Sed ita tamen, ne dum altiora petimus, illa quæ ſunt maximè neceſſaria negligere incipiamus. Vide eadem de re ſupra cap. 3. ℣. 2, & Heb. 5. ℣. 12 & ſeq. Tranſeundum nunc eſt, ad alteram confirmationis partem, eam nempe, qua admonitionen extremo ℣. 10, poſitam roborat; quæ quidem confirmatio, continetur ℣. 10, & tribus ſequentibus, ubi oſtendit, quantum referat, quo quis modo ſuperædificet fundamento à ſe jacto, fore enim tandem cujuſque opus manifeſtum, & appariturum, utilene ſit an inutile, & vel mercedem reportaturum eum qui conſtruxerit, vel operis operæque impenſæ jacturam facturum. Hinc enim ſatis liquet, cuivis dandam eſſe operam, ut quam optima, quamque præclariſſima, ſuper fundamento ab Apoſtolis jacto, conſtruat, cavendumque ne id fortè ſuper eo collocet, quod probationis ignem ſuſtinere nequeat. Rem autem ita explicat Apoſtolus, ut primum diſcrimen inter ea dogmata quæ fundamento à ſe jacto ſuperexſtruantur conſtituat, Deinde, quis ſit utrorumque futurus eventus, effectuſque doceat. Diſcrimen dogmatum explicatur ℣. 12 cum ait. *Si verò quis ſuperædificat, ſuper fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulas*, &c. ubi videmus duo genera poni dogmatum (de dogmatibus enim hic ſermonem eſſe, ex ſupradictis ſatis liquet) alterum quod præclarum atque utile, alterum verò futile, atque inane. Illud genus comparat, auro, argento, lapidibus pretioſis, hoc lignis, fœno, ſtipulæ. Ideo autem dogmata preclara atque utilia auro argento, atque lapidibus pretioſis comparat, primum quidem, quia res illæ omnes, magni in vita communi æſtimantur, ſuntque admodum utiles, partim etiam quia ignis vim ſuſtinere poſſunt, nec in illum conjectæ conſumuntur. Sic enim & dogmata intelligenda ſunt, quæ admodum ſunt præclara, & ignem illum quo explorabuntur ſuſtinere poſſunt, non vero ad illum evaneſcunt: cum contra, ut ligna fœnum ſtipulæ, res ſunt & ſatis viles, & ignem ſuſtinere nequeunt, ſed ad illum, in fumum abeunt. Satis autem intelligi poteſt, cum Apoſtolus plura tum rerum pretioſarum, tum vilium genera enumeret, pretio aut vilitate inter ſe diſtincta, eum ſignificare in utroque etiam dogmatum genere, differentiam exſtare, & ex utilibus alia aliis utiliora ac præſtantiora eſſe, itemque ex futilibus, alia aliis inaniora, ut ſanè in reipſa facile cernere licet. Etenim quæ dogmata

ad fundamentum accedunt propius, & plus ad illud vel confirmandum vel exornandum, atque illuſtrandum afferunt, cæteris ſunt utiliora ac præſtantiora; quæ minus eò faciunt, minus etiam ſunt præſtantia vel utilia, utut cæteroqui ſint fundamento conſentanea. Atque ut breviter rem totam dicamus, quidquid majorem vim habet ad fidem noſtram confirmandam, & ad ſpem immortalis vitæ in animis noſtris, vel excitandam vel fovendam, ad pietatis denique ſtudium in nobis alendum, id inter dogmata utilia, magis etiam eminet; quemadmodum contra inter futilia, vilius ac deterius eſt, quod majorem quandam ad illa convellenda vim habet, ut ut tandem ea non penitus tollat. Namſi tolleret, jam non deberet collocari inter ea, quæ ſuper fundamento illo conſtruantur, de quibus ſolis hic ſermo eſt. Atque ut rem exemplis declaremus, inter utilia dogmata, potius eſt id, quo explicatur qua ratione per mortem Chriſti, nobis peccatorum remiſſio parta, quàm quo oſtenditur Sacrificium Chriſti expiatorium, de quo autor ad Hebr. loquitur, in cœlo potius fuiſſe perfectum quàm in cruce. Utilius etiam eſt ſcire, Poſſe hominem, Dei ope adjutum præceptis ejus parere, quam ſcire, An ittium ad finem amplectendum, præter verbum divinum, & confirmationes externas ei additas, requiratur interna aliqua Spiritus ſancti efficacia, quam Deus ſimul occulta quadam ratione adhibeat, necne? Ex quibus etiam intelligi poteſt, quid de contrariis dogmatis ſit intelligendum. Quod enim utiliori opponitur, aut ab eo longius recedit, id deterius eſt eo, quod minus utili opponitur, aut ab utilibus, minus longè recedit. Et ut aliis quoque exemplis utamur. Tolerabilior eſt ſententia de precibus pro hominibus defunctis ad Deum fundendis, quam doctrina vulgaris de trinitate. Tolerabilius olim erat, quòd quidam putarent, Baptiſmum pro defunctis ſuſceptum, illis aliqua ratione prodeſſe poſſe, quàm quòd alii judicarent ſibi legem ceremonialem Moſis eſſe ſervandam, ſi ſalvi fieri vellent. Illud adhuc addendum eſt, antequam ab explicatione illorum verborum diſcedamus. Per lapides pretioſos, videri intelligendas eſſe gemmas, non verò illos tantum lapides, aliquanto præſtantiores, qui ad ædificia conſtruenda, adhiberi ſolent, quale eſt marmor, ut nonnulli videntur cenſere. Etenim, non eo videtur reſpicere Apoſtolus, quòd omnia talia, in conſtruendis ædificiis adhibeantur, Nam nec aurum vel argentum, adhiberi ad eam rem ſolet, ut nimirum tanquam partes ædificii fundamento ſuperſtruantur, etſi partes quædam ædificii, auro vel argento inducantur; ſed quia, ſi tanta eſſet cuipiam auri vel argenti copia, natura illorum metallorum ferret, ut ædificium inde conſtrueretur. Idem de gemmis quoque ſtatuendum eſt, præſertim cum tantam earum magnitudinem concipere liceat, quantam libet. Et ſanè in Sacris Literis ædificiorum ejuſmodi imagines proponuntur, quæ ex gemmis quoque conſtent. Eſa. 54. ℣. 11, 12. Apocal. 21. ℣. 18, &c. Neque etiam refert, quòd lapides pretioſi, auro & argento poſtponantur, Nam auro poſtponuntur etiam uniones 1 Tim. 2. 9, ubi eorum nomine omnes gemmæ, per ſynecdochen intelliguntur. Ideò autem id fieri videtur, quia aurum & argentum, inter res pretioſas, magis in communi uſu verſantur, & cum pretioſum quidpiam nominare volumus, primò ferè occurrunt. Itaque, non eſt arbitrandum per lapides pretioſos apud Apoſtolum omnino tale dogmatum genus intelligi, quod dignitate illis cedat, quæ auri atque argenti nomine deſignantur. Poſſunt autem gemmæ aliæ quidem auro, ejuſdem nempe magnitudinis ac ponderis præſtare, poſſunt etiam cedere.

Quid porrò ex his Apoſtoli verbis diſcendum ſit, non eſt obſcurum, nempe, Non tantum fugienda eſſe illa dogmata, quæ utilitatem nullam adferunt ad fidem ac pietatem, ac multò magis etiam, ſi illi aliqua ratione ſint noxia; ſed etiam dandam eſſe operam, ut quam utiliſſima populo divino proponamus, & ea magis urgeamus, ac crebrius inculcemus, quæ plus emolumenti afferunt. Non eſt eadem ratio Theologiæ, quæ ſcientiarum illarum, quas theoreticas appellamus, ubi id videtur maximè laudabile, quod non niſi ſummo ingenio comprehendi poteſt. Theologia enim practica eſt, & ad vitam, non ad eruditionem, aut diſputandi ſubtilitatem, omnia refert, itaque id hic maximè probandum eſt, quod ad vitæ ſanctimoniam plus conferat. Vidimus huc uſque, quomodo Apoſtolus diſcrimen conſtituerit, inter dogmata, fundamento à ſe jacto ſuperſtructa.

Nunc videamus etiam, qui ſit futurus, utriuſque generis dogmatum eventus. Primùm autem commemoratur ab Apoſtolo, eventus utrique generi communis; deinde utrique proprius, ac peculiaris. Ille commemoratur ℣. 13, ubi primum exprimitur, deinde confirmatur, cauſa illius potiſſimum expreſſa. Exprimitur illis verbis, *Cujuslibet opus, manifeſtum fiet*, &c. hoc eſt, Apertum fiet omnibus, quale cujuſque doctoris opus fuerit, ſeu cujus ponderis dogmata, quæ fundamento à me jacto ſuperſtruxerit, verane an falſa, utiliane an inutilia fuerint, & ſi utilia, magis an minus. Non eſt cogitandum latiturum quid quiſque populum Chriſti docuerit, ac porrò, haud negligenter in ea re eſt verſandum, ſed ſumma fides ac diligentia adhibenda. Segnioribus, ac negligentioribus eſſe liceret, Eccleſiæ doctoribus, ſi ſufficeret nunc approbari ab auditoribus ſua dogmata & magni æſtimari, nec ſuo tempore, ſuis ac planè juſtis ponderibus, eſſent examinanda, aut ſi dogmata ſalutaria quæ nonnunquam etiam minus probari poſſunt, pretium ſuum non aliquando eſſent habitura, contraque futilia, quæ nunc magni æſtimari poſſunt, pretium ſuum amiſſura. At cum contra omnino ſit futurum, omnis negligentiæ ac ſegnitiei cauſa, illis ſubducitur. Hoc idem poteſt extendi, ad opera cujuſque Chriſtiani hominis, quæ fidei ſuæ, aut doctrinæ Apoſtolicæ, quam eſt amplexus ſuperſtruit. Quare excutiendus eſt omnis torpor, & ſtudium adhibendum, ut bonis operibus omnes diteſcamus, mala autem, quam diligentiſſimè vitemus, quandoquidem nihil illorum perpetuis erit involutum tenebris, nihilque tam occultum eſt, quod non ſit aliquando manifeſtandum, quemadmodum Luc. 12. 2 ait Chriſtus. Sequitur confirmatio rei, illis in verbis: *Dies enim aperiet; quia in igne revelabitur, & cujuſque opus, quale ſit, ignis probabit*, &c. ubi primum videre eſt, quid dies illa ſignificet, quæ dicitur manifeſtatura, quale cujuſque ſit opus; quid item ignis ille, per quem id ſit manifeſtandum. Si à Græco abeſſet articulus, voci ἡμέρα præfixus, credere poſſemus, diei nomine ſimpliciter ſignificari tempus, quo pacto ſolemus Latinè dicere dies docebit, cum ſignificare volumus, cum tempore, rei alicujus veritatem patefactum iri. Eſt enim, ut itidem vulgò loquimur, Veritas temporis filia. Sed quia articulus eſt voci illi præfixus, conſentaneum eſt, certum aliquem diem, ſeu certum quoddam tempus ea voce deſignari; hoc eſt, tempus illud, quod ei rei ſit accommodatum, aut à Deo deſtinatum. Tempus verò illud præcipue eſſe videtur, tempus ultimi judicii; cum Deus omnia patefacturus eſt, & pro ſuo cuique labore, mercedem dignam redditurus; de quo tempore, inferius cap. ſeq. loquitur Apoſtolus, ubi monet Corinthios, ne quid ante tempus judicent, alium nimirum Apoſtolum aut doctorem, alii ratione fidei ac diligentiæ præferentes, antequam veniat inquit, Dominus, qui etiam iluminabit occulta tenebrarum, & manifeſtabit conſilia cordium, & tunc laus fiet ſeu continget unicuique à Deo, hoc eſt, talem laudem cuique Deus per Chriſtum tribuet, quali eſt dignus, qui ipſe locus probabile facit, etiam hunc diem, de quo in loco noſtro agitur, de illo tempore eſſe intelligendum, quo Dominus eſt venturus, & omnia etiam occulta, in apertum producturus. Interim tamen nihil prohibet, quominus & ante illud tem-

pus alii ſint quidem dies, ultimi illius, veluti prodromi quidam quibus Deus id in apertum producat, quod aliquando plenius eſt perducturus, & futuri ſui de hominum operibus & variorum eccleſiæ doctorum laboribus judicii, aliqua det documenta, ita ut conſtare omnibus animadvertentibus poſſit, quam ſit ſententiam Deus olim laturus, quænam dogmata probaturus & præmio ac mercede aliqua dignaturus, quæ contra tamquam futilia, atque inania rejecturus. Et ſanè videmus, quorum dogmatum vis ac pretium, diu latuerat, ea poſtmodum, Deo ita volente ac curante, ita in lucem protrahi, ut cujus momenti ſint, omnibus conſtare facile poſſit. Non alienum eſt autem à re ut exiſtimemus Apoſtolum, diei quidem nomine, tempus ſignificaſſe, rei de qua agitur deſtinatum, ſed ſimul tamen etiam diem, nocti quodammodo oppoſuiſſe. Quaſi dicat; Utut nunc opera illa, de quibus loquor, veluti cæca nocte tecta lateant, nec qualia ſint, ab omnibus intelligatur, dies tamen aliquando ſuccedet, qua perviderí queant omnia, & qualia ſint, ipſis propemodum oculis cerni. Nam & 1 Theſ. 5. 1, idem Apoſtolus, poſtquam de die Domini, hoc eſt adventus Chriſti tempore, loqui cepiſſet, poſtea diem illam tenebris, ac nocti opponit, ℣. 4 & ſeq. cum inquit, vos autem fratres, non eſtis in tenebris, ut dies vos, tamquam fur deprehendat &c. Quare & hic intelligi poteſt, ſignificare voluiſſe Apoſtolum, fore ut tenebris, aut nocti huic, qua ſepulta fere latebat vis dogmatum quæ Eccleſiæ proponantur, ſuccedat clara dies, quæ eam in apertum producat. Sequitur nunc, ut videamus etiam, quid per ignem ſignificetur, & illud quidem facilè eſt oſtendere, ignem purgatorium, de quo apud Pontificios hic locus accipitur, non intelligi. Primùm, quia is ad dogmatum examinationem aut probationem, nihil facit. Hic autem de ea probatione ſermo eſt. Adde, quòd ex verbis ipſis, apparet, non mala tantum, aut inutilia dogmata, in hunc ignem ut ita dicam conjicienda, eoque exploranda eſſe, ſed etiam bona atque utilia, quæ auri argenti, ac pretioſorum lapidum nomine intelliguntur. At ignis ille purgatorius, ad peccata tantum, ut illi volunt venialia expianda, pertinet. Præterea, præcipui hujus dogmatis patroni contendunt, hic de die ultimi judicii Sermonem eſſe, cum dicitur, *Dies enim declarabit, quia in igne revelatur*, &c. Atqui iiſdem placet, ignem purgatorium in ultimo judicio ceſſaturum, vel cum infernali igne, eundem fore. Et ita quidem neceſſe eſt eos ſtatuere. Etenim poſt univerſale illud judicium, nemo amplius, vel in cœlum recipietur, vel in infernum detrudetur, nec quiſquam reſuſcitabitur amplius, aut cujuſquam anima corpore induetur, id quod fieri neceſſe eſſet, ſi poſt illud etiam tempus, ignis purgatorius duraret, in quo venialia peccata expiarentur; ſiquidem animæ quæ ibi expurgari cenſentur, poſtea demum in cœlum recipi creduntur, & ultimo die, corpore putantur induendæ, quod poſt ultimum demum judicium futurum eſſet, ſi illo adhuc tempore purgatorius ignis durare deberet. Aliam adhuc rationem videbimus, cum ultima hujus loci verba expendemus, cum verò illud apud omnes certum ſit, de igne illo id intelligi non poſſe, qui Diabolo & Angelis ejus, hominibuſque impiis paratus eſt, cum non tantum priores duæ rationes id haudquaquam patiantur, ſed etiam ultima hujus loci verba manifeſtè repugnent; quibus ſalus ei promittitur homini, cujus opus eo igni fuerit abſumtum; ſatis intelligitur, nullum ignem propriè ſic dictum intelligi hic poſſe. Nullus enim excogitari poteſt ignis proprie ſic dictus, de quo vel ſuſpicari liceat, eum ab Apoſtolo intelligi, & ad rem, qua de agitur idoneum eſſe: præſertim ſi à fictiſſimo purgatorii igne diſceſſeris. Etſi verò non defuerunt viri docti, qui ignem afflictionis & perſequutionis, intelligi hic putarunt, nos tamen eam ſententiam probare, haud quaquam poſſumus; nihil enim prohibet, quominus etiam is, qui falſa dogmata tuetur, perſequutionis ignem ſuſtineat, id quod experientia & hoc ſeculo & priſcis illis temporibus, ſatis comprobavit. Nam qui fundamenta Chriſtianæ religionis ſarta tecta conſervat, id quod hoc loco, de homine eo ponitur, qui ligna, fœnum, ſtipulas ſuperædificaverit, is vera in Chriſtum fide ſubnixus, quidquid illi incumbit oneris Euangelii cauſa, ſuſtinere infracto animo poteſt, quin etiam ipſorum falſorum dogmatum cauſa, ſi ea ipſe pro veriſſimis habeat, extrema quæque poteſt ſuſtinere: præſertim, ſi non propter ea ſola, ſed cum aliis verioribus conjuncta, periculum illi aut calamitas, ac mors denique ipſa intentetur. Experientia ut diximus, ſatis abundè confirmat. Ut taceam, hunc ignem, non omnes eos corripere, qui quidpiam fundamento ſuperſtruunt, & propterea iis doctoribus ferè magis metuendum, eſſet, qui dogmata quam maxime ſalutaria fundamento addunt, quam qui inania ac futilia, cum ignis hujus de quo loquitur Apoſtolis, diverſa ſit ratio. Propius autem à vera ſententia abſunt, qui doctrinam Euangelicam, aut Dei verbum, per ignem hunc intelligunt. Sed ut alia quædam præteream, durum eſt dicere etiam aurum illud, argentum & lapides pretioſos, qui ſanè etiam Dei verbum ſunt, in verbo Dei manifeſtari. Nam ſi quis dicat, per verbum Dei, ſcriptum tantùm Dei verbum intelligi, id non facile erit admittendum, præſertim ſi habeatur ratio ejus temporis, quo Apoſtolus hæc ſcripſit. Neque enim minus, per verbum Dei ab Apoſtolis prædicatum, literis autem non conſignatum, examinari poterant doctrinæ ab aliis propoſitæ, quam per verbum ſcriptum; & præterea, cum ſcriptum, tum prædicatum Dei verbum, multa in ſe continet, quæ non tantum ad fundamentum ab Apoſtolis jactum ſpectant, ſed plurimum etiam illic continetur auri argenti, lapidum pretioſorum, qui fundamento ſunt ſuperſtructi, & hoc ipſo igne, de quo hic ſermo eſt, examinari debet. Sanè ipſa comparationis ratio videtur exigere, ut alius ſit ignis, alia ſtructura, & ſi doctrinæ intelligantur ſtructuræ nomine, ignis, doctrina non ſit. Taceo quòd ii qui Dei verbum ignis voce deſignari putant, per homines explorationem illam, quæ à Paulo intelligitur, fieri debere opinentur, cum tamen hominum judicium ſæpe erret, & in deteriorem crebrius partem vergat. At hic de ejuſmodi examinatione ſermo eſt, quæ erroris ſit expers, & quæ apud Deum ipſum ſit rata, ita ut cujus opus examen hoc ſuſtinuerit, præmium is à Deo referat, cujus verò opus reprobatum fuerit, ejus jacturam patiatur; quæ res ſi expendatur, apparebit, nihil veritati magis eſſe conſentaneum, quam ut ipſius divini judicii, ut ita dicam ignem hic intelligamus. Eo enim judicio tanquam igni quodam, explorabuntur, omnium doctorum opera, fundamento doctrinæ Apoſtolicæ ſuperſtructa, & quæ examen hoc ſuſtinebunt, ac judicio divino approbabuntur, præmium ei qui conſtruxerat afferent, quæ verò non ſuſtinebunt examen illud, atque adeò improbabuntur, eorum jacturam faciet is qui ea fundamento ſuperædificaverit. Neque verò novum eſt in S. L. ut exploratio divina, illi conferatur probationi, quæ igni fieri ſolet. Nam & Pſal. 17. 3. LXVI. 10, dicitur Deus, ut habet vulgata verſio igne examinaſſe vel Davidem, vel populum ſuum, ubi Græci interpretes habent verbum πυροῦν quod ab igni ductum eſt. Neque verò refert, quòd nuſquam fortè vox ignis, pro ipſo judicio divino ſumta reperiatur, modò commode & Sacrarum Literarum conſuetudini convenienter ſumi poſſit. Sæpe enim metaphoræ, aliæque figuræ, ac loquendi formulæ, non è conſuetudine communi, omnino petuntur, ſed ſæpe etiam ex ipſa re, & occaſione certa, veluti ſub manu naſcuntur, ubi ſatis eſt, à communi conſuetudine non penitus recedi, etiamſi aliàs ipſa figura, aut loquendi ratio, alibi non reperiatur. Ipſe enim locus & occaſio, quæ

ad

ad eam invitaverat, ſi à communi loquendi uſu, non penitus abhorreat, eam commendat, ac defendit. Invitatus autem hoc loco fuerat Apoſtolus ad hanc metaphoram, alia metaphora atque allegoria, qua in hoc argumento, hucuſque fuerat uſus. Etenim Corint. Dei ædificium ſeu ſtructuram appellaverat ℣ſ. 9. inde ſe quoque architectum ſapientem vocaverat, qui fundamentum poſuiſſet, ubi ab eccleſia ipſa ad dogmata, quibus ea quodammodo conſtat, tranſit, & metaphoram ædificii tranſfert, ſiquidem alia dogmata fundamenti nomine deſignat, alia illa quæ fundamento ſuperſtruuntur. Et quia in ædificiis propriè ſic dictis, varia eſt ſtructura, materies, ita & in hac ſtructura ſpirituali, varia ſunt dogmata diverſi pretii atque uſus, quæ ut diſtingueret, diverſa genera enumeravit rerum, ad ſtructuram quoquo modo aptarum. Et quia porrò ſignificare voluit, fore ut dogmata illa aliquando probe examinentur, ut ex operariis, quiſque dignum opere ac labore ſuo fructum referat, conveniebat, ut allegoriam inſtitutam pertexens, & à metaphora cæpta, non penitus diſcedens, judicium illud, quo exploranda eſſent, ejus rei nomine deſignaret, quæ vim haberet examinandi illa materiarum genera, quibus dogmata iſta comparaverat. Ea verò res ignis eſt, quæ ita genera illa materiarum examinet atque exploret, ut ingens inter illa diſcrimen oſtendat, & quantum alia aliis præſtent, demonſtret. Etenim, alia in igne etiam perſiſtunt, alia ab eo conſumuntur, quorum illa in ædificiis, præſtare cæteris, nemo neſcit. Quare cum judicio divino (divinum autem etiam ipſius Chriſti eſt) dogmata illa ſint exploranda, & vel probanda, vel improbanda, ac porrò vel præmium pro illis dandum, vel contrà negandum, aptè Apoſtolus id ignis voce expreſſit. Convenienter autem id conſuetudini loquendi fieri, tum perſe liquet, tum exemplis illis, quæ ex pſalmis adduximus, ſatis probatur, utut non eadem prorſus vox, eodem modo poſita reperiatur. Quanquam non deſunt viri * docti, qui & hoc in locis nonnullis factum contendunt. His ita conſtitutis, non eſt difficile ſenſum verborum Apoſtoli explicare. Ait ergo diem declaraturam, vel manifeſtaturam, nempe, quale ſit cujuſque opus, hoc eſt, in die judicii & præcipuè quidem illius ultimi, manifeſtatum iri, quale cujuſque opus ſit. Diei nempe adſcribit id, quod in die accidit; quo pacto, multa vulgò tempori adſcribere ſolemus, quæ in tempore accidunt, ſicut ſupra etiam diximus. Dicere ſolemus Dies docebit, Dies diem docet. Tempus hoc vel illud afferet, & ſi quæ his ſunt ſimilia.

Cum verò addit, *Quia in igne revelatur*, &c. in igne, eſt, per ignem, & verbum *Revelatur*, idem eſt, quod revelari ſolet; ſeu mavis, præſens pro quovis tempore indefinitè ponitur. Neque enim hic præſens pro futuro ſumitur, quaſi ſenſus ſit, Aliquando per ignem, id de quo agitur, revelatum iri; ſed oratio generalis eſt, & ſignificat, Ignem vim habere patefaciendi ac demonſtrandi, quale cujuſque ſit opus, latetque in his verbis, comparatio quædam ac ſimilitudo veluti contracta, quaſi dicat; Quomodo ignis proprie ſic dictus, demonſtrat qualia ſint opera, quæ ab architectis ædificiis, proprie nempe ſic dictis conſtruendis adhibentur, ſintne ſatis ſtabilia, & adverſus pericula munita, nec ne, ita etiam ignis quidam improprie ſic dictus eſt, qui opera illa Spiritualia de quibus loquimur, revelandi vim habet, & qualia illa ſint demonſtrandi. Unde poſtea ſubjungit, *Et cujuſcunque opus quale ſit, ignis probabit.* Ubi particulam, Et pro Itaque poni conſentaneum eſt, ut ſit veluti quædam concluſio, ex proximè præcedentibus manans, quaſi dicat; Itaque quale cujuſque ſit opus, ignis nempe divini judicii explorabit. Itaque particulam illam, quæ aliàs copulandi vim habet, non ſemel in Sacris Literis uſurpari, alibi, notavimus. Quæ doctrina ex his verbis peti poſſit, jam in ſuperioribus oſtenſum eſt. Etiam ad mores, quæ de dogmatibus hic diſſeruit Apoſtolus, trahi & accommodari à concionatore poſſunt.

* Joſ. Scaliger.

Hactenus de eventu utrique dogmatum generi, communi. Sequitur, utriuſque proprius. Etenim, diſcrimen illorum dogmatum, quæ operum nomine deſignat Apoſtolus, alluſione nimirum facta ad opera architectorum ut ſupra vidimus, in ſeq. conſtituit, dum alia dicit in igne iſto judicii atque explorationis manere, ac ſubſiſtere, alia verò comburi; & priorum eventum effectumque lætum fore ait, horum verò miſerum ac damnoſum. De priori ita ait ℣. 14. *Si cujus opus manet, quod ſuperædificavit, mercedem accipiet.* Ubi primum per opus, non quævis doctrina, ſeu quævis ſententia ad religionem Chriſtianam ſpectans, quæ populo divino fuerit ab aliquo tradita, intelligenda eſt, ſed dogmatum potius univerſorum, in quibus tradendis atque explicandis quiſpiam inſudaverit complexus. Neque enim credibile eſt, id velle Apoſtolum dicere, Peculiarem pro quovis vero ac ſalutari dogmate quod Eccleſiæ à quopiam ſit aliquando propoſitam mercedem, illi à Deo perſolutum iri. Nimis enim foret hæc facilis atque expedita præmii olim à Deo accipiendi ratio: ſed id potius ſignificat hic Apoſtolus, Deum pro opera fideli, & Eccleſiæ utili, præmium cuique perſoluturum eſſe, ſi nimirum multum diuque in ea re verſatus fuerit, multumque laboris exantlaverit, ut Eccleſiam docendo ædificaret. *Opus* autem illud manere dicitur, quod examen judicii divini ſuſtinet, & non repudiatur, ſed approbatur, utque rectum atque fructuoſum pronunciatur. Et hoc quidem intelligere facile eſt; illud difficilius, quid per mercedem ſit intelligendum, quam is qui talia docuerit, ſit relaturus. Vitam ipſam æternam hoc nomine accipere vix videmur poſſe, propterea quòd ille cujus opus non manſerit, ſed combuſtum fuerit, jacturam facturus operis ac laboris ſui dicitur, cum nihilominus ſit ſervandus, ut poſtea videbimus. Merces ergo hæc, non eſt utrique communis, ſed illi cujus opus permanſerit propria. Salus autem ſempiterna, utrique communis eſt. Quare ſalus ſempiterna, mercedis hujus nomine, non erit intelligenda. Quid ergo? Conſentaneum eſt, mercedis nomine hic intelligi, peculiarem aliquam dignitatis in futura vita gradum, quem illi ſint adepturi, qui non tantum pie ipſi vixerint, ſed alios etiam multos ad juſtitiam erudierint, & fidelem utilemque operam Eccleſiæ conſtanter præſtiterint. Nec injuria huc accommodari poſſunt illa, apud Danielem verba, quæ plerique ad reſurrectionem ultimam referunt, & myſtico quodam ſenſu, non incommodè referri poſſunt, ubi ait, multos de iis qui dormiunt in terræ pulvere, evigilaturos, alios in vitam æternam, alios in opprobrium & contentum ſempiternum. Qui autem inquit Dan. 12. 3, 4 docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti, & qui ad juſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ, in perpetuas æternitates. Neque enim abſurdum eſt, ut multi cenſent, gradus quoſdam præmiorum, ratione habita dignitatis ac gloriæ, in futura vita, conſtituere; imò id eſt & rationi, & non paucis S. L. teſtimoniis, admodum conſentaneum. Nam quid rationi magis eſt conſentaneum, & divinæ æquitati convenientius, quam pro inæquali labore, inæquale reddere præmium; nempe ſi in labore, non vulgaris, ſed notabilis admodum & eximia reperiatur inæqualitas? Nam ut hoc quoque hic ſtatim addam, Non eſt veriſimile, imò ne concedendum quidem, Deum minutiſſima etiam laborum ac pietatis virtutiſque humanæ ſpectaturum diſcrimina, & ſic infinita quoque mercedis ac dignitatis diſcrimina conſtituere. Hoc enim non deceret; imò ſtatuendum potius eſt, Majorem piorum hominum partem inter ſe, præmii ac mercedis ratione, planè æquatum iri: id quod Chriſtus videtur omnino ſignificaſſe, illis apud Matth. verbis, quæ exſtant ſub finem cap. 19 ubi inquit. *Multi autem erunt primi ultimi, & ultimi primi, &c.* quæ poſtea cap. 20 parabola explicat, ſimilitudine eorum, qui cum inæquali tempore laboraverint, æqualem tamen mercedem poſtmodum accipiant. Unde poſtea ſimilitudinem ad inſtitutum ſuum accommodans, ita parabolam concludit ℣ſ. 16: *Sic erunt ultimi primi, & primi ultimi.*

Multi enim vocati, ſed pauci electi, &c. Per vocatos illi videntur intelligi, quibus ordinarium tantum ut ita dicam præmium, non verò quidpiam præ cæteris ſingulare datur. Per electos illi, qui è cæterorum numero velut exemti, ſupra communem ſortem evehuntur, & peculiari aliquo præmio à Deo ornandi, quo illi multi eſſe dicuntur, hi pauci. Atque ut res tanto rectiùs intelligatur, & argumentum ſimul afferatur, noſtræ de præmiorum inæqualitate ſententiæ, animadvertendum eſt, Chriſtum inde in eum ſermonem ſuiſſe delabſum, quòd ante Apoſtolis peculiare conſtituiſſet præmium, quod ideò eſſent à Deo reportaturi, quòd omnibus relictis, ipſum eſſent ſequuti. Ait enim in illa regeneratione, quando ſedebit filius hominis in throno ſuo glorioſo, ſeſſuros & ipſos, in 12 thronis, judicantes 12 tribus Iſraëliticas. Sed ne illi tamen ſoli viderentur, hujus ſuæ pietatis fructum aliquando reportaturi, etiam cæteris, qui aliquid ipſius cauſa reliquerunt, præmium in hac vita centuplum, & vitam aliquando æternam, conſtituit; Quo dicto, addit verba ſuperius citata. *Multi autem erunt primi ultimi, & ultimi primi*, &c. quaſi dicat; Non autem exiſtimandum eſt, omnino eos qui vel tempore, vel etiam laboris magnitudine primi fuerunt, ultimis prælatum iri. Omnes quidem dignam referent ſua pietate ac virtute mercedem; ſed multi tamen inter illos, utut tempore, ac laboris ratione impares, in præmio æquabuntur. *Pauci* erant, reſpectu tantæ multitudinis, qui ſingulare ac præ cæteris eximium reportabunt præmium, quale nempe illud eſt, quod vobis eſt deſtinatum. Neque enim illis qui plus laboraverint, injuria ulla fiet, quia præmium, quod illis dabitur, illorum nihilominus labori reſpondebit, imò ſi rem uti eſt expenderis, infinitis partibus ſuperabit. Illis tamen major exhibebitur gratia, qui cum minus laboraverint, illis in mercede æquabuntur, quemadmodum in parabola illa, nulla fit illis injuria, qui cum totum diem laboraverint denarium quem pacti fuerant accipiunt, etiamſi major benignitas contingat iis, qui cum unam tantum horam laboraverint, itidem denarium accipiunt, quemadmodum oſtenditur ỳ. 12 & ſeq. Ex quibus jam duplex ſententiæ noſtræ argumentum peti poteſt. Alterum ex Apoſtolorum exemplo, quibus peculiare præmium Chriſtus, ut vidimus promiſit; neque enim illa ſeſſio in 12, thronis & judicatio 12, tribuum Iſraëliticarum, omnibus fidelibus communis erit. Dignitas autem iſta non exigua eſt, quæ in hoc promiſſo Chriſti continetur. Alterum eſt, quòd Chriſtus ſignificat, multos quidem laboris ratione inæquales, præmii ratione æquatum iri, ſed non omnes tamen. Ideò illic, multi, qui cum primi fuerint, ultimi ſint futuri, poſtquam eadem verba, cap. 20 repetiit, omiſſa voce multorum, paucos electos opponit. Præterea, cum ut in eodem cap. 20, legimus mater Johannis & Jacobi rogaret, ut alter ipſorum *ad dextram*, alter *ad ſiniſtram in regno* ejus ſederet, hoc eſt, alter ſecundum, alter tertium ab ipſo dignitatis ac honoris locum obtineret, non dixit Chriſtus, neminem fore, cui ea præ cæteris dignitas contingat, ſed potiùs dicit, illis id datum iri, quibus illud deſtinatum ſit à ſuo patre ỳ. 23. Quin etiam, (quod quartæ rationis loco eſſe poteſt) modum poſtea oſtendit, quemadmodum quiſpiam inter illos magnus evadere poſſet, atque adeò primus, nempe dignitate, ſi nimirum ſe quam maximè humiliaverit & aliorum miniſter ac ſervus fuerit ỳ. 26, 27, ubi quidem id quod voce magni & primi intelligitur, non de eminentia, ratione ipſius virtutis, ſed ratione dignitatis, quam per virtutem ſit aliquando obtenturus, accipiendum eſſe patet, ſiquidem in eo reſpicit ad petitionem illam duorum Apoſtolorum, eorumve matris, & contentionem ea occaſione inter Apoſtolos ortam ſopit. Idem verò revera docetur ſuperius cap. 18. ỳ. 1 & ſeq. Præterea idem ſignificatur in illa parabola de ſervis, quibus Dominus decem minas diſtribuerit, ut ſe abſente quæſtum interea facerent, Luc. 19. Non enim fruſtra Chriſtus ait primo ſervo, qui decem minas fuerat lucratus, dixiſſe Dominum *ſis poteſtatem habens, ſupra* 10 *civitates*. Illi autem qui fuerat lucratus quinque; *& tuſis ſuper quinque urbes*; neque enim credibile eſt, nihil illam præmiorum differentiam hic ſignificare, ſed Dominum potius indicare voluiſſe, eum qui diligentior, in munere ſibi commiſſo fuerit & aliis plus laboraverit, plus etiam præmii relaturum, ut ita ad diligentiam, tanto magis eos excitaret, eorumque induſtriam acueret. Certè ſi quis id ad omnes omnino Dei ſervos extendere noluerit, ad Apoſtolos tamen, alioſque Eccleſiæ doctores, id pertinere conſentaneum omnino eſt. Non commemoro nunc illa in quibus iis, qui opes ſuas in egenos effuderint, nominatim theſaurus in cœlis promittitur; aut iis qui largiter ſeminaverint, larga etiam meſſis promittitur; quemadmodum contra ii, qui parcè ſeminaverint, parcè meſſuri dicuntur. Quia id poſterius fortaſſe etiam ad alia præmiorum & benedictionis genera, referri poteſt, quæ in hac vita locum habeant. Illud referri huc non immerito poteſt, quod ſupra hoc ipſo cap. 3, de doctoribus Eccleſiæ fidelibus ait ỳ. 8. *Et qui plantat & qui rigat, unum ſunt, quilibet autem propriam mercedem accipiet, ſecundum proprium laborem*, &c. Omninò enim ſignificat, diverſam fore mercedem, pro diverſitate laboris. Facile enim patet, de mercede eadem hic agi, de qua & infra, in loco noſtro ỳ. 14, de qua etiam infra cap. 4 ait, in adventu Domini, ſuam cuique laudem tributum iri à Deo. Pertinet huc & illud, quod de ſeipſo infrà ait Apoſtolus cap. 9. 18. Hanc ſibi fore mercedem (hoc eſt, mercedis cauſam) ut euangelizans, gratuitum ponat Euangelium Chriſti, ſatis apertè indicans, contra ſi faciat, mercedem illam, de qua loquitur ſe non adepturum. Itaque ſalutem ſempiternam, etiamſi id non feciſſet, conſequi poterat, ut ex eodem capite, ſatis apparet. Quare conſentaneum eſt, eum mercedis nomine, quidpiam aliud præter ſalutem ſempiternam intelligere, & ſic præmium quoddam non omnibus fidelibus commune. Adde iis, quod haud quaquam credibile eſt, Paulo, qui tot Chriſti cauſa labores, tot pericula, tot afflictiones, per tot annos ſuſtinuit, & tot gentes ac populos ad Chriſtum convertit, pluſque cæteris Apoſtolis omnibus laboravit, in præmio æquatum iri, latronem illum, qui in cruce pendens, atque in extrema vitæ ut ita dicam tegula hærens, in Chriſtum credidit, nihil illius cauſa perpeſſus, nulloque alio, quam quod à lingua proficiſci poterat opere bono perfecto, è vita migravit. Nimium enim inter utrumque ratione pietatis bonorumque operum intervallum eſt, ut nequaquam ſit credibile, inter quos tantum laboris eſt diſcrimen, nullum planè præmii fore. Denique cum videamus, in Angelico exercitu, magnum eſſe dignitatis diſcrimen, cum ex illis nonnulli aliis præſint, ſummum in ſuo genere locum obtinentes, unde principatus, aut principes Angelorum appellantur, alii his iterum inferiores, ſuperiores tamen reliquis, vocantur poteſtates, nonnulli etiam virtutes, ſeu potentiæ, ob inſigne quod habeant præ cæteris robur. Quis abſurdum putet, ſimile inter pios etiam aliquando, cùm Angelis pares, ut ait Chriſtus evadent, diſcrimen à Deo conſtitutum iri. Imò quis abſurdum non putet, tantum exercitum, tot inquam Myriadas, in certos ordines digeſtum non iri, nec ullos fore cæterorum veluti duces, ut in exercitu Angelico, qui alteram Hierarchiæ illius cæleſtis partem conſtituunt, fieri, futurumque videmus. Nam ut principibus angelorum illos ſubdendos ſtatuamus, tanta quæ illis in Sacris Literis promittitur dignitas prohibet. Tanta enim eſt, ut Angelis præferendi quodammodo videantur, tantum abeſt, ut præcipui Chriſtianorum duces, qui per tot difficultates in cælum ad ſupernam fœlicitatem ſunt eluctati, & infinitæ hominum multitudini, ad eandem capeſſendam ſignum ſuſtulerunt, & merito quodam ſuo, ad tantam fœlicitatem pervenerunt, putemus ſubjiciendos iis, qui ſine pulvere ut ita dicam ac ſudore, in cœleſti beatitate ſunt conſtituti. Sed de his plus ſatis. Illud reliquum eſt, ut pro ſe quiſque

que maximè laboret, ut mercedem à Deo referat, quam copioſiſſimam, ſegneſcere nos pudeat in munere, quod forte ſuſcepimus docendi, quandoquidem labor noſter, ſine fructu non eſt abiturus.

Hæc de eventu, ſive effectu prioris dogmatum generis, ſequitur ut de effectu, alterius dogmatum generis loquamur, de quo agitur ab Apoſtolo verſ. 16. ubi rem ipſam primum exprimit. Deinde expoſitione quadam & tacitæ objectionis occupatione illuſtrat. Prius facit, illis in verbis. *Si cujus opus comburetur, jacturam faciet*, vel *Damnum patietur*. Alicujus opus comburi igne illo, cujus in præcedentibus facta eſt mentio, nihil eſt aliud, quàm divino judicio rejici atque improbari. Quia enim ea quæ ignis vim ſuſtinere non poſſunt in illum conjecta, aut illi admota comburuntur, ideò quæ vim judicii, quod igni fuit comparatum, ſuſtinere non poſſunt, ſeu in illo non poſſunt ſubſiſtere, comburi dicuntur. Effectus autem hujus rei eſt, quòd damnum ſubeat is, qui hoc opus conſtruxerat. Damnum verò illud conſiſtit in eo, quod ipſius operis operæque in illud inſumtæ prœmium perdat. Neque enim verbum ζημιοῦσθαι hoc loco ita accipiendum eſt, quaſi omnino ſignificet multari, aut puniri. Significat enim interdum etiam ſimpliciter Damnum pati, aut jacturam facere, & ζημία ipſum damnum ſeu jacturam, ut Phil. 3. 7, 8. Act. 27. 10, 21. Neque vero eſt quòd quis dicat. Omnino neceſſe eſſe, ut verbo ζημιοῦσθαι, quidpiam aliud ſignificetur, quam operis, operæque jactura, quia hæc videatur, in ipſa combuſtione comprehendi, cum opus illud pereat, quod comburitur. At verò id, quod verbo ζημιοῦσθαι ſignificatur, pro combuſtionis conſequente ponitur. Etenim, utut opus ipſum combuſtione pereat, non tamen protinus ejus pretium & merces laboris in illo conſtruendo inſumti perit. Nam ut inde capiamus hujus rei exemplum, unde ipſe Apoſtolus ſimilitudinem duxit, poteſt architectus aliquis, domum cuipiam conſtruere & ipſemet materiem ſuppeditare, ac tam pro hac, tum pro opera, in illo conſtruendo impenſa, pretium ac mercedem jure repetere, etiamſi ipſi ædium Dominus qui eas conſtrui juſſerat, vel conſultò comburere velit, vel comburi permiſerit, ſi modò ita prius eas conſtrui juſſerit, aut pro conſtruendis prætium promiſerit. Quare aliud eſt combuſtio operis, aliud jactura pretii. Quare ſimiliter de re ſimili judicandum eſt; nempe differre jacturam operis, atque operæ, à combuſtione operis. Quod ſi is qui Dominus eſt ædificii, opus tale juſſiſſet conſtrui, etiamſi id poſtmodum ipſe improbaret, & hoc pacto combureret, non tamen jure pretium operis ac laboris ipſi negaret qui conſtruxerat. Sed quia non tale voluit opus, non ex tam vili materia, conſtitutum, non ex talibus rebus, quæ ignis vim ſuſtinere non poſſent, ideo nullam ei debet mercedem, neque adeò perſolvet, qui tam vile opus conſtruxerat. Non debere autem verbum ζημιοῦσθαι accipi de pœna aliqua, quę infligenda ſit ei, qui tale opus conſtruxerit, apparet ex iis, quæ ſequuntur, *Ipſe autem ſalvabitur* &c. Etenim quæcunque illa pœna eſſet futura, quæ diverſa ſit ab operis ac laboris jactura, ea ipſam hominis illius perſonam attingeret. At nunc non rectè huic verbo opponerentur illa, *Ipſe autem ſalvabitur*, &c. Hæc enim verba ſignificant, antea quidpiam dictum eſſe, quod ad ipſam illius hominis perſonam, non pertineat. Nunc autem demum ſignificari, quid ipſo illo homine, ſeu ipſa illius perſona, ſit futurum. Ea enim vis eſt illorum verborum, Ipſe autem, &c. Quæ ſententia optimè conſtabit noſtra verbi ζημιοῦσθαι interpretatione retenta. Jactura enim illa, ad opus operiſque pretium ac mercedem laboris referetur. At ſalus hæc de qua in ſequentibus agitur, ad ipſum hominem: quaſi dicat; Opus quidem, operiſve pretium, ac laboris merces, illi peribit, ſed ipſemet tamen ſalvus erit. Et hæc eſt (ut ad poſterius jam tranſeamus) illa oppoſitio, qua rem illuſtrari diximus. Ubi quidem tacita quædam eſt objectionis occupatio, ſeu mavis ad quæſtionem quandam tacitam reſponſio. Dicere enim quis poterat. Si ille homo operis jacturam faciet, malè cum illo agetur, peribit miſer. Vel, Quid ergo cum illo ipſo homine fiet? An ipſe fortè ſimul peribit? Reſpondet Apoſtolus, Non periturum ipſum, ſed ſalvum fore. De ſalute nimirum æterna, loquitur Apoſtolus: ubi quidem intelligendum eſt, tacitè hoc Apoſtolum ponere, quod etiam in præcedentibus poſuerat; nempe hominem hujuſmodi, qui ligna fœnum ſtipulas, ſuper fundamento Apoſtolico poſuerit, pie interim vixiſſe, & in Jeſu Chriſto ſartam eccleſiam conſervaſſe, & vitæ rationem convenientem, illi inſtituiſſe.

Quod poſterius etiam de illis, ut jam innuimus ſtatuendum eſt, quorum opus manſerit, quoſque perinde mercedem relaturos Apoſtolus dixit. Nam aliàs, ne illi quidem ſalvi futuri eſſent, & operis conſtructi mercedem relaturi qui aurea ut ita dicam dogmata, fundamento ſuperædificaverint, ſi vitam ſecundum doctrinam Chriſti, non inſtituerint. Notum eſt id, quod Chriſtus dicit Matth. 7. multos dicturos ipſi in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus? & tamen iis ipſum dicturum, Numquam novi vos, diſcedite à me, qui operamini iniquitatem. Quanto ergo minus illi ſalutem ſibi polliceri poterunt, qui vana ac futilia dogmata, fundamento Apoſtolico ſuperſtruxerint, ſi cum pietate vitam non traduxerint. Verum quia ſalutem illis ita ſimpliciter pollicitus fuerat Apoſtolus, quorum opus utpote vanum ac futile combuſtum fuerit, dicere aut cogitare quis poterat, Ergo nihil illi perdunt. Omnia illi habebunt, qui ſalutem conſequentur. Quare hujuſmodi cogitationi occurrit Apoſtolus, & oſtendit, non fore id tamen, abſque inſigni iſtorum hominum detrimento. Deinde ſubjicit, *Ita verò ut per ignem*. Quaſi dicat non tamen ut paulò ante indicavi, ſine jactura, & haud levi detrimento. Evadent quidem illi, ſed veluti per ignem, aut ut Latini malunt loqui, velut ex incendio, hoc eſt, nudi atque omnibus aliis rebus, quibus antea abundare videbantur perditis, ita ut vix ipſi periculum aut interitum effugiant. Perſequitur enim & hic Apoſtolus, metaphoram ac ſimilitudinem, & cum ante ſignificaverit igne ipſorum architectorum aut fabrorum, ut ita dicam opus explorandum eſſe, in quo aliud quidem ſit permanſurum, aliud verò arſurum, nunc ſignificat ipſum illum hominem hoc pacto veluti per ignem tranſiturum, & ſic quia nihilo minus ſalvus evadat; evaſurum velut ex incendio, orbatum iis, quibus antea gaudebat rebus. Adde quòd hæc verba ſignificent illum ipſum hominem quoque in periculum quidem interitus venturum eſſe, quemadmodum illi contingit, cui per ignem ipſum, mediaſque flammas eſt evadendum. Itaque & hoc intelligere poſſumus Apoſtolum ſignificaſſe, ſingulari Dei benignitati, ipſius ſalutem imputandam eſſe: quin etiam non ita certò eum hominem, ſibi ſalutem polliceri poſſe, ſi præſertim aliquanto negligentius in munere ſuo ſe geſſerit, aut ob notabilem ipſius culpam factum fuerit, ut tam vile opus conſtrueret. Quo quidem loco non eſt neceſſe, ut voce ignis omnino intelligamus ignem illum, de quo antea loquutus fuerat Apoſtolus, præſertim quia articulus voci Græcæ non eſt præfixus. Poſſunt enim verba ſimpliciter uti ſonant per ſimilitudinem prolata intelligi, ita ut ignis nomine etiam ignis vulgaris intelligatur, quandoquidem non dicit Apoſtolus, eum hominem tranſiturum per hunc ignem, ſed ita eum ſaleum futurum, ſeu evaſurum *tamquam per ignem*. Hoc eſt, non ſecus ac ſi per ignem tranſiiſſet, atque evaſiſſet. Sed deinde ſi quis omnino velit, eodem modo ignem hunc accipi, quo paulo ante*, & particulas illas ſimilitudinis, ipſam rei uti loquuntur veritatem ſignificare, per nos id ei licebit. Etenim, per hunc ignem divini judicii, qui etiam conſumendi, ac perdendi, ſeu damnandi vim habet, illi tranſeundum erit, non ſine periculo interitus, & cum certa jactura operis, rerumve earum, quas alii

* Vide Volk. lib. 5. cap. 16. pag. 510, 511.

ſecum, in ſempiternam vitam, ut ita loquar, aſportabunt. Hinc autem intelligitur, tum quanta ſit Dei benignitas atque æquitas, qui nolit pietatis ſuæ mercedem illum perdere, qui multum tamen operæ in rebus vanis, ſeu futilibus dogmatis conſtruendis atque aſſerendis poſuerat. Simul tamen videmus, non eſſe ſuſque deque habendum quale opus conficias; ſiquidem homines ii qui in vanis dogmatibus exſtruendis fuerint occupati, utut ſalvi ſint futuri, jacturam tamen non levem facturi ſint, & ipſum etiam interitus periculum, quoddam adituri.

Cauſæ, cur bonis malè ſit in hac vita, cum ſit divina providentia, Muretus ex Chryſoſtomo.

I. Ne inflentur & ſuperbiant, ſed ſuam humanam fragilitatem videant.

II. Ne alii ob illorum præſtantiam qua à Deo ſunt ornati, in errorem rapiantur, & divinitatem illis adſcribant.

III Ut ſe in illorum infirmitate divina potentia, magis exſerat.

IV. Ne hæc bona caduca, pro mercede pietatis ſtatuantur.

V. Ut hoc indicio ſit, aliam eſſe vitam, in qua cuique præmia reddenda.

VI. Ne deſpondeamus animum, adverſam fortunam experti, & Deum nos odiſſe ſtatuamus, cum Deo chariſſimos, talia perpeſſos videamus.

VII. Ut eos ſine tergiverſatione imitari poſſimus, tamquam eos, qui divinioris naturæ non fuerint.

VIII. Ut ſciamus, quibus in rebus fœlicitas conſiſtat.

IX. Ut in illis pateat fortitudo & patientia Chriſtiana. Miſeria enim, fortes arguit.

X. Ut ſic caſtigentur peccata.

XI. Ut eò ſuavior ſit illa vita, & gloria illuſtrior.

XII. Ut ea ratione impii, in ſua nequitia exſultantes, & divina judicia deridentes, excæcentur, indurentur, & iiſdem judiciis divinis, quaſi laqueis quibuſdam irretiti, attrocioribus ſuppliciis opprimantur, atque ita dignam ſua nequitia mercedem reportent.

1 Cor. 3. verſ. 21, 22, 23.

His verbis docet Apoſtolus cur Corinthii non debeant ita ſeſe diverſis in Eccleſiæ Chriſti ſervis addicere, ut inde gloriolam inanem captantes, in varias ſcindi partes, & ab illis, poſthabitis aliis denominari cupiant. Conſideranda duo. 1. Modus dehortandi, ſeu mavis ipſa dehortatio ab hujuſmodi facto, 2. Rationes quibus illud diſſuadet.

Prius eſt in illis verbis, *Nemo glorietur in hominibus*, nempe ad eum modum quem ſuperiùs expreſſit Apoſtolus cap. 1. ℣. 12. niſi quòd illic cauſam non indicaverit, ex qua hujuſmodi contentiones fuerunt ortæ inter ipſos, quam hoc loco non obſcure exprimit, gloriæ ſtudium videlicet ipſos eò impuliſſe. Nam proculdubio alios Doctores aliis præferebant, ut ſeſe præ aliis efferrent, quia ſcilicet digniores & præſtantiores magiſtros habuerint quàm reliqui: adeo ut quidam etiam Chriſti nomine ſint eam in rem abuſi, affirmantes ſe eſſe Chriſti, quaſi reliqui non eſſent, eo quòd non perinde forteſſe ut ipſi vivam vocem ex ore ipſius audierint. Non decet igitur, inquit Apoſtolus, quemquam eo nomine inſoleſcere, & ſibi plus præ aliis attribuere, quia ab aliquo magno viro ſit religionem edoctus. Hic videre licet quàm pernicioſa ſit gloriæ cupido in Chriſti Eccleſia, contentionum mater. Vide Philip. 2. ℣. 2 & 3. Adde etiam locum Eph. 4. 2. ubi non temere modeſtiam ſeu demiſſionem animi ad concordiam ineundam requirit Apoſtolus. Itaque qui à contentionibus abhorret, vitet ambitionem. Præterea notandum, etiam præſtantiſſimos quoſque ſervos Dei in terris, *homines* nihilominus eſſe: qua appellatione Apoſtolus hoc loco omnes unà ſecum demittit ac deprimit, & Deo atque Chriſto tacitè opponit. Hujus ſolius gloriæ ſtudendum, in hoc gloriandum. Ita tamen ne quis Chriſtum, ſervis ipſius, Corinthiorum more quaſi ex adverſo opponat. Dicebant enim quidam ex illis, *Ego ſum Chriſti*, quaſi ſcilicet non omnes eſſent Chriſti, qui ſanctiſſimum nomen & doctrinam ipſius profitentur. Chriſtus eſt omnium Dominus & Rex; ſervi ipſius quantumvis maximi, ſunt homines mortales.

Reprehendendi Pontificii, qui ſe Pontificios ſeu Papiſtas appellare non dubitant, denominatione ſumta ab homine mortali, ſuo Pontifice: vel, quod majus eſt, ita ſeſe illi addixerunt, ut in ipſo glorientur, tanquam in ipſo Domino Jeſu. Sed & Lutherani culpâ non carent, qui ſeipſos à Luthero Lutheranos appellari haud ægreferunt, imò ipſi ultro nulla neceſſitate cogente, ſe ita appellitant. Eſt Deo gratia quòd cœtus noſter plus hac in parte ſapiat, qui Chriſtianorum titulo contentus, à nullis mortalium denominari ſeſe unquam patitur. Hæc de ipſa hortatione Apoſtoli.

Poſterius, hoc eſt rationes ab Apoſtolo ad diſſuadendum hoc vitium productæ, ſunt duæ: quarum altera à dignitate & imperio quodam Chriſtianorum, altera ab eorundem ſubjectione, Deo & Chriſto debita petitur. Dignitas & dominium Chriſtianorum, partim in genere, partim in ſpecie deſcribitur. Generatim, *omnia namque veſtra ſunt*. Quæcunque cogitari poſſunt: exceptis tamen iis qui nobis imperant, aut etiam ſunt nobis pares. Illi ſunt Deus & Chriſtus: hi verò Angeli: qui licet nobis quodammodo inſerviunt, ſunt tamen nobis præſtantiores: ad tempus præſertim, quum aliquando Chriſti perſonam gerant. Omnia inquam, ſive temporaria, ſive æterna, ſive ſpiritualia, ſive carnalia, ſive bona, ſive mala, ſunt noſtra: quatenus noſtræ ſaluti ſerviunt, & in noſtrum commodum vertuntur; neceſſe eſt ad omnia hominibus Chriſtianis jus & aditum liberum patere, adeo ut omnibus noſtro bono uti liceat.

Conſolatio. Vide quantopere nos Deus dilexerit & extulerit, & ad quantam dignitatem Chriſtianos evexerit. Omnia ſunt illis ſubjecta à Deo. Cujus rei exemplum jam extat in Chriſto evidentiſſimum. Vide Hebr. 2. 7, 8. Homines hujus ſeculi, mancipia ſunt eorum quæ poſſident, & quibus inhiant, & unice delectantur: Chriſtiani ſunt Domini ac Reges omnium. O miſeram ſervitutem, quæ in cauſa eſt, ut exigua portio terræ homines privet hæreditate totius cœli, & vitæ æternæ! Jacob. 1. 9, 10. *Glorietur pauper in ſua ſublimitate*, imò & *dives in ſui demiſſione*, quæ in cauſa eſt tantarum divitiarum. *Quilibet in vocatione in qua vocatus eſt maneat*, ſive liber, ſive ſervus. 1 Cor. 7. 20. ſeqq.

Speciatim enumerat Apoſtolus, primùm perſonas, deinde res varias, quæ nobis ſubſunt. Perſonæ ſunt duplicis generis; quædam enim in cœtu, quædam extra cœtum Chriſti ſunt, quædam fideles, quædam infideles. Illi ſunt ſervi Domini Jeſu, quorum præcipuos Paulus recenſet, dum ait, *ſive Paulus, ſive Apollos, ſive Cephas*, id eſt Petrus. Ex quibus duo fuerunt Apoſtoli, præſtantiſſimi omnium; tertius nempe Apollos, non quidem Apoſtolorum munere fungebatur, ſed tamen dignitate Apoſtolis valde fuit vicinus. Initium autem facit à ſeipſo, non ut ſe præ aliis extollat, ſed ut tanto magis deprimat: gradatim enim altius aſcendit: adeo ut non ſolùm Petrum, verùm etiam Apollonem ſibi anteponat. Unde 1 Cor. 1. ℣. 12. Chriſtum in ultimo id eſt ſupremo gradu collocat. Qui locus rationem ordinis quo utitur Apoſtolus, hanc ipſam eſſe quam indicavimus, docet: *Paulus*, ille qui fuit in tertio cœlo, qui tantos Chriſti cauſa labores ſuſcepit, tot & tam gravia paſſus eſt, electum Chriſti organon, qui nomen Domini portabat coram gentibus & Regibus, qui plus omnibus Apoſtolis laboravit. *Veſter eſt*, id eſt, veſtri cauſa Eccleſiæ datus eſt, veſtræ ſaluti ſervit. *Apollos* tantus vir, (vide Act. 18. 24, 25, 27, 28.) itidem, unde à Deo emolumenti cauſa conceſſus eſt uſibus Eccleſiæ, cui miniſtrat. *Petrus* tantus Apoſtolus, qui ideo etiam à petra denominatus,

qui

qui nominatim circumſionis Apoſtolus, quemadmodum ego præputii, conſtitutus eſt, nihilominus ſimiliter atque cæteri vobis quodammodo ſubeſt, vobis miniſtrat, veſtræ ſaluti ſtudet. Quemadmodum ſervi non quærunt quæ ſua ſunt, ſed quæ Dominorum, quibus miniſtrant, non ſibi nec ſuis emolumentis ſerviunt, ſed Dominorum; ita etiam nos omnes non noſtrum ſed veſtrum commodum quærimus. Huc facit locus 2 Cor. 4. 5. & cap. 1. verſ. ult. & 1 Pet. 5. 3.

Extranei voce *mundi* comprehenſi videntur. Veriſimile enim eſt perſonas perſonis opponi, id eſt homines mundanos ut ſic dixerim, Chriſtianis. Appellantur autem extranei voce *mundi*, partim quia ex illis potiſſimùm mundus conſtat, partim quia illi mundo rebuſque hujus mundi maxime addicti ſunt, imò toti immerſi. Licet autem mundus Chriſtianos maxime oderit & infeſtet; tamen duplici de cauſa Chriſtianorum eſſe dici poteſt. 1. Quia ex tanto hoſte incomparabile emolumentum in ipſos redundat. Dum enim promiſſa ipſius parvi æſtimant, dum ipſum vincunt, nec ſe ab illo ſuperari patiuntur, gloriam & coronam victoribus decretam accipiunt. Adde quòd in Chriſti adventu frangent homines hujus mundi virga ferrea. 2. Quia licet nobis ſint maximè infenſi, cogantur tamen quoties Chriſtus vult Chriſtianis inſervire, & quæcunque faciunt ſibi que facienda proponunt, commodo Eccleſiæ Chriſti, quamvis inviti, atque uſui aptare. Chriſtus enim corda illorum moderatur, nec unquam permittit, ut illorum conatus ita ſuccedant quemadmodum ipſis libet, ſed prout expedit populo ipſius. Hinc ſæpe illorum conſilia diſſipat, bella inter ipſos excitat, ut interim pace fruantur fideles, & ut impii exterminentur plurimi: piis verò libertas major affulgeat. Reges, Cæſares, principes ſubſunt Chriſti populo. Non enim eis licet quidquam facere cum detrimento vero Eccleſiæ. Et quamvis interdum videantur mali aliquid nobis creaſſe, tamen *iis qui Deum diligunt, hæc omnia cooperantur in bonum*, teſte Apoſtolo, Rom. 8. 28. Ne igitur ſerviamus mundo, neque patiamur nos ad illum pertrahi: præſtat nos eſſe illius Dominos quàm mancipia. ô quàm beati ſunt Chriſtiani, ſi ſua bona norint! Infelices & ſtulti, qui malunt ſervire quàm imperare. Cæterum vox *mundi* poteſt etiam accipi, imò fortaſſe debet pro rebus mundanis. Adde etiam pro illo mundo futuro: non enim ille angelis ſubjectus, ſed nobis. Hebr. 2. 5. Ea quæ ſunt hujus mundi noſtra ſunt; quòd hæc omnia conculcent quando libet pedibus ſuis Chriſtiani. Mundus futurus eſt ipſorum, quia jam habent jus illius hæreditatis, ſanguine & poteſtate Chriſti partum. Gaudete, & iterum tertiumque gaudete omnes veri Chriſtiani. *Intelligite quæ auditis, & Dominus det vobis intellectum in omnibus.* 2 Tim. 2. 7.

Res à perſonis diſtinctæ deinceps ſuccedunt, 1. *ſive vita, ſive mors.* Poteſt autem nomine utriuſque non minus æterna quàm temporaria intelligi. Æterna vita eſt nobis promiſſa, inſcripta, fœdere divino ſancita, ſanguine Chriſti obſignata, reſurrectione ejuſdem oſtenſa, imò jam quodammodo donata. Eſt enim in illius manibus qui ideo mortuus eſt, ut ubi ipſe jam eſt, ibi & nos ſimus unà cum eo. Mors æterna neceſſe eſt ut nobis cedat, & tanquam captiva ad noſtrum triumphum olim ducatur. Vita temporaria ſervit noſtræ inſtitutioni in fide & pietate, utilis nobis eſt ad incrementum in Chriſti cognitione, & ad comparandam ſpem futuræ vitæ, adeoque ipſam ſalutem adipiſcendam. Adde quod liceat nobis cum illa agere quod libet. Si velimus licet eam Dei cauſa abjicere, contemnere, deſerere. Quodſi non ſit opus ut eam deſeramus, licet ea uti ad noſtrum ſalutare commodum. Mors temporaria noſtra eſt, quia præterquam quòd fieri poteſt ut eam non experiamur, ſi nimirum Dominus Jeſus nos vivos deprehendat; quantumvis nos attingat, nocere tamen nobis non poteſt, nec impedire quominus vitam æternam aſſequamur. Imò verò etiam ex parte nobis ad eam auxilio eſſe poteſt, quatenus eſt materia fiduciæ in Deum, quod nos Deo præcipue commendat, credentes cum patre noſtro Abrahamo quòd & a mortuis poſſit nos Deus excitare. Quodſi ſit violenta, tanto magis ſervit noſtro commodo: Nam *qui perdiderit animam ſuam Chriſti cauſa, vivificabit eam.* Luc. 9. 24. & 17. 33. adeò certus eſſe poteſt ſuæ ſalutis, atque ſi in propriis ipſius manibus eſſet. Taceo quòd mors naturalis ſit quidam tranſitus ad vitam, & liberatio noſtri ab omnibus malis hujus vitæ: hæc enim minoris momenti videri poſſunt. Eja eja quantæ deliciæ, quantus honor, quantæ opes, poſitæ Chriſtianis, imò nobis! Vita eſt noſtra, quid igitur mortem metuamus? mors æterna eſt noſtra, triumphemus igitur de ea. Vita temporaria eſt noſtra, utamur igitur eâ ad noſtram ſalutem. Mors temporaria eſt noſtra, veniat igitur quando volet, non erit nobis terrori, Deo favente. Atque utinam digni cenſeamur à Domino, qui non tantum vitâ piâ, ſed & morte innoxia quantumvis truculenta nomen ipſius glorificemus.

2. *Sive præſentia, ſive futura.* Illa ſunt partim ſpiritualia, partim ad corpus ſpectantia. Spiritualia ſunt noſtra; Nam & verbum Dei vivum, & dona Spiritûs ſancti ſingulariſſima, & alia ejus generis quæ noſtræ utilitati & neceſſitati plurimum inſerviunt. Adde his, ſi libet, angelorum cuſtodiam, *qui mitti ſolent eorum cauſa qui ſunt futuri hæredes ſalutis.* Hebr. 1. ult. Quanquam hoc ad bonum temporale ſpectare videri poteſt. Quæ ad corpus pertinent, ſunt noſtra, ſive bona ſint, ſive mala. Bona, quia bene iis utimur. Mala, quia juvant noſtram ſalutem. *Afflictio* enim & res adverſæ *operantur patientiam, hæc verò probationem, probatio ſpem, quæ non confunditur.* Rom. 5. 3, 4, 5. Omnia ſunt in manibus noſtris, omnia utilia nobis, modò iis rectè uti velimus. Futura ſunt noſtra, quia *ea quæ oculus non vidit præparavit Deus diligentibus ſe.* 1 Cor. 2. 9. *Chriſtus abiit ut locum nobis pararet.* Joh. 14. 2. Exultate juſti in Deo, attollite corda veſtra, & elevate, ſi fieri poteſt, ut veſtram dignitatem cognoſcatis.

Hactenus prima ratio, ab imperio: ſecunda ratio ſequitur, à Chriſtianorum ſubjectione, qua Chriſto; & per ipſum conſequenter Deo ſumus ſubjecti. *Vos autem Chriſti, Chriſtus autem Dei.* Quemadmodum non decet nos gloriam captare mundano more ex iis qui nobis ſubſunt & qui ſervi noſtri ſunt; ita ſe quodam modo ſubmittere alii cuipiam quàm Deo & Chriſto qui pretio ſanguinis ſui Chriſtianos emit, & ſuos non alienos eſſe vult, inconveniens eſt. Soli Chriſto ſunt ſubjecti Chriſtiani, & per ipſum Deo. Non igitur ſeſe debent ſubjicere Paulo, Apolloni, Cephæ, & addicere tanquam novis Dominis, à quibus denominari debeant. Qua ratione *ſimus Chriſti*, ſatis notum eſt. Is enim nos ſibimet acquiſivit, & magno pretio comparavit. *Nemo noſtrum ſibi ipſi vivit, nemo ſibi moritur, ſive vivimus, ſive morimur, Domini ſumus.* Rom. 14. 8. In illius manibus ſunt noſtra corpora & animæ. Ne verò quis objiciat; Itane verò? Ergo etiam ipſius Dei imperio ſubeſſe non poſſumus, ſi Chriſti ſolius ſumus. Reſpondet Apoſtolus; atqui *Chriſtus eſt Dei.* Agnoſcit ille patrem ſuum pro ſuo Deo, pro ſuo capite, pro ſuo benefactore. Vide Apocal. 3. 12. 1 Cor. XI. 3. & ſimilia. Quare qui Chriſti eſt is etiam eo ipſo Dei eſt: Deus per Chriſtum nobis imperat. Doctrina. Quia ſumus Chriſti, obediendum eſt Chriſto. Conſolatio. Quia Chriſti ſumus non tantum ſervi ſed etiam amici, non poſſumus perire. Refutatio erroris. Ita Chriſtus extollendus, ne Deo patri pereat ipſius prærogativa: quod neſciunt adverſarii. *Confiteatur omnis lingua, quòd Chriſtus ſit Dominus, in gloriam Dei patris.* Philip. 2. verſ. 11. Amen.

1 Cor. 5. verſ. 7, 8.

VErba hæc & inſtituto noſtro, & diſciplinæ exercendæ egregiè conveniunt. Nam & qua ratione nobis

nobis paſcha celebrandum ſit, ex alluſione veteris ritus, & quomodo Eccleſia pura ab omnibus flagitiis tuenda ſit, egregie docet. Partes conſtitui duæ poſſunt; quarum unâ tradatur quomodo recte exordiendum ſit nobis paſcha noſtrum; alterâ autem quomodo deinde celebrandum.

Primò monet exordiendum nobis eſſe paſcha ab expurgatione veteris fermenti: cujus admonitionis duas ſubjungit cauſas: unam finalem, alteram impulſivam. Quid fermentum ſit in re domeſtica, notum eſt. Interdixerat autem Deus fermentum, tum in ſacrificiis quæ altari inferuntur, Levit. 2. ℣ſ. 11, 12. tum in quotidiano victu ſingulis annis per integros dies ſeptem, Exod. 12. 15. Item 13. 19, 20. Cauſa azymorum comedendorum in paſchate, orta videtur ex properatione Iſraëlitarum, cùm urgerentur ab Ægyptiis, primogenitorum ſuorum nece conſternatis: ut videre eſt Exod. 12. 39. Id poſtea Deus in legem vertit, ut memoria tam divinæ liberationis apud poſteros perpetuò exſtaret. Credibile tamen eſt in utroque ritu aliquid divinius jam tum adumbratum fuiſſe: quod in Novo Fœdere diſertius nobis explicatur. Omnis quippe miſtura rerum Deo adverſarum in cultu ejus tacitè interdici videtur. Matth. 16. 6, jubet Dominus Jeſus cavere à fermento Phariſæorum & Sadducæorum, id ipſe ℣ſ. 12 de doctrina iſtorum deinde interpretatur. Lucæ 12, 1. Phariſæorum fermentum ipſe pòſt de eorum hyprocriſi explicat. Hoc in loco quem nobis explicandum ſumſimus per vetus fermentum mali mores, ad quos & ſenſus atque affectus, dicta item atque facta perverſa referuntur, intelligi debent. Occaſio ſub fermenti nomine iſta prohibendi Apoſtolo nata fuit ex ſimilitudine quam præcedentibus verbis innuit. Ut enim fermenti parum totam maſſam fermentat, ita & mali mores facile ad alios ſerpunt eoſque inficiunt. Eadem vis etiam eſt in fermento pravæ doctrinæ: ut apparet Gal. 5. 9. Cum quo confer 2 Tim. 2. 17. & 1 Cor. 15. 33. Ut ne quid tale in Eccleſia Corinthiorum inoleſcat, jubet Paulus *expurgare vetus fermentum*. Ubi & epithetum *vetus* tacitam quandam rationem continet cur id fermentum exterminandum ſit. Solent enim vetera minus eſſe grata, tanquam putida, & interitui proxima. Significat autem ejuſmodi moribus quos cum fermento comparet, Corinthios antea deditos fuiſſe, quod etiam repetitur ſequenti capite verſ. 11. & cap. 12. 2. Miſer omnino fuit ſtatus illorum, cùm ante Chriſti agnitionem ejuſmodi moribus dediti forent: quem & in Epheſiis cap. 2. verſ. 1. & ſeqq. in Coloſſenſibus cap. 3. verſ. 7. imò & communiter in omnibus ad Titum 3 verſ. 3 deſcribit. Quo tanto magis laborandum eſt, ut vetus illud fermentum, prout monet Apoſtolus, expurgemus. Poteſt autem expurgatio ab Apoſtolo præcepta dupliciter intelligi: tum ut quiſque ex ſeipſo jubeatur deponere quicquid adhuc ex veteri homine reſiduum eſt: tum ut Eccleſia tota jubeatur è ſui medio ejicere ejuſmodi hominem qui ſuo fermento alios inficere poteſt. Utrumque doctrinæ Chriſti conſentaneum eſt. Nam & quilibet in eo laborare debet, ut peccatum circumſtans, ejuſque fomes concupiſcentia quæ in carne noſtra latet, plene excutiatur: & ſi quæ ovis ſcabioſa in grege Chriſti hæreat, ea eliminanda eſt, prout hoc capite & 2 Theſſ. 3. docetur. Eſt autem in phraſi alluſio ad ritum Judæorum, apud quos antiqua expurgandi formula hæc exſtat; Omne fermentum quodcunque hic eſt in poteſtate mea, quod neque vidi, neque abolevi, nullum eſſe tanquam pulvis terræ exiſtimator. Utinam nos eadem religione in vitiis non aliorum modò ſed in noſtris expurgandis verſaremur! Ut id tanto libentius faciamus, audiamus jam & rationes quas adhortationi ſuæ Apoſtolus ſubjungit. Earum prima finem expurgationis exprimit, quem aſſequi non poſſint Corinthii niſi vetus fermentum expurgent. Is eſt *ut ſint nova maſſa*. Poſſunt autem & ſic ea verba accipi, ut non tam finem quàm terminum & quouſque expurgatio illa pertingere debeat exprimant, nimirum ut nova quædam maſſa fiant. Per quam intelliguntur homines quorum ſenſus, affectus, mores, vitaque univerſa ita ſit in melius mutata, ut alii à prioribus & planè novi videantur: abluti quippe, & ſanctificati, & juſtificati in nomine Domini Jeſu, & in Spiritu Dei, ut eſt ſcriptum capite ſequente 6. verſ. 11. Si qui ergo fuerint antehac profani, Dei contemtores aut oſores, idololatræ, perjuri, injuſti in proximos, aut illiberales, ebrioſi, impudici, ambitioſi, ii ſint jam religioſi, Dei reverentes & amantes atque cultores, veraces, juſti, liberales, ſobrii, pudici, modeſti. Si ex his talibus coaleſcat corpus Eccleſiæ Chriſti, jam illi nova quædam maſſa erunt, grata Deo, ſupra omnes panes propoſitionis aut libamina quæ ſub Veteri Fœdere oblata illi fuerunt. Vide Marc. 12. 33. Cæterum ne offendat id Corinthios quòd jubeat eos fermentum expurgare, ut nova ſint maſſa, quo videtur eis exprobrare quaſi nondum eſſent regeniti, ſermonem ſuum Apoſtolus emollit, additque *ſicut eſtis infermentati* ſive *azymi*. Concedit ergo eos quidem renovatos, & interea tamen ut renoventur hortatur, quæ propemodum contradictionis ſpecies quædam eſt: ſed ea facile tolletur, ſi cogitemus quibus elogiis alios quoque efferre ſolet Apoſtolus, quos nihilominus graviter nonnunquam reprehendit. Oſtendunt quippe illa elogia virtutem Chriſti in electis, qualeſque per illam evadere debeant ac poſſint, ac partim quoque evaſerint; interea tamen & in illis defectus quidam reſtare poſſunt, qui ſevera reprehenſione aut admonitione corrigendi veniant.

Notemus hic Chriſtianos non ſtatim omnibus numeris abſolutos eſſe. Sunt enim non modò viri, ſed etiam juvenes, & pueri in Chriſto. Sunt in quibus pugnat adhuc cum carne Spiritus: qui damnandi non ſunt, modò Spiritus in illis ſi non ſemper plerumque ſaltem vincat. Notemus etiam quantopere nobis laborandum ſit, ut proficiamus in dies, & ſanctificemur toti, ac integer noſter Spiritus & anima & corpus inculpate in adventum Domini noſtri Jeſu Chriſti ſerventur 1 Theſ. 5. 23. Notemus denique quanta lenitate adhortationes inſtituendæ ſint, & laudes reprehenſioni miſcendæ, ut animi ægri medicinam tanto facilius admittant.

Altera ratio Apoſtoli apertior eſt qua nos ad parendum adhortationi ſuæ vult impellere: *Etenim Paſcha noſtrum pro nobis immolatum eſt*, nempe *Chriſtus*. Manet in eadem allegoria. Ingreſſus Paſchatis erat ab immolatione agni, poſtquam per dies ſeptem fermentato pane Judæis veſci non licebat: ita ait & pro nobis Paſcha quoddam imolatum eſſe, idque interpretatur de Chriſto. Nam Paſcha & pro feſto celeberrimo accipitur, Luc. 22. 1. Act. 12. 4. Mat. 26. 2. Marc. 14. 1. Joh. 2. 13 & 23: & non minus frequenter pro agno qui in ingreſſu feſti iſtius comedi ſolebat, ut Marc. 14. 12. bis item ℣ſ. 14 & 16. Luc. 22, 7, 11, 15. Joh. 18. 28. Nonnunquam & pro victima quæ ſeptem illis diebus immolari ſolebat, ut Deut. 16. 2. Omnes autem iſtę ſignificationes figuratæ ſunt, & Paſchatis nomen vel feſto vel ſacrificio tribuitur, quia memoriam ſervabant illius Phaſe ſive tranſitus angeli, de quo Exod. 12. 23. Solent enim ſignis rerum ipſarum rerum nomina tribui. Cùm autem Paſcha noſtrum vocat Chriſtum, ad agnum ſine dubio alludit, cum quo eleganter Chriſtus confertur, quippe agnus & ipſe aliquoties appellatus. Joh. 1. 29, 36. 1 Petr. 1. 19. & in Apocalypſi ſæpe: tum ob innocentiam, tum ob patientiam quam in morte præſtitit: vide Eſa. 53 ℣ſ. 7. Act. 8. 32: tum inprimis ob fructum jugis ſacrificii. Confer. Exo. 29. 38. & ſeqq. Num. 28. 3. Deinde quemadmodum agnus olim in Ægypto mactatus fuit, & quidem eo fine, ut Ægyptiis pereuntibus Iſraëlitæ ſervarentur: ita & Chriſtus in cruce mactatus fuit, quò nos à vaſtatore angelo tuti eſſemus. Denique quemadmodum illis demum agni mactatio in Ægypto profuit quorum poſtes & ſuperliminare ſanguine illius fuerunt irrigati: ita & Chriſtus nonniſi illis prodeſt qui ſanguine ipſius aſperſi fuerint 1 Petr. 1. 2. Imò qui

ſan-

ſanguinem ipſius biberint, Johan. 6. 53, 54: quod fit dum in illum credimus, & per fidem ſanguinis ab illo fuſi fructum haurimus.

Notetur hic quanti ſalus noſtra Chriſto conſtiterit, ut qui vitam illi ſuam impenderit, qua nihil homini carius, quantumque nos ob eam cauſam Chriſto debeamus. Vide & Rom. 5. 6. & ſeqq. Nimirum liberatio primogenitorum Iſraëliticorum à morte ſubita, ſanguine agni ſancienda erat. At liberatio noſtrum omnium ab æterna morte, & aſſertio in vitam interminabilem, in longe præſtantiore ſanguine procuranda erat; ipſius quippe unigeniti filii Dei Cùm itaque Paſcha pro nobis ejuſmodi immolatum ſit, annon meritò nos ad expurgationem veteris fermenti invitat? An verò non ſatis eſt Chriſtum pro nobis ſemel immolatum eſſe? Numquid illum rurſus crucifigemus ſanguinemque ipſius conculcabimus? *Lavamini, mundi eſtote, auferte malum cogitationum veſtrarum ab oculis Domini, quieſcite agere perverſe.* Eſa. 1. 16. *Purificate manus veſtras, peccatores, & reddite corda veſtra caſta, ô vos duplicis cordis.* Jac. 4. 8. *Purificemus nos ipſos ab omni inquinamento carnis & Spiritus.* 2 Cor. 7. 1. *Deponentes omnem malitiam &c.* 1 Pet. 2, 1, 2.

Satis jam de eo quomodo Paſcha noſtrum ſit exordiendum. Videamus jam quomodo id deinde celebrandum. Jubet nos Apoſtolus *feſtum agitare*, non utique per ſeptem tantum dies, ſed perpetuò. Vita enim hominis Chriſtiani perpetuum eſt feſtum, quod hilariter in honorem Dei etiam inter medios labores celebrat. Omnes enim dies pariter judicat, Rom. 14. 5. Non patitur ſeſe judicari in parte diei feſti. Col. 2. 17. Laboribus corporis ita deditus eſt, ut interea animus Deo ſemper vacet. Novit & corporis laboribus, ſi divino cultui officiant, moderari, cùm in fructu laborum iſtiuſmodi felicitatem minime ponat. Porrò docet Apoſtolus primùm quomodo non ſit nobis celebrandum feſtum hoc, deinde quomodo ſit celebrandum. Non eſt celebrandum *infermento veteri.* Quod quid ſit explicat in ſequentibus, *neque in fermento malitiæ & improbitatis*, ſive *nequitiæ.* Sub duabus his vocibus quicquid eſt vitiorum complecti videtur: aliter quàm Rom. 1. 29. Ubi cum aliis pluribus eaſdem ponit. Videtur improbitas ſive nequitia addere malitiæ nocendi aliis proclivitatem. Cæterum quæ ſuperius dicta fuerunt de expurgatione fermenti veteris, eadem hic quoque eatenus referri poſſunt, quatenus ſine fermento iſto vita Chriſtianis agenda præcipitur. Hoc tantùm notandum, non ſufficere quòd quis bene cœperit, niſi pergat. Non ſatis repurgaſſe ſemel ſordes vitiorum, ſed curandum eſt ne illis rurſus unquam inquinemur. Vide 2 Petr. 2. 20. Tenenda eſt fides & bona conſcientia, quam nonnulli repellentes, fidei naufragium fecerunt. 1 Tim. 1. 19. Vide & Hebr. 3. 12. Huc pertinent quoque omnes Epiſtolæ ad Eccleſias Aſiæ in Apocalypſi: inprimis cap. 2. ℣ſ. 4, 5, 16. cap. 3. ℣ſ. 23 & ſeqq. Caveamus igitur, & cum timore ac tremore ſalutem noſtram operemur. Philip. 2. 12.

Sequitur quomodo ſit celebrandum iſtud paſcha. *In azymis, ſinceritatis & veritatis.* Malitiæ & improbitati ſive nequitiæ, probitas atque virtus opponitur. Sed ſignificantius Apoſtolus loquitur, cùm inquit, *in azymis ſinceritatis*, quàm ſi dixiſſet virtutis aut probitatis. Poteſt virtuti atque probitati adhuc aliquid admiſtum eſſe labis. Hanc verò per ſinceritatem excludit. Appoſitè verò ad continuandam de fermento allegoriam ſinceritatis mentionem facit. Eſt enim in fermentato compoſitio quædam ex vetere fermento & nova maſſa. Hanc ſinceritatem Apoſtolus inculcat quoque Philip. 1. ℣ſ. 10, 11. Vide & 2 Cor. 6. 14, 15, 16. Item Matth. 5. 24. Exemplum Apoſtoli 2 Cor. 1. 12. Vetat Deus diverſis ſeminibus vineam conſerere, vetat bovem cum aſino aratro jungere, vetat veſtem ex lana atque lino induere. Deut. 22. verſ. 9, 10, 11. Adumbrare quippe jam tum voluit miſturam ſibi moleſtam. Unde diſcimus quanta in Chriſtiano perfectio requiritur.

Addit Apoſtolus, *& veritatis.* Veritas eſt proprie virtus ſermonis cum re conſentientis, ad quam & alibi noſter nos Apoſtolus hortatur. ut Epheſ. 4. 25. Quod ſumtum eſt ex Zachar. 8. verſ. 16. Hoc in loco quia ſinceritati jungitur, videtur integritatem animi quæ fuco atque ſimulationi opponitur ſignificare. Ita enim veritas & alibi uſurpatur. ut Heb. 10. 22. 1 Johan. 3. 18. Meritò autem Apoſtolus hanc integritatem nobis inculcat. Quid enim nos juvabit ſimulatio apud eum qui corda & renes ſcrutatur, quod non tantùm de Deo, toto Pſalmo 139, ſed & de Domino Jeſu, Apoc. 2. ℣ſ. 23 dicitur. Cui ibidem ℣ſ. 18 oculi inſtar flammarum tribuuntur. Vide Heb. 4. 13. Difficilis eſt evaſio cùm qui judex idem teſtis eſt. *Deus major eſt corde noſtro.* 1 Joh. 3. 20.

Poteſt tamen & alius eſſe ſenſus, ut veritas opponatur umbræ quæ in azymis veteris legis fuerit. Ita Chriſtus gratia & veritate plenus, & veritas per ipſum facta dicitur. Joh. 1. ℣ſ. 14, & 17. Sic Joh. 6. 32, *Pater meus verum vobis dat panem è cælo.* Et Hebr. 8 ℣ſ. 2, Chriſtus dicitur miniſter veri tabernaculi. Lex enim umbram habebat futurorum bonorum, non ipſam imaginem rerum. Hebr. 10 ℣ſ. 1. Hic occaſio foret ampla, de ſignificatione omnium ceremoniarum Veteris Fœderis diſſerendi: Verbi gratiâ, circumciſionis, ablutionum variarum, ſacrificiorum, feſtorum, templi, ſacerdotii &c. Sed habenda temporis eſt ratio. Diſcamus in genere nulla nos re in pietate inferiores Hebræis eſſe debere, imò potiùs conniti, ut tanto illis ſuperiores ſimus, quanto umbræ corpori præſtant. Vide Ethicam Chriſtianam pag. 115, & 400.

1 Cor. 6. verſ. 2, 3, 4.

IN his verbis conſiderandum eſt, primò quid Apoſtolus probare velit. Deinde qua ratione id probare velit. Quid probet, ipſe ſatis expreſſit, in fine verſ. 2, ubi rationis ſuæ concluſionem ita effert; *Num indigni eſtis minimis judiciis*: quaſi dicat, digniſſimi eſtis qui de rebus tam exiguis quales ſunt eæ quæ ad hanc vitam pertinent, judicetis. Probat autem id eo, quia de rebus longe majoribus judicaturi ſumus, & olim cùm mundus atque angeli damnabuntur, veluti judices ſeſſuri, & ſententiam damnatoriam laturi. Nam vulgarem horum verborum interpretationem ſequimur: Niſi quòd ea quæ ab aliis ſejunguntur, conjungenda putamus. Duæ enim cauſæ videntur, ob quas dicitur nos mundum atque angelos judicaturos, quas alii ita ſejungunt, ut unam tantùm harum ad iſtud judicium putent ſufficere: atque ita alii hanc, alii illam hoc loco tantum commemorent. Prior cauſa eſt, quòd nos pietate noſtra ſeu noſtro exemplo damnaturi quodammodo ſimus impios qui *mundi* nomine intelliguntur, quia nimirum hoc pacto illis omnem excuſationem ſuæ impietatis ſimus erepturi. Qua ratione dicitur Noë fide ſua omnes ſuæ ætatis homines damnaſſe, Hebr. xi. 7. Et præputium, ex natura legem ſervans, dicitur judicaturum Judæum, qui per literam & circumciſionem ſit tranſgreſſor legis, Rom. 2. 27.

Et viri Ninivitæ, & Regina Auſtri, dicuntur reſurrecturi in judicio cum generatione iſta Judaica quæ ætate Chriſti vixit, & damnaturi illam: quia illi pœnitentiam egerint ad prædicationem Jonæ, cùm tamen hîc plus fuerit quàm Jonas; hæc verò venerit ab extremis terræ ut audiret ſapientiam Salomonis, cùm tamen hîc eſſet plus quàm Salomon, Matth. 12. 41. 42. Eodem ergò modo dici poteſt nos olim in judicio damnaturos mundum, & angelos, quia cùm mundus eandem ad pietatem habuerit occaſionem & vires, nec tamen eam pietatem præſtiterit, quam nos præſtitimus, omnis illi excuſatio noſtro exemplo adimetur, & apparebit eum ſua plane culpa in Chriſtum non credidiſſe, & in impietate ſua perſeveraſſe. *Angelos* autem, nempe malos, adhuc multo magis, quia illi longe majores vires ad obediendum Deo, ac longe majora incita-

incitamenta, impedimenta verò nulla revera habuerunt quominus Deo parerent: nos verò plurima, tum in corpore noſtro, affectibus variis & cupiditatibus obnoxio, tum extra nos, in hoc mundo & hominibus hujus mundi, ipſiſque malis angelis, adeoque exiguas ad Deo parendum vires, reſpectu iſtorum angelorum; nihilominus tamen Deo quem nunquam vidimus, paruimus, & uſque ad extremum vitæ ſpiritum adhæſimus, quem illi impie deſeruerunt. Quare his quoque omnem excuſandi ſeſe occaſionem exemplo noſtro eripiemus. Hæc ergo prior cauſa eſt, cur dici debeat nos olim mundum & angelos judicaturos. Poſterior eſt, dignitas noſtra ſumma, & noſtra cum Chriſto judice conjunctio, quæ faciat ut cenſeri poſſimus cum illo unà veluti judices aſſidere, & mundum angelosque malos, quos felicitate noſtra ac dignitate ſuperabimus, damnare. Verùm hæc poſterior ratio, niſi prior cum illa conjungatur, ſufficere non videtur. Quare breviter conjunctis his duabus cauſis, ita judicium hoc explicandum putamus; Nos olim cum Chriſto judice mundi ac dæmonum, dignitate conjunctos, mundum & dæmones, noſtro exemplo, quod ſententiæ loco ſit, damnaturos. Simili ratione, quanquam excellentiori Apoſtolis promittitur, eos *in judicio olim ſeſſuros ſuper* XII *thronos, & judicaturos* XII *tribus Iſraëlis*. Matth. 19. 28. Qua de re alibi diſſeruimus. Diximus autem excellentiori quadam ratione id de Apoſtolis aſſeri, quia ex eorum legibus quanquam à Chriſto traditis populus divinus judicabitur: id quod cum priori cauſa ob quam nos judices dicimur futuri, convenientiam quandam habet. Ad poſteriorem verò illuſtrandam illud aliquo modo pertinet, quod Chriſtus promittit, Apoc. 2, 26, 27. *Qui vincit & ſervat uſque ad finem opera mea, dabo illi poteſtatem in gentes, & paſcet eas virga ferrea, tanquam vaſa figulina conterentur.* Quanquam hoc propterea etiam dici videtur, quia is qui vincit, & ſervat uſque ad finem opera Chriſti, non tantùm olim cùm impii peribunt, ipſe rex quidam cœleſtis evadet, verùm etiam quia ipſe in cauſa quodammodo erit cur iſti pereant, atque à Chriſto qui verè illos paſcet ac conteret, diſperdantur; nimirum quia illi hoſtes ejus qui vicerit, fuerint. Verùm quia verba hæc ab aliis aliter explicantur; videndum eſt quænam interpretatio vel verbis ipſis vel loci circumſtantiis magis ſit conſentanea. Diſcrepantia autem potiſſimùm eſt in verbo *judicandi*, & *angelorum*. Nam quod ad prius attinet, *judicare* ab iis accipitur pro præſtantiorem eſſe, vel dignitate ſuperare. Verùm primò hanc ſententiam non facile ullo exemplo comprobabunt. Nam quod ad illud attinet, id quidem reperias in Sacris Literis, *judicare* ſumi pro regere; verùm ut ſimpliciter ſignificet dignitate ſupra alium eminere, id nuſpiam crediderim reperiri. Iſta verò ſignificatio verbi *judicandi* quam nos ſuprà ſumus amplexi, ſatis jam à nobis eſt comprobata, & exemplis illuſtrata. Deinde iſtud obſtat huic ſignificationi hoc loco, utut ea alibi exſtaret, quòd id verbum eodem orationis complexu, & ad angelos & ad res huic vitæ ſervientes referatur: & quidem ita ut poſterius ad prius manifeſtam habeat relationem, & illud ex hoc deducatur. Nam verſ. 3. ita loquitur; *An neſcitis quòd Angelos judicabimus? quidni ergo res ad hanc vitam pertinentes?* Nam etiamſi fatendum ſit paulo aliter de Angelis dici eos à nobis judicandos, aliter de rebus ad hanc vitam pertinentibus (de illis enim Metaphorice atque improprie, de his proprie effertur) non eſt tamen concedendum nimis remotas eſſe à ſe mutuò illas ſignificationes; ſed elegantem quandam inter ſe habere analogiam, quod in explicatione noſtra contingit. Siquidem utrobique *judicium* ſententiæ pronunciatio intelligitur; quanquam ibi impropria ſeu per ſimilitudinem ita dicta, hîc propria. At in altera illa ſignificatione id nequaquam deprehenditur: & ſic omnis ſermonis concinnitas atque elegantia, quam tamen ſequutus eſt Apoſtolus, perit. Talis enim erit ſenſus: An neſcitis quòd Angelis ſimus futuri præſtantiores, nedum negotia ad hanc vitam pertinentia, ſcilicet judicabimus. Præterea utut minus duriter dictum cenſeri debeat judicare mundum aut Angelos, eſſe, dignitate ſuperare mundum aut Angelos; tamen nimis videretur durus ille loquendi modus, quo ℣. 2 utitur Apoſtolus, nempe *in vobis judicatur mundus*. At longe concinnius & conſuetudini ſermonis Apoſtolici convenientius eſt, ſi dixeris, illis verbis ſignificari, per vos judicatur aut damnatur mundus. Denique ut alia omittamus, & ad alterum quod hoc loco in diſputationem vocatur, nempe quid per *Angelos* hîc ſignificetur, tranſeamus; non videtur veriſimile, Apoſtolum per Angelos, bonos Angelos intelligere voluiſſe: id quod ſententia iſta requirere videtur, quæ vocem *judicandi* tantum de eminentia ratione dignitatis accipit. Nam quæ aliàs hic eſſet comparatio ſi id tantùm ſignificare voluiſſet Apoſtolus; Nos dæmonibus dignitate præſtituros: cùm ſciamus quàm infelices illi nunc ſint, poſtquam mali evaſerunt. Jam verò primùm eam ob cauſam non videtur veriſimile eſſe, Apoſtolum dixiſſe, nos Angelos bonos judicaturos, quòd ſi verbo judicandi, præſtantia & dignitas noſtra præ angelis, ut iſta ſententia requirit, ſignificetur; non quævis præſtantia fuerit intelligenda: ſed talis quæ cum imperio & dominio aliquo in Angelos ſit conjuncta. Talis enim dignitatis eminentia hoc verbo ſignificatur. At eo modo nos Angelis fore ſuperiores nullus Scripturæ locus docet, & nimis foret audax id aſſerere: neque etiam ab iis quorum ſententiam jam examinamus, aſſeritur. Ac præterea, etiamſi id verum eſſet, non tamen ab Apoſtolo videtur hoc loco fuiſſe aſſerendum, ubi tanquam de re Corinthiis etiam vulgò nota & admodum manifeſta loquitur, cùm inquit: *An neſcitis quòd Angelos judicabimus?* At Corinthiis vulgò notum fuiſſe nos imperium aliquod habituros in Angelos, haud videtur concedendum. Vix enim fieri poſſe videtur quin ſi res hæc Corinthiis generatim omnibus nota fuiſſet, & à viris divinis aperte ab ipſo etiam initio inculcata, eadem res in Sacris Literis ſæpiſſime vel ſaltem alicubi aperte fuiſſet explicata: ſiquidem ea res ad omnium Chriſtianorum conſolationem & ſingulare gaudium pertinuiſſet: fuiſſetque tale quippiam quod ab omnibus percipi haud difficulter potuiſſet. Eadem cauſa eſt cur etiamſi tandem ſimplicem tantummodo dignitatis præeminentiam atque ab imperio ſejunctam iſto verbo ſignificari poſſe concedamus, non tamen facile concedendum ſit, de ea hic ſermonem eſſe. Nam nec de eo quicquam certi conſtat nos aliquando Angelos reipſa dignitate ſuperaturos, & ſi quid tale eſt, id ſatis obſcure non tam in Sacris Literis ſcriptum eſt quàm ex illis colligitur, adeo ut eam rem tanquam admodum manifeſtam pro conceſſo hic ſumere non potuerit Apoſtolus. Cui illud quoque addendum eſt, quod ii qui eminentiam iſtam dignitatis ſupra Angelos intelligunt, aſſerere non audeant Angelos fore olim dignitate nobis inferiores, ſed tantùm noſtram conditionem olim futuram meliorem aut præſtantiorem quàm nunc ſit Angelorum. Sed Apoſtoli verba de eo loquuntur quod olim reipſa ſit futurum: & nimis eſt durum, ac prorſus inuſitatum talem aliquam eminentiam verbo *judicandi* ſignificari. Maximè ſi quis conſideret hoc loco ea ad quod idem *judicandi* verbum refertur nempe ea quæ ad vitam pertinent. Deinde illud quoque cum ſententia iſta parum convenit, quòd hoc loco judicium iſtud Angelorum, cum judicio mundi hoc eſt impiorum hominum olim futuro conjungitur: videturque plane abſonum Angelos bonos cum hominibus impiis aliquando damnandis hac in parte aliquo modo conferri aut comparari. At iſtud longe eſt probabilius, & convenientius, Diabolum & ejus Angelos cum hominibus impiis ratione futuri judicii conferri ac comparari: quum eadem ſit futura illorum conditio, ut Sacræ Literæ manifeſtiſſime docent: Inter alia vide Matth. 25 ad finem. Sed urgent illi Angelorum ſimplici nomine nuſpiam in Sacris Literis angelos tantùm malos intelligi. Reſpondendum videtur; Etiamſi id nuſpiam prorſus factum reperitetur; tamen quia hoc nomen ſpiritibus malis convenit, &

nonnun-

nonnunquam ea voce angeli tam boni quam mali promiſcue intelliguntur, ut Job. cap. 4. verſ. 18. nonnunquam etiam adjecta aliqua voce aut explicatione ita appellantur mali ſpiritus; nil prohibet ibi ubi circumſtantiæ loci ſuadent, & res ipſa quæ angelis tribuitur inſtar limitationis & adjectionis eſſe poteſt, angelos malos intelligere. Talia enim ſunt ſubjecta qualia à prædicatis eſſe permittuntur, ut vulgo in Scholis loquuntur. Ita nemo mirari debet voculas quæ alibi adjiciuntur ad ſpiritus malos diſtincte ſignificandos, hoc loco fuiſſe neglectas, quia res ipſæ & circumſtantiæ, earum vicem ſupplerent. Eodem modo Rom. cap. VIII. 38 ſimpliciter angelorum nomine Angeli mali videntur ſignificari. Ii enim iſto in loco haudquaquam erant omittendi ubi ea recenſentur quæ aliquam ad nos felicitate noſtra excludendos vim habent, ſed vel potiſſimùm commemorandi, cùm ii ſint infenſiſſimi ſalutis noſtræ hoſtes, & id perpetuo agant ut ſalute nos excludant. Nam ſi quis dicat, Paulum tantum amplificandi & exaggerandi cauſa angelorum feciſſe mentionem, non quòd eos noſtræ perniciei incumbere indicare voluerit, atque adeo bonos Angelos intelligi hoc loco poſſe, quemadmodum proximè antea vitæ fecerat mentionem, licet ea nullam videatur habere vim ad nos ſalute privandos, id haudquaquam concedendum eſt. Nam etiamſi largimur Paulum quorundam hoc loco mentionem facere quæ per ſe ipſa ad rem non videantur pertinere & nullam vim habeant ad ſalutem nobis eripiendam, (quanquam id incertum eſt: cùm fieri poſſit, ut vita verbi gratiâ quæ minime omnium ad rem videtur pertinere, vita inquam hæc terrena aliquid ſaluti noſtræ afferat remoræ) tamen id tum demum fieri cenſendum eſt, cùm oppoſitum ejus quod ad rem per ſe facit antea fuit nominatum, & ſic ad alterum oppoſitum exprimendum occaſionem aliquam præbuit. At quum nulla talis eſt occaſio non eſt concedendum ullo pacto aliquid à Paulo nominatum quod ad rem non faciat, & fruſtra expreſſum cenſeri debeat. Hoc autem modo angelorum hoc loco facta eſt mentio nulla re præcedente quæ eorum mentionem facere ſuadeat, niſi res ipſa de qua ſermo eſt, id exigat ac requirat: ſtatuendumque eſt, recte Apoſtolum nominata morte quæ maximam ex ipſius rei natura vim habere videtur, ad nos ſalute excludendos, angelorum nempe malorum, tum principum ac poteſtatum, quæ inter angelos iſtos eminent, & robur ad nos ſalute privandos maximum habent, (niſi quis magiſtratus humanos quoque his vocibus velit comprehendi,) nominaſſe tanquam ejus mortis efficientes cauſas præcipuas, cùm Diabolus eorum princeps, cui cæteri omnes ſubſerviunt, mortis ſeu mortiferum dicatur habere imperium. Unde neceſſe fuit ut per Chriſti mortem deſtrueretur, ſi nos morte ejuſque metu liberari debeamus, ut Heb. cap. XI. verſ. 14, 15. patet. Diximus autem, mortis mentione facta, angelorum ſubjectam eſſe mentionem, licet vox vitæ fuerit interjecta, quia vitæ hic exigua eſt habenda ratio, cùm vix veriſimile ſit Apoſtolum eam fuiſſe nominaturum, etſi aliquam vim in hoc de quo agitur negotio habere poſſit, niſi mortis prius feciſſet mentionem, quam per contrarium amplificare voluit: adeò ut ferè perinde cenſendum ſit ac ſi vox vitæ abeſſet. Progreditur autem Apoſtolus à genere ad ſpeciem potiſſimam, eo genere comprehenſam: quemadmodum & Petrus facit 1 epiſtola cap. III. verſ. ult. licèt ibi angelorum nomine boni etiam poſſint & debeant comprehendi.

Verùm ut ad locum ad Corinthios redeamus quod alii in voce *angelorum* metuunt, & in ſententia vulgari reprehendunt, id ipſi in *judicandi* vocabulo committunt, cujus nullum videntur afferre poſſe exemplum in eam ſignificationem accepti quam ipſi volunt, cùm tamen hic aliquod ſit exemplum & certa ratio quæ id fieri poſſe ſuadeat, & nulla ſit cauſa cur ab ea ſignificatione vocis *judicandi* quæ aliquot exemplis comprobari poteſt, diſcedatur, & inuſitata eligatur; imò rationes ſint quæ diverſum ſuadeant, & *angelorum* nomen pro malis accipiendum doceant.

Antequam ab his Apoſtoli verbis diſcedamus, aliorum quorundam objectio quam contra argumentum Apoſtoli prout à nobis explicatum eſt afferunt, diluenda eſt. Ajunt enim non ſequi ex eo quòd nos olim ſimus mundum & angelos judicaturi, nos quoque cauſas de rebus ad hanc vitam pertinentibus diſceptare poſſe, adeoque ad judicia hæc aptos eſſe: cùm fieri poſſit, ut is qui olim mundum eſt judicaturus, jus civile ignoret, & ſic in judicando fallatur. Qui autem hujuſmodi eſt, idoneus controverſiarum judex eſſe nequit. Reſpondeo, primò, Apoſtolum ex eo quod nos olim mundum & angelos ſimus judicaturi, non concludere ſimpliciter, nos idoneos eſſe controverſiarum de rebus ad victum pertinentibus judices: ſed tantum nos haudquaquam eſſe indignos qui de hujuſmodi rebus judicemus. Non ergo omnia idonei judicis attributa, ſed dignitatem tantum judici convenientem ex judicio noſtro futuro colligit Apoſtolus. Apparet enim eos qui apud Corinthios, ad judices infideles confugerunt, fideles ea in parte contemſiſſe, & indigniores judicaſſe, quam ut eorum judicio ſeſe ſubjicerent. Quia nimirum dignitas quædam atque authoritas in judice requiratur, quam piis crediderunt deeſſe. In Magiſtratu autem infideli abunde crediderunt reperiri. Huic ergo illorum opinioni occurrit Apoſtolus, & ea quam expoſuimus ratione dignitatem ac præſtantiam Chriſtianorum aſſerit. Facultatem & ſcientiam juris ad eam rem neceſſariam interim præſupponens, de qua infrà demum agit verſ. 5. ubi ait; *Ita non eſt inter vos ſapiens neque unus qui poſſit dijudicare inter fratrem ſuum?* Præſupponit ergo illam ſcientiam in ſuperioribus verbis ideo, vel ejus rationem nullam habet, quia poſtmodum de ea eſſet dicturus, vel quia non eſſet veriſimile, ut ipſemet aſſerit, ne unum quidem adeò rerum peritum inter ipſos reperiri qui id præſtare poſſet. Idque tanto magis quia in iis controverſiis quæ inter Corinthios agitabantur, altera pars injuriam faciebat, altera patiebatur: quemadmodum ex verſ. 7. & 8. apparet. At tales controverſias dijudicare Chriſtianorum eſt propè omnium, ſaltem plerumque: cùm neceſſe ſit ut Chriſtiani ab omni genere injuriæ abſtineant, & ſic etiam quid juſtum quidve injuſtum ſciant. Quomode enim alioqui injurias vitarent? Non eſt ergo veriſimile Chriſtianos ejuſmodi cauſas diſceptare non poſſe: præſertim ſi cœtus aliquis ſit ex multis variiſque hominibus conſtitutus: qualis erat cœtus Corinthiorum. Quod ſi nihilominus interdum incidant controverſiæ difficiles, quas dijudicare non ſit cujuſvis, ſed ejus demum qui ſingularem præ cæteris juris cognitionem habeat; non prohibet Paulus quominus Corinthii aliquos ex infidelibus jurisconſultos in conſilium adhibeant, & demum judicium ferant, modò ne coram Magiſtratu infideli litigent. Nam illud nunc non dicam, quòd non fuerit neceſſe, ut Paulus hujuſmodi caſuum qui fortaſſe rariores ſunt, haberet rationem; cùm ſatis ſit eum generatim de judiciis ad hanc vitam pertinentibus loquutum eſſe. Præterea ad objectionem iſtam illud quoque reſponderi poteſt: Si argumenti Apoſtolici vis rectè expendatur, illud quoqué inde colligi poſſe, Chriſtianos homines rerum ad juſtitiam pertinentium tantam quanta hic ſufficiebat, habere cognitionem, ita ut propterea ad judices infideles confugere neceſſe non eſſet: & etiamſi tandem Chriſtiani aliqua ratione vincerentur juris civilis

cognitione, ab infidelibus, eum tamen defectum ipſos juſtitiæ & ſanctitatis ſtudio, quo infideles longe ſuperant, abunde explere. Nam ſi Chriſtiani, olim, infideles & injuſtos exemplo ſuo damnare debent, apparet eos juſtitia & probitate, cujus in judicando non minor videtur eſſe uſus aut neceſſitas quàm peritiæ rerum civilium, infideles longe ſuperare: ac præterea, ut ſupra monuimus, eam juris notitiam habere, qua inter juſtum & injuſtum diſcrimen conſtituere queant.

Verba ℣. 4. Non eodem modo ab omnibus leguntur, & accipiuntur. Alii enim per interrogationem quandam legunt, & verbum καθίζετε quod hoc loco ambiguitatem habet, pro præſenti indicativi accipiunt, & reddunt *conſtituitis*. Unde ejuſmodi emergit ſenſus: Judicia ergo ad vitam hanc pertinentia cùm habueritis, eos qui in Eccleſia contemti ſunt, id eſt infideles, eos inquam conſtituitis? quaſi dicat, Quàm indignum eſt vos id facere? Atque in hanc ſententiam ſequentia potiſſimùm verba eos videntur impuliſſe, quòd ſtatim ſequatur; *ad pudorem veſtrum hæc dico*. Quaſi dicat; Ego hoc dico ideo ut hujus facti veſtri vos pudeat. Alii ſine interrogatione hæc verba legunt, & verbum καθίζετε in imperativo ſumunt, ita ut hoc præceptum ſit Apoſtolicum, ex ſuperioribus deductum. Quaſi dicat; Quando ergo judicia habetis ad vitam hanc pertinentia, contemtos in Eccleſia homines conſtituite judices. Diſcrepant tamen hi ipſi inter ſe, quòd alii aliter accipiant vocem ἐξουθενημένους ſeu *contentorum, in Eccleſia*. Alii enim omnes fideles qui in Eccleſia ſunt per hoc verbum intelligunt, & eos ideo contemtos nominari arbitrantur, quià ab iis qui lites habuerunt, fuerunt antea contemti, & ſpreti, tanquam judiciis hujuſmodi indigni: ſiquidem non ad eorum, ſed ad infidelium judicium cauſas ſuas detulerunt. Alii verò contemtos in Eccleſia eos dici putant, qui ſunt in Eccleſia contemtibiles & veluti in infimo loco poſiti. Quaſi dicat Apoſtolus; Cùm habueritis judicia ad vitam hanc pertinentia, infimos potius & homines contemtibiles in Eccleſia judices conſtituite, quàm ut ad infidelium judicium confugiatis. Priorum ſententia de voce illa *contemtorum*, videtur Apoſtoli ſcopo verbiſque ſuperioribus ex quibus hæc deducuntur, valde conſentanea: præſertim cùm vox *contemtorum* propriè non de eo quod fieri poſſit, quemadmodum vox *contemtibilium* ſonat, ſed de eo quod factum ſit loquatur. Hoc unum, niſi fallor hic deſiderari à quopiam poſſet, quòd Apoſtolus dicat, *contemtos in Eccleſia*, quaſi hos contemtos ab aliis in eadem Eccleſia diſtinguat. Sed hoc non eſt neceſſarium. Poſſunt enim omnes qui ſunt in Eccleſia fratres hoc nomine ſignificari: quaſi dictum ſit; Eos quos antea contemſiſtis, eos nempe qui ſunt in Eccleſia, hos conſtituite. Deinde poſſunt nihilominus hi contemti in Eccleſia ab aliis quibuſdam qui in Eccleſia ſunt, nempe ab ipſis litigantibus, ſeu controverſias habentibus diſtingui. Poſteriori ſententiæ illud videtur obſtare, quòd Apoſtolus ſimpliciter loquatur, non verò comparatè: abſurdum autem ſit abſolutè dicere; Contemtos in Eccleſia & omnium infimos eſſe in Eccleſia conſtituendos judices. Nam primi potiùs & cæterorum prudentiſſimi judices conſtitui debent, ut ſequentia etiam verba indicant. Ne id nunc repetamus quod paulò antè de voce ἐξουθενημένους diximus. Quanquam illud quoque addi poteſt, vix veriſimile eſſe Apoſtolum hac voce deſcripturum ullum ex fidelibus ut eum contemtibilem, ſeu ut vox Græca ſonat pro nihilo reputandum dicat. Quod ad illorum ſententiam attinet, qui per contemtos in Eccleſia intelligunt infideles, iis objici ſolet quòd Apoſtolus ſi de facto Corinthiorum loqui voluiſſet, non videretur dicturus fuiſſe ἐὰν ἔχητε *cùm habueritis*, ſed potiùs ἔχοντες hoc eſt *habentes*, ſeu *quando habetis*. Illud enim ad futurum potiùs videtur reſpicere quàm ad præſens, aut ad id quod jam præteriit. Atqui illi volunt de re præſenti aut præterita loquutum eſſe Apoſtolum. Objici etiam fortaſſe poteſt, quòd vix dici queat, Infideles in Eccleſia Corinthiorum fuiſſe contemtos, ſed contemnendos potiùs, contrà quàm verbi fert ſignificatio aut poteſtas; à qua cùm nihil cogit diſcedere, haud temere eſt diſcedendum. Quod verò illi qui hanc ſententiam tuentur, ſequentia verba pro ſe adducunt, id infirmum eſt: cùm poſſint ea non ad præcedentia ſed ad ſequentia referri, hoc modo: *Ad pudorem veſtrum dico; Num ne unus quidem inter vos eſt ſapiens, qui poſſit inter fratrem ſuum dijudicare?* Quaſi dicat; Pudere vos debet, quòd videamini hujuſmodi facto indicare, ne unum quidem inter vos eſſe ſapientem, qui lites hujuſmodi inter fratres diſceptare queat. Probabiles quidem ſunt hæ conjecturæ: ſed nulla earum ita videtur firma ut non liceat quamcunque ex his ſententiis amplecti: & ſatius ſit rem in dubio relinquere; quàm quippiam conſtanter aſſeverare: niſi fortè quid cuipiam inciderit firmius.

1 *Cor.* 7. *verſ.* 7.

IN his verbis explicat Apoſtolus ordinem qui ſit inter perſonas divinas, & humanas, ratione imperii & ſubjectionis: idque tum junctim tum diſjunctim. Nam primùm ordinem quendam conſtituit inter perſonas quaſdam humanas, & divinas. Deinde inter ſolas humanas; & denique inter ſolas divinas. Quanquam prius attentionem Corinthiorum excitat, dum ait, *Volo autem vos ſcire*. Deinde rem primam, quæ nimirum comparationem continet inter perſonas quaſdam humanas & divinas, vel potius unam ex divinis, exprimit, dum ait, *quòd omnis viri caput ſit Chriſtus*. Ubi per virum præcipue quidem videtur intelligere maritum; ſed interea tamen etiam cæteros mares complecti cenſendus eſt, utpote à natura ita factos ut & mariti fiant, & porrò capita ſint uxorum ſuarum. Dum autem ait, *viri caput eſſe Chriſtum*, nequaquam excludit fœminas, imò validiùs ut ita dicam, includit. Si enim Chriſtus caput eſt capitis mulierum, quidni & ipſarum mulierum? Quanquam fortè dici poteſt, Chriſtum, aliqua ſaltem ex parte, mediatè mulierum eſſe caput, virorum ita generatim loquendo, magis immediatè. Nam & per maritos illis aliqua ex parte imperat, licet alioquin multa ſint officia quæ æque immediatè ad uxores pertinent atque ad maritos, utpote ad peculiare officium uxorum erga maritos non ſpectantia. Cur autem Chriſtus caput dicatur viri, notum eſt. Quorſus autem hoc dicat, poſtea explicari poterit, ubi ſecundum hujus loci membrum viderimus, ad quod ſtatim accedimus. Continetur autem illis verbis, *Caput autem mulieris vir*. Ubi quemadmodnm antea per virum intelleximus maritum primò, deinde etiam marem quemvis, utpote qui maritus eſſe poteſt, & ut fiat, à natura factus eſt, ita mulieris nomine intelligimus primò uxorem, deinde quamvis fœminam, utpote à natura etiam ita factam ut uxor fiat, & ſic ſub marito ſit tanquàm ſub capite. Maritus actu caput eſt, uxor actu caput habet: quivis mas in cœlibatu adhuc conſtitutus, potentiâ naturali caput eſt, puella eadem potentiâ caput habet. Quid autem iſtud ſit, itidem notum eſt. Quorſum verò id dicat, ex ſequentibus Apoſtoli verbis apparet, in quibus id monet ut viri orantes, aut prophetantes capite ſint aperto, ut libertatem ſuam oſtendant, & nihil ſuper capite habere, hoc eſt ſuperiorem aliquem Dominum non agnoſcere oſtendant, & Dei imaginem hac in parte ſe gerere ſignificent: Contra autem ut mulieres orantes aut prophetantes caput tegant, & ipſo capitis tegumento ſe ſub aliena poteſtate eſſe, non vero ab alieno imperio ac dominio in terris liberas profitentur. Itaque media pars hujus loci ac comparationis in eo inſtitutæ per ſe ad rem facit;

cit; Cæteræ illius confirmandæ atque illustrandæ causâ adduntur. Potest autem prior loci ac comparationis Apostolicæ pars, ita accipi; ut non tam per similitudinem illustret eam quæ in medio est posita, quàm ut tacitæ cuidam objectioni occurratur: præsertim quia omnino videtur subaudienda particula μὲν id est quidem. Quasi dicat; Quod omnis quidem viri caput est Christus, sed caput mulieris vir: id est, Etiamsi vir quivis sit sub alieno imperio, nempe Christi, eo tamen nihil obstante, vir iterum est caput mulieris. Aliàs si per similitudinem id explicare velis, hujusmodi erit sensus, quòd quemadmodum omnis viri caput est Christus, ita vicissim vir caput est mulieris. Verùm prior expositio ideo magis est vero consentanea, quia particula *autem*, indicat oppositionem quandam esse inter hoc & prius membrum: atque adeo ex dissentaneis, non ex consentaneis rem illustrari. Quod verò ad tertium membrum attinet, in quo comparatio instituitur inter solas personas divinas, seu divinum imperium habentes, id istis continetur verbis, *caput autem Christi Deus*, quoniam in suo imperio Christus à Deo dependet; non modò quia id à Deo totum accepit, verùm etiam quia ipsius nomine administrat, & secundùm leges ipsius generales omnia disponit, idque agit ut voluntatem ejus ad exitum perducat. Cæteroquin in iis quæ generalibus illis legibus, (quibus addenda sunt peculiaria de rebus singularibus decreta) definita non sunt, liberrimus. Hæc autem pars simul ad illustrandam mediam per similitudinem addita videtur, & ad primam etiam declarandam, & errori qui inde nasci fortè posset occurrendum. Neque enim hic obstat particula *verò* quæ diversitatem simpliciter hujus membri à priori indicat; quum in præcedenti itidem sit posita particula δὲ. Nam quod ad proximum membrum attinet, ejusmodi institui potest, similitudo: quòd quemadmodum vir mulieris est caput, ita Deus Christi: sed quod ad primum membrum attinet, cogitare aliquis posset, quia Christus viri caput esse dicatur, jam virum Dei imperio esse exemtum, & Christi imperium nulli alii prorsus esse subordinatum. Caput enim id videtur esse quod nihil supra se habeat. Ostendit ergo Paulus his verbis non esse Christi imperium simpliciter & absolutè summum, sed Dei imperio subordinatum: ac porrò etiam virum, licèt sub Christi sit potestate, tanquam capitis sui, non tamen à Dei ipsius imperio exemtum esse. Imò vel ob id ipsum quia Christi imperio sit subjectus, etiam Dei imperio subjectum esse, quum Deus ipsius Christi rursus sit caput. Qui autem caput est capitis, multo magis etiam est caput eorum quæ sunt sub illo capite. Idem denique etiam de muliere statuendum est; quæ utut sub imperio sit viri, non desinit tamen esse sub imperio Christi: sed vel ob id ipsum quod imperio mariti subsit, Christi imperio subest, ac porrò etiam Dei, qui Christi est caput.

1 Cor. 10. *vers.* 16, 17, *ad p.* 84.

IN his verbis docet Apostolus quid significet ritus Eucharistiæ à Christo institutus, seu quid aperte profiteantur ac testentur ii qui ritum hunc obeunt ac celebrant. Quia vero ritus hic duabus constat partibus, nimirum usu poculi Eucharistici, & comestione panis, ad eundem usum destinati, ideo Apostolus de utraque parte separatim agit, & quid declaret ac designet seorsim ostendit, quanquam scopus principalis utriusque rei idem est. Initium autem facit Apostolus ab usu poculi Eucharistici, licet ea pars ritus hujus sacri ordine sit posterior, quemadmodum Domini Jesu Christi institutio ab Euangelistis sat diligenter descripta, & à Paulo repetita, ostendit, & ratio aliquomodo comprobat, quandoquidem, licet hæc comestio sacra sit, tamen ad vulgares cœnas, aut cibi ac potus usum alluditur. Solent autem plerique esculentis prius uti, quam poculentis. Initium nihilominus à poculo Eucharistico facit Apostolis, vel propterea, quia de usu panis sacri, seu Eucharistici, plura, quam de poculo dicturus erat, quemadmodum apparet ex ℣. 17. Solent autem S. L. non rarò id de quo plura dicturi sunt, posteriori loco exprimere ac describere, licet alioquin ordine præcedat, cujus rei inter alia illustre habes exemplum Apocal. 1. 5, collato cum præcedenti, ubi ob causam dictam, posterius de Christo agitur, quam de septem spiritibus: vel inquam ob causam dictam, à poculo fecit initium Apostolus, vel ideo quia poculum eucharisticum ac laudatorium, seu gratulatorium aptius respondet poculis illis, quæ in idololatricis conviviis, à quibus Corinthios hoc loco dehortatur Apostolus, diis falsis libabantur, aut in honorem istorum deorum circumferebantur, & à singulis convivis hauriebantur, maximè si homines essent affecti aliquo beneficio, ac gaudio singulari, quod illi suis diis imputabant, quibus propterea tum sacrificiis, tum epulis, post victimarum oblationem, atque imprimis poculo illo gratulatorio, seu laudatorio, honorem habebant. At in usu panis, minus apparet ea similitudo, cum non appareat in conviviis istis, pane vel cibo aliquo insignite, honorem diis habitum, in conviviis istis. Dico insignitè idque in conviviis, quia cæteroquí & carnes apponi solebant de victimis, seu idolothytis, & de cibis etiam aliquid demi solebat, quod postea diis libaretur, ac cremaretur. Cæteroqui cibum aliquem insignitè fuisse in honorem deastri alicujus comestum, non apparet, secus quam in poculo.

Sed misso nunc ordine, de quo plus satis, verba ipsa consideremus. Ea verò sunt; *Poculum benedictionis, quod benedicimus, nonne communicatio vel communio sanguinis Christi est.* Ubi, quod etiam in sequenti parte observandum est, Primum describitur altera hujus sacri ritus pars. Deinde ostenditur quam significandi vim habeat. Descriptio alterius hujus partis, est ibi *Poculum benedictionis, quod benedicimus.* Per poculum hoc loco non tantum id quod in poculo continetur, nempe potus, sed etiam illius usus intelligitur, duplici metonymiâ. Quandoquidem, & continens pro contento, & res, pro rei usu, quam rei adjunctum, vel si mavis effectum possis statuere, sumitur. Prius, apud omnes satis manifestum est. Posterius ex eo patet, quia communicatio illa sanguinis Christi, ad homines refertur, qui sanguinem Christi participent, ut postmodum intelligetur, cum eorum verborum sententiam examinabimus. Jam verò poculum, aut quod in poculo continetur, nisi ab hominibus usurpetur, nequaquam communicatio ejusmodi est sanguinis Christi, quocunque tandem modo, verba ista velis accipere, Quod idem etiam de pane, cujus postea fit mentio, erit intelligendum quanquam id ipsum videtur Apostolus, satis expressisse in sequentibus, cum addit:

Poculum benedictionis, quod benedicimus. Quibus verbis, quæ usum istius poculi universum revera complectuntur, non tantum discrimen exprimit hujus poculi, ab aliis prophanis, & sic amplitudinem vocis *poculi* restringere vult ad poculum Eucharisticum, sed etiam ostendere, quomodo, seu quatenus etiam poculum istud sit communicatio sanguinis Christi. Quare ut Scholastici loquuntur, formaliter hæc verba sunt accipienda, & non tantum intelligendum id poculum benedictionis, quod benedicimus esse communicationem sanguinis Christi, sed etiam eatenus, hoc poculum, esse communicationem sanguinis Christi, quatenus est poculum benedictionis quod benedicimus, quod idem statuendum est de pane quem frangimus; qua fractione, universus ille ritus, qui circa panem adhibetur, & sic ipsa

quoque comestio per synecdochen quandam comprehenditur. Antequam autem ad sequentia verba progrediamur duo hoc loco possunt observari. id est quòd eucharisticum ritum describens Paulus, & quidem catenus, quatenus ab omnibus Christi fidelibus celebratur, poculum haud quamque omittit, sed primò etiam loco collocat, satis apertè ostendens, illud ab omnibus Christianis usurpari solere, atque adeò usurpandum. Nam ut ea hoc loco dicamus, quæ cæteris etiam à nobis postmodum explicandis, Lucem afferre possunt. Paulus hoc loco Corinthios, ab idololatria, seu ab epulis idololatricis dehortatur, idque hac ratione, quia illi sint participes mensæ Dominicæ, & poculum Domini bibant. Non potest autem fieri, seu non liceat poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum, & participem esse mensæ Domini, ac dæmoniorum. Quemadmodum ex ℣. 21. ubi totam hanc ratiocinationem suam claudit, apparet, quod posterius propterea affirmat Apostolus, quia is qui ex poculo Domini bibat, particeps sit, vel esse se profiteatur sanguinis Domini, & qui de pane isto sacro comedat, particeps sit, vel participem se esse profiteatur, corporis Domini, quemadmodum contra is qui comedat idolothyta ipsisque adeò dæmoniis sacrificata, particeps sit, vel esse se profiteatur dæmoniorum. Quasi hoc pacto argumentaretur Apostolus: Qui particeps est mensæ ac poculi Dominici, is non debet esse particeps, mensæ ac poculi dæmoniorum. At vos estis participes, mensæ ac poculi Dominici. Ergo non debetis esse participes, mensæ ac poculi dæmoniorum. Majoris sententia uti diximus continetur ℣. 21; Minor verò ipsa, vel reticetur tamquam manifesta, vel in istis de quibus nos agimus verbis, nempe ℣. 16, & 17. aliquomodo comprehenditur. Majorem iterum hac ratione probat Paulus. Quicunque est particeps, vel participem se esse profitetur corporis & sanguinis Domini, is non debet esse particeps, vel participem se profiteri dæmoniorum, atque adeò non debet esse particeps mensæ & poculi dæmoniorum. At quicunque particeps est mensæ & poculi Dominici, is particeps est, vel participem se esse profitetur, corporis & sanguinis Domini. Ergo, qui mensæ & poculi Dominici particeps est, non debet particeps esse, vel participem se profiteri dæmoniorum, atque adeò, nec mensæ ac poculi dæmoniorum esse particeps, quandoquidem (nova enim hic latet argumentatio qua major syllogismi probetur.) Is qui particeps est mensæ & poculi dæmoniorum, particeps etiam est, vel se participem profitetur ipsorum dæmoniorum; ex quibus apparet Paulum hoc loco, tamquam rem manifestam ponere, & tamquam fundamentum ratiocinationis suæ universæ, collocare, quòd Corinthii non minus poculi quam panis eucharistici, sint participes, seu non minus ex illo bibant, quam ex hoc comedant; quod idem apertissimè constat ex cap. XI. initio facto à vers. 25. usque ad finem 29. Quo loco rationem ritus eucharistici, à Corinthiis celebrandi, ex prima Domini institutione deducit, & ad Corinthios manifestè accommodat, ostendens id, quod Dominus ab initio Apostolis facere præcepit, cum ritum istum istitueret, idem Corinthios facere oportere, nec quidquam committere, quod ei institutioni adversetur. Qua ergo fronte ausi sunt pontificii poculum eucharisticum laicis quos vocant eripere, tum contra primam institutionem, tum contra Apostolicam sententiam, tot seculorum usu in Ecclesia comprobatam & corroboratam cum tamen alias jactent suam Ecclesiam, ritus & consuetudinis ac moris Apostolici, adeò esse tenacem; nempe id faciunt, quia errorem suum alterum eumque longe maximum de sacro hoc ritu tueri difficulter possunt, & vident vehementer suæ sententiæ, de reali corporis Christi vivi & sanguinem adhuc, ut illi credunt habentis, manducationi obstare, quòd Dominus Jesus separatim panem, de quo dixit, quòd corpus sit pro nobis traditum, aut fractum jussit comedere; separatim etiam è poculo, de quo dixit, quod sit sanguis suus, pro multis effusus, Vel testamentum Novum, in sanguine suo, bibere. Nam quorsum ajunt, & non malè quidem, biberetur sanguis Christi, jam comesto corpore Christi & sic universo illo, quod in eo continetur, sanguine simul sumtum. Ita scilicet error errorem trudit, cùm malunt homines in errore progredi, quam ab eo regredi: maluerunt pontificii mutilare sacrum hunc ritum, & contra apertam Domini institutionem & doctrinam, consuetudinemque Apostolicam agere ac tollere apertum erroris sui indicium, quam errorem suum damnare. Nam si hæc ratio valet, cur non valuit etiam tum, cùm Christus ritum hunc suum instituerat, cum Paulus eum Corinthiis traderet, cum Corinthii & Ecclesiæ cæteræ, eundem usurparent. An cornicum illi oculos confixerunt, aut sapientiores illi sunt, quam Christus & Apostoli, qui rationem hanc non videbant, nec potuerunt cernere, alteram cœnæ Dominicæ partem laicis inutilem, vel eorum respectu, supervacaneam esse? ut taceam Dominum Jesum, cum de sanguine suo, in eucharistiæ institutione loquitur, non de sanguine, quatenus in corpore contineatur, & in venis diffusus sit, sed de sanguine postmodum effundendo, ac reipsa jam effuso, loqui. Is verò cum sanguis fuerit talis, natura sua inspecta, qualis aliorum hominum è corpore effusus, atque in cruorem versus, corruptus est procul omni dubio, non verò alicubi incorruptus asservatus, quod miraculum haudquaquam tacuissent, euangelii historiæ scribtores, cum longè minora circa eandem rem referant, ut videre est apud Johannem, in historia passionis Christi, imò etiam apud alios, qui multas circumstantias passionis Christi referunt, quasque absque salutis jactura, imò etiam absque rerum ad religionem verè pertinentium scientiæ detrimento, ignorare possemus. Quid ergo est, quòd illi ad sanguinem istum, qui in corpore Domini remanserit, nec effusus ab eo fuerit, hic disputant. Quare figuram potiùs in verbis Domini Jesu, eamque valde usitatam, agnoscere debebant, quam temerario ausu, sacram hanc ceremoniam violare ac mutilare: præsertim, cum tot sint argumenta, quæ & absurditatem insignem, & impossibilitatem sententiæ eorum, quæ illos in hanc temeritatem induxit, quot vix alia in re ulla, quantumvis absurda, apparent, de quibus alio tempore disseruimus. Illud etiam hoc loco obiter notari potest, quòd ubicunque de ritu hoc Dominico differitur, & altera ejus pars, quæ ad sanguinem Christi adumbrandum pertinet, commemoratur, semper poculi tantum fiat mentio, nusquam autem potus genus certum exprimatur. Quanquam enim plusquam verisimile est, Dominum Jesum in prima institutione, vinum Apostolis bibendum dedisse, tamquam potum iis in locis usitatum ac salubrem; præterea qui egregiè adumbrare posset, salutarem istum animis nostris potum, quemadmodum ex Luca colligi potest cap. 22. 18. tam ex Matth. & Marco locis parallelis, licet eo loco, ut plurimi jam observarunt, non de poculo illo eucharistiæ Christianæ sermo sit, sed de eo, quod in paschatis celebratione, cujus apud Lucam ℣. 15 & 16, facta fuerat mentio, usurpari solebat; credibile tamen est, non alio potus genere postmodum usum esse Christum, cum suam eucharistian, statim instituerat, eidem assidens mensæ; verum tamen quia in ipsa cœnæ seu eucharistiæ Dominicæ descriptione, nusquam in Sac. Literis certum potionis genus exprimitur, sed poculi tantum fit mentio, vide Mat. 26. 29 quo nomine intelligi potest, quivis potus, quo homines ad corporis sustentationem, & virium refectionem, vulgò soleant uti, jure statui potest, nullum certum potionis genus esse præcise, ad ceremoniam hanc Sacram, rite celebrandam necessarium, licet interea non sit facile discedendum à consuetudine tot seculorum & initium suum, in prima ipsa eucharistia habente, præsertim ubi vini copia est, habendaque hic est ædificationis ratio,

ac

ac cavendum ne quemquam libertatis alicujus uſu offendamus; ut taceam, Non decere, ubi nulla cogit neceſſitas, conſuetudinem per ſe bonam relinquere, atque ab ea diſcedere, cum id ſine temeritatis nota, fieri vix queat. Sed de hac re, ubi nulla neceſſitas, apud populum, nihil attinet diſſerere. Illi, hæc ſcire debent, qui res ſcribturaſque divinas, acccuratius ſcrutari, ac cognitas habere debent, & ad caſus aliquos notitiam hanc reſervare.

Sed jam tempus eſt, ut ad ſequentia verba, quibus hoc poculum deſcribitur, & à vulgaribus ac prophanis ſecretum, ad euchariſticum reſtringitur, ejuſque uſus oſtenditur, accedamus, quæ ſunt: *Poculum benedictionis, quod benedicimus*, de quibus verbis fuſe egimus in ethic. Chriſtianis, ubi oſtendimus, hanc eorum ſententiam, nobis maximè probari, quaſi dixiſſet, Apoſtolus, Poculum benedictorium ſeu euchariſticum ac laudatorium, quod per hanc benedictionem ſeu laudationem, ac gratiarum actionem conſecramus ac quodammodo ſanctificamus. Cætera quæ ibi diximus, hoc loco nil attinet repetere, atque ita actum agere. Ideò autem nominatim vocat, poculum benedictorium, ſeu laudatorium, quod de pane poſtmodum agens, non repetit, quia ut ſupra monuimus, ad alia pocula gratulatoria, ſeu ut Pſal. 116, appellantur, pocula ſalutum alludit. Unde colligitur, quid potiſſimum agere debeant Chriſtiani homines, cum poculum iſtud ſumunt, nempe debere eos Deo ac Domino Jeſu gratias agere, pro ineffabili ipſius amore, quo impulſus, Deus quidem filii ſui unigeniti ac chariſſimi, Chriſtus verò ſuum ipſius ſanguinem pro nobis, ſeu ad peccatorum noſtrorum remiſſionem, ſalutemque noſtram ſempiternam, fundi voluit. Quapropter hortandi ſunt auditores, ut cum ad mentam Domini accedunt, & poculum hoc ſacrum ſumunt, id unum agant. Ex iiſdem etiam verbis ſatis colligitur quemadmodum etiam ex nomine Euchariſtiæ, hoc eſt, gratiarum actionis, quo priſca Eccleſia ritum hunc inſignivit, & recentior adhuc retinet, non eſſe hunc ritum inſtitutum, præſertim ut vulgo creditur, primario ac potiſſimum (quemadmodum quidem neceſſe eſſet, ſi reliquæ eorum ſententiæ, de ſubſtantia ſeu mavis materia hujus ceremoniæ, veræ eſſent) ad beneficium aliquod novum & maximè inſigne, à Deo Chriſtoque obtinendum, ſed ad beneficium, jam ante præſtitum, gratiarum actione celebrandum. Nam cum à potiori fieri ſoleat denominatio, & à potiſſimo proculdubio uſu Apoſtolus poculum hoc Domini deſcribſerit, non euchariſtia nominari ritus hic deberet, aut poculum benedictionis, ſeu gratiarum actionis appellandum, ſed alio potiùs nomine, quod beneficii divini acceptionem ſignificaret.

Obſervandum autem hoc loco illud quoque eſt, quòd cùm Paulus hoc loco dicat: Quod poculum benedicimus, quo verbo exprimere vult uſum hujus poculi, ſeu actionem Chriſtianorum circa poculum, non tantum ſe ſuique ſimiles intelligat, ſed ſe Corinthiis conjungat. Nam cum Paulus, uti diximus ex eo, quod Corinthii uſurpent unà cum aliis Chriſto addictis, poculum panemque euchariſticum, concludere velit, eos debere abſtinere, à poculis cibiſque idololatricis, haud eſt conſentaneum, eum iſtiuſmodi actionem circa poculum euchariſticum exprimere voluiſſe, quæ Apoſtolo aut ſacerdotibus, ut pontificii volunt ſolis conveniret, omiſſa ea, quæ omnibus Chriſtianis, atque adeò ipſis etiam Corinthiis, de quibus hic ait communis eſſet, nullam autem exprimit aliam, præter benedictionem. Quare benedictio etiam illa Corinthiis fratribus erat communis cum Apoſtolo. Quod idem ex reliquo etiam orationis curſu patet, & maximè ex verſ. 17. qui conferendus eſt cum præcedentibus, ubi eadem orationis forma Apoſtolus ſe cum Corinthiis conjungit. Hoc admiſſo, concidit id totum, quidquid hinc pontificii eliciunt, ad ſtabiliendum ſingularem quandam ſacerdotum, quos illi vocant, poteſtatem, quam illi benedicendo exerant, & qua ut illi loquuntur, conficiant ſacramentum corporis & ſanguinis Domini. Nam ſi benedictio hæc, communis eſt omnibus Chriſtianis euchariſtiam celebrantibus, ſatis conſtat, nullam poteſtatem, nullam vim ac potentiam, in poculum & panem euchariſticum exeri ab eo, qui benedicit, ſeu per ipſam benedictionem, quandoquidem ipſi volunt, vim ac poteſtatem illam, ſolis ſacerdotibus competere, laicis verò id, quod illis etiam tacentibus, res ipſa monet, haudquaquam communem eſſe. Adde hoc loco, illud quoque, quòd ex tota hac epiſtola & hoc imprimis loco, ſatis appareat, nullum apud Corinthios fuiſſe, vel Apoſtolum, vel Apoſtolorum ſucceſſorem, qui ſacerdotis munere, in toto hoc ritu fungeretur, & toti huic actioni, nominatim præeſſet, ac Chriſti perſonam, ut illi volunt, ſuſtineret; aliàs vel planè opus non fuiſſet Paulum quidquam monere circa hunc ritum, quia id ſatis ſciviſſet ille, vel Apoſtolus, vel ſacerdos, Apoſtolorum ut illi volunt, in rebus hujuſmodi, ſucceſſor; imò vix fieri potuiſſet, ut is permitteret adeò indigne tractari hunc ritum, ac tanta cum confuſione, quemadmodum inter Corinthios factum ſcribſit Apoſtolus; vel ſi id ignoraſſet, & iſta fieri permiſiſſet, hic vel ſolus, vel nominatim fuiſſet monendus ab Apoſtolo, ne qui huic toti actioni præeſſet, iſta fieri permitteret. Quodſi ergo, nemo iſtiuſmodi fuit inter Corinthios, & nihilominus quoque poculum benedictionis fuit uſurpatum, apparet vana eſſe & futilia, quæ de hac benedictione pontificii diſſerunt, & quæ exinde pandunt nobis miracula.

Vidimus hactenus primam particulam, primi membri, hoc eſt deſcriptionem primæ partis euchariſtiæ ſacræ; ſequitur altera ejus membri particula, in qua, vis ſeu ſignificatio, partis iſtius euchariſtici ritus exprimitur. Id autem fit in illis verbis. *Nonne communio, vel communicatio ſanguinis Chriſti eſt.* Interrogatione utitur Apoſtolus, quæ orationi, vim quandam addit, & oſtendit, rem adeò manifeſtam eſſe, ut ne is quidem cum quo res eſt, id negare auſurus ſit, ſed affirmaturus, ita ſe rem habere. Cum verò tribus potiſſimum modis, verba hæc accipi ſoleant; Nonnulli enim ita ea explicant, quaſi dixiſſet Paulus, in poculo hoc, ipſum Chriſti ſanguinem propriè contineri, ſive quia vinum aut potus, ſint mutatus in ſanguinem Chriſti, ſive quia ſanguis Chriſti, in, cum, & ſub potu illo contineatur, adeoque eum qui poculum hoc bibat, ipſum Chriſti ſanguinem, verè & realiter bibere. Alii verò ita explicant, Poculo hoc ſumto, ſpiritualiter ſumi Chriſti ſanguinem, & vim quandam atque efficaciam, inde manare ad eum, qui illum uſurpet. Alii denique ideo hæc dici aſſerunt ab Apoſtolo, quia poculi hujus euchariſtici uſus, ſit teſſera, ſeu ſymbolum ac profeſſio, communionis quam fideles inter ſe habeant in ſanguine Chriſti, id eſt in fructibus, ex Chriſti ſanguine ſeu morte cruenta, ad nos fluentibus. Cum inquam tribus his modis, verba hac accipiantur; Primus ſenſus, multis modis & abſurdus eſt, & prorſus impoſſibilis, & ſi poſſibilis eſſet, ſupervacaneus atque inutilis, quemadmodum alias oſtendimus. Secundus ſenſus, licet alias verbis his communio ſanguinis Chriſti, per ſe ſumtis, accommodari queat, ſi modò res recte intelligatur, hoc eſt ſi impropriè nihilominus accipiatur, participatio ſanguinis Chriſti; nempe, pro participatione fructuum, qui ex ſanguine Chriſti fuſo, hoc eſt ex morte ipſius cruenta ac ſanguinolenta fluunt, tamen huic loco, non convenit. Primum, quia hoc loco ſimpliciter, poculo huic benedicto adſcribitur, quod ſit communicatio ſeu participatio ſanguinis Chriſti, & ut ſupra oſtendimus Corinthiis ipſis hæc verba applicantur, ut appareat iis generatim tribui, quod participent ſanguinem Chriſti eo quo hic intelligitur modo. Atqui,

etiam illis ipsis, qui locum hunc secundo isto modo accipiunt, fatentibus, non quivis qui poculum istud Dominicum usurpat, spiritualiter particeps est corporis & sanguinis Domini, quia ad eam rem requiratur, ut quis vivam habeat fidem, & ritè sacram hanc ceremoniam tractet, id quod hoc loco, neutiquam præsupponitur in iis, qui ritum hunc celebrent, cum satis aperte ac satis graviter Apostolus eosdem Corint. quibus hæc verba accommodantur, reprehendat, quòd indignè de pane hoc edant, & de poculo bibant, & judicium sibi ipsis comederint comedantque, rei corporis & sanguinis Domini, quemadmodum patet ex cap. XI. Quapropter, non potest hoc loco intelligi communio spiritualis, ac participatio sanguinis Christi, seu fructuum mortis Christi cruentæ. Altera ratio hæc est, quòd hoc loco sermo sit de re, quæ nominatim fiat, in cœna Dominica, & ejus sit proprium, imò quæ vi istius ritus peragatur, & ex quo pendeat. Atqui spiritualis illa participatio sanguinis Christi, semper fit, aut fieri debet ab iis, qui nomen Christi profitentur, nec cœnæ Dominicæ est propria, aut ex ea pendet, non magis quam ipsa fides, per quam id fit; quanquam interea non negamus, etiam in hujus ritus celebratione id fieri; taceo quòd quandocunque in Sac. Lit. ceremoniæ alicui seu actioni corporeæ, atque externæ, de qua constat, quod sua natura, nullo modo, rem spiritualem efficere queat, spirituale quidpiam, atque ad salutem animæ pertinens adscribitur, nunquam id propriè intelligatur, sed tropum quendam, nempe quòd rei istius spiritualis sit vel adumbratio, vel signum aut symbolum, seu professio. Quare cum ritus hujusmodi sit usus poculi eucharistici, itemque usus panis eucharistici, intelligendum est, non propriè participationem spiritualem sanguinis aut corporis Domini, illis adscribi, sed impropriè, nempe quòd sit adumbratio quædam istius participationis, ejusdemque symbolum quoddam ac professio, qui tertius est modus, verba hæc Apostolica explicandi. Solent nempe figuræ & adumbrationes rerum nomina rerum ipsarum sortiri, quod in quavis lingua ita usitatum est, ut in puerorum etiam ore, istiusmodi loquendi modi versentur. Quamvis enim imaginem rei alicujus, appellare solent, nomine rei ipsius. Quapropter, cum ut alibi explicatur, potus seu mavis vinum, in poculo eucharistico contentum, adumbret sanguinem Christi effusum qui instar potus est, & panis eucharisticus (ut de hoc simul agamus) adumbret corpus Christi pro nobis fractum, atque excarnificatum, ut quemadmodum panis & potus reficiunt corpora nostra, ad vitam hanc animalem & terrenam, ita corpus Christi pro nobis traditum, & sanguis ipsius pro nobis effusus, nutriunt atque alunt animas nostras ad vitam spiritualem atque sempiternam. Ideo quicunque participat poculo hoc, adumbrat participationem sanguinis Christi, & qui participat pane hoc, adumbrat participationem corporis Christi, & sic ista se spiritualiter facere profitetur, omnibusque apertè testatur. Testatur inquam se, qui potum hunc, qui sanguinem Christi pro nobis effusum repræsentat, bibit, spiritualiter quoque bibere Christi sanguinem, & ad vitam spiritualem atque æternam, eo refici ac recreari, se etiam qui de pane hoc comedit, qui corpus Domini pro nobis fractum atque excruciatum repræsentat, spiritualiter etiam comedere corpus Domini, idque in animæ cibum atque alimentum succunque adeò & sanguinem, ut ita loquar convertere. Hic sensus etiam loquendi usui, & scopo Apostoli, est accommodatissimus & efficacissimus ad ostendendum, Eos qui ritum hunc eucharisticum celebrant, haudquaquam participes debere esse poculi dæmoniorum, & ciborum idolis consecratorum, ne hac ratione ostendant, atque adeò profiteantur, se cum idolis, ipsisque adeò dæmonibus, habere aliquid commune.

Istud adhuc addendum, ad horum verborum sententiam penitus intelligendam, vocabulum communionis, quo utitur Apostolus, significare usum aut participationem rei alicujus, quæ aliis quoque sit communis, seu quam alii quoque, simul participent, ac proinde etiam, si impropriè sumatur, significare adumbrationem & professionem participationis rei, quæ pluribus sit communis. Quare, qui poculum eucharisticum usurpat, is non tantum significat, ac profitetur hoc pacto se sanguinem Christi spiritualiter bibere, sed quia ritum hunc, unà cum aliis simul servat ac celebrat, istud bonum sibi cum aliis esse commune, seque adeò communionem habere, ac conjunctionem, cum cæteris, qui eodem bono participent, idque hac ceremonia sacra profitentur. Et huc sanè Paulum altero velut oculo respicere, idque suis verbis comprehensum velle, ex altero illius verborum membro, & declaratione illi adjecta, patebit.

Ex quibus verbis jam liquet, qualem oporteat esse eum, qui rite velit ad Domini mensam accedere. Nam cum ibi profiteatur, se mortis Christi cruentæ & fructuum inde provenientium, esse participem, cavere sedulo debet ne Deo hic mentiatur, & sic judicium sibi bibat ac comedat. Id verò fiet, si fidem salvificam non conceperit ex morte Christi cruenta atque ad fœdus Novum sanguine Christi sancitum non pertineat. Qua de re fusius dictum est in ethicis, unde cætera quæ huc pertinent petantur.

Patet etiam hinc, quantopere fallantur ii, & quam graviter sæpe peccent, qui ideò hunc ritum observant, atque ad Domini mensam accedunt, ut sanguinis corporisque Christi fiant participes, cum nisi jam participes sint, ritè ceremoniam hanc obire non possint, quandoquidem eo ipso profitentur, se jam corporis & sanguinis Domini participes esse, proque tanto beneficio à Deo sibi præstito, gratias ipsi agant. Quanquam id ipsum quoque vehementer in illis reprehendendum est, quod tantum bonum putant se hujus ceremoniæ ope consequi posse, quod assiduo studio, meditatione, diligenti labore ac precibus comparatur; estque vehementer dolendum, homines hujusmodi rebus ita fidere, cum inde fieri videamus, ut pietatis studium, valdè frigeat, quia tam facili via, salutaria bona, ipsamque adeò salutem æternam, quæ cuivis carnem Christi edenti, & sanguinem ejus bibenti promissa est, consequi se posse sperant. Quapropter, error hic valde perniciosus est, & quanto pernicioſior, tanto magis curandum optandumque est, ut ab eo revocentur homines.

Denique ex his verbis patet, Eorum animos, qui sacrum hunc ritum unâ obeunt (obire autem unà censentur, omnes Christiani, licèt variis in locis sint dispersi, nec eodem tempore id facere queant) charitatis synceræ vinculo connexos esse debere, & instar membrorum unius corporis, inter se firmiter cohærere, quandoquidem hoc ritu communionem ejusdem boni, ipsiusque adeò salutis sempiternæ, profitentur. Qua de re, plura dicentur in explicatione alterius membri, ad quod nunc accedemus. Id verò continetur in illis verbis. *Panis quem frangimus*, De voce panis nil attinet quidquam differere, cum vocis significatio & res ipsa, adeò sit manifesta, ut sensu destitutus esse, & omnia in dubium vocare velle videatur, qui ea de re dubitet, adeò ut inexcusabilis sit pontificiorum error, qui eum non amplius panem, in ritu hoc post consecrationem esse volunt, sed ipsum Jesu Christi corpus, pro nobis in mortem traditum; cui sententiæ & verbi proprietas & sensus omnes quibus quacunque ratione dijudicare possumus, panem, esse panem, idque constanter, atque in omnibus hominibus ritum hunc celebrantibus, repugnant, ita ut qui in dubium istud vocare audeat, non possit, de ullare, cujus omnis cognitio à sensibus incipit, certus esse, nec ulla est causa, quominus omnia miracula, omniaque dicta Christi, & Apostolorum, aliorumque divinorum virorum in dubium vocet, cum ea vel uno tantum vel duobus, vel summum tribus sensibus sint cognita. Hic autem minimum tres sensus, nempe visus, gustus, tactus; addi fortè potest etiam olfactus conspirent, & panem, panem esse testentur. Qua quæso ratione

tione Dominus Jesus, ut resurrectioni suæ fidem faceret, & se spiritum non esse ostenderet probare discipulis suis voluit, se non esse spiritum; sed carnem atque ossa habere; nonne visu & tactu? duobus nimirum tantummodo sensibus. Quodsi hi duo sensus, aliique his simul juncti, in re hac, ubique & perpetuo fallunt, nonne convellitur penitus Christi argumentum, & sic resurrectionis Christi certitudo, in dubium vocatur, ac porrò nostra ipsorum resurrectio, universæ religionis ac pietatis fundamentum. Johannes initio primæ epistolæ, cum vellet summam eorum, quæ aliis annunciaret, unà cum cæteris Apostolis, certitudinem exprimere, ait se ea audisse, vidisse oculis suis, contemplatum esse, & manu sua illas palpasse, indicans ea, quæ his modis sint cognita, fallere nullo modo posse. At fallere poterunt, si ita fallunt sensus tot, simul juncti, idque in omnibus, ubique, ac perpetuò. Quare, quod illi objiciunt iis, qui improprietatem in verbis, quibus ritum hunc instituit Dominus Jesus, admittendum esse statuunt, eos omnia Sac. Lit. dicta, in dubium vocare, quod tamen est falsissimum, cum multa, atque adeò infinita, ultrò agnoscant, & agnoscere jure omnes cogantur, quæ aliter atque sonant accipi nequeant, id in illos majori jure potest retorqueri, nempe illos, non quidem animo, sed vi hujus sententiæ suę, non sensum tantum Sac. Literarum sed omnium omnino & factorum & scriptorum dictorumque veritatem, ac certitudinem convellere, atque in dubium vocare. Sed eo misso, illud adhuc breviter moneri potest, debere usurpari in hoc ritu panem, qui revera panis sit, & vulgò pro pane habeatur, atque ad nutrimentum corporis cæteroqui usurpetur, non verò istiusmodi quidpiam, quod pro pane nemo habere soleat, nec ad nutriendum corpus alioqui adhiberi soleat, quod tamen faciunt pontificii & Lutherani. Est enim hic spectanda, rei adumbratio. Ideo enim adhibetur panis, in sacro hoc ritu, ut designet necessarium animæ nostræ cibum, qui eam alat, nutriat, ac reficiat, qualis cibus panis est usitatus, non verò placentula, ac crustula, qualem hodie, isti quos diximus, usurpant. Quamquam enim hic error tantus non est, quanti alii, & si cæteroquin, nihil esset apud illos mali, ferri hoc facile posset; longe tamen satius est, errore omni carere, & ceremoniam hanc ita instituere, ut institutioni Domini primæ & fini in quem instituta est, sit quam accommodatissima.

Addit porrò Apostolus verba ista, *Quem frangimus*, ut usum istius panis exprimat, & eum aliquomodo à cæteris panibus distinguat, quasi dicat, Panis ille, quem nos Christiani, qua Christiani sumus, frangere solemus, & in solenni isto ritu usurpare. Nam per synecdochen quandam frangendi verbo, omnia ista complectitur Apostolus, quæ circa panem fiunt in eucharistia, quæque fractionem, vel comitari, vel consequi solent; nempe gratiarum actionem, seu benedictionem & comestionem. Utitur autem plurali numero, de se & aliis fidelibus, ut in priori membro jam monuimus, loquens, non quòd singuli Christiani semper frangere panem illum sacrum soleant; sed quòd vel singuli id faciant, vel unus aliquis aut plures, omnium nomine. Quod autem omnium fit nomine, id illis ipsis, quorum nomine fit, rectè attribuitur. Ad cujus rei confirmationem repetantur memoria illa, quæ supra de benedictione diximus, ubi ostendimus non esse necesse, ut unus aliquis nominatim poculo benedicat, ac panem frangat; quasi nimirum is Christi ipsius vices hac in parte sustineat; sed actiones has omnibus esse communes, licèt conveniens sit ac decorum, ut unus aliquis cæteris hac in parte præeat, reliqui tacitè subsequantur, ut in benedictione, Vel ubi non satis decorum videretur, omnes idem agere, unus aut plures cæterorum nomine, id faciant, quod facto sit opus, ut in fractione. Alia hic ratio est comestionis & bibitionis quæ singulorum debet esse propria, & adumbrare actionem uniuscujusque, in participando corpore, & sanguine Domini, seu illo comedendo, hoc verò bibendo. Quemadmodum & gratiarum actio saltem tacita unicuique debet esse propria, licèt unus fortè apertè ea in re præeat; fractio autem, quia non exprimit aliquam actionem ipsorum fidelium, sed id potiùs, quod infideles circa corpus Christi egerunt, ideò non est necesse singulos id per se facere, sed satis est ab iis curari, ut id fiat.

Hinc autem perspicitur fractionem panis in ritu eucharistico, non esse omittendam, quandoquidem videmus & Christum in prima institutione, ex qua ratio hujus cere[illegible] nobis potissimum est discenda, panem fregisse, & [illegible]los cæterosque Christi fideles in primæva Eccles[illegible] [illegible]em illam sequutos, idem facere solitos: quemadmodum ex hoc loco constat, & ex eo quòd hic ipse ritus nonnunquam per fractionem tantum panis effertur, ut Act. 2. 42, 46. Quin etiam Paulus verba institutionis Dominicæ repetens, non frustra primam ritus hujus partem describens, & verba Christi quæ protulit, tum cum panem discipulis porrigeret, referens, loco vocis traditur aut Datur quod habetur apud Lucam 22. 19 ipse ponit verbum, Frangitur, rationem aliquomodo redditurus, cur per panem fractum, repræsentetur corpus Christi pronobis traditum; nempe, quia ipsum etiam Domini corpus, aliquomodo fractum, id est excruciatum & excarnificatum fuerit. Ex quo patet. Eos * qui fractionis ceremoniam negligunt, ceremoniam hanc ex parte mutilare; qui illorum error, ex alio errore traxit originem; nempe quia nec finem cœnæ Dominicæ verum ac proprium, nec ejus formam, rectè intellexerunt, ac de materia illius, aliter quam par est senserunt. Quia enim putarunt, primarium ac proprium hujus ceremoniæ finem esse, confirmationem fidei nostræ, & remissionem peccatorum, quam ad rem nihil fractio facit; Quia item censent, sumi ipsum corpus ac sanguinem Domini sub pane & vino; ex quo corpore nempe & sanguine Domini à nobis rite percepto, omnis vis & efficacia quæ hic quæratur, manet ac profluat, sive panis interea frangatur, sive non frangatur, atque interim non animadverterunt, adumbrari tantum in hoc ritu res illas; inde factum est, ut fractionem panis supervacaneam judicent, quemadmodum quidem revera esset, si ipsum Christi corpus substantialiter exederetur, ut inde vis salutaris ad homines redundaret. Atqui contra potius fieri debebat, & ex eo quòd fractio, & primùm à Christo, & deinde ab Apostolis, aliisque Christianis, in primæva Ecclesia, omnino fuerit usurpata, & ejus rei ratio, non obscure à Paulo expressa, concludendum illis erat, adumbrari in hoc ritu corpus Christi fractum, & sanguinem ejus pro nobis effusum, & sic non rerum istarum pro nobis traditarum substantiam exhiberi, sed figuram quandam & imaginem, id quod finis & ratio, qui mediis largitur modum, satis apertè comprobat, quandoquidem Dominus Jesus, ad sui commemorationem, atque ut Paulus interpretatur, ad annunciationem mortis suæ, ritum hunc instituit, omisso eo, quem illi tamen primarium putant fine, qui tamen à Christo omitti nequaquam potuisset, si ita res haberet, ut illi volunt. Quid enim absurdius esset, quam statuere Christum in prima ritus hujus institutione, principali & maximè proprio fine prætermisso, minus principalem ac secundarium solùm expressisse. Nam quod nonnulli, imò plerique dicere solent, eum finem expressum esse, in verbis *Pro vobis*, vel, *In remissionem peccatorum*, in eo mirum est tantopere errare potuisse, atque in re aperta adeò cæcutiisse, cum manifestissimum sit, verba illa non ad comestionem panis, aut bibitionem poculi referri, sed ad corporis Dominici traditionem, & sanguinis effusionem, ad quod demonstrandum, nulla alia re est opus, quam verborum inspectione, ut taceam, nullam hic confirmationis fidei, quæ à remissione peccatorum distinguatur, fieri mentionem. Quare cum finis hujus ritus verus ac proprius, sit commemoratio Christi, seu annunciatio mortis ipsius truculentæ, cruentæque salutis

* Lutherani.

noſtræ cauſa ſuſceptæ, facile colligi poteſt, in eo non exhiberi ſubſtantiam corporis & ſanguinis Domini, imò ne efficaciam quidem, ſed iſta tantum adumbrari. Quid enim ad commemorationem mortis Domini opus eſt comedere ac bibere ſubſtantiam corporis & ſanguinis Chriſti, aut efficaciam etiam ejus, tum temporis nominatim, ac peculiari ratione ſentire, quod antea factum non fuerit? ſed adumbratio rei & illius veluti oculis ſubjectio, ad ſolennem rei commemorationem ac celebrationem, vehementer pertinet. Huc ergo cum pertineat etiam panis fractio, ea nequaquam omittenda eſt.

Quodſi quis objiciat, Hac ratione ſequuturum, ut etiam effuſio ſanguinis omnino ſit repræſentanda, cum tamen nec ex verbis inſtitutionis, nec ex verbis Pauli quidquam ea de re appareat. Reſpondeo, Non omnino parem eſſe fractionis & effuſionis rationem, & nihilominus tamen quantum ſatis eſt, effuſionis quoque illius veluti veſtigium, in ritu iſto exhiberi atque oſtendi. Nam quod ad prius attinet. Si fractio omitteretur, poſſet, quidem panis ille Euchariſticus, repræſentare aliqua ratione, corpus Chriſti, quatenus nimirum ſignificaret corpus Chriſti, eſſe animi ſalutarem cibum, quemadmodum panis eſt corporis, ſed id non ſignificaret, quod hoc loco ſignificandum eſt, corpus Chriſti non ſimpliciter ſed eatenus tantum, quatenus pro nobis fractum atque excruciatum eſt, animæ noſtræ cibum eſſe, ac nobis ad ſempiternam vitam prodeſſe. Quia omiſſa panis fractione, nullum fractionis iſtius, ſeu cruciatus corporis Dominici exſtaret in pane Euchariſtico veſtigium; id eſt nil ſignificaret, eam præceſſiſſe. Atqui contra ſe res habet in poculo, ſeu potu Euchariſtico. Is enim non ſanguinem in corpore Chriſti, per venas hinc inde diffuſum repræſentat, aut repræſentare poteſt; ſed eum demum qui effuſus ſit, & potui factus ſimilis, ac propemodum aptus. Tum enim demum hauriri & bibi poſſit. Ex quo apparet, poſterius etiam, quod propoſuimus; nempe effuſionis etiam quoddam in iſto ritu exſtare veſtigium, & animis noſtris per iſtum potum, aliquo modo ſubjici. Quæ res tota, ut melius intelligatur, animadvertendum eſt, non tam id ſpectari in ſancto hoc ritu, ut repreſentetur ipſa fractio corporis Chriſti aut ſanguinis effuſio, quanquam alii aliter ſentiunt, quam ut repræſentetur ipſum Domini corpus fractum, & ſanguis effuſus, & ſignificetur quem uſum nobis præſtet corpus Domini fractum & ſanguis effuſus, ac quomodo rebus iſtis uti, ad animæ noſtræ ſalutem poſſimus. Jam verò uti diximus panis ille, non repræſentaret nobis corpus Chriſti fractum, ſeu fractionis iſtius, nullum in eo exſtaret veſtigium, niſi fractio in ritu hoc ſacro adhiberetur. At potus, qui in poculo continetur, repræſentat ſanguinem Chriſti effuſum, ſeu effuſionem iſtam factam eſſe animis noſtris ſubjicit, etiamſi fuſio iſta non repræſentetur, propter cauſam, paulò ante allatam. Sed de hoc plus ſatis.

Sequitur nunc ut videamus quam ſignificationem habeat, panis iſte Euchariſticus, ſeu panis illius uſus, atque adeò, altera cœnæ Dominicæ pars. Eam verò ſignificationem primum exprimit Paulus, Deinde ex parte declarat, ac confirmat. Exprimit in illis verbis *Nonne communio* vel *communicatio corporis Chriſti eſt*. Quorum verborum duplex eſt ſenſus. Alter, iſque principalis eſt, is qui exactè reſpondet, ſenſui verborum illorum, quibus poculi Euchariſtici ſignificatio fuit expreſſa, nempe, *Nonne communio vel communicatio ſanguinis Chriſti eſt*. Nulla enim ea in re eſt differentia, niſi quòd ibi ſanguinis, nempe, pro nobis effuſi, hic vero corporis ſcilicet pro nobis traditi ac fracti, fit mentio. Quapropter, quæcumque ibi dicta ſunt, hac una tantum obſervata differentia, quam nunc explicuimus, huc tranſferuntur. Quare hoc ſenſu nunc miſſo, ad alterum accedamus, quem nobis ſequentia verba imprimis ſuppeditant. Differt autem is à priori, in eo vel ſolum, vel potiſſimùm, quòd in priori corpus Domini propriè accipitur; nempe pro eo Chriſti corpore, quod pro nobis traditum, ac cruci eſt affixum. In poſteriori verò quem ſequentia verba ſuppeditant, & ſolum urgent, impropriè; nempe pro corpore Chriſti myſtico ac ſpirituali, quod ipſius eſt Eccleſia ex multis hominibus tamquam membris quibuſdam conflata, ita ut quemadmodum omnes junctim ſumti, reſpondent toti Chriſti corpori, ita ſinguli fideles ſingulis membris, quemadmodum ab hoc Apoſtolo fuſiſſime explicatur infra hac Epiſtola cap. 12. 12 & ſeq. Quanquam alibi quoque non ſemel, hac metaphora corporis & membrorum de Eccleſia loquens, utitur. Vide Rom. 12. 4, 5. Epheſ. 1. 22, 23, & 4. 12, 15. 16, & 5. 30. Col. 2. 19. Quare ſenſus hic poſterior, verborum iſtorum quæ tractamus, hic eſt. Panem hunc quem frangimus, ſeu illius uſum, eſſe adumbrationem & profeſſionem quandam, communionis noſtræ, ratione corporis noſtri myſtici, ac ſignificare, nos corporis illius, eſſe participes; ſeu nos ita de nobis ſentire, idque profiteri. Ex illa autem, quam diximus, utriuſque ſenſus differentia, alia quodammodo proficiſcitur, quæ cernitur, in ſignificandi modo. Nam cum profitemur nos participes eſſe, corporis Chriſti pro nobis traditi, ſeu fructuum iſtorum, qui inde manant, ejus rei non habetur ratio, quòd non ſolum totus ille panis de quo ſinguli ſumunt, qui unà menſam Domini accedunt, uni totique corpori Chriſti reſpondeat, ſed etiam partes ſingulæ, ſingulis membris. Quandoquidem, quod ad priorem ſenſum attinet, nulla habetur ratio diſtinctionis inter totum & membra, cum nec fructus corporis Dominici pro nobis traditi, alius ſit totius, alius membrorum, aut pro membrorum ratione diverſus, & alius quidem fidelium hujus membri, alius alterius fructu, participet. Itaque ſi priorem iſtam ſignificationem ſpectes, panis quidem totus, qui frangitur, & inter plures diſtribuitur, totum Domini corpus ſignificat; partes verò, quas ſinguli ſumunt, id ſignificant & adumbrant, quòd quiſque participat de fructu, quem corpus Dominicum pro nobis fractum animis noſtris præſtat. Nam etſi totius corporis Dominici pro nobis traditi fructum, unuſquiſque percipit, non tamen ita percipit ut aliis tantundem non relinquat, totum nempe Domini corpus ſeu illius fructus, uſu eſt ſingulorum. At verò ſi poſteriorem ſignificandi rationem ſpectes, tum totus panis, totum Domini corpus ſignificat, ſingulæ verò illius partes ſingula membra, adeò ut qui partem illius capit, partem etiam corporis Dominici myſtici ad ſe pertinere, ſeu ſe ipſum, corporis illius membrum eſſe profiteatur. Hunc verò etiam ſenſum verbis his de quibus hactenus egimus contineri, ex ſequentibus, quibus iſtorum continetur quædam explicatio, apparet. Paulus enim omiſſo priori ſenſu, utpote manifeſtiori, & ex membro ſuperiori ſatis claro, poſteriorem nobis explicat, ad quam explicationem antequam accedamus, illud adhuc notandum eſt, etiam in priori membro, quidpiam eſſe, quod huic poſteriori ſenſui alterius membri, quodammodo reſpondeat, vel ſaltem id, unde conſequitur quodammodo iſtud ipſum, quod poſterior hæc ſignificatio complectitur. Diximus enim Paulum in ſuperioribus etiam verbis indicare Chriſtianos poculum Domini unà bibentes, ſignificare eos inter ſeſe communionem habere in ſanguine Domini, ſeu illius fructu, tanquam in communi bono, quandoquidem de eodem poculo, quod ſanguinem Chriſti pro nobis fuſum adumbrat, bibunt. At vero non poſſunt illi communionem habere in ſanguine Chriſti ejuſque fructu, niſi ſimul in unum veluti corpus coaleſcant, quandoquidem, qui fructu ſanguinis Dominici participant, illi ad N. F. ſanguine hoc confirmatum ac ſancitum, atque adeò ad remiſſionem peccatorum & vitam æternam in eo promiſſam pertinent. Quorum verò eadem eſt ſpes vocationis, ſeu ad quos eadem promiſſa divina, idemque fœdus pertinet, illos idem corpus vel conſtituere,

vel

vel ſaltem conſtituere debere, ſatis apertè confirmat Paulus in Epiſt. ad Epheſ. 4. 4. ubi cum dixiſſet, ut idem ſimus corpus & idem Spiritus, primæ ſtatim rationis loco id collocat, quemadmodum etiam vocati eſtis, in una ſpe vocationis veſtræ, & cætera quæ ſubjungit Apoſtolus, nempe, quòd unus Dominus, una fides, & reliqua cum hoc uno ita ſunt conjuncta, ut ſejungi ab illo nequeant. Qua propter etiam illi, qui ex eodem Domini poculo bibunt, profitentur id, unde pateat eos unum corpus conſtituere, vel conſtituere jure debere. Verùm quia in uſu poculi Dominici, res non ita oculis ſubjicitur, nec ita adumbratur, quemadmodum in comeſtione panis euchariſtici, qui corpus Domini adumbrat, & veluti membratim in ſingulos dividitur, ideò Apoſtolus in priori illo membro, ubi de poculo euchariſtico agitur, nullam hujus adumbrationis vel ſignificationis apertam fecit mentionem; ſed in poſteriori membro, in quo agitur de pane euchariſtico, fecit, quod eum ut diximus, ex Apoſtoli verbis, priorum explicandorum gratia addidiſſe, patet; ideò ad illa ſtatim accedemus. Ea verò exſtant verſ. 17: *Quia unus panis unum corpus, multi ſumus*; quæ iterum aliquomodo confirmantur cum ſubjungitur. *Omnes enim uno pane participamus.* Quod ad priora verba attinet, omiſſæ ſunt in iis particulæ comparationis, quod apud Hebræos eſt admodum frequens, cujus rei ignorantia, obſcuriſſimum fecit locum 1 Pet. 3. ỳſ. 20. ubi ante ὅτι id eſt cum vel quando omiſſa eſt particula ὡς *quemadmodum* vel *ut*, quod fit etiam, 2 Petr. 3. 4, 5. ante verba, Ab initio creationis: & Pſal. 3. 1. & xi. 1. & 14. 4. & 22. 14. & 68. 18. Ita namque accipienda videntur hæc verba, ac ſi dixiſſet, quia quemadmodum unus eſt panis, ita nos multi unum corpus ſumus. Neque enim credibile eſt Paulum voluiſſe dicere, Nos multos, eſſe unum panem: partim quia id inſolens, & ab omni loquendi uſu remotum cenſeri debet, nam de multis quidem inter ſeſe conjunctis & arcto vinculo connexis, dicere ſolemus etiam vulgo, Eos unum eſſe corpus, & unum Reipub. corpus; ſed multos unum eſſe panem, nemo dixerit: partim inquam ob cauſſam dictam, id non eſt verisimile, partim verò ideò, quia Paulus ſimilitudinis atque adeò adumbrationis, ac ſignificationis hujus de qua jam nonnulla diximus, rationem explicare debuit, atque adeò voluit. Oſtendere nempe debuit, quomodo iis qui de pane euchariſtico participant, unum ſeſe corpus Chriſtus myſticum conſtituere profiteantur; id verò non explicuiſſet, ſi ſimpliciter intelligi voluiſſet, nos eſſe unum panem, ſeu inſtar unius panis. Quod ſi tamen quis omnino urgeat, Paulum ita verba ſua intelligi voluiſſe, cum eo non multum pugnabimus, modò id fateatur, quod negari nequit, Paulum id dicere voluiſſe, nos qui multi ſumus, unum eſſe corpus, quemadmodum etiam unus ſit ille panis de quo participamus. Quaſi dixiſſet (conceſſo interim eo ſenſu, quem omiſſæ comparandi particulæ, poſtulare videntur) nos qui multi ſumus, inſtar unius eſſe panis, atque adeò inſtar unius corporis, quod unus ille panis adumbret ſeu deſignet. Deinde obſervandum eſt, verba poſteriora, *Unum corpus multi ſumus*, non tam de reipſa, quam de rei declaratione, accipienda videri: quod itidem Hebræis eſt familiare, ut nimirum rem, pro rei declaratione ponant: quaſi dixiſſet Apoſtolus, quia quemadmodum unus eſt panis, ita nos multos, unius corporis inſtar eſſe declaratur, atque oſtenditur. Ita verbum *Eſt* pro declaratur, oſtenditur, vel apparet, ſumitur apud eundem Apoſtolum Rom. 3. 26. ut ſit ipſe juſtus, id eſt Appareat, vel declaretur, & 2 Cor. 4. ỳſ. 7. Ut eminentia potentiæ, ſit Dei, id eſt appareat, oſtendatur, non eſſe ex nobis. Neque enim quia unus eſt panis in cœna Dominica, noſque omnes, de eodem illo pane participamus, reipſa ſumus unum corpus, ſed tantum ita ſe rem habere declaramus. Paulus autem ut ipſa verba manifeſtè docent, ex eo quòd unus ſit panis euchariſticus, quodque nos omnes ex uno illo pane participemus, concludit nos unum eſſe corpus. Quare, niſi malè concluſiſſe cenſendus ſit, non de reipſa, ſeu rei veritate, ſed de declaratione ejus loquutus eſt. Quod autem ad rem ipſam attinet, nempè quomodo nos, qui multi ſumus, unum conſtituamus corpus ſeu inſtar membrorum unius corporis ſimus inter nos compacti, de eo videantur loca, hujus ejuſdem Apoſtoli, ſuperius à nobis indicata. Sed quia dicere quiſpiam poſſet, unum quidem panem euchariſticum eſſe, qui unum etiam corpus deſignet, ſed non apparere, quomodo nos qui multi ſumus, profiteamur nos, unum iſtud corpus myſticum quod adumbratur eſſe, Apoſtolus id amplius declarat, & quodammodo confirmat, cum ait, *omnes enim de uno illo pane participamus*: quaſi dicat cum unus ille panis euchariſticus, unum Chriſti corpus & naturale & myſticum ſignificet, nos qui ſinguli partem iſtius panis ſumimus, ſignificamus nos membratim quoque ad corpus iſtud myſticum pertinere; ſeu quod idem eſt, nos ipſos, membra corporis illius myſticieſſe.

Ex his quæ de poſteriori ſignificatione alterius partis euchariſtiæ diximus, ſatis apparet, quam longè illi aberrarint à vero, qui ideò de pane euchariſtico dictum putant, quòd ſit communio corporis Chriſti pro nobis crucifixi, quia vel ſub ſpe panis, vel unà cum illo pane, ipſum Chriſti corpus realiter ſumi, atque oraliter manducari, vel ſaltem ſpiritualiter, aut etiam ratione efficaciæ cujuſdam accipi, non verò ſpiritualem iſtius corporis comeſtionem nobis cum aliis communem adumbrari. At ſi ita ſe res haberet, ſimpliciter ſtatuendum eſſet in altero iſtorum verborum ſenſu, nempe nos vel ore, vel alia quapiam ratione ſub ſpecie panis, aut unà cum pane, comedere corpus Chriſti myſticum, illudque unà cum aliis uſurpare, non verò noſtram cum aliis in Chriſti corpore myſtico conjunctionem ſeu communionem profiteri. At quivis cernit, quàm abſurda ſit ſententia illa, nec quiſquam hactenus exſtitit, qui tale quidpiam aſſerere auderet. Hoc autem, vel omnes, vel plerique hactenus conceſſerunt, euchariſtiam eſſe inter alia ſpiritualis noſtræ conjunctionis ſymbolum, ac fraternæ, quæ inter ejuſdem religionis, ſocios eſſe debeat charitatis, quanquam hic non ſit principalis ritus hujus ſacræ uſus. Quare idem ſentiendum eſt, de priori illa panis ac potus euchariſtici ſignificatione, nempe utrumque ſymbolum eſſe, ac teſſeram quandam comeſtionis ſpiritualis, Dominici corporis, & bibitionis ſanguinis illius, pro nobis fuſi. Deinde, cum videamus, quam arcta inter nos ſit conjunctio, ſeu cognatio ſpiritualis, ita ut inſtar membrorum ſimus, unius corporis, cumque hanc conjunctionem ritus euchariſtici celebratione profiteamur, danda nobis eſt opera, ut ita nos geramus, erga nos mutuo, quemadmodum membra ejuſdem corporis ſolent, nempe, ut uno dolente doleamus, lætante lætemur, quemadmodum docet Apoſtolus infrà cap. 12. utque alii aliis opem & auxilium feramus, & curam de nobis invicem ſuſcipiamus. Quidquid nobis virium impertitus eſt Chriſtus, id vicinis noſtris membris, imò toti corpori ſubminiſtremus, & ad illius uſum, & incrementum convertamus. Quemadmodum enim in membra, à capite, vis quædam influit, qua totum corpus vegetatur ac regitur, ſed in illa membra primo, quæ capiti ſunt viciniora; per ea deinde ad alia. Ita etiam à Chriſto, vis quædam ſpiritualis, in omnia membra corporis illius myſtici influit, ſed in alia primò, deinde per ea iterum ad alia permanat, aut permanare ſaltem ipſorum opera debet. Quemadmodum etiam non eadem eſt omnium membrorum facultas, non eadem functio. Quidquid autem facultatis, uni cuilibet membro ineſt, id uſui debet eſſe, omni membrorum, compagini ita ut totius corporis utilititati ſerviat, ita etiam non omnium qui in eccleſia ſunt, eædem ſunt facultates, eædemque functiones ac munera, ſi quæ autem ſunt illæ, omnium uſui parere debent, ita ut quod unus habet, omnes habere videantur, quemadmodum item,

unum,

unum membrum alteri non inſultat, nec propterea ſpernit, aut abjiciendum putat, quia vel vilius eſt, vel infirmius, ſed potius quæ vilia ſunt, ſæpe judicantur magis neceſſaria, iiſque quæ ignominioſa videntur, plus addimus ac circumponimus ornatus, & quæ infirmiora ſunt, ea diligentius cuſtodimus, ita etiam nemo debet contemnere alium, ne maximus quidem ac præſtantiſſimus minimum & ſecundum carnem viliſſimum, nec repudiare infirmum, ſed potius aliorum vilitatem tegere, ac honorem illis conciliare, infirmitatem autem erigere ac confirmare, nemo etiam alteri dona quibus à Deo eſt ornatus invidere, nemo etiam quia non ſit iis donis præditus, quibus alii, deſperare, aut ſuſpicari debet ſe non eſſe membrum tam præſtantis corporis Chriſti, cum non ideo membrum illud non ſit de corpore, quod vel oculus non ſit, vel auris non ſit. Quare unuſquiſque locum quem in corpore Chriſti eſt nactus tueri ſtrenue debet, & ſi altius aſcendere nequeat, ſpe tamen firma teneri, fore ut una cum reliquis ejuſdem corporis membris ad gloriam ſempiternam, ad quam corporis hujus caput pervenit, ab eodem illo capite aliquando evehatur. Amen.

Idem locus 1 *Cor.* 10. *verſ.* 16, 17, *explicatus.*

CElebraturi cœnam Domini noſtri Jeſu Chriſti, utique diligenter expendere debemus quid ſibi velint ſacra illa ſymbola panis & vinum, & quo ſenſu tota hæc actio inſtituatur. Id nos verbis hiſce Paulus egregie docet: in quibus oſtendit quid reſpectu Chriſti hæc cæremonia ſignificet, quid item reſpectu noſtri ipſorum. Atque hæ hujus loci partes conſtitui poſſunt. Quarum prior ℣ſ. 16, poſterior ℣ſ. 17 continetur.

Cùm autem duæ ſint partes in Sacra Cœna, panis & vinum, de utraque ſeparatim quid ſibi velint, narrat; ita tamen ut eodem recidant. Communionem enim noſtram ambæ cum Chriſto inferunt. Cæterum cùm alioquin & Chriſtus ipſe apud Euangeliſtas, & noſter Paulus capite ſequente in inſtitutione Cœnæ Domini, panem prius, deinde vinum proponant, ordinem hîc immutavit Apoſtolus, & de vino prius, deinde de pane agit. Cujus rei cauſa eſſe poteſt, quòd cùm ex mentione panis, aliam hujus actionis ſignificationem quæ nos mutuò reſpiciat, deducturus eſſet, ſermonem iſtum interpoſitione ejus quod de vino memorandum erat, divellere noluerit. Non nudè autem commemorat Apoſtolus ſacræ cœnæ ſymbola, ſed ſingula certa actione circa illa uſitata deſcribit, ac deinde quid ſibi velint ſubjungit. De vino ergo ſic inquit, *Poculum benedictionis quod benedicimus.* Per poculum intelligit id quod poculo inerat, vinum nimirum, (is enim erat in illis locis potus uſitatus) manifeſta ſynecdoche. Quod notandum contra eos qui præfracte negant ullum in explicatione hujus actionis quam illi teſtamentum vocant, tropum. Similis tropus eſt verſ. 4 petra pro aqua. Potius autem in hac actione poculum quàm vinum nominatur, ut intelligamus non præciſe vinum requiri, ſi quæ ſit fortaſſis regio in qua vinum haberi nequeat. Interea tamen fateor, non facilè hic quicquam mutandum: cùm ubi non naſcitur eò tamen importari vinum & poſſit & ſoleat. *Poculum benedictionis* appellat, id eſt benedictum, phraſi Hebraica, Novi Fœderis ſcribtoribus ſatis uſitata. Verbi gratiâ *vas electionis.* Actor. cap. 9. verſ. 15. *œconomus injuſtitiæ,* Luc. cap. 16. verſ. 8. *Judex injuſtitiæ,* Luc. cap. 18. verſ. 6. Additur verò explicationis cauſâ, *quod benedicimus.* Benedictio varias habet ſignificationes. Nam & Deus hominibus benedicit, cùm beneficium illis exhibet, & homines Deo, cùm illum laudant, & homines hominibus, cùm bona illis precantur. Dicuntur & res benedici, cùm à profano uſu ſegregantur, & ad ſanctum finem deſtinantur. Sic Deus benedixit diei ſeptimo. Geneſ. cap. 2. verſ. 3. Sic & nos cibos quibus quotidie veſcimur benedicimus, gratiarum actione & precatione, ut colligere licet 1 Tim. 4. verſ. 4, 5. Nec enim fruſtra orationi Dominus inſeruit illud, *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie.* Quodſi id de cibis quibus quotidie veſcimur ad corporis noſtri ſuſtentationem dicitur, quanto magis id de ſingulari cibo & potu in cœna Domini dici debet. Quomodo verò in cœna Domini benedictio illa peragatur, docent ſatis Euangeliſtæ: quorum alii pro eo quod alii in hac actione dicunt Dominum *benedixiſſe,* ajunt eum *gratias egiſſe.* Per gratiarum ergo actionem, cui & precationem adjungere par eſt, poculum hoc benedicitur.

Nota autem quod Apoſtolus benedictionem hic ſicut in ſequentibus verbis fractionem, non certis in Eccleſia tribuit, ſed ut videtur omnibus in Eccleſia membris. Quanquam enim ordinis boni cauſâ unus cæteris hic præire ſoleat, non videtur tamen id officium unius miniſterio alligatum. Nam quod in prima inſtitutione Dominus Jeſus & benedixiſſe & panem fregiſſe legatur; id eam habet rationem, quod novam hanc inſtitueret actionem, quæ quomodo peragenda eſſet, cæteri niſi ipſo miniſtrante ſcire nequibant. Interea quod ipſe fecit, nobis ſine diſcrimine imitandum propoſuit. Notetur etiam hoc quàm abjectis ſymbolis ſæpenumero utatur Deus ad maximarum rerum myſteria. Quid enim pane & vino vulgarius? Sic agni paſchalis comeſtio Iſraëlitis deſignabat liberationem à gladio angeli tranſeuntis, & ex ipſa ſervitute Ægyptiaca. Sic pleræque veteris teſtamenti ceremoniæ in ſpeciem humiles res maximas denotabant. Sic & baptiſmus noſter externus notat internam animi ablutionem. Notetur tamen & hoc, quod cùm Veteris Fœderis externæ ceremoniæ quædam ſumtum non exiguum requirerent, ut ſacrificia omnis generis, quædam & dolore magno aut ſaltem moleſtia aliqua conſtabant, ut circumciſio, & ablutiones in aqua frigida, ad præciſum tempus alligatæ; hac quoque in parte levius nobis onus fecerit Dominus Jeſus, qui parabilibus facilè rebus, & dolore ac moleſtia vacuis, imò naturâ ſuâ jucundis, externum noſtrum cultum conſtare voluit.

Sequitur quid ſibi ergo velit poculum id benedictum. *Nonne* inquit, eſt *Communio ſanguinis Chriſti?* Non affirmat ſimpliciter, ſed interrogat, ut fiduciam affirmationis ex ipſorum conſcientiæ teſtimonio petat: ſic & in ſequentibus. Quòd poculum dicatur communio ſanguinis Chriſti, id non poteſt proprie intelligi, & hîc neceſſariò alter tropus admittendus eſt. Sed vel ſic capiendum eſt, quòd ſit medium communionis, vel quòd ſit ſignum & adumbratio illius. Quod ſit medium communionis quamvis aliquo ſenſu concedi poſſet, quo quælibet actio à Chriſto nobis præcepta medium quoddam eſt quo communionem ſanguinis illius adipiſcimur; quia tamen hic poculo illi videtur ſingularis aliqua communionis ratio tribui, & præterea quia oportet eos qui hoc è poculo bibunt, jam antea communionem ſanguinis Chriſti habere, ut colligi poteſt ex cap. ſequenti, verſ. 27, 28, 29; magis conſentaneum eſt ut exiſtimemus, ſignum hîc & quandam adumbrationem communionis cum ſanguine Chriſti in poculo iſto exhiberi. Illi enim qui bibunt ex hoc poculo, eo ipſo oſtendunt & profitentur ſe in ſanguine Chriſti, cujus vinum fuſum eſt ſymbolum communionem habere, eumque ſpirituali illa ratione de qua Johan. 6 agitur, bibiſſe. Nec verò novum eſt in Sacra Scriptura ut ſignum rei quam deſignat nomine appelletur. Sic agni paſchalis eſus certa ratione comparatus dicitur tranſitus,

Exod.

Exod. 12. 11. Quod exemplum eò convenientius eſt, quòd paulò ante quàm cœnam ſuam inſtitueret Dominus, agnum illum cum diſcipulis comederat, eoque veriſimile ſit, voluiſſe eum ſermones circa agni illius eſum uſitatos imitari: præſertim cùm hæc ceremonia in illius locum ſucceſſiſſe putetur. Sic & Ezech. 5. verſ. 5, adumbratio ejus quod Jeroſolymis futurum erat Jeruſalem vocatur. Sic Gal. 3. 17, omnes baptizati Chriſtum induiſſe dicuntur, quod de re ut verba ſonant intellectum falſum eſt, de profeſſione rei & verum eſt, & Apoſtoli ſcopo ſervit. Sic ſepulti cum Chriſto in baptiſmo dicuntur, Coloſſ. cap. 2. 12. Eſt verò hoc argumento, ſignum potiùs quàm medium communionis hic dici poculum, quòd Apoſtolus argumentari videatur ex eo quod in omnium ſenſus incurrebat. Poculum enim illud quatenus bibi externe cernitur, non ſemper eſt medium iſtius communionis, cùm quidam judicium ſibi bibere illic queant, ſed ſemper tamen eſt ſignum, quo bibentes profitentur ſe communionem in ſanguine Chriſti habere. Cæterum notanda hic eſt Chriſti fidelium felicitas, quod ſanguinis Chriſti habere communionem dicuntur. Ea verò communio id vult, quòd eorum bonorum quæ ſanguine ſuo peperit Chriſtus & ipſi participes evaſerint. Chriſtus autem non ipſe tantùm propter paſſionem mortis, gloria & honore coronatus eſt, Hebr. 2. 9: Confer Philip. 2. verſ. 8, 9; ſed & nos ab execratione redemit factus pro nobis execratio, Gal. 3. 13: & ingreſſum in ſancta ſive cœlos ſanguine nobis ſuo dedicavit. Unde & pro nobis proque peccatis noſtris mortuus, ſeque pro nobis redemtionis pretium tradidiſſe, & noſtra peccata ſacrificio ſuo ad quod mors illius pertinet, expiaſſe, ſanguiſque ejus in remiſſionem peccatorum noſtrorum fuſus eſſe, & quæ ſunt ejus generis alia, dicitur. Poteſt hæc res non exiguo nobis eſſe ſolatio, cùm humanæ noſtræ vel infirmitatis vel indignitatis recordamur, quod in ſanguine ejus communionem habemus, qui ab omni labe remotus, ſine labe, ſeparatus à peccatoribus, & ſublimior cœlis factus eſt, Heb. 7. verſ. 26: qui & in iſta ſublimitate, ut hujns nobis communionis fidem faciat, fratres nos appellare non erubeſcit, Hebr. 2. verſ. 11. Notetur & hoc, quanti Chriſto ſalus noſtra conſtiterit, ut qui ſanguinem ei ſuum impenderit: non enim per ſanguinem taurorum & hircorum, ſed per proprium ſanguinem ſemel ingreſſus eſt in ſancta ſanctorum, æternâ redemtione inventâ. Hebr. 9. 12. 1 Petr. 1. 18, 19. Notetur & hoc, non vili loco habenda nobis iſta cœnæ Dominicæ ſymbola, quæ nobis ſanguinem & corpus Chriſti repræſentant: & ſtudioſe ad illorum fruitionem eſſe accedendum. Ne invideamus Domino Jeſu hunc honorem, quominus corporis & ſanguinis illius pro nobis impenſi memoriam, eo quo ipſe voluit ritu obeamus atque celebremus. Nec ſine cauſa factum eſt quod tam ſplendido nomine & Dominus ipſe & Apoſtolus noſter ornare voluerunt, id quippe facit ad majeſtatem hujus rei nobis commendandam. Præterea & hoc notetur, cùm per fruitionem externorum iſtorum ſymbolorum profiteamur nos communionem cum ſanguine Chriſti habere, dandam nobis eſſe operam, ne falſa profeſſione nos venditemus. Hominibus imponere poſſumus, at Deo & Chriſto non poſſumus. Probet unuſquiſque ſeipſum. Et Iſraëlitæ immundi non poterant comedere Paſcha, Num. 9. 10. Curare tamen debebant ut id ſequenti menſe comedere poſſent. Vide ibidem.

Alterum cœnæ Domini ſymbolum ita deſcribit Apoſtolus, *Panis quem frangimus*, eique tribuit quod ſit *communio corporis Chriſti*. Multa circa explicationem horum verborum dici poſſent quæ circa antecedentia dicta fuerunt. Sed quorſum ea repetitio apud memores? Res vilis panis æque ac vinum, ſed magni tamen myſterii index. Dicitur autem *frangi* ex more quidem Hebræorum, quorum tenues panes ac veluti placentæ, non ſcindebantur veluti noſtri, ſed frangebantur: ut apparet ex Marc. 6. verſ. 11. VIII. verſ. 6. Luc. 24. ℣. 30. Act. 27. 35. Unde & modus loquendi manavit frangere eſurienti panem, Eſa. 38. verſ. 7. Hîc tamen ea fractio myſterio non caret: quod & ex eo apparet quòd & corpori Chriſti, (licèt id revera fractum non fuit, ſecundùm typum agni paſchalis, Exod. 12. verſ. 46. Num. 9. verſ. 12.) fractio tamen tribuatur, 1 Corinth. 2. 24. Adumbrantur quippe hac fractione cruciatus varii quibus corpus Chriſti veluti fractum & contritum fuit cùm crucifigeretur. Ejuſmodi enim vexationes & in Sacris Literis fractiones ſeu fracturæ vocantur. Ut Proverb. 6. ℣. 15. Eſai. 30. verſ. 26. & XXXVIII. 13. Dan. 2. 20. Unde colligimus, fractionem illam non eſſe habendam pro re plane adiaphora, & quæ pro arbitrio noſtro vel omitti vel adhiberi poſſit. Quod enim ad finem hujus actionis adumbrandum pertinet, id nobis temere omittendum non eſt. Huc facit quòd tota hæc actio interdum non alio nomine vocetur quàm fractio panis: ut Actor. 2. verſ. 42. ubi vulgarem panis fractionem non intelligi ex eo patet, quod inter alias res ſacras commemoretur. Item Actor. 20. verſ. 7 & 11. ubi circumſtantiæ ſatis oſtendunt ſacram hanc actionem intelligi. Quod porrò de pane hoc fracto dicitur, eſſe eum *communionem corporis Chriſti*, id eo modo intelligendum eſt quo diximus poculum eſſe communionem ſanguinis Chriſti. Denotant nimirum & profitentur hac actione publice omnes qui eo pane participant, ſe communionem corporis Chriſti quod pro nobis traditum eſt habere, illiuſque paſſionum fructum, per veram in illum fidem percipere. Hinc eædem quæ ex antecedentibus verbis doctrinæ manant. Nam nec vili loco habendus eſt ſanctus iſte panis qui Chriſti nobis corpus ejuſque perpeſſiones adumbrat: Nec comedere debent ex eo quibus nulla cum Chriſto communio. Ita tamen ſeſe comparare debent omnes ut veſci eo digne poſſint, quo veſci nos Chriſtus juſſit, & cujus comeſtione paſſionum illius gloria celebratur. Diſcimus itidem hinc quanta ſit populi divini præſtantia, videlicet qui cum Chriſti corpore communionem habet, in quo omnium noſtrum ſolatium conſiſtit.

Altera hujus loci pars ſequitur: qua quid reſpectu erga nos mutuo ſancta hæc ceremonia ſibi velit oſtenditur. Quam ita cum antecedente connectit Apoſtolus, ut per eam proxime dictorum reddere velle videatur rationem. Id enim ſignificat particula *nam* vel enim. Hæc ratio ita videtur explicari poſſe. Poterat aliquis cogitare, quî fieri poſſet, ut in uno Chriſti corpore tam multi ſeu potius omnes quotquot in Chriſtum credimus communionem haberemus? Itaque contrariam aſſertionem firmat eo Apoſtolus quòd nos multi ſive omnes unum ſimus corpus. Id enim ſi admittatur, jam multitudo noſtrum communicationi unius corporis Chriſti non obſtabit. Syrus interpres illud *enim* hic reddit per *igitur*. Ut ſit ratiocinativa ſive illativa particula. Sicut Luc. 12 verſ. 58. Actor. 8. verſ. 39. Rom. 6. 19, XII. ℣. 3. & 15. ℣. 2. Optime autem hoc ſequitur: Si multi ſive omnes cum uno Chriſti corpore communionem habemus, & nos unum quodammodo corpus fieri. Sed quomodocunque ſeſe habeat connexio, videamus rem ipſam. Aſſerit Apoſtolus nos *unum eſſe corpus*, idque inde deducit quòd ejuſdem panis omnes ſumus participes. Cæterum ex priorum verborum explicatione ambiguum eſt, an Apoſtolus dicat, ſicut unus ſit panis, ita nos multos unum eſſe corpus, an verò utrumque nos eſſe dicat, panem ſcilicet & corpus unum? Priorem ſenſum ſequutus eſt Syrus interpres, & Beza. Et comparatio iſta certè minimè eſt abſurda. Sicut nimirum panis unus ex multis granis coaleſcit,

ita

ita & unum corpus hoc myſticum ex multis variiſque membris conſtituitur. Et convenit ratio quæ ſubjungitur, *omnes ex eodem pane participamus.* Itaque quemadmodum unus eſt panis, ita & corpus unum nos omnes ſumus. Ea enim ſocietatis ratio eſt. Qui eandem artem tractant unum quodammodo corpus conſtituunt. Sic & qui eidem in religione cultui dediti ſunt: quod & per Judaicæ & per Ethnicæ religionis cultum patet.

Alteram cauſam amplexus eſt Piſcator: qui duo complectitur. Primum nos eſſe unum panem: deinde & unum corpus. Poſſet paulò durius videri nos unum eſſe panem; ſed cogitandum eſt nos illud quodammodo eſſe quo veſcimur. Itaque non abſurde dici poteſt, ſi omnes eodem pane veſcamur nos eundem quoque panem eſſe, & ita ſequens ratio concludere videtur. Unitati panis etiam cohæret unitas corporis. Quod enim unum corpus fuit antequam comederetur, id etiam comeſtores ſuos in unum quodammodo corpus conjungit. Uterque ſenſus eò recidit, ut nobis ſumma illa unitas quæ eſt & eſſe debet inter unius corporis membra per illius ſacri panis participationem inculcetur. Unde cognoſcimus ſacram hanc ceremoniam, non tantùm communionis noſtræ cum Chriſto, ſed etiam inter nos mutuo, ſymbolum ac teſſeram quandam eſſe. Pulchre de primitiva Jeroſolymorum Eccleſia ſcriptum eſt Act. 4. 32. *Multitudinis credentium erat cor unum, & anima una.* Ad hanc unitatem pertinet, primò idem ſenſus, ſi non de omnibus ac ſingulis minutioribus Chriſtianæ religionis partibus, ſaltem in omnibus illis quæ ſunt ad ſalutem nobis ſcitu neceſſaria, & in cæteris mutua quædam atque amica tolerantia. Tolerantia enim diſſenſus inimica. Conſenſus unitatem ſupplet. Vide 1 Cor. cap. 1. verſ. 10. Philipp. cap. 3. verſ. 15, 16. Requiritur deinde voluntatis atque affectuum quædam concordia, ſive in rebus erga tertium quendam, Deum præcipue, ſive in rebus erga ſe mutuis. Nam Deum colendi eique obſequendi idem in omnibus debet eſſe ſtudium, & erga alios, ſive fratres, ſive externos, par charitas, & inter duos ita alius aliorum affectibus ſubſervire debet, &c.

* * *

Sanè ut ab infidelium quoque conſuetudine, intellige nimia, & non aliundè, quàm ex eorum deſiderio profecta, abſtineamus, alibi nos monet Apoſtolus 2 Cor. 6. ỳ. 14, & ſequentibus.

Verſ. 28. *Si verò quis vobis dixerit hoc eſt idolis immolatum, ne edite.* Jam docet, quando libertatis iſtius noſtræ uſus ceſſare debeat, nempe ſi quis nos moneat, hoc eſſe idolis immolatum: tunc enim ab ejuſmodi, cibo abſtinere debemus. Cur verò? *propter illum qui indicavit, & conſcientiam.* Id eſt, ne illum qui indicavit, & conſcientiam offendatis. Qui enim iſtud indicat, non fruſtra id facit, ſed apparet eum credere Chriſtiano idolothytis uti fas non eſſe. Nam cur alioquin iſtud faceret? Jam in ejuſmodi hominis præſentia nihilominus idolothyta edere quid aliud eſt, quam ſi infidelis ſit Chriſtianam religionem ludibrio & contemptui exponere, ſi fidelis animum ejus contriſtare, aut ut contrà conſcientiam idolothytis exemplum tuum imitatus, veſcatur, eum impellere?

Domini enim eſt terra & plenitudo ejus. Hæc verba repetita, aut librariorum incuria irrepſerunt, cùm neque ut teſtatur Beza in Claromontano eximiæ vetuſtatis & emendatiſſimo codice, neque in Syra, neque in Arabica interpretatione, imò nè in Latina quidem vulgata legantur: aut ſaltem eadem incuria cum in fine ỳ. 27 ſcribi debuerint, huc tranſpoſita ſunt: Utrique incuriæ, ſed inprimis tranſpoſitioni anſam dare potuerunt, verba *propter conſcientiam* aliquoties ab Apoſtolo repetita, quàm facilis enim eſt in hujuſmodi ὁμοιοτελεύτοις deſcribentibus errandi occaſio? aut denique, ſi hîc quoque legi debent hanc vim habent, quòd non minus propterea deberemus alienæ conſcientiæ cauſſâ à certis cibis abſtinere, quòd Domini ſit terra & plenitudo ejus, quam propter hanc cauſſam nobis fas ſit quibuſvis cibis per ſe uti. Quia enim Domini terra eſt & ejus plenitudo, ac proindè omnes cibi, hinc apparet nobis fas non eſſe in ciborum uſu Deum offendere, & ejus gloriæ obſtare, quemadmodum paulò poſt ỳ. 6 docemur, hoc autem fieret, ſi cibis cùm aliorum ſcandalo uteremur.

Verſ. 29. *Conſcientiam vero dico non tuam, ſed alterius.* Declarat ſua verba, quibus dixit nos propter conſcientiam, nunc teneri nunc non teneri ab idolothytis abſtinere. Docet enim ſe non intelligere propriam ejus qui hac in parte libertatis ſuæ probè gnarus eſt (de talibus enim hîc agit Paulus) conſcientiam, cum idolothytis uti perſe illi citum non ſit: ſed conſcientiam alterius, quæ idolothytorum eſu turbetur & offendatur, ſeu ut ſuprà Cap. 8. verſ. 12. loquutus eſt verberetur.

Cur enim libertas mea judicatur ab alia conſcientia? His verbis quemadmodum & ſequenti verſiculo rationem affert Paulus, cur tum demum cum quiſpiam monet hoc eſſe idolothytum, abſtinendum ſit ab ejus, eſu conſcientiæ alienæ cauſſa, quaſi dicat; Cur enim aliàs cum ſcilicet non moneor hoc eſſe idolothytum, libertas mea judicatur, id eſt, damnatur ab alia, id eſt, ab alterius conſcientia? Iniquè prorſus, fit iſtud. Non debet alterius conſcientia meam damnare libertatem. Ego libertate mea cujus mihi probè ſum conſcius utor, eâ non uſurus, ſi hoc idolothytum eſſe ab aliquò fuiſſem monitus, nè cujuſquam conſcientiam offenderem. Cur ergò libertas mea ab alterius tacita conſcientia qui hoc idolothytum eſſe novit eoque uti fas non putat, vapulat? Num ego idem quod ipſe ſentire & libertatem Chriſtianam æquè non agnoſcere teneor? Huc pertinet id quod in Epiſtola ad Romanos ſcriptum reliquit Apoſtolus: *Qui edit, non edentem nè nihili pendat: & qui non edit edentem nè judicet. Deus enim illum ſuſcepit. Tu quis es qui judicas alienum domeſticum? proprio Domino ſtat, aut cadit. Stabit autem. Potens enim eſt Deus ſtatuere eum. Qui edit, Domino edit.* (id eſt cum reſpectu ad Dominum edit) *gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.*

Verſ. 30. *Si verò ego gratia participo, quid blaſphemor, pro quo ego gratias ago?* Aliam rationem ſubjungit, quâ docet iniquum eſſe, ut is qui non monitus idolothytum libertate ſuâ utens, edit, reprehendatur. Ratio hæc eſt: quia ille pro cibo quem edit, gratias Deo agit. Unde apparet eum minimè profanum hominem eſſe aut ex aliquo religionis contemptu in quemvis cibum involare, licentiamque ſibi ſumere, ſed potiùs ſingularem Dei reſpectum habere, ejuſque reverentiâ imbutum eſſe.

Gratia participo. Id eſt, cum gratiarum actione quemadmodum ex ſequenti membro conſtat, in quo eadem cauſſa repetitur, cibum capio. *Gratia* ſumimitur pro gratiarum actione.

Quid blaſphemor. Id eſt, quid reprehendor, quid tanquam impius ac profanus accuſor, quòd ſcilicet de eo participem pro quo ego gratias ago, ſeu quod cum gratiarum actione, & ſic cum divini numinis reſpectu ac reverentia participo, atque hoc eſt quod in eadem ad Romanos Epiſtola prioribus verbis ſimiliter ſecundæ rationis loco ſubjunxit Apoſtolus: *qui edit Domino edit* (id eſt cùm reſpectu ad Dominum ejuſque voluntatem ac gloriam) *gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.*

Verſ. 31. *Sivè igitur editis, ſivè bibitis, ſivè quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.* Superiori tractationi de idolothytorum eſu generalem concluſionem, ac breve quoddam omnium quæ hactenus diſſeruit compendium ſubjungit, nempè, ut

ſivè

ſive edant, ſive bibant, quibus de rebus hîc egit, ſive denique aliud aliquid agant, omnia in gloriam Dei faciant, id eſt ad Dei gloriam tanquam ad ſcopum omnium actionum ſuarum reſpiciant, quod dupliciter fieri poteſt, vel ut Deus ex actionibus noſtris gloriam conſequatur: vel ſaltem nè quidquam per aliquam actionem noſtram ejus gloriæ decedat.

Verſ. 32. *Sine offendiculo eſtote & Judæis & Græcis, & Eccleſiæ Dei.* Explicat quodammodo quid ſit omnia ad Dei gloriam facere, nempe, ità te gerere, ut nulli homini ſis offendiculo, nemini obſtes ad fidem in Chriſtum, ad conſtantiam in fide ac pietatis incrementum, nullis ſis peccandi & impingendi cauſſa. Dividit autem homines in tria genera, ſunt Judæi, ſunt Græci, ſub quorum nomine omnes Ethnici & tum à Judaica tum à Chriſtianæ religione alieni comprehendi poſſunt, & ab Apoſtolo per Synecdochen quandam ſolent; ſunt denique Chriſtiani. Nulli iſtorum quantum quidem in nobis eſt offendiculo eſſe debemus, tùm Judæis, tùm Græcis, tùm fidelibus infirmis quantum licet, quantumque res ipſa patitur obſequi debemus.

Verſ. 33. *Quemadmodum & ego omnia omnibus placeo, non quærens meam ipſius utilitatem, ſed multorum ut ſerventur.* Exemplum ſuum hac in parte nobis proponit Apoſtolus, id quodammodo reſumens, quod cap. 9. ℣. 19, & ſequentibus hac de re dixit. *Omnia* id eſt ſecundum omnia πάντα pro πάντα πάντα Ellipſi Græcis conſueta. *Omnibus* id eſt, quibuſvis hominibus. *Placeo*, id eſt placere ſtudeo. Non enim omnibus ipſo effectu placebat, diſplicebat multis, ſed in cauſſa erat non Apoſtoli aliqua culpa, ſed rei impoſſibilitas. Non enim eadem omnibus, ſed ſæpè contraria diverſis placent. Itaque Apoſtolus ſic omnes ſuas actiones moderatus eſt ut ſi non poſſet omnibus, ſaltem pluribus, aut iis quorum major ratio habenda erat, placeret. Loquitur autem Apoſtolus de rebus & actionibus, quæ per ſe à Deo nec vetitæ fuerunt, nec præceptæ. Nam in talibus ſoli Deo & Apoſtolus placere ſtuduit & nos ſtudere debemus. Hîc illud Apoſtoli locum habet: *Si adhuc hominibus placerem, Chriſti ſervus non eſſem.* Gal. 1. ℣. 10. *Non quærens meam ipſius utilitatem, ſed multorum.* Suæ privatæ utilitati communem multorum utilitatem opponit. Privatæ autem utilitatis ſuæ nomine intelligit id quod ſibi alioquin gratum ac ſuave eſſet, quò eum Chriſtiana libertas duceret: Communis verò utilitatis nomine intelligit ſpirituale quoddam maximumque bonum, nempe ſalutem multorum: ideò addit *ut ſerventur*: ità ut duplici nomine alienum commodum ſuo opponat, tùm quòd illud multorum ſit commune: hoc ſibi tantùm proprium; tùm quòd illud ſit Spirituale omniumque ſummum; hoc carnale tantum & exiguum.

Verſ. 34. *Imitatores mei eſtote, ſicut & ego Chriſti.* Hic verſiculus planè cùm ſuperioribus cohæret, ideoque eum iis attexemus. Exemplo ſuo propoſito, monet Corinthios ut illud imitentur, quemadmodum & ipſe viciſſim hac in re Chriſtum imitetur. Undè fiet ut dum ſe imitati fuerint ipſum Chriſtum imitaturi ſint. Verè enim & Chriſtus non ſuum privatum & carnale commodum quæſivit, ſed ſuorum commodorum oblitus, maximis incommodis & malis noſtri boni ac ſalutis cauſſâ ſeſe volens objecit. Undè idem Paulus Chriſti hac in parte exemplum in Epiſtola ad Rom. cap. 15. ℣. 2, 3, omnibus imitandum proponit. *Uniſque noſtrum*, inquit, *proximo placeat in bonum, ad ædificationem. Etenim Chriſtus non ſibi ipſi placuit, ſed quemadmodum ſcriptum eſt, Opprobria opprobrantium tibi ceciderunt in me.* Idem facit etiam in Epiſtola ad Philipp. cap. 2. Poſtquam enim monuiſſet, *nè ſua quiſque ſpectaret, ſed etiam aliorum quiſque.* Subjicit: *Hic enim ſenſus ſit in vobis, qui & in Chriſto Jeſu.* In ſequentibus verbis ſummam Chriſti Jeſu humilitatem, & animi demiſſionem nobis deſcribens. Hæc enim facit, ut privati noſtri commodi obliti aliorum commodis ac ſaluti nos mancipemus.

IN CAPUT XI.

IN hoc capite agit Paulus de duplici quodam decoro in publico Eccleſiæ conventu obſervando quanquam poſterius ità comparatum eſt, ut ejus neglectus etiam cùm gravi peccato ac pœna ſit conjunctus. Itaque duæ ſunt iſtius capitis partes. In priore agit de eo, ut mulieres in publico Eccleſiæ conventu velatis ſint capitibus, quemadmodum è contrario, ut viri ſint capitibus apertis dum orant aut prophetant, quanquam de mulieribus inprimis ac præcipuè agit Paulus, quas, ut apparet, quidam hac in parte cum viris æquare ſunt conati. In altera agit, de convenienti ritûs Euchariſtici celebrandi modo.

Verſ. 2. *Laudo verò fratres, quòd per omnia mei memores eſtis, & ſicut tradidi vobis, traditiones retinetis.* Aditum ſibi parat Apoſtolus ad ſequens monitum de velandis mulierum capitibus proponendum, laudans eo nomine Corinthios, quod traditionum ſuarum ac proinde & iſtius traditionis memores eſſent. Apparet enim Corinthios in Epiſtola ſua ad Paulum ſcripta (manifeſtum enim eſt Paulum Epiſtola Corinthiorum provocatum, hanc iis Epiſtolam reſcripſiſſe:) eo nomine gloriatos fuiſſe, quòd in omnibus traditionum ac inſtitutorum ejus memores eſſent, ideoque ut mulieres capita ſua in Eccleſia velarent, quemadmodum ab ipſo traditum eſſet, urgerent. Itaque laudat hoc eorum factum Paulus, quo laudis œſtro eos incitat, ut tantò conſtantius ac diligentius id faciant.

Quòd per omnia mei memores eſtis, ſic verba Græca ὅτι πάντα μου μέμνησθε convertit vetus interpres, ità ut in iis ſit conſuetæ Græcis ellipſis, pro καὶ πάντα quemadmodum paulò antè ſuper. cap. ℣. 33. Iſtudque linguæ Græcæ convenientius eſt, quamſi verterentur, *quòd omnia mea meminiſtis.* Namſi hoc dicere voluiſſet, aliter loquuturus fuiſſe videtur nempe ὅτι πάντα τὰ ἐμὰ, vel πάντων τῶν ἐμῶν μέμνησθε. Qua verò ratione per omnia, aut in omnibus Pauli memores fuerint Corinthii, ſtatim explicat cùm addit:

Et quemadmodum tradidi vobis, traditiones meas retinetis. Ea ratione Pauli in omnibus memores erant, quòd traditionum ejus eſſent memores, eaſque retinerent. Traditionum nomine hoc loco intelligit præcepta viva voce non perſcripta iis tradita: quanquam etiam hæc vox ab ipſo Paulo de præceptis ſcripto traditis uſurpatur, 2 Theſſ. 2. 15. Non eſt verò cur Pontificii ullum ex hoc loco traditionibus quas illi verbum non ſcriptum vocant, præſidium ſperent. Quomodo enim probabunt tales in his Apoſtoli verbis traditiones intelligi quæ non certi tantùm temporis, aut certorum hominum reſpectu ſcriptæ non fuerunt, ſed quæ nunquam ſivè ab ipſo Paulo, ſive ab alio aliquo Divino homine literis ſunt conſignatæ? Quid? Nonnè hæc ipſa traditio de capitibus mulierum in Eccleſia velandis, quæ anteà ſcripta non erat, hîc ſcripta eſt? Nonnè & ſequens traditio de ritûs Euchariſtici celebrandi modo, quæ anteà ab Apoſtolo Corinthiis oretenus erat tradita, hîc quoque in literas eſt relata, ℣. 23. Sic infrà cap. 15, ait Paulus ſe Corinthiis tradidiſſe inter prima ac præcipua, quòd Chriſtus mortuus fuerit pro peccatis noſtris, quòd poſt mortem & ſepultus & reſuſcitatis, & viſus tùm ab Apoſtolis, tum ab aliis multis tùm denique ab ipſo Paulo fuerit. Num verò hoc quod Corinthii à Paulo dicto primùm acceperant, ſcriptum

tum non extat? Fruſtrà ergò Pontificii verbum illud ſuum non ſcriptum nobis obtrudere conantur, quòd non ſolùm nullam cùm ſcripto Dei verbo affinitatem habet, ſed etiam ab eo planè diſſidet. Fatemur quidem nos, multa non eſſe ſcripta, quæ vel à Chriſto, vel ab Apoſtolis aliiſque divinis viris tradita fuere; (num enim putamus, aut omnes Chriſti, vel Apoſtolorum conciones fuiſſe deſcriptas; aut nihil in iis particulare vel ſpeciale extitiſſe, quod in ſacris quæ extant monumentis non ſit expreſſum? An cùm nos multa ex ſcriptis divinorum virorum colligamus ac doceamus, quæ nuſpiam apertè ſcripta extant, credibile non eſt, ipſos etiam divinos viros ità ſagaces & ingenioſos fuiſſe, ut idem quod nos & viderint & docuerint?) ſed ea vel ſcitu factuvè ad ſalutem neceſſaria non ſunt: vel ſi ſunt, ex iis quæ ſcripta extant, facilè ab uno quoque elici ac colligi poſſunt. Nam ut omnes in ſpecie doctrinæ, omniavè præcepta ad amuſſim nobis traderentur, nihil erat neceſſarium: ſufficit, quòd ea quæ ratio noſtra per ſe aſſequi non poſſet, generaliaque principia ac multa etiam ſpecialia literis ſint prodita. Ex his enim facilè eſt quid Chriſtianæ religioni conſentaneum ſit, quidvè minus colligere. Adeò autem verum eſt omnia ad ſalutem ſcitu factuvè neceſſaria ea ratione qua diximus ſacrarum literarum monumentis conſignata eſſe, ut etiam valdè multa, quæ ad penitiora rerum divinarum myſteria pertinent, quæque à nobis ſinè ſalutis jactura ignorari potuerunt ſcripta fuerint, ut ita Dei Patris noſtri, & Domini noſtri Jeſu Chriſti ſingulari cura & providentia, non ſolum id, quod nobis neceſſarium eſt habere, ſed etiam in rerum divinarum cognitione abundare poſſemus. Nec eſt, quòd quis dicat, Sacras Literas ex certis occaſionibus, & de certis tantùm rebus ac materiis fuiſſe ſcriptas, nec ulli divinorum virorum propoſitum fuiſſe, ut compendium quoddam, aut corpus Chriſtianæ religionis traderet. Iſtud enim falſum eſt. Nam primùm lex Moſis, in qua Chriſtianæ pietatis principia quædam & elementa continentur, eo conſilio fuit deſcripta, ut populus divinus ex ea, omnia Dei inſtituta peteret, & regulam ejus colendi, eique ſerviendi haberet: Jam quæ Chriſtus legi adjecit, nonnè Euangeliſtæ diligenter ſunt perſequuti. Num vel Chriſtus quidquam ejuſmodi non docuit ad ſalutem ſcitu factuvè neceſſarium, vel illi omittere prorſus voluerunt, aut meminiſſe non potuerunt? at quàm multa vel parallela Chriſti dicta recenſent, vel quæ non recenſeri ſinè ſalutis diſcrimine poterant? Nonne Joannes etiam veluti auctarium quoddam eorum quæ Chriſtus docuit ſcripſit? Num hic, ſi quidquam ab aliis Euangeliſtis fuiſſet omiſſum ſcitu ad ſalutem neceſſarium, illud literis prodere aut non potuiſſet, aut noluiſſet? Quod verò attinet ad ea, quæ vel plenius vel apertius ab ipſis Apoſtolis docenda & inculcanda erant, nonnè in iis memoriæ prodendis diligens fuit Lucas, qui Apoſtolorum poſt Chriſti exaltationem acta, perſecutus eſt? Quid? Paulus Gentium Apoſtolus quàm multa ſcripta reliquit, de Legis ac Euangelii diſcrimine, ſeu quibus in rebus lex antiquata, & per Euangelicam Doctrinam emendata, fuerit. Et nè alia iſtius Divini viri hac de re monumenta commemorem, Epiſtola ad Romanos, nonnè hoc argumento prorſus inſignis eſt? Jam iſtis Divinorum virorum monumentis, addantur aliæ Epiſtolæ tum ab hoc ipſo Apoſtolo, tùm ab aliis ad varias Eccleſias, aut etiam ad omnes in univerſum Chriſtianos ſcriptæ, quæ ad manus noſtras pervenerunt, in quibus tot explicata ſunt Divinarum rerum myſteria, tot ſactiſſima præcepta tradita, ut qui ea omnia & cognitione comprehenderit, & opere compleverit, eum & ſapientiſſimum & ſanctiſſimum Angeliſque quàm hominibus ſimiliorem eſſe neceſſe ſit.

Verſ. 3. *Volo autem vos ſcire, quòd omnis viri Caput, Chriſtus eſt, Caput autem mulieris, vir, Caput autem Chriſti Deus.* Fundamentum in his verbis ſternit Apoſtolus præcepti de velandis mulierum capitibus in publico Eccleſiæ conventu, quemadmodum etiam ne viri contrà capita ſua obnubant. Hujus fundamentum eſt quòd Chriſtus ſit viri caput; illius verò quòd vir ſit mulieris caput.

Chriſtus eſt omnis viri caput. Quatenus in omnem virum abſolutum imperium & poteſtatem habet, ità ut omnis vir illi dicto audiens in omnibus eſſe debeat, quanquam etiam capitis nomine ſignificatur imperium & dominium abſolutum quidem, ſed tamen valdè benignum, & totum in curam ac bonum ejus qui ſubeſt directum, dominium tale, quale eſt in humano corpore capitis in ſua membra, quod propter ſummam capitis & membrorum conjunctionem mitiſſimum eſt. Iſtud tamen ità intelligendum eſt, ſi vir non ſolùm Chriſto adhæreat, eique per fidem conjunctus ſit, ſed etiam officium faciat, nec aliter quam membra capiti, Chriſto in omnibus obtemperet. Nam alioquin imperium illud benignum, convertitur ipſius viri vitio in imperium durum, cujus effectus eſt pœna & perditio. Porrò *omnis viri* nomine intelligitur virilis ſexus in univerſum. Sequentia enim, quæ ex hoc fundamento educuntur de non velandis virorum capitibus, mulierum autem velandis, non ad ſolos viros & fœminas in matrimonio viventes, ſed in univerſum ad virilem & fœmineum ſexum pertinent, quanquam viri duplicis ſunt generis. Nam vel actu ipſo caput ſunt mulieris, vel poteſtate, id eſt, in id nati, ut caput mulieris fiant. De illis præcipuè loquitur Apoſtolus, qui & ipſi jam caput ſunt, quemadmodum etiam ſequens membrum indicat in quo caput mulieris vir eſſe dicitur. Manifeſtum enim eſt iſtud nonniſi in marito & uxore actu ipſo locum habere, in cæteris autem tantùm poteſtate ac naturæ conditione perſe ſpectata. Non idcircò autem Chriſtus caput viri eſſe dicitur, quaſi non ſimul etiam ſit caput mulieris, & quidem non minus quam viri immediatè, ſed quòd virilis ſexus in univerſum nullum aliud caput in terris habeat, ſed tantùm Chriſtum, & in illo Deum: Muliebris autem ſexus virilem ſexum vel actu ipſo, vel poteſtate pro capite præterea habeat.

Caput verò mulieris vir. Hoc ut diximus actu locum habet in viro, qui maritus eſt, & muliere quæ uxor eſt, poteſtate in cæteris, quorum ea eſt naturæ ſors ac conditio, ut mares quidem dominari, fœminæ verò ſub Dominio eſſe debeant. Verùm quia viri rurſus Chriſtum pro capite ac Domino habent, cujus ſunt mancipia, hinc apparet, nec ipſos jus habere quidquam Chriſto contrarium fœminis imperare, nec fœminis fas eſſe, ut in talibus viris ſuis obſequantur, quæ ſuppremus & virorum & fœminarum Dominus vetat.

Caput verò Chriſti Deus. Hoc adjecit Paulus veluti ex ſuperfluo, & illuſtrationis tantùm cauſſâ, & ne quis putaret quenquam ideò quod Chriſtum pro capite habeat ab ipſius Dei dominio excipi. Nam ſi Deus ipſius Chriſti caput eſt, utique omnis qui Chriſto ſubjectus eſt etiam ipſi Deo ſubjectus erit.

Porrò Deus Chriſti caput eſſe dicitur, non quòd nunc Deus in Chriſtum imperium aliquod exerceat: Novimus enim, Patrem neminem judicare, ſed omne judicium dediſſe filio; Novimus eum omnem in cœlo & in terra ſibi datam habere poteſtatem: Novimus ei ſubjecta eſſe omnia nulla re excepta: Nam illum qui ſubjecit ei omnia ab hac ſubjectione excipiendum eſſe, res ipſa docet: Novimus filium olim demum Patri ſubjiciendum: Novimus denique eſſe Regem noſtrum & Dominum abſolutum: Sed Deus caput Chriſti eſſe dicitur, quòd Chriſtus ab ipſo dependeat, quatenus omnem poteſtatem & robur ab ipſo donatum ſibi habet, & imperium ſuum

ſuum ſecundum generales quaſdam à Deo ſancitas leges adminiſtrat, quas ne Deus quidem ipſe, præſertim eas quibus alteri jus aliquod ſit factum, negligeret, quod verò ad omnia ſpecialia quæ innumera ſunt, attinet, quæ generalibus illis legibus definita non ſunt, aut etiam ad æquas legum relaxationes attinet, in iis omnibus liberrima poteſtate Chriſtus utitur. Breviter: Ideò Deus Chriſti caput eſſe dicitur, quòd Chriſtus non ſuo ſed Dei Patris ſui nomine, auctoritate & poteſtate ab ipſo accepta cunctis imperet, cuncta regat & adminiſtret, adeò ut non tam Chriſtus quàm ipſe Deus per Chriſtum regnare dici debeat. Unde apparet, etiamſi Deus caput Chriſti ſit, nihilominus nos debere in omnibus Chriſto obedientes eſſe, quippe cujus imperium nunquam Divinæ voluntati contrarium eſſe queat imò ipſius Dei imperium atque voluntas ſit. Notandum autem eſt de Chriſto, quatenus omnis viri caput eſt, id eſt in omnia imperium & dominium abſolutum habet, ab Apoſtolo dici, quod Deus ſit illius caput, & ſic quod ipſe etiam eatenus conſideratus non abſolutè ſummum ſit caput, ſed adhuc caput ſe ſuperius habeat. Jam verò vel quatenus Deus eſt imperium iſtud habet, vel quatenus homo, ſi quatenus Deus, utique non erit ſummus Deus, quippe qui altius ſe caput eatenus habeat, ſi quatenus homo, aut ſimul etiam ipſe Deus ſummus eſt, aut non eſt, ſi eſt, cur non dicit Paulus, Chriſtum, qui caput omnis viri eſt, eſſe ipſum Deum ſummum? hoc enim ſi verum id erat, omnino dicere debuit, ut rationem dicti ſui redderet. Cur non tantum iſtud non dicit, ſed eum tam apertè ab ipſo Deo diſtinguit & Deo tanquam capiti ſupremo ſubjicit? Si verò non eſt, cur id pro verò jactatur?

Verſ. 4. *Omnis vir orans, aut prophetans velato capite dedecorat caput ſuum.* Superiori fundamento poſito, nunc illi ſuperſtruit præceptum ſuum Paulus, ne viri in publico numinis cultu capita ſua velent, contra autem ut mulieres velatis ſint capitibus. Mos erat receptus inter Gentes, *ut non tantum mulieres, ſed etiam viri Deos ſuos colerent velatis capitibus, quemadmodum de Romanis ſcribit Plutarchus, majoris humilitatis & demiſſionis coram iis cauſſa, quo ſcilicet ſeſe eorum mancipia ac ſervos eſſe teſtarentur. Hunc morem reſpectu virorum abrogat Paulus in Chriſti Eccleſia, & publico Divini numinis cultu. *Omnis vir.* Non tantum ingenuus, ſed etiam alioqui ſervilis conditionis. *Orans*, ſive aliis in precibus præeat, & clara voce preces concipiat, ſive pro ſe tantum, ſeu tacitis animi votis preces ad Deum fundat. In precibus & oratione continetur etiam gratiarum actio, & laudes Divini nominis, continentur Pſalmi, hymni & cantiones Spirituales ac piæ, quibus in Eccleſia Deus & Chriſtus colitur.

Aut Prophetans. Prophetantis nomen latius hoc loco ſumi debet, quam ut ſignificet eum tantùm, qui peculiari Spiritûs ſancti afflatu aliquid pandat, ſed una ſignificat quemvis in Eccleſia docentem, aut populum exhortantem, quo pacto & Prophetæ nomen accipit Chriſtus Matth. cap. 10. verſ. 41. & Paulus, Prophetiæ. Rom. 12. verſ. 6.

Velato capite, κατὰ κεφαλῆς ἔχων. Quia Paulus de tali capitis tegumento loquitur, quod ſit ſervilis conditionis inſigne, hinc apparet eum non quodvis capitis tegumentum primò intelligere. Nam & pileo tegitur caput, nec tamen pileus capiti impoſitus ſervitutis indicium fuit. Pileo enim tegitur caput non ad indicandum ſervilem ſtatum, ſed ad caput ab aëris injuria defendendum. Verum & pileus, & alia defendendi capitis tegumenta per analogiam quandam huc reduci debent, quoties ceſſat cauſſa propter quam geſtantur, ſeu quoties iſta capitis defenſione non eſt opus: tunc enim tegumentum capitis veluti onus quoddam capitis eſt ac proindè pro Servitutis quodam ſigno cenſeri poteſt. Homines enim ingenui & in libertatem nati, ſemper niſi neceſſitas obſtaret & corporis cura, aperto capite incedere deberent. Unde & naturæ quodam inſtinctu ii, qui cum audacia quadam & auctoritate loqui volunt, detracto ac de poſito pileo aut alio capitis tegumento verba faciunt. Porrò non prohibet Paulus, quominus viri, qui ſervili ſunt conditione non ingenua alio loco aut tempore capita velent & ſervitutis inſigne geſtent, ſi hoc ſit more receptum; ſed tantum ne id in Eccleſia quoties Divino cultui vacant, ſeu aliquid quod ad eum ſpectat peragunt faciant. In Eccleſia enim eoque tempore ceſſat iſtud ſervitutis & ingenuitatis diſcrimen, & uterque tum virilis, tum fæmineus ſexus in ſuo naturali ſtatu in quo à Deo eſt conditus conſideratur. Ideoque cum virilis ſexus nullum in terris caput, naturâ ſuâ habeat, non convenit ut ſervitutis inſigne geſtet. Atque hoc eſt quod ſubjicit Apoſtolus: *dedecorat caput ſuum.* Non myſticum quod eſt Chriſtus, ſed ſuum proprium, naturâ ſervum ſe eſſe hâc ratione indicans, cùm tamen in libertatem ſit natus.

Verſ. 5. *Omnis verò mulier orans aut prophetans retecto capite dedecorat caput ſuum.* Nunc proponit id quod præcipuè urget, nempe ut mulieres, quoties in publico Eccleſiæ conventu apparent, & Divino cultui vacant capitibus ſint velatis, ſeu ſubjectionis ſignum in capite geſtent. *Prophetandi* verbum de mulieribus in Eccleſia prophetantibus uſurpatum ſtrictius accipi debet, quam ſuperiori commate cum de viris loqueretur Apoſtolus. Neque enim mulieribus in Eccleſia ſimpliciter docere aut exhortari liberum eſt: ſed tum demum quoties Divino afflatu concitæ loquuntur tum demum enim non ipſæ mulieres ſuâ ſponte; ſed Deus per eas loquitur, quem quominus per eas loquatur, nemo prohibere poteſt. Nec dubitandum videtur in primitiva Eccleſia ſæpè, etiam mulieres Divino Spiritu concitas, præſertim ſi quibus linguarum donum contigiſſet, in publico conventu fuiſſe loquutas, atque hâc ratione demum illis clara voce cæteris tacentibus & orare & loqui atque docere in Eccleſia, liberum eſt, quoties non ipſæ ſed Deus per ipſas miraculoſe loquitur. Per analogiam prophetantibus tum viris, tum fœminis, adjungendi ſunt alii quà viri qua fœminæ, qui prophetantes audiunt, cum Divini verbi auditio etiam pars quædam Divini cultus ſit. Unde quidam ſacrarum literarum interpretes, prophetandi verbum etiam ad auditores retulerunt, in hac verò poſteriori parte cum de mulieribus prophetantibus loquitur Apoſtolus, non aliam, quàm Divini verbi audiendi actionem deſignari putarunt, quod tamen durius eſt. *Dedecorat caput ſuum.* Non virum qui caput mulieris etiam eſt: ſed ſuum proprium caput id eſt ſeipſam, dum ſcilicet naturalem ſtatum & conditionem non ſervat, quandoquidem ea ſorte nata eſt ut virum pro capite ſuo agnoſcat.

Unum eſt & idem, ac ſi raſa eſſet. Probat id, quod dixit à pari quia ſi mulier caput non velet, perinde quodammodo eſſe ac ſi raſa prodiret in publicum. *Dico, quodammodo* quia non planè par ſit ratio. Turpius enim eſt mulierem radi, quam non velari. Sed Paulus communi & uſitato loquendi genere utitur dum illa unum & idem eſſe dicit, quæ inter ſe vicina ſunt, & quandam paritatem habent.

Verſ. 6. *Si enim non velatur mulier, etiam tondeatur.* Probat non velari mulierem, perinde quodammodo eſſe, ac ſi detonſa eſſet, quia ſi velamine non utitur nulla eſt cauſſa cur non etiam tondeatur. Nam quòd eam liberam facit à velamine, etiam ab alendis comis immunitatem illi concedit, quemadmodum in viris videre eſt, qui quia aperto capite poſſunt incedere, idcirco etiam caput detonſum aut raſum poſſunt habere.

* Beza in hunc locum.

Si verò turpe eſt mulieri tonderi, aut radi, veletur. Concludit argumentum ſuum, turpe ſcilicet eſſe mulierem non velari, cum turpe ſit eam tonderi ac radi. Nam comæ, quas ipſo naturæ inſtinctu tam ſtudioſe alunt fœminæ, ut nullo modo radi ſuſtineant, & in iis decus quoddam ſuum ſitum eſſe putent, nonnè fœminas monent capita ſibi omnino velanda eſſe, adeò ut ſi velamen capitis ab illis negligi poſſit, etiam nihil impedire quominus & comæ tonderi aut radi queant?

Verſ. 7. *Nam vir quidem non debet velare caput.* Cauſſam diverſitatis hac in parte inter virum & fœminam oſtendit Apoſtolus, cur ſcilicet vir non debeat velare caput fœmina autem debeat.

Quia vir eſt imago & gloria Dei: Mulier vero gloria viri eſt. Vir ita dicitur hoc loco Dei imago & gloria, ut id tacitè de muliere negetur, licèt & illa alia ratione etiam ad Dei imaginem ſit unà cùm viro condita. Imago enim Dei hoc loco vir dicitur, quòd exactam quandam imperii ac Dominationis divinæ imaginem referat, quatenus nihil eſt in mundo quod non ipſius imperio ac Dominationi ſubjectum ſit, ità ut quemadmodum vir Caput & Dominus eſt in mundo, ità Deus in univerſo, ideò Paulus non contentus *imaginis* voce, addit virum eſſe *Dei gloriam*, id eſt, in viri Dominio apparere quanta ſit gloria ac majeſtas imperii Divini, quòd ſcilicet nihil ſit in univerſo quod non ipſius poteſtati ac Dominationi pareat. Hinc conſequitur virum non debere Caput ſuum velare, nec ſervilis conditionis inſigne in Capite geſtare, & ſi id faciat in Deum ipſum quodammodo eſſe injurium. Alia ratio eſt mulieris quæ *Viri gloria eſt*, id eſt, in qua quanta ſit viri gloria ac dignitas, apparet, nempè quod cum omnes alias hujus mundi creaturas dignitate longè ſuperet, & viro ſimillima ſit, nihilominus illius poteſtati ac Dominio ſit ſubjecta. Itaque, vir quidem Dei gloria eſt dominatione. Mulier autem viri gloria eſt ſubjectione. Unde contrarii conſequuntur effectus, nempè virum quidem debere retecto capite eſſe, mulierem autem velato, adeò ut niſi id faciat, de viri gloria detrahat atque delibet.

Verſ. 8. *Non enim eſt vir ex muliere, ſed mulier ex viro.* Rationem affert cur vir potiùs, quàm mulier dominari & ſuperior eſſe debeat, quia vir eſt principium mulieris. Principium autem ſuo principiato cum ſunt ejuſdem ſpeciei, præſtantius eſt. Hæc Apoſtoli ratio includit etiam illam quam idem affert 1 ad Tim. 2. verſ. 13. *quòd Adamus prior ſit formatus, deinde Eva.* Quia enim prior formatus fuit tamquam omnium rerum à Deo creatarum Dominus, hinc apparet mulierem poſterius creatam.

Verſ. 9. *Neque enim conditus eſt vir propter mulierem, ſed mulier propter virum.* Novam rationem affert præſtantiæ viri ſuprà mulierem, quæ tamen ſimul eo pertinet cur mulier ex viro, non vir ex muliere formatus fuerit. Ideò particulæ καὶ γάρ, hoc loco idem valere videntur quod, *Nam &* vel *Nam etiam*, Hoc enim pacto eſt cauſſa ſuperioris dicti, & ſimul nova ratio principalis quæſtionis affertur. Nam & meritò factum eſt, ut cum mulier viri cauſſa, non verò vir mulieris cauſſa condi debuerit, illa potiùs virum quàm vir ipſam principium ſuum agnoſceret, & quia vir eſt finis mulieris, hinc apparet virum muliere longe præſtantiorem eſſe, ac proinde illi dominium, huic ſubjectionem convenire. Mulierem autem viri cauſſa conditam eſſe notum eſt ex Hiſtoria ſacra.

Verſ. 10. *Propter hoc debet mulier poteſtatem habere in capite propter Angelos. Propter hoc* id eſt, propter has cauſſas. *Debet mulier poteſtatem habere in capite.* Id eſt, caput velare, quod capitis velamen ſignum eſt caput à ſuperiori premi poteſtate, & idcirco illud Apoſtolus poteſtatem vocat, quia eſt ſignum poteſtatis.

Propter Angelos. Angelos nominat Paulus ut vel Angelorum reverentia ductæ mulieres id quod convenit faciant, nec Spiritus tam ſanctos offendant, qui ordinem ac decorum ab hominibus præſertim Chriſtianis, quos pro conſervis ac ſociis ſuis agnoſcunt, ſervari gaudent. Hinc autem apparet Angelos inter Chriſtianos præſertim in ſacris conventibus verſari, iiſque adeſſe, & eorum actiones ac facta obſervare. Quocirca & gaudere debemus tantos nobis comites ac defenſores addeſſe, & cautè circumſpectè, decenter ac convenienter agere, ne eos offendamus, & à nobis magno noſtro damno ac incommodo alienemus.

Verſ. 11. *Verumtamen neque vir abſque muliere, neque mulier abſque viro in Domino.* Quia mulieres depreſſerat Paulus, idcircò eas viciſſim erigit, & viris aliqua ratione exæquat, & primùm quidem reſpectu Domini id eſt Chriſti ejuſque religionis, deinde etiam reſpectu ipſius naturalis conditionis. Prius hoc verſiculo docet. Ait enim, neque virum abſque muliere, neque mulierem abſque viro, in Domino, ſcilicet eſſe; hoc eſt, tam virum quam mulierem ad Dominum, id eſt Chriſtum pertinere, & in felicitate per eum humano generi allata æquam ſortem ac ſocietatem habere. Malumus enim hâc phraſi *in Domino* non ipſum Deum ſed Chriſtum perpetuo Apoſtoli more intelligere.

Verſ. 12. *Quemadmodum enim mulier ex viro, ſic & vir per mulierem.* Oſtendit merito id fieri quod dixit cum in ipſa etiam naturæ conditione quædam ſit inter virum & mulierem paritas: quandoquidem quemadmodum initio formata fuit mulier ex viro, ſic poſteà per mulierem propagetur vir.

Omnia verò ex Deo. Id eſt, tum vir ac mulier, tum ea quæ ad utriuſque tam ſpiritualem quam carnalem ſtatum & conditionem pertinent, quod ipſum ſolatio eſſe debet mulieribus, quandoquidem omne id quod Deo autore fit, pro rato & grato à nobis ſuſcipi debet.

Verſ. 13. *In vobis ipſis judicate, decorum eſt mulierem non velatam Deum orare?* Poſt expoſitas rationes, ad proprium ipſorum judicium remittit Corinthios Apoſtolus, & vult ut ipſimet rem expendant, an deceat mulierem non velatam in publico Divini numinis cultu verſari? Orationem enim pro aliis omnibus actionibus ad Dei cultum ſpectantibus, quæ à quovis publicè peraguntur, poſuit.

Verſ. 14. *Annon ipſa natura docet vos, quòd vir quidem ſi comam nutriat, ignominia illi eſt, mulier verò ſi comam alat, gloria eſt illi?* Cauſſam ſubjicere videtur cur eos ad ipſorum proprium, &c.

* * *

1 Corinth. XI. verſ. 7.

Vir imago & gloria Dei exiſtit, mulier autem gloria viri.

IN his verbis Apoſtolus oſtenſurus, virum orantem aut prophetantem non debere caput tegere, contrà autem mulierem id debere tegere, utriuſque dignitatem, ſed maxime mariti explicat. Duo autem ſunt loci membra; in primo enim dignitatem mariti explicat, ad Dei honorem aliquomodo relatam. In altero uxoris dignitatem, ad mariti honorem relatam.

Prius continetur illis verbis, quòd *vir imago & gloria Dei exiſtat.* Ubi duabus vocibus iſtam ut dictum eſt viri dignitatem explicat; quarum prior fundamentum continet ejus quod poſteriori voce ſignificatur. Primò enim virum nominat *imaginem Dei*, deinde ejuſdem *gloriam.* Cur imaginem vocet, notum eſt. Tribuit autem hoc viro peculiariter, quia cùm ratione imperii in res cæteras, homo Dei imago appelletur, perfectiori atque adeo propria quadam ratione vir imago Dei eſt, ſiquidem omnibus in terra rebus, etiam

etiam ipſi fœminæ, licèt alioquin imperii ac poteſtatis in res cæteras conſorti, imperet, nullumque in terris ita generatim loquendo agnoſcat ſuperiorem. Contrà autem fœmina, ut dictum eſt, naturaliter viro ſit ſubjecta: ac proinde licèt cæteris rebus imperet, non tamen pleniorem ac perfectiorem Dei imaginem exhibeat. Atque hic jam diſſeri poteſt de jure quod maritus habet etiam uxori imperandi, & omnia in familia pro arbitrio diſponendi: modò Deum ne offendat, cujus eſt *imago*, & ut ſtatim videbimus *gloria*. Nam ut jam ad hanc poſteriorem quoque vocem explicandam accedamus, *gloria Dei* duplici ratione vir appellatur. Primò ob id ipſum quod ſit imago Dei ejuſmodi, in qua imperium ac majeſtas divina veluti refulget, eumque omnium oculis ſpectandam ſubjicit. Qui enim cernit quantum viro liceat in his inferioribus, inde colligere poteſt quantum poſſit Deus in univerſo. Deinde ea ratione, quòd cùm tantum habeat in inferiora poteſtatis, nihilominus tamen Deo penitus ſit ſubjectus, eumque authorem ac Dominum ſuum ſupremum agnoſcat, omnibuſque factis teſtari debeat.

Poſterius horum verborum membrum illud eſt, *Mulier autem gloria viri eſt.* Non dicit fœminam etiam eſſe imaginem viri, quemadmodum antea dixerat virum eſſe imaginem Dei, quia fœmina pluſquam imago viri eſt, & potius unà cum viro imago eſt Dei, tanquam ejuſdem cum ipſo imperii in res cæteras quæ ſub Luna exiſtunt univerſas, ſocia. Imago autem alterius id rectius dicitur quod non ejuſdem planè rei ſed ſimilis tantùm eſt particeps. Appellatur autem *gloria viri*, ut ſimul & ipſius dignitas, & viri præ illa explicetur. Etenim gloria viri eſſe non poſſet, ſi nihil eſſet in ea ipſa dignitatis, nihil eximium, nihil præſtans: nec rurſus viri gloria eſſet, niſi vir illâ eſſet præſtantior, & propria fœminæ dignitas ad ejus dignitatem non referretur. Id ergo ſignificat Apoſtolus, fœminam, quum unà cum marito præſtantiſſima ſit terreſtrium creaturarum, imperio in cæteras omnes prædita, cum poteſtate quæ prope nimia eſſe videatur, nihilominus tamen marito eſſe ſubjectam. Magna enim in eo viri dignitas eſt eam ſibi habere ſubjectam quę rerum in terris univerſarum ſit Domina: quemadmodum Regis magna eſt in eo dignitas præſtantiſſimos alioquin principes habere ſubjectos. Itaque & maritus uxoris dignitatem agnoſcere debet, tanquam poteſtatis atque imperii ſui conſortis, nec eam illi eripere, quum ex ea ipſa dignitate honor ad ſe redundet, ſuaque dignitas illuſtretur: & rurſus ita dignitatis ſuæ ſibi conſcia uxor eſſe debet, ut eam ad mariti honorem penitus referat. Quod fiet ſi ei ut capiti ſuo pareat, ac ita omnia in familia adminiſtret, ne mariti voluntati aliqua ex parte refragetur, multò autem minus ut ipſi viro imperare velit. Itaque & maritus ſi uxorem ſuam contumeliâ afficiat, & dignitatem ipſi ſuam integram non relinquat, ſuâ ſeſe gloriâ privat: & contrà uxor ultra modum ſeſe effert, quum aut planè par marito eſſe vult, aut quod pejus, etiam ſuperior, eaque in parte in Deum eſt injuria, & ſuam illi dignitatem eripit, qui maritum ſuam imaginem ac gloriam eſſe voluit. Jam enim eum, quantum in ſe eſt imaginem Dei eſſe non permittit, dum eum non ſinit eſſe omnium rerum inferiorum Dominum abſolutum ac ſupremum, quemadmodum Deus eſt in univerſo. Itaque imaginem illam in eo veluti delet, & majeſtatem Dei in eo refulgentem obſcurat.

1 *Corinth.* 13. *verſ.* 1, 2, 3.

APoſtolus occaſione de recto donorum ſpiritualium uſu, digreditur in charitatis commendationem, quam uſui illorum longe præponit. Commendat autem charitatem triplici argumentorum genere. Primò enim neceſſitatem illius concludit, comparatione inſignium aliquarum virtutum quæ ſine illa nil valeant. Secundò utilitatem illius deprædicat, varios ejus effectus recitando. Tertio denique durabilitatem ejus præ aliis quibuſdam virtutibus commendat. Nos primum illud argumentum propoſitum hiſce tribus verſibus excutiemus. Sunt autem virtutes cum quibus Apoſtolus hic charitatem comparat duorum generum: quædam enim prorſus ſunt divinæ benignitatis, quædam humanæ facultatis. Nos autem ſimplicius numerum earum perſequemur. Sunt autem numero ſeptem. Prima eſt facultas, *linguis hominum Angelorumque loqui.* Una præſtantia linguarum varietas, Gen. xi. 7, 8, 9. Credibile eſt autem temporis tractu magis eam in diſperſione populorum creviſſe. Eſt autem ea magnum impedimentum commerciorum remotiorum. Quum itaque in univerſum orbem propagandum eſſet Euangelium, Deus primis ejus præconibus variarum linguarum notitiam indidit. De qua vide Actor. 2. 4. & ſeqq. & x. 46. & xix. 6. Quod & antea Dominus Jeſus eis promiſerat, Marc. 16. 17. vide & antecedente xii. & ſequente xiv. capite hujus Epiſtolæ. Erat autem res miraculi plena linguas abſque Magiſtro ſciri: cùm rerum vocabula non ſint ex natura, eoque non ut artes ac ſcientiæ ingenio perveſtigari poſſint. Quod de Angelorum linguis loquitur id triplici modo accipi poteſt. Vel enim hypotheſis eſt nuda, in qua non antecedentis ſed connexionis veritas requiritur, ut in illo Gal. 1. 8. *Si vel nos vel Angelus de cœlo aliud Euangelium annunciaret* &c. Vel eſt hyperbole, qualis in illo dicto Pſal. 78. ℣. 25. *Panem fortium* id eſt Angelorum, *comedit vir*, quo notare præſtantiſſimum panem voluit. Vel denique per linguam Angelorum intelligendus eſt iſte modus quicunque tandem ſit quo Angeli animi ſui ſenſa cum aliis communicant. Quamvis autem & hominum & Angelorum lingua loqui res præſtantiſſima cenſeri debet, & hoc poſterius tanto præſtantius quantum Angeli hominibus præſtant; addit tamen; *ſi charitatem non habeam, factus ſum æs reſonans, aut cymbalum tinniens.* Per charitatem hoc loco affectus benevolus erga homines potiſſimum intelligi videtur; ut apparet tum ex deſcriptione proprietatum atque effectuum ejus ſubjuncta, tum ex ſcopo totius hujus commentationis, qui eſt iſte ut in uſu ſpiritualium Dei donorum, charitatis mutuæ habeatur ratio. *Æs reſonans*, omne inſtrumentum Muſicum ex ære factum ſignificat; ut ſunt tubæ, ſiſtra, organa pneumatica, tintinnabula. *Cymbalum* erat hemiſphærium cavum, tinnitum pulſu reddens. Dicere vult, non majori id ſibi bono fore, quàm ſi æs aut cymbalum foret; quæ nullum ipſa fructum ex ſuo ſono capiunt. Quanquam autem ex hypothetico hoc enunciato concludi nequeat linguarum donum, ut & cætera quæ ſubjungit, ſine charitate in quoquam eſſe poſſe, reprehenſio tamen Apoſtoli, qua perſtringit hoc dono abutentes, capite ſequente, oſtendit iſta aliquando ſeparari poſſe. Ne igitur imagnopere ſuperbiamus linguarum variarum notitiâ; quæ ne ſapientiæ quidem nomen meretur, ſed illius tantùm, ut & aliarum ſcientiarum, inſtrumentum eſt: alioquin utut famam ipſius nobis conciliet, ipſam tamen non adfert.

Secunda virtus cum qua charitas comparatur, eſt *Prophetia.* Per eam intelligitur propriè facultas prædicendi futura, ut nomen indicat. Qualis fuit in Paulo, vide Actor. 20. 25, 29. Rom. xi. 25. 1 Cor. 15. 51. 2 Theſſ. 2. 3. 1 Tim. 4. 1. 2 Tim. 3. 1. cap. iv. 3. In Petro 2 Pet. 2. 1. cap. iii. ℣. 3. In Johanne, in Apocalypſi tota. In Agabo Actor. xi. 28. xxi. ℣. 10, 11. In aliis Act. 20. 23. Significatur tamen per eandem & in genere divinam veritatem enarrandi peritia: ad quam & propheticorum ſcriptorum enodatio pertinet: prout ſumi videtur Rom. 12. 6. Hujus Epiſtolæ cap. 14. ℣. 1. & ſeqq. Unde ſimul apparet quanta ſit hujus facultatis præ ſuperiore præſtantia, quæ uſum hominibus illâ majorem adferat. Poteſt tamen & prophetia ſine charitate exiſtere. Quid enim ſi quis in prophetando, non utilitatem aliorum, utut per accidens nihilominus prophetiam conſequatur, ſed ſuum commodum honoremve reſpiciat. Certe ſine pietate eam in aliquo conſiſtere poſſe, atque ita nihil prodeſſe, apparet ex Matth. 7. 22. collato cum ℣. 23.

Erat Balaam, Propheta verax, & tamen improbus, utpote mercedem iniquitatis amans, ut apparet Num. cap. 23. ℣ſ. 24. 2 Petr. 2. ℣ſ. 15, 16. & Balacum docuit ſcandalum Iſraëlitis ponere, ut idolothytis veſcerentur, & ſcortarentur. Apoc. 2. 14. Sic Cajaphas eodem tempore & prophetabat, & decretum ſupplicii capitis in Chriſtum ferebat, Joh. xi. 50. Nos demus operam ut prophetiam ſi quæ nobis adeſt ad utilitatem populi Chriſtiani referamus.

Tertia & quarta virtus eſt, *cognitio myſteriorum, omniſque notitia.* Poſſent hæc ad prophetiam tanquam explicatio quædam ejus referri: quia tamen, 1 Corinth. cap. 12. verſ. 8, ſermo ſapientiæ & ſermo cognitionis, & cap. xiv. verſ. 6, revelatio & cognitio, à prophetia diſtinguitur; reſtat ut hîc ea pro diſtinctis à prophetia divini ſpiritus virtutibus capiamus. Quanquam in quo & à prophetia, & ipſæ inter ſe diſtinguantur, explicatu ſit difficile. Cognitio myſteriorum idem eſſe videtur cum ſapientia, cap. xii. 8. & cum revelatione cap. 14. 6. nominata, & notare eam de Deo ejuſque voluntate notitiam, quæ alioqui humano ingenio perveſtigari poſſet. Notitia verò ſubjuncta, eam quæ minus recondita eſt, & magis circa officii noſtri explicationem verſatur. Poſſe verò cognitionem à charitate ſejungi, apparet ex 1 Corinth. 8. 9, 10. Ea verò tantum abeſt ut nos juvet, ut potius gravioribus nos verberibus dignos reddat. Luc. 12. ℣ſ. 37. Vide etiam Jacob. 4. 14. Demus igitur operam ut noſtra ſapientia ſit eo modo comparata quo Jacobus eam deſcribit cap. 3. verſ. 17.

Quinta virtus eſt *Fides.* Fidei variæ ſunt acceptiones. Nam & aſſenſum in genere divino ſermoni præbitum, & in ſpecie fiduciam in Deum, Dominumque Jeſum, & ſpecialius fiduciam de ope divina ad perpetranda miracula ſignificat. Cùm omnem fidem hic nominet Apoſtolus, videtur latiſſime eam intelligere, prout omnes eas ſignificationes in ſe comprehendit. Certè non ſolum miraculorum fidem hic notari, inde veriſimile fit, quòd ſub finem capitis fidem cum ſpe atque charitate, nunc manere inquit, quod de miraculorum fide non intelligi ſatis conſtat. Interea quamvis fidem in genere hic intelligamus; ad miraculorum tamen potentiam eam potiſſimum referri, utpote quæ propter effectum mirabilem maximè ſit inſignis, & in oculos omnium incurrat, apparet ex ſubjuncta exaggeratione de montibus tranſferendis. Quis enim fidem alicujus tantam non maximopere ſuſpiceret? Cæterum quod hîc maximæ fidei montium tranſlatio tribuatur, cùm Dominus Jeſus Matth. 17. 20, eam fidei quæ ſit inſtar grani ſinapis, id eſt minimæ tribuat; in eo Apoſtolus noſter non tam rem ipſam quàm opinionem hominum ſpectaſſe videtur, qui fidem montes tranſferentem pro maxima haberent. Porrò fidem quæ eſt aſſenſus, ſine charitate nonnunquam eſſe, apparet ex Jac. cap. 2. 14. Ubi & dæmonibus aſſenſum ejuſmodi tribuit verſ. 19. Idem & de illa, & de fiducia, quotidiana docet experientia. Sed hoc tamen intelligendum eſt, de aſſenſu languido, & fiducia minus circumſpecta ſeu ſtulta potius. Nam alioqui, ubi aſſenſus eſt plenus, atque vividus, & fiducia prudens, charitas abeſſe non poteſt. Unde cognitioni Dei Dominique Jeſu vita æterna tribuitur Joh. 17. 3. Quod idem & de confeſſione, quòd Jeſus ſit Dominus, & fide quòd Deus illum à mortuis excitarit, affirmatur Rom. 10. 9. Unde & Apoſtolus noſter Tit. 1. 16. inceſſit quoſdam confitentes quòd Deum norint, quem tamen factis negent. Fidem miraculorum ſine charitate eſſe poſſe, etſi vel ad ejectionem dæmoniorum & ad perpetrationem operum valde mirabilium procedat, apparet ex Matth. 7. 22. Sed quid fides iſta ſine charitate prodeſt? *Nihil* inquit Apoſtolus noſter, *ſum.* Demus ergo & ipſi operam, ſi fidem habemus, ut ea per charitatem ſit efficax, Gal. 5. 6. Jac. 2. 14. ad finem, 1 Joh. 2. 3, 4.

Sexta virtus, *Omnem ſuam ſubſtantiam, in cibum*, puta pauperibus *diſtribuere.* Magna hæc profectò virtus, præſertim ſi cogitetur id quod dicit de omni ſubſtantia. Videmus enim quàm grave id acciderit illi juveni, Matth. 19. 21, 22. Videatur quoque exemplum Ananiæ & Sapphiræ, Actor. 5. 1, 2. Erat tamen ea in Eccleſia Jeroſolymitana Actor. 4. verſ. 32, 34. Mirum autem quomodo hæc virtus ſine charitate vel concipi poſſit, cùm uſui aliorum omnia ſua impendat. Docet tamen id exemplum hypocritarum, de quibus Dominus Jeſus, Matth. 6. 2. Qui proinde meritò præmittit admonitionem ibid. verſ. 1. Recte monet Apoſtolus Rom. 12. 8. Qui diſtribuit ut id faciat cum ſimplicitate. Studeamus ergo beneficentiæ in alios, prout idem ad Rom. 12. 13. & Heb. 13. 16. Imò Dominus Jeſus Luc. xi. 41. xii. 33. Sed & operam demus ut ex charitate id faciamus.

Septima virtus eſt *dare corpus ſuum comburendum.* Durum hoc ſupplicii genus. Cui tamen Sidrachum Meſachum & Abdenagonem objicere Nabuchodonoſor voluit, Dan. cap. 3. verſ. 19. Eodem & Chriſtianos olim affectos aliquando fuiſſe, hiſtoria Eccleſiaſtica docet. Tacitus de Nerone ſcripſit libro Hiſtor. 15. eum Chriſtianos flammari, & ubi dies defeciſſet in uſum nocturni luminis uri juſſiſſe. Quid noſtro ævo in Hiſpania, Italia, Gallia, Belgio, imò & in Germania factum ſit, notum eſt. Quis neget autem inſignem plane hanc virtutem eſſe, ſi quis corpus ſuum comburendum, & quidem, ut hic intelligi par eſt religionis cauſa tradat? Summum enim id ſit conſtantiæ, patientiæ, & amoris in Deum atque Chriſtum documentum. Mirum tamen eſſet quenquam tanta virtute præditum charitate deſtitui. Et tamen credibile eſt quoſdam ex iis qui noſtro ævo hoc ſupplicio affecti ſunt, non immunes fuiſſe ab odio fratrum ſuorum, & idem quod ſibi factum eſt, aliis ob diſſenſum circa religionem, inferendum cenſuiſſe, aut fortaſſe etiam dum potuerunt inferendum curaſſe. Heu miſeri? Cur tantæ alioquin virtutis veſtræ pretium, injuſto fratrum odio perditis? Ait enim Apoſtolus ſine charitate nihil eam vobis prodeſſe. Nos ergo fratres ne in mediis quidem afflictionibus, charitatis obliviſcamur, exemplo & ſervatoris noſtri & ſancti Stephani, qui pro interfectoribus ſuis orarunt. Luc. 23. 34. Actor. 7. verſ. 60. Hoc vobis injungit Dominus Jeſus Matth. 5. verſ. 44.

Sequitur explicatio verſ. 4, 5, 6, 7, 8.

VIſum nobis fuit pergere in charitatis commendatione quam nuper orſi ſumus. Et nunc quidem illud argumentum excutiemus quod à proprietatibus atque effectibus charitatis utiliſſimis ſumitur. Qua enim ratione jejunium noſtrum Deo gratius efficiemus, quàm ſi charitatis illarumq; virtutum quæ ex charitate oriuntur, conſideratione, animos noſtros ad pietatem exſtimulemus. Sunt autem proprietates effectuſque charitatis quos Apoſtolus hîc recenſet, numero 16. Nos hæc ordine excutiemus.

1. *Charitas eſt longanimis.* Hæc virtus manſuetudini cognata eſt, & in iræ cohibitione verſatur, etiamſi juſta cauſa iræ nobis ſit præbita. Unde patet longanimem omnia quibus animus ad vindictam ſtimulari poſſit, ſine affectu expendere, nec injuriam ſuam ducere ſi quid vel ab inſciis vel ab invitis in ſe patratum ſit: veraſque injurias non nimium exaggerare, neque exactè numerare, ac multum humanæ infirmitati imputare, atque iis quæ excuſari nequeunt benevole ignoſcere, nec niſi tarde ad iram commoveri. Exemplo nobis eſſe poſſunt parentes nonnulli circa liberorum ſuorum peccata. Rectius tamen exemplum petere licet à Deo, qui longanimitatis nomine in Sacris Literis commendatur. Exod. 34. verſ. 6. 1 Timoth. 1. 16. 1 Petr. 3. 20. 2 Petr. 3. 9. Quod exemplum eo magis nobis conſiderandum eſt, quòd niſi illud imitemur nobis quoque Dei præcluſa ſit gratia. Porrò charitatem in cauſa eſſe ut quis ſit longa-

longanimus, quilibet videt: & illo quoque Salomonis probatur, Prov. 10. verſ. 12. quod 1 Petr. 4. verſ. 5. repetitur, *Charitas operit peccatorum multitudinem.*

2. *Charitas benigna eſt*, ſive comis. Ea benignitas ſuavitatem quandam ſignificat, in vultu, geſtu, verbis, imò & promptitudinem officiorum, ut apparet Luc. 6. 35. Recenſetur inter fructus Spiritus, Gal. 5. verſ. 21. Natura hominem homini ad officia mutua obſtrinxit, quæ ut tanto libentius præſtemus, charitas efficere ſolet.

3. *Non eſt æmulatrix*, ſive non invidet. Zelus ſive invidia dolorem ſignificat ex alterius bono, quod poteſt eſſe varium. Vel enim eſt animi, vel corporis, vel fortunæ ut vocant. Animi quòd quis ſit ingenioſior, doctior, tenacioris memoriæ, diſertior, prudentior. Corporis quòd fortior, agilior, ſanior, formoſior. Fortunæ quod florentior opibus, honoribus, gratiâ hominum. Porrò dolorem ex alieno bono, ſequitur deſiderium alios illo privandi, inque ſe illud tranſferendi, & varii ad id efficiendum conatus, ſive verborum, ſive factorum. Nec enim verebitur invidus detrahere, calumniari, fraudare, rapere, furari. Invidia eſt avaritiâ pejor. De invidia vide Prov. 4. 30. xxvii. ỳſ. 4. Jac. 3. 16. Recenſetur inter opera carnis, Gal. 5. 20, 21. Adverſatur maximè charitati, ut quæ amici commodis delectatur, eumque prout poteſt libenter promovet.

4. *Non agit perperam.* Protervia quædam notatur, contumeliam aliorum quærens; dictis factiſque petulantibus. Exemplum ejus rei in Chamo, Gen. cap. 9. verſ. 22. in Semei 2 Sam. cap. 16. verſ. 6. In juvenibus familiare vitium eſt, voluptatem ex alieno ludibrio quærentibus. Charitati maxime adverſatur, ut quæ honorem ac tranquillitatem aliorum non minus quàm ſuam ipſius amat.

5. *Non inflatur.* Metaphora eſt arrogantiam notans, qua quis vel ea ſibi tribuit quæ non habet, vel quæ habet, utut vilia, aut etiam fortaſſe vitioſa, magnifacit, ſeque ea de cauſa admiratur, omniumque præcomis dignum putat: quin & in geſtibus atque veſtibus pompam & oſtentationem ſectatur, laudes ſuas & lubenter audit, & ultro ipſemet ebuccinat. Eſt autem hæc arrogantia conjuncta cum aliorum contemtu. Rarò enim qui ſe nimium æſtimat, aliorum virtutes æqua lance expendit: quin cùm circa ſua vitia, talpâ cœcior ſit, circa aliena Argus eſt aut lynx. Huc pertinet parabola de Phariſæo & publicano Luc. 18. 9. Vide quoque Matth. 9. 2. Hoc autem charitati vehementer adverſatur, quæ alieno honore lætatur. Charitatis & arrogantiæ oppoſitionem vide 1 Cor. 8. 1.

6. *Non agit indecore.* Decori in omni vita ratio habenda eſt. Huic ſe plerique ſatiſfeciſſe putant, cùm nil in ſe admittunt quod perſonam eorum dedeceat, de aliorum honore ſecuri. Hîc verò charitas eo nomine commendatur, quòd nil in alios perpetret quod eorum perſonam dedeceat, eoque cum reverentia quadam cum aliis verſatur, verbis eos geſtuque honorans. Exemplum vitii illius contrarii, vide in Nabale 1 Sam. 25. 10, 11. Vertitur etiam hoc ita: *Non eſt faſtidioſa*, quod & ad homines referri poteſt, quos vel genus, vel vitæ conditio, vel aliquod ſive animi ſive corporis vitium, vel infortunium aliquod depreſſit; & ad officia non admodum nobis honorifica, quæ fortaſſe à nobis exigantur. Itaque charitas ab hominibus & officiis vilibus atque abjectis nequaquam abhorret. Exemplum de hominibus, in Chriſto Matth. 9. 10. Luc. 15. 1. & cap. 7. 37. De officiis in eodem Joh. 13. ỳſ. 4. De utroque in Samaritano Luc. 10. verſ. 33, 34.

7. *Non quærit ſua.* Natura nobis noſtri amorem inſeruit, qui per ſe culpandus non eſt: eſt enim & ad individui & ad ſpeciei conſervationem neceſſarius; ſed raro modus in eo ſervatur. Plerique ita ſuis ſtudent commodis, ut & in immenſum extendant deſiderium utilitatemque ſuam, quo jure quaque injuria, etiam cum aliorum læſione, proſequantur. Huc accedit quod commoda ſua ultra ſeculi hujus ambitum extendant. Hoc ergo meritò reprehenditur. Non enim habemus hic permanentem civitatem, Heb. 13. 14. Civitatis noſtræ jus in cœlis eſt. Phil. 3. 20. Quæ ſurſum ſunt, quærenda. Col. 3. 1. Quod verò ad hujus vitæ bona attinet, hæc ita habenda ſunt ac ſi non habeantur, 1 Cor. 7. 29, 30. eaque non ſolicite quærenda: multo minus cum aliorum neglectu & injuria, quæ charitati vehementer adverſatur. Imò magis quæ aliorum ſunt quàm noſtra nobis ſunt quærenda Rom. 15. 2, 3. 1 Cor. 10. verſ. 24. vide & Philip. 2. 4.

8. *Non exacerbatur.* Hoc primo cognatum eſt. Significat enim neque facile neque vehementer ad iram aliquem provocari, etſi magna ſuppeditata ſit cauſa. Id ne fiat, charitas prohibet: quæ omnia in meliorem partem interpretatur. Quin & cùm exacerbatur, non hominibus iraſcitur, ſed rei tantùm indignitatem dolet. Quod de Domino Jeſu ita capere par eſt quoties incanduiſſe legitur, ut Marc. cap 3. verſ. 5. & Joh. xi. 33.

9. *Non cogitat malum.* Græca verba duplicem poſſunt habere ſenſum. Primò enim ſignificari poteſt charitatem nil mali ſuſpicari, cùm de ſuo animo omnes metiatur; neque injurias accurate conſiderare, prout ſolent homines ex variis tum eorum à quibus læſi ſunt, tum ſui tanquam læſorum, tum læſionis ipſius circumſtantiis, iræ odiique cauſas accerſere, eaſque exaggerare. Deinde & hoc ſignificari poteſt charitatem nil mali cuiquam moliri aut machinari, quo vel vitæ valetudinique vel honori vel commodis alterius noceat, neque per ſe neque per alium, ac ne Magiſtratum quidem, vel Deum ipſum: eoque nec accuſat verbis, nec mala cuiquam vovet, aut imprecatur. Quodſi pœnam cuipiam irrogat, in ea non malum patientis, ſed emendationem potius publicumque commodum ſpectat; nec lubens id exſequitur, ſed cum dolore quodam. Quod in Neronis quinquennio notatur, Mallem neſcire literas dicentis, quum damnationi cujuſpiam ſubſcribere deberet.

10. *Non gaudet injuſtitiâ.* Duplici modo quis injuſtitia gaudere poteſt; vel quod ſcelere alicujus delectetur, vel quod damno gaudeat, quod ex injuſtitia ſive in lædentem ſive in læſum ſit redundaturum. Sunt enim quidam ita perverſo ingenio, ut lætentur calamitatibus aliorum, etiamſi nihil commodi ad ſeſe redeat: præſertim ſi quando ab iis læſi fuerint. Sunt alii illis pejores, qui & peccatis aliorum gaudent: ſive quòd innocentiæ gloriam illis invideant, ſive quod aliorum delictis ſuam virtutem eluceſcere putent. Noli lætari caſu inimici, Prov. 24. 17. Gloriatur Job ſe id non feciſſe cap. 31. 29. Pœnam talium, vide Siracid. cap. 27. verſ. 30.

11. *Sed gaudet cum veritate.* Cùm veritas hîc juſtitiæ opponatur, ex more Hebræorum pro juſtitia accipi videtur. Ut enim veritas eſt conformitas verborum aut mentis cum re, ita & juſtitia eſt actionum cum jure legibuſque conformitas. Porrò veritas per proſopopœiam gaudere dici poteſt, cùm illi locus eſt in terris, cùm ſuccedunt ejus conatus, nec ei præmia deſunt juſta. Itaque cum veritate gaudere eſt delectari incolumitate & felici ſucceſſu juſtitiæ, ſive hominum juſtorum.

12. *Omnia tegit.* Deſumtum hoc videtur ex Prov. 10. 12. quod allegatur 1 Petr. 4. 8. Duplici verò modo tegit quis aliorum vitia, partim non efferendo quæ latebant, partim excuſando, & in meliorem partem interpretando quæ innotuerunt. Utrumque tamen charitas facit certo modo. Nam qui aliena vitia apud alios non differit, non eum tamen intermittit privatim caſtigare: quin etiam ſi privata caſtigatio parum proficit, alios aſſumit qui ſua authoritate peccatorem in ordinem redigant. Vide Matth. cap. 18. verſ. 15, 16. Qui excuſat alios peccantes, cavere tamen debet, ne vocet malum bonum, & contra: adverſus illud Eſai. cap. 5. verſ. 20. ne ita tum peccantes in malitia confirmentur, tum ne

aliis ſcandala exhibeant. Conniventia Heliad flagitia filiorum graviter caſtigata 1 Sam. 2. 27. & ſeqq.

13. *Omnia credit.* Non eſt quidem ſtulta charitas, eoque non credit incredibilia, neque plane dubia pro certis habet, nec omittit explorationem rei ignotæ legitimam, ſecundùm illud 1 Theſ. 5. 20. *Omnia probate.* Et 1 Joh. 4. 1. *Non cuilibet Spiritui credite, ſed probate Spiritus an ex Deo ſint.* Sed tamen non exiſtimat eſſe nodum in ſcirpo quærendum ut multi ſolent. Circa duas verò res in credendo difficiles eſſe ſolemus; primò ſi de virtute alicujus affirmetur vel promittatur quippiam, quod mores ſeculi aut etiam illius cui credenda proponuntur captum ſuperat. Deinde ſi quis de ſua aliorumve injuria vel miſeria queratur, & ad eam ſublevandam auxilium cujuſpiam implorat. Utrumque hoc charitati repugnat: quæ & de virtute aliorum honeſta ſentit, & ad opem miſeris ferendam prona eſt.

14. *Omnia ſperat.* Hoc eodem modo limitandum quo ſuperius. Sperat charitas omnia quæ modo ulla ratione ſperari prudenter poſſunt. Multi ubi quem veritati repugnantem, aut in peccatum lapſum vident, ſtatim omnem ſpem de eo abjiciunt. At poteſt ex Saulo perſequutore Paulus Apoſtolus evadere: & Petrus qui Dominum cum jurejurando abnegaverat, pro illius Euangelio vitam ſuam expoſuit. Vulgò ajunt, qui non eſt hodie, cras minus aptus erit. Charitas id invertit, qui minus eſt hodie, cras magis aptus erit. Videbat Paulus Judæos obduratos, & tamen nullum non movet lapidem, ut aliquos ex iis ſervet. Semper tibi pendeat hamus, quo minime reris gurgite piſcis erit. Totam noctem piſcati ſumus, nec quicquam cepimus, ad tuum tamen verbum, inquit Petrus ad Dominum Jeſum, demittam rete Luc. 5. 5.

15. *Omnia ſuffert.* Hoc & ad defectus atque vitia referri poteſt, quæ quis in aliis tolerat, & ad mala ſeu incommoda quæ quis ab aliis aut aliorum cauſa ſuſtineat. Ad prius pertinet illud Mimi, Amici vitia noveris non oderis. Cogitanda eſt infirmitas humana, & quàm nihil ſit ab omni parte perfectum. Fortaſſe & nobis multa deſunt, itaque ut ignoſci nobis ab aliis vellemus, ita & ipſi aliis ignoſcamus. Circa poſterius nobis occurrat quæ matres incommoda ab infantibus aut eorum cauſa ſuſtineant, quæ tamen omnia charitas quodammodo edulcat. Cogitemus etiam quæ mala Dominus Jeſus noſtri cauſa exhauſerit: cujus exemplum nobis Petrus inculcat, 1 Epiſt. cap. 2. verſ. 21. & Johannes 1 Epiſt. cap. 3. verſ. 16.

16. *Charitas non excidit.* Poteſt hic eſſe ſenſus quod charitas ab officio nunquam deſiſtat, etiamſi voto ſucceſſus minus ſæpenumero reſpondeat. Ita Moſes pro Iſraëlitis ex libro vitæ deleri ſuſtinet Exod. 32. ℣. 32. Paulus pro fratribus anathema fieri optat. Rom. 9. 3. Ita ſcilicet charitas nunquam ſibi ſatisfacit. Sequentia tamen potiùs hunc ſenſum ingerunt, charitatem haud excidere dici eò, quòd durabilis ſit præ maximis Spiritûs ſancti donis, quæ ad tempus tantùm Eccleſiæ fuerunt collata: imò & præ fide atque ſpe, utpote quibus in altera vita non ſit futurus locus: quum tamen charitas nec illic deſitura ſit: quamvis plurima charitatis officia indigentiæ ſeculi hujus accommodata deſitura ſint. Amen.

2 *Corinth.* 1. *verſ.* 3 *ad finem* 2.

IN his verbis celebrat Apoſtolus divinam benignitatem, ſibi tum aliàs tum non multò antè in Aſia præſtitam, ubi ipſum Deus ex ingenti periculo liberaverat, ſpem ſibi faciens ejuſdem etiam in poſterum beneficii ab eadem divina benignitate impetrandi. Duo autem potiſſimùm ſunt loci hujus membra. In priori generatim prædicat divinam benignitatem ſibi in omnibus afflictionibus propter Chriſti nomen incumbentibus præſtitam, ita quidem ut ejus rei fructum & ad alios fideles ac nominatim ad Corinthios redundare oſtendat. In poſteriori ſpeciatim deſcribit beneficium divinum quod in Aſia nuper fuerat expertus, ubi nimirum ex ingenti diſcrimine fuerat divina ope ereptus: ita quidem ut & tum cùm iſta ſcriberet eandem Dei benignitatem ſe experiri ſignificet, & ſpem ſeſe habere in poſterum quoque eandem ſe experturum.

Quod ad primum membrum attinet, id ab initio ℣. 3 ad finem uſque ſeptimi extenditur. Ubi primo authorem beneficii in ſe collati, nempe Deum Optimum Maximum celebrat, & inſignibus quibuſdam titulis ornat. Deinde veluti ulterius eum deſcripturus ab effectis quorundam præſertim attributorum jam in præcedentibus expreſſorum, explicat beneficium ab eo in ſe collatum, & per ſe in alios quoque fideles ac nominatim in Corinthios redundans.

Celebratio illa divini nominis ac deſcriptio authoris beneficii in ſe atque alios collati continetur ℣. 3. ubi ait: *Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti; pater illæ miſericordiarum & Deus omnis conſolationis.* Εὐλογητὸς præmittit Apoſtolus in voce *Benedictus* intellige *ſit*, ut animum ſuum oſtendat, beneficii divini memorem, atque in authorem ejus gratum pietatiſque plenum. Quo ipſo exemplum nobis præbet, ut nos quoque acceptis à Deo beneficiis, & memori pectore ea contineamus ac recolamus, & ubicunque ſe offert occaſio ea laudibus extollamus eorumque authorem celebremus. Eodem modo orditur commemorationem divinorum beneficiorum in omnes fideles collatorum, Eph. 1. 3. Simili modo & Petrus 1 epiſt. 1. 3. Senſus autem vocis illius ſatis notus eſt: Id enim ſignificat, celebretur Dei nomen, laudibus extollatur atque evehatur Deus. Id nempe unum propemodum reddere poſſumus pro tantis beneficiis Deo, ut ejus nomen prædicemus. Impar quidem valde tantis beneficiis hoſtimentum: ſed quod ob idipſum Deus gratum habet, ſi animo alacri offeratur, quia majus præſtare non poſſumus. Si quid præter gratiarum actionem præſtamus, id in vitæ pietate conſiſtit, quæ in honorem divini nominis cedit.

Jam quod ad deſcriptionem attinet authoris beneficii in ſe collati cujus nomen prædicat, eum quidem primùm exprimit *Dei* nomine, quod per ſe quidem commune eſt, ſed illius ob ſummam excellentiam evaſit quodammodo proprium; de quo non eſt hic neceſſe plura dicere. Deinde triplici eum ornat epitheto ſeu titulo. Et primo quidem magis declarat quis ſit ille, cæteris duobus potius qualis ille ſit, & quàm in homines ſit benignus. Ac licet primus etiam titulus aliquomodo ad rem præſentem hoc eſt ad beneficium Paulo ſæpe exhibitum pertineat, ſiquidem de beneficio à Deo in Jeſu Chriſti ſervum collato agitur; poſteriores tamen duo propius ad rem pertinent: ſiquidem cauſam exponunt iſtius beneficii. Primus ergo titulus eſt quod appelletur *Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti.* Quæ verba ita connectuntur cum præcedenti nomine *Deus*, ut quemadmodum dictum eſt, declarent quis Dei nomine ſit intelligendus: quaſi dictum eſſet, Deus id eſt Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti, vel, qui eſt Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti. Ut particula *&* ſit hoc loco, ut alibi ſæpe, exegetica, quod etiam in locis duobus paulò antè notatis aliiſque ſimilibus obſervandum eſt. Cur autem Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti appelletur, jam aliunde ſatis notum eſt, ut nil ſit neceſſe his explicandis immorari. Illud tantùm memoria repetendum eſt quod paulò antè indicavimus, hanc deſcriptionem Dei non ideo tantùm adhiberi ab Apoſtolo, ut magis intelligatur quis ſit ille Deus quem celebrat; ſed etiam quia tum maxime illuſtris eſt, & ſummam Dei poteſtatem majeſtatemque exprimit, tum verò etiam non obſcure indicat eum maxime illos amare ac favore ſuo ſingulari proſequi qui Jeſu Chriſto adhærent, ei confidunt, eum amant ac colunt, ſiquidem Jeſu Chriſti ſit Pater. Non poteſt autem non amare Pater eos qui filium ipſius unicum chariſſimumque amant ac colunt. Unde & nobis Jeſum Chriſtum complectendum amandum ac venerandum eſſe diſcimus, ſi ſummi Dei amore perfrui cupimus. Joh. 16. 27.

Quod

Quod ad reliquos duos titulos quibus Deum ornat Apoſtolus attinet, eorum prior eſt quòd ſit, *Pater miſericordiarum*, id eſt, Pater miſericordiſſimus, ſi ita loqui licet, ſeu ſummè miſericors. Neque enim genitivus *miſericordiarum* genitivus effecti eſt, quaſi nimirum Deus miſericordiarum pater ideò dicatur quod miſericordiæ ab illo proficiſcantur, & ex eo ortum ſuum ducant, (quanquam id quoque, ſi vel de miſericordiæ effectis à Deo proficiſcentibus ſermo ſit, vel de affectu miſericordiæ in hominibus exiſtente, verum eſt) ſed Hebræorum more pro adjectivo ponitur, quemadmodum explicatum eſt: quo pacto verbi gratiâ Deus gloriæ id eſt glorioſus dicitur Actor. 7. 2. Sed hujus Hebraiſmi exempla paſſim occurrunt in Sac. Liter. *Pater* ergo dicitur reſpectu noſtri, quos ille & paterno amore complectitur, & ſibi ſimiles generat, atque aliquando perfecte generaturus eſt, ſimulque hæreditatem donaturus iis ante ſecula deſtinatam quos hîc Deus generavit filios, ſanctitate nimirum ac juſtitia ſibi ſimiles. *Miſericordias* autem dixit plurali numero, ad miſericordiæ divinæ magnitudinem atque ubertatem tanto melius exprimendam. Quo pacto etiam Jacobus, cùm patrem non luminis ſed *luminum* appellat cap. 1. ℣. 17, ut eum lucis pleniſſimum eſſe indicaret. Sæpe enim pluralia apud Hebræos rei copiam magnitudinemque indicant. Quid autem ſit Dei miſericordia, etiam vulgò notum eſt, quantum quidem cuique eſt neceſſe: ſignificatur nimirum ſingularis Dei promtitudo ad opem miſeris atque afflictis ferendam. Quanquam enim tam late non raro extenditur miſericordiæ nomen, ut univerſam Dei benignitatem complectatur; tamen miſericordia proprie exercetur erga miſeros, ut & ipſum nomen indicat, atque afflictos. Miſeros autem non eos tantùm appellamus, qui jam reipſa ſunt afflicti, & miſeria preſſi, ſed etiam eos quibus malum aliquod præſertim inſigne impendet: quales ſunt ii qui peccatis ſuis pœnas divinas ſunt promeriti, promeriti autem ſunt omnes homines, unde omnes divina miſericordia indigent, ut à peccatorum pœnis quibus ſunt obſtricti liberentur. Itaque non ii tantùm qui jam pœnas illas reipſa ſentiunt, miſericordiâ Dei fruuntur, cùm ab iis liberantur, verùm etiam illi qui nondum eas ſentiunt, atque ex ipſius benignitate nunquam ſunt ſenſuri. Hoc enim ipſum miſericordiæ eſt quòd à periculo ac reatu pœnarum ſubeundarum reddantur immunes. Eſt autem duplex miſericordiæ hujus effectus: alter, & quidem miſericordiæ fere magis proprius, conſiſtit in avertendis malis, ſive jam præſentibus, ſive imminentibus: alter in bonis præterea largiendis, atque iis qui miſeri antehac fuerant impertiendis. Hoc Dei attributum paſſim in ſcripturis celebratur, atque haud ſcio an nullum crebrius in Sacris Literis inculcetur: partim quidem quia ad nos conſolandos, ad ſpem noſtram ac fiduciam quam in Deo ponere debemus, excitandam, alendam ac firmandam, maximam vim habet, ac ſine eo eſſet, univerſa ſpes noſtra concideret; partim etiam quia nos maxime excitat ut Deum tam benignum ac miſericordem patrem, toto animi affectu complectamur atque amemus, ejuſque nomen prædicemus. Simul autem eò quoque facit, ut ejus benignitatem nobis imitandam proponamus, ſi quidem ipſius filii haberi volumus, & ejus miſericordiam penitus atque in omnem ævorum perennitatem experiri cupimus. Siquidem id & præceptum nobis eſt, ut miſericordes ſimus, quemadmodum pater noſter cœleſtis miſericors eſt, & miſericordes beati prædicantur, quia & ipſi miſericordiam ſint experturi, & contrà, judicium ſine miſericordia inſtitutum iri Jacobus minatur adverſus eos qui miſericordiam non exercuerint.

Poſſunt autem hoc loco commemorari inſigniora miſericordiæ divinæ planeque paternæ tum in univerſum genus humanum, tum erga nos ipſos nominatim effecta ac documenta, ad animos auditorum tum conſolandos, tum ad divini numinis amorem ac cultum excitandos. Et effecta quidem ſive ad ſpiritum ſive ad corpus pertinentia. Quo ipſo ſimul declarari poteſt quomodo Deus Pater noſter ſit, quod quidem attinet ad affectum illius erga nos paternum. Nam de hoc quidem potius diſſerendum eſt hoc loco occaſione nominis Patris, quàm de ratione qua Deus nos ex ſeſe generet, ſibique ſimiles efficiat. Quanquam & hoc ad rem facit, quatenus præſertim id divinæ erga nos benignitatis eſt effectus, & quidem præcipuus. Unde Johannes exclamat, *videte quantam charitatem nobis dederit Deus, ut filii Dei vocaremur*, & quæ ſequuntur. Continet autem hæc deſcriptio Dei quod nimirum ſit pater miſericordiarum cauſam ſequentis, quæ jam numero eſt tertia, & ad inſtitutum Apoſtoli præſens maximè facit, nempe quod ſit,

Deus omnis conſolationis, Id eſt author omnis conſolationis. Quo pacto Deus pacis appellatur, non uno ſcripturæ loco, quia ſit author pacis: ſive pacis nomine concordia intelligatur ac tranquillitas, ut 1 Cor. 14. 33; ſive felicitas, ut 1 Theſſ. 5. 23. Heb. 13. verſ. 20. Per conſolationem autem intelligere poſſumus tum ipſum gaudium quod miſeris atque afflictis præſtat, quo triſtitiam ex calamitatibus ortam mitigat, imò delet; tum etiam res lætas, unde gaudium illud oritur, qualis eſt verbi gratiâ liberatio à periculo aut calamitate. Vocem autem *omnis* quæ adjuncta eſt nomini conſolationis, duplici itidem ratione interpretari poſſumus. Primò ut ſignificet Deum authorem eſſe omnis quæ in hominum animis exoriatur, modò alioqui ſit honeſta & divinæ voluntari conſentania, lætitiæ, rebus triſtibus ſupervenientis (hæc enim demum conſolatio eſt) aut etiam rerum proſperarum unde lætitia iſta proficiſcitur. Siquidem omnia bona quæ hominibus obtingunt, à Deo ejuſque benignitate in genus humanum redundant. Deinde ut ſignificet, non quidem nullam eſſe in animis hominum lætitiam res triſtes diluentem quæ à Deo non proficiſcatur, ſed Deum valde propenſum eſſe ad conſolandum, eumque eos quos ſolari velit nullo non gaudii ac lætitiæ genere complere. Itaque priori ſenſu magis amplitudo hujus divinæ benignitatis ſeu mavis beneficii exprimitur, & quàm latè id ſit diffuſum oſtenditur: poſteriori potiùs perfectio ejus ac magnitudo. Hinc primùm cernere licet quanta ſit Dei benignitas, præſertim erga afflictos, unde animi noſtri partim ad gratias Deo agendas, partim ad firmam in illo ſpem, cùm res præſertim adverſæ irruunt, collocandam, excitandi ſunt. Fere enim eadem eſt vis hujus deſcriptionis Dei quæ & præcedentis, à qua, ut diximus, tanquam à cauſa ſua pendet. Confer cum hoc loco inter alia locum ejuſdem epiſtolæ inf. cap. 7. verſ. 7. Ubi itidem hoc epitheto inſignitur Deus, quòd conſoletur humiles ſeu afflictos: & illud Pſalmi 147. ℣. 3. & 146, licet conſolationis non fiat mentio, verſ. 7 & ſeqq. ubi ejus beneficia in afflictos & ab omnibus deſertos commemorantur.

Hactenus deſcriptus eſt author beneficii tum in Paulum collati, tum per eum in alios etiam dimanantis: ſequitur nunc, ut videamus, quomodo explicetur illud ipſum beneficium quod in Paulum Deus hucuſque deſcriptus contulerat, & per eum quodammodo in alios. Primùm ergo Apoſtolus id beneficium in ſe collatum exprimit. Deinde quomodo id in alios etiam redundet, docet.

Prius facit illis verbis, *qui conſolatur nos in omni afflictione noſtra*, initio verſ. 4. id eſt, qui quoties affligimur toties ſuperveniente gaudio triſtitiam mitigat atque abſtergit. Præſtabat autem id Deus, partim lætitiâ per Spiritum ſuum in animo ipſius excitatâ, etiam tum cùm ob Euangelium graviſſime vexaretur, & duriſſimas perſequutiones ſuſtineret, partim cùm calamitates illas mitigaret, ac denique penitus tolleret, & ex iis Paulum eriperet. Ad quod poſterius maxime hoc loco videtur reſpicere Apoſtolus. Cùm enim dicit *nos* & *noſtra* ſeipſum potiſſimum intelligit: licet quia Timotheum in hujus epiſtolæ inſcriptione ſecum conjunxerat, communicatione quadam

dam utatur; & quæ ſibi vel ſolùm vel ſaltem potiſſimùm contingerent, etiam illi unà ſecum tribuit: etſi ut jam indicavimus in quibuſdam etiam eum habuerit malorum ac calamitatum ſocium, ſiquidem & itineris & prædicationis euangelii ſocium miniſtrumque eum habuerat.

Ex his verbis vix quicquam novi præter ſuperiora colligi poteſt: ſiquidem hic ſpeciale quidpiam tantùm exprimitur quod ſub tertio Dei epitheto ſeu deſcriptione, tanquam generali continetur, & ejus quodammodo eſt documentum. Apparet autem hinc quanta ſit Dei in ſervos ſuos, qui ſe illius cauſâ nulli non diſcrimini ac calamitati promte offerunt, benignitas, quanta circa illos cura ac providentia, quòd in nulla eos calamitate deſerat, ſed eorum triſtia lætitia ſuperveniente temperet ac mitiget, imò tollat ac penitùs exſtinguat: qua de re in ſequentibus audiemus, verſiculo potiſſimum quinto.

Nunc videamus quomodo Paulus beneficio Dei ſibi toties præſtito annectat beneficium in alios hoc pacto collatum. Id autem facit duplici ratione: primùm in genere, deinde in ſpecie. In genere dum docet ex beneficio in ſe collato fieri ut ad alios quoque afflictos, intellige fideles ac Paulo quoad afflictionum cauſas attinet aliqua ratione ſimiles, ſimile beneficium hoc eſt conſolatio redundet. In ſpecie autem dum docet ad Corinthios ſingularem ex ea re fructum redundare: nec tantùm ex beneficio in ſe collato, hoc eſt ex conſolatione qua ipſe in rebus triſtibus Dei benignitate fruatur, verùm etiam ex ipſis calamitatibus, quarum duritiem Deus conſolatione emolliat, atque aſperitatem tollat. Prius ita præſtat, ut & rem exprimat, & confirmet.

Exprimit dum ait, *Adhoc ut poſſimus nos conſolari eos qui in omni afflictione, per conſolationem qua conſolamur ipſi à Deo.* Annectit hoc beneficium in alios redundans beneficio in ſe à Deo collato tanquam finem quendam, oſtenditque quòd Deus ſeſe in omni calamitate ſoletur, eò pertinere, ut poſſit etiam aliis fidelibus in quavis calamitate conſtitutis conſolationem præbere; ſpe nimirum illis facta ejuſdem divinæ benignitatis, quam ipſe in ſuis calamitatibus toties expertus eſſet. Exemplo enim ſuo illos docere poterat, fore ut & ipſos Deus ſimili ratione conſolaretur in afflictionibus, atque illis præſentem ferret opem, atque è calamitate eos eriperet. Verba Apoſtoli ſatis ſunt plana, præſertim ſi animadvertas illud *in omni afflictione* ſignificare in quavis afflictione, ſeu cujuſvis generis afflictione. Non enim *συλλητικῶς* ut loquuntur, ſed *διαιρετικῶς* id eſt non collective ſed diſtributive vox *omnis* hoc loco ſumitur. Deinde verba illa *per conſolationem* &c. cohærent cum verbo *conſolari* quòd paulò ante præceſſerat, quemadmodum per ſe quivis cernere poteſt. Paulò autem aliter ſumitur conſolationis vox cùm ſermo eſt de conſolatione quam Deus Paulo impertiverit, aliter cùm de conſolatione quam Paulus aliis impertiri potuerit. Illa enim fiebat à Deo non verbis aut exemplo, ſed præſenti favore atque ope quam Paulo præſtabat; hæc verò verbis & exempli commonſtratione à Paulo peragebatur. Hinc videmus Deum dum interdum uni atque alteri in Eccleſia benefacit, exemplum ſimul præbere velle cæteris omnibus, & veluti ſignum ad bene ſperandum iis erigere. Itaque & ii qui ſingulari aliquo Dei beneficio perfruuntur, id reticere non debent, ſed ubique prædicare, ut & ad alios ejus rei fructus dimanet, hoc eſt, & illi ſpem bonam lætitiamque animo concipiant, & ad perferendas omnis generis calamitates adeundave pericula tantò reddantur alacriores: & illi qui cernunt ſingularem Dei benignitatem in alios non debent eſſe tam incurioſi ejus rei ſpectatores, ut id ad ſe nihil pertinere arbitrentur, ſed ad ſe quoque id beneficium pertinere exiſtiment, ac ſpem colligant ſimilis beneficii à Deo cùm opus fuerit obtinendi.

Quod ad confirmationem attinet, ea continetur ℣. 5, ubi ait, *Quia quemadmodum redundant paſſiones Chriſti in nos, ita per Chriſtum redundat* (vel abundat) *etiam conſolatio noſtra.* Ubi ita rationem reddit proxime præcedentium verborum, ut ſimul tacitæ cuidam objectioni occurrat, & ſimul beneficium à Deo in ſe collatum repetat atque amplificet. Objicere enim aliquis potuiſſet; Quomodo tu vel ipſe conſolationem à Deo percipis, vel etiam nos admodum conſolari tuo exemplo potes, cùm tot Chriſti cauſâ calamitates perferas? Contriſtare te Deus potiùs videtur, quàm conſolari, & nos potiùs triſtitiæ quàm conſolationis exemplum à te capere poſſumus. Reſpondet Apoſtolus, varias quidem calamitates ſibi Chriſti cauſâ eſſe perferendas, ſed non minorem etiam eſſe conſolationem quam in iſtis afflictionibus divina benignitati ſentiat. Itaque triſtitiam qua afficiatur, gaudio ſuperveniente abunde penſari, atque adeò obrui & exſtingui. Videmus igitur & repeti hoc loco à Paulo divinum beneficium in ſe collatum, & illuſtrari atque amplificari: partim quidem comparatione cum afflictionibus, dum non minus abundare conſolationem ſuam dicit quàm abundent afflictiones; partim commemoratione cauſæ efficientis impulſivæ iſtarum afflictionum, mediæ autem conſolationis, nempe Chriſti. Vocat enim afflictiones ſuas Chriſti afflictiones, quo quidem eas ex aliis afflictionum generibus veluti eximit & ab iis diſpeſcit. Chriſti enim vocat quia Chiſti cauſâ eas perferat, hoc eſt occaſione ejus rei quòd Chriſti euangelium prædicaret, ejuſque negotium ageret, atque adeò pro nomine ac gloria Chriſti: ut poſſit Chriſtus hoc loco haberi non tantùm pro cauſa impulſiva nempe procatarctica, ſed etiam pro cauſa finali, ea nimirum quam *τέλος ἕνεκα* vocant, iſtarum afflictionum. Vide Act. 5. ℣. 41. Philip. 1. 29. Significat ergo Apoſtolus ſe non loqui de afflictionibus quas vel naturæ curſu, vel alia aliqua de cauſa quæ cum Chriſti negotio nihil commune haberet, perferret, quales quidem fidelibus cum infidelibus ſæpe ſunt communes; ſed de iis ſe loqui quæ ob ſanctiſſimum religionis Chriſtianæ negotium ſibi incumberent, quaſque ſi officium Chriſto debitum prodere voluiſſet, effugere potuiſſet. Similis loquendi ratio eſt, qua idem Apoſtolus de ſeſe utitur infrà cap. 4. ℣. 10, ubi ait ſe mortificationem Domini Jeſu in corpore ſuo circumferre, id eſt, ut ipſemet verſu ſequente explicat, ſubinde in mortem propter Dominum Jeſum tradi: quo loco & vita Jeſu ſumitur pro vita quæ à Jeſu Chriſto tanquam cauſa efficiente proficiſceretur. Non abſimilis eſt & illa loquendi ratio, cùm ſeſe *vinctum Chriſti* appellat, id eſt vinctum propter Chriſtum. Epheſ. 3. 1. & 2 Tim. 1. 8. & ad Philem. ℣. 1. & 9. De conſolatione autem dicit, eam per Chriſtum in ſeſe redundare, vel abundare, quia ipſius Chriſti opera actioque ad eam rem interveniebat, & per eum Deus Paulum conſolabatur. Chriſti enim curæ à Deo ſunt omnia illa commiſſa quæcunque ad illius ſervos, maxime quatenus illius negotium agunt, pertinent. Ideo non ſemel liberatio Pauli ex periculis Chriſto adſcribitur, tanquam ei qui illius eſſet author. Nam partim ipſe Chriſtus id Paulo promiſerat, ut ipſemet Paulus refert Act. 26, 17, ubi inter alia air, Chriſtum ſibi dixiſſe, ſe velle eum eripere à populo & gentibus ad quos ipſum mitteret; partim etiam in hac ipſa epiſtola Paulus Chriſto liberationis ſuæ beneficium adſcribit, in qua, ut antea vidimus, conſolatio illa maximè conſiſtebat. Vide infrà cap. 4 ℣. 10 & 11. Ubi etiam cernimus Paulum de traditione ſua in mortem ſeu mortis periculum dicere, eam fieri propter Chriſtum, ut cauſam impulſivam ejus traditionis denotaret: de vita autem id non aſſerere, ſed phraſi uti quæ latius pateat, & cauſam quoque efficientem alterius generis deſignare poſſit, dum vitam Jeſu appellat, hoc eſt ab eo profectam. Vide etiam infrà cap. 12 ℣. 9 & ſeqq.

Hinc autem primò patet, quæ ſit conditio ſervorum Chriſti, & maxime eorum qui ſunt omnium præcipui: hæc nimirum ut in eos abundent afflictiones Chriſti. Itaque nobis non eſt exſpectanda in hoc mundo quies ac tranquillitas, ſed potiùs quanto diligentius Chriſti negotium urſerimus, tanto plures gravioreſque ſunt nobis exſpectandæ eo nomine afflictiones: ſed interim

etiam

etiam tantò major nobis eſt ſperanda conſolatio, quandoquidem non minor eſſe ea ſolet quàm afflictiones. Siquidem Paulus aſſerit quemadmodum abundent afflictiones Chriſti in ſeſe, ita etiam abundare ſuam conſolationem. Non eſt Deus pronior ad calamitates ſervis ſuis imponendas, quàm ad conſolationem iis præbendam: imò ad hanc quàm ad illas eſt longe promtior. Unde ſimul apparet, & Dei in Chriſti ſervos benignitas, & ipſius etiam Chriſti in eoſdem favor, & circa eos cura ac providentia: quandoquidem per Chriſtum, ut de ſe hîc Paulus loquitur, abundat fidelium conſolatio, qua afflictiones ipſorum mitigat earumque acerbitatem tollit. De qua Chriſti Domini providentia, & in auxilio fidelibus ſuis afflictis ferendo promtitudine, diſſeri hoc loco uberius poteſt: nempe non ignarus mali noſtri, didicit miſeris ſuccurrere. Vide Hebr. 2 & 4, circa finem utrobique, & cap. 5. confer inter ſeſe ℣ſ. 2 & 8 cum ſeqq.

Hactenus generaliter explicuit Apoſtolus fructum ad alios ex beneficio divino in ſe collato redundantem: ſequitur nunc ut videamus, quomodo ſpeciatim etiam idem explicet. Id enim quod in genere dixerat, nunc ad Corinthios nominatim applicat, ita quidem ut hoc pacto aliqua ratione tanquam exemplo confirmet id quod generalius antea dixerat, & ſimul non tantùm conſolationis ſibi præſtitæ fructum, ſed etiam ipſarum afflictionum quas perpeſſus fuerat, ad Corinthios dimanare doceat. Id autem utrumque præſtat, ut non tantùm quis ille ſit fructus ad Corinthios dimanans doceat, verum etiam rationem explicet cur ita ſe res habeat, atque adeò aſſertiones ſuas confirmet.

Incipit autem ab afflictionibus, quarum fructum ad Corinthios redundantem illis verbis complectitur ℣. 6, *Sive autem affligimur, pro veſtra conſolatione & ſalute*, ſcilicet affligimur. Duplicem quodammodo conſtituit fructum ex afflictionibus ſuis in Corinthios proficiſcentem, alterum præſentem, alterum futurum: quí quidem ita inter ſe ſunt connexi, ut poſterior ex priori, aliquomodo pendeat. Prior eſt, conſolatio; alter ſalus Corinthiorum. Ita autem cohærere videntur hæc verba verſ. 6 cum ſuperioribus, quaſi dixiſſet Apoſtolus; Non injuriâ autem dixi, ex conſolatione quam nos ipſi percipimus à Deo, etiam ad alios conſolationem redundare, eumque ipſum in finem nos conſolationem à Deo percipere, ut eam præbere aliis poſſimus, ſiquidem non tantum ex conſolatione quam in calamitatibus percipimus, ad vos nominatim hic fructus redundat, & redundare ex conſilio Dei debet; verum etiam ex ipſis afflictionibus quas perpetimur, & in quibus nos Deus ſolatur: Nam ſive affligimur, affligimur pro veſtra conſolatione &c. ſive conſolationem accipimus, accipimus eam pro veſtra conſolatione & ſalute. Ita autem fructum hunc utrumque ad alios manantem afflictionibus ſuis annectit Apoſtolus, ut oſtendat eum non tantùm effectum, ſed etiam finem eſſe ad quem Deus in afflictionibus illis ipſi imponendis reſpiciat ac collimet. Hæc enim eſt vis particulæ ὑπὲρ pro, qua in hoc ℣ſ. 6 bis utitur: quæ vis fuit etiam antea verborum ℣ſ. 4 *ad id ut poſſimus nos conſolari* &c. Etenim Deus cùm ſervis Chriſti præcipuis, ac nominatim Apoſtolis, tantas tamque graves afflictiones euangelii cauſâ immiſit, non tantùm proprium ipſorum bonum & explorationem fidei ac pietatis ipſorum, indeque conſecuturam felicitatem reſpexit, ſed præcipue totius Eccleſiæ & eorum qui ad Eccleſiam aggregandi eſſent bonum ſpectavit. Unde Apoſtolus non hoc tantùm loco teſtatur ſe aliorum fidelium cauſa affligi, verùm etiam alibi, præſertim cùm de vinculis ſuis loquitur, quæ Romæ patiebatur ob euangelii negotium. Unde ſeſe vinctum pro gentibus eſſe ait Epheſ. 3. ℣ſ. 1 & afflictiones ſe pro illis perferre, ibid. verſ. 13, & Col. 1. 24, ubi ait ſe gaudere in paſſionibus ſuis pro Coloſſenſibus eorúmve ſimilibus, nempe fidelibus ex gentibus, & adimplere defectus afflictionum Chriſti in carne ſua pro corpore ipſius quod eſt Eccleſia. Et 2. ad Timoth. cap. 2, aſſerit ſe omnia ſuſtinere propter electos, ut & ipſi ſalutem conſequantur quæ eſt in Chriſto Jeſu, cum gloria æterna. Quia enim Apoſtolus non ſuæ tantùm ſalutis, ſed totius Eccleſiæ, atque inprimis ex gentibus collectæ, quarum erat Apoſtolus, negotium agebat, ideo etiam eò tam graves tamque multiplices ejus calamitates quas eo nomine perferebat, dirigebantur.

Jam ut ad utriuſque illius fructus ſeu finis afflictionum Paulinarum conſiderationem veniamus, duplici potiſſimùm ratione conſolatio Corinthiorum ex afflictionibus Paulinis proficiſcebatur. Primùm quia inde cernere poterant veriſſimam eſſe doctrinam quam à Paulo acceperant, ſiquidem is ejus cauſa tam multa tamque gravia mala perpetiatur: quod nunquam facturus fuiſſet, ſi eam veriſſimam eſſe non credidiſſet. Veriſſimam autem non credidiſſet, niſi etiam revera fuiſſet: neceſſe enim fuiſſet eam ab ipſo confictam, vel ſaltem conficta plurima quibus ſe adductum eſſe affirmabat, ut eam doctrinam & amplecteretur, & alios ad eandem amplectendam toto paſſim orbe hortaretur atque permoveret. Deinde quia ex iſtis afflictionibus Paulinis diſcere poterant, non eſſe ſibi metuendas illas afflictiones, neque in ipſorum exitium aut detrimentum aliquod ceſſuras, ſed potiùs in ſalutem, neque divinæ adverſus ſeſe iræ argumenta eſſe; ſiquidem tantus Dei Chriſtique ſervus, ei tam charus tamque fidelis, tam dura tamque multiplicia mala Deo permittente ac volente pateretur. Id enim non fieri ex odio erga eum divino, nec id in ipſius ceſſurum ſupplicium, ſed potiùs in ſummum aliquod ipſius bonum. Adde quod ipſa Pauli in afflictionibus illis perferendis conſtantia, eos erigere atque animare vehementer poterat. Addi poteſt his duabus rationibus & tertia, niſi quartam dicere malis, quòd Deus eas calamitates ideo immittebat Paulo, ut haberet tanto uberiorem occaſionem ipſum poſtmodum conſolandi, & maximam ſuam in ipſo benignitatem demonſtrandi, eum nimirum ex illis afflictionibus eripiendo. Quo pacto conſolatio hæc non proximus erit afflictionum illarum finis, ſed remotior: ita ut inter eum & afflictiones, conſolatio ipſius Pauli, ſeu ereptio ex periculo interveniat. Sed quia Paulus diſtincte hic de fructu atque effectu afflictionum & conſolationis ſuæ agit, credibilius eſt eum diſtincta conſolationis genera intellexiſſe, ſeu ad diverſos modos reſpexiſſe, quibus conſolatio illinc ex afflictionibus ſuis, hinc ex conſolatione ſibi à Deo præſtita ad Corinthios manaret: ita ut ad conſolationem Corinthiorum ex afflictionibus Pauli percipiendam, non intelligatur intervenire conſolatio quam in ſuis afflictionibus Paulus ipſe ſentiret. Quare priores duæ rationes à nobis expoſitæ magis loco huic quadrant, & maxime ſecunda, ut ex ratione apparet quam ſubjungit Paulus, qua oſtendit fructum ſuarum calamitatum ad Corinthios quoque pertinere, de qua paulò pòſt.

Interim enim paucis nobis eſt conſiderandus alter finis ſeu fructus quem Paulus ex ſuis calamitatibus ad Corinthios proficiſci aſſerit, qui quidem eſt *Salus*. Pendet autem hic ex præcedenti. Etenim conſolatio illa Corinthiorum, ex afflictionibus Pauli manans, ad illorum ſalutem plurimum faciebat. Ea enim ratione ad doctrinam euangelicam quam ab ipſo didicerant, firmiter conſtanterque retinendam, atque ad præſtandam in omnibus afflictionibus ejuſdem doctrinæ cauſa imcumbentibus patientiam animabantur ac vehementer commovebantur. Quæ res quantopere ad ſalutem fidelium pertineat, quivis facilè cernit. Sed nihil eſt neceſſe nos de ratione illa invenienda multum laborare, qua ſalus Corinthiorum ex Paulinis afflictionibus proficiſceretur, cùm eam ipſemet Apoſtolus ſequentibus ſtatim verbis indicaverit, cùm ait; *Quæ* ſcilicet ſalus, *efficitur in patientia earundem paſſionum* ſeu *afflictionum quas & nos patimur*. Hæc enim verba licet videantur deſcriptionem quamdam continere ſalutis illius quam ex ſuis afflictionibus ad Corinthios manare dixerat, tamen non ad eam explicandam & ejus naturam tanto melius illuſtrandam revera pertinent; ſed rationem

tantùm

tantùm ut diximus continent ob quam Paulus aſſeruerat, ſalutem Corinthiorum afflictionum ſuarum finem quendam ac fructum eſſe: quaſi dixiſſet, utpote quæ ſalus efficitur in patientia ſeu tolerantia earundem afflictionum. Itaque articulus participio ἐνεργουμένης præpoſitus eſt ἀντιστροφικῶς, ut & alibi accidit. Rom. 1. ỳſ. 18. & cap. 2. ỳſ. 14: quanquam hoc poſteriori loco etiam excipiendi vim habere poteſt, quaſi dicat, licet legem non habeant. Sed hoc obiter. Ad rem noſtram quod attinet, ait Paulus, ſalutem Corinthiorum effici & velut comparari ac produci *in patientia* ſeu per patientiam ac tolerantiam *earundem afflictionum* id eſt, ejuſdem generis calamitatum, quas & ipſe & ejus ſocii perpetiebantur. Quaſi dicat; ideò aſſerui meas afflictiones ad veſtram conſolationem atque adeò ipſam ſalutem æternam pertinere, quia ſalutem illam eadem afflictionum ac patientiæ via conſequi debetis. Ad hanc autem patientiam præſtandam, mearum afflictionum ac patientiæ meæ exemplum vos plurimùm provocare poterit. Si Corinthiis licuiſſet ſine afflictionibus ſalutem æternam conſequi, non adeò multum eorum ſalutis interfuiſſet Paulum tam gravia tamque multiplicia mala veritatis cauſa perpeti: ſed quia non alia lege ac conditione illis fuerat oblata ſalus, quàm ut ipſi quoque ejus cauſa varias calamitates, ac denique truculentiſſimam, ſi Deo ita videretur, mortem perferrent, multum referebat Paulum ex quo illam doctrinam primùm didiciſſent, ipſis in exemplum proponi. Itaque eatenus potiſſimùm Paulus hoc loco aſſeruit ſuas calamitates ad ſalutem Corinthiorum pertinere, quatenus exemplo illius erigi ac firmari poterant, ne in ſimilibus afflictionibus animis concíderent ac labaſcerent, animumque deſpondentes pedem tandem referrent atque à veritate deficerent. Quæ cauſa eſt cur nos antea dixerimus ſecundam rationem à nobis propoſitam qua conſolatio ad Corinthios ex afflictionibus Paulinis manaret, maximè nobis videri ad rem pertinere, atque ad mentem Pauli accommodatam eſſe: ſiquidem conſentaneum eſt, eo modo ſalutem Corinthiorum ex illis afflictionibus profectam quo & conſolationem, ac viciſſim: quandoquidem ſalus per conſolationem illam ad Corinthios manare intelligitur.

Hinc videre poſſumus quæ cauſa fuerit cur tot tantaſque afflictiones Deus tum Paulo, tum aliis fidelibus Chriſti ſervis, atque adeò ipſi Chriſto impoſuerit, & quem nos inde fructum percipiamus. Non igitur otioſi earum ſpectatores eſſe debemus: ſed fidei robur inde capere, atque ad veritatem in ſummis etiam afflictionibus conſtanter tuendam animari, ac patientiam eorum imitari. Simul etiam videmus non alia nobis conditione ſalutem oblatam eſſe, quam ut ad omnis generis afflictiones juſtitiæ cauſa porferendas ſimus parati, & ſi ita Deo placuerit, eas ſe ipſa ſuſtineamus. Quod enim de Corinthiis dicit Apoſtolus, id ad nos quoque tranſferendum eſt, nempe ſalutem noſtram effici aut perficiendam eſſe, per patientiam ac tolerantiam afflictionum iis ſimilium quas Paulus aliique Chriſti ſervi olim perferebant. A Chriſto enim, & præcipuis ipſius ſervis, orbis Doctoribus diſcere debemus & quid facere, & quid pati, & quid denique conſequi debeamus. Quanquam à Chriſto potiſſimùm, tanquam ſummo ac primo omnium fidelium duce ac magiſtro: à quo & Apoſtoli omnia didicerunt. Oſtenditur autem hîc ſummus afflictionum noſtrarum & patientiæ fructus, ac earum ad felicitatem nobis comparandam vis atque efficacia, cùm dicitur ſalutem ἐνεργεῖσθαι ſeu effici ac veluti produci pararique in patientia ſeu per patientiam ac tolerantiam afflictionum. Cum quo conſentit illud quod infra legitur in hac eadem epiſtola cap. 4. verſ. 17, ubi ait Apoſtolus, momentaneam levitatem afflictionis noſtræ operari vel comparare nobis abundantiſſimum æternæ gloriæ pondus. Vide etiam inter alia 2 Theſſ. 1. ỳſ. 5. & ſeqq. Etſi enim Deus univerſæ pietati ſalutem æternam conſtituerit præmium, tamen vel inprimis patientiæ, quæ pietatis pars eſt duriſſima hanc mercedem propoſuit.

Sequitur nunc ut videamus quomodo Apoſtolus fructum explicet ex conſolatione, quam in afflictionibus Dei beneficio percipiat, ad Corinthios manantem. Primùm autem fructum ipſum eumque duplicem exprimit. Deinde ejus certitudinem oſtendit. Fructus ille duplex idem eſt cum eo quem ex afflictionibus ſuis in Corinthios proficiſci dixerat, nempe conſolatio & ſalus: quorum poſteriorem ex priori pendere jam ante indicavimus. Itaque cùm res hîc ſit eadem, tantùm de modo quærendum eſt, quomodo uterque hic fructus ex conſolatione Pauli manarit: hic enim aliquomodo diverſus eſt ab eo quo idem fructus ex afflictionibus ejus manabat. Facile enim eſt intelligere, alio modo afflictiones Pauli ad conſolationem Corinthiorum pertinuiſſe, alio modo ipſius conſolationem, & contraria non eodem modo eundem effectum parere. Quo autem pacto conſolatio Corinthiorum, qui prior eſt fructus, ex conſolatione Pauli ipſius, in Corinthios redundare potuerit, atque adeò redundarit, facile intelligi poteſt ex iis quæ verſ. 4 jam diximus. Ubi in genere oſtendimus, quomodo ex conſolatione Pauli, ad alios quoque conſolatio redundare potuerit. Duo tantùm hoc loco dictis ſunt addenda. Alterum eſt ad hanc conſolationem Corinthiorum non requiri ut ipſe Paulus eos hac de re admoneat, & ſuum illis exemplum, ut eos in afflictionibus exhilaret, ante oculos proponat; ſed ſatis eſſe Corinthiis conſtare quomodo Deus Paulum in afflictionibus fuerit conſolatus, & opem ei præſentiſſimam tulerit, atque ex calamitatibus eripuerit. Inde enim vel tacente Paulo ex ipſius conſolatione conſolationem & ipſi percipere poterant, pollicentes nimirum ſibi ſimilem Dei benignitatem ſeu conſolationem in ſimili calamitate conſtitutis. Alterum eſt quod Corinthii peculiari adhuc ratione præter eam quæ ad omnes Chriſtianos afflictos pertinet, & à nobis verſ. 4 explicata eſt, conſolationem ex conſolatione quæ Paulo contingeret, capere potuerint: quæ tamen ratio illis communis eſt cum aliis fidelibus, qui Euangelicam doctrinam à Paulo primum aut potiſſimùm didiciſſent. Nam ex conſolatione quæ Paulo toties contingeret, & miraculoſa plane ex maximis periculis atque ingentibus calamitatibus liberatione, intelligere facilè poterant ejus ſalutem atque incolumitatem Deo ac Chriſto curæ eſſe: ſiquidem non humanis auxiliis ſed divina tantùm ope eum ex tantis malis emergere, liquidò appareret. Inde autem porrò colligere poterant, eum verum ac fidelem eſſe Dei ac Chriſti ſervum, & ipſius negotium ſincere agere, ac doctrinam quam tanto conatu ubique ſpargeret, omnino divinæ voluntati eſſe conſuntaneam, atque à Deo Chriſtoque profectam. Quomodo enim aliàs tantæ Deo ac Chriſto curæ eſſet? cur toties divinum & quidem præſentiſſimum auxilium in ſummis malis experiretur? Neglectus potiùs ac deſtitutus à Deo ac Chriſto fuiſſet in iis malis in quæ ſeſe ipſemet, doctrinam falſam atque ementitam diſſeminans conjeciſſet. Quare ſolari ſe meritò poterant Corinthii, uti & cæteri hujus Apoſtoli diſcipuli, conſpecta divina circa ipſum in variis periculis & ærumnis providentiâ, & gaudere ſe vere divinum habuiſſe magiſtrum à quo religionis doctrinam accepiſſent, ſibique de tanta felicitate gratulari, ac porrò ſeſe animare ad eam doctrinam conſtanter ſectandam, & omni malorum patientia tuendam. Id quod ad ipſorum ſalutem, qui jam alter eſt fructus ex conſolatione Pauli ad eos dimanans, plurimum faciebat. Verùm enimvero magis reſpexiſſe cenſemus Paulum ad modum illum generaliorem, ỳſ. 4 à nobis explicatum, quo conſolatio ad alios ex ipſius conſolatione redundaret, nempe quòd ex Pauli exemplo Corinthii diſcere poſſent, quid ſibi in ſimilibus afflictionibus eſſet exſpectandum, & ſpem bonam concipere, fore ut ſibi Deus opem in ærumnis pro veritate exantlandis ferret, non ſecus ac Paulo magiſtro ſuo tuliſſet. Id enim apparet ex ratione ỳſ. 7 ſubjecta, qua dictum ſuum probat Apoſtolus. Interim tamen quod Paulus Corinthiorum magiſter erat, id vim quandam exemplo Pauli

Corinthio-

Corinthiorum reſpectu addebat. Magis enim ad Corinthios pertinere videbatur quid Paulo ipſorum magiſtro contigiſſet, & quidem in ea ipſa re quam ab eo tanquam magiſtro accepiſſent, quàm ad alios. Quæ cauſa etiam inter alias eſt cur id quod in genere antea dixerat, ad Corinthios nominatim accommodet, & ipſorum cauſa ſe & affligi & conſolationem à Deo percipere aſſerat. Quanquam enim non id intelligi vult Apoſtolus, non æque hunc fructum pertinere ad alios Chriſti fideles, atque ad Corinthios; non obſcure tamen indicat magis ad ſuos diſcipulos, inter quos non poſtremum certè locum Corinthii obtinebant, quàm ad alios pertinere. Itaque cùm hoc loco dicit, *pro veſtra conſolatione & ſalute*, aut aliis verbis ad Corinthios quos alloquitur, fructum ſuarum calamitatum ſimul ac liberationis accommodat, non cæteris ſuis diſcipulis, ſed aliis potiùs Corinthios tacitè opponit, vel in hac re quodammodo præfert.

Jam quod ad ſalutem Corinthiorum attinet, qui poſterior eſt conſolationis Pauli fructus, & ex conſolatione ipſorum Corinthiorum inde profecta manabat, non eſt difficile animadvertere quomodo ea ex conſolatione Pauli manaverit. Etenim conſolatio illa quam ex ipſius Pauli conſolatione percipiebant, eos ad conſtantiam in doctrina Euangelica atque ad tolerantiam omnium malorum quæ eo nomine ſibi incumberent, excitare atque adeo armare vehementer poterant. Quis enim ſpe divinæ opis quam in calamitatibus ſit experturus præſentiſſimam ſuffultus, omnibus periculis ac calamitatibus ſeſe offerre horreſcat? quis eam doctrinam non conſtanter tueatur, ob quam qui periclitantur divino auxilio foventur, & ſolatia parata ſemper habent? Quantum verò ad ſalutem noſtram momenti habeat in veritate conſtantia, & malorum omnium ejus cauſa incumbentium tolerantia, ex præcedentibus ſatis conſtat: ubi Apoſtolus docet ſalutem noſtram effici in patientia afflictionum. Et hæc quidem de fructu ipſo ex conſolatione Pauli ad Corinthios dimanante.

Reliquum eſt ut ejus certitudinem quoque videamus. Quam quidem ita explicat Apoſtolus, ut primùm oſtendat, ſe de eo certò perſuaſum eſſe. Deinde rationem addat cur ita de eo ſit perſuaſus ipſique Corinthii perſuaſi eſſe meritò debeant. Prius præſtat ultimis verſiculi ſexti verbis, *Et ſpes noſtra firma de vobis*. Quaſi dicat; Et ſanè firmiter ſperamus ac credimus vobis hunc fructum quem diximus ipſa eventurum, ac conſolationem quæ nobis à Deo præbetur, ceſſuram eſſe in veſtram conſolationem, ac porrò in ſalutem veſtram ſempiternam. Quanquam non vetamus quominus quis etiam paulò aliter hæc verba cum ſuperioribus connectat. Poſſet enim quiſpiam particulam *&* ſumere pro *nam*; non quidem ut intelligatur rationem hic reddi rei ipſius quæ ab Apoſtolo aſſeritur; ſed potius cur id Apoſtolus auſus fuerit aſſerere. Jure enim id fecit Apoſtolus: quandoquidem de ipſorum ſalute (ad hanc enim potiſſimùm videtur reſpexiſſe) bene perſuaſus eſſet, nec dubitaret Deum illis feliciratem ſempiternam cupere, ac porrò etiam ut eam conſequantur nihil non facere, ac nominatim ea quæ ipſorum magiſtro evenirent ad ipſorum ſalutem dirigere. Nihil etiam prohibet quominus contrario ferè modo particula καὶ ſumatur pro *itaque*. Hebræorum enim more pro variis conjunctionibus uſurpatur: atque inter alia nunc pro cauſalibus quas vocant, nunc pro concluſivis ſeu ratiocinativis; cujus rei exempla alibi vidimus. Neque verò id pugnat cum eo quod modò dictum eſt, quia hîc effectus rei ipſius intelligendus eſſet, hoc eſt ejus rei quòd Deus ſalutis Corinthiorum cauſa nunc affligeret, nunc iterum conſolaretur: & præterea ſpes quædam plenior firmior ac perfectior intelligenda eſſet, quàm foret ea quæ Paulum impelleret ut id de Corinthiis affirmaret quod in proximis verbis ab eo aſſeri vidimus.

Sed videamus jam etiam rationem Apoſtoli qua motus fuit ut ſic de Corinthiis eſſet perſuaſus quemadmodum dixerat, & ipſi etiam Corinthii meritò perſuaſi eſſe deberent. Ea verò exprimitur verſ. 7, cùm ait, *ſcientes quod ſicut participes eſtis paſſionum*, ſeu afflictionum, *ita etiam conſolationis*. Quibus in verbis conſolationis tantum expreſſam facit mentionem, ut videatur tantùm id probare velle, quomodo conſolationem Corinthii ex ipſius conſolatione percipere queant; ſed revera tamen etiam illud probat, quomodo ex eadem Pauli conſolatione ſalus Corinthiorum proficiſceretur: quia ut antea monuimus, ſalus Corintihiorum ex conſolatione Pauli eatenus manabat quatenus inde ad eos dimanabat conſolatio. Itaque dum conſolationem ad eos ex ſua conſolatione manare docet, tacitè etiam ſalutem indidem manare oſtendit. Antequam autem ipſius rationis vim conſideremus, prius animadvertendum eſt participium εἰδότες *ſcientes*, quod certitudinem rationis ſubjectæ exprimit, oſtenditque Paulum de hac ratione minime dubitaſſe. Eſt autem in hoc participio ad præcedentia verba relato, quoddam Solœcophanes: nominativus enim pro genitivo poſitus eſt, præceſſit enim in Græco pronomen ὑμῶν, cum quo participium hoc εἰδότες quod ad ſenſum attinet connectitur. Unde etiam nonnulli codices ut hoc Solœcophanes evitetur, totam illam particulam ultimam verſiculi ſexti *& ſpes noſtra firma de vobis*, rejiciunt in medium ejuſdem verſiculi, & ſubnectunt illis verbis, *quas & nos patimur*, quemadmodum apud Bezam videre eſt. Sed rectius noſtro judicio ſubjicitur utrique reliqui hujus verſiculi ſexti membro, in quo fructus partim afflictionum partim conſolationum Pauli ad Corinthios manans fuit expreſſus, meliuſque cohæret cum fructu ex conſolatione Pauli, quàm ex afflictione ipſius in Corinthios profecto, ac cum ratione quæ verſiculo hoc ſeptimo quem nunc tractamus adjicitur, quo apertius certitudo fructus ad Corinthios manantis demonſtratur, & ſic etiam fundamentum ſpei de Corinthiis Pauli oſtenditur. Illud autem Solœcophanes quod in enallage caſuum conſiſtit parum eſt curandum: Facile enim per Hebraiſmum excuſari poteſt: quandoquidem Hebræi cùm caſus revera non habeant, participia quæ per nominativum in aliis linguis exprimi ſolent, ſubjungunt nominibus aut pronominibus quorumcunque caſuum. Cujus rei exempla nec in hac ipſa epiſtola deſunt, ut cap. 8 ℣. 19 in participio χειροτονηθεὶς & cap. 10 verſ. 5. Vis autem rationis Apoſtolicæ in eo conſiſtit, quòd pro certo habebat Apoſtolus, Deum Corinthiis in afflictionibus quas veritatis cauſâ illis impoſuiſſet non minus opem eſſe laturum atque adeò eos eſſe conſolaturum, quàm ipſi nempe Paulo opem tuliſſet, ac conſolationem præbuiſſet.

Quam quidem rationem illuſtrat comparatione parium quanquam in re contraria, cùm ait, *Scientes quòd quemadmodum participes eſtis afflictionum, ita etiam conſolationis*, ſcilicet eſtis vel eritis. Volebat nempe Paulus illos intelligere ex eo quod ſibi contigiſſet, eos certò colligere poſſe, quid ſibi quoque ſperandum à Deo atque exſpectandum eſſet, nec minus communionem conſolationis ad eos pertinere quàm pertineret communio afflictionum.

Apparet autem Corinthios tum temporis veritatis cauſâ afflictos fuiſſe, ſiquidem ait, *quemadmodum participes* ſeu ſocii *eſtis afflictionum* intelligo mei, id eſt ſimiliter atque ego veritatis cauſâ vexor & vos vexamini. Niſi quis verbum *eſtis* indefinite ab Apoſtolo elatum velit, & quodvis tempus indefinite deſignare exiſtimet. Sed priori ſenſui favet & illud quod antea dixit verſiculo ſexto, ſalutem nempe Corinthiis effici per tolerantiam earundem afflictionum quas & ipſe patiatur. Tacite enim indicare videtur, & Corinthios jam tum pati. Conſolatio autem quam Corinthiis hîc pollicetur Apoſtolus, non de ea intelligenda eſt quam illi ex exemplo Pauli caperent, quæ etiam ante afflictiones locum habere

poterat, ſed de ea quam ipſe Deus illis eſſet ad exemplum Pauli præſtiturus, quæque non in ſpe liberationis à Deo obtinendæ, quemadmodum prior illa conſiſtebat, conſiſteret, ſed in ipſa liberatione: ita ut hæc conſolatio illius alterius ſit materia quædam ac fundamentum. Si enim de hac certò conſtet, illa altera facilè inde naſcitur, aut naſci certè debet. Si enim conſtet mihi, Deum in afflictionibus me conſolaturum, id eſt opem mihi laturum, & à calamitate me liberaturum, ſtatim conſolationem quæ in ſpe hujus divini auxilii conſiſtit, vel ſi mavis ex ea protinus naſcitur, percipio, & animum erigo, neque afflictionibus illis promte offero.

Quæ ex his verbis excerpi poſſint ſive doctrinæ, ſive conſolationes, facilè per ſe quivis cernit: & ex ſuperioribus intelligi poteſt. Nempe ex ducibus ac magiſtris in religione Chriſtiana primis, diſcendum eſſe nobis quæ ſit & noſtra & cæterorum Chriſtianorum conditio: ſiquidem ex ſua conditione Apoſtolus colligit quæ ſit & Corinthiorum futura, eoſque tum participes afflictionum eſſe aſſerit, & ſimul conſolationis participes fore promittit. Unde porrò oſtenditur, Chriſtianorum hoc ferè proprium eſſe, ut veritatis cauſa affligantur, ſimul etiam ut à Deo in ipſis afflictionibus mirifice recreentur, & opem ipſius præſentem ſentiant. Et hactenus quidem de prima loci hujus parte.

Sequitur altera pars quam ſpecialiorem eſſe diximus, utpote in qua de liberatione ex certo quodam & non ita pridem ſibi oborto periculo potiſſimùm diſſerit, ita quidem ut in poſterum etiam eandem Dei benignitatem ſibi polliceatur. Duæ autem ſunt hujus membri partes. Primum enim ipſum periculum ex quo ereptus fuerit explicat. Deinde de liberatione ex eo diſcrimine diſſerit. Et in priori quidem parte ita de periculo diſſerit, ut primò ejus magnitudinem, deinde cauſam ejus ob quam Deus in tantum diſcrimen eum incidere voluerit, exprimat. Illud præſtat verſ. 8, hoc autem verſ. 9.

Quod ergo ad prius attinet, ita inquit: *Non enim volumus vos ignorare fratres, de afflictione noſtra quæ contigit nobis in Aſia, quòd ſupra modum gravati fuerimus ſupra vires, adeò ut etiam de vita deſperaremus.* Quia hæc verba Apoſtolus per particulam *enim* cum ſuperioribus connectit, apparet eis ſuperiora confirmari, vel ſaltem illuſtrari. Nam cùm Paulus de conſolatione quam in ſuis afflictionibus ſentiat non pauca hucuſque diſſeruiſſet, poterat aliquis dicere: Cur tu iſta hoc loco commemoras, & quemadmodum redundent in te afflictiones Chriſti ita & conſolationem redundare aſſeris, & eandem Dei benignitatem in afflictionibus nobis quoque polliceris? Ad hanc ſive quæſtionem ſive objectionum tacitam Paulus his verbis reſpondet, ac docet non fruſtra ſe iſta hucuſque dixiſſe. Quaſi dicat; Non fruſtra autem tam multa hucuſque diſſerui de conſolatione divina quæ mihi in afflictionibus meis contingat. Etenim nunc nuper ingenti periculo fueram oppreſſus; ſed ex eodem ſingulari Dei ope ereptus ſum, ac vitæ quodammodo ipſi è præſentiſſima morte reſtitutus.

Narrationem autem de tota hac re inſtituturus, Corinthiorum attentionem excitat, dum ait, *Non volumus vos ignorare fratres*, nempe quia in ea re non parum erat ſitum quod quidem ad Corinthiorum utilitatem attinet. Conſolationis enim ac ſalutis eorum, ut hucuſque vidimus, intererat eos hoc ſcire: & quanto hoc periculum fuerat majus, quantoque illuſtrior Pauli ex eodem liberatio, quantoque res erat recentior, tanto magis afficere atque movere animos Corinthiorum poterat, & ſpe divinæ opis in ſimilibus afflictionibus majori implere. Quæ res etiam nos licèt à tempore Apoſtolorum longe abſimus movere debet, ut nolimus ignorare quod divinis olim viris totius orbis doctoribus aliquando contigerit: ut inde nobis exempla capiamus, & quid ſive metuendum, ſive ſperandum ſit, cognoſcamus.

Exprimit autem deinde locum ubi ea calamitas ipſi contigerit, dum ait, eam ſibi eveniſſe *in Aſia*. Intelligit eam Aſiæ minoris partem in qua Epheſus erat ſita, quæ non ſemel hoc nomine peculiariter deſignatur. Actor. 6. verſ. 9. cap. XVI. verſ. 6. cap. XIX. verſ. 10. & XXII. verſ. 26, 27. cap. XX. aliquoties verſ. 4, 16, 18. 1 Corinth. 16. verſ. 19. & 1 Petr. 1. verſ. 1. Quænam autem fuerit hæc calamitas atque periculum Pauli, adhuc dubitatur inter doctos. Nonnulli arbitrantur deſignari hic ſeditionem adverſus Paulum à Demetrio fabro argentario excitatam, de qua legimus Act. 19. verſ. 23 & ſeqq. Aliqui aliam afflictionem deſignari cenſent, quæ à Luca non fuerit deſcripta: ut ſanè non paucas calamitates ac pericula Pauli ingentia eſſe ab eo prætermiſſa, vel illa docent quæ ipſe Paulus infra cap. 2 hujus Epiſtolæ de afflictionibus ac periculis ſuis indicat.

Quicquid ſit modò Paulo credeamus aſſerenti in maximo ſe verſatum fuiſſe diſcrimine, & ab illo divina ope vindicatum, non multum noſtra intereſt ut ſciamus, quænam aut cujuſmodi afflictio hæc fuerit. Satis enim ex eo quod Apoſtolus exprimit doctrinæ ad cautionem ſimul ac conſolationem noſtram capere poſſumus.

Magnitudinem porrò iſtius periculi exprimens, ait ſe *ſupramodum fuiſſe gravatum, ſupra vires*, eamque ex effectu quodam in ſe enato illuſtrat, dum ait, *adeò ut etiam diſperaremus*, vel ut alii interpretantur, animi prorſus penderemus, *de vita*. Ubi quidem omnia ſunt ſatis plana, ſi illud primùm obſervaveris verba *ſupra vires*, de viribus Pauli naturalibus, ſive animi, ſive corporis, accipienda eſſe. Nam ſi ad illas reſpicias vires quæ divinitus illi ſubminiſtrabantur, non periculum ſupra vires, ſed vires ſupra periculum erant. Itaque non pugnant hæc cum illis ejuſmodi Apoſtoli verbis quæ exſtant in priori ad eoſdem Corinthios epiſtola cap. 10. ubi ex eo quòd Deus fidelis ſit, ſpem illis facit, fore ne permittat ipſos tentari ſupra id quod poſſint, ſcilicet ferre, aut ſuſtinere: ſed facturum cum tentatione etiam exitum, ut poſſint ſuffer re. Patitur ergo Deus interdum ſervos ſuos ſibi fideliſſimos ipſe fideliſſimus, tentari gravarique ſupra vires, ſupra vires inquam ipſorum veluti proprias, ut ſuas illis poſtea vires inſpiret, ac efficiat ut quod non poſſunt poſſint tamen. Quanquam in eo etiam inter hunc & illum locum id intereſt, quòd in illo prioris epiſtolæ loco agatur de viribus patientiæ ac tolerantiæ, hîc verò de viribus quibus evadere periculum ac vitam tueri ſub tanti ingruentis mali onere Apoſtolus poſſit. Sunt nonnunquam pericula magna licet, talia tamen quorum impetum ſuſtinere naturalibus viribus, eaque vel propellere, vel ſine vitæ jactura ſuſtinere, aut denique ubi vim illorum ſenſeris evadere poſſis. Sed hanc calamitatem nulla ratione, nulla humana ope, vel ſuſtinere, vel evadere ſe potuiſſe Paulus indicat. Itaque per δυνάμεις ſeu virium nomen comprehendere debemus non modò vires corporis, ſed & animi ac prudentiæ humanæ, quin & amicorum auxilium, & quicquid denique extra Dei opem cadit.

Deinde & illud obſervandum eſt quod ſubjicit Paulus ſe etiam *de vita deſperaſſe*, id ſimiliter intelligendum eſſe ratione habita humanarum aut naturalium Pauli virium, non divinæ opis, quam ſupra omnem periculorum vim eſſe probe noverat. Cujus poſterioris reſpectu infra cap. 4. verſ. 8 eodem verbo uſus ait, ſe dubitare quidem ſed non deſperare, intellige in periculis. Unde nulla eſt inter locum utrumque pugna. Hîc enim ait, ſe deſperaſſe de vita, cùm nimirum ad ſe ſuaſque vires oculos referret: illic ſe deſperare in afflictionibus negat, ad divinam opem reſpectu habito.

Unde diſcimus, nobis quoque evenire poſſe, ut in ſimi-

in ſimilia incidamus diſcrimina, ex quibus evadere, nulla ſive noſtra, ſive amicorum, aliorumve hominum ope, nulloque nos conſilio explicare poſſimus: idque non adverſari divinæ in nos benignitati ac fidei quæ ſe nobis obſtrinxit, ex ſequentibus facile diſcemus, ubi cognoverimus, & quem in finem id facere ſoleat Deus, & quem exitum ſæpe habeant ejuſmodi calamitates, quarum pondere ita premimur ut humeri noſtri tanto oneri ſint impares. Cauſam enim nos Paulus ſuo docet exemplo, dum finem ſubjicit in quem Deus collimarit, cùm tam grave Apoſtolo onus imponeret.

Quod quidem facit verſu 9, dum ita ait, *ſed ipſi in nobis ipſis* (id eſt in animis noſtris) *decretum mortis habuimus: ut ne fidentes eſſemus in nobis ipſis, ſed in Deo qui excitat mortuos.* Ubi primò animadvertenda eſt vis particulæ *ſed*, qua hæc verba ſuperioribus annectuntur, ſeu mavis opponuntur. Videtur autem comparata eſſe ad tacitam objectionem excludendam. Poſſet enim aliquis hîc dicere; Cur ergo mortem non oppetiiſti? quî interitum effugiſti, ſi tantopere fuiſti afflictionis onere preſſus, ut etiam de vita deſperares? Reſpondet Paulus non eò ſe fuiſſe tanto periculo preſſum ut reipſa etiam opprimeretur ac mortem oppeteret; ſed alio fine iſta ſibi divino conſilio contigiſſe, nempe ut omni ſpe ac fiducia de ſuis viribus ſequeſtrata, in uno Deo ſpes ipſius recumberet. Breviter, ita ſunt hæc annectenda ſuperioribus, acſi dixiſſet: Verùm non ideò id mihi contigit, ut, quemadmodum verebar, reipſa morerer; ſed ut decreto mortis apud meipſum jam lato, in ſolo Deo ſpem omnem repoſitam haberem. Cùm ergo ait; *Ipſi in nobis ipſis reſponſum* id eſt ſententiam ſeu decretum *mortis habuimus*, id vult dicere, ſe jam ita apud ſeſe concluſiſſe ac ſtatuiſſe, ſibi jam omnino moriendum eſſe, intellige, niſi ipſe Deus ſibi ſuccurrat, & veluti è machina quod dicitur appareat. Alludit ad judicia in quibus judices ſententiam capitis ferunt: Itaque vocat ἀπόκριμα ſive reſponſum, quia judices interrogati ac de ſententia requiſiti reſpondent, decretaque ferunt. Hoc ergo decretum ait ſeipſum apud ſe de ſeipſo tuliſſe. In quibus verbis repetitur aliquomodo effectus ille magnitudinis periculi Paulini ſub ipſum præcedentis verſiculi finem commemoratus. Idem enim revera eſt Paulum deſperaſſe de vita, & in ſeipſo decretum mortis habuiſſe.

Quod verò ad ipſum ejus rei finem attinet, is explicatur per oppoſitionem, cùm inquit, *Ut ne fidentes eſſemus in nobis ipſis*, id eſt ne in propriis noſtris viribus ullam ſpem poneremus, & iis nos evaſuros tantum periculum confideremus: *Sed ſuper* vel in *Deo, qui excitat mortuos.* Quod quid ſit unuſquiſque cernere poteſt. Deſcribit autem Deum ab opere ipſius inſigni, & uno ex præcipuis immenſæ ipſius potentiæ effectis: dum ait eum excitare mortuos. Ita autem deſcribit Deum, quia hujus ipſius operis veluti ſpecimen quoddam in ſe liberando tum temporis exhibuerat. Nam ex ipſa propemodum morte ereptum, vitæ reſtituerat, cùm ex tam gravi periculo, in quo præſentem omnia mortem intentabant, eum liberaret: Unde id mortis etiam nomine deſcribit, & quidem non vulgaris, dum ita ſubjicit; *qui ex tanta morte eruit nos.* Quapropter ut aliæ apud ſacros ſcriptores Dei deſcriptiones, & maximè apud Paulum, alioſque authores ſcriptorum Novi fœderis, ita & hæc Dei deſcriptio, rei de qua agitur accommodata eſt. Cùm autem Deus dicitur ille eſſe qui excitet mortuos, quanquam id de actu ipſo excitandi mortuos nulla habita ratione certi temporis, ſed reſpectu cujuſvis temporis indefinite intelligi poſſit; poſſis tamen etiam accipere de ſola vi atque efficacia, ſeu mavis potentia excitandi mortuos. Quaſi dicat; Ut in ſolo Deo fiduciam collocaremus, utpote qui poteſt, & quidem ſolus, mortuos excitare. Cauſa ergo hîc continetur fiduciæ illius, quam Paulus in Deo ſibi reponendam cenſuit, ac porrò ob quam & nos ſpem noſtram in Deo collocare debemus. Et hic quidem veluti ſummus eſt apex ac faſtigium noſtræ in Deum fiduciæ, ut credamus eum mortuos excitare & poſſe, & olim etiam velle, atque adeò nos quoque ſi ipſi paruerimus excitaturum.

Ex his diſcimus, cur etiam nobis aut aliis Chriſtianis non rarò tanta periculorum moles Deo permittente incumbat, ut ſi humana ſpectent auxilia, pereundum ſibi eſſe exiſtiment. Nempe ideo id fit ut ſpem ſuam tum à ſeipſis, tum à cæteris rebus humanis omnibus abducant, eamque in Deo ſolo reponant. Et licèt exiſtimare nonnunquam poſſis, rebus tranquillis & ad animi ſententiam fluentibus te nulla alia in re præter ipſum Deum ac Chriſtum ſpem tuam collocare, facilè tamen fieri poteſt ut teipſum decipias. Non libenter agnoſcitur hoc vitium fidei noſtræ, quam in Deo ponimus, aut ponere nos cenſemus, ut ea humanis aliqua ſaltem ex parte nitatur opibus atque auxiliis, quæ ſi ſubducantur, fides jam collabaſcere, jam nutare incipit. Itaque ut noſtræ fidei ingenium ac robur tum cernamus, tum ut in uno Deo eam ponere diſcamus, omnia nobis nonnunquam eripit hujus vitæ præſidia, quibus ſublatis, ſi fides noſtra nihilominus ſubſiſtit, apparet eam genuinam eſſe ac probam; ſi concidat, eam adulterinam eſſe; ſi vacillare incipiat, aliqua ſaltem ex parte aliquid adulterinæ fidei illi fuiſſe admiſtum, intelligere licet. Qua de re vide inſignem quendam apud Acontium locum. Hoc loco recenſeri poſſunt illa quibus homines ferè confidere ſolent, & eorum vanitas infirmitaſque oſtendi, ut ita dedoceantur homines in illis ſpem collocare. Multa huc pertinent etiam Sacrarum Literarum loca. Ut Pſal. 62. & 146. & Jerem. 17. & Pſal. 33.

Hinc etiam diſcimus quid de Dei potentia potiſſimùm credere debeamus, nempe quòd is ſit qui excitare poſſit mortuos, eos præſertim quibus reſurrectionis ſpes eſt facta & Chriſti exemplo demonſtrata. Unde etiam ita fideles deſcribuntur Rom. 4. 24, quòd credant in eum qui excitavit Jeſum Dominum noſtrum ex mortuis. Hoc fuit culmen ad quod fides Abrahami, quam nos qui filii ipſius fieri debemus, imitari neceſſe eſt, aſcendit, ut apparet ex Epiſt. ad Hebr. cap. 2. ℣. 19. Qui hoc credit, ille ſat cauſæ habet cur in cæteris quoque rebus Deo confidat. Qui enim credit Deum mortuos quoque excitare poſſe, facile credit etiam ex aliis ſive periculis ſive calamitatibus, è quibus facilior eſt quàm è morte exitus, eripere poſſe. Quare nullo in periculo licèt maximo deſperandum eſt, ſed ad divinam potentiam omni periculo ſuperiorem oculi ſemper ſunt convertendi. Et hæc quidem de priori poſterioris hujus loci membri parte: in qua periculum ac calamitatem ſuam nuper ſibi obortam explicuit Apoſtolus.

Sequitur ut videamus, quomodo de liberatione ex iſto periculo aliiſque ſimilibus porrò diſſerit Apoſtolus. Id autem facit verſiculis duobus ſequentibus 10 & 11. In quorum priori liberationem ſuam ex periculis diſtinguit pro diverſitate temporum, eamque triplicem conſtituit, præteritam, præſentem ac futuram. De præterita ita loquitur, *qui ex tanta morte eripuit nos.* Mortem vocat periculum illud, quia præſentiſſimam videbatur mortem allaturum, adeò ut ipſa jam mors Paulo immineret. Ait autem *ex tanta morte*, ſive ut magnitudinem periculi ac diſcriminis, quod magis probo, ſive ut acerbitatem mortis ipſius ad quam periculum illud ducebat, exprimeret. Ex quo apparet, in nullo periculo quantumcunque ſit, deſperandum eſſe. De præſenti autem liberatione ita ait, *& eruit* ſive *eripit*, ſcilicet Deus ille qui excitat mortuos. Quod vel propterea ait Apoſtolus, quia nondum penitus defunctus erat eo periculo, vel quia nova illi ſubinde ſubnaſcerentur mortis adeundæ diſcrimina, in quibus præſentem Dei opem experiebatur. Nam ut ipſe Apoſtolus de ſe ad eoſdem Corinthios in priori Epiſtola ſcribit cap. 15.

verſ. 30, 31, quavis hora periclitabatur, quotidie moriebatur, id eſt mortis diſcrimen adibat, & ut infra ait hac 2 Epiſtola cap. 4. ℣. 10, ſemper mortificationem Domini Jeſu in corpore ſuo circumferebat. *Semper enim* (inquit) *nos qui vivimus in mortem tradimur propter Jeſum*, & rurſus, *mors in nobis operatur* ſeu *efficitur*. ℣ſ. 10, 11, 12. Quare cùm in iſtis periculis non deſtitueretur, ſed ſalvus tamen atque incolumis conſervaretur, ſubinde è morte eripiebatur. Unde etiam loco dicto ait, ſe ubique mortificationem Domini Jeſu in corpore ſuo circumferre, ſemperque in mortem tradi propter Jeſum, ut & vita Jeſu, id eſt vita atque incolumitas à Jeſu præſtita in corpore noſtro manifeſtetur ſeu appareat.

De futura autem liberatione ita agit, ut primùm ſuam de illa ſpem exprimat, deinde cauſas ejus adjuvantes ſubjungat. Spem ſuam exprimit dum ait; *In quem* ſcilicet Deum *ſperavimus*, pro ſperamus, præteritum pro præſenti, ut 1 Tim. 4. ℣. 10, & cap. 5. ℣. 5, *quod adhuc eripiat*. Verba ſunt facilia. Moneri hic poſſunt auditores, ut diſcant, ex præteritis aut etiam præſentibus divinæ opis experimentis, de futuris etiam ſpem bonam concipere: ne ſimiles ſint vel Iſraëlitis olim, qui cùm tot haberent circa ſe divinæ curæ ac providentiæ documenta, ſubinde tamen aliqua difficultate preſſi, aut terrore aliquo perculſi, aut rumore quopiam turbati, animo concidebant, & veluti conſilii inopes animum deſpondebant, adverſus Moſem & Aaronem murmurabant, & ſuas miſerias quiritabantur: vel Chriſti diſcipulis, qui de panibus ſoliciti erant, viſis non ita pridem tot millibus hominum à Chriſto miraculoſe exiguo panum numero paſtis. Gravior verò eſt hæc diffidentia quàm ea eſt quæ tot firmamenta tamque evidentia documenta quibus niti poſſit non habet. Et hanc ferè intelligere ſolent Sacræ Literæ, cùm Deum vel tentatum fuiſſe, vel non tentandum eſſe dicunt.

Quod ad cauſas adjuvantes attinet; eas ℣ſ. 11 explicat: & quidem ita ut primùm doceat quinam illi ſint qui ſeſe ea in re juvare, nempe ut à Deo ex periculis liberetur, debeant. Deinde quo pacto juvare ſe debeant. Et denique unde modus ille ſe juvandi videatur vim accepturus, ut ad eum juvandum ſit tanto validior. Quod ad primum attinet, ita ait, *Adjuvantibus etiam vobis pro nobis*, id eſt, ſi & vos nobis auxilio fueritis, & unà nobiſcum fueritis adnixi ut nobis hoc divinum auxilium impetretis: vel quandoquidem & vos, uti quidem mihi perſuadeo, me adjuvatis. Modum deinde addit, cùm ait, *precatione*. Videntur autem verba illa *pro nobis*, cum hoc poſteriori nempe precatione potius jungenda eſſe, quàm cum præcedentibus: ut quidem & vetus interpres oſtendit, qui ita reddit, adjuvantibus & vobis in oratione pro nobis, & nonnulli recentiores interpretes faciendum cenſuerunt, qui hoc modo verba ordinaverunt, atque interpretati ſunt; unà conferentibus operam etiam vobis, per preces pro nobis, ut Piſcator, vel per deprecationem pro nobis, ut Eraſmus. Quanquam Beza cum prioribus conjungere maluit, hoc modo; vobis etiam unà pro nobis operam conferentibus ad deprecandum. Hinc apparet preces eſſe arma præcipua quibus in periculis ſit pugnandum: his divinum auxilium nobis eſſe impetrandum. Simul etiam videmus optime eum ſibi conſulere, qui non modò ipſe Deum oret, verùm etiam aliorum hac in parte opem, atque auxilium flagitet. Quandoquidem & Apoſtolus auxilium Corinthiorum non obſcure his in verbis implorat, & eos ut ſeſe precibus apud Deum juvare velint incitat. Quod quidem alibi quoque aperte facit, ut legimus Rom. 15. ℣. 30, & ad Epheſ. cap. 6. ℣. 19: adde etiam Philip. cap. 1. verſ. 19: quanquam ibi obliqua eſt & indirecta ut etiam hoc loco petitio: & 2 Theſ. cap. 3. verſ. 1. Sic etiam ad Philemonem ſcribens, multum ipſius aliorumque ipſi ſimilium precibus in ſe liberando adſcribit, cùm ait; *ſpero enim quòd per preces veſtras donabor vobis*. Sic & author divinus epiſtolæ ad Hebræos eorum ad quos ſcribit preces pro ſe flagitat cap. 13. verſ. 18. Quodſi autem & tantus Apoſtolus, & alii viri diviniſſimi, qui in tanta fuerunt apud Deum gratia, & qui omnia apud eum non ſibi modò ſed & cæteris omnibus impetrare poſſe videbantur, aliorum pro ſe preces deſiderarunt, iiſque ſe juvari & cupierunt & crediderunt; quid cæteris nobiſque adeò ipſis faciendum putabimus? Quare tanto magis nobis ad hæc auxilia, præſertim cum peciculis undique cingimur, ac velut in media morte poſiti ſumus, confugiendum eſt. Simul & illud cernimus non debere nos aliis præſertim petentibus hoc auxilii genus denegare, ſed promte etiam non petentibus ferre: nec cogitare, vel non indigere alios, præſertim homines eos de quorum pietate ſumus optime perſuaſi, hujuſmodi noſtro auxilio, vel nos indignos eſſe qui quidquam cuiquam à Deo exoremus. Refellit has cogitationis hæc Apoſtoli de Corinthiorum aliorumque fidelium pro ſe precibus perſuaſio, aut in iis flagitandis cura. Non rogaſſet enim ille omnes generatim ut pro ſe Deum orarent, niſi eorum preces ſibi vel neceſſarias, vel ſaltem admodum utiles eſſe ac fore credidiſſet. Non ignarus erat multos atque adeò pleroſque ex illis fore, qui cogitarent quàm longe ab ipſius dignitate ac ſanctitate abeſſent. Sed non tam verendum nobis eſt ne nos ab hoc officio aliis præſtando indignitatis noſtræ conſideratio & cum aliena ſanctitate comparatio abſterreat, quàm ne abducat ſegnities, & charitatis noſtræ in alios languor ac defectus: huic medicandum eſt, huic nonnunquam noſtram vilitatem fruſtra prætexi-mus.

Interim & illud hac occaſione monendi ſunt ii qui preces aliorum pro ſe apud Deum interponi cupiunt, primùm ne ipſi interea ocioſi ceſſent, & alienis precibus fidentes ipſi Deum pro ſe ipſis orare negligant. Deinde adhuc multo magis, ne aliorum preces ſua impietate impediant, earumque fructum ſuis factis irritum reddant. Neque verò hîc Apoſtolus in ſolos Corinthios omne precandi & divinum auxilium impetrandi onus rejicit, ſed tantùm cum illis quodammodo communicat, & ſe quoque in eo laborare ſignificat, dum ait, *ſimul adjuvantibus etiam vobis*; quaſi dicat; Ego in eo perpetuò laboro, id ipſemet anxius ago, ut divinum auxilium mihi impetrem, Deumque ut me liberare porrò velit exorem: ſed id tamen cupio, ut vos quoque me ea in re juvetis. Non boni ſunt illi, & ſibi-ipſis inimici qui ſeipſos precibus non juvant: ſed deteriores ac ſibi inimiciores, qui aliorum etiam pro ſe precibus intercedunt, earumque vim impediunt.

Sequitur tandem quid precibus illis vim apud Deum addere potuerit atque adeò additurum fuerit, ad Paulum tanto magis juvandum atque ex periculis liberandum. Id autem exprimitur illis in verbis; *Ut ex multis perſonis profectum in nos beneficium, per multos* (ſeu *multas* ſcilicet perſonas) *gratiarum actione pro nobis celebretur*. Juvant ipſæ quoque preces per ſe ad divinum auxilium impetrandum, præſertim multorum. Nam multum apud Deum etiam conſenſus atque conſpiratio bonorum in re bona valet, ut intelligitur ex illis Chriſti verbis Matth. cap. XVIII. verſ. 19. Sed vim illis addit, quòd conſentaneum eſt fore ut illas etiam gratiarum actio conſequatur ab iiſdem præſtanda qui beneficium impetrarunt. Hoc ergo hîc vult Apoſtolus, fore ut preces ipſorum apud Deum multum efficiant, quia inde conſequuturum ſit ut per eoſdem, qui quidem erant multi, gratiæ agantur Deo pro beneficio in Paulum collato, ad quod obtinendum preces ſuas contulerant. Cohærent autem hæc verba quod ad ſenſum etiam attinet, non

tantùm

tantùm cum proximè præcedentibus nempe primis hujus verſiculi 11 verbis, ſed etiam ſimul cum ſerie verſiculi præcedentis, id eſt cum illis, *in quem ſperavimus quòd etiam adhuc eruet.* Finis ergo hic exprimitur ejus rei quòd Deus intervenientibus etiam Corinthiorum precibus Paulum ſit ex periculis liberaturus, nempe ut hac ratione laudem poſtea obtineat à pluribus, nempe ab ipſis etiam Corinthiis, & beneficium in Paulum collatum è multorum qui etiam id impetraverant gratiarum actione celebretur. Itaque quod antea diximus, hîc exprimi id quod precibus Corinthiorum vim apud Deum ſit additurum, non tam aperte eſt ab Apoſtolo expreſſum, quàm ex iis quæ exprimuntur colligendum. Conſideratio nempe finis hujuſmodi, qui quidem eſt gloria divini nominis, poſt beneficium præſtitum, conſequutura, movet Deum ut tanto facilius preces piorum exaudiat. Eſt autem animadvertenda in verbis Apoſtoli tranſpoſitio, quæ ea reddit obſcuriora: quam interpretes recentiores ut claritati ſententiæ conſulerent ſuſtulerunt, hoc modo verba iſta reddentes, *Ut donum ex multis perſonis in nos collatum per multos celebretur gratiarum actione pro nobis*, ſcilicet factâ. Donum autem ex multis perſonis in Paulum collatum dicitur, quia ex iſtarum perſonarum precibus ad Deum, profectum quodammodo fuerit, iiſque à Deo impetratum.

Ex his autem intelligimus primùm quanta vis ſit precum apud Deum, ab hominibus piis aut pietatis ſaltem ſtudioſis fuſarum: quandoquidem Paulus hoc loco beneficium à Deo in ſe conferendum ipſis perſonis orantibus adſcribit, dum ex iis id profecturum eſſe aut in ſe conferendum ait. Quod etiam videtur indicare Johannes 1 Joh. cap. 5. verſ. 16, ubi ait eum qui oraverit pro fratre peccante non ad mortem, daturum ei vitam. Quanquam non ignoremus eſſe, qui hæc poſteriora verba *& dabit ei vitam* ad Deum licèt non nominatum referenda cenſeant. Deinde & illud, plurium preces Deo eſſe gratiores, & ut antea dictum, conſpirationem piorum multum apud Deum poſſe. Denique omnino debere eos qui beneficium aliquod vel ſibi vel aliis à Deo impetraverint, id etiam gratiarum actione celebrare: ſiquidem Deus in eum finem beneficia talia præſtat, ut fructus ille gratiarum actionis ac celebrationis nominis ſui inde conſequatur. Et ſanè Paulus ita loquitur ut appareat eum perſuaſum fuiſſe, fore ut ii qui pro ipſo Deum oraverint, poſtmodum etiam, ubi id quod voluerint impetraverint, Deo gratias pro hac benignitate perſolvant. Et id quidem cujuſvis pii eſt officium: nec debemus eſſe ſegniores in agendis gratiis, quàm in precibus fundendis fuimus. Quodſi verò id in alienis beneficiis facere debemus; non minus vel etiam multo magis id faciendum eſt in iis quæ in nos ipſos conferuntur. Sed plerumque beneficii accepti gratia apud homines evileſcit; & petere quidem à Deo ſcimus, gratias autem referre neſcimus: nempe quia illud neceſſitas etiam docet, hoc verò pietas, quæ non eſt omnium, licet eſſe deberet.

2 Cor. 3. verſ. 4, 5, 6.

DIxerat Apoſtolus paulò antè ſeſe commendatiis literis neque apud Corinthios neque alibi egere, quandoquidem ipſimet Corinthii eſſent ei inſtar commendatitiarum literarum, utpote in quibus efficacia miniſterii ſui manifeſta eſſet. Ea occaſione prædicat miniſterium ſuum apud Corinthios, quod non atramento ſed ſpiritu viventis Dei, non in tabulis lapideis ſed carneis cordium peractum ſit. Ne verò arrogantior videri poſſet iſta gloriatio, lenit eam, gloriam ejus omnem in Deum tranſferendo. Id quod deinde apertius declarat, dum aptitudinem omnem ſibi adimit, & divinæ liberalitati adſcribit. Partes hujus contextus duæ conſtitui poſſunt. In priore oſtendit Apoſtolus, unde habeat eam gloriandi fiduciam quam paulò antè uſurpaverat. In poſteriore hoc ipſum amplius declarat.

De priore; *Fiduciam autem ejuſmodi habemus per Chriſtum ad Deum.* Fiducia hæc reſpicit vel res apud Corinthios ab Apoſtolo geſtas, vel ejuſdem de geſtis gloriationem, vel utrumque potiùs: ut ſenſus ſit; quod tantas res geſſerit, quodque de iis gloriari auſit, id ſe Deo per Chriſtum adſcribere, utpote à quo non modo Apoſtolicum munus ſed & vires ad idem rite fungendum acceperit: quemadmodum in ſequentibus declarabitur. Notanda hic Apoſtoli modeſtia, qui licet circa euangelii prædicationem multos labores ſuſtinuerit, multas moleſtias atque pericula exantlaverit, omnem tamen & agendi vim & gloriam actionum ſuarum Deo adſcribit. Sic 1 Cor. cap. 15. 10 inquit, *Gratiâ Dei ſum quod ſum*, &c. Imitemur hanc Apoſtoli modeſtiam, & cum eodem agnoſcamus *Deum eſſe qui operatur in nobis & velle & efficere ob beneplacitum.* Philip. cap. 2. 13. Quis enim quamvis acuto ingenio rationem hanc Deum colendi in Euangelio præſcriptam ſuo Marte excogitare potuiſſet? quis ad eam obſervandam voluntatem animi inclinaſſet? quis rem tantam digne præſtaret, niſi Deus primùm nobis ne cogitantibus quidem notitiam ejus obtuliſſet, eandemque deinde efficacibus argumentis nobis ad aſſenſum commendaſſet, eaque ratione ut illi nos ſubmitteremus impuliſſet, imò & vires deinceps nobis per Spiritum ſuum ingeſſiſſet, ad implendum opere quod ipſe mandaſſet, inter tot & carnis obſtacula, & adverſitates, aliunde incurrentes?

Notandum ſecundò & hoc, quòd quamvis Deo actionum ſuarum vim & gloriam Apoſtolus adſcribit, ex parte tamen derivet eam in Chriſtum, tanquam mediam cauſam. Nimirum quemadmodum ex uno Deo qui Pater eſt, omnia, ita viciſſim omnia per Chriſtum in nos deſcenderunt 1 Cor. 8. 6. Ipſe enim & Pontifex noſter eſt, per quem nos accedimus ad Deum cum fiducia, Epheſ. 3. 12. Ipſe & Rex noſter eſt, à Deo nobis præfectus, per quem ille omnem ſuam gratiam atque omnia ſua beneficia in nos effundit. Itaque meritò non modò cum Johanne *omnia per ipſum facta* confitemur; ſed & adhuc fieri, & porrò facienda eſſe. Ipſe enim eſt A & Ω primus & noviſſimus, Apoc. 1. 11, 18. & XXII. 13. Porrò quod hic Apoſtolus circa vim atque gloriam miniſterii ſui, noſque illius exemplo circa rationem ſalutis noſtræ, idem & circa omnia vitæ hujus bona merito agnoſcimus. Quid enim habemus, imò quid ſumus? niſi à Deo. *In ipſo enim vivimus, movemur, & ſumus.* Act. cap. 17. verſ. 28.

In ſecunda parte declarat Apoſtolus id quod jam dixerat, amplius, partim adimendo ſibi aptitudinem ad rem tantam, partim Dei beneficentiæ eam adſcribendo. Inquit enim: *Non quòd idonei ſimus ex nobis cogitare quippiam, tanquam ex nobis ipſis.* Minimum inter ea quæ quis agere poſſit, ac primum eſt, cogitare. Sed hoc ipſum quoque Apoſtolus ſibi adimit. Unde quid de aliarum actionum momentis judicet, patet. Cæterum cùm cogitationum variæ ſint ſpecies (nam & cùm ad aliorum dicta attendimus, & cùm ipſi aliquid meditando invenire ſtudemus, cogitamus) hic de illis cogitationibus ſermo eſt quas quis ex ſeipſo promit, ut apparet ex verbis ſequentibus. Non ergo negat Apoſtolus ſe ad divinum ſermonem attendere eumque intelligere poſſe, niſi ſupernaturali lumine interius illuſtretur; ut quidam interpretantur: quos ſatis refellit hiſtoria Act. 9. ℣ſ. 5, 6. Sed hoc vult, ſe non poſſe ex ſeipſo quicquam excogitare magni, ad eam rem de qua ſermo fuit, opere complendum. Interim quia & hoc tamen in dubium venire poterat, annon quid tale excogitare poſſet, cùm certum ſit illum & fatigaſſe animum ſuum in excogitando qua ratione poſſet gloriæ divinæ per miniſterium Euangelicum prodeſſe, & ſine dubio non rarò hoc illudve conſilium inveniſſe quo rem divinam promotum ierit, addit: *tanquam ex nobis ipſis* quo

ipſo oſtendit, quamvis videri poſſet ipſe laboraſſe multum in excogitanda ratione promovendi Euangelii, & nonnunquam illi quoque non infeliciter ſucceſſerit conatus, non eſſe tamen ex ſe tantæ rei originem. Ex quonam ergo? *aptitudo noſtra ex Deo eſt.* Is enim & notitia rerum divinarum, quæ ad hoc opus neceſſaria erat, illum inſtruxerat, is corporis atque animi vires, alioqui fatigationi obnoxias vigore ſuo inſtaurabat, is occaſiones varias, quas avidus animus amplectebatur ſuggerebat, is denique & ſingulari Spiritus gratiâ illum & juvabat & inſtruebat, ac veluti armabat.

Notanda iterum hic eſt ſingularis Apoſtoli modeſtia, nobis ſemper & ubique imitanda. *Quis te diſcernit?* inquit idem: *quid habes quod non acceperis? Quod ſi verò illud accepiſti, cur gloriaris quaſi non acceperis?* Quam odioſa ſit Deo hominum gloriatio, apparet ex exemplo Nabuchodonoſoris Dan. 4. 29. De ſuperbia Babelis eamque ſubſequuta pœna, vide Eſai. 14. 11, 12. *Abominatio Domino cor ſuperbum* Prov. 16. 5. Idque cùm in quibuſvis vitæ rebus locum habeat, tum inprimis in ſacris & in ratione ſalutis noſtræ. Nota eſt hiſtoria de Phariſæo & Publicano Luc. 18. 9. *Gratiâ ſervati eſtis, per fidem: & hoc non ex vobis, Dei hoc donum eſt: non ex operibus, ne quis glorietur.* Epheſ. 2. 8.

Pergit deinde Apoſtolus in exaggeranda Dei erga ſe beneficentia, quam non tantum in conferenda ſibi aptitudine ad aliquid præclare excogitandum apparere dicit, ſed & univerſæ ſuæ aptitudinis ad munus Apoſtolicum atque Euangelicum, autorem facit. Inquit; *qui & idoneos nos fecit miniſtros Novi Teſtamenti* ſeu Fœderis. Novum fœdus eſt pactum gratioſum, inter Deum atque homines, Chriſto mediatore conſtitutum, in quo Deus remiſſionem peccatorum & vitam æternam hominibus pollicetur, & ab hominibus viciſſim pœnitentiam ac fidem ſtipulatur. Id novum dicitur reſpectu prioris veteris fœderis per Moſen cum Iſraëlitis icti, & proinde vetus dicitur Fœdus. Iſtius ſeſe Novi fœderis miniſtrum innuit Paulus. Erat enim Apoſtolus ſive legatus à Deo per Chriſtum inſtitutus, ut fœdus iſtud per orbem terrarum publicaret, hominesque ad illius communionem vocaret. Qua de cauſa etiam per orbem terrarum varia ſuſcepit itinera, annuncians ubique locorum Euangelium hujus fœderis: idque & vitæ innocentia & miraculis variis, & malorum variorum tolerantia confirmans, aliiſq; commendans. Ait verò ſeſe ut id prẹſtare poſſit aptitudinem ad id à Deo accepiſſe: quod qua ratione factum fuerit, jam ſuperius explicuimus. Ne verò leve putetur id beneficium, extollit comparatione muneris ſui præſtantiam, cum addit miniſtrum ſe eſſe, *non literæ ſed Spiritus.* Per *literam* intelligit doctrinam Veteris Teſtamenti in lege, utpote quæ ex parte ipſius Dei digito in tabulis lapideis conſignata eſſet. Deinde tota à Moſe literarum monimentis fuit tradita, & ita quidem tradita ut literis illis inhærens ad animos hominum parum penetraret. Itaque ipſum *literæ* nomen, legis quandam infirmitatem denotat. Per *Spiritum* intelligit doctrinam Novi Fœderis, ſive euangelium, ut quod totum ſpirituale eſt, & efficacia ſua ad animum hominis facile penetrat, eumque ſpiritualem efficit. Paululum diverſa *literæ* & *Spiritus* ſignificatio eſt Rom. 2. 27, 29, ubi per *literam* literalis legis ſenſus externum cultum requirens, per *ſpiritum* ſpiritualis ſeu myſticus qui interiorem hominis reformationem exigit ſignificare videtur. Cavendum autem eſt ne utramque iſtam ſignificationem, quanquam alias inter ſe cognatæ ſint, confundamus. Periculoſius peccant qui per literam univerſa quæ vocantur Biblia ex veteri Novoque Teſtamento conſtantia, intelligunt. Per Spiritum verò occultam, ſive ſui animi ſive etiam Eccleſiæ ut ajunt Catholicæ ſuggeſtionem. At hi ex ipſo contextu ſatis refutantur. Manifeſte enim Apoſtolus Novo fœderi interpretationis vice ſubjungit oppoſitionem literæ atque Spiritus, literamque à Novo fœdere ſegregat, ſpiritumque cum eo conjungit. Hi verò in unoquoque fœdere & literam & Spiritum concipiunt. Deinde vſ. ſequenti, ita deſcribit miniſterium mortis in litera, ut nemini obſcurum eſſe poſſit per hoc legem ſolam, nequaquam verò & Euangelium intelligi poſſe, quod iſti palam opponatur. Videtur autem Satanas magno aſtu perveriam hanc literæ ſpirituſque ſignificationem hominibus ſuggeſſiſſe, eo fine, ut paulatim eos à ſacro Dei ſermone abducat ad ſomnia ſive imaginationes mentium ſive ſuarum ſive alienarum. Notanda autem eſt hic præſtantia Euangelii præ Lege, quam iſtis nominibus Apoſtolus nobis ſtudet commendare. Ut verò hanc nobis præſtantiam tanto magis inculcet, addit: *litera enim occidit, ſpiritus autem vivificat.* Reddit autem rationem cur à Novo fœdere literam ſejunxerit, ſpiritumque ei tribuerit. *Litera* inquit, *occidit.* Is effectus Novo fœderi minime congruit. Quomodo verò litera, ſeu doctrina Veteris fœderis occidit, cùm lex ſive præcepta ad vitam data ſint, Apoſtolo ipſo fatente Rom. 7. 10? Reſponſio habetur in eodem Apoſtoli loco, cujus ea vis eſt, Legem quidem ad vitam datam, ſi quis eam ſervaſſet, ſed carnis vitio quod non modo eam non ſervet, ſed per eam ad peccatum irritetur, id fieri ut mortis potiùs nobis ſit cauſa, quam omnibus ſui non ſervantibus minetur. In ſcholis diceremus, literam iſtam occidere non per ſe ſed per accidens. Lex multa exigit & ad ea præſtanda vires non ſuppeditat, & interim tamen omnibus tranſgreſſoribus mortem ſine venia intentat. Contra *ſpiritus vivificat*, id eſt Euangelii doctrina ſpiritualis vitam nobis æternam confert. Nec enim rationem vitæ æternæ adipiſcendæ nobis proponit tantùm, ſed & eam proponit rationem quæ nobis non ſit difficilis, & ſi quæ ſit difficultas, eam partim ampla veniæ ſpe ſi quid delinquatur, mitigat, partim ſuggeſtis novis ſpiritus viribus nobis reddit ſuperabilem, quo utroque remedio Lex deſtituebatur. Notanda hic felicitas ultimi temporis quo Euangelium promulgatur, ſpirituſque ille vivificus omnibus offertur, cujus & nos participes ſumus facti. Quo nomine benedictus ſit Deus qui nos vocavit per filium ſuum Jeſum, in ſecula ſeculorum, Amen.

Explicatio loci 2 Cor. cap. 3. verſ. 6, 7, &c. ad finem ipſum paraphraſtica.

VErſ. 6. Deus nos alioqui & indignos & ineptos, dignos idoneoſque ad id fecit, ut eſſemus miniſtri atque precones Novi Fœderis cum hominibus pacti, quod non eſt ſimile fœderi antiquo ſeu Legi Moſaicæ: quæ ut literis quoad præcipuam ſui partem comprehenſa, & lapidibus inſculpta erat, ita nihil aliud quàm quod litera ſeu ſcriptura præſtare poterat, præſtabat: Id eſt ea quidem quæ facienda eſſent oculis exhibebant, ſed in animum non penetrabat, nec vim ea ſervandi largiebatur. Cùm contrà Novum Fœdus ſeu Euangelium quod in ſe doctrinam de fœdere iſto Novo continet, quemadmodum primo vi ſpiritus divini fuit animis inſculptum; ita vim quoque habet ſingularem; & in animos hominum penetrans vires eis largitur ad ea quæ præſcribit præſtanda. Unde fit, ut Lex quidem Moſaica cùm tam dura ſub comminatione mortis præcipiat, vires autem ad ea præſtanda non largiatur, mortem hominibus afferat: Euangelium autem cùm vires illas largiatur, & ſibi parentibus vitam æternam polliceatur, vitam eam hominibus præſtet, ſeu ut eam adipiſcantur cauſa ſit.

7. Jam verò ſi miniſterium ſeu prædicatio Legis, quod morti propemodum ſerviebat, eamque hominibus afferebat, literis tantùm primò comprehenſa, & lapidibus inſculpta, tanto tamen fuit cum ſplendore conjuncta, ejus cui miniſterium hoc fuerat commiſſum, ut non poſſent Iſraëlitæ qui ipſum audiebant, ſplendorem iſtum ferre, & irretortis oculis faciem Moſis intueri, ob tantum quo colluſtrata erat ſplendorem, quanquam unà cum Lege abolendum;

8. Annon multò magis miniſterium ſeu prædicatio Euangelii quod divino ſpiritu atque afflatu nobis primùm patefactum, vim ſuam in animos hominum exſerit,

exſerit, erit conjunctum cum hominum gloria ac ſplendore, quo nos ejus miniſtri ornemur?

9. Etenim ſi illud miniſterium [doctrinæ illius quæ condemnationem hominibus affert] quod condemnationi ut ante diximus inſervit, fuit glorioſum ac ſplendidum; multo certe magis miniſterium [ejus doctrinæ quæ quod] juſtitiam ſeu à condemnatione liberationem hominibus affert, cum inſigni gloria conjunctum eſſe neceſſe eſt:

10. Adeo ut Legis miniſterium quod glorioſum ac ſplendidum à Deo redditum fuiſſe diximus, ſi conferatur cum miniſterio Euangelii, ejuſque ſplendore ac gloria, vix poſſit dici glorioſum fuiſſe ac ſplendidum, evaneſcente ejus claritate ad auguſtiſſimum hoc Solis jubar.

11. Neque verò id injuriâ: Nam præterquam quod diximus, illud fuiſſe condemnationis ac mortis, hoc juſtificationis ac vitæ miniſterium; iſtud quoque accedit quod Lex aboleri debuerit, Euangelium verò quod nos prædicamus, perpetuò debeat durare, nec unquam ad finem uſque mundi abrogari. At verò ſi id quod abolendum erat, fuit cum gloria conjunctum, multo glorioſius ac ſplendidius eſſe oportet id quod manere ac durare perpetuo debet.

12. Cùm ergo tantam habeamus [ſpem fore ut euangelium quod prædicamus, perpetuo duret,] fidendi & audacter agendi cauſam, magna in loquendo confidentia utimur, & libere aperteque in promulganda noſtra doctrina agimus.

13. Diſſimiles ea in re Moſi, qui velum imponere ſolebat faciei ſuæ, cum populo loquuturus, ita ut non poſſent Iſraëlitæ [in imas uſque partes introſpicere Legis aliquando abolendæ, atque adeo id ipſum animadvertere quod abroganda tandem eſſet.] videre, finem rei aliquando abolendæ, nec animadvertere legem aliquando abrogandam.

14. Unde factum, ut mentes eorum obſtupeſcerent, & vim legis non perviderent; cujus rei etiamnum exſtat experimentum: Etenim uſque ad hoc tempus, cùm legitur antiquum fœdus ſeu Lex Moſaica, idem ut ita dicam velum adhuc manet, & Judæorum oculis ac mentibus obſtat, nec retegitur: quia per Chriſtum demum ejuſque religionem tollitur atque aboletur, atque adeo iis demum patefit, Legem deſinere debuiſſe, qui hanc religionem agnoverint, cum cæteri id videre adhuc nequeant.

15. Ad hoc inquam tempus uſque cùm legitur Moſis doctrina, velum quoddam non tam Moſi jam ipſi ejuſque doctrinæ obtenditur, quàm ſuper ipſorum Judæorum corda poſitum jacet, quominus rem penitus introſpiciant, ac cognoſcant.

16. Verùm quemadmodum olim Moſes cum à populo rediret ad Dominum ſeu cum Angelo eſſet loquuturus, tollebat velum faciei ſuæ impoſitum; ita etiam nunc quamprimum ſeſe corda Iſraëlitarum ad Dominum id eſt Jeſum Chriſtum ejuſque ſanctiſſimam religionem converterint, ſtatim velum illis impoſitum tolletur, & clariſſime cernent in Lege illud quod antea videre non poterant.

17. Etenim [religio ac doctrina Domini Jeſu Chriſti & ſpiritus ille de quo ſuprà ſumus loquuti. Ubi vero &c.] Dominus Jeſus Chriſtus is eſt à quo Spiritus ille de quo ſupra diximus, & cujus nos miniſtros ac diſpenſatores profeſſi ſumus proficiſcitur in eos qui ad ipſum ſe convertunt, eique ſeſe applicant: ubi verò ſpiritus ille quo tum ipſe Dominus fuit à Deo repletus, tum omnia ipſius membra per ipſum implentur, reperitur, ibi etiam libertas eſt ſpiritualis, [adeoque ſervitus iſta quam Lex hominibus imponit excluditur.] ita ut cuicunque ille contingit, eidem etiam hæc contingat. Libertati verò non convenit velum iſtud, ſervitutis cujuſdam ſignum.

18. Quapropter nos Chriſtiani omnes retecta facie omnibuſque impedimentis contemplationi ſeu cognitioni rerum ſalutarium exactæ obſtantibus, remotis, gloriam Domini Jeſu Chriſti in facie ipſius veluti relucentem, hoc eſt excellentiſſimam illam divinæ voluntatis cognitionem quam in ipſo Deus primò repoſuit intuentes, atque inſtar ſpeculorum quorundam excipientes, ipſi quoque imaginem ipſius recipimus, & ab ipſius ſplendore ſplendidi etiam ipſi reddimur, non ſecus atque olim conſpecto Dei angelo Moſes; hoc eſt ejuſdem divinæ voluntatis glorioſiſſimæ cognitionem adipiſcimur; id quod efficit Spiritus ille è Domino in nos manans.

2 Cor. 5. verſ. 1. uſque ad verſ. 10.

Paraphraſis, cum ſcrupulorum quorundam ſolutione.

I Deo autem dixi animum nos non deſpondere, etiamſi corpus hoc noſtrum corrumpatur, & momentaneam levitatem afflictionis noſtræ parere nobis excellentiſſimæ gloriæ æternum pondus: quia certò novimus, ſi terreſtre hoc noſtrum corpus in quo veluti domo quadam habitamus, quodque cujuſpiam tabernaculi inſtar eſt, cùm ſit invalidum, & mox diſſolvendum, deſtruatur, nos habituros ædificium ab ipſo Deo, nempe domum quæ non manu hominum ſit conſtituta, quæ æterna eſſe non poteſt, ſed æternam, & in ipſis cælis ubi nullus eſt corruptioni locus duraturam. Tantum enim abeſt ut in hoc terreno corpore ſolida poſſimus potiri felicitate, ut in eo ſemper ſuſpiremus ad ſtatum meliorem, id unicè deſiderantes, ut corpore noſtro quod ex ipſis cœlis habituri ſumus, tanquam habitaculo quodam ſuperinduamur. (Dico autem ut ſuperinduamur, ſi modò in adventu Domini, vivi ac corpore induti, non verò mortui, & corpore hoc exuti deprehendamur: alias enim corpore cœleſti tantùm induemur, non ſuperinduemur) Nam nos qui in fragili hoc tabernaculo habitamus, dum calamitatibus & afflictionibus premimur, ſuſpiramus: non quòd velimus corpus hoc per mortem exuere, ſed potiùs cupimus vivi glorioſo illo corpore ſuperindui, ita ut mortale hoc corpus abſorbeatur ab immortalitate, ſeu corpore incorruptibili, huic ſuperveniente, & illud undiquaque circumplectente. Neque enim vana hæc ſpes noſtra eſſe poteſt, cùm Deus is ſit qui hunc ipſum in finem nos reformarit, & veluti condiderit, tantæque felicitati deſtinarit: ac præterea ne quidquam de ea re dubitaremus, Spiritum ſuum tanquam arrham quandam dederit. Quapropter ſpe ac fiducia ſemper ſumus pleni, & cùm ſciamus nos quamdiu habitamus in corpore, procul habitare atque abeſſe à Domino Jeſu Chriſto, cum quo conjungi debemus. (Nam hactenus quamdiu in hoc corpore ſumus, fide tantùm felicitatem noſtram apprehendimus, non verò reipſa cernimus & oculis uſurpamus) Fiducia inquam & ſpe pleni ſumus, & magis nobis probatur ut migremus è corpore, & ſic habitatum eamus ad Dominum. Eaque de cauſa id ſtudioſe agimus, ut ſive in corpore habitemus, ſive ex eo migremus, ipſi placeamus.

Quæritur hoc loco quid intelligat Apoſtolus per vocem *ſuperinduendi*. Nos in paraphraſi ſatis oſtendimus id nihil aliud ſignificare, quàm eum qui corpore mortali adhuc ſit indutus, immortali corpore ſuperveniente, veluti veſte quadam undique circumplectente contegi, quo fiat ut corpus illud mortale quod ab immortali veluti ambitur ac contegitur, abſorbeatur, & in nihilum redigatur, & ſic immortale tantùm remaneat. Siquidem certum eſt unum eundemque hominem duplici corpore præditum eſſe non poſſe. Hoc ut pateat, primùm animadvertendum eſt, ſuperindutionem hanc referri ad corpus noſtrum quod ex cœlo ſumus habituri, ſeu cœleſti illo corpore tanquam habitaculo homines certos ſuperindutum iri. Ita enim loquitur Paulus ℣. 2; *habitaculo noſtro quod ex cœlo eſt, ſuperindui deſiderantes.* Habitaculum autem illud eſſe corpus noſtrum quod ex cœlo ſumus habituri, ex oppoſito ℣. 1. ſatis conſtat. Quanquam res ipſa per ſe ſatis eſt manifeſta. Nec poteſt, ut nonnulli arbitrantur, vel potiùs, quia aliàs ſententiam ſuam de corporibus noſtris futuris defendere non poſſunt, dicere

coguntur, ipſa tantùm immortalitas abſtractè ſumta, eo nomine intelligi. Dico abſtractè ſumta; quia ſi pro corpore immortali ſumatur, hoc ipſum eſt quod quærimus. Deinde quòd plus ſit *ſuperindui* quàm *indui*, patet ex collatione ỳſ. 2 & 3. Aperte enim Apoſtolus, tum *nos ſuperindutum iri, ſi modò induti non verò nudi reperiamur*. Indutum verò eſſe, & non nudum, nihil aliud ſignificare, quàm corpore mortali eſſe indutum, totius loci circumſtantiæ, tum vox ipſa *indutionis* indicat, quàm ad *habitaculum* quod corpus noſtrum dicitur, referri, antea docuimus. Quare vocem *ſuperinduendi* quoque ad habitaculum ſeu corpus aliud quàm quo circùmdati ſumus referri, conſentaneum eſt. Nullum autem reſtat aliud præter illud ex cælo. Idem oſtendit vox oppoſita *exuendi*, qua in ſeqq. verſ. Paulus utitur, quam nihil aliud ſignificare quàm corpus hoc mortale deponere, ſeu mori, omnes ni fallor animadverterunt. Nec ſanè aliam ſignificationem locus admittit. Quanquam verò ex his ſatis jam conſtat, ſuperindutionem iſtam non ita eſſe accipiendam ut corpus illud quo jam induti ſumus, & quod tanquam veſte cæleſti illo habitaculo ſeu corpore circumdari ſeu ſuperindui debet, ſub iſto altero permaneat, ita ut duplici veluti veſte homo ſeu hominis Spiritus indutus cenſeri debeat: ſiquidem duo diverſa corpora, & quidem adeo interſe diſſimilia, uni eidemque homini convenire nequeant; tamen id præterea ex eo confirmatur quòd Paulus ſuperindutionis iſtius modum & rationem explicans, ait; *ut mortale abſorbeatur à vita*. Mortale autem nihil aliud niſi hoc corpus eſt. Indicat ergo Paulus ſuperindutionem iſtam corporis ita fore, ut corpus immortale, circumplectens hoc mortale, veluti ignis cujuſdam inſtar ſtatim abſorbeat & conſumat, ac id tantùm in nobis reſtet quod aptum natum eſt ut cæleſti tabernaculo indutum vivat in æternum. Ex quo apparet, metaphoram hanc quæ eſt in voce *ſuperinduendi*, non in eo conſiſtere quòd homo is qui dicitur ſuperindutus, duplici veluti veſte circumdatus, ſemper maneat; ſed quòd tum cùm primò immortali veſte indueretur, alia jam extaret veſtis quam immortalis illa circumplecteretur. Quemadmodum ſi fieri poſſet ut ignea aliqua veſtis, & contactu alias ſtatim veſtes conſumens, alicujus veſtibus ſuperinjiceretur, rectè dici poſſet, eum ſuperindutum fuiſſe, licet interior veſtis contactu igneæ ſuperinjectæ ſtatim fuiſſet conſumta, & ignea tantùm porrò remanſiſſet.

Ex ỳſ. 6 & 8. Oritur quæſtio cur Paulus aſſerat, nos *dum verſamur in corpore, peregre abeſſe à Domino*, contra ỳſ. 8 ita loquatur ac ſi tum cùm è corpore migramus, ſtatim habitatum eamus ad Dominum. Nam aliàs nulla erat cauſa cur Apoſtolus diceret, *ſibi magis probari è corpore migrare, & habitatum ire ad Dominum*, ſubaudi, quàm perpetuò in hoc corpore manere. Nam ſi ii qui moriuntur non habitant cum Domino ante ultimum illum diem, nulla eſt cauſa cur ex corpore propterea malit migrare, ut ad Dominum habitatum eat, quàm in corpore perpetuò manere, ſiquidem mortuus, ea in re ſe vivum non antevertet: ac præterea beatior videtur is qui vivit, ac Domino cum quo unus eſt Spiritus & quem perpetuò colit, cujuſquam præſentiam viciſſim ſentit perpetuò, propior eſt quàm mortuus, qui nihil horum præſtat. Præterea ipſemet Paulus ſup. ỳſ. 2. & 4. optaſſe videtur ut vivus potiùs immortali corpore indueretur, quàm mortuus, atque adeo ut uſque ad adventum Domini vivus permaneret.

Quod ad prius attinet, reſponderi poteſt, duplici de cauſa eos qui in Domino moriuntur propiores Domino cenſendos eſſe quàm ſint illi qui in Domino vivunt. Primò quia illorum ſalus jam in portu eſt, horum adhuc in fluctuoſo mari. Nam qui adhuc vivunt, ii omnes, generatim loquendo, à pietate ac fide deficere, & ſic ſalute æterna excidere poſſunt; qui autem in Domino mortui ſunt, nequaquam. Altera cauſa eſt ad quam Apoſtolus fortaſſe potiſſimùm reſpexit, quòd cum iis qui in Domino moriuntur perinde agatur, atque ſi ſtatim ad Dominum Jeſum in cœlos migrarent. Nam tempus illud quod inter mortem eorum & vitam futuram intercedit, eorum reſpectu pro nihilo eſt, ejuſque ratio hîc ab Apoſtolo habetur nulla. Nam quia tempus illud intermedium à mortuis nullo modo ſentitur, perinde iis quum reſurgent videbitur, atque ſi nunc primùm obdormiviſſent. In iis autem quæ ad felicitatem noſtram, aut miſeriam ei verè contrariam pertinent, non tam ejus habenda eſt ratio quod revera fit, quàm quod à nobis ſentitur: quum tota felicitatis & contrariæ miſeriæ ratio, in ſenſu noſtro ſit poſita: ita ut quod non ſentitur propemodum non eſſe cenſendum ſit. A mortuis autem non ſentiri tempus intermedium inter mortem & vitam, adeo eſt manifeſtum, ut ſi quis contrarium affirmet, ei dicendum ſit mortuos vivere, quod ſeipſum evertit. Documentum hujus rei nobis præbet imago mortis ſomnus: qui quò eſt altior ac profundior, & ſenſus magis devincit quominus mutationes ullas advertant, tanto brevior videtur dormientibus. Nam tempus tum ſentitur quum motus aut mutatio aliqua ſentitur: ubi mutationis alicujus nullus ſenſus eſt, ibi nec temporis ſeu durationis. Unde Ariſtoteles hac de re diſſerens, ait: Quando in dormientibus nullus eſt mutationis ſenſus aut cogitatio, ultimum vigiliæ ſomnum antecedentis momentum, cum primo momento vigiliæ, ſomnum conſequentis, ita ab illis qui dormierunt conjungi, ut unum illud faciant, & eximant tempus interjectum, quia id ſenſu non perceperint. Sicut igitur (inquit) ſi non aliud eſſet momentum, ſed unum & idem, non eſſet tempus, ita etiam quando non animadvertitur eſſe diverſum, non videtur eſſe tempus quod eſt interjectum. Phyſic. 4. c. xi. ex vet. diſtin. ſecundum Pacium xvi. tex. 79. Quod igitur in ſomno cernimus in quo tamen phantaſiæ noſtræ ſentimus mutationem, & imaginum mentis motum, quin etiam corporis ſenſus non prorſus ſtupet, & aliquæ reſtant ſenſionis reliquiæ; id multo magis ad mortem ubi nulla planè relinquitur ſenſio, tranſferendum eſt: ita ut dicere poſſimus, ſomnum brevius reddere tempus, mortem nullum. Concludendum ergo eſt, perinde agi cum iis qui in Domino moriuntur, ac ſi ſtatim ad Dominum migrarent, & ultimum vitæ mortalis punctum idem eſſet cum initio vitæ immortalis: Secus agitur cum iis qui in corpore mortali verſantur, qui ut revera à Domino abſunt, & loci intervallo disjunguntur, ita ſe abeſſe reipſa ſentiunt, & miſeriam ſuam, afflictionibus præſertim ut hic Paulus indicat onerati, agnoſcunt, & ad meliorem ſtatum ſemper ſuſpirant. Quòd verò ii qui adhuc vivunt alia quadam ratione videantur eſſe propiores Domino quàm ſint mortui, quia nimirum ſpiritu conjunguntur, id ad hunc locum ubi de corporali conjunctione ſermo eſt, nihil facit. Deinde, non ſunt comparandi vivi cum mortuis quatenus hi mortui ſunt, & à Domino reipſa abſunt, cùm jam docuerimus, hujus temporis nullam hic rationem habendam eſſe, ſed ita ſunt conſiderandi iſti mortui atque ſi ſtatim ad Dominum migrarent. Hoc autem modo ſi conſiderentur mortui, nemo non videt eorum cum Domino conjunctionem longe majorem & propiorem eſſe ea conjunctione, quæ eſt inter Dominum & eos qui hic in ipſo vivunt. Hæc autem quæ de his Apoſtoli verbis nunc diximus, tranſferenda etiam ſunt ad locum Phil. i. 23. *Cupio migrare, & eſſe cum Chriſto*. Nam ibi quoque ita loquitur Paulus ac ſi ſimul atque moreretur, futurus eſſet apud Dominum.

Quod ad alteram objectionis partem attinet, dicendum eſt, non ita accipienda eſſe verba Pauli ac ſi ſimpliciter ac quovis modo maluerit ſuperindui quàm exui, ſed eo tacitè poſito, ſi Dom. Jeſus non ita multo pòſt, ſeu intra illud ſpatium ad quod vitam hanc naturaliter perducere poſſet, venturus eſſet. Nam aliàs poſito eo quòd Dominus Jeſus poſt multa demum ſecula eſſet venturus, id quod Paulus futurum proculdubio prævidit, maluit is exuere hoc corpus quàm ad illud uſq; tempus in fragili hoc domicilio, graviſſimis calamitatibus onerato perdurare, & vitam in perpetuus ſuſpiriis exigere. Vel, ſi mavis, ita reſponderi poteſt, Paulum per ſe maluiſſe ſuperindui quàm exuto hoc corpore aliquando tantùm

tantùm indui: ſed per accidens (hoc eſt ob diuturnitatem temporis & afflictionum gravitatem quas neceſſe foret ſuſtinere, ſi ad illud uſque tempus vivere deberet, quo poſſet ſuperindui, hoc eſt uſque ad adventum Domini Jeſu) hoc illi prætuliſſe, & corpus hoc deponere maluiſſe, quàm ſuperindutionem iſtam exſpectare.

Tertio naſcitur quæſtio de verbis ℣ſ. 9. *ſive incolentes, ſive peregre agentes*, an ea ſint accipienda reſpectu corporis, an reſpectu Domini. Nam in ſuperioribus utroque modo fuerunt uſurpata. Reſpondeo, ea proculdubio reſpectu corporis eſſe accipienda. Non modò quia ordo horum verborum, qui niſi aliqua ſuadeat ratio non eſt temere negligendus; ſed etiam quia ſermonis Apoſtolici elegantia & concinnitas id requirit. Aliàs quod ad rem ipſam attinet, ſententia loci eadem eſt, ſive hoc ſive illo modo ſumas. Nam quod ad ordinem attinet, prius ponitur vox *incolentes*, quàm *peregrè agentes*. At ſi priori voce intelligere velis habitationem apud Dominum, poſteriore abſentiam à Domino, ordinem naturalem rerum verbis iſtis ſignificatarum pervertes, hoc enim illo, naturæ ordine prius eſt. Quod ad concinnitatem ipſius orationis attinet, non ſatis elegans eſſe videtur, Apoſtolum dicere, ſe ambire, ut jam cum Domino habitantes ipſi placeant, quod tamen diceretur ſi hæ voces ad Dominum eſſent referendæ. Nam non eſt hoc anxiè quærendum ut jam apud Dominum habitantes, ipſi placeamus, cùm hoc illius ſit antecedens ac conditio, adeoque illo nominato hoc jam ultro præſupponatur. At ſi hæc verba ad corpus referas, & ordo erit planus, & omnis inconcinnitas verborum aberit. Perinde enim erit, ac ſi diceres: Nos id ſolicitè agimus ut ſive vivi ſive mortui in adventu Domini reperiamur, ipſi placeamus, atque ita præmio nobis deſtinato donemur. Poteſt & hæc addi ratio, quòd in his verbis contineatur poriſma ſeu conſectarium concluſionis argumenti Paulini quod in ſuperioribus verbis exſtruxerat. Quæſtio enim erat, An ſatius ſit, manere in corpore quàm migrare è corpore, nec ne? Concludit Paulus ſatius eſſe migrare, quàm in eo manere. Medius terminus eſt: Quia is qui manet in corpore, peregre abſit à Domino, & contrà qui migret è corpore habitatum eat ad Dominum: quod poſterius concluſioni argumenti ſui ℣ſ. 8 adjicit Paulus. Neque enim quæſtio erat Apoſtolo, an ſatius ſit habitare apud Dominum, quàm ab eo peregre abeſſe? Quis enim hoc neſcit? Quapropter cùm concluſio hæc ſit, ſi plene explicetur, ſatius eſt migrare è corpore, quàm in eo manere, apparet in conſectario hujus concluſionis, in quo verba e concluſione tranſſumuntur, & repetuntur, vocem *manendi* ſeu *incolendi* & *migrandi* ad corpus non ad Dominum debere referri.

Explicatio loci 2 *Cor.* 5. 11, 12. *&c. ad* 18.

Scientes ergo &c. id eſt, Cùm ergo ſciamus cauſam, cur Deus ſit timendus, *homines ſuademus*, id eſt hominibus proponimus doctrinam Chriſti, & inculcamus eis euangelium, & ad illud amplectendum illos adducere conamur. *Deo autem manifeſti ſumus*, id eſt, Hominibus quidem ſalutarem doctrinam inculcamus, interim Deo ſumus noti, quod ita nos geramus, ut ſciamus ſemper Deo conſtare noſtram probitatem. *Spero autem quod* &c. id eſt quod & veſtris conſcientiis noſtra pietas ſit nota, & ſi ex conſcientia veſtra judicium de nobis ſit faciendum, ſpero vos dicturos quod bene nos geſſerimus, vide ſup. cap. 4. verſ. 2.

Non enim rurſus nos ipſos commendamus &c. Quaſi dicat. Ideo dixi veſtris conſcientiis hoc patere, quia non hoc agimus ut nos ipſos vobis commendemus, quaſi ignorantibus. Qui enim non novit hominem, ei commendatio eſt neceſſaria. *Sed* &c. quaſi dicat ſunt apud vos multi qui non ex animo gloriantur, ſed externe: quorum hominum vanitatem poteſtis meo exemplo retundere, qui verè glorior & non facietenus.

Sive enim &c. Eſt occupatio. Quaſi dicat. Aliis quidem poſſum videri inſanus, aliis ſobrie agere. Si quis putat hoc eſſe inſani hominis quòd multa de me loquor, hic furor meus in Dei gloriam ſpectat, excuſariq; id poteſt zelo Dei gloriæ; puto enim ea in re multum ſitum ut mea authoritas ſit ſalva. Aut etiam ſic, ſi ego hic aliquid pecco, Dei eſt non veſtra injuria. *Sive ſobrie agimus, vobis*, id eſt in veſtrum commodum. Ubique finis, ſed alter ad injuriam quaſi, alter ad commodum pertinet. Quocunque modo agere me putaveritis, non eſt quod iraſcamini, præſertim ſi ſobriè loquor: veſtra enim hæc eſt utilitas. Dato autem me eſſe inſanum, Dei hæc ſit injuria. Vide inf. cap. 11. ℣ſ. 16, *Ferte meam ſtultitiam.* Verum erat quod dicebat, interim etiam hoc ipſum hominis videbatur imprudentis.

Charitas enim Chriſti &c. Non tam videtur rationem reddere præcedentium proxime, quàm ſuperiorum & ſcopi totius: quanquam & hujus poſtremæ particulæ, quòd ſcilicet utilitati eorum conſuluit gloriando; maxime tamen ſuperiorum, præcipue cùm dixit ſe multa pati cauſâ doctrinæ Chriſti, tum etiam quòd ſuaderet euangelium. Totum caput huc ſpectat. Ita enim ſolet Apoſtolus agere, ut rationem afferat ſuperius dictorum, quanquam addat aliquid proxime quod eadem ratione probet, ut pateat tamen eſſe cohærentiam. Quod ad rationem attinet, ejus vis eſt; Ideo ego veſtræ & omnium utilitati ſervio, non ut ad Legem Moſis adducam homines, ſed ac Chriſtum, qui nos ita dilexit, ut illi pſeudapoſtoli ſe dicebant Judæos diligere. Quia charitas Chriſti nos ex utroque latere premit; Cùm ita apud nos concludamus, & ratiocinemur, &c. Vide de his Anti-Grot. cap. 9. partic. 7. Senſus eſt, Ita ago, nempe quòd commendo religionem Chriſtianam, mors enim Chriſti eò me adigit, ſi is eſt finis mortis Chriſti qui dicitur, omnes homines debent mori ſibi, id eſt priſtinis religionibus, & vitæ inſtitutis. *Et pro omnibus &c.* Quaſi dicat, quia vel quandoquidem pro omnibus mortuus eſt Chriſtus, ut qui vivunt, id eſt omnes homines, non tales maneant quales antea ratione morum & cultûs Dei, ſed ad ejus ſe nutum componant qui ſancire morte ſua voluntatem Dei voluit, & ad reſurrectionem pervenit, docuitque eam religionem ſequendam cujus cauſa fuerat mortuus.

Quare nos ab hoc tempore &c. Quaſi dicat; Quia ergo omnes debent vivere ei qui pro ipſis mortuus eſt &c. (Deſcriptionem Chriſti poſuit loco nominis: quæ deſcriptio cauſam indicat rei;) Ideo nos neminem amplius æſtimamus ex iis quæ ad carnem pertinent, ut quòd quis ſit Iſraëlita, circumciſus, exinde non æſtimamus ejus præſtantiam, nec cultorem eum Dei verum judicamus. *Noſſe* pro approbare aut cenſere. Hic intelligitur ratione religionis aut rerum quæ coram Deo valent: ut quod quis ſit ex Abrahamo, Iſaaco, Jacobo, quod legem ceremonialem ſervavit. Vide Philip. cap. 3. verſ. 4. ſeqq. *Si quis habeat fiduciam in carne* id eſt cur carne fidat, & de talibus ſeſe jactet quæ recenſet, ut eſt circumcidi octavo die &c.

Occupatio, ſed & Chriſtum putaſtis cenſendum ex Abrahamo, Davide; tum quod circumciſus fuit, & Legem Moſaicam ſervavit: hoc æſtimaſtis dignum laude in Chriſto, ergo idem in Chriſtianis cenſeatur. Reſponſio: Etſi Chriſtum ex iis cenſuerimus aliquando, nunc non amplius eum ex iſtis cenſemus. Nam etſi illa omnia talia fuerunt ſine quibus non fuit Chriſtus, tamen ad dignitatem Chriſti & munus ejus hæc nihil faciebant per ſe. Cur dicit, *Quod ſi aliquando cognoſcebamus &c.* Reſpondetur; Paulus utitur quadam communicatione, quaſi dicat, ſi nos Chriſtiani, imò etiam Apoſtoli, cenſuimus Chriſtum ex carne, tamen nunc jam amplius non cenſemus. Ut generatim de omnibus Chriſtianis ſumatur. Si de ſe Paulus dicat, ſenſus erit; Ego quidem de Meſſia antea cum eſſem Judaicæ religionis, hoc exiſtimabam quod futurus eſſet Rex hujus mundi, carnalis, &c. Aut etiam quòd Paulus ab initio Chriſtum etiam ex carnalibus prærogativis commendatum ſibi habuiſſet, & eundem commendaſſet.

mendaſſet. Redit jam iterum ad Chriſtianos cæteros: *Quare ſi quis eſt in Chriſto*, &c. Quaſi dicat, quemadmodum Chriſtus non eſt ex carne cenſendus, ita & Chriſtiani: quia *qui eſt in Chriſto*, id eſt qui eſt Chriſtianus, *eſt nova creatura*, aut ex nova creatura eſt cenſendus, id eſt ex nova ratione cultus divini & vitæ à Chriſto præſcriptæ. Exinde debet Chriſtianus cenſeri, & talis eſſe. *Vetera* id eſt, antiqua legalia quæ ad cultum Dei olim pertinebant, & ad præſtantiam alicujus, *præterierunt*, jam abrogata ſunt, pro nihilo reputata, jam negligi debent. *Ecce omnia*, id eſt quæ pertinent ad cultum divinum, *facta ſunt nova*, renovata ſunt, novam rationem Deus præſcripſit per Chriſtum, qua ſit colendus.

Paraphraſis ejuſdem loci, 2 Cor. 5. 11. *ad* 18.

CUm ergo ſciamus, Dominum Jeſum adeo eſſe timendum, ob hoc ipſius tremendum judicium, cui nos omnes ſiſti oportet; [hominibus quidem noſtram pietatem probare conamur; ſed Deo illi omiſcio ea penitus patet] in hominibus ad Chriſtianam religionem ac fidem adducendis ita laboramus, ut Deo teſte & arbitro vivamus, eique noſtra pateat pietas. Quanquam ſpero nos & veſtris conſcientiis ita ſatiſfeciſſe, ut etiam illis noſtra pietas manifeſte pateat.

12. Neque enim quòd hactenus non pauca de noſtra erga Deum pietate & in officio fungendo fide diximus, eam ob cauſam id fecimus quaſi vellemus nos vobis ipſis demum commendare, eaque ratione efficere ut qui noſtras virtutes hactenus ignoraſſetis, in poſterum ſciretis: ſed tantùm occaſionem eo pacto voluimus vobis dare de nobis noſtraque pietate ac fide gloriandi, & ſic vos impellere ad eam prædicandam, ac commemoratis virtutibus illis, quarum vos probe eſtis conſcii, vos quodammodo inſtructiores reddere ad id, ut poſſitis aliquid opponere iis qui ſeſe verbis quidem jactant, & ſpeciem earum præferunt ut de quo glorientur habeant, cùm interim cor illorum reluctetur, ac reclamet conſcientia.

13. Nam etſi fortè laudes noſtras prædicando, videamur cuipiam inſanire, id tamen non ad veſtram aliquam pertinet injuriam, ſed ſi ita res ſe haberet, in Dei injuriam. At verò ſi ut arbitramur ſobriè ac prudenter ea in re egimus, in veſtram hoc utilitatem ſpectat, ad eamque id à nobis fuit relatum, quam ego, ut & aliorum hominum anxie ac ſolicite quæro.

14. Propterea quòd charitas illa Chriſti admiranda, qua nos, mortem pro nobis ſubiens complexus eſt, nos ad id faciendum adigit, ac plane cogit.

15. Cùm ita apud nos ratiocinemur, ac judicemus: Si unus ille mortem truculentam ſubiit, ut omnibus ſalutem æternam pararet, & verum ad ſupremam felicitatem iter oſtenderet ac muniret, omnibus hominibus moriendum quoque eſſe, ſeu cauſam ſufficientem eſſe datam, ut relictis priſtinis religionibus ac moribus, aliam quoque rationem Deum colendi ac vitam inſtituendi ineant. Quandoquidem eum in finem pro omnibus hominibus eorumque ſalute Chriſtus eſt mortuus, ut quotquot vivunt homines, non amplius pro ſuo arbitrio ac priſtina conſuetudine vivant; ſed vitam ac religionem ſuam penitus componant ad nutum ac præſcriptum Jeſu Chriſti, ut pote qui ut ſalutem illis pararet, ac viam ad eam felicitatem illis ſanciret, mortuus eſt: nec mortuus tantùm, ſed ut pleniſſima doctrinæ ejus fides conſtaret, etiam à Deo eſt ex mortuis excitatus, æternaque donatus gloria.

16. Quare cùm ſola Chriſti religio ſit amplectenda, & cultus divinus ab ipſo præſcriptus in poſterum omnibus ſit ſequendus; nos ab hoc tempore ex quo id agnovimus, neminem amplius in religionis negotio æſtimamus aut præſtantiam ipſius cenſemus ex rebus quæ ad carnem ſpectant, qualis eſt ex Abrahamo ortus, circumciſio, & reliquæ ceremoniæ Moſaicæ, quas iſti veſtri doctores commendant, & jactant. Quod ſi quis nobis objiciat ipſum Chriſtum, omnium fidelium ac Dei cultorum caput, ex quo de membris ipſius faciendum eſt judicium; ejus nos dignitatem aliquando ex hujuſmodi rebus carnalibus æſtimaſſe; ei id reſponſum volumus, nos aliquando quidem ita judicaſſe: ſed nunc melius edoctos, ex iſtiuſmodi rebus non amplius dignitatem ejus veram cenſere.

17. Quapropter eodem modo de iis qui Chriſto ſunt addicti judicandum eſt, & ſtatuendum, hominem Chriſtianum debere eſſe novam quandam creaturam, hoc eſt rationem cultus divini ac morum quam ſequatur, debere eſſe novam atque à veteri illa ſeu legali diverſam: ita ut res iſtæ carnales quæ olim in cultore Dei requirebantur, in ipſo non ſpectentur amplius. Vetera enim iſta, Dei conſilio & voluntate ſunt abolita atque abrogata: ecce omnia quæ ad religionem ſpectant facta ſunt nova atque à prioribus diverſa.

2 Corinth. 5. verſ. 14, 15.

EXplicat his verbis Apoſtolus, quantam in ſe ſuique ſimilibus vim habeat charitas Chriſti, eaque occaſione rationem ſubjungit, cujus intuitu ad officium adigamur. Itaque partes verborum duæ ſunt.

Vis charitatis Chriſti exprimitur, *Charitas Chriſti conſtringit nos*; quæ quidem accipi poteſt vel de ea charitate qua Chriſtus nos complexus eſt, vel qua nos Chriſtum complectimur. Quantopere nos Chriſtus amaverit, vel mors ejus argumento eſt, de qua paulò pòſt. Multum autem Chriſti amorem commendat, quòd & prior, & nil tale meritus, nos amaverit. Confer 1 Joh. 4. 10. & Rom. 5. ℣ſ. 6, 7, 8.

Ieoque dubium non eſt, quin Chriſti charitas hoc ſenſu omnes illius veros æſtimatores vehementer obſtringat. Jam verò quantum Paulus Chriſtum amaverit, cui obſcurum eſſe poterit, labores & moleſtias & pericula conſideranti quæ ejus cauſâ ſuſtinuit? Idem de aliis Paulo ſimilibus judicium eſt, utpote eandem in illum amoris cauſam habentibus. Itaque & ea acceptione charitati rectè tribuitur, quòd nos conſtringat, & quidem ut cauſa proxima & immediata. Ad quid verò conſtringebatur Apoſtolus, ex antecedentibus petendum eſt, cùm quibus hæc verba ita cohærent, ut cauſa antecedentium in iis afferatur, quod indicat particula *Nam*. Dixerat verò Apoſtolus, ſe, quomodocunque ſeſe gerat, vel Deum illiuſque honorem, vel Eccleſiæ ſalutem ſpectare. Ad hoc verò ſeſe charitate conſtringi innuit: quod de utraque charitatis ſignificatione rectè accipi poteſt. Imitemur & nos, Pauli illiuſque ſimilium exemplum, Chriſtique charitate, utrocunque modo accepta, incitemur, ut ad Dei honorem, Eccleſiæque ejus commodum omnia noſtra conſilia actioneſque referamus. Illuc cogitationes, dicta, factaque noſtra tendant. Sive edatis, ſive bibatis, ſive quid aliud faciatis, omnia in gloriam Dei facite. 1 Cor. 10. ℣ſ. 31. Nemo quærat quod ſuum eſt, ſed quilibet quod eſt alterius, ibid. verſ. 24. Ad hoc verò nos ducere debet charitas Chriſti, utpote cui patris ſui honos & Eccleſiæ ſalus grata eſt, quique ut utrumque nobis curæ haberemus præcepit.

2. Videamus jam & rationem ſubjunctam, quam charitas iſta in conſilio habuit qua ad ea qua diximus ratione agendum moveamur. Ea verò eſt quod indicat, *ſi unus pro omnibus mortuus ſit, omnes eſſe mortuos*. Non falli verò ſeſe hoc ſuo judicio, ſequentibus probat. Quis iſte *unus* ſit, *qui pro omnibus mortuus ſit*, quamvis hoc loco Apoſtolus non indicat, ex locis Scripturæ variis patet; nec obſcurè ex eo quòd morti reſurrectio paulò pòſt ſubjicitur, colligi poteſt. Chriſtum nimirum pro omnibus eſſe mortuum, intelligendum eſt. Quod quomodo accipiendum, deſceptatur. Plerique putant, idem hoc eſſe, atque ſi diceretur Chriſtum loco omnium eſſe mortuum: atque ita in his verbis commutationem eſſe perſonarum, Chriſtumque, ut omnium, ita etiam noſtri loco ſubrogatum. Nos verò commutationem hîc aliquam, perſonarum, atque loco noſtri factam commutationem Chriſti, vel ſubſtitutionem in ſufferenda morte, concedimus: modò & illud

illud addatur, in ipſa quoque morte commutationem factam eſſe, & pro æterna morte, quam nos debebamus, Chriſtum nonniſi triduanam, quod res docuit ſuſtinuiſſe. Et hinc quoque patet quo ſenſu vel negari vel admitti poſſit, Chriſti pro nobis ſatisfactio, de qua tantæ alioquin ſunt lites. Meritò enim negatur, ſi Chriſtus ita pro nobis ſatisfeciſſe dicatur, ut pœnas peccatis noſtris debitas, vel eaſdem, vel vi ſua æquipollentes, penderit. Admitti verò poteſt, ſi ita dicatur ſatisfeciſſe, ut mortem violentam atque ignominioſam ſuſtinendo, omne id quod illi Deus noſtri cauſâ impoſuit, quoque ut pater amans filii acquieſcere benigne voluit, præſtiterit. Sed quicquid de reipſa per ſe ſit, hoc in loco tamen ad commutationem non reſpici, patet tum ex vi Græcæ vocis ὑπὲρ quæ commutationem non denotat, ſed fructum atque commodum eorum qui ſubjunguntur, tum ex eo quod paulo poſt Chriſtus non modò pro nobis mortuus eſſe, ſed & reſurrexiſſe legitur: ubi commutatio locum non habet. Nec enim ita nos ipſi geſſeramus ut reſurrectio nobis deberetur, quam Chriſtus loco noſtri occupaverit: & ſi eam noſtri loco Chriſtus occupaſſet, nos ab ea excluderemur. Itaque dubitandum non eſt, cum Chriſtus pro omnibus hic mortuus dicitur, id fructum & utilitatem, quam omnes ex Chriſti morte capiant, reſpici. Fructus iſti varii ſunt: ſed ad duo capita revocari poſſunt. Nam Chriſtus nos morte ſua, primùm à peccatis, eorumque & reatu, & pœna, id eſt morte atque inferno, Diabolique tyrannide liberavit. Deinde per eandem nos gratiæ amoriſque Dei variorumq; in hac vita beneficiorum ſpiritualium, itemque reſurrectionis atque immortalitatis cœleſtiſq; gloriæ participes fecit. Quomodo verò fructus hi ex morte Chriſti fluant, quanquam prolixiorem tractationem requireret, breviter tamen ita concipi poterit, ſi conſideremus triplex Chriſti munus, & quam connexionem cum unoquoque horum mors Chriſti habeat. Eſt enim confirmatio atque obſignatio prophetici ejus muneris, eſt pars ſacerdotalis, & eſt aliquomodo cauſa Regii. Itaque ratione prophetici muneris mors Chriſti nobis ejus univerſam doctrinam confirmavit & obſignavit, atque ſic eo nos adduxit ut in illum crederemus, & peccatis relictis juſtitiæ ſtuderemus, quod unicum à nobis requiſivit Deus, ut cætera omnia quæ ſuperius nominavimus nobis impertiret. Ratione ſacerdotalis muneris ſe Chriſtus morte ſua tanquam victimam præparavit ad oblationem coram Deo, eamque ſequutam apparitionem continuam, per quam, immunitatem à reatu peccatorum, quam deinde immunitas à pœnis, & gratia atque beneficentia divina tum in hac tum in futura vita conſequitur, adipiſcimur. Ratione Regii numeris mors Chriſti in cauſa eſt, ut Chriſtus qui carnis atque ſanguinis noſtri particeps fuit, noſque non erubeſcit fratres appellare, poteſtate à patre accepta poſſit ipſemet nobis omnia iſta bona ſuperius commemorata actu ipſo conferre: quod eum pro amore ſuo erga nos, proque fide qua ſe nobis obſtrinxit, facere velle dubium non eſt. Atque ita patet quomodo Chriſtus pro hominibus in eorum utilitatem atque bonum ſit mortuus.

Illud adhuc expendendum, quòd Apoſtolus non pro paucis ſed *pro omnibus mortuum eſſe* dicat Chriſtum, quo univerſalitatem beneficii ejus prædicat, nullo vel nationum vel ſexus, vel ſtatus diſcrimine coërcitam. Non eſſe enim hanc univerſalitatem fructuum mortis Chriſti ad ſolos electos reſtringendam, ut nonnulli volunt, ex eo patet quòd Apoſtolus ex univerſalitate fructus mortis Chriſti, univerſalitatem officii hominum quotquot vivunt deducit: eoque & perſonam commutat, cumque de ſuo aliorumque ſui ſimilium judicio in prima perſona loquutus fuiſſet, ubi de officio hominum in genere ſubjiceret aliquid, tertiam ſubſtituit. Certè nulla hic fit electorum mentio, nec ullum in verbis his veſtigium apparet ea ad ſolos electos eſſe reſtringenda. Idem patet ex 1 Tim. 2. 6. cum quo confer ℣ſ. 1, 4, 5. & ex 1 Joh. 2. 2. Multiſque aliis locis, quos hîc enumerare, & à pravis interpretationibus tueri, longum eſſet. Hoc quidem verum eſt, beneficiorum ex morte Chriſti manantium non omnes actu eſſe participes, ob deficientem in illis conditionem, ſub qua oblata fuerant, eoque fit ut interdum Sac. Lit. reſtrictius de iis loquantur. Sed quanquam improbitas hominum, eventum quominus in omnibus obtineat impediat, non tollit tamen univerſalitatem gratiæ, quominus omnibus ex æquo pateat. Agnoſcamus fratres ſummum hoc Chriſti in nos beneficium, qui pro omnibus atque ita etiam pro nobis mortuus eſt. Cogitemuſque & genus mortis plenum doloris atque ignominiæ, & cruciatus qui illam anteceſſerunt. Unde non immerito illius memoriam in Eccleſia ſolenni ceremonia celebrari Chriſtus voluit.

Expendamus jam quoque quid ſignificet quod ex Chriſti morte Apoſtolus deducit, & quomodo id ex ea ſequatur. Id verò eſt, *ſi unus pro omnibus mortuus ſit, omnes eſſe mortuos*. Res ipſa docet, cùm omnes dicit eſſe mortuos, id non de ea morte qua Chriſtus ſublatus eſt, ac ne de ſimili quidem, id eſt nec de violenta nec de naturali morte intelligendum eſſe. Quin ne is quidem ſenſus eſt, quem plerique tamen eſſe putant; Si unus pro omnibus mortuus ſit id perinde eſſe atque ſi omnes mortui ſint. Ea enim interpretatio nititur falſâ hypotheſi, quod unum pro omnibus mortuum eſſe, idem ſignificet quod loco omnium, quam nos ſuperiùs refutavimus. Et tamen ſine iſta hypotheſi nulla foret in iſta oratione, reſpectu vulgati ſenſûs conſequentia. Deinde etiamſi per Chriſti mortem id aſſequeremur ut omnes eodem modo mortui cenſeremur, quid inde tamen commodi aſſequeremur? cùm etſi quis vel naturali vel violenta morte tollatur, non per id tamen evadat, niſi aliud quid acceſſerit, pœnam peccatis maxime proprieque debitam, quæ eſt mors æterna. Denique ſic nulla eſt cum antecedentibus connexio, nulla conſequentia, ut quis ſeſe charitate Chriſti conſtringi dicat ad id ut non ſibi ſed Deo atque Eccleſiæ Chriſti ſtudio ſuo ſubſerviat, quia videlicet per Chriſti mortem ſe pro verè mortuo habeat. Sed verus horum verborum ſenſus ex collatione ſequentium ſatis patet, ubi Apoſtolus ait, eos qui vivunt non ſibi ſed Chriſto vivere debere. Ex collatione duplicis vitæ apparet duplicem quoque eſſe mortem, ut cùm quis vel ſibi vel Chriſto moritur: & quidem cùm ex morte Chriſti inſequentibus concludat Apoſtolus, homines non ſibi vivere; ſic quoque intelligendum eos ſibi mortuos eſſe. Homines verò ſibi eſſe mortuos, nihil eſt aliud quàm nos ad commoda noſtra carnalia non eſſe intentos, nec cupiditatibus illis quæ nos vel ad divitias, vel ad honores vel ad voluptates perſequendum rapiunt, amplius vacare. Convenit cum hoc loquendi modo id quod legitur Rom. 6. 2. Gal. 2. 19. Col. 2. 20. & cap. 3. 3. 1 Petr. 2. 24. Ubi Chriſtiani vel ſimpliciter mortui, vel peccatis, aut legi, aut mundi elementis mortui dicuntur. Poſſet tamen objici, Non omnes pro quibus Chriſtus mortuus eſt, eo modo quo diximus mortuos eſſe. Sed reſpondeo loquutionibus actum ſignificantibus ſæpenumero tantùm vim atque efficaciam quam res aliqua ad actum producendum habeat, aut quid jure debeat fieri, ſignificari. Cujus rei exempla vide Rom. 6. 6. & cap. 7. 4. Imo & hoc ipſo capite ℣ſ. 17. Vide etiam Rom. cap. 11. ℣ſ. 26. Heb. 8. 11. Jam autem in eo quod Chriſtus pro omnibus mortuus ſit, vim atque efficaciam eſſe ut omnes mori, ea quam explicuimus ratione, & poſſint & debeant, cuinam dubium eſſe poteſt? Quis neget illos poſſe qui cogitant Chriſtum morte ſua univerſam doctrinam ſuam confirmaſſe, atque ita nos ad illi obtemperandum obſtrinxiſſe, memineruntque ad quantum dignitatis faſtigium per mortem ſuam ille qui caput eſt noſtrum pervenerit? Quis & debere illos neget, qui modò omnes illos fines ob quos Chriſtus mortuus eſt probe ad animum revocarint, & aliquo æquitatis ſenſu ſint prædíti? Porrò optime cum antecedentibus hic ſenſus convenit. Si enim ex unius Chriſti morte pro omnibus ſequitur omnes ſibi mortuos eſſe, aut eſſe ſaltem debere, utiq; qui hoc agnoſcit, is charitate ſeſe Chriſti conſtrictum ſentit, ad hoc ut non ad ſuum emolumentum ſed ad Dei honorem Eccleſiæque Chriſti utilitatem conſilia actioneſque ſuas referat.

Hoc reſtat adhuc ut ipſi nos examinemus ſinguli & expen-

expendamus an & eam in nobis vim habuerit Chriſti mors ut nobis mortui ſimus, nihilve adhuc nos titillet proprii commodi ſtudium? an honori noſtro non invigilemus pluſculum? an voluptates, & quidem carnis quæ per ſe ſæpenumero fœdæ ſunt, non ſectemur? *Si cor noſtrum non condemnat nos*, &c. 1 Joh. 3. 20, 21. Caveamus ergo à malo, & mortem Chriſti ad animum ita nobis revocemus ut ex ea & ipſi mortificationem veram aſſequamur.

Quod verò Paulus ſe alioſque ita judicare inquit, ex morte Chriſti pro omnibus omnium mortificationem recte ſequi aut concludi, id argumenti vim auget, utpote quod non obſcurum, ſed apud nos ipſos quorum cauſa deducitur, in confeſſo eſt. Non falli verò ſeſe judicio ſuo, probat ſequentibus, ad quæ accedimus. Ea verò non longa opus habent explicatione. Nam aut eadem quæ jam explicuimus verba in iis recurrunt, aut illis ſaltem ſimilia ſunt. *Et pro omnibus mortuus eſt.* Vocula *&* interdum eſt cauſalis, ac ſignificat idem quod *nam*, ut patet ex his locis; Luc. cap. 6. 32. Joh. 3. 13. Col. 3. 25. 1 Joh. 1. 2. & alibi. Repetit vero Chriſtum pro omnibus mortuum, mortiſque ejus finem addit, ex quo probare vult id quod antea aſſeruerat. Quomodo intelligendum ſit quod Chriſtus pro omnibus mortuus ſit, jam antè vidimus. Hujus verò mortis illius finem eum eſſe dicit, *ut qui vivunt, non amplius ſibi vivant, ſed illi qui pro iis mortuus eſt, & reſurrexit.* Mortis Chriſti finem dicit eſſe vitam hominum; ſed non communem hanc (iſtam enim habent jam illi quorum cauſa Chriſtus mortuus eſt, ut oſtendunt ea verba, *qui vivunt*) verùm vitam certo modo comparatam. Quo modo verò? *ut non ſibi amplius vivant.* Sibi vivere, eſt conſilia actionesque ſuas eo referre ut ſibi bene ſit in iis quæ ad hujus vitæ ſtatum pertinent. Quod à pleriſque fieri videmus qui omni ſtudio id unum agunt, ut ad opes honores dignitates emergant, aut cum voluptatibus vitam tranſigant. Quum verò inquit, ut non *amplius* ſibi vivant, oſtendit antea eos ſibi vixiſſe. Quomodo Ethnici antehac ſibi vixerint, patet ex Rom. 1. 29, 30, 31, &c. & ex 1 Petr. 4. 3. Quomodo Judæi, ex Rom. 2. 17. ad 23. Alterum ob quod Chriſtus pro omnibus mortuus eſt, ut ei vivant. Id enim notatur ea phraſi, *qui pro ipſis mortuus eſt, & reſurrexit.* Chriſto vivere, eſt omnia conſilia atque actiones ita inſtituere ut Chriſto placeas, ad illius voluntatem, & cogitationes & dicta & facta componere. Hoc optime præſtabat iſte ipſe Apoſtolus vide Gal. 2. 20. Eſt verò id æquiſſimum ut ii pro quibus Chriſtus mortuus eſt, non ſibi ſed Chriſto vivant. Quod ut melius evinceret, non nominat Chriſtum cui vivere debeamus, ſed eum ita deſcribit quòd pro nobis mortuus ſit, & reſurrexerit. Addit verò morti reſurrectionem, ad quam ἀνὰ κῶν ſubaudiendum, eam quoque pro nobis Chriſto contigiſſe. Quanquam enim videri poſſet ipſius bono eam tantùm ceſſiſſe, tamen ad nos ea quoque pertinet: adeo ut 1 Cor. 15. 17, 18 dicatur; *Si Chriſtus non reſurrexit, vana eſt fides veſtra, adhuc eſtis in peccatis veſtris, eoque & illi qui obdormierunt in Chriſto, perierunt.* Et Rom. cap. 4. 25, ait idem *Chriſtum traditum eſſe propter peccata noſtra, & reſuſcitatum propter juſtificationem noſtram.* Imò verò magis etiam reſurrectioni quàm morti Chriſti Apoſtolus noſter tribuit quòd condemnationem noſtram evadamus, Rom. 8. 34. Pro nobis ergo Chriſtus reſurrexiſſe dicitur, quia reſurrectione ſua plurimum nobis profuit. Nam per eam confirmata eſt ejus doctrina, inprimis promiſſa, quorum ipſa nobis reſurrectio ejus maximum eſt documentum. Itaque per eam nos ad illam amplectendam obſervandamque adducimur. Per eandem ſacerdotale Chriſti munus ex quo remiſſio peccatorum noſtrorum dependet, complementum accepit. Si enim in terris eſſet, ne ſacerdos quidem eſſet, Hebr. 8. 4. Rationem vide ibidem, & vſ. 1, 2. & cap. 7. vſ. 26. Per eandem ad regiam poteſtatem ſuam in cœlos tranſiit, per quam & ab hoſtibus nos tuetur, & dona in nos varia diffundit, & à mortuis nos ipſos aliquando ſuſcitabit, vitâque æternâ & gloria inenarrabili afficiet. Cauſa verò cur ſæpius mors à Chriſto pro nobis ſuſcepta quàm ejuſdem reſurrectio inculcatur, eſt, quod mors propriè ejus ſit opus: reſurrectio vero non ipſius ſed patris ejus. Et quod mors illi maximo dolore conſtiterit, quum reſurrectio illi cum gaudio obvenerit. Interea tamen reſurrectio Chriſti maximam vim habet ad efficiendum in nobis ut illi vivamus. Quis illi vivere, id eſt omnia ſua ad illius voluntatem atque arbitrium componere nolit, qui ſua ei reſurrectione tot commoda quot antea recenſuimus attulit. Imò quia reſurrectio Chriſto aditus ad novam vitam fuit, aliquanto concinnius ex ea noſtra quoque nova vita, quàm ex morte deducitur. Porrò ſi Chriſtus eo fine mortuus eſt ut non nobis ſed ipſi vivamus, rectè ſequitur nos nobis mortuos eſſe, id quod Apoſtolo propoſitum erat demonſtrare.

Illud tantum reſtat excutiendum an & in nobis mors Chriſti eum finem aſſequuta ſit, ut non nobis ſed ipſi vivamus. Quod ſi nondum factum eſt, demus operam ut fiat. Abnegemus nos ipſos, *abnegemus impietatem & mundanas cupiditates*, ut monet idem Apoſtolus Tit. 2. 12. ſeqq. *ac temperanter juſte & piè vivamus in hoc præſenti ſeculo. Expectantes beatam ſpem & apparitionem gloriæ magni Dei, & ſervatoris noſtri Jeſu Chriſti. Qui dedit ſeipſum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, & mundaret ſibi populum peculiarem zelatorem bonorum operum.* Amen.

2 Cor. 5. verſ. 16, 17.

IN his verbis docetur, unde ſeu qua ex re Apoſtolus putarit divini numinis cultorem ſub Novo Fœdere cenſendum eſſe. Hîc primùm duo ſunt conſideranda, 1. Quomodo hanc doctrinam Apoſtolus proponat, vel explicet. 2. Quomodo eam confirmet. Proponit autem duplici ratione. 1. In antitheſi, ut loquuntur, 2. in theſi: Hoc eſt primum docet unde ſub Novo Fœdere Dei cultor cenſendus non ſit: deinde unde revera ſit cenſendus. Prius iterum duobus modis præſtat, primò generatim, deinde ſpeciatim. Vel primò ſententiam hac de re ſuam Apoſtolus ſimpliciter proponit, deinde eam prolepſi illuſtrat.

Quod ad prius attinet, illud continetur vſ. 16. vox *Quapropter*, indicat hanc ſententiam ex ſuperioribus tanquam concluſionem aliquam pendere. Eſt autem ratio hujuſmodi in ſuperioribus verbis comprehenſa, quaſi dicat Apoſtolus: Quia Dominus Jeſus in eum finem mortuus eſt, ut omnes viventes non ſibimetipſis amplius vivant, ſed illi qui pro ipſis mortuus eſt & reſurrexit: hoc eſt ut non amplius eam rationem Deum colendi & vivendi ſequantur, quæ ipſis placeat, aut cui hactenus aſſueverunt, ſed quæ Domino Jeſu placeat, & quæ ab eo tum morte tum reſurrectione fuit ſancita & conſtituta; jure nos Dei cultorem non amplius cenſendum putamus ex iis rebus quæ ad carnem pertinent. Ut ſunt v. g. ceremoniæ, & ſi quæ ſunt hujus generis: ſiquidem nulla earum ſit in Chriſti doctrina mentio, nec quicquam illis inibi tribuitur momenti, ad id ut Deo placeamus. Quanquam in hac ratione poſſunt, aut etiam fortaſſe debent adjungi prima iſta verba *judicantes hoc quòd ſi unus pro omnibus mortuus eſt &c.* Quinimo & illa, *charitas enim Chriſti conſtringit nos.* Præſertim quia Apoſtolus in ſententia hac ſua verſ. 16. exponenda expreſſe addidit vocem illam *nos*, ita ut videatur in ea emphaſis eſſe. Quaſi dicat, quia *nos charitas Chriſti conſtringit*, & *quia ita judicamus, ſi Chriſtus pro omnibus mortuus eſt* &c. ideo *nos* inquam ab hoc tempore neminem probamus ſecundùm carnem. Secundò tempus etiam exprimit Apoſtolus ex quo ita ſentiendum judicarit, in verbis *à nunc* vel *ab hoc tempore.* Intelligit autem tempus illud ex quò charitas Chriſti ipſum conſtringere, & ipſe ut dixerat ita judicare cœperit: quemadmodum in ſequentibus etiam verbis: *Et etiamſi cognoverimus ſecundùm carnem Chriſtum, ſed nunc &c.* Quod ſi quis hæc verba non tam de eo quod Paulus ipſe cenſuerit, quàm quod reipſa facien-

faciendum fuerit, præſertim à Chriſtianis generatim, putet accipienda; tum iſtud *nunc* intelligendum erit de tempore Novi Fœderis: quemadmodum Rom. 8. 1. Sed prius videtur huic loco magis convenire. Apparet ergo inde, temporis præteriti aliam fuiſſe rationem. Tertiò dicit, *neminem*, quod poteſt vel ſimpliciter accipi, quaſi dicat nullum hominem, vel reſtrictè, quaſi dicat, neminem qui Dei cultor cenſeri velit: exprimit nempe inprimis gentis diſcrimen: quaſi dicat, ſive ille Judæus, ſive Ethnicus ſit. Videtur autem hîc abſolute potiùs accipi id vocabulum: nam reſtrictio iſta in ſequenti voce locum habere poteſt. Quartò ait *novimus* hoc eſt approbamus: intellige ratione cultus divini, aut omnium eorum quæ quoquomodo eo ſpectare videntur ut quis Deo probetur, & ab eo ſingulari quadam ratione ametur. Quinto *ſecundùm carnem*, hoc eſt ex iis quæ carnalia ſunt, 1. ortus ſeu natales ex Abrahamo, Iſaaco, Jacobo. 2 Ceremoniæ omnes, inter quas ordinem ducebat circumciſio.

Hactenus generatim ſententiam hanc expoſuit: ſpeciatim proponit in verbis ſequentibus, idque per quandam prolepſin. Objectio ipſa eſt in his verbis; *Si verò & cognoveramus ſecundùm carnem Chriſtum.* Potuiſſet enim aliquis objicere Paulo: Atqui tu Chriſtum, Ducem eorum omnium qui Dei cultores hodie cenſeri debeant, aliquando etiam cenſuiſti æſtimandum ex iis quæ ad carnem pertinent, nempe ex nobilitate familiæ Davidicæ, unde fuerit oriundus, ex eo quòd circumciſus fuerit, quòd Legi & ceremoniis fuerit ſubjectus. Hæc autem verba duplici modo poſſunt accipi. Nam vel *Chriſti* nomen hoc loco ſumitur abſolutè, ita ut non reſtringatur ad certam perſonam, ſeu ſubjectum illud quod Jeſu Chriſti poſtea exſtitit; vel ut certa illa perſona quæ Chriſtus eſt & dicitur, denotetur. Scholaſtici dicerent, vel formaliter ſumi vocem *Chriſti*, atque adeo abſtractè, vel materialiter & concretive. Si priori modo ſumatur, exigua eſt difficultas. Senſus enim erit, Paulum unà cum cæteris Judæis, antequam doctrina Chriſti innotuiſſet, Meſſiam ſuum quem ſperabant ex rebus ad carnem pertinentibus æſtimaſſe, aut æſtimandum cenſuiſſe: hoc eſt tum ex iis quæ paulò antè dicta ſunt, tum ex præſtantia aut potentia illius carnali, quam ſibi imaginabantur, externa verborum propheticorum ſpecie inducti. Si poſteriori modo, tum vel ſtatuendum eſt, Paulũ aliquando etiam poſtquam Chriſtum agnoviſſet, ac nondum doctrinam Chriſti & ejus religionis vim atque à Lege diſcrimen penitus percepiſſet, unà cum aliis qui è Judæis facti erant Chriſtiani, non parum tribuiſſe iis quæ in Chriſto ſecundùm carnem fuerunt conſpecta, & eorum nonnulla vi promiſſorum divinorum ab ipſo abeſſe non poterant, qualia fuerunt illa de quibus priore loco diximus. Id autem eo tempore factum fuiſſe, credibile eſt, antequam Paulus ad Gentes reipſa eſſet miſſus, atque adhuc inter Judæos verſabatur, & illorum converſioni incumbebat: quum videamus idem cæteris Apoſtolis contigiſſe, ut religionis Chriſtianæ à Lege diſcrimen penitus nondum perciperent, quum adhuc intra unius gentis Judaicę terminos Euangelii prædicatio contineretur. Vel vox illa cognoſcendi hoc loco non ſumetur ſtrictè, pro voce approbandi, ſed laxius pro voce cenſendi vel æſtimandi, ita ut judicium ſignificetur per ſe indifferens, adeoq; ejuſmodi quod vel in hanc vel in illam partem inclinaret, & vel approbare vel reprobare poſſet. Quaſi dicat; Etſi aliquando de Chriſto ſenſimus, aut Chriſtum æſtimavimus, ex rebus carnalibus, eamque ob cauſam illum repudiavimus, tanquam ea non habentem quę in Chriſto ſeu Meſſia noſtro exſtare deberent: aberat enim illa potentia & majeſtas ac pompa carnalis, & ejus loco ſumma erat infirmitas, quæ à Meſſia tã videbatur abeſſe debere quàm quod maxime.

Sequitur altera pars hujus prolepſeos, nempe reſponſio ad objectionem, in qua revera ſpeciatim id exprimitur quod antea in genere dictum fuerat: quum inquit; *Sed nunc non amplius cognoſcimus.* Diſtinguit Apoſtolus tempus, in eoque vim reſponſionis collocat. Verba ipſa ex ſuperius dictis ſatis intelliguntur.

Hactenus antitheſis: ſequitur theſis ſeu ſententia Apoſtoli affirmative propoſita. Ubi duo conſideranda. 1. Quomodo Dei cultorem ſub Novo Fœdere exiſtentem & Deo ſe approbantem deſcribat Apoſtolus. 2. Deinde quomodo modum cultus divini ex quo ille ſit æſtimandus exprimat. Primum eſt ibi, *ſi quis eſt in Chriſto*, id eſt ſi quis eſt Chriſtianus ut Rom. 16. ỳſ. 7. Gal. 1. 22. 2 Cor. 12. 2. Alterum eſt ibi, *nova creatura.* Hæc duplici ratione conſiderari poſſunt: vel quatenus opponuntur divino cultui legali, vel quatenus priſtinæ noſtræ vivendi rationi adverſantur. Sed prior ſenſus magis proprius: quanquam nec poſterior eſt prorſus alienus, & uterque videtur hîc accipiendus, quamvis alter magis, alter minus. Nam ſequentia poſteriori ſenſui valde favent, uſque ad finem capitis. Quinetiam poſteriora verba ỳſ. 15, *ut qui vivunt, non amplius ſibi ipſis vivant, &c.* Quod ad priorem ſignificationem attinet, *nova creatura* eam denotat (nam in concreto ſumitur hæc vox) quæ novam & antea inauditam rationem cultus divini ſequatur; qui & ſpiritualis ſit totus, & in ſuo genere planè perfectus: quum vetus ille & ceremonialis eſſet magna ex parte, & imperfectus; quod poſterius, nempe de imperfectione ratione moralium præceptorum inprimis dicimus: de ceremonialibus nihil dicere eſt opus.

Quod ad moralia attinet perfectio iſta cultus Euangelici præ legali in quatuor conſiſtit officiorum ac virtutum generibus. 1. Spectat ad Deum. 2. Alterum ad proximum, ſeu ad homines alios. 3. Ad nos ipſos. 4. Ad patientiam. Quanquam licet hoc quartum cum tertio conjungere, & illud poſtea dividere, in facienda, vel patienda, ſeu in ea à quibus abſtinere, & ea quæ ſuſtinere debemus.

Primi generis ſunt; 1. Quòd Chriſtus divino cultu, & omnibus iis quæ huc pertinent, ſit afficiendus & venerandus. 2. Quòd perpetuò orandum, perpetuò agendæ gratiæ Eph. 5. 20. 1 Theſſ. 5. 3. 3. Quòd juramenta voluntaria, ac de futuris, omnia prohibita. Secundi generis, 1. quod omnes, etiam inimici diligendi: ubi modus diligendi inimicos explicandus. 2. quòd eouſque diligendi fratres, ut animam etiam pro illis ponamus. 3. quòd vindicta omnis prohibita, & affectus vindictam ſuadentes. Poteſt huc aliquomodo referri divortii prohibitio. Nam & hoc cum charitate præſertim matrimoniali pugnat. Tertii generis eſt, 1. ut ſemper gaudeamus in Domino: quod gaudium ex perpetuo amore & ſpe immortalitatis naſcitur. 2. quòd amor rerum hujus mundi ſit prohibitus: & ſic omnis intemperantia (ad quam refer etiam polygamiam, cum perfecta caſtitate, quæ altera eſt temperantiæ pars, pugnantem) avaritia, & faſtus hujus vitæ: ac virtutes contrariæ, ut perfecta temperantia, contemtus divitiarum, modeſtia, præceptæ: in quibus rebus verè cernitur Magnanimitas. Quarti generis eſt patientia perfecta, in afflictionibus propter juſtitiam, id eſt veritatem & pietatem. Et huc pertinet abnegatio ſui ipſius atque abdicatio quædam, ac valedictio rebus omnibus nobis chariſſimis: de quo, Matth. 16. 24. & Luc. 14. 26. & 33. Itemque crucis portatio. Omnium autem horum conſummatio & complementum eſt, Chriſti imitatio, latè ſumta. Nam alia eſt ſpecialior, quę ad patientiam inprimis pertinet. Hactenus novam creaturam eatenus conſideravimus quatenus cultui legali opponitur. Sequitur ut videamus quomodo eadem priſtinæ vivendi rationi opponatur. Nam illi opponitur non ut rei malæ aut Dei voluntati adverſæ, ſed tanquam ſublimius himiliori, perfectius imperfectiori: at huic opponitur tanquam bonum malo. Hoc ergo poſteriori modo nova creatura ſignificat concrete ſumta eum hominem cujus animus ſeu mens, cujus voluntas, cujus actiones denique, penitus ſint reformatæ, & ad Chriſti præcepta compoſitæ, ita ut longe ſint à prioribus diverſæ.

Sequitur altera pars loci, confirmatio hujus doctrinæ: quæ magis eſt accommodata priori conſiderationi novæ creaturæ quàm poſteriori: quia illum loci hujus diximus magis propriam. Ea duabus partibus ſeu antitheſi quadam conſtat. Prior ad priorem doctrinæ hujus

partem, altera ad posteriorem pertinet. Prior enim docet cur non amplius secundum carnem æstimandi Dei cultores. Altera cur ex nova creatione seu novo colendi modo iidem æstimandi. Prius ibi, *vetera præterierunt*, hoc est vetus Dei colendi ratio, & si quæ ad eam spectant, quæ imperfectionem & humilitatem cultus divini & fœderis illius antiqui arguerent. Atque huc possunt referri non tantùm præcepta, sed etiam promissa; (habent enim inter se proportionem, ita ut imperfecta imperfectis apponantur, & perfecta perfectis) & promissorum confirmationes, quæ etiam promissis conveniunt, eorumque perfectionem vel imperfectionem sequuntur. Adde etiam Mediatorem, fœderis rationi & naturæ convenientem. Ex his etiam altera pars satis intelligi potest, nempe, *ecce facta sunt nova omnia*. Alludit ad verba prophetica, Esa. 43. 18, 19. *Ecce* dicit ad majorem attentionem excitandam. Vox *omnia* non tantum restringenda ad certum genus, verum etiam non de singulis ejus generis rebus, seu de minimis Novi fœderis particulis est accipienda, sed generatim, vel ut ita dicam confuse de toto Novo Fœdere, ejusque partibus principalibus, quæ mutationem aliquam receperunt, ut sunt præcepta, promissa, confirmationes, mediator.

Quod ad alterum modum attinet confirmationem hanc superioribus accommodandi, quæ aptior est posteriori novæ creaturæ considerationi; sensus verborum hujusmodi erit, ac si dixisset Apostolus: ideo dixi hominem Christianum novam debere esse creaturam, & depositâ pristinâ vivendi ratione, novam plane sequi debere, quia ex Dei voluntate vetera omnia quæ ad vivendi rationem spectant, sublata sunt, id est jure cessare debent: quum plenissima sit a Deo causa hominibus præbita cur ea debeant abjicere. Contrà autem omnia à Deo nova sunt constituta, omniaque ea facta quæ ad hominum vitam in melius reformandam pertinent. Verùm hîc attendendum est, vocem istam *vetera* quæ Græce est ἀρχαῖα, non debere referri ad singulorum Christianorum pristinam vitam: sed generatim ad pristinam hominum, totiusque mundi à multis jam seculis, vel potiùs omnibus, vivendi rationem. Nam ἀρχαῖα non quælibet vetera denotant, sed antiqua & prisca, quasi dicat, initialia. Licet *dies antiqui* Act. 15. vers. 7. pro breviori tempore usurpentur, quasi dicatur, ab ipso initio prædicationis Apostolicæ. Nihil autem refert quòd tum temporis quum hæc scriberet Apostolus, reipsa vetera ista magna ex parte non præteriissent, nec generatim omnia nova facta fuissent. Satis enim est, id Dei consilium fuisse, & à Deo omnia ad eum finem spectantia fuisse parata: ita ut per illum non staret quominus omnia reipsa nova fierent. Breviter, non de facto sed de jure hæc sunt accipienda: quo pacto superiùs dicitur, *omnes esse mortuos* nempe pro quibus Christus est mortuus. Atqui non omnes erant mortui, nempe sibi, seu pristinæ vivendi ac Deum colendi rationi, sed jure tum mori omnes debebant. Hic ergo modus loquendi, non parum facit ad illustrandum illum Johannis locum, *mundus per ipsum factus est*, si id de hominibus hujus mundi generatim accipias. Et ne fortasse dicas hæc verba illum sensum non exigere, nisi eatenus quatenus ea referantur ad posteriorem novæ creaturæ considerationem, quæ hujus loci minus sit propria; animadvertendum est etiam priori sensu admisso, idem statuendum esse. Neque enim tum temporis cultus legalis reipsa penitus cessarat: imò longe maxima Judæorum pars & totus populus Israëliticus cultum illum mordicus sectabatur, ut apparet ex cap. IX. X, XI. ad Romanos.

2 Corinth. 6. usque ad finem vers. 10.

IN his verbis Apostolus muneris sui functionem commendat. Sunt autem in iis consideranda tria: 1. Quæ sit dignitas illius muneris per se considerati. 2. Quis effectus illius muneris, respectu eorum qui Euangelium jam receperunt. 3. Quibus modis Apostolus munus hoc suum ornarit.

1. Primùm continetur primo verbo *Cooperantes*. In quo Paulus laborem suum, qui ad muneris ipsius functionem pertinebat, cùm alieno labore & operatione conjungit, seu comparat. Alii arbitrantur Paulum se hîc conjungere ratione laboris cum ipsis fidelibus, qui salutem suam operari debeant. Sed alii rectiùs Paulum cum ipso Deo, qui salutem nostram curet, & circa eam laboret, se conjungere statuunt, quasi dicat; Nos verò Deo cooperantes, & nostram operam studium, ac laborem ei in humani generis salute procurandâ & perficiendâ adjungentes. Respicit enim ad ea Paulus quæ superiùs ad finem cap. 5 dixerat; Deum per ipsos hortari, nempe, ut homines reconcilientur Deo. Nunc asserit, se hac in parte Dei esse cooperarios; & adhortari itidem homines ne frustra gratiam Dei receperint. Simili ratione Paulus 1 ad eosdem Cor. epist. 3. ℣. 9. se suosque collegas Dei cooperarios appellat. Non conjungit autem se Paulus cum Deo tanquam in hoc opere ipsi pares; sed tanquam Ministrum Domino, qui summa cum potestate operi toti præsit, & ejus ministerio ad illud perficiendum utatur, ut vel ex loco modo dicto apparet, præsertim si quis incipiat ℣. 5, ubi ait, *Quis ergo est Paulus, quis verò Apollo? nisi Ministri*, per quos credidistis, & unicuique ut Dominus dedit: idque ipsum videtur Paulus hoc, de quo agimus vocabulo, nempe συνεργῶν aut συνεργούντων voluisse exprimere, in significatione quadam strictiori illud usurpans. Duplex enim significatio est: altera Generalis, quâ omnes illi, qui simul eidem labori atque operi imcumbunt, sive primi sint authores in opere principes, seu administri aut causæ sociæ atque adjuvantes συνεργοὶ dicuntur: altera strictior quæ sociis tantum causis & adjuvantibus vel administris competit, non verò etiam causæ principali: & hoc posteriori modo Apostolus utroque in loco voce hac usus est; & in priori quidem epistola satis apertè, ubi se eatenus Deo postponit, quatenus ipse cum collegis sit illius συνεργὸς. Deum autem tanquam Dominum illius agri, in quo colendo laboretur, constituit. Interea tamen indicat hæc vox cooperandi vel cooperariorum Paulum in eo, de quo agitur, negotio, non fuisse instar instrumenti alicujus inanimati, qualis est securis aut malleus respectu opificis, qui nihil ipse agit, nisi quatenus ab ipso opifice movetur; unde nullo pacto ipsius Opificis cooperarius dici potest, nisi admodum catachrestice & præter omnium loquendi consuetudinem, loqui velis: Sed se, licet autore & impulsore Deo, studium suum & voluntatem, indeque etiam operam Dei operationi adjunxisse, & suo impetu, aliquid etiam hac in parte fecisse: Ex quo jam satis apparet dignitas muneris Apostolici, si quidem in re omnium maxima, qualis est humanæ salutis & sic etiam Divinæ gloriæ negotium, Dei & ministrum & cooperarium esse, maximæ est dignitatis. Itaque Paulus eadem hac voce, se partim cum Deo conjungit & dignitatem suam exprimit; partim ab eo distinguit, & quatenus in hoc negotio eo sit inferior & indignior indicat. Etiamsi autem Paulus hoc loco de se potissimum loquatur, ut ex verfic. 4 & seqq. satis apparebit; tamen plurali numero utitur eam potissimum ob causam, quod in Epistolæ inscriptione Timotheum secum conjunxerit; adeoque figurâ illâ, quam Communicationem vocant Rhetores, cum hîc, tum alibi in hac Epistola, creberrime utitur, per quam Timotheo etiam eadem quodammodo tribuit, quæ ipsi propriè competunt. Idque tanto libentius, quod non pauca Timotheo tanquam ipsius germanio filio, cum Paulo essent communia; quæ hîc de sese narrat Apostolus. Talis autem communicatio observari potest, & in aliis Pauli Epistolis: & imprimis in iis quæ ad Thessalon. Quanquam alias quoque absque ista figurâ, Paulus nonnunquam de se solo loquens, plurali utitur numero, usitata omnibus bonis scriptoribus Synecdoche, ut inter alia apparet Rom. 1. ℣. 5.

2. Sequitur alterum loci membrum, reliquo ℣. 1, & 2 toto. Ubi 1. effectum illum muneris sui, respectu eorum, qui Euangelium receperant, exprimit. 2. Deinde eundem illustrat & confirmat.

Expri-

Exprimit ibi *etiam hortamur*: vel, ut alii, *obsecramus ne in vanum gratiam Dei receperitis vos.* Cum dicit, *Etiam hortamur*, vel id vult dicere: Non tantum Deus hortatur; sed etiam nos hortamur: Vel hanc hortationem quæ eo spectat, ne quis frustra gratiam divinam receperit, confirmat cum illa, quæ eo pertinet, ut quis cum Deo reconcilietur, & sic gratiam divinam recipiat, de qua superiori cap. erat actum. Quasi dicat; Non tantum Deus hortatur per nos, ut homines sibi reconcilientur, sed etiam nos, postquam id factum est, hortamur porrò, ne ii, qui eam gratiam receperunt, frustra eam recepisse censeri queant. Vult ergo, si posteriorum sensum, qui magis videtur esse consentaneus scopo Apostoli, amplectamur, alteram partem functionis suæ Apostolicæ exprimere. Nam prima ejus muneris pars est, hortari homines, ut cum Deo reconcilientur, & ad Deum convertantur, spe remissionis peccatorum & justitiæ obtinendæ. Altera est ut ii qui jam hoc aliquâ ex parte fecerunt, cæptum urgeant, & fructum ejus rei partim proferant, partim consequantur. Itaque prior ad illos pertinet, qui nondum crediderunt Euangelio: posterior ad eos, qui jam crediderunt, pertinet. Quod ut rectiùs intelligatur, considerandum est, posse verba ℣. 20, cap. superioris, ubi hortatur ad reconciliationem cum Deo generatim seu absolutè accipi, ita ut non restringantur propriè ad Corinthios, quos alloqui alias videtur Apostolus; sed habeantur pro ejusmodi sermone, quo Apostolus primo soleat uti, in muneris sui exequutione, nempe tùm cùm ejus rei est occasio. Est autem ea tunc, cùm homines adhuc à Deo sunt alienati. Porrò vox παρακαλοῦμεν duplici modo reddi potest, & ab interpretibus etiam diversis redditur. Alii enim vertunt *Hortamur*, alii verò *Obsecramus*. Et sanè utraque significatio, loco est satis conveniens, præsertim cùm superiùs cap. 5. vers. 20, hac eadem voce fuerit usus Apostolus, quanquàm ad Deum relata; & postea de se Christi nomine legatione fungentibus vocem rogandi usurpavit. Tertiò finem & scopum ejus actionis seu cohortationis, seu mavis materiam in qua versetur, exprimit Apostolus *ne in vanum*, &c. Per *gratiam Dei*, hoc loco intelligit Apostolus, Dei benignitatem per Christum & Apostolos humano generi oblatam atque exhibitam; nempe non imputationem peccatorum seu justitiam Dei, morte Christi innocentissimi confirmatam, ut apparet ex verficulo 19 & 21 cap. superioris. Aoristus δέξασθαι non per præsens hoc loco reddendus est, ut alias fieri potest, sed per præteritum perfectum aut plus quam perfectum, Recepisse, si infinitivum infinitivo reddere velis: vel Receperitis, si infinitivum resolvere velis in subjunctivum. Nec enim Corinthios hortatur Apostolus, ut gratiam Divinam recipere velint; sed ne frustra receperint, hoc est ne culpâ aut negligentiâ sua committant, ut receptio illius gratiæ frustrà ab illis facta fuerit. Recipere autem gratiam illam Dei, est non tantum assensum præbere gratiæ illi Divinæ oblatæ, & certum id esse, quod offertur, statuere; sed etiam ejus obtinendæ desiderio, animum ad eam reipsa consequendam adjicere, & conditiones illas, quæ ad eam rem sunt necessariæ, amplecti, tùm animo tùm professione. Idque nil est aliud quàm cum Deo reconciliari, si in significatione minus perfecta, quæ alibi quoque occurrit, verbum id accipias, ut Coloss. cap. 1. ℣. 21, ubi pietas vitæ, reconciliationis finis statuitur. Nam reconciliationis vox, significat interdum ipsum illum actum constituendi & jungendi amicitiam, qui ab ejusdem rei continuatione & effectu distingui potest. Et hoc modo possumus accipere verbum reconciliandi, capite superiori vers. 20, si orationem Apostolicam velimus esse generalem. Nam si specialem esse velis, & ad Corinthios propriè spectantem, vox *reconciliandi* in perfecta significatione, quæ constantem in Deum pietatem complectitur, accipienda erit. Addit autem vocabulo *recepisse* pronomen *vos* quò tum Corinthios, tùm omnes eos qui ejusdem sunt generis, hoc est eos omnes, qui perinde ut ipsi gratiam divinam receperunt, significat. *In vanum* autem seu *frustra* is dicitur gratiam Dei recepisse in quo effectus ac fructus ejus rei non apparet, qui quidem est duplex. Alter quem ipse proferre debet; alter quem consequi. Ille ad officium ejus pertinet; hic ad præmium & felicitatem. Si prior absit, Deus frustratur suo fine, quem quæsivit; si posterior, homo: quanquam hic posterior abesse non potest, nisi prior etiam absit: & hoc quidem loco posterior, primò videtur intelligendus, prior consequenter. Quasi dicat; Ne fructu & effectu, quem in receptione istius gratiæ divinæ spectastis, frustremini, & sic gratiam illam divinam à vobis receptam, reipsa tamen non experiamini; quod fieret, si non viveretis piè; seu, ut supra fuerat loquutus capite 5, non moreremini, & vobis ipsis viveretis, non illi qui pro vobis mortuus est & resurrexit; seu novæ creaturæ non evaderetis in Christo.

Hactenus expressit Apostolus alterum sui muneris effectum seu functionis partem: sequitur ejusdem illustratio & confirmatio. Est autem illustratio petita ex ipsius Dei per Propheram loquentis testimonio; quod primo proponit Apostolus, deinde ad rem suam seu præsens negotium applicat. Proponit ibi. *Dicit enim, Tempore accepto exaudivi te, & in die salutis adjuvi te.* Primò Ellipsis est in verbis, quibus testimonium se divinum citare indicat Apostolus, & ad illud explicandum transit. Non enim exprimit, quis dicat. Intelligendum autem videtur, Deum aut Dominum dicere. Non modo quia is, per Spiritum suum Prophetæ ori hæc verba inseruit, & sic eum ad illa proferenda impulit; sed etiam quia ipse Deus hic introducitur loquens. Similis Ellipsis extat etiam Ephes. cap. 4 & 5, licet ibi nil constet Deum ipsum in sua persona loquentem introduci, præsertim priori loco. Extant autem hæc verba Esa. cap. 49. vers. 8, ubi, ut doctioribus interpretibus placet, primò sermo est de liberatione populi Israël ex servitute & captivitate per certum quendam ducem seu servatorem qui ei negotio præficiendus sit vel præfectus: quæ res typus fuit spiritualis nostræ per Christum ex servitute Sathanæ liberationis, ita ut jure Apostolus hæc verba ad hoc negotium accommodarit. Quod ad verba ipsius testimonii attinet, duobus modis eadem res explicatur, quanquam posterior majorem emphasin habet, & si ita placet, dici potest in priori causam, in posteriori effectum ipsum exprimi. Utrobique autem & gratia divina hominibus exhibita, & tempus ejus rei opportunum exprimitur. Primò ergo dicit, *Tempore accepto exaudivi te.* Quem alloquatur Deus non satis constat. Alloquitur autem Deus vel Israëlem seu Dei populum, vel ejus populi caput, hoc est eum per quem Deus, populum suum ex captivitate liberaturus, & felicitati restituturus erat, in cujus personâ ea proponuntur à Deo, quæ ad universum illum populum, cujus dux & caput est, pertinent; adeò ut nihil interfit sive ducem ipsum divini populi, qui nunc Christus est, sive ipsum illum populum intelligas, per eum, quem Deus alloquitur, & particula *te* designat. Vox exaudiendi si ea verba ad ducem populi divini referas, in cujus persona totus quoque populus quodammodo fuerit exauditus, proprie potest accipi de approbatione, ut ita dicam, precum ejus à Deo facta, & inclinatione voluntatis Divinæ, ad rem eam præstandam, quam is rogarat. Sed si eam referas ad ipsum divinum populum, qui in captivitate animi aliquando fuerit constitutus, impropriè ea erit sumenda, hoc est tantùm pro inclinatione voluntatis ad juvandum eum, cujus miseriam videas, qui tuum auxilium & opem ipsam quodam-

modo imploret. Erit ergo hic Metaphora, aut Metonymia quædam. Metaphora quidem, quia is, qui alterum in miſeria & calamitate conſtitutum juvat, infelicitatis ipſius miſertus, ſimile quippiam facit ei, qui alterius precibus movetur ad eum juvandum. Metonymia verò ſi effectum exauditionis ſeu auxilii præſtationem, per exauditionem intelligas. Illa enim hanc conſequitur. Quanquam ſi hiſtoricum ſenſum ſpectes, quem Propheta primò intendit, licet non potiſſimùm, magis propriè hæc vox accipi poteſt etiam reſpectu ipſius populi divini, qui in captivitate conſtitutus, Deum proculdubio precibus frequenter ſollicitavit, ut ſeſe ex captivitate eriperet. Sed quod ad populum divinum ſub Novo Fœdere attinet, præſertim eum qui ex Gentibus erat collectus, cujus hic potiſſimùm habet rationem Apoſtolus; tum cum is adhuc in captivitate ſua verſaretur nullæ illius preces ad Deum revera interceſſerant, quibus eum ad ſe liberandos impellerent; ſed ſi quid Deum in illis movit, id nihil aliud quàm eorum fuit infelicitas & miſeria.

Quod ad tempus attinet, utitur Apoſtolus voce καιρῷ, quod tempus opportunum ſignificat. Quod ad nomen *accepto* attinet, illud paulo aliter habetur in fonte. Extat enim ibi vox *beneplaciti* ſeu *benevolentiæ*. Quanquam eodem res recidit, utrovis modo legas. *Nam tempus benevolentiæ* ſeu *beneplaciti*, ſignificat tempus illud, quo Deo placet hominum reipſa miſereri, eoſque exaudire: vel tempus benevolentiæ ipſius hominibus exhibendæ deſtinatum. Idem ſignificat Paulus, dum illud tempus vocat acceptum, nempe tùm Deo tùm hominibus. Deo quidem quatenus ei placet, illo tempore auxilium ſuis ferre: Hominibus autem, quatenus eo tempore, benevolentia & auxilium illius experiuntur, & ſic tempus illud iis eſt lætiſſimum & gratiſſimum. Significatur autem iſtis verbis, Deum non ſemper actu ipſo exaudire aut juvare; ſed interdum ob juſtas graveſque cauſſas auxilium ſuum differre & in tempus commodum rejicere.

Quod ad poſteriorem loci partem attinet, in qua idem ἐμφαλικαίρως, ſeu mavis effectus ejus, quod priori loco dictum eſt exprimitur, ea eſt, *Et in die ſalutis adjuvi te*. Qua in re adjumentum iſtud vel auxiliatio conſiſtat, & ad quem ea propriè ſpectet ex dictis intelligi poteſt. Significat enim utrobique liberationem ex captivitate ſummaque calamitate: Illic quidem corporali, hic verò ſpirituali. Quod idem ſignificatur voce ſalutis, cujus ea vis eſt, ut non tantum boni alicujus præſtationem ſignificet, ſed etiam (idque interdum ſolum ac propriè) liberationem à malo vel præſente vel imminente; ità ut is quoque poſſit dici ſervari, cui nihil præterea boni conceditur, niſi quòd è calamitate eripitur, aut ab ejus periculo liberatur. Quanquam tamen, cùm quis ex ipſo malo eripitur, neceſſariò ejus mali contrarium ſeu bonum ponitur, ita rei ipſius natura ferente. Et ſalus quidem nobis, partim re ipſa contigit, dum ex æterni interitus periculo præſentiſſimo ac certiſſimo ſumus erepti, quò non pauca Sacrarum N. F. Literarum ſpectant loca: partim ſpe, quatenus nondum penitus ab eo ſumus immunes, reſtatque adhuc ultimus illius liberationis actus, qui in adventu Domini fiet, cum ex ipſa morte & inferni faucibus eripiemur, & extra omne interitus diſcrimen, &, ut ajunt, teli jactum conſtituemur. *Dies* autem *ſalutis* ut ex collatione cum præcedenti particula patet, pro tempore ſaluti deſtinato ſumitur. Hactenus ipſum teſtimonium divinum.

Ejus accommodatio ad præſens inſtitutum, ſubjicitur in his verbis, *Ecce nunc tempus acceptum, ecce nunc dies ſalutis*. Bis utitur voce ecce, ad attentionem tanto majorem, ut pote in re maxima & animadverſione digniſſima, maximeque neceſſariâ excitandam, ne quis forte tempus tam opportunum ad ſupremam felicitatem conſequendam prætermitteret. Utitur & ingeminatione in particula *nunc*, ut oſtendat ea verba, non tantùm olim fuiſſe impleta, ſed etiam nunc, hoc eſt ſub Novo Fœdere, imò maximè locum habere; ita ut dici propemodum queat olim illud tempus acceptum & diem ſalutis non extitiſſe; nunc verò demum reipſa adveniſſe: quia ſi comparatio inſtituatur inter illud tempus & hoc, & ea quæ vel in hoc vel in illo tempore hominibus à Deo contigerint, bona, priora iſta ferè pro nihilo ſint cenſenda. Quo pacto etiam alibi viri divini verba Prophetica citantes, & ad Novi Fœderis tempora accommodantes, negare videntur, imò quòd ad verba ipſa attinet, omnino negant, ea olim fuiſſe impleta in aliis, in quibus tùm impleta ſuo modo fuerant. Sed quia ſenſus ille primus & impletionis modus jam olim factus à Deo, fuit imperfectus aut figuratus; ut cum eo qui ſub Novi Fœderis locum habet, vix debeat conferri; & Spiritus divinus, qui Chriſti fuit Spiritus, linguam propheticam regens ad hunc poſteriorem potiſſimùm reſpexerit; ideò perinde loquuntur divini ſub N. F. viri, atque ſe verba iſta ſub V. F. nullum habuiſſent locum. Quod idem de hoc loco ſtatuendum eſt. Nam liberatio illa ex captivitate corporali, umbra tantùm fuit hujus liberationis & ſalutis noſtræ, quæ & animum ſpectat, & omni fine caret, ita ut inter illam & hanc comparatio vera ſit nulla, ſimilitudo autem exigua.

Addit autem aliquid Paulus verbis Propheticis, dum ea ad negotium ſuum accommodans non ſimpliciter ait, *Nunc eſſe tempus acceptum* ſeu δεκτὸν ſed εὐπρόσδεκτον ſeu benè acceptum. Parum nempe illi viſum eſt tempus illud ſimpliciter vocare δεκτὸν, licet vox hæc in perfectiſſimâ ſignificatione accepta, eundem poſſit habere ſenſum, quem vox εὐπρόσδεκτος; ſed voluit id apertiùs & ſignificantius exprimere Apoſtolus. Quomodo autem nunc ſit tempus ſalutis ſeu quo pacto nos ſalutem fuerimus jam conſequuti, aut jam conſequamur, paulo ante dictum eſt, quòd huc propriè pertinet. Ex his autem verbis jam apparet, quâ de cauſſa Apoſtolus verba hæc Prophetæ adduxerit, nempe partim ad exaggerandam illam Dei gratiam, quæ populo divino contigerit ſub N. Fœdere: partim verò ut tacite hortetur ac moneat, curandum nobis eſſe ne gratiam iſtam divinam, fruſtra receperimus: quia nimirum certum aliquod ſit tempus ſaluti nobis conferendæ deſtinatum, quod ſi prætermittatur, fruſtra poſtea quæretur.

III. Supereſt tertium loci membrum, in quo Apoſtolus docet, quâ ratione ipſe aut etiam Deus per ipſum hanc muneris ipſius functionem ornarit atque adhuc ornet. Cujus iterum duæ ſunt partes. 1. Primum enim docet Apoſtolus, quid vitet ad dignitatem atque autoritatem muneris ſui tuendam. 2. Deinde quibus virtutibus aut dotibus divinis muneris ſui functionem commendet. Vel hoc pacto locum ſequentem dividere licet, ut *tria* conſtituantur membra. 1. Quibus virtutibus aut dotibus ipſe munus ſuum ornet. 2. Quibus in rebus inprimis virtutes illæ eluxerint, & per quas difficultates is in ſuo munere fuerit eluctatus. 3. Denique quomodo iis occurrat eave diluat, quæ ipſi objici ſolerent & auctoritatem ac dignitatem muneris ipſius obſcurare atque elevare. Primum duplici ratione præſtat, in Antitheſi & Theſi. Primò enim docet, quod vitet, auctoritatis officii ſui tuendæ gratia; deinde quod faciat ac in ſe demonſtret.

Quod ad prius attinet, id continetur verſic. 3, ubi ait; *Nullam ulla in re dantes offenſionem, ut ne reprehendatur miniſterium* quæ verba cohærent, ſi conſtructionem ſpectes, cum verbis primis hujus capitis, nempe *adhortamur*, &c. Quaſi dicat; Una cum Deo laborantes in ſalutis humanæ negotio etiam adhortamur, &c. nemini ulla in re dantes offenſionem. Unde viri Docti totum verſum ſecundum Parentheſi includunt, & verſum tertium

tium cum decimo conjungunt. Quid per offenſionem intelligat Apoſtolus facile eſt intelligere. Denotat enim ejuſmodi factum, quod prohibet, quominus quis vel veritatem recipiat, vel in ea conſtanter pergat ac progrediatur, aut in pietate ità proficiat quemadmodum eſſet opus. Summa: quicquid hominem in negotio Salutis impedit, & ſtudium ac profectum ejus remoratur: quemadmodum id, ad quod quis impingit curſum alicujus remoratur; cujus plures veluti ſpecies conſtituit Paulus Rom. cap. 14. ℣ſ. 21, ex parte etiam verſ. 13 & 15. Nam ℣ſ. 21 tria ponit id in quo Frater offendit, licet alias nomen hoc generaliter ſumatur, tùm eodem cap. ℣ſ. præcedente, tùm hoc noſtro loco, in quorum utroque nomina ſunt ab illo verbo deducta. Verum eo loco cùm apertiſſimè offenſionem diſtinguat à ſcandalo & infirmitate, apparet eum ſpecialius quidpiam denotare; id nempe, cùm quis alicujus facto ita offenditur, ut de veritate dubitare incipiat, aut ſaltem in cognitionis & pietatis curſu reſiſtat, nec ita ſtrenue ut cœperat aut facere debebat, pergat; licet nondum penitus ab ea reſiliet. 2. Id autem quo ſcandalizatur, frater, id eſſe videtur, quo ita movetur, ut à veritate etiam reſiliat: unde apparet hoc illo eſſe gravius. Nam defectionem à veritate interdum ſignificari voce illa σκανδαλίζεσθαι apparet ex collatione verborum Chriſti Matt. 13. ℣. 21. Lucæ cap. 8. verſ. 13. Nam quod eſt apud Matthæum ſcandalizantur, id apud Lucam eſt, deficiunt. 3. Denique id quo Frater infirmatur id eſſe videtur, quo is impellitur ad idem faciendum, ſed dubitante aut hærente conſcientiâ. De quo imprimis agitur 1 Corinth. cap. 8, licet ibi etiam uſurpetur interdum vox offenſionis & ſcandali. Ideo autem hoc infirmitatis nomine videtur efferri; partim quia id ex infirmitate conſcientiæ alterius proficiſcitur eamque arguit; partim quia illius pietatem & Dei metum nondum ſatis robuſtum, labefactat magis, & aliqua ex parte convellit. Hoc idem fortaſſe ſignificatur verbo *triſtari* eodem cap. 14 ad Rom. verſ. 15, nempe ab effectu iſtiuſmodi facti. Nam Frater is poſt factum dolet & triſtatur id ſe feciſſe, cùm vereatur, ne id Deo diſpliceat, & in eum hac ratione peccarit, quod expreſſit Paulus dicto loco 1 Cor. 8. 12, dum ait, illos qui infirmos ſuo exemplo ad aliquid hæſitante conſcientiâ faciendum adducunt, percutere illorum conſcientiam infirmam, hoc eſt vulnere & dolore magno afficere. Quanquam licet id latius extendere, & alia quadam ratione explicare, ut ita offenſionis latè ſumptæ ſpecies inde conſtitui queat; nempe ſi quis etiam in rebus liberis ita ſe gerat, ut id aliis fratribus valde diſpliceat, iique propterea triſtentur & doleant: eo quod id malè factum eſſe arbitrentur. Sed prior explicatio videtur loco magis conſentanea, atque inprimis iis quæ ſequuntur: *Ne cibo tuo illum perdas, pro quo Chriſtus mortuus eſt*: quæ verba iis reſpondent exactè, quæ ſcribuntur loco dicto ad Corinth. verſ. 11. Ubi de eo ſermonem eſſe diximus, quo Frater infirmatur, & ejus qui firmior eſt, exemplo impellitur ut id imitetur, quod iſtum facere videt dubiâ interim conſcientiâ. Hoc autem loco noſtro duæ priores potiſſimùm ſpecies accipiendæ ſunt.

Addit autem ad perfectionem ejus rei exprimendam negationem duplicem, quarum prior univerſalitatem ſimpliciter ſignificat; altera univerſalitatem materiæ ſive rei, in qua offenſio cernatur. Ait enim, *nullam in nullo* vel Latinè *in ullo*. Prius nulla amplius explicatione habet opus. Quod ad poſterius attinet, intelligendum eſt Apoſtolum hîc complecti omnia rerum genera, tùm per ſe illicitarum, tùm per ſe licitarum: quod non tantùm in rebus per ſe illicitis nullam aliis damus offenſionem, ſed ne in licitis quidem rebus illis, id quod priori particula univerſali non ita clare fuerat expreſſum: licet ea tàm latè poſſit extendi, ut id quoque in ea comprehenſum cenſeatur: Sed quia ea poterat univerſalitatem ſignificare in uno tantùm rerum genere, v.gr. rerum per ſe illicitarum, ideò Apoſtolus poſteriorem etiam adjecit, ut id quoque clarè exprimeret. Quomodo etiam antè in licitis rebus omnibus aliorum ædificationi conſuluerit, de eo prolixè ait Epiſt. 1. cap. 9 & 10. Ait autem *dantes offenſionem*. Nam fieri poterat ut quis acciperet quidem aliquod ſcandalum ex Apoſtoli factis ſed quia prorſus injuſtè, ideò Apoſtolus ait; non quidem neminem ex ſuis ipſius factis offenſionem accepiſſe; ſed ſe non dediſſe, hoc eſt tale quid feciſſe, unde infirmus aliquis non planè immeritò offendiculum aliquod caperet. Nota eſt enim diſtinctio ſcandali dati & accepti.

Explicato ſtudio ſuo in evitandis offendiculis, Finem etiam ejus rei explicat dum ait; *Ne reprehendatur miniſterium* per *miniſterium* ut patet, intelligens munus ſuum Apoſtolicum, quo eodem vocabulo utitur etiam ſuprà hac de re loquens cap. 3. ℣ſ. 6, & ſeqq. & cap. 4. ℣. 1, & 1 Tim. 1. 12. Quanquam vox ſuâ naturâ latior eſt, & ut à latiſſima ſignificatione diſcedas, & ad Eccleſiaſticas functiones reſtringas, ſignificat interdum omnis generis miniſteria, ſeu functiones quæ in Eccleſiâ obeuntur, ut 1 Corinth. 12. 5, quarum ſpecies enumerantur verſ. 28, 29. Paulò ſpecialius, de munere docendi & regendi Eccleſiam, vel ſi mavis, ipſa horum munerum functione & adminiſtratione ſumi videtur Epheſ. 4. 12. Cujus ſpecies prima ac potiſſima eſt, functio muneris Apoſtolici, ut ex ſuperiori verſic. & dicto loco 1 Cor. 12 ſatis apparet. Loquimur autem de Miniſteriis ſervorum Chriſti: Nam alias quoque de Chriſto vox miniſtri, licet ad certum ſubjectum, nempe ad circumciſionem ſeu circumciſos reſtricti uſurpatur Rom. 15. 8. Qua in parte ſimilis fuit Apoſtolis, vel potius Apoſtolus ipſe. Alia adhuc eſt ſignificatio itidem ſpecialis, diſtincta tùm à munere docendi & regendi Eccleſiam, cùm uſurpatur de iis qui pecunias publicas Eccleſiæ habent ac in res ad Eccleſiam ſpectantes diſtribuunt atque impendunt, aut iis qui ope Eccleſiæ egent ejus nomine ſerviunt, eorumque egeſtatem, infirmitatem ac morbos curant atque ſublevant; quæ ſignificatio ſatis nota eſt, & quidem Rom. 12. 7, ſatis apertè à munere docendi diſtinguitur. Quanquam non deſunt, qui id ibi generalius poſitum arbitrantur, ita ut munus docendi & aliis ad eorum neceſſarios uſus miniſtrandi, in ſe complectatur. Sunt ergo, ut rem breviter complectamur, ſignificationes hujus vocis ad Eccleſiam relatæ duplices: una generalis ad omnia Eccleſiaſtica munera ſeſe extendens; duæ ſpeciales, altera ad munus docendi pertinens, quæ καθ' ἐξοχὴν de Apoſtolico munere effertur; altera ad ea, quæ magis propriè miniſteria dici queunt, ſpectans: Et prior quidem illa ſignificatio ex ſpecialibus inde orta eſt, quia docendi munus inter omnia excellit & eminet: poſterior verò inde, quia magis propriè vox miniſterii eo accommodatur, quòd hîc plus ſit laboris atque operæ externæ, quæ hoc nomine vulgo exprimitur. Quid ſit reprehenſio miniſterii Apoſtolici facilè eſt intelligere. Reprehenſionem autem ejuſmodi intelligit Apoſtolus, quæ ullo pacto obſtare poſſit, quo minus ita eſſet efficax ad animos aliorum permovendos & ad veritatem pietatemque pertrahendos & in ea retinendos ac promovendos, ut eſſe deberet. Ex his autem liquet Apoſtolum in evitandis offendiculis, non tam de ſua perſona, quæ reprehenſionibus fieret obnoxia, & malè audire poſſet, fuiſſe ſollicitum, quàm de muneris ſui auctoritate, quam ſartam tectam eſſe, ſalutis univerſi mundi, ad quem legatione fungebatur Apoſtolus, plurimum intererat. Quod ad alios quoque qui munere aliquo in Eccleſiâ funguntur, præſertim munere docendi, accommodandum eſt. Quin etiam ad alios Chriſtianos, quatenus

illi. Christiani sunt, & personam tam gravem atque excellentem sustinent: iis enim eatenus potissimum offendicula vitanda sunt, quatenus eorum munus, aut professio religioque inde malè audire posset. Hactenus vidimus quid vitaverit Apostolus.

Sequitur ut videamus, quid boni etiam Apostolus, ad commendandum suum munus attulerit. In quo si priorem hujus tertii membri divisionem sequaris, tria sunt consideranda, quæ superiùs in explicatione secundæ divisionis dicta sunt, unde peti possunt.

Quod ad Primam particulam attinet, ea duplici ratione explicatur. 1. Generatim. 2. Speciatim. Generatim ibi: *sed in omni commendantes nos ipsos ut Dei ministri.* Illud *in omni*, vel significat in omni rerum genere, ut opponatur illis verbis versiculi 3. *in nullo:* vel significat, omni re: redundante particula ἐν, quæ Hebræorum more instrumentum significat; sed apud Græcos & Latinos superfluè, quum casus ipse instrumentum & modum actionis significet. Si hoc posteriori modo sumatur, significabuntur omnia virtutum & dotium spiritualium genera, quæ ministerium Apostolicum vehementer decerent & commendarent. Aliis in locis verba hæc *in omni* significant interdum, *In omni tempore*, ut inter alia 1 Thess. cap. 5. vers. 18. ubi ἐν παντὶ respondet illis, in versiculis tribus superioribus παντὸς, quod est ℣s. 15 & 16. & διὰ παντὸς ℣s. 17. Fortasse etiam Phil. 5 6. & infra hac Epist. 7. 5. Sensus verborum alias est perspicuus. Significat enim se in omnibus ita gessisse & approbasse, ut appareret omnibus, ipsum esse Dei ministrum. Speciatim eandem rem explicat in seqq. usque ad versic. 7 finientem: Ubi numerat virtutes ac dotes varias, quibus munus suum ornarit, & omnibus se approbarit. Sunt autem numero Novem potissimum: quanquam id quod ultimo loco ponitur vers. 7 iterum distingui potest, ut numero fiant Decem, licet Decimum istud non prorsus sit speciale, sed aliquomodo generale.

1. Primo autem loco collocat *Patientiam*, quàm primo exprimit, indicata simul ipsius perfectione; deinde materiam seu subjectum, in quo ea fuerit exercita, ad ejus perfectionem clarius ostendendam, & amplificandam, explicat. Prius facit in illis verbis, *In patientia multa*, In pro per sumitur, aut potius redundat, eo modo quo paulo ante diximus. Pendet enim hoc nomen à verbo Commendandi, hoc pacto, *Commendantes nos ipsos patientiâ multa* seu per patientiam multam. Quid sit Patientia notum est. Est enim virtus, quæ cernitur in ferendis adversis, tum omnibus, tum inprimis in iis, quæ justitiæ caussa nobis incumbunt. Unde nonnunquam in Sac. Literis N. Fœderis & fortasse sæpius pro hac Patientiæ universæ specie seu parte sumitur, quæ in afflictionibus justitiæ caussa nobis incumbentibus spectatur. Ejus munus est, ne afflictionum acerbitate aut magnitudine à veritate aut pietate, cujus caussa affligeris, ulla in parte te patiaris abduci, nec quicquam vel cogites vel loquaris aut facias, malorum istorum effugiendorum, aut deponendorum caussa, aut doloris impatientiâ stimulatus quod pietate tua & gravitate Christiani hominis sit indignum. Qualia essent, si Deum ipsum vel verbis ipsis vel animo saltem incusares, & illi obloquereris, tanquam injuriam tibi faceret, quod calamitates istas immisisset; vel conviciis appeteres eos aut mala imprecareris aut minareris iis qui te affligunt, vel denique aliis quibusdam dictis factisque animi tui mollitiem proderes, & à constantiâ dejectum te ostenderes; quales sunt ejulatus, querimonia perpetuæ, gestus & planctus muliebres, & si quæ sunt similia. Quanquam enim non potest non dolere homo, cùm affligitur, & signo aliquo doloris acerbitatem testari, Patientia tamen iis admodum moderatur, & ita temperat, ut in summis etiam doloribus & cruciatibus constantiam & gravitatem homine Christiano pro ejus statu, conditione, munere, ætate, ac sexu dignam retineas. Potest hoc paullò accuratius ad hunc modum explicari. Patientia generatim sumpta in omnis generis afflictionibus cernitur, ejusque effectus perpetuus est duplex. Alter respectu Dei, alter respectu nostri ipsorum. Quod afflictiones illas, quæ per homines nobis afferuntur, attinet, ille quoque effectus, qui ad alios spectat, prioribus accedere debet. Quod si denique justitiæ caussâ affligamur, ille quoque addendus est, quem primò loco collocavimus, nempe ut justitiam hanc constanter tueamur. Breviter, Effectus primus patientiæ est is, ut constanter tuearis id, cujus caussâ affligeris, hoc est veritatem aut pietatem, nec ab ea te patraris abduci, id quod ii quærunt, qui te persequuntur. Deinde ut cæteroquin & officium tuum facias, tùm erga Deum, tùm erga eos qui te affligunt, tùm denique erga te ipsum. Erga Deum, ne injuriæ illum accuses, sed animo æquissimo, tanquam a Patre benignissimo impositam tibi calamitatem, suscipias. Erga eos, qui te affligunt, ne quicquam vel animo optes, vel linguâ proloquaris, vel denique factis exequaris, quod illis sit noxium. Erga te ipsum vero, ut dignitatem, gravitatem ac constantiam, in omnibus factis externis serves ac tuearis, ne quid muliebre, molle & ignavi fractique animi indicium uspiam extet; & hæc posteriora, primo excepto, quod proprium est afflictionum ob justitiam nobis incumbentium, in cæteris quoque afflictionum locum habent: quæ quidem hominum aliquorum culpâ nobis accidunt. Quodsi non hominum culpâ, sed alia aliqua de caussa: duo ista tamen, quæ speciatim erga Deum & erga nos ipsos præstanda esse diximus, observanda erunt. Complectitur autem hæc patientia, constantiam quoque & perseverantiam; cum Græce sit vox ὑπομονὴ, quæ expectationem etiam, & sub onere permansionem significat. Vox *multa*, quam Apostolus addit, ad perfectionem patientiæ suæ exprimendam, videtur sumenda pro *magna*: quemadmodum alibi non semel, ut cùm fit mentio misericordiæ Dei multæ 1 Petr. 1, aut multæ Dei longanimitatis Rom. 9. 22. Quodsi quis ad varietatem patientiæ non quidem per se consideratæ; sed respectu variorum objectorum seu variarum afflictionum & calamitatum, ea voce expressam respici dixerit, non admodum pugnabimus. Quamquam priùs magis nobis probatur, nisi quis fortè utrumque hîc intelligi velit.

Sequitur, ut videamus, quomodo Apostolus ab objectis eorumque varietate patientiæ suæ magnitudinem, amplificet. Id auem præstat novem vocabulis, quorum primum generale esse videtur, cætera specialiora. Primum est, dum ait *in afflictionibus*, ubi particula *in* propriam suam vim retinet, & ut jam diximus, objectum denotat. Neque enim hæc, quæ hîc subjiciuntur, proximè pendent à verbo Commendantes, quemadmodum vox Patientiæ; sed potius proximè pendent à nomine Patientiæ, eique subnectuntur, tanquam ejus materia, quasi dicat; *Commendantes nos ut Dei ministri, patientiâ magnâ aut multiplici, quam ostendimus in afflictionibus, in necessitatibus*: seu *consistente in afflictionibus in necessitatibus.* Afflictiones autem sunt omnis generis mala & nocumenta, sive illa corpus ipsum vitamve lædant, sive bona externa, quæ fortunas appellare solemus, hoc est commoda aut honores famamque, aut personas nobis carissimas, quas itidem bonis externis annumeramus, ut uxorem, liberos, & si quæ sunt similes, nobis vel eripiant vel lædant. Dicuntur autem Græcè θλίψεις propterea, quòd nos ex utraque parte premant atque urgeant. Cujus vocabuli vim cernere licet supra cap. 4. 8. Etsi autem dixerimus vocem hanc generalem esse respectu sequentium, præsertim quorundam (nam nonnulla ex sequentibus, quæ magis videntur voluntaria, quàm aliunde illata, ut labores, vigiliæ, & jejunia quædam, non ita propriè nomen afflictionum merentur, quanquam non injuriâ ad illud genus referri queunt:) tamen posset etiam paulò strictius sumi, ita ut à necessitatibus & *angustiis* distinguatur, quemadmodum fit Rom. 8. 35, ut afflictiones significent, quæ nos quidem vehementer premant, urgeant, & dolorem afferant, non tamen in locum ita arctum cogant, ut exitus non pateat. A *necessitatibus* autem ità distinguantur,

ut

ut afflictio externum quendam dolorem afferat, qualis eſt ille, quando quis plagis aut vulneribus afficitur aut alias cæditur; neceſſitas autem cum rerum neceſſariarum inopia alia quadam ratione nos cruciet: Sed quicquid ſit, nihilominus tamen vox hæc generis rationem habebit reſpectu quorundam, quæ in ſequentibus ponuntur; nempe plagarum, carcerum, & exagitationum. Qua de cauſſâ faciliùs adducimur, ut credamus, omnium potiùs ſequentium, quàm quorundam tantùm genus ea voce exprimi: cùm nulla videatur eſſe cauſſa, cur genus à ſuis ſpeciebus ſejungere maluerit, & nonnullorum tantùm genus exprimere; non verò omnium, cùm res ipſa per ſe id ferat. Nam etſi per ſe vox θλίψεως perfectionem calamitatis, qualem συνοχὴ ſignificat, non exprimat, ut apparet etiam ex loco ſuperiùs citato cap. 4 hujus Epiſt. ℣. 8: tamen eam quoque ſua latitudine comprehendit.

Quod ad ſpecialia vocabula attinet, primo loco ponitur *Neceſſitates*. Quo verbo videtur ſignificari penuria & defectus rerum neceſſariarum. Sic enim vulgo etiam loqui ſolemus, ut aliquem dicamus urgeri neceſſitate, aut in neceſſitate conſtitutum, cùm aliqua re neceſſaria eget. Quo eodem propè ſenſu dicuntur χρεία, Rom. 12, 13. Nam neceſſitatem vel χρείαν interdum opponimus rei ipſius copiæ aut poſſeſſioni vel adeptioni. Unde dicimus aliquem opus habere re aliqua, de eo inprimis, qui re illa caret, carere tamen ſine damno non poteſt; licet alias latius extenſâ phraſi eâ aut vocabulo, dici poteſt illis quoque nobis eſſe opus, vel ea nobis eſſe neceſſaria, quæ ita habemus ut carere iis non poſſimus. Etiamſi autem eadem videatur propemodum eſſe vis vocis χρείας & ἀνάγκης in hunc ſenſum acceptæ; tamen major videtur eſſe poſterioris vocis vis, quàm prioris: quemadmodum minor etiam videtur eſſe vis phraſeos, opus alicui eſſe re aliqua, quàm alicui eſſe neceſſe, vel aliquem neceſſe habere. Nam χρεία tunc eſſe videtur, cùm quis incommodè re aliquâ carere poteſt quâ tamen caret: ἀνάγκη, cùm vel nullo pacto nisi cùm jactura vitæ aut valetudinis, vel vix ac ne vix quidem quiſpiam re illa poteſt carere; qualis eſt veſtitus ac victus neceſſarius.

Secundo loco ponit *Anguſtias* Græcè στενοχωρίας, quæ vox propriè ſignificat aliquem in locum anguſtum in quo vertere ſe nequeat, vel ex quo effugere & exitum reperire non poſſit, eſſe coactum. Quare afflictiones aut diſcrimina graviſſima hic intelligit Paulus, in quibus ipſi ſi earum vis ſpectetur, & aliunde auxilium non affulſiſſet, de vitâ fuiſſet deſperandum, atque adeò omnino de eo actum fuiſſet, quia nullus exitus inde pateret. De ejuſmodi afflictione ſcribit ſup. cap. 1, 8, 9. Negat quidem ſupra 4, 5, ubi verbo ab hoc nomine deducto utitur, ſe in anguſtum fuiſſe coactum, contrà quàm hîc aſſerit; ſed aliter ibi, aliter hoc loco vocem hanc accipit. Ibi enim de eventu ſeu effectu ipſo loquitur: hic tantum de vi & efficacia ipſarum afflictionum per ſe conſideratarum. Senſus enim iſtius loci eſt; Ubique quidem vel ſemper premimur & urgemur; ſed tamen non ità in anguſtum cogimur, ut exitus non pateat, & neſciamus quò nos debeamus vertere: ſiquidem Domini Jeſu auxilium latam nobis aperit viam & nos ex anguſtiis illis, quibus humanitus videmur concluſi, educit. At hoc loco ſignificat Apoſtolus ſe ità interdum calamitatibus undique fuiſſe circumcluſum, ut humanitus nullus pateret exitus. Sed non ait, nullum omnino patuiſſe, habita ratione auxilii divini.

Tertio ſequuntur *Plagæ*, de quibus ipſe infra, explicatiùs cap. XI. ℣. 23 & ſeqq. ubi Apoſtolus ſpeciatim rem illam explicans, primùm ait ſe à Judæis *quinquies* accepiſſe *plagas unde quadraginta* quæ plagæ proculdubio baculo infligebantur: poſtea addit, ſe ter virgis fuiſſe cæſum, quod Romanorum more fuit factum, qui non baculis revera, ſed virgis colligatis ea in re utebantur. Qua de re vide Act. 16, 22 & 23.

Quarto *In carceribus* vel *cuſtodiis*. Cujus rei exemplum, hoc loco dicto Act. 16. Sed ſæpiùs id ſibi contigiſſe teſtatur Apoſtolus infrà XI. 23. Poteſt autem vox Græca φυλακὴ latius extendi, quàm vox Latina Carceris, & alia etiam cuſtodiæ genera ſignificare, qualis fuit Pauli ab eo tempore, ex quo Hieroſolymis vinctus eſt, & Romam deductus ibique in catena detentus. Nam non in carcerem fuit conjectus Romæ; ſed dextra tantum manu catena vinctus, milite illi ad latus tanquam cuſtode appoſito, cujus manus ſiniſtra eadem catenâ conſtringebatur, ne uſpiam à vincto diſcederet, licet interea liberè huc illuc commeare poſſet. Quanquam fieri poteſt, ut egreſſu ex ædibus fuerit prohibitus. Sed tamen hoc loco per φυλακὰς carcer revera videtur ſignificari.

Quinto ponuntur ἀκαταστασίαι, quæ à diverſis diverſimode accipiuntur. Alii enim *ſeditiones* contra Paulum excitatas intelligunt, quarum exempla habemus Act. 14. 5, 19. XIX. 23 & ſeqq. Alii vocem hanc reddunt nomine *Exagitationum*, & intelligunt Paulum nuſpiam pedem figere potuiſſe, nec ullo loco tuto conſiſtere; ſed ſæpius expulſum & urbibus locisque certis ejectum fuiſſe: quod ſignificavit 1 epiſt. ad eoſdem Corinth. ſcriptâ 4. 11, ubi ait καὶ ἀστατοῦμεν id eſt, *incertis ſedibus erramus*. Seu *nullo certo loco conſiſtimus*, nempe quia undiquaque ejicimur, nec conſiſtere nos patitur aliorum improbitas. Hujus ejuſdem rei exempla habemus locis paulò ante citatis ex Actis. Atque huc pertinent inprimis pericula illa in urbe ſeu urbibus, quæ partim à ſuis Gentilibus, partim ab Ethnicis concitabantur; de quibus infrà XI. 26. Et poſteriori modo nos interpretari & explicare hanc vocem malumus. *Seditiones* autem iſtas eatenus huc pertinere credimus, quatenus harum agitationum erant cauſæ.

Sexto commemorat *Labores*, qui duplicis generis cenſeri queunt, alii planè corporales, quibus victum ſibi parabat Apoſtolus, quos ſupra commemorat Epiſt. 1 cap. 4. 12. & Act. 20. 34, 35. & 1 Theſſ. 2. 9. & 2 Theſſ. 3. 8 & ſeqq. Alii ſpirituales quodammodo erant, & in prædicando Evangelio & ſalute aliorum curanda inſumebantur; præſertim cum Paulus domatim etiam noctu atque interdiu doceret, moneret, & hortaretur alios, ut apparet Actor. 20. 20 & 31. Cui poteſt addi locus 1 Theſſ. 2. 2. Nam labor eſt etiam magnus in prædicando Evangelio inſumendus, unde Paulus 1 Tim. 5. 17. dicit ſeniores, qui benè præſint duplici honore dignandos eſſe, maximè autem eos, qui *laborent* (ubi eſt verbum κοπιῶν, à nomine eo, quo hîc utitur, deductum) in ſermone & doctrinâ; & poſtea ad eos accommodat dictum Legis, Bovi trituranti ne os obſtruas, &c. Huc etiam pertinere videtur locus in 2 ad eundem Epiſtolâ 2. 6. De hoc labore vide etiam infra cap. XI. ubi duobus vocabulis exprimitur ἐν κόπῳ & μόχθῳ.

Septimo ponit *Vigilias*, quas eaſdem etiam commemorat infrà XI. 27. Iſtæ itidem, ut labores, conſtitui poſſunt duplices. Alias enim inſumebat in laboribus, quibus victum ſibi ſuiſque parabat, ut commemorat 1 Theſſ. 2. 9. Alias in prædicationem Evangelii, vel quod dies interdum non ſufficerent: vel quòd interdiu non ſemper ita tutum eſſet, noctu autem familiùs poſſent convenire diſcipuli. Cujus rei exemplum Act. 20. 7. Vide etiam eodem cap. infrà verſ. 31, ubi ad Epheſ. ait ſe noctes dieſque non ceſſaſſe cum lacrymis erudire vel admonere unumquemque. Quod ſi quis velit, poterit etiam addere vigilias, quas in preces inſumebat: multò autem magis eas quas nonnunquam ſuſtinere cogebatur, cum periculum aliquod ſibi imminueret, aut aliorum malorum acerbitas ſomnum negaret. Vide etiam Act. 16. 25, ubi duplicem ob cauſſam Paulum unà cum Syla vigilaſſe apparet; partim proculdubio, quòd carceris aſperitas ſomno non admodum eſſet accommodata, partim quòd orarent laudarentque Deum.

Denique Octavo loco commemorat *jejunia*, quæ infrà quoque commemorat XI. 27. Ubi poſtquam famis & ſitis feciſſet mentionem, jejunia crebra commemorat: hoc loco ubi ſeparatim non commemoratur fames & ſitis, licet jejunia latè extendere, ut &

voluntaria & involuntaria eo nomine comprehendamus. Voluntaria, cum vel Precum causſâ, vel ut aliis erudiendis & docendis tantò commodius vacare posſet, à cibo abſtinuit. Involuntaria, cum ob rerum neceſſariarum ſeu cibi ac potus inopiam jejunare coactus eſt. Quod commemorat etiam ſuprà 4. 2. & Rom. 8. 36. famem quoque commemorat, inter ea mala, quæ Chriſti causſâ ſuſtineamus. Verum cum posſit fames & ſitis ſeu cibi ac potus defectus comprehendi in voce ἀσιτίαις ſuperiùs commemorata; posſumus hoc loco voluntaria tantum jejunia intelligere; quemadmodum infra quoque fieri videtur capite XI, ubi poſtquam famis & ſitis feciſſet mentionem, peculiariter ſubjungit jejunia tanquam rem vicinam quidem, ſed tamen diverſam. Crediderim autem ea potiſſimum jejunia intelligenda, quæ ut aliis conſuleretur, & tempus ad eos erudiendos & ſalutem eorum curandam ſuppeteret, ab eo ſuſcipiebantur: quia hæc ad functionem ipſius muneris inprimis pertinebant, & ſtudium, ardorem, ac diligentiam in eo obeundo oſtendebant. Quanquam Precum quoque aſſiduitas magna Apoſtolici muneris pars erat, ut colligi poteſt ex Act. 6. 4. ubi Apoſtoli primo loco preces commemorant, tum Miniſterium ſermonis, cui utrique rei conſtanter vacare in eaque perſiſtere debeant. Itaque jejunia eum quoque in finem ſuſcepta jure hîc comprehendi poſſunt.

2. Hactenus Primam virtutem, quâ Apoſtolus munus ſuum ornavit, vidimus ſequitur Altera, dum ait *In Puritate ſeu caſtitate.* Quæ verba cohærent cum illis in Patientia multa. Siquidem, ut oſtendimus, intermedia illa ad Patientiæ amplificationem ab Apoſtolo fuerunt interjecta. Itaque Præpoſitio *in* ſignificat per, aut redundat, quemadmodum in verbis illis, cum quibus hæc proximè, quod ad ſenſum attinet, connectuntur. Etiamſi autem vox ἁγνότης, quâ hîc utitur Apoſtolus, poſſit ſignificare puritatem vitæ in univerſum, quo pacto vox ἁγνὸς aut ἁγνίζω aliquoties in Sacris Literis uſurpatur, ut inter alia 1 Joh. 3. 3. & Jac. 4. & in hac ipſa Epiſtolâ 7. 1. quanquam hoc poſteriori loco ad certum negotium reſtringitur: tamen quia hoc loco inter ſpeciales virtutes collocatur, ſpecialem quoque eo nomine virtutem intelligere convenit. Ea verò eſt *caſtitas*, ad quam ſignificandam hæc vox aut conjugatæ adhibentur, ut infrà cap. XI. 2. & 1 Tim. 4. 12, ubi eſt vox Ἁγνείας & 5. 2 & Tit. 2. 5. De qua virtute vide Ethica. Cauſa verò cur hanc potiſſimùm virtutem ſuperiori nempe Patientiæ proximè ſubjunxerit Apoſtolus, hæc eſſe videtur: quod in verbis proxime antecedentibus materiam patientiæ explicans, ultimo loco poſuerit jejunia, quæ ad alteram Temperantiæ ſpeciem, quæ eſt Sobrietas ſeu moderatio in cibo & potu pertinent, quam rectè conſequitur caſtitas: quæ altera eſt Temperantiæ ſpecies, Sobrietatis filia; ne quid de eo nunc dicam, quòd cætera quoque, quæ præceſſerant, hoc eſt, afflictiones omnes atque inprimis labores aſſidui & vigiliæ, egregiè cum caſtitate conveniant, & voluptatum iſtarum, quibus caſtitas moderatur, non modo cupiditatem, ſed etiam memoriam ferè excutiunt. Quare etſi hanc particulam In caſtitate arbitremur connecti potiſſimùm cum illa, In omni patientiâ, tamen ea quæ ratione ordinis proximè antecedunt, hujus nexus videntur eſſe vinculum. Nam cum Patientiâ conjungitur caſtitas, ut virtus cum virtute; qui nexus eſt generalior. At cum jejuniis, ut Temperantiæ pars altera cum altera, vel ſaltem alterius partis effectu, qui nexus eſt ſpecialior: Poteſtque inde quiſpiam ſuſpicari, Paulum Apoſtolum cum jejunia commemoravit, duo ſimul facere voluiſſe, & partim Patientiæ materiam, partim novæ virtutis, hoc eſt, Temperantiæ effectum exprimere: quemadmodum ea, quæ præceſſerunt nempe labores & vigiliæ, non tantum Patientiæ objectum ſunt, ſed etiam effectus quidam ejus Patientiæ partis, quæ Tolerantia Græcis καρτερία dicitur. Siquidem eo differunt à cæteris quæ præceſſerunt, quod illa planè fuerint involuntaria, hæc ſæpè etiam voluntaria, & ſic cùm optimo fine fuerint ſuſcepta, virtutis cujuſpiam effecta. & hæc ſuperioribus, quæ de iſtis vocabulis diſſeruimus, addi volumus.

3. Tertia virtus eſt *cognitio* ſeu *ſcientia*, nam utroque modo vox γνῶσις reddi poteſt. Quarum altera accommodatior eſſe videtur ad deſignandum inquiſitionem & ſtudium res ignotas indagandi; altera ad adeptionem potiùs notitiæ rei. Illa actum magis, quam habitum denotat, hæc contra. Duplici autem modo hæc vox accipi poteſt. Plerique interpretes & fortaſſe omnes pro ſcientia rerum Divinarum accipiunt, quo pacto non tam virtus hæc eſſet Apoſtoli, quàm donum divinitus ipſi conceſſum, ad munus illius prorſus neceſſarium. Sed id nobis haud fit veriſimile, non modò, quia hîc ea reverâ commemorari videntur, quæ ipſe ex ſua parte licet non abſque Divina ope ad ſuum munus commendandum adtulerit, qualis non eſt ſcientia iſta rerum Divinarum ſeu ad ſalutem pertinentium; qualis hîc eſſet intelligenda, quæ ex ſolâ Divini Spiritûs virtute videtur profecta, non ſtudio acquiſita: Sed etiam, quòd abſurdum videatur Apoſtolum inter caſtitatem & longanimitatem, ſcientiam hanc rerum Divinarum interjeciſſe. Nam etiamſi non ſit quærendus in hac enumeratione virtutum nimis accuratus ordo; non tamen eſt concedendum, nimiam etiam eſſe confuſionem, & quippiam ab Apoſtolo dictum, quod ab ordine eo, quo plerique homines cordati in ſermonibus etiam extemporaneis utuntur; multo verò magis in ſcriptionibus, ubi meditandi majus eſt ſpatium, nimis abhorreat. Hoc verò factum eſſet ab Apoſtolo, ſi cognitio hoc loco, pro ſcientiâ rerum divinarum fuiſſet uſurpata, quæ non niſi valde generalem habet cum virtutibus, quibus interjecta eſt, nexum; quum ipſa arctius inter ſe cohæreant, cùm non modo virtutes ſint ſtudio acquiſitæ, ſed etiam morales: ſcientia vero iſta donum tantum ſit, & ad mentem & ad intelligentiam pertineat. Quare non videntur iſta, quæ arctiùs cohærent, eo, quod ab iis longiùs abeſt, interjecto fuiſſe dirimenda: Quærenda ergo eſſe videtur alia hujus vocis interpretatio. Ea verò eſt, ut hîc intelligamus Prudentiam & dexteritatem quandam, quâ quis potiſſimum in aliis regendis, eorum ſalute curanda, & infirmitate ſublevanda utatur: quæ etſi per ſe mentis ſit virtus; tamen tota eſt Practica, & ad actiones vitæ refertur, ac virtutibus iis, quæ hîc ſequuntur, lumen veluti præfert & monſtrat, quid aliorum causſa ſit faciendum. Quo admiſſo, jam ſatis apparebit, egregius hujus virtutis cum antecedentibus & ſequentibus nexus. Nam poſtquam Apoſtolus eas virtutes enumeraſſet, quæ ad nos primò & per ſe referuntur, qualis eſt Patientia & caſtitas una cum Sobrietate, quam antea tacitè vel ex parte commemoratam ab Apoſtolo fuiſſe diximus; jam ſubjungit eas virtutes, quæ ad alios potiſſimum ſpectant, inter quas ordinem ducit ea quam diximus, cognitio, quæ cæteras regit & moderatur, & quid ſequendum quid fugiendum ſit, monſtrat. De hac vide Ethica Chriſtiana, in voce cognitionis.

4. Quarta virtus eſt *Longanimitas*: quæ virtus in ira diu cohibenda cernitur, & ſic quoque illa diu differre docet, quæ iræ ſolent eſſe effectus. Durantibus diu causſis illis, quæ iram concitare poſſunt, & ad ea nos promovere, quæ alteri poſſunt eſſe noxia. Causſæ autem illæ ſunt offenſæ quævis ſive Publicæ ſive Privatæ: & Publicæ quidem illæ, quæ ad totam illam Societatem, cujus nos membra ſumus, ſpectant, quibus annumerari debent eæ, quæ ad Deum Chriſtumque per ſe videntur ſpectare, etiamſi tandem cœtus aliquis Chriſtianorum publicus non extet. Societas autem illa, quæ hîc potiſſimum reſpicienda eſt, eſt Eccleſia. Ad offenſas autem hujuſmodi pertinent partim errores in doctrina, qui cuipiam non videantur in fide ferendi ac tolerandi, qui nonnunquam vehementius movent quoſdam, qui Spiritu Chriſti non

non reguntur, ad errantem odio prosequendum & à societate cum fraternitate nostra repellendum, quam delicta & flagitia aliqua: partim alia delicta, quæ veritati Divinæ maculam aliquam aspergere, & toti Euangelio ignominiæ notam inurere, atque exemplo aliis nocere possunt. Ubi non exiguâ opus est moderatione seu longanimitate; præsertim si diutius hujusmodi delicta durent. Tamdiu autem longanimitas suadet eos ferre, qui ità vel in doctrinâ vel in vita labuntur, quam diu vera in illis est imbecillitas. Nam ubi malitia apparet & manifestis indiciis deprehenditur, virtutis est hujusmodi homines non ferre, ut apparet ex Apoc. 2. Quin etiam alias, cum quis inordinatè ambulat, etiamsi aliqua imbecillitas adhuc locum habere videatur; tamen *Longanimitas* moderanda est prudentiâ & amore tum erga gloriam Divinam, tum erga salutem aliorum, qui corrumpi ejus exemplo possunt, tum etiam erga illum ipsum, qui in vitio aliquo hæreat, & severitate quadam decenti utendum; qua is ipse quoque ad frugem revocari possit, & longanimitati nihilominus satisfiat, si hominem non planè jam contemnas, sed eum tanquam fratrem admoneas, neque odio aliquo illius ab ejus commercio abstineas. Huc etiam pertinent offensæ extraneorum, quæ universum cœtum petunt; ut calumniæ convicia, aliaque insectationum genera. Quia verò Ecclesiæ membra potissima sunt seniores & Ministri, qui cæteris regendo & docendo sunt præfecti, unde offensæ publicæ ad eos privatim quoque pertinere videntur, & in eos potissimum redundant: ideo his longanimitate inprimis est opus in hujusmodi offensionum genere. Inprimis etiam Apostolo erat opus, qui Dei negotium agebat, & in ejus gloriâ promovenda totus erat, unde non poterat non offendi, si quid adversus Dei gloriam aut etiam aliorum salutem diceretur aut fieret. Quod ad eas offensas pertinet quæ planè censendæ sunt privatæ; non verò primò ad Deum aut Ecclesiam spectant, quanta hîc longanimitate sit opus, satis docet Christus Matth. cap. 18. & Luc. cap. 17. Huic opponitur ὀξυθυμία hoc est, celeritas in irascendo, & quædam impatientia, quæ non patitur ut diu feras eum qui offendit aut ullo pacto molestus est.

5. Quinta virtus est χρηστότης hoc est, *Benignitas*, quæ licet possit beneficentiam significare, quemadmodum vox χρηστὸς de Deo elata Luc. 6. 35 sumitur; tamen si quis pleraque loca consideret, in quibus illud nomen vel ea quæ inde deducuntur, vocabula extant, perspiciet, suavitatem quandam seu humanitatem, quam quis aliis exhibeat, eo significari: & libenter Apostolus eam vocem longanimitati subjungit, ut 1 Cor. 13. 4, ubi est vox χρηστεύεται, hujus, quæ in loco nostro, conjugata, & Galat. 5. 22. quo loco eadem distinguitur ab ἀγαθωσύνη, quæ cum pro speciali virtute sumatur, beneficentiam videtur significare. Unde apparet χρηστότητα quippiam à beneficentia diversum denotare. Et cum videamus χρηστὸν interdum, non tam id quod utile est, quam quod suave significare 1 Petr. cap. 2. vers. 3. Matth. XI. ult vers. facile est colligere eam virtutem ibi significari, quæ facit, ut aliis simus suaves & jucundi, in iis actionibus, quæ nobis cum aliis intercedunt, id quod humanitatis & comitatis est proprium: de hac virtute vide in Ethicis. Non est tamen reticendum hanc virtutem interdum tam latè extendi, ut mansuetudinem quoque complectatur, à qua tamen loco dicto Gal. cap. 5. distinguitur. Vide Ephes. 4. ỳ. ult. ubi cum de condonandis delictis agitur, & virtutes illas commemorare voluit Apostolus, quæ iræ & vindictæ opponuntur, primo loco collocatur χρηστότης, quanquam ibi est vox concreta χρηστὸι. Eodem modo sumitur, cum de Deo usurpatur Rom. cap. 2. 4. Ubi ponuntur tria, eodem ferè sensu: χρηστότης, ἀνοχὴ & μακροθυμία. Ubi primo loco χρηστότης collocatur, ante μακροθυμίαν, quia ibi paulo aliter quàm in locis paulo antè commemoratis, ubi ei subjungitur, usurpatur. Rom. cap. 2. vers. 22. opponitur τῇ ἀποτομία severitati Divinæ: vide & Tit. 3. 4. Rectè autem longanimitati subjungitur hæc virtus, quia plus videtur complecti quàm illa, & nisi illa præcedat, hæc locum habere non potest. Nisi quis enim iram norit diu cohibere, humanus & comis revera esse non potest: præsertim cum hæc virtus id quoque postulet, ut illis te suavem præbeas, qui te aliquando offenderunt & ostendas nullam in te simultatem, nullas iræ reliquias hærere: ad quem effectum fortasse potissimùm & hîc & in locis similibus respexit Apostolus. Ex quo apparet, hanc virtutem jure interdum ità latè extendi, ut mansuetudinem quoque seu placabilitatem in se comprehendat; quum eam nisi sit simulata & vultu tantùm comitatem mentiatur, necessario præsupponat.

6. Sexto loce commemorat Apostolus *Spiritum sanctum*; quod alii interpretes ad dona Spiritus Sancti miraculosa seu aliquomodo visibilia ad munus Apostolicum exornandum spectantia referunt. Alii ad animum verè purum & sanctum & ab omni simulatione alienum; quorum neutrum probatur, & posterius minùs quam prius; quod hujus significationis nullum possit proferri exemplum, nisi valde dubium: Quod ad priorem significationem attinet, cur eam non putemus admittendam caussæ ferè sunt eædem, quales explicuimus antea, cum de scientia egimus, & propemodum hîc videtur caussa esse major. Nam hic Spiritus sanctus in medio ponitur virtutum earum, quæ arctissimè sunt inter se copulatæ, non tantùm genere quòd virtutes sint, & quidem morales, quemadmodum antea erant castitas & longanimitas, sed etiam specialiùs, quod pertineant ad alios. Interjicitur enim inter benignitatem & charitatem non simulatam. Unde jam conjicere licet, Spiritus Sancti nomine talem virtutem esse intelligendam, quæ ad alios quoque proprie pertineat, & cum charitate magnam habeat conjunctionem, per Metonymiam efficientis. Spiritus enim S. pro effectu illius spiritus ponetur, non tali tamen, qui ab eo solo absque hominis studio & ardore proficiscatur. Sed jam ulterius pergendum est, & considerandum, quænam hujus generis virtus, hoc loco denotari queat. Intelligi autem potest, tum ex ipsa hac appellatione & descriptione, quâ Apostolus utitur, & ex aliorum quorundam locorum, in quibus Spiritui Sancto una aliqua virtus peculiariter videtur adscribi, talem inprimis virtutem denotari, quæ nihil videtur habere (ut ita dicam) humanum aut carnale, quod naturaliter etiam ab aliis hominibus fiat & exerceatur; sed quòd planè sit spirituale, & nonnisi divinitus & cœlitus nobi ingeneretur, quodque præterea in suo genere admodum sit excellens & perfectum. Tale autem in eo rerum genere, in quo versatur Apostolus, vix quicquam potest inveniri aliud, quam ferventissima quædam erga Christianos quà Christiani sunt, charitas, in qua nihil spectetur carnale, nihil humanum, sed id tantum, quod divinum est ac spirituale, ac proinde non ab humano aut mundano quodam spiritu, sed à cœlesti ac verè sancto possit proficisci; præsertim, si quis ità ea in re se gerat, ut appareat illum hac in parte totum spiritu illo S. quo sit imbutus, regi. Quare possumus hîc intelligere φιλαδελφίαν istam quam Petrus 2 Epist. cap. 1. in enumeratione virtutum Christianarum, à charitate simpliciter dictâ, distinguit, & ei præmittit; quemadmodum etiam hoc loco charitas spiritui S. postponitur. Alibi Spiritui Sancto tribuitur gaudium aut consolatio, quam quis ex rebus Divinis aut bonis istis & felicitate spirituali ac cœlesti, quæ divinitus sibi vel jam contigerit vel oblata fuerit, capiat: qua de re vide Act. 9. 30. & XIII. ỳ. ult. ubi est, implebantur discipuli gaudio & Spiritu Sancto, quod perinde esse videtur, ac si dictum fuisset, gaudio spirituali seu ex Spiritu sancto profecto, ut distinguatur à carnali seu mundano: quemadmodum superiorem locum explicant interpretes nonnulli. Vide etiam Rom. 14. vers. 17. & 1 Thess. 1. 6. licet non

de sint qui locum istum Rom. 14. de gaudio accipiant, quod quis aliis Christianis præbeat, & in rebus licitis illorum imbecillitati indulgens & ædificationi singulari studens. Sed prior illa interpretatio ob loca similia à nobis adducta, nunc mihi fit verisimilior, licet posterior aliquando fuerit probata. Tribuitur etiam Spiritui sancto ardor ille & fervor, qui in precibus cernitur, iis præsertim, quæ totæ ad Spiritum spectant, seu in quibus ea à Deo petuntur, quæ ad fidei & salutis negotium pertinent. Qua de re vide Judæ ỳs. 20, Jungi etiam potest locus Ephes. 6. 18. licet ibi non sit vox Sancti; sed tantùm Spiritus simpliciter: Itemque locus ejusdem Epist. 5. 18, ubi vult ut impleamur in Spiritu, hoc est, Spiritu, redundante particula in, ut supra vidimus, ut opponatur ei quod dixerat, Ne inebriemini vino. Quæ sit autem impletio ista nostri, ratione Spiritus, in sequentibus explicat, ubi effectus commemorat hujus rei proprios: cum ait, Loquentes vobis mutuo Psalmis & hymnis & cautionibus spiritualibus. Quæ mundanis aut carnalibus opponuntur: quod adhuc plenius explicat dum addit; Canentes & psallentes in corde vestro Domino: gratias agentes ubique vel semper pro omnibus in nomine Domini nostri Jesu Christi Deo & Patri. Ex quo loco etiam apparet, in hominis potestate esse, ut singulares quidam effectus Spiritus seu Spiritus sancti in homine appareant; cum jubeat Apostolus ut impleamur Spiritu. Qua de caussa hoc nostro loco Apostolus Spiritum sanctum virtutibus inserui, significans, proficisci quidem id, quod hoc nomine designat, ex Spiritu sancto; Sed non tamen ubique singulari hominis studio; quod in omnibus virtutibus Christianis apparet. Tum autem implemur Spiritu, & effectus Spiritus sancti in nobis singulares apparent, cum ardorem quendam in nobis excitamus, & animus noster commovetur in rebus ad Spiritum resque cœlestes ac divinas pertinentibus. Unde videmus de viris Divinis, tum inprimis dici eos Spiritu sanctu fuisse impletos, cum vel singularis ardor illos corripuit, vel gaudium quoddam illorum animos invasit. In quo animi motu singularis quædam vis Spiritus sancti quo vel antea erant præditi, vel qui tum temporis illorum animis illabebatur, sese exeruit. Vide Luc. 8. 41. & 67 ubi de Elizabetha & Zacharia & Act. 7. 55. ubi de Stephano; quanquam id totum potest censeri miraculosum & 13. 9. ubi de Paulo. Nam duplici ratione potest aliquis impleri Spiritu. Vel ut aliquis impleatur dono aliquo cœlesti, quo antea carebat; vel ut donum istud, quod antea in ipso erat, sed tamen propemodum latebat, sese exerat; & animum ejus virtute suâ impleat, ac tale quippiam in ipso efficiat, quod per se nulla ratione efficere potuisset. Et prius quidem illud revera miraculosum est, quanquam hodie quoque id non raro accidere credibile est; partim privatim, cum nos ad religionem & devotionem singulari quadam ratione componimus: partim verò & crebrius quidem, in publicis piorum conventibus, ubi Dominus Jesus, qui illis intereſt, rorem istum gratiæ suæ vel odorem quendam suavem spargit, ac diffundit, qui ab iis tantum excipitur ac sentitur, quorum animi ad eam rem jam sunt præparati; præsertim cum sunt admodum intenti & cogitationes veluti extra nos missæ, quæ id excipiunt & ad nos deferunt, imisque sensibus insinuant, quæ extra nos quodammodo fiunt: qui Spiritus inprimis docentium cogitationes & animos ferit, imbuit ac movet, cum ipsi fervent; partim natura hujus rei ita ferente, partim etiam ipsius Christi precibus omnium impulsi singulari voluntate & consilio, præsertim cum ex Ministri ore & vultu cœleste quippiam spirante, omnes Divini Spiritus rivos hauriant atque excipiant, ut satis sit interdum docentem primùm gratiæ istius ubertate perfundere, & in eo fontem quendam aquæ viventis excitare, unde sitientes auditorum animi rigentur & fæcundentur. Videtur autem non rarò ita contingere, ut pro diversitate animorum aut præparationis in animis extantis, diversi etiam sint influxus illi cælestes, ut alii quidem cognoscant ea, quæ sponte sua nunquam indagassent, alii verò ardorem tantum majorem, & gaudium ex rerum Divinarum consideratione, quia huic potissimum sunt intenti eorum animi, & ad eam rem dispositi, concipiant. Est ergo illud quoque quod per se miraculosum videtur aliquo pacto in nostra potestate; cùm id ex animi nostri præparatione, accedentibus precibus pro sua bonitate Deus pendere quodammodo voluerit. Quod ad posteriorem modum attinet, is est magis ordinarius & usitatus, adeoque & magis in nostra est potestate, & à studio nostro pendet. Quo pacto jubet Apostolus 2 Tim. 1. ỳs. 6 ut Timotheus exsuscitet donum illud Dei, quod in ipso erat per impositionem manuum ipsius, quod donum Spiritus erat, ut ipse Apostolus docet ỳs. sequenti. Potest autem dici quempiam impletum esse Spiritu aut Spiritu sancto, quo antea quoque fuerit præditus, sive is Spiritus tantum sit Euangelicus, omnibus Christianis communis, sive ab Euangelio diversus, qui non est omnibus communis. Atque haud scio an Euangelium, cum plerumque, Spiritus nomine simplici appelletur, tum cum animum totum occupat, & vim singularem in eo exserit Spiritus sanctus dicatur, & sic effectus quoque ille, qui inde manat, ac caussæ suæ nomen sortitur, ut hoc loco contingere videmus; licet in Paulo, cum Spiritu illo Euangelico, alia quoque peculiaria Spiritus sancti dona fuerint conjuncta, quæ vim suam cum priore illo in virtutibus præsertim certis excitandis, conjunxerunt. Id autem quod diximus ideò videtur fieri, quia tum temporis inprimis Spiritus ille Euangelicus hominem sanctificat, & idem propemodum præstat, quod Spiritus ille singularis ab Euangelico diversus, in iis præsertim qui cognitione veritatis cœlestis singulari sunt præditi, eaque optimè uti norunt & ferventi alioqui sunt animo. Sed ut ad locum nostrum redeamus, per Spiritum sanctum ut diximus, hîc intelligimus, ardentem erga fratres, quâ tales sunt, amorem atque affectum, qui nihil carnale habet, sed totus Spiritualis ac cælestis est, & vel ex Spiritu Euangelico solo, vel ex dono Spiritus sancti singulari cùm Euangelica doctrinâ conjuncto nascitur. Videturque magis actum & animi motum, quam habitum significare. Complectitur autem inprimis desiderium vehemens salutis ipsorum ac felicitatis æternæ atque arctissimæ cum illis conjunctionis, quod animum nostrum penitus occuparit; indeque tum verbis tum vultu quoque ipso aliisque nonnullis actionibus externis sese probat.

7. Septima est, *Charitas non simulata*, per quam videtur intelligere habitum quendam, seu virtutem ejusmodi quâ non tantùm impellimur ad salutem aliorum æternam curandam, sed ad alia omnia officia, quæ à nobis proficisci possunt, ad hanc vitam pertinentia iis præstanda, aut labores ac pericula pro iis suscipienda, & siquæ sunt similia. Hæc autem exerceri à nobis potest etiam tum, cum singularis ille fervor quem Spiritus Sancti nomine intelligimus, non apparet, sed animum haud satis promptum excitamus, & ad officia aliis præstanda stimulamus. Sunt enim interdum quædam, qui vi suâ, absque peccato tamen nostro fervorem illum in nobis impediunt, ubi tùm Charitati est locus, ut cùm & indigno benefacimus. Hanc ut supra monuimus, Petrus quoque 2 epist. 1. cap. Charitati fraternæ subtexnit, vel tanquam ejusdem generis proximi speciem ab illâ distinctam, vel tanquam genus aut totum latius suâ natura patens, quàm fraterna Charitas. Quæ illius sunt officia, magna ex parte constat 1 Corint. 13. Cur autem addat Paulus non simulata, caussa in promptu est, ideòque eam non attingo.

8. Octava virtus vel Virtutis effectus est, *sermo veritatis*, per quam alibi Euangelium intelligitur, sed hoc loco simpliciter, sermo verax intelligendus videtur. Dedit enim Apostolus operam, ut sermones ejus omnes, cum re vel saltem cum animo consentirent,

rent, neminemque vel ſtudio falleret, vel ex levitate aliqua mendacium diceret; quæ res miram quandam gravitatem ſpirat, & auctoritatem homini conciliat, præſertim Doctori cœleſtis veritatis. Contrarius contrarii effectus eſt. De veritate vide in Ethicis.

9. Nono loco commemorat *potentiam Dei*: per quam alii intelligunt vim Spiritus Divini, per quam admiranda patrabat Apoſtolus opera, ad Euangelii confirmationem pertinentia, de qua vide Rom. 15. verſ. 19. 1 Cor. 2. verſ. 4, 5. Nobis veriſimilius videtur fortitudinem divinitus Apoſtolo inſpiratam, & Deo vehementer probatam hoc nomine intelligi, de qua Eph. 3. verſ. 16. cap. VI. verſ. 10. Col. 1. verſ. 11; in quibus omnibus locis eſt vox Potentiæ, aut verbum inde deductum. Cauſſa autem non ea tantùm eſt, quam ſupra in aliis quoque hujus ordinis vocibus explicandis attulimus, quòd Apoſtolus virtutes ſuas hoc loco enumerare inſtituerit, eaque expreſſerit, quæ ipſe ad munus ſuum ornandum ſtudio ſuo attulerit; verùm etiam quia huic potentiæ Dei ſtratim ſubjicit: *Arma juſtitiæ dextra & ſiniſtra*, quæ fortitudini aptiſſimè adjunguntur. Fortitudinis enim eſt potiſſimùm pugnare & armis uti; ſpiritualis quidem ſpiritualibus, ut carnalis carnalibus; quo pacto etiam dicto loco Epheſ. 6. potentiæ vel robori, quod ad pugnam cum Sathana afferre debeamus, armatura Dei plena ſubjungitur. Dei autem potentia iſta dicitur, tùm quia à Deo præſcripta perfectaque fuerit, tum quia Deo vehementer probata fuerit, ut opus Dei, ac denique quia non humana ea fuerit aut carnalis, qualis bellica, ſed Divina, quæ in Divinis rebus cerneretur. Fortitudo autem hæc in periculis ac terroribus ob veritatem pietatemque nobis incumbentibus cernitur. De Fortitudine hac vide in Ethicis.

10. Denique ſubjicit *arma juſtitiæ dextra & ſiniſtra* quæ videntur proximè nimirum potentiæ Dei ſeu Fortitudini Chriſtianæ, ad ejus illuſtrationem amplificationemque ab Apoſtolo fuiſſe adjecta; præſertim cùm modum loquendi jam mutarit Apoſtolus, non enim ampliùs ait, in Armis juſtitiæ, quemadmodum ſuperius fuerat loquutus, ubi perpetuò uſus eſt particula *in*: ſed aut per arma q. d. quam Potentiam ac fortitudinem oſtendo, dum armis juſtitiæ dextris ac ſiniſtris pugno. Vel *per* idem valet quod *cum* ut ſæpè alias; vide ſupra cap. 3. verſ. 2. *Arma* autem juſtitiæ vocat ea, quibus juſtitiæ ſeu ſanctitati pietatique pugnatur, ſeu quod idem eſt, quibus juſtitia propugnatur. Similis eſt loquendi modus Rom. 6. 13. Quanquam arma juſtitiæ aut injuſtitiæ videntur ibi ſumi pro inſtrumentis, quibus juſtitia vel injuſtitia utatur.

Ait *dextra & ſiniſtra*, quia duplicibus opus eſt militi armis, aliis ad excipiendos aut repellendos ictus, aliis ad infligendos. Hæc dextra ſunt, illa ſiniſtra; dextra enim gladium ſiniſtra ſcutum tenere ſolent; quorum illo feriunt hoſtem, hoc tela ictuſque adverſarii excipiunt aut repellunt. Quinam autem ſit ille gladius aut ſcutum, docuit Paulus Eph. 6. 16, 17. Quanquam nihil prohibet, quominùs Apoſtolus hoc noſtro loco, per Arma dextra & ſiniſtra, omnem illam Armaturam ſpiritualem revera intellexerit, quæ partim ad repellendos ictus, partim ad inferendos ictus pertinet; licet brevitatis ac concinnitatis cauſſa tantùm dextrorum ac ſiniſtrorum armorum fecerit mentionem: cum præſertim videamus eum alibi quoque Armaturam illam ejuſve partes quaſdam, aliter collocare ac deſcribere 1 Theſſ. 5. ꝟ. 8.

Quod ſi quis tamen ſuperiùs per *Dei potentiam* non fortitudinem animi ſed vim Spiritus Divini per quem miracula ediderit Apoſtolus, omnino intelligendam urgeat; Arma hæc eo pacto erunt accipienda, quemadmodùm infrà cap. 10. verſ. 8. nempe pro effectis iſtius Divinæ potentiæ quibus Apoſtolus ea, quæ Euangelio obſtabant, aut quibus viam obſtruere Euangelio laborabant, licet alias valde ſublimia munitaque oppugnabat ac demoliebatur, eaque nullas habere vires ad Euangelii veritatem labefactandam, aut curſum ejus impediendum, oſtendebat; hominumque animos veluti captivos ducebat & Chriſto ſubjugabat; ac denique punire poterat contumaces ac refractarios. Verum non ſatis apparet, quomodo ea arma non tantùm dextra ſed etiam ſiniſtra fuerint; cum non tam ad adverſariorum tela depellenda, quàm ad munitiones aliorum demoliendas pertinerent. Hactenus virtutes ſuas, quibus miniſterium ſuum ornavit, enumeravit Apoſtolus.

2. Sequitur alera, quam ſuprà conſtituimus, poſterioris partis ſecundi membri, particula, in qua explicat, per quas difficultates fuerit eluctatus in muneris ſui functione Apoſtolus; quæ alium aliquem non ſatis animo obfirmatum ac robuſtum facilè tranſverſum abripere, & à recto curſu avertere potuiſſent. Sunt autem difficultates iſtæ inter ſe contrariæ, quas primò generatim opponit Apoſtolus, poſtea ſpeciatim.

Generatim, dum ait, *per gloriam & ignominiam.* Vocula *per* hoc loco ita accipitur, ut cùm dicere ſolemus, per medios hoſtes, per aquas, per ſaxa, per ignem: quaſi dicat Apoſtolus, quas virtutes, imprimis autem animi robur, juſtitiæque arma expedivi, per mediam gloriam atque ignominiam; utramque hanc perrupi, mihique iter aperui armis, per eaſque ſum eluctatus. Hæc autem nunc potiſſimùm commemorat, quia ſi quid aliud, certè gloria ac ignominia facillimè hominem à recto pietatis tramite poſſunt avertere; illa hominem inflare ſolet, hæc deprimere. Nonnulli gloriam contemnunt, ut Cicero teſtatur, ignominiam ferre non poſſunt: contra gloria ſuaviter ſe animis hominum inſinuat, eos titillat ac paullatim attollit faſtuque inflat: videntur nonnulli contemptum moderatiùs tuliſſe, quàm gloriam; illo non fuiſſe fracti, huic ſuccubuiſſe.

Speciatim ea exprimuntur ibi *per bonam famam & malam famam* hoc eſt per laudem & vituperationem, quarum illa gloriæ, hæc ignominiæ ſpecies eſt: hæc enim duo in verbis tantum cernuntur, gloria & ignominia etiam in factis. Mirum ſi quem hæc duo non corrumpant; illa quia mirificè nos oblectare ſolet, & vanam de nobis ipſis opinionem in animis noſtris excitare: hæc, quia boni viri officium eſſe videtur, famam malam omnibus modis vitare, ſectari bonam. Sed nec bona fama magni æſtimanda eſt, niſi rectè factis paretur, nec mala fama niſi malis: cum præter noſtrum meritum contingit, utraque ſpernenda & pro nihilo æſtimanda eſt. Id autem quod de mala fama ſeu de vituperatione ac convitiis ait, in ſequentibus explicat.

3. Reſtat Tertia atque ultima particula, in qua Paulus ea diluit, quæ contra ipſius auctoritatem à malevolis aut iniquis rerum æſtimatoribus afferri, ipſique objici ſolebant. Conſtat autem hoc totum, ſeptem membris, ac totidem oppoſitionibus: quodlibet enim membrum terminis conſtat oppoſitis, dum primùm Paulus exprimit quod ſibi objiciatur aut vitio vertatur, deinde quid ipſe reſpondeat atque opponat.

Primum membrum eſt, *Ut ſeductores & Veraces*, hoc eſt, pro impoſtoribus quidem habemur ac traducimur à malevolis, & tamen veraces ſumus, doctrinamque eam tradimus ac promulgamus, quâ nil verius eſt nil certius. Particula & interpoſita membris contrariis pro Adverſativa ſumitur quaſi dicat. Et tamen vel nihilominus tamen.

Secundum membrum eſt. *Ut ignoti & (tamen) noti* ἀγνοούμενοι hoc eſt, qui cognoſcimur: quaſi dicat; Objicitur mihi, quòd ſim homo obſcurus ac ignobilis, atq; ut ajunt, terrę filius. Atqui ego ſatis ſum notus, apertiſſimiſque argumentis conſtat me Dei eſſe ſervum atque legatum. Hujus enim evidentiſſima ſunt in doctrina moribus admirandis, factiſque meis documenta.

Ter-

Tertium membrum, *Ut morientes & ecce vivimus*, quaſi dicat; Objicitur mihi, quòd perpetuo in mortis verſer periculo, eaſque ſuſtineam calamitates, quæ mortis ſunt inſtar, aut eam facillimè afferre queunt, quòd non videatur cadere poſſe in eum, qui Deo adeò ſit clarus & verus ipſius ſervus, qualem ego me profitear: ſed cur illi hoc quoque non conſiderant, quòd licet toties propemodum moriar, toties in extremo vitæ diſcrimine verſer, nihilominus tamen adhuc vivam, & tot periculis defunctus ſalvus ſim atque incolumis. Cur quemadmodum ex mortis periculis, in quibus verſor, colligunt me non eſſe Deo charum: non colligunt etiam ex liberatione iſta à tot periculis ac mortibus, Deum mei ſingularem habere curam, qui me ex mortis faucibus ac præſentiſſimo interitu eripuit, adeoque me ipſi charum ejuſque verum eſſe ſervum? Neque enim magis ex periculis illud, quàm hoc ex liberatione colligitur. Quare jure mortibus illis, vitam meam ejuſque conſervationem toties repetitam oppono, quæ, quicquid illæ videntur habere offenſionis, penitus tollit atque elevat. Ait *Et ecce*, quaſi dicat; Atqui oculos tantum aperi & contra etiam vide, me vivere: vide ſupra 1. 9, 10, atque inprimis 4. 9, 10, 11. Quoties Paulus à præſenti mortis diſcrimine eripiebatur, toties è morte in vitam à Deo ac Domino Jeſu videbatur revocari; quæ Dei Chriſtique in ipſum charitas & circa eum providentia non ita apparuiſſet, ſi tot tantiſque periculis non fuiſſet objectus. Vide & infra cap. 12. 9, 10.

Quartum membrum eſt, *Ut caſtigati, & non occiſi* ſeu, *Ut qui caſtigamur & non occidimur*. Ferè idem quod proximè ante, aliis verbis repetit. Caſtigationem ſumit pro afflictione, quæ caſtigationi ſit ſimilis: quo pacto de Chriſto, Caſtigatio pacis noſtræ ſuper eum. Et Pſal. 22, *Et caſtigatio mea ſingulis matutinis:* pro quo nonnulli viri docti, Flagellatio mea vel afflictio, ponunt. Senſus eſt; Objicitur mihi, quòd ſemper flagris plagiſque ſubjiciar ac cædar, non ſecus ac ſi ſubinde à Deo caſtiger ob peccata aut ſcelera aliqua. At non cogitant iſti ipſi, me non occidi tamen à Deo; quod haudquaquam fieret ſi me odiſſet Deus, & tanquam ſeductorem puniendum cenſeret: potius enim me è medio tolleret, & extremo ſupplicio, tot præſertim occaſionibus ſeſe ultro offerentibus, me afficeret, non verò ex morte eriperet.

Quintum membrum: *Ut triſtitia affecti, ſemper autem gaudentes*, δὲ pro ἀλλὰ, Autem, pro ſed, quaſi dicat; Objicitur autem, quòd in perpetuis verſer doloribus, triſtibus & adverſis mihi ſubinde evenientibus: quod videtur hominis eſſe miſeri atque infelicis, quem Deus minimè curat. At cur non animadvertunt iſti, me nihilominus tamen ſemper gaudere etiam in afflictionibus: quod gaudium nonnili ex ſingulari Dei favore ac Spiritus Sancti virtute & rectæ conſcientiæ fiduciâ, aut etiam ex Divino auxilio, quod mihi affulſerit, ut patet ex cap. 1. ℣. 4, 5 naſcitur: pluſque eſt in perpetuo hoc gaudio roboris ad oſtendendum, me in ſtatu feliciſſimo verſari, Deoque, à quo ſolo ea felicitas proficiſcitur, charum eſſe; quàm in rebus adverſis quæ me premunt, ad contrarium oſtendendum.

Sextum membrum: *Ut pauperes, multos autem* (vel plenius, *ſed multos*: iterum eſt verò pro ſed) *ditantes*, quaſi dicat; Objicitur mihi paupertas: at non animadvertitur me nihilominus divinis, cæleſtibus ac ſpiritualibus bonis, nimirum rerum Divinarum ſcientiâ & conſequenter ipſa ſalute quàm plurimos locupletare atque augere; id quod paupertatem iſtam abundè compenſat. Eſtque hîc animadvertenda vox πτωχοὶ quæ non ſemper *pauperes* ſimpliciter, ſed mendicos etiam ſignificat, qui rectiſſimè opponuntur iis, qui multos locupletant: iſti enim ab aliis petunt & accipiunt, hi aliis plurima largiuntur.

Septimum ultimum membrum eſt, *Ut nihil habentes, & omnia poſſidentes*, quaſi dicat; Extrema egeſtas mihi objicitur: Atqui omnia, nimirum, quæ ad veras perenneſque divitias ſupremamque felicitatem pertinent, poſſideo. Quare etiamſi ſecundum carnem nihil habeam; omnia tamen ſecundum ſpiritum, quæ verè bona cenſeri debent, poſſideo. Poſſunt etiam huc referri illa 1 Cor. 3. 21, 22. Differt hoc membrum à ſuperiore: ibi enim aliorum potiſſimum habuit rationem, hîc ſui ipſius: ibi dixerat ſe multos locupletare, ſeu eos divites efficere, hîc ſe omnia tenere ac proinde ipſummet divitem eſſe. Fieri autem poteſt, ut poſtrema hæc objectio fuerit mota adverſus proximam reſponſionem: Dicere enim poterat quiſpiam; quomodo tu multos ditas ac locupletas, cum nihil ipſe habeas? Reſpondet Paulus; etiamſi nihil habeat ſecundùm carnem, aut ferè perinde ſit ac ſi nihil haberet, omnia tamen vera bona poſſidere, quibus alios quoque abundè ditare queat.

2 Corinth. 10. à verſ. 12. ad finem.

NOn *enim audemus* vel *auſimus*. Dixerat antea Apoſtolus ſe non eſſe talem qui alius ſit præſens quàm abſens ſe per Epiſtolam oſtendat, imò eundem ſe futurum erga illos opere qui fuit ſermone per Epiſtolam. Hoc idem his verbis pergit probare. *Non enim ſuſtinemus*, aut quaſi ironicè, non audemus cùm illi tanti ſint, &c. qui ſeipſos commendant: aut propriè non poſſumus id facere ut nos eis inſeramus & comparemus qui tam magnifica de ſe ſentiunt. Pòſt eos reprehendit; ſed non intelligunt iſti homines dum id faciunt quòd non habeant rationem aliorum, ſed ſeipſos tantùm reſpiciunt. Si conferrent labores ſuos cum aliorum laboribus, viderent alios ſe eſſe præſtantiores: ſua intuentur, nec intelligunt tamen quod ſuos labores ita magnifice efferendo non comparant laboribus eorum: *Nos autem non ultra modum gloriabimur*, aut ut Beza, non gloriabimur de eo quod Deus non eſt admenſus nobis: at prius præſtat. *Sed* gloriabimur *ſecundùm menſuram* id eſt pro modo & quantitate, regulæ, id eſt territorii illius & terræ quæ per regulam quandam fuit mihi admenſa admetiente Deo. *Canon* enim ſumitur vel pro ſorte terræ per regulam attributa, vel pro ipſa menſura. Dicit ergo Apoſtolus, ſe de illis hominibus ad Chriſtum per ſe adductis gloriaturum, non de alienis. Quaſi dicat, quod quouſque prædicaverit Euangelium Deus ei illas regiones & illos homines eſt admenſus, qui ipſi etiam eas vires dedit ut id faceret. Ubi Euangelium prædicavi, ibi dicam id me feciſſe. *Ut pervenirem uſque & ad vos*. Quaſi dicat, tantum mihi admenſus eſt Deus ut etiam vos Corinthios poſſem mihi vendicare, ut à Deo datos, per meum laborem. Beza paulò aliter ſubaudit, *gloriamur*: nos autem ſubaudimus hoc loco *ut*. *Non enim tanquam non pervenerimus ad vos* &c. Id eſt, quandoquidem dum ego id dico me perveniſſe ad vos, non ultra modum meum territorium nimis late protendo, quaſi vos non lucrifeciſſem Chriſto. *In Euangelio Chriſti*, id eſt prædicans Euangelium Chriſti. *Non in* &c. id eſt non gloriamur ultra modum de laboribus alienis, aut non gloriamur ultra menſuram, nec nobis tribuimas alienas eccleſias, ſed noſtras. *Imò ſpem* &c. quaſi dicat; imò verò ſpem habeo adhuc ubi veſtra fides in vobis creverit, me ratione meæ ditionis fore majorem, amplificatum iri meum territorium. Si veſtra fides creverit, ut à vobis adjuvari poſſim, aut etiam à vobis vacare. Auxilium duplex potuit habere Paulus à Corinthiis, aut per exemplum eorum, aut etiam quod occaſionem dare potuerint aliis, & ipſe illis potuerit uti etiam ad Euangelium diſſeminandum. *In abundantia* id eſt abundanter, vel ulterius. *Ad ea quæ ultra vos ſunt*, ita ut etiam ad regiones quæ ſunt ultra vos Chriſti religionem proferam aut Euangelium. Nec Paulus ſitum loci conſiderat, ſed vult dicere *alibi*. Quaſi dicat ut poſſim longius progredi. *Non in alieno* id eſt ne prædicem ubi alicui alii eſt attributa area. Alienum dicitur reſpectu hominum non reſpectu Dei.

Qui verò gloriatur. Quia de gloriatione dixerat, ego quidem non ut alii in alieno ſed in meo labore glorior: id tamen in Domino, quia id & Domino totum adſcribo,

ſcribo, & tantum mihi tribuo non amplius, quantum Deus dedit. Monet igitur ne quis glorietur de aliis rebus quàm quæ à Domino ſunt collatæ, & quæ revera ſunt Domini, non de divitiis, aut nobilitate generis, &c. Deinde ut ad Dominum omnia referat.

Non enim qui ſeipſum commendat, quaſi dicat; Non is qui ſeipſum commendat quaſi multum à Domino acceperit, is eſt commendatus, ſed in quem Dominus multa contulit. Aut etiam non rationem reddit, ſed ſuperiora amplificat. Quaſi dicat; Si ego me laudarem in alienis laboribus, nihil commendationis haberem, ſi nimirum Deus nihil in me contuliſſet. Illum Deus commendat, quem multis donis cumulat, & per quem multa præſtat. Is ſeipſum commendat, qui verbis ſe commendat.

Paraphraſis ejuſdem loci 2 Corinth. X. à verſ. 12 ad finem.

VErſ. 12. Non eſt de nobis exiſtimandum plura nos abſentes de nobis ſcribere quam præſentes opere præſtare queamus: abeſt enim à nobis ea vanitas ac jactantia. [Nec audemus nos inſerere nos veſtris illis tam præclaris Doctoribus, & cum iis nos conferre, qui &c.] Nec poſſumus in animum inducere ut ſimiles efficiamur illis veſtris Doctoribus, qui ſeſe magnifice jactant, ac laudes ſuas ipſimet prædicant: non animadvertentes, ſe dum id faciunt, ſeipſos tantùm reſpicere: nec alienas dotes à Deo ipſis conceſſas alienoſque labores æſtimare ac cum ſuis conferre. Quod ſi fieret, ſeſe illi longe inferiores eſſe perſpicerent, & ex ipſa comparatione tenuitatem ſuam agnoſcerent, ac ſupercilium ponerent. Quod quia non faciunt, & ſeipſos tantùm reſpiciunt; philautia atque arrogantia tam glorioſas ipſis voces excutit.

13. Nos verò haudquaquam committemus, [ut de iis regionibus ac locis quæ Deus nobis non eſt admenſus, quæque per euangelii prædicationem & religionis Chriſtianæ annunciationem noſtra non fecit, gloriemur.] ut ultra modum divinorum donorum nobis conceſſum, quidquam gloriemur, ſed [gloriabimur.] pro modo ac quantitate regionis ac territorii ut ita dicam, quod veluti regulâ quadam, ut in diſtribuendis ex hæreditate agris fieri ſolet, nobis admenſus eſt atque attribuit Deus, [ita ut etiam ad vos Corinthios perveniremus, ac terminos noſtros proferremus.] nos non tantùm alibi euangelium prædicaſſe, & eouſque territorium noſtrum extendiſſe; verum etiam ad vos Corinthios, euangelium Chriſti prædicando, perveniſſe, & ſic territorii noſtri terminos protuliſſe.

14. Neque enim quum id dicimus, & veſtræ Eccleſiæ conſtitutionem atque erectionem primam nobis tribuimus, ultra modum nos noſtrumque territorium extendimus, quaſi ſcilicet ad vos, euangelium prædicando terminos noſtros non protuliſſemus. Pervenimus enim etiam revera & ad vos Corinthios, euangelium Chriſti prædicando.

15. Quapropter non gloriamur [de iis locis, quæ Deus nobis admenſus non eſt, nec noſtræ veluti ditionis fecit.] ultra modum, hoc eſt de alienis laboribus, eos nobis vindicando. Imò verò ſpem habemus, fore, ut ubi veſtra fides incrementum ſumſerit, & penitus fuerit confirmata, in vobis, [per vos veſtrâque operâ.] majores adhuc acquiramus ditiones, & terminos noſtros ulterius adhuc proferamus.

16. Ita nimirum ut regionibus ultra vos ſitis euangelium prædicemus, nec opus habeamus ut de aliena veluti ditione aut portione regionibuſque ab aliquo alio jam euangelii doctrina excultis gloriemur.

17. Meminiſſe autem debet quiſque qui gloriatur, ut in Domino id faciat, ea ſibi tantùm tribuendo quæ Dominus revera in ipſum contulit, eaque non ſuis ſive viribus ſive meritis adſcribendo, ſed Domini potentiæ ac benignitati.

18. Neque enim is qui ſe magnificè jactat, protinus etiam laude dignus eſt; ſed is demum quem Dominus donis ornat, ac inſignem reddit.

2 Cor. 13. verſ. 5. Probate vos metipſos an ſitis in fide.

PYthagoræi ſingulis diebus ad veſperam examinabant vitam moreſque ſuos, ſeduloque inquirebant quò progreſſi eſſent, quid feciſſent, aut prætermiſiſſent boni, quid mali perpetraſſent, ſinguliſque percenſitis, bene quidem geſtis delectabantur, malas verò actiones ſuas ipſimet increpabant. Par eſſet, idem Chriſtianos facere quotidie; & quidem tanto melius, quantò melius iſti norunt bene vivendi rationem, & præmium virtuti propoſitum intelligunt. Sed quid vulgò fiat, notum eſt. Non tantùm enim privatim omnis ea cura inſuper habetur, ſed nec examen mutuum morum, vel admittunt vel uſurpant iidem amplius: quo tamen nullum ad continendos homines in officio poterat eſſe efficacius. De vobis fratres melius ſentio. Cùm verò ad diſciplinam morum publicam cupide & alacriter conveneritis, expendamus verba Apoſtoli modò prælecta, in quibus examen noſtri tam diligenter commendat. Duo autem iſta hîc expendemus. 1. Adhortationem Apoſtoli ad examen noſtri. 2. Judicium quod Corinthii poſt examen de ſe facere debuerint. Cui etiam 3. abſurdum ſubjungitur inde ſequuturum, niſi tale judicium fecerint. Circa adhortationem & examen duo iterum examinanda veniunt, 1. Circa quam rem; Deinde quomodo illud examen ſit inſtituendum. Res circa quam examen verſari debeat, eſt, *an ſimus in fide*.

Fides non uno modo in ſcriptura accipitur. Interdum fidelitatem ſignificat. ut Rom. 3.3. ubi de *Dei fide* ſermo eſt. Et ita quoque fortaſſe accipitur Gal. 5.22. ubi aliis particularibus virtutibus maximè proximum concernentibus admiſcetur. Interdum ſignificat fiduciam in Deum, ad promiſſa atque benevolentiam ejus potiſſimùm reſpicientem: quomodo accipi videtur quum fidei ſalus in Scriptura tribuitur: quod ex fide Abrahami, qui credentium omnium pater dicitur, exemplo patet. Interdum verò doctrinam religionemque Chriſtianam in genere ſignificat: quomodo accipi videtur Gal. 1. 23. III. 5, 23, 25. 2 Cor. 1. 24. Rom. 1. 5, 8. 1 Theſ. 3. 10. Act. 6. 7. In ea ſignificatione hîc quoque ea vox accipi videtur, ut ſit ſenſus, explorate vos omnes, num ſitis Chriſtiani. Quanquam enim fidem ſine additione nominet, intelligit tamen ſine dubio fidem Chriſti, ſive quam Chriſtus docuit atque præſcripſit. Hæc enim per excellentiam *fides* dicitur. Quanquam enim & ſub veteri Fœdere fides obtinebat, tamen neque tam eximium objectum, neque tam clarum promiſſum habebat; atque adeo magis ex conſideratione benevolentiæ divinæ, quàm ex certo promiſſo naſcebatur. Ad hanc fidem requiritur notitia omnium partium Chriſtianæ religionis, præſertim neceſſariarum, itemque aſſenſus notitiæ accommodatus: qui ſi verus ſit, & non ſimulatus, pietatem neceſſario ſibi conjunctam habet. Quum enim Chriſtiana religio non tantùm promiſſa, ſed & præcepta, illis qui promiſſorum compotes evadere volunt, data, contineat, curamque Dei ac Chriſti vigilem circa actiones hominum earumque remunerationem atque pœnam nobis inculcet; qui fieri poteſt, ut qui iſta credit, pietati non ſtudeat? Eſt autem loquutio magis emphatica, quum jubet Apoſtolus nos explorare *an ſimus in fide*, quàm ſi dixiſſet, an fides ſit in nobis. Hæc enim loquutio præſentiam tantùm fidei ſignificat: illa verò tantam ejus abundantiam ut ea veluti contineamur. Similis loquutio eſt 1 Joh. 5. 20. Hinc diſcimus, non ſufficere, ut quis obiter religionem amplectatur, ſed cura atque accurratione opus eſſe. Non aſpergi ſed immergi debemus. Atque hæc quidem res eſt circa quam examen noſtrum verſari debet.

Examen autem iſtud quomodo tandem inſtituendum? Id verò duabus vocibus idem ſignificantibus, quanquam per diverſas metaphoras nobis inculcat. *Tentate vos ipſos, probate vos ipſos.* Ad examen hoc duo requiruntur: Accurata legis Euangelicæ cognitio, & diligens morum atque vitæ noſtræ ad illam exactio. Illa eſt inſtar regulæ atque menſuræ, quæ quo exactior tanto melior. Huic ergo rei diligenter invigilandum. Vide Pſal. 1. 2. 2 Tim. 3. 15. Confer 1 Tim. 4. 13. Act. 17. 2.

Joh.5.39. Turpe eſt civi ignorare leges Reipublicæ in qua vivit. Nec eſt quod quis hîc aut ingenii memoriæque ſuæ debilitatem, aut legendi imperitiam, aut temporis anguſtiam ac alias vitæ occupationes prætexat. Studeat quis modo ei rei,& præſtet quantum poteſt,id quod ei ſufficiet. Neque enim ab omnibus eadem eruditio requiritur. Sunt pueri, ſunt juvenes, ſunt & viri, in Chriſto. Non iniquus eſt exactor Dominus: ſed nec impotentiam nos ignaviæ loco prætexamus. Danda verò eſt opera, ne regulam legis divinæ inflectamus, præjudicio pravarum opinionum affectuumque noſtrorum. Quæramus ſcripturæ ſenſum in ſcriptura, non aliunde in eam inferamus. Nota eſt hiſtoria de Nadabo & Abiho, qui peregrinum ignem ad rem ſacram adhibebant, Levit. 10. 1. Num. 3. 4. Diſcipuli Chriſti nequiverunt intelligere quæ Dominus eis de paſſionibus atque morte,deque reſurrectione ſua prædicebat,Luc.18.34. Quid aliud in cauſa fuiſſe dicemus, quàm quod animum opinione de terreno Chriſti reno haberent occupatum? Ita & præcepta Euangelii, Mat. 5. 6,7. atque alibi propoſita ſatis clarè, multi parum rectè intelligunt; quòd affectus ſuos ad eorum intelligentiam in conſilium adhibent, vel quòd pravum eorum ſenſum à parentibus aut magiſtris ſuis jam antè imbiberunt. Si hanc Euangelicæ legis regulam probe habeamus cognitam, non eſt cur de alia amplius ſimus ſoliciti. Gal.1.8. omnis homo mendax, Pſ.116.11. ſive ſinguli loquantur, ſive plures una in concilio coëant. Nec eruditio nos ab errore abſolvit. Nam & ſeniores Judæorum & Phariſæi,eruditi erant,qui tamen in Dominum Jeſum non credebant,Joh. 7.48. Nec antiquitas errori patrocinari debet: ſiquidem jam Johannis ævo, pſeudoprophetæ & quidem multi, in mundum ingreſſi erant,1Joh.4.1.& Pauli tempore myſterium iniquitatis jam erat in opere,2Theſ.2.7. Ut taceam,quam multi ſemper & ipſi Domino Jeſu,& Apoſtolis reſtiterint,quorũ poſteritas ſemper populoſa atq;fœcũda fuit.

Poſtquam Euangelicam legem quis ſcrutatus probè fuerit, oportet ut & vitam moreſque ſuos ad illam exigat, examinetque: non modò actiones ſuas exteriores, quæ in oculos hominum incurrunt,itemque ſermones, ſed & tacitas animi cogitationes, itemq; conſilia, atque ſtudia,quàm probe cum regula euangelica conveniant. Vide hortationem Jeremiæ,Thren.3.40. Zophon.2.1. ubi quod in verſionibus quibuſdam habetur *colligite vos*, eſt vel verti poteſt *excutite vos*. Et in hoc præivit nobis exemplo David,Pſal.119.59. Hoc quum omni tempore ſit utile,tunc inprimis neceſſe eſt,quum quis ſacrum Domini panem & vinum ſumere vult. 1 Cor.11.28. Id quum & nobis nunc ſit propoſitum, appello conſcientiam veſtram,fratres, an probè vos examinaveritis, dignoſque menſæ Domini hoſpites vos exhibere poſitis. Si nondum id feciſtis, facite adhuc, tacitaque animi cogitatione è Sacris L. vobis ob oculos ponite, quem Deo cultum, amorem,obedientiam,quæ officia proximis debeatis: qua modeſtia, caſtitate, & ſobrietate,vita vobis fuerit exigenda. Simulque recogitate, an id, ſi non præſtiteritis ſemper,curæ ſaltem vobis habueritis? Nolite blandiri vobis ipſis, nolite per amorem veſtri, qui cœcus plerumque eſt,vobis imponere. ô Infelices, ſi veſtrum vos cor condemnat! Sed nec exinde vos abſolutos putate, etiamſi cor veſtrum vos non condemnet. Major eſt enim Deus corde noſtro, 1 Joh. 3.21. Nondum Apoſtolus ſe juſtificatum exſtimabat etiamſi nullius rei ſibi conſcius eſſet. 1 Cor. 4.4. Quod ſi ne nunc quidem vos tales deprehenditis, quales eſſe debeatis; ne tamen deſpondete animum, ne cum Caino queramini, majora eſſe peccata veſtra quàm ut remitti poſſint Gen. 4. 13. ſed cogitate apud Dominum Deum noſtrum eſſe miſericordiam, & veniam, Pſal. 145. 9. Nondum finitam eſſe, ſed quotide renovari. Thren.3. 22,23. Sed præterea, & apud veſtrum animum id firmiter vobis proponatis velle vos in poſterum ſaluti veſtræ invigilare, & Domino ſervire in ſanctitate & juſtitia omnibus diebus vitæ veſtræ; quo poſſitis in examine illo Domini tandem ſubſiſtere, de quo Matt. 25. verſ. 32, 33. Porrò quanquam ſuum cuique examen Apoſtolus imperare videtur, poſſunt tamen ea verba ad mutuum quod inter Chriſtianos verſari debet examen trahi. Non poteſt quidem hoc examen tam eſſe plenum ut illud prius; (nam de cogitationibus noſtris factiſque occultis, quis judicium ſibi ſumere poterit?) ſed tamen ſolet eſſe exactius ſæpe numero,quàm prius illud. Nec enim tam facile alii quàm ipſi nobis blandimur. Circa mutuum verò iſtud examen, præter peritiam legis Euangelicæ, requiritur integritas atque candor animi; ut nec diſſimulemus aliorum vitia,nec quæ nulla ſint fingamus, quin ut nec majora aut minora quàm revera ſunt reputemus. Deinde ut benevolo affectu omnia caſtigemus, non vindictæ aut nocendi ſtudio.

Veniamus jam ad alteram contextus noſtri partem, & expendamus quod judicium Corinthii de ſe facere debuerint. Id Apoſtolus per interrogationem explicat: *Annon cognoſcitis vos ipſos, quòd Jeſus Chriſtus in vobis ſit?* Affirmat interrogatio talis vehementius. Quòd Jeſus Chriſtus in Corinthiis fuerit, id duplici ratione intelligi poteſt, ordinaria atque extraordinaria. Ordinaria ratione Dominus Jeſus in fidelibus ſuis eſt, quum euangelii notitiam illis indit, quum ea deinde notitia in illis eſt efficax per pietatem, quumque Spiritu ſuo complet eorum animos. Extraordinaria ratione quum miracula vel inter ipſos vel per ipſos edit: hoc enim præſentiæ Domini indubitatum eſt argumentum. Dominus Jeſus in Corinthiis utraque ratione fuit; idque eos Apoſtolus vult agnoſcere. Poterant autem utrumque non difficulter cognoſcere: ſed tamen magis quòd extraordinaria ratione, quæ & in externos ſenſus incurrebat. Notandum eſt autem in verbis Apoſtoli, quòd non ſimpliciter interroget, Annon cognoſcitis quòd Jeſus Chriſtus in vobis ſit; ſed *annon cognoſcitis veſmetipſos, quòd Jeſus Chriſtus in vobis ſit?* Ex ſeipſis quippe ejus rei argumentum eos capere jubet, nec enim ſeipſos ignorare poterant. Solent quidem homines ſæpe vitia ſua ignorare, aut voluntaria ignoratione obterere: ſed non item virtutes. In his enim nimium ferè oculati ſumus. Nota eſt fabula de duabus manticis. Notanda hîc eſt præſtantia populi Chriſtiani, in quo Chriſtus ipſe hîc eſſe dicitur. Vide & Joh. 14. 20, 23. xv. 4. Notandum itidem poſſe Chriſtianos de Chriſti in ſe præſentia eſſe certos, idque, quod virtutis eorum eſt, agnoſcere: tantum abeſt ut id ambitioni aut temeritati alicui adſcribi debeat. Sed hoc fortaſſe non eſt neceſſe tantopere inculcare, quum plus hîc ſibi plerique quam par erat, arrogent. De vobis quid dicam, fratres? Annon Apoſtoli verbis interrogare mihi vos licet, Annon agnoſcitis vos ipſos, quòd Chriſtus in vobis ſit? Certè ſi notitiam veritatis cœleſtis expendamus, ea tanta eſt, ut cum diſcipulis Domini beatos prædicare liceat oculos atque aures veſtras, &c. Matth. cap. 13. 16. Quin & nunc temporis, præ aliis qui tamen Chriſtiani audiunt, ea lux vobis affulſit, ut cum Eſa. 60. 2. dicere mihi liceat, *Ecce tenebræ operiunt terram, & caligo populos: ſed ſuper te Dominus exorietur, & gloria ejus ſuper te conſpicietur.* Utinãm reſpectu pietatis idem tam certò affirmare liceret, Dominum Jeſum in nobis eſſe! Neminem condemno, neminem quoque abſolvo. Novit Dominus ſuos. Ego per charitatem, quæ minime ſuſpicax eſt, optimè de ſingulis ſentire malo. Veſtrum eſt dare operam, ut ſi fortaſſe ipſimet vos nondum agnoſcitis, eam eſſe veſtram pietatem, ut ejus reſpectu affirmare auderetis Dominum Jeſum in vobis eſſe, id ſaltem in poſterum conſequamini. Detis quoque operam,ut Spiritus Chriſti in vobis habitet: ſiquidem *qui Chriſti Spiritum non habent, non ſunt ejus.* Rom. 8.9.Sumite vobis in exemplum Apoſtolum,Gal. 2.20.imò verò Corinthios ipſos hoc in loco. Unde non eſt cur quiſquam impoſſibilitatem ejus rei prætendat.

Sequitur ratio ab abſurdo, quod infert Apoſtolus, niſi agnoſcant Chriſtum in ſe eſſe: *niſi ſi reprobi vel rejecti eſtis.* Quum reprobos nominat,non intelligit abſoluto Dei judicio, ſine ullo peccati intuitu rejectos, & ad infernales cruciatus damnatos, ut hodie nonnulli reproborum nomen interpretantur. Enervaret enim expro-

exprobrationem ſuam. Nec enim cuiquam jure exprobrari poteſt quod Deus ſine illius culpa patrat. Nec verò ullibi Scriptura *reproborum* nomen ea ſignificatione uſurpat: utpote quod Deum juſtiſſimum iniquitatis argueret, quippe ad exitium deſtinantis æternum eos qui nihil adhuc mali ſunt meriti. Vocantur in Sacris Literis *reprobi* quos Deus propter incredulitatem atque peccata ſua rejicit, & tanquam ſcoriam ab argento ſeparat. His talibus, quia culpâ ſuâ tales ſunt, meritò id exprobari poteſt, ſi qui ſunt reprobi. Id quod ex moribus eorum conſtare poteſt: quum de occultis Dei judiciis nemini liqueat. Optionem ergo dat Apoſtolus Corinthiis, an agnoſcere malint, Chriſtum Jeſum in ſe eſſe, an ſe eſſe reprobos. Sed quia poſterius nec de ſe quis facile fatetur, nec de aliis præſumere licet; inde inferre vult, Chriſtum in Corinthiis eſſe. *Niſi reprobi eſtis*, id eſt, niſi vel ipſimet omnem in Chriſtum fiduciam abjeceritis, & proinde à Chriſto rejecti ſitis, tunc demum non poſſetis explorare vosmetipſos, atque agnoſcere Jeſum in vobis eſſe. At in ſtatu adhuc ſalutis conſtituti, impoſſibile eſt ut id non agnoſcatis. Nota autem hic nexum duarum ſententiarum. Hinc enim concludere licet, eos in quibus Jeſus Chriſtus non ſit, reprobos atque rejectaneos eſſe. Unde apparet, quantopere nobis laborandum ſit, ut Chriſtus Jeſus in nobis ſit, idque ipſi ſine mendacio agnoſcere poſſimus. Concludo ex 1 Theſſ. 5. 23, 24. *Ipſe autem Deus pacis ſanctificet vos omnino perfectos, & integer veſter Spiritus, & anima, & corpus, inculpate in adventu Domini noſtri Jeſu Chriſti ſervetur. Fidelis eſt qui vocavit vos, qui etiam faciet.* Amen.

Galat. 3. *verſ.* 20, 21.

DUplici modo verba hæc v. 20, videntur poſſe accipi. Vel ita, ut in iis, tum objectio, tum reſponſio ad eandem contineri cenſeatur; vel ita ut eadem habeantur, pro parte quadam objectionis, cujus concluſio quædam ſit, in verſu ſequenti 21, ubi etiam ad eandem eſt reſponſio. Quod ad priorem explicandi rationem attinet, Objectio quidem ipſa continebitur in illis verbis: *Mediator autem unius non eſt* Reſponſio verò in iis, Deus autem unus eſt. Objectionis vis, hujuſmodi fuerit. Quandoquidem mediator, cujus officium eſt, fœdus aliquod paciſci, non eſt tantum unius partis, ſed diverſarum, neceſſe eſt ut Deus qui Moſe mediatore uſus eſt (Dei enim nomine Angelos, quorum operam interveniſſe ad legem ferendam verſ. ſuperiore dictum eſt intelligit) cum aliis quibuſdam pactum aliquod conſtituerit, cum certa promiſſa, tum certas etiam conditiones ipſis propoſuerit, & eaſdem ſanxerit. Ea enim in omnibus fœderibus continentur. Quod autem à quopiam, atque adeo etiam à Deo promittitur, alteri parti, præſertim tam ſolenni ratione, id omnino ratum ac firmum eſſe debet, & adeò haudquaquam mutari. Quapropter, cum lex tum temporis à Deo per mediatorem iſtum lata fuerit, neceſſe eſt eam, apud eum ratam firmamque eſſe, contra quam in ſuperioribus diſputaverat Paulus, qui oſtendit rationem juſtificationem conſequendi in lege propoſitam ſub Euangelio haudquaquam eſſe ratam, ſed aliam eſſe ab ipſo humano generi promulgatam. Quod ad reſponſionem attinet, ejus hæc vis fuerit; Etiamſi Deus legem per mediatorem tulerit, neceſſe eſſe tamen, ut Deus nil promiſſis ſuis, ante legem, jam exſtantibus verè contrarium ſtatuerit, & ſic promiſſorum iſtorum vim ſuſtulerit; quandoquidem *Deus* ſit *unus*, intellige ratione voluntatis, hoc eſt ſemper ſibi ſimilis, & ſibi uſque quaque conſtans, qui à decretis ſuis ac promiſſis, quibus jus acquiritur aliis, nunquam recedat. Quapropter ſi hæc ſententia admittenda eſt, Apoſtolus in vocabulo *unius* argutus eſſe amavit, quod alibi quoque facit, ac ne longè abeamus, hoc ipſo capite verſ. 13, ubi diverſo ſenſu, maledictionem ad Judæos, diverſo ad Chriſtum refert. Illis enim maledictio, quam fuerant commeriti, erat mors æterna, maledictio cui Chriſtus fuit ſubjectus, fuit mors crucis, ut ex ipſo loco ſatis conſtat. Quare nihil videtur prohibere, quominus Apoſtolus aliter in prioribus verbis, aliter in poſterioribus, ſeu aliter in objectione, aliter in reſponſione, vocem unius acceperit; & in illa quidem, ad eſſentiam ſeu perſonam, in hac verò ad voluntatem retulerit, id quod ſolemus ſæpe facere, in reſponſionibus Laconicis, hoc eſt brevibus & argutis, ubi ſæpe unius vocis in alienam flexione, reſponſio tota continetur, nec interim tamen, quæſtionis terminos verè mutamus, aut ad rem non loquimur: ſed ſæpe ad rem accommodatiſſimè; propterea quod ſignificationis mutatione; vel corrigimus adverſarii verba, tamquam falſam ſententiam, ni commode, atque adeò aliter, quam adverſarius velit, accipiantur, continentia, vel tantam argumenti vim non eſſe, oſtendimus, ut id evertat, quod nos volumus: quod poſterius, ad hunc locum maximè pertinet. Nam cum objectio, unitatem eſſentiæ ac perſonæ divinæ urgeret, ad oſtendendum, Deum in ferenda lege, cum aliis pactum iniiſſe, quod ſalva ipſius juſtitia ac fide, mutari non poſſet, Paulus per quandam ἀντιφρασιν, urget unitatem ſeu conſtantiam divinæ voluntatis, quæ oſtendit, tantam ejus rei quam objectio urget, vim non fuiſſe, ut Deus quidquam contrarium antiquis ſuis promiſſis conſtitueret, & rationem juſtificationis, qua in Abrahamo fuerat uſus, quamque ſemini ipſius promiſerat, everteret. Ea enim requirit, ut promiſſum iſtud, omnino ſit ratum, & quidquid poſtea fecit, aut promulgavit Deus, utut in ſpeciem videatur ei adverſari, reipſa tamen, haudquaquam adverſetur, alias Deus mutabilis foret, & ea in parte non unus, ſed varius & multiplex. Quod ad aliam explanandi rationem attinet, ea hujuſmodi eſt. Quandoquidem lex per mediatorem lata eſt; Mediator autem non unius tantum partis eſt, ſeu perſonæ; Deus autem cujus ille mediator fuit, unus tantùm eſt, apparet, Deum pactum quoddam iniiſſe in lege ferenda cum aliis quod ratum & firmum eſſe debeat. Unde conſequi videtur legem quæ rationem juſtitiæ per opera conſequendæ deſcribit, evertere & anniniilare Dei promiſſa ante exſtantia, quæ ex fide juſtificationem ſemini Abrahæ datum iri pollicentur. Quid Paulus ad hæc reſpondeat, poſtea breviter attingemus nunc utra explicatio alteri videatur præferenda. Quamvis igitur prior, magnos habeat autores; & rei, de qua agit Apoſtolus, ſatis ſit accommodata, duo tamen imprimis ſunt, quæ poſteriorem, probabiliorem faciant. Alterum eſt, quòd in poſteriori, non ita multa ſint ſubaudienda, atque in priori, in qua breviſſimis verbis & objectio, & reſponſio ſtatuitur contineri, cum in poſteriori aſſeratur, non tantum illa, ſed & proximè ſequentia verba, objectionem tantum continere. Itaque ſimplicior, & minus quæſita eſſe videtur. Alterum eſt, quòd ſi in illis verbis, *Deus autem unus eſt*, reſponſio continetur, ad objectionem propoſitam, eaque à conſtantia divinæ voluntatis ducta, non videtur, ſatis commode poſtea ſubjungi: *Lex igitur eſt contra promiſſiones Dei*, ea enim indicant, hanc objectionem ex ſuperioribus deduci, & quidem ex re aliqua, ab Apoſtolo conceſſa, vel ſaltem, nondum refutata. Atqui id non apparet, ſi ita illa verba priora accipias, Deus autem ſemper eſt ſibi ſimilis, nec voluntatem ſuam verè mutat, & aliquid ſuis promiſſis contrarium ſtatuit. Nam ex hujuſmodi verbis, tantum abeſt, ut iſtiuſmodi objectio deduci queat, aut aliqua anſa, ad eam movendam, cuiquam fuerit data, ut potiùs occaſio ad eam movendam fuerit præciſa, quod poſterius ideo dicimus, ut illis quoque reſpondeamus, qui dicturi fortè eſſent, ex antecedentibus verbis quæ objectionem contineant, hanc interrogationem vel objectionem fluere. Nam, cum objectio illa, ſoluta jam fuerit, non fuit amplius occaſio ex eadem, alteram objectionem deducendi, nec id ſcriptoribus bonis, uſitatum eſt. Ita potius concludere debuiſſet Apoſtolus, & adverſarium urgere: Quomodo ergo lex eſt contra promiſſa Dei. Id enim

rectè concluditur ex eo, quòd Deus ſibi ſemper conſtet, nec voluntatem ſuam mutet. Cum enim & lex & promiſſa illa, ab eodem Deo fluxerint, neceſſe eſt, ut ſi Deus ipſe ſibi contrarius non eſt, lex promiſſa Dei non evertat, nec hæc illam. Ad hanc rationem, vix quidquam aliud videtur reſponderi poſſe, quod probabilitatem aliquam habeat, quam Paulum hoc veluti fundamento jacto, quòd Deus ſit ratione voluntatis unus & ſibi ſemper ſimilis, jam porrò objectionem adverſarii diſſolvat, & non tam objectionem ipſam, ex proximè dictis deducat, quam cauſam indicet, cur ad iſtam objectionem ſibi diſſolvendam accedat. Quaſi dicat; Quandoquidem ergo Deus unus eſt, & ſibi ſemper ſimilis, dices ne legem eſſe Dei promiſſis contrariam? Haudquaquam. Si cui hæc placent, & non videntur coactiora, iis uti poterit, & ſuo frui judicio. Quanquam verò animus nobis ab initio non fuit, quidquam dicere de ſequentibus in quibus Paulus reſpondet ad objectionem proximè propoſitam, ſive eam velis tantùm contineri ℣. 21, initio, ſive ſimul etiam toto ℣. 20, tamen quia res difficultate non caret, aliquid ea de re addemus, quod lucem verbis Apoſtoli afferat. Primum ergo Apoſtolus negat legem eſſe *contra promiſſiones Dei*; hoc eſt promiſſiones Dei evertere, & earum vim atque effectum tollere, ſeu ea etiam Dei reſpectu irrita reddere. Nam licet alia, & ex parte contraria juſtitiæ conſequendæ ratio fuerit in lege promulgata à Deo, ei rationi, quam promiſſiones divinæ, fuerant pollicitæ, non tamen lex, Dei promiſſa, fecit irrita, propterea quòd promiſſiones illæ, non reſpiciebant illud tempus quo lex viguit, ſed tempus, quod legem eſſet conſequuturum. Itaque non pugnant hæc inter ſeſe, nec contradictoria ſunt, ſiquidem reſpectu diverſorum temporum ſunt intelligenda. Contradictoriorum autem, aut eorum, quæ ſe mutuò evertunt, qualia ἀντίφατα ſolemus appellare, ea eſt conditio, ut de eodem tempore, intelligantur.

Sed dicet quiſpiam, non hanc ſed aliam quandam reſponſionem, vel rationem, ob quam lex Dei, non ſit contra ipſius promiſſiones, afferre, hanc nimirum. *Si enim data fuiſſet lex, quæ poſſet vivificare, verè ex lege eſſet juſtitia; Sed concluſit ſcriptura omnia ſub peccatum, ut illa promiſſio, ex fide Jeſu Chriſti, daretur credentibus*, &c. Sed ſi quis rectè attendat, ea quam nos attulimus reſponſio, tacitè in his Apoſtoli verbis continetur. Id enim vult dicere Apoſtolus. Non fuiſſe in lege tradenda Deo id propoſitum, ſemini Abrahæ, vel etiam univerſis gentibus exhibere, quod olim ab ipſo promiſſum fuerit; ſed alia conditione, nec ideo dediſſe legem, ut ea perpetuo eſſet, ſed potius hac ratione viam ſibi ſtraviſſe, ad promiſſa illa, hominibus tanto plenius exhibenda. Ait igitur ſi fuiſſet à Deo, ejuſmodi lex data, quæ vim haberet tantam, ut iis tum piam, tum æternam vitam largiri poſſet, omnino ex lege hominibus datum iri juſtificationem, olim à Deo ſemini Abrahæ promiſſam. Namſi homines potuiſſent, vi ipſius legis, eam penitus ſervare, & vitam æternam conſequi, quid opus fuiſſet eam abrogare, & ejuſmodi rationem, juſtitiam conſequendi præſcribere, quæ aliqua ſaltem ex parte, fuiſſet longe imperfectior, eam nempe quæ eſt ex fide, quæ non requirit perpetuam, & omnibus numeris abſolutam vitæ pietatem, & mandatorum divinorum obedientiam, poteſtque in illum etiam cadere, qui vel millies ex legis ſententia, mortem ſit commeritus. Itaque non modò non fuiſſet aliqua, legem abrogandi cauſa, ſed etiam fuiſſet, eam non abrogandi magna. Neque enim Dei alias eſt, à perfectioribus ad imperfectiora progredi, ſed contra. Imbecillitatis humanæ ratio, & veluti neceſſitas quædam eo adducere Deum poteſt, ut id faciat, quæ hic nulla fuiſſet, ſi lex potuiſſet homines vivificare. Verbum autem *vivificandi* ita hic accipimus, ut ſignificet & vires ad vitæ pietatem in ea præſcriptam ſufficientes largiri, & vitam æternam ipſo actu tribuere. Nam interdum, de excitatione ad vitam ſpiritualem ſumitur; interdum de vitæ ſempiternæ datione. Illius rei exemplum habemus Epheſ. 2. 5. Coloſ. 2. 13. Hujus verò Johan. 5. 21. 1 Cor. 15. 22, quanquam paulò aliter legi, aliter Deo aut Chriſto tribuitur. Huic, quòd reipſa id faciat: Illi, quòd ipſius quandam vi fiat, vel potius non fiat. Hac utraque vi vivificandi caruiſſe legem, ſatis docuit Paulus Rom. 7, præſertim ſi conferas cum cap. 8 initio, ubi Chriſti Spiritus, ei hac in parte opponitur. Idem autem pronunciatur etiam apertè à Paulo 2 Cor. cap. 3. verſ. 6, & ſeq. ubi dicit *Literam occidere, Spiritum autem vivificare.* Id vero propterea, quòd Euangelium vitam æternam aperte pollicetur, & talem obedientiæ modum & rationem præſcribit, ad quam quivis, vi hujus tam divini promiſſi, ſi ejus ſpem firmam concipiat, pervenire poteſt, ita ut ad vitam piam primò excitetur, tum ejuſdem Euangelii vi, æternam conſequatur; propterea, quòd Deum quodammodo obligat, hoc promiſſo, ad eam dandam, partim quòd in homine effecerit illam conditionem, qua præſtita, ei ſit ex iſto Dei promiſſo, omnino danda immortalitas, Lex nec apertam vitæ illius futuræ habeat promiſſionem, nec ita facilem, atque æquam, ſed durum admodum obediendi modum præſcribebat, quem qui non obſervaſſet, ei mortem comminabatur. Itaque cum rem tam duram præciperet, vires interim hominibus ad eam præſtandam admodum imbecillibus, non largiretur, quid aliud faciebat, quam homines perimebat, morti illos addicendo. Quapropter Deus legem promulgando, non id egit, ut rem Abrahamo aliquando promiſſam hominibus præſtaret, & ſic alia ratione idem non exſolveret. Lex enim non erat aptum ad hanc rem perficiendam inſtrumentum, ob cauſam dictam; unde Apoſtolus per oppoſitionem ſubjungit, *Sed concluſit ſcriptura omnia.* Quaſi dicat; Lex homines non vivificavit, ſed potius homines omnes peccati reos arguit, & peccati pœnæ reddidit obnoxios, eum in finem, ut promiſſio illa Abrahamo facta, non legem ſervantibus, ſed credentibus potius exſolveretur, cum ipſa illa promiſſio fidem poſtularet, eam quæ Jeſu Chriſto autore, promulgata eſt.

Gal. 3. à verſ. 26 ad finem.

PRoponitur hîc nobis felicitas Chriſtianorum ſub Novo Fœdere: neque proponitur tantùm, ſed & aſſeritur atque probatur. Partes loci duæ. 1. Declaratio felicitatis Chriſtianorum. 2. Probatio rei tantæ. Prior eſt in his verbis, *Omnes enim filii Dei eſtis per fidem in Chriſtum.* In his verbis conſideranda primum connexio eorum cum antecedentibus. Particula *enim*, cauſalis, notat antecedentium reddi rationem. Dixerat paulò antè Apoſtolus, *poſtquam veniſſet fides*, id eſt, poſtquam doctrina fidei publicata, eique ex fœdere juſtificatio promiſſa fuit, non amplius ſumus ſub pædagogo: id eſt, jam nos Judæi non amplius diſciplinâ Legis quæ nos inſtar pædagogi & præceptis variis exercebat, & pœnarum metu terrebat, coërcemur. Hoc inde probatur quòd Galatæ, & proinde etiam alii illorum ſimiles Gentiles, filii Dei eſſent, & quidem per fidem. Non poteſt autem, nec debet deterior eſſe Judæorum conditio, eandem fidem amplexorum. Atque ita ſe habet connexio.

Felicitatem Chriſtianorum ita declarat, ut & cauſam inſtrumentalem in ipſis exiſtentem ſimul commemoret. Felicitas verò hæc in eo conſiſtit, quum inquit, *omnes eſtis filii Dei.* In magno habetur quum quis eſt alicujus divitis aut nobilis filius: quid ſi principis, aut Regis alicujus? Hic verò Chriſtianis tribuitur quòd non regum hominum ſed totius mundi Regis atque etiam conditoris ſint filii. Eſt verò inter filios illud diſcrimen, quòd quidam adhuc impuberes ſint, atque proinde ſub tutoribus ac pædagogis agant, quorum ſtatus à ſervili non multum differt. Hic vero de talium filiorum ſtatu ſermonem non eſſe, collatio cum antecedentibus

cedentibus oſtendit. Intelliguntur ergo hîc tales Dei filii qui eò ætatis pervenerunt, ut & intelligant bona ſua, hæreditatiſque ſuæ ſpem claram habeant, quique non onerentur puerilibus præceptis, nec ſervili metu contineantur; ſed tanquam conſilii rationiſque capaces, omnia conſilio atque ratione agant, virilibuſque virtutibus ſtudeant. Ut hanc Chriſtianorum felicitatem tanto magis æſtimemus, cogitandum eſt hæreditatem cujus ſpe hi filii Dei nituntur atq; omnia agunt, non eſſe poſſeſſionem terræ Chanaan, lacte & melle fluentis, nec terrenam benedictionem, qualem Deus Iſraëlitis Deut. cap. 28. promiſit, (hæc enim inſtar crepundiorum, aliorumq; munuſculorum tantùm fuerant, qualia nos pueris donare ſolemus) ſed cœli poſſeſſionem, quippe Deo verè dignam, omniumque bonorum quæ in eo nobis Sacræ Lit. proponunt, & mens humana vel cogitando aſſequi poteſt. Eſt autem hoc animadvertendum, quoſnam hîc Apoſtolus alloquatur, Deique filios appellet: Gentiles nimirum, ut apparet ex cap. 4. 5. Ita ergo tantò major apparet illorum felicitas, ex prioris ſtatûs collatione. Noſtra eadem eſt ratio, qui quum ipſi ex Gentibus oriundi ſimus, non ex Judæis, filiorum jus apud Deum adepti ſumus. Itaque gaudeamus & ipſi felicitate noſtra, Deique beneficium in ea agnoſcamus.

Quod autem Galatas in genere alloquens, *omnes* Dei filios appellet, illud benigne interpretandum eſt. Credibile eſt enim multos inter ipſos non fuiſſe veros ac legitimos Dei filios: præſertim quum ab integritate fidei Chriſtianæ ad cerimonias Legis inciperent deficere; quo nomine graviter ab Apoſtolo reprehenduntur, præſertim in initio hujus capitis. Reſpicit enim Apoſtolus, non quid revera in illis fuerit, quod nemo exacte ſcire poteſt, ſed profeſſionem illorum, quam animi conſcientiæ reſpondere charitas jubet credere. Ita alibi paſſim eos ad quos ſcribit ſanctos vocat. Vide inprimis 1 Cor. 6. 11.

Porrò quum filii Deo tribuuntur, ſatis conſtat non ea ratione Deum liberos gignere, qua homines, aliaque animalia, per ſpeciei propagationem. Nec enim habet eâ ipſe opus, quum ſit immortalis. Quo argumento Dominus Jeſus probat neque nos in futura vita liberos ſuſcepturos, Luc. 20. 35, 36. Imò & ejuſmodi generatio impoſſibilis eſſe cenſeri debet: quum eſſentia divina nec multiplicari poſſit (aliàs enim & plures eſſent Dii) nec eadem pluribus ſive tota ſive per partes poteſt eſſe communis. Eſt alia quædam divinior Deoque magis digna generatio, qua filios ſibi producit. Qua ratione Dominum Jeſum genuerit, qui peculiaris quidam filius Dei eſt, de eo nunc non eſt dicendi locus: Qua verò ratione alios ſibi procreet, id in noſtro contextu explicatur, quum additur, *per fidem in Chriſtum Jeſum*. Quid fides in genere ſit, exponitur Heb. XI. 1. quod verſ. 6. declaratur. Fides in Domino Jeſu, quæ etiam 1 Tim. 3. 13. & 2 Tim. 3. 15, ita dicitur, vel fidem per Dominum Jeſum præſcriptam, vel in eodem collocatam ſignificat: & tum aſſenſum univerſæ ejus doctrinæ adhibitum, tum inprimis promiſſorum ejus ſpem, in qua fiducia erga ipſum maximè cernitur, comprehendit: imò quum promiſſorum illius ſpem nemo hominum concipere poſſit, niſi à peccatis deſiſtat, & juſtitiæ ſtudeat, etiam pietatem eâ comprehendi exiſtimandum eſt, quoties fidei ſoli in nobis, juſtificationis aut adoptionis noſtræ cauſa tribuitur. Per hanc ergo fidem dicit Apoſtolus, Galatas, ac proinde omnes eorum ſimiles, Dei filios eſſe, ſive ad id perveniſſe ut filiorum Dei jure gaudeant. Quanquam enim in Lege Deus ab illis qui filii Dei eſſe vellent, Legis opera requiſiviſſe legatur, quia tamen ea opera nemo præſtabat, atque adeo præſtare vix poterat, propemodum inutilis erat illa declaratio, ut pote quæ effectum nullum producebat. Agnoſcamus grato animo hanc Dei benignitatem, qui per fidem nos in filios ſuos ſuſcipere ſeu adoptare voluerit, eamque fortiter amplectamur. Interea tamen caveamus, ne per fidem, imaginationem neſcio quam dogmatum, aut etiam mortuam pro viva amplectamur. Mortua verò eſt, quæ bonis operibus caret, ut S. Jacobus docet. Notemus & hoc, ad honorem Domini noſtri Jeſu Chriſti, quòd licet olim ſat eſſet in Deum credere, neque quicquam amplius vel de Abrahamo omnium fidelium parente, vel etiam in definitione fidei Hebr. XI. quæ fidem omnium qui ibidem poſtea celebrantur, reſpicit, legamus; nunc tamen & Jeſu Chriſti in fide nobis noſtra eſſe habendam rationem. Hæc enim *eſt vita æterna, ut* non tantùm *cognoſcamus Patrem, ſolum illum verum Deum*, ſed *& quem ille miſit, Jeſum Chriſtum*. Joh. 17. ℣. 3. Imò ut Petrus inquit Act. 4. 12. *In nullo alio eſt ſalus, neque ullum aliud eſt ſub cœlo nomen hominibus datum, in quo poſſint ſervari*, quàm Jeſu Chriſti.

2. Probat jam quod dixerat, omnes eſſe Dei filios per fidem. In ea probatione ſic progreditur. Docet ex baptiſmo in Chriſtum, qui nil aliud erat quam profeſſio fidei Chriſti, Galatas Chriſto unitos, atque ita Abrahæ ſemen, ac proinde benedictionis hæredes eſſe. Hoc autem nil aliud erat quàm eſſe filios Dei. *Quotquot enim in Chriſtum baptizati eſtis Chriſtum induiſtis.* Quid ſit baptiſmus propriè, videatur alibi. In Chriſtum baptizari eſt in eam profeſſionem aquæ immergi quòd Jeſum agnoſcas pro Chriſto atque Domino, quodque vale priori tuæ religioni ac vitæ dicto, ad Chriſti legem omnia tua conſilia & actiones componere velis. Atque ita eſt hic quædam initiatio, ſolenni cerimonia. Neque nova erat hæc ceremonia apud Judæos, ſed ut ex libris eorum conſtat, jam ante ut & nunc apud illos uſitata fuit, quoties Judaicæ religioni proſelytos initiabant, quos non ſatis erat circumcidi, ſed & baptizari neceſſe erat. Quod probe obſervandum, contra eos qui baptiſmum circumciſioni ſucceſſiſſe putant. Unde minus mirum quòd & Johanni Baptiſtæ eandem Deus ceremoniam præceperit, qua novæ vitæ rationi Judæos initiaret, & à diſcipulis Chriſti, tum ante mortem illius, tum poſt datum Spiritum ſanctum uſurpatam. Quorum illud ſine dubio Domino Jeſu approbante, hoc verò ſpiritûs illius inſtinctu, factum eſt. Quin commode hæc ceremonia illud ipſum adumbrabat, quod illi qui illam ſuſcipiebant per illam profitebantur. Immerſio enim in aquam, & ex eadem emerſio, erat repræſentatio quædam quòd ii qui baptizabantur, cum Chriſto & ſepeliri vellent, tanquam mortui peccato, & cum eodem reſurgere, Deoque vivere, & in novitate vitæ ambulare. Vide Rom. 6. 3.

Porrò *Chriſtum induere* non tantum eſt Chriſti ſenſum moreſque, ſed ejuſdem quoque ſtatum conditionemque in gratia filiationis apud Deum ſuſcipere. Metaphora à veſtibus ſumta, quæ geſtantem ubique complexæ, ſtatum ejus conditionemque indicant. Fortaſſe & alluſum eſt ad baptizandi ritum, quem nudi ſuſcepiſſe videntur, eoque ſuſcepto veſtes denuo induebant, cum quibus jam ipſum Chriſtum induiſſe quodammodo videbantur. Interim & ante baptiſmum indui Chriſtus poterat, atque adeo debebat: quod in domo Cornelii ſine dubio factum eſt: cui etiam ante baptiſmum Spiritus ſanctus collatus fuit, ut legimus Actor. 10. 44. Et poſt eundem repeti poteſt, ut ex cohortatione Apoſtoli patet Rom. 13. 14. Quod autem Apoſtolus hanc Chriſti indutionem hoc loco cum baptiſmo ſeu potius cum baptizatis conjungit, non eum habet ſenſum, quòd per baptiſmum ipſum Chriſtus propriè induatur: ſed quòd baptiſmus argumento ſit, eos qui illum ſuſceperunt Chriſtum induiſſe: quod ipſum denique tam benigne interpretandum eſt, non quòd perpetuò ita fieret, ſed quòd ita fieri deberet, eoque ex charitate, nihil mali ſuſpicante, fieri quoque, niſi quid obſtet, præſumeretur. Poſſet tamen hoc etiam aliquo modo admitti, quòd per baptiſmum quis Chriſtum induat, quatenus baptiſmus eſt profeſſio Chriſti: ſine profeſſione verò, utut quis corde credat, Chriſti indutio nondum ſit perfecta. Vide Rom. X. 10. Hoc tamen ita concedi poteſt, ut interea non negentur illi quoque Chriſtum induiſſe quia aliâ ratione quàm iſta in aquam immerſione Chriſtum publicè ſunt profeſſi.

Non eſt Judæus Declarat id quod dixerat omnes Chriſtum induiſſe, & oſtendit hac in parte, nec gentis, nec ſtatus, nec ſexus, ullum eſſe diſcrimen. Non ſine cauſa verò iſtud tantopere inculcat. Nam gentium quædam diſcrimina, Judæorumque præ Ethnicis quos hîc Græcos Apoſtolus vocat, quòd inter eos Græci excellerent, & apud pleroſque Græca lingua uſitata fuiſſet, prærogativa tanta antea fuerit, ut & Petrus poſt aſcenſionem Domini, poſtquam viſionem illam memorabilem, tunc demum quum à Cornelio vocatus, ab eo intellexiſſet, per Angelum eum ad ſe fuiſſe ablegatum, cognoviſſe ſe dicat, apud Deum non eſſe acceptionem perſonarum. Dominorum quoque præ ſervis atque mancipiis magna erant privilegia: adeo ut ſervis propemodum haud aliter quàm jumentis uterentur. Ita & virorum præ fœminis inter ipſos quoque Chriſtianos prærogativa eſt aliqua, de qua vide 1 Cor. xi. 7. Judaica quidem religio, & ex ea manans benedictio, ad viros primariò pertinuiſſe videtur: unde & his ſolis fœderis ſignum impreſſum fuit. At ratione ejus quòd quis Chriſtum induerit, Chriſtianuſque ſit, omnia illa diſcrimina ſublata ſunt. De nationibus, Petrus, loco allegato: de ſtatu, 1 Cor. 1. 21. Epheſ. 6. 8. Col. 3. 11, 25. Lætentur hac æqualitate cum Judæis Gentes, cum Dominis ſervi, cum viris fœminæ.

Omnes enim vos unus eſtis in Chriſto, Utcunque in communi vita diſcrimen & prærogativa hic remaneat, habitâ tamen Chriſtianæ religionis ratione, omne illud ſublatum eſt, imò omnes inſtar unius hominis ſunt. Notandum hîc non unitatem ſubſtantiæ, ſed qualitatis ſtatuſve ratione ſignificari. Itaque malum eſt argumentum, quum ex unitate ſimpliciter nominata ſubſtantiæ ſeu eſſentiæ unitas concluditur: quod vulgò fit in illo Joh. x. 30. & 1 Joh. 5. 7. At id & hujus loci & aliorum, exemplis refutatur. Vide Joh. 17. 11, 21, 22. Act. 4. 27. 1 Cor. 3. 8. 1 Joh. 5. 8.

Si verò vos Chriſti. Hîc concludit argumentum: quòd ut intelligatur, animadvertendum eſt, pro eodem Apoſtolum habere iſta tria, induiſſe Chriſtum, eſſe unum in Chriſto, &, eſſe Chriſti. Chriſti verò eſſe non ſignificat hîc, eſſe illius in dominio, ſed eſſe membrum ſive partem illius. Id qui ſint, ait: Nos eſſe *Abrahæ ſemen.* Ratio conſequentiæ petenda eſt è verſ. 10. & 16 ſuperius. Quod ſi ſemen Abrahæ, Ergo & promiſſionis illius tantæ hæredes. Promiſſio Abrahæ facta variis in locis in libro Geneſeos legitur. Sed tamen ea hîc ſpiritualiter intelligenda. Quod ſi fiat, jam in idem recidit, eſſe Chriſti, atque eſſe Abrahæ filium & hæredem. Amen.

Epheſ. 2. verſ. 1. ad 11.

AD calcem ſuperioris capitis diſſeruit Apoſtolus de ſupereminenti magnitudine virtutis Dei, quam exeruit in Chriſto, dum eum ſuſcitavit è mortuis, ut exinde colligerent Epheſii, quantam virtutem etiam in illis Deus ſit exerturus. In hoc vero capite oſtendit Apoſtolus, aliquid ſimile in Epheſiis factum eſſe, quod factum eſt in Chriſto, dum ait eos olim mortuos eſſe à Deo reſuſcitatos, & collocatos in cælis, idque cum Chriſto, id eſt, eadem opera ac vi, qua Chriſtus reſuſcitatus & in cœlis collocatus eſt. Summa igitur horum verborum eſt: quòd deſcribat, quomodo Deus Epheſios ex miſerrimo ſtatu, in quo fuerant conſtituti, tranſtulerit in ſtatum lætiſſimum ac beatiſſimum. Itaque conſiderandus eſt:

1. Status infelix fidelium antè ſuſceptam in Chriſtum fidem.
2. Modus, quo ex eo erepti & in meliorem tranſlati ſunt.

Rem priorem oſtendit primò Apoſtolus in Ethnicis: deinde in Judæis. Duplices enim erant fideles Chriſti: alii ex Ethniciſmo ad Chriſtianam religionem accedebant, è quibus erant etiam Epheſii; alii ex Judaiſmo, de quibus etiam hîc loquitur Apoſtolus, quòd itidem miſerrima eorum fuerit antè Chriſtum conditio. De Ethnicis loquitur verſ. 1, 2. *Et vos cùm eſſetis mortui* &c. ubi Apoſtolus periodum non abſolvit, ſed verſ. 5 demùm, ſimul & Judæos complectens: *Et nos cum eſſemus mortui* &c. In ſermone de Ethnicis duo proponit. 1. Quis fuerit Ethnicorum ſtatus. 2. Quæ cauſa eos in hoc ſtatu detinuerit. Status exprimitur his verbis: *Et vos cum mortui eſſetis in peccatis & lapſibus.* Cum dicit: *Et vos*, reſpicit ad ſuperiora, in quibus de Chriſto egerat. Quaſi dicat: ſicut Chriſtum reſuſcitavit, ità & vos; de quo infrà. Cùm dicit, eos fuiſſe mortuos duplici modo id poteſt intelligi, ſicut etiam Apoſtolus intellexit; primùm de morte ſpirituali, cùm quis peccatis immerſus eſt, & mortuus eſt pietati ac bonis operibus. Mortuus enim is Deo eſt, qui peccatis deditus eſt, nihil eorum faciens, quæ Deo placent. Explicat quodammodo hanc mortem Apoſtolus, quando addit, *in lapſibus & peccatis*: oſtendens, in eo ipſo fuiſſe ſitam hanc mortem ſpiritualem, quòd fuerint dediti lapſibus atque peccatis. Deinde poſſunt hæc verba Apoſtoli intelligi de morte æterna, quæ peccati eſt conſequens, in quâ reipſa Epheſii non erant, ſed ei tamen erant deſtinati, & ad eam damnati. Mors æterna jus quaſi in eos obtinebat, quam non effugiſſent, abſque omni dubio, niſi Deus ipſorum miſertus, ex illius poteſtate eos eximere dignatus fuiſſet. *Stipendium* enim *peccati mors eſt* Rom. 6. 23. Hujus mortis reatu omnes Ethnici tenebantur, & nos, quotquot è fidelibus parentibus non ſumus prognati. Primus, mortui, quoad divinam gloriam, & res eas, quæ ſalutem noſtram ſpectant. Is fuit noſter ſtatus, ut nos mors debuerit abſorbere in æternum. Hoc ut probe conſideremus intereſt, quo poſſimus meliùs intelligere magnitudinem divinæ gratiæ. Qui non novit præteritam ſuam miſeriam, non poterit etiam noſſe & perpendere ſuam felicitatem. Qui parentibus orti ſunt fidelibus, agant gratias Deo, quòd non fuerint experti hunc miſerum ſtatum; quem tamen & ipſis conſiderare prodeſt, ut ſuam felicitatem intelligant. Metuant quoque ſibi, ne felicitate ſuâ excidant: ſic enim conditio eorum deterior eſſet conditione Ethnicorum.

Cauſas hujus infelicis ſtatus Epheſiorum duas profert Apoſtolus. 1. Seculum mundi hujus. 2. Principem poteſtatis aëris, id eſt, diabolum. In quibus, id eſt, lapſibus & peccatis *aliquando ambulaſtis ſecundùm ſeculum mundi hujus*, id eſt, ſecundum conſuetudinem hominum hujus ſeculi: quaſi dicat ita vixiſtis, prout vobis homines huic mundo dediti exemplo ſuo præiverunt, & vos variis illecebris traxerunt: homines vulgò ſunt pecudum inſtar, quæ ſequuntur antecedentium gregem. Idem faciebant Epheſii, quod videbant alios homines mundanos vitiis corruptos facere. Ita & hodie in mundo alii alios corrumpunt, & alii alios in malo imitantur: quod bene norunt, qui olim mundo ſervierunt. Magna eſt vis exemplorum, præſertim malorum. Seculum malum eſt, ubi multa ſunt mala exempla: ideo nunc quoque nobis metuendum eſt, ne corrumpamur, cùm tam multa paſſim obvia ſint mala exempla. Unum malum exemplum multum nocere poteſt; quid? cùm multa ſint talia exempla. Claudamus oculos noſtros, ne mundi corruptelam videant: quæ magis nocet contagione, quàm peſtis. Peſtis enim nonniſi propinqua inficit: at mala exempla etiam è longinquo nocent. Fugiamus ergo mundum, quantum fieri poteſt. Vitemus conſortium hominum mundanorum, & nonniſi ſumma neceſſitate coacti cum iis habeamus commercium. Jubet enim Spiritus Dei, ut exeamus ex mundo.

Altera cauſa eſt, diabolus, hoſtis juratus humani generis, qui fuit homicida ab initio, qui hoc unum agit, ut homines & temporaria & æterna morte perdat, ut quam plurimos habeat ſocios in igne illo inextinguibili. Cumque ſciat, humani interitus cauſam eſſe peccatum, eo intendit omnes nervos, ut ad peccandum homines inducat. Deſcribit autem Diabolum Apoſtolus dum eum appellat *principem, cui poteſtas eſt aëris*, & *Spiritum qui nunc operatur in filiis inobedientiæ.* Qua deſcriptione

ſcriptione exprimit, quanta ſit vis atque poteſtas diaboli, ne mirentur, ſe ab eo fuiſſe ſeductos, utque præterea videant turpitudinem & indignitatem prioris ſui ſtatus. Primùm ergo poteſtatem illius deſcribit, poſtea effectum iſtius poteſtatis in hominibus mundanis. Poteſtas exprimitur appellatione *Principis.* Cùm eſſet bonus Angelus, habuit ſibi ſubjectam magnam angelorum multitudinem: ubi degeneravit, & hi ipſum ſecuti ſunt, cùm debuerint eum deſerere. Alibi vocatur *Deus hujus ſeculi* 2 Cor. 4. 4. Non propriè, ſed quia homines ſe ei ultro ſubjecerunt ac ſubjiciunt, facientes voluntatem ejus. *Cui poteſtas eſt.* Quid mirum eſt, eum multum poſſe efficere? *In aëre*, id eſt, id eſt, ſuper dæmones ſeu reliquos malos ſpiritus, & ſuper homines hujus mundi. Eſt enim princeps mundi, Eph. 6. 12. ubi etiam dicitur, eſſe in cæleſtibus. Aër enim ſuperior vocatur cælum. In ſublimi habitat. Locum habet commodum & opportunum ad magna patranda. Eſt *ſpiritus* inconſpicuus. Homo hominem videns, facile ſibi ab eo cavere poteſt. At ille non eſt corporeus, ſed totus ſpiritus: ita facile poteſt homines ſeducere, ut mirum non ſit, eum habere homines ſibi in malo obnoxios. Adeſt ille hominibus, cùm ſunt ſoli, intereſt & multis ſimul exiſtentibus, poteſtque malas cogitationes hominum animis injicere, & cupiditates eorum incendere ad peccata, ad quæ eos pronos eſſe videt. Hic ergò fuit cauſa miſerrimi Epheſiorum ſtatus. Idem nunc quoque agit, nunquam quieſcit, ſed leonis rugientis inſtar circuit, quærens, ut aliquem devoret. 1 Petr. 5. ℣. 8. Quicunque credimus in Chriſtum, ſciamus, eum eſſe nobis infenſiſſimum, quia aliquando locum ejus in cælis, è quo ipſe excidit, occupare debemus. Multum ille poteſt, ſed tamen non amplius, quàm ei Deus permiſerit. Oportet, ut armis ſpiritualibus adverſus hunc ſpiritum inſtructi ſimus: præcipuè tempore perſecutionis & afflictionum.

Porrò deſcribit Apoſtolus effecta ejus. *Qui nunc operatur in filiis inobedientiæ.* Quaſi dicat; Sicut olim & in vobis operatus eſt. Sed nunc eſtis traducti ex tenebris in lucem. Non patitur nunc Chriſtus eum ità regnare, ut antea. Hoc illi licet, homines variis irritamentis ad peccatum allicere, ut eorum virtus tantò fiat illuſtrior. Hinc de iis dicitur, quòd vicerint malignum illum, ideò, quòd verbum Dei habitet in eis vireſque eis ſubminiſtret. Multa verò ademit Dominus nunc Satanæ, ut inter cætera, etiam oracula & reſponſa in delubris Ethnicorum. Hodiè tamen adhuc multa habet talia, à quibus libera eſt Chriſti Eccleſia. *In filiis inobedientiæ*, ſeu incredulitatis: quaſi dicat. In horum exemplo ſpectate, quales anteà fueritis, quid egeritis, & ad quæ facienda ducti fueritis. Videtis, illos nihil boni agere (ut ait infrà Apoſtolus cap. 4. 17.) Sed vos non decet ampliùs eorum more vivere. Non eſt difficile conjectura aſſequi, quomodo ſe gerant mundani homines, & quibus rebus operam, ſtudium ac tempus impendant. Sed maximè ſi legantur hiſtoriæ, id videri poteſt: nec abſque admiratione legi, quàm ad turpia & nefanda homines adduxerit Satan. Eminùs ſpectemus malitiam mundi, ut noſtram præſentem ſortem beatam videamus, Deoque gratias agamus, quòd nos ſanctificaverit, & è poteſtate diaboli eripuerit. Etiam in hoc populo, qui Chriſtianum ſe vocat, quàm multi ſunt, filii inobedientiæ, qui veritatem Dei non agnoſcunt, & Deo inobedientes ſunt.

Tranſit ab Ethnicis Apoſtolus ad Judæos: *In quibus & nos omnes converſati ſumus. Et nos*, id eſt, è Judæis oriundi. Innuimus ſuperius, in his duobus ſitum fuiſſe infelicem ſtatum Epheſiorum, tum quòd in peccatis fuerint, tum quòd morti ſempiternæ fuerint obnoxii. Idem igitur jam de Judæis quoque affirmat Apoſtolus, quòd inquinati fuerint peccatis, & iræ divinæ fuerint obnoxii non minus, quàm Ethnici. Confundit Apoſtolus Judæos cum Ethnicis, & rejicit illos in mediam horum turbam. Ait enim: *In quibus*, id eſt, inter quos & nos Judæi &c. Erant quidem Ethnici ſuo modo deteriores, ſed tamen &. Judæi erant in eodem prædicamento, & quoad mores ab Ethnicis parum deſcrepabant, nec erant ſeparati à mundo, ſicut nunc Chriſtus ſeparavit populum ſuum. Converſati ſumus *olim*, nempe ante agnitionem veritatis. *In Cupiditatibus carnis noſtræ.* Indulſimus cupiditatibus noſtris. Viximus prout libuit. Et ne quis putaret, tantum fuiſſe in illis cupiditates otioſas, addit: *Facientes voluntatem carnis & cogitationum noſtrarum.* Amabant cupiditates, quamvis fœdas & deteſtandas, eaſque exequebantur, ſeu ductum earum ſequebantur. Hoc etiam indicat Petrus 1 Epiſt. 4. 3. *Sufficit vos, præterito vitæ tempore voluntatem gentium perfeciſſe, ambulantes in luxuriis, cupiditatibus, violentiis, comeſſationibus, potationibus, & nefariis idolorum cultibus.* Inquit eos voluntatem Gentium feciſſe, id eſt, idem quod Gentes voluerunt ac fecerunt, eos quoque voluiſſe ac feciſſe. Apparet Judæos etiam idololatriâ ſe polluiſſe in diſperſione. Namque tunc temporis in Judæâ nullam exercebant idololatriam: ideò Apoſtolus Rom. 2. ℣. 22. loco idololatriæ objicit illis ſacrilegium. Ibidem etiam objicit illis furta & adulteria, & quòd Ethnicos ſcandaliſarent; quòd gloriarentur in Deo, & interim Ethnicis eſſent in vitâ ſimiles: quemadmodum & hodiè multi ſunt in Eccleſiâ, ſed non ex normâ divinæ vocationis viventes, ſunt dehoneſtamenta nominis Chriſtiani.

Ulterius ſubjungit, quid conſecutum ſit illam morum depravationem: *Et eramus naturâ filii iræ*, id eſt, obnoxii fuimus pœnæ, ac rei. Per iram enim pœnâ intelligitur. Filium autem alicujus eſſe, phraſi Hebræa ſignificat, jus habere ad aliquid. Ira divina habebat jus in Judæos. Ità dicuntur in Sacris Literis etiam *Filii Regni*: quanquam hic eſt quædam diverſitas. Hîc quidam putant agi de peccato originali, ſed Apoſtolus de eo hic ne ſomniavit quidem. Comparat Judæos cum Ethnicis, monſtrans, eos perinde peccaſſe, ſicut Ethnicos, & non minus pœnâ dignos eſſe, atque illos. *Naturâ.* Non dicit, à nativitate: etſi Scriptura alibi magnitudinem humanæ malitiæ inſinuans, dicat, eos erraſſe ab utero. Ita dicebant Phariſæi cæco nato: *Tu in peccatis natus es totus.* Ioh. 9. 34. ſed huc non ſpectat Apoſtolus, verùm hoc ſibi tantum vult, eos verè tales fuiſſe. Naturâ enim opponitur opinioni: ut & Gal. 4. 8, *qui naturâ non ſunt Dii*, id eſt, qui reipſa non ſunt Dii, ſed tantum opinione hominum. Non enim loquitur de iis, qui dono Dei erant Dii; neque agnoſcit, illos Galatarum Deos ullo jure Deos fuiſſe. Ità hîc quoque opinionem Judæorum refellit, ac ſupercilium retundit, qui Abrahamo & Lege ceremoniali ac circumciſione gloriabantur. Ideò Apoſtolus ait hæc omnia non obſtare quominùs ad eos ira Dei ac judicia ejus pertineant, vultque eos credere, quod naturâ, id eſt, verè ſint filii iræ. Ità Johannes Baptiſta imò Chriſtus ipſe quoque hanc eorum opinionem infringebat, ne dicerent: Non eſt, quòd timeamus judicia Dei, quia ſumus filii Abrahami. Imò, vos eſtis filii iræ, inquit Apoſtolus. Deinde ait Apoſtolus de fidelibus Judæis; Eramus filii iræ naturâ, non ſumus; indicat eos jam mutatos, & non ampliùs eſſe iræ filios. Quod autem naturale eſt, id non mutatur. Non ergò hic eſt de peccato originali ſermo, quem ajunt homines iſti, manere in fidelibus quoque uſque ad mortem. Cogitemus & nos fuiſſe olim filios iræ divinæ: quin & hodiè adhuc eſſe, ſi verè ac ſeriò non egimus pœnitentiam. Sed ſi mutavimus animum ac vitam in melius, non ampliùs ſumus iræ filii: idque nobis contigit ſummâ Dei gratiâ; abſque quâ fuiſſet, irâ Dei in nos jus adhuc haberet.

Sequitur deſcriptio ſtatus feliciſſimi, in quem ſint tranſpoſiti; ubi oſtendit. 1. Quid Deum moverit ad tranſmutandum ſtatum ac conditionem eorum. 2. Exprimit ipſum ſtatum beatum. 3. Finem & ſcopum monſtrat, ad quem Deus reſpexerit, & propter quem tantam gratiam Chriſtianis exhibuerit. Rem primam expreſſit his verbis: *Sed Deus qui eſt dives miſericordiâ*, Deus, inquit, ille Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti, qui hunc ſuſcitavit ex mortuis, (quem hoc ipſo Apoſtolus manifeſtè diſtinguit à Chriſto) hoc fecit. Quid

eum moverit, indicat, cum dicit, eum cum eſſet miſericordiâ dives, multa ſeu magna charitate dilexiſſe nos. Idem indicat, cum bis ait: nos gratia Dei eſſe ſervatos ℣ſ. 5. & 8 & cum ℣ſ. 7. abundantes divitias gratiæ ejus commemorat. Non meminit hîc ullius meriti vel ſatisfactionis. Quicquid enim cum Chriſto actum eſt, totum id ex merâ gratiâ Dei factum eſt. Ex gratia Dei propter noſtram ſalutem mortuus eſt, & poſtea reſuſcitatus eſt. Non mors Chriſti fuit cauſa gratiæ Dei: ſed Dei gratia fuit cauſa mortis Chriſti. Sic Deus dilexit mundum, ut filium ſuum unigenitum daret, nempe in mortem. Joh. 3. 16. Errant, qui ſentiunt, Deum tunc nobis fuiſſe iratum, cum Chriſtus moreretur. Deus enim ipſe per ſe ac ultro ira depoſita miſit filium ſuum in mundum, obtulitque nobis gratiam ſuam ſalutarem, inque ejus fidem ac teſtimonium tradidit filium ſuum in mortem. Non opus erat, ut quiſquam Deum nobis placaret, ſed hoc opus erat, ut nos videntes effecta divinæ erga nos gratiæ, ad eum converteremur, ipſi viveremus, ſicque ſervaremur. Si id verum eſſet, quod hodiè Chriſtiani credunt de meritis Chriſti, an fieri potuiſſet, ut id Apoſtolus hic omitteret? Quam facile potuiſſet Apoſtolus dicere: Deus motus merito ac ſatisfactione filii ſui? Sed ne verbulo quidem ejus rei meminit. A Deo incipit Apoſtolus, in Chriſto deſinit, per quem res iſta ad exitum perducta eſt. *Miſericordia* reſpicit miſeriam. Quis verò poteſt eſſe miſerior eo, qui in peccatis atque ſimul in judiciis Dei demerſus, in faucibus hæret mortis æternæ. Ex his faucibus divitiæ miſericordiæ, & quidem abundantes ac ſupereminentes divitiæ nos eripuerunt. Non vulgaris aut exigua aliqua gratia, ſed ampliſſima & penè infinita ac immenſa nobis exhibita eſt. De hac gratia ac miſericordiâ Dei tantum detrahunt homines, quantum meritis ac ſolutioni plenariæ Chriſti pro peccatis noſtris adſcribunt. Quæ enim in eo gratia foret, ſi Deus quod ſuum eſt, recepiſſet. Neque gratia, neque remiſſio dici meretur, quando quis ſolutionem pro aliquo, quamvis ab alio, accipit. Nos verò conſideremus gratiam Dei, qui ultrò homines nihil minùs cogitantes prævenit gratia ſua: cum illi facerent omnia Deo contraria, Deus nihilominus ex mero beneplacito ſuo, miſertuſque interitus eorum, obtulit eis ſalutem, ideoque filium ſuum in mortem dedit, eundemque propter eos à mortuis ſuſcitatum in throno ſuo collocavit, & media omnia ſuppeditavit, per quæ homines ad notitiam veritatis pervenire queant. Hæreat hæc beneficentia Dei alte animis ac memoriæ noſtræ infixa, & pro ea celebremus Deum in æternum.

Poſteà Apoſtolus breviter iterata miſeriæ noſtræ mentione, exprimit ſummam noſtram felicitatem. *Et nos*, intellige, tam Ethnici, quàm Judæi. Suprà diſtinctè locutus eſt de Ethnicis & Judæis, nunc utroſque conjungit. *Cum in delictis mortui eſſemus*, utroque ſcilicet modo, qui ſuprà indicatus eſt. *Una vivificavit cum Chriſto.* Hic eſt ſtatus felix, in quem tranſlati ſumus à Deo per Chriſtum. Quæ verba duplicem ſenſum habent, & duas partes noſtræ felicitatis complectuntur, quemadmodum ſuperius etiam duæ partes infelicitatis noſtræ ſignificatæ fuerunt, & ratione peccati & ratione pœnæ. Ita nunc felicitas noſtra primùm in eo ſita eſt, quòd ſimus erepti ex morte Spirituali, ut animum ac voluntatem nacti ſimus ad vitanda peccata; deinde in eo, quod jus adepti ſimus ad reſurrectionem à mortuis & ad vitam æternam. Duobus autem modis hæc adepti ſumus per Chriſtum. 1. Dum in nobis Deus per eum effecit, ut velimus peccati jugum excutere. 2. Dum effecit, ut poſſimus, ut habeamus ſatis virium ad ſerviendum Deo. Sicut Chriſtus cum mortuus eſt, peccato mortuus eſt ſemel, nunc autem vivit Deo, id eſt, vitam divinam, quam vult Deus Chriſtum vivere, atque hæc vita ejus ſpectat ad gloriam Dei: Ità nos quoque peccato mortui, debemus vivere vitam talem, quæ ſit cum gloria Dei conjuncta. Spiritualis ergò vita ita in nobis effecta eſt, ut & voluntatem pie vivendi habeamus & facultatem, atque ſic regeniti ſimus per reſuſcitationem Chriſti à mortuis. Per hanc enim Deus nobis ingeneravit ſpem vivam 1 Petr. 1. 3. Spes autem iſta efficit, ut ſanctificemus nos ipſos, ſicut ipſe ſanctus eſt. 1 Joh. cap. 3. 3. Deinde nos etiam vivificavit cum Chriſto, dum aditum nobis ad vitam æternam aperuit per reſurrectionem mortuorum. Nam & promiſſionem vitæ æternæ Chriſti reſurrectione confirmavit, & exemplum ejus nobis in Chriſto exhibuit, & per eum tanquam per primitias nos conſecravit. 1 Cor. 15. 20. Per hominem mors, & per hominem reſurrectio mortuorum. Chriſtus eſt primitiæ eorum, qui obdormierunt. Omnes qui ipſi ſunt ſimiles, idem ſperare habent. Quia enim eſt ſimilitudo ac proportio quædam in obedientia, vult Deus, ut etiam ſit in præmio. Deus enim eſt benigniſſimus, & juſtiſſimus, quanquam benignitas hic prævalet. Chriſtus perfectè Deo ſervivit; nos verò ei ſimiles ſumus, quando nullo laboramus peccati habitu. Non eſt paritas, ſed eſt ſimilitudo. Dominus Jeſus etiam prior eſt reſuſcitatus, ut eſſet exemplum felicitatis, & ut eſſet noſter Dominus. Similitudo præmii in eo erit, quòd ſicut ille in æternum beatus eſt, ita & nos erimus. Nam ſi in hâc ſolum vita ſperamus in Chriſtum, miſerrimi omnium hominum ſumus. 1 Cor. 15. 19. Oportet ergò eſſe reſurrectionem. Dux noſter jam reſurrexit, & nobis idem promiſſum eſt. Dei autem juſtitia poſtulat, ut quod promiſit impleat. *Una cum Chriſto.* Non reipſa ſumus cum eo ſpirituales & immortales effecti, ſed Chriſti reſurrectio eſt medium ad hoc in nobis efficiendum: & quòd cum Chriſto reſurgere ac ſpiritualem vitam agere velimus, teſtati ſumus per baptiſmum. Rom. 6. 4. Col. 2. 12. Addit Apoſtolus, in parentheſi; *Gratiâ eſtis ſervati.* Inculcat hanc gratiam Apoſtolus, vultque hoc antè omnia notari, quòd perfectiſſimâ Dei gratiâ id factum ſit, quòd ſimus *ſervati*, id eſt, quòd & à peccatis ſimus liberi, & jus habeamus ad vitam æternam. Convertamus ergo oculos noſtros ad fontem omnis gratiæ. Ipſi acceptum feramus, quod & voluntas in nobis ad pietatem excitata ſit, & media ſuppeditata, & ſpes vitæ æternæ ingenerata. Repetit poſtea, quod *ſimus reſuſcitati cum Chriſto*, de quo jam egimus. Sed cum dicit, quòd ſimus *collocati in cœleſtibus in Chriſto*, ad felicitatem noſtram magis pertinet, quàm ad officium. Quanquam id ita explicari poſſet, quod debeamus cœleſtem vitam agere, ea quæ in cœlis ſunt quærere, ac ſapere Col. 3. 1, 2. ubi ſic argumentatur Apoſtolus: jam in vos recepiſtis, vos velle piè vivere, adeoque mortui eſtis peccato. Sicut ergò Chriſtus reſuſcitatus vivit in cælo, ita & vos capita veſtra ad cælum attollite. Sed meliùs tamen verba hæc de collocatione noſtri in cælis in textu noſtro ſumuntur de jure & privilegio ad immortalitatem. Ubi adoleverimus, ad hæreditatem noſtram cœleſtem admittemur. Habemus ibi Patrem noſtrum, ejus hæredes erimus, & cohæredes Chriſti. Nunc jus nos ad hæreditatem habere ſatis eſt. Poſtquam maturuerit noſtra pietas, reipſa adibimus hanc hæreditatem, & in cælis collocabimur tanquam filii Dei. Hanc Dei gratiam ſemper habeamus ante oculos. Maximè hac nos ſolemur in maximis afflictionibus. Si nos terra rejiciat, paratum nobis eſt cælum, ad quod tranſferemur, ubi nullus fletus, nulla mors, nulla habebit locum moleſtia, ubi videbimus gloriam Dei & Chriſti, ejuſque fiemus participes.

Finem iſtius gratiæ oſtendit Apoſtolus: *Ut oſtenderet in ſeculis ſupervenientibus eminentes divitas gratiæ ſuæ* &c. id eſt, ideò ſic nobiſcum egit Deus, quia conſtituit non ſolùm homines horum temporum, ſed & eos qui poſtventuri ſunt eripere ex ſervitute peccati, & in cælum tranſferre. Pepigit enim Fœdus cum univerſo humano genere. Voluit, in primis Chriſtianæ religionis profeſſoribus, quàm maximè conſpicua eſſe ſua beneficia; ideoque elegit peſſimos, ut poſteriora ſecula hoc ſe ſolarentur gratiæ Dei exemplo, & tanto citius ad Deum converterentur. Ita Paulus ait de ſe: *Propter hoc miſericordiam conſecutus ſum, ut in me primò oſten-*

oſtenderet Jeſus Chriſtus omnem longanimitatem, ut eſſem exemplar credituris in eum ad vitam æternam 1 Tim. 1. 16. ut nimirum videntes tanto peccatori gratiam exhibitam, & illi non deſperarent de divina clementia. Hoc idem nunc quoque Deus feci, & talia elegit tempora, ut homines ad ſe adduceret, quibus homines fuerunt corruptiſſimi. Quales enim fuerint majores noſtri, res nota eſt. Glorificemus Deum pro gratiâ divinâ noſtris temporibus exhibita, quam & impoſterum exhibere paratus eſt, ſi homines non fuerint ingrati.

Pergens ulterius Apoſtolus in cæpta materiâ, id quod dixerat de gratia Dei, quâ tranſlati ſumus è ſtatu miſerrimo in feliciſſimum, illuſtrat & amplificat, oſtendens, adhuc in eo magnitudinem gratiæ nobis exhibitæ, quòd 1. conditionem facilem & tolerabilem & æquam nobis Deus impoſuerit. 2. Quòd ipſe nos adjuvet, ut hanc conditionem impleamus. Id enim neceſſario ad ſalutem requiritur. Primùm igitur in genere gratiam proponit Apoſtolus, poſtea eam illuſtrat. Proponit repetens jam ſuperius prolata verba: *Gratia eſtis ſervati.* Ex gratiâ profecta ſunt omnia, quæ ad mutandum ſtatum noſtrum per Chriſtum facta ſunt, de quibus jam dictum antea. *Eſtis ſervati*, non reipſa: nam demum in adventu Domini contingit fidelibus ſalus reipſa; ſed ſumus ſervati ſpe nunc in terris, poſtea in futuro ſeculo reipſa ſervabimur. Illuſtrat hanc gratiam Apoſtolus, cum addit, *per fidem*: quam opponit operibus. Fides eſt fiducia in Deo collocata per Chriſtum, quæ in eo conſiſtit, ut homo habeat firmam ſpem, ſe victurum in æternum, hacque ſpe impulſus piè vivat, vitiis abjectis & adſcitis in eorum locum virtutibus. Fidei iſtius anima eſt pietas, ac bona opera, ſine quibus fides mortua eſt, ſicut corpus ſine anima Jacob. 2. 26. In Chriſto Jeſu tantum fides valet, per charitatem efficax, quæ utramque facit paginam. Nam & Deum nemo poteſt diligere, niſi diligat proximum. Alibi obſervatio mandatorum Dei ponitur loco fidei, vel nova creatura, quando ſcilicet quis in melius mutat animum ac vitam ſuam. Confer cum Gal. 5. 6. ejuſdem epiſt. cap. 6. 15. & 1 Cor. 7. 19. Quanquam hæc tria diſtingui queant; tamen certum eſt, animam fidei eſſe obſervationem mandatorum Dei: & ubi iſta eſt, ibi demum eſt fiducia illa, ſine qua impoſſibile eſt Deo ſervire; cùm præcepta Dei ſint carni difficilia & moleſta, nempe ut non diligamus mundum, ut omnia mala perferamus propter nomen Domini. Hoc impoſſibile eſt præſtare, niſi cæleſti ſpe fulciamur. Neceſſe enim eſt, ut homo aliquid amet tanquam ſummum bonum ſuum. Itaque qui caret ſpe vitæ æternæ, eum neceſſario oportet amare terram & bona hujus vitæ. Sed qui habet ſpem futurorum æternorum bonorum, is purificat ſe ipſum, ſicut ille purus eſt. 1 Joh. 3. 3. Nemo poteſt habere ſalutarem fidem abſque operibus, neque opera abſque perfecta fide. Rem facilem & exiguam Deus à nobis exigit, ut nimirum credamus, nos in cælum tranſlatum iri, ſi ſub hac ſpe piè vivamus, etiamſi forte ante hac peccatis cooperti Satanæ ſervierimus, dignique perditione ob flagitia noſtra fuerimus. Præterita delicta etiam graviſſima condonat nobis Deus, dummodo poſt agnitam voluntatem ejus piè vivamus. Et nunc quoque etſi aliquando ceſpitemus aut labamur ex fragilitate, paratus eſt Deus ignoſcere, modo in nullo peccati habitu hæreamus, & è contrario habitum omnium virtutum contrahamus, ne excelſo brachio & ex malitia unquam peccemus. Hac fide atque obedientia, quæ ex iſta fide promanat, Deus nos juſtificat. Ut enim Deus homines peccatis inquinatos, nec ablutos, in cælum intromittat, neutiquam Deo convenit: & oportet eſſe extremæ impietatis hominem, qui tantum habens ſibi propoſitum præmium peccatis non vult valedicere, ſed cum illis vellet in cælum tranſferri. Nihil quidem operibus noſtris meremur, ſed tamen niſi opera faceremus, promiſſo præmio non potiremur. Gratiâ Dei non debemus abuti, ut illa nobis ſit fomentum vitiorum noſtrorum; ſed potiùs nobis debet eſſe incitamento ad pietatem. Vide Rom. 6. verſ. 1, 14, 15. Tit. 2. 2. Qui nimis ſibi dilatat gratiam Dei, is propriis manibus ſibi viam ad eam obſtruit.

Oſtendit deinceps, quanta ſit perfectio iſtius gratiæ divinæ; *Et hoc non ex vobis* &c. Non eſt hoc ex vobis, quod credatis in Deum, fiduciam in eò collocetis, ipſique obediatis. Deus enim vobis revelavit voluntatem ſuam, eamque validiſſime confirmavit, & ſic effecit, ut eam reciperetis. Homines de eo non cogitarunt: ſed Deus ſolem gratiæ ſuæ exoriri fecit, quem conſpicientes homines probi ingenii, amplexi eum ſunt. Non omnes credunt, non quòd ſufficientes cauſas credendi non habeant, ſed quod propter ſuam improbitatem credere nolint. *Hoc eſt judicium* &c. Joh. 3. 19. Mali lucem fugiunt, ne cogantur opera tenebrarum abjicere. Lux enim detegit ac manifeſtat opera tenebrarum. Nocte latent vitia, & nuditas: interdiu honeſte veſtiri oportet. Itaque mali amant noctem; at probi luce gaudent, ut appareant opera eorum cum voluntate Dei conſentanea. Hoc igitur modo fides eſt donum Dei: non eo, quo vulgo creditur, Deum infundere hominibus invitis fidem. Ille quidem donat nobis fidem: ſed tanquam hominibus ratione præditis. Liberam relinquit voluntatem noſtram. Satanas nos libenter cogeret, ſed non poteſt. Deus poſſet, ſed non vult. Vult ut ipſi ſponte ſerviamus: & in eo ſita eſt gloria Dei. Quando Deus maximas & certiſſimas promiſſiones nobis proponit, tunc nos trahit ad fidem. Et hæc eſt illa tractio, de qua Chriſtus Joh. 6. 44. Etiam mundus ſic trahit homines ad ſe. Quod ſi quiſquiliæ hujus mundi tantum poſſunt præſtare, etſi ſint viles & incertæ, cur non etiam præſtantiſſima & certiſſima bona cæleſtia poſſint in nobis id quod Deus vult, præſtare? Id circo nos ſcriptura ad fidem adhortatur, quia illa eſt in noſtra poteſtate. *Vobis donatum eſt pro Chriſto, non ſolum in eum credere, ſed etiam pro illo pati.* Phil. 1. 29. Non vi id Deus effecit, ſed occaſionem & media & vires præbuit, ut crederent, & perferrent omnia Chriſti cauſa. Ita nobis Deus donat fidem, cum dat ſufficientes cauſſas credendi, quibus homo cordatus poſſit acquieſcere. Non agit nobiſcum, uti cum equis ac mulis. Proponit nobis vitam & mortem. Si quis mortem ac viam mortis eligat, jure perit ſua culpa, quia poterat piè vivendo adipiſci vitam æternam, ſed noluit. Hæc conditio, quam nobis Deus imponit, eſt res exigua reſpectu præmii. Onus ejus leve eſt, & adhuc ipſo nos in hoc onere portando juvat ac ſublevat.

Ita Apoſtolus illuſtrat gratiam Dei, oſtendens facilitatem conditionis nobis impoſitæ; quam porrò opponit conditioni arduæ ac difficili, quam Deus exigebat ſub veteri Fœdere. *Non ex operibus.* Sub lege Deus requirebat opera, id eſt, voluit, ut perfectè lex ſervaretur, & executioni mandaretur. Ideo dictum eſt: Maledictus omnis, qui non fecerit omnia. Talia opera erant meritoria, qualia Deus ſub novo Fœdere non poſtulat. Illis opponit Apoſtolus fidem, non eò quòd fides ſit abſque operibus, ſed quòd hæc fidei opera non mereantur vi ſua mercedem, quodque cum imperfectione & lapſibus conjuncta ſint. Atque hæc opera non tam ſunt noſtra, etſi etiam noſtra ſint, quàm Dei, qui ea in nobis efficit promiſſis ſuis. Illa opera veteris Fœderis erant hominum propria: quia cum promiſſa eſſent imperfecta, ſolo virtutis amore cogebantur homines Deo ſervire; quod tamen nemo perfectè præſtitit, præter Chriſtum. Gaudeamus nos non eſſe ſub illo Fœdere, ſed ſub Fœdere gratiæ. Etſi enim id per ſe juſtum ac æquum ſit, ne Deum unquam offendamus, Deus tamen habuit rationem noſtræ infirmitatis. Si per omnibus numeris abſolutam obedientiam deberemus ſervari, nemo noſtrum ſervaretur, quia omnes peccavimus. Finem poſtea hujus rei monſtrat Apoſtolus: *Ne quis glorietur.* Merita operum poſſent dare gloriandi anſam: ſed Deus vult, ut ipſi gloria in ſolidum tribuatur. Quanquam & gloriatio illa non foret juſta, eſſet tamen ſpecioſa. Quæ enim eſt proportio inter finitam rem ac infinitam? ſed tamen

ratione

ratione pœnarum, poſſet aliquis jure gloriari, qui perfectè Deo ſerviret. Pœna enim non poteſt irrogari, niſi propter peccatum. Ut igitur gloriationi nullus ſit locus, Deus fidem acceptare vult, in quâ opera non poſſunt eſſe perfecta propter noſtram imbecillitatem. Servi ſumus inutiles. Deus omnium bonorum operum in nobis eſt auctor, etſi non ſine noſtro labore, qui tamen admodùm eſt exiguus: & cogeremur nihilominùs hunc laborem ſuſcipere, etiamſi nobis tam amplum præmium non conſtituiſſet Deus.

Reſtant verba Apoſtoli verſ. 10. in quibus illuſtrat & probat ſuperiora, quòd nimirum Dei donum ſit fides noſtra, & quòd nos Deus ex fide juſtificet, non ex operibus. *Ipſius enim ſumus opus, creati in Chriſto Jeſu* &c. Non eſt hîc ſermo de veteri creatione. Hæc enim ad propoſitum Apoſtoli non facit. Sed eſt ſermo de nova creatione, quod indicant verba hæc addita: *In Chriſto Jeſu*, ſeu per Chriſtum. Creati autem ſumus per Chriſtum non ex toto & de integro, ſed tantum ratione qualitatis cujuſdam ad perfectionem noſtram ſpectantis. Ita etiam dicitur Pſal. 100. 3. *Ipſe fecit nos, & non ipſi nos.* Ubi non hoc vult dicere, nos non creaſſe nos ipſos. Quis enim id neſcit? Sed, nos factos eſſe populum Dei, non noſtro merito aut dignitate. Non ergo & hic loquitur de eo Apoſtolus, quòd nos Deus creaverit homines, quamvis id verum ſit, ſed quòd nos creaverit Chriſtianos. Hoc enim ad propoſitum ejus pertinet. Creati ſumus in Chriſto, id eſt, recreati vel reformati in animo ac moribus; quanquam animum maximè reſpicit Apoſtolus, quia addit: *Ad bona opera.* Agit Apoſtolus de tempore, quo nobis innotuit Euangelium. Hoc autem ad notitiam omnium Deus perduxit per Chriſtum. Hic enim eſt ille Dominus, per quem omnia. Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo nihil factum eſt, quod factum eſt. Joh. 1. 3. ubi agitur de mutatione religionis, quæ facta eſt inter Ethnicos & Judæos. Etſi enim etiam per Apoſtolos multa ſint facta ad hanc rem pertinentia, per Paulum inter Ethnicos, & per alios Apoſtolos inter Judæos: tamen nihil ſine Chriſto factum eſt; ut ipſe Dominus dixit eis alibi: *ſine me nihil poteſtis efficere.* Joh. 15. 5. Chriſtus eos corroborabat, dona ipſis largitus & miracula faciendi, & ſanctè vivendi, & atrocia patiendi pro nomine ſuo. Creati verò hoc pacto ſumus per Chriſtum, dùm nobis Deus per eum tradidit doctrinam cœleſtem, promiſſa & præcepta, & promiſſorum argumenta indubitata; quibus factum eſt, ut crederemus, & viam pietatis ingrederemur. De hâc creatione loquitur infrà quoque verſ. 14, 15. Item Cap. 3. 9. ubi dicit omnia Deum creaſſe per Chriſtum, id eſt, omnes homines reformaſſe, non Judæos tantùm, ſed & Ethnicos: quos utroſque ità immutavit, ut ex duobus unus fieret Chriſtianus populus, atque pariter omnes uni Deo ſervirent. Hoc Deus feciſſe dicitur, ſed intelligendum eſt, id eum non feciſſe abſque hominum ipſorum operâ ac voluntate. Non enim nobiſcum egit Deus, uti cum truncis, quemadmodum nonnulli aſſerunt, novam creationem eodem modo peragi, ut veterem: cùm hîc ingens ſit diſcrimen. Nam antè primam creationem, nos nondum eramus in mundo; antè ſecundam, jam ſumus & ratione ſumus prædíti, quâ flectere voluntatem & affectus noſtros poſſumus in hanc aut illam partem. *Ad bona opera.* Oſtendit, in quem finem facta ſit iſta nova creatio & mutatio religionis. Poſteà oſtendit, id non ita factum eſſe, ut nos jam deſerat; addens: *quæ præparavit Deus ut in illis ambulemus.* Ità igitur ad bona opera creati ſumus, ut pietatem, juſtitiam, charitatem aliaſque virtutes nobis præſcriptas ſervemus. Qui non dat operam bonis operibus, fruſtrà gloriatur gratiâ Dei, vel, ut Apoſtolus ait, in vanum recepit gratiam Dei. 2 Cor. cap. 6. ℣ſ. 1. Quicquid Deus fecit, fecit propterea, ut nos bona opera faceremus. Nihil omnia illa, quæ à Deo facta ſunt ac Chriſto, cuiquam proderunt, ſi pietatem non colat. Probat autem his verbis Apoſtolus, ea quæ ſuperiùs dixerat; quòd nos Deus non ex operibus juſtificet. Nam ſi nos Deus propterea iterùm creavit, ut bona opera faceremus, ſequitur, nos antea illa non feciſſe. Prætereà quia Deus ea præparavit, apparet, nos iis nihil mereri. Quòd ea non præſtiterimus anteà, ex eo liquet, quod ea Deus in nobis demùm efficere debuerit: & propterea longè abſunt à merito. Aliud eſſet, ſi ipſi noſtris propriis viribus ac motu ea feciſſemus: etſi ne tunc quidem, ut jam dictum eſt, poſſemus iis ut pote finitis æternum adeoque infinitum præmium mereri. Quantò minùs jam merito locus eſt, poſtquam peccavimus, & Deus ipſe auxilium nobis ad ea perficienda largitur? *Præparavit*, id eſt, viam ſtravit, impedimenta removit, media omnia ordinavit, leges præſcripſit, vires ſubminiſtravit. Fugiebat nos ratio, quâ Deo ſerviendum ſit; neſcivimus, quænàm ſint bona opera. Deus nos docuit per Chriſtum. Omnia nobis donavit, quæ ad vitam & pietatem pertinent: incitamenta ac ſtimulos nobis ſubjecit ad ſanctimoniam ſectandam, & ne quid nos in viâ moretur, curat. *Ut in illis ambulemus.* Vult ne parcamus pedibus. Cui via paratur, debet ipſe eâ viâ ire. Itaque cùm & hîc Deus paraverit bona opera, ut ea faciamus, ingrediendum atque calcandum nobis eſt hoc iter bonorum operum. Ambulandum nobis, imò currendum in hoc itinere eſt, non ſtandum. Ne ſimus contenti initiis pietatis, ſed ſubindè progrediamur ulteriùs, & ad altiora contendamus. Omiſſo initiali Chriſti ſermone ad perfectionem feramur. Hebr. 6. 1. Eorum quæ à tergo ſunt, obliviſcamur, & ad ea quæ à fronte ſunt totis viribus contendamus. Phil. 3. 14. Demus operam perpetuò, ne unquam Deum offendamus: ſi quandò id accidat, ne id fiat deliberato animo, ſed ex imprudentia, Deumque deprecemur aſſiduò, ne id nobis imputet. Ne ipſi nobis obices & impedimenta in via pietatis ponamus, imò curemus, ut quàm maxime expediti ſimus ad hoc ſtadium decurrendum. Ità ambulemus & curramus, ut ad metam pertingamus, ut brabeum accipiamus, 1 Cor. 9. 24. ut ad finem viæ noſtræ ac fidei perveniamus, qui eſt ſalus animarum. 1 Petr. 1. 9. Abjecto omni onere & peccato nos facilè circumeingente per patientiam propoſitum nobis ſtadium decurramus, idque faciamus intuentes in fidei noſtræ ducem ac conſummatorem Jeſum, qui pro gaudio ſibi propoſito ſuſtinuit crucem, ignominiâ contemtâ, & ad dextram throni Dei conſedit; ut nos quoque cum eo aliquandò in throno ejus conſideamus & æternùm regnemus Hebr. 12. 1, 2. Deus autem nobis currentibus adſiſtat per ſpiritum ſuum in Chriſto Jeſu. Amen.

Epheſ. 3. verſ. 13.

COntinetur his verbis adhortatio ad conſtantiam in religione & doctrina Chriſtiana. Partes conſtituemus tres: In prima modum cohortationis: In ſecunda argumentum ejuſdem. In tertia deductionem ſeu rationem ejus; conſiderabimus. De prima. Adhortationis deductio notatur vocula *Quapropter*, quæ reſpicit antecedentia. Commemoraverat Apoſtolus creditum ſibi myſterium de vocatione gentium ad conſortium promiſſionum divinarum. Hinc ergo adhortationem ſuam deducit. Non enim ſufficiebat ad ſalutem gentium, quòd Deus hanc illis deſtinaret, quandoquidem non ſine ipſorum opera ſervare eos Deus conſtituerat; ſed opus erat, ut oblatam à Deo gratiam ipſi quoque amplecterentur, & quidem conſtanter. Notandum verò hic eſt; primum ſalutis fontem eſſe Dei gratiam atque prædeſtinationem, ſine ea enim fruſtra à nobis omnia ſuſciperentur. Eoque tam diligenter id inculcat cùm rationem ſalutis noſtræ declarat Apoſtolus, ſup. cap. 1. ℣ſ. 4, 5. Ex ea deinde petendus eſt actionum noſtrarum modus, non noſtro arbitrio fingendus. Inde Apoſtolus Judæos reprehendit, qui juſtificationem ex operibus legis quæ Deo non amplius allubeſcebant, ſectabantur. Rom. 9. 30. & ſeqq. Modus adhortationis exprimitur, *peto*, vel rogo. Potuiſſet Apoſtolus imperare nomine Dei, ac Domini noſtri Jeſu Chriſti, quod fecit 1 Theſſ. 4. 2, 11.

2 Theſſ.

2 Theſſ. 4. 6, 10, 12. 1 Tim. 6. 13. & Timotheum id facere jubet 1 Tim. 1. 3. & 4. 11. & 5. 7. & 6. 17. & Tit. 2. 15. Sed mavult jure ſuo non uti. Eſt enim amans libertatis animus humanus: cui videtur vis fieri cùm quid imperatur. Itaque ad Philemonem ỳſ. 8, 9 inquit, ſe quanquam imperare poſſet, tamen malle hortari ſive rogare, propter amorem. Videmus & alibi quàm cautus in imperando ſit Apoſtolus, 1 Cor. 7. 10, 25. 2 Cor. 8. 8. Ideo plerumque hortari mavult, quod & inf. facit cap. 4. verſ. 1. Non rarò tamen & rogat, ut 2 Cor. 5. 20. Gal. 4. 12. 1 Theſ. 4. 1. & 5. 12. 2 Theſ. 2. 1. Quis autem tam blande roganti non libenter obſequeretur? præſertim ſi cogitet, quis, & quid roget. Rogat enim Apoſtolus Jeſu Chriſti, vas illud electum, de cujus præſtantia vix ſatis dici poteſt. Solent magnorum virorum preces imperii vicem habere apud animos æquos & generoſos. Rogat quoque aliquid non quod ſuo ſed quod noſtro ipſorum bono cedit. Notandum hîc qua ratione alios ad pietatem ducere debeant Eccleſiæ miniſtri, non imperio ſuperbo, ſed hortationibus & precibus blandis. Nec enim *dominari clero* debent, ut docetur 1 Pet. 5. 3. Unde conſtat quid judicandum de imperio Pontificis, qui vulgò Sanctiſſimus Dominus noſter audit, qui non tantùm ſuperbus eſt, ſed etiam violentiam armis exercet in Principes & Reſpublicas, atque his regnum ſuum ſtabilire conatur. Id quippe ſignificatum vult illis Petri verbis, *Ecce duo gladii hic*, Luc. 22. 38. Et voce illa Act. cap. 10. verſ. 13. *Surge Petre, & macta, & comede.* Scilicet omnes & omnia etiam violenter ad uſum tuum converte.

Argumentum adhortationis Apoſtolicæ ipſum eſt *ut ne ſegneſcatis*, vel ut alii vertunt, ne deficiatis. Quippe non ſatis eſt bene cœpiſſe, ſed & pergere & perſeverare oportet, uſque ad finem. Vide Col. 2. 23. 1 Tim. 4. 16. Hebr. 10. 38. Matth. 10. 22. XXIIII. 13. Heb. 3. 6. Apoc. cap. 2. verſ. 16. Imò non tantùm pergere decet, ſed & alacritatem vehementiamque bene agendi temporis progreſſu intendere. Quemadmodum ii qui in ſtadio currunt, quanto propiores ſunt metæ, tantò avidius curſum intendere ſolent. Exercitatio atque uſus ipſe facilitatem operis promovet. Interea tamen fatendum eſt, eſſe non pauca quæ alacritatem in nobis infringere poſſunt, & ſolent. Remigamus ferè adverſo fluvio: nam pietati noſtræ & Satanas, & mundus, & caro noſtra adverſantur: quam ſi planè non ſubvertunt, ſæpe tamen nonnihil convellunt. Sed inter cætera non exiguo nobis obſtaculo ſunt afflictiones variæ, non noſtræ tantùm, ſed & aliorum piorum veritatis divinæ profeſſorum. Quilibet enim ſibi bene eſſe vult. Itaque cùm vident homines ob profeſſionem euangelii ſibi multa mala impendere, diſſimulatione aut excuſatione ejuſdem mala iſta declinare ſtudent: quum aliis eadem incumbere vident, ſtatim ne exemplum ad ſe manet, metuunt. Alii etiam ſic argumentantur; Non poſſe eam à Deo profectam eſſe religionem, quæ ſuos profeſſores tam multis malis objiciat. Hanc occaſionem ſedulò ambiebant hoſtes Pauli euangeliique ab eo prædicati, eoque argumento veritatem doctrinæ ejus in dubium vocare conati ſunt. Videbant enim, Paulum ob doctrinam de juſtificatione per fidem ſine operibus Legis, multis periculis atque incommodis obnoxium. Hinc concludebant doctrinam illam haud eſſe veram, nec ipſum eſſe gratum Deo voluntatis ſuæ præconem: quippe quem tantis incommodis alioquin haud eſſet paſſurus premi. Id ergo cùm non ignoraret Apoſtolus, Epheſios hortatur, ut ne per ſuas iſtas afflictiones adducantur ad ſegnitiem, aut defectionem à doctrina fideque vera. Cæterum quàm multæ Apoſtoli noſtri afflictiones fuerint, docet hiſtoria Actorum Apoſtolicorum. cap. 13. 45, 50. & 14. 5, 6, 19. & 16 verſ. 19. & 17. 1. & 18. 12, 13. & 19. 23. & 21. 21. uſque ad finem libri. Ipſe quoque eas aliquoties commemorat, ut 2 Cor. cap. 4. verſ. 8. & XI. 23. Et 12. 7. ait hunc ſibi ſtimulum in carne datum, ut à Satana colaphis afficiatur. Hoc tamen in loco videtur Apoſtolus potiſſimùm reſpicere ad illam afflictionem quam ſuſtinebat in carcere Romano, quam in hac epiſtola aliquoties inculcat. Vide ſup. verſ. 1. & inf. cap. 4. verſ. 1. & 6. 20. Poſſumus autem hîc obſervare ex Apoſtoli exemplo, afflictiones & piis viris & amicis Dei nonnunquam obtingere, eaſque non ſemper eſſe iræ divinæ erga afflictos argumentum. Idem patet in multis aliis piis viris, ut in Jobo, in ipſoque Servatore noſtro Domino Jeſu. Habet Deus nonnunquam occultas quidem ſemper tamen legitimas cauſas, cur homines tales malis etiam atrociſſimis objiciat. Apoſtolus in deſcriptione ſuarum afflictionum finalem cauſam hanc commemorat quòd illæ cederent Epheſiorum bono, cùm inquit, *pro vobis*. Potuiſſet allegare gloriam DEI atque Domini Jeſu Chriſti, quæ non parum inde celebratur quòd vir tam eximius in illius ſervitio non refugeret tot mala perpeti. Potuiſſet dicere ſeſe tot pericula ſubire ob euangelii promotionem: cujus veritas certè non parum inde confirmatur, quòd illius profeſſores non dubitant ei vitam impendere. Potuiſſet quoque ſuum ipſius commodum ſpirituale ſalutemque oſtendere, quæ Epheſiis non debebat eſſe ingrata. Habent enim hoc afflictiones boni, ut carnis coërceant luxuriam. Vide 1 Cor. 9. 21, ut reprimant ſuperbiam 2 Cor. 12. 7, quin & peccata noſtra per illas quodammodo expiantur, ut innuit Apoſtolus 1 Cor. cap. XI. 32. Pronunciatum quoque generale Apoſtoli Act. 14. 22, quòd per multas afflictiones nos in regnum cœlorum ingredi oporteat, in ipſo locum habere poterat. Sed loco omnium iſtarum cauſarum eam commemorat quæ ipſos Epheſios attingebat, cum inquit, *pro vobis*. Quæri autem poteſt, quomodo pro Epheſiis Apoſtolus ſit afflictus? Sciendum autem eſt verbis *pro vobis* non impulſivam ſed finalem cauſam deſignari: quod etiam fit in illis loquutionibus, cum Chriſtus pro nobis paſſus aut crucifixus aut mortuus dicitur. Quanquam paſſio Chriſti pro nobis in eo ab afflictione Apoſtoli pro Epheſiis differt, quòd Chriſtus paſſionem ſuam. Deo ordinante ultro appetebat, noſtramque utilitatem quaſi ſcopum intendebat. Apoſtolus verò afflictiones ſuas non tam appetebat, quàm non refugiebat. Et utilitas Epheſiorum, non tam Apoſtoli conſilio, quam ex eventu eas conſequebatur. Interim tamen Epheſiorum bono Apoſtoli afflictiones cedebant; etenim cum intelligebant Epheſii Apoſtolum ob promulgationem euangelii inter gentes, tot ac tanta mala tam conſtanter ſubire, confirmabantur ipſi in agnita veritate, pro qua voluiſſet iſta pati vir prudens, & qui eorum quæ prædicabat fidem non ab hominibus ſed à Domino ſe accepiſſe dixerat. Quin & hoc Apoſtoli exemplo animabantur Epheſii, ut nec ipſi reformidarent illas adverſitates, quæ poſſent ob euangelii profeſſionem in illos incurrere. Hunc afflictionum ſuarum ſcopum Apoſtolus & alibi commemorat. Vide Philip. 1. 12, 13, 14. Col. cap. 1. 24. 2 Tim. 2. 10. Maluit autem hunc afflictionum ſuarum ſcopum Apoſtolus hoc in loco inculcare, quod is ſimul & rationem cauſamque ſuggereret, cur adhortationi Apoſtoli, Epheſii deberent præbere locum. Quomodo enim ob iſtas Apoſtoli afflictiones ſegneſcerent ac deficerent, quas ipſemet illorum bono ſubibat, ut ſcilicet per eas in doctrina fidei confirmarentur, & ad patientiam ſimilium malorum exemplo animarentur.

Subjungitur tamen & altera ratio quæ movere Epheſios debebat, *quæ eſt gloria veſtra*. Hæc verba duplicem admittunt ſenſum. Primò enim ad afflictiones proximè nominatas referri poſſunt, quas meritò dixit Apoſtolus Epheſiorum eſſe gloriam, id eſt gloriæ cauſam. Erat enim hoc Epheſiis glorioſum quòd Paulus Apoſtolus dum ipſis aliiſque gentibus euangelium prædicabat, mala ipſorum bono ſuſtineret. Sic utique & Chriſti afflictiones utpote noſtro bono ſuſceptas gloriæ nobis ducimus. Deinde poſſunt hæc verba referri ad totam præcedentem ſententiam:

tiam: ut ſenſus ſit, quòd Epheſii non ſegneſcant aut deficiant ob Apoſtoli afflictiones, id illis gloriæ cedere. Si enim aggreſſio rei honeſtæ glorioſa ſit, quanto magis perſeverantia in illa, & quanto ei plura ponuntur obſtacula, tanto ea glorioſior evadit. Nota non in ſolo hoc ſeculo ſeu mundo gloriam eſſe, ſed & in Eccleſia: verùm gloriam tamen alterius generis. Illa enim ut rebus temporariis comparatur, ita hujus ſeculi finibus coarctatur. Hæc verò prout cauſam habet longe ſublimiorem, ita etiam ad cœlum & in omne ævum protenditur. Ad hanc gloriam nos perducat Deus optimus Maximus per filium ſuum Jeſum Chriſtum. Amen.

Eph. 4. verſ. 1.

COntinetur his verbis adhortatio ad vitam Chriſtiano homine dignam. Ubi duo conſideranda veniunt. 1. Modus adhortationis. 2. Res ea ad quam nos adhortatur. Eaque primum in genere propoſita, deinde in ſpecie. Circa modum adhortationis conſideranda tria, 1. deductio adhortationis ex antecedentibus, 2. perſona adhortantis, 3. ipſa adhortationis formula. Explicaverat Apoſtolus rationem ſalutis noſtræ, ſuperiùs cap. 1 & 2. ex prædiſtinatione & vocatione divina, itemque redemtione glorioſa, per Chriſtum facta cap. 3. preces ſuas pro ſalute Epheſiorum interpoſuerat: Jam ad adhortationes progreditur cap. 4. quas perſequitur & quinto & ſexto. Deducit autem hortationes ſuas ex ea ſalutis noſtræ explicatione quam ſuperius poſuerat. Nec enim ſatis erat quòd nos Deus vocaverit, Chriſtuſque redemerit, ſed & pietate noſtra inſuper opus eſt. Deus enim creavit quidem nos ſine nobis, ſed ſine opera tamen noſtra ſervare nos non vult. Unde diſcimus, tantum abeſſe, ut nos gratia, aut Dei, nos prædeſtinantis & vocantis, aut Chriſti, nos redimentis, ſegniores ad opera bona facere debeat, ut inde maximè nos ad pietatem colendam incitari par ſit. Si enim Deus & Chriſtus nihil quod ad nos ſervandos facit ſua ex parte omiſerunt, quid nos facere par eſt, quorum hic res agitur? Perſona adhortantis, *Ego vinctus in Domino.* Raro Apoſtolus in ipſo orationis curſu exhortationibus ſuis præmittere ſolet ſui ſtatus deſcriptionem. Sufficere enim poteſt ea deſcriptio quæ in omnium ferè Epiſtolarum initiis habetur, ut & in hac ipſa. Quis enim Chriſtianus Apoſtoli Jeſu Chriſti per Dei voluntatem conſtituti verba parvipendat? Cogitemus igitur rem magnam hîc agi cùm præter morem Apoſtolus ſtatus ſui deſcriptionem exhortationi præmittat. Similiter facit, Rom. xi. 13, & hîc ſup. cap. 3. ℣ſ. 1. Alibi non additâ ſtatûs ſui deſcriptione ſolum nomen ſuum inculcat, ut Gal. 5. 2. Philem. ℣ſ. 19. Notatu verò dignum eſt, quòd cùm multa de ſe commemorare poſſet, quibus adhortationi ſuæ authoritatem conciliaret, ut quòd eſſet Apoſtolus, quod Spiritu ſancto præditus eſſet, quod multa in euangelio cum laude geſſiſſet, quòd Epheſios in Domino genuiſſet, eoſque amore ſummo complecteretur, aliaque hujus generis, hîc vincula ſua inculcare maluerit, ut & ſup. cap. 3. ℣ſ. 1. Videtur autem ad carcerem ſuum Romanum reſpicere, de quo narratur ſub finem Actorum Apoſtolicorum. In illum verò Apoſtolus redactus erat, non ob ullum ſuum flagitium, ſed ob euangelium Jeſu Chriſti, ejuſque præconium, præcipue apud Gentes. Ea enim res Judæos in illum irritaverat, quorum operâ in Romanorum præſidum poteſtatem devenerat, à quibus deinde Romam eſt tranſmiſſus. Hinc ſeſe memorat vinctum *in Domino*, id eſt propter Dominum Jeſum Chriſtum: Is enim Domini nomine apud Paulum noſtrum plerumque intelligitur. Eam autem eſſe hoc loco particulæ *in* vim, apparet ex ſimilibus locis, ſup. cap. 3. 1. inf. cap. 6. 20. Philip. 1. 9. Eadem hæc vincula ſua commemorat, Philip. 1. 7, 13. & ſeqq. Coloſſ. 4. 3. 2 Tim. 1. 8. & 2. ℣ſ. 9. Videtur autem commemoratione vinculorum authoritatem adhortationi ſuæ velle conciliare: quo ipſo retundere velle videtur criminationem adverſariorum ſuorum, qui vinculorum ejus commemoratione ipſum doctrinamque ipſius gravabant. Non parum autem ponderis adhortationi alicujus accedit, cum adhortator earum rerum cauſa ad quas alios impellit multa mala patienter ſuſtinet. Hinc enim liquet illum ſerio agere qui ne per vincula quidem ab ea cura avertatur. Et plerumque altius in animum noſtrum deſcendunt, quæ ab hominibus in tali ſtatu conſtitutis nobis inculcantur, ut eorum pietas per afflictiones ſit conteſtata. Diſcimus verò hinc quæ fortuna ferè ſemper maneat in hoc ſeculo fideles Jeſu Chriſti ſervos, quippe omnis generis mala, & inter cætera carcer atque vincula. Oportet enim nos per multas afflictiones in regnum Dei intrare, Act. 14. 22. Et omnes qui volunt in Chriſto piè vivere perſequutionem patientur. 2 Tim. cap. 2. 12. Diſcimus præterea, non eſſe cur nos afflictionum noſtrarum pudeat quas ob religionem ſuſtinemus. Imò tantùm abeſt, ut nos ejus rei pudere debeat, ut quis inde poſſit & gloriari, Deoque gratias hoc nomine agere, 1 Petr. 4. 15, 16. 2 Cor. 12. 9. Et Apoſtolus Philip. 1. 29, gratiam id vocat. Cujus participes Apoſtoli Petrus atque Johannes, graviſi fuerunt. Act. 5. 40. vide & Matth. 5. 10, 11, 12. 1 Petr. cap. 2. 19. & 3. ℣ſ. 14. Formula adhortationis; Non præcipit, ſed *hortatur*, imò ut nonnulli vertunt, *rogat*. Tam blanda agendi ratio fortius nos ad obtemperandum impellere debet. Qua de re dictum ad locum Eph. 3. ℣ſ. 13, ubi & exemplum hoc Apoſtoli diximus imitandum Eccleſiæ miniſtris qui pietatem cum fructu apud homines liberos & generoſos prædicare cupiunt.

Res ad quam hortatur Apoſtolus continetur hiſce verbis; *Ut ambuletis, ſicut convenit* vocationi qua vocati eſtis. Vox *ambulandi* in Sacris Literis certam vivendi agendique rationem ſignificat, & tam in bonam quàm in malam partem accipitur; Ut apparet vel ex hujus epiſtolæ locis, cap. 2. ℣ſ. 2, 10. c. 4. 17. c. 5. ℣ſ. 2, 8. 15. Eſt autem apta Metaphora, ab iis qui itinera faciunt ſumta. In qua notandus eſt terminus à quo, & ſcopus ad quem, & directus certuſque inter utrumque motus ſine longa declinatione ad dextram vel ſiniſtram. Hæc enim omnia in ratione vitæ quam quis ſibi deligit obtinent. Quin & quemadmodum ambulare dicimus eum non qui paucis aliquot paſſibus, ſed qui multis pedes promovet; item ut non negamus ambulare eum qui aliquando ceſpitat, modò ſurgat à lapſu, & in via pergat; Sic nec vitæ cujuſquam rationem à paucis aliquot actionibus denominamus, ſed ab iis quas quis plerumque exercet: Nec ſtatim vitæ ratio alia cenſetur, etiamſi quis paululum nutet. Ut autem rectè intelligamus quid ſit ambulare prout vocationi convenit, *vocatio* ipſa expendenda eſt. Autor ejus ſine dubio Deus ipſe intelligitur, qui nonnunquam abſolutè ſolet iſto nomine deſignari: ut Rom. cap. 9. 12. 1 Theſſ. 5. 24. interdum diſerte exprimitur, ut 1 Cor. 7. 15. 2 Theſſ. 2. 14. 2 Tim. 1. 9, aut Chriſtus, Gal. 1. 6. Ex quo poſſumus intelligere qualis hic requiratur ambulatio, ut quæ divinæ vocationi conveniens eſſe debeat. Quam Petrus clarius explicuit, 1 epiſt. cap. 1. ℣ſ. 15, 16. Et hîc ſup. cap. 2. verſ. 5 & ſeqq. Erat præterea vocatio hæc ex Ethniciſmo: Unde conſequebatur, ambulationen illi convenientem, longe diverſam eſſe debere à moribus gentium. Qua de re vide hîc inf. cap. 4. 17. & 1 Pet. 4. 3. Erat deinde hæc vocatio ad ſanctimoniam, 1 Theſſal. cap. 4. verſ. 7. denique ad communionem filii Dei, 1 Cor. 1. 9. ad pacem Dei Col. 3. 15. ad regnum & gloriam Dei 1 Theſſ. 2. 12. ad ſalutem, in ſanctimonia ſpiritûs & fide veritatis, 2 Theſſ. 2. 13, 14. ex tenebris ad mirificam Dei lucem 1 Pet. 2. 9. ad hæreditatem benedictionis, 1 Pet. 3. 9. ad æternam Dei gloriam, ibid. cap. 5. ℣ſ. 10. Cogitate fratres, an & ipſi ambulaveritis hucuſque quemadmodum vocationi veſtræ convenit. Si cor noſtrum nos non condemnat, libertatem habemus ad Deum, & ſi quid petierimus accipimus ab eo, quia mandata ejus ſervamus & quæ

quæ placent coram ipſo, facimus. 1 Joh. 3. 21, 22. Cæterum diſcimus hinc, non ex cujuſvis arbitrio, nec ex Philoſophorum placitis, ſed ſecundùm eam rationem ad quam Deus nos vocavit, vitam noſtram inſtituendam eſſe. Fruſtra me colunt, inquit Deus, docentes doctrinas & mandata hominum. Mat. 15. verſ. 9. ex Eſa. 29. 13. Eſt autem id æquiſſimum, ut qui à Deo pietatis ſuæ præmium exſpectant, ab eo quoque pietatis ſuæ leges accipiant.

Sequitur jam exhortatio ſpecialis. Ejus ſcopus eſt ducere Epheſios ad tolerantiam mutuam, atque concordiam. Huic ſcopo præſtruit Apoſtolus tres virtutes, ad illum plurimùm conducentes, imò unicè neceſſarias, quas ordine videbimus. *Cum omni humilitate*, ſive ſubmiſſione animi. Ea virtus eſt cùm quis de ſe ſuiſque virtutibus moderate ſentit, non arrogando ſibi quæ non habet, nec ea quæ revera in ſe habet, ultra meritum extollendo. Gignitur hæc virtus in nobis, cùm expendimus nos ipſos, quales aut fuerimus, aut adhuc ſimus, aut porrò futuri eſſemus, qualeſque eſſe debeamus. Item ſi aliorum qui nos ſuperant, virtutes ex merito æſtimemus: denique ſi cogitemus, quicquid in nobis eſt laudabile, id Deo acceptum eſſe ferendum, vide ſup. cap. 2. 10. & 1 Cor. cap. 4. verſ. 7. Effectus hujus virtutis exteriores ſunt, & ſermo, & geſtus, animi nil altum de ſe ſentientis teſtes, aliorumque cum quibus nobis negotium eſt, obſervantia. Porrò cùm *omnem* animi ſubmiſſionem Apoſtolus requirit, vel ad ſpecies ejus reſpicit, quæ quidem duæ conſtitui poſſunt: interior atque exterior. Vel ad perfectionem ejus, ut *omne* pro toto dicatur: quod magis placet. Unde patet quantopere huic virtuti ſtudere debeamus. Hinc non immerito cæteris præpoſita fuit. Ad hanc virtutem vocamur etiam Matth. 18. 3, 4. & xx. ℣ſ. 26, 27. Rom. 12. 3, 10, 16. Philip. 2. 3. 1 Pet. 3. 5, 6. Eſt autem hæc virtus magno ad tolerantiam concordiamque adminiculo. Nihil enim facilius homines inter ſe committit, concordiamque rumpit, quàm quòd alter ſupra alterum ſeſe efferat, aut honorem quem alius ſibi debitum putat, ipſi detrahat.

Duæ virtutes quæ ſubjunguntur inter ſe cognatæ ſunt. Ambæ enim circa iram moderandam verſantur. *Manſuetudinis* tamen proprium videtur, ut ne quis ſine cauſa legitima, nec gravius quàm pro merito, nec diutius iraſcatur. *Longanimitatis* autem ut etiam poſt datam cauſam iram tamen ſuſpendat atque differat. Ad utramque hanc virtutem pertinet ut quis dicta atque facta aliorum dubia in meliorem partem interpretetur; ut injurias non exaggeret ſupra meritum, ut offenſus non facile proſiliat ad vindictam, ut tractabilem ſeſe omnibus præbeat, ut vultu, voce, geſtu, animi benignitatem erga omnes teſtetur. Gignere hanc in nobis virtutem poteſt conſideratio humanæ infirmitatis, per quam fit ut alii in alios facile delinquant, item cunctatio circumſpecta in agendo (nil enim facilius iram frangit quàm temporis mora:) item æquitas naturalis, quæ jubet ut qui non tantùm ab hominibus, ſed & à Deo ignoſci nobis multa petimus, aliis viciſſim & ipſi ignoſcamus. Porrò quàm hæ virtutes ad tolerantiam concordiamque ſint utiles atque neceſſariæ, dubitari nequit. Amen.

Epheſ. 4. verſ. 7, 8, 9, 10.

HOrtatus fuerat Apoſtolus Epheſios ad unitatem atque concordiam, modumque ejus colendæ per animi ſubmiſſionem, lenitatem patientiamque oſtenderat, argumentiſque ſubjunctis ab ejuſdem corporis & Spiritus, & ſpei & Domini, ac fidei & baptiſmatis & Dei unitate hortationum ſuam confirmaverat. Uſus autem hujus adhortationis inſignis erat in Eccleſia primitiva, dum vigerent varia in ea Spiritus ſancti dona, quibus nonnulli ſeſe præ aliis efferebant, unde diſſidia in Eccleſia oriebantur. Itaque monet Apoſtolus, varia ſane dona à Chriſto in Eccleſiæ ſuæ membra eſſe collata, quæ tamen omnia ad communem totius corporis utilitatem referenda ſint, ut ex ſequentibus patet, atque ita pacis ſtudio minime debeant officere. Confirmat autem aſſertionem ſuam verbis Davidis in quibus cum ex interpretatione Apoſtoli adſcenſionis Chriſti mentio fit, cum quâ diſtributionem illam donorum conjungit, quam deinde ex contrario deſcenſu illuſtrat, nos illorum quidem verborum cauſa potiſſimum hunc locum explicandum ſuſcepimus, interea omnia iſto in toto loco conſiderabimus. Primo videbimus admonitionem Apoſtoli de diſtributione donorum Chriſti. Deinde expendemus, quomodo eam ex verbis Davidis confirmat. Tertia conſiderabimus quomodo verba illa propoſito ſuo aptet, & ex contrario illuſtret.

Primo igitur diſtributionem donorum in Eccleſia proponit. Deinde modum ſimulque authorem eorum inculcat. *Unicuique noſtrum inquit data eſt gratia.* Per gratiam intelligi poſſunt varia illa in primitiva Eccleſia uſitata dona de quibus 1 Cor. 12. 13, 14, fuſe agitur, ubi commemoratur diſtributio Spiritus, ſermo ſapientiæ, & cognitionis, fides, donum ſanationum, operatio virtutum, prophetia. Hæc dicit Apoſtolus unicuique data, non quod omnia omnibus neque quòd ſingula ſingulis, ſed quod cuique vel multa vel pauca, vel unum ſaltem. Nam Apoſtolis quidem, atque aliis inſignibus Chriſti miniſtris & inſigniora & plura collata fuiſſe credere par eſt. Cæteri tamen iis non plane fuerunt deſtituti. Marc. 16. 17, in genere credentibus varias virtutes promittit Chriſtus, & Act. cap. 19. verſ. 2. Apoſtolus cum diſcipulos inveniſſet, ſtatim quærit an Spiritum ſanctum accepiſſent cum credidiſſent, quaſi debitum quodammodo omnium.

Poſſunt per hanc gratiam ſimul quoque intelligi varia munera atque officia in Eccleſia. Ita ſane latius iſta dona accipit Apoſtolus Rom. 12. 6, & in hoc cap. ad Eph. 1. 2, commemorantur Apoſtoli, prophetæ, Eccleſiaſtæ, paſtores, Doctoreſque. Ita & 1 Cor. 12. ℣ſ. 28, iſta commiſcet Apoſtolus. Atque iſta quoque munera non omnia omnibus, nec ſingula ſingulis, ſed aliis quidem ſingula, aliis vero & plura collata fuiſſe patet. Apoſtolorum enim munus ſine dubio cætera quoque omnia continebat. Cæterum & dona iſta Spiritus & munera in Eccleſia varia merito gratiæ nomine veniunt. Quis enim ea ſe meritum dici poteſt? id quod & ſeqq. innuit *de menſura doni Chriſti.* Quibus verbis author iſtius gratiæ indicatur. Chriſtus, & modus ejus Menſura, quæ Chriſto placeat. Inſignis eſt illa benignitas Chriſti in Eccleſiam, qui tam eximia in illam dona confert, officia diſtribuit. Eſt & argumentum hic ſimul excellentis Chriſti poteſtatis atque potentiæ. Hæc vere ſunt regalia imperii ſeu potius majeſtatis jura de quibus Politici diſputant. Eſt autem notatu dignum, quod pro ſuo arbitrio hæc unicuique Chriſtus admetiatur. Id enim ſignificat Apoſtolus cum inquit *de menſura.* Quod ſi igitur ab uno Chriſto varia illa ſive dona ſive officia Eccleſiæ muneribus conferuntur, non debet diverſitas ea inter ſe collidere. Imo cum ab arbitrio Chriſti ea diſtributio pendeat, debet & is, qui exigua quædam habet, iis eſſe contentus, & qui majora nactus eſt, eis non efferri, neque alios præ ſe contemnere, ſed unuſquiſque id quod habet, in commune ad Dei Chriſtique gloriam Eccleſiæque ædificationem in medium conferre. Nunc quidem temporis non reſtant viſibilia illa Spiritus ſancti dona in Eccleſia quæ olim, officia quoque nonnulla ut Apoſtolorum, prophetur Eccleſiaſticorum deſierunt. Interea tamen ne nunc quidem deſeruit ſuos Dominus Jeſus, ſed & nunc aliis alia dona atque officia licet non tam inſignia impertit, quæ in Eccleſiæ commune bonum conferri debent. Quin & alii aliis, ſive animi ſive corporis ſive fortunæ muneribus pollent, alii aliis in hoc orbe officiis atque dignitatibus ſunt præfecti, quæ cum ab uno omnia à Deo pendeant, eadem circa illa ratio eſt.

Secundo confirmat jam dicta verbis Davidis, quanquam eum non nominet, *Quapropter dicit* ſubintellige David in Pſal. 68. 19. quanquam alii ex verſ. 30 in quo templi fit mentio, dubitent ſit ne David Pſalmi author. Sed in eo parum eſt ſitum. Poteſt etiam ſubintelligi ſcriptura. Cæterum verba quæ hic ex pſalmo allegantur in pſalmo quidem de Deo manifeſte loquuntur, neque tamen hinc concludendum Dominum Jeſum ad quem Apoſtolus ea accommodat, ipſum eſſe Deum. Sicut enim quo tempore ſcriptus eſt Pſal. Deus (qui locum alioquin non mutat) aſcendere dictus eſt, captivoſque duxiſſe, quia per Davidem ſive quemcunque alium gloriam ſuam antea veluti depreſſam humi extulit multoſque populos ſibi ſubjecit. Ita & in accommodatione Apoſtolica Deus qui erat in Chriſto mundum reconcilians ſibi ut Apoſtolus 2 Cor. 5. 19. in eodem aſcendiſſe & per eum captivos duxiſſe muneraque diſtribuiſſe recte dicitur. Loca ſunt ſimilia multa, quibus omnibus explicandis notetur recte de Deo dicta ad Chriſtum accommodari, cum per Chriſtum illa Deus peracturus eſt. Sic Actor. 13. ℣ſ. 47, ad ſe atque Barnabam Apoſtolus Eſaiæ verba accommodat, quæ alioquin ad Chriſtum ipſum proprie pertinent. Sed ad rem. Probat Apoſtolus id quod de Domino Jeſu dixerat, Chriſtum dona Eccleſiæ ſuæ diſtribuiſſe iis Pſal. verbis, in quibus & tempus, quo iſta Pſalmi diſtributio facta eſt, exprimitur, & aliud ejuſdem temporis effectum cum iſta diſtributione conjungitur.

Tempus *cum aſcendiſſet in ſublime.* Effecta illius temporis duo. Captivam duxit captivitatem, & dedit dona hominibus. Aſcenſio hæc & proprie & Metaphorice intelligitur. Nam Deus quidem metaphoricè aſcendere dicitur: cum veritas atque honor illius extollitur, aut cum ſervos ſuos, in quibus ipſemet honoratur, elevat: confer Pſal. 47. 8, 10. XCVII. ℣ſ. 8. Et Chriſtus è ſepulchro in hæc ſuperiora terræ loca atque ex iis in ſummum uſque cœlum aſcendit. Aſcenſio Chriſti in cælos deſcribitur Marc. 16. 19. Luc. cap. 24. 51. Act. 1. 9, 10, 11. Promittit eandem Chriſtus Joh. 20. 17. Eandem celebrat Petrus Act. 2. 34. & ad Hebr. cap. 4. 14. Pertinet vero hæc aſcenſio ad Chriſti excellentiam, qua ſegregatus à peccatoribus ſublimior cælis factus eſt Hebr. 7. 26. Fuit quidem & ante diluvium Henoch tranſlatus, ne videret mortem Hebr. 2. 5, & Elias in cœlum ſublatus 2 Reg. 2. 11. ſed non parum tamen differt aſcenſio Chriſti ab eorum tranſlatione: cum Chriſtum in cœlum ita tranſlatum conſtet, ut ibidem ad dexteram Dei ſederit: quemadmodum apud Marc. habetur, item Act. 2. ante allegato: vide & Act. 5. 31. 1 Petr. 3. 22. vide quoque ſup. cap. ad Eph. 2. 20, 21. Quantum autem ad excellentiam Chriſti res illa pertinet, tantum etiam ad noſtram conſolationem, ſi cogitemus non modo noſtram cum Chriſto communionem in natura fore, ſed etiam in gratia & felicitate.

Fructus aſcenſionis Chriſti prior: *Captivam duxit captivitatem.* Hoc alii ſic explicant: Chriſtum *captivos duxiſſe* eos, qui captivi fuerant antehac ſub Sathanæ & mortis imperio. Quamvis enim eos liberavit potius, poteſt tamen & eoſdem cepiſſe dici. Confer 2 Cor. 10. 5. Sed ex collatione Jud. 5. ℣ſ. 12. videtur potius eum hoſtes ſuos captivos duxiſſe. Hoſtis porro Chriſti eſt Satanas. Hebr. 2. 14, ejuſque angeli Col. 2. 15, quò pertinent & homines miniſtri Satanæ, tyranni atque ſophiſtæ. Item inferus atque mors Oſeæ 13. ℣ſ. 14. 1 Cor. 15. 25. Ceperat quidem hos hoſtes jam ante quoque debellare Chriſtus: Unde illud Luc. 10. 18. Exaltatione tamen Chriſti res omnis confecta eſt vide Joh. 12. ℣ſ. 31, 32. XVI. ℣ſ. 11.

Alter fructus *& dedit dona hominibus* in Hebræo eſt accepiſti dona in hominibus. Quæ verba bifariam cum Apoſtoli interpretatione conciliant. Aliqui ſic accepiſti dona inter hoſtes, quæ inter tuos divideres ut ſolet fieri. Aliqui ſic, accepiſti dona quæ inter homines divideres ut illud *in hominibus* ſit propter homines. vide ſimilia loca Exod. 25. 2. XXVII. ℣ſ. 20. 1 Reg. cap. 12. ℣ſ. 10. Quænam ſint illa dona jam ſuperius dictum eſt. Hæc acceptio donorum ſi de Deo accipiatur, id ita intelligendum erit, eum iſta in manus accepiſſe non ab alio ſed à ſeipſo. Si verò de Chriſto cum Apoſtolo noſtro interpretemur, ille quidem ea à patre accepiſſe dicendus erit ut ipſe fatetur Matth. cap. 28. 28.

Videamus jam tertio quo modo Apoſtolus verba pſalmi ſcopo ſuo accommodat, & ex contrario illuſtrat. *Cæterum illud aſcendit quid eſt niſi quod*, &c. Nec enim opus eſt, ut deſcenderit, qui aſcendit, cum potuerit ſemper inferius fuiſſe. Cujus rei exemplum eſt in Elia. Sed aut præſupponit Apoſtolus Chriſtum in cœlis antea fuiſſe, quod ſane verum eſt, vide Joh. cap. 3. verſ. 13. VI. verſ. 62. Hebr. cap. 1. verſ. 6: aut aſcenſum Chriſti non ex monte olivarum, ſed è ſepulchro orditur, in quod eum deſcendiſſe ex hac ſuperiore hominum civitate oportuit: id quod aſtruere videntur illa verba quod in inferiores partes terræ deſcenderit, per quæ ſepulchrum ſtatuſque mortuorum deſignari videtur. Notanda hic ſumma Chriſti humiliatio, de qua Philipp. 2. verſ. 8. Hebr. cap. 2. verſ. 9. Non fruſtra vero hanc humiliationem hoc loco inculcat Apoſtolus. Multum enim ad pacem atque concordiam colendam facit: unde & verſ. 2. cap. 8. eandem requiſiverat. Vide Philipp. 2. ab initio. Eodem pertinent & ſeqq. cum inquit, *qui deſcenderat ipſe eſt qui & aſcendit:* vult quippe nobis inculcare exemplum Chriſti, qui per humiliationem ſuam ad exaltationem pervenerit. De quo & Luc. 24. 26, ut & ipſi ſcil. cum ipſo humiliemur, ſi cum eodem exaltari velimus. Rom. 8. 17. Act. 14. 22. 2 Tim. 2. 12.

Exaggerat hanc Chriſti exaltationem cum addit: *longe ſupra omnes cœlos.* Hunc ſcilicet locum opponit inferioribus terræ partibus. Intelligit autem aſpectabiles illos cœlos ſupra quos Chriſtus evectus ſit. Penetravit enim ſine dubio ad tertium illud cœlum, in quod & Paulus raptus fuit 2 Cor. 12. 2. illamque lucem, in qua Deus inhabitat 1 Tim. cap. 6. verſ. 16. regnum illud quod moveri non poteſt Hebr. cap. 12. verſ. 28. mundum illum futurum Hebr. cap. 1. verſ. 6. confer 2. verſ. 8. Cœlos illos novos, novamque terram, in quibus juſtitia habitat 2 Petr. 3. 13. Credendum autem eſt vere Dominum Jeſum aſcendiſſe, non vero, quam primum è terra ſublatus eſt, diſparuiſſe & ubique eſſe cepiſſe, ut nonnulli interpretantur. Repugnat enim id corporis humani naturæ, repugnat tot claris ſacrarum literarum locis, in quibus Chriſtus in cœlos aſcendiſſe inque cœlis eſſe dicitur. Nec ullus fingi poteſt honeſtus rei tam mirificæ fructus. Quo fine corpus Chriſti in rebus omnibus ſcilicet brutis atque inanimatis ponatur, aut quid hoc ad illius regnum, fideliumque conſolationem faciat? Sed putant nonnulli ſibi favere verba qua ſequuntur *ut omnia impleat.* Atqui ſi verba hæc ſignificant Chriſtum ſuo corpore omnia complere, quid opus erat ut eo fine aſcenderet. Impletio enim illa & inferiora & ſuperiora loca complectitur. Sed inquiramus veriorem aſcenſionis Chriſti finem, quem his verbis Apoſtolus exprimit. Nonnulli putant impletionem prophetiarum intelligi, quæ quidem ſæpe hoc verbo ſignificari ſolet, ſed ſi ſcopum Apoſtoli propius inſpiciamus, videtur hic anguſtius aliquid ſignificari: illud nimirum quod & verſ. 7 & 8. jam ſignificaverat, quodque verſo 2. deinde repetit. Implet Chriſtus omnia donis ſuis, dum cuique fidelium gratiam ſuam impertit, implet providentia ſua, dum officia in Eccleſia varia ad corporis univerſi bonum conſtituit, implet illuſtribus potentiæ ſuæ documentis. Confer 5. verſ. 38, 39. XVI. verſ. 7. Concluſio per cohortationem Apoſtoli Coloſſ. 3. ℣ſ. 1, 2, 3. & votum 1 Petr. 5. 10.

Col. cap. 3. verſ. 12.

VErum jejunium non tam maceratione corporis quàm ſincera pœnitentia ac pietate perficitur: ut conſtat ex illo loco Eſa. cap. 58. verſ. 5, 6. Quocirca cùm & nos publici boni cauſa quo etiam cujuſque privatum continetur jejunium nobis jam indixerimus; viſum mihi fuit hunc vobis locum explicare in quo Paulus ad virtutes plurimas Coloſſenſes exhortatur, quibus ſi ſtuduerimus, tum demum jejunium noſtrum Deo erit gratum. Duo autem nobis in hoc loco conſideranda veniunt. Primùm ratio generalis qua Coloſſenſes inducere conatur, ut virtutibus ſubjunctis ſtudeant. Deinde ſingularum virtutum ad quas eos hortatur, enumeratio, unà cum rationibus particularibus quibus nonnullas earum commendat.

De primo. Ratio generalis qua Coloſſenſes Apoſtolus ad virtutis ſtudium adducere conatur, ſumitur à perſonæ illorum qualitate, ut qui ſint *electi Dei, Sancti, & dilecti*. Electi Dei ſunt quos Deus ex communi numero hominum pro ſuo beneplacito elegit, quos vitæ & ſalutis æternæ participes faceret. Electio duplici modo conſideratur. Primò ut fiat in deſtinatione, quæ olim ante conditum mundum cœpit, & pro objecto habet non homines ſingulares, ſed in genere omnes in Chriſtum credituros. Secundò ut eſt actu: quæ licet ſingulares homines reſpiciat, non tamen quà ſunt hic aut ille, ſed quatenus ſunt fideles Chriſto, conſiderat. Atque ita electio, quanquam ex Dei beneplacito proficiſcatur conditionem tamen ab hominibus requiſitam includit: quæ cùm intendi & remitti poſſit, poteſt etiam electio, prout patet ex 2 Pet. 1. 10.

Sancti Dei, (repetendum enim eſt ἀπὸ κοινοῦ *Dei* nomen) dicuntur quos Deus ſegregavit, ex profano hominum vulgo, ſibique per ſpiritum ſuum conſecravit: quod omnibus illis obtingit qui puritati vitæ Euangelium Jeſu Chriſti amplexi ſtudent.

Dilecti Dei ſunt quos Deus gratuito amore complexus, beneficiis ſuis cumulare vult, & in hac & in futura vita; quæ illis ſingulariter competit, qui & ipſi viciſſim Deum Dominumque Jeſum diligunt, ejuſque præceptis obtemperant. Porrò magnum hoc eſt pietatis incitamentum, quòd quis ſit Dei electus, ſanctus, & à Deo dilectus. Electus es, itaque ipſe Dei vias elige ac ſectare. Electus es ſub conditione fidei; Ergo fidem tuam bonis operibus vivifica atque exorna. Electus es ad vitam æternam atque cœleſtem; Ergo illis moribus ſtude qui non dedeceant Angelorum concivem cœlique incolam. Vide Apoc. 21. 27. Sanctus es Dei; ergo & ipſe ſanctitatem Dei imitare. 1 Pet. 1. 15, 16. Segregatus es à profano hominum vulgo; ergo & à moribus ipſius diſcede, quibus ſufficiat antehac fuiſſe deditum, 1 Pet. 4. 3. Noli inſtar canis redire ad vomitum, & inſtar ſuis ad volutabrum. 2 Pet. 2. ℣. 22. Conſecratus es atque obſignatus Spiritu ſancto; ergo noli eum contriſtare, atque ita à te expellere, Epheſ. cap. 4. verſ. 30. Dilectus es Dei; ergo cogita quòd ſimilitudo morum amorem aut excitet, aut ſaltem foveat. Cogita Deum tibi viciſſim diligendum. Id verò fruſtra tibi adſcribes ſine præceptorum ejus obſervatione 1 Joh. 2. ℣. 3, 4, 5. Cogita quanto indignior fuiſti cùm te Deus diligere cœpit, tanto illius iram in te gravius exarſuram ſi & nunc peccatis eum tuis lædere atque exacerbare perges.

De ſecundo. Virtutes ad quas Apoſtolus Coloſſenſes hortatur ferè ad officia quæ Chriſtiani mutuo ſibi debent reſpiciunt: quæ licet ſubtilius in claſſes quaſdam diſcerni poſſent, (ſunt enim quædam inter ſeſe maximè cognatæ) nos tamen ad numerum earum attendemus, qui eſt denarius. Eſt autem obſervandus modus loquendi quòd virtutibus iſtis velit nos Apoſtolus *indutos*. Metaphora eſt à veſtibus ſumta, quibus undique circumdamur contra injurias æris, quibus itidem exornamur. Quin & ſtatus diſtinctioni veſtes inſerviunt, adeo ut cum nova veſtium forma novam quis perſonam induere videatur. Fortaſſis tamen & hac & contraria huic phraſi exuendi, alluſum eſt ad baptiſmi ritum, qui nudis olim conferebatur. Ita ut baptizandi veteres mores cum veſte vetere deponere, & baptizati cum nova novos induere viderentur.

Prima virtus qua Coloſſenſes Apoſtolus vult eſſe indutos eſt *miſericordia*. Ea verò eſt commotio animi ob miſeriam alterius ad eum ſublevandum nos incitans. Affectio hæc naturæ humanæ maxime congrua. Excitatur ea per ſenſum viſûs præcipue. Miſeriæ vitæ humanæ variæ ſunt, & quanto quæque major tanto magis nos movere debet. Nec parum ſtimulat hunc affectum ſi quis indigne & ſine ſua culpa aut merito patiatur. Non ſufficit autem interior animi commotio, ſed opera quoque ſeſe ad ſublevandos miſeros jungere debet: ita demum miſericordes erimus ad exemplum Dei, ad quod nos remittit Dominus Jeſus Luc. 6. 36. Vide de miſericordia etiam Epheſ. 4. 32. 1 Pet. 3. 8. Eſt autem in Apoſtoli verbis notandum, quòd emphatice *viſcera miſerationum* à nobis requirat. Eadem phraſis legitur Luc. 1. 78.

Secunda virtus eſt *benignitas* ſive comitas, moroſitati adverſa: quæ reddit nos amabiles omnibus, ſuavi quodam temperamento & vultûs & geſtûs, & ſermonis, obviiſque officiis. Oritur autem ex benignō erga omnes affectu, atque eo differt ab adulatione. Numeratur inter fructus Spiritus Gal. 5. ℣. 21. Virtus hæc homini quatenus eſt animal civile, maxime convenit, utpote qua civilis converſatio maxime coaleſcit. Moroſitas utut perſe non ita ſit vitioſa atque alia quædam vitia, maximam tamen hominibus aliis moleſtiam exhibet. Ita muſcæ magis moleſtæ quàm araneæ licet hæ magis nocentes.

Tertia virtus eſt *animi ſubmiſſio*, ea requirit ut quis nec arroget ſibi quod non habet, & quod habet ne nimis magni æſtimet, ſuæ vel prudentiæ vel viribus adſcribat, nec eo ſeſe apud alios jactet, ſive geſtu ſive voce. Juvare hanc in nobis virtutem poteſt conſideratio ſincera noſtræ indignitatis, & alienæ virtutis; tum exemplum Chriſti, ad quod revocamur, Matth. xi. 28, 29. Johan. 13. 14, 15. Philip. 2. 3, 4, tum promiſſum huic virtuti propoſitum, Matth. cap. 18. ℣. 4, & cap. 23. ℣. 12. & alibi.

Quarta virtus eſt *manſuetudo*. Hæc virtus iræ moderatur, prohibetque nos ne iraſcamur cùm non oportet, neque gravius quàm oportet, neque diutius quàm oportet. Multos muſca offendit, aut ex muſca elephantum faciunt, exaggerant injurias ſuas vario prætextu; inde ad vindictam proſiliunt, nec modum in ea tenere ſciunt. Virtutem hanc in hominibus fovere poteſt conſideratio humanæ imbecillitatis, quæ non ſemper ſatis eſt circumſpecta, temporis tractus poſt injuriam acceptam interpoſitus, divinæ clementiæ exemplum, ad quam in ipſa oratione Dominica provocamur, denique promiſſa divina, ut Matth. 5. 4.

Quinta virtus eſt *longanimitas*. Hæc virtus manſuetudini cognata eſt, eoque tantum differt quòd etiam poſt multas injurias, datis irarum cauſis, tamen ad vindictam non prorumpit. Hanc virtutem nobis Sacræ Literæ commendant, quæ nobis Deum ad iram tardum proponunt.

Sexta virtus, *ut alii alios ſufferamus*. Varia ſunt quæ nos in aliis offendere poſſunt, quæ tamen revocari queunt vel ad ſenſus, vel ad mores. Circa ſenſum & tarditas nos aliorum, & diſſenſus, ejuſque diſſenſus conteſtatio ſæpius offendit. Mores quoque aliorum nobis diſplicere poſſunt, vel quia non ſatis civiles, vel quia virtuti adverſi. Diſtinguendum autem diligenter inter vitia, tum circa ſenſum, tum circa mores, ut rectè definiamus quouſque ea toleranda ſint, nec ne.

Nam in Apocal. cap. 2. ℣. 2, laudatur Angelus Eccleſiæ Epheſinæ quòd *malos tolerare non poſſet*. Circa ſenſum in fratre omnia ferenda quæ non ſubvertant penitus honorem Dei atque Chriſti, verumque pietatis cultum. Vide Rom. 14. In moribus itidem, ſi quid videamus non ex deſtinata malitia, ſed vel ex infirmitate humana, vel ex inſcitia peccari.

Septima virtus, *ut alii aliis condonemus, ſi quis querelas adverſus alios habeat*. Variæ ſunt in vita humana aliorum in alios injuriæ, & nonnullæ quidem à volentibus illatæ, quas ſi quis ſemper ad animum revocare velit, nimium habebit negotii. Has ergo alii aliis condonemus, & quantum fieri poteſt oblivione obteramus. Magno ad id incitamento nobis eſſe poteſt exemplum Chriſti, quod & Epheſ. 4. verſ. 32. & hîc Apoſtolus ſubjungit cùm ait: *ſicut & Chriſtus condonavit vobis, ita & vos*. Cogitemus, quot modis, quàm graviter, ipſi Chriſtum offenderimus, qui tamen veniam peccatorum ab illo & petimus, & impetramus. Quid quòd & pro perſequutoribus ſuis oravit? Poſſit & ipſius Dei nos exemplum movere, præſertim ut proponitur Matt. 18. verſ. 23. & ſeqq.

Octava virtus eſt *charitas* quam *ſuper omnia* nobis inculcat. Ea eſt affectus animi interior, concitatus boni alicujus conſideratione, & ad bonum aliorum tendens. Vulgò homines ad amandum moveri ſolent vel forma corporis, vel beneficii alicujus fruitione aut ſpe. Chriſtiana charitas ſolam pietatem aut virtutem reſpicit: imò etiam ubi nihil invenit quod amari mereatur, benevole tamen affecta eſt, & commodum omnium quærit, deque ſuo etiam impertit, & id quacunque ratione promovet, aut in ipſis, aut apud alios, aut denique apud Deum. Pulchre verò charitatem vocat *vinculum perfectionis*, per hanc enim omnia inter ſe hominum officia continentur, & perficiuntur. Videatur elogium charitatis 1 Corinth. 13.

Nona virtus eſt *pax Dei*. Poſſet per Dei pacem intelligi pax quam cum ipſo Deo habemus, quam Chriſtus nobis peperit, de qua Rom. 5. 1. Poſſet etiam intelligi pax bonæ conſcientiæ, quam quis intra ſeſe teneat atque experiatur. Sed cùm cæteræ virtutes hoc loco ad alios referantur, præſtat & hîc per pacem intelligere eam quæ cum aliis nobis intercedit. Hanc Dei pacem vocat, quòd Deo ſit grata, & ab illo præcepta, atque ſecundùm ipſius voluntatem colenda. Hanc vult Apoſtolus *regnare in cordibus noſtris*. In Græco eſt vox admodum ſignificans, id volens ut pax ſit inſtar agonothetæ, quæ & agendi modum præſcribat, & præmium aſſignet, atque diſtribuat. *Cordibus* autem noſtris pacem hanc inculcat: id enim ſi fiat, opere quoque ipſo lubenter exſeritur. Pax vulgò dividitur in publicam, & privatam. Publicæ bellum opponitur: privatæ, pugnæ, lites, & rixæ: quorum illud eſt manuum conſertio, iſta juris, hæc verborum extra judicium. Quum pax nobis commendatur, jubemur omnia iſta vitare, quibus vel ad bellum vel ad pugnam, vel ad lites, vel ad rixas, veniri poteſt. Id aſſequemur, ſi nec ipſi cuipiam offenſæ occaſionem præbeamus, & datam abaliis occaſionem ipſimet non arripiamus. Imò ſi ipſimet alium forte læſimus, ipſi reconciliationem quæramus, ſi læſi ſumus, injurias remittamus, ſeu potius beneficiis penſemus. Quanquam autem pax cum omnibus colenda eſt, quoad licet, quod monet Apoſtolus, Rom. 12. 18, tamen inprimis inter ipſos Chriſtianos ea obtinere debet. Eo pertinet ratio quam ſubjungit Apoſtolus; *ad quam etiam vocati eſtis, in uno corpore*. Membra unius corporis optimè conveniunt inter ſe, mutuiſque ſeſe officiis ſublevant. At Chriſtiani quoque unius corporis membra ſunt, & ad hoc vocati. Vide Rom. 12. verſ. 4, 5. 1 Cor. 12. verſ. 12. & ſeqq. Vocatio autem iſta intelligenda eſt eſſe à Deo: atque ita Apoſtolus explicat cur *pacem Dei* vocaverit. Porrò *pacifici filii Dei vocabuntur*, Matt. 5. ℣. 9. Vide etiam Hebr. 12. ℣. 14.

10. Decima atque ultima virtus, *Gratitudo*. Hæc requirit agnitionem æſtimationemque legitimam accepti beneficii, ejuſque conteſtationem verbis factam, imò & remunerationem operis, ſi id ſit in noſtra poteſtate. Reſpicit *gratitudo* vel Deum vel homines. Quanto majus eſt acceptum beneficium, tantò ipſa quoque major. Ad illam ipſa nos vocat æquitas (eſt enim gratitudo juſtitiæ ſpecies) & quorumvis hominum ſenſus. Nonnemo Ethnicorum ajebat, quum ingratum dixeris, omnia vitia dixeris. Quin & illud gratitudinem in nobis provocare poteſt, quòd per eam homines ad benefaciendum porrò excitentur. Quilibet enim ſuum beneficium bene collocare ſtudet, nec melius id poteſt quàm apud homines gratos. Amen.

Analyſis verborum Pauli

2 *Theſſ. cap.* 1. *à verſ.* 3. *ad capitis finem.*

IN his verbis teſtatur Paulus Apoſtolus, atque una Silvanus ac Timotheus, quos ſecum in ſcribenda hac Epiſtola conjunxit Paulus, ſingularem erga Theſſalonicenſes benevolentiam, & intimum charitatis affectum. Teſtatur autem tribus potiſſimum modis. Primùm dum agnoſcit ſe perennes Deo debere gratias pro incremento virtutum Chriſtianarum quod in Theſſalonicenſibus cernere liceat, quodque ea de re apud alios Chriſtianos gloriari ſe profitetur. Deinde dum eoſdem in afflictionibus veritatis cauſa poſitos ſolatur, & ad eas fortiter ſuſtinendas animat; & denique dum Deum orat, ut ſalutis ſempiternæ negotium in iis cæptum ad finem perducat. Primus modus atque adeo primum hujus loci membrum continetur verſic. 3 & 4. ubi uti jam innuimus, duobus modis ſuum erga Theſſalonicenſes affectum exprimit Apoſtolus, nempe tum gratiarum actione, tum de iis gloriatione. Quanquam prior modus potior eſt, ac princeps, alter prioris quodammodo amplificandi cauſa videtur additus: qua de cauſſa ei inter principalia loci membra locum non dedimus. De priore agitur verſ. 3. de poſteriore verſ. 4. Quod ad priorem attinet, is primo proponitur, deinde ejus redditur ratio. Proponitur in verbis illis, *gratias agere debemus Deo ſemper pro vobis fratres*. Quo loco non immorabimur voci *fratrum*, qua Theſſalonicenſes compellat ac deſignat Apoſtolus, tum honorifice tum amanter. Eſt enim appellatio hæc ut notum eſt charitatis atque affectus propenſi indicium. Id tantum unuſquiſque ſibi inde capere debet, ut ſive coram ſive per literas abſens alloquatur homines Chriſtianos, ejuſdemque religionis participes, eos Apoſtoli exemplo quam honorificentiſſime quamque amantiſſime compellet, ut ipſa etiam vox charitatem ſpiret in animo latentem. Sed rem ipſam cernamus. Ait ergo Apoſtolus, *ſe debere pro Theſſalonicenſibus perpetuo Deo gratias agere*. Quæ verba intellectu ſatis ſunt facilia; eo præſertim animadverſo quòd vox *ſemper* ſeu perpetuo, nihil aliud ſignificet quàm ſubinde, & quàm creberrime ac frequentiſſime: nihil enim aliud quàm ſummam in re de qua agitur diligentiam exprimit. Quo eodem modo uſurpatur hæc vox cùm jubemur ſemper orare, aut cùm Apoſtolus profitetur ſe aliquorum ſemper ſeu quod perinde eſt, abſque intermiſſione, in precibus ſuis facere mentionem: loca unicuique ſatis ſunt obvia. Iſtud adhuc animadvertendum eſt, Apoſtolum cùm ait *ſeſe debere Deo ſemper agere gratias pro Theſſalonicenſibus*, non tantùm id velle indicare quod aperte dicit, ſe ad id faciendum obſtrictum obligatumque eſſe, ſed etiam ſe id reipſa quoque facere. Cogitandum hoc Theſſalonicenſibus reliquit Apoſtolus: norant enim illi Apoſtolum adeo memorem adeoque tenacem eſſe officii, ut quod agnoſceret ſe facere debere id reipſa etiam faceret ac præſtaret. Quare perinde propemodum eſt, ac ſi dixiſſet Apoſtolus ſeſe gratias ſemper agere Deo pro Theſſalonicenſibus: quemadmodum ſuperiore Epiſtola cap. 1. verſ. 2. dixerat. Niſi quod in noſtro hoc loco plus dixit quàm ibi: hic enim non

tantùm

tantùm factum ipſum expreſſit, ſed etiam facti neceſſitatem. Hinc primùm diſcimus inter alias rationes quibus noſtrum vel erga divinam gloriam vel erga alios teſtemur amorem, hanc eſſe & quidem ex præcipuis unam, ut gratias agamus Deo pro beneficiis in alios collatis, & ſanctiſſimum ejus nomen celebremus, noſque ipſum bonorum iſtorum quæ in alios collata cernimus, fontem agnoſcere profiteamur. Quod enim ipſi gratias agimus, id honori ipſius tribuimus; quòd verò pro beneficiis in alios collatis, id iſtorum hominum amori. Deinde ex iiſdem verbis diſcimus, non eſſe hunc liberum prorſus atque arbitrarium noſtræ erga alios charitatis effectum, Deo nempe pro beneficiis apud eos collocatis gratias agere, ita ut id vel facere vel omittere ſi libeat etiam liceat: ſed ut Apoſtolus de ſeſe ait, debere nos pro aliis Deo agere gratias. Obſtringunt enim nos beneficia in alios collata ad gratias Deo reddendas, perinde atque noſtra: quandoquidem beneficia in alios præſertim fratres noſtros collata, pro iis habere debemus quæ in nos ipſos ſint collata. Eſt enim frater mecum collatus, alter ego: utpote quem perinde ac meipſum diligere debeo. Quemadmodum autem amor quem erga ſeipſum unicuique inſevit natura, efficit ut potitus inſigni aliquo bono læteris, & amori huic adjuncta pietas jubet ut ejus boni authori gratias agas; ita etiam amor erga proximum, fratremque, qui amori ſui ipſius eſſe debet ſimilis, ac prout natura fert par, eique conjuncta pietas, facit ut & læteris de bono in alterum collato, & ejus authori Deo gratias agas. Pertinet huc locus. 1 Tim. 2. ℣ſ. 1. ubi non tantùm orare jubemur pro omnibus hominibus, ſed etiam gratias agere. Quod ſi pro omnibus hominibus, multo magis pro Chriſtianis. Sed homines ita ferè comparati ſunt, ut aliena nihil ad ſe pertinere putent: quanquam nihil humani, multo verò minus id quod ad homines Chriſtianos pertinet, à ſeſe alienum putare debent. Sunt Chriſtiani homines inter ſeſe ita coagmentati ſicut humani corporis membra, quorum ſi unum, ut Apoſtolus loquitur 1 Corinth. 12. ℣ſ. 16. honore afficiatur, ſimul lætantur ac gaudent omnia membra: ad ſe nempe pertinere cenſent ſingula quod uni ipſorum contigit. Quod idem in triſtibus quoque fieri idem teſtatur. Quare idem quoque Chriſtiani ſentire debent, & bona ſingulorum propria, communia ducere, ac pro iis divinum nomen celebrare: præſertim ſi ea ſint inſignia ac notabilia. Tertiò hinc intelligimus non ſatis eſſe ſemel atque iterum Deo agere gratias pro beneficiis, ſive in nos ſive in alios effuſis, ſed adhibendam etiam eſſe conſtantiam ac diligentiam. Nam Paulus non contentus dixiſſe ſe Deo gratias agere pro Theſſalonicenſibus, addit ſe id facere *ſemper*. Quod quo pacto ſit intelligendum, antea diximus. Quanquam enim non poſſint propriè ſemper aut aſſidue commemorari ſigillatim Dei ſive in nos ſive in alios collata beneficia; generatim tamen recenſeri & poſſunt & debent quam frequentiſſimè: atque inſignite ea quæ ad ſalutem ſempiternam ſpectant; quæ tamen ipſa quoque brevibus verbis concipi queunt. In his omnibus doctrinis, adhortationi quoque locus eſt: & ſi auditorum deſideretur officium, reprehenſioni, ac caſtigationi. Omnes enim doctrinæ practicæ, adhortationem caſtigationemque admittunt. Quod etiam in aliis quas porrò tradituri ſumus animadverti poterit. Hactenus rem ipſam ſeu effectum benevolentiæ Apoſtolicæ erga Theſſalonicenſes vidimus.

Nunc rationes & cauſas hujus effectus videamus. Hæ afferuntur duæ, ita inter ſe colligatæ, ut poſterior priorem fulciat. Prior eſt ibi, *quemadmodum dignum eſt*. Ab ipſa rei honeſtate ac decoro rationem facti reddit Apoſtolus. *Dignum eſt* ita facere, hoc eſt, id ita fieri convenit, ſeu æquum eſt ut id fiat, res ipſa id prorſus exigit, ac meretur.

Cur autem id aſſerat Apoſtolus, in ſequentibus ſatim videbimus. Ad quæ antequam tranſeamus, illud diſcendum eſt; Maximam eſſe Chriſtianis hominibus ipſius honeſtatis æquitatis ac decori habendam rationem: ita ut quicquid convenire ac decere videant, id ipſum etiam facere ſe omnino debere agnoſcant, atque adeo reipſa etiam faciant. Nam ut idem docet Apoſtolus Philip. 4. 8. Si quæ eſt virtus, ſi quæ laus eam meditari ac ſtudioſe conſectari debent homines Chriſtiani. Animadverti etiam hinc poteſt, æſtimanda eſſe ab hominibus Chriſtianis divina beneficia, & diligenter ponderanda; ut quæ ſit illorum dignitas, quid ea à ſeſe exigant, intelligant: quomodo enim alias conſtare illis poteſt, dignum juſtumque eſſe ut pro illis Deo agantur gratiæ. Indignum eſt homines brutorum eſſe inſtar: quæ quum Dei fruantur beneficiis, autorem tamen non agnoſcunt, & quum ex rivulis bibant, ad ſcaturiginem non reſpiciunt, neque etiam quanti quidque ſit æſtimant.

Sed jam ad alteram cauſam veniendum eſt, unde effectus ſuperius à nobis expenſus, fuerat profectus, qui ſuperiorem quoque rationem fulcit. Ea verò continetur in illis; *Quòd ſupra modum augeſcit fides veſtra, & abundat charitas uniuſcujuſque veſtrum mutua*, ſeu in alios mutuò. Cauſa hæc, eſt incrementum virtutum earum in Theſſalonicenſibus quæ univerſum officium Chriſtianorum ambitu ſuo quodammodo complectuntur, & in quibus ſalutis cardo vertitur. Hoc quia Deo acceptum eſſe ferendum norat Apoſtolus, (id quod in his verbis ſubaudiendum eſt, tanquam omnibus notum) ideo æquum eſſe judicabat Apoſtolus, ut ipſemet pro tanto beneficio Deo perennes ageret gratias. Duas autem, ut liquet, virtutes, commemorat Apoſtolus, in quibus inſignes progreſſus faciant Theſſalonicenſes, adeoque duplex commemorat incrementum, duplicemque gratiarum actionis cauſam; fidem nempe, & charitatem fraternam: quibus in rebus non ſemel univerſum Chriſtianorum hominum officium collocatur. Inter alia vide locum nobilem Gal. 5. 6. & 1 Joh. 3. 23. Adjungi etiam poſſunt loci huic noſtro ſimiles Epheſ. 1. 15. & Col. 1. 4. Nam quod alibi fidei & charitati ſpes additur, vel interjicitur, tanquam tertia Chriſtianarum virtutum, id cum his rectè conciliari poteſt: ſolet enim ea hujuſmodi in locis fidei nomine tanquam proximus quidam illius effectus includi; aliquando etiam in charitate, tanquam ipſius cauſa. Quod poſterius aliquomodo apparet ex loco quem ultimò citavimus, ad Coloſſ. 1. verſ. 4, & 5. Primùm ergo ait, fidem Theſſalonicenſum ſupra modum vel vehementer augeſcere, atque incrementum capere. Per fidem, licet intelligi queat fiducia ac ſpes ſolida in Deo Chriſtoque collocata hauſta ex promiſſis ipſius in Euangelio comprehenſis; tamen ſi verſ. ſequente conſideres, ubi ejuſdem fidei mentio fit, & nonnulla alia Apoſtoli loca huic ſimilia, ac denique frequentiorem hujus vocis in Sacris Literis Novi Fœderis uſum, veriſimilius eſt hic intelligi aſſenſum Euangelii doctrinæ adhibitum: qui quum ſincerus eſt ac firmus, illam quam diximus fiduciam ac ſpem ex ſe neceſſario parit, ac quodammodo in ſeſe comprehendit. Fieri enim non poteſt ut promiſſis divinis per Chriſtum propoſitis vere firmiterque aſſentiaris (aſſentitur autem quiſquis doctrinæ Euangelii à ſeſe cognitæ aſſenſum præbet) quin ex iis ſpem concipias bonorum à Deo promiſſorum, & ſic Deo Chriſtoque promittenti penitus confidas. Dicit autem hanc Theſſalonicenſium fidem ſupra modum augeſcere, propterea quòd ſubinde magis atque magis aſſenſus hic eorum firmaretur, ac robuſtior ſolidiorque evaderet: id quod prodebat eorum in perferendis Euangelicæ doctrinæ cauſa calamitatibus ac perſequutionibus conſtantia & invicta patientia, quemadmodum ſequente verſiculo patebit. Quanquam etiam alia ratione fides iſta incrementum capere poteſt, quatenus plenius cognoſcitur doctrina illa cui adjungitur: idque procul omni dubio contigerat Theſſalonicenſibus.

Sed vix videtur ea eſſe hujus phraſeos vis, nec ex mente Apoſtoli in hoc loco. Hoc autem fidei incrementum Deo jure adſcribitur, qui eandem primùm excitavit: iiſdem enim quibus eam hominum animis primùm inſerit modis, vel ſaltem ſimilibus eandem fovet, alit, auget, atque ad faſtigium ſuum perducit: verbo nimirum ſuo, & ejuſdem verbi confirmationibus, quas vel exterius conſpicimus, vel intus in nobis ſentimus. Hinc videmus non tantùm fidem eſſe adjungendam doctrinæ Chriſti, verùm & progreſſus in eadem fide eſſe faciendos, ita quidem ut non tantùm augmentum ſumat, ſed etiam, ut de Theſſalonicenſibus Apoſtolus loquitur, ſupra modum augeſcat. Sunt nempe varii virtutum Chriſtianarum gradus, per quos homini Chriſtiano eſt aſcendendum ad earum apicem: nec conquieſcendum eſt in imo gradu, ſed aſcendendum ſubinde altius, & prima ſemper ſunt ſequenda, quæ ſi fortè ob virium imbecillitatem aut temporis brevitatem non aſſequaris, tum demum honeſtum erit in ſecundis aut tertiis conſiſtere. Hinc toties Apoſtolus cognitionis rerum divinarum, fidei ac charitatis atque adeo univerſæ pietatis incrementum optat aliis. Quemadmodum inter alia loca patet, Eph. 3. 16. & ſeqq. Philip. 1. 9. Coloſ. 1. 9. & ſeqq. 1 Theſ. 3. ℣ſ. 12, 13. & cap. 4. ℣ſ. 1 & 9. cap. 5. 23. Accommodari huc poſſunt aut etiam debent illa divini Authoris ad Hebræos verba quæ extant cap. 6. ℣ſ. 1. ubi monet ut relicto ſermone Chriſti initiali, ſeu primis Chriſtianæ doctrinæ rudimentis ad perfectionem feramur. Quod enim ibi de cognitione potiſſimùm dicitur, id ad omnes virtutes Chriſtianas accommodari debet, atque inprimis ad eam de qua hoc in loco agimus, fidem. Poteſt quidem nonnulla etiam hinc conſolatio peti ab iis quorum fides nondum ita robuſta eſt, ne propterea deſperent protinus, & fidem ſuam, quia à fide aliorum multum ſuperetur, nullam eſſe, & pro nihilo apud Deum cenſeri arbitrentur. Nam etiam hi Theſſalonicenſes non iidem ſemper fuerant, nec eadem fuit in iis ſemper fidii magnitudo: quæ à parvis progreſſa initiis, adeò poſtmodum excrevit. Tribuit illis in ſuperiore epiſtola Apoſtolus fidem, & fidem quidem veram, pro eaque gratias egit Deo, & tamen ſatis indicat hoc loco, eam ab illo quoque tempore mirum in modum creviſſe. Quod ſi ipſorum ſalus antea incerta non fuit, licet infirmior eſſet ipſorum fides, idem de aliis quoque ſentiendum eſt. Rectè dictum eſt à nonnullis, parvam etiam fidem, fidem nihilominus eſſe, ſi modò id addas, ut ea quoque ſit efficax, & omnis generis pietatem ex ſeſe producat, & calamitatum violentia non frangatur: hanc enim quamdiu habebis, tamdiu ſalus tua in tuto eſt. Sed hæc conſolatio non eſt dirimenda ab ea quam præmiſimus cautione ac cohortatione. Nam ſi quis progredi in fide nolit, ei verendum eſt ne regrediatur, & ne poſtea negligentiæ ſuæ det pœnas, ingraveſcentibus ob veritatem periculis, quia illud fidei robur quod parare per tempus poterat non acquiſierit: neque enim huic tam deſidi ac ſalutis ſuæ negligenti homini ſperandum eſt, Deum inuſitata quadam ratione ignaviæ ſubventurum, & quod ipſe ſponte ſua neglexiſſet, ſingulari aliqua & extraordinaria ope ſarturum. Diligentibus ac ſedulis libenter Deus ſubvenit.

Hæc de prioris virtutis nempe fidei incremento. Sequitur ut videamus quomodo alterius quoque virtutis nempe charitatis fraternæ augmentum Theſſalonicenſibus tribuat Apoſtolus. Id verò facit in illis verbis *Et abundat charitas uniuſcujuſque omnium veſtrum, mutua* vel in vos mutuò. Quid ſit charitas, notum eſt: eſt enim nihil aliud quàm affectus in alterum benevolus, ſeu ejuſmodi in alios propenſio ut iis optima quæque cupiamus: unde fit ut ſi ea ipſis obveniant, lætemur, ſi eveniant contraria triſtemur, ac præterea ut bonis illis potiantur, precibus, conſilio, operâ, ac denique ſi opus ſit etiam ſanguine efficere conemur, maximè quum de æterna illorum ſalute agitur, & ut illis ſint perpetua ac propria ſedulo laboremus, contraria verò amoliri ſumma ope nitamur. Hanc virtutem tum in hoc tum in aliis quos paulò ante laudavimus locis, Sacra Scriptura pro omnis generis pietate, quam fides doctrinæ euangelicæ adhibita in nobis efficit, ea præſertim quæ in agendo cernitur, (nam patientia afflictionum veritatis cauſâ incumbentium ab ea & hoc & aliis locis diſtinguitur) ponit: propterea quòd fieri poſſe non videatur ut quis hac virtute perfectè, quatenus quidem id in hominem Chriſtianum cadere omnino debet, ſit præditus, quin cæteras quoque habeat omnes: præſertim ſi quis conſideret quàm latè ejus pateant officia. Id quod vel ex nobili illo hujus ejuſdem Apoſtoli loco conſtat, qui exſtat 1 Cor. cap. 13. 4. & ſeqq. Nemo enim omnia illa charitatis officia præſtabit, quin cæteris omnibus virtutibus Chriſtiano homini præſcriptis ſit excultus. Qua de cauſa charitas Legis divinæ complementum ac veluti compendium quoddam eſſe perhibetur, ab Apoſtolo eodem, Rom. 13. 8. ſeqq. Gal. 5. 14. Et ut alia præteream, vita ſempiterna ei promittitur homini qui fratres dilexerit 1 Joh. 3. 14. adde etiam ejuſdem capitis verſ. 18 & ſeqq. uſque ad finem capitis: in quibus eadem continetur ſententia, licet aliis verbis elata, & cap. 4. 7. aſſeritur eum hominem qui diligat alios, ex Deo natum eſſe ac Deum noſſe, & verſ. 12. dicitur Deus in talibus manere, ex quibus ſequitur, tales vitam æternam habituros. At vita æterna nemini niſi omni pietatis genere prædito vi divinæ promiſſionis dabitur, & ex mente S. Johannis aliorumque ſcriptorum ſacrorum nemo ex Deo natus eſt, nemo Deum novit, niſi qui mandata ejus ſervat, ut ex univerſis ejus epiſtolis conſtat: inſpiciatur vel caput 2 & 3. primæ Epiſtolæ. Eidem charitati tribuitur quòd opertura ſit multitudinem peccatorum, 1 Pet. 4. 8. At peccata noſtra non teguntur hoc eſt non remittuntur, niſi in luce ambulaverimus, ut Deus eſt in luce, ſicut teſtatur idem Johannes 1 epiſt. cap. 1. ℣ſ. 7. Quapropter etiamſi reliquæ virtutes natura ſua a charitate ſint diſtinctæ, ita ut in ipſius eſſentia non includantur; nihilominus tamen quia cum ea individuo ac indiſſolubili nexu videntur eſſe conjunctæ, meritò ea ſola nominata omnes intelliguntur, vel intelligi ſaltem queunt, niſi ex ipſo loco aliquid aliud conſtet. Hoc autem loco ubi præter fidem ac charitatem, fideique prolem patientiam, nulla alia commemoratur, non tantum nihil obſtat quominus cæteræ etiam omnes virtutes, charitati adjunctæ intelligantur; verùm etiam magna eſt cauſa cur hoc nomine tacitè comprehenſæ cenſeantur. Laxitatem autem hujus virtutis aliquo pacto reſtringit Apoſtolus ad eam quæ eſt erga fratres, quæque inter ipſos Chriſtianos Theſſalonicæ degentes mutuò exercebatur: non quòd iidem charitate in extraneos, & à fide in Chriſtum alienos non eſſent prædi ti; ſed quòd eam præcipuè in ſeſe mutuò ſeu in omnes Chriſtianos exercerent, & mutuis officiis certatim colerent, quodque hæc ſinceri in religionem Chriſtianam amoris, & ſingularis pietatis ſit indicium, ac Chriſti diſcipulis maxime digna. Qui enim ob id ipſum diligit alios, & quidem præ cæteris omnibus, nempe propter communem Chriſti religionem ac fidem, nulla rerum carnalium habita ratione, is oſtendit ſe ipſam Chriſti religionem maximi facere, ac ſincere amplecti, & eam prope ſolam in aliis amare. Interea tamen quiſquis ob communia ſacra & ejuſdem Chriſtianæ religionis ſocietatem alios diligit, is ejuſdem religionis vi impelletur ad cæteros omnes homines diligendos, quandoquidem hoc eadem illa docet religio. Quare quum Paulus ait Theſſalonicenſes abundare charitate inter ſeſe mutuo, tacite ſimul illis tribuit charitatem erga alios & ejuſdem abundantiam. Abundabat autem Theſſalonicenſium amor erga ſeſe mutuò, quatenus ſubinde intendebatur, & pluribus effectis pluribuſque officiis quibus ſeſe mutuò proſequebantur in dies ſeſe prodebat, & magis atque magis teſtatam ſe faciebat. His enim modis incrementum capit charitas, cùm & intus & extus intenditur, atque exuberat, intus affectu extus effectu: intus efferveſcit, extus ebullit atque declaratur per opera. Ait autem *uniuſcujuſque omnium*

ipſorum

ipſorum charitatem in alios abundare, ut non tantùm intendi charitatem illorum doceret, ſed etiam latiſſimè extendi, & non in uno tantùm aut altero, ſed in omnibus generatim ejus Eccleſiæ membris augeſcere doceret. Dico in omnibus generatim, quia admodum vero eſt ſimile Apoſtolum id de ſingulis atque univerſis pronunciaſſe quod de pleriſque conſtabat: cùm ſi quis eſſet in quo diverſum deprehendi poſſet, ejus nulla eſſet habenda ratio: quum reſpectu tantæ multitudinis in qua contrarium appareret, id non compareret, ac pro nullo cenſeretur. Quod propterea dicimus quia vix eſt credibile adeo probam ac felicem fuiſſe illam piorum ſegetem quin vel una aliqua in ea exſtaret ſpica, ut ille ait, nequam; neque credibile eſt ita exactè de ſingulis conſtare potuiſſe Apoſtolo, ut de unoquoque nominatim id aſſerere tam conſtanter poſſet, quemadmodum proprietas horum verborum poſtulare videtur. Neque enim prophetico aliquo Spiritu hæc enunciat Apoſtolus, ſed ex aliorum proculdubio relatione ac conſtanti fama, cæteriſque documentis, quibus charitas Chriſtiana arguitur. Quare conſuetus tum ſacris tum profanis ſcriptoribus mos videtur ab Apoſtolo uſurpatus, ut quod de longe maxima fidelium iſtorum parte verum eſſet, id de omnibus ac ſingulis pronunciaret.

Ex his diſcimus, charitatem non minus quàm fidem in hominibus Chriſtanis requiri, quæ eam animet ac ſpiritum ei indat, & ſine qua ea mortua ſit atque inefficax. Unde idem Apoſtolus loco quem ſuperius citavimus Gal. 5, dicit *in Chriſto Jeſu nihil valere præter fidem quæ per charitatem ſit efficax.* Qua de re nihil opus eſt plura hîc à me dici, præſertim cùm hujus rei documenta ex iis quæ paulò ante diximus peti queant: atque inter alios nobilis eſt locus 1 Cor. 13. ℣. 2, 3, qui perſpicue oſtendit, ſine charitate nihil valere cætera omnia Chriſtiani hominis ornamenta, factaque, & ad ſalutem eſſe inefficacia. Secundò diſcimus, etiamſi omnes homines charitate proſequi debeamus, eam tamen primò ac præcipue à nobis deberi hominibus Chriſtianis, & in eos potiſſimùm exercendam eſſe: quam ob cauſam diximus hic commemorari charitatem Theſſalonicenſium non in cæteros homines ſed in eos nominatim qui ejuſdem ſint Eccleſiæ membra, ejuſdemque religionis participes. Quo pacto etiam idem Apoſtolus alibi, jubet in omnes beneficentiam exercere, ſed *maxime in domeſticos fidei.* Gal. 6. 10. Hac de cauſa idem Rom. 12, cum primum hortatus eſſet ad charitatem non ſimulatam, mox inſignitè præcipit ℣. 10, ut fraterna charitate ſimus alii in alios propenſi, & naturalem inter germanos fratres charitatem æmulemur. Et Petrus 2 epiſt. cap. 1. ℣. 7, poſt pietatem quæ Deum ejuſque gloriam proprie reſpicit, proximè collocat fraternum amorem, cui demum ſubjungit charitatem quæ ad omnes omnino ſpectat, & in qua magis ſpectatur effectus quam affectus, ſeu animi fervor, licet ipſa quoque ſincera eſſe debeat. In fratres uti jam ſuprà monuimus major eſſe debet animi propenſio ac fervor, majora etiam officia, quorum ſummum eſt ut animam etiam pro fratre ponas: qua de re in Ethicis dictum. Tertiò hinc perſpicimus, non initia tantum charitatis in nobis exſtare debere, ſed progreſſus etiam in eadem eſſe faciendos, horum Theſſalonicenſium exemplo, ad quos faciendum eos hortatus fuerat Apoſtolus, 1 epiſt. cap. 4. ℣. 10, ubi cum dixiſſet eos ſeſe mutuò diligere, imò omnes qui eſſent in Macedonia fratres, addidit, *Hortamur autem vos fratres ut abundetis magis.* Hujus voti ſui compotem ſe factum eſſe Apoſtolus his verbis quæ præ manibus habemus oſtendit. Itaque cavendum eſt è contrario diligenter, ne illud nobis objici poſſit, quod Dominus Jeſus objecit Epheſinæ Eccleſiæ angelo, Apoc. cap. 2. ℣. 4, nos primam dilectionem deſeruiſſe, & ab ea defeciſſe. Pertinent huc nonnulla ex iis quæ de fidei incremento ſupra diximus.

Denique cum ex his verbis perſpiciatur omnia generatim Eccleſiæ Theſſalonicenſium membra charitate hac excelluiſſe, adeoque vera vitæ pietate fuiſſe conſpicua, idem etiam in aliis Eccleſiis contingere poſſe, adeoque etiam nobis idem eſſe conandum, & tum quemque pro ſua virili parte in id incumbere debere, tum alios exemplo ſuo, ac ſalutaribus monitis excitare, ut ad eandem pietatis laudem apud Deum adſpirent, ut ita per omnia Eccleſiæ membra diffundatur virtus, nullum verò eorum ſit morbidum aut languidum. Et hactenus quidem priorem primi membri partem, prioremque ex iis benevolentiæ Apoſtolicæ erga Theſſalonicenſes effectibus quos in primo illo membro explicari diximus, conſideravimus: Sequitur ut ad alterum quoque effectum qui in primo illo membro exprimitur, & ſic ad poſteriorem membri ejus partem accedamus, quæ quidem prioris amplificandi cauſa adjecta videtur ab Apoſtolo. Explicaturus enim Apoſtolus magnitudinem atque incrementum earum virtutum quas hactenus expendimus, atque inprimis fidei, quam priore loco collocaverat, ab effectu rem illuſtrat, nempè ſua de Theſſalonicenſium patientia, quæ certiſſimum fidei ipſorum ſit argumentum apud alias Chriſti Eccleſias gloriatione. Qua in re ita progreditur Apoſtolus ut primò hunc effectum exprimat, deinde ſubjiciat ejus objectum, quod idem quoque cauſa ejuſdem eſt impulſiva. Prius facit in illis verbis, *adeò ut nos ipſi in vobis gloriemur, in Eccleſiis Dei.* Quæ verba ita ſunt capienda ac ſi dixiſſet, tantum capit incrementum veſtra fides, atque inde nata charitas fraterna, ut nos ipſi continere nos non poſſimus quin de vobis gloriemur ſeu vos laudemus ac celebremus paſſim in aliis Eccleſiis ac cœtibus Deo Chriſtoque ſacris. Illud enim *in vobis* perinde poteſt accipi acſi dictum fuiſſet de vobis: Niſi fortè malis ita id capere acſi dictum eſſet per vos, aut propter vos; quaſi nempe Paulus ipſe ad honeſtam ac Chriſtiano homine dignam ſui ipſius laudem hoc retulerit quòd hujuſmodi haberet diſcipulos, adeò in fide conſtantes. Pertinet enim ad laudem ipſorum Doctorum egregios habere diſcipulos. Unde ſuperius, priore Epiſtola cap. 2. ad finem, ita de iiſdem ſcripſit Apoſtolus: *Quis enim eſt noſtra ſpes aut gaudium, aut corona gloriationis, annon & vos coram Domino noſtro Jeſu Chriſto, in ipſius adventu? Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium.* Porrò autem Eccleſias Dei opponit Apoſtolus cœtibus & collegiis profanis, & quibuſcunque aliarum etiam religionum Synagogis aut conciliabulis. Hinc apparet poſſe hominem Chriſtianum & Eccleſiæ Doctorem laudibus celebrare ſuorum auditorum aut diſcipulorum virtutem, ita ut etiam illis ipſis quos laudat ea de re conſtet. Id verò eum in finem, partim ut alios eorum exemplo ad eandem virtutem ac pietatem incitet, eos nimirum apud quos illam prædicat; partim verò ut illi ipſi qui laudantur hac laude & approbatione Doctoris ſui inflammati, tanto acriùs cœptum virtutis ſtudium urgeant, ut tanto majores in ea progreſſus facere nitantur. Notum enim eſt virtutem laudatam creſcere. Id tantùm cavendum eſt ne in adulationis crimen vel ſuſpicionem etiam incurrat: quod fiet ſi aut immeritò laudet, aut nimis crebro laudet. Deinde ne forte præpropera gloriatione eos in ſtudio pietatis ſegniores reddat, & in cauſa ſit cur intumeſcant. Nam utut plerumque verum ſit illud quod antea diximus, vel ſaltem non raro eveniat nempe ut virtus laudata creſcat; non ſemel tamen accidit, in iis præſertim qui judicio non multum pollent, aut non ita longe ſunt in virtutis ſtudio progreſſi, ut opinione pietatis inflentur, & ſeſe jam ſatis probos, ſatis officio ſuo functos autument. Apparet ſane Paulum non quoſvis laudare ſolitum, nec niſi de robuſta adultaque virtute gloriatum. Arguunt id ipſa ejus hæc verba, quandoquidem dicit, *ſupra modum creſcit fides veſtra* &c. *adeò ut nos ipſi in vobis gloriemur* &c. Satis oſtendens ſe de vulgari fide ac charitate non fuiſſe gloriaturum: ſed nunc poſtquam tantopere creverit, facere non poſſe quin glorietur. Quare laus illa moderanda eſt prudentiâ, atque temperanda. Quodſi alter ſenſus verborum *in vobis gloriari* admittatur, perſpici poteſt, poſſe etiam virum pium aliquid in ſuam laudem dicere,

modò eam & modeſte prædicet, & non per ſe quærat, ſed ad Dei gloriam aliorumque ædificationem ac emolumentum unicè referat : quemadmodum Paulum Apoſtolum feciſſe nihil eſt dubium. Apparet etiam ubinam Chriſtianorum laudes potiſſimùm ſint prædicandæ, nempe in Dei Eccleſiis, ut inde & lætitiam & exemplum ſibi pii capiant.

Objectum porrò & cauſam impulſivam hujus gloriationis exprimit Apoſtolus cùm ita inquit, *de patientia veſtra & fide in omnibus perſequutionibus veſtris & afflictionibus quas ſuſtinetis.* Ubi duas exprimit virtutes in quibus gloriatio Pauli verſabatur, patientiam, & fidem : deinde eaſdem amplificat à materia in qua exercebantur atque eluceſcebant, nempe perſequutiones & afflictiones. Quod ad virtutes attinet patientiam priore loco collocat, tanquam manifeſtiorem, & oculis ipſis ſubjectam, cui deinde ſubnectit fidem, quæ ipſa per ſe ſub arbitrium oculorum non cadit, ſed in animis hominum latet abdita : verùm à priore illa quæ hujus effectus eſt arguitur, & quodammodo conſpicua redditur. Quare iſta Apoſtoli verba cum dicit *de patientia veſtra & fide*, &c. ita ſunt accipienda, ac ſi dixiſſet, gloriamur de veſtra patientia, & quæ ab illa arguitur ac demonſtatur fide, quam abundè comprobatis in omnibus afflictionibus veſtris. Quid autem ſit *patientia*, quid item *fides*, in Ethicis ſatis eſt explicatum. De eo non eſt opus amplius monere quomodo vox *fidei* hoc loco accipiatur : cùm id ſuperiore verſu jam ſit explicatum. Ex his autem verbis ſatis apparet, iſtud quod dixerat Apoſtolus, *Ita ut nos ipſi in vobis gloriemur* &c. Magis cohærere cum illo, *quia ſupra modum creſcit fides veſtra*, quàm cum iſto quod ſequitur *& abundat charitas* &c. Hæc autem verba vix ullum doctrinæ genus præbent, præter abhortationem ad eaſdem virtutes, de quibus gloriabatur Apoſtolus, conſectandas : cùm ex his verbis appareat, quàm præclaræ quamque laudabiles illæ ſint, quantaque prædicatione dignæ. Iſtud adhuc addi poteſt, patientiam in afflictionibus pro veritate ſuſtinendis, præſertim conſtantem, eſſe ſignum minimè dubium ſolidæ conſtantiſque fidei : quemadmodum impatientiam fidei dubiæ atque infirmæ, vel penitus nullius.

Quod verò attinet ad materiam in qua exercebantur iſtæ virtutes atque enitescebant, de ea ita loquitur Apoſtolus, *in omnibus perſequutionibus veſtris.* Hoc eſt quam patientiam atque adeo etiam fidem exſeritis atque probatis in omnibus perſequutionibus, iis nempe quæ ipſius veritatis cœleſtis quam profitemini cauſâ vobis inferuntur. Perſequutiones autem & afflictiones hoc loco pro iiſdem ſumuntur, & poſteriora verba priorum tantùm ſunt explicatio. Apparet autem varias afflictiones ac multiplices ſuſtinuiſſe Theſſalonicenſes : quandoquidem ait Apoſtolus *in omnibus afflictionibus*, hoc enim nonniſi de multis dicitur. Hinc quæ peti queant doctrinæ, cuivis patet. Nempe virtutem atque inprimis patientiam ac fidem in Chriſtum, argui malis ac calamitatibus, præſertim variis ac diuturnis, & ex iis penitus apparere : Ideoque eas Chriſtiano homini ubi opus eſt non eſſe defugiendas. Deinde non aliquas tantùm, ſed quaſvis, atque adeo multiplices ac varias ſuſtinendas eſſe ei qui patientiam ac fidem ſuam probare Deo ac hominibus piis debet : exemplo horum Theſſalonicenſium, qui in omnibus perſequutionibus fidem ac patientiam ſuam oſtendebant.

Hæc de primo loci hujus membro. Sequitur alterum in quo continetur ſecundus ex principalibus benevolentiæ Apoſtolicæ erga Theſſalonicenſes effectibus, qui eſt, quòd conſoletur Theſſalonicenſes in hujuſmodi ut vidimus afflictionibus & calamitatibus, pietatis ac religionis cauſâ conſtitutos. Conſolatur autem eos propoſito earum afflictionum effectu, partim ad ipſos, partim ad eorum adverſarios ſpectante. Is verò eſt quòd perſequutiones illæ tum indicium atque argumentum eſſent, tum etiam cauſa quædam partim felicitatis ipſorum Theſſalonicenſium, partim verò ſempiterni ſupplicii atque interitus eorum qui ipſos affligerent. Et primò quidem priorem afflictionum iſtarum effectum exprimit, nempe quòd eæ ſint indicium earum quas diximus rerum, ad judicium divinum pertinentium : deinde hujus prioris aliquomodo confirmandi gratiâ, ſubjungit etiam alteram.

Quod ergo ad priorem attinet, is continetur illis verbis : *Indicium*, vel demonſtrationem *juſti judicii Dei, adhoc ut digni judicemini vos regno Dei, pro quo etiam patimini.* Ubi primò generatim effectum illum exprimit : deinde ſpeciatim declarat, expreſſa alterâ earum rerum parte quas ab iſtis calamitatibus argui ſignificat Apoſtolus, ea nempe quæ ad ipſos Theſſalonicenſes pertinet. Prius eſt ibi ; *indicium* vel *demonſtrationem juſti judicii Dei* : quæ verba antequam penitius conſiderentur, conſideranda eſt eorum cum antecedentibus conſtructio ac contextus : non enim ſatis apparet quomodo cohæreant ; præſertim ſi Græca verba conſideres. Poterunt ergo duplici ratione connecti : vel ita ut per appoſitionem vox *indicium* ſeu *demonſtrationem* conjungatur cum præcedentibus, hoc modo, *quas* ſcilicet afflictiones, *ſuſtinetis*, *indicium* ſeu demonſtrationem, hoc eſt quæ ſunt indicium ſeu demonſtratio. Nam etſi relativum ταῖς dativi ſit caſus, ita ut ἔνδειγμα, quod vel eſt nominativi vel accuſativi, non videatur cum eo connecti poſſe ; fieri tamen poteſt ut Apoſtolus perinde loquutus fuerit, atque ſi ea vox eſſet caſus accuſativi : quandoquidem pro accuſativo ob caſum ſui antecedentis per Græciſmum eſt poſita : alioquin enim dicendum fuiſſet ἃς ἐνέχεσθε, quas ſuſtinetis. Unde in Latino nullum σολοικόφωνις apparet, cum vox ἔνδειγμα tanquam accuſativo caſu poſita, cum relativo *quas*, rectè per appoſitionem connecti queat. Quodſi hoc admittere nolis, dicendum eſt ἔλλειψιν hoc loco eſſe, Hebræis quorum conſuetudinem creberrime ſequi Apoſtolum nemo ignorat, admodum familiarem, nempe ut ſubaudiantur voculæ *quæ*, (ſcilicet afflictiones) *ſunt*, indicium vel demonſtratio. Hebreì unà particula *Aſcher* exprimerent, ſubintellecto verbo ſubſtantivo. In veteri Teſtamento admodum crebra ſunt ejus rei exempla. In Novo habemus Jac. 1. verſic. 18. initio, ubi quum præcedente verſiculo dictum eſſet, *apud quem*, ſcilicet patrem luminum, *non eſt tranſmutatio, aut converſionis obumbratio* ; ſubjicitur, *Volens genuit nos* &c. pro, qui volens genuit nos. Et hæc quidem de verborum conſtructione. Quod ad eorundem ſenſum attinet, id ſibi vult Paulus, afflictiones quas veritatis cauſâ paterentur Theſſalonicenſes, argumentum eſſe ex quo appareat qualenam futurum ſit aliquando Dei de ipſis eorumque adverſariis judicium, ſeu qualis ſit futura ſententia illa quam juſte aliquando pronunciaturus ſit Deus. Vel, ſi mavis, eas eſſe indicium atque argumentum evidens, ex quo cernere liceat, ſequuturum aliquando Dei judicium idque juſtiſſimum, quo nimirum & ipſis præmia, & adverſariis ipſorum, hominibus impiis pœnam ſit decreturus. *Judicium* enim Dei hoc loco non pro pœna tantùm & damnatione ſumitur, ſed etiam eam complectitur ſententiam qua præmium decernitur ac merces rectè factis, ut ex ſequentibus apparet. *Juſtum* autem appellat judicium iſtud Dei, non modò quia juſtitiæ uſque quaque futurum eſt conſentaneum, nullamque cuiquam injuriam Deus in ferenda & exſequenda ſententia eſt illaturus, cùm præter aut ultra meritum neminem ſit puniturus, nemini etiam denegaturus præmium cui deberi videatur ; ſed etiam quia juſtitia Dei, hoc eſt ipſius rectitudo & æquitas, poſtquam præſertim immutabile ipſius decretum intervenit, id ab ipſo requirit. De juſto hoc Dei judicio non uno loco in Sacris Literis legitur, atque inter alios in iis in quibus Deus aut Chriſtus ſecundùm uniuſcujuſque opera redditurus aut judicaturus dicitur.

Ex

Ex his verbis diſcimus quantam vim habeant afflictiones piorum, quamque longe judicium de iis humanum à rei veritate diſcrepet. Nam ita homines ferè judicare ſolent, homines inquam ii quibus pietas cordi non eſt, afflictiones hujuſmodi arguere Deum humana non curare, & omnia temere ſurſum deorſum ferri, atque adeò Deum non eſſe, quòd videatur bonis malè, malis bene eſſe, quodque hi illis inſultare & eos affligere ſoleant, quum contraria utrorumque conditio videatur eſſe debere. Sane etiam David, vel Aſaph, Pſal. 73, indicat parum abfuiſſe quin ipſemet hîc judicio vehementer falleretur, cernens adeò ſecundam ac proſperam eorum fortunam quibus pietas cordi non eſſet, quique ſecuri ac ſine ullo Dei metu viverent. Hujus ergo rei indicium quoddam videntur hominibus malè feriatis præbere piorum calamitates. At longe aliter ſe res habet; & longè etiam aliter Paulus Apoſtolus judicat. Is enim ex piorum calamitatibus quas iis machinentur aut inferant impii, colligit potiùs ſequuturum aliquando juſtum Dei judicium, quo fiat ut bonis bene, malis male ſit. Nempe non ſemper præſentia tantùm intuenda ſunt, ſed etiam futura, & cogitandum ſequuturam aliquando rerum omnium καλαςροφὴν, nec paſſurum eſſe Deum ut bonis ſit malè, & malis facinora ipſorum ſint inulta. Quare hac ſpe, quoties aliquid mali ingruit, nos ſolemur, & argumentum inde capiamus ſequuturi Dei judicii. Deinde quum juſtum ſit futurum illud judicium, non eſt quòd quiſquam pietatis præmium ſperet, qui pietatem non exercuerit: aut effugiturum pœnam qui digna ſupplicio committere non deſtiterit. Nam ex factis ſuis unuſquiſque judicabitur: nulla hîc erit προσωπολημψία & perſonarum acceptio, ſed factorum tantùm, quorum nomine etiam cogitationes includimus, ratio habebitur, & ſecundum eas ſententia feretur. Et hactenus in genere effectum afflictionum quas Theſſalonicenſes ſuſtinebant explicuit Apoſtolus.

Sequitur ut videamus quomodo ſpecialius hanc rem exprimat, atque eam judicii divini partem, quæ eſt lætior, quæque ad fideles Theſſalonicenſes pertinebat, efferat. Id autem fit in illis, *ad hoc ut digni ſitis vos regno Dei, pro quo etiam patimini.* Quaſi dicat; Afflictiones quas ſuffertis demonſtrant Deum ita juſte judicaturum ut vos dignos judicet reddatque, regno ſuo, cujus adipiſcendi cauſa etiam hæc omnia patimini. Verbum καλαξιωθῆναι licet ſignificare poſſet dignum reddere, tamen rectius, hoc & aliis Novi Fœderis locis accipitur pro dignum judicare, dignari: ita ut etiamſi per te ipſum re aliqua dignus non ſis, eamque non fueris commeritus; nihilominus tamen eam ex ſingulari donantis bonitate adipiſcaris. *Regnum Dei* autem ſumitur pro felicitate ſuprema: quæ & eatenus Dei eſſe dicitur quatenus ab ipſo primum eſt profecta, deinde etiam quatenus vere divina eſt & Deo ipſo digna, & ei felicitati ſimilis qua ipſemet perfruitur. Regnum enim ut notum eſt, quia beatiſſimus in terris cenſetur ſtatus, & maximè ſublimis, ideo in Sacris Literis ſæpe pro felicitate ſuprema ponitur. Vox autem *Dei* ultimo loco collocata poſita eſt Hebræorum more pro relativo. Ita enim dicere potuerat, adhoc ut digni reddamini vos regno ipſius. Mentio enim Dei proxime hæc verba præceſſerat.

Hinc primò diſcimus nullius hominis tantam eſſe pietatem ut propriè loquendo mereri queat ſempiternam felicitatem: cùm Theſſalonicenſes quoque de quorum pietate paulo ante tot habuimus teſtimonia, eam non meruerint, ſed neceſſe habuerint ut Deus eos tanto bono dignos cenſeret, eamque illis pro ſua benignitate adjudicaret. Quanquam enim res jam promiſſa erat, & eatenus illis ſi in ſtudio pietatis perrexiſſent, daretur; tamen ſi rem ipſam ſpectes, eatenus ex gratia danda erat. Deinde expendi debet felicitatis quæ nos exſpectat quæque pietatis noſtræ præmium eſt, ſumma amplitudo ac ſublimitas, quandoquidem regnum appellatur, & quidem *Dei regnum*, quod omnibus hominum imperiis regniſque terrenis eatenus opponitur. Quum verò addit Paulus, *pro quo etiam patimini* rationem quandam aperit ob quam ſtatuendum ſit regnum hoc Theſſalonicenſibus à Deo adjudicatum iri. Perinde enim eſt acſi dixiſſet, utpote quum ejus obtinendi cauſa tanta ſufferatis mala. Non ſolet enim Deus piorum hominum vota & conatus ſuæ voluntati cæteroqui conſentaneos fruſtrari, & ut excellens eorum virtus præmio ſuo careat, perpeti. Ex his autem cognoſcimus, non ſatis eſſe ad patientiæ laudem dura atque aſpera ferre ac ſuſtinere, ſed id etiam requiri, ut honeſtum ob finem, & Dei voluntati conſentaneum, ea patiaris. Is autem partim Dei Chriſtique gloria, partim noſtra ipſorum ſuprema felicitas. Deinde animadvertendum non tantùm optima quæque eſſe facienda ſempiternæ felicitatis cauſa, ſed etiam extrema omnia perpetienda, dignamque eſſe hanc mercedem cujus gratiâ nihil non ſubeas, nihil non toleres: quum illius cauſa Theſſalonicenſes, ut vidimus, tot ſuſtinerent perſequutiones & afflictiones. Hæc de priori effectu afflictionum quem ad eas levandas, & Theſſalonicenſium animos erigendos, exprimit Apoſtolus. Sequitur alter, qui in re ipſa conſiſtit, quemque prioris illius quodammodo confirmandi cauſa ſubjicit Apoſtolus: Is verò eſt quòd eædem afflictiones parituræ ſint, inferentibus quidem pœnam ac ſupplicium, tolerantibus autem quietem ac felicitatem ſempiternam. Hunc effectum duplicem primò exprimit Apoſtolus, deinde illuſtrat & amplificat. Exprimit in illis ℣. 6 & 7 verbis: *Siquidem juſtum eſt apud Deum reddere affligentibus vos afflictionem, & vobis qui affligimini quietem, unà nobiſcum.* Ubi videmus primò ut Theſſalonicenſes utrumque effectum certum eſſe cognoſcerent, cauſam ejus impulſivam exprimi, quum inquit, *ſiquidem juſtum eſt apud Deum*, utrumque nimirum illud quod ſequitur. Cur autem juſtum hoc eſſe dicatur, jam antea indicavimus cùm de juſto Dei judicio ageremus. *Juſtum* nempe hoc loco non pro eo tantùm ſumitur quod jure fieri poteſt, & ab injuria omni eſt ſejunctum; ſed pro eo quod ut fiat ipſa juſtitia atque æquitas poſtulat, ita ut ſine iniquitate aliqua omitti nequeat. Duplici enim modo juſtum ſumitur, vel pro eo quod jure fieri poteſt, vel pro eo quod jure fieri debet: illud ſine injuſtitiæ nota omitti nonnunquam poteſt, hoc nunquam: illius generis eſt debitum exigere, hujus debitum reddere. Hoc autem loco poſteriore modo vocem juſti eſſe accipiendam, ex eo patet, quòd his verbis demonſtret Apoſtolus afflictiones Theſſalonicenſium demonſtrare, Deum juſto ſuo judicio ipſos pronunciaturum dignos regno ſuo. Id verò non demonſtraſſet, ſi id tantùm dixiſſet, jure id fieri poſſe, & non id etiam fieri jure debere: quandoquidem id quod fieri jure poteſt, quemadmodum indicavimus, poteſt etiam jure non fieri, ſeu jure omitti: ita ut niſi aliunde conſtet id futurum, ex eo ſolo id demonſtrari non poſſit quòd id juſtum ſit modo illo qui eſt imperfectior. Juſtum autem hoc eſſe diximus, ſeu æquum ut ita omnino fiat, non tam ex rei ipſius natura, quanquam ea aliquid habet quod ſuadeat, quàm ex Dei decreto aut promiſſo. Et promiſſio quidem ad præmium reddendum, conditione præſtitâ ſimpliciter obligat, nec ſine injuſtitiæ nota revocari poteſt: pœna verò ob comminationem ſimplicem non neceſſario exigenda eſt, nec juſtitia id per ſe poſtulat, ſed tum demum ſi decretum interceſſit, vel planè immutabile, vel ſaltem ideo immutabile quia nulla ejus ſit relaxandi cauſa, quæ ſi præberetur, relaxari fortaſſe ac mitigari poſſet, propterea quòd non prorſus eſſet abſolutum, aut præciſe factum. Decretum autem de puniendis iis qui non modò in contumacia & infidelitate perſeverarent, verùm etiam alios ob pietatem ac religionem in Deum affligerent, ac reſipiſcere tempeſtivè nollent, factum eſt à Deo immutabile. Itaque eam ob

cauſam

cauſam rectum eſt & æquitati conveniens, ut iis tandem ubi ad extremum in contumacia hac perſeverarint, ſupplicium decretum infligatur. Quum verò hoc loco dicit Paulus, juſtum hoc eſſe non ſimpliciter ſed *apud Deum*, vel id tantùm vult, juſtum id eſſe ut à Deo fiat, Deo ipſi hoc jure convenire: vel Dei didicium, hominum opponit judicio: quaſi dicat; etiamſi forte hominibus ſecus videatur, qui putant rectè illos agere qui vos affligant, ut pote extrema meritos; nihilominus tamen aliud eſt hac de re Dei judicium, contrarium potiùs ipſi videtur eſſe juſtum, nempe ut reddat iis qui vos affligunt afflictionem, vobis autem requiem. Et hic poſterior ſenſus qui paulò eſt uberior ac prægnantior, priorem in ſe complectitur. Quo loco animadverti poteſt quàm ſæpe Dei & hominum diſcrepent judicia, ut quod his videtur iniquum, ille juſtum eſſe cenſeat, & contra: id quod in ſuppliciis aliiſve malis quæ alii aliis religionis cauſa inferunt, ſæpiſſime contingit. Vide ea de re quæ Chriſtus dicat, Joh. 16. 2, 3. Nihil eſt errorum fœcundius quàm ſuperſtitio. Quare cavendum eſt diligenter hominibus, ne falſa religionis aut pietatis ſpecie decepti, graviſſimè peccent.

Sed jam effectus illi duo propius nobis ſunt conſiderandi. Eorum prior ſpectat ad Theſſalonicenſium adverſarios, qui eſt *reddere affligentibus ipſos afflictionem*. De qua afflictione ſit ſermo, facilè perſpici poteſt, tum ex oppoſito membro, tum ex reliquis quæ ſequuntur: nempe de ea qua Dominus Jeſus è cælis aliquando veniens illorum impietatem, & in pios immanitatem judicabit. De qua plura poſtmodum dicet Apoſtolus ℣. 8 & 9. De eadem diſſerit Rom. 2. 9. ubi conjungit afflictionem & anguſtiam. Ideo autem libentius *afflictionis* nomine uſus eſt Apoſtolus in deſcribenda pœna quam Theſſalonicenſium perſequutoribus inflicturus ſit Deus, ut convenientiam ejus cum delicto, & ſic æquitatem ſupplicii tanto clarius ob oculos poneret. Quam ob cauſam etiam *reddendi* vel retribuendi verbo eſt uſus. Affligebant illi pios, affligendi ſunt olim viciſſim: qua menſura menſi ſunt eadem illis remetietur. Quanquam afflictio illa diverſi erit ex parte generis: afflictio enim illata Theſſalonicenſibus corporis tantùm erat, ea verò quæ ipſis eſt metuenda perſequutoribus animi quoque interitum involvit. Nec tamen ideo iniqua eſt hæc compenſatio, quia afflictionem illam corporalem malitia adjuncta adeo aggravabat ut hujuſmodi illis ſupplicium meritò poſſet conſtitui. Hoc loco ſuppliciorum etiam metus incutiendus eſt auditoribus, eaque ratione omnes à peccatis avocandi: atque inprimis etiam ab omni crudelitate atque ab injuriis fidelium genti inferendis. Poteſt etiam hac occaſione nonnihil diſſeri de æquitate divinorum judiciorum, qui ſimilia ſupplicia ſimilibus accommodat delictis. Qua de re videatur etiam nonnihil, Apoc. 16. ℣. 5 & 6. collatis cum præcedentibus.

Poſterior effectus qui quidem pertinet ad ipſos Theſſalonicenſes, eſt quòd Deus illis ſit daturus quietem, quum nunc affligerentur, unà cum Apoſtolo & aliis ipſius ſimilibus, qui exprimuntur initio ℣. 7. Quales fuerint afflictiones illæ quas tum temporis ſuſtinebant Theſſalonicenſes, explicatum eſt ſupra. *Requies* autem eſt ab illis afflictionibus liberatio ac immunitas; cum qua conjuncta eſt vita ſempiterna, & cæleſtibus affluens gaudiis. Hæc enim nonnunquam requiei nomine in Sacris Literis intelligitur. Ut in illis Chriſti verbis Matth. xi. 29. & Hebr. 4. ubi copioſa de ea diſſeritur. Itemque Apoc. 14. 13. Itaque vocabulum hoc *quietis* plus habet in receſſu quàm prima fronte promittit. Addit autem Apoſtolus *nobiſcum*, vel unà nobiſcum: partim ut exemplo ſuo illos reddat alacriores, propterea quòd ipſe quoque affligeretur, ſed tamen immunitatis ab hujuſmodi afflictionibus aliquando futurus eſſet particeps: partim verò ut eos ſecum conjungens, & quam ipſe exſpectaret felicitatem eandem illis communem fore indicans, magnitudinem illius felicitatis, ipſorumque apud Deum dignitatem melius exprimeret: ita ut partim certitudinem, partim præſtantiam felicitatis ipſorum his verbis indicaret. Hinc petenda eſt conſolatio: quæ quum omnibus eſt neceſſaria, tum verò maximè iis qui affliguntur ob Chriſti nomen, (quanquam etiam aliis afflictis ſervit) fore aliquando ut ab his malis liberati, & ab omnibus vindicati doloribus, libertate glorioſa filiorum Dei gaudeant. Qua de re vide inter alia Rom. 8. ℣. 20. & ſeqq. 2 Cor. 4. 17. cap. 5. ℣. 2. ſeqq. Quare adhortandi ſunt omnes ne doloribus fracti ſuccumbant ac cedant, ſed potiùs contra eant audentius, ſpe melioris conditionis. Omnia enim adverſa, ſpes, præſertim tam certa mollit atque lenit. Deinde hinc diſcimus Chriſtianos generatim eandem manere felicitatem, licet cæteroqui dignitate ſint impares. Unde hoc loco Apoſtolus in quiete Theſſalonicenſibus danda eos ſecum conjungit, licet fieri queat ut inter ipſos dignitatis gradibus alii aliis excellant. Unde illud quoque conſequitur, non debere eos qui ſe aliis Chriſtianis præſtare norunt, eos præ ſe contemnere, ſed libenter in iis quæ cum ipſis habent communia ſecum illos conjungere. Et hæc quidem de ipſis effectibus afflictionum. Sequitur eorum amplificatio; quæ partim utrique eorum eſt communis, partim alterutri propria. Nam primò conjunctim effectum utrumque illuſtrat Apoſtolus à circumſtantia temporis, quum ait: *in revelatione Domini Jeſu à cœlo cum angelis potentiæ ipſius*. Ubi ſimul etiam explicantur cauſæ efficientes iſtorum effectuum: quarum alia principalior eſt, alia verò minus principalis ſeu inſtrumentalis. Illa eſt, Dominus Jeſus. Hæc verò Angeli Domini Jeſu potentes. Quanquam etiam locus eſt expreſſus, unde comparere debeat Dominus Jeſus. *Revelatio Domini Jeſu* nihil eſt aliud, quàm illuſtris & conſpicuus ipſius adventus: qui eodem modo appellatur 1 Petr. 1. verſ. 7. forte etiam verſ. 13. Simili ratione deſcribitur, 2 Tim. 4. verſ. 1. & alibi. Coloſſ. 3. verſ. 4. Ideo autem Dominus Jeſus tum tanta in majeſtate comparebit ut id faciat Dei nomine, quod Deum facturum modò audivimus, nempe ut unicuique reddat ſecundùm ipſius opera; & impiis ac piorum perſequutoribus irroget ſupplicium, piis autem maximè afflictis ſempiternam afferat quietem: ipſi enim traditum eſt à Patre omne judicium Joh. 5. verſ. 22. Ait autem *è cælo* ipſum appariturum, quia in cœlis nunc beatus degit: in quos quemadmodum aſcendit, ita etiam ex iiſdem appariturus & ad nos rediturus eſt. Ait deinde ipſum appariturum *cum angelis potentiæ ſuæ*, hoc eſt cum angelis ſuis potentibus: non modò ut tanto illuſtrior ac magnificentior ſit ipſius adventus, & ex eorum gloria, ipſi Domino Jeſu plurimum accedat honoris; verum etiam ut ipſorum utatur opera in impiis à piis ſeparandis, ac contra in colligendis piis, & ad ipſum adducendis. Qua de re vide Matth. 13. verſ. 41, 49, 50. & xiv. 31. Ita ut quietis ac ſalutis piorum etiam cauſæ quædam ſint angeli: quemadmodum quoque contrà ſupplicii impiorum. Potentes autem Angelos ideo vocat, quia magnæ ſunt illis vires, præſertim inter ſe conjunctis, perque eos plurima maximaque præſtat Dominus Jeſus, & præſtitit olim Deus ſub Veteri Fœdere. Quanquam alioqui nonnulli iterum inter eos peculiari ratione *virtutes* appellantur, propter ſingulare quod præ cæteris habent robur ac vires, ut Eph. 1. 21. 1 Petr. 3, ultimo. In quo utroque loco diſtinguuntur ab iis qui ἐξουσίας ſeu poteſtates appellantur.

Ex quibus verbis apparet in quod tempus rejectum ſit perfectum pietatis præmium, & requies fidelibus parata: non in tempus illud quod inter mortem uniuſcujuſque & adventum Jeſu Chriſti eſt interjectum, ſed in ipſum Domini Jeſu adventum, contra quàm hodie Chriſtiani vulgo ſentiunt. Et huc accommodare ſolent illum Apoc. 14. 13. locum, ſuprà à nobis citatum. Quem etiam non omnes rectè diſtinguunt: Nam vocem ἀπ' ἄρτι, ſeu à modo vel ab hoc tempore, quæ præcedentibus conjungenda eſt, ut ipſa verba ſequentia ſatis indicant cum ſequentibus conjungere ſolent:

ſolent: quaſi dictum eſſet, à modò hoc eſt ab ipſo mortis tempore illi requieſcunt à laboribus ſuis. Nam etſi commodus hujuſmodi verborum poſſit eſſe ſenſus, non tamen hoc à divino ſpiritu dicitur. Certe abſona admodum & dura eſſet hæc verborum conſtructio, & ὑπερβάλον inſolens, ſi ita eſſent ordinanda verba, *à modo certè inquit ſpiritus ut requieſcant à laboribus ſuis.* Neque enim communis loquendi ratio iſtum adverbiorum ab initio ſermonis concurſum, & quidem adverbiorum ad diverſa verba referendorum, patitur. Et ſatis liquet particulam καὶ ſeu *certè*, inchoare ibi periodum ac ſententiam. Quare ita ſunt ordinanda verba: *Beati qui in Domino moriuntur à modò*, vel ab hoc tempore; hoc eſt qui fidem in Chriſtum conſtanter retinentes, ab eo tempore quo Antichriſtus ita ſæviet, mortem violentam oppetent: nam in tuto prorſus erit illorum felicitas qui tantam malorum vim conſtantia ſua ac patientia vincunt. Dixerat enim antea: *Hic eſt patientia ſanctorum, hic qui ſervant præcepta* DEI *& fidem Jeſu.* Sed de tempore quo felicitas piis promiſſa, ſit eis exhibenda, dictum eſt à nobis in explicatione loci Heb. 12. ỳ. 23. ubi ſententiæ noſtræ veritatem multis argumentis comprobavimus. Idem etiam ſtatuendum eſt de cruciatibus quibus proſequuturus eſt Deus hominum impietatem: de cruciatibus inquam non hujus vitæ, ſed futuræ, ſi modo ea vita eſt. Satis apparet tum ex hoc tum ex aliis locis, quemadmodum requies piis eſt promiſſa illo die, ita etiam afflictio impiis. Deinde conſideranda eſt hoc loco Domini Ieſu majeſtas, qui in cœlis nunc degens angelos omnes ſibi habet ſubjectos, unde dicuntur angeli ipſius potentes: cum quibus etiam aliquando ad judicium comparaturus eſt, eoſque habebit ſententiæ à ſe latæ aliqua ex parte exſequutores ac miniſtros. Qua eadem de re videantur verba ipſius Chriſti Matth. 16. 27, & illa ejuſdem, cap. 13. ỳ. 41, cap. 24. ỳſ. 31, ſupra à nobis citata. In quibus omnibus locis Angeli dicuntur eſſe Angeli Chriſti, nempe ſubjectione. Quodſi Sacræ Literæ veteris Fœderis inde inter alia Dei majeſtatem demonſtrant quòd ſit Dominus Zebaoth hoc eſt exercituum, nempe angelicorum, quod ita Græci interpretes reddere ſolent ut eum vocent Dominum vel Deum omnipotentem, quaſi is qui dominus ſit angelicorum exercitum idem etiam omnia poſſit, omniaque imperio ſuo complectatur, quemadmodum ſanè ſtatuendum eſt; Certe hinc itidem Domini Jeſu majeſtas maxime elucet, quòd ipſe quòque exercituum angelicorum ſit Dominus, ſicut Pater, quodque ad dexteram Dei ſedeat, profectus in cœlum, ſubjectis ipſi angelis & poteſtatibus & virtutibus, ut ait Petrus. Inde certè meritò colligi poteſt eum omnia poſſe, omniaque alia quæ angelis ſunt longe inferiora imperio ſuo continere. Diſcamus inde revereri tam auguſtam ac tam ſplendidam Domini Jeſu ac tam ſanctorum angelorum faciem: idque cogitemus perpetuò ne in tam auguſta corona, ne in conſpectu tanti Regis tantorumque ejus miniſtrorum pudefiamus, ſed laudem potiùs à Domino Jeſu referamus, nomen noſtrum coram Patre ſuo & angelis confitentis, & nos pro ſervis ſuis fidelibus agnoſcentis. Denique hinc diſcamus confidere Domino Jeſu, & ipſius ope in omnibus rebus adverſis niti, cui tam potentes ſunt miniſtri, quos ad nos tutandos emittere ſemper poteſt, quique inſtar venti inſtarque flammæ celerrimè diſcurrunt, & juſſi ejus expediunt. Quare, ipſius præſidio tuti eſſe perpetuò poſſumus, & quum hoſtium ſpiritualium, cui nulla vis humana reſiſtere poteſt, potentiâ infeſtamur.

Hactenus conjunctim Apoſtolus utrumque effectum illuſtravit; nunc porrò ſeparatim id præſtat. Et primò quidem priorem illuſtrat, poſtmodum poſteriorem: illum ỳ. 8 & 9. Ubi quatuor modis pœnam eam illuſtrat quæ ſit adverſariis Theſſalonicenſium infligenda. Primò enim modum ac qualitatem ſupplicii illius exprimit, deſignato ejus inſtrumento. Deinde ejuſdem ſupplicii objectum, hoc eſt eos quibus id ſit infligendum. Tertio ejuſdem deſcribit durationem, ac denique cauſam efficientem principalem. Primum effert illis verbis, *in igne flammæ dantis vindictam*, &c. hoc eſt, qui Dominus Jeſus vindicat vel vindicaturus eſt tum temporis per ignem flammeum ſeu flammantem in eos qui non norunt Deum. Nam vocem *dantis* ad Dominum Jeſum, non ad flammam eſſe referendam, genus ipſius indicat. Per vindictam autem intelligit pœnam ac ſupplicium: quemadmodum etiam alibi, ubi Deo vindicta tribuitur. Et ſanè omnis pœna vindictæ generatim ſumtæ nomine comprehenditur: ut oſtenſum à nobis in Anti-Grotio. *Ignem autem flammantem* nominat, ut ejus vim ac vehementiam exprimat. De quo igne ſermo eſt, quum aliis locis non paucis, ubi in ignem conjiciendi dicuntur ii qui fructum non ferunt, tum inprimis Matth. 13. 42, & 50. xxv. 41, & in cæteris loci, ubi Gehenna ignis nominatur, ut Matth. cap. 5. verſ. 18. Mar. 9. ỳ. 43, 45, 47. Itemque 2 Pet. cap. 3. ỳſ. 7, 10, 12. Apoc. 20. 14. xxi. 8, & alibi. Intelligitur autem ille ignis, quo, ut ex Petri dictis apparet, cœlum & terra exurentur. Quod ſanè ſupplicium eſt graviſſimum. Idemque ignis deſtinatus eſt, ut in loco Matth. 25, à nobis citato dicitur, Diabolo & angelis ejus. Apparet ergo hinc ſupplicii illius gravitas atque acerbitas: quæ meritò nos ab omni peccati genere deterrere debet, ne in tam horrendum incidamus ſupplicium. Quare animo repetamus omnia Domini Jeſu monita quibus nos hortatur, ut ignem hunc extremum effugere nitamur; & ea quæ nobis ſunt chariſſima relinquamus potiùs, quàm ut iis uſi, ignis hujus ſupplicium luamus. Atque inprimis repetenda ſunt animo illa Petri Apoſtoli verba, quæ exſtant loco paulò antè allegato, 2 Epiſt. cap. 3. ỳ. 11. *Cùm ergo hæc omnia ſolvenda ſint, quales quantoſque oportet exiſtere nos in ſanctis converſationibus & pietatibus*, &c. Hic etiam apparet denuo majeſtas ac poteſtas ſumma Domini Jeſu, qui hoc loco dicitur daturus eſſe vindictam & ſupplicium graviſſimum irrogaturus impiis. Unde ipſius metus ac reverentia tanquam judicis ſupremi à Deo nobis dati in animis noſtris oriri debet, quæ faciat ut nulla in re ipſum offendere audeamus.

Secundum, hoc eſt deſcriptio eorum quibus hanc pœnam Dominus Jeſus ſit inflicturus, continetur in iſtis verbis; *Iis qui non noverunt Deum & non obediunt Euangelio Domini noſtri Jeſu Chriſti.* Ubi per eos qui non noverunt Deum, & non obediunt Euangelio Domini Jeſu, iidem homines intelligi poſſunt: ita ut poſterior deſcriptio tantum ſit explicatio prioris: quaſi dicat, id eſt iis qui non obediunt Euangelio Chriſti: vel etiam diverſi intelligi poſſunt. Si priore modo, qui quidem videtur eſſe huic loco accommodatior, & ad mentem Apoſtoli accedere propius, verba iſta accipias, per eos qui Deum non norunt quique Euangelio non obediunt, tum ii ſunt intelligendi, & quidem primò ac præcipuè, qui Deum ejuſque voluntatem in euangelio revelatam agnoſcere nolunt. (Neque enim de iis ſermo eſt qui Deum noſſe non poſſunt, ſed qui non volunt) ac doctrinam euangelii prorſus repudiant. Quales erant Theſſolonicenſium adverſaii, ad quos nominatim ac præcipue reſpicit Apoſtolus: ac de iis ſane vel inprimis dicitur quod non obediant Euangelio Chriſti, quia tantùm abeſt ut ei factis parere velint, ut idipſum admittere præfracte abnuant, eique ſeſe addicere nolint. Dicitur enim etiam is aliquando parere doctrinæ qui eam admittit, ei ſeſe addicit, & eandem ſequi apud ſe conſtituit, idque ore profitetur. Quo ſenſu *obedire fidei*, id eſt doctrinæ de fide dicitur. Hoc eodem modo videtur ſumi illud, *inobedientem eſſe Dei euangelio* 1 Pet. 4. ỳ. 17, ubi infideles maxime notat. Sed deinde non excludendi ſunt ab hoc cenſu, ſed potiùs hac deſcriptione comprehendendi ii qui agnitæ doctrinæ euangelii ac receptæ opere ipſo non parent: qui itidem dici poſſunt Deum non noſſe. Quemadmodum

Johannes

Johannes docet non in uno loco, ubi oſtendit eum non noſſe DEUM, aut quod hac in re idem eſt, Dominum Jeſum, Deumque non vidiſſe, qui mandatis ejus non paret, atque inter alia qui charitate fraterna caret. Vide 1 epiſt. cap. 2. verſ. 3. 4. cap. 3. 6. cap. 4. 7, 8. & epiſt. 3. verſ. 11. Notum etiam eſt, alibi cognitionem Dei ſumi pro pietate, cauſam nempe pro effectu, vel ſaltem eam in ſeſe includere. Videantur loca plura apud Socinum, in ſolutione ſcrupulorum. Cauſa ejus rei eſt explicata in Ethicis Chriſtianis. cap. 2. Ea breviter hæc eſt, quòd cognitio Dei de qua Sacræ Literæ loqui ſolent in cognitione voluntatis illius potiſſimùm conſiſtit. Hæc autem ſi vera ac ſolida ſit, & animo ſemper obverſetur, neceſſario ſpem vivam immortalis vitæ ſub conditione pietatis promiſſæ parit, atque inde etiam obedientiam, ac vitæ pietatem. Quodſi alterum verba hæc explicandi modum ſequi velis, per eos qui Deum non norunt intelligendi erunt homines infideles, ſeu ii qui euangelium ipſumque adeò Deum in eo revelatum cognoſcere nolunt; per eos verò qui euangelio Chriſti non obediunt ii qui quum illud agnoverint, vitam tamen ſuam ad illius normam ac præſcriptum non componunt. Illud explicare non eſt opus, cur Jeſus Chriſtum vocet Dominum noſtrum, quum id nimis ſit apertum. Hic nihil aliud eſt faciendum quàm ut moneantur homines ad proſequendam veram Dei cognitionem, & obedientiam euangelio præſtandam: atque inprimis illud inculcandum eſt, ne falſa Dei cognitione, ſeu cognitionis illius opinione ſibi ipſis imponant, neve ſibi perſuadeant ſe Deum noſſe, quum mandatis ipſius non pareant. Oſtendendum etiam eſt, eos inprimis ſupplicium aliquando luituros, ac pœnas Domino Jeſu daturos, qui quum poſſint, nolint tamen euangelio ſeſe ſubjicere eique parere. Nam de his dici ſolet quòd non pareant euangelio, quibus id eſt revelatum, quique cauſam & occaſionem parendi habent, non de iis qui non habent. Illi habentur pro iis ſervis qui domini ſui voluntatem norant, ſed animum ſuum non paraverant ad eam exſequendam ac perficiendam: hi verò pro iis qui eandem magna ſaltem ex parte ignorarunt. Itaque illi graviùs longè, hi levius punientur.

Tertium, nempe ſupplicii duratio, exprimitur ibi, *qui pœnam* ſeu vindictam *luent, interitum æternum.* Quanquam enim in his verbis etiam ipſum ſupplicii genus eſt expreſſum, in voce *interitus* quæ extremam ejuſmodi hominum perniciem ſignificat, tamen potiſſimum durationem ejus infinito tempore duraturam exprimere, & hac quoque in parte gravitatem ac ſeveritatem ejus ante oculos ponere voluit Apoſtolus. Res ipſa ſatis eſt manifeſta, & aliis quàm plurimis Sacrarum Literarum locis teſtata. Quare nihil hic reſtat aliud quàm ut pœnæ hujus gravitas diligentius conſideretur: eaque ratione moneantur omnes ne momentaneum peccati fructum ſempiterna infelicitate velint redimere, & tanto propoſito metu in abyſſum hanc ſuppliciorum divinorum immenſam, ſponte ſua ruere.

Reſtat quartum amplificationis genus, in quo cauſæ efficientes principales ſupplicii hactenus explicati commemorantur. Idque fit in illis verbis, *à facie Domini & à gloria roboris ipſius.* Ubi duæ videntur exprimi cauſæ ſupplicii illius efficientes: altera in prioribus, altera in poſterioribus verbis. In prioribus Dominus Jeſus Chriſtus, vel, quod malim, juſſus ac ſententia ab ipſo tanquam Judice prolata. Nam Hebræa phraſi à facie alicujus id fieri vel progredi dicitur, quod vel ab eo ipſo cujus facies commemoratur fit, vel, quod non multum ab illo recedit, ipſo jubente, ac ſententiam ferente. Juſſus enim ac ſententia ab ore ac à facie judicantis aut decernentis proficiſci videtur. Unde David Pſal. 17. verſ. 2. ait judicium ſuum egreſſum eſſe à facie Domini. Aliàs à facie Domini montes contremiſcere, vel ſimilia dicuntur, quæ fiunt vel à Domino vel ob Domini adventum. Cujus rei non unum eſt in Sacris Literis veteris fœderis exemplum.

Hoc loco quia Dominus Jeſus tanquam judex conſideratur, qui vindictam ſumat de impiis, valdè convenit ut à facie Domini, ſignificet Domino jubente, ſententiam ferente, & exſequutioni mandante, vel ab ipſo Domino adveniente. Poteſt etiam eſſe emphaſis quædam in voce *faciei* quæ nonnunquam ſeveritatem quandam ſonat, & animis audientium inſinuat. Unde David Pſal. 34. verſ. 17. & ex eo Petrus 1 epiſt. cap. 3. verſ. 12. ait, *Oculos* quidem *Domini eſſe ſuper juſtos, & aures ipſius ad deprecationem ipſorum: ſed faciem Domini* (hoc eſt vultum ſeverum, qui iræ ſolet eſſe index) *ſuper facientes mala.* Quare, ſignificare videtur Paulus, ſententiam profecturam à vultu ut ita loquar Domini Jeſu irati, qua æterno interitui adjudicentur impii. Verùm quia non ſatis eſt ſententiam ferre ac pronunciare, ſed neceſſe eſt eandem etiam exſequi; ideo Paulus alteram quoque cauſam illius pœnæ in Domino Jeſu reſidentem exprimit, in illis, *& à gloria roboris ipſius* hoc eſt à robore ipſius glorioſo. Neque enim gloria Domini Jeſu robur habet, ſed robur ejus glorioſum eſt, ac proinde non robur de gloria, ſed gloria de robore prædicanda. Neque ſane pœna illa à gloria Domini Jeſu proficiſcetur, ſed robore ac viribus ipſius hominibus impiis infligetur. Eſt nempe obſervandum illud quod alibi quoque monuimus, non ſemper illum genitivum qui alteri ſubſtantivo ſubjungitur reſolvendum eſſe in adjectivum (quanquàm id aliàs eſt frequentius) ſed interdum ſubſtantivum id quod præceſſerat eſſe reſolvendum in adjectivum, genitivum verò ſubjectum ſubſtantivi rationem retinere, & ſubjecti locum habere. Quemadmodum cùm Paulus ait Rom. 7. 6. *ut ſerviamus non in vetuſtate literæ, ſed in novitate ſpiritûs*, id vult dicere, ut ſerviamus non in litera quæ vetus eſt, ſed in ſpiritu, qui novus eſt. Sic *abominatio deſolationis* Matth. cap. 24. ỳ. 15, ſumitur pro deſolatione abominanda, hoc eſt pro exercitibus abominandis qui deſolationem eſſent ac vaſtitatem terræ Judaicæ allaturi. Accedit ergo ad pœnam irrogandam impiis robur Domini Jeſu divinum, quo fiet ut omnes homines impii unâ cum Diabolo & angelis ejus illo igne inexſtinguibili, quo cœlum & terra exuretur, quem quidem Dominus Jeſus divina ſua potentia excitabit, & per univerſam hanc mundi machinam diſcurrere & omnia depaſci jubebit, pereant, nec ab interitu illo ac ſuprema infelicitate in æternum revocari queant. Hinc iterum diſcamus metuere ſeveram Jeſu Chriſti ſententiam, qui non tantùm ſupplicium poſſit decernere, ſed reipſa etiam irrogare, ac divina ſua potentia exſequi. Summam autem illius potentiam eſſe neceſſe eſt, qui hanc tam firmam univerſi molem poſſit igne conſumere, & quicquid eſt impiorum hominum perdere.

Et hactenus quidem potiſſimùm illuſtravit priorem afflictionum Theſſalonicenſium effectum, ad adverſarios ipſorum ſpectantem. Sequitur ut videamus quomodo eum amplificet effectum qui lætus eſt, & ad ipſos pertinet Theſſalonicenſes: quanquam eum ita effert ut videatur amplius illuſtrare priorem illum effectum, à circumſtantia temporis, quam antea vidimus. Quæ amplificatio jam quinta foret numero. Sed magis id ſpectavit Apoſtolus, ut per modum amplificandi ſuperioris, ab uno effectu ad alterum tranſiret aptius ac concinnius. Illuſtrat autem eum quem diximus effectum tribus modis. Primò ab alio effectu felici qui quidem ſpectat ad Dominum Jeſum. Deinde à ſubjecto quo ille effectus nititur, & in quo felicitas illa piis danda apparebit. Denique à tempore. Quod ad primum illuſtrandi modum attinet, is exprimitur duobus verbis, primùm quum ait, *quum venerit ut glorificetur*, deinde quum ait *& admirationi ſit.* Cur dicat *quum venerit* nempe Dominus, ſeu Chriſtus, jam antea explicatum eſt. Effectus autem ille eſt gloria Domini Jeſu, & admiratio qua percellentur ii qui tantam felicitatem tantamque gloriam ab illo in ſuos fideles conferri cognoſcent. Omnes enim cogentur admirari immenſam atque inſuperabilem Domini Jeſu potentiam qui fideles ſuos, qui à morte abſorpti vide-

videbantur, ex inferni faucibus ac clauſtris eripiet; nec tantum eripiet, ſed etiam incorruptibiles atque immortales, glorioſos, validos, ſpiritualeſque efficiet, facietque ut fulgeant inſtar Solis, in regno Patris ſui. Admirari etiam cogentur inexhauſtam & inexplicabilem illius bonitatem, qui tanto præmio, dignetur ſuos ſervos, aliàs indignos. Res enim magnas, & nunquam alioqui viſas, eas præſertim quas ne animo quidem complecti potuimus, admirari atque obſtupeſcere ſolemus. At quid majus, quid ſublimius, quid inuſitatius, iis quas diximus rebus? Nunquam certè oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis aſcenderunt, quæ Deus præparavit diligentibus ſe. 1 Cor. 2. 9, quæ Dominus Jeſus ſuis eſt exhibiturus. Illa autem admiratio erumpet in gloriam terrenis linguis inexplicabilem, illis tantum effandam quas ipſe tum ſuis dabit. Quis enim tam potentem Dominum, quis tam benignum non extollat laudibus? quis ejus nomen non celebret? Indicat autem Paulus hanc quoque eſſe adventus Domini Jeſu cauſam, & hunc finem in quem colliimet, quod quidem ad ipſum attinet. Ex quo ſpei noſtræ quam concipimus de immortalitate olim à Domino Jeſu nobis danda, apparet firmitas ac certitudo. Cur enim putemus, Dominum Jeſum oblitum iri noſtri? Cur arbitremur eum omiſſurum id unde ſummus ipſius honor pendet? nec ipſius tantum, ſed etiam Patris ipſius, quem unice amat, & à quo unice amatur, & cujus gloriæ cauſâ omnia & olim fecit, & nunc facit: ſui ergo & Patris ſui obliviſceretur ſi obliviſceretur noſtri: quare tam hoc eſt impoſſibile quàm illud. Et ſane vel ex his verbis apparet Dominum Jeſum gloriam ſuam amare & quærere, à Deo optimo Maximo ad dexteram ipſius exaltatum; quum eum in finem venire dicitur *ut glorificetur in ſanctis ſuis*. Æſtimanda etiam hoc loco eſt noſtræ felicitatis quam ſperamus magnitudo: quæ ſit effectura ut Dominum Jeſum quem venturum cum imperio & majeſtate ſublimi admiramur, magis adhuc poſtea admiremur, atque ita admiremur, ut nunc mirari non videamur, quemadmodum Apoſtoli verba innuunt. Et hæc de ipſo effectu. Subjectum verò quo nititur hic effectus, & à quo aliquomodò pendebit, partim generatim eſt expreſſum, partim ſpeciatim. Et generatim quidem duobus modis, primùm quum dicitur *in ſanctis ſuis*, deinde dum dicitur *in omnibus credentibus*, iidem homines utrobique intelliguntur: ita ut Paulus poſteriorem deſcriptionem prioris explicandæ cauſâ addidiſſe cenſendus ſit. Per *ſanctos* ii ſunt intelligendi, qui per veritatis cognitionem ſeu doctrinæ Euangelicæ receptionem ſeparati ſunt à profano hominum vulgo, & vi ejus religionis adacti, vitâ etiam ac moribus ab iiſdem ſemet ipſos ſegregarunt, & Dei ſervitio penitus addixerunt. Dicuntur autem Sancti Chriſti quia ipſi Chriſto etiam ſunt addicti, & quatenus ei adhærent, eumque ſequuntur, à profanis hominibus ſepati ſunt, ac ipſi Chriſto ſacri, ipſeque eſt illorum Rex ac Dominus. Per *credentes* autem hoc loco intelliguntur ii qui doctrinam Euangelicam ſincero animo ſunt amplexi, eique verè ac firmiter aſſenſum præbuerunt: unde etiam conſequutum eſt ut vitam ſuam illi doctrinæ conformarent, ob eam cauſam quam explicuimus ſupra ad verſ. 8. Ubi oſtendimus, neminem poſſe voluntatem Dei in Euangelio revelatam vere cognoſcere eique aſſentiri, quin piè ſimul vivat. Quare quemadmodum alibi *credentes* ſimplicer poſiti ponuntur pro iis qui Euangelii doctrinam ſunt amplexi, ita etiam hoc loco: adeoque primùm intelligitur aſſenſus firmus Euangelio adjunctus, conſequenter autem, & hoc quidem loco, neceſſariò, includitur etiam hac deſcriptione vera pietas, ſine qua fides illa eſt mortua, nec ſervare hominem valet. Etenim Paulus hoc loco dicit Chriſtum *admirabilem fore in omnibus credentibus*, idque ea qua explicuimus ratione, nempe ut illis immortalitatem donet. At ſi fides & aſſenſus Euangelio præbitus à vitæ pietate ſejungatur, aſſeri non poteſt in omnibus credentibus hunc effectum exſtiturum, imò in multis admodum diverſum apparebit: quum multi ſint vocati, pauci autem electi. Hic ergo pluribus eſt explicandum, quantum referat eſſe ſanctum & in Chriſtum credere: quum quiſquis in eorum eſt numero in eo Dominus Jeſus admirabiles potentiæ ac benignitatis ſuæ effectus ſit exhibiturus. Adhortandi etiam ſunt omnes ut verè ſancti eſſe velint, & ita in Dominum Jeſum credere, ut id verè de iis affirmari queat, ſintque in eorum numero qui non tantum ex parte ſed toti ſint ſancti, & quatenus hîc in hominem cadit, inculpati. Ex iiſdem verbis apparet Domini Jeſu dignitas atque imperium, quòd ſancti dicantur eſſe ipſius, quemadmodum ſupra de Angelis diximus, jure nempe eximii dominii quod ipſi tum in Angelos tum in homines conceſſum eſt. Quanquam non tantùm dominii jure ſancti ſunt ipſius, ſed etiam ſtudio atque affectu quem ipſi ut debent, ita etiam præſtant. Nam cæteroqui non tantum ſancti verùm etiam profani ipſius ſunt: omnium enim eſt Dominus. Præterea illud quoque hinc perſpicitur, in ultimo Domini Jeſu adventu non uni atque alteri ſed omnibus fidelibus datum iri felicitatem illam quæ faciat ut admirationi ſit Dominus Jeſus & glorificetur. Alioqui ſi alii alio tempore felicitatem illam à Domino Jeſu accipiant, non in omnibus credentibus, ut hic dicitur tum temporis fieret admirabilis & glorioſus. Et ita generatim deſcripſit Apoſtolus effectus illius ſubjectum. Speciatim verò id facit in illis, *quòd creditum eſt teſtimonio noſtro apud vos*, &c. In quibus verbis id quod antea de omnibus credentibus generatim dixerat Apoſtolus, nunc nominatim ad Theſſalonicenſes accommodat, & rationem oſtendit cur ad ipſos quoque pertineat id quod generatim de omnibus piis pronunciavit. Eſt autem, ut quidem ſenſus à nobis indicatus poſtulat ellipſis quædam in his verbis, quæ parentheſi videntur incluſa, eaque eſt ſupplenda poteſtque commode ſuppleri ita, *ubi venerit*, ſcilicet Dominus, *ut admirationi ſit in omnibus credentibus* (atque adeò etiam in vobis) *quandoquidem creditum eſt teſtimonio noſtro apud vos*. Quaſi dicat, Ideo id quod de omnibus credentibus dico, ad vos quoque accommodandum eſt, quia vos in iſtorum eſtis numero, ſiquidem prædicationi noſtræ fidem ex animo habuiſtis. Quod ſupra explicuimus. Quicquid alioqui ſuppleveris, id durius videtur. Non ſemel autem prædicatio Apoſtolica vocatur *teſtimonium* nunc Apoſtoli, nunc Dei, nunc Chriſti: nam omnium horum erat. Quemadmodum etiam Euangelium, nunc Dei, nunc Chriſti, nunc ſuum appellat Apoſtolus. Vocat autem ideo *teſtimonium* Apoſtolus, quia non tantùm ſimpliciter id prædicabat, ſed etiam multis modis confirmabat, & non audita tantum ſed etiam viſa referebat. Apoſtoli enim teſtes erant Chriſti conſtituti. Unde neceſſe fuit Paulum, inter Apoſtolos cooptandum, non tantùm edoceri doctrinam Chriſti, verùm etiam Chriſtum ipſum videre, & ex eo ipſo audire quæ aliis traditurus eſſet, ut non tantum auritus ſed etiam oculatus eſſet teſtis. Quemadmodum autem Paulus hoc loco id quod credentibus generatim omnibus promiſerat ad Theſſalonicenſes accommodat, ita etiam nos idem factum ad nos ipſos, ſi conſcientia nobis teſtetur vera ſolidaque fide nos præditos eſſe, partim ad alios, in quibus veræ & efficacis fidei cernimus fructus, accommodare poſſumus, eaque ratione tum nos tum alios ſolari. Additur denique vel potiùs repetitur circumſtantia temporis, in his verbis, *in die illa*, hoc eſt in die ſeu tempore extremo: quod ſimpliciter dies illa dicitur quia maxime eſt inſignis ac præ cæteris notabilis, & operum magnitudine quæ in ipſa præſtabuntur, maximè illuſtris.

Et hæc de ſecundo totius loci membro. Sequitur tertium atque ultimum, in quo tertius benevolentiæ Apoſtolicæ erga Theſſalonicenſes effectus exprimitur. Eum verò eſſe diximus quòd aſſidue pro ipſis oret, ut Deus ſalutis æternæ negotium in ipſis cœptum, pro benignitate ſua perficiat. Hoc verò totum continetur verſiculis duobus ultimis. Quo loco quatuor

ſunt conſideranda. Primùm effectus ipſe, hoc eſt oratio pro Theſſalonicenſibus aſſidua. Secundò ejus objectum, ſeu quid oret, quidve Theſſalonicenſibus à Deo voveat. Tertiò finis voti ac precationis. Quartò denique cauſa impulſiva, unde hic affectus manare debeat, quæque ſpem quandam faciat Theſſalonicenſibus, fore ut id obtineant quod ipſe illis à Deo precetur. Primum continetur illis Apoſtoli verbis *In quod etiam oramus ſemper pro vobis. In quod* id eſt quem in finem, quam ob rem. Cætera verba facilia ſunt. Vox *ſemper* quomodo intelligenda ſit, ex eo poteſt conſtare quod ſupra de eadem dictum eſt ad verſ. 3, aſſiduitatem nempe ac ſummam in hac re diligentiam, ac quantum res ipſa fert conſtantiam ſignificat. Hinc diſcimus quàm aſſidui eſſe debeamus in precibus; & quidem in precibus non tantum pro nobis ipſis fundendis, ſed etiam pro aliis, hoc eſt in aliorum commodum. Qua de re in Ethicis Chriſtianis dictum eſt ſatis. Inprimis autem orare pro auditorum ſuorum ac diſcipulorum ſalute convenit iis qui alios vel adhuc docent, vel aliquando docuerunt: ut ita non tantum plantent ac rigent ipſi, ſed etiam incrementum à Deo impetrent. Aliæ adhuc doctrinæ eliciuntur ex his verbis, junctis cum ſequentibus, ad quæ conſideranda nunc accedimus. Succedit ergo ſecundo loco id quod impetrare à Deo Theſſalonicenſibus voluit Apoſtolus. Etſi autem tria videntur ab Apoſtolo commemorari, tamen ad duo potius videntur eſſe revocanda. Primum eſt ipſa felicitas ſuprema, alterum eſt medium quo ad felicitatem iſtam pervenitur. Prius continetur ibi, *ut vos dignetur vocatione Deus*, id eſt ut Deus vos ea dignetur felicitate ad quam vos vocavit, ſeu vobis ne cogitantibus quidem ex mera benignitate eam obtulit. *Vocatio* enim ſumi videtur pro re ad quam vocatus fueris. Neque enim id orabat Apoſtolus ut Deus eos vocare dignetur, (hoc enim jam præceſſerat) ſed ut eos dignaretur ea re ad quam eos vocaſſet. Vocarat autem eos ad ſuum regnum & gloriam, ut ſupra dixerat ad eoſdem Theſſalonicenſes, epiſt. 1. cap. 2. ỳ. 12. Cum quo conſentit Petrus qui ait, 1 Ep. cap. 5. 10. Deum vocaſſe nos ad æternam ſuam gloriam. Idem ergo his verbis videtur ſignificare quod ſupra dixerat, ỳ. 5, *ut digni judicemini vos regno Dei, pro quo etiam patimini.* Neque enim veriſimile eſt, ita accipienda eſſe hæc verba quemadmodum cuipiam fortè videri queat, ut efficiat Deus quò digne ſeſe gerant vocatione quæ ipſis à Deo contigerit: id enim ipſos facere jam ſuprà poſuit Apoſtolus: & videretur aliquid additurus fuiſſe quo ſignificaret ſe id à Deo petere, ut quemadmodum hactenus fuiſſent, ita porrò pergerent eſſe digni vocatione divina. Ac denique vox ἀξιῶν non tam videtur ſignificare dignum efficere, vel facere ut ipſe ſe dignum præſtet, quàm dignum judicare ac pronunciare, ſeu dignari re aliqua aliquem. Non prorſus abſimili ratione vox *vocationis* ſumi videtur Epheſ. 4. 4. Deum autem ſuum vocat Apoſtolus, ut ſummam ejus erga ſe benignitatem, & viciſſim ſuam in ipſo fiduciam atque ſpem quam de ipſius bonitate concepiſſet exprimeret: & ea deſcriptione indicaret fore ut obtineant à Deo id quod oret, quandoquidem Deus quem orat ſuus ſit Deus. Ex his diſcimus, primò quidnam homines Chriſtiani vel ſibi vel aliis à Deo potiſſimùm precari debeant: id nempe quod ad ſupremam felicitatem pertineat, quod hic facit Apoſtolus. Magis enim id optandum eſt à Deo quod eſt majus & id maxime quod optimum. Nihil autem eſt cœleſti felicitate majus, & ſi ab ea diſceſſeris, nihil melius eis quæ ad eam ducunt: tum demum ſequuntur ea quæ ad hanc vitam ſpectant, eamque vel ſuſtentant, vel ornant, vel jucundiorem reddunt. Deinde illud quoque diſcimus, Chriſtianos homines etiamſi & fidem in Jeſum Chriſtum collocent, & charitatem exerceant, & in utraque hac virtute ſubinde creſcant, ac denique pro Dei regno patiantur, ac nihil non faciant eorum quæ ad illud obtinendum requiruntur; haudquaquam tamen tantam felicitatem mereri: ſed opus adhuc eſſe ut Deus eos tanto honore dignetur, idque adhuc precibus eſſe à Deo obtinendum. Nam iſta omnia quæ diximus, tribuerat Theſſalonicenſibus ſuperius Apoſtolus; & tamen ait ſe pro illis perpetuò orare, ut Deus eos felicitate ad quam eos vocaſſet, dignetur. Quanto ergo magis unuſquiſque pro ſe orare debet ut ſe Deus dignum tanto bono judicet. Simili quadam ratione monet Dominus Jeſus ut perpetuò oremus quo digni judicemur qui effugiamus omnia illa quæ fieri debent, in ipſius nimirum adventu, omnes inquam ab ipſo inferendas pœnas, & ſtemus coram filio hominis, Luc. 21. 36, licet antea ſatis indicarit, piorum hominum officium ſemper à nobis præſtari debere; nempe licet omnia fecerimus quæ nobis ſunt præcepta, dicere tamen debemus, ſervi inutiles ſumus, quia id fecimus quod debuimus, hoc eſt ad quod faciendum jure obſtricti eramus, ita ut nihil extra, nihil præter debitum præſtiterimus, nihil quod gratiæ quod beneficio Deus imputare poſſet, ſiquidem quanti quanti ſumus Dei ſumus mancipia, & quicquid ipſius cauſâ facere poſſumus, id etiam facere debemus. Vide Luc. 17. 10. Quare ſi nihilominus felicitatem, præſertim ſupremam, & animis hominum incomprehenſibilem & lingua ineffabilem conſequi debeamus, neceſſe eſt ut illinc quidem Deus nos dignetur tanta beatitate, hinc verò nos & pro nobis alii flagitent, ut dignari nos Deus eâ velit. Quanquam etiam vox *vocationis* qua utitur Apoſtolus, ſignificat Dei voluntate factum eſſe, non jure aliquo aut merito noſtro, ut ad felicitatem illam capeſſendam vocaremur: ea enim eſt vis hujus vocis in S. L. Diſcimus etiam hinc, eum demum & ſibi & aliis ſpem certam facere poſſe, fore ut quod à Deo oret etiam exoret, qui poſſit Deum ſuum vocare Deum, ita ut de ipſius erga ſe benignitate nihil dubitet. Hoc autem eo pacto conſequi poſſumus, ſi ipſi quoque Dei gratiam omni pietatis genere ambiamus ac provocemus. Deus enim piorum & nomen ſuum colentium Deum ſeſe fore pollicitus eſt. Quare id nos quoque agamus ut & nos Dei ſimus & Deus noſter ſit.

Et hoc quidem primum eſt quod Theſſalonicenſibus à Deo precatur Apoſtolus, ipſa nempe ſuprema felicitas. Alterum, nempe medium ad felicitatem, exprimi videtur duobus modis, quorum poſterior prioris eſt explicatio. Primò cùm ait, *& impleat*, (ſcilicet Deus noſter) *omne beneplacitum bonitatis*, hoc eſt, & perficiat atque abſolvat id omne quod ex benigniſſima ſua voluntate in vobis jam cœpit. *Beneplacitum* enim, pro Dei beneplacito uſurpari ſolet, & metonymice pro eo quod ipſi placuit, quodque liberè vel decrevit, vel etiam fecit. *Bonitatem* autem pro benignitate ſeu beneficentia ponit Apoſtolus, & hic & alibi, ut Gal. 5. 22. Epheſ. 5. 9, & *beneplacitum bonitatis* accipit pro beneplacito ex benignitate profecto. Quia vero ait *ut impleat* Deus iſtud *beneplacitum*, & quidem *omne* id eſt totum; apparet eum de ea re loqui quæ jam à Deo cœpta erat, adeoque non de ipſa felicitate ſempiterna ſeu de immortalitate, quæ nondum in Chriſti fidelibus eſſe cœperat, ſed de mediis potiùs quæ ad illam ducant. Quanquam ſi quis ipſam felicitatem hic includere etiam velit, tanquam ejus rei de qua loquitur Apoſtolus complementum, cum eo non pugnabimus. Illud tamen certum eſt, non de hac ſola aut primò ſermonem eſſe, ſed de toto ſalutis negotio, ſeu de fide ac pietate in Theſſalonicenſibus cœpta. Ita ut ſimilia ſint hæc verba illis ejuſdem Apoſtoli, Philip. 1. 6, ubi ait ſe *confidere, eum qui cœperit in illis opus bonum*, nempe fidem ac pietatem, ſeu univerſum ſalutis negotium, *id perfecturum uſque ad diem Domini Jeſu Chriſti.* Et ut loquitur ad Corinthios, 1 Ep. c. 1. ỳ. 8, *eos confirmaturum ad finem uſque irreprehenſibiles in die Domini noſtri Jeſu Chriſti.* Ex his verbis diſcimus iterum unde tota ſalutis noſtræ ratio pendeat, nempe ex ſolo Dei arbitrio, ac benignitate; ſine hac ſi fuiſſet, ſalutis viam nunquam eſſemus ingreſſi. Quo pertinet illud Apoſtoli ad Phil. c. 2. 13 ubi ait, *Deus eſt qui operatur in vobis & velle & operari, pro beneplacito.* Sed non tantum ab eo initium rationis ſempiternæ noſtræ felicitatis proficiſcitur; verum etiam ejuſdem progreſſus ac complementum. Nam Apoſtolus Deum orabat aſſidue ut Deus impleret ſeu perficeret in Theſſalonicenſibus omne beneplacitum bonitatis

nitatis. Niſi enim Deus nos ſalutis viam ingreſſos, porrò manuduceret, fulciret, corroboraret, & ad metam uſque duceret, delaſſati itineris ac viæ tam aſperæ moleſtiis, deficeremus animis, ac ad optatam metam non perveniremus. Itaque orandus etiam nobis eſt Deus, ut opus illud bonum quod in nobis cœpit, perficiat, id eſt ut in eo perficiendo nos juvet, & ubi noſtræ deficiunt vires, ſuas nobis indat atque inſpiret. Nam cæteroqui nos ipſi monemur ab Apoſtolo, *ut ſalutem noſtram cum timore ac tremore operemur* ſeu *perficiamus*: & quidem illo ipſo loco ubi ſubjicit Deum eſſe eum qui operetur in nobis & velle & operari pro beneplacito. Quod ideo monemus, ne quis putet Deum ſine nobis noſtraque opera id totum perfecturum. Alter modus, quo prior explicatur, continetur in his verbis *& opus fidei* (ſcilicet impleat) *in potentia*. Ubi *opus fidei* ſumit pro eo opere quod ſit fides, ut omnes prope doctiores interpretes videntur animadvertiſſe. Fidem autem ſumit non tantum pro aſſenſu veritati euangelii adhibito, ſed etiam pro ejus quem in nobis parit effectu, hoc eſt pro pietate quæ illius fructus eſt, ut ſupra quoque vidimus ad ℣. 10. Omnia nimirum Apoſtolus fidei nomine includit quæcunque ſunt ad ſalutem æternam neceſſaria. Hoc ergo eſt totum illud Dei beneplacitum, opus fidei arduum, quod alibi quoque, ut paulò ante vidimus vocat opus illud bonum quod in nobis cœperit. Hoc ſi ad faſtigium fuerit perductum, jam impletum & omnibus numeris abſolutum eſt quicquid ad ſalutem noſtram pertinet, & quicquid ex benigna ſua voluntate Deus in nobis efficere voluit. Addit autem *in potentia*, id eſt per potentiam, nempe ſuam, ſeu potenter: ut ſimul indicet alteram ejus rei cauſam efficientem, in Deo exſtantem: antea enim expreſſerat alteram nempe benevolam ejus erga Theſſalonicenſes voluntatem, nunc potentiam quoque eidem adjungit, quia ad opus, præſertim tam arduum tamque difficile, non modò benignitate opus eſt, ſed etiam viribus, ut ita non tantùm id velis ſed etiam poſſis. Hanc utramque cauſam ſi junxeris, quin effectus ſit ſequuturus non eſt dubium. Eleganter autem potentiam commemoravit, poſtquam operis fecit mentionem: opus enim viribus ac robore potiſſimùm perficitur. Requiritur autem potentia ad fidem perficiendam & opus illius ad extremum uſque conſumandum, quia validis admodum arietibus quatitur atque impetitur fides noſtra, & tum quoque inprimis impetebatur, variis calamitatibus ac perſequutionum machinis fides Theſſalonicenſium: quo tempore requirebatur ut ſuo Deus robore hoc eſt Spiritu ſuo potente eos ſuſtentaret ac ſtabiliret. Qua de re ita loquitur ad Eph. 3. ℣. 14 ſeqq. *Se flectere genua ad Deum, ut det eis ſecundùm divitias gloriæ ſuæ, ut potentia corroborentur per Spiritum ipſius in interiorem hominem, ut habitet* id eſt conſtanter perſeveret *Chriſtus* id eſt doctrina Chriſti *per fidem, in cordibus ipſorum.* Vide eadem de re in eadem Epiſtola cap. 6. verſ. 10. Ubi adverſus perſequutiones Epheſios armans, vult *ut corroborentur in Domino, & in robore virium ejus, induantque univerſam Dei armaturam.* Et ad Coloſſ. 1. verſ. 11. ubi iis optat, ut *in omni potentia roborentur, ſecundùm robur gloriæ ipſius*, id eſt Dei, *ad omnem patientiam, & longanimitatem cum gaudio.* Hinc videmus qua in re nobis potiſſimùm ſit laborandum, nimirum in opere fidei perficiendo. Deinde quanam re ad id complendum ſit opus, nempe divino cœleſtique robore, quod precibus aſſiduis ac crebris eſt obtinendum.

Sequitur tertia particula hujus membri, quæ docet quem in finem iſta petierit Apoſtolus. Finis autem explicatur duplex: alter ad Dominum Jeſum ſpectans, alter ad ipſos Theſſalonicenſes: qui tamen poſterior pro effectu magis videtur habendus. Prior eſt in illis, *ut glorificetur nomen Domini noſtri Jeſu Chriſti in vobis*, hoc eſt per vos, ſeu per id quod in vobis atque à vobis fit. Videtur autem non de ea gloria hic agere de qua actum eſt ſuprà verſ. 10 quæ ad Dominum Jeſum redibit in ultima demum die: ſed de ea quæ in hoc ſeculo, perſpecta fidelium ipſius conſtantia in fide ac pietate, redundat. Pertinet enim hoc ad ſingularem laudem ac gloriam Jeſu Chriſti, quod ii qui in ipſo ſuam fidem collocarunt, tam conſtanter ei adhæreant, ut nullis machinis ab eo abſterreri aut depelli queant, ac pietatem amare atque colere nunquam abſiſtant. Quemadmodum contrà, nomen Domini blaſphematur aut contemnitur ac deſpicitur, quum ſecus ſeſe gerunt ii qui nomen ipſi ſuum dederant. Sicut etiam ex pietate hominum Dei nomen profitentium, glorificatur Dei ipſius nomen: quemadmodum Chriſtus docet Matth. 5. ℣. 16. & Petrus 1 epiſt. cap. 2. ℣. 12. Et contra, ob eorundem impietatem, blaſphematur, quemadmodum Paulus oſtendit, Rom. 2. verſ. 24. & 1 Tim. 6. 1. Sane ipſa quoquè doctrina Dei & Chriſti, vel laudatur ob recte facta eorum qui illam profitentur, vel etiam blaſphematur: ut apparet ex loco ad Tim. modò citato, & Tit. 2. 5. & 10. adde etiam locum hujus ejuſdem epiſtolæ ad Theſ. 3. 1. Commemorat autem Apoſtolus Chriſti tantam gloriam, tanquam finem ultimum eorum quæ Theſſalonicenſibus à Deo precabatur, non ut excluderet gloriam ipſius Dei, quæ in gloria Domini Jeſu Chriſti includitur: ſiquidem, quicquid iſti tribuitur honoris & gloriæ, id cedit ad laudem Patris ejus: quod oſtendit idem Apoſtolus Philip. 2. 11. Sed ideo ſolius Domini Jeſu fecit mentionem, quia Jeſu Chriſti nomen tum demum per aliorum quidem prædicationem, per aliorum vero fidem celebre reddebatur: quum Dei nomen non ita fuiſſet antea inauditum. Et præterea apud extraneos, atque inprimis apud Judæos, qui Chriſtum à Deo ſejungebant, & illius religionem ab hoc profectam eſſe negabant, multum interrerat ad Domini Jeſu laudem, vel contra etiam ignominiam, quo pacto ii ſe gererent qui ipſi Jeſu Chriſto eſſent addicti: non verò adeò multum ad Dei ipſius laudem ſive ignominiam, ut pote quum Judæis non viderentur revera Deo addicti qui euangelium Jeſu receperant. Quare hinc monendi ſunt omnes, ut & in fide conſtantiam, & in omni vita pietatem præſtent, qui ſanctiſſimam Jeſu Chriſti religionem ſemel ſunt amplexi: ne ignominiæ notam tam ſancto ejus nomini inurant, ſed potiùs laudem ac gloriam ei afferant. Et hic ſane modus glorificandi nomen Domini non minus eſt inſignis, imò verò etiam multo magis quàm is qui verbis tantum conſtat: longe enim majorem vim habent facta quàm verba. Idem etiam de ipſius Dei gloria quæ cum gloria Chriſti eſt conjuncta ſtatuendum eſt. Hinc Paulus monet, *ut & in corpore noſtro & in Spiritu Deum glorificemus.* 1 Corinth. 6. ℣. ult. Ubi univerſam noſtram pietatem, quæ vel corporis noſtri vel Spiritus viribus atque opera perficitur, hac oratione complectitur. Quod ſi quis honorem dignum Deo præſtare nolit, is cogitet id quod annunciari ſummo ſacerdoti Heli voluit aliquando Deus, nempe ſe honoraturum quidem eum qui ſeſe honoraverit, ignominia autem affecturum eum qui ſeſe dedecore affeciſſet. 1 Sam. 2. 30. Et hæc quidem dicta ſunto de his verbis, ſi ea ita accipias quemadmodum nobis magis probatur. Quod ſi ea quis velit caperede illa gloria quæ ad Dominum Jeſum reditura ſit ex eo quod immortales ſit effecturus Theſſalonicenſes, vel ſaltem hanc quoq; laudem putet his verbis comprehendi, cum eo non pugnabimus. Quæ verò ad ejus rei explicationem pertinent, ea dicta ſunt ſuprà ad ℣. 10.

Hactenus prior finis: ſequitur alter, ibi, *et vos in ipſo* ſcilicet glorificemini, hoc eſt, & una etiam vos laudem referatis per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, quòd tam ſanctam tamque præſtantem ipſius religionem ſequamini. Certe ſi hoc ad laudem Domini Jeſu pertinet quòd homines mortales religionem ipſius & amplectantur & conſtanter teneant, ac ſecundùm eam vivant; non minor eſt ea laus ipſorum hominum quod tam præſtans illis à Deo obtigerit donum, quodq; tam ſancta illis religio ſit à Deo patefacta, & illorum animis inſerta. Plus inde ornamenti ac dignitatis ad illos redit, quàm ab illis ad Dominum Jeſum. Is enim in ſeſe ſatis foret glorioſus, etiamſi hujuſmodi diſcipulos non haberet; ſed illi haudquaquam, ſi talem non habe-

rent Magiſtrum ac Dominum. Qua re commonemur ut conſtanter adhæreſcamus Chriſto, ac cogitemus, non de Chriſti tantum laude ac gloria, ſed de noſtra quoque hic agi, & non tantum ipſi, verùm etiam nobis tum temporis ſeri ac meti. Et propterea tanto in ea re ſtudio Chriſtiani debent uti, ut appareat eos ſuum quoque agere negotium, & quidem negotium omnium maximum, non quidem ut vanam aliquam captent gloriam, apud homines, ſed ut gloriam potius quærant apud ſolum Deum, quam Chriſtus etiam quæri voluit, Joh. cap. 5. verſ. 44. & cogitent, ſi nunc per euangelium ac doctrinam Chriſti evadant glorioſi, illis id olim in adventu Domini ceſſurum in laudem, gloriam, & honorem, ut Petrus ait, 1 epiſt. cap. 1. ℣ſ. 7. Quanta autem illa ſit futura gloria, de eo quod potuimus diximus ſuperius, partim ad verſ. 5. partim ad verſ 10.

Reſtat ultima tum hujus membri tum totius iſtius capitis particula, in qua exprimitur cauſa impulſiva: unde tum id quòd modò dictum fuerat, tum id quod paulò ante expreſſum eſt, proficiſci debuerit, nempe gratia Dei & Chriſti. Ita enim porrò ait Apoſtolus, *ſecundùm gratiam Dei noſtri, & Domini Jeſu Chriſti.* Verba autem hæc, ut jam indicavimus, connectenda videntur, non tantùm cum proxime præcedentibus, nempe, *& vos in ipſo*, ſed etiam cum iis omnibus in quibus votum ſuum expreſſit Apoſtolus, & quid Theſſalonicenſibus precaretur docuit, nempe, *ut vos dignetur* &c. Imò ad iſta magis videntur pertinere, quàm ad illa quæ iſtorum tantum ſunt conſequens, in quo non cernitur peculiaris Dei ac Chriſti gratia, ſed in eo tantum quod primo loco eſt explicatum, quodque vovit Theſſalonicenſibus Apoſtolus. Particula *ſecundùm* ita ſumitur quemadmodum interdum apud Latinos *pro*. Ut cùm dicimus aliquem pro ſua humanitate, pro ſua benevolentia aut benignitate hoc vel illud feciſſe: ubi cauſam efficientem impulſivam ea vocula exprimimus, ſed talem cui effectus egregie reſpondet. Exempla hujus ſignificationis in particula κατὰ non ſemel occurrunt in Sac. Lit. Inter alia vide Tit. 3. 4. 1 Pet. 1. 2, 3. Rom. 4. 16. Gratiam autem Dei & Chriſti commemorat, ut meritum omne excludat, & ex ſola benignitate ac libera voluntate proficiſci bona iſta doceat, ut notum eſt. Commemorat autem non tantùm Dei, quem Deum ſuum vocat, eandem ob cauſam ob quam ſuperius ℣ſ. 11; ſed etiam Domini Jeſu Chriſti gratiam; quam in ſalutationibus etiam ſuis quas ſingulis epiſtolis præmiſit, quin etiam in earundem clauſulis commemorat, ut ipſemet ſub finem hujus epiſtolæ teſtatur: licet verſu ſuperiore à Deo tantum expreſſe ea fuerit precatus quæ optabat Theſſalonicenſibus: quia quæ Deus hodie largitur, præſertim fidelibus ſuis, quæque ad ſalutem eorum ſpectant, ea omnia per Dominum Jeſum Chriſtum largitur. Eſt enim is Dominus ille per quem omnia. 1 Cor. 8. 6. & quemadmodum nihil olim ſine ipſo factum eſt, Joh. 1. 3. ita ne nunc quidem. Ita autem Deus per Chriſtum largitur bona ſuis, ut omnia iis qui in nomine ipſius Deum invocant Chriſtus faciat & præſtet, quemadmodum expreſſe teſtatur ipſemet Joh. cap. 14. verſ. 13, 14. & præſtet quidem non tanquam miniſter ac famulus, qui nullam habeat diſponendi ac diſpenſandi bona pro arbitrio ſuo poteſtatem, ſed tantum Domini juſſa exſequatur, unde ipſius gratiæ non eſt beneficium imputandum; verùm tanquam Rex cui omnis in cœlo & in terra poteſtas eſt conceſſa: unde gratiâ ipſius opus eſt ad beneficia divina ab eo obtinenda atque impetranda. Eaque de cauſa Deus voluit eum ita miſericordem fieri, ut tam libera poſtmodum poteſtate donatus, ad ſuccurrendum iis qui tentantur, eſſet fidelis, Hebr. 2. 17. Qua re non fuiſſet opus, ſi ipſius arbitrio hic nihil fuiſſet permiſſum, ſed ex Dei juſſu ac præſcripto omnia perageret. Hinc quantum tribuat Paulus, & quas gratias agat Domino Jeſu, qui ſe converterit, patet ex 1 Tim. 1. 12. & ſeqq. uſque ad finem 16. Hæc nos quoque facere debemus, qui ex iis quæ in nos conferuntur bonis nihil noſtris meritis debemus tribuere, ſed ea ſolius Dei ac Chriſti gratiæ imputare, & huic eidem Deo, ac Domino noſtro Jeſu Chriſto gratias agere immortales. Ei igitur ſit laus & gloria in omnem ævorum perennitatem. Amen.

Analyſis verborum Pauli,

2 *Theſſal. cap.* 3. *à verſ.* 6. *uſque ad finem* 15.

IN his verbis præcipit Apoſtolus de iis qui non ita ut Chriſtianos homines decet vitam ſuam inſtituunt; ac nominatim de iis qui otio indulgent, nec honeſto aliquo labore vitam tolerant. Docet autem, partim quo pacto cæteri Chriſtiani qui cum hujuſmodi hominibus vivunt erga illos gerere ſe debeant, partim etiam illis ipſis hominibus quid eos facere velit præcipit, & ab otio eos inprimis revocat. Prius illud facit partim in horum verborum initio, partim in fine. Poſterius verò medio loco interſerit. Quod ad primam horum verborum partem attinet, in ea iterum tria ſunt conſideranda. Primò præceptum Apoſtoli de hominibus iſtiuſmodi quos diximus vitandis. Secundò hujus præcepti rationes. Tertiò occaſio ejus Theſſalonicenſibus præſcribendi.

Præceptum continetur ℣ſ. 6, ubi ait Apoſtolus, *Præcipimus autem vobis fratres in nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti, ut ſubducatis vos ab omni fratre inordinatè ambulante, & non ſecundùm traditionem quam accepiſtis à nobis.* Ubi tum modus præcipiendi, tum officium quod præcipitur ac præſcribitur expendendum eſt. Modus eſt in verbis primis, *præcipimus vobis fratres in nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti.* Quo loco nihil dicemus de iſta appellatione *fratres* quæ præcepti ſeveritatem aliquantum mitigat ac mollit, cùm de ea & alibi jam dixerimus, & non magnæ ſit operæ quæ ejus ſit vis explicare, & doctrinas ſalutares inde deducere. Iſtud potius conſiderabimus quod apud Apoſtolum non ita frequenter occurrit, pertinetque ad ſeveritatem quandam præcepti, & ad authoritatem ei conciliandam. Ea duo ſunt, primum dum dicit *præcipimus.* Cur plurali utatur numero vix opus eſt monere: cùm res ſit non obſcura. Quodſi tamen cauſam quæras, ea duplex eſſe poteſt: altera communis huic loco cum multis aliis, nempe ut ſit enallage quædam numeri, quæ tum apud Græcos tum apud Latinos elegantiæ cauſa adhibetur. Qualis eſt inter alias Rom. 1. 5. 111. 9. Altera huic epiſtolæ cum iis tantùm communis in quibus Apoſtolus ſecum alios quoque conjungit tanquam earum auctores: in quibus etiam crebrius plurali utitur numero, licèt interim de iis loquatur rebus quæ ad ipſum propriè pertineant. In hac autem epiſtola, ut in ſuperioris loci explicatione monuimus, ſecum conjunxit Silvanum & Timotheum, ut ex initio cap. 1. paret. Interim ipſius Apoſtoli revera erat tanquam veri Jeſu Chriſti legati fidelibus præcipere ac mandare. Alibi Apoſtolus fere utitur mitiori vocabulo, cùm officia Chriſtianis hominibus præſcribit, nempe adhortandi ſeu admonendi. Sed hoc loco ne forte monitio hæc contemneretur, & propterea inſuper haberetur quòd res non videretur eſſe magni momenti quæ hoc præcepto contineretur; ideo Apoſtolus ſeveriore paulò voce utitur, & graviore quam ſit vox monendi, quæque ipſa majorem ſtatim loquentis authoritatem præferat. Non enim cui licet monere eidem etiam licet præcipere. Monere omnibus Chriſtianis convenit, etiam paribus, etiam inferioribus: præcipere nonniſi eorum eſt qui authoritatem habent in alios, & authoritatem quidem ejuſmodi quæ proficiſcatur ab imperio quod vel ipſi habeant in eos quibus præcipiunt, vel ii quorum nomine & authoritate præcipiunt: quod poſterius, ut ſtatim videbimus hic locum habet. Eſt enim præcipere proprius imperii effectus. Quam ob cauſam non facile paſtores Eccleſiæ hoc verbo uti debent, cum auditoribus ſuis agentes, ne imperium aliquod in illos ſibi videan-

videantur arrogare, & in gregem qui divina ſorte ſibi contigit, dominari, id quod Petrus prohibet, 1 Petr. 5. 3; vel ſaltem ne videantur majorem quàm revera habeant authoritatem ſibi in illos arrogare. Res tamen ipſa eis convenit eatenus quatenus mandata Domini Jeſu atque Apoſtolorum ejus repetunt, & populo Chriſtiano inculcant, ac ſevere injungunt. Quo pacto Timotheo qui Euangeliſta erat, non tantùm permittitur ſed etiam præcipitur, ut aliis præcipiat ea quæ ad ipſorum pertineant officium. Vide 1 Timoth. 1. 3. & cap. IV. 11. cap. v. ỳſ. 7. Interea id diſcere ex hoc verbo quo hoc loco utitur Apoſtolus, poſſumus, primùm ne nos ipſi quoque præceptum hoc Apoſtoli parvifaciamus, quemadmodum ferè fieri ſolet. Plerique enim ſatis eſſe arbitrantur ſi ipſimet à vitiis ſint immunes, etiamſi interea cum vitioſis, & ſicut Apoſtolus eos appellat, inordinate ambulantibus converſentur. Deinde illud quoque diſcimus, iis qui alios efficaciter monere volunt, nonnunquam intendendam eſſe vocem, & ubi verentur ne minoris momenti res eſſe videatur quam ut obſervetur, ſeverius eſſe agendum, & verbis ipſis oſtendendum, non eſſe id quod præcipitur parvi pendendum. Alterum quod authoritatem præcepto conciliat, licet interim prioris verbi vim & ſeveritatem quodammodo mitiget, eſt quod ait Apoſtolus ſe præcipere *in nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti*, hoc eſt juſſu vel authoritate Domini noſtri Jeſu Chriſti. Partim enim id agit Apoſtolus, ne uti diximus præceptum hoc contemnatur, partim ne nimium etiam ſibi ſumſiſſe videatur, quum verbo præcipiendi eſt uſus, utrique rei Domini Jeſu authoritate interpoſita occurrit ac medetur. Illi quia Domini Jeſu Chriſti ſacroſancta eſt, & eſſe ſane merito debet apud omnes authoritas, ob ſummum quod in omnes habet imperium. Quare quicquid ipſius juſſu atque authoritate ab ipſius legatis præcipitur, id ſumma cum veneratione eſt recipiendum, ac ſumma cum diligentia præſtandum. Huic vero eatenus medetur, quatenus oſtendit ſe non propria confiſum authoritate, ſed authoritate aliena, hoc eſt Domini ſui atque ipſorum communis, qui ſeſe Apoſtolum ac legatum conſtituiſſet, iſta mandare ac præcipere: id quod eum merito & abſque arrogantiæ nota facere potuiſſe, omnes ad quos ſcribit Apoſtolus facile cernebant.

Hic diſſeri aliquid poteſt de ſummo Domini Jeſu in omnes imperio, ac poteſtate quam in Eccleſiam habeat, indeque oſtendendi, quanti omnia ipſius mandata, ſive ab ipſo ſive ab ipſius legatis nomine ejus propoſita, fieri apud omnes debeant, tanti nempe ut ne latum quidem unguem audeamus ab illis diſcedere. Diſſeri etiam nonnihil poteſt de authoritate Apoſtolica in præſcribendis Chriſtianorum hominum officiis, deque ea quam alii iiſdem in rebus habeant, ut Eccleſiæ paſtores. Tantum nempe præcipere potuerunt Apoſtoli Eccleſiæ, quantum præcipere juſſi eſſent, & quantum nominatim illis erat demandatum. Qua de cauſa Apoſtolus, cùm de virginibus & viduis & aliis quibuſdam rebus ſimilibus, non haberet præceptum Domini, non audebat etiam ipſe præcipere, ſed ſententiam tantum ſuam dicere, licet interim eam contemni nolit, quandoquidem Spiritum Dei habeat, & ſic ſalutare conſilium hominibus dare poſſit, aperteque ſententiam ſeu conſilium ſuum à præceptis Domini diſcernit. Vide 1 Cor. 7. ỳſ. 6, 7, 10, 12, 25. & 40. Contra quàm illi faciunt hodie qui Apoſtolorum ſeſe ſucceſſores eſſe jactant.

Hanc modeſtiam ſervarunt etiam Apoſtoli Jeroſolymis congregati præcipientes nonnulla per ſe ἀδιάφορα & ad Chriſtianorum pietatem proprie non pertinentia: quanquam iis etiam interſeruerunt aliquid præſtitu omnino neceſſarium. Actor. 15. ỳſ. 29. Ubi ajunt fideles benefacturos ſi iſta vitaverint quæ præceſſerant. Quanquam interea præcipere ea poterant, quatenus ad ædificationem eſſent neceſſaria, licet per ſe neceſſaria non eſſent ea quæ ibi præſcribuntur vitanda, præter ſcortationem, quam credibile eſt tum à quibuſdam licitam, nimis licentioſe, fuiſſe habitam, & inter adiaphora relatam, unde cum adiaphoris eam conjungunt Apoſtoli. Sed de his nunc diſſerendi fuſius non eſt locus.

Quod ad alios Eccleſiæ paſtores attinet, quibus tanta quanta Apoſtolis authoritas non eſt, iis nil aliud convenit quàm Chriſti & Apoſtolorum præcepta repetere, & tantum injungere quantum vel in illis ipſis expreſſe præcipitur, vel ex illis pro circumſtantiarum ratione recte colligi ac deduci poteſt: ita ut ii quibus præcipitur videre queant ea non ipſorum eſſe præcepta, ſed Apoſtolorum, & ipſius adeò Chriſti.

Sed jam videamus ipſum officium Chriſtianis hominibus hoc loco ab Apoſtolo præſcriptum. Id autem eſt, ut vitent homines non ita ut decebat viventes. Ubi conſideranda duo, primò quinam ſint ii homines qui vitandi ſunt: deinde quomodo vitandi. Quod ad prius attinet, illi primùm ſimpliciter deſcribuntur, deinde deſcriptio iſta ex parte declaratur. Vitare autem eos, eſt ab eorum commercio ac familiari cum iis congreſſu convictuque abſtinere; ita ut niſi fortè gravis aliqua atque urgens cauſa te adegerit ut cum illo colloquaris, eumve accedas, vel ipſum monere ut in viam redire velit, ac ad frugem revocare, ſit animus, id facere tibi ſit religio, nec adduci te patiaris, ut cibum cum ipſo capias. Qua de re vide quæ dicit Apoſtolus, 1 Cor. 5. 9. & 11. Quod tamen præceptum non obligat eos qui iſtiuſmodi hominibus cæteroqui ſunt ita obligati ut vitare eorum commercium ſalvo officio non poſſint: quales ſunt liberi reſpectu parentum, conjuges, ſervi, ac ſubditi, reſpectu dominorum ac Magiſtratuum. Eos ergo obligat hoc præceptum omnes, inter quos nulla ejuſmodi eſt obligatio. Deſcribens autem Apoſtolus eos qui ſunt vitandi, ita dicit, *ab omni fratre inordinate ambulante* quod poſtea aliqua ratione declarans, addit, *& non ſecundùm traditionem quam accepit à nobis*. In prioribus verbis primùm occurrit obſervandum nomen *fratris*. Neque enim dicit Apoſtolus, ſimpliciter ſubducere ſe debere Theſſalonicenſes ab omni homine qui inordinate ambulet, ſed *ab omni fratre qui inordinate ambulet*. Quod non eſt fruſtra ab Apoſtolo factum: indicare enim voluit non eſſe neceſſe ut Chriſtiani ſeſe ſubducant à commercio etiam extraneorum qui non ita ut par erat vivant, ſed tantùm ab eorum conſortio qui cùm fratres appellarentur, non recto incederent talo. Qua de re videndum eſt quid Apoſtolus ſcripſerit in priore ad Corinthios epiſtola, qui ſimile ipſius præceptum non rectè percipientes, opinati fuerant jubere Apoſtolum ut ab omnibus hominibus qui moribus eſſent corruptis ſeſe ſubducerent, & eorum commercio abſtinerent, quod tamen haudquaquam voluit Apoſtolus, qui ait ſe hoc reſtrinxiſſe ad eos qui fratres nominarentur, ita enim ait 1 Corinth. 5. verſ. 9: *Scripſi vobis in epiſtola, ne commiſceanimi cum ſcortatoribus, & non omnino cum ſcortatoribus mundi hujus, aut avaris, aut raptoribus aut idololatris: alioqui debetis* ſeu deberetis, *ex mundo exire. Nunc verò* (id eſt, Atqui) *ſcripſi vobis ne commiſceremini ſi quis frater nominatus, ſit ſcortator, aut avarus aut idololatra, aut convitiator, aut ebrioſus, aut raptor, ut cum ejuſmodi ne comedatis quidem. Quid enim ad me pertinet etiam extraneos judicare* &c. Quapropter hoc quoque loco apertè, ne quis errandi haberet cauſam ad fratres præceptum hoc ſuum reſtringit Apoſtolus, & eos demum hoc quo diximus pacto cæteris Chriſtianis vitandos eſſe docet. Fratris autem nomine quivis hoc loco cenſendus eſt qui eandem nobiſcum religionem profitetur, & communia habere Sacra creditur: quales olim erant omnes Chriſtiani nominis homines, ſeu quotquot euangelii doctrinam receperant, nondum in tot tantaſque ſectas diſcerptâ Eccleſiâ, ut alii pro aliorum fratribus non haberentur, quemadmodum hodie accidit. Hinc infrà eum qui ob vitam non convenienter doctrinæ Chriſti inſtitutâ à conſortio fidelium fuerit excluſus, nihilominus vult admoneri *tanquam fratrẽ*. ỳſ. 15. *Inordinatè* autem *ambulare*, eſt non vivere ad præ-

ſcriptum & normam honeſtatis ac pietatis Chriſtianæ, ſeu ad præſcriptum Chriſti & Apoſtolorum ejus. Unde 1 Theſſal. cap. 5. ℣. 14, cùm præcipere vellet ut peccantes admonerent & corrigerent Theſſalonicenſes, loco peccantium poſuit inordinatos, cùm ſcripſit *admonete inordinatos*. Idem autem eſt inordinatum eſſe, & ambulare ſeu vivere inordinate.

Sed ut diximus ipſe Apoſtolus vocem *inordinatè* declarat, eaque de cauſa ita ſubjicit, *& non ſecundùm traditionem quam accepit à nobis*: Per traditionem intelligens doctrinam ſeu præceptum aliis propoſitum, ſive voce, ſive ſcripto. Tam latè enim ſuperiore capite hujus epiſtolæ vocem traditionis extendit Apoſtolus, cùm ait, *Quapropter fratres ſtate, & tenete traditiones quas edocti eſtis ſive per ſermonem ſive per epiſtolam noſtram.* Reſtringit autem traditionis nomen ad ea præcepta quæ ipſemet Theſſalonicenſibus propoſuiſſet, cùm ait, *quam* ſcilicet traditionem, accepit à nobis. Vox autem ambulandi nihil aliud ſignificat, quàm ut paulò antè innuimus, vivere, ſeu actiones vitæ inſtituere, ſeſe gerere: & non propriè unius actus, ſed conſuetudinis verbum eſt. Quemadmodum etiam ſumitur cùm dicitur, *ambulare ſecundùm carnem, ambulare ſecundùm ſpiritum, ambulare in luce, ambulare ut Chriſtus ambulavit*, & ſimilia. Quanquam ad eos etiam actus tranſferri poteſt, qui non ſecus atque habitus & conſuetudo denominare hominem ſolent, & ferè habitus alicujus ſunt interni indicia, aut ſaltem indicant, eum hominem qui actus iſtiuſmodi committit habitu contrario non eſſe præditum, ſed ad illum habitum cujus iſte actus eſt proprius διαθεσιν (diſpoſitionem) habere non exiguam. Id autem propterea eſt obſervandum, ne quis fortè putet, à quovis fratre qui vel ſemel labatur & alicubi impingat, aut ſecundùm etiam & tertiùm, eſſe omnino ſecedendum, & ab ejus abſtinendum conſortio. Inde enim facilè conſequi poſſet, univerſæ Eccleſiæ diſſipatio, præſertim ex novitiis veritatis profeſſoribus conſtitutæ, qui inveteratam peccandi conſuetudinem nondum penitus deſeruerunt: ceſſarentque monitiones & correctiones fraternæ inter eos qui adhuc in Eccleſia verſantur. Hinc diſcimus primùm quantopere ſit fugienda familiaritas hominis ejus qui cùm doctrinam Chriſti profiteatur, interea tamen ex ejus præſcripto vitam ſuam non inſtituit. Etenim ea quoque commercia ac conſuetudo quæ Chriſtianis hominibus cum infidelibus permittitur, interdicta eſt cum eo qui inter Chriſtianos ſeu fratres noſtros ex Chriſti præſcripto non vivat. Et tamen videmus alibi prohibere Apoſtolum, *Ne alienum trahamus jugum cum infidelibus*, 2 Cor. 6. 14, quibus in verbis arctior conjunctio ac familiaritas homini Chriſtiano cum infideli non permittitur. Et nihilominus tamen Apoſtolus, ut ex 1 Cor. 5. 10, vidimus, permittit, ut cum infidelibus nos commiſceamus, ſeu cum iis pro re nata verſemur, & familiariter vivamus: quod non permittit homini Chriſtiano reſpectu alterius Chriſtiani, qui malè interim vivat. Itaque non protinus eas ob cauſas licet adire fratrem inordinatè ambulantem, ob quas licet adire hominem extraneum & à veritate euangelica alienum. Ut graviter iſti peccent qui hoc Apoſtoli præceptum negligunt, quod tamen fit in toto prope orbe Chriſtiano. Cùm autem Apoſtolus dicit ab *omni* fratre inordinate ambulante, omnem proſopolepſiam omne perſonarum diſcrimen, quod jure impedire vel non queat vel non debeat effectum hujus præcepti, tollit, eandemque divitis & pauperis rationem hic eſſe docet. Imò interdum major eſt cauſa cur divitem vites, quàm cur pauperem: ſi vel majus ab illo contagionis periculum ſit, vel pejus ob illius delicta audiat Eccleſia; ſunt enim hæ inter alias cauſæ præcipuæ cur à conſortio Chriſtianorum non recte viventium ſit abſtinendum. Illud etiam jam monuimus, non protinus à quovis fratre qui peccet eſſe abſtinendum, ſed ab eo demum qui monitus reſipiſcere nolit, & conſueverit non ita ut decet vivere: niſi fortè unum aliquod ipſius factum ita ſit enorme, ut ferri in Eccleſia nec debeat, nec ut id fiat expediat: propterea quòd vel nimis magnam veritati cœleſti notam inurat, vel ad alios corrumpendos plurimum valeat: qua in re interdum etiam communis fama, & plerorumque hominum judicium eſt conſulendum. Quod verò *traditiones* hoc loco commemorat Apoſtolus, id non eſt ita accipiendum ac ſi hodieque exſtarent doctrinæ aliquæ ad ſalutem cognitu aut præſtitu neceſſariæ, quæ literis nunquam fuerint conſignatæ, ſed tantum per manus aliis traditæ per alios, & ſic ad nos tranſmiſſæ, quemadmodum Pontificii volunt. Nam primùm videmus Apoſtolum, etiam eas doctrinas ac præcepta vocare traditiones quas per literas docuiſſet Theſſalonicenſes. Deinde etiamſi per traditiones intelligeret quas oretenus tantum tradidiſſet Theſſalonicenſibus, non tamen inde ſequeretur, eadem illa non eſſe vel ab hoc ipſo Apoſtolo vel ab aliis ſcripta alibi vel ad alios. Traditiones enim hoc loco Apoſtolus appellat doctrinas ſuas reſpectu Theſſalonicenſium, quibus ab initio cùm præſens eſſet nonniſi oretenus præcepta Domini Jeſu explicuerat; interim tamen fieri poterat ut eadem poſtea vel ad illos ipſos ſcribens literis conſignaret atque inculcaret, vel ad alias ſcribens Eccleſias eadem ſcripto comprehenderet. Etiamſi autem deſcriptio eorum quos vitari vult Apoſtolus generalibus ſit concepta verbis; tamen ſi ſequentia ſpectes verba, comperies ea ad certum quoddam peccatorum genus hoc loco fere reſtringi nempe ad otium inutile atque ignaviam, quâ fiat ut quis nihil laborans alienum arrodat cibum. Rationem enim reddens Apoſtolus eorum quæ hactenus conſideravimus, ſuam diligentiam commemorat in exercendis honeſtis laboribus, quod omnes meritò imitari debeant.

Et hæc de ipſo præcepto. Sequuntur rationes, quæ duæ ſunt. Prima ut vidimus ab exemplo Apoſtoli ducta: quam & proponit, & occupatione objectionis cujuſdam illuſtrat. Prius fit verſ. 7 & 8. ubi primum docet ſeſe imitandum Theſſalonicenſibus eſſe. Deinde cauſam ejus rei reddit, ex ipſis factis depromptam quæ imitari mereatur. Prius eſt ibi, *Ipſi enim noſtis quomodo oporteat imitari nos.* Primum ad illorum ipſorum cum quibus agit, judicium, provocat Apoſtolus, cùm ait, *Ipſi enim ſcitis.* Vim enim majorem habent ea argumenta quæ apud ipſum adverſarium, vel eum qui docetur, ſunt in confeſſo, & quibus ipſemet aſſentitur, quàm ea quæ is ſponte ſua non agnoſcit. Unde diſcimus operam dandam eſſe, ut argumenta & rationes eas potiſſimum afferamus quæ ſunt manifeſta illi ipſi cum quo nobis res eſt. Nam utut aliàs eſſent firmiſſima ſi non eſſent clara notaque ei quem convincere volo, nihil effecero. Itaque non noſtro ingenio ac captui, ſed captui eorum cum quibus loquimur indulgere debemus. Quid enim prodeſt, ſi tu quidem rationibus tuis credas, is verò non credat quem velles in ſententiam tuam pertrahere? Quum verò ait, *quomodo oporteat imitari nos*, vel indicat ſimpliciter quòd oporteat imitari nos, vel quanto cum ſtudio ac diligentia oporteat imitari nos: hoc eſt quomodo vos debeatis vitam veſtram ad noſtram componere, idque agere ut nobis evadatis quàm ſimillimi. Neque enim imitari eſt alteri fieri omnino parem, ſed ſimilem. Unde etiam *Dei imitatores* fieri jubemur, Epheſ. 5. 1. De his etiam ipſis Theſſalonicenſibus dicit Apoſtolus 1 epiſt. cap. 1. verſ. 6. *Et vos imitatores noſtri facti eſtis, & Domini.* Qua de re videantur quæ diximus in Ethicis. Ex his apparet, quanto ſtudio debeamus conſiderare ac cognoſcere facta Apoſtolorum, quum tanto ſtudio etiam eos debeamus imitari: quomodo enim ejus imiteris facta, cujus vitam ignores? Deinde, hinc etiam perſpicitur, hominem Chriſtianum non in infimo pietatis gradu debere acquieſcere, ſed ad perfectionem ſemper ferri, idque perpetuo agere ut Chriſti ipſius Apoſtolis ſit quàm ſimillimus: id enim imitatio eorum poſtulat. At quanta eorum fuit ſanctitas! quanta pietas? Et licet non de omnibus hiſtoriæ exſtent, ſufficere tamen nobis poteſt hic Apoſtolus, qui & hîc & alibi ſuum exemplum credentibus propo-

proponit imitandum. Et ſane quicunque vult in re quapiam excellere, ei convenit illum ſibi proponere imitandum qui in ea re maximè excelluerit, & ut ipſi quàm ſimillimus evadat perpetuò conari. Quare idem in pietatis ac virtutis ſtudio faciendum eſt. Hinc etiam videmus quid ſentiendum ſit nobis de iis rebus de quibus non habemus aperta aliqua in Sacris Literis mandata, vel etiam earundem prohibitiones. Sæpe enim cùm dubitamus quid de iis nobis ſit ſtatuendum, aut quid potius agendum, Apoſtolorum exemplum nos inſtruere, & dubitationem nobis eximere poteſt. Ea enim de quibus dubitamus utrum Chriſtianis hominibus conveniant, vel minus, Apoſtolorum aut ipſius etiam Chriſti perſonæ accommodemus, & expendamus utrum eam deceant, nec ne: quodſi decere videamus, nulla eſt cauſa cur nos etiam non deceant: niſi fortè ipſorum præ nobis dignitas peculiaris, & officii authoritas, diſcrimen inter nos & ipſos in rebus hujuſmodi faciat. Quodſi non deceant, ab iis abſtinendum potius eſt nobis, qui ipſorum imitatores eſſe debemus: ſaltem vehementer nobis debent eſſe ſuſpecta, & tantò quidem magis quanto vehementius ab ipſorum perſonis abhorrent. Huc referri debent choreæ, luſus varii, ut alea, & ſi quæ ſunt ſimilia. Et hæ quidem doctrinæ capiendæ hinc ſunt omnibus: illa verò peculiariter ad eos ſpectat qui alios docent, ut non tantùm ea quæ recta atque honeſta ſunt, verbis doceant, ſed etiam factis, poſſintque ſuum aliis exemplum poſtmodum in memoriam revocare, & ſeſe illis proponere imitandos. Ita nempe vivere eos decet, ut ad ipſorum auditorum judicium ac teſtimonium provocare queant, tales nimirum ſe fuiſſe quos ii meritò debeant imitari, quemadmodum hoc loco facit Apoſtolus. Longum eſt iter, ut ait ille, per præcepta; breve & efficax per exempla: firmius credimus iis quæ videmus, quàm quæ tantùm audimus; Magis nos movet viſa virtutis pulchritudo, quàm audita tantum: & certius credo præſtari poſſe id quod præſtitum eſſe video, quàm quod tantùm rationibus docetur præſtari poſſe. Illud autem præſtat Doctoris exemplum: ut aceam, ipſi doctrinæ magnam conciliari à docentis virtute ac pietate authoritatem.

Sed jam videamus quomodo Apoſtolus ratione ex ipſiſmet factis depromta doceat ſe meritò imitandum Theſſalonicenſibus eſſe. Proponit autem id partim negative partim affirmative: hoc eſt partim oſtendendo ſe ab iis rebus fuiſſe immunem quæ reprehendi jure debeant, nedum ut ſint imitanda, partim exprimendo quid reipſa fecerit quod imitari Theſſalonicenſes meritò debeant. Prius tum generatim tum ſpeciatim præſtat. Generatim dum ait, *quòd non inordinati fuimus* vel in ordinate viximus, *in vobis*, id eſt inter vos. Quæ verba quomodo ſint capienda, ex ſuperioribus ſatis conſtat. De re ipſa vide 1 epiſt. ad Theſſal. cap. 2. & nominatim verſ. 10. Id tantùm inde diſcere debent, tum ii qui docent, ut ea in re Apoſtolum imitentur: tum ii qui docentur, ut & Apoſtolum & ſuos etiam doctores qui Apoſtolo ſunt ſimiles eadem in re ſequantur. Speciatim id facit Apoſtolus cùm ait, *Neque gratis panem comedimus à quopiam.* Ubi panis nomine omnia alimenta intelligi debent: imò per comeſtionem panis omnia quæ ad vitæ præſidium ac ſuſtentationem pertinent, etiam amictus. Id quod melius adhuc cognoſcitur ex membro oppoſito, ubi affirmate docet quid fecerit Theſſalonicenſibus meritò imitandum, ibi, *ſed in labore & moleſtia dies & noctes opus facientes*, ſcilicet comedimus panem, *ne quem veſtrûm gravaremus.* Quo loco non tantùm quid fecerit, ſed & quem in finem fecerit exponit Apoſtolus. Oſtendit enim primò ſe aſſidue laboraſſe, nec ſibi peperciſſe, eum in finem ne cuipiam ex fidelibus oneri eſſet, & ab aliquo res ad vitam ſuſtentandam neceſſarias petere & accipere cogeretur; ſed potius ut proprio labore vitam toleraret. Idem ſcribit etiam ſuperiore Epiſtola cap. 2. verſ. 9. Vide etiam Act. 20. 32. & ſeqq. Hanc laborum tolerantiam in Apoſtolo imitari debent omnes Chriſtiani: quanquam diverſi diverſimode. Omnes quidem laborare debent in victu honeſtè acquirendo, ſed ii qui alia honeſta ratione vitam tolerare non poſſunt quàm manuum labore, manus etiam operi debent admoliri, quemadmodum Apoſtolus fecit, & ita quidem ut noctes & dies quàm diligentiſſimè & quantum ejus fieri poteſt laborent: dummodo interea ea quæ ad regnum Dei & juſtitiam ejus pertinent non modò non negligant, ſed etiam primò & potiſſimum quærant. Neque verò quenquam ejus rei pudere debet, cujus non puduit Apoſtolum, civem Romanum, & genere nobilem. Quod autem opificii genus exercuerit, patet ex Act. 18. 3. Hoc idem præcepit Apoſtolus epiſtola ſuperiore cap. 4. verſ. 11. Nominatim autem hujuſmodi præceptum traditur iis qui aliquando ex rapto ut dicitur vixerunt, Epheſ. 14. 28. Ubi additur eos id quoque agere debere ut etiam homini egeno impertiri de ſuo queant. Apparet etiam hinc hominem liberaliter inſtitutum atque adeo quemvis Chriſtianum cavere debere ne cui ſit oneri, quod ipſum quoque curavit Apoſtolus. Itaque ſi quis doctoris fungi munere queat, nullo accepto ab auditoribus ſtipendio, id ut faciat, valde decet. Alioqui ſi vel munere iſto fungi prorſus nequeat ſi privato labore victum cogatur quærere, vel non ita commode queat omnes officii partes obire, ita ut neceſſe ſit eum non ſemel muneri ſuo deeſſe, ſatius eſt ut accipiat ab auditoribus ſtipendum, & aliquantulum oneris eis imponat, quàm ut ſaluti ipſorum deſit. Quantulum enim eſt, ut Apoſtoli verbis quodammodo utamur, quum aliis ſeras ſpiritualia, ab iis metere temporalia? 1 Cor. cap. 9. ℣ſ. 11; & quidem parce ac modeſte: qua de re nonnihil in ſequentibus, ad quæ nunc progredimur. In iis autem ut antea jam diximus, objectionem tacitam occupat ac diſſolvit. Poterat enim quiſpiam cogitare, ideo Apoſtolum labore manuum ſibimet victum acquiſiviſſe, quia ipſi non licuerit auditoribus eſſe oneri. Apoſtolus hanc cauſam removet, & aliam poſtea ſubſtituit, huc maxime pertinentem, id eſt eam quæ cogat alios ipſum hac in parte imitari. Amovet autem falſam cauſam, dum ait, *Non quòd non habeamus poteſtatem*, ſcilicet vos gravandi, ſeu res ad vitam ſuſtentandam neceſſarias à vobis exigere. Habuit ſane hanc poteſtatem Apoſtolus, ut copioſe demonſtrat 1 Cor. 9. ℣ſ. 6. & ſeqq. Cum quo conjungendi ſunt etiam illi loci, Matth. 10. 10. & 1 Tim. 5. 17, 18. Ubi hæc ratio affertur, quod dignus ſit operarius ſua mercede, quodque Deus ne bovi quidem trituranti voluerit os obligari, tantum abeſt ut Eccleſiæ Doctori velit denegari victum ex hoc ipſius labore. Vide etiam Gal. 6. 6. & ſeqq. Unde apparet non peccare eum Eccleſiæ doctorem aut paſtorem qui aliquid ab Eccleſia accipiat mercedis, modò id fiat non avare ac ſordide, nec cum ullius pauperioris oppreſſione, & ut nihil aliud quærat doctor, quàm ut ſine moleſtia ſe ſuoſque ſuſtentare queat, non ut ſumtuoſe ac luxurioſe vivat. Quanquam interea ut paulò ante jam monuimus libertate hac ſua uti non debet, ſi videat eam præbituram eſſe aliis ſcandalum, & aliorum ſaluti obfuturam. Quam ob cauſam Paulus ait, ſe Corinthi nihil accepiſſe, nec accipere velle, dicto 1 Cor. epiſt. cap. 9. ℣ſ. 12 & 18. Vide & Act. 20. 35, ubi oſtendit, infirmitati aliorum eſſe hoc pacto ſuccurrendum: præterquam quòd beatius ſit dare quàm accipere. Hinc autem apparet quàm non rectè faciant ii qui nihil aliud quàm libertatem ſuam crepant, & cùm ob aliquod factum reprehenduntur, liberum illud ſibi ac licitum fuiſſe dictitant. Qui præterquam quòd illicita ſæpe pro licitis habeant, etiam in eo non rarò peccant quòd libertate ſua abutantur ad aliorum detrimentum, & alios intempeſtivo ejus uſu offendant, quo tempore ea quæ per ſe licita erant fiunt illicita. Non enim ſolùm rei ipſius, ſed & circumſtantiarum accurata eſt in actionibus habenda ratio: utpote quæ rem vel honeſtam vel turpem, licitam vel illicitam faciant, arguantque. Videmus hîc Apoſtolum libertate ac poteſtate ſua non fuiſſe uſum, idque non tam ſcandali evitandi cauſa, (id quod majorem ei impoſuiſſet neceſſi-

tatem, à libertate ſua abſtinendi) quàm ædificandi, & exemplo ſuo aliorum diligentiam excitandi cauſa, ut ſtatim ſubjungit Apoſtolus. Poſtquam enim falſam laboris ac diligentiæ ſuæ cauſam amoviſſet, veram ſubjungit, dum inquit, *ſed ut nos ipſos typum* ſeu formam, *demus vobis, ut nos imitemini.* Vidit nempe Apoſtolus eſſe non paucos in ea Eccleſia, qui otio indulgerent: huic eorum morbo, exemplo ſuo mederi, & pudorem eis incutere voluit: ſi quidem cùm ipſe potuiſſet gratis adipiſci res neceſſarias, noluit tamen id facere, ut neceſſitatem quandam imponeret laborandi, & victum comparandi, iis qui aliter vivere honeſte non potuerunt, & quibus prorſus non licebat aliis eſſe oneri. Veriſimile autem eſt, cùm Theſſalonicenſes eſſent nobiliores, & præcipuam Macedoniæ urbem incolerent, ad otium fuiſſe proniores, nec libenter manus operi fuiſſe admolitos. Hoc enim vitii libenter huic hominum generi ſolet agnaſci. Hinc verò apparet Chriſtianis hominibus, & præcipue doctoribus convenire, ut ſuſcipiant interdum labores & negotia quibus ſuperſedere per ſe potuiſſent, ut aliis ſint exemplo, & ſibi non neceſſaria agere, ut alios doceant neceſſaria, & ſuo eos qui contra faciant exemplo pudefaciant, nec ullum eis peccati prætextum atque obtentum ullo pacto præbeant: quemadmodum hîc Paulum feciſſe vidimus. Patet etiam id quod ſuperius jam vidimus, doctorem ac paſtorem Eccleſiæ exemplar debere eſſe gregis, & viciſſim auditores debere illos ſequi atque imitari. Qua de re conſtat, & ex 1 Petr. 5. 3. & ex hoc nòſtro Apoſtolo, 1 Tim. 4. 12. & Tit. 2. 7, 8.

Hactenus primam vidimus rationem, ſequitur altera, quæ eſt petita ab antegreſſo Apoſtoli præcepto, quod facit ut jam excuſationem non mereantur qui contra fecerint, & cæteri Chriſtiani meritò illorum vitent conſortium. Id autem exprimit illis verbis, *Nam & cùm eſſemus apud vos, hoc præcepimus vobis, quòd ſi quis nolit laborare, neque edat.* Ubi verba illa *neque edat*, (cætera enim per ſe plana ſunt) vel ita ſunt accipienda, ne ei cibus ſuppeditetur, ut edere queat, quo pacto revera hoc erit præceptum; vel ſaltem, dignus eſt qui non edat, nec requirere debet ut ſibi cibus ſuppeditetur; quod itidem vel præceptum revera eſt, vel id tacite in ſe complectitur. Ubi tamen ſi priore modo verba hæc accipiantur, non eſt intelligendum cibum non eſſe ſuppeditandum homini illi qui otioſus fuerat, cùm jam eò redactus eſt ut nunc etiamſi maxime velit, victum tamen amplius parare nequeat: contrarium enim præcipiet Apoſtolus infrà ỳſ. 13. ut ſuo loco videbimus: ſed quòd ſi poſſit labore manuum victum acquirere, cibus ei non ſit ſuppeditandus, ne hoc pacto deſidia ipſius alatur ac foveatur, ſed potiùs ut inopiâ ad laborandum adigatur. Et tum ſane indignum eſt otioſis cibum ſuppeditare, cùm vix ſufficere poteſt Eccleſia oneribus neceſſariis, & verè pauperes ac ope alienâ indigentes ſuſtentare. Cujus rei rationem haberi vult Apoſtolus in viduis ut legitur 1 Tim. 5. 16. ubi non vult onerari Eccleſiam, ut verè viduis ſufficiat: idem multo magis hic obſervandum eſt ubi otioſi ventres id requirunt ut alantur. Unde apparet nihil in eo peccari ſi nonnullis Eccleſia cibum ſubducat, & vel nihil vel parum admodum eis ſuppeditet, quamvis pauperibus, propterea quòd ipſimet ſua culpa hanc paupertatem ſibimet ipſi accerſant, ac ſuæ fortunæ ut dicitur ſint fabri.

Hactenus rationes vidimus quibus Apoſtolus præceptum ſuum communivit, nunc tertio loco occaſionem ejus tradendi aperit, dum ait, *Audimus enim aliquos ambulare in vobis inordinate nihil operantes, ſed curioſe agentes*, ſeu aliud agentes. Dici ſolet vulgò, Ex malis moribus bonas naſci leges, id hoc loco accidit. Mali enim mores quorundam Theſſalonicenſium occaſionem præbuerunt Apoſtolo hanc legem tradendi & inculcandi Theſſalonicenſibus. Explicat autem malos illos mores ſeu vitium quorundam hominum primò generatim, dum ait eos *inordinate ambulare*, quod quid ſit, ſupra vidimus. Deinde ſpeciatim, dum id explanans ſubjicit, eos *nihil agere, ſed aliena agere.* Nam etiamſi aliena agere videatur eſſe aliquid agere, tamen id nihil eſt aliud quàm operoſe nihil agere: quanquam interdum ne operoſe quidem id fit; aliena enim agere perfunctorie facilè poſſumus. Indicat autem Apoſtolus id quod vetus dictum eſt, homines dum nihil agunt, male agere diſcunt. Nam quia mens noſtra prorſus conquieſcere non poteſt; inde fit ut ſi non agamus ea quæ fieri oportet, ea cogitemus ac moliamur quæ non oportet: ita ut ad vitiorum fugam vel inprimis pertineat otii fuga. Idem notavit Apoſtolus in viduis junioribus, de quibus ait 1 Tim. 5. 13. *ſimul autem etiam otioſæ, diſcunt circuire domos: non ſolùm autem otioſæ, verùm etiam garrulæ & curioſæ, loquentes ea quæ non oportet.* Ubi eſt vox περίεργοι, à qua eſt περιεργαζόμενοι, quo in loco noſtro utitur Apoſtolus. Aliena autem agere, vel περιεργαζέσθαι cenſendi ſunt ii qui vel rebus ſeſe immiſcent atque ingerunt ad ſe nihil pertinentibus, vel ea agunt quæ nullam illis vel aliis utilitatem veram afferant. Et hujuſmodi ſunt illi qui dum otiantur hinc inde diſcurrentes aliorum famæ obtrectant, rumores varios ſpargunt: interdum tum apud hunc de illo tum apud illum de hoc loquuntur, & quidem ad gratiam, animos hominum inter ſeſe irritant, odia atque immicitias ſerunt: nonnunquam etiam ſeſe miniſtros præbent rerum aut turpium aut noxiarum. Referri huc etiam poſſunt illi qui rebus ludicris & nullum verum in vita uſum habentibus, quæque animo diſſoluto ſolent perfici, victum ſibi quærunt. Ex his apparet homines etiam otioſos & nihil in vita utile agentes, inter homines inordinatè & non ex doctrinæ Chriſti præſcripto viventes, numerandos eſſe, & ad eos pertinere Apoſtoli præcepta, qui cæteros Chriſtianos ab ipſorum conſortio jubet abſtinere. Deinde etiam illud videmus quantopere ſit fugiendum otium iis qui pie atque honeſte vitam volunt traducere, cùm ut paulò ante diximus, qui nihil agunt male agere diſcant.

Hactenus prima pars hujus loci, atque adeo primum Apoſtoli præceptum. Sequitur altera, in qua ipſis hominibus otioſis quid facere ipſis neceſſe ſit præcipit; in illis verbis, *Iis autem qui ſunt hujuſmodi præcipimus, & hortamur* [eos] *per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, ut cum quiete operantes* vel laborantes, *ſuum panem comedant.* Ubi & modus præcipiendi & ipſum præceptum, ſeu officium hominibus hujuſmodi præſcriptum, potiſſimùm eſt conſiderandum. Nam primùm dicit ſe *præcipere*: de cujus verbi vi, initiò hujus loci diximus. Addit etiam ſe *adhortari*, ut rem magis inculcet, & quàm ſerio hæc inculcet, quamque diligenter hæc velit obſervari, oſtendat. Addit præterea, *per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum*, hoc eſt authoritate Domini noſtri Jeſu Chriſti interpoſita, ſeu ipſius juſſu ac nomine: quemadmodum in priore præcepto proponendo loquutus fuerat, ſupra ỳſ. 6. Similem loquendi modum habemus ſuperiore Epiſtola, cap. 4. ỳſ. 2, ubi ait, *Noſtis enim quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Jeſum*: hoc eſt juſſu & authoritate ſeu nomine Domini Jeſu. Quid hinc obſervari poſſit aut debeat, dictum jam eſt ỳſ. 6. Ipſum officium in eo conſiſtit dum ait, *ut cum quiete*, vel tranquillitate *operantes, ſuum panem comedant.* Quietem ſeu tranquillitatem iſtam opponit curioſitati illi & nimiæ odioſæque diligentiæ, qua fit ut aliis moleſtiam faceſſant, & turbas nonnunquam excitent. Vocem *operantes* opponit illi otio quod expreſſerat ỳſ. 11. illis verbis, *nihil operantes*, ſeu laborantes. *Panem ſuum* opponit alieno. Panis autem comeſtionem tam latè extendit, quàm late extenderat ſuprà ỳſ. 8. Vult ergo Apoſtolus ut ab omni curioſitate & inquietudine homines hujuſmodi abſtinentes, labore honeſto victum ſibi quærant, nec alienas ſectentur menſas, ſeu aliis ſint oneri: qua de re jam non ſemel dictum eſt. Sed quia tam prolixe hac de re agit Apoſtolus, nobis etiam grave non debet eſſe id diligenter inculcare ac repetere.

Id

Id in his verbis prope novum eſt, (niſi quatenus ſub finem ỽſ. 11 aliquomodo videtur præceptum) *ut quietam ac tranquillam vitam degamus*, id eſt, ut ne vel in turbido libenter verſemur, vel aliorum quietem turbemus, quàm diligentiſſime caveamus. Id autem facile præſtabimus, ſi alienis negotiis abſque neceſſitate nos non ingeramus. Quod tamen non ita latè extendendum eſt, ut putemus omittendas etiam eſſe monitiones & reprehenſiones ſalutares quibus videmus aliorum ſalutem indigere: eas enim omittere nobis non licet, cùm ab ipſo Deo nobis ſint præceptæ: quia tamen fieri poteſt ut dum noſtro officio ea in parte ſatisfacimus irritentur ii cum quibus nobis eſt negotium, ideo adhibenda eſt prudentia, ac dexteritas, & ſingularis manſuetudo ac modeſtia, ut non exaſperare vultus, ſed medicinam ei adhibere voluiſſe, teſtemur, & quicquid ſecus acciderit, id nulla noſtra ſed aliena culpa contigiſſe appareat. Non ſunt ergo tum audiendi homines, qui ne fortè aliorum incurrant iras aut odia, ad eorum peccata connivent, ea potiſſimùm ratione ſe excuſantes, quia ad ſe id nihil pertineat quomodo alii vivant, ſatis eſſe ſi ſibi ipſis caveant, tantum ſibi otii non ſupereſſe aliena ut curent. Tum demum alienorum negotiorum cura eſt relinquenda, quum noſtra opera aliis non eſt neceſſaria, vel etiam inutilis, nos autem interea utile aliquid in vita facere poſſumus, quemadmodum ſanè ſemper poſſumus. Et hæc de ſecundo Apoſtoli præcepto, ac loci hujus membro.

Sequitur tertium loci iſtius membrum, in quo Apoſtolus triplex Theſſalonicenſibus ab eo quod hactenus culpavit vitio alienis, præceptum tradit: ỽſ. 13 & duobus ſeqq. Quorum trium præceptorum primum, & ultimum, cæterorum quæ vel antea tradita ſunt vel poſtea tradentur ſeveritatem mitigant, medium autem ſeveritatem quandam docet in eos uſurpandam, qui modò propoſito præcepto non paruerint. Primum eſt ibi, *vos autem fratres ne defatigemini benefacientes.* Ubi niſi quis ita verba hæc accipere velit, ac ſi præcipiat Apoſtolus ut cùm cæteri Theſſalonicenſes honeſte ſe hactenus gerant, atque adeo labore ſuo victum ſibi quærant, ea in re porrò pergant, nec in hoc ſtudio recte agendi delaſſentur; ſtatuendum eſt ita verba hæc eſſe capienda, ut ad liberalitatis ac charitatis Chriſtianæ conſtantiam Theſſalonicenſes hortetur, quam exercere debeant, non tantùm in alios, verum etiam ſi ita videant neceſſe eſſe, in eos qui aliquando otioſi fuerant, & ſeipſos in eas rerum anguſtias conjecerant. Videtur enim in iſtis verbis non tantùm ad proxime præcedentia reſpexiſſe, ubi jubet homines otioſos labore proprio victum parare, & ſuum panem comedere, ſed etiam ad id quod huic conſentaneum eſt verſ. 10, ubi dixit Apoſtolus ſe præcepiſſe, *quod ſi quis laborare nolit, ne comederet*, in quibus verbis videtur prohibuiſſe liberalitatem in homines otioſos, & negaſſe iis ſuppeditandum eſſe victum: verùm quia in hac ipſa re aliquis tamen eſt modus, & nonnunquam miſerendum eſt hominis, cùm jam eo redactus eſt ut etiamſi maxime velit non poſſit tamen victum ſibi ſuiſve parare; ideo ſeveritatem orationis ſuperioris aliquantum mitigans hæc verba addit, ne videatur omnem prorſus in hujuſmodi homines liberalitatem prohibuiſſe, & à beneficentia Theſſalonicenſes abſterrere voluiſſe. Etiamſi autem vox benefaciendi per ſe pateat latiſſime, & ad omne officii ac virtutis genus extendi queat; nihilominus tamen, tum in Græca tum in Latina lingua ad liberalitatem reſtringi ſæpiſſime ſolet. Similis plane locus eſt Gal. 6. verſ. 9, & 10. Ubi ait, *bonum autem facientes* ſeu benefacientes, *ne defatigemur: tempore enim proprio metemus non deficientes. Quapropter cùm tempus habemus operemur bonum adverſus omnes: maximè autem adverſus domeſticos fidei.* Ubi de beneficentia ſeu liberalitate ac benignitate in alios exercenda ſermonem eſſe, quivis per ſe videt. Eodem modo ſumitur benefacere, & diteſcere in bonis operibus. 1 Tim. 6. 18. Sic etiam fructus boni ſumuntur, Jac. 3. 17. Quod verò monet Apoſtolus ne defatigentur benefacientes, ſeu benefaciendo, ſubindicat facile tædium aliquod ſubrepere iis qui aliis benefacere cæperunt, & initia liberalitatis ſæpe fervere, poſtea paulatim frigeſcere: vel quòd avaritiam non penitus dedidicerint, vel quòd ſibi metuere incipiant, decreſcentibus per beneficentiam facultatibus, ne ſibi aliquando deſit unde commode vivant. Ex quibus verbis diſcimus, primùm indignitatem ipſorum hominum non debere noſtram erga ipſos beneficentiam prorſus impedire; ſed tantum aliquamdiu ad ipſorum emendationem ac correctionem reſtringere: maxime cùm eorum miſeriam & calamitatem præſentem cernimus, & eo videmus deveniſſe, ut ſibi jam conſulere nequaquam poſſint. Magna nempe eſt charitatis Chriſtianæ vis, quæ facit ut Deum imitemur qui indignis etiam benefacit. Prima ac potiſſima benefaciendi cauſa eſt aliena indigentia & calamitas, ea vel ſola ad benefaciendum impellere Chriſtianos, imò homines, & poteſt & debet. Secunda & acceſſoria magis eſt, eorum quibus benefaciendum eſt dignitas: quemadmodum etiam conjunctio quæ iis nobiſcum intercedit. Secundò hinc diſcimus quanta ſit liberalitatis dignitas, quum ea ſibi peculiariter beneficentiæ nomen vindicet, quod aliàs generale eſt. Quanquam fatendum interim eſt, cùm benefacere de iis inſignite dicitur qui in alios ſunt benigni, vocem *boni* pro eo potiſſimùm ſumi quod aliis afferat commodum & emolumentum: quanquam interea honeſtatem quoque non minus quàm cæteras virtutes in ſe comprehendit. Itaque duplici ratione bene facit qui in alios benevolus eſt: nam tum eatenus bene facit quatenus honeſte agit, tum eatenus quatenus aliis utilitatem affert. Ut taceam quantopere ſibimet ipſis tales proſint, quum eo pacto ſibi theſaurizent, ut ait Paulus 1 Tim. 6. 19, fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant vitam æternam. Denique hinc diſcimus cavendum eſſe inprimis, cùm in aliis virtutibus tum in beneficentia ne defatigemur, & à cœpto earum curſu deſiſtamus. Multos virtutis & honeſtatis pulchritudo ad ſe allicit, ſed poſtea deprehenſa ejus aſperitate quadam ac duritie, non pauci ab ea reſiliunt. Difficillima eſt in quaque re præclara, conſtantia.

Sequitur ſecundum Apoſtoli præceptum, quod docet qua ſeveritate uti debeant Chriſtiani homines adverſus illos qui non paruerint præceptis illius ſuperius traditis, ſeu qui inordinate ambularint, & nominatim qui otio indulſerint, nec de victu honeſte ſibi parando fuerint ſoliciti. Id autem facit ỽſ. 14, cùm ait, *Si quis autem non*, &c. Ubi tria ſunt obſervanda. 1. adverſus quoſnam homines hac ſeveritate ſit utendum. 2. qua in re illa ſeveritas conſiſtat, ſeu quo pacto caſtigare ejuſmodi homines cæteri debeant. 3. Denique quem in finem ſeu quorſum iſta ſeveritas ſit adhibenda. Primum continetur iſtis verbis, *Si verò quis non obedit ſermoni noſtro per epiſtolam.* Verba *per epiſtolam* conjungimus non cum ſequentibus ut quidam faciunt, ſed potiùs cum præcedentibus, ut recentiores ac doctiores nonnulli interpretes cenſent. Præſertim quia non videtur ſatis commodus fore ſenſus ſi cum ſequentibus verba iſta conjungantur: qua de re paulò pòſt. Vult ergo dicere Apoſtolus, ſi ea interpunctio admittatur quam nunc expreſſimus quæque nobis magis probatur; ſi quis ſuo ſermoni ſeu præcepto de vitando otio aliiſve peccatis, quod in epiſtola hac expreſſerat, obtemperare noluerit, ſed deſes atque otioſus eſſe perrexerit, aut quippiam aliud quod ipſum non decuiſſet fecerit, eum notandum eſſe. Quibus ex verbis diſcere poſſumus diligenter attendendum eſſe in Eccleſia, utrum omnes doctrinæ Chriſti & Apoſtolorum pareant nec ne: aliàs enim non facile eos correxeris, & ad frugem revocaveris. Sed nihil eſt cur his diutius immoremur. Qua in re autem ſeveritas Chriſtianorum erga eos qui non recte vixerint exercenda, conſiſtat, exprimit Paulus illis verbis, *hunc notate, & ne commiſceamini ei.* Ubi *notare*, videtur eſſe in aliquem animadvertere, & ſententiam adverſus

ſus illum ferre : quo pacto Cenſores notare quempiam ſolent. Videtur nempe velle Apoſtolus ut Eccleſia de hujuſmodi homine examen ac judicium inſtituat, & ſi delicti ſit convictus, ſententiam in illum ferat, ut pro tali ab omnibus agnoſcatur. Quibus verbis notatur publica Eccleſiæ iſtis temporibus diſciplina, quæ fiebat ut inſtitueretur examen morum: & qui peccaſſe deprehenſi eſſent, notarentur, & culpabiles ab omnibus agnoſcerentur. Quæ res hodie in univerſa prope Chriſti Eccleſia exolevit: magno cum gloriæ divinæ & ſalutis humanæ detrimento. Hujuſmodi autem inſtituendum eſſe judicium ac diſciplinam Eccleſiaſticam, non modò hic locus ſed etiam alii docent. Atque inter eos Matth. 18. ℣ſ. 17. 1 Cor. cap. 5. ℣ſ. 11. 2 Cor. cap. 2. ℣ſ. 5, 6. Hac ſtante ſtat bonus Eccleſiæ ſtatus, cadente cadit. Verùm jam antea innuimus ab aliis verba hæc conjungi cum præcedentibus, *per epiſtolam*, quaſi mandarit Apoſtolus ut Theſſalonicenſes talium nomina ad Paulum deferrent, atque per epiſtolam ipſi ſignificarent. Id quod vix eſt probabile: Quid enim erat opus ambagibus? cum ii ipſi homines poſſent ejuſmodi hominem coërcere, & in ipſum pro dignitate facti animadvertere. Hoc primum eſt. Sequitur alterum ſeveritatis effectum in verbis, *& ne commiſceamini ipſi*, hoc eſt ne cum ipſo familiariter verſemini: qua de re ſuperius nonnihil dictum eſt. Eodem modo loquitur 1 Cor. cap. 5. ℣ſ. 11. Itáque magis vitanda eſt familiaritas hominis Chriſtiani cum eo qui ex Chriſti præſcripto non vivat, quàm cum homine extraneo. Quam late autem id ſit extendendum videndum eſt ſup. verſ. 6. Hoc præceptum qui violant, diſciplinæ Eccleſiaſticæ nervos omnes ſolvunt, & rectum turbant ordinem, & nihil faciunt aliud quàm ut aliorum impediant emendationem, & ut ipſimet vitiorum contagione inficiantur in cauſa ſunt.

Sequitur finis hujus ſeveritatis, ac cenſuræ Eccleſiaſticæ, in illis verbis *ut pudeſiat*: nempe is qui inordinate vixerit, & præcepto Apoſtolico non paruerit. In hoc autem pudore continetur hujuſmodi hominis emendatio ac correctio. Quem enim rei alicujus pudet, eum veriſimile eſt ab ea deſiſtere vel deſtiturum: cur enim in eo perſeveret quod ſibi dedecus & ignominiam videat afferre, & cujus ipſum jam pœniteat. Sunt quidem & alii fines hujus cenſuræ ac caſtigationis Eccleſiaſticæ, nempe ne alii exemplo & familiari conſuetudine hominis hujuſmodi inficiantur, ideo ab eo arcendi ſunt cæteri omnes: quum videamus nulla re facilius alios aliis ſua vitia affricare quàm per colloquia & familiarem congreſſum. Præterea etiam ille finis ſpectari ſolet, ut gloria divina & veritas cæleſtis, & Eccleſiæ fama à malevolorum hominum obtrectationibus & criminationibus vindicetur, ne habeant quo honeſtum Chriſtianorum hominum nomen diffament & traducant, ſi videant ea inter ipſos committi quæ nequaquam deceant; Itaque malevolis ipſorum ſermonibus omnis anſa eſt præcidenda, ſecluſo ab Eccleſiæ conſortio, homine eo qui peccaverit. Cùm enim vident alii non ferri eos in Eccleſia qui peccent, non habent quod jure in ea deſiderent. Sed non tantùm hæ ſunt cauſæ hujuſmodi cenſuræ Eccleſiaſticæ: verùm etiam illius ipſius qui peccaverat emendatio in ea ſpectanda eſt. Unde apparet hoc excommunicationis ut vocant genus, de quo hîc loquitur Apoſtolus, etiamſi in eos vel tantùm vel potiſſimùm ſit extendendum qui habitum vitii alicujus contraxerint; non tamen in eos ſolùm qui ſint inſanabiles uſurpandum eſſe, ſed etiam in eos qui ad frugem adhuc queant revocari, & quibus pudor hac caſtigatione incuti poteſt, qui ipſos à peccato abducat. Videmus hinc etiam non tantùm licere hominibus Chriſtianis id dicere aut facere quod pudorem incutiat aliis, ſed etiam id ipſum interdum eos facere debere, & id quærere ut in ruborem dent alios: non quidem per ſe quaſi ipſo aliorum pudore delectentur, ſed ut eos hoc pacto emendent. Qua ratione Apoſtolus etiam reprehenſione ſua contriſtaverat Corinthios, ut emendarentur. Vide 2 Cor. cap. 7. verſ. 8, ubi teſtatur ſe ejus rei non pœnitere, cùm tam bene res ceſſerit. Sed de ipſo etiam pudore legimus in priore ad eoſdem Corinthios epiſtola cap. 6. ubi verſ. 5. ait, *ad pudorem vobis dico*, quod itidem fecit ut eos indignitate rei avocaret à litibus coram infidelibus inſtituendis. Vide etiam cap. 15. verſ. 34. Patet etiam hinc quàm diligenter cavendum ſit, ne quiſquam ex fidelibus audeat cum eo qui hac cenſura Eccleſiaſtica ſit notatus familiariter verſari, ne is unius illius conſortio contentus, non magni æſtimet, cæteros congreſſum ſuum ac convictum vitare: præſertim cùm ſæpe fiat ut quidam inter Chriſtianos aliàs quoque cum pauciſſimis arctiorem quandam amicitiam ac familiaritatem colant, ita ut niſi omnes ab eorum conſuetudine abſtraxeris, non magis eos à conſortio fidelium arceas quàm ſi id nunquam prohibuiſſes. Id ergo cùm accidit, fructus ille impeditur, qui hac cenſura quæritur.

Reliquum eſt ultimum præceptum ad eos Chriſtianos ſpectans qui ipſi rectè vitam ſuam inſtituunt, quod quidem prioris ſeveritatem aliquatenus mitigat, & in quo proponendo tacitæ cuidam objectioni occurrit Apoſtolus. Id autem continetur in illis verbis: *Et non ut inimicum cenſete, ſed admonete ut fratrem.* Potuiſſet enim quiſpiam cogitare, hominem ab Eccleſiæ conſortio ita excluſum, jam hominis à fide alieni, atque adeo quales plerique infideles eſſe ſolent, inimici loco ducendum eſſe, & pro tali eum habendum cum quo nulla amplius cæteris Chriſtianis intercedat conjunctio ac neceſſitudo, nec ullum ei præſtandum eſſe officium, quod fratribus proprie præſtari debeat ac ſoleat. Hoc ne crederetur, neve à fidelibus fieret, nunc cavet Apoſtolus, dum monet primùm ne pro inimico habeatur is qui cenſura hac eſt notatus. Inimici nomine complectens omnes eos qui ſunt à fide alieni, propterea quòd ii plerumque inimici ac hoſtes Chriſtianorum eſſe ſoleant. Quanquam interea fieri poteſt ut Apoſtolus ideo inimici potius fecerit mentionem quàm alieni vel extranei, quia qui à conſortio Chriſtianorum ita jubetur arceri ut minus cum ipſo liceat verſari ac familiariter colloqui quàm cum homine extraneo, is poteſt videri inter inimicos relegandus, & pejore loco quàm quivis alius extraneus habendus. Deinde monet, qua potiſſimum ratione debeat ab extraneis diſcerni, & meliore inter Chriſtianos loco eſſe debere, dum ait *ſed admonete* ſeu caſtigate, *tanquam fratrem*. Quia enim per veritatis agnitionem à prophano hominum vulgo ſeparatus & Chriſtianis eſt adjunctus, eſtque in illo adhuc aliquod pietatis ſemen reliquum, quod ſi foveatur fructum virtutis proferre poteſt, ideo eatenus adhuc pro fratre habendus eſt, fraternoque jure gaudet, & meliore quàm extraneus eſt loco; dandaque cæteris Chriſtianis eſt opera, ut crebris admonitionibus cum ſingulari manſuetudine & charitate conjunctis, ipſum ad virtutis ſtudium excitent, nec patiantur veritatis ſemen in ipſius pectore ſparſum ſuffocari; ſed potius illud rigent, excitent, foveant, ut fructus proferat, & ſic ipſemet Chriſtianis hominibus penitus concilietur, atque ad illorum conſortium denuo redeat. Benigna nempe eſt ac humana Chriſtiana religio: non fera, non atrox, non vindictæ cupida: ſed cupida ſalutis omnium etiam eorum quos caſtigare jubet. Vide quo pacto Paulus velit ſublevari hominem à pluribus reprehenſum ac caſtigatum, & delictum ei condonari, ne ob vehementiorem triſtitiam abſorbeatur, ac deſperet. 2 Cor. 2. 6, 7, 8. cum tamen videatur ibi ſermo eſſe de homine inceſto, de quo ſermo eſt 1 Cor. 5.

Ex his autem verbis patet non liberari penitus hos Chriſtianos labore ac moleſtia corrigendi eum quem à conſortio ſuo removerint: cùm eum nihilominus tanquam fratrem admonere jubeantur. Cum ſæpe fiat

ut

ut nonnulli ideo quærant ut quiſpiam qui ſæpius peccaverit excludatur ab Eccleſia, ne ipſi toties eum monere cogantur; qui non tam hominem illum quàm ſeipſos ſpectant, & ſæpe vindictam etiam quærunt: quod hic vehementer eſt cavendum. Deus & Chriſtus nobis eſt hic imitandus, qui omnium ſalutem quærit, & ſumma utitur in nos longanimitate. Cui ſit laus & honor in ſecula. Amen.

Habes hîc amice lector, Commentarii in priorem ad Timotheum S. Pauli Epiſtolum fragmenta, & emendationes quaſdam, quæ in priori volumine deſiderantur.

ARGUMENTUM EPISTOLÆ.

SCopum Epiſtolæ hujus aperit Apoſtolus ipſe ſub finem capitis tertii ejuſdem Epiſtolæ, verſ. 14, 15. cùm ait, *Hæc tibi ſcribo, ſperans ad te venire citò. Si autem tardavero, ut ſcias quomodo oporteat in domo Dei verſari.* Quocirca hoc quaſi argumentum & ſumma hujus Epiſtolæ conſtitui poterit, quòd in ea Timotheum Epheſinæ tum temporis Eccleſiæ antiſtitem, ſeu mavis Eccleſiaſtæ munere illic fungentem, qui non ſolùm cæteris auditoribus, ſed ipſis etiam ſive urbis, ſive aliis circumcirca Epiſcopis ac ſenioribus Epiſcopus & inſpector ab Apoſtolo erat relictus, ſalutaribus monitis & præceptis inſtruit, quibus ille informatus, cùm ſibi ipſi tum aliis, quà auditoribus quà Epiſcopis attenderet, hoc eſt, & ſeipſum & alios in officio retineret: quò ut ad finem capitis quarti ℣. 16 Apoſtolus ait, & ſemet ipſum ſervaret, & alios qui ipſum audirent. Cæterum Epiſtolæ hujus, eædem ſunt, quæ & aliarum, partes generales. Quarum prima continet ea quæ Epiſtolæ ferè ſemper præmitti ſolent: ut ſunt, ſubſcriptio, ſeu mavis Autoris deſcriptio, & inſcriptio, & ſalutatio. Secunda complectitur tractationem rerum ipſarum, in varia membra diviſam, quæ ad duo hæc capita facile revocari poſſent, quòd in ea præſcribat Timotheo, tum facienda, tum docenda, ſive quid & ipſe & alii quibus præerat, facere deberent; niſi eſſent ita miſtim ab Apoſtolo poſita, ut jam hujus generis aliquid jam illius proponat, nec ordine aliàs uſitato, uno penitùs abſoluto ad aliud tranſeat, ſed prout occaſio huic vel illi præcepto inſerendo ſe daret. Tertia Epilogus eſt, ſeu concluſio Epiſtolæ.

IN CAPUT I.

HUjus capitis duæ ſunt partes. Nam primò præmittuntur illa quæ pro exordio epiſtolæ haberi poſſunt: videlicet, nomen ac deſcriptio ejus à quo miſſa epiſtola, quæ more noſtro, nomen autoris epiſtolæ ſubjicientium non præmittentium, ſubſcriptio eſt, tum inſcriptio, ſeu deſcriptio ejus ad quem epiſtola ſit miſſa, & denique ſalutatio, ſeu votum. Deinde incipit principalis Epiſtolæ tractatio, cujus cùm ſint varia ut diximus membra, hic primum pertractat Apoſtolus, quo hortatur Timotheum, ut coërceat falſos quoſdam doctores, qui legem cum euangelio imperitè miſceant & confundant; cùm neceſſitatem hujus moniti exprimens, tum verò regulam illi proponens qua ſalutaris ac genuina Euangelii doctrina ab inutili aut aliena dignoſcenda ſit, ſimulque in quo legitimus legis uſus conſiſtat docens.

Verſ. 1. *Paulus Apoſtolus.* Hoc verſiculo continetur ſubſcriptio & deſcribitur is à quo conſcripta eſt epiſtola. Is autem eſt Paulus, qui cùm ut aliàs ſæpe, authoritati ſibi doctrinæque ſuæ adſtruendæ Apoſtolum ſe vocaſſet, quò illa evidentior eſſet, ſubjicit hujus muneris ſui efficientes cauſas, cùm principalem tum mediam. Illa eſt, *ſecundùm ordinationem* ſeu *mandatum, Dei ſervatoris noſtri.* Mandatum videlicet Dei Patris, qui ſeparavit ipſum ab utero matris ejus, & vocavit per gratiam ſuam, ut revelaret in ipſo filium ſuum &c. ut ipſemet ait Gal. 1. Vocat autem illum *ſervatorem noſtrum* quia ille eſt fons & origo, ex quo tanquam prima cauſa defluxit ſalus noſtra: qua deſcriptione Dei Patris utitur etiam hac ipſa epiſtola cap. 2. verſ. 3, & cap. 4. verſ. 10, & Judæ verſ. 25.

Et Domini Jeſu Chriſti. Poſterior cauſa efficiens media Apoſtolatus Pauli, Jeſus Chriſtus, quem hic verbis licet à Patris deſcriptione diverſis, idem tamen aliqua ratione ſpirantibus, deſcribit, cùm ait *ſpei noſtræ.* Dicitur enim Chriſtus ſpes noſtra per metonymiam cauſæ efficientis, ea videlicet ratione, qua & *reſurrectio* & *vita noſtra* appellatur, Joh. xi. 25: cap. 14. 6. Col. 3. 4. Quia nimirum ille eſt cauſa ac fundamentum quoddam ſpei noſtræ quam fovemus de glorioſa immortalitate obtinenda. Non planè abſimili ratione Deus dicitur ſpes afflicti, hoc eſt is quo ſpes afflicti nititur, ſeu mavis in quo ſpem ſuam collocat afflictus, quo pacto foret metonymia ſubjecti.

Verſ. 2. *Timotheo germano filio.* Hîc continetur inſcriptio, & exprimitur is ad quem directa epiſtola: Timotheus videlicet Euangeliſta, Epheſi pro Epiſcopo quodam ab Apoſtolo in Macedoniam diſcedente relictus. Quem γνήσιον id eſt genuinum vocat filium, quia eſſet expreſſa effigies atque imago fidei ac pietatis Paulinæ, quem animo ac moribus non ſecus referret atque filii parentes ſuos externis corporis lineamentis & indole. Ideoque addit, *in fide*, rationem iſtius filiationis exprimens: quaſi dicat; non quidem ſecundùm carnem à me genitus, ſed ſecundùm ſpiritum, dum meâ operâ fuit ad fidem perductus, qua me æmulatur, & quodammodo exprimit. Fides hic ponitur cujus conſequens eſt pietas & ſanctimonia vitæ. Voluit hoc pacto Apoſtolus & commendare Timotheum, & tenerrimum quo in eum ferretur affectum exprimere, deſcriptione ætati etiam utriuſque conveniente: cùm ille jam in ætatis eſſet flexu, hîc verò in ἀκμῇ ac vigore. Quem affectum ſicut erga ipſum non ſemel expreſſit, & in hac epiſtola 1 Tim. cap. 1. ℣. 18, & in poſteriori, 2 Tim. 1. 2. & cap. 2. 1. & 1 Cor. 4. 17. itemque Philip. 2. 22; ſic etiam erga Titum, Tit. 1. ℣. 4. &c.

* * *

IN CAPUT VI.

CApitis hujus particulæ ſunt ſex. Prima ſervorum officia exprimit. Altera præmunit Timotheum adverſus malos doctores, quorum mores & adjuncta deſcribit. Tertia dehortatur Timotheum ab avaritia. Quarta commendat contrarias avaritiæ virtutes, eumque ad varia ipſius officia ducit. Quinta inſtruit de quibus divites ſpeciatim moniturus eſſet. Sexta velut in faſciculum ea de quibus ipſum monuerat colligens, breviter id quod ipſius erat officii repetit, & epiſtolam concludit.

* * *

Hoc verò: *Devitans profanas vocum inanitates* id eſt doctrinas illas impoſtorum, quæ & nihil in ſe religioſi continent, mereque ſunt mundanæ, & rerum ſunt vacuæ, ac circa verborum tantum apices, aut his ſimiles nugas & affanias occupatæ. Id quòd explicat, cùm addit, *& oppoſitiones illius falſo nominatæ ſcientiæ*, id eſt quæ ſcientiæ quidem aliquo prætextu velarentur, illiuſque colorem mentirentur, nil tamen veræ ſcientiæ in ſe continerent, & ſolis rixis ac concertationibus ſeſe oſtentarent ac gloriarentur.

Verſ. 21. *Quam quidam profitentes* &c. Ratio addita, cur ejuſmodi doctrinas vitare debebat, ab effectu earum pernicioſiſſimo ſumta: de quo ut de his verbis vidimus ſuprà cap. 1. ℣. 6.

Gratia tecum. id eſt, adſit tibi favore & benevolentia ſua Deus, vel Dominus Jeſus. Epiſtolæ epilogus ſeu concluſio, omnibus Apoſtolicis epiſtolis uſitata. *Amen* id eſt ita fiat.

Gratia tibi Domine Jeſu.

JOHANNIS CRELLII FRANCI

Commentarius

in

II. Epiſtolam Pauli

ad

TIMOTHEUM.

Nec non

in

alia loca Epiſtolarum

APOSTOLICARUM

&

Apocalypſis

JOHANNIS APOSTOLI.

IRENOPOLI

Poſt annum Domini 1656.

COMMENTARIUS IN POSTERIOREM S. PAULI AD TIMOTHEUM EPISTOLAM.

ARGUMENTUM.

INstruit Timotheum Apostolus, quò muneri à se impositò respondere illudque rectè administrare posset. Inprimis autem & præcipue hortatur ad ea quæ ipsius personam & officium concernebant, viam quæ illi esset premenda ostendens. Deinde inculcat ea de quibus auditores suos commonefacere, & in quorum tum notitiam tum exequutionem eos introducere deberet. Denique quia nonnisi per arduam & confragosam persecutionum & afflictionum semitam ad illam justitiæ coronam pateat aditus, subinde interserit ejusmodi monita quibus illum ad constantiam & fortitudinem, in doctrina Christi tùm profitenda tum promovenda animaret ac excitaret. Et ad hæc tria quasi summa capita Epistola ipsa revocari potest: nisi quod illa ita inter se mista sunt, & sine usitato alias ordine, modò hoc modò illud positum, sæpeque alterum alterius occasione tantùm insertum est ab Apostolo: ut longe difficilius sit in ista quàm in superiori ordinis rationem ostendere, & in certas quasdam sese methodice subsequentes particulas illam dispescere. Cæterum quod in omnibus fieri assolet & in aliis etiam Apostoli observavimus Epistolis, idem hic quoque observandum est, tres quasi generalissimas hujus Epistolii partes constitui posse. Quarum prima subscriptionem ut vocant, inscriptionem, & salutationem seu votum contineat. Altera ea quæ ipsius sunt propria Epistolæ, quæque ad tria summa capita revocari supra diximus. Tertia denique sit Epilogus, seu conclusio Epistolæ.

IN CAPUT PRIMUM.

CApitis hujus duæ sunt partes. Quarum priori subscriptio, inscriptio & salutatio continetur. Posteriori postquam ea quæ ad conciliandum Timothei animum pertinebant præmisisset, ad ea quæ ipsius proprie erant officii & munus doctoratus respiciebant ipsum hortatur, subjungens narrationem nonnullorum quæ sibi in Asia contigissent.

Vers. 1. *Paulus Apostolus Jesu Christi.* Hoc versu continetur subscriptio ut vocant, seu describitur author Epistolæ. Is autem est Paulus, qui ut & alibi dictum est, ita solicite seipsum describit, ut obviam iret perversis malevolorum sermonibus, qui authoritatem ipsius elevabant, fidemque ipsius doctrinæ derogabant, quia sine legalium ceremoniarum observatione homines servari posse gentibus annunciabat, unde & desertor legis ab ipsis audiebat. Inde igitur nomini proprio adjungit dignitatis nomen, cùm se Jesu Christi Apostolum id est legatum vocat. Quod ipsum munus etiam illustrat, & causæ ipsius efficientis primariæ, & objecti in quo simul finis insinuetur commemoratione.

Per voluntatem Dei nempe Patris: ut ostendat non se istam legationem temere licet sibi non esset demandata arripuisse, sed eam ita volente Deo suscepisse, quod & in aliis exprimit Epistolis. In superiori autem dicit, *per mandatum* seu ordinationem. Voluntatis autem istius voce tum decretum de illo ab utero matris ejus factum, tum etiam actualis, ut ita dicam, muneris istius per Dominum Jesum injunctio intelligitur.

Secundùm promissionem. Vocula κατὰ vix est ut hoc loco vim suam retineat; nisi dicamus illam esse determinativam objecti muneris Paulini, ut simul in illo includatur finis. Quasi dicat; Qui ita jubente & volente Deo sum legatus Christi, quatenus hominibus vitam esse promissam (puta illam æternam) annunciare debeo: vel ut vitam illam esse promissam annunciem: aut simpliciter ut illam hominibus nomine Dei promittam. Ita Tit. 1. ỳ. 1. *Secundum fidem electorum Dei*, id est ut fidem eam quæ est electorum Dei annunciem.

Vitæ quæ in Christo Jesu. Id est quæ ut primitus ab ipso Christo hominibus nomine Dei promissa & oblata est, ita nonnisi per illum ipsis olim obventura est, ut qui nunc etiam vires hominibus ad illam apprehendendam inspiret. Neque enim voces istas *in Christo Jesu* propterea addidit ut quid vitæ nomine intellexerit explicaret, eamque vitæ huic temporariæ opponeret; sed ne quis arbitraretur vitam, cujus simplici nomine æternam intellexit, à Paulo extra Euangelium religionemque Christianam promitti, Paulumque adeò diversam à Christo rationem vitam æternam consequendi tradere. Id quod subolere nonnullis poterat ex eo quod monuimus superius, quia secus atque alii, aperto videlicet vertice contra legalium ceremoniarum observationes præliaretur. Dicit igitur se esse legatum Christi ex Dei voluntate constitutum, ad idem illud urgendum, eandemque vitæ promissionem annunciandam, quæ olim à Christo hominibus ut annunciata, ita danda etiam est.

Vers. 2. *Timotheo dilecto filio.* Inscriptio, de qua egimus superius. Filium, & quidem dilectum vocat ea qua in priori Epistola ratione, quia, ut inibi diximus, cum esset per fidem à Paulo genitus, viva & spirans imago fuit pietatis Paulinæ, eoque ut ipse dignus qui à tanto viro diligeretur, & ab ipso tenerrimè amaretur, ita ipsum vicissim redamans, eundem affectum & promereretur & augeret.

Gratia, misericordia. Ipsa salutatio iisdem verbis concepta quibus & in priori Epistola ex qua istorum explicatio peti poterit. Nisi quòd hic Deum simpliciter vocat Patrem, ibi autem cum additione Patrem nostrum. Quod notandum propter quosdam impostores Judaico spiritu laborantes, qui ne cogerentur agnoscere, Paulum in locis ejusmodi gratiam & pacem à Christo quoque optare, occasione additionis hujus ita verba interpretabantur quasi à Deo solo ista precaretur Apostolus, quem describeret quod esset Pater noster & Domini nostri Jesu Christi. Quod effugium perit in hoc quem præ manibus habemus, & ei similibus locis.

Vers. 3. *Gratiam habeo.* Incipit ipsa Epistola, & altera capitis pars. Cujus tria sunt membra. Primò enim benevolentiam sibi Timothei conciliat, aut potiùs quam habebat retinere studet, eoque viam sibi ad subsequentem adhortationem sternit. Deinde eum hortatur ad ea quæ ipsius erant muneris ac officii. Et denique quid ipsi tum boni tum mali in Asia contigerit, indicat: quod ipsius intererat scire, quia ex ipsius ii forte auditorum censu erant de quibus illa refert. Benevolentiam autem Timothei provocat, vel potius fovere & augere studet, dum ardentissimi erga ipsum amoris sui locupletissima documenta exponit. Ex quibus præcipua duo in fronte collocat, hoc versiculo 3, indesinentem videlicet cùm gratiarum actionem pro ipso doniisque quibus abunde fuit

inſtructus à Deo, tum precationem, ut illa ipſi Deus perpetua eſſe vellet. Quorum utrumque, cum tanta præſertim ut hîc prædicat contentione & aſſiduitate, non poteſt niſi ab animo alterius bonorum cupientiſſimo eoque amiciſſimo proficiſci. *Gratiam habeo* nempe pro te iiſque donis quæ in te benigniſſimus ille omnium noſtrum Pater abunde contulit. Nam quod quidam ita hæc verba accipiunt quaſi pro eo gratias agere ſe hîc dicat Apoſtolus, quòd aſſiduò ipſius mentionem faciat, particulam ὅτι per *quòd* interpretantes, idque exundantia quadam amoris in Timotheum Paulini excuſant, nimis coactum & duriuſculum eſt. Sed neque illa Piſcatoris conjectura uſquequaque bona eſt, qui cum ex ſimili huic loco, Rom. 1. 8, 9, 10, ſubintelligendas eſſe voces περὶ σοῦ agnoviſſet, addendas etiam inſuper cenſet ex illo loco voces iſtas, *Teſtis enim mihi Deus*, quaſi dicat, gratiam habeo pro te: Teſtis enim mihi eſt Deus, cui ſervio à majoribus cum pura conſcientia quod aſſiduam tui memoriam teneam, &c. Nimis enim multa ſubintelligi vult, nulla cogente neceſſitate. Nam quod ait, abſque hoc ſupplemento non liquere unde pendeat conjunctio ὅτι, is ſcrupulus ea ratione quam ſuprà innuimus eximitur, ſi illam idem valere dicamus atque *prout*, duoque hîc à Paulo benevolentiæ ipſius erga Timotheum argumenta exprimi dicamus, quorum poſterius declaretur priori, ut mox explanabitur.

Cui ſervio. Adjungit hanc deſcriptionem Dei, non ad differentiam ejus de quo hic loquitur, ab alio aliquo qui Deus etiam ſit, ſed ut quo ipſe erga Deum animo eſſet exprimens, inſinuaret quo animo etiam Deum erga ipſum eſſe credi par eſſet, ſimulque precum apud illum ſuarum valorem, & propter eas benevolentiæ erga Timotheum ſuæ pondus tacite innueret. *Cui ſervio à majoribus* id eſt, quem colo & revereor, quaſi hæreditariò id à majoribus meis accipiens, qui etiam ipſi Deo ſervierunt. Serviendi vox latius hic ſumitur, ut non eam tantùm cultus divini partem complectatur, quæ ipſum proprie Deum reſpiciat, ſed omnia omnino pietatis à Deo præſcriptæ officia. Facit videlicet multùm ad aliquem gratioſiorem coram oculis Dei reddendum, ſi nimirum iis prognatus ſit majoribus à quibus velut hæreditario jure Deum piè pureque colendi rationem acceperit. Sed quod unumquemque in gratia Dei ponit, eſt ſi ipſi ſerviat *in pura conſcientia*, quod de ſe hic affirmat Apoſtolus, quia videlicet nunquam per ſimulationem & tergiverſationem aliquid contra interius conſcientiæ dictamen deſignaverit, ſed ſemper & in omnibus ejus ductum ac regimen ſequutus ſit. Multò autem illuſtrioribus verbis loquitur de ſeipſo alibi.

Prout ſine intermiſſione de te mentionem habeo. Subjungit aliud profuſi erga Timotheum affectus ſui documentum, quo ſimul illud ſuperius quodammodo illuſtratur, dum ex hujus exuberantia illius amplitudo oſtenditur: quod indicat conjunctio ὡς prout. Quaſi dicat; Toties pro te Deo gratias ago quoties oro, id verò facio ſine intermiſſione, nullæque preces abeunt in quibus non pro te gratias agam, prout ſine intermiſſione de te mentionem habeo, non tantùm generaliter cùm pro omnibus preces ad Deum fundo, ſed ſpeciatim te, ſive ore, ſive mente exprimens, *in precibus meis*, videlicet orans ut Deus dona illa tibi conſervet, imò adaugeat, omnique benedictionis genere te proſequatur. *Nocte ac die.* Id ad precum ipſarum aſſiduitatem indicandam additur, ut ſuperius ad gratiarum actionis & precum pro ipſo frequentiam. Poſſet enim aliquis ſine intermiſſione alicujus meminiſſe in precibus, nihilominus tamen rarò, quia in precibus negligentior eſſet, rariuſque eas ad Deum funderet. Eſt igitur hic extra amoris erga Timotheum fervorem, animi inſuper à Deo ſemper pendentis, in Paulo ejuſque in precibus pervigili cura locupletiſſimum documentum.

Verſ. 4. *Deſiderans te videre.* Tertium amoris erga Timotheum Paulini documentum, quo ſibi animum ipſius pigneratur: deſiderium videlicet ipſius videndi. Quod illuſtratur & cauſis impellentibus, & finali. Impellentium procatarctica eſt ibi, *memor tuarum lacrymarum*, quibus videlicet ille genas ſuas cùm à Paulo diſtraheretur inundaverat, vel largius iis indulſerat. Quod ut ſignum mutui erga Paulum amoris erat, ita non poſtremum animi erga Timotheum Paulini authoramentum. Finis exprimitur ibi, *ut gaudio implear*, ubi ſcilicet oculos animumque meum tam cari capitis conſpectu recreavero, atque ita deſiderii ſitim reſtinxero.

Verſ. 5. *Recordationem accipiens.* Id eſt ante oculos ponens. Cauſa impellens interior, ut cupiditatis Timotheum videndi, ita illius in precibus & gratiarum pro ipſo actione aſſiduitatis, fides Timothei, quam illuſtrat àduplici adjuncto. Prius eſt *illius quæ in te eſt non ſimulatæ fidei*, id eſt ſinceræ & nulla hypocriſi incruſtatæ: quòd ſcilicet non ſolùm ex animo Chriſti religionem fuerit amplexus, ſed etiam ei pro virili paruerit in omnibus. Ita enim late vox *fidei* hic videtur extendenda, ut non aſſenſum tantùm ſed & pietatem quæ ejus conſequens eſt, in ſe complectatur. Poſterius, *quæ habitavit prius in avia tua Loide, & matre tua Eunice.* Id eſt qua etiam avia & mater tua prædita fuit, ut quoties te intueor, toties expreſſam quandam virtutis & fidei ipſorum imaginem videre mihi videar. Gratior videlicet neſcio quomodo ſolet eſſe illa virtus quam conſpicimus in poſteris majorum ſuorum orbitam anxio pede prementibus, & non tantùm corporis ſed animi etiam probitatiſque illorum ut ita dicam lineamenta referentibus. Poſſit autem quis ſuſpicari, ideo hæc verba addita, ut oſtenderet Apoſtolus unde conjecturam ſumeret de fide Timothei, quia ſtatim ſubjungat; *perſuaſus ſum autem quod in te quoque.* Quaſi dicat; Ardeo incredibili cupiditate videndi tui, quam excitant in me non ſolùm lacrymæ tuæ, quibus cùm à te diſcederem largius induſeras, ut dulciſſimo conſpectu & alloquio tuo recreari poſſim, ſed etiam fides tua in Dominum Jeſum, quam nulla hypocriſeos & ſimulationis ærugine infectam, ſed puram & candidam eſſe, idque animo tuo penitùs inſediſſe quod præte fers, ex eo mihi perſuadeo, quod ſis iis prognatus majoribus apud quos fides iſta veluti domicilium quoddam ſibi fixiſſe videbatur.

Verſ. 6. *Quam ob cauſam.* Alterum poſterioris capitis partis membrum. In quo ex ſuperioribus deducit adhortationem ad urgendum munus doctoratus quod in ſe ſuſtinebat, in eoque ſi quid gravius ei propterea ingruiſſet, patientiam ac conſtantiam. Quaſi dicat; Tanto igitur erga te amore cùm flagrem, tantaſque ejus cauſas habeam, *ſuggero tibi*, continere me non poſſum quin illud tibi ante oculos ponam quod in rem maxime tuam eſt. *Excites donum Dei quod in te eſt.* Id eſt ſtudium alios docendi facultatemque ad id ſtrenue præſtandum, quod hactenus in te relanguiſſe videtur, intende, in eoque gnaviter perge. *Donum* iſtud non aliud erat quàm ut & ſupra innuimus quod donum cognitionis alibi vocat Apoſtolus, Doctoribus & Euangeliſtis peculiare, per quod illi non ſolùm notitiam rerum cœleſtium exactiorem conſequebantur, ſed etiam ad ea quæ mente ipſi conceperant aliis dextre explicanda habiles reddebantur. Poteſt autem doni nomine ſimul etiam id propter quod illud conferebatur, munus videlicet ipſum doctoratus & Euangeliſtæ intelligi. Quod quia excitare jubet Apoſtolus, ſuſpicio eſt Timotheum vel difficultate, vel quod magis crediderim, verbaque poſteriora innuere videntur, afflictionum illius nomine ingruentium metu, de illius ſtudio remittere cœpiſſe, ſi non penitus ab illo ſuperſedere cogitaſſe. Metaphora ſumta eſt à ſcintilla cineribus ſepulta quæ leni flatu excitatur ac flammam concipit; cui elegantiſſime comparatur donum illud Spiritus Sancti, qui igni etiam in S. L. aſſimilatur. Excitatur autem & velut augetur cum jugi & aſſidua meditatione ac in uſum quoties res poſcit revocatione: tum etiam ardentiſſimis precibus & oratione. Ex quo conſequitur, quod & alibi diximus, non eam videlicet illorum donorum fuiſſe rationem ut otioſis & oſcitantibus illis in quibus ipſa erant vim ſuam exſerrerent; ſed ut illa

exercere

exercere poſſent induſtriâ etiam & contentione illorum opus fuiſſe. Aliàs enim cur iſtud donum excitari juberet Apoſtolus?

Per impoſitionem manuum mearum. In priori epiſtola cap. 4. verſ. 14 dixit, *cum impoſitione manuum presbyterii*, ſed ibi ad ipſum potius munus reſpexit in quod à ſenatu illo Eccleſiaſtico fuit ordinatus: hic verò ad donum Spiritus ſancti, quod ex ipſius Apoſtoli manuum impoſitione ſequebatur. Diximus enim Paulum in ordinatione Timothei ſenatui Eccleſiaſtico cujus ipſe velut princeps erat præiviſſe. Ita eadem plurium actio diverſos peperit effectus, quorum unus, munus videlicet ipſum Apoſtolo cum presbyteris communis fuit, alter, donum videlicet Spiritûs ſancti, illi proprius & peculiaris.

Verſ. 7. *Non enim dedit nobis Deus.* Occurrit tacitæ Timothei cogitationi, ex conſideratione periculorum cùm omnibus Chriſtianis, tum vel maximè præconibus verbi divini impendentium proficiſcenti: quæ ut remiſſiorem fortè ipſum in munere adminiſtrando reddiderat, ita porrò ab eo revocatura videbatur: ſimulque licèt indirectè adhortationem ſuam roborat. Quaſi dicat; Nec eſt quod dum hæc à me audis animum tuum ea ſubeat cogitatio; Ut quid hoc in me donum augere ſtudeam, quod potiùs deponere mallem, cùm tot tam acerba tamque gravia cervicibus prædicantium euangelium immineant, & ſicut corpus umbra ita munus hoc omnia moleſtiarum & calamitatum genera, ipſaque adeò mors, eaque non rarò truculentiſſima conſequatur. Spiritus enim is quem Deus cœleſtem ipſius doctrinam amplectentibus, & præcipue illorum anteſignanis ac coryphæis, qualem te in Eccleſia ſua eſſe voluit, contulit & infudit, non eſt *Spiritus timiditatis*, non ejuſmodi eſt Spiritus qui metum & formidinem in animis noſtris operetur, eoſque in quorum pectoribus hoſpitatur meticuloſos reddat, & à profeſſione doctrinæ Euangelicæ propter diſcriminis horrorem avocet. Similis loquutio Rom. 8. 15. *Sed roboris* ſcilicet Spiritus, id eſt, qui in nobis operatur fortitudinem, & inconcuſſum ac invictum animi robur, omniumque præſentiſſimorum etiam & graviſſimorum periculorum contemtum. Vocem δυναμεως pro animi robore & fortitudine ſumi habes exempla Epheſ. cap. 3. 16. Coloſ. 1. ℣. 11. 2 Cor. 5. 7. & inprimis Eſa. cap. XI. ℣. 2. ubi de Chriſto loquens, Spiritui roboris, conſilii ſpiritum addit, quem hic ſpiritum prudentiæ mox vocat. *Et charitatis* videlicet ſpiritum, qui charitatem erga proximum in nobis operatur: quæ ſicut in ſuperiori vult epiſtola, eſt ex puro corde, & conſcientia bona, fideque non ficta, minime eſt in ejus quem poſſedit animo otioſa, ſed ſummis etiam pro ſalute proximi periculis objicere ſe adeò non dubitat, ut propriam etiam vitam perſæpe vilem habeat, dummodo illi proſit. *Et prudentiæ* σωφρονισμου vocem vetus interpres reddidit *ſobrietatem* quidam frugalitatem, alii ſanitatem animi vel moderationem: ſed ſimplicius eſt, ſi, ut alibi quoque ſolet, per vocem prudentiæ explicetur, ſitque idem Spiritus prudentiæ hoc loco quod Spiritus conſilii in loco Eſaiæ paulò ante laudato. Et ſanè perquam appoſitè rei de qua agit Spiritum ſubjunxit prudentię. Nam ut Spiritus fortitudinis omnem ex animo timiditatem fugat, audaciamque ad ſubeunda atrociſſima quæque ingenerat, neve illorum gravitati ſuccumbas fulcit & adminiculatur: Spiritus verò charitatis ut illis propter proximi ſalutem objicere & exponere te velis efficit; ita Spiritus prudentiæ eſt quaſi quidam rector & moderator omnium actionum, proſpiciens ne quid temere & inconſultè facias, aut improvido aliquo zelo in diſcrimen te conjicias, ſed ſuo quæque modo & ordine adminiſtres.

Verſ. 8. *Ne igitur tepudeat.* Ex ſuperiori aſſertione educit adhortationem ad conſtantiam in demandato ſibi munere & patientiam in afflictionibus ob illud imminentibus. Elegantiſſime autem effecta utriuſque Spiritûs ſubjicit: illius quidem quem fidelibus ineſſe negabat, ab ipſo removendo, horum autem inſtillando & inſinuando. Quaſi dicat; Quod cum ita ſit, id eſt, cùm Spiritus ille quo omnes doctrinam Euangelii amplexos afflavit Deus, non timorem aliquem in nobis pariat, ſed animi fortitudinem, charitatem, & prudentiam, ne committas & tu ut ſive propter metum, ſive etiam ob extraneorum contemtum & vilipendium erubeſcas illud munus quod humeris tuis impoſitum eſt, id enim eſſet Spiritu timiditatis & imprudentiæ agi. *Teſtimonii Domini noſtri* id eſt Euangelii, ejuſque aliis annunciationis & promulgationis. Quod ita periphraſtice deſcribere quàm propriis verbis exprimere maluit, ut ſimul tacitè rationem adhortationi includeret. Teſtimonium enim Domini noſtri dicitur Euangelium, vel quia teſtatur de eo qui eſt Dominus noſter, nempe de Domino Jeſu, vel quia is qui Dominus noſter eſt, primus illud annunciavit atque promulgavit, neque ipſius illum puduit. Priori interpretationi favent ipſa Domini ad Apoſtolos verba Act. 1. ℣. 8. Poſteriori id quod legimus apud ipſum Apoſtolum ſuperiori Epiſtola, cap. 6. ℣. 13. Utrumque autem ſimul conſiſtere & hic intelligi poteſt.

Neque (ſcilicet te pudeat) *mei.* Subjunxit hæc verba Apoſtolus excludendæ penitus omni tergiverſationi, & illi etiam Timothei cogitationi, qua utut propter majeſtatem Domini Jeſu, euangelium ipſum non erubeſceret, Pauli tamen unici ejus inter gentes promulgatoris & tanti promotoris vincula intuendo, eo deduci facile poterat, ut cùm ipſa illius perſona, tum verò illius monita apud ipſum vileſcerent. Quaſi dicat; ſed nec illud te turbare, aut ab eo quod tibi tantopere injungo dimovere debet, quod me qui hoc Euangelium urgeo, ad quod prædicandum te quoque duco, propterea vinctum eſſe audis. Non ſunt enim vincula hæc ejuſmodi ob quæ aut ego ipſe rubore ſuffundi, aut aliquem mei ob illa jure pudere debeat.

Qui ſum vinctus ipſius nempe Chriſti, id eſt ejus cauſa. Nam non ſum ob aliquod meum ſcelus aut culpam catenis oneratus, ſed propter ipſum Dominum Jeſum cujus negotium urgeo. Vocibus autem iſtis *erubeſcendi* quibus & alibi utitur Spiritus Sanctus, indicatur ſubeſſe aliquid illis rebus à quibus removentur, quod in ruborem aliquem ob illa dare poſſet, ſi aut ſummo jure agere velit, aut certe rem exteriori tantùm cortice intueatur. Prius in illis verbis locum habet, cùm de Chriſto aſſeritur, quòd non pudeat eum nos fratres ſuos vocare, poſterius in aliis huic noſtro ſimilibus locis. Porrò de vinculis Pauli dictum alibi: ubi oſtenſum fuit alligatum fuiſſe catena dextra manu ad ſiniſtram militis, qui illum comitabatur quoquo iret. Id enim ipſi conceſſum erat. Vide Actor. 28. ℣. 16.

Sed compatere afflictiones euangelio. Effectui Spiritus timiditatis à quo dehortatus fuerat, opponit effectum Spiritus roboris ad quem hortatur. Eleganti autem tropo afflictiones quas propter euangelium perferrent Chriſtiani tribuit ipſi euangelio, quaſi quod illi patiuntur ipſum pateretur: ut tantò promtior eſſet ad omnia mala perferenda. Fit enim neſcio quo modo ut ſocii in calamitate dignitas ipſam calamitatem nobis faciat leviorem. Quaſi dicat; cùm quicquid duri & aſperi perferant illi qui nomen Chriſto dederunt, & inprimis qui aliis religionem ipſius commendare ſtudent, non alio nomine patiantur & perferant, quàm propter id quod urgent negotium, euangelium videlicet, adeo ut ipſum quodammodo euangelium in ipſorum perſona pati & affligi videatur; ne recuſes venire in ſocietatem cum tanta re quę ipſum Deum habet authorem, ſimulque quaſi cum illo quicquid evenerit duri & aſperi patere ac invicto animi robore perfer.

Secundùm virtutem Dei. Verba hæc vel vocem συγκακοπαθησον *compatere* reſpiciunt, ut medium exprimat Apoſtolus, ſive potiùs cauſam iſtius compaſſionis vel procreantem, vel certè adjuvantem, quaſi dicat; compatere fretus potentia Dei, eumque redoleant ſenſum qui eſt 1 Timoth. 1 verſ. 12, cùm gratias habere ſe dicit ei qui ipſum robuſtum efficit nempe Chriſto. Vel reſpiciunt ad vocem *Euangelii*, ut ante vocu-

lam κατὰ ſubaudiatur vocula τῷ, quaſi de ipſo euangelio dicatur illud eſſe ſecundùm potentiam Dei, id eſt in eo maximè potentiam ſuam Deum exercuiſſe, ex hacque ejus præſtantia & commendatione ratio tacita ſumatur, cur illi compati, & ſimul cum illoperſecutiones defugere non debeat. Atque huic ſenſui favere videtur & ipſa quam ſubjungit Apoſtolus deſcriptio Dei, ab iis operibus quæ ille in euangelio exercuit, & ex quibus commendationem & dignitatem ſuam euangelium ſortitur.

Verſ. 9. *Qui ſervavit nos.* Eſt deſcriptio Dei Patris, ad inſtitutum Pauli maxime accommodata: rationem quippe exprimit potiſſimam quæ nos ad atrociſſima quæq; propter euangelium intrepide ſubeunda excitare & impellere debet: cùm illuſtria iſta noſque in veræ felicitatis apice collocantia opera Dei nonniſi in euangelio nobis referentur: nec quiſquam contumeliis euangelii ſeſe ſubtrahere poſſit, niſi illa quoque ſimul contemnat ac deſpiciat. Contemnere vero iſta nequit niſi hominem penitus exuat, nullumque eorum guſtum habeat ad quæ omnium vota & ſuſpiria anhelant. Primo autem generali vocabulo utitur, cum ait, *qui ſervavit nos*, voce ſervandi intelligens ea omnia quæcunque ſub Euangelio Deus in eum finem fecit ut nos ad ſe adduceret, atque ita nos de ſalute illa animarum nobis olim danda, diriſque teterrimæ ſervitutis compedibus quibus implicati tenebamur liberandis certos redderet. Deinde id quod generali voce expreſſerat, explicat ſpecialiori, rationem oſtendens qua nos ſervaverit, cum ait, *& vocavit*, id eſt, dum videlicet nobis illam æternam ſalutem per filium ſuum legatoſque ipſius obtulit. Quaſi dicat; qui nos in extrema miſeria coſtitutos & in explicabilibus triſtiſſimæ ſervitutis vinculis irretitos, ampliſſima felicitate cumulavit, & in lætiſſimam libertatem aſſeruit, adeoque pereuntibus vitam contulit, dum per dilectiſſimum unigenam ſuum legatoſque ipſius, nos ad ſerviendum ſibi liberaliter invitavit, & ſi mandatis ejus parere velimus, vitam illam æternam obtulit & promiſit. Vocationis enim nomine in Sacris Literis oblatio ſalutis hominumque ad Deo parendum invitatio intelligitur. Quam nobis ulterius velut delineaturus, primò commendat, & qualiſnam ea ſit exprimit, cùm ait, *vocatione ſancta*, id eſt, eximia, ſingulari, Deo digna, ab aliis omnibus ſeparata; tum ratione eorum quæ nobis in Euangelio offeruntur, tum quia finis illius ſanctus eſt. 1 Theſſ. 4. verſ. 7. Poſſis autem ſuſpicari, ſanctam etiam hanc vocationem dici reſpectu Judæorum vocationis, quæ cum nonniſi vulgaria hominibus offerret, nec tam perfectam ſanctitatem argueret, non ita commode ſancta dici potuit. Deinde originem ejus & cauſam quæ Deum ad illam moverit indicat, idque, falſam de qua forte aliquis ſuſpicari poſſet removendo, & veram aperiendo. Illud eſt, *non ſecundùm opera noſtra*, quæ videlicet vocationem noſtram anteceſſerint. Ita Tit. 3. verſ. 5. Quod intelligendum generaliter de univerſo genere humano. Quod ſi verò etiam ſpecialiter aliquando legatur Deum ad aliquem vocandum impulſum alicujus precibus & eleëmoſynis, quod de Cornelio teſtantur Sacræ Literæ, id ita accipiendum, non quòd illa meritoria ut vocant, & interna cauſa vocationis fuerint, quas hic excludit Apoſtolus, ſed tantùm exterior cum qua optime cohæreat iſta quam hic veram vocationis noſtræ cauſam ponit Apoſtolus, gratia nempe Dei, imò illam aliquando præexigat.

Sed ſecundùm proprium propoſitum Exprimitur vera cauſa quæ Deum ad nos vocandos moverit; nempe propoſitum ejus, & gratia, id eſt decretum ejus gratioſum, ex gratia proficiſcens, ſeu ut alibi loquitur, beneplacitum ipſius. Nam vox gratiæ fontem aperit ex quo decretum hoc ejus promanavit, ex ſola videlicet, ut alibi loquitur, φιλανθρωπία. Porrò propoſiti hujuſce divini, ut quidem illud à Paulo accipi ſolet, tres quaſi quædam ſunt partes. Prima eſt quatenus Deus conſtituit finem ad quem hominem perducturus eſſet, ſalutem videlicet, & propriè Paulo prædeſtinatio dicitur. Secunda, quatenus decrevit quo medio ad illum finem hominem ducturus eſſet, nempe per vocationem, & hoc proprie propoſitum dicitur. Tertia, quatenus illud quod antea concluſerat ad effectum perduxit, & hoc vocatio atque electio in latiori ſignificatione dici ſolet. Media ſignificatio, ut innuimus, hujus eſt loci.

Datam nobis id eſt dari decretam ac conſtitutam. *In Chriſto Jeſu*, per Chriſtum Jeſum ejuſque doctrinam. *Ante tempora ſecularia* id eſt ante jacta mundi fundamenta. Tertiò œconomiam & quaſi diſpenſationem iſtius gratiæ Dei nobis explicat, ut tantò magis eam nobis commendet, dignamque eſſe oſtendat propter quam euangelio compatiamur: quòd videlicet non repente eam aut ipſe Deus hominibus obtulerit, aut etiam Paulus quaſi à ſe confictam temerè urſerit, ſed quod jam inde ante conſtitutionem mundi ea ſit fidelibus decreta & conſtituta. Eſt autem hîc duplex tropus animadvertendus. Unus in voce *data* quem jam aperuimus, alter in voce *gratiæ*, quæ duplicem hic neceſſario ſignificationem ſubit. Nam ad vocem *propoſiti* relata, illam qualitatem quæ Deum ad decretum de nobis faciendum impulerit ſignificat, ad vocem verò *data* nonniſi effectum ipſius ſignificare poteſt, ut cuivis patet: neque enim illa ipſa proprie gratia nobis aut data eſt, aut dari potuit. Duplicis autem, vocis unius ſignificationis, pro diverſa ad priora & poſteriora relatione, exempla notavimus ſupra 1 Tim. cap. 6. verſ. 10.

Verſ. 10. *Manifeſtatam autem nunc.* Explicat quomodo gratioſum illud Dei propoſitum olim de hominibus factum, ipſis innotuerit. Et primò quidem generaliter, dum exprimit eum per quem Deus homines ad ſe vocaverit, deque ſuo decreto illos certiores fecerit. Deinde ſpecialius, cùm viam & rationem qua ille fuerat uſus exprimit. Illud eſt, *per apparitionem* id eſt adventum, *Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti.* Quod hoc loco exprimit, ut oſtendat non niſi per ipſum & in ipſo hanc gratiam nobis contingere poſſe, adeoque omnia mala illius religionis ergo perferenda eſſe. Hic ſervator noſter appellatur, quia & primus nomine Dei ſalutem nobis annunciavit atque confirmavit, & nunc in ſe eam oſtendit ac procurat, porroque eam daturus eſt. Hoc verò, *deſtruens quidem mortem* nempe æternam, quæ fuit ille tyrannus cujus teterrima ſervitute conſtricti tenebamur. Hanc deſtruxit ille, dum vires & aculeos omnes ei ademit, viamque qua ex illa eluctari poſſimus oſtendit. *Illuminantis autem vitam*, nempe æternam, quippe ipſe explicationis cauſa addit *& incorruptionem*, quæ illa felicitas eſt ad quam vocati ſumus. Illuminaſſe autem eam dicitur, tanquam olim nobis incognitam, & in pectoris divini receſſu latentem; quatenus videlicet eam revelavit, ac viam ad illam ducentem aperuit, & patere iter atque acceſſum ad illam hominibus, nomine Dei oſtendit.

Per euangelium. Hæc eſt illa via & ratio per quam Chriſtus, poſtquam apparuit, mortem quidem deſtruxit, vitam autem illuminavit, lætum videlicet illud nuncium, cum quo à Deo Patre ſuo ad homines miſſus fuit. In quo ille decretum de hominibus olim factum annunciavit, exuberantemque illam Dei gratiam, ſi à mortuis operibus ceſſare velint, ipſis obtulit, adeoque rationem oſtendit, quomodo æternæ ſervitutis jugo erepti, in veram libertatem & gloriam aſſerere ſe poſſent. Atque hinc etiam patet illud quod ſuperius monuimus, ad commendandum videlicet euangelium hanc deſcriptionem Dei poſitam eſſe, ut nimirum tantam ejus præſtantiam cernens & undique quaſi conſtrictus Timotheus, videret omnino compatiendum eſſe euangelio quod tanti nos boni compotes fecit.

Verſ. 11.

Verſ. 11. *In quod poſitus ſum ego.* Dicta confirmaturus, ad perſonam ſuam ſenſim delabitur, ut & eorum quæ de euangelii præſtantia diſſeruit certitudinem oſtendat, & exemplo ſuo Timotheum ad conſtantiam in afflictionibus hortetur. Vis argumenti in eo eſt, quod in id poſitus fuerit, puta, à Deo per Chriſtum, id eſt, ad id eſſet vocatus, idque ei fuerit divinitus mandatum, ut eorum de quibus hactenus diſſeruit eſſet *prædicator* & annunciator, iſque non unus è multis, ſed *Apoſtolus*, id eſt, ipſius Dei & Chriſti legatus, quod illo priori præſtantius eſt, & ad fidem rei de qua agit accommodatius. Poteſt ſane aliquis rem aliquam cuipiam annunciare, licet ad illam annunciandam non fuerit peculiariter miſſus & deſtinatus: ſed longe majorem fidem meruit is cujus id muneris & officii eſſe ſcimus. Jam quia illi quibus præerat Timotheus, gentiles erant, & verò licet certa eſſent omnia illa quæ de beneficio Dei hominibus per euangelium oblato diſſeruerat, quia tamen poterant ſuſpicari, id ad ſe non pertinere, Paulumque utut Dei legatus eſſet, non ad ſe tamen à Deo eſſe miſſum, ideò ſubjungit, *Et magiſter gentium.* Quaſi dicat; Hæc autem omnia quæ de euangelii cui te compati volo, præſtantia dixi, non aliter ſe habere, vel id vobis fidem fecerit, quia ego Paulus ad idipſum ſum à Deo conſtitutus & electus, ut hanc admirandam Dei gratiam hominibus nomine ipſius annunciem, & in ea gentes præcipue erudiam ac inſtruam.

Verſ. 12. *Ob quam cauſam etiam hæc*, nempe vincula & probra ac contumelias patior. Quia dictorum certitudo ſola Pauli fide nudaque ipſius idque de ſe ipſo aſſeveratione nitebatur, quæ æque incerta videri poterant atque priora illa, ideo annectit rationem quæ & huic illius de ſe ipſo aſſeverationi, & per illam iis quæ de gratia divina diſſeruerat fidem conciliat. Ut enim fidem dictorum elevat glorioſa de ſeipſo prædicatio, ita eandem invitis etiam exprimit earum de ſe rerum conſtans aſſeveratio ob quas non modo nulla gloriæ aut commodi alicujus ſpes affulgeat, ſed etiam graviſſima quæque ſibi propterea perferenda videat, nec tamen ullis probris & contumeliis, ullis vinculis, & ſanguinis denique ipſius profuſione ab ea dimoveri ſe patiatur: ab iſtis omnibus malis liber & immunis, fortè etiam & præſtantiori conditione futurus, ſi ſilentium ſibi imperaverit, & ab iis quæ tantum ſibi malorum conciverint ſpargendis ſuperſederit.

Sed non confundor, id eſt, minimè propterea aut me infelicem eſſe deputo, aut etiam prædicationem euangelii tanquam rei probroſæ defugio animoque concido. Hic jam exemplo ſuo animat Timotheum ad id quod hucuſque rationibus perſuadere voluerat, expreſſerat autem verſu 8. Ubi eadem vox in ipſa adhortatione ponitur: quam etiam habemus Rom. cap. 1. verſ. 16. *Scio enim cui credidi*, id eſt, notum enim & exploratum mihi probe eſt qualis quantuſque ſit quem in hoc negotio authorem ſequutus ſum, cui aſſenſum meum commodavi, & in quo ſpem fiduciamque meam repoſui. Cauſam ſubjungit patientiæ & invicti in afflictionibus animi, quem ut rubore ſuffundere, de ſtatuque ſuo dejicere poterat illarum durities (unde etiam voce tali uſus eſt quæ ſubindicat eſſe aliquid in euangelii prædicatione propter quod illam quis erubeſcere poſſit, nempe afflictiones) ita rurſum erigebat, & in ſua quaſi ſede reponebat inconcuſſumque & infractum reddebat dum author illius propter quam patiebatur doctrinæ conſiderabatur.

Et perſuaſus ſum quia potens eſt. Quod generalius adeoque obſcurius dixerat, explicat nunc dilucidius: vocem δυνατὸς potens, ita ſumens, ut bonitatem etiam & ex ea promanantem voluntatem ſervandi complectatur. Neque enim ad ingenerandum imperterritum in afflictionibus animum ſufficit de viribus & omnipotentia Dei perſuaſio niſi velle idem ipſum quod poteſt noſtri cauſa facere perſpectum habeamus. Vocis hujus eam quam diximus ſignificationem habes Rom. 4. ℣ſ. 21, & XI ℣ſ. 23, & XIV. ℣ſ. 4, qui omnes loci volunt Deum omnino id velle facere quod poſſe in illis aſſeritur.

Depoſitum meum id eſt, ut quidam volunt, vitam æternam: quam depoſitum Pauli, adeoque fidelium volunt dici quia eam à Deo ſeſe obligante velut acceptam, apud eum rurſus per ſpem & fidem deponant. Sed præterquam quod paulò durior eſt iſta depoſiti de vita æterna interpretatio, nonniſi duriuſcule etiam voci ſervandi aut cuſtodiendi accommodari poſſe videtur. Ideo ſimplicior & verior eſt illorum interpretatio, qui depoſitum pro anima & ſpiritu accipiunt, quem apud Deum fideles deponunt quum morituri in manus Domini Spiritus ſuos commendant. Unde etiam voce eadem utitur Chriſtus moriens Luc. cap. 23. ℣ſ. 46. & Petrus 1 epiſt. cap. 4. verſ. 19, ſenſus eſt: Ideo ſub afflictionum pondere quo propter euangelii prædicationem premor, non fatiſco, neque propter vincula illud hominibus annunciare erubeſco, quia qualis quantuſque ſit is qui hoc muneris injecit humeris meis, quemque ego vocantem ſequutus, omnes in eo ſpes opeſque meas repoſui, exploratum probe habeo, novique illum non ſolum poſſe, quia vires habeat immenſas, ſed etiam velle, quia bonitate præditus eſt inexplicali; Spiritum meum quem ego ipſi tanquam depoſitum committo, cuſtodire & conſervare, *in illum diem* nempe judicii ultimi, ut illum mihi iterum reſtituat, meque cum filio ſuo, cum quo nunc patior, æternæ illius felicitatis compotem faciat. Eſt autem hæc cauſa animoſitatis Pauli ita comparata, ut ſimul ipſum Timotheum contra pericula & calamitates ob euangelium impendentes armet, mediumque inſinuet quo ille vires ad patientiam & audaciam ad munus ſuum intrepide obeundum colligere poterat.

Verſ. 13. *Exemplar habe ſanorum verborum.* Id eſt habeto velut brevem quandam ſynopſin & delineationem eorum quæ hominibus annunciaturus & in quibus illos inſtructurus es, ad quæ omnia verba tua quaſi ad regulam & amuſſim revoces. Poſtquam ad animoſitatem in prædicando, & conſtantiam in patiendo hortatus eſſet Timotheum, de fundamento ipſo ſuper quo iſta ædificanda eſſent admonet ipſum, nempe de conſervatione puritatis doctrinæ euangelicæ, quò & ipſe eam animo foveret doctrinam quæ nihil falſi ac pernicioſi in ſe contineret, & aliis eam inſtillaret. Sanorum autem verborum nomine doctrina euangelica nullo commenti fuco adulterata intelligitur: quæ cur ſana vocetur, diximus ad 1 Tim. cap. 6. verſ. 3. *quæ à me audiſti.* Quænam illa ſint verba ſana explicat, duplicemque quaſi notam illorum ipſe proponit. Quarum prior eſt, ut omnia dicta ſua ad illa revocaret quæ à Paulo audiverat, omnia quæ ab illis diſſiderent ſuſpecta habens. Quæ quia ſola Timothei memoriâ nitebantur, & verò facile evenire poſſit, ut non ſolùm ea quæ audivimus ſubtrahat nobis fugitiva oblivio, ſed etiam ea nos audiviſſe imaginemur quæ nunquam audivimus, unde proclivis ad lapſum via; ideo ſubjungit aliam certiorem delineationem, & veluti cynoſuram ac regulam ad cujus amuſſim exigi deberent omnes doctrinæ, cùm ait, *in fide & dilectione.* In priori epiſtola cap. 1. verſ. 5, ſolam charitatem finem eſſe mandati divini dicit, fidem tanquam requiſitum quoddam ejus ponens: ſed nimirum hîc paulò diſtinctius loqui videtur, fidei nomine complectens ea quæ ad cultum numinis divini, dilectionis verò quæ ad officia proximo debita ſpectant. *Quæ in Chriſto Jeſu.* Determinatio eſt vel utriuſque, tam fidei quàm dilectionis, vel quod verius eſt ſolius dilectionis (cùm fides proprie nonniſi iis tribuatur qui normam Euangelii ſequuntur) addita ad oſtendendum eas tantùm doctrinas eſſe verè Euangelicas quæ ita dilectionem urgerent ut eam

Chriſtus præcepit, quæque illius doctrinæ & religioni tanquam fundamento cuidam inniteretur; adeoque omnes illas pro minime ſalutaribus agnoſcendas quæ licèt charitatem ſuadere viderentur, à doctrina tamen & religione Chriſti abducerent, aut certè illam abſque hac inſinuarent.

Verſ. 14. *Bonum depoſitum cuſtodi.* Præcipit diligentiam in conſervatione puritatis doctrinæ Euangelicæ ad quam ſuperius ipſum hortatus fuerat. Depoſiti autem nomine intelligit Euangelium, quia ipſi à Deo (quod de ſe priori Epiſtola aſſerit Apoſtolus) prædicandum, & tanquam pretioſiſſimus quidam theſaurus in hominum uſus effundendus, concreditum erat. Quod etiam bonum vocat, ad inſignem ejus præſtantiam oſtendendam, ſimulque cauſam indicandam cur tantò ſolicitius ipſi fuerit cuſtodiendum. Cuſtoditur autem depoſitum, ſi non modò totum non pereat, atque in uſum aliquem extra mentem deponentis convertatur, neque aliud in ipſius locum ſubſtituatur, ſed etiam ne quicquam de eo depereat, ſalvumque adeò atque inviolatum permaneat, & quaſi ſacroſanctum nullius manu artrectetur & inquinetur. Quæ omnia apprime ſunt cuſtodienda ei cui auguſtum illud doctrinæ euangelicæ depoſitum eſt concreditum. *Per ſpiritum ſanctum* medium & adjutorem exprimit, cujus viribus velut ſubnixus doctrinam euangelii ſartam tectam & ſine ulla labe conſervare poſſet. De quo ne diceret; illum autem unde indipiſcar, ſubjungit, *inhabitantem in nobis* id eſt in me & te omnibuſque adeò Chriſti fidelibus. Quaſi dicat; Ne autem diligentia tua in hoc depoſito aſſervando fruſtranea ſit, præſto erit auxilium ſpiritus ſancti, de quo dubitare non potes, cùm inhabitet cordibus omnium qui nomen ſuum Chriſto dederunt, præcipue verò eorum qui aliorum ſunt velut duces & anteſignani, qualis es tu atque ego.

Verſ. 15. *Scis hoc quod averſati ſint me* id eſt deſeruerint me, & erubuerint vincula mea. Tertium poſterioris capitis partis membrum, quo narrat nonnulla tum bona tum mala quæ ſibi evenerint à quibuſdam doctrinam euangelicam profeſſis, qui proculdubio ad ipſius Timothei curam pertinebant. Utraque eo fine, ne quia & multi erant & fortè etiam alicujus inter ſuos nominis, qui Paulum averſati fuerant, ipſe animo concideret, illorumque exemplum ſuſpectaret, ſed potius Paulum ab ipſis derelictum, alioſque qui ipſum non erubuiſſent, reſpiceret, & ab iis exemplum caperet. Etſi dici poſſit, eò quoque id commemorare Paulum, ne illi Pauli deſertores, more omnibus derelinquentibus & officii rationes negligentibus uſitato, ſuam culpam aut extenuarent, & aliquo ſpecioſo velo obtegerent, aut etiam in ipſum Paulum ejus rei crimen conferrent, & ſui purgandi cauſa apud alios traducerent. Sed prius veriſimilius eſt: præſertim cùm nihil addat, ſed ſimpliciter tantùm illorum factum exprimat, ſubjiciens id tam fervidis ad conſtantiam adnortationibus. *Omnes* puta, qui me præſente Romæ fuerunt. *Qui in Aſia* voce Aſiæ ſtrictiſſimè ſumta pro ea nimirum ejus parte in qua erat Epheſus, ut in Actis ſæpe. *Quorum eſt Phygellus* inter quos præcipui, & quaſi reliquorum capita ſunt. Apparet hos & dignitate præ aliis eminuiſſe, ut illorum exemplum facilè reliqui ſequi poſſent, & facem aliis ad averſandum Paulum præluxiſſe, adeoque longè inſigniora cæteris documenta mentis à Paulo alienæ exhibuiſſe.

Verſ. 16. *Det miſericordiam Dominus.* Priori facto contrarium ſubjungit, ſingulariter illud commendans; cùm illud prius, ob notoriam ejus ac inſignitam turpitudinem, ſimpliciter tantùm expreſſiſſet. Antequam autem exprimat hoc ipſum factum, primùm quantam laudem mereretur voto indicat, cùm miſericordiam à Domino non ipſi tantùm qui illud fecerat, ſed etiam omnibus illius domeſticis comprecatur, deinde illud ab effectu illuſtrat. *Quia ſæpe me refrigeravit*, id eſt meas afflictiones mitigavit, & frigidam ut ita dicam animo tot calamitatum æſtu languenti affudit. Tertiò à remotione cauſæ quæ ab illo facto arcere poterat. *Et catenam meam non erubuit*, qua ſcilicet ego Romæ vinctus detineor. Cujus hanc fuiſſe rationem teſtantur hiſtoriæ, ut captivi quidem dextram militis verò ei additi ſiniſtram illa haberet devinctam: catena verò longiuſcula erat, quò ſimul uterque incedere poſſet, & hic vinculorum modus erat inter honeſtiores. Id ipſum cauſa fuit illius quam initiò indicavit refrigerationis & ſolatii.

Verſ. 17. Denique ipſum factum exprimit, quod evidens illius ipſius quod ſolatii cauſam fuiſſe diximus, documentum erat. *Sed cùm Romam veniſſet, ſtudioſius quæſivit me, & invenit.* Et ſanè ut non vulgaris anſa videtur homini famæ & exiſtimationi ſuæ conſulenti non miſceri cum eo qui notatus elogio turpitudinis videtur, ſignumque criminis ſecum circumfert; ita eximia virtus non refugere ab eo quem propter cauſam bonam durius tractari noris, neque ejus vincula erubeſcere cum quo animus tuus adamantino nexu copulatus eſſe deberet, præſertim ſi tibi ſe offerat, aut etiam ſermo de illo te audiente incidat. Jam verò aliquem catenis oneratum, & publica opinione criminis nefandi reum, ſtudioſe inſuper quærere, nec finem quærendi donec inveneris facere, ſæpiuſque eum convenire, & in publico velut orbis theatro quanti illum facias teſtari, imò velut invidiæ qua ipſe flagrat aliquam in ſe partem derivare, id verò omnes vulgarium laudum titulos ſupergreditur, ultraque uſitatæ virtutis menſuram aſſurgit: maxime ſi is fuerit ab omnibus eandem animo cauſam foventibus penitus derelictus, nihilque adeò ipſi exterius adſit quod ad eum homines illicere & invitare poſſit, niſi ipſius fortè vilipendii & infamiæ qua premitur, contagium.

Verſ. 18. Ideoque iterum huic facto ſubjungit comprecationem ac votum. *Det illi Dominus invenire.* Voce Domini priore loco Chriſtum intelligens, qui ſolet voce κύριος cum articulo poſita ſæpiſſime denotari: poſteriore, Deum Patrem, qui voce eadem ſine articulo præſertim ubi ſubjectivè ponitur exprimi ſolet. *In illa die* judicii videlicet ultimi. Comprecatur id Oneſiphoro ut quemadmodum in maxima neceſſitate ſua non deſeruerat ſe, ita nec Deus illum tunc deſerat, ſed potius miſericordiam ei ſuam conferat, cùm ea ipſi maxime opus erit, videlicet cùm veniet Chriſtus unicuique reddere ſecundùm opera ipſius, & ut uno verbo dicam, ut ipſi vitam largiatur æternam. *Et quæcunque in Epheſo.* Ut tanto magis illud factum exaggeret, dignumque ut laude ita & miſericordia Domini oſtendat, addit illud non fuiſſe ex temeritate ortum, & ſine antegreſſa deliberatione ac conſilio, ex anteactis ipſius erga fideles, id quod *miniſtrandi* verbum indicat, actionibus, quarum teſtem ipſum Timotheum citat.

IN CAP. II.

PErgit in inſtituta Timothei exhortatione ad munus doctoris & euangeliſtæ ſtudioſe implendum. Quod facit, tum ad ea quæ præcipere deberet aliis ipſum ducendo, tum etiam quæ prohibere & limine Eccleſiæ arcere deberet, indicando, & ſimul qualem ſe ipſe quoad perſonam ſuam in iſto munere præſtare teneretur ſenſim inſtillando.

Verſ. 1. *Tu igitur fili mi.* Prior capitis pars, ad ℣. 14 porrecta. In qua inſtruit Timotheum in iis quæ aliis præcepturus eſſet, cujus iterum duo ſunt membra. Nam primò quæ privatim quibuſdam tradi, deinde quæ omnibus & ſingulis promiſcue annunciari ab ipſo vellet exponit. Prius membrum ad verſ. 8 extenditur. In quo ita exhortationem ad ea quæ illum privatim quibuſdam annunciare jubet inſtituit, ut non ſimpliciter & initio ſtatim illam exprimat, ſed & à fronte & à tergo quaſi communiat, eaque media exprimat quibus ille inſtructus tanto ad eam implendam eſſet aptior & alacrior futurus. Ac primò hortatur ad fortitudinem animumque virilem capeſſendum, ut audeat, deinde ad tolerantiam in labore, ne ſub onere concidat, neu tædium ipſi citò oboriatur. Illud eſt hoc verſiculo, cujus hic eſt ſenſus, quaſi dicat; Cùm igitur

tanta

tanta ſit tamque illuſtris & tam certis documentis nixa Euangelii præſtantia ac dignitas, non eſt quod illorum exemplum ſequare, qui mea vincula erubeſcentes, me averſati ſunt, ſed potiùs cùm me ipſum tum verò iſtum Oneſiphorum tibi ante oculos pone. *Et corroborare* id eſt ſume animum virilem & intrepidum, eumque in reipſo magis ac magis confirma & auge. *In gratia* id eſt per gratiam, *quæ in Chriſto Jeſu* quæ à Deo per Chriſtum Jeſum & oblata eſt, & procuratur, & tandem reipſa olim conferetur. Gratiam illam ineffabilem Dei, de cujus magnitudine capite ſuperiori diſſeruit, pro cauſa efficiente roboris & fortitudinis animi ponit. Niſi quis voce *gratiæ* abſolute poſita euangelium intelligi malit, ut alibi ſolet: in quo tamen aliquem corroborari nonniſi duriuſcule dici poſſit, cùm manifeſte ad animi robur ac fortitudinem reſpiciat Apoſtolus, nec niſi ea ratione tandem explicari queat quam jam indicavimus.

Verſ. 2. *Et quæ audiſti à me*, Id eſt quod ad veritatem videlicet euangelicam, ejuſque potiſſimum prædicationem & annunciationem. Eſt illud ipſum quod ab ipſo aliis vult exponi. *In multis teſtibus* id eſt inter multos teſtes, multis audientibus qui auriti & oculati teſtes meorum tecum ſermonum eſſe poſſunt. διὰ pro *inter*, ut . . Explicat quæ ſint illa quę vellet aliis ab illo proponi. *Hæc committe* id eſt trade illorum fidei tanquam depoſitum concede. *fidis hominibus*. Quibus illa vellet proponi exprimit, dum eos à duobus adjunctis deſcribit, duo requirens in illis quibus hoc auguſtum lætiſſimi & ad omnium notitiam perferendi nuncii commiſſum credi deberet, quorum prius eſt *fidis* id eſt fide dignis, non qui propter anteactæ vitæ vanitatem non fuerint id meriti quominus illis fides adjungatur, & quò præcipue reſpexit Apoſtolus, qui fideliter ac ſine ulla ſive additione ſive detractione, ſincere puros putos, prout apud ſe velut depoſiti eſſent Apoſtolicos ſermones, & ipſi conſervaturi, & aliis indicaturi eſſent. Poſterius eſt, *qui idonei erunt & alios docere*, ſi videlicet & ingenio ad ea quæ ipſis inſtillantur penitius cognoſcenda valeant, & ad id quod ipſi comprehenſum animo tenent aliis cum facilitate & perſpicuitate quadam explicandum ſint dextri. Quorum utroque adeò conſpicui eſſe debent quibus provincia alios erudiendi incumbit; ut licet alioqui ſint fidiſſimi, & de omnibus quæ ſcienda ſunt ſufficientiſſime inſtructi, ſi tamen ſenſa animi ſui explicare commode nequeant, pro inhabilibus ad alios docendos cenſendi ſint. Pauciſſimis ea interiorum mentis receſſuum explicandorum dexteritas contigit, ut non ſolum omnia quæ animo comprehenderunt evolvere ſed inſuper etiam cum quadam decenti gratia, perſpicuitate, & potentia id præſtare queant, multoſque reperias ita ſuis cogitationibus involutos, ut licèt profundiſſima rerum cognitione ſint imbuti, balbutientibus tamen ubi ad orationem ventum fuerit quàm expedita lingua utentibus ſint ſimiliores.

Verſ. 3. *Tu igitur malum patere*, id eſt afflictionum aſperitatem & laborum tædia patienter devora ac concoque. Alterum medium quo inſtructus Timotheus, exhortationi verſ. 2 expreſſè tantò promtius obſequi poſſet. Conſtantia videlicet in patientia & labore. Ut enim animus virium fiducia ſubnixus audaciam ad munus euangeliſtæ implendum, ita periculis infractus & laboribus infatigabilis, conſtantiam ad idem illud ſtrenuè ac ſine interjunctione ingenerat. Jam verò ut prius illud medium quod in ipſa fronte & velut in principiis collocavit, ita & hoc poſterius quo velut terga exhortationis ſuæ claudit, ex ſuperioribus, ut indicat vocula *igitur* educit: cùm ut imperterritus, ita periculorum laborumque tolerans animus, nonniſi ab ejuſdem ineffabilis gratiæ Dei jugi conſideratione proveniat.

Sicut bonus miles Jeſu Chriſti, tanquam is qui ſacramento Chriſti rogatus nomen in ipſius militiam dediſti, illumque tanquam miles unicum cui ſtipendia mereris ducem, & imperatorem tuum agnoſcis. Ratio ad patientiam conſtantiamque Timotheo perſuadendam ab ipſius adjuncto ſumta, profeſſione videlicet & vitæ ratione, quod videlicet eo ipſo cùm ſe ad diſcipulorum Chriſti numerum aggregaret, & multò magis cùm munus Euangeliſtæ ſuſciperet (ad quod præcipue reſpicit Apoſtolus) ſe militem eſſe Chriſti, ab illiuſque nutu & imperio pendere profeſſus fuerit. Jam autem in milite cùm animus ad res aggrediendas promtus, tum in omnibus ærumnis & doloribus patienter ferendis indefeſſus requiritur, ſi præmium ab imperatore deſtinatum conſequi, munerique & vocationi ſuæ reſpondere cupit; quorum utrumque in ſequentibus pluribus illuſtrat Apoſtolus.

Verſ. 4. *Nemo militans.* Occaſione vocis militis quæ ſint partes & præmia militantis explicat, quò & ipſius officii ratione & præmii illud conſequentis illicio ad patientiam conſtantiamque in laboribus & afflictionibus invitet Timotheum. Quaſi dicat; Tu Chriſti miles es, quandoquidem ei penitus addictus & authoratus es. Scis autem militem in id unice incumbere ut ejus à quo ſtipendium accipit gratiam conſequi poſſit, ideoque nemo militantium *implicatur vitæ negotiis* id eſt iis vacat occupationibus quæ licèt aliàs utiles & conducibiles eſſe videantur, extra tamen officii ipſius rationem ſunt, ad illudque impigre obeundum remoram facere poſſunt, ſed omnibus ejuſmodi qualiacunque tandem ſint, negotiis poſthabitis & omiſſis, in eo totus eſt *ut deligenti militi placeat*, illique induſtriam laboreſque ſuos militares approbare poſſit. Itidem, vult dicere Apoſtolus, faciendum eſt tibi, ut quandoquidem ſub Chriſti auſpiciis militas, militiam autem iſtam profeſſis indefeſſi labores exantlandi, & innumerabiles afflictiones ac calamitates perferendæ ſunt, tu etiam & laboribus infatigatum, & in periculorum patientia conſtantem te Duci & Imperatori tuo probes, atque ita gratiam ipſius æternam conſequare. Et hæc eſt prior Apoſtoli ratio, ab officio & partibus militantium ſumta: etſi in illa quoque ſaltem ex conſequenti poſterior, quam à præmio diximus ductam, inſinuetur. Gratiam enim & approbationem imperatoris in milite conſequitur præmium.

Verſ. 5. *Si autem & certet quis*, puta curſu, aut alio genere certaminis, quæ ſuperiori epiſtola corporales exercitationes vocavit. Ab una metaphora tranſit ad alteram, in qua poſterior Apoſtoli ratio continetur, & ut prius militi Timotheum æquiparans militum officio expoſito ad conſtantiam & patientiam eum impellere voluit, ita eandem nunc ipſi perſuadet, athletæ ipſum conferens, præmio legitime de certanti propoſito. Similitudo partibus ſuis explicata eſt: quaſi dicat; Et ut qui curſu, aut lucta, vel pugilatu certat, *non coronatur*, id eſt coronam, ex olea, vel pinu, aut apio, certantibus propoſitam non conſequitur, *niſi legitime certaverit*, id eſt niſi omnes muneris ſui rationes impleverit, talemque ſe in certamine præſtiterit qualem eſſe oportet cui brabeum deſtinatum eſt: Ita nec tu qui Chriſti athleta es, & bonum illud fidei certamen (ut primæ Epiſtolæ cap. 6. ℣. 12 ait) certare debes, illam juſtitiæ coronam ſperare potes, niſi legitimè certaveris, id eſt prout ille brabei depoſitor vult, animum tuum patientiæ laboribuſque aſſuefeceris, & omnia afflictionum calamitatumque ſpicula tolerantiæ tuæ robore retuderis atque comminueris. Quare quod in illis efficit objecta oculis ſpes coronæ, corruptibilis, ut illam vocat 1 Cor. cap. 9, id in te efficiat animo tuo obverſans illa incorruptibilis juſtitiæ corona.

Verſ. 6. *Laborantem agricolam.* Tertia metaphora, eadem fini qua præcedens adducta, in qua Timotheum agricolæ comparat, ad muneris ipſius rationem propius accedendo, cùm illæ priores ſimilitudines extra illud unicuique qui Chriſto nomen dederit accommodari poſſint. Dupliciter autem hic verſiculus explicari ſolet. Primò ita quaſi vellet dicere Apoſtolus, prius debere agricolam laborare, tum demum laboris fructum percipere. Quorum interpretandi ratio, cùm trajectionem vocis πρῶτον requirat, eaque nonnullis inſolens videatur; ideo ſecundò ita iſta verba accipiunt;

piunt alii, quaſi dicere vellet Apoſtolus, agricolam qui ſedulo laboraverit, primùm & ante omnes alios fructus ex agro provenientes percipere. Verùm & hæc interpretatio ſuis difficultatibus non caret. Nam præterquam quòd non uſquequaque ſimpliciter vera eſt, videtur præſupponere ſenſum à vero alienum, quaſi ſcilicet alius præter agricolam jus ad fructus ex agro ſuo provenientes habeat. Nos lite partium in medio relicta, tantùm dicimus non omnino abſurdum videri debere, ſi quis putet Apoſtolum conſulto ejuſmodi loquendi ratione uſum, ut uterque ſenſuum dictorum illi ſubeſſe poſſit: ideoque etiam ipſum Timotheum admonet, ut etiam atque etiam videat & cum animo ſuo perpendat atq; intelligat quid dicatur.

Verſ. 7. *Intellige quæ dico.* Id eſt, etiam atque etiam cogita & examina. Quia tribus ſimilitudinibus adductis, protaſes tantum earum ſine apodoſibus expreſſerat, ideo adjicit hanc exhortatiunculam, ut ſedulo conſideret, quo fine ea à ſe adducta & prolata ſint. *Intellige* pro conſidera: metonymia effecti. *Det enim tibi Dominus.* Votum per quandam correctionem, cum tacita inſinuatione, futurum id quod ipſi vovet ac comprecatur.

Verſ. 8. *Memor eſto.* Poſterius prioris partis membrum, in quo exponit illi quæ omnibus præcipere & inculcare debebat, ut apparet ex ℣. 14. Præcipit autem revera duo, licet illa ita inter ſe jungat & devinciat, ut tanquam unum eſſe videantur, quin & verba ipſa ita concipit, ut non ad alios ſolùm, quid videlicet illis annunciaturus eſſet, ſed ad ipſum etiam, quid ante oculos ſemper eſſet illi habendum, hac præceptione reſpexiſſe videatur Apoſtolus. Ut ſenſus ſit; Memor eſto, & quoad teipſum, ut id ſemper ante oculos habeas, eoque ad conſtantiam in officio tuo animeris, & quo ad alios, ut id ipſis identidem inculces, quò Chriſti caſtra ſequuti ad illius obſequium ſeſe componere velint. *Jeſum Chriſtum excitatum ex mortuis*, nempe à Deo. Eſt enim Jeſu Chriſti à mortuis excitatio, eamque ſubſequuta à dextris Dei ſeſſio, totius fidei ſalutiſque noſtræ ſpei caput ac fundamentum: nec fieri poteſt, ut quis illam pectori (cum antegreſſa paſſione) infixam habens, duriſſima quæque in gratiam Chriſti ſubire detrectet, aut etiam vitæ diſſolutiori & omni omnino improbitati renunciare nolit. *Ex ſemine David.* Addit hæc verba ut oſtendat Jeſum à mortuis excitatum, illum regem fuiſſe qui olim Davidi promiſſus fuerat, ex ejuſque lumbis prodiiſſe, licet minimè ex ſemine virili conceptus fuiſſet. Quod ab iis qui Jeſum negabant eſſe illum à Deo promiſſum Meſſiam, in dubium fuiſſe vocatum, in ipſis Chriſtianæ religionis incunabulis, veriſimile eſt. Confirmat autem id authoritate ſui teſtimonii, cùm ait, *ſecundùm euangelium meum*, id eſt prout ego & tibi & gentibus annunciavi. Euangelium ſuum vocat, quatenus ejus inter gentiles unicus promulgator & propagator fuit. Vide Gal. 2. ℣. 2.

Verſ. 9. *In quo.* Id eſt propter quod, nempe euangelium, ejuſque veritatis confirmationem. Quia nudi teſtimonii authoritas ad rei tantæ comprobationem minus ſuffectura videbatur, ideo illam alio inſuper tibicine fulcit, imo velut immotum ei fundamentum ſubſternit, ſuper quo quicquid ipſe ſuperædificaret inconcuſſum erat, fidemque omni exceptione majorem merebatur. Id autem erat afflictiones & vincula Pauli Apoſtoli, de quorum vi diximus ſuperius. *Malum patrio uſque ad vincula*, iſt eſt omnis generis contumelias, probra, afflictiones perfero, uſque eo, ut res ad vincula devenerit, egoque propterea catena oneratus ſim. *Quaſi maleficus*, id eſt tanquam qui maleficiis & ſceleribus meis id meruerim: cùm tamen non aliud crimen mihi objici jure poſſit, quàm quod hoc Euangelium annunciem. Eſt enim vocula ὡς ſimilitudinis, ut ajunt, non veritatis. Et veriſimile eſt variis fuiſſe Paulum calumniis oneratum, quo aliquid ſpecioſe vinculis ipſius prætexi poſſet: qua etiam invidia omnes olim Chriſtianos deflagraſſe conſtat. Unde & Tacitus ipſam quidem religionem exſecrabilem ſuperſtitionem, Chriſtianos verò per flagitia inviſos, & noviſſima exempla meritos vocat.

Sed verbum Dei non eſt vinctum. Interim tamen verbum divinum eſt liberum, per multorum mentes & pectora diffunditur, qui illud certatim recipiunt. Ne quis vincula iſta abrogere potius fidem Euangelio aut certe curſum ejus remorari cogitaret, occurrit his verbis Apoſtolus, oſtendens illa curſum ejus adjuvare, nedum illi aliqua ratione officerent, verbumque divinum eſſe liberum licet ille præco ipſius ligatus ſit.

Verſ. 10. *Propter hoc omnia ſuſtineo.* Amplius vincula ſua illuſtrat, eorumque eximiam utilitatem oſtendit, à fine eoque duplici: tum eo qui vocatur cui, *propter electos*, id eſt eos qui fidem Chriſti doctrinæ adjecerint, Deoque vocanti paruerint, propter quod electi, id eſt quaſi è reliquorum numero ac cenſu exemti dicuntur; tum eo qui cujus gratia dicitur, *ut & ipſi* id eſt quemadmodum ego ita & ipſi alii electi ſalutem conſequantur, vitam videlicet æternam. Conſequi autem ſalutem ex vinculis Pauli poterant, quatenus in illis velut in ſpeculo quodam certitudinem Euangelicæ doctrinæ perſpicientes, & ſimul exemplum Pauli ante oculos poſitum habentes, auguſta ejus majeſtate, & eximia quam proponit felicitate, ad illam & avide amplectendam & conſtanter in patientia retinendam illici & animari poterant, ex quibus demum per gratiam Dei ſalus promanat. Quam porrò deſcribit & ab ejus primo inter homines promulgatore, *quæ in Chriſto Jeſu*, id eſt cujus ut primus annunciator & procurator eſt Dominus Jeſus, ita olim dator futurus eſt. Et ab excellentibus adjunctis, *cum gloria æterna*, ut indicaret videlicet gravia licet & acerba eſſent quæ propter illam paterentur, eſſe tamen tanti propter illam pati.

Verſ. 11. *Fidelis ſermo.* Id eſt verus, & nihil falſi admiſtum habens, dignuſque cui omnes aſſenſum præbeant. Hic alterum videtur contineri dogma quod vult omnibus à Timotheo inculcari, etſi ita priori annexum tanquam eorum quæ dicta ſunt confirmatio quædam. Porrò verba iſta ita ſunt comparata, ut & antecedentia & ſequentia reſpicere poſſint: niſi quod ſi cum ſequentibus cohærerent, annectenda eis viderentur per particulam ὅτι, ut 1 Tim. 1. 15. Subjiciuntur igitur ſuperioribus per Epiphonema, quod ita in ſequentibus confirmatur, ut ſimul omnia quæ hucuſque diſſeruit corroborentur, & quaſi novum quoddam dogma Timotheo proponatur, quo ille adverſus calamitates & afflictiones in obeundo munere Eccleſiaſtico perferendas armetur & muniatur. *Si enim commortui ſumus* puta cum Chriſto, cujus à mortuis excitati memorem eſſe verſiculo octavo juſſerat, ad quem hic reſpicit. Id eſt ſi propter Chriſtum ejuſque nomen & gloriam, eamque omnino doctrinam quam ipſe truculenta morte obſignavit, aſperrimas moleſtias, graviſſimas afflictiones, diriſſimos cruciatus patienter & intrepide ſubeamus, vitamque adeò ipſam ſi res ita poſcat cum truculentiſſima & deteſtabiliſſima morte commutare ſimus parati, atque ita quaſi cum illo commoriamur. Præteritum pro præſenti, more Hebræis uſitato; ideoque in ſequentibus præſenti in futurum reſpiciente utitur. Jam ſimili huic loquendi formula dixit ſuperius *compati euangelio. Et convivemus*, puta cum Chriſto, id eſt non ſecus atque ille omnium miſeriarum & ipſius denique mortis jugo liberatus & ad vitam revocatus eſt, nos etiam diriſſimæ mortis faucibus erepti vitæ reſtituemur, & ſimul cum illo vivemus.

Verſ. 12. *Si toleramus*, Puta cum Chriſto. Nam id ſubaudiendum eſſe indicat oppoſitio. Id eſt ſi non ſecus atque ille animo maſculo & præſenti omnes variarum calamitatum & acerbitatum aſſultus ſuſtinuit & pertulit, nos etiam ſimiliter propter illum faciamus. Expolitio & priorum illuſtratio: niſi quod vox ſuſtinendi priori eſt generalior, & ad afflictiones potiùs reſpicit, illa verò magis eſt emphatica. *Et conregnabimus*, cum Chriſto videlicet. Id eſt, quemadmodum

dum ille à mortuis excitatus in ſolio Dei conſedit ibique regnat, ita nos vitâ per illum recuperatâ in ipſius ſolio conſidebimus, ſimulque cum illo regnabimus. Voce hac vitæ illius auguſta dignitas indicatur, ſimulque prior illa vox illuſtratur.

Si negaverimus puta Chriſtum, idque vel ore, vel etiam factis: non ſolùm ſi palàm religionem illius abjuremus, & in caſtra adverſariorum ipſius publice ſecedamus, ſed etiam ſi ore illum pro Domino noſtro agnoſcentes provinciæ tamen ab illo nobis impoſitæ onus detrectemus, periculaque & afflictiones illius nomine ſubire recuſantes, illis nos cum dedecore gloriæ divinæ ſubtrahamus, & denique vitâ noſtrâ cum illius hoſtibus conſpirantes, vel etiam illis aliquomodo applaudentes, minus nobis cum Domino convenire teſtemur. Expolitio à contrario, qua hujus præcepti neceſſitas etiam exaggeratur. *Et ille negabit nos.* Id eſt non agnoſcet nos pro ſuis in adventu videlicet ſuo illo glorioſo & terribili, hoſtiumque ſuorum numero aggregabit.

Verſ. 13. *Si infidi ſumus.* id eſt, ſi teſſeram fidei fregerimus, nec in data ſemel ipſi fide ad mortem uſque perſtiterimus. Eandem rem exaggerat & amplificat, in nos omnem culpam derivans; à Deo verò & Chriſto penitus amoliens, ſi nos cœleſti glorià excidere contingat. Ut ſimul tacitæ cuidam cogitationi occurrat, ne quis propter ſimilem in ſuperioribus loquendi rationem colligeret, ſi nos infidi ſimus, Dominus etiam infidus erit. *Ille fidelis permanet.* Deus videlicet & Chriſtus, id eſt, promiſſorum nihilominus tenax permanebit, nec quia nos in fide non permanſerimus, ideo ille etiam mentem animumque ſuum mutare, aut decreta ſua reſcindere putandus erit. *Negare ſeipſum non poteſt.* Id eſt, Non poteſt enim eorum quæ ſemel pollicitus eſt oblivi ſci, & promiſſa ſua revocare. Non enim id ad eſſentiam, ſed potiùs ad voluntatem ipſius referendum eſt. Quaſi dicat; Non poteſt enim non fidelis eſſe, & non meminiſſe eorum quæ ſemel pollicitus eſt. Contraria iſti negationi eſſe videtur illa phraſis quam de ſe uſurpat ipſe Deus, *Ero qui ero.* Similis autem huic noſtro loco, imò geminus ac germanus eſt ille Rom. 3. verſ. 3,4.

Verſ. 14. *Hæc commone*, omnes videlicet qui tuæ fidei commiſſi & concrediti ſunt. Concluſio prioris hujus capitis partis: in qua quanta cum diligentia & ardore id facere deberet ad quod ipſum hortatur, exprimit, cùm ait, *teſtificans coram Domino*, id eſt, velut in teſtimonium advocato Domino, nempe Chriſto, qui voce Domini, præſertim cum articulo ferè ſemper intelligi ſolet ſub Novo Fœdere: quò tanti teſtis majeſtate & velut præſentia perterriti, tanto religioſiores ſint horum cultores & obſervatores. *Coram Domino* Hebraiſmus.

Non contendere verbis, vel de verbis. Utramque enim ſignificationem vox λογομαχεῖν recipit, hanc tamen potiùs. Niſi nimiam verborum contentionem, & ſine fine verbis diſceptandi ſtudium intelligas: quod tamen ab Apoſtoli inſtituto remotius eſt: qui, ut ex ſequentibus liquidius apparebit, de ejuſmodi concertationibus loquitur quæ de verbis inanibus & lana caprina, non autem rebus inſtituerentur, & præter ſonum ac ſtrepitum verborum, nihil magnæ rei aut boni ſucci revera in ſe continerent. Eſt alia capitis hujus pars, priori ita annexa, ut principium hujus verſiculi quo concluſionem prioris partis contineri diximus, ad illam etiam commodiſſime referri poſſit, imò & debeat. In qua explicat ea quæ à limine Eccleſiæ arcere debebat, hortaturque ut illis vigilantiſſime obſiſtat. Sed ita ut ſubinde huic hortationi, ad finem uſque capitis ſeſe porrigenti, pro occaſione alias interſerat adhortationes, ad perſonam moreſque ipſius immediate ſpectantes. *Ad nihil utile* ſubaudiendum *quod*, vel ſimile quid. Rationem reddit cur ejuſmodi verborum rixas, Eccleſiæ finibus exterminare debebat, ab adjunctis ſimul & effectis. Adjunctum eſt, quòd ſint ſteriles boni, nullaque ex iis prorſus utilitas redundare queat, puta quæ ſerviat ad ædificationem Dei, ut prioris Epiſtolæ capite primo dixit: niſi id quoque ad effecta referre malis. *ad ſubverſionem audientium.* Id eſt ad eos qui aures illis ſuas commodant ſupplantandos, & de ſtatu veritatis ac fidei dejiciendos. Metaphora. Subaudienda autem ante particulam ἐπὶ vocula *niſi*. Effectum exprimit ex iſtis logomachiis pullulantem, qui oſtendat quantopere illas aditu Eccleſiæ arcere debebat Timotheus.

Verſ. 15. *Stude teipſum probatum ſiſtere Deo.* Id eſt; Ipſe vero in id ſeriò incumbe atque diligenter elabora quò à Deo approbari merearis, ut ſi te ſiſtere coram tribunali Dei debeas, vel quando tibi coram illo comparendum erit, rectè adminiſtratæ provinciæ fideique conſtantiſſimè ſervatè laudem reportare, adeoque gratiam & approbationem Dei conſequi poſſis. Interſerit hanc paræneſin inchoatæ doctrinæ, quo ipſum tantò magis præmuniat circumſpectioremque reddat; ne per oſcitantiam ſuam aut ipſe ab iſtis quos hic cohibere jubet illaqueturi, aut etiam alios minus illis obſiſtendo illaqueari ſinat. Non contentus autem verbis generalibus, ut quid ſibi his vellet tanto meliùs enucleret, ſubjicit ſpecialiora, quæ mentem ejus explicant planius. Primò cum ait, *operarium inconfuſibilem*, id eſt ut ſis ejuſmodi vineæ Domini cultor, & tam induſtrius ac ſedulus commiſſæ tibi provinciæ adminiſtrator, ne aut tui Dominum qui te ipſi præfecit pudeat, aut tu ubi tibi coram illo comparendum erit, conſcientia non impleti muneris confundare, atque ita rubore ſuffuſus non audeas oculos ad conſpectum Domini tui attollere. Utroque enim modo vox hæc explicari poteſt. Sed poſterior ſenſus ex priorum verborum collatione, hujus loci magis proprius eſſe videtur. Deinde quia & illud adhuc paulò generalius erat, addit, *rectè ſecantem verbum veritatis.* Id eſt, verbum Dei prudenter & ordine diſpenſantem, uſibus videlicet audientium ſeſe accommodando & inſerviendo. Alluſum quidam putant ad ſacerdotes certo ritu victimas ſecantes, earumque partes cuique ſecundùm præſcriptum reddentes. Sed ſimplicius eſt ſi ad demenſi & quotidiani victus unicuique aſſignationem & diſtributionem referatur: cùm ipſe Chriſtus Paſtores & ſeniores Eccleſiarum comparet ſervo quem conſtituerit Dominus ſuper familiam ſuam, ut daret illis cibum in tempore Matth. 24. ℣. 45. Ut recte is ſecare dicatur verbum veritatis, qui & tantum ex iſto cibo unicuique det quantum ipſi debetur, non verò minus, & id planè quod ipſi debetur, non verò aliud. Ita quæ omnibus ſunt inculcanda, inculcabit omnibus, quæ paucis, paucis, qui egebunt inſtructione, erudiet, qui confirmatione, fulciet, qui conſolatione, ſolabitur, qui correptione, caſtigabit, & breviter prout uniuſcujuſque ſtatus, conditio, locus, & tempus poſtulabit, ita eos hoc ſalutari paſtu cibabit, & ſuum unicuique demenſum ac diarium, ſine fraude & circumſcriptione aſſignabit. Verbum veritatis genitivus ut vocant ſpeciei, id eſt verbum quod eſt veritas. Cujus nomine, & quidem cum articulo poſitæ, ſimpliciter intelligitur euangelium, quod κατ' ἐξοχὴν dicitur veritas: non tantum quia nihil ei falſi admiſtum eſt, quomodo omnibus doctrinis humanis & ipſi Philoſophiæ opponitur, aut etiam quia non umbras rerum, ſed ipſas res complectitur, quomodo Legi; ſed etiam quia res diviniſſimas in ſe complectitur, ut in ipſa etiam materia ejus ſit ἐξοχὴ.

Verſ. 16. Profanas autem vocum inanitates κενοφωνίας, vel novitates καινοφωνίας id eſt logomachias illas, quæ & profanæ ſunt, quia nihil religioſi ſpirant, & inanitates vocum, quia ut antè diximus, nil aliud ſunt niſi torrens concitatæ in rerum inopia verborum copiæ, adeò ut cùm reſtibilis ſit ejuſmodi aliarum ex aliis ſubinde ſuccreſcentium nugarum ſeges, voces etiam, ſed quibus res non ſubſit in gratiam illarum fabricandæ ſint. Poſtquam ſatis Timotheum ſuperiori verſiculo præmuniit & ad diligenter providendum ne iſtæ logomachiæ in arvum Eccleſiæ irreperent, arrexit, nunc plenius iterum in illas invehitur. Primò autem ipſam qua illis obſiſtere jubet hortationem repetit:

Deinde

Deinde illam rationibus roborat. Tertio id quod dixerat exemplis illuſtrat. Quarto id quod pro exemplo attulerat, refutat. Et denique cauſam aperit cur tam enormia ſcelera in Eccleſia reperiantur, ſimulque ex eo orituræ tacitæ cogitationi occurrit. *Cohibe* arce περίϊσταο quaſi circumſiſte, ne in Eccleſiam furtim irrepant provide. *Ad majorem enim procedent impietatem* id eſt, non ea enim fini ſtabit malum iſtud, ſed indies magis ac magis vires acquiret, ut in impiorum dogmatum portenta ſenſim delabatur & deſinat. Ratio prior ab effectu, quem in ſui cultoribus iſtæ logomachiæ producunt, & qui non contemnendas eſſe latentes hujus mali vires oſtendit, ut ut nihil impium prima ſpecie præ ſe ferant, quia tandem impietate terminentur. Non apparet autem de ipſiſne logomachiis, an de iſtis qui illis occuparentur iſta protulerit Apoſtolus. Hos tamen potius reſpexiſſe, cùm ratio loquendi, tum inferiora indicant.

Verſ. 17. *Et ſermo eorum ut gangræna paſtum habebit.* Ratio poſterior itidem ab effectu, ſed quem exſerant in iis quos nondum iſta labes pervaſit, idque per ſimilitudinem iſtas vocum inanitates gangrænæ comparans: quòd ſicut illa non conquieſcit in illa corporis parte quam ſemel occupavit, ſed paulatim longius ſerpit, novas ſubinde corporis partes comprehendens, eaſque quaſi depaſcens, donec totum ſenſim corpus inficiat, & ubi ſe in ipſa oſſa inſinuavit conficiat & abſumat; ita iſtius mali lues minime ſe eorum quos jam ſui juris fecit finibus continet, ſed vires ſuas explicans & diffundens alios atque alios ſubinde corripit, nec graſſandi finem facit donec totam Eccleſiam depaſcatur & inficiat. Porrò notandum hic poni relativum pro antecedente ἀνθρ, quod & alibi obſervavimus.

Quorum eſt Hymenæus & Philetus. Id eſt, è quorum cenſu & numero ſunt, vel inter quos ſunt præcipui, Hymenæus & Philetus. Dicta exemplis confirmat, duos cæterorum quaſi anteſignanos & coryphæos nominans, qui ab iiſdem carceribus progreſſi in impiiſſimarum opinionum ſcopulos impegerunt. Id quod oſtendit primò generaliter.

Verſ. 18. *Qui circa veritatem aberraverunt*, ſcilicet tanquam à ſcopo, ut diximus ad 1 Tim. 1. ℣. 6, id eſt, qui euangelii, quod hic veritatem vocat, lineâ ac orbitâ exciderunt. Hujus autem erroris hoc exemplum producit, *dicentes reſurrectionem* jam eſſe factam, ac proinde non eſſe aliam exſpectandam. Qui error quàm ſit peſtifer, ſatis abunde liquet ex iis quæ de illo diſſerit Apoſtolus 1 Cor. 15, oſtendens adeò reſurrectione noſtram ſalutem & felicitatem niti, ut hujus ſpe ſublatâ, religioni etiam omnino renunciandum, neque Chriſto adhæreſcendum ſit. Quare etiam hîc ſubjungit, *& ſubvertunt quorundam fidem*, dum videlicet reſurrectionem jam eſſe factam aſſerentes, illam in qua cardo rei vertitur negant, quæque non caput ſolum & exordium, ſed medium etiam ſit, & pedes, omniaque adeò fidei ſpeique noſtræ. Apparet autem hinc, quod & alibi monuimus, multos olim ex gentilibus, qui nondum crapulam opinionum Philoſophicarum penitus edormierant, Chriſtianiſmum eſſe excellentiſſimam quandam Philoſophorum ſectam ſomniaſſe: ad quam poſtea cum auguſta ipſius majeſtate, donorumque in ea regnantium amplitudine illecti acceſſiſſent, & inter Chriſti cultores nomen ſuum profeſſi eſſent, omnia ad rationis ſuæ calculum atque captum revocare, fumiſque adhuc veterum nugarum animo obverſantibus, ad eorum amuſſim complura examinare voluiſſe: unde mox illi monſtroſi & ridiculi errores pullularunt, de quibus veteris hiſtoriæ monimenta teſtantur. Atque utinam neque hodie tantas ſimilium errorum in domo Dei reliquias cerneremus. Quare & quod ad reſurrectionem attinet, cùm ea captum rationis noſtræ ſuperet, nec verò rationis lumine quomodo id fieri poſſit aſſequi poſſent, ut ex illorum rationibus, quas 1 Cor. cap. 15. verſ. 35, indicat Apoſtolus; conſpicitur, omnia Spiritus ſancti de ea promiſſa ad ſpiritualem tantùm reſurrectionem reſtrinxerunt, reſurrectionemque jam factam fuiſſe aſſeruerunt, tum videlicet cùm veteri cultu abdicato novum auſpicati ſumus, & per eum peccatis mortui, ad vitam in ſanctitate tranſigendam velut revocati ſumus.

Verſ. 19. *Solidum tamen fundamentum Dei ſtat.* Refutaturus hoc exitioſiſſimum dogma, contrarium ejus ſtabilit, futuramque omnino reſurrectionem oſtendit, idque ſumtâ metaphorâ ab ædificiis, à qua poſtea tranſit ad metaphoram à ſigillis. Quòd ſicut quæ firmum & immotum habent fundamentum, ruinam non metuunt, neque labefactari ſuper illud bene ſtructa poſſunt, & ſicut ſigillum appreſſum certitudinis rei index ac nota eſt; ita immota eſt reſurrectio noſtra, nec ullis ſubrui machinis & cuniculis poteſt iſta ſpes noſtra, ſuper quam tota religio Chriſtiana fundatur, quæque ideo fundamentum Dei dicitur quia illam animis noſtris Deus ingeneravit, cùm omnibus ſui cultoribus vitam æternam repromiſit, ſolidum quiddam eſt & immotum, neque in dubium ejus certitudo vocari poteſt: quia appenſum habet hoc *ſigillum, novit Dominus qui ſint ſui*, id eſt, approbat & diligit Deus eos qui in ipſo ſpes opeſque ſuas repoſuerunt, quique fide vera ac vitæ ſuæ innocentia & ſanctitate, ut pro ſuis ab ipſo per ejus gratiam agnoſcerentur obtinuerunt. Hanc vocis noſcendi ſignificationem habes Amos 3. verſ. 2. Pſal. 1. verſ. ult. Matth. cap. 7. verſ. 23. Rom. cap. 8. verſ. 29. Eſt autem hoc argumentum ſimile illi quo Chriſtus uſus eſt contra Sadducæos in re eadem: ubi ſimiliter ex eo quòd Deus ſe Deum nominat ſuorum ſervorum, non ſit autem Deus mortuorum, colligit illos olim victuros; ita hîc Paulus idem ex tenerrimo amore quo Deus Optimus Maximus cultores ſui proſequitur, colligit fieri non poſſe ut eos in terra derelinquat: quia paterno aliquem amore complecti, & miſerum eum ſinere, pugnant. Jam voce *Domini* Deum Patrem hîc intelligi, ex eo apparet, quia voci κύριος articulus non eſt additus. Poſſit verò quis ſuſpicari non tam hîc tranſitum facere Apoſtolum ab una metaphora ad aliam, quàm in una potiùs perſiſtendo, ad illud alludere quod vulgò fieri ſolet, quando fundamenta magno alicui ædificio jaciuntur, ut numiſmata & ſigna aliqua cum inſcriptionibus conditoris, loci, temporis, & votis, fundamentis ſubſternantur: ut tale ſit ſigillum hoc, *Novit Dominus qui ſunt ejus.* Verùm hoc cogitandum aliis in medio relinquimus.

Et abſcedat καὶ pro *itaque*, ut notavimus ſupra 1 Tim. 1. 12. Neque enim hæc vocula hoc loco eſt copulativa, quaſi aliud ſigillum priori annectat, ut quidam opinati ſunt, cùm nec vis conſequentiæ inde appareat, & præterea in futuro iſta enunciatio elata ſit. Sed potiùs eſt illativa, tanquam neceſſarium conſequens, ex priori concluſione ſcaturiens. Quaſi dicat; Cùm igitur tenerrimus in omnes ſuos omnipotentis Dei amor loquatur planeque clamitet, veros Dei fideles ex morte eſſe reſurrecturos, *abſcedat* itaque *ab injuſtitia* id eſt, valedicat omni impietati & vitæ impuritati, *quiſquis nominat nomen Chriſti*, id eſt, quiſquis ore ſuo illum pro Domino agnoſcit, & qui doctrinam ejus pro vera & cœleſti eſt amplexus. Non enim de ſola vocis iſtius uſurpatione ipſum loqui, palam eſt ex eo quia etiam hoſtes Chriſti acerrimi, acerbiſſimo eum odio proſequentes id nomen nominare poſſunt & ſolent, ſed in contumeliam. Non obſcurè autem illos reſurrectionis inficiatores injuſtitiæ notat.

Verſ. 20. *Cæterum in magna domo.* Occurrit tacitæ cogitanioni, ex iis quæ hucuſque de illarum doctrinarum fœditate diſſeruit, pullulanti. Poterat enim quis non injuriâ mirari, tam enormia ſcelera & tanta opinionum monſtra locum inter eos qui puriſſimum Dei cultum profitentur reperire potuiſſe.

Cauſam

Cauſam igitur tanti mali aperit, ſimulque ſcandolo inde orituro obviat, aliter fieri non poſſe oſtendens, ſumta ſimilitudine ab amplis heri locupletis ædibus. Quæ ſimilitudo contracte ab Apoſtolo ponitur, cùm protaſis tantùm ejus exprimatur, apodoſis autem ſubintelligenda relinquatur. Si autem omnibus ſuis partibus explicetur, talis erit: Quemadmodum in vaſta & opulenta divitis alicujus patriſſamilias domo, varia neceſſe eſt eſſe vaſa, variis illius uſibus deſtinata, & alia quidem aurea ac argentea, alia verò lignea & teſtacea, item alia honeſtis uſibus dicata, alia inhoneſtis; Ita etiam in hac ſpatioſa omnium ditiſſimi heri domo, Eccleſia videlicet, neceſſe eſt eſſe, *non ſolum vaſa aurea*, id eſt inſignes & excellentiſſimos Dei cultores, aureo ſanctimoniæ fulgore coruſcantes, ut ſunt Apoſtoli, Euangeliſtæ, doctores, *& argentea* id eſt, eos qui his proximi ſunt, eximia vitæ integritate viſendi; *ſed & lignea & teſtacea*, id eſt qui nondum ex cœno vitiorum evaſerunt, & cum illis adhuc luctantur, ſuntque inter poſtremæ notæ harum ædium vaſa. *Et quædam quidem* puta inter iſta poſteriora (nam in prioribus quamdiu talia ſunt non invenit locum iſta diſtinctio) *in honorem* quorum uſus eſt honeſtus, propter quem ipſa in precio & nunc ſint, & maxime olim futura ſint. Honoris enim nomine primariò intelligitur immarceſcibilis illa piorum hæreditas, illeque honor quem collaturus eſt olim cœleſtis pater familias omnibus quos menſæ ſuæ cœleſti adhibebit: etſi etiam non excludantur omnia alia hujus ſeculi dona, ex quibus fidelium dignitas & præſtantia conſpicitur. Non tam quippe ad illum honorem reſpicit qui ex illis illorumque recte factis ad Deum ipſum, quàm qui ad illos ipſos à Deo propter ipſorum pietatem redundat. Sicut in contrario cùm dicit, *quædam autem in dedecus*, non ejus hîc rationem habet quòd illi vivant ad dedecus religioni divinæ ipſique Deo cujus tamen ſe cultores profitentur; quàm ad illorum ipſorum contumeliam ac dedecus, in quod ſuiſmet actionibus juſto Dei judicio incurrunt. Eſſe igitur in dedecus ſignificat eſſe dedecoris & infamiæ plenum eaque coopertum: Dedecoris inquam illius & exitii æterni, deſtinati diabolo & angelis ejus: quamvis nec alia omnia hujus ſeculi mala & dedecora excludantur, quibus Deus impios aggravat & cœno pejus inquinat ac collutulat. Locus huic ſimillimus exſtat Rom. cap. 9. ℣ſ. 22 & 23. Niſi quòd ibi expreſſe deſtinatio iſta & in honorem & in dedecus adſcribatur ipſi Deo, hîc verò iſtud non exprimitur, & additur ut ex verſu ſequente apparebit, aliquid ex quo appareat, deſtinationem iſtam nec omnino abſolutam & immutabilem eſſe, & omnino opera actioneſque præexigere. Res nimirum ita habet. Ut præſcivit Deus tam bonos quàm malos in Eccleſia ſua futuros, ita & prædeſtinavit hos quidem ad dedecus, illos ad honorem. Sed quia præſcientia iſta habet fundamentum in re non omnino naturâ ſuâ immutabili, libertate videlicet arbitrii humani; ut ipſa ita etiam prædeſtinatio ex illa orta tacitam conditionem ſibi adjunctam habuit, ex qua immutabilitas utriuſque pendebat, ſi nimirum vim, ut ita dicam, quandam ſibi homines adhibere, & Deo auxiliatrices manus ſubinde porrigenti obſequi vellent. Verùm quia id etiam ipſum libertate arbitrii humani nititur, iterum ut præſcientiæ ita & prædeſtinationi iſti ratio conſtare poterat. Unde ſicut quoſdam in genere ita neminem in ſpecie vel ad hoc vel ad illud ut præſcitum ita prædeſtinatum eſſe ſequitur. Quod ſi quis hodie vel ad hoc vel ad illud in ſpecie deſtinari dicatur, id & nonniſi antegreſſis actionibus his vel illis, & cum adjuncta tacita conditione fieri intelligendum, ex qua non omnino immutabilis eſſe iſta deſtinatio colligitur: niſi ſi (quod in improbis juſto Dei judicio evenire poteſt) ob antegreſſorum ſcelerum enormitatem ſimpliciter ad dedecus deſtinetur. Quæ autem ſuperius diximus ea fidem à ſequentibus Pauli verbis ſumunt. Si enim iſta deſtinatio omnino eſt immutabilis, ſi nullam additam habet tacitam conditionem, imò ſi non reſpicitur in illa ad antegreſſas actiones, quomodo emundare ſeipſum, imò quomodo evadere vas in honorem, in poteſtate noſtra eſſe, innuere potuit Apoſtolus? Sed de his plenius alibi.

Verſ. 21. *Si ergo quis.* Quia ex ſuperiori diſcurſu poterat nonnemo colligere actum jam eſſe de iis qui eſſent vaſa in dedecus, & in tam miſero ac luctuoſo eſſe ſtatu eos, ut ex illo eluctari nequaquam poſſint, ſubjungit hæc verba Apoſtolus, oſtendens ſupereſſe viam his auguſtiis evadendi, ſimulque in unoquoque cauſam hujus aut illius ſtatus ſubeſſe inſinuans; ut quiſque ſit poſt Dei gratiam ſuæ fortunæ faber. Via iſta eſt, *ſi quis emundaverit ſeipſum ab iſtis*, doctrinarum videlicet profanarum & improbitatis ſordibus: hæc enim reddunt aliquem vas in dedecus (etſi quò vox *iſtis* reſpiciat, non expreſſit Apoſtolus.) Quaſi dicat; Neque verò animo ſtatim concidere debent, ſi qui ſunt ejuſmodi ut de illis quòd ſint vaſa in dedecus affirmari poſſit, aut etiam alii exiſtimare illos nunquam dedecoris iſtius vortices ſuperaturos. Ut enim ſeſe monſtroſis dogmatibus & impietate vitæ his caſſibus implicarunt, eamque perſonam volentes ſibi induerunt, ita eandem abjicere poſſint, ſi pernicioſis dogmatibus & impierati vitæ vale dicto, priſtinas ſuas ſordes abluerint, eoque tandem pervenire ſategerint, ut ſint *vas in honorem ſanctificatum*, id eſt ad id ipſum quaſi à Deo ſeparatum, ſelectum, & è cenſu ac numero reliquorum exemtum, uſibuſque divinis penitus deſtinatum atque conſecratum. *& accommodatum Domino* ſeu *hero*, id eſt quod utilitatem adferat ſuo patrifamilias. Quod etiam illuſtrat à cauſa, *ad omne opus bonum paratum.*

Verſ. 22. *At juvenilia.* Superioris diſſertationis occaſione, ad perſonam ipſius Timothei convertitur, oſtendens ipſi viam qua ille id effugere poſſet, ne eſſet vas in dedecus, & id conſequi ut eſſet vas in honorem. Jubet autem illa quę in illud infortunium unumquemque præcipitare poſſunt, *fugere* id eſt averſari atque ſtrenue devitare, nempe *juveniles cupiditates*, inprimis illas quæ ſunt libidinis incentiva, & deinde honoris atque gloriæ ſitim, quæ maxime in juvenili animo exæſtuant, regnumque ſuum poſſident, adeo ut illis velut diſcordibus ventis actus in ea ſæpe brevia & ſirtes impingat, quibus ſeſe explicare non facile poſſit.

In locum verò iſtorum jubet ſectari illa per quæ quilibet eò pervenire poteſt ut ſit vas in honorem. Reſpicit autem præcipue ad adjuncta & effecta illarum logomachiarum, his quæ ipſum ſectari jubet contraria. *Juſtitiam* id eſt vitæ integritatem. Generaliſſimè enim vox iſta hîc uſurpatur ut omnem omnino pietatem complectatur. *Fidem* nempe in Dominum Jeſum, ſive ea pro ſolo aſſenſu accipiatur, ſive ſimul cum fiducia in illo collocata, quam ſubvertere illarum doctrinarum promotores dixerat ſuperius verſu 18. *Charitatem* erga proximum, quam ſuperius cap. 1. ℣ſ. 13, regulam eſſe indicavit, ad quam doctrinæ omnes ſint exigendæ. *Pacem* id eſt concordiam, ac animorum conjunctionem, quæ charitatis effectus eſt, ab iis exſulans qui contentioſis illis vocum inanitatibus delectabantur. A quibus cùm inferius abhorrere jubeat Timotheum, taleſque averſari, ideo determinat cum quibus illum pacem colere velit; *Cum iis qui invocant Dominum ex puro corde*, id eſt qui ſunt ſinceri Chriſti cultores. Per invocationem autem tanquam partem, totum nempe cultus Chriſto debitus intelligitur: quia ubi iſta adeſt tanquam ejus præcipua pars, illum etiam adeſſe eſt neceſſe. Verùm quia non omnis qui invocat adeoque colit Chriſtum, verus illius cultor eſt, & poterant illi etiam quos hic fugere jubet idem præ ſe ferre, ideo adjungit illa verba *ex puro corde*, id eſt, ſincere, ſine ulla hypocriſi, quorum animis & pectoribus nihil interius ab iſto cultu alieni admiſtum eſt, propter quod illum exterius exhibeant, ſed quorum pectus contemplatione bonitatis & potentiæ Dei atque Chriſti, ex iiſque promanante amore & fiducia, fœtum hunc velut prolem ex ſe producit.

Verſ. 23. *Stultas autem.* Hucuſque hortatus fuerat ipſum

ipſum ut caveret ne doctrinæ illæ vanæ in Eccleſiam admitterentur, neque aures illis à quoquam fidelium commodari pateretur; hîc amplius quid præcipit, nempe ut & ipſe fugiat ac vitet ejuſmodi *quæſtiones* ſive problemata ab illis doctoribus erroneis propoſita, ſive omnes cum illis ſermones & diſceptationes quæ illius eſſent coloris quem hîc ante oculos poſitum habemus. Vocat autem eas *ſtultas* id eſt ratione carentes, eique prorſus contrarias, licet fortè illa vel maxime niti illiuſque ſoboles eſſe ſuis parentibus viderentur. *Et ineruditas*, id eſt eruditionis prorſus vacuas, licet ab eruditione proficiſci viderentur, illiſque ſibi iſti placerent adeò ut veræ ſcientiæ apicem ſe contigiſſe arbitrarentur. Apparet autem Apoſtolum notare pſeudophiloſophicas ſententias, quarum uberrimus proventus erat iis in locis quibus præerat Timotheus. Atque utinam nos etiam cætera ſterilem avorum noſtramque ætatem non hîc juſto fœcundiorem vidiſſemus! Sane non eſt quod ad illius ſeculi Philoſophorum ſomnia & deliramenta eamus, ut quibus hæc elogia tribuenda ſint intelligamus. Reperies his haud meliora, non modio aut trimodio, ſed horreo quod ajunt toto congeſta, apud Magiſtros noſtros &c. Cæterum argumentatur hîc Apoſtolus, ut integrum Syllogiſmum ponat. Concluſionem quidem in iſtis verbis quæ jam examinavimus. Aſſumtionem ſequentibus, cùm ait; *ſciens eas gignere pugnas* nempe verborum, id eſt rixas & jurgia. Vix enim aliter fieri poteſt quin primò ad aculeata dicteria ac ſcommata, indeque ad contentiones & jurgia deveniatur, ubi aliquis eruditionis opinione tumens, mordicus tuetur aliquid quod etſi falſum, aliquando autem & ridiculum eſt, ſpeciem tamen eruditionis mentitur, & præſertim ſi eum habeat patronum qui tantùm de ſua exiſtimatione deceſſurum credit quantum ipſe de clamore & contentione remiſerit. Id verò etſi ubique cùm res eſt inter ſciolos & ſaperdas locum habet; maxime tamen ubi de iis digladiantur quæ ſubtilitatis prætextu futilitatem ſuam velant: tum enim perſæpe evenire neceſſe eſt ut ne ſeipſi quidem ne dum alter alterum intelligere poſſit.

Verſ. 24. *Servum autem Domini non oportet pugnare*, id eſt contendere, rixari. Non ſolùm ne ipſe jurgetur cum aliquo, aut dictis aculeatis aliquem perſtringat, ſed ne occaſionem quidem ad iſta ſubminiſtret. In voce *ſervi* eſt emphaſis: intelligit enim non quemvis Chriſtianum, ſed Eccleſiæ præeuntem, qui ob peculiarem rationem qua Chriſto obſtrictus eſt ſervus Chriſti dicitur. Etſi enunciatio iſta ad omnes etiam Chriſtianos extendi non tantùm poſſit, ſed & debeat, quia paſtores & Doctores ſunt typi gregis. Eſt hîc ſententia propoſitionis: quam illuſtrat, vel potiùs probat, à contrariis ſervi Dei qualitatibus & adjunctis, cum quibus ſtultarum iſtarum quæſtionum patronis minime convenit. *Placidum eſſe* id eſt lenem, mitem, carentem aculeis, nulla verborum aſperitate & acrimonia eos cum quibus agit à ſe abſterrentem, nedum contra ſe irritantem, ſed potiùs ſuavitate compoſitæ & modeſtæ orationis omnes ad ſe invitantem, ipſoque orationis colore ſpem animi ſibi optime cupientis unicuique facientem. Vocem hanc in eodem ſignificatu uſurpat de ſe Apoſtolus 1 Theſſ. 2. verſ. 7. Addit autem, *erga omnes*, ne quis tum tantùm teneri placidum eſſe paſtorem opinetur ubi ipſi cum placidis res eſt, licere autem in eos inſurgere & verbis ipſos durioribus excipere, qui ipſi ore adverſus illum infrunito fuerint. διδακτικὸν, id eſt non tam qui aptus & habilis, quàm qui pronus ad docendum ſit, libenterque alios oblata occaſione inſtruat & erudiat, ut diximus ad 1 Tim. 3. verſ. 2. Hoc verò fruſtra requiras ab illarum quæſtionum venditatoribus. *Tolerantem malos.* Ita rectius, quàm ut alii *tolerantem mala*, etſi hoc quoque in illo includatur. Vult videlicet ut patienter ferat omnia quæcunque homines mali mala ipſi intulerint, ſive ore petulantiori ipſum proſcindentes, ſive aliquo damno, moleſtia, contumelia afficientes, ut talia omnia Chriſtianè concoquat, neque illorum importunitate & malitia ad aliquod impatientiæ ſignum oſtendendum moveatur. Et his limitibus tolerantia iſta malorum circumſcribenda, nec ulterius extendenda: ne quis putet illum malos in Eccleſia etiam pati & tolerare perpetuo debere. Contrarium enim hujus apertè laudat Chriſtus in illo paſtore Epheſino Apoc. cap. 2. verſ. 2. Cui tamen inferius verſ. 3, tolerantiam etiam proculdubio malorum tribuit. Verum in poſteriori loco de priori tolerantia, in priori de poſteriori loquitur.

Verſ. 25. *Cum lenitate erudientem*, id eſt cum ſumma non verborum tantùm ſed & animi placiditate ac modeſtia, ne aut inſultare illis, aut ſe quidem efferre illos autem faſtidire & deſpicere, ſed tantum id ipſum quærere videatur, quo illi ad rectum veritatis callem illius colloquiis traducantur. ἀντιδιατιθεμένους, id eſt qui logomachiis illis & nugivendis quæſtionibus faſcinati ſunt ab illo averſi, & velut contrario animo affecti, ut Piſcator vertit. Etſi poſſis hac voce ſimpliciter intelligere eos qui contradicunt, quos ἀντιλέγοντας Tit. 1. verſ. 9 vocat. Eſt velut explicatio ſuperiorum, & in faſciculum quendam collectio, oppoſita illis vocum inanitatibus quæ neque erudiunt, & pro lenitate ac manſuetudine rabioſos clamores & infinita jurgia comites individuos habent. *num aliquando* μὴ ποτε pro ἴσως ut Luc. 3. verſ. 15. Finalem cauſam ſubjungit, propter quam enumeratis adjunctis conſpicuum eſſe oportet eum qui Eccleſiæ gubernacula tenet, *det illis Deus pœnitentiam* id eſt ut iſta morum Epiſcopi lenitate, ſecumque agendi facilitate invitati, ſeriò inducant animum Deo ſibi gratiam porrigenti obſecundare, mentemque in melius mutare velint. Eſt loquendi modus, ut dicitur religioſus, quo primaria ejus quem intenderat effectûs cauſa exprimitur, licet ad ſecundariam & inſtrumentalem inprimis reſpiciatur, Deoque in ſolidum id adſcribitur, quod tamen non niſi voluntate hominum tanquam neceſſaria media cauſa interveniente provenit. Neque enim de ſimplici voluntate aut extraordinaria aliqua datione Dei loquitur, per quam innuatur Deum quos antea pœnitentiam agere noluerit, poſtea ut id faciant velle: (ut ſenſus ſit, ſi quando Deus velit ut pœnitentiam agant) cùm id ordinaria voluntate ſemper velit Deus, ut indicat locus 2 Petr. 3. 9; ſed de ejuſmodi, quæ non Dei ſolum conatum ſed efficaciam etiam includit, quæ ab humana voluntate pendet, adeoque de ipſo eventu dandæque à Deo pœnitentiæ effectu. Lucem huic loco fœnerari poteſt inſignis ille Deut. 29. ỳſ. 4, locus in quo cùm ab ipſo capitis initio recenſuiſſet ſtupenda illa miracula quæ in gratiam populi Deus fecerat, ſubjungit, *& non dedit vobis Jehova cor ad intelligendum, & oculos ad videndum atque aures ad audiendum, uſque in præſentem diem*, id eſt, nec tamen vos à Deo hæc tanta beneficia promtiſſime vobis offerente grato animo accipere voluiſtis, ac licet vos tam variis & tam mirabilibus modis erudire, atque ad ſui ſincerum cultum pellicere conatus eſt, vos tamen & ſtupidi ac contumaces & increduli ad hunc uſque diem perſtitiſtis. Neque enim dediſſe munus proprie alicui dici poteſt is cujus licet promtiſſime & ex animo illud offerentis gratia ab ipſo ſpreta & repudiata eſt.

Ad agnitionem veritatis nempe euangelicæ eamque pleniorem & ut vulgò dici ſolet efficacem, id eſt quæ ſe in operibus bonis & innocentia vitæ exſerit. Finem μετανοίας ad quem illa tendit exprimit Apoſtolus. Eſt enim propriè mentis in melius mutatio, ut ipſa verbi notio indicat. Hæc autem licet aliquam cognitionem veritatis euangelicæ præexigat, non tamen illam perfectam omnibuſque numeris

numeris abſolutam, ex qua perfectionem etiam ſuam acquirit ipſa pœnitentia: quæ non in animi tantùm ſed vitæ etiam in melius mutatione ſita eſt. Cum itaque vitæ in melius mutatio ipſaque adeò pietas ex pleniſſima veritatis euangelicæ cognitione oriatur, imò ipſius nomine non rarò in ſacris literis veniat; ideo ipſam μετανοίας tanquam finem quendam poſuit Apoſtolus.

Verſ. 26. *Et ad ſobrietatem redituri ſint.* Repetendum ἀπὸ κοινῆ, *ſi forte.* Expolitio. Illuſtrat à contrario quid per pœnitentiam in cognitionem veritatis intellexerit. Vox ἀνανήψωσι non magis verti poteſt *reſipiſcant* ut habet vulgata verſio, quàm *ad ſobrietatem redituri ſint*, ut habent alii. Homines enim diſſoluti & in vitiorum cœno ſeſe voluntates ſunt peccati temeto velut onuſti, cujus crapulam tum edormiunt ubi illius illecebrarum vaporibus velut liberati, in odium Dei ſe incurriſſe & à recti ſemita deviaſſe animadvertunt. Videtur autem hæc vox eſſe, ut vulgò dici ſolet, prægnans, eamque animi ſobrietatem denotare, quam peccatorum nexu exſolutio & ab omni improbitate immunitas neceſſariò conſequatur. Addit enim, in aliam metaphoram ſed non adeo remotam tranſiens, *à diaboli laqueo* qui non alius eſt quàm duriſſima peccati variarumque cupiditatum ſervitus. Ut autem hominibus ebriis & vino madidis cadere, quòd pedes officio ſuo probè fungi nequeant, atque ita in aliquam foveam ſe præcipitare, & laqueum aut plagam induere, in proclivi eſt; ita ex illis ſeſe expedire & explicare, nonniſi ſobriis datur. Cujus ſervitutis non ſolùm duritiem ſed etiam occaſionem ex qua illius potiti ſint, expreſſiſſe videtur voce ἐζωγρημένοι, quaſi dicat vivi capti id eſt ſcientes prudentes. Denique & finem ipſius indicavit, *ad ipſius voluntatem* nempe Diaboli: id eſt, ut immaniſſima cupiditatum & peccatorum ſervitute oppreſſi, ad ejus nutum & imperium omnes vitæ ſuæ rationes componerent, eaque quæ ipſi collibuiſſent patrarent & deſignarent. Niſi quis vocem ἐκείνου ad Deum remotius nominatum referat, ut Piſcator facit, quem vide. Porrò eſt hîc elegantiſſima oppoſitio inter hunc & priorem verſiculum. Opponit enim Diabolo Deum, laqueo ipſius pœnitentiam & reſipiſcentiam, voluntati agnitionem veritatis, tranſitum ad pœnitentiam, captivitati Diaboli. Ex quo etiam conſequitur, quemadmodum vivos capit Diabolus & in ſua poteſtate detinet, id eſt ipſorummet vitio & culpa, ita Deum etiam malis dare pœnitentiam nonniſi volentibus, id eſt illos pœnitentiam tum demum verè & realiter agere, ubi ad ſtudium voluntatemque Dei qui omnes ex æquo pœnitentiam agere vult, ſuos etiam conatus induſtriamque & laborem adjunxerint.

IN CAP. III.

PRædicit corruptionem morum quæ non ita multo poſt invaſura erat Eccleſiam cujuſque jam tum ſemina quædam apparerent. Deinde Timotheum adverſus ea quæ prædixerat præmunit, & quomodo iſti corruptioni ſit obſiſtendum docet.

Verſ. 1. *Hoc autem ſcito.* Prima capitis pars ad ℣ſ. 10. Quaſi dicat; Ne autem mireris, me tam anxie & ſolicite ad fugiendas ejuſmodi futilitates te hortari, quaſi non eſſet aut tibi aut cuiquam ab illis tantopere metuendum, illud inſuper tibi notum facio, ex quo non temere id me, ſed maxima neceſſitate cogente facere colligere potes. Hæc eſt hujus cum ſuperiori capite connexio. Cæterum prædictionem quod attinet; Primò tempus quo implenda eſſet indicat. Deinde cùm in genere, tum etiam in ſpecie depingit corruptionem qua Eccleſiam infectam iri prædicit. Tertiò exemplum iſtius corruptionis, Eccleſiam jam tum licet occulte invadentis ſubjicit. Et denique quartò quæ hujus exempli vis & quis exitus eſſet futurus aperit. Tempus eſt, *in noviſſimis diebus* non quidem abſolute quoad mundi durationem; jubet enim hîc ut Timotheus iſtos averſetur, & cap. ſequente obteſtatur ut eandem ob cauſam tantò diligentius muneri ſuo inſiſtat. Quæ duo, ut illius ætate ſi non omnino, magna ſaltem ex parte implendam fuiſſe iſtam prædictionem indicant, ita nullum locum haberent, ſi quæ hic prædicuntur ad illius ætatem nihil omnino pertinuiſſent. Erit igitur id intelligendum reſpective, quoad rationem prædicationis euangelii: cujus noviſſimi dies dicuntur illi quibus deficiente ſacro Apoſtolorum choro, gubernacula tenebant Eccleſiæ illi qui in ipſorum locum ſucceſſerant. Quorum tempore, ut ipſa prædicatio euangelii (utpote jam confirmati, & ad omnium notitiam perlati) proprie ceſſavit, ita conſpiratio nefarii erroris, aperto, ut Hegeſippus ait vertice, præliari & Eccleſiam turbare cœpit. Et hoc ſenſu S. Johannes qui reliquis Apoſtolis ſupervixit, tempus illud quo Epiſtolam ſuam exaravit, horam ultimam vocat 1 epiſt. cap. 2. verſ. 18. Ita hora prima erit initium promulgationis euangelii ipſaque ut ita dicam incunabula ipſius. Media, progreſſus & per orbem terrarum Apoſtolorum operâ diffuſio ac diſſeminatio. Ultima iſta quam hic noviſſimorum; & epiſtola priori cap. 4, poſteriorum temporum nomine deſignari diximus. *Inſtabunt tempora difficilia.* Id eſt; quibus haud facile erit in medium conſulere, viamque adeò ac rationem conſiliorum rectorum tenere; nempe propter exundantem in Eccleſia perverſorum hominum improbitatem; ut generalem iſtam phraſin explicat ipſe Apoſtolus, cum rationem hujus dicti explicare volens, ſubjicit;

Verſ. 2. *Erunt enim homines ſeipſos amantes.* Specialis explicatio morum corruptionis quæ in Eccleſia eſſet exoritura, & magna ſui parte jam tum ipſam populari incipiebat. In qua ita progreditur Apoſtolus, ut primò illud vitium nominet quod eſt quaſi fons omnis morum corruptelæ, tum vitia ex eo ſcaturientia ſibique adeo vicina recenſeat. Etſi ad finem properans hunc poſtea ordinem non videatur ſervare: Niſi quis in fine verſiculi quarti alio item fonte vitiorum agmen clauſiſſe exiſtimet ad quod illa referantur, inter quæ non ita ratio cohærentiæ apparere videtur. Sed nec illud prætereundum, non ſemper in ejuſmodi coacervationibus ordinem attendi, & præſertim ubi ad finem properat oratio. Si cui tamen illud quod prius diximus allubeſcat, vox φίλαυτοι generaliſſima erit, in qua continebitur & ſcaturigo omnium vitiorum. φίλαυτοῖ enim nomine veniunt omnes qui ſibi plus tribuunt in pecuniis, honoribus, & voluptatibus corporeis, ut ait Ariſtoteles, libro Ethic. 9. cap. 8. Et φιλαυτία eſt exceſſus in nobis ipſis adamandis, tum quoad ipſam vitam, ejuſque conſervationem, tum quoad ipſius ſplendorem. Ex priori ipſius vena profluunt φιλάργυροι *pecuniæ cupidi*, qui unicum vitæ commode traducendæ nervum exiſtimantes eſſe pecuniam, non ſolùm accumulandarum opum ſiti inexhauſta tenentur, ſed etiam in earum diſpenſatione nimium ſunt adſtricti & ſordidi. Ex poſteriori ἀλαζόνες & ὑπερήφανοι *glorioſi* & *ſuperbi.* Quoniam illi nimia ſuarum laudum prædicatione modum excedunt, ſive falſa ſibi affingentes ut Terentianus ille Thraſo, aut Plautinus Pyrgopolynices, ſive vera quidem de ſe commemorantes, ſed nec loco nec tempore conveniente, & ſine fine plenoque ore talia declamantes. Iſti, autem in cultu, geſtu, inceſſu, & externis cæremoniis, quantopere ſibi placeant ſeque æſtiment oſtendunt, licet alios infra ſe non deſpiciant, ſed ſibi aut ea quibus carent arrogant, aut ſi ipſis adſunt, majus tamen illis pretium quàm revera merentur ponunt, eoque nomine ſeipſos magnificiunt & ſuſpiciunt.

Blaſphemi, id eſt maledici, qui lingua ſunt effreni, & ore virulento alios profcindere amant, ſive illis mala quæque imprecantes, ſive naturæ

eorum vitia contumelioſe exprobrantes. Vitium ex eodem malorum fonte imò Oceano, ex nimia videlicet æſtimatione ſui profluens. Non facilè enim ad verba petulantia properabit, aut etiam proximum dente maledico rodet, cui cor modeſte ſitum eſt, nec peſtiferæ philautiæ litavit.

Superbiæ ſurculus eſt etiam *parentibus immorigeri*, eadem cum illa incunabula agnoſcens. Neque enim aliunde provenit debitæ parentibus pietatis ac obſequii denegatio quàm ex præſumtione ſeu arrogantia, nimiaque de ſe perſuaſione. Hos recte ſequuntur *ingrati*, etſi latius pateant accepti beneficii immemores iis qui debitum parentibus obſequium & reverentiam exuerunt. Tandem ἀνόσιοι, id eſt profani, prioribus longe deteriores, cum illis tamen cognatione quadam devincti: quia ut parentibus immorigeri debitam parentibus pro illorum inexhauſtis in ſui educatione ſuſceptis curis pietatem, ingrati verò omnibus qui de ipſis ſunt benemeriti animum memorem denegant; ita profani cultum & reverentiam illi qui omnes omnium charitates omnia beneficia, & denique poteſtatis ac dominii jura in nos complexus eſt, exhibere negligunt, nihil ſacri ducentes, & ad id tantùm quod adeſt quodque præſens eſt animo affixi, nulla Dei religioniſque cura tanguntur.

Verſ. 3. Ἄστοργοι *Sine affectione*, id eſt qui carent naturali illa affectione (στόργας Græci vocant) qua unus ad alterum tenerius amandum propendet, ut parentes erga liberos, & vice verſa: imò omnes vinculo ſanguinis inter ſe copulati. Vitium ſuperiori vicinum, in eoque cum priori conſpirans, quòd utrumque id exuat ad quod occulta naturæ vi unuſquiſque noſtrum trahitur, ſolo tantùm objecto ab illo diſcretum.

Ἄσπονδοι id eſt, implacabiles, propriè neſcii fœderis, qui nunquam cum aliis in fœdera coëunt, nulla cum proximis ratione jungi atque ſociari volunt. Ab ἀσυνθέτους quos Rom. cap. 1. verſ. 31, commemorat Apoſtolus, hoc diſtincti quòd illi fœdere quidem cum aliis coaleſcere poſſunt, ſed citò & temere illud violant; iſti autem nullas pacis & concordiæ ſeu conjunctionis leges agnoſcunt, implacabilique ab aliis odio diſſidentes, iras immortales gerunt. Superioribus jure annexi, quia omnes homines ad ſocietatem mutuò inter ſe colendam deponendaſque offenſas ab ipſa quodammodo natura invitari videntur: ut qui nullo pacto & ratione cum altero convenire poteſt, μισάνθρωποι eſſe, hominemque quodammodo exuiſſe videatur. His jure optimo ſubjiciuntur *calumniatores*, id eſt, qui falſis criminibus famam alterius arrodunt, teterrima ſocietatis humanæ peſtis, ex animo ſociari neſcio pullulans.

Incontinentes, id eſt, qui in impuriſſimarum voluptatum cœno volutantur: cum intemperantibus fere iidem: Niſi quòd ut σωφροσύνην ad ſolam perſæpe ſobrietatem quæ appetitum bibendi coërcet, ſacri ſcriptores reſtringunt, ita ἐγκράτειαν ad caſtitatem. Quare & hîc ἀκρασίᾳ nomine rectè intelligentur ii qui in venerem putrent, quique ſeſe illicita libidine polluunt. Hîc jam ordinis ratio inter iſta crimina ceſſat.

Immites, id eſt, duri, aſperi, intractabiles, in omnibus ſuis negotiis & actionibus moroſi, quandam morum feritatem præ ſe ferentes, & qui plumbeas adverſus eos qui ipſos offenderunt iras gerunt, nec conquieſcunt donec animum vindictæ cupidum expleant. *Bonos non amantes*, qui nullo bonorum hominum deſiderio atque amore ducuntur, neque illos conſpecta in ipſis virtus afficit, ut ob ipſam eos animo ſuo caros habeant.

Verſ. 4. *Proditores* Ex proxime nominato vitio facile ſequitur iſtud, cui obnoxii ſunt tum ii qui bonos in caſu neceſſitatis deſerunt, nec eos operâ aut conſilio juvant, tum inprimis ii qui illos in diſcrimen famæ, facultatum, imò & vitæ quandoque conjiciunt.

Præcipites id eſt, cùm in capiendis conſiliis & actionibus omnibus temerarii, tum in iram cœco impetu proni: ab ἀνύποιστοι ita diſcreti quòd illi iram animo diu foveant, iſti autem citiſſimè exardeſcant, nullâ videlicet prævîâ deliberatione & conſilio.

Inflati. Id eſt, qui ſuperbiæ typho turgidi alios præ ſe deſpiciunt: ab ὑπερήφανοι eo diſtantes quod iſtorum tumor interius lateat; illorum autem magis ut diximus exterius ſeſe prodat: iſte cum aliorum contemtu ſit conjunctus, ille perſæpe humilitatis ſpecie & externorum officiorum oſtentatione aliis imponat, eorumque honorem & obſervantiam mentiatur & præ ſe ferat.

Voluptatum amatores magis quàm amatores Dei. Paronomaſia in vocibus φιλήδονοι & φιλόθεοι, ſed cui res ipſa ſubeſt. Generalibus vocibus agmen hoc perditorum illius ſeculi morum claudere voluit, ut tanto magis depravationem illius temporis ob oculos poneret. Quaſi dicat; in ſumma, tales erunt illorum temporum homines, qui de percolandis potiùs & deglutiendis cibis, corporeque ſuo voluptatibus variis titillando, quàm de Deo & religione ſint ſoliciti, magiſque ſibi cordi habeant animo cupidatibus ſuis obſequi quam Dei gratiam ullo modo ſibi conciliare. Poſſit autem quis dicere, ultimo loco hæc verba poſita, tanquam alium fontem ex quo aliqua ſuperius nominata vitia promanent quæ ad priorem non ita commode referri poſſe videntur.

Verſ. 5. *Habentes formam pietatis.* id eſt, exterioribus nonnullis actionibus ut voce, geſtu, ceremoniis & aliis levioribus pietatem ſignificantibus officiis, cultum & honorem Dei præ ſe ferentes, & ipſius numen religionemque adeò maxime ſibi cordi atque curæ eſſe oſtentantes, & qui ut Ethnicus ille ait, imaginem tantùm & ſolam, ut ſic dixerim, cutem virtutis effingunt, non autem illam in medullas immittunt. *Pietatis* vox ſtrictius hîc videtur accipi, ut eam virtutis partem complectatur tantùm quæ Deum ipſum ejuſque majeſtatem immediate concernit. Explicat enim hic illud quod antecedenti verſu dixerat, oſtendens non eos quidem voce ſermoneque id teſtaturos ac palam declaraturos, in majori apud ſe pretio eſſe corporis voluptates quàm Deum, ejuſque gratiam: (tales enim oppidò quàm pauci fuerunt; etſi ejuſmodi etiam monſtra reperiri utinam non audiremus aut non videremus ipſi;) quinimo exteriori ſpecie adeò numinis reverentiam præ ſe laturos, oreque Deum ſubinde crepaturos, & variis ceremoniis ſe demerendæ ipſius gratiæ unicè devotos eſſe oſtenſuros, ut illos cum Deo tertia quaque die, quod vulgari proverbio dicitur, loqui credas, interim tamen *virtutem ejus* nempe pietatis, *abnegantes*, id eſt, id in quo cultus & reverentia majeſtatis divinæ revera ſita eſt, ne attingentes quidem, & cùm Curios ſimulent, Bachanalia victuros, ventremque ſuum ac ejus fœdiſſimas, voluptates, re & effectu pro Deo habituros.

Et hos averſare. Vocula καὶ & poſita eſt pro *igitur*, ut factum eſſe etiam ſuperius monuimus, ad capitis ſecundi verſum 19. Prædictioni ſubjungit jam adhortationem: à qua poſſet quis alteram hujus capitis partem inchoare: niſi quòd ſequentia verba, quæ rationem hujus paræneſeos continent, ſimul etiam ad ampliorem ſuperioris morum depravatorum deſcriptionis illuſtrationem faciunt.

Verſ. 6. *Ex his enim ſunt.* Dicta comprobat exemplo. Quod occaſione ſuperioris adhortationis videtur adduxiſſe, ut tacitæ Timothei cogitationi occurreret, qua prædictionem quidem iſtam ut pote rei poſt ſuum obitum demum exorituræ, minus ad ſe pertinere, adhortationem verò circa illam prorſus ſupervacaneam eſſe poterat arbitrari. Quaſi dicat,

cat; non enim eſt quod ſecurior ſis, ad teque minus quæ hucuſque diſſerui pertinere exiſtimes, quia noviſſimis demum temporibus iſta futura eſſe dixi. Jam enim malum iſtud præ foribus cubat, & cujus uberrimus olim proventus futurus eſt, ejus jam ſemina quædam in Eccleſia paulatim ſeſe exſerentia conſpicimus. Ex eorum quippe numero ac ſeminio ſunt & iſti qui &c. Quorum hîc & modum agendi atque alios illaqueandi, & mores graphice depingit Apoſtolus, quo Timotheus iis perſpectis, tanto facilius ab eorum artibus ſibi & Eccleſiæ cavere poſſet. Ut autem in ſuperioribus verbis magis de auditoribus videbatur loqui, & ea morum pravitate quæ paſſim in hominibus erat futura, ita hîc de ipſis doctoribus pravis & impoſtoribus. Artes autem illorum & modum agendi exprimit initio, dum ait, *qui irrepunt in domos*, id eſt qui ſenſim ſeſe inſinuant in notitiam & amorem hominum, adituſque ad eos & tempora captando, animos eorum fictæ quam præ ſe ferunt religionis oſtentatione venantur, atque *captivas ducunt mulierculas*, id eſt, inprimis autem artem ſuam experiuntur circa mulierculas, tanquam eas quæ ſolent eſſe magis credulæ, & ad fallendum, ut incautiores, magis expoſitæ. Illis retia tendunt, illas orationis devotæ, & cultus religioſi, corporiſque in obſervantiam numinis flexi ac compoſiti illicio in caſſes ſuas pertrahunt; quo faciliùs poſtea per illas viris imponere eoſque illaqueare queant. Mulierculas autem iſtas, & quoad mores, & quoad intellectum deſcribit. Illud facit hoc verſu: iſtud ſequenti. *Oneratas peccatis*, id eſt, & in hoc ipſo arte utentes quòd non eas aggrediantur quæ vitæ integritate ſunt conſpicuæ, ſed quæ ſub peccatorum quibus ſeſe implicarunt pondere gemunt, & conſcientiæ tormina ſentiunt, promittendo videlicet illis peccatorum remiſſionem liberaliter, & rationem oſtendendo qua illis ſecure indulgeant, neu ullam ipſorum conſcientiam habeant, aut pœnæ metu propter illa angantur. *Actas deſideriis variis*, id eſt, quæ non ſolum olim vitiis deditæ fuerunt, ſed nunc etiam variis cupiditatibus in animis earum regnantibus expoſitæ ſunt, & quæ libenter ſibi genioque ſuo indulgerent, atque ita vitam diſſolutiorem cum gratiæ Euangelicæ ſpe conciliare vellent.

Verſ. 7. *Semper diſcentes*, id eſt, quæ ſemper varia libenter ſciſcitantur & exquirunt quaſi rerum religioſarum cognitione ducantur; *& nunquam ad ſcientiam veritatis venire valentes*, id eſt, illud tamen quod maxime ſciendum & tenendum eſt nunquam recte diſcere poſſunt, nempe veritatem Euangelicam.

Verſ. 8. *Quemadmodum autem Jannes & Jambres.* Alii habent Mambres. Deſcendit ad deſcriptionem morum iſtorum ſeductorum, ut ſimul, quemadmodum monuimus ſuperius, inſinuet Timotheo rationes ob quas illos averſari & fugere debeat; ut vel hinc poſſit quis auſpicari partem capitis aliam, qua præmoneri diximus Timotheum adverſus corruptionem ab Apoſtolo prædictam. Initio autem iſtorum impudentiam notat, cùm eos comparat Janni & Mambri; quæ nomina Magorum fuerunt, ut notarunt alii, Moſi in Ægypto impudentiſſime reſiſtentium, & miraculis cum Moſe certare audentium. *Ita & hi reſiſtunt veritati*, nempe euangelicæ, impudentiſſime adverſus eos qui illius ſunt præcones inſurgentes. *Homines corrupti mentem*, id eſt, ſtolidi & mentis vitio laborantes: alterum illorum quod habuimus 1 epiſt. cap. 5. ℣ſ. 5, *reprobi circa fidem.* In illo loco prioris ad Timotheum dixit, *privatorum veritate*, id eſt, qui circa fidem ſunt rejectanei.

Verſ. 9. *Sed non proficient ultra.* Id eſt, ſed non diu illis artes ſuæ ſuccedent, non diu in Eccleſiam Dei graſſabuntur, neque adeò multos ſui ſectatores invenient, ut metuendum ſit ne mali vis totum Eccleſiæ corpus occupet. Exitum denique ac ſucceſſum illorum ſubjicit, & conſolatur ſimul ac præmonet Timotheum. *Nam amentia eorum nota erit omnibus.* Nam artes illorum ab omnibus deprehendentur, illorumque ſtoliditas omnibus liquido apparebit. Cauſam adjicit cur illos ætatem non laturos dixerat. *Sicut & illorum facta eſt*, nempe illius Iannis, & Mambris, quibus ut in impudentia & amentia ſimiles eſſe iſtos dixerat, ita ſucceſſum eventumque rerum ſuarum cum illis eundem habituros pronunciat.

Verſ. 10. *Tu autem.* Hinc jam aperte incipit alia capitis hujus pars, in qua diximus præmoneri Timotheum adverſus illam corruptionem jam tum in Eccleſia pullulantem, & ipſius authores, ne videlicet ab illis ſeduceretur, ſed potiùs illis ſeſe opponens omni virium contentione, videret ne quid detrimenti res Chriſtiana caperet: quemadmodum hoc capite ſequenti apertius, hic verò per quandam ex illo priori conſequentiam tractatur ab Apoſtolo. Præmunit autem eum & exemplo ſuo, & Sacrarum Literarum authoritate. Exemplum verſ. 10 & 11 exprimitur. *Tu autem aſſequutus es*, id eſt, perſpectam & accurate cognitam habes παρηκολούθησας ut Luc. cap. 1. verſ. 3. *meam doctrinam*, id eſt, ea omnia quæ ego hominibus nomine Dei & Chriſti annunciavi, doctrinam videlicet Euangelicam, à ſe inter Gentes diſſeminatam. *Inſtitutionem*, id eſt, vitæ tenorem, omneſque actiones meas, quomodo me geſſerim, & vitam meam traduxerim. *Propoſitum*, id eſt, quo fine & intentione ita omnes meas actiones, mea dicta & conſilia dirigam & componam, quid hac & doctrina & vivendi ratione propoſitum mihi habeam. *Fidem*, firmiſſimum Euangelicæ doctrinæ aſſenſum, vel potiùs inconcuſſam fiduciam in Deum, ſpemque in ejus potentia & bonitate altiſſimè defixam. *Longanimitatem*, id eſt, in tolerandis variis hominum moribus minime præcipitem animum, ſed omnia ſperantem, omnibus credentem, à nemine penitus averſam voluntatem, verùm omnibus ſeſe accommodantem, propter eorum utilitatem ſpiritualem. *Dilectionem* quæ jam priori ardentior, cùm, etſi difficulter, poſſit tamen illa abſque hac eſſe, præſertim ſi in ſummo gradu, ut par eſt, dilectio intelligatur, & μακροθυμία tantùm pro ea tolerantia accipiatur per quam fiat ne penitus ab aliquo averſi ſimus, animumque citò de illius ſanitate deſpondeamus. *Patientiam* in rebus adverſis videlicet, quæ ſibi ob euangelium evenerant. Quæ quanta fuerit, ex afflictionum hîc enumeratis generibus, quorum & exempla hîc producit, vult intelligi.

Verſ. 11. *Perſequutiones* διωγμοῖς. Eſt autem διωγμὸς proprie cùm quis vel ejicitur aliquo loco & in exſilium pellitur, vel etiam crudelitatem hoſtium videns ſponte ſe perſequentium manibus ſubducit: quo ſenſu videtur uſurpari Rom. 8. ℣ſ. 35, & Matth. 13. ℣ſ. 50.

Paſſiones afflictiones quas in corpore proprio perferret, ut ſunt verbera, vincula, carcer. *qualia mihi facta ſunt in Antiochia*, Piſidiæ videlicet, quæ vicina fuit *Iconio*, & *Lyſtris*, hîc commemoratis. Quorum omnium hiſtoriam habes, Act. 13, & 14. Exemplis dicta comprobat. Quæ afflictiones quia, ut ex hiſtoria ſacra apparet, inſignes erant, ideo repetit, *quales perſequutiones ſuſtinui*, id eſt, quàm ego dira & atrocia perpuli, quàm in extremum vitæ diſcrimen adductus fui. *& ex omnibus eripuit me Dominus*, id eſt, non tamen illis ſuccubui, aut in ipſis perii, ſed in omnibus præſentem Chriſti opem expertus ſum, qui non paſſus eſt me ſupra id quod portare poſſem tentari, ſed procuravit ex tentatione proſperum & exoptatum exitum. Subjungit id, ut ſoletur cùm Timotheum tum alios etiam, ſpe ſimilis auxilii divini in afflictionibus, quę ipſis propter juſtitiam obvenire poſſent. Vide 2 Cor. 1. 3 & ſeqq.

Verſ. 12. *Et omnes autem.* Quia poterat Timotheus aut mirari talia tanto Dei ſervo contigiſſe, aut minus ad ſe forte id pertinere arbitrari, obviam it utrique cogitationi his verbis Apoſtolus, eandem omnium Chriſtianorum hac in parte ſortem & conditionem eſſe dicens: quaſi dicat; ne autem mireris talia mihi

eveniſſe, aut etiam tua id nihil intereſſe cogites: nemo enim ab eo quod ego in perſona mea exhibui, poteſt eſſe exſors & immunis. *Omnes* intellige generaliter, non quod nullus omnino poſſet eſſe extra perſecutionis periculum, ſed quod ei plerique omnes ſubjaceant. Jam particula καὶ juncta cum δὲ, disjuncta copulat ac auget, ut Joh. 6. ℣. 51: paulò aliter 1 Joh. cap. 1. ℣. 3. *Qui pie vivere volunt*, id eſt qui piè vixerint, Hebraiſmus: non de ſolo videlicet conatu pie vivendi loquitur. *In Chriſto Jeſu* id eſt ſecundùm doctrinam Chriſti. *Perſequutionem patientur*, per multas enim anguſtias & afflictiones oportet ingredi regnum cœlorum.

Verſ. 13. *Mali autem homines.* Suo exemplo opponit impios illos perverſarum doctrinarum patronos & buccinatores, ſuiſque moribus illorum mores. *Proficient in pejus*, in graviora quotidie ſcelera ruent, in extremamque improbitatem prolabentur. *Seducentes & ſeducti* alios in erroris anſam pertrahentes, ſed nec ipſi plus ſapientes, imò eundem errorem quem aliis ſuadent ipſi quoque errantes: cœci cœcorum duces.

Verſ. 14. *Tu verò permane in iis quæ didiciſti*, id eſt conſtanter in ea quam ſemel hauſiſti doctrina perſevera, neque ab illa te à ſeductoribus iſtis dimoveri patiaris. Ex exemplo ſuo, quod priorem eſſe rationem diximus, qua præmonet Timotheum, ne ſeduci ſe patiatur, infert concluſionem, vimque hujus argumenti plenius exprimit; ſed ita ut ſimul ei annectat aliud argumentum: ita ut verba iſta & priora re piciant, & poſteriora. Καὶ ἐπιστώθης, & quorum facta eſt tibi fides, quæ non ſolum prædicari tibi audiviſti, ſed etiam ad uberiorem eorum notitiam perveniſti, veriſſimaque & minime fucata eſſe deprehendiſti. Alii vertunt *quæ credita ſunt tibi*, id eſt quæ ſunt velut in ſinum tuæ notitiæ depoſita, ut illa fideliter tuerere, & nihil ex iis deperderes. Priori interpretationi magis videtur favere vocis Græcæ notio, poſteriori autem id quod ſtatim ſequitur. *Sciens à quo didiceris*, id eſt gnarus quo magiſtro & authore ad ejus doctrinæ notitiam perveneris, me videlicet, cujus perſpectam probe habes non ſolum dicendi ſed etiam vivendi rationem, ut ſupra dixerat. Vis argumenti tota eſt in his verbis, quorum pondus verſic 10 & 11. ſatis ſuperque oſtendit Apoſtolus.

Verſ. 15. *Et quia à puero*, id eſt jam inde à teneris unguiculis. Hyperbole. Infantiam poſuit pro ea pueritiæ parte quæ cognitionis eſſet capax. Eſt alterum argumentum quo Timotheum munit adverſus illos ſeductores, ab authoritate Sacrarum Literarum veteris Teſtamenti petitum. *Sacras literas*, veteris nempe teſtamenti. Erat quippe Timotheus matre Judæa natus, cujus ductu facile poterat ut in legibus patriis inſtitui, ita ad Sacrarum Literarum lectionem accendi. *Quæ poſſunt te ſapientem reddere ad ſalutem*, id eſt, quæ poſſint te ſufficientiſſime inſtruere & earum rerum ſcientia complere quæ ad ſalutem conſequendam pertinent. *Per fidem quæ eſt in Chriſto Jeſu*, ſi nimirum ad illas fidem quæ ut à Chriſto Jeſu hominibus tanquam medium ſalutis adipiſcendæ monſtrata eſt, ita in illo eſt collocanda, adjunxeris, vel ſi ad illas principiis religionis Chriſtianæ inſtructus acceſſeris. Rationem conſequentiæ aſſert ab effectis, ex quibus ut commendatio ipſius ſcripturæ, ita vis argumenti Paulini pendet.

Verſ. 16. *Omnis ſcriptura*, nempe de qua loquor. *Omnis* pro tota, id eſt quidlibet ex illius libris & inſtrumentis. Quod in genere de Scripturæ Sacræ effecto dixerat, id apertius explicat & comprobat, tum ab authore illius, tum ab enumeratione ſpecialium ejus effectorum, qui ſunt velut partes ex quibus ille ſuperius expreſſus reſultat. Ita autem hæc verba diſpeſcenda eſſe, ut vox θεόπνευστος ad prædicatum pertineat, & non ſubjecti determinativa ſit, indicat particula καὶ illam ſubſequens. *Divinitus inſpirata* ſcilicet *eſt*, quia Dei Spiritu afflati illius authores monumenta ſua ad poſteritatem tranſmiſerunt: non quod ſingulos verborum apices omniaque verba prorſus Spiritus Sanctus illis dictaret; ſed quod perfectam eorum & numeris omnibus abſolutam ſententiam compleret: quod ipſi ab illo velut impulſi monumentis literarum conſignarunt. Etſi quod ad Prophetas, & præſertim in rebus magni momenti attinet, linguas etiam ipſorum rexiſſe, & verba ipſa illis inſtillaſſe videatur: ſed ita ut ſe ad aptitudinem & diſpoſitionem temperamenti uniuſcujuſque accommodaret, idque dicendi genus unicuique inſpiraret ad quod ille natura propenderet. Inde nimirum Eſaiæ ſublimior ſtylus, quàm verbi gratia Amoſi. Quæ diverſitas etiam in Sacris novi teſtamenti ſcriptoribus conſpicitur.

Utilis ad doctrinam, qua generalis eorum quæ in religionis negotio ſcienda faciendaque ſunt notitia continetur. *Ad redargutionem*, quæ in convincendis hominum erroribus, & falſæ doctrinæ à vera, diſcretione, conſpicitur. *Ad correctionem*, per quam hominum mores à recti tramite devii corrigantur & ad frugem reducantur. *Ad eruditionem quæ in juſtitia*, per quam ad uniuſcujuſque perſonam generales Doctrinæ quoad ea quæ unicuique facienda ſunt applicantur. Juſtitiæ enim nomine, ut alias ſæpe, omnium virtutum complexus ipſaque adeo pietas ac ſanctimonia intelligitur.

Verſ. 17. *Ut perfectus ſit Dei homo*, id eſt, ut in ſuo perfectionis gradu conſiſtat, *Dei homo*, id eſt qui habenas Eccleſiæ moderatur, ſervus Dei 1 Timoth. 6. verſ. 11. *Ad omne opus bonum inſtructus*, docendorum faciendorumque uberrima notitia ſit præditus. Quod per ſpecies recenſuerat, iterum velut in faſciculum colligit, & aliis verbis eundem quem verſu ſuperiori expreſſerat Sacrarum Literarum effectum repetit. Jam quod de Doctore Eccleſiæ hîc aſſeritur, ad quoſvis ſpeciatim Chriſtianos extendi debet. Si enim illi qui reliquis omnibus & rerum divinarum notitia & vitæ integritate præire debet, Sacræ Literæ ad eum ſalutari ſapientia complendum, perfectumque & ad omne opus bonum inſtructum reddendum ſufficiunt, quanto magis ſufficient illis in quibus non adeò abſoluta ſolet exigi ſapientia.

Cap. IV.

Pergit in adhortatione ad munus doctoratus ſtrenue obeundum, patientiamque ob ipſum in afflictionibus. Deinde ſubjicit privata quædam, tum ad ſe tum ad alios pertinentia, & denique epiſtolam concludit.

Verſ. 1. *Teſtificor igitur.* Prima capitis pars ad ℣. 9. extenſa, qua hortatur ad diligenter obeundas omnes muneris ipſius partes, patientiamque in afflictionibus. Quæ ut tanto tenacius ipſi hærerent, initio obteſtatione pondus adhortationi conciliat, tum ipſam adhortationem ponit, & denique rationes illius ſubnectit. *Teſtificor igitur ego.* Quaſi dicat; cum igitur iſta quæ hucuſque diſſerui ita ſe habeant; ego Paulus, Doctor & Pater in Chriſto tuus, obteſtor te *coram Deo* Patre, *& Domino Jeſu Chriſto* id eſt velut in conſpectu illorum, illiſque quaſi teſtibus advocatis, te hortor & moneo, ne poſtea ignorantiæ excuſationem prætendere poſſis, qui teſtes erunt mihi quod tibi hoc præceperim. Eſt enim obteſtatio quaſi teſtibus adhibitis graviſſima alterius admonitio, ne ille velamen poſtea ab ignorantia, deſidiæ ſuæ quærere poſſit. Deo autem ſimpliciter nominato, Dominum Jeſum deſcribit, ab opere ipſius omnium glorioſiſſimo, & ſuæ hortationi accommodatiſſimo, oſtendens eundem fore judicem quem ſui moniti teſtem ciebat. *Qui judicaturus eſt vivos & mortuos*, qui ſententiam laturus eſt de vivis & mortuis omnibus, ac ſecundum opera ipſorum redditurus, iis quidem qui ipſi fideles fuerint vitam æternam, immorigeris autem & refractariis ignem inexſtinguibilem.

bilem. *Secundùm apparitionem ipſius*, id eſt in illo adventu ſuo, καιρὸ quippe tempus hoc loco ſignificat, *& regnum ejus*, cum videlicet maxima ipſius regni majeſtas & amplitudo eluceſcet, cum quantus & quàm glorioſus potenſque rex ille ſit, liquidò omnibus apparebit. Regnare enim tum dicitur Deus cum majeſtatem & gloriam ſuam aliquo notabili facto conſpiciendam præbet. Ut Apoc. 19. 6, regnaſſe dicitur Deus, quando ut ſuprà ℣. 1, exprimitur, virtus & gloria ipſius maxime enituit; & veniſſe dicitur Chriſtus in regno ſuo Matth. 16. 38, quando ſe tranſformatum exhibuit Apoſtolis, quia videlicet tum, ut Petrus ait, acceperat à Deo patre honorem & gloriam, quandamque velut imaginem futuræ majeſtatis ſuæ in regno ſuo illis repræſentavit.

Verſ. 2. *Prædica verbum*, id eſt, annuncia euangelium. Eſt ipſa adhortatio qua monet ipſum ut diligenter muneri ſuo incumbat. Videtur autem eaſdem muneris ipſius partes conſtituere, quas fructus eſſe ſacrarum literarum ſuperiori capite aſſeruerat. Ita hoc primum generale quaſi erit cujus complexu reliqua coërceantur: niſi quis illud ad διδασκαλίαν tantùm referre malit. *Inſta tempeſtive intempeſtive*, id eſt doce ac etiam mone captatis omnibus temporum articulis, ſive videris aptum eſſe tempus acceſſumque & aditum facilem ad eum quem inſtruere vis, ſive minus: ſi nimirum metus ſit, ne fruſtra tempus exſpectes, omniſque occaſio tibi veram doctrinam ſpargendi peritura ſit. Alias enim ſatius eſt molles aditus quærere, & tum cæleſtem alicui doctrinam inſtillare, cùm ille ipſi vacaturus, ad ipſamque avida aure combibendam aptior futurus videtur. Diligentiam in ipſa prædicatione & cœleſtis doctrinæ propagatione videtur requirere. Sequitur enim illi affine, *argue* falſarum doctrinarum patronos cum ſuis figmentis convince, atque ita veritatem doctrinæ tuæ aſſere; id antea vocavit ἔλεγχον. *Increpa* id eſt eos qui vitæ fuerint diſſolutioris moribuſque depravatis objurga, & ad frugem revoca: Id ἐπιτίμησον ſupra vocavit. *Exhortare* id eſt pietatis & ſanctimoniæ amorem illis inſtilla, vociſque tuæ claſſico ad eam excita atque anima. *in omni longanimitate* id eſt non ſtatim deſinendo ſi forte quis non ſtatim aut perceperit, aut etiam aſſenſus fuerit ſermonibus tuis, neque ab exhortatione deſiſtendo, ſi fortè initio acrius reſtiterit, aut etiam in te acerbior fuerit, *& doctrinâ*, id eſt, omnia religionis capita aperiendo, eorumque explicationem cum admonitione ad virtutis ſtadium ſtrenue decurrendum jungendo. Hæc eſt illa παιδεία ἐν δικαιοσύνῃ.

Verſ. 3. *Erit enim tempus* id eſt, neque enim id tibi facere ſemper integrum erit, venietque tempus *cùm ſanam doctrinam*, id eſt, doctrinam euangelicam à corruptione liberam, *non ſuſtinebunt*, id eſt, averſabuntur. Quare nunc cum tempus eſt muneri tuo inſta, quo huic malo occurrere poſſis, ne etiam citò Eccleſiam invadat, & ubi invaſerit ne adeo multos ſui ſectatores inveniat. Cum enim iſtius mali fundamentum ſit in voluntate humana, quæ per ſe libera eſt, non fuit ipſius prædictio adeò immutabilis, quia & tempus ipſius differri & ipſum mitigari poſſet. Eſt ratio à ſumma neceſſitate ſumta, ob quam hortationis illius memor eſſe debeat. *Sed ſecundùm deſideria ſua ſibi ipſis coacervabunt magiſtros*, id eſt, non erunt tunc quidem homines ſine magiſtris & doctoribus, imò habebunt illos magno numero, verùm tales ſibi deligent qui ſint ad ipſorum guſtum, qui cupiditatibus illorum blandiantur, & voluptatis ac deliciarum hujus mundi, non pietatis & afflictionum viâ ad vitæ futuræ gaudia ducant, atque ita ipſis placentia loquantur. Unde ſubjungit Apoſtolus, *prurientes auditum*, id eſt, qui & ſemper nova audire velint, & nonniſi iis accommodent aures quæ ipſorum animos titillent & ſubſcalpenti voluptatis illecebra demulceant.

Verſ. 4. *Et à veritate quidem* nempe euangelica, *auditum avertent*. Expolitio ſive ἐπιμόνη, qua clarius explicatur id quod verſu ſuperiori dixerat. *Fabulas* autem vocat ut ſupra vidimus omnes doctrinas quibus cum euangelica veritate minus convenit, quia & veri ſunt ſteriles & anilibus puerilibuſque nugis perſimiles.

Verſ. 5. *Tu verò* ſuperiorem adhortationem repetit, ſed auctam duabus virtutibus quæ velut individui ſolent eſſe comites doctoratus: quarum una eſt vigilantia. *Vigila in omnibus*, ſis circumſpectus, etiam atque etiam provide ne quà per tuam incuriam hoſtis latenter irrepat. Altera patientia, *mala patere*, id eſt, quicquid adverſi propter nomen Domini evenerit maſculo & inconcuſſo animi robore perfer. *Opus fac Euangeliſtæ*, id eſt negotio munerique tuo quod eſt Euangeliſtæ diligenter & naviter incumbe. Euangeliſtæ autem fuerunt adjutores & veluti cooperarii Apoſtolorum: quorum munus erat ut ab Apoſtolis relicti vel etiam Apoſtolis ſuo muneri intentis, illi quæ ad ordinem in Eccleſia bonum pertinebant ordinarent, & ſi quæ obſcurius Apoſtoli protulerant illi explicatius enarrarent, & in erudiendo grege Domini elaborarent. *Miniſterium tuum impletum reddito*. id eſt, in id ſeriò incumbe, ut munere tuo ita defungaris quò & tibi ipſi & aliis ſatiſfacias, Deoque inprimis illud approbes. Eſt expolitio qua perfectio in Doctoratus munere ſignificatur.

Verſ. 6. *Ego enim*. Ratio adhortationis itidem à ſumma neceſſitate ducta, mortis videlicet Pauli vicinitate, ex qua totum iſtud quod Paulus ſuſtinebat onus in humeros Timothei reclinaturum eſſet. Quaſi dicat; Tanto autem magis id providere debes, quia ego *jam delibor*, id eſt morti vicinus ſum, unde id quod ego obeo munus, jam tuis lacertis incumbet: quare nunc jam illi acrius inſiſte, & utraque quod ajunt manu illud capeſſe. σπένδομαι, vox à ſacrificiis tranſlata quibus libamina adjungebantur, mortem violentam per metonymiam adjuncti, eamque Deo longe gratiſſimam innuens. Ratio tranſlationis ex locis huic geminis apparet, ut Philip. cap. 2. verſ. 17, & Rom. 15. 16. *& tempus meæ migrationis inſtat*, verbis planioribus quod ante paulò obſcurius dixerat explicat. Migrationis voce mortem deſcribens, ut ſignificaret mortem Chriſti fidelibus eſſe tranſitum quendam alio, nempe ad Chriſtum, ut ait 2 Cor. 5. 6 & 8. Migrationis autem voce reddendam eſſe vocem ἀναλύσεως indicat locus Luc. cap. 12. verſ. 36. Vide & Philipp. cap. 1. verſ. 23.

Verſ. 7. *Certamen bonum certavi*, id eſt ſtipendia meo imperatori cujus ſacramento rogatus eram debita penitus abſolvi, ſive athletico quod mihi demandatum erat munere defunctus ſum. Utriuſque enim tam militiæ videlicet quam athleticæ notionem vox ἀγὼν ſubire poteſt. Cujus nomine nil aliud quam fides noſtra per Dominum Jeſum in Deo firmiſſime defixa intelligitur, ut explicat Apoſtolus ipſe, 1 Tim. 6. ℣. 12. Cujus πληροφορίαν ad extremum retinere volenti non luctandum tantùm ſed etiam cruenta quandoque acie idque ſine miſſione cum Satana, mundo, carne, decertandum. Subjungit autem iſta & ſequentis verſus verba, ſive ut rationem reddat cur tam auguſtis libationis videlicet & migrationis vocibus mortem ſuam deſcripſerit, ſive quod potius eſt, ut tacitæ Timothei aliorumque cogitationi occurrat, ſimulque ad ſua veſtigia premenda eos animet, à quibus facile abſterreri poterant, miſerrimum eſſe illum arbitrantes, ut cui aſperrima quæque ob nomen Domini perpeſſo, ad extremum in vinculis tanquam ſcelerato latroni mors cruenta oppetenda eſſet, atque propterea inſtructio pietatis & patientiæ relangueſcere. Felicem igitur imò & beatum nedum miſerum eo nomine ſe prædicat Apoſtolus, quia videlicet mortem illam utcunque dura & acerba futura ſit, interminabilis ſummi gaudii poſſeſſio ſequatur. Verùm quia id ipſum in dubium vocari poterat, ideo licet hoc primario intendiſſet, initio tamen illud expreſſit quod eam fiduciam illi ingeneraret, ſpemque illi futuræ cœleſtis lætitiæ firmam faceret, id autem eſt fides ad extremum Domino Jeſu ſervata, ut ipſa vox oſtendit, quam addit. Sed prius rem eandem metaphoricis vocibus exprimere voluit, quòd eæ rem vividius exprimerent, & animo triumphi

spe gestienti aptioros essent. Quasi dicat; Neque verò est quod quisquam vestrum audita mortis meæ vicinitate, quam ex meo sermone violentam futuram conjicitis animo concidat, & sive me cui in tantis angustiis transacta vita tam luctuoso fine claudenda sit, miserum ac infelicem esse putet, sive ipse in stadio pietatis subsistat & interjungat. Tantum enim abest ut eo nomine miserum & infortunatum esse arbitrer, ut potius gestiam præ lætitia & seriò triumphem, quantoque migrationis meæ tempus vicinius est, tanto meam felicitatem propiorem, meque triumpho qui me manet, viciniorem esse compertum habeam. *Cursum consummavi*, id est, jam ad metam propositi mihi cursus perveni, quem indefesso spiritu totum peregi. Metaphora à cursoribus, rem eandem exprimens, quam plenius persequitur 1 Cor. 9. 24 & 26, item Philip. 3. 13, 14. Ad eandem alludit & Hebr. cap. 12, ỳ. 1, 2. *fidem servavi* id est, vel fidelis in omnibus Domino fui, tanquam dispensator Dei & minister Christi, 1 Cor. 4. 1, 2, vel fidem quam semel Domino dedi, spem meam in illo unice collocans, ad extremum illibatam & integram conservavi.

Vers. 8. *Reliquum.* Id est, Hoc igitur quod mearum erat partium cùm satis cumulate præstiterim, atque officii mei rationes impleverim, nil aliud restat, quàm ut cœlestis illius gloriæ particeps evadam; quæ est illud quod me nunc animo concidere non sinit, imo lætum & erectum esse jubet. Ea in tuto est, nec ulla ratione in dubium vocari potest. *Reposita* quippe *est mihi*, nempe à Deo Patre, id est destinata & assignata. Non solùm magnitudinem ipsius sed & certitudinem exprimit. Illud cùm eam vocat *justitiæ coronam* nempe coronam quæ est justitia, ut Jac. 1. vers. 12, *coronam vitæ*, & Apoc. 2. vers. 10, & 1 Pet. 5, vers. 4 *coronæ gloriæ*, pro corona quæ est vita & gloria. Genitivus speciei. Alludit autem ut jam innuimus ad athletas, & quia certamen se certasse asseveravit, ideo coronam se exspectare ait, victoribus athletis cursoribusve dari solitam: nisi quod illa fuit marcescibilis & peritura, ut ipse Apostolus 1 Cor. 9, vers. 25 eam vocat, ista vero quam sibi repositam dicit, sit æterna corruptibilis, ut ibidem appellat, nempe ipsa immortalis gloria. Quam *justitiæ* nomine appellat, quia tum vere patebit, nos pro justis à Domino habitos, tumque nos non secus atque si justi fuissemus tractatos ab illo fuisse, peccataque nostra omnia deleta esse, gloriari poterimus, cùm vinculis mortis æternæ liberati, ad vitæ in cœlis æternæ transigendæ libertatem fuerimus asserti. Hoc verò, cum & datorem illius nominat ac describit, & tempus quo sibi esset obventura exprimit. Et dator quidem exprimitur his verbis, *quam reddet mihi Dominus*, nempe Jesus, ille enim est qui redditurus est nomine Dei patris sui unicuique secundùm opera ejus, ut qui est judex vivorum & mortuorum ab illo constitutus. Itemque cum addit statim, *justus judex*; quorum etsi hoc solum magnam vim ad certitudinem præmii demonstrandam habeat, cum scio in illius manu esse repositum qui mihi illud promisit, eumque me habiturum judicem qui meæ causæ impensius favet; longe tamen majorem cum audio illum esse justum, ita verò justum qui nec per malitiam, nec per ignorantiam quidquam injusti committat, ut cui remotissima & intricatissima quæque aperta & manifesta sunt, quique ab omni cuiquam inferendæ injuriæ suspicione est remotissimus. A quorum utroque non sunt usquequaque tuti judices mundi hujus: multique licet non per malitiam & perversitatem, tamen per ignorantiam juris, quando ipsis imponitur, inferunt aliis injuriam. Tempus verò expressit his verbis, *in illa die* nempe extremi judicii, de quo habetur, Act. 17, *non solùm autem mihi.* Subjecit hæc verba, occurrens tacitæ aliorum cogitationi, ne quis putaret aliam sui esse rationem quàm Pauli, ac proinde nec mirum esse si ille tanti præmii tam liquida spe suffultus mortem exspectaret: sibi id animi non adfuturum, quia forte non eadem se præmii spes maneat. Quasi dicat; Quod autem de me dico, id non ita accipiendum est quasi ad me solum pertineat, nec cujusquam mecum commune esse possit. Eadem quippe est aliorum quæ & mei ratio, nec solum mihi est destinata ista justitiæ corona, sed omnibus etiam fidelibus. *Sed & omnibus diligentibus apparitionem ejus*, id est, qui fidem etiam ipsi non secus atque ego ad extremum servaverunt. Ii enim soli diligunt & exspectant anxie apparitionem Christi, id est adventum ejus ad extremum judicium. Effectum seu consequens ponit pro causa, seu antecedente. Unde Dominus signa extremi judicii prædicens, jubet suos attollere & erigere capita, & Paulus ad Rom. 8 ait, creaturam novam anxie exspectare revelationem filiorum Dei: quin & Johannes in Apocalypsi dicit sponsam & Spiritum dicere veni Domine: ut indubitata sit veri Christiani nota, anxia & spei plena exspectatio adventus Domini Jesu in judicium.

Vers. 9. *Stude venire ad me cito.* Altera capitis pars, in qua familiaria quædam tractat, eaque trium generum. Nam quædam præcipit quæ ab illo fieri velit: quædam quæ sibi evenerant indicat, & eorum occasione ipsum monet aut instruit, & denique salutationes varias subjungit. Ab illo fieri vult tria, quorum hoc unum est, ut quamprimum ad illum venire maturaret.

Vers. 10. *Demas me reliquit.* Rationem ejus quod versiculo præcedenti præceperat exprimit, quia videlicet alii ipsum reliquerint, alios ipse à se amandarit. Ac reliquisse se quidem dicit Demam istum quem ex epistola ad Philemonem apparet fuisse cooperarium Pauli & adjutorem in sacro ministerio. Causam etiam expressit, *diligens nunc seculum*, id est consortio meo præferens negotia mundi hujus, & prædicationi euangelii, rerum hujus mundi procurationem, & rei familiaris promotionem. Non enim ita dilexisse mundum hunc putandus est ut ab ipsa etiam religione Christiana prorsus deficeret, & ad pristinæ superstitionis sordes relaberetur, sed quia animum adjecerat ad rem struendam, cui in sacro opere vacare minime poterat, ideoque hoc potius omittere, quam occasiones rei amplificandæ amittere maluit. Hanc vocis hujus mundi significationem, ut res ad vitam hanc necessarias complectatur, habes 1 Cor. 7. vers. 31 seqq. Jacob. 2. vers. 5. 1 Joh. cap. 3. 17. Hoc tamen ingens crimen fuisse in eo qui se Deo penitus addixerat & consecraverat, apparet ex eo quod Apostolus ait 2 Tim. cap. 2. ỳ. 4. Cæterum rediisse Demam ad officium, verisimile est, si posterius eam quæ est ad Philemonem scripsit quàm hanc: ut quidem videtur, quia in ea Timothei tanquam sibi præsentis facit mentionem, Philemonem autem, à Dema tanquam suo cooperario salutat. Quanquam & hoc ipsi obstare videtur, quòd hic de morte sua tanquam jamjam instante differat, ibi verò se sperare quod evasurus adhuc è vinculis esset asserat. Ut tandem quid certi hac in re statuendum sit, non planè liqueat. Commemorat autem Demam istum & epist. ad Col. 4. 14. *& abiit Thessalonicam*, ut ibi videlicet rem augeat, negotiaque sua tanto melius procuret.

* * *

1 *Tim.* 2. 4, *ad* 7.

POstquam Apostolus ab initio hujus Capitis ad monuisset fideles, ut preces ad Deum fundant pro omnibus hominibus, & pro beneficiis divinis ei gratias agant, utque fausta quæque atque inprimis salutem æternam omnibus exoptent: jam affert rationem istius admonitionis suæ, desumtam summâ benevolentiâ Dei & desiderio salutis humanæ, quod per Christum testatus est. Si enim Deus, quem imitari debemus, tanto flagrat salutis hominum studio, utique & nobis filiis ejus incumbit, ut hoc opus humanæ salutis votis ac studio omni promoveamus. Perpendenda igitur in his verbis Apostoli sunt duo.

1. Quomodò exprimat Dei desiderium ac studium ergà salutem hominum.
2. Quibus argumentis probet, tale ac tantum esse Dei studium.

Primum continetur vers. 4. Ubi tria occurrunt notanda.

da. 1. Quid boni Deus hominibus velit. 2. Quàm latè pateat iſta Dei benevolentia. 3. Quomodò id Deus velit fieri. Quid Deus velit exprimens, duo nominat Apoſtolus: ſalutem & agnitionem veritatis. Quorum illud eſt bonum principale, hoc ſecundarium, & medium ad illud conſequeudum. Cùm dicit, Deus vult homines *ſervari*, de æternâ ſalute loquitur. Etſi enim Deus quoque velit, ut homines in his terris & in hâc vitâ conſerventur, tamen rationes additæ monſtrant, Apoſtolum hic de cœleſti ac immortali vitâ agere. Deſiderat ergò Deus & finem, & media ad eum ducentia. Quaſi dicat: Deus vult homines æternùm ſervari, ac propterea etiam cupit ut veritatem agnoſcant. Sine hoc medio enim ſervari non poſſent. Salus duo in ſe complectitur. 1. Liberationem ex miſerâ conditione. 2. Tranſlationem in ſtatum beatiſſimum, quo nihil melius atque ſublimius excogitari aut optari poteſt. Cùm autem morte æternâ nihil ſit horrendius, & vitæ æternæ gaudiis nihil ſit beatius: ſignificat Apoſtolus, Deum velle, ut homines eripiantur ex morte atque interitu ſempiterno, & in cœleſtia palatia tranſferantur, ac vitæ æternæ, omniumque gaudiorum divinorum compotes reddantur. Status iſte cœleſtis conjunctus eſt cum ſummâ gloriâ, cum ſummis deliciis. Videbimus enim ibi Deum ſicut eſt: & divinæ ejus naturæ erimus participes. Nullius hominis lingua ſufficiens eſt ad explicandas illius vitæ voluptates. Quia oculus non vidit, auris non audivit, & in mentem hominis non deſcendit, quid Deus paraverit diligentibus ſe. 1 Cor. 2. 9. Hoc igitur primum eſt, quod Deus deſiderat, quod & nos omnibus optare atque precari debemus, & pro quo tenemur ſemper Deo agere gratias. Si pro omnibus donis ac bonis gratiæ Deo agendæ ſunt, multò magis pro dono tam auguſto, & excellenti. Hujus doni ſpes in terris eſt maximum omnium bonorum, quæ habemus in mundo. Dicamus ergò cum Apoſtolo Petro 1 Pet. 1. 3. *Benedictus ſit Deus & Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti, qui ſecundùm magnàm miſericordiam ſuam regeneravit nos in ſpem vivam, per reſurrectionem Chriſti ex mortuis, in hæreditatem incorruptibilem, & incontaminatam, & immarceſcibilem, conſervatam in cœlis propter nos.* Ad hanc autem hæreditatem ac ſalutem ut perveniamus mediis opus eſt. Itaque oſtendit Apoſtolus, Deum velle, ut homines etiam medium ſalutis aſſequantur: id autem eſt *agnitio veritatis.* Per veritatem intelligitur Euangelium, ſeu doctrina Chriſti: ut ipſe Apoſtolus explicat Eph. 1. 13. Ita & Criſtus Joh. 1. ℣. 17. *Gratia & veritas per Chriſtum facta eſt*; ubi per veritatem deſignat Euangelium quod opponit Legi. Jure autem Euangelium veritas vocatur, non tantùm quia in ea nihil eſt falſi; ſed etiam quia eſt omni ex parte perfecta, ſive præcepta ſpectes, ſive promiſſa. Nulla doctrina quo ad perfectionem cum ea comparari poteſt. Lex quidem etiam nihil falſi continebat, & eo reſpectu etiam fuit veritas: ſed ratione perfectionis ſolum Euangelium eſt veritas, & hoc reſpectu Euangelium Legi oppoſitum veritas appellatur. In lege umbræ fuerunt rerum futurarum. Sub Euangelio eſt ipſa veritas; omnium umbrarum ac figurarum impletio facta eſt. Hanc veritatem cupit Deus ut homines agnoſcant. Non ſimpliciter vult, ut homines ſerventur, abſque omni labore ac cura ſuâ, ſed vult ut aliquid faciant, vult ut in Chriſtum credant, ac per eum in Deum, ut fidem bonis operibus probent ac demonſtrent, quæ ſunt anima fidei. Nemo autem poteſt habere fidem, niſi habeat cognitionem veritatis de Deo, de ejus attributis, voluntate atque operibus, nec non de Chriſto ejuſque doctrinâ. Deum cognoſcere debemus per Chriſtum, qui nobis perfectam Dei voluntatem revelavit, quid nimirum nobis promittat, & ſub quâ conditione. Hæc omnia in iſta veritate comprehenduntur. Qui hanc veritatem non novit, neſcit medium adipiſcendæ ſalutis. Cognitio verò iſta non debet eſſe theoretica, ſed practica: non tantum animo ac mente eam tenere, ſed & factis atque effectu ipſo eam demonſtrare debemus. *Non omnis, qui dicit mihi, Domine, Domine*, intrabit in regnum cœlorum, ſed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cœlis eſt. Matth. 7. 21. Qui vult habere promiſſa, debet facere præcepta. Hinc 2 Petr. 3. ℣. 9 dicitur, Deum nolle, ut aliqui pereant, ſed ut omnes ad pœnitentiam convertantur. Oportet ergo ut qui ſalvus fieri cupit, prius pœnitentiam agat, id eſt, mutet animum ac vitam ſuam in melius, ut animum à peccatis convertat ad pietatem, ut etiam reipſa peccata abjiciat, & faciat fructus dignos pœnitentiâ. Peccata extirpanda ſunt per pœnitentiam. Pœnitentia autem acquiritur per agnitionem veritatis. *Qui dicit, ſe noſſe Deum, & mandata ejus non cuſtodit, mendax eſt, & veritas in eo non eſt.* 1 Joh. 2. 4. Cognitio ſine pietate eſt inanis tantum perſuaſio, & magis nocet, quàm prodeſt. *Melius enim erat non cognoſcere viam juſtitiæ, quàm poſt agnitionem regredi à ſancto præcepto ſibi tradito. Talium conditio ultima facta eſt deterior priore; acciditque eis, quod vero proverbio dici ſolet: canis reverſus eſt ad ſuum ipſius vomitum, & ſuſlota ad volutabrum cœni.* 2 Petr. 2. 20, 21, 22. Qui novit promiſſa Dei & credit eis, is ſeipſum purificat, ſicut Deus purus ac ſanctus eſt. Si hanc cognitionem veritatis ut habeamus, Deus deſiderat, deſideremus & nos: ſed ita deſideremus, ut eam omni ſtudio ac diligentiâ quæramus. Non difficulter autem eam inveniemus, ſi probo ſimus animo. *Si quis voluerit voluntatem ejus facere, qui me miſit*, ait Chriſtus Joh. 7. 17. *Cognoſcet de doctrinâ, utrum ex Deo ſit, an ego à meipſo loquar.* Nos qui eam jam cognovimus, gaudeamus & amemus eam, dantes operam, ut in nobis ſit efficax & bonorum operum fœcunda. *Qui benefacit, ex Deo eſt; qui malefacit, non vidit Deum*, id eſt, non cognovit. 3 Joh. verſ. 11.

Quam late pateat divina voluntas, quâ vult homines ſervari, indicat Apoſtolus, cùm ait, eum velle *omnes* homines ſervari. Non Judæos tantum, non unam tantum nationem aliquam, ſed omnes gentes ac nationes Deus cupit ſervari. *Non eſt perſonarum acceptor Deus, ſed in omni gente, qui timet eum, & operatur juſtitiam, acceptus illi eſt.* Act. 10. 34. *Non eſt Judæus, neque Græcus, non eſt ſervus, neque liber, non eſt maſculus, neque fœmina, ſed omnes ſunt unus in Chriſto Jeſu.* Gal. 3. 28. Olim David gloriabatur: *Non fecit ſic ulli nationi, ut manifeſtaret ei judicia ſua*, ſicut manifeſtaverat populo Iſraëlitico. Pſal. 147. 20. Chriſtus etiam ad ſolos Judæos venerat, & Apoſtolis interdixit, initiò, ne irent in viam gentium. Sed poſteà juſſit eos ire in univerſum orbem, & Euangelium prædicare omni creaturæ: præcipuè autem Paulum conſtituit doctorem gentium. Præterea non habet nunc Deus rationem ſtatus ullius, non ſpectat vilitatem, non dignitatem, non paupertatem, non divitias, non ſapientiam, non ruditatem, non denique reſpicit anteactæ vitæ mores. Invitat ad ſe omnes laborantes, & oneratos: omnibus requiem æternam ac ſalutem offert. Eſt quod gaudeamus & Deo gratias agamus. Nam ſi Deus ſic agere perrexiſſet, ut cæpit, id eſt, ſi diſcrimen nationum nunc faceret, nos periiſſemus. Nunc Deus obduravit Judæos, Ethnicos ad menſam ſuam collocavit. O *altitudo divitiarum, & ſapientiæ, & ſcientiæ Dei! quàm incomprehenſibilia ſunt judicia ejus, & imperveſtigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit ſenſum Domini? aut quis conſiliarius ejus fuit? aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? quoniam ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia. Ipſi gloria in ſecula. Amen.* Rom. XI. 33. Continetur autem his verbis Apoſtoli argumentum validum contrà æternam reprobationem & damnationem ad interitum ſempiternum maximæ partis hominum: quam hodiè non pauci è Chriſtianis urgent ac defendunt. Vult Deus ut pro omnibus hominibus oremus & gratias agamus, nemine excepto, ne inimicis quidem. Ratio eſt, quia vult omnes homines ſalvos fieri. Si homines damnavit permultos ad interitum ab æterno: utique non vult omnes homines ſervari. Et cui bono forent orationes pro reprobis & immutabili decreto damnatis?

Conſiderandum tandem, *quomodò* Deus homines omnes velit ſervari. Non vi irreſiſtibili; non ita, ut humana malitia atque improbitas voluntatem Dei non poſſit immutare: ſed vult ità, ut & homines velint, vult ſub conditione, vult ut probitas & improbitas humana poſſit habere locum. Itaque offert ſalutem, ad eam invitat, juvat, media ſubminiſtrat: ſed in hominum poteſtate eſt iſta media recipere vel rejicere. Proponit hominibus aquam & ignem; liberum eſt unicuique alterutrum eligere. Hinc dicit Dominus: *Quoties volui congregare vos, ſicut congregat gallina pullos ſuos ſub alas ſuas, & noluiſtis.* Matth. 23. 37. Phariſæis & legiſperitis objicit, quòd *conſilium Dei aſpernati ſint adverſus ſemetipſos.* Luc. 7. 30. Apoſtolus Paulus ſimiliter Judæis exprobrat, quòd *ſeipſos indignos judicaverint vitâ æternâ* Act. 13. 46. Voluit igitur Deus ſincere, ſed non ità voluit Judæos, & hodie vult omnes homines ſervari, ſicut vult ſervare credentes in Chriſtum eique obedientes: quod faciet ipſe ſine fidelium operâ; nempe excitabit eos à mortuis tranſferet eos in cœlum, immortalitate donabit, non accedente eorum ulla operâ Deus erit ſolus agens hâc in re; fideles merè paſſivè ſe habebunt. At non ſic Deus vult homines ex infidelibus fideles facere & ex malis bonos. Oportet ut ipſi etiam voluntatem & operam ac laborem ſuum adhibeant. Satis eſt quod vires ſuggerere velit, ſi noſtræ vires deficiant. Sed quando homines viribus uti nolunt, ipſi ſibi obſtacula multa objiciunt, ſe Deo excuſant, tum non vult homines ejuſmodi ſervari, ſed decretum fert ejuſmodi: *Nemo virorum iſtorum guſtabit meam cænam* Luc. 14. 24. Propterea tot monita & adhortationes ad nos fiunt in ſcripturâ, ne nobis ipſis deſimus. *Hodiè ſi audieritis vocem Domini, ne obdurate corda veſtra.* Hebr. 3. 7. *Adhortamini voſmetipſos ſingulis diebus, quoad cognominatur hodie, ne quis obduretur ex vobis fallaciâ peccati.* Hebr. 3. 13. Cum habemus occaſionem ad ſalutem, aperiamus corda noſtra, non induremus, ne Deus ea juſto judicio ſuo magis adhuc induret: quemadmodum ſolet facere hominibus contumacibus & voluntarie improbis. Nemo igitur ſeducat ſemetipſum hoc dicto Apoſtolico, quòd Deus velit omnes homines ſervari. Vult enim, & ſuo modo etiam non vult. Vult ab initio, homineſque vocat, invitat, & omni illecebrarum genere trahit, ſed fruſtrà tentatis omnibus mediis eos ad ſanitatem revocandi, cum homines nolunt obedire, ipſe quoque non vult eos ſervari, ſed gaudet eorum pernicie, & iratus jurat, eos non ingreſſuros in requiem ipſius. Verum tunc non eſt quòd homines Deum accuſent, cum ipſi in cauſa & culpâ ſint.

Probat deinde Apoſtolus talem, ut deſcripſit hactenus, eſſe Dei voluntatem erga ſalutem hominum. Duobus autem id probat argumentis. Primum eſt: *Unus eſt Deus.* Unus non tantum eatenus, quòd non ſint plures, ſed etiam quod ſit uniuſmodi. Omnibus idem eſt tam Ethnicis quam Judæis, divitibus quam pauperibus: ut ait Apoſtolus Rom. 3. 29. *An Judæorum Deus ſolùm? annon etiam Gentium? Imò & Gentium. Siquidem Deus unus eſt, qui juſtificabit circumciſionem ex fide, & præputium per fidem.* Omnes ergò homines æqualiter Deus cupit ſervari. Quis verò ſit iſte Deus, docet Apoſtolus 1 Cor. 8. 6. *Nobis unus eſt Deus, Pater ille, ex quo omnia, & nos in illum,* id eſt, ille eſt primus auctor religionis Chriſtianæ, & ultimus finis, ad quem dirigitur fides noſtra, ad quem omnis gloria redundat. A quo uno Deo ibidem Apoſtolus Chriſtum manifeſtè diſtinguit, dum addit: *Et unu Dominus Jeſus Chriſtus, per quem omnia & nos per ipſum,* id eſt, qui eſt media cauſa ſalutis noſtræ, & per quem nos ad Deum accedimus, Deo ſervimus, eique ſacrificia laudum offerimus. Ità Chriſtus quoque ſe ipſum ab uno ſolo vero Deo diſtinxit apertè Joh. 17. 3. *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti Jeſum Chriſtum.* Similiter Apoſtolus facit Eph. 4. 5, 6. ubi poſtquamdixiſſet; *Unus Dominus,* nempe Chriſtus, *una fides, unum baptiſma;* mox addit: *Unus Deus & Pater omnium qui eſt ſuper omnes & per omnia & in omnibus nobis.* Sed & hoc loco Apoſtolus evidentem diſtinctionem facit inter Deum & Chriſtum, cùm poſt verba, *Unus eſt Deus,* ſubjungit: *Unus & mediator Dei & hominum, homo Chriſtus Jeſus.* Quibus verbis continetur altera ratio ſeu argumentum, quo Apoſtolus ſuperiorem theſin ſeu aſſertionem ſuam probat. Sicut unus eſt Deus, ità etiam unus eſt mediator Chriſtus: quem deſcribit ab officio & à naturâ. Ab officio, quòd ſit Mediator Dei & hominum: à naturâ, quòd ſit homo. Mediator vocatur, quia Fœdus ſancivit inter Deum & homines. Ob eandem cauſam Moſes vocatur Mediator Veteris Fœderis. Gal. 3. verſ. 19. Non quòd Deum placaverit iratum: ut hodiè putant multi id circò Chriſtum mediatorem dici; ſed quòd fuerit hominibus interpres divinæ voluntatis. Ut autem Moſes fuit Veteris, ità Chriſtus eſt Novi Fœderis Mediator, quod eſt longè melius ac præſtantius, quia in melioribus promiſſionibus ſancitum eſt: Hebr. 8. 6. Ideò etiam ibidem dicitur Chriſtus excellentius miniſterium ſortitus eſſe. Perfectiſſimam voluntatem Dei nobis Chriſtus revelavit, & annuntiavit res in Deo abſconditas à ſeculo. *Deum nemo vidit unquam: unigenitus filius, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarravit.* Joh. 1. 18. Hæc mediatio potiſſimùm Prophetico Chriſti munere continetur: quanquam & nunc eſt Mediator, quatenùs eſt Pontifex noſter miſericors ac fidelis, quatenùs ſe medium interponit inter Deum & nos, iramque Dei à nobis avertit. Simul tamen eſt Rex noſter cœleſtis, in cujus manu ſunt præmia & pœnæ. Cùm ergò Chriſtus ſit omnium hominum Mediator, à Deo conſtitutus, quicunque tandem ſint illi homines, ſequitur Deum omnium hominum ſalutem cupere, ac proindè pro omnium hominum ſalute orandum eſſe. *Homo Chriſtus Jeſus.* Hinc apparet, non habere Chriſtum aliam naturam, quàm humanam. Quàm minùs honorificè & quàm contumelioſe is de Rege loqueretur, qui eum reſpectu Ducatûs alicujus Ducem tantùm ac Principem vocaret, nullâ Regiæ dignitatis mentione factâ? Ità & Apoſtolus non ſine præjudicio divinæ Chriſti gloriæ eum hominem tantùm ſimpliciter nominaſſet, ſi non homo ſolùm, ſed & Deus ſummus eſſet: præſertim cùm vulgò ſtatuatur, eum Mediatorem eſſe ſecundùm perſonam ſuam divinam. Eſt quidem Chriſtus etiam Deus, ſed non quoad naturam, verùm quoad officium: eſt enim Deus ideò, quòd ſit ab illo uno Deo, uti olim Judices ac Reges ſub Veteri Fœdere, ſanctificatus, id eſt, Spiritu Sancto, atque adeo virtute & ſapientia divina repletus, inque mundum miſſus Joh. 10. 35, 36. Si Regibus competit titulis Dei propter officium: multo magis Chriſto, cujus munus & officium eſt multo ſublimius? qui eſt Rex Regum, & Dominus dominantium, cujus pedibus omnia ſubjecta ſunt, præter eum qui ipſi ſubjecit omnia 1 Cor. 15. 27. Donavit illi Deus nomen, quod eſt ſupra omne nomen: Phil. 2. 9. Quod nomen nihil aliud eſt quam divinitas, ſeu divina poteſtas. Ergo Deus ipſi donavit divinitatem. Chriſtus proinde eſt Deus, non à natura, ſed ex dono Dei ſummi. Porro Apoſtolus poſterius hoc argumentum de Chriſto amplificat, & confirmat. *Qui dedit ſemetipſum redemtionis pretiam pro omnibus.* Pro omnibus hominibus Chriſtus æquè eſt mortuus, ut omnibus hominibus cauſa ſalutis exiſteret. *Dedit ſeipſum,* ſcilicet in mortem, ſubiit ac ſuſcepit in ſe mortem. Sic ſumitur & alibi verbum *Dare* ſimpliciter poſitum, pro, dare in mortem. Vide Joh. 3. 16 & alibi. Homines hodie dicunt, Chriſtum dediſſe ſanguinem Deo, & perſolviſſe illi pretium morte ſua pro omnibus peccatis noſtris. Atqui ſcriptura teſtatur, Deum ipſum dediſſe Chriſtum in mortem Joh. 3. 16. Rom. 8. 32. Ergo non ipſe accepit pretium, qui dedit. Deus fuit prima cauſa dationis filii in mortem. Nihil hic factum eſt Dei cauſa, ut is placaretur, vel ut ei pretium aliquod ſolveretur. Cùm ergo Chriſtus dicitur dediſſe pretium redemtionis pro nobis, impropria eſt locutio, qua ſignificatur, eum liberaſſe nos è ſervitute ſpirituali moriendo, non ſecus

cus atque homines è captivitate liberantur, qui pretio redimuntur. *Pro omnibus*, non ſignificat loco omnium: quaſi ſcilicet id ipſum ſit paſſus, quod nos pati debueramus. Nuſquam id dicitur in Sacris Literis. Sed pro omnibus ſignificat propter omnes, omnium bono, propter omnium ſalutem. Ità quod Apoſtolus Rom. cap. 14. ℣ſ. 15. dixerat, *pro quo Chriſtus mortuus eſt*, id alibi nempe 1 Cor. 8. 11. dicit: *propter quem Chriſtus mortuus eſt.* Ita quod ſemel dicitur Chriſtum pro peccatis noſtris mortuum, id alibi dicitur, propter peccata noſtra eſſe factum. Ex quo patet, non poſſe ex voce *redemtionis* vel *pretii* colligi talem ſatiſfactionem pro peccatis noſtris, qualem hodiè credunt Chriſtiani. Non habet hîc locum propriè dicta redemtio. Deus nos emit & redemit. Emtori autem aut redemtori nihil ſolet ſolvi. Chriſtus emit nos Deo. Apoc. 5. 9. Ei autem cui res emitur, non competit ſolutionis pretium. Sed pretium dandum eſt ei, qui captivos detinet. At hîc in noſtrâ redemtione fieri id non potuit. Res enim illæ, apud quas fuimus captivi, non ſunt perſonæ. Fuimus enim capti & mancipati peccato: venundati ſub peccatum: ut Apoſtolus in perſonâ ſua loquitur de homine nondum renato Rom. 7. 14. & de Achabo ſimile quid legitur 1 Reg. 21. 20. Fuimus mancipia mortis æternæ. Poteſt quidem dici, nos etiam ſatanæ fuiſſe captivos; ſed illi certum eſt, nullum pretium eſſe ſolutum: etſi Auguſtinus & Ambroſius, Diabolum accepiſſe ſanguinem Chriſti, auſi ſint dicere. Indignus enim fuit diabolus, ut ipſe ſanguinem Chriſti aut ullum pretium acciperet. Voce redemtionis amat ſcriptura uti in impropriâ ſignificatione. Ità dicitur Deus redemiſſe populum ſuum ex Ægypto Exod. 15. 13. & Moſes vocatur Redemtor Act. 7. 35. Quamvis nec Deus, nec Moſes ullum verum pretium ſolverit pro populo, ſed eos, quorum captivi erant Iſraëlitæ, perdiderit. Hoc modo & Chriſtus nos redimit, dum perdit hoſtes noſtros. Eſai. 43. 3. dicit Deus: *Dedi in redemtionem tui Ægyptum, Æthiopiam & Sebam pro te.* Quis non videt eſſe impropriam locutionem. Sic Luc. 21. 28, inquit Chriſtus: *Levate capita veſtra, quia appropinquat redemtio veſtra.* Et Apoſtolus: *Nolite contriſtare Spiritum ſanctum, quo ſignati eſtis in diem redemtionis*, id eſt, reſurrectionis à mortuis, & perfectæ liberationis ab omni malo. Eph. 4. 30. Vide etiam Rom. cap. 8. ℣ſ. 23. ubi mentio eſt *redemtionis corporis noſtri*, id eſt liberationis à corruptione ac morte. 1 Cor. 1. 30. Chriſtus dicitur *factus eſſe nobis redemtio*, quia nos liberabit ab interitu. *Redemtionem* Apoſtolus ipſe explicat, nihil aliud eſſe quàm *remiſſionem peccatorum* Eph. cap. 1. verſ. 7. Col. 1. 14. Si remiſſio eſt facta: ergò non opus erat pro nobis ſolvere; præſertim ubi remiſſio facta eſt *ſecundùm divitias gratiæ*, ut ait Apoſtolus. Per ſanguinem itaque Chriſti cùm dicimur redemti, nihil aliud ſignificatur, quàm morte ac ſanguine Chriſti interveniente factum eſſe, ut liberaremur à morte ſempiternâ. Idque factum eſt primò eatenus, quòd morte Chriſti confirmatum & obſignatum ſit Novum Fœdus, in quo continetur promiſſio remiſſionis peccatorum & vitæ æternæ. Atque ideò ſanguis Chriſti vocatur ſanguis Novi Teſtamenti ſeu Fœderis: ideò aſſimilatur effuſio ſanguis ejus aſperſioni illi ſanguinis, quo confirmatum fuit Vetus Fœdus; quod totum umbra duntaxat fuit ejus rei, quæ per mortem Chriſti effecta eſt. Chriſtus confirmando Fœdus ſanguine ſuo, dedit nobis jus ad remiſſionem peccatorum: Deus ſeipſum quodammodo obligavit, ut nos certos redderet de promiſſorum ſuorum infallibilitate. Hinc dicitur ſanguis Chriſti clamare, & quaſi in memoriam Deo revocare promiſſa ejus Heb. cap. 12. 24. Chriſtus annunciavit nobis voluntatem divinam de nobis ſervandis, & ſic fuit mediator: poſteà ut annunciationi ſuæ fidem faceret, fudit ſanguinem ſuum propterea, atque ità ipſa morte ſuâ teſtatus eſt de promiſſorum Dei veritate. Secundò Chriſtus eatenus nos liberavit morte ſuâ à morte æterna, quia Chriſtus mortuus eſt, ut nos redimeret, id eſt, liberaret ab omni iniquitate, & mundaret ſibi populum acceptabilem, ſectatorem bonorum operum: Tit. 2. 14, ut nos liberaret è vana converſatione 1 Petr. 1. 18, è præſenti ſeculo malo: Gal. 1. 4. Hoc autem factum eſt, dum ſpem certam promiſſorum in animis noſtris excitavit Chriſtus, morte ſua promiſſiones obſignans. Qui habet autem hanc ſpem ſanctificat ſeipſum 1 Joh. 3. 3. Deinde dum Chriſtus hâc conditione mortuus eſt, ut peccatis mortui vivamus juſtitiæ 1 Petr. 2. 24. *Si in luce ambulamus*, &c. 1 Joh. 1. 7. Præterea dum mors Chriſti eſt teſtimonium & argumentum ſummi amoris erga nos Dei & Chriſti: quamobrem & nos viciſſim eos amare debemus, id eſt, mandata eorum ſervare. Denique dum in morte ſuâ nobis Chriſtus exemplum perfectiſſimarum virtutum reliquit, ut dilectionis, patientiæ, humilitatis, &c. ut ſequamur veſtigia ejus.

Tertia Chriſtus nos liberavit per mortem ſuam eatenus, quod fuſo ſanguine ſuo adeptus ſit poteſtatem omnem in cœlo & in terra, quâ nos aliquando è faucibus mortis & inferni eripiet. *In hoc Chriſtus & mortuus eſt & reſurrexit*, &c. Rom. 14. 9. Vide quoque Eſai. 53. 2. Non tantum autem Rex factus eſt Chriſtus & poteſtatem adeptus per mortem, ſed etiam per eandem factus eſt miſericors ac fidelis Pontifex, ut ipſe paſſus & tentatus in omnibus, potens ſit & iis qui tentantur auxiliari. Hebr. 2. 17, 18. Hiſce tribus modis, quos explicavimus, Chriſtus dedit ſeipſum redemptionis pretium pro nobis.

Illuſtrat, quod modo dixerat, Apoſtolus, oſtendens etiam ad Ethnicos ſpectare ſalutem & mortem Chriſti: *Quod fuit teſtimonium temporibus propriis.* Non ipſe Chriſtus pro omnibus in redemtionem datus fuit teſtimonium, ſed actio iſta, quòd ſeipſum dederit redemptionem pro omnibus, teſtimonium ſeu argumentum fuit divinæ benevolentiæ, quâ omnium hominum etiam Ethnicorum ſalutem deſiderat. *Temporibus propriis*, id eſt, certis & quibus hoc teſtimonium competebat, atque à Deo deſtinatum erat. Intelligit hîc tempora illa, quæ conſecuta ſunt exaltationem Chriſti. Tunc enim intellectum eſt, omnibus hominibus promiſcue patefactum eſſe oſtium ſalutis. Mors Chriſti fuit teſtimonium & pignus, quod Deus velit omnes homines ſervari. Si enim filio ſuo non pepercit propter nos, quomodo non etiam omnia cum illo donabit nobis? Rom. 8. 32. Vide etiam Rom. 5. 6, 10. Facilius eſt ſalutem dare hominibus, quàm Filium unigenitum dare in mortem. Hoc erat cum ignominiâ Dei & Chriſti conjunctum, illud cum utriuſque æternâ gloriâ. Dicamus ergo cum Johanne Apoc. cap. 1. 5. *Ei qui dilexit nos, & lavit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo, & fecit nos Reges & ſacerdotes Deo & Patri ſuo, gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.*

In Hebr. 10. *verſ.* 26, *ad* 32.

IN his verbis, docet autor divinus, quam miſera, quamque infœlix conditio ſit Apoſtatarum, hoc eſt eorum qui Chriſtianam religionem, quam fuerant amplexi contemnunt atque deſerunt. Quo loco, tria ſunt conſideranda. 1. Quomodo autor divinus deſcribat Apoſtaſian, ſeu deſertionem ac contemtum Chriſtianæ religionis. 2. Quomodo deſcribat, miſeram illam atque infœlicem conditionem apoſtatarum. 3. Quomodo eandem demonſtret ac comprobet. Primum eſt ibi *Voluntarie enim peccantibus nobis poſt acceptam cognationem veritatis.* Ubi primò vox peccandi κακ ἁμαρτάνειν ſumitur, pro peccato omnium maximo quod eſt Non credere in Chriſtum, de quo vide Joh. 16 9. 2. Verum, quia quis poteſt, duplici ratione Non credere in Chriſtum, vel quia illius ſanctiſſimam doctrinam & religionem nunquam fuerit amplexus. Vel quia poſtquam eandem amplexus fuerat, repudiarit atque abjecerit, quod poſterius peccatum, propriè apoſtaſia dicitur, ideoque autor, ad hoc peccatum propius clariuſque deſignandum addidit, *Poſt acceptam cognitionem veritatis.* Per veritatem ut notum eſt doctrinam euangelicam intelligens, ut Joh. 1. 17. & alibi ſæpe, in Sac. Liter. N. F. idque patet ex oppoſitione: opponitur enim veritati

Lex,

Lex, verſ. 28, 29. Cauſæ appellationis etiam notæ ſunt. Ideo vero hoc addit autor divinus; partim quia ii ad quos ſcribebat, Chriſtianam religionem jam erant amplexi, nec amplius monendi, ut eam reciperent, ſed ne receptam abjicerent, partim quia tam infœlix conditio eorum, qui euangelium nondum ſunt amplexi, eſſe non videtur, atque illorum eſt, qui receptam deſeruerunt, licet illorum quoque ſit miſerrima. Nam quod de conditione illorum ait Petrus, qui pietatem quam amplexi fuerant deſerunt, poſteriorem illorum ſtatum, eſſe deteriorem priori, & ſatius fuiſſe, eos viam juſtitiæ non cognoviſſe, quam poſtquam cognoverant, reçeſſiſſe à ſanctiſſimo mandato ſibi tradito 2 Pet. 2; Id etiam huc rectiſſimè accommodatur: qua de re nonnihil dicemus infra explicatius.

3. Sed quia poteſt quis, à Chriſtiana religione præſertim, ad breve tempus deficere, vel ex quadam infirmitate, haudquaquam tamen excuſabili, vel etiam ex quadam judicii imbecillitate, ac præcipiti lapſu, itidem non excuſando, vel denique ultro, ſponte ac voluntariè, ubi nec fragilitas, nec incogitantia judiciique imbecillitas revera, locum habet ullum; ſed ſummus ſanctiſſimæ religionis cernitur contemtus, & obſtinata animi malitia; hunc poſtremum modum, qui in iſtis Hebræis, ſi Chriſtum deſeruiſſent, locum fuiſſet habiturus, deſignare voluit, divinus autor, voce, *voluntarie*. Voluntarie autem is peccare cenſendus eſt, qui ſciens prudens, à religione Chriſtiana, quam probe cognoverat, vel nulla, vel non magna vi adhibita reſilit, vel cum aliam ob cauſam antea reſiliiſſet, tum cum ad eam ſe recipere potuiſſet ac debuiſſet, ſuo arbitrio ac voluntate non redit; qua in re, ſumma cernitur malitia & maximus ſanctiſſimæ religionis, ipſiuſque Dei ac Chriſti contemtus. Ex imbecillitate verò aliqua is videtur Chriſtianam religionem deſerere, qui violentia tormentorum ac cruciatuum abreptus, aut terrore ingenti perculſus ac perturbatus, eam abnegaret, cujus rei tamen ipſum mox pæniteret; qua in re, tantus Chriſtianæ religionis contemtus non eſt, quantus ibi cernitur, cum quis id ſponte ac ultrò facit, actamdiu, quamdiu imbecillitati ea in re, locus eſſe poteſt, non videtur eo inſtatu verſari homo ejuſmodi, ut reſipiſcere nequeat & ſic veniam delicti ſui impetrare. Quanquam interim, illud quoque certum eſt, eum hominem, niſi ſe recolligat quamprimum, & majori hac in re conſtantia utatur, omniaque Chriſti cauſa ferenda, ferat, atque ad extremum uſque ſpiritum ſuſtineat, in æternum perieturum. Qua de re, vide Matth. 10. 21, 22, 28, 32, 38, 39 & cap. 16. à ℣. 24 ad 27. Joh. 12. 24, 25. Reponendus enim eſt inter timidos illos, quorum pars eſt in ſtagno ardente igni & ſulphure Apoc. 21. 8. Quodſi etiam tum cum malorum violentia ceſſavit & animus à metu ſeſe poteſt recolligere, nihilominus in iſta apoſtaſia perſeverat, jam iis etiam annumerandus eſt, de quibus divinus auctor, hoc loco diſſerit; hoc eſt cenſendus eſt ſponte peccare, poſt acceptam notitiam veritatis, nulluſque illi ex vi fœderis datur ad Chriſtum receptus. Idem ſtatuendum videtur de iis, qui aliquibus ratiunculis ac ſophiſmatis decepti, & præcipiti quodam lapſu, aut temeritate abrepti, veritatem abnegarint. Nam ſi poſtea, ubi meditandi ſpacium habuerint, & re accuratius perpenſa errorem agnoverint, licet illis ad Chriſtum redire, & ſic peccati ſui veniam conſequi, non enim eodem modo errorem punit Deus, & malitiam contumaciamque præfractam; licet haud facile fieri poſſe videatur, ut quis ſola judicii imbecillitate, à Chriſtiana religione deficiat, præſertim ſi eam probe cognoverit, quod propterea addo, quia ſi quis eam leviter attigerit tantum, aut multis erroribus conſpurcatam cognoverit, quemadmodum ea hodie ubivis terrarum traditur, non eſſet mirandum, ſi quis putans errores doctrinæ Chriſti aſſutos, eſſe ipſiſſimam Chriſti doctrinam, eam propterea abjiceret, judicii quadam imbecillitate. Quanquam & illud veriſimile eſt, niſi aliud peccatum, aut ipſius hominis negligentia, quæ in re tanti momenti, veniam haud meretur accedat, non permiſſuram Dominum Jeſu benignitatem, ut cuiquam judicii imbecillitas, ſit fraudi, & vel non conceſſurum, ut ſanctiſſimam hanc religionem falſam eſſe arbitretur, vel eum facile in viam reducturum & erroris cauſam oſtenſurum. Dictis, illud addi poteſt, etſi hæc divini auctoris verba, proprie ad eos pertineant, qui Chriſtianam religionem prorſus abjiciunt ac damnant, poſſe quoque ad eos tamen non incommode extendi, qui cum Chriſtum alias profiteantur, ita tamen peccant, ut licet probe ſciant peccatum iſtud à Chriſto prohibitum, & ſi in eo hæſerint, vi N. F. vitam æternam ſeſe haud adepturos, id tamen ſuſque deque habeant, nec ab eo recedere cogitent. Ea enim res magnum Chriſtianæ religionis contemtum, ac N. F. & apertam in Deum ac Chriſtum impietatem ac hoſtilitatem ſpirat. Simili ratione id accipi poteſt, quod de abrogatione legis poſtea dicitur. Hactenus prima loci pars. Sequitur altera. In qua, miſera & infelix apoſtatarum conditio exprimitur, quæ continetur illis ℣ſ. 26, 27, verbis. *Non amplius*, &c. uſque ad verbum *adverſarios*. Duobus autem modis infelicitatem iſtam exprimit. Primò oſtendit, nullum apoſtatis reliquum eſſe modum, præſertim ordinarium, atq; in fœdere divino comprehenſum, quo divina ſupplicia effugiant. 2. Oſtendit quam grave atque acerbum ſupplicium, illis ſit metuendum. Prius facit ibi non *amplius pro peccatis relinquitur hoſtia* &c. Id eſt nullum exſtat ſacrificium ad peccata apoſtatarum delenda, eorumque reatum ac pœnam auferendam comparatum. Verba enim *Pro peccatis* ſignificare ad tollenda peccata, eorumq; reatum ac pœnam auferendam, tum alias notum eſt, tum oppoſitio docet. Sequitur enim *ſed terribilis exſpectatio*. Cauſa verò, cur ita loquutus fuerit divinus autor, hæc eſt, quia quemadmodum Deus ſub Vet. Fœd. certis quibuſdam ſacrificiis intervenientibus, ſolebat peccata ea, quorum remiſſio vi fœderis dabatur, condonare, ita hodiè quoque omnia peccata, quæ vi N. F. condonantur, vi ſacrificii Chriſti expiantur. Quare, cum divinus autor, ſignificare vellet, Apoſtatas ex vi fœderis remiſſionem peccatorum non conſequi, dixit, Non amplius relinqui pro peccatis hoſtiam, quaſi dicat: Nullus amplius reliquus eſt modus ordinarius, atque in F. N. comprehenſus, qui poſſit peccatum hoc apoſtaſiæ expiare, & ejus condonationem impetrare. Sacrificium Chriſti, quo omnia peccata, quibus in N. F. propoſita eſt remiſſio expiantur, non amplius illis prodeſt, quemadmodum profuerat antea, ad expiationem peccatorum, ante veritatis agnitionem admiſſorum, aliorumque lapſuum, in quos poſtmodum inciderant. Interim tamen non negat divinus autor, poſſe fieri, ut extraordinarie, ac præter vim F. N. talibus hominibus peccatorum contingat remiſſio. Verum, quam dubium illud ſit, vel exinde patet, quòd Deus divitias gratiæ ſuæ, N. F. incluſit, & per viſcera miſericordiæ ſuæ, remiſſionem peccatorum nobis obtulit. Quodſi apoſtatæ viſcera miſericordiæ divinę, & divitię gratiæ ejus non ſufficiunt, ad obtinendam peccatorum remiſſionem, quomodo aliquid amplius ſperare poteſt? Ei ne Deum majorem exhibiturum miſericordiam quiſpiam audebit aſſerere, qui per ſummam malitiam, Deum ipſum repudiaſſe, ac contemſiſſe cenſendus eſt, eumque mendacii arguiſſe? ut patet ex hujus epiſtolæ cap. 3. 12. & 12. 25. 1 Joh. 5. 10. Quamquam hoc loco *adverſarius* ſeu *hoſtis* nempe Dei ac Chriſti, κατ' ἐξοχὴν appellatur. Intelligendum autem eſt hoc loco, cum dicitur, Non relinqui amplius pro peccatis hoſtiam, non hoc revera velle divinum autorem, iſtiuſmodi apoſtatas, ſi ad Deum iterum fuerint converſi, atque in Chriſtum crediderint, non reperturos peccatorum remiſſionem: Hoc enim repugnat F. N. conditionibus ac promiſſis, cum in eo omnibus pœnitentibus ac in Chriſtum credentibus, peccatorum remiſſio offeratur, nec ullum exſtat exemplum, ubi Deus aliquem qui vere reſipuerit, præſertim ſub N. Fœd. à ſe repulerit, eumque in gratiam non receperit; Sed hoc vult divinus autor, Non exſtare ullam rationem in fœdere divino cum hominibus facto comprehenſam, qua iſtiuſmodi homines, qui

petu-

petulanterà Chriſto deſciverint, poſſint ac debeant, ad frugem, melioremque mentem revocari, & ſic veram peccatorum ſuorum remiſſionem adipiſci; ſed potiùs Deum, eo ipſo punire hujuſmodi apoſtatas, ſalvo ſuo fœdere, ne poſſint amplius (ut cap. 6 in re ſimili loquitur hic divinus autor) renovari ad pœnitentiam, eoſque hoc pacto, ad graviſſimam pœnam reſervare. Fieri quidem poteſt, ut dolore aliquo facti ſui tangantur, ex terrore divinorum ſuppliciorum orto, ſed ut verè reſipiſcant, id eſt animum ac vitam mutent, fieri non poteſt. Neque enim reſipiſcentia, ſine aliqua gratiæ divinæ ſpe, quam hujuſmodi hominibus eripit Deus exiſtit. Dolor ille, quia ex deſperatione quadam oritur, iis ad reſipiſcentiam non prodeſt, ſed ut de triſtitia mundi ait Paulus 2 Cor. 7, mortem operatur, eſtque illi ſimilis, quem in Juda exſtitiſſe legimus. Nam cum Deus adeò ſit miſericors, ut nullum verè reſipiſcentem à ſe rejiciat, idque ipſum, ut paulò ante monuimus ſub N. F. promiſerit, ideo ſi quem prorſus nolit in gratiam recipere, ei ſolet aditum ad reſipiſcentiam præcludere, eumque indurare, atque excæcare, cujus rei inter alia, habemus teſtimonium, in verbis Eſaiæ, quæ repetuntur Matt. cap. 13, 14, 15. *Auditu audietis, & nequaquam intellexeritis* vel *intelligetis, & videntes videbitis, & nequaquam conſpexeritis*, vel *conſpicietis. Incraſſatum eſt enim, &c.* Quem verò in finem, ita cum eis egit Deus, hoc exprimit propheta, dum addit. *Ne quando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & convertantur, & ſanem eos*, quaſi nimirum omnino futurum fuiſſet, ut Deus eos ſanaret, ſi fuiſſent ad ipſum converſi, itaque ne id fieret, converſionis viam, juſto ſuo judicio, illis præcluſit.

Quodſi Deus alicui reſipiſcentiæ locum relinquat, imò occaſionem ipſi & auxilium ad eam rem præbeat, eo ipſo cenſeri debet, initium quoddam remiſſionis peccatorum ejuſmodi homini dandæ feciſſe; & tum porrò iſtiuſmodi homo, vi Fœderis Novi, ac per ſacrificium Chriſti, expiari à peccato ſuo cenſendus eſt, ac veniam ſcelerum ſuorum obtinere. Nam tùm ad N. F. is pertinet. Sacrificii enim vis, non in eo videtur conſiſtere, ut hominem ad reſipiſcentiam perducat; ſed ut reſipiſcenti, ac in Chriſtum jam credenti, remiſſionis peccatorum adipiſcendæ ſit cauſa.

Reſpondendum eſt Sacrificium Chriſti, eam quoque vim habere, ut à peccatis revocet homines, eorum conſcientias repurget à mortuis operibus, ad ſerviendum Deo viventi, ut dicitur ſupra cap. 9. ℣. 14, & hoc ipſo cap. 10, ab initio, ubi oſtendit divinus autor ſacrificia legalia hac vi caruiſſe, ac proinde ſacrificio Chriſti quod hanc vim habeat, adeoque illis ſit longè perfectius, cedere debuiſſe. Nam cum ſacrificiorum ſit expiare peccata, eorumque reatum, ac pœnam auferre, hoc verò nemini contingat, niſi reſipiſcat; contra verò omnibus qui reſipiſcunt contingat, illud demum ſacrificium, perfectè expiat peccata, quod non modò poſtquam homines reſipuerunt, reatum aufert, ſed etiam ipſa peccata tollit, & reſipiſcentiam efficit; præſertim, cum tanta ſit Dei miſericordia, & fœdus tam gratioſum, ut nemini reſipiſcenti, denegari jam poſſit remiſſio, idque unum tantum requiratur revera, ad eam obtinendam, ut homines ipſi reſipiſcant.

Adde, quòd hoc ipſum, cum alicui datur ſpacium & occaſio, ad reſipiſcentiam, non tantum via ſit ad remiſſionem peccatorum obtinendam, ſed etiam initium & pars quædam ipſius remiſſionis. Si enim illum Deus pro meritis punire vellet, præcluderet ei aditum ad id, unde perfecta peccatorum remiſſio, ex vi fœderis, conſequitur, eumque prout merebatur, excæcaret, & induraret, ut modo dictum. Patet id, quod de vi ſacrificii Chriſti in expiandis peccatis diximus, vel ex mortis Chriſti, quæ illius ſacrificii, quoddam initium eſt, vi & efficacia, quanquam vim ac robur, ex iis quæ eam ſunt conſequuta, maximè verò ex Chriſti exaltatione, quæ ſacrificii nomine potiſſimum comprehenditur, accipit. Confirmat enim mors Chriſti, divina promiſſa, eorumque ſpem nobis inſerit firmam, quam qui habet, purificat ſeipſum, ſicut & Deus purus eſt, 1 Joh. 3.

Accedit, quòd oblatio Chriſti, non eatenus nos tantum à peccando retrahit quatenus promiſſa divina nobis confirmat, ſed etiam quatenus per ſuam oblationem, id eſt in cœlos ingreſſum, & coram vultu Dei apparitionem, Dominus Jeſus tantam eſt adeptus pietatem, ut curam omnium eorum, qui ad novum fœdus quoquo modo pertinent ſuſcipere, & eos qui ſunt animo probo, atque ita ipſius oves, ad ſuum ovile, tamquam bonus paſtor adducere, eos porrò, cura ſua fovere, omniamque ad veram reſipiſcentiam pertinentia, iis ſuppeditare queat, quem in finem illi tanta eſt à Deo conceſſa poteſtas. Atque hæc ipſius cura, quam de noſtra ſalute coram Deo in cœlis degens ſuſcipit, ipſius oblatione latius extenſa, comprehenditur. Eſt enim oblatio Chriſti exequutio quædam eorum, quæ in N. F. continentur. Fœdus autem novum, non tantum eam vim habet, ut reſipiſcentibus veniam concedat, ſed hoc ipſum quoque efficit, ut homines reſipiſcant, cum ut hic divinus auctor ſupra cap. 8, & hoc ipſo cap. 10. ℣. 15, 16 ait, hoc ſit fœdus novum, quod Deus det leges ſuas, in corda noſtra, & in mentibus noſtris ſcribat, mentibus inquam eorum, qui animi ſunt probi, nec veritatem oblatam contemnunt, ac repudiant, vel acceptam, ultrò abjiciunt. Et propter hanc ſacrificii Chriſti cum fœdere novo conjunctionem ac nexum, auctor hic divinus, à ſacrificio Chriſti, his duobus capit. 8 & 10, ad fœdus novum tranſit, & viciſſim ab hoc ad illud, vel à ſacerdotio, ad mediatoris officium; vel contra. Quia nimirum illud, hujus eſt exequutio, ac perfectio quædam. Quare, ſi cui ex N. F. vi, pateat via ad reſipiſcentiam, ei ſacrificium Chriſti prodeſt, vel prodeſſe poteſt. Si non patet, nec ſacrificium Chriſti illi prodeſt, nec Dominus Jeſus, illius curam ſuſcipit, ut eum ad reſipiſcentiam vocet, ſed potiùs ex Dei voluntate tamquam ſeverus judex cum eo agit, eumque tamquam hoſtem ſuum punit, ac ſcabellum pedum ſuorum ponit. Vide ſupra ℣. 13. Luc. 19. 27, quem confer eum ℣ſ. 12, 14. Qua de re, mox plura.

Ut igitur ad rem redeamus, Rectiſſimè divinus auctor, cum docere vellet, hujuſmodi hominem, qui ſponte Chriſtum deſerit, non amplius poſſe renovari ad reſipiſcentiam vi Novi Fœderis, nec ullum reſtare modum à Deo propoſitum, quo poſſit hoc ſcelus ſuum expiare, & veniam adipiſci, ait non amplius relinqui pro peccatis hoſtiam. Sub lege, cum non reſtaret pro peccato hoſtia aliqua, jam vi Fœderis, remiſſionem adipiſci non poterat, ut David, qua de re vide Pſal. 51. Sed neceſſe erat extraordinarie id expiari. Sic ſub N. F. cum ſacrificium Chriſti, alicui ad expiationem peccati ſui, non prodeſt, vi fœderis expiari non poteſt. Et longè difficilius eſt, extra fœdus hodie impetrare remiſſionem peccatorum, quàm olim. Quia olim, fœdus erat rigidum, & nonnunquam æquitas aliqua videbatur poſtulare, ut illius ſeveritas relaxaretur. At quia in N. F. ſumma Dei benignitas continetur, & omnia quæ ad pietatem pertinent, abunde nobis data ſunt, non facilè poteſt quis fœderis, jam perſe æquitatis pleniſſimi relaxationem ſperare. Relaxatio enim ac mitigatio, ibi demum locum habere ſolet, ubi eſt aliqua ſe veritas. At novum fœdus, gratia eſt, & dicitur, Joh. 1. 17, & Rom. 6. Ex dictis patet jam, quanta ſit infœlicitas eorum, qui Chriſtum agnitum ac receptum, petulanter repudiant, quòd nimirum novum fœdus ac Chriſti ſacrificium, quo homines ſanctificari & expiari, remiſſionemque ſcelerum ſuorum adipiſci ſolent, jam ad illos non pertineat, eorumque Chriſtus, non miſericors ſacerdos, ſed ſeveriſſimus judex ſit conſtitutus. Deterior ergo eſt longe illorum conditio, quamſi veritatem non fuiſſent amplexi. *Bonus eſt ſal* inquit Dominus Jeſus (id eſt, bonum ac præclarum eſt, eſſe meum diſcipulum) *at ſi ſal infatuatus fuerit* (id eſt, ſi vim ſuam amiſerit, quod fit ſi pietatem ac multo magis, ſi ipſam

quoque

quoque veritatem agnitam abjicias) *quonam ipſe condietur?* (id eſt qua ratione vim ſuam priorem recipiet? qua ratione hujuſmodi homo, denuo meus verus diſcipulus evadet) *neque ad terram, neque ad ſterquilinum, utilis eſt, foras ipſum ejiciunt* & ut eſt Matt. 5, conculcatur ab hominibus. Nulli amplius uſui eſt, deſertor Chriſtianæ religionis ac pietatis, tantum ad judicia divina, quibus conteratur ac perdatur, reſervatur. Ubi notanda verba, *Quonam ipſe* (ſal) *condietur*: quæ verba, id quod modò diximus, de Apoſtatarum infœlicitate, apertè confirmant, nimirum eos ad priſtinum ſtatum reverti, ac diſcipulos Chriſti, denuo fieri non poſſe. Unde Dominus Jeſus ibidem apud Lucam monet, ut ſi quis velit ipſius fieri diſcipulus, prius tamen rationes ſubducat, tantumne habeat animi ac virium, ut poſſit ad extremum uſque perdurare. Idem indicavit Joh. 15. 6. *Siquis non manſerit in me.* Nam cum Deus ejuſque nomine Dominus Jeſus, fruſtra inſumſerit laborem, in eo ad veritatem perducendo, ſiquidem eam agnitam, impropè repudiarit, non amplius laborem hac in parte, circa ipſum ſuſcipit, quemadmodum ſi quis agrum aliquem diu fruſtra ſe coluiſſe cernit, ab eo colendo porrò deſinit, eumque exſecratur. Qua ſimilitudine utitur hic divinus autor ſupra cap. 6, 7, 8, in re ſimili. Apparet ergo, poſteriorem hujuſmodi hominum conditionem, longe eſſe deteriorem priori, & ſatius futurum fuiſſe, ſi veritatem nunquam agnoviſſent. Nam ſic ad eam tamen pateret aditus iis, & cura Domini Jeſu, ejuſque oblatio, ad eos pertineret. Omnes enim homines animi probi, ſunt Domino Jeſu, à Deo traditi, ejuſque curæ commiſſi, ut ipſemet apud Joh. non uno in loco docet, & eorum neminem ad ſe venientem, ejicit foras cap. 6. ℣. 37, imò ipſe, ut antea monuimus, oves ſuas, quas ipſi commiſit pater, hinc inde diſperſas, voce ſua colligit, & in ovile ſuum congregat, cap. 10, & in illis oblatio Chriſti, vim ſuam exerere incipit, quia incipiunt jam ipſius, & ſic Dei populus eſſe Act. 18. 18. At Chriſtus eſt conſtitutus ſacerdos, ad expianda peccata populi, intellige ſui, ac divini. Quantò autem illi magis, populus Dei ac Chriſti evadunt, tanto plenius eorum peccata expiantur, omniaque illis ſubminiſtrantur à Chriſto, ad plenam remiſſionem peccatorum pertinentia. Verum enimvero, hoc ipſum quoque eſt cautè accipiendum, quod dicitur, deteriorem eſſe apoſtatarum conditionem poſteriorem priori, & ſatius futurum fuiſſe, ſi veritatem nunquam agnoviſſent. Nam fieri nonnunquam poteſt, ut æquè magna ſit improbitas in eo, qui oblatam veritatem reſpuit, & in eo, qui acceptam abjicit, atque adeo uterque eadem pœna ſit dignus. Nam ſi quis habeat, pleniſſimam agnoſcendæ viritatis occaſionem, eaque illi clarè, ac ſine errore proponatur, apertis documentis demonſtretur, ac præterea vel non multa, vel non magna ſint obſtacula, quominus eam recipiat, ſpatium ac tempus cogitandi detur, & lenitas Dei ac Chriſti diu expectet, ut eam recipiat, ſummæ improbitatis, ac obſtinatæ malitiæ eſt, eam non recipere, imò iſtiuſmodi homo pro eo cenſendus eſt, qui eam agnoverit, ſed abijecerit. Fieri enim non poteſt, quin ratio, ſive mens, quæ veritatem maximè amat, eum convicerit, & ſic veritati fuerit aſſenſa, niſi quatenus obſtitit improbitas. Et ad hoc pertinet illa Chriſti parabola Luc. x 1, de ſpiritu malo, ab homine egreſſo, ſed ipſius incuria, ad eum unà cum aliis ſeptem deterioribus, reverſo, cujus poſterior conditio priori fiat deterior. Ea enim parabola, reſpectu Judaicæ gentis, atque imprimis phariſæorum fuit prolata, qui occaſionem ampliſſimam habuerunt è Satanæ poteſtate ſe vindicandi, veritate Euangelii recepta; imò ſi Dei & Chriſti conſilium, & ſuſceptam circa illos operam reſpicias, jam fuerunt ab ejus vi liberati; ſed quia veritatem oblatam repudiarunt, & ſpiritum divinum blaſphemarunt, deterior fuit eorum poſterior conditio, priori; & quia in malitia ſua perſeverarunt, tandem fuerunt prorſus excæcati, indurati, atque à Deo magna ex parte rejecti, pœnaſque ſuæ pervicaciæ dederunt graviſſimas. Sunt enim hi verè inter Chriſti hoſtes, qui nolunt, ut is ſupra ſeſe habeat imperium. Qua de re, loco ſupra allegato, Luc. 19. Quapropter eatenus intelligendum eſt, eorum eſſe conditionem, qui veritatem nondum agnoverunt, meliorem, quatenus hi occaſionem, vel nullam, vel exiguam habuerunt, eam amplectendi, poſſunt eam adhuc poſtea occaſione oblata amplecti; deinde quatenus Deus, paulò diutius ſolet eorum reſipiſcentiam exſpectare; Quod partim eam ob cauſam facit, quia cum difficile ſit admodum religionem Chriſtianam amplecti, æquitate quadam utitur, nec ſtatim eum repudiat, qui rem difficillimam, non ſtatim præſtat. Omnia præclara ſunt difficillima (proindeque & conſtantia eſt difficillima) unde qui cæpit, dimidium facti dicitur habere, & omne principium grave eſſe vulgo perhibetur. At religio Chriſtiana, res eſt, omnium præclariſſima, & ſic difficillima. Difficillimum igitur ejus principium. Requiritur enim ad id, ut fias diſcipulus Chriſti, ut rationes tecum ſubducas, antequam hanc turrim ædificare incipias, ut omnibus rebus tuis valedicas, & chariſſimos parentes, fratres, ſorores, uxorem, liberos, pro Chriſto oderis, tuamque ipſius animam. Breviter, Te ipſum ab neges, ac crucem tollas, veluti ad ſupplicium jam iturus, & ſic ſequaris Chriſtum. Deinde quia fere ſit, ut ii, qui Chriſtianam religionem nondum ſunt amplexi, non ita bene eam habeant cognitam, nec ſuavitatem ejus adeò guſtarint, unde non mirum, ſi tanto ejus deſiderio non teneantur, Utrumque jam ceſſat in iis, qui veritatem divinam jam ſunt amplexi. Nam primùm ii, jam glaciem primam fregerunt, majoraque indies ſubſidia, ad pietatem pertinentia, ſperare poterant, ac indies res ipſis facta fuiſſet facilior. Deinde, illi jam guſtarunt iſtud bonum Dei verbum, ut auctor hic loquitur cap. 6, & virtutes futuri ſeculi, &c. Itaque tanto majori lactis hujus ſinceri deſiderio debebant teneri, & Dominum quem guſtarunt, quam ſuavis eſſet, amare. Sed ut diximus, ſi eò progreſſa fuerit eorum improbitas, qui ad vocem Dei corda ſua obdurant, donec præterierit iſtud hodie quo ingreſſus in requiem Dei patet, jam ii excæcantur peccati fallacia, jam de iis juravit Dominus, quòd non ſint ingreſſuri in requiem ſuam. Et hic ſane locus Pſalmi, Hodie, ſi vocem ejus audieritis, ne obduretis corda veſtra, ad utroſque ex mente auctoris, eſt accommodandus, tum ad eos, qui veritatem oblatam repudiant, tum ad eos, qui acceptam abjiciunt. Sed de his plus ſatis.

Sequitur alter modus, quo tam in fœlicem hujuſmodi apoſtatarum ſtatum exprimit, dum oſtendit quam grave illis ſit metuendum ſupplicium. *Sed terribilis quædam*, &c. Tria hic imprimis conſideranda ſunt, quæ infœlicitatem iſtiuſmodi hominum, ob oculos ponunt. 1. Metus pœnæ graviſſimus, vel id unde metus ille, verè debet proficiſci. 2. Ipſa pœna. 3. Deſcriptio iſtorum apoſtatarum, ex qua cuilibet patet, cur iſtiuſmodi pœna meritò hominibus hujuſmodi, ſit metuenda. Primum eſt: *Terribilis quædam exſpectatio judicii.* Exſpectationis vox catachriſtice hic ſumitur. Nam aliàs exſpectamus rem bonam, vel ſaltem, non malam. At hoc loco in re mala uſurpatur & pro metu ſumitur. Deinde, non tam de ipſo actu exſpectandi, vel metuendi videtur uſurpari, quam de cauſa metus, per metonymiam effecti; id eſt pro obligatione ad pœnam, ſeu pro ſtatu ejuſmodi, quo in pœna homini ſemper ſit metuenda: quaſi dicat; Iſtiuſmodi hominem, certò manet pœna, eique imminet, itaque nihil certius iſtiuſmodi homo exſpectare debet, quam ſupplicium. Cur autem ita videatur hæc vox accipienda hoc loco, cauſa eſt, quia interdum fieri poteſt, ut is qui Chriſtum deſerit, optimè ſecum agi putet, & nihil minus, quàm divinum ſupplicium exſpectet, præſertim ad tempus. Quanquam veriſimile eſt, in pleriſque niſi excæcati ſint prorſus & mens illis non erepta, ſecus fieri. Conſcientia enim proculdubio, illos tandem redarguit, & metus divinæ iræ terret, ſucceditque deſperatio & dolor, qualem in Juda fuiſſe diximus, non ad reſipiſcentiam

tiam ſed ad pœnam. Tropus ſimilis, quanquam in re bona, eſt in eadem exſpectandi voce, ſupra hoc cap. ℣. 13. Impropriè enim dicitur Chriſtus exſpectare id, quod ipſe facturus eſt. Cur autem ita de eo loquatur ſcriptura, non eſt nunc explicandi tempus. Addit *terribilis*, quia terrorem incutiendi vim habet maximam; ac ſæpe etiam reipſa incutit, tum ob gravitatem, tum ob certitudinem ſupplicii: Additur vox *quædam*. Quæ ſi propter vocem exſpectationis fuit addita, improprietatem in illa quandam arguit, ut Jac. 1. 18, *primitiæ quædam*: ſi propter vocem *terribilis* ſingularem quendam terrorem, videtur indicare. Hactenus, de metu ſupplicii. Ipſum ſupplicium deſcribitur duobus modis. Primò, voce *judicii* id eſt damnationis ſeu ſupplicii, qua ratione vox hæc, ſæpe uſurpatur, præſertim cum de ſuppliciis iis eſt ſermo quæ ad hominem perdendum ſunt comparata, nec gratiæ locum relinquunt. Poteſt autem hoc accipi non tantum de judicio ultimo, ſed etiam de temporariis, atque adeò pro ſerie quadam pœnarum divinarum. 2. In verbis *Et ignis fervor, qui devoraturus eſt* hujuſmodi apoſtatas. *Ignis* ille non tantùm de igne propriè ſic dicto poteſt accipi, de igni inquam illo æterno & inexſtinguibili, quo Deus olim puniturus eſt impios, qui paratus dicitur diabolo & angelis ejus, & quo Petrus ait cœlum & terram conflagraturam in die judicii & perditionis impiorum hominum verum etiam pro aliis gravioribus ſuppliciorum divinorum generibus, quæ tum ingentem afferunt homini cruciatum, tum ad eundem omnino perdendum ſunt comparata. Nam inter alia ſuppliciorum genera, quæ miris modis hominem excruciant, eumque facillimè perdunt, ignis eſt, ac prope principem locum obtinet. Unde Deus iratus ac punire volens infra cap. 12, dicitur ignis conſumens. Addit autem hoc loco divinus autor vocem *fervoris* ad nomen *ignis*, ut ſuppliciorum divinorum, quæ apoſtatis imminent, ſummam oſtendat violentiam. Nonnunquam ignis aliquid corripit ſed lentè & miti quodam calore id de paſcitur paulatim, vel ejuſmodi eſt, ut exſtingui non magno negotio poſſit; ſed nonnunquam etiam celerrimè exſurgit, vicina omnia, momento citius comprehendit, & magna cum violentia abſumit. Hujuſmodi ſupplicium apoſtatas manet, quod illis haudquaquam parcet, celerrimè eos comprehendet, nec deſinet, donec planè perdiderit, quod indicavit apertius divinus autor, dum ſubjicit. *Qui* (fervor ignis) *devoraturus eſt adverſarios*. Nonnunquam ignis aliquid corripit, ſed exſtinguitur, & res incenſa, flammæ hoc modo eripitur. Hîc contra accidet. Nam ut Chriſtus ait, Ignis illorum non exſtinguetur, obſtare nemo poterit, quominus Dei ac Chriſti hoſtes, prorſus conſumat. Tertio, illos ipſos homines, quos ſupplicium iſtud divinum manet, denotat voce adverſariorum: intelligit autem adverſarios, ſeu hoſtes Dei & Chriſti, quos ille aliquando ſcabellum pedum ſuorum ponet, ac perdet, in quorum numero imprimis ſunt Apoſtatæ; ex qua deſcriptione, facile eſt colligere, quantopere illis divina ſupplicia, & imprimis æternus ille ignis ſit metuendus, cum Dei illius ſummi & Chriſti, ejus, ſint hoſtes, quibus David quoque graviſſimis verbis minatur Pſ. 2. Jam verò cum in omnes hoſtes graviter animadverti ſolet, tum imprimis in deſertores, qui ex amicis inimici ſunt facti, atque hoſtes, & ſua ſponte planè, in adverſariorum caſtra tranſierunt. Tales autem ſunt apoſtatæ, reſpectu Dei ac Chriſti.

Hactenus ſecunda loci noſtri pars. Sequitur tertia, in qua divinus auctor, id quod dixerat de infelicitate Apoſtatarum comprobat, quod præſtat in reliquis verbis omnibus. Comprobat autem partim ratione, partim autoritate, ſive divinis teſtimoniis. Ratione demonſtrat ℣. 21 & 29. Teſtimoniis ℣. 30, 31. Quod ad rationem attinet, in ea tria ſunt obſervanda 1. Unde ducatur. 2. Quid ex ea concludatur. 3. Quomodo fulciatur, & robur ejus oſtendatur, ſeu ut in ſcholis loquuntur, quæ ſit conſequentiæ ratio. Primum illis continetur: *Qui abrogarit* vel *contemſerit legem Moſis, abſque miſericordia in duorum aut trium teſtimonio moritur*. Ductum eſt, ut quilibet videret argumentum, ab ea ſeveritate, qua Deus ſub lege utebatur, in ejus contemtores. Quatuor autem in his verbis ſunt obſervanda. 1. Quale fuerit peccatum illud, quod Deus tum temporis adeò ſeverè voluerit puniri. 2. Quæ fuerit iſtius peccati pœna. 3. Quanta in ea exigenda adhibita fuerit ſeveritas. 4. Quanta nihilominus æquitas. Primum explicatur verbis *Qui abrogarit ſeu contemſerit legem Moſis*. Vox quæ reddita eſt abrogatio, vel contemtus, utramque hanc ſignificationem in S.L. habet, priorem in hac epiſtola cap. 7. 18. Poſteriorem inter alia loca 1 Theſſ. 4. 8. Quodſi priori modo velis ſumere, non planè propriè, ea fuerit accipienda. Non enim in alicujus privati hominis poteſtate erat, legem abrogare, id eſt efficere, ne illa quemquam amplius obſtringat (id enim propriè vox illa ſignificat) ſed in ipſius poteſtate erat, eam contemnere, repudiare, atque adeo etiam apud alios in contemtum adducere. Non ſatis autem conſtat, an de abrogatione, ſeu contemtu univerſæ legis, quæ apoſtaſia ſeu defectio propriè dicitur, quam Paulum docere olim, à Judæis credebatur, Act. 2. 21; An verò de contemtu unius alicujus, aut alterius legis tantum, hoc loco ſit ſermo. Non alienum videtur à ſcopo autoris, utrumque legis contemtam accipere, magis tamen priorem, cum & verba ipſa, ei ſenſui magis faveant, & in eo conſentiant interpretes doctiſſimi, hic de iis eſſe ſermonem, qui à Chriſtiana religione deficiunt, quam qui unam tantum, aut alteram legem per contemtum violant. Hujuſmodi apoſtaſia erat, cum quis è Judæis atheiſmum, aut gentiliſmum amplectebatur, aut alia ratione oſtendebat, nullam apud ſe legis Moſaicæ eſſe autoritatem. Quo loco obſervandum eſt, fieri potuiſſe, ut apoſtaſia iſta, unam aliquam legem à Moſe latam potiſſimùm peteret, ſed talem, qua convulſa univerſæ legis autoritas prorſus corrueret; qualis erat illa, de uno tantùm Deo habendo ac colendo, Deut. 17. 2, quam ſi quis violaſſet, & alieno alicui Deo ſerviiſſet, jam à lege jure defeciſſe cenſebatur. De hujuſmodi loquitur Moſes Deut. 17, initio facto à ℣. 2 ubi ita legitur: *Cum inventus fuerit in medio tui*, &c. *vir ſive mulier, qui fecerit malum in oculis Domini Dei tui, ita ut tranſgrediantur fœdus ejus* (hic apoſtaſia illa notatur) *iveritque & coluerit Deos alios, & adoraverit eos, & ſolem vel lunam, vel quemcunque exercitum cœlorum, quod non præcepi, illudque indicatum tibi fuerit, & audieris & in quiſieris, & verum ac certum repereris, factam eſſe iſtam abominationem in Iſraël, educes virum hujuſmodi, aut mulierem etiam, & obrues eos lapidibus, ita ut moriantur. In ore duorum aut trium teſtium interficiatur, qui moriturus eſt*, &c. *exterminabiſque malum* (id eſt mali autorem) *è medio tui*. Vide etiam Deut. 13, ubi de iis ſermo, qui ad defectionem à Deo, alios ſollicitarent, qui ſine miſericordia jubentur interfici. Ipſa autoris noſtri verba, cum his collata, præſertim de duobus aut tribus teſtibus, ac ſeveritate, in mortis pœna exigenda, ſatis indicant, ad hujuſmodi peccatum, atque adeò ad hanc ipſam Dei conſtitutionem, eum hoc in loco reſpexiſſe. Quodſi quis tamen latius extendere voluerit, hæc autoris divini verba poterit includere nomine abrogationis legis, quodvis peccatum elato brachio, ſeu per ſuperbiam, ac contemtum legis, atque adeò etiam divinæ majeſtatis, unde legis pendebat autoritas, commiſſum. Qui enim eo modo, unam aliquam violabat legem, omnium jure cenſebatur reus. Nam qui cæteras tulerat, iſtam quoque tulerat, ita ut eadem eſſet illius ac cæterarum autoritas. Quare, qui illam ſpernit, cæteras eadem opera ſpreviſſe, vel facile etiam ſi res ferat, ſpreturus videtur. Quam in ſententiam differit nonnulla Jac. 2. 10, 11. Pro hujuſmodi autem peccatis cenſebantur, primò omnia facinora gravia atque enormia, in decalogo prohibita. Nam præter id, quod jam expreſſimus, de aliorum Deorum cultu in eo caſu, erat idololatria quævis, quæ poſſit admitti Deo interim vero non prorſus deſerto; blaſphemia, violatio ſabbati (quod peccatum ideò tam grave videbatur, quia Sabbata, ſignum erant fœderis, quod Deus cum populo pepigerat, qua de cauſa, etiam decalogo principi legis parti,

præceptum de iis obſervandis inſertum eſt, unde qui Sabbata negligebat, Dei fœdus videbatur ſpreviſſe) parricidium, homicidium quodvis ſpontaneum, adulterium, plagium, falſum teſtimonium in crimine capitali, & alia quæ ipſa natura refugit, quorum aliqua commemorantur Deut. 27, inter execrationes quæ pronunciari debuerunt in monte Hebal. Deinde huc pertinebat, contemtus legum, de expiationibus latarum, maximè illius ſolennis de qua Levit. 16, & cap. 23 ejuſdem libri ℣. 27, & ſequent. qua omnia peccata per ignorantiam, aut humanam aliquam fragilitatem admiſſa, ſi quæ fortè aliis ſacrificiis non fuiſſent expiata, tollebantur, & maculæ impuritateſque carnales eluebantur, quam qui negligebat, is contemtor legis divinæ poterat cenſeri, utpote qui non curaſſet expiari ea, quæ adverſus Dei legem, fortè ignorans commiſiſſet, aut quam pro immunditia aliqua, lex declaraſſet, cum expiandi propoſita ac præcepta eſſet ratio facillima. Sunt & alia nonnulla ad ceremonias pertinentia, quæ nullam ſub lege habebant expiationem, ut pollutio quædam templi, rerumque ſanctarum, quia Dei majeſtatem propius videbantur attingere, & contemtum aliquem divini numinis arguere. Deus enim ſuam ac legis autoritatem, etiam in rebus non magni, ſi earum natura ſpectetur, momenti, ſartam tectam volebat, ideoque ſui numinis, ac legis ſuæ contemtum, nonniſi mortis pœna, volebat expiari, quo pertinent imprimis illa Dei verba Num. 15. 30, 31. *Anima illa, quæ commiſerit elata manu, ſive ex indigenis, ſive ex peregrinis, Jehovam afficit iſto probro omnino exſcindetur anima illa, è medio populi ſui, quia verbum Jehovæ ſprevit, & mandatum ejus irritum fecit. Omnino exſcindetur anima illa. Iniquitas ejus in ea eſt.* De hujuſmodi tranſgreſſionibus loquutus eſt autor noſter ſupra cap. 2. ℣. 2. Cætera delicta, per incogitantiam, aut fragilitatem hominibus uſitatam admiſſa, ſacrificiis certis expiabantur, ut tum ex lege conſtat, tum ex hoc noſtro autore, qui pontificem legalem, pro ignorantiis obtuliſſe ait cap. 5 & 9: unde interdum in lege dicitur, Expiabit eum ſacerdos, & remittetur ei, quia error eſt. Vide hoc eodem loco Num. 15. 25, qua de re Socin. part. 2, de Ser. cap. 12. Legis ergo Moſaicæ, licet terrenæ, licet in multis imperfectæ, licet æterni boni promiſſione deſtitutæ, licèt aliquando deſituræ, contemtus, tam graviter à Deo puniebatur, quid de contemtu euangelii dicemus? quæ doctrina prorſus, & omnibus numeris abſoluta, æternæ fœlicitatis promiſſio nobilitata, & in æternum duratura eſt.

Obſervari autem hoc loco poteſt, non tam graviter offendere Deum peccatum ipſum, quam contemtum verbi majeſtatis divinæ qui peccato eſt adjunctus. Unde grave peccatum, per incogitantiam admiſſum, nonnunquam facilius à Deo condonatur, quam leve, ſed cum contemtu quodam præcepti alicujus divini admiſſum. Quanquam nonnulla peccata ſunt, quæ à contemtu divini numinis, ſejungi nequeunt, quæ graviſſimè etiam ulciſci Deus ſolet.

Hactenus prima particula horum verborum quæ peccatum ipſum exprimit. Sequitur altera, in qua pœna iſtius peccati exprimitur, continetur id voce *moritur* per quam mors violenta, quæ ab hominibus delinquenti poſſit infligi, eſt intelligenda patet id verbis partim ex Deut. partim ex Num. paulò ante adductis, patet etiam ex ipſius noſtri autoris verbis, dum ait id fieri debuiſſe *in ore duorum aut trium teſtium.* Nam ſi de morte æterna ſermo eſſet, quid opus fuiſſet, duorum aut trium teſtimonio. Ea nimirum à Deo ipſo, & ipſius nomine à Chriſto infligitur. Huic verò, humano teſtimonio, non eſt opus. Omnia vindex Dei ac Chriſti cernit oculus, eaque etiam videt, quæ ſub aſpectum noſtrum non cadunt; notitiamque noſtram penitus effugiunt. Quodſi mors æterna conſequebatur, ea non pro pœna, ſed pro naturali quodam mortis violentæ, aut alterius cujuſvis conſequente, debebat haberi, quod tamen per divinam benignitatem adhuc tolli poteſt. Pœnæ enim ſub lege conſtitutæ, præſertim ſi literalem verborum ſenſum ſequaris, nonniſi temporariæ erant, quemadmodum & obedientiæ præmia, in eadem propoſita. Quapropter facile fieri poteſt, ut Deus eum, quem lex ob unum aliquod delictum, capitis ſupplicio aſſecit, ex mortis æternæ vinculis eximat, ſi aliàs fidem habuerit. Poterat nimirum is, qui Sabbatum v. g. ſemel violaſſet, ut ille, qui lignorum aliquid eo die collegerat, aut etiam qui adulterium ſemel commiſiſſet, vel homicidium, ut David, eamque ob cauſam, mortis pœnam incurriſſet, Deo antea pro viribus paruiſſe, & multos alios, qui eam pœnam non ſubiiſſent, pietate ac religione viciſſe, quem non eſt veriſimile, in æternum perituram, cum videamus, Deum ſemper ex fide, homines juſtificaſſe, licèt id non ſemper hominibus revelarit. Ex dictis autem, illud etiam patet, cum de remiſſione peccatorum ſub V. Fœd. conceſſa, ſermo eſt, de remiſſione tantum pœnarum temporalium, eſſe ſermonem. Sub. N. Fœd. æternæ potiſſimùm pœnæ condonatio, intelligenda eſt. Ut enim pietatis præmium, æternum eſt, ita etiam impietatis pœna, quam remiſſio tollit. Non eſt autem prætermittendum, quod divinus autor dicit, in præſenti *moritur* cauſa eſt, vel quòd id tum temporis adhuc fieri ſoleret, urgentibus Moſaicæ legis autoritatem Judæis, vel quod *Moritur* accepit, pro mori debet. Nam verba ſimpliciter, atque in modum aſſertionis elata, nonnunquam id ſignificant, quod fieri debet, ut Mat. 2. Ubi Chriſtus naſcitur, id eſt Naſci debet. Tertiò, Severitas in illa pœna exigenda exprimitur illic *ſine miſericordia.* Nulla enim doloris, aut reſipiſcentiæ habebatur ratio. Nullus expiandi peccati reſtabat modus, ex vi fœderis. Omnino iſtiuſmodi homo tollendus erat. Et Deut. 13 mandatur, ut ſi te vel frater germanus, vel filius, vel filia, vel uxor, vel amicus, quem ut animam tuam diligas, ad aliorum deorum cultum ſollicitarit, ne parcat ei oculus tuus nec miſereariſ, ſed omnino occidas; manus tua prima ſit in eo, ut eum interficias, tum manus totius populi, &c. Vide ibidem alia, de urbe exſcindenda, in qua ſcelus ejuſmodi fuerit repertum. Quodſi judices aut populus officium facere negligerent, ipſe Deus faciem ſuam contra ejuſmodi hominem ponebat, eumque ut dignus erat, plectebat, quemadmodum ſe in lege profitebatur facturum. Quodſi tamen pœna alicui remittebatur, id extra ordinem, & præter fœderis rationem, ſingulari aliqua Dei gratia contingebat. Unde interdum apoſtaſiæ, id eſt cultus aliorum Deorum condonatio populo, per prophetas fuit oblata à Deo, ex ſingulari ipſius benignitate, imprimis tum, cum vel univerſus populus, vel major ejus pars, illo peccato ſe contaminaſſet, ne populum univerſum, aut magnam illius partem, cogeretur perdere. Deo nimirum qui ſupra legem eſt, legem relaxare pro arbitrio licebat, judicibus ac populo ſub lege conſtituto, non licebat.

Ex his autem patet, Miſericordiam, non eſſe proprietatem in Deo naturaliter ac propriè reſidentem. Nam quædam ſunt actiones Dei, in quibus nulla utitur miſericordia, ſed ejus contrario, nimirum ira & ſeveritate. At à naturalibus Dei proprietatibus & perpetuo in ipſo reſidentibus nulla ejus actio recedere poteſt, & quando earum objectum exſtat, neceſſario exeruntur, & nunquam earum contrarium poteſt in Deo exiſtere. Quartò, Æquitas eſt in eo *in duorum aut trium teſtimonio.* Noluit Deus, tam ſeverum ſupplicium permitti, vel ſolius magiſtratus, vel privati cujuſquam libidini, ne etiam innocentes, qui invidiæ malorum, plerumque ſunt obnoxii, hoc modo facilè oppimerentur, ſed voluit, Teſtibus, minimum duobus, aut tribus convinci reum, & ea quidem lege, ut in falſos teſtes, jure talionis animadverteretur, ut quam pœnam alteri intentaſſent, eam ipſi perferrent. Vidimus id ſupra præceptum, Deut. 17, ubi de apoſtaſia agitur, & alibi, ubi de peccatis ac criminibus in genere, Deut 19. 15 & ſeq. *Ne ſurgat teſtis unus contra aliquem, in quacunque iniquitate, in quocunque peccato, & in quocunque ſcelere, in quo peccatum fuerit, ſed in ore duorum teſtium, aut in ore trium, ſtabit accuſatio,* & poſtea, de pœna falſi teſtis, loquitur, quam ita vult exigi, ne parcat iſtiuſmodi homini,

homini, oculus magiſtratus. Eadem lex etiam à Chriſto, eccleſiæ, fratris in fratrem delictum vindicaturæ, eſt conſtituta; Matt. 18. Ea ſe uſurum profitetur Paulus 2 Cor. 13. 1. Unde apparet, legem hanc eſſe æquiſſimam, cum nihil niſi æquiſſimum à Chriſto ſit Eccleſiæ præſcriptum, & ab Apoſtolis uſurpatum. Ex eo autem patet, occulta crimina, olim ſub lege, per tormenta exquiri non ſolita, ſed teſtibus vel argumentis apertiſſimis, fuiſſe in apertum producta. Quo iniquiores ſunt hodie Chriſtiani, qui, ne ſcilicet innocentem puniant, eum prius crudeliſſimis tormentis, quæ ipſa morte nonnunquam ſunt acerbiora ſubjiciunt, ut rem explorent. Nonne id ipſum quod fugiunt, faciunt? Nolunt innocentem punire. At ne id faciant, graviſſimè jam puniunt, ne quidquam de eo dicamus, tormentorum vim, non ſemper veritatem, ſed ſæpe mendacia expreſſiſſe, & multos maluiſſe mori, quam ea ſubire. At lex Moſaica, ſeveriſſima fuit. Cur ergo Chriſtiani, ſunt non dico ſeveriores, ſed planè crudeles, qui manſuetiſſimi eſſe deberent, & quibus charitas, omnibus aliis rebus, debebat eſſe antiquior? Sequitur alterum, in hac ratiocinatione autoris divini. Supplicio dignus cenſebitur qui filium Dei conculcarit. Illorum ipſorum ad quos ſcribit, judicium appellat, tamquam in re admodum manifeſta, dum ait; *Quanto putatis deteriore*. Deterius, id eſt acerbius & gravius ſupplicium ei debet imminere, qui Chriſtum repudiarit, quam qui Moſen. 1. Quia huic mors tantum violenta infligebatur, illi mors æterna. Quis autem neſcit, hanc illa, longe eſſe graviorem? Violenta mors, etiam ob delictum aliquod inflicta, non neceſſario mortem æternam, ſecum trahit, ut ſupra docuimus, ſi Dei voluntatem reſpicias, licèt naturæ vi, omnino ſecum eſſet tractura, nec prorſus hominem excludit ab æterna felicitate, contra quam in æterna accidit. Adde quòd etiamſi tandem is, qui mortem violentam ſuſtinuit vi legis, etiam in morte æterna maneret, tamen id pro illius pœna, non eſſet habendum, ſed pro naturali quodam mortis violentæ conſequente. Nam ei demum mors æterna pœna eſt, cui licuiſſet eam effugere, & cui ad vitam æternam, ac beatam immortalitatem patebat aditus. Hæc nimirum demum ſumma pœna eſt, cui licuiſſet eam effugere, à ſumma fælicitate, quæ tibi oblata fuerat, & ad quam pervenire potuiſſes, in æternum excludi. Deinde, ideo etiam gravior deſertori Chriſtianæ religionis imminet pœna, quam legis; quia antequam ultima illa pœna infligatur, aliæ quæ mortis violentæ acerbitatem ſuperant ei imponuntur. Nam omnis ei ſpes gratiæ divinæ, quam antea habuerat, adimitur, reditus ad priſtinum ſtatum negatur, quod inter acerbiſſima Dei ſupplicia, numerandum eſt, conſcientiæ vermis, qui vel mille mortes ſuperat, ejus animum ſubinde rodit, ac lancinat, imminetque terror perpetuus divinorum ſuppliciorum, cum aliqua tempeſtas, aut periculum ingruit, omnia illi infeſta videntur, nihil tutum, nihil ſecurum, reſtant multi corporis dolores, omne damnorum, luctuum, contumeliæ, tormentorum, mortis denique acerbiſſimæ genus. Quot ſunt ſuppliciorum divinorum genera, quæ in eundem hominem poſſunt effundi, tot ei ſunt metuenda, qui Chriſtum deſerit. At mors violenta, brevi momento peracta, longe levior erat his ſuppliciis, præſertim ſimul junctis. Non ait autem ſimpliciter divinus autor, ejuſmodi apoſtatam, gravius ſupplicium laturum, ſed dignum judicatum iri, acerbiori ſupplicio, ſimul cogitandum relinquens, eum etiam reipſa iſtam pœnam ſubiturum. Nam in antecedente, intelligitur conſequens. Si quis dignus judicetur, præſertim peculiari, ac perfecta quadam ratione, ut hoc loco accidit, aliquo ſupplicio, quid facilius cogitatu, quam eundem, etiam iſtud ſupplicium ſubiturum. Dignus enim cenſebitur iſtiuſmodi ſupplicio, non eo modo, quo omnes qui peccant ſupplicio digni judicantur. Etiam ii qui in ignorantia divinæ voluntatis verſantes, peccant, aut ii qui olim ſemel in legem deliquerant, elato brachio, ſine miſericordia, etiam factum dolentes, ad ſupplicium rapiebantur (nam cum punirentur ex divino mandato, neceſſe eſt illos, ea pœna dignos fuiſſe judicatos) ſed ita, ut tum decreta divina in N. F. propoſita, tum rei ipſius æquitas, videantur pœnam iſtiuſmodi hominis poſtulare. Et hæc videtur eſſe cauſa, cur divinus auctor maluerit dicere, iſtiuſmodi hominem, graviori ſupplicio, dignum judicatum, quam ſimpliciter, eum acerbiorem pœnam laturum, ut ſimul hujus rei æquitatem indicaret, & oſtenderet, iſtiuſmodi hominem pœnam hanc planè commeritum, quod non expreſſiſſet, ſi ſimpliciter dixiſſet, eum acerbiorem luiturum pœnam. Nam non protinus qui pœnam luit, etiam juſtè luit, eo præſertim modo, quo hic intelligendum eſt. Quare ſi divinus autor, hoc poſteriori modo loquutus fuiſſet, æquitatem pœnæ, non expreſſiſſet. Certum quidem eſt, Deum nonniſi juſte unumquemque punire; ſed aliud eſt juſtè aliquid fieri, aliud indicari etiam verbis id juſtè fieri. Quòd ſi quis velit ideo etiam divinum auctorem, hoc pacto quo loquutus eſt loqui maluiſſe, quòd non planè ſit impoſſibile, unum aut alterum, ex iſtiuſmodi hominibus propter certam aliquam cauſam, tam gravi ſupplicio eximi, etiamſi eo dignus cenſeatur (nam cum de pœna agitur, poteſt quis ea dignus cenſeri, & interea tamen, niſi quid obſtet aliud, reipſa non puniri, ſed remiſſionem peccati, ſeu delicti impetrare, & quidem ſalva juſtitia) licèt id ex vi fœderis novi non fiat, non admodum repugnaverim. Alias in Sacris Literis dignum aliqua re cenſeri, præſertim cum de re bona, ſeu præmio aliquo ſermo eſt, ſolet non tantum ſignificare, ſtatutum iri de aliquo, cum jure quodam, præſertim ex promiſſo divino, poſſe id repetere, ſed etiam eum omnino id conſequuturum, quo dignus cenſeatur, ut Luc. 21. 36. 2 Theſſ. 1. 5.

Sequitur tertium in hac Apoſtolica argumentatione conſiderandum. Nimirum quomodo rationem ſuam, ex ſeveritate ſub lege uſitata ductam fulciat; ſeu quæ ratio ſit conſequentiæ in argumento. Poſſet nimirum aliquis quærere, Quomodo ex eo, quòd Deus tam graviter tranſgreſſores aut deſertores legis punivit, conſequitur longe graviori ſupplicio Chriſtianæ religionis deſertores, dignos judicatum iri? Hoc oſtendit Apoſtolus, in illis verbis: Qui filium Dei conculcarit, & ſanguinem fœderis, per quem fuerat ſanctificatus communem duxerit, & ſpiritum gratiæ contumelia affecerit. In quibus verbis, gravitatem ſceleris, quod ii admittunt, qui à Chriſto deficiunt explicat, atque adeò oſtendit hos apoſtatas dignos eſſe longe graviori pœna, quam fuerint deſertores, aut tranſgreſſores legis Moſaicæ. Quo nimirum gravius eſt ſcelus aliquod, tanto majori ac graviori dignum eſt ſupplicio. Tria autem affert ad gravitatem hujus impietatis oſtendendam; quæ omnia eo redeunt, ut oſtendat Apoſtatam, res ſanctiſſimas, per quas ad notitiam veritatis, & divinæ gratiæ in ea comprehenſæ pervenerat, atque ad fœliliſſimum quendam ſtatum perductus fuerat ſumma afficere ignominia. Itaque in ſingulis iſtis tribus particulis duo conſideranda ſunt. 1. Præſtantia rerum quam apoſtata contumelia afficit. 2. Facti ipſius indignitas; ſeu ignominia, qua Apoſtata ipſam afficit. Primum, quòd ejuſmodi homo, *filium Dei conculcet*; ubi ut jam diximus, & dignitas perſonæ & indignitas facti, ſeu contumelia iſtius perſonæ ſpectanda eſt. Dignitas, dum ait *Filium Dei*; quaſi dicat, non Moſen, quo ſe legis ſectatores jactant. Huic nimirum hic imprimis, opponitur hoc loco filius Dei, ut ex verſu præcedenti apparet; non alium aliquem prophetam, legis interpretem contemnit, ac contumelia afficit, imò etiam, non ex angelis aliquem, quorum opera, lex fuit Moſi tradita Act. 7. Gal. 3 & ſup. Hebr. 2, ſed eum, qui ſecundum Deum, primum authoritatis ac poteſtatis obtinet locum, eſtque ipſi Deo, omnium chariſſimus contemnit, ac contumelia afficit. Quo loco explicandum eſt, quid ſit eſſe filium Dei; nimirum illum ſingularem, qui hoc nomine ſimpliciter poſito, hic & alibi intelligitur, & quantam id in ſe dignitatem, divinitatemque contineat, idque partim ſimpliciter atq; per ſe, partim comparatè, ut facit

hic divinus autor, quem cap. 1, primum prophetis in genere, per quos Deus olim cum patribus loquutus eſt, partim angelis, per quos lexerat tradita Moſi, opponit, quo pertinet etiam particula cap. 2, ab initio. Sed cap. 3. Moſi imprimis eum longiſſimè præfert, tamquam filium ſervo ac famulo, tamquam eum qui domui præſit, Illi, qui eidem inſervit, quæ comparatio huc imprimis ſpectat. Simili modo ait Chriſtus Joh. 3, vel ipſe Johannes, dum oſtendit cauſam, cur is jam judicatus ſeu condemnatus ſit, qui in filium Dei non credit; quia inquit non credidit, in nomen unigeniti filii Dei. Quaſi dicat; Non prophetam aliquem vulgarem, non aliquem ex Dei ſervis, ſed unigenitum ac chariſſimum Dei filium, quem talem eſſe, multis documentis conſtabat, vel conſtare cuivis poterat, repudiavit ac rejecit. Contumelia autem ac contemtus, tanto gravior eſt, quanto major dignior ac præſtantior eſt is, qui contumelia afficitur.

Facti indignitas, ipſaque contumelia, exprimitur verbo *conculcaverit*. Vix cogitari poteſt major contumelia, quam eſt ea, ſi quem pedibus conculces. Ea enim pedibus calcamus, quæ pro rebus viliſſimis habemus. Quanta ergo rei indignitas, quanta contumelia, ſi chariſſimum Dei filium conculces pedibus, eum qui honore ſummo poſt Deum, eſt digniſſimus, indigniſſimis modis tractes, ac ſumma quæ ferè cogitari poteſt contumelia afficias. Ipſam Dei pupillam tangit, qui unctos ejus tangit. Quid dicendum eſt de eo, qui non vulgarem aliquem Dei unctum, ſed filium Dei unicum & chariſſimum, & illum Chriſtum, ſeu unctum Dei, perfectiſſima ratione ſic dictum, non tangit, ſed conculcat? Annon ipſum Deum, ejus patrem, contumelia ſumma dicitur affeciſſe? Qua ratione, cum Chriſtus confixus fuit ipſe Deus cenſetur confixus, & verba de Deo apud prophetam elata, ad hanc rem accommodantur, videbunt in quem pupugerunt. Supra cap. 6, in re ſimili dixerat autor, quòd ii qui poſt veritatem agnitam relabuntur, ſibimet ipſis crucifigant filium Dei, & publica infamia afficiant, quod huc quoque rectè accommodatur. Ideò autem tanti ſceleris immanitas, jure tribuitur, Chriſtianæ religionis deſertori, atque hoſti; quia cum is ſanctiſſimam doctrina cujus annunciator atque autor Chriſtus exſtitit, falſam atque erroneam dicit (qua enim ratione aliàs eam deſerere, aut abnegare cenſendus eſſet) eo ipſo, non modò Chriſtum, filium illum Dei ſingularem, atque unigenitum eſſe negat, ſed ne vulgarem quidem Dei filium eſſe ſtatuit, ac clamat. Siquidem ejus nomen tamquam ſeductoris, ac falſi prophetæ, traducit, eumque hoc ſuo facto, digniſſimum judicat, qui tanquam impoſtor, divino nomine, per ſummum ſcelus ad falſam religionem populo perſuadendam abuſus, cruci fuerit affixus, itaque quantum in ſe eſt, *illum denuo cruci affigit, eumque pedibus conculcat*; ſiquidem de Chriſto affirmat, ob quod Chriſtus, ſi id verum eſſet, foret crucis ſupplicio digniſſimus, digniſſimuſque qui pedibus conculcaretur. Metitur ergo Spiritus ſanctus gravitatem ſceleris, non ex eventu, ſed vi ipſius facti, quemadmodum etiam dicitur aliquos Deum irridere, aut Dominum provocare, non quod id reipſa faciant, ſeu effectu ipſo, ſed quòd vis factorum, quæ reprehendit Apoſtolus, ſit ejuſmodi. Eodem modo, dicuntur aliqui, mutare gloriam incorruptibilis Dei, in ſimilitudine imaginis hominis corruptibilis, aut veritatem in mendacio, vel mendacium. Vis facti eſt hujuſmodi, non effectus. Hoc primum eſt, quod ad gravitatem hujus ſceleris oſtendendam pertinet. Alterum eſt, quòd hujuſmodi Apoſtata ſanguinem fœderis, per quem fuerit ſanctificatus, communem duxerit. Ubi iterum, tum rei, quæ ignominioſe ab apoſtata tractatur, præſtantia, tum facti indignitas, eſt conſideranda. Res ipſa eſt ſanguis Chriſti, id eſt mors ipſius cruenta, licet Chriſtum ipſum non nomines, ſed ex reipſa, & deſcriptione addita, ſatis intelligitur. Præſtantia ejus ſanguinis, primùm eo exprimitur; quod ſanguis fœderis dicitur; fœderis inquam novi & æterni Matth. 26. 28, infra Hebr. 13. 20. Quia nimirum Deus ſanguine uſus eſt, ad fœdus hoc cum hominibus ſtabiliendum, ac ſanciendum, id eſt ad promiſſa ſua in eo propoſita confirmanda, & pignus quoddam eorum nobis dandum; atque adeò (quod ex priori conſequitur) ad homines impellendos, ut fœdus illud amplecti, & conditiones in eo ſibi impoſitas exſequi velint, ac denique ad promiſſiones, hominibus conditiones iſtas præſtantibus, reipſa exhibendas; quanquam primæ cauſæ reſpectu, ex qua ob fœderis rationem, ſecunda tertiaque conſequitur, potiſſimum ſanguis fœderis, dici videtur, eaque ratione confertur cum ſanguine antiqui fœderis, id eſt ſanguine ejus animalis, quo fœdus antiquum fuit ſancitum, apertè quidem ſup. cap. 9. 18, & ſeq. quæ confer cum præcedentibus. Obſcurius paulò infra cap. 12. ℣. 24. 1 Pet. 1. 2, quæ omnia confer cum Exod. 24. Qua verò ratione ſanguis Chriſti, novum fœdus confirmarit, aliunde petatur.

Sequitur ut videamus, alterum modum, quo ſanguinis hujus præſtantiam exprimit. 1. Auctor, quod quidem à priori, tamquam effectus à ſua cauſa pendet, eſtque comprehenſus in illis verbis. *Per quem fuerat ſanctificatus*, nimirum antea cum Chriſtianam religionem amplecteretur. Sanctificatio conſiſtit in quadam emendatione, ac repurgatione ab impuritate, præſertim ſpirituali, & ad conſcientiam pertinente; quin etiam in ſeparatione quadam à rebus vulgaribus ac prophanis, & conſecratione rei vel perſonæ, in uſus divinos. Hoc loco licet vocem quam latiſſimè extendere, ita tamen, ut ſanctificatio hæc ad animum hominis ac conſcientiam, non ad carnem quemadmodum ſub lege accidebat, referatur. Nam ut autor hic divinus ſupra dixit cap. 9. Si ſanguis taurorum & hircorum & cinis juvencæ, aſpergens inquinatos, ſanctificat ad carnis puritatem, quanto magis ſanguis Chriſti qui per ſpiritum æternum ſeipſum obtulit inculpatum Deo, purgabit conſcientiam noſtram ab operibus mortuis, ad ſerviendum Deo vivo? Sed tamen etiamſi hoc ſanctificationis vocabulo, omnis emundatio, quæ ad conſcientiam animumque pertinet, intelligi poſſit, maxime tamen intelligenda eſt hac voce expiatio peccatorum, ſeu liberatio ab eorum reatu ac pœna, quatenus quidem eam in hac vita adipiſci poſſimus. Includitur tamen, etiam emundatio ab ipſa peccatorum labe, atque adeò ſeparatio noſtri, à prophano hominum vulgo, quæ fit per veritatis agnitionem ac profeſſionem pietatis; ſed eatenus potiſſimum, quatenus hæc emundatio & ſanctificatio, ad purgationem noſtri à reatu peccatorum refertur, atque ad eam via quædam eſt, & medium ejuſmodi, quod remiſſio peccatorum ex decreto Dei neceſſario conſequitur. Hujuſmodi repurgatio, quæ tum in repurgatione peccatorum, tum in emundatione noſtri, ab ipſis eorundem ſordibus conſiſtit intelligitur, ac ſanguini Chriſti adſcribitur, in verbis paulò ante adductis cap. 9. 14. Qua de re vide Socinum de Serv. part. 2. cap. 14. pag. 146, 147. Cur autem hoc modo ſanctificationis vocabulum putemus accipiendum, cauſa eſt, quod ut diximus, effectus hic ſanguinis Chriſti ex eo pendet, quod idem ſit, ſanguis fœderis. Quare, ſanctificatio ea eſt intelligenda, quam ſanguis Chriſti, homini mortali præſtat eatenus, quatenus fœderis ſanguis eſt; & is etiam ſanctificationis modus imprimis accipiendus eſt, qui congruit ei rationi, ob quam ſanguis Chriſti, potiſſimum ſanguis fœderis dicitur. Diximus autem, eum ideò potiſſimum dici ſanguinem fœderis, quia id confirmet ac ſanciat, & promiſſorum in eo contentorum, veluti pignus quoddam ſit; unde, cum tanta ſit promiſſorum iſtorum dignitas, ut nemo ea contemnere queat, conſequitur, ut nos etiam ad fœdus illud amplectendum & conditiones, ejus præſtandas adducat; qua in re ſi perſeveremus, ejuſdem ſanguinis Chriſti vi, ac fœderis in eo confirmati, plenam peccatorum remiſſionem, reipſa adipiſcimur. His vero in rebus conſiſtit ea ſanctificatio, quam hic intelligi diximus. Hoc divinus auctor vult dicere; Hominem iſtum, qui à Chriſto tam turpiter deficit, antea ſanguinis Chriſti vi, ad amplectendum divinum

fœdus,

fœdus, ac promiſſiones in eo comprehenſas, fuiſſe adductum, eaque re, à vulgo hominum prophano ſeparatum, ac Deo viventi, ejuſq; ſervitio conſecratum fuiſſe, quo in ſtatu ſi perſeveraſſet, ejuſdem ſanguinis Chriſti vi, à pœnis poccatorum non modò tutus, ſed & ſecurus fuiſſet, atque adeò etiam fuit, quamdiu in fœdere iſto perſeveravit. Tutum dico reipſa quia nullum divinum judicium ipſi imminebat, obſtante nimirum divino promiſſo, in fœdere comprehenſo, & ſanguine Chriſti, quo tamquam ſigillo, hoc Dei diploma confirmabatur; qua ratione meliora dicitur clamare, quam ſanguis Abel, quia non ut ille vindictam ab eo flagitat; ſed potius, ut is promiſſionis ſua memor, remiſſionem peccatorum nobis largiatur, ad quam confirmandam ex ipſius voluntate, fuit fuſus. Itaque pignoris cujuſdam inſtar eſt, quo Deus ad eam ſi in fœdere perſeveremus præſtandam, obſtringitur. Adde, quòd Chriſtus, per ſanguinem ſuum tantam adeptus eſt poteſtatem, ut remiſſionem illam, ipſemet nobis præſtare poſſit, effectuſque eſt miſericors ac fidus pontifex in iis, quæ apud Deum, ad expianda peccata populi, ſup. cap. 2. Securum dico fuiſſe, quod ad animum ipſius attinet, quia eodem Chriſti ſanguine freto, nunquam illi metuenda fuit peccati pœna. Breviter, ſpe certa, jam obtinebat peccatorum remiſſionem; re ipſa etiam aliquo pacto fruebatur, quatenus ea in hanc vitam cadit, eratque in eum ſtatum, vi ſanguinis Chriſti traductus, ut eam planè ac perfectè alioquin, ſi in eo perduraſſet, fuiſſet adepturus. Hic ergo eſt præſtantiſſimus, ac omnium maximus ſanguinis Chriſti effectus, ex quo appareat, eum ſanctiſſimum eſſe, atque ab omnibus haberi debere, non vero nullo pacto prophanum eſſe cenſendum, qui enim aliàs tam divinũ potuiſſet præſtare effectum?

Sequitur ut poſtea quam iſtius ſanguinis præſtantiam vidimus, videamus etiam indignitatem ſceleris, quod in eum ab apoſtata admittitur. Ea vero explicatur illis verbis qui ſanguinem iſtum *communem duxerit*. Commune opponitur ſancto, & ſignificat rem profanam ac vulgarem, vel etiam impuram, quæ duo ferè concurrunt. Sic, communibus manibus edere, eſt illotis ac impuris manibus id facere. Sic ſupra cap. 9. 13. ubi Latine eſt Inquinatos in Græco eſt vox, ab eo deducta nomine, quod commune ſignificat, ita ut reddere poſſis communes factos, eique opponitur ſanctificatio, ac puritas. Vide & Act. 21. 28. Hoc ergo vult dicere, divinus autor; Hominem ejuſmodi, qui Chriſtianam religionem, atque adeò fœdus illud novum deſerit, & mendacii falſitatiſque arguit, ſanguinem Chriſti, quo fœdus illud fuit confirmatum, quoq; ipſe fuerat, à profano hominum vulgo per veritatis notitiam ſeparatus, peccatis eorumque pœnis repurgatus, pro ſancto minimè habere, ſed pro vulgari ac profano, qui ad tam ſanctum uſum, à Deo minimè fuerit adhibitus, imò pro planè impuro: ſiquidem is fuerit, ſanguis impoſtoris, & in eum finem ab ipſo profuſus, ut faliæ doctrinæ auctoritatem aliquam conciliaret, qua nulla poteſt major eſſe illius ſanguinis contumelia. Eſtque hic elegans quędam contrariorum commutatio; Sed quæ magnam apoſtatarum arguit impietatem. Sanguis fœderis ipſos ſanctificarat, & ex profanis, ſanctos ac puros effecerat, ipſi contra ſanguine hunc, profanum atque impurum judicant, atque adeò quantum in ſe eſt, polluunt. Hæc de ſecundo, quo gravitatem atque impietatem apoſtaſiæ, divinus autor oſtendit.

Sequitur tertium, quod in illis verbis continetur. *Et ſpiritum gratiæ contumelia affecerit*, dignitas rei, in quam injuria fertur eſt, quòd ſit ſpiritus gratiæ, per ſpiritum hunc divinus auctor intelligit, eam Dei virtutem & efficaciam, quam Deus ad confirmandum euangelium, ac demonſtrandam novi fœderis veritatem adhibuit, unde à Johanne 1 epiſt. 5, inter teſtes divinos numeratur, & hoc ei elogium peculiariter tribuitur, quod ſit illa veritas, quia ejus teſtimonium de Domino Jeſu, ejuſque euangelio adeò ſit manifeſtum, tamque apertæ veritatis, ut is ipſa veritas cenſeri debeat, licet alias etiam aqua, id eſt vitæ ac doctrinæ Chriſti puritas, quæ hoc ad Hebr. loco tacite tantum in voce filii Dei commemoratur, & ſanguis (id eſt mors cruenta Chriſti) qui hic aperte eſt expreſſus, & fœderis ſanguis appellatur, magnam vim habeant, ad euangelii veritatem demonſtrandam, & ſanguis is aliqua ex parte, ob ſpecialem ſuam cum promiſſis fœderis conjunctionem, in iis confirmandis, majorem etiam vim habeat, quam ſpiritus; ſed tamen ſi evidentiam, quæ aliquomodo hominum ſenſus perſtringit reſpicias, habet ſpiritus ille divinus aliquid præ ſanguine, & ſanguinis vim etiam fulcit. Hinc autor illé divinus ſupra cap. 2, cum de confirmatione euangelii & ſalutis æternæ in eo comprehenſæ ageret, ſolius divini ſpiritus, & effectuum ejus miraculoſorum meminit, dum ait, Quomodo nos effugiemus (quominus ſcilicet puniamur) ſi tantam neglexerimus ſalutem; quæ cum incæpiſſet annunciari per Dominum, ab iis qui audierant, in nos confirmata fuit, atteſtante Deo, cum ſignis & miraculis, tum virtutibus, & Spiritus ſancti diſtributionibus, ſecundum ſuam voluntatem. Ubi, tum Spiritus ſancti diſtributionum facit mentionem, ea proculdubio intelligens dona, quæ euangelicæ doctrinæ auditoribus quoque, cum eam eſſent amplexi diſtribuebantur; qua de re non ſemel in actis legimus; imprimis verò 1 Cor. 12 & 14. tum ſignorum miraculorum ac virtutum, quæ ſpiritus etiam divini ſunt effecta, ut ex multis Sac. Lit. locis perſpicitur, & per eos imprimis exerebantur, qui doctrinam euangelicam annunciabant. Quodſi velis huc etiam referre effecta iſtius ſpiritus, quæ Deus in ipſo Chriſto excitando, & ad dexteram ſuam collocando exeruit. (Ut patet Rom. 14. 1 Petr. 3. 18, quæ confer cum 2 Cor. 13. 4.) multò major iſtius ſpiritus præſtantia, & ad confirmandum euangelium vis apparebit. Qua de re vide Socin. in 1 Joh. 5, ubi de ſpiritus teſtimonio. Vocat autem hunc ſpiritum, divinus autor, ſpiritum gratiæ, ad illius vim ac præſtantiam tanto magis illuſtrandam. Duplici autem id modo videtur accipi poſſe. Sic Piſcator Joh. 1. 17. 1 Petr. 5. 12. 1. ut vox gratiæ, denotet objectum circa quod verſetur, quaſi dicat; Quod de gratia nempe Dei, in euangelio revelata teſtatur. Vel ſi mavis, de ipſa doctrina euangelii, quæ gratia dicitur, quod gratiam Dei omnium maximam, nobis offerat, atque annunciet; Eodem pacto accipi poteſt 1 Joh. 4. *Spiritus erroris*, & *ſpiritus veritatis*, id eſt ſpiritus, qui errorem aut veritatem docet, inſpirat, atque urget, ut ſit genitivus objecti, niſi malis ab effectu dici ſpiritum erroneum vel veracem: res eodem recidit. Sic ſpiritus Chriſti apud Petrum 1 epiſt. 1. 10, pro ſpiritu qui de Chriſto teſtatur, & totus ut ita dixerim Chriſtum ſpirat, ſi ejus præcipuam intentionem ſpectes, ſumitur. Iſto, quo diximus modo, ſi hoc loco accipiantur verba *ſpiritus gratiæ* elegans erit ſenſus; nimirum iſtiuſmodi hominem qui euangelium, quod ipſa gratia eſſe videtur, ob promiſſa benigniſſima ac longe maxima, in eo comprehenſa, reſpuit, ſpiritum illum divinum, qui de gratia iſta apertiſſimum præbet teſtimonium, ſumma afficere contumelia: quæ deſcribtio hujus ſpiritus eſt, ad rem de qua agimus accommodatiſſima. Sed poteſt tamen fortaſſe, alius quoque ſenſus eſſe verbi gratiæ ſpiritui adjunctii ut nimirum ſumatur adjective, quaſi dicat, Sp. gratioſum, ſeu ex ſingulari Dei gratia donatum. Eſt enim ſingulariſſimum ac præſtantiſſimum Dei donum, & excepta vita æterna quæ mortali homini nondum datur, nullum eſt eo majus. Quæ deſcribtio, itidem ſatis accommodata ad rem de qua agitur, cenſenda eſt, præſertim ſi ſtatuatur, divinum autorem pro conceſſo ſumere, iſtiuſmodi hominem, qui veritatem euangelii, tam turpiter deſerit, ipſum quoque cum euangelium eſſet amplexus, Spir. S. fuiſſe participem quemadmodum in re ſimili, videtur ponere ſuprà cap. 6. 4. Hoc enim pacto, evidentiſſime apparet iſtius hominis ſcelus, qui eam doctrinam repudiaſſet, ex cujus auditu, ut Paulus loquitur Gal. 3, ſpiritum, tam præſtans Dei donum, ex ſingulari ipſius benignitate profectum, accepiſſet, quod in ipſius animo, apertiſſimum divinitatis ac veritatis doctrinæ iſtius perhiberet teſtimonium, adeò ut non ſine ſumma impietate, & quadam

dam in Deum hoſtilitate, poſſet ejus teſtimonium ſpernere, & doctrinam eo confirmatam repudiare. Verùm tutius eſſe videtur Spiritus vocem latiſſimè accipere, pro univerſa Dei virtute, qua Deus euangelium, ſeu ſermonem gratiæ ſuæ, ut in Sac. Lit. appellatur confirmarat, ſive is in ipſo Chriſto, ſive in Apoſtolis, aliiſque euangelii præconibus, ſive in ipſis ejus auditoribus, ac profeſſoribus, fuerit conſpectus, & ſtatuere, Gratiæ ſpiritum dici, quia de ea apertum tulerit teſtimonium, ſive exterius, ſive interius in illius animo, qui veritatem euangelicam fuerat amplexus.

Hactenus rei dignitas ac præſtantia; ſequitur indignitas ſceleris, qui in eam admittitur ab apoſtatis, qui exprimitur verbo *contumelia affecerit* verbum Græcum, admodum eſt prægnans, & ſignificat injuriam cum contumelia conjunctam, ex deſtinata voluntate profectam, ac cum aliqua animi voluptate, ac delectatione, alteri illatam. Hæc verò contumelia in eo conſiſtit, quòd Spiritus ille, qui ipſa veritas eſt, mendacii ac impoſturæ, ab iſtiuſmodi homine, qui Chriſtianam religionem abjicit, arguitur, atque adeò accuſatur, & diabolo, qui mendacii parens eſt adſcribitur, cum tamen ſit diviniſſimus, divinitatemque ſuam, apertè unicuique oſtendat. Nam ut dictum eſt, ſpiritus ille de gratia euangelica, quam iſtiuſmodi homo, tamquam falſam abjicit, apertiſſimum præbet teſtimonium. Quodſi euangelium illud falſum eſſet, mendax foret ille ſpiritus, atque erroneus, qui ejus veritatem, tantopere urget. Committunt ergo apoſtatæ peccatum ejuſmodi, quod blaſphemia Spiritus, ſeu in Spiritum ſanctum, nec in hoc, nec in futuro ſeculo remittitur, contra quam in aliis omnibus delictis accidit. Unde Dominus Jeſus Luc. 12, cum ℣. 9, dixiſſet: *Qui abnegaverit me coram hominibus abnegabitur coram angelis Dei*, ſubjungit ſtatim ℣. 10. *Et omnis qui dixerit verbum, vel ſermonem, contra filium hominis, remittetur ei; ſed ei qui contra Spiritum ſanctum blaſphemaverit, non remittetur.* Quia nimirum iſta abnegatio filii Dei, à blaſphemia Spiritus ſancti ſejuncta eſſe non poteſt, imò illius ſpecies quædam eſt. Siquidem is, qui Chriſtum abnegat, ſciens prudens, doctrinam illius, Spiritus ſancti teſtimonio confirmatam ob quod ipſe quoque eam fuerat amplexus, falſitatis arguit. Alia quidem nonnunquam dici poſſunt in filium hominis, quæ majeſtatem ipſius lædunt, præſertim ab eo, qui veritatem doctrinæ ejus non agnovit, qualia eorum erant dicta, qui ipſum olim vini potorem ac comedonem, contumelioſe nominabant, quæ ſine blaſphemia vera Spiritus fieri poſſunt; ſed abnegatio Chriſti, non poteſt. Nam hæc propius petit ipſum divinum Spiritum, doctrinæ Domini Jeſu, teſtimonium perhibente, ac propterea à ſciente veritatem ejus doctrinæ, proficiſcitur, quæ demum proprie dicta blaſphemia eſt, licet etiam ignorans poſſit quiſpiam dici blaſphemare, ut Paulus; ſed minus proprie. Itaque ita videtur velle dicere Chriſtus, non tantum is qui me abnegaverit, tantam incurret pœnam, ſed omnes etiam reliqui, qui blaſphemaverint Spiritum ſanctum, tam gravem incurrunt pœnam, ut illis remiſſio nulla ſit ſperanda. Vel particula & ſumi poteſt pro nam ut apud Hebræos ſæpe accidit, qui particula & pro variis conjunctionibus utuntur. Exempla hujus ſignificationis habes, ſi conſulas Hebræum textum Gen. 41. 21. Et aſpectus. Exod. 2. 10. Et dixit, id eſt, dixit enim 1 Reg. 18. 4. Et fuit, & alibi non ſemel in Vet. Teſt. In novo, notavit Beza Joh. 2. 13. Et erat prope, id eſt, Nam: & cap. 3. 13. Rom. 1. 23. 1 Joh. 1. 2, & cap. 3. 4. Quare ſenſus erit, Nam omnis qui dixerit.

Ex his autem patet veritas eorum, quæ antea de gravitate ſupplicii, quod apoſtatas manet, dicta ſunt. Nimirum illis, nullam amplius reſtare pro peccatis hoſtiam, ſed terribilem quandam exſpectationem judicii, ſiquidem ipſe Chriſtus teſtatur, hujus generis peccata, remiſſionem non habere, & quidem ut eſt, apud Matthæum, neque in hoc, neque in futuro ſeculo; ſeu ut eſt apud Marcum in æternum. Hos enim tanquam hoſtes ſuos, ut eos hic vocat divinus autor, ac perduelles, à gratia ſua repellit Deus, nec eorum curam ut reſipiſcant amplius ſuſcipit, ſi quidem id quod in Deo eſt diviniſſimum, & ex quo ejus potentiam ac majeſtatem apertiſſimè licet cognoſcere, nimirum ejus Spiritum blaſphemant, ac contumelia afficiunt. His adjunge illa etiam, quæ hic præceſſerunt, nimirum eos filium Dei, quo nihil eſt Deo conjunctius, quo nihil divinius Deus humano generi dedit, qui in ipſius olim forma fuit, & nunc multò magis divinæ majeſtatis imaginem in ſe exhibet, cum in dextra throni ejus collocatus, omne ab eo judicium accepit; Hunc inquam eos pedibus conculcare, atque indigniſſimis modis ei inſultare, eos ſanguinem fœderis novi, quo ipſi profani atque impuri, à ſcelerum ſordibus, eorumque reatu fuerant purgati, ac ſancti effecti, pro vulgari, profano, atque adeò impuro habere. Quid majus hujuſmodi ſcelere atque impietate fingi poteſt? Nonne jure in hoſtium ac perduellium numero haberi debent, & tamquam ii, qui in ipſam Dei majeſtatem involarunt, graviſſime ac ſine ulla miſericordia puniri merentur?

Hactenus prius argumentum vidimus, quo divinus autor demonſtrat, quam grave ſupplicium maneat eos, qui à Chriſtiana religione deficiunt. Sequitur alterum, quod à teſtimoniis divinis imprimis eſt petitum, in quibus Deus profitetur ſemetipſum pœnam ac vindictam, de hoſtibus populi ſui ſumturum, quod majori jure ad pœnas, quas Deus de iis qui à populo ſuo electo, ſub N. Fœd. deficiunt, deque ſuis ac filii ſui hoſtibus, ac perduellibus, ſumturus ſit refertur. Hoc vero argumentum, continetur verſ. 30, 31. in quo tria ſunt conſideranda. 1. Quomodo teſtimoniis iſtis autoritatem conciliet, & ejus, qui illa eſt effatus, potentiam, atque in dictis conſtantiam, animis legentium aliquomodo ſubjiciat. 2. Ipſa illa teſtimonia divina, quæ ad rem ſuam citat, divinus autor. 3. Epiphonema, ſeu concluſio brevis, qua Divinus autor, ſupplicii divini magnitudinem illuſtrat, ut tanto magis Hebræos, ab apoſtaſia deterreat. Primum eſt ibi. *Novimus enim eum qui dixit*, quaſi dicat; Ego atque vos una mecum, partim ex lege, cujus olim auditores ſectatoreſque fuimus, partim ex doctrina euangelica docti, probe ſcimus, qualis quantaſque ſit is qui dixit mihi &c. Is vero eſt Deus ille ſummus. Vult autem duo in Deo ad hoc negotium de quo agitur pertinentia conſiderari, Potentiam ac conſtantiam ſeu veritatem. Potentiam, propterea, ut cogitent, neminem eſſe, qui ejus manus quæ longæ ſunt, & quemcunque in locum pertingunt, effugere; neminem qui ſontem ex ejus manibus eripere, atque extorquere poſſit, ac præterea poſſe Deum, longe majores ac graviores pœnas alicui infligere, quam homines poſſint, per quos olim Deus ſolebat exigere pœnas defectionis à lege Moſis, mortem nempe violentam. Conſtantiam autem ſeu veritatem, ideo, ne putent Deum fruſtra fuiſſe iſta comminatum. Nam non eſt Deus ejuſmodi, quem dictorum ac decretorum ſuorum pœniteat. Decretum eſt Deo punire eos qui à Chriſto deficiunt, eſtque id decretum, tum natura ſua æquiſſimum, ac rectitudini admodum conſentaneum, ut ſatis eſt oſtenſum ex gravitate hujus ſceleris, & juramentum quoddam Dei interceſſit, quo ad pœnam ejuſmodi obligantur ii, qui gratiam ſub N. Fœd. revelatam repudiant, ne in regnum Dei ingrediantur, quæ pœna, etiamſi alia abſint, eſt omnium graviſſima; qua de re hîc autor ſupra cap. 3. & 4. At juramentum, eſt ſignum immutabilis Dei voluntatis ſup. cap. 6. 17, 18, nec ſalva rectitudine poteſt violari. Quam ad rem pertinet etiam id, quod dicitur eo in loco, unde divinus hic autor, teſtimonia ſua hîc deſumſit, nimirum Deut. 32. *Ego occido & rurſus vivifico; ego vulnus infligo, & ego medeor, nec eſt qui ex manibus meis eripere poſſit, cum elevavero manum meam in cœlum, & dixero, Vivo ego in æternum, cum exacuero fulgorem gladii mei, tum manus mea apprehen-*

prehendet judicium, rependamque ultionem hoſtibus meis, ſimulque odientibus me rependam. Intelligendum tamen eſt, Etiamſi definitum ac immutabile Dei decretum interceſſerit, quo apoſtatæ quamdiu tales ſunt, ad pœnam obligantur, non tamen proinde certum eſſe, tale quoque decretum, id eſt definitum ac prorſus immutabile exſtare, de iis ita puniendis, ne reſipiſcere ullo pacto queant. Generatim id fieri, æquitate id ſuadente, certum eſſe debet, & eatenus, hanc quoque pœnam immutabilem eſſe, ſtatuendum videtur, ſed non in univerſum, ac ſine ulla prorſus exceptione, præſertim ſi alicujus apoſtaſia, non adeo longe ab incogitantia, aut imbecillitate abſit, ut æquitati non videatur eſſe præcluſa via. Ubi autem æquitas aliqua locum habet, ibi niſi aperte conſtet immutabile prorſus decretum interceſſiſſe; non licet nobis adeo audacter aſſerere, contrarium prorſus eſſe impoſſibile; licet illud quoque hîc addi poſſit, ſine precum alienarum ope, ac piorum interpellatione, vix ulli apoſtatæ reditum ad reſipiſcentiam aperiri, etiamſi tandem hîc æquitatem aliquam, locum habere velimus. Ut autem tota hæc res melius intelligatur, conſiderandum eſt, Eſſe quædam Dei decreta, vel effata, minas continentia, quæ Deus nonnunquam ſalva ſua juſtitia mutat, nimirum cum homines facti pœnitet, aut metu divinæ iræ percelluntur, ut inter alia apparet ex comminatione Achabo, per Eliam denunciata, & Ninivitis per Jonam, cujus pœnituiſſe Deum dicitur Jonæ 3 ad finem. Vide etiam Hier. 18. *Repente loquar*, & Ezech. 33. 14 & alibi. Alia eſt ratio promiſſionum divinorum. Nam dum aliquid promittitur, eo ipſo acquiritur jus alteri, quod ab eo auferri ſine injuria non poteſt. Omne promiſſum cadit in debitam, recte ajunt vulgo. Itaque etiamſi promittere eſt liberum, tamen liberum non eſt promiſſa frangere; ſed in comminationibus aliter accidit, ubi non de alieno jure agitur, ſed de jure ipſius Dei de quo remittere, niſi quid aliud obſtet poteſt, quantum vult, nec illi fit ea in re injuria. Non enim alicui adimitur bonum, quod ei debebatur, ſed malum, quo dignus erat, aufertur, vel non infligitur. Sed ſi tamen delinquentes tales ſint, ut ipſa rectitudo omnino ſuadeat, eos eſſe puniendos, idque vel ex rei ipſius natura, ſeu ipſa ſceleris gravitate inſpecta, ut accidit in iis, qui Dei majeſtatem aperte ac conſtanter violant, & ipſius perduelles eſſe perſeverant; vel ob decretum definitum, non pendens ab aliqua conditione, quod de iis puniendis exſtet; quale illud eſſe videtur de quo egimus, nimirum de apoſtatis, ſaltem generatim ita puniendis, ne ad reſipiſcentiam poſſint redire; Comminationes ejuſmodi, quatenus plane definitæ ſunt, non mutantur à Deo. Hactenus vidimus, quomodo auctoritatem quandam conciliat teſtimoniis adducendis, Divinus ſcriptor.

Sequitur alterum, id eſt, ipſa teſtimonia, divinaque effata, de pœnis, quas Deus ipſe hoſtibus ſuis ac ſuorum, ſit inflicturus. Sunt autem duo licet ex eodem ſcripturæ loco deſumta, nimirum ex Deut. 32. Prius exſtat verſ. 35. Poſterius verſ. 36. exemtis verbis intermediis. Prius eſt, *Mihi ultio, ego rependam dicit Dominus.* Verbis prioribus non tantum ſignificatur jus ad puniendum, vel potentia ac robur, ſed & decretum ac voluntas, quaſi dicat; Ad me pertinet punire. Ego eam rem mihi reſervavi, atque ad me ipſum pertinere volui. Unde addit, *Ego rependam*, id eſt, Ego vindicabo ſcelera hoſtium populi mei, qui effectus eſt ejus, quod in verbis prioribus eſt expreſſum. Dum vero ſubjungit *Ait Dominus*, autoritatem orationi huic conciliat, quia eam protulerit Dominus ſeu Jehova. (hoc enim Dei nomen à Græcis, voce κύριος, reddi ſolere, notum eſt) qui nomen hoc à conſtantia voluntatis imprimis eſt adeptus, atque adeò à certitudine eorum, quæ ſe facturum dixit, quanquam potiſſimùm in promiſſis. Trahi quidem id nomen poteſt etiam ad conſtantiam ac perennitatem eſſentiæ, ſed ad voluntatem magis proprie pertinet, ut patet ex Exod. 3 & 6. Eſt ergo in hoc teſtimonio emphaſis maxima, in vocibus *Mihi* & *Ego*: opponuntur enim eæ voces hominibus, ac ſignificant pœnæ genus, non humanum ſed prorſus divinum; ſive quod non ab hominibus infligitur ſed à Deo, & ut Paulus de re ſimili loquitur, de cœlo revelatur ſuper hominum impietatem Rom. 1. 18. Pœna illa, quæ deſertoribus legis infligebatur per magiſtratum, humana erat, atque uſitata. Pœna apoſtatarum divina erit, ac minime vulgaris. Licet enim Deus & hominum operâ nonnunquam utatur in pœnis de apoſtatis ſumendis, tamen maximam partem, ſeu id quod graviſſimum in illo ſupplicio eſt, mortem nimirum æternam, & à ſuprema fœlicitate depulſionem, ipſemet per filium ſuum, quem judicem conſtituit divinum, & tanta, quantam ipſe exerturus eſſet, ea in re inſtruxit potentia, exigit, ac præterea pœnas, quas per homines exigit, ita gubernat, ut à divina manu pondus accipiant, ſentiaturque Deum eſſe qui puniat. Non parum enim refert, à qua manu ictus veniat. Novit Deus, quo tempore, quave ratione punire hominem, quam graviſſimè licet per homines poſſit. Etſi autem olim quoque ſub lege, Deus hæc verba protulerit, de Judæorum hoſtibus, tamen quemadmodum ea omnia quæ ſub lege fiebant, umbræ quædam erant eorum quæ ſub euangelio, ita & illa pœna hujus. Quemadmodum gravius eſt ſcelus, deficere à populo Dei ſanctiſſimo, ſub N. Fœd. quàm ab illo antiquo, qui hujus figura tantum erat. Gravius item filium Dei conculcare, quàm Moſen; gravius ſanguinem fœderis novi, quam veteris; gravius ſpiritum gratiæ, quam ſpiritum ſervitutis ac timoris, contumeliâ afficere; ita & pœna ſceleris iſtius gravior eſt, quam hujus.

Ex his autem verbis patet, Deum ſibi vindictam defectionis ab euangelio reſervaſſe, nec ordinarie hominibus mandaſſe. Sub. V. Fœdere ubi terrena erant omnia, & lex tota, ad diſciplinam quandam politicam, in qua divinus aliquis cultus, à terrena fœlicitate non abhorrens vigeret, ac vi retineretur, erat compoſita; Deus per magiſtratum pœnas ſolebat ordinarie exigere. Nunc cum divina ſint omnia, per ſeipſum. Nullo prætextu excuſant ſe ii, qui hæreticos quos ipſi pro talibus ſæpius immerito habent, occidunt, & magiſtratui id politico, à Deo mandatum aſſerunt, nullo ſcripturæ dicto. Producunt ex lege præceptum de apoſtatis è medio per magiſtratum tollendis. At ex hoc loco ſatis apparet, aliam hac in parte novi; aliam antiqui fœderis eſſe rationem. Adde, quòd alius ſit hæreticus, alius apoſtata; hic religionem Chriſtianam prorſus abjicit, ille eam adhuc profitetur, licet in uno alterove capite ejus, ad ſalutem neceſſario, erret. Quare, non protinus ea, quæ de apoſtatis dicta ſunt, ad hæreticos ſunt protrahenda. Neque verò divinam ſapientiam videtur decuiſſe, ut pœnam hæreticis infligendam commendaret magiſtratibus. Nam cum religio Chriſtiana ita ſit comparata, ut potentibus ſecundum carnem, non arrideat, 1 Cor. 1. Jacob 2. ſi pure annuncietur; contra verò pauperes hujuſmundi, elegerit Deus, ut ſint divites in fide, & hæredes illius regni: quia nimirum religio hæc, ſtatui ac moribus pauperum melius congruit, cum ea jubeat mundum, & ea quæ in mundo ſunt non diligere, ſed ſpernere, ac præterea crucem tollere, & ad omnis generis calamitates contumelias, tormenta, temetipſum ſemper parare, quæ homines potentes, vix ac ne vix quidem à ſe impetrant; hinc non facilè accidit, ut magiſtratus, qui inter homines ſecundum carnem ſunt potentiſſimi, eam amplectantur, vel ſaltem ut puram ac ſinceram amplectantur, ſed multis erroribus permixtam, idque in rebus ad pietatem vitæ ſpectantibus, quod nihil aliud eſt, quàm hæreſes eos facilius amplecti, ſi Chriſtiani fiant, quàm ſinceram doctrinam. Quia tamen nihilominus illis ſua doctrina videtur eſſe optima, veriſſimaque, illa verò quæ contrarium docet, eſtque pietati convenientior hæretica, hinc accidit, ut ſi perſuaſi ſint Hæreticos eſſe puniendos, atque è medio tollendos, vi hu-

jus ſententiæ ſuæ adigantur, ad eos qui puriorem doctrinam amplectuntur, veroſque à Deo Chriſtianos perſequendos ac tollendos. Quare hoc præceptum divinum, nihil aliud effeciſſet, quam ut magiſtratus, plerumque ac fere ſemper, veros Chriſtianos vexarent, atque occiderent; rariſſime verò Chriſtiani veri, hæreticos tollerent, cum ut dictum eſt, ii plerumque & minus potentes, & numero pauciores, ac præterea mitiores, atque à vi, cæde, ſanguineque alieniores eſſe ſoleant. At ſi Deus hoc præceptum dediſſet, proculdubio ideo dediſſet, ut hac ratione hæretici, ipſæque adeo hereſes, tollerentur, Chriſtiana verò religio, fines ſuos indies latius protenderet, cujus contrarium tamen accidiſſet, natura religionis Chriſtianæ, inſpectis hominum plerorumque moribus, ita ferente. Non ſolet Deus illis exequutionem ſuorum mandatorum præſertim in tanta re, tamque gravi, committere, quæ & ad vitam hominum, & ad infinitorum ſalutem æternam pertinet, quos ea in re plerumque erraturos perſpicit. Alia eſt, aliorum ſcelerum ratio, quæ dignoſci à quovis facillime poſſunt, ratione ipſa ac communi ſenſu hac in re præeunte, & uſu ipſo quemvis docente, qualia ſunt, homicidia, adulteria, furta, falſa teſtimonia, & ſi quæ ſunt ſimilia, quæ in iis quoque Rebuſpub. quæ vel nullam, vel exiguam veri Dei cognitionem habuerunt, aut habent, legibus fuerunt prohibita, & ad huc caventur puniumturque, & quidem ab iis nonnunquam, qui iiſdem vitiis laborant. Nam turpitudo eorum manifeſta, facit, ut ea in aliis damnent, licet ipſi ob affectum aliquem, ob lucrum, voluptatem, honoremque vanum, ea admittunt, neque hîc judicii eſt imbecillitas, ſed defectus probitatis.

Ex iis etiam quæ diximus, patet, rectiſſime hæc verba à Paulo adduci Rom. 12. ad oſtendendum non debere nos malum pro malo reddere, nec hoſtes noſtros ulciſci, ſi quidem Deus in his verbis ſibi vindictam hoſtium populi ſui vindicat, ſibique reſervat, non verò hominibus permittit, multo minus certis aliquibus hominibus perpetuo mandat.

Hactenus prius teſtimonium, ſequitur aliterum, quod exprimit autor Divinus dum ait, *& rurſum Dominus judicabit populum ſuum.* Emphaſis iterum maxima, vel ſaltem magna eſt, in voce Dominus, cujus vim jam vidimus, quaſi dicat; Non homines ſed ipſe Jehova, Deus ille ſummus, ac in decretis ſuis exequendis conſtantiſſimus judicabit ſuum populum, atque adeo ſuo, ut ita loquar more, ac ratione ſuæ majeſtati ac potentiæ convenienti hoſtes ſuos populique ſui ulciſcetur. Non eodem autem modo accipiuntur ab interpretibus verba iſta, *Judicabit populum ſuum*, adeoque nec eodem modo, ad ſcopum autoris accommodantur, ſed potiſſimum tribus. Simpliciſſimus, & loco, unde teſtimonium hoc depromtum eſt convenientiſſimus eſſe videtur ſenſus, quem Vatablus vidit & notavit, ut vox *Judicabit* ſumatur pro vindicabit, quaſi dicat; Dominus ulciſcetur populum ſuum de inimicis ſuis, ſeu de hoſtibus populi ſui pœnas ſumet. Nam dum quis hoſtem alicujus plectit, alterum illum cujus is hoſtis eſt, vindicare dicitur, atque adeo ex quodam Hebraiſmo Judicare.

Neque eſt, quod quis dicat hunc ſenſum, ad auctoris propoſitum nihil facere, cum hic non de hoſtibus populi divini, ſed de deſertoribus Chriſtianæ religionis, adeoque de Dei ac Chriſti ipſius hoſtibus, eorumque pœna, ſit ſermo. Reſponderi enim poteſt. Primò, Fieri vix poſſe, nec facile contingere, ut quis Dei ac Chriſti hoſtis ſit, præſertim κατ' ἐξοχὴν, ut hoc loco contingit, nec tamen idem quoque populi Dei ac Chriſti interea fiat hoſtis, propter ſummam quæ eſt inter populum hunc & Deum Chriſtumque conjunctionem. Ita enim fieri ſolet, ut qui regis alicujus hoſtis eſt, ſubditorum quoque ejus, ſumma fide regem colentium, eique obſequentium, ſit hoſtis, & ubi poteſt iis noceat. Hinc Chriſtus Joh. 15, cum non pauca dixiſſet de odio mundi, adverſus ſuos diſcipulos, addit verſ. 24. *Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non noverunt eum, qui me miſit*, hoc eſt non approbant, non diligunt. Non norunt autem, id eſt non diligunt, approbantque Deum ii imprimis, qui Chriſtum deſerunt & conculcant. & cap. 16. Veniet hora, ut omnis qui vos occiderit, putet ſe cultum præſtare Deo, hoc verò facient vobis, quia non norunt patrem, neque me; id eſt ut ſupra cap. 15, 24 dixerat, oderunt & me & patrem, & 1 Joh. 3. Ideo mundus non novit nos, quia non novit eum, id eſt Deum & patrem noſtrum. Adde, quod apoſtatæ ſeu deſertores, hoc habere ſoleant proprium, ac ferè perpetuum, ut oderint eos ac vexent, quos deſeruere. Unde vulgare ortum eſt proverbium; Omnis apoſtata, eſt perſequutor ſui ordinis. Solent enim ii; qui aliquos deſeruere eo imprimis fidem facere, ſe ſincero animo id feciſſe, dum eos à quibus deſciverunt perſequuntur, præſertim cum improbus eſt animus, ut in omnibus apoſtatis accidit, de quibus divinus autor loquitur. Deinde reſponderi poteſt, etiamſi tandem is, qui Chriſtianam religionem, populumque adeo Dei deſeruit, non ſit hoſtili in Chriſtianos animo, vere tamen eum hoſtibus populi Dei annumerari, ad quos tranſfugit. Tranſfuga, etiam ſi hoſtili non ſit animo, adverſus eos à quibus deſcivit, tamen hoſtibus annumeratur, & eadem, imò plerumque majori pœna afficitur. Denique etiamſi concedatur nullo pacto dici poſſe, Apoſtatas eſſe hoſtes populi divini, jure tamen optimo, verba illa Dei apud Moſen, ad apoſtatas poſſent accommodari. Nam non tantum par ſcelus eſt, ſed etiam majus, eſſe ipſius Dei ac Chriſti apertiſſimum hoſtem, idque ſcientem ac prudentem, quam eſſe hoſtem ipſius populi divini, ac Chriſtiani primò ac per ſe, Dei verò ac Chriſti, nonniſi conſequenter. Nam qui majeſtatem Dei ac Chriſti recta petit, in eamque involat, deterior eſt eo, qui mediatè tantum & per alienum ut ita dicam latus, præſertim ſi ipſum Deum ſe eo pacto petere ignoret, Dei ac Chriſti populum hoſtiliter aggreditur, ideo tam grave eſt ſcelus, quia hac ratione Deus ac Chriſtus vehementer lęduntur. Quod ſi ergo quis Chriſtum ipſum conculcet, & hoſtili animo in eum feratur, & ſic ipſam majeſtatem Dei contemnat, cum Deus ac Chriſtus ita ſint conjuncti, ut ſint unum, & filius lædi non poſſit, quin pater, cujus illum eſſe filium chariſſimum apertis patet argumentis, lædatur, ac graviſſimè offendatur, quid inquam de hujus impietate eſt ſtatuendum? Quod ſi illius ſcelus, tanti æſtimat Deus, ut non humana aliqua pœna expiari debeat, ſed dignum ſit ſua ipſius animadverſione ac pœna, certè non modò pariter, ſed etiam multo magis credendum eſt, hujus, id eſt apoſtatæ ſcelus, dignum illi viſum iri, in quod ipſe ultricem ſtringat gladium & vindices admoveat flammas, manuque ſua correptum ſontem ad ſupplicium trahat, ac diverſis cruciatibus ſubjiciat. Hic primus eſt, verborum iſtorum ſenſus.

Alter ſenſus eſt, ut vox Judicabit ſumatur proprie, pro ſententiam feret Deus, de populo ſuo, eamque exſequetur, his tribuet præmia, illis pœnas irrogabit. Hoc enim judiciis proprie eſt. Jam ſi Dominus hoc facturus eſt, certe imprimis deſertoribus & apoſtatis, qui pœna ſunt digniſſimi, inter eos qui populus Dei, vel ſunt, vel fuerunt, pœnas meritas infliget. Populus Dei in hoc ſenſu, ſumetur, pro omnibus iis qui Dei cognitionem habent, & ejus nomen, vel ad huc profitetur, vel profeſſi ſunt. Poſſunt enim etiam hi, qui reipſa populus Dei eſſe deſierunt, populi Dei nomen, ea ratione adhuc ſortiri, quia fuerunt. Sic ſervi Chriſti ii dicuntur, qui videntur eſſe deſiiſſe Apoc. 2. verſ. 20. Relinquuntur ſæpe nomina rebus amiſſis. Sic cœcus dicitur, qui eſſe deſierat Joh. 9. 17. Poſſet etiam admiſſa hac vocum Populi Dei ſignificatione, vox Judicabit, ſumi ſtrictius pro Puniet, quæ pars eſt tantum judicii, propriè ſic dicti, vel alterum effectorum ejus genus; & tum ſubaudiendum foret, Deum judicaturum populum ſuum, ſi nimirum non ita ſe gerat, ac decet; peſſimè autem ſe gerunt apoſtatæ. Dicitur autem populum ſuum judicaturus, peculiari quadam ratione, quia hi cum divinæ voluntatis

notitiam

notitiam habeant, judicio verè ſunt obnoxii atque ad pœnam optimo jure obſtringuntur, cum quid adverſus Dei voluntatem delinquunt. Ubi non eſt lex, ibi non eſt tranſgreſſio. At ubi lex eſt, ibi vires acquirit peccatum. Potentia enim peccati lex. Hinc ſervus qui voluntatem Domini novit nec facit, multis plagis mulctabitur; qui non novit, paucis. Qui novit facere bonum & non facit, peccatum ei eſt, id eſt peccati reus eſt. Jac. 4. ult. Vide etiam Joh. 9, verſ. ult. &. 15, 22, 24. Conſid. Rom. 1, ỳſ. ult. & cap. 2, 12. ubi ii qui ſine lege peccarunt, ſimpliciter dicuntur perituri, ſed qui in lege peccarunt, per legem dicuntur judicandi ſeu damnandi. Unde apparet, quanta religione ac timore nominis divini, eos oporteat uti, qui divinæ veritatis notitiam habent, præſertim plenam ac ſingularem. Qui verò propiores ſunt fœlicitati ſi pareant, tanto propiores ſunt ſupplicio, ſi non obtemperent: Quo propiores deo tanto propiores interitui, niſi cum timore ac tremore, ſalutem ſuam operentur, vel ut hic divinus autor infra cap. 12 loquitur, niſi ſerviant deo, cum pudore ac metu, quia Deus noſter eſt ignis conſumens, nempe cum irritatus exardeſcit. Ignis autem tanto facilius quemque corripit, quo ſibi eſt propior.

Tertius iſtorum verborum ſenſus eſt quem Beza tradit: *Dominus judicabit* id eſt reget ac gubernabit populum ſuum. Nam judicare, pro Regere, Hebraica conſuetudine, non ſemel in Sacris Literis dicitur. Ad gubernationem autem iſtam pertinet, tum bonos præmiis afficere, tum ſontes ac imprimis tranſfugas & populi divini deſertores, punire. Hæc de altero teſtimonio.

Sequitur Epiphonema, in quo autor Divinus gravitatem ſuppliciorum divinorum exaggerat, vel potiùs exprimit tantum; id verò continetur, in illis verbis *Horrendum eſt incidere in manus Dei viventis* &c. Incidere in manus Dei viventis, id eſt incurrere in ipſius Dei manus. Ab ipſo ad ſupplicium deſtinari, imò corripi, conſtringi, atque ad pœnam rapi, quemadmodum dicuntur malefici ac ſontes, in manus regis, aut principis, aut hoſtium incidere, cum ab illis comprehenduntur, ita ut jam vindictam de illis ſumere præceptum ſit, atque adeò jam ſupplicio deſtinentur. Deſcribit autem Deum, addita voce *viventis*, ut ejus vim, efficaciam ac robur, animo lectoris ſubjiciat, atque eo pacto cogitandum relinquat, ſupplicia ipſius, haudquaquam ſpernenda eſſe. Vivens autem cum dicitur Deus, non tantum ſignificatur ſimpliciter eum vitam habere, ſed habere κατ' ἐξοχὴν, quemadmodum alia multa, quæ de Deo & quidem ſolo dicuntur ſunt accipienda, ut qui ſolus habeat immortalitatem, ſolus ſit potens, ſolus ſapiens, ſolus bonus. Nimirum eum habere vitam illam à ſeipſo, & quidem perpetuo, & ſi quid uſpiam ſit vitæ, ac roboris, id ab ipſo manaſſe ac manare. Eodem modo cætera quoque ſoli Deo, per excellentiam adſcribuntur, ſunt intelligenda. Diximus autem vitæ nomine, cum de Deo dicitur, hoc præſertim loco, etiam vires ipſius, ſeu vim & efficaciam, debere intelligi, quia aliàs hæc deſcribtio Dei parum ad rem de qua agitur, id eſt ad pœnarum inflictionem videretur pertinere. Eleganter autem, vitæ nomine iſta quoque intelliguntur. Nam ea quæ vitam habent, vim quoque aliquam & efficaciam, & ſic motum operationemque habere ſolent; unde viva, pro efficacibus, ac motum operationemque habentibus, mortua pro invalidis & inefficacibus ſumi ſolent. Sic ſupra hic autor dixerat cap. 4, Vivum eſſe ſermonem Dei & efficacem; & ſic panis vivus Joh. cap. 6 dicitur. Quanquam ea voce peculiaris efficacia intelligenda eſt, & vivus ſumitur pro vivificante, ſeu vitam largiente. Viva aqua, quæ vivificat, apud eundem cap. 4. & 7. & ea quæ naturalem ſuam vim retinet, qualis ea eſt, quæ origini ſuæ eſt propior. *Viva oracula* Actor. 7. *Vivus lapis* 1 Pet. 2. Contra. Fides mortua, quæ veram ſuam vim & efficaciam, non habet, aut perdidit. Dicitur ergo Deus vivens, tum ob vitam, tum ob robur, vires & efficaciam vitæ conjunctam, quæ à ſeipſo perpetuò habet, & omnibus aliis ſufficit ac ſuppeditat. Ex quo apparet, non languidè eum puniturum eos, quos corripiat, nec quemquam ſe ex ipſius manibus extricaturum, quem ſemel corripuerit, aut corripere voluerit, non fore pœnas eas ſimiles pœnis, ab hominibus inflictis, aut infligendis, qui cum mortales ſint, ſupplicia quæ animo moliebantur, morte prœventi ſæpe non poſſunt exequi; vel viribus deſtituti, coguntur omittere; aut minora quam vellent, infligere. Nonnunquam è manibus elabuntur, aut extorquentur vi illi; quos ſuppliciis deſtinarant. Nihil tale in Deum illum viventem cadit. Et vita & robur illi perpetuò ſuppetit. Nemo ſibi impunitatem polliceri poteſt, qui in ejus inciderit manus. Ait *autem Horrendum* eſſe, ſeu rem terribilem admodum *incidere in manus Dei viventis*, duplicem potiſſimum ob cauſam, quam & hic & ſupra jam attigimus, quæ ex ipſius divina potentia imprimis pendet, cum ipſe aliquem corripit, nec jàm amplius humana, ſed ſua pœna, id eſt ſibi conveniente, dignum judicat, graviſſimo eum mactare ſupplicio, facile eſt colligere, quo major eſt Deus, ac potentior homine, tanto graviora eſſe ſtatuendum eſt ſupplicia Dei ipſiuſque majeſtati convenientia, quam humana, obſervata tamen æquitate ac juſtitia, quam Deus ubique ſervat, nec in pœnis irrogandis unquam deſerit. Neque enim prorſus, pro virium ſuarum ratione, ſed etiam pro juſtitiæ ſuæ modo, quæ ex merito ac gravitate ſceleris pendet, punit Deus. Solet autem Deus cum quis cum recta petit, & ipſius majeſtatem lædit, pœnam ſe ſuaque majeſtate dignam adhibere. Altera cauſa eſt, Quia ex Dei manibus, nemo vel ſeipſum, vel alium aliquem poteſt eripere. Poteſt quidem homo, reſipiſcentia, precibus, humilitate Spiritus, & cordis contritione, eleemoſynis, jejuniis, pœnas divinas effugere, ac redimere, ſed nec hoc eſt Eripi ex Dei manibus, ſed exorari, & præterea hæc omnia, juſto Dei judicio eripiuntur apoſtatis, qui hoc ipſo puniuntur, quod pœnam effugiendi, omnis illis præcludatur via. Nulla, ut dixit divinus autor, relinquitur pro peccatis victima. Reſtant aliorum deprecationes, ſed eæ in delicto ejuſmodi ſaltem plerumque invalidæ cenſeri debent, & dubii admodum roboris. Nam preces, quas efficaces fore ſpes eſt, debent eſſe comparatæ ſecundum Dei voluntatem. At ſi voluntatem Dei, nobis de hoc negotio revelatam conſideres, ea precibus hujuſmodi adverſatur. Siquidem apertiſſimè Dominus Jeſus teſtatur, hujuſmodi peccatum, in æternum remiſſum non iri, cum omnia cætera peccata remittantur. Sapienter Divinus Johannes, cum loquitur de eo qui ad mortem peccat (quo nomine hi quoque jure comprehenduntur, de quibus hic divinus autor loquitur) id eſt qui ea ratione peccat, ut hoc peccatum illi omnino non tantum poſſit, ſed etiam vi comminationum divinarum, ſub N. Fœd. propoſitarum, debeat afferre mortem, non jubet, ut pro illo quiſquam oret. Non prohibet quidem prorſus ne ores, ſed nec jubet, imò ita loquitur ut videatur ſatis indicare, vix pro illo eſſe orandum, cum nulla ſit ſpes, nos exauditum iri. Quorſum enim ores, niſi ſpes ſit aliqua, ut tuas preces, ſaltem non contrarias decretis divinis, fore arbitreris. Itaque ne decere quidem adeo videtur pro iſtius modi homine orare; præſertim ſi apertè conſtet, eum malitia ſua prorſus excœcatum eſſe, iſque diutius in ſua impietate perſeveret, ſingularemque pertinaciam in eo liceat deprehendere. In initiis, cum res videtur adhuc aliquo modo integra, nec ad ſummum jam pervenit, vel hominis malitia, vel Dei judicium, plus licere, docemur exemplo Pauli pro Judæis jam magna ex parte rejectis, ex cœcatis, atque induratis, orantis Rom. 10. 1. & ſalutem ipſorum curantis cap. 2. 14, Sed cum malitia hominum, & ſic judicium quoque divinum longius progreſſum eſt, ac robur videtur acquiſiviſſe, vix videtur decere, pro hoſtibus Dei orare, ne cum ipſo Deo, pugnare velle videamur; præſertim cum tam apertum exſtet decretum Dei, aut comminatio, hujuſmodi peccatum remiſſum

miſſum non iri. Hic autem non immeritò quæſierit aliquis, cur divinus hic autor dixerit, Horrendum eſſe in manus Dei incidere, & quidem ita, ut non obſcurè indicet, gravius ac horribilius eſſe, in manus Dei viventis incidere, quam in manus hominum, cum David contra olim videatur judicaſſe, 2 Sam. 24. 14. 1 Par. 21. ỳſ. 12, & ſatius duxiſſe, in manus Dei incidere, quam in manus hominum. Nam cum tria illi propoſita eſſent pœnarum genera; fames ſeptennalis, bellum ac fuga coram hoſte trimeſtris, peſtis triduana; quarum prima & ultima, divinæ erant ſeu ab ipſo Deo infligendę; quamquam prima etiam variis hominum injuriis poterat facere obnoxios, Media vero humana; David eam maluit eligere, quæ ab ipſo tantum Deo infligeretur, idque his verbis; Incidamus obſecro in manum Domini, quia multæ miſerationes ejus, & in manus hominis ne incidam. Itaque peſtis eſt poſtea immiſſa populo. Hoc ſane non fruſtra David ita ſenſit, nec ſpe ſua, quam de miſericordia Dei conceperat, eſt fruſtratus. Nam pro tribus diebus, unius tantum diei peſtem immiſit populo, ut conſtat ex verſ. 15, 16, 18, 27. Dicendum videtur; Non dixiſſe Davidem, ſemper aut quovis modo incidere in manus Domini, ſatius eſſe, quam in manus hominum, (nec ſanè id verè dici poteſt, ut ſupra abunde demonſtratum eſt; ubi docuimus poſſe ac ſolere Deum ipſum, præſertim ſub novo fœdere graviores pœnas exigere, quam homines infligant) ſed verba ejus referenda eſſe ad illa pœnarum genera, quę ipſi tum proponebantur, & ad ea quæ ejuſdem ſunt generis. Ea verò temporaria erant omnia, nec ad ipſum prorſus perdendum, ſed potius caſtigandum pertinebant, ita ut miſericordiæ divinę, magnus relinqueretur locus. Quo tempore ſatius longè videretur, in manus Dominum incidere, qui ut benignus pater, modum in caſtigando ſervare novit, quemque facile pœnitet mali, quemadmodum ſanè eo tempore pœnituit, ut legimus verſ. 16. quàm incidere in manus hominum, qui vindictæ cupiditate incenſi, nullum crudelitati modum ſciunt ponere. Sed divinus autor, ad ſingularem quendam modum minimeque vulgarem, incidendi in manus Dei viventis, eſt loquutus, ad quem nec reſpexit David, nec ullo pacto verba ipſius ad eum pertrahi poſſunt, aut debent: nimirum ad eum modum, quum alicujus ſcelus non pœnam aliquam humanam atque uſitatam videtur poſtulare, ſed talem quam nemo niſi Deus poſſit infligere, ſitque divinæ ipſius potentiæ ac majeſtati conveniens, qualis eſt imprimis æterna, quæ non ad hominem caſtigandum, ut illæ Davidis, ſed ad eum penitus perdendum, comparata eſt. Hoc pacto in manus Dei incidere, non tantùm non levius cenſeri debet quàm incidere in manus hominis, ſed, ut ratio unumquemque docet, nihil ea re poteſt excogitari gravius ac terribilius. Quod ſi quis nolit agnoſcere, ei ſtatuendum eſt, vel Deum minus poſſe in homine puniendo quam homines, vel eum ſemper minori pœna velle eſſe contentum, etiam in extreme contumacibus, ac impiis, quàm ſint pœnæ quas homines hominibus infligant: quorum utrumque eſt abſurdum. Addi poteſt, ſi verba Authoris ſimpliciter conſiderentur, non habita ratione comparationis tacitæ, quæ in illis latet, dici poſſe, nullam eſſe inter illa & Davidis verba contrarietatem, etiamſi utrobique de iiſdem pœnis eſſet ſermo. Poteſt enim aliquid horrendum eſſe, & tamen aliquid aliud eo eſſe horribilius: dantur enim inter horrenda gradus. Verum de hoc ſatis. Nos operam demus, ne in manus Dei viventis incidamus, ſed aliquando in amplexus ac ſinum patris noſtri benigniſſimum recipiamur, in quo ſuaviſſime in omnem ævorum perennitatem conquieſcamus. Amen, Amen, Amen.

Hebr. 10. *verſ.* 23, 24, 25.

Teneamus confeſſionem, &c.

ADhortatur divinus ſcriptor Hebræos ad ſolennem religionis Chriſtianæ cultum. Nam & confeſſionem illis ſpei ſuæ inculcat, & mutuam obſervationem, ſuique aggregationem: & ſuam hanc admonitionem rationibus breviter ita munit, ut nemo illi refragari debeat. Nos verò iſta ordine tractabimus, ductum Authoris ſequuti. Et 1. quidem agemus de confeſſione, 2. de obſervatione mutua. 3. de aggregatione fidelium.

Confeſſio fit & publice & privatim, ab interrogatis, & non interrogatis, verbis, & factis. Nam ut Deum factis abnegare poſſumus, Tit. 1. 16, ita & factis confiteri. Credendum verò eſt, de omnibus confitendi modis ſcriptorem hunc loqui, eoſque à nobis exigere: ſic tamen ut prudentiæ Chriſtianæ ſit locus, quæ perſonarum cum quibus nobis res eſt, locique & temporis diſcrimine actiones noſtras variat. Cur verò non contentus interno animi noſtri cultu, externam quoque noſtram profeſſionem & confeſſionem Deus à nobis exigat, hæc eſt cauſa, quòd externa iſta profeſſio, ac confeſſio ad honorem ejus plurimùm conferat. Internum enim cultum noſtrum, alii homines qui cordium cognitores non ſunt, intelligere atque æſtimare nequeunt: externum poſſunt. Hinc in lingua Hebræa, confiteri Deo, idem eſt quod Deum laudare. Hunc ergo honorem, nemo Deo, nemo Domino Jeſu invidere debet, qui illum ſibi præſtitum tam ſplendide compenſaturi ſunt. *Ore*, inquit Paulus Rom. 10. 10, *fit confeſſio ad ſalutem.* Vide & ỳſ. 9. Et Dominus Jeſus dixit, Matth. 10. 32. *Qui me confeſſus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui eſt in cœlis.* Notanda eſt autem Emphaſis in phraſi, *Teneamus* ſive *retineamus.* Sic & ſup. loquitur, cap. 4. 14. Eodem pertinet, quum additur, *indeclinabilem* ſive *non vacillantem* confeſſionem retinendam eſſe. Nimirum ſignificatur multa ſæpe pericula confeſſoribus creari, inf. ỳſ. 32, quod noſtra tempora ſatis docuerunt: quibus labefactari poſſunt homines inſtabiles. Sed nobis contra obnitendum. Tu ne cede malis, ſed contra audentior ito. Habet hîc humana caro multas excuſationes, multoſque prætextus; ſed *Deum nemo fallet, quod ſeminaverit homo id & metet.* Poſſem hîc allegare exempla multorum Judæorum, qui conſtanter Deum confeſſi, in maximas calamitates inciderunt: Sidrachum, Meſachum, & Abednego, ipſum Danielem, alioſque. Sed ſufficiat nobis, Apoſtolus & ſummus ſacerdos confeſſionis noſtræ, Jeſus Chriſtus, ut vocatur Hebr. 3. 1. qui ſub Pontio Pilato bonam illam confeſſionem confeſſus eſt, 1 Tim. 6. 13. ut diſcipulos & Apoſtolos illius taceam, Paulum inprimis. Cæterum confeſſionem hanc divinus ſcriptor appellat *ſpei*, inquiens, *confeſſionem ſpei.* Non ſine cauſa eſt quòd ſpem potiùs quàm fidem nominavit. Nimirum eo ipſo perſuadere magis confeſſionem nobis voluit. Spes enim ad bonum aliquid futurum tendit, quod ad ſeſe pertinere, quiſnam confiteri nolit? Fides quamvis & ipſa futurum illud bonum reſpicit, tamen non tam in ipſum bonum, quàm in boni datorem tendit: ac præterea, ad præterita quoque reflectitur, & præſentia comprehendit. Simili prudentiâ Petrus dixit, 1 epiſt. cap. 3. 15. *Eſtote parati ſemper ad reſpondendum cuilibet petenti rationem ejus ſpei quæ in vobis eſt.* Cæterum illud bonum in quod ſpes Chriſtianorum tendit, varium quidem & multiplex eſt, prout multa & in hac & in futura vita Deus illis promiſit; (*pietas enim promiſſionem & hujus & futuræ vitæ habet* 1 Tim. 4. 8.) Interea tamen non eſt dubitandum, quin ad futuræ vitæ felicitatem, tanquam illorum omnium quæ ſperamus præſtantiſſimum, præcipue ſcriptor noſter reſpiciat. Sed ne quis poſſet obtendere, ſpes hominum ſæpe fallere, eoque ſtultum eſſe hujus ſpei cauſa periculis ſeſe objicere; divinus ſcriptor certitudinem *ſpei* noſtræ in ſequentibus deducit, atque ita valida ratione ſuam admonitionem ſuffulcit, inquiens, *Fidelis eſt qui promiſit.* Homines multa ſæpe ſperant, de quibus nullum habent promiſſum, imò etiam contra recuſationem eorum in quorum manu ſua bona vident, ſæpe obnituntur: ſic eos ſpe ſua falli, quid mirum eſt? Alii promiſſis quidem innituntur, ſed ſæpe fit, ut promiſſores quod promiſerant, præſtare aut non poſſint, propter impotentiam, aut nolint, propter infidelitatem. Hîc oſten-

oſtenditur & eſſe qui promiſerit quod ſperamus, & eum quod promiſit præſtare velle, quum ſit fidelis. Quod poſſit, id reticetur, quia de eo minus poterat eſſe dubium. Per promiſſorem enim hunc, vel Chriſtus, vel potius Deus ipſe intelligitur: cujus potentiam ignorare Hebræi homines non potuerunt, tot maximis operibus conteſtatam. At dubitare poterant, an eam curam Deus ſuorum gerat, eiſque bonum illud quod ſperarent præſtari vellet. In quam dubitationem adducere eos poterat, quòd tot calamitatibus propter Chriſtianiſmum ſubjecti, deſerti à Deo videri poterant. Sic enim miſeri plerumque judicamus. Unde & ſervator ipſe dixit, *Deus meus, Deus meus, cur me dereliquiſti?* Non quòd ipſe ſeſe verè à Deo deſertum exiſtimaret, ſed quòd eum in ſtatum eſſet redactus in quo derelictus à Deo videbatur. Huic autem dubitationi Scriptor noſter opponit promiſſoris fidelitatem. Ad hanc fidelitatem ſive Dei ſive Chriſti alibi quoque remittimur. 1 Cor. cap. 1. ℣ſ. 9. *Fidelis eſt Deus, per quem vocati eſtis ad communionem filii ſui Jeſu Chriſti.* 1 Theſ. cap. 5. verſ. 24. *Fidelis eſt ille qui vos vocavit, qui & faciet illud.* 2 Tim. 2. verſ. 13. *Si nos infidi ſumus, ipſe* Chriſtus, *fidelis manet, abnegare ſemet ipſum nequit.* Huic ergo tam firmo fundamento quum poſſimus inniti, concipiamus utique ſpem certam futurorum bonorum, non ſecus ac ſi ipſimet jam ea teneamus. confer. 1 Corinth. cap. 11. verſ. 1. Sed hanc ſpem ne habeamus occultam, verùm liberè coram mundo profiteamur, quicquid etiam eo nomine malorum nobis obtingere poſſit. *Adhuc enim puſillum, quantumcunque is qui venturus eſt veniet, neque tardabit.* Inf. verſ. 37.

Hactenus prima admonitio, ad confeſſionem ſpei noſtræ. Sequitur altera: *& obſervemus alii alios.* Cujus finis eſt ut nos amemus, *ad charitatem, & bona opera.* Hæc obſervatio & ad mores, & ad fortunas referri poteſt. Nam ut à poſteriori prius incipiam, debent utique Chriſtiani alii aliorum fortunas reſpicere, ita ut ſi quis in egeſtate, aut alia quacunque calamitate conſtitutus ſit, alii ei conſilio ſive auxilio adſint, eumque expediant: idque eo ſtudio ut alius alium provocet ad charitatem erga afflictum exercendam, atque ei ſubveniendum piis atque benignis operibus. Hanc ad rem & inferiùs nos hortatur is ſcriptor, cap. XIII. verſ. 16. *Beneficentiæ & communicationis ne obliviſcamini: talibus enim victimis delectatur Deus.* Et Rom. cap. XII. verſ. 13. *uſibus ſanctorum communicantes.* Eſt autem hæc obſervatio eo magis neceſſaria, quòd quidam in ſuis malis ita ſæpe ſint verecundi, ut opem aliorum implorare non audeant, quibus ultro occurrendum eſt obvia benignitate. Obſervetur hîc ſimilitudo membrorum ejuſdem corporis, ipſis Sacris Literis uſitata, quorum quodlibet ſponte ad alterius opem advolat. Rom. XII. verſ. 4. 1 Corinth. XII. verſ. 24 &c. Poteſt deinde & ad mores hæc obſervatio pertinere, & eos quidem vel bonos vel malos. Nam ſi boni ſint aliorum mores, ita illi ſunt obſervandi, ut eorum reſpectu incitemur ad charitatem erga eos, & ad opera bona exemplo eorum patranda. Debet enim æmulatio & ſancta quædam invidia inter Chriſtianos verſari, ut alius alium vincere pietate cogitet. *Affectate dona potiora* 1 Cor. 12. 31. Mali verò aliorum mores actioneſve obſervari debent, non ut eis obtrectemus, aut convitiemur, ſed ut eos corrigamus. Magnus eſt hac in parte defectus in pleriſque Chriſtianorum cœtibus, è quibus mutua ejuſmodi obſervatio omniſque diſciplina ſublata eſt. Quum ea tamen non hîc modò ſed & alibi nobis ſeriò ſit præcepta. Matth. 18. 15, inquit Servator, *Si peccaverit in te frater tuus, vade, & argue eum inter te, & ipſum ſolum. Si te audierit lucratus es fratrem tuum* &c. Gal. 6. 1. *Fratres, ſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos ſpirituales corrigite talem, in ſpiritu lenitatis*, &c. Vulgò metuunt ne hac ratione diſſidium & odium excitetur: at ſcriptor noſter vult id tendere *ad acuendam charitatem, atque bona opera.* Et certè quid magis charitatem in nobis accendere, bonaque opera promovere poteſt, quàm ſi alter alterius emendationi invigilemus, & mutuò nos in officio contineamus? Sumus enim amore noſtri plerumque in rebus noſtris cœci, & vitia noſtra non ità animadvertimus tanquam in anteriori, ſed tanquam in poſteriori & à tergo pendente mantica, poſita. Quàm facilè autem in tanto malorum morum contagio etiam ſanctis alioqui hominibus defectus aliquis obrepere poteſt? Quàm verò utile, ſi ſtatim adſint viri boni & prudentes, qui & defectus nobis noſtros oſtendant, & ad eoſdem excutiendos hortentur? Si gratiam iis habemus, qui nobis ab itinere fortè aberrantibus rectam viam ultro oſtendunt; quanto magis iis obſtricti ſumus, qui nos à recta virtutis via deflectentes ad officium revocant? Quin & cautius vitam inſtituimus, quum ſcimus aliorum nos cenſuræ obnoxios, & alacrius bonis operibus incumbimus, quum ſcimus nunquam nobis teſtes & approbatores virtutis noſtræ deeſſe. Hoc ergo ne negligamus alter alteri præſtare officii. Neque nos turbet, quòd quidam curioſitatem hanc vocent: dummodo id non diſpliceat ei qui dixit, *Ne ſua quiſque ſpectate, ſed unuſquiſque etiam quæ ſunt aliorum.* Hoc modò caveamus, ne videamur odio aliorum vitiis eorum eſſe intenti: ſed ex amore, nec cum acerbitate ſermonis, ſed ut ait Apoſtolus, *lenitatis cum ſpiritu* reprehendamus. Contrà, illi quoque qui reprehenduntur, ne ſint ſuſpicaces, nec in deteriorem partem rapiant aliorum reprehenſiones, etiamſi tandem falſas: ſed cogitent, ex bono ſuique ſtudioſo animo eas proficiſci. Poteſt quidem objici, habere unumquemque quod agat in ſeipſo, eoque non poſſe in aliis obſervandis occupari. Sed reſponderi poteſt, obſervationem aliorum non obſtare obſervationi noſtri ipſorum: quin contrà hæc potiùs per illam promovetur. Fit enim interdum, ut quæ ipſi in nobis non animadverteramus, ea nobis in aliis innoteſcant, in quibus pro mendis agnoſcimus ad quæ in nobis ipſis amore noſtri connivebamus: aut etiam per alios, quòd noſtræ reprehenſionis libertate excitati vicem nobis reddant. Eſt verò & hoc notandum, quòd ſingulis in Eccleſia hanc obſervandi curam imponat divinus ſcriptor, non ſolis Antiſtitibus, quos vulgò ſuarum animarum curatores appellare ſolent: quanquam quod omnibus convenit, his multò magis. Unde 2 Tim. 4. 2. *Prædica ſermonem, inſta, tempeſtive intempeſtive, argue, objurga, cum omni patientia, & doctrina.* Tit 1. 13. *Redargue eos acriter, ut ſani ſint in fide.* Et ad presbyteros Epheſinos, *Attendite ad vos ipſos & totum gregem*, Act. cap. 20. ℣ſ. 28.

Sed jam ad tertium. *Non deſerentes* &c. Et hîc primò animadvertendum, quid facere non debeamus, deinde quid faciendum, denique ratio cur ita ſit agendum. Quid non agendum; *Non deſerentes aggregationem noſtri mutuam.* Quam adhortationem ne quis ſupervacuam exiſtimet, exemplum contrà agentium allegat; *ſicut mos eſt quibuſdam.* Fieri poteſt quòd hi quum Hebræi eſſent, offenſi fuerint quòd videbant Gentibus quoque ad Eccleſiam Chriſti aditum dari, nec eos tamen ad ceremonias Legis cogi, quas Hebræis hiſce valde cordi fuiſſe ex tota hac epiſtola apparet. Quantum enim ea res alios quoque Judæos ad Chriſtianiſmum converſos offenderit, apparet ex Act. XI. 2, 3. XV. 2. XXI. 20. De non converſis ſatis id patet Act. cap. 22. ℣ſ. 21, 22. Apparet quoque ex hac ipſa epiſtola, & ex hoc ipſo quidem capite, ℣ſ. 32. & ſeqq. iſtos Hebræos ob euangelii profeſſionem variis calamitatibus obnoxios fuiſſe: itaque fieri poteſt ut earum effugiendarum cauſa congregationem Chriſtianorum deſeruerint. Quid enim afflictiones hîc poſſint, docet egregie ſervator Matt. 13. 31, in parabola. Exempla noſtro ævo nimis ſunt obvia. Quin & fieri potuit, ut illa ipſa obſervatio mutua, de qua ſuperiore verſiculo dictum, & cum qua in Græco hic verſiculus modo loquendi cohæret, non ſatis eis grata fuerit. Nam ſive obſervationem

tionem illam ad fortunam referamus, poterat divitibus moleſtum eſſe quòd aliorum indigentiæ ipſorum bona patere debebant: ſive ad mores, poterant alii hanc moleſtiam alios monendi atque caſtigandi ſubterfugere; aliis etiam ipſa ab aliis cenſura moleſta eſſe poterat. Quid hodie hîc fiat, notum eſt. Sed quæcunque illis ſeſe ſubducendi cauſa fuerit, vetat divinus Author ne aggregationem mutuam deſeramus. Cauſa verò cur Eccleſiam deſerere non debeamus, triplex allegari poteſt. Prima ad Deum, ſecunda ad nos, tertia ad alios reſpicit. Nam & Dei honor eſt major, ſi illum non ſoli in angulo aliquo, ſed cum aliis in congregatione multorum colamus. Et nos ipſi in cœtu aliorum rectius ædificari poſſumus, partim ſermone, ſive publicè ad omnes, ſive privatim ad nos directo, partim exemplis. Denique aliis hoc debemus, ut eos & ſermone & exemplo noſtro, atque inprimis illa obſervatione de qua verſu antecedente, ædificemus. Cui ergo Dei honos, ſuaque ipſius ſalus, aliorumque ædificatio cordi eſt, is ſeſe à cœtu fidelium ſubducere non debet.

Jam quid agendum? *ſed adhortantes* ſubintellige alii alios. Exponuntur hæc verba præcedentibus. Significatur hiſce una ex illis tribus cauſis quas paulò antè diximus, cur populus Chriſtianus coire debeat: quam præ cæteris memorat, quia ſuperiori verſiculo ſubſervit. Non dubium eſt quin adhortatio iſta ad virtutem & pietatem colendam inſtituta eſſe debeat. Sunt autem hujuſmodi adhortationes in populo Chriſtiano admodum neceſſariæ. Facilè enim torpemus ſine illis, aut etiam relabimur ad priſtinos mores, affectibus nos noſtris intus, & tot occaſionibus extus, invitantibus. Notandum verò quòd non uni alicui, v. g. concionatori, ſed in genere omnibus hanc adhortandi provinciam imponit. Credibile autem eſt ſcriptorem reſpexiſſe ad morem primitivæ Eccleſiæ, in qua non unus tantùm verba faciebat, ſed plures, idque per vices: ut apparet 1 Cor. 14. 26 &c. Et optandum ſanè eſſet vigere ea ſpiritûs dona in pluribus, ut idem mos etiam nunc in Eccleſia poſſit conſervari. Interea ſervandum eſt omnibus hoc divini ſcriptoris præceptum: & ſi ſinguli concionari aut non poſſumus aut nolumus, alios tamen pro re nata adhortari ad pietatem & publice & privatim debemus. Nemo enim talentum ſibi à Domino concreditum ſub terra defodere debet, nemo lumen ſuum ſub modio abſcondere. Matth. 25. 35. 5. 15. Sunt Chriſtiani fermento ſimiles, qui & alios fermentare debent. Simile Apoſtoli præceptum. 1 Theſ. 5. 11. &c. & ſup. Heb. cap. 3. verſ. 13.

Ratio adjuncta, *idque eo magis quòd videtis illum diem appropinquare.* Videtur tempus aliquod deſignare quo judicium grave imminet illis qui officium in Chriſtianiſmo non fecerint. Id quod & ſeq. verſ. 27. indicat; & verſ. 29, 30, 31. Scimus autem ſolenne ad hoc tempus eſſe diem adventus Domini in mundi hujus fine. *Deus conſtituit diem in qua judicaturus eſt mundum in juſtitia*, &c. Act. 17. 37. vide & 2 Pet. 3. 10. & 2 Theſſ. cap. 1. ℣. 6. &c. Nec obſtat quod dicitur jam tum eum diem appropinquaſſe, idque Hebræos illius ævi vidiſſe. Quum enim ſapiente Dei conſilio occultus ſit ille dies, etiam angelis, in cœlo, Marc. cap. 13. 32, etiam ipſimet Domino Jeſu, quamdiu in terris verſatus fuit; quid mirum eſt illum huic Scriptori, atque aliis illius temporis propinquum viſum fuiſſe? Hinc nimirum eſt, quod Apoſtolus Paulus ita interdum de ſe atque aliis ſui temporis loquitur, quaſi poſſent & ipſi tempore adventûs Domini ſupereſſe. 1 Theſ. 4. verſ. 17. 1 Cor. 15. 52. Pro judiciis quibus hanc propinquitatem colligerent, haberi poterant nonnulla à Domino Jeſu deſignata indicia, quæ quanquam die illo jamjam adventante inſigniora futura ſint, tamen & aliis temporibus aliquomo videntur. Deinde utut à ſcripta hac epiſtola ſeſqui mille anni jam interceſſerint, id tamen tempus non tollit propinquitatem, ſi collatio cum univerſo tempore à mundi exordio inſtituatur. *Unus dies apud Dominum ut mille anni, & viciſſim.* 2 Pet. 3. 8. Præterea & hoc obſervandum, non dici hîc illum diem propinquum, ſed appropinquantem: quod dicere potuiſſet hic ſcriptor etiamſi ſciviſſet eum nondum eſſe propinquum. Interea nobis cogitandum venit, quanto jam ille dies nunc ſit propinquior, & quanto nos ſtudio præparare debeamus, ut in illo poſſimus conſiſtere. Nolim autem diſſimulare, poſſe etiam hîc in allegandâ propinquitate reſpectum eſſe ad diem illum deſolatæ Jeroſolymæ, totiuſque politiæ Judaicæ ſublatæ. Id enim & ad Hebræos illos præcipue pertinebat, &, ut eventus docuit, temporibus illis vicinum fuit. Non minimum autem argumentum hinc peti poterat, ad perſuadendum Hebræis ut cum aliis ad Chriſtianæ religionis cultum coirent. Nobis ſimilia judicia Dei ob oculos verſantur.

Intellexiſtis triplicem Authoris admonitionem, ad confeſſionem ſpei, ad obſervationem, atque ad aggregationem mutuam. Ex iis quæ dicta ſunt, ipſimet jam veſtra ſponte colligere poteſtis, quàm rectè à nobis fiat, quòd hunc in locum ſacrorum cauſa convenerimus: idque nobis in poſterum quoque curæ habendum. Quum enim confeſſio non tantum ſingulatim, ſed etiam junctim cum aliis, nec tantum privatim ſed etiam publicè edenda ſit; id autem in Eccleſiis aliis nobis non liceat; utique rectè factum eſt quòd ipſimet inter nos coierimus, ad edendam atque conteſtandam coram omnibus ejus ſpei confeſſionem quæ in nobis eſt. Deinde & obſervatio iſta mutua, qui fieri poteſt, niſi alicubi inter nos conveniamus, ubi colloquium ſuper iis quæ obſervavimus, inſtituamus? Denique expreſſe jubemur, & aggregare nos, & mutuò nos adhortari: quod ubi alioquin nobis nunc liceat non video. Ab omnibus enim aliis Eccleſiis excludimur, & in pleriſque non viget illud inſtitutum cujus potiſſimùm cauſa noſter ſcriptor hic Chriſtianos convenire jubet. Non eſt ergo hæc noſtra ſeceſſio habenda pro ſchiſmate: quum omne ſchiſma ſit voluntarium: Nos autem neceſſitate coacti ſeceſſionem faciamus. Interim proteſtamur, nos hac noſtra ſeceſſione alias Eccleſias non damnare, aut ita ab illis ſecedere ut qui novam aliquam ſectam condamus: ſed hoc tantùm agimus, ut & ipſi Deo cultum exhibeamus debitum, & ipſimet nos in iis quæ ad ſalutem noſtram pertinent eo modo quem cenſemus optimum exerceamus. In hoc ſancto inſtituto ut nobis Deus benedicat, ille jam orandus nobis venit. Amen.

Hebr. 12. *verſ.* 22. *ad finem.*

IN his verbis id agit divinus ſcriptor, ut Hebræos ad quos ſcribit permoveat ad conſtantiam in Chriſtiana religione, & pietatem ex ejus præſcripto colendam. Præſtat autem id duobus modis, quibus prope perpetuo ſacri ſcriptores uti ſolent. Hoc eſt partim rationibus ſeu argumentis, partim monitionibus, hoc eſt & dehortationibus, & adhortationibus, quibus partim quid fugiendum, partim quid ſequendum ſit exprimit. Duas autem hac partes, quemadmodum alibi quoque fit in Sacris Literis, miſcet divinus autor. Etenim à ratione exorſus, mediis & monitionibus, rationem aliam interjicit, ac denique eaſdem ratione claudit. Ita ut dehortationes & adhortationes argumentis undique, atque ut ita dixerim, tum a fronte, tum à tergo communiat. Quod ſi velis rationes illas, in brevem quandam ſummam colligere, omnes ad duo poſſunt referri capita. Aliæ enim alliciunt, aliæ terrent. Illæ præſtantiam nobis proponunt ſtatus ac conditionis noſtræ, atque adeo fœlicitatis tum ejus cujus jam ſumus facti participes, tum ejus quam adhuc exſpectamus, atque adeo monent, ne tanta fœlicitate, culpa noſtra, nos ipſos privemus, ſed potius, quod adepti ſumus, firmiter retineamus, ad id verò, quod adhuc reliquum eſt, vera pietate in Deum contendamus, ac graſſemur. Hæc verò ſuppliciorum metum nobis incutiunt, infligendorum illis, qui divinam gratiam ſibi oblatam, aut jam exhibitam aſpernari, vel eam irreverenter habere audeant.

Alia

ALIA LOCI HUJUS DIVISIO.

TOtum autem illud præſtat partim dehortando, partim hortando, quanquam nec dehortatio, nec hortatio ſimplex eſt, ſed rationibus utrinque communita. Nam primum rationibus adductis dehortatur ab obſtinatione animi aut contumacia adverſus euangelium, quæ cernitur in iis, qui vel auditum cognitumve repudiant, vel ei alioqui non obediunt. Deinde itidem rationibus allatis, hortatur ad retinendam firmiter euangelii doctrinam & pietatem in Deum, quam ea poſtulat. Rationes autem, quibus tum dehortationem, tum adhortationem ſuam communit hic autor, ad duo referri poſſunt capita, & utrinque ſibi mutuo reſpondent. Primum enim collocat, eas, quæ alliciunt, quæque præſtantiam conditionis illius, ad quam vocati ſumus, nobis ante oculos ponunt, tum interjecta vel dehortatione, vel exhortatione, eas collocat quæ terrent, ac divinorum ſuppliciorum metum iis qui ſecus fecerint proponunt. Sed jam ad ipſa divini autoris verba accedamus eorumque ſequamur filum.

Primum ergo rationem proponit autor, & dehortationi quam ſubjuncturus eſt, inſtar validi fundamenti ſubſternit, ductam à ſingulari præſtantia conditionis illius, in quam tranſlati fuerant Hebræi iſti, quibus hæc epiſtola eſt ſcripta, cum euangelium Chriſti receperunt, quamque adeò adipiſcuntur omnes, quicunque Euangelium recipiunt, ac Chriſto ſuum dant nomen. Ea verò conditionis noſtræ præſtantia explicatur enumeratione ac deſcriptione earum rerum ac perſonarum, ad quarum communionem admiſſi fuerant olim Hebræi, ad quos inſtitutus eſt hic ſermo, & admittuntur omnes, qui Chriſtianæ religioni ſeſe conſecrant. Ea verò enumeratio ac deſcriptio, conſtat alluſione quadam perpetua, ad ea, quæ in promulgatione legis Moſaicæ olim contigerunt, & conditionem admodum duram populi Iſraëlitici, cui lex illa ferebatur, de qua ſuperioribus quatuor verſiculis egerat divinus ſcriptor. In qua tamen alluſione, non tantùm ſpectanda eſt ſimilitudo ſive rerum ſive perſonarum, quæ in utroque comparationis membro occurrunt; ſed etiam, idque multò magis, diſſimilitudo, & harum præ illis præſtantia, vel ſaltem arctior cum illis conjunctio, quam olim fuerit, in legis promulgatione. Et primò quidem divinus hic ſcriptor communionem cum rebus aut perſonis enumerandis, quam adepti eſſent Hebræi illi Chriſtiani, uno verbo exprimit. Deinde res perſonaſque ipſas, quarum participes facti, vel ad quarum communionem & amicitiam quandam admiſſi fuerant. Communionem illam exprimit illo verbo.

Acceſſiſtis quo alludit ad acceſſum Iſraëlitarum ad radices montis Sina, cum lex inibi promulgaretur, cujus facta fuit mentio ſupra verſ. 18, ubi ait, *Non enim acceſſiſtis palpabili monti* &c. Acceſſus autem ille, quemadmodum jam innuimus, paulo aliter cum ad res refertur, aliter cum ad perſonas intelligendus eſt. Cum ad res, ſignificat communionem, ſeu participationem rerum iſtarum, cum ad perſonas, conjunctionem cum illis, atque amicitiam, atque adeo communionem fœlicitatis; qua vel fruuntur, vel fruituræ ſunt perſonæ illæ, vel etiam quam promittunt, quod ob Chriſtum mediatorem N.F. qui inter perſonas ultimo loco commemoratur, addimus. Acceſſus autem ille, olim quidem in populo Iſraëlitico, officii potius erat, quam fœlicitatis, & præceptus potius, quam permiſſus. At in nobis fœlicitatis potius eſt, quam officii, & permiſſus, vel magis vel ſaltem æquè, ac præceptus. Præceptus eſt eatenus, quatenus nonniſi religionem Chriſtianam amplectendo, ad rerum ac perſonarum enumeratarum communionem pervenire licet; amplecti autem eam religionem omnes jubemur, cæteroqui nil niſi fœlicitatem ac benignitatem acceſſus hic continet, atque adeò admiſſio potius eſt, quam acceſſus. Hoc ergo loco, partim explicanda eſt divina benignitas, qui aditum hunc ad res tam præclaras, atque adeo ad ſeipſum nobis patefecerit, quæ tamen plenè explicari non poteſt, niſi ſequentia etiam conſiderentur, ideoque breviter tantum hoc loco perſtringenda eſt; partim monendi omnes, ut poſtquam aditus hic nobis à Deo patefactus eſt, adire etiam velint. Sed jam veniendum eſt ad conſiderationem rerum ac perſonarum, ad quarum communionem admiſſi ſunt Chriſtiani, in quarum enumeratione, non admodum requirendus eſt ordo, quem ob id ipſum neglexiſſe videtur magna ex parte autor, quod in eo parum aut nihil eſſet ſitum. Primo tamen locum fœlicitatis noſtræ commemorat, ut tanto elegantius acceſſum Chriſtianorum opponat acceſſui Judæorum. Nam cum hi acceſſerint ad montem palpabilem, hoc eſt Sina, illos dicit acceſſiſſe *ad Sion montem*. Quâ in re duplex eſt oppoſitio, quarum utraque oſtendit, meliorem eſſe noſtram, quam Judæorum cum legem acciperent, conditionem. Nam monti Sina, qui ſitus erat in deſerto, loco aſpero atque horrido, opponit Sionem montem, qui ſitus erat in terra Chananæa, populo Iſraëlitico promiſſa, eratque adeo celeberrimus, & maximè illuſtris, in tota illa regione locus, ut facilè appareat, longè melius eſſe ad hunc accedere, quam ad illum. Deinde, quod multò eſt majus, per Sionem montem, intelligit hic divinus autor montem quendam ſpiritualem, quem Sion mons terreſtris, olim adumbrabat. Opponit enim eum monti palpabili, ſeu ei, qui manibus poſſet contrectari. Unde colligi poteſt, ſpiritualem quendam montem, qui manibus contrectari haud poteſt, hic intelligi. Sed jam porrò videndum eſt, quidnam illud ſit, quod per montem illum Sionem intelligitur. Neque enim id uſquequaque liquet, præſertim quia non ſatis apparet, utrum divinus auctor per montem Sion idem intellexerit, quod poſtea per civitatem Dei viventis, nempe Hieruſalem cœleſtem, quemadmodum quidem plerique interpretes videntur ſentire; an verò aliquid diverſi. Neutra ſanè ſententia quidquam habet abſurdi, ſed tamen poſterior, quæ duo iſta diſtinguit, videtur probabilior, & proprietas verborum, quatenus quidem ea in myſtico ſenſu habet locum, ei favet. Nam aliud Sion mons eſt, aliud urbs ſeu civitas ad eam ſita. Nec fruſtra ſanè auctor hic, addidiſſe videtur Sioni nomen montis, ac poſtea Jeruſalem adjuncturus, eam appellaſſe urbem, ſeu civitatem, ut ita vocibus ipſis diſtingueret, atque oſtenderet, quemadmodum olim alius fuerit mons Sion, alia urbs Hieroſolymitana, ad eum montem ſita, ita etiam hic aliud à ſe intelligi per montem Sion, aliud per urbem, ſeu civitatem Dei viventis, quæ eſt Hieruſalem. Adde, quod hac ratione, elegantius opponetur Sion Sinæ, tamquam mons monti. Quapropter videndum nunc eſt, quid per Sionem, a civitate Dei viventis diſtinctum, intelligi queat. Nam quid per eum ſit intelligendum, ſi idem ſit, quod civitas illa Dei viventis, poſtea intelligetur, ubi conſideraverimus, quid per civitatem iſtam indicare voluerit divinus auctor. Omnia autem diligenter circumſpicientibus, nihil apparet, quod per Sionem, ab Hieroſolyma cœleſti diſtinctum, intelligi queat, præter cœlum ipſum: idque duplicem ob cauſam hoc pacto deſcribitur, partim, quia maximè eſt ſublimè, ita ut per montem præaltum repræſentari queat, partim quia in monte Sionis, olim fuit regia Davidis, aliorumque regum Judæ; quin etiam tempore Davidis, arca fœderis ibi fuit ſita, & tabernaculum, ibidem fuit fixum: ubi autem arca erat, ibi Deus ipſe cenſebatur habitare, inter Cherubinos nempe; unde Deus dicebatur habitare in Sion, aut mittere auxilium de Sion, quia nimirum ibi, peculiari ratione præſens, preces exaudire, & auxilium hinc inde dimittere cenſebatur; in cujuſmodi locis, Sion pro ipſo cœlo, à quibuſdam interpretibus, ſumi ſolet. Qui tamen ſenſus, non literalis eſt, ſed myſticus, qui hic nobis ſpectandus eſt. Quare, ut de hac poſteriori cauſa, quæ potior eſt priori (prior enim,

omnibus montibus eſt communis) aliquid dicamus, ideo cœlum reſpondet Sioni, quia ibi ſedes eſt regis noſtri cœleſtis, nempe Chriſti, qui ſedet ſuper throno Davidis patris ſui, & regnat ſuper populo Jacob, hoc eſt, Eccleſiæ cum ſummo imperio præſidet, eodemque in loco, reſidet etiam ipſe Deus, indeque auxilium mittit, ibi illius eſt tabernaculum. Acceſſus autem ad cœlum, nunc quidem animo ac ſpe, olim reipſa montem hunc conſcenſuri. Qua ex re, quanta appareat Chriſtianorum fœlicitas, lingua exprimi non poteſt, tamque longè id ſuperat captum noſtrum, quanto ſublimius eſt cœlum, hac terra: interea id inculcandum eſt, quod Paulus monet ut ea quæ ſurſum ſunt quæramus ac ſapiamus, ubi Chriſtus eſt, in dextera Dei ſedens. Verumtamen, ſi quis propiorem ſimilitudinem hic quærat, & acceſſum ejuſmodi ad cœlum, qui aliquanto magis reſpondeat acceſſui populi Judaici, ad montem Sina, eum in finem divinitus præcepto atque inſtituto, ut vocem Dei loquentis ibi audiret, & legem inde acciperet, dici poteſt Chriſtianos homines, ad montem hunc Sionem, hoc eſt cœlum acceſſiſſe, quatenus Deum ex ipſo cœlo, euangelium ſuum, & ut ita dicam legem novam promulgantem audiverunt, ſiquidem infra ℣. 25, de hac promulgatione euangelii loquens divinus autor ait, Deum ex cœlo oracula edere; itaque monet, ne nos eum, qui de cœlo loquitur, vel oracula ſua promit averſemur, opponens eum Deo, ſuper terra loquenti, ſeu oracula & præcepta ſua promulganti. Quodſi admittatur, alludere videtur divinus autor, ad illud Eſai. cap. 2. verſ. 2, 3, ubi ait: Et erit in noviſſimis diebus præparatus mons domus Domini, in vertice montium, & elevabitur ſuper colles, & confluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, & dicent, venite, aſcendemus ad montem Domini, & ad domum Dei Jacob, & docebit nos vias ſuas, & ambulabimus in ſemitis ejus; quia de Sion exibit lex, & verbum Domini, de Jeruſalem. Licet enim hæc verba, poſſunt accipi, de terreſtri etiam Sione, & Hieruſalem, unde primum promulgari cœpit euangelium, tamen ad Sionem & Hieruſalem cœleſtem, accommodari per allegoriam, non ineleganter poſſunt. Sed jam ulterius eſt progrediendum, & conſiderandum, quid per civitatem Dei viventis, ſeu Hieruſalem cœleſtem intelligendum ſit, unde ſimul intelligetur, quid de Sione monte ſit intelligendum, ſi ſtatuatur, eum cum hac civitate Dei viventis, eundem eſſe. Quod licèt, ut ſupra vidimus, durius ſit, & verbis ipſis, minus ſit conſentaneum, tamen ferri aliqua ratione poteſt, propterea, quod in ipſis etiam Sacris Literis, Sion nonnunquam capiatur pro Hieroſolyma, per Meton. ſubjecti pro adjuncto. Si quidem pars quædam urbis, in monte Sion, fuit poſita. Intelligenda igitur videtur, per civitatem hanc Dei viventis, ſeu Hieroſolymam cœleſtem, eccleſia, ſeu mavis Reſpublica ac politia populi divini, eaque tum in terris adhuc degens, tum in cœlos, unde originem ducit, aliquando tranſferenda. Nam ſi dicas, eam intelligi propterea hic non poſſe, quod hi, ad quos hæc epiſtola fuit ſcripta, dicantur ad eam acceſſiſſe, cum tamen illi ipſi eccleſiam conſtituerent. Animadvertendum eſt, eccleſiam ſolere in Sacris Literis conſiderari, inſtar loci alicujus, & ab iis qui in Eccleſia ſunt, præſertim à ſingulis ſeparatim ſumtis, diſtingui, utpote qui in ea verſentur, aut ad illam acceſſerint, idque propterea, quia ordo & forma illius eccleſiæ, à ſubjecto ſuo ſeu materia, hoc eſt ab ipſis perſonis, quæ eccleſiam illam conſtituunt abſtrahi, & inſtar civitatis, vel urbis alicujus conſiderari poteſt. Et hoc ſanè pacto ſumitur nova illa Hieruſalem ſeu civitas à Deo deſcendens in Apoc. 21, & 22. Nam quòd per eam Eccleſia ſeu Reſpub. populi divini fit intelligenda vel ex eo ſatis apparet, quod ea appelletur ſponſa, agni uxor Apocal. 19. 7, 9, 10, quod conferatur cum ſequenti. Hæc enim, nulla eſt alia præter Eccleſiam. Quodſi quis putet intelligi poſſe ipſum cœlum, is vel ex eo refutabitur, quod civitas illa dicatur deſcendere è cœlo à Deo, ibidem, & hoc etiam loco, quem præ manibus habemus, non obſcurè indicatur, ipſum cœlum, per hanc urbem, non eſſe intelligendum, quod Hieruſalem cœleſtis appelletur. Aliud enim eſt id, quod cœleſte eſt, aliud ipſum cœlum; quamquam haud negaverimus poſſe etiam ipſum cœlum, præmiſſa aliqua appellatione aliæ cœleſte dici, ut ſi habitaculum cœleſte dixeris; ſed probabilius tamen eſt id, quod cœleſte dicitur, à cœlo ipſo diſtingui. Adde, quòd hac ratione, facilius erit diſtinguere hanc civitatem à Sione monte, quod faciendum eſſe, probabilibus rationibus ſupra docuimus, & elegantior erit alluſio ad Sionem montem & Hieroſolymam illi ſubjectam, vel adjectam.

Sed jam, hoc ita poſito, videndum eſt, cur Eccleſia, *civitas Dei viventis, & Hieruſalem cœleſtis* appelletur. Nemo non videt, alluſionem hic eſſe, ad urbem Hieroſolymitanam terreſtrem, quæ itidem urbs Dei viventis fuit appellata, ut videre eſt Pſal. 46, cui adde Matth. cap. 5. ℣. 35, ubi dicitur, urbs magni regis; nempe Dei. Urbs autem ſumi poteſt, vel pro ſtructura ædificiorum ac murorum, quam urbis nomine interdum ſolemus ſignificare, vel potius pro Repub. ordine ac communione, hominum, eum locum ſeu urbem incolentium. Eccleſia autem ideo urbs appellari poteſt, quod ſit quædam etiam Reſpub. & communitas multorum, eodem jure, iiſdemque privilegiis, ac commodis utentium, & convenienti quodam ordine, inter ſeſe junctorum, qui ordo facit, ut & ſtructuræ urbis alicujus, eleganter reſpondere queat, & multò magis ipſi Reipub. ſeu ſocietati hominum, eandem urbem incolentium. *Dei viventis* autem *civitas* olim dicebatur Hieroſolyma, quia hanc urbem ſibi peculiariter delegerat Deus, in qua, ut S. L. loquuntur nomen ſuum poneret, in qua perpetuo, id eſt, quamdiu legalis cultus duraturus eſſet, habitaret, tabernaculo ſuo terreſtri, ibi collocato, in quo peculiari quadam ratione Deus præſens aderat, unde etiam, eo in loco publicis ac ſolennibus ſacrificiis, ac ceremoniis coli volebat, eamque conſtituerat metropolin, & caput univerſæ Reipub. Iſraëliticæ, ac primariam etiam ſedem fœlicitatis, populo illi promiſſæ; qua de re paulò poſt, plura. Jam verò multò magis Eccleſia civitas eſt Dei viventis, quandoquidem in ea ſola Deus præſens adeſt, hic quidem favore ac gratia ſua ſingulari, aliquando verò, ubi hæc Reſpub. in cœlum tranſferetur, ipſemet præſens ei aderit, vel potiùs nos illi conjungemur, in ea ſola, Deus ritè celebratur, in ea fœlicitatis veræ ac ſolidæ ſedes eſt. Non multum diverſo ſenſu, appellatur etiam templum Dei viventis 1 Corinth. 3. ℣. 16. 2 Corinth. 6. ℣. 16. Epheſ. 2. ℣. 21. Deum autem viventem, opponere ſolet S. S. idolis mortuis, vel potiùs inanimis, ac prorſus omni vita carentibus, adeoque vita ac facultate juvandi, vitam, aut ſalutem concedendi, deſtitutis. Deus autem verus ac ſummus, non modò vitam habet, eamque ſempiternam, omnique tum principio, tum fine carentem, ſed etiam ipſe, omnibus vitæ fons eſt atque autor, & cum ipſe vitam à nemine habeat, eam omnibus aliis largitur, ita ut nulla uſpiam ſit vita, ſive temporaria, ſive æterna, quæ ab ipſo tota non proficiſcatur.

Appellat eam porrò D. auctor *Hieruſalem cœleſtem*, quemadmodum etiam facit in Apoc. loco ſuperius dicto, & ad Galat. cap. 4. ℣. 26, quæ verba per appoſitionem ſuperioribus ſunt addita, ut explicetur, quænam ſit illa urbs, vel civitas Dei viventis, ideo conjunctio nulla eſt interjecta. Significat autem *Hieruſalem*, Viſionem pacis, vel civitatem pacis, hoc eſt fœlicitatis, quietis ac tranquillitatis. Ita enim pacis nomine, apud

Hebræos

Hebræos creberrimè intelligi ſolere, nemo eſt qui ignoret. Jam verò eccleſia, quemadmodum jam monuimus, ſedes eſt ac civitas fœlicitatis, quietis ac tranquillitatis perfectæ ac ſolidæ, ſeu locus, in quo omnes, quotquot in eo verſantur, pacem ac beatitatem vident, hoc eſt ſentiunt & experiuntur. Addit autem vocem *cæleſtis*, ut à terreſtri Hieroſolyma, ad quam Judæi quoque, qui legem acceperant, tandem pervenerunt diſtinguat, quo pacto, dicto paulò ante loco Hieroſolymam ſupernam opponit eidem Hieroſolymæ, quæ tunc exſtabat. Dicitur autem cœleſtis Eccleſia, partim quia ex cœlo originem ducit, partim verò, idque multò magis, quia non terrena eſt, non materialis, aut carnalis, aut mundana quædam civitas, ſed ſpiritualis, divina, atque ut ita dicam, cœlo ipſo digna, utpote, cujus vinculum cœleſte divinum ſit, ac ſpirituale, jura cœleſtia, privilegia etiam cœleſtia. Non enim ad hujus vitæ commoditatem colligitur eccleſia, quemadmodum omnes urbes terreſtres, quæ ideo colliguntur, ac conſtruuntur, ut in majore hominum copia, major etiam ſit rerum ad uſus communes neceſſariarum copia, utque ſeſe tanto facilius, adverſus hoſtes atque injurias externas, defendere queant. Sed non id ſpectat Eccleſia Chriſti, præſertim per ſe; ſed potiùs, ut eodem Spiritu Deum laudent omnes, alii aliis ad pietatem vitæ, ſint ſubſidio, & communibus viribus hoſtes ſpirituales debellent, atque à ſe arceant. *Cæleſtis* denique dicitur, quia & nunc cœlo deſtinata, & in eo aliquando reipſa collocanda eſt. De hac autem civitate, videnda ſunt etiam loca, apud eundem hunc autorem cap. XI. ℣. 10, 16. Quanquam iis locis, de Repub. ea, quæ in cœlis parata eſt fidelibus, ſi myſticum ſenſum ſpectes, quem divinus hic autor ſolum ibi reſpicere videtur, ſermo eſt, non verò de Eccleſia, quæ in terris verſetur. Quodſi literalem etiam quendam illis verbis ſubeſſe ſenſum putaveris, Hieroſolyma terreſtris erit intelligenda. De magnificentia autem ac ſplendore ejus urbis, adeoque felicitate eorum, qui ejus ſunt cives atque incolæ, vide ultimo Apocalypſeos caput, ubi ejus imago quædam, nobis depicta eſt.

Hinc doctrinæ excerpi poſſunt iſtæ. 1. Cum Eccleſia dicatur urbs, ſeu civitas, indicatur conjunctionem debere eſſe, ac ſocietatem, inter Eccleſiæ membra, non verò quemquam fidelium, ſibi tantum vivere. Præterea, in ea etiam, certum ordinem eſſe, certis eam legibus gubernari. Præterea, cum urbs dicatur Dei viventis, præſtantia Eccleſiæ ſumma apparet, & ejus ut ita dicam incolarum, ſumma fœlicitas. Qua enim in urbe, Deus habitat, idque favore ac gratia ſua, ea non poteſt non eſſe beatiſſima, & omnium bonorum divinorum copia redundare. Sed ſimul etiam inde perſpici poteſt, eam debere eſſe ſanctiſſimam, ejuſque incolas, vera pietate eſſe debere exornatos, tamquam Dei cives, & in ejus oculis, ſemper verſantes, eique proximos; quin etiam, Deum ſeverè vindicaturum in eos, qui civitatem hanc turbare, vaſtare, aut demoliri, ſive vi, ſive fraude, ſive ſcandalis, aut diſſidiis audeat. Quo pacto Paulus minatur etiam iis, qui templum Dei violare ac corrumpere, non vereantur. Deus enim ille, qui illi præſidet, vivens eſt ac validus, longè diſſimilis idolis, ac inanimis ſimulachris, falſiſque gentium diis. Ampliùs, Cum urbs ea ſit, ſedes pacis ac fœlicitatis, inde etiam beatitudo eorum, qui eam incolunt, perſpici poteſt. Sed præterea etiam, pacem & concordiam in ea regnare convenit, & in cœlis quidem, ea ſponte ſua futura eſt, cum autem adhuc in terris ſita eſt, ut pax ea vigeat, omnibus ejus civibus, eſt curandum. Denique cum ea ſit cœleſtis, cœleſtem civium ejus vitam eſſe oportet, cœleſteſque ſpes ac curas, qua de re ſupra, cum de Sione ageremus. Sequitur etiam, terreſtrem ac mundanum ſplendorem in ea urbe, non eſſe requirendum, nec ex eo æſtimari eam ulla ratione poſſe. Sed hæ doctrinæ poſſunt fortaſſe commodius, ſingularum vocum explicationi ſubjici, ut ita cognitioni rerum, exhortationes ſubinde interſpergantur, & oratio hoc pacto, veluti animetur, & non tantum mens auditoris detineatur, ſed etiam affectus & religio in eo excitetur.

Sequuntur nunc, apud auctorem D. perſonæ, ad quarum conjunctionem, & amicitiam, admiſſi olim fuerunt, & nunc admittuntur Chriſtiani. Sunt autem eæ, omnium quæ uſpiam ſunt excellentiſſimæ, atque præſtantiſſimæ. Partim enim commemorantur perſonæ divinæ, hoc eſt Deus & Chriſtus, partim angelicæ, partim denique humanæ; hoc eſt, homines pii ac fideles, iique partim vivi, partim vita defuncti, eorumque Spiritus. Quanquam non eo quo nunc nos fecimus ordine, eæ proponuntur à divino auctore. Illud autem obſervatione dignum eſt, ab auctore hoc, cum perſonas omnes cœleſtes ac terreſtres, commemoraret divinus auctor, nullam inter eas factam eſſe mentionem Spiritus Sancti, qui tamen vel imprimis fuiſſet commemorandus, ſi perſona eſſet divina. Certè multò magis, quam perſonæ angelicæ, aut humanæ; ſed non in hoc tantum loco, ejus mentio prætermittitur, verum etiam in aliis non paucis, in quibus ejus mentio, omnino fuiſſet facienda, ſi ut creditur, perſona eſſet divina, & quidem patri & filio, per omnia æqualis. Qualia ſunt Matthæi XI. 27. Marc. 13. 32. Joh. 17. 3. Apoc. 5. 13: quibus adde ſalutationes Apoſtolicas, ubi gratia & pax à Deo Patre, & à Chriſto flagitatur. 1 Theſſ. 3. ℣. 11. 1 Tim. 5. 21, & Apoc. 3. 5, ubi angelorum ſit mentio, cum multò magis deberet fieri, Spiritus ſancti, ſi vera eſſet vulgaris de eo ſententia. Adde etiam illa 1 Tim. 6. 13, & 2 Tim. 4. 1. Epheſ. 5. 5. Coloſſ. 2. 2. 2 Theſſ. 1. 12.

Sed ad verba autoris revertamur, qui inter perſonas, primo loco collocat angelos, dum ait. *Et myriadibus angelorum.* Non exprimit numerum myriadum, ut intelligi poſſint myriades quam plurimæ, atque adeò illud, quod eſt apud Danielem cap. 7. verſ. 10, ubi ait, Deo miniſtraſſe millia millium, & decies millies centena millia adſtitiſſe ei, hoc eſt mille milliones. Nam alias myrias una, continet dena millia. Sumitur nempe numerus definitus, ſed is ingens, pro numero indefinito, & noſtri reſpectu, innumerabili. Ideo autem tantam angelorum commemorat multitudinem, ut tanto anguſtiorem & admirabiliorem hunc cœleſtem exercitum eſſe cognoſcamus, tantoque magis gaudeamus, nos, tot ſanctiſſimorum ac beatiſſimorum Spirituum ſocios eſſe effectos. Quod, qua ratione fiat, mox videbimus.

Interea, illud animadvertendum eſt, videri hunc divinum auctorem, alludere etiam in his verbis ad ea quæ olim in monte Sina contigerunt. Nam etiam ibi angeli quam plurimi, præſentes adfuerunt, unà cum angelo illo, qui Dei perſonam ſingulari quadam ratione, tum ſuſtinebat, & in quo nomen ſuum Deus (ut ipſe loquitur) poſuerat, atque in hunc ſenſum ait David Pſal. 68. Currus Dei viginti millia, millia angelorum, Dominus inter eos (ſicut in) Sinai in ſanctitate, vel ut vulgata habet ſimpliciter, Dominus in eis in Sinai, in ſancto. Quo ſpectat etiam illud quod Stephanus aſſerit, Judæos accepiſſe legem ad, id eſt, per diſpoſitiones angelorum Actor. cap. 7. verſ. 58, & Paulus, Legem eſſe ordinatam per angelos, Gal. 3. Unde etiam Judæi, legem ſuam extollebant eamque euangelio Chriſti præferebant, quod ea per angelos eſſet Moſi tradita; qua de cauſa, hic divinus auctor, cap. 1, & initio ſecundi neceſſe habuit oſtendere, excellentiam Chriſti, per quem euangelium eſt revelatum, præ

angelis, ut inde pateret, magis eſſe attendendum euangelio, quam olim legi. Quamquam hoc, quem tractamus loco, divinus auctor, angelos non tam videtur conſiderare, tamquam promulgatores alicujus doctrinæ, quam ut eos, qui promulgationi aſſiſtant, & ad quos populus doctrinam primum accipiens, quodammodo acceſſerit. Verùm etiamſi inter populum Iſraëliticum & Chriſtianum, hac in re, aliqua interceſſerit ſimilitudo, magna tamen iterum in ea ipſa eſt diſſimilitudo. Nam omnes angelorum myriadas in monte Sina adfuiſſe, haudquaquam eſt credibile, ideoque non ad omnes acceſſerunt Iſraëlitæ, Chriſtiani verò ad omnes. Deinde ita Iſraëlitæ ad angelos acceſſerunt, ut tamen eorum aditu prohiberentur, & ne propius accederent, tum ſeveritate edicti, tum ipſa terribili rerum ſpecie arcerentur. At nunc Chriſtianus populus, ita acceſſit ad myriadas angelorum, ut cum illis arctiſſimè ſit conjunctus & in eorum ſocietatem cooptatus, ac veluti receptus; id verò duplici potiſſimum ratione. Primò, quia pax per Chriſtum eſt conſtituta inter cœleſtia & terreſtria, hoc eſt angelos & homines, & fœdus quoddam ſanguine ipſius ſanctum, ita ut angeli, qui antea ab hominibus, ob eorum ſcelera averſi fuerant, poſtea, conſpecto Dei patris, ac principis ſui in eos amore, quem morte filii ſui pro ipſis impenſi, fuerat conteſtatus, eoſdem poſtea, Dei ſui exemplum ſequuti, amare cæperint, maximè, poſtquam dux ſalutis noſtræ, ejuſdem nobiſcum naturæ particeps, ipſorum angelorum caput, ac Dominus, elt effectus; ex quo ipſo, neceſſe fuit, ut nos quoque, qui eidem capiti, tamquam membra adhæreſimus, pro ſuis agnoſceret. Quare nunc angelorum quodammodo effecti ſumus ſocii, ipſique noſtri evaſerunt amici; & qui olim inſtar Deorum cum hominibus agerent, ſeque ab illis adorari paterentur, ii nunc conſervi ſanctorum piorumque, ſe profiteri non erubeſcunt, & cultum adorationemque ab illis ſibi exhiberi nolunt. Qua de re nota ſunt illa Apocal. 19, 10 & cap. 22. ℣. 9. Qua de re videatur Ribera, ad iſta loca. Deinde ea quoque ratione ad angelos acceſſimus, quòd ſpes nobis facta eſt, ejuſdem cum illis beatitatis, gloriæ, atque immortalitatis; unde etiam Chriſtus ait, Eos qui reſurrecturi ſunt, fore ſimiles, vel æquales angelis Dei cœleſtibus Matth. cap. 22. verſ. 30, & Luc. cap. 20. verſ. 36. Sed hæc conjunctio noſtra cum angelis, tum demum verè ac perfectè apparebit, in adventu Domini Jeſu cum angelis gloriæ ac potentiæ ipſius. Hinc primum æſtimanda eſt iterum noſtra fœlicitas, præſertim conſiderato eo, quod poſteriori loco diximus; quamquam etiam id, non in poſtrema fœlicitatis parte ponendum eſt, quod priori loco eſt explicatum; nempe amicitiam inter nos & angelos conſtitutam eſſe. Nam ſi vel regum aliorumve potentum, vel hominum, virtute aut ſapientia clarorum, aut aliorum, qui nobis utiles eſſe queant, amicitia gaudemus, cur non multo magis angelorum, quia potentes ſunt, atque adeò dii in Sacris Literis appellantur, & Dei filii & ſancti, & ſapientes, & immortales ac beati, quique ſolent ad nos juvandos mitti, & puſillis etiam inter fideles adjungi, quemadmodum apparet ex cap. 1, hujus epiſtolæ. Matth. cap. 18. ℣. 10, quibus adjungi etiam poteſt locus Pſal. 34. Hinc etiam tanto majorem ſpem concipere poſſumus, fore ut ab illis juvemur, quandoquidem amici noſtri & conſervi effecti ſunt. Sed præterea, cum ad tam ſanctorum Spirituum ſocietatem, eandemque cum illis beatitatem ſumus admiſſi, par eſt omnino, ut ſanctitate quoque illis evadamus ſimiles, & eodem quo illi modo Deum, laudemus, colamus, eique ſerviamus, nec committamus ut noſtra culpa, tam ſanctæ amicitiæ vinculum rumpatur.

Conſideranda etiam eſt hoc loco, majeſtas Dei & Chriſti, cujus miniſtrorum ac ſatellitum; ad ejus juſſa ſemper paratorum, tot ſunt myriades, quam non eſſe poſtremam eminentiæ divinæ partem, vel illud indicat, quod toties in Veteri Fœdere hanc ob cauſam, dicatur, Dominus exercituum, cum ea in re, faſtigium potentiæ, & imperii illius, ob quod Deus appellatur, conſiſtat, indeque non obſcure colligitur, Deum promtum eſſe, auxilium hominibus ferre, cui tot, tam fortes, tamque agiles miniſtri, ſemper ſint ad manum; quod idem ad Chriſtum, nunc eſt transferendum, qui etiam nunc eorum utitur miniſterio, ad juvandos fideles ſuos, ſupra cap. 1. verſ. ultimo; & olim cum ad judicium venturus eſt, illis in re omnium maxima, eſt uſurus, nempe ut colligant fideles, atque in aërem attollant, & ruinæ orbis eximant. Qua de re, vide inter alia. Matt. 13.

Refutanda hic etiam eſt prophanorum hominum impia vox, qui niſi ipſi ipſorumque ſimiles, in cœlum admittantur, cœlum vacuum, deſertumque fore dictitant, ſed hæc nota ſunt.

Verſ. 23. Pergit auctor divinus, & ab angelis progreditur ad homines, eoſque omnium præſtantiſſimos, ac diviniſſimos, inter quos, eos priori loco commemorat, qui tunc magna ex parte, in vivis erant, cum ait, Illos ad quos ſcribit, *acceſſiſſe ad panegyrin*, ſeu conventum ſolennem, *& Eccleſiam primogenitorum, in cœlis deſcriptorum*, per quos licèt alii quidam, intelligant patriarchas alioſque pios, qui ſub V. Fœdere vixerant, tamen id haud conſentaneum eſt, cum ii potiùs intelligendi ſint, ſub eorum nomine, ad quorum Spiritus, eoſdem Chriſtianos, paulò poſt dixit acceſſiſſe divinus autor. Ibi enim complectitur mortuos, qui antea Deo confiſi fuerant, ac paruerant, ut poſtea videbimus. Qua re per hos primogenitos, alios intelligi patet. Adde, quòd vox primogenitorum, præſertim cum collatio ſit, cum iis, qui ſub Novo Fœdere vixerunt, illis qui ſub V. Fœdere vixerunt, haud conveniat. Nam ſub N. demum Fœdere, homines, revera effecti ſunt Dei filii: Primogeniti autem illi ſunt, qui inter filios, nempe Dei, primi ſunt ac præcipui. Quare longè rectius, eos hic intellexeris, qui ſub Novo Fœdere primi fuerunt, tum tempore, tum etiam dignitate, ac prærogativa, inter cæteros Chriſtianos, ac Dei filios, quales cenſendi ſunt *apoſtoli*, & prophetæ, nempe N. Fœd. euangeliſtæ, paſtores ac doctores, & cæteri, qui primitias Spiritus, ut loquitur Paulus, acceperunt, & in primitiva Eccleſia, præ cæteris omnibus, divinorum donorum copia, muneris dignitate, ac pietate eminuerunt; quorum quidem magnus fuit eo tempore numerus, cum fundamenta Eccleſiæ jacerentur; & initia euangelii, reddenda eſſent inſigniora. Nam non paucos aliquos, v. g. ſolos apoſtolos, eſſe intelligendos, illud docet, quod eorum πανηγύρις quædam, hoc loco, conſtituatur, πανηγύρις autem ſunt, ſolennes ac celebres, magnæ alicujus multitudinis, ſeu ut vox ipſa ſonat, univerſorum conventus, quemadmodum notum eſt.

Dicit autem divinus auctor, eos eſſe in cœlis deſcriptos, quod nihil aliud ſignificat, quam eos à Deo cœleſtibus ſedibus, eſſe deſtinatos. Quod enim ait in cœlis eos deſcriptos, id non tantum ſignificat, à Deo, vel apud Deum eſſe deſcriptos, qui in cœlis ſit, ſed etiam, eos ibi, tamquam cives recenſitos, ac deſcriptos eſſe. Quomodo etiam Dominus ait, apud Lucam cap. 10. ℣. 20, diſcipulorum ſuorum nomina, eſſe conſcripta in cœlis; cui explicationi, hoc quidem loco, vehementer favet vox ἀπογεγραμμένοι, quæ non ſimplicem ſcriptionem, ſed recenſionem, ſeu cenſum civium, ſignificare ſolet. Quo pacto uſurpatur apud Lucam cap. 2, ubi de cenſu, ſub Auguſto facto, ſermo eſt verſ. 1, 2, 3, 5. In aliis locis, ubi aſſeritur, aliquos eſſe ſcriptos, in libro vitæ, aut non ſcriptos, ſimplex eſt

vox

vox πανηγυρίσαι. Quare hic ſermo eſſe videtur, de recenſione primogenitorum, tamquam cœleſtium civium, qua in re, quorſum alludatur, poſtea videbimus. Nunc illud tantùm adjicere libet, ſi quis nolit hanc ſignificationem vocis ἀπογεγραμμένων admittere, cenſeatque hunc locum ſimilem eſſe illis, ubi ſimpliciter dicuntur eſſe aliqui ſcripti in cœlis, aut in libro vitæ, neceſſe eſſe, ut hic aliquid ſubaudiatur; nempe illud ipſum, quod nunc diximus, eos in libro vitæ fuiſſe deſcriptos. Nemini enim dubium eſt, quin id voluerit dicere divinus auctor eos de quibus eſt ſermo, ad cœleſtem fœlicitatem fuiſſe deſtinatos, adeoque idem voluiſſe exprimere, quod alibi ſcriptura ſolet exprimere per ſcriptionem in libro vitæ. Quare hoc ipſum, nempe *in libro vitæ* deſcriptionem hanc eſſe factam, ſubaudiendum hic erit, ſi priorem explicandi rationem admittere nolis. Nam cæteroqui poſſet quis ſcribi in cœlis, nempe à Deo, idque in bonam partem accepta hac phraſi, nec tamen protinus vitæ cœleſti deſtinari. Nam per ſe, nihil aliud hæc phraſis ſignificat, quam Deum, alicujus ita eſſe memorem, & præmium ei aliquod deſtinare, non ſecus acſi libro, vel pugillaribus aliquibus, ejus nomen haberet deſcriptum, ducta ab hominibus diligentioribus ſimilitudine, qui quorum meminiſſe volunt, eorum nomina in codicillos, aut pugillares referre ſolent, ne fortè excidant: quemadmodum olim Mordochæi fides erga regem, fuit in acta regia relata, quibus perlectis, rex ad eum remunerandum fuit excitatus. Et his quidem vocibus, ſummam dignitatem eorum, quos intelligit divinus auctor, expreſſit, ut inde etiam, eorum, qui ad illos accederent, dignitas ac fœlicitas ſit tanto magis conſpicua. Eorum autem multitudinem, ac ſimul etiam conjunctionem inter ſeſe, duabus vocibus expreſſit; quarum altera eſt πανηγύρις, cujus vocis vis, jam antea eſt explicata. Altera verò Eccleſia, hoc eſt concio, quæ hoc in loco idem ſignificat, quod πανηγύρις. Utraque enim vox, multitudinem & frequentiam haud vulgarem; maximè prior, ſignificat; ſed multitudinem in unum locum, ſive propriè, ſive etiam impropriè collectam. Quæ omnia, ut tanto rectius intelligantur, & elegantia verborum, divini autoris, tanto magis pateat, conſiderandum eſt, quorſum hic reſpiciat, atque alludat. Nullum autem eſſe poteſt dubium, quin reſpexerit, ad illam panegyrin, ſeu congregationem populi Iſraëlitici, ad montem Sina, quæ peculiari quadam ratione ſeu καθ' ἐξοχὴν, Eccleſia in Sacris Literis appellatur, cujus rei exemplum habemus Actor. 7. ℣. 38, ubi ait Stephanus: Hic ſcilicet Moſes eſt, qui fuit in Eccleſia, in deſerto, cum angelo, qui loquutus eſt illi, in monte Sina, & patribus noſtris. De qua congregatione, vide Exod. 19, & Deut. 4. 10, ubi Græci V. T. interpretes habent τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας, id eſt Die, ſolennis illius concionis, ſeu panegyrici conventus, populi Iſraëlitici. Etiamſi verò primogeniti illi, de quibus hic eſt ſermo, nunquam ut credibile eſt, in unum locum omnes convenerint, quemadmodum olim populus Iſraëliticus, nihilominus tamen, utut corporibus diſſiti, animo ac Spiritu, fuerunt inter ſe conjuncti, ita ut unam quandam panegyrin & Eccleſiam conſtituerent. Nec mirum videri debet, eam vocem, quæ ad carnalem populum relata corporis conjunctionem ſignificet, ad ſpiritualem Dei populum tranſlatam, ſpiritualem conjunctionem ſignificare. Quod verò attinet ad nomen primogenitorum, dubitari poteſt, utrum divinus autor, ad typum aliquem in V. T. reſpexerit. Eſt enim quod ſuadeat, eſt etiam, quod diſſuadeat. Suadet illud, quòd in cæteris, videamus divinum autorem alluſiſſe, ad umbras legales, & non fruſtra is videatur uſus eſſe, inſolita aliàs deſcriptione fidelium Chriſti primariorum, dum eos primogenitos appellavit. Unde ſuſpicari licet, eum concinnitati alluſionis, aliquid hic indulſiſſe. Et ſanè habemus aliquid de primogenitis in V. Fœd. quod ad eos de quibus ſermo eſt, non malè quadrat. Etenim ex eo tempore ex quo Deus Ægypti univerſa primogenita, per angelum ſuum delevit, primogenita Iſraëlitarum autem conſervavit, omnia eorum primogenita, ſibi conſecrari voluit, quemadmodum legimus Exod. 13, & Num. 3, ac poſtea cum in deſerto eſſet populus, voluit, præter cenſum totius populi, peculiariter etiam inſtitui cenſum, omnium primogenitorum. Eorum autem poſtea loco, voluit ſibi conſecrari; & in uſum ſuum addici Levitas, quos rebus ſacris operari, & cultui ſuo, voluit inſervire; quorum præcipui ſacerdotes erant, cæteri ſacerdotibus proximi, inter quos certi iterum gradus erant, & ſinguli aliquam habebant circa ſacra functionem. Qua de re legatur dicto loco cap. 3, Num. verſ. 12, & ſeq. 40 & ſeq. His ergo primogenitis Iſraëlitarum vel Levitis, qui in eorum locum fuerunt repoſiti, & in uſus divinos conſecrati, non malè reſpondent præcipui inter Chriſtianos, qui ſacris imprimis operabantur, & Deo penitus erant conſecrati. Quo accedit, quòd illi primogeniti fuerint, ut loco dicto legimus, recenſiti, & numerus eorum certus, in libros relatus. Hic verò ad cenſum à divino autore reſpici, ſupra diximus; quamquam aliàs hæc ratio poſtrema, nihil prohibet, quominus ad univerſum Iſraëlitarum populum, cujus cenſus tum temporis fuit actus, reſpici queat. Et illa quidem ſunt, quæ alluſionem hanc ſuadent. Sed ne quid diffiteamur, illud non ſatis ei favet, quòd hic reſpiciatur ad panegyrin iſtam, totius populi Iſraëlitici, non verò ad conventum aliquem, primogenitorum tantum. Nec ſanè, cum populus ad montem Sinai accederet, ſeparati erant primogeniti, à reliqui populi Iſraëlitici turba, cum cenſus populi, ſecundo demum anno fuerit factus, ex quo egreſſi fuerant ex Ægypto. Lex verò fuit lata, aliquot ſeptimanis poſt egreſſum. Quare, niſi quis dicere velit, in hac alluſione ac ſimilitudine, iterum eſſe diſſimilitudinem non exiguam, non poterit ſuſtineri, alludi hic, ab autore, ad primogenitos filiorum Iſraël. Et quamquam nos hic, nihil certi affirmare audemus; dici tamen non abſurdè poteſt, id voluiſſe divinum autorem: Acceſſiſtis vos ad panegyrin, non quidem promiſcuæ plebis, qualis fuit olim ad radices montis Sina, ſed filiorum Dei primogenitorum, ac præſtantiſſimorum, quorum typum geſſerunt primogeniti Iſraëlitarum à Deo peculiariter ſelecti, & ipſi conſecrati, eorumque cenſus, non in terris factus eſt, in libroſque aliquos ab homine, nominaque ipſorum conjecta, ſed Deus ipſe in cœlis, eorum nomina in librum vitæ retulit, eorumque cenſum quendam egit. Quo pacto autem Hebræi iſti, ad hanc panegyrin acceſſerint, ſtatim in doctrinarum explicatione dicemus.

Quæ ex his verbis doctrinæ excerpi queant, facile patet. Nam primum ſatis patet id, quod divinus autor imprimis ſpectavit. Quanta ſit dignitas, quantaque fœlicitas eorum, qui ad diviniſſimos, qui umquam fuerunt homines, ſi Chriſtum excipias, acceſſerunt, & cum iis fuerunt conjuncti, tum quòd unam cum illis Eccleſiam conſtituant, eorumque fratres, ex eodem patre cœleſti, geniti ſint, ejuſdemque cum illis gloriæ, aliquando futuri ſint participes; quo pertinet, locus ille inſignis Pauli 2 Tim. 4. 8. Inde porrò conſequitur, nos etiam, moribus ac ſanctitate, iis debere eſſe ſimiles.

Præterea, hic aliquid differi poteſt, de conjunctione fidelium, quam inter ſe colere debeant, ob nomen panegyris & Eccleſiæ, tum de modo, quo homines pii, ad ſupremam fœlicitatem deſtinentur, ob particulam iſtam in cœlis deſcriptorum, ubi & vera ſententia explicari, & falſa refutari poteſt.

Antequam verò, divinus autor à præcipuis divini hominis cultoribus, qui ſub Novo Fœdere exſtiterunt, ad eos tranſeat, qui fuerunt ſub veteri, eorumque ſpiritus, Deum ipſum interjicit medium, & hos ab illis, hoc pacto diſpeſcit, cujus ordinis, aliam quoque rationem, ſi modò ejus certa conſtat ratio, poſtea videbimus.

Ita autem de Deo loquitur, divinus hic ſcriptor. *Et* ſcilicet acceſſiſtis, *ad judicem Deum, omnium*, quo loco, non ſatis conſtat, utrum eo modo ordinanda & conſtruenda ſint verba, quo apud ipſum autorem collocata ſunt, an verò tranſpoſitio quædam ſit verborum. Etenim, ſi prout poſita ſunt, ab autore verba ea, conſtruas, vox judicis, erit inſtar ſubjecti, de qua per appoſitionem dicitur, quod ſit Deus omnium. Sed longe probabilius eſt, tranſpoſita eſſe verba, atque adeò ita ordinanda; Acceſſiſtis ad Deum judicem omnium. Veriſimilius enim eſt, autorem divinum voluiſſe, cum ſubjectum ipſum, quod Deus eſt, nomine aliquo denotare vellet, conſueto Dei vocabulo, uti voluiſſe, quam nomine judicis, quod nunquam ſimpliciter poſitum, pro Deo uſurpari crediderim. Adde, quòd niſi tranſpoſitio hæc admittatur, vix ullus eſſe poſſit, horum verborum ſenſus, quam, eos acceſſiſſe ad Deum tamquam judicem, ſeu eum, qui pro ipſorum factis, ſit laturus ſententiam, ac mercedem redditurus. Hæc enim, cum vox judicis abſolutè ponitur, ejus vis eſſe ſolet. At hæc ſententia, loco huic, non videtur quadrare, partim quod plus videatur terroris habere, quam favoris aut lætitiæ, cum tamen cætera, quæ hic commemorat divinus autor, merum Dei ſpirent favorem, tum quod Hebræi iſti, nondum videantur acceſſiſſe ad Deum tamquam ad judicem, quod ſenſus tamen ille poſtulat, cum hic reſpiciat, ad acceſſum illum, qui fit tum temporis, quo veritatem euangelii quiſpiam eſt amplexus. Quare, ſatius eſt ſtatuere, tranſpoſita fuiſſe à divino autore verba, eaque ita conſtruenda, ac ſi dixiſſet, Et ad Deum, judicem omnium. Et de voce quidem Dei, nihil eſt opus hic diſſerere, ſed illud conſiderandum reſtat, cur Deum hic judicem, & judicem quidem omnium appellarit. Poteſt autem vox judicis, duplici ratione ſumi, vel propriè, vel impropriè. Propriè quid ſignificet, notum eſt omnibus. Impropriè ſignificat eum, qui gubernat ac regit, propterea, quòd ejus inter alia officium, idque unum ex præcipuis eſt, judicare; hoc eſt ſententiam de aliorum factis ac negotiis, tum ferre, tum exequi, unde judices dicebantur olim rectores populi Judaici, ab una eaque præcipua officii ſui parte; & hac ratione veriſimile eſt, accepiſſe hoc verbum Abrahamum, cum dixit de Deo, illum eſſe judicem univerſæ terræ, qui locus, huc imprimis pertinet. Eo modo intelligunt verbum hoc judicandi, viri quidam docti Pſal. 110. verſ. 6. ubi de Chriſto dicitur, quòd judicabit in nationibus, hoc eſt, Potenter regnabit, ſeu judicium ac potentiam inter illos exercebit. Et Zachar. 3. verſ. 7. ubi ita angelus Dei nomine, dixit ad Jeſum, ſeu Joſuam. Si in viis meis ambulaveris, judicabis domum meam; id eſt, fungeris officio, ſummi ſacerdotis, & ſic in templo, quod eſt domus mea, gubernabis. Hic ſenſus, ſi hoc loco admittatur, id cenſebitur dicere voluiſſe divinus autor. Acceſſiſtis ad Deum, qui ſummus eſt omnium hominum rector ac monarcha, cum quo amicitiam qui contrahit, & ad eum accedit, ejus beatiſſima eſt conditio. Quid enim ei deeſſe poteſt, qui tantum monarcham ſibi habet propitium ac faventem, quid illo fælicius, qui eam quam ipſe Deus habet vitam, aliquando eſt adepturus. Voce autem *Omnium* hoc loco, quemadmodum jam indicavimus, homines ſunt intelligendi. Cum autem dicit *Omnes*, excludi vult diſcrimen imprimis populorum, quaſi dicat; Non tantum, veſter eſt moderator ac rector, ſed etiam omnium aliorum populorum, atque hominum, quæ deſcriptio, licèt ſemper Deo convenerit, tamen imprimis ſub Novo Fœdere, ubi Deus, maximo documento oſtendit, ſe rectorem eſſe omnium, dum præcepta ſua, ſuamque voluntatem, omnibus omnino hominibus patefecit, & ut ſibi parere vellent, multis modis impulit, quod ſub lege non fecerat. Itaque hic quoque alluſio eſſe poteſt ad id, quod olim tempore Moſis, atque adeò univerſi antiqui fœderis factum. In qua, tum ſimilitudo, tum diſſimilitudo quædam apparet. Nam & Judæi, olim ad Deum acceſſerunt, legem ab ipſo accepturi, & cum eo fœdus pacturi; ſed acceſſerant tamquam ad judicem ac gubernatorem unius populi, non verò univerſorum; ſiquidem ipſis ſolis, tum legem ferebat, non jubens interim ac curans, ut ea ad alios etiam populos propagaretur; ex quo ipſo etiam ſatis patuit, legem illam, non eſſe uſquequaque perfectam, aliàs enim cur non potius omnibus populis fuiſſet revelata. Quapropter, tacitè divinus autor, præfert hac in parte, conditionem Chriſtianorum, conditioni Judæorum veterum, & euangelicam doctrinam ac religionem legi. Non abſimilis foret ſenſus, ſi ordinem verborum ſimpliciter ſequutus legas, Deum omnium, niſi quod vox Dei, hoc modo conſtructa, magis videatur ſignificare, Dei in omnes benevolum affectum, ac benignitatem, quaſi dicat, acceſſiſtis ad illum judicem, qui omnium peræque, Deus eſt, in omnes peræque benignus ac munificus; quo pacto etiam Paulus dicit, unum eſſe Deum, tum Judæorum, tum gentium Rom. 3. circa finem. Quo ipſo vult oſtendere, juſtificationis aſſequendæ rationem, non tantum ad Judæos, ſed ad omnes populos promiſcuè pertinere debere; cui ſimilis alter locus, apud eundem Apoſtolum 1 Tim. 2. 5.

Sed jam tempus eſt, ut videamus, quæ ſit futura, verborum divini autoris vis, ſi vox Judicis propriè ſumatur; ea verò hæc eſſe videtur: Acceſſiſtis ad Deum, amicitiamque cum illo, ut ita dicam injiſtis. Quid verò eo vobis poſſet contingere optatius. Is enim cum ſit judex omnium hominum, idque non tantum vivorum ſed etiam mortuorum, quod nunc demum revera ac perſpicuè per euangelium revelatum eſt, non poteſtis non ab eo abſolui, ſi in hac cum ipſo amicitia ac fœdere, permanſeritis. Magnum reo perfugium eſt, in favore judicis, præſertim ſi is ſit ſimul liberrimus, ac ſi de ipſius revera jure agatur, de quo remittere illi liceat, quantum velit; unde Paulus ita diſſerit Rom. 8. *Quis accuſabit electos Dei?* quaſi dicat: Quis id audebit facere, cum apertum ſit, neminem quidquam profecturum. Addit enim, Deus eſt, qui juſtificat. Quaſi dicat, Deus, qui ſupremus eſt, judex, is electos à reatu omni abſoluit. Diximus autem, omnium nomine, non tantum viventes homines debere intelligi, verum etiam mortuos, quod & rationi per ſe eſt admodum conſentaneum. Siquidem, diſcrimen piorum & impiorum omnium, in hac vita, nonniſi ex parte apparet; imò, ferè melior impiorum, quam piorum videtur eſſe conditio, adeò ut neceſſe ſit aliquod reſtare, etiam poſt mortem, Dei judicium; & per euangelium, inter cujus rudimenta, judicium æternum à divino autore collocatur ſuprà cap. 6. 2, manifeſte demum fuit declaratum. Huic autem poſtremæ interpretationi, videntur favere ſequentia, ut poſtea intelligetur.

Ad doctrinas quod attinet, quæ ex his verbis deduci queant. Primum quanta hinc pateat Chriſtianorum fœlicitas, in ipſa eorum explicatione dictum eſt. Deinde, hinc Dei imperium ac majeſtas ſumma patet, qui Deus eſt ac judex omnium tum vivorum, tum mortuorum; unde porrò perſpicitur, quanta cum reverentia ipſum adire, eique ſervire oporteat. Præterea ex eo, quod judicium ſit exercitурus etiam poſt mortem; tum ſpem concipere debemus cœleſtis præmii, ſi ipſi paruerimus, tum metum ſupplicii, ſi contumaces fuerimus.

Subjungit porrò autor, Hebræos illos, Acceſſiſſe etiam *ad Spiritus juſtorum conſumatorum*, idque quantum ſuſpicari licet hac occaſione, quòd Deum judicem omnium, hoc eſt & viventium & mortuorum vocaſſet. Nam ſi Deus etiam mortuos judicabit, & dignum ipſorum factis præmium eis reddet, conſequens eſt, ut illi,

illi, qui antehac etiam vitam cum pietate finierunt, præmium aliquando à juſto hoc judice accipiant, atque adeo etiam Chriſtiani cum illis conjungantur. Quare, quia illi eandem fœlicitatem cum illis exſpectant, & ejuſdem quodammodo cenſendi ſunt eſſe ſortis ac conditionis, meritò ad illos eorumque Spiritus, acceſſiſſe dicuntur. Sed paulò propius, verba autoris conſideremus. Vocat eos, de quibus loquitur juſtos, nomine ſcilicet generali, quod illis quoque jure tribuitur, qui ante Chriſtum, piè vixerunt. Quo pacto ſupra cap. 11, idem auctor Abelem, quem primo inter fideles loco collocarat, juſtum appellat ỳ. 4. At paulò ante, cum de iis loqui vellet, qui ſub N. Fœd. vixerunt, præſertim ſi ſpectes ea, quæ Deus illis manifeſtè revelavit. Juſti autem dicuntur ille qui vel ab ineunte ætate, ad finem uſque vitæ, pro viribus Deo paruerunt, & nec peccati alicujus habitum contraxerunt, nec forte enorme quippiam in Deum admiſerunt; vel ſaltem, etiamſi in peccato aliquo hæſerint, ſeſe tamen poſtea emendarunt, & exutis priſtinis moribus, eam vitæ rationem inierunt, quæ divinæ voluntati, quatenus eam, vel per naturam, vel per revelationem aliquam habuerunt cognitam, conveniret, ac priſtinorum ſuorum delictorum, aut enormium quorundam factorum ac lapſuum, pietatis curſui intervenientium, veniam à Deo ſunt conſequuti, & pro juſtis à Deo habiti. Eo modo Lot dicitur etiam juſtus, 2 Pet. 2, & Zacharias atque Eliſabet, & Joſephus & Simeon, & alii ſimiles, Luc. 1. Mat. 1. Dicit autem eos eſſe conſummatos, ſeu perfectos redditos; vel quòd pietatis curſum jam abſoluerint; vel quia immortalitati, perfecta jam ratione ſint deſtinati. Nam utroque modo, vox perfectionis uſurpatur in S. L. qua de re dictum eſt Phil. 3. 12. Utraque ſignificatio, loco ſatis apta eſt, ſed aptior tamen poſterior. Hac enim ratione exprimetur etiam fœlicitas eorum, de quibus eſt ſermo, atque adeò etiam eorum, qui ad illos acceſſerint, & in eundem quodammodo ſtatum fuerint tranſlati: accedit, quod hic auctor, libenter hanc vocem uſurpet de immortalitate, quemadmodum à nobis explicatum eſt dicto loco. Verum enim verò intelligi non poteſt immortalitas, quam actu ac reipſa habeant; ſiquidem eo ſenſu dictum eſt ſupra ſub finem cap. præcedentis, illos nondum retuliſſe promiſſionem, hoc eſt beatitatem, ſeu immortalitatem nobis promiſſam, Deo aliquid melius pro nobis providente, ne ſine nobis conſummarentur. Nondum ergo actu ipſo, eos fuiſſe conſummatos, ſeu immortales effectos, indicat divinus auctor. Quare ſi nihilominus immortalitas, conſummationis voce, hoc loco eſt intelligenda, neceſſe eſt eam non de actu, ſed de jure immortalitatem conſequendi, ſeu deſtinatione ad immortalitatem accipere, & de deſtinatione quidem ejuſmodi quæ jam prorſus ſit immutabilis, nec ſub conditione aliqua in certa adhuc pendeat; ſed quæ jam ſit abſoluta, ut pote, quæ conditionem jam præſtitam ponat. Dicit autem divinus autor Hebræos illos acceſſiſſe, non ad ipſos illos juſtos conſummatos, ſed ad eorum Spiritus, ut indicet, Eos tum temporis, non amplius fuiſſe in vivis, & nihil eorum exſtitiſſe, præter Spiritus. Eſt enim vox hæc Spiritus, apta admodum ad ſignificandum, eos qui mortui ſunt, cum Spiritus ut jam indicavimus ſolus poſt mortem ſuperſit; & ut Salomon loquitur, ad Deum redeat, redieritque: quemadmodum vox animæ libentius uſurpatur de hominibus vivis, propterea quòd anima ea demum revera ſit, quæ corpus animat, & vitam ei præbet; unde etiam creberrimè pro ipſa vita ponitur, nonnunquam etiam pro Spiritu vitali, qui per corpus diffuſus illud vivificat ac vegetat; unde in Sacris Literis legimus, Dominum Jeſum ac Stephanum, Spiritus ſuos commendaſſe, illum quidem Deo, hunc verò Chriſto. Quamquam eadem ſignificatione Petrus ait, Eos qui patiuntur ſecundum voluntem Dei, debere Deo commendare animas ſuas, qui locus in Sacris Literis, dici poteſt, eſſe ſine exemplo, quatenus de morituris eſt ſermo. Sic etiam dicitur, Dominum Jeſum, emiſiſſe Spiritum, cum moreretur. Huc poteſt etiam referri jure locus ille 1 Cor. 5. 5. Nam indicare videtur Paulus eum hominem adeò affligi debere à Satana, ob tam enorme flagitium, ut tandem etiam moriatur, ſed nihilominus tamen ipſius Spiritus, ſi interea temporis, dum ad mortem paulatim duceretur reſipuerit, in ultimo die ſervetur, id eſt glorioſo corpore, gaudiis cœleſtibus perfruatur. Nec refert, quod eventus, non reſponderit. Potuit enim poſtea, ſeveritas decreti illius, interveniente ſingulari quadam pœnitentiæ ſignificatione ac dolore, mitigari ac relaxari, quemadmodum quidem factum eſſe patet, ſi in poſteriore epiſt. cap. 2, de eodem homine eſt ſermo. Sed ad locum noſtrum revertamur. Quando acceſſerint Hebræi iſti, ad Spiritus hoſce ſanctorum conſummatorum, jam ſatis eſt explicatum. Eatenus enim acceſſerant, quatenus in eundem ſtatum quodammodo fuerunt tranſlati, iiſque annumerati, quia ad eandem fœlicitatem, quæ juſtos illos viros manebat, erant per euangelium vocati, eique poſtquam id amplexi fuerant, deſtinati, quanquam ea conditione ſi perſeverarent in fide Jeſu Chriſti, & iſtorum de quibus ſermo eſt juſtitiam, in ea, uſque ad finem vitæ perſeverantiam, imitarentur. Breviter: Nulla alia in re acceſſus ille ad Spiritus iſtos conſiſtit, quam quòd, ut hunc auctorem divinum loquentem audivimus, Deus de nobis, vel pro nobis proviſerit, ne juſti illi viri, ſine nobis conſummarentur, ſeu immortales evaderent. Hæc autem particula, nihil videtur habere, quod ei in acceſſu Iſraelitarum ad montem Sinai reſpondeat. Cum enim terrena tantùm, ibi proponerentur promiſſa, iis qui accedebant, non poterant dici acceſſiſſe ad Spiritus eorum, qui rebus humanis exemti, immortalitatem tantum exſpectarent.

Hic primum, iterum excitandi ſunt homines Chriſtiani, ad conſiderationem fœlicitatis ſuæ, quæ illis cum præſtantiſſimis omnium ſeculorum viris futura eſt communis. Deinde, Hominem poſſe eſſe juſtum. Denique diſputari poteſt, de ſtatu eorum, qui cum pietate mortui ſunt eorumque ſpiritibus, utrum nunc fœlicitate fruantur, necne.

Poteſt autem his potiſſimum argumentis oſtendi, mortuos, ſeu eorum Spiritus, actu ipſo, gaudiis cœleſtibus, non potiri. 1. Quia Paulus 1 Cor. 15. 32. Satis apertè docet, Si mortui non reſurgunt, valituram illam vocem impiorum hominum *edamus, bibamus, cras enim morimur*, & nullum fore fructum, ſuorum periculorum & afflictionum, quas ſuſtinuerat ỳ. 30, & ſeq. & nos fore miſerrimos omnium hominum ỳ. 19. At ſi Spiritus piorum hominum, etiam ante reſurrectionem perfrueretur gaudiis cœleſtibus, cauſa eſſet maxima, imò talis, qua nulla major, cur à voluptatibus illis abſtinere, & pietatem duram atque aſperam ſequi, omniaque mala, Chriſti cauſa perpeti debeamus, nec miſerrimi omnium hominum, ſed potius fœliciſſimi cenſendi ſimus, cùm gaudio illo Spiritus, nil poſſit fingi majus, neque optatius.

Eodem pertinet 2, quod Paulus, ideo omnia ſe pro nihilo reputare, eorumque jacturam pati, & Chriſti etiam morti conformari optat Phil. 3, ut ad reſurrectionem mortuorum perveniat. At ſi Spiritus noſtri, atque adeò nos ipſi cœleſtibus diviniſque gaudiis, abſque reſurrectione perfrui poſſumus, nil erat, cur ejus cauſa, rerum ſuarum jacturam faceret, & mortem ſuſcipere vellet, tam diram, atque ignominioſam, quam fuerat mors Chriſti.

Et ſane, quod tertiæ rationis loco eſſe poteſt, planè nulla poteſt excogitari cauſa juſta, cur reſurrectio ſit expetenda, aut nobis à Deo fuerit promiſſa, ſi Spiritus noſter, poteſt & Deum per ſe videre, & gaudiis cœleſtibus potiri, atque in æternum hoc pacto, cum Deo & Chriſto, & ſanctis angelis verſari. Nam in gaudio ipſo ac lætitia, beatitudo noſtra, revera conſiſtit. At gaudium iſtud, corporis acceſſu, non augebitur, ſi Spiritus ipſe per ſe, gaudere poteſt, & diviniſſimis voluptatibus perfrui. Gaudium enim omne per ſe, in Spiritu reſidet, non in corpore, quod ta-

men medium quoddam eſt ad voluptatem in ſpiritu excitandam. At ſi ſpiritus perſe, illa percipere poteſt, abſque iſto medio, quorſum illi additur corpus; imo, corpus impediet potiùs, illam functionem ſpiritus. Quo enim eſt liberior, tanto actionibus ſuis incumbere poterit expeditius ac conſtantius, ſi agere, & munere aliquo fungi perſe poteſt: quod magis adhuc urgendum eſt adverſus eos, qui putant, hæc carnea & oſſea corpora, ſpiritibus noſtris adjunctum iri, quæ ſanè nonniſi inutilia forent ſpirituum noſtrorum onera. Quid? An puras beatiores fore angelos, ſi iis corpora ejuſmodi agglutinarentur, quam nunc ſunt ſine iis, quandoquidem ſpiritus noſtri, corpore penitus ſoluti, angelicæ ſubſtantiæ creduntur ſimiles: quod tamen, quatenus ea ſimilitudo, ad rem præſentem ſpectat, falſum eſt.

Præterea 4, cum Dominus Jeſus Matth. 22. & Luc. cap. 20. ex eo concludit Abrahamum, Iſaacum & Iacobum reſurrecturum, quia Deus poſt eorum mortem, eorum ſe Deum appellaverit, hac uſus ratione, quia Deus non ſit Deus mortuorum, ſed viventium. Conſtat, de mortuis non poſſe dici, eos actu vivere, aut etiam eorum ſpiritus, qui proprie & accurate loquendo, nec mori nec vivere dici poſſunt. Nam alioqui planè everteretur Domini Jeſu argumentum. Potuiſſet enim dici Deum nulla habita ratione reſurrectionis ſequuturæ, potuiſſe ſe vocare, Deum Abrahami, Iſaaci en Iacobi, tamquam viventium, quia illorum ſpiritus, qui ſoli revera vivere queant, nunc actu apud Deum vivant, & Deum benefactorem ſuum eſſe perfecta ratione experiantur. At Dominus Ieſus reſurrectionem ipſorum, hac ratione oſtendere volebat, & debebat. Ubi id inſignite animadvertendum eſt, quod jam aliquando innuimus, in eo revera ſitam eſſe vim argumenti Domini Ieſu, quod cum Deus, vocat ſe Deum Abrahami, Iſraaci, & Iacobi, id velit dicere, ſe eſſe ſingularem ipſorum fautorem ac benefactorem, quæ hujus phraſeos frequens in Sacris Literis vis eſt. Benefactorem autem mortui alicujus, quamdiu is eſt mortuus, neminem eſſe poſſe, quod tamen falſiſſimum foret, ſi ſpiritus humani, per ſe, atque actu ipſo, poſt mortem viverent, & gaudiis cœleſtibus perfrui poſſent. Hoc enim pacto Deus perfecta ratione benefactor, atque adeò etiam Deus foret, eorum hominum, quorum ſpiritus ad cœleſtia gaudia admiſſi ſunt, ac proinde Abrahami etiam, Iſaaci & Iacobi fuiſſet jam olim Deus, ex quo fuiſſent mortui, ita ut ad veritatem dicti illius divini, nulla ſit opus reſurrectione, quod tamen Dominus Jeſus ponit, ac tanquam firmamentum ſuæ rationis, pro conceſſo ſumit. Quare, cum Dominum Jeſus ſubjungit, omnes Deo vivere, non vult dicere, eos vivere actu, ac reipſa; ſed vitæ, à Deo, qui id efficere poſſit, deſtinatos eſſe, unde is jure ſe appellare poſſet, illorum Deum; atque hanc ipſam ob cauſam, non dixit ſimpliciter, illos vivere, quod tamen dicere poterat, ac debebat, ſi illorum ſpiritus revera vixiſſent, ſed vivere Deo, eo, quo nunc eſt explicatum modo.

Denique 5. Si pietatis præmium, tam perfectum, tam divinum, atque omni cogitatione majus, ante reſurrectionem hominibus contingeret, cur Sac. Lit. ad pietatem nos excitaturæ dicerent, pietatis præmium verum in reſurrectione nobis datum iri, ut cum Chriſtus dicit ad Phariſæum illum, Rependetur tibi in reſurrectione juſtorum: & Paulus, tum de ſe, tum de aliis, qui diligunt adventum Chriſti, ſibi atque illis datum iri coronam juſtitiæ, in die illa, hoc eſt, die judicii: Et Petrus Senioribus fideliter functis officio ſuo, promittit immarceſcibilem coronam gloriæ, tum, ubi apparuerit princeps paſtorum, qui idem etiam ait, ſalutem paratam eſſe revelari, in tempore ultimo cap. 1. ut alia ſimilia, hic omittam. Nam longè majorem vim habiturum eſſet præmium illud in nobis, ſi ſtatim poſt mortem, nobis daretur, & dandum eſſe diceretur. Plurimum enim valet, tum præmii magnitudo, tum dandi celeritas; unde vulgo, Qui cito dat, bis dat. Quare, dixiſſet potius, Dominus Ieſus, Statim tibi, rependetur poſt mortem, ſpiritu tuo in cœlos recepto, & ſic in cæteris, ſi vera eſſet vulgaris ſententia. Certe id & creditu fuiſſet facilius, cum etiam inter ethnicos, ſimilis quædam viguerit opinio, de animabus, quæ poſt mortem, vel gaudiis perfruantur, vel cruciatus ſuſtineant, & ad virtutem pietatemque excitandam efficacius.

Amplius 6. Cum Dominus Jeſus Lazarum à mortuis excitavit, Petrus Tabitham, viduam piam, alii Apoſtoli proculdubio etiam alios, cum iis hæc fuerit à Domino data poteſtas, certè nullo eos affeciſſent beneficio, ſed potiùs eos, ad ſummam miſeriam retraxiſſent, ſpiritibus eorum è cœlis revocatis, ubi æternis & ſummis gaudiis fuiſſent perfruituri. Jam illi perfuncti fuerant vitæ miſeriis, ac cruciatibus, mortem antecedentibus. Jam, ſi vulgari illi ſententiæ credimus, conſpectu divino, ac cœleſti conſortio perfruebantur, certè invidiæ fuiſſet, eos in hanc vitam revocare, ubi denuo & calamitatibus & morti ſubjicerentur. Certè, ſi ullum eſt maleficium, hoc eſt, privare aliquem ſummis voluptatibus, & efficere, ut cogatur commutare fœlicitatem ſummam, cum miſeria, & præterea ſubeat pereundi periculum. At illi, beneficium præſtiterunt, hominibus à ſe excitatis, non maleficium.

Sequeretur etiam 7, nobis eſſe properandum ad mortem, & ſtulte nunc facturum aliquem, qui ea ratione Deum roget, ne mori ſeſe patiatur, quia mortui non ſint laudaturi Deum, quemadmodum David orat, quem illi in eodem beatorum numero collocant. Nam & falſa eſſet illa ratio, quia ſpiritus illi beati, longe magis laudarent Deum, non ſecus atque angeli, quam viventes, & præpoſtera eſſet, ac ſtulta illa petitio, quæ maxima nos voluptate prohiberet. Neque enim (ne quis hoc forte objiciat) purgatorii alicujus, à Davide habita fuit ratio, ſed mortis ſimpliciter, unde interdum dicit, Pulverem non laudaturum Deum, eodem ſenſu, quia nimirum homines, cum in pulverem rediguntur, id præſtare nequeant; quo ipſo ponit, corpore in pulverem redacto, functiones hominis, nullas eſſe, quamdiu nimirum alio corpore, non induuntur, cujus David, nullam habuit in iſtiuſmodi locis rationem.

Claudat tandem 8, rationum agmen, locus jam bis à nobis commemoratus ſup. cap. 2, ſub finem, ubi ait divinus auctor, juſtos ſub Vet. Fœd. homines promiſſionem nondum eſſe adeptos, Deumque id providiſſe, ne ſine nobis perficiantur.

Progreditur divinus autor ulterius, & perſonam eam commemorat, quæ ad hoc negotium vel imprimis pertinet, cum inquit: *Et* ſcilicet acceſſiſtis *ad Fœd. Novi mediatorem Jeſum*, quibus verbis alludit ad Moſen, antiqui Fœd. mediatorem, qui ad montem Sina, inter Deum & homines, veluti medius intervenit, & Dei fuit in lege ferenda, ac fœdere illo pangendo interpres, atque internuncius, quemadmodum conſtat ex Deut. 5. 5. Levit. 26. ad finem. Gal. 3. 19, quibus adde Hebr. 8. 6, ex quo idem non obſcure colligi poteſt. Huic ergo reſpondet Chriſtus, qui Dei fuit interpres ac internuncius ad Novum Fœd. quod in melioribus promiſſis ſancitum eſt, quam vetus, nobiſcum feriendum Hanc enim eſſe vim, vocis mediatoris, ſatis perſpicuè oſtendit Socinus par. 1. de Ser. cap. 7, & Antigrot. cap. 8. Quare mediator, mediatori, fœdus fœderi, novum nempe veteri, hic opponitur. Quantum autem præſtet Novum Fœd. veteri, aliunde notum eſt, & explicuit hic autor, imprimis cap. 8, verbis Hierem. eam in rem adductis, ex quo patet, quanto præſtantior ſit Chriſtus, ratione officii hujus, quam Moſes. Quanto enim excellentius eſt fœdus, tanto excellentior etiam mediator. Excellentia autem fœderis imprimis ſpectatur in promiſſis, quæ etiam hic auctor imprimis commemorat. Officium hoc Chriſti, nihil aliud eſt, quam officium propheticum, eo tantum differunt hæ appellationes, quod prophetæ nomen ſit generalius, mediatoris ſpecialius. Nam mediator omnis Dei & hominum (de hujuſmodi enim mediatore loquitur) eſt propheta, ſed non

non contrà. Non enim omnis propheta, ad fœdus pangendum mittitur, quemadmodum apparet in omnibus prophetis Vet. Fœd. Moſe ſolo excepto. Mediator autem non quivis eſt propheta, aut voluntatis divinæ interpres ad homines miſſus; ſed is demum, qui ad fœdus percutiendum, atque à Deo ſtabilem inter Deum & homines concordiam conſtituendam mittitur, qualis præter Moſen & Chriſtum, eſt nullus. Solet quidem Chriſtus, ea etiam ratione mediator dici, quatenus etiam nunc, veluti medius inter Deum & homines intervenit, & pontifex noſter eſt, apud Deum pro hominibus intercedens; ſed id non eſt ex uſu Sacrarum Literarum, & huic loco, ubi apponitur fœderis mentio, non eſt accommodatum, quemadmodum etiam ex ſequentibus verbis apparebit. Acceſſio autem ad hunc mediatorem, in eo conſiſtit, quod quis ex ipſius ore, fœderis iſtius conditiones, ac promiſſa audiat, atque amplectatur, eaque ratione ab eo fœderi aſcribatur; quo pacto etiam Iſraëlitæ ad Moſen acceſſerunt, fœderis antiqui promiſſiones ac leges promulgantem, ac Dei nomine ſancientem. Poſſis etiam illud adjungere, quod Chriſtiani homines, in ipſa fœlicitatis ratione, cum ipſo Chriſto, Novi Fœd. mediatore conjungantur, & quemadmodum ab eo primum fœlicitatis æternæ promiſſum acceperunt, ita eadem ex ipſius exemplo primum didicerunt, & ad ſe quoque pertinere deprehenderunt, tamque præſtanti fœderi ſunt adſcribti, tum quod in fœlicitate, non cum Moſe, qui fœlicitatem quam promiſit non adiit, ſed cum Chriſto, qui beatitatem, quam aliis Dei nomine pollicitus eſt, ipſe primus fuit adeptus, conjungitur. Hæc illuſtrari poſſunt amplius, oppoſitione Vet. & Novi Fœderis.

Concludi etiam ex hoc loco poteſt, Chriſtum non eſſe Deum illum ſummum, cum ejus ſit mediator, & ad homines internuncius, nec ſuo, ſed alieno nomine fœdus pepigerit, cui rei illuſtrandæ ſervit imprimis locus 1 Tim. 2. 5. Refutari etiam poteſt hoc loco, error eorum, qui Chriſtum mediatorem ideo dictum putant, quòd Deum nobis placavit, qua de re vide Socinum dicto ſupra loco.

Deduci etiam hinc poteſt illud, cum Novum nunc fœdus ſit inter nos & Deum conſtitutum, vetus eo ipſo fuiſſe abrogatum, ut docet hic idem auctor ſup. cap. 8. ℣. ult. adeoque inſtituta Vet. Fœd. non amplius nos obligare, niſi eatenus quatenus approbantur, ac denuo veluti ſanciuntur in Novo. Sanciuntur autem ea demum, quæ ad mores pertinent, & ex natura rei, ad pietatem ſpectant, cætera omnia pro antiquatis habenda ſunt. Eodem modo, nec comminationes legales nos obligant, quæ cum N. Fœd. ejuſque ſumma æquitate ac benignitate, non poſſunt conſiſtere.

Tandem divinus auctor ſubjicit rem cum perſona, quam ultimo loco commemorat, adeo conjunctam, ut ad illius declarationem tantum pertinere videatur, dum addit: *Et* ſcilicet acceſſiſtis, *ad ſanguinem aſperſionis meliora loquentem quam Abel.* Ex quo loco (ut intranſitu hoc indicemus) patet, poſſe eleganter res perſonis adjungi, & res quidem, perſonis conjunctiſſimas, ac per quas illæ quidpiam operentur, quemadmodum eſt hic ſanguis conjunctus Chriſto. Quare mirum non eſt, ſpiritum ſanctum licet perſona non ſit, Deo ac Chriſto conjungi, cum ſit virtus ipſius, per quam ea operatur quæ ad ſalutem noſtram ſpectant. Per ſanguinem autem hunc, ſignificari Chriſti ſanguinem, nemo eſt qui dubitet. Vocatur autem *ſanguis aſperſionis*, quia per ipſum fiat aſperſio, ſeu, eo conſpergantur quodammodo homines, ad Chriſtum mediatorem N. Fœd. accedentes, eaque ratione N. Fœd. adſcribantur, quod quo pacto fiat, paulo poſt, quantum opus erit, declarabimus.

Dicitur ergo *ſanguis aſperſionis*, per Hebraiſmum. Quaſi dicat: Sanguinem aſpergentem, vel quo quis conſpergitur. Alluditur autem in his verbis, ad ſanguinem illum fœderis antiqui, quo Moſes conſperſit populum Iſraëliticum, ad radicem montis Sinai ſtantem, eumque hac ratione fœderi iſti, quod tunc pangebat adſcribſit, & oſtendit, tum demum ratum habiturum id, quod eis promiſiſſet, ipſos verò viciſſim obſtrinctos fore, conditionibus fœderis illius ſervandis. Qua de re, vide Exod. 24. 8. & apud hunc ipſum autorem ſup. cap. 9. 18 & ſeq. ubi prolixè totam hanc ceremoniam explicat divinus ſcriptor. Ad eandem aſperſionem, alluſiſſe videtur Petrus 1 epiſt. 1. 2. ubi ait nos electos, ad obedientiam & ad aſperſionem ſanguinis Jeſu Chriſti, quamquam fieri poteſt, ut ad alias aſperſiones legales, ſeu ad ſanguinem quarundam victimarum, quo peccatores ac contaminati ſub lege, aſpergebantur, & expiabantur, alluſerit. Aſperſio autem hæc ſanguinis Chriſti, tum reipſa fit, cum homines ex fuſione ſanguinis Chriſti, ſeu morte ipſius cruenta, & illorum quæ eam ſunt conſequuta, veritatem promiſſorum N. Fœd. perſpiciunt, eaque ratione ad fœdus illud amplectendum & conditiones ejus ſervandas, adducuntur, quod quo pacto fiat, eſt à nobis explicatum initio Antigrot. Quanquam in loco Petri, ſi ad aſperſionem hanc alluſiſſe cenſendus eſt, per aſperſionem illam ſanguinis Chriſti, non tam id fuerit intelligendum, quod ad hominum officium pertinet, quam quod ad illorum fœlicitatem ex N. Fœd. pactione pendentem, hoc eſt jus remiſſionis peccatorum, quod ii adipiſcuntur, qui fœdus hoc cum Deo ineunt, atque adeò ipſa peccatorum remiſſio, quam conſequuntur ii, qui Deo ex præſcripto illius fœderis obediunt. Duo enim videtur exprimere velle Apoſtolus, quorum alterum ad noſtrum ſpectet officium, alterum ad fœlicitatem in N. Fœd. promiſſam, illud obedientiæ nomine complectitur, hoc aſperſionis ſanguinis Chriſti. Verum divinus autor, hoc non contentus, addit quidpiam ad commendationem hujus ſanguinis, mirum in modum pertinens, ut ita oſtendat, quanta ſit eorum fœlicitas, qui ad hunc ſanguinem accedunt, & eo veluti conſperguntur, dum ait:

Meliora loquentem præ Abel. Ubi videmus auctorem hunc, ab una alluſione ac ſimilitudine tranſiiſſe ad aliam, ſed ita, ut priorem non prorſus deſeruerit. Nam cum vellet dicere ſanguinem hunc Chriſti, quo conſpergamur, & quo N. Fœdus fuerit à Deo ſanctum, de longe melioribus Dei promiſſis, nos certos reddere, quam ſanguis ille, quo Moſes conſperſit olim populum Iſraëliticum, & antiquum fœdus ſanxit, ait eum meliora loqui, quam Abel, tacitè interim id adimens ſanguini illi V. Teſt. quod meliora loquatur, quam Abel. Quid autem illud ſit, quod Abel, hoc eſt ipſius ſanguis ut Gen. 4, legimus, olim fuit loquutus, ex ipſa hiſtoria ſatis patet. Clamavit enim ad Deum, ut vindicare vellet in Cainum, fratricidam, tam grande ſcelus. Hoc eſt, effuſio illa ſanguinis Abelis Deum ad vindictam de Caino fratricida ſumendam exſtimulabat & provocabat, non ſecus acſi ſanguis ipſe effuſus, è terra ad Deum clamaret, & Cainum accuſando, ultionem poſtularet. Hoc ſanguine vix quidquam melius & hominibus utilius jucundiuſque clamavit ſanguis ille Vet. Fœd. quandoquidem idem ſanguis Iſraëlitas omnes perpetuo ad legi parendum obſtringebat, atque adeò ob quamvis ejus, tranſgreſſionem, pœnæ atque exſecrationi ſubjiciebat, adeò ut cum nemo legem ſervarit, ſanguis ille vindictam videatur clamaſſe, atque adeò adverſus omnes poſtulaſſe. At verò ſanguis Chriſti, quo benigniſſimæ Dei promiſſiones in Novo Fœd. comprehenſæ, & ſub æquiſſimis conditionibus nobis oblatæ, fuerunt ſancitæ atque confirmatæ, atque imprimis remiſſio peccatorum omnium, etiam graviſſimorum, quemadmodum paulo ante diximus, cenſendus eſt ad Deum perpetuo clamare, ut promiſſorum ſuorum memor, quorum confirmandorum cauſa eum fundi ipſemet voluit, nobis qui in Chriſtum credimus, atque à Deo etiam ipſis Chriſti parricidis, peccata condonare velit. Etenim obligant Deum, tum ipſæ promiſſiones, tum ea, quæ illarum confirmandarum ac ſanciendarum cauſa fieri voluit, inter quæ præcipuum eſt mors Chriſti cruenta, qua propter hæc Deum quodammodo obligat ad promiſſiones illas præſtandas.

Qua

Qua de re videatur Antigrot. cap. 1. Meliora ergo, hoc eſt nobis jucundiora, ſuaviora atque utiliora loquitur ſanguis Chriſti, quam Abel, illiuſve ſanguis. Ex quo tamen non eſt colligendum, quaſi etiam ſanguis Abelis, aliquid boni, hoc eſt, jucundi, atque commodi fuerit loquutus nempe aliis, ſeu Caino (vindicta enim in hoc genere non eſt) ſed potius ut in hujuſmodi comparationibus, non ſemel fieri ſolet, contrarium de Abelis ſanguine eſt ſtatuendum; quomodo loquitur etiam Petrus 1 epiſt. cap. 3. 17: *Melius eſt, ut benefacientes patiamur, quam malè facientes.* Atqui iſtud haudquaquam bonum eſt, ob male facta pati, ipſi præſertim patienti; maximè, ſi ut hic intelligitur, ejus correctio non ſpectetur, & extremum fortè de eo ſumatur ſupplicium. Hinc inſignis iterum patet Chriſtianorum hominum fœlicitas, pro quibus ſanguis Chriſti ad Deum clamat, atque ut ita dicam intercedit, atque à ſuppliciis divinis liberat. Et licet Deus, decreto ſuo ſatis impellatur ad id quod decrevit, nobis præſtandum, ipſius tamen promiſſiones, ac Chriſti ſanguis, qui id quod Deus decrevit, nobis aperte ante oculos ponit, ſecuros nos reddit, à divinorum ſuppliciorum metu.

Ex hoc etiam loco colligi poteſt, concedi aliqua ratione poſſe, Deum ad remiſſionem peccatorum actu ipſo nobis dandam, à morte Chriſti cruenta moveri; Qua de re videantur ea, quæ ſcripſimus in Antigr. c. 1. 8 & 10. Sed deinde, etiam illud hic notari poteſt, Nemini prodeſſe, hunc ſanguinis Chriſti clamorem, niſi ei qui illo fuerit conſperſus, quod qua ratione fiat, paulo ante indicavimus.

Denique hinc diſci poteſt, proſopopœian non eſſe in Sac. Lit. infrequentem, qua rebus, quæ perſonæ non ſunt, perſonarum tamen tribuuntur propria. Siquidem hoc loco, ſermo, ſeu loquutio, tum ſanguini Chriſti tribuitur, tum Abelis, nempe poſt mortem. Qua de re, vide etiam Hebr. XI. 4. Sic, quamquam paulo alia ratione, tribuitur ſermo Sacræ Scripturæ, legi, aliiſque rebus, clamor etiam tribuitur, ei ſimilis, qui ſanguini Abelis, animabus eorum, qui fuerunt occiſi, propter Dei ſermonem Apoc. 6. 10. qui locus ex hoc noſtro intelligi poteſt. Non mirum ergo, ſi ſpiritui etiam ſancto, per proſopopœiam interdum tribuitur, quod loquatur.

Hactenus vidimus primam rationem, qua divinus auctor, eos ad quos ſcribit, ad conſtantiam in Chriſtiana religione, voluit compellere. Sequitur nunc, ut ipſam adhortationem, vel potius dehortationem, qua monet, ne Chriſtianam religionem repudiare audeant, videamus. Ea verò continetur illis verbis: *Videte ne recuſetis illum qui loquitur.* Videte inquit, hoc eſt cavete, quo verbo ideo utitur, ne forte rem hanc parvi pendant, & pro levi delicto habeant recuſationem ejuſmodi; hoc eſt religionis Chriſtianæ deſertionem. Per loquentem autem, quis hoc loco ſit intelligendus, dubitari poteſt, quanquam apud nos res dubia eſſe nequit; ſed quia in proximè præcedentibus mentio facta eſt loquentis Chriſti ſanguinis, ideo pleriq; interpretes aliarum eccleſiarum intelligunt Chriſtum, non animadvertentes, ſanguini loquutionem, vel ſermonem illum fuiſſe tributum, idque per proſopopœian: hic verò ſermonem eſſe de eo, qui vel per ſe, vel per alium oracula propriè fundat, non vero per proſopopœian aliquam loqui dicatur, quemadmodum ſequentia ſatis oſtendunt; ex quibus intelligitur, Deum hic intelligi, qui è cœlis nobiſcum loquatur & qui olim cum lex ferretur, terram commovit, nunc verò promiſit, ſe non tantum terram, ſed etiam cœlum commoturum, quem nullum eſſe præter Deum, ſatis conſtat. Chriſtum verò non debere intelligi, ex eo ſatis conſtat, quòd is nec olim in lege ferenda, terram commoverit, neque ejus opera, ad eam rem intervenerit, ut tum ex reipſa ſatis intelligitur, tam imprimis, ex epiſtolæ Hebr. cap. 2, ubi euangelium eatenus legi præfertur, quod hæc per angelos, illud per Chriſtum, qui Dominus nunc & caput angelorum eſt, fuerit traditum; quo pertinent etiam alia loca, in quibus aſſeritur Deum per angelos, miniſterio Moſis interveniente, legem tuliſſe. Adde, quod hoc loco Chriſtus, non obſcure confertur cum Moſe. Vet. Fœd. mediatore, & populum conſpergente, non verò cum angelo, Dei perſonam ſuſtinente, & populum alloquente, qui idem terram tum temporis commovit, cum in montem deſcenderet; quod quia Dei potentia ac juſſu fecit, ideo Deo hæc actio jure attribuitur; interea tamen non negamus, tacite Chriſtum nomine loquentis, eſſe comprehendendum, utpote per quem ſeu in quo, ut divinus hic autor loquitur, Deus nobis ultimis his temporibus eſt loquutus, ac cujus vox, ipſius Dei vox fuit. Deus enim non fuit ipſe cum hominibus loquutus, iiſque voluntatem ſuam in euangelio comprehenſam revelavit; ſed filium ſuum, qui omnia nobis enarravit, audiri juſſit, quem qui audivit, audivit illum, qui ipſum miſit. *Recuſare* autem *loquentem*, eſt nolle amplius attendere ſermoni, nempe euangelico, ab eoque aures, animumque avertere, quod quidem duplici ratione fit; vel cum quis nunquam audivit vel audire voluit; vel cum quis amplius audire deſinit, ſeu amplius audire non vult, quod poſterius hic locum habet. Hebræi nimirum hi hactenus quidem attenderant divino ſermoni, nempe euangelico, ſed verendum erat, ne in poſterum audire abnuerent. Videtur autem autor divinus alludere ad recuſationem Iſraelitarum, qui cum adeò terribili voce Deus, ejuſque angelus, eos è monte alloqueretur, omniaque illis metum incuterent, rogarunt Moſen, ne ipſoſmet Deus alloqueretur amplius, ſed ut Moſes, verba Dei accepta, poſtmodum ad ſe referret, quod expreſſit ſuprà divinus autor ỳ ſ. 19, ubi ait eos qui audierant vocem illam verborum recuſaſſe (eſt nimirum hic verbum παραιτέομαι, quo etiam hoc loco, utitur divinus ſcribtor) ne amplius ſibi fieret ſermo, hoc eſt, ne Deus ſeſe alloqui pergeret, quamquam recuſationis illius alia fuit ratio, quam hujus, & illam quidem approbavit Deus, cum nec quidquam haberet in ſeſe abſurdi, & tota ex terrore proficiſceretur. Ab hac verò, graviter dehortatur divinus autor, cum abſurdi plena ſit, nec ex terrore, cum vox illa divina, ſit omnium ſuaviſſima, proficiſcatur, ſed ex malitia, ac divinæ gratiæ contemtu; quanquam præterea fieri poteſt, ut divinus autor, non tantum reſpexerit, ad iſtam recuſationi quam diximus, ſed etiam ad eam, quæ poſtea fuit conſequuta; quamquam in illa prima quodammodo adumbrabatur, & veluti præludio quodam ſubſequutura ſignificabatur; nempe, quod eam Dei vocem audire, hoc eſt, ei obtemperare recuſarint, quam ob cauſam, divinam incurrerunt pœnam. Sed in hoc negotio noſtro, non tantum ſcelus eſt, obtemperare nolle, ſed etiam, nolle amplius aures arrigere, ad tam ſuavem Dei vocem, quod fit, cum quis euangelium ſpernit, & jam alio cogitat.

Quænam hinc petendæ doctrinæ, unicuique ſatis patet. Excurri hic poteſt, ad auditionem verbi divini commendandam, & oſtendi, quantopere peccetur ab iis, qui vel penitus avertunt ab eo aures, vel ut hic divinus autor loquitur ſupra cap. 5. 11, ſegnes fiunt auribus, aut ut propheta, auribus graviter audiunt; & quibus manna hæc cæleſtis, eſt faſtidio. Urgendum etiam eſt verbum illud, *Vedete* quod quam vim habeat, ſupra dictum eſt. Plerique enim, parvi æſtimant, contemtum verbi divini, & hoc ægrotantis ſtomachi faſtidium eſt. Ita propoſita dehortatione, ſubjunguntur duæ rationes, quibus ea fulciatur. Prima eſt ducta ab effectu perniciosiſſimo, ſeu pœna graviſſima, quæ ſit conſequutura eos, qui ſecus fecerint, quam hactenus docuit, divinus autor. Primo ergo, id quod minus eſt, hoc eſt, exemplum populi Iſraelitici, ob violatam ac contemtam legem puniti ponitur; tum ſubjungitur, [Si quis velit paulò accuratius de his verbis agere, poterit iſta tria ordine conſideranda proponere. 1. Quiſnam intelligatur, per eum qui in terris oracula edidit. 2. Quidnam ſit eundem recuſare, & denique quid ſit non effugere.] id quod majus eſt, hoc eſt comminatio pœnæ, nobis metuendæ, ſi euan-

euangelium repudiaverimus, aut violaverimus. Illudſit, in iſtis verbis. Si nimirum illi non effugerunt, qui recuſarunt eum, qui oracula in terra edebat; quorum verborum idem eſt ſenſus, qui illorum cap. 2, ejuſdem epiſtolæ ℣ſ. 2. ubi ait divinus autor: Si enim ſermo ille per angelos pronunciatus factus eſt firmus, & omnis tranſgreſſio atque inobedientia accepit juſtam mercedis retributionem &c. Et illorum cap. 10. 28. Qui repudiaverit legem Moſis, ſine miſericordia in duobus aut tribus teſtibus, moritur. Quamquam eſt nonnulla inter hæc & illa verba, diſcrepantia. Hæc enim de Apoſtaſia à lege leguntur, illa de quavis tranſgreſſione legis, elato brachio facta. Hoc, capitis 12 loco, nil prohibet, quominus utrumque ſignificetur, quamquam alias ſcopus poſtulare videtur, ut de priore, verba hæc, accipiamus. Videtur enim Apoſtaſian à lege, conferre cum apoſtaſia ab euangelio. Præterea, is magis proprie dicetur recuſare loquentem & oracula edentem, qui ne audire quidem vult, amplius, ejuſque ſermonem penitus repudiat, quam qui tantum aliquid contra ejus mandata, licèt fortè grave flagitium admittit. Utitur autem hic divinus autor, eodem verbo παραιτίζεσθαι, in deſcribendo hoc peccato, quo ante fuerat uſus, cum hiſtoriam latæ legis exponeret, & dicere vellet, populum noluiſſe, ut Deus ſeſe amplius alloqueretur verſ. 19. quemadmodum jam antea innuimus, non quod illud ipſum factum Iſraëlitarum fuerit hac pœna, quam ob recuſationem, vel repudiationem illam, populo inflictam fuiſſe, hic Indicat, dignum, ſed quod huic repuditationi fuerit ſimile, & ejus veluti quoddam præludium, atque imago, licet non eadem ſit meriti ut ita dicam, in utroque facto, ratio, quemadmodum ſuperius expoſuimus.

Sed hoc loco, illud imprimis conſiderandum eſt, quis intelligatur per *eum, qui ſuper terra, oracula edidit*. Interpretes quidam intelligunt Moſen, ſed male, partim quia vox χρηματίζεσθαι ſeu oracula edere, non ſoleat uſurpari de prophetis; ſed vel de Deo, vel de angelis, Dei nomine loquentibus Matth. 2. verſ. 12. Rom. 10. verſ. 4. Deinde, quod ſatis manifeſte hic reſpiciatur ad angelum, qui è monte, populum alloquebatur, ſeu mavis ipſum Deum cujus perſonam ſuſtinebat, quem audire amplius noluerant Iſraëlitæ, non verò ad Moſen, quem illi non repudiarant, imò potius rogabant, ut ipſe Deum adiret, & poſtea mandata ipſius ad ſe deferret. Denique eſt plane veriſimile, eum hoc loco appellari χρηματίζοντα ἐπὶ τῆς γῆς, cujus vox tum temporis terram concuſſit ℣ſ. 26. Hic verò Deus ipſe fuit, vel angelus, Dei perſonam geſtans, cujus actiones, Deo, cujus nomine ac voluntate omnia faciebat, adſcribuntur. Neque eſt, quòd quiſquam dicat, autorem hunc, omnino duas diverſas perſonas deſcribere, quarum altera, olim ſuper terra, vel in terra, oracula ediderit: altera nunc è cœlo. Non enim duas diverſas perſonas, ſed ejuſdem potius perſonæ, diverſam agendi, & oracula edendi rationem modumque deſcribit. Quaſi dicat ſi illi non effugerunt, nempe pœnam ac ſupplicium, qui repudiarunt Deum ſuper terra oracula edentem, atque adeo humilia & terrena quodammodo loquentem, quanto magis graviuſque nos puniemur, qui Deum non ſuper terra, ſed ex ipſis cœlis nobis loquentem, ac cœleſtia nobis oracula fundentem, fuerimus averſati; quo pacto etiam poſſis dicere; Si eorum Apoſtolorum magna eſt dignitas, quos Chriſtus in terris adhuc mortalis verſans, elegit, quanto major ejus quem jam immortalis ex ipſo cœlo, ad hoc munus vocavit.

Cum ergo jam ſit conſtitutum, quiſnam ſit intelligendus per eum, qui oracula ſuper terra ediderit, nunc porrò videndum eſt, cur dicatur oracula ſuper terra edidiſſe. Si verborum proprietatem reſpicias, nil aliud videtur ſignificari, quam locus actionis, verum non eſt dubium, quin aliquid amplius voluerit ſignificare divinus autor, quod oſtenderet, legem euangelio, quod è cœlis ipſis fuerit proditum longiſſimè cedere, & præſtantia ſuperari. Quia tamen haud videtur negari poſſe, ad locum etiam, in quo fuerint edita hæc oracula, reſpici, cum id verba aperte præ ſe ferant, utrumque his verbis comprehendi, concludere licet; nempe, tum locum, in quo lex fuerit edita à Deo, tum ejuſdem ſi cum euangelii cœleſtis ſublimitate conferatur, humilitas, terrenum quid ſapiens ac ſpirans, ita ut illud quidem primo & aperte verbis autoris ſignificetur, hoc verò tacite, tamquam prioris conſequens quoddam. Etenim eam ob cauſam in terris, Deus legem illam videtur tuliſſe, quia ipſa quoque terrena erat, atque ad cœleſtia haud pertingebat. Euangelium verò è cœlo, quia ipſum quoque totum cœleſte, ac ſublime eſt.

Sed dicet aliquis; Ipſum quoque euangelium, in terra promulgatum eſt, non verò ex ipſis cœlis, à Deo pronunciatum: adeò ut hac in parte, nulla poſſit conſtitui inter legem & euangelium differentia, imò cum angelus Dei nomine loquens, montis faſtigium, tamquam locum quendam altiorem, cœloque propiorem, de induſtria occupaverit, è quo legem pronunciaret, cujuſmodi nil factum eſt à Chriſto, videtur lex potius è cœlo pronunciata, euangelium in terris.

Reſpondemus Angelum illum, qui legem è monte Sinai promulgavit, non ſecus fuiſſe loquutum, ac ſi ipſemet Deus ſummus eſſet, qui pro ſua auctoritate legem illam ferret, & eo quoque pacto, de angelo illo loquitur Moſes, nec eum tanquam legatum, diſtinguit à legante; ſed ipſius legantis nomen ei tribuit, cujus etiam majeſtatem, tum verbis tum factis referebat. Itaque videbatur Deus ipſe de cœlis in terram ſeſe demiſiſſe. Qua re ſignificabatur; Deum, non cœleſtia tum temporis cum hominibus loqui, ſed terrena, & quodammodo humana. At euangelium promulgaturus aliter egit, aut agi voluit Deus. Etenim ipſe, ita promulgavit doctrinam hanc, ut conſtaret ipſum non in terras deſcendiſſe, ſed in cœlis reſidentem, miſiſſe legatum, qui ipſius nomine, doctrinam hanc promulgaret, qui quidem ita egit, loquutuſque eſt, ut ſeſe manifeſte à Deo, qui ſe miſiſſet, atque è cœlis ablegaſſet, verbis factiſque diſtingueret, & externa ipſius ſpecies, ipſaque natura, apertiſſimè id etiam docebat, nec ea circum illum refulgebat majeſtas oculis expoſita, ut olim circa angelum, quæ efficere poſſet, ut crederetur, eſſe ipſemet Deus ſummus, licet alias operibus diviniſſimis, ſatis oſtenderet, ſe non vulgarem, ſed eximium eſſe Dei legatum, atque ut Paulus ait, in forma Dei eſſet. Itaque, Deus è cœlis, non modo reipſa promulgavit, ſed etiam promulgaſſe viſus eſt euangelium, ut oſtenderet, ſe non ad terras, ſeſe nunc demittere, & humana terrenaque loqui, ſed cœleſtia, & ſublimi ſua majeſtate digna.

Reſtat ut conſideremus, quid ſit, quod dicit autor, Eos qui recuſaverint oracula ſuper terram edentem, *non effugiſſe*, id verò non eſt obſcurum nihil enim vult aliud, quam eos pœnam, non effugiſſe; ſed ſupplicium illis fuiſſe à Deo inflictum, quemadmodum jam ſupra monuimus, cum attulimus loca ſimilia ex cap. 2. & 10, hujus epiſtolæ. Ideo autem dicit eos non effugiſſe, pro eo quod dicere poterat, eos ſupplicium luiſſe, quia credi poterat, eos fuiſſe evaſuros, vel quoſdam etiam evaſiſſe pœnam. Ex his jam ſatis patet, quomodo intelligenda ſint, verba illa, in quibus eſt argumentationis hujus concluſio, ſeu comminatio pœnæ illis propoſitæ, qui Chriſti euangelium deſerunt, quæ quidem ſunt illa: *Multo magis nos* ſcilicet non effugiemus, qui illum, qui è cœlis ſcilicet oracula edit averſemur. Potuiſſet etiam illa loqui, & quidem ex conſuetudine ſermonis Latini clarius, multo minus nos ſcilicet effugiemus, ita ut non ſit opus repetere particulam negativam *διὸ οὐκ*, una cum verbo effugiendi. Poteſt enim eadem argumentatio etiam cenſeri eſſe, à majori ad minus, hoc eſt, ab eo quod magis eſt probabile, ad id quod minus eſt credibile. Credibilius enim eſt, eos evitare pœnam, qui recuſant audire illum, qui in terris, terrenaque loquitur, quam illum qui è cœlis ac cœleſtia. *Averſari*, hoc loco, reſpondet verbo ſuperiori recuſare, & nihil aliud videtur ſignificare, quam ſeſe ab aliquo avertere, vel aures ab

aliquo

aliquo avertere. Non multo alia ratione uſurpat hoc verbum 2 Tim. 1. 15, ubi ait: *Omnes qui in Aſia, me ſunt averſati*, quod non videtur intelligendum, quaſi odio illum fuerint perſequuti, ſed potius, quod cum ante viſi eſſent ipſi favere, aut etiam reipſa faviſſent, ipſum deſeruerint, quippe quod eos puderet Pauli, propter vincula: unde doctiores interpretes non reddunt verbum iſtud averſari, ſed avertere ſe, nempe à Paulo. Quod ſi quis tamen malit hoc loco, vocem ἀποστρέφωμαι reddere per averſari, hoc eſt, abhorrere ab aliquo, id ei per nos licet.

Quænam hinc ſint eruendæ doctrinæ, vix opus eſt dicere. Patent enim per ſe: diſſerendum enim hic eſt de ſumma ac plane cœleſti euangelii præſtantia, præ lege, cœleſti inquam. Quia quantum cœlum abeſt à terra, tantum videtur euangelium à lege, ſi hiſtoricum ac literalem ejus ſenſum reſpicias, differre; maxime quia illud cœleſtem promittit fœlicitatem, hæc terreſtrem; unde etiam illud præcepta præſcribit cœleſti fœlicitati conſentanea, & quatenus per rei naturam fieri poteſt, analoga. Hæc etiam terrena quodammodo & humana, atque ad civilem quandam ſocietatem accommodata. Inde exaggeranda eſt eorum improbitas, qui euangelium Chriſti deſerunt, ac denique, quæ quantæque pœnæ maneant hujuſmodi deſertores. Quot autem ſint earum genera, alias notum eſt, & hoc loco explicare, prolixum foret.

Hactenus primam rationem vidimus, qua dehortationem ſuam firmavit divinus autor. Sequitur altera, priori quodammodo affinis, in qua tacitæ cuidam objectioni occurrens, majorem euangelio, quam lex olim habuerit auctoritatem conciliat, & eo pacto, maximum ſupplicii metum incutit iis, qui euangelio deſerto, ad legem tranſierint, ſimul tamen rationem iſtam explicans, ſeu verba prophetica, quibus ea continetur, aliquo modo declarans, viam ſibi ſternit ad rationem adhortationis ſubſequuturæ, à præſtantia fœlicitatis nobis oblatæ petitam. Quare hæc tria nobis hic ordine erunt conſideranda 1. Quæ ſit objectio illa, cui occurrat Divinus autor, ſeu quidnam ſit illud, quod legi magnam potuerit conciliare autoritatem, & eos qui illam deſerere vellent, terrere, aut ſi forte jam deſeruiſſent, ad eandem revocare. 2. Quid huic objectioni reſpondeat, atque ex adverſo opponat; ſeu quidnam ſit illud, quod majorem adhuc euangelio auctoritatem conciliare poſſit, aut debeat, majoremque terrorem incutere illius, quam legis deſertoribus. Tertio denique. Quomodo reſponſionem hanc ſuam, propheticis verbis conceptam declarans & longius deducens, ſequentibus viam ſternat; ſeu ad fœlicitatis in euangelio nobis propoſitæ excellentiam demonſtrandam, gradum ſibi muniat. Primum eſt ibi *cujus vox terram commovit tunc* hoc eſt, cum legem ferret, & ſuper terra oracula ederet; qua de re ſcriptum eſt nonnihil Exod. 19, ubi dicitur totum montem Sinai vehementer contremuiſſe, vel ut Hebraicum verbum ſonat, expaviſſe, eo tamen ſenſu, quo dictum eſt. Quia enim ii homines qui expaveſcunt, contremiſcere ſolent, ideo mons cum tremuit, viſus fuit expaveſcere. Hoc autem ideo Dei voluntate ac virtute factum eſt, ut ipſe quoque populus, ad montis illius radices ſtans, & tremorem illum, non tantum oculis videns, verum etiam in terra cui inſiſtebat ſentiens (fieri nimirum non poteſt, quin monte tremente terra quoque contigua tremeret) contremiſceret atque expaveſceret ad vocem Dei loquentis, eamque magna cum veneratione exciperet, crederetque graviſſima ſe incurſurum ſupplicia, ſi vocem hanc Dei ullo pacto aſpernaretur, Deumque id haudquaquam impune laturum eſſe. Hoc ergo Judæos facile retinere poterat, ne legis diſciplinam deſererent, ad euangeliumque tranſirent; quin etiam Hebræos iſtos, qui id jam fecerant, ab euangelio ad legem revocare. Quapropter huic nodo, fortiorem adhuc cuneum reperit divinus autor, & terrorem opponit terrori, majorem minori, majoremque Dei virtutem ſub euangelio exertum iri docet, quam olim exeruerit in lege ferenda, adeò ut longe magis nunc ſit metuenda euangelii deſertoribus pœna, quam olim legis deſertoribus. Id verò in iis verbis:

Nunc verò promiſit dicens. Adhuc ſemel ego concutio, non tantum terram, ſed etiam cœlum; quæ verba exſtant Agg. 2. 7, 22; quamquam poſteriori loco non habentur verba illa *adhuc ſemel*, & in priori addita ſunt poſt illud *adhuc ſemel* hæ voculæ *puſillum ipſum*. Ita enim habetur ibi. *Sic dixit Dominus exercituum. Adhuc unum* (id eſt ſemel) *puſillum ipſum*; id eſt non multum ad id reſtat temporis, & ego tremere facio cœlos & terram, & mare & aridam. Sequutus eſt autor hic divinus Græcam Vet. Teſt. interpretationem, tum temporis paſſim inter Judæos receptam. Ea verò, non exprimit verba illa puſillum ipſum; ſed tantum ſimpliciter, ut hic habemus, habet τὸ ἅπαξ, quamquam non deſunt viri Hebraicæ linguæ periti, qui verba illa ita interpretantur, ac ſi dictum eſſet: Adhuc unum exiguum; id eſt adhuc parum temporis reſtat, cum ego commovebo &c. Sed quia etiam illam interpretationem Hebraica verba permittunt, quam Græci interpretes olim fuerunt ſequuti, ideo divinus hic autor, ne videretur verba Sacroſancta depravare, ſi aliter ea citaſſet, quàm vulgo ex Græca tranſlatione citabantur, ac præterea verſio hujuſmodi, aliquid in ſe egregium continebat, quod ipſe poſtmodum hinc eruit, ideò hanc potius, quam aliam quampiam interpretationem ſequi maluit. Et licet ipſum non fugeret, adhuc aliquid in Hebræo exſtare, quod in hac Græca tranſlatione non continetur, nempe verba iſta. *Puſillum ipſum*, tamen partim, quia id ad propoſitum ipſius non pertinebat, partim verò propter cauſam jam dictam, ne videretur ſcilicet Sacræ Scripturæ dicta depravare, ſi quid Græcorum verſioni adderet, ea omiſit. Quod verba illa prophetæ, concutio, ſeu tremere facio cœlum & terram ita proponit, additis comparationis imparium notis, ac ſi dixiſſet, non ſolum terram ſed etiam cœlum, in eo unicuique conſtare poterat, nil prorſus addi ſenſui prophetico. Res enim eadem in verbis prophetæ, & vulgari Græca interpretatione continetur. Maluit tamen ita loqui, quemadmodum loquutus eſt, ut tanto elegantior eſſet oppoſitio, vel ſi mavis comparatio, inter id quod olim fecit Deus, cum legem ferret, & inter id, quod nunc ſe facturum pollicitus eſt: Cum enim dixiſſet, Dei vocem olim commoviſſe terram, recte ſubjicit., eundem Deum, nunc, non tantum terram ut olim fecerat commoturum, ſed etiam quod olim non fecerat, cœlum. Antequam vero de ſenſu horum verborum ex propheta citatorum aliquid dicamus plenius, non eſt negligenda particula *nunc* in verbis illis. *Nunc autem promiſit*, quæ opponuntur voci *tunc* in ſuperioribus poſitæ. Significat autem vocula hæc nunc, tempus euangelii ſeu novi fœderis, latè hoc nomine extenſo, ita ut complectatur omne id tempus, quod ab initio hujus fœderis, ad ejus uſque finem, hoc eſt, uſque ad reſurrectionis noſtræ tempus extenditur; quo pacto ſumitur hæc vocula, inter alia, 1 Cor. 13, ult. ultimo; imo etiam duobus precedentibus, quanquam in illis eſt particula ἄρτι. quæ eandem ibi vim continet. Non eſt intelligendum tempus, quo Deus, hæc promiſſionis verba protulerit, licet id verba prima fronte præ ſe ferant; ſed tempus ad quod verba promiſſionis reſpiciant, ſeu tempus quo res promiſſa ſit exhibenda, quaſi dixiſſet, hoc verò tempore commoturum ſe promiſit Deus, non tantum terram, ſed etiam cœlum, ut ita rem, quæ ſub euangelio fieri debeat, opponat ei, quæ ſub lege, vel in ejus promulgatione fuerat facta. Nam alioqui promiſſio hæc facta fuit ſub lege, aliquot ante euangelium promulgatum ſeculis: & parum ſanè retuliſſet, ſi id tantum voluiſſet dicere divinus autor, ſub euangelio, hoc Deum promiſiſſe, niſi etiam ſub euangelio,

gelio, id præſtandum dixiſſet. Neque enim hoc pacto oſtendiſſet, quod tamen eum voluiſſe oſtendere, nemo non videt, majorem hac in parte euangelii, ſeu Novi Fœd. quam legis eſſe præſtantiam, quod ibi Deus, terram tantum commoverit, hoc verò tempore promiſerit, etiam cœlum ſe commoturum. Majus enim eſt reipſa commovere terram, quam promittere tantum, ſe commoturem non ſolum terram ſed etiam cœlum. Nec enim promiſſio hujuſmodi potentiæ eſt, quemadmodum illud factum. Atque haud ſcio, an D. autor, voluerit hac particula nobis quodammodo exprimere vim vocularum, quas à Græcis interpretibus omiſſas diximus; nempe *puſillum ipſum*. Id enim jure potuit D. autor dicere, Deum, id nunc ſeſe facturum, eſſe pollicitum, quia dixerit parum adhuc temporis reſtare. Nam etſi ſatis longum videatur interceſſiſſe, atque adhuc interceſſurum tempus, inter promiſſionem hanc, & ejus exhibitionem, tamen ſi myſticum, ac reconditum verborum ſenſum ſpectemus, quem quidem ſpectavit D. autor, pro exiguo admodum tempore habendum eſt, quidquid ad mundi finem uſque fluit.

Atque ut jam ad ipſam verborum propheticorum explicationem accedamus, duplex eorum eſt ſenſus. Alter literalis ſeu hiſtoricus ut vocant, alter myſticus, quem hic ſpectavit autor, qui verborum proprietati longe magis eſt conſentaneus, quam ille, imo is ſolus ei conſentaneus eſt, cum alter ille, quem literalem ſolemus appellare, prorſus ſit allegoricus. Nam quod ad priorem illum ſenſum attinet, ſignificatur illis verbis, inſignis quædam rerum mutatio, & tanta omnium populorum commotio, ut cœlum ac terra videantur tremere, & ut Latini etiam ſolent loqui univerſus orbis concuti. Etenim de ejuſmodi re, loquitur propheta, quæ adventum Chriſti eum, qui jam præteriit, antecedere debuerit. Additur enim apud prophetam: *Et movebo omnes gentes* (hæc nempe eſt illa commotio cœli, terræ, maris & aridæ) *& veniet deſideratus omnibus gentibus* (hoc eſt Chriſtus) *& implebo domum iſtam* (nempe templum ſecundum poſt reditum è ſervitute Babylonica conſtructum) *gloriâ, dicit Dominus exercituum.* Quod ad poſteriorem ſenſum attinet, quem divinus autor, hoc loco ſpectavit, id ſibi volunt hæc verba, Deum aliquando reipſa concuſſurum cœlum, & aliquando etiam terram, ita ut è cœlo, etiam ſtellæ ſint caſuræ, ac denique cœlum ipſum ac terra peritura, quemadmodum in ſequentibus, in quibus verba hæc ſua explicat, indicabit. Ea de re vide Matt. 24. 29, & Luc. 21, 26.

Sed jam ipſum D. autorem verba hæc quodammodo explicantem, atque illuſtrantem audiamus. Ita autem inquit; *Iſtud verò adhuc ſemel, ſignificat eorum quæ concutiuntur tranſpoſitionem, utpote factorum, ut maneant ea, quæ non concutiuntur:* in quibus tria facit autor. 1. Vim explicat ſub voculis *adhuc ſemel* quoquodammodo latentem, atque oſtendit, cujuſmodi illa cœli ac terræ commotio ſit futura. 2. Quænam hujus rei cauſa; & denique, à contrario rem illuſtrat. Quod ad 1. attinet, ita inquit; *Iſtud verò adhuc ſemel, ſignificat eorum quæ concutiuntur tranſpoſitionem.* Ubi meritò quæri poteſt; Utrum autor divinus, verba illa tantum explicet, an verò ex iis, id quod aſſerit, concludat, ſeu utrum ſenſum hunc, ex illis ipſis vocabulis exprimat, an verò aliunde ſibi revelatum iis inferat. Illud ſuadere videtur, quod auctor dicat, *Iſtud adhuc ſemel* hoc ſignificare, Hoc verò, quod non appareat, quomodo ex iſtiuſmodi particula, id colligi queat, aut quomodo etiam in ea, id omnino ſignificatum fuerit. Nobis media ſententia inter has duas, vel potius ex utraque quodammodo conflata placet; nempe ut partim ex vi iſtarum vocularum id aſſerat autor, partim tamquam aliunde notum addat, & loco inſerat. Nam niſi aliunde conſtaret, rem ita ſe habere, ex his ſolis verbis, neceſſario colligi haud poſſet, imò vix, etiam conjectura aliqua deprehendi. Sed cum jam aliunde id conſtet, haud difficulter conjici poteſt, eo Deum in his verbis reſpexiſſe, cum dixit *adhuc ſemel.* Nam ſi poſt illam commotionem cœlum ac terra, diutius adhuc durare deberet, quæ cauſa eſſet, cur ſemel tantum Deus, ea ſe commoturum ac concuſſurum diceret, ſive ea aliquando penitus vellet tollere, ſive in æternum conſiſtere. Nam ſi tollere vellet, eo ipſo etiam vellet concutere. Si verò ea in æternum eſſent conſtitura, qui fieri poſſet, ut in æterno tempore, non contingeret illud, quod antehac contigerat; nempe ut ea concuterentur aliquando. Quare poſtquam res hæc fuit divinitus revelata, & aliunde nobis innotuit, non obſcurè ex his voculis colligi poteſt, Deum eo tempore, quo ſe adhuc ſemel, concuſſurum dicit cœlum & terram, velle illa tranſferre, hoc eſt delere, unde conſequitur, ea poſtmodum, non amplius commotum iri. Et hoc pacto, jure potuit dicere, divinus autor, *Iſtud adhuc ſemel*, ſignificare rerum iſtarum tranſpoſitionem ſeu tranſlationem. Cum verò ait, *Ea quæ concutiuntur.* Præſenti utitur pro futuro, hoc eſt pro iis, quæ concutienda ſunt, ut τῶν σαλευομένων poſitum ſit pro τῶν σαλευθησομένων, quæ enallage temporum etiam alibi occurrit, atque inter alia 1 Cor. 1. 18, & 2 Corinth. 2. 15. Quo utroque loco οἱ σωζόμενοι ponuntur, quemadmodum etiam ſit Luc. 13. 23, & οἱ ἀπολλυμένοι, pro ἀπολεμένοις, id eſt perituris, ſeu iis qui perire ob malitiam debent. Vox verò tranſpoſitionis (Græcè μετάθεσις) ſeu tranſlationis, hoc loco ſignificat amotionem, atque è medio ut ita dicam ſublationem, hoc eſt interitum & abolitionem. Quia enim ea, quæ propriè tranſponuntur ſeu tranſferuntur, deſinunt eſſe in eo loco, ubi antea fuerunt, ideo etiam ea quæ tolluntur penitus ſeu abolentur, tranſponi, ſeu tranſferri dicuntur, quia deſinant eſſe ibi, ubi antea fuerant. Non multo diſſimilis eſt Latinorum loquendi ratio, cum res aliqua dicitur tolli, vel etiam è medio tolli. Quæ enim propriè loquendo tolluntur, aut tolluntur è medio, ea non ſimpliciter eſſe deſinunt, ſed tantum deſinunt eſſe, ubi fuerunt antea. Simili ratione uſurpat hic autor, vocabulum hoc tranſponendi ſeu tranſferendi cap. 7. 12, ubi ait. Tranſlato enim ſacerdotio, ex neceſſitate etiam legis tranſlatio ſit, hoc eſt legis abrogatio & exſtinctio quædam. Nam in priori horum verborum membro, poſſis forte proprietatem verbi aliquando ſervare. Videtur autem hæc verbi ſignificatio orta eſſe, ex Hebræorum conſuetudine, ubi verbum *Hebæbir* hoc eſt fecit tranſire ſeu tranſtulit & tranſpoſuit, idem ſignificat, quod abſtulit, quando uſurpatur in iſtis locis, Fac tranſire à me opprobrium. Vel, tranſire fecit peccatum, hoc eſt abſtulit. Quo etiam modo Chriſtus rogavit, ut tranſiret, vel tranſferretur à ſe calix, vel poculum. De hac loquendi ratione, vide Antigrot. cap. 5. partic. 14. Ac ne à re, de qua hic agimus longius diſcedamus, huic ſimili ratione dicitur, cœlum & terram præterituram Luc. 21; cui loco adde Mat. 5. 18. Luc. 16. 17. Quod autem verbum hoc tranſpoſitionis, ſeu tranſlationis, non poſſit propriè accipi, ſatis unicuique liquet. Aliàs enim ſignificaret D. autor. Deum cœlum & terram, alium in locum tranſlaturum, quod vanum eſſe, nemo non videt, ac præterea Sac. Lit. ſatis apertè indicant, qualis ſit futura hæc tranſlatio, atque imprimis Petrus 2 Epiſt. cap. 3, qui oſtendit cœlum ac terram, omniaque elementa, igni conſumtum iri. Quo tamen ipſo loco, ſimili utitur verbo cum ait. Cœlos cum impetu tranſituros; & in verbis Pſal. 102, ab hoc auctore noſtro citatis ſupra cap. 1 dicitur, cœlos perituros. Adde, quod hæc tranſpoſitio eorum quæ commovenda ſunt, opponitur permanſioni eorum, quæ non commovebuntur. Unde apparet, tranſlationem iſtam, pro corruptione & conſumtione earum rerum poni, quandoquidem permanſio illa, nil ſignificat aliud, quam durationem exiſtentiæ rerum iſtarum, quæ non commovebuntur. Quare tranſlatio illa,

ſignificat res eas, quæ commovebuntur, non permanſuras, necamplius duraturas. Denique ratio quam autor ſubjungit, cur res illæ aliquando concutiendæ, ſint tranſferendæ, quia nimirum ſint factæ, idem ſuadet. Neque enim inde quòd res illæ factæ ſint, intelligi ulla probabili ratione poteſt, eas in alium locum tranſferendas eſſe, ſed eas, quemadmodum aliquando factæ ſunt, ita aliquando corruptum iri, & ut aliquando non fuerunt, ita porrò, non amplius futuras eſſe. Ex quibus jam facilè patet, quanto illuſtrius ſit hoc Dei factum eo, quod in lege ferenda apparuit, patet & longè magis eſſe metuendum iis, qui euangelium deſeruerint, ſive non paruerint, quam iis qui legem Moſaicam ſpreverint. Illa enim commotio exiguæ partis terræ, ſeu unius montis, terrorem quidem incutiebat, ſed pœnam non inferebat: verum è longinquo tantum oſtentabat. At hæc commotio, de qua in his prophetæ verbis loquitur Deus, pœnam ipſam contumacibus, impiiſque hominibus afferet, & omnem effugiendi locum, modumque eripiet. Quis enim interitum effugiet, univerſo hoc noſtro domicilio pereunte, niſi quem Deus ea dignabitur gratia, ut ruinæ eum ſubtrahat, & in novas ſedes, de quibus poſtea audiemus, ante tranſferat.

Hoc etiam loco refutari poteſt illorum ſententia, qui putant cœlum & terram, non conflagratura, aut peritura, ſed in meliorem potiùs ſtatum tranſlatam iri. Diſſeri autem hoc loco poteſt, de ſumma Dei potentia, quæ ut in rebus his omnibus conſtruendis ac creandis fuit conſpicua, ita etiam in illis deſtruendis; quanquam hoc per ſe minoris videtur operæ, quam prius, ſimul etiam cerni poteſt, potentia Jeſu Chriſti, per quem Deus id efficiet, ut apparet ex loco illo Heb. 1, ſupra à nobis citato.

Sequitur ut videamus alterum, in hac explicatione D. autoris comprehenſum; id verò eſt ratio, ſeu cauſa quædam, cur ea quæ aliquando ſunt concutienda, etiam debeant tranſferri, atque è medio tolli. Ea verò continetur in illis verbis, *utpote factorum*. Quæ verba, difficultate ſua non carent; unde factum, ut doctiſſimi quique interpretes, per ea quæ concutienda ſint, ac tranſferenda, intelligant inſtrumenta ſervientia ceremoniis legalibus, atque adeò ipſas ceremonias legales. Unde verba hæc *Ut pote factorum*, ita explicant, utpote effectorum manibus hominum ex caducis materiis, quaſi dixiſſet ὡς χειροποιήτων hoc eſt, utpote manufactorum, quo pacto autor hic appellat tabernaculum illud vetus ſuprà cap. 9. verſ. 11, 24. Qui id tamen interim non animadvertunt, autorem hunc, per ea quæ commoventur intellexiſſe cœlum & terram; quod licèt ipſi explicent de angelis & hominibus, tamen ut mittam explicationem iſtam conſiſtere non poſſe, idem nihilominus illis obſtat. Quo enim pacto oſtendent, non tantum homines, ſed etiam angelos, tranſlatum, hoc eſt abolitum iri, idque ideò, quia ſunt facti, ac præterea nulla eſt inter hæc & illa cohærentia. Homines & angeli commovebuntur. Ergo inſtrumenta illa ceremoniarum illarum legalium abolebuntur. Quapropter, à proprietate verborum antecedentium, nihil diſcedentes, aliam inibimus rationem, nodum hunc expediendi. Id verò fiet, ſi mediam ingreſſi viam, nec nimis latè extenderimus, verbum *factorum*, nec nimis, ut alii fecerunt, reſtringemus. Etenim, ſi nimis latè extenderis, comprehendes etiam res incorruptibiles à Deo productas; quæ tamen eorum numero, quæ abolebuntur, comprehendi nequeunt. Cur verò ita reſtringi, ut alii volunt, non debeat, cauſas jam vidimus. Eſt autem ratio iſta, quam nobis ineundam diximus, quodammodo duplex, licèt eodem ferè redeat. Prima eſt, ut illa demum facta dicantur, quorum materia aliquando rudis, formam ſubſtantialem, quam nunc habet adepta eſt, formam inquam materialem, ut vocant, ſeu à materia inſeparabilem. Eſt enim vox hæc faciendi propria artificum, qui ex rudi aliqua materia, opus efformant ac producunt, quod proinde etiam deformari, ac corrumpi denuo poteſt, ſeu priſtinam formam amittere. Quare cum Deus quoque res omnes, quas oculis cernimus, tamquam opifex quidam, ex rudi atque informi materia, quemadmodum ſcriptum eſt ſupra verſ. 32 effinxerit, ac formaverit, eæ natura ſua corruptibiles ſunt & formam priſtinam amittere, ac in primum fere ſtatum relabi queunt. At quæ incorruptibilia ſunt à Deo producta, ea non videntur producta ex materia rudi atque informi, nec producenda, ſed ex materia jam in ſeſe perfecta, & qualitatibus iis jam prædita, quæ ex ejus parte requiruntur ad ſubſtantiam, quæ ex ea componi debet conſtituendam, ita ut nihil aliud reſtet, quam ut ei detur forma quædam ſeparabilis, ac ſpiritualis, quæque adeò ipſamet, ſubſtantia quædam eſt incorruptibilis, ſed nondum completa, & ad operationem, quam Deus per eam quærit ex ſeſe ſufficiens. Ex cujus cum materia conjunctione, ſubſtantia divina admodum, & natura ſua incorruptibilis oritur, ita tamen incorruptibilis, ut ſi ſupremus rerum omnium architectus, qui eam compoſuit vellet, diſſolvere poſſet. Eſt enim hoc divinæ potentiæ, ut nihil non deſtruere poſſit, quod putuit conſtruere, & eminentiæ ſupra omnia, ut ipſe ſolus ſit neceſſario, cætera tamdiu, quamdiu ipſe voluit. Quanquam voluntatem ſuam ita obſtringere libere poteſt, ut aliqua velit eſſe perpetua, nec ſalva fide ac juſtitia, quæ in ipſo eſt naturalis, ac immutabilis, ea deſtruere queat, licèt aliàs vires in ipſo ad deſtruendum ſint ſufficientes, id quod de hominibus Chriſtianis, à Deo ad vitam æternam electis ac deſtinatis dici debet, idemque de angelis bonis, rectè ſtatuitur; interim tamen ea, quæ hoc modo à Deo deſtrui poſſent, meritò dicuntur, natura ſua incorruptibilia; partim, quòd naturâ ſuâ ad interitum & corruptionem nullo modo vergant, atque inclinent, quemadmodum res ſublunares, quas etiamſi externæ cauſæ non corrumperent, tamen cum ex contrariis conſtent, & quidem inæqualiter inter ſeſe contemperatis, ipſamet paulatim ſeſe labefactant, & conſumunt, partim verò, quòd nil ſit extra ſupremum rerum omnium autorem, quod ea deſtruere queat. At omnia, quæ oculus noſter videt, ignis aliquando conſumet. Et hæc quidem prior eſt reſponſio, ſeu explicatio difficultatis ante propoſitæ. Altera, quam priori non multum diſſimilem eſſe diximus eſt, ut ea dicantur facta, quæ ex materia variabili, & ad originem ſuam ſemper vergente, producta ſunt, adeò ut invita quodammodo & reluctante earum materia, in eo ſtatu, in quem per creationem perducta ſunt, conſerventur, formamque ſuam retineant, qualia ſunt, maximè ſublunaria; ſed nec cœleſtia corpora, quæ oculis cernimus, longè ab illis abſunt. Quare non mirum eſt, ea aliquando deſtrui. Poteſt enim huc quodammodo accommodari iſtud vulgatum. Nullum violentum, diuturnum. At quamdiu res, ex hujuſmodi materia conſtantes in ſuo ſtatu conſervantur, vis quædam adhibetur materiæ; quare eæ res diuturnæ, vel ſaltem æternæ eſſe non poſſunt, ſeu, mirum non eſt, eas aliquando à Deo, qui illas produxit, deſtrui. Hoc autem ad res incorruptibiles à Deo productas, accommodari nequit, ſiquidem hæ non conſtant ex hujuſmodi materia, quæ ad priſtinum ſuum ſtatum propendeat, & totius compoſiti corruptionem quodammodo appetat.

Hoc loco diſſeri poteſt, de fragilitate rerum omnium à Deo productarum, maximè ſublunarium, quarum nos pars potiſſima ſumus, earumque rerum, quæ in noſtra ſunt poteſtate, & quibus vita noſtra nititur, ut ita diſcamus ea omnia contemnere, & relictis fluxis & caducis, æterna ac ſtabilia quæramus, ad quæ nos ſtatim hic perducit autor, dum id quod dixerat à contrario illuſtrat, dum addit. Ut

maneant

maneant ea, quæ non commoventur. Particula *ut* hoc loco, non finem revera ſignificat (quid enim ad permanſionem ſeu perpetuam durationem eorum, quæ non commoventur facit, quod ea quæ commoventur, amoveantur ac deſtruantur) ſed eventum, ſeu ut loquuntur conſequentiam, quaſi dicat; ita hæc deſtruentur, ut ſola poſtmodum reſtent ea, quæ non concutiuntur. Qua ratione dicere poſſis, ædificium ruinoſum fuiſſe deſtructum, ut fundamentum, quod ſolidum & firmum erat maneret, ubi non finis ſed eventus, ſeu, quid conſequutum fuerit indicatur. Manere autem hoc loco, eſt durare, ac porrò perſiſtere atque adeò perpetuò ac æternum, ut res ipſa ſatis indicat. Cum verò dicit, ea quæ non concutiuntur, præſens, ut ante quoque factum fuerat, poſitum eſt pro futuro; quaſi dicat, Non concutienda, videnturque impotentiam naturalem ad concutiendum, verba hæc ſignificare, perinde ac ſi dixiſſet, ea qua concuti non poſſunt, aut non poterunt: cur autem non poſſint, ex iis aliquando conſtare poteſt, quæ hactenus de eorum contrariis diximus. Quia nimirum illa facta ſint, hæc verò non facta, ea nempe ratione, quam explicuimus; quanquam aliqua inter ea eſſe, quæ nullo planè modo ſint facta, nec negare auſimus, nec aſſeverare. Quæ nam verò illa ſint in ſpecie; quæ ab autore verbis his generatim includuntur, id non eſt difficile conjicere; ſed quia ea de re, in ſequentibus, quorum fundamentum quoddam hic ponit autor, nobis erit dicendum, ideo ad illa ſtatim tranſibimus, ut jam prælibemus fœlicitatem iſtam, ad quam nos paulatim D. autor, adducit, & cujus dulcedine nos allicit, ad præſtandum hominum Chriſtianorum officium. Nil nempe fœlicitati noſtræ oberit, mundum hunc univerſum deſtrui, & habitaculum hoc noſtrum removeri, reſtabit nihilominus nobis locus, in quo perenni fœlicitate perfrui nobis licebit. Manebunt enim aliæ, quæ concuti non poſſunt ſedes, ad quas nos Deus tranſferet. Atque hic eo planè modo, videtur agere, D. autor, quo divus Petrus, qui cum in tertio poſt. epiſt. ſuæ cap. ſatis fuſe diſſeruiſſet, de horribili, totius hujus mundi interitu, ne nos ad deſperationem aliquam adigeret, ita cogitantes: Quo verò nos tum temporis, vertemus, ubi nos poſthac manſuri ſumus, domo hac noſtra penitus deſtructa; hanc ſubjicit conſolationem, & alias nobis ſedes commonſtrat: Novos autem cœlos inquiens & terram novam ſecundum promiſſum ipſius exſpectamus in quibus juſtitia habitat. Quare jam animo ſedes iſtas luſtremus, ad ſequentia autoris verba conſideranda tranſeuntes, in quibus, ut ſupra jam monuimus, partim rationes exponit, quibus ad officium noſtrum faciendum adducamur, partim id ipſum, quod officii noſtri ſit explicat, & cum duas, ut itidem jam monuimus rationes proponat, eam quæ ſpe præmii nos allicit, adhortationi ſeu officii noſtri præſcriptioni præmittit. Eam verò, quæ metu pœnæ terret, poſtponit. Priorem, illis verbis complectitur. Quapropter regnum quod concuti non poteſt accipientes. Quæ verba cum ſint conjuncta cum verbo *habeamus*, ſeu *teneamus*, poſſunt ipſa quoque per modum exhortationis prolata cenſeri, quaſi dictum fuiſſet; Quare regnum quod concuti non poteſt, accipiamus (hoc eſt fide firma complectamur, eique veluti manum injiciamus) & teneamus gratiam: & hæc quidem prima pars eſt officii noſtri, quæ ſimul tamen cauſam continet, cur cæteras quæ ſubjunguntur officii noſtri partes, exequi debeamus. Sed deinde, hoc quoque modo accipi poſſunt, acſi dictum eſſet; Quapropter cum regnum quod concuti non poteſt, nobis oblatum ſit, atque adeo nos illud recipiamus, vel ſi ita mavis, accepturi ſimus, ut præſens poſitum, ſit pro futuro, teneamus gratiam. Si prior explicatio retineatur, quæ ſanè neutiquam abſurda cenſeri debet, animadverti hic poteſt. S. ſcripturam, etiam ad id recipiendum, quod ad noſtrum bonum propriè pertinet, quodque ſponte noſtra, ac ſummo cum gaudio amplecti deberemus, hortari, propterea, quod nonnulli in eo amplectendo, ſint ſegniores, vel quia bonum illud, tanti, quanti fieri debet, non æſtimant, idque propterea, quia id non perpendunt, neque conſiderant, atque à labore, qui in eo adipiſcendo cernitur abhorrent, vel fidem rei promiſſæ non habent. Quod ſi poſterior ſenſus admittatur, tum vel conſequens ponitur pro antecedente, aut etiam illud in ſeſe includit; hoc eſt, ita accipitur, ac ſi dictum eſſet; Cum regnum hujuſmodi, nobis ſit à Deo oblatum, idque nos jam ſpe ac fide, quodammodo apprehenderimus, vel præſens pro futuro ſumitur, quemadmodum paulò antè explicuimus. Per regnum autem iſtud, tum locus fœlicitatis noſtræ futuræ, tum ipſa fœlicitas, qua ibi perfruituri ſimus, videtur intelligenda. Hæc, quia id nomen regni, ejuſque in Sacris Literis uſus requirere videtur, ac præterea, iſta revera eſt, quam nos accipimus, vel accepturi ſumus. Ille, tum quia rectius illi videtur convenire epitheton ἀσάλευτος, quod regno adjungitur (nam de rebus corporeis, recte videtur dici, quod vel concuti, vel non concuti queant;) de ſtatu verò & conditione rei, vel minus eleganter, vel ſaltem improprie, tum quia id aliquando videtur poſtulare oppoſitio quæ eſt inter res concutiendas & abolendas, quæ ſunt cœlum, terra & ea quæ in illis continentur, & inter eas, quæ non ſunt concutiendæ. Et ſanè regni nomen identidem etiam locum ſignificat, in quo quis regnat, vel ſaltem, eum in ſe complectitur, ut ſi dicam; In toto Poloniæ regno, hoc aut illud fieri, vel non fieri. Cur autem regni nomen, in hoc negotio uſurpet cum aliis, hic D. ſcriptor, notum eſt, nempe quia tum locus, tum ſtatus ille, verè regius, hoc eſt ſublimis admodum eſt, & beatitate ſolida circumfluit. Regnum enim, pro ſtatu fœliciſſimo in terris, habere ſolemus, in quo omnia ſint, quæ homines expetere, ac magno labore, quærere ſolent, honor, voluptas, opes. Quapropter, terrena ad cœleſtia tranſferentes, cum ſtatum illum fœliciſſimum exprimere volumus, regnum appellamus: ſed in re nota, morari nil opus eſt. Rem ipſam potiùs intueamur, quæ non perinde nota eſt, imò cujus minor pars eſt id quidquid animo concipimus. Hanc nec oculus vidit, nec audivit auris, nec in cor hominis aſcendit. Sed hæc quiſque pro ſuo judicio amplificabit, & auditoribus commendabit. Cur autem dicat autor, regnum hoc concuti non poſſe, aut concuſſum non iri, ex ſuperioribus ſatis conſtat, hoc nempe, nec locum illum fœlicitatis, nec fœlicitatem ipſam, ullo pacto labefactatum, multò minus ſublatum iri; ſed & hanc & illum ſtabilem, immotumque manſurum, ubi comparatio inſtituenda eſt, inter regna terrena, quæ & nunc multis modis concutiuntur, bellis ac tumultibus, ac variis calamitatibus, quibus etiam reges de ſolio deturbantur, & omnia aliquando, cum totus orbis concutietur, abolebuntur. Unum hoc regnum, quod nos adipiſcemur, quodque ab æterno poſſedit Deus, & à multis jam ſeculis Chriſtus, inconcuſſum eſt, eritque ſemper. Hinc inferenda adhortatio, ad regni hujus poſſeſſionem acquirendam. Quodſi regni cauſa, nihil non faciendum putant homines, quod facili momento concuti poſſe, ipſimet vident; quid hujus regni cauſa faciendum eſſe putabimus?

Sequitur nunc adhortatio, ſeu officii noſtri præſcriptio, cujus duæ conſtituuntur partes. Prior eſt, conſtantia in religione Chriſtiana. Altera eſt, vera in Deum pietas ac religio quæ omnis generis bona opera, vel in ſe includit, vel ſecum trahit. Prior continetur in his verbis *teneamus gratiam.* Nam quod alii putant id velle dicere autorem *grati ſimus*, id non admodum probatur, maximè quia ſequitur, per quam ſerviamus acceptè Deo, cum pudore & metu, id quod gratiarum actioni, parum convenit. Et licet tandem *per* velis accipere pro *cum*, quod tamen

vix hic faciendum eſt, tamen ne ſic quidem ſatis concinna videbitur autoris oratio. Interim tamen dignum eſt id homine Chriſtiano, ut Deo perpetuo agat gratias, pro tanto in ſe immerentem collato beneficio, eamque ad rem, nos non ſemel hortantur Sacræ Literæ, atque imprimis Paulus Col. cap. 1. verſ. 12. & cap. 3. 15, 17. Qua in re, ſuo nobis exemplo etiam præit, tum alibi, tum imprimis, in prima parte cap. 1. initio facto à ℣. 3. Nam cum Deo nihil aliud reddere queamus, ſaltem id quod poſſumus, reddere debemus, nempe gratiarum actionem & laudem, quod ſacrificium Deo eſt admodum gratum, ut apparet, tum aliunde, tum imprimis ex Pſal. 50, tum ex ipſo autore cap. 13. verſ. 15. Sed verior horum verborum ſenſus, is eſſe videtur, quem ſupra, interpretatione noſtra non ſemel expreſſimus, quæ eſt, *Teneamus gratiam* ubi per *gratiam* intelligenda viderur, vel ipſa Dei benignitas, in religione Chriſtiana declarata, ac nobis oblata; vel quod magis nobis probatur, ipſa Chriſti religio divinæ benignitatis ac clementiæ pleniſſima, ut ita eam legi, quæ Dei ſeveritatem nobis propoſuit, opponat, adeoque Hebræis illis cogitandum relinquat, annon longè ſit ſatiùs, hanc religionem tam benignam tenere, quam ad legem Moſaicam, adeò duram ac ſeveram redire. Hoc pacto Joh. cap. 1, euangelicæ hiſtoriæ, gratiam & veritatem legi opponens, ait eam per Chriſtum eſſe factam, & gratiam nobis eſſe datam, pro gratia. Paulus quoque gratiam legi opponit Rom. 6. Sed inſignis præ aliis locus eſt 1 Pet. 5. 12 ubi ait ſe teſtari, hanc eſſe veram gratiam Dei, in qua, vel ut eſt in Græco in quam illi ad quos ſcribit, ſteterint, hoc eſt hanc eſſe veram illam, ac divinæ benignitatis pleniſſimam religionem, quam iſti fuerint amplexi, & hactenus conſtanter retinuerint. Nec alienum à vero videtur, eandem quoque, nomine gratiæ intelligi, in ejuſdem Apoſtoli poſteriore epiſtola, ſub ipſum finem, ubi ait creſcite in gratia & cognitione domini noſtri, & ſervatoris Jeſu Chriſti: Qua ipſa religionis hujus deſcriptione, cauſam complectitur magnam, cur eam retinere, & conſtanter ei adhærere omnes velit. Quis enim divinam gratiam, arctè complectendam, ac retinendam non putet? Verbum autem tenendi quam vim habeat, & per ſe patet, & jam non ſemel à nobis indicatum eſt. Atque hoc loco diſſerendum eſt aliquid, de conſtantia in Chriſtiana religione, ad quam omnium malorum tolerantia, neceſſaria eſt, ad eamque auditores ſunt adhortandi. Quod ad alteram officii noſtri partem attinet, ea continetur in illis verbis: Per quam, ſcilicet gratiam, ſerviamus acceptè Deo, cum pudore & metu. Ubi duo imprimis conſideranda ſunt; tum quid facere jubeamur, tum quo pacto. Illud eſt, cum jubemur ſervire Deo, in Græco eſt verbum λατρεύωμεν, quod ſervitutem quidem quamvis ſimpliciter ſignificare poteſt, atque adeò totum id, quod Deo ex ipſius præſcripto debemus, complecti; ſed tamen uſus Sac. Lit. hoc verbum ad ea peculiariter accommodavit, quæ ad cultum ac honorem divini nominis præcipuè ſpectant, unde etiam tum demum ad reliquas pietatis noſtræ partes tranſfertur, cum eæ inſtar victimæ cujuſdam Deo oblatæ conſiderantur, ut ſit Rom. 12, ab initio qua de re, videatur in ethicis. Nec quidquam prohibet, quominus ſtrictè hic verbum iſtud accipias, ut ita λατρεία hæc opponatur cultui legali ſeu ceremoniali, & ſic oſtendatur, etiamſi quis deſerat cultum iſtum legalem ſeu Moſaicum, non tamen ſimpliciter à cultu divino, ejuſque ſervitio diſcedere. Ubi monendi ſunt auditores, ne ſibi in religione Chriſtiana, abſolutam quandam libertatem polliceantur, ſed Deo ſe debere ſervire, ac cultum exhibere meminerint; ubi poteſt vox hæc ſerviendi, latius extendi, ad omnia miniſteria, quæ Deo ſunt à nobis præſtanda, & oſtendi, nos quanti quanti ſumus, Dei ſervos ac mancipia eſſe, tum creationis, tum redemtionis jure; de quo poſteriore, vide inter alia 1 Cor. 6, verſ. ult. & cap. 7. verſ. 23, ubi tamen Chriſti fit mentio, cujus ſervi ſimus. Is enim cum Deo hac in parte unum eſt. Et ut hoc quoque nunc addamus, cum hoc loco vult divinus autor, ut Deo ſerviamus, Chriſtum haudquaquam excludit, ſed potiùs includit, quandoquidem nonniſi per eum, Deo debemus offerre victimam laudis perpetuo, ut infra idem monet & Petrus 1 Ep. cap. 2. ℣. 5, & alibi S. L. pluribus in locis, ubi in nomine Chriſti, Deo gratias agere jubemur, qua de re, quantum opus erit, diſſeri poterit ad populum. Deus autem ideò ſolus nominatur, quia huic primò cultus debetur, iſque eſt ultimus honoris, quem Chriſto etiam exhibemus, finis ac ſcopus: quod quia notum eſt, ideo ei non immoramur. Quod ad modum attinet ſeu rationem, qua Deo ſervire debeamus, is non uno modo exprimitur. Primum in iſtis voculis, *Per quam* ſcilicet *gratiam*, ſerviamus. Quod licèt ita accipi poſſit, ac ſi dictum eſſet, Quam tenentes, ſerviamus Deo, tamen probabilius eſt, ut ita accipiantur, ac ſi dictum eſſet; Ex cujus præſcripto, ſeu ſecundum quam, Deo ſerviamus, & prope eodem modo illud ſumitur, quod ante adduximus ex eodem autore infra cap. 13, ubi jubemur per Chriſtum Deo laudes ſemper offerre; hoc eſt ex Chriſti præſcripto, ſeu tamquam ipſius diſcipuli, atque adeo per Chriſti, tamquam ſacerdotis noſtri manus, victimam hanc Deo afferamus. Quod idem de loco Petri, & aliis quibuſdam ad quos reſpeximus, ſtatui poteſt, licèt interea, pars aliqua iſtius laudis, imò laus univerſa, ſed alio quodammodo, ad Chriſtum redundare debeat.

Monemur his verbis, non quemvis cultum, hodie Deo gratum eſſe, ſed eum demum, qui per Chriſtum exhibetur Deo, atque ex ejus præſcripto.

Alter modus ſerviendi Deo, ſeu mavis, altera modi deſcriptio eſt in voce *accepte* Græcè εὐαρέστως. Quaſi dicat; beneplacenter: quæ vox duplici ratione, cum iis quæ præceſſerunt conjungi poteſt; vel ita, ut novum quendam modum complectatur, ſeu novam qualitatem ſervitii Deo præſtandi, diverſam ab ea, quam proximè expendimus, vel ut ejus tantum conſequens quoddam tantummodo contineat, non ſecus, ac ſi per quandam appoſitionem, fuiſſet verbis illis *per quam* adjecta, quaſi dicat; D. autor; Cultum exhibeamus Deo ſecundum religionis Chriſtianæ præſcriptum, quæ res vehementer Deo placebit; ſeu, Quodſi fecerimus, tum demum gratum erit Deo ſervitium ac cultus hic noſter, ipſi exhibitus. Et hic quidem ſenſus, haudquaquam mihi diſplicet, propterea, quòd hoc pacto, cultus divinus, euangelicæ doctrinæ conformis, tacitè præfertur legali, ita quidem ut ille ſolus revera, Deo placere dicatur, hic non item. Id quod eò pertinet, ut Hebræi iſti, ad quos ſcribitur, tantò conſtantiùs euangelicam doctrinam, & cultum divinum in ea præſcriptum retineant, ad legalem verò illum redire nunquam cogitent. Cur enim relicto eo Dei cultu, qui ipſi eſt gratiſſimus, ad eum redire velis, qui ipſi haud placet, imò ne olim quidem per ſe placuit, quemadmodum non pauca, etiam V. Fœd. dicta teſtantur. Videatur interalia Pſal. 50. Eſai. 1. Hic ſenſus ſi retineatur, doctrina inde depromi poteſt, de cultu ſpirituali, qui ceremoniali longè ſit anteferendus, tum etiam exhortatio ad ejuſdem ſtudium, quandoquidem Deo admodum ſit gratus, cui placere, ſumma eſt hominis fœlicitas, ſeu fœlicitatis cauſa. Verum ſi priorem ſenſum malis ſequi, & arbitrari, novum quendam & à priori diverſum ſervitii Deo præſtandi modum hic exprimi, perinde accipienda fuerint autoris verba, ac ſi dixiſſet; Quam, ſcilicet gratiam, ſeu religionem Chriſtianam tenentes, ita ſerviamus Deo, ut ei officium hoc noſtrum ac cultus placeat, vel, ita ſecundum euangelicæ doctrinæ præſcriptum Deo ſerviamus, quemadmodum Deo gratum & acceptum eſt. Itaque minus jam continebitur in vocibus illis *per quam*, ſcilicet gratiam; quam in hac voce εὐαρέστως. Illæ enim ſimpliciter tantum ſignificabunt ſervitium Deo præſtitum, ſecundum

euan-

euangelii præſcriptum, ſeu ab eo, qui euangelium profiteatur, ſive interea uſquequaque & exacte præſcriptum illius ſequatur, ſive minus. Hæc verò, perfectionem ejus rei includat, quæ in eo conſiſtit, ut quis quantum in ipſo eſt, & omni ex parte id faciat, quod Deus in Euangelio præſcripſit, & ſibi ab hominibus exhiberi voluit; quod ſi fiat, tum demum in ejus ſervitio penitus acquieſcit Deus, & eo delectatur. Multi enim ſunt, qui ita Deo ſerviunt, licèt euangelicam doctrinam ſequantur, ut interea, vel unum, vel plura eorum omittant, quæ Deus in eo præſcripſit, adeò ut haudquaquam dici poſſit, eos εὐαρέστως ſeu acceptè Deo ſervire. Unde, quænam adhortatio peti poſſit, unicuique patet, omnes nempe pietatis partes obſervandæ ſunt, cum qui unum omittit, univerſæ operæ, perdat precium, ac, quod quidem ad ſalutem æternam attinet, perinde ſit, ac ſi Deo non ſerviviſſet. Quid autem ſtultius, quàm cum ferè omnia præſtiteris, uno ferè neglecto efficere, ut nil præſtitiſſe videare.

Denique, modus iſtius ſervitii Deo præſtandi, exprimitur in illis verbis, *Cum pudore & metu*, ubi tamen ſimul, media duo continentur, quorum ope id poſſimus conſequi, ut ſerviamus Deo εὐαρέστως, adeò ut hæc propemodum, vocis illius tantum modo explicandæ cauſa, videantur addita: quaſi dictum eſſet, nempe cum pudore & metu. Vel, id quod conſequemini, ſi cum pudore & metu, Deo ſervieritis. Videtur autem vox pudoris, pro reverentia, quam in divino cultu adhibere debeamus poſita, nihilque videtur ſignificare aliud, quam ut ita in divinis oculis verſemur, & muneris noſtri partes, ab ipſo nobis demandati exequamur, ne vel minima in re, ipſum offendamus, eive diſpliceamus, & ut ita dicam, exiſtimationem noſtram, apud ipſum, quacunque ratione delibemus, aliqua turpitudinis nota, in nobis apparente. Hoc enim pudoris eſt ingenium, cavere, ne quid aliorum oculis in te appareat turpe, atque occultandum, atque inde animis aliorum obverſetur id, quod tu, vel neſciri, vel tegi omnino velles. Quapropter effice, ut quam cautiſſimè in aliorum, quos optimè de te perſuaſos eſſe velis, & à quibus contemni nolis oculis, te geras; & quidquid turpe eſt, quidquid indecorum, quam potes maxime, vites. Hoc ſi quis ad divina referat, nil id erit aliud, quam reverentia ſumma, divini numinis. Et ſane, quid magis decet, hominem coram Deo verſantem, atque imprimis tum, cum in cultu ipſius, eſt occupatus, (quanquam in eo ſemper eſſe debemus) quam ut eum ſummopere revereatur, & nil vel facere, vel cogitare etiam audeat turpe & indecorum. Quodſi homines reveremur, & peccare in eorum oculis erubeſcimus, cavemuſque quam diligentiſſimè, ne exiſtimationem apud illos noſtram lædamus, & ne quidquam in nobis appareat indecori, cur non Deum potius ejuſque ſanctiſſimos oculos revereamur, qui mediis etiam cogitationibus intereſt, in cujus gratia ac benevolentia erga nos, omnis noſtra ſita eſt beatitas. Quod ad metum ſeu timorem attinet, is pudori vicinus eſt, ſed ad pœnas proprie ſpectat. Pudor tenerior eſt, metus vehementior; ſed hic, à gravioribus potiſſimum delictis homines arcet; ille, etiam à levioribus. Et ſi inter hos affectus comparatio ſit inſtituenda, melioris eſt, pudore duci potiùs, quam metu; ſed poteſt uterque affectus conjungi, imò nihil eſt quod vetet, utramque vocem pro eadem re accipere. Cur autem cum metu, coram Deo verſari debeamus, ex ſequentibus ſatis patebit, ad quæ, antequam accedamus, hoc addere libet, quod etiam in his duobus requiſitis, nempe pudore & metu, quæ in cultu divino ſint à nobis adhibenda, videatur alluſiſſe divinus autor, ad cultum illum legalem, in quo eadem etiam aliquando requirebantur, atque imprimis à ſacerdotibus, qui ad Deum, ut ſcriptura loquitur accedere, & ſacrificia illi offerre debebant. Id enim illi facere debebant cum pudore, ac reverentia ſingulari, metuque divini numinis. Etenim ſi quid turpiter, aut parum verecunde in miniſterio ſuo, atque adeò in oculis ipſius Dei admiſiſſent, verendum illis erat, ne morte id luere cogerentur. Et de pudore quidem conſervando, eo potiſſimum tempore, cum ad aram eſſent acceſſuri ſacerdotes, monitum exſtat, Exod. cap. 20 & 28, utrobique circa finem capitis. In quorum locorum poſteriori, comminatio additur, fore ut ſi ſacerdotes contra egerint, iniquitatis rei moriantur. Requirebat enim Deus tum ab omnibus ſingularem majeſtatis ſuæ reverentiam, tum verò maximè in ſacerdotibus, præſertim tum, cum ut diximus ad ipſum accederent, miniſtraturi, atque in conſpectu ipſius verſarentur. Unde legimus Levit. 10, poſtquam filii duo Aaronis, ignem alienum, ſeu prohibitum in aram intuliſſent, Domino ſacrificaturi, eamque ob cauſam egreſſus ignis à Domino, eos devoraſſet, ita ut morerentur, dixiſſe Moſen ad Aaronem; Hoc eſt, quod loquutus eſt Dominus, ſanctificabor in iis, qui appropinquant mihi, hoc eſt, in ſacerdotibus ad me accedentibus, ſanctum me & venerandum exhibebo, ſeu oſtendam, quam ſanctè, quantaque cum reverentia ego coli debeam, ad quam rem, tantò credibilius eſt auctorem reſpexiſſe, quod poſtea, ejuſdem Moſis verba, quæ exſtant Deut. 4. ℣. 24, citans hanc rationem afferat, cur tanto cum pudore ac metu, Deo ſit ſerviendum, ſeu cultus exhibendus, quia is ſit ignis conſumens. Alludens aliquomodo ad hanc conſumtionem filiorum Aaron, qui ideo quod incautius in cultu divino ſeſe geſſiſſent, igne à Domino egreſſo fuerint conſumti, quanquam nihil eſt neceſſe, ut Moſes etiam ad hanc hiſtoriam reſpexerit. Moſis autem verba hæc ſunt: Dominus Deus tuus, ignis conſumens eſt, Deus æmulator. Affert autem hoc propterea, ut moneat Iſraëlitas, caveant ſibi, ne quando oblivíſcantur pacti, cum Deo initi, & faciant ſibi ſculptam ſimilitudinem eorum quæ fieri Dominus prohibuit. Ratio autem hæc eſt. Quia Deus id ferre non poterit, ſed ira accenſus, inſtar magni alicujus ignis, te conſumet ac perdet. Divinus hic autor, perſonam hoc loco mutat. Nam loco ejus quod ibi eſt Deus tuus, ipſe habet, Deus noſter, qua in re, hæc vis eſt, ut ſignificet, hunc eſſe illum, qui à nobis ſit colendus, tum ſolus, tum ea ratione, qua ipſe præceperit, quanquam etiam hoc intelligi poteſt, quòd is ſit ſummus noſter benefactor, qui ſuam potentiam ac poteſtatem, ad utilitatem noſtram veram convertat. His autem modis, ſolet dici, Deum, eſſe Deum alicujus. Quod autem dicitur ignis conſumens, id explicatur apud Moſen, cum dicitur, Deus æmulator, id eſt qui ferre non poteſt rivalem, & indignetur, cultum alii cuipiam præter ſe exhiberi, atque adeò puniat ac perdat eos, qui id facere audeant. Non ergo dicitur ignis conſumens, quòd actu ſemper ſit talis, ſed quod, ſi cauſa illi detur, hoc eſt, ſi irritetur, talis eſſe ſoleat. Alluſit autem fortaſſis Moſes, eò, quòd Deus legem ferens, in igne apparuerit, & ex eo fuerit populum alloquutus, non modò majeſtatem ſuam oſtenſurus, verum etiam ſeveritatem, atque adeò terrorem, populo incuſſurus. Quam autem varia, quamque gravia ſoleant eſſe ſupplicia divina, imprimis adverſus deſertores, aliàs explicatum eſt. Vide inter alia Heb. cap. 10. verſ. 27, ubi etiam commemoratur fervor, ſeu æmulatio ignis, qui conſumturus ſit adverſarios, nempe Dei, per quos apoſtatæ ibi intelliguntur, quem locum peculiari analyſi illuſtravimus. Quæ hinc doctrinæ peti poſſint, ita notum eſt, ut nihil ſit opus, id à nobis explicari.

In Iacob. 1. *verſ.* 1, *ad* 5.

EPiſtola iſta Jacobi complectitur in ſe monita pietatis varia & apprime utilia. Scripta enim eſt ad Judæos, qui ſuſceperant Euangelium, ſed ut ex ipſa Epiſtola liquet, minus conſentaneam Euangelio vitam inſtituebant, contenti notitia divinæ voluntatis, negligentes autem officiorum ſuorum, libertate quoque ſua Chriſtiana abutentes, eamque in licentiam vertentes. In verbis prælectis ſpectandus eſt 1. Aditus ad monita. 2. Primum hujus Epiſtolæ monitum. In aditu conſideranda 1. ſubſcriptio ſeu nomen Auctoris. 2. Inſcriptio, ſeu deſcriptio eorum, ad quos exarata eſt Epiſtola. 3. Votum ſeu ſalutatio.

Jacobus Dei ac Domini Jeſu Chriſti ſervus. Non uſque quaque convenit inter ſcriptores, quinam fuerit hic Iacobus. Duo enim fuere Apoſtoli hoc nomine dicti: quorum alter fuit Iacobus Alphæi, alter Iacobus Zebedæi filius. Quidam exiſtimant, præter hos duos fuiſſe tertium, qui fuerit Epiſcopus Hieroſolymitanus; quanquam alii ſentiant, Epiſcopum hunc Hieroſolymitanum fuiſſe Jacobum Alphæi filium, ſeu Jacobum minorem. Ideò autem Jacobo Zebedæi non adſcribunt hanc Epiſtolam, quia is ferme in ipſis primordiis naſcentis Eccleſiæ occiſus fuit ab Herode. Sed quicquid ſit, ſive Auctor hujus Epiſtolæ Apoſtolus fuerit, ſive Epiſcopus Hieroſolymitanæ Eccleſiæ, parum refert. Magnus tamen & divinus vir fuit. Sunt qui hinc colligant, eum non fuiſſe Apoſtolum, quod ſibi nomen Apoſtoli non præſcribat: ſed cum ſe appellat ſervum Dei & Domini Ieſu Chriſti, perinde id accipi poteſt, quam ſi ſe Apoſtolum vocaſſet; cum Apoſtoli fuerint præſtantiſſimi ſervi Chriſti. Qui negant, Jacobum hunc fuiſſe Apoſtolum, ſtatuunt tamen eum proximum fuiſſe Apoſtolis. Fuerunt enim præter Apoſtolos plurimi alii inſignes viri à Chriſto adhuc in terris verſante miſſi ad prædicandum Euangelium, è quorum numero hunc Epiſcopum putant fuiſſe præcipuum. In eo itaque cum ſe *ſervum Dei & Domini Jeſu* vocat, aut Apoſtolatus ejus aut Epiſcopatus includitur.

Ad quos ſcripta ſit Epiſtola, inſcriptio indicat: *Duodecim tribubus diſperſis.* In terra Judæa tunc tantum erant duæ tribus Judæ & Benjaminis, reliquæ non redierant in Judæam, & ex his duabus non omnes reverſi ſunt. Ad diſperſos etiam Judæos ſcribit Petrus 1 Epiſt. 1. 1. Ad eoſdem eiſque ſimiles dirigit hanc Epiſtolam ſuam Jacobus. Non ſcribit autem ad eos, quos perſecutio ob nomen Chriſti ubique diſperſerat ac disjecerat, ut quidam exiſtimant: ſed tamen ſcribit ad Chriſtianos ac fideles, quia & ſe ſervum Chriſti vocat, & illos fratres ſuos verſ. 2.

Votum ac ſalutationem abſolvit uno verbo more Græcorum: χαίρειν, id eſt, gaudere, vel bene agere ac valere, ſubintellige, optat aut precatur. Iſta ſalutatione potiſſimum bona valetudo optatur: & hanc fas nobis eſt hodie quoque populo Dei à Deo precari. Etſi enim Apoſtoli gratiam & pacem plerumque precentur fidelibus, quibus verbis ſpiritualia dona potiſſimum intelligunt: tamen non inſolens eſt etiam Apoſtolis ſanitatem corporis precari. Vide Actor. 15. 29. 3 Joh. 2. Quod ſi quis tamen potius voce hac à Jacobo *gaudium* in genere optari ſtatuat, per me quidem licet; & tum verbo hoc omnia quæ tam quoad Spiritum quam quoad corpus læta ſunt, comprehendentur.

Jam ſequitur ipſum monitum: *Summo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tentationes varias incideritis.* Adhortatur ad patientiam afflictionum propter Chriſtum. Ubi 1. Vult, ut cum gaudio patiantur fideles, quiçquid obvenerit. 2. Ut patientia eorum ſit perfecta & conſtans. Poſtea & media acquirendæ patientiæ monſtrabit: ſed in hoc noſtro prælecto textu duæ tantum illæ partes modo dictæ continentur.

Quoad primam partem, monet eos, & monitionem ſuam confirmat. *Summo gaudio ducite.* Proprie ex Græco ſonant verba: Omne gaudium ducite. Omne, id eſt, ſummum & maximum gaudium eſſe reputate. Ita Paulus Apoſtolus quoque ait: *In omni oratione* Eph. cap. 6. ℣ſ. 18. ubi non intelligit varios modos orationum, ſed vult orationem eſſe perfectam & coram Deo efficacem. Pro magno gaudio ducendas eſſe afflictiones propter Dominum Ieſum, etiam ipſe Dominus docuit Matth. 5. 12. & Petrus 1 Epiſt. 4. 13. *In tentationes.* Id eſt, afflictiones propter Chriſtum & juſtitiam; quæ ita vocantur, partim propterea quod tunc Satanas tentet nos & quærat ſubvertere atque à fide aut pietate abducere; partim quod nos Deus tentet, ſed alio fine, ut nimirum exploret fidem noſtram, uti ſubjungit ſtatim: *ſcientes, explorationem fidei veſtræ efficere patientiam.* Cum dicitur Deus tentare homines, non eſt id eodem ſumendum ſenſu, quo diabolus dicitur eoſdem tentare, quod ſcilicet cupiat eos ad peccatum inducere ac ſolicitare. Sed intelligendum eſt Deum occaſionem tantum ad peccandum aperire, id verò hoc fine, ut homo fidei ac virtutis ſuæ edere queat ſpecimen, utque à Deo non deſciſcat, etiamſi poſſit. Talem ergo occaſionem ſi habeamus, gaudere debemus, eamque nobis in materiam virtutis convertere.

Ratio monitum confirmans eſt: *ſcientes, explorationem fidei* &c. Ratio hæc ſumta eſt ab utili. Oſtendit enim, quod afflictiones, quæ explorant fidem noſtram efficiant patientiam: quæ ſane magna utilitas eſt. Videtur Jacobus hic contrarium dicere Paulo, qui Rom. cap. 5. verſ. 4. ait; *patientiam operari probationem.* Sed non ſunt iſta ſibi contraria. Aliter enim ſumitur apud Jacobum vox *explorationis*, & aliter apud Paulum vox probationis. Vox explorationis ſumitur à Jacobo, pro afflictione, per quam fides noſtra in apricum producitur. Probatio autem ab Apoſtolo Paulo ponitur pro effectu afflictionis. Poſt toleratas enim à nobis afflictiones, & Deus videt noſtram conſtantiam & probatam fidem noſtram, & nos ipſi videmus, quantum in fide profecerimus. Hinc dicitur fides efficere patientiam. Qui enim habet fiduciam in Deo repoſitam, illa eum patientèm reddet. Nam etſi habeat occaſionem abjiciendi fidem, tamen eam non rejiciet, & ſic fiet patiens. Fidens promiſſis Dei erit ipſi obediens, omniaque perferet non coactus, ſed ſponte ad id adductus per fidem. Indè naſcitur probatio, ut homo ſit jam probatus & coram Deo & apud ſeipſum. Ex quo tandem oritur ſpes. Non enim jam ſic ſecum ratiocinari poteſt homo: ſi habuero fidem, ſervabor; ſed hoc modo: Quandoquidem habeo fidem, prout oſtendi afflictiones ſuſtinendo, & ipſe jam expertus ſum, certò ſervabor. Non addit hic Jacobus alias utilitates afflictionum, ſicut Paulus præcipuam hanc utilitatem earum exprimit 2 Cor. 4. 17, quòd pariant excellentis gloriæ æternum pondus. Sed & Jacobus eandem utilitatem paulò infrà commemorat ℣. 12. *Beatus vir, qui ſuſtinet tentationem, quoniam cùm fuerit probatus, accipiet coronam vitæ, quam promiſit Dominus diligentibus ſe.* Magna igitur eſt cauſa gaudendi, & ut Chriſtus ait, exultandi. Fieri quidem non poteſt, ut nos afflictiones iſtæ initiò non contriſtent ac conturbent. Caro enim ſumus & ſanguis. Sed tamen modò quis credat promiſſis Dei, rationis ductum ſequens, cum gaudio etiam mortem ſubibit, nedum minora mala. Firmemus animum ad ſuſcipiendas Chriſti cauſâ omnis generis afflictiones. Ne putemus, nos felices eſſe, quia non patimur. Benè quidem nobis conſultum eſt ſecundùm ſpiritum, quia nondum ſumus parati, nondum armati ſumus univerſa armaturâ Dei, ut interea hæc arma nobis comparemus; & in veritate corroboremur: ſed major foret felicitas ſi parati eſſemus & pateremur propter nomen Domini. Patientiam autem noſtram exerceamus & exploremus nunc in afflictionibus, quæ non propter Chriſtum nobis accidunt, quandò nimirum vel verbis, vel facto aliquo, ex aliâ quàm religionis cauſâ lædimur. Si enim hoc ferre nequeamus, multo minùs ferremus, ſi quid Chriſti cauſâ contingeret.

Porrò admonet Jacobus ad conſtantiam in patientia verſ. 4: *Patientia autem opus perfectum habeat, ut ſitis perfecti*

perfecti & integri, in nullo deficientes. Vult ut reipſa appareat nos eſſe patientes, ut non incipiamus tantum pati, ſed etiam, uſque ad finem perduremus. Magna eſt imperfectio, poſtquam bene cæperis deſinere, & à veritate deficere. Qui perſeveraverit ad finem, ſalvus erit Matth. 24. 13. Præterea vult, ne quid mali admiſceatur patientiæ. Fit enim aliquando, ut quis ſit adeo veritatis amans, ut quidvis potiùs ſuſtinere malit, quam eam abnegare; ſed interim in illis afflictionibus impatienter ſe gerit & non Chriſtianè. Etiam hiſtoriæ teſtantur, quoſdam in perſecutionibus conſtitutos acriter inſectatos eſſe ſuos adverſarios, eis maledixiſſe, ac dira imprecatos eſſe, minas & convitia ingeſſiſſe. At hic Chriſti exemplum imitandum eſt, qui paſſus eſt pro nobis, relinquens nobis exemplar, ut ſequamur ipſius veſtigia, qui convitiis affectus, non viciſſim convitiatus eſt, cum malis afficeretur, non minabatur. 1 Petr. 2. 21, 23. Qui ut ovis ad mactationem ductus eſt, & ut agnus coram tonſore ſuo mutus, ita non aperuit os ſuum Actor. 8. 32. Etiam hoc pertinet ad perfectionem patientiæ, quo etiam reſpicere videtur Jacobus, ut ſciamus, cur & quam ob cauſam patiamur, ut veritatem recte teneamus, & tueri queamus. Patientia noſtra cum gloria Dei debet eſſe conjuncta: itaque dare debemus operam, ut ſciamus rationem reddere noſtræ fidei, ita ut alii ædificentur. Aliqui interdum ſibi malum accerſunt ea defendendo, quæ non erant defendenda. Sciendum eſt, quomodo unicuique prudenter & competenter reſpondendum ſit, maxime autem magiſtratui. Ideo Petrus monet 1 Pet. 3. 15. ut unicuique reſpondeamus *cum manſuetudine & timore.* Neminem debemus irritare, nemini dare anſam, ut nos juſte malo afficiat. Vult enim Deus, ut manifeſte pateat, populum ejus innocenter pati. Caute de veritate loquendum eſt; qui incaute loquitur, videtur blaſphemare. Vult Jacobus, ne ullus ſit in patientia defectus. Chriſtianus enim ad perfectionem omnem aſpirare debet, & eo pervenire poteſt, ne quid ei deſit. Patientia cum ſit virtus eximia, requirit etiam perfectionem. Dum ergo tempus nobis ſuppetit, enitamur, ut in ſcientia & prudentia proficiamus, & nos in patientia exerceamus, ut cum ad rem ventum fuerit, ut afflictiones ferendæ ſint Chriſti cauſa, id quam convenientiſſime facere poſſimus. Nam hîc multi peccant, dum ad finem non perſeverant, bona initia malo fine corrumpentes: & cum re non poſſint, verbis ſemet ulciſcuntur. Alii ſunt re conciliari neſcii, & plumbeas iras ad mortem uſque gerunt. Caveamus hæc vitia, & memores ſimus illius moniti Apoſtolici: 1 Pet. 4. 19. *Qui malis afficiuntur ex voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas ſuas, benefaciendo:* id eſt, nihil mali perpetrando, ob quod puniantur, ſed potiùs ita ſe gerendo, ut par eſt, atque inprimis, ut juxtà Chriſti præſcriptum etiam eo ipſo tempore quo patiuntur, benedicant maledicentibus ſibi, benefaciant iis qui oderunt ipſos, orentque pro iis qui ipſis infeſti ſunt, & perſequuntur eos. Matth. 5. 44. Deus hæc in ſcribat omnium noſtrum cordibus. Amen.

* * *

Primò, Quomodo, facillimam iſtam ſapientiam aſſequendi rationem præſcribat. 2. Quomodo etiam eam rationem commendet, ſimulque nos ad eam arripiendam tacite ſtimulet, ac urgeat. Prius continetur in verbis, *Si quis veſtrum.* Quibus in verbis & cauſam impellentem, ad viam hanc tantò avidius capeſſendam exprimit, & unde ac quo pacto eam aſſequi debeamus docet. Cauſa impellens eſt ſapientiæ defectus, de quo ita, *ſi quis veſtrum.* Ubi imprimis, quid ſit iſta, de qua loquitur ſapientia, videndum eſt; unde facilè patebit, quid per defectum ejus intelligat autor divinus. Sapientia, quam quidem S. Literæ N. Fœd. hoc nomine dignari ſolent, nihil aliud eſt, quam ea mentis virtus, qua myſteria ad religionem pertinentia, atque imprimis ea, quæ ad ſalutem ſint neceſſaria comprehendimus. Quemadmodum enim quævis rectè conſtituta Reſpub. mundana, ſuis olim conſtabat, & nunc etiam conſtat legibus, quibus & præmia & pœnæ ſolent adjici; ita etiam noſtra Reſpub. Chriſtiana, quam cœleſtem vocat Apoſtolus, habet certas leges, quarum ſummus nomotheta, eſt ipſe Deus; habet præmia diviniſſima, earum obſervantibus propoſita, habet & pœnas tranſgreſſoribus conſtitutas, licèt illa magis, quam has inculcet. Ea verò omnia Deus per filium ſuum, toti mundo revelavit. Erat nimirum antea hominibus prorſus incognita, & niſi eam nobis ſervator noſter patefeciſſet, nulla ratione cognoviſſemus, naturæ nimirum noſtræ conditionem, multis modis ſupergredientia, ideoque pro ſummis myſteriis jure haberi poſſunt, quæ qui habet cognita, ſapiens meritò cenſetur, & quo melius, quoque perfectius, tanto ſapientior. Unde etiam Chriſtus, propter revelatam nobis Dei voluntatem, factus nobis à Deo ſapientia in Sacris Literis dicitur. Et hæc quidem ſapientia à Jacobo hic intelligitur, ſed non ſola, verum juncta eum quadam prudentiæ parte, id quod ex circumſtantiis loci patet. Loquutus eſt enim proximè præcedentibus verbis de patientia, ad quam illos ad quos ſcribit hortatur, oſtendens eam eſſe aptiſſimum medium, ad ſalutis opus, quod erant aggreſſi perficiendum, & omnibus numeris abſolvendum. Sed quia dicere quis poſſet, hic quoque ſapientia opus eſſe, quomodo ſe quis in tentationibus & periculis juſtitiæ cauſa ſubeundis gerere debeat, propterea jam ejus quoque aſſequendæ rationem præſcribit. Quod quilibet jam videt, quomodo limites prudentiæ ingrediatur; quæ nihil aliud eſt, quàm noſſe quam optimè, tum ſibi tum aliis conſulere, in aſſequendo bono, quod tibi propoſueris; quia tamen nemo cuiquam rectum conſilium ſuppeditare poteſt, quin idem notitiam rerum ad aſſequendum ſummum bonum pertinentium habeat, ſapientia cum prudentia ita connexa eſt, ut hæc ſine illius ope conſiſtere non poſſit. Hinc jam ſatis patet, quid ſit ſapientia deſtitui. Nihil nimirum eſt id aliud, quam ignorare, aut quantum patientia conferat, ad aſſequendam, totius vitæ noſtræ Chriſtianæ ſupremam fœlicitatem, aut quomodo tuas actiones in periculis & afflictionibus Chriſti cauſa ſubeundis, moderari debeas, ne tanto bono excidas, quod tibi propoſitum animadvertis; cujus rei ignoratio, quam ſit noxia, ex adverſo autem ejus notitia quam utilis, quam neceſſaria, quivis videt: quare nulla præmiſſa ejus ampliori commendatione, jam ad nujus ſapientiæ comparandæ medium conſiderandum, veniamus. Id in verbis iſtis, *poſtulet à Domino*, exprimit Apoſtolus. Quia ſapientia hæc, naturam longe ſuperat, ideo eam precibus vult à Deo efflagitari, quanquam interim, haudquaquam ſtudium uniuſcujuſque in ea, ex diligenti verbi divini meditatione comparanda excludit, ſed tantum, ſi quid ſtudio ac labore noſtro conſequi nondum potuerimus, id ut cœlitus ſuppleatur, petendum eſſe monet. Oratio ergo, ſeu precatio eſt, qua id, quod viribus noſtris perfici non poteſt compleatur, ſed ea non quævis, verum eo quo S. L. docent modo, ad Deum fuſa. Certæ nimirum conditiones nobis in iis proponuntur, quæ in precibus, ſint adhibendæ. Prima eſt, quam hic ſtatim ipſe autor ſubjungit, ut petamus in fide, ſeu cum fide, hoc eſt ut ferè omnes, ea verba capere ſolent, cum firma quadam perſuaſione de Dei potentia & benignitate, ob quam futurum ſit, ut vel omnino id impetres, quod petis, vel ſaltem tum, ſi id tibi ſit utile, aut aliis aliquibus Dei conſiliis & decretis non repugnet; de quali fide loquitur Chriſtus apud Matth. cap. 21. ℣. 21, 22, ubi cum dixiſſet diſcipulis, *Si habueritis fidem*, &c. poſtea addit. *Et omnia quæcunque*, &c. hoc eſt: ſi crediderit vos id obtenturos, ut ex verbis iiſdem à Marco deſcriptis apertius patet, quæ ſunt cap. 2. 24, ubi ita ea efferuntur, *Omnia quæ orantes petitis*, &c. Alia precum conditio eſt, ut eæ ſint fervidæ, id quod ſignificavit idem autor cap. 5, dum dicit, Multum valere: hoc eſt cum quadam virium

atque animi contentione, & quodammodo laborioſe peractam, quod ſit, cum animus in eo eſt totus, ut Deum exoret, & vehemens eſt rei quæ petitur, deſiderium. Tertia precum conditio, Conſtantia. Quanquam vero ea duplici ratione conſiderari poſſit, vel nimirum cernitur in eadem re, quam à Deo velimus impetrare, vel licèt res ſint diverſæ, quas precamur, tamen in iſta precatione adhibetur conſtantia, atque aſſiduitas, conſtantiæ nomine comprehenſa; tamen prior illa, huc maximè pertinet, qualis ea eſt, quæ nobis exprimitur à Domino Jeſu, in exemplo viduæ pertinacis, impium iſtum judicem urgentis, donec id impetraret, quod vellet, ut legimus Luc. 18. Quanquam alias poſterior quoque adhibenda eſt omnibus ſecundum Apoſtoli ſententiam 1 Theſſ. 5, ubi monet, ut ſine intermiſſione precemur. Atque hæc de informatione precum ipſarum ſufficiant. Nihil nunc de eo dico, quid petendum ſit. Id nimirum quod ad rem præſentem pertinet, ſatis eſt à Jacobo hic expreſſum. Sapientiam nimirum hic petendam monet. Nihil etiam de eo dico, qualis ille eſſe debeat, qui aliquid impetrare velit. Satis nimirum manifeſtum eſt, neminem niſi probum & juſtum ſpem certam habere, ſe impetraturum, quod petit. Peccatores nimirum à Deo, non exaudiri, ſed facientes voluntatem ipſius, etiam ille cœcus ab ortu, notum ſibi habuit, ac perſpectum. Quare habeamus nobis preces, quæ ſunt optima quæque à Deo impetrandi, ſingulare medium, quam commendatiſſimas, conditionum iſtarum non immemores, quæ ad exorandum eum, omnino requiruntur. Ad quod faciendum, quia nos invitat in his verbis, ipſe divinus ſcriptor, ideò jam porro ſequentia ejuſdem verba examinemus, in quibus ſingularis ab eo precum commendatio continetur, dum inquit: *Petat à Deo, dante omnibus ſimpliciter.* Commendat autem duplici potiſſimum ratione. Primum cum docet nos in vanum non laborare, ſed preces noſtras ſuum finem aſſequi; idque exprimit, tum indeſcriptione Dei, cum inquit Dante omnibus, tum ſub finem, ſatis lucide, & dabitur ei. Prioribus illis, ingentem Dei liberalitatem exprimit, dum inquit eum dare omnibus. Qualitas iſta, eſt ſolius Dei propria. Atque ut hic de Deo dicitur illum omnibus dare ſimpliciter, ita 1 Tim. 6. 17, dicitur, dare aut largiri omnia ad fruendum & quidem copioſe, in quo etiam nemo Deo æquiparari poteſt. Homines quidem Deum etiam in eo aliqua ratione referunt, ſed quam paucis, aut qualia dare poſſunt? Ille eſt, qui omnibus benefacit, fons tamen liberalitatis ejus nunquam areſcit nunquam exſiccatur. Deinde à modo dandi ſingulari, quem & proponit & à contrario illuſtrat. Proponit, dum inquit dat ſimpliciter, contrario exornat, inquiens & non exprobrat; quaſi dicat divinus autor, Non eſt Deus ſimilis mortalium hominum, qui ſunt valde difficiles ac tardi ad dandum. Vel ubi dederint, plerumque beneficia ſua exprobrant, quo ipſo mire confundunt, & in ruborem dant accipientes. Sed ſummus ille univerſi architectus, facilem ſe humanos præbet in uſus nec cuiquam beneficia ſua exprobrat, imò in eos qui ſunt grati, ſubinde plura ac majora congerit ac cumulat. Quare tanto jam nobis ſint commendatiores preces, per quas nobis ad Deum tam munificum, tam benignum, aditus patet, à quo ſapientia & præſtantiſſima quæque bona ſine ullo metu ruboris, conſequi poſſumus, ei pro hoc tanto beneficio, gratias agamus. Cui nunc etiam ut pro aliis infinitis, ita pro hoc etiam peculiariter, ſit laus & gloria in perpetua ſecula. Amen.

Iacob. 1. *verſ.* 5, *ad* 9.

MOnitum ſuum de patientia ſuperius traditum continuans Jacobus, monſtrat his verbis modum, quo ad perfectam patientiam pervenire queamus. Occurritque hic quodammodo tacitæ objectioni. Poſſet enim aliquis dicere: Quid ego faciam in afflictionibus conſtitutus? requiritur ad eas ferendas patientia, & quidem perfecta, requiritur ſingularis ſapientia & prudentia, qua ego ſum deſtitutus. Quo me ergo vertam? Reſpondet Jacobus: *Si cui veſtrum deeſt ſapientia, petat à Deo, qui dat eam omnibus ſimpliciter, & non exprobrat: & dabitur ei.* Oſtendit quid faciendum ſit homini afflictiones patienti, nempe orandum. Hic eſt modus perveniendi ad patientiam perfectam & ſapientiam.

1. Hunc modum Jacobus proponit. 2. Eundem confirmat ab effectu. 3. Quomodo orandum ſit, ſeu quales debeant eſſe preces, docet.

Sapientia in omni vita & actionibus Chriſtiani hominis eſt neceſſaria, ſed maxime in afflictionibus, ut noris obſervare circumſtantias, & verbis moderari. *Si quis in ſermone non impingit, hic perfectus eſt vir, qui poſſit freno moderari etiam totum corpus.* Jac. 3. 2. Potiſſimum cum ſuperioribus & in eminentia conſtitutis, ſed & cum omnibus hominibus, caute agendum eſt. Sapientiam hanc comparare jubet Jacobus precibus. Etſi enim Chriſtianus debeat etiam ſapientiam acquirere per exercitium, legendo, meditando, audiendo verbum Dei, per obſervationem exemplorum, per colloquia cum peritis. Sed hæc media ſunt ſecundaria. Primarium eſt, quod hic tradit Jacobus, ut oremus. Sine hoc enim priora nihil valent. Hoc verò ſine illis etiam aliquando ſolum omnia poteſt præſtare: ut videmus factum in Apoſtolis, quibus promiſſa fuit ſapientia & os, cui reſiſtere non poſſent adverſarii, idque citra ipſorum laborem, non tamen ſine precibus. Illi debebant eſſe fundamentum: itaque debebant eſſe omni ex parte ſapientes. Verum dictum illis eſt: *Cum tradent vos, ne ſitis ſoliciti, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis illa hora, quod loquamini. Non enim vos eſtis, qui loquimini, ſed Spiritus Patris veſtri eſt, qui loquitur in vobis.* Matth. 10. 19, 20. Hodie autem labore noſtro & diligentia opus eſt. Dat tamen & nunc Chriſtus fidelibus ſuis, quando neceſſe eſt, ſpiritum ſuum, ut prudenter & animoſe loqui ſciant, ac unicuique prout decet reſpondere; etiam idiotis & indoctis ſæpe largitur eum, dum modo diſcant veritatem & in ea ſe exerceant, dum tempus eſt. Non dabit enim Dominus ei, qui pacis tempore occaſiones diſcendi negligit. Qui tempore opportuno rerum divinarum cognitionem colligit ac conquirit, ei Deus per ſpiritum ſuum ea quæ didicit, revocabit in memoriam, & addet etiam plura, quam didicit. Qui eſt ſedulus verbi Dei auditor, experietur, quod aliquando talia ipſi in mentem venient, de quibus alias non cogitaſſet. Sed ſtudio noſtro non poteſt comparari perfecta ſapientia: à Deo illa petenda eſt. Facit autem ſpem obtinendæ ſapientiæ, cum ait: *Et dabitur ei.* Idque confirmat deſcribens Dei bonitatem: *Qui dat omnibus ſimpliciter*, &c. Simpliciter, id eſt, liberaliter. Alii ſic exponunt, quod det omnibus ſimpliciter, id eſt, nemine excepto, non faciens delectum inter homines, non reſpiciens, an quis ſit pauper, abjectus, & vilis conditionis. Sed melius videtur eſſe, ut ſimplicitas hîc pro liberalitate ſumatur: ut & alibi in Sacris Literis accipitur. Fit enim plerumque, ut homines parci & avari, cum eſt occaſio dandi, diſtractum gerant animum: vident quidem dandi neceſſitatem, & ratio eos ad dandum ſtimulat, ſed rurſus eos retrahit avaritia, dum cogitant, ſibi deceſſurum, quicquid aliis dederint. At qui dat ita, ut ſui reſpectum non habeat, ſimplex eſt. Ita ſimplicem eſſe, eſt vere liberalem eſſe. Hinc Apoſtolus monet Rom. 12. Qui diſtribuit, faciat id in *ſimplicitate.* Et 2 Cor. 8. 2. laudat Macedonicas Eccleſias, quod profunda eorum paupertas exundaverit in divitias ſimplicitatis eorum, id eſt, liberalitatis. Quo major fuit eorum paupertas, eo major fuit eorum liberalitas.

Et non exprobrat. Exprobrationem opponit ſimplicitati. Qui enim illiberales ſunt, & ad dandum difficiles, ſolent data ſemel, commemorare ſæpius cum acerbitate, & exprobrare accipientibus, etiam ſine cauſa ingratitudinem objicere: aut ſi in minima re delinquant, protinus beneficia ſua crepant & illis inculcant. Deus multo aliter facit. Beneficia beneficiis cumulat

mulat ſine diſcrimine, ne ingratis quidem ea deneganda.

Subjicit poſtea doctrinam de eo, quales debeant eſſe preces. *Petat autem in fide*, id eſt, cum fide. Ubi conſiderandum 1. quid per fidem hic intelligatur, & quid ſit orare cum fide. 2. Cur cum fide orandum ſit. Fides quæ cum oratione conjuncta eſſe debet, dupliciter poteſt intelligi: quanquam alter ab altero non multum eſt diverſus. Primò ita, ut qui orat, ſit certus, Deum & poſſe & velle id facere, quod petit. Certitudo tamen iſta non eodem modo ſe in omnibus habere debet. De Omnipotentia Dei nulla ratione dubitandum eſt. Si de ea dubitas, quid oras? Voluntatis Dei alia eſt ratio. De eo quidem etiam, quod Deus promiſit, neutiquam dubitare licet. Sed tamen cum promiſſa iſta non ſint facta niſi piis, quod ſciebat etiam ille cæcus ab ipſa nativitate Joh. 9. 31. Vide etiam 1 Joh. 3. 21, poteſt hic locum interdum habere dubitatio, non de bonitate aut veracitate Dei, ſed de eo dubitare poſſum, an ſim dignus exauditione, an talis ſim, qualem me eſſe oportet, an ad me pertineant promiſſiones divinæ. Qui ſe talem eſſe ſentit, is fidere ac credere poteſt, ſe certò exauditum iri. De ejuſmodi dubitatione hîc non loquitur Jacobus, cum quis de ſua pietate dubitat. Cum enim illa proficiſcatur ex animo humili ac modeſto, interdum etiam ex infirmitate judicii, quod quis ſe indignum beneficii judicet, Deus eo non offenditur: modò ne quis de Deo dubitet. Poſtea ſi quis oret aliquid, quod à Deo promiſſum non eſt, hic etiam merito dubitari poteſt, an Deus id velit facere. Propterea & Chriſtus cum quadam dubitatione oravit: ſed non quod ego volo, fiat, ſed quod tu vis Pater. De tali quoque dubitatione Jacobus non agit. Nam & Chriſtus dubitavit quodammodo, & tamen exauditus eſt. Sed loquitur Jacobus de dubitatione, illa, quâ aliquid detrahitur vel omnipotentiæ, vel ſapientiæ, vel bonitati, vel fidelitati ſeu veracitati divinæ. Talis dubitatio eſt vehementer reprehendenda. Qui ſic dubitat, eſt vir duplicis animi. At illa dubitatio, qua quis de ſe & de rebus non promiſſis à Deo dubitat, reprehenſionem non meretur. Habet Deus ſuas rationes & cauſas, cur non ſemper ea largiri velit, quæ petimus. Petimus interdum ſanitatem, rerum noſtrarum proſperum ſtatum; Deus tamen denegat, quia videt nobis eſſe melius, ut ſanitate corporis vel proſperitate careamus. Pater non dat cultrum petenti filio ſuo tenello. Habet etiam Deus decreta ſua, quibus non vult quicquam facere contrarium. Ita Samuëli dixit: Noli orare pro Saule, quia eum rejeci. Ita Deus dixit ad Jeremiam: *Etiamſi ſtaret Moſes & Samuël coram me, non eſt anima mea ad populum iſtum.* Jerem. 15. 1. Ita & Paulus ab initio cum ipes eſſet aliqua converſionis, oravit pro Iſraële ac ſalute ejus; ſed quod effectum optatum non ſit ſortita oratio ejus, ſine dubio id culpa Judæorum factum eſt. Poteſt aliquis etiam ſpiritualia bona non ſemper impetrare: ut ſi quis hodiè dari ſibi poſtulet Spiritus ſancti miraculoſa dona atque effecta. Decreta enim Dei non ferunt, ut nunc talibus documentis veritatem confirmet, qualibus nunc non eſt opus. In ejuſmodi igitur rebus poteſt locum habere dubitatio, dum modo non ſit cum imminutione Dei gloriæ vel attributorum ejus conjuncta. Imo qui in ejuſmodi rebus Deo confidit, de ſe autem diffidit, ſapientiam Deo tribuit, eumque debito honore afficit. Hanc fiduciam in Deum ſemper nos habere oportet, quia ſemper nobis orandum eſt. Argumenta quibus fiducia noſtra erigatur & nitatur, ex verbo Dei petenda ſunt. Conſiderandum, Deum poſſe nos juvare etiam in extremis poſitos, eum ſcire noſtras neceſſitates, & intelligere noſtra vota ac deſideria. Conſideranda etiam Dei benignitas ac fides in promiſſis. Danda quoque opera, ne de pietate noſtra dubitemus, ſi faciamus quod noſtri eſt officii. Alioqui ſi ſumus impii, merito dubitamus, utrum impetraturi ſimus: imò credere ac certi eſſe debemus, Deum non facturum voluntatem noſtram, quia nos quoque ejus voluntatem non facimus. *Deus facit voluntatem timentium ſe, & orationem eorum exaudit.* Pſal. 145. 19. Si fiducia adſit in Deum, omnia obtinebimus, quæ ipſe nobis promiſit, multa quoque quæ non promiſit. Multum enim in talibus poteſt oratio juſti efficax, inquit Jacobus, loquens de oratione pro ægrotis. Denique non agit hic Jacobus de fide infirma aut parva, ſed tantum de mala dubitatione. Poteſt eſſe parva fides, & tamen eſſe vera. Si habeatis fidem ſicut granum ſinapis, &c. Matth. 17. 20. Etiam debilis fides, dummodo non dividat cor, non illico eſt mala, aut nulla. Altera ſignificatio vocis *Fidei* eſt, ut accipiatur pro certa perſuaſione de veritate religionis Chriſtianæ. Qui enim patitur & orat ſapientiam à Deo, debet de religione Chriſtianâ non dubitare, animumque ſuum ita obfirmare, ut doctrinæ Chriſti adhæreat, & ne morte quidem truculentiſſima ſe ab ea dimoveri patiatur. Sed fortaſſis Jacobus magis ad priorem *fidei* ſignificationem in verbis hiſce ſuis reſpexit.

Rationem deinde affert, cur tali cum fide conjuncta debeat eſſe oratio: quia niſi adſit fides, oratio non exaudietur. Hoc iterum probat: quia homo dubitans ac fide carens eſt inconſtans, ſimilis fluctibus marinis, qui huc illuc jactantur; Secundo, quia talis eſt duplex animo, διψυχος. Nam qui dubitat de promiſſis Dei, vel de bonitate ejus, is animum modo huc, modo illuc vertit, & modo credit, modo non credit: Non adhæret Deo firmiter, ſed nunc ad mundi, nunc ad Dei partes ſe inclinat. Claudicat modo in hanc, modo in illam partem. *Inconſtans eſt in omnibus viis ſuis*, id eſt, in omni vita ſua, in omnibus actionibus ſuis, ad religionem ac pietatem ſpectantibus, vel etiam in genere, in omnibus rebus etiam extra religionem. Qui enim in religione inconſtans eſt, etiam in aliis rebus non eſt conſtans. Homines oderunt inconſtantes, quanto magis Deus? Si quis ergo talis eſt in precibus, non inveniet gratiam in oculis Dei. Diſcamus fidere Deo. In religione ſimus bene radicati; ne de ea vel minimum dubitemus. Ne ſimus ſimiles ſemini, quod cecidit, in loca petroſa, ubi non habet altitudinem terræ, ideoque etiam profunde radices agere non poteſt, & quamvis cito exoriatur, tamen fervente ſole exuritur & exareſcit. Applicemus animum ad percipienda Chriſtianæ fidei documenta: nevè hac in parte tempori aut labori parcamus. Ne occupemur circa ea, quæ mundo placent, Deo diſplicent. Deo cor noſtrum totum conſecremus. Diligamus eum ex toto corde noſtro, & ex tota anima. Ne dividamus cor noſtrum inter Deum & mundum. Nemo poteſt duobus Dominis ſervire. Nemo poteſt oculos ad cœlum habere obverſos, ac ſublatos, & ſimul ad terram demiſſos. In omni actione noſtra ad Deum reſpiciamus, ut ipſi placeamus, & ab eo ſalutis æternæ aliquando compotes reddamur. Quod faxit per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum. Amen.

Iacob. 1. *verſ.* 9, *ad* 12.

TAmetſi Jacobus in hac ſua Epiſtola non adeo accurate ſervet ordinem in tradendis præceptis ac monitis: poteſt tamen monitum ejus, quod hiſce prælectis verbis continetur, cum antecedentibus ita connecti. Monuerat ſuperius fideles, ut animo forti ſuſtineant afflictiones, quibus cum ut plurimum egeni ac tenuioris ſortis homines ſint obnoxii, ita tamen ut nec ditiores ſint ab iis immunes, utrumque hunc ſtatum tam pauperum quam divitum monendum ſibi duxit, ut hac ſua humiliatione glorientur, id eſt, ut eam æquiſſimo ferant animo. Monitum hoc Jacobi eſt mundanis hominibus paradoxon ſeu opinioni ac ſententiæ carnalium hominum adverſum. 1. Monet humiles ac pauperes. 2. Divites. Ad pauperes ſpectant hæc verba: *Glorietur autem frater humilis in ſublimitate ſua.* Qui humiles ſeu viles ſunt, non habent quo glorientur, quia nullam habent dignitatem & præſtantiam. At qui frater eſt, etſi humilis atque abjectus ſecundum carnem, habet tamen quo glorietur: quia

in

in ſublimem dignitatem evectus eſt à Deo per Chriſtum. Deus elegit ignobilia mundi & contemta, & ea quæ non ſunt 1 Cor. 1. 28. Elegit pauperes hujus mundi, divites in fide, & hæredes regni ſui Jac. 2. 5. Qui autem eſt hæres regni Dei, habet utique quo glorietur. Nulla enim præſtantia, nulla dignitas hac major poteſt hominibus contingere. Alibi nobis Spiritus ſanctus gloriari prohibet, ſed tamen commendat nobis gloriationem in Domino. Et hæc gloriatio potiſſimum competit humilibus & comtemtis in mundo Chriſtianis. Nam ſic ait Apoſtolus : *Videte vocationem veſtram, fratres, quod non multi ſint ſapientes ſecundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles. Verum quæ ſtulta ſunt mundi, elegit Deus, ut pudefaciat ſapientes: & quæ infirma ſunt mundi elegit Deus ut pudefaciat valida*, &c. *ne glorietur caro ulla in conſpectu ejus*, id eſt, ne homines ſuis ornamentis carnalibus glorientur, quod nimirum ſint ſapientes, nobiles ac potentes, quodque adeò aliquid ipſis inſit, quamobrem eos Deus elegerit. Ne igitur illi triſtas erigerent, & pauperes vilioriſque conditionis homines contemnerent, propterea Deus elegit pauperes, talemque viam ad vitam æternam hominibus propoſuit, quam facilius ingrediuntur pauperes, quam divites, & magni in mundo, qui plerumque alta ſpirant, mundum hunc ejuſque voluptates ac ſplendorem amant. Addit vero Apoſtolus : *Sed ex eo*, id eſt, ex Deo *vos eſtis in Chriſto Jeſu; qui factus eſt nobis ſapientia à Deo, & juſtitia, & ſanctificatio, & redemtio*, id eſt, Deus per Chriſtum vos fecit ſapientes, ac juſtos, id eſt, ita Deus vobiſcum vult agere tanquam cum juſtis ac prorſus innocentibus; fecit vos ſanctos, & olim vos redimet ſeu liberabit à morte & omni mali genere. Hoc autem quo fine factum eſt? *Ut, ſicut ſcriptum eſt, qui gloriatur, in Domino glorietur.* 1 Cor. cap. 1 verſ. 26, ad finem. Licet igitur gloriari, ſed ita ut Deo omnia adſcribamus, Deo debitam laudem tribuamus. Ita Hebr. cap. 3. verſ. 6. monemur, *ut fiduciam & gloriationem ſpei uſque ad finem firmam retineamus*, ut nimirum habentes ſpem cœleſtium bonorum, gloriemur idcircò, quod jus ad ea habeamus, quod ad ea pertineamus. Gaudium iſtud & gloriatio in Domino efficit, ut Deo agamus gratias, eumque meritis laudibus ſemper evehamus. Apoſtolus ait Rom. cap. 5. verſ. 2. *Gloriamur in ſpe gloriæ Dei, & non hoc ſolum, ſed etiam gloriamur in afflictionibus : & in Deo ipſo, per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, per quem reconciliationem accepimus.* ℣. 11. Jam Deum ipſum habemus, quem qui habet, omnia habet. Lætemur ergo omnes, & maxime humiles & egeni, qui non habent aliam gloriandi cauſam. Ne judicemus de rebus ſecundum carnem; ne efferamur animo, quod ſimus aliis in rebus hujus mundi præſtantiores. Ante omnia ſpectemus in hominibus pietatem, rerum divinarum ſcientiam. Nemo talem deſpiciat ac floccipendat, qui ex Deo natus eſt, imo quacunque ratione poteſt tali inſerviat. Gloriemur omnes, nos eſſe ex Dei gratiâ Reges cœleſtes. Conſideremus magnitudinem & certitudinem hæreditatis glorioſæ in cœlis nobis repoſitæ. Tranſit porro Jacobus ad divites, quos monet, ut magnifaciant ſuam conditionem in quam per fidem in Jeſum Chriſtum redacti ſunt. Hoc monitum 1: Proponit. 2. Confirmat. Proponit his verbis: *Dives autem glorietur in humilitate ſua.* Dives opponitur humili : divites enim tantum ſunt in pretio in mundo, & ſine divitiis nemo eſt præſtans. Pauper ubique jacet, ac ſpernitur : ideoque meritò humiles ac viles ſumuntur pro pauperibus. Etſi quis ſit ſplendido genere ortus, ſi careat nummis, pro nihilo habetur. Vult ergo Jacobus, ut dives glorietur in humilitate ſua. Quod videtur eſſe ſibi contrarium : nam præſtantia opponitur humilitati, ex humilitate autem gloriari, videtur eſſe abſurdum. Sed ut in ſuperiori membro, ita & hic pulchre omnia congruunt. Divites ſolent gloriari rebus terrenis : Jacobus aliam viam monſtrat eis, quam inſiſtere debeant; quæ ſtultitia eſt hominibus mundo deditis, qui nihil niſi terram ſpirant. Cum ergo quod hic docet, Jacobus non ſit conjunctum cum quæſtu & emolumentis eorum carnalibus, ad quæ omnes cogitationes eorum directæ ſunt, ut in mundo ſummis perfruantur deliciis; propterea hoc pro ſtultitia reputant. Itaque hic Jacobus proponit particulam illius ſapientiæ, veræ; quæ ſtultitia eſt mundo. 1 Cor. cap. 1. ℣. 18, 23, 24. Loquitur autem Jacobus de humilitate divitum tali, quam nos docet doctrina Chriſti, quamque in ſe ſuſcipere tenentur omnes divites in Eccleſia. De Chriſtianis enim hæc verba intelligenda eſſe, res ipſa docet, & appellatio fratris. Itaque hominibus illuſtribus ac opulentis adimit ſpiritum elatum, & faſtum, quo ſe aliquid majus eſſe cæteris hominibus putant : vultque ut ſe humilient, ac ſubmittant, ut ſint ſimiles hominibus pauperibus & abjectis, ut non amplius deſiderent quam ad vitam ſuſtentandam neceſſarium eſt, ne ambiant honores, ſplendores hujus mundi, ac voluptates, ne imitentur exemplum illius divitis, ante cujus fores derelictus ab omnibus jacebat Lazarus. Hoc eſt quod præſcribit Euangelium divitibus; ut exuant ſuperbiam, quam modeſtiſſime de ſe ſentiant, ut divitias ſuas in beneficentiam convertant, etiam vendentes bona ſua, ſi ita neceſſitas poſtulet, dentque eleemoſynam, ne quenquam in Eccleſia etiam egentiſſimum dum modò ſit pius, ſupercilioſe deſpiciant, ſed potius humilibus ſe attemperent Rom. cap. 12. 16: ut ſuſcipiant pauperem fratrem tanquam fratrem, cum eo colloqui ac familiariter agere non dedignentur. Coæquavit omnes doctrina Chriſti & divites & pauperes. Hos extulit, illos depreſſit ac humiliavit : in iſta humilitate nihilominus eſt magna ſublimitas; & debent divites eadem ſublimitate gloriari, quâ & pauperes, ſed Jacobus ejus nunc non meminit, & de eo non loquitur, quia vult nos docere rem, quæ diſplicet mundo. Idcò, inquit, debent gloriari, quod ſint humiles facti, quia per hanc humilitatem evadent glorioſi. Divites ni ſe humilient, peribunt; quodſi ſe humiliaverint, ad ſublime faſtigium dignitatis promovebuntur. Qui habet divitias & dignitates ſecundum carnem, ne glorietur iis, ſed eo glorietur, quod propter doctrinam Chriſti ſit minus ſplendidus, minus honoratus apud homines, quod gratiam hominum Chriſti cauſa amiſerit. Nihil autem revera amittet : quia dignitas ſpiritualis major eſt carnali. Deinde rebus carnalibus hujus mundi bene uti diſcet, quibus hodie omnes divites vulgo abutuntur.

Confirmat monitum ſuum addita ratione, quæ ducitur à damno & incommodo: *Quia ſicut flos herbæ tranſibit*, ſcilicet dives. Similitudine utitur. Flos eſt res pulchra, ſed non diu durans & caduca. Et hanc ſimilitudinem poſtea latius explicat : *Exortus enim eſt ſol cum ardore, & exaruit herba*, &c. Dives niſi ſe reformari per doctrinam Chriſti & ad humilitatem redigi patiatur, tanquam flos interibit. Divites Chriſtiani non debent ea via incedere, quam vulgo omnes divites mundani calcant ac terunt. Habent enim illi peculiares vias ſuas; inſolenter ſe gerunt, ambitioſi ſunt, pleni oſtentationis ac vanæ gloriæ, voluptates ſectantur, ac impatientes ſunt. Quicunque hac via incedunt, peribunt in æternum cum mundo & hominibus mundanis. E contrario ſi ſe dives ſubmittat & fiat humilis, poteſt conſequi illam ſublimitatem, quæ humilibus deſtinata eſt, quia & ipſe humilis factus eſt. Qui mordicus retinens eſt ſublimitatis mundanæ, perdet eam, & ſimul æternam ac cœleſtem, quam aſſequi poterat. Qui de mundana ſublimitate ſe demittit, nec ipſam in totum amittet, & ſempiternæ fiet ſublimitatis compos. *Exortus eſt enim ſol cum ardore, & exaruit herba, & flos ejus decidit*, &c. Quaſi dicat, Quemadmodum cum exoritur ſolis æſtus, exareſcit herbæ flos ac decidit, ita etiam agetur cum divitibus;

tibus, qui divitiis ſuis nolunt ex præſcripto Chriſti uti. Nam & caſus ſunt innumeri, qui poſſunt divitem ſpoliare divitiis; & multo magis, ſi accedant judicia Dei, & tandem mors, omnia interire neceſſe eſt. Hinc Petrus in eandem ſententiam, quam hîc Jacobus expreſſit, loquitur 1 Petr. 1. 24: *Omnis caro ſicut fœnum, & omnis gloria hominis ſicut flos fœni; exaruit fœnum, & flos ejus decidit.* Homo omnis levi ex caſu poteſt interire, & quicquid in mundo habet eximii ac pretioſi, id eſt ſimile flori herbæ, ut ſapientia carnalis, opes, iiſque ſimilia, quæ una cum homine pereunt; interdum verò etiam adhuc ante mortem, vivo homini auferuntur. Divites igitur ne glorientur iſtis rebus terrenis ac perituris, ſed glorientur ſua humilitate, ac proinde ſint humiles, non ſtatu ac conditione, ſed animo atque in actionibus ſuis. Coronas ſuas debent homines illuſtres in cordibus ſuis ſubjicere pedibus Chriſti, ut ab eo coronam vitæ æternæ obtineant. Ratio ipſa dictat, non eſſe res iſtas mundanas amandas, niſi forte ratio ſit corrupta vel occæcata cupiditatibus carnis. At rationi illuſtratæ notitia veritatis ac doctrinæ Chriſti terrena omnia ſordent, & vileſcunt præ æternis ac inæſtimabilibus bonis futuræ vitæ. Ne fidamus igitur divitiis neque noſtris, neque alienis. Memores ſimus illius moniti Davidici: *Nolite confidere principibus, nec fiduciam habere in filiis hominum, in quibus non eſt ſalus. Exibit ſpiritus eorum, & revertetur in terram ſuam; die eodem peribunt cogitationes eorum* Pſal. 146. 3. Faxit Deus, ut non ſpectemus ea quæ cernuntur, ſed ea quæ non cernuntur: nam quæ cernuntur temporaria ſunt; at quæ non cernuntur, æterna 2 Cor. 4. ult. Amen.

Iacob. 1. *verſ.* 25.

SUperius deſcripſerat Jacobus ingens damnum, quod ſubeunt ii, qui verbum Dei audiunt & non ſtudent id executioni mandare; oſtendens, eos ſeducere ſeipſos, dum exiſtimant ſe placituros Deo ejuſque gratiam ac favorem conſecuturos, quia verbum ejus audiunt, & interim non obtinebunt, quod ſperant, ideò quòd non faciant voluntatem Dei: non faciant autem propterea quod poſtquam audierint, obliviſcantur. Cum quis faciem ſuam videt in ſpeculo, non poteſt illa imprimi memoriæ ejus tam fideliter, quam ſi alterius vultum intueatur abſque ſpeculo. Ita & auditorum iſtorum, non facientium voluntatem Dei, memoriæ non infigitur alte verbum Dei; ſi quid adhæreat, parvum id eſt admodum, & non diu manet, ſed excidit; adeoque illi ad cognitionem illam non perveniunt, quam conſequitur ſalus. Videntur ſibi aliquid ſcire, cum revera nihil ſciant. Jam ex adverſo oſtendit Jacobus utilitatem eorum, qui verbum Dei ita audiunt, ut etiam id faciant; docetque quid facere debeat is, qui velit conſequi optatam felicitatem ex auditione verbi Dei. Ubi tria conſideranda. 1. Quomodo audiendum & conſiderandum ſit verbum Dei. 2. Quid auditioni verbi Dei debeamus adjungere. 3. Quæ utilitas ex eo fluat.

Primum exprimitur his verbis. *Qui verò introſpexerit in perfectam legem libertatis.* Quandoquidem ſupra auditorem verbi Dei comparaverat cum homine ſeſe contemplante in ſpeculo, continuat hanc ſimilitudinem, inque ea perſiſtit, eum qui cum fructu audit verbum Dei aſſimilans homini in ſpeculum diligenter inſpicienti. Dicitque illum loco ſpeculi introſpicere in perfectam legem libertatis. Lex libertatis eſt Euangelium: quod vocatur Lex, quia nobis aliquid mandat ac præcipit. Qui velit inſpicere libros Novi Teſtamenti, inveniet eos eſſe plenos præceptorum variorum; nonnulla quoque inveniet in Veteri Teſtamento ad mores ſpectantia, præcepta, etſi brevius poſita. Legis proprium eſt mandare ac præcipere. Multa ſunt in Novo Fœdere nova præcepta tradita, quæ ſunt addita ad præcepta Moſis; prout cuivis patet ex Matth. 5, & aliis locis. Paulus Apoſtolus quoque Euangelium appellat legem Gal. 6. 2, ubi mandatum de charitate vocat *legem Chriſti.* Et Jac. 2. 12 dicitur: *ſic loquimini, & ſic facite, ut per legem libertatis judicandi.* Quæ verba de lege Moſaica intelligi nequeunt, ſed de Euangelio. Non enim judicabimur ſecundum Moſis legem. Male ſane ageretur nobiſcum, ſi nos Deus juxta Moſis legem judicare vellet. Scriptum enim in ea eſt: *Maledictus omnis, qui non cuncta, quæ ſcripta ſunt in Lege fecerit.* At nos non fecimus cuncta. Indicat autem Jacobus diſcrimen, quod eſt inter Legem Moſis & legem Euangelii: & quidem duplex. Primò cum Euangelium vocat *perfectam legem.* Differt valde Euangelium perfectione a lege Moſis. Multa enim Chriſtus addidit, ut eſſet perfectior noſtra ſanctitas in terris. Fuit quidem & Moſaica lex ſuo modo perfecta; Sed quia ibi erant bona terreſtria promiſſa, Deus pro juſtitia & æquitate ſua minus etiam perfecta præcepta præſcripſit: Nunc cum promiſſa ſint perfectiſſima, merito etiam præcepta perfectiora data ſunt. Ne quis autem voce *legis* terreatur, & rigorem aliquem ac ſeveritatem præceptorumque difficultatem ſub Euangelio pertimeſcat, qualis ſub Moſis lege fuerat, addit alterum diſcrimen Jacobus, appellans Euangelium perfectam legem *libertatis*, indicans, non tanquam ſervos ac mancipia nos eſſe tractandos ſub Euangelio. *Non accepiſtis*, inquit Paulus Apoſtolus, *ſpiritum ſervitutis iterum in timorem, ſed accepiſtis ſpiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba, pater* Rom. 8. 15. Etſi igitur perfecta ſit lex Euangelii, quia perfecta continet præcepta, ita ut nulla virtus omiſſa ſit; perfectum quoque exemplar Chriſti nobis ſit propoſitum, ad quod quam proximè debemus accedere, tamen lex noſtra eſt lex libertatis. Quæ libertas duabus in rebus conſiſtit, quemadmodum etiam ſub Veteri Fœdere ſervitus in duabus rebus ſita erat. Primò quia Euangelium liberavit nos à maledictione, ac porro à timore mortis. Illic vi Fœderis ſi quis grave delictum commiſiſſet, puta idololatriam, homicidium, adulterium, &c. protinus excidebat Fœdere, maledictus erat, nec poterat juſtificari, omnis ejus pietas præterita nihil ipſi proderat, nihilque erat reliquum, quam ut eſſet perpetuo in timore mortis, tanquam mancipium aliquod. At nunc Deus præterita peccata nobis omnia ſub Euangelio condonat, ut propter ea nobis non ſit metuenda maledictio, & mors æterna; & quamvis obedientiam à nobis poſtulet, non tam exactam tamen requirit, & omnibus numeris abſolutam; vult acquieſcere, ſi faciamus quantum poſſumus; poſſumus autem multa, Deo auxiliante, qui etiam auxilium ſuum nobis diſerte promiſit. Poſſumus igitur nullo teneri habitu peccati, poſſumus ſecundum carnem non ambulare, ſed ſecundum ſpiritum vivere, poſſumus ea non admittere, quæ pugnant cum fide in Deum & cum timore ac reverentia ejus. Non habet nunc caro noſtra tantum roboris ac virium, ut poſſit ſpiritum noſtrum vincere, dum modo animus ſit probus & omni malitia ac perverſitate vacuus. De hac libertate vide Gal. 5. 13. Secundo libertatis lex eſt Euangelium, quia non ſumus amplius ſubjecti jugo infinitarum ceremoniarum. Plura erant mandata Moſaica quam ſexcenta, eorumque maximam & potiſſimam partem conſtituebant partim ceremonialia, partim forenſia & ad politiam Judaicam ſpectantia. Moralia præcepta, quæ ad virtutem ducebant, pauciſſima erant. Sola igitur moralia tantum nobis nunc ſunt obſervanda; illa reliqua duo genera præceptorum ad nos nihil pertinent. Fuerunt illa grave jugum, quod nec ipſi, nec patres eorum ferre poterant, ut inquit Apoſtolus Act. 15. 10. Semper erant in metu, &, ſi quid minimi admiſerant ex ignorantia vel fragilitate, ſtatim opus erat ſacrificiis. Præterea magna fuit ſervitus, id facere, quod naturalis ratio non jubet, cujuſque æquitatem non perſpicit animus. Licuit quidem Deo talia præſcribere; non enim illa erant per ſe inhoneſta acturpia. Uſus eſt Deus herili poteſtate ſua talia præcipiendo. At nunc præcepta talia ſuſtulit Chriſtus, ea ſolum præſcribens, quæ homines liberos decent, & cum ratione ſunt conſentanea,

nea. Deus, & Chriſtus, & Angeli ſunt liberrima agentia, ultro faciunt ea quæ decora ſunt: tali libertate & nos Deus ſub Novo Fœdere vult gaudere, non tamen licentia. Magnum enim eſt inter libertatem & licentiam diſcrimen atque intervallum. Sapientiſſime & juſtiſſime Deus hac in parte egit nobiſcum. Perfecta dedit promiſſa, perfecta quoque præcepta; ſed interim habet etiam infirmitatis liberorum ſuorum rationem: vult ut non ſervili animo ipſi ſerviamus, ſed filiali, ſponte non coactè, non inviti, ſed alacriter & cum gaudio, non tam formidine pœnæ, quam amore Patris noſtri cœleſtis, & ſpe gratiæ atque amoris ejus. In hanc legem libertatis nobis inſpiciendum eſt, conſideranda perfectio præceptorum, conſideranda & ſapientia Dei & benignitas in promiſſis. Non eſt quod de difficultate præceptorum Chriſti conqueramur. Sumus homines liberi, ſed non debemus libertatem quaſi velamen malitiæ habere. Utrumque attendamus, & legem hic eſſe, & libertatem. Legem timeamus & à malo abſterreamur: libertate nos ſolemur, quando labimur ex infirmitate. Hactenus fuit pars prima.

In altera parte oſtendit Jacobus, quid auditioni verbi Dei debeamus adjungere. *Et permanſerit.* Permanſionem hanc opponit Jacobus illi inſpectioni in ſpeculum, qua quis contemplatus eſt quidem ſe ipſum, ſed mox abiit: de quo ſupra ℣ſ. 24. Hic verò dicit de bono auditore verbi Dei, quod is introſpiciat, quaſi pronus atque inclinato corpore, & poſtea non abit, ſed permanet, quaſi ante ſpeculum. Semper gerit legem ante oculos, id eſt, ſemper ejus memor eſt, ne quid contra eam faciat. Quæ videntur in ſpeculo, ſimulac remotum fuerit ſpeculum, evaneſcunt. At quæ ſemper in oculis habemus, ea animo imprimuntur ac tenaciter adhæreſcunt. Ita igitur & nos audire debemus verbum Dei, non tanquam in tranſcurſu, non obiter ac perfunctorie, ſed attente, & efficaciter, ne id animis noſtris unquam excidat.

Tertia pars, ubi utilitas verorum ac proborum auditorum verbi divini explicatur, ſic habet: *Hic non auditor oblivioſus exiſtens, ſed factor operis, beatus in opere ſuo erit.* Æquitatem rei videns talis auditor, ſtudet verbum Dei ad effectum perducere. Hoc & nobis faciendum eſt; ut quæ nunc ſunt verba, ea poſtea fiant opera, ubi hinc abierimus. *Beatus erit*, non propterea, quod audivit, quia & prior audivit, ſed quod audiens fecerit. Itaque *in opere ſuo* beatus erit, ſignificat propter opus ſuum, ſuppoſita tamen gratia divina, quæ eſt cauſa beatitudinis. Etiam per opera noſtra debemus ſervari, ac beati evadere, quæ ſcilicet nituntur fide ac fiducia in Deum. Opera cum fide non pugnant. Jac. 2. 14, uſque ad finem. Interdum fides ſola ponitur, tanquam cauſa bonorum operum. *In Chriſto Jeſu nihil valet, niſi fides per charitatem efficax* Gal. 5. 6. NB. efficax, ergo non mortua eſſe debet, non ſine bonis operibus. Aliquando effectum fidei ponitur opera, inque eis fides includitur, ut hîc, & 1 Cor. 7. ℣ſ. 19. Ita etiam cum dicitur, Deum redditurum unicuique ſecundum opera Rom. 2. 6, & pietatem ad omnia eſſe utilem 1 Tim. 4. 8, & ſine ſanctimonia neminem viſurum eſſe Dominum: Hebr. 12. 14, in pietate & ſanctimonia fides continetur, quia hæc eſt illius fons, & hanc potiſſimum Deus reſpicit. Ita etiam dicit Apoſtolus: Qui talia faciunt, non poſſidebunt regnum Dei. Fructus autem ſpiritûs ſunt, charitas, gaudium, &c. adverſus iſta nulla eſt lex. Gal. 5. 21, & ſeqq. Si ſecundum carnem vixeritis, moriemini. Sin ſpiritu opera carnis mortificaveritis, vivetis. Rom. 8. 13. Nimirum ubi eſt pietas ac bona opera, ibi etiam eſt fides: ubi non eſt pietas nec fides vera eſſe poteſt, ſed tantum eſt fides diabolica, ad ſalutem inutilis. Jac. 2. 19. Ne decipiamus igitur nos ipſos. Non ſatis eſt noſſe voluntatem Dei, & multa verba de Deo facere: ad judicium majus hoc tantum prodeſt. *Qui ſcit bene facere & non facit, peccatum ei eſt.* Jac. 4. ult. Introſpiciamus ergo in legem libertatis: non in legem ſolam defigamus oculos, neque in ſolam libertatem, ſed in utramque. *Vos in libertatem vocati eſtis, fratres, modò ne libertatem detis occaſionem carni.* Gal. 5. 13. Deus quidem bonus eſt, ſed ſimul quoque ſapiens; cum impuris vivere non vult. Quis ex hominibus honeſtis fœtidam & immundam luem admitteret in ſuum conclave? & creditis, Deum admiſſurum in cœleſtia palatia ſua hominem pollutum ac inquinatum cœno peccatorum. Coram Deo turpior & fœdior eſt homo peccatis deditus, quam ſus uto maculata. Magno æſtimat Deus ſuum palatium. Nec mirum: quia eſt excellentius, quam ſi palatium aliquod ex mero auro in terris exſtrueretur. Ajunt quidam, poſſe quidem fidem cum operibus conjungi, ſed opera non eſſe neceſſaria ad ſalutem. Sed qui ſic credit, quomodo erit pius? Hæc eſt vera fides, credere, quod opera ſint neceſſaria: ex tali fide ſequetur pietas. Et quid magis poteſt neceſſitatem operum ad ſalutem oſtendere, quam quod abſque iis ſalûs nequeat contingere? Sine ſanctimonia enim nemo videbit Dominum. Heb. 12. 14. Ad hanc faxit Deus, ut perveniamus, & per eam ad ſalutem. Amen.

Iacob. 1. *verſ.* 26.

IN ſuperioribus Jacobus monuit, ut non auditores tantum, ſed & factores verbi divini ſimus: porro addit cautionem, ne quis ſe factorem verbi putet, cum non ſit; ſeu, genus quoddam auditorum producit in medium, qui non ſunt factores verbi, quamque in peſſimo ſtatu verſentur, oſtendit. In ſequentibus etiam docet, quænam ſit vera religio, quæ omnia, quæ ad faciendam voluntatem Dei pertinent, in ſe complectatur. Sed nos nunc tantum agemus de ℣ſ. 26. in quo continetur cautio de iis qui ſe factores verbi putant, cum non ſint. Ubi conſiderandum 1. Ad quos hæc cautela potiſſimum ſpectet. 2. Quidnam ſit iſtud, quod cavere maxime debeant. 3. Damnum, quod incurrent, niſi caverint.

Primum quos ſibi velit inprimis cavere exprimit: *Si quis videtur religioſus eſſe inter vos.* Religioſus eſt, qui Deum reveretur, eum libenter colit, & quæ ad gloriam ac cultum ejus ſpectant, facit. Hæc eſt pietas ſtricte ſumta, quæ officia ad Deum directe ſpectantia complectitur. Officia enim Chriſtianorum trifariam dividuntur. Alia ſpectant ad Deum, & ſita ſunt in religioſo cultu Dei. Alia ad proximum noſtrum, & ſita ſunt in juſtitia & dilectione proximi. Alia denique ad nos ipſos, & ſita ſunt in modeſtia ac temperantia. Hæc tria officiorum genera videtur Apoſtolus expreſſiſſe Tit. 2. 12, monens, *ut ſobriè, & juſtè, & pie vivamus in hoc ſeculo.* Ubi per ſobrietatem intelligit virtutem, quæ nos ipſos reſpicit, & modum in uſu voluptatum corporis præſcribit: juſtitia habet reſpectum ad proximum, jubetque reddere unicuique quod ſuum eſt, ac ſimul charitatem comprehendit, quæ etiam de noſtro aliis largiri jubet: pietas tandem Deum cultumque ejus reſpicit. Non loquitur autem Jacobus hic de iis, qui ſunt verè religioſi, ſed ait: *Si quis videtur ſibi eſſe religioſus.* Nam vere religioſi ac pii, neque Deum, neque hominum quenquam lædunt: itaque ad eos hoc monitum Jacobi minus pertinet. Sed illi qui ſpeciem tantum religionis ac pietatis in ſe habent, hoc monito maxime indigent. Eos ergo admonet, qui ſibi opinione pietatis blandiuntur & imponunt. Opinio vero iſta oportet, ut aliquam habeat originem. Oritur proinde ex initiis nonnullis pietatis, vel ex aliqua ejus ſpecie. Qui enim nulla ex parte pius eſt, vel religioſus, is ſibi talis eſſe videri non poteſt. Sed cum quis libenter frequentat, ſacros cœtus, aures præbet verbo Dei, orat devote ac ſubmiſſe in publico, is præbet ſpeciem religioſitatis, & ex parte etiam facit quod pium eſt: itaque mirum non eſt eum ſibi pium ac religioſum videri. At is interim ſi negligat alia pietatis officia, miſere ſeipſum decipit, una manu ædificans & altera mox idem diruens. Hoc ipſum igitur & nos obſervemus. Audire verbum Dei eſt via ad felicitatem: eſt optima pars, quam qui ſibi cum Maria elegerit,

rit; non auferetur ab eo Luc. 10. ult. Officium quoque noſtrum eſt laudare Deum, idque nunquam eſt omittendum. Hoc enim aliis omnibus officiis noſtris præſtat, quia directe fertur in Deum, tametſi alia officia poſſint eſſe majora ac difficiliora; ut cum quis dura & adverſa patitur, vel abſtinet à rebus illicitis propter Deum. Sed caveamus, ne contenti ſimus hâc pietatis parte, ut religioſi ſimus in conventu fidelium, vel ut extra eum aliquid boni loquamur, & oremus. In aliis quoque omnibus rebus Deum revereamur: ne de nobis dici poſſit, quod olim de Judæis dictum eſt: *Appropinquat mihi populus hic ore ſuo, & labiis me honorat, cor autem eorum longe abeſt à me. Fruſtra proinde colunt me.* Eſai. 29. 13. Matth. 15. 8.

Quid illud ſit, quod hîc potiſſimum caveri vult Jacobus, & à quo fideles dehortatur, exprimit: *Non refrenans linguam ſuam.* Unum vitium nominat, quod familiare eſt iis, qui alioqui verbo Dei delectantur: quanquam & alia in eis multa eſſe poſſint. Sed plerumque tamen homines iſti cultui divino dediti, cavent ſibi à turpibus & flagitioſis factis: at linguæ intemperantiâ peccare minoris ducunt. Alios enim carpere ac fugillare amant; ſi quem admoneant, nimia verborum aſperitate utuntur, & delinquentes in eo, in quo ipſi non delinquunt, protinus damnant & atrum calculum in eos ferunt. Videnturque ſibi tum inprimis eſſe religioſi, & zelo quodam pietatis duci; cùm interim zelus iſte ſit amarus, quem Jacobus infrà cap. 3. verſ. 14, acriter reprehendit: *Si zelum amarum habetis & contentionem in corde veſtro, ne gloriamini, neque mentimini adverſus veritatem. Non eſt iſta ſapientia ſuperne deſcendens; ſed terrena, animalis, diabolica. Ubi enim zelus eſt & contentio, ibi eſt inquietudo, & omne opus pravum.* Ubi etiam docet, quam pacifica, & quam manſueta ſit vera ſapientia. Oportet igitur, ut qui volunt non videri tantum, ſed eſſe quoque reipſa pii ac religioſi, ſeipſos bene excutiant, ne in alienis vitiis lynces ſint, in ſuis talpæ, ne dum aliorum peccata acriter perſtringunt, ipſi in peccatis ſuis ſibi blandiantur. Meminiſſe debent moniti illius Apoſtolici: *Fratres ſi etiam præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto, vos ſpirituales corrigite talem in ſpiritu lenitatis; conſiderans teipſum, ne & tu tenteris. Alii aliorum onera portate, & ſic implete legem Chriſti.* Gal. cap. 6. 1. Qui ſibi videntur eſſe religioſi, delinquentes etiam ex fragilitate, ferre nolunt; ſed ad vivum omnia reſecant. At qui verè pius eſt, tolerat tales, miſeretur eorum, non ad deſperationem adigit, ſed erigit ac ſolatur, atque ita oneris eorum partem portat, metuens ſibi, ne ipſe eodem vel ſimili morbo corripiatur, tantoque diligentius ſibi cavet, memor ſuæ imbecillitatis. Qui ſpecie tantum pii ſunt, exiſtimant ſe eſſe perfectos, obliviſcuntur ſe eſſe homines & lapſibus æque obnoxios, ac ſunt alii. Verum revera pii, norunt ſe eſſe homines & humani à ſe nihil alienum ducunt. *Charitas omnia tegit, omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet.* 1 Cor. 13. 7. Poſſunt autem etiam alia eſſe linguæ vitia, tam Deum, quam proximum lædentia. Poteſt quis intemperantia linguæ adverſus Deum peccare, quando Deum blaſphemat, aut talia de Deo loquitur, quæ ipſius bonitati, ſapientiæ ac perfectioni adverſantur: ut cum quis dicit, ſe cum tentatur, à Deo tentari. Quod dictum impium Jacobus ipſe ſuprà graviter redarguit ac profligavit ℣ſ. 13, & ſeqq. Linguâ etiam peccatur adverſus Deum, quando quis nomine ejus ſanctiſſimo abutitur, vel in rebus falſis jurans, vel ſine neceſſitate etiam in veris. Adverſus proximum autem varie linguâ delinquitur. Huc enim ſpectant calumniæ, convitia, mendacia, contentiones, obtrectationes, obſcæni ſermones, & alia permulta. Mundus iniquitatis ineſt linguæ, & quaſi Ilias malorum, ſi eam non refrenes. Cæterum hic ea potiſſimum linguæ vitia intelligenda ſunt, quæ committere ſolent, qui ſemipii ſunt, non plane impii ac irreligioſi.

Poſtea Jacobus oſtendit, quo damno afficietur is, qui linguam ſuam freno non coërcet: *Sed ſeducens cor ſuum, hujus vana eſt religio.* Seducit ſeipſum, quia putat ſe pium eſſe, cum non ſit; ſe Deum religioſe colendo ei gratum & acceptum eſſe, eum propter linguæ intemperantiam non ſit. Vana eſt ejus religio, quia nullum præmium, ſaltem perfectum, quod eſt vita æterna, reportabit à Deo pro ſua religioſitate, quod fuerit diligens verbi Dei auditor, quod crimina in aliis odio ſummo ſit proſecutus, quod ſedulus in laudando & orando Deo fuerit. Videamus & nos, ne nos ipſos decipiamus: ne imitemur Phariſæos, qui propter initia quædam pietatis nimis multum ſibi tribuebant. Ita Deum colamus, ut etiam ea omnia vitemus, quæ ipſi diſplicent. Nullus inter præcepta ejus delectus faciendus eſt, ſed omnia ſunt obſervanda. Forte alicui poſſet exiguum peccatum videri, *non refrenare linguam*: Sed hic videmus doceri à Jacobo, illud tam grave eſſe, ut omnem religionem ac pietatem hominis irritam & inanem reddat. Non ſunt ea quæ loquimur, parvi pendenda. *Ex ſermonibus tuis*, inquit Chriſtus, *juſtificaberis, & ex ſermonibus tuis condemnaberis.* Matth. 12. Et Jacobus infrà cap. 2. 12. monet: *Ita loquimini & ita facite, ut per legem libertatis judicandi.* Actum eſſet de nobis, ſi Deus vellet imputare nobis ea omnia, quæ verbis peccamus: ſed non imputabit, dummodo habitum male loquendo non contrahamus, neque ex malitia peccemus. *Qui vult vitam diligere, & videre dies bonos, cohibeat linguam ſuam à malo, & labia ſua, ne loquantur dolum. Declinet à malo, & faciat bonum; quærat pacem, & perſequatur eam. Nam oculi Domini ſunt intenti in juſtos, & aures ejus ad preces eorum; vultus verò Domini adverſum eos, qui faciunt mala.* 1 Petr. cap. 3. verſ. 10, 11, 12. Largiatur nobis Deus gratiam ſuam, ut & linguam & omnia membra corporis noſtri poſſimus exhibere & facere non arma injuſtitiæ peccato, ſed arma ſeu inſtrumenta juſtitiæ Deo, per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum. *Amen.*

1 *Petri. 3. verſ. 18, uſque ad finem Capit.*

Argumentum & Partitio Loci.

IN his verbis duo continentur Primo commendatur ſingularis, patientia & longanimitas Domini Jeſu deinde explicatur ratio evadendi divina judicia quæ immorigeros manent.

Primum caput continetur ℣ſ. 18, 19, 20. Cujus iterum ſunt Duo membra 1. enim commendatur ejus patientia, quam exercuit adhuc mortalis ſeu ante reſurrectionem & glorificationem ſuam 2. laudatur illa ejus Patientia, & longanimitas, quam exercuit immortalis effectus. Prius fit in poſtrema parte ℣ſic. 18. *Mortificatus quidem carne, ſpiritu autem vivificatus.* Ubi iterum duo afferuntur ad illam rationem illuſtrandam: primum quid paſſus ſit Chriſtus, ſeu qua in re patientiam illam oſtenderit; ſecundum quid per eam ſit conſequutus, ſeu quis patientiæ illius fructus fuerit. Prius in iſtis verbis *Mortificatus quidem carne*, poſterius ibi; *Vivificatus autem ſpiritu*: quorum verborum ſenſus hic eſt, Chriſtum licet propter infirmitatem carnis necatus fuerit; divina tamen vi ac potentia, ad immortalem vitam poſtmodum eſſe reſtitutum. Patet hoc ex loco Parallelo 2 Cor. 13. 4, quem huic noſtro reſpondere alii quoque animadverterunt; *Etiamſi crucifixus fuerit ex infirmitate, ſed vivit ex potentia Dei.* Beza totum hunc locum (nempe Petri) quaſi exprofeſſo ita explicat Paulus, 2 Cor. 13. ℣ſ. 4, his verbis, ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως θεοῦ. Hæc ille, licet per ſpiritum divinum, intelligat Chriſti naturam. Ex eodem autem loco patet, Primò carnem non tam ſignificare corpus, ipſum paſſionis ſubjectum, quam imbecillitatem illius. [De qua re vide Eſa. 3. 1, 3. XL. 6. 1 Tim. 3. 16, ubi itidem eſt oppoſitio, inter carnem & ſpiri-

tum, quem locum confer cum 2 Cor. 4. 7. Item Hebr. cap. 2. 14. 5. 7. ỳſ. 16 & 28, inter ſe collatis.] Quæ fuit cauſſa quædam efficiens, licet ſecundaria, iſtius mortificationis, & ita ſpiritui ſeu potentiæ Divinæ quæ vivificationis cauſſa efficiens fuit, tanto elegantius potuit opponi. Secundo nihil in eo abſurdi eſſe, quod per carnem caro quidem Chriſti intelligatur, per ſpiritum autem, Dei ſpiritus; cum Paulus dicto loco 2 Cor. 13. infirmitati ipſius Chriſti, ex qua fuerit crucifixus, opponat virtutem non ipſius Chriſti ſed Dei, quem à Chriſto manifeſte diſtinguit. Similis quædam oppoſitio eſt in loco ante citato 2 Cor. 4. 7, quanquam hic idem ſpiritus, Chriſti quoque ſpiritus ab eo præſertim tempore evaſit, ex quo illius vi eſt vivificatus; qua de re paulò poſt. Notandum etiam de voce vivificatus, eam non tantum ſignificare Chriſtum in vitam fuiſſe revocatum, quod factum eſt tertia, poſtquam mortuus fuerat die, ſed etiam quod immortalem vitam fuerit adeptus, quod ſignificatur hoc verbo Joh. 5. 21. Rom. 8. 2, & voce *Reviviſcere* Rom. 14. 9, ubi de ipſo Chriſto ſermo. Verum etiam hoc ex collatione cum loco 2 Cor. 13 patere poteſt, non tantum vitam ipſam immortalem nudè conſideratam intelligi, ſed etiam virtutem illius omniaque cum ea eſſe conjuncta, quæ immortalis exſerat. Nam Paulus iſtis verbis; *Licet crucifixus ſit ex infirmitate, tamen vivit ex potentiâ Dei*, probare vult vel declarare illud, Chriſtum erga Corinthios non eſſe infirmum, ſed potentem eſſe in ipſos, vel in ipſis magnam virtutem exercere: hoc verò non ſatis rectè illuſtraſſet, ſi tantum vitam Chriſti immortalem, quam ex Divinâ potentiâ habeat, commemoraſſet, & non etiam vim quandam efficiendi Divina & admiranda fuiſſet complexus *Vitæ* nomine; quæ vox aut quæ illi ſunt junctæ alias etiam aptæ ſunt ad ſignificandum aliquid, quod agendi & operandi vim habeat; imo quia re ipſa agat & exerceat aliud; quod cuivis S. literas legenti fiet manifeſtum. Vide inter alia Hebr. cap. 4. verſ. 12. quanquam hoc etiam vocibus *ex potentia Dei* apud Paulum, aut voce *ſpiritu* apud Petrum contineri poteſt: quaſi dicat Paulus, nunc vivit immortalem vitam, tantaque operatur, quibus ſeſe vivere oſtendit, ex divina potentia, cujus factus eſt particeps, ut antea fuerat imbecillitatis: ſic Petrus; Vivificatus, atque adeo potens effectus ſpiritu divino, cujus factus eſt particeps, quique ejus veluti proprius evaſit.

Sequitur Secundum Primi capitis membrum, in quo oſtendit Apoſtolus, quanta uſus ſit Chriſtus patientia & longanimitate, poſtquam immortalis jam evaſiſſet. Id vero continetur ỳſ. 19 & 20, ubi conſideranda hæc Quatuor. 1. Quomodo Apoſtolus exprimat tempus ac modum, quo Dominus Jeſus uſus eſt iſta lenitate 2. Quomodo deſcribat eos, erga quos ea lenitate eſt uſus 3. Qua in re illa lenitas ſeu benignitas Chriſti conſiſtat, ſeu mavis, oſtenſa fuerit. 4. Quomodo Apoſtolus hanc rem exemplo è Veteri Teſtamento petito, illuſtret.

Primum eſt ibi *in quo* (ſpiritu) *profectus prædicavit*. Vocem profectus licet etiam ad Tertium membrum re ferre. Quid per illum ſpiritum intelligatur dictum eſt, nempe Divina Potentia, qua ex mortuis reſuſcitatus & immortalis factus eſt, quaque ipſa virtute à Deo fuit donatus, ita ut ejus propria quodammodo evaſerit, in eoque habitet, cujus vi omnia nunc quæ ad ſalutem humanam pertinent moderatur ac gubernat: ob quam cauſſam etiam hoc loco Petrus, eam carni Chriſti in qua fuit mortificatus, opponit, & Paulus l. d. infirmitati Chriſti, tanquam quippiam in ipſo Chriſto exiſtens; non quòd jam tum cum mortuus eſſet ac nondum à Deo vivificatus, in ipſo exſtiterit, ſed quod tum cum vivificaretur, hoc eſt, ex mortuis reſuſcitatus immortalis evaderet, ita in eo vim ſuam exſeruerit ut in eum tranſfunderetur inque eo habitare inciperet, quod ſignificavit etiam Paulus Rom. 1. 4, cum ait Chriſtum, *qui factus fuerat ex ſemine David ſecundum carnem* (id eſt, ſi humanum ac carnalem ipſius ortum, ad quem vulgo reſpicimus, & ex quo quemque cenſemus, ſpectes) conſtitutum eſſe Dei Filium in potentia ſeu potentem. Secundum Spiritum ſanctificationis, ex reſurrectione mortuorum. Verbis *ſecundum ſpiritu* non tantum cauſſam efficientem exprimens, quæ extrinſecus exiſtens, eum Filium Dei adeò potentem effecerit, cum à mortuis eſſet reſuſcitatus: quo enim ſpiritu ipſe fuit ſuſcitatus, eo fuit à Deo tum temporis donatus ac ſanctificatus, & à cæteris creaturis ſejunctus, Deoque evaſit ſimilis potentia ac virtute, ita ut ipſe quoque alios reſuſcitare ac Dei filios conſtituere potuerit, adeoque etiam cætera efficere, quæ ad eum finem referuntur [ſunt forte hi ſeptem illi Dei & Chriſti ſpiritus, per quos Chriſtus Eccleſiam ſuam gubernat, confer Apoc. cap. 1. verſ. 4. III. 1. 5. 6.] In hoc ergo ſpiritu dicitur Chriſtus veniſſe & prædicaſſe, id eſt, vel cum hoc ſpiritu, vel per hunc ſpiritum; nam utrumque patitur vocula *in* per Hebraiſmum, cujus exempla crebra in Sacris Literis & Novo Teſtamento. Si priori modo ſumas ſignificabitur Chriſtum hoc tum feciſſe cum à mortuis reſuſcitatus ac immortalis factus Divinaque potentia donatus eſſet; quod pertinet ad oſtendendam ſummam Chriſti lenitatem, ac manſuetudinem, & patientiæ ipſius, quam nobis imitandam proponit Apoſtolus, perfectionem: quod non tantum juſtus pro injuſtis paſſus tum cum adhuc caro eſſet & infirmitate circumdatus: ſed quod tum etiam, cum virtute divina vivificatus eſſet, eaque donatus tam potens evaſiſſet, ut poſſet pro meritis parricidas ſuos pœnis digniſſimis ulciſci; tamen id haudquaquam fecerit, ſed potius ultro eos per legatos ſuos veluti adierit, & gratiam illis ſuam liberationemque, ab omnibus pœnis obtulerit. Exemplo, ut nos quoque non modo cum infirmi ſumus, patienter injurias feramus, verum & eam adepti vel potentiam ac vires, vel occaſionem, ut poſſimus nos vindicare, ulciſci tamen injurias noſtras ne audeamus; ſed potius inimicorum noſtrorum ſaluti ſtudeamus, idque agamus ut exitio eripiantur. Si accipias pro per eum ſpiritum; ſignificabitur Chriſtum non quidem ipſum, ſeu, ut loquimur, in perſona ſua eos adiiſſe & iis prædicaſſe, ſed virtute ſua id feciſſe, dum nimirum legatos ſuos Apoſtolos virtute exalto induit, ſapientia ac miraculoſa virtute inſtruxit, eoſque ad homines refractarios miſit. Nam, quod dicitur, *profectus*, vel ut interdum ſumitur vox Græca, *veniens*, non ita accipienda eſt, ac ſi Chriſtus ipſe, ſeu (ut loquuntur) in propria perſona veniſſet; ſed quòd per Apoſtolos ſeu Legatos ſuos venerit, qui ipſius perſonam ſuſtinebant, quemadmodum olim Deus in Chriſto venit: confer Malach. cap. 3. verſ. 1. & Matth. cap. XI. verſ. 10. Marci cap. 1. verſ. 2. 3. Talis loquendi modus Epheſ. cap. 2. verſ. 17, ubi etiam agitur de re huc pertinente, quatenus ſermo eſt de Euangelio Judæis poſt Chriſti exaltationem annunciato, ubi ait, *Et veniens annunciavit pacem*; ipſe enim per ſe ipſum non annunciavit pacem iis, qui ſunt longè, hoc eſt, Ethnicis, ſed per Apoſtolos; quare dicitur veniſſe in Legatis ſuis. Sed inprimis huc pertinet locus Act. cap. 3. verſ. ult. *Vobis (Judæis) primum Deus reſuſcitato filio ſuo, miſit eum benedicentem vobis, ſi quiſque converſus fuerit ab improbitatibus veſtris.* Ubi dicitur Deus Chriſtum poſt reſuſcitationem primum miſiſſe Judæis, idque ita ut illis benediceret ſi reverterentur à ſuis peccatis: Non quòd eum ipſum miſerit, ſed quod ipſius nomine pœnitentiam & remiſſionem peccatorum offerri juſſerit: non ſecus ac ſi ipſum Chriſtum miſiſſet. Eſt autem in hac voce *profectus* vel veniens vis aliqua, quæ pertinet ad oſtendendam ſummam Chriſti manſuetudinem, nimirum quod non expectarit, donec hoſtes ſui ad ſe converſi gratiam ſuam ambirent & priores quærerent, ſed quod ipſe ſeſe veluti demiſerit, eos ultro adierit, iis gratiam ſuam prior obtulerit, id quod ſummæ eſt in tanto principe ac rege clementiæ: quod adhuc magis patebit, ſi conſideraverimus, quales iſti fuerint, quos

quos adlit. [Ex quibus patet, hanc vocem poſſe omnino ad tertium membrum referri, nempe ad explicationem illius benignitatis Chriſti, quam hoſtibus ſuis exhibuit.] Hoc poteſt etiam ſupra dici. Ex his autem patet non eſſe hic ſermonem de re, quam Chriſtus fecerit antequam à mortuis reſuſcitaretur (ut Pontificii contendunt) nec de deſcenſu ipſius ad inferos, quod factum eſſe putant iſto triduo, quo fuit ſepultus, ſed de re quæ facta fuerit ab eo tempore, quo ſpiritu illo fuerat præditus, quo fuit vivificatus. Patet etiam divina Chriſti potentia & imperium, quod ſpiritus divini vi exercet, per quem ad homines venit, iiſque præſens adeſt. Quodſi dura cui hæc videatur vocis *profectus* explicatio, quanquam revera elegans ac concinna cenſeri debet, poteſt ita eam accipere, ac ſi dixiſſet, *Profectus in cœlum* ut infrà ℣ſ. 22, ſeu ad Patrem; qua ratione tempus tantum deſcribitur, quo hæc Chriſti lenitas fuit exſerta, & voces *in quo ſpiritu*, magis cum voce *prædicavit* cohærerent; quam cum voce *profectus*; quanquam idem fieri poteſt priori explicatione retenta.

Secundum membrum, hoc eſt, deſcriptio eorum, quibus exhibita eſt iſta Chriſti longanimitas & clementia, eſt ibi: *Etiam iis qui in carcere ſpiritibus, qui aliquando immorigeri fuerant.* Particula *etiam* licet poſſit jungi cum voce *abiens* vel *prædicavit*, quaſi dicat iſto ſpiritu non tantum vivificatum fuiſſe Chriſtum, ſed etiam ejus vi abiiſſe, ac prædicaſſe ſpiritibus iſtis: tamen rectè videtur connecti cum proxime ſequentibus, hoc eſt, *iis in carcere ſpiritibus*, quaſi dicat, non iis tantum prædicavit qui pœnam non videntur tantopere commeriti, ſed his etiam ſpiritibus judicio divino digniſſimis: quod pertinet ad exaggerandam hanc Chriſti benignitatem: Quod verò eos deſcribit voce ſpirituum, id duplici ratione poteſt accipi, primo, ut vox ea ſumatur ſimpliciter pro hominibus, quemadmodum ℣ſic. ſequenti animæ ponuntur pro hominibus, pars nimirum pro toto, qua de re infra plus. Sed deinde etiam ſumi id poteſt pro hominibus tum, cum hæc Petrus ſcriberet, *mortuis*, per anticipationem ſive prolepſin. Solemus enim res ſæpe nominare non quales tum fuerint cum id fieret de quo ſermo eſt, ſed quales tum ſunt cum nos loquimur. Sic ait Noëmi ad nurus ſuas Ruth. 1. 9. Dominus vobiſcum faciat miſericordiam, quemadmodum vos cum mortuis, (hoc eſt, filiis meis qui nunc ſunt mortui) & mecum feciſtis. Sic etiam hoc loco tribuitur his ſpiritibus quòd aliquando fuerint immorigeri, quemadmodum omnes interpretes accipiunt, & accipere coguntur: non de Spiritibus poſtquam corpore exuti fuiſſent, ſed de ipſis hominibus, quorum fuerunt ſpiritus, cum viverent. Uſurpant autem Sac. Lit. ſpirituum vocem libenter, cum de mortuis aut morituris loquuntur, animæ cum de vivis. Animæ nomine vel vita ipſa ſolet denominari vel facultas, ex qua actiones ad animalem hanc vitam pertinentes erumpunt: rarò pro ſpiritu, qui poſt mortem manet ſuperſtes, & propter hanc cauſam, cum de mortuis aut morituris ſermo eſt, crebro ſpiritus vox uſurpatur, inter alia vide Hebr. 12. 23: ſic ſpiritum ſuum Chriſtus Deo, Stephanus Chriſto commendavit. Sic apud Salomonem, ſpiritus redit ad illum qui dedit eum. Spiritibus ergo hoc eſt, hominibus majorem partem (nam quod de majori parte verum eſt, id indefinite aut generatim de omnibus dicitur) tum temporis mortuis prædicavit. Qua deſcriptione videtur ideò uſus, ut eos ſpeciatim indicaret, qui Chriſti mortis, de qua paulò ante loquutus fuerat, auctores fuerunt. Valde enim credibile eſt, non parum temporis inter ſcriptionem hujus Epiſtolæ & mortem Chriſti interceſſiſſe. Cum appareat hanc Epiſtolam ſcriptam eſſe tum, cum jam multis in regionibus, ut ex capite 1. liquet, Euangelium obtinuiſſet, adeò ut multi aut etiam plerique eorum, qui mortis Chriſti veri fuerant auctores eſſent mortui, quos ipſos videtur voluiſſe deſignare Petrus, ut tanto clarius oſtenderet quanta fuerit clementia Chriſti, qui non tantum ejuſdem nationis hominibus, aut etiam poſteris parricidarum ſuorum ſed his etiam ipſis gratiam ſuam annunciari juſſerit; quod fecit inprimis per hunc ipſum Apoſtolum Petrum ut apparet ex Actor. 2. 23. III. 13, 14, 15, 17 & ſeq. 26. IV. 10. VIII. 30, &c.

Hoc adhuc addi poſſe videtur, poſſe etiam priorem ſignificationem vocis *ſpiritus* hic retineri, ut nimirum *ſpiritus* ſimpliciter ſumatur pro hominibus, quemadmodum vox anima, non habita ratione ejus, quòd tum, cum Petrus hæc ſcriberet, reipſa fuerint mortui. Potuit verò vel ideò *ſpiritus* voce, hîc uti Petrus, quòd prædicatio hæc Chriſti ad ſpiritum & mentes iſtorum hominum revera pertineret (quod videtur Socinus voluiſſe indicare, in hujus loci paraphraſi) quemadmodum etiam inprimis ratione ſpiritus in carcere quodam tum detinebantur, vel quod tum cum Dominus Jeſus illis prædicaret, mortuis eſſent ſimiles, ſeu ſpiritualiter mortui: qua ratione dicitur de hominibus hujuſmodi, eos eſſe in monumentis, ut Joh. 5, ſic etiam de iis, qui in miſera ſunt conditione poſiti loquitur Sanctus ſpiritus tanquam de mortuis; ut de iis qui in captivitate Babylonis apud Ezechiëlem cap. 37, & Daniël 12, quod in pulvere dormiant. Potuit ergo hic Petrus vòce *Spiritus* alludere ad vocem *mortuos*, cum alias voce Animarum fuiſſet uſurus; utpote in hac ſignificatione Synecdochica in Sacris Literis frequentiſſima. Iſtud denique addi poteſt in multis imò correctioribus vulgatæ editionis codicibus pro *ſpiritibus* legi *Spiritu*; ſic in Bibliis Vatabli legitur; notata tamen in margine diverſa lectione, ut notat Lucas Brugenſis in variis ſuis lectionibus Biblicis; ut ſignificentur ii, qui quoad ſpiritum fuerint in carcere, ſeu in quadam captivitate, quæ animum concerneret.

Secundo, eoſdem erga quos tanta lenitate Chriſtus uſus eſt, deſcribens ait; *Qui in carcere*, hic ſubaudiri poteſt erant vel ſunt. (quanquam prius videtur magis probandum) Hic carcerem accipiunt Pontificii, pro neſcio quo, Limbo, in quo Patrum ſeu Patriarcharum animæ fuerint concluſæ: ſed Spiritus ſanctus teſtatur ſpiritum redire ad Deum, & ipſi alias contendunt ſanctos ſtatim poſt mortem in cœlum abire, alios purgatorio expiatos eodem migrare. Sed præterea nulla ratione oſtendent, locum eſſe aliquem, qui carcer dici mereatur, in quo piorum ſint animæ poſt mortem. Quod ſi accipere id velint (ut quidem nonnunquam videntur, cum locum hunc ad deſcenſum Chriſti in infernum & ad expugnationem clauſtrorum infernalium accommodant) de inferno, id eſt, ut illi accipiunt de loco, ubi impiorum animæ cruciantur; itidem erroris convincentur, cum ipſi fateantur ex iſto ſuo inferno non eſſe redemptionem; at hi Spiritus, qui ibi fuerunt, ex hoc carcere redimi potuerunt; cur enim alias illis prædicaſſet Chriſtus: Deinde infernus ille Pontificius non tam carcer dici meretur quam ultimi ſupplicii locus: Denique in iſto Pontificio inferno non fuerunt animæ Patrum, de quibus, licet falſo, loqui hîc credunt Apoſtolum Pontificii.

Reſtat ut noſtram ſententiam explicemus: Ea verò eſt, quòd iſti homines quibus Chriſtus benignitatem iſtam exhibuit, vel, ut Socinus, malitiæ & ignorantiæ vi, quodam quaſi carcere, tanquam iræ Dei captivi detinerentur, vel extrema ſupplicia fuerint meriti, eamque ob cauſſam morti jam à Deo deſtinati, & veluti in carcerem quendam conjecti, ex quo deinde ad ſupplicium raperentur ſeu educerentur. Subeſt enim ſimilitudo quædam his verbis, Magiſtratus enim maleficos, quos ſuppliciis deſtinat, in carcerem prius ſolet conjicere & ibi vinctos detinere, donec commodum videatur eos inde ad ſupplicium rapere. Eadem metaphora vel ſimilitudine utitur Petrus 2 Epiſt. 2. 4, ubi de Angelis, qui peccaverunt, ait, quod eos Deus catenis caliginis in tartarum (quaſi carcerem quendam ſubterraneum, ut ſolet accidere iis, qui gravia ſcelera perpetrarunt) detruſos tradiderit ad damnationem ſervandos: quanquam in eo eſt differentia inter hunc carcerem ſpirituum illorum, & inter vincula hæc & carcerem Dæmonum, quod hi immutabili prorſus decreto Dei ſint ſupplicio deſtinati; iſti vero homines deſti-

nati quidem, ſed ſub pœnitentiæ conditione, ut olim mundus cui diluvium minatus erat Deus, quo exemplo mox utitur Petrus;& Ninivitæ (poteſt enim etiam is qui in carcerem eſt conjectus & ſupplicio deſtinatus, imò etiam is cui ſententia mortis jam eſt deſtinata, poſtea vel gratiæ principis vel ob preces alicujus pro ipſo, liberari à ſupplicio) & propter hanc cauſſam etiam Chriſtus illis prædicavit, ut nimirum ſi reſipiſcerent eximerentur ex hoc carcere & libertati reſtituerentur, eſſentque à ſuppliciis divinis immunes. Talis, ut antea indicavimus, eſt Judaicus ille populus qui Chriſtum Euangelium annunciantem repudiavit & occidit; cui Dominus Jeſus non ſemel exitium & excidium urbis extremamque vaſtationem & ablationem ab illis Agri Dei minatus eſt, ita tamen ut daret pœnitentiæ locum: qua de re poſtea. Ex quo apparet lenitas, ſumma ut Dei ita etiam Chriſti, de quo hîc expreſſe eſt ſermo, qui etiam iis gratiam ſuam offert, qui extrema ſunt ſupplicia meriti, & eorum reſipiſcentiam expectat.

Quodſi verò malis ſubaudire vocem *ſunt*, quaſi dicat Petrus: qui jam ſunt *in carcere*; tum hæc verba accipienda ſunt, de immutabili prorſus decreto de iis ſupplicium ſumendi, ut de Dæmonibus modo diximus: ii enim qui mortui ſunt nec reſipuerunt, judicio reſervantur. Nam licet multi eorum vix effugerint pœnam, tamen partim de illis etiam ſupplicium ſumptum eſt, cum in illorum popularibus ac poſteris de ipſis fuit ſumpta pœna; partim extremo interitui aſſervantur, & quod illorum ſimilibus continget, idem de illis fiet judicium. Ita enim de hac materia deque ipſo Judæorum exitio loqui ſolent Sa. Lit. Ex quo patet ſeveritas Dei in extreme contumaces. Tandem enim omnis ſpes gratiæ intercipitur immorigeris & tantum reſtat terribilis expectatio judicii, cateniſque conſtringuntur iſtiuſmodi homines, & ſupplicio aſſervantur.

Tertiò ait: *Qui aliquando inobedientes fuerant* vel *fuerunt*. Iſtud *aliquando* accipiendum videtur de tempore quo Chriſtus ipſe iis Euangelium prædicavit: inobedientes autem fuerunt adeò, ut non tantum ejus doctrinam non reciperent, ſed etiam eundem occiderent: quare meriti ſunt, ut veluti in carcere quodam ad divina ſupplicia aſſervarentur. Quodſi placet etiam de tempore quod ſequutum eſt, accipere (quod tum fieri poterit commodius, ſi legas, qui ſunt in carcere) adhuc aucta eſt illorum improbitas vide Rom. 10. 16, 21 & 1 Theſ. 2. 15, 16. Ex his autem verbis apparet quantopere fallantur Pontificii, qui hoc referunt ad ſpiritus Patrum iſtorum piorum, qui olim vixerunt, eorumque ex neſcio quo limbo liberationem; cum Perus expreſſe loquatur de ſpiritibus immorigeris & contumacibus.

Sequitur Tertium membrum, nimirum qua in re iſta, Chriſti clementia & longanimitas conſiſtat; *Prædicavit* vel ſi id etiam huc velis referre *veniens* vel *profectus prædicavit*. De voce *veniens*, quanta ejus vis ſit, quod ad illuſtrandam Chriſti benignitatem pertinet, jam antea dictum eſt. Voce prædicationis id nos intelligere par eſt, quod hac voce in Sacris Literis Novi Fœderis plerumque ſolet ſignificari; nimirum, prædicationem Euangelii, prædicationem remiſſionis peccatorum ſub conditione pœnitentiæ; qua de re vide Lucæ 24. 47. Quomodo autem id factum fuerit abunde teſtantur acta Apoſtolorum; ex quibus nos ſupra loca nonnulla adduximus. Quod vero Pontificii hîc intelligunt, quaſi Chriſtus iſtis Patribus in limbo neſcio quo concluſis, dixerit ecce ego adſum, quem exſpectaveratis; præterquam quòd jam oſtendimus, de ſpiritibus iſtorum Patrum nullo modo loqui Apoſtolum, ſed impiorum; nec ullo loco Scripturæ oſtendunt tale aliquid illis ſpiritibus dixiſſe Chriſtum, nec id ſimplici Prædicationis nomine intelligi poſſe oſtenditur: ac præterea, cum Spiritus redeat ad Deum, quid opus eſt Chriſtum ſpiritibus ibi prædicare. Adde quod ſpiritus illi poſt mortem non intelligunt, nec ita vivunt, ut illis aliquid prædicari queat. Nam ſi viverent, enervaretur argumentum Chriſti Matth. 22, & Lucæ cap. 20, qui ex eo quòd Deus ſe vocavit Deum Abrahami Iſaaci & Jacobi, non ſit autem Deus mortuorum ſed vivorum, concluſit eos omnino reſuſcitari, atque adeò in vitam revocari oportere. Si enim jam ſunt vivi illorum Spiritus, ita ut audire prædicantem & intelligere poſſint, quid opus eſt reſurrectione ad hoc, ut Deus illorum Deus dici poſſit? nam etiam non poſita reſurrectione Deus, quatenus eorum Deus eſt, vivorum Deus erit, non mortuorum. Deinde quorſum illis prædicaretur? Deus enim ideò ſolet curare ut hominibus prædicetur, ut ſi illi credant ac reſipiſcant, virtutis ſuæ edant ſpecimina: At illi, ſi credere poſſunt (ponamus enim) ſi Chriſtus illis in carcere illo prædicavit, non potuerunt non credere propter rei certitudinem & evidentiam: quod virtutis ibi opus?

Sequitur Quartum membrum; hoc eſt, amplificatio (quemadmodum) *cum ſemel expectaret*. Nemini mirum videri debet ſuppleri vocem comparationis. Nam hujuſmodi voces non ſemel ſubaudiuntur in Sac. Literis. Et hæc ipſa quidem particula ſubauditur 2 Pet. 3. 4. *Nam ex quo* &c. *omnia ita permanent* ſicut *ab initio creationis*: nam quominus ſimpliciter accipias obſtant verba præcedentia, *ex quo Patris*. Sic Pſa. XI. 1. *Quomodo dicitis, Animæ meæ Fuge, in montes* (ſicut) *Avis*, ubi Græci interpretes ſuppleverunt particulam ὡς, quæ hic etiam ſubauditur. Nam ſi hoc referas ad eoſdem de quibus antea ſermo, quid hæc ad ſcopum Apoſtoli? qui vult commendare Chriſti lenitatem, & patientiam adverſus illos qui ipſum morti tradiderant, ut nobis quoque eandem commendet? quid verò hoc ad illum mundum antiquum, qui de Chriſto ne audivit quidem, nedum ut patientia adverſus illos opus fuerit uti Chriſto. Deinde cur his potiſſimum diceretur Chriſtus hîc prædicaſſe poſt mortem (nam ita hoc foret accipiendum, ſi hoc ad illos ſpiritus eſſet referendum) hominibus tam improbis, tam extreme contumacibus, cum eos Deus per tantum temporis ſpatium ad pœnitentiam vivos jam vocaſſet, cum antea tales eſſent, ut Deum pœniteret, quòd homines creaſſet? Cur non potius aliis aliquibus minus improbis & contumacibus Chriſtus prædicaret, quos Deus non exſpectata illorum reſipiſcentia ſuſtulit? Ac præterea ne ipſi quidem Pontificii volunt his eſſe prædicatum Euangelium, ſed Patribus. Eſt ergo comparatio qua Petrus, tum Chriſti erga ſuos parricidas lenitatem ac longanimitatem, tum illorum contumaciam illuſtrat & oſtendit, non mirum videri debere Chriſtum tam parum apud illos profeciſſe; cum idem olim acciderit. Ad amplificandam quidem Chriſti lenitatem, hoc modo referuntur hæc verba: Quemadmodum Deus olim ſumma lenitate uſus eſt erga mundum adeò ſceleratum, ut cum pœniteret, quod creaſſet homines; cum illis dedit ſat longum pœnitentiæ ſpatium, nimirum 120 Annorum, & juſſit Arcam ædificare in judicii futuri ſuper contumaces argumentum, ſolatium autem & auxilium reſipiſcentium, quod tamen paucis profuit: ita Chriſtus non minori nunc uſus eſt lenitate, cum hominibus tam contumacibus gratiam adhuc obtulit; cum velut in carcere concluſi ad judicia divina aſſervarentur, tum eos adiit, & ad reſipiſcentiam vocavit. Vel ſi malis hoc ad exaggerandam iſtorum contumaciam dictum; hoc modo fuerint hæc verba accipienda quaſi dicat: Quemadmodum olim cum Deus delere vellet genus humanum propter ſcelera, certum tamen illis reſipiſcentiæ tempus præfigeret, & longanimitate ſingulari uteretur, atque in certum ſignum futuri Diluvii arcam juberet ædificare, quâ poſſent ſalvi evadere ii qui reſipiſcerent; & tamen generatim omnes manſerunt contumaces, & octo tantum animæ fuerunt ſervatæ in arca, aquis eam ſubvehentibus ac ferentibus: ita etiam iſti homines, cum illis Deus per Chriſtum ſcelerum remiſſionem offerret, & ad reſipiſcentiam omnes revocaret, licet ſupplicii divini indicia certa exſtarent, contra autem, ea evadendi ſpes certa oſtenderetur; generatim tamen omnes contumaces fuerunt, eamque divinam gratiam ſpreverunt, pauciq; omnino divina ſupplicia evaſerunt. Cum dicit *ſemel*, duplici ratione id poteſt accipi. 1. Ut opponatur hoc factum Dei huic facto Chriſti, atq; adeò ipſius Dei per ipſum q. d. Ibi Deus

id

id ſemel fecit; nunc Chriſtus iterum. 2. vel ſignificat, Deum ſemel uſum lenitate iſta, quia determinavit certum tempus, quouſque vellet uti miſericordia, quo elapſo jam noluerit repetere lenitatem ſuam, eamque ulterius producere. *Cum appararetur Arca* poteſt hoc fortaſſe intelligi de toto tempore illo, quo Dei longanimitas exſpectavit, ſed crediderim probabilius eſſe intra iſtud temporis ſpatium id factum: paratam quidem Arcam paulò longiori tempore veriſimile eſt, & forte poſtquam parata eſſet, aliquamdiu ſtetiſſe in ſignum futuri Diluvii. Verba *per aquam*, alii putant tantum ſignificare, in media aqua ſeu per medias aquas, ita ut undique aqua eſſet infra arcam & deſuper deplueret: tali ratione accipitur particula *per aquam* infra 2 Epiſt. cap. 3. 5. Nam Græci διὰ ſumunt pro μεταξὺ ut notat Beza ad 2 Tim. 22. Sed rectius accipitur pro cauſa media, nempe, quod ipſa etiam aqua fuerit aliquod hujus ſalutis vel liberationis à ſuffocatione adjumentum; quia nimirum Arcam ſuſtulit ac ſuſtinuit: vide notas in Bibl. Vat. Hoc verò ideò probabilius eſt, quod poſtea hæc res, quod nimirum per aquam ſervatæ ſint iſtæ paucæ animæ, comparatur cum baptiſmo, tanquam antitypo qui nos ſervet & à judiciis divinis liberet, adeoque eſt cauſa inſtrumentalis ſalutis noſtræ.

Secundum caput eſt ℣ſ. 21, 22. Ubi duo conſideranda 1. quæ ſit iſta ſalus, de qua Petrus loquitur & ejus conſequendæ rationem exponit, quæ res facilis eſt. Hic nota vocem ſalutis ſignificare ſemper liberationem aliquam vel è malo vel ſaltem è periculo. 2. quæ ſit via iſta. De hac vero via ita agit. Primo illam comparatione illuſtrat; Secundo eam exprimit & explicat: Tertio oſtendit unde ea proficiſcatur, vel unde ea tantam vim habeat, ut poſſit nos ſervare.

Primum eſt ibi. *Cujus* (rei) *antitypon*, per id cujus antitypus eſt Baptiſma, intelligit Apoſtolus id, quod præſtitit aqua in allevatione arcæ, adeoque in conſervatione iſtarum animarum, quæ erant in arca: hujus enim rei antitypus eſt baptiſmus. Antitypon qui alibi ſumitur pro typo, ut Hebr. 9. 24, Apoſtolus hic vocat corpus figuræ ſeu typo reſpondens, & veluti è regione oppoſitum, ſeu rem eam, quæ figura illa fuerit adumbrata. Ex quo ipſo jam facile intelligitur, per baptiſma, hoc loco, non externam illam ceremoniam, quæ aqua elementari peragitur, intelligi; ſed quippiam ſpirituale, quod corporis habeat rationem, & iſti figuræ opponi meritò poſſit: nam ceremonia iſta externa, ipſa figura eſt & adumbratio rei ſpiritualis, ut explicat Paulus Rom. 6, nec plus in ſe habet veritatis, quam olim illa allevatio Arcæ & ſuſtentatio per aquam: imò hæc quia non adumbravit illâm liberationem è diluvio, ſed reipſa, divina ope accedente eam tribuit, plus videtur habuiſſe in ſe veritatis, quam hæc externa cerimonia.

Reſpondere autem baptiſmus noſter dicitur ei rei, quæ per aquam facta, & cum ea ſimilitudinem aliquam habere; non tantum quia hic baptiſmus fit per aquam quandam ſpiritualem in verbo Epheſ. 5, quemadmodum iſthic aqua intervenit ad allevationem Arcæ, qua ſervatæ ſunt animæ; ſed etiam quia hic baptiſmus ſalutem tribuit animabus noſtris, ſecundum divinam gratiam, quemadmodum id quod olim aqua præſtabat, cauſa quædam fuit media, quæ divina accedente ope, animas iſtas ſervavit. Rectè autem poteſt baptiſmus ei quod olim factum, opponi tanquam veritas figuræ, corpus umbræ: Nam hoc longe præſtantius eſt, quam id quod olim factum eſt. Baptiſmus enim noſter ſpiritualis eſt, & ad animum pertingit, eſtque res verè divina: allevatio iſta per aquam facta, res externa & ad corpus pertinens, & per ſe conſiderata, res naturalis fuit ac terrena: præterea illa ſalutem præſtitit corporis ſeu ad hanc vitam pertinentem ac temporariam; Hæc ſalutem præſtat animæ æternam.

Secundum. Sed videamus, quomodo tum exprimat, tum explicet iſtam rationem adipiſcendi ſalutem Apoſtolus.

Exprimit voce *baptiſmi* impropria, ut tanto commodius poſſit eam opponere ei, quod per aquam olim eſt factum, & hoc iſtius facere antitypon. Intelligit autem baptiſmum, ut mox videbimus, ſpiritualem quo animi abluuntur ſordes ſeu peccata; ſive illa in corde tantum lateant, ſive etiam externo actu ſe prodant, & corpus ea ratione polluant: nam hac ratione dici poteſt, hunc *baptiſmum eſſe ablutionem ſordium ac pollutionum corporis* ſed ſpiritualium vide 2 Cor. 7. 1. & Hebr. 10. 22. Sed audiamus ipſum Apoſtolum ſua verba explicantem.

In explicatione autem iſta duo præſtat. 1. docet, quid non ſit iſte baptiſmus 2. quid ſit.

Prius continetur ibi · *Non depoſitio ſordium carnis.* Res eſt facilis: quo magis reprehendendi ſunt illi, qui cum baptiſmum in Sacris Literis hinc inde nominari audiunt, & quidem tanquam rem ad ſalutem noſtram pertinentem, etiamſi nullum additum ſit indicium baptiſmi aquæ, qui externus eſt, & ſordes corporis abluit: tamen hunc protinus intelligunt. Cur non potius Spiritum ſanctum vel ſpiritualem baptiſmum quem Petrus nobis explicat, & ſalutem nobis per Dei gratiam præſtare aſſerit intelligunt, & tutius ac minore cum erroris, atque adeò ſalutis ſuæ periculo? Vel etiam cur Spiritus baptiſmum, ſi res alias ferat, non intelligunt potius; cum hic baptiſmus Chriſti ſit proprius, & aquæ baptiſmo, quo Johannes diſcipulos ſuos initiare ſolitus eſt, opponatur? Vel cur non intelligunt baptiſmum doctrinæ, cum & hujus mentio fiat in Sacris Literis, iſque ſit ad ſalutem neceſſarius? Vel denique, ſi aquæ baptiſmus omnino alicubi videatur intelligendus, videaturque de re ejuſmodi ſermo eſſe, quæ ad ſalutem ſit neceſſaria, cur non potiſſimum profeſſionem iſtam apertam nominis Chriſti & receptionem doctrinæ ipſius, quæ iſto baptiſmo peragitur, eſtque ad ſalutem per ſe conſiderata neceſſaria, intelligunt?

Poſterius præſtat his verbis: *Sed interrogatio bonæ conſcientiæ in Deum* ſeu *erga Deum.* Sat obſcure videtur Apoſtolus explicaſſe, quid ſit iſte baptiſmus, qui nos ſervet: ſed ſi conferamus hanc explicationem partim cum voce ea, quam explicat Apoſtolus, partim cum membro explicationis oppoſito, hoc eſt, cum eo quod Apoſtolus dixerat, non eſſe hunc baptiſmum ablutionem ſordium corporis; res melius intelligetur. Vox quam explicat eſt baptiſmus ſeu immerſio quædam ablutionis faciendæ cauſſa, ſeu mavis ablutio quædam. De ablutione ergo ſeu repurgatione quadam ſermo eſt: Sed quia addit Apoſtolus, hujus rei explicandi cauſſa non intelligi à ſe repurgationem ſordium carnis; facile intelligitur eum, cum addit *ſed bonæ conſcientiæ interrogatio* hoc velle dicere; Sed ablutio ſeu repurgatio ac depoſitio ſordium animi. De qua ablutione vide Epheſ. 5. Tit. 3. Hebr. 10. 22. Hoc ergo conſiderandum reſtat ut rem ipſam videamus; cur hanc repurgationem ſordium animi hoc modo deſcripſerit, & quænam iſtorum verborum propria vis ſit. Videtur ergo Apoſtolus conſequens potuiſſe pro antecedente, ſeu effectum pro cauſſa. Interrogatio enim illa bonæ conſcientiæ erga Deum, ex ablutione illa ad faſtigium ſuum (illud nimirum ad quod neceſſarium eſt homini ſuæ ſalutis amanti pervenire) perducta efflorescit. Itaque cum ad eam perventum eſt, homo id habet quod ex ipſius parte ad ſalutem conſequendam, & ad effugienda divina judicia eſt neceſſarium. Hoc ut rectius intelligatur, conſideremus primum quid ſit bona illa conſcientia, tum quid ſit illa interrogatio in Deum bonæ iſtius conſcientiæ. Conſcientia tum in communi ſermone, tum in Sac. Literis, non tantum ſignificat memoriam factorum noſtrorum, ſed etiam idque multo magis, judicium de factis noſtris, quatenus ea vel honeſta ſunt vel inhoneſta; laude præmiove digna, aut vituperatione atque pœna: ex quo judicio vel ſpes vel metus, lætitia vel triſtitia conſequitur, quæ omnia interdum conſcientiæ nomine comprehendimus, hoc eſt, tum judicii illius antecedentia tum conſequentia. Nam conſcientia

revera in judicio iſto, hoc eſt in approbatione & improbatione factorum noſtrorum conſiſtit: eam antecedit memoria in præteritis (nam & in præſentibus conſcientia habet locum, in futuris eatenus quatenus ea jam omnino agitamus) conſequuntur lætitia, ſi bona; triſtitia, ſi mala; itemque ſpes ac metus, præſertim in illis qui Deum ejuſque voluntatem de compenſandis hominum factis norunt. Ex his facile eſt intelligere, quid ſit bona conſcientia, quam Johannes 1 epiſt. 3, deſcribit breviter, ſi cor noſtrum nos non condemnet, (quod quid ſit poteſt fuſius explicari) jam quod attinet ad iſtam interrogationem bonæ conſcientiæ in Deum, ea nihil videtur eſſe aliud, quam id quod Johannes quoque ſubjungit tanquam effectum, bonæ conſcientiæ, nempe parrheſia, quam habemus erga Deum, quæ ſignificat quandam fiduciam adverſus Deum, eamque tantam, ut libere & audacter ſine ullo repulſæ metu audeamus omnia, quæ promiſit piis, bona ab eo poſtulare, nec ab eo pudefacti diſcedamus. Ac ſanè verba quoque aliquomodo ſunt vicina. Parrheſia enim illa ad Deum & veluti audacia quædam Deum alloquendi vicina eſt interrogationi ad Deum, de qua hic Petrus. Atque ut tandem rem expediamus, talis fiducia animi erga Deum ſignificatur, ut illum audeas ſtipulari & verbis veluti conceptis obſtringere ad præſtanda tibi promiſſa ſua, reſurrectione, & exaltatione Chriſti confirmata, itaque eum interrogare; Jam ne mihi, Deus dabis vitam illam quam iis promiſiſti, qui reſipiſcerent, & qui tibi puro corde ſervirent, & quæ reſuſcitato & exaltato tuo filio nobis demonſtraſti? Ecce peccatis nuncium remiſi: ecce animum ab omnibus ſordibus repurgavi: quid reſtat, quam ut mihi id præſtes, quod promiſiſti? Quare interrogatio ad Deum, eſt interrogatio, qua utimur illum veluti alloquentes. Videtur autem modus loquendi petitus, ex conſuetudine antiqua ſtipulandi, ubi certis verbis ac interrogationibus alter alterum obligabat, ad aliquid ſibi præſtandum: vel ex Hebræa loquendi conſuetudine, ut vult Beza, qui ita ſcribit: ἐπερώτημα vocat τὴν ἔνλυξιν ſive αἴτησιν, poſtulationem & interpellationem, quæ ab Hebræis *Scheela* dicitur. Additur autem εἰς θεὸν apud Deum ex ratione conſtructionis apud Hebræos uſitatæ. Sic enim dicunt *Schaal be Elohim* id eſt, poſtulavit apud Deum, pro, poſtulavit à Deo, ſive quæſivit ex Deo. Hoc ergo vult Petrus dicere (ut breviter rem totam repetamus.) Hic baptiſmus nos ſervat, cum nos ita repurgamus animum ab omnibus ſordibus, ut cor noſtrum conſcientiaque noſtra nos haudquaquam condemnet, ſed potius hanc ipſam inſpiret fiduciam, ut ad Deum libere atque audacter, audeamus accedere, & promiſſorum ipſius fidem implorare, eorumque impletionem flagitare. Hæc enim eſt ſpes illa, quæ non confundit, ut ait Apoſtolus Rom. cap. 5, de ea ſpe loquens, quæ ex probatione noſtri naſcitur. Eſt enim duplex ſpes noſtra, altera generalis, quæ antecedit officium atque adeò approbationem noſtram, de qua loquitur Petrus cap. 1. ℣ſ. 13, & quæ requiritur ad nos ad pietatem excitandos, ut patet ex Joh. 3. 3, *qui habet hanc ſpem in eo*, &c. Sed hæc eſt generalis, & quod ad me attinet, à futura conditione pendens, eſtque talis: Deus omnibus reſipiſcentibus vitam æternam certo dabit, atque adeò & mihi, ſi reſipuero. Altera ſpes perfectior, quæ ſequitur probationem noſtram, hæc eſt: Deus mihi dabit vitam æternam, quia jam reſipui, & talis ſum qualem eſſe me voluit: & hæc non confundit. De tali ſpe ac fiducia exindeque nata alloquendi Dei ut ita dicam, audacia, loquitur Petrus. Unde apparet, quouſque hîc Chriſtianus in ablutione animi ſpirituali progredi debeat, ſi ſalutem certò velit conſequi: Et hoc ipſum docere voluit Apoſtolus, ac propterea loco ablutionis ſordium animi, repoſuit hanc bonæ conſcientiæ interrogationem erga Deum. Ab hac explicatione, quod ad rem ipſam attinet, non videtur diſcedere Socinus, & auctor annot. in Bibl. Vatabli, qui ἐπερώτημα volunt eſſe teſtimonium ac reſponſum quoddam bonæ conſcientiæ erga Deum, ut antecedens ponatur pro conſequente hoc eſt, interrogatio pro Reſponſo; quod etiam vult Caſtellio ſed alio forte ſenſu. Sic Socinus de aquæ baptiſmo. Fit, ut animi ſordibus ablutis atque depoſitis, bonæ conſcientiæ noſtræ erga Deum teſtimonium in nobis ipſis ferri ſentiamus. Ubi ut apparet, voces in Deum cum voce conſcientiæ non cum voce interrogationis conjungit; ut in eo ſit ſenſu quem explicuimus.

Reſtant adhuc (præter alias) duæ explicationes 1. ut ſignificet ſtipulationem quandam, qua utimur erga Deum, cum veluti cum eo paciſcimur & eum ſtipulamur, ut nobis velit promiſſam illam vitam largiri, ſi animum à ſordibus abluamus, & bonam conſcientiam præſtemus: quod poteſt dici eſſe bonæ conſcientiæ cauſſa, cum eam comprehendat, & eam ex ſe pariat, & hæc ſtipulatio quia eſt cauſſa ablutionis ſordium animi apte reſpondet baptiſmo. 2. Altera explicatio, ut ſignificetur exploratio conſcientiæ noſtræ aſſidua, conſcientiæ, inquam, bona coram Deo, quâ fiat, ut ab omni labe animus repurgetur.

Sequitur Tertium, hoc eſt, unde proficiſcatur hæc ſalutis ratio, vel etiam, unde & qua ratione vim ea habeat, nos ſervandi. *Per reſurrectionem Jeſu Chriſti.* Duplici ratione poſſunt, ut jam innuimus, connecti hæc verba præcedentibus 1. ut nectantur cum verbo ſervandi, quaſi dicat; Baptiſmus hic ſervandi vim habet, quia reſurrectio & exaltatio Chriſti interceſſit; qua ſe Deus primo veluti pignore dato obſtrinxit ad ſalutem nobis dandam. Deinde cum Deus Chriſtum ad tantam ſublimitatem evexerit, ut is ſit in dextra Dei, ſubjectis ipſi Angelis, Deus certe id jam fecit, unde ſalus noſtra, ſi modo repurgati fuerimus à ſordibus animi, neceſſario conſequatur, adeò ut eam jam quodammodo nobis præſtitiſſe cenſeri debeat. Eſt autem ſalus noſtra poſita in manibus ejus, qui non erubeſcit nos fratres ſuos appellare, &c. Atque hæc poterunt latius diduci. Et hæc eſt veluti Arca qua ſubvehimur per aquam ſeu baptiſmum ſpiritualem, atque adeò enatamus ex omnibus divinis judiciis ipſaque morte æterna. 2. Sed & poſſunt hæc verba conjungi cum voce baptiſmi (ſi cætera quæ ſequuntur, legas in parentheſi) vel cum explicatione ejus, hoc eſt, interrogatione bonæ conſcientiæ. Si cum voce baptiſmi immediate conjungas, ſimplex erit ſenſus: ſi cum explicatione ejus ſeu interrogatione bonæ conſcientiæ, propemodum duplex. Si cum baptiſmi voce; ſenſus erit nos iſtam ablutionem conſequi per reſurrectionem Domini Jeſu Chriſti ejuſque exaltationem; quia hæc ſpem certam in Deo poſitam ſalutis æternæ immortalitatiſque nobis ingenerat: qua de re eleganter Petrus in hac eadem epiſt. cap. 1. ℣ſ. 1 & 21; quæ loca afferenda. At qui habet hanc ſpem in Deo, purificat ſeipſum ſicut ille purus eſt. 1 Joh. 3. & 2 Corinth. cap. 7. 1, Si verò connectas cum interrogatione conſcientiæ in Deum, duplex quodammodo eſt ſenſus. Alter is quem modo diximus, unde habeamus iſtam bonam conſcientiam; ſeu unde fiat, ut conſcientia noſtra repurgetur, & cor noſtrum, nos non condemnet; nimirum quia ſpem ex reſurrectione Chriſti concipiamus vitæ æternæ, unde liberatio à peccatis ac bona conſcientia naſcitur.

Alter ſenſus eſt, ut ſignificetur his verbis unde fiat ut nos cum bonam habemus conſcientiam audeamus ita Deum interrogare de noſtra ſalute eamque ab illo poſtulare. Quaſi dicat; At qua fiduciâ nos ita interrogamus & flagitamus Deum? quid hanc ſpem noſtram ita erigit, & animos iſtos nobis facit? Reſurrectio Domini Jeſu Chriſti: hac nitimur, hæc facit ut audeamus cum tanta fiducia promiſſorum ejus fidem implorare, cùm eorum tam certum ac evidens dederit pignus. Largitur enim reſurrectio Chriſti duplicem iſtam ſpem, de qua antè diximus, & illam generalem, quæ antecedit noſtrum officium, & eam quæ ſequitur. Sicut & mors Chriſti ſpem remiſſionis peccatorum; nam & antequam pareamus Deo, ſpem hanc præſtat, & poſtea. De poſteriore loquitur Joh. 1 Epiſt. cap. 1. *Si in Luce*, &c.

Reſur-

Reſurrectio Domini Jeſu poterit hic duplici modo ſumi. 1. Latè, pro omnibus iis, quæ eam conſequuta, adeò ut ea quæ ſubjiciuntur à Petro ad explicationem & amplificationem ejus pertineant ſimul ad oſtendendum, quomodo perfecta ea ſit, & quanta in ſe contineat. Sed 2. fortaſſe rectiùs hic accipitur magis ſtrictè, ac propriè nempe per revocationem ad vitam eamque immortalem. Qua ratione videtur accipi ſupra cap. 1. ℣. 21, ubi præter reſuſcitationem gloriæ ejus meminit. Sed evidenter ità ſumitur Rom. 14. 9, ubi imperium ejus divinum pro fine reſuſcitationis & vivificationis ejus ponitur. Maximè autem huc pertinet locus Rom. 8. 34, ubi agit & de certitudine ſalutis electorum; ubi quædam habet Paulus cum Petro communia, quædam peculiaria; ut & Petrus hîc ſua. Videatur locus & explicetur gradatio. Ex eodem autem loco etiam explicetur, cur mortis hic non ſit facta mentio: nimirum, quia reſurrectio ejuſque conſequentia plus faciunt ad ſalutem noſtram ejuſque ſpem nobis parandam; & mors, ideò maximè (licet non ſolùm) huc faciat, quia iſta eam ſunt conſequuta. Cætera hic non explico, tanquam alias noſtris nota & familiaria. Hoc tamen addo, cum facit mentionem Angelorum, poſſunt intelligi & boni & mali, ſed maximè boni: deinde per poteſtates & virtutes intelliguntur, illi, qui inter hos eminent, ne quis putet, tantum vulgares Angelos Chriſto ſubjectos; ſed etiam principes eorum, de quibus pluribus verbis Paulus Eph. 1. ℣. 21. Coloſſ. 1. 16. & 2. 16. Omnium miniſterio Chriſtus pro arbitrio utitur, omnes ei parent, omnium ille caput eſt. Poſſunt autem per *poteſtates & virtutes* iidem Angelorum principes intelligi, propter diverſas qualitates ad eundem tamen finem pertinentes; poſſunt etiam diverſi intelligi. Si iidem, intelligentur Angeli præcipui ſeu Archangeli, qui velut ſunt duces quidam cæterorum. Ut malorum Angelorum unus dux eſt, qui dicitur Diabolus, cujus cæteri dicuntur Angeli atque emiſſarii, quorum opera ille utitur: ita etiam in bonis Angelis ordo eſt & dignitatum gradus; non quòd illi ſuis veluti legionariis militibus abſolutè imperent, ſed ex mandato Dei, & nunc Chriſti, illi cætera diſponunt, & vel mandata regis ſui ad illos deferunt, vel per illos exſequuntur. Dicuntur ergò poteſtates propter quandam imperii vel gubernationis ſpeciem, quam habent in cæteros Angelos, ſed limitatam & reſtrictam, & ſuperiori ſubjectam, non ἀνυπεύθυνον. Virtutes propter robur & vires adjunctas, quibus poſſent imperata exſequi & & cæteris veluti præeſſe. Quodſi malis diverſos intelligi, tum per *poteſtates* ii eorum intelligendi tantùm, qui veluti ſunt duces, qui regi Chriſto parent, & propter quandam imperii particulam ità dicuntur. *Virtutes* autem ſunt alii, qui magno robore pollent, & ad res arduas ac magnas exſequendas à Deo ac Chriſto adhibentur. Vult ergo Petrus ſignificare divinum Chriſti imperium ejuſque magnitudinem, cùm ei Spiritus omnium potentiſſimi ac roluſtiſſimi, quibus Deo excepto nihil majus eſt, pareant: atque inde oſtendere, ſpei noſtræ certitudinem, cum ea ſit poteſtas ejus, cui omnia parent, cujus imperio cùm hi potentiſſimi Spiritus ſubſint, nihil eſt quod reſiſtere poſſit; imò qui horum etiam ſpirituum operâ ſuos olim congregabit ad ſe, & ex incendio illo, quod mundum manet (quemadmodum olim diluvio) ereptos in aërem tranſferet, indeque in cœleſte palatium: à malorum verò Spirituum vi, (quos alioquin delebit) & nunc imperio ſuo coërcet, hic quidem cuſtodit, aliquando autem pleniſſimè vindicabit.

De verbis Chriſti Johan. 3. 7, 8. Verborum iſtorum Chriſti hunc arbitror ſimplicem eſſe ſenſum: Non tibi mirum abſurdumve videatur quod dixi, denuò nos debere naſci, etiamſi qua ratione id fieri queat, non videas. Ecce ventus paſſim ſpirat, tuque ipſius ſonum auribus clariſſimè percipis, ita ut de re dubitare nequaquam poſſis; nec tamen ſcis unde omninò proficiſcatur, aut quorſum tendat. Quemadmodum (intelligitur) res certa eſt de vento, nec de illo dubitas, quamvis originem & locum in quem tendat, ignores; ita etiam ſe res habet, cum quovis, qui ex Deo generatur, ſeu cum generatione ex Spiritu, de qua tibi dixi. Res nempe, certa eſt, & de qua haudquaquam dubitare debeas, etiamſi rationem ac modum, quo id fiat, non acccipias.

* * *

Ad locum Jeremiæ 23. ℣. 5, 6, in quo arbitraris nomen Jehovæ Chriſto tribui, unde conſequatur eum eſſe Deum illum unum: Reſponſionem habes in libro contra Wujekum, Claſſe 4. Argum. 2. Quod verò tu ajis, *De Chriſto prophetam loqui monſtrare ſubjectum, quod ſit Germen Davidis, quod appelletur rex benè regnaturus, quod dicatur ille Jehova, qui & noſtra eſt juſtitiâ, quorum nullum de Iſraëlici dici poſſit.* Non enim advertis primùm, à te pro conceſſo ſumi ſubjectum enunciationis ejus, quæ continetur in poſteriori verſ. 6 parte, eſſe Germen illud Davicicum, de quo verſu 5 dictum fuerat, quod ſit futurus, rex benè regnaturus, &c. Atqui initio verſ. 6 novum interjicitur ſubjectum, nempe Juda & Iſraël, ad quod tanquam propiùs, rectè referri queunt, atque adeò debent, poſtrema illa ejuſdem verſic. verba, de quibus eſt controverſia. Conſentaneum enim eſt, prædicatum quodvis ad propius potiùs ſubjectum referri, quàm ad remotius, niſi forte gravis obſtet ratio, quæ an hic ſit aliqua, partim ex d. l. contr. Wujekum animadvertere, poteris, partim mox videbimus. Itaque dum tu duo diverſa prædicata, inter quæ novum ſubjectum interponitur, conjungis, & ad unum ſubjectum refers, in compoſitionis, ut dixi, fallaciam incurris. Deinde illud te unà cum aliis decipit, quòd verba iſta poſtrema ℣. 6 ita reſolvenda ſtatuis, ac ſi dictum eſſet, eum de quo ſermo eſt, vocatum iri Jehovam, qui noſtra eſt juſtitia: quod quia in Judam & Iſraëlem non cadat, arbitratus es, id de germine Davidis eſſe intelligendum. Atqui, ut alia quædam hic mittam, tùm ex loco ſimillimo apud eundem Prophetam, ubi eadem verba ſecundum Hæbraïcam veritatem, quam nonnulli interpretes fideliter expreſſerunt, manifeſtè ad Hieroſolymam referuntur; tum ex aliis ſimilibus Scripturæ locis, quorum aliquos in d. l. contra Wujekum habes annotatos, videre potes; nihil eſſe, quòd cogat iſto modo verba Prophetæ reſolvere: imò eſſe quod diſſuadeat. Eſt enim animadvertendum, verba hæc, *Jehova juſtitia noſtra*, conjunctim ſumenda eſſe, & inſtar unius nominis, quod materiale nonnulli vocant, habenda, quod etiam de ea re efferri poſſit, quæ Jehova ſimpliciter haudquaquam appellari poſſit: quodſi verò nomen hoc reſolvere velis in voces illas ex quibus componitur, non per appoſitionem verba *Juſtitia noſtra* cum nomine *Jehova* conjungenda fuerint, ut tu aliique omnes faciunt, ſed integra ex nomine hoc enunciatio conſtituenda, ſubaudita vocula *eſt*. Hoc pacto, Jehova eſt juſtitia noſtra. Quare nec ſubjectum aliquod aliunde fuerit aſſumendum, de quo tum vox Jehova tum Juſtitia noſtra prædicetur; ſi quidem ipſa Jehovæ vox ſubjecti locum obtineat. Exemplis, quid velim, intelligetur melius: ſi quis vexillum hodie aliquod, cujus inſcriptio ſit, Deus fortitudo mea, dicat, hoc eodem nomine vocari, aut id re ipſa ita vocet (ut ſi dicat, vexillum iſtud Deus fortitudo mea eſſe ab hoſtibus captum, aut aciem præceſſiſſe) non ſignificabit, vexillum iſtud eſſe Deum, qui ſit fortitudo ipſius, ſed totum hoc complexum, quod integram ſententiam ſeu enunciationem in ſe continet (nempe Deus eſt fortitudo mea) pro nomine illius, vexilli uſurpabit. Solent nempe Symbola iſtiuſmodi, integram ſententiam breviter enunciantia, quæ quis libenter vel de ſe vel de alia aliqua re aut perſonâ uſurpat, migrare in nomen aliquod iſtius ſive rei ſive perſonæ, de qua uſurpantur, aut quæ eorum quæ inibi dicuntur, monumentum aliquod exhibeat: cujus rei vel in Germanicâ noſtra lingua exempla licet reperire. Sed ne intra profana tantùm conſiſtamus, aut aliunde potiùs quàm ex

Scripturâ linguaque ſancta petamus exempla, deprehendes idem in nominibus Hebraïcis, quæ in Sacris Literis leguntur; Inſpice tantum interpretationem nominum iſtorum, quæ ad calcem Latinæ Bibliorum Verſionis adjici ſolet, aut ab aliis peculiari libello, atque adeo fuſius eſt pertractata. Inprimis autem ea vide Nomina, quæ ab El incipiunt, quam vocem Deum ſignificare noſti. Sic Elcana ſignificat Deus Zelotes, Elias Deus Dominus, ſive Jehova: Elimelech Deus meus Rex. In quibus omnibus ſubauditur vocula *eſt*. Elnathan Deus dedit, quod integram ſententiam ſeu enunciationem manifeſte continet. Quare ſi voces illas ex quibus nomina hæc conſtant, dirimere à ſe invicem velis, non debes nomen Dei aut Domini ſeu Jehovæ enunciare de homine illo, de quo nomen ex hac voce compoſitum efferebatur; ſed eo debet intelligi unus ille Deus, de quo dicitur, quod ſit Zelotes aut Dominus (vel contra de Domino, quod ſit Deus) vel Rex, vel quod dederit eam nempe perſonam, aut rem quæ ſubauditur. Sic nomen *Immanuel*, quod ut notum eſt, ſignificat *Nobiſcum Deus*, ab hominibus Chriſtianis pro nomine proprio uſurpatur (hinc Immanuel Chryſoloras, Immanuel Tremellius; Imperatores etiam quidam Conſtantinopolitani & Reges Luſitaniæ hoc nomine fuerunt appellati) non quod quiſquam eorum (ſit Deus ille qui nobiſcum eſſe dicitur, ſed quod voces iſtæ in unum nomen coaluerint, continentes in ſe vim integræ orationis, nempe *Deus eſt nobiſcum*, ſeu nobis propitius adeſt. Exemplum etiam habes luculentum Geneſ. 22. 14. Et vocavit Abraham nomen loci illius (ubi immolare voluit filium) *Jehova videbit*, ubi nemo non videt, non Jehovam fuiſſe appellatum locum iſtum, ſed totam hanc enunciationem pro uno nomine ſumptam, loco iſti fuiſſe inſtar appellationis propriæ attributam. Sic Exodi 17. 15. Et ædificavit Moſes altare, & vocavit nomen ejus, Jehova vexillum meum ſcil. eſt, & Judic. 6. 24. Et ædificavit ibi Gedeon altare Domino, & vocavit illud Jehova pax (ita enim eſt in Hebræo) hoc eſt pacis eſt auctor: quanquam etſi legere velis Jehovæ pax, ut nonnulli faciunt, ſubaudietur itidem vocula eſt, ut ſenſus ſit, Domini ſeu Jehovæ eſt pax, hoc eſt, ab ipſo proficiſcitur pax ſeu ſalus ac felicitas. Vide verſic. præced. Sic Ezech. 48. 35. Et nomen urbis [erit] ex eo die Jehova illic ſcil. eſt. Mitto alia quædam ad hujus rei illuſtrationem pertinentia; qualia ſunt nomina integram interrogationem continentia, ut Michaël quod ſignificat, quis ſicut Deus? & illa quæ ex eventu ſequuturo deſumuntur, & orationem continent imperativo modo elatam: quale iſtud Eſa. 8. 3, ubi jubetur propheta vocare filium ſuum, *Accelera ſpolium detrahere, feſtina prædari*: quæ Hebraicè paucioribus Syllabis longeque rotundius efferuntur; ut nemo mirari debeat, plura verba integram orationem complectentia, pro uno quopiam nomine in dicto Jeremiæ loco, pro Judæ & Iſraëlis nomine ſumi, licet enunciationis illius ſubjectum de eo efferri ac prædicari per ſe nequeat. Illud autem ex allatis à me exemplis obſervari velim, rebus illis, quibus aliquid contingit novi, aut ut contingat, optamus, itemque locis, in quibus quippiam evenit inſolitum, quin etiam rebus ac perſonis, per quas id contingit, ſignis denique ſive antecedentibus ſive conſequentibus rerumve inuſitatarum monumentis, nomina hujuſmodi indi ſolere compoſita, eventum illum aut ejus votum ſignificantia. Quare ut ad locum noſtrum dicta commodemus, quia eo tempore quo Germen iſtud Davidicum eſſet ex oriturum, & benè regnaturum in terra Judaica & Iſraëlitica, ipſaque adeò urbe Hieroſolymitana quæ gentis caput erat, Deus juſtificaturus eſſet populum ſuum, & ablatis, ex mera ſua benignitate, illius peccatis, eum tanquam juſtum at inſontem tractaturus; ideò populus ille, cui tanta felicitas contingeret, vocandus erat *Jehova juſtitia noſtra*; nempe ex oratione, quam ipſe populus de felicitate hac ſibi gratulans, & ejus gloriam uni Deo adſcribens, frequenter in ore eſſet habiturus, & inſtar proverbii ac Symboli cujuſpiam uſurpaturus, vel ſaltem uſurpare deberet. Hæc enim per mimeſin, ex ipſius populi perſonâ dicuntur, & ejus profeſſionem de divina erga ſe benignitate continent. Similiter intelligendum eſt de Hieroſolyma, hoc eſt, de populo Hieroſolymitano cap. 33, ejuſdem prophetiæ. Neque verò neceſſe eſt ut ſtatuamus, hoc ipſo nomine poſtea populum aut vulgo urbem fuiſſe appellatum, præſertim ab aliis extra populum iſtum exiſtentibus. Sed ſatis eſt cauſſam ſufficientem datam fuiſſe hominibus ita loquendi & nomen hoc uſurpandi: quemadmodum nec Hieroſolyma vulgo dicta eſt Jehova illic, quomodo nominanda apud Ezechielem dicitur: nec ut eſt apud Eſaiam civitas juſti, urbs fidelis, nec de Chriſto vulgo uſurpata, & ne nunc quidem uſurpantur ea nomina, quibus inſigniendus dicitur Eſaiæ 7. 9, nec illud ipſum quod hoc loco extat, quodque vultis de Chriſto intelligendum. Ex dictis illud etiam apparet, etiamſi tandem de Chriſto hæc intelligerentur, non tamen inde ſequuturum Chriſtum ſeu germen iſtud Davidicum eſſe ipſum Jehovam, non magis ſanè quam Hieruſalem, vel Juda & Iſraël. Id tantùm ſignificaretur, Germen illud Davidicum cauſſam fore mediam ejus rei, quæ nomine iſto *Jehova juſtitia noſtra* [eſt] exprimitur. Hoc eſt Jehovam per ipſum juſtificaturum populum ſuum, ut proinde ipſi hoc eſt germini illi, ex tanto beneficio à Deo per ipſum in populum collato, jure potuerit hoc nomen imponi. Quo pacto etiam Immanuel debuit appellari hoc eſt nobiſcum Deus, non quia ipſemet is eſſet Deus, qui ſit nobiſcum futurus, ſed quia per eum & cum eo Deus eſſet, nobis adfuturus, ſeque nobis propitium ac maximè benignum exhibiturus. Quia verò hujuſmodi nomina ex eventu, ut vidimus, ſolent imponi, quod de hac appellatione, qua de agimus, ex eo ipſo, quem citaſti, loco conſtat; ex eo facile eſt intelligere, ea non deſumi ſolere ex re, quæ cuipiam naturaliter ac neceſſariò inſit; quod tamen hoc loco fieret, ſi germen illud Davidicum diceretur Jehova; quia nimirum eſſentiam ipſius Jehovæ in ſe haberet. Quin etiam illud inde non obſcurè colligitur, verba illa potius ita eſſe reſolvenda, ut totam enunciationem contineant, quam ut per appoſitionem tantum elata intelligantur. Illo enim modo eventus quidam certus, nempe quod Jehova populum ſuum juſtificet, primò ac potiſſimum ſignificatur: hoc vero modo, non principaliter ſed veluti acceſſorie tantum; principaliter enim ſignificaretur, eum eſſe Jehovam, id quod perſonæ contineret commendationem, non vero eventum exprimeret: id vero quod additur, juſtitia noſtra, prioris tantum illuſtrandi cauſſa adhiberetur.

Quod attinet ad Spiritus ſancti, ut ajis, perſonalitatem, quam conaris oſtendere: nullum eſt dubium, quin de eo Spiritu loquaris, qui in ipſo Deo ejuſve eſſentia naturaliter reſidet, non vero de quodam ejus effectu hoc eſt de virtute atque efficacia ab eo in homines manante, quam Spiritus ſancti nomine in Sacris Literis creberrime appellari, omnes videntur agnoſcere. Cum ergo primum argumentaris à requiſitis perſonæ, quę omnia Sp. S. vis competere, & eorum primum facis eſſe ſubſtantiam: Vel ſubſtantiam ſumis pro re ſubſtantiali atque ad ſubſtantiam conſtituendam pertinente: quo pacto differentias ſubſtantiarum, eſſentiales, ſubſtantias appellant, ut rationem v. gr. hominis, vel eam accipis pro ſubjecto quodam, hoc eſt, pro ne ejuſmodi quæ per ſe ac ſeparatim ſubſiſtat, aut ſubſiſtere apta ſit. Si priori modo, concedimus Spiritum illum, qui in Deo naturaliter ineſt, ſubſtantiam eſſe. Sed id te nihil in hac cauſſa juvat, ut ex ſeqq. apparebit. Perſonam enim neceſſe eſt ſubſtantiam eſſe, ut ſubjectum (ſubjecti nomen abſolute accipio, nulla habita ratione accidentium, quæ ei inſunt: quo pacto etiam ex eorum ſententia, qui nullum planè in Deo agnoſcunt accidens, Deum ſubjectum diceres) quod per ſe ſubſiſtere aptum ſit vel potius actu ipſo ſubſiſtat. Quanquam enim Tu id fortaſſe in ultimo requiſito, quod eſt, eſſe ens completum:

tum, complexus es: tamen quia hic primus ferè latet error, ex ambiguitate vocis ſubſtantiæ natus, ideò hic ſtatim detegendus fuit. Unde jam intelligis, ſi poſteriori modo ſubſtantiæ nomen accipias, à nobis negari idque jure, Spiritum ſanctum eſſe ſubſtantiam; eſt enim in alio naturaliter, nempe in Deo ejuſque ſubſtantia, nec ab ea ſeparatim ullo pacto conſiſtere poteſt. Ex quo jam ſtatim etiam apparet, quid de altero requiſito, nimirum quòd ſit ſubſtantia prima, ſentiendum ſit. Id enim nulla alia ratione concedi poteſt, quàm quatenus intelligitur, Spiritum S. eſſe rem quandam ſubſtantialem, ſingularem atque individuam, non genus aut ſpeciem: quo pacto etiam diceres hanc rationem Petri aut Pauli v. gr. eſſe ſubſtantiam primam. Patet etiam aliquomodo, quid de tertio ſit ſtatuendum; nempe quod Spiritus S. ſit rationalis. Neque enim Spiritus S. rationalis eſt, ut quod, ſed ut quo (utor uſitata ſcholarum diſtinctione) qua ratione ipſam quoque rationem ſeu intellectum rationalem diceres, non quod ipſamet propriè ratiocinetur aut ratiocinandi atque intelligendi vim habeat: ſed quod homo ratione atque intellectu ratiocinetur atque intelligat, aut intelligere poſſit. Reſpondet enim Spiritus ſanctus, de quo ermo eſt, facultati ac potentiæ, non ſubjecto facultatem habenti atque utenti. Uſitatiſſimum autem eſt ut facultati actiones tribuantur, quæ propriè conveniunt ſubjecto facultatem illam habenti. Sic intellectus dicitur aliquid percipere aut cognoſcere; Mens judicare ac diſcernere: Voluntas velle (ut 1 Petr. 3. ỳ. 17) aut decernere quippiam: Anima hominis triſtari, gaudere, &c. cum tamen hæc omnia compoſito proprie conveniant, ſeu homini animam habenti, ut docent Philoſophi. Hoc autem, quo diximus, modo, aut ſimili quopiam, qui perſonæ non ſit proprius (ut de eo ſimul loquamur ſpiritu, qui à Deo manat, & in homines effunditur; eſtque ſpiritus in ipſo Deo naturaliter reſidentis effectus quidam, ei per analogiam reſpondens, deque actionibus quæ illi in S. L. attribuuntur) vel ex eo, quem primum adduxiſti, loco 1 Cor. 2, diſcere licet. Nam verſ. 11, in quo confirmatio quædam vel illuſtratio continetur ejus, quod verſ. 10 à te citato dictum fuerat, ait Apoſtolus; quis enim novit hominum, quæ ſunt hominis; niſi Spiritus hominis qui in ipſo eſt: ita etiam ea quæ ſunt Dei, nemo novit niſi Spiritus Dei. Neque enim ſpiritus hominis ipſe cognoſcit aut novit quippiam propriè, ſed eo cognoſcit aut novit quippiam homo, quo pacto Marcus de Chriſto loquitur 2. verſ. 8. Quare ſimiliter de Spiritu Dei ſtatuere licet, vel ſaltem nihil aliud vi illius comparationis concludere atque in præcedentibus aſſerere voluit Apoſtolus, quàm Spiritu Dei cognoſci, ea de quibus ſermo eſt. Quanquam ea ipſa quoque verba, quæ adducis verſ. 10, ſatis oſtendunt, Spiritui Divino hic non propriè, ſed metonymicè cognitionem tribui. Dicitur enim ibi *Spiritus* (nimirum Dei) *omnia ſcrutatur, etiam profunditates Dei*, hoc eſt conſilia & decreta ipſius maximè arcana, & in ipſo veluti profundo abdita ac retruſa. Nam ſi de illo Spiritu loquaris, qui in ipſo ineſt naturaliter, is nequaquam ſcrutatur atque explorat ea, quæ in Deo latent abdita. Sed is ipſe eſt, in quo ea primò inſunt, & abdita latent: quemadmodum profunda (ut ita Apoſtoli ſermonem imiter) hominis, hoc eſt abdita ejus conſilia, in Spiritu ac mente ipſius latent, nec Spiritus illius ea dicitur ſcrutari, ſed ſcire ac tenere. Neceſſe enim eſt diverſum eſſe id, quod ſcrutatur, ab eo in quo id primò latet, quod ſcrutari quiſpiam dicitur: præterquam quòd verba illa, *etiam profunditates Dei*, ſatis indicant, quo pacto Spiritus Dei hoc loco conſideretur. Quodſi de illo Dei ſpiritu ſermonem eſſe velis, qui à naturali, de quo hactenus egimus, Dei ſpiritu manat & hominibus communicatur, originis autem ac fontis ſui naturam quodammodo retinet, & quæ in eo latent, humanis mentibus imprimit, ſeu, ut ea cognoſcant, efficit: quemvis videre arbitror, eum proprie loquendo, haudquaquam ſcrutari aut cognoſcere, quum perſona non ſit, cujus id eſt proprium. Neque enim eſt, quod quis dicat, eum eſſe tertiam illam, quæ creditur, divinitatis perſonam. Quandoquidem effectus quidam eſt Spiritus in Deo naturaliter reſidentis. Hic autem Divinitatis perſona atque adeo Deus ſummus eſſe nequit; cum hic prorſus ſit ἀνάρθρος, nec ab ulla cauſſa dependeat: adde, quòd tertia illa, quæ ſtatuitur, Divinitatis perſona, eſſentiam Divinam, nunquam egreditur; ille autem, quem diximus, Spiritus egreditur. Animadvertunt improprietatem hanc in verbis Apoſtoli, quidam Sac. Lit. interpretes, licet alioquin acerrimi ejus, quam tueris, ſententiæ defenſores. Beza enim vult ideò dici Spiritum ſcrutari profunda Dei, quia per illum doceamur etiam abditiſſima, ſicut Rom. 8. verſ. 26, dicitur poſtulare, quòd nos ad poſtulandum impellat. Quanquam verò poſtea addit, ſi Spiritum hoc loco malimus non pro ipſo Spiriritu ſancto, ſed pro ipſius vi & afflatu accipere, ſimpliciter hoc eſſe accipiendum. Non video tamen, quomodo metonymiam queat effugere. Quandoquidem ille Spiritus ſancti afflatus, quemadmodum paulò ante oſtendimus, propriè ſcrutari aut cognoſcere non poteſt, ſed tantùm efficere, ut ii, in quibus exiſtit, ſcrutentur ac cognoſcant. Plura quidem dici poſſent, ad intelligentiam loci hujus pertinentia; ſed ne & Epiſtolæ modum & munus reſpondentis nimis excedam, ad ſecundum tranſeo ex Teſtimoniis tuis, quibus probare conatus es Spiritum ſanctum eſſe rationalem: id verò exſtat 1 Corinth. cap. 12. Verſiculum tu non annotaſti: arbitror autem te potiſſimum reſpexiſſe ad verſ. 11, qui ab aliis quoque inprimis urgeri ſolet, ubi dicitur, quòd Spiritus ille diſtribuat privatim cuilibet prout vult. Hujuſmodi enim actio rationem & intellectum in eo Spiritu omninò videtur præſupponere. Quæ ratio ſi firma eſt, multæ res aliæ, quæ perſonæ nequaquam ſunt, rationales atque adeo perſonæ erunt. Nam ex iis ſingulis, quæ charitati tribuuntur cap. ſequent. ejuſdem Epiſtolæ, liceret concludere, eam eſſe rationalem: cùm unum quodque eorum rationem præſupponat in eo, cui propriè tribuuntur; atque illa inprimis, *Charitas non cogitat malum* (id quod tacitam contrarii affirmationem continet, & cogitandi facultatem omnino poſtulat) *omnia credit, omnia ſperat*. Scriptura dicitur prævidiſſe Deum ex fide gentes juſtificaturum Galat. 3. 8. Sermo Chriſti dicitur judicaturus eum, qui verba ejus non recipit Johan. 12. 48. Atqui hæc non minùs rationem atque intellectum requirunt, quàm id, quod Spiritui ſancto loco à te citato tribuitur. Ac ne aliunde petamus exempla, habes in hoc eodem cap. 1 Cor. 12. 25. Ubi de membris corporis humani, quod poſtea verſic. 27 & ſeqq. ad membra Myſtici corporis Chriſti accommodatur, aſſeritur, alia pro aliis curam gerere, quæ omnia figurate dici nemo ignorat. Ac de ipſo Dei Spiritu figuratam ejuſmodi loquutionem habes, eo, quem Beza ſuperiùs citaverat, loco Rom. cap. 8, ubi emphatice admodum ipſe Spiritus dicitur interpellare pro nobis ſuſpiriis inenarrabilibus, additurque eum, qui ſcrutatur corda, ſcire, quis ſit ſenſus Spiritus (hoc eſt quid Spiritus ſpectet ac deſideret) quòd ſecundum Deum interpellet pro ſanctis. Ubi ſi ſpectes verba, videbitur ipſemet Dei Spiritus, qui ibi tum à Deo, apud quem interpellat, quique ejus ſenſum intelligit, tum à Sanctis, pro quibus interpellat, diſtinguitur, propriè Deum orare, ad eum ſuſpirare, & aliquid ab eo deſiderare: quæ actiones non ſunt niſi rei rationalis: & tamen res ipſa unumquemque monet, id de Spiritu S. propriè dici non poſſe. Nam ſi Spiritum ſanctum pro perſona divina velis accipere, quo pacto dici poteſt, eum orare aut pro aliquo interpellare, nempe apud Deum; cum ponatur eum eſſe ipſummet Deum, ex ſe ipſo dona omnibus diſtribuentem? quomodo dici poteſt, eum ſuſpirare? Deum ipſius ſenſum intelligere? Si vero pro effectu illius

illius Spiritus, ſeu aflatu divino ſumas, cum is perſona nequaquam ſit, quomodo ei has actiones propriè tribues? quanquam etiamſi perſona eſſet, non protinus ei propriè tribui poſſent. Quare reſtat, ut quemadmodum ſupra Bezam dicentem audivimus, metonymice id de Spiritu Sancti dictum intelligamus, quia enim is in hominibus ea efficiat, quæ illi hic tribuuntur, & tùm cum homines Chriſtiani afflictionum & periculorum magnitudine perturbati, neſciunt quid, quove pacto orare debeant, illis id ſuggerat, & ſuſpiria in illorum cordibus excitet, quæ licet verbis exprimi nequeant, à Deo tamen qui corda ſcrutatur, intelliguntur, & voluntati ipſius conſentanea eſſe agnoſcuntur. Quare cum hæc actio à Spiritu divino tanquam cauſſa præcipua oriatur, ideo Spiritui S. tribuitur. Hæc cum alibi agnoſcantur, cur non agnoſcuntur in locis ſimilibus, atque adeò in eo, de quo agimus, 1 Cor. 12: qui eo tantùm à priori differt, quòd in illo actio hominis, in hoc verò actio Dei propria Spiritui tribuitur. Eſt enim Spiritus divinus partim in ipſo Deo, partim in hominibus, quibus donari dicitur, & quidem partim dependentiæ ratione, partim etiam ratione analogiæ, idem. Quemadmodum ergo, quatenus in hominibus eſt, actiones hominum ei tribuuntur, quæ illius virtute & efficacia peraguntur: ita etiam, quatenus in Deo eſt, Dei actiones ei adſcribuntur, quæ ipſius vi perficiuntur. Et hoc quidem 1 Cor. 12, loco, facilius id quod dixi, agnoſci poterat, niſi præconcepta obſtaret opinio, quàm in aliis quibuſdam locis à nobis adductis. Nam d.l. Rom. 8 preces, quæ Spiritui Sancto adſcribuntur, ſatis apertè ſanctis, quibus eæ tamen proprie conveniunt, adimuntur: & Joh. 12. 47, 48, judicium illud, quod ſermoni Chriſti tribuitur, Chriſto ipſi, cui tamen id propriè competit, certam ob cauſſam (nempe quia ipſe prima damnationis illius cauſſa non eſſet) adimitur. At in loco noſtro, ea donorum diſtributio, quæ Spiritui S. tribuitur, haudquaquam adimitur ei, cui propriè competit, nempe Deo, cujus is eſt Spiritus, imò potius paulò ſuperius aperte ſatis adſcribitur, dum ita inquit Apoſtolus: & diviſiones operationum ſeu facultatum ſunt, (loquitur autem de facultatibus ſeu donis illis ſpiritualibus, quæ Spiritum inferius ait diſtribuere) ſed idem eſt Deus qui operatur illa omnia in omnibus: cum quo conſentit præter alia locus Hebr. 2. ỳ. 4. Simul atteſtante Deo ſignis, &c. & Spiritus Sancti diſtributionibus ſecundum ſuam voluntatem. Neque enim hoc loco Spiritus ſanctus (quod fortaſſe quiſpiam non ſatis locum conſiderans arbitrari poſſet) ſpectatur, tanquam diſtributor, ſed tanquam donum (quod cœteroquin expreſſum non foret) diſtributum à Deo, Euangelicæ doctrinæ ea ratione atteſtante. Dicit autem eum id feciſſe ſecundum ſuam voluntatem, quod ad Corinth. Spiritui ipſi tribuitur: quia aliud donum ſpirituale huic, aliud alii, & rurſus, alia menſura huic alia alteri dederit: quod alibi Chriſto, qui acceptum à Patre ſpiritum ipſius nomine effudit, quique ea ratione muneribus diverſis in Eccleſiâ obeundis diverſos præfecit (hoc autem eſt unius illius Domini, hoc eodem loco 1 Cor. 12. 5) adſcribitur. Confer inter ſe 1 Cor. 12. 28 & ſeqq. & Epheſ. 4. ỳ. 7, 8, 11. Quia verò id vi Spiritus divini factum eſt, ideò id Spiritui ipſi metonymicè tribuitur. Vide adhuc nonnulla de hoc loco, præſertim quod ad ſuperiora verba attinet, in anti Wujeko pag. 489, & contra Eutropium locis in catalogo notatis.

Sed jam tempus eſt, ut tertium locum videamus, qui extat Actor. 13. 2. Dixit Spiritus S. ſeparate mihi Barnabam & Saulum ad opus ad quod eos vocavi. Ubi vel ex eo probas, Spiritum Sanctum eſſe rationalem quia dixerit, ſimpliciter, vel quia iſta, quæ vidimus, dixerit: vel ex utroque. Prior ratio nulla eſt, niſi etiam concludere velis legem aut Scripturam eſſe ratione præditam, atque adeò perſonam, quia non ſemel loqui aut dicere quippiam in Sacris Literis legitur. Eodem modo oraculum dicit Rom. XI. 4. Adhortatio diſſerit Hebr. 12. 5, ſanguis Chriſti loquitur ibid. ỳ. 24. Vox Abelis clamat ad Deum Geneſ. 4. ỳ. 10. Cœli enarrant gloriam Dei & opus manuum ejus annunciat firmamentum, dies diei eructat verbum, &c. Pſ. 19 & alia ſimilia. Quid uſitatius, quam quod vulgo dicimus, res ipſa loquitur? Quod ad poſteriorem rationem attinet, nec illa robur aliquod habet. Alioquin enim ſimiliter concludere liceret, oraculum eſſe ratione præditum, eſſe perſonam, eſſe ipſum denique Deum, ſiquidem id loco paulò antè citato Rom. XI. 4 dixiſſe legitur, reliqui ſeu reſervavi mihi ſeptem millia virorum, &c. quis enim alius eos ſibi reſervaverat præter Deum? Eodem modo cum dicitur loco itidem paulò antè allegato Hebr. 12. 5. Exhortationem nobiſcum tanquam cum filiis diſſerere: fili mi, ne contemnas, &c. an protinus concludes, exhortationem habere filios, ſeu nos inſtar filiorum amare & alloqui? Atque ut propiore utamur exemplo, & ei de quo agimus, viciniore: Cum ad finem ſingularum Epiſtolarum Domini Jeſu ad Eccleſias Aſiaticas mittendarum Apoc. cap. 2 & 3 legis: qui habet aurem, audiat, quid Spiritus dicat Eccleſiis: num inde concludes, ea quæ in illis Epiſtolis dicuntur, ex Spiritus illius divini perſona dici: ſeu ad eum tanquam ad perſonam aliquam verè referenda eſſe? Annon liquet, omnia illa ex perſona Chriſti dici, & eum ſolum eſſe, qui ibi loquatur? Inſpice tantùm inſcriptiones. Quid ergò dices? Spiritum hunc ipſum Chriſtum eſſe? haudquaquam: ſed reſpondebis arbitror, quemadmodum ea, quæ oraculum dixiſſe legitur, non ad oraculum ipſum propriè referenda ſint, ſed ad illum, qui illud edidit, aut edi ſuaſit; quemadmodum item ea, quæ exhortatio diſſerere legitur, non ad ipſam exhortationem revera, ſed ad exhortantem ſint referenda: ita etiam, quæ Spiritus ibi dixiſſe Eccleſiis ſcribitur, ad eum referenda eſſe, cujus is fuerit Spiritus, quique per eum Eccleſiis fuerit loquutus, nempe Chriſtum. Tribui autem illa oraculo, quia iſta per oraculum fuerint prolata: exhortationi, quia per modum exhortationis: Spiritui, quia per Spiritum ſeu Spiritualem afflatum ac revelationem ea fuerint revelata, ac velut pronunciata. Hoc idem ergo reſponſum tibi pura ad illum, Actor. 13, locum, ac rationem poſteriorem inde petitam. Verba nempe illa: Separate mihi, &c. referenda eſſe ad eum, ex cujus perſona Spiritus ſanctus loquutus cenſetur, & à quo is fuit viris divinis inſpiratus. Is verò eſt Deus ac Chriſtus. Hunc enim Paulum ejuſque collegas ad munus Euangelii gentibus prædicandi delegiſſe ac miſiſſe, adeò notum eſt, ut lumen in meridie accendere velle viderer, ſi id probare conarer. Tribuitur autem hæc oratio Spiritui ſancto: quia ejus inſtinctu atque afflatu prolata fuerit: quemadmodum eandem ob cauſſam, omnia alia Prophetarum dicta Spiritui ſancto tribuuntur, licet ea ex aliena perſona fuerint prolata, nec Spiritus ſanctus tanquam perſona aliqua, ea fuerit proloquutus. Sic infra 20. ỳ. 23 dicit Paulus; *Spiritus ſanctus per* [ſingulas] *civitates teſtatur dicens, quod vincula*, &c. nempe quia Prophetæ per Spiritum S. ſeu afflatu divino impulſi, id dicerent ac teſtarentur: ut quodammodo declaratur infra 21. ỳ. 4 ubi dicitur, diſcipulos quoſdam Paulo dixiſſe per Spiritum, ne aſcenderet Hieroſolymam, hoc eſt (ut explicant viri docti, idem de Spiritu ſancto vobiſcum ſentientes) divina Spiritus revelatione. Vide etiam ea quæ de Agabo leguntur eod. cap. ỳ. 11. Simili ergo ratione Spiritus S. illa quæ Act. 13 legimus, dixiſſe cenſendus eſt: quia nimirum Prophetis, qui Antiochiæ tum temporis fuiſſe ỳ. 1, non fruſtra dicuntur, Deus ea per Spiritum ſanctum revelavit, ac per illos aliis annunciari voluit. Repentino enim ut veriſimile eſt, afflatu correpti Prophetæ illi iſta pronunciarunt, niſi malis alia quadam ratione vocem quampiam, quæ iſta pronunciaret, extitiſſe. Quanquam verò plura adhuc ad hujus rei declarationem addi poſſent, tamen modum mihi aliquem ponendum cenſeo. Id unum tantum addo, quod ad plura loca Scripturæ accommodari queat. Si omninò velis Tertiam quandam Divinitatis

vinitatis Perſonam à Patre & Filio diſtinctam, iſta protuliſſe: quæro, unde conſtare potuerit, illam ipſam Perſonam, non verò Primam aut Secundam verba hujuſmodi pronunciaſſe? An fortè dixit; Ego Spiritus hoc pronuncio? Haudquaquam. Neceſſe ergo fuiſſet, effectum aliquem aut ſignum extitiſſe, quod id oſtenderet? At quale id eſſe potuit, quod non Patri aut Filio, aut utrique poſſet accommodari? An non ſatis apparet, Divinos viros non id voluiſſe exprimere, quænam perſona Divina id dixerit; ſed eo, tanquam re manifeſta inter Chriſtianos, poſito (norunt enim omnes neminem niſi Deum per Chriſtum, ſeu Chriſtum Dei nomine iſtud facere: cum Deus Pater ſit ille ex quo omnia, Chriſtus is per quem omnia) indicare tantum velle, quo pacto ea Deus & Chriſtus pronunciarit, & unde conſtare potuerit, Deum ita revera velle ac præcipere, ut ita hominibus his auctoritas ſua conſtaret. Id autem breviter ſimul & empliatiſſimè ſignificarunt, cum dixerunt, Spiritum Sanctum ita locutum; ſi ea admittatur explicatio, quam nos attulimus, nimirum, quòd ea viri divini, cœleſti affectu correpti pronunciarint. Sic Apoſtoli, cum conſtare vellent præcepta ſua, non ſua revera, ſed à Deo Chriſtoque ſibi inſpirata eſſe. Actor. 15. 28 dixerunt, *Viſum eſt Spiritui Sancto & Nobis*, hoc eſt, ut viri docti explicant veſtrarum partium, nobis ex Spiritus S. inſtinctu; cum alias nulla cauſa eſſet, cur non potius dicerent; Deo aut Chriſto id viſum eſt & nobis. Nec minus Dei aut Chriſti cenſenda fuiſſent illa præcepta, quam Spiritus Sancti: etiamſi veſtra ſententia foret admittenda: ſed de hoc loco plus ſatis.

Ex dictis intelligi etiam poteſt quartus locus, quem citare proculdubio voluiſti, 2 Sam. 23 (tu habes 33) ℣. 2, ubi ita ait David: Spiritus Domini loquutus eſt per me, & ſermo ejus per linguam meam. Nihil enim id aliud eſt, quàm ſi dixiſſet; Ego Spiritus Divini impulſu loquutus ſum, eo linguam meam regente atque impellente prophetias ac pſalmos edidi. Nam quod poſtea additur: Dixit Deus Iſraël mihi &c. in quo nonnulli præſidium aliquod cauſſæ ſuæ collocant, probare inde volentes, Spiritum ſanctum eſſe Deum Iſraëlis, quò tu tamen, vix videris reſpexiſſe, cùm ideò tantùm locum hunc attuleris, ut oſtenderes Spiritum ſanctum eſſe rationalem: hoc, inquam, aliud eſt Davidis elogium, non verò prioris tantùm repetitio. Aliud enim eſt Divinum Spiritum per Davidem loquutum eſſe, nempe aliis: aliud verò, Deum ipſimet Davidi loquutum. Quare ex horum verborum collatione inter ſe, haudquaquam colligi poteſt Spiritum Domini eſſe ipſum Deum Iſraëlis: quod per ſe ipſum quoque abſurdum cenſeri debet. Deinde etiamſi ſenſus utrorumque verborum, ſi rem ipſam ſpectes, idem foret, non tamen protinùs ſequeretur, Spiritum ſanctum eſſe illum Deum Iſraëlis, qui poſtea nominatur: ſed tantum Deum Iſraëlis per Spiritum ſuum vel Davidi vel per Davidem aliis loquutum eſſe, & Spiritum illum Deo hac in re fuiſſe ſubordinatum, ita ut ejus ſermo, pro ipſius Dei ſermone ſit habendus. Nam ſi ita, ut iſti faciunt, concludere liceret, probari etiam poſſet, Spiritum ſanctum eſſe Deum Patrem: Deus Pater loquutus eſt per Davidem (Actor. 4. confer verſic. 25 cùm 27) Spiritus ſanctus loquutus eſt per Davidem. Ergo Spiritus ſanctus eſt Deus Pater: vitium hujus argumentationis quis non videt? Hæc de Tertio Perſonæ requiſito à te conſtituto.

Quartum Perſonæ requiſitum facis eſſe ens completum, ens autem completum à Scholaſticis, quorum hic terminus eſt proprius, id dicitur, quod non eſt in alio, nec tanquam pars, nec tanquam proprietas vel accidens aliquod: eſtque adeò ultimum ſubjectum, quod de nullo alio dicitur ſed de ipſo omnia: quod alio nomine ſuppoſitum vocant. At Spiritus ſanctus in potiorem ſignificationem acceptus in Deo eſt ejuſve ſubſtantiâ. Cumque ex veſtra ſententia nec pars ſit ſubſtantiæ Divinæ, nec proprietas, ut nos volumus; quid aliud vobis erit, quam accidens? Quomodo ergo ens completum? Sed probas tu eum eſſe ens completum: quia, inquis, eſt alius à Patre & Filio. Joh. 15. (fortaſſe ſcribere voluiſti cap. 14 cum in hoc ſolo legatur vox alius de Spiritu S. uſurpata.) Atqui 1. non dicitur ibi Spiritum S. eſſe alium à Patre, quod tamen hoc loco, ubi probandum eſt, Spiritum ſanctum eſſe ens completum, hoc eſt ſeparatim ab aliis rebus omnibus ſubſiſtere, non verò ineſſe in alio quopiam, potiſſimùm oſtendendum erat, ei præſertim qui contra noſtram ſententiam eſſet diſputaturus. Quandoquidem nos cenſemus (id quod per ſe quoque unicuique probabile videri debet) Spiritum ſanctum, qui Dei Spiritus ac virtus dicitur, in Deo, qui Pater eſt, reſidere, & ejus proprietatem quandam eſſe. Diſtinguitur quidem ibi Spiritus Sanctus à Patre ſatis manifeſtè: ſed tamen alius ab eo, qua in re tu præſidium cauſſæ tuæ collocas, non dicitur, ſed tantùm alius à Chriſto, idque non ſimpliciter, ſed paracletus. Se enim paracletum etiam tacitè vocat, quia diſcipulis ſuis, quamdiu illis præſens adfuerat, ſingulari fuerit ſolatio, cujus abitu jam inſtante, quia vehementer contriſtabantur, veriti, ne gaudio, quod ex ipſo hactenus cœperant, penitus ſibi eſſet in poſterum carendum, ideò ſuo loco ac vice alium illis paracletum, ſeu conſolatorem pollicetur; revera autem id illis pollicetur, ſeipſum alia in poſterum ratione ipſos conſolaturum; quàm hactenus feciſſet. Quaſi dicat; Nolite triſtari abitu meo, nec arbitrari defuturum vobis, poſt diſceſſum meum Conſolatorem, rogabo enim Patrem, ut alium vobis conſolatorem meo loco mittat: hoc eſt ego ipſe alio in poſterum modo vos conſolabor, non ore ut hactenus, ſed ſpiritu, quem à Patre acceptum vobis mittam, vos alloquens non corpore ſed virtute Divinâ, quam in vos effundam, vobis præſens. At cur Spiritum S. alium à Patre paracletum vocaret, nulla erat cauſſa. Sed deinde mirum eſt, non animadverti in hoc ſermone Chriſti, qui infra ipſemet 16. 25; eundem adhuc perſequens, ait, ſe in paræmiis hæc loqui, & tempus iſtud opponit illi quo jam apertè diſcipulis de Patre, ſeu rebus ad Patrem ſpectantibus, ſit annunciaturus; non animadverti inquam, uſitatiſſimam alioqui Sacris Literis proſopopœiam, qua fit ut Spiritus ſanctus cum Chriſto tanquam Dei legato & diſcipulorum, ſuorum, ut dixi, conſolatore comparatus, inque ipſius locum veluti ſucceſſurus, ipſe quoque tanquam Dei legatus, ac diſcipulorum Chriſti conſolator conſideretur. Animadverterunt enim viri docti, & quivis tùm in ſacris tum in profanis auctoribus obſervare per ſe facilè poteſt, comparationes parere figuras multas ſolere: comparationem autem rei cum perſona, proſopopœiam libenter parere. Hoc pacto Chriſtus loco ſuperius citato Joh. 12 ſermonem ſuum ſecum ipſo comparans, & ſibi quodammodo opponens, eum tanquam judicem quendam conſiderat, & de eo non ſecus ac de perſona quapiam loquitur. Nam cum dixiſſet: ſi quis audierit verba mea & non crediderit, ego non judico ipſum, &c. ſubjicit: qui ſpernit me, & non recipit verba mea habet eum qui ipſum judicet. Sermo quem loquutus ſum, is judicabit eum in extremo die. Etenim verba illa, habet eum qui ipſum judicet, omninò de perſona aliqua loqui videntur. Neque enim ideò maſculino genere eſt uſus, quia λόγος ſeu ſermo eſſet maſculini generis, cum eo nomine nondum fuiſſet uſus, nec ad id in conſtructione poſſet reſpicere, ſed quia ſui ipſius, qui perſona erat, loco Sermonem illum tanquam judicem quendam conſtituere vellet, eique incredulorum hominum damnationem adſcribere; ideò adhuc generatim, & indiſtinctè de eo agens, tanquam de perſona judicaturâ loquitur, potuiſſetque Chriſtus non minùs, quàm infra, ubi de Spiritu ſancto agit, addere vocem alium hoc pacto: Ego non judicabo illum, ſed alius erit qui ipſum judicabit, nempe ſermo ille quem ego loquutus ſum. Quis enim negarit Chriſtum rectè & eleganter ita loqui potuiſſe? Nec tamen quiſquam adeò fuiſſet imprudens, qui colligere inde voluiſſet, Sermonem illum eſſe ens completum, eſſe Perſonam aliquam à Chriſto diſtinctam.

Et

Et ne nunc commemorem eum loquendi modum ſeu exemplum à Socino contra Eutropium allatum, huic ſanè rei aptiſſimum: Annon David qui Pſal. 119. 24. præcepta Divina vocat viros conſilii ſui (hoc eſt conſiliarios ſuos) ut Hebræa veritas habet, quam Lutherus cum receptioribus quibuſdam interpretibus expreſſit, ita potuiſſet cuipiam, conſiliarios ipſius laudanti dicere; Ego verò habeo alios adhuc eoſque longè ſapientiores conſiliarios, Divina nempe præcepta. Illi me conſiliis ſalutaribus ſemper inſtruunt. Hoc pacto poſſet quis Libros, vivis eos præceptoribus opponens, appellare eos, alios ab iſtis Magiſtros. Plura adhuc exempla afferri poſſent, ſed iis contentus nunc ero. Cuperem te hac occaſione inſpicere commentarium ſanè perquam doctum Cornelii Janſenii Profeſ. olim Lovanienſis in Salomonis Proverbia cap. 8, ubi cauſſam reddit cur per proſopopœiam ibi de ſapientia loquatur Salomon, eamque tanquam mulierem, quandam introducat, omnes homines ad ſe invitantem, ut inde agnoſcas, unde in proſopopœias hujuſmodi Sacri ſcriptores delabantur. Et quia forte liber non eſt ad manum, initium verborum viri illius adſcribam. Quoniam, inquit, jam introduxerat Salomon, (nim. cap. 7) mulierem procacem, invitantem, ad ſe juvenes ſermone blando & petulanti: è regione ejus convenienter jam introducit ſapientiam velut alteram, mulierem, invitantem ad ſe homines ſermone, qui meritò efficacior eſſe deberet, &c. Inferius autem dicit. Per proſopopœiam de Sapientia ſic in genere comprehenſa (nim. Divina & humana) loquitur, ei tribuens nunc ea, quæ in hominibus operatur, nunc ea, quæ cum Deo & ipſa divinitate operatur, quaſi perſona aliqua eſſet, & res à Deo & hominibus diſtincta, &c. Eadem proſopopœia jam cœpta fuerat 7. ℣. 4, ubi pulchra quædam idem auctor habet, ex quo loco poſſes itidem loquendi modum eruere, ei ſimilem, de quo agimus. Nam ſi quis juveni cuipiam formam ac pulchritudinem fœminæ alicujus laudare vellet, eumque in amorem illius pellicere, dicere is ex Salomonis præcepto poſſet: Ego verò aliam habeo amicam, illa, quam tu laudas, longè pulchriorem, Sapientiam inquam, hæc Soror mea eſt, hæc cognata, hæc ſponſa mea. Sed exemplorum ſatis. Ad illud redeo, quod antea dixeram: vehementer me mirari, hanc proſopopœiam ab iis non fuiſſe animadverſam, qui quocunque ſe vertant, figuram in hoc ſermone Chriſti, & quidem ex proſopopœia manantem agnoſcere, & miſerè ſe torquere coguntur. Nam cum infra cap. 16. 13. Chriſtus in eadem orationis forma perſiſtens, de Spiritu illo paracleto dicat: *Non loquetur à ſemetipſo ſed quæcunque audierit, loquetur* & verſ. 14. *Ex meo accipiet & annunciabit vobis*, quod repetit verſ. 15; quo pacto hæc ad tertiam illam Divinitatis perſonam, hoc eſt ad ipſum Deum altiſſimum, cujus eſt ex ſe ipſo omnia ſcire, & à nemine quicquam accipere, accommodari queant? Annon manifeſtum eſt, ideò hæc de Spiritu ſancto dici, quia ei perſona fuerit impoſita Legati à Deo ad homines mittendi, & in locum ac munus Chriſti veluti ſucceſſuri, ut quæ diſcipuli ex Chriſti ore nondum ſatis didiciſſent, ea ipſis plenè patefaceret? neque ſanè commodior ei perſona hic imponi poterat. Quia verò legatus, ſi verax eſſe velit, & munere ſuo fideliter perfungi, non à ſe excogitata, ſed à mandante audita aliis annunciare debet: ideò Chriſtus, ut Spiritum hunc veracem eſſe & indubitatæ fidei doceret, ac nil niſi quòd Deus eos de ſua voluntate ſcire vellet, ipſis patefacturum ſignificaret, ideò dixit eum quæ audierit loquuturum, non vero loquuturum à ſemetipſo. Sed ne videretur ſolius Patris & non ipſius quoque Chriſti dicta ac mandata patefacturus, aliamque adeo ab ipſius religione doctrinam traditurus, addit, eum de ſuo ſumpturum ac diſcipulis annunciaturum: ſi quidem omnia quæ Pater habet, ipſe quoque habeat, ut pote cui Pater omnia, ut alibi legimus, tradidit. Vides elegantiſſimam ſimul ac ſapientiſſimam Chriſti, ut ipſe dicta ſua appellat, παροιμίας, quam poſtea reipſa ſatis explicuit, ubi tempus advenit, quo jam perſpicue de Patre, rebuſque ad eum ſpectantibus (inter quas ſanè eſt ipſius ſpiritus) erat diſcipulis annunciaturus, quod tùm fieri cœpit, cum hunc ipſum Spiritum in illos effudit. Annon enim eatenùs illa omnia fuerunt impleta, quatenus dono illo ſpirituali ac cœleſti virtute induti Apoſtoli, divina myſteria ad Chriſtianam religionem ſpectantia plenè cognoverunt, res futuras ſciverunt & prædixerunt, ac denique ex ſpe futuræ felicitatis & Divini erga ſe amoris ſenſu ſummam ceperunt conſolationem, ac lætitiam, cum hæreditatis ſuæ arrham, qua obſignabantur in diem redemptionis, in pectoribus ſuis geſtarent? Nihil certè horum Spiritus ſanctus ita, ut perſona ſolet, peragere poſtea viſus ac deprehenſus eſt: quam ergo meliorem horum verborum interpretationem quærimus?

Ex his jam aliquomodo patet Reſponſio ad ſecundum Argumentum, quo probare niteris Spiritum ſanctum eſſe perſonam, ex Notis Grammaticis petitum: quarum primam facis vocem *alius* Joh. 14; (tu iterum habes 15) ſecundam, generis variationem. Per hanc enim (inquis) Scripturæ uſitatum eſt perſonas deſignare; ita verò, quando præcedit in Græco textu nomen ſubſtantivum Neutrius generis, & ſubjungitur pro nomen Maſculini generis, ut Geneſ. 3. 15. σπέρμα αὐτ⊙. Matt. 28. 19. ἔθνη αὐτ⊙ις. Similiter Galat. 3. 16 & alibi. At talis variatio generum interdum fit, quando S. Scriptura de Spiritu ſancto loquitur Joh. 14. Pater dabit vobis τὸ πνεῦμα ἐκεῖν⊙. Joh. 15. τὸ πνεῦμα ℣. At enim ſi Scriptura per Proſopopœiam de Spiritu ſancto loquitur, quid mirum ſi ea ſermonis ratione, de ipſo verba faciens utitur, qua uti ſolet tunc, cum de perſonis propriè ſermo eſt. Si quidem Proſopopœia hoc eſt perſonæ fictio in eo ipſo conſiſtit, ut de eo, quod Perſona non eſt, ita loquamur ut de perſona. Sunt ergo notæ illæ Grammaticæ, proſopopœiæ illius pars quædam, vel, ſi ita mavis, ejus conſequens, nec magis negari poteſt, eas poſſe uſurpari de re, quæ perſona non ſit, quam poſſe nos de eadem per proſopopœiam loqui. Ac præterea, quod ad primam notam à te conſtitutam attinet, non uſurpatur uſpiam vox alius de Spiritu ſancto abſolute, id quod, niſi figura aliqua ſubſit, perſonæ ſolet eſſe indicium: ſed conjuncta cum voce paracletus, à qua divelli non debet, adeoque vox iſta *alius* per ſe vim, non habet perſonam ſignificandi; ſed eatenus tantum habere videtur, quatenus vox Paracletus cui adjungitur, eam videatur ſignificare. Nam cæteroqui dicere quoque poſſis, ἄλλος λόγος, ἄλλος ψαλμὸς, ἄλλος θυμιὰς, & alia infinita, quæ tamen nequaquam perſonam ſignificant. Atqui ex voce Paracleti id concludi non poſſe, Socinus jam docuit, & ex iis quæ ſupra diximus, intelligi poteſt; atque inprimis ſi exempla ſpectes, ex eo Pſalmi loco, ubi David præcepta Dei conſiliarios ſuos vocat, vel, quod apertius etiam perſonam videtur exprimere, vivos conſilii ſui. Quanquam & ille Salomonis locus, ſi præjudicium abſit, ſatis manifeſtus eſt, ubi ſapientia, ſoror, ſponſa, amica, appellatur, ſuaſque puellas habere & emittere dicitur. Nam qui ad Chriſtum priora illa accommodant, non animadvertunt eum nuſpiam inſtar mulieris in S. L. introduci, nec cum ſorore, ſed cum Fratre primogenito; non cum ſponſa ſed cum ſponſo comparari, nec reſpectu quorumvis, ſed Chriſtianorum tantum. Quod ad alterum indicium attinet, præter id quod generatim reſponſum eſt, animadvertendum eſt, jure negari poſſe, eam, quam tu ponis, mutationem generis de Spiritu S. uſurpatam eſſe. Nam quando pronomen ἐκεῖν⊙ de Spiritu S. uſurpatur, vel nulla alia vox, ad quam referri debeat, proximè præceſſerat, ſed ad ea, reſpicitur, quæ aliquantò antè dicta fuerant, atque adeò, ut ſtatim dicemus, ad vocem παράκλητ⊙, quod fit Joh. 16. 13, vel expreſſè præceſſerat vox iſta παράκλητ⊙, aut ejus loco eadem vox ἐκεῖν⊙. & quidem tanquam ſubjectum principale, ſeu principalis deſcriptio ſubjecti, unde fit, ut licet poſtea per appoſitionem,

ad

ad rem magis declarandam, addatur τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, vel τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, tamen pronomen relativum, non cum hoc propiore, ut pote acceſſorio, conveniat ratione generis; ſed cum remotiori tanquam cum ſubjecto ſeu antecedente, ut diximus, principali. Vide cap. 14. 26. XV. 26. XVI. 14, quam loquendi rationem haud ſanè inuſitatam, nos ſuperius imitati ſumus cum de loco Pſal. 119 ageremus, & exinde exemplum formaremus ei loquendi rationi ſimile, qua Chriſtus hic utitur; quod nemo, ut arbitror, reprehenderit. Quod verò etiam ſcripſiſti cap. 15, ſcriptum eſſe, τὸ πνεῦμα ὅ: quaſi nimirum articulus maſcurini generis præpoſitivus vocem πνεῦμα ſequeretur, in eo memoriæ lapſus eſt. Nam ℣. 26, qui ſolus eſt in eo cap. locus, ad quem reſpicere potuiſti, articulus præpoſitionis ὅ, maſculino genere ſequitur proximè vocem παράκλητος, & poſt vocem πνεῦμα ponitur articulus poſtpoſitibus ὃ neutrius generis, quod etiam fit cap. 14. 26. Mirum autem eſt, ſi propterea hæc generis mutatio accidit, quia Spiritus S. perſona ſit, quæ ratio ubique locum haberet, atque ibi inprimis, ubi proprietas ſermonis alias maximè ſervatur, nec parœmia aliqua cernitur, eam tamen variationem, cum de Spiritu S. ſermo eſt, nonniſi in hoc uno ſermone Chriſti, tribus his capp. comprehenſo, in quo parœmiis, ut diximus, ſe uſum ipſe teſtatur, deprehendi: cum tamen ea toties occurrat in voce υἱός, quæ exſtat in duobus locis à te citatis Mat. 28, ex quo tu tantum vocem παῖδα commemoras, & Gal. 3, idque non tantum apud unum Sacrum Scriptorem, ſed apud varios. Annon inde apparet, non eam ob cauſſam id factum, quia Spiritus S. perſona ſit, ſed quia, cum Dominus Jeſus parœmiis uti vellet & non apertè ſed figuratè atque allegoricè loqui, proſopopœiam à ſe ſemel cœptam, uſque ad orationis finem perſequi, eidemque ſermonis figuræ preſſius inſiſtere voluit, quæ cauſſa cum alibi locum non habeat, ideò variatio illa generis in eadem re alibi non deprehenditur. At in voce υἱός paſſim, atque ibi vel inprimis, ubi nulla proſopopœiæ ſuſpicio, ea variatio accidit; propterea quod ea dictio perſonarum certarum multitudinem ſignificet, quæ cauſſa ubique locum habet; licet ea interim non cogat, ut ſemper effectus hic, nempe generis mutatio, ſequatur, ſed ſuadeat tantùm ut id ſæpius fiat. Iſtud obiter notandum arbitror de loco Geneſ. 3. 15, à te adducto, iſtam mutationem generis, non tam ideò ibi factam videri, quod per vocem σπέρμα perſona intelligatur (alioqui enim debuiſſet potius plurale maſculinum uſurpari, ut in voce υἱός contingit. Si quidem vox ſeminis, ibi eſt nomen collectivum, & progeniem ſignificat, quemadmodum ex oppoſito ſerpentis ſemen liquet) quin quod pronomen relativum Hebr. *Hu* & nomen *zara* id eſt ſemen, ad quod refertur, maſculini ſit generis. Accidit enim interdum interpretibus, ut linguæ illius, ex qua aliquid tranſferunt, veſtigia ita ſequantur, ut idem genus in altera lingua retineant, quod in illa repererint, unde tranſferunt: Similiter & caſum; quod utrumque Veteri Latino Bibliorum interpreti non ſemel contigit. Quanquam aliam rationem affert Vatablus poſtquam enim dixiſſet, 70 verterunt *ipſe* Chriſtum intelligentes, addit: aut αὐτὸς non refert σπέρμα, ſed τὸ σπερμὸν, quod ſit ejuſdem, cum dictione σπέρμα ſignificationis, idque Hebraico more. Sed hac de re non multum tecum contenderim: cum eó etiam, quod vis, conceſſo, ſatis ad rationem tuam fuerit à me reſponſum.

Illud non puto prætereundum, quod tamen addis: Ea argumenta quæ ex ratione ſumuntur, pro nihilo te habere, in hoc arduo negotio. Et ſi Scriptura tibi diceret, quæ rationi impoſſibilia vel contraria videntur, te crediturum. In quo mihi videris tua ipſius vineta cædere. Nam unde quæſo principale tuum argumentum, quo probare niteris, Spiritum S. eſſe perſonam, depromptum eſt? Unde iſta attributa perſonæ? Subſtantia, ſubſtantia prima, rationalis, ens completum. Annon ex ratione, atque adeò ex media Philoſophia? Unde colligitis in divina eſſentia eſſe perſonas? an quia id Scriptura apertè dicat? haudquaquam: ſed quia ex iis quæ Scriptura de Deo, Chriſto & Spiritu S. dicit, definitione, ut arbitramini, perſonæ adjuti, ita colligitis, atque ita altera ſaltem ratiocinationis veſtræ propoſitio, perſonæ nimirum definitio, aut quippiam ſimile, ex ratione eſt. Deinde ipſe argumentandi ac concludendi modus, quem tum in hoc, tum in aliis omnibus religionis myſteriis adhibetis, unde niſi ex ratione eſt? Quodſi argumenta ex ratione ſumpta, in arduis hujuſmodi negotiis pro nihilo apud te habentur; unde ſcis, etiam argumentandi modum in hujuſmodi rebus te non fallere? Ubinam in Sacris Scriptum eſt, quod libet eſſe aut non eſſe; de qualibet re veram eſſe affirmationem aut negationem, quibus principiis omnis omnino diſputatio ac veritatis aſſertio nititur. Annon manifeſto tu aliique omnes facto ipſo oſtenditis, tale eſſe rationis lumen, ut non poſſit non cum veritate, & quæ hoc nomen maxime meretur, doctrinâ Chriſti conſentire, ut ut eam per ſe invenire & cognoſcere non potuerit? certe Deus in iis omnibus, quæ nobis in verbo ſuo revelavit, rationis lumen rectumque judicium, & communem, ut vocant, ſenſum præſupponit, ſine quo nihil eorum, quæ in S.L. continentur, intelligere poſſumus, præſertim ubi figurati occurrunt loquendi modi, aut res per conſequentiam aliquam ex S.L. eſt deducenda. Niſi ita ſe res haberet, cogeremur abſurdiſſima quæque ſtatuere, & contradictoria etiam admittere, atque, ut alia quam plurima præteream, Deo corpoream tribuere figuram, membraque non hominum tantum ſed & brutorum; cum ea illi in S. L. ſexcenties, idque apertiſſimis verbis tribuantur, expreſſe verò nuſpiam adimantur: ita ut nonniſi per argumentationem, cujus altera ſaltem propoſitio ex ratione petitur, contrarium demonſtrari poſſit. Quodſi argumentatio ea firma eſſe poteſt in negotiis maximè arduis, cujus altera propoſitio ex ratione eſt; cur non etiam ſi utraque? Cur quæſo non creditis cum pontificiis, panem Euchariſticum eſſe corpus Chriſti? poculum eſſe ſanguinem ipſum Chriſti, aut ipſum N. Teſt. quod nemo credit? An fortè alicubi S. L. dicunt, panem non eſſe corpus Chriſti? aut poculum non eſſe ſanguinem vel teſtamentum? an apertiora ſunt teſtimonia, quibus vos Trinitatem perſonarum divinarum probatis, quàm illa inſtitutionis verba, quibus Pontificii nituntur? Annon ideò ab illa Pontificiorum ſententia recedis, quia res ipſa ſtatim appareat abſurda? quid verò abſurditatem illam deprehendit ac monſtrat, præter rationem? Annon veſtri etiam in iſto negotio illo utuntur argumento contrà Pontificios aſſerentes panis ſubſtantiam abeſſe, remanere tantum accidentia; quòd accidentia non poſſint conſiſtere ſine ſuo ſubjecto, eaque de cauſſa nec de ſubjecto in ſubjectum tranſire. Quanquam dum tu ita, ut vidimus, loqueris, tacitè pro conceſſo ſumis, contrarium ejus, quod noſtri argumentis à ratione ductis convellere ſoleant, in S.L. dici, & ſic ipſa nos S.L. dicta oppugnare, non verò ex illis potiſſimùm earumque apertiſſimis teſtimoniis argumentari. Veſtri potiùs hoc nomine ſunt accuſandi, quòd tam aperta S.L. verba ſimpliciter non admittant, Nobis unus eſt Deus Pater ille ex quo omnia, & nos in illum &c. 1 Cor. 8. Unus eſt Deus, unus etiam mediator Dei & hominum, homo Jeſus Chriſtus 1 Tim. 2. Unus Deus & Pater omnium Eph. 4. Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te (Pater) illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti, Jeſum Chriſtum Joh. 17. Quid his locis apertius? cur non ſaltem aliqua æquè aperta verba hic opponunt, & contentione facta (quod quidem rationis fiet lumine) ſtatuatur, utra eligi debeat ſententia? Cur non oſtendunt ſimiliter alicubi ſcriptum, Deus eſt trinus in perſonis? cùm toties ſit ſcriptum, Deum eſſe unum: cumque hoc ſine illo credere ad ſalutem nequaquam putetis ſufficere? Cur non oſtendunt ſimiliter ſcriptum, Chriſtum aut Spiritum S. eſſe illum unum Deum, aut ſolum eſſe Deum illum verum, quemadmodum de Patre ſcriptum, de quo minor eſſe poterat dubitatio.

Cur publicè fiant Copulæ Matrimoniales?

QUia vinculo conjugii nullum eſt arctius? Nam ut una tantum uxore contentum eſſe oportet hominem Chriſtianum, & cum ea perpetuò vivere; ideò veriſimile eſt antiquitatem Chriſtianam, non ſatis habuiſſe inita iſtius conjugii fieri ſimplici & privato utriuſque conjugis promiſſo; ſed etiam inſuper evidens hujus rei, idque publicum & ſolenne & multiplex extare voluit teſtimonium: quale eſt hoc, quod quotidie inter Chriſtianos celebrari videmus. Recte itaque faciunt ii, qui jure in differenti quæ ad honeſtatem & politiam conſervandam pertinet, & ab hominibus prudentibus antiquitus inventa eſt, id obſervant, quod maxima pars Chriſtianorum, inter quos degunt, obſervat. Nempe publica promiſſio & quaſi votum: Dextræ porrectio: Annulorum & Munuſculorum donatio.

Præterea quantumvis ſatis interdum habeant S. L. ſi præcipiant viro, ut amet uxorem ſuam, perinde ac ſe ipſum: Uxori verò, ut virum vel metuat vel eidem obediat. (Nam in re manifeſta ſimplex oratio ſufficit: & pietatis ſtudioſos ſic monuiſſe eſt eis prolixa oratione rem perſuaſiſſe.) Tamen quia tempora mutantur, mutantur autem in deterius, & cùm illis etiam homines, conſultum eſt publico commodo, ſi omnia, quæ ad eum, quem debet uxori vir, amorem ſpectant quaſi enumerentur; & viciſſim ea etiam, quæ ad eam, quam viro debet uxor, obedientiam pertinent, recenſeantur. Ad Amorem autem quem vir uxori ſuæ debet, pertinere videtur omnium primum ut ſalutis illius quantum ejus per eum fieri poteſt, ſit ſtudioſus vel ſaltem nulla in re eidem obſit aut noceat. Deinde ut honorem eidem exhibeat. Quia non tantum viro ſubdita ſit, ſed etiam ita ſubdita, ut ſimul omnium ſocia & proxima à Rege Viro. Et non habet hæc conjugalis conjunctio aliquid ſibi ſimile inter omnes quæ ſunt in hoc mundo conjunctiones. Honor autem ità exhibetur; ſi non tractetur, ut alius qui nobis ſimpliciter ſubditus eſt: ſed ſemper ratio ejus habeatur, quod ſit ſocia & nobiſcum una caro. Hujus rei contrarium eſt ſævire in uxores; quod nominatim prohibitum eſt, ne faciant viri Chriſtiani. Tum ut caſtitati ita ſtudeat, ne thalamus conjugalis unquam polluatur: ut omnium quæ habet vir, bonorum participem uxorem faciat, eamque nulla in re adverſa deſerat.

Ad obedientiam quam uxor viro debet, pertinet primum generaliter, ut in omnibus quæcunque Chriſti Euangelio non contraveniunt, abſolute illi parere, & ex illius arbitrio vivere velit. Cum quo pugnat, Auctoritatem in Maritum quoquomodo ſibi ſumere 1 Tim. 2. Deinde ut & Mentis & Corporis Caſtitatem ſacroſancte viro ſervet 1 Petr. 3. 2. Tum ut eundem vereatur & revereatur. Epheſ. 5. ỳ. ult. Tandem ut pariter nulla in re adverſa virum deſerat.

Interrogandi ſunt itaque utrique coram Deo ipſo & Jeſu Chriſto, coram ipſis Angelis & facie omnium, qui adſunt, hominum Chriſtianorum & honeſtorum (qui teſtes ſint futuri eorum quæ ibi fiant.) An alter alteri ſponte ſua & ex animo hæc promittat & ſpondeat.

Tum addendum: Eſt igitur hujus rei præter hæc omnia, quæ ſunt maxima; hæc etiam externa Dextræ porrectionis & Annulorum donationis ceremonia vel conſuetudo: ultimum teſtimonium. Concluſio ſit Oratio.

* * *

Reſponſio ad M. Cornelii Marci argumenta, quibus probare nititur, Chriſtum eſſe Deum illum unum, & Spiritum ſanctum eſſe perſonam.

POſtquam Literas tuas vidi, vir Reverende juxtà ac doctiſſime, quem ego patris loco ſemper tum propter alias animi dotes, tum inprimis propter ſingularem illam modeſtiam & mores ad religionem ac pietatem compoſitos dilexi, & adhuc, licet in negotio religionis diſſentientem, diligo, dici vix poteſt quantopere fuerim graviſus. Ex iis enim deprehendi, & ſalvum te eſſe, & referre illum tuum erga me affectum, & (quod longè majoris æſtimo) in pietatis amore veritatiſque divinæ ſtudio, haudquaquam refrixiſſe. Quæ res effecit, ut & Deo tum pro tua incolumitate, tum pro egregio hoc erga ipſum animo gratias agerem, &, quod antehac quoque feceram, ut ea bona tibi vellet eſſe propria, vota conciperem. De ea quoque felicitate multum tibi gratulor, quod eum nactus ſis collegam, cum quo de rebus divinis turò colloqui, & in ſententias de religione vulgo receptas liberius inquirere poſſis, quod hodie apud paucos licet; plærique non tam illam religionem, quam veram eſſe cognoverint, ſed quæ illis naſcendi ſorte obtigerit, importuno quodam zelo vel amantibus vel amorem ejus oſtentantibus. Faxit Deus, ut ea animi moderatio apud omnes tandem obtineat: quod ſi fiat, ſpes me tenet fore, ut veritatis jubar, quod hactenus opinionum variarum nube tegitur, omnium oculis illuceſcat, & ſuo ſplendore tenebrarum opera fuget ac diſpellat. Veſtrum eſt, quos Deus hanc moderationem animi docuit, eandem aliis, qua poteſtis, ratione, inſtillare, & veritatis ac pietatis iter, quod ingreſſi eſtis, ſtrenuè perſequi; rati felices vos fore, ſi aliis quoque ad eandem rationem ineundam auctores, extiteritis: & tanto quidem magis, quanto pauciores in ea re laborant, & quanto plura vel obſtacula vel pericula vobis objiciuntur. Eluctandum enim eſt, per anguſtum illum pietatis tramitem ad ſupremæ felicitatis faſtigium, & ad gloriæ coronam non otioſis certantiam ſpectatoribus ſed victoribus propoſitam.

Ne reſponſio mea epiſtolæ modum nimium excedat, in plerorumque argumentorum tuorum, præſertim de Chriſto allatorum, ſolutione ad eos noſtrorum libros te remittam, quorum tibi copiam eſſe novi, additis iis, quæ præterea ad rationes tuas convellendas, vel rem clarius explicandam pertinere videbuntur. Ad locum igitur Jerem. 23. 5, 6, reſponſionem habes in libro contra Wujekum, &c. &c.

* * *

1 *Petr.* 4. *verſ.* 1.

IN his verbis adhortatur nos Petrus ad pietatem Chriſtianis hominibus dignam. Ita autem hortatur, ut partim pietatem illam deſcribat, atque explicet, partim rationes afferat cur eam ſequi debeamus, partim denique impedimentum quoddam quod hominibus Chriſtianis ad pietatem aſpirantibus objici ſolet amoliatur. Quanquam non eo ordine quo nunc nos uſi ſumus ea proponit Apoſtolus. Nam primam partem cum ſecunda ita miſcet, ut à ratione quæ ad pietatem nos impellere debeat exorſus, eidem pietatis deſcriptionem aliqua ex parte tum intexat, tum aliam rationem ſubjungat quæ pietatem illam nobis perſuadere debeat. Etenim cum Apoſtolus duas vellet conſtituere pietatis partes, alteram internam ſeu in animo conſiſtentem, alteram externam atque in factis ipſis ſitam; ita rationem primam huic partitioni accommodat, ut primam argumenti ſui partem priori pietatis membro accommodet, ac præmittat, alteram verò alteri. Quapropter primo videbimus primam rationis Apoſtolicæ partem ac veluti fundamentum, tum deſcriptionem primi pietatis membri quod alterius quoddam veluti membrum eſt, tum ſecundam rationis Apoſtolicæ partem priori aliquomodo innixam, ac denique alteram pietatis partem ex priori proficiſcentem.

Quod ergo ad primum attinet, id continetur illis in verbis, *Chriſto ergo paſſo pro nobis carne.* Argumentum, ut patet, ductum eſt ex Chriſti morte pro nobis ſuſcepta, cujus in ſuperiori capite facta fuerat mentio ỳ. 18. Unde reliqua poſtea quæ ibidem ſubjunguntur

fluxerunt.

fluxerunt. Ad superiora enim Apostolum respicere, satis indicat particula *igitur*, qua hic utitur Apostolus. *Pati* ergo *carne* hoc loco idem est atque mortificari seu occidi carne; quo loquendi modo usus est dicto loco Apostolus: adeoque vox passionis in perfecta significatione, caro autem, ut notum est, pro corpore sumitur. Maluit autem illa voce quàm hac uti Apostolus, ut id quod de Christo dictum fuerat, per similitudinem ad carnis nostræ seu appetitus mortem quandam tacitè transferret, eaque in re nos Christo similes esse debere ostenderet, ut postea videbimus. Non dicit autem Apostolus simpliciter Christum esse passum, sed addit, *pro nobis*. Quas voces alii ita accipiunt quasi dictum esset loco nostri, quod ita rursus explicant, ut velint Christum pro omnibus nostris peccatis demeritis nostris æquales pependisse pœnas. Id quod vel ex hoc ipso loco, ne aliunde rationes advocemus, refellitur. Etenim Petrus ex morte Christi pro nobis suscepta concludit nos quoque mori debere, & peccatis vale dicto, Dei voluntati in reliquum vitæ tempus obtemperare. At si illa esset istorum verborum sententia, quam volunt alii, nihil hic nostra pietate esset opus: ac tantum abest ut id quod Petrus colligit inde queat deduci, ut contrarium multo facilius inde concludi queat. Quare alia, & pietati & scopo consilioque Apostoli vers. 2, magis consentanea nobis quærenda est interpretatio. Eam verò nobis suppeditat Paulus: qui quod ad Rom. 14. 15, dixerat, *pro quo Christus mortuus est*, id 1 Cor. 8. 11, in eadem materia versans ita effert, *propter quem Christus mortuus est*. Quare *pro nobis* idem est quod *propter nos*. Propter nos autem ille perfectissima ratione moritur, qui salutis nostræ causa moritur, ut nos à morte liberati vitam adipiscamur eamque æternam. Quo vero pacto id factum fuerit à Christo, id explicatum habes ab initio Anti Grotii. Quomodo autem ex morte Christi pro nobis suscepta sequatur, ad eam vitæ pietatem quam commendat Apostolus adspirandum esse, partim ibidem explicatum habes, partim paulò post dicemus, ubi videbimus quid ex hac ratione colligat Apostolus. Nunc antequam alio abeamus, diligenter nobis expendenda est summa Christi erga nos charitas, propter quos mortem eamque tam diram atque infamem adiit: ac ipsius etiam Dei erga nos charitas, ex cujus voluntate ea fuit à Christo pro nobis suscepta. Quæ res fiduciam erga ipsum nostram excitare, nosque ad laudes ei perpetuo pro tanto beneficio dicendas, eumque vicissim ardentissime amandum exstimulare debet. Amor verò iste erga Deum & Christum in observatione mandatorum ejus consistit. Joh. cap. 14. ỳ. 21, 23. 1 Joh. 5. 3. Præterea cum res ipsa monstret, mortem Christi nobis de ea non ritè cogitantibus pietatem quam nobis persuadere vult Apostolus haudquaquam inferere, neminerimus diligenti meditatione mortis Christi fructum participare, ac ut Christus Johan. 6 loquitur, carnem ipsius comedere & sanguinem bibere. Hac enim demum ratione pietatem in nobis mors Christi gignet. Neque verò cogitemus, mortem à Christo ideo susceptam, ut nos eam tantum peractam esse credamus; sed ut inde ad officium nostrum, quemadmodum Petrus hic facit, nosmet excitemus.

Hac prioris rationis parte exposita, infert Apostolus admonitionem, qua primam pietatis partem in animo consistentem nobis commendat, dum ait, *Etiam vos eadem cogitatione armemini*. Id est id animo penitus infigite, & firmiter apud vos decernite, vos quoque carne passuros, seu mortem quandam carnis subituros. Vult enim Apostolus nos mortem meditari morti Christi similem, quanquam diversi generis, quæ eodem tamen nomine, eademve loquendi formula exprimi potest, sed diversa ratione sumta. Utrobique enim passio seu mors carnis est: sed illa quam Christus sustinuit mors est corporis proprie, hæc autem appetitus seu carnalium affectuum. Vult autem Apostolus armari nos hac cogitatione ad mundi varias illecebras, & firmari aut decreto sanciri id quod nos facere jubet.

Hinc discimus primò veram pietatem ab animo esse ordiendam: & plurimum, imò propè dixerim post Dei gratiam totum in eo situm esse, ut velis piè vivere. Recte huc accommodari potest illud vetus, Animus hominis quicquid sibi imperat obtinet: Præsertim quum volentibus & laborantibus auxilium divinum nunquam desit, si ardentibus precibus id implorent. Quandoquidem Deus promisit se facturum quicquid secundum ejus voluntatem petierimus. Quid autem magis est secundum ejus voluntatem, quàm ut peccatis mortui ipsi vivamus? Rom. 6. ỳ. 11. Sed deinde animadvertendum est, non quodvis animi decretum ad pietatem sufficere, sed firmum ac penitus animo infixum. Qua de causa Petrus armandi verbo est usus. Denique rem esse duram ac molestiæ plenam appetitum subigere, & carnales coërcere affectus: quandoquidem ea morti in Sacris Literis comparatur, & morti quidem violentæ, qualem Christus subiit. Unde alibi jubemur crucifigere carnem cum concupiscentiis. Gal. 5, & Coloss. 3, mortificare membra nostra quæ sunt supra terram. Hic autem, antequam ulterius progrediamur, considerandum est quo pacto hoc quod modò consideravimus ex morte Christi pro nobis suscepta concludat Apostolus; alias deductionis hujus rationes exposuimus alibi. Apostoli deductio eo videtur niti, quòd Christiani homines etiam ratione vitæ ac morum, quo nomine affectus quoque nunc complectimur, Christi morti conformari debeant. Id quod vel in baptismate olim profiteri solebant, immersione in aquam, & quadam sepulturæ, quæ mortis est consequens, imagine. Quam rationem explicat Paulus Rom. 6, ubi eadem quæ hic Petrus, sed fusius persequitur.

Hæc de priori pietatis parte. Ad posteriorem accessurus, rationem quemadmodum supra diximus iterum præmittit, sed rationi priori innixam. Ea verò continetur in istis verbis, *quia qui passus est in carne cessavit à peccatis*. Quanquam non diffitemur, hanc rationem posse etiam ut quidam vulgò censent, & verba prima fronte videntur postulare, haberi pro confirmatione præcedentium. Quasi dicat Apostolus; ideo debetis eadem cogitatione armari, ut nimirum pati velitis in carne, quia hoc pacto eum consequemini fructum, ut à peccatis cessetis. Siquidem quisquis in carne passus est, à peccatis cessavit. Magna autem felicitas est, à peccatis esse immunem: hæc enim sunt quæ conscientiam inquietam reddunt, hæc quæ divinis suppliciis nos objiciunt, hæc quæ spem salutis adimunt. Verùm si rem penitius consideres, apparebit hæc verba propemodum in parenthesi esse legenda, & sequentia cum superioribus cohærere, ac veluti consequentiæ rationem reddere. Quasi dicat Apostolus; vos quoque eadem cogitatione, nimirum ut in carne pati velitis, armemini; & quandoquidem quisquis passus est in carne cessavit à peccatis, vos reliquum vitæ tempus non ex hominum cupiditatibus transigatis, sed peccatis jam vale dicto, Deo ejusque voluntati totum hoc tempus consecretis. Causa autem cur ita censeamus hæc inter alias est, quia verba versiculi 2 quæ omnino cum superioribus cohærent, non bene cohærent cum proxime præcedentibus, de quibus nunc agimus. Etenim ea loquuntur etiam de illis qui verè ac propriè sunt mortui, atque adeò etiam de Christo, peccatorum nomine impropriè accepto. Estque in illis generalis oratio, qualis est apud Paulum dicto jam ante loco Rom. 6. vers. 7, ubi ait; *qui enim mortuus est, justificatus est à peccato*, id est à jure ac imperio peccati est liberatus. Jam verò ad illos qui proprie mortui sunt, ac multo minus ad Christum accommodari possunt verba hujus vers. 2, *ut non amplius hominum cupiditatibus, sed voluntati Dei reliquum in carne tempus vivatis*. Ne de ratione sequenti ỳ. 3 comprehensa, quæ idem comprobat, quicquam hic dicamus. Quod si hanc interpretationem sequi velis, nostra versio Polonica aliquantulum est mutanda, idque si Græcissmum retinere velis, una tantùm literâ mutatâ. Nec quisquam hic moveri debet quòd nos tum numerum tum personam verbi

mutemus : siquidem infinitivus Græcus nec personam neque numerum habet, itaque pro ratione nunc hanc nunc illam personam itemque numerum recipit. Sed nunc tempus est ut rem ipsam consideremus, & summam verborum expendamus. Diximus jam verba hæc generalem continere sententiam, quæ tum ad illos qui proprie loquendo in carne sunt passi, hoc est mortui, adeoque ad Christum, peccati nomine impropriè sumto, pertineant, tum ad eos qui impropriè loquendo in carne sunt passi seu mortui, id est ad eos qui appetitum, ejusque motus seu affectus compresserunt, & vim eis quam habebant ademerunt. Nam primò, certum est, eum qui verè sit mortuus à peccato jam cessasse, cùm nihil amplius jam agere, & sic nec peccare queat. Quod ad Christum attinet, ille eatenus à peccatis cessavit, impropriè dictis, quatenus ab afflictionibus ipsaque morte qualem peccatores sustinere merentur ac solent, jam porrò liberatus est. Quo pacto Paulus quoque eo quem huic simillimum esse diximus loco, nos admoniturus ut moriamur peccatis, & quidem semel, ita ut ad ea nunquam revertamur, eodem utitur exemplo, atque ait vers. 9 & seqq. *Christus excitatus ex mortuis non amplius moritur, mors ei non amplius dominatur; quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel*, id est semel peccato seu morte atquè afflictionibus peccatum consequi solitis, defunctus, atque ab iis porrò liberatus est; *quod autem vivit, vivit Deo. Ita & vos reputate vos ipsos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo, in Christo Jesu Domino vestro.* Quod denique attinet ad eos qui impropriè passi vel mortui sunt, carne, hoc est, appetitum suum edomuerunt, illi quoque à peccatis cessarunt. Omnia enim peccata ab affectibus & internis animi motibus oriuntur: quemadmodum Christus docet Matth. 15, ubi ait ℣. 18 & seqq. *Quæ egrediuntur ex ore, ex corde egrediuntur, & illa communem*, hoc est pollutum *reddunt hominem. Nam ex corde egrediuntur cogitationes malæ.* Quapropter in id incumbendum est Christiano homini atque id conanti ut à peccatis sit immunis, ut appetitum & affectus suos primò coërceat, iisque vim adferat. Ita enim fiet ut sponte sua peccata cessent, & voluntati locum relinquant. Agnoscitur etiam hinc posse hominem cessare à peccatis, quod nonnulli constanter vel potius pertinaciter pernegant. Est autem ut locus satis ostendit, non de cogitatione hic sermo, sed de effectu, siquidem hic cogitationis illius de qua superius fuit sermo effectus explicatur.

Sed jam tempus est ut ad alteram pietatis Christianæ partem quæ in opere ipso consistit accedamus. Ea verò est explicata ℣. 2. Ejus autem, ut alibi sæpe fit, duo constituuntur membra: alterum est peccata pristina vitare, alterum, id quod rectum est ac Dei voluntati consentaneum facere. Ait enim primò, *ut non amplius cupiditatibus hominum*, nempe reliquum in carne tempus vivatis. Cùm ait, non amplius id faciant, indicat eos antea id fecisse. Tales enim omnes generatim fuerunt Christiani, antequam Christiani fierent: sed alia debet esse vitæ ratio post veritatem agnitam, alia ante acta: quod suprà Petrus indicavit cap. 1. ℣. 14, & seqq. Cupiditates hominum Petrus opponit Dei voluntati, & sic quoque vitam secundùm illas traductam, vitæ ex Dei voluntate actæ: Homines intelligens carnales, quales quidem sunt plerique: eaque de causa Apostolus simpliciter loquitur, eisque non ut Deo voluntatem tribuit, sed cupiditates, propterea quòd ex affectu vivant, non ex voluntate, quam ratio gubernat ac sapientia. Hinc monemur ut diligenter caveamus quicquid hominibus vehementer placet, & iis quidem maximè qui à Deo longius absunt. Alia hominum esse solet cupiditas, alia Dei voluntas: quod huic placet, illis plerumque displicet, & contra. Audire Apostoli dictum atque attendere ii inprimis debent qui hominum hujus mundi favorem nimis amant, iisque unice placere satagunt, & sæpe conscientiam illis suam gratificantur. Insidiosa est hominum amicitia, & magno sæpe emitur impendio, ipsius nempe salutis. Quare valeant illæ excusatiunculæ, quibusdam nimis familiares, Gratificandum fuit amico, indulgendum est & aliis. Sed his jam missis, vel potius animo penitus jam infixis, aliam pietatis partem in opere consistentem consideremus, quæ est, *ut Dei voluntati reliquum vitæ tempus transigamus*, id est quicquid supereſt vitæ hujus caducæ, id Deo consecremus, & illius nutui in omnibus nos attemperemus. Quæ res quia facilis est intellectu, & quæ inde peti debeant doctrinæ omnibus est perspicuum, ideo ei non immorabimur.

Explicatis pietatis partibus, & prima ratione qua nos ad eam hortatur Apostolus visa, nunc ad alteram rationem accedendum est, qua ad eandem nos excitat Apostolus. Quam quidem jam innuit verbis præcedentibus, dum *reliquum vitæ tempus* commemoravit: sed eam latius deducit, dum ita subjicit: *Sufficit enim nobis præcedens*, &c. ubi ex eo quòd tantum jam temporis in peccatis variis contriverimus, colligit jam tandem Deo esse vivendum, & reliquum ei vitæ tempus impendendum. Præteritæ autem vitæ improbitatem tum generatim explanat, tum specialim, enumeratis certis peccatorum generibus, in quibus hactenus vixissent ii ad quos scribit. Primum facit in verbis prioribus, dum ait; *Sufficit enim nobis per præcedens vitæ tempus voluntatem gentium patrasse.* Loquitur autem Apostolus accommodate ad vulgi sententiam, quod credit aliquid esse in peccato boni: quasi dicat; si putatis suave esse peccare, & aliquid ei rei ideo impendendum esse temporis, cogitate, jam satis ei esse datum, sufficiat tempus illud satis longum quod peccando contrivistis. Cùm si rem suo pondere examines, dicendum fuisset, atque ita proculdubio fuisset dicturus Apostolus; Dolendum vehementer est tantum temporis vos dedisse gentium cupiditatibus, & illorum voluntati tamdiu fuisse obsequutos. Quanquam Petrus per communicationem quandam non *vos* dicit, sed *nos*, se quodammodo includens, ad asperitatem orationis emolliendam. Hoc autem loco gentes reponit pro hominibus, propterea quod his indulgendo potissimum peccassent ii ad quos scripsit Petrus, utpote inter quos vixerant, & à quibus plurimum labis traxerant, utpote corruptissimis. Scripsit enim Petrus ad Judæos origine, sed Christianos factos, per varias gentes quas ab initio enumerat cap. 1 dispersos. Cogitandum nempe unicuique est, quantum temporis, vel aliud vel male agendo perdiderit, eaque cogitatione veluti calcaribus quibusdam incitandus est animus ad reliquum temporis, tanquam naufragas tabulas, colligendum, & quicquid adhuc reliquum est vitæ tanto majori cum pietate transigendum. Quotus verò quisque est qui non plurimum tempus & quidem florentissimam ætatem dicaverit suis cupiditatibus & hominum studiis. Rectè hic usurpaveris illud quanquam Ethnicum, Magnam vitæ partem elabi male agentibus, majorem nihil agentibus, totam aliud agentibus. Cogitandum ergo nobis est illud Pauli, tempus in posterum esse contractum, punctum esse quod vivimus, & puncto nos minus Deo dare, qui immensum illud beatissimi ævi sibi parentibus destinavit.

Hactenus in genere vitæ pristinæ improbitatem descripsit Petrus; sequuntur vitia specialia in quibus hæserunt ii ad quos scripsit Apostolus. Ea verò sunt duplicis generis, partim ad voluptates corporis belluinas quibus vulgo indulgent homines, spectant, partim ad honoris divini violationem. Voluptates porrò illæ sunt duplices: Aliæ sunt eæ quas honeste nominare non licet, aliæ in cibo & potu potissimùm versantur. Prioris generis vitia enumerat duo, alterum externum & in factis consistens, alterum internum seu in animo situm. Illud exprimitur in voce *lasciviarum*, hoc est libidinum & impurarum voluptatum, quo nomine omnes comprehendit voluptates venereas, quæ sunt extra legitimum ac verecundum matrimonium: quarum variæ quidem species enu-

enumerantur in Sacris Literis, quia vulgo tum nimis erant notæ ac pleriſque familiares; ſed quas optandum eſſet perpetuis obrui tenebris, & à piis omnibus ignorari. Ad illas autem evitandas, id ſat eſt quod diximus. Qui enim ſcit nil aliud licere quàm quod legitimi ac verecundi matrimonii cancellis eſt circumſcriptum, is reliquas omnes hujus generis voluptates qualeſcunque tandem ſint evitandas eſſe ſciet, & ſi volet, certabit. Hoc vero quod in animo diximus conſiſtere, exprimitur voce *cupiditatum*; quæ licet ſua natura latius pateat, hoc tamen loco ad earum voluptatum de quibus hic agitur deſideria reſtringenda eſt: quemadmodum etiam fit Coloſſ. 3. ℣. 5, in voce *cupiditatis malæ*: quanquam & aliæ ſint malæ, ut nimia honorum aut opum cupiditas. Eſt autem cupiditas hæc non pro primo appetitus motu & ad rem turpem inclinatione cui voluntas non aſſentiatur intelligenda; ſed de ea quam voluntas vel decreto ſuo approbet, utut tandem ad effectum non perducatur, vel in animo foveat eaque ſeſe oblectet atque titillet, utut decretum de ea perficienda non acceſſerit: id quod ad alias quoque cupiditates turpes tranſferendum eſt. Primus ille appetitus motus qui nonnunquam nolentibus obrepit & ſubito excutitur, quanquam mali quidam eſt fomes, peccatum tamen nondum eſt, ſed virtutis exercendæ materia: quanquam danda eſt opera ut animus aliis honeſtis curis aut meditationibus diſtentus ab illis quam minimum ſollicitetur. Quam ad rem temperantia victus, divinarum rerum tractatio, & precum aſſiduitas plurimum valet.

Quod ad alterum vitiorum genus attinet; in voluptatibus corporis occupatorum, tria enumerat Apoſtolus, quorum primum & ultimum cernitur in potu, medium etiam in cibo aliiſque rebus cum hoc voluptatum genere conjunctis. Primum grave admodum eſt ac craſſum: tertium paulo ſubtilius & viris cæteroquin honeſtis familiare. Primum eſt expreſſum nomine *vinolentiarum*, quo intelligit vini bibendi libidinem, quæ cerebrum turbat, & rationem ad tempus excutit. Quanquam cum vino jungenda ſunt omnia reliqua potus genera quæ ſingularem inebriandi & cerebrum mutandi vim habent. Ex ſpecie enim nobiliori totum genus eſt intelligendum. De altero quod in potu nominatim cernitur, poſtea docebimus. Prius enim id quod his interjecit Petrus, quodque tum in cibo tum in potu verſatur conſiderandum eſt: illud verò *comeſſationum* nomine ſignificatur ab Apoſtolo. Sunt autem comeſſationes convivia, non illa in quibus ad neceſſitatem editur, jucundis ac honeſtis admiſtis ſermonibus, qualia etiam inter Chriſtianos eſſe poſſunt, & nonnunquam etiam neceſſe eſt; ſed in quibus omnia ad voluptatem corporis referuntur, idque tantum agitur, ut edatur ac bibatur quantum gulæ placet: luditur præterea, ſaltatur, aut alia fiunt ſimilia, quibus ſe homines carnales oblectare ſolent, quanquam ita ut etiamſi fortè ſaltatio abſit, nihilominus tamen comeſſatio ſit. Quod ad alterum eorum vitiorum attinet quæ in potu tantum cernuntur, id exprimitur voce *potationum*: quod quia Apoſtolus à vinolentiis interjecto comeſſationum nomine disjunxit, diverſum id à priori licèt aliàs cognato vitium eſſe apparet. Cùm verò vinolentia eam ut diximus ſignificet ebrietatem quæ rationem turbat, & mentem ad tempus eripit, potationis nomen quod lenius eſt, ejuſmodi vitium ſignificare apparet quod minus ſit priori turpe, hoc eſt potationem ejuſmodi quæ etſi mentem non eripiat, modum tamen juſtum qui in potu obſervandus eſt ſupergrediatur. Modus autem ille eſt, ut ad valetudinem ac neceſſitatem potum adtemperes, non ad voluptatem, quæ expleta jam naturæ neceſſitate quæratur. Atque hoc illud eſt quod dicere ſolent, quempiam pluſculum adbibiſſe. Quanquam verò is qui hoc vitio laborat, aut peccatum hoc aliquando, admittit, non ita ſeſe obruat poculis, ut neque mens, neque lingua, neque pes, officio ſuo fungi valeat; fieri tamen non poteſt quin animus illius tum temporis gravetur, & etiamſi ſeſe attollere velit ad rerum graviorum cogitationem ac meditationem, ad eam tamen rem ſit ineptior: niſi fortè longa bibendi conſuetudine id fuerit aſſecutus, ut multum etiam vini ferre queat. Quibus tamen quicunque eſt moribus, eum temulento ferè ingenio eſſe neceſſe eſt: adeo ut ſimpliciter dici queat, hoc vitium ſemper, ut Dominus Jeſus loquitur, cor gravare. Solent autem hoc vitio laborare ii qui voluptatibus carnalibus ſunt dediti: quales quidem ſunt plerique omnes qui divinam veritatem ignorant, honeſtiores tamen videri volunt, atque ex parte etiam ſunt. Vinolentia enim illa, ſuâ turpidine viros honeſtiores à ſe abſterret: hæc autem potatio hilaritatis & ſuavitatis ſpecie ſe commendat. Sed quo ea eſt inſidioſior, & quo facilior eſt in eam lapſus, tanto eſt ab ea cavendum diligentius: præſertim cum ob cauſam jam dictam tot repererit ubique ſectatores tum defenſores. Quid, inquiunt, obeſt, aliquantulum ſeſe exhilarare, & genio nonnihil indulgere? Exigit id humanitas erga alios, maxime hoſpites. Ita nempe virtutis nomen prætexitur vitio: ſed velum hoc ei detrahit Petrus, & proprium ei reddit nomen atque ordinem, dum potationes conſtituit partem vitæ ejus quæ gentium voluntati ſit conſentanea, divinæ vero adverſa.

Ultimo loco commemorat Petrus illud peccati genus quod Dei honorem apertè lædit, dum commemorat *nefarias idololatrias*. Duo nempe ſunt peccatorum genera ad quæ homines inprimis ſunt procliviores, & quæ in illis maxime vigent qui divinæ voluntatis notitiâ carent, ac fere impune inter illos perpetrantur. Ea nimirum quæ ad voluptates corporis pertinent, & Idololatria: quemadmodum experientia nimis (proh dolor!) apertè docuit, hodieque docet. Eſt autem Idololatria vitium ejuſmodi quo fit ut quis colat id quod divinam poteſtatem non habet: quanquam propriè ſimulacrorum imaginumque cultus eſt. Qua de re ſatis prolixe egimus in Ethicis, ex quibus ea quæ hic dici poſſent petantur. Vocat autem idololatrias illas *nefarias*, non tantùm quod per ſe grande ſcelus ſit honorem numini debitum ad res alias ac nominatim ad ſimulacra tranſferre, verùm etiam ideo, quòd Deus tam ſevere eo peccato interdixiſſet Judæis, quales hi fuerant ad quos ſcripſit Petrus. Mirum autem cuipiam videri poſſet, Petrum hoc ſcelus tribuere Judæis, cum videatur ea natio ab eo ferè tempore ex quo è captivitate Babylonica rediit, ab hoc peccato fuiſſe immunis: niſi fortè ſub Antiochi perſequutione, quæ tunc non adeò diu duravit. Verumtamen quia Petrus hoc Judæis crimen impingit, dubium non eſt quin ejus peccati rei fuerint non pauci hinc inde Judæi, per extraneas rationes habitantes; idque ſane eſt verſimile. Nam etſi Judæi in ſua regione, hoc eſt in ipſa Judæa, idololatriam nec exercerent nec ferrent, eſt tamen pluſquam credibile eos Judæos qui in medio idololatrarum habitabant, exemplo eorum, & partim metu, partim etiam quorundam amore inductos fuiſſe, ut idololatriam nonnunquam ſaltem committerent, atque inter alia epulis idololatricis intereſſent, & ſic ejus ſceleris participes fierent. Adde quod veriſimile eſt Magiſtratus in quibuſdam locis vim illis intentaſſe, eoſque metu ſuppliciorum atque injuriarum ad impia ſacra adigere voluiſſe. Judæos autem ut pacem redimerent, illis ſæpe fuiſſe gratificatos. Quo accedit quod eo jam tempore nimis magnus ſoleret haberi honos Principum Romanorum ſeu Cæſarum ſtatuis, quem provinciarum præſides quo quiſque vellet eſſe Principi gratior, tanto magis urgebant. Quare fieri vix potuit ut Judæi ubique tam forti eſſent animo ut non aliquid facerent religioni ſuæ ac præceptis divinis adverſum.

Vidimus hactenus duas priores hujus loci partes, ſequitur tertia, in qua Apoſtolus objectionem

quandam occupat, seu, quod perinde est, impedimentum quoddam pietatis hactenus à se præscriptæ removet. Primo ergo videndum est quomodo impedimentum istud ab Apostolo exprimatur, deinde illud removeatur. Prius fit vs. 4, dum ait, *In quo peregrinantur non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ profusionem, blasphemantes.* Ex quibus apparet illud obstaculum solere objici illis, qui cum antea aliorum hominum cupiditatibus fuissent obsequuti, & una cum iis variis peccatis atque sceleribus indulsissent, postea ab iis eorumque consuetudine sese abstrahant, & à pristinis sceleribus recedentes, virtuti ac pietati reliquam vitam consecrent; quòd eorum cum quibus antea impietati incubuerant primò admirationem excitent, tum indignationem linguarum & convitia in sese concitent. Solent enim homines ii qui vitia jam adamarunt, illis vehementius irasci qui scelerum, ut ita dicam, societatem antea secum coluerant, si pietati se postea dedant, quam iis qui semper pie vixerant. Quod ad verba attinet, verbum *peregrinari* hoc loco idem est quod admirari quippiam tanquam rem novam: quomodo infra vers. 12. Apostolus eandem vocem usurpat. Quod enim peregrinum est novum est atque inusitatum: nova autem & inusitata mirari solemus. Per *profusionem* autem *luxuriæ*, profusam luxuriam, seu vitam luxui ac omnis generis voluptatibus deditam intelligit Apostolus. *Blasphemare* autem est hoc loco convitiari, ut alibi sæpe. Adhortandi sunt hoc loco omnes quotquot in Christo volunt pie vivere, ac mundum relinquere, ut animum obfirment adversus vitia & convitia hominum male feriatorum, quæ illos ob pietatem excipiant. Est enim pietas impietati semper invisa. Cui infirmior est animus quàm ut veterum suorum sodalium atque amicorum iras sustinere ac convitia spernere queat, is pietatem constanter colere non potest. Atque inprimis omnes machinas pietati nostræ expugnandæ adhibet Satanas, & qui in illius castris militant, tunc cum ab illis ad Deum Christumque transimus, & pristinis signis relictis, pietati nomen damus. Nam cùm mutatio est recens, novitate sua magis percellit aliorum animos, & nisi ipsorum cupiditatibus gratificari velis, vehementer irritat. Furit Satanas bolum sibi hunc eripi è faucibus, indignatur mundus se improbitatis atque impietatis ab eo qui se deserit damnari. Admonendi sunt etiam ii quos mundus nimium amat, colit, laudat, ut sibi ipsis eo nomine fiant suspecti, & de pietate sua vehementer sint solliciti. Cum enim mundus tantopere soleat irasci hominibus cum pietate viventibus, & eos conviciis incessere, non est admodum credibile, eos veram illam & rigidam pietatem colere, qui contraria omnia experiuntur, & propitio fruuntur mundo. Sed jam videamus quomodo Apostolus impedimentum hoc pietatis amoliatur, & animos eorum ad quos scripsit adversus hunc arietem muniat. Prior ad eos imprimis spectat qui convitiis incessere audent homines Christianos pietati studentes: Altera ad ipsos potiùs Christianos. Illa petita est ab effectu perniciosò istiusmodi convitiorum in Christianos hominum conjectorum: hæc autem à fine annunciati nobis euangelii. Quod ad priorem attinet, ea continetur illis versic. 5 verbis; *qui reddent rationem illi qui in promtu habet judicare viventes & mortuos*: hoc est punientur à Deo aut Christo graviſſime, atque æternum damnabuntur: non modò ob alia sua peccata ac flagitia, verum etiam ob hujusmodi in vos ob pietatem odia ac convitia. Reddere rationem, hoc loco & Metaphora est, & metonymia. Metaphora omnibus patet. Metonymia in eo est quòd antecedens ponatur pro consequente. Quia enim ab illis ratio exigetur hujusmodi factorum aut dictorum quam illi reipsa reddere ac præstare nequibunt, consequens est ut puniantur. Nam cum dicitur eos rationem reddituros, non est intelligendum eos justam factorum rationem reddituros; sed illos coactum iri rationem reddere, & ipso jure incumbere illis ut id faciant; verùm cùm id facere nequeant, eos, ut jam diximus, pœnas daturos. Usurpatur autem hæc phrasis eodem sensu Matth. 12. 36. Sed Rom. 14. 12, & Heb. 13. 17, vel laxius sumitur, ac pœnam quam quis persolvere debeat in se non complectitur necessario, vel subaudiendum est, si quid deliquerit, & aliquid pœna dignum admiserit. Non nominat autem hoc loco Apostolus eum, cui homines isti de quibus sermo est rationem sint reddituri, sed circumloquutione quadam describit, dum ait, eos reddituros rationem ei qui in promtu habet seu paratus est judicare vivos & mortuos. Quæ descriptio tum Deo tum Christo accommodari potest, & parum refert, sive hunc, sive illum, sive denique utrumque, unius personæ seu judicis instar consideres; eaque ipsa de causa Apostolus nec Dei nec Christi nomen videtur expressisse, sed ea descriptione esse usus, quæ ad utrumque eorum accommodari possit. Significat autem ea phrasis Deum Christumve non tantùm posse, sed etiam velle judicium exercere. Judicium autem non modò in viventes, qualia humana esse solent, sed & mortuos: in quos hominibus nulla est amplius potestas, nisi quædam imaginaria. Adde quòd viventibus & mortuis expressis, omnes in universum homines intelligi soleant. Judicare autem, est de iis sententiam ferre & exsequi, imò exsequendo ut ita dicam ferre, hoc est vel præmium illis impertire virtutis, vel pœnas peccati infligere. Vis autem ratiocinationis Apostolicæ, ad objectionem allatam, seu impedimentum pietatis amovendum, hæc est, quòd improborum hominum judicia, pietatem nostram convitiis incessentium haudquaquam sint curanda, cùm illi ob hæc ipsa gravissimè sint à Deo puniendi. Si quid esset in iis laudabile, meritò homo Christianus commoveri deberet: sed quia ea adeò sunt perversa atque improba, ut iram ac supplicia Dei provocent, & damnationem illam extremam mereantur, stultissimum esset iis quicquam moveri. Quod vero de judiciis hominum ac calumniis & convitiis docet Apostolus, id de omnibus reliquis factis quæ ad piorum injuriam spectant judicandum est. Insultant quidem hic piis impii; sed vindicta præ foribus excubat: imminet ultor scelerum omnium Deus, qui per Christum eos etiam inprimis persequetur qui sanctos ipsius, hoc est pupillam oculi ipsius attigerunt. Sed nobis quoque cogitandum est, sistendos nos esse aliquando coram tribunali divino Christi, sive vivos, sive mortuos, & omnium factorum dictorumque rationem nobis esse reddendam justissimo judici. Quare cùm terrorem hunc Domini, ut Paulus ait, norimus, id agere debemus semper ut Domino nostra facta probemus. Probabimus autem si ea conscientiæ nostræ cui leges Domini sunt insculptæ, probaverimus, & nos in oculis ipsius qui omnia pervident semper versari credederimus.

Hæc de priori ratione qua Petrus impedimentum istud pietatis amovet: sequitur altera quæ continetur vers. 6, ubi ait Apostolus; *In hoc enim etiam mortuis euangelium est annunciatum, ut judicentur* (vel judicarentur) *quidem secundum homines carne; vivant* vel viverent *autem secundum Deum Spiritu.* De quo quia alibi satis fuse à nobis actum est, ideo tantùm breviter hic ea delibabimus quæ ad ejus intelligentiam pertinent. Primùm autem in eo considerandum venit nomen *mortuorum*, quod vel proprie vel improprie hic sumitur. Si propriè, quemadmodum in fine versiculi superioris, intelligendum est, non id Petrum dicere, mortuis eo tempore quo mortui fuerunt fuisse prædicatum euangelium. Quis enim hoc unquam fando audivit? aut quis illius prædicationis foret finis Deo dignus, etsi tandem id rerum natura ferret? aut quomodo denique in mortuos quamdiu tales sunt, cadere potest illa distinctio carnis & Spiritus, qua postea utitur Apostolus; scilicet qua ratione illi ob euangelium prædicatum secundùm homines carne judicantur? Nam etsi illis euangelium esset prædicatum, id tamen quia hominibus ignotum esset, haudquaquam ab iis qui hominum nomine intelliguntur crederetur ullo modo

modo id efficere ut hominum judicio mortui isti judicarentur. Non inquam ita intelligenda Petri verba esse: Sed ea ratione potius, quasi dicat Petrus, iis qui nunc sunt mortui euangelium aliquando fuit annunciatum. Adeò ut descriptio hæc istorum quibus euangelium fuit annunciatum, non intelligatur esse sumta ex illorum conditione & statu in quo fuerint positi tum cùm illis euangelium annunciaretur; sed ex eo in quo fuerint collocati tunc cùm hæc Petrus scriberet. Cujus rei exemplum habes in eadem mortuorum voce, Ruth. 1. vers. 8. Quis autem sensus sit futurus, aut quæ vis orationis Apostolicæ, si alteruter horum sensuum vocis *mortuorum* sumatur, postea videbimus, ubi sequentia verba explicuerimus, ad quæ nunc accedemus. Inter ea primò considerandæ sunt voces *carnis* ac *Spiritus*. Caro hoc loco significare videtur ut alibi in Sacris Literis, tum vim appetitus, ex quo varia peccata quæ per corpus exercentur manant, tum ipsa hæc ejus effecta seu opera quæ hominibus solent esse grata: & spiritus contra significare videtur mentem seu rationem, præsertim euangelio Christi collustratam, & quæ eam sequuntur opera. Qua utraque de re vide ad Gal. 5. ubi non pauca de carne & spiritu, & utriusque operibus seu fructibus, dicuntur. Deinde considerandæ sunt voces *judicandi*, & *vivendi*: quæ itidem inter se opponuntur. Est enim hic trimembris ut postea plenius apparebit, oppositio. Vox *judicandi* etsi non videtur plane amittere nativam suam significationem; tamen quia opponitur verbo vivendi, ideo consentaneum est eam mortem quandam in se comprehendere, mortem inquam carnis, (dicitur enim, *ut judicentur carne*) de qua supra sermo fuit, cum dictum est de passione in carne improprie sic dicta vers. 1. Interim tamen quia & nativa ejus significatio, & verba ista *secundum homines* id postulare videntur, non est excludenda penitus propria ejus vocis significatio, vel saltem illa sumenda quæ à nativa significatione non ita longe recedit. Ea verò est ut significet damnationem quandam: adeo ut verbis istis *judicari carne* causa simul & effectus comprehendatur. Causa est mors illa carnis, effectus est damnatio; sed damnatio *secundum homines* (hoc est ut jam tertio loco hanc quoque phrasin explicemus) quod attinet ad hominum sententiam, seu mavis ab hominibus. Quæ condemnatio antea expressa fuerat à Petro vers. 4. cum dixit homines à virtute alienos blasphemare eos qui ad eandem luxuriæ profusionem una cum illis non concurrant. Quod attinet ad verbum *vivendi* quod opponitur voci damnandi, quemadmodum illud efficit ut vox judicandi significet & mortem quandam, ita contra vox judicandi vel damnandi efficit ut vox vivendi comprehendat etiam judicium quoddam seu approbationem damnationi illi contrariam: quasi dicat; & vivant quoad spiritum suum, ideoque approbentur Dei ipsius judicio ac sententia. Quanquam, ut hoc quoque nunc addamus, illud *secundum homines*, & *secundum Deum*, non tantum de sententia aut judicio sive hominum sive Dei, sed etiam de voluntate intelligi potest, seu ut Petrus superius fuerat loquutus, de illorum cupiditatibus, hujus autem voluntate, vers. 2. Ac fortè utrumque simul intelligitur: & quemadmodum vocum istarum judicandi & vivendi duplex est sententia, sed inter se apta, ita ut altera alterius sit consequens; sic quoque credibile est esse illorum verborum quæ illis adjiciuntur, *secundum homines* & *secundum Deum*.

Jam tandem videndum est quæ sit vis totius hujus orationis Apostolicæ, sive proprie sive improprie vox mortuorum sumatur. Si proprie sumatur, hic erit sensus, quasi dixisset Apostolus; Non debetis cogitare novum id esse quod vobis dixi contingere pietatem sequi volentibus, & inexspectatum. Nam non tantum vobis sed etiam iis qui ante vos vixerunt at nunc mortui sunt, ab ipso initio eum in finem eaque conditione euangelium est annunciatum, ut quoad carnem, quam homines hujus mundi solum spectant, quæque est illorum sensibus obvia, mortui, ab hominibus eam ob causam damnarentur ac blasphemarentur, tanquam ipsis jam prorsus inutiles, ac sibi ipsis quoque quasi inutiles ac mortui. Sed nihilominus tamen spiritu, cujus vis occulta est, & ab hominibus hujus mundi non spectatur, viverent secundum Dei voluntatem, ejusque judicio approbarentur. Quodsi malis nomen mortuorum improprie sumere, hic erit sensus; Non tantum hominibus probioribus, sed etiam illis qui Deo ac virtuti penitus mortui fuerant, & cum cæteris hujus mundi hominibus in sceleribus plane demersi, annunciatum fuisse euangelium, eo fine eaque conditione & lege, ut quoad carnem &c. [repetantur superiora] Itaque his verbis Apostolus partim amolitur scandalum illud seu pietatis obstaculum quod hominibus pietatem sequi volentibus objicitur, partim breviter id totum complectitur quod antea ab initio hujus loci dixerat de eo quod nos quoque in carne pati seu mori debeamus, & non amplius secundum hominum cupiditates vivere, sed Dei voluntati reliquum vitæ tempus consecrare debeamus, nil morati hominum judicia ac contumeliosas illorum voces quibus pietatem nostram insectentur.

Quænam verò hinc possint peti doctrinæ, partim ex superioribus colligi, partim per se unicuique constare potest.

1 *Petr.* 4. *vers.* 17, 18.

IN his verbis Apostolus, ex afflictionibus quibus Christiani tum temporis deberent subjici, concludit gravissimam pœnam manere impios. Duæ ergo sunt partes loci. In priore de afflictionibus agit quibus homines Christiani subjici debeant. In altera, deducit inde, quàm gravia supplicia impios maneant. Quod ad prius attinet, id continetur verbis prioribus vers. 17. Quæ antequam pressius consideremus, prius illud videndum est, quomodo cum superioribus, quorum rationem continent, ut particula *quia* indicat, connectantur, & qua ratione illa confirment. Videntur autem non tam ad proxima referri, quam ad totum id quod præcesserat, initio facto a vers. 12. ubi monuerat Petrus Christianos, ne commoverentur novitate afflictionum quas Christi causa perferre cogerentur. Id quod postea rationibus confirmarat, inprimis verò eo quod felices illi sint, qui hujusmodi afflictiones perferunt, adeoque Deum laudare debeant eam ob causam. Jam ergo in his verbis causam quandam videtur afferre, cur Deus eo tempore iis ad quos scribit hoc est Christianis ex Judaico populo istas afflictiones imponat, & simul docet eos quodammodo gaudere debere, quod nunc statim affligantur. Causa autem hæc est, quia jam tempus esset à Deo destinatum afflictioni populi Judaici. Constitutum autem fuerat à Deo, ut docet Christus Luc. 21. ut Christiani homines prius à cæteris Judæis Euangelio refractariis affligerentur, ut ita mensura iniquitatis impiorum istorum impleretur, & justissimam Deus haberet causam, cur illos postmodum perderet: quia nimirum nec ignorantiam suam excusare poterant, quum causas habuissent & occasionem maximam veritatem discendi & amplectendi, & eorum improbitas quæ in piis affligendis apparuisset, apertissimo documento argueretur. Quapropter ii qui tum temporis affligebantur, eam ob causam lætari quodammodo poterant; quod ipsi in eorum essent numero qui non ad finem istius divini judicii reservarentur, sed qui primi veluti ad judicium raperentur. Eos enim Deo charos esse oportebat.

Jam ut ad verba ipsa enucleatius consideranda nos convertamus, tria hic potissimum sunt consideranda. 1. Quomodo describantur homines Christiani. 2. Quomodo illorum afflictiones. 3. Quæ causa cur a illis initium afflictionum fieri debeat. Primum est in verbis, *domus Dei*. Ita autem appellantur, vel quia familia sunt Dei, vel quia habitaculum quoddam Dei, ejusque spiritus. Ad quam posteriorem rationem multi

sunt loci. 1 Cor. 3. 16. VI. 19. 2 Cor. 6. 16. 1 Tim. 3. vers. 15. & Hebr. 3. 6.

Secundò afflictionum descriptio exprimitur voce *judicii*. Vocantur autem *judicium*, quia judicio propriè dicto, de quo postea loquuturus est Apostolus, afflictiones illæ sunt similes. Quare ut Apostolus tanto facilius eas Christianorum afflictiones, quas veritatis causa perpetiuntur (de his enim sermonem esse hæc verba cum præcedentibus collata manifestè ostendunt) cum impiorum pœnis conferret, eas judicii nomine appellavit. Simili ratione Paulus, Gal. 3. 13. *Christus factus est exsecratio.* Vide & Hebr. 6. 8. in eadem voce exsecrationis, quę vox magis respicit ad homines quàm ad terram. Item 2 Cor. 4. 9. in voce παιδία, seu castigationis, quum loquatur de afflictione propter Christum. Tertiò, causa illa est, quia jam *tempus sit*, Græcè καιρὸς hoc est tempus opportunum, & ei rei destinatum. Quomodo destinatum jam est explicatum. Causa ista partim respicit ad ipsos fideles, partim ad infideles. Ad fideles, quia jam satis habuerunt temporis ad veritatem plenius addiscendam, & se in ea confirmandos, atque ad patientiam armandos, ita ut jam tempus esset, eorum constantiam & fidem explorandi. Quod ad infideles, ii duplices constitui possunt, alii sanabiles, alii insanabiles. Sanabiles ut sequuturo judicio eriperentur, hac ratione poterant ad veritatis amorem pertrahi, ob constantiam Christianam in afflictionibus perferendis. Insanabilibus autem occasio præbebatur ad impietatem & crudelitatem suam in apertum proferendum. Qua de re superius dictum.

Doctrina 1. De dignitate Christianorum quod sint domus Dei, & officio simul quo dignitatem istam tueri debent: de quo fere in omnibus locis supra citatis, sed maxime in epistola ad Corinthios utraque.

Doctrina 2. De gravitate afflictionum populi Christiani, & simul reprehendendum perversum judicium illorum qui Christianos ob eas censent infelices.

Doctrina 3. Solere Deum quum vult aliquam regionem punire, prius permittere ut Christiani affligantur: partim in bonum, partim in malum aliorum. In bonum, si sanabiles, in malum, si insanabiles.

Doctrina 4. Non semper Deum solere immittere afflictiones propter veritatem. Unde Petrus, *si vult voluntas Dei, si necesse est.* 1 Petr. 1. 6. cap. III. 17. Solet Deus opportunitatem captare, & præter infideles quos spectat, solet etiam fidelium habere rationem, & tum potissimum eos subjicere afflictionibus quum satis virium habent. Quanquam nonnullos ab ipso initio affligit, ut Thessalonicenses.

Alteram partem bis exponit. 1. In posteriore parte vers. 17. Utraque verba integram argumentationem continent. Antecedens est, *& si prius à nobis*, scilicet incipit judicium Dei: quod postea ita exprimit, *& si justus vix servatur.* Justus pro pio: nam opponitur impio & peccatori. Istud *vix servatur* nihil aliud est, quam magna cum difficultate, seu non sine afflictionibus servatur. Eadem enim sententia horum verborum quæ illorum quod *à nobis incipiat judicium* hoc est afflictiones, ut superius declaratum. Qui autem has afflictionis subit, vix videtur servari; hoc est ægre, siquidem partem aliquam judicii divini experitur, & prope videtur, si humanum sensum spectemus, ut planè pereat. Consequens istius argumentationis est ibi, *quinam finis* &c. Ubi duo consideranda. 1. Descriptio istorum quos pœnæ manent gravissimæ. 2. Quomodo gravitas istarum pœnarum indicetur, & cogitanda relinquatur. Illud *qui non obediunt Dei euangelio.* Ubi duplex hominum genus intelligitur. 1. Ii qui planè repudiant Christi doctrinam, & hi quidem potissimùm videntur intelligi. 2. qui licèt receperint, non tamen secundum illam vivunt. Amplificat autem rem dum vocat *Dei euangelium*; quasi dicat, non hominis alicujus, ut isti putant, sed ipsius Dei vocem spernunt, & spernunt quidem non vocem quamlibet, sed *euangelium* hoc est lætissimum ac felicissimum nuncium. Deinde describit eosdem duabus verbis, *impius, & peccator.* Quæ verba hoc loco videntur pro iisdem accipi: licet alias ita distingui possint, ut prius ad contumeliam in Deum, & religionis contemtum, alterum ad alia peccatorum genera referatur. Gravitas pœnarum indicatur, 1. ibi *quis finis* id est quis finis tandem accidet iis qui non obediunt &c. 2. ibi, *ubi comparebit?* quasi dicat, coram judicio Dei ne comparere quidem audebit, non est quod ullo modo speret se pœnam evasurum.

Consequentiæ autem ratio satis facilis est. Nam si Deus ne iis quidem parcit qui ei parent ex animo, adeoque ei sunt charissimi, sed illis gravissimam imponit afflictionem, & quidem priusquam ad cæteros transeat; quis non videt, multo minus eum parsurum impiis, sed potiùs gravissima supplicia iis inflicturum.

Hinc doctrinæ. 1. Potest esse quispiam justus seu pius, & tamen judicia Dei seu afflictiones subire.

2. Singularis pietas requiritur ad salutem: siquidem justus vix servetur, & judiciis divinis sit veluti proximus.

Nota, hic quidem de temporalibus judiciis sermonem esse, sed talibus quæ æternum judicium erat consequuturum.

Doctrina. Quo diutius differtur pœna, eo gravior esse solet: quum Deus impios ad extremum reservet.

Doctrina, ex voce *impii*. Qui euangelium repudiant, quantumvis Deo adhæreant, ut Judæi, pro impiis censendi.

2 *Petr.* 1. *vers.* 5, *ad* 8.

COntinent hæc verba Apostoli adhortationem ad Christianam sanctitatem: ubi consideranda 1. Adhortatio Apostolica. 2. Descriptio pietatis ac sanctitatio Christianæ: quæ continet in se auream catenam virtutum Christianarum, quæ si à nobis in collo semper gestabitur, maximo nobis ornamento erit coram Deo & hominibus minime malis.

Adhortatur Apostolus his verbis: *Ad hoc ipsum verò vos, omni studio collato, adjicite fidei vestræ virtutem.* Superius dixerat omnia nobis donasse Dei potentiam; hîc verò addit, nobis quoque omne studium esse adhibendum: subindicans, etsi Deus fecerit ex parte ea quæ ad pietatem & vitam æternam faciunt, nihilominus adhuc nostrum propium studium ac laborem requiri. Ita enim Deo placuit temperare ac dirigere salutis nostræ negotium, ut non prorsus à nostra cura ac labore pendeat, sed potissimum & maxima parte ex ipsius divina gratia: sed noluit etiam, ut gratia ipsius totum efficeret, nostrumque studium & operam excluderet, ut esset locus virtuti, nec non præmio & pœnæ. Virtus ac pietas in eo est, si cum possis non facere aliquid, tamen facias, quod bonum est; & cum possis facere, quod malum est, tamen non facias. Deus nobis salutem æternam obtulit, viam quoque, quæ ad eam ducit, monstravit: docuit nos rationem, qua ipsi serviamus. Spem summi & excellentissimi boni nobis posuit ob oculos. Quid non propter spem boni alicujus faciunt homines? Miles, in exemplo, spe inductus stipendii, vel prædæ, vel gloriæ objicit se hostium pilis ac telis, & in præsentissimam ruit mortem: cum tamen spes illa incerta sit valde, & multo incertior, quàm mors cruenta; præterea etsi eum spes non fallat, etsi assequatur, quod speravit ac tanto labore quæsivit, quantulum id est, quàm vile, quam tanto labori ac discrimini minimè respondens? At hîc præmium est præstantissimum, quo majus nullum sperari atque optari potest: nihil item est eo certius. Deus enim fallere nescius id promisit, morteque Christi confirmavit, quæ de Dei summo ac immenso erga nos amore testatur, nec non resuscitatione ejusdem & exaltatione; cujus etiam in manu Deus omnia reposuit, quæ speramus. Deus nobis revelavit veritatem, tenebras mentis nostræ discussit, obstacula pietatis remo-

removet, Spiritum ſanctum nobis largitur. Ita omnia nobis ex ſua parte donavit, quæ ad vitam & pietatem ſunt neceſſaria; ſed nondum eſt finis. Quid adhuc requiritur? Ecce ait Petrus noſtrum ſtudium requiri: & quidem *omne*. Ubi autem eſt omne ſtudium, ibi nihil ſupereſt amplius, quod quis facere poſſit. Videamus verò, an nos omne ſtudium noſtrum huc conferamus. Alius nihil agendo & genio ſuo indulgendo, vel ad vitia ſua connivendo putat ſe aſſequi poſſe vitam æternam; ſed miſere ſe ipſum deludit. Si in rebus terrenis opus eſt labore & induſtria, quanto magis in cœleſtibus. Homines tamen vulgo terram magis ferunt in oculis, & terrena curant, cœleſtium plane incurioſi; ideo etiam pauciſſimi ea habent. Anguſta eſt via quæ ducit in cœlum, & pauci inveniunt eam, paucióres etiam qui in ea perſeveranter perdurent, & ad metam uſque perveniant: idcirco monet, Chriſtus, ut contendamus, & enitamur, aliique alios prævenire ſtudeamus. Mirum verò eſt, quod cum homines terræ plurimum, cœlo minimum ſtudii ac laboris impendant, nihilominus ſibi cœlum certo deſpondeant. Sed fortaſſis aliqui, ſi optio daretur, aliquot florenorum millia mallent ſibi contingere quam cœlum. Adeo quid cœlum ſit ignorant: adeo terrenis affixi ac dediti ſunt. O cæcos homines ac miſeros! Chriſtus dicit: primum quærite regnum Dei, & juſtitiam ejus, & hæc omnia adjicientur vobis. Matth. 6. 33. Videamus, ne nos contra & inverſo ordine agamus, ne primum & ante omnia quæramus terram & res terrenas, & poſtea credamus nobis cœleſtia adjectum iri. Quiſque attendat, quantum temporis ſalutis ſuæ ſtudio impendat. Utinam eadem cura quæreremus ſalutem, qua res hujus mundi! Somnus ſibi vendicat magnam partem vitæ noſtræ; quid curæ de victu, de re familiari? Aliis etiam peccata multum temporis auferunt: quantulum id eſt, quod inſumimus in res divinas. Atqui unum eſt neceſſarium. Luc. 10. 42. Panis quidem eſt neceſſarius: ſed magis neceſſaria eſt ſalus æterna. Panis interibit, ſed cœleſtia bona manebunt in æternum. Non prohibet quidem Deus; quominus & panem quæramus, modo ne omne tempus ei quærendo inſumamus, ut cogitationibus de pietate, de rebus divinis, de præceptis ac promiſſis Dei eorumque confirmationibus nullus ſit locus. Nullus dominorum terrenorum ſervo aut famulo ſolvit mercedem pro eo quod dormiat, multo minus pro eo, ſi quid contrarium voluntati ſuæ faciat. Semel itaque admotis ad aratrum Domini manibus, ſtrenue laboremus. Ipſa brevitas vitæ nos ſoletur, quod labor noſter non ſit diuturnus futurus: brevi nos ſolvet è jugo, & poſt temporarium laborem in ſempiternam requiem nos introducet. Etſi verò omne ſtudium conferre jubeamur in ſalutis curam, non eſt tamen, quod quis putet nos labore noſtro poſſe vitæ æternæ præmia mereri. Nimis enim exiguus eſt labor noſter, etſi maximus eſſet, ſi cum ſalute æterna comparetur. Finiti ad infinitum nulla eſt proportio. Stultus merito cenſeretur, qui ut regnum conſequeretur, nollet aſſem impendere: at multo ſtultior eſt, qui non vult vitam ſuam impendere ſtudio regni cœlorum. Regnum enim cœlorum melius eſt ac præſtantius quam infiniti mundi, & vita noſtra temporaria ejus reſpectu ne aſſem quidem valet.

Sequitur deſcriptio virtutum Chriſtianarum, in quibus ſita eſt pietas & ſanctitas vera: earumque ſeptem recenſet, quarum fundamentum prius ponit Apoſtolus, & poſtea fundamento iſti virtutes ſuperſtruere jubet. Fundamentum eſt fides. Adjicite, inquit, *fidei virtutem* &c. Poteſt & hæc fides pro virtute numerari, ut ita octo virtutes hic in univerſum ab Apoſtolo nominatæ ſint. Sed ad fidem hic Apoſtolus non hortatur eos ad quos ſcribit: præſupponit enim eos jam habere fidem; nam ad fideles ſcribit. Itaque fidem quam jam habebant, pro fundamento quaſi ponit, & ad ſeptem virtutes eos hortatur. Intelligit autem per fidem Apoſtolus aſſenſum doctrinæ Chriſti. Hic eſt primus gradus ad ſalutem, ut ſciatur, quid Deus promittat, & quid ab hominibus requirat, utque fides promiſſis & præceptis ejus præbeatur. Si quis enim iis non credat, quomodo Deo ſerviet? aut ſi quis ignoret voluntatem Dei, quomodo eam faciet aut exequetur? Quantum igitur ad ſalutem neceſſarium eſt, ut ſciat & credat quiſque, dare tenetur operam, ut quàm perfectiſſimè Deo ſervire poſſit. Nos quoque hoc fundamentum jam poſuimus. Deus nobis revelavit arcana ſua & doctrinam cœleſtem, eique jam ſumus aſſenſi. Eſt quod exultemus in Domino, eique gratias agamus: tantum videamus ut fides iſta in nobis vera ſit & firma; ne tantum opinemur nos credere, ſed reipſa credamus. Multi in ore tantum fidem habent: at ejus ſedes propria eſt in animo. Alii aſſenſi ſunt religioni Chriſtianæ, & fidem hanc profitentur, quia ita à parentibus, vel magiſtris ſuis in pueritiâ edocti ac inſtituti ſunt: interim firmamenta ipſa & rationes ac confirmationes, quibus doctrina Chriſti nititur, ignorant. Hæc non eſt vera fides, ſed tantum opinio.

Propterea non poteſt eſſe durabilis & conſtans; præſertim perſecutionis tempore. Oportet ut bene radicata ſit fides, utque validiſſimis nitatur argumentis, tanquam petræ inconcuſſæ, quam nulli adverſitatum turbines, nullæ humanarum argutationum machinæ queant ſubvertere. Præterea ex eo vera fides cognoſcitur, ſi viva ſit, ſi efficax, ita ut peccata exſtirpet è nobis, ut affectus noſtros ac cupiditates refrenare poſſit. Alioqui ſi ita credimus, ut ſimul peccatum foveamus in animis, ut cupiditates regnent in corporibus noſtris, non fidem habemus, ſed cadaver tantum fidei, quod nulli eſt uſui. Sit ergo nobis curæ, ut vera fide ſimus præditi, ut ex animo credamus, Deum velle nos ſervare, ſi ipſi obedíamus. Atque hujuſmodi fidem habentes, adjungamus ei *virtutem*. Alibi hæc vox ſignificat complexum eorum omnium, quæ honeſta ſunt. Hic verò peculiaris virtus intelligitur, quia eam ab aliis ſequentibus virtutibus Apoſtolus diſtinxit. Intelligi igitur debet hoc loco per virtutem virilitas ſeu fortitudo. A viro virtus eſt mutuata nomen: & hoc ſenſu apud Græcos & Latinos ſcriptores ſæpe uſurpatur. Inſignis & illuſtris eſt hæc virtus, & militi Chriſti omnino neceſſaria, ne ſe abduci vel abſterreri patiatur à via ſalutis. Hæc primum fidei adjungenda eſt, tanquam cuſtos ejus: niſi enim hæc adſit, Satanas, mundus, aliique adverſarii facile fidem ex animo pellent. Opus ergo eſt animo forti & magno, ut nullas adverſitates, nullos hoſtiles impetus ac impreſſiones Deo freti timeamus. Hanc fortitudinem Chriſtus ab omnibus ſtatim requirit, qui ad eum accedunt, & diſcipuli ejus fieri volunt. *Si quis vult poſt me venire*, inquit, *abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, & ſequatur me*. Matth. 16. 24. *Si quis venit ad me, & non odit patrem ſuum & matrem ſuam, & uxorem, & liberos, & fratres, & ſorores, adhuc autem & animam ſuam; non poteſt meus eſſe diſcipulus. Et qui non valedicit omnibus poſſeſſionibus ſuis, non poteſt meus eſſe diſcipulus*. Luc. 14. 26, 33. Ita oſtendit Chriſtus, tam neceſſariam eſſe hanc virtutem, ut ſine ea nemo poſſit eſſe Chriſtianus. Ergo & nos hac virtute armemus animum. *Quotidie portemus crucem* Chriſti vel noſtram, ut monet Chriſtus apud Lucam cap. 9. 23. id eſt, paratum geramus animum ad adeunda quævis pericula, ad ſuſtinendas afflictiones, etiam graviſſimas, & mortem denique ignominioſiſſimam Chriſti cauſa: idque Chriſti exemplo, qui etiam crucem ſuam portavit, & reipſa deinde in crucem ſe agi paſſus eſt. Sic nos quoque animo debemus nunc ferre crucem, & poſtea, ſi ita Deus voluerit, reipſa ſubire ob nomen Chriſti qualecunque genus acerbiſſimæ mortis. Qui ad hoc non habet obfirmatum animum, & dolorem, ignominiam, mortem nimis perhorreſcit, is facile fidei patietur naufragium. Sed væ ei, qui fidem abjicit, & placat invidiam virtute relicta. *Quicunque abnegaverit me coram hominibus, & quemcunque puduerit ſermonum meorum*, ait Dominus, *eum & ego abnegabo coram Patre meo, qui in cœlis eſt, & ejus me pudebit, cum veniam in gloria Patris mei cum ſanctis Angelis*. Matth. 10. 33. Marc. 8. 38. *Nolite timere*

eos qui

eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest & animam & corpus perdere in Gehenna.

Virtuti modo dictæ subjungit Apostolus *scientiam*: quæ est perfectior cognitio doctrinæ Christi, quam ea est, quæ ad fidem seu assensum doctrinæ Christi adhibendum requiritur. Ut enim credamus in Christum, & religionem Christianam amplectamur, sufficit nosse necessaria ad salutem, & argumenta percepisse animo, quibus illa nituntur. Sed postea ubi virtute ac fortitudine, concepta in animo fides, fuerit circumsepta ac circumvallata, pleniori subinde cognitioni rerum divinarum studendum est. Ita Apostoli precati sunt jam fidelibus hanc cognitionem. Ut Eph. 1. 17. precatur Apostolus Paulus Ephesiis, ut eis Deus Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ, det Spiritum sapientiæ & revelationis, in agnitione ejus, illuminatos oculos cordis ipsorum ad sciendum, quæ sit spes vocationis ejus &c. Et cap. 3. 18. precatur, ut possint co mprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, & profunditas, & altitudo, atque cognoscere charitatem Christi omni scientia supereminentiorem, utque impleantur in omnem plenitudinem Dei. Colossensibus quoque idem precatur, ut impleantur agnitione voluntatis divinæ, in omni sapientia & intellectu spirituali, utque crescant in scientia Dei. Coloss. 1. 9, 10. Auctor verò Epistolæ ad Hebræos vitio vertit illis, ad quos scribit, fidelibus, quod cum pro temporis ratione oportuerit eos jam doctores esse, rursus opus fuerit doceri eos, quæ sint elementa initii eloquiorum Dei, factique sint indigentes lacte, & non solido cibo. Hebr. 5. 12. Etiam Petrus ipse in fine hujus Epistolæ ait: *Crescite in gratia & notitia Domini nostri & servatoris Jesu Christi.* Non semper alphabeto tantum inhærendum, sed altius subinde scandendum est. Qui non proficit in scientia rerum divinarum, ne in pietate quidem proficiet. Pari passu ambulant, cognitio & pietas. Quanto illa est perfectior, tanto hæc quoque altius potest ascendere. Præterea quo major est scientia, eo magis non nostræ solum, sed & aliorum saluti consulere possumus. Quomodo enim alioqui veritatem aliis commendare, errores vero confutare possemus? Hanc ergo cognitionem pleniorem ut acquiramus, sedulo incumbamus: eamque hauriamus ex Sacris Literis eas nocturna & diurna manu versantes. In iis enim continetur via ad salutem perfecte descripta. Non satis est, quod audiamus verbum Dei in Ecclesia, sed ipsi legere & evolvere sacrum codicem debemus. Si quis legere nesciat, curet eum sibi ab alio legendum. Quid prodest thesauros sapientiæ & intelligentiæ divinæ inæstimabiles contineri in Sacris libris, si nos iis non utamur? Quid prodest etiam alios abundare in Ecclesia istis thesauris, si in nostris animis magna sit eorum inopia? Quisque eo contendere & aspirare debet, ut possit evadere aliorum in rebus divinis magister. Etsi enim eo non perveniat, neque id assequatur, in magnis tamen & voluisse sat est. Ad prima tendentem honestum est in secundis aut tertiis consistere. Verum potest etiam hic per *scientiam* intelligi prudentia, quæ apte fortitudini subjungitur: ne nos temere in periculum conjiciamus, sed sciamus, ubi fuga declinare liceat periculum, ubi non. Non frustra Jacobus quoque ad patientiam & constantiam fideles adhortans, sapientiam seu prudentiam vult cum patientia conjungi. Cum enim dixisset: *Patientia perfectum opus habeat, ut sitis perfecti & integri, nulla in re deficientes*; addit: *si quis vestrum autem destituatur sapientia, petat à Deo, qui dat omnibus simpliciter.* Jac. 1. 4, 5. Prudentia in afflictionibus opus est, ut veritatem sciamus defendere, ut rationem fidei nostræ reddere queamus quam dexterrime, neminem offendentes vel perstringentes; maxime quando coram magistratu veritatis causa agenda est. Imprudens & intempestivus zelus non raro homines irritat, & à veritate facit alieniores. Temperandus itaque zelus est prudentia. Ideò Apostolus quoque utiliter monet: *sapienter ambulate erga extraneos, tempus redimentes. Sermo vester semper sit cum gratia, sale conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere.* Coloss. 4. 5, 6. Post scientiam nominat Petrus & commendat *temperantiam*, quæ versatur circa voluptates carnis. Non omnes voluptates corporis sunt illicitæ: sunt aliquæ concessæ etiam sub Euangelio; sed iis moderate utendum est: alioqui propter abusum fiunt illicitæ. Virtus ista habet duas filias, sobrietatem & castitatem. Illa docet servare modum in cibo & potu capiendo, ne prægraventur corda crapula & ebrietate, ut semper apti simus ad sacras meditationes & preces ad Deum fundendas. Hæc vero refrenat libidinem, & resistit impudicitiæ. Videtur Apostolus hic temperantiam conjungens cum scientia, eo potissimum respicere, ne scientia nostra etiam in rebus indifferentibus & alioqui licitis abutamur ad offensionem infirmorum fratrum. Quod tunc in initiis euangelii sæpius contingebat, cum Ethnici cum Judæis in unam Ecclesiam Christi coaluissent. Ethnici enim edocti ab Apostolus idolum nihil esse, promiscue utebantur idolothytis: qua re offendebantur vehementer Judæi, qui ab idolothytis abhorrebant, iisque vesci conscientiosum sibi ducebant. Multumque ea res negotii facessivit Apostolis, inprimis autem Paulus plurimum laboravit, quo huic scandalo mederetur, præcipiens iis qui scientiam habebant, ut etiam à re alioqui licita abstinerent, propter ædificationem infirmiorum. Qua de re agit non uno in loco. Vide Rom. 14. totum. Cap. 15. 1, 2. 1 Cor. 8. totum. Cap. 9. 19. ad finem. Cap. 10. 23. ad finem. Discamus & nos hanc temperantiam. Si licitis etiam aliquando abstinendum est, multo magis ab illicitis. In omni vita servemus sobrietatem & castitatem: ne transiliamus limites nobis hac in parte præscriptos. Satis multa nobis concessit Deus: potuisset nos arctioribus multo limitibus circumscribere, non tantum pro jure dominii, sed etiam propter summam promissorum sublimitatem. Benignitate igitur ista divina acquiescamus, & debitum in omnibus modum servemus. Ne nos corrumpant exempla hominum mundanorum intemperanter viventium: ne concurramus cum iis ad eandem luxuriæ profusionem. 1 Petr. 4. 4. Ne communicemus operibus infructuosis tenebrarum, sed ea potiùs redargnamus. Ephes. 5. vers. 11.

Temperantiæ jubet Apostolus adjicere *Patientiam*. Jam olim ista duo conjunxit Ethnicus Philosophus: sustine & abstine. Abstinere est temperantiæ, sustinere patientiæ. Versantur autem duæ istæ virtutes circa res sibi invicem contrarias. Temperantia enim versatur circa voluptates, patientia circa dolores. Illa facit, ne rebus carni gratis ac jucundis abducamur à via pietatis & veritatis: hæc, ne molestis, asperis ac duris ab eadem deterreamur. Est autem patientia virtus diversa ac distincta à fortitudine, de qua actum superius. Fortitudo enim cernitur in periculis & malis imminentibus ac demum venturis: patientia verò in malis jam præsentibus. Malum adventans non pertimescere fortis est: in malis ipsis & afflictionibus prementibus perdurare, patientis. Complementum igitur fortitudinis & perfectio est, patientia. Fit enim non raro, ut quis sit fortis ante periculum, vel antequam malis afficiatur, in ipsis verò afflictionibus trepidare incipiat, aut sustinendo deficiat. Ut ergo fortitudo perfecta sit, patientia opus est, sustinendaque frigora, æstus, exilia, inopia, nuditas, verbera, ignominiæ, carceres, mortes. Et in his omnibus nihil committendum est, quod sit contra conscientiam, quod impatientiam, vel desperationem ac diffidentiam erga Deum redoleat. Neque solum in persecutionibus ob veritatem patientia ista habet locum, sed etiam in aliis omnibus injuriis.

Hactenus Apostolus recensuit virtutes, quæ nos ipsos spectant. Nunc affert in medium virtutem, quæ Deum respicit; dum monet, ut patientiæ adjiciamus *pietatem*: per quam non intelligit totam sanctimoniam Christianam, quemadmodum alibi non uno loco vox hæc sumitur, sed hîc strictius accipitur pro particulari

ticulari quadam virtute; quandoquidem hîc Apostolus eam distinguit ab aliis virtutibus. Nihilque aliud ea designatur, quam religiositas, seu virtus Dei Christique honorem, cultum, & amorem unicè urgens. Reverentia & amor erga Deum debet esse filialis. *Filius honorat patrem suum*, ait Deus apud Prophetam, *& servus dominum suum. Quodsi pater sum, ubi est honor meus? Et si dominus sum, ubi est reverentia mei?* Malach. 1. 6. Et Petrus 1 Epist. 1. 17. monet: *si Patrem cognominatis eum, qui citra personarum respectum judicat ex cujusque opere, cum timore tempus commorationis vestræ agite.* Ad hanc virtutem etiam pertinet, ut libenter oremus, Dei laudes celebremus, de rebus sacris meditemur, quæcunque ad promovendam ac conservandam gloriam Dei faciunt, ea libenter curemus. Exigit id Dei majestas, bonitas & ineffabilis φιλανθρωπία, ut quicquid possumus & habemus, gloriæ ejus consecremus.

Virtutem quæ versatur circa cultum Dei, excipiant adhuc duæ virtutes ad proximum spectantes. Prior est *amor fraternus*. Post Deum ac Christum, proximum in amore nostro locum habere debent fratres, nempe in Christo, qui sunt eodem nobiscum Patre cœlesti nati, non è semine corruptibili, sed ex incorruptibili, per sermonem Dei vivum & manentem in secula. His ergo bene velle, & optare optima, atque inprimis æternam salutem debemus: unde sequitur, ut quod optamus, etiam reipsa, ubi opus est, & possumus, faciamus. Amor iste eousque debet extendi, ut etiam animam seu vitam nostram pro fratre ponere parati simus, maxime ubi de æterna ejus salute agitur. Sicut Christus pro nobis non dubitavit animam ponere, ita debemus & nos pro fratribus animas ponere 1 Joh. 3. 16. Et si animam fratris causâ debemus impendere, multo minus ipsi denegare debemus res minoris pretii. Summa debet esse inter fratres concordia, & unitas animorum: qualis fuit in Ecclesia Hierosolymitana, ubi *omnium fuit cor unum, & anima una.* Act. 4. 32. Hæc est tessera Christianismi. *Ex hoc cognoscent omnes, vos esse discipulos meos, si charitatem habueritis alii erga alios.* Joh. 13. 35. Neminem etiam è fratribus debemus contemnere. Etsi enim ratione variorum donorum ac officiorum, inter nos sit inæqualitas: eatenus tamen omnes pares sumus, quod simus Filii Dei, Christi servi, quod pari spe omnes gaudeamus beatæ immortalitatis ac gloriæ cœlestis. Quem ergo Deus in cœlis olim honoraturus est, cur nos eum contemnamus?

Restat ultima virtus, *charitas*, quæ non ad fratres solum, sed ad omnes homines porrigitur. Amor habet gradus. Primo ac summo loco Deum debemus diligere, in qua dilectione etiam Christus includitur; postea fratres seu ejusdem religionis Christianæ consortes: post hos etiam alios homines: & tandem quoque inimicos, qui nobis male volunt. In eo situs est Christianismus noster, ut hos omnes diligamus. Qui hos diligit, seipsum diligit: sibi enim & saluti suæ optime consulit. Magis quidem fratres ac domesticos fidei diligere debemus, quam alienos: sed major virtus est, etiam eos diligere propter Deum, qui nobiscum non tam arcte juncti sunt, imo qui nobis etiam causas se non diligendi præbent. Quanto minus enim hîc est carnalis respectus, tanto virtus est Deo gratior.

En habemus auream catenam ex præstantissimis virtutibus Christianis conflatam. Hac nos ornemus coram Deo, qui aliquando quoque capitibus nostris coronam vitæ æternæ imponat in illustri adventu Domini nostri Jesu Christi, cui cum Deo Patre sit laus, & gloria in omnia secula. Amen.

Judæ vers. 22. *& seqq.*

HOrum verborum duæ sunt partes. Prior continet admonitionem ad curam alienæ potissimum salutis habendam, atque eripiendos interitui eos qui ei sunt admodum vicini: sed ea cautione adhibita, ne dum alienam salutem curamus nostram ipsorum negligamus. Altera continet celebrationem divini nominis, atque adeo hujus epistolæ ultimam clausulam. Quod ergo ad priorem loci partem attinet, ea uti jam indicavimus, duobus iterum constat membris: quorum alterum, quod quidem potius est, ad alienæ salutis curam revera spectat, alterum ad nostram. Quia verò cura salutis alienæ postulat ut cum diversis diversimode agatur, primum medium quoddam præscribit, quo sit utendum, ut conveniens cujusque morbo remedium adhibeatur. Deinde diversos modos quibus cum diversis sit agendum exprimit.

Medium illud continetur verbo *dijudicantes*, quasi dicat, judicio ac discrimine inter eos qui in magno interitus periculo versantur, adhibito. Non enim eodem modo omnes sunt tractandi, non idem omnium morbis remedium convenit. Quod verò ad modos illos diversos attinet, qui quidem sunt duo tantum numero; prior ille est dum ait, *& aliorum quidem miseremini.* Quia Judas hæc verba opponit illis, *alios vero in timore servate*; apparet aliquanto strictius verbum *miserendi* esse accipiendum, quam alias ejus fert natura. Nam cæteroquin & eorum miseremur quos in timore servamus. Nonne enim eorum interitum dolemus, & eo dolore impulsi, ad eos juvandos, & exitiali flammæ eripiendos accurrimus? Quid verò id aliud est quam misereri? Cum ergo hujusmodi alios servandi modo divinus vir misericordiam opponat, apparet strictius ut diximus, miserendi verbum accipiendum esse, nempe ut significet nos leniter cum quibusdam agere debere: ita ut eos solemur potiùs, quam terreamus, & erigamus potiùs quam deprimamus. Quia nimirum ita sunt comparati, ut desperatione potiùs à resipiscentia avocentur, quam animi quadam contumacia ac ferocia. Nonnulli enim cum peccarunt, ita anguntur animo, ut vix sibi receptum ad gratiam divinam patere putent, ob delictorum magnitudinem, aut tantum virium sibi non fore credant, ut peccati jugum penitus excutiant, & pietatis curriculum constanter absolvant. Hi ergo solatio ac spe sunt erigendi, id quod misericordiæ magis est consentaneum, quam id quod in altero illo lapsos servandi modo præscribendo S. Judas præcipiet. Nam misericordia ab omni duritie, quoad ejus fieri potest, abhorret, & non tantum id spectat ut aliis prosit, atque ex calamitate aut pernicie eripiat, verum etiam ut quam mollissimis possit ad eum finem perveniat mediis. Itaque qui alios servat eosdem terrendo, ratione tantum finis habita misericors est, ratione autem medii quo ad illum finem pervenit, per se misericos non est. At qui lenibus mediis ad finem eundem pervenit, alterique commodum parat, is & finis & mediorum ratione habita misericors est. Itaque is qui hoc modo agit quia perfectiori quadam ratione aliorum miseretur, ei quodammodo opponi potest qui priori modo agit. Quo autem pacto desperatio aliis sit eximenda, & quænam solatia eorum ægritudini sint adhibenda, ex iis quæ paulo ante diximus constare facile potest. Quidam enim desperant aut dubitant de remissione peccatorum à Deo obtinenda, quidam de viribus quibus ad vitam penitus emendandam, atque ad pietatis constantiam est opus, vel etiam de re utraque. Priores illi de fine dubitant, utut tandem media adsint, posteriores de mediis. Itaque utrique petita è Sacrarum Literarum myrotheciis medicina refocillandi sunt. Ita ut prioribus ostendatur spes veniæ, si resipiscant; posterioribus spes auxilii divini, si modo ipsi conatum quem debent adhibeant. Utrumq; solatii genus constat maxime promissionibus divinis, & exemplis, sive in Sacra scriptura expressis, sive etiam alias notis, aut ante oculos versantibus; præsertim quod attinet ad eos qui de viribus dubitant quibus ad pietatem colendam est opus.

Alter modus alii hominum peccantium generi conveniens, exprimitur in illis verbis, *alios in timore servate*, & similitudine quadam illustratur, dum additur, *ex igne rapientes.* Modus in eo consistit, ut eos quos ista re indigere judicio adhibito deprehenderimus, terreamus, ac terrore incusso, eos ad frugem revocemus, atque

atque ita servemus, seu ab interitu vindicemus. Voces enim *in timore* hoc loco non videntur significare ut nos cum timore ac metu id faciamus, quasi nimirum ille metus ac timor ad nos ipsos referri debeat, sed ut per timorem ac metum aliis incussum id præstemus. Hoc enim modo, ut vidimus, miserationi hic servandi modus recte opponitur. Sunt enim nonnulli aliquanto ferociores, ac petulantiores, qui nimis secure vitiis suis indormiunt. Hi suppliciorum divinorum metu & interitus vicini terrore e somno sunt excitandi: eorumque forte contumacia ac durities duriore hoc malleo frangenda est. Etiamsi autem terror hic maxime oriatur ex vicinitate, ut diximus, interitus, ac suppliciorum divinorum, duos tamen quodammodo fontes habet. Alter est quod ipsa per se peccata grave supplicium atque interitum mereantur, ac porro nisi resipiscas, eo omnino te sunt involutura. Alterum est quod verendum sit, ne resipiscendi tempus atque occasio, aut vires ad eam rem necessariæ justo Dei judicio tibi eripiantur. Quod utrumque itidem divinis potissimum comminationibus, & exemplis doceri potest. Occasione autem verbi *servandi* differi hoc loco potest de præstantia hujus quod nobis Judas hic commendat officii, quod nimirum salutem, salutem inquam sempiternam aliis hoc modo præstare possimus. Qua de re vide etiam locum Jacobi, qui exstat in ipso Epistolæ ejus fine. Aliquid etiam conjunctum habet cum his verbis ille Johannis locus, 1 Epist. cap. 5. 16. ubi de precibus agitur quas pro iis fundere debeamus qui peccant peccatum non ad mortem.

Jam quod attinet ad declarationem hujus modi per quandam similitudinem, dum addit Judas *ex igne rapientes*, ea ita videtur esse comparata, ut non injuria sentiri possit, aliquid adhuc addi, quod ad modum pertineat homines contumacius aliquanto peccantes, servandi, nempe ut quam celerrime id faciamus, quemadmodum fieri solet quando ex incendio aliquem rapimus. Sed nihilominus tamen etiam modum illum in præcedentibus jam expressum, quod nimirum terrorem incutiendo aliquos servare debeamus, illustrat aliquomodo; & ejus sive æquitatem, sive necessitatem quandam declarat. Nam quemadmodum dum ex igne aliquem rapimus, non semper molliter illum tractamus, ne dum ipsi parcere volumus, eum perdamus; ita etiam dum aliquem exitio ita vicinum videmus, ut nisi suppliciorum divinorum metu revocetur, mox sit periturus, non debemus mollia remedia adhibere, ne nimia lenitate illum perdamus, & crudele quoddam misericordiæ genus in eum exerceamus. Indicat ergo Judas his verbis periculi magnitudinem, dum perinde cum quibusdam agi significat, atque si in media propemodum flamma versarentur: & porrò etiam ostendit quanta cura quanta celeritate illi sint ex hoc periculo eripiendi: necesse esse ut non ea erga ipsos utamur lenitate qua erga alios, quorum morbus leniora ac lentiora remedia admittit.

Et hactenus quidem ad curam alienæ salutis, salutis inquam eorum qui ob peccata sua in magno interitus discrimine versantur, nos hortatus est Judas. Subjicit jam etiam id quod ad nostræ ipsorum salutis curam pertinet; Cui tum alias semper incumbere debemus, tum etiam eo inprimis tempore, cum in aliis emendandis versamur, dum addit, *odio habentes & tunicam à carne maculatam.* Ubi jam alio metaphoræ aut similitudinis genere utitur Judas, id nos docturus, ut quam diligentissime caveamus, ne aliorum peccatis ipsimet inficiamur, eorumque exemplo ad simile aliquod peccati genus inducamur. Similitudinem autem petit ab iis, qui ne pestilentia aut alia quapiam lue per contagionem inficiantur, quam diligentissime sibi cavent à vestibus rebusque similibus quæ contactu corporis lue infecti & ipsæ pollutæ sunt seu infectæ. Earum enim contactu facile & ipsi infici possunt; Itaque dum alios lue infectos curant, & eos ab interitu vindicare conantur, res hujusmodi vitant, ne eodem malo corripiantur. Similiter ergo & nobis faciendum esse monet Judas, ut dum alios spectamus peccantes, eosque corrigere atque emendare conamur, diligenter nobis à peccati contagione caveamus. Neque enim minus contagiosa sunt peccata quam pestilentia, aut aliæ quædam lues. Et quod mireris, nonnunquam dum peccata aliorum reprehenduntur, ipsa cogitatione se nobis insinuant, & carni facile adlubescunt: ejus præsertim generis peccata de quibus Judas superius egerat, inprimis nempe quæ ad voluptates carnales pertinent. Satis jam apparet, non esse hîc singula verba ad rem propositam applicanda, & quid per tunicam nominatim significetur, ad rem nostram pertinens, quid item per carnem, inquirendum; sed sententiam verborum omnium simul junctorum spectandam, & per similitudinem ad propositum accommodandam esse. Hac occasione differi potest de vitando improborum consortio. De vi exemplorum quanta ea sit, præsertim malorum. Similem autem cautionem addit Paulus de re simili agens, in epist. ad Galat. 6. ab initio. Cum enim monuisset, ut *si quispiam in aliquo delicto præoccupetur, spirituales eum emendent, cum spiritu lenitatis*, subjicit, *spectans teipsum, ne & tu tenteris.* Quanquam alio ex parte scopo, nempe ut nos ipsos quoque similibus lapsibus obnoxios esse cernentes, tanto majori cura, tantoque majori lenitate in aliis corrigendis utamur. Et hæc de priori parte.

Sequitur pars altera, nempe Doxologia seu celebratio divini nominis. Ubi duo sunt iterum consideranda. 1. Descriptio ejus cujus nomen celebrat. 2. Modus quo celebrat.

Descriptio continetur illis verbis, *ei autem qui potest* &c. In quibus 1. à proprietatibus admirabilibus eum describit quem laudat. 2. Deinde nomine ejus expresso, ab effectu etiam præstantissimo & nobis omnium suavissimo commendat. Quanquam etiam in descriptione prioris proprietatis, effectus ejus simul commemoratur. Sunt autem proprietates illæ duæ, potentia, & sapientia. Quanquam potentia hîc ad certum effectum nobis maxime salutarem refertur, dum inquit: *Illi autem qui potest custodire vos inoffensos, & statuere in conspectu gloriæ suæ irreprehensibiles in gaudio.* Cum potentiam ipsius commemorat, tacite videtur etiam complecti ejus voluntatem, seu ad rem quæ commemoratur propensionem: quasi dicat; qui & potest id præstare, & porro, si modo vos quoque officio vestro non deeritis, id etiam præstabit. Atque hoc modo alibi quoque verbum *posse* de Deo usurpari solere, ab aliis est animadversum. Effectus autem illius potentiæ est *custodire* fideles *inoffensos* &c. Id est efficere ne in peccatum, præsertim ejusmodi quod salutem illis adimat, incidant. Unde porrò sequitur ut eos coram se sistat, præsertim in Christi adventu, coram gloria sua irreprehensibiles cum gaudio. Nam etiamsi vox *inoffensi* possit etiam ita accipi, ut significet pietatis consequens, hoc est immunitatem à suppliciis divinis; tamen & verbi vis magis isti interpretationi favet quam attulimus, & magis videtur scopo Judæ consentaneum esse, ut dicat Deum posse illos à lapsibus & peccatis custodire, quam ab ipsis suppliciis divinis: si consideres quid illos proxime monuerit, nempe ut sibi à contagione peccati quam diligentissime caveant. Consentaneum enim est Judam hac Dei descriptione illis spem facere, fore ut Deus ipse ea in parte auxilium iis ferat, & nisi ipsimet sibi defuerint, eos à peccatis immunes conservet. Hinc autem porrò consequitur, ut eos in conspectu gloriæ suæ irreprehensibiles statuat. Potest autem id intelligi, vel de quovis tempore, vel nominatim de eo quo homines est judicaturus: præsertim si verba ista, *in conspectu gloriæ suæ* non cum sequenti voce *irreprehensibiles* sed cum præcedenti *statuendi* verbo, connectas. Valde enim hæc sententia quod Deus sit constituturus fideles in conspectu gloriæ suæ, convenit cum eo quod aliquando Deus fideles suos ad tribunal suum sit constituturus, quando Christus ipsius nomine judicaturus est, & in gloria ipsius appariturus. Licet non negemus etiam in hoc seculo Deum sistere fideles coram conspectu gloriæ suæ, hoc est in conspectu sui ipsius qui

glorioſus

glorioſus eſt, irreprehenſibiles. Diximus autem poſſe illa verba *in conſpectu gloriæ ſuæ* conjungi etiam cum ſequenti voce *irreprehenſibiles*, ut ita ea opponantur hominum judicio. Poteſt enim quiſpiam in conſpectu hominum eſſe irreprehenſibilis, qui non ſit in conſpectu Dei. Vide ſimilem locum Col. 1. 22 & 1 Theſ. cap. 5. ℣ſ. 23. Licet ibi alia ſit phraſis. Et Apocal. 14. verſ. 5. Eſſe autem irreprehenſibilem, eſt naturale conſequens ejus quod antea poſitum fuit, nempe immunem eſſe à lapſu vel offenſione. Rurſus autem antecedens quoddam eſt juſtificationis. Qui enim irreprehenſibilis eſt, ille juſtificandus eſt, licet forte nondum ſit juſtificatus. Addit autem *in exultatione*, hoc eſt cum ſumma lætitia ac gaudio, fructum ejus rei iterum exprimens. Nam & hic gaudent pii recta conſcientia, & ſpe immortalitatis, inde concepta freti: ſed eo maxime tempore id fiet, cum fructum pietatis ſuæ metent, & in quanta apud Deum ſint gratia, quantamque felicitatem ex ejus benignitate adepti, reipſa ſentient. Nec eſt negandum, hunc effectum etiam in præſenti ſeculo aliquomodo habere locum: quanquam longe perfectius in futuro, cum pietas illorum inoffenſa, & ut ita dicam irreprehenſibilitas plane perfecta erit, & fideles coram Deo vere ſtatuentur, & irreprehenſibiles agnoſcentur.

Eſt hic occaſio differendi, tam de eo quouſque in pietate divina ope progredi poſſimus, quam etiam de eo à quibus lapſibus immunes eſſe debeamus, ut aliquando irreprehenſibiles coram oculis Dei conſtituamur: & denique quantus ſit pietatis fructus: ubi de gaudio quod oritur ex recte factorum conſcientia, diſſeri poteſt. Inprimis autem agendum eſt de modo quo Deus nos cuſtodiat irreprehenſibiles, ſeu nos juvet ut pietatem conſtanter colamus.

Altera proprietas eſt ſapientia, quæ ita Deo aſſeritur, ut *Soli* competere dicatur, quia nimirum ſolus ex ſeipſo, & quidem perfectiſſima ſapientia eſt præditus. Fieri poteſt ut propterea hanc proprietatem commemorarit Judas, ut oſtenderet non tantum vires eſſe Deo ad id quod dixerat præſtandum, ſed etiam rationem illum ac modum noſſe id efficiendi, utut nos illum ignoremus. Fieri etiam poteſt, ut non tam ideo hanc Dei proprietatem commemorarit, quia ad præſens ipſius inſtitutum peculiariter pertineat, quam quia admirabilis ſit hæc Dei proprietas, tum aliis omnibus in rebus, tum inprimis in tota ſalutis noſtræ ratione perſpicue elucens. Qua de re etiam hic diſſeri poteſt.

Hactenus proprietates Dei expendimus, ſequitur, ut videamus deſcriptionem Dei ab effectu deſumtam omnium ſuaviſſimo, qui comprehenditur vocibus *ſervatoris noſtri*. Nam ut de ipſo nomine *Dei* hic diſſeramus, nihil eſt neceſſe. Servatorem autem noſtrum vocat, quia & ipſa ſalus, & omnia ejus adipiſcendæ media ab eo primo proficiſcuntur. Hæc de deſcriptione illius cujus nomen celebrat Judas.

Sequitur modus ejus celebrandi, quum inquit, *Gloria & majeſtas, robur & poteſtas, & nunc & in omnia ſecula, Amen.* Ubi & quid Deo tribuendum ſit, exprimit, & quamdiu: ita ut non tantum gloriæ divinæ rationem, ſed & conſtantiam ac perpetuitatem verbis ſuis complectatur. Poſſet autem quis non injuria ſtatuere, duo tantum hic eſſe quæ Deo tribui velit Judas. Idem enim eſſe gloriam & majeſtatem, idem etiam κρατὸς & ἐξουσίαν, præſertim quia priora duo vocabula particula copulativa inter ſe connexuit, ſimiliter & poſteriora duo. Sed poſſunt tamen illa inter ſe diſtingui, & quatuor fieri membra, uti ſunt & verba. Hoc modo, *gloria* ſumi poterit pro laude quæ à nobis hominibus aliiſve creaturis in Deum proficiſcatur, hoc eſt pro celebratione & prædicatione tum admirabilium ipſius proprietatum, tum effectorum præſtantiſſimorum. *Majeſtas* autem ſumi poteſt pro ſplendore quodam qui in Deo refulget, ſummaque excellentia, quæ ei venerationem apud omnes conciliat. Rurſus vox κρατὸς ſignificare poteſt robur, vires, ac potentiam inſuperabilem, qua omnia quæ vult efficere poteſt: licet etiam imperium alioqui denotare poſſit aut ſoleat. ἐξουσία ſignificat imperium, atque imperandi ac regnandi jus, quod Deus in res omnes exercet. Diverſimode autem hæc Deo tribui vult Judas: gloriam enim vult à nobis in Deum reipſa proficiſci, eique exhiberi, majeſtatem autem, robur & poteſtatem, ita vult tribui, ut in eo agnoſcatur, & ei ineſſe verbis affirmetur, atque oratione ubiq; celebretur. Quæ differentia etiam alibi in ſimilibus δοξολογίαις animadvertitur. Vide Apocal. 5. verſ. 13. & 7. ℣ſ. 12. Ubi benedictio vel generale quippiam eſt, reſpectu ſequentium, vel ſignificat etiam votum quoddam ab hominibus profectum, quo optent ut omnes in perpetuum Deum laudent. *Gloria* autem id eſt quod paulo ante expreſſimus, nempe prædicatio divinorum attributorum, aut effectorum. Quanquam hic ad effectorum celebrationem reſtringenda videtur: ſiquidem peculiariter commemoratur ſapientia, potentia, & robur, quod Deo ſit tribuendum. Poteſt autem celebratio illa & verbis peragi, quibus quidem omnium frequentiſſime ſolet; ſed poteſt tamen etiam alia re fieri, quæ verborum ſit loco, hoc eſt factorum divinorum repræſentatione & adumbratione quadam: ſive ea ad nos ipſos ſive ad alios pertineant, ſive cæteroquin læta ſint, ſive minus, modo ſint eximia ac præſtantia. *Gratiarum actio* autem eſt tantum celebratio beneficiorum in nos aut alios quibus bene cupere debemus, profectorum. *Honor* autem in veneratione conſiſtit, & demiſſione quadam animi & corporis coram Deo etiam ſine omni ſermone peragi poteſt. δυνάμις autem videtur poni pro ἐξουσία, hoc eſt pro poteſtate atque imperio, cum diſtinguatur à voce ἰσχὺς quæ *robur* ſignificat.

Supereſt perpetuitas laudis, quam Deo tribui Judas cupit, *& nunc, & in omnia ſecula. Amen.*

FINIS.

JOHANNIS CRELLII FRANCI

Commentarius

in

APOCALYPSIN JOHANNIS APOSTOLI

&

Conciones

in

Varia Scripturæ loca.

IRENOPOLI

Poſt annum Domini 1656.

IOHANNIS APOSTOLI

PROCATARTISIN

in

CONCIONES

S.

IOHANNIS CRELLII

EPHANCI

COMMENTARIUS

COMMENTARIUS
in maximam partem
APOCALYPSEOS JOHANNIS.

* * *

COlendum. *& voces* ſive tubæ clangor, ſive voces articulatæ ſed terribiles, *& tonitrua* ἐν διὰ δύο, pro tonitruorum. Par. *& ſeptem lampades.* Iſtas lampades veriſimile eſt eſſe angelos qui ſint tanquam oculi Dei quia quaſi luceant Deo & per eos videat Deus, cum illos ad miniſteria adhibet, & providentiam per eos tanquam oculos ſuos adminiſtrat, ut ſint velut exterius medium viſus, quemadmodum lampas.

Verſ. 6. *Tanquam mare vitreum.* Significatur mundus, qui tam ſit coram Deo pellucidus, ut ipſius oculis pateat, & nihil ſit in eo quod ipſum effugere queat. *in medio throni* id eſt intra thronum, ſed tamen ita ut circumſtarent: vel ſimpliciter in medio ſpatii inter thronos viginti quatuor & illum unum. *quatuor animalia plena oculis ante & retro.* Animalia iſta homines eſſe patet ex cap. 5. verſ. 9. videntur autem illis ſignificari paſtores Eccleſiarum, qui debent eſſe velut Argi oculei, & in omnes partes intenti ut nihil illos ex auditorum factis fugiat. Numeri hujus ratio videtur peti ex numero animalium Ezechielis. Deſcribitur autem in ſingulis per partes quod omnibus competebat, quia per illa communitas velut paſtorum deſignatur.

Verſ. 7. *Leoni* quia debent eſſe fortes & animoſi. *vituli* quia & laborioſi, & mactationi ad victimam parati. *habens faciem quaſi homo*, quia debent eſſe humani, manſueti, & prudentes. *aquilæ* ob alacritatem & in exequendo celeritatem. Alii, ob perſpicacitatem. Denique & potiſſimum, quia illorum animi non debent humi ſerpere, terrena ſapere, ſed ad cœleſtia evolare, illis delectari.

Verſ. 8. *Singula alas habebant.* Alas habere dicuntur, quia debent eſſe promti ad munia ſua obeunda. *Sex* autem, ut tanto velocius in omnes partes ſe flectere poſſint, non ſint ſegnes, cunctatores. *In circuitu & intus plena ſunt oculis* id eſt & intus ſub alis, quia debent eſſe in omnibus circumſpecti, oculati, providi, vigilantes. *die ac nocte dicentia.* Officium paſtorum, perpetuo verſari in laudibus Dei, & ſuo exemplo alios ad numen Dei concelebrandum incitare. Per ſynecdochen univerſum illorum officium adumbratur.

Verſ. 10. *Procidebant* ſunt incitamento ſenioribus ad Deum laudandum, quia cum ſint ab illis plantati, illi videntes iſtos ſuum officium implere, & recte ſibi ipſorum inſtitutionem ceſſiſſe, laudant etiam pro ipſis Deum.

Verſ. 11. *Accipere* vox acceptionis improprie ut patet ſumitur.

In Cap. V.

HOc capite indicat per quem revelatio decretorum Dei latentium circa res Eccleſiæ contigerit, deſcribitque ſecundam cui hodie cultus à Chriſtianis debetur perſonam.

Verſ. 1. *Librum ſcriptum intus & foris.* Librum videlicet occultorum Dei decretorum. Nam ideo dicitur obſignatus. Fuerunt autem iſta quæ hic revelantur Johanni, ſcripta *intus & foris*, id eſt, ante & retro, ſeu ex utraque parte. Alluditur ad Ezech. 2. verſ. 10. Vide Bezam. *Obſignatum*, quia fuerunt ſecreta, nec illa Deus ante ſciri volebat. *Sigillis ſeptem*, quia veluti diverſæ partes diverſis ſigillis erant obſignatæ.

Verſ. 2. *Et vidi angelum fortem.* Aditus ad oſtendendum per quem illa decreta ſint patefacta: neminem videlicet inventum qui id facere potuerit, præter Chriſtum. Et eſt plane explicatio tituli hujus libri, cap. 1. verſ. 1. expreſſi.

Verſ. 5. *Vicit*, id eſt, vincendo dignus evaſit, vel obtinuit, ut aperiret. Verbum prægnans. Vide explicationem verſ. 9. *Leo* propter fortitudinem & robur. Alludit ad Gen. 49. ℣ſ 9. *Radix* pro virgulto enato ex radice. Metonymia efficientis. Conſuetum Hebræis ut radix appelletur etiam virga quæ ſuccreſcit ex radice. Vide Eſa. cap. XI. ℣ſ. 1. & 53. ℣ſ. 2. Oſe. 14. ℣ſ. 6. 1 Macchab. cap. 1. verſ. 11. infra cap. 22. ℣ſ. 16.

Verſ. 6. *Agnum* & quia innocens, & quia victima fuit. *Tanquam occiſum*, quia apparebant in eo ſigna mactationis, & vulneris alicujus. *Habentem cornua ſeptem.* Intellige multiplex robur & potentiam Chriſti, qua & ſuos tuetur, & hoſtes ferit. *Oculos* providentiæ & ſapientiæ, quia per eos videt. Reſpicit ad cap. 4 ℣. 5, ubi *lampades* vocantur. *Spiritus* id eſt angeli. Niſi quis malit potentiam Dei multiplicem intelligi. *Miſſi.* Alluſio ad verba Zachariæ: quod velut percurrant univerſam terram.

Verſ. 7. *Et accipit*, id eſt, cognovit illa decreta Dei. Factum id cum Chriſtus in cœlum aſcendens ad dexteram Dei conſedit.

Verſ. 8. *Et cum accepiſſet.* Id eſt, poſtquam illi data eſt facultas cognoſcendi illa Dei ſecreta. *Ceciderunt* permoti videlicet tanta ejus potentia. *Habentes citharas & phialas.* Per iſta ſignificatur promtitudo ad laudes & gratias Deo agendum. Acceperunt igitur illas, quia ad laudes Deo gratas erant apti, illiſque occupati.

Verſ. 9. *Dignus es accipere & aperire.* Id eſt qui cognoſcas & reveles myſteria. *& redemiſti Deo nos in ſanguine tuo*, id eſt effeciſti ut nos Deo manciparemur, quod tibi ſanguinis tui impendio conſtitit.

Verſ. 10. *Et feciſti nos Deo noſtro reges.* Id eſt feciſti ut eſſemus coram Deo quaſi reges quidam, ratione rerum ſpiritualium: puta quia ſumus & mundo & hominibus & Satana ſuperiores. *Et ſacerdotes*, quia officium Chriſtianorum eſt ſacrificia ſpiritualia Deo offerre.

Verſ. 12. *Accipere virtutem* id eſt ut illi tribuatur prædicatio potentiæ, ut videlicet prædicetur ipſius potentia, &c.

Verſ. 13. *Et omnem creaturam.* Allegoria. Non quod omnes res creatæ id dicant, ſed quod omnes dicerent ſi ſenſum ac ſermonem haberent. Niſi quis ad rationales tantum creaturas iſta reſtringat. Ita *in cœlo* erunt angeli, *in terra* homines viventes, *ſub terra* mortui, *in mari* inſulani.

In Cap. VI.

INcipiunt jam revelationes, in quibus ita procedit Spir. S. ut primo in genere velut ſummatim omnia colligens aperiat: deinde quæ obſcurius ante & velut carptim indicavit poſtea apertius & per partes explicet. Id quod inſtar cujuſdam regulæ obſervandum eſt volenti aſſequi aliquem nexum iſtorum, & ſenſum eorum quæ hic dicuntur.

Verſ. 1. Primi ſigilli apertio indicat felicia primitivæ Eccleſiæ Chriſtianæ tempora. Prædicationem videlicet euangelii, & converſionem multorum. *Tanquam vox tonitrui* quia vox Eccleſiæ terribilis & late ſonat.

Verſ. 2. *Equus.* Ad celeritatem denotandam. *Albus* quod lætum quiddam nunciet. Triumphantium enim

is color. *Sedens ſuper illum*, vel ipſe Chriſtus tanquam princeps prędicantium euangelium, vel in una perſona omnes euangelii prædicatores. *arcum* ut animos hominum configeret. *coronam* quia victoriam erat obtenturus.

Verſ. 3, 4. Alterius ſigilli apertio, vel perſequutionem quæ ſubſequuta eſt ſtatim, ut plerique volunt, denotat; vel potiùs pœnam quam Deus immittere decreverat euangelii ſui contemtoribus. Dicitur enim, *ut alii alios interficiant*, quod non ita recte ad perſequutionem accommodatur. Ideo *equus rufus* nominatur qui ſanguinem colorem referret. Bellum igitur denotat.

Verſ. 5. Prædicit famem. Ideo *nigrum equum* nominat, quia funus eſt triſte quiddam, & quia homines famelici nigreſcunt. *Stateram* quia appenſurus veluti erat cibum & ad menſuram daturus.

Verſ. 6. *Vocem*, alloquentem videlicet ſeſſorem illum. *Chœnix* id eſt menſuram iſtam tanti vendi, & frumenti caritatem induci curabis. At ne homines penitus intercant, ſed habeant quo refocillentur, vino & oleo parces, nec illa ut frumentum corrumpes.

Verſ. 8. Novum ſupplicii genus, & quidem multiplex, ſuperioribus comitatum. *Pallidus* viridis quaſi color, ſed ad pallorem inclinans, luridus mortis color, ſimilis colori foliorum quæ jamjam caſura ſunt. *Mors* quia morte puniturus erat, & quidem multiplici. *Infernus* quia infernus id eſt ſtatus mortuorum excipit mortem. *eis* id eſt morti & inferno. *morte* id eſt peſtilentia. Vult ſignificare varios modos quibus Deus homines è vita tollere ſolet. Alludirur ad Ezech. 14. 21.

Verſ. 9. *Sub altari.* Vel illo ipſo tempore fuiſſe occiſos intelligit: vel occiſos paſſim cum prædicaretur euangelium. Et hoc poſterius potiùs ſignificari videtur. Ait enim *quouſque*. Significatur autem multos eſſe occiſos propter euangelium. Ait verò *ſub altari*, cum tamen victimæ ſupra altare poni debeant. Alludi enim videtur ad id quod cineres victimarum ſub altare caderent. Erant videlicet iſti mortui & velut in cineres redacti. Ut hic *animæ* pro cineribus è corporibus illarum ponantur. *teſtimonium*, quod videlicet de Jeſu ediderunt illi martyres. Doctrinam intelligit quam fuerant profeſſi. Jam *animæ* introducuntur tanquam viverent, quemadmodum ſanguis Abelis clamare dicitur.

Verſ. 10. *Clamaſſe* dicit, quia perinde eſſet ac ſi clamarent: re ipſa videlicet id poſtulante, quia multi jam erant occiſi. *Sanctus*, vel proprie, vel ſumma majeſtate verendus.

Verſ. 11. *Datæ ſunt ſingulis.* Videtur denotare voluiſſe, multos quidem ab Ethnicis propter euangelium fuiſſe occiſos, non tamen Deum tum voluiſſe fieri finem perſecutionum. Interim tamen id dediſſe ut agnoſceretur paſſim illos fuiſſe innocentes, doctrinam verò propter quam occiſi erant veriſſimam & divinitus profectam, ipſos denique olim immortalitate donatum iri. *dictum* eſt, quaſi dicat, veniet tempus cum vindicabimini, nunc paullum quieſcite, teſtimonio quod vos manet contenti: debent enim interea alii etiam occidi.

Verſ. 12. *Terræ motus magnus.* Inſignis rerum commutatio, & triſtis rerum facies. Ita enim loqui ſolent prophetæ, cùm lugubrem regionis alicujus ſtatum triſtemque faciem prædicunt. Vide Joël. 2. 10. Eſai. cap. 9. verſ. 10. & cap. 34. verſ. 4. Reſpicitur ad illam imperii Romani faciem cum colliderentur inter ſe, Maxentius, Gallienus, Conſtantinus. [Exodium deſcribi videtur orbis Ethnici & ſupplicium illius, cui alia orbis facies ſub Chriſtianiſmo ſucceſſit.] Alii ad defectionem ſub Antichriſto iſta referunt. Et *ſolis* quidem voce intelligi volunt Deum Patrem, *Lunæ* filium, *ſtellarum*, doctores Eccleſiæ *cœli* Eccleſiam ipſam & cultum Dei.

In Cap. VII.

Videtur hucuſque finis factus fuiſſe orbi Ethnico. Nunc porrò quid fieri debuerit poſtquam orbis factus eſt Chriſtianus, enarrabit. Quia verò narraturus erat plagas orbi Chriſtiano infligendas, primo præmittit quædam de protectione Dei erga cultores ſuos, quam obſignationis voce adumbrat.

Verſ. 1. *Et poſt hæc* ergo non de ultimo judicio in proxime præcedentibus egit. *quatuor angelos* videlicet malos, qui voluerunt prohibere ne *ventus* ſalutaris doctrinæ Chriſti flaret, & ſic oriretur corruptio inter homines: ut videlicet præ æſtu flacceſcerent, & ſic inficerentur omnes. Ventorum quippe eſt & reficere ſuo flatu & aërem repurgare. *ſuper quatuor angulos terræ*, id eſt, ut penitus prohiberent doctrinæ ſalutaris prædicationem. Ideo addit, *neque ſuper mare* licet in mari facillime venti exitentur. *Neque in arborem ullam* quamvis leviſſimum etiam venti flatum facillime ſumma arborum cacumina ſentiunt. Significatur videlicet iſto verſu, ſtatim poſt orbis Ethnici finem incubuiſſe orbi Chriſtiano verbi divini amorionem, ſed Deum obſtitiſſe. Quaſi dicat; & mox atra nox, atque denſiſſima ignorantiæ rerum divinarum caligo incubabat hominibus: ſed Deus tamen pro ſua ſingulari providentia & paterno favore voluit primo quoſdam cuſtodire, & ex aliorum numero eximere, ne illis noceretur neu ſeducerentur, ut videlicet eſſent qui doctrinam ipſius amplecterentur.

Verſ. 2. *Ab oriente Sole* quia videlicet lætum nuncium afferebat, & velut ſalutare ſidus affulſit.

Verſ. 3. *Quoad uſque ſignem.* Colliguntur ſimul quaſi jam exſtiterint, cum tamen fuerint ſparſi per totum illud tempus regni Anti-Chriſti. *Servos* nempe & qui jam tales eſſent, & qui apti eſſent ut Deo ſervirent, quos Deus voluit luce ſua ſignare. *in frontibus*, quaſi viſibile ſignum geſſerint, ne illis angeli illi nocere poſſent. Alluſio ad illam ſignaturam in Ægypto, & Ezech. 9. vide infra cap. 14. verſ. 1. Quaſi dicat, non eſt permiſſurus Deus ut omnes ſupplicium luant.

Verſ. 4. *Centum quadraginta quatuor*, id eſt, aliquam multa millia. Numerus certus pro incerto. *ex omni tribu filiorum Iſraël.* Populus Iſraëliticus repræſentat populum Chriſtianum. Inde hoc numero infra cap. 14. omnes Chriſtiani ſignificantur. Cæterum tribus Dan hîc omittitur, fortaſſis quia noviſſima caſtrorum vel colligens caſtra dicebatur, unde tanquam minima & contemta omittitur, 1 Chronic. Tribus autem iſta maxime idololatriam promovit, & prima defecit à puritate religionis. At Deut. 33 Simeon omittitur.

Verſ. 8. *Joſeph* id eſt Ephraim.

Verſ. 9. *Poſt hæc vidi.* Videntur hîc jam illi fideles deſcribi qui poſt tempora Antichriſti, vel potius illo ruente & veritate rurſum hominibus exoriente, futuri erant. Quaſi dicat; Non in eo tantùm ſtatu rem Chriſtianam futuram, ſed poſt illos jam nominatos 144000, exſtituros etiam alios, & quidem ingentem eorum numerum, triſtemque illam Antichriſtiani regni tragœdiam lætiſſima cataſtrophe concluſam iri. *ex omnibus gentibus* Synecdoche. Simili ratione euangelium omni creaturæ prædicari jubetur. *coram throno.* thronus pro inſidente in throno id eſt Deo, ut peccavi in cœlum. q. d. ſerviebant Deo tanquam miniſtri, & quidem honorati. *Stolæ albæ* ſanctitatis vitæ ut ℣. 14 explicatur. *palmæ* ob victoriam in afflictionibus: ex afflictione quippe magna veniſſe dicuntur ℣. 14. Id verò non ad ſingulos referendum, ſed ad totam communitatem.

Verſ. 10. Deſcribit qua re occupati fuerint illi. *Salus Deo*, quaſi dicant, ſalus noſtra eſt accepta referenda Deo, & agno id eſt Chriſto. Vel, Deo ſit laus, & agno, qui ſalutem nobis dedit.

Verſ. 13. *Hi qui amicti.* Quia mirum erat, poſſe poſt tam infelicia tempora exoriri tot Chriſtianos, interrogat, unde nam illi? quaſi dicat, unde tot eruperunt, tam cito, tam inopinato.

Verſ. 14. *Ex afflictione magna.* Dum videlicet Antichriſto repugnant. *Et laverunt ſtolas*, id eſt comparaverunt ſibi vitæ ſanctimoniam, per ſanguinem Chriſti.

Verſ. 15. *Ideo ſunt ante thronum Dei*, id eſt, Deus eis opportunitatem ſui colendi, & pacem largitur. Quanquam verba hæc, & maxime ſequentia futuro magis ſeculo conveniunt. Ita vero iſta deſcribit, ac ſi hæc vita ſit futuræ illi continuata.

Verſ. 17.

Verſ. 17. *Agnus qui in medio throni* id eſt tantus Dominus tantuſque Rex, qui eſt in ipſo Dei throno. *ad vivos fontes* id eſt fontes aquarum viventium & vegetarum.

In Cap. VIII.

EXequutio illius quod moliebantur illi quatuor angeli, ſed ſub alia imagine.

Verſ. 1. *Silentium* Pauſa ut in dramate, ut Johannes requieſceret & ſe aptaret ad meliorem ſequentium attentionem.

Verſ. 2. *Septem angelos* id eſt præcipuos. Forte ſunt illi ſeptem ſpiritus de quibus ſupra. *ſeptem tubæ* quia cum principum decreta pronunciantur tuba cani ſolet, ut populus convocetur; ideo ad promulganda Dei judicia angeli cum tubis inducuntur.

Verſ. 3. *Et alius angelus venit.* Aliqui Chriſtum intelligunt, quia ſit pontifex qui conſecret preces noſtras. Sed poteſt hic ſola tantum actio attendi, nempe quod divinitus aliquid concedi ſoleat fidelibus, ut preces illorum ſint gratiores Deo: θυμιάματα enim non ſunt hic preces, ut ſupra, ſed id quod divinitus conceditur (quemadmodum olim aris addebatur thus ut fumus earum eſſet gratior) dum nimirum id efficit ut preces noſtræ ſint ardentes in ſpiritu, & Dei majeſtati convenientes. *ante altare* videlicet ſuper gradus altaris. *& data ſunt ei incenſa multa* id eſt illa quæ faciunt ut gratia concilietur precibus: quemadmodum ſi res fragrantes addantur rebus igni conſumendis, fragrantem ſpargunt odorem. *de orationibus ſanctorum ſuper altare*, id eſt ut ea precibus ſanctorum adderet quæ erant poſitæ ad aram, ut ita ſuffitus fieret ad thronum precibus ſanctorum.

Verſ. 4. *Fumus incenſorum de precibus*, id eſt datorum ſeu additorum precibus ſanctorum.

Verſ. 5. *Et facta ſunt tonitrua.* Effectus precum terribilis hominibus impiis. Significat etiam preces fidelium fuiſſe cauſam minarum & ſuppliciorum Dei: non quod illi iſta petierint, ſed quod hic ſoleat effectus ſequi. Qua ratione Luc. 18. dicitur, nonne Deus faciet vindictam electorum ſuorum clamantium ad eum die & nocte, & longanimitate utetur adverſum eos? *in terram* ubi videlicet indicia iræ Dei eminuerunt.

Verſ. 7. *Et facta eſt grando.* Credibile eſt hac allegoria pœnas ſpirituales intelligi. Nam videtur oſtendi quomodo corrupta fuerit doctrina Chriſti, cujus corruptio pervaſerit in totum mundum, nec tamen penitus tota fuerit corrupta, ſed tantum præluſerit Antichriſto. Progreſſa autem eſt à terra ad mare, ad flumina, tandem ad ipſum cœlum, ita ut nulla hominum pars hac corruptione vacaret: homines enim hac allegoria ſignificantur. *grando & ignis* ut Pſal. 78. 48. Alluſio ad plagas Ægyptiacas: quia verò pœnam iſta denotant, ideo iſtis quæ pœna ſunt adſimilat. *ſuper terram* quia in hac maxima pars habitantium. *arbores* qui in doctrina Chriſti adoleverunt. *gramen* juventus, vel qui recens Chriſtum receperunt. Vide hic Napeirum.

Verſ. 8. *Mons magnus igne ardens*, id eſt doctor ingens, vel error magnus. Ulterius progreſſa corruptio ad inſulanos, ad quos à mediterraneis pervaſit.

Verſ. 12. Gradus obſcuratæ poſtmodum penitus veritatis. vide cap. 9. verſ. 2.

In Cap. IX.

HIc continetur hiſtoria omnium eorum quæ ad deſcriptionem Antichriſti generalem pertinent.

Verſ. 1. *Stellam de cœlo cecidiſſe.* Vel Machometum intelligit, quod Napeiro placet, vel Anti-Chriſtum. Uterque certe à Chriſti doctrina defecit, & ita de cœlo decidit. [*De cœlo, in terram*, celeritas cadendi intelligitur] *& data eſt ei clavis* id eſt, ut haberet poteſtatem abyſſi.

Verſ. 2. *Et aſcendit fumus*, id eſt errores craſſiſſimos, triſtiſſimumque rerum ſtatum in orbem Chriſtianum invexit.

Verſ. 3. *Et de fumo putei exierunt locuſtæ.* Saraceni, Arabes, Turcæ, ſuſceptis erroribus Machometis, & Tartari ſub imperio Othomanico.

Verſ. 4. *Ne læderent fœnum terræ, neque omne viride*, id eſt Chriſtianos ſalutarem Chriſti doctrinam retinentes. *qui non habent ſignum Dei* id eſt, ſectatores Anti-Chriſti.

Verſ. 5. *Ut cruciarent* nempe in ſervitutem abducendo, & remis addicendo. *menſes quinque* nam & locuſtæ quinque menſibus calidioribus durare ſolent. Centum quinquaginta annos Napeirus intelligit: quem toto hoc capite vide. *ut cruciatus ſcorpii.* id eſt indies augetur, & crudelior evadit.

Verſ. 6. *Quærent homines mortem.* De iis videtur dictum qui ad naves ſeu triremes ſunt ablegati. Eligent potius mori quam vivere. Jerem. 8. 3.

Verſ. 7. *Tanquam coronæ ſimiles auro*, propter victoriam inſignem ac dominationem. *& facies earum tanquam facies hominum.* Ab initio in Europam ab Imperatore vocati, humanos ſe præbebant.

Verſ. 8. *Dentes quaſi leonum* quia omnia vaſtabant.

Verſ. 9. *Et ſonitus alarum* ob celeritatem & impetum victoriæ.

Verſ. 10. *Et aculei erant in caudis.* In receſſu venenum fovent, ut hominibus doctrinæ Machometanæ virus inſtillent. *menſes quinque.* Ut ſit res notabilior, ideo hoc iterum exprimit.

Verſ. 11. *Et habent ſuper ſe regem* &c. Turca & Machometes ex interpretatione ſignificat vaſtatorem.

Verſ. 14. *Solve quatuor angelos.* Coërcebat enim eos Deus. Saracenos, Arabes, Turcas, Tartaros intelligit, ſub imperatore Othomano, Anno Chriſti 1296: plane ſexto ſeculo, in uno 245 annos, ut Napeirus facit, computando.

Verſ. 15. *Qui parati erant in horam.* id eſt quocunque tempore illis volet Deus uti & quamdiu. *ut occiderent tertiam partem.* Tertiam enim orbis Chriſtiani partem occuparunt.

Verſ. 16. *Numerus exercitus equeſtris.* Equitatu enim pollent, eoque innumero.

Verſ. 17. *Habebant thoraces igneos.* Ferocia notatur & crudelitas: quaſi dicat; igneis pectoribus pro gravi armatura utuntur. *Ignis* ira adverſus Chriſtianos, *fumus* ſuperbia animuſque elatus. *Sulphur* fœtor doctrinæ Machometanæ. Fieri poteſt ut etiam tormenta bellica his ſignificentur:

Nam Verſ. 18 addit, occiſam eſſe illis tertiam hominum partem.

Verſ. 19. *In ore ipſorum & in caudis.* Quaſi dicat; Inſidioſi ſunt, nec tantum aperto Marte nocent, etiam fugientes pugnant, & obverſo tergo, ac ſi in tergo quoque & in caudis capita haberent. Vel etiam caudarum nomine falſi doctores in occupatis provinciis ab iis relicti ſignificantur.

Verſ. 20. *Et cæteri homines.* Quaſi dicat. Non tantum Antichriſtianus orbis reſipuit, & idololatriam aliaque ſcelera depoſuit.

In Cap. X.

TRanſitus à præcedentibus ad ſequentia. Quia ut primo ipſe Chriſtus apparuit, ita hic aliquis nomine ipſius, qui futura Johanni eſſet enarraturus.

Verſ. 1. *Et vidi alium angelum.* Angelus iſte repræſentat quidem Chriſtum, id eſt majeſtatem illius ſuſtinet, non tamen eſt ipſe Chriſtus, ideoque ſe diſtinguit à Chriſto, tanquam ipſius legatus. Dicit autem fuiſſe *ſeptum nube* vel quod non fuerit omnino agnitus, vel ad majeſtatem ipſius indicandam. Nam quod Chriſtus in nube ſit venturus, majeſtatis eſt. Quo pertinet etiam *iridis* mentio, quanquam poſſit nihilominus ſignificare ſingularem Chriſti benignitatem & clementiam hominibus ab illo oblatam, ſi modo recipere vellent. *Facies ut Sol.* Et hoc ad majeſtatem facit: quanquam poſſit dici, faciem ejus Solis æmulam fuiſſe, quia lętum aliquid annunciaverit. Nam lumen læti aliquid habet. *Pedes ſicut columnæ ignis*, partim ad ſplendorem & majeſtatem quod infimæ etiam ejus partes ſint ſplendiſſimę, partim ad ſignificandum robur, quod longe poſſit ponere pedem, quemadmodum de regibus dicitur illos longas habere manus, quod is omnia ſub pedibus habeat. *Ignei* vero ad

terrorem hoſtibus incutiendum, quos pedibus ſuis premat & velut exurat calcando. Indicat eum cujus hic imaginem angelus iſte repræſentat, nempe Chriſtum, totius orbis Dominum eſſe.

Verſ. 2. *Et habebat* veluti traditurus, ideo mox dicit *accipe*, *libellum* myſteria videlicet ſequentia & prophetias continentem. Eſt ut initio monuimus tranſitus à præcedentibus ad ſequentia, quorum hic velut exordium ponitur. Ideo dicit verſu ultimo, *oportet te iterum prophetare* id eſt alias prophetias enarrabis. *poſuit*, quia nempe voluit docere, Dominum ſuum cujus imaginem gerebat eſſe totius orbis Dominum. *dextrum in mari* quia majoris potentiæ documentum dominari in mari.

Verſ. 3. *Et clamavit voce magna.* Id eſt provocavit tonitrua ut loquerentur & enunciarent terribilia nempe judicia Dei. *ſicut leo*, quia tremenda vox erat, & quæ exſequutioni debebat ſtatim mandari. *loquebantur ſeptem tonitrua*, id eſt velut tonando vocem ediderunt. Tonando autem, quia non ſuave quiddam ſed terribile dixiſſent. Videntur autem eloquuta illa ſupplicia quæ poſtea effuſione phialarum ſignificantur: quæ quia aperte tonitrua iſta dicerent, ideo ne ſtatim intelligerentur obſignare jubetur.

Verſ. 4. *Obſigna* id eſt occulta apud te & contine. Synedoche ſpeciei pro genere.

Verſ. 5. *Et Angelus.* Alludit ad Dan. cap. 12. ℣. 7.

Verſ. 6. *Tempus non erit.* Vel tempus tale quale nunc eſt, ut ſunt anni tempeſtates, dies & nox; tempus iſtud formatum qualitatibus phyſicis, ut Gen. 8. 22. Vide Riberam. Vel nulla amplius intercedet mora (nam χρόνος etiam moram ſignificat, unde χρονίζειν morari, & morbi chronici id eſt diuturni:) ſed in fine ſeptimæ tubæ complebitur myſterium Dei.

Verſ. 7. *Vocis* quæ videlicet continget in fine earum rerum quas eloquuta ſunt tonitrua. *implebitur myſterium Dei.* Id eſt ſecretum illud Dei decretum, de gaudio cœleſti piis dando, cujus initium quoddam futurum eſt exſtincto Antichriſto.

Verſ. 8. *Et vox.* Cujus ſupra verſ. 4. fecit mentionem. *Vade*, *accipe*, ſymbolum quod Deus velit ipſi amplius patefacere myſteria ſua.

Verſ. 9. *Et faciet amaricari ventrem tuum*, *ſed in ore.* Id eſt cognitio quidem myſteriorum te delectabit, ſed interim re penitius inſpecta affliget cor tuum, quia multa triſtia & funeſta in ſe continet: tyrannidem videlicet & perſequutionem Antichriſti. Alludit ad Ezech. 2. verſ. 8. & deinceps verſ. 10. & cap. 3. verſ. 1. & deinceps verſ. 14.

Verſ. 10. *Oportet te iterum.* Id eſt, ea quæ dixi hactenus, ſunt prophetica, ſed neceſſe eſt adhuc te plura & ſcire & dicere. *Iterum* reſpectu antecedentium prophetiarum. *in gentibus* id eſt, de gentibus, vel contra gentes &c.

In Cap. XI.

TOtum negotium Antichriſtianum breviter exponitur: quod per particulas in ſequentibus planius explicabitur. Initio autem videtur oſtendere quam pauci futuri eſſent veri Chriſtriani & qui veritati adhærerent, toto tempore regni Antichriſti.

Verſ. 1. *Et datus eſt mihi calamus*, menſorius, videlicet, & longiuſculus. *ſurge & metire*, id eſt metiendo velut determina, quantum ſpatii ſint occupaturi, ſeu quam multi aut pauci veri cultores Dei futuri: ut cognoſcas quam late patere tunc deberent limites Eccleſiæ. Jam autem anguſtum erat templi ſpatium præ atrio, quod hic ejicere jubetur.

Verſ. 2. *Atrium ejice foras* id eſt, non metiendo velut rejice, & oſtende ad templum non pertinere: ne conjungas illud cum templo: ab Antichriſto enim occupabitur. *datum eſt gentibus*, id eſt, hominibus profanis, Antichriſti cultoribus, qui Gentes hic vocantur, utut Chriſti doctrinam ore profiterentur: qua ratione etiam Judæi impii gentes vocantur: Pſal. 10. ℣. 16. & Pſal. 9. verſ. ult. Pſal. 59. verſ. 6, 9. Docet illos ad templum & Eccleſiam Dei veram non pertinere, utut pro ea ſe gerant.

Apocalypſ. cap. 12. *uſque ad verſ.* 12.

IN hoc capite duæ continentur viſiones Johannis, quibus ſignificatum fuit, fore ut divina veritas, ejuſque profeſſores, graviſſime à Satana oppugnati, victoriam de illo reportent glorioſam: ſed ita ut ingrato orbi veritas iſta ad tempus non exiguum eripiatur. Primùm autem res tota proponitur: Deinde plenius ex parte illuſtratur atque explicatur. Prius fit per 6. primos hujus capitis verſiculos. Ubi tria nobis proponuntur ſpectanda. Primò imago veritatis euangelicæ, ejuſque vis ac conatus in hominibus ad ſe pertrahendis, & veluti formandis atque ad arbitrium ſuum fingendis. Deinde imago Satanæ ejuſque conatus in veritatis profeſſoribus perdendis, hoc eſt à veritate abducendis, & ſempiterna ſalute privandis. Denique eventus utriuſque conatus, hoc eſt tum veritatis, tum Satanæ.

Primum continetur ℣. 1, & 2. Etenim ℣. 1, ipſa veritas euangelica, in pulcherrima & maxime illuſtri imagine nobis ſpectanda proponitur. In verſ. autem 2, ipſius vis & conatus in hominibus ad ſe pertrahendis iiſque formandis, & Deo quodammodo pariendis. Ait ergo primùm Johannes, aditum ſibi ad rem narrandam parans, vel potiùs, rem ſpecialius mox exponendam generalibus verbis proponens: *Et ſignum magnum apparuit in cœlo.* Signum ſumit pro imagine aliquid ſignificante, uti & paulò poſt ℣. 3, *magnum* autem dicit, quia valde illuſtris ac conſpicua valdeque ſplendida imago illa fuerit. Ita enim malumus hanc vocem accipere quam de quantitate ſimpliciter interpretari: Quanquam & hanc non exiguam fuiſſe, credibile eſt; ut res tanto magis fieret conſpicua, & animum Johannis magis feriret. *In cœlo* autem dicitur apparuiſſe, non modò propter id quod ſequitur ad ornatum hujus fœminæ pertinens, quòd nimirum Sole circumdata, lunam habuerit ſub pedibus, & capiti impoſitam coronam, 12 ſtellis conſtantem; ſed etiam ut ſignificetur de re hic agi cœleſti, ſive originem ſive naturam ſpectes. Ita ergo re generatim indicata, ſpecialius poſtea eandem explicat, dum docet, quale id ſignum fuerit. Ita inquiens; *Mulier amicta Sole*, ſcilicet apparuit: *& luna ſub pedibus ipſius*, &c. Per mulierem iſtam, non intelligi Mariam virginem, Ribera etiam docuit. Quanquam ratione utitur valde infirma, vel potius nulla. Sed ratio ſatis apparet ex eo quod infrà dicitur, Mulierem iſtam fugiſſe in deſertum, ubi ali debeat per dies mille ducentos ſexaginta, quod Mariæ non convenire, ubi ad eum locum ventum fuerit, ſatis apparebit. Adde, quòd filius qui ex ea natus dicitur, ſignificet omnes veritatis profeſſores, ut tum ex aliis quæ hoc capite dicentur apparebit, tum inprimis ex iis quæ dicuntur verſ. 17, ubi ſemen iſtius mulieris dicuntur ii qui ſervant mandata Dei, & habent teſtimonium Jeſu Chriſti. Taceo, quòd non appareat quo pacto Maria habeat ſuper capite ſuo coronam 12 ſtellarum, per quas 12 Apoſtolos intelligi, ne Pontificii quidem doctiores ignorant. Taceo & illud quòd quum in his capitibus de rebus futuris agatur, plane abſurdum ſit ſtatuere de Maria hic agi quomodo illa Chriſtum pepererit, & Chriſtus in cœlum tranſlatus fuerit, ipſa autem Herodem verbi gratia fugerit. Hæc enim omnia jamdudum præterierant: nec neceſſe erat ea in hac prophetia Johannis exhiberi. Interim tamen non eſt negandum, ad Mariam ejuſque partum quo Chriſtum eſt enixa hic alludi, & ad ea ſimul quæ paulo poſt partum ipſi contigerunt, & filio ab ipſa in lucem edito. Etenim & hæc fœmina quæ hic deſcribitur, utut prægnans tanquam virgo ſpectata proponitur, utpote quæ ſertum habeat capiti impoſitum; & fœtui ipſius ſimulac in lucem fuiſſet editus inhiaſſe dicitur draco, ut olim Satanas per Herodem inſidiatus eſt Chriſto. Unde conſequutum fuit ut Maria cum marito & puero fugere cogeretur. Præterea

terea filius dicitur ex hac muliere natus, ut Maria filium peperit: & hic filius dicitur eſſe paſturus gentes virga ferrea, quod Chriſto convenire nemo ignorat. Adde, quod idem ille filius dicitur fuiſſe raptus ad Deum, & ipſius thronum, quod Chriſto maxime proprie, quatenus quidem proprietas habere locum hîc poteſt, convenire nemo ignorat. In tempore quo hæc contigerunt differentia eſt aliqua, ex qua ipſa intelligitur de Maria hic ſermonem revera non eſſe: quandoquidem ipſa narrationis ſeries, & quæ infra leguntur verſ. 13. uſque ad finem capitis, ſatis docet, prius raptum fuiſſe illum filium ad Deum ejuſque thronum, quam fœmina hæc in deſertum fugeret: quum Maria una cum filio in Ægyptum olim fugerit, & poſtea demum Chriſtus in cœlum receptus, in Dei throno fuerit collocatus. Alluſio ergo ad Mariam & Chriſti ex ea nativitatem, & eorum quæ utrique contigerunt hiſtoriam agnoſcenda eſt, non proprietas. Quum verò alii per hanc fœminam intelligant Eccleſiam, id licet cæteroqui abſurdum non ſit, loco tamen iſti non videtur congruere; propterea quod ſatis intelligetur infra per ſemen hujus mulieris intelligi Chriſtianos homines, qui Eccleſiam conſtituunt, qui ab hac fœmina tanquam matre ſua, etiam cum unius inſtar hominis conſiderantur, (nam alias ſingulos fideles Eccleſiæ filios dici nihil prohiberet: ſed cum omnes unius hominis inſtar conſiderantur id fieri abſurdum eſſet) aperte deſtinguuntur. Accedit quod pleriſque fidelibus ob profeſſionem veritatis occiſis, aliis autem hinc inde adhuc inter homines diſperſis, dicitur hæc fœmina in deſertum fugiſſe, ut ibi aleretur. Jam verò quo pacto Eccleſia profeſſoribus veritatis interemtis ſupereſt, aut iis inter homines verſantibus, ipſa in deſerto eſt, ibique alitur? Adde quod non de fœmina illa dicitur, ſed tantum de fœminæ illius prole ſeu filio quod paſturus ſeu recturus ſit gentes virga ferrea. Si enim fœmina hæc ipſam Eccleſiam ſignificat, cur ei quoque id non tribuitur? Convenientius ergo eſt, ut aliud quippiam intelligamus, cui hæc omnia quæ in hac de fœmina iſta narratione continentur, egregie conveniant. Id verò eſt cœleſtis illa veritas, quæ homines Chriſtianos véluti parit ac fingit: cui quomodo ea omnia conveniant quæ in hoc capite de iſta muliere narrantur, in ipſius totius viſionis explicatione apparebit. Hoc pacto & Novum Teſtamentum apud Paulum ad Gal. 4. verſ. 22. & ſequentibus comparatur Saræ, matri Iſaaci, quanquam una cum loco unde hoc fœdus quodammodo prodiit, & in quo receptum hujus fœderis filii habent, ut in commentario ad eum locum eſt explicatum. Sic & apud Solomonem Proverb. 8. & IX. illic ſapientia, hic ſtultitia, fœminarum quarundam inſtar introducuntur loquentes.

Hujus deinde fœminæ ornatus ac ſplendor inſignis deſcribitur, luminibus cœli ſplendidiſſimis conſtans. In quibus recenſendis, non poſitum ſed magnitudinem ac ſplendorem quem terris impertiunt, ſequitur. Quum enim inter luminaria cœleſtia maximum ac ſplendidiſſimum ſit nobiſve appareat Sol, huic proximum Luna: quæ licet ſtellarum apparentium minima fere ſit, tamen ob vicinitatem nobis poſt Solem appareat maxima, & plurimum lucis impertit. Unde magnum etiam luminare una cum Sole, à Moſe Gen. 1. appellatur. Poſt Lunam reliquæ ſtellæ apparent, loco quidem ſuperiores, ſed luminis ratione quod nobis præbent minores: inde hunc in iis etiam recenſendis ordinem ſequitur Johannes.

Per *Solem* intelligendus videtur Deus ille ſummus, utpote inter cœleſtes perſonas & majeſtate ſplendidiſſimus, & fons omnis lucis qua mortales colluſtrantur, hoc eſt & ſapientiæ & ſanctitatis & beatitatis. Unde & *pater luminum* hoc eſt ſumma luce circumfulgens eamque aliis impertiens à Jacobo dicitur, nec obſcure cum Sole hac in parte comparatur, qui cùm ſit aſtrorum omnium maximus ac ſplendidiſſimus, terram maxime omnium colluſtrat, & cæteris etiam ſtellis lumen impertit. Sole hoc *amicto* vel circumdata dicitur illa fœmina, ſi imaginem propoſitam ſpectes, ideo, quia cùm Sol ut diximus ſit inter cœleſtia lumina maximus, ac præterea medio inter ſtellas & Lunam loco poſitus, omnium commodiſſime ad mulieris ornatum ita referri potuit, ut eam amicire ac inſtar cujuſdam ſtolæ circumdare videretur, & corpus ipſius, præter caput & pedes forte & manus contegens, maximam ornatus hujus mulieris partem conſtitueret. Si rem hac imagine deſignatam ſpectes, ideo Deo veluti amicta eſt divina veritas, quia Deus optimus maximus veritati Euangelicæ ſplendorem de ſua majeſtate maxime omnium largitur, & ſuam illi majeſtatem quodammodo circumdat, hoc eſt ei authoritatem ac venerationem conciliat: propterea quod ipſe ſit illius autor, ipſe eam ſua olim potentia confirmaverit, & adhuc confirmet. Ita ut Euangelica veritas ideo ſit à nobis maximi facienda, & magna cum reverentia tum recipienda, tum tractanda, quia plane ſit divina. Hæc ergo prima ac præcipua ornatus hujus mulieris pars eſt. Altera eſt *luna* quam dicitur habuiſſe *ſub pedibus ſuis*. Cur ſecundo eam loco poſuerit, & ſtellis quibus caput hujus mulieris fuit inſignitum præpoſuerit, cauſa jam paulò antè dicta eſt, nempe quia Luna ratione ut loquuntur apparentiæ & lucis quam nobis fœneratur, Soli eſt proxima, & luminare ſtellis majus. Infimo autem loco ideo eam collocat, quia & poſitus Lunæ, licet maximi poſt Solem luminaris in cœlo infimus eſt, & terris maxime vicinus. Itaque non dignitatis in eo habita eſt ratio, quod imo loco collocata eſt: quandoquidem dignitatis habita ratione ſecundo loco recenſetur, & præterea ſi ob poſitum Lunam contenderis eſſe ex luminaribus his dignitate infimum; neceſſe etiam erit ut ſtellas ipſi Soli præferas, quandoquidem ſtellæ hæ fuerunt ſupra caput poſitæ, atque adeo ſupra ipſum Solem, qui ſtolæ loco fuit: quum tamen quiſque videat, ſive Deum, ut nos volumus, ſive Chriſtum ut alii contendunt, intelligas, ſolem ſtellis illis præſtantiorem eſſe. Quare non eſt quod quiſquam ex poſitu hoc arguat Lunam quippiam deſignare inter hæc luminaria, dignitate poſtremum, atque adeo Chriſtum per eam intelligi non poſſe. Accomodavit ſeſe nempe divinus ſpiritus in his luminaribus mulieri huic veluti applicandis atque adjungendis, ordini horum aſtrorum in ipſis cœlis, quum in cœlo hæc mulier Johanni apparuerit. Itaque cum iſthic Luna infimum locum teneat, medium Sol, ſupremum ſtellæ, eodem ordine ac poſitu luminaria hæc mulieri adjuncta atque applicata Johanni oſtendit. Quanquam interea hic Lunæ poſitus aliam quoque habere poſſit ſive cauſam ſive vim ſignificandi, ut paulò poſt dicemus. Nunc enim nobis explicandum eſt, & cur Chriſtus Lunæ comparari recte queat, & quomodo poſſit dici mulier illa eum habere ſub pedibus. Lunæ propterea comparatur Chriſtus, quia quemadmodum Luna poſt Solem luminare eſt ut ante explicuimus maximum, quod accepto lumine à Sole veluti alter quidam Sol efficitur, & plurimum lucis terris impertit, eſtque ita comparata, ut eam mortales contueri facilius quam Solem queant; ſic Chriſtus ſecundum Deum in cœlis maxima circumfulget majeſtate quum illi ſit potentia & ſapientia & bonitate & imperio proximus: ſed ita ut hanc majeſtatem ſplendoremque ſuum Deo totum referat acceptum, & acceptam à Deo lucem nobis mortalibus impertiat, & nos ad ipſius majeſtatem oculos facilius attollere, & in ipſo majeſtatem ipſius Dei veluti blandius refulgentem conſpicere poſſimus. Accedit & alia ratio quæ ad Lunæ poſitum pertinet, nempe quòd Luna inter magna cœli luminaria ſit terris vicinior, imò inter omnia luminaria: id quod Chriſto reſpectu Dei qui ſolis inſtar eſt, apte accommodari poteſt. Eſt enim nobis naturæ ratione conjunctus, & ita cœleſtis naturæ eſt, ut nobis tamen etiam natura ſit conjunctus. Quare non mirum, ſi divinus ſpiritus imum Chriſto locum tribuendum putavit. Reſpectu ſtellarum ratio

hæc locum non habet. Unde jam intelligi potest, cur hæc mulier dicatur habuisse sub pedibus Lunam, habita præsertim ratione imaginis. Quod autem ad rem significatam attinet, posset quispiam arbitrari hoc non esse Christo dignum, propterea quod id dicamur habere sub pedibus quod nobis est subjectum, quodque etiam conculcare nobis ac proterere liceat, aut etiam quod proterere vel vilipendere soleamus. Sed nihil prohibet aliam etiam huic phrasi vim inesse, seu alia quadam ratione hunc loquendi modum mulieri huic respectu Christi accommodari. Primum enim fieri potest, ut nihil aliud significare voluerit divinus spiritus, quàm Lunam quoque huic mulieri fuisse adjunctam ac veluti applicatam, ita ut ipsi de suo lumine splendorem impertiretur, eamque collustraret. Quemadmodum etiam id quod Sol corpus contexit, non caput aut pedes, rursus stellæ caput ornarint non aliam partem corporis, in reipsa nihil significat, sed sola applicatio, atque ut ita dicam adjunctio hic spectatur, & significatur veritatem Euangelicam splendoris ac majestatis divinæ, itemque splendoris ut postea videbimus Apostolici, fieri participem: & illius quidem majestatem, horum verò authoritatem ipsi quoque veritati auctoritatem ac venerationem conciliare. Positus tamen datus fuit ipsi naturæ astrorum quibus Deus aut Apostoli exprimuntur conveniens. Quare nihil prohibet quominus idem in Christo factum esse censeas. Quum enim Luna esset huic mulieri applicanda, atque adjungenda, nullusque ei alius restaret locus satis aptus, habita præsertim ratione positus Lunæ in cœlo, eam pedibus ipsius supponi oportuit. Capiti quidem non debebat applicari: nam alias non modò fuisset supra solem, planè ineptè & contra naturæ ordinem ponenda, sed & faciem non minus contexisset ac Sol corpus, atque ita imago mulieris non apparuisset. Supra pedes etiam non potuisset poni, quia sic cum Sole fuisset quodammodo confusa. Quare pedibus subjecta fuit. Sed deinde & ea potuit accedere ratio, quòd Christus quem per Lunam designari censemus, sit veritatis euangelicæ fundamentum, ac firmamentum, cui illa valide innititur. Is est qui eam & olim stabilivit, & adhuc stabilit. Tanto autem minus hæc res absurditatis habet, quòd non Ecclesiam ex hominibus constantem, sed ipsam veritatem Euangelicam per hanc fœminam designari credimus, quam supra Christum statui, ita nimirum ut ipsi innitatur, facilius dici potest, quam si de Ecclesia id dicas, de qua tamen nihil prohibet idem pronunciari. Ut ergo breviter sententiam horum Johannis verborum Lunam sub pedibus hujus mulieris positam fuisse asserentis explicemus, vel potiùs repetamus, id significat, Christum quoque cui veritas Euangelica penitus innitatur ei de sua majestate authoritatem ac venerationem largiri: quandoquidem ideo veritas Euangelica tanti æstimanda est, quod eam Christus, tantus non modò olim propheta, sed nunc etiam Rex cœlestis, summa secundum Deum majestate ac gloria circumfulgens, & tradiderit olim primus, & confirmaverit, eamque perpetuo foveat, fulciat, ac stabiliat. [Obiter notetur diversa ratione Christum, diversa autem ipsius Ecclesiam firmamentum veritatis esse 1 Tim. 3. ℣. 15, Christus eatenus quatenus & veritatis illius inter homines auctor est, & causa secundum Deum primaria auctoritatis illius ac fidei quam ea meretur. Ecclesia verò eatenus quatenus ejus auctoritatem ac veritatem agnoscendo, eamque veritatem profitendo, quandam veluti sedem præbet, & auctoritatem illam veritatis quodammodo fovens, eam hominibus aliis in se conspiciendam exhibet, tanquam in illustri quodam loco ac columna positam. Quare si authoritas Christi, quod tamen impossibile est, concideret, authoritas etiam euangelicæ doctrinæ penitus concideret atque evanesceret. At si concidat Ecclesia, non quidem authoritas doctrinæ Christi plane perit, sed sese non ita conspiciendam præbet, & veluti de stabili ac illustri sede dejecta, humi jacet, prostrata, contemta, atque abjecta. Quanquam ita ut ab hominibus oculatis ac prudentibus agnosci nihilominus, & à contemtu vindicari iterum possit. Perinde ut aurea statua quæ antea firma quadam in sede atque in columna aliqua valida præaltaque fuerat posita, si dejiciatur; contemta quodammodo jacet, præsertim si luto conspersa ac pulvere fœdata sit; pretium tamen revera non perdit, utut fortasse non ab omnibus, aut denique à nemine agnoscatur: Sed fieri tamen potest ut quis diligentius eam contemplans aurea esse & meliore loco dignam agnoscat, & suo iterum loco reponat. Alia autem ratione hic Christum fundamentum veritatis dicimus, alia Paulus eum fundamentum appellavit 1 Corinth. 3. ℣. 11. Etenim hoc loco Christus non consideratur ut pars istius veritatis, quemadmodum fundamentum est pars domus totius; sed tanquam auctor veritatis Euangelicæ, quatenus nimirum ea ab hominibus agnoscitur agnoscive potest, & ut causa efficiens authoritatis quam ea doctrina habet. At Paulus in illo ad Corinthios loco Christum metonymice sumit pro ea veritatis seu doctrinæ Christi parte quæ fundamentalia ut loquuntur ejus capita, seu dogmata ad salutem omnino necessaria complectitur: ita ut Christus illic consideretur ut pars divinæ veritatis, sed pars ejusmodi quæ reliquarum sit veluti fundamentum, hoc est cui alia dogmata ad salutem per se non necessaria veluti superstruantur. Itaque triplex inter eam qua nos hic utimur fundamenti significationem & inter illam Apostoli dicto loco apparet discrimen. 1. Quod nos Christum proprie hic accipimus, Paulus illic impropriè, & quidem per metonymiam causæ efficientis, aliqua etiam ex parte, subjecti. 2. Quòd nos hic Christum fundamentum dicimus quia sit causa efficiens tum doctrinæ Euangelicæ tum authoritatis quam ea habet: Paulus vero dicto loco Christum fundamentum dicit, quia sit pars prima ac præcipua veritatis euangelicæ, ac primo omnium tum proponenda, tum discenda. 3. Unde & tertium protinus discrimen patet, quod nos Christum non ut partem veritatis Euangelicæ spectamus; Paulus autem tanquam partem.]

Sequitur nunc tertia ornatus hujus mulieris pars, cum dicitur fuisse *supra caput ipsius coronam* hoc est sertum, *stellarum duodecim*, hoc est ex stellis 12 constantem. Per stellas 12, intelligi 12 Christi Apostolos, vel numerus ipse satis indicat. Etiamsi enim ad Apostolorum illorum præcipuorum numerum postea decimus tertius accessit Paulus; numerus tamen à Christo primum institutus, tum propterea, quòd rotundior sit, & præterea ob 12 tribus Israeliticas magis in rebus sacris celebratus, & quia primo omnium inter Christianos innotuit, etiam postea fuit retentus, Paulo cum ipsis veluti computato: qui prope unus omnium illorum vices apud Gentes obiit, eas Judaicæ genti seu 12 illis tribubus veluti inserens, ut ejus gentis bonorum à Deo illi destinatorum participes fierent. Unde & infra cap. 21, videmus muri urbis illius cœlestis fundamenta numerari 12, in quibus scripta fuerint nomina 12 Apostolorum Agni. Comparantur autem Apostoli stellis, quia quemadmodum post Solem & Lunam nulla alia sunt illustriora luminaria quam stellæ, & in numero sunt non terrestrium luminarium sed cœlestium; ita post Deum ac Christum nulla sunt illustriora in religione lumina, nobis aliqua ratione conspicua quam Apostoli: & illi de sua auctoritate ac splendore, auctoritatem quoque ac splendorem venerationemque veritati cœlesti conciliant: quam ob causam etiam dicuntur instar coronæ alicujus capiti hujus mulieris impositi. Etenim quia tum ex miraculis Apostolorum, aliisque divini spiritus donis, quæ in ipsis eluxerunt, itemque ex singulari illorum sanctitate, & in afflictionibus ob veritatem perferendis constantia ac patientia, eorum eluxit auctoritas; eo ipso doctrinæ quoque quam inter homines promulgarunt quamque istis rationibus stabilitam

litam voluerunt, effulsit auctoritas, atque adhuc effulget; ideo inquam inter alia fidem ac venerationem apud omnes meretur Christi doctrina, quia tam divinos viros quorum authoritas undique effulsit, habuit præcones ac defensores. Itaque hac veluti corona sese jactat divina veritas, & de iis meritò gloriatur. Apostoli hic considerantur ratione habita muneris & rerum istarum quæ illis authoritatem muneri ipsorum convenientem conciliarunt: quales fuerunt ipsorum miracula, & reliqua divini spiritus dona quæ in ipsis eluxerunt, sanctitas vitæ, constantia & patientia in afflictionibus. Doctrina autem ipsorum hinc animo sejungenda est: continetur enim hæc in ipsa illa fœmina quam hæ stellæ ornarunt. Authoritas enim Apostolorum quæ in eo consistit quod pro Dei Christique legatis habendos esse apparuit, conciliavit & doctrinæ ipsi authoritatem, quæ in eo consistit quod & ipsa pro divina sit agnoscenda, & summa cum veneratione recipienda, retinenda, exsequenda. De positu harum stellarum, jam antè satis est dictum. Quod autem coronam quandam confecerint, id & concinnitas rei, & significatio aliquomodo requirebat. Concinnitas rei, quòd stellæ illæ, cum plures essent, instar pulcherrimorum florum inter se nexæ, sertum quoddam elegantissimum conficere possent, quodque cum nulla amplius restaret hujus mulieris pars quæ ornatu indigeret, eumve admitteret, præter caput, sertum seu corona ei ornando fuit omnium accommodatissima. Præsertim cum & virgini, licet divina virtute veluti prægnanti conveniat, & corona eximii ornamenti genus sit. Quæ duo postrema, etiam ad rem hic stellarum imagine significatam pertinent. Apostoli enim ut vidimus insigne sunt veritatis euangelicæ ornamentum, hoc est insignem ei conciliant dignitatem ac venerationem; & puritatem atque integritatem ejus intemeratam illibatamque arguunt. De quo posteriori supra nonnihil diximus, quum docuimus allusionem quandam hic esse ad Mariam virginem, quæ illibata pudicitia Christum fuit enixa.

Ornatu ac splendore istius fœminæ id est veritatis euangelicæ, viso, jam porrò etiam videndum est quomodo sit descripta illius etiam vis ac conatus in hominibus ad se pertrahendis, iisque veluti pariendis. Quæ res describitur vers. 2 his verbis: *& in utero habens clamat, parturiens & cruciatus patiens, ut enitatur.* Significatur his verbis veritatem euangelicam non esse nec debuisse esse sterilem, ita ut nemo esset qui ei adhæreret, & ab ea veluti formatus, Dei evaderet proles; sed & hanc vim habuisse veritatem euangelicam ut homines ad se pertraheret, & sic Christianos efficeret, ac morum sanctitate ornatos dignos Dei filios redderet: nec efficaciam tantum hanc illi fuisse, sed eam ideo etiam hominibus fuisse propositam, & in id illius & authorem Deum ac Christum, & præcones post Christum Apostolos incubuisse, ut quàm plurimi ad ejus cognitionem, & porrò ad vitæ rationem ei consentaneam adducerentur. Dolor autem ille ac cruciatus, & ab illo expressus clamor, significat quanta id cum difficultate, quanto cum labore, ac contentione, imò etiam doloribus summisque molestiis eorum fuerit conjunctum qui Deo ita jubente in hanc rem incubuerunt. In quo numero primus fuit Christus, deinde ipsius Apostoli, aliique viri divini qui eorum fuerunt in veritate promovenda adjutores: quorum summa exstitit & in docendo fides ac diligentia, & in ea ubique spargenda hominibusque inculcanda labor, anxiaque cura ac solicitudo, & in illa tuenda ac propugnanda constantia, patientia, milleque molestiæ, pericula, tormenta, ac mortes denique acerbissimæ. Sanè vel unus Paulus documento esse potest: de cujus laboribus, noctes ac dies exantlatis, anxia salutis alienæ cura, periculis innumeris, atque immensis, satis & Acta Apostolorum, & ipsius Epistolæ loquuntur. Atque inter alia insignis est & huc aptissime quadrans in epistola ad Galatas locus, ubi ita eos affatur, cap. 4. vers. 19: *Filii mei quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus*, hoc est donec Christi veluti forma in vobis exprimatur, jam propemodum fraude quorundam deleta. Tribuitur autem hoc totum veritati euangelicæ quia ipsa sub fœminæ imagine fuerat Johanni ostensa: fœminarum autem solarum est parere: cumque partus sine dolore fieri non soleat; quicquid doloris fuit exhaustum in hominibus ad veritatem pertrahendis, & eis veluti refigendis ac formandis, id veritati attribuitur. Potestque id fieri per metonymiam effecti, seu metalepsin nominare malis: nempe quia illi qui veritatis euangelicæ fuerunt secundum Deum ac Christum sive auctores, sive promotores, ac patroni, istos labores molestias doloresque ea in re pertulerunt. Quanquam non injuria dici potest, hoc quod de dolore istius fœminæ & clamore inde orto dicitur, emblema tantum esse: hoc est, nihil habere quod ei in re quam divinus spiritus denotare voluit omnino respondeat: sed tantum servire concinnitati figuræ seu imaginis quæ ad rem significandam adhibetur. Voluisse enim divinum spiritum id tantum significare, veritatem euangelicam, & eam habuisse vim, & ideo à Deo propositam esse, ut homines ad sese pertraheret, eorumque animos ac mores refingeret: Id quod eo significatur quòd prægnans fuerit & parturierit. Quia verò partus propriè dictus sine dolore perfici non solet, è dolore autem oritur clamor, ideo etiam hæc mulieri illi attribui potuerunt. Præsertim quia vix alia ratione in imagine hac cernere potuit Johannes eam parere velle: quum cæteroquin esset amicta Sole, nec videatur ipsi apparuisse aliquis uteri tumor.

Accedendum nunc est ad alterum primæ partis membrum, in quo describitur veritatis euangelicæ adversarius Satan, ejusque vis ac conatus in veritatis professoribus perdendis, ac salute sempiterna privandis. Descriptio ipsius continetur vers. 3, & parte prioris quarti. Primum autem ut vers. 1, ita & hoc, generalibus verbis rem proponit Johannes, dum ait: *Et apparuit aliud signum in cœlo.* Deinde in sequentibus rem specialius explicat. De voce *signi*, dictum est satis vers. 1. Quod autem dicitur id in cœlo apparuisse, id primò quidem simplicem habet sensum, nempe quod Johanni hæc imago in cœlo seu sublimi illo loco in quo astra sunt posita apparuerit; sed in re quoque significata videtur habere quod respondeat, nempe Satanam qui per istam imaginem designatur, cum veritas euangelica primum appareret, in rebus ad religionem pertinentibus locum adhuc suum tenuisse, & velut in sublimi positum fuisse, antequam inde dejiceretur, & à Christianis devictus, sede sua quodammodo exturbaretur. Etenim regnum quoddam videtur inter homines antea obtinuisse, præsertim inter gentes extraneas, quarum sacra, si modò hoc nomen merentur, Satanas gubernavit, & quæ fuerunt ab illis sacrificia oblata, ea dæmoniis immolata fuisse, Paulus testatur, 1 Cor. 10. 20. Necesse autem etiam ob eam causam fuit ut Draco hic mulieri insidians, in cœlo collocaretur. Etenim cum mulier illa plane cœlestis esset cœlestique sede dignissima, Draco quoque illius fœtui in primis quem enixura esset, insidians, & deglutire eum volens, fuit in cœlo ponendus. Nam alioquin si in terris aut non longe à terris fuisset collocatus, longe ab illa muliere, insidiari ejus fœtui non potuisset, nec ullam ejus devorandi spem concipere.

Jam ut ad specialem ejus imaginis descriptionem accedamus, ita depingitur Satan, ut ejus in primis crudelitatem ac potentiam, addere licet & astum, oculis quodammodo ipsis cernere possimus. Etenim draconis eum imagine nobis ante oculos ponit, cujus adjuncta, deinde etiam partes, earumque sive adjuncta sive etiam effecta quædam enarrantur. Quæ singula antequam videamus, illud animadvertendum est hoc loco, non solum principem dæmoniorum videri nobis sub hac draconis imagine depictum, sed una cum aliis quoque principibus qui sunt imperii illius socii atque administri, quemadmodum paulo post apparebit. Draconi autem ideo divinus spiritus comparavit Satanam, quia draco crudelissimum

ac venenatiſſimum ſimul eſt animal, ac maxime terribile: cumque in ſerpentum ſit genere, aut etiam ex ſerpente veluti natum, etiam aſtu valet. Quæ omnia in Satanam apprime quadrant. Eſt enim crudeliſſimus, ac in perniciem noſtram ſemper intentus, habetque in ſe exitiale ac letiferum plane venenum: hoc eſt vires atque artes quibus nobis extremam perniciem, niſi Deus prohibeat, & nos ipſi nobis caveamus, comparet; Et aſtus illi ineſt, qui ad venenum quoque illius referri, aut cum eo conferri non immerito poteſt. Unde etiam jure nobis eſt metuendus, & diligentiſſime ab illo cavendum. Adjuncta porro ejus duo exprimuntur, nempe quod fuerit & *magnus* & *rufus*; quæ res, illas quas diximus qualitates ob quas Draconi Satan comparatur magis augent. Et primum vires illi inſignes quibus ille ad nocendum nobis utitur eſſe demonſtrat. Quanquam enim & ipſa *draconis* vox aliquid ſerpente grandius denotat; ſunt nihilominus & dracones alii aliis majores, grandiores, ac porro etiam validiores, magiſque metuendi. Itaque oſtenditur Satanæ magnas admodum ad nocendum vires eſſe. Quod vero *rufus* dicitur, id majorem ipſius crudelitatem ac nocendi cupiditatem ſignificat. Nam quum natura ſua omnis draco crudelis ſit, non eſt tamen dubium, alios aliis eſſe crudeliores, & nocentiores. Rufus autem iſte color crudelitatem majorem, & vim veneni igneam videtur indicare.

Jam porro ut ad partes ejus accedamus; earumque adjuncta vel effecta; primum capita cum ſuis adjunctis deſcribuntur, deinde cauda, ejuſque adjuncta effectaque. *Capita* dicuntur illi fuiſſe *ſeptem*. Adjuncta capitum iſtorum ſunt, *cornua decem*, (quanquam hæc quoque pro partibus draconis haberi debent) & *diademata ſeptem*, capitibus illis impoſita. Per capita illa intelligi videntur principes ac ſuprema capita exercitus illius malignorum ſpirituum: præſertim cum poſtea dicatur, ſingula capita habuiſſe ſingula diademata, quæ ſunt regiæ ſupremæve poteſtatis indicia: quanquam & alias capitum nomen ac figura ſignificationem iſtam habere poteſt. Commemorantur autem ἀρχαὶ ſeu principatus malorum illorum ſpirituum inprimis ad Eph. 6. ℣. 12. & Col. 2. verſ. 15. Quibus locis adjungi poteſt & ille 1 Cor. 15. verſ. 24. Ubi dicitur Chriſtus aboliturus omnem principatum: qua de re in Commentario. Adde & ad Rom. cap. 8. 38. Neque enim eſt quod quis dicat, cum Sacræ Literæ ſignificent, unum eſſe malignorum ſpirituum principem, cujus cæteri dicuntur eſſe angeli, ut Matth. 25. 41. dicitur, & verſ. 7. hujus capitis, de quo poſtea agetur, & Paulus ad Epheſ. 2, commemorat principem poteſtatis aëris, unum aliquem qui cæteris omnibus ſumma cum poteſtate præſit denotans; non poſſe plures eſſe illorum ſpirituum principes, ſeu ſumma capita, ſupremamve in ſuo genere poteſtatem habentia. Etenim fieri poteſt, ut plures quidem ſint qui ſupremam poteſtatem in eo exercitu habeant, & interim tamen unus eorum prærogativa quadam præ cæteris gaudeat, & authoritate, uti & angelorum ſubjectorum multitudine, ac robore, cæteris omnibus antecellat: qui proinde interdum ſimpliciter princeps malorum ſpirituum appelletur. Fieri enim vix poteſt quin inter plures eodem cæteroqui poteſtatis ac imperii genere præditos unus aliquis emineat, & ſi inter illos ſit ſocietas, aliquis eorum ſit fœderis princeps. Quid quod ex hoc ipſo loco aliquomodo colligi poteſt, neceſſe omnino eſſe ut aliqua ſaltem ſit virium inter illa capita imparitas. Etenim cum *capita* tantum fuerint *ſeptem*, *cornua* autem *decem*; neceſſe omnino eſt ut quædam tantum ſingula habuerint cornua, & minimum quidem quatuor, reliqua tria, bina: vel ut nobis veriſimilius videtur, unum ex illis habuerit 4. reliqua verò ſingula tantum. Niſi quis dicere velit, unum habuiſſe tria, alterum duo, cætera quinque ſingula. Sed ut dixi, credibile valde eſt, unum ex illis capitibus cæterorum ſingula viribus admodum ſuperare. Quod fiet, ſi unum ex illis capitibus dicatur habuiſſe cornua 4. Sic enim unus ex illis principibus habebit duas tertias partes exercitus cæterorum principum omnium ſimul junctorum. Unde non injuria ille interdum unus totius illius ſocietatis atque exercitus princeps dici poteſt. Sic olim Romani Latinos in fœdus, adſciverunt, ut Latini quidem non ſub imperio Romanorum revera eſſent, ſeu eorum evaderent ſubditi; ſed Romani tamen fœderis eſſent principes, & ſub eorum vexillis ac ſignis Latini quoque militarent, & imperatorem in bello à Romanis conſtitutum, quanquam non ſine ipſorum quoque ſuffragiis, & ipſi agnoſcerent. Cauſa autem cur non videatur hic unus aliquis imperium habere in cæteros omnes, ita ut hi ſint illius ſubditi, hæc eſt. 1. Quòd nomen principatus, quod quibuſdam ex malis ſpiritibus tribui vidimus, id ferre non videatur: cùm ea vox ſupremum in ſuo genere imperium ac poteſtatem denotet: præſertim cùm ab ἐξουσίαις ſeu poteſtatibus in locis ſuprà annotatis diſtinguatur. 2. Quia capita hæc Draconis 7, quæ hoc loco enumerantur, dicuntur habere etiam 7 *diademata*. Diadema autem regiæ ſeu ſupremæ poteſtatis ſignum eſt: quæ non cadit in eum qui alteri ſui generis ſubeſt.

Jam ut de *cornibus* dicamus, quæ capitum ſunt adjuncta, per illa vel ipſum robur ac vires ſignificantur Satanæ, quibus ad feriendos ac proſternendos eos utitur, quos ſuſcepit impugnandos, vel ii qui vires illas in ſe quodammodo habent, quibuſque Satanas ad feriendos ac proſternendos hoſtes ſuos utitur. Sic Agnus dicitur habere ſeptem cornua, ſuperius cap. 5. verſ. 6, quibus denotatur robur ſeptemplex ſeu mavis robuſti ſeptem ſpiritus Chriſti, per quos ille hoſtes ſuos ferit. Infra cap. 13, introducitur ſimilis huic Draconi beſtia, quæ dicitur habuiſſe capita 7, & cornua 10, & ſupra cornua ejus decem diademata: quæ poſtea explicantur, cap. 17. verſ. 12, ubi dicitur, decem cornua quæ vidiſti, decem reges ſunt, qui regnum nondum acceperunt, ſed poteſtatem ut reges unam horam accipiunt cum beſtia. Sed hoc loco non cornua ipſa dicuntur habuiſſe diademata, verùm capita: cornua autem capitibus regio diademate inſignitis addita ſtatuuntur, ut vel miniſtri quidam horum capitum præcipui, ac valde robuſti, quibus principes illi ad feriendos inimicos ſuos utantur, intelligendi ſint, vel, quod nobis magis probatur, robur ac vires iſtorum capitum ſive principum in iſtorum exercitibus ſeu legionibus ſubjectis conſiſtentes, quibus hoſtes ſuos, impetant, oppugnent, ac proſternant, vel proſternere ſaltem conentur. Unde iterum apparet, quam metuenda ſit hæc bellua, tam immanis tamque crudelis, vel potiùs is qui per hanc belluam ſeu draconem deſignatur, Diabolus.

De altero capitum iſtorum adjuncto, nempe de *diadematibus ſeptem*, quid ſignificent, jam dictum eſt, ut id repetere nihil ſit opus. Sane cap. 13, videmus cornua diadematibus inſignita reges ſignificare, quòd id regium fuerit apud veteres inſigne. Non idem planè eſt diadema quod corona, ſed faſcia quædam qua caput redimiebatur ſeu circumligabatur.

A capitibus porrò ad caudam progreditur Johannes, verſ. 14. *Et cauda ipſius trahit tertium ſtellarum cœli, & projecit illas in terram.* Ubi non ſatis conſtat, utrum cauda etiam per ſe aliquam ſignificandi vim habeat, an verò tantum ideo commemoretur, ut ſimpliciter ſignificetur Satanam multos admodum qui ſtellis cœleſtibus fuerint ſimiles in partes ſuas pertraxiſſe, & effeciſſe ut ſeſe ſequerentur, non ſecus ac draco hic cauda viſus eſſet traxiſſe poſt ſe tertiam ſtellarum partem. Poſſis & ita rem explicare, ſignificare Johannem, Satanam omni ex parte viribus valere, & caudam quoque illius, licet mollior eſſe videatur ac flexibilior, adeo tamen eſſe validam ut tertiam partem ſtellarum trahere potuerit, atque adeo ſecum traxerit, & in terram projecerit: Ita ut non quidem res aliqua certa huic caudæ reſpondeat,

deat, ſed ſimpliciter ſignificetur, quàm ſit ab omni parte ad nocendum potens. Et hoc poſterius magis nobis probatur quàm prius. Quod verò de aſtu à nonnullis dicitur, qui per caudam ſignificetur, id propterea nobis non probatur, quòd non videantur illi homines qui per ſtellas ſignificantur, aſtu circumventi, vel ſaltem non tam aſtu, quàm vi ac perſequutionum gravitate, ut paulò poſt dicetur. Minus autem adhuc illorum probanda eſt ſententia, qui per caudam Antichriſtum nominatim intelligunt. Apparet enim Satanam & caudam hanc habuiſſe, & ea ad ſtellas trahendas dejiciendaſque uſum fuiſſe, antequam Antichriſtus exoriretur: hoc eſt ante illos dies 1260, quibus mulier iſta in deſerto vivere cœpit. Adde quòd quum cauda infimum ac viliſſimum abjectiſſimumque in re quapiam ſignificare ſoleat, non ſatis video cur Antichriſtus pro omnium infimo Satanæ inſtrumento cenſeri debeat. Sanè apud Eſaiam cap. 9. ℣. 15. qui locus à nonnullis ei rei probandæ citatur, propheta quidem docens falſitatem, dicitur eſſe cauda, non quòd cauda ſemper prophetam falſum ſignificet, ſed quòd tum temporis contingeret, ut nulli alii eſſent viliores, coram Deo præſertim, in populo Iſraëlitico, quàm falſi prophetæ. Id potiùs hoc Eſaiæ teſtimonio comprobatur, caudam ſumi pro re viliſſima atque abjectiſſima: Uti & apud Moſen, Deut. 28. verſ. 13. & 44. Ut jure ſtatuere poſſimus, id ſignificare velle divinum Spiritum, Satanam undiquaque eſſe ad nocendum ſatis inſtructum, ut nihil ſit in ipſo tam vile tam abjectum, quin ad nocendum, & quidem etiam iis qui ſtellarum cœleſtium inſtar ſunt, valeat. Unde appareret quantopere hîc hoſtis ſit metuendus, quamque miraculoſum cenſeri debeat quod hæc mulier & ejus proles vim illius effugerint, imò etiam, ut infra videbimus ejus proles ipſum vicerit. Jam ut ad effectum hujus caudæ progrediamur, is exprimitur illis verbis, quod traxerit, (præſens enim *trahit* pro præterito traxit, poſitum videtur) tertiam ſtellarum cœli partem, eaſque in terram projecerit. Qua in re manifeſta eſt alluſio ad verba quæ apud Danielem exſtant, cap. 8. verſ. 10. de Antiocho Epiphane pronunciata. Dicitur enim ibi eum ſeſe magnificaſſe contra exercitum cœli, hoc eſt populum Judaicum, adeo ut dejecerit in terram de exercitu illo, & de ſtellis ipſis, eaſque conculcaret. Ubi per ſtellas intelliguntur illius populi principes, ac viri maxime inter cœteros illuſtres, qui in Republica, vel inter eos qui Sacris fungebantur inſtar ſtellarum quarundam effulſerint, quos Epiphanes ille partim ſuſtulit, devictos, partim etiam à verò Dei cultu ad idololatriam, à Lege Dei ad profanam gentium ſuperſtitionem pertraxit. His viris inter Judæos illuſtribus, aut nominis ac dignitatis ſplendore quodam, aut ſapientiæ fama claris, reſpondent in hac Johannis prophetia viri in Eccleſia Chriſti inſignes, atque inprimis Eccleſiarum, ut eos Chriſtus vocavit Angeli, hoc eſt cuſtodes illis divinitus appoſiti, hoc eſt Epiſcopi ac Doctores. Hos enim Chriſtus ſupra cap. 1. ℣. 20. per ſtellas ſignificari aſſeruit. Quare id hoc loco vult ſignificare divinus ſpiritus, Satanam effecturum ut magnus paſtorum ac Doctorum Eccleſiæ numerus, cui & aliorum in Eccleſia inſignium virorum multitudo adjungi poteſt, ab ipſo devictus, partes ipſius ſequatur, & à cœleſtibus curis ad terrenas, ſeu mavis è cœleſti ſtatu in infimam teterrimamque ſortem dejici ſe patiatur. Quod argumento eſt, quantopere cæteris hoſtis hujus potentia ſit metuenda.

Hoc pacto cum deſcripſiſſet Satanam divinus ſpiritus, ipſius quoque conatum in Chriſtianis hominibus perdendis & ſalute æterna privandis deſcribit, his verbis: *Et draco ille ſtetit coram muliere quæ eſſet paritura, ut ubi peperiſſet, prolem ejus devoraret.* Quod dicitur ſtetiſſe draco ille coram muliere, id non tam per ſe quidpiam ſignificat, quam cum eo quod ſequitur conjunctum, nempe quod inhiaverit fœtui hujus mulieris Draco, hoc eſt quod Satan id egerit ut ſimulatque veritas Euangelica homines aliquos ad ſeipſam pertraxiſſet, eoſque reformaſſet, eos ipſe ſua crudelitate à fide ac pietate abductos æternum perderet, ſeu devictos exitio ſempiterno involveret. Neque enim abſorbere aut devorare illam prolem, hoc loco eſt vitam ei temporalem eripere, ſed perniciem ſempiternam afferre: quod tum demum fit quum quempiam Satanas vincit, & ſua crudelitate à Chriſto abductum in ſuas partes pertrahit.

Sequitur jam tertia pars primi membri, nempe qui fuerit illius conatus eventus, tum veritatis euangelicæ, tum adverſarii ipſius nempe Satanæ, hucuſque deſcripti. Primo autem exponitur eventus illius conatus quem veritas Euangelica in hominibus ad ſe perducendis ac reformandis adhibuit. Secundo de eventu conatuum Satanæ agitur. Ille lætus ac felix eſt, & his verbis exprimitur verſ. 5. *Et peperit* ſcilicet fœmina illa, *filium maſculum, qui paſturus eſt omnes gentes virga ferrea.* Significatur autem, veritatem Euangelicam id perfeciſſe quod quærebat ac conabatur, vel potius quod quærebat Deus ac Chriſtus, & veritatis Euangelicæ præcones: pertraxiſſe nimirum homines ad veritatem amplectendam, & mores ad ejus præſcriptum componendos: quod cum fit, homines è veritate illa veluti naſcuntur. Ut autem tanto magis oſtendatur, quam felix ille conatus, ſeu mavis conatus illius eventus fuerit, proles veritatis deſcribitur ac commendatur. Primo dicitur eam peperiſſe *filium, maſculum.* Quod non multos memorat, ſed *filium* tantum ſingulari numero, id datum eſt ſimilitudini, ſeu rei ſub cujus imagine partus ſpiritualis exprimitur: quandoquidem fœminæ ut plurimum ſingulos tantum fœtus uno partu eniti ſolent. Adde alteram cauſam, quod hoc pacto elegantior ac concinnior eſt alluſio ad Mariæ virginis partum, ac Chriſti unius nativitatem. Satis enim ex ſequentibus apparebit ad Chriſtum virginis filium hîc alludi, & hanc prolem cum illo conferri. Cæteroquin ſatis apparet ex verſ. 17. hujus capitis, ſemen hujus mulieris non unum aliquem hominem fuiſſe, ſed multos: quandoquidem dicitur draco bellum geſſiſſe cum reliquis de ſemine ejus mulieris qui obſervant mandata DEI & teſtimonium habent Jeſu Chriſti. Quod vero dicitur peperiſſe filium *maſculum*, ubi vox alterutra videtur quodammodo redundare, in eo partim alluſio eſt ad Chriſtum, quem Maria peperit, partim maſculus prolis euangelicæ veritatis animus ac robur ſignificatur. Quod verò ſubjungitur, *qui paſturus eſt omnes gentes virga ferrea*, id ad eandem rem melius declarandam pertinet, ac ſummam illius prolis dignitatem oſtendit, in certo quodam ac valde inſigni illius effectu poſitam. Alluſionem hic iterum eſt ad Chriſtum Mariæ vel potius ipſius DEI filium, de quo Pſal. 2. dicitur, quod paſcere debeat gentes virga ferrea, hoc eſt duro eas imperio coërcere, & ſi contumaces ac rebelles eſſe pergant, inſtar vaſorum fictilium confringere ac perdere. Sed idem tamen ſuperius cap. 2. verſ. 26 & 27, promittitur illi qui vicerit & ſervaverit uſque ad finem opera Chriſti. Ait enim Chriſtus, *Dabo illi poteſtatem ſuper gentes, & paſcet eas in virga ferrea, tanquam vaſa figulina conteruntur*, id eſt conterentur. Ubi dubium non eſt quin ad futurum demum ſæculum reſpiciat, quandoquidem de eo ſermo eſt, qui uſque ad finem, hoc eſt ad mortem uſque opera Chriſti ſervaverit. Huic præmii loco promittitur poteſtas tanta in gentes ut eas virga ferrea paſcat, & vaſorum figulinorum inſtar confringat. Sed hoc noſtro loco nihil prohibet quominus etiam ad hoc ſeculum id referatur. In quo præludium atque imago quædam cernitur futuræ illius ſupra gentes poteſtatis & victoriæ quam de iis pii referent, atque interitus quem illis afferent. Etenim cum pii de gentibus omnibus hoc eſt omnibus terrarum populis fidem Chriſti non habentibus, victoriam referunt,

nec

nec ſe ab illis, à fide ac pietate variis licet armis omnique machinarum genere oppugnati, depelli patiuntur, hac ipſa ratione, utut ipſi occidantur, gentes tamen proſternunt, & interitus ipſorum cauſa ſunt: non ſecus atque ſi eos virga non molli aut fragili, ſed ferrea ac duriſſima caſtigarent ac contunderent. Sed longe pleniori ſenſu hæc promiſſio implebitur in futuro ſeculo, cum pii ad immortalem vitam ac gloriam tranſlati, cum Chriſto regnabunt, gentibus omnibus ipſorum cauſa proſtratis ac perditis, & ipſorum poteſtati quodammodo ſubjectis. Quia enim pii interitus ipſorum cauſa quædam erunt, quanquam per accidens, partim quod exemplo eas ſuo ſummæ contumaciæ atque impietatis arguent, & omnem excuſationem illis adiment, quod non crediderint piis illis facem præferentibus & exemplo præeuntibus: partim quia ab illis fuerunt oppugnati, & varie afflicti: quæ afflictio piorum, æternum affligentium interitum meretur; hinc recte dicitur, quanquam non ſine tropo, pios poteſtatem quandam habituros in gentes, & eas eſſe paſturos, ſeu mavis coërcituros virga ferrea, & vaſorum fictilium inſtar confracturos. Præſertim quia illi è morte erepti, cum Chriſto capite ſuo, qui id revera potentia ſua eſt effecturus, penitus conjungentur, & judicium una cum illo quodammodo exercebunt. Unde Paulus ait nos mundum & angelos denique, nempe malos, judicaturos, ſeu damnaturos, 1 Cor. 6. Metaphoram hic eſſe ductam à paſtoribus qui pecus virga aliquando coërcent & petulantiam ac contumaciam reprimunt, ſatis unicuique apparet. Sed in eo à metaphora diſceditur, & in ſimilitudine diſſimilitudo oſtenditur, quod illi non ferreo baculo ſed ligneo, qui quidem verè baculus ſeu virga eſt, utuntur. Ea quæ proxime ſequuntur, poſſunt quidem non minus quam ea quæ modò explicuimus ad dignitatem hujus prolis oſtendendam referri (uti ſane magnam demonſtrant) & ſic ad eventum pertinere conatus fœminæ illius, ſeu veritatis euangelicæ; tamen jure haberi poſſunt pro parte aliqua eorum quæ ſpectant ad declarandum eventum conatuum Satanæ, de quo etiam ℣ſ. ſequente agitur. Eſt autem eventus conatuum Satanæ quodammodo ambiguus: partim enim ipſius deſiderio reſpondet, partim verò haudquaquam, & quidem magis ipſius cupiditati adverſus cenſeri debet, quam ei conſentaneus. Eſt autem eventus ille duplex: prior vertitur circa prolem iſtius mulieris, qui Satanæ conatui valde fuit adverſus; poſterior autem circa hujus prolis parentem, veritatem. Prior exprimitur illis verbis; *& rapta fuit proles ipſius ad Deum & ad thronum ejus.* Irritus fuit Satanæ, & ipſi valde ingratus, quia non tantum abſorbere ac perdere hunc mulieris filium non potuit, ſed in locum longe feliciorem atque ad beatiorem ſtatum proles illa veritatis fuit tranſlata. Verumtamen id illi nihilominus gratum fuit, quod cedere ille filius fuerit coactus. Significat autem iſte raptus ad Deum & ad ipſius thronum, quod pii quibus inſidias ſtruxerat Satanas, quoſque ſuis artibus atque inprimis violentia, à fide ac pietate deterrere, & ſempiterno exitio involvere voluit, utut per mortem ex oculis hominum ſeſe ſubducere, & hoc pacto violentiæ Satanæ cedere cogantur, interea tamen haudquaquam pereant, & ſic à Satana veluti abſorbeantur; ſed potius ad Deum tranſferantur, & in ipſius throno cum Chriſto collocentur. Cedit enim ipſis mors veritatis ac juſtitiæ cauſa ſuſcepta in tantum apud Deum præmium ac felicitatem, ut Deus eos propterea in cœlum aliquando ſit recepturus, & in throno ſuo collocaturus, quandoquidem Chriſti thronus Dei thronus eſt. Iis autem qui vicerint promittit Chriſtus ſe eos collocaturum ſecum in throno ſuo, quemadmodum & ipſe vicerit, & conſederit cum patre ſuo in throno ipſius. ſup. cap. 3. verſ. 21. Regnabunt enim una cum Deo ac Chriſto, hoc eſt ſumma felicitate ac gloria una cum Deo ac Chriſto in beatis ipſius ſedibus perfruentur. Dicitur autem *rapta eſſe* hæc proles ad thronum Dei propterea quod è periculo celeriter eripi viſa fuit Johanni, cum ei inhiaret draco. Neque enim refert quod non protinus fideles in cœlum ita tranſferantur ut in Dei Chriſtique throno conſideant, & regno, hoc eſt regia quadam felicitate ac gloria divinæ ſimili fruantur. Nam nihilominus aliquomodo perinde eſt, atque ſi ſtatim eo tranſferrentur à morte: propterea quod & certo atque immutabiliter hæc illis felicitas ſit deſtinata, eoſque maneat, & tempus quod interjectum eſt, eorum ſenſum planè effugiat, ac pro nihilo ſit cenſendum. Adde quod hoc loco imaginis concinnitati fuit aliquid tribuendum. Etenim ut proles illa recens nata, fauces atque hiatus draconis ipſi imminentis effugeret, neceſſe fuit ſimulatque eſſet in lucem edita, celeriter inde abripi, & in locum tutiorem tranſferri. Nullus autem tutior eſt locus quàm Dei ſedes ac thronus, ad quem nullus patet cuiquam hoſtium aditus. Eſſe autem hic iterum alluſionem ad Chriſtum, Mariæ & ipſius Dei filium, nemo non videt. Is enim non modò tum fuit ereptus ex inſidiis Satanæ vitam ipſi eripere volentis, cum Herodes ipſum inquiri atque interimi juſſit; ſed multo magis tunc cum è morte ereptus, in cœlum tranſlatus fuit, & in ipſo Dei throno collocatus, imperium in omnia obtinuit. Itaque ſi Chriſtum reſpiciamus, hic raptus ipſius ad Deum & thronum ejus antecedens eſt ejus quod præceſſerat, quod nimirum paſcere debuerit gentes virga ferrea.

Sequitur altera pars eventus conatuum Satanæ, quæ circa veritatem, prolis illius parentem vertitur verſ. 6 Succeſſum eatenus habuit conatus Satanæ circa mulierem, quatenus eam fugere coëgit, & è ſocietate hominum exterminavit eorumque oculis eripuit. Sed eatenus irritus atque inanis fuit, quatenus eam non ſuſtulit penitus è medio ac perdidit, verum ea nihilominus ipſius inſidias effugit, & in tutum locum ſeſe contulit, ubi per multos dies alatur atque ſuſtentetur. Cur illa mulier fugerit, aut quo pacto, inferius explicabitur plenius verſ. 13 & ſeqq. ubi hæc viſionis iſtius pars uberius deſcribetur. Fuga autem illa *mulieris in deſertum*, nihil aliud ſignificat quam quod veritatis euangelicæ notitia inter homines paulatim fuerit exſtincta, ita ut perinde fuerit ac ſi ex hominum oculis in locum quendam deſertum atque ab hominum ſocietate ac conſpectu remotum abiiſſet, ita ut difficulter etiam inveniri ac conſpici à quoquam poſſet. Nam & hoc ad fugam illam veritatis pertinet, quod non tantum evanuerit veritatis euangelicæ inter homines notitia, ſed ita etiam obſcurata fuerit veritas ut non facile à quoquam cerni poſſet. Quum verò dicitur mulierem illam *habuiſſe illic*, nempe in deſerto *locum paratum à Deo, ut ibi alerent eam*, hoc eſt ut ibi alatur, *dies mille ducentos ſexaginta*; id ſignificat non penitus exſtingui debuiſſe veritatem, ſed ita à Deo conſervari ac cuſtodiri, ut mille quidem ducentos ac ſexaginta annos in hominum conſpectum ut ita dicam non prodiret, ſed obſcurata ac ſepulta maneret; poſtea tamen iterum conſpiciendam ſeſe hominibus præberet, illiſque innoteſceret. Id verò ea ratione factum eſt, quod in iſtis ignorantiæ tenebris, poſtquam Chriſtianum quoque orbem errores peſtiferi occupaverint; nihilominus Sac. Lit. manſerunt ſalvæ atque incorruptæ, ac ſingulari Dei providentia ſartæ tectæ ad manus tandem noſtras pervenerunt, in quibus veritas euangelica continetur, & inde diſci à nobis poteſt. Adde quod non tantum illæ Sacræ paginæ fuerunt conſervatæ, ſed & earum authoritas exſtingui haudquaquam potuit. Semper enim pro ſacris ac divinis & fidem apud omnes merentibus fuerunt habitæ, duravitque ad noſtra uſque tempora vis earum rerum quibus veritas euangelica Sacris Literis comprehenſa olim fuit confirmata. Itaque perinde eſt ac ſi veritas quæ in ſolitudinem remotam profugiſſet, illic fuiſſet ſingulari Dei providentia atque cura ſuſtentata, ne moreretur, ſed ut tandem reverti ad homines poſſet, & in ipſorum conſpectum prodire. Manſit enim veritas, ſed manſit ita ut ab hominibus tamen tum non agnoſceretur,

retur, donec tandem Dei benignitate illis iterum fuit patefacta. De diebus iſtis jam diximus, per illos ſignificari, annos, ut ſit apud Danielem in 70 illis hebdomadibus, quæ inter ſermonem illum Angeli cum Daniele, & inter Chriſti mortem, ac quæ eam mox ſequuta eſt, unctionem ſeu evectionem ad regnum, intervenire deberent. cap. 9. ℣ſ. 24 & ſeqq. Docuit id ipſe eventus. Etenim ſi quis rem rectè æſtimet, tamdiu ſepulta fuit ſalutaris veritas, ſi à temporibus Concilii Nicæni vel non multò pòſt ſequutis initium facias. Circa ea enim tempora reliquum quidem fuit aliquid de ſemine iſtius veritatis (nam infrà etiam poſt fugam mulieris, reliquias ſeminis illius remanſuras fuiſſe ſignificatur verſ. 17.) licet ea jam hominum oculos effugere & vehementer obſcurari cœperit, traditionibus humanis ſubinde creſcentibus, & auhoritate humana magis magiſque invaleſcente, & veritatem ejuſque aſſertores opprimente, donec nullæ amplius reliquiæ ejus ſeminis quod veritas Euangelica peperiſſet, ſupereſſent.

Hucuſque primam hujus capitis partem, & reliquæ etiam partis ſummam vidimus. Sequitur nunc altera pars capitis, in qua prior uberius explicatur. Id autem fit duplici ratione. Primò nova quadam viſione interſertâ. Secundò poſtremâ viſionis prioris parte fuſiùs deſcriptâ atque expoſitâ. Viſio illa nova deſcribitur à verſ. 7. uſque ad finem verſ. 12. In qua illud inprimis declaratur quod in priori viſione dictum fuerat de conatu Satanæ in prole veritatis ſeu veritatis profeſſoribus perdendis, & de infelici ejus conatus ſucceſſu ſeu eventu, quanquam piis admodum læto atque optato. Oſtenditur enim quomodo fidem ac pietatem profeſſorum veritatis euangelicæ fruſtra oppugnaverit, & ab iis maſcule repulſus cladem ingentem acceperit. Res autem iſta nobis inſtar belli ſeu mavis prælii, & eorum quæ prælium conſequi ſolent, depingitur. Et primum quidem rei ſummam breviter complectitur Johannes, deinde eam fuſius ac ſpecialius explicat. Illud præſtat initio verſ. 7. ubi dicit, *factum eſſe bellum*, ſeu prælium *in cœlo*. Dum dicitur hoc prælium in cœlo eſſe commiſſum, ſignificatur ſacrum hoc bellum fuiſſe, & circa religionem reſque divinas occupatum, non vero terrenum ac vulgare, qualia in orbe terrarum multa ab hominibus geruntur. Rem deinde uberius explicans, primum exercitus duos adverſos una cum ſuis ducibus deſcribit. Deinde eventum pugnæ, ſeu cladem alterius partis exprimit: & denique ἐπινίκιον ſeu prædicationem illius piorum victoriæ de hoſte teterrimo reportatæ, ac veluti triumphum quendam deſcribit, & pugnæ breviter mentionem facit.

Primum ibi fit, *Michaël & angeli ipſius bellum geſſerunt*, ſeu pugnaverunt *cum Dracone, & Draco bellum geſſit* ſeu pugnavit, *& angeli ipſius*. Dux alterius partis dicitur fuiſſe Michaël, milites, angeli ipſius. Alterius autem partis dux, dicitur fuiſſe Draco, milites, ipſius angeli. Videtur autem omnino eſſe hic alluſio ad id quod olim factum fuit, cum Satanas ob ſuum in Deum peccatum ac contumaciam, una cum angelis ſibi adhærentibus, è cœlo fuit detruſus. Eſt enim credibile Deum ad eam rem adhibere voluiſſe Angelorum quoque exercitum, ut princeps angelorum alium principem, & exercitus angelicus alium exercitum angelicum ſed contumacem atque impium, Dei virtute ac potentia fretus vinceret, & de beatis illis ſedibus pelleret. Et ſi quid hic divinare licet, videtur vel ob id ipſum, princeps angelorum qui Satanæ fuit oppoſitus, nomen Michaëlis fuiſſe adeptus, quod Satanæ pro Deo ſe quodammodo ferenti, & ipſi ſeſe aliqua ratione æquanti, ſemet oppoſuerit, atque hanc ipſius arrogantiam repreſſerit. Significat enim nomen *Michaël* Hebræis, *Quis ſicut Deus?* quaſi dicatur, Quis ſeſe Deo æquare audeat? Videtur enim Satanas illius mali exercitus dux, reliquorum angelorum conſortium veluti dedignatus, eoſque pares ferre nolens, à cæteris ſeceſſiſſe, & peculiare ſibi regnum inſtituere voluiſſe, ſeque hac in parte Deo quodammodo æquare conatum fuiſſe. Quod verba Judæ verſ. 6, aliquâ ratione ſignificant, quum dicit eos *non ſervaſſe ſuum initium* hoc eſt ſtatum primævum, ſeu in quo fuerant ab initio à Deo collocati, *ſed reliquiſſe proprium habitaculum*. Videntur itaque mali illi angeli ita ſe geſſiſſe, ac ſi pars exercitus è caſtris diſcederet, & peculiaria ſibi caſtra conſtitueret, ſuoque ductu rem gerere vellet, ſpreto imperatore qui toti exercitui præſit, ejuſque poteſtate contemta. Cujus factionis dux merito cenſetur ſeſe velle ſummo imperatori æquare: quandoquidem ſuo arbitrio non ex imperatoris illius voluntate rem gerere velit, utut tandem aliqua ratione ipſius majeſtatem agnoſcere velle videatur, nec ſe pro hoſte protinus gerat. Sed ut ad locum noſtrum revertamur, alluſionem quidem hic cenſemus eſſe ad id quod olim in cœlis fuit inter angelos geſtum; at non id hîc nobis narrari ſtatuimus, verum quippiam aliud ſub illius pugnæ imagine nobis deſcribi. Infra enim in epinicio ſatis manifeſte oſtenditur, exercitum hunc Michaëlis, non angelos revera ſed homines Chriſtianos fuiſſe, quandoquidem dicitur, eos viciſſe draconem ſeu Satanam propter ſanguinem agni, & propter ſermonem teſtimonii ipſius, & non dilexiſſe animam ſuam uſque ad mortem: ne de præcedentibus verbis quicquam dicam, quibus oſtenditur, auſpicio non Dei tantum ſed & Chriſti hanc victoriam fuiſſe reportatam, & Satanam ibi conſiderari, non ut angelorum ſed ut hominum piorum adverſarium. Quapropter dubium non eſt quin angeli illi Michaëlis ſignificent non proprie dictos Angelos, ſed homines pios Angelis ſimiles. Quodſi angelorum nomine non proprie dicti Angeli intelligantur, jam non tantum veriſimile ſed prope neceſſarium eſt ut per *Michaëlem* quoque non ipſe Michaël Archangelus proprie intelligatur, ſed is qui illi ſimilis eſt, & non minus dux eſt hominum Chriſtianorum, eorumque imperator à Deo conſtitutus quam Michaël eſt ſuorum angelorum. Is autem eſt Chriſtus, ſuorum fidelium Dux atque Imperator ſummus, à ſupremo rerum Monarcha datus. Unde non immerito infra verbis Paulo ante citatis dicitur, eos propter ſanguinem Agni viciſſe: quaſi dicat, illos ducem hac in parte habuiſſe ipſum Chriſtum, qui ſanguinem ſuum veritatis cauſa olim profuderit, & ejus conſtantia ac fortitudine ſimul ac victoria quam ſanguine fuſo reportavit, fretos, pugnam hanc cum Satana fortiter commiſiſſe, & palmam ſanguine ſuo impenſo vitaque projecta obtinuiſſe. Duplicem autem ob cauſam *Michaëlis* potius nomine quam alterius alicujus Archangeli Chriſtus hujus exercitus Dux fuit deſcritus. Prima cauſa jam indicata eſt, nempe quia olim quoque, uti fert conjectura, Satanæ ejuſque Angelis oppoſitus à Deo fuit dux Michaël, una cum Angelis ſibi attributis, & hoſtem illum impium debellavit ac profligavit. Sic enim & Chriſtus nunc cum ſuis fidelibus Satanæ ejuſque exercitui eſt oppoſitus, ut cum eo pugnans illum iterum quodammodo cœlo dejiciat, & regno quod circarem religionis habuerat inter homines, dejectum, proculcet. Quo accedit quod etiam alibi Michaëli cum Satana certamen fuiſſe legimus Judæ verſ. 9. Quaſi hic Archangelus Satanæ inprimis à Deo fuiſſet oppoſitus. Altera cauſa eſſe videtur, quod Michaëli olim cura populi divini nempe Judaici peculiariter fuerit demandata. Unde apud Danielem cap. 10. ℣ſ. 21. princeps ejus populi dicitur, ut alii Angeli principes, vel Græcorum vel Perſarum. Quare cum Chriſtus ſit princeps populi divini cui cura illius peculiariſſima ratione eſt à Deo demandata; nullius Angeli nomine aptius quàm Michaëlis fuit deſcriptus. Hæc ergo de Duce melioris partis deque ejus exercitu dicta ſunto. Pugnæ autem ipſius mentionem ita facit, ut tantùm commemoret quemnam oppugnarint illi, cùm dicitur eos *cum Dracone belligeraſſe*, ſeu pugnaſſe. Ubi nomine Ducis etiam exercitus ipſius intelligitur, uſitata in vulgari etiam ſermone loquendi ratione, qua ſolemus Duce nominato ſimul etiam exercitum ejus

intelligere. Ut cùm dicitur hunc aut illum Imperatorem cum altero pugnasse, eum profligasse, & si quæ sunt his similia. Est nempe pugna Christianis hominibus, quos per Michaëlis angelos intelligi diximus, non cum carne & sanguine, sed cum principatibus & potestatibus illis malignis; ut fusius docetur, Eph. 6. ℣. 12. propterea quòd Satanas ipsorum quoque maximus, ac quodammodo proprius est adversarius: quod & Petrus indicavit 1 Epist. cap. 5. vers. 8. Quo verò armorum genere pugnent Christiani cum isto Draconе seu Satana, dicto ad Ephesios loco fuse docetur. Est autem utrobique sermo de illa pugna quæ committitur inter Satanam & homines Christianos tunc cùm ille persequutiones adversus eos excitat ut ex vers. 11. satis apparet.

Jam quod ad alterius partis tum ducem tum exercitum attinet, id exprimitur illis verbis, *& draco belligeravit, & angeli ipsius*, intellige, cum Michaële & ipsius angelis. Quis sit iste Draco, jam antea diximus. Per angelos ipsius omnino videntur intelligendi dæmones illi subjecti. Hi enim Draconi isti tanquam imperatori suo militant, eique in oppugnandis Christianis hominibus, & persequutionibus adversus eos excitandis, ne de aliarum insidiarum atque certaminum generibus nunc quidquam dicam, subserviunt. Quod si quis putet, quemadmodum per Michaëlem huic Duci oppositum Christus, per ipsius angelos Christiani intelliguntur, uti ostendimus, similiter per Draconem seu Diabolum Michaëli oppositum, aliquem hominum impiorum antesignanum, per ipsius angelos, assecias illius antesignani intelligi debere; præsertim cum Satanas non per seipsum sed per homines soleat nos oppugnare, & persequutiones adversum nos excitare; Animadvertendum est Sacr. Lit. solere nobis nihilominus constituere Satanam hac in parte adversarium: uti in illis tum Pauli ad Ephesios, tum Petri locis est manifestum. Idque propterea, quod Satanas homines malos ad fideles persequendos atque oppugnandos incitat, & totum hoc certaminum genus quæ moventur adversus Christianorum fidem ac pietatem, gubernet. Quanquam & alia quę Mundus facit ad nos à pietate abducendos, Satanæ adscribi solent. Quo accedit quod nimis aperte ℣. 9. per Draconem hunc Satanas describitur, & ea illi tribuuntur quæ nulli hominum competunt. Jam si per Draconem intelligitur Satanas, omnino verisimile est per angelos ipsius dæmones illi subjectos intelligi, ut utrobique ejusdem sint generis & Dux & milites. Præsertim cum, ut jam ante indicavimus, Angeli illi mali, Satanæ strenuam in Christianis oppugnandis operam præstent: nec tam ipse per se quam per hos suos emissarios, ipsos adoriatur. Interim haud negamus intelligi posse, aut etiam debere, Satanam & ejus angelos per homines impios nos oppugnare; licet hi ipsius Satanæ aut angelorum ejus nomine hic non intelligantur. Id enim pertinet ad ipsum modum pugnæ hic non expressum. Pugnam autem ipsam ac certamen uno iterum verbo expressit, dicens etiam Draconem *pugnasse* seu belligerasse, uti & angelos ipsius. De pugnæ vero genere ac modo jam satis est dictum.

Sequitur nunc alterum quod in hoc bello considerandum diximus, nempe pugnæ eventus, seu alterius partis clades, quæ exponitur ℣. 8. & 9. Ubi primum ostenditur Draconem cum suo exercitu victoriam non obtinuisse: deinde etiam toto ut ita loquar campo, imo universa regione cœli in qua pugnaverat, pulsum esse. Prius est ibi quum dicitur; *& non potuerunt*, hoc est non prævaluerunt adversus Michaëlem ejusque angelos, vincere Christum ejusque sectatores non potuerunt, ut pote Christi divina virtute confirmatos: non magis quam olim Michaëlem & Angelos ejus, cum Deus cœlo illos spiritus malignos pelli vellet. Posterius, primo proponitur, deinde uberius explicatur. Proponitur cum dicitur, *neque locus eorum repertus est amplius in cœlo.* Quod nos simpliciter diceremus, neque eos amplius in cœlo locum habuisse, seu eos cœlo prorsus fuisse pulsos atque ejectos. Qua in re quæ sit allusio ad ejectionem primam Satanæ & Angelorum ipsius è cœlo, satis jam est à nobis indicatum. Significari autem videtur Satanæ jam fuisse vim illam ademtam qua antea homines sibi quodammodo servire coëgit, & tanquam Deo cuidam sacrificare, & suum in religione præscriptum sequi. Etsi enim postea quoque per satis longum tempus denuo regnum videtur occupasse; id tamen summa quadam hominum ipsorum desidia atque improbitate contigit: non quod vires illis deessent sese à Satanæ imperio ac jugo sibi impositо penitus vindicandi, aut quod Satanas vires haberet tantas, ut vel invitos sibi servire cogeret. Quales aliqua ratione antea habuisse dici potest; præsertim inter Gentes, cum Deus eas per tot secula veluti neglectas, suis viis ire permisisset. Cæteroqui non frustra dixit Christus morti jam vicinus, Satanam *jam judicatum esse*, eumque *ejectum iri foras.* Joh. 12. 31. & 16. 11. Et Paulus pronunciavit, DEUM *exuisse principatus & potestates, & eas ostendisse palàm, triumpho de iis ducto, per ipsum*, nempe Christum, vel *per ipsam*, hoc est crucem Christi. Col. 2. 15. Antea igitur vires tantas habuit Satanas, ut homines vix ac ne vix quidem ex ejus servitute vindicare se possent. At postquam illæ per Christum ejusque crucem illi fuere ademtæ, homines ei sponte sua vires ad sese constringendos præbent. Adde quòd etsi videatur Satanas aliqua ratione erexisse thronum suum dejectum ac proculcatum; eo tamen sublimitatis ascendere non potuit, quò ante Christum inter gentes ascenderat. Neque enim illam tam nefariam πολυθείαν gentium restituere potuit quin unus tantum DEUS agnosceretur, ac Christus pro unico Servatore haberetur; licet veteris illius polytheiæ & idololatriæ imaginem restituerit. Itaque antea in cœlo tanquam Deus quispiam videtur habitasse, postea autem ubi vires suas aliquantulum recollegit in imagine tantùm cœli.

Uberior hujus rei explicatio continetur vers. 9. Ubi distinctius describuntur ii qui cœlo fuerant ejecti, & locus exprimitur in quem fuerunt conjecti. Etenim expresse & Dux exercitus impii nominatur, & non uno modo describitur, & ipsius Angeli expresse commemorantur, una cum ipso dejecti, & locus nempe terra nominatur, in quam ille dejectus fuerit, & hi una cum illo. Dux exercitus impii describitur, primum metaphorice, deinde proprie, expressis illius nominibus quibus in Sacris Literis appellatur, & à perpetuo quodam effectu ac ipsi proprio designatur. Descriptio metaphorica duplex est. Altera ea est quam jam superius vidimus, cum appellatur, *Draco ille magnus.* Cujus denominationis ratio jam est à nobis antea explicata. Altera descriptio metaphorica, illi vicina, & jam aliquid tamen de proprietate retinet, cum dicitur *serpens ille antiquus.* Ubi serpentis nomine, ipsius astutia ac fraus pestifera venenataque designatur. Et haud dubie alluditur ad historiam primorum parentum, quos serpens, & in serpente hic ipse fraudium ac dolorum architectus seduxit. Quæ causa etiam est inter alias vel præcipua cur dicatur serpens ille *antiquus*: nempe, quia jam olim, atque adeo ab ipsis mundi generisque humani primordiis serpentina sua astutia fuit ad homines perdendos usus, & primos nostros parentes in fraudem inductos una cum omni posteritate mortis æternæ servituti subjecit. Eo autem ipso significatur quantopere hic hostis sit metuendus, qui veteratorias has artes per tot secula jam exercuit. [Serpentum astus in eo videtur consistere quod pericula evitare solertissime norint, & sibi vitæque suæ optime prospicere. Et valde mihi fit verisimile, nisi tantas Deus inter homines & serpentes inimicitias posuisset, facile fieri potuisse ut & sermones hominum addiscere atque intelligere, præsertim de rebus sensui subjectis possent, seu de iis quæ concipi non adeo difficulter etiam à rudibus possunt. Cum videamus etiam alia quædam animalia quasdam hominum voces intelligere, & exinde actiones quasdam suas gubernare: quin etiam voces humanas imitari. Jam vero divinus spiritus in Genesi docet, cap. 3. ℣. 1. Serpentem fuisse animalium

malium vel beſtiarum terreſtrium ingenioſiſſimum. Quanta ſit vis ingenii in Elephanto, grandi cæteroquin animali, in epiſtola quadam docuit Lipſius. Vide & horas ſuccisivas Camerarii. Similia de canibus & equis Lipſium ſcribentem vide. Similiter ergo de ſerpentibus cenſendum erit, ſi illi omnium animalium ſunt aſtutiſſimi: Sed nunc ea ingenii ipſorum vis non ita apparet, ſeu non ita ſeſe exſerere poteſt, ſublato inter illos & homines commercio.]

Propriis deinde nominibus illum hoſtem deſcribens, ait, *qui vocatur Diabolus & Satanas.* Quanquam enim per ſynecdochen generis, quam nonnulli antonomaſian appellant, hoc nomen attribuitur dæmoniorum principi; tamen jam ipſius proprium quodammodo evaſit, & non dubium eſt quin propria nominum iſtorum ſignificatio ipſi maxime conveniat. Tribuitur autem illi utrumque κατ' ἐξοχὴν, quia utraque in re excellit; & ſi qui ſunt calumniatores, aut adverſarii, nempe DEI, iis ſpiritus iſte malignus & exemplo præivit, & occulto hortatu atque conſilio. *Diaboli* hoc eſt calumniatoris nomen, duplicem ob cauſam videtur ſortitus. Prior eſt quòd ipſum Deum jam inde ab initio mundi generiſque humani calumniari eſt auſus apud primos parentes: quaſi invidia Deum impuliſſet, ad interdicendum illis uſu arboris ſcientiæ boni & mali, quia nimirum veritus ſit ne illi ſimiles ipſi cæteriſque cœleſtibus ſpiritibus evaderent, quod futurum cerneret ſi de arbore illa ſcientiæ ederent parentes noſtri. Quæ ipſius calumnia tanto fuit notabilior atque inſignior, quod hac ratione interitum parentibus noſtris primis totique humano generi attulit. Ut meritò propterea diaboli ſeu calumniatoris nomen invenerit: præſertim cum nec poſtea hanc improbitatem nocendique artem dedidicerit: & huc reſpiciens Chriſtus dixit eum eſſe mendacem ab initio: Joh. 8. 44. Altera cauſa eſt, quod ut paulò pòſt ℣ſ. 10 dicitur, ſit accuſator piorum, & quidem talis qui quacunque arte poſſit eos velit evertere, & à divina gratia excludere, quos accuſet. Solet autem interdum voce διαβάλλειν ſignificari accuſare, utut verum ſit crimen quod quis objecit: ut apparet ex Lucæ 16. ℣ſ. 1. At tanto magis accuſatori calumniatoris nomen convenit, ſi varias artes ut reum peragat alterum adhibeat, quod Diabolum facere paulò pòſt videbimus. Alterum verò nomen nempe *Satanæ* Hebræum eſſe, & adverſarium ſignificare eruditis notum eſt. Quia verò adverſarius nomen eſt relatum, hoc loco cum peſſimum quippiam denotat, Dei adverſarium atque hoſtem, & eorum omnium qui Deo adhærent deſignat: ita ut quo quis Deo eſt propior, quantoque charior ac conjunctior, tanto magis Diabolum experiatur hoſtem. Conjunctiſſimus autem Deo eſt Chriſtus, poſt Chriſtum Angeli boni, ac homines Chriſtiani, quos peculiari quodam odio ille proſequitur. Unde ipſorum nominatim adverſarium dici à Petro, ſuprà vidimus. Sequitur tertio loco deſcriptio illius ducis impii, à proprio & perpetuo ipſius effectu, nempe quod *ſeducat orbem totum*, hoc eſt in eo totus ſit ut univerſum hominum genus in errores, & multò magis in peccata ac ſcelera impellat, utque & ipſi Deo fiant rebelles efficiat. Eo enim illum & concepta jam olim impietas, atque in Deum odium, deſperatione gratiæ recuperandæ confirmatum atque exſtimulatum impellit. Ex quo iterum apparet, quàm metuendus ſit, quamque diligenter cavendus hic hoſtis.

Deſcripto ad eum modum impii exercitus duce, commemoratur & locus in quem fuerit dejectus, dum dicitur *projectus eſt* (inquam) *in terram.* Ubi per Epanalepſin repetitur vox ἐβλήθη initio hujus verſiculi poſita; ob hyperbaton longius, inſerta prolixiore draconis illius deſcriptione. Quod autem dicitur in terram fuiſſe conjectus, id noſtro judicio nihil ſignificat aliud quam quod ex ſublimi quodam ſtatu in humilem admodum fuerit præcipitatus, ita ut jam humi quodammodo ſerpere cogatur, habita ratione tantæ tamque ſublimis poteſtatis atque imperii quod antea in homines Deo ita permittente ac veluti connivente ſibi ſurpaverat: Quandoquidem terra reſpectu cœli, humilis vel potius humillimus eſt locus. Unde & apud Latinos humi repere aut ſerpere, eſt humili loco ac conditione eſſe: tollere autem ſeſe humo, eſt ad meliorem conditionem adſpirare, ac contendere. Quomodo autem id factum fuerit, jam antea eſt explicatum, cum egimus de illis verbis ℣ſ. 8. *Neque locus ipſorum repertus eſt amplius in cœlo.* Quanquam nonnihil adhuc forte dici poterit, ubi perveniemus ad illa ℣ſ. 12. verba, *Væ illis qui habitant in terra & mari, quia deſcendit Diabolus ad vos &c.* Non habet nunc Satanas locum amplius ubi vires ſuas fractas exercere poſſit, niſi apud homines nil niſi terram ſpirantes, & ſeipſos humo ut ita dicam tollere atque in cœlum erigere nolentes. Ex his jam ſequentia quoque facile intelligi poſſunt, ubi quod de Duce impii exercitus dictum fuerat, de ipſo exercitu quoque pronunciatur, dum dicitur, *& angeli ipſius projecti ſunt*, intellige, in terram. Nam ut antea imperii ac dominatus principis ſui fuerunt participes, ita poſtea etiam ignominiæ ac contemtus, ejuſdem ſui Ducis. Antea illi inter homines quodammodo regnabant, & tanquam minores quidam dii ab hominibus Ethnicis ubivis terrarum colebantur: devicto autem ipſorum principe & de faſtigio regni ſui deturbato, etiam ipſi ſunt deturbati, nec amplius tantis honoribus afficiuntur, ſed contemti ac viles quodammodo jacent.

Sequitur tertia viſionis ſecundæ pars, nempe Epinicion, quo victoria tam præclara tamque ſalutaris fidelibus, infidelibus autem noxia, celebratur. Ad quod recenſendum, primo aditum ſibi parat, & quo pacto quove ex loco illud cani audiverit, indicat. Deinde ipſum nobis Epinicion à ſe auditum refert. Aditum ſibi parat illis verbis ℣ſ. 10, quum ait, *Et audivi vocem magnam dicentem in cœlo.* Quia & plena voluptate ac lætitia, & digna omnium mortalium notitia hæc victoria erat, ideo voce magna ſeu admodum clara quæque audiri undique poſſet, fuit pronunciata. Pronunciata autem fuit *in cœlo*, atque adeo ab iis quorum ſtatus eſſet quodammodo cœleſtis, quique cœli poſſent cenſeri incolæ, hoc eſt ab hominibus ut apparet piis: quandoquidem illi qui hoc epinicion canunt appellant Chriſtianos qui Diabolum devicerunt fratres ſuos. Non angeli, quia hi nunquam homines fratres appellant. Fuerunt autem illi qui ita cecinerunt vel reliqui ex ſemine iſtius mulieris, quos poſt iſtam pugnam ſuperfuiſſe, infra verſ. 17 legimus: vel, quod magis aliquanto nobis probatur, illi ex Chriſtianis qui 24 ſeniorum, & 4 animalium nominibus atque imaginibus in eadem Apocalypſi deſcribuntur. Nam & hæc animalia homines deſignare, & quidem Chriſtianos, patet ex cap. 5. ℣ſ. 9. Deſignantur autem per ſeniores illos & per animalia, Chriſtianorum primi ac præcipui, qui proinde à cætero Chriſtianorum aliorum, utut piorum, utut martyrum, cenſu diſtingui poſſunt, atque adeo in hoc ipſo libro diſtinguuntur, ut apparet ex cap. 7. ℣ſ. 13 & ſequentibus, & cap. 14. ℣ſ. 3. præſertim ſi & antecedentia & conſequentia inter ſe conferantur. Et ſeniores quidem illi ſignificare videntur tum Apoſtolos Chriſti 12, tum prophetas Novi Fœderis, Apoſtolis proximos: quibus numerus certus ad ſimilitudinem Apoſtolorum, concinnitatis cauſa tribuitur. Per animalia autem Epiſcopi ac curatores Eccleſiarum; præſertim qui in primitiva Eccleſia vixerunt, & uberioribus divini ſpiritus donis fuerunt perfuſi. Hi aliquoties coram Dei throno ceciniſſe, Deumve adoraſſe, aut laudaſſe dicuntur: ut nihil ſit abſurdi, ſi ſtatuas eoſdem vel aliquem ex illis hanc vocem pronunciaſſe, de qua nunc agimus. Neque vero huic interpretationi obſtat, quod Apoſtoli ac prophetæ aliique divini viri quos hic præcipue intelligendos putamus, cum hæc pugna committeretur mortui fuerint. Etenim per proſopopœiam nihilominus ipſi loquentes introduci potuerunt: quia hæc oratio, ipſorum perſonæ, animo, ac conditioni eſſet accommodata, ita ut ſi adfuiſſent, ejuſque pugnæ fuiſſent inſpectores, id fuiſſent omnino dicturi. Eo ſane pacto & ſeniores illi introducuntur loquentes etiam iis de rebus quæ longe poſt ipſorum mortem contingere debuerunt, ſuntque

in hoc libro descripta ; ut in loco superius indicato cap. 7. vers. 13 & seqq. Qua de re nonnulla adhuc dicturi sumus inferius vers. 12.

Sequitur ipsum Epinicion, cujus tres sunt partes. In prima & ultima effecta commemorantur tam præclaræ victoriæ : in secunda ejus victoriæ ratio ac causæ explicantur. Prima est in illis verbis : *Nunc facta est salus , & potentia , & regnum Dei nostri , & potestas Christi ejus.* Ubi effectus exprimitur hujus victoriæ, ad Dei Christique gloriam inprimis spectans. Est autem hic , quod tum temporis apparuerit salus Dei, hoc est auxilium divinum quod Deus hominibus sibi addictis præstitit, ut eos ab interitu sempiterno, quo illos involvere conabatur Satanas, vindicaret. Quanquam etiam ita possis, sensu vix quidquam mutato, exponere, ac si dixisset divinus spiritus : Nunc Deus salutem revera hominibus præstitit, & se præstare quoque velle docuit. Deinde & potentia ipsius seu robur summum apparuit , quandoquidem Dei virtute factum est ut Christiani homines cæteroqui tam infirmi, tam validum tam potentem tamque astutum hostem viceriut. Apparuit etiam regnum Dei, hoc est ipsius imperium ac jus quod in omnia habet : quandoquidem non passus est sibi velut è manibus extorqueri homines sibi addictos, & se homines eorumque animos sibi vindicare, ac suo sibi jure asserere demonstravit. Tum inprimis Deus regnare censetur cum adversarios atque æmulos suos submovet, & ne illi in hominum animis quodammodo regnent , efficit. Hostes autem isti sunt Satanas & fictitii Dii omnes atque idola. Hi enim tanquam rivales quidam Dei censentur, qui Dei imperium & honorem veluti invadunt, seu ad quos Dei imperium atque honor illi imperio conveniens præter jus fasque defertur. Appellant autem illi qui loquuntur Deum suum, hoc est benignissimum suum parentem , summumque benefactorem , quemque proinde ipsi vicissim ut tanto benefactore dignum est, colant. Addit deinde, *& potestas Christi ejus.* Quasi dicat ; Simul etiam apparuit Christum imperare ac regnare in cœlis, & sibi quoque eo jure quod à Deo obtinuit homines vindicare, nec pati velle ut sibi eripiantur. Vocant autem Christum , Dei sui Christum, quæ phrasis & alibi in Novo Testamento de Domino Jesu exstat, & in Veteri Fœdere de regibus à Deo unctis crebrius usurpatur. Significatur autem hac ratione manifestius Jesum fuisse à Deo unctum seu Regem divini populi constitutum. Unde non mirum est eum & cum Deo conjungi,& simul apparuisse dici tum Dei regnum tum Christi potestatem, atque ad utriusque gloriam pertinuisse hanc tam præclaram Christianorum victoriam : quandoquidem Deus per Christum à se constitutum regnat, & dum hujus potestas elucet, simul & Dei elucet imperium, imo etiam ab eo tempore quo Christus est ad dexteram Dei collocatus, vicissim : præsertim cum de rebus agitur ad religionem pertinentibus.

Sequitur pars epinicii altera, ubi ratio illius victoriæ, seu mavis propior ipsius effectus, qui prioris illius causa est, & victoriæ ipsius causæ referuntur. Quorum illud fit istis vers. 10. verbis, *quia dejectus est accusator fratrum nostrorum qui accusabat eos coram Deo nostro dies ac noctes.* Hæc inquam res tantopere pertinuit ad demonstrandam salutem quæ à Deo hominibus præstetur, & patefaciendam ipsius potentiam ac regnum, & potestatem Christi ostendendam. Significatur enim his verbis quantum bonum consequuti sint hac victoria Christiani, seu mavis à quanto malo fuerint hoc pacto liberati. Arguit enim id descriptio hostis illius qui profligatus ac de cœlo in terram dejectus fuerit , quod una voce καταβλήθη significatur. Descriptio autem est quod appellatur accusator fratrum eorum qui hic loquentes introducuntur, & ratio illius accusationis atque assiduitas exprimitur. Quinam sint illi *fratres* facile cernitur ex sequente versu, dum dicitur eos *non dilexisse animas suas usque ad mortem.* Ubi de illis qui mortem veritatis causa oppetierunt sermonem esse quivis cernit. Sed illud non satis liquet, quo pacto Satanas ipsorum *accusator* dicatur, aut cur hac potius ratione quàm alia hoc loco describatur : quum magis rei propositæ ac similitudinis concinnitati convenire videatur, ut hostis vel adversarius nominetur, cum de pugna & victoria hic agatur. Rationem qua Diabolus accusator hominum Christianorum dicatur , attigerunt nonnulli ex interpretibus , eaque cognita facile etiam intelligitur alterum de quo dubitari poterat, cur nimirum hoc pacto Satanas hic describatur. Intelligendum igitur est metaphorice potius quam proprie Satanam accusatorem nostrum aliorumque Christianorum dici,quia similis sit accusatori. Accusator enim id agit ut reum quempiam apud judicem peragat , atque ut damnetur puniaturque efficiat. Satanas quoque in id perpetuo incumbit ut homines reos apud Deum peragat, atque ut ab eo damnentur & supplicio æterno afficiantur , efficiat. Sed in eo differentia est, quod accusator id faciat verbis, crimen quod à reo sit commissum demonstrando atque exaggerando : at Satanas homines ad ipsum crimen seu delictum adducendo , & variis artibus efficiendo ut in Deum peccent, & sic damnationem ac supplicium sempiternum mereantur. Possit fortè & illud addi, quod Satanas suo quodammodo exemplo seu damnatione ac supplicio quod sustineat, videatur accusare homines, ac Deum incitare ut ipsos quoque puniat,quemadmodum ipsum puniverit. Sed utraque accusationis ratio cessat, devicto à nobis Satana. Etenim cùm à nobis vincitur Satan cessat prior accusandi ratio, quandoquidem ea quæ nos reos apud Deum peragere, & supplicio sempiterno reddere nos possent obnoxios, hoc pacto cessarunt. Neque enim vincit Satanam sed ab eo vincitur qui peccare pergit. Altera quoque accusationis ratio cessat victo Satana, ea præsertim ratione quæ hîc intelligitur, ut nimirum quispiam non piè tantum vivat, sed & truculentissimam mortem veritatis causa oppetat. Etenim tum temporis justa apparet causa, cur Deus Satana punito homines Christianos in gratiam recipiat, eosque à pœna absolutos beatis illis sedibus dignari velit unde ipsum detruserit. Quandoquidem tunc apparet quantum superent pii homines Satanam, & quanto leviora ipsorum peccata censeri debeant, præ ipsius contumacia atque impietate, ob quam irrevocabili Dei decreto è cœlo fuit eliminatus : quoniam ipse quum spiritus esset, & non modò vires ad parendum Deo haberet sufficientissimas, sed & incitamenta ad eam rem longè maxima atque efficacissima, impius tamen in Deum exstiterit, nullo hoste qui ab obedientia Deo præstanda ipsum depelleret, proposito, nullis ipse fraudibus, nulla arte circumventus, sed sua planè sponte rebellis Deo factus. At homines & naturâ adeo infirmi, atque ad peccandum proni, carne circumdati, Deo nunquam viso, nec felicitate illa cœlesti unquam conspecta, Deum tamen esse, & supremæ felicitatis præmium pios manere, credentes, Deo constanter paruerunt, & excusso peccati jugo, ipsius se totos servitio manciparunt, quum perpetuò variis hujusmodi illecebris ad peccata solicitarentur, & variis armorum generibus ab ipso Satana, tam potente tamque astuto hoste oppugnarentur. Hæc inquam causa exstitit magna cur Deus Christianos absolveret hodieque absolvat, & in eum locum collocet unde Satan exciderat, etiamsi ipsi graviter aliquando à Satana incitati peccaverint & Dei iram promeruerint. Animadvertendum autem , non dici Satanam accusatorem Christianorum respectu ejus temporis quo jam revera Christiani sunt , non professione tantum sed & moribus : vel saltem non respectu ejus temporis quo illi victoria de Satana reportata officio suo penitus sunt defuncti. Ita enim verba hæc sunt reddenda ut factum est ab interpretibus , *qui accusabat illos coram Deo*, non *qui accusat* , ut alias participium κατηγορῶν quod & præsentis est temporis , & præteriti imperfecti , ferret. Significatur enim hac victoriâ de Satana relata , ejusque è cœlo ejectione factum esse

ut

ut jam non amplius eos accuſet quos antea perpetuo accuſaverat. Ex quibus jam intelligitur cauſa cur hoc loco Satanas ad iſtum modum fuerit deſcriptus. Etenim licet divinus ſpiritus hoc loco ab una metaphora ſeu ab una ſimilitudine ad aliam tranſierit, rem tamen ipſam non deſeruit: quandoquidem ratio qua Chriſtianos ille antea ſolitus fuit oppugnare, & eorum ſaluti inhiare, eo eſt comprehenſa quod ſit ipſorum accuſator, vel aliquando fuerit. Illud adhuc antea dictis de ratione accuſandi addendum eſt, non eſſe neceſſe ut verba illa de ipſo effectu accuſandi accipiantur; cum poſſint de ſolo conatu Satanæ quem hac in re adhibeat, intelligi: nec tantum id fieri poteſt, ſed etiam fieri eſt verisimile. Præſertim cum divinus ſpiritus id explicans quomodo Satanas ſit accuſator Chriſtianorum, addat illa verba qui accuſabat illos *coram Deo noſtro, dies & noctes* oſtendens, non tantum apud quem Satanas eos accuſaverit, nempe apud illum qui cæteroquin ſummus eſt eorum benefactor, & in cujus gratia omnis noſtra felicitas eſt poſita; ſed etiam ejus hac in parte aſſiduitatem ac diligentiam ſummam exprimens, cum addit. *dies & noctes*, hoc eſt perpetuò, aſſiduo. Etenim non eſt credibile id velle Johannem dicere, Satanam effeciſſe reipſa ut homines illi de quibus ſermo eſt, dies ac noctes peccarent, & ſic damnationem ſempiternam aſſidue promererentur; ſed tantum eum hanc in rem aſſidue incubuiſſe, nec ulli operæ ulli labori pepercisſe. Quo ipſo ſignificatur quam metuendus hic fuerit hoſtis, quantumque bonum hac victoria fuerint conſequuti homines Chriſtiani qui eum de cœlo dejecerint, & accuſatorem ſuum à judicis ut ita dicam conſpectu atque aditu ſubmoverint, effecerintque ne accuſare ipſos amplius poſſit. Ex iiſdem autem verbis haud obſcure intelligitur non proprie iſtam accuſationem eſſe accipiendam. Etenim ſi ea conſideremus quæ in Sacris Literis leguntur de Satana, atque adeo hoc ipſo capite nobis deſcribuntur, haudquaquam apparet in eo dies ac noctes occupatum eſſe Satanem ut homines proprie loquendo apud Deum accuſet, & delicta noſtra ad eum deferat; quod etiam non magnum habiturum eſſe uſum, ſatis pro ſua aſtutia cernit: ſed illud potius videmus, in eo aſſidue verſari Satanam, ut homines ſeducat, ut ad peccata incitet, ut à veritate ac pietate abducat ac depellat. Hoc illi ſtudium paulò ante quoque fuerat tributum, cum dictus fuit non modo ſerpens ille antiquus, qui veteratoriis ſuis artibus jam ab initio mundi homines circumvenire ac perdere ſategerit, ſed etiam dicatur quod *ſeducat orbem univerſum*, quaſi hæc ſit perpetua illius occupatio: qui ipſe locus cum hoc collatus, eum quodammodo interpretatur, & oſtendit eatenus Satanam eſſe accuſatorem hominum perpetuum quatenus in eo perpetuo ſit ut univerſum humanum genus in fraudem pelliciat, atque in errores ac peccata impellat. Interea tamen nolimus negare, Satanam nonnunquam etiam proprie loquendo homines accuſare, & eorum crimina ad Deum ita deferre ut eum ad vindictam ac ſupplicium de iis ſumendum incitet: cùm videamus eum Jobi quoque pietati detrectare apud Deum fuiſſe auſum, conatumque efficere ut ejus virtutem ac pietatem aliquomodo ſuſpectam haberet, aut non tanti faceret, quanti eam hucuſque æſtimarat. Quare nihil prohibet eum interdum etiam verbis coram Deo facta eorum carpere, & vel delicta eorum exaggerare, vel eorum pietatem maligne rodere quos Deo cæteroqui charos eſſe videat. Quam ob cauſam, ab ipſo ſtatim initio, cum de ratione ageremus qua Satanas accuſator Chriſtianorum dicatur, diximus metaphorice potius quam proprie Satanam accuſatorem noſtrum aliorumve Chriſtianorum dici: eo ipſo ſignificantes, nos haudquaquam negare Satanam etiam proprie loquendo nos accuſare apud Deum.

Sed jam progrediendum eſt ad cauſas hujus victoriæ conſiderandas, quæ exponuntur verſ. 11. *& ipſi* hoc eſt fratres illi noſtri, *vicerunt ipſum* hoc eſt accuſatorem illum, *propter ſanguinem agni, & propter ſermonem teſtimonii ſui, & non dilexerunt animam ſuam uſque ad mortem.* Ubi duplices exponuntur ejus victoriæ cauſæ: duæ fidelibus aliunde ſuppeditatæ, & propemodum extra ipſos poſitæ, una autem in ipſis ſita, & ad ipſorum officium ac pietatem pertinens, & ex prioribus illis pendens; quæ poſſit etiam haberi pro ipſa victoriæ ratione, ſeu ipſo vincendi actu. Priores illæ ſunt, ſanguis agni, & ſermo teſtimonii ipſorum. Per *ſanguinem agni* quid intelligatur, liquet: intelligi enim mortem Chriſti cruentam cuivis apparet. Qui cur *agnus* appelletur, vulgo etiam notum eſt: partim enim ob innocentiam ac manſuetudinem ita appellari conſtat, partim propterea, quod inſtar victimæ mactatus fuerit, ac porro etiam Deo oblatus. Quam autem vim habuerit ſanguis Chriſti in victoria hac fidelibus comparanda, id licet non æque ſit vulgo notum, non obſcurum tamen eſt iis qui in Sacris Literis ſunt exercitatiores. Duplicem autem inprimis vim habet mors Chriſti cruenta, ad victoriam de qua hic ſermo eſt. Chriſtianis parandam, ſeu mavis ipſos ut fortiter pugnent adverſus Satanam, eumque vincant, animandos armandoſque. Primò quia ſpem illis firmam largitur remiſſionis peccatorum ac vitæ ſempiternæ: partim quod univerſæ doctrinæ Chriſti confirmatio eſt, partim quod exemplo eſt, poſſe homines per mortem ad ſempiternam vitam perque dolores ac tormenta ad ſummam beatitatem æternaque gaudia, per ignominiam ad ſummam gloriam, pervenire. Nam quod reſurrectio glorioſa & exaltatio Chriſti mortem fuerit conſequuta, id tanquam aliunde ſatis notum intelligitur, etiamſi mors ſola aperte hic ſignificetur, cujus cauſæ alibi explicantur. Secundo quia ipſius quoq; patientiæ ac conſtantiæ exemplum nobis præbet, in morte etiam truculentiſſima perferenda: quod tanto illuſtrius eſt quia exemplum iſtud exſtat & in magiſtro noſtro & in Rege noſtro. Quę ratio differt à poſteriore parte prioris, quia hic nulla habetur ejus rei ratio, quod mortem Chriſti cruentam præmium tam amplum fuerit ſequutum, quodq; hoc pacto promiſſio divina de reſurrectione ac felicitate noſtra fuerit comprobata; ſed ſimpliciter tantũ habetur ratio, Chriſti virtutis ac patientiæ, & afflictionũ tam graviũ in quibus ejus patientia enituit.

Jam quod ad alteram cauſam attinet quæ eſt *ſermo teſtimonii ipſorum*; nempe Chriſtianorum, ea eſt, noſtra quidem ſententia, doctrina euangelica, de qua Chriſtiani homines teſtari ſeu quam profiteri debent, atque adeo profitentur. Quæ doctrina quantam vim habeat ad homines animandos atque ad omnem patientiam armandos, ſatis liquet: quandoquidem patientiam illam non tantum præcipit ac commendat, ſed & præmium illius longe maximum proponit, & ſpem illius certam facit. Hæ autem duæ cauſæ aliquomodo id explicant quod ſupra figuratis licèt verbis dictum fuit, Chriſtum quem Michaëlis nomine deſignatum docuimus, hujus exercitus & pugnæ fuiſſe ducem, & Chriſtianos, ipſius eſſe angelos, ac ſub ejus ſignis militare, ejuſque auſpiciis victoriam obtinuiſſe. Nam quod Chriſtus hujus pugnæ dux fuerit id inprimis indicat, quòd illi de quibus ſermo eſt, propter ſanguinem ipſius viciſſe dicuntur, & exemplo Chriſti, qui aliquando ſanguine ſuo fuſo pulcherrimum certamen certavit, Satanamque devicit freti atque incitati fortiter & ipſi pugnaſſe. Adde quod propter ſermonem euangelicum quem profiterentur, dicantur victoriam illam reportaſſe: quæ teſſera eſt eorum qui ſub ſignis Chriſti merent.

Jam ut de illa victoriæ cauſa agamus, quæ in ipſis hominibus Chriſtianis eſt poſita, & ex prioribus illis enata, ea exponitur illis verbis, *& non dilexerunt animam ſuam uſque ad mortem.* Quaſi dicat; Non tanti æſtimarunt vitam ſuam, nec tam habuerunt charam, quin eam profundere & mortem etiam violentam ſubire parati eſſent. Id quod Chriſtus requirit, dum vult ut abnegemus nos ipſos, utque crucem noſtram tollamus. Quanquam hæc divini ſpiritus verba etiam

ita possunt sumi, ut ipsum effectum seu victoriæ modum significent, quasi dictum esset, eos non dubitasse animam suam seu vitam reipsa profundere, ac mortem subire, nec ita de vita retinenda fuisse solicitos, quin eam veritatis causa impenderent. Sic solemus dicere, aliquem non renuisse mortem oppetere, quum reipsa usu ita ferente, oppetiit. Itaque virtutem illorum ac pietatem singularem his verbis complectitur, quod rem charissimam projicere, & contrà acerbissimam, nempe mortem, subire, Deo ac Christo ita jubente honestissimam ob causam, non dubitaverint.

Sequitur tertia hujus Epinicii pars. Ubi iterum effecta hujus victoriæ explicantur, & quidem ad alios potius quam ad illos ipsos qui vicerant, pertinentia. Ea autem partim læta sunt, partim tristia ac luctuosa. Læta ad cœlestes pertinent, tristia ad terrestres, seu terræ atque insularum incolas. Illa exponuntur initio vers. 12, idque per modum exhortationis, *propter hoc lætamini cœli, & qui in ipsis habitatis.* Ubi posteriora verba sunt priorum explicatio. Ideo enim cœli jubentur lætari, quia lætari jubentur illi qui in cœlis habitant. Nisi quis hoc putet datum abundantiæ lætitiæ & gaudii quo fuerint elati illi qui hoc epinicion cecinerunt, ut etiam ipsos cœlos licet vita atque intelligentia carentes lætari jusserint. Quo pacto & David sæpe res inanimatas aut intelligentia carentes ad laudes Deo dicendas, ob exundantiam lætitiæ, & ardorem sui erga gloriam divinam studii, hortatur. Intelligi autem possunt per eos *qui in cœlis habitant* & Angeli, & homines etiam pii, illorum veluti socii, qui hanc victoriam obtinuerunt, quique in cœlo quodammodo versari censendi sunt, propterea quod hæc illis sedes sit à Deo destinata, & quamdiu vitam degunt cœlo dignam in cœlo jam propemodum esse videntur. Sed de Angelis quod diximus res dubia esse non videtur, quandoquidem novimus eos tantopere lætari cum vel unus peccator resipiscit, ut docet Christus Lucæ cap. 15. Quanto ergo magis cum tantæ Christianorum copiæ servitutis ac tyrannidis Satanicæ jugo penitus excusso, hostem hunc suum à quo antea victi fuerant vincunt ac prosternunt, & ea victoria sibi ad supremam felicitatem iter aperiunt. Verum ut putemus hoc loco alios quoque cœli ut ita dicam incolas intelligendos, facit quædam similitudo hujus loci cum illis verbis quæ infra habentur cap 18. vers. 20. Ubi cum de supplicio Babylonis esset actum, additur, *Lætare super ipsa cœlum, & sancti Apostoli ac prophetæ.* Itaque posses hoc loco per eos qui in cœlis habitant, sanctos, inprimis Apostolos ac prophetas, alios que illis dignitate ac sanctitate vicinos intelligere: præsertim eos qui jam cursu pietatis expleto velut in cœlos migrarant. Neque vero his quicquam obstat quod putemus vel ipsos illos seniores & 4 animalia, vel aliquem, aut aliquos ex illis hæc verba pronunciasse. Etenim nihil prohibet cœtum aliquem hominum seipsum mutua quadam cohortatione ad gaudium excitare: & multo magis id convenit, si unus tantum ex cœtu aliquo loquatur, vel utut plures loquantur, si nihilominus sint & alii ad quos gaudium idem pertineat: ut hoc loco præter Apostolos ac prophetas sunt & Angeli & alii homines pii, qui pro cœlorum incolis, ut diximus, haberi possunt.

Sequitur nunc effectus tristis ac luctuosus, ad terræ ac maris incolas spectans, his verbis denunciatus, *Væ illis qui habitant*, vel *vobis qui habitatis terram & mare, quia descendit Diabolus ad vos, habens iram magnam, sciens quod exiguum tempus habeat.* Ubi infelicitas quæ illos homines maneat primum indicatur particula *væ.* Deinde describuntur illi ad quos infelicitas hæc pertineat, & denique ipsa infelicitas ejusve causa explicatur. Particula illa *væ* significat male cum illis actum iri, & aliquid valde triste, cumque ipsorum pernicie conjunctum iis imminere, quod quid sit in tertia particula videbimus. Descriptio illorum ad quos hæc infelicitas pertineat, est quum dicuntur *habitantes terram* vel *in terra, & in mari.* Mare hoc loco pro locis maritimis seu insulis in mari positis sumitur. Intelliguntur autem nomine horum qui terram continentem ac maritima loca incolunt, omnes de cœlo non soliciti, sed terræ rebusque terrenis addicti atque immersi. Ratio autem infeliciratis ipsorum in eo consistit, *quod descenderit ad ipsos Diabolus, habens iram magnam* &c. Ubi rationis etiam ratio exponitur quæ incitet Satanam, ut terrarum & maris incolis valde noceat, non tantum ipsius ira seu indignatio, sed etiam iræ illius irritamentum, quod sciat sibi *parum temporis superesse.* Ira autem illa intelligitur quam concepit Satanas ex clade tam ignominiosa sibi illata à Christi exercitu, ac tam turpi & tristi è cœlis lapsu. Hac autem ira commemorata qua incensus descenderit ad incolas terræ ac maris Satanas, simul intelligendus relinquitur ejus rei effectus hominibus illis valde perniciosus quem ipsis imminere dixerat. Qui enim fieri potest, ut iram suam tantam tam validus ac crudelis Draco non exsatiet illorum pernicie atque interitu, cum nemo jam ipsius violentiæ sit obstiturus, hominesque terreni effugere ipsius hiatus nequeant. Intelligitur autem Satanam post illam eladem quam accepit ab hominibus cœlestibus curis addictis, hoc est Christianam religionem profitentibus ac sequentibus, & in cœlo quodammodo versantibus, omnem suam vim conversurum fuisse in perniciem cœterorum mortalium, qui non habuerunt veritatis amorem ut servarentur. Servari tamen postea potuissent, nisi Satanæ odium in perniciem illorum accensum ac variæ ipsius artes interveniissent. Nam postquam tantam de ipso victoriam obtinuerunt Christiani, ut multæ eorum myriades non tantum alia persequutionum genera fortissime sustinerent, sed & mortes acerbissimas atque exquisitissima tormenta patientissime ferrent, nec se à professione doctrinæ Euangelicæ abstrahi ulla ratione paterentur; non potuit fieri ut Gentium impietas hunc Christianorum impetum amplius sustineret: sed necesse fuit veterem illam superstitionem atque idololattriam Christianæ religioni cedere. Hinc factum videmus ut post tot tamque diras persequutiones religio Christiana mirum in modum creverit, & ipsos persequutores suos tandem in suas partes pertraxerit, effeceritque ut homines præstantissimi ac denique ipsi Imperatores Christianæ religioni fasces suos submitterent. Jam si Satanas non incubuisset in perniciem hominum, & passus fuisset religionem Christianam vigere incorruptam, totus orbis facillimum jam olim habuisset ad sempiternam vitam aditum, omnibus in eandem religionem ac pietatem conspirantibus, omni prope in terris adversario omnibusque impedimentis maximam partem sublatis. Quare cum non potuerit efficere ut illi Christiani qui salutarem adhuc Christi doctrinam tenebant, eam ob persequutiones desererent, hac re incitatus tanto diligentius in hominum cœterorum qui ob terrenas auras veritatem antea spreverant atque contemserant, eamque non tantum recipere noluerant, sed ejus etiam professores vexaverant, perniciem incubuit, & in illis acerbitatem odii sui quantum licuit explevit.

Tanto autem ardentius ea in re laboravit, quod vidit parum sibi jam porro temporis superesse, ac fore ut post tempus non adeo magnum, & veritas rursus innotesceret, & ipse Satanas penitus tandem deleretur. Etsi enim tempus illud satis magnum esse videatur nempe 1260 annorum, tamen ut taceam id Satanæ potuisse adhuc esse ignotum, cupiditati ipsius id nimis breve est, & propemodum tantundem est, ac si dies illi, ut ita dicam, annui, essent revera tantum ut sic dicam diurni, & tres tantum annos ac dimidium absolverent.

Visione hac absolutâ, in qua illud inprimis fuit explicatum quod vers. 4. & 5. dictum fuerat, de conatu Satanæ in fidelibus Christi perdendis, & irrito ejus conatûs eventu, jam revertitur ad ultimam prioris visionis particulam vers. 6 descriptam. In qua ostenditur quomodo eidem Satanæ conatus ejus successerit,

quem

quem adhibuit ad ipſam veritatem Euangelicam exſtinguendam. Ad quam rem aditum ſibi jam ſtruxit Johannes, verſu præcedente, 12, ubi minatus fuit grande malum incolis terræ ac locorum maritimorum propterea quod ad ipſos deſcendiſſet Diabolus, magna ira atque indignatione accenſus. Etenim in iſtis quæ ſequuntur ratio exponitur qua incubuerit Satanas in perniciem iſtorum hominum, & ſimul quid quantumque ea in re profecerit oſtenditur. Id autem duplici ratione. Primò quod in eo fuerit ut veritatem penitus exſtingueret. Secundò quod ejus etiam profeſſores ſi qui adhuc ſupereſſent, è medio tollere laboraverit.

Prius exponitur à verſ. 13, uſque ad finem 16. Ubi & conatus Satanæ deſcribitur in veritate exſtinguenda, & conatus illius eventus. Conatus ipſius exprimitur partim verſ. 13, partim 15. Eventus itidem partim 14 partim 16 verſiculis. In verſ. 13 iſtis verbis deſcribitur conatus ille Satanæ, *Et cum vidiſſet* vel videret *Draco quod conjectus eſſet in terram, perſequutus eſt mulierem quæ pepererat maſculum illum.* Ubi etiam iſtius conatus cauſæ exponuntur. Conatus ipſe exſtinguendi veritatem, continetur his verbis *perſequutus eſt mulierem.* Id verbum poteſt vel latius extendi, ut ſignificet quodvis adverſitatis aut violentiæ genus quod adhibuerit Satanas ad eam penitus tollendam: Ita ut quod poſtea narratur verſ. 16, quòd nimirum ex ore ſua aquam inſtar fluvii emiſerit, ut eam rapi à flumine faceret, ſit ſpecialior quædam hujus perſequutionis explicatio. Vel *perſequi* hoc loco eſt inſequi, idque hoſtili animo, ut nimirum noceat alicui ac comprehenſum affligat. Fieri enim poteſt ut Johanni apparuerit imago Draconis magno impetu mulierem inſequentis, eamque devorare aut diſcerpere volentis. Quo pacto ſignificabitur variis modis Satanam veritatem perdere conatum fuiſſe eique inſidias ſtruxiſſe, atque in ejus perniciem incubuiſſe. Cauſæ autem quæ illum ad hanc rem impulerunt, fuerunt duæ. Prima in ipſo exſtitit, quòd viderit atque apud ſe expenderit ſe è tam ſublimi loco in terram fuiſſe dejectum, & ex tam alto dignitatis gradu veluti deturbatum. Uſſit nimirum illum ignominia & pudor acceptæ cladis. Altera cauſa eſt in ipſa muliere, utpote quæ pepererit illum maſculum, à quo nimirum ille tam pudendam tamque dolendam accepiſſet cladem. Etenim cum animadvertit Satanas tantam veritati Euangelicæ vim ineſſe, ut ejus aſſeclas nullo machinarum nullo acerbitatum genere expugnare, & à pietate colenda abducere poſſet, non potuit non ipſi illi veritati vehementer indignari, & eam exſtinctam cupere, ac porro in eam rem omnibus viribus omnique conatu incumbere.

Sequitur jam conatu ita primum deſcripto, prima quoque deſcriptio eventus iſtius conatus, vſ. 14. ubi dicitur, *Et datæ ſunt mulieri duæ alæ aquilæ magnæ, ut volaret in deſertum, in locum ſuum, ubi alatur ibi, tempus & tempora & dimidium temporis, à facie ſerpentis.* Ubi quædam ſunt de verbis notanda. Primum articulus in Græco voci *aquilæ* & *magnæ* præpoſitus, non eſt διαπλωτικὸς nec ullam excellentiam ſignificat, ſed indefinite ponitur; cujus rei alibi quoque exempla annotavimus. In Libro de Deo in voce θεὸς. Deinde cum dicitur *in deſertum, in locum ſuum*, poſteriora verba explicatio ſunt quædam præcedentium. Niſi malis poſteriora quippiam ſpecialius denotare, quaſi dicat, in deſertum ubi certus quidam locus ei fuit aſſignatus à Deo. Præterea verbum τρέφηται *alitur*, ſumitur pro ali debet, ſeu ut Caſtellio ſenſum ſequutus vertit, alenda. Actus nimirum ponitur pro officio, ſeu eo quod fieri debeat. Eſt etiam redundantia unius particulæ locum deſignantis, cum dicitur *ubi alitur ibi*, quæ redundantia non eſt Hebræis inuſitata. Porro nomen *temporis* per Synedochen generis ſumitur pro certa temporis ſpecie ſive parte, & quidem perfectione quadam inter cæteras eminente, hoc eſt pro anno. *Tempora* autem plurali numero poſita duos annos ſignificant. Id enim quod inter plura minimum eſt, hoc loco eſt ſumendum, ut poſtea videbimus. Unde porro etiam intelligitur, *dimidium temporis* ſignificare dimidium annum, ſeu ſemeſtre. Nam ut breviter hanc explicationem confirmemus, tota hæc deſcriptio temporis eadem eſt cum illis diebus mille ducentis & ſexaginta, quibus mulier illa in deſerto alenda dicitur ſup. verſ. 6. nec quiſquam dubitat idem tempus utrobique deſignari, & res ipſa ſatis indicat. Jam verò tot dies efficiunt annos tres & dimidium; ſi cuilibet anno attribueris 360, utpote qui conſtet 12 menſibus, quorum ſinguli conſtent diebus 30. Quæ ratio olim veteribus fuit uſitata, cum nondum eſſet accurata ratio anni conſtituendi, ſeu mavis ſolaris curſus per Zodiacum inventa, aut publice conſtituta. Denique verba illa *à facie ſerpentis* tranſpoſita ſunt, & diremta, vel ab illis *ut volet in deſertum in locum ſuum*, ut intelligendum ſit eam volaſſe à facie ſerpentis, hoc eſt à conſpectu ſerpentis, ne nimirum ſerpens ei nocere poſſit, vel à verbo *alitur*, quaſi dictum eſſet ali debet ita ne ſerpens illam cernere multo autem minus illi nocere poſſit. Jam ut ad rem ipſam veniamus, ea ſuperius à nobis ſatis eſt expoſita verſ. 6. unde ea quæ diximus repeti poſſunt: hoc loco quædam tantum adduntur ad rem aliquanto melius ante oculos ponendam. Quanquam ea propemodum pro emblematibus magis quam pro veris hujus picturæ partibus quæ aliquid per ſe ſignificent, haberi poſſunt. Etenim hoc loco deſcribitur fuga illius mulieris in deſertum; hoc eſt, ut antea diximus occultatio ſeu obſcuratio divinæ veritatis, per tempus ſat longum. Et primo quidem media huic mulieri ad fugam ſuppeditata deſcribuntur, ſecundo modus fugæ, tertio terminus, quarto finis. In quibus verbis etiam tempus ſeu duratio iſtius fugæ vel potius exſilii definitur. Primum eſt illis in verbis cum dicuntur *datæ eſſe mulieri duæ alæ aquilæ magnæ.* Id quod duo ſignificat. Primo quod indicetur, aliena cura atque auxilio nempe divina ope factum eſſe ut mulier tum illa ſubducere ſeſe poſſet, ne à Satana perimeretur, hoc eſt ut veritas divina penitus exſtingueretur, ſed in Sacris Literis deſcripta conſervaretur, & ea fundamenta manerent ſarta tecta quibus ſalutaris veritatis notitia ſuperſtrui poteſt: non ſecus atque ſi mulieri cui Draco ingens ac ſævus immineat, alæ aprarentur, quibus illa adjuta avolare atque aufugere poſſet. Alterum quod hic ſignificatur eſt quod & celeriter & in locum longe diſſitum aufugere debuerit, id quod tamen poſtea melius in ipſo fugiendi modo ejuſque termino ſignificatur. Indicatur tamen etiam commemoratione iſtorum mediorum quæ mulieri huic ad fugam ſunt ſuppeditata, nempe duæ alæ aquilæ magnæ. Hæc enim media ad fugam, non quamvis, non ad curſum, ſed ad volatum ſunt accommodata: qui motus ipſe per ſe & ſat pernix eſt, & ad longinqua itinera, perque loca avia inſtitui poteſt. Dicuntur autem alæ fuiſſe *duæ*, propterea quod duæ ſingulis volatilibus ſint alę; una volatus perfici non poteſt. Additur autem ad facultatem avolandi tanto majorem ſignificandam quod datæ ſint fœminæ illi alæ non alterius alicujus avis, ſed *aquilæ*, cujus volatus valde pernix eſt, & ſublimis: qua de re videantur quæ Ribera ex Sacris Literis hac ipſa de re ad locum hunc notat. Quo accedit quod non qualiſcunque aquilæ, ſed *magnæ* dicuntur datæ fuiſſe alæ, ut ſignificetur eam ad fugam celerrime atque in locum valde longinquam capeſſendam redditam fuiſſe aptiſſimam. Quanquam ſimul & imagini illius mulieris quam ſatis grandem fuiſſe apparet, alas accommodare, & modum earum ac quantitatem, illius ſtaturæ convenientem exhibere neceſſe fuit. Jam verò modus iſtius fugæ mediis iſtis accommodatus ſignificatur, dum dicitur. *ut volaret*, de quo jam dictum eſt. Quia verò hic motus ut diximus eſt valde pernix, unde etiam quem celeriter iter conficere videmus, eum volare dicimus, vel advolare; ſignificatur veritatem euangelicam poſt illas Chriſtianorum perſequutiones, celeriter ex oculis hominum ſubduci atque occultari, hoc eſt obſcurari debuiſſe. De termino autem iſtius viæ, qui tertio loco commemora-

tur, qui eſt *deſertum*, & locus ei illic deſtinatus, jam ſuprà ſatis diximus. Uti & de eo quod quarto loco commemoratur, nempe de fine iſtius fugæ qui eſt ut alatur illa mulier per certum tempus: quod ſi verba reſpicias, trium annorum eſſe diximus & dimidii; ſi ſenſum, tot annorum quot diebus hi anni cum ſemeſtri conſtant. Illud tantum ſuperius expreſſum non fuit quod hic additur, *à facie ſerpentis*: quod ſignificat veritatem euangelicam ita ſe debuiſſe ex oculis hominum ſubducere ne Satanas ei nocere eamve exſtinguere poſſet. Qui cur ſerpentis nomine deſcribatur, ſuperius verſ. 9, viſum eſt.

Sequitur jam altera deſcriptio conatus Satanici in veritate divina exſtinguenda, quam verſ. 15 contineri antea diximus. Ubi ſpecialis quidam modus explicatur quo Satanas eam tollere voluerit: cui poſtea ℣. 16 eventus ſubjicitur. Modus ille eſt, quod ejecerit, ſeu emiſerit aut evomuerit ſerpens ille poſt mulierem ex ore ſuo aquam ut fluvium, ut eam rapi à flumine faceret. Cum mulier illa fugeret, ut ei tamen noceret, neque interitum effugeret, tantum aquæ Draco ille ingens ex ore ſuo effudit, ut mulierem impetu ſuo & aſſequeretur, & abriperet atque ſubmergeret. Quæ quidem aqua à pleriſque creditur ſignificare perſequutiones ingentes, quas Satanas excitaverit adverſus Chriſtianos, ut veritatem Euangelicam, vel ut illi cenſent Eccleſiam, penitus tolleret atque exſtingueret. Sed ſi conſideremus & ſuperiora quæ in ſecunda hujus capitis viſione dicta fuerunt, & quæ ℣. 17, adhuc dicentur, apparebit perſequutiones adverſus fideles excitatas, atque ad opprimendum comparatas, diſtingui ab hujus aquæ ex ore Draconis emiſſione: Neque hic de ea ratione veritatem divinam opprimendi agi quæ conſiſtat in oppugnandis veritatis profeſſoribus, per quorum veluti latus veritas petatur; ſed qua ipſa veritas euangelica quam per hanc mulierem deſignari ſupra vidimus, directè oppugnetur. Ea verò nulla eſt alia quàm quum variis erroribus veritatem obruere atque exſtinguere nititur Satanas. Quare per aquas illas & quidem tam copioſas, ex ore Draconis erumpentes, & flumen quoddam rapax conficientes, intelligimus multiplices errores peſtiferaſque doctrinas quas Satan veluti ex ore ſuo evomuit, ut veritatem cœleſtem hoc pacto penitus tolleret: qui quidem errores celeri impetu diffuſi fuerunt, & niſi Deus ſingulari ratione eorum vim impediiſſet, facile veritatem ſubmergere penitus potuiſſent.

Videamus nunc etiam eventum hujus conatus, qui ℣. 16 his verbis exprimitur: *Et*, hoc eſt *ſed*, per Hebraiſmum, *juvit terra mulierem* ſeu auxilium illi tulit, *& aperuit terra os ſuum, & abſorpſit fluvium quem ejecit* vel evomuit, *Draco ex ore ſuo*. Ubi ſignificatur conatum hunc Satanæ, ſi id reſpiciamus quod inprimis quærebat, irritum quidem fuiſſe, ſed alia tamen ratione non irritum. Quandoquidem terra fluvium illum abſorpſerit, ita ut mulierem fugientem attingere non poſſet. Interim tamen quia terra dicitur abſorpſiſſe illum fluvium, ſignificari videtur, fuiſſe tamen eos qui errores illos tam multiplices tamque peſtilentes quos aquæ iſtius nomine ſignificari diximus, imbiberint, ac receperint, nempe homines terrenos, de quibus actum ſuperius ℣. 12. Quanquam id quod dicitur de *terra*, quæ *ore ſuo aperte*, hoc eſt dehiſcens, fluvium illum abſorpſerit, poteſt tantum pro emblemate haberi; ita ut nihil aliud toto hoc verſu ſignificetur, quàm aquam illam, hoc eſt errores, veritatem euangelicam non attigiſſe, neque obruiſſe, aut perdere potuiſſe. Deum enim effeciſſe, ut impetus ille errorum veritatem non attingeret, ſed alio converteretur. Quod ut ſignificaretur, neceſſe aliquomodo fuit, ut oſtenderetur in hac imagine quorſum tamen illa aqua tam copioſa è Draconis faucibus emiſſa fluxerit, aut quî factum fuerit, ut in mulierem à Dracone directus ipſius impetus, ab ea tamen abluſerit, ſeu ad eam non pervenerit. Modus autem huic rei depingendæ aptiſſimus fuit, ut ſtatueretur hiatum terræ fuiſſe apertum, in quem fluvius ille elaberetur, & ſic penitus abſorberetur. Sed ſi quis tamen hanc quoque imaginis illius partem peculiarem ſignificationem habere contendat, jam diximus quid intelligi poſſit. Poſſet autem quiſpiam hoc loco dubitare quo pacto dicatur terra adjuviſſe fœminam illam, abſorpto fluvio è faucibus Draconis emiſſo, quandoquidem mulier illa dicitur alis fuiſſe inſtructa, ut in deſertum avolaret. Nam ſi illa per aërem avolaſſe ſtatuitur, etiamſi tandem terra non abſorpſiſſet illud flumen, non videtur tamen id mulierem attingere, eive nocere potuiſſe: ſiquidem credibile non eſt, tantam vim aquæ ex faucibus Draconis erupiſſe, ut per terram manans etiam illam aëris partem attingeret, per quam mulier volaret. Hic ex duobus quæ dicemus alterum reſpondendum eſt. Primum eſt anticipationem quandam fuiſſe in præcedentibus, in quibus actum fuit de fuga illius mulieris, alis jam acceptis, & hoc quod de fluvio iſto narratur præceſſiſſe; ideo tamen ſubjunctum fuiſſe, ut redderetur quædam ratio ejus quod dictum fuerat ultima parte verſiculi 14, eam nimirum fœminam avolaſſe à facie ſerpentis. Unde talis erit connexio verſ. 15, cum præcedente: Nam ejecerat ſerpens poſt mulierem ex ore ſuo flumen &c. quaſi dicat Johannes: Cauſa enim fuit magna cur ea eſſet ſubducta ex oculis ſerpentis illius: quandoquidem ille aqua copioſiſſime è faucibus ſuis emiſſa, voluit eam ſubmergere: quanquam divina providentia factum eſt ut terra aquæ illi dehiſceret, & ſic mulierem illam periculo liberaret. Anticipationes ſanè non ſunt in Sacris Literis inuſitatæ; & exemplum habuimus hoc ipſo capite verſ. 6, quod enim ibi de mulieris fuga narratur in deſertum, id ſequutum fuit revera pugnam quæ poſtea narratur, & dejectionem Satanæ è cœlo, uti manifeſte apparet ex verſ. 13 & ſeqq. Neceſſe autem hic eſt ſtatuere, mulierem illam antequam in deſertum fugeret, jam in terram ſe aliquomodo demiſiſſe. Alterum quod dici hic poteſt, eſt, quod nihil videatur prohibere, quominus ſtatuatur Satanam poſtea demum emiſiſſe illam aquam ad ſubmergendam mulierem poſtquam illa in deſertum jam aufugiſſet, & ſic e cœlo ſe in terram demiſiſſet: quemadmodum ſeries narrationis, ſi anticipationem nullam hic agnoſcere velis, poſtulat. Deſertum autem nonniſi in terra fuiſſe ſtatuitur. Sed illud tamen durum eſt, quod hoc pacto ſtatuendum ſit, potuiſſe ſerpentem videre illum locum; quum tamen videatur ideo ſubducta fuiſſe mulier, ut ab eo ne cerneretur quidem: & Satanam potuiſſe flumen in tam longinquum locum è faucibus emittere, cum tamen locus longe diſſitus hic pingi videatur. Quanquam vero nonnihil ad hæc dici poteſt, amplius tamen cogitandum.

Supereſt alter modus quo veritatem euangelicam oppugnare, & eam quodammodo ulciſci voluit Satan, nempe per latus eorum quos ipſa ad ſe perduxiſſet, ſi qui adhuc eſſent in terris reliqui. Is autem modus exprimitur verſ. 17: *Et iratus fuit Draco ſuper mulierem, & abiit ut faceret bellum cum reliquis ſeminis ipſius, ſervantibus mandata* DEI, *& habentibus teſtimonium Jeſu Chriſti*. Ubi primùm exprimitur cauſa impulſiva hujus conatus. Deinde ipſe conatus hoc eſt oppugnatio fidelium Chriſti, per quorum latus petiit Satanas ipſam veritatem euangelicam. Cauſa eſt quòd *iratus fuerit ſuper mulierem illa* hoc eſt ipſi mulieri, quòd nimirum non tantùm maſculum illum peperiſſet, ſed poſtea quoque dentes ſuos vimque in ſe directam effugiſſet. Moleſtiſſimum enim fuit Satanæ veritatem euangelicam & tot homines ad ſe pertraxiſſe atque invictos adverſus omnem ipſius vim & aſtum reddidiſſe, & cum eorum pleroſque per acerbiſſimas mortes ſuſtuliſſet, ipſam tamen veritatem exſtingui penitus non poſſe. Quare in iram verſus, de veritate euangelica alia qua poſſet ratione vindicare ſe voluit, & cum ipſam veritatem interimere non poſſet, ad ejus prolem ſeu ejus profeſſores pios, perpetuo oppugnandos atque interimendos ſe convertit. Hoc enim unum ſupereſſe vidit, quo ulciſci quodammodò

veritatem

veritatem divinam posset. Conatum autem illum Satanæ exprimens, dicit eum abiisse ut faceret bellum, seu ut pugnaret cum reliquis seminis illius. Ubi quid per bellum illud aut pugnam significetur, ex vers. 7 satis apparet. Significantur autem persequutiones quas excitavit subinde Satanas adversus eos qui post obscuratam veritatem euangelicam adhuc hinc inde supererent qui illam tenerent, aut hinc inde forte exorirentur. Ubi duobus modis homines Christiani describuntur. Primò dum dicuntur reliqui esse ex semine istius mulieris. De semine seu prole istius mulieris dictum est ℣. 5. satis. Reliqui autem hi dicuntur respectu eorum de quibus actum fuit ℣. 7. & seqq. de quibus dictum fuit eos non dilexisse animam suam usque ad mortem vers. 11. Possunt autem, imò etiam nostro judicio, debent per reliquias has seminis illius intelligi non tantum ii qui ex veteribus Christianis acceptam à majoribus veritatem salutarem adhuc retinerent, & piè secundum eam viverent; sed etiam illi qui licet nemine quem ipsi quidem vidissent præeunte, eandem veritatem salutarem amplecterentur ac profiterentur quam primævi illi Christiani tenuissent quamque sanguine suo obsignassent. Nam & hi pro reliquiis istius seminis haberi jure possunt. Semper autem, durantibus etiam illis 1260 diebus mysticis hoc est annis, persequutiones gravissimas excitavit in eos Satanas qui ex ignorantiæ tenebris emergere vellent, & veritatem puriorem amplexi eam profiteri auderent. Quales quidem hinc inde non pauci exstiterunt, quorum alii ad veritatis salutaris cognitionem propius accesserunt, alii abfuerunt longiùs: in quos tanta exarsit Satanæ ira, ut eos in primo ferè ortu per Anti-Christum ejusque asseclas vel penitus opprimeret, vel gravissime oppugnaret. Altera autem descriptio illorum veritatis professorum constat duabus eorum proprietatibus seu qualitatibus in quibus vera Christianismi natura consistit. Eæ sunt quòd *servent mandata* DEI, *& habeant testimonium Jesu Christi.* In priore vitæ pietas, in posteriore eorum religionis professio seu professionis constantia significatur. Hoc loco enim testimonium habere Jesu Christi videtur significare, constanter retinere testimonium seu professionem Jesu Christi seu mavis doctrinam Jesu Christi. Etsi enim alioqui habere testimonium, significare solet, alium vel alios de quopiam testari; tamen id ad hunc locum quadrare non videtur: cùm nec satis appareat quomodo illi habuerint testimonium à Jesu Christo, & vix reperias hanc phrasin ita ut modò diximus usurpatam, ut dicatur quis habere testimonium alicujus, ut hoc loco testimonium Jesu, quòd Jesus de illo testetur: Sed potiùs habere testimonium ab aliquo, ut 1 Tim. 3. 7. Ac præterea omnino videtur hîc aliquid de Christianis pronunciari; quod ad ipsorum officium pertineat; illud autem est quòd retineant firmiter testimonium Jesu Christi. Potest autem *testimonium* illud dici *Jesu Christi*, vel quia de Jesu Christo sit, ut Jesu Christi nomen sit genitivus objecti, vel ut denotet testimonium à Jesu Christo profectum, seu id quod testatus est Jesus Christus, ut *Jesu Christi* sit genitivus causæ efficientis, quo pacto testimonium istud sumeretur pro doctrina Christi. Eodem pacto infra eadem phrasis usurpatur cap. 19. vers. 10. Quanquam ibi paulò specialius sumitur, quia solis prophetis ibi revera tribuitur, ut tum ex illo ipso loco, tum ex collatione vers. 9. cap. 22. apparet. Causa verò cur hæc proprietas alteri illi nempe observationi mandatorum DEI postponatur, licèt suâ naturâ videatur præcedere (prior enim esse videtur veritatis professio quam observatio mandatorum DEI) duplex est. Primò quia cum in prioribus verbis Dei facere voluerit mentionem, mandatis ipsius commemoratis, hîc verò Jesu Christi, cujus testimonium commemorat, conveniens videbatur Dei mentionem mentioni Christi præponere, ut & superius videmus vers. 10, & alibi in hoc libro sat crebro. Secundo quod cum observatio mandatorum Dei simpliciter spectata latius pateat, & illis etiam fuerit communis qui sub veteri Fœdere Deo paruerunt, & præscripta Legis Mosaicæ observarunt, posterius verò Christianis tantum hominibus conveniat, maluit quod generalius censeri posset præponere, & id quod specialius esset postponere, & hac differentia ut ita dicam specifica, Christianos ab aliis hominibus piis qui Ante-Christum ab initio mundi vixissent, distinguere.

APPENDICULA.

NIhil hîc Johannes addit de læto infelicium illorum temporum eventu, seu de restitutione veritatis, & ex deserto ad homines reditu. Id enim facturus est demum capite 14. Interea plenius cap. 13 descripsit quomodo sibi divinitus fuerit ostensa conditio illorum temporum quibus mulier illa in desertо abdita latuit. Quemadmodum apparet ex istius cap. 13. 5. ubi dicitur belluæ illi quæ Johanni apparuisse illic narratur, datam fuisse.

* * *

VErs. 5. *Et datum est illi* &c. effecta bestiæ describuntur. *Os loquens magna*, jactantia, & blasphemia. *potestas*, rerum gerendarum videlicet. *bellum facere.* quædam exemplaria verbum *belli* non habent.

Vers. 6 *Et aperuit* &c. Declaratio præcedentium. *Menses* 42. supra ℣. 9. *& tabernaculum ejus* Ecclesiam, vel cœlum ipsum, *& eos qui in cœlis habitant.* pios, qui animis suis velut in cœlis habitant.

Vers. 7. *Vincere*, trucidare, opprimere. *Super omnem familiam* &c. Synecdoche hyperbolica.

Vers. 8. *Adorabunt eam omnes* &c. generatim omnes, quam paucissimis exceptis. *quorum nomina non sunt scripta* &c. homines improbi. *agni mactati, ab origine mundi.* Metathesis, qualis 1 Cor. 9. 10. XV. 2, 19.

Vers. 9. *Si quis habet aurem* &c. Diligenter attendendum monet.

Vers. 10. *Si quis in captivitatem ducit.* Rib. quasi dicat, Sinite ita grassari bestiam ejusque asseclas, dabunt illi aliquando pœnas gravissimas. *Hic est patientia* &c. Rib. Hic spectabitur patientia &c. Nap. Hic causam habebunt sancti patientiæ &c.

Vers. 11. *Aliam bestiam*, Antichristum, qui idem cum falso Propheta, inf. 19. 20. *ascendentem è terra*, quia triste & dirum quid denotatur. *cornua* potestatem. *Agno* Christo. Nec refert quod in Græco non sit articulus. Sic enim infra quoque 14. 1. ponitur. *Loquebatur ut draco*, vox ejus est venenata, crudelis, & ad perdendum comparata: *Draco* vel draconem simpliciter, vel Satanam denotat.

Vers. 12. *Coram illa*, illa spectante. *Et facit* &c. Quia vidit suam potentiam sine imperio prioris bestiæ non posse consistere, dedit operam, ut ipsius imperium haberetur sacrum.

Vers. 13. *Et facit signa* &c. vel per Synecdochen insigne aliquod miraculum intelligitur, quale esset, si ignis delaberetur è cœlo; vel quia efficit, ut illi, qui ipsi nocere velint, pessumeant non secus, ac si fulmine percussi essent; vel denotantur anathemata cum effecto, quod sortita sunt.

Vers. 14. *Facere imaginem*, &c. Ut imperium prioris simile constituatur, *& vixit*, in Carolo M.

Vers. 15. *Et datum est illi*, bestiæ secundæ. *Spiritum* vim & facultatem, ut vegetum esset. *& ut loqueretur*, juberet, mandaret, imperaret. *qui non adorarint* id est qui se ei non submiserint, ac conscientias subjecerint, ut religionem imperii amplecterentur.

Vers. 16. *Characterem in manu* &c. Aperta professio, quod ad imperium istud pertinerent, denotari videtur.

Vers. 17. *Emere aut vendere*, negotiari tractare negotia. Vide Bullam Mart. 5. subjectam Concilio Constant. Tom. 2. Concil.

Vers. 18. *Hic sapientia*, materia sapientiæ. *Numerus*

rus hominis, humanus, quo homines iti solent; omnino propheticus. Sic inf. 21. 17 mensura hominis.

In Cap. XIV.

INdicatur solatii loco in hoc capite, fore quosdam sub ipso Antichristo, qui Deum ac Christum culturi sint.

Vers. 1. *In monte Sion.* In loco, ubi Ecclesia esse debebat, & ante fuerat. *Habentes nomen patris sui* qui sunt Dei, & illum aperte profitentur.

Vers. 3. *Tanquam cantionem novam*, non planè novam; sed tanquam novam: quia tum temporis erat insolita &c. *Et nemo poterat.* Conf. sup. XI. 19. inf. cap. 15. 8.

Vers. 4. *Qui mulieribus se non polluerunt.* Castitas eorum describitur, qui tum temporis, ubi rara erat, ista virtus, vixerunt. *Qui sequuntur agnum*, qui sequuntur Christi mandatum & exemplum, *ab hominibus*, ex hominum numero, ἀπὸ pro ἐκ, *primitiæ Deo.* Ut instar primitiarum Deo & Christo consecrentur.

Vers. 6. *Et vidi* &c. Tempora labentis Antichristi describuntur in seqq. *alium Angelum.* Respici videtur ad cap. XI. 15. Describuntur autem illi, qui dehortantur homines ab idololatria, post tenebras Antichristianas.

Vers. 7. *Date illi gloriam*, illi, non idolis. *Judicii*, supplicii Antichristi, & quæ consequentur.

Vers. 8. *Et alius angelus.* Effectus priorum describitur. *Babylon, urbs magna.* Inf. cap. 18. ult. *Vino excandescentiæ.* Id est fervidissimo, Hebr. Chama. Alluditur ad philtra. Vinum est doctrina pestilens, scortatio, idololatria, & scelera quæ eam sequuntur.

Vers. 9. *Et tertius Angelus.* Vel ad totum tempus Antichristi, vel ad tempora casui illius proxima hæc referri possunt.

Vers. 10. *Misti*, Rib. infusi. Solebant enim olim, cum vinum infunderent miscere. *Meri.* Non enim erunt supplicia illa clementia temperata. *Et cruciabuntur* &c. Explicatio priorum, facta allusione ad extremum judicium, cujus initium est interitus Antichristi.

Vers. 11. *Fumus cruciatus* id est, ignis quo cruciabuntur.

Vers. 12. *Hic patientia.* Hic spectabitur patientia &c.

Vers. 13. *scribe*, quia res notatu dignissima. *Qui in Domino moriuntur.* Id est, ut etiam in morte ipsorum appareat fides in Dominum. *A nunc* id est, ab hoc tempore, quo Antichristus cadet.

Dicit spiritus, ut &c. Ellipt. [fore] *ut* &c. ex *laboribus*, molestiis *opera vero eorum*, ἐκ pro ὑπὸ. Opera comitum & stipatorum instar introducuntur.

Vers. 14. *Et vidi, & ecce* Judicium describitur casum Antichristi secuturum: per quod intelligi videtur & extremum, & ejus præludium. *Coronam auream*, quia rex est: *& in manu ejus falx* &c. id est, accinctus est ad persolvendum præmium piis.

Vers. 15. *Ex templo*, ex loco ubi Deus residet. *Mitte falcem* &c. Pars prima judicii: quasi dicat collige pios in horreum cœleste, quia jam tempus est.

Vers. 16. *Projecit falcem*; quia non ipse, sed per angelos facturus erat.

Vers. 17. *Et alius angelus* &c. Judicii pars altera, supplicia impiorum.

Vers. 18. *Habens potestatem ignis.* Infra cap. 16. 5. fit mentio Angeli aquarum. Potest autem intelligi angelus iste, per quem Deus exsequitur sua supplicia. *Vindemia uvas*, corripe ad supplicia. Est præterea hic allusio ad Esa. 63. 1. Thren. 1. 5. Jud. 3. 13.

In Cap. XV.

VErs. 1. *Signum* hæc vox pro imaginibus aliquid repræsentantibus ponitur. *Quia in ipsis consummabitur* &c. Ratio redditur, cur dixerit ultimas: quia tunc finem habitura sint divina in hominum genus supplicia.

Vers. 2. *Et vidi.* In seqq. describitur ἐπινίκιον eorum, qui fuerunt liberati ex tyrannide Antichristi; allusione facta ad liberationem populi Israëlitici ex servitute Ægyptiaca. *Mare vitreum* &c. Alii genus hominum intelligunt, qui pios persequuntur. Ignis enim persecutiones notare solet in Sacris Lit. Alii intelligunt supplicia divina, maxime vero lacum ardentem igni & sulphure, inf. 19. 20. Quod posterius magis est verisimile. Postquam enim ea effugerant pii, laudes Deo canunt &c. *Ex numero*, [nempe] *ex numero.* Piscat.

Super mare, in littore. *Citharas Dei* id est, à Deo ipsis datas, vel ad honorem Dei pertinentes, sacras, non profanas.

Vers. 3. *Cantionem Mosis* similem cantico Mosis, sed ita conformatam, ut merito canticum agni posset dici. *Veræ* [sunt] *viæ tuæ* id est rectæ, ab omni pravitate alienæ sunt actiones tuæ.

Vers. 4. *Quia solus sanctus*, ὅσιος, augustus, venerabilis. *Quia omnes gentes venient*, &c. Particula hæc referenda videtur ad totam orationem præcedentem. Quasi dicat; Quis te non timeret, &c. Nam omnes gentes ad templum tuum venient, &c. δικαιώματα justa judicia, seu facta.

Vers. 5. *Apertum est templum*, aperta janua, explicantur justa Dei facta, quæ in epinicio celebrantur. *Templum tabernaculi*, Genit. Speciei Pisc. *Tabernaculi testimonii*: vel quod ibi tabulæ testimoniorum divinorum, id est legis, asservabantur; vel potius quia tabernaculum congregationis alia punctandi ratione ita appellari poterat; propterea videlicet quòd Deus ibi testabatur de sua voluntate. Intelligitur autem per tabernaculum Ecclesia. Illa enim in causa fuit, ut ii, qui veritatem spreverant, punirentur.

Vers. 6. *Habentes* ab eventu sic appellat; nondum enim habebant phialtas. *Zonas aureas*, quæ faciunt ad splendorem & ornatum. Quod autem cincti fuerunt, indicat, eos paratos fuisse ad opus perficiendum.

Vers. 7. *Et unum ex 4 animalibus*, &c. Indicatur, homines fideles in causa fuisse, ut punirentur impii. *Septem angelis*, &c. Confer hæc cum cap. 8, vers. 2 & seqq. & IX. 1, seqq.

Vers. 8. *Et repletum est templum fumo* &c. Allusio ad consecrationem templi à Salomone factam, 1 Reg. 8. ℣. 10, 11, item ad historiam Es. 6. 4, vel etiam ad descensum Dei in montem Sinai. Indicare etiam videtur, Deum præclusisse istis suppliciis viam quasi quominus in Ecclesiam ingrederentur, antequam finirentur divina supplicia.

In Cap. XVI.

VErs. 1. *Et audivi vocem.* A Deo supplicia ista profecta esse ostenditur. *Phialas.* Allusio esse videtur ad plagas Ægyptiacas. Non est autem necesse has plagas Apocalypticas ratione temporis planè distinctas esse; sed fieri potuit, ut una adhuc durante, accesserit altera.

Vers. 2. *Primus* &c. Napeirus Imperatores Ethnicos, qui persecuti fuerant Ecclesiam, intelligit. Possunt fortasse intelligi exulcerati hominum animi, qui mutuis in sese bellis sævierunt.

Vers. 3. *Secundus.* Napeirus intelligit de incursionibus Gothorum & Vandalorum in Italian. Forte effusio sanguinis, id est, cædes intelliguntur.

Vers. 4. *Tertius.* Corruptionem orbis per Mahomethum intelligit Napeirus. *Angelum aquarum* cui potestas aquarum fuit tradita.

Vers. 5. Καὶ ὁ ὅσιος. Beza, ἐνόμισε. Ταῦτα κρίνας. Rib.

Vers. 6. *Sanguinem illis dedisti bibere.* Similis phrasis Esai. 49. ult.

Vers. 7. *Alium*, ex angelis iis, qui mediis sacris intersunt.

Vers. 8. *Quartus.* Napeirus intelligit incrementum errorum in oriente per Mahometum, in occidente per Antichristum. Fortè augmentum malorum denotatur.

Vers. 10. *Quinti.* Napeirus intelligit de incremento Maho-

Mahometis per Turcas; unde factum fuerit, ut mala ingentia in imperio orientis & occidentis orta fuerint. *Et manducabant linguas* &c. moleſtia intelligitur graviſſima.

Verſ. 11. *Et blaſphemarunt* &c. quaſi dicat. Tantum abeſt ut reſipuerint, ut potiùs in ſua idololatria perrexerint.

Verſ. 12. *Regum ab ortu ſolis.* Sup. cap. 9. 14. appellantur quatuor angeli.

Verſ. 13. *Et vidi* &c. Nap. intelligit incitamenta Diabolica; vel potius homines, qui incitarunt reges ad bella, fortaſſe ſacra. *Similia ranis.* Alluſio ad ranas Ægyptiacas.

Verſ. 14. *Die illa magna* &c. Dies ſuppliciis divinis deſtinatus intelligitur.

Verſ. 15. *Ecce venio* &c. Hortatur Chriſtus homines ad ſanctitatem vitæ, ne involvantur divinus ſuppliciis.

Verſ. 16. *Armageddon.* Piſc. intelligit montem Megiddo, cujus fit mentio 4 Reg. 23. 29, 30. 2 Chron. cap. 35. 22. Zach. 12. 11. Druſius habet *Hormageddon*, excidium exercitus eorum.

Verſ. 17. *Septimus.* Interitus regni Antichriſti hac plaga deſcribitur. *Factum eſt* id eſt, inſtat finis, peracta ſunt omnia.

Verſ. 18. *Et factæ ſunt voces* &c. Deus immiſit ſua ſupplicia, hominesque terruit. *Et terræmotus*, &c. magna rerum mutatio ac perturbatio.

Verſ. 19. *In tres partes*, factiones.

Verſ. 20. *Omnis inſula fugit*, id eſt inſulæ defecerunt. *Et montes*, Nap. majora regna.

Verſ. 21. *Grando magna*, Deus inſignibus ſuppliciis homines perdidit, haud ſecus ac ſi grando talentaria cecidiſſet.

In Cap. XVII.

SUmma hujus & ſeqq. duorum capp. ab ipſo Angelo hîc exponitur; judicium ſci. meritricis Babylonicæ: quod breviter antea cap. præced. ℣ſ. 19 deſcriptum eſt.

Verſ. 1. *Meretricis magnæ* &c. Romam intelligi patet ex ℣ſ. ult. Eſt præterea hic alluſio ad Jer. 51. 13. d. *Super aquas multas.* Vide inf. ℣ſ. 15.

Verſ. 2. *Scortati ſunt*: Idololatriam & alia ſcelera exercuerunt.

Verſ. 3. *In ſpiritu*, animo, imaginatione &c. *Super beſtiam*, imperium R. *coccineam*: quia nimirum ſanguine inſontium rubet, & alias crudeliſſima eſt, *plenam nominibus blaſphemiæ* id eſt blaſphemorum: quaſi dicat ubique religio blaſphema viguit. *Capita ſeptem* inf. ℣ſ. 9. *cornua decem* inf. ℣ſ. 12.

Verſ. 4. *Et mulier* &c. Splendor urbis deſcribitur. *Habens aureum poculum* &c. more meretricum philtra propinantium. *Abominationum* vel doctrina abominanda; vel flagitiis inde ortis, *& impuritatum* idem hoc eſt cum præced.

Verſ. 5. *Myſterium.* Vox hæc vel per appoſitionem ad vocem *nominis* referenda eſt, vel ſeorſim ſcripta facit ad indicandum, illa eſſe myſtica. *Babylon*, ob ſimilitudinem imperii ac tyrannidis in populum Dei &c. *Mater ſcortationum* quia ſcortationes & ſpirituales & propriè dictas in orbem invexit. In Græca eſt vox πορνῶν, quod recentiores vertunt ſcortationem, ac ſi ſcriptum eſſet πορνιῶν.

Verſ. 6. *Ebriam ſanguine* id eſt crudelem, quæ trucidavit fideles, & quidem valde multos. Inde enim ebria eſt. *Sanctorum & martyrum* Ambo videntur eſſe iidem.

Verſ. 7. *Cur miratus es.* Hebr. Præteritum pro Præſ. ℣ſ. 8. *Beſtia*, quæ deſcripta fuit cap. 13. Vide Janſonium: reliqua ſuprà. *Erat*, ita loquitur, ac ſi res jam extaret. *Et non eſt*, ad Auguſtuli tempora refert Nap. *& aſcendet ex abyſſo* in Carolo M. & Ottonibus. *Admirabuntur* cum veneratione ſci. & obſervatione. *Eorum nomina omnino ſunt ſcripta* &c. homines improbi, qui ne apti quidem fuerunt, ut ſcriberentur in numerum electorum.

Verſ. 9. *Hic mens* &c. Sup. 13. 18. quaſi dicat. Hic campum habebit mens ſapientiam oſtendendi.

Verſ. 10. *Reges 7. ſunt.* Vide Tacit. 1 Annal. *Reges* pro imperiis Dan. 7. 23. conf. ℣ſ. 23. VIII. 21. d. *unus eſt.* Imperium R. *alius* P. R. *Exiguum* [*tempus*] *oportet ipſum manere.* Ad hujus loci explicationem ſervire poteſt locus cap. 12. 12. Reſpici autem videtur ad numerum ſuprà à Johanne deſcriptum, & ad tempora regnantium fidelium.

Verſ. 11. *Et beſtia quæ erat* &c. Corpus cum capite quaſi confunditur.

Verſ. 12. *Decem reges* &c. Iſti ex ruina R. imperii fuerunt orti, ſi ſequamur Nap.

Verſ. 13. *Unam ſententiam habent*: Præſ. pro fut. *dabunt poteſtatem ſuam beſtiæ*, quatenus videlicet à P. R. regentur, ac poteſtatem ſuam tradent R. imperio ad juvandum P. R.

Verſ. 14. *Belligerabunt* &c. Latè hæc extendi poſſunt ad totum tempus regnantis Antichriſti. *Et qui cum illo*, Chriſto ſci. id eſt ipſorum cauſſa ſua judicia exeret Chriſtus.

Verſ. 16. *Et carnes ipſius commedent* &c. Huc pertinet cap. 19. 18.

Verſ. 17. *Deus enim dedit in cor* &c. Duo hic dicitur Deus dediſſe in corda ipſorum: prius ad proxima refertur; poſterius ad remotiora. Quaſi dicat; Quemadmodum robur ſuum dederunt beſtiæ &c. ita etiam &c.

In Cap. XVIII.

VErſ. 1. *Habentem poteſtatem magnam.* Unde Johanni de hac poteſtate conſtiterit, dubium eſt. An quia princeps aliquis angelici exercitus fuit? an quia peculiari aliqua poteſtate ad judicia Dei in excidio urbis exequenda fuerit ornatus?

Verſ. 2. *Clamavit in robore*, id eſt fortiter. *Cecidit, cecidit.* Geminationes ejuſmodi in rebus & lætis, & admirandis adhiberi ſolent. *Et facta eſt domicilium dæmonum* &c. Nihil prohibet hæc propriè intelligi, cum ſoliti fuerint olim dæmones in deſertis ejuſmodi locis habitare, ad terrorem hominibus injiciendum, & eos ad idololatriam alliciendum. Forte etiam coguntur illic interdum pœnæ cauſa commorari. *Et cuſtodia*, receptaculum.

Verſ. 3. *Quoniam ex vino* &c. Cauſa ſupplicii, *& negotiatores terræ* &c. id eſt ita luxui fuit dedita, ut inde negotiatores fuerint ditati.

Verſ. 4. *Exite* &c. Docetur, quomodo fideles ſeſe gerere debeant. Exeundum eſt autem propriè, ut Loth exivit è Sodom. Gen. 19. 15, *ne participes fiatis peccatorum ejus.* Rib. rectè per peccata pœnas intelligit.

Verſ. 5. *Secuta ſunt ejus peccata uſque in cœlum*, Multa ac gravia fuerunt. Sic Jerem. 51. 9.

Verſ. 6. *Reddite illi.* Id eſt vos in cauſa eſtis, ut reddatur illi. Similis loquendi ratio Pſal. 84. 7. *ipſa reddidit.* Compoſitum pro ſimplici. Sic Hebr. *Gamar*, retribuit. *Duplicate illi dupla*, ſatis abunde pœnarum rependite. *Duplum* non ratione meriti; ſed earum rerum, quæ aliis injuſte intulit.

Verſ. 7. *Quantum ſe glorificavit*, quam inſolenter ſe geſſit. *Sedeo regina* tanquam Domina mundi. *Vidua non ſum*, populoſa ſum, color ab omnibus. Thren. 1. 1.

Verſ. 8. *Una hora* id eſt repente, Eſa. 47. 9. *mors*, cædes, *luctus*, qui ex orbitate naſcitur.

Verſ. 10. *A longè ſtabunt* &c. vel non audebunt, vel non poterunt illi opem ferre. *Urbs firma* propter opes, potentiam, multitudinem hominum.

Verſ. 12. *Lignum thyinum*, ex thya arbore, Rib. thynum potius dicendum exiſtimat.

Verſ. 13. *Corporum*, σώματα mancipia denotant; ψυχὰς gladiatores, quia animas veluti venales habebant. Rib.

Verſ. 20. *Lætare ſuper illum cœlum* &c. πρόσωπ: & alluſio ad Jer. 51. 48. Notetur & in ſeqq. mutatio perſonæ.

Verſ. 21. *Et ſuſtulit angelus* &c. Celeritas ſupplicii ſignificatur, quodque inde non ſit emerſura indicetur. Alluſio ad Jerem. 51. 63 ſeqq.

Verſ. 22.

Verſ. 22. *Et vox citharœdorum* &c. Illuſtratio interitus per conſequens.

Verſ. 23. *Negotiatores tui* &c. Luxus indicatur, quòd ita ditati fuerint mercatores, ut magnatibus fuerint ſimiles. *Veneficio*, erroribus, ſuaſionibus, promiſſis, &c.

Verſ. 24. *Et omnium* illius enim inſtinctu omnia fiunt. *mactatorum* veritatis cauſa occiſorum.

In Cap. XIX.

IN prima parte cap. congratulationes piorum de excidio urbis magnæ deſcribuntur; in ſecunda ſupplicium Antichriſti; & qui eum ſecuti fuerint.

Verſ. 1. *Vocem.* Lugubribus ſatatorum vocibus lætæ piorum voces opponuntur. *Salus*, Laus ſalutis. *Et potentia*, prædicatio virtutis & potentiæ.

Verſ. 2. *Quoniam vera* ſuprà 15. 3. XVI. 7. *judicia* ſupplicia. *In ſcortatione. In* redundat per Hebr.

Verſ. 3. *Et fumus. Et* pro *nam.* Alluſio præterea ad Eſai. 34. 10.

Verſ. 4. *Amen*, ita fiat.

Verſ. 5. *Et vox è throno* &c. Non apparuit, quis vocem ediderit; interea tamen divinitus profectam fuiſſe indicatur. Veriſimile autem eſt fuiſſe vocem alicujus ex 4 animalibus. Illa enim dicuntur fuiſſe in throno.

Verſ. 6. *Parvi & magni* viles & excellentes. Deut. cap. 1. 17. inf. ỳſ. 18. *Et audivi* &c. effectus vocis. *tanquam vocem populi multi*: Quia non vidit illos & præterea non fuit humana, ſed grandior; quorſum & ſimilitudo ſpectat. *Regnavit Dominus* regem ſe eſſe oſtendit, Piſc.

Verſ. 7. *Venerunt nuptiæ agni* id eſt, inſtat feſtivum illud tempus, quo florebit, deleto Antichriſto, eccleſia hîc in terris, & olim in cœlis. Initia ejus ſunt in terris, complementum erit in cœlis.

Verſ. 8. *Et datum eſt illi* &c. Oſtenditur, ornatum illum aliunde fuiſſe profectum. *Byſſinum enim* particula γὰρ explicandi vim habet. δικαιώματα recte facta Rom. 5. 18.

Verſ. 9. *Et dicit mihi.* Angelus ſci. *ſcribe.* Scribi voluit, quia res magna & certa eſt. *Vocati* ii idem ſunt cum ſponſa.

Verſ. 10. *Hi ſermones.* maximè reſpici videtur ad felicitatem piorum. Quanquam etiam referri poſſint ad interitum Anti-Chriſti. *Veri* irrevocabiles. *Teſtimonium enim Jeſu* &c. Quia teſtimonium illud ex ſpiritu prophetico proficiſcitur. *Prophetiæ* Genitiv. effectûs.

Verſ. 11. *Cœlum apertum*: quia proditurus erat, dux cœleſtis cum ſuo exercitu. *Equus albus* victoriam denotat. Sic ſupra cap. 6. 2, 3. *Vocatus.* id eſt qui eſt. Hebr. *fidelis & verax.* Hæc propterea videntur addita, quia hoc ipſum in cauſa fuiſſe videtur, cur illum fuerit ſecutus fidelium exercitus. Fidelis & verax ratione doctrinæ dicitur, juſtus præterea eſt in præmiis & pœnis diſpenſandis. *Et belligerabit* cum hoſtibus ſcilicet ſuis eos debellaturus. Inſtar ducis enim hîc introducitur.

Verſ. 12. *Oculi ejus ſicut flamma* &c. Significatur eum eſſe perſpicaciſſimum valdeque terribilem. *Diademata multa.* Rex enim regum eſt, & omnia regna illi ſunt ſubjecta. *Habens nomen* &c. Fortè nomen ſermo Dei, Rex regum &c. Confer verſ. ſeqq. & 16. Credibile autem eſt alicubi in veſtibus ſcriptum fuiſſe. *quod nemo novit*, perfectè ſcilic. Sic ſupra de fidelibus cap. 2. 17.

Verſ. 13. *Et indutus veſte* &c. Alluſio ad Eſai. cap. 63. verſ. 1. vide ſuprà cap. 14. verſ. 18, 19. *Sermo Dei*, quia veluti os Dei eſt.

Verſ. 14. *Et exercitus* &c. fideles. Confer ſuprà cap. 17. verſ. 14. *Induti* &c. Introducuntur inermes: quia fide tantùm & innocentia vitæ pugnant.

Verſ. 15. *Gladius acutus.* Vide cap. 1. 16. & 2. 12. *Gentes* homines inprobi gentibus ſimiles. ſup. XI. 2. & 17. 14. Pſal. 9. 26. & 10. 16. & 59. 6, 9. *Calcat torcular*, executor eſt divinorum judiciorum.

Verſ. 16. *Et habet ſuper veſtem* &c. Titulis aliis inſignitur, ut conſtet, eum certo victurum hoſtes.

Verſ. 17. *Angelum unum* id eſt quendam. *In ſole* id eſt in loco illuſtriſſimo, ut ab omnibus conſpici atque audiri poſſet. *Dicens omnibus volucribus* &c. Alluſio ad loca Ezech. 39. 7. Zeph. 1. 7.

Verſ. 19. *Et vidi* Altera producitur acies. *beſtiam* ſub qua etiam imago ejus intelligenda eſt, *reges terræ*, Decem cornua.

In Cap. XX.

COntinentur in capp. ſeqq. vaticinia de temporibus interitum Antichriſti ſecuturis.

In hoc autem cap. narratur 1. lætum aliquid, de mille annis; 2. triſte de bello Gogi & Magogi; 3. de judicio ultimo, ſub quo etiam ejus initia comprehenduntur.

In prima parte 1. oſtenditur, quomodo Diabolus, perſecutionum ſub Antichriſto autor, fuerit coërcitus; 2. effectum ejus rei.

Et vidi. Non ſingula hîc ſpectanda ſunt; ſed potius res tota.

Verſ. 2. *Draconem*, ſub quo, tanquam capite, etiam membra comprehenduntur.

Verſ. 3. *Et obſignavit*, Dan. 6. 17. Matth. 27. 66. *ne ſeduceret.* Per ſeductionem hanc maximè intelligitur incitatio ad bella. Conf. ỳſ. 8. *gentes*, impii ſed maximè extranei ſunt intelligendi.

Verſ. 4. *Et vidi thronos* &c. Effectus Satanæ coërcitionem conſequens. Indicatur, homines ſimiles iis, qui ſunt ab Antichriſto oppreſſi, emerſuros. More judicii res deſcribitur, quia hoc veluti præmium eſt quoddam eorum, qui antea tam gravia ſub Antichriſto erant perpeſſi. *Et judicium* &c. id eſt, facultas judicandi. *Animas ſecuri percuſſorum*: vel ſimile quoddam hominum genus intelligitur; vel ii, qui ſimili ſpiritu, cum illis qui ſub Antichriſto fuerunt oppreſſi, ſunt prædíti. *propter teſtimonium*: poteſt active & paſſive accipi. *Et vixerunt*; Piſcat. revixerunt. *regnarunt cum Chriſto.* Erit ſimilitudo inter ipſos & Chriſtum. Nam & ipſi glorioſi ac felices erunt.

Verſ. 5. *Cæteri verò mortui* &c. Intelliguntur homines reliqui præter illos, de quibus jam dictum. Qui dicuntur non revixiſſe, quia non erit tantus eorum numerus, quantus fuit ſub Antichriſto. Nec tamen ejuſmodi judicium inſtituetur, ut videantur penitus damnandi. *Non revixerunt.* Reviviſcent quidem, ſed non ut regnent, ſed ut puniantur.

Verſ. 8. *Gog & Magog.* Magog filius Japheti fuit, vide Gen. 9. per Magog autem certum eſt Scythas intelligi. Per Gogum autem poſſunt intelligi populi feri, qui à Scythis originem traxerunt, ut Parthi, Turcæ, aliique barbari.

Verſ. 9. *Et aſcenderunt* &c. Ex angulis terræ in medium terræ prodibunt. *Caſtra ſanctorum* id eſt Eccleſiam Chriſti. Alluſio ad caſtra Iſraëlitici populi; quibus poſtea reſpondit Hieroſolyma. Similem locum vide Hebr. cap. 13. verſ. 12, 13. *civitatem dilectam* [Deo. ſcilicet]. *Et deſcendit ignis* &c. Supplicia divina. Alluſio ad Ezech. cap. 38. verſ. 22. cap. XXXIX. verſ. 6. Fieri poterit, ut Deus ipſos inter ſe committat, aut peſtem illis immittat, ut colligi poteſt ex Ezech. cap. 38. verſ. 21.

Verſ. 11. *Et vidi thronum.* Judicium univerſale deſcribitur poſt gentes barbaras deletas. *album*, ob ſplendorem & lucem. *Sedentem ſuper ipſum* id eſt, Deum ỳſ. ſeq. ita tamen uti Chriſtus in Deo intelligatur Confer cap. 21. verſ. 5. *à cujus facie fugit terra* &c. Novam rerum faciem ſecuturam indicatur, ſi ad initia eorum, quæ hic deſcribuntur, reſpicias.

Verſ. 12. *Libri aperti ſunt.* Videntur libri intelligi, in

in quibus impiorum hominum nomina & facta ſunt ſcripta. Opponuntur enim libro vitæ.

Verſ. 13. *Et mors & infernus.* Terræ mors & infernus tribui videntur, quia plerique in terra moriuntur.

Verſ. 14. *Hæc eſt altera mors.* Partic. ὅτι videtur referenda ad verbum λίμνη. Ponitur autem in genere Maſ. more Sac. Lit. uſitato, quo relativum ſequenti ſubſtantivo reſpondet. Quanquam alii ad vocem θάνατος vel ἄδης referunt.

In Cap. XXI.

DEſcribitur in hoc capite, & in initio ſeq. felicitas, quæ ſupplicium Dei in præced. commemoratum ſequetur, non tantum in hoc, ſed etiam in futuro ſeculo.

Verſ. 1. *Et vidi cœlum* &c. Mutatio ingens deſcribitur. Cum enim inſignis eſt aliqua mutatio, etiam loca, & alia mutari videntur.

Verſ. 2. *Et ego Johannes.* Nominis ſui meminit, ad faciendum rei fidem. *Vidi.* Dubium eſt, an bis viderit; an verò breviter id, quod poſtea uberius deſcripturus eſt, innuat. Neutrum abſurdum eſt. *Civitatem*, Eccleſiam militantem, ſi hoc ſeculum reſpicias, ſaltem ratione conditionis ejus; ſempiternam verò felicitatem, ſi futurum. *Jeruſalem ſanctam.* Suprà cap. 3. 12. Gal. 4. 26. *Paratam*, omnibus inſtructam: quod ſimili ſponſæ illuſtratur. Eſt autem alluſio ad locum Eſai. 61. 10.

Verſ. 3. *Tabernaculum Dei.* Alluſio ad tabernaculum V. T. & ad locum Levit. 26. 10, 12. *Et ipſi populi ejus erunt*, Deus illorum curam geret. *populi*, quia multi eorum erunt. *Deus ipſorum.* Quidam vertunt (ut) *Deus ipſorum.* Sed ſimpliciter etiam legi poſſunt verba, Deum fore Deum ipſorum.

Verſ. 4. *Et abſterget Deus*, Comparate hæc intelligenda ſunt. Si ad hoc ſeculum referantur, ceſſaturas eſſe perſecutiones indicatur. *neque luctus*, dolor animi, *neque clamor*, injuria ſcilicet oppreſſorum.

Verſ. 5. *Scribe* &c. Hæc ad præced. ℣ſ. 3 & 4. pertinent.

Verſ. 6. *Facta ſunt.* Suprà 16. 17. vel certò fient. *ſitienti*, cuivis cupienti. *ex aqua vitæ*, quia vigorem habet ac refocillat. *gratis* ut aqua dari ſolet.

Verſ. 7. *Qui vincit* &c. Suprà 2. 26. *ero illi Deus*, bene factor.

Verſ. 8. *Timidis autem.* Qui timore ſupplicii non audent veritatem profiteri. *infidelibus*, qui credere nolunt. *abominabilibus*, qui execranda faciunt. Denotatur ſequentium genus. *& homicidis*, id eſt homicidis. *ſcortatoribus.* Tam latè extendenda hæc vox ut omnes impuritati deditos ſignificet. Sic Matth. 5. 32. adulteros denotat. *ipſorum pars.* ipſorum hæc ſors & conditio opponitur hæreditati.

Verſ. 10. *Et ſuſtulit me* &c. Simile ſupra cap. 17. verſ. 1, 3.

Verſ. 11. *Habentem gloriam Dei*, id eſt, Divino ſplendore refulgentem. Deus enim ipſe eam illuminat. Inf. verſ. 23. *Et luminare ejus*, Deus & Chriſtus. Si de hoc ſeculo intelligas, providentiam & gratiam divinam indicat; *ſimile lapidi pretioſiſſimo*, propterea quòd oculos non lædit, ſed gratiſſimus eſt. *Jaſpidi cryſtallizonti* cryſtallum referenti.

Verſ. 12. *Habentem murum magnum*, ſignificatur urbem fore tutam, & neminem poſſe irrepere aliunde, ſi de hoc ſeculo intelligamus; ſumma vero ſecuritas, ſi de futuro.

Apocalyps. Ioh. cap. 21. verſ. 1 ad 9.

IN verbis his, deſcribit Iohannes, quo pacto ſibi fuerit patefactum quæ ſit futura rerum facies, & quæ ſive piorum, ſive impiorum conditio, partim poſt ſublatam, non tantum Antichriſti tyrannidem, ſed aliarum gentium, quæ Chriſti religionem penitus deſeruerant, infidelitatem; partim denique, poſt hujus mundi finem. Nam iiſdem verbis, conjunctim hæc deſcribuntur, ita quidem, ut nonnulla magis quadrent, ad illa tempora, quæ finem mundi adhuc ſint antegreſſura, nonnulla verò magis futuro ſeculo conveniant, cujus initium erit, ab hujus mundi fine. Primo autem deſcribitur fœliciſſimus piorum ſtatus. Deinde, miſerrimus impiorum. Prior deſcribitur, per 7. primos verſiculos, in quibus Johannes aſſerit, partim viſibili quadam ſpecie ſibi adumbratum fuiſſe fœlicem illum piorum ſtatum; partim oratione, ſeu voce cœlitus miſſa explicatum, qua eadem poſterior quoque, hoc eſt ſtatus impiorum infœliciſſimus hoc loco, fuit Iohanni patefactus; quamquam, nec ſpecies illa viſibilis, nec vox illa, quantum ex aliis prophetiæ hujus locis conjicere licet, fuit ejuſmodi, ut corporeis oculis atque auribus perciperetur, ſed internis animi ſenſibus objiceretur; Iohanne, ut alibi loquitur, in ſpiritu exiſtente, & extra ſe rapto. Quod igitur ad ſpecialem illam viſionem attinet, in ea depictus fuit piorum ſtatus, ſpecie loci pulcherrimi, amœniſſimi ac ſplendidiſſimi, in quem pii ſint aliquando immigraturi, & æternum hæreditaturi, ut inibi beato ævo fruantur. Locus autem deſcribitur duplex. 1. Communis; deinde proprius; quorum ille laxior eſt, & hunc in ſe comprehendit; ille per cœlum & terram novam, hîc per urbem Hieroſolymam novam deſcribitur. De priori agitur verſ. 1. cum utique natura ſua præcedat. De poſteriori verſ. 2. ubi primum, res ipſa ſimpliciter exprimitur; deinde aliquomodo declaratur, ac confirmatur. Exprimitur ſimpliciter ibi: *& vidi cœlum novum & terram novam.* Primo ait ſe vidiſſe cœlum iſtud ac terram, explicans quo pacto ea perceperit, & in eorum notitiam pervenerit, nempe, quod ſpecies quædam eorum interno ejus ſenſui, ſeu mavis viſui fuerit objecta, atque ita à ſeſe percepta. Qua de re nil opus eſt plura diſſerere, cum præter nudam cognitionem, parum fructus, ad rudiorem auditorem, poſſit inde pervenire. Quod verò attinet ad rem ipſam, à Johanne perceptam ac cognitam, quæ eſt loci aliquando exſtituri imaginem ac ſpeciem, ea deſcribitur cœli ac terræ nomine. Habitaculum enim hominum commune, & latiſſime patens, eſt mundus hic, cœlo & terra conſtans, & reliqua omnia ambitu ſuo complectens. Qua in re explicanda, ſi ad ea reſpiciamus tempora, quæ finem mundi adhuc ſunt anteceſſura, nulla eſt difficultas, ſed in eo tantum quomodo tunc, & cœlum novum & terra nova ſit exſtitura, quemadmodum hoc loco prædicitur. Intelligendum igitur eſt prophetico more, cujus eſt res novas & inuſitatas, eaſque inſignes, inſigni etiam ratione, ac magnifice deſcribere, Cœlum novum & terram novam, tunc dici poſſe, cum rerum prope omnium ſtatus mutatur, vel in genere humano, quod in hoc univerſo, patet latiſſime, & cui totus hic mundus ſubſervit, inſignis quædam exiſtit variatio. Itaque ſi poſt duriſſimam ſervitutem, qua genus humanum fuit oppreſſum, ſequatur aurea libertas; ſi poſt denſiſſimas ignorantiæ tenebras, lux veritatis clariſſima oboriatur; ſi poſt ingentem luctum, ac infinitas calamitates, ingens ſuccedat lætitia, & beatiſſimus hominum ſtatus, tota rerum omnium facies, videtur mutata, & cum omnia ante viderentur lugere, poſtea ridere videntur, atque adeo cœlum & terra, mutari, & vultum alium induere. Solemus enim mutationem, quæ in nobis accidit, quæque intus apparet, loco etiam in quo verſamur tribuere, & eum nunc lætum, nunc triſtem dicere, quodque intus apparet, in rebus etiam extra nos poſitis imaginari, ita ut ſtatu noſtro mutato, locus quoque ipſe extra nos mutatus videatur. Hoc pacto apud Eſa. cap. 65. & 66. legimus, Deum promiſiſſe, ſe creaturum cœlum novum & novam terram. Hieroſolymam etiam, ut in priori loco habetur, creaturum lætitiam, id eſt effecturum ut ea, nil aliud eſſe videatur, quam merum gaudium, cum ante triſtis, deſolata, ac luctuoſa fuerit; quibus verbis, ſi literalem eorum ſenſum ſpectes, nil aliud ſignificatur, quam Deum inſignem fa-

cturum esse, hominum, ac nominatim etiam populi sui Judaici & urbis Hierosol. mutationem, eorumque miseriam versurum in fœlicitatem ac lætitiam; atque ad eum locum hic proculdubio respicitur, & majorijure, verba ista, ad hanc rerum mutationem, de qua apud Johan. sermo est, accommodantur, quam olim de illa, quam diximus Judaici potissimum populi status mutatione, fuerant intellecta. Nam mutatio illa, nec tam insignis fuit, & ad carnem tantum, seu terrenæ vitæ statum pertinuit, nec tam late patuit, quam late hæc, de qua in Apoc. est sermo. Hæc enim ad spiritualem potissimum vitam pertinet, quanquam interim etiam terrenam hanc vitam, nonnihil contingit, & non ad unum populum, sed ad omnes spectat; quanquam interea, tanto libentius hujusmodi verbis, usus est Spiritus divinus, ut alia adhuc longe major atque insignior rerum mutatio, ea nempe, quæ finem hujus mundi subsequuntura est, simul exprimi possit, ea nimirum, qua fiet, ut huic mundo succedat alius, plane novus mundus nempe ille futurus, qui à Petro quoque posteriori epist. 3. 13. Eodem pacto describitur, dum ait, explicato hujus mundi interitu ac dissolutione, *Novos autem cœlos, & terram novam, secundum promissum ejus expectamus, in quibus justitia habitat.* Vocatur autem locus illæ *cœlum & terra* per similitudinem quandam cum præsenti hoc nostro habitaculo, in cujus locum quodammodo succedit, nobis ex hoc in illud translatis. Quia enim præsens hoc nostrum habitaculum, cœlo & terra constat, ideo futurum illud habitaculum, cœli & terræ nomine describitur, licet alias totum nihil sit aliud, quam cœlum, Satis enim, non ex uno, sed ex multis scripturæ locis patet, nos in cœlis aliquando habitaturos; quare cum proprie cœlum tantum sit, non proprie sed improprie cœlum ac terra simul, appellatur. Novum autem cœlum & nova terra dicitur eo pacto, quo etiam dicitur mundus, seu habitabilis futura Heb. 2. Nempe respectu nostri, & respectu præsentis hujus, quod nunc incolimus habitaculi. Nobis enim, ille mundus futurus est, qui nunc præsens est Deo & Christo, & beatis angelis. Nobis novus, qui hactenus, hunc tantum mundum incolimus, illum oculis nondum cernimus.

Reliqua vers. 1. verba, ut diximus, explicationis & confirmationis cujusdam causa, adjecta sunt, cum inquit, *Primum enim cœlum & prima terra præteriit, & mare non est amplius.* Ubi si priorem sensum hujus loci spectes, nil aliud vult dicere, divinus spiritus, quam statum illum rerum, qui ante fuerit, sublatum esse, quemadmodum ex iis, quæ jam diximus de prioribus verbis, intelligi potest. Ubi tamen observandum est, adjectum esse à Johanne etiam mare propterea quod hoc unum sit ex præcipuis mundi universi partibus, unde nonnunquam præter cœlum & terram, peculiariter commemoratur, alias terræ nomine, cui incumbit, comprehendi solet, ut in prioribus hujus loci verbis contingit. Interim tamen illud quoque notandum est, si priorem hujus loci sensum sequamur, subaudiendam esse vocem Primum, quæ adjecta fuit reliquis partibus, cœlo nempe & terræ, quasi nempe dictum fuisset, Et prius mare, non amplius est. Non est autem hoc loco, curiose inquirendum, quænam in singulis his partibus nominatim facta sit, vel fieri debeat mutatio. Neque enim singula seorsim, sed omnia simul ac conjunctim sumta, considerandæ sunt, in priori hujus loci sensu, hoc est, intelligendum est, universum quodammodo mundum esse mutatum, vel mutari aliquando debere, mutato hominum omnium statu; de qua mutatione, antequam definamus dicere, illud adhuc adjiciendum est, eam non futuram ejusmodi, ut vim cuipiam sit facturus Deus, & eum coacturus, ut statum ac conditionem suam in melius mutet, sed tantum causam sufficientem, & occasionem præbiturum esse Deum, ut ea mutatio reipsa fiat, adeo ut probabile sit, eam etiam, vel in multis, vel in plerisque etiam consequuturam, quemadmodum sane consequetur in omnibus qui non prorsus sunt improbo futuri animo, nec oculos suos, ad veritatis jubar claudant. Ad quod enim efficiendum, omnia facit Deus, quæ salvo hominum arbitrio fieri queunt, ea ita in prophetis prædicantur, atque si reipsa, atque effectu essent futura. Cujus rei exemplum habemus, inter alia, in verbis Hierem. quæ citantur Heb. 8. 11. Quin etiam in verbis Pauli Rom. 2. 26, cum ait omnem seu totum Israëlem servatum iri. Non pauca hujusmodi exstant apud Esai. cum de Christi temporibus vaticinatur. Et hæc de priori horum verborum sensu. Quod ad alterum sensum attinet, intelligendum est, hoc quod spectamus cœlum ac terram, quæ prima dicuntur, respectu eorum quæ successura sunt, seu in quæ nos successuri, prorsus destructum iri, & mare jam plane non futurum. Et sane, admodum sapienter Dei spiritus, maris mentionem facturus, omisit vocem *primum* quam adjecit cœlo & terræ, eamque ad priorem sensum complendum, subaudiri maluit, quam expresse ponere, ne posteriorem sensum excluderet. Nam si dixisset expresse, prius mare abiisse, tacite etiam indicasset, aliud mare, in hujus locum successurum, seu fore aliquid in cœlis, quod mari huic respondeat, quale nihil proculdubio futurum est. Cœlo & terræ, erit tamen quod respondeat, erit enim aliquid quod supra nos, & quod infra nos; illud quod tegat, hoc aliqua ratione fulciat; quorum illud cœlo, hoc terræ respondet. Mari vero quod fluidum est, & nonnisi navigantibus locum usumque sui concedit, quid erit quod respondeat? Quapropter simpliciter dicit divinus spiritus, *Mare non esse*, seu non fore *amplius*. Ex his verbis hunc primum percipimus fructum, ne desperemus, fœliciora aliquando successura tempora, & majus veritatis incrementum, propterea, quod angustis adhuc terminis ea videatur contineri, & à potentioribus premi. Speremus potius, aliam rerum faciem inducturum Deum, effecturumque ut iis etiam, qui in umbra mortis sedent, & in densissima ignorantiæ caligine, sol veritatis oriatur, & per totum orbem, radios suos spargat ac diffundat.

Nos spe quadam jucunda, hanc futurorum seculorum fœlicitatem percipiamus, & tamquam præsentem cum Johanne quodammodo videremus, lætemur (quidquid enim Deus promisit, id adeò certum esse apud nos debet, tamquam reipsa jam exstaret) & posteris ea de re gratulemur. Quin etiam, cum non exigua jam ejus fœlicitatis fundamenta collocet Deus, & per eos qui veritatem agnoverunt, & ex tenebris Anti-Christi emerserunt, præparet ea, quæ reliquarum etiam gentium conversioni, futura sunt usui, nos officio nostro, & posterorum fœlicitati, ne desimus, demusque operam, ut veritas ab omnibus erroribus repurgata ita nitescat, ut non possit non esse admirationi infidelibus: eandem præterea, vitæ pietate ornemus, ut inde verbis ac rationibus, hinc factis, alios ad Christianæ religionis societatem pertrahamus. Sed deinde, quod ad alterum verborum sensum spectat, summum inde ad nos redit gaudium, quod novas nobis easq; beatissimas Deus paraverit sedes, in quas nos aliquando transferet. Quare, nil metuamus orbis hujus incendium, cum restet nobis novum cælum, & nova terra. Pereat sanè hic mundus, & in eo & cum eo impii, piorum sedes in corruptibilis est, & ut autor ad Hebr. cap. 12 sub finem ait, concuti nullo pacto potest. Verum hæc spes, tum demum ad nos pertinebit, si fœlicitatem nostram, in terris non reposuerimus, nec terrena, ut Paulus loquitur, sapuerimus, sed illa, quæ sunt sursum, ubi Christus est in dextera Dei sedens. Quisquis enim spes suas, hoc seculo terminavit, ejus etiam omnis fœlicitas, tum cum mundus hic exuretur, in fumum abibit. Quapropter ita nunc in terris versari debemus, ut cogitemus, nos cœlorum esse cives, ac municipes, hic peregrinos & exules, & cœlestem quæramus patriam. Discimus etiam ex his verbis, posteriori sensu acceptis, quem ex

Petro

Petrò rectissime intelligimus, reipsa, totum hunc mundum destructum iri. Non enim ut alii volunt, tantum repurgatum, & in meliorem formam mutatum. Sed de hoc alias.

Hactenus vidimus descriptionem loci communis; sequitur descriptio loci proprii vers. 2, ad quam accedens Joh. veluti fidem narratione suæ conciliaturus ait: *Et ego Joh. vidi urbem*, &c. Nam dum partim suum ipsius nomen exprimit, tamquam testis, minime fallacis, partim modum, quo rem, quam narrare instituit, cognoverit, nempe visionem commemorat, veritatem eorum quæ subjicit, nobis persuadet. Duo enim sunt imprimis, quæ fidem orationi ac testimonio alicujus conciliant. Primò, si constet, hominem illum cœteroqui fide dignum esse, de quo suspicio sit nulla, eum scientem prudentem, mendacia cuipiam obtrudere velle. Deinde si constet, eum rem optime nosse, atque imprimis si constet, eum spectatorem eorum quæ narrat, fuisse, & sic non auritum ut dicitur, sed oculatum esse testem. Prius, ut jam indicavimus, docet Joh. dum seipsum, suumque nomen aperit, qui ea fretus autoritate, qua inter Christianos tum pollebat, & apud omnes meritò pollere debebat, ita de se scribit, quanquam in tertia persona ac veluti de altero loquens, cap. 19 historiæ suæ euangelicæ vers. 35. *Et qui vidit testatus est, & verum est ejus testimonium, & ille novit, quòd vera dicat, ut vos credatis.* Et rursus cap. ultimo ℣. 24. *Hic est discipulus ille, qui testatur de his, & scripsit hæc, & novimus, quod verum sit testimonium ejus.* De posteriore jam dictum est satis. Quare, nihil jam restat aliud, quam ut plenam narrationi ipsius, præsertim tam lætæ, fidem adjungamus; quod si fiat, & summum inde percipiemus gaudium, & ad ea facienda compellemur, quæ nos ex Dei benignitate, cœlestis illius urbis, de qua audiemus, cives atque municipes efficiant. Hæc paucula præfatus Johannes, ipsum illum locum describit his verbis: *Vidi* inquit *urbem sanctam Hier. novam descendentem à Deo, è cœlo, paratam, tanquam sponsam ornatam, viro suo.* Ubi primum diligenter considerandum est, quid per urbem istam intelligatur; neque enim omnes inter se consentiunt. Sunt qui cœlum ipsum, æternæ fœlicitatis sedem, per eam intelligunt, cui sententiæ, illud primum obstat, quod vers. 10, cœlum ipsum, seu beatorum sedes, fuerit descripta, per cœlum novum, & terram novam, quemadmodum ibi vidimus. Et sanè quemadmodum Hierosol. vetus, diversa fuit, ab hoc præsenti terrarum orbe, in quo fuit constructa; ita & Hierosol. hæc nova, ab orbe illo futuro, quod nihil est aliud, quam cœlum. Denique, illud quoque huic sententiæ obstat, quod tum hoc loco, tum infra vers. 10, quemadmodum etiam supra cap. 3. 12, de hac urbe dicitur, eam descendere à Deo, ex cœlo, cœlum autem ipsum, quomodo è cœlo descendere diceretur? Nam etsi illud, non satis propriè dicatur, nihilominus tamen, si cœlum ipsum intelligere voluisset, divinus Spiritus, haudquaquam ita videretur loquuturus, ut & probabilitati, & elegantiæ narrationis consuleret.

Sunt alii, qui statuunt, hanc urbem, nil esse aliud, quam Christi Ecclesiam: quibus illud imprimis favere videtur, quòd ea infra vers. 9 dicatur sponsa, agni uxor; confer cum vers. 10. Jam verò, nulla alia sponsa, aut uxor agni est, præter ecclesiam: ne commemorem id, quod ℣. 14, narratur ejus urbis murum 12. habere fundamenta, quibus inscripta sint, 12 nomina Apostolorum agni; quæ verba significant fundamenta ejus urbis esse 12 Christi Apostolos. Hi vero Ecclesiæ sunt fundamenta, quemadmodum indicat Apostolus qui ad Ephes. scribens, ait ipsos superædificatos esse, super fundamento Apostolorum & prophetarum; hoc est, quod fundamentum sit Apostoli & prophetæ, existente summo lapide angulari, ipso Jesu Christo, cap. 3. 20. Neque sane, hæc sententia prorsus rejicienda est, sed rectius tantum atque accuratius explicanda. Ecclesia, duobus accipi potest modis: vel pro ipsis hominibus Ecclesiam constituentibus, vel pro eorum inter se conjunctorum ut ita loquar, forma seu statu, conditione, ordine. Urbs hæc de qua, tum hic, tum alibi loquitur Joh. Ecclesia est, non priori, sed posteriori modo accepta. Nam ipsi homines, Ecclesiam sive in terris, sive olim in cœlis constituentes, non pro ipsa urbe, sed pro incolis ejus urbis, in tota hac narratione sumuntur, ut tum ex vers. 3, tum ex aliis 24, 26, 27, apparet. Neque enim quod quis fortè cogitare posset, urbs hoc loco, significat ipsos cives, inter sese junctos, seu ipsam Rempub. sed structuram urbis, ex ædificiis constantem, quemadmodum ejus descriptio, quæ infra hoc cap. extat, unum quemque docere potest. Quare cum hoc loco Ecclesia quidem sit intelligenda, nec tamen intelligi debeant illi homines, qui Ecclesiam constituunt, quos possis ecclesiæ materiam appellare, restat ut ejus intelligatur forma, status, conditio, atque ordo, quanquam interim non est prorsus excludendus locus ille, qui splendorem ac dignitatem singularem ecclesiæ huic conciliare queat, quatenus id facit, sed tamen ipse locus per se, minimè intelligendus est. Hoc ita constituto, nova suborit quæstio, ac difficultas, utrum nimirum intelligenda sit tantum Ecclesia in cœlis triumphans, an verò etiam hæc quæ in terris, militans dici solet; alii hanc, alii illam sequuntur sententiam. Nos secundum ea, quæ ab initio constituimus, utramque sententiam putamus conjungendam, ita tamen, ut quod ad ecclesiam in terris existentem attinet, ea intelligatur, quæ prope peracta jam militia triumphare incipiat, & cœlesti sit simillima. Nam cœlestem omnino intelligendam esse, præter alia maximè insignia, quæ ei hoc & seq. cap. tribuuntur, illud quoque docet, quod vincenti, ejus promittatur hæreditas infra vers. 7; & supra cap. 3. 10. Jam verò illi præcipuè victorum nomen merentur, qui ad finem usque vitæ, strenue depugnantes, servaverunt opera Christi, ut ipse superius loquutus est cap. 2. ℣. 26, & animas etiam suas, pro sanctissimo ejus nomine profuderunt, quibus non amplius, hujus quæ in terris degit Ecclesiæ sed ejus quæ in cœlis est exsitura hæreditas, convenit, ac præmii loco promittitur. Quod verò ecclesia in terris adhuc versans, non sit penitus excludenda, sed etiam includenda, planum facient quædam, quæ in hac ipsius descriptione videbimus, & nonnulla etiam, quæ infra leguntur: quale illud, quod antea quoque commemoravimus; nempe, hujus urbis fundamenta esse 12 Apostolos agni, quod magis ad ecclesiæ in terris adhuc degentis statum, quadrat, quam illius, quæ in cœlis olim exsitura. Adde etiam illud, quod dicitur, reges terræ, illaturos gloriam & honorem suum in ipsam, quasi ipsi nempe dignitatem sint conciliaturi sua majestate, ac dignitate, quam habent regia. At illa, in futuro regno cessabit, & tamquam obscurum lumen, ad cœlestis gloriæ fulgorem, penitus evanescet, nec quidquam ei gloriæ, proprie loquendo conciliabit, quod idem etiam statuendum est de eo, quod dicitur vers. 26. Et *ferent gloriam & honorem gentium in eam.* Adde his illud quod legitur cap. 22. vers. 2, quod folia arboris vitæ, in platea seu foro illius urbis plantatæ, pertineant ad sanationem gentium, quod ægre ad solam ecclesiam in cœlis triumphantem, accommodari potest. Non negamus hujusmodi verba, ad eam quoque suo modo, accommodari posse; sed nimis duriter loquuturum fuisse Spiritum Sanctum si ad eam solam respexisset. At, si sententia nostra admittatur, quæ utramque ecclesiam conjungat, nil est censendum absoni, & à consuetudine divini Spiritus alieni, si de re duplici loquens, quanquam inter sese simili, ejusmodi usus est verbis, quorum alia magis ad hanc, alia magis ad illam, queant accommodari; & sic alia magis huic, alia illi sensui magis quadrent; quod etiam alibi in Sacris Literis deprehendi potest, ubi duplex eorundem verborum est sensus; qua de re, nunc non est fusius differendi locus. Illud adhuc addi potest, quod ad intelligentiam illorum quæ de hac urbe dicuntur, non parum

videtur facere, ita de hac urbe loqui Spiritum ſanctum, ut Judaico populo imprimis videatur parata unde 12 portis ejus, nomina 12 tribuum filiorum Iſraël etiam dicuntur inſcripta verſ. 12; quinetiam, gentium & regum terræ, peculiariter ſit mentio, non tamquam indigenarum, ſed tamquam inquilinorum ſeu advenarum infrà verſ. 24 & 26. Ne illud nunc commemorem, quod 12 tantum agni Apoſtoli, qui Judaico populo nominatim erant deſtinati, fundamenta muri ejus urbis conſtituuntur, cum decimus tertius, nempe Paulus, peculiariter fuerit Apoſtolus gentium. Horum autem omnium, quanquam ea quoque eſt cauſa, quod ad vet. Hieroſ. & populum Iſraël. cujus ea præcipua erat ſedes, vel ſaltem Rempub. ejus populi, in Eccleſia deſcribenda alludatur, quòdque gentes, illi populo fuerint veluti inſertæ, & in illorum propria venerint, veniantque bona, ipſis à Deo primo deſtinata; tamen hæc quoque vel præcipua hic videtur eſſe cauſa, quòd ſi reſpiciamus ad Eccleſiam hujus ſeculi, de iis credibile ſit Spiritum divinum vaticinari temporibus, quibus Judæis oſtium fidei aperietur, & totus Iſraël, ut Paulus loquitur, ſervabitur, quo tempore Judæi, tamquam proprii hujus urbis cives atque hæredes, primas in ea tenebunt. (Eſt enim euangelium potentia Dei in ſalutem omni quidem credenti; ſed Judæo primum, deinde etiam Græco, ſeu ethnico) & ſic gentes reliquæ credentium inibi quidem habitabunt, ſed aliquomodo inquilinis & advenis ſimiles erunt. Similes dico advenis, non advenæ, quia id alioqui negat Apoſtolus Epheſ. 2. ỳ. 19. Sed de hoc, uniuſcujuſque ſit judicium. Nunc illud reſtat conſiderandum, cur formam ac ſtatum Eccleſiæ, hic quidem aliquatenus triumphare incipientis, ibi verò perfectè triumphaturæ, urbis nomine deſcribat, & ſub figura ſtructuræ magnificæ, atque ampliſſimæ, Joh. ante oculos poſuerit, id quod locum proprie dictum, magis quam ſtatum & conditionem rei, videtur ſignificare. Cauſa hujus rei, ea eſſe videtur, quod cum Deus Johanni vellet demonſtrare, ſummam fidelium Chriſti fœlicitatem, iis quæ ſuperius diximus temporibus exſtituram, noluerit ea tantum verbis deſcribere, ſed etiam imagine quadam propoſita, veluti repræſentare, ac depingere, cum magis afficiant, magiſque animis imprimantur viſa, quam audita tantum. Cum verò poſſet ipſos homines magnificè ornatos depingere, ut majori involucro res tegeretur, locum ſumſit ampliſſimum, magnificentiſſimum, ſplendidiſſimum, & iis rebus quæ ad jucunditatem & amænitatem pertinent, abundantiſſimum, in quo fœliciſſimum Eccleſiæ ſtatum delinearet, & videndum exhiberet, præſertim, cum jam alibi, perſonas ipſas Joh. ante oculos poſuiſſet. Urbem autem ſumſit potius, quam aliam minorem ædificiorum conjunctionem, propterea quod urbes ſplendore, reliqua omnia ejus generis antecellant, quemadmodum etiam capacitate & amplitudine, itemque firmitate, & ab hoſtium incurſionibus ſecuritate, quæ omnia in iſta Eccleſiæ fœlicitate, ſunt neceſſaria. Status enim ille, & ſplendidiſſimus eſt, & omnes admittit, & capit, & omnes quidem ſimul; & denique adverſus vim hoſtium atque impetum, ſecurus eſt. De hac urbe poſſis etiam illa accipere loca Gal. 4. 26. Heb. XI. 12, & 12. 22. Quanquam alia de cœleſti illa urbe, vel potiſſimum loquuntur, alia potius de eccleſia, quæ licet origine ſua cœleſtis ſit, in terris tamen adhuc exiſtit.

Vocat autem Joh. *urbem* hanc *Sanctam*, opponens eam aliis omnibus urbibus prophanis, & multi mode contaminatis, ac pollutis. Sancta enim dicitur, quòd nequaquam ſit labe aliqua contaminata, ſed à rebus omnibus prophanis ac vulgaribus ſegregata, ac Deo ejuſque cultui, penitus dedicata. Hoc enim modo res dici ſanctas, alibi * à nobis eſt explicatum. Simili ratione fuit appellata, urbis hujus umbra, Hieroſolyma terreſtris, quemadmodum inter alia legimus etiam in N. Teſt. cap. 4 Mat. ỳ. 5, & 27. ỳ. 53. Verum nominis ſeu appellationis cauſa ita differt, ut ab umbra corpus. Sanctitas enim illa externa erat, ac terrena; hæc quæ in loco noſtro intelligitur, interna, ſpiritualis, ac cœleſtis. *Sancta* enim ideo dicitur, quòd nil in ſe admittat pollutum impietate, ac morum improbitate; quodque ipſe Deus ac Chriſtus, ibi ſit futurus præſens, & ibi perpetuò colendus, quemadmodum apparet partim ex iis quæ hic ſequuntur; partim ex verſ. ultimo. Vide etiam cap. ſequentis verſ. 3 & 15. Quanquam rurſus, hæc eadem ſanctitas, pro temporum ratione, ad quæ refertur, ipſa quoque diverſa eſt, & perfectionis gradu à ſe ipſa differt. Major enim proculdubio erit, ac perfectior ſanctitas eccleſiæ, in cœlis olim exſtituræ, quàm ejus quæ in terris, licet cæteroqui, pro humanæ conditionis ac imbecillitatis ratione, optimæ atque perfectiſſimæ.

Ex his jam apparet, quales eos eſſe oporteat, qui tam ſanctum locum incolere volent, ſanctos nempe eos eſſe, & moribus inculpatis oportet. Qua de re, poſtmodum plura. Videatur etiam Pſal. 14. Itaque exhortandi ſunt omnes, ut ſanctitatem, eamque non vulgarem, ſed cœleſtem ſectentur, ſi hujus urbis cives aliquando velint evadere.

Pergit Johannes, & urbem hanc ſanctam, alia ratione deſcribit, & paulo ſpecialius, quæ ea ſit, explicat, dum ait, *Hieroſolymam novam*. Hieroſolymam vocat, propter ſimilitudinem & analogian, quam habet cum umbra, ſeu figura ſua Hieroſolyma terreſtri, quæ in eo potiſſimum conſiſtit, quod urbs hæc, præcipua eſſet populi divini, hoc eſt Judaici ſedes, quodque ea cultui divino peculiariter, eſſet deſtinata, utpote in qua unicum Dei templum eſſet ſitum, in quo Deus habitare dicebatur. Hæc enim urbs, de qua hoc loco ſermo eſt, populi divini ſub N. Fœd. qui Iſraël Dei eſt, & cum populo antiquo, in hac viſione comparatur, ſedes propria eſt, atque unica, divino cultui deſtinata, ita ut extra eam Deus rite coli nequeat. Ipſe denique Deus, ut infra dicitur, in ea habitat. Alia nonnulla, de nomine hujus urbis, & de ratione, cur Eccleſia ita appellari queat, & quas inde doctrinas, debeamus capere, dictum eſt in explic. loci Heb. 12. 22. Vocat autem eam novam ad diſtinctionem veteris in terra Palæſtina exiſtentis.

Addit præterea, unde illa profecta fuerit, dum ait, *Deſcendentem à Deo è cælo*, quibus verbis etiamſi id tantum indicare videatur Johannes, quid ſibi viſum fuerit (viſum autem fuit, urbem aliquam magnificentiſſimam, ex ipſis cœlis in terram deſcendere) tamen ſi cauſam ſpectes, cur ita Johanni ſpecies ejus urbis fuerit objecta, ut è cœlis videretur deſcendere, ea fuit illius rei cauſa, quod ſi Eccleſiæ ſive in terris, ſive in cœlis exiſtentis formam ac conditionem intuearis, illa primum à Deo conſtituta, & in ipſius ut ita loquar mente formata, poſtea ab ipſo hominibus patefacta eſt, & iiſdem oblata, ita ut videatur à Deo, ex ipſis cœlis, ubi ille habitat deſcendiſſe ad homines, & cum antea ab eorum oculis remota, iiſque penitus incognita eſſet, poſtea cœlitus innotuiſſe, & aditu in eam patefacto, ad eos veluti ſeſe demiſiſſe. Deus nempe, urbis hujus opifex & architectus eſt. Heb. XI. ỳ. 10, & cap. 3. ỳ. 4, is eam primum conſtruxit, is eam hominibus patefecit, is aperuit ac publicavit, tum ipſi omnis ejus rei gloria, reddenda eſt. Ex iiſdem autem apparet, nil vulgare, nil terrenum, in hac urbe eſſe, utpote quæ è cœlo deſcenderit. Quare, nec cives ejus, terreſtres, ſed cœleſtibus moribus, præditos eſſe oportet.

Addit denique Johannes, Illius ſplendorem & magnificentiam, dum ait, *Paratam, tamquam ſponſam ornatam viro ſuo*; id eſt, Ita erat condecorata, & omni ornamentorum genere inſtructa, quemadmodum ſponſa ſolet ornari, cum viro ſeu ſponſo jungenda, & in ipſius domum deducenda eſt. Solent autem ſponſæ, ut notum eſt, quam ſplendidiſſimè, quamque pulcherrimè

* In Ethic. & Paraphraſibus.

cherrimè ornari, ac veſtiri. Ex quibus verbis, id potiſſimum diſcimus, tum eccleſiam, quæ aliquando in terris adhuc exſtitura eſt, omni donorum cœleſtium copia, omniumque virtutum ornamentis fore clariſſimam, tum verò multò magis eam, quæ in cœlis olim triumphatura eſt, non virtutibus tantum, ſed multò magis etiam divina quadam gloria, circumfulſuram, ita ut nihil ei deſit, quod ad ſummam dignitatem, ſplendorem, ac magnificentiam pertineat. Splendebunt enim juſti tamquam ſol, in regno patris ſui, ut habetur Mat. 13.43, vocavitque nos Deus in regnum ſuum, ſuamque gloriam 1 Theſſ. 2. 12. Vel ut Petrus 1 Epiſt. 5. 10 ait, in æternam ſuam gloriam, cujus ſpe nos gloriari dicit Apoſtolus Rom. 5. 2. Qui idem affirmat corpora quæ aliquando adepturi ſumus, futura in gloria, ſeu cum gloria 1 Cor. 15.43, cum nunc ſint decoris expertia & prope ignominiosa. Chriſtus enim è cœlis veniens, tranſformabit corpus noſtrum humile, ſeu abjectum, ut fiat conforme corpori ſuo glorioſo Phil. 3.21. Hic autem ornatus, nemini contingit, niſi prius etiam induat ornatum ſponſæ Chriſti, ſeque ab omni labe repurget, quod quidem Chriſtus ipſe, quantum in ſe eſt facit. Repurgat enim eccleſiam ſuam, lavacro aquæ in verbo, ut conſtituat eam ſibi ipſi glorioſam eccleſiam, non habentem maculam aut rugam, aut quidpiam ejuſmodi, ſed ut ſit ſancta & inculpata. Quanquam autem hoc loco non dicit Johan. hanc urbem eſſe ſponſam, ornatam viro ſuo, ſed tantum ejus ornatum comparat, cum ornatu ſponſæ, generalius ſumtæ, unde nec articulos in textu apponit, quos apponit infra verſ. 9, cum eam ſponſam agni appellat, tamen hac metaphora uſus eſſe videtur, quia ea urbs, ejuſque ornatus, ornatum exhibet ſponſæ Chriſti, ſponſo huic ſuo, vel jam, vel mox exhibendæ, & in thalamum ejus deducendæ, vel jam deductæ atque exhibitæ. Quare liceret, nonnihil hoc loco diſſerere, de ornatu ſponſæ Chriſti, tum eo, quem ipſa ſecum ad ſponſum afferre debeat, quamquam ſponſi opera paratum, de quo ſupra cap. 19. ℣. 7, 8, tum eo, quo poſtea ab ipſo ſponſo induetur ac donabitur, quanquam res eadem, poteſt etiam illo modo explicari, qui verbis Johannis, eſt accommodatior.

Hactenus retulit Joh. quomodo ſibi eccleſiæ futuræ ſtatus per ſpiritualem quandam viſionem, fuerit expreſſus, nunc quomodo idem, verbis quoque cœlitus demiſſis fuerit explicatus, ſubjicit à verſ. 3, uſque ad finem ſeptimi. In quibus verbis, etſi id potiſſimum agit Johan. ut doceat, quanta ſit piorum beatitas, nihilominus tamen, alia etiam quædam quæ huc pertineant, ſibi indicata aſſerit, adeò ut tria poſſint conſtitui verborum iſtorum membra. In primo, ipſa illa fœlicitas Eccleſiæ, exprimitur. In ſecundo, ejus certitudo demonſtratur, tum aliis modis, tum imprimis, oſtenſo ejus autore; in tertio docetur, quibuſnam hæc felicitas ſit deſtinata.

Antequam autem ipſa verba referat, oſtendit primùm, quo pacto & unde ea cognoverit, & ſic aliquomodo præfatur aditum ſibi ad narrationem ſequentem ſtruens, dum ait: *Et audivi vocem magnam ex cœlo dicentem.* Simplex verborum ſenſus, & rem uti geſta eſt, ſeu geri aut fieri Johanni viſa eſt ſignificans, facilis eſt. Quod ſi aliquid myſterii hic ſubeſſe putes, ſtatui poteſt, vocem magnam ideo à Johanne auditam, quod res hæc clariſſime proponi, atque omnibus innoteſcere debeat, utpote quæ ad homines Chriſtianos, mirum in modum conſolandos pertineat. Vox enim clara ſeu magna, exaudiri ac cognoſci, tum à pluribus, tum facilius poteſt. Ex cœlo vero, partim eandem ob cauſam, cum cœlum is ſit locus, unde vox miſſa, ad omnium aures pervenire poteſt; partim verò ad faciendam, verbis inde auditis, fidem. Quod enim è cœlo emittitur, à Deo proficiſcitur, à quo nihil niſi quod certiſſimum, veriſſimumque ſit, proficiſci poteſt. Quæ omnia eo pertinent ut tanto diligentius, verbis his auſcultemus, ea perpendamus, ac denique fidem illis tanto majorem adhibeamus.

Sed jam ipſa verba è cœlo pronunciata, quibus florentiſſimus piorum ſtatus exprimitur, videamus. Quorum quidem duæ ſunt partes, in quarum priori explicatur, quid boni piis debeat contingere, in poſteriori, à quibus malis ii ſunt liberandi docetur. Illud fit iis in verbis. *Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum ipſis, & ipſi populi ipſius erunt, & ipſe Deus erit cum illis, Deus ipſorum.* Quibus in verbis partim excitatur attentio, voce *ecce* qua veluti digitum intendit, divinus ſpiritus, in rem Johannis oculis ſubjectam, hoc eſt in urbem, quæ ipſi fuerat exhibita. Rem ipſam quod attinet, totum id, quod piis hoc loco promittitur, continetur arctiſſima, ac jucundiſſima, Dei cum hominibus conjunctione; ex qua quidquid eſt fœlicitatis, in homines redundat.

Ait igitur; *Ecce tabernaculum Dei cum hominibus*, id eſt: Hæc urbs, quam vides, eſt tabernaculum, ſeu habitatio Dei ſimul atque hominum, quod ſtatim explicat, dum addit. *Et habitabit cum illis.* Quaſi dicat; In quo tabernaculo Deus una cum hominibus, commorabitur. Videtur autem in his verbis divinus Spiritus alludere ad vetus illud tabernaculum, per Moſen olim conſtructum. Nam in eo quoque Deus habitare dicebatur, & aliquo quidem modo, etiam cum hominibus. Nam in exteriorem quidem ejus partem, admittebantur omnes qui erant ex populo, divino cultui vacantes; in interiori verò ſubinde verſabantur ſacerdotes. In intima, quam ſemel in anno pontifex ingrediebatur, Deus ſuper propitiatorio reſidere cenſebatur. In hujus tabernaculi locum, ſucceſſit Chriſti Eccleſia, tum præſentis tum futuri ſeculi. Quamquam ipſum quoque cœlum, tabernaculo interiori reſpondet. Quare, perinde videtur loqui divinus Spiritus, ac ſi dixiſſet; Ecce, loco veteris iſtius ac terreni tabernaculi, in quo Deus inter homines, ac propemodum una cum illis habitavit, habetis aliud, idque cœleſte tabernaculum. Locus ad quem videtur alluſiſſe divinus ſpiritus exſtat Levit. 26. 11, 12. ubi ait Deus: *Ponam tabernaculum meum in medio veſtri, & non abjiciet vos anima mea. Ambulabo inter vos, & ero Deus veſter, voſque eritis populus meus*; quanquam tabernaculum Dei, eo loco, non materiale illud, Moſis juſſu conſtructum ſignificare videtur, ſed habitaculum ſimpliciter metaphorica loquendi ratione, quaſi dicat; Habitabo inter vos, non ſecus ac ſi tabernaculum meum, in medio veſtri fixiſſem.

Addit porrò: *Et ipſi populi ejus erunt, & ipſe Deus*, &c. Id eſt: Ita inter ſe conjungentur Deus & homines, ut hi quidem ſint proprius ipſius populus, ipſi penitus addictus, ipſe verò cum illis maneat, ac conjuctus ſit, tamquam Deus, hoc eſt benefactor ac protector ipſorum. Quæ verba, magis videntur accommodata, ad Eccleſiæ in terris adhuc degentis ſtatum, quam ad cœleſtis, ſeu ejus, quæ in cœlis aliquando exſtitura eſt. Nam de hac rectius diceretur, ejus habitaculum fore cum Deo, & ipſam cum Deo habitaturam, non verò Deum cum ipſa; quin etiam illa verba, *Et ipſi populi ejus erunt*, ex uſu S. L. magis videntur referenda ad homines, cultui ac ſervitio divino, adhuc incumbentes, quam exantlatis jam omnibus laboribus, eorum mercede tantum perfruentes. Sed tantem poſſunt hæc omnia, ad eccleſiam in cœlis degentem referri, cum nihilominus dici queat, Dei ibi fore habitaculum cum hominibus & eum cum ipſis habitaturum. Nam ſi homines habitabunt una cum Deo; & Deus habitabit cum hominibus & commune utriſque erit tabernaculum. Præterea, populus divinus, non deſinet eſſe populus divinus, aut ipſi penitus addictus, quin imo cultui quoque ipſius, qui tamen minimè laborioſus ſit addictus. Ut taceam verba illa, *& ipſi populi ipſius erunt* ita poſſe accipi, ut ſignificarent homines fore Deo charos, & ipſi conjunctos, ita ut ſequentia verba, rem eandem aliis verbis explicent. Quanta verò hæc ſit fœlicitas, quæ his verbis explicatur, facile à quovis intelligente perſpici poteſt. Nam ſive ad hoc ſeculum referas, illam Dei cum hominibus conjunctionem atque

habitationem, ſive ad futurum, ſummam ea in ſe complectitur hominum fœlicitatem. Nam quod ad hoc ſeculum attinet, tum Deus nobis præſens adeſſe, tum nobiſcum habitare dicitur, cum ſuo nobis favore, ſua ope & auxilio præſens adeſt, nos curat, nos protegit, & omni bonorum copia ditat. Bonorum autem illa copia, hoc quidem loco, non tam de terrenarum rerum, quam de cœleſtium affluentia, intelligenda erit. Quid ergo illis poteſt eſſe in terris beatius cum quibus Deus habitat? hi vero ſunt illi, qui in eccleſia Chriſti vivunt, quæ templum eſt, ac domus Dei viventis, quemadmodum docet inter alia Paulus 1 Cor. 3. ỳ. 16, 17, cum quo loco conferatur cap. 6. ỳ. 19. 2 Cor. 6. ỳ. 16. Epheſ. 2. ỳ. 21, 22. 1 Tim. 3. ỳ. 15. Hebr. 3. ỳ. 6. 1 Pet. 4. ỳ. 17. Quod vero ad futurum ſeculum attinet, quid auguſtius, quid optatius eſt, quam in cœleſti tabernaculo, una cum ipſo Deo, ſupremo rerum omnium monarcha habitare, ac perpetuo vivere? Nam primum ipſe locus tam auguſtus, tam ſplendidus, magnam conciliabit habitantibus voluptatem, ſed multo magis is, qui in eo reſidet, nempe Deus, cujus conſpectu inſatiabiliter perfruentur, & à quo perpetui voluptatis ac lætitiæ rivi manabunt. Quodſi fœlicitatis loco duci ſolet, ſi cui perpetuo contingat, cum principe aliquo habitare, & ejus conſpectu ac conſortio perfrui; quid de iis cenſebimus hominibus qui cum rege regum, ac Domino dominantium, æterno conjungentur tempore, & ejus conſpectu gaudebunt. Quare nil reſtat aliud, quam ut tantæ fœlicitatis deſiderio capti, omnibus viribus eo connitamur, ut in hoc Dei tabernaculum recipiamur, quod quidem fiet, ſi in hoc tabernaculo Dei, quod in terris exiſtit, ita nos geſſerimus, ut digni fuerimus ejus incolæ, & ſingulari cum reverentia, in conſpectu Dei, fuerimus verſati. Deinde, quanta ſit piorum fœlicitas, ex eo quoque patet, quod Deus ille ſummus, ipſorum Deus fore dicatur, hoc eſt, quod ſit futurus illorum ſummus benefactor ac protector, ita ut quidquid poteſt bonorum à Deo in ipſos proficiſci, id reipſa etiam ſit profecturum. Quid autem non poteſt præſtare Deus? Quapropter pii, merito in Deo gloriari poſſunt, ut loquitur Apoſtolus Rom. cap. 5. verſ. 11, hoc eſt, gloriari eum eſſe ſuum, ad ſeſe proprie pertinere. Sed ex eodem hoc loco, illud quoque diſcere debemus, tum demum Deum fore noſtrum Deum, & nobis adfore, ſi nos quoque populus ipſius fuerimus, & ita nos geſſerimus quemadmodum populo illius dignum eſt. Promiſſa enim Dei nobis propoſita, omnia conditionata ſunt, & ſi ad effectum debeant perduci, noſtrum officium poſtulant. Hæc de priori fœlicitatis noſtræ parte. Sequitur altera, quæ conſiſtit, in immunitate ab iis malis ac calamitatibus, quibus pii antea fuerint ſubjecti, quæ quidem prioris partis eſt conſequens. Ex eo enim quod Deus præſens ſit adfuturus hominibus tamquam ipſorum Deus, conſequetur, ut ab omnibus calamitatibus liberentur.

Hæc autem immunitas, primo generatim explicatur, deinde ſpeciatim. Generatim, cum ait: *Et delebit*, vel *abſterget Deus, omnem lachrymam ab oculis eorum*, hoc eſt quidquid eſt lachrymabile, quidquid fletum ciere poteſt, & hactenus quidem lachrymas ciere conſuevit, id ab hominibus tollet, atque avertet Deus. Comparat divinus Spiritus Deum tacitè cum matre, quæ lachrymulas filioli ſui, aut filiolæ, abſtergere ſolet, & ut flere deſinat, hortari ac ſolari. Summa ergo Dei in homines charitas, & paterna planè benignitas, his verbis inſinuatur, & ſingularis inde manans, hominum beatitas. Verum tamen, quemadmodum cætera hujus loci verba, ita etiam hæc, duplici ratione ſunt accipienda, pro diverſitate temporum ad quæ referuntur. Nam de futuro quidem ſeculo, abſolute ſunt accipienda, cum nihil prorſus in cœlis ſit futurum, lachrymabile, nihil flebile, ſed læta omnia, & gaudii plena. Sed ſi verba hæc, ad hujus adhuc ſeculi Eccleſiam referas, ea ſunt reſtringenda, ad ea mala, quæ præter naturæ curſum, ſeu naturalem noſtram conditionem, nobis eveniunt, & ab improbitate hominum, eorum imprimis, qui à veritate divina ſunt alieni, proficiſcuntur. Effecturus enim eſt Deus, ut poſt illam humani generis reformationem, pace ac tranquillitate fruatur Eccleſia. Quanquam nimirum vix umquam, in hoc ſeculo eſt ſperandum, ut nil prorſus homines pii patiantur mali, nec ulla ex parte infeſtentur ab improbis, qui nunquam penitus deerunt, tamen id quod parum eſt, pro nihilo cenſetur. Et cum nil gravius perpetientur Chriſtiani generatim omnes, nil lachrymabile, nil flebile pati cenſebuntur. Simili etiam ratione explicanda ſunt ſequentia, in quibus ſpeciatim explicat divinus Spiritus illa mala à quibus immunes ſint futuri homines pii, quæ quidem ſunt iſta. *Et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque labor erit amplius*, id quod aliqua ratione confirmatur, vel illuſtratur: *Quia priora abierunt.* Abſolute inquam hæc omnia ſunt accipienda, ſi hæc ad futurum ſeculum, & ſtatum Eccleſiæ in cœlis degentis referas. Nil enim iſtorum prorſus locum ibi habebit, vel habere poteſt, cum ea ſint infœlicis hujus ſeculi propria; ſed ſi ea, ad Eccleſiæ, in terris adhuc verſantis ſtatum licet alias fœliciſſimum referas, ea ita ut ante diximus, ſunt reſtringenda, & ad ea mala, quæ ab hominibus improbis, veritatis maximè cauſa inferuntur, coarctanda: Quapropter mors accipienda fuerit, pro morte violenta, luctus autem & clamor, pro eo luctu ac clamore, qui oriri ſolet, ex aliis calamitatibus, quæ nobis ob hominum improbitatem, incumbunt, qualis eſt, cum aliorum mortes lugemus: aut cum cæteroqui graviſſimè vexamur, in exilium agimur, bonis ac fortunis omnibus exuti in paupertatem conjicimur extremam, liberorum & amicorum egeſtatem, aliaque mala cernimus, & ſi quæ ſunt his ſimilia. *Labor* denique ſumi poteſt, pro cruciatu, qui corporibus noſtris admoveatur. Ita enim ſumitur hæc vox, in hoc ipſo libro, ſupra cap. 16. ỳ. 10, 11. Et hæc ſunt illa priora, quæ tunc ſunt abitura; illa nempe, quæ priori ſtatui, & eorum temporum conditioni, quibus tum Antichriſti reliquiæ adhuc exiterunt, tum aliarum gentium duravit infidelitas, & à doctrina Chriſti averſio, fuerunt conſentanea; alius tum rerum ſtatus, alia rerum facies erit, cum tam illuſtris, tam ampla dabitur omnibus hominibus in Chriſtum credendi facultas atque occaſio. Sed longe laxius hæc verba extendenda erunt, ſi prima iſta referantur ad omnia ea, quæ in hoc ſeculo fiunt. Omnia enim luctuoſa, omnia quæ ex mortali ac corruptibili conditione noſtra naſcuntur, hac voce comprehendenda erunt. Hinc jam facile eſt æſtimare, quanta ſit piorum in cœlis aliquando victurorum beatitudo. Remove nimirum has calamitates, remove mortem, remove luctum & clamorem, remove dolorem ac cruciatum, quid eſt, quod gaudium ac lætitiam eorum, turbare queat. Hæc ſane ſunt, quæ terrenam hanc vitam, licet alias cum cæleſti haudquaquam comparandam, triſtem atque inſuavem reddunt. Hæc ſi abeſſent, perpetua quadam voluptate, circumflueremus. Sed nunc quia hæc vitam noſtram perpetuo infeſtant, efficiunt etiam, ut ejus propemodum pertæſi, minus eam amemus, nec de ea retinenda tantopere ſimus ſolliciti. Sed ad meliorem fœlicioremque aſpiremus, & præſentis jactura, futuram redimere, in lucro ponamus.

Sequitur nunc, ut ſecundo loco videamus, certitudinem eorum quæ hactenus dicta ſunt, quæ partim nudè exprimitur, partim aliqua ratione confirmatur: quæ eatenus potiſſimum oſtenditur, quatenus, cauſa effectuum eorum omnium certiſſima, demonſtratur. Quatuor enim ſunt hujus membri particulæ; quarum prima & ultima, de cauſa efficiente, iſtorum omnium loquitur, duæ mediæ apertius, de veritate iſtorum omnium loquuntur.

Prima

Prima particula eſt ibi: *Et dixit ſedens ſuper thronum. Ecce nova omnia facio.* Quis per eum, qui ſuper throno ſedet, intelligendus ſit, facile unus quiſque perſpicit; nempe Deus ille ſummus, Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti, ut conſtat ex cap. 4. & 5. in quo poſteriori, manifeſte is diſtinguitur à Chriſto verſ. 7. & 13. Ideo autem hoc pacto deſcribitur, quia Johanni ita fuit per viſionem adumbratus. Adumbratus autem fuit ideo, quia Deus imperium ſummum in omnia obtinet, & res omnes ſuo nutu gubernat. Nam in thronis ſedere, regum eſt, ac principum potentium, quorum non eſt, inſtar famulorum ac ſervorum, diſcurrere, ſed majoris autoritatis gratia, in ſplendidis conſidere thronis, & juſſu, imperio, nutuque ſuo, omnia quæ ad regnum pertinent, adminiſtrare ac diſponere. Hoc quoties nos cogitamus (cogitare autem debemus ſemper) toties divinam hanc majeſtatem adorare, & animi noſtri, ut ita dicam genua, coram tanto rege ac monarcha flectere debemus, itaque nos comparare, ut eum revereamur, ejus dicto ſemper audientes ſimus, ejuſque nutibus omnibus obſequamur. Quod autem ad locum noſtrum attinet, id in nobis efficere rei hujus conſideratio debet, ut firmiter iis credamus, quæ tantus rerum monarcha pronunciaſſe hoc loco dicitur. Quodſi enim regibus facilius adhibetur fides, quam hominibus vulgaribus, quidni ſummo rerum principi ac monarchæ, ſumma à nobis adhibeatur fides? Quid verò is pronunciaſſe à Johanne ſcribitur? *Ecce* (inquit) *nova omnia facio.* Vox *omnia* pro diverſitato temporum ad quæ reſpicitur, diverſimode capienda eſt. Nam ſi referatur ad hoc ſeculum, reſtringenda eſt ad ea omnia, quæ ſtatum eccleſiæ Chriſti concernunt, ad quam omnibus hominibus tum patebit aditus; quamquam fieri poteſt, ut figurata loquendi ratione, vox ea complectatur, omnia aſpectabilia, non quod omnia prorſus innovanda ſint, ſed quod perinde futurum ſit, acſi omnia innovarentur. Mutato enim ſtatu ac conditione hominum, præſertim univerſorum, mutari omnia, ac locus denique ipſe, aliam faciem inducere videtur, quemadmodum ſupra diximus de cœlo novo, & terra nova diſſerentes. Quænam autem ſint res illæ, quæ vere mutabuntur, conſtare poteſt, ex duobus ſuperioribus verſiculis præſertim verò ex quarto, ubi cum enumerata fuiſſent quædam mala; additum eſt, *Quia priora abierunt.* At, ſi hæc verba referas ad futurum ſeculum, latius hæc ſunt extendenda, quemadmodum etiam diximus, de verbis ſuperioris verſiculi: quamquam non tantum iſta mutabuntur, verum etiam alia, locus nempe ipſe, ut vidimus verſ. 1. non tantum quia alius atque alius appariturus ſit, ſed quia alius reipſa futurus; quin etiam ipſa hominum materia mutabitur, ex qua mutatione illud conſequetur, quod verſ. 4. eſt expreſſum. Hîc animo repetendæ ſunt doctrinæ, quas verſiculis nunc allegatis propoſuimus, cogitandumque, Si cupiamus, ut ſtatus noſter aliquando penitus innovetur, debere nos hîc mores noſtros renovare, eo pacto, quo Apoſtolus docet Rom. 12. verſ. 2. Epheſ. 4. verſ. 22. & ſeqq. Coloſſ. 3. verſ. 9, 10.

Sequitur altera hujus membri particula, quæ continetur ibi: *Et dicit mihi*, id eſt præterea dicit, ſeu dixit mihi. *Scribe quia hi ſermones, veri & fideles ſunt.* Scribere hæc Johannem juſſit, in perpetuam rei memoriam & certiorem ejus fidem, addita ratione, quia ſermones illi quos hactenus explicuimus veri ſunt ac fideles, ſeu fide digni ac certi, ſuppreſſa interim alia ejus rei cauſa, ſine qua hæc vim tantam non haberet, nempe, quod ſermones ii contineant res, ſcitu vehementer utiles, imò neceſſarias humano generi, ac jucundiſſimas. Ex quo primum id colligi debet, quod ad rem præſentem pertinet, nempe cum Deus hæc ſcribi à Johanne voluerit, & poſteritatis etiam memoriæ prodi, eadem à nobis legi quoque, ac diligenter conſiderari debere. Quorſum enim alias fuiſſent ſcripta? Deinde, ſi ſermones hi veri ſunt ac fide digni, à nobis etiam indubitata fides illis eſt adhibenda. Quod ſi quis putet, ſupervacaneum eſſe monere propterea quod omnes fidem iis adhibeant, is non conſiderat, facilius id eſſe dictu, quam præſtitu. Nam ſi omnes his dictis, fidem vere adjungerent, etiam id omnibus viribus contenderent, ut ea fœlicitate potirentur, de qua ſermo fuit hactenus, cum ea ſperni à ſciente prudente, nequeat. Atqui videmus, proh dolor, perpaucos eſſe, qui eo vere aſpirent, qui ea faciant, quæ ad felicitatem hanc conſequendam ſunt neceſſaria. Is enim demum vere eo adſpirat, qui nihil eorum omittit, quæ ad tantum bonum adipiſcendum ſpectant. Sed præterea, illud quoque hinc animadverti poteſt. Si Deus ea, quæ modo audivimus quia certa ſint ac vera, ac ſimul ſcitu neceſſaria, Literis conſignari à Johanne voluit, nullam eſſe cauſam, cur non cætera omnia, quæ ad ſalutem ſunt neceſſaria, quæque is per Chriſtum, alioſque divinos viros pronunciavit, ſcribi, ac Literis prodi voluerit. Certe par hic eſt omnino ratio. Quapropter, vehementer illi errant, qui putant exſtare aliquod verbum Dei non ſcriptum, quod in ſe contineat res ad ſalutem omnino neceſſarias, quæ in verbo Dei ſcripto non comprehendantur, nec ex eo, ſanæ rationis adhibito judicio colligi clare, ac perſpicue queant. Hoc ſi obtineatur, quam multa concident religionis ipſorum capita, quæ ipſimet fatentur in Sacris Literis clare haudquaquam contineri?

Sed ad tertiam particulam pergamus, quæ quidem eſt ibi. *Et dixit mihi. Factum eſt:* hoc eſt amplius ſeu Adhæc dixit mihi verbum autem iſtud factum eſt, duplici ratione poteſt accipi, vel ut ſummam rei certitudinem tantummodo denotet, quaſi dicat; Adeo certo id, quod modo dixi futurum eſt, nempe omnia me facturum nova, ut perinde cenſeri debeat, atque ſi id jam factum eſſet. Novum non eſt in Sacris Literis, & maxime in ſermonibus propheticis, de rebus certo futuris, ita loqui divinum ſpiritum, atque ſi jam facta eſſent, & præterito de illis uti tempore. Hoc pacto, ſi verbum iſtud accipiatur, quid inde nobis ſit diſcendum jam vidimus, cum de certitudine ſermonum divinorum, locuti ſumus. Apud Deum nempe, non facilius eſt dicere, quam facere. Quare non minus dictis ipſius credere debemus, quam factis eſſemus crediturí: quamquam crediturí non eſſemus, ſed viſuri. Altera, verbum iſtud accipiendi ratio eſt, ut perinde ſit acſi dictum fuiſſet, iis quæ ante dixi peractis, omnia fuerint facta. Nihil enim porro reſtabit faciendum, quod ad homines ſuprema fœlicitate donandos pertineat. Potuit autem vel propterea hoc verbo uti Deus per ſpiritum ſuum in iſta viſione loquens, quia ita res ob oculos tum ponebatur, ac ſi reipſa fieret, ac gereretur. Quare novo cœlo, & nova terra introducta, & Hieroſolyma illa è cœlis in terras digreſſa, potuit Deus dicere factum eſt. Jam finis eſt eorum, quæ vel in terris ad fœlicitatem eccleſiæ pertinent, vel in cœlis aliquando exſtitura ſunt. Sed huic rei non immorabimur.

Sequitur quarta particula, quæ cum prima, eodem contextu fuit pronunciata, quæ quidem eſt illa. *Ego ſum α & ω, principium & finis:* poſteriora verba, priora explicant, & alpha pro initio, omega pro fine poni docent: propterea, quod illa initialis, hæc finalis alphabeti apud Græcos ſit litera. Sed id ipſum, quod explicationis cauſa affertur, explicatione quadam indiget. Vulgaris eſt ſententia; ideo Deum (nam de hoc ſermonem eſſe, omnes animadvertunt) appellari initium, quia ab æterno exſtiterit, & omnes res anteceſſerit; ſed

ii non animadvertunt, non eadem ratione, Deum posse dici finem, quod post omnes sit exstiturus, cum velit & angelos & homines secum æternum vivere. Quare, ita potius statuendum est, Deum dici α & ω principium & finem quia res eas de quibus sermo est, hoc est omnia, quæ ad salutem nostram pertinent, quod idem ad alia quoque universa extendi potest, & cœperit, & ad finem sit perducturus, ita ut solus utramque ut ita loquar paginam, in toto hoc negotio faciat. Non ita orsus est Deus salutis nostræ rationem, ut alius quis absolveret, & succederet, ipsi hac in parte, minime subordinatus, nec ita ad finem perducet, ut alius ante ipsum, negotium hoc fuerit orsus. Ipse in ea re primus fuit, idem etiam ultimus est. Quo pacto etiam apud Esaiam Deus de rebus similibus loquitur. Simili ratione, de Christo quoque dicitur supra cap. 1. vers. 11. quod sit α & ω primus & ultimus; quæ posteriora verba exstant etiam vers. 17. nempe quia ipse primus salutis nostræ rationem orsus est, ipse ultimus eam perficiet, nec cuiquam ulli hac in parte, munere semel suscepto cedit. Quamquam alia aliquatenus ratione, Deus summus, alia ratione Christus Dominus, primus & ultimus est, in re eadem. Deus, tamquam suprema causa, Christus, tamquam media, & supremæ isti subordinata. Neque ea in re, vel Deus, cum primus & ultimus nominatur, Christo opponitur, vel Christus Deo; sed potiùs alter alteri conjungitur. Opponitur autem uterque iis, qui ipsi minime sunt subordinati. Deus quidem, omnibus simpliciter, Christus autem præter Deum omnibus, cui ipse est subordinatus. Et & alia quædam verba hæc explicandi ratio, ut Deus ideo dicatur principium, quia sit prima efficiens causa; finis verò, quia sit causa finalis ultima, ad quam universa salutis nostræ ratio tendat; sed prior quam attulimus interpretatio, divini spiritus menti, longe magis videtur consentanea. Istarum autem rerum consideratio eo pertinet, ut tanto firmius credamus id fore, quod hoc loco prædicitur. Deus enim qui semel rem hanc cœpit, institutum suum nequaquam deseret; sed quemadmodum id ad finem perducere potest, ita etiam reipsa perducet. Itaque quemadmodum Dominus Jesus supra Johannem, timere vetuit, ac bono esse animo jussit, propterea, quod ipse sit primus & ultimus, qui salutis nostræ opus & cœperit & ad finem sit perducturus; ita etiam hic nobis faciendum est, cum idem de Deo audimus salutis nostræ cupidissimo, qui quidquid hac in parte facturum se dicit, per Jesum Christum efficiet. Ad id etiam hujus rei consideratio prodesse debet, ut omnem fœlicitatis acceptæ laudem, ad Deum, tamquam primum illius autorem, ac supremum consummatorem referamus, & ei pro tanto beneficio gratias agamus.

Hæc de secundo membro. Sequitur tertium, in quo exprimitur. Quibusnam, tanta, quantam hactenus vidimus fœlicitas contingere debeat. Id verò duobus modis exprimitur. 1. Illis verbis, quæ superiori etiam membro, annecti possent, cum in iis quoque causa hujus beatitatis efficiens, exprimatur. *Ego* inquit, Deus, *sitienti dabo ex fonte aquæ vitæ gratis.* Seipsum Deus ait daturum aquam illam vitæ, quia ab ipso primum hoc beneficium manat, licet per Dominum Jesum, seu Dominus Jesus, Dei nomine id sit facturus. Unde supra cap. 7. dicitur; quod agnus qui est in medio throni, sit pasturus fideles suos, & deducturus eos, ad viventes fontes aquarum. Alter, nempe alterum, ut paulo ante diximus, non excludit, sed potiùs propter subordinationem includit. Ait autem se, sitienti, hoc est, vehementer cupienti, ac desideranti, daturum. Vehemens enim est potus insitiente desiderium. Unde alibi Dominus Jesus, hac metaphora usus, dicit. Beatos esse eos, qui esuriant, ac sitiant, justitiam, id est vehementer eam desiderent. Et sane, si recte rem expendas, nil prope dixerim aliud requiriturad id, ut gaudiis cœlestibus perfruaris, quam ut ea vehementer desideres. Desiderium enim illud te conquiescere non patietur prius, quam id totum feceris, quod ad sitim illam restinguendam, tua ex parte requiritur. Hîc ergo primus est, ad fœlicitatem supremam aditus, & omnis officii nostri fons atque origo. Accommodavit autem divinus spiritus, descriptionem eorum, qui tanto bono, de quo hic sermo est, potituri sint, descriptioni istius ipsius boni. Describit enim illud, per aquam vitæ. Aquæ autem desiderium, sitis est. Quod porro ad bonum istud, id exprimitur his verbis: *Dabo* scilicet sitienti *ex fonte aquæ vitæ:* ubi non tam singula verba, quam sensus verborum, simul junctorum considerandus videtur. Neque enim separatim aliquid videtur dicendum, de fonte, illius aquæ, separatim de aqua; quasi aliud sit, ex fonte illius aquæ bibere, aliud ex illa ipsa aqua quæ de fonte isto manet; sed perinde censendum est, acsi dixisset; Dabo illi de aqua vitæ, ex fonte suo manante; quæ aqua fuit ostensa Johanni, ut legitur infra, cap. 22. ℣. 1. ubi ita ait; Et ostendit mihi, scilicet angelus, purum flumen aquæ vitæ, splendidum, seu clarum tamquam crystallum, egrediens ex throno Dei & agni; unde apparet, fontem illius aquæ, quodammodo constitui thronum Dei & agni, vel ipsum Deum atque agnum. Quod verò ad illam ipsam aquam attinet, ea dicitur aqua vitæ, propterea quòd vitam pariat, quasi vivificam dicas, quemadmodum panis vitæ Joh. 6. pro pane vivifico. Quid autem per hanc aquam vivificam intelligendum sit, non satis liquet. Quodsi ad hoc seculum, verba hæc referas, poteris per eam intelligere Spiritum sanctum: quandoquidem de eo expresse legimus, quòd aqua vivens, seu vivifica, sit appellatus, ut apparet ex illis Christi Ioh. 7. 37 &c. verbis: *Si quis sitiat, veniat ad me & bibat. Qui credit in me, quemadmodum dixit Scriptura, flumina ex ventre ipsius fluent, aquæ viventis. Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in ipsum. Nondum enim erat Spiritus Sanctus, quia Jesus nondum fuerat glorificatus.* Cum hoc autem spiritu conjuncta est etiam doctrina Christi, & ex utroque manans spes immortalis vitæ, quæ mirificè animos hominum recreat, & reficit, ac desiderium illorum restringuit. De qua aqua differit Christus apud eundem Ioh. cap. 4. Sed si ad futurum seculum verba hæc referas, verba hæc, non tantum metaphoricè sunt accipienda, sed etiam metonymice, & intelligendum ei datum iri, ex fonte aquæ vivificæ, cui ipsa dabitur immortalitas, & ex ea perpetuum manans gaudium. Quo eodem modo dicitur, vincenti daturus Dominus Iesus edere de ligno vitæ, supra cap. 2. ℣. 7. quia nimirum illi dabitur vita perennis, atque immortalis, ei similis, quam aliquando arbor vitæ in medio paradisi Dei plantata, gignere poterat: nisi quis subtilius velit hæc considerare, & per fructum illius arboris, quemadmodum etiam hoc loco per aquam illam vivificam, intelligere causam, quæ in nobis perpetuam illam vitam pariat ac sustentet, & unde jugiter cœlestia fluunt gaudia. Quemadmodum enim aliquid in nobis est, quod vitam hanc temporariam pariat, & jugiter sustentet, ita etiam aliquid olim erit, quod immortalem vitam in nobis efficiat, ac perpetuo conservet, quanquam illud, non extra nos positum erit, nec externo revera auxilio indigebit, alias immortales revera non foremus, sed semel nobis datum, æternum in nobis perdurabit, nec auferri à nobis poterit. Placuit aliquando, & ne nunc quidem prorsus displicet, ut per aquam illam vivificam, sive ea ad hoc, sive ad futurum seculum referatur, intelligatur immortalis vita, & cum ea conjuncta gaudia, sed in hoc quidem seculo, spe tantum percepta, & partim per spiritum illum sanctum, partim per euangelium Christi, animis nostris influens. In futuro autem, reipsa nobis data. Addit denique divinus spiritus, Deum daturum ex fonte illius aquæ *gratis*, id est absque ullo pretio, alludens simul ad id, quod vulgo fieri videmus, ut aqua publica sit, & absque precio unicuique concedatur. Idem dicitur inf. c. 22. 12. Contra, cum Dominus Jesus loquitur, de

aure

auro igni probato, consulit nobis, ut illud ab ipso emamus sup. cap. 3. 18. cum tamen non minus pretiosa sit hæc aqua, quam illud aurum, similitudini hac in parte aliquid tribuens, sed ita, ut utriusque metaphoræ, sit aliquod in reipsa, de qua agitur fundamentum. Et hoc quidem plane proprie dicitur, quod gratis ea nobis Deus largiatur, quia nullum vel à nobis ipsis, vel ab alio, nostro loco ac nomine precium ullum revera accepit. Rursus autem emitur aurum à Domino Jesu, quia aliquid saltem, quod precio cuipiam respondet, ad id comparandum requiritur. Studium nempe, ac labor noster.

Ex his discimus 1. Qua re nobis imprimis sit opus, si sempiterna vita & gaudiis cœlestibus, perfrui velimus, nempe ut quam maximum tanti boni desiderium, in nobis excitemus, & instar sitientium ad illud anhelemus. Ita enim facile futurum est, ut instar cervæ siti ardentis, curramus ad illum fontem aquæ vivæ, nec conquiescamus, priusque sitim illam nostram restinxerimus: non restinguemus autem plene, priusquam suprema illa fælicitate potiamur. Desiderium autem tanti boni, in nobis excitabimus, si hanc vitæ aquam, velut prægustaverimus, & prælibaverimus, hoc est, summam ejus suavitatem animis nostris perceperimus; quod fiet, si de ea dies noctesque cogitabimus. Plerique quidem sibi persuadent, se cupere tanto bono potiri; sed non omnes, imò perpauci, revera sitiunt hanc aquam, cum ita languide cupiant, & leviſſimam etiam voluptatem suavitati hujus aquæ vivificæ, ante ponant; atque hinc sit, quod tam pauci ad cœlestem vitam, ut par est, aspirent, atque contendant, ac proinde etiam, eo perventuri sint. Utinam tantum in animis nostris, aquæ hujus desiderium excitare possemus, quanto sæpe tenemur, aquæ hujus terrenæ, è qua ut Domini Jesus loquitur, qui biberit, iterum sitiet, cum ex illa, quam ipse dare solet, qui biberit, sititurus non sit in æternum, sed aquâ illa, futura sit in ipso, fons aquæ salientis, in vitam æternus Joh. 4. vers. 13, 14. Sed nos corpori magis addicti sumus, quam animo, ea causa est, cur magis de aqua ea simus solliciti, quæ corpori reficiendo servit, quam, quæ animæ, cum fieri contra deberet. Deberet ante oculos nobis esse id, quod de pane vitæ, idem Christus apud Johannem docet, eum nempe, qui illum comederit, in æteruum victurum, cum contra Patres Judæorum, qui manna illud è cœlis lapsum comederunt, mortui fuerint, & nil illis cibus tam præstans ad vitæ perpetuitatem profuerit.

Denique, consideranda est hoc loco, summa Dei benignitas, quæ gratis nobis tantum bonum largitur, seu absque ullo nostro merito, imo etiam absque alieno. Nam si alius quispiam, nostro nomine, vere fuisset meritus, gratis eam Deus non daret. Quicunque enim pretium, à quocunque tandem acceperit, is quod dat, gratis nondat. Hac occasione potest aliquid differi, de merito Christi ejusque satisfactione, sed breviter.

Alter modus, quo describuntur ii, quibus tanta fœlicitas destinata, continetur iis verbis, *Qui vincit, hæreditabit omnia, & ero illi Deus, & ipse erit mihi filius.* Quibus tamen verbis, quemadmodum & superioribus ipsa quoque fœlicitas, quæ superius fuit explicata, exprimitur. Homines verò ii, quos fœlicitas ea maneat, describuntur nomine vincentium, quæ vox iterum prodiversitate temporum, aliter atque aliter est accipienda, hoc est, nunc perfectiori, nunc imperfectiori ratione, & perfectiori quidem, si ad futurum seculum referatur; imperfectiori vero, si ad præsens. Nam si de præsenti seculo accipiatur, is victor appellabitur, qui ita superaverit hostes suos spirituales, atque imprimis hunc mundum, & calamitates, quas homines hujus mundi, ipsi opposuerant, ut eum à veritate divina, absterrerent, ut nullo modo passus fuerit sese ab ejus amore ac professione abduci. Qui enim talis fuerit, is eo tempore, cum sublatis Anti-Christi erroribus & aliarum gentium infidelitate, ecclesia Christi illustris constituetur, adibit hæreditatem sanctæ illius urbis, omniumque bonorum spiritualium, quibus ea affluet. At si per hæreditatem omnium, possessionem cœlestis fœlicitatis, quæ futuri seculi est propria, intellexeris, is demum victoris nomen merebitur, qui hostes suos penitus vicerit, neque usque ad mortem, iis succubuerit, sed potiùs si res tulerit, fortiter pro nomine Christi, occubuerit, & mortem acerbam ferendo, vicerit. Nam cum omnes, qui peccati jugum excusserunt, & sic carnem cum concupiscentiis edomuerunt, atque ut Paulus ait, crucifixerunt, mundi hujus illecebras omnes spreverunt, & omnes Satanæ machinas, quibus animum ipsorum expugnare tentaverat, eluserunt, victores appellari merentur, præsertim si usque ad finem vitæ, palmam hanc sibi eripi non patiantur, tum verò ii imprimis victores censentur, qui ne mortem quidem violentam justitiæ causa subire detrectaverint, sed eam alacri animo, pro Domini sui nomine ac gloria adierint. Unde facile est intelligere, quid nostri sit officii, quidque perpetuo meditari, & opere ipso præstare nos oporteat, si cœlestium bonorum hæredes fieri cupiamus. Pugnandum nempe est cum hostibus nostris, & primo quidem nobiscum ipsis, hoc est, cum carne nostra, quæ nos externis nostris hostibus prodit. Nihil enim vel Satanas, vel mundus adversum nos posset, nisi caro cum illis colluderet, ac conspiraret. Difficillima autem unicuique secum pugna est: propterea, quod nosmetipsos, vehementer amamus, & durius in nos consulere horremus. Sed quo difficilior pugna est, tanto glorioſior est de seipso parta victoria, nec ullus præclarior triumphus, est eo, quem quis de seipso subjugato reportat: quare, contundendum est, ut Paulus de seipso loquitur corpus, & in servitutem redigendum. Quod quidem fiet, si spiritus Christi in nobis habitabit. Nam, si quidem Christus in nobis habitat, corpus quidem mortuum erit peccato, spiritus autem vivet justitiæ, ut docet idem Apostolus Rom. 8. Similiter etiam, si fides in nobis habitabit, mundum vincemus. Hæc enim est ea victoria, quæ vincit mundum seu ejus victoriæ causa 1 Joh. 5. si Dei sermo in nobis habitabit, validi erimus & vincemus illum malignum, seu Satanam. 1 Joh. 2. 14. Nil est difficile credenti, & certaminis hujus brabeum, quod Christus agonotheta nobis ostentat, semper ante oculos habenti. Quantum in hac victoria, de qua hic sermo est, situm sit, si quis plenius velit cognoscere, perlegat conclusiones singularum epistolarum Domini Jesu, quas ad ecclesias Asiæ scripsit Dominus Jesus, quæ describuntur supra cap. 2. & 3.

Quod ad descriptionem fœlicitatis, quæ hoc loco annexa est, attinet, ea duplex est. Prior ibi: *Qui vicerit hæreditabit omnia.* Per omnia ista, intelligenda sunt, tum urbs illa, superius descripta, tum ea omnia quibus illa abundat bona, quæ qualia sint, ex hactenus dictis, satis apparet, quanquam uberius id totum describitur, reliquo hoc capite, initio facto à vers. 10. quinetiam initio cap. sequentis, per aliquot versiculos, quæ omnia quatenus tempus tulerit ac necessitas postulaverit, perlegi, ac breviter percurri poterunt. Cum vero dicitur, victorem hæreditaturum omnia, significatur eum, pleno stabilique jure, ea adepturum, ac possessurum, qua voce, non semel utitur spiritus divinus, cum de futura nostra fœlicitate ait; quanquam in ea simul, respici eò solet, quòd nos Dei filii simus, à Deo adoptati, ac proinde etiam hæredes, ut Paulus disputat Rom. 8.

Hic denuo possunt excitari auditores, ad desiderium & spem tantæ fœlicitatis, potestque contentio fieri, inter bona cœlestia & terrestria, interque stabilitatem possessionis illorum, & instabilitatem, atque incertitudinem possessionis horum.

Illud

Illud etiam non est prætermittendum, quod cuivis vincenti promittatur, quod sit hæreditaturus omnia, cum tamen omnes sint hæreditaturi. Nempe, ita bona illa cœlestia comparata sunt, ut perinde sit, ac si singuli omnia tenerent, cum unius cujusque tanta sit futura fœlicitas, ut majorem capere non possit, nec ideo, quod hic omnibus perfruatur, alteri quidpiam inde sit decessurum. Ita enim exuberat cœlestium bonitas, ut omnes expleat, & tamen redundent, contra quam in terris accidit, ubi si unus possidet omnia, cæteri eorum possessione excluduntur. Altera descriptio illius fœlicitatis est, vel si mavis illius quædam causa, cum porro addit divinus spiritus, *Et ero illi Deus, & ipse erit mihi filius.* Ideo enim is qui vicerit hæreditabit omnia, quia Deus, illius erit Deus, & ipse Dei filius, quemadmodum jam ex parte monuimus. Sed tamen si hæc de effectu ipso intelligentur, idem quod priora verba, in sese complectentur. Deum enim alicui esse Deum significat, ut supra vidimus, Deum, esse summum illius benefactorem, & sua ad illum beandum potentia uti. Rursus, quempiam esse Dei filium, & hoc & non paucis aliis scripturæ locis, significat, Deo instar filii, charum esse & eo esse loco ac conditione, qua filium esse oporteat. Neque enim hoc loco sermo est, de re, ad officium nostrum pertinente, qualis est similitudo, quam ratione sanctitatis cum Deo habere debemus, quæ nos Dei filios constituit; sed de re, quæ ad conditionem, fœlicitatemque nostram spectet, & præmium sit laboris, atque officii nostri. Quantum hinc solatii fluat, quivis videre facile potest. Quanta autem dignitas est, adeo Deo esse charum, ut Deus, tibi sit Deus, & tu ipsius filius, ut jure cum Johanne exclames. Videte, quantam charitatem nobis dederit pater, ut filii Dei dicamur 1 Joh. 3. vers. 1. Atque hæc multis modis amplificari pro concione queunt; sed quanto plus est hac in re gaudii, tanto plus etiam esse debet virium, ad nos monendis, ut vincere velimus, cum nonnisi victori, hæc sint promissa, atque ut cum Deus nos pro filiis suis agnoscere, atque habere velit, nos quoque ita nos geramus, ut filii ipsius, merito dici possimus, hoc est, sanctitate ipsi evadamus similes, & tamquam benignissimum nostrum patrem, ardentissime amemus; quod fiet si mandata ejus observemus. Hæc enim vera in Deum charitas est 1 Joh. 5. vers. 3. Obiter hic observari potest, in Græco, voci filii, præpositum esse articulum, cum tamen hoc loco, generale sit vocabulum. Similis esse videtur usus articuli Matt. 18. vers. 15. in voce ὁ ἀδελφός, atque imprimis vers. 17. in nominibus ὁ ἐθνικὸς, ὁ τελώνης.

Absolvimus hactenus priorem, majoremque hujus loci partem, quæ est, de fœlicissimo piorum statu, partim in hoc, partim in futuro seculo. Sequitur nunc miserrimus impiorum status ac conditio vers. 8. ubi tum aliquot impiorum genera enumerantur, tum miserrimus illorum status describitur. Quod ad prius attinet, tria potissimum eorum videntur exprimi genera, quorum tertium in alias iterum species seu genera distribuitur. Primum est, hominum *timidorum*, per quos non ii sunt intelligendi, qui natura sunt meticulosi, & in periculis trepidare solent; sed ii qui tantum valere sinunt metum calamitatum, tormentorum & mortis acerbissimæ veritatis causa propositæ, ut vel veritatem amplecti eam ob causam nunquam audeant, vel ubi amplexi fuerint, ab ea deficiant, eamque profiteri non audeant, à quo timore Christus discipulos suos dehortatur Matth. 10. ubi ait. Ne timueritis ab iis, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, & 1 Petr. 3. vers. 14. nam quod alias, ad naturalem illum timorem ac trepidationem attinet, quæ tamen haudquaquam tantarum est virium, ut quis à recto desciscat, videmus eam, in ipsum quoque Dominum Jesum cecidisse qui ipsemet de se ait, Animam suam turbatam esse Joh. 12. 27. imo etiam turbatam esse, usque ad mortem, & alia his similia, de ipso testantur euangelistæ. Unde facile perspici potest, nihil id constantiæ ac fortitudini Christianæ, demere laudis apud Deum, si quis periculi magnitudine terreatur, imò ita obfirmet animum, ut à veritate aut pietate, nulla ex parte dimoveri se propterea patiatur; imò propemodum laude dignior est, ejus constantia, qui licet ob naturalem quandam imbecillitatem, vehementer percellatur, imminente periculo, nihilominus tamen perduret, & nil se, religioneque sua indignum committat, quam qui ob naturalem quandam animi magnitudinem, nullo in periculo trepidet, & absque ullo metu, mortis discrimen adeat. 1. Ille enim nihil naturæ imputat, hic multum. 2. Illius constantia, validioribus arietibus concutitur, quam hujus, & tamen non minus, quam hæc perstat. 3. Quanquam & illud animadvertere licet, viros nonnunquam majores, & cæteroqui validiores, magis in hujusmodi certamine trepidasse, quam imbecilliores, quales alias sunt plerumque homines imbecillioris, aut sexus, aut ætatis, propterea quòd horum imbecillitatem Deus, majori quodam fulsit ac firmavit robore. Virtus enim Christi, in imbecillitate perficitur. 2 Cor. 12, & in iis magis apparet, divina id fieri virtute, quòd tam alacri, atque imperterrito animo, extrema subeant discrimina, quam in firmioribus. His autem, minus est opus subsidio, & satius est tum, eos sibi quodammodo relinqui, & præter id, quod ante ex Christiana religione compararant robur, alio extraordinario, non armari. Ita enim melius illorum apparet fides, constantia, atque in Deum pietas, melius etiam, quantum doctrina, ac religio Christi sanctissima, in hominibus efficere queat. Quare ut ad rem nostram redeamus, ii demum timidi ex mente divini spiritus, hoc loco censendi sunt, quos metus transversos agit, & à recto tramite abducit. Ideo autem horum mentionem hoc loco fecit Joh. & quidem initio, quia non pauci proculdubio tales fuerint, sintque exstituri ecclesiæ renascentis tempore, & ex Antichristi tyrannide exeuntis, aut infidelitatem gentilem abjicientis. Eo enim tempore, gravissimæ, ut tum res ipsa unumquemque monet, tum hic Apoc. liber abunde docet, existere debuerunt, & ex parte adhuc exstituræ sunt aliquando persequutiones, adversus eos, qui Antichristi jugum vel excusserunt, vel adhuc excutient, quive gentilibus erroribus relictis, Christianam religionem amplectentur. Nam Antichristum tyrannidem suam stabilire velle, nec posse pati, ut ab eo tot hominum millia desciscant, eos etiam qui errores veteres adamaverint, eos ferro & igni velle defensos, & Satanam ægerrime ferre, hunc ut ita dicam, bolum sibi è faucibus eripi, quivis facile perspicit. Quare cum non omnium is sit animus, eaque fortitudo ac constantia, ut persequutiones, calamitates ac mortem denique acerbam, veritatis causa sustinere velint, quis non videt, illius mutationis de qua diximus, tempore, multos exstituros fuisse, atque adhuc exstituros esse timidos, atque ignavos, quos hic divinus spiritus designat, & hos quidem ab initio collocat, ne quis fortè putet rem levem esse, timore victum cedere, & tantum iis, qui prorsus nolint veritatem amplecti, aut in apertis scelebribus hæreant, sempiternam perniciem, repositam esse arbitretur. Quapropter adversus timorem perpetuo obfirmandus est animus, & fortitudo ac constantia Christiana comparanda, quæ in eo cernitur, ut nosmetipsos abnegemus, id est vitam ac corpus nostrum, pro alieno quodammodo ducamus, ejusque nullam habere rationem decernamus, tamquam si ad nos haudquaquam pertineret. Quinetiam crucem tollamus, & quidem quotidie, id est ita animum comparemus, ut non tantum ad aliud aliquod levius vel calamitatis vel mortis genus; sed ad genus mortis acerbissimum, simul & ignominiosissimum, quale crucis olim fuit, parati simus, idque ita, ut mortem non è longinquo prospiciamus, sed tamquam præsentem intueamur, non secus atque si instar maleficorum, crucem in humeros tolleremus, ad supplicii locum eam deportaturi, eaque

eaque in re, Chriſti ducis noſtri veſtigia ſequamur, qui tum cum hæc diceret animo, poſtea etiam corpore, ac reipſa, crucem fuſtulit, eamque in locum, morti ipſius deſtinatum detulit, & ei fuit affixus. Si quis eum animum, nondum ſibi comparavit, is Chriſti diſcipulus eſſe non poteſt, id eſt, talis non eſt, qualem eſſe eum oportet, qui Chriſti diſcipulus fieri velit. Nam vel Chriſti diſcipulus, nulla ex parte evadet, vel eſſe deſinet, ejuſque conditio, deterior érit conditione ejus qui nunquam veritatem agnoverit. Qua de re vide ultimam partem Luc. 14. 26, 33, 34.

Sed jam tempus eſt, ut ad alterum impiorum genus accedamus, quod continetur, nomine *infidelium* quo intelliguntur ii, qui veritati divinæ, in lucem denuo productæ, & ex Antichriſti, ac gentilitatis tenebris erutæ, fidem adhibere noluerint, quomodo hoc nomen, tum in Sacris Literis tum in communi ſermone, apud Chriſtianorum vulgus accipi, nemo ignorat. Diſtinguuntur enim hi, tum à timidis, qui fidem adhibuerant veritati, ſed ab ejus profeſſione, ob metum fuerant abducti, tum ab exſecrabilibus, ſeu iis, qui variis ſceleribus fuerint polluti. Hic oſtendi poteſt, ex Sacris Literis, quantum fuerit opus, quam grave ſit peccatum, veritati non credere. Nam cæteroqui in piorum cætu, minus de hoc, quam de priori, id eſt, de timiditate, eſt dicendum, niſi forte eatenus, ut gaudeant, ſe in eorum numero non eſſe. Indicatur ergo hoc loco, non ita veritatem tum temporis patefactum iri, ut omnes prorſus cogantur ei fidem habere, eamque amplecti, ſed perſeveraturos nihilominus in infidelitate eos, in quibus Deus hujus ſeculi, excæcaverit mentes, ut loquitur Paulus, ne illis ſplendeat illuminatio euangelii, gloriæ Chriſti 2 Cor. cap. 4. 4. Quos enim excæcat amor peccati, cujus autor eſt Diabolus, ii lucem veritatis, peccato cuivis, vehementer adverſantis, cernere nequeunt; ſuntque inſtar veſpertilionum, ad lucem ſolis meridiani.

Sequitur impiorum genus, quod continetur voce *Exſecrabilium* vel *Abominandorum* quod quia, tum à timidis tum ab infidelibus diſtinguitur, facile eſt intelligere, id de iis eſſe intelligendum, qui opere ac factis impietatem exercent, ut quemadmodum priora duo vitia ad veritatis cognitionem ac profeſſionem ſpectabant, ita hoc ad vitam & mores. Verum, quia exſecrabilem eſſe, non certum aliquod impietatis genus deſignat; ſed conſequens quoddam omnium ſcelerum ac flagitiorum eſt (omnes enim qui aliquod impietatis genus exercent, Deo ſunt abominabiles, & hominibus eſſe debent) ideò rectè ſtatuitur, genus eorum quæ ſequuntur ſcelerum, vel potius ſceleratorum nempe homicidarum, ſcortatorum, veneficorum, & idololatrarum; poſſis etiam dicere, mendacium, quod poteſt confirmari collatione verborum, ultimorum hujus cap. ubi ſceleratorum genera illa, quæ hic enumerantur non recenſentur, ſed generali nomine eorum, qui aliquid faciunt commune ſeu pollutum, quique faciunt abominationem, ſeu exſecrationem includuntur, quibus nominatim adduntur ii, qui faciunt mendacium, fortaſſe propterea, quod potuiſſet quiſpiam arbitrari, peccatum hoc, quod verbis tantum committitur, levius eſſe, quam ut nomine exſecrationis, ſeu abominationis comprehendatur. Quare, ne fortaſſe quiſpiam putaret, id à poſſeſſione aut ingreſſu futuræ Hieroſol. homines minimè arcere, nominatim id exprimere maluit ſpiritus divinus, quam generali illa oratione includere, ne præteritum putaretur, quod vel propterea minimè prætereundum erat, quod ibi, ubi veritas divina locum non invenit, veritas prope omnis exſulare ſoleat, & mendacia paſſim regnare. Quare, illud jam ſit à nobis conſtitutum, per exſecrabiles homines eos intelligi, quorum vita eſt ſcelerata, ita ut eos Deus & pii omnes merito averſentur. Quanquam autem hoc non de quibuſvis, qui aliqua in re peccare conſueverunt, hoc loco videatur dici, tamen ad quoſvis, aut cujuſvis generis peccatores, extendi non injuria poteſt. Omne enim peccatum, Deo eſt abominabile, & hominem etiam ipſum, præſertim ſi peccatam ipſum agnoſcendi & reſipiſcendi occaſionem habeat, eidem abominabilem reddit, alium quidem magis, alium minus, pro ipſorum delictorum gravitate, ita tamen omnes averſatur Deus, ut nolit illos, in cæleſte illud domicilium intromittere, ſed velit eos æternum perire. Quo loco differi poſſunt quædam, ad peccatorum odium conciliandum, & oſtendi, quam fœda, quamque inviſa ſit res Deo, peccatum, ac proinde quantopere hominis animus ab eo debeat abhorrere. Inquinamenta nempe carnis, aut ſpiritus, ſunt peccata, ut ea Paulus appellat, quare quemadmodum abhorrere ſolemus à rebus fœdis, & turpiter conſpurcatis, ita multò magis à peccatis; & quanto ea graviora ſunt, eo magis; quanquam nullum leve, nullum contemnendum cenſeri debet. Nihil enim parvum, vel contemnendum, quod ſempiternæ vitæ poſſeſſione, te excludere, & in æternum interitum, conjicere te poſſit. Sequuntur jam ſpecies, quas vocant, ſeu genera iſtorum exſecrabilium, ſeu hominum ſceleratorum, eaque ſi mendaces etiam, hoc nomine complecti velis, numero quinque. Primum eſt *homicidarum*. ubi primò animadvertendum eſt, particulam *Et* quæ interjicitur vocibus exſecrabilium & homicidarum, perinde eſſe accipiendam, ac ſi dictum eſſet, id eſt. Vel nempe, hoc pacto, Et exſecrabilibus, hoc eſt homicidis & ſcortatoribus &c. Quinam autem ſint homicidæ, vulgò notum eſt, ii nempe, qui homines præter jus faſque occidunt. Neque enim hoc nomine magiſtratus v.g. qui maleficos capitis ſupplicio afficiunt, quos ita Dei lex punire jubet, comprehenduntur: licèt de eo nihil nunc dicamus, utrum id ex Chriſti diſciplina facere liceat, nec ne; hoc tantum aſſerimus eos homicidarum nomine non comprehendi; quatenus jure, quod vel lege divina, vel natura ipſa nititur, id faciunt, ſed ſi ii injuria id faciant, ut cum eos qui divinam veritatem profitentur, eamque negare nolunt, publica licet autoritate, è medio tolli curant, quod idem multo magis de privatis ſtatuendum eſt, quibus ne alias quidem quempiam occidendi poteſtas, præſertim ordinarie permittitur. Et ſanè, non injuria quiſpiam id ſuſpicari poteſt, ideò homicidas primo loco commemorari, inter exſecrabilium hominum genera, quòd inter eos qui Hieroſolymam cœleſtem ingreſſuri non ſunt, plurimi ſemper exſtiterint, & porrò etiam exſtituri ſint, qui veritatis divinæ profeſſoribus necem moliantur, atque adeò afferant; quemadmodum tum Sac. Lit. dicta, tum experientia ipſa, abunde docet. Nam qui veritatem ac pietatem oderunt, facile etiam oderunt veritatis ac pietatis ſtudioſos, imò aliter fieri vix poteſt, quemadmodum etiam intelligitur ex cap. 2. Sapient. & Joh. 7. 7. & 15. 19, 21. & 16. 2, 3. 1 Joh. 3. 12, ut rectiſſimè dictum ſit à Paulo, omnes, qui in Chriſto Jeſu, pie vivere volunt, perſequutionem paſſuros 2 Tim. 3. 12. ſed non ſunt tamen hinc excludendi cæteri etiam homicidæ, qui alia quavis de cauſa, alios è medio tollunt, aut tollere etiam è mediò conantur, quod peccatum ſub lege, imò & ante legem, nonniſi ſanguine homicidæ, expiari voluit Deus, & terram ſanguine hominis effuſo, pollui aſſeruit. Graviſſimum ſanè ſcelus eſt, eum qui ad imaginem Dei ſit conditus, & ejus majeſtatem ac gloriam quodammodo repreſentet, è vita tollere, eaque de cauſa inter ſcelera quæ Deus in decalogo prohibuit, ad proximum ſpectantia, primo loco homicidium eſt collocatum. Dico inter ſcelera quæ prohibuit, ſeu inter peccata ut vocant negativa, & latiſſimè patentia. Nam id quod præceſſit affirmativum eſt, & ad liberos tantum ſpectat. Hinc ergo moneri poſſunt omnes, ut ſibi quam diligentiſſimè caveant tum ab ipſa cæde, tum ab iis omnibus quæ ad cædem tendunt, qualia ſunt vulnera, plagæ, aut quæ hæc ipſa etiam antecedunt, ut ſunt rixæ, indignatio, atque ira exæſtuans, atque odium, quod ipſum pro homicidio in Sac. Lit. reputantur, cum ut ait Johannes, qui odit fratrem ſuum homicida ſit 1 Epiſt. cap. 3. verſ. 15. ubi ait: Et noſtis, quòd omnis homicida non habet vitam æternam in ſe ipſo

ſeipſo manentem, id eſt, ſpem illius vitæ nullam habet, nec eam adipiſci poteſt.

Sequitur alterum exſecrabilium genus, nempe *Scortatores* per quos hoc loco adulteri etiam atque adeo omnes, qui impuram libidinem exercent, intelligendi ſunt. Neque enim adulteros præſertim poſtquam homicidarum feciſſet mentionem, omiſiſſet divinus ſpiritus. Simili ratione, accipitur hæc vox 1 Tim. 1. verſ. 10. ubi etiam homicidis ſubjunguntur ſcortatores, & quidem ita, ut ad decalogi præcepta, in quibus adulterium nominatim prohibetur, manifeſta quædam ſit relatio. Videatur etiam Mat. 5. 32, & 19, 9 ubi ſimili ratione, vocabulum ſcortationis ſumitur, Adde & Rom. 1. 29. Quamquam nonnunquam, ut in locis ad Rom. & ad Timot. à nobis citatis, videtur hoc vitium diſtingui ab illis libidinum generibus quæ naturæ fines, prorſus excedunt; ſed hoc loco nihil prohibet, etiam illa comprehendere, cum nihil hic ſit, quod ea excludi, aut à ſcortatoribus diſtingui arguat; quemadmodum in duobus illis locis contingit, in quibus vel antea, vel poſtea demum eorum fit mentio. Eſt autem hoc ſcelus, Deo admodum abominandum. Unde Petrus poſteriori epiſtola cap. 2. cum dixiſſet ℣. 9. Dominum noſſe, pios quidem ex tentatione eruere, injuſtos autem, ad diem judicii puniendos ſervare, addit, *maxime autem eos, qui poſt carnem in cupiditate pollutionis ambulant*; id eſt, qui libidines impuras ſectantur. Teſtatur id primus mundus, diluvio ob ſimile peccati genus immiſſo deletus. Teſtatur Sodoma & Gomorra igne cœleſti hauſta. Teſtatur populus Iſraëliticus in deſerto punitus 1 Cor. 10. 8. His adde ſcripturæ dicta, in quibus nominatim, hominibus impuris, ſcortatoribus, adulteris, divina ſupplicia propoſita eſſe docetur. Vide Epheſ. 5. 5, 6. 1 Theſ. 4. 3. & ſeq. uſque ad fin. 7. & ad Heb. 13. 4. ubi nominatim dicitur, *Scortatores autem & adulteros judicabit*, hoc eſt puniet *Deus*. Nuſpiam autem magis hoc peccati genus regnare ſolet, quam ubi falſa regnat religio, vel ſuperſtitio potius, atque idololatria, quemadmodum liber Sapientię docet, qui aſſerit hujuſmodi ſcelera ex idololatria quodammodo manaſſe. Monendi ergo hic ſunt omnes, atque imprimis ii, quibus integer eſt ſanguis, & quorum ætas juvenilis eſt ac florens, quique proinde variis jactari ſolent cupiditatibus, & ad voluptates illicitas accendi, ut ſibi ad hoc ſcelerum genere, quam diligentiſſime caveant, corpus aſſiduis laboribus coerceant ac doment. Temperantia ac victus moderatione, vigiliis, piis meditationibus ac precibus, illud ita ſubigant ne luxuriet, idque adeo faciant, quod monet Paulus ſub finem cap. 13. ad Rom. ut carnis curam non faciant, vel habeant ad concupiſcentias. Nam ſi ſcelus ipſum vitandum eſt, irritamenta etiam vitii, quinetiam & occaſio cavenda eſt. Utamur etiam eo Domini Jeſu conſilio, imo præcepto, quod iis tradidit, qui ne in corde quidem ſuo, aut oculo libidinoſo, adulterium committere velint, ut ſi oculus ipſorum dexter, eos ſcandalizet, eum eruant, & à ſe projiciant, itemq; dexteram ſi eos ſcandalizet abſcindant, & à ſe projiciant; hoc eſt, eorum membrorum uſu, licet alias jucundiſſimo, ſeſe privent, ſi ille ad peccatum aut libidinem illis ſit futurus in citamento, & ſimiliter aliis etiam rebus, licet chariſſimis, earumve uſu potius abſtineant, quam in peccatum incidant. Qua de re in Ethic. dictum eſt.

Sequitur tertium exſecrabilium genus, nempe *Veneficorum* id eſt eorum qui diabolica ope, ad quidpiam efficiendum utuntur, de quo eſt à nobis ſatis dictum in Ethic. unde quiſque tantum ad populum proferre poterit, quantum viderit eſſe neceſſarium, & ad ædificationem atque inſtructionem populi Chriſtiani, utile. Hoc quoque peccatum, libenter cum idololatria, ac falſo Dei cultu conjungitur. Nam & vicina ſunt hæc peccata, & ubi idololatria regnat, dæmones imperium quoddam exercent. Ubi autem hi regnant, quid mirum homines impios, aut curioſos eorum, ope multa efficere velle, eoſque in auxilium vocare; unde etiam videmus, ibi hoc impietatis genus, maximè vigere, ubi ſuperſtitio & idololatria, maximè viget. Poteſt hic paucis oſtendi, quam exſecrabile hoc ſit ſcelus, quamque Deo inviſum, quod quidem oſtendere eſt facile. Quid enim poteſt excogitari abominabilius, quam cum Dei ac pietatis omnis hoſte, commercium ullum habere? Et hic monendi ſunt auditores, non tantum ut ab ipſo veneficio abſtineant, quod impetrare facile eſt, cum vix fieri queat, ut quiſpiam qui veritatem divinam fuerit amplexus, tanto ſe ſcelere contaminet, ſed etiam ne umquam ejuſmodi hominum operâ, vel in rebus occultis inveſtigandis, vel in rebus ullis ſanandis, utantur, & ne vim etiam aliquam tribuant rebus iis, in quibus nullomodo apparet, naturalem virtutem, atque efficaciam ineſſe, ad morbum, v. gr. aliquem curandum. Hæc enim ad alia pejora viam ſternunt. Et illud quidem in lege, graviſſimè fuit prohibitum, mortis etiam pœna conſtituta, tum venefico, tum veneficorum conſultori.

Quartum hominum exſecrabilium genus conſtituunt *idololatræ* quales quam plurimos eorum, qui veritatem ſalutarem amplecti nolunt, eſſe, pluſquam credibile eſt. complectitur autem idololatria, non modo ſimulachrorum, ſed etiam quorumvis numinum falſorum cultum. Breviter, quidquid primo & ſecundo decalogi præcepto, prohibetur, Qua de re, uberrime a nobis explicatum eſt in Ethic. unde ea peti poſſunt, quæ populo Chriſtiano utiliter propani queant. Hortandi hic ſunt auditores, ut à peccato hoc, ſint quam alieniſſimi. Quem in finem, haud pauca Sac. Lit. tum Veteris, tum novi teſtamenti loca, congeri poſſunt, in quibus, ab hoc peccati genere, divinus ſpiritus nos dehortatur, ſupplicia idololatris comminatur, aut iſtiuſmodi pœnarum exempla proponit. Videantur inter alia, ea quæ habet Paulus 1 Cor. 10, ubi non tantum ab ipſo ſimulachrorum cultu nos avocat, verum etiam ab omnibus iis, quę arguere poſſent, nobis cum idolis, eorumve cultu, eſſe quidpiam commune.

Reſtat ultimum, hominum impiorum, ac Deo exſecrabilium genus, qui ſunt *Mendaces*. Mendaces ii cenſendi ſunt, qui contra animi ſui ſententiam loquuntur, & ſic ſcientes prudentes fallunt: quanquam etiam illi accenſeri mendacibus ſolent, qui tum, cum quidpiam promiſerunt, fallere non cogitarunt, & ſic quod verbis expreſſerunt, animo quoque cogitarunt; ſed poſtea fidem non ſervant, ac promiſſi ſui, nulla habita ratione, animum mutant, atque id quod polliciti ſunt, præſtare nolunt. Nam quamdiu quiſpiam promiſſo ſuo obſtringitur, ſi animum mutet, verba ſua, mendacii arguit, quibus ſe id facturum dixerit, quod ubi tempus advenit, facere nolit, atque adeò non ſit facturus. Itaque alii quidem mendaces ſunt qui tum cum quidpiam proloquuntur, aliter ſentiunt, alii verò, qui poſtea aliter ſentiunt, ac faciunt, quam ſe ſenſuros ac facturos dixerant. Sed hac quoque de re in Ethic. dictum eſt. Ait autem Iohannes, non ſimpliciter mendacibus repoſitam eſſe partem, in ſtagno ardente igne & ſulphure, ſed omnibus mendacibus, ne quis forte aliquod mendacii genus, ita leve æſtimet, ut arbitretur, vel ſe, vel alios propterea haudquaquam perituros, quia verò ita vulgare eſt inter homines mendacium, plerumque vili penditur, & pro nihilo fere habetur; quamquam in aliis id quiſque ſolet reprehendere graviſſime, & ſibi objectum moleſtiſſime ferre. Huic igitur errori occurrit divinus ſpiritus, ut intelligamus, neminem ex iis, qui mentiendi libidine teneantur, ſupplicium illud ſempiternum effugiturum, & ſic tanto magis illud caveamus, atque inter alia, ut fidem potiſſimum in promiſſis ſervemus, quæ pars eſt veracitatis, quam vocant, non poſtrema. Proponi hic etiam poſſunt comminationes quædam ex Vet. Fœd. qualis eſt illa, quæ eſt Pſal. 5. ubi Deus odiſſe dicitur omnes eos, qui mendacium loquantur. Sed nihil eſt opus, aliunde comminationes conquirere, cum hic graviſſima proponatur. Enumeratis enim impiorum generibus, ſupplicium etiam ipſum ſubjungitur, quod illis proponitur ſeu infœlicitas, qua aliquando ſunt damnandi, idque in illis verbis:

Pars illorum in ſtagno ardente igne & ſulphure. Ubi duplicem ejuſmodi ſupplicii deſcriptionem habemus, qua-

quarum poſterior, prioris eſt quædam explicatio. Quod ad priorem attinet, per ſtagnum illud ardens igne & ſulphure, id eſt igne ſulphureo, qui videtur eſſe omnium ardentiſſimus & vehementiſſimus, & ad exſtinguendum difficillimus, videtur intelligi ignis ille ultimus, quo impii ſunt comburendi ac cruciandi, & quo etiam mundus hic conſumetur; ita ut hic ipſe mundus, igni ſuccenſus, ſit ſtagnum illud ardens igni ſulphureo. Nam & ſtagni nomen & ſulphuris, metaphoricum hic eſſe, facile quivis poteſt intelligere. Ignem autem quo hic mundus conſumetur, eundem eſſe cum illo, quo impii cruciabuntur, non obſcure patet ex 2 Pet. 3. 7, itemque 10 & ſeq. Satis enim inde apparet, iſtum ignem, eos demum effugituros, qui cum pietate ac ſanctitate vixerint, cæteros verò, eo conſumtum iri. De hoc ſtagno vide ſupra cap. 19. ℣. 20, & 20. 10. Cum verò ait Johan. partem iſtorum hominum impiorum, fore in illo ſtagno, nil aliud ſignificat, quam hoc ſtagnum, illis repoſitum eſſe, eoſque manere; & quemadmodum paulò ante dictum fuerat, Victorem, hæreditaturum omnia, nempe Hieroſol. illam cœleſtem, & quæcunque ſunt in ea bona; ita contra hæreditatem, ut ita loquar, & partem impiis deſtinatam, fore ſtagnum iſtud. Quod enim alicui aſſignatur, vel deſtinatur, id *pars*, vel portio illius in S. L. dicitur, metaphora ducta, vel ab hæreditatum diſtributionibus, ad quas hoc loco videtur reſpicere, vel à diſtributione ciborum, quos patresfamilias, ſingulis ſuis domeſticis aſſignant, ac tribuunt. Quam verò grave hoc ſit ſupplicium, quamque horrendum, facile quivis æſtimare poteſt, præſertim, cum id æternum ſit futurum, nec ulla reſtituræ ſit liberationis ſpes, quæ cæteroqui miſerrimos etiam ſolatur. Quare, monendi hic ſunt omnes, ut ſi ſupplicium hoc effugere velint, fugiant etiam vitia, ac impietatum genera, tum paulò ante commemorata, tum etiam omnia. Inſani hominis eſt, momentaneum peccati fructum non modo ſempiternæ fœlicitatis jactura, ſed etiam nunquam finiendo ſupplicio redimere.

Quod ad alteram ſupplicii hujus deſcriptionem attinet, nempe quod hæc ſit *mors ſecunda*; Animadvertendum eſt, in hac prophetia, duplicem tum mortem, tum reſurrectionem indicari. Indicari dico, non expreſſe commemorari. Nam reſurrectionis quidem primæ fit mentio, ſed ſecundæ expreſſis verbis nuſpiam. Contra ſecunda mors commemoratur, ſed prima *nullo loco* nuſpiam; re tamen ipſa, ſatis indicatur. Nam cum mors, reſurrectionem neceſſario præcedat; neceſſe eſt, ut ſi reſurrectio quædam prima eſt, mors etiam ſit aliqua prima, quam per reſurrectionem evadas. Quanquam hoc ipſum etiam ſatis eſt, quod ſecunda mors commemoratur. Secundam enim qui dicit, primam præſupponit, ut loquuntur. Quemadmodum etiam qui primam reſurrectionem commemorat, ille etiam ſecundam minimum exiſtere poſſe, vel etiam omnino exſtituram ſignificat. Quanquam autem hoc loco non foret neceſſe explicare, quæ ſit mors prima, ſed tantum quæ ſecunda, operæ pretium tamen eſt, etiam illud cognoſcere. Colligi autem id poteſt, ex ſuperiori cap. ℣. 4 & ſeq. ubi de prima reſurrectione, quæ primam mortem ſequitur, verba fiunt. Dicuntur autem ibi, animæ ſecurocæſorum propter teſtimonium Jeſu, & propter ſermonem Dei, & qui non adorarunt beſtiam, neque imaginem ejus &c. revixiſſe & regnaſſe cum Chriſto 1000 annos. Reliquos autem mortuos, non revixiſſe donec finirentur mille anni; & additur,

Hæc eſt reſurrectio prima, ubi ſi reſurrectionis vocabulum proprie acciperetur, & intelligeretur, eos ipſos qui aliquando ſub Antichriſto fuerant occiſi in vitam rediiſſe, mors illa quæ præceſſit; quam primam eſſe diximus, nil aliud foret, quam mors temporaria, quam ſubeunt etiam homines pii; & mors quidem corporis. Verum cum ſatis conſtare videatur præſertim ex iis quæ apud Paulum, de reſurrectione noſtra leguntur, 1 Cor. 15, unam fore omnium qui Chriſti ſunt reſurrectionem, & nimis hoc foret, evidens Dei miraculum, quo vim faceret hominibus & eos ad credendum adigeret, ſi tanta hominum jam olim occiſorum multitudo, idque eodem tempore è morte reſurgeret, & mille annos regnaret, niſi quis fortè, id putet occultum fore, & hominum oculis inconſpicuum, cum tamen appareat, eos in terris victuros. Hinc inquam colligi poteſt, reſurrectionem hanc, impropriè eſſe accipiendam. Probabile autem eſt, nil aliud ſignificari quam fore, ut cum ab Antichriſto, ob veritatis divinæ profeſſionem, multæ hominum myriades fuerint occiſæ, indeque acciderit, ut nemo propemodum exſtaret, qui ſalutarem veritatem profiteretur, poſt tempus non exiguum ex Antichriſti tenebris emergant alii, priorum ſimiles, qui eandem quam illi doctrinam amplectantur ac profiteantur, ita ut priores illi, qui olim fuerant occiſi, propemodum videantur revixiſſe. Ita enim interdum ſolemus loqui, cum videmus poſt mortem alicujus, alium ei ſimilem exurgere, ut dicamus, illum qui mortuus fuerit, revixiſſe; quæ ſanè loquendi ratio, à prophetico ſermone, haudquaquam eſt aliena. Quapropter mors illa, quæ hanc reſurrectionem anteceſſit, reſpectu priorum quidem, corporalis eſt ac temporanea; reſpectu verò eorum qui in illorum locum poſtea ſucceſſerunt, ſpiritualis. Sed quia hi poſteriores, cum prioribus quodammodo confunduntur, & pro iiſdem cenſentur, ita mors prior conſideratur, quaſi nihil aliud fuiſſet, quam violentus ille, atque ad tempus durans, piorum ab Antichriſto occiſorum interitus, quanquam interea nil prohibet, quominus etiam aliorum piorum, qui ſub Antichriſto non vixerant exſtinctio ad tempus durans, mortis primæ nomine cenſeatur; quin etiam interitus impiorum, uſque ad judicii diem durans, ſeu mors eorum temporaria, à ſempiterno interitu diſjuncta, præſertim ſi velis mortem ſecundam, de qua nobis agendum eſt, etiam reſpectu horum, ſecundam dici. Ita enim omnino poneretur præceſſiſſe in iiſdem, mortem primam. Et poſſis ſanè, huc referre illum impiorum interitum, de quo ſupra non uno loco actum eſt, ubi judicia divina in impiis effuſa, fuerunt explicata, initio facto, à cap. 6, uſque ad hunc ipſum locum. Nam & cap. præcedente, fit mentio gentium, ex quatuor terræ angulis congregatarum, adverſus ſanctorum civitatem & igni cœleſti conſumtarum. Et cap. etiam 19 fit mentio, eorum regum, atque exercituum, qui fuerint occiſi à Domino Jeſu, gladio, cum nihilominus tamen diſtinguatur hoc ſupplicium, à conjectione in lacum ignitum, ardentem ſulphure, vide ℣. 20, 21. Hæc autem mors impiorum, cum interrumpatur ea reſurrectione, cujus fit mentio cap. 20. 20 & ſeq. quæ proculdubio Johanni eſt ſecunda reſurrectio, mors ſecunda illa eſt, quæ hanc reſurrectionem conſequitur, quemadmodum ſanè apparet ex eodem loco, atque imprimis, ex tribus ultimis verſiculis, inter ſe collatis, adeò ut mors prima ſit omnis ille ſive piorum, ſive impiorum interitus, qui ſecundam hanc reſurrectionem eorundem præceſſit. Neque enim neceſſe eſt, ut quemadmodum primam reſurrectionem, prima etiam mors præceſſit, ita ſecunda ſecundam propterea quòd ita loquatur divinus ſpiritus, ut appareat, non ad eoſdem homines, ſed ad diverſos referri reſurrectionem primam & ſecundam. Nam qui primæ reſurrectionis, facti fuerunt participes, illi vixiſſe ſtatuuntur, uſque ad reſurrectionem ſecundam; nempe per mille annos, quibus reliqui mortui, non debuerunt reſurgere, quemadmodum apparet ex ℣. 4. 5, & ſeq. capitis præcedentis. Quare, qui ſecundæ reſurrectionis cenſentur fieri participes, ii ante, non bis, ſed ſemel, quemadmodum & illi qui primo reſurrexerant, ſtatuuntur fuiſſe mortui.

Sed hic non exigua oritur difficultas. Nam cum ſecunda illa reſurrectio ejuſdem generis eſſe videatur cum prima, quemadmodum indicare omnino videntur verba modò citata cap. præcedentis ℣. 4, 5, prior autem illa reſurrectio ſpiritualis fuerit, etiam hanc ſecundam ſpiritualem ac improprie dictam fore, neceſſe erit; quodſi admittatur, nec verba ipſa Joh. ſub finem præcedentis cap. ſcripta, ſatis ei videbuntur congruere, nec

facile intelligi poterit, quid ſit illa mors ſecunda. Quæ difficultas, ita videtur tolli poſſe, ut dicamus Johannem in deſcriptione illa ſecundæ reſurrectionis alluſiſſe ad reſurrectionem proprie dictam, quam omnes pii expectant, imo etiam impii, quatenus poſt mortem corporis, ad judicium ſiſtentur, quemadmodum etiam alibi facit in re ſimili, ut apparet vel è cap. 6, ubi ita deſcribit tempus quoddam judicii divini, cui tamen finis mundi, non ſtatim ſit ſucceſſurus, quemadmodum ex cap. 7 & ſeq. apparet, non ſecus ac ſi ultimum judicium deſcriberetur. Idem in aliis quoque rebus, hoc libro deſcriptis accidit. Itaque nihil prohibet, quominus Johannes cum deſcribere vellet reſurrectionem quandam improprie dictam, reliquorum hominum, præter eos, qui ſub Antichriſto vixerant, & ab eo occiſi fuerant, ad ultimam illam reſurrectionem alluſerit, imo etiam hanc cum illa quodammodo conjunxerit, quod ſanè omnino videtur eſſe ſtatuendum, & nos in totius loci hujus explicatione, pro conceſſo ſumſimus, cum diximus deſcribi hic ſtatum, tum piorum tum impiorum, ſequuturum poſt colluſtratas euangelii luce omnes terras, & reſtitutos quodammodo omnes homines, qui vixerunt antea, quam in illis partibus, lux veritatis exſtingueretur; ſimul etiam deſcribit ſtatum eorundem poſt hujus mundi finem atque adeò, poſt ultimum judicium, conſequuturum. Quare, per mortem ſecundam, intelligendus erit, infœliciſſimus ille ſtatus, atque interitus hominum impiorum, qui poſt illatam omnibus terris euangelii lucem, ſmpie vixerunt, æternum duraturus, ita ut poſſis hoc nomine comprehendere, miſeriam hominum impiorum, & ſupplicia divina omnia, etiam in hac vita, illis immiſſa, ſed maximè, ignem illum extremum, quem ſempiternus eorum interitus conſequitur. Nam hic ignis omnino comprehendendus eſt, cum quo conjungendæ ſunt iſtæ impiorum pœnæ, quæ vel ignis illius loco ſunt, vel ad eum quodammodo ducunt; nec ſanè quiſquam hactenus fuit, qui dubitavit, æternam mortem hoc nomine comprehendi, quam ignis ille afferet, quo impii ſunt puniendi, ſed nihil prohibere, quominus alia quoque ſupplicia, quæ æternus interitus ſit conſequuturus, intelligantur, apparere videtur ex eo, quod ante illum ultimum diem, & ſic ante ignem iſtum, quo conflagraturus eſt hic mundus, dicatur conjicienda eſſe beſtia & pſeudo propheta, qui ſeduxerat homines, nempe Antichriſtus in ſtagnum iſtud ignitum itemq; Satanas. Hinc diſcimus, quantopere nobis ſit cavendum ab omni impietatis genere, cum tam grave ſupplicium ei ſit conſtitutum. Gaudeamus nos, qui partem habemus in prima reſurrectione, quandoquidem ſuper eos, non habet mors ſecunda poteſtatem ſeu imperium, ut dicitur ſup. c. 20. 6. h. e. eos ſubjicere non poteſt, niſi forte ſponte ſeſe ei vellent mancipare, hoc eſt vincere nolint hoſtes ſuos ſpirituales. Nam ut ait Chriſtus ſup. cap. 2. 11. Qui vicerit, non lædetur à morte ſecunda. Pugnemus igitur ſtrenue ac vincamus, ut à morte ſecunda liberati, vitæ corona donemur. Amen.

CONCIO JOH. CRELLII

Ex Rom. 8. verſ. 28, uſque ad 33.

PRÆFATIUNCULA.

MEmoriæ noſtræ infixa hærere debent illa Domini Jeſu Servatoris noſtri verba, ſancto ore ipſius ad ſolatium diſcipulorum ejus dilectorum pronunciata, quæ nobis deſcripſit S. Johannes cap. 15. ỳ. 15. *Jam non amplius vos dico ſervos. Nam ſervus neſcit quid faciat Dominus ejus. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audivi à Patre meo nota feci vobis.*

His enim verbis ſignificat quæ ſit dignitas eorum quibus ipſe revelat ea quæ à Patre ſuo audivit: jam quippe non agit cum illis ſicut cum ſervis, ſed ſicut cum amicis. Debemus nos æſtimare magnopere felices, quòd nobis manifeſtaverit verbum ſuum ſanctum, quòd nos ita dilexerit. Magnum hoc ſolatium noſtrum eſſe debet, quod nos eo fine congreget, ut ex verbo ejus doctrinas & admonitiones & conſolationes nobis utiliſſimas audiamus. Debemus illi eo nomine gratias agere, ejuſque laudes celebrare, invocantes nomen ejus, ut nobis in tali negotio opem ferat. Et nunc in hunc locum congregati ad talia tractanda, oremus eum ut nobis auxilio ſuo adeſſe dignetur, ut de iſtis ſacris oraculis partim ita ut oportet ad ædificationem loqui, partim commode audire queamus, ad ejus ſanctam gloriam & noſtram ſalutem æternam, &c.

Sicut caput iſtud totum eſt in hac ad Romanos epiſtola quaſi pretioſorum unionum contextus, ita hæc verba nunc prælecta poſſunt in hoc capite, præcipui unionis inſtar haberi. In quibus Apoſtolus differit de conſilio Dei circa felicitatem hominum eorum qui ex præſcripto Jeſu Chriſti vitam agunt, & propter ejus nomen patiuntur. Quemadmodum autem officium ipſorum eſt bipartitum, ita ut una pars ejus ſpectet ad omnem vitam atque actiones, altera autem ad perpeſſiones; ita etiam felicitas poteſt conſiderari ut bipartita, aliqua enim pars ejus contingit Chriſtianis in hoc ſeculo, altera verò eos manet in illo ſeculo futuro: ſicut etiam alibi Apoſtolus ait *pietatem habere promiſſionem vitæ præſentis & futuræ.* 1 Tim. 4.

Conſiderabimus autem primum quomodo proponat doctrinam de felicitate Chriſtianorum. Secundo quomodo eam doctrinam probet.

Doctrinam iſtam proponit hiſce verbis: *Scimus autem diligentibus Deum omnia cooperari in bonum, iis qui ſecundum propoſitum vocati ſunt.* In quibus verbis rurſus ſpectabimus tria. Primo quomodo conciliet authoritatem iſti ſuæ doctrinæ, per quod ejus certitudinem indicat. Secundo quomodo nobis deſcribat eos quibus iſta felicitas convenit. Tertio quomodo exprimat ipſam felicitatem.

Authoritatem iſtius doctrinæ ſuæ ejuſque certitudinem incluſit Apoſtolus iſto verbo, *Scimus*: quaſi dicat, certo perſuaſus ſum ea de re, quod ita & non aliter ſit eventura. Tali modo loquendi ſolent uti Apoſtoli quando volunt alicujus rei certitudinem exprimere. Sicut etiam quondam Dominus Jeſus habuit peculiarem loquendi modum quo doctrinarum ſuarum certitudinem aſſeverabat, *Amen amen dico vobis*: hoc eſt verè ſeu pro certo dico vobis. Hoc porrò verbum *ſcimus* non tantum reſpectu ſolius Pauli Apoſtoli ſcientiæ debet intelligi, ſed etiam reſpectu aliorum Chriſti Apoſtolorum: & denique reſpectu quoque cæterorum fidelium Chriſti certitudinis accipi poteſt. Attamen perfectius certitudo iſta accipitur reſpectu Apoſtolorum, quàm cæterorum fidelium. Etenim Apoſtoli ſancti non tantum eatenus habuerunt certam de hac felicitate ſcientiam, quod illis datæ fuerunt primitiæ Spiritus S. ſicut dictum eſt ſuperius ỳ. 23, qui eos introduxit in omnem veritatem, ſicut eis ipſe Dominus Jeſus promiſerat Joh. 16. 13; ſed etiam eatenus quatenus ex ipſo ore Domini talia affatim audierunt, & ſpectarunt. Vide 1 Joh. 1. ỳ. 1 & 5. 2 Pet. 1. 16, 17. Reſpectu autem ipſius Pauli Apoſtoli iſta certa ſcientia eo nititur, quod ei Dominus Jeſus id ſingulari modo revelarit, quem etiam ſingulari modo vocavit ad munus Apoſtolicum, jam in cœlum exaltatus: quo ſuperabat alios Domini Apoſtolos, quos D. Jeſus in terra habitans vocavit ad Apoſtolatum. Sed Paulus de ſe ſcripſit, ſe euangelium quod prædicabat non accepiſſe ab homine, ſed id didiciſſe per revelationem Jeſu Chriſti. Gal. 1. 11, 12. Qui Chriſtus Dominus eum è terra in cœlum aſſumſit, & ibi eum informavit de eo quid hominibus eſſet prædicaturus, ac voluit eum è proximo videre & guſtare cœleſtem felicitatem. Id Paulus habuit præ aliis Apoſtolis, ideoque etiam Dominus plura ei quàm aliis impoſuit. Sicut ipſe de ſe ſcripſit 1 Cor. 15. 10, quod plus aliis Apoſtolis laboraverit: & plus etiam paſſus eſt aliis, ſicut ipſe hac de re gloriatur, 2 Cor. 11. 22, 23, ad finem. Nihil verò ei ad gratiam Domini obfuit quod tam multa paſſus fuerit, omnia iſta ſpectarunt ad ejus Apoſtolici muneris præſtantiam.

Miræ ſunt viæ Domini, mire ſapiens conſilium Chriſti circa iſtum Paulum, qui cum eſſet magnopere blaſphemus, contra ipſum Chriſtum, & Eccleſiam ejus crudeliter

crudeliter perſequeretur, nihilominus eum Dominus ad ſe vocatum & converſum, myſteriis doctrinæ ſuæ cœleſtis implevit, eamq; illi gratiam exhibuit ut ipſum Dominum Jeſum jam in cœlis regnantem videret, de quo ipſe gloriatur. Quilibet nunc qui illius ſcripta myſteriorum cœleſtium plena legit, mirari iſta cogitur: ac celebrare potentiam ſapientiam atque bonitatem Domini Jeſu, qui ex inimico ſuo capitali fecit eximium ſervum ſuum. Quapropter de nemine deſperemus: poteſt enim Dom. etiam ex iis qui ejus veritatem ipſiuſq; confeſſores maxime oppugnant, non tantum communes veritatis ſuæ confeſſores efficere, verùm etiam ſelecta & eximia vaſa ad gloriam ſuam conſtituere.

Deinde iſtud ex hoc loco diſcamus; Doctrinam Apoſtolicam non inniti quibuſdã humanis documentis & ſubtiliter deductis argumentis, ſed authoritati certę revelationis divinæ, atq; Script. Sacræ: quæ non obnoxia ſunt errori ſicut ſunt doctrinæ humanæ. Bonis ac firmis fundamentis ſuperſtructa ſunt iſta quæ nobis in S. Lit. Apoſtoli reliquerunt. In cœlo hęc nata ſunt, non in humanis cerebris. Ideoque relictis humanis commentis ac dogmatibus erroneis, hiſce doctrinis contenti ſimus quas Apoſtoli certa ſcientia cognitas, nobis reliquerũt.

Sed & nos ipſos ſcire iſta oportet, ac certo eſſe perſuaſos de certitudine iſtius doctrinæ Apoſtolicæ, de qua hic potiſſimum agitur, quod nobis omnia quæ Dei cauſa ſervientes ei agimus, & quæ propter eum patimur, ſint in bonum convertenda. Id verò tum fiet ſi nobis comparaverimus hoc quod in nobis debet ad talia excitare alacritatem. Quod indicat Apoſtolus Eph. 6. *præcincti lumbos veritate.* Nempe ut certo perſuaſi ſimus veriſſima eſſe ea quæ nobis Dominus Jeſus ſervator noſter in ſancta Euangelii ſui doctrina propoſuit. Tum etiam ob oculos nobis ponamus ipſum Dominum Jeſum, & exemplum vitæ ejus ſanctæ, atque etiam ejuſdem patientiæ, & eam conſequutæ beatitatis. *Qui ſuſtinuit crucem, & ignominiam contemſit, & in dextera ſõlii Dei conſedit.* Hebr. 12. Conſideremus etiam illud quod S. Petrus ſcripſit. 1 Petr. 1. 13. *Ideo præcincti lumbos mentis veſtræ, ſobrii exiſtentes, perfecte ſperate in eam gratiam quæ allata eſt vobis in revelatione Jeſu Chriſti.* Qui hanc certam perſuaſionem non habet, is non poteſt recte vivere ſecundum præcepta Domini, & tempore afflictionum atque perſecutionis facile à veritate divina deficit. Debemus autem pacis tempore hoc nobis comparare, ut poſſimus ſubſiſtere tempore cujuſlibet afflictionis. Sumamus *ſcutum fidei* id eſt habeamus certam fiduciam de vita æterna ex gratia Dei obtinenda: quam nobis excutere conatur Satanas adoriens nos tentationibus, & gravibus afflictionibus, volens nos adducere ad dubitationem de promiſſis Dei. Qui etiam ipſum Dominum Jeſum aggreſſus eſt, non tantum cum eum tentaret in deſerto, ſed etiam poſtea. Ut igitur poſſimus tales à Satana immiſſas oppugnationes ſuſtinere, comparemus nobis dum tempus habemus iſtam certam perſuaſionem atque fiduciam: & comparemus eam ex Sacra Scriptura. Conſideremus dicta Apoſtolica, & præcipue iſtius ipſius Pauli, qui inter alia precatur fidelibus Eph. 1. 16, 18, ut habeant illuminatos oculos mentis ſuæ, ut ſciant quæ ſit ſpes vocationis Dei, & quæ divitiæ gloriæ hæreditatis ejus in ſanctis. Idem eadem ſcientia & fiducia animum ſuum firmabat atq; in afflictionibus ſolabatur. ut 2 Tim. 1. 12. *Propter quam cauſam etiam iſta patior, & non pudeſio. Scio enim cui crediderim, & perſuaſus ſum quod potens ſit depoſitum meum cuſtodire in illam diem.* Si militer nos cum Paulo Apoſtolo dicamus.

Sed jam conſideremus hujus primæ partis ſecundam particulam, id eſt quomodo nobis deſcribat eos qui volunt & debent eſſe compotes veræ felicitatis. Deſcribit autem eos duplici modo: unus modus deſcriptionis ſumtus eſt ab illorum officio, alter vero modus ab ea Dei actione quam cum iis facere eſt dignatus.

Prima deſcriptio continetur in iſtis verbis, *diligentibus Deum*, in quibus expreſſit nobis medium conſequendæ veræ felicitatis, quod in eo ſitum eſt ut quis Deum diligat. Dilectio verò Dei ſita eſt in obſervatione & exſequutione mandatorum Dei. Sicut nos ipſe Dominus Jeſus docuit, Joh. 14. 21. Qui habet præcepta mea, & ſervat ea, is eſt qui diligit me. Et deinde ibidem verſ. 23. Si quis me diligit, ſermonem meum ſervat, & 24. qui me non diligit, ſermones meos non ſervat. Ita etiam dicitur 1 Joh. 2. 5. Qui ſervaverit ejus ſermonem, vere in eo charitas Dei perficitur. Et ejuſdem epiſtolæ cap. 5. ỳſ. 3. Hæc enim eſt charitas Dei, ut præcepta ejus ſervemus. Quippe dilectio alicujus in eo opparet ſi quis id quod illi placet faciat. Ergo etiam is Deum diligit qui voluntatem ejus præceptis ipſius comprehenſam facit atque exſequitur. Qui verò diligit Deum, is debet etiam diligere Dominum Jeſum, filium Dei unigenitum, atque ita eum diligere ſicut ipſum Deum. Nam ſi quis non diligit Dominum Jeſum Chriſtum, ſit anathema, inquit Apoſtolus, 1 Cor. 16. 22. Qui nunc Deum diligere ſe diceret, & non diligeret Dominum Jeſum, hujus dilectio nullius eſt apud Deum valoris. Præterea debemus diligere proximos & fratres noſtros, ſicut nobis ipſe Dominus mandatum dedit, quod etiam novum præceptum ſuum vocavit, & teſſeram atque ſignum diſcipulorum ſuorum verorum nuncupavit. Joh. 13. 34, 35. Qui autem non diligit fratrem & proximum ſuum, is nec Deum diligit, 1 Ioh. 4. 20. Omnis enim qui diligit eum qui genuit, diligere etiam debet & diligit eum qui ex iſto genitus eſt. Cognoſcamus igitur dilectionem noſtram erga Deum ex dilectione fratrum noſtrorum, ſi eos diligimus. Quodſi iſtos non diligimus, etiam Deum non diligimus. Nam quomodo fieri poteſt ut diligamus Deum quem non videmus, cum fratrem noſtrum quem videmus, non diligamus? Qui hic diligit parentes, diligit etiam eorum liberos, ſed qui non diligit imo odit liberos alicujus, non diligit etiam parentes. Igitur indicium & argumentum quo probari poteſt an nos Deum diligamus, eſt dilectio noſtra erga fratres ex eodem Deo genitos. Exploremus igitur per id noſmetipſos. Non ſolum autem amicos noſtros, ſed & inimicos diligere debemus, ſi volumus eſſe filii Dei altiſſimi, ſicut nos docuit Dominus Jeſus Mat. 5. 44, 45. quoniam & Deus Pater noſter, tales quoque diligit. Quodſi inimicos noſtros diligere propter Chriſti præceptum tenemur, quomodo fratres noſtros non diligere aut etiam odiſſe nobis licebit?

Deſcendamus hic in nos ipſos, & cum noſtra conſcientia, rationem ineamus, num in nobis ſit vera erga Deum dilectio. Num Deum noſtrum ex toto corde, ex tota anima amamus? An habemus in eo unicam voluptatem & delectationem cordis noſtri, ut cogitemus & conſideremus Dei potentiam, ſapientiam, atq; bonitatem? Et contra an cum videmus aliquid fieri ad probro afficiendam Dei gloriam, id nos dolore afficit atque affligit animas noſtras? & quando ægre procedunt negotia ad gloriam Dei ſpectantia, an inde dolorem capimus? Et num oramus Deum ut gloriam ſuam purget ab omnibus maculis quibus eam Satanas adſpergit, & ut ſtrenue procedat veritatis divinæ notitia, ad Dei gloriam & populi ejus ſalutem? Num porro cernentes aliquid cum propagatione veritatis divinæ atq; gloriæ ejus conjunctum, inde gaudemus atq; lętamur, & Deum pro eo celebramus? Num deſideramus Deum & gloriam ejus, ſicut cervus fatigatus ſitiens deſiderat rivos aquarum, ſicut de ſe teſtatur David Pſ. 42.? Num de eo diligenter cogitamus ut Deo placeamus? Num in id poſſeſſiones & valetudinem & vitam noſtram impendere parati ſumus? Quodſi aliter ſeſe res habet, expergiſcamur, & ne nos ipſos falſa opinione dilectionis erga Deum decipiamus. Excitemus nos ipſos ad diligendum Deum, ponentes nobis ob oculos ſubinde magnam ejus dilectionem, qua nos indignos dilexit. Omnia propter nos fecit, quęrens nos & ſalutem noſtram. Dedit nobis verbum ſuum ſanctũ, in quo nobis revelavit promiſſum vitæ æternę, & ut tum promiſſum iſtud tum ſuam erga nos dilectionem confirmaret, tradidit in tormenta atrocia & mortẽ ignominioſam filium ſuum dilectiſſimũ. Eidẽ ad dexteram ſuam collocato, dedit in manus felicitatẽ noſtram & temporariam & æternã. Sp. S. qui eſt donũ Dei ſingulare, nemini denegat qui eum ambit, ad confirmandã beatam ſpem vitæ æternæ. Muro providentiæ ſuæ nos

circumdat, tuetur nos ab inimicis noſtris & à caſibus miſerandis atque luctuoſis. Ecce & nunc argumentum ejus erga nos dilectionis experimur omnes qui hic aſſidemus audientes ex verbo ejus doctrinas, monita, & ſolatia. Jam propter peccata noſtra incideramus in fauces Satanæ atque mortis æternæ, ille autem nos eripuit, ex poteſtate tenebrarum, & tranſtulit ad lucem ſuam admirandam. Et hodieque quamvis ei non ita ut oportet ſerviamus, ille tamen nobis parcit, & benigne nobiſcum agit, & in noſtris infirmitatibus nos fulcit, nobiſque opitulatur. Non inficiamur nos ſervi ſalutis veſtræ apparere in vobis aliquam erga Deum charitatem; cujus argumentum eſt & hoc ipſum quod conveneritis & congregrati ſitis ad peragenda ea quæ ſpectant ad gloriam Dei. Tum etiam quod à mundo iſto ſpecioſo diſceſſeritis (& faxit Deus ut ſerio diſcedatis) atque ad Eccleſiam hanc vilem & contemtam vos adjunxeritis: quod pro corona & ornamento capitis veſtri habeatis quando vobis aliquid adverſi evenit propter hanc veritatem divinam, quam confitemini. Credo quod de ea nonnunquam colloquamini, & Sacras Scripturas legatis, & nonnihil ad promovendam iſtam veritatem divinam impendatis. Metuimus tamen ne in præceptis divinis delectum quendam habeatis, interdum facientes quod Deo placet, interdum autem carni veſtræ gratificantes, quodque ei moleſtum eſt agere & ſuſtinere detrectantes. Non eſſet hoc diligere Deum ex toto corde & totis viribus. Pertentemus & exploremus in nobis omnia, forſan deprehendemus facile quid nobis deſit ad perfectam Dei & Domini Jeſu dilectionem. Probemus quoque & examinemus corda noſtra, num in iis ſit debita charitas erga proximos & fratres noſtros? quorum cauſa etiam vitam noſtram quando opus eſt impendere debemus: quodſi vitam, quanto magis partem facultatum atque poſſeſſionum? Num donis quæ à Deo habemus libenter fratribus inſerviamus? Num non noſtra ſolum ſpectemus atque curemus, ſed etiam ea quæ ſunt aliorum, etiam in rebus quæ alioqui licent ſed non ædificant, de libertate noſtra cedentes, etiam viliſſima miniſteria fratribus præſtare non detrectantes? Denique num etiam inimicos noſtros ut Dominus præcepit, diligamus? Num injurias ab iis illatas toleranter perferamus, Deum pro illis oremus, in quo nobis Dominus noſter præivit, iiſque pro malefactis benefacta reddamus? Dubito an talia præſtemus. Et tamen hæc facere neceſſe eſt eum quicunque Deo placere atque gratiæ ipſius ſalutaris compos fieri cupit.

Jam nobis progrediendum eſſet ad conſiderandum alterum modum quo populus Dei ſub Novo Fœdere deſcribitur. Sed ut ab ordine verborum Apoſtoli non diſcedamus, videamus quomodo nobis expreſſerit id quod ad iſtius populi divini felicitatem pertinet. Hoc autem continetur in his verbis, *omnia cooperantur in bonum*. Eximia eſt iſta deſcriptio, tum populi divini, tum eidem convenientis felicitatis. Quis eſt qui non optet ut ei omnia in bonum convertantur? Conſiderandum autem huc eſt nobis primum quænam ſint omnia iſta de quibus hoc loco dicitur. Deinde quomodo iſta cooperentur in bonum. Per *omnia* iſta intelliguntur non tam ea quæ corpori læta & cum voluptate conjuncta ſunt; nam talia Deus populo ſuo ſub Novo Fœdere non promiſit, quin potius afflictiones & mærores propter nomen divinum, plerumque populum iſtum comitantur. Quanquam & læta interdum Deus populo ſuo largitur; quæ etiam ei debent in bonum verti, ut his utantur ad bonos uſus, Deo ejuſque gloriæ his miniſtrantes, eique pro his gratias agentes; non autem abutantur ad malum, nam ſic hæc eis conferrent ad plagas eis à Deo inferendas, & ad ipſorum exitium. Sed hic debent intelligi maxime ea omnia quæ ad religionem Domini Jeſu, & ad afflictiones popter nomen ejus pertinent. Ita alibi de ejuſmodi rebus loquitur idem Apoſtolus 1 Cor. 3. ſub finem. Omnia ſunt veſtra, ſive Paulus, ſive Apollos, ſive Cephas, ſive mundus, ſive vita, ſive mors, ſive præſentia, ſive futura, omnia ſunt veſtra. Conſideremus jam quomodo iſta cooperantur in bonum. Primum videnda læta, deinde triſtia. Læta ſunt duplicia, vel ad ſpiritum, vel ad corpus ſpectantia. Ad ſpiritum pertinent iſta; quando Dominus fidelibus ſuis id largitur per ſpiritum ſuum ſanctum in corda eorum miſſum & cum ſpiritu eorum conjunctum, ut habeant certam & firmam ſpem vitæ æternæ: quando eis tribuit per eundem eximiam myſteriorum ſuorum notitiam: atque per hæc efficit in eis pietatem inſignem, & bonam conſcientiam, corroboratque eos in homine interiori. Unde percipiunt magnam lætitiam in cordibus ſuis, ſuperantem omnia terrena oblectamenta. Ea porrò quę ſpectant ad ſolatia hujus vitę & ad corpus noſtrum, ſunt hæc; quando Deus concedit populo ſuo pacem corporalem, & varia hujus mundi commoda, quamvis ea non promiſerit: quod homines Deo obligat ad præſtanda officia, ut operam dent gloriæ divinæ, eique ſerviant; ędificantes ſeipſos in domum ſpiritualem. Quemadmodum id faciebant illi ſancti anteceſſores noſtri, ſicut nobis deſcriptum eſt Act. 9. 31. Illæ igitur Eccleſiæ per totam Judæam & Galilæam, & Samariam, habuerunt pacem, ædificantes & ambulantes in timore Domini, & in conſolatione Spiritus ſancti replebantur. Eo fine enim Deus hominibus largitur pacem, ut ii pro ea gratias ipſi agentes, bene & pie ea utantur.

Quomodo autem res adverſæ cooperentur in bonum populo Dei, jam videamus. Eæ verò quædam nobis eveniunt ut confeſſoribus nominis Domini Jeſu, propter quem patimur: quædam autem nobis accidunt ita ut aliis etiam hominibus. Per quas Deus aut explorat patientiam aliaſque virtutes noſtras, aut nos pro peccatis noſtris punit. Quando per adverſa & afflictiones exploratur virtus noſtra, tum hæc nobis ea ratione cooperantur ad bonum, quod nobis per ea offeratur occaſio oſtendendæ noſtræ erga Deum fiduciæ, & patientiæ. Cum enim quiſpiam afflictiones tolerat, habet quo gaudeat, & glorietur. Unde S. Jacobus ait cap. 1. Beatus vir qui ſuſtinet tentationem, nam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam promiſit Dominus diligentibus eum. Sicut etiam inquit S. Paulus Rom. 5. nos gloriari in afflictionibus, ſcientes quod afflictio tolerantiam operetur, tolerantia autem probationem, probatio autem ſpem. Spes autem non pudefacit, quia charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum qui nobis eſt datus. Difficile eſt ut quiſpiam acquirat tolerantiam ac perſeverantiam, niſi fuerit exercitatus per afflictiones, ex tolerantia autem provenit probatio ſeu virtutis exploratio. Dicit ulterius probationem operari ſpem. Quamvis homines Chriſtiani capiant ſpem ſuæ felicitatis ex auditione verbi divini, tamen niſi alia acceſſerint, eam ſpem poteſt eis quidlibet auferre, ideoque eatenus non poſſunt eſſe certi de ſua felicitate. Sed poſtquam fuerint explorati, per varia adverſa, vel quoad poſſeſſiones, vel pacem, vel famam bonam, vel valetudinem, vel vitam, ſi hæc patienter toleraverint, jam concipiunt ſpem firmam atque certam, Deum eis ſalutem collaturum, quando jam id quod eis à Deo eſt impoſitum ſuſtinuerunt. Porro dicit, hanc ſpem non pudefacere, nempe eum non iri fruſtratum, ſed certo potiturum eo quod Deus ei promiſit. Nam ejus rei ſpecimen jam ſpectat in ipſo Domino Jeſu Chriſto, qui poſtquam ſuſtinuit crucem, & ignominiam contemſit, in dextera throni Dei conſedit. Ita hic Apoſtolus ait, iſta fidelibus Dei cooperari ad bonum, ac præcipue ad vitam illam æternam, quando non tantum ſuperato peccato piè vivunt, ſed etiam quando ſuperatis atrocibus Satanæ oppugnationibus victores evadunt, pro quo accipient deſtinatam victoribus coronam æternæ felicitatis. Ne igitur animos noſtros angant & contriſtent ea quæ nobis propter nomen Domini eveniunt adverſa. Non fortuitò hæc nobis eveniunt, ſed ex Dei permiſſione: non patimur iſta propter aliud niſi propter Deum & noſtram ſalutem. Convertuntur hæc nobis in gloriam & honorē. Sicut inquit S. Petrus, 1 Pet. 1. 7. Ut exploratio fidei veſtræ multo pretioſior auro pereunte, quod etiam per ignem exploratur, inveniatur in laudem, & honorem, & gloriam, in revelatione J. Chriſti. Ne igitur Deo nobis

id

id imponente ut adverſa patiamur, ea pati detrectemus. Non ſunt hæc vere mala, quia non obſtant ad beatitatem veram atque ſummam conſequendam, imò potiùs adjuvant. Sicut non obfuerunt Domino Ieſu, ſed profuerunt. Imò verò Deo agamus gratias ea ex parte, quod hæc ſit gratia ejus, quando nobis contingit pati afflictiones immeritò, 1 Pet. 2. 19. Donum hoc eſt Dei ut ait S. Paulus Philip. 1. ỳſ. 27, ut non tantùm in Chriſtum credamus, ſed etiam pro eo patiamur. Nam hoc totum in noſtrum bonum eximium convertetur. Eatenus quoque res adverſæ atque afflictiones conferunt fidelibus ad bonum, quod eo tempore quando ii in afflictionibus deſeruntur ab aliis, Deus eis aſſiſtit, ad eos appropinquans. Sicut aſſiſtebat ipſi Domino Ieſu, & aliis ſervis ſuis. Sicut & ipſe Dominus Ieſus adfuit Stephano martyri ſuo. Actor. VI. & VII. Experti ſunt id & alii diſcipuli Ieſu Chriſti. Expertus eſt & iſte ipſe Paulus, quando fuit ab omnibus derelictus. 2 Tim. cap. 4. verſ. 16, 27. Expertus eſt & in mari, naufragio imminente, Actor. 27. verſ. 23. quando angelus Domini ei adſtitit. Oſtendit ſe Dominus Ieſus & Iohanni in exſilium pulſo & deportato in inſulam Patmon, propter ſermonem Dei, & teſtimonium Ieſu Chriſti. Apoc. 1. 9, 10. revelavit ei tunc ibi ſua ſecreta, per vocem è cœlo demiſſam. Magis inſignis evadit providentia Dei, quando fideles ejus incidunt in afflictiones, Deus autem eis auxiliatur, quam quando in pace degunt. Proinde non continuo male eſt quando nobis dolenda eveniunt: ſemper etiam in mediis malis bene eſt quando Deus vult, in eoque vertitur & magna gloria Dei, & noſtra magna felicitas. Igitur aſſueſcamus in tempore huic doctrinæ: & præſertim quando iſta veritas divina quam profitemur magis expolitur, quando videmus Satanam in id eſſe intentum cum ſua caterva infernali, & cum omnibus inſtrumentis ſuis hominibus malis, ut nobis ob confeſſionem noſtram varias immittant afflictiones, ut ſimus ad talia parati. Induamus armaturam ſpiritualem quam nobis deſcripſit idem Apoſtolus Epheſ. 6. ut poſſimus ſuſtinere omnes hoſtium noſtrorum impetus. De quo qui non cogitant, ii ad Eccleſiam Chriſti non pertinent. Nihil per hanc præparationem perdemus: nam ſi pax nobis continuetur, Deo ejus authori gratias reddemus; ſin autem pace diſturbata certamen ingruerit, nos erimus parati ut certemus audacter, & Dominus nobis opem feret ad victoriam feliciter obtinendam. Plura ſæpe homines perdunt propter res terrenas, & dolores perpetiuntur, pro quibus poſtquam mortui fuerint nullam accipient compenſationem. Sed is qui Dei & Chriſti cauſa ſuſtinuit afflictionem, & in Domino eſt mortuus, accipiet coronam victoriæ, quam Dominus promiſit iis qui ipſum diligunt.

Res autem luctuoſæ quę hominibus Chriſtianis eveniunt, aut propter explorandam eorum virtutem ac patientiam, aut quas Deus immittit propter eos ob peccata caſtigandos, quomodo eis ad bonum opitulantur? Primo, quando Deus eos explorat, quando aliquid incommodi eos urget, illi verò id patienter ferunt, non fortuito caſui id adſcribunt, ſed Deo, ei gratias agentes, cum Jobo dicente, Dominus dedit, Dominus recepit, ſit nomen ejus benedictum: pro iis quæ hic adimuntur meliora ſe in cœlis apud Patrem ſuum repoſita habere cogitantes. Si talem homo quiſpiam malignus verbis mordacibus inſectetur, famam ejus aut domeſticorum ejus lacerans, is verò cum Davide ſervo Dei, dicit, Obmutui, non aperui os meum, quia tu hoc feciſti. Pſ. 39. Id verò in nobis ſpectare debemus, annon vel Deo vel hominibus cauſam dederimus ut tali modo tractemur: ut & Deus pro peccato noſtro nos puniens talia nobis immitteret, & homines injurias ſibi à nobis illatas ulciſcerentur. Quodſi cauſam vel anſam talium prębuimus, ne pro injuria reputemus quod nobis talia eveniant, ſed dicamus illud quod eſt apud Prophetam Mich. 7. 9. iram Domini perferam, nam peccavi contra eum. Si autem quis conſcientia atteſtante ſentiat ſibi innocenti inſtar Jobi adverſa immutti à Deo, ita ſibi moderatur ut nullatenus Deum offendat, nec in officio ſuo Chriſtiano exorbitet, dicens, immerito quidem hæc mihi eveniunt, ſed Dominus explorat meam patientiam, ego verò id ab eo ſuſcipio, rogans, ne me ſinat in pietate vacillare. Ita omnia quæcunque homini pio eveniunt, etiam quæ mala videntur, in bonum ei convertuntur.

Videamus jam alteram piorum hominum deſcriptionem; quæ eſt ſumta à magna gratia Dei quam hominibus exhibuit. Continetur autem in his verbis; *qui ſecundum propoſitum vocati ſunt*. Ubi primùm videndum eſt quid ſit iſta vocatio, deinde quid ſit eam fieri ſecundum propoſitum. Vocatio iſta notat id quòd Deus homines ſervare volens, per vocem euangelii annunciatam ad ſe atque ad veram fidem ſuſcipiendam invitaverit, illi autem id ſuſceperint. Hi dicuntur vocati. Ad quos enim Deus miſit euangelium ſuum, ii autem id non ſuſceperunt, ad eos non ſpectant ea de quibus hic Apoſtolus loquitur. Tales vocati alibi in Sacra Scriptura dicuntur etiam electi, ut 2 Theſſ. 2. 13, 14. elegit vos Deus ab initio ad ſalutem, &c. ad quod vocavit vos per euangelium noſtrum, ad adeptionem gloriæ Domini noſtri Jeſu Chriſti. Quod autem dicitur eos eſſe ſecundum propoſitum vocatos, ſignificatur, Deum cum propoſuiſſet atque conſtituiſſet ut homines ſervaret, ſimul conſtituiſſe quonam modo & medio id perficere velit, nempe, ſi homines fecerint ea quæ Deus antea ut facerent conſtituit, eiſque impoſuit faciendum ſi ſalvi velint eſſe. Similiter loquitur idem Apoſtolus Eph. 2. 10; ipſius enim ſumus factura, creati in Chriſto Jeſu, ad opera bona quæ antea præparavit Deus, ut in eis ambularemus. Hæc autem opera bona ſunt ea quæ fides in Dominum Jeſum Chriſtum, & per eum in Deum, producit. Sicut nos ipſe Dominus docuit, in ſermone ſuo ad illas turbas quæ eum interrogarunt quid faciendum ipſis eſſet ut operarentur opera Dei? Reſpondit Jeſus & dixit eis, Hoc eſt opus Dei ut credatis in eum quem ipſe miſit. Joh. 6. 28, 29. Proinde quicunque non eſt ſecundum propoſitum Dei vocatus, qui vocationem & electionem ſuam non efficit firmam [per bona opera] 2 Petr. 1. 10. Is non pertinet ad tales vocatos quibus omnia cooperantur in bonum, ut ſint conformes imagini filii Dei. Voce iſta *vocationis* utuntur Apoſtoli, ut exprimant magnam Dei gratiam, & magnam hominum indignitatem. Nam quando homines ea de re non cogitarunt, quando in tenebris & in umbra mortis ſederunt, ut dicitur Matth. 4. 16, exorta eſt eis lux magna: tunc eos Deus è tenebris evocavit ad lucem ſuam admirandam, 1 Petr. 2. 9. Quid verò Deum impulit ad eam gratiam offerendam? Num noſtra dignitas? num Chriſti meritum? ut vulgo ſtatuitur. Non noſtra dignitas, nec meritum. Nam in eo ſtatu fuimus quem deſcribit Apoſtolus Eph. 2, ut eſſemus mortui in delictis, & filii iræ, natura, ſicut & reliqui. Non etiam meritum Chriſti: Nam gratia Dei erat parata ante omnia ſecula, promiſſa & data eſt ante tempora ſecularia Tit. 1. 2. 2 Tim. 1. 9. ſecundum proprium propoſitum & gratiam. Atque ut idem Apoſtolus ſcripſit Tit. 3. 5. ſecundum miſericordiam ſuam ſervavit nos, per lavacrum regenerationis &c. Tam magnam gratiam & dilectionem Deus hominibus oſtendit, quantam non oſtendit angelis, qui poſtquam peccaverunt, mox à Deo deturbati ſunt in tenebras æternas ad exitium. Hominibus autem tantam dilectionem exhibuit ideo, ut quo ſunt ea indigniores tanto velint eſſe gratiores, & ut Deum laudibus celebrent, pro tam magna præſtantia quæ iis èſt eventura in futuro ſeculo, ſupra angelos etiam ſanctos. Nam non tantum Angelos judicabunt, ut dicitur 1 Cor. 6. 3, ſed etiam eatenus præſtantiores Angelis ſunt futuri, quatenus ſunt ſeſſuri in throno Dom. Jeſu, cum ipſo, Apo. 3. 21. & cohæredes regni illius cum eo exſtituri in æternum. Angeli autem ſunt ſervi qui adſtant ante faciem Dei & Chriſti. Porrò ſervus non manet in domo in æternum, filius autem manet. Homines verò Deo dilecti ſunt filii Dei, qui manebunt in domo ejus ſicut hæredes, in æternum. Admiremur tam magnam Dei gratiam, dicentes cum Davide, Pſal. 8. Quid eſt homo? ô Deus, quod eum tanto

honore affeceris? Quilibet noſtrum dicere debet, Mi DEUS, num ego dignus fui tanta gratia tua, ut me tantopere diligeres? DEUS verò quid ad hæc? Ego ſum Pater veſter, vos eſtis liberi mei, ego vobis paravi hæreditatem æterni regni mei. Nos autem dicamus, Nos ſumus ſervi tui indigni, & mancipia tua. Debet in nobis magna animi ſubmiſſio reperiri, ut agnoſcamus, nihil in nobis fuiſſe quod Deum ad tantam erga nos charitatem excitaret; non tantum ex Adamo qui factus eſt ſervus peccati prodiimus, ſed etiam ipſi Deum ſæpe offendimus. Qui hæc conſiderabit, is ſeſe coram Deo humiliabit, & ſemper Deum hanc ob cauſam laudabit. Laudemus igitur & nos nomen Dei ſanctum, quòd nos fecerit tam magnæ gratiæ ſuæ participes, & ſecundùm ejus propoſitum vivamus. Nam qui ita ut debet non vivit, is non eſt ſecundum Dei propoſitum vocatus. Oportet ut vocationem & electionem noſtram per bona opera firmam efficiamus.

Jam conſideremus quomodo Apoſtolus probet atque confirmet iis qui ſecundùm Dei propoſitum ſunt vocati, quique Deum diligunt, omnia ad bonum cooperari. Id vero exprimitur verſ. 29, 30, 31, 32. Ubi primò ipſam probationem oſtendit. Secundo eandem declarat. Tertio denique eam probationem urget. Quod ad ipſam probationem attinet, ea continetur verſ. 29. Ubi vult oſtendere omnia ad bonum cooperari iis qui ſunt ſecundùm ejus propoſitum vocati. Quia Deus eos vocavit quos præcognovit, quos autem *præcognovit*, id eſt dilexit, eos etiam prædeſtinavit, prædeſtinavit autem ſervare, & quidem ita ſervare ut ſint conformes imagini filii ejus. Quem autem Deus ita dilexit ei non poteſt male eſſe, is non poteſt non eſſe felix. Ergo iis quos Deus diligit omnia in bonum convertentur. Verbum iſtud *præcognoſcendi* non ſignificat Deum nos prius quam in mundo eſſemus jam cognoviſſe, ut quidam volunt, quod eſt contra rationem. Sed id ſignificat quòd Deus homines quos è terræ pulvere producturus & creaturus erat, ita diligere conſtituerit, ut eos voluerit ex iſta valle terrena ad cœli excelſa perducere; quod efficere decrevit per filium ſuum, quem etiam in hoc præcognovit ante conditum mundum, 1 Petr. 1. 20. ut iis tum viam eò ſpectantem oſtenderet, tum eodem ipſos deduceret. Ita igitur verbum iſtud ſumi debet, ſicut etiam alibi apud Sacros ſcriptores ſumitur. Sicut & ipſe Dominus Jeſus id ſumit, quando dicit, Joh. 10. verſ. 14, quod cognoſcat oves ſuas, id eſt diligat eas, ſicut eum pater cognoſcit, id eſt diligit. At contra homines impios non novit, id eſt non diligit, non habet eos pro ſuis, quibus dicet, *nunquam novi vos.* Matth. 7. 23. & 25. 12. Et 2 Tim. 2. 19, dicitur, *Firmum ſtat fundamentum Dei, novit Dominus qui ſint ſui.* Ita etiam Rom. XI. 2. *Non rejecit Deus populum ſuum quem præcognovit*, id eſt antea dilexit. Et 1 Cor. 8. 3. *Si quis diligit Deum is cognitus eſt ab eo:* Id eſt dilectus, ſeu eum Deus quoque diligit. Sic etiam Deus dixit Prophetæ Jerem. 1. 5. *Priuſquam te crearem in utero cognovi te:* id eſt dilexi te. Sic per Oſeam cap. 13. 5. Deus dixit de illo populo Iſraëlitico, *Ego te cognovi in deſerto, in terra valde ſicca;* Id eſt ego te dilexi, nam ibi beneficia Dei quæ iſti populo exhibuit, commemorat.

Dicit hic porro Apoſtolus de Deo, *quos præcognovit, eos etiam prædeſtinavit ut ſint conformes imagini filii ejus.* Quod intelligendum eſt tum de felicitate fidelium Chriſti in futuro ſeculo, tum etiam de ſanctitate eximia, qua debent eſſe ſimiles Domino Jeſu Chriſto, debent induere Jeſum Chriſtum, debent eum ſequi atque imitari, & ambulare ſicut ille ambulavit. Sed intelligendum eſt quoque de ſimilitudine afflictionum Jeſu Chriſti. Sicut in ſuo exemplo oſtendit idem Apoſtolus, Philip. 3. 10. *Ut cognoſcam eum, & vim reſurrectionis ejus, & communionem perpeſſionum ejus, conformis morti ejus.* Sicut Dominus Jeſus mortuus eſt ſemel, ita nos debemus mori peccato, ut docet idem Apoſtolus Rom. 6. 4. ad verſ. 12. Et 2 Cor. 5. 14, 15. Charitas Chriſti conſtringit nos, judicantes hoc, quod ſi unus pro omnibus mortuus eſt, utique omnes mortui ſunt, & pro omnibus mortuus eſt ut qui vivunt non amplius ſibiipſis vivant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt & reſuſcitatus. Quod autem reſpectu illius futuri ſeculi debeamus eſſe ſimiles Domino Jeſu, de eo loquitur idem Apoſtolus, Philip. 3. 21. Qui tranſformabit corpus humilitatis noſtræ ad id ut fiat conforme corpori ejus glorioſo &c. Et ſicut portavimus imaginem illius primi Adami terreni, ita portabimus & imaginem illius cœleſtis 1 Cor. 15. 49. Qui factus eſt in ſpiritum vivificantem, ibid. 45.

Sed occurrens Apoſtolus, ne quis exiſtimet in omnibus penitus nos ſimiles fore Domino Jeſu, addit iſta verba, *ut ſit ipſe primogenitus in multis fratribus.* Quibus verbis oſtendere vult, quod Dominus Jeſus qui ſicut perfectiſſimus filius Dei perfectiſſime etiam divinam voluntatem implevit, ideo quoque perfectiſſimam felicitatem divinam hæreditate obtinuerit. Nam is & in hoc ſeculo fuit primogenitus inter multos fratres, cum Deus eum primum filium ſuum perfectiorem aliis filiis Dei genuerit. Deinde is primus legem Dei perfecte implevit, vivens pie & ſancte, in quo aliis fidelibus præivit. Nam nullus hominum æque ſanctus fuit ut ille, & æque Deo obediens: quia etiam nullus tantam tanti præmii cœleſtis ſpem, quantam ille, habuit. Præterea eminuit & in eo ſicut primogenito, quod eximias divinas qualitates in ſe habuerit, ut ſapientiam perfectam, & potentiam atque poteſtatem excellentem, per quam miracula divina patrabat, ideoque in forma Dei jam tunc fuiſſe dicitur. Quod autem attinet ad tempus ab ejus reſurrectione, tunc vero perfectius ejus primogenitura apparuit, ſicut de eo dicitur Apoc. 1. 5. Quod ſit primogenitus ex mortuis. Ita etiam Paulus dicit 1 Cor. 15. verſ. 20, & 23. Chriſtum primitias eorum qui dormierant, ſeu mortui erant, eſſe factum, cum eſt è mortuis excitatus; & primitias (nempe reſurgentium) eſſe Chriſtum, deinde ſequuturos eos qui ſunt Chriſti, in illo adventu ipſius. Similiter etiam Col. 1. 15. dicit, eum eſſe primogenitum omnis creaturæ. Quod tunc præcipue effectum eſt quum Deus altiſſimus ei vitam dedit immortalem, eumque ad dexteram ſolii ſui collocavit, & omnia pedibus ejus ſubjecit, ut is omnes judicet, regat, eiſque quibus vult vitam æternam largiatur. Atque eo modo is eſt primogenitus inter multos fratres. Iſti porro *fratres* Domini Jeſu Chriſti, quos ita ipſe nominat, quamvis ii hoc titulo ſint indigni, cujus rei omnes pudere debet, quamvis illum ejus rei non pudeat, ſunt omnes ii qui piè vivunt, imitantes Dominum Jeſum, quanquam ille eis multum præcellit. Propterea dicuntur ejus fratres, quod ſint ex eodem Deo nati, per ſanctum ejus verbum.

Ii autem ex Deo nati ſunt cenſendi, qui in omnibus quantum poſſunt faciunt voluntatem iſtius patris ſui; quod nos in hoc ſeculo tam perfecte ut oporteret facere non poſſumus. Quanquam perfectiore modo fient fratres in illo futuro ſeculo, quando evadent reipſa hæredes regni Dei, & cohæredes Chriſti, ſicut dictum eſt ſuperius verſ. 17. In omnibus tamen primatum obtinebit Chriſtus, ſicut noſter Dux & Rex. Hic autem iſtius ſermonis occaſione cognoſcere poſſumus quas ob cauſas Jeſus ſit filius Dei. Non ob id quod, ut hodie plerique ajunt, natus ſit ex eſſentia Patris ante omnia ſecula. Sed quod (præter conceptionem è Spiritu Sancto) Deo ſimilis fuerit præ cæteris filiis ejuſdem, vitæ ſanctitate, & deinde quòd eum Deus ante omnes primum à mortuis ita reſuſcitavit, ut eum in cœlum aſſumſerit, ac immortalem effecerit, & regni ſui participem atque poſſeſſorem, præ aliis omnibus, quorum ille frater nominatur. An verò poſſent alii homines eſſe Jeſu Chriſti fratres eo modo, cum ex Dei eſſentia generari nequeant, ſicut Ieſus Chriſtus generatus eſſe vulgo aſſeritur? Quapropter etiam hinc apparet Ieſum non eſſe talem Dei filium qualis paſſim eſſe exiſtimatur.

Conſideremus verò noſtram magnam felicitatem, ejuſque

ejuſque certitudinem, quæ in eo conſiſtit, quod is quem non pudet nos pro fratribus ſuis agnoſcere, factus ſit æternæ felicitatis & compos & largitor. Quapropter & nos certi eſſe poſſumus nos eandem ex gratia ejus, per manus ejuſdem accepturos: quandoquidem id in manibus habet is qui eſt primogenitus inter multos fratres, nempe Dominus Jeſus. Quodſi nos tantum terrenis bonis contenti eſſe deberemus, Domino Jeſu cœleſti beatitate perfruente, non eſſet conveniens inter Dominum Jeſum & nos reſpectu felicitatis comparatio. Num enim ſic ille poſſet recte dici primogenitus inter multos fratres? cum mortalis conditio non ſit immortaliti comparanda. Quoniam vero Deus altiſſimus hoc poſuit in manibus ejus qui nos ita dilexit, ut pro nobis animam ſuam poneret, ut habeat plenam ſuper omnia poteſtatem in cœlo & in terra, ita ut omnibus quibus vult quoſque gratia ſua dignos judicat, vitam æternam largiri poſſit; ô quantum eſt iſtud ſolatium nobis mortalibus, ſervis ipſius? Ne ſimus ſoliciti, ſed bene ſperemus & confidamus, quando in cœlo regnantem habemus eum qui nos eximiè dilexit & diligit. Quemadmodum fratres Joſephi, poſtquam reſciverunt tempore famis, eſſe in Ægypto fratrem ipſorum germanum, illis opibus & frugum copiæ præpoſitum, ſpem bonam conceperunt. Tuebitur iſte & conſervabit nos tempore cujuſlibet periculi, ſed præcipue tempore illius maximi tumultus atque turbationis, toti orbi terrarum ſupervenientis, &c.

Sed jam conſideremus, quomodo iſtam ſuam confirmationem Apoſtolus declaret. Id verò continetur ℣ſ. 30. dum ait, *Quos autem prædeſtinavit, hos & vocavit*, &c. Id eſt, Quos antea conſtituit ſervare, & ſalvos efficere, eos etiam ad id vocare decrevit. Hoc autem intelligendum eſt, non de unoquoque homine nominatim eſſe decretum, ſed de genere humano, quod DEUS ad cœleſtem felicitatem ducit per veram fidem ac vitæ ſanctimoniam, & per varias afflictiones. Dicit primùm quòd DEUS homines *vocet*. Id verò facit per euangelium & verbum ſuum ſanctum, præcipiens excellentem pietatem, & promittens hominibus peccatoribus peccatorum remiſſionem, ſi eorum egerint pœnitentiam, & jam porrò peccare deſtiterint, ita ut eis polliceatur omnium judiciorum atque pœnarum averſionem, tum in hoc ſeculo tum in futuro, & donationem vitæ æternæ in regno ſuo cœleſti. *Quos autem vocavit, hos & juſtificavit*, Hoc eſt iſtos vocatos & vocationem ſuſcipientes eique obedientes, ita recipit in gratiam ſuam, ac ſi ipſi eſſent homines juſtiſſimi, qui ne ſemel quidem unquam peccaverint: adeò ut ſi in iſta ſua vocatione conſtanter perſeveraverint, eamque vitæ pietate condecoraverint, poſſint confidere Deum eos ut juſtos in æternum tractaturum. Quandoquidem juſtificatio iſta in futuro demum ſeculo complementum & finem aſſequetur. Hic autem in terris quidvis eam homini auferre poteſt, niſi ſit valde cautus & circumſpectus. Tunc autem fiet juſtificationis explementum, quando Deus homines ab omnibus pœnis reipſa liberabit, & vitam eis æternam donabit. Progreditur Apoſtolus in argumenti iſtius declaratione, & per gradus aſcendens, gradum gratiæ Dei erga fideles ſupremum exprimit in his verbis, *hos & glorificavit*. Id autem poteſt referri & ad hoc ſeculum, & ad futurum. In hoc præſenti ſeculo Deus ſuos glorificat, quando eos certos reddit per ſpiritum ſuum ſanctum quòd ſint evaſuri participes vitæ illius & gloriæ æternæ, cujus ſpem in cordibus ſuorum gignit, eoque ſpiritu fideles obſignat, & dat eis arrhabonem æternæ felicitatis. 2 Cor. 1. 22. Eph. 1. 13, 14. Per quem ſpiritum Deus in cordibus fidelium habitat. Ita enim ait Dominus Jeſus, Qui habet mandata mea, & ſervat ea, is eſt qui me diligit. Qui autem me diligit, & ego diligam eum, & diligetur à Patre meo, & ad eum veniemus, & habitationem apud eum faciemus. Joh. 14. 21, 23. Sed perfectò modo intelligi debet iſta glorificatio in illo ſeculo futuro, quando fideles admittentur ad gloriam divinam, cœleſtem, æternam: quando eos Dominus Jeſus collocabit in ſolio ſuo, Apoc. 3. 21. atque ad menſam ſuam, ita ut tranſiens miniſtret eis Luc 12. verſ. 37. Seſſuri ſunt in duodecim thronis, judicantes duodecim tribus Iſraëlis. Matth. 19. 28. Quod quamvis primario ſumi debeat de Apoſtolis, tamen aliquomodo poteſt referri ad omnes Chriſti fideles. Comedent fructum ex arbore vitæ, quæ eſt in medio paradiſi Dei, & ex illo manna abſcondito, & habebunt poteſtatem ſuper gentes, ut eas paſcant virga ferrea, &c. Apoc. 2. 7. XVII. 26, 27. Sed quis enumeraverit omnia iſta eximia præmia, quorum magnus numerus à ſpiritu divino relictus eſt in Sacris Literis ad ſolatium fidelium? Juvat tamen aliqua talia adhuc memorare, præſertim quæ in Apocalypſi Johannis indicantur. Ubi deſignatur & locus iſtius felicitatis, civitas illa excellens Jeroſolyma è cœlo deſcendens Apoc. cap. 21. videatur caput iſtud totum. Ubi etiam exprimitur, à quibus malis ibi liberi ſint futuri ℣ſ. 4. ut & cap. 7. 16. Deinde exprimuntur quoque gaudia quibus ibi ſint perfruituri. Cap. 22. ℣ſ. 2, 4, 5. Talia cogitantes conſolemur nos in afflictionibus, & gaudeamus quod nobis Deus talia promiſerit, & jam in Domino Jeſu exhibuerit. Conſideremus hanc quæ nos exſpectat excellentem felicitatem, & ſerviamus Deo in novitate vitæ, prout ipſe propoſuit & conſtituit, ut etiam participes fiamus ſecundum ejus propoſitum atque conſtitutionem, iſtorum bonorum quæ nobis eſt pollicitus. Et quoniam ille nos tantopere dilexit, nos quoque eum diligamus, atque ita omnia quæ ejus cauſa faciemus & patiemur in bonum nobis convertentur.

Videamus jam iſtorum verborum partem ultimam, in qua illud argumentum ſuum ita declaratum Apoſtolus urget, quod facit ℣ſ. 31 & 32. Poſtquam diſſeruit de magna præſtantia populi Dei, vocati ad vitam æternam, & de ejus præſtantiæ certitudine, jam ita exclamat: *Quid igitur dicemus ad iſta?* Quaſi dicat, Num adhuc dubitabimus iſta nobis ex gratia Dei eſſe eventura? *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* Quum dicit *ſi* non loquitur cum dubitatione, ſed hoc vult indicare; Quoniam Deus ita conſtituit, ut nos quos ad ſe vocavit, peccatis præteritis nobis condonatis atque remiſſis glorificet, quiſnam Deo nos ſervare volenti adverſabitur? Non ideo hoc dicit quaſi nullus ſit talis adverſarius, & nihil tale quod nobis bonum illud ſummum eripere conetur: ſunt enim multi qui noſtræ ſaluti adverſantur; Sed quod nihil nobis obſtare poſſit, quominus ſalutem, ſi Deus nos è gratia ſua dignos ea cenſuerit, reipſa conſequamur. Neque mors, etiam violenta, neque homines hujus mundi, neque Satanas cum ſuo exercitu &c. ſi modò nos Deum verè diligamus. Nam quando Deus omnipotens nobis adeſt atque favet, quiſnam nos è manibus ejus eripiet? Dominus Jeſus Joh. 10. 28, 29. dixit, ſuos non perituros in æternum, & neminem eos ex manu ipſius erepturum, quia pater ejus qui illos ipſi dedit, major eſt omnibus, ita ut è manu Patris nemo eripere poſſit. Quaſi dicat; Quoniam Deus pater mihi dedit oves meas, ut earum curam atque tutelam geram, & dem eis vitam æternam, idcirco nemo eas poteſt è manibus meis eripere. Nam qui è meis manibus eas eripere vellet, oporteret ut is è manibus Patris mei eriperet. At quoniam fieri non poteſt ut ex Patris mei manibus quiſquam eripiat, ideo etiam ex meis manibus non eripiet. Nam ego & Pater unum ſumus.

Audiamus verò quomodo Apoſtolus certitudinem felicitatis populi Dei urgeat atque comprobet, ℣ſ. 32. Ubi confirmationem ſumit, à maxima Dei quam populo ſuo oſtendit, charitate. Tria autem hîc exprimit. Primò in quo nobis Deus charitatem ſuam teſtatus fuerit. Secundò quemodo eam ſit teſtatus. Tertiò denique qua ratione hinc Apoſtolus id quod vult concludat. In quo nobis eam charitatem teſtatus ſit, expreſſit hiſce verbis, *qui etiam proprio filio non pepercit*. Fecit id Deus in filio charitatis ſuæ, ſicut eum vocat idem Apoſtolus Col. 1. 13. id eſt in filio chariſſimo, Domino noſtro Jeſu Chriſto. Quem filium ejus *pro-*

prium appellat, non ob id quod hodie vulgo exiſtimatur, quia ſit natus ex ipſa Dei eſſentia ante omnia ſecula. Sed dictione iſta *proprius* indicatur eum eſſe non alienum ſed omnino ſuum: & opponitur etiam aliis Dei filiis, quoniam iſte perfectiſſimo modo fuit & eſt filius Dei. Id autem ideo, quia ſingulari modo à Deo fuit genitus, dum per ſpiritum Dei ſanctum in utero virginali eſt conceptus. Deinde quia Spiritu ſancto in ipſum demiſſo fuit præditus, per eumque ſanctificatus, atque Deo quam hominibus in qualitatibus eximiis ſimilior factus, ut in potentia admiranda, & ſapientia, & ſanctimonia. Denique, quia Deus eum mortuum à mortuis reſuſcitavit, atque hæredem & poſſeſſorem omnium in cœlo & in terra exiſtentium effecit, dum eum ad dexteram ſuam divinam in cælo collocavit, ut eum omnes in cœlo & in terra exiſtentes adorarent. Quod Dominus Jeſus potuiſſet alio modo quam per tam ignominioſam atqué atrocem mortem ſuam conſequi, potuiſſet eum Deus ſimpliciter abſque morte in cœlum aſſumere, ut pote eum qui nullum peccatum admiſit. Sed factum id eſt conſilio Dei, propter hominum commodum, propter fidem & ſpem noſtram firmandam, propter exhibendum nobis in eo exemplum & afflictionum ac patientiæ, & reſuſcitationis atque glorificationis conſequutæ: quia quæ illi adverſa Deo permittente evenerunt, etiam nobis evenire poſſunt, ut videamus quemadmodum illi iſta nihil ad felicitatem obſtiterunt, ita neque nobis obſtitura.

Quonam autem modo Deus id egit? *ſed pro nobis omnibus eum tradidit*, nempe in mortem. Permiſit ut ita in filium ejus ſævitia exerceretur, ut crudeliter necaretur. Quod Deus altiſſimus fecit propter nos & noſtram ſalutem, non ob noſtram dignitatem, ſed ut ſuam erga homines charitatem oſtenderet. Qua ratione vero hoc ſit intelligendum, quod eum *pro nobis* tradiderit, ita paucis explicari poteſt. Primum ut fœdus novum quod ipſe Deus nobiſcum per iſtum filium ſuum Dominum Jeſum pepigit, ita per ſanguinem Domini Jeſu confirmaretur. In quo nobis promiſit, ſe omnia peccata præterita remiſſurum, ablatis à nobis eorum pœnis, & daturum nobis vitam æternam. Hoc Dominus Jeſus attulit atque Dei nomine ſpopondit, & ad hujus promiſſi confirmationem vitam ſuam impendit, ac mortem diram ſubiit. Jam vero cujus rei ita aſſertæ cauſa quiſpiam mortem ſuſtinet atrocem, eam veram eſſe oportet. Nam propter mendacium à ſe confictum nemo ſanę mentis mortem horrendam pertulerit. Deinde per iſtam mortem diram Jeſu Chriſti filii Dei quam is Deo Patre volente noſtri cauſa ſuſtinuit, declarata eſt nobis magna tum Dei patris tum ipſius filii charitas: ut nos ea agnita mutua erga eum charitate flagremus. Charitas autem noſtra erga Deum & Dominum Jeſum in eo ſita eſt ut præcepta ejus faciamus, atque à peccatis deſiſtentes pie vivamus. Quoniam talibus tantum Deus in euangelio Domini Jeſu, ſe peccata remiſſurum ac vitam ęternam donaturum promiſit, qui peccatorum pœnitentia acta ab iis deſtiterint, & in poſterum ſancte vixerint. Hinc S. Johannes Apoſtolus epiſt. 1. cap. 1. ỳſ. 7. ſcripſit, ſi in luce ambulaverimus, ſicut Deus eſt in luce, communionem habemus inter nos, & ſanguis filii ejus Jeſu Chriſti purificat nos ab omni peccato. Denique, quia filius Dei per iſtam mortem ſuam, atque eam conſequutam reſuſcitationem, acquiſivit & adeptus eſt tantam poteſtatem, ut nos à pœnis divinis quas peccatis noſtris commeriti ſumus liberare, eaſque & inprimis mortem æternam à nobis avertere, atque vitam æternam nobis donare poſſit. In hoc enim Deus eum è morte reſuſcitatum, primarium ducem & ſervatorem exaltavit dextera ſua, ut det reſipiſcentiam Iſraëli, & peccatorum remiſſionem. Act. 5. ỳſ. 31. Ita etiam ipſe Dominus Jeſus dixit, Joh. 17. 2. rogans Deum ut eum glorificaret, ut omnibus quos ei Pater dedit ipſe daret vitam æternam. Et per hoc nobis Deus dedit ad fidem adjumentum, quando id quod nobis promiſit, non tantum in exemplo ducis noſtri Domini Jeſu exhibuit, ſed etiam ut id nobis conferat in ejuſdem manu collocavit. Unde S. Petrus ait 1 Pet. 1. 21. quod Deus Chriſtum è mortuis excitaverit & gloriam ei dederit, ut fides noſtra & ſpes eſſet in Deum.

Tandem conſideremus qua ratione Apoſtolus inde noſtræ felicitatis certitudinem evincat. Id autem facit in his verbis, *quomodo non etiam cum eo omnia nobis donabit?* Per iſta autem *omnia* non intelligit omnes omnino res qualeſcunque tandem ſint, ſed eas quæ ad ſalutem noſtram ſpectant. Has enim Dominus Jeſus Dei munere eſt adeptus, has etiam nobis cum eo & per eum donabit. Ita vero argumentatur S. Paulus; Si Deus propter nos id fecit ut ad cruciatus atroces traderet filium ſuum dilectiſſimum eique non parceret, ut nobis per id charitatem ſuam teſtaretur; quomodo nobis non donabit ea quorum cauſa eum ad tam ſævos cruciatus & mortem ignominioſam tradidit? Si propter nos Deus id fecit quod cum dolore (ut ita dicam) cordis ejus Paterni conjunctum fuit; quomodo non faciet illud quod cum ipſius æterna gloria & nominis ejus honore conjunctum erit? Proinde certa atque indubitabilis eſt noſtra ſalus & æterna beatitudo. Quapropter inde ſolatium capientes, agamus pro eo ſubinde gratias Deo & Domino Jeſu, ac vivamus in novitate vitæ ſecundum ejus voluntatem, ut poſtea cum eo in æternum vivere atque in cœlis regnare queamus. Amen.

Concio ex loco Hebr. 12. verſ. 1, 2.

DIci ſolet vulgato adagio, Non minor eſt virtus quàm quærere, parta tueri: Seu, Magnam quidem prudentiam eſſe ſi quis quidpiam magnum ac eximium ſciat acquirere, ſed multo majorem eſſe ſapientiam rem acquiſitam noſſe retinere. Idem dici poteſt de ſanctiſſima iſta veritate, quam nos ex gratia divina non ſine magna difficultate cognovimus ac recepimus, in quo magna cujuſque Chriſtiani hominis apparet ſapientia; Sed multo major in eo cujuſlibet non ſolùm ſapientia ſed etiam virtus agnoſci poteſt, quando gratiam divinam in hac ſancta veritate acquiſitam retinet, atque in ea non abſque magno negotio agnita, atque cum vitæ periculo ſuſcepta, ad mortem uſque perſeverat: atque is tantùm qui hoc perficit, ſalvabitur. Ad hanc verò perſeverantiam, atque in iſta Sancta quam recepimus fide conſtantiam, nos ducit atque hortatur Spiritus divinus, in iſtis verbis. In quibus duo conſiderabimus. Primùm cauſas, quibus nos ſpiritus Dei ad hoc adducere ſtudet. Secundò ipſam adhortationem.

Primum illud deſcribitur nobis horum verborum initio: *Ideoque & nos tantam habentes circumjacentem nobis nubem teſtium.* Et deinde ỳſ. 2. Adhortatio autem ipſa in medio eſt interjecta. Cauſæ ſunt duæ: Una ſumta eſt ab exemplis illorum antiquorum cultorum Dei celebrium, anteceſſorum noſtrorum. Altera verò ſumta eſt ab exemplo ipſius Domini Jeſu. Itaque eo ordine quo nobis iſte Author hoc deſcripſit conſiderabimus, eumque ſequentes, cauſam priorem prius, tum deinde ipſam adhortationem, & denique cauſam alteram expendemus. Quod ad priorem cauſam attinet, ea nobis indicata eſt hiſce verbis: *Ideoque & nos tantam habentes circa nos jacentem nubem teſtium.* Quæ cauſa petita eſt ab exemplo illorum antiquorum Dei cultorum, qui priſcis illis ſeculis ante nos fuerunt, quique ab exordio mundi fiduciam in Deo collocaverunt. Initio facto ab Abele juſto, ut eum Sacra Scriptura appellat, uſquæ ad tempora Domini Jeſu, & poſtea. Qui propter hanc fidem atque fiduciam, quam in Deo collocatam habuerunt, multa ſunt perpeſſi. Quorum hic magnum catalogum Author divinus ſuperius capite undecimo commemoravit. Quos propterea vocat *teſtes*, quia illi teſtati ſunt, de ſua erga Deum fidelitate, in officiis ſuis Deo ex fiducia in ipſum præſtandis; ſed etiam teſtimonia perhibuerunt de magna Dei erga ſe fidelitate: quod ea quæ promiſit ſit præſtiturus: quam obrem etiam omnia eo volente ac jubente & fecerunt, & facere erant parati. Quod nobis perſuadere volens ſpiritus Domini, in perſonis iſtorum fidelium Hebræorum, ad quos ſcripta eſt iſta Epiſtola, exempla illorum antiquorum nobis ob oculos ponit; ut nos quoque

quoque tali modo ſimus Deo fideles, ei fidentes quòd ipſe ſit remunerator eorum qui ipſum quærunt: quodque non ſolum in hac vita, ſed etiam poſt hanc vitam & poſt mortem, paratus ſit donare illam felicitatem æternam iis qui propter ipſum non tantum alia patiuntur ſed etiam ſanguinem ſuum effundi ſinunt. *Nubem* autem appellat iſtos teſtes, ideo quod eorum eſſet valde magna ac denſa multitudo: de quibus ſuperius ſcripſit, quod tam multi fuerint, ut ſi omnes eſſent memorandi, tempus eum deficeret. Sic ipſe Deus peccatorum multitudinem nubi aſſimilavit. Eſa. 44. 22. Porrò illi antiqui cultores Dei quamvis non haberent tam magnas cauſas ad id impellentes, ſicut nos habemus, tantum promiſſa temporaria, felicitatem terrenam, vitam longævam; tamen ita conſtanter Deo ſervierunt, & tam multa idcirco ſuſtinuerunt, afflicti & in exſilium pulſi fuerunt, ut in ovinis & caprinis pellibus per ſpeluncas oberrare coacti fuerint, ſicut dictum eſt ſuperius, & poſſeſſionem ſuarum direptionem cum gaudio ſuſceperint. Nonne multo magis nos talia perpeti debemus? qui non terram Chananæam, ſed illam novam terram cœleſtem in qua habitat juſtitia, non vitam diuturnam, ſed æternam, non delicias & fortunas terrenas, ſed voluptates cœleſtes & beatitatem vere divinam promiſſam habemus. Hinc nobis capienda eſt doctrina. Exemplis hominum piorum & ſanctorum, debemus noſipſos in ſpiritu ædificare, eos in fide, ſpe, pietate, & patientia imitari. Nam ſi illi iſta potuerunt facere & pati, multo magis nos talia ſimiliter exſequi poſſumus, qui perfectiora quàm illi habuerunt promiſſa habemus. Quicquid bonum, cum Sacris Dei oraculis conſentiens antiqui illi homines fecerunt, idem nos omnino facere tenemur. Sed non omnia quæcunque illi fecerunt nos facere debemus. Nam multa fuere quæ ii egerunt & dixerunt, quibus adverſatur doctrina Domini Jeſu Chriſti: quæ ſi quis Chriſtianus hodie faceret, periret in æternum. Ideo tutiſſimum eſt imitari Dominum Ieſum, & ejus ſanctos Apoſtolos. Hi quod fecerunt & dixerunt, quod etiam nobis ut faciamus mandarunt, hoc eſt officium perfectiſſimum, hoc neminem fallere poteſt.

Jam conſideremus ipſam Spiritus divini adhortationem, quę in his verbis eſt comprehenſa, *pondus deponentes omne, & circumſtans nos peccatum, per patientiam curramus propoſitum nobis agonem.* Proponens nobis iſte Sanctus Author, admonitionem ad conſtantiam in religione Chriſtiana, & volens eam conſtantiam optime exprimere, duo exſequitur. Nam primùm nobis oſtendit media per quæ eam obtinere debeamus, deinde ipſam conſtantiam ſeu perſeverantiam exprimit. Nempe duo nobis præcipit, primum quid relinquere debeamus, deinde quid facere teneamur. Primum medium quo ad id uti debeamus, in his verbis expreſſit, *pondus deponentes omne, & circumſtans nos peccatum.* Atque hoc eſt quod debemus relinquere, quod nobis poſſet eſſe impedimento. Sumit hic ſimilitudinem ab iis qui in ſtadio propter brabeum decurrunt: qui ideo ut poſſint eo expeditius currere, onere ſeſe levant, abjicientes omnia quæ eos gravant, etiam ea quæ aliàs eis poſſent prodeſſe, ut poſſint optatam curſu contingere metam, & brabeum accipere propoſitum. Ita nobis hic proponit doctrinam, ut iſtorum curſorum exemplo curriculum iſtud Chriſtianum exſequamur, & perſeveranter decurramus. Jubet nos deponere omne pondus ſeu onus. Per verbum *deponendi* docet ut non tantum ad tempus aliquod id ponamus, ſed in perpetuum abjiciamus & abnegemus, atque ad id reſumendum non revertamur. Hoc eſt illud quod dicitur Rom. 13. ℣. 12. *abjiciamus igitur opera tenebrarum.* Et Tit. 2. 12. *ut abnegemus omnem impietatem, & mundanas concupiſcentias.* Pondus iſtud ſeu *onus* eſt peccatum omne, quod nobis hic deſcripſit primum improprie, deinde etiam proprie. Improprie per onus poteſt intelligi peccatum, propterea quia hominem in hoc curriculo nihil magis poteſt inhibere, quam peccata, quæ ſunt velut ſarcinæ quædam quæ nos premunt, ut expedite in hoc curriculo currere nequeamus, neque hanc ſanctam fidem Chriſtianam ſuſcipere, nec eam retinere. Nam ſicut inquit Dominus Jeſus Joh. 3. 19. *quia mala erant hominum opera, ideo dilexerunt magis tenebras quam lucem.* Deinde jam magis proprie loquens iſte Author quaſi dictum ſuum exponit, dum addit, *& circumſtans nos peccatum.* Qui peccata abjicere nolunt, ii finem fidei Chriſtianæ non conſequentur. Non autem tantum quædam peccata ſunt abjicienda, magna & enormia, quæ etiam Mundus punire ſolet, ſed etiam minima: non tantum quæ factis perpetrantur, ſed etiam dictis, ut maledicta, convitia, exſecrationes, mendacia &c. quæ nobis ſpiritus Domini vetat: nec tantum quæ ore ſed etiam quæ corde & animo committuntur, ut iræ, odia, invidiæ, hypocriſes, doli, &c. quæ nobis in doctrina Chriſti ſatis indicantur. Breviter loquendo, quoniam religio Chriſtiana nihil aliud eſt niſi ipſa pietas, cui peccatum ſapit & ſuave eſt, is non facile in hac religione perſeverat. Dicitur autem peccatum nos circumſtare, quo indicatur multas nos ad peccandum habere cauſas & occaſiones, undique. Capitalis ille inimicus noſter Satanas, circumambulat nos perpetuo ſicut leo rugiens, ut nos perdat. Habet præterea ſervos ſuos qui ſimul cum eo noſtrum exitium machinantur, ut ſunt mundus, & caro noſtra propria. Mundus nos ad ſe allicit, illecebris ſuis: nos autem non debemus diligere hunc mundum. Nam mundus iſte in malo jacet. Noſtra quoque caro excitat in nobis varias cupiditates ad peccandum; quas nos debemus comprimere, mortificare, & crucifigere. Hæ quamdiu in aliquo vigent, eique dominantur, nondum is abjecit à ſe onera, proinde difficile eſt ut is curſu metam aſſignatam contingat & brabeum à Chriſto propoſitum accipiat. Poteſt etiam hoc aliter intelligi reſpectu propoſiti hujus Authoris & negotii ejus cum illis ex Hebræis novis Chriſtianis, qui ad Legem Moſaicam à qua jam diſceſſerant, rurſus reverti volebant. Circa quod hîc iſte Author plurimum laborat, volens eos in religione Chriſtiana retinere: exhibens eis tum ejus per quem iſta religio eſt tradita, nempe Jeſu Chriſti præſtantiam, tum ipſius hujus religionis certitudinem atque perfectionem, & ex altera parte imperfectionem illius legis antiquæ, ſtudens eos ab illa avertere. Cum igitur ait, *onere omni depoſito* videtur intelligere illa omnia dogmata ritualia in Lege deſcripta: quæ tam multa fuerunt & tam gravia, ut ea nemo poſſet exſequi. Unde etiam Apoſtolus ſcripſit Rom. 3. *ex operibus Legis non poſſe ullam carnem juſtificari.* Fuit ibi labor gravis & præmium exiguum. Fuit ibi onus quod nemo potuit ferre; unde ait S. Petrus Act. 15. 10. hoc fuiſſe jugum, quod non potuerint ferre neque illi antiqui Patres, neque Apoſtoli, & alii ex Judæis diſcipuli Chriſti. Quamobrem etiam Dominus Jeſus dixit, *venite ad me omnes laborantes, & onerati, & ego faciam ut requieſcatis*, Matth. 11. 28. Quoniam igitur iſti Hebræi rurſus volebant ad illam legem reverti, voluit illis iſte Author indicare ibi nihil fuiſſe niſi laborem irritum totius vitæ, & onus quod non poſſent ferre, quum tamen hoc mente agitarent ut eo reverterentur, & abjicerent religionem Chriſti, quod eſt magnum peccatum. De quo ſcribit idem c. 6. 4. & c. 10. 26. Talibus nihil aliud erat exſpectandum quam horrenda judicia Dei. Proinde & ii omnes qui etiamſi non abjiciant prorſus doctrinam Chriſti, tamen ex ejus præſcripto non vivunt, ſunt perituri. Unde habemus doctrinam: hominem quemvis modo ipſe velit poſſe, divina ope accedente, efficere ea omnia quæ Deus ipſi præcipit. Nam impoſſibilia Deus nemini imponit, neque ab hominibus requirit. Nemo etiam debet cauſari ſe non poſſe aliter facere, ideo quod talem habeat naturam & conſuetudinem. Sed tu debes mores iſtos malos, & carnis tuæ cupiditates crucifigere ac mortificare. Potuerunt id facere alii, & tu potes.

Sed jam videamus alterum medium quod hic nobis proponitur, in quo præcipitur quid ſit faciendum: *per perſeverantiam* ſeu *patientiam, curramus in propoſito nobis curriculo.* Iſtud alterum medium eſt perſeverantia in religione Chriſtiana. Hæc eſt via ducens ad cœlum, perſeverare in fide vera, & fiducia, etiam in perpeſſionibus afflictionum propter Chriſtum. Ipſe nobis prævivit

ac

ac ut ipſum ſequeremur præcepit; *Qui vult poſt me venire* (inquit) *abneget ſemetipſum, & accipiat crucem ſuam, & ſequatur me.* Mat. 16. 24. *Chriſtus paſſus eſt pro nobis, relinquens nobis exemplum ut ſequamur veſtigia ejus.* 1 Pet. cap. 2. 21. Ad talia debet ſe præparare & accingere quiſque, qui Deo ſervire ſtudet. Nam *per multas afflictiones oportet nos ingredi in regnum cælorum.* Act. 14. 22. *Omnes qui volunt pie vivere in Chriſto Jeſu, perſequutionem patientur.* 2 Tim. 3. 12. Specialis hæc eſt gratia Dei quando pacem largitur populo ſuo: ſed ſemper ita fore non habemus ullum privilegium. Habemus autem præceptum ut omnia adverſa perpetiamur, & denique mortem quoque acerbam ſuſtineamus.

Ipſam conſtantiam exprimit, dum ait, *curramus in propoſito nobis agone* ſeu *ſtadio.* Sicut qui in ſtadio currunt, in id unum intenti ſunt, nihil aliud tunc ſpectant, non parcunt valetudini ſuæ, dummodo curſum conficiant, & ad calcem decurrant, non reſpectant retro quantum jam ſpatium curſu emenſi fuerint, ſed proſpectant quantum adhuc ſit emetiendum. Ita homines Chriſtiani, qui ſtadiodromis comparantur, debent ſibi non parcere, nihil aliud ſpectare, ſed currere, etiamſi vitam hanc perdant, ut aliam vitam lucrentur. Non ſufficit incipere currere, & poſtea ſubſiſtere, ſed curſus eſt continuandus, ex uno loco in alium eſt ſtrenue progrediendum, ab una virtute ad aliam virtutem eſt aſcendendum, & in eo ſtudio ad mortem uſque perſeverandum. Danda eſt opera ut ex bonis ſubinde fiamus meliores, & ſimiles quantum fieri poteſt efficiamur Domino Jeſu, ut poſſimus *creſcere in virum perfectum, ad menſuram ſtaturæ completæ Chriſti.* Eph. 4. 13. Ne in ullius peccati habitu hæreamus, & omnium virtutum habitus contrahamus, in iiſq; per gradus ad perfectionem contendamus. Quamvis autem videamur jam nobis eſſe perfecti, tamen non debemus nobis ipſis confidere, neque in pietatis ſtudio ſubſiſtere. Imitemur S. Paulum, qui etſi propter Dominum multa paſſus fuit, complens perpeſſiones Chriſti pro Eccleſia Col. 1. 24. & omnia quæ ei lucro erant in mundo, propter Chriſtum damni loco reputavit, ut poſſet occurrere reſurrectioni à mortuis; tamen de ſeipſo dixit ſe nondum comprehendiſſe, neq; perfectum evaſiſſe, ſed inſequor (inquit) ut comprehendam, ſicut etiam comprehenſus ſum à Chriſto Jeſu, id unum ago, ut eorum quę retro ſunt obliviſcens, ad ea vero quę ante ſunt me extendens, ſecundum ſcopum inſequar ad illud brabeum ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Jeſu. Phil. 3. Idcirco & nos ita debemus currere ut contingamus metam. Meta autem nobis hęc eſt, ut in pietate permanentes deveniamus ad mortem, vel ad adventum Chriſti. Ut poſſimus bona conſcientia atteſtante dicere de nobis quod etiam dixit S. Paulus 2 Tim. 4. Certamen bonum certavi, curſum conſummavi, fidem ſervavi. Quod reſtat, repoſita eſt mihi juſtitię corona, quam reddet mihi Dominus in illa die ille juſtus judex &c. Quapropter nunquam ceſſemus, ſed perpetuo quod opus eſt agamus, laboremus in vinea Domini uſq; ad veſperam, tolerantes onus diei & æſtum, ut poſſimus accipere illum denarium vitæ æternæ laborantibus promiſſum.

Jam ſuccedit altéra cauſa qua nobis idem ad quod hic hortatur perſuadere conatur, petita ab exèmplo Domini Jeſu, quæ exprimitur ℣. 2. *Aſpicientes illum fidei primarium ducem & conſummatorem, Jeſum, qui pro gaudio ſibi propoſito ſuſtinuit crucem, contemta ignominia, atque in dextera throni Dei conſedit.* Conſideremus hic primo quomodo nos hac cauſa velit ad id adducere. Secundo quomodo nobis deſcribat Dominum Jeſum, & ejus magnam dignitatem. Tertio in quo eum imitari debeamus. Primum eſt ibi, *Aſpicientes illum.* Debemus hoc exemplar ſemper aſpicere & intueri, atque conſiderare quid Dominus fecerit & paſſus ſit. Nam hæc noſtri cauſa ſuſtinuit, ut nobis exemplum atque ſpecimen relinqueret. Quæ ſi non conſideremus, nihil in nobis efficient ea quę is noſtri cauſa eſt perpeſſus. Secundum nempe quomodo nobis deſcripſerit Dominum Jeſum continetur in his vocibus dum eum vocat, *primarium ducem & coſummatorem fidei.* Nominat autem eum ita, primum ideo quia ille primus nos docuit fidem perfectam in Deum, deinde, quia non tantum docuit, ſed etiam præivit nobis in fiducia erga Deum perfecta, & ex ea manante eximia vitæ ſanctimonia: docuit nos factis ipſis quomodo Deo perfecte ſervire debeamus, & ex ejus mandato perfecte pie vivere, ut ei complaceamus. Quamvis autem etiam olim ante legem & ſub lege fuerit fides; tamen non fuit ita perfecta: propterea quia etiam non fuerunt tunc tam perfecta promiſſa. Non ſolum autem præivit nobis Jeſus in doctrina, & in pietate, ſed præivit etiam nobis in ea ad quam nos in doctrina ſua ducit, afflictionum perpeſſione: vadum iſtud ſanguinolentum pervaſit, & fortiter pugnans per horrendas hoſtium ſuorum acies permeavit.

Porro *conſummatorem fidei* vocat eundem Dominum Jeſum, ideo quia non tantum ipſe fidei ſuæ finem eſt conſequutus, ſed etiam in eo eſt, idque peragit ut fides in nobis effectum ſortiatur, auxilium nobis ad id ſuppeditat per ſpiritum ſuum, & eo tendit ut fidei noſtræ finem id eſt ſalutem animarum & vitam æternam nobis tribuat. Id curat ut populum ſuum, cujus ductor eſt, introducat in illam terram novam, ubi Deus habitationem ſuam habet, ubi & iſte ipſe dux noſter ſedet in illo excelſo monte Sionis cœleſtis, in glorioſa majeſtate ſua, & ibi noſtrum negotium agit coram Deo altiſſimo, ut nos eripiat ex pœnis divinis horrendis. Hæc eſt ejus cura. Sicut Diabolus nominatus eſt *accuſator fratrum* propterea quod id perpetuo curet ut homines in peccatum inducat, atque inde eos ſuppliciis divinis obnoxios reddat & in æternum perdat. Ita contra Chriſtus Dominus in eo eſt ut ſimus liberi ab omnibus peccatis, & ut à judiciis divinis liberemur, atque conſequamur finem fidei noſtræ ſalutem animarum. In eo perfectiſſima Domini Jeſu circa populum ejus cura continetur, & maxima ejus dignitas apparet. Quodſi ille eſt tantus & talis noſter Dominus, noſtrum officium eſt eum colere & venerari. Si ille nobis in fide ac pietate præivit, nos eum debemus imitari. Nam ita ipſe ore ſuo dixit: Si ego Dominus veſter & Magiſter pedes veſtros lavi, & vos debetis alii aliorum pedes lavare. Joh. 13. Debemus ab omnibus viris ſanctis diſcere fidem, pietatem, aliaſque virtutes: ſed præcipue à Domino noſtro Jeſu Chriſto & ab ejus ſanctis Apoſtolis.

Jam conſideremus quid hoc loco nobis in Domino Ieſu proponatur imitandum. Id vero expreſſum eſt nobis in hiſce verbis: *Qui pro gaudio ſibi propoſito, ſuſtinuit crucem, ignominia contemta, & in dextera throni Dei conſedit.* Ubi primum docetur, quid permoverit Dominum Jeſum, ut hæc adverſa ſuſtineret. Secundo, quomodo in eo quod patiebatur conſtans fuerit. Tertio qualis fuerit finis & exitus hujus ipſius conſtantiæ, vel quomodo ea ipſi bene ceſſerit. Primum quid eum ad id adduxerit, exprimitur, *qui pro gaudio ſibi propoſito.* Gaudium ei fuit à Deo propoſitũ, quòd deberet evadere perfectus Dominus cœleſtis, & non tantum poſſeſſor ſed etiam largitor vitæ æternæ: ideo omnia contemſit, & dedit animam ſuam redemtionis pretium pro multis. Hoc enim ita fuit in Dei conſilio conſtitutum, & ob id Jeſus à Deo miſſus fuit. De quo ita ſcriptum eſt Eſa. 53. *Si poſuerit pro delicto animam ſuam, videbit ſemen prolongabit dies, & voluntas Domini proſperabitur in manu ejus &c.* Hoc eſt ita Deus de illo apud ſe conſtituit atque decrevit, ut ſi hoc quod Deus ei mandavit, ac non tantum faciendum ſed & patiendum commiſit, atque aſſignavit, ſuſtinuerit, per id conſequi debuerit talem ac tantam excellentiam atque poteſtatem, ut poſſet omnes qui in ipſum crediderint, liberare ab omnibus ſuppliciis divinis, & compotes eos facere felicitatis æternæ, in regno Patris ſui, ea potentia quam ab ipſo accepit. Vide Phil. cap. 3. 21. Atque propterea libenter ſuſcepit iſtas afflictiones, per quas tale præmium erat obtenturus. Igitur & nos hęc conſideremus, tale gaudium ſemper ob oculos habeamus, ejuſque meditatione velut condimento quodam ſuavi edulcemus nobis omnes amaritudines quæ nobis iſtam ſanctam Chriſti religionem ſectantibus eveniunt. Ipſe Dominus Jeſus Chriſtus dixit, onus ſuum eſſe leve, & jugum ſuum eſſe ſuave, Matth. cap. 11. 30. maxime reſpectu præmii conſequentis.

Et

Et Apoſtolus ejus ſcripſit Rom. 8. 18. non eſſe dignas perpeſſiones temporis præſentis illa gloria quæ eſt erga nos revelanda. Et 2 Cor. 4. 17. Momentanea levitas afflictionis noſtræ excellenter excellens æternum pondiis gloriæ nobis operatur. Illi ſancti viri Dei qui nos olim anteceſſerunt, qui per fidem operoſam Deo placuerunt, quorum prolixus ſuperius recenſetur catalogus, tam magna & tam multa gravia ſuſtinere non recuſarunt, propter ſpem boni cujuſdam magni quod à Deo exſpectabant, etiamſi promiſſiones eximii præmii expreſſas non haberent. Nos verò, cum habeamus promiſſionem expreſſam illius ſupremæ beatitatis, quam nobis Deus per Dominum Jeſum fecit, atque in eo ipſo nobis exhibuit & demonſtravit, atque per eum nobis eandem ſe daturum eſt pollicitus, erimuſne Deo refractarii, nec divinis ejus mandatis obtemperabimus?

In quonam autem Dominus Jeſus Deo ita obſequens fuit? Ecce exprimitur, *ſuſtinuit crucem, ignominia contemta.* Per crucem, quamvis poſſint intelligi omnigenæ afflictiones, vexationes, & contumeliæ, quas Jeſus munere ſuo in terris fungens ſuſtinebat; tamen nominatim ſignificatur illud crudele tormentum, & mors ejus atrociſſima, quam cum eſſet, vivus, ſanus, & vegetus, tam ſævo modo paſſus eſt, & ita inter immanes dolores vitam ſuam finiit. De qua afflictione imminente ſciens, dixit ſuis, *Triſtis eſt anima mea uſque ad mortem:* ac Deum oravit cum clamore valido & cum lacrymis ut ipſum liberaret. Et in cruce pendens, voce lamentabili vociferatus eſt, *Deus mi Deus mi cur me dereliquiſti?* Quid his potuit evenire atrocius? Quid altera ex parte ignominioſius? Ut prætereamus alia, quam contumelioſe tractabatur, cum ut latro comprehenderetur, ac vinciretur, huc illuc duceretur; cum facies ejus ſancta conſpueretur, colaphis percuteretur, cum ipſe virgis & flagris cæderetur, ex urbe educeretur, inter duos latrones ſuſpenderetur, & cum jam in cruce penderet, ludibriis ſcurrilibus exagitaretur, felle potionaretur? Quid talibus fuit contumelioſius? Præterea ſi quis tali morte crucis tolleretur, exſecrabilis non tantum hominibus ſed & Deo dicebatur ſub Lege. Sicut inquit Apoſtolus Gal. 3. 13. ex Deut. 21. 23. *Exſecrabilis omnis ſuſpenſus in ligno.* Hanc autem exſecrationem Dominus noſter ſuſtinuit. Quamobrem & nos cum huic Domino ſerviamus, nihil nobis meliius in terra polliceamur. Paſſus eſt iſta Dominus noſter, & nos ſimilia pati ſimus parati, etiam mortem ſæviſſimam atque ignominioſiſſimam. Examinemus nos ipſos num ad talia perpetienda promti ſimus atque parati. Num apud nos locum habeant illa Domini verba, *qui vult poſt me venire, abneget ſemetipſum, & ſumat crucem ſuam quotidie, & ſequatur me.* Simus tali animo armati ſi volumus ejus eſſe diſcipuli. Tranſiit Dominus noſter ante nos vadum iſtud ſanguinolentum, & iſtud ut ſic dicam mare rubrum, expandit vexillum ſuum rubeum ſanguine tinctum. Nos autem ſub hoc ejus vexillo militaturi, *prodeamus ad eum extra caſtra, opprobrium ejus ferentes,* quod interdum eſt aliquibus ipſa morte acerbius atque gravius. Mallent non pauci mortem potius oppetere quam honore omni ſpoliati, in infamia ac in contumeliis vitam ducere. Sed ad talia omnia perpetienda paratus eſſe debet is qui vult eo pervenire quo Dominus noſter Jeſus Chriſtus pervenit.

Videamus jam quod reſtat tertium, quomodo iſta Domino Jeſu ſucceſſerint. De hoc ita dicitur, *& in dextera ſolii Dei conſedit.* Ex tam magna ignominia pervenit ad magnam honoris excellentiam, atque ſublimem gloriam, dum conſedit in throno regali Dei patris ſui, ad ejus dexteram, cum eximia majeſtate. Jam obtinet dominium ſuper omnia, & ſuper omnes inimicos ſuos, habet in manibus ſuis *claves inferni & mortis,* habet datam ſibi poteſtatem omnis judicii vivorum & mortuorum. Cum ante ſolus Deus unicus populo ſuo ita dominaretur ut negotium ſalutis ejus gereret; nunc loco ejus id gerit Chriſtus Dominus, ita regens atque gubernans populum ſuum ut in hoc regimine non exſpectet ſubinde ſicut alii ſervi Dei, ipſius mandata. Hæc autem Jeſus propterea obtinuit quia fuit Deo *obediens uſque ad mortem, mortem autem crucis,* ut ſcriptum eſt Phil. 2. Quodſi & nos ſimilem honorem atque gloriam conſequi volumus, ſimus Deo & ipſi Domino Jeſu fideles atque obedientes, uſque ad mortem & quidem etiam atrociſſimam, ut nobis obveniat id quod Dominus iſte ſuis promiſit. Dixit Apoſtolis, *vos eſtis qui permanſiſtis mecum in tentationibus meis. Et ego diſpono vobis, ſicut diſpoſuit mihi Pater meus, regnum. Ut edatis & bibatis ad menſam meam in regno meo* &c. Luc. 22. 28, 29, 30. Similem verò beatitatem pollicitus eſt etiam aliis ſervis ſuis ſemet ſequentibus, ac præſertim adverſa ejus cauſa perpetientibus. Matth. 5. 10. & alibi. Curramus igitur patienter atque perſeveranter in propoſito nobis ſtadio, ſimus Deo in omnibus fideles uſque ad mortem. In quo Deus nobis opem ferat per ſpiritum ſuum ſanctum. Amen.

Iacobi cap. 3. verſ. 17, 18.

IN his verbis S. Jacobus commendat nobis rerum divinarum ſcientiam quæ debet inveniri in omnibus Chriſtianis, & præcipue in iis qui alios docent. Ubi duo conſideranda. Primò quomodo nobis deſcribat iſtam ſcientiam ſeu ſapientiam. Secundò qua ratione eam commendet. Deſcribit iſtam ſcientiam his verbis, *Illa quæ de ſurſum* [eſt] *ſapientia.* Sapientiæ nomine nuncupat ſcientiam rerum divinarum, quæ ſpectat noſtrum ſummum bonum. Ut & 1 Cor. 2. ℣. 6. ſeqq. Ubi etiam vocat eam ſapientiam Dei; ſicut & Eph. 3. ℣. 10. Hæc eſt eximia & perfecta ſapientia, ſcire quid ſit ſummum bonum, & viam ad id ducentem noſſe. Summum bonum eſt vita æterna: via autem eò ducens eſt vera pietas. Dicit autem quòd hæc ſapientia ſit *de ſurſum* ſeu ſuperne, id eſt ex cœlo, à Deo. Ut ſuperius c. 1. ℣. 17. *Omne datum bonum, & omne donum perfectum ſuperne eſt, deſcendens à Patre luminum.* Ita etiam de Jeſu Chriſto dicitur quod ſit *ſuperne veniens,* Joh. 3. 31. id eſt, ut ibidem declaratur, *ex cœlo.* Opponit ita hanc ſapientiam veram illi falſæ, de qua ſuperius ℣. 15 dixit quòd non ſit ſuperne adveniens, ſed *terrena, animalis, dæmoniaca.* Idque dicit contra illos qui vane jactabant ſe eſſe ſapientes, & opinabantur ſe poſſe merito aliorum eſſe doctores. At ipſorum ſapientia non erat divina, ſed terrena, conveniens iis qui tantum terrenas res cogitant & ſpirant, ac profecta à Satana. Hæc autem de qua hic ſermo eſt, ſapientia, dicitur eſſe *ſuperne,* id eſt ex cœlo: quodſi ex cœlo, ergo non ex terra. Non ſuis viribus eam homines ſunt aſſequuti, ſed data eſt eis è cœlo, per ſpiritum Dei, ut dicitur 1 Cor. 2. 10. Quia vero ex ſpiritu Dei prodiit, ideo etiam ad ſpiritus noſtros pertinet, & quia à Deo profecta eſt, ideo adverſatur ſatanę. Hanc ſapientiam cœleſtem ut adipiſcamur, debemus curare omnes, & nominatim ii qui docent, ut poſſint bene aliis præire, & dum alios in cœlum ducunt, ipſi eo pervenire. Quo ſpectat etiam prudentia, ut norint quomodo alii ſint ad felicitatem iſtam ducendi. Curemus igitur hanc ſapientiam: & quamvis habeamus ejus principia, tamen demus operam ut in ea ſubinde proficiamus, & ſciamus quomodo nos recte gerere debeamus, & quomodo perveniendū ſit ad cœlū, ubi habitat Pater noſter cœleſtis: qui orandus eſt ut nobis hanc ſapientiam donet, ſicut eam donavit olim Apoſtol. & aliis viris ſanctis.

Sed ut eam tanto magis curemus, jam conſideremus quomodo eam hic nobis S. Jacobus commendet. Commendat autem eam duplici modo. Primum ex ejus qualitatibus ſeu effectis, deinde vero ex ejus fructibus ſeu commodis ex ea prodeuntibus. Quod attinet ad effecta, ea ſeptem hic expreſſa ſunt à ſpiritu divino. Primum eſt quod ea ſapientia ſit *caſta,* ſeu pura, id eſt immunis ab illo peccato quod nominatim appellatur impuritas, ſeu à libidine, quæ hominem præcipue polluit, atque per temperantiam & abſtinentiam, cohibens impurarum voluptatum cupiditates. Sed ſæpe hac voce notatur id quando homo eſt liber ab omnis generis peccato. Hinc de variis peccatorum quæ ex corde prodeunt ſpeciebus dicitur quod hominem polluant coram Deo. Is igitur eſt iſtius ſapientię à Deo profectę effectus, quod hominem ab omnigeni peccati macula purum reddat: quum

ipſa

ipſa ſit pura, & non poſſit quidquam impurum tolerare. Ejus ope homines ſeſe purificant ſeu mundant à maculis peccatorum. Quod indicatur, 1 Joh. 3. ℣ſ. 3. & 2 Cor. 7. 1. & 2 Tim. 2. 21. Is tantum à peccato liber eſt qui ſapientiam iſtam à Deo profectam bene conſiderat eaque eſt præditus. Dicitur ergo eſſe pura, quia purum efficit hominem. Sicut etiam de charitate dicitur, 1 Cor. 13. quod ſit longanimis ſeu patiens, quod omnia ſufferat, quia charitas eſt cauſa iſtius patientiæ ac tolerantiæ. In quo ſapientia id non efficit ut ſit purus, is ſtultus eſt & non novit Deum. Verum is ſapiens eſt qui ita purus eſt ut ſit liber à peccato, is bene ſibi conſuluit; quando in eo hæc ſapientia genuit puram ac bonam conſcientiam, is bene ſperare poteſt de vita æterna, & de viſione Dei, iis qui puro corde ſunt promiſſa.

Secundus hujus ſapientiæ effectus indicatur quod ſit *pacifica*: id eſt efficiat hominem pacificum, ad pacis & concordiæ ſtudium ducat. Hoc opponit ei quod ſcripſit ſupra verſ. 13. & 14. contra zelum amarum & contentionem ponit è regione pacis ſtudium. Quod in eo ſitum eſt ut pacem quæramus atque ſectemur. Id autem intelligendum eſt duplici modo. Nam primum eſt pax quædam communis, ad quam nos ſpiritus divinus hortatur, dum vult ut quantum ex nobis eſt cum omnibus hominibus pacate vivamus Rom. 12. 18. & Hebr. 12. 14. cum omnibus, non tantùm cum bonis, ſed & cum malis. Non tantùm ut eos non inquietemus, nec rixarum ac turbarum cauſam præbeamus, ſed etiam ut eis benefaciamus, ac pro iis Deum oremus. Sed præter hanc pacem communem, eſt ſingularis pax Chriſtiana, ut ii qui Deum & Chriſtum norunt, cum aliis talibus vivant conjuncte, in unitate ſpiritus, in vinculo pacis, Epheſ. 4. 3. Etiamſi aliquis habeat diverſam ſententiam in iis rebus quæ non tollunt fundamentum fidei atque religionis, ut pacifice toleretur. Rom. 14. 19. Ad quod requiruntur homines animi ſubmiſſi atque modeſti, tum etiam aliis virtutibus eo ſpectantibus prædiți, de quibus poſtea dicetur. Teſſera Chriſti diſcipulorum eſt charitas & concordia, ut ipſe Chriſtus dixit ad hanc ſuos magnopere & ſæpe cohortans. Ubi hæc abeſt, ibi locum habet contentio & tumultuatio, & omnis prava actio. Datæ ſunt nobis multæ & magnæ cauſæ quæ nos ad vivendum in pace mutua atque concordia debent impellere. Nam vocati ſumus una vocatione, omnes debemus conſidere ſimul in ſolio Domini Jeſu. Quod ſi quis non curat concordiam in terris, non eſt dignus qui fruatur illa concordia in cœlis. Habemus etiam unam fidem, unum Dominum, Jeſum Chriſtum, unum Deum patrem, Epheſ. 4. qui eſt Deus pacis 1 Cor. 14. Quidni igitur in pace, unitate & concordia vivamus? caveamus diſcordias, rixas, eaſque fugiamus, contra verò pacem etiam fugientem ſectemur.

Tertius effectus, *modeſtus*, quamvis vox iſta poſſit etiam merito exponi *æqua* ſeu obſervans æquitatis. Eo ſignificatur animus moderatus, ut etiamſi aliquid adverſi eveniat homini, tamen animo non conſternetur, ſed moderate omnia ferat. Sicut etiam Phil. 4. poſtquam Apoſtolus monuit ut gaudeamus in Domino ſemper, etiam tum cum adverſa multa nobis eveniunt, ſubjicit ut modeſtia ſeu æquitas noſtra nota ſit omnibus hominibus, nempe ne etiamſi mala nos vexent, animum deſpondeamus, nec nos ipſos anxie afflictemus. Eximia hæc eſt virtus quando aliquis æquo ac moderato animo tolerat, etiamſi grave videatur, quod Deus in eum immittit, ſive ei valetudo, ſive poſſeſſio bonorum fortunæ, ſive honor, adimatur. Sed poteſt etiam hac voce notari æquitas, quæ cernitur in eo quando quis pacis cauſa de jure ſuo decedit, nec id ſtricte perſequitur, aut mordicus retinet, paratus potius injuriam pati, ut monet Paulus 1 Cor. 6. 7. Eodem pertinet, ut quis in dijudicandis cauſis, cum peccantibus ac delinquentibus non admodum dure agat, ſed moderate; parcendo eorum infirmitati. Vide Gal. 6. 1.

Quartus effectus eſt, *ſuadibilis*, voce iſta ſignificatur, eum in quo illa cœleſtis ſapientia habitat, non eſſe in opinionibus ſuis retinendis pertinacem, atque pervicacem, ſed ſinere ſibi ſententiam meliorem perſuaderi; ita ut quod juſtis rationibus probatur, ei fidem adhibeat. Ita debent agere inter alios ii qui alios reprehendunt & verbis caſtigant, ut ſi accuſati ſeſe juſtis rationibus excuſent, dent locum eorum excuſationibus, nec obſtinate & pervicaciter adverſentur. Sicut charitas omnia credit 1 Cor. 13. 7. ita & hæc ſapientia.

Quintus effectus, *plena miſericordiæ, & fructuum bonorum.* Videntur hîc duo exprimi. Primò fons factorum, deinde ex hoc fonte manantia facta. Fons iſte eſt miſericordia. Hoc nomine notatur affectus ille quo quis alterius afflictionem cernens commovetur ad opem ei ferendam, ut eum vel ex malo in quod jam incidit eripiat, vel ne in id incidat, inhibeat. Debent Chriſtiani, electi Dei ſancti & dilecti induere viſcera miſericordiæ. Col. 3. 12. Miſericordia autem habet locum tum in iis quæ ad ſpiritum tum quæ ad corpus pertinent. Hic videtur præcipue reſpectus haberi ejus rei quæ ad ſpiritum ſpectat. Nempe ii qui alios docent ac monent, debent ſuper eos qui in peccatum incidunt, habere miſericordiam. Sicut docet S. Judas, ℣ſ. 22. *Hos quidem miſeremini dijudicantes.* Tum etiam ut reſipiſcentibus & ſeſe convertentibus, miſericordiam exhibeant. Sicut fecit Dominus Jeſus & Apoſtoli ejus. Hoc quoque ad miſericordiam pertinet ut quis injuria affectus non ulciſcatur, etiamſi poſſet, verum ignoſcat, & paratus ſit offenſas remittere. Deinde ex hac miſericordia ut ex fonte promanant fructus boni. Nempe quando quis egentibus benefacit: ut eſurienti dat cibum, ſitienti potum, hoſpitem ſuſcipit, nudum veſtit &c. Matth. 25. 35, 36. Qui ita agit, is ſapiens eſt. Ita Luc. 10. affectus miſericordiæ cum effectis exprimitur in illo Samaritano, qui illius vulnerati miſertus acceſſit ad eum, & non ſine moleſtia atque impendio effecta miſericordiæ ei exhibuit. Oportet ut diteſcant Chriſtiani in operibus bonis: 1 Tim. 6. 18. Dicitur autem iſta ſapientia eſſe *plena fructuum bonorum*, nempe quod ea in homine qui ipſa præditus eſt efficiat quaſi puteum inexhauſtum beneficentiæ.

Sextus effectus, *non dijudicans*, nempe quod iſta ſapientia non faciat diſcrimen inter perſonas, ſeu non habeat reſpectum perſonarum. Sicut dicitur ſupra cap. 2. *Fratres mei ne in proſopolepſiis habete fidem Domini noſtri Jeſu Chriſti glorioſi.* Id eſt, ne cum hac fide habeatis ſimul reſpectum perſonarum: ut hominem præ homine non contemnatis. Ibidem ℣ſ. 4. dixit, *Annon dijudicaſtis*, ſeu diſcrimen feciſtis, *in vobis ipſis, & facti eſtis judices cogitationum malarum?* id eſt in cogitationibus veſtris decretum malum feciſtis, pauperes præ divitibus contemnentes: cum Deus elegerit pauperes, ut mox addit. Hoc requiritur maxime in iis qui alios docent, ne aliter judicent divitem aliter pauperem, ſed ſimile peccatum ſimili modo caſtigent tam in divitibus quam in pauperibus; ne vel pauperes vilipendant, & injuriam eis faciant propter paupertatem, nec divitibus propter divitias parcant. Alias plus licet Domino aliquatenus quam ſervo, licet Domino ſervum delinquentem punire, non autem vice verſa. Sed non de eo hic agitur. Huc pertinet quod ſicut charitas ita ſapientia iſta non facile condemnet proximum propter quidlibet. *Tu quis es qui judicas* ſeu damnas, *alienum domeſticum?* ſeu famulum. Rom. cap. 14. verſ. 4. Non raro fit ut aliquis alium judicet hominem malum, indignum gratia Dei, cum non ſit talis, ſed tantum illi videatur. Nihil autem delinquit is qui ex manifeſtis operibus dijudicat aliquem ſecundum leges Domini Jeſu, ſi videat illum non pie vivere. Sed ſi ex affectu, ſecundum ſuum proprium arbitrium judicet proximum, cum contemtu, is non eſt ſapiens ſecundum Deum. Proinde etiam hunc ſapientiæ ſupernæ effectum obſervemus, ne externas qualitates in hominibus ſpectemus, neque ſecundum eas temere judicemus.

Septi-

Septimus effectus, *& ſine ſimulatione.* Significat hominem iſta ſapientia præditum, non ſimulare, ut aliud corde premat aliud verò ore promat, & factis præ ſe ferat, non geſtare larvam pietatis. Sed nominatim circa proximum debet eſſe *charitas non ſimulata*, ut non aliud ſimuletur aliud agatur: Ne quis fingat ſe diligere alterum cum revera non diligat. Oportet ut homines Chriſtiani abjiciant omnem malitiam, & omnem dolum & hypocriſes ſeu ſimulationes, & invidias, & omnes obtrectationes, ſicut monet S. Petrus Epiſt. 1. cap. 2. ℣. 1. Qui non habent veram ſapientiam, ii cum videant charitatem commendari, & tamen eſſe difficilem, quamvis eam revera non habeant, nihilominus ſpeciem ejus præſeferunt; quæ eſt turpis hypocriſis, Deo & hominibus abominabilis, ac talium pars erit cum hypocritis.

Sed jam conſideremus alterum modum quo ſapientia iſta commendatur. *Fructus autem juſtitiæ in pace ſeritur*, &c. Non recenſet multos ex ea prodeuntes fructus ſeu multa commoda, ſed tantùm unum, nempe pacem. Volens magis inculcare pacem atque concordiam inter fideles Chriſtianos eſſe conſervandam, cum jam dixiſſet ſapientiam iſtam eſſe pacificam, hic rurſus de pace loquitur. Tria autem hic dicit. Nam primo exprimit ipſum commodum ſeu emolumentum. Deinde indicat qua ratione id eveniat. Denique cui conveniat. Commodum iſtud ſeu operæ pretium eſt *fructus juſtitiæ.* Significatur tale præmium quod conſequitur juſtitiam ſeu pietatem: quæ juſtitiæ nomine inſignitur & alibi, & Epheſ. 5. 9. Hoc verò præmium eſt immortalitas. Sicut etiam S. Paulus loquitur de corona juſtitiæ 2 Tim. 4. 8. In qua continetur ſumma felicitas. Dicit autem *in pace* indicans illam felicitatem eſſe cum pace conjunctam. Qui nunc hic in pace libenter vivunt, ii etiam tunc ibi erunt participes pacis, id eſt felicitatis quæ ſæpe pacis nomine deſignatur. Quomodo autem hæc felicitas comparatur, atque acquiritur? *In pace ſeritur.* Nempe ii qui pacem ſectantur & colunt, ſerunt ſibi felicitatem æternam, velut ſemina ejus per pacem ſpargentes. Ubi duo indicantur verbo ſerendi ſeu ſeminandi. Primum quod felicitas iſta fidelibus non ſtatim dabitur; ſed ſicut aratores ſemina ſpargunt & poſtea provenientem ex eis fructum diu exſpectant, ita etiam iſti. De hac agricolarum exſpectatione patiente, & de exemplo ab eis capiendo loquitur etiam inferius cap. 5. ℣. 7. Ita debent fideles Chriſtiani ſementem facere, ſuorum erga Deum officiorum ac bonorum operum, & exſpectare aliquamdiu patienter ut metant fructum ſuo tempore in cœlis. Secundum quod hoc verbo ſeminandi indicatur, eſt, nos multo plus quam ſeminamus accepturos: ſicut arator poſtquam ſevit, non tantum id ipſum quod terræ commiſit recipit, ſed fructum inde enatum multo uberiorem atque copioſiorem. Itaque ſeramus hanc pacem, bona operantes, & quidem non parce, ut poſſimus tempore proprio metere abundanter. Vide Gal. 6. 8, 9, 10. Tertium quod hic indicari diximus, eſt, cui id emolumentum ſit eventurum, *iis qui faciunt pacem.* Dominus Jeſus olim diſcipulis ſuis dixit, alios laboraſſe circa ſementem, ipſos autem in laborem eorum ingreſſos eſſe meſſuros, Joh. 4. 38. Sed hic qui ſementem faciunt iidem ſunt meſſuri, atque ex illa ſemente fructum accepturi. Qui pacem colunt & pacifice agunt, ii ſunt felicitatem eximiam conſequuturi, ut Chriſtus ipſe ait, *Beati pacifici, quia ii filii Dei vocabuntur*, id eſt erunt. Mat. 5. 9. Quicunque ea quæ ad pacem veram ſpectant curat atque agit, is evadet particeps eximiæ ac perpetuæ pacis, id eſt æternæ felicitatis. Itaque ſectemur pacem, & ea quæ ſunt pacis, Rom. 14. 19, & cum aliis, & maxime cum iis qui invocant Dominum ex puro corde 2 Tim. 2. ℣. 22. Et Deus pacis largiatur nobis ex gratia ſua pacem in æternum. Amen.

Concio in 1 *Corinth.* 10. *verſ.* 31.

PRo tempore hoc præſenti & commodo noſtro ſpirituali ſumemus conſideranda verba Pauli, 1 Epiſtolæ ad Cor. 10. 31. *Quicquid facitis, omnia in gloriam Dei facite.* Quam præclara quam eximia ſint verba iſta divini Apoſtoli, prælecta, quivis facile perſpicit, qui modo novit, quantum in eo momenti ſit poſitum, ut quis finem ac ſcopum omnium ſuarum actionum propoſitum habeat, quo tota ipſius vita tendat ac collimet. Hoc certe quanti ſit æſtimandum, vel inde quivis cordatus animadvertere poteſt, quod miſeram gentium olim conditionem nobis Sac. Lit. delineare volentes, ſatis habuerint dixiſſe, eos in ignoratione verſatos fuiſſe, neſciviſſe nimirum, quid agerent ſe dignum, quo ſe ex hac miſera conditione & mortis imperio in feliciorem ſtatum vindicare poſſent. Sed quid opus eſt commendatione verborum Apoſtoli? qui ea benè perceperit, omnia officia ſua noſſe, jure merito dici poterit: qui præſtiterit, vitam æternam procul omni dubio poſſidebit. Dicam paruis eorum ſummam & argumentum. Ea eſt, ut ex jam dictis cuivis patet, quod nobis Apoſtolus noſter, in iis canonem & regulam certam præſcribat, ad quam omnes vitæ noſtræ actiones componere & dirigere debeamus. Quamvis enim proxime præcedentia conſideranti, eum non ita generale præceptum dare, quod ad omnes actiones ſit extendendum, videri poſſit, quia tamen verba præ ſe conſiderata, hunc uberiore ſenſum admittunt, & alias veriſſima eſt hæc eorum interpretatio, operæ pretium erit, ita generatim hæc ejus verba conſiderare. Duo autem præcipue in iis conſideranda veniunt. Primo quomodo totam vitam noſtram deſcribat Apoſtolus. 2. Quomodo ſcopum & regulam etiam totius noſtræ vitæ proponat.

Totam vitam noſtram prima Apoſtoli verba continent. *Quicquid agitis*, generatim *actionis* verbo omnia vitæ noſtræ officia complectitur. Licet ea, aliàs in cogitationes, dicta, & facta diſtinguere ſoleamus; vel ut alibi facit Apoſtolus, in dicta & facta. Hic facta ſola nominat, verum ea ita latè extendit, ut dicta quoque complectantur; quod etiam ibi facit ubi tamen ſtatim dicta à factis diſtinguit, Col. 3. 17. Cogitationum autem hoc loco non meminit, quia de externis factis ipſi propriè ſermo eſt, quod ſi eas tamen hic comprehenſas velis, dicendum erit: Cogitationes, quas apud nos plenè decrevimus, pro factis apud Deum cenſeri & reputari. Ut igitur paulò diſtinctius de factis hiſce noſtris loqui, ſimulque officia noſtra pervidere melius poſſimus; ſciendum eſt, ea duplicis eſſe generis: vel enim vitam hanc noſtram temporariam, omnibus communem reſpiciunt: vel vitam illam cœleſtem, ad quam ſoli Chriſtiani aſpirare, ſibi pro ſcopo propoſuerunt. Vitæ hujus caducæ actiones rurſus ſunt multiplices, ad tria tamen potiſſimum capita revocari poſſunt, ratione finis, ad quem diriguntur: vel enim ad bona fortunæ, vel ad honores & dignitates, vel denique ad voluptates carnales referuntur; & in tria iſta hac ratione, quicquid eſt in mundo à Divino ſcriptore Johanne, dividitur. Vitam vero Chriſtianam ne putet ſe quiſpiam melius diſtinguere poſſe, quam eam divinus Apoſtolus diſtinxerit, dum inquit: *Nunc manet Fides, Spes, Charitas*, per *fidem* intelligit, quâ firmiter credimus ea omnia, quæ nobis Deus revelavit, ad religionem quoquomodo ſpectantia, atque inprimis ad ſalutem prorſus neceſſaria. *Spes* nihil aliud eſt, quam deſiderium boni futuri, cujus potiundi rationem vel ex Dei promiſſo, vel ex conſideratione ejus potentiæ, vel exemplorum quorundam habeas. Ad extremum *Charitas* omnium Dei mandatorum ſummus apex ac faſtigium cæteras Chriſtianorum actiones in fide ac ſpe non comprehenſas complectitur, & ad vitæ quoque omnis actiones extenditur quæ Chriſti diſcipulorum indicium eſt infallibile. Hæ ſunt totius vitæ noſtræ actiones, quarum quia plerumq; non eum quem debemus, ſcopum proponimus, ſed vel putamus nos in vita pri-

vata ſeu communi à legibus Chriſti doctrinæ exemptos, vel religione ad alium finem, quàm deceat, abutimur, quod futurum prædixerat Apoſtolus, nos autem eventu ipſo ſatis comprobari ſatis cernimus, religionem Chriſtianam in mercatum converſam: propterea inquam longe ultiſſima eſt iſta regula, quam hic præſcribit Apoſtolus, ut ſciamus, omnium noſtrarum actionum ultimum ſcopum longè alium eſſe debere. Ad eam igitur conſiderandam jam cum Deo bono accedamus. Ea continetur in verbis. *Omnia*, &c. Nullam omnino vitæ noſtræ partem exceptam vult, ſed omnium eundem ſcopum ac finem gloriam nimirum illius ſummi architecti proponit. Ea quippe eſt religionis Chriſtianæ natura, idque loco doctrinæ nobis eſſe poteſt, ut vitæ etiam hujus temporariæ actiones diſponat, agenda & omittenda demonſtret, per ancipitia fluctuantium dirigat curſum. Atque hoc eſt quod de ſe Apoſtolus inquit Gal. 2. 20: *Vivo autem, non amplius ego, vivit autem in me Chriſtus: quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo filii Dei.* Tum quod in aliis poſtulat in Epiſtola ad Tit. cap. 2. 18. *Illuxit gratia Dei, exercens nos, ut abnegata impietate, & mundanis concupiſcentiis, ſobrie, juſtè & piè vivamus in præſenti ſeculo.* Sed ut ad rem ipſam accedamus regula iſta, quam hic toti vitæ noſtræ præſcribit Apoſtolus, non tam eſt intellectu quam factu difficilis, quo autem difficilior, tanto præſtantior, tanto pulchrior: vult nempe totius vitæ noſtræ, gloriam divinam, ſcopum ultimum eſſe propoſitum, ut huc omnes conatus, omnes vires noſtras conferamus, quo nomen Dei noſtri celebretur. Verum ut in ſpecie id ad actionum noſtrarum ſupra factam diviſionem accommodemus; vitam hanc terrenam, ejuſque omnes actiones ita moderari tenemur, ut & nobis & aliis non modo nullo ſint impedimento ad conſequendum hunc ſcopum actionum noſtrarum ultimum, verum etiam adjumento. Atque hoc eſt, quod à nobis Dominus Jeſus poſtulat, dum inquit: *Ita luceat lux veſtra coram hominibus, ut videntes homines veſtras actiones* &c. Quæres qua ratione id fieri poſſit, ut homines ex actionibus noſtris cauſam Deo gloriam tribuendi ſumant? Duplex potiſſimum eſſe videtur ratio: Prima, cùm conſideratis noſtris actionibus uſquequaque divinæ voluntati conſentaneis; apud animum ſuum decernunt, non poſſe eſſe malam arborem, quæ tales edat fructus, in cauſam hujus rei diligenter inquirunt, cumque humanam induſtriam & prudentiam non ſufficere videant, multo minus Dæmonem qui omnia ad Dei ignominiam facit, ejus autorem eſſe, fit ut in agnitionem Dei ipſius virtutum veniant, coram eo ſe demittant, virtutemque amplectantur. Et certe tanta vis eſt pietatis, ut Petrus Apoſtolus fœminas non adhibito ullo ſermone, exemplo tantum ſolo maritos ſuos lucrari poſſe aſſerat. Alter, ex bonis operibus noſtris in aliis effectus ad Dei gloriam redundans, eſt, quod etiamſi varias ob cauſas non ſtatim homines alii ad divinam veritatem accedant: eam tamen ſaltem agnoſcant & approbent in quibuſdam, quandoque etiam imitentur: quæ cum à Deo juſſa ſint, iis præſtandis neceſſario divinorum præceptorum obedientia, & porro ipſius Dei glorificatio continetur. Nam ut paulò uberius de iis quæ jam dicta ſunt, diſſeramus; homines iſti, qui bona opera noſtra animadvertunt, quæ ſatis conſtet Deo primo autore primaque cauſa eſſe facta, fieri non poteſt quin ſimul etiam in admirationem ſummæ ejus ſapientiæ & ineffabilis benignitatis rapiantur. Sapientiæ quidem quod animadvertant nullum judicii humani acumen tale quid ad invenire potuiſſe, quod homines tam ſanctos redderet, quod à Deo mortalibus injungitur. Inexplicabilis verò benignitatis: quod homines aliis, ſi naturæ conditionem ſpectes, nihilo fortiores, & à vitiis alieniores, longè tamen præſtent, iis virtutibus, quæ ipſam humanam conditionem ſuperare videntur, & Angelicum quippiam & divinum omnino ſapere videntur. Sed hæc de actionum noſtrarum ad terrenam hanc vitam ſpectantium informatione dicta ſufficiant. Quod ad actiones vitam illam immortalem pro ſcopo habentes attinet, de iis nihil neceſſe eſt quidpiam dicere, cum cuique ſit per ſe manifeſtum, ea quæ alta petunt, nil terreni etiam ſapere debere. Unicum hoc addam, pro concluſione totius hujus tractatus; Æquiſſimum eſſe ut ad Deum fontem & originem omnium rerum, omnis laus & gloria ex iiſdem tanquam ad ſcopum ſuum redundet & feratur. Prout Apoſtolus inquit: Ille enim eſt ex quo omnia: in Actis autem, in Deo vivimus, movemur & ſumus, ipſius enim & genus ſumus, ille in nos ſummum jus poteſtatemque obtinet. Glorificemus igitur Deum in corpore noſtro, & anima noſtra, quæ ſunt Dei. Eidem, nunc etiam pro inſigni hoc, quo nos per hoc tempus affecit beneficio, ſit laus & gloria in ſecula. Amen.

Concio in Epiſt. ad Phil. cap. 4. verſ. 13.

UT ex verbo divino ſingulare ſolatium capiamus verba divini Apoſtoli in Epiſt. ad Phil. c. 4. ℣. 13, extantia, conſideranda ſumemus, quæ ſic habent. *Omnia poſſum in eo qui me corroborat Chriſto.* Ea eſt religionis Chriſtianæ natura, ut ſit admodum ardua & difficilis, carnique noſtræ valde inſuavis & inimica. Quod ipſe Chriſtus, noſter in via ſalutis dux, palam omnibus, ſtatim ab initio doctrinæ ſuæ, faciebat: inprimis verò Matth. cap. 7. *Quam anguſta* inquit *eſt porta & ſtricta via ducens ad vitam.* Qua de cauſa idem aliquo modo repetens apud Lucam cap. 13 hortatur, *ut enitamur, intrare per anguſtam portam.* Anguſtam autem vocat duplicem ob cauſſam, primò quod omnibus nos carnalibus cupipitatibus ſpoliet & exuat, quæ cum propemodum à natura nobis ſint inſitæ, naturam hac ratione ipſam edomare ac frangere jubemur, quod quam arduum quàm difficile ſit, qui modo rationem adhibet in conſilium, facilè perſpicit: Altera cauſa eſt, quod non tantum pie vivere ſed & acerbiſſima quæque juſtitiæ cauſa pati debeamus. Chriſtum nimirum ducem ſequentes, qui noſmetipſos abnegare, crucem naſtram quotidie portare & ſe ſequi juſſit, Lucæ 9. verſ. 23. Et ſatis clarum eſt Apoſtoli dictum 2 Epiſt. ad Timoth. cap. 3. ℣. 12. *Qui volunt pie vivere in Chriſto Jeſu perſecutionem patientur.* Hæc eſt Dei voluntas, hoc conſilium, ut per anguſta ad auguſta veniamus: ſummæ ejus æquitatis, & ſapientiæ argumentum. Quod cum ita ſit, niſi nos variis in hac via ſalutis tam ardua & difficili, ſolatiis ex verbo divino petitis, & ſubſidiis ſublevaremus, facile vel in deſperationem ſupremæ felicitatis, conſequendæ incideremus, vel difficultate ac moleſtia deterriti, omnem ejus curam abjiceremus. Atque in eum ſane finem verba iſta Apoſtoli, brevia quidem at ſatis ad conſolandum efficacia, ſumſi conſideranda, ut quod ſibi olim fuiſſe auxilio profitetur Apoſtolus, idem nos ad noſtri conſolationem trahamus. *Omnia poſſum* inquit, &c. In quibus verbis oſtendit, unde tantas ipſe fuerit conſequutus vires, ut omnes pietatis atque officii partes explere poſſet. Duo autem potiſſimum in iis ſunt conſideranda. 1. Quomodo vires ſuas deſcribat, quas habeat ad omnes pietatis atque officii partes explendas. 2. Quomodo etiam fontem & autorem earum oſtendat. Prius facit, dum inquit: *Omnia poſſum* ubi & quam late ſe vox *omnium* extendat, & quid per hoc ſuum *poſſe*, intelligat Apoſtolus diligenter eſt videndum. Ac primum quidem, quid voce *omnium* denotare velit divinus ſcriptor, qui modo præcedentia verba diligenter perpendit, facile animadvertere poteſt. Nam ut ea, quæ ſpeciatim ab eo enumerata ſunt, in pauca contraham, omnia ea intelligit Apoſtolus, quæ admodum ardua videbantur factu, neceſſaria tamen aut vehementer utilia ad munus Apoſtolicum ſibi à Chriſto impoſitum rite peragendum, & ad finem felicem perducendum. Ea ſunt, ut in ſpecie aliquid de iis dicamus, ſpernere generis nobilitatem, natalium ſplendorem, quæ Paulo ad ſumendam hanc provinciam quod ad carnem attinet, vilem admodum, humilem, maximeque contemptui obnoxiam,

obnoxiam, impedimento poterat esse; moderate utramque fortunam ferre, nec ob rerum omnium abundantiam luxuriare, nec inopiâ frangi, suaque sorte contentum esse, quod hic insigniter commemorat Apostolus: pertinaci item ac improbo labori non cedere, omnium vero maxime, afflictiones varias, cruciatus, ipsumque adeo periculum mortis non defugere, quæ omnia non secus ac umbra corpus, hoc ejus munus comitabantur, quæ efficere poterant, ut animum desponderet, munusque adeo ipsum abjiceret, vel segnius obiret. Quæ omnia in hac sua quidem ad Philip. Epistola sparsim enumerat, dum de generis quidem nobilitate sic loquitur cap. 3. *Si quis videtur confidere in carne ego magis.* De suis calamitatibus partim in cap. 1, ubi vinculorum suorum injicit mentionem, partim in hoc ipso cap. 4. 12. Sed nescio an alibi plenius & uberius ista contineantur, quam in posteriori ad Cor. Epistola cap. XI, à ℣. 22. *Hebræi sunt*, &c. ô magnanimum Dei servum; ô strenuum Christi militem, ô invictum laborem, ô pericula inexhausta! quis unquam mortalium tot labores Christi causa pertulit? quis tot molestias, tot calamitates ac pericula devoravit? Ille ille verissimè *omnia potuit* id est, ut una eademque opera phrasin ipsam explicemus, omnia adversa, Christi causa fortiter sustinuit, labores verò ac difficultates omnes perrupit, munusque suum strenue gessit, animose administravit. Quod tum in prælecto ad Cor. loco tum in hac sua ad Phil. Epistola ipse de se disertè sæpenumero testatur.

DOCTRINA I.

His ita consideratis, videndum est, si quas inde doctrinas eruere possimus. Primum autem considerandæ nobis nostræ, quo ad carnem conditionis, singularis occasio præbetur. Quod via salutis, quam sumus ingressi, sit variis laboribus, difficultatibus, molestiis, calamitatibus, periculis, obsita, ipsam adeo mortem cruentam, & horribilem, eum, qui hanc viam insistit, si opus sit, subire cogens. Hoc est Dei consilium, hæc voluntas, ut per labores ad regnum, per cruciatus, ad voluptates, per mortem ad vitam pervadamus: quò tanto manifestiorem suam faciat omnibus sapientiam & benignitatem, nostræque in se fiduciæ, luculentius capiat argumentum.

Hoc quoque ex istis Apostoli verbis videre possumus; Quod etiamsi ista omnia quæ nobis Christi salutisque nostræ causa perferenda sunt, admodum sint ardua, admodum insuavia, non sint tamen omnino præstitu impossibilia. Hanc enim viam plenam calamitatibus, non tantum Christus ipse, per omnia nobis assimilatus, ingressus est, & felicissime est emensus; sed etiam omnes propemodum Apostoli ejus sequuti, opus suum diris mortibus coronarunt. Hac infiniti alii post eos martyres, quorum pleni sunt Historiarum libri, iter sibi ad cœlum patefecerunt. Adeo ut quod Poëta quidam de suo Hercule, id nos de Christianis meliori jure prædicare possimus. Perrupit Acheronta Christianus labor. Nihil mortalibus arduum est.

Sed an propriis viribus nixi tam ardua tamque præclara gerere possumus? minime verò, nisi vires & auxilium cœlitus accedat. Ipse dux noster Christus, antequam mortem pertulit, ab angelo recreari & sublevari necesse habuit.

Quare nunc quoque est ita erga genus humanum benignus, ut nemini ex sui obedientibus auxilium suum divinum deneget. Quæ quot & quanta sint, quia nobis sequentia Apostoli verba considerandi occasionem præbent, ideo jam ad eorum examinationem veniamus: quorum summa est, quòd nobis Apostolus quibus viribus nixus, omnia possit, demonstret: verba ejus sic habent. *In eo qui me corroborat Christo.* Ubi autorem virium suarum primum exprimit. Post etiam quomodo sit autor suarum virium docet. Autorem virium suarum, nominat *Christum.* Ille enim est, qui quemadmodum salutis nostræ negotium in terris orsus est, ita nunc quoque cœlis sublimior factus, ejus curam gerit, idque unice agit, ut illud ad exitum perducat. Ille imbecillitatis nostræ non immemor, variis nos auxiliis, in via hac salutis ardua, fulcit ac sublevat: in quo eo majorem fiduciam collocare possumus, quod sciamus, ipsum quoque quamdiu in terris degit, iisdem calamitatibus obnoxium divinis auxiliis eguisse & sublevatum fuisse. Quo etiam nos autor Epistolæ ad Hebr. solatur cap. 2. ℣. 17. *Christus debuit per omnia fratribus assimilari, ut misericors fieret & fidelis*, &c. Sed jam porrò quomodo Christus virium Apostoli autor fuerit videamus, hoc continetur in verbis *qui me corroborat*: cœlitus vires suas Christus immittit, quibus fideles suos in hac via admodum ardua fulcit ac corroborat, pro diversitate personarum ac muneris eorum, diversas. Nam primos olim legatos suos, quia & munus adeò præstans gerebant, & primis, ut ita dicam, odiis hominum erant expositi, majorem etiam in modum armarat ac instruxerat iis subsidiis, quibus subnixi toti mundo Euang. ipsius prædicarent, nulla cruciatuum creberrimorum mortisque adeò ipsius violentæ habita ratione: inprimis verò Apostolum Paulum, utpote qui in prædicando gentibus Euangelio, quod munus cæteri divisis inter se operis omnes in populo Judaico obibant, solus in universo fere orbe in se sustinere debebat. Quare & quæ illi, olim à Christo fuerint auxilia, & quæ nunc mortalibus communiter contingant, operæ pretium erit paucis considerare. Nam ne nunc conversionem ipsius ad Christum, quæ & ipsa plane miraculosa fuit ac divina commemorem, quis non cernit vel in eo, eum ad munus suum ritè administrandum auxilii Christi divini satis habuisse, quod, ut ipse de se satis aperte testatur, 2 Cor. 12. 1, 2, in tertium usque cœlum ab eo fuerit raptus, ibi divinam voluntatem edoctus, viderit ea, quæ eloqui fas non erat mortalibus: sed & postea varia divinæ ejus in se benevolentiæ & benignitatis cujusdam incredibilis infallibilia cœperit signa, evidentiaque experimenta. Cum aliquando à se secessum Satanæ, qui eum assiduè expalmaret, oraret, à Christo tale se responsum tulisse affirmat, ibid. ℣. 9. *Sufficit tibi gratia mea.* O vocem vere benignam! quæ quid non in corde sincero præstare valeat? Sed cum longè sit alia nostri ratio, neque talia subsidia nobis & auxilia à Deo speranda sint, sufficiunt enim ea, quæ communiter nunc mortalibus, obtingunt, ideo ad eorum diligentem considerationem animum nostrum convertamus. Ea sunt primum quæ jam nobis in Euangelio contigerunt, & quæ subinde ex consideratione verbi Dei petere possumus; qui enim novit his subsidiis uti, ille & mentem cognitione voluntatis divinæ collustratam habebit, adversus densam ignorantiæ caliginem quæ tetris dogmatibus animum ejus distinere poterat, & animum divinis præceptis subactum ad præstanda omnia Deo grata, quæ ipsum æternæ felicitatis hæredem efficient. Deinde sunt etiam varia Dei ac Christi promissa, inprimis autem vitæ æternæ spes, quæ & ipsa plurimum habet virium ad imbecillitatem nostram sublevandam, ac omnis generis pietatem vitæ, ac sanctimoniam in nobis ingerendam. Quis enim omnes in vita Christiana labores ac molestias devorare nolit, quis sancte ac pie vivere, ad breve tempus recuset, ut æternum quietus, ac beatissimus esse possit? Quare verissimum est illud Johannis, *Qui habet hanc in eo spem*, loquitur autem de immortalitate, *sanctificat*, &c. Ad extremum maxime proprium Novi Fœderis auxilium est donum Spiritus Sancti: quod quia est longe præstantissimum ac plane divini, rarius etiam, & non nisi tum, cum eo plurimum egemus, ubi vires nostræ fatiscunt, nobis eo Christus succurere solet, imprimis in variis calamitatibus, afflictionibus, ac periculis conscientiæ causa subeundis, tum enim de summa nostræ religionis ac salutis agitur, ne malorum mole deterriti vel veritatem divinam prorsus abnegemus, vel aliquid in officium nostrum peccemus, sicque ad interitum præcipitemur. Succurrente autem nobis hoc auxilio divino fit ut animose pericula adeamus, patienter etiam ea ad extremum usque perferamus. Nam, ut inquit

Apoſtolus Rom. 8. 26, *ſimiliter ſpiritus ſimul adjuvat* &c. Quare etiam ſi ea, quæ nobis in hoc vitæ noſtræ Chriſtianæ curſu, optatam metam contingere cupientibus, perferenda ſunt, admodum ardua difficilia, ac propemodum impoſſibilia, prima ſpecie appareant, quia tamen accedentibus his Dei ſubſidiis levia & facilia præſtitu redduntur, reſumamus vires animoſque, *corroboremus nos in Domino & poteſta virtutis ejus*, ut inquit idem Apoſtolus Eph. 6. 10, quò viam ſalutis ingreſſi, animoſe progredi & conſtanter ad extremum uſque vitæ noſtræ habitum in ea perſiſtere poſſimus. Efficiat id dux & conſummator ſalutis noſtræ Jeſus Chriſtus, ad ſuam & Patris ſui cœleſtis gloriam & noſtram æternum ſalutem. Amen.

Concio in Iac. 4. verſ. 5.

PRo tempore hoc præſenti, ſumemus conſideranda verba Jacob. cap. 1. ỳ. 5. *Si quis veſtrum deſtituitur ſapientia, poſtulet à Deo dante omnibus ſimpliciter & non exprobrante.* Cœleſte quiddam eſſe ac plane divinum ſapientiam, tum ſapientiſſimus mortalium Solomon, qui eam in cœlo natam, altiſſimi illius prolem vocat, aperte docet, tum ordinata omnium temporum ab origine prima ſeries comprobat. Magni enim ab omnibus fuerunt æſtimati, qui ante tempora Chriſti ſapientiæ veræ fontis, ejus nomine clarebant, illi præſtantiſſimi mortalium, illi lumina quædam totius orbis vocabantur. Sed quam etiam arduum, quam difficile fuerit, ad faſtigium ſapientiæ pervadere, ſtatim jam tum cuivis conſtabat; & ſola eorum paucitas qui ea præditi eſſent, clarè teſtabatur. Quod ſi hominum mortalium, qui rationis facem ſibi præferentis ductum ſequebantur, ſapientia, tam præſtans, ideoque ſimul, tam ardua paratu tamque difficilis erat, ſecundum illud vulgare, difficilia quæ pulchra: quanto præſtantior quanto ſublimior erit iſta, quæ ipſo Deo autore, cœlitus delapſa, per filium ipſius, ultimis hiſce temporibus, eſt mortalibus revelata: quantò magis ad eam aſpirandum, quæ non terrenum aliquod bonum, quemadmodum prior illa, ſed divinum plane ac cœleſte, ſibi propoſitum habet. Verum quia quanto ſupra terrenam illam, hæc præſtantiâ & dignitate excellit, tanto etiam natura propemodum ipſa ita ferente, difficultate eandem ſuperat, ideo multum ille mihi ſapere videtur, qui quoad ipſius rei natura patitur, facillimam ejus aſſequendæ rationem diligenter inquirit. Et hoc etiam unicum eſt, quod me ad ſumendum hunc locum impulit, quia in eo author hujus Epiſtolæ divinus docet, quâ viâ & ratione facillimo negotio ſapientiam nobis comparare & aſſequi poſſimus. Verba autem ipſius penitius inſpicienti, duo potiſſimum in iis conſideranda veniunt.

Primo quomodo facillimam iſtam ſapientiam aſſequendi rationem præſcribat. 2. Quomodo etiam eam commendet, ſicque nos ad eam arripiendam tacitè ſtimulet ac urgeat. Prius continetur in verbis *ſi quis veſtrum*, &c. quibus in verbis & cauſam impellentem, ad viam hanc tanto avidius capeſſendam exprimit, & unde ac quo pacto eam aſſequi debeamus, docet. Cauſa impellens eſt ſapientiæ defectus, de quo ita *ſi quis veſtrum* &c. Ubi inprimis quid ſit iſta, de qua loquitur, ſapientia, videndum eſt: unde facilè patebit quid per defectum ejus intelligat autor divinus. Sapientia quam quidem Sac. Lit. N. F. hoc nomine dignari ſolent, nihil aliud eſt, quam ea mentis virtus, quâ myſteria ad religionem pertinentia, atque inprimis ea, quæ ad ſalutem ſint neceſſaria, comprehendimus. Quemadmodum enim quævis recte conſtituta Reſpub. mundana, ſuis olim conſtabat & nunc etiam conſtat, legibus; quibus & præmia & pœnæ ſolent adjici, ita noſtra etiam Reſpub. Chriſtiana, quam cœleſtem vocat Apoſtolus, habet certas leges, quarum ſummus Nomotheta, eſt ipſe Deus, habet præmia diviniſſima eorum obſervantibus propoſita, habet & pœnas tranſgreſſoribus conſtitutas, licet illa magis quam has inculcet, ea verò omnia Deus, per filium ſuum toti mundo revelavit. Erat enim antea hominibus prorſus incognita, & niſi eam nobis ſervator noſter patefeciſſet, nulla ratione cognoviſſemus, noſtræ nimirum naturæ conditionem multis modis ſupergredientia; ideoque pro ſummis myſteriis jure haberi poſſunt, quæ qui habet cognita, ſapiens merito cenſetur, & quo melius, quoque perfectius, tanto ſapientior. Unde etiam Chriſtus, propter revelatam Dei nobis voluntatem, factus nobis à Deo ſapientia in S. L. dicitur. Et hæc quidem ſapientia à Jacobo hic intelligitur, ſed non ſola, verum juncta cum quadam prudentiæ parte. Id quod ex circumſtantiis loci patet. Loquutus eſt enim proximè præcedentibus verbis de patientia, ad quam illos, ad quos ſcribit hortatur, oſtendens eam eſſe aptiſſimum medium ad ſalutis opus quod erant aggreſſi perficiendum & omnibus numeris abſolvendum. Sed quia dicere quis poſſet, hic quoque ſapientiâ opus eſſe, quomodo ſe quis in tentationibus & periculis juſtitiæ cauſa ſubeundis gerere debeat, propterea jam ejus quoque aſſequendæ rationem præſcribit. Quod quilibet jam videt, quomodo limites prudentiæ ingrediatur, quæ nihil aliud eſt, quam noſſe quam optime tum ſibi tum aliis conſulere, in aſſequendo bono, quod tibi propoſueris: quia tamen nemo cuiquam rectum conſilium ſuppeditare poteſt, quin idem notitiam rerum ad aſſequendum ſummum bonum pertinentium habeat, ſapientia cum prudentia ita connexa eſt, ut hæc ſine illius ope conſiſtere non poſſit. Hinc jam ſatis patet, quid ſit ſapientia deſtitui. Nihil enim eſt id aliud, quam ignorare, aut quantum patientia conferat ad aſſequendam totius vitæ noſtræ Chriſtianæ ſupremam felicitatem, aut quomodo tuas actiones in periculis & afflictionibus Chriſti cauſâ ſubeundis moderari debeas, ne tanto bono excidas, quod tibi propoſitum animadvertis. Cujus rei ignoratio quam ſit noxia, ex adverſo autem ejus notitia quàm utilis quàm neceſſaria, quivis videt. Quare nulla præmiſſa ejus ampliori commendatione, jam ad hujus ſapientiæ comparandæ medium conſiderandum veniamus. Id in verbis iſtis *poſtulet à Deo* exprimit Apoſtolus. Quia ſapientia hæc naturam longè ſuperat, ideo eam precibus vult à Deo efflagitari, quanquam interim haudquaquam ſtudium uniuſcujuſque in ea, ex diligenti verbi divini meditatione comparanda excludit: ſed tantùm, ſi quid ſtudio ac labore noſtro conſequi nondum potuerimus, id ut cœlitus ſuppleatur, petendum eſſe monet. Oratio ergo ſeu precatio eſt, qua id, quod viribus noſtris perfici non poteſt, compleatur: ſed ea non quævis, verùm eo, quo S. L. docent, modo, ad Deum fuſa. Certæ enim conditiones nobis in iis proponuntur, quæ in precibus ſint adhibendæ. Prima eſt quam hic ſtatim ipſe autor ſubjungit, ut petamus in fide ſeu cum fide hoc eſt ut ferè omnes ea verba capere ſolent, cum firma quadam perſuaſione de Dei potentia & benignitate, ob quam futurum ſit, ut vel omnino id impetres, quod petis, vel ſaltem tum, ſi id tibi ſit utile, aut aliis aliquibus Dei conſiliis & decretis non repugnet: de quali fide loquitur Chriſtus apud Mat. 21. 21, & 22. ubi cum dixiſſet diſcipulis, *Si habueritis fidem* &c. poſtea addit: *Et omnia quæcunque* &c. hoc eſt ſi credideritis vos id obtenturos, ut ex verbis iiſdem autem Mar. deſcriptis apertius patet quæ ſunt cap. XI. 24. ubi ita ea efferuntur *omnia quæ orantes petitis* &c. Alia precum conditio eſt, ut eæ ſint fervidæ: id quod ſignificavit idem autor c. 5, dum dicit: *multum valere* &c. hoc eſt cum quadam virium atque animi contentione, & quodammodo laborioſe peractam, quod fit cum animus in eo eſt totus, ut Deum exoret, & vehemens eſt rei, quæ petitur, deſiderium. Tertia precum conditio eſt, conſtantia: quanquam vero ea duplici ratione conſiderari poſſit (vel enim cernitur in eadem re, quam à Deo velimus impetrare, vel licet res ſint diverſæ, quas precamur, tamen in iſta precatione adhibetur conſtantia atque aſſiduitas, conſtantiæ nomine comprehenſa) tamen prior illa huc maximè pertinet, qualis ea eſt, quæ nobis exprimitur à Domino Jeſu in exemplo viduæ pertinacis impium iſtum judicem urgentis, donec id impetraret, quod vellet, ut legimus Luc. 18. Quanquam

alias

alias poſterior quoque adhibenda eſt omnibus, ſecundum Apoſtoli ſententiam ad Teſſ. 5. ubi monet ut *ſine intermiſſione precemur*: Atque hæc de informatione precum ipſarum ſufficiant, nihil nunc de eo dico, quid petendum ſit. id enim quod ad rem præſentem attinet, ſatis eſt à Iacobo hic expreſſum. Sapientiam enim petendam eſſe monet. Nihil etiam de eo dico qualis ille eſſe debeat, qui aliquid impetrare velit, ſatis enim manifeſtum eſt, neminem niſi probum ac ruſtum ſpem certam habere ſe impetrarum quod petit. Peccatores enim à Deo non exaudiri, ſed facientes voluntatem ipſius, etiam ille cæcus ab ortu, notum ſibi habuit ac perſpectum. Quare habeamus nobis preces, quæ ſunt optima quæquè à Deo impetrandi, ſingulare medium, quam commendatiſſimas, conditionum iſtarum non immemores, quæ ad exorandum eum omnino requiruntur. Ad quod faciendum quia nos invitat in his verbis ipſe divinus ſcriptor, ideò jam porro ſequentia ejuſdem verba examinemus. In quibus ſingularis ab eo precum commendatio continetur, dum inquit *petite à Deo dante omnibus ſimpliciter*. Commendat autem duplici potiſſimum ratione: primum cum docet, nos in vanum non laborare, ſed preces noſtras ſuum finem aſſequi, idque exprimit, tum in deſcriptione Dei, cum inquit, *Dante omnibus*, tum ſub finē ſatis lucidè, *Et dabitur ei*. Prioribus illis ingentē Dei liberalitate, exprimit, dum inquit: *eum dare omnibus*. Qualitas iſta eſt ſolius Dei propria: homines quidā Deum etiam in eo aliqua ratione referunt, ſed quā paucis aut qualia dare poſſunt? ille eſt qui omnibus benefacit, fons tamen liberalitatis ejus nunquam exſiccatur. Deinde à modo dandi ſingulari, quem & proponit, & à contrario illuſtrat. Proponit dum inquit: *Dat ſimpliciter*, contrario exornat inquiens: *& non exprobrat*. q. d. divinus autor non eſt Deus ſimilis mortalium hominum, qui ſunt valde difficiles ac tardi ad dandum, vel ubi dederint, plærumque beneficia ſua exprobrant, quo ipſo mire confundunt & in ruborē dant accipientes. Sed ſummus ille univerſi architectus, facilem ſe humanos præbet in uſus, nec cuiquam beneficia ſua exprobrat, imo in eos qui ſunt grati, ſubinde plura ac majora congerit ac cumulat. Quare tanto jam nobis ſint commendatiores preces, per quas nobis ad Deum tam munificum tam benignum aditus pater, à quo ſapientia & præſtantiſſima quæque bona ſine ullo metu ruboris, conſequi poſſimus: ei pro hoc tanto beneficio gratias agamus. Cui nunc etiam ut pro aliis infinitis ita pro hoc etiam peculiariter ſit laus & gloria in perpetua ſecula.

Concio in 2 Corinth. 4. verſ. 17.

SUmemus conſideranda verba Pauli 2 Cor. 4. 17. *Momentanea levitas* &c. Tota vita noſtra Chriſtiana, à ſervatore noſtro Domino Jeſu Chriſto confertur cum via quadam ſtricta & impedita: tum alias ob cauſas: tum ideo inprimis, quia iter hoc veluti ſalebræ quædam ac ſentes obſident, afflictiones variæ ac pericula, quæ nobis juſtitiæ cauſa ſubeunda ſunt, & nobis potiſſimum viam hanc difficilem arduam ac impeditam reddunt. Quare ſapientis eſt, quales nos eſſe omnes vult Apoſtolus, id inprimis operam dare, ut quicquid eſt, quod nos in via ſalutis moretur & ſiſtat, vel amoliamur, vel vincamus, ſicq; recto tramite ad propoſitam metam feramur. Hoc facit multis in locis ipſe Chriſtus, hoc ducem ſuum in eo ſequuti Apoſtoli, inprimis etiam divinus iſte Apoſtolus Paulus, cum alibi ſingulariter, tum verò inſignitè in hoc à nobis prælecto loco, ad quem quo ad quiſque poteſt optime intelligendum, & animo comprehendendum, tanto magis excitetur, quanto præſtantior, quanto utilior eſt. Ego, quod mearum eſt partium, quantum viribus admodum adhuc infirmis, polleo, tantum ad eum illuſtrandum afferam. Ut autem jam exordiar ejus explicationem, nihil aliud in eo anteſignanus iſte Apoſtolo rum agere videtur, quam aſperitatem afflictionum, quas Chriſti cauſſa ſubeat, emollire, & ſic cauſam oſtendere, ob quam infracto eas animo ſuſcipiat ac perferat. Quo loco duo ſunt conſideranda. 1. Quomodo rem hanc proponat Apoſtolus. 2. Quomodo eandem illuſtret ac confirmet. Prius facit ỳ. 17 toto. Ubi duobus modis afflictiones illas, quas diximus, emollit. 1. Dum earum ipſarum vim elevat, & admodum tolerabiles eſſe oſtendit: deinde dum incomparabilem earum fructum proponit. De priori ibi: *Momentanea levitas*, &c. Ubi & mala ipſa exprimit, & eadem nimium extenuat. *Mala* exprimit dum inquit, *afflictionis noſtræ*, id eſt tum meæ, tum mei ſimilium, quales inprimis erant ipſius in munere Euangelium prædicandi collegæ ac ſocii, quanquam id ad omnes Chriſtianos extendi poteſt. Omnium enim Chriſtianorum, quo ad carnem eadem fere eſt ratio, & quemadmodum ipſe ſervator noſter recte concludit, non eſſe diſcipulum ſupra magiſtrum, ſi anteſignani in hac expeditione, hoc ad cœlum iter, variarum afflictionum plenum, ingreſſi ſunt, conſentaneum eſt nobis eandem ad cœlum viam eſſe propoſitam. Sed videamus quo pacto horum malorum vim elevet Apoſtolus, verba ejus ſic ſe habent: *Momentanea*, &c. Quanto melius quam antiqui Philoſophi! Illi enim præterquam quod ea ſpe præmii, quæ maximam hic vim habet, carebant, in adverſis alterutrò horum ſe ſolabantur, dum perſuaſum ſibi eſſe dicerent, dolores ſi maximi fuerint, breves, ſin diuturni, leves futuros. At enim brevitatem temporis, malorum gravitas ibi ſupplebat, hic levitatem doloris, tædium moræ penſabat. Ubi autem levitas ſimul & brevitas, in afflictione concurrit, ubi præmium omnium maximum conſequuturum ſperatur, perfectum ſolatium & ad perferenda mala omnia incitamentum eſt. Utrumque autem horum in malis juſtitiæ, cauſa ſubeundis, locum habere docet Apoſtolus, quanquam comparatis ad futuræ gloriæ durationem & pondus: Primum afflictiones iſtas vocat *momentaneas*. Etiamſi enim univerſam vitam durarent, nihilominus momentaneæ cum æternitate gloriæ futuræ comparatæ rectè dici poſſent. Sed nunquam continuas fidelium fuiſſe calamitates, in ſacris legimus, nec unquam futuras, eſt credibile, ſed per intervalla hoſtes noſtri nos impetunt, & non niſi tum cum eis à Deo permiſſum fuerit: ſed etiamſi nunquam intermitterent, nonne momentum eſt, quod vivimus, quid ergo ſi adhuc aliquid momenti hujus, calamitatibus decedat! Jure igitur hac ratione ab Apoſtolo deſcribuntur. Quod ſi conſideres id, quod in iſtis afflictionibus maxime horremus, & ultra quod crudeliſſimorum tyrannorum ſævitia progredi non poteſt, mortem nimirum ipſam, quis non videt æquiſſimo jure id momentaneum dici poſſe. Puncto temporis enim advenit, & dum advenit tranſit: quo ſemel defuncti, æterna quiete ac pace fruimur. Quare etiamſi tandem graviſſimæ eſſent calamitates iſtę, quæ nobis æternam hæreditatem adire volentibus, ſuſtinendæ ſunt, perferendæ tamen eſſent tanti boni cauſa, quia momentanea ſunt, quid cum inſuper ſciamus *leves* etiam eſſe? hoc enim quoque de iis docet fallere neſcius Apoſtolus. Et certe, licet prima fronte intuenti, ardua ea videantur, ſi tamen rem ipſam penitius conſideres, & omnia divina quæ noſtrę hac in parte imbecillitati ſuccurrunt, auxilia, perpendas, levia eſſe ac mollia, fateberis. Ac primum in nobis ad patientiam corroborandis ac muniendis non parum valet noſſe, hanc eſſe Dei voluntatem, ut recte agentes varia patiamur, ab hominibus impiis mala; plus roboris ad nos adverſus quævis mala communiendos, ſpes immortalitatis habet, quam Deus nobis ingenerat, & ſic animos noſtros per contemptum horum terrenorum totos ad cœleſtia erigit & avocat. At verò omnium maximum ſubſidium, & quod omnibus etiam ſummis cruciatibus prævaleat, eſt donum Spiritus Sanctus quo præſtantiſſimo bono in afflictionibus peculiari quadam ratione & omnium uberrime nos communit, & non ſecus ac quidam alipta robuſtos ſuos athletas, hoc cœleſti oleo, non dicam perunctos, ſed penitus imbutos, cum variis afflictionibus committit. Quis igitur his ita conſideratis non facile admittet, non tantum breves verum etiam leves eſſe iſtas Chriſtianorum afflictiones, ad quas perferendas tantis ſubſidiis, à benigniſſimo Deo inſtruamur? Verùm antequam hinc longius abeamus, duo ſe nobis potiſſimùm ex præcedentibus conſideran-

ſideranda offerunt, alterum nos conditionis noſtræ admonens, alterum ad conſolationem pertinens. Conditio noſtra in terris quod ad carnem, ea eſt, quod ſimus odiis mundanorum hominum ſubjecti; calumniis, obtrectationibus, variis etiam periculis, morti denique adeo ipſi, quæ nobis veritatis cauſa ſubeunda ſit, obnexii. Hæc Dei eſt erga nos voluntas, hoc conſilium, à quo cum nec ſuum unigenitum, quem impenſiſſime amabat, exemptum voluerit, ſed eum per hoc iter durum & aſperum ad immortalitatem perduxerit, longè minus aliam viam nobis eodem perveniendi eum patefacturum, ſperandum eſt. Quod cum ita ſit, non ut reſcindatur divinum hoc decretum, quærendum eſt, ſed cogitandum quibus nos modis ſolemus. In hoc autem Apoſtoli loco ad manum eſt inſigne ſolatium, quod reſpectu futuri præmii afflictiones iſtæ momentaneæ ſint, & præſertim ſi accedant ea ſubſidia, quæ modo enumerata fuerunt, quæque Deus nemini ex ſuis denegat, leves atque ad perferendum faciles. Robuſtus aliquis athleta facilè onus ſuſtinebit, cui ferendo infirmus alter par non eſſet: Ita etiam cœlitus viribus inſtructi, ſine moleſtia perferemus ea in quibus fortaſſe viribus propriis nixi ſuccumberemus. Sed tempus monet, ut jam porrò alteram membri primi partem videamus, in qua nobis divinus hic Apoſtolus præmium iſtarum afflictionum mirum in modum exaggerat, dum inquit: *ſecundum excellentiam*, &c. Cum verba ſatis commoda ad exprimendam rei magnitudinem habere non poſſet, uſus eſt phraſi inſolita, tali tamen, ex qua quivis rei iſtius, qua de agitur excellentiam & dignitatem colligere poſſit. Videre autem eſt in verbis Apoſtoli egregiam quandam oppoſitionem qua contraria de ſumma noſtra felicitate, iis quæ de afflictione dixerat, enunciat. Primum autem *afflictioni* ipſi opponit *gloriam*, quam appoſitè, quis non videt? quia enim in calamitatibus deprimimur, quodammodo, & dedecore afficimur, futurum aſſerit Apoſtolus, ut quicquid nobis honoris, in hac mortalitate decedit ac detrahitur, totum id abundè nobis in cœlis ſuppleatur ac recompenſetur. Sed quis mortalium ſummum illud bonum verbis exprimat? aut explicet adjunctam rei gloriam ac dignitatem? infinita eſt iſta bona, qua re non mirum eſt, ſi ea mens humana finita capere, & multo minus ſi lingua elinguis effari non poſſit. *Quæ oculus non vidit, quæ auris non audivit*, &c. inquit Apoſtolus, & Johannes ait, *nondum apparuit quid aut quales futuri ſumus*. Quia tamen id quantum imbecillitas ingenii noſtri capere poſſet, ſervator noſter, interpres maximus divinorum myſteriorum, nobis patefecit, & ſcriptis conſignari voluit, quæ ad illuſtrandam hanc noſtram futuram gloriam faciant, aliqua ex iis afferre non pigebit & fortaſſis erit operæ precium. Quis mortalium non obſtupeſcat, illud audiens, quod ſervator noſter diligentibus ſe promittit, dum inquit Joh. 12. 26. *Qui mihi ſervit, me ſequatur, & ubi ego ero, ibi & ſervus mecum erit, & ſervientem mihi honorabit Pater.* O præſtantem fidelium gloriam! ô inauditam & inſperatam dignitatem! quis unquam mortalium hoc non dicam ſperare, ſed votis etiam tacitis optare auſus fuiſſet? quia tamen ab eo cujus in ore dolus non eſt inventus promiſſa ſunt, pro certiſſimis habenda ſunt. Simile quiddam ſe etiam facturum quod ad honorem fidelium pertineat, pollicetur Luc. 12. 37. Sed quis aut illius quod nobis Pater noſter cœleſtis exhibiturus eſt, ſplendorem & gloriam, aut hujus quod dux & conſummator ſalutis noſtræ Jeſus nobis præſtiturus, præſtantiam ac dignitatem exprimat?

Secundo *momentaneo æternum* opponit Apoſtolus, ſine ulla comparatione. Quid enim finito magis adverſum, quam infinitum, quid magis ab eo diſſitum? Æterna eſt iſta gloria, quam pro momentaneis afflictionibus ſumus reportaturi. Quod ſi vitam hanc variis calamitatibus obnoxiam, optamus quàm diutiſſime prolongari, in bonis quidem conſtituti, perennis & conſtantis felicitatis avidi, in adverſis autem ſpe melioris fortunæ erecti; quantò major erit illa felicitas, quæ & præſtantiſſimis bonis erit cumulatiſſima, & nunquam fundum eſt ac finem habitura. Præterea ut lancem iſtam, in qua felicitatem collocarat, magis adhuc deprimat, afflictionem autem elevet, *grave pondus* oppoſuit, *levitati* illi, (de qua ſuperius) contrarium. Per quod, utut allegoriæ in qua hic perdurat ab Apoſtolo conſulatur, multum tamen hoc valet ad oſtendendam rei præſtantiam, & dignitatem: quæ enim eximia ſunt, habere pondus dicuntur, & è contra quæ exigua ſunt, levia vocamus. Jam autem cœleſti illo bono quid præſtantius? omnia bona terrena etiam maxima, indigna ſunt, quæ cum minimis illius vitæ in comparationem veniant, nedum ut ea ſuperare videatur. Tantum bonum omnibus conſtanter Deo ſervientibus eſt propoſitum. *Denique in illis verbis*, quæ apud Apoſtolum prima ſunt, oppoſitio eſt elegans, ſi ea ita diſtinguantur, ut verba *ſecundum excellentiam, ad afflictionum momentaneam levitatem* pertineant: illa vero *in excellentiam, ad gloriæ pondus*. Addit Apoſtolus: *Operatur nobis*, non quod patientia noſtra ſit cauſſa ſufficiens hujus tanti boni, aut illud promereatur, ſed quod eam ex Dei benigna voluntate ſuprema felicitas certiſſimo conſequatur, adeo ut is qui in afflictionibus Chriſti cauſâ ad extremum perdurat; jus, nihilo ad eam infirmius, quam ſi operis mercedem exigeret, habere videatur. Et hæc hactenus, alia in aliud tempus differemus.

Concio in 2 Cor. 4. 17.

IN loco quem præ manibus habemus Pauli Apoſtoli: *Momentanea levitas*, &c. vidimus, & quænam ſit ejus ſumma, & primam ejus partem abſolvimus. Summa fuit, quod aſperitatem afflictionum juſtitiæ cauſa ſuſceptarum emolliat Apoſtolus, tacite cauſam ingerens, cur eas tam invicto ſuſtineat animo. Diviſio hujus loci fuit bipartita. In cujus parte priori, quomodo rem hanc proponat Apoſtolus jam vidimus, eamque hactenus abſolvimus. Reſtat altera hujus loci pars, quam nunc, cum Deo bono conſiderandam aggrediamur, in qua divinus Apoſtolus, quod de fructu afflictionum ſuarum, prorſus infinito atque incomparabili dixerat, magis adhuc illuſtrat & confirmat in verbis: *Non contemplantibus nobis*, &c. quibus in verbis objectionem tacitam, quæ contra proximè dicta poterat afferri, occupat, atque ad eam reſpondet. Dicere enim quis poterat: quo pacto afferere tu audes, afflictiones illas, quas perfers infinitam æternamque gloriam parere? cum manifeſto cernamus, ipſiſque oculis conſpiciamus, eas ignominiam contumeliamque multiplicem afferre. Ad quam objectionem primo reſpondet Apoſtolus: deinde reſponſionis rationem affert. Reſponſio eſt comprehenſa in illis verbis: *Non contemplantibus*, &c. quaſi dicat; ſi ſpectes ea quæ oculis ſunt ſubjecta, haud ſum neſcius, afflictiones illas, de quibus loquor, ignominiam potius parere, quam gloriam. Verum nos non ſpectamus ea, quæ oculis his cernuntur, ſed ea quæ oculis corporeis cerni non poſſunt. Per antitheſin rem explicat, ut cernitis, Apoſtolus, & primum docet quid non ſpectet: deinde quid ſpectet. Illud facit cum de ſe & aliis ſui ſimilibus inquit: *Non contemplantibus nobis, ea quæ videntur*. Per *viſibilia* intelligit præſentia, terrena, quæ oculis uſurpare, manibus etiam palpare poſſumus, bona nempe ea, quæ homines animales, mundani, carnales pro ſummis ducunt, in iiſque veram felicitatem ſuam collocant. Cum enim nos ad patientiam ſuo exemplo incitet, facile intelligitur eum de talibus hic bonis loqui, quæ incautos deterrere valeant, quę nulla alia ſunt, pręter ea, quę in pretio ab hominibus mundanis habentur. Talia ſunt dignitates & honores, qui imbecillium hominum infirmos adhuc mentis oculos ſuo fulgore perſtringunt, divitiæ, quæ homines inſatiabiles cupidine habendi ineſcant, & voluptates quæ blanda ſui dulcedine non bene contra dura & aſpera armatis ſe inſinuant, & teneros adhuc pertentant animos. Et iſta prout vulgaris ſententia eſt, intelligit divinus ſcriptor

ſcriptor Johannes, dum docet, *in mundo tria iſta eſſe, cupiditatem carnis* id eſt voluptatem; *cupiditatem oculorum;* id eſt divitias, *& faſtum vitæ* i. e. honores & vanam hujus mundi gloriam. Hæc ſunt quaſi idola quædam hujus mundi, quæ homines carnales adorant, & venerantur, quęque maximo ipſis ſunt ad vitam æternam impedimento. *Facilius eſſe* inquit ſervator noſter *camelum per foramen acus tranſire, quam divitem in regnum cœlorum ingredi.* Idem etiam Phariſęis & primoribus populi inprimis ad ſe recipiendum fuiſſe impedimento, quò gloriam hujus mundi, divinâ magis adamaſſent, clariſſime teſtatur. Voluptatem quoque ejuſdem eſſe farinæ, in parabola de ſeminante Luc. cap. 8. verſ. 14. aperte profitetur. Sed quid opus eſt multis? Quotidiana id experientia clamat & teſtatur. Sed hæc infra fortaſſe commodius dicentur. Nunc quid ſit *viſibilia iſta contemplari* paucis expendemus. Quod ex jam dictis cuivis patet. Eſt enim nihil aliud quam quod plerique mortalium faciunt, ut terrena iſta bona ſibi pro ſcopo ac fine totius vitæ proponant, ea ſequantur, in iis plenè acquieſcant, quòd in ea non ſecus ac viſus noſter in ſuum objectum cæca quadam cupiditate ferantur. Sed hæc plana ſunt: quin potius, relicto eo quòd mundanorum eſt, quid noſtri ſit officii, quidque hic adverſa Chriſti cauſâ perferre volentibus, faciendum eſſe doceat, in ſui perſona Apoſtolus, videamus. Id continetur in verbis, *Sed inviſibilia*, ubi reſumendum ex antecedentibus *contemplantibus*. Per quæ quid intelligat quivis ſenſatus Chriſtianus facile perſpexerit: intelligit enim ſupremam illam felicitatem, quæ in cœlis eſt fidelibus repoſita, divitias regni illius cœleſtis, divinam gloriam, & voluptates ſtabiles ac perennaturas. Inviſibilia autem vocat iſta bona [non tam quòd nullius unquam hominis etiam perſpicaciſſimi mentis oculus ea videre, aut animus conjectare poſſet, niſi ea Deus nobis revelaſſet, quanquam & hoc alias verum eſt: quam quod ne nunc quidem] quòd ea oculis hiſce terrennis uſurpare non liceat, ſed in futuro demum ſeculo, quis ſit eorum ſplendor, quæque præſtantia, viſuri ſumus & agnituri. Unde illa quæ nuper audiviſtis, Apoſtoli verba: *Quæ oculus non vidit* &c. Jam quid ſit inconſpecta iſta contemplari, facile ex eo, quod de viſibilium contemplatione dictum eſt, quivis colliget. Eſt enim nihil aliud quam beatam illam immortalitatem cum omnibus ejus, ut ita dicam, ornamentis, ſibi pro ſcopo totius vitæ proponere, ad eam collimare, & ſupremam felicitatem ducere: quòd quanto melius quanto prudentius faciant, iſti, quam priores illi, quibus in mundanis hiſce rebus poſita ſors eſt, quia ſequentia Apoſtoli verba indicant, his miſſis porrò jam ad eorum conſiderationem veniamus. In quibus reſponſionem ſuam ad objectionem antè allatam firmat Apoſtolus, & rationem æquiſſimam reddit, cur ita fuerit animatus ut nihil duri & aſperi vitæ æternæ cauſa perferre abnueret, nec ulla terrenorum bonorum ratione habita, vitam etiam prodigere eſſet paratus, idque in verbis: *Nam contemplata.* Firmiſſima profecto ratio qua & terrenorum bonorum vilitatem ſummam oſtendit, & cœleſtium illorum dignitatem ac præſtantiam aſſerit ac tuetur, dum illa vocat caduca, fluxa, & ad tempus, & hoc breviſſimum, duratura, hęc ſtabilia firma & æternum perennatura. Viſibilia inquit ſunt *temporaria*, etiamſi quàm maxima, quam plurima ſint, ita ut nec ad faſtigium eorum nec ad copiam quicquam amplius deſit, omnibus tamen, mors, illa ultima linea humanarum rerum, finem imponit, quandoque etiam, ne dicam ſæpiſſime in media felicitate, poſſidentem, inter ſollicitudinem & egeſtatem deſtituunt. Non eſt inauditum, diademate, ſceptris & coronis claros, fulgentes ac potentes, in imam ſortem, ſuæ miſeriæ, infelicitati, calamitatibuſque ſuperſtites, deveniſſe. Verum ut ut bona iſta cum vita ipſa extendantur, quid intereſt? cum pallida mors æquo pede pulſet, pauperum tabernas, regumque turres, ac ſceptra ligonibus æquet. Audiamus Principis ſapientum hujus ſeculi Solomonis de terrenis hiſce bonis ſententiam, audiamus, inquam, & ejus dictis firmiter credamus, tanto magis quod errare hac in parte non potuerit: nam neque de ignotis tulit ſententiam, opulentiſſimus ſui ævi, mortalium, neque defectu judicii laboravit, ſapientiſſimus. Iſte, ut Sacra Hiſtoria teſtatur, ſua ſapientia, & Paterna hæreditariaque dignitate ac potentia, quicquid mundus hic dignitatum ac honorum, utilitatum & divitiarum quicquid illecebrarum, aut voluptatum habuit aut habere potuit, in ſumma, quicquid erat fulgens, præſtans ac eximium ad ſe traxit & derivavit, quanta maxima voluptate potuit, eſt uſus, & ſe ſe indies oblectavit, copiam bonorum & peritiam ad exquiſitas voluptates illa convertendi, ſuppeditante, ſolertia. Hic medio bonorum omnium mundanorum pelago innatans ac immerſus, exitum horum omnium trutinans ac perpendens, animadvertens quod idem ſceptra & coronas, qui mendicos atque calamitoſſiſſimos quoſque, idem doctos & ſapientes, qui imperitiſſimos & ſtolidiſſimos, maneret, cum maxime, inquam, fulgeret, cum in mediis ut ita dicam deliciis ac voluptatibus verſaretur, tamen in protrita illa, vulgi etiam ore, verba protupit, & omnium temporum ac ætatum memoria digniſſimam, de terrenis hiſce bonis, tulit ſententiam. *Vanitas vanitatum & omnia vanitas.* Majorum bonorum firmiorum ac ſtabiliorum ignarus Rex, de terrenis hiſce rectiſſimum pronunciavit judicium. Nos autem quibus longè auguſtior felicitas ac ſolidior eſt revelata, humilia iſta & abjecta ſpreviſſe ne ſimus contenti, verum ad cœleſtia illa mentes animoſque noſtros erigamus, quæ hic etiam inſignite commendat Apoſtolus dum inquit *inconſpecta æterna.* Homines mortales inter bona iſta terrena vitam placidam ac quietam in maximo pretio habent, illam quam longiſſimam, unice exoptant. Quod ſi tam caducum & fragile bonum, tanti tamen fit ab hominibus; quanto majoris eſt facienda beata immortalitas, quæ bonis omnibus iiſque præſtantiſſimis cumulatiſſima, nullum finem unquam nec terminum eſt habitura, adeò ut longè meliori conſilio Paulus Apoſtolus iſta bona ſibi elegerit, quam faciant ii, qui terrenis hiſce bonis fluxis incertis & mutabilibus acquieſcunt. Sed hæc de verborum ipſius explicatione dicta ſufficiant. Doctrina, quæ inde peti poſſit, prima eſt, quid ſentiendum ſit de terrenis hiſce bonis, quæ incautorum animis ob ſuam præſentem jucunditatem blandiuntur & ſe inſinuant: Id nimirum, quod ſint temporaria, in quæ nobis adhuc ſuperſtitibus, varii caſus & infortunia jus habent ac poteſtatem, ut autem hoc non ſit, mors omnibus voluptatibus & deliciis humanis, certiſſimum malum, ſupremam manum injicit, & omnibus nos ſpoliat ac exuit. Alterum quod ex verbis Apoſtoli diſcere poſſimus eſt; Maxime prudentis eſſe bonis hiſce fluxis & mutabilibus, contemptis & ad ſolam tantum neceſſitatem relatis, longe ſolidiora bona, longe certiora, quæ ſint extra omnem fortunæ aleam, & extra, ut ajunt, teli jactum poſita, firmiter amplecti, huc vires omnes, omnia ſtudia ac conatus conferre, ut aliquando eis potiaris. Neminem generoſi animi delectant humilia & ſordida, magnarum rerum ſpecies ad ſe trahit. Quid autem majus, cœleſti illo regno ac vita ſempiterna? quid præſtantius, quid ſublimius, Dei illius & filii ipſius, ad quam vocamur, felicitate? Quare in eam curam ſedulo incumbamus, imo hoc unice agamus; ut aliquando in poſſeſſionem hujus tanti boni veniamus. Deus autem pro infinita ſua miſericordia, favore ſuo divino, conatus & labores noſtros pervehat, ad ſui nominis gloriam & noſtram æternam ſalutem. Amen.

Concio in Philipp. cap. 3. verſ. 7.

VErba Pauli Apoſtoli ad Phil. 3. ℣. 7. ſumemus conſideranda. *Quæ erant mihi lucro hæc arbitratus ſum, propter Chriſtum, damnum* &c. Quantum in rebus arduis & difficilibus perferendis virium nobis ad-

dere poſſint, magnorum virorum exempla, qui pares aut etiam majores labores invicto animo ſuſtinuerint, non neſcius, locum iſtum Pauli Apoſtoli in quo nobis ſuam, quam in Chriſtiana religione amplectenda oſtendit, magnanimitatem deſcribit, conſultò excerpſi conſiderandum, ut nos quoque pari in ſorte conſtituti, ejus animo rebus in arduis ſublimi ac infracto perſpecto, ad eandem fortitudinem ac conſtantiam incitemur. Quia vero magnanimitas in rebus humanis certa ratione & cum judicio contemnendis cernitur; ideo Apoſtolus, ut virtutis hujus ſpecimen, in ſe nobis exhibeat, primum docet, ſe res alioqui magnas contemſiſſe. 2. ſe id graviſſimam ob cauſam feciſſe. Prius facit, dum inquit: *Sed quæ erant mihi lucro* &c. Ubi duo iterum ſunt videnda. Primò quænam ſint iſta quæ contempſerit Apoſtolus 2. quomodo eorum contemtum deſcribat. Contemſit ea omnia, quæ in prælectis verbis ſibi fuiſſe lucro aſſerit, quæ quænam ſint, in ſuperioribus verbis expreſſerat ℣ſ. 4. *Si quis videtur alius confidere in* &c. Bona talia, quibus ante Chriſtum cognitum nulla propemodum majora cuiquam accidere poſſent. Ab Iſraële cariſſimo Dei ſervo, genus ſuum ducere. Eſſe de tribu una ex præſtantiſſimis, in cujus territorio templum ſitum, Hebræis avis & parentibus oriundum eſſe, denique circumcidi legitimè, Judæis valde glorioſum erat, & quoad carnem nihil videbatur magis exoptandum. Quid dicam Phariſæum eſſe, zelo fervere erga religionem patriam à Deo olim traditam; & ſecundum legalem juſtitiam, inculpate vivere! Unde in hoc eodem ſacro codice, quibuſdam ad Chriſtum recipiendum carnalem generationem quâ ſuperbirent, impedimento fuiſſe, legere licet, quoſdam autem ita mordicus Moyſi, vitæ ſuæ priſtinæ inſtitutis, ceremoniis, legis denique operibus adhæſiſſe, ut ægerrimè ab eis divellerentur, vel iterum ad ea relaberentur, vel ſaltem cum Chriſti doctrina ea jungerent ac conciliarent. Paulus Apoſtolus hæc omnia animoſe ſpernit, dum inquit, *Quæ erant mihi lucrò, hæc arbitratus ſum propter Chriſtum damnum.* Ac iteratò, *Sed profectò & exiſtimo omnia damnum eſſe propter eminentiam cognitionis Chriſti:* ne quis putaret ei hoc incogitanti excidiſſe, aut factum ei ſuum nunc diſplicere, idque tanquam temerarium damnare. Deinde cum ipſi hoc adhuc levius videretur, ita ea deprimit, ut magis jam non poſſit, dum ait ea *ſe pro ſordibus reputare.* Ea quæ ipſi lucro fuerunt, ſibi præ Chriſto damna fuiſſe dicit, eleganti quadam oppoſitione, id eo proculdubio, quod quicquid bonorum ſub lege vel à majoribus accepiſſet, vel ſtudio acquiſiviſſet, ad bona Euangelii collatum, damni cujuſdam potius quam lucri rationem haberet, & dignum eſſet, quod pro detrimento à quovis cordato reputaretur; Vel potius perdendum ac projiciendum exiſtimaretur. Quemadmodum eadem etiam *ſordes* vocat, non aliam, crediderim, ob cauſam, quam quod quicquid erat, inter ea bona ſpecioſum & eximium, luce & ſplendore Euangelii accenſa, ita eviluerit, ut ſordium loco ducendum videretur, ac pro nihilo reputandum. Ut autem oſtenderet Apoſtolus, ſe non temerario quodam impulſu, ut id faceret, ſed gravibus cauſis inductum fuiſſe, jam eas enumerat, id quod ſecundo loco nobis conſiderandum propoſuimus. Id continetur in verbis, non continue ſubſequentibus, ſed prioribus interſertis, dum primò quidem generaliter inquit, *Quæ erant mihi lucro, hæc arbitratus ſum propter Chriſtum damnum;* poſtea paulo enucleatius, *Sed profectò propter eminentiam cognitionis Chriſti Jeſu Domini mei:* ad extremum iiſdem propemodum iteratis concludit: *propter quem omnia damnum ſubii & exiſtimo, ut Chriſtum lucri faciam.* Per quæ quid intelligat Apoſtolus, facile quivis colligit. Primo ergo & ultimo loco *Chriſtum* ponit, quem ut lucri faceret, iſta omnia ſe contemſiſſe ait; quod quid ſit, ex eo apparet, quod ſecundo loco dixit, cum *eminentiam cognitionis Chriſti Domini* ſui commemorat. Per quam eum doctrinam ſervatoris noſtri, in qua divina voluntas hominibus patefacta eſt, intelligere, circumſtantiæ loci monent: accedit quod hac ratione Chriſti doctrinæ Moſaicæ illi Legali elegans oppoſitio conſtabit, ad quam omnino reſpexiſſe videtur Apoſtolus. Quod ſi quis per Chriſtum in verbis ultimis præmia quæ ſibi habet propoſita doctrina Chriſti, intelligere velit, ei non repugnarim. Iſta autem quanti fecerit Apoſtolus, tum ex hoc loco, tum ex aliis clariſſime patet, inprimis autem in Epiſtola ad Epheſios. Ubi duobus in locis cognitionem Chriſti mire celebrat, & eam illis ad quos ſcribit, unice optat. Primo quidem cap. 2. ℣ſ. 16. *Non ceſſo gratias agens pro vobis.* Tum cap. 3. ℣ſ. 16. *Ut det vobis ſecundum divitias gloriæ ſuæ virtute corroborari.* Non potuit ſatis multa atque emphatica verba congerere Apoſtolus, quibus ſummam rei, qua de agebat, dignitatem ac præſtantiam oſtenderet: Quemadmodum David, ille Pſaltes, ad exprimendum judiciorum Dei vim immenſam, abyſſum eorum, profundam eſſe dicit: quemadmodum idem juſticiam ac veritatem Dei volens laudibus altiſſime evehere, dicit illam quidem nubes contingere, hanc vero montes ſuperaſſe, quemadmodum beneficiorum Dei mare immenſum vocat; ita etiam Paulus Apoſtolus ad exprimendam cognitionis Chriſti dignitatem ac præſtantiam ei longitudinem, latitudinem, profunditatem, & altitudinem tribuit. [Verum etiam cum ſciamus, eum non ſemel Chriſti doctrinam ratione Legis, inſtar cujuſdam corporis reſpectu umbræ, conſiderare, non video quid in eo ſit abſurdi, ſi eum ad oſtendendam hujus ſuæ collationis veritatem, quatuor iſtas corporibus proprias dimenſiones de ea enunciaſſe credamus.] Sed ut ut ſit, voluit tamen Apoſtolus ſummam quandam doctrinæ Chriſti præſtantiam ac dignitatem & immenſam quandam amplitudinem deſignare. Quæ cum ita ſint, quis non videat, valde prudenter ab Apoſtolo factum, qui umbras corporibus, ſordes margaritis precioſiſſimis commutarit. Sapientia vera, inquam, & cœleſti, quod bonum in terris præſtantius aut divinius? Ejus umbram antiqui illi Philoſophi tantopere adamarunt, ut quidam quo ei tanto commodius vacarent, omnibus ſe corporis & fortunæ bonis exuerint, quidam autem ea præ ſua ſapientia, contempſerint. Quod ſi illi terrenam iſtam ſapientiam, cujus ipſi autores erant, quæ circa res viles verſabatur, quæque temporarium aliquod bonum ſibi propoſitum habebat, tanti tamen faciebant; quanto æquiori jure Paulus Apoſtolus cætera omnia præ ſua iſta ſapientia, contemnere potuit, quæ à Deo ipſo autore profecta, circa cœleſtia verſatur, & cœleſtem ſibi ac divinam propoſitam habet felicitatem, quæ non tantum ſuper antiquam illam Philoſophorum, cujus autores erant homines, verum etiam ſuper Legalem, cujus inventor fuit ipſe Deus, ſe effert dignitate ac præſtantia. Umbræ tantum quædam ſub Lege ac imagines conſpiciebantur futurorum. In Chriſto Jeſu omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ ſunt reconditi, in Chriſto Jeſu omnis plenitudo Deitatis habitat corporaliter: ille eſt ſplendor gloriæ & character ſubſtantiæ Dei, ut inquiunt Sac. Lit. Sola igitur doctrina Chriſti, comprehenſæ ſapientiæ dignitas ac præſtantia, cur cætera omnia vili penderet, movere potuit Apoſtolum. Quid ſi adhuc felicitas, ad quam iter commonſtrat, in conſiderationem veniat, cujus etiam ipſe proculdubio rationem habuit; quod bonum illi comparari poterit? Sed jam vos, qui magnanimum hoc Apoſtoli factum proculdubio mecum tacitis animi ſententiis approbatis, appello, qui non tantum veritatem hanc divinam, nobis pro infinita ejus miſericordia revelatam, cum cæteris pariter eſtis amplexi, quo pacto multorum hominum odiis & injuriis confeſſioni hujus infenſis vos expoſuiſtis, verum etiam ejus eſſe præcones, ac defenſores conamini, quo ipſo majorem in modum hoſtium ejus infeſtos animos in vos concitaſtis, qui ut tanto commodius muneri huic, cui vos conſecraſtis, vacaretis, mundo huic & ejus variis illecebris ac delinimentis, quibus incautos homines ineſcat, renunciaſtis. Erigite, inquam, mecum mentes animoſq; veſtros, ut quid aut quam ob cauſam

feceri-

feceritis, perpendatis. Ne putetis vos magnum aliquid Dei cauſa feciſſe, ſordes & quiſquilias abjeciſtis, imo quid dico abjeciſtis; bonis omnium maximis, omnium præſtantiſſimis permutaſtis. Quare ne unquam ita conturbemini, aut animo dejiciamini, ut vos cœpti veſtri aut conſilii pœniteat. Veriſſima ſunt promiſſa ex ipſius Chriſti ore, fallere neſcio, profecta, quibus ſe illis, qui aliquid ejus cauſa prodegerint, centuplum recompenſaturum, in terris, in cœlo autem vitam æternam daturum obſtrinxit. Ei nos totos devoveamus & conſecremus: in eo ſpem noſtram omnem & fiduciam collocemus. Tu autem benigniſſime Jeſu, adauge fidem noſtram, luce tua divina mentes noſtras colluſtra, ſapientia cœleſti animos imbue, ut doctrinæ tuæ præſtantiam ac dignitatem, tanto melius pervidere, eam firmiter amplecti, ex ejus præſcripto vivere, hic in terris, in cœlis autem æternæ illius felicitatis, hæredes eſſe poſſimus, ad nominis tui ſacroſancti gloriam, & Patris illius tui cœleſtis, cum quo vivis & regnas, in perpetua ſecula. Amen.

Concio in 1 *ad Corinth. cap.* 14. *verſ.* 20.

PAuli Apoſtoli verba conſiderabimus: *Fratres ne pueri efficiamini ſenſibus, ſed malitia pueraſcite, at ſenſibus perfecti eſtote.* In his verbis ſingulare quiddam Pauli Apoſtoli monitum continetur, quo Corinthios ad perfectionem in prudentia ac pietate Chriſtiana hortatur. Quemadmodum autem prudens medicus, per ſe ingrata & inſuavia pharmaca edulcat prius, quam ægro proponat; Ita etiam prudens hic animarum curator, Apoſtolus, monitum hoc ob admixtam reprehenſionem aliquanto inſuavius, lenit ac commendat, dum eos quibus illud præſcribit, *fratres* appellat, quo & arctiſſimam ſuam, cum ipſis conjunctionem, & ardens quoddam in eos ſtudium ac amorem expreſſit, nobiſque imitandum hoc ſuum exemplum propoſuit, ſi velimus noſtris apud alios monitis & adhortationibus aliquid perficere. Præceptum ſuum Apoſtolus in duobus conſtituit. Docet enim primò à quo ſit abſtinendum. Deinde quid ſit faciendum: prius facit, dum inquit, *Ne pueri efficiamini.* &c. Per quæ verba quid intelligat, qui totius hujus capitis contextum conſiderat, facile animadvertit. Varia quippe in eo officia ad rectum & ſalutarem donorum ſpiritualium in Eccleſia uſum pertinentia, præſcribit, quæ ut tanto rectius præſtentur; prudentiam Corinthiis, commendat, monetque, ne ſenſibus fiant pueri. Auror enim Epiſtolæ ad Hebr. eos ad quos ſcribit, cum potuiſſent aliorum eſſe magiſtri per ætatem; pueros lacte opus habentes fuiſſe conqueritur: quibus verbis eos parvos admodum in cognitione Chriſti progreſſus feciſſe indicat, ſimulque ſtimulat, ut non contenti his initiis, ad ſolidiorem rerum divinarum cognitionem progrediantur, ſicque in virum perfectum, qui eſt Chriſtus Jeſus, adoleſcant, prout alibi Paulus Apoſtolus optat ſuis diſcipulis. Sed de his infra commodius dicetur. Quare jam ad ipſum Apoſtoli præceptum conſiderandum venio. Illud autem duplex eſt. Primum ad noſtræ voluntatis mutationem pertinens. Alterum ad mentis noſtræ perfectionem refertur. Prius continetur in verbis, *Sed malitia pueraſcite.* Quaſi diceret Apoſtolus, ſi tamen pueri vultis eſſe, eſt in quo vos pueros eſſe oporteat, nempe in malitia, per hanc autem cum omnis gravia peccata intelligit Apoſtolus; tum inprimis habitus peccandi. Hos enim ſcimus prohiberi potiſſimum in Sacris Literis, & vel maxime cavendos eſſe, æternam hæreditatem adire volentibus. Vult nos in malitia pueraſcere, id eſt admodum eſſe rudes ac ineptos ad peccandum, & perinde nos gerere ac ſi neſciremus peccare. Quemadmodum tenera adhuc puerorum ætatula, nativa quadam eſt munita contra peccatum innocentia, ita ut etiamſi velit, peccare tamen non poſſit; ita etiam nos crebris actionibus & exercitatione, virtutis acquiſito habitu, contra peccatum adeò nos armare debemus, ut cum poſſimus peccare, nolimus tamen, honeſtatis amore & ſpe beatæ immortalitatis à vitiis nos retrahente. Alterum præceptum Pauli Apoſtoli renovationem mentis noſtræ concernens, continetur in verbis, *At ſenſibus* &c. In perpertua quadam allegoria perdurat Apoſtolus. Et jam ſenſibus perfectos nos eſſe cupit. Senſus autem eſt; Enitamini ut quam maxime judicio ac prudentia polleatis: ſeu virili quadam prudentia ſitis præditi. Perfectos enim hoc loco pueris opponit, & adultos ſive viros intelligit. Rectiſſime autem Apoſtolus iis officiis, quæ in Eccleſia Chriſti ſervanda præſcripſit, prudentiam connexuit, quia ea his omnibus quaſi nauclerus quidam præeſt, actiones diſponit, agenda & omittenda demonſtrat. Perfectos ergo nos eſſe vult ſenſibus atque adultos, nec eſſe contentos, qualicunque in rebus ad religionem ſpectantibus judicio, ſed ad majorem indies perfectionem aſpirare. Quemadmodum puer non deſinit creſcere, donec ad juſtam magnitudinem perveniat, vel ſi deſierit, turpe eſt & dolendum: Ita quoque nos quod ad mentis ac rationis uſum attinet, indies majus ac majus ſumere incrementum debemus, donec in virum perfectum excreſcamus, ſi æternam adire hæreditatem velimus. Prudentiæ, ad quam nos hic hortatur Apoſtolus proprium munus eſt, noſſe actiones viræ recte gubernare, & tum ſibi tum aliis, in rebus ad ſalutem ſpectantibus, rectum dare conſilium. Quare ſi volumus dicto Apoſtoli obedientes eſſe, prout omnino debemus, danda eſt opera, ut tum diligenti verbi divini meditatione, tum exercitatione varia, mentem noſtram ea informemus, erudiamus ac perficiamus, ut quicquid ad vitam cum pietate traducendum pertinet, norimus, omneſque noſtras actiones, præſertim cùm in Eccleſia aliquid eſt negotii, recto judicio moderemur, quin etiam alios ſalutari conſilio inſtituere queamus. Sed his ita ad explicationem verborum Apoſtoli allatis; videre jam ex iis primum licet, quam arduum ac difficile ſit religioni Chriſtianæ conformiter vivere. Peccatorum habitum exuere, ad quæ à natura proni ſumus, durum & aſperum eſt: non exigui etiam laboris eſt caute ac prudenter in rebus ad ſalutem religionemque pertinentibus verſari. Utrumque tamen faciendum eſt, niſi noſtra felicitate excidere malimus. Magna tamen inde ſecundo religionis Chriſtianæ præſtantia, ac dignitas eluceſcit, ad quam nemini, niſi virtutibus inſtructo, quibus nihil ſub ſole clarius, patet aditus, in qua nemo, niſi divina ac cœleſti prudentia præditus digne verſari poteſt. Quare hanc nobis unice commendatam habeamus, hanc amemus. Deus autem nobis opituletur pro infinita ſua miſericordia, cui laus, honos, & gloria, in ſempiterna ſecula. Amen.

Supplementum, hujus Analyſeos: Reprehendendi 1. ii qui cum in prudentia Chriſtiana proficiendi tempus habuerint, in ea tamen parum profecerint: itidemque in cognitione divinorum myſteriorum. 2. Ii qui in Eccleſia quicquid affectus juſſerit effutiunt, nihil penſi habentes, an ad ædificationem ac concordiam id faciat, nec ne. 3. Denique ii, qui in peccatorum defenſione pluſquam viros ſe præſtant, in virtute exercenda pluſquam pueros. Hic ſcientiam ſibi de eſſe conquerentes: ibi aſtutia abundant.

Concio in 1 *Epiſt. Ioh. cap.* 5. *verſ.* 4.

SUmma eſſe videtur: unde fiat, ut homines Chriſtiani pietatem tam duram ac tot difficultatibus ſeptam colant. Partes conſtitui poſſunt tres. 1. quomodo deſcribantur homines Chriſtiani. 2. quomodo deſcribatur eorum pietas tam dura ac tot difficultatibus implicita 3. quomodo ejus pietatis cauſa efferatur. 1. eſt ibi *omne quod natum eſt ex Deo*, quanquam in iiſdem verbis aliquo modo jam continetur etiam pietatis illius de qua ſermo eſt cauſa, vid. ſuprà cap. 3. verſ. 9. 2. eſt ibi: *vincit mundum.* 3. ibi: *Et hæc eſt victoria.* Quod ad primum attinet, homines Chriſtiani deſcribuntur *quod ex Deo nati ſint.* Mundani homines

ſi à

si à regibus aut Principibus terrennis ortum ducant, non habent majores præstantiores ac sublimiores, ad quos ortum suum referant: homines Christiani ad Deum ipsum Monarcham illum cœlestem armipotentem originem suam revocant. Sunt enim prout vocantur ab Apostolo, nati ex Deo, altissimi illius eximia quædam propago. Quod non esse propriè accipiendum, quivis, cui sana est ratio, videt; nihilominus tamen ita sumendum est, ut singularis inde nostra dignitas, ac præstantia eluceſcat. Generatio nempe ex semine Dei incorruptibili, quod est verbum ejus, qualem generationem nobis describit imprimis Petr. 1 Epistola cap. 1. ℣. 13: *Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per verbum Dei vivi & permanentis in æternum*; non quod semen istud divinum nos regeneret invitos, aut parum admodum id curantes, quemadmodum falso à quibusdam putatur, sed quod, ubi in animos nostros excultos ac faciles tanquam in terram fertilem incidit, tantarum sit virium, ut nos, voluntatemque nostram fingere ac refingere possit, atque ita subigere, ut ex peccatoribus cultores Dei, ex inimicis ejus, filii ejus accepti existamus. Hic potius quàm infra commendanda est dignitas hæc, tum ex sua sublimitate, tum ex fructu, nempe hæreditate bonorum divinorum ac cœlestium; hortandique omnes, ut ad eam aspirent, quæ quidem in medio est posita. Altera quam hoc loco describit Apostolus qualitas Christianorum, ab eorum præclarissimo opere desumta est, quod de iis dicat eos *vincere mundum*, quod quid sit, ubi quid per mundum sibi voluerit explicuerimus, patebit. Mundi nomine intelligit Johannes, omnia quæcunque in hoc mundo occurrunt, ad nos à pietate abducendos vim aliquam habentia, sive grata carni, sive ingrata; sive adversa, sive secunda. Et illa quidem quæ carni grata sunt, ut plæroſque homines à pietate abducunt, Johannes in hac eadem sua Epistola tripartito dividit, dum inquit: *In mundo esse cupiditatem carnis, oculorum, & fastum vitæ*. Hoc est volupta carnis &c. Hæc tria sunt escæ & incantamenta totius pene orbis, quæ homo Christianus, progenies Deo digna, vincere debet, hoc est, quatenus ab officio ac pietate illum abducant, proculcare, contemnere, atque ita se ex eis reducere, ita sibi temperare, ut omnino præcidat amputanda, cæteris autem ita moderate utatur, ut ea ad solam necessitatem referat, aut quatenus ei in beata illa sede adeunda possunt esse adjumento. Quæ vero carni ingrata sunt & à pietate adducendi atque absterrendi vim habent, varia sunt: minæ, ipsaque incommoda ac damna, sive bonorum ac facultatum nostrorum, sive honoris ac famæ sive corporis ac vitæ; adde etiam eas, quæ in conjugibus, liberis amicis, nobis inferri possunt injuriæ. Hic contemtus bonorum terrenorum inserendus animis auditorum: & animandi iidem ad omnium malorum tolerantiam. Quæ cum ita sint, quis nisi plane vecors, cum videat utrumque horum, ut & Dei simus proles, & de mundo victoriam reportemus, magnam partem in nostra esse situm potestate, non summo studio nitatur, ut & tantæ dignitatis ac præstantiæ cujus sunt filii Dei, & tam glorioſi facinoris, quod victores mundi patrant, particeps esse possit? quis usque adeò in se injurius esse velit, qui sibi felicitatem illam, ut sic dicam invideat, quæ hæredes Dei manet, & coronam victoribus in cœlis repositam, incorruptibilem, incontaminatam, & immarcescibilem negligat?

Sed jam tempus monet, ut secundam concionis nostræ partem videamus, in qua causa efficiens, operis fidelium glorioſissimi ab Apostolo affertur, dum inquit: *Et hæc est victoria*. Ubi modus loquendi Sacris Literis non insuetus observandus est. *Victoriam* sumi pro causa efficiente victoriæ: quod huic inprimis autori usitatum esse deprehendendere licet. Ita enim in descriptione Euangelii Jesu Christi Domini nostri *Hæc est vita æterna ut cognoscant* &c. cum tamen hæc sit causa potius & medium vitam æternam adipiscendi. Ita alibi: *Hoc est judicum*, cum tamen causam tantum judicii seu pœnæ divini impellentem id esse sciamus. Plane eadem ratione hic etiam inquit, *Hæc est victoria*, hoc est id quod efficit ut victoria, omnium pulcherrima, omnium glorioſissima potiamur, & mundo huic omnes in suas partes pertrahenti obnitamur. *Fides nostra*, quæ cum multas habeat in Sacris Literis significationes, tres tamen sunt, quantum observare hactenus licuit, præcipuæ. Nam primum pro assensu tantum, qui in mente consistit, divinis potissimum promissis adhibito sumitur. 1 Cor. cap. 13. Deinde sumitur pro assensu illo cum desiderio rerum promissarum conjuncto, & sic spem tanquam partem quandam in se continente, ut Gal. 5. Denique sumitur pro assensu ac desiderio rerum à Deo promissarum cum obedientia mandatorum, sine qua promissa desiderata, consequi non licet, conjuncto, & sic charitatem quoque ac pietatem universam in se complectitur ut in locis plærisque Epistolæ ad Rom. & Gal. ubi de justificationis ratione disputatur. Sunt autem diversa hæc fidei genera vel potius gradus quidam, ita inter se connexi, ut si primus sit firmus, cæteri duo illi necessario superstruantur. Hoc loco prima illa fidei significatio accipienda est, ut docent verba sequentis ℣. ubi Apostolus fidem hanc explicans, ita ait: *Quis est qui vincit* &c. Recte autem pronunciavit Apostolus hanc fidem esse victoriam quæ vincit mundum, seu victoriæ hujus causam: quia qui credit Jesum esse Dei filium, is necessario etiam omnibus illius promissis fidem adhibet, ac spem immortalitatis vitæ concipit, quam qui habet, is purificat seipsum sicut & Deus purus est, sup. cap. 3. ℣. 3. Hic hortandi sunt auditores ad vitæ pietatem, ut hoc pacto fidem hanc suam probent omnibus, ac demonstrent, se vere credere. Jesum esse Dei filium: ostendendum etiam, fide illum vera carere, in quo effectus hic non reperiatur. Sed nihil errorem hunc aliorum morati, quantum in nobis est, demus operam ut veræ fidei participes existamus, qua probe instructi, mundo hoc perverso & mutabili superiores evadamus, tandemque in cœlis tanquam victores beata illa immortalitatis gloria coronemur. Quo in proposito nostro nobis opituletur Deus, per unigenam suum. Cui una cum patre debetur honos & gloria in sempiterna secula. Amen.

Concio in Ioh. 1 Epistolæ cap. 3. vers. 3.

SUmemus consideranda verba, *Et omnis habens spem hanc &c.* Cum sciamus ex Dei decreto, attestante autore Epist. ad Hebr. Sine sanctimonia neminem Deum visurum, nihil tam necessarium est, quam de eo instituere sermonem quod nos subinde sanctiores & probiores reddere valeat. Cujus rei hæc verba Apostoli prælecta insignem nobis præbent occasionem, ut pote in quibus nil aliud quam modus quidam ac ratio nobis inserendæ & augendæ indies pietatis describatur. Quare duo ista inprimis se in eis consideranda offerunt. Primo via & ratio assequendæ pietatis 2. ipsius pietatis descriptio. Prius continetur, *Qui habet hanc spem* &c. Verba ex superioribus supplenda, ad quæ referuntur ibi: *Dilecti nunc nati Dei* &c. quare perinde est ac si dixisset Apostolus, qui sperat se Deo aliquando similem futurum, purificat seipsum.

Est autem Apostoli non vulgaris loquendi modus diligenter notandus, firmitatem & certitudinem spei istius omnimodam postulans. Vult enim nos habere spem, & quidem *in Deo*, tanquam fonte & autore boni istius sperandi. Ex quo apparet, spem eum in perfectiori quadam significatione quam alias Sacris Literis moris est, capere, pro ea fiducia promissis divinis adhibita quæ certis argumentis & fulcris nitatur. Quod innuunt voces istæ, *In Deo*: perinde enim est acsi dixisset, qui habet spem divinis promissis, & variis eorum confirmationibus ac argumentis superstructam. Non tantum enim nobis à Deo promissam vitam æternam habemus, quod ipsum cuivis cordato sufficisset, verum etiam truculentissima ac ignominiosissima

ſima unigeniti filii ejus morte confirmata, cujus innocentiſſimo ſanguine N. hoc quod cum hominum genere per eum fœdus pepigit, ſanxit & comprobavit, qui etiam ideo ſanguis Novi Fœderis in Sac. Lit. appellatur. Neque hoc ſolum fecit, quo noſtram fidem erigeret, verum etiam à mortuis eo ſuſcitato, ad dexteram ſuam evexit, & in cœlis collocavit, omnibus ejus pedibus ſubjectis,ut legere eſt in Sac. Lit. Unde tum imaginem & exemplar futuræ noſtræ felicitatis capere poſſumus: cum ſciamus id nos manere, quod anteſignano noſtro jam contigit: & indubitatam ejus promiſſis, fidem adjungere, quod eum, qui per omnia noſtri ſimilis fuit, ad tantam potentiam, in eum finem ut nos ſalutis æternæ compotes reddat, evectum eſſe credamus. Quæ cum ita ſint, firmis ſatis, quod ad Deum attinet, noſtra ſpes nititur argumentis. Ut pii evadamus, eo præterea opus eſt, ut nos nobis eam noſtram efficiamus, & ut inquit Joh. ſpem iſtam habeamus, quod nulla alia ratione fit, quam divinis iſtis fulcris ac rationibus, quibus, hanc ſpem noſtram confirmavit, conſiderandis, & præceptis etiam ſanctiſſimis ejus implendis, ſine quo æternam adire hæreditatem nequaquam poſſumus. Alterum quod ex dictis colligere licet, eſt certiſſimum eſſe præmium nobis deſtinatum, non tantum enim eſt à Deo promiſſum, quod ipſum cuivis qui modo quid eſſet Deus, novit, ſufficeret, verum etiam ita morte Chriſti ſancitum ac confirmatum, ita reſurrectione & à dexteris Dei collocatione comprobatum, ut nullus dubitationi amplius locus relinquatur. Atque hæc de prima parte dicta ſufficiant. In ſecunda parte jam ipſa pietas, cujus conſequendæ prior medium erat, exprimitur. Ea continetur in verbis, *Sanctificat ſeipſum* ubi duo itidem conſideranda ſunt. Primo enim ipſa ab Apoſtolo pietas exprimitur,poſtea etiam ejus innuitur ſumma quædam perfectio. Pietas ibi: *Sanctificat ſeipſum.* Hoc eſt ab omni labe & macula peccatorum, quibus ſe antehac ſive unius ſive plurium coinquinarat, ſeſe repurgat & qui antehac Satanæ, mundo huic, carni ſuæ ſe manciparat, receptis Dei promiſſionibus, totum ſe ei conſecrat, & voluntati ejus permittit, & non amplius ſibi ipſi, ſed ei à quo eſt, ex vana mundi converſatione redemptus, vivit. Ex quo videre eſt primum, quales plerique homines ad novum Fœdus recipiendum accedant, quod impuri & variis peccatorum maculis aſperſi ac irretiti. Nam ne nunc de gentibus quicquam dicamus, quos omnes propemodum tales fuiſſe nimis eſt clarum, ipſi etiam Judæi plærique tales fuere, neque enim in lege Moſaica ulla vis fuit, quæ eos à peccatis retraheret: aut præmia tantarum virium, ut ad conditiones Legis præſtandas allicerent ac pertraherent. Solius N. F. proprium eſt, imprimis vero promiſſorum ejus, homines ex ſervitute peccati, & quæ ea comitatur mortis, in libertatem vitæ pietatis, ac proinde etiam beatæ illius immortalitatis vindicandi ac aſſerendi. Ex iis etiam, quæ dicta ſunt craſſum quorundam è Chriſtianis noſtris errorem deprehendere licet, exiſtimantium ſub N. F. vitæ pietatem ac ſanctimoniam ex parte noſtri ad ſalutem neceſſariam non eſſe, imo impoſſibilem, ſufficereque voluntatem tantum ac ſtudium ad exequenda Dei mandata propenſum afferre, pietatem aliunde advenientem, nobis applicandam eſſe: atqui & alibi creberrime, & hoc in loco apertiſſimè, actiones nos à peccato retrahendi, & piè vivendi, nobis ipſis Sac. Literæ tribuunt, imo jure quodam ſuo à nobis exigunt. Sed hoc gravi errore,non tantum Sac. Lit. manifeſto ſed etiam ipſi ſanæ ratione repugnante, miſſo, antequam ad ſequentium conſiderationem abeamus, qua ratione ſpes iſta, de qua hic loquitur Apoſtolus, beatæ immortalitatis, ſanctimoniam iſtam ac pietatem nobis ingeneret, videamus, ſimulque quam vera ſit, ejus ſententia perpendamus. Videtur autem ideò vel inprimis hoc ei tribuendum eſſe, quod cum bonum iſtud, cujus ſpem à Deo habemus, ſit adeò præſtans ac ſublimeut, qui modo illud firmiter credit, ſi ſit cæteroqui ſanus, nulla ratione illud ſpernere poſſit; dubium non ſit, quin idem ſit piè victurus, cum ſciat ſe illud bonum abſque pietate nullatenus conſequi poſſe. Hoc tantum diligenter curandum eſt, ne ſpes iſta levi aliquo impulſu ſit in nobis excitata, ſed quæ firmis, & quoad ejus fieri poteſt, perfectiſſimis nitatur argumentis. Norma quædam ac perfectio noſtræ pietatis continetur in verbis, *Quemadmodum ille ſanctus eſt.* ſci. Deus, de eo enim in proxime præcedentibus verbis fuerat locutus. Summa quidem perfectio & prima fronte rem intuenti propemodum præſtitu nobis mortalibus impoſſibile videtur. At ſi penitius conſideremus,& cum divina voluntate expendamus, ſatis æqua & facilis conditio invenietur. Ac ne nos verborum ſplendor terreat, quibus ita ſancti eſſe quemadmodum Deus eſt jubemur, memoria noſtra idem præceptum fuiſſe Judæis illis ſub Lege repetamus,qui quidem varias ſibi à Deo ceremonias ac ritus externos, per quos Deo ſanctificarentur præſcriptos haberent,eo ipſis, quemadmodum Deum, ſanctis eſſe licebat: quantò magis nos idem præſtare poterimus, quorum pietas ac ſanctimonia multis partibus illorum præſtat cerimoniis. Quare ut verborum ipſorum vim jam intueamur, non aſſequi ſanctimonia Deum, hoc enim impoſſibile, ſed imitari jubemur,quę imitatio noſtra hodie ſub N. F. in eo conſiſtit, ut nullius peccati amplius habitu nos obſtringamus, ſed potius omnium virtutum habitum nobis comparemus,& ut ab ipſis etiam peccatorum actibus, quoad ejus fieri poſſit, nos liberemus; ſicque ad extremum uſque vitæ noſtræ perſiſtamus: quod ſi interim per imprudentiam & fragilitatem nobis labi contingat, Deus iſta omnia, ſi alioquin cor ſincerum ipſi probemus, imbecillitati humanæ condonat. Quibus ita conſideratis, primum præſtantiam, N. F. promiſſorum præ Legis pollicitationibus videre poſſumus: cum enim hæ neminem vi ſua ad Legis præſtandas conditiones adducere potuerint, hodierna promiſſa id abunde poſſunt, eo tantum opus eſt, quod ſæpius inculcare non nocet, ut eis firmiter credamus & aſſentiamur. Ex jam dictis etiam inſignis noſtra ſub N. F. conſolatio fluit: Quod varii lapſus, infirmitates,multoſque imperfectationes, nulla ratione juſtificationem noſtram coram Deo impediant: tantum nihilominus danda eſt opera,ut ab illis nobis ſedulo caveamus, & quoad poſſumus liberemur: alioquin enim fragilitas in malitiam, ignorantia in ſtudium & datam operam verſa, nequaquam nos coram Deo excuſabit. Spes beatæ immortalitatis immota, viva & efficax, nos in hac via ſalutis, quam ſumus ingreſſi, ſoletur & erigat, & ab omnibus peccatis & maculis liberet,ac repurget. Deus autem auxilio ſuo cœleſti noſtræ ſuccurrat imbecillitati, ad nominis ſui gloriam & noſtram æternam ſalutem. Amen.

Verba Petri in 1 *Epiſt.* 5. 5. *explicanda ſuſcipiemus.*

Deus humilibus dat gratiam. Prudens ac ſolers architectus ædificium aliquod aut turrim ſublimem extructurus, ante omnia de fundamento eſt ſollicitus, quod tanto firmius, tanto profundius facit,quantò ipſa in eo erigenda ſtructura celſior ac ſublimior eſt futura, quantoquè pluris intereſt, quibus tanta res nitatur radicibus ac firmamentis.Eſt cur nos quoque ſolers hoc hominum genus imitemur: Paulus ſiquidem Apoſtolus nos tabernaculum eſſe Dei viventis. Petrus autem nos in domum ſanctam,Deo acceptam,vult exædificari. Quid hac ſtructura magnificentius, quid ſublimius? Ejus materia non ligna, lapides, tegulæ,elementa, non ipſum denique aurum ac lapides precioſiſſimi; Sed Chriſtianæ virtutes, quibus nihil ſub ſole ſpecioſius, omnino eſſe debent, nec aliis partibus, quam ipſis hominibus his virtutibus profectis & abſolutis, conſtare poteſt. Quare ſi volumus, præclarum hoc opus rite aggredi ac perficere, (prout certe cuivis Chriſtiano faciendum eſt, imprimis à nobis qui aliorum in via ſalutis duces & anteſignani, eſſe adlaboramus) prima de fundamento cura eſt ſuſcipienda. Hoc nullum fore aliud quiſquam hactenus cordatus eſſe voluit, nedum ut ego ad invenire debeam, præter virtutem eam, quæ non ſatis Latinè, ex uſu tamen ſatis, humilitas nuncupatur, alii modeſtiam appellant. Dignum

tam

tam sublimi structura fundamentum, quod quò firmior illa futura est, tanto altius defigi debet. Ab hac virtute primus, ut ita dicam, in hac salutis nostræ via dux, Dominus Jesus, muneris sui exordium duxit, & cum primum in prædicandum hominibus Euangelium ora resolvit, beatos pauperes spiritu, hoc est animo demisso ac humili præditos pronunciavit, prout Matth. 5. legere licet. Hanc prout idem alibi scribit, primis illis suis discipulis, se ducem sequi volentibus præcipue commendavit, & ad imitandum in se proposuit: *Discite à me, inquit quod mitis sim, & humilis corde.* O præclarum & omnibus numeris absolutissimum exemplar: quod quivis videre potest, qui modo, qua ratione hic in terris servator noster munus suum peregerit, consideret. In opere hoc Dei, cujus voluntatem exequi, cibus ipsi erat & pastus animæ suavissimus, alimento sibi ducebat, non modo indefessa cura ac studio fuit usus, verum etiam indignissima quæque æquo animo suscepit ac pertulit, in hostes alioqui sibi infensissimos, mitissimus ac clementissimus, pro quorum æterna salute, se tandem ad contumeliosissimam & atrocissimam mortem demisit: adeo ut optimo jure Esaiæ illam in ipso prophetiam fuisse impletam Euang. potuerit dicere, *Ecce* &c. Sed ne in exemplo hoc servatoris nostri de humilitate hac uberius postmodum nobis dicenda, nunc quodam modo præcipiamus, aliquid tantum de ejus præstantia ac utilitate, delibasse sufficerit. Jam ad verba Apostoli consideranda descendamus, in quibus nobis hanc eandem virtutem fructu ejus insigni nobis proposito commendat. Ubi duo in considerationem revocabimus. Primò quæ sit virtutis hujus, quam humilitatem animi vocat Apostolus, natura atque ingenium: deinde quodnam præmium qui fructus. Quod ad prius attinet, ut virtutis hujus vim tanto rectius ac majori cum utilitate pervidere possimus, quid sit hæc virtus, & quam late se diffundat, quæque ejus partes, pensiculatius expendamus, adjuti ope & auxilio servatoris Dei, & Christi Domini nostri.

Humilitas igitur nihil aliud est, quàm ea virtus, quâ & modestè de nostra ipsorum dignitate sentimus, & honores ab aliis nobis deferendos moderatè appetimus. Cũ enim alterutrum horum nos inflare soleat, vel quod aliquid nobis eximia laude dignũ inesse putemus, vel quod honores appetamus, qui utrumque moderari novit, is modestus censendus est. Ex quo quasi quodam stipite, duo veluti rami pro germinant, diversa hujus virtutis officia producentes, quorum alterum Deum, alterum homines ipsos respiciat. Coram Deo, ut creaturam coram suo creatore facere par est, curandum est, ut nos quam submissimè geramus, & non tantum nihil nobis quod ejus dignitati ac gloriæ deroget vendicemus, verum etiam nihil non faciamus, quod ad amplificandam nominis ejus gloriam pertinere videatur. Quod ut tantò facilius à nobis impetremus, summa ejus majestas, supremumque in omnia imperium diligenter considerandum, simulque nostræ sortis ac conditionis vilitas sedulò est inspicienda. Ille est summus cunctorum Monarcha, qui suopte nutu ac libera voluntate omnium rerum molitus habenas, quicquid bonorum aut felicitatis est, sive sublimia illa loca ætheris incolentium, sive in humilioribus hisce sedibus degentium, tanquam ex vasto mari flumina ac fontes omnes derivantur, ita ab hoc supremo Parente promanat ac exundat. Summa igitur ejus potestas ac tremendum imperium facile nos ab iis omnibus, quæ mandatis ipsius adversantur, & elati animi sunt indicia, retrahet, quod sciamus severe eum in præfractos ac contumaces vindicaturum; quemadmodum ejus bonitas ac providentia ad obsequium ipsi præstandum alliciet ac instigabit, quod certò persuasi simus eum virtutem, ministeria nostra, & quicquid in ea colenda laboris insumpserimus, abunde nobis compensaturum. Sed ut spes ista futuri boni abesset, nonne jam satis habemus causarum, cur Deo nostro morigeros ac obsequentes nos præbeamus? Ille nobis vitam hanc non tantum dedit: sed etiam tuetur ac prorogat; ille vires ac valetudinem largitur, ille omnia quæ vitæ usus postulat, abunde suppeditat, at majora longeque præstantiora animi bona: ille lumen limpidissimum rationis in nobis accendit, ille ingenium acre & acutum, judicium dextrum ac perspicax, memoriam facilem ac fidam insevit. Quare longe æquissimum est, ut ad eum tanquam horum omnium authorem ac largitorem maximus etiam ex iis fructus ac utilitas redundet ac referatur. Jam qui talem erga Deum animum gerit, haud difficulter etiam ad homines eundem derivabit. Nec incommodè mihi hic illud Joh. Apostoli quadrare videtur, dicentis, qui diligit Patrem, eum etiam ejus progeniem amore complexurum: ita qui Deum colit ac veneratur, non est dubium quin idem sit submissione ac modestia erga præstantissimum in terris opus ejus ac creaturam usurus. De qua paulò accuratius dicturis, ejus vim ac naturam in eo potissimum consistere asserimus, ut honore alios proveniamus, & si res & necessitas postulet, ad vilissima etiam ministeria illis exhibenda nos demittamus. Non enim, ne quis forte decipiatur quod moris & vulgo est hominibus, in externo corporis habitu & gestibus ad modestiam hypocriticè compositis hæc virtus consistit, sed in ipso animo sedem suam ac domicilium defigit, unde postea per ista externa se prodit indicia, ut si usus & necessitas exigat, vilissima etiam aliis præstare ministeria non defugiamus; & quod præclarissimè quidem Ethnicus, ut quanto majores sumus, tanto nos submissius geramus. Cujus rei, ut & aliorum exemplum se nobis perfectissimum præbuit, dux salutis nostræ Christus, dum servorum suorum Apostolorum pedes lavit, seque ad vilissimum ministerium abjecit. Non deposuit ille eam, quam præ cæteris habet, dignitatem ac præstantiam, sed perinde se gessit, ac si omibus inferior esset. Qua in re se imitari Apostolos eo in loco nominatim jussit. Alibi autem eis de primatu inter se contendentibus eumque sollicite ambientibus memoratu dignissimum dat consilium, inquiens: *Maximus vestri cupiens esse, fiat omnium servus.* Deus te supra alios extulit, honore, dignitate aliis facile antecellis, cave ne propterea eos contemtui habeas aut alto supercilio despiciendos putes, sed indoleas potius eorum calamitati, quod non tam benigne cum eis actum fuerit, nec tam quo pervenerint, quam quo potuerint pervenire, consideres, interim tamen Dei ipsius altissimi, quam in se omnes exhibent, imaginem in iis colas, suspicias, ac venereris, eis quaqua ratione succurras ac opituleris, non dubius, quicquid in te bonorum dignitatis atque honoris collatum sit, te id non tuum proprium ducere debere, sed ut tanto magis ad Dei gloriam cedat, in ejus partem alios etiam inferioris conditionis oportere admitti. Sed jam nos verborum Apostoli series & ordo, ad considerandum modestiæ fructum ducit. Is continetur in verbis, *Deus humilibus dat gratiam.* Hoc adeo verum esse ipsa docuit experientia, ut olim jam apud Ethnicos etiam fidem meruerit: fama enim vulgavit, quendam inter hos propriam Dei in cœlis actionem designare volentem, dixisse, nihil eum facere aliud quam ut alta premat, humilia evehat. Et verò quantam hoc in se felicitatem contineat, nemo est qui ignoret. Ab hominibus in terris dignitate ac magnitudine super alios sese efferentibus, vulgaria in alios descendere beneficia non solent. Indignum quippe hoc magnificentia sua ducunt, suamque liberalitatem ad suæ gloriæ fastigium attemperant. Quanto ergo majora illa bona sunt existimanda, quæ à Monarcha illo cœlesti ad nos deveniunt? non est dubium, quin quanto altius super omnes potentes, majestas ipsius se extulit, tanto etiam sint majora, tantoque augustiora. Juvat tamen in latum hunc divinæ benignitatis campum aliquantum expatiari, & per singula ejus beneficia modestis & demissis inprimis promta, jucunda contemplatione ire, quæ quia generali & indefinito gratiæ nomine autor hic complexus est, non incommode ad

omnia

omnia Dei promiſſa ex vi Nov. Fœd. fluentia, extendi poteſt. Quæ quia quo ad vitam hanc terrenam ſuſtentandam ſtrictiſſima & anguſtiſſima ſunt, eorum ſufficientem tantum, & neceſſariam ad vitam hanc tuendam copiam in ſe continent; imprimis autem ad animum & futurum illud ſeculum referuntur: quæ bona cum ſint longe prioribus illis præſtantiora ac ſublimiora, ideo illis omiſſis ad horum conſiderationem animum ac mentem advertamus. Eſt primo loco perfectiſſima ac pleniſſima voluntatis divinæ ac myſteriorum ea contentorum cognitio, qua quis in abdita Dei conſilia inquirere, ea ſcrutari ac rimari poteſt, quæ inprimis humilibus & contritis corde, Dei ſpiritu patent. 2. Eſt ſuprema illius felicitatis noſtræ ſpes, quam ex conſideratione potentiæ ac bonitatis in nos divinæ ſimulque promiſſorum in Novo Fœdere nobis præſtitorum, firmiſſimam concipere poſſumus, eaque omnia hic in terris nobis adverſa, dura, aſpera, moleſta vincere ac ſuperare. Tertio eſt cœliſtis ille ac plane divinus Spiritus ſanctus, qui & cognitionem illam ſacratiſſæ voluntatis divinæ auget, & promiſſa ejus inprimis vitæ immortalis, in cordibus noſtris obſignat, quique in calamitatibus ac periculis nobis juſtitiæ cauſâ ſubeundis potiſſimum ſuccurrit. Quarto eſt lætæ ac hilaris conſcientia, ex vita ad nutum & voluntatem Dei altiſſimi compoſita, quæ cujus animum inſedit, perrenni gaudio implet, quæ omnia mala, & inſuavia facile extinguit, ac penitus exterminat. Denique faſtigium his omnibus imponit, ſuprema illa ad quam ſumus vocati, beatitas, quæ ipſa, ut ſi cætera abeſſent, ſatis magnum momentaneæ hujus demiſſionis præmium eſſet. Quæ major dignitas, quæ præſtantior felicitas cogitari etiam poteſt, quam ad ſupremæ illius ſedis faſtigium evehi ac pervadere, & perennibus perfrui voluptatibus? Quæ quia non tantum deſiderium noſtrum infinities ſuperant, verum etiam ſuper humanum ſunt captum, ideo de illis dicere nunc ſuperſedeo. Verum iſtud nequaquam præterire viſum eſt, non injuria omnem felicitatem noſtram huic uni virtuti tribui poſſe, cum ejus ambitu omnium virtutum chorus, quodammodo contineatur, vel ſaltem eam conſequatur. Quare ſublimem ac eximiam illam virtutem eſſe neceſſe eſt, quæ & cæterarum omnium fons quidam eſt ac origo, & felicitatis ſupremæ mortalibus cauſſa: adeoque ſumma ope ablaborandum eſt, ut ejus participes eſſe poſſimus. Deus autem nos juvet pro infinita ſua gratia & miſericordia, per unigenitum ſuum Dominum & ſervatorem noſtrum. Amen.

Concio in Matth. cap. 16. verſ. 24.

EUangelii ſervatoris noſtri Domini Jeſu particula à Matth. cap. 16, ℣. 24, deſcripta ſic ſe habet: *Qui vult me ſequi* &c. Cum cognitio Dei & Chriſti Domini ſalvivifica, inprimis in notitia voluntatis utriuſque conſiſtat, nullam in rem æquius eſt, tempus & operam inſumere, quam in eam, quæ nobis divinam voluntatem conſiderandi, occaſionem præbet. Quod cum de verbis prælectis jure dicatur, ad eorum diligentem examinationem animum advertamus. In iis autem Chriſtus docet, quo animo quiſque doctrinam ac religionem ipſius amplecti debeat, & quo pacto ſe ad eam firmiter retinendam ab ipſo initio munire. Ubi conſideranda duo. 1. Quibuſnam hominibus hoc præceptum præſcribat Chriſtus: deinde quidnam iis præcipiat. 1. Eſt ibi: *Si quis vult me ſequi*, hoc eſt, ſi quis meus vult fieri diſcipulus: ſi quis meus in doctrina ac vita vult fieri aſſecla, meque ducem à Deo ſibi datum agnoſcere, atque amplecti. Ducem ſe nimirum in via ſalutis ſervator noſter præbens, iis qui ſub ſuis ſignis mereri vellent, præcepta quædam præſcribit, vide Luc. 14. ℣. 26, & ſeqq. Quorum primum eſt, ut Abnegent ſeipſos, hoc eſt vitam hanc corpuſque ſuum Chriſti cauſſa ſpernant, itaque ſe componant, ut etiamſi ob ſanctiſſimam ejus religionem vita hæc perdenda ſit, id haudquaquam abnuant, & de ea veluti aliena non ſint amplius ſolliciti. Quod enim abnegamus id non amplius pro noſtro agnoſcimus, idque extra curam noſtram ponere ſolemus, nec retinere laboramus. Quod ſi vulgariorem ſententiam horum verborum ſequi malis, ita ea erunt, accipienda ut illa Apoſtoli Tit. 2, ubi jubet abnegare, impietatem & mundanas concupiſcentias, hoc eſt ut eas penitus abjiciamus ac vitemus, & nihil cum illis amplius commune habere velimus. Quod enim abnegamus cum eo nihil nobis amplius volumus eſſe commune. Quia enim antequam clara lux Euangelii per ſervatorem Dominum Jeſum hominibus affulſiſſet, lex non erat tantarum virium, ut homines à peccatis retrahere poſſet, eaque de cauſſa, plærique hominum ſub ea viventium gravibus vitiis ac flagitiis cooperti, erant: ac præterea & longe perfectior & abſolutior Deo ſerviendi modus à Domino Jeſu debebat inſtitui, propterea jure ab omnibus requirere potuit, ut ſemetipſos abnegarent, qui antehac mundo ac ejus illecebris variiſque delinimentis dediti fuiſſent, qui cupiditatibus carnalibus ſerviiſſent, qui denique nil niſi terrenum & carnale hactenus ſaperent, & vitam hanc terrenam cum ejus oblectamentis felicitatis loco haberent, ut his omnibus ſpretis & abjectis ſeipſos quodammodo negarent & exuerent. Quare non immerito alibi quoque ſervator noſter, hunc vivendi ſub Euang. modum, vocat Regenerationem. Apoſtolus autem dicit: *In Chriſto Jeſu neque circumciſionem neque præputium valere quicquam, præter novam creaturam.* Unde liquet quanta in eo difficultas ſita ſit. Oportet quippe nos vel ipſam expugnare naturam, quæ ſemper ad vitia pronior aſſuetudine peccandi confirmata, non minus hominibus ad voluntatem Dei ſe componentibus negotium faceſſit, non leviorem moleſtiam exhibet, quam ſi corpore nos iſto exuere & novo circumponere vellemus. At non ſunt leviora reliqua Servatoris noſtri, quæ nobis hoc loco tradit, præcepta. Quorum ſecundum eſt in verbis *Tollat crucem ſuam.* Fortitudinis noſtræ Chriſtianæ perfectiorem quendam gradum nobis præſcribit. Quæ virtus quia non minus cœteras difficultate quam præſtantia ſuperat; ideo etiam hanc inſignite nobis Sacræ Literæ commendant. Ita Servator noſter ſtatim jam tum in exordiis prædicationis ſuæ inculcat; *Beati perſequutionem*, &c. Et alibi ſui cauſa omnia relinquentibus præmium proponens, cum centuplum amiſſorum bonorum eos hic in terris recuperaturos dixiſſet, conditionem hanc Novi Fœderis *cum afflictione* addere non omiſit. Ita Paulus Apoſtolus: *Qui volunt pie vivere* &c. alibi verò; *Per multas nos afflictiones.* Hoc loco autem quem tractamus utitur Chriſtus, impropria loquutione, valde tamen rei accommodata: *Tollat crucem ſuam.* Hoc enim antiquis moris erat, ut ad hoc grave pœnæ genus damnati, crucem ſuam in locum ſupplicii humeris ſuis deportarent, hoc onus in ipſo mortis confinio cruci ſuffigendis imponebatur. Quare loquutio iſta ex priſco more deſumpta, ad denotandum, nos ad quaſvis afflictiones, atque adeò ad truculentiſſimæ & ignominioſiſſimæ mortis genus, promtiſſimos & paratiſſimos eſſe debere, plurimum valet, idemque omnino denotat, ac ſi Chriſtus diceret, non aliter vos ad varia mei cauſſa mala ſuſtinenda expeditos eſſe volo, quam ſi crux vobis eſſet aſſidue circumferenda, cum fides veſtra, juſtitia, gloria mea poſtulat, eique eſſetis affigendi. Vel potius: ita jam animum componat, quiſquis diſcipulus meus fieri vult, ac ſi jam ad ignominioſiſſimam & truculentiſſimam mortem, qualis eſt mors crucis, eſſet rapiendus, & ut ii facere coguntur, qui ad ſupplicium iſtiuſmodi ducuntur, crucem ſibi impoſitam animo jam ſaltem ferat, quaſi jamjam eam mortem laturus. Per gradus enim quoſdam aſcendit Chriſtus, & fortitudinis Chriſtianæ perfectiorem gradum ſuperiori addit. Poſſet enim quiſpiam ita vitam ſuam contemnere, ut

tamen non ad quodvis mortis genus paratus; eſſet: poſſet etiam mortem eam longe proſpicere, & animum ad vitam multo demum tempore poſt relinquendam præparare. Cui rei his verbis occurrens Chriſtus vult ut parati ſimus tum ad teterrimum mortis genus, ſubeundum, tum ſtatim ſubeundum, ſi ita res poſtulet. Ut ergo paulò fuſius de hac virtute loquar, ejus vis eſt, ut parati ſimus Chriſti cauſa non tantum varia mala, moleſtias & afflictiones innumeras, ſed ipſam etiam cruentam, eamque acerbiſſimam mortem ſuſtinere, & ubi neceſſitas exegerit, patienter etiam omnia iſta perferamus: cum enim tantum ac tam præſtans præmium Deus virtuti poſuiſſet, ut nullum jam illo præſtantius nec ſublimius, cogitari poſſet, par erat, ut nos quoque illi noſtram probitatem ac conſtantiam quam maxime probaremus. Ea autem nullibi magis quam in afflictionibus, potiſſimum in morte Dei cauſa ſubeunda elucescit. Dum autem vita ſupereſt, etiamſi eam inter varias afflictiones exigas, habes aliunde ſemper aliquid, quo te ſoleris & erigas, at nihil in terris reliquum eſt ſpei, quem torrens iſte afflictionum & malorum ducit ad mortem; ſoli Deo fidat, in eo ſpem ſuam collocet oportet. Unde quanta etiam ad Deum laus & gloria redundet, ecquis non videt? quam ille læto ac hilari vultu intuetur tam magnanimos ac fortes ſuos milites? Qui ad nutum ſui imperatoris, cum graviſſimo ac maximo hoſte congredi non dubitant, atrociſſimis malis obluctari non recuſant, imo lubenti animo vitam ipſam profundunt. Unde jam major adhuc quam antea in Deum pietatis ac religionis difficultas patet. Non enim tantum abnegare noſmet ipſos, id eſt naturam propemodum ipſam frangere jubemur, verum etiam hoſtili quodammodo ac inimico in noſmet ipſos eſſe animo, ut mori etiam, cum fides, cum juſtitia poſtulat, nequaquam dubitemus. At tertio diſcipulis ſuis Chriſtus *ſe ſequi* jubet. Quæ verba licet ita accipi queant, ac ſi dixiſſet Chriſtus: atque in ea re nempe in ferenda cruce, me ſequatur, qui idem nunc facio animo, aliquando reipſa facturus: tamen latius etiam extendi queunt, prout quidem vulgaris fert ſententia, in qua ſatis aptus officiorum, quæ præſcribi videantur, apparet ordo. Primo enim quid eos abjicere voluerit, docuit; ſecundo ad virtutem eximiam præſtandam animavit: nunc jam ad alia eorum officia eos extimulat. Idque in verbis *ſequatur me*. Quæ impropria eſſe nemo non videt. Sententia eorum receptior eſt, ut Chriſti diſcipuli ejus vitæ innocentiſſimæ ac ſanctiſſimæ ſe quam maxime accomodent. Quemadmodum enim proprie loquendo alterum ſequi volens, ejus veſtigia quam maxime premat neceſſe eſt: ita nos ducem ſalutis noſtræ ſequuturos, ejus vitæ actionum viam inſiſtere omnino neceſſe eſt. At verò ut vita ſervatoris noſtri inter cæteras mortalium ſanctitiſſimorum facillime emicuit: ita in ipſa ejus vita ſingulares quædam virtutes eminuerunt, quas etiam in eo inprimis nos ſequi decet. Digna eſt, quæ à nobis primo loco donetur, cum etiam ab ipſo Chriſto eundem obtinuerit, ſingularis ejus humilitas. Eam enim nominatim in ſe imitandam ſuis diſcipulis propoſuit. Ea tam ſublimis tam excellens fuit in Chriſto, ut nulla jam celſior reperiri poſſe videatur: Patri ſuo cœleſti (quod etiam inter ſingularia ejus humilitatis documenta collocat Apoſtolus) fuit obediens uſque ad mortem, mortem autem crucis. Cum vitam ſatis longam inter convitia & calumnias, labores varios, & auguſtiam, Deo ſuo morem gerens, exegiſſet, eam tandem longe graviſſimis cruciatibus ac tormentis claufit. Idem etiam nos noſtri eſſe officii ducamus: obedientia Deo Patri noſtro cœleſti præſtanda, nihil nobis ſit antiquius; coram eo nos quam maxime ſubmittamus: ejus voluntati noſtram plane addicamus: mortem denique ipſam eamque truculentiſſimam ac ignominioſiſſimam, ſi neceſſe ſit, ſuſtinere illius cauſa non recuſemus: ſalutis humanæ, præcipue fratrum cauſa, nihil non faciamus: quam modeſtiſſime de noſtra dignitate ſentiamus: & ubi res & tempus poſtulat, ad viliſſima etiam miniſteria eis præſtanda nos demittamus. Cujus rei ſervator noſter ſe nobis inſigne præbuit exemplum, dum ſervorum ſuorum hoc eſt, Apoſtolorum pedes lavit. Sed in eo etiam non minus, quam prior iſta virtus, relucet ſingularis eximia in Deum fiducia, cujus ne alia pene innumera documenta commemorem, duo tantum haud ſcio an præcipua, in præſentia promere conſtitui, ejus præſtantem in deſerto conſtantiam, & memoratu digniſſimam in morte fortitudinem ac patientiam: ubi duos potiſſimos ad hominum animos expugnandos arietes fortiter excepit, & à ſe depulit ſervator noſter. Primum enim à mille technarum artifice inſtructas in deſerto inſidias, blandicias, fallacias, ita fortiter & animoſe ſuſtinuit, itaque ſe ei oppoſuit, ut etiam eum à ſe abegerit, nedum ut minima in ſe Patri ſuo cœleſti diffidentiæ ſigna exhibuerit. Cum vidiſſet veterator ille ſibi artes has malo ceſſiſſe, contulit ſe ad alia duriora remedia, & jam minas afflictionum graviſſimarum intentare, mortemque crucis ignominioſiſſimam primum animo ſubjicere, deinde propius admovere, & reipſa denique permiſſu altiſſimi inferre cœpit. Sed quantum profecit? In angore graviſſimam mortem præcedente, inſigne fiducia in Deum argumentum elicuit, dum ardentibus ad Deum precibus, conſolationem ſervator noſter, impetrat. In mediis cruciatibus etiam quid aliud quam vocem ſingularem ejus in Deum fiduciam ſpirantem extorſit? qua etiam præſens numinis divini auxilium ſibi magiſter noſter impetravit, & hanc veluti ultimam in terris ſuæ in Deum fidei teſſeram & argumentum reliquit.

Hanc quoque virtutem ejus ad nos tranſferamus. Ea ſe imprimis in omnibus periculis exerere debet, ut ad Deum ſolum confugiamus: quod ſi differat auxilium, non ſtatim animum deſpondeamus, ſed firmam ſpem in eo collocantes, patienter ejus opem expectemus. Magis adhuc ſe exhibere debet, in variis in quæ incidimus calamitatibus ac afflictionibus, ut non aliunde, quàm ab eo ſolo pendeamus, & liberationem ardenter cum ſumma patientia efflagitemus: omnium verò maxime, elucet, in morte cruenta, quam quis Dei ac juſtitiæ cauſa ſuſcipit. Egeſtati noſtrę interdum ope & auxilio humano ſuccurritur: periculis etiam nos aliquibus eripere poſſunt amici, at qui fidei cauſa morte defungitur, nihil habet in hominum auxiliis, reliquum ſpei: Deo ſoli confidat, in ejus bonitate & miſericordia ſpem collocet oportet. Quare in eo noſtræ fidei anchoram defigamus, illum præſidium ac perfugium noſtrum unicum ducamus ac profiteamur. Ex hac ſervatoris noſtri eximia in Deum fiducia fluxit, etiam alia non poſtrema virtus, ejus indefeſſum in precibus ad Deum fundendis ſtudium ac cura. Unde etiam nobis certam rationem ac modum orationis præſcripſit, & præterea tum ſuo exemplo, tum admonitione ad preces quam creberrime ad Patrem noſtrum cœleſtem fundendas; author nobis fuit & incitator. Ille prout Euangeliſtæ de eo teſtantur, loca ſola & ſeceſſus amavit, quo tantò commodius precibus vacare poſſet: noctes etiam integras in iis exegit, hancquè ſuam in virtute hac omnium pulcherrima juxta ac difficillima, conſtantiam, ultima illa ſua fere in terris ante obitum ardentiſſima, pro mortatibus precatione pulcherrimè claufit. Eam nos in duce & anteſignano noſtro imitari debemus, & quidem tanto magis, quanto difficilior eſt, quantoque majoris nobis commodi ac utilitatis eſt cauſa. Difficile eſt corpus hoc noſtrum, humile & ad terram abjectum ad cœleſtia erigere ac tollere: ſua mole premit animum, ut ſe exerere non ſine moleſtia queat. Sed cum tantopere id expediat, vis etiam quædam adhibenda eſt, ne nos tanto commodo, per noſtram ipſorum incuriam defraudemus. Faſtigium

omni-

omnibus in eo imitandis virtutibus ſumma ejus ac perfectiſſima fortitudo ac patientia impoſuit, qua omnia mala dura ac adverſa, ſibi ex Dei patris voluntate per homines ſceleratos immiſſa, æquiſiſſimo ac manſuetiſſimo animo ſuſtinuit. Ille prout omnes Euangeliſtæ ſancti in eo conſpirant, variis eorum injuriis divexatus, convitiis, calumniis, blaſphemiis nefandis appetitus, ad mortem denique omnium atrociſſimam ac contumelioſiſſimam per ſummum eorum ſcelus adactus, non modo nihil, quod aliquam redoleret impatientiam admiſit, aut in nefarios ſuos parricidas, aſperioribus verbis aut durioribus minis horribilia Dei judicia, ob id ipſum commeritos, invectus eſt: verum etiam (inauditum antehac factum & admirandum) Deum pro illis deprecatus eſt utque hoc ipſis Pater ſuus cœleſtis non imputaret, enixis ab eo precibus contendit, in graviſſimis & exquiſitiſſimis tormentis ad Deum ſolum reſpexit, ei ſe ſuamque animam ultimo, quem duxit, ſpiritu commendavit. O perfectiſſimam fortitudinem! ô inauditam & prope inimitabilem patientiam! Danda tamen eſt opera, ut quoad ejus fieri poteſt, eum hac etiam in parte imitemur. Ea eſt noſtra, quo ad carnem in terris conditio, ut pie alioqui viventes, multa mala & adverſa patiamur. Manſuetudine inprimis opus habemus. Eam enim facile dolores ac calamitates, nobis per ſummam injuriam ab aliis illatæ excutere poſſunt. Si tamen animum intenderimus, quemadmodum Deus filio ſuo, auxilium imploranti, in hoc malorum terrenorum maximo, non defuit: ita hic per ſuos cruciatus edoctus nobis in iiſdem calamitatibus conſtitutis promtiſſimè ſuccurrit. Et hæc de imitatione ſervatoris noſtri dicta ſufficiant: ille ipſe pro infinita ſua gratia & miſericordia efficiat, ut ejus virtutes hic in terris repræſentantes, ejus etiam cujus nunc particeps eſt, felicitatis aliquando conſortes eſſe poſſimus, ad nominis ſui gloriam, & Dei Patris ſui, cum quo ei ſit laus & gloria. Amen.

* * *

IN verbis Euang. nuper prælectis, ſuccedunt rationes validæ, quas ſuperioribus præceptis ſervator noſter ſubjungit, quibus voluntatem noſtram tentat & urget, ut ad ea ſervanda animum noſtrum inducamus. Ac ſi vulgarem priorum verborum ſenſum ſpectes, ſolius de cruce ferenda præcepti rationes firmas affert, ſin peculiarem illam cordatiorum interpretum attendas, rationes iſtæ toti loco ſerviunt. Ita enim inquit Servator noſter: *Qui enim voluerit animam ſuam* &c. Hoc in ſeqq. magis adhuc amplificat ac diducit. A ſummo nimirum vitam Chriſti cauſa ponere recuſantium incommodo, ex adverſo, à præcepto ejus parentium ingenti commodo ac felicitate, firmum ſatis ducit argumentum. Primum autem diverſum hoc hominum genus deſcribit, tum utriuſque longè diverſiſſimum eventum proponit, ac priores prius, dum inquit, *Qui voluerit animam ſuam ſervare.* Hoc eſt, qui ad mortem cruentam, mei cauſa ſuſtinendam perductus, eam ſubire renuerit ac recuſarit, putans ſe hac ratione animæ ſuæ optime conſulturum, ſed vehementer fallitur, ita enim inquit Servator noſter *perdet eam*, hoc eſt loco mortis temporariæ, in quam omnes mortales neceſſario incurrunt; quamque qui Chriſti cauſſa vitam profundunt, animoſe occupant, in grave judicium Dei, mortis æternæ, omnibus voluntati ejus inobedientibus propoſitum, incident: qua ratione veriſſime animam ſuam perdent, quam ſe ſervaturos opinabantur. Unde jam ſingularis cautio peti poteſt. In rebus divinis ad ſalutem noſtram pertinentibus, non ſemper eſſe humano judicio ſtandum, quam proclive enim eſt mortalibus labi, & in errorem incidere? vitam hanc, quam diutiſſime tueri ac conſervare velle, videtur aliquid in ſe continere rationis, quanquam ne hoc quidem eſt noſtrum, in ejuſdem enim vita hæc noſtra momentanea manu ac poteſtate eſt, in cujus ſempiterna illa ac immortalis; ſed ut ita ſit, quid tamen intereſt, vitæ huic comparcere, eamque aliquouſque prorogare velle, cum id ſit quandoque æterno exitio ac interitu penſandum? Longe prudentius ſibi conſulunt, qui vitam ſuam Chriſti cauſa profundunt. De quibus ita ſervator noſter: *qui autem perdiderit*, hoc eſt, qui ita in vilipendium animam ſuam adduxit, ut eam prodigat, qua ratione ad tempus ea deſtituatur vel ex opinione malorum, eam perdat, idque faciat quatenus eſt meus diſcipulus, & ſanctiſſimæ Chriſtianæ religionis profeſſor, pro hac vita miſera & momentanea, beatam illam ac immortalem reportabit. Quanto melius ac conſultius eſt, divinæ voluntati ac conſiliis ejus, quam humanis adhærere? quanto felicior horum hominum, quam priorum illorum, ut ut prima fronte deterior videatur, ſors eſt? Quis non libenter velit vitam temporariam ac caducam, ſempiterna ac ſtabili commutare? quis divitias ac voluptates incertas ac multo luendas, certiſſimis ac perennibus atque cum ſempiterna gloria conjunctis? Talem commutationem inſtituunt, qui vitæ huic ſuæ caducæ non parcunt, hac tamen conditione; ſi id non ſuo aliquo merito ſuſtineant, ſed Chriſti ac juſtitiæ cauſa ipſis contingat. Quia in præcedentibus ſervator noſter, ſervare volentem animam ſuam, eam perditurum dixerat, ne forte quis hanc jacturam levi ſibi duceret, ideo nunc ſummam ejus magnitudinem ac gravitatem oſtendit; dum eam cum bono, maximi apud homines mundanos momenti comparat, idque jacturæ animæ longe poſthabendum docet, inquiens; *Quid enim prodeſt homini* &c. Felicem illum ac fortunatum homines prædicant, cui magna aliqua terrenorum bonorum portio obtigit, quantoque major, tanto beatiorem, tanto feliciorem, quod ſi aliquem eo uſque fortuna provexit, ut totius mundi habenas moliatur, inter rari exempli felicitatem id connumerari ſolet. Ac de Magno quidem Alexandro, fide digni autores perhibent, eum ad hoc uſque faſtigium velis fortunæ fuiſſe ſubvectum, ut totum ſibi mundum (orientalem quidam volunt) ſubjungarit. De Romanis quoque eos toti mundo imperaſſe, compertum habemus. Sed quid aut illi profuit ultra oceanum poſſidere, aut his terra marique dominari? Quamdiu ipſi ſteterunt, gloria eorum viguit, fortuna eorum omnium admirationi fuit, poſt mortem, nomen etiam & fama eorum intercideruntQuare prudenter admodum, ſapientiſſimus ac opulentiſſimus Rex Salomon, hanc hominum conditione expendens, ac eundem omnium etiam neſcio quibus non ornamentis præditorum exitum cernens, vanitatis omnes, etiam maximas voluptates ac divitias damnavit. Etenim ſi vel ipſam ſanam rationem in conſilium adhibeas, nullam aliam de bonis iſtis ſententiam audies; caduca ſunt, fluxa aut volubilia. Fortuna dum maxime ſplendet, frangitur, in hoc eos, qui ſe ejus poteſtati permiſerunt attollit, ut caſu graviore ruant: ſummis enim negatum eſt ſtare diu. Quare prudenter ſane ſervator inquit, *Quid prodeſt homini ſi totum mundum* &c. idemque quodammodo repetit, aut potius urget & amplificat, dum inquit, *aut quam dabit homo commutationem* &c. quaſi diceret, ſi poſſet aliqua inter bona iſta terrena & animam humanam commutatio inſtitui, alicujus eſſent uſus, ſed cum hæc non detur, nullo plane in precio ratione hujus tantæ jacturæ ſunt habenda. Etiamſi neſcio quot auri tonnas poſſideas, etiamſi opulentia divitias Ægypti, aut Croeſi opulentiſſimi Regum, aut Alexandri ſuperes, non tamen ideò vivacior eris, non animam tuam ab interitu vindicabis. Quare tanto ma-

jor tanto ſolicitior cura animæ eſt habenda, qua nihil carius eſt & precioſius, quamque nullo terreno ab interitu æterno, redimas impendio. *Venturus enim eſt filius hominis in gloria*, &c. poſſunt enim verba hæc vel cum proxime præcedentibus connecti, ac ſi Chriſtus diceret, neminem impiorum divitiis ſuis æternum interitum effugiturum, quandoquidem futurum ſit tempus judicii ejuſmodi, ubi nulla talium habenda ſit ratio, ſed ſolarum vitæ actionum, pro quibus dignum quiſque relaturus ſit præmium: vel ad ea referri, in quibus Chriſtus tum de conſervatione animarum horum qui eas perdiderint, tum de abolitione, ſervare volentium dixerat. Poterat enim quis fidem dictis ejus derogare, judicii præſertim ultimi ignarus, & cum idem omnes homines mortis exitus maneat, quando diſcrimen hoc piorum & impiorum ſit futurum meritò quærere. Reſpondet igitur in his verbis ſervator noſter, docetque judicium futurum, diſcrimen illud allaturum. Ubi tria nobis veniunt conſideranda: primo quis futurus ſit, judicii illius extremi adminiſtrator. 2. Quali cum apparatu & gloria. Tandem quomodo illud adminiſtraturus. Prius exprimitur ibi *venturus enim eſt filius hominis*, &c. Eum alibi Paulus vocat virum, dum de hoc eodem extremo judicio ita inquit Act. 17. 31. *Statuit diem* &c. Quod de Jeſu illo Nazareno, mediatore N. F. Domino ac Rege noſtro intelligendum eſſe, quia nemo eſt qui dubitet, ideo nunc ejus rei demonſtrationi ſuperſedeo. Illud præterire ſilentio nequaquam poſſum, vel ex ea etiam ejus deſcriptione poſſe nos quid de eſſentia ejus ſentiendum ſit colligere. Cur enim ſi verum eſt quod quidam ſtatuunt eum eſſe natura Deum, ubi de præclariſſimo, ſuo opere loquitur, ſe filium hominis nominat, cur aliunde quaſitis onamentis, adventus ſui ſplendorem deſcribit? ſuffeciſſet dixiſſe ſe Deum verum eſſentia ac natura venturum: Eum enim omnis ſplendor, honor ac gloria neceſſario comitaretur. At tantum abeſt ut id dicat, ut potius ſe in gloria Patris ſui venturum aſſeverare non erubeſcat. Is igitur qui eſt natura verus homo venturus eſt, eum nos pro Rege, Domino ac Judice noſtro agnoſcere, ac firmiter credere debemus. Jam quanta cum gloria ac ſplendore venturus ſit videamus. *In gloria Patris ſui cum*, &c. Ubi & ſingularis Chriſti majeſtas, & ejus comitatus deſcribitur. Prius per gloriam patris Domini noſtri Jeſu Chriſti, Patris illius cœleſtis, qui lumen habitat inacceſſum, quemque oculus humanus non vidit unquam, nec quamdiu eſt mortalis, videre poteſt. Quare omnium illius gloriam ampliſſimam & auguſtiſſimam eſſe neceſſe eſt: verum quæ illa ſit, aut quanta eloqui & enarrare volenti, cœleſti & plus quam Angelica lingua opus eſt, terrena mortalium nihil hic præſtare valet. Quare jam ad comitatum ſervatoris noſtri progrediar. De hoc ita inquit: *cum Angelis ſuis*. Suos vocat, quia ſimulatque cœleſtis regni potitus eſt, regimini etiam ejus ac dominio ſtatim ſubjecti ſunt, quemadmodum multis in locis 55. teſtatur, quorumque opera cum nunc ad opem & auxilium ferendum ſalutem hæreditare debentium utatur, tum vel inprimis eam ad exitum perducturus eos miniſtros & adiutores eſt adhibiturus. Prout aliquid hac de re habes diſertius in Epiſtola 1 ad Theſſ. 4. verſ. 15. *Hoc enim vobis dicimus*. Et in Apoc. aliquid adhuc planius quivis legere poteſt. Propero ad normam judicii inſtituendi videndam, ſi quidem in ea plus ſitum eſt, ea continetur, in verbis, *Et tunc reddet unicuique*. Actionum noſtrarum in judicio ſuo ferendo ſingularem index noſter habiturus eſt rationem, quod multis in locis teſtantur Sacræ Literæ. Præclare Paulus Rom. 2. verſ. 6. *Deus reddet unicuique ſecundum*, &c. Sed neſcio an uſpiam præclarius magiſque graphice nobis tota hæc materia deſcribatur, quam eam ipſe ſervator noſter in Euang. apud Matth. cap. 25. depinxit verſ. 31. *Cum venerit filius hominis in gloria ſua* &c. Magnum igitur hoc noſtrum omnium ad virtutem ac pietatem colendam incentivum eſſe poteſt, ſimulque inſigne repagulum vitiorum, quod ſciamus judicem illum noſtrum ex ſingulorum actionibus ad ſententiam de ipſorum ſuprema felicitate vel extremo infortunio ferendam, normam ac regulam ſumturum. Simul videre poſſumus non exiguum eorum errorem, qui pietatem ac virtutem adeo vili loco habent, ut nullius in ſalutis noſtræ negotio, precii eam eſſe velint, eam ſervator noſter ſecundum Dei gratiam ac miſericordiam, cauſam eſſe ſalutis noſtræ dignatur. Nos apud quos magni ſemper fuit, & eſſe debet pietas, hunc aliorum errorem nihil morati, ut ea etiam, potiſſimum autem effectibus ex charitate manantibus, qui tum inprimis habituri ſunt locum, ut vidimus, præditi ſimus, diligenter curemus. In quo ſtudio noſtro nos Deus noſter juvet ad gloriam ſuam, noſtram autem æternam ſalutem. Amen.

Concio in Rom. 4. verſ. 25 ultimo.

Chriſtus traditus eſt propter. Præclare admodum ſervator noſter apud Johan. euang. cap. 6. verſ. 48. ſeipſum panem vitæ vocat: id quod non de ipſius perſona revera intelligendum eſſe, ſed de iis, quæ vel docuit Chriſtus, vel ſalutis noſtra cauſa fecit, paſſus, aut conſequutus eſt, nemo ignorat eorum, qui pleniorem paulò divinæ veritatis notitiam ſunt adepti. Ea enim ſi quis aſſiduo in animo voluit ac verſat, diligenti conſideratione digerit & in ſuccum quodammodo ac ſanguinem convertit, mirum eſt quemadmodum ipſum alant, reficiant ac recreent in vita ſpirituali, mirum quanto ſint ad beatam illam & immortalem conſequendam adjumento. At verò cum ſanctiſſimæ ac perfectiſſimæ Chriſti doctrinæ conſideratio, una cum iis quæ ad ejus confirmationem ad mortem uſque ſervatoris noſtri facta ſunt, plurimum hac in parte valeat: haud ſcio tamen an inter alimentum, hoc ac paſtum animę noſtræ principem locum diligens mortis Chriſti, & conſequutæ poſt eam gloriæ meditatio obtineat: Unde etiam eodem loco Dominus Jeſus, carnem & ſanguinem ſuum verum cibum & potum appellat, innuere proculdubio volens, mortem ſuam una cum iis, quæ eam ſunt conſequuta, ejuſque accuratam conſiderationem, ac ut ita dicam, digeſtionem nos in vita ſpirituali perfectiſſima ratione alere ac reficere. Quare haud dubie nobis laboris impenſi ratio conſtabit, ſi in conſideratione mortis Chriſti ac glorioſæ reſurrectionis aliquid temporis & operę inſumſerimus; ſumta ex verbis Pauli prælectis occaſione: in quibus nobis ſingulares duarum iſtarum maxime illuſtrium Dei cum Chriſto, in ſalutis noſtræ negocio actionum, mortis nimirum & reſurrectionis cauſam atque inprimis fructum ac utilitatem exprimit. Ac prioris prius, dum inquit *Chriſtus traditus eſt* &c. per hanc enim traditionem eum nihil aliud, quam in mortem traditionem intelligere, tum alia apud eundem Apoſtolum loca, in quibus eodem loquendi modo utitur, quæ quidem omnibus ſunt obvia, tum oppoſita huic traditioni reſurrectio, cujus fructum poſterius horum verborum membrum explicat, docet. Quod igitur Chriſtus mortem diriſſimam & ignominioſiſſimam ſubierit, dicit Apoſtolus *id factum eſſe propter peccata noſtra*, quæ verba non ſunt ita accipienda, quemadmodum ea à noſtris alii cœtibus diſſidentes capere ſolent, ac ſi ſignificarent Chriſtum ideo mortuum eſſe, ut pro peccatis noſtris irato Deo ſatisfaceret, & ad extremum uſque teruncium, debita noſtra perſolveret: ſed quemadmodum ipſa vox *propter* indicat, Chriſtum cauſa vel occaſione peccatorum noſtrorum mortuum eſſe, nimirum. Vox autem *peccati* prout cuivis facile eſt obſervatu, duplicem in Sac Lit. patitur ſenſum: vel enim ſignificat actus habituſve ipſos peccatorum, hoc eſt, voluntatis divinæ tranſgreſſiones, vel effectum peccatorum, pœnam nimirum ea ſubſequentem. Hoc loco etiamſi utramque ſignificationem non incommode ſuſtinere poſſit, in priori tamen potiſſimum ſignificatione videtur ſumenda. Nam ſi peccatorum nomen

ſume-

ſumeretur pro eorum pœnis, ſenſus vix poſſet eſſe alius, quam Chriſtum mortuum eſſe, ut nos à peccatorum pœnis liberaret, quod nihil foret aliud quam id, quod reſurrectioni adſcribitur, hoc eſt Chriſtum mortuum eſſe propter juſtificationem noſtram. Etenim juſtificatio illa nihil eſt aliud, quam à pœnis peccatorum liberatio. At veriſimilius eſt Paulum aliud velle dicere in prioribus verbis, aliud in poſterioribus. Quare conſentaneum eſt, vocem peccatorum proprie ſumi, ac pro ipſis divinæ voluntatis tranſgreſſionibus poni. Verum nihilominus duplex poterit eſſe horum verborum ſenſus: quia duplici modo particula *propter* accipi poteſt, vel de cauſa impulſiva traditionis Chriſti in mortem, vel de cauſa finali. Si priorem ſenſum ſequi velis, ita erunt verba Apoſtoli capienda ac ſi dixiſſet: Chriſtum ideo in mortem traditum, quia id peccata noſtra, poſito divino de ſalute nobis offerenda dandaque decreto, quodammodo requiſierint, ſi quidem nec ſpem ſalutis firmam alioqui concipere, nec eandem conſequi potuiſſemus. Si poſteriorem ſententiam amplecti malis ea erit: Chriſtum ideo in mortem eſſe traditum, ut à peccatorum jugo liberaremur, eaque in nobis extinguerentur, eaque ratione nos ad ſanctitatem veram, ſine qua nemo Dominum videbit, traduceremur. Nam ut de utroque nonnihil adhuc dicamus; Quia ante Novum Fœdus in quo ſe benigniſſimum toti mundo Pater noſter cœleſtis exhibuit, gravibus ſe mortale genus ſceleribus obſtrinxerat, qua ratione iram divinam & ſupplicia ejus jure merito horrere cogebatur, ſi benigno huic Fœder fidem adjicere debebamus, in quo ſe Deus omnium peccatorum noſtrorum clementiſſime obliturum pollicetur, ſimulque ſub conditione emendationis vitæ poſtmodum vitam æternam promittit, neceſſe fuit Deum tale aliquid facere, quod inſperatiſſimam hanc divini gratiam nobis peccatoribus confirmaret, & quia per imbecillitatem noſtram metus erat ne conditionibus Fœd. non ſatiffaceremus, ſed iterum in peccata relapſis nobis, gratia hæc divina in irritum caderet, vis etiam quædam & robur nobis erat indendum, quo à peccatis impoſterum abſtineremus. Utrumque hoc Pater noſter clementiſſimus, nobis in morte ſui filii præſtitit. Primum enim Chriſtus Dominus, morte ſua præſertim tam atroci ac ignominioſiſſima, qualem ſuſtinuiſſe credimus, Novum Fœd. hoc quod cum mortalibus Dei nomine pepigit, mirum in modum confirmavit. Quis enim veriſſima eſſe omnia dubitabit, quæ is, qui ſapientia cœleſti inter mortales emicuit, vitæ innocentia omnes quotquot etiam futuri ſunt ſuperavit, in cujus ore dolus non eſt inventus, non tantum, quoad vixit conſtante aſſeveratione, & multorum malorum à perverſis hominibus hoc nomine ſibi illatorum perpeſſione confirmavit, verum etiam cum ex Dei voluntate eo uſque malitia eorum progrederetur, ut truculentiſſima ac ignominioſiſſima crucis morte ejus conſtantiam expugnare tentaret, eam etiam, quo nobis omnes de ſuæ doctrinæ veritate dubitandi anſas præcideret, habenti animo ſuſtineret. Quare cum ita morte Chriſti, univerſa ipſius doctrina, adeoque etiam ſingularis illa de remiſſione peccatorum noſtrorum, Dei gratia in doctrina illa comprehenſa, nobis ſit confirmata, & ſpes vitæ illius immortalis, quæ revera cum priori beneficio idem eſt, (Tum enim perfectam peccatorum remiſſionem, cum & vitam æternam conſequemur) ingenerata ſit, ſimul etiam magna nobis eſt data cauſa, cur nos à peccatis ad ſerviendum Deo noſtro abducamus. Quis enim jam ſpe tanti præmii, concepta, quod ſine vitæ ſanctimonia nequaquam ſe adepturum novit, audebit in peccatis diutius perſeverare? Præclare Joh. Apoſtolus, *qui habet ſpem hanc in Deo* (quod nimirum eum ſit aliquando viſurus & futurus ei ſimilis,) *purificat ſeipſum quemadmodum ille purus eſt.* Quis enim niſi plane ſit rationis expers, tantum bonum ſpernere audeat? non ſpernere autem eſt per vitæ pietatem ac ſanctimoniam digne ſe tam ſublimi vocatione gerere.

Deinde morte Chriſti ſingularis nobis tum Dei Patris noſtri, tum etiam ipſius ſervatoris in mortales charitas eſt conteſtata ac comprobata. Dei quidem, quod dilectiſſimum filium ſuum, quo nihil unquam carius habuit, nec eſt habiturus, noſtri cauſſa qui gravium peccatorum ac divinorum judiciorum mancipia eramus, quo nos ab æterno inter itu vindicaret, immortalitati autem aſſereret, diris cruciatibus, ac morti ignominioſiſſimæ objicere non recuſarit: Chriſti vero quòd huic voluntati divinæ obſequutus, animam ſuam noſtri boni & emolumenti cauſſa poſuerit. Unde Paulus inquit: *Deus ſuam nobis charitatem commendat, quod cum eſſemus adhuc peccatores, Chriſtus pro nobis eſt mortuus.* Quare licet cum eodem Apoſtolo in alio loco argumentari, *qui proprio ſuo filio non pepercit, ſed eum pro nobis tradidit, quomodo nobis cum eo non donabit omnia?* Si præpotens ille Deus, tantopere peccatores inimicos ſuos dilexit, ut eorum ſalutem unigeniti ſui impendio redimere non dubitarit: quomodo eis ad ſe converſis ſibique penitus jam addictis, gratiam hanc in Novo Fœd. oblatam, ſubtrahet, quam nullo ſuo cum detrimento, imo cum magna ſui nominis gloria ad exitum eſt perductus? quomodo Jeſus Chriſtus, qui per mortem factus eſt Pontifex ad expiandum peccata populi, nunc exaltatus, & fine malorum ſuorum noſtra cauſſa ſuſceptorum potitus, priſtinæ ſuæ in nos charitatis immemor, huic ſuo muneri deerit, aut noſtri obliviſceretur? Quæ cum ita ſint, magnum ſane eſt in morte Chriſti, remiſſionis peccatorum noſtrorum certitudinis argumentum: ſed non minor etiam eadem mors Chriſti eſt aries ad expugnanda corda noſtra ut à peccato liberi, Deo noſtro qui nos tantopere dilexit, ſerviamus, & ſic peccatorum jugum excutiamus. Quid enim aliud ita præventi gratia divina, quid ita undique ut ſic dicam circumſepti ac circumdati beneficiis ejus divinis facere debemus, quàm ut exclamemus: *charitas Chriſti comprimit nos ut ita dijudicemus, quod ſi unus pro omnibus mortuus eſt, utique omnes mortui ſumus. Mortuus autem eſt, ut nos non amplius nobis vivamus, ſed ei qui pro nobis eſt mortuus.* φιλία, ut ajunt, amoris eſt amor, quare niſi impiè ingrati in Deum noſtrum eſſe malimus, redamabimus amantem: redamare autem alia ratione, quam voluntati ejus parendo non poſſumus. Hæc eſt charitas Dei, inquit Joh. 1. cap. 5. 3. ut mandata ejus cuſtodiamus. Chriſtus eodem pacto etiam inquit: *Qui mandata mea habet & ea cuſtodit is eſt qui me diligit.* Quis autem non libenter tantos Monarchas, ſummos ſuos benefactores aliqua ratione demereatur? quis non amore proſequatur? cum autem proſequi non poſſimus, quin mandatis eorum pareamus, par eſt, ut in id totis viribus incumbamus. Præterea mors Chriſti Domini hac ratione etiam ſingulare eſt contra vitia amuletum, quod cum ſciamus Chriſtum, ut nos à peccatis abſtraheret, morti tam atroci à Deo objectum fuiſſe, vel ex eo conſtet, quam res tetra ſit & abominanda coram Deo vitium omne ac turpitudo, quam ut è nobis extirparet, tantum ejus rei cauſa facere impendium non dubitarit. Quare quis tam contumax in ſuum creatorem erit, qui in eo quod tantopere odit, ac averſatur perſeverare audeat? imo quomodo omnes non accendemur, ut virtuti potius incumbamus, quæ eſt gratiſſima in oculis ejus & præmium nobis eſt allatura ſempiternum. Denique mors Chriſti hac ratione nobis eſt ad vitam piam & ſanctam ſingulari adjumento, quod circa eam & in ea celſiſſimæ quædam juxta ac difficillimæ virtutes, quibus nos, ad cœlum contendentes, inſignitos eſſe oporteat, reluceant, inprimis autem eximia ejus tolerantia ac patientia, qua dolores crucis acertiſſimos, & mortem omnium ignominioſiſſimam conſtanter ſuſtinuit ac pertulit, iter hoc grave & moleſtum, variis difficultatibus ac periculis circumſeptum feliciſſimè emenſus eſt. Quare cum longe facilius ſit ſequi, quam præire, nobis hac rationi viam commonſtravit, & vere ducem ſe ſalutis

æternæ præbuit, ut eundem tramitem ingreſſi virtutum difficillimarum, ipſiuſque adeo ſi res exigat, mortis violentæ, tandem gratia & miſericordia Patris noſtri cœleſtis adjuti, in optatiſſimo illo cœleſtis felicitatis portu, conquieſcere poſſimus. Quid ergo reſtat amplius, quam ut eum ſtrenue ſequamur ducem, & depoſito peccatorum onere, citato gradu ſtadium nobis propoſitum decurramus? Si Deus id morte chariſſimi filii ſui, quo impendio nihil majus, quæſivit, ut à peccatorum jugo liberaremur, cur ejus conſilium non ſequimur? cur Deo nos tanto auctoramento invitati, vel potius nobis ipſis deſumus? Agite igitur [exhortatio addenda & fortaſſe amplificanda, remotis iis quæ vitia nobis ſolent commendare.]

Supereſt ut aliquid de poſtremis Apoſtoli verbis dicamus; quæ ſunt: *reſurrexit propter juſtificationem noſtram.* Ubi primum reſurrectionis nomen omnia illa complectitur, quæ eam ſunt conſequuta, ſeu univerſam Chriſti gloriam, quæ ipſi ex mortuus in vitam revocato contigit. Deinde vox juſtificationis ex more Sac. Literarum accepta, nihil revera diverſum à remiſſione peccatorum noſtrorum ſignificat. Eſt enim juſtificatio noſtra tam benigna Dei nobiſcum tranſactio, ut nos qui injuſti ſumus, ac nocentes, tanquam juſtos ac innocentes tractet, peccata noſtra clementer condonando, ac vitam æternam conferendo. Quare cum Apoſtolus dicit *Chriſtum reſurrexiſſe propter juſtificationem noſtram*, ſenſus eſt; Hunc finem eſſe reſurrectionis Chriſti, ut nos beneficiorum divinorum Fœd. Novo incluſorum, inprimis autem omnium maximi, vitæ noſtræ ſempiternæ, participes per ipſum fieremus. Propterea autem Apoſtolus hunc effectum peculiariter hoc loco reſurrectioni Chriſti attribuit, quod per reſurrectionem revera Chriſtus, imperium ac poteſtatem in omnia conſequutus eſt, adeoque tunc demum reipſa nos ſalvandi adeptus eſt poteſtatem: mors ipſius conditio tantum quædam fuit ipſi à Deo impoſita, qua præſtita poteſtatem hanc acquiſivit ac per reſurrectionem actu ipſo obtinuit. In quo ipſo etiam ſummam Dei in nos charitatem, ac benignitatem agnoſcere debemus, quod non ſemet ipſum hujus tantæ ſuæ, quam nobis obtulit, gratiæ eſſe largitorem, ſed Chriſtum ſuum eſſe voluerit, in eo enim imbecillitati humanæ ſingulariter conſuluit: erga eos enim quibus major nobiſcum intercedit cognatio neſcio quo majori ſemper fiducia ducimur, quam erga eos cum quibus ingens aliqua nobis diſſimilitudo intercedit.

Si à Deo ipſo eſſet nobis felicitas noſtra obtinenda, etiamſi non poſſemus ipſi non credere, fortaſſe tamen comparatione ſummæ ipſius majeſtatis cum vilitate noſtra, an illi tantopere res humanæ curæ ſint futuræ, addubitaremus: ſed poſtquam is unum è medio noſtri naturæ noſtræ participem, per varios dolores, cruciatus afflictiones, mortemque adeo truculentiſſimam, ad tantum faſtigium evexit, ut eum Regem nobis & ſervatorem præfecerit, fidem in nobis erexit, ac ut cum Paulo loquar, nos cum eo excitavit: quomodo enim de auxilio ejus in calamitatibus noſtris dubitabimus, quomodo defuturum ſaluti noſtræ vel ſuſpicabimur, qui ipſe non ignarus mali, per has ſuas calamitates, miſeris ſuccurrere didicit? quem finem etiam afflictionum ejus fuiſſe, non obſcure Sac. Lit. inprimis author Epiſtolæ ad Hebr. divini docet, dum inquit: Chriſtus debuit fratribus per omnia aſſimilari. Quare ex his omnibus, quæ jam dicta ſunt, clare perſpicere poſſemus, Deum nihil plane eorum amiſiſſe, quæ ex parte ipſius ad confirmandam divitem hanc ejus in nos collatam gratiam N. Fœderi inſertam pertinent, nihil non quod incredulitatem ac infirmitatem noſtram mirum in modum fulciret ac ſtabiliret feciſſe. Unde etiam gratos nos ac memores hujus tanti beneficii præſtare eſt neceſſe, nulla autem alia ratione poſſumus, quam ſi obſequentes nos ac morigeros divinæ ejus voluntati præbeamus: ad quod ſedulo faciendum, cùm aliis rationibus nos excitare debemus, tum vel imprimis diligenti mortis Chriſti meditatione, ac ut ita dicam, ruminatione omnium ex ea manantium fructuum & inſignium utilitatum. In reſurrectione autem Chriſti Domini tanquam in vivo quodam exemplari ac ſpeculo, noſtram futuram felicitatem intueri, magnamque ex poteſtate ipſi data in cœlis ac in terra fiduciam capere, fore, ſperantes, ut ille nos æternum ſalvet, ſi nos quoque firmam ac ſtabilem vocationem noſtram ad extremum uſque perduxerimus. Qua ex parte cum dubia ſit admodum ſalus noſtra (ſi enim nos noſtro officio non defuerimus, nequaquam de Deo & Chriſto Domino dubitandum eſt) in eam curam ſedulo incumbamus, ut eam ex parte noſtra, quam optime ac firmiſſime communiamus. Hic murus aheneus eſto, nil conſcire ſibi nulla palleſcere culpa. Deus autem ille ſummus, qui filium ſuum pro nobis tradidit &c. Spem immortalitatis in animis noſtris ſpiritu ſuo obſignet &c. Cui cum filio & per filium gloria in ſecula. Amen.

Concio in Epiſt. ad Coloſſ. cap. 3. *ab initio.*

VErba Pauli Apoſtoli in Epiſtola ad Coloſſ. cap. 3. ab initio ſumemus conſideranda. *Si igitur conſurrexeriſtis Chriſto* &c. Qui ſcopus eſt totius ferme Sacri Codicis, ut nos ad vitæ pietatem ac ſanctimoniam paſſim hortetur ac incendat, idem etiam eſt horum Pauli verborum, quemadmodum etiam eandem formam exhortandi hoc in loco retinet, quam in plærisque aliis ſervare videtur, ut nimirum ſuam admotionem validis rationibus fulciat ac corroboret. Quemadmodum enim in tota vita noſtra Chriſtiana nihil eſt tam neceſſarium, quam pietas ac ſanctimonia, ita nihil tam difficile, & quod nobiſcum non naſcatur, ſed ſummo ſtudio acquiratur, ac indefeſſa cura retineatur. Quare jure merito nos Sac. Lit. quam creberrime ad eam extimulant, optimoque conſilio hujus modi exhortationes validis communiunt ac firmant, rationibus. Hoc in loco à fronte & à tergo ſuæ admonitioni Apoſtolus robur addit: quare nos quoquè ductum verborum ejus ſequuti, primam rationem videamus. Ea continetur in verbis; *Si conſurrexiſtis* per quam cum Chriſto reſurrectionem quid Apoſtolus intelligat, ex aliis Sacrarum Literarum clarioribus locis in quibus de eodem agitur, inprimis autem ex iis, quæ idem Paulus Rom. cap. 6. ab initio hac eadem de re diſſerit, facile eſt percipere, cum inquit: *Quid ergo dicemus* &c. *ut quomodo excitatus eſt Chriſtus* &c. Ubi quemadmodum per mortem in qua etiam nos Chriſto conformatos aſſerit, intelligit abſtinentiam à peccato, ut ſimiles mortuis omni ſenſu carentibus, ad omnem iniquitatem ac malitiam veluti obtorpeamus, ſicque animum noſtrum obfirmemus ne ullis ullius illecebris ac delinimentis capiatur aut ducatur: ita etiam reſurgere nihil eſt aliud, quam ut verbis ipſius Apoſtoli pleniſſimis utar, in novitate vitæ ambulare, ſeu ad vitam piam ac ſanctum reſurgere, ut quemadmodum idem Apoſtolus alibi inquit, amplius non nobis ipſis vivamus, ſed ei qui pro nobis mortuus eſt & reſurrexit 2 Cor. 5. 15. Poteſt etiam reſuſcitatio iſta intelligi de reſurrectione ad eandem cum Chriſto vitam, nempe cœleſtem illam ac immortalem, non quidem quæ reipſa jam in nobis fuerit perfecta, ſed quæ in ſpe ejus rei firma, & veluti jure, quod ad eam adipiſcendam habeamus, conſiſtat: de qua Paulus ſatis diſertè alibi loquitur, dum inquit: nos jam eſſe per Chriſti reſurrectionem in cœlum illatos. Verum ex præcedenti cap. hujus Epiſtolæ, ex quo verba noſtra excerpta videntur, vel ejus quædam eſſe quaſi concluſio, apparere videtur priori potius modo reſuſcitandi verbum eſſe hoc loco accipiendum. Ita enim ait ℣. 13. *Vos mortuos exiſtentes*, quod non eſſe proprie accipiendum ac ſi jam reipſa id ac effectu ipſo fuerimus conſequuti; nemo eſt opinor qui ambigat: ſed de efficacia

tacia ac virtute, quam nobis Chriſti reſurrectio largitur ad hoc ut & nunc pii vivamus, & aliquando beatam immortalitatem conſequamur: vel etiam de profeſſione tantum, qua profeſſi ſumus, nos velle impoſterum totos Chriſto conſecrare, ac cœleſtem vitæ rationem ſequi, quemadmodum Chriſtus à mortuis reſuſcitatus, cœleſtem nunc vivit vitam ac vere divinam, quæ in immortalitate conſiſtit. Qua de re hic idem Apoſtolus Rom. 6. Chriſtus inquit reſurgens ex mortuus non amplius moritur, mors illi non ultra dominatur, quod enim mortuus eſt, peccato mortuus eſt ſemel, quod autem vivit, vivit Deo: Ita etiam vos &c. addito verſ. 11. Dicimur ergo non reſurrexiſſe ſimpliciter, ſed *cum Chriſto* partim quia ſimilis eſt noſtra reſurrectio ſpiritualis, reſurrectioni Chriſti, partim quia virtute reſurrectionis Chriſti, nos ad vitam piam ſumus excitati; ita ut tum cum Chriſtus reſuſcitaretur, noſtra quoque reſurrectio quodammodo fuerit perfecta. Etenim per Chriſti reſurrectionem, indidit nobis Deus virtutem & efficaciam, qua nos à peccatis retrahere poſſimus, promiſſis divinis nobis abunde confirmatis, eorumque ſpe animis noſtris inſerta, effecit etiam in nobis ut piam vitam ac ſanctam profiteremur, & ſic à mortuis operibus tenebrarum nos reſurrecturos teſtaremur, quo beatam illam immortalitatem reipſa aliquando conſequi poſſimus. Utrumque hoc, quod diximus, nempe quod reſurrectionis Chriſti tanta ſit vis ad nos à morte ſpirituali ad pietatem vitæ excitandos, eaque à nobis agnoſcatur, & quod nos profeſſi fuerimus, nos ad vitam piam reſurrecturos & vitam Chriſti eam quam per reſuſcitationem adeptus eſt, æmulaturos, magni eſt ad exhortationis Apoſtoli confirmationem, de qua poſtea acturi ſumus, monenti. Si enim tanta vis eſt reſurrectionis Chriſti, ad pietatem in nobis efficiendam, decet etiam nos ex parte noſtra officio nobis impoſito ſatiſſacere, & adjumento illo pietatis, quod à Deo nobis ſuppeditatum eſt uti: præſertim ſi nos id facturos jam fuerimus profeſſi, niſi aut fatui, qui divinam gratiam ſuperbè contemnamus, aut leviſſimi ac temeriſſimi, qui à tam præclaro propoſito conſultò diſcedamus, audire malimus. Quod quia non cadit in homines ſana ratione præditos, ſatis firmiter Apoſtolus ſuam exhortationem infert. Ad quam priuſquam accedamus; ex hoc Apoſtoli exemplo videre poſſumus, maxime Miniſtrorum ac in verbo divino præeuntium munus eſſe, ut tum ſibi ipſis tum aliis vitam piam ac ſanctam, quaqua via ac ratione id tentantes, inprimis reddant commendatiſſimam, in qua cum ſumma ſalutis noſtræ vertatur, ita tamen ad eam tardi ſumus, ut nunquam ſatis doceri poſſit; nunquam autem ſatis dicitur, quod nunquam ſatis diſcitur, inquit Seneca Philoſophus. Hic addenda eſſet etiam exhortatio ad conſiderandam quam devotiſſime ac creberrimè Chriſti reſuſcitationem, ſiquidem tanta illius, ſit vis ad pietatem in nobis generandam &c. Item, ut ſubinde memores ſimus promiſſorum, noſtrorum quibus nos, Chriſto obſtrinximus, & ſtatus ac conditionis noſtræ, in quam tranſlati ſumus, quid ea poſtulet, quam vitæ rationem exigat. Exhortatio ipſa Apoſtoli continetur in verbis illis, *quæ ſurſum quærite*. Ubi 1. quid faciendum ſit monet: deinde à contrario rem illuſtrans, quid omittendum ſit docet, & utramque admonitionis partem rationibus munit. Priorem bis proponit, id eſt dum ait *ea quæ ſurſum quærite* deinde cum ait: *ea quæ ſurſum ſapite*. Ubi primum quid per ea, quæ ſurſum intelligat videamus: tum quid ſit illa quærere aut ſapere. Per ea *quæ ſurſum ſunt*, tum beata illa ac immortalis, ad quam vocati ſumus, vita in primis intelligi debet, tum etiam vita pia ac ſancta, ſine qua nequaquam priorem illam aſſequi licet, intelligi poteſt. Nam cœleſtem illam noſtram felicitatem commodè ita ab Apoſtolo deſcribi potuiſſe, nemo eſt qui ambigat. Vitam etiam noſtram piam jure optimo ita ab Apoſtolo deſcribi potuiſſe, apparet, inde quod tam præclara ſit ac ſublimis, ut jure divina ac cæleſtis cenſeri poſſit. Quemadmodum contra, peccata, huic vivendi rationi ad quam nos hoc loco vocat Apoſtolus, adverſa, vocat *membra noſtra quæ ſunt ſuper terram*. verſ. 5. Sed jam videamus quid ſit *quæ ſurſum quærere aut ſapere*. Bis enim idem diverſis verbis exprimit. Magnam hujus rei neceſſitatem, hac ſua iterata adhortatione oſtendit Apoſtolus: imprimis autem vocabulo *quærendi* indefeſſam ejus curam ac ſtudium ſignificavit. Cum enim quippiam quærimus, ſi præſertim magni ſit momenti, ab hac cura non prius abſcedimus, quàm inveniamus, aut nulla ſpes amplius reſtet inveniendi. Sed eſt tanti curam iſtam ac ſolicitudinem ſubire tantorum bonorum cauſa, quæ & perfectiſſima ſunt, quibuſque nulla majora ac ſublimiora vel cogitari poſſunt. Vita cœleſti ac divina, beata illa ac immortali gloria, quid celſius, quid ſublimius eſſe poteſt? vita pia ac ſancta quid præclarius? Quare cùm omnibus per Chriſti reſurrectionem ad beatas illas ſedes aditus eſt patefactus; qui omnem pietatem ac ſanctimoniam profeſſi ſumus, hanc inpoſterum quoque quæramus neceſſe eſt, ſi reipſa tantum bonum conſequi velimus. Verbum autem *ſapite* ut alibi ita etiam hoc loco ſignificat *deſiderate, ſpirate*, ſuperna illa unice cogitate. Hanc ſuam exhortationem magis adhuc confirmat Apoſtolus, dum in prioribus verbis, ea, quæ ſurſum eſſe dixerat, magis adhuc declarat, in poſterioribus autem exhortationem ſuam à contrario illuſtrat, ubi dicit: *Ubi Chriſtus eſt in dextera Dei*. Inſignis ſane loci illius commendatio, ſimulque magni momenti ratio, cur ea quæ ibi ſunt, ſectari ſummo ſtudio debeamus: ſingularem quippe noſtræ illius felicitatis, ad quam aſpiramus, certitudinem exhibet, quod ibi habeamus noſtrum Meſſiam, ſervatorem ac Regem noſtrum, qui nobis lætum hoc de remiſſione peccatorum noſtrorum nuncium, & noſtra in cœlis hereditate, annunciavit, qui variis rationibus confirmavit, qui tanto amore mortale genus eſt proſecutus, ut hujus rei tanto magis confirmandæ gratia, mortem etiam diriſſimam ſubire non recuſarit, is ad cœlos ipſos evectus eſt. Dixit autem ipſe, ubi futurus ſit ipſemet, ibi ſervos quoque ſuos fore. Sed præterea, non ſolum in cœlis degit nunc Chriſtus, verum etiam ſedet in dextera Dei, hoc eſt ſublimem in omnia tenet poteſtatem, ac imperium: verba enim iſta *ſedet in dexteris* &c. de regimine ipſius intelligenda eſſe, docet Apoſtolus, quod ita explicat 1 Cor. 15. pro eo enim quod Pſal. habet *ſede* &c. reponit, oportet enim eum *regnare* &c. Is igitur qui caput noſtrum eſt, nos illius corpus, qui ſponſus eſt, nos illius ſponſa, qui ut author Epiſtolæ ad Hebr. inquit, nobis fuit per omnia aſſimilatus, is inquam in divino ſolio collocatus omnia nutu ſuo temperat. Quæ cum ita ſint, magnum inde nobis oritur ſolatium, ac ſingulare incitamentum, ut exhortationi Paulinæ obſecundemus, & ea quæramus, quæ & tam excelſa ſunt ac eximia ut in cœlis ſint, ubi Rex noſter eſt, & tam certa, ut in manibus miſericordis noſtri Pontificis ſint repoſita. Sed jam videamus quomodo adhortationem iſtam à contrario illuſtret, & quid ommittendum ſit hominibus Chriſtianis, doceat, poſtquam quid iis ſit faciendum monuit. *Quæ ſurſum* inquit *ſapite, non quæ ſuper terram*: quaſi dicat antequam eſſetis per reſurrectionem Chriſti ad vitam cœleſtem veluti excitati, licuit quodammodo terra occupari, at nunc longe alia eſt ratio, poſtquam felicitas nobis cœleſtis promiſſa, & reſuſcitatione Chriſti atque in cœlis thronoque Dei collocatione confirmata: quare decet ut tam ſublimi vocatione vos digne geratis, ac cœlum ſpiretis ac ſectemini. Sequitur hujus rei ratio: *mortui eſtis enim*: per quam mortem quid intelligat, ſupra jam innuimus: nihil enim aliud, quam ut omni peccato ac injuſtitiæ ſeu priſtinæ rationi vivendi moriamur, mundo & cupiditatibus ejus renunciemus, ut de nobis id vere dicere poſſimus

quod

quod Paulus Apostolus de se dixit *mundum sibi & se mundo esse crucifixum*: quibus verbis nihil aliud denotare voluit Apostolus, quam nihil se amplius cum mundo commune habere, nec mundo quicquam secum commercii esse, idem etiam nos esse professos docet Apostolus, dum inquit *mortui estis*, hoc est ad omnes peccatorum illecebras vos mortuis similes fore, quasi eas non sentiatis, nec illis tangamini, recepistis, seu Christi doctrina quam recepistis una cum iis, quæ eam confirmant, tantarum est virium, ut vos à vita terrena bona spectante, revocare & abstrahere possit. Ne quis tamen ex eo colligeret, eos hac ratione omni prorsus vita destitutos esse debere, subjicit Apostolus, *Et vita vestra abscondita* &c. ubi quid per vitam ejusque in Deo occultationem intelligat videamus. Per *vitam* de qua Apostolus, tum futura nostra felicitas, quæ hoc nomine frequenter in Sacris Literis, venit, tum vita pia ac sancta intelligi potest: de utraque enim jure dici potest, *eam esse cum Christo in Deo absconditam*: hoc est quemadmodum Christus quamdiu in cœlis residet, ab oculis nostris remotus in Deo occulitur; ita etiam utraque hæc vita nostra est in Deo abscondita: ac prior quidem quod in eo tanquam in suo authore resideat, ex ejusque consilio tam diu in manibus Christi sit futura, donec ejus revelandæ nobisque ex ingenti ejus gratia conferendæ præstitutum tempus veniat. Vita autem nostra, quam ducere debemus, spiritualis, in Deo abscondita jure optimo, vel ideo dici potest, quod caligantes mortalium oculos fugit & in paucorum admodum sensum incurrit, qui ei aliquod pretium ponant: Quia igitur quæ in cœlis sunt apud Deum à nostris oculis quam longissimè removentur: ideo vita nostra in Deo esse jure merito dici potest, cum adeò ab humanis oculis sit remota ut pauciſſimi splendore ejus capiantur. Propterea inquit Johannes Apostolus, *mundus non novit nos, quia Deum non novit.* Petrus autem prima Epistola cap. 4. Ethnicorum vitâ, eis ad quos scribit graphice depicta, cum eos ad sanctiorem, vitam exhortatus fuisset, subjungit *in quo admirantur non concurrentibus*, &c. Ita nimirum pauci esse solent veræ pietatis ac sanctimoniæ cultores, ut eorum respectu vix ac ne vix quidem in terris esse dici mereantur. Nos cum sciamus vitam nostram absconditam esse in Deo, par est, ut in eo etiam cor nostrum defigamus, eam quoad fieri potest hîc in terris repræsentemus, & oculis hominum aliorum visendam præbeamus, ad Dei gloriam, nostram autem æternam salutem. Ad extremum quando tandem vita nostra sit apparitura docet Apostolus, dum inquit *cum Christus revelabitur*, &c. Poterat enim quis quærere, quando tandem, vita illa æterna simus perfruituri & pietatis nostræ dignitas apparitura. Objectioni huic occurrens, tempus vitæ nostræ manifestationis cum Christi manifestatione conjungit. Ubi valde apposite ad rem, qua de agitur, Christum describit, & apparitionis ipsius in nobis effectum. Prius ibi *vita nostra*. Id est causa vitæ nostræ, seu qui ejus est primus secundum Deum autor, quique eam habet in manibus suis repositam, qui eam nobis est aliquando, inprimis autem beatam illam ac immortalem redditurus. Posterius ibi: *Tunc & nos*, &c. *glorioſi* qui nunc ignoramur, ab omnibus passim contemnimur, & flocci pendimur, tunc glorioſi conspiciemur. Deus enim per filium suum collata in nos suprema felicitate, quantum vitæ huic nostra, quam hîc duxerimus, piæ pretium ponat, manifesto declarabit. Quare nihil moremur, aliorum de nobis judicia, qui quod ex externis sententiam de nobis ferunt, cum satis humilem hac ex parte nostram sortem videant, miserrimos nos & abjectissimos reputant, veniet tempus, quo optatissimo fine omnium nostrorum laborum, contemptuum, calamitatum, potiemur, abducamus tantummodo animum à terrenis ad cœlestia, in his omne nostrum studium & animos nostros defigamus. In quo proposito nos Deus noster juvet pro infinit sua gratia & misericordia. Amen.

FINIS.

INDEX RERUM,

Phrasiumque S. Scripturæ memorabilium,

In hoc Tertio JOHANNIS CRELLII operum Tomo comprehensarum.

In quo a. *primam*, b. *secundam paginæ columnam denotat.*

A.

IN Abrahamo quomodo benedicendæ dicantur omnes gentes? 139 a.
Accipere pro captare 65 a.
Accusare improprie 65 b.
Acontius citatur 207 b.
Actus pro facultate 215 b.
Adhortari nos mutuo debemus quotidie donec hodie cognominatur 300 a.
Adoratio quid proprie significet? 98 a. pro omni cultu Dei externo sumitur 59 a. 117 a.
Adventus Domini cur prope fuisse dictus sit 300 a quomodo describatur à Paulo? 250 b. cur dicatur illustris? ibid. ejus exspectatio nota Christiani veri 282 b.
Adversarii veritatis etiam convicti non fatentur errorem 55 a.
Afflictio quid? 222 b.
Afflictiones: ob eas nemo commoveri debet, cum in hoc positi sint Christiani, & prædictum quoque sit ab Apostolis 239 b. sed sunt argumentum futuri judicii Dei 249. a. eæ perpetiendæ salutis causa 204 a. 240 b.
Ἀγνόησις quid? 234 a.
Agricolæ similis Christianus 271 b.
Agricultura justissimus acquirendi victus, modus 51 a.
Ἀκρόασις quid? 223 b.
Aliquis pro eximio 154 b.
Ambulare quomodo sumatur? 240 b. 258 a.
Amor sui non culpandus sed moderandus 199 a, b.
Ἀναλύσις pro migratione 281 b.
Ananiæ hypocrisis 148 b. ejus pœnam à Petro inflictam esse non constat 149 b.
Angeli qualis naturæ 49 a. cogitationes bonas hominibus possunt inicere 17 a. certi, singulis ecclesiis præfecti esse videntur, qui eas curant ibid. Angelorum myriades quænam sint ad quas Hebræi accessisse dicuntur? 303 b. cœtibus Christianorum intersunt 196 b. Christo subjecti 250 b. 251 a.
Angustia quid? & quomodo ab afflictione differat? 223 a.
Anima, Tabithæ mortuæ unde revocata 165 b.
Antichristi doctrina cur diu duret? 155 a.
Antiquiora non semper meliora 6 b. 59 a, b.
Aoristus cum verbo præterito vim præsentis habens 126 b.
Apollo: ejus in Ecclesia dignitas 176 b.
Apostasia est vel plena ac voluntaria, vel nondum consummata 286 a.
Apostatæ annon conversionis & gratiæ divinæ spem habere possint? 286 b.
Apostolorum exemplum an in omnibus sequi liceat? 162 a. eorum munus quale fuerit? 126 b. eorum authoritas in operibus mirandis minor quam Domini Jesu 167 a.
Appetitus à voluntate differentia 41 b.
Argumenta afferenda manifesta 258 b.
Aristoteles citatur 212 b.
Arma justitiæ quid 227 a.
Arrogantiæ vitium charitati adversum 199 a.
Articulus εἰλικρινής 204 a.
Ascensio Christi 242 a, b.
Asia strictius accepta, pro Epheso 128 b. 206 b. 270 a.
Ἀσεβὴς qui? 278 a.
Ἀσέλγεια qui? 278 a.
Ἀσυνήθεια qui? 278 a.
Avaritia quid? 50 b. 52 a. in divitibus magis conspicua: etsi non iniquis mediis ditescant 51 a. id vitium fallax, habens prætextus speciosos 50 a.
Avarus etiam non parcus in hoc vitio esse potest 51 a, b.

B.

BAptismus fiebat immersione, in flumine 3 b. ei remissio peccatorum quatenus attribuatur? 35 b.
Baptismus Johannis ponitur pro ejus munere toto 126 b.
Baptismi varii apud Judæos ante Johannem fuerant & quales? 4 a. baptizabantur ab eis proselyti circumcisi 233 b.
Baptismus aquæ per se non magni faciendus 5 a.
Baptizare in Spiritu S. quid? 4 b. baptizabantur olim nudi 233 b. 243 b.
Baptizati in Christum, in mortem ejus sunt baptizati, Christumque induisse dicuntur 233 b.
Barnabas vir pietate insignis 147 b.
Benedixisse panes & pisces quomodo Christus legatur 67 a. quomodo de Deo sumatur? qui dicitur nos benedixisse in omni benedictione spirituali insuper cœlestibus in Christo 190 a, b.
Benefaciendi vox ad liberalitatem restringitur sæpe 261 b.
Beneficia quomodo danda? 52 a.
Beneficentiæ vis 147 b. 164 a.
Beneplacitum bonitatis, quid? 254 b.
Benignitas pro comitate 199 a. 225 a. 243 b.
Bethlehem dicitur terra Judæ, & Ephrata, & quare 2. b.
Beza citatur 88 b. 97 a. 101 a. 114 b. 115 b. 123 a. 128 a. 195 a. 294 a. 297 a. 325 a. corrigitur 124 b.
Blasphemare, quomodo sumatur, & unde dicatur 10 b.
Blasphemi qui? 277 b.
Bonis cur male sit in hac vita, causæ 176 a.

C.

Cœleſtis cur vocetur Jeroſolyma? 303 a.
E Cœlo Chriſtus quomodo deſcenderit? 71 b.
Captivam ducere captivitatem, quid? 242 a.
Caput viri Chriſtus quomodo? 194 b. Chriſti Deus ibid. & 195 a.
Capitis velamen quatenus ſervitutis indicium 195 a, b.
Caro opponitur ſpiritui 325 a, b.
Caſtitatem ſervavit Paulus 224 a.
Ceremoniæ, dilectioni & aliis moralibus cedere debent 54 b.
Cur eas Deus aliquando vigere voluerit? 61 a.
Certantes ſe in omnibus continent, continereque debent, eis ſimiles Chriſtiani 271 b.
χαίρειν quid? 318 a.
Charitas ſine ſimulatione eſſe debet: ea quid? 226 b. 246 a. ejus commendatio ibid. b. & quid ſit? 244 a. ejus effecta 198 b. & d.
χρηστότης quid? 225 a.
Chriſtus quomodo ſapientia implebatur & in ea proficiebat? 22 a. b. benedicendi formulas aliis Judæis inuſitatas habuit 47 a. impetum Judæorum ante tempus mortis declinabat 78 b. ejus ſapientia 86 a. fuit Dominus adhuc in terra aliquatenus, poſtea perfectius 120 a. omnia per ipſum quomodo? 209 b. Legibus Dei circa ſalutem hominibus dandam quatenus adſtrictus, vel non 61 a. & d. ejus acta pueritiæ & adoleſcentiæ cur non deſcripta? 19 b. & 20 a. diſcipulus vere quis? 90 a. Chriſti afflictiones id eſt propter Chriſtum 202 b.
Chriſtiani non ſtatim abſoluti 178 b.
Chriſtiani in periculo præſertim à Magiſtratu conſtituti, preces ad Deum adhibere debent 144 a. 145 b. ab eis ritus publici rationem probabilem habentes non male uſurpantur 164 b.
Chriſtiana Religio pauperum ſtatui melius convenit 295 b.
Cicero citatur 227 b.
Clamor, quis culpandus 12 b.
Cœpit facere, pro fecit 123 a.
Coactio carnalis in religione locum non habet 58 a.
Cogitare quidpiam ex nobis ipſis, quomodo non ſimus idonei 209 b.
Cognitio 198. a. pro prudentia 224 b. cur ſumatur pro pietate? 252 a.
Cognitio ſui 230 b. veritatis qualis requiratur ad ſalutem? 283 a, b.
Commune pro immundo 293 a.
Communio omnium rerum ſequitur ex omnimoda æqualitate amoris erga proximum: qualis Jeroſolymis olim fuit, non abſolute neceſſaria 137 a. qualis nunc inter Chriſtianos eſſe poſſit aut debeat 146 b. 147 a.
Communiſtarum inſtitutum reprehenditur 137 b.
Concilia quædam Pontificum non bono animo congregata 109 b.
Concordia Chriſtianorum qualis? 146 b.
Condonare alii aliis debemus 244 a.
Confeſſio Chriſti fit in ſalutem: ejus diverſi modi 298 b.
Congregatio noſtra non deſerenda dicitur, ſicut conſuetudinis ſit quibuſdam, ſed admonere nos jubemur 299 b. 300 a.
Congregationis Chriſtianorum cauſæ 16 a, b. & 17 a, b.
Conjugium licitum etiam Epiſcopis 48 a.
Conſilium pro decreto 132 a.
Conſolationis Deus, ſcilicet author 201 b.
Conſummati quomodo dicantur juſti mortui? 307 a.
Controverſiis litigantium de terrenis dijudicandis Eccleſiæ Paſtores non facile ſe immiſcere debent 49 b.
Converſantes non recte cum peccatoribus exemplo Chriſti ſe defendere nequeunt 32 b.
Converſionis requiſita 1.
Conviviis extraneorum intereſſe quomodo liceat Chriſtianis 54. a, b.
Cooperarii Dei dicuntur Apoſtoli & miniſtri Eccleſiæ 218 b.
Corona in corruptibilis Chriſtianorum quæ ſit? 282 a.
Creatio nova 238 a.
Credere omnia charitas quatenus jubeat? 200 a.
Cultus religioſi locus fixus ſub Novo Fœdere nullus 16 a.
Cymbalum quid 197 b.

D.

Dæmon Paulo Apoſtolo teſtimonium honorificum cur dederit? 166 b.
Damaſcus urbs & ſedes regis Syriæ 162 b.
Dare, rogatur Deus Epheſiis, ſpiritum ſapientiæ ac revelationis 276 b. 277 a.
Dari aliquem Chriſto à Patre, quid ſignificet? 71 b.
David cur Patriarcha dictus 133 b.
Davidis regnum Chriſto datum quomodo? 134 a.
Decretorum Dei circa hominum peccata modus 125 a. 145 a. ea minas continentia mutantur interdum ſalva juſtitia 295 a.
Definitum pro conſtitutum 132 a.
Demas quomodo Paulum reliquerit, ſeculo præſenti dilecto 282 b.
Depoſitum cuſtodire jubetur Timotheus, & quale 270 a. depoſitum Pauli cuſtodiendum à Deo quodnam? 269 b.
Deicenſus Chriſti Eph. 4. 9, quis? 242 b.
Deum amare quinam maxime debeant 28 a. Deus Pater, quomodo connectatur 200 b. pacis, quomodo Deus dicatur? 201 b. ei pro beneficiis benedicendum 200 b. ejus potentia eximia in mortuis excitandis 207 b. quomodo velit omnes homines ſervari 284 a.
Diabolus cogitationes malas hominibus poteſt injicere, & quomodo? 119 a. 148 b. ejus potentia in hominibus ſeducendis 234 b. 235 a.
Diaconi, eligendi, quales eſſe debeant 156
Dialectus pro lingua ſumitur 126 a. 128 a.
διαθήκη quid ſignificet? 139 a.
διδακλικὸς, quid? 176 a.
Dies Domini, quis peculiariter dicatur? 131 a.
Dies ſeculi, tempora ſignificant antiqua 3 b.
Dies noviſſimi qui? 277 a, b.
Dignum eſſe ſupplicio quid ſignificet? 291 a, b.
Dilectio Dei in quo conſiſtat 41 a. ſub Novo Fœdere fidem in Chriſtum comprehendit 42 a, b. perfectior quam ſub Vetere 42 b.
Diſciplinæ Eccleſiaſticæ quis ſit finis aut ſcopus? 262 a.
Diſcipulorum Chriſti nomine quid notetur? 162 b. 164 a.
Divites non altum ſapere debent, neque ſperare in divitiarum incertitudine, ſed in Deo illo vivente, præbente nobis abunde omnia ad fruendum, bene item agere, diteſcere in bonis operibus, faciles eſſe ad impertiendum, & pronos ad communicandum, theſaurizantes ſibi fundamentum bonum, ut apprehendant vitam æternam 51 b.
Divitum mundanorum mores 322 b.
Divitiarum ſtudium Deo ſervire non permittit 40 a. vide Mammonas.

Docto-

Doctores auditoribus ſcrupulos publice proponentibus reſpondere debent 20 b.
Doctrinam fictam pro divina venditans poteſt coargui 90 b.
Dogmata poſt Apoſtolos exorta, quo loco habenda, & eorum differentia 171 a.
Dominus cum articulo in Græco, Chriſtum deſignat more Paulino 270 b. Jeſus quomodo factus Dominus? 135 a, b.
Donum Timotheus negligere non debebat, quod datum ipſi erat per prophetiam, cum impoſitione manuum miniſterii 266 b.
Druſius citatur 97 b. 155 a.
Dubitatio in precando quænam non reprehenda? 321
In dubiis argumentis veritas præponderans eligenda 45 b.
Δύναμις quid ſit? 131 b. 267 a.

E.

EBrii noctu inebriantur 129 b.
Eccleſia à Chriſto quibus modis gubernetur 62 b. & d.
In Eccleſia primitiva non unus verba faciebat, ſed plures per vices 300 a.
Effudiſſe dicitur Deus Spiritum Sanctum copioſe in homines per Jeſum Chriſtum, ut juſtificati illius gratiâ hæredes efficerentur ſecundum ſpem vitæ æternæ 130 a.
Εἰς pro ἐν 95 b. 162 a. pro θεὸς 108 a. cum caſu quarto, habet vim tertii 132 a.
Electi qui? vide 243 a.
Ellipſis figuræ exempla 219 b. 248 b.
Eraſmus citatur, & refutatur 149 a.
Et pro ſed 227 b. pro nam 216 a. 294 a. pro, id eſt 127 a. 200 b. pro particula illativa 274 b. 278 b.
Euangelica lex, cognoſcenda accurate 229 b. 230 a.
Euangeliſtæ quinam dicantur, quomodo differant? 281 b.
Euangelium ſuum cur vocat Paulus 272 a. cur dictum verba vitæ 152 a. ejus doctrina audacter annuncianda cur 145 b. non è cœlo nunc exſpectanda 163 b.
Euangelici cultus moralis præ legali perfectior, in quibus officiis conſiſtat 217 b.
Euchariſtico in ritu poculum ab omnibus Chriſtianis uſurpandum. 184 a, b. eum uſurpando non ſimus participes corporis & ſanguinis Chriſti 186 b.
Εὐδοκία 15 b.
Examen ſui Chriſtianis inſtituendum 229 b. 230 a.
Exemplorum vis magna 234 b.
Expiatio ſolennis quo fine conſtituta? 290 a.
Externa facta non omnia ſunt adiaphora 60 b.

F.

AFacie Domine quid ſignificet? 252 a, b.
Facta quomodo omnia per Chriſtum dicantur, & quæ dicantur abolenda 314 a, b.
Fama quatenus ſpernenda? 227 b.
Fœminarum virtutes præcipuæ quæ? 164 a.
In fœminis cur præcipue vitium ſcortationis notetur 26 a.
Fermentum expurgandum quodnam? 178 a.
Feſtum Chriſtianorum quale? 179 a.
Fides pro aſſenſu in doctrina 245 b. juncta cognitioni 78 a. in precante quæ requiratur? 321 a, b. pro doctrina Chriſti 157 a.
Fidei ſignificationes diverſæ 6 a. 198 a. 229 b.
Fides à ſanandis requiſita qualis 9 b. talis quod Chriſtus abſens miracula patrare poſſet, non Iſraelitis ſed Ethnicis peculiaris 105 b.
Fides in Deum & Chriſtum quid in ſe complectatur 233. a. 237 a. donum Dei quomodo eſſe dicatur 237 b.
Fides incrementum capere poteſt & debet 246 a.
Fiduciæ noſtræ in Deum ſpecimen ſpectandum quum humana auxilia ſubducuntur 207 b.
Filius Dei quis in Scripturis dicatur? minor titulus quam Deus 104 b. filius Dei & Chriſtus idem denotant, & quid inde ſequatur. ejus præſtantia 291 b. 292 a.
Filii Dei homines quomodo 49 a, b.
Filii incredulitatis, inobedientiæ, iræ, regni, teſtamenti, &c. dicuntur 235 b.
Filii Prophetarum & Fœderis qui? 139 a.
Filii hujus ſeculi apud Lucam diverſa ſignificatione 48 a.
Fletus jejunio jungendus 2 a.
Fluctuatio in fide aut religione, vide Dubitatio.
Fœdus novum: extra id remiſſio peccatorum difficilior quam extra vetus 287 b.
In Forma alia quomodo ſe Chriſtus manifeſtaverit 45 b. & 47 a.
Fractio panis quid notet 136 b. 137 b. non omittenda 187 b. 191 b.
Fratres Domini qui 124 b. fratres nominati Chriſtiani 244 b.
Fundamentum qui habet, ab Eccleſiæ ſocietate jure arceri nequit 170 a, b.

G.

GAmaliel quis? 154 b.
Gangrænæ ſimiles ſermones vani 274 a.
Γαὶς, quomodo uſurpetur 191 b.
Gaudium ex malis alienis improbum 199 b.
Generatio in æternis locum non habet 49 a. quomodo generet Deus filios 233 a.
Genitivus ſubſtantivo ſubjunctus non ſemper in adjectivum reſolvendus 252 b.
Gloria pro lingua 132 b.
Gloriæ cupido pernicioſa contentionum mater 176 a. ea facile hominem à pietate avertit 227 b.
Gloriatio qualis conveniat Chriſtianis? 322 a.
Glorificatio Dei quid denotet 255 b.
Gradus præmii in futura vita fore probabile eſt 173 b. 174 a, b.
Græci pro Ethnicis 116 b. & d. 234 a.
Gratia divina, pro donis Chriſti & muneribus in Eccleſia 241 b. cur etiam Chriſti dicatur 256 a. pro doctrina Chriſti, gratia divina plena 316 a.
Gratia Dei tum generalis tum ſpecialis præveniens fidem noſtram requiritur ad eam, non abſque ſtudii noſtri ad iſtam gratiam applicatione 73 a. Paulo data quæ? 168 a. ad eam referenda noſtra bona & benefacta 168 a, b. 209 b. 236 b. ea non abutendum 237 a, b.
Gratitudo quid? 244 a, b.
Gratiæ agendæ Deo pro aliis 245 a.

H.

HÆreſis quid, ejus prætextu ſævire in alios Chriſtianis non convenit 162 b. 295 b. 296 a.
Hæreticorum pœna capitalis ab hominibus infe-

renda, ex Ananiæ & Sapphiræ pœna non recte probatur 150 b.
Helleniſtæ qui? 156 a.
Hendiaduo figura 157 b.
Horæ olim quomodo diſtributæ? 129 b.
Humilitas eſt medium ad concordiam 55 b. vide Modeſtia, quid ſit & unde gignatur 241 a. 243 b.
Hyperbole figura 128 a.
Hypocriſis ſeu juſtitiæ coram hominibus oſtentatio, vana 40 b.

I.

Jacobus, qui ſcripſit Epiſtolam quis? 318 a.
Idololatria quid? 341 b.
Jehovæ nomen quid notet? 295 a.
Jejunium quotuplex, & quale religioſum? 2 b.
Jeruſalem pro Eccleſia 302 a, b.
Jeſus Chriſtus dominator in Iſraële quomodo? 3 a. Eccleſiæ curam gerit 163 a.
Ignis quo baptizandi dicuntur homines, quid denotet? 4 b.
Ignis nomine cur Spiritus Sanctus ſignificatus? 7 a. & Deus 317 b
Ignis probationis non eſt ignis purgatorii 172 a. igne quomodo omnis homo ſaliendus dicatur 14 a, b.
Ignis infernalis pœna manet impios 251. 289 a.
Ignorantia in rebus religionis reprehendenda 60 a.
Imago Deo non ponenda cur? 61 a.
Imago Dei vir quatenus? 196 a.
Imitari quos debeamus 258 b.
Implet Chriſtus omnia quomodo? 242 b.
Imprecari an hæreticis liceat, exemplo Pauli & Petri 162 a.
In redundat 222 a.
In aliquo pro alicui 142 a.
In omni quid ſignificet? 222 a.
Incontinentes qui? 278 a.
Incorruptibilitas quid? 314 b.
Induiſſe Chriſtum quomodo baptizati in eum dicantur? 233 b. induere virtutes 243 a, b.
Infantes qui dicantur? 280 a
Infirmis interdum aliquid indulgendum 166 a, b.
Inflati quinam dicantur? 278 b.
Ingredi & egredi quid? 126 b.
Inimicus etiam cibandus potanduſque 167 a, b.
Inſidiæ adverſariorum veritatis Euangelicæ 140 a, b.
Invidia quid? 199 a.
Joannes Baptiſta non id præcepit quod Legis diſciplinam admodum ſuperaret 5 b.
Joppe quid? 164 a.
Joſephus in Ægypto typus Chriſti 57 a.
Ira quatenus prohibeatur 199 b.
Judæorum Pontifices Chriſto infenſi ſibi ab ejus doctrina metuentes alia prætexuerunt, ſed conſilia eorum callida Deus contra ipſos vertit 110. a, b. ii ab Ethnicis parum diverſi moribus 235 a, b. eorum ad Chriſtianiſmum converſio futura qualis? 58 a.
Judæ Iſcariotis proditionis præcognitio à Chriſto qualis fuerit? 77 a. de ea prædictio non nominatim facta à Davide 125 a, b.
Judex pro Rectore 306 a. omnium Deus ibid.
Judicare quid? 87 b. 296 a, b. 297 a. Sancti quomodo mundum judicaturi dicantur, & Angelos? 199 b. 180 a. pro vindicare 296 a.
Judicium pro jure ſeu legibus 12 a. & 13 a.
Judicium extremum: ejus dies in Dei Patris poteſtate, non excluſo nunc Chriſto 123 b.
De Judiciis Dei diſſertatio 7 b. & ſeq.
Judicans alios ipſe crimine vacare debet 86 b.
Juſti reſipiſcentia non indigentes, qui? 33 b.
Juſti conſummati, ad quorum ſpiritus Hebræi acceſſiſſe dicuntur, quinam ſint? & quinam eorum ſpiritus eſſe dicantur 307 a. quibus præmium à Chriſto promittitur, qui? 562 a.
Juſtificare ſeipſum quid? 42 b. & 43 a.
Juſtitiæ corona quid? 282 a.
Juſtum dupliciter accipitur 249 b.
Juveniles cupiditates quæ? 275 b.

K.

Kai vide & pro *etſi* 71 a. pro *quia* 75 b.
Κλεφτωνίαι quid 273 b.

L.

Laborandum eſt Chriſtianis 52 a. 259 b. labores duplices 223 b.
Lapides pretioſi à Paulo intelliguntur gemmæ 171 a.
Λαμπάδια, quid? 316 a.
Lavit nos Chriſtus ſanguine ſuo cujus lotionis figura fuit lotio pedum diſcipulorum 119 b.
Laudanda virtus aliorum quatenus? 247 b.
Levitæ à Sacerdotibus quomodo diſtincti 43 b.
Sub Lege dona Dei hominibus data minora quam ſub Novo Fœdere 36 a.
Legis obſervatio per Chriſtum non abolita, tantum rigor ei detractus 42 b.
Lex libertatis perfecta Euangelium 323 a. b.
Libertate ſua quomodo non uſus ſit Apoſtolus 259 b.
Lingua Angelica, quid Paulo dicatur, 197 b.
Lingua peregrina ex Spiritus Sancti afflatu, quatenus locuti 127 b.
Linguarum notitia cur data 197 b. ſapientiam non affert ibid.
Linguæ vitia 325 a.
Litera quid ſignificet? 210 a.
Logomachiæ, quid? Et quæ mala ex iis naſcantur? 273 a.
Longanimitas quid? 198 b. 224 b. 241 a. 243 b. 279 b.
Lotio mortuorum uſitata 164 b.
Lutherani à Luthero ſe denominantes reprehenduntur 176 b.
Lux inſignis à Chriſto refulgens 163 a.

M.

Maldonatus citatur 12 b. 14 a. 89 a. 98 b. 106 a, b.
Mammonas injuſtus cur dicatur 39 a.
Manſuetudo quid 241 a. 243 b.
Manus pro agendi facultate 145 a.
Manuum impoſitione conſecratio 157 a. 161 b.
Super Mare ambulatio Chriſti quonam modo facta videatur? 68 b.
Maria virgo: eam in Chriſtum authoritatem etiam nunc habere, male ſtatuitur à Pontificiis 21 b.
Matrimonium vide conjugium.
Mediator, Dei & hominum, quomodo Chriſtus homo dicatur 284 b.
Mediatoris munus, in quo conſiſtat? 308 b.
Mens quid ſignificet 41 b.
Mercatura vix abſque peccato exercetur 51 a.
Meritum proprie dictum ad vitam æternam nullum 48 b. 238 b.

Μεταγνοεῖν, quid? 135 b.
Metaphora 281 b. 282 a.
Militi ſimilis Chriſtianus 271 b.
Miniſterii Eccleſiaſtici ſignificationes 221 b.
Miracula. eorum loco nunc Chriſtianis quid? 146 a.
Miracula olim doctrinæ Chriſti fulcra 54 b. Chriſti qualia? 64 a. 131 b. non probant Chriſtum eſſe Deum altiſſimum 67 b.
Miſericordia Dei quæ & qualis? 201 a. non proprietas Dei naturalis 290 b. miſericordia quid? 243 b.
Miſſione non opus iis qui Apoſtolorum doctrinam repetunt 160 a.
Modeſtiæ indoles 55 a,b. 120 a,b.
A Morbis ut & morte non exemti etiam pii 164 b.
Mors quomodo Corinthiorum eſſe dicatur? 177 a, b. propter Chriſtum etiam acerbiſſima ſubeunda 58 b. non eſt interitus ſed tranſitus ad vitam æternam 118 b.
Mors vere quænam 92 a. violenta non neceſſario inferebat æternam 209 a, b. 291 a.
Mortis Chriſti fines & effectus 214 b. 215 a. ea pro omnibus ſuſcepta quomodo? 215 a, b.
Mortui delictis & peccatis, quomodo Epheſii fuiſſe dicantur 234 b. cum Chriſto, quinam dicantur? 215 b. quomodo eis Euangeliſtam dicatur 349. in Domino, cur propiores Domino cenſeantur, quam illi, qui in Domino vivunt? 212 a, b. eorum Spiritus ante reſurrectionem gaudiis cœleſtibus non frui probatur 307 b, & d.
Moſes de Chriſto quatenus ſcripſit 65 b
Mulieres Diaboli fraudibus opportuniores 166 b. & Doctorum falſorum 279 a.
Multus pro magnus 222 b.
Mundus quomodo Corinthiorum eſſe dicatur? 177 a.
Mundanarum rerum amor obeſt ad vitam æternam 57 b.

N.

Natura Dii pro revera & reipſa tales, non opinione tantum 235 b.
Neceſſitates quid 223 a.
Negare Chriſtum quid? 273 a.
Neronis quinquennium laudabile 199. b.
Neutrum pro maſculino 71 a. & 72 a.
Nihil ad ſubjectam materiam reſtrictum 97 b.
Nomen pro perſona 142 a.
In Nomine Chriſti agere, quid? 167 a.
Non poſſumus pro non licet nobis 143 a.
Noſſe pro approbare 274 b.
Non noſſe Deum qui dicantur 251 b. 252 a.
Novum Teſtamentum ſeu Fœdus quid? 210 a.
Nunc, quomodo ſumatur 312 b.

O.

OBſervare debent Chriſtiani alii alios quomodo 299 a.
Odiſſe, pro minus amare quam Chriſtum 58. b. 118 a.
Offendiculum quid? Et quomodo à ſcandalo differat 221 a.
Omnis diſtributive 202 b.
Omne pro maximo 318 b.
Omnes pro pleriſque 280 a.
Omnes homines ſervari quomodo Deus velit 283 b.
Per Opera legis quænam aut qualia opera Paulus intelligat 237 b. ad beatitatem quatenus faciant 324 a.
Opera Dei id eſt Deo grata 70 a.
Oratio obliqua mutata in rectam 123 b.
Otium vitandum 260 b.
Ovium Chriſti diverſa ſignificatio 103 a.

P.

Παράκλησις, quid? 304 b. 305 a.
Panis fractus, communio corporis Chriſti dictus non definit eſſe panis 186 b.
Panes à Chriſto turbis dati ubi creverint 67 a.
Parentum impiorum cauſa prolem piam Deus non punit 26 a.
Paſcha noſtrum quid? 178 b.
Patientia quid & quæ ejus effecta? 222 a, b. 319 a.
Pauli afflictionum fructus 203 b.
Pauperes pro afflictis 25 a.
Pax inter fructus Spiritus numeratur, & quid ſit? 244 a. colenda cum quibus præcipue? 275 b.
Pro Peccante ad mortem non orandum cur? 297 b.
Peccatores quatenus Deus non exaudiat? 97 b.
Peccatrix pro meretrice cur ponatur? 26 a.
Peccatum maximum non credere in Chriſtum 285 b.
Peccata poſt fidem commiſſa, an itidem remittantur à Deo, prout ea quæ fidem præceſſere? 25 a, b.
In peccatis naſci quid ſignificet? 97 b.
Peccatorum remiſſio quibus mediis obtinenda? 26 a.
Pentecoſte quid? 127 a.
Per quid ſignificet 2 Cor. 6. 8. 227 b.
Perſecutio, vide crux, & afflictiones, quid? 279 b. 280 a.
Petrus cur nomine reliquorum diſcipulorum Chriſto reſponderit? 77 b. cur primo loco inter Apoſtolos? 124 b. 152 b. non major aliis Apoſtolis 161 a.
Pietatis forma quæ? 278 b.
Philippus diaconus 156 b. 160 a.
Piſcator Joh. citatur 149 a. 192 a. 266 a. 276 b. 277 a. 293 b.
Placita quæ leges appellentur 19 b.
Planctus quid? 2 b.
Plenus ſpiritu dicitur etiam is cui adhuc ſpiritus addi poteſt 22 b. 23 a.
Plutarchus citatur 195 a.
In pœna quid ſpectandum 199 b.
Pœna impiorum interitus æternus 152 a.
Pœnitentia vera & plena quid? 276 b. perfectior vel imperfectior 6 a.
Populus interdum rectius judicat de rebus divinis quam primores 143 b.
Poſſe quomodo intelligatur 65 a. 269 a, b.
Potentia Dei in Paulo 2 Cor. 6. 7 quid? 227 a.
Præceptorum aliquorum divinorum neglectus quatenus veniam à Chriſto obtinere poſſit 62 a.
Præcipere eſt eorum qui habent authoritatem cum imperio 256 b.
Prædeſtinatio non ſine conditione 275 a, b.
Præſens pro futuro 313 b.
Præteritum pro futuro 134 a. 208 a. 272 b.
Preces. earum à piis fuſarum potentia 146 a. 208 a,b. eæ ſuſcipiendæ quotidie ſæpius 166 a. earum conditiones 319 b. 320 a.
Primogeniti in cœlis deſcripti qui? 304 b.
Quod Principes alicui doctrinæ non adhæreant, ideo eam eſſe falſam, argumentum vanum 83 a, b.
Principium principiato præſtantius quatenus 196 a.
Pro non ſignificat vice ſeu loco alicujus 74 b. 155. b. 203. a. 285. a.

Probitas quænam ad Chriſti doctrinam ſuſcipiendam requiritur 6 a. 80 b.
Proditores qui? 278 a, b.
Promiſſio pro promiſſo 123 a.
Propheta, quis dicatur? 96 b. 195 a.
Propheta Iſraëlitis promiſſus quis? 138 a, b.
Prophetandi modi 130 b.
Prophetia, ejus ſpecies 197 b. poteſt eſſe ſine pietate ibid. & 198 a.
Propheticorum dictorum certitudo, unde pendeat? 24 a.
Proſelyti qui dicti? 128 b.
Proſopopœiæ exempla 310 a.
Proximus quis in V. & Novo Teſtamento, & quomodo diligendus? ſignificat amicum 45 a.
Prudentia vulgi more etiam vafriciem complectitur 38 b.
Prudentia quid? 319 b. Apoſtolorum 143 a.
Pudorem incutere aliquibus interdum licet & decet 262 a, b.
Pudor quid notet? 317 a.
Pythagoræorum examen ſui 229 b.
Python quid? & Pythoniſſæ 166 b.

R.

REconciliationis cum Deo ſignificatio duplex 219 a.
Redemptio per Chriſtum qualis & quomodo facta ſit, & quid voce redemtionis denotetur? 284 b. 285 a.
Regnum Dei quid? 249 a.
Regnum quod concuti non poteſt 315 b.
Relativum pro antecedente poſitum 274 a.
Religionis antiſtites religioni Chriſti adverſati 162 b.
Religioſus opinione quis? 324 b.
Reliquiarum Sanctorum miraculoſa effecta, ex umbra Petri per quam ægri ſanati, non recte probantur 151 a, b.
Remiſſio peccatorum quid, & quotuplex? 10 a, b. 153 b. noſtram erga Deum charitatem quatenus præcedat vel ſequatur 29 a. non fit abſoluta niſi poſt abſolutam reſipiſcentiam 35 a.
Reprobi qui? 230 b. 231 a.
Reſipiſcentia, pro vitæ quoque mutatione in melius 135 b. quid complectatur 4 a. 153 b. eam quomodo Chriſtus det? ibid. ejus nomine in Sacris Literis quid proprie notetur 33 b. ejus progreſſus 34 a, b.
Reſtitutio omnium quid ſignificet? 138 a.
Reſurrectio, per reſurrectionem in S. Scriptura intelligi ſolet ea quæ eſt ad ſtatum beatum 48 b. ea non eſſet opus mortuis ſi animæ piorum abſque corporibus poſſent frui voluptatibus 272 a. ejus ſpem olim ſubvertentes 274 a.
Reſurrectio Chriſti magnam vim ad fidem accendendam habet 56 a. majus robur habet quam mors ejus 216 a. ejus patefactionis gradus diverſi 121 a
Requies pro gaudiis cœleſtibus 250 a. non ante adventum Chriſti piis dabitur ibid.
Ribera citatur 304 a.
Rixæ quid? 12 a.
Rogat Paulus Chriſtianos adhortans ad officia 238 b. 239 a.

S.

SAbbati violatio cur grave peccatum habita? 289 b. 290 a.
Sale omnis oblatio ſeu victima ſalienda dicitur, & quomodo? 14 a, b. ſalem quomodo Diſcipuli habere jubeantur ibid.
Sal Chriſtianus quatenus 59 a.
Salus quid ſignificet? 220 a. 283 a. ea tota pendet à Dei benignitate 254 b.
Samaritæ qui & quomodo à Judæis alieni 43 b. 59 a. 91 b. 124 a. 159 a.
Sanctificatio quomodo ſumatur? 292 b.
Sancti cur Chriſtiani dicantur? 165 b. 243 a. 253 a.
Sanguis Chriſti cur ſanguis fœderis 292 a, b. aſperſionis, ad quem Hebræi acceſſiſſe dicantur, meliora loquens quam Abel, quid? & quomodo ſanguine Chriſti aſpergamur? 309 a, b.
Sapientia Chriſtiana quæ 319 a, b. ejus acquirendæ media 320 b.
Satan Deo permittente multum poteſt 161 a.
Saulus quis 162 b.
Scandalum quid & quotuplex ſit? 221 a, b.
Scientia requiritur ad facta, ſed ſine factis non valet 121 a.
Scriptura S. Veteris T. ſæpe etiam ad alias res vel perſonas in N. Teſtamento, accommodatur, cum literali ſenſu de longe aliis rebus vel perſonis egerit 242 a. quomodo divinitus inſpirata, & quis ejus uſus 280 a, b.
Seculum, mundi hujus, quid? 234 b.
Seculum futurum quid & quod erit abſque matrimonio 48 b. & cur? 49 a.
Secundum carnem quid limitet, & cui opponatur? 134 a.
Sedere ad dextram Dei, quid 135 a.
Semper pro creberrime 244 b.
Septenarius numerus celebris 156 b.
Sequi paſtorem Chriſtum quid ſignificet? 100 a.
Sermo veritatis quid? 226 b.
Servator Chriſtus dicitur præſtantiori ratione poſt exaltationem 153 a, b.
Servus à Chriſto quis intelligatur 90 b.
Servus Dei Chriſtus excellenter 11 b.
Si non ſemper dubitationem indicat 140 b. *Si forte* quid ſignificet? 162 a.
Signum ſignati nomine appellatur 190 b. 191 a.
Similitudinis particulæ ſæpe omittuntur 189 a.
Simplicitas pro liberalitate 320 b.
Simulatio Chriſti qualis 46 b. & 47 a.
Sinceritas in Chriſtianis requiritur 179 a.
Sion, pro cœlo 301 b.
Sobrietas animi quæ 273 a.
Solis obtenebratione notantur calamitates graviſſimæ 131 a.
Solicitudinem quam Chriſtus prohibeat 52 a, b.
Solœcophanes, 205 b.
Somnia divinitus immiſſa 130 b.
Sortibus uti quatenus liceat 127 a.
Sperat charitas omnia quatenus 208 a.
Spes à fide quomodo differat? 298 b. ejus confeſſio ibid.
Spiritualis cultus Dei quis? 60 b.
Spiritus oppoſitus literæ, quid ſit 210 a, b. ſpiritus gratiæ quid? 293 a, b.
Poſt mortem ſuperſtes, diſtinctus ab anima 307 a. 327 a.
Spiritus Deus, quomodo 61 a.
Spiritus Sanctus cur aqua viva vocetur 83 b. 267 a. cur Chriſto in terris verſante non conferebatur hominibus? 83 b. Igni ſimilis quatenus? 127 b.

eſt

est totum homogeneum 130 a. ejus partitio ibid. eo repleri quid significet? 143 b. 136 a. 226 a, b. ejus donum non alligatum baptismo 136 a. 161 b. non in manibus Apostolorum 161 b. ad pietatem quomodo excitet 5 b. quomodo testatus de Christo cum Apostolis 154 a. ejus significationes diversæ 6 b. 225 b.
Spiritus Sancti dono continentur omnia in oratione Dominica comprehensa 32 a. quod Spiritui Sancto mentitus sit Ananias & simul mentitus Deo, inde non evincitur Spiritum Sanctum esse Deum 147 b.
Spiritus Sancti blasphemia in Apostatis 294 a. is inter personas cœlestes omissus 303 b.
Spiritus in carcere quinam sint 1 Petr. 3. 19. 327 a. de personalitate Spiritus Sancti 332 b.
Stephanus Diaconus eximius 156 b.
Superbi quinam sint? omnibus invisi 277 b. probris afficiuntur 55 a.
Superbia hominum Deo exosa 210 a.
Superindui quid sit? 211 b. & d.
Synedrium quid? 152 a.
Synodorum utilitas 19 a.

T.

TAcitus historicus citatur 198 b. 272 a, b.
Tangi se à Maria Christus quatenus noluerit? 122 b.
Tempus ultimum, quid significet? 130 a.
Tentare pro elicere quod carpas 41 a. & 85 b.
Tentationes, vide etiam afflictiones, pro afflictionibus enim non raro sumuntur 318 b.
Testes cur requisiti 290 b.
Testimonium Dei, pro Euangelio & testimonium Domini 267 b.
Θεοδίδακτοι, qui? 111 a.
In Theologia maxime probandum quod ad sanctimoniam maxime confert. 171 b.
Tolerantia aliorum 243 b. 244 a. malorum qualis 276 a, b.
Tormenta ad crimina exquirenda sub Lege Mosaica non fuere 291
Traditiones Pontificii inepte stabiliunt 193 b. & an traditionum non scriptarum necessitas confirmari queat? 258 b.
Trahi à Deo Patre, quid significet? 72 b. & 73 a, b.
Trajectio verborum, sensum reddit obscuriorem: ejus exempla 209 a.
Tranquilla vita Christianis degenda quomodo 261 a.
Translatio pro abolitione 313 b.

V.

VAtablus citatur 296 a.
Venire quomodo Christus post Joannem dicatur 4 a.
Venire in mundum quid notet? 67 b.
Verbum Dei ad pietatem quomodo excitet? 5 b.
Verbum pro re 154 a. idem non eodem modo in eadem oratione usurpatum 94 a. 100 b. 231 a, b. Vide vocabulum. Verba citata non omnia ad propositum spectantia 130 a. veritatis quomodo recte secandum? 273 b.
Veritas pro Euangelio 283 a. ejus cognitio qualis requiratur ad salutem? ibid. a, b. pro notitia rerum ad religionem spectantium, & pro sinceritate, vide 179 b. 199 b.
Verum, quomodo sumatur? 87 a.
Viduæ curandæ 165 a.
Vigiliæ Pauli diversæ 223 b.
Vincti quomodo alligari soliti 270 b.
Vindicta pro pœna 251 b.
Vir gloria Dei, quomodo? 197 a.
Virtus 2 Petr. 1. 5. quid significet? 340 b.
In Virtutibus progressus faciendus 246 a
Visiones Propheticæ quales? 130 b.
Vita æterna ut quis abutatur & ea excidat, non prorsus impossibile 40 a. ea an in Veteri Fœdere promissa 64 b.
Vitandi inordinate ambulantes Christiani 257 b.
Vitia aliorum tegenda quatenus? 199 b.
Vivere Deo quid? 216 a.
Vivus quomodo dicatur Deus? 297 a. 302 b.
Vivificare quid? 232 a, b.
Per Umbram Petri quomodo ægri sanati? 151 a, b.
Unitas non significat essentiæ unitatem 234 a.
Unus quomodo Deus? 284 a.
Vocatio nostra quid & quæ ejus circumstantiæ 240 b. 268 a. sumitur pro eo ad quod vocati sumus 254 a.
Voluptatum amor turpis 278 b.
Ut relatum non ad consilium sed ad eventum 127 a. 315 a.
Uxorum officium erga viros 197 a.

Y.

ΥΠΕΡ πρὸς, quid denotet? 203 a. 215 a.

Z.

ΖΗΜΙΩΘΗΣ quid? 175 a.

INDEX ALTER

Locorum S. Scripturæ qui in hoc opere explicantur, illustrantur vel cursim attinguntur.

GENESIS.

Caput	Vers.	Pag.
XXII.	18	139. a.

DEUTERONOMIUM.

XVII.	2 & d.	289. b.
XVIII.	18	138. a, b.
XXIX.	4	276 b.

1. SAMUELIS.

VII.	6	2. a.

2. SAMUELIS.

XXIII.	2	315. a.
XXIV.	14	258. a.

PSALMI.

Caput	Vers.	Pag.
II.	1	144. b.
XVI.	8	132. b.
XLI.	10	125. b.
CIX.	39	126. a.
CX.	1	134. b. 135. a.

ESAIAS.

II.	2	302. a.
XLIX.	8	219. b.

JEREMIAS.

XXIII.	5, 6	331, b.

JOEL.

Caput	Vers.	Pag.
II.	12	1.
	28	129. b. & d.

MICHÆAS.

V.	6	2. b.

AGGÆUS.

II.	7	312. b.

MATTHÆUS.

II.	6	2. b.
III.	11	3. b.
IV.	11, 12	4. b.

Index Locorum S. Scripturæ.

Caput	Verſ.	Pag.
VI.	33	53. *a.*
IX.	1 & d. ad 9.	9. *a.*
XII.	18 & d.	11. *a.*
XIII.	15	287. *a.*
XVI.	28	281. *a.*
XX.	16	173. *b.* & 174. *a.*
	26	174. *a.*

MARCUS.

IX.	49	13. *b.*

LUCAS.

II.	14	15. *a*, *b.*
	41 & d.	15. *b.*
IV.	18,19	24. *a.*
VII.	36 & d.	25. *b.*
X.	25 & d.	40. *b.* & d.
XI.	5 & d.	30. *b.*
XII.	10	294. *a.*
	13 & d.	49. *b.*
XIV.	1 & d.	54. *a.* & d.
	16 & d.	56. *a.* & d.
XV.	totum	32. & d.
XVI.	1 & d.	37. *a.* & d.
XX.	34 & d.	48. *a.*
XXIV.	13 & d.	45. & d.

JOHANNES.

I.	3	238. *a.*
III.	7,8	331. *a.*
	19	237. *b.*
	34	7. *a.*
IV.	20 & d.	59.
V.	21	61. *b.*
	35 & d.	63. & d.
	39	64. *a.*
VI.	totum	66. *a.* & d.
	37,38,39	110. *b.* & d.
VII.	totum	78 & d.
VIII.	totum	84. & d.
IX.	totum	94. *b.* & d.
X.	totum	99. *a.* & d.
	1 & d.	112.
XI.	totum ferè	105. *a.* & d.
XII.	2 & d. fere dim.	114. *b.* & d.
XIII.	1 & d.	118. *b* & d.
XX.	1 & d.	121. *a.* & d.

ACTA APOSTOL.

I.	totum	123. & d.
II.	totum	127. & d.
III.	21 & d.	137. *b.* & d.
	ult.	326. *b.*
IV.	à vſ. 4. ad fin.	139 & d.
V.	totum	145 & d.
VI.	totum	155 & d.
VII.	1, 2	158.
VIII.	1 & d.	158. *b.* & d.
IX.	1 & d.	162. *b.*
	36 & d.	164. & d.
XIII.	2	334. *b.*
XV.	7	218. *a.*
	28	335. *a.*
XVI.	16 & d.	166.

Ad ROMANOS.

VI.	13	227. *a.*
VII.	10	210. *b.*
VIII.	38	181. *a.*
IX.	21 & d.	275.
XII.	20	167. *a.* & d.
XIV.	17	225. *b.* 226. *a.*
	21	221. *a.*

1. ad CORINTHIOS.

I.	26 & d.	312. *a.*
III.	9	218. *b.*
	10 & d.	168. & d.
	21 & d.	176. & d.
V.	5	307. *b.*
	7 & 8	177. *b.* & d.
VI.	2 & d.	179. *b.* & d.
VIII.	6	284. *a.*
X.	13	206. *b.*
	16,17	183. & d. & 190. & d.
	28 & d.	192 & d.
XI.	1 & d.	193. & d.
	3	182. *b.*
	7	196. *b.* & d.
XIII.	1 & d.	197. *a.* & d.
	4 & d.	198. *b.* & d.
XIV.	26 & d.	300. *a.*
XV.	24	135. *a.*
	26	135. *a.*

2. ad CORINTHIOS.

I.	3 & d.	200. *a.* & d.
III.	4 & d.	209. *a.* & d.
	6 & d.	210. *b.* & d.
IV.	4	235. *a.*
	8	206. *b.*
	10	202. *b.*
V.	1 & d.	211. *b.* & d.
	9	213. *a.*
	11 & d.	213. & d.
	14 & 15	214. *b.* & d.
	16 & 17	216. *b.* & d.
VI.	1 & d.	218. *a.* & d.
X.	12 & d.	229. *b.* & d.
XIII.	3	229 & d.

Ad GALATAS.

III.	20,21	231 *a.* & d.
	26 & d.	232. *b* & d.
IV.	8	235. *b.*

Ad EPHESIOS.

Caput	Verſ.	Pag.
II.	1 & d.	234. *a.* & d.
	3	235. *b.*
III.	13	238. *b.*
IV.	1	240. *a.* & d.
	7 & d.	241. & d.
V.	18	216. *a.*

Ad PHILIPPENSES.

I.	23	212. *b.*
	29	237. *b.*

Ad COLOSSENSES.

III.	12	243 & d.

2. ad THESSALON.

I.	3 & d.	244. & d.
III.	6 & d.	256. & d.
	10	260. *a.*

1. ad TIMOTHEUM.

II.	4 & d.	282. *b.* & d.
VI.	20	263. *b.*

Ad TITUM.

II.	12	324. *b.*

Ad HEBRÆOS.

X.	23 & d.	298. *a.* & d.
	26 & d.	285. & d.
XII.	21 & d.	300. *b.* & d.

JACOBI.

I.	1 & d.	318. *a.* & d.
	5	319. *a.* & d.
	5 & d.	320. *a.* & d.
	9 & d.	321. *b.*
	25	323. *a.* & d.
	26	324. *b.* & d.

1. PETRI.

I.	10	293. *b.*
III.	18 & d.	325. & d.
IV.	1	338. *b.*
	17,18	343. *b.*

2. PETRI.

I.	5 & d.	344 *b.*

1. JOANNIS.

V.	16	209. *a.*

JUDÆ.

I.	22	347. *a.*

APOCALYPSIS.

II.	26	180. *a.*
XIV.	13	250. *b.* 251. *a.*

Errata in Tomo Tertio operum Exegeticorum Joh. Crellii.

Pag.	linea	error	correctio.
3. *b.*	32 à fine	Quid	Quis
	22 à fine	Noc	Nec
7. *b.*	24 à fine	poſitis	poſtremis
9. *a.*	14 à fine	evibus	quibus
16. *a.*	28	quæ	æquè
18. *a.*	29	eum	ea
	19 à fine	He	ſe
19. *b.*	29	nunoque	nunquam
21. *b.*	45	pietatis	poteſtatis
23. *a.*	28 à fine	Etenim, Etenim rei,	eſtu ætatis proprie
	29 à fine	non tam	non tantum
39. *b.*	8 à fine	evadinis	evanidis
41. *b.*	24 a fine	impellare	impellere
45. *a.*	34	Lucæ 25.	Lucæ 24.
b.	11	lapſo	rapto
128.	18 a fine	cordationibus	cordatioribus
131.	20	an ea	authorem
232.	29	ſigillam referenda,	ſigillatim referenda
237.	16 a fine	pro aſteriſmis, pone,	In cap. 3. vſ. 21
239.	46	eodem modo	In cap. 4. vſ. 4.

Pag.	linea	error	correctio.
141.	2	protabilior	probabilior
162.	4 a fine	preus	preces
169. *a.*	25 a f. & *b.* 24 a f.	facto	jacto
182. *b.*	23	1 Cor. 7. 7.	1 Cor. 2. 3.
184. *a.*	6	haud quamque	haudquaquam
189. *b.*	25	ſpe	ſpecie
	28	accipi	accipi putant
206. *a.*	13	neque	meque
212. *a.*	17 a fine	cujuſquam	cujuſque
214. *b.*	27	meritus	meritos
226. *a.*	31	ubique	abſque
234. *b.*	29	frimus	fuimus
241. *b.*	9	prophetur.	prophetarum
266. & d.	pro 2 ad Tim. poſitum eſt ſupra paginas,		1 ad Timoth.
281. *a.*	11	Matth. 16. 28.	Matth. 16. 28.
287. *b.*	9	pietatem	poteſtatem
296. *a.*	2	a Deo	adeò
312. *b.*	26	ponuntur,	ponuntur pro συζητοῦσι
314. *b.*	6	ſupra vſ. 32.	Sap. 12. 17.

JOHANNIS LUDOVICI WOLZOGENII,

Baronis Auſtriaci,

OPERUM TOMUS ALTER.

Commentarium in

ACTA APOSTOLORUM

Et reliqua ejus ſcripta

DIDACTICA

ET

POLEMICA

Comprehendens.

IRENOPOLI,

Poſt annum Domini 1656.

JOHANNIS LUDOVICI
WOLZOGENII,
Baronis Aufrici,

OPERUM THEOLOGICORUM

Commentarius in

ACTA APOSTOLORUM

Et reliqua ejus Scripta

DIDACTICA

ET

POLEMICA

Comprehendens.

AMSTELODAMI,

Apud Joannem Boom. 1676.

A. W.
COMMENTARIUS
IN
ACTA
SANCTORUM
APOSTOLORUM.

Acta.] Sive Actus, ut quidam appellarunt, eodem significatu, sicut effecta & effectus, eventa & eventus; Historiam rerum post Christi resuscitationem inter primos Christianos gestarum liber iste continet, & velut faciem Ecclesiæ Christianæ primævæ depingit. Ideo est apprime lectu utilis omnibus Christianis, ut illorum primorum vestigiis hic expressis, insistant. Describuntur autem hic non solum facta sed & dicta, doctrinam salutarem in Euangelio traditam, confirmantia, & illustrantia.

Sanctorum Apostolorum.] Illorum Jesu Christi ad homines doctrinæ Euangelicæ prædicandæ causa missorum legatorum. De quibus, & hac eorum appellatione dictum ad Matth. 10. 2. & Luc. 24. 48. Præter alios autem Apostolos, præcipue hic continentur facta & dicta duorum præcipuorum Petri & Pauli. Librum autem hunc conscriptum esse à Luca, quamvis id titulus non præ se ferat, probatur præter alia ex ipso exordio, quo liber iste cum priore connectitur, & eidem cui etiam Euangelium Lucæ dicatum est Theophilo mittitur.

CAPUT I.

Vers. 1. *Primum*, id est, priorem. Ut Joh. 1. 15. 30. xv. 18. 1 Joh. 4. 19.

Quidem.] Vox ista hic ponitur absque respondente ei *autem.*

Sermonem.] Non dictum, sed scriptum, seu librum. Intelligit Lucas historiam suam euangelicam: seu Acta Christi.

Feci de omnibus.] Non omnia omnino complexus, ut nihil prætermiserit. Vide Joh. 21. ult. Sed pleraque præcipua.

O Theophile.] De hoc vide annot. ad Luc. 1. 3.

Quæ cœpit Jesus.] Non tantum incepisse facere intelligit, sed fecisse; quod patet ex versu mox seq. Ita *incipere* facere, sumitur pro facere, etiam alibi. Ut Matth. 12. 1. Marc. 4. 1. v. 17, 20. Luc. 3. 8. v. 21. XII. 45. XIII. 25. XXIII. 30.

Facereque & docere.] Res gestas Jesu Christi partitur in duo, facta miranda, & doctrinam.

Vers. 2. *Usque qua die.*] Id est, ad eam usque diem, qua.

Præcipiens Apostolis.] Id est, quum præcepta seu mandata dedisset legatis suis. Quæ mandata præter alia quæ Jesus antea discipulis dederat, indicata sunt Matth. 28. 19, 20. Luc. 24. 47, 48, 49, & hic infra ℣. 4 & 8.

Per Spiritum Sanctum.] Ambiguum est quonam voces istæ sint referendæ; utrum ad vocem antecedentem *præcipiens*, an ad sequentes voces, *quos elegerat.* Utrumque non est alienum. Prius tamen videtur probabilius, ut simplicius, absque vocum trajectione. Ut sensus sit, Jesum post resurrectionem, Spiritu Sancto, quo à Deo Patre unctus est, impellente & dictante, hæc mandata dedisse, ut infra 11. 28. & 21. 4. & 2 Tim. 1. 14. Sic intellexit Theophylactus & Erasmus. Respici hic videtur etiam ad id quod Apostolis ad functionem Apostolicam obeundam Jesus impertitus sit primitias Spiritus Sancti. Vide Joh. 20. 21, 22, 23. Quanquam & hoc verum est, Apostolos à Jesu Christo electos esse ope Spiritus Sancti à Deo ipsi dati.

Quos elegerat vel *elegit.*] Quamvis Jesus è discipulorum suorum numero, olim elegerat illos duodecim potiores, ut essent Apostoli, Marc. 3. 13, 14. Luc. 6. 13, tamen magis proprie eis Apostolicam functionem commisit post suam resurrectionem proxime ante abitum ab eis in cœlum. Matth. 28. 19, 20. Luc. 24. 48. Joh. 20. 21.

Assumptus est.] Nempe è terra in cœlum, vide Marc. 16. 19: de quo postea distinctius. Quanquam quidam qui Jesum propria vi in cœlum ascendisse opinantur, cavent ne is assumtus esse dicatur.

Vers. 3. *Quibus &* vel *etiam.*] Nempe Apostolis. Vide infra x. 41.

Stitit seipsum vivum.] Seu exhibuit, & ostendit.

Postquam passus est ipse.] Post passionem mortis, & postquam est resuscitatus.

In multis.] *In* pro *per*, Hebraismo usitato.

Signis.] Nempe quibus confirmabat se post passionem esse rediviuum. Græca vox significat, signa certa. Ut loqui, ambulare, edere, sunt signa vitæ. Conspiciendum & manibus contrectandum se præbere signa veri & naturalis corporis carnei: vulnera manuum pedum, & lateris, exhibita, signa fuerunt illud ipsum corpus Jesu resurrexisse quod crucifixum & lancea confossum fuerat. Quod Beza hoc loco bene annotavit. Hæc sunt quibus Jesus discipulis suis se vere resuscitatum esse probabat; de quibus Luc. 24. 39, 40. seu Joh. 20. 19. s. 27.

Per dies 40.] Tot dies interceserunt à Jesu Christi resurrectione, ad ejus ascensionem. Non uno

die vel valde brevi tempore cum ſuis diſcipulis eſt verſatus. Mora illa converſationis fecit tum ad Jeſu reſurrectionis certitudinem melius demonſtrandam, tum ad pleniorem Apoſtolorum & aliorum diſcipulorum de rebus tantis inſtitutionem.

Conſpectus eis.] Non perpetuo per iſtos 40 dies eis adfuit, ſed per intervalla eis apparens, conſpectum ſui indulgebat, ut ſenſim abſentiam ejus corpoream ferre addiſcerent.

Et dicens ea quæ de regno Dei.] Subintelligitur *erant dicenda.* Nempe quæ ad Euangelii doctrinam plenius cognoſcendam pertinebant, ad ſalutem omnium & modum per quem homines regnum Dei ſeu felicitatem ſummam cœleſtem conſequerentur. Horum pars habetur Matth. fine & Marc. 16. 15, 16, 17, 18. Luc. 24. 47, 48.

Verſ. 4. *Et congregatus.*] Id eſt, cum illis Apoſtolis conveniens. Aliqui vocem Græcam hoc loco poſitam ita interpretantur ut ſignificet quaſi communi cum iis ſale, ſeu victu, uſus, vel etiam eos jam aliquatenus diſperſos, aut ſaltem à Jeroſolyma in Galilæam digreſſos, ut apparet ex Joh. 21. 1, 2, congregans.

Denunciavit eis.] Seu præcepit.

A Jeroſolymis ne diſcederent.] Ut ab iſta metropoli Judæorum in qua crucifixus fuit Meſſias, ejuſdem reſuſcitati teſtimonium atque præconium inchoaretur.

Sed exſpectarent promiſſionem Patris.] Id eſt, rem promiſſam à Deo Patre, nempe Spiritum Sanctum quem ℣ſ. ſeq. exprimit, cœlitus in Apoſtolos mittendum. Vide Luc. 24. 49.

Quam audiſtis à me.] Lucas poſtquam ſermonem Chriſti indirectum retulit, tranſit ab eo ad directum, ipſa Chriſti verba hic exprimens. Sic Luc. 5. 14. & infra XVII. 3. XXIII. 22.

Ideo ſubintelligendum *inquit.* De eo quomodo Jeſus diſcipulis promiſerit à Patre Spiritum Sanctum, vide Joh. 14. 26. & XV. 26.

Verſ. 5. *Quia Johannes quidem* vel *Nam Johannes.*] Promiſſionem quam modo innuit, declarat per comparationem à ſimilitudine, ſed tamen etiam diſſimili, quod à Johanne Baptiſta eſſe indicatum Matth. 3. 11. Marc. 1. 8, in memoriam eis Chriſtus revocat.

Baptizavit aqua.] Quædam exemplaria habent *in aqua* ut & in locis proxime citatis: & id videtur requirere ea quæ mox ſequitur antitheſis.

Vos autem baptizabimini.] Re aliquatenus ſimili, ſed præſtantiore. Spiritus Sanctus alias aſſimilatur aquæ, ut Jeſ. 44. 3. Joh. 4. 14. VII. 38, 39. Ideoque baptiſmus, qui univerſaliter ſumtus eſt proprie immerſio ſeu intinctio in aqueum liquorem, etiam ad Spiritum Sanctum tranſfertur per metaphoram.

In Spiritu Sancto.] Poteſt hoc oppoſite ad baptiſmum qui aqua fit, intelligi, ita ut tingantur ſeu perfundantur Spiritu Sancto, velut liquore quodam cœleſti. Sed poteſt ſimul ita accipi ut indicetur magna iſtius Spiritus copia, ut in eo velut in aqua abundante immergantur. Unde recte Caſaubonus cenſuit hoc loco habendam propriæ ſignificationis rationem. Baptizare enim tanquam ad tingendum mergere eſt, atque hoc ſenſu dicuntur Apoſtoli baptizati. Domus enim in qua hoc peractum eſt, Spiritu fuit repleta; ita ut in eam tanquam in natatoriam piſcinam quandam Apoſtoli demerſi fuiſſe videantur. Vide infra cap. 2. ℣ſ. 2. Hæc Caſaub. Duplex hic baptiſmus ponitur corporalis atque externus & ſpiritualis atque internus.

Non poſt multas iſtas dies.] Eſt hic vocum trajectio: ſignificat iſtam Apoſtolorum in Spiritu Sancto baptiſationem, poſt dies non multos eventuram. Ut etiam evenit poſt iſtum Chriſti ſermonem die decimo.

Verſ. 6. *Illi quidem igitur convenientes.*] Nempe Apoſtoli, qui Chriſti juſſu convenerant Jeroſolymam, ut dictum ſupra ℣ſ. 4, & congregati erant in monte Oliveti, ut apparet infra ℣ſ. 12.

Interrogarunt eum, dicentes, Domine.

Si.] Particula hæc alioqui conditionalis ſumitur pro interrogante, *an?* ut Luc. 22. 49.

In tempore hoc.] Nempe nunc, quando jam morte victa per reſurrectionem, dixiſti tibi ut Meſſiæ datam eſſe omnem poteſtatem Matth. 28. 18.

Reſtituis.] Id eſt, *reſtitues*, præſens pro futuro: ſeu reſtaurabis quod eſt collapſum.

Regnum.] Id eſt, ſtatum beatum, florentem, ut poſt hanc ſervitutem quam ſub variis Ethnicis, tunc autem ſub Romanis Judæi patiebantur, rurſus in populo iſto Rex ex eodem populo eſſet. Quod à Deo promiſſum erat, vide infra 15. 16. Iſti autem hoc adhuc carnaliter intellexiſſe videntur. Ut Luc. 17. 20. XIX. 11, quum regnum iſtud Meſſiæ ſit ſpirituale.

Iſraëli?] Id eſt, poſteris illius Jacobi Patriarchæ qui Abrahami nepos fuit, dictus Iſraël: populo Iſraëlitico. Sed ſub Novo Fœdere pro Iſraële vero cenſentur omnes Dei fideles, è quacunque natione oriundi. Quod ipſi Apoſtoli non ſtatim intelligebant. Ut Act. 10. 34, 35, 45.

Verſ. 7. *Ajit autem ad eos: Non veſtrum eſt.*] Quæſtionem Apoſtolorum curioſam, de tempore regni Meſſiæ, reprimit Chriſtus: docens hujus rei ſcientiam eis non convenire.

Noſſe tempora aut opportunitates.] Vel temporum momenta definita ac præciſa ejuſmodi rebus conſtituta.

Quas Pater poſuit in propria poteſtate.] Affert Chriſtus ejus quod proxime dixit rationem. Nempe ideo tempus regni à Deo inter fideles glorioſe erigendi ſcire non licere Apoſtolis, quia hoc ſit myſterium apud Deum Patrem reconditum, quod ſolus Pater adhuc ſibi reſervaret pro ſuo arbitrio diſponendum. Similia dicta de Deo Patre Chriſti quod is ſolus hactenus dum Chriſtus iſta diceret ſciverit diem judicii, habentur Matth. 24. 36. Marc. 13. 32. Addit his N. N. Ex his verbis patet quod ſe mutuo evertant aliquid à Deo vel ab hominibus certo præſciri, cujus diſpoſitio adhuc in Dei poteſtate ſit poſita, ſic ut ab eo mutari adhuc poſſit. Ideo enim non poterant hoc ſcire, quia Pater nihil adhuc certi, de tempore erigendi regni Meſſiæ, apud ſe conſtituerat, quocirca ipſe Chriſtus ſe diem illum ignorare profitetur. Videtur autem Deus diſtuliſſe determinationem illius diei in iſtud tempus, quo Chriſto ad dextram ſuam collocato, omnia in manus traderet. Nec Chriſtus Matth. 24. 16, dicit Patrem illum diem ſcire, ſed poſtquam, negaſſet quemquam de illo quicquam

ſcire,

ſcire, affirmat ſolum Patrem de illo die ſcire, utrum nempe, certo ſit determinatus nec ne, & ſi ſit, ipſum ſcire quando eſſet venturus.

Verſ. 8. *Sed accipietis &c.*] Loco ſignificandi temporis regni ſui, repetit promiſſionem de Spiritu Sancto ipſis dando: adjungens Spiritus Sancti effectum per ipſos exercendum.

Vim.] Plerique vertunt *virtutem:* ſed nomen virtutis poteſt ſignificare aliud, nempe habitum bene agendi, oppoſitum vitio. At hic poſita vox Græca ſignificat potentiam ſeu robur. Porro per vim ſeu potentiam Spiritus Sancti, intelligitur ipſe Spiritus Sanctus, qui eſt potentia Dei, ut alibi vocatur. Vide & Luc. 24. 49, quanquam & ex ipſo Spiritu Sancto ut potentia Dei, vis eximia manabat in Apoſtolos, qua illi corroborabantur, & ad exercendum fortiter officium Apoſtolicum armabantur.

Supervenientis Sancti Spiritus ſuper vos.] Nempe quum ſupervenerit, è loco ſuperiore è cœlo, à Deo, iſte afflatus Dei potens ſanctificans atque confirmans, atque ſuper vos deſcenderit.

Et eritis mihi teſtes.] Nempe Apoſtoli poſt acceptum Spiritum Sanctum debebant ejus ope de Chriſto ejuſque Euangelio atque doctrina & factis, ac geſtis & perpeſſionibus, præcipue vero de ejuſdem è mortuis reſuſcitatione teſtimonium perhibere hominibus, ut eos ad fidem in Chriſtum adducerent. Simile dictum. Luc. 24. 48. vide & infra 21, 22.

Inque Jeruſalem.] In illa Judææ metropoli, vide ſupra ℣. 4.

Et in omni Judæa.] Etiam extra Jeroſolymam in aliis Judaici populi locis, ut Judæos inprimis convertatis.

Et Samaria.] In prima miſſione Apoſtolorum vetuerat Chriſtus, ne ad alias gentes præter Judæos, & nominatim nec ad Samaritanos, cum Euangelii prædicatione progrederentur. Matth. 10. 5, 6. Hic autem, à Jeroſolymis & Judæa initio facta, jubet eos progredi & ad Samaritanos Judæorum vicinos, inter quos erant aliquæ Iſraëlitarum reliquiæ.

Et uſque ad ultimum terræ.] Longe lateque ad omnes terras ac populos abſque delectu & diſcrimine nationum ac perſonarum, vult Chriſtus promoveri Euangelii prædicationem: ut hæc gratia ſit univerſalis, non uni genti alligata. Vide & Matth. 28. 19. Marc. 16. 15. Luc. 24. 47.

Verſ. 9. *Et hæc ajens.*] Seu quum hæc dixiſſet & alia, quæ expreſſa Matth. 28. 18, 19, 20. Marc. 16. 15. ſſ. & benedicens eis Luc. 24. 51. Hic jam aſcenſionis Chriſti in cœlum circumſtantiæ enarrantur.

Aſpicientibus eis.] Nempe Apoſtolis & aliis diſcipulis, quos extra Jeroſolymam eduxerat ad Bethaniam Luc. 24. 50, ut teſtibus oculatis hujus mirandæ Chriſti aſcenſionis. Ut olim Elias, vidente Eliſæo Propheta, ipſius ſucceſſore, in cœlum aſſumtus.

Elevatus eſt.] Nempe à terra ſublatus in altum.

Et nubes.] Quæ inſtar vehiculi atque currus ei in cœlum proficiſcenti fuit.

Suſcepit eum ab oculis eorum.] Id eſt, ita eum ſuſcepit, ut ſimul ab oculis Apoſtolorum ſpectantium auferret ac removeret eum; ex antecedente indicatur ſubintellectum conſequens.

Verſ. 10. *Et ut attendentes erant.*] Id eſt, intentis oculis intuentes.

In cœlum.] Iſtæ voces, non ſolum ad iſta *attendentes*, ſed & ad hæc *proficiſcente eo*, pertinere videntur, quaſi bis eſſent poſitæ: niſi proficiſcente eo, ſubintelligantur. Alias hic non exprimeretur quonam profectus fuerit, infra ℣. 11. utrobique diſtincte apponuntur.

Et ecce.] Hic iſtud & eſt ſuperfluum. Ut Luc. 2. 21 & alibi.

Viri duo.] Id eſt, ſpecie virorum apparentes angeli: ut præter alia, Luc. 24. 4. Angeli aderant Chriſto in cœlum aſcendenti, comites, qui mox ei poſtquam perveniret in cœlum erant à Deo ſubjiciendi 1 Petr. 3. 22.

Adſtiterunt eis.] Diſcipulis, dicturi quædam quæ mox narrantur.

In veſtitu albo.] Ita albo amictu & candido induti angeli etiam alibi narrantur. Matth. 28. 3. Marc. 16. 5. Luc. 24. 4. Joh. 20. 12. Albus color ut lucidus conveniebat angelis à cœleſti luce venientibus, & ut triumphalis decebat comites triumphi Chriſti.

Verſ. 11. *Qui & dixerunt, Viri Galilæi.*] Compellant angeli diſcipulos Chriſti, quos vocant Galilæos, quia plerique ex Galilæa in qua Jeſus plurimum eſt verſatus, collecti fuere.

Quid ſtetiſtis intuentes in cœlum?] Id eſt, propter quid ita ſtatis mirabundi? Quamvis id mirum erat, tamen jam & à Daniele Dan. 9. 13 prædictum, & ab ipſo Chriſto Matth. 24. 30. xxvi. 64. Marc. 14. 62. Luc. 21. 27.

Hic Jeſus aſſumtus à vobis in cœlum.] Id eſt, qui à vobis & conſortio veſtro, atque è conſpectu veſtro ablatus, in cœlum eſt acceptus. Illuc in locum ſupremum eſt tranſlatus vere, non ficte & imaginarie; vide annot. ad Marc. 16. 19. Ideo autem Jeſus è terra in cœlum eſt evectus, ut tum ipſe poſt humiliationem ac ignominiam exaltaretur atque glorificaretur in cœlo, ibique regnaret, tum ut ſervis ſuis fidelibus locum illic pararet, tum ut eoſdem potenter juvaret.

Ita veniet quomodo ſpectaſtis eum proficiſcentem in cœlum.] Nempe è cœlo deſcendens in aërem, cum comitatu angelorum, glorioſe in nube, velut vehiculo: ut dictum locis modo citatis. Veniet autem præcipue ideo, ut fideles ſuos è terra ad domum Patris ſui & ſuam aſſumat, atque participes regni cœleſtis faciat. Joh. 14. 2, 3. 1 Theſſ. 4. 17.

Verſ. 12. *Tunc reverſi ſunt in Jeruſalem.*] Nempe diſcipuli Chriſti.

A monte vocato Oliveti.] In hoc monte Chriſtus proxime ante paſſionem ſuam cum triſtitia precatus, Luc. 21. 39, ex eodem cum lætitia in cœlum eſt exaltatus.

Qui eſt prope Jeruſalem, Sabbati habens iter.] Id eſt, tanto ſpatio diſtans quantum Judæis Sabbato deambulare licuit. Hoc ſpatium dicitur fuiſſe bis mille cubitorum, vel dimidium milliare Germanicum. Tantum fuit intervallum à radice montis Oliveti ad Jeruſalem, cui monti à tergo ſita erat Bethania.

Verſ. 13. *Et quum introiſſent.*] Nempe in urbem Jeroſolymam: in qua eos Chriſtus manere aliquantiſper juſſit. Luc. 24. 49. & hic ſupra ℣. 4.

In exedram.] Seu ſuperiorem contignationem domus cujuſdam. Ubi hoc fuerit incertum eſt. Ve-

risimile videtur fuisse ibi ubi Christus ante passionem cœnam Paschalem celebravit. Marc. 14. 15. Luc. 22. ℣. 12. Quidam vir doctus*, putavit fuisse id templi Jerosolymitani conclave quoddam, ob verba Luc. 24. 53. Sed hoc non est firmum argumentum; & non est credibile, Judæorum primates discipulis Jesu quibus valde erant infensi, in templi sui aliquo conclavi habitationem concessisse. Quod si factum fuisset, ut mirandum, verisimile est Lucam hoc isto loco expressurum fuisse.

Ubi erant commorantes, Petrusque & Jacobus & Johannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Jacobus Alphei, & Simon Zelotes.] Apostoli enumerantur ordine paulum diverso ab eo, qui est alibi. Matth. 10. Marc. 3. 17, 18. & Luc. 6. 14, 15.

Zelotes.] De hac appellatione videantur notata Luc. 6. 15.

Et Judas Jacobi.] Scilicet frater. Vide Judæ ℣. 1. & Luc. 6. 16, qui alias dictus Thaddæus.

Vers. 14. *Hi omnes erant perseverantes unanimiter in oratione.*] Id est, religiosa petitione bonorum, à Deo, in nomine Jesu Christi.

Et deprecatione.] Quando hæc vox distinguitur ab oratione, significat talem petitionem qua mala averti petuntur. Vide Ephes. 6. 18. Phil. 4. 6. 1 Tim. 2. 1.

Cum mulieribus.] Quidam exponunt uxoribus, ut Erasmus. Sed id non est necesse. Quamvis enim aliunde appareat Apostolos quosdam habuisse uxores, 1 Cor. 9. 5; Tamen hic possunt intelligi illæ fœminæ, quæ Christum solebant comitari ei inservientes Matth. 27. 55, 56. Luc. 8. 2, 3.

Et Maria matre Jesu.] Hæc à reliquis mulieribus seorsim nominatur, ob excellentiam. Ut à discipulis seorsim nominatus Petrus Marc. 16. 7. Hic in Sacra Scriptura fit ultima mentio hujus Beatæ Virginis Mariæ. Quam quidem, postquam multis post annis obdormisset, Apostolis ad exsequias ejus congregatis, tertio die redivivam assumtam esse cum corpore in cœlum, multi credunt. Sed mirum esset Lucam qui post id factum annis XIII. historiam hanc Actorum Apostolicorum scripsisse fertur, nullam rei tantopere notabilis mentionem fecisse. * Neque vero hic Maria introducitur in Ecclesia post Christum præsedisse, velut gubernatrix, aut præivisse: non præfuit illa, sed tantum adfuit isti congregationi.

Et cum fratribus ejus.] Nempe Jesu: id est cognatis, præter Apostolos. De quibus vide annot. ad Matth. 12. 46. & 13. 55.

Vers. 15. *Et in diebus istis.*] Id est quadam die, ex illis diebus. mox post Jesu in cœlum ascensionem.

Exsurgens.] Quippe peroraturus quidpiam; seu concionabundus.

Petrus.] Ille Primas seu primus Senator inter Apostolos, collegas ac socios suos, Præses hujus concilii. Sed non ideo Dominus & Monarcha Oecumenicus Ecclesiæ Christi.

In medio discipulorum.] Scilicet Christi; Hi ita aliquamdiu simpliciter vocati, postea appellati sunt Christiani. Act. 11. 26. Aliqui hoc loco pro *discipulorum* habent *fratrum*. Ut est etiam in vulgata versione. *Ait.*

* Lud. de Dieu.

Eratque turba nominum.] Id est hominum: qui nominatim censeri solent. Ita Apoc. 3. 4. XI. 13.

In idipsum.] Seu *ad idem*, quidam exponunt, *in eodem loco*, sed potius exponendum videtur *simul*, sicut hic habet vulgata versio: ut non tam loci quam personarum conjunctionis ratio habeatur. Ita similes voces in Græca Bibliorum versione sumuntur Psal. 37. 40. & XLIX. 9. *Quasi centum viginti*, quia præter Apostolos XII, aderant & discipuli LXX, & alii nonnulli, & mulieres.

Vers. 16. *Viri fratres.*] Hac compellatione alibi compellantur ab Apostolis Judæi etiam nondum in Christum credentes, ob genus commune, quoad carnem, ut infra cap. 2. 29. XIII. 26. Sed hic intelligitur strictior fraternitas spiritualis Christianorum inter se: ex uno Patre DEO, quo Petrus vocans fratres, eos secum exæquat: memor verborum Domini communis, Matth. 23. 8.

Oportuit impleri Scripturam istam.] Postquam Christus ea quæ de ipso erant scripta, Apostolis post resurrectionem suam explicavit, & aperuit, Luc. 24. ℣. 44, 45, atque etiam Spiritus Sancti aliquid, velut arrhabonem eis dans, inspiravit, Joh. 20. 22, jam Petrus eruditior quam antea, exponit sensum mysticum verborum Psalmi Davidici 41. 10, quæ verba sensu literali de Achitophele dicta, Christus ipse de Juda uno ex commensalibus suis, proditore suo, exposuit Joh. 13. 18.

Quam prædixit Spiritus Sanctus per os Davidis.] Id est, David qui typus Christi erat Spiritu Dei Sancto afflatus, id prædixit, ita ut Spiritu isto os ejus regeretur. Hæc Scripturæ propheticæ impletio ideo videtur memorari, ne quis miretur quasi Jesus parum provide talem qui eum proditurus erat inter familiares suos allegisset. Non proprie autem Scripturam hanc Spiritus Sanctus prædixit, sed factum hoc quod in hac Scriptura continetur.

De Juda.] Non proprie de Juda Iscariote dicta sunt verba Davidis, sed de Achitophele, verum Achitophel fuit typus Judæ, ideo de illo dicta ad hunc ob similitudinem accommodantur.

Illo facto viæ duce comprehendentibus Jesum.] Qui non tantum in itinere eis præivit, & ostendit quò esset eundum, sed etiam in actione ista director fuit, & signum cognoscendi ejus qui capiendus erat, dedit, & capientes consilio juvit. Vide Matth. 26. ℣. 47, 48. Marc. 14. 43, 44.

Vers. 17. *Quia.*] Confirmat verba Davidica esse impleta in Juda, uno ex sociis Jesu.

Connumeratus erat nobiscum.] Fuit ex numero familiarium Christi præcipuorum, nempe Apostolorum.

Et sortitus est.] Non proprie sorte, sed quia sicut sorte fieri alias solet, hoc munus ei obvenit, per electionem à Christo factam, ut cooptaretur inter Apostolos.

Sortem ministerii hujus.] Id est, veluti rem quæ sorte obtingit, ministerium prædicandi Euangelii, seu functionem Apostolicam. Vide infra ℣. 25.

Vers. 18. *Is.*] Nempe Judas. *Quidem* vocula hæc hoc loco superflua est, quum mox ponatur, *igitur* nec habet sibi respondentem, *autem*.

Acquisivit agrum.] Proprie in Græco textu regiuncu-

giunculam. Intelligitur ille ager figuli, de quo Matth. 27.7. Hunc acquisiviſſe dicitur Judas, non proprie reſpectu conſilii ſui, quaſi ipſe id in animo haberet, (niſi forte hunc agrum emere cogitarat) ſed reſpectu eventus, quia ea quæ ipſius fuerat pecunia ager iſte emptus eſt, quatenus Judæis reddita mercede occaſionem dedit, ut illi pro ea iſtum agrum acquirerent. Sed non alienum eſt exiſtimare in iſto agro, hoſpitum ſepulturæ deſtinato, ipſum Judam Iſcariotem primum ſepultum eſſe, ut Rabanus exiſtimavit; & Lyranus quoſdam exiſtimaſſe ſcripſit: atque ita hoc pretium ſceleris eſſe conſequutum, ut in agro pro iſta pecunia pro qua Chriſtum vendidit emto ſepulchrum haberet.

Ex mercede.] Id eſt, pro illis triginta argenteis nummis, de quibus Matth. 26. 15.

Injuſtitiæ.] Hoc eſt, illius injuſtiſſimi facinoris proditionis Jeſu Chriſti Domini ſui.

Et præceps factus crepuit medius, & effuſa ſunt omnia viſcera ejus.] Matth. 27. 5, narratur Judas, poſtquam abiit ſuſpenſus ſeu ſuffocatus, eſſe. Hic autem Lucas alium ejus vitæ exitum narrare videtur. Sed hæc diverſitas ita conciliari ſolet, ut Matthæus initium hujus facti expreſſerit, Lucas autem finem ſuppleverit. Nempe ut proditor iſte ſtrangulare ſe volens, laqueum & forſan ramo arboris non ſatis firmo alligatum, in loco prærupto, collo ſuo aptaverit, ſeſeque ut facilius fauces elideret, impulerit; ſed quum divinæ providentiæ ſceleratum proditorem non ſimplici morte perire placuiſſet, ſive ramo fracto, ſive laqueo rupto, Judas è ſuperiore loco præcipitatus pronus in faciem ceciderit, atque inciderit vel in ſaxum aſperum, vel in ligni truncum acutum, quo, ventre ejus diſrupto, inteſtina ſint effuſa. Ita Caſaubonus. Ecce avaritiæ & ex ea profectæ proditionis præmium horrendum: ecce Dei erga ſceleratum ultio ſevera. Aliud hac de re narrat fabuloſe Oecumenius ex Papia, S. Johannis ut fertur diſcipulo, ſed fabuloſo authore, de Judæ corpore valde inflato, & à plauſtro per viam in qua is erat, vadente, obtrito. De Idumæorum decem millibus à Judæis è ſcopulo præcipitatis diruptis exſtat hiſtoria 2 Paral. 25. 12.

Verſ. 19. *Et notum factum eſt hoc omnibus habitantibus Jeruſalem.*] Indicat S. Petrus hoc quod circa Judæ proditoris exitum evenit, celebre evaſiſſe inter Judæos præcipue incolas Jeroſolymitanos.

Ita ut vocetur ager ille.] Urbi Jeroſolymæ vicinus.

Propria dialecto eorum.] Dialectus Græce ſignificat modum loquendi in aliqua lingua certæ gentis, ab aliis ſimili lingua utentibus aliquanto diverſum. In lingua Hebræa fuit dialectus Jeroſolymitana tunc Syro-Chaldaica, diverſa à dialecto Syra, & Babylonica, & Galilæa. Vide & Matth. 26. 73.

Akel-dama.] Eſt vox compoſita è duabus: *Hakal* cum adſpiratione, Syriace eſt ager; quod Jeroſolymitani Judæi videntur pronunciaſſe *Hakel:* ut pro Gath, quod eſt nomen urbis Philiſtæorum, dicitur Geth. Deinde ex Hebræo *Dam* quod Hebraïce eſt ſanguis, Chaldaica terminatione formatum eſt *Dama.*

Hoc eſt ager ſanguinis.] Vide Matth. 27. 8. Sanguis apud Hebræos ſignificat non tantum ſanguinem proprie dictum, ſed etiam cædem ſeu homicidium, & reatum ſanguinis ſeu cædis, & pretium ejus atque mercedem, & pœnam ejuſdem. Omnia iſta ſignificata hic conveniunt.

Verſ. 20. *Scriptum eſt enim.*] Judæ Iſcariotæ quondam diſcipuli & Apoſtoli Chriſti, poſtquam ob ſcelus ſuum, Apoſtolatu & vita eſt privatus, locum vacare, & alii dari debere, probat ex Sacra Scriptura.

In libro Pſalmorum.] Librum Pſalterii Davidis, ſolent Hebræi partiri in quinque libellos ſeu ſectiones.

Fiat commoratio ejus deſerta.] Verba ex Pſal. 79. ℣. 26, de inimicis Davidis, numero plurali dicta, accommodantur ad Judam, in quo hoc evenit ut ex domo ſua excedens, quatenus è vita horrendo modo exceſſit, eam deſertam atque vacuam reliquerit. Vide ſimile dictum Luc. 13. 35. *& non ſit qui habitet in ea.* Idem declarat aliis verbis *Et* nempe iſtud quoque huc ſpectans ſcriptum eſt in Pſalmo alio.

Epiſcopatum ejus.] Ex Pſal. 109. 8 verba à Davide dicta de Doëgo, aptantur Judæ.

Ut Hebraicè *Pecudah*, ita Græce *Epiſcope* notat *inſpectionem* ſeu præfecturam, demandatam ad inſpicienda ſeu diligenter curanda aliqua. Quum Doëgus fuerit præfectus armentis regiis, ut Paſtoribus præpoſitus; hic de præfectura Eccleſiaſtica, & quidem functione Apoſtolica hoc intelligitur.

Accipiat alius.] Nempe in locum & functionem ejus ſubrogandus.

Verſ. 21. *Oportet igitur.*] Concludit S. Petrus Spiritu Domini dictante, debere in locum Judæ Iſcariotæ, eligi novum Apoſtolum duodecimum, ut numerus iſte duodenarius à Chriſto conſtitutus, duodecim Patriarchis tribuum Iſraëlicicarum correſpondens, maneat, & docet ex quibus ſit eligendus.

Ex iis qui conveniebant nobiſcum viris.] Qui antea nobiſcum converſati Jeſum Dominum præſentem aſſectabantnr ut & nos fecimus. Quales præter Apoſtolos alii diſcipuli Chriſti, ut illi Septuaginta Luc. 10. 1.

In omni tempore, in quo ingrediebatur & egrediebatur ſuper nos, Dominus Jeſus.] Eſt phraſis Hebræa, qua ſignificatur converſatio; non tantum quoad privatæ vitæ officia, ut Deut. 28. 6. Pſ. 121. 8. Zach. 8. 10. Act 9. 28. ſed præcipue quoad publicæ functionis adminiſtrationem, ſimilitudine ſumta à Paſtore ovium. Ut Num. 27. 17. Deut. 31. 2. de Moſe. 1 Sam. 18. 13 & 16. de Davide, & 29. 6. de eodem. 1 Reg. 3. 7. de Solomone, & 2 Paral 1. 10. Eſt ergo ſenſus quaſi dicat, per id tempus omne quo Dominus Jeſus munus ſuum inter nos obibat.

Verſ. 22. *Incipiens à baptiſmate Johannis.*] Id eſt, ab eo tempore quo à Johanne baptizatus eſt Jeſus; à quo tempore, & præcipue poſtquam Johannes Baptiſta miniſterium ſuum quod baptiſmatis voce comprehenditur, peregit, Jeſus euangelium prædicare publice & diſcipulos ſibi colligere cœpit. Vide Matt. cap. 4. 12, 17 &c. Mar. 1. 14. &c. Quanquam & Johanne nondum ceſſante, jam Jeſus muneris ſui functionem inchoaverat, ut patet ex Joh. 3. 22, 23, 24, 26. Ab hoc ergo initio qui Chriſto aderant teſtari de eo debebant. Vide Joh. 15 ult.

Usque ad diem qua assumtus est à nobis.] Scilicet Dominus Jesus in cœlum. Vide supra vs. 11.

Testem resurrectionis ejus fieri nobiscum unum istorum.] Hoc præcipue erat officium Apostolorum ut de Jesu crucifixi resuscitatione testarentur, atque eo testimonio homines ad fidem in Jesum ut Christum Dei perducerent. Vide Luc. 24. 33. Quanquam etiam de aliis circa Jesum testari debebant Apostoli, ut de ejus doctrina & actionibus, atque perpessionibus, tamen potissimum tanquam aliquid primarium testandum Apostolis notatur id quod factum est in ejus è mortuis resuscitatione, quod erat maxime controversum, & quo probato atque firmato tota ejus doctrina & fides in eum ut Messiam seu Christum Dei electum, confirmabatur.

Vers. 23. *Et statuerunt duos.*] Nempe hos elegerunt, & coram congregatione fidelium præsentarunt, qui in numero 70 Discipulorum videbantur eis excellere, quum tamen uter utri præferendus esset non facile dignoscerent.

Josephum.] Pro eo aliqua exemplaria habent *Josen:* sed idem nomen est, literis ultimis commutatis: derivatum ab addendo. Forsan is fuit frater Jacobi minoris, & Judæ Thaddæi, cognatus Jesu de quo Mat. 13. 55. Mar. 15. 40.

Vocatum Barsabam.] Hoc cognomen Hebræum quidam exponunt filium conversionis: alii filium quietis.

Qui cognominatus est Justus.] Ob justitiam nomine Latino, sed jam etiam à Judæis, quum Romanis subessent, usurpato. Vide & Col. 4. 11.

Et Matthiam.] Nomen Hebræum, donum Dei seu datum à Deo significans.

Vers. 24. *Et orantes.*] Non ipsi pro arbitrio suo constituunt Apostolum: quia tali muneri deputatus, debuit esse Christi Legatus, ab eo missus, non à quopiam alio ex hominibus. Huc spectant illa: Joh. 17. 18. xx. 21. & Gal. 1. 1. sed in re tanti momenti preces in cœlum dirigunt.

Dixerunt, Tu Domine.] Dominum Jesum, quanquam quod ad locum attinet respectu personæ suæ ab ipsis remotum, utpote in cœlo jam degentem, invocant, precibus ad eum directis: quia audiverunt ex ipso datam esse ei omnem potestatem in cœlo & in terra; & recordati sunt dictorum ejus quibus asseruit se esse eum qui Apostolos mittat, ut modo indicatum.

Corda cognoscens omnium.] Domino Jesu attribuunt notitiam hominum, non tantum externam, sed etiam internam; qui animos hominum notos habeat. Vide Joh. 2. 24, 25. VI. 64. Apoc. 2. 23. persuasi eum posse judicare, certo de personarum tum bonitate, tum aliis ad hujus ministerii functionem requisitis qualitatibus.

Ostende ex his duobus unum quem elegeris.] Id est declara & indica atque designa, utrum hunc, an illum.

Vers. 25. *Ut accipiat sortem.*] Vide supra vers. 17.

Ministerii.] Hæc vox generalis *diaconia* notat quamlibet functionem, sed additis vocibus *hujus*, & *Apostolatûs*, restringitur ad certam speciem excellentem.

Ex quo transgressus est Judas.] Id est digressus à vocatione sua, velut à via recta, ea relicta alio deflexit seu exorbitavit, atque ita decidit ab Apostolatu.

Ut abiret in locum proprium.] Ita factum est Judæ malitia, & Dei judicio justo, ut is qui Apostolatum velut locum alienum & sibi inconvenientem occupaverat, eo, ut meritus erat, excidens, devenerit in locum sibi proprium seu suum, quo dignus erat, nempe in mortem, non simplicem sed horrendam & abominandam, quam sibi ipse consciv it, deventurus deinde in Gehennam seu locum perditionis. Joh. 17. 12.

Vers. 26. *Et dederunt sortes eorum.*] Nomina inscripta lignis, vel chartis, in vasculum aliquod, ut in urnam, injecerunt, ut inde unum istorum eximeretur. In rebus dubiis, sed magni momenti, voluntatem Dei precibus ad eum directis, exquirere per sortem, erat usitatum in populo Dei, ut Levit. 16. 8. Jos. 7. 13. 16. &c. & 1 Sam. 14. 41, 42. & in eligendo Rege; 1 Sam. 10. 20, 21. Et Davidis tempore Sacerdotum ac Levitarum functiones sorte distributæ 1 Paral. 24. quales sortes precibus junctæ divinitus diriguntur Prov. 16. 33.

Et cecidit sors.] Seu exiit nempe ita ut à quopiam illud in quo erat scriptum nomen ejus eximeretur.

Super Matthiam.] Quanquam is, posterius nominatus, & minus insignis præ altero, pluribus nominibus designato, visus; tamen hunc Dominus elegit ac designavit. Cui liberum est ex paribus, & in pietate æqualibus, unum eligere præ altero. Potuit autem is Josephus Barsabas, quamvis non accensitus Apostolis, esse à Domino adhibitus ad aliquod aliud insigne ministerium Ecclesiæ; ut etiam Josephus Barnabas. Act. XI. 24. XIII. 2. XIV. 12. 14.

Et communibus calculis cooptatus est.] Verbum Græcum, à calculo derivatum, significat illius sortis eum fuisse eventum, ut hæc voluntas Christi de Matthia per sortem declarata, communibus suffragiis eorum, qui aderant fuerit approbata. *Cum undecim Apostolis.*] Ita ut numero undecim Apostolorum, Matthiam duodecimum Apostolum adjunxerint.

CAPUT II.

Vers. 1. *ET quum compleretur.*] Id est quum jam adveniisset & ageretur dies ista ut Luc. cap. 2. 21.

Pentecostes.] Græcum nomen, significat Quinquagesimam. Nempe à festo Paschatis, post septem septimanas exactas, die quinquagesima, Levit. 23. 15, 16. quæ dies etiam erat celebris festivitate: in qua offerebantur Deo primitiæ panis: qua etiam Lex vetus fuit promulgata in monte Sina; nunc autem novum Fœdus Euangelii promulgatum in Sione quando ad festum solenne fuit Israëlitarum ex diversis oris frequens concursus.

Erant omnes.] Quidam hoc accipiunt non de solis Apostolis, sed etiam de aliis qui sunt indicati supra cap. 1. vers. 14, 15. At alii existimant hoc ad Apostolos præcipue referendum, de quibus actum capitis proxime præcedentis fine. Et quædam antiqua exemplaria hîc habent additum vocabulum *Apostoli.* His etiam peculiariter ut testibus Christi, promissus est Spiritus Sanctus, de cujus missione hîc agitur.

Vide

Vide infra verſ. 4. Quanquam non eſt negandum præter Apoſtolos adfuiſſe tunc illic etiam alios Chriſti Diſcipulos, imo & mulieres.

Unanimiter.] Ut & ſupra c. 1. verſ. 14 conjunctis animis.

In idem. Quidam exponunt *ibidem*, ſeu *eodem loci.* Sed vide ſupra cap. 1. verſ. 15.

Verſ. 2. *Et factus eſt repente ex cœlo.*] Non ut alias ſolent flatus ventorum ex terra vel ex aqua proficiſci.

Sonus tanquam ruentis.] Ferebatur cum impetu iſte ſonitus.

Spirationis.] Seu flatûs; aut venti in quo & cum quo flatu ſonante deſcendit potens illæ afflatus Dei ſeu Spiritus Sanctus, de quo mox.

Violentæ.] Seu vehementis, cum impetu & valida commotione.

Et replevit totam domum.] Abundanter & copioſe.

Ubi erant ſedentes.] Id eſt ubi ſedebant illi omnes indicati ſupra verſ. 1.

Verſ. 3. *Et conſpecta ſunt eis.*] Id eſt ab eis. Prius auditu perceperunt ſonum ſpirationis vehementis, deinde viſu, agnoverunt id quod erat ſymbolum Spiritus Sancti: quod alii ſuper aliorum capita viderunt.

Diſpertita lingua.] Olim una lingua inter omnes homines vigens, quæ quod inter Heberi poſteros manſerit, Hebræa dicitur, diviſa fuit in multas, & confuſa cum multis, pro pœna, ita ut homines alii aliorum linguam non intelligerent, neque colloqui inter ſe poſſent; unde ex loco Babel à confuſione vocato, in diverſas terras diſperſi ſunt, à Deo, illi poſteri Noachi, qui ſuperbia impellente turrim altam uſque ad cœlum ædificare voluerunt Gen. xi. Nunc autem ædificii ſpiritualis, Eccleſiæ Dei & Chriſti, architectis ſingulis, data eſt pro beneficio diverſarum linguarum unita facultas, ut homines diſperſos ac diviſos ex variis gentibus in unum ædificium ſpirituale colligerent.

Diſpertitæ ſeu diviſæ linguæ conſpectæ dicuntur, quod eſſent quaſi diſſectæ ſuperne: ut indicaretur unam linguam cujuſque Apoſtoli, multarum linguarum vim accepiſſe, ſeu facultatem diverſas loquelas loquendi.

Linguæ inſtar ignis.] Seu linguæ quaſi linguæ ignis ſive igneæ. Eſa. 5. 24. *lingua ignis* vocatur flamma ignea, quod ad linguæ ſimilitudinem ubi producta eſt, in anguſtum & acutum deſinat ſuperne, ac ea ad quæ ſurſum fertur quaſi lambat. Hic Symbolum Spiritus Sancti in Apoſtolos cœlitus demiſſum, fuit velut flamma, linguæ ſimilitudinem repræſentans.

Lingua.] Seu linguarum ſpecies ibi conſpiciebantur, quia Apoſtolis per eum Spiritum dabatur facultas linguis diverſis loquendi: At eædem linguæ erant *inſtar ignis*, ſeu quaſi igneæ ac flammantes; quia Spiritu Sancto inflammante ardenter ac flagranter loquuturi myſteria Euangelii, animos hominum ad fidem ac pietatem erant inflammaturi. Hic impleri manifeſte cœpit illud quod per Johannem Baptiſtam fuit indicatum Matth. 3. 11, quanquam non hoc ſolum ibi eſt intellectum.

Et ſedit.] Seu manſit aliquamdiu, nempe ille ignis linguarum forma apparens, qui erat Symbolum Spiritus Sancti. Vel intelligitur in illo igne exiſtens Spiritus Sanctus, qui exprimitur ℣. mox ſequente.

Super unumquemque eorum.] Nempe duodecim Apoſtolorum capita ſingula.

Verſ. 4. *Et.*] Viſionis illius effectus per ſymbola venti & ignis deſignatus exprimitur.

Repleti ſunt.] Copioſe, pro ſua capacitate.

Omnes.] Scilicet Apoſtoli, vide ſupra ℣. 1, quod videtur confirmari ex ℣. 14 & 15 infra. Quanquam aliqui etiam ad mulieres hoc extendunt, propter illa verba quæ habentur infra ℣. 17 & 18. Sed de his ibi erit videndum.

Spiritu Sancto.] Id eſt, illo afflatu Dei potente, qui à Deo ſpiratus, ab eo manat, per quem à Deo homines ſanctificantur. Quem non eſſe merum accidens, ſed ſubſtantiale quiddam, ut ſunt & alii ſpiritus naturales, atque etiam halitus, merito eſt credendum. Attamen non ideo concludendum, Spiritum Sanctum eſſe ſuppoſitum, nedum perſonam, multo minus ipſum Deum altiſſimum. Videantur annotata ad Matth. 3. 16. Etiam ex eo ipſo quod hic indicatum ſupra ℣. 2, Spiritum Sanctum qui in linguis igneis erat, conſediſſe ſeorſim ac diviſim ſuper unumquemque duodecim Apoſtolorum, uno eodemque tempore, patet Spiritum Sanctum non eſſe perſonam Dei, quæ eſt individua. Sed & illud notandum, nuſquam ſcribi Spiritum Sanctum perſonæ alicujus ſpecie apparuiſſe: ſed tantum antea quum in Jeſum deſcenderet ſub ſpecie columbæ, nunc autem quum in Apoſtolos demitteretur ſub ſpecie linguarum ignearum, ejus ſymbolum quo is velabatur conſpectum eſſe. Deinde ex eo quod Apoſtoli dicantur *repleti Spiritu Sancto*; atqui ipſa Dei altiſſimi perſona homines repleri eſt inconveniens. Ita Chriſtus quod promiſerat ſupra cap. 1. ℣. 5, reipſa præſtitit, Regni ſui cœleſtis poſſeſſionem & coronationem adeptus, regalia dona per Spiritum Sanctum ſubditis ſuis diſtribuit. Vide Eph. 4. 8.

Et cœperunt loqui aliis linguis.] Nempe præter linguam vernaculam Hebraicam, aliis extraneis, quas non didicerant: *linguis novis* ut dictum Marc. 16. ℣. 17. Aliqui putarunt Apoſtolos una tantum lingua Hebræa loquutos eſſe; ſed ſermonem eorum ab auditoribus diverſarum linguarum gnaris ita intellectum quaſi unicuique ex iſtis propria ipſorum lingua loquerentur: ita opinati Cyprianus, Oecumenius, Dionyſius Rikel Carthuſianus, & Eraſmus. Sed hoc credere non convenit: ita enim non in Apoſtolis & eorum linguis Spiritus Sanctus miraculum feciſſet, ſed tantum in auribus auditorum. Et manifeſte huic opinioni reſiſtunt illa quæ ſcripta ſunt 1 Cor. 12. 10, 28, 30. xiii. 2, 4, 9, 14, 18, 19, 23, 26, 27, 39.

Quæritur hic num Apoſtoli abhinc jam ſemper linguis peregrinis omnium gentium loquuti fuerint. Videtur hoc donum non ita eis, tunc infuſum ut in illis perpetuo maneret, etiam quum eo non eſſet opus; ſed per intervalla quando res requirebat, Spiritu Sancto inſpirante atque ſuggerente, eos linguas diverſas eſſe loquutos. Non eſt autem aſſeverandum (ut quidam faciunt) illo tantum unico die non ultra, vim iſtam in eis duraſſe, tantiſper nempe quamdiu linguæ igneæ ſingulis diſtributæ ſupra cu-

juſque caput inſederunt. Quod facile refellitur iis verbis quæ de aliis Chriſtianis etiam poſtea linguis diverſis loquentibus modo citata ſunt ex epiſt. ad Corinth. vide & Act. 10. 46. XIX. 6.

Prout ille Spiritus dabat eis effari.] Spiritus Sanctus regebat & moderabatur linguam uniuſcujuſque ex Apoſtolis, & verba exotica formabat atque eis ſuppeditabat: ita ut non temere neque confuſe loquerentur, neque inania quæpiam verba ſine mente atque ſenſu effutirent, ſed res divinas pro ratione auditorum in quos incidebant, ut res requirebat, proloquerentur. Quamvis autem hic de Spiritu Sancto ita dicatur, *Spiritus dabat effari*, tamen hinc non ſequitur Spiritum Sanctum eſſe perſonam Dei. Nam poteſt dici quod aliqua res det alicui quidpiam, quando per eam id datur ab aliqua perſona, ut Act. cap. 3. 16. Hic Dominus Jeſus id per Spiritum iſtum dabat.

Verſ. 5. *Erant autem in Ieruſalem habitantes Judæi.*] Non tantum qui ibi fixum domicilium habebant, ex diverſis nationibus illuc commigrantes Judæi, de qualibus vide Act. 6. 9, ſed etiam qui ad ſolenne feſtum anniverſarium Pentecoſtes undique illuc advenerant, & illic per dies aliquot commorabantur. Deus & filius ejus Dominus Jeſus hac occaſione congregatorum ex variis regionibus Iſraëlitarum uſus eſt, ut in tantæ multitudinis præſentia miraculum tam inſigne Spiritus Sancti in diſcipulos Jeſu Chriſti demiſſi perficeretur.

Viri religioſi.] Voce Græca notantur proprie, qui bene ſeu caute accipiunt aliquid. Vide apud Luc. 2. ℣ſ. 25. Per hos quidam putant notari Gentiles ad legem Moſis, ſaltem reſpectu moralium præceptorum obſervationis, converſos. Sed potius videntur intelligendi potiſſima ex parte Judæi origine, homines cultui Dei addicti.

Ex omni gente eorum qui ſub cœlo ſunt.] Eſt hic quædam Hyperbole. Significatur eos ex plurimis orbis terræ regionibus in quas erant diſperſi, Jeroſolymam conveniſſe.

Eorum vel *earum.*] Nam Græca vox eſt ambigua, poteſt referri vel ad viros ſeu homines, vel ad gentes ſeu nationes: res tamen eodem redit.

Facta autem voce hac.] Quidam hanc vocem intelligunt de ſonitu illo de quo ſupra ℣ſ. 2. Alii autem de vocibus ſeu verbis Apoſtolorum: aliqui potius de fama ejus rei mirandæ per urbem pervagata. Ut Jer. 10. 22, nonnulli denique de reipſa & negotio iſto. Ut Exod. 4. 8.

Convenit multitudo.] Miraculi iſtius effectus fuit quod ad hunc rumorem ſparſum per urbem, magnus Judæorum numerus confluxerit illuc ubi Apoſtoli erant & concionabantur.

Et confuſa eſt.] Plerique hoc referunt ad mentis confuſionem ſeu conturbationem, ex re miranda: quod tamen ſatis exprimitur mox ℣ſ. 7. & 12. Alii autem putant intelligendum de concurſu vulgi tumultuario; ut Act. 19. 29 & 32.

Quia audiebant unuſquiſque propria lingua loquentes.] Eſt hic quædam ambiguitas; an una unius linguæ Hebraicæ quæ erat Apoſtolis propria pronunciatæ loquela, reſonans, per variam aëris configurationem, diverſimode formata, ad aures audientium ita allaberetur, ut in iſtis auribus audientium ex una voce diverſæ voces fierent, ſeu audirentur: an vero ex Apoſtolorum ore ſtatim exiverint voces linguæ ipſis exoticæ, ſed quæ audientibus erant propriæ atque vernaculæ? Inter alios Eccleſiæ Doctores Gregor. Nazianz. Orationem de Pentecoſte huic poſteriori ſenſui magis aſſentitur, addita ratione, quia illo modo, priore, eſſet magis audientium quam dicentium miraculum, hoc autem modo, dicentium. Videatur ſupra annot. ad ℣ſ. 4. & infra ℣ſ. 11.

Loquentes eos.] Non tamen ſimul omnes omnibus linguis confuſe: ſed per vices, ordinatè. Vide 1 Cor. 14. 23. &c. 27. 40.

Verſ. 7. *Obſtupeſcebant autem omnes.*] Plus hoc eſt quam quod additur, *& mirabantur*, notat magnam mentis perculſionem. Et is eſt effectus illius miraculi.

Dicentes alii ad alios, Nonne ecce omnes iſti ſunt qui loquuntur, Galilæi?] Ex una regione in qua tam variæ linguæ non vigebant. Cujus autem nationis homines iſti Apoſtoli Chriſti eſſent, id poterant etiam peregrini & advenæ ab incolis percontando didiciſſe.

Verſ. 8. *Et quomodo nos audimus.*] His verbis potiſſimum videntur adducti eſſe quidam, ut exiſtimarent Apoſtolos non diverſis linguis, ſed una Hebræa loquutos: auditores autem eorum verba ita accepiſſe & intellexiſſe, ac ſi ſuam quiſque linguam ab eis audiviſſet. Sed de hoc dictum ſupra ad ℣ſ. 4.

Audimus.] Subintelligendum, *eos loquentes.* Vide ſupra ℣ſ. 6.

Quiſque propria dialecto noſtra.] Ea vox Græca quæ habetur & ſupra ℣ſ. 6. ſolet alias notare in eadem lingua aliquam loquendi diverſitatem, ſed hic accipitur latiori ſignificatu pro linguis diverſis.

In qua nati ſumus.] Dicitur quis natus in aliqua lingua, quia eſt oriundus ex ea regione in qua iſta lingua viget, quæ eſt ei vernacula.

Verſ. 9. Enumerantur variarum regionum homines, omnes tamen religione Judæi, aliqui & natione: ſparſi per varias regiones ac primum ex Aſia.

Parthi.] Populus vicinus Perſis, qui authore Arſace, à Syriæ Regibus defecerat, & tunc Regnum potens, etiam Romanis reſiſtens, tenebat.

Et Medi.] Populi Aſiæ qui poſt Aſſyriorum Monarchiæ diviſionem, in Aſia potentes olim erant; priuſquam Perſarum Monarchia ſurrexiſſet.

Et Elamitæ.] A filio Semi primogenito Elamo, Geneſ. 10. 22, dicti Elamitæ ſeu Elymæi, populi Perſidis, qui ſolent jungi cum Medis: Jeſai. 21. 2. Jer. 25. 25.

Et incolentes Meſopotamiam.] Regionem interamnatem inter Euphratem & Tigrim amnes, inhabitantes, ſed qui tunc Jeroſolymam ut & alii, qui hic recenſentur, advenerant feſti ſolennis cauſa.

Judæamque.] Regionem à tribu Judæ ita dictam: in qua dialectus linguæ Hebrææ, tunc cum Chaldaica Syriaca miſtæ, diverſæ à dialecto Galilæorum vigebat.

Et Cappadociam.] Hæc regio erat vicina Ciliciæ.

Pontum.] Regionem prope mare illud quod vocatur Pontus Euxinus.

Et

Et Aſiam.] Non majorem, in qua omnes hactenus recenſitæ oræ continentur; ſed minorem, & quidem ſtrictius, à Cappadocia, Ponto, Phrygia & Pamphylia, diſtinctam, quæ alias vocata Jonia, cujus metropolis Epheſus.

Verſ. 10. *Phrygiamque.*] Regionem Aſiæ in qua olim Troja fuit.

Et Pamphyliam.] Etiam hæc pars Aſiæ erat: dicta ab omni tribu.

Ægyptum.] Hæc Africæ regio; ita vocata à Rege quodam Ægypto fratre Danai. Hebraice dicta Mitzraim, à filio Chami Gen. 10. 6. Ibi, præſertim Alexandriæ, & Memphi, quæ nunc dicitur Cairus, multi tunc Judæi habitabant.

Et partes Libyæ.] Ita vocatur à Græcis Africa: ſed hic additur,

Ejus quæ ſecundum Cyrenem.] Cyrene pars Africæ, inter Ægyptios, & Pœnos ſeu Carthaginenſes ſita.

Et advenæ vel incolæ Romani.] Qui ex urbe Roma, quæ tunc orbis caput & Monarchiæ quartæ ſedes erat, in Europæ parte, Italia, ſita, in qua etiam Judæi habitabant, tunc Jeroſolymam advenerant.

Judæique.] Origine & natione, à Juda pronepote Abrahami oriundi, Romæ habitantes.

Et Proſelyti.] Ita dicti Græco nomine ii, qui ex aliis gentibus ad Judæorum religionem acceſſerant. Vide Matth. 23. 15.

Verſ. 11. *Cretes.*] Ex Creta inſula maris mediterranei, quæ nunc vocatur Candia; media inter Europam, Africam & Aſiam: ſed tamen Europæ ſolet accenſeri.

Et Arabes.] Populi Aſiæ majoris, ex regione Judææ vicina.

Audimus loquentes eos noſtris linguis magnifica Dei.] Vulgata verſio habet *magnalia Dei*, id eſt eximia ac miranda facta Dei enarrantes atque celebrantes. Sic Tob. 11. 13. 3 Macchab. ℣. penult. & Luc. 1. 49. Hæc autem hic erant de Meſſia jam Iſraëlitis ſecundum promiſſa Dei miſſo, de eo miraculis claro, è mortuis reſuſcitato, in cœlum exaltato, de vita æterna per eum conferenda credentibus ac pœnitentiam agentibus &c.

Verſ. 12. *Obſtupeſcebant autem.*] Repetit hic id quod ſcriptum ſupra ℣. 7. *Omnes*, id eſt, plerique nam mox verſu ſequente de aliquibus aliud dicitur.

Et ambigebant.] Id eſt, præ admiratione perplexi erant, & hæſitabant dubii quid hac de re eſſet exiſtimandum.

Alius ad alium dicentes, quidnam velit hoc eſſe?] Ita ſolet dici Latine in admiratione & ignoratione eventus alicujus rei; *Quid hoc ſibi vult?* Voluntas tribuitur rei quæ non eſt perſona.

Verſ. 13. *Alii autem, cavillantes.*] Qui vel linguas alias præter Hebraicam non intelligebant; vel animo erant improbo, nec ſatis ad ea quæ dicebantur attento, ideo hoc miraculum manifeſtum irriſione petulante elevabant.

Dicebant, quod.] Vocula iſta *quod*, in referenda per Proſopopœjam alterius alicujus oratione, frequenter uſurpari ſolita, redundat.

Dulci.] Vox Græca hic poſita ſolet alias notare muſtum ſeu vinum novum, à dulcedine ita dictum. Sed quia hoc proprie illo anni tempore, die Pentecoſtes non erat, ideo vinum dulce, quale eſt ex muſto decoctum ſeu defrutum, intelligitur.

Impleti ſunt.] Id eſt inebriati.

Verſ. 14. *Stans autem.*] Ut concionabundus ad populum, & quidem conſiſtens conſtanter, atque fidenter.

Petrus.] Ut primus inter Apoſtolos, non tamen Dominus, vide ſupra cap. 1. 15: os omnium, ut dicit Chryſoſt.

Cum undecim.] Nempe reliquis Apoſtolis, ſociis & collegis ſuis.

Extulit vocem ſuam.] Ut clara voce, tumultuantem multitudinem cohiberet, ut in ſe converteret audiendum, atque ut fiduciam ſuam declararet.

Effatus eſt eis.] Seu affatus eſt eos.

Viri Judæi, & habitantes Jeruſalem.] Ipſa tali appellatione captat benevolentiam: quia iſti ſe aliis antecellere multis modis exiſtimabant.

Hoc vobis notum eſto, & in aures admittite verba mea.] Conciliat ſibi attentionem, ut ſolet fieri in exordiis orationum.

Verſ. 15. *Non enim ut vos præſumitis.*] Amovet falſam opinionem.

Iſti ebrii ſunt.] Nempe collegæ ac ſocii mei.

Eſt enim hora tertia diei.] Nempe ab ortu Solis: tempus precum matutinarum; ad quas non ſolebant Judæi honeſti accedere cibo ac potu refecti, multo minus ebrii: præſertim feſto ſolenni. Qui in illis oris ebrietati indulgebant, ſolebant id facere veſperi ſub tempus cœnæ poſtquam negotia diurna expedierant, & quando eos minus pudebat, vide 1 Theſſ. 5. 5.

Verſ. 16. *Sed hoc eſt illud quod dictum per Prophetam Joëlem.*] Cap. ejus 2 à ℣. 28, vel ſecundum Hebraicum textum, Cap. 3. ℣. 1. Jam validiore argumento eos refutat & ſimul ad quæſtionem ℣. 12, indicatam reſpondet, non ſuis verbis ſed Scripturæ propheticæ.

Verſ. 17. *Et erit in ultimis diebus.*] Seu ultimis temporibus; nempe tempore eo quo Deus daturus erat populo ſuo *Doctorem juſtitiæ*, de quo ibi apud Joëlem cap. 2. 23, ſecundum quoſdam, ita Hebraicas voces interpretantes: per quem Doctorem juſtitiæ ſignificatur Meſſias, quamvis alii interpretentur *pluviam juſtam.* Alias in Hebræo textu hoc loco ſunt voces *poſt hæc.*

Dicit Deus.] Has voces S. Petrus addit, monens quis illa apud Prophetam loquutus ſit, & iſta facturus fuerit.

Effundam.] Veluti aquam, cui ſolet aſſimilari Spiritus Dei Sanctus. Ut Jeſai. 44. 3. Joh. 4. 14. VII. 38, 39. vide & Tit. 3. 6. abluens ſordes peccatorum: cujus abundans & copioſa largitio hoc verbo ſignificatur.

A Spiritu meo.] Apud Joëlem eſt, *effundam Spiritum meum*, hic autem *à* vel *ex*, *Spiritu meo.* Indicatur Deum non totum Spiritum ſuum hominibus dare, vel in homines effundere, ſed partem ex eo. Vide & 1 Joh. 4. 13. Hebr. 2. 4. Hinc etiam apparet Spiritum Sanctum non eſſe perſonam Dei ipſumque Deum altiſſimum: nam de hoc non poteſt recte dici quod effundatur à Deo: neque quod ſit Dei.

Super

Super omnem.] Cujuſvis ſortis, & conditionis, atque ſexus, & ætatis, capacis.

Carnem.] Id eſt homines, ad populum Dei ſpectantes. Spiritui potenti opponitur caro fragilis, vilis, cui tamen Spiritus ille Dei potens communicatur.

Et prophetabunt.] Tum futura prædicent, tum occulta myſteria divina effabuntur, ex afflatu Spiritus divini: cujus effectum eſt prophetia.

Filii veſtri.] Nempe iſtorum quibus hæc per Prophetam Joëlem ſunt annunciata, priſcorum Judæorum poſteri.

Et filiæ veſtræ.] Etiam fœminis hoc donum eximium Deus promiſit. Sed hinc non neceſſario ſequitur, eo ipſo tempore quum hæc S. Petrus diceret, datum fuiſſe fœminis Spiritum Sanctum, eaſque tunc prophetaſſe. Nam poteſt dici id poſtea eſſe impletum, ut Act. 21. 9. Sicut etiam quod mox additur de ſomniis.

Et juvenes veſtri viſiones cernent.] Id eſt revelationes myſteriorum divinorum, miraculoſo modo cœlitus factas, percipient.

Et ſeniores veſtri ſomnia ſomniabunt.] Nempe ſupernaturalia, à Deo per Spiritum ejus immiſſa: per qualia etiam Deus arcana ſua revelare ſolitus. Unde cum viſionibus Prophetis à Deo exhiberi ſolitis talia ſomnia memorantur Num. 12. 6.

18. *Et quidem.*] In Hebræo textu apud Joëlem eſt, *& etiam*, nempe, quod majus adhuc eſt, & magis mirabile, atque majoris gratiæ effectum.

Super ſervos meos & ſuper ſervas meas.] Non tantum liberas perſonas quales hactenus memoratæ, ſed etiam ſervilis conditionis.

Meos, meas.] Non habentur iſta in textu Joëlis Hebræo, tantum *ſuper ſervos & ſuper ancillas*, ſed S. Petrus hoc addidit, monens iſtos ſervilis conditionis homines eſſe ſervos Dei, non contemnendos, quando ſunt pii. Alias omnes homines & præſertim religioſi ejus cultores ſunt ſervi Dei.

In diebus illis.] Nempe ultimis, *effundam à ſpiritu meo, & prophetabuunt*, quæ poſita ſunt verſ. 17. ea hic repetuntur.

Verſ. 19. *Et dabo prodigia.*] Poſt promiſſa læta piis, jam annunciantur minæ indicia triſtia iræ Dei, contra euangelii, per Prophetas iſtos ex Spiritus Sancti afflatu prædicati, ad fidem in Jeſum Chriſtum & ad pœnitentiam invitantis, contemtores.

Talia prodigia, iræ Dei contra Judæos incredulos & inobedientes prænuncia, evenerunt ante Jeroſolymæ excidium. De quibus videatur annotatio ad Luc. 21. 11.

In cœlo ſurſum & ſigna ſuper terram deorſum.] Non habetur hoc *ſurſum* in textu Joëlis; ſicut & mox *deorſum*.

Sanguinem & ignem & vaporem fumi.] Id eſt cædes hominum, atque incendia vicorum & oppidorum.

Verſ. 20. *Sol convertetur in tenebras*, id eſt obtenebrabitur, *& luna in ſanguinem &c.*] Reſpectu coloris ſanguinei. Vide & Apoc. 6. 12. Hæc aliqui accipiunt improprie de gravibus calamitatibus & rerum, mundi confuſione, ut ſolent talia apud Prophetas talibus loquutionibus deſignari. Sed nihil obſtat quominus hæc propriè accipiantur, reſpectu ſenſus myſtici, de quo mox. Vide annot. ad Matth. 24. verſ. 29.

Priuſquam veniat illa dies Domini.] Hæc dies, quæ alioqui ſenſu humiliore poteſt intelligi de tempore excidii Jeroſolymitani, ſenſu myſtico perfectiore intelligenda eſt dies illa ultima qua Deus per Chriſtum judicaturus eſt totum mundum & omnes ejus incolas. Dies alicujus dicitur qua is aliquid inſigne efficit, vel conſequitur.

Magna & illuſtris.] Apud Joëlem eo loco unde hæc verba ſunt ſumta, habetur *terribilis*. Hæc dies impiis quidem terribilis, propter pœnas eorum horrendas à Deo per Chriſtum tunc eis infligendas; ſed eadem reſpectu rerum quæ in illa patrabuntur, ſimul illuſtris & glorioſa erit Deo ac Chriſto, & hominibus piis.

Verſ. 21. *Et erit.*] Id eſt fiet hoc, quod, omnis &c.

Omnis quicunque abſque reſpectu perſonarum, *invocaverit nomen Domini.*] Invocare nomen Dei, ſignificat Deum religioſe colere, & cultum iſtum profiteri, verbis atque factis. Ita invocatio Dei non pro ſola ad eum directa precatione, ſed pro ejus cultu ſumitur ſæpe. Ut Geneſ. 12. 8. XIII. 4. XXVI. 25. 1 Paral. 13. 6. Pſal. 79. 6. Eſai. 41. 25. Jer. 10. 25. Sic & invocatio Jeſu Chriſti vel nominis ejus, Act. 9. 14, 21. 1 Cor. 1. 2. 2 Tim. 2. 22.

Domini.] Per Dominum iſtum apud Ioëlem intelligitur Deus altiſſimus, hic autem merito ſubintelligitur & Ieſus Chriſtus, à Deo exaltatus, per quem ut mediatorem ſub Novo Fœdere Deus eſt invocandus, & colendus. Vide Rom. 10. 12, 13.

Servabitur.] Id eſt ab exitio aliis imminente liberabitur, atque fructum gratiæ Dei perpetuum conſequetur: præſertim in vita illa cœleſti æterna.

Rurſus piis læta prædicuntur. Ita non tantum ad quæſtionem de eo quod tunc fiebat reſpectu miraculoſæ demiſſionis Spiritus Sancti, reſponſum dedit Petrus ex verbis propheticis, ſed ex iis ulterius citatis ulteriora quoque ad finem mundi de inſignibus Dei tum reſpectu impiorum tum reſpectu piorum effectis vaticinia pronunciavit.

In Concionis hujus parte ſecunda ex occaſione illius rei mirandæ, populum qui ejus fama permotus concurrerat, docet porro Petrus de Ieſu, qui poſt paſſionem & reſuſcitationem à Deo præter ſpem Judæorum ei adverſantium, factus eſt Dominus cœli, per quem iſtud miraculum circa Spiritus Sancti demiſſionem eſt editum.

Verſ. 22. *Viri Iſraëlitæ.*] Iterum eos compellat honorifice; Gaudebant illi nomine Iſraëlitarum, quod ab Iſraële ſeu Jacobo Abrahami nepote, qui cognominatus eſt Iſraël, id eſt princeps vel victor Dei, eſſent oriundi.

Audite ſermones iſtos.] Rurſus attentionem conciliat orationi ſuæ.

Jeſum illum Nazarænum.] Nempe illum qui à Nazareto oppido in quo educatus fuit, ita eſt vocatus. Vide Matth. 2. 23, quem Judæi ita vocitabant quaſi per contumeliam, & ſuper quem crucifixum in titulo hoc eſt adſcriptum Joh. 19. 19.

Virum.] Ita vocatus Jeſus etiam Joh. 1. 30. & Act. 17. 31. Ut indicetur is eſſe homo verus: etiam

hic

hic à Deo qui mox deinde nominatur, palam distinctus.

A Deo approbatum seu *demonstratum.*] Id est quem Deus à se missum esse, certis documentis confirmavit. Vide Ioh. 3. 2. v. 36, & probavit hunc esse Messiam verum.

In vos.] Id est vestri causa, seu propter vos, ut in eum crederetis & per eum salvi fieretis. Aliqui exponunt vobis; vel inter vos, ut 1 Thess. 1. 5. aut apud vos, ut Luc. 24. 47.

Potentiis.] Id est factis miraculosis, à potentia Dei profectis. Vide Matth. 7. 22. XIV. 2. &c.

Et prodigiis & signis.] Eadem miracula insignia pluribus vocibus idem significantibus declarat. Sic Act. 6. 8. 2 Cor. 12. 12. Hebr. 2. 4. Quidam tamen hæc distinguit, ut *potentiæ* sint miracula quæ insignem potentiam mirificam requirunt & arguunt: *portenta* autem illa quæ præ cæteris sunt stupenda: *Signa* denique generaliter omnia ea quæ indicio sunt aliquem à Deo missum esse.

Quæ fecit per eum Deus.] Indicat S. Petrus non Jesum fuisse primarium seu principalem istorum miraculorum authorem seu primam causam, sed Deum, nempe illum altissimum, à quo Jesus erat missus, à quo & potentiam ac potestatem ista faciendi accepit. Jesum autem fuisse istorum causam mediam. Sicut simile exemplum habemus Act. 15. 12. Etiam hinc apparet Jesum non fuisse ipsum Deum altissimum; nam si esset, non bene de illo ita diceretur.

In medio vestri.] Non clanculum alicubi in angulo hæc Christi miracula fiebant, sed palam in medio Judæorum.

Sicut & ipsi nostis.] Illorum ipsorum notitiam & conscientiam appellat: ut ostendat se non ignota nec dubia loqui: sed talia quæ illi ipsi negare non poterant; quippe quorum multi spectaverant oculis suis ista Jesu facta miranda.

Vers. 23. *Hunc.*] Nempe Jesum, de quo loqui orsus Petrus, ejus commendationem quasi per parenthesin addidit.

Definito consilio.] Jesu passionem commemoraturus, indicat eam non temere ac fortuito, vel tantum ex hominum malitia atque industria evenisse, sed ex Dei decreto: qui ut hoc fieret jam olim constituerat. Non tamen absolute absque ulla conditione. Neque Deus Judæos ut id facerent omnino coegit, sed eorum malitia jam parata ad id est usus, ut præter eorum intentionem id in bonum tum illorum ipsorum si resipiscerent, tum aliorum hominum converteret.

Et præcognitione Dei.] Docet id Deum præsciviisse multo prius quam fieret. Quod patet vel hinc quia per Prophetas suos prædixit id fore. Additamentum N. N. Nota hic prædestinationem & præscientiam conjungi, tanquam ejusdem rei causæ: unde apparet ea quæ Deus præcognovit æque necessario fieri ac illa quæ determinavit.

Deditum.] Nempe à Juda Iscariote uno ex Christi discipulis, proditore.

Accipientes.] Seu quum traditum accepissetis.

Per manus exlegum.] Id est sceleratorum hominum. Aliqui vertunt *per manus sceleratas.* Quia articulus Græcus non est additus: sed potest esse ellipsis articuli. Res quidem eodem redit. Satius est tamen per nomen istud intelligi ipsos homines exleges seu sceleratos: nempe Ethnicos, quales erant Romani milites, per quorum manus Jesus est crucifixus. Ii ita vocantur oppositè ad Judæos, quod legem Dei non haberent nec nossent. Alibi eodem sensu vocantur peccatores, Matth. 20. 45. Marc. 14. ℣. 41. Quod essent homines prorsus profani. Hæ autem voces *per manus exlegum* non sunt conjungendæ cum voce antecedente *deditum*, sed cum sequentibus.

Affigentes.] Nempe ligno crucis.

Interemistis.] Jesum crucifixisse & occidisse dicuntur Judæi, quanquam non ipsi suis manibus eum crucifixerint, quia hujus rei authores & impulsores Pilato præsidi ejusque militibus fuerunt. Quod quis per alium facit, ipse facere censetur.

Vers. 24. *Quem Deus resuscitavit.*] Jesum ex Dei constitutione per homines impios morte affectum, Deus ex morte liberavit & ad vitam restituit. Hoc sæpe & alibi docetur ab Apostolis, quia in hoc vertebatur cardo fidei in Jesum Christum. Hinc etiam apparet Jesum non esse ipsum Deum altissimum: quia inconveniens est si dicatur Deus altissimus esse resuscitatus à Deo.

Solvens dolores mortis.] Quidam exponunt mortem dolorum plenam: ex Hebraismo. Ut *abominatio vastationis* pro abominanda vastatione accipitur, Matth. 24. 15. Aliqui Interpretes Græci, ut Theophyl. Oecumen. ita exponunt, quod mors introducatur quasi mulier quæ in ventre fœtum habuit inclusum, & cum doloribus parturiebat, ut eum in lucem emitteret; cujus dolores tunc soluti sunt quum fœtus ex ea est eductus. Sed non male quidam annotarunt, nomen Hebræum quod dolores graves notat, notare etiam, & quidem priore significatione, funes seu laqueos quibus aliquid constringitur: & respici hic verba 2 Sam. 22. 6. Psal. 18. ℣. 5, 6. CXVI. 3. Ubi de circumdatione funium mortis seu inferni (ut & hic aliqui habent) & de liberatione ex eis sermo est. Nomen autem id quod *funes* significat in Græca versione positum est *dolores.* Quam Græcam versionem Lucas est sequutus. Ergo indicatur Deus solutis vinculis mortis quibus ea Iesum vinxerat, eum in vitam revocasse.

Eo quod non erat possibile &c.] Nempe ex Dei decreto: quia is Jesum è morte excitare constituerat, ut mox probatur.

Teneri eum ab ea.] Nempe à morte, vel *ab eo*, nempe inferno seu sepulchro. Scilicet ut ibi Jesus perpetuo aut saltem diu detineretur.

Vers. 25. *David enim.*] Jesum Christum à morte non debuisse retineri, probat ex verbis Davidis, Psal. 16. ℣. 8 & seqq.

Dicit in eum.] Seu *ad eum* spectans, vel *de eo.* Ut Eph. 5. 32. David hæc in Psalmo dicens, non tam seipsum spectabat, quam eum cujus typum gerebat nempe Jesum Christum. Id S. Petrus à Spiritu Sancto edoctus, ita exposuit.

Prospicibam Dominum in conspectu meo semper.] Verba hæc citantur ex versione Græca, diversa aliquantum à textu Hebræo. In quo hoc loco est *Posui Jehovam in conspectu &c.* indicat se in periculis & in pas-

in passione, Deum sibi proposuisse velut præsentem, qui sibi adsit, quasi illum videret; ita ei & ejus auxilio se confidisse. Vide & Psal. 25. 15.

Quia ex dextris meis est.] Seu ad dexteram, prope adstans, ad opem ferendam.

Ut ne concutiar.] Id est, ne hostes mei me ita prosternant ut opprimant & victoriam de me obtineant.

Vers. 26. *Propter hoc.*] Id est propter istam Dei præsentiam.

Oblectatum est cor meum.] Id est animus meus est exhilaratus.

Et exsultavit lingua mea.] In Hebræo textu Psalmi est *gloria mea*, ut & Psal. 30. ult. Quia lingua piorum occupatur in gloria Dei celebranda. Lucas hic sequitur septuaginta Interpretum versionem Græcam.

Adhuc autem & caro mea.] Etiam post mortem incorrupta manens.

Commorabitur.] Seu deget in sepulchro. Græce proprie est tale verbum quo significatur in tabernaculo habitabit, quo notatur ad tempus breve commoratio.

In spe.] Seu cum spe. Nempe præservationis à cotruptione', & resuscitationis, quod mox sequitur. Carni sepultæ tribuitur spes seu fiducia, improprie. Indicatur carnem Christi post mortem mansuram fuisse in securitate, tutam ab omni malo. David Kimchi Rabbinus Judæorum Commentar. in Psal. 16. in hæc verba scripsit, sensu literali, dum sum in vivis, habitabit caro mea secure, quia liberabis me ab omni damno: at mysticè post mortem, quasi doceat non dominaturam ei corruptionem & vermem.

Vers. 27. *Quia non derelinques.*] Apostrophe seu aversio sermonis directa ad Deum Patrem.

Animam meam.] Id est *me*, per synecdochen partis pro toto; & alibi animæ pro hominibus ponuntur, ut Ezech. 17. 17. XVIII. 4. 20. XXII. 27. Act. 7. 14. 1 Pet. 3. 20. Ad hunc locum explicandum faciunt verba, Psal. 33. 19. XLIX. 16. LXXXIX. vers. 49.

In inferno] Vox Hebræa in textu Psalmi 16 posita *Scheol*, significat in genere locum corporum humanorum post mortem, unde communiter pro sepulchro, interdum pro inferno ponitur, ut notavit Buxtorfius: Græca vox signat invisibilem locum.

Infernus autem in Sacra Scriptura plerumque notat statum mortuorum, ut præter loca modo citata, Job 7. 9. Psal. 6. 6. Jes. 38. 18. 1 Cor. 15. 55. Apoc. 1. 18. xx. 14. in quem infernum descendunt etiam homines pii, Gen. 37. 35. XLII. 38. XLIV. 29. Iob 14. 13. XVII. 13, 16. Sed Deus animas eorum redimit seu liberat ex inferno. Psal. 49. 16. XXX. 4. LXXXVI. 13. Hos. XIII. 14. Et Iesu Christi animam ex inferno Deus liberavit, dum eum mortuum resuscitavit.

Græcus textus hoc loco habet εἰς ᾅδου *in inferni* & quidem tale *in* quod postulat accusativum εἰς pro ἐν· & subintelligitur *domum*, seu *domo*. Ut notavit Piscator.

Neque dabis] Id est, non sines, nec permittes ut hoc fiat.

Illum sanctum tuum.] Hebræa vox Psalmi, notat etiam benignum, aut misericordem. Dicitur id nomen etiam de aliis hominibus piis ac sanctis, ut Psal. 37. 28. LXXXVI. 2. Sed per excellentiam Iesus Christus est Sanctus Dei. Vide Mar. 1. 24.

Videre corruptionem.] Id est experiri eam, corrumpi; etiam quoad corpus Christi, quod mansit in sepulchro incorruptum, non putrefactum, tertia die vivificatum. Ita sumitur videre mortem, Ioh. 8. 51. Hebr. 11. 5.

Vers. 28. *Notificasti mihi vias vitæ.*] Id est ex morte ad vitam me reduces, & quidem ad vitam illam beatissimam ac jucundissimam, nempe æternam aditum mihi dabis; quum ejus me compotem ac participem facies. Præteritum pro futuro.

Replebis me oblectatione.] Id est lætitia summa afficies, in cœlesti felicitate.

Cum facie tua.] Id est quando tuam ô Deus mi, faciem conspiciendam mihi exhibebis. Vide Psal. 17. ℣. 15.

Vers. 29. *Viri fratres.*] Rursus compellat auditores benigne, concilians sibi eorum benevolam attentionem: volens ostendere ista modo citata verba Davidi non convenire.

Licitum dicere cum libertate loquendi ad vos.] Græce cum *parrhesia* quæ significat aliquem omnia dicere, nempe quæ vult. Hoc præfatur quia dicturus est aliquid quod durum, videri posset.

De Patriarcha Davide.] Ita olim familiarum Principes dicti sunt Patriarchæ. David autem non tantum familiæ unius è multis, sed Regiæ prosapiæ, & ipsius Messiæ progenitor, recte etiam Patriarchæ nomine decoratur. Sed hac ejus dignitate non obstantes, petit S. Petrus ut liceat de eo dicere quod verum est.

Quod & defunctus est.] Græce proprie *finivit*, id est mortuus est.

Et sepultus est.] Vide 1 Reg. 2. 10.

Et monumentum ejus.] Id est sepulchrum, in quo corpus ejus mansit.

Est inter nos.] In textu Græco habetur *in nobis*, sed sæpe *in* ponitur pro *inter*.

Usque ad diem hanc.] Indicat mansisse ad illud tempus istud Davidis sepulchrum, & quidem non tantum ita ut locus iste ostendi posset jam vacuus, quomodo & locus Jesu Christi sepulti; sed etiam ut in isto sepulchro maneret corpus illius corruptum putrefactum. Ostendit illa Psalmi verba à Davide pronunciata non posse de Davide proprie intelligi. Sed quum dicendum esset, animam Davidis relictam esse hactenus in inferno, & corpus ejus expertum esse corruptionem, mollioribus verbis id dicit. Vide Act. 13. 36.

Vers. 30. *Propheta igitur existens.*] Prophetæ etiam alii in multis suis dictis ad Christum spectabant: ergo etiam David Spiritu prophetico præditus: præsertim quum ad eum magis quam ad alios Christus pertineret, ut mox indicatur.

Et sciens quod juramento juravit ipsi Deus.] Id est certo juravit. Hebraismus. Vide annot. ad Luc. 22. ℣. 15. Ea de re promissum simplex habetur 2 Sam. cap. 8. 12 & seqq. Sed Psal. 132. 11, id vocatur juramentum.

Ex

Ex fructu lumbi ejus.] In locis modo citatis, ubi iſta promiſſio exprimitur, mentio fit viſcerum, & fructus ventris Davidici, quod de utero uxoris Davidicæ poteſt intelligi. Hic autem dicitur *ex fructu lumbi ejus*, quum tamen nobis conſtet Chriſtum non proprie ex Joſepho, qui è lumbis Davidis, ut unus è poſteris ejus prodierat, eſſe progenitum. Reſpondent quidam, talia dicta ita intelligenda, quod ei qui ex Davide oriundus erat nempe Joſepho, Deus ex uxore ejus propria, non alterius viri ope, ſed miraculoſe prolem iſtam dederit: & quod ſenſu literali magis proprie Salomoni convenit, id ſenſu myſtico de Jeſu Chriſto intellectum non eſſe æque proprie accipiendum. Sed ſi virgo beata Maria, mater Chriſti, ex ſanguine & ſemine Davidis orta ponatur, quod non eſt abſurdum, minus improprie hoc poterit explicari. Quod jam innuimus ad Mat. cap. 1. ℣ſ. 16.

Quod ad carnem ſeu *ſecundum carnem.*] Id eſt quod attinet ad carnalem nativitatem ſeu quatenus Chriſtus fuit caro. Indicat in Chriſto eſſe præter carnis & carnalis nativitatis reſpectum, conſiderandum aliquid aliud, & aliam nativitatem ſeu generationem reſpectu cujus ſit non Davidis filius ſed Dei: nempe ſecundum generationem ſpiritualem, quam non ex Davide, ſed ex Deo habuit Chriſtus. Nam carni ſolet opponi Spiritus: & iſtis vocibus *ſecundum carnem* illæ *ſecundum Spiritum.* Inſignis locus huc faciens & hunc noſtrum illuſtrans eſt Rom. 1. 3, 4. Sed videantur & alii, Rom. 4. 1. ix. 3. 1 Cor. 10. 18. 2 Cor. 5. 16. Gal. 4. 23, 29. ubi etiam eſt inſignis iſta oppoſitio. Epheſ. 6. 5. & Col. 3. 22. Non opponuntur autem uſquam talia verba divinæ naturæ vel perſonæ, quod aliqui volunt.

Suſcitare.] Suſcitatio hic non eſt accipienda de reſuſcitatione ex mortuis, ſed de productione naturali; ſicut & in loco 2 Sam. 7. 12. in Græca verſione: nam ad hunc locum hic reſpicitur. Quæ verba ſenſu quidem primo intelligebantur de Solomone filio Davidis, qui poſt eum Rex Iſraëlis fuit, & typus Jeſu Chriſti: ſed ſenſu ulteriore, myſtico, potius plenius & magis proprie intelligenda ſunt de illo Meſſia excellenti nempe de Jeſu Chriſto. Nam verba ibi poſita, *quum completi fuerint dies tui, & jacueris cum patribus tuis, ſtatuam vel ſuſcitabo, ſemen tuum poſt te,* non tam proprie pertinent ad Solomonem qui vivente Davide & natus & adultus fuit, & in ſolio regio conſedit. Præterea ibidem addita verſ. 13. *& firmabo ſolium regni ejus uſque in ſeculum, vel in æternum*, improprie de Solomone, magis proprie de Jeſu Chriſto intelliguntur.

Chriſtum.] Græca voce, at Hebraica Meſſiam. Hoc nomine appellati alias & alii à Deo uncti, præſertim Reges; ſed excellenter hoc nomen convenit excellenti ſuper omnes uncto Dei, ſeu Regi populi divini cœleſti, nempe Jeſu illi dicto Nazaræno.

Sedere.] Quidam vertunt ut ſedere faceret ſeu collocaret. Sed verbum Græcum quod hic ponitur, paſſim ſignificat potius ſedere: (præter unum forſan locum Eph. 1. 20.) Et hic ergo ſenſus eſt, *ut ſedeat*, nempe Chriſtus.

Super throno ejus.] Id eſt ſolio Davidis regio. Quanquam reſpectu Jeſu Chriſti hoc intelligitur non ita proprie ut in throno terreno Davidi ſuccederet, ſed ut inſtar Davidis eſſet Rex populi Dei, at multo excellentiori modo quam David, non in terreno ſed in cœleſti ſolio conſidens, Deo proximus.

Verſ. 31. *Prævidens, loquutus eſt.*] Quaſi dicat, ut Propheta, Spiritu Dei revelante, multo prius antequam fieret videns ſpiritu ſuo, id de quo verſu proxime præcedente dictum eſt, reſpectu Chriſti, ſuſcitandi ex ſemine Davidis, & inſtar Davidis regnaturi, etiam hoc eodem ſpiritu prophetico & eadem præſcientia prævidit David, & prophetavit in Pſal. 16. hunc Chriſtum è ſemine ſuo oriundum velut alterum ſe, eſſe ex mortuis reſuſcitandum. Ita ut illa verba Davidis non de ipſo Davide reſuſcitando ita ut corpus ejus non videat corruptionem, ſed de Chriſto iſto intelligantur.

De reſurrectione Chriſti. Nempe quod poſt mortem brevi eſſet reſuſcitandus à Deo, atque ad vitam rurſus revocandus.

Quod non derelicta ſit anima ejus.] Nempe Jeſu Chriſti.

In inferno.] Id eſt in ſtatu mortuorum. Vide notata ſupra ad verſ. 27.

Neque caro ejus vidit corruptionem.] Id eſt experta eſt. Vide ibid.

Verſ. 32. *Hunc Jeſum reſuſcitavit Deus.*] Nempe Deus Pater, ut alibi expreſſe dicitur, Gal. 1. 1. Eph. 1. ℣ſ. 17, 20. 1 Theſſ. 1. 9, 10. filium ſuum Jeſum, Chriſtum ex mortuis reſuſcitavit, & in vitam revocavit.

Cujus.] Sive rei, nempe reſuſcitationis, ſive etiam ipſius Jeſu reſuſcitati. Vide Luc. 24. 48. & ſupra Act. 1. 8. & infra verſ. 32. xiii. 31.

Omnes nos ſumus teſtes.] Præcipue Apoſtoli Chriſti XII. quorum hoc maxime proprium erat officium, ut eſſent reſurrectionis Chriſti teſtes certi, quia oculati. Vide Act. 1. 22. nam eum è morte dira reducem viderunt, non ſemel.

Sub iſta voce *omnes* merito non ſoli Apoſtoli XII, ſed & alii iis adhærentes ſocii multi, qui Jeſum crucifixum ſpectarunt redivivum, quique ibi tunc adfuerunt, comprehenduntur. Hi quoniam erant homines ſimplices, ac indocti, ut etiam dicitur infra iv. verſ. 13, & in magnis periculis, inter catervas eorum qui iis & Domino eorum Jeſu erant infeſti, tamen id quod erat communi opinioni adverſum, teſtabantur confidenter, ideo merito teſtimonium eorum ut fide dignum erat recipiendum.

Verſ. 33. *Dextera igitur Dei exaltatus.*] Id eſt potenti vi eadem qua eſt reſuſcitatus à Deo Jeſus, eſt ab eodem in cœlum ſupremum aſſumtus, atque ibi gloria & honore coronatus, ut dicitur Hebr. 2. 9.

Aliqui exponunt *ad dexteram Dei exaltatus*, reſpectu ejus quod dicitur infra verſ. 34. Id quamvis etiam ſit verum, tamen non eſt neceſſe hic ita exponi, recedendo à propria vocis *dextera* ſeu per dexteram ſignificatione. Quanquam in iſta exaltatione excellenti, continetur Jeſu Chriſti ad dexteram Dei collocatio.

Et promiſſum Sancti Spiritus.] Non ipſam promiſſionem, quam Jeſus multo ante acceperat, ſed rem promiſſam, nempe ipſum Spiritum Sanctum. Vide Luc. 24. 49. & ſupra Act. 1. 4, 5. conſer & Joh. 7. 39.

Accipiens à Patre.] Nempe à Deo altissimo qui est Pater Jesu Christi.

Quia autem Spiritum Sanctum Deus Pater dedit Jesu Christo filio suo, & Jesus Christus eum accepit à Deo Patre, etiam hinc apparet nec Spiritum Sanctum illum afflatum Dei, neque Jesum Christum, esse ipsum Deum altissimum.

Effudit hoc vel *hunc.*] Nam in Græco textu Spiritus est neutrius generis. Nempe eum quem à Deo Patre accepit Spiritum Sanctum, Iesus copiose & abundanter demisit cœlitus, ac largitus est Apostolis suis. Vide Tit. 3. 5, 6. ut Rex post coronationem suam donaria famulis ac subditis suis largiri solet: ita Jesus post exaltationem suam hoc donum eximium Spiritum Sanctum largitus est suis. Vide Ephes. 4. 8.

Quod nunc vos videtis.] Quanquam ipse Spiritus Sanctus sit invisibilis, tamen symbolum ejus erat visibile, nempe linguæ illæ igneæ, super Apostolos considentes supra vers. 3.

Et auditis.] Nempe ex Spiritu Sancto manantem effectum, variarum linguarum peregrinarum ab Apostolis pronunciatarum. Supra vers. 4 & 6 & 11. Talia insignia & miranda in Jesu illius discipulis facta, visa & audita, evidenter, ab adversariis, probabant manifeste istum Jesum esse Deo charissimum, qui propter ipsum & per ipsum talia fecerit.

Vers. 34. *Non enim David.*] De Jesu supra Davidem prærogativa loqui orsus respectu resurrectionis, hic porro eandem illustrat respectu ascensionis in cœlum, per quam indicat idem quod modo dixit de Jesu per dexteram Dei exaltatione.

Ascendit in cœlos.] Nempe ex terra in illud cœlum cœlorum altissimum. Quam ascensionem in cœlos non talem intelligit qualis fuit Eliæ, vel etiam Enochi, sed sub ea comprehendit summam Jesu exaltationem ejusmodi ut evaserit Rex cœli, quod mox exprimit per ejus ad dexteram DEI sessionem. De Davide nuspiam scriptum est quod ascenderit in cœlum, seu potius *in cœlos* ut hic numero plurali dicitur, præsertim totus cum corpore suo. Sed scriptum est tantum, Davidem obdormivisse cum patribus suis, & sepultum esse in civitate Davidis. 1 Reg. 2. 10. ergo ille tantum descendit in sepulchrum, non autem etiam ascendit in cœlum.

Dicit autem ipse.] Nempe David in Psalmo 110.

Dixit DOMINUS.] Qui ex Hebræa voce solet vocari Jehovah, nempe DEUS altissimus, qui est Pater Iesu Christi.

Domino meo.] Hebraicè *l' Adoni. Adon* generaliter significat Dominum, quod etiam hominibus meritis tribui solet; & notat eum qui habet potestatem atque authoritatem in subjectos.

De istorum verborum sensu, & quomodo Messias seu Christus sit *Davidis Dominus*, & quid significet istud dictum Dei *sede ex dextris meis*, seu *ad dexteram meam* videantur annotata ad Matth. 22. ℣. 44, 45.

Hoc addere libet, non dicere DEUM Christo *sta* coram me sed *sede*, quod est honoris: & quidem non ad pedes, sed *ad dexteram meam* nempe DEI. Homines quidam eximii, ut Reges, quamvis sedeant in thronis, tamen non ad dextram DEI sedent, sed sub pedibus DEI, quia terra est scabellum pedum DEI. Angeli autem quamvis aliqui habeant attributos thronos, tamen etiam eximii, dicuntur adstare coram facie DEI, ut parati ad ministeria. Omnes hos superat dignitate & honore Christus, DEO altissimo proximus, cum eo simul Rex cœlestis.

Vers. 35. *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*] Hæc verba addita, indicant tum Christi gloriam, in ejus insigni de hostibus ipsi hactenus adversantibus, victoria, tum minas, quæ respiciunt præter alios etiam Judæos, qui quantumvis hostiliter contra Jesum Unctum Dei tumultuati fuerint, tamen tandem futurum sit ut iidem ipsi à Deo subjiciantur.

Vers. 36. Jam ex prædictis infertur istius concionis Petri conclusio.

Certo ergo cognoscat.] Id est, pro re quæ à lapsu & errore atque fallacia sit tuta, hoc habeat.

Omnis domus Israëlis.] Id est omnes posteri Jacobi, qui dictus Israël: omnes Israëlitæ: quorum pars eximia erant Judæi.

Quod Dominum.] Nempe non qualemcunque, non terrenum, sed eum qui in cœlum evectus, consedit ad dexteram DEI, ut modo dictum qui habet omnem potestatem in cœlo & in terra sibi datam Matth. 28. 18. Talis autem Dominus cœlestis potest jure vocari Deus. Unde etiam Ambros. de fide cap. VII. ita hæc verba citat, quod eum DEUS fecit Deum, & Cyril. Thesau. IX. concedit posse dici quod Jesus factus sit Deus. Certe si Jesus non à seipso est Dominus, sed DEUS eum fecit Dominum, ergo etiam non à seipso est Deus, sed ab alio id est effectum ut sit Deus. Si Dominium istud Jesu idem est cum ejus Deitate, ergo quando is factus est Dominus, simul etiam factus est Deus. Quodsi non idem, tum vel par, vel impar. Si par, parium par est ratio. Sin impar, tum vel majus quid, vel minus. Majus Deitate id esse nemo dixerit. Sin minus, tum ita procedit argumentum, Si Jesus non ex seipso habet id quod minus est, nempe ut sit Dominus, sed ab alio est factus Dominus, multo magis non ex seipso habebit id quod majus est, nempe ut sit Deus, sed ab alio nempe à DEO altissimo factus est Deus. Ergo Jesus non est ipse DEUS altissimus.

Nihil agunt ii qui hæc verba, *Dominum eum fecit Deus* ita exponunt, vel potius pervertunt, quod DEUS Jesum jam olim dominium omnium rerum per æternam ex se generationem accepisse & reipsa habuisse, tunc declaraverit, & ut hoc agnosceretur effecerit. Nam primum, à verborum proprietate discedunt absque necessitate. Nullum enim inde absurdum sequitur si Jesum dicatur Deus fecisse proprie Dominum. Deinde, cuinam id declaravit? num angelis? an igitur angeli non noverant jam antea Jesum esse id quod semper ex istorum sententia erat, nempe Dominum? num hominibus? at istis tunc demum reipsa, his ipsis Petri verbis id DEUS declarabat.

Si quis dicat, Jesum factum esse à Deo Dominum quod ad humanam naturam non quod ad divinam attinet; ut nunc alia quæ dici possent prætereantur, concedimus imo urgemus Jesum quatenus est homo, factum esse talem Dominum. Sed hoc ipsum pro nobis

nobis contra eos eſt, quod iſte Jeſus homo factus ſit Dominus cœleſtis, & quidem factus talis non à ſeipſo ſeu perſona ſecunda divina ſibi adjuncta, ſed ab alia perſona, nempe DEO illo, de quo mox videbimus.

Et Chriſtum.] Chriſtus Græce idem quod Hebraice Meſſias, ſignificat Unctum, & quidem à DEO, nempe in id ut ſit Rex populi DEI. Quamvis autem & alii Reges dicti ſint Chriſti ſeu Uncti DEI, tamen id nomen per excellentiam convenit ei qui eſt Rex poſt Deum excellentiſſimus omnium: quem ſub titulo Meſſiæ jam olim Iſraëlitæ ſibi promiſſum exſpectabant. De quo, ſenſu myſtico perfectiore intelliguntur verba Pſalmi ſecundi. Quem Deus unxit non oleo quopiam terreno, ſed cœleſti, nempe Spiritu ſuo Sancto Luc. 4. 18. Act. 10. 38. Eſſe autem Chriſtum idem valet quod eſſe Dominum talem cœleſtem de quali antea dictum.

Eum.] Nempe de quo loquor, qui expreſſus eſt ſupra ℣. 32. & hic mox, *Jeſum.*

Deus.] Nempe ille qui per excellentiam ita vocatur, ille unicus altiſſimus. Qui jam olim ab Hebræis & Iſraëlitis pro tali eſt agnitus: qui eſt pater Domini Jeſu. Videatur locus Joh. 8. 54. Qui ab ipſo Jeſu ſæpe vocatus eſt Deus ejus.

Non eſt igitur cur quis hic dicat per iſtum Deum hoc loco intelligi ſecundam perſonam divinam quæ eſt Filius Dei, ipſe Jeſus Chriſtus. Nam, ut alia nunc omittantur, certe Iſraëlitæ ad quos tunc ſermonem habebat S. Petrus, Dei nomine abſolute poſito, non alium aliquem niſi primam perſonam intelligebant. Et alibi docetur Deum illum qui ſit à patribus Iſraëlitarum pro tali agnitus, Jeſum puerum ſuum excitaſſe, & glorificaſſe, atque primarium Ducem & Servatorem exaltaſſe dextera ſua. Vide Act. 3. ℣. 13. & v. 30, 31. & 1 Cor. 15. 28.

Fecit.] Id eſt conſtituit talem reipſa, & ad eam dignitatem eum evexit: quando ei dominium omnium rerum ſeu omnem poteſtatem in cœlo & in terra dedit, & omnia ſubjecit ſub pedes ejus, præter ſeipſum. 1 Cor. 15. 27. quando eum Regem cœleſtem actu ipſo effecit. Non igitur ſemper Jeſus fuit talis Dominus. Quamvis autem Jeſus adhuc ante mortem ac reſurrectionem ſuam & in cœlum aſcenſionem jam aliquomodo fuit Dominus & Chriſtus, quum in terra imperaret morbis, & dæmonibus, & mari atque tempeſtatibus, & peccata cum authoritate à Deo ſibi data remitteret; tamen prefectiori modo eo demum tempore factus eſt talis Dominus ac Chriſtus, quando poſt reſurrectionem eſt à Deo in cœlum aſſumtus & exaltatus, & ad dexteram ejus collocatus. Quod & hic indicatur, tum ſupra ℣. 32, 33, 34, tum mox his verbis *quem vos crucifixiſtis.* Et alibi, ut Eph. 1. 19, 20. & Philip. 2. 8, 9. & Hebr. cap. 1. 3.

Hunc Jeſum quem vos crucifixiſtis.] Infigit ultimo aculeum, quo pungit illos Judæos, quod Jeſum hunc tam eximium virum, miraculis in medio ipſorum factis, & illis ipſis non ignotis, inclytum, ut dixit ſupra ℣. 22 crucifixerint, ſeu morte dira & ignominioſa crudeliter affecerint, quod etiam jam eis exprobravit blande ſupra ℣. 23, quem Deus, illis adverſus, è morte ad vitam reſuſcitavit, & Dominum cœleſtem fecit; cujus dominii ejus effectum & ſignum eximium tunc apparuit in Spiritus Sancti ab ipſo Jeſu cœlitus in ejus famulos Apoſtolos mirabili demiſſione.

Hinc ratiocinandum erat Judæis, pro tam atroci in Jeſum qui ſit Meſſias, ab ipſis edito ſcelere eſſe pœnas graves à Deo exſpectandas: imo & ab ipſo iſto Jeſu, niſi ab eo ſalutem quærerent.

Verſ. 37. Jam iſtius concionis effectus ſubſequutus enarratur.

Audientes autem vel *Quum audiſſent.*] Nempe iſta à Petro dicta pathetice, illi Judæi qui eo mirabundi concurrerant, ſupra verſ. 5, 6.

Compuncti ſunt corde.] Nempe tum iſtius ſermonis à S. Petro ad eos directi verbis acribus, quamvis ſimul blandis, cum energia pronunciatis, veluti aculeis ac ſtimulis fodicati & perciti; tum etiam conſcientia peccati in Ieſum admiſſi, quem jam eſſe Meſſiam convicti ſunt, permoti animo, atque perculſi, quendam acutum ac penetrantem animi dolorem cum pœnitentia perſentiſcentes. Huc videntur non immeritopoſſe accommodari verba illa Zach. 12. 10.

Dixeruntque ad Petrum.] Qui ad ipſos ita peroraverat.

Et reliquos Apoſtolos.] Petri ſocios, eadem quæ Petrus dixit atteſtantes, & ſimiliter Spiritu Dei Sancto afflatos.

Quid faciemus?] Id eſt quidnam facere debemus? Nempe ut peccati tanti in Meſſiam commiſſi remiſſionem conſequamur, & pœnas divinitus nobis infligendas evitantes, ſalvemur. In eo conſilium & auxilium à Diſcipulis Jeſu requirunt & expoſcunt.

Viri fratres.] Sicut ipſos antea blande compellavit Petrus Apoſtolus, ita viciſſim ipſi Petrum & ejus ſocios compellant, fraternam erga eos charitatem ſuam declarantes.

Verſ. 38. *Petrus autem inſit ad eos.*] Non tantum ſuo ſed & ſociorum ſuorum nomine dat illis quod quærebant conſilium ſalutare.

Reſipiſcite.] Id eſt non tantum dolete vos peccaſſe, ſed animum mutate in melius, & vitæ veſtræ morumque ſtatum convertite. Nam id verbum Græcum hoc loco poſitum ſignificat. Vide Annotat. ad Matth. 3. 2.

Hic impleri cœptum Jeroſolymæ illud quod Chriſtus prædixit Luc. 24. 47.

Et baptizetur.] Reſipiſcentiæ, ſub qua hoc loco etiam fides in Chriſtum comprehenditur, adjungitur præceptum de ſuſcipiendo baptiſmo. Ut aquæ immerſi corporibus, declararent hoc ſigno externo, ſe velle peccatorum ſordes quibus animæ eorum erant pollutæ abluere; & opinionibus priſtinis vanis depoſitis, religioni ac doctrinæ Chriſti adhærere, ipſique Chriſto ut Duci ſalutis obedire, ejuſque præcepta obſervando novam vitam puram piam & ſanctam agere.

Unuſquiſque veſtrum.] Nempe Judæorum, qui antea à Jeſu Chriſto eratis averſi.

In nomine Jeſu Chriſti.] Id eſt ita ut vos Jeſum illum pro Chriſto ac Meſſia ſeu Rege cœleſti à Deo conſtituto agnoſcere, eique ut diſcipulos Magiſtro eximio addictos, obedire velle, profiteamini atque palam teſtemini. Videantur annotata ad Matth. 28. verſ. 19.

Non fit mentio Dei Patris, quia in hunc jam antea

Judæi isti se credere eique addictos esse profitebantur.

In remissionem peccatorum.] Quia iis qui resipiscebant, atque fidem in Jesum Christum susciebant eamque apud baptismum profitebantur, dabatur à Deo & Christo ejus, peccatorum antecedentium venia, ut jam pro eis non punirentur. Vide Mar. 1. 4. Luc. 3. 3. Ad hæc verba Piscator in Scholiis annotavit, Non ad consequendum peccatorum remissionem per hoc medium sive instrumentum (nempe per baptismum solum): quia sola fides medium illud sive instrumentum est quo remissionem peccatorum in Euangelio apprehendimus. Ergo nemo de sui peccati dimissione desperet (nempe si resipiscat) quando etiam illi veniam meruerunt, (id est ex Dei misericordia obtinuerunt) qui Christum occiderunt. Ita infert Augustin. in Joh. Tract. 31.

Et.] Id est, tum quum resipiscentiam vestram & fidem in Jesum Christum cum baptismi susceptione profitentes testabimini, non solum ob peccata præterita à Deo non puniemini, sed etiam insuper,

Accipietis.] Nempe à Deo, per Christum.

Donum Sancti Spiritus.] Illum eximium arrhabonem cœlestis hæreditatis Eph. 1. 13, 14. Ut ecce nos hujus Jesu Christi discipulos accepisse videtis. In illis Ecclesiæ Christianæ primordiis Spiritus Sanctus largiter dabatur à Christo plerisque in ipsum credentibus, ad majorem eorum in Christianismo confirmationem. *Donum Spiritus Sancti* non intelligitur hoc loco tale quod donatur ab ipso Spiritu Sancto, sed donum Dei, hoc quod est ipse Spiritus Sanctus. Ut Joh. 2. 11, *templum corporis* id est templum quod erat corpus. Bene ad hæc verba Piscator annotavit in scholio. *Donum Spiritus Sancti*, id est Spiritum Sanctum, qui est donum Dei, seu quem vobis donabit Deus. Genitivus notat speciem, sicut supra vers. 33.

Vers. 39. Confirmat eos in fide de remissione peccatorum atque salute obtinenda. *Vobis enim est promissio.*] Scilicet *facta* nempe à Deo. Vel, vestra est promissio, seu ad vos posteros Abrahami Isaaci & Jacobi, Israëlitas pertinet & spectat promissio Dei, ut vobis reipsa detur id quod erat promissum. *Promissio* ista à quibusdam restringitur ad promissam effusionem Spiritus Sancti, in verbis Joëlis citatis supra vers. 16, 17. Sed non est alienum eam extendi latius, ut intelligantur per eam promissiones gratiæ Dei & benedictionis eximiæ, factæ Abrahami posteris. Gen. 17. 7. Deut. 29. 13. Videantur etiam verba Rom. 9. 4. ubi quamvis pleraque exemplaria habeant *promissiones* tamen aliqua habent singulariter *promissio*. Ut etiam habetur ex oppositio de Ethnicis, Ephes. 2. 12. Intelligitur autem præcipue illa præcipua promissio Israëlitis facta de Messia quam cætera consequuntur. Vide & Rom. 15. 8.

Et omnibus qui in longe seu *procul.*] Hoc plerique exponunt de Ethnicis, qui ab Israelitis longe remoti erant, non tam loco quam religione: quia solent isti ita describi, ut Eph. 2. 13 & 17.

Sed videtur, Gentium vocationis ad Christum, mysterium, tunc fuisse ignotum adhuc Christi discipulis, & ipsi Petro, ut apparet ex Act. 10. 20, 34, 35, 45. xi. 2, 3, 18. Quod agnovit etiam Beza scribens in hunc locum præsentem. Qui etiam hæc verba ita vertit, *& omnibus longe post futuris* exponitque ea de Judæis, eorum qui tunc crediderunt posteris, post multas deinceps generationes, convertendis. Simile dictum habetur Deut. 29. 14, 15. & 22.

Sed possunt etiam per eos qui *longe* seu *procul sunt*, intelligi non tam remoti tempore, quam loco, ut hoc intelligatur: aliis etiam præter illos qui tunc aderant Judæis imo & reliquis Israelitis qui erant per varias terras atque regiones à Jerosolyma dissitas dispersi atque dissipati.

Quoscunque advocaverit Dominus Deus noster.] Nempe per Euangelii prædicationem, ad fidem in Jesum Christum, ita ut Deo vocanti isti obediant. Ita enim interdum sumitur nomen vocatorum, ut Rom. 1. 6, 7. viii. 28. 1 Cor. 1. 2, 24. Judæ 1.

Vers. 40. *Aliisque sermonibus pluribus.*] Non his solis qui hic sunt scripti. Plura verba S. Petrus adhibuit ad eos permovendos atque monendos & confirmandos.

Obtestabatur & exhortabatur, dicens: servamini.] Id est servate vos. Nam est exhortatio, ut hic dicitur. Ita & alibi verbum passivum pro reciproco activo ponitur, ut Act. 3. 19. Rom. 10. 3. xiii. 1, 5. Eph. 5. 22, 24. &c. 1 Petr. 5. 6. Hoc est per fidem in Jesum Christum & resipiscentiam veram atque seriam, separate vos ipsos atque segregate à reliquis hominibus vestræ gentis, ut mox additur: & simul hoc facto subducite vos abexitio, & à pœnis divinis, quæ manent & in hoc & in futuro seculo, incredulos ac inobedientes. Videntur respici verba Joëlis memorata supra ℣. 19, 20, 21.

A generatione prava ista.] Id est ab hac gente, seu à genere isto hominum, Jesu Christo adversorum, quales inter Judæos præcipui fuerunt Sacerdotes, Scribæ, & Pharisæi: ac tunc etiam forsitan in illo multitudinis conventu aderant nonnulli qui incredulitate obstinati atque excœcati, hisce dictis atque factis resistebant & ipsos Apostolos rabiose calumniabantur, ut supra ℣. 13.

Vers. 41. *Qui quidem ergo libenter receperunt sermonem ejus.*] Ita ut ei sermoni tanquam vero agnito assensum atque fidem adhibuerint.

Baptizati sunt.] Nempe ab Apostolis XII. & aliis discipulis Christi, qui ibi aderant non pauci, supra cap. 1. 15 in aquis mersabantur, more tunc in isto sacro ritu solito.

Et appositæ sunt.] Seu additæ, nempe discipulis Christi: aut Ecclesiæ nempe Christianæ, ut habetur infra vers. 47.

Die illa.] Nempe pentecostes qua Spiritus Sanctus est in Discipulos Christi copiose effusus, & qua Petrus primam ad Judæos concionem habuit.

Animæ.] Id est homines, per Synecdochen.

Quasi ter millenæ.] Ecce Simon ille Petrus Piscator tam multos pisces rationales reti prædicationis verbi Dei, cepit Jesu Christo, ad eorum ipsorum salutem.

Vers. 42. Conversionis istorum Judæorum ad Christum, effecta ulteriora, cum Christianæ Ecclesiæ primævæ forma, hic indicantur.

Erant autem perseverantes.] Id est diligenter atque constanter tunc permanentes.

In do-

In doctrina Apostolorum.] Quam à Jesu Christo acceptam Apostoli annunciabant: ei audiendæ assiduo aderant, & eam amplexi firmiter fide tenebant ac meditabantur, atque etiam ad praxim deducebant, & opere ipso exsequebantur.

Et communicatione.] Quidam istam communicationem referunt ad fractionem panis & orationes, ut in his communionem habuerint, isti fideles. Sic vulgatus Interpres Latinus, & Syrus, & Arabs.

Sed quia in Græco textu distinguuntur, ut quatuor sint ea in quibus isti conversi perseverabant; ideo ista communicatio bene intelligitur de communione facultatum, de qua infra ℣. 44, 45. ac Rom. cap. 12. 13. xv. 26. 2 Cor. 8. 4. IV. 13. & de aliis charitatis Christianæ officiis. Potest hic intelligi generaliter illa *sanctorum communio*, cujus in Symbolo Apostolico post *sanctam Ecclesiam catholicam* fit mentio.

Et fractione panis.] Hanc Syrus Interpres interpretatur Eucharistiam, nempe ritum quo panem benedictum frangendo ac comedendo passio Jesu Christi commemoratur cum gratiarum actione, ut Matth. 26. 26. 1 Cor. 10. 16, 17. Quidam tamen, ut Beza, latius hoc sumunt, de communi convictu, seu conviviis. Sed de his videndum postea ad ℣. 46. Quanquam constat, antiquitus, Christianos cum conviviis quas Græca voce Agapas, quasi charitates vocabant, sacram cœnam Dominicam solitos usurpare. Quod liquet ex 1 Cor. 10. 21. & ex Tertulliano, Apolog. c. 39. Tales agapæ Christianorum videntur indicari Judæ ℣. 12. Lorinus hoc loco annotavit fuisse consuetudinem antiquam partiendi Sacramentum pro adstantibus.

Et precationibus.] Preces dirigi solitæ ad Deum, à Christianis etiam ad Jesum Christum, addi solent, & debent aliis Christianæ pietatis officiis, & religionis exercitiis quorum pars magna sunt: idque fieri debet ita ut fiant, non solum privatim ac seorsim ab unoquoque, sed etiam in publico conventu communes.

Vers. 43. *Factus est autem omni animæ timor.*] Id est omni homini. Intelliguntur autem homines illi qui cœtui Christi discipulorum nondum sese aggregaverant: sed ex iis rebus admirandis quas circa Christi discipulos & ab ipsis discipulis fieri videbant, & audiebant oboriebatur in eis metus, & reverentia erga Dominum Jesum ac ejus doctrinam, & discipulos: ita ut eos tanquam homines cœlestes, sanctos Deo eximie charos, & factis illustres, cum horrore metuerent, nec temere tangere aut violare auderent. Similem metum olim Deus incusserat Sichemæ accolis ac vicinis, ne Jacobum ejusque filios molestia afficerent ac persequerentur Gen. 35. 5.

Multaque prodigia & signa.] Hæc quomodo intelligantur, & quatenus inter se differant, dictum est supra ad ℣. 22. *Per Apostolos.*] Ut causas medias. *Fiebant.*] Nempe Deo ac Christo vi Spiritus sui talia miracula operante.

Vers. 44. *Omnes autem credentes.*] Seu qui crediderant in Jesum Christum.

Erant in idem.] Quidam hoc exponunt *eodem loci*: sed videtur indicari non tantum loci sed & personarum conjunctio, ut supra cap. 1. ℣. 15. Et ipse Beza, qui hoc de loco interpretatur, annotat, Ego vero, communes Ecclesiæ cœtus ita existimo significari, cum mutua in eandem doctrinam consensione, & summa animorum concordia.

Et habebant omnia communia.] Quia possessionum atque facultatum suarum usum aliis communicabant, ex charitate. Ut jam olim proverbio dicitur, Amicorum omnia esse communia; quamvis non proprie possessione, sed usu. Ita ut ii qui vel inde ex ipsa Judæa atque Galilæa oriundi erant, sed pauperes, vel ex aliis oris remotis illuc venerant, & ad Christianismum magno numero conversi, post recentem conversionem, in congregatione unanimi studiis doctrinæ Christianæ ac pietatis vacabant unice, ut labore manuum suarum victum quærere eis non vacaret, ab illius loci incolis opulentis per communicationem facultatum victu communi ad tempus justum, donec è loco illo per alia loca dispersi essent sustentarentur.

Sic faciebant & Pythagoræi: videatur Gellius L. I. c. 9. Apud Essenos similem morem notat Philo de præmiis, & Josephus Flavius. Hinc autem non sequitur necessario quod nunc Communistæ docent, Christianos omnes debere omnium suorum bonorum possessionem prorsus abdicare, & ea semper in commune conferre. De quo erit aliquid dicendum postea: & c. 4. 32. & 5. 4. multo minus existimandum est discipulos illos omnes tunc ita omnino vixisse, sicut nunc vivunt ii qui cœnobitæ, alias Monachi, vocantur.

Vers. 45. *Et possessiones.*] Ut sunt bona quæ vocantur immobilia; sicut agri, qui per *possessionem* intelliguntur Sirac. 28. 27. & 36. 25. Sicut & Arabs hoc loco vertit. Tum etiam domus, præter eas in quibus habitabant, & conveniebant, ut & vers. mox sequente indicatur.

Et facultates.] Per has intelliguntur alia bona, quæ vocantur mobilia.

Vendebant.] Quia eo tempore in illo loco id res ipsa requirebat: quum ii qui ex variis etiam remotis regionibus ac gentibus, quæ supra vers. 9 & sequentibus enumerantur, Jerosolymam advenerant, & magno numero, trium millium, ad Christianismum conuersi erant, atque cum Apostolis & aliis Christi discipulis per dies non paucos commorari volebant, indigerent subsidio pro victu quotidiano.

Ubi talis necessitas non adest, ibi non est necesse vendere bona, præsertim omnia.

Et dispertiebant ea omnibus prout quis opus habebat.] Non omnino æqualiter secundum proportionem Arithmeticam, ut solet inter Monachos fieri, sed pro eo quod personarum major vel minor indigentia & status validior aut ægrior, vel etiam familia paucior aut numerosior requirebant.

Vers. 46. *Quotidieque perdurantes unanimiter in templo.*] Eo conveniebant ad cultum Dei secundum Legem cum aliis Judæis adhuc celebrandum, & ad preces communes, in illa domo Dei religioni ac precibus destinata. Vide Matth. 21. 13. Ac ad colloquia cum Judæis habenda. Id agebant præter illa in separatis congregationibus suis pietatis exercitia de quibus supra vers. 42. & hic mox. *Domatim* in Græco textu proprie est *secundum* vel

per donum. Quod aliqui intelligunt de templo, quod dicebatur domus Dei; ſed non recte. Nam hic diſtinguuntur, imo opponuntur iſta, *in templo* & *ſecundum domum:* ſicut etiam infra verſ. 42. Ac ſicut *ſecundum urbem* Luc. 8. 1, ſignificat per urbes, ſeu oppidatim, ita hic ſecundum domum ſignificat per domos, ſive domatim. Non autem in una domo, ſed per diverſas domos hæc multitudo credentium pluſquam trium millium, coibat ad capiendum cibum, de quo hic dicitur.

Frangentes panem.] Hoc aliqui de Euchariſtia ſola accipiunt, ſupra verſ. 42. Sed alii de victu ſeu cibo ordinario domeſtico, ut Chryſoſtomus, Theophyl. Oecum. Cajetanus, Lorinus. Poteſt utrumque conjungi. Nam olim cum cœnis domeſticis ad quarum convivia convocabantur fratres, quæ Græco nomine charitatem ſignificante vocabantur Agapæ, de quibus in Synodi Gangrenſis canone XI fit mentio, etiam Cœna Dominica ſeu Euchariſtia peragebatur.

Percipiebant alimentum in exſultatione.] Id eſt cum gaudio, & hilaritate, non carnali ſed ſpirituali ſancta, non tam ex cibis, quam ex veritate divina cognita & in ea atque in pietate profectu, & ex converſatione mutua lætantes.

Et ſimplicitate cordis.] Id eſt cum ſinceritate animi, bona fide agentes ut Epheſ. 6. 5. Col. 3. 22. vel alacritate liberali cum fratribus egentibus facultates ſuas communicantes. Simile dictum 2 Cor. 9. 13.

Verſ. 47. *Laudantes Deum.*] Celebrantes ejus potentiam ac bonitatem, & gratias ei agentes pro Meſſia jam exhibito, atque illis etiam revelato, & pro aliis beneficiis.

Habentes gratiam ad totum populum.] Id eſt grati populo Judaico, ſimplici, propter virtutes, quas etiam ii qui ipſi non ſequuntur, vident, & approbant. Simile quid vide Exod. 11. 3. XII. 36.

Dominus autem.] Nempe Jeſus Chriſtus, ille quem Deus fecit Dominum ſupra ℣. 36. qui ita ſub Novo Fœdere vocatur peculiariter, frequentiſſime per Antonomaſiam.

Apponebat ſalvandos.] Id eſt tales qui ope Domini per fidem in ipſum Jeſum Chriſtum, ac reſipiſcentiam, ſeſe à vulgo Judæorum incredulorum ſegregabant, & ita ſaluti conſequendæ erant deſtinati atque parati. Vide ſupra ℣. 21 & 40. ut ſi in ſtatione iſta perſeverarent, ſalutem æternam ex Dei gratia conſequerentur.

Quotidie.] Subinde per colloquia Chriſtianorum aliqui ex iis qui antea non credebant lucrifiebant.

Eccleſiæ.] Nempe illi diſcipulorum Chriſti cœtui. Ut iſti recens converſi accederent ad eorum, qui antea crediderant congregationem atque ſacram ſocietatem.

CAPUT III.

Verſ. 1. *IN idem autem.*] Id eſt *ſimul.* Vide ſupra cap. 1. 15. & 2. 1 & 44. Hæc verba aliqui jungunt fini capitis præcedentis, voce *autem* poſt nomen *Petrus* collocata.

Petrus & Johannes.] Duo ex Chriſti Apoſtolis præcipuis.

Aſcendebant in templum.] Ubi cultus Dei publicus ſolennis ex lege, nondum tunc plane abrogatus, celebrabatur, vide ſupra cap. 2. ℣. 46. Quamvis autem ibi dictum ſit eos perduraſſe ſeu permanſiſſe in templo, tamen hoc non ita ſimpliciter intelligendum quaſi nunquam à templo digrederentur, hinc apparet quod hic dicantur aſcendiſſe in templum certo tempore.

Ad horam precationis nonam.] Erant à Judæorum Senioribus conſtitutæ præter legem certæ horæ non tantum ſacrificiorum Deo offerendorum, ſed etiam precum, eæque tres uſitatæ. Primum matutina, à Solis exortu tertia, de qua ſupra cap. 2. 15. Deinde meridiana, poſt horam diei ſextam infra c. 10. 9. Denique veſpertina, media inter meridiem & Solis occaſum, poſt nonam horam diei. Quia dies ibi erat diviſa in horas duodecim. De iſta igitur hora precum veſpertina hic eſt ſermo. Vide Pſal. 55. 18. qua etiam juge ſacrificium veſpertinum Deo offerebatur Exod. 29. 39.

Verſ. 2. *Et quidam vir claudus ex utero matris ſuæ exiſtens, portabatur.*] Poſt deſcriptum tempus deſcribitur homo circa quem miraculum, paulo poſt narrandum eſt factum. Indicatur non ex accidente aliquo quod medicina ſanari poſſet pedes ejus fuiſſe infirmos, ſed à nativitate male formatos, ut tanto illuſtrius ſit hoc miraculum.

Quem ponebant per diem.] Id eſt quotidie ſeu ſingulis diebus.

Ad januam templi.] Uſitatum eſt ut ad fores templorum conſtituti mendicantes, ab ingredientibus in templa ſtipem corrogent: ut iſti precibus jungant eleemoſynam.

Speciosam ſeu *pulchram.*] Hæc janua ſeu porta ut dicitur ℣. 10, fuiſſe dicitur in primo templi ambitu, ſive atrio Gentium, ab Herode ædificato, inducta ære Corinthiaco, quod auro non cedebat pretio. Videatur Joſephus de bello Jud. lib. 6. c. 6. & lib. 7. cap. 12.

Ut peteret eleemoſynam ab ingredientibus in templum.] Exprimitur ſcopus quem ſpectabat iſte claudus in eo quod ſe ad portam templi collocari curaret, nempe eleemoſynæ ad victum quem ſibi non facile parare potuit, emendicatio.

Verſ. 3. *Qui videns Petrum & Johannem ingreſſuros.*] In Græco textu eſt, quaſi dicas *futuros introire.*

Rogavit eleemoſynam accipere.] Nempe ut ipſis dantibus ſtipem ad victum acciperet. Iſtud *accipere*, redundat.

Verſ. 4. *Intendens autem Petrus in eum cum Johanne, ajit.*] Nempe oculos defigens: quippe intuitu miſeriæ ejus afficiebantur miſericordia, ad eum juvandum.

Aſpice in nos.] Ut eum erigeret in ſpem beneficii ab ipſis accipiendi.

Verſ. 5. *Is autem attendebat eis.*] Non tantum auribus auſcultans, ſed intentis in eos oculis, & animo.

Exſpectans aliquid ab eis accipere.] Ut ſolito more ab aliis accipiebat.

Verſ. 6. *Ajit autem Petrus, argentum & aurum non eſt mihi.*] Poſſet quis quærere, quomodo Apoſtolorum primas non habebat pecuniam, quæ hic argenti

argenti & auri nomine deſignatur, quum jam indicatum ſit ſupra cap. 2. 45, è poſſeſſionibus venditis diſtributum eſſe omnibus quantum quis opus haberet. Imo infra cap. 4. 34, 35 dicitur, venditarum rerum pretia allata, poſita eſſe ad pedes Apoſtolorum. Reſpondetur, pecuniam hanc collatam, non fuiſſe in peculio Apoſtolorum proprio, ſed communem, ad communes fidelium neceſſitates ſublevandas ex communi conſenſu diſpenſandam. Ita pauperes erant Apoſtoli quia opes non captabant, & eorum primas paupertatem ſuam confitebatur. At nunc is qui Petri ſucceſſor cenſetur, non poteſt vere dicere, argentum & aurum non habeo, nam ſolet habere avare collectos theſauros copioſos, ultra neceſſitatem. Sed viciſſim non habet id quod habuit S. Petrus, ut dicat efficaciter claudo, ſurge & ambula.

Quod autem habeo.] Id erat longe præſtantius & utilius argento atque auro, habere divinitus facultatem faciendi miracula benefica, ægris ſanitatem repente reſtituere.

Hoc tibi do.] Id eſt hujus facultatis effectum tibi confero: non enim ipſam facultatem talia miracula faciendi illi dedit. Eſt hic metonymia cauſæ pro effectu.

In nomine Jeſu Chriſti Nazarei.] Id eſt illius à Judæis contemti & crucifixi, authoritate & poteſtate atque potentia, ob fiduciam in ipſum. Vide infra c. 4. ℣ſ. 7, 10, 30. Confer hic infra ℣ſ. 16.

Surge.] In Græco textu proprie eſt *excitâre: & ambula* quod adhuc facere non poteras ut pedibus inſiſteres, & progredereris, hoc nunc fiet.

Verſ. 7. *Et prehendens eum dextera manu.*] Id eſt, illius claudi manum dexteram prehendens.

Erexit.] Nempe jacentem ſtare non valentem, elevavit manu ſua.

Protinus autem confirmatæ ſunt ejus plantæ.] Græce *baſes:* à verbo quod ſignificat incedere ſeu gradiri.

Et malleoli.] Vulgata verſio Latina hoc loco habet *plantæ*, ſed non recte. Nam hic intelliguntur partes plantarum pedum, quas aliqui talos vocant, quæ ad latera pedis infimi ſupra calcaneum extuberant: quæ partes niſi firmæ ſint, incedi firmiter non poteſt.

Verſ. 8. *Et exſiliens.*] Nempe ex grabbato ſuo, in quo ad templi januam delatus jacuerat; *ſtetit* erectus firmatis jam pedibus inſiſtens.

Et ambulavit.] Non tantum conſtitit in loco uno, ſed è loco in alium locum pedibus progrediebatur.

Et introivit cum eis.] Id eſt cum Apoſtolis Jeſu Chriſti Petro & Johanne, à quibus beneficium ſanationis obtinuerat. *In templum.*] In locum ſacrum, ut in eo ſacrificia gratiarum actionis pro hac à Deo authore profecta gratia ipſi Deo redderet.

Ambulans & ſaliens.] Utebatur dono divinitus dato, cum alacritate, atque ſe non jam claudum, ſed pedibus firmis ac ſanis eſſe teſtabatur.

Et ſaliens.] Non tantum utcunque ingrediens, ſed ſaliendo teſtatus gaudium ex acquiſito repente inceſſu. Ita illud quod prædictum erat de temporum Meſſiæ miraculis, Jeſai. 35. 6, *claudus ſicut cervus ſaliet*, tunc eſt impletum.

Et laudans Deum.] Gratus beneficii quod à Deo ut prima cauſa, per Jeſu Chriſti nomen ſeu poteſtatem, opera Apoſtoli S. Petri, eſt ei datum.

Verſ. 9. *Et vidit eum omnis populus, ambulantem & laudantem Deum.*] Miraculum iſtud cum effectu ſuo non fuit occultum, ſed innotuit, non uni aut alteri, ſed magnæ hominum multitudini.

Verſ. 10. *Cognoſcebant autem eum, quod iſte erat qui ad eleemoſynam ſedebat apud pulchram portam templi.*] Quia loco celebri, & quidem quotidie conſpiciebatur ejus miſeria, ideo facile agnoſcitur is ipſe eſſe ſanatus.

Et impleti ſunt pavore & ſtupore ſuper eo quod contigerat ei.] Quia rei inopinatæ atque admirandæ conſpectu percellebantur.

Verſ. 11. *Tenente autem illo ſanato claudo Petrum & Johannem.*] Nempe ita ut his benefactoribus ſuis tenaciter adhæreret, ut eos non dimitteret. Similiter Lucæ 4. 42, turbæ tenuiſſe Jeſum dicuntur.

Concurrit ad eos omnis populus.] Miraculi tanti partim conſpectus, partim rumor plurimos adtraxit, tum ad Apoſtolos, qui hoc miraculum ſanationis ediderant, tum ad illum olim claudum ſanatum, ut tum illos tum hunc ſpectarent: aliqui id faciebant mera curioſitate, alii autem bono rerum divinarum cognoſcendarum ſtudio.

In porticu vocata Solomonis.] De qua habetur etiam mentio Joh. 10. 23. Templo ſtructo Rex Solomo adſtruxerat ei porticum, valli profundæ imminentem. Quamvis autem ut templum ipſum ita & hæc porticus à Chaldæis ſeu Babyloniis olim eſſent deſtructa; tamen iſtius porticus quæ erat opus Solomonis, ſubnixum muris quadringentorum cubitorum, ſaxis quadratis ingentibus conſtructa, pars magna remanſit, & eodem loco erat poſtea reſtaurata ac reſtituta ab Herode Rege, atque ita eo ipſo nomine nominata. Videatur Joſephus Flavius Antiquit. lib. 7. c. 11. & lib. 8. 11. xx. c. 8.

Expavefacti.] Nempe homines illi è quibus populus ille conſtabat. Vox hæc cum nomine *populus* denotante multos, non quidem voce ſed ſenſu convenit.

Verſ. 12. *Videns autem Petrus reſpondit ad populum.*] Id eſt orſus eſt loqui ad propoſitum. Ita ſæpe verbum reſpondendi ponitur in Euangelica hiſtoria. Non omiſit Petrus ſed arripuit hanc concionandi & homines ad fidem in Chriſtum atque pœnitentiam convertendi occaſionem, eaque uſus eſt.

Viri Iſraëlitæ quid miramini.] Non abs re quidem mirabantur, rem miram & inſolitam videntes; ſed S. Petrus non proprie hoc quærit cur mirarentur, quaſi id reprehenderet; verum vult eorum admirationem à facto ad facti authorem ſeu cauſam non tam quæ proxima videbatur quam potius ſuperiorem convertere.

Super hoc.] In textu Græco *hoc* eſt neutrius generis: ſignificat ſuper hoc negotio.

Aut nobis quid intenti eſtis.] Non ſuam ſed Domini ſui gloriam Apoſtolus quærebat.

Quaſi propria vi aut pietate fecerimus ambulare eum?] Populus ille cernens hoc miraculum beneficum, per Apoſtolos factum, colligebat inde eos eſſe viros pios atque ſanctos, & ob eorum pietatem, Deum, qui nonniſi pios exaudit, ut habetur etiam Johan. 9. 13, facultatem iſtam mirificam eis dediſſe.

Sed non ob ſolam pietatem hoc dabatur, quaſi ea iſti id meruiſſent; nempe ab ipſo Deo id datum erat Apoſtolis, ita ut ipſi illi vi in ſeipſis perpetuo reſidente talia facerent miracula. Nunc multi contra iſta Petri verba opinantur, homines quos vocant Sanctos, propria pietate aut meritis, ut dicere ſolent, miranda opera patrare, eoſque ideo velut divos non abſque idololatria religioſe colunt.

Verſ. 13. *Deus Abrahami & Iſaaci & Jacobi, Deus patrum noſtrorum.*] Id eſt ille Deus altiſſimus Creator cœli ac terræ, quem Abrahamus pater credentium & author gentis Iſraëliticæ, & filius ejus Iſaacus, & nepos Jacobus ſeu Iſrael, colebat, & qui ſe Deum, id eſt benefactorem eximium Abrahami, Iſaaci & Jacobi, etiam poſt eorum mortem eſſe teſtatus eſt Exod. 3. 6, 16. Alibi in his verbis ter ponitur *Deus*, hic autem ſemel.

Glorificavit.] Quem vos ignominioſiſſime tractaſtis, eum Deus à mortuis excitatum ad ſublimem gloriam cœleſtem evexit, & eximiam ei dedit in cœlo poteſtatem.

Puerum ſuum Jeſum.] Vox Græca quæ puerum notat ſolet aliquando pro ſervo ſeu famulo accipi, ut infra IV. 25. quo ſenſu etiam de Chriſto eſt uſurpata alibi, vide notata ad Math. 12. 18. Sed hoc loco ſignificat potius *filium*. Dicitur autem hic Jeſus eſſe filius Dei, non tam eo reſpectu quod ſit è Spiritu Dei admirabili modo conceptus, quod tunc paucis adhuc notum fuit, quam eo quod ſit ille Meſſias Rex populi divini eximius quem hoc nomine Deus decorarat per Davidem Pſal. 2.

Hinc apparet Jeſum non fuiſſe Deum altiſſimum, nec Deum Patriarcharum, quia palam ab eo diſtinguitur ut ejus filius: & ab ipſo glorificatus eſſe dicitur. Et ipſe Jeſus Deum Iſraëlitarum dixit eſſe Patrem ſuum Joh. 8. 54.

Quem vos tradidiſtis.] Nempe præſidi Pilato, crucifigendum.

Et negaſtis eum.] Nempe iſtum Jeſum eſſe Meſſiam, Regem veſtrum inficiati eſtis, vide Luc. 22. 2. Joh. 19. 15 & 21.

Ante faciem Pilati.] Id eſt coram Pilato, gentili, præſide.

Judicante illo eſſe dimittendum.] Pilatus quamvis Ethnicus, tamen innocentiam Jeſu agnoſcebat, & volebat ut is abſolveretur ac liber dimitteretur. Vide Matth. 27. 17, 18. & 23. Mar. 15. 9, 10. Luc. 23. 4, 14, 20, 22. Joh. 18. 39. XIX. 4, 12. Ita arguit S. Petrus Judæos, quod de Jeſu Chriſto pejus quam iſte Ethnicus judicaverint.

Verſ. 14. *Vos autem.*] Quamvis ſitis non Ethnici ſed Iſraëlitæ, populus Dei electus, cui is Filium ſuum deſtinavit.

Illum Sanctum.] A Deo eximie conſecratum, & innocentem, nullius peccati convictum. Unde is Meſſias à Deo ungendus vocatur Sanctus Sanctorum. Dan. 9. 24.

Et juſtum.] Vide Jeſai. 53. 11. (quem & uxor Pilati Ethnica, talem eſſe agnovit, Matth. 27. 19.) De quo dictum eſt Pſal. 45. 8. *Dilexiſti juſtitiam* &c.

Abnegaſtis.] Rurſus hoc indigne factum eorum de quo proxime dixit, repetit & inculcat, quod Judæi abnegaverint eum, cujus non abnegandi cauſas validas habuerunt, quum is eſſet ſanctus & juſtus.

Et petiiſtis virum homicidam.] In Græco textu, *virum occiſorem*, nempe Barabbam, qui in ſeditione excitata cædem fecerat. Vide Marc. 15. 7. Luc. 23. 19. opponit iſta contraria inter ſe, ſanctum atque juſtum, & ex altera parte homicidam, & tamen hunc vita donatum, illum autem morte affectum: valde injuſte & indigne.

Gratuito donari vobis.] In gratiam veſtram à ſupplicio merito liberari, atque dimitti, & vitam quam aliis injuſte eripuerat ipſi concedi. Vide Matth. 27. 20, 21. Luc. 23. 18. Joh. 18. 40.

Verſ. 15. *At principalem ducem vitæ.*] Qui à Deo datus ac miſſus eſt ut vos duceret ad vitam æternam, qui eam annunciavit primus, qui ejus conſequendæ viam ac modum oſtendit, quique vobis illam dare ſi eum ſequamini eſt paratus. Qui alibi vocatur præcipuus dux ſeu author (nempe poſt Deum Patrem) ſalutis. Hebr. 2. 10.

Homicidæ vitam eripienti, opponit vitæ authorem atque datorem, & illius condonationi, ſeu vitæ ipſi conceſſioni hujus interfectionem, ſeu vitæ ei ereptionem.

Interfeciſtis.] Quamvis Judæi non ipſi ſuis manibus Jeſum interfecerunt, tamen illis hoc attribuitur, quia eorum impulſu Pilatus ferme invitus id fecit, per ſuos milites. Unicuique imputari ſcimus, quod alter in ejus gratiam fecerit. Vide ſupra cap. 2. 23.

Quem Deus ſuſcitavit ex mortuis.] Vos illum morte affeciſtis injuſte, Deus autem juſtus vobis contrarius, eum ex morte in vitam revocavit. Nempe ille Deus Patrum reſuſcitavit hunc Filium ſuum, de quo ſupra ℣. 13. Ergo non ipſe Jeſus ſeipſum mortuum è mortuis ſua vi reſuſcitavit.

Cujus nos teſtes ſumus.] Vide annot. ad cap. 2. 32.

Verſ. 16. Poſt declaratam Judæorum circa Jeſum indignam actionem, in eo damnando ad mortem, & contra, ejuſdem Jeſu à Deo reſuſcitati glorificationem, nunc Petrus miraculum præſens attribuit iſti ipſi Jeſu Chriſto, ut per hoc Judæos ad fidem in hunc Jeſum impellat.

Et in fide.] Id eſt per ſeu propter fiduciam.

Nominis ejus.] Nempe Jeſu à Deo ſuſcitati. Nomen autem Jeſu, ponitur pro ipſo Jeſu ſeu ejus perſona. Ut ſæpe *nomen Dei*, pro Deo. Ideo Syrus Interpres & Arabs, hoc loco pro vocibus *nominis ejus* poſuerunt ſimpliciter *ipſius*.

Fides porro nominis Jeſu, ſeu fides Jeſu, ponitur pro fide in Jeſum vel de Jeſu poteſtate. Videantur ſimilia exempla, Marc. XI. 22. Rom. 3. 22. Eph. 3. ℣. 12. Philip. 3. 9. Col. 2. 12. Poteſt autem intelligi fides tum Petri ipſius, tum etiam iſtius hominis antea claudi: qui quum audiret ex ore Petri verba *in nomine Jeſu Chriſti Nazareni ſurge & ambula*, ſupra ℣. 6, credidit id Jeſu Chriſti poteſtate futurum.

Hunc quem ſpectatis & noviſtis.] Nempe iſtum natum claudum.

Confirmavit.] Id eſt infirmum ſanavit.

Nomen ejus.] Id eſt potentia ac poteſtas Jeſu Chriſti à Deo glorificati, vel ipſe Jeſus Chriſtus. Ut habet Syrus & Arabs.

Et fides.] Nunc nomini Jeſu ſeu ejus perſonæ, nunc autem fidei, idem effectus attribuitur. Ibi ut cauſæ

cauſæ principali, hic autem ut cauſæ mediæ ſeu inſtrumentali.

Quæ per eum.] Aliqui iſta *per eum* exponunt ita, ut ſignificent *in eum*, nempe Jeſum. Nam apud Hebræos iſta ſolent permutari. Vide Rom. 4. 11. 1 Joh. cap. 5. 6. Sed poteſt etiam ſignificari fides quæ per Jeſum ut cauſam mediam, tendit in Deum, ut cauſam primam, quia *per Jeſum Chriſtum credimus in Deum, qui excitavit eum ex mortuis, & gloriam ei dedit, ut fides noſtra & ſpes ſit in Deum.* Ut idem qui ea quæ hoc loco habentur dixit, Apoſtolus Petrus ſcripſit in Epiſt. 1. c. 1. ℣. 21.

Dedit ei.] Hoc non refertur ad eum de quo proxime dictum *fides quæ per eum*, ſed ad illum prius deſcriptum *quem ſpectatis & noviſtis*, nempe illum qui paulo ante claudus fuit.

Integritatem hanc.] Id eſt integram ſanitatem, ſeu valetudinem: oppoſitam debilitati quæ prius in eo erat quum claudus eſſet.

Coram omnibus vobis.] Id eſt quam ſanationem coram oculis veſtris manifeſte factam, vos ipſi negare non poteſtis.

Verſ. 17. Peccatum Judæorum quod in Jeſu Chriſto ad mortem diram tradendo commiſerunt, extenuat S. Petrus, ut eos ſpe veniæ obtinendæ excitet ad pœnitentiam.

Et nunc, Fratres, ſcio quod per ignorantiam hoc egeritis.] Ipſe Dominus Jeſus dum crucifigeretur ignorantiam attribuit iis, qui eum occidebant, ideoque Patrem rogavit, ut id eis remitteret Luc. 23. 34. Ita Act. 13. 27. ſimiliter ignorantia eis adſcribitur: & 1 Cor. 2. 8. Quamvis ignorantia iſta in multis præſertim primoribus Judæorum fuerit ſatis craſſa & fere affectata: quæ eos vix potuit excuſare, vide Joh. 15. 22, 24. Sed tamen ſi plane omnino cognoviſſent Jeſum eſſe Meſſiam, non ita cum ipſo egiſſent, præſertim aliqui.

Sicut & principes veſtri.] Id eſt primores populi Judaici: ut erant Sacerdotes primarii, & Seniores, atque Scribæ, & Phariſæi: qui in hoc negotio Jeſu Chriſti damnandi & morte afficiendi præibant populo ſimplici.

Verſ. 18. *Deus autem.*] Oſtendit Jeſu ad mortem truculentam adductionem, à Judæis procuratam, non abſque Dei providentia, conſilio & deſtinatione eveniſſe. Ut & ſupra cap. 2. ℣. 23.

Quæ prænunciavit per os omnium Prophetarum ſuorum.] Vide Luc. 24. 26, 27 & 44, 46.

Pati Chriſtum.] Seu Meſſiam paſſurum eſſe mortem atrocem.

Implevit ſic.] Deus id quod per Prophetas ſuos prædixit de Jeſu Chriſti perpeſſionibus perduxit ad exitum, per cauſas medias, ut homines iſtos ei inimicos; non tamen ita ut eos ad id faciendum invitos cogeret, ſed eorum malitia cum ignorantia juncta uſus permiſit id fieri, quod deinde convertit in bonum tum ipſius Jeſu Chriſti, tum iſtorum ejus inimicorum qui ſunt ad eum converſi. Simile quid evenit circa Joſephum, qui fuit typus Jeſu Chriſti. Vide Gen. 45. 5. & 1. 20.

Verſ. 19. *Reſipiſcite igitur.*] Ex dictis hanc infert concluſionem nempe Judæorum adhortationem ad reſipiſcentiam: per quam ſpem eis facit gratiæ Dei obtinendæ. Vide ſupra cap. 2. ℣. 38.

Et convertimini.] Verbum paſſivum poſitum pro reciproco, id eſt *convertite vos*, ſicut interpretantur hoc loco Beza & Piſcator. Ipſos enim hortatur ut id faciant, ſicut etiam ut reſipiſcant. Quamvis enim in converſione hominis ab incredulitate & peccatis, ac proinde à diabolo, ad fidem ac pietatem, ac conſequenter ad Deum, adſit actio Dei convertentis animos per Spiritum ſuum, & alia media; tamen & ipſi homines in ſui converſione non habent ſe merè paſſive veluti ſtipites aut lapides, ſed agunt etiam aliquid. Vide præter alia Sacræ Scripturæ loca, Ier. 18. 11. Ezech. 18. 30, 31. xxxiii. 11. Ioël. 2. 12, 13. Zach. cap. 1. 3, 4. converti & reſipiſcere, idem ſignificare videtur ut Luc. 17. 4.

In hoc ut deleantur veſtra peccata.] Id eſt ut à culpa & reatu peccatorum abſolvamini, quaſi nihil peccaveritis & ſitis innocentes ac juſtificemini, ideoque etiam à pœna divina quam peccatis meriti eſtis, liberemini: quod obtinetur per reſipiſcentiam & converſionem. Nam abſque reſipiſcentia ſeria hominum, Deus non delebit peccata hominum neque ea illis remittet. Inſignem peccatorum remiſſionem fore Meſſiæ temporibus prædictum eſt per Prophetas: ut Ier. 31. 34. xxxiii. 8. Dan. 9. 24. Zach. 13. 1. Quia autem pœna peccatorum maxime propria eſt mors æterna, ideo in peccatorum deletione ſeu remiſſione atque à pœna iſta liberatione continetur donatio vitæ æternæ.

Quum venerint vel potius *ut veniant.*] Nam alibi tales particulæ Græcæ ita exponuntur. Matth. 6. 5. Luc. 2. 35. Act. 15. 17. Rom. 3. 4.

Tempora refrigerationis.] Seu refrigerii. Id eſt quibus poſt perſequutiones & afflictiones fidelium quibus ſunt obnoxii in hoc mundo, quæ ſunt veluti uſtulationes, 1 Pet. 4. 12. ſuccedet ab iis liberatio. Vide Jeſa. 49. 10. Apoc. 7. 16. Ita per refrigerationem ſignificatur poſt calamitates conſolatio 2 Tim. 1. verſ. 16. Quod fiet plene in futuro ſeculo, in cœlo.

A facie DOMINI.] Id eſt ab illo altiſſimo DOMINO, nempe Deo Patre, quia hic ab iſto DOMINO diſtinguitur mox Jeſus Chriſtus: quanquam & iſte eſt Dominus, ſed non ille altiſſimus.

Facies DOMINI. Poteſt ſignificare ipſam perſonam DOMINI iſtius: vel etiam ejus favorem gratioſum. Ut Num. 6. 25, 26. Pſal. 4. 7. xvii. 15. lxvii. 2. Dan. 9. 17.

Verſ. 20. *Et miſerit*] Hoc non poteſt intelligi de prima Chriſti miſſione, primoque ejus adventu, ut quidam voluerunt, niſi improprie: ſed de ſecundo adventu propriè: quando poſt paratum ſuis fidelibus locum in cœlo, deſcendet inde viſibiliter cum illuſtri gloria Patris ſui, & veniet ut ſuos illuc aſſumat & deducat ad gaudia cœleſtia. Matth. 16. 27. Joh. 14. 3. 1 Theſſ. 1. 10. iv. 16, 17. 2 Theſſ. 1. 7, & 10.

Illum prius prædicatum vobis.] Qui non tantum per Prophetas olim eſt prædictus, ſed tunc per Apoſtolos prius quam è cœlis rurſus deveniret ad judicium annunciatus eſt Judæis, ut in ipſum crederent, & porro erat annunciandus.

Quædam exemplaria Græca aliam vocem ei quæ hic vulgo habetur literis ac ſono vicinam habent, quæ ſigni-

significat, quasi manu designatum vel exhibitum seu *præparatum*. Ut habent & Syrus atq; Arabs interpretes.

Deus jam olim ante mundum conditum destinavit istum *Jesum Christum* dandum populo suo, pro Redemtore. Vide 1 Pet. 1. 20.

Vers. 21. *Quem oportet cœlum capere.*] Videtur constructio ambigua, utrum Jesus Christus debeat cœlum capere, an vero cœlum debeat capere Jesum Christum. Illud prius amplectuntur quidam, qui quum Jesum etiam respectu corporis humani ubique esse opinentur, indignum esse putant, ut dicatur, eum cœlo capi.

Sed & Syrus interpres ita vertit, *Quem oportet, cœli capiam*; & Greg. Nazianz. orat. 2. similiter habet eum à cœlo capi. Nempe quando Jesus Christus post suam è mortuis resuscitationem, assumtus est in cœlum, visibiliter, Marc. 16. 19. Luc. 24. 51. Act. 1. 11. atque illuc vere ascendit; cœlum eum suscepit in se, ut locus rem locatam: non ut illic Jesus velut in carcere concludatur, sicut quidam cavillantur, sed ut ibi habitet, atque regnet: in fine autem seculorum descendet de cœlo ad judicium 1 Thess. 4. 16. Secundum prioris sententiæ patronos etiam tum Jesus capiet cœlum: ergo si hic sensus valeret, non recte adderentur ista verba *usque ad tempora restitutionis omnium*. Hoc dixit Petrus ut occurreret tacitæ Judæorum objectioni, cur ergo iste Jesus si est Messias non regnat nunc inter nos visibiliter?

Quidem.] Particula ista hic ponitur ita, ut ei non respondeat sicut solet, particula *autem*. Sic & Act. 1. vers. 1 & 18. & alibi.

Tempora restitutionis.] Quidam hunc restitutionem intelligunt, de rebus in integrum seu rectum statum restituendis, tempore ultimi adventus Christi. Ut eo fere sensu sumitur verbum à quo hoc nomen est deductum, Math. 17. 11. ubi sub nomine Eliæ de Johanne Baptista dicitur quod sit restituturus omnia. Et ita Tertullianus De resurrectione hæc verba allegans ponit *ad usque tempora exhibitionis omnium* &c. Oecumenius autem hanc vocem ita explicat ut significet *ad terminum venire omnia.*

Omnium quæ loquutus est Deus.] Ut præter alia de Gentium ad gratiam Dei vocatione, de gloriæ Dei per omnes terras propagatione, de reliquiarum Israëlis conversione, de omnibus inimicis sub pedes Christi pro scabello subjiciendis: & cætera ad Messiæ tempora spectantia omnia.

Per os omnium sanctorum suorum Prophetarum, à seculo. Sive Deus loquutus esse à seculo, sive Prophetæ isti à seculo id est jam olim fuisse intelligantur, res eodem redit. Videatur similis loquutio, Luc. 1. 70. Inter istos Prophetas potest numerari Enochus. Vide Judæ vers. 14. tum Moses, & Samuel, de quibus mox, nec non David in Psalmis: tum & cæteri Prophetæ quorum prophetiæ ad tempora Messiæ spectantes in Sacra Scriptura habentur.

Tirinus Jesuita, postquam verba illa *oportet Christum cœlum suscipere*, ita exposuit recte, *seu inhabitantem habere, usque ad diem extremi judicii*; deinde occurrens objectioni contra suorum opinionem, de Iesu etiam nunc quotidie extra cœlum existente plurimis locis, in Sacramento Eucharistico; subjicit: sed huic non repugnat, quod subinde replicetur, seu de novo reproducatur (nempe idem Iesus Christus) etiam in aliis locis, &c. & quando quotidie præsens est in Eucharistia. Neque enim difficile est Deo rem unam eandemque sæpius reproducere, & reproductam in pluribus simul locis præsentem facere. Hæc ille. At id non tantum est difficile, sed impossibile, non respectu omnipotentis Dei sed respectu istius rei. Nam sic implicatur contradictio, si corpus unum totum sit non uno in loco, sed in multis simul totum. Ita unum esset non unum, & indivisum, esset à seipso divisum, per tot locorum intervalla: &c. Sic Christi adventus ad judicium non esset prospectandus è cœlo, quia idem posset venire propius è ciborio.

Vers. 22. Postquam generatim indicavit Prophetarum de Iesu testimonia, hic in specie profert unius insignis insigne testimonium.

Moses.] Unus ex eximiis Dei Prophetis.

Quidem. Et hic ista particula ponitur ita ut ei non respondeat alia: sicut & versu proxime præcedente, & videtur hoc loco redundare, quum sufficiat vocula *enim* quæ mox apponitur.

Ad Patres. Nempe illos Israelitas antiquos, progenitores Iudæorum.

Ajit.] Ita eos alloquutus.

Quod.] Ista particula serviens relationi sermonis alterius, redundat, ut sæpe in historia euangelica.

Prophetam &c.] Hæc verba exstant Deut. 18. 15, 18, 19. Per istum Prophetam aliqui intelligunt solum Christum, ut Eusebius de Demonstr. & Strabus & Cajetanus &c. alii putarunt, à Mose solum Josuam filium Nunis Mosis successorem, significatum esse literali sensu: & allegorice, Christum. Ita exponunt Vatablus & Emmanuël Sà. Sed Augustinus, Liranus, & alii ad literam, de omnibus Prophetis Mosen consequutis, simul & de Christo. Et sane potest intelligi sensu literali etiam alius aliquis Propheta insignis præter Iesum Christum, sed sensu mystico, perfectiore præcipue iste qui est omnium Prophetarum præcipuus, nempe Messias, intelligitur.

Vobis.] Israëlitis, quamvis non illis ipsis quos tunc Moses alloquebatur, sed eorum posteris, qui tamen pro eodem populo habentur. Vide annot. ad Matth. cap. 23. 34, 35. & Ioh. 6. 32. 1 Thess. 1. 15.

Suscitabit.] Id est producet, & exhibebit.

Dominus seu Iehova *Deus vester.*] In Mosis textu est, ut proxime loco *vobis*, positum *tibi*, ita hic, loco *vester* habetur *tuus*. Nempe ille Deus populi Hebræi.

Ex fratribus vestris.] Id est ex gente ista Israëlitica.

Sicut me.] Similem Mosi: nempe excellentem sapientia doctrinæ cœlestis, & magnitudine miraculorum, & insuper Mediatorem inter Deum & populum Dei. Ita Piscator Scholio in hunc locum. Addendum est quod sicut Moses legem à Deo acceptam populo tulit, ita Iesus Christus novam legem, nova promissa & præcepta nomine Dei hominibus attulit. Quamvis igitur aliquatenus sit sicut Moses, tamen est Mose excellentior. Apud Mosen hoc loco verba ipsius Dei introducuntur, & post verba *sicut tu* adduntur ista, *& dabo verba mea in ore ejus, & loquetur ad eos omnia quæ ego præcepero eis:* quorum loco hic sunt alia substituta.

Eum audietis.] Id est auditote, seu ei obeditote. Futurum indicativi positum loco imperativi, per Hebraismum in præceptis usitatum.

Secun-

Secundum omnia quæcunque loquutus fuerit ad vos.] Abſque omni exceptione.

Verſ. 23. *Erit autem.*] Id eſt, ita omnino futurum eſt ex decreto meo nempe DEI, ſubintellige, ut *omnis anima.* Id eſt homo. Apud Moſen eſt *vir.*

Quæcunque non audiverit Prophetam illum.] Moſes habet, *non obedierit ad verba mea, quæ loquetur in nomine meo.*

Diſperdetur ex populo.] In textu Hebræo eſt, *ego requiram ab eo* hoc eſt, ego puniam illum. Ita additur contra Prophetæ iſtius excellentis nempe Meſſiæ à Deo conſtituti contemptores ei inobedientes ſevera pœnarum Dei comminatio: qua debebant & iſti Judæi commoveri.

Verſ. 24. *Et omnes autem Prophetæ à Samuele & deinceps qui vel quotquot loquuti ſunt.*] Ut David in Pſalmis, & Jeſaias, Jerem. Ezechiel, Daniel, Oſeas, Ioel, & cæteri ſequentes plerique. Addit hæc verba Petrus ad tanto majorem ex tot teſtibus Prophetis Dei fidem Euangelio de Chriſto conciliandam.

Et prænunciaverunt.] Hæc particula & hoc loco tertio videtur redundare, ut alibi interdum: vel potius ſumitur pro *etiam.*

Dies iſtos.] Id eſt tempora Meſſiæ, atque ea quæ in iſtis temporibus inſignia fiunt & fient.

Verſ. 25. Iam promiſſiones de gratia Dei factas, applicat ad præſentes Iſraëlitas.

Vos eſtis filii Prophetarum.] Poſſet hoc accipi proprie: quia Abrahamus progenitor Iſraëlitarum, fuit Propheta Gen. 20. 7. quo nomine cum illo etiam Iſaacus filius ejus, & nepos Iacobus ſeu Iſraël nominantur 1 Paral. 16. 16, 22. & Pſal. 105. 9, 10, 15.

Sed quia additur *& pacti.*] Videtur id dici per Hebraicum idiotiſmum, quo filii alicujus non tantum perſonæ ſed & rei, dicuntur ii qui pertinent ad eam, vel ea pertinet ad illos. Vide Matth. 8. 12. IX. 15. Luc. 20. 34. Eſd. 8. 35. &c. Poteſt hoc ita intelligi, ut iſti Iſraëlitæ filii ſeu poſteri Prophetarum, ſint etiam ob filiationem hæredes bonorum ad iſtos ſpectantium, & in pacto Dei cum illis eorum majoribus comprehenſorum. Alias *filii Prophetarum* dicuntur etiam diſcipuli eorum. Ut 1 Reg. 20. 35. 2 Reg. 2. 3, 5, 15. IV. 38. VI. 1. Amos 7. 14. Hoc quoque modo Iſraëlitæ atque Iudæi erant filii Prophetarum etiam præter Patriarchas aliorum.

Et pacti quod pepigit Deus.] Verba Græca hic poſita proprie ſignificant *diſpoſitionis quam diſpoſuit Deus.* Sed hoc nomen à diſpoſitione ſumtum ſolet uſitate notare teſtamentum, & fœdus, ſeu pactum. Quod ultimum hoc loco præferendum, ut melius exprimatur ea quæ in Græco textu eſt nominis hujus cum verbo mox ſubjuncto à quo derivatur, ſimilitudo *quod pepigit.* Huc ſpectant verba Rom. 9. 4.

Ad Patres veſtros.] Si proxime antecedentia verba vertantur *teſtamenti, quod teſtatus eſt* vel diſpoſitionis quam diſpoſuit, tum vox iſta *ad* poteſt accipi magis proprie. Alias poneretur pro *cum.*

Per Patres intelliguntur Progenitores priſci Iſraëlitarum, illi antiqui Patriarchæ.

Dicens ad Abrahamum.] Ex iſtis patribus Iſraëlitarum ſeu Patriarchis, memorat præcipuum Abrahamum. Verba quæ hic citantur ſumpta ſunt non tam ex Gen. 12. 3. quam potius ex XXII. 18. ubi expreſſe dictum à Deo per angelum Abrahamo, cum juramento, *Et benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ.* Quod promiſſum deinde à Deo repetitum eſt filio Abrahami Iſaaco. Gen. 26. 4. & poſtea filio hujus Iacobo. Gen. 28. 14.

Et ſemine tuo benedicentur.] Textus Hebræus habet *in ſemine tuo.* Sed hic in textu Græco pleraque exemplaria non habent *in.* Benedici vel benedicere ſe in aliquo, ſignificat primo ſenſu, felicitatem qualis illi contigit, ſibi optare. Ut Gen. 48. 20, Jacob dixit de filiis Ioſephi, *In te benedicet Iſraël, dicendo, ponat te Deus ſicut Ephraimum, & ſicut Manaſſen.* Videatur etiam Pſal. 72. 17. Senſu autem myſtico perfectiore, non ſolum votum iſtius felicitatis, ſed ejuſdem ſocietas atque communio intelligitur. Significatur Abrahami poſteros Iſraëlitas ita ex Dei benedictione, quæ ad eos primo ſpectat beatos fore, ut etiam eorum beatitatis participes futuri ſint alii homines extranei, præſertim ſub Chriſto. Quod exponitur Gal. 3. 8, 14, 16, nempe quod promiſſa quæ Deus fecit reſpectu benedictionis ſuæ ſervientis Abrahamo & ſemini ejus, intelligenda ſint ſenſu myſtico de benedictione ſpirituali, complenda in illo eximio ſemine Abrahami id eſt Chriſto & iis qui ad Chriſtum pertinent.

Omnes familiæ terræ.] Apud Moſen Gen. 22. 18, *omnes gentes*, ſed hic ex alio loco ſimili Gen. 12. 3, poſitum eſt *omnes familiæ terræ:* quod idem ſignificat. Græca vox hic eſt talis quæ proprie parentelam notat.

Verſ. 26. *Vobis.*] Nempe Iſraëlitis, Iudæis: poſteris Abrahami. Vide ſupra ℣. 22. & infra cap. 13. 23.

Primum.] Indicatur ad Iudæos primo miſſum eſſe eum qui illis erat primario promiſſus, Meſſiam: à quibus poſtea demum ad alias gentes hoc beneficium ſit derivandum.

Deus.] Nempe ille altiſſimus Pater, à quo ſtatim diſtinguitur Filius ejus Ieſus. Ille Deus patrum Iſraëliticorum de quo ſupra ℣. 13.

Suſcitans.] Suſcitare ſeu excitare, non ſemper ſignificat è morte in vitam revocare; ſed ſæpe producere in lucem, & dotibus inſignibus inſtructum, ad munus aliquod obeundum parare, atque promovere. Ut Iudic. 2. 16, 18. III. 9, 15. Ezech. 34. 23. Amos 2. 11. & infra Act. 13. 22 & 23. & ſupra cap. 2. 30. & hoc ipſo cap. 3. ſupra ℣. 22. quæ verba hic reſpici videntur. Poteſt tamen hæc vox ſuſcitandi hoc loco etiam de reſuſcitatione Chriſti ex mortuis accipi. Quomodo autem huic acceptioni conveniant verba ſequentia; *Miſit eum benedicentem vobis*, mox videbimus.

Puerum ſuum Jeſum.] Videantur annotata ad ſimiles voces ſupra ℣. 13. Quia vero Filius Dei Jeſus, eſt ab alio, nempe à Deo Patre ſuo ſuſcitatus, hinc patet Jeſum Filium Dei non eſſe ipſum Deum altiſſimum: nam tali non conveniret ullo modo ab alia perſona ſuſcitari.

Miſit eum.] Si verba antecedentia de ſuſcitatione Jeſu, accipiantur ita, ut ſignificent ejus in lucem productionem, & ad munus propheticum obeundum promotionem; tum iſta miſſio erit accipienda de eo quando Jeſus ipſe primum in perſona ſua prodiit

diit ut legatus Dei in publicum ad Judæos, ut eis euangelium ore suo prædicaret, de regno Dei resipiscentibus promisso, de quo Matth. 4. 17.

Sed potest dici Jesus postquam est à Deo ex mortuis resuscitatus, ab eodem missus esse adeoque venisse ad Judæos, non in propria persona, sed per suos substitutos atque delegatos, nempe Apostolos, ipsum Petrum & ejus socios, quando per istos Spiritu suo in eos demisso instructos, loquebatur.

Sic infra cap. 26. ℣. 23 dicitur, quod Christus ex resurrectione mortuorum lucem annunciaturus sit populo & gentibus. Sic Eph. 2. 17, idem Christus post mortem crucis, veniens, dicitur prædicasse pacem, & illis qui procul erant, id est Ethnicis, & iis qui prope, id est Judæis. Videatur etiam locus 1 Petr. 3. 18, 19. Et Flaccius ad hæc verba ita annotavit: Mittitur autem, (nempe Jesus) post resurrectionem Israëlitis, dum verbum ac beneficia ejus, ipsis offeruntur.

Benedicentem vobis.] Id est bona ac felicia vobis non tantum verbis optantem, sed & reipsa afferentem. Sicut quando Deus benedicere alicui dicitur, bona ei largiri intelligitur.

Benedicebat istis Judæis Jesus post suam resuscitationem, quum eis offerebat per veritatis suæ agnitionem, peccatorum præteritorum plenam remissionem, ac justificationem, & dona spiritualia, ac præcipue salutem animarum atque vitam æternam: idque faciebat tum per se ac Spiritum suum, tum per Apostolos suos, qui ejus nomine legatione ad Judæos fungebantur.

In averti unumquemque à pravitatibus vestris.] Hæc verba possunt ita accipi, ut significetur Jesus avertere Judæos à peccatis, ut hoc modo eis benedicat seu benefaciat. Sed possunt etiam ita intelligi, ut Judæi sese avertant seu convertant à pravitatibus. Ita interpretatus est Beza, & vulgatus Interpres Latinus, *ut convertat se unusquisque vestrum*, & Syrus atque Arabs: ut indicetur, tum demum Jesum Judæis benedicturum atque reipsa benefacturum, si illi sese à vitiis suis averterint per resipiscentiam.

CAPUT IV.

Vers. 1. COncionis hujus quam Petrus habuit effectus primus hic indicatur, nempe adversariorum ira, & deinde ex ea manans, Apostolorum prehensio atque captivitas.

Loquentibus autem eis ad populum, supervenerunt eis sacerdotes, & dux militum templi.] Videatur annotatio ad Luc. 22. 4 & 52.

Et Sadducei.] De his notatum jam aliquid ad Matth. 3. 7. Isti sectæ Sadducæorum fuerunt addicti interdum etiam aliqui ex Sacerdotibus. Infra vers. 17. & Synedrii seu Senatus Judaici pars erant ipsi: infra XXIII. 6. ubi quædam de iis videnda ibid. vers. 8.

Hos præ Pharisæis severiores ac rigidiores fuisse in pœnis exigendis, notatum est à Iosepho.

Vers. 2. *Molestè affecti propter hoc quod docerent ii* nempe Apostoli Jesu *populum.*] Similiter etiam nunc sacrifici solent ægre ferre si quis præter eos populum quamvis bene doceat.

Et annunciarent Jesum.] Id est, quod non tantum ipse ille Jesus Nazarænus à Judæis crucifixus, è mortuis resurrexerit; sed etiam per eum atque vi & efficacia ejus, iis qui per ipsum in Deum crederent, esset parata è morte resurrectio. *In* pro *per* ponitur, usitato Hebraismo. Ut & hic infra ℣. 9, 10 & 12.

Resurrectionem ex mortuis.] Hanc maxime negabant, à Pharisæis dissidentes Sadducæi. Vide Matth. 22. 23. & Act. 23. 6, 8. Hoc igitur maxime ægreferebant, quod discipuli Jesu, aliàs etiam aliis Judæorum primoribus & Pharisæis exosi, de resurrectione docerent populum, eamque sententiam confirmarent, & ita Pharisæorum, suorum in hac controversia adversariorum, sententiæ, pondus adderent.

Vers. 3. *Et injecerunt eis manus.*] Ita sæpe adversarii potentes veritatem aversantes, non verbis atque argumentis, sed manuum injectione atque violentia præcones veritatis compescere conantur.

Et posuerunt in custodiam.] Annotarunt quidam vocem Græcam hic in textu positam, non esse intelligendam de carcere, sed de alia custodia: quod Dominus suos tanquam tyrones paulatim cruci ferendæ assuefecerit: quodque carcer in his libris alio nomine Græco vocetur, nempe φυλακὴ. Sed hanc observationem non esse solidam, patere potest ei qui contulerit textum Græcum, infra cap. 5. ℣. 18. & 19. atque 22. & 25. Quia tamen hic simpliciter vocatur custodia, ibi autem additur publica, fieri potest ut hic non publicus carcer intelligatur, sed ut infra XXIV. vers. 23.

In crastinum: erat enim vespera jam.] Dilationem judicii de Apostolis tempus ipsum effecit.

Multi autem audientium hunc sermonem.] Nempe quem habuit Petrus ad populum, supra cap. 3. à ℣. 12. ad finem capitis. Ejusdem concionis Petri & prædicationis de Jesu Christo effectus alter exprimitur, cum fructu læto, in cordibus auditorum proborum.

Crediderunt.] Ita fides seu persuasio oritur ex auditu sermonum veracium, præsertim à Spiritu Dei dictatorum. Quamvis Euangelii præcones corpore vinciantur, tamen sermo Dei vinciri non potest, 2 Tim. 2. 9.

Et factus est numerus.] Id est atque ita excrevit numerus, per accessionem istorum recentium.

Virorum.] Nempe eorum qui prædicatione Petri commoti ac persuasi fidem in Jesum susceperunt, & Apostolis aliisque Jesu Christi discipulis & eorum Ecclesiæ adhæserunt.

Quasi millia quinque.] Quum antea essent quasi ter mille, supra cap. 2. vers. 41. & aliqui postea accederent ibid. vers. 47. nunc istis accedentibus excrevit omnium Christianorum numerus ad quinque millia.

Nam si voluisset dicere eos qui illa die crediderunt divisos ab aliis qui prius crediderant, fuisse tot, ut nonnulli exponunt, aliter dixisset. Ita ille Petrus piscator hominum, uno atque altero sagenæ prædicationis jactu tot millia Jesu Christo cepit.

Vers. 5. *Factum est autem in crastinum.*] Id est postero die.

Ut congregarentur eorum Principes.] Quales erant primarii sacerdotes.

Et seniores.] Id est Senatores etiam ex ordine Politico pertinentes ad Synedrium magnum.

Et

Et scribe.] Id est legisperiti qui etiam ad Synedrium advocabantur.

In Jerusalem.] In Græco textu sunt voces quæ proprie significant quasi ad Jerusalem aliunde fuerint congregati. Sed quia dictum vers. 3. vesperi jam Apostolos in custodiam datos, hic autem postridie mox fit congregatio, id vix est verisimile. Hinc aliqui exponunt ita ut intelligantur congregati ii qui in Jerusalem seu Jerosolymæ erant.

Vers. 6. *Et Annas princeps sacerdotum & Cajaphas.*] Videatur annotatio ad Luc. 3. 2.

Et Johannes.] De hoc videatur Iosephus Flavius de Bello l. 2. c. 15.

Et Alexander.] De hoc idem Iosephus Antiquit. l. 20. c. 3.

Et quotquot erant ex genere Pontificali.] Vulgata versio habet *sacerdotali* sed genus sacerdotale erat omnium Levitarum.

At Principes Sacerdotum seu Pontifices dicebantur præter Pontificem maximum, qui ita per excellentiam vocabatur, alii quoque ex Aharonis familia directe descendentes, etiam exautorati, & classium seu stationum Sacerdotalium primores. Videatur annotatio Matth. 2. 4.

Vers. 7. *Et statuentes eos.*] Nempe Petrum & Iohannem nominatos supra cap. 3. vers. 3. quibus manus injectæ erant, hic vers. 3.

In medio.] Scilicet illius Synedrii seu consessus, ut starent coram judicibus.

Percontabantur in qua potentia.] Græcus textus habet propriè *in quali.* Est autem Hebraismus, id est per quam potentiam, seu qua potentia: ut & mox,

Aut in quo seu *quali nomine.*] Id est cujus autoritate atque potestate.

Feciſtis hoc vos.] Id est, sanationem claudi; de qua supra c. 3. 6, 7. Horum declaratio est infra vers. 9, & 10.

Vers. 8. *Tunc Petrus repletus Spiritu Sancto.*] Ita ut Spiritus Sanctus à Christo demissus, in eo excitatus, eum totum occuparet, & regeret, atque animum ejus & linguam ardore quodam insigni erga gloriam Christi incenderet, ut is eo flagraret. Ita ut non tam ipse Petrus loqueretur quam per os ejus Spiritus Sanctus Matth. 10. 20. qui Paracletus per Apostolos redarguere debebat mundum Joh. 16. 8.

Principes populi.] Seu primores atque Judices Judæorum in causis præsertim spiritualibus.

Et seniores Israëlis.] Vide supra vers. 5.

Vers. 9. *Si.*] Hoc loco non est particula dubitandi, sed significat *siquidem* aut *quoniam*, ut inter alia Math. 12. 28. Joh. 10. 35 & 38.

Nos hodie dijudicamur.] Seu examinamur in judicio.

Super beneficio hominis infirmi.] Ita textus Græcus habet: quum tamen non ipse ille infirmus hoc beneficium, fecerit, sed illi sit factum. In judicium vocari debent homines ob maleficia, isti autem in jus rapiebantur & judicabantur ob beneficia.

In quo.] Id est, *per quid*, nempe per quam potentiam. Respicit ad quæstionem propositam supra ℣. 7, quod etiam declarat mox ℣. 10.

Iste servatus sit.] Id est sanatus ab ægritudine seu infirmitate. Iste claudus olim, jam sanatus ab Apostolis, qui eis adhærebat tunc una cum ipsis ad judicium adductus, vel ipse ultro adfuit, ut apparet etiam infra ℣. 10 & 14.

Vers. 10. *Notum sit omnibus vobis, & omni populo Israëlis.*] Tum primoribus tum vulgo Iudæorum vult hoc quod de Iesu dicturus est Petrus, palam innotescere: tali utitur parrhesia.

Quod in nomine Jesu Christi Nazarei.] Videatur supra annotatio ad cap. 3. ℣. 6.

Quem vos crucifixistis.] Exprobrat eis iniquum factum.

Quem Deus excitavit ex mortuis.] Deus vestrum circa illum factum non approbavit, sed refutavit, atque ita demonstravit eum fuisse innocentem & sibi charum, dum eum è morte revocavit ad vitam.

In hoc.] Id est, per hoc nomen Iesu, seu per potestatem ac potentiam ejus, quam is à nobis invocatus exseruit.

Iste adstitit in conspectu vestri sanus.] Qui antea nequaquam stare potuit.

Vers. 11. *Hic.*] Non iste proxime nominatus, qui adstitit sanus, sed ille remotius memoratus, de quo tamen præcipue sermo habetur, nempe Jesus Christus Nazarænus.

Est ille lapis, &c.] Vocula ista *est* hoc loco accipitur improprie: non enim Jesus Christus proprie erat lapis, sed lapidi similis.

Pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli.] Verborum istorum ex Psal. 118. desumtorum explicatio videatur in annot. ad Matth. cap. 21. 42.

Vers. 12. *Et non est in alio ullo.*] Id est per alium aliquem. Non per Mosem, Patriarchas, Prophetas, Sacerdotes; sed tantum per Jesum Christum.

Salus.] Nempe illa perfecta, æterna, liberatio ab omni malo.

Neque enim nomen est aliud.] Id est persona alia. Sic *nomen Dei*, pro ipso Deo. Psal. 5. 12. & alibi, vide & supra 1. 15.

Sub cælo.] Non proprie hic locus *sub cælo* opponitur loco supercœlesti: quasi sub cœlo quidem non sit, sed supra cœlum sit, aliud nomen datum hominibus à Deo, per quod, seu alia persona per quam, ut mediam, consequantur salutem. Sed intelligitur hoc de toto mundo. Ut Jer. 10. 11.

Datum in hominibus.] Id est quod contigerit audiri inter homines. *In* pro *inter* ponitur ut Matth. 20. 26. Luc. 1. 25. loco posteriore, & alibi sæpe: vel potius quod à Deo datum & constitutum sit hominibus.

In quo.] Id est *per quod.* Etiam frequenter *in* ponitur pro *per.* Vide supra ℣. 2 & 9.

Oporteat servari.] Id est liberari à peccatis, eorumque reatu, plene, & à pœna peccatorum propria, nempe à morte æterna. Ipsum nomen *Jesu* quod huic Nazaræno excellenter præ aliis convenit, à salute seu servatione est desumtum. Vide Matth. 1. ℣. 21. Ii qui per ipsum credunt in Deum, eique obediunt, soli salutem æternam ejus ope consequentur.

Nos.] Id est homines quoslibet. Ergo non est opinandum per aliquos alios sanctos vel sanctas, vel per ipsam matrem Jesu Mariam, hominibus salutem conferri.

Vers. 13. *Spectantes autem Petri & Johannis parrhesian* seu *libertatem loquendi.*] Vide supra annot. ad cap. 2. 29, hanc eis Spiritus Sanctus suppeditabat.

Et deprehendentes quod homines illiterati essent, & idiotæ.] Græca vox, primo sensu designat privatos seu plebeios: qui quoniam fere indocti sunt, & artibus liberalibus non exculti, ideo vox ista pro ineruditis accipi solet. Tales *idiotæ* erant Apostoli, olim piscatores, quos talia loqui mirum videbatur. Ideoque isti proceres ac judices id *mirabantur*, ut additur.

Agnoscebantque eos quod cum Jesu.] Nempe ejus discipuli, ab eo qui etiam ipse Scholas Rabbinorum non frequentavit, & tamen doctissimus fuit, edocti. Inde aliquid extraordinarium ac supernaturale in eis esse suspicabantur.

Vers. 14. *Hominem autem videntes cum eis stantem illum sanatum, nihil habebant quod contradicerent.*] Rei ipsius manifestæ oculis subjectæ testimonio efficaci, convicti. Talibus enim rebus evidentibus frustra opponuntur verba.

Vers. 15. *Jussis autem eis extra consessum.*] Non tantum extra ipsum Senatorum cœtum, sed etiam locum seu conclave in quo concilium illud habebatur.

Abire.] Ita jam olim in consultatione de reis usitatum, ut aliquantum excedere è loco consilii vel judicii juberentur, quo commodius in eorum absentia sententiæ ferri & consilia agitari possint.

Conferebant ad invicem.] Id est consultabant mutuo.

Vers. 16. *Dicentes: Quid faciemus hominibus istis? quoniam quidem,*] Hæc vocula *quidem* hoc loco non habet sibi correspondentem, ut & supra 3. 21, 22.

Notum signum factum est per eos.] Id est notabile & conspicuum miraculum.

Omnibus habitantibus Jerusalem manifestum, & non possumus negare.] Quia hoc miraculum passim innotuit tam multis testibus oculatis, ideo tegi mendacio non potuit, neque negari, quod libenter voluissent isti primores Judæorum.

Vers. 17. *Sed ut ne super plus seu amplius id perserpat in populum.*] Volunt contra conscientiam cursum veritatis, & gloriæ Jesu, cohibere atque sistere; sed frustra: veluti si quis fluvii alicujus fluxum objectis aggeribus vellet inhibere.

Minatione minemur eis.] Est pleonasmus Hebraicus, de quo vide Luc. 22. 15. & supra cap. 2. 30. id est omnino serio gravissime interminemur.

Ne ultra loquantur.] Homines odio veritatis flagrantes, pertinaces, quamvis de ea convicti, tamen eam agnitam obstinate impugnare ejusque propagationem impedire conantur.

In nomine hoc.] Nempe Jesu, ut mox v. seq. exprimitur; tanquam ex mortuis resuscitati, & Christi ac Regis cœlestis à Deo facti, nomine, doctrinam ejus prædicantes.

Ulli homini.] Ut nemo omnino ab eis hæc de Jesu audiat ac discat. Sed frustra, quum jam multi didicissent.

Vers. 18. *Et vocatis eis.*] Nempe illis Jesu Apostolis Petro & Johanni.

Denunciaverunt eis.] Seu præceperunt, quia præsentibus.

Omnino.] Græca vox proprie significat *secundùm totum* seu universaliter.

Ne loquerentur.] Græcum verbum proprie significat ne sonarent seu sonum ederent.

Neque docerent in nomine Jesu.] Id est ne doctrinam istam de Jesu quod is sit à mortuis resuscitatus & ut Messias à Deo exaltatus, porro prædicarent ac disseminarent. Similiter & hodie veritas divina premitur authoritate humana, & prohibetur ab hominibus in potestate constitutis ne doceatur id quod Deus in verbo suo expresse docuit.

Vers. 19. *At Petrus & Johannes respondentes ad eos, dixerunt.*] Contra procerum illorum minax edictum, atque severam constitutionem, protestantur Apostoli, indicantes quod ei obedire non debeant, ideoque nec velint.

Si justum.] Id est an justum sit.

In conspectu Dei.] Qui omnia spectat & videt, coram quo cuncta cernente, ob ejus reverentiam non licet facere quidpiam contra ejus voluntatem.

Vos audire magis quam Deum.] Quando Deus nobis mandavit ut hoc doceremus, vos autem mandatis ne hoc doceamus, nonne ratio manifeste docet, Deo potius quam vobis hominibus obediendum esse? Huc spectant verba Amosi 3. 8, videndum & infra cap. 5. 29.

Judicate.] Ipsis adversariis suis proponunt Apostoli id quod modo dixerunt, ratione recta dijudicandum. Ut tanto magis proprio animi sui judicio redarguantur. Ergo rationis rectæ judicium etiam in Theologicis controversiis non est spernendum.

Vers. 20. *Non possumus enim nos.*] Aliam rationem afferunt Apostoli cur edicto illi parere recusent. Non significatur impotentia naturalis, sed moralis. Significatur, hoc non decere neque licere; ideoque eos nolle sese cohibere, ne ista loquantur. Similiter tales voces ponuntur alibi, ut Deut. 12. 17. Matth. 9. 15. 1 Cor. 3. 11. x. 21. 2 Cor. 13. 8.

Quæ vidimus & audivimus.] Ratio affertur à summa eorum quæ Apostoli de Jesu testabantur atque docebant, certitudine: quod ista ipsi oculis suis viderint, & auribus suis audiverint. Ergo sensibus suis bene affectis homines fidem adhibere tenentur.

Vers. 21. *Illi autem comminantes.*] Sacrifici isti sacerrimi, impii, absque ullo prætextu juris divini vel humani aut rectæ rationis, solo authoritatis suæ pondere Apostolos Christi volunt premere, eorumque in veritate divina promulganda studium interdictis & cumulata comminatione pœnarum tyrannice opprimere satagunt.

Dimiserunt eos.] Permiserunt ut tunc liberi abirent.

Nihil invenientes.] Id est nullam causam speciosam ac probabilem. Ut Luc. 23. 14. & Act. 23. 9. & alibi.

Quomodo punirent eos.] Id est quo prætextu aut colore juris, eos pœnis afficerent, aut etiam quod cupiebant, interficerent. Quanquam etiam istud *quomodo* potest accipi pro *ut*.

Propter populum.] Crudelitas procerum istorum metu populi frænatur. Populus simplex sæpe de rebus

rebus etiam sacris melius judicat quam sacrifici & summi Pontifices.

Quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum erat.] Id est fere omnes, plerique è populo simplici celebrabant Deum ut primarium authorem, & laudabant ejus potentiam atque bonitatem quam per Apostolos in isto claudi sanati miraculo benefico exseruit.

Vers. 22. *Annorum enim erat amplius quadraginta ille homo super quem factum fuerat.*] Miraculum istud exaggeratur ex eo quod ille homo non tantum à nativitate ipsa claudus fuerat, sed etiam per annos tam multos claudus vixerat. Morbi inveterati ipsa diuturnitate confirmati, solent esse respectu curationis desperati. Si paucorum annorum & teneræ ætatis is homo claudus fuisset, facilius potuisset dici non mirum esse quod esset à claudicatione sanatus.

Signum hoc sanationis.] Id est miraculum istud, quod erat sanatio. Iste casus secundus vulgo genitivus, significat hoc loco speciem.

Vers. 23. *Dimissi autem.*] Illi duo Apostoli Christi Petrus & Johannes, postquam à consessu judicium abierunt.

Venerunt ad suos.] In textu Græco est *ad proprios.* Sed *proprius* pro *suo* sæpe accipitur. Ut Joh. 1. 11, 42. x. 3, 4, 12. xvi. 32. xix. 27, & alibi. Venerunt ad suos socios, alios Christi discipulos.

Et renunciaverunt quæ ad eos primarii Sacerdotes & Seniores dixerunt.] Enarrarunt ista sociis, tum propter instituendam cum iis communem deliberationem, tum propter convertendam ad Deum circa hoc negotium precationem.

Quæ.] Græce proprie est *quanta* ut habet hoc loco vulgatus Interpres.

Vers. 24. *Hi autem audientes, unanimiter levaverunt vocem ad Deum, & dixerunt.*] Ut non ostenderunt ob minas inimicorum aliquam inhonestam suam timiditatem, ita neque ex oppositio temerariam ac stolidam securitatem, sed ad Dei opem precibus confugiunt. Ita facere decet veros Christianos. Primum autem in oratione ista describitur Deus talibus epithetis quæ ejus potentiam summam ac potestatem indicant. Ita sternitur fundamentum precum.

Here.] Græce *Despota.* Quod plerique vertunt *Domine*, sed id alia voce Græca designatur. Despotes est is qui ut herus servis imperat. Hinc dicitur imperium despoticum seu herile. Notandum est hunc titulum in Novo Testamento usitate dari soli Deo altissimo Patri Domini Jesu.

Tu Deus.] Videtur hoc loco in Græco textu esse nominativus: unde plerique ita verterunt, *tu es Deus.* Sed non est inusitatum nominativum talem poni pro vocativo. Ut Marc. 15. 34, collato cum Matth. 27. ℣. 46. Vide & Hebr. 1. 8, 9. Aliqua exemplaria hic habent, *Domine, Deus noster.*

Qui fecisti cœlum & terram & mare.] Aliquando mundus totus duobus nominibus, à partibus insignioribus, cœlo & terra, describitur, aliquando autem pluribus ut hic: & Act. 14. 15. Apoc. 14. 7.

Et omnia quæ in eis scilicet *sunt.*] Ergo & homines vel potentissimos. Deus iste cui hic creatio cœli, terræ, maris, & omnium tribuitur, est Deus Pater Domini Jesu Christi: quia postea in eadem precatione ℣. 27 distinguitur ab eo Jesus filius ejus. Creatio cœli, terræ & maris & omnium nuspiam in Sacra Scriptura Jesu Christo Filio Dei, his vocibus expresse attribuitur.

Gloria Dei ex opere mundi ab eo creati, in quo apparuit ejus omnipotentia, facit ad confirmandam fidelium Dei fiduciam: præsertim quod simul hinc sequatur Dei in omnia potestas, quippe is hæc à se creata omnia pro arbitrio gubernandi habet jus absolutissimum.

Vers. 25. *Qui Spiritu Sancto.*] Quædam exemplaria Græca non habent voces istas: sed habent alia antiqua, ut & Syrus, Arabs, & Latinus vulgatus interpres. Deus dicitur dixisse aliquid Spiritu Sancto, seu per Spiritum Sanctum; unde etiam apparet Spiritum Sanctum non esse primam causam sed mediam, ideoque non Deum altissimum.

Per os Davidis pueri tui dixisti.] Id est *servi tui.* Vide annot. ad Matth. 12. 18, quia pueri inprimis adhibentur ad serviendum.

Quare.] Græce proprie *ut quid*, id est *propter quid*, vel *ad quid*, & sine justa causa, & sine prosectu. Sunt verba Psalmi secundi: secundum Græcam versionem.

Fremuerunt gentes.] Seu tumultuatæ sunt. Præteritum ponitur pro præsenti.

Et populi meditati sunt inania?] In textu Hebræo est *meditabuntur inane*, futurum ponitur pro præsenti. Indicantur isti conatus & ista molimina fore frustra absque effectu.

Vers. 26. *Adstiterunt Reges terræ & Principes congregati sunt in idem.*] Potentes homines sed non plenam potentiam habentes, proceres terræ, contra cœlestem Dominum nil valentes, conspirant.

Contra Dominum.] In textu Hebræo Jehovam, ut vulgo legitur, quo nomine denotatur DEUS altissimus.

Et contra Christum ejus.] Seu *Unctum ejus.* Per quem Unctum DEI, in Psalmo intelligebatur primo sensu literali ipse David, quem Deus per Samuelem Prophetam unxerat in id ut esset Rex Israëlitarum: contra quem regnare incipientem insurrexerant tum Israëlitæ 2 Sam. 2. 8, 9, tum aliæ gentes 2 Sam. 5. 17. & cap. 8. & 10. Sed sensu mystico intelligitur ille excellentissimus Messias, nempe Jesus Christus, quem unxit Deus ipse Spiritu suo Sancto, in id ut sit Rex cœlestis populi Dei. Quia autem iste Jesus est Christus Dei, seu Unctus Dei, ideo non est ipse DEUS altissimus.

Vers. 27. *Congregati sunt.*] Id est consparirunt quamvis non omnes isti uno in loco convenerint. Prophetiam illam ex Psalmo jam ad factum præsens accommodant.

Enim.] Videtur hæc particula hoc loco non habere significationem suam usitatam causalem seu rationalem. Nisi aliquid subintelligatur, redundabit.

In veritate.] Id est vere.

In civitate hac.] Nempe Jerosolymis. Quædam exemplaria Græca has voces non habent.

In, id est contra *sanctum.*] Quem Deus sanctificavit seu consecravit Joh. 10. 36, & qui eximia sanctitate vitæ lucebat, nec ullum unquam peccatum commisit.

Puerum tuum.] Id est *Filium.* Ut supra cap. 3. ℣. 13 & 26.

Jesum, quem unxisti.] Exponitur & declaratur dictum Psalmi de Messia seu Christo Dei, idque applicatur ad Jesum filium Dei, indicatur hunc esse Christum seu Unctum Dei, quia Deus eum unxit, non oleo terreno sed cœlesti, unctione Spiritus sui Sancti, in id ut sit non tantum Propheta, sed & Sacerdos & Rex excellentissimus populi Dei.

Herodesque.] Quia in Psalmo secundo nominati sunt Reges insurgentes contra Christum Dei seu Unctum ejus, & per id contra ipsum Deum; hic ostenditur id impletum esse per Herodem, qui etiam erat Rex. Intelligitur autem Herodes non ille Magnus sub quo Jesus est natus; sed ejus filius Antipas, qui fuit tetrarcha Galilææ, de quo vide Matth. 14. 1 & 9. Marc. 6. 14: qui etiam dicitur voluisse Jesum interficere Luc. 13. 31. Iste quippe Herodes tempore Pilati vixit, & in Jesu Christi contemtum atque condemnationem consensit. Vide Luc. 23. 7 & 11.

Et Pontius Pilatus.] Qui potuit inter principes in Psalmo nominatos censeri, quum esset Præses Judææ à Romano Imperatore præfectus, qui Jesum crucifigi Judæis id postulantibus permisit.

Cum gentibus.] Per istas *Gentes* possunt intelligi milites Ethnici seu gentiles, Romani Præsidis, qui Jesum crucifixerunt.

Et populis Israelis.] Plerumque omnes Israëlitæ dicuntur singulariter *populus Israelis:* sed interdum etiam pluraliter. Jacobo filio suo postea dicto Israëli, à quo descendunt Israëlitæ, precatus est Spiritu prophetico Pater Isaacus, ut Deus illum multiplicaret, ut esset in cœtum populorum, Gen. 28. 3, quod etiam in visione Deum sibi dixisse ipse Jacobus seu Israël dixit, Gen. 48. 4. & Judic. 5. 14. Inter Israëlis posteros dicuntur populi: quia erant eorum XII tribus, quæ singulæ multa millia continebant. Ita ergo cum Ethnicis Israëlitæ contra Christum Dei conspirarunt, & contra ejus servos fideles, ut Apostolos. Etiam nunc contra servos Christi fiunt similes conspirationes.

Vers. 28. *Ut facerent quæ manus tua.*] Id est potens constitutio.

Et consilium tuum.] Non proprie intelligitur deliberatio Dei, sed quod deliberationem consequi solet, decretum. Ut supra cap. 2. 23. Vide conjunctam cum consiliis Dei, manum ejus, etiam Jesa. 14. 27.

Præfinivit seu *prius definivit fieri.*] Indicatur hoc quod factum est ab hominibus malis cum Jesu, non temere, contigisse, non ex sola hominum malitia atque voluntate, sed Deum jam multo ante ut id fieret constituisse atque prædestinasse, ut suo tempore hominum jam alioqui per ipsorum malitiam ad id paratorum malitia uteretur ad efficiendum hoc quod in salutem generis humani, atque Dei & Jesu Christi ipsius gloriam cederet. Ita scelerati aliquando id quod Dei voluntati aliquatenus congruit exsequuntur, nec tamen idcirco à culpa sunt immunes: quia illi non eo animo nec eo fine quo Deus talia faciunt. Dicitur autem manus & consilium Dei id prius definivisse, improprie: nam hæc actio est propria personæ, qualis persona non est manus vel consilium. Sed intelligendum est Deum id fecisse per manum suam & consilium suum: Ita non raro actiones personarum non personis attribuuntur.

Vers. 29. *Et nunc.*] Orationis istius peroratio exprimitur. Quasi dicatur, Tu ô *Domine* supreme qui in cœlis habitas, qui antea etiam illorum qui adversus Christum tuum inania sunt meditati, consilia vidisti, ut est in Psalmo secundo scriptum, eaque irrita fecisti; etiam hoc tempore adversus servos tuos & Christi tui, insurgentes, è cœlo videns ac despiciens.

Intuere super minas istorum.] Ita ut has minas impias cernens, earum effectus reprimas easque irritas reddas; ut non impediant cursum euangelii tui.

Et da servis tuis cum libertate dicendi omni.] Vide supra 2. 29.

Loqui sermonem tuum.] Nempe etiam in mediis periculis. Vide Ephes. 6. 19.

Vers. 30. *In extendendo manum tuam in sanationem.*] Subintelligitur adsis etiam servis tuis, vel tale quid: aut vocula *in* redundat priore loco. Indicatur ægrorum sanationes miraculosas quæ per servos Dei fiebant, ipsius Dei potentia veluti manu, factas esse.

Et signa & prodigia fieri.] Scilicet *da* ut fiant. Vide annot. supra c. 2. vers. 22.

Per nomen.] Quod antea dictum est *in nomine* c. 3. 6. iv. 7, 10. id hic declaratur. Nempe nomine Jesu Christi à discipulis ejus pronunciato & invocato, via ac potentia ipsius Jesu, cui ea à Deo data est talia opera miranda efficiebantur. Id spectabat eo ut Deus cum filio suo Jesu, qui per talia signa miranda Messias esse declarabatur glorificaretur, & ut homines probi his permoti ad fidem in Christum converterentur.

Sancti.] Vide supra annot. ad vers. 27.

Pueri tui Jesu.] Vide supra ad cap. 3. 13.

Vers. 31. *Et precatis eis.*] Aliqui exponunt *precantibus* id est dum adhuc orarent. Sed videtur potius id factum esse mox post precationem finitam:

Concussus est locus in quo erant congregati.] Id est ita commotus atque agitatus ut tremeret: quod factum est non à causa naturali, sicut solet fieri tremor terræ, sed à supernaturali Dei potentia atque efficacia ejusque Spiritu, qui instar venti cœlitus supervenit, ut supra cap. 2. ℣. 2. Cujus Spiritus Dei etiam hic mox subjungitur mentio. Videatur etiam infra cap. 16. vers. 25 & 26. post precationem similis effectus miraculosus. Hoc signo miraculoso Deus significavit istam precationem à se esse exauditam & effectum obtenturam. Quamvis non in templo precabantur. Tali terræ commotione videtur significasse Deus se præsentem suis adesse velle potenter, & inimicis eorum quamvis terribilibus fore terribiliorem. Vide Psal. 18. 7, 8. & cxiv. 6. Vel etiam regnum Christi mundum hunc & ejus incolas concussurum atque ut ad Christum convertantur commoturum. Vide Hag. 2. 7, 8.

Et repleti sunt omnes Spiritu Sancto.] Jam antea erant Spiritu Sancto repleti, saltem Apostoli c. 2. 4. At videtur iste ignis cœlestis in eis non semper in flammam exarsisse, sed per intervalla & denuo accedente ista Dei virtute vel magis sese exserente mentes eorum

rum occupante, fervore quodam inſigni & alacritate atque animi fortitudine flagraſſe.

Et loquuti ſunt ſermonem Dei cum libertate dicendi.] Impetrarunt id à Deo quod ſine verſus 27. petierunt: id factum eſt per Spiritum Sanctum afflatum Dei, eos corroborantem & animis eorum fidentiam addentem. Deſcribitur ſtatus illius primæ Chriſti Eccleſiæ Sanctæ.

Verſ. 32. *At multitudinis credentium.*] Vel potius, *eorum qui crediderant*. Nempe in Chriſtum.

Erat cor & anima una.] Poſt *cor* ſubintelligitur *unum*. Significatur proverbialiter animorum magnus conſenſus, & ſumma concordia, poſita per Metonymiam cauſa pro effectu. Ex uno corde ſeu animo & una anima uno tempore tantum unum ſentire & velle procicíſci ſolet, ubi ergo una ſententia & una voluntas apparet, ibi cor unum & una anima eſſe videtur. Impletum hic eſt illud in diſcipulis Jeſu quod ipſe à Deo Patre petebat Joh. 17. 11, 21, 22. ut 1 Paral. 2. verſ. 38. 2 Par. 30. 12. Qualis concordia declaratur 1 Cor. 1. 10. Philip. 1. 27. II. 2. 1 Pet. 3. 8.

Et neque unus quidquam exiſtentium ei, ſeu, eorum quæ poſſidebat, dicebat proprium eſſe.] Seu ſuum quamvis id poſſideret & poſſeſſione ſuum eſſet.

Sed.] Sublato diſcrimine inter meum & tuum.

Erant eis omnia communia.] Quoad uſum: jam ſupra cap. 2. 44. id etiam dictum. Hic illud addere libet ex Tertull. Apologet. c. 39. Vide quam ſe diligant Chriſtiani & Nos ex ſubſtantia familiari fratres ſumus quod penes vos fere dirimit fraternitatem. Itaque qui animo animaque miſcemur, nihil de rei communicatione dubitamus. Omnia indiſcreta ſunt apud nos: præter uxores. In illo loco conſortium ſolvimus in quo ſolo cæteri homines conſortium exercent, qui non amicorum ſolummodo matrimonia uſurpant ſed & ſua amicis patientiſſime ſubminiſtrant: ex illa credo majorum & ſapientiſſimorum diſciplina Græci Socratis &c. Plato Socratem præceptorem ſuum refert docuiſſe in Rep. debere etiam uxores eſſe communes.

Verſ. 33. *Et magna vi.*] Vulgata verſio hic ut alibi ſæpe habet *virtute*. Sed nomen virtutis eſt ambiguum, poteſt notare & virtutem moralem. Hic autem agitur de potentia. Poteſt hoc intelligi ita quod id fecerint non debiliter, ſed potenter, cum zelo & parrheſia, & cum inſigni energia perſuadentes. Poteſt etiam exponi ita ut id fecerint potentia Spiritus Sancti, eis robur ſuppeditante, & quidem ut non tantum animoſe id aſſererent, ſed etiam miraculis vi Spiritus divini editis confirmarent. Videantur loca infra v. 12. VI. 8. XIX. 11. Rom. 15. 19. 1 Cor. 2. 4. Col. 1. 29. 1 Theſſ. 1. 5. 2 Theſſ. 1. 11.

Reddebant teſtimonium Apoſtoli reſurrectionis Domini Jeſu.] Quædam exemplaria addunt, *Chriſti*. Hoc erat maxime proprium munus Apoſtolorum teſtari de Jeſu reſuſcitato. Vide Act. 1. 22. quia tunc de iſta Jeſu reſuſcitatione maxime inter Judæos dubitabatur & litigabatur: atque ea probata ſimul totius doctrinæ Chriſtianæ veritas probabatur.

Gratiaque magna erat in vel ſuper omnes eos.] Videtur quibuſdam hoc intelligendum de gratia hominum, ut ſupra 2. 47, Sed quia hic abſque adjectione ſimpliciter ponitur gratia, ſatius eſt eam intelligi de gratia Dei. Ut ad Epheſ. fine. Et 1 Tim. fine, & 2 Tim. fine, Titi fine.

Poteſt autem iſta gratia Dei accipi non tantum pro eorum protectione ab omni malo, ſed etiam pro donis tum ad ſpiritum, tum ad corpus ſpectantibus. Vide Luc. 2. 40.

Verſ. 34. *Neque enim.*] Hæc vocula *enim* poteſt videri hoc loco redundare: ſed poteſt etiam ratio reddi cur gratia eis adfuerit: quia ita in egenos erant benefici. Vide Deut. 15. 4. 6, 10.

Egens quiſquam exſtabat in eis.] Id eſt inter eos. *In* pro *inter*.

Quotquot enim poſſeſſores agrorum aut domorum exiſtebant, vendentes ferebant pretia venditorum: Declaratur ratio atque modus ſublatæ inter illam Chriſti diſcipulorum multitudinem inopiæ. Quamvis autem tunc Jeroſolymis fiebat talis venditio domorum, propter peculiarem tunc vigentem cauſam, de qua ſupra ad cap. 2. 45. tamen non conſtat id factum eſſe ex præcepto, ita ut, & ibi ſemper, & alibi ubicunque erant Chriſtiani neceſſario perpetuo vigeret. Vide infra 11. 29. XII. 12. XXI. 8. & 16.

35. *Et ponebant apud pedes Apoſtolorum.*] Utpote Chriſtianæ Eccleſiæ præſidum: ut hoc eorum arbitrio ſubmitteretur. *Apud pedes* non eſt neceſſe in ipſo ſolo ſeu terra pecuniam eſſe poſitam. Ut ap. Cic. orat. pro Flaeco. Quia Apoſtoli forſan ſuperiore loco conſidebant utpote Doctores atque Concionatores, quo eorum ſermones melius à multitudine auditorum exaudirentur, ideo iſta pretia inferiore loco in aliquibus ſubſelli iis poſita ad pedes eorum dicuntur collocata. Vide Act. 22. 3. imo & VII. 58.

Dividebatur autem cuique prout quis opus habebat.] Quia forte aliqui erant pauperiores quam alii, vel infirmiores, vel etiam domeſticis pluribus onerati. Ergo non obſervatur in diſtribuendo proportio Arithmetica, ſed Geometrica.

Verſ. 36. *Joſes.*] Aliqua exemplaria habent *Joſeph*. Vide ſupra c. 1. 23.

Autem.] Quidam interpretantur *ergo*. Quia non aliquid diverſum à ſuperiore dicto narratur, ſed ejus quod generatim dictum eſt, exemplum ſpeciale ſubjicitur.

Barnabas.] Non *Barſabas*, ut habetur loco modo citato: quanquam & hic ita habent quædam exemplaria Latina vulgata.

Filius conſolationis.] Vox Græca *paracleſis* quæ hoc loco ponitur, non tantum ſignificat conſolationem, ſed etiam adhortationem. Ut infra 13. 15. Aliqui exponunt ita quaſi Hebraice dictus ſit filius Prophetiæ, at hic Græce vertatur filius paracleſeos, quæ ſignificat adhortationem & conſolationem quæ in munere prophetandi continetur. Tamen hic pro conſolatione hæc vox accipienda, & interpretanda ex voce Syriaca, *Nabja* & contracte *Naba* quæ ſignificat proprie conſolabitur. Sed hoc futurum, ut non raro fit habet vim participii præſentis. Videtur autem iſte Joſes ſeu Joſephus ita cognominatus, ideo quia ſuis & moribus ac factis & dictis, erat ſolatio fidelibus Chriſti.

Levites.] Ex tribu Sacerdotali.

Cyprius.] Genere ex Cypro inſula maris meditar-

ratiei oriundus. Ita Iſraëlitæ poſt diſperſionem præſertim tempore perſequutionis ab Antiocho Epiphane Rege Syriæ factam, in variis regionibus habitabant, & ab eis denominabantur.

Verſ. 37. *Quum eſſet ei ager.*] Quamvis Levitæ alioqui non poſſiderent agros, tamen poterant habere aliquid fundi in ſuburbiis, ut Num. 25. 3, 4. vide & Joſ. ult. & Jerem. 32. 7. Potuit etiam fundus iſte pertinuiſſe ad uxorem Barnabæ.

Vendito eo attulit pecuniam, & poſuit apud pedes Apoſtolorum.] Sicut & alii è Judæis converſi ad Chriſtum faciebant. Vide ſupra ℣. 34, 35. Sed iſte Barnabas ſpecialiter memoratur quia forſitan inter primos qui id fecerant exſtitit, vel quia eximie præ cæteris & inſigniter id fecit.

CAPUT V.

Verſ. 1. *Vir autem quidam Ananias nomine cum Sapphira uxore ſua.*] Unus ex iis qui ex Judæis converſi erant ad fidei in Chriſtum profeſſionem.

Vendidit.] Quaſi bono animo in uſus fratrum egentium: velut æmulatus eos de quibus dictum fine capitis præcedentis; & præſertim Barnabam.

Poſſeſſionem.] Sive agrum, ut aliqui vertunt. Vide & infra verſ. 4 & 8. ſive vineam, ut alii exponunt.

Verſ. 2. *Et ſubduxit à pretio.*] Proprie ſeparavit clam, ſive callide ſurripuit, nempe ut ſibi vetineret; ex eo quod Domino & ejus Eccleſiæ conſecraverat. In quo commiſit quaſi ſacrilegium, cum hypocriſi. Simile verbum Joſ. 7. 1. & 2 Macc. 4. 32. & Tit. 1. 10. Non ſincera erat hæc beneficentia, ſed miſta cum ambitione, quia videtur affectaſſe famam ac laudem liberalitatis atque ſanctitatis, & cum parca tenacitate.

Conſcia & uxore ſuâ.] Cum qua maritus conſilium communicaverat. Hoc videtur additum propter id quod narratur infra verſ. 7, 8. &c.

Et afferens partem quandam.] Non totum illud pretium ſeu integram pecuniæ pro agro acceptæ ſummam, ſicut alii probi faciebant.

Apud pedes Apoſtolorum poſuit.] Reſpice annot. ſupra ad cap. 4. 35.

Verſ. 3. *Ajit autem Petrus.*] Apoſtolus Chriſti primarius qui cæteris præibat, (quanquam non dominabatur) qui Spiritu Sancto à Chriſto ſibi communicato revelante, & fraudem ipſius hypocritæ cognoſcebat, & cognitam occultare nolebat.

Anania propter quid implevit Satanas cor tuum.] Nempe malis afflatibus & cogitationibus improbis. Non tam autem interrogat Petrus Ananiam cur Satanas hoc fecerit, quam potius, cur Ananias hoc à Satana in ſe animoque ſuo fieri permiſerit: cur ejus malæ ſuggeſtioni locum dederit, neque ei reſtiterit, eamque rejecerit. Ipſius Ananiæ culpa hic indicatur, vide infra ℣. 4.

Ut mentireris Spiritum Sanctum.] Græca exemplaria pleraque habent, *mentiri te Spiritum Sanctum.* Quod plerique interpretantur *fallere.* Non ſimulare ſeu fingere Spiritum Sanctum vel ejus inſtinctum, ut aliqui exponunt: nam acceptio iſta hujus verbi & rariſſima ac fere tantum poëtica eſt, & cum mox ſequentibus non apte cohæret, & cum eo quod dicitur ℣. 9. Quædam exemplaria Græca habent *mentiri te in Spiritum Sanctum.* Ut & Col. 3. 9, dicitur, *Ne mentiamini in alios alii*, id eſt erga alios. Quæ præpoſitio etiamſi hic eſſet ſuppreſſa, poſſet ſubintelligi. Sed ſicut alia quædam verba conſtruuntur aliquando cum dativo caſu, aliquando autem cum accuſativo, ut Euangelizo tibi, & euangelizo te, benedico tibi & benedico te, imo etiam benefacere aliquem pro alicui. Matth. 5. 44. & Mar. 14. 7, ita etiam Græce dicitur, non tantum mentior tibi, ſed & mentior te. Cujus conſtructionis exemplum citatur & ex Ariſtophane Comico Græco: & ex Græca verſione Bibliorum, Proverb. 14. 5. & 4 Reg. cap. 4. 16. Porro *falleres* recte exponitur per fallere velles atque conareris quantum in te erat: Nam tamen mentiendo ac ſimulando non fefellit. Fallere autem volebat Ananias mendacio ſuo Spiritum Sanctum, nempe quatenus Spiritus Sanctus in Apoſtolis degens operabatur. Bene hoc loco Piſcator, in ſcholiis, *Spiritum Sanctum*, id eſt, nos Apoſtolos in quibus agit Spiritus Sanctus, & quibus revelat quæ opus eſt, ad ædificationem Eccleſiæ. Metonymia adjuncti.

Et ſubduceres à pretio prædii?] Nempe ita ut tamen velles videri te totum pretium apud nos deponere.

Verſ. 4. *Nonne manens tibi manebat.*] Id eſt prædium iſtud ſi manſiſſet non venditum, tuum & tui juris erat, licebat tibi ſi voluiſſes, non vendere illud, ſed eo uti frui: & poſtquam id vendere placuit licebat tibi pretium ejus vel totum retinere, vel quantum velles ex eo in uſus aliorum conferre. Bene vertit Syrus, annon tuus [ager] erat antequam venderetur? & poſtquam venditus eſſet, tu poteſtatem habebas in pretium ejus. Si præcepto velut divino neceſſario, vel etiam voto ſuo obſtrictus fuiſſet Ananias, ad bona ſua omnia cum aliis communicanda, non ita ei dixiſſet S. Petrus. Nam hoc poſito nequaquam licuiſſet ei hoc retinere. Vide Deuter. 23. 21, 22, 23. Ergo apparet illam bonorum communionem non fuiſſe ex præcepto omnino neceſſariam, ſed liberam: præſertim ſi abſque iſta Ananiæ prædii venditione & pretii in uſum communem collatione ſatis proſpectum eſſe potuit fidelium neceſſitatibus.

Et venditum in tua poteſtate exiſtebat.] Non proprie ipſum prædium venditum, quia jam in alienas manus erat traditum: ſed prædii venditi pretium.

Quid quod.] Id eſt cur, verſu ſuperiore dixit, *propter quid* ſeu *cur implevit ſatanas cor tuum* &c. Hic autem dicit, *quid quod poſuiſti in corde tuo rem hanc.* Unde apparet id quod ſatana ſuggerente in animo ſuo cogitavit & fecit Ananias, ipſius Ananiæ inſtinctui ſatanæ obedientis culpam interveniſſe.

Non mentitus es hominibus, ſed Deo.] Quaſi dicat tu Anania putaſti tibi rem eſſe tantum cum hominibus, nempe cum nobis Apoſtolis, quos mendacio tuo fallere voluiſti: interim autem ſcias te quando nobis, & per nos Spiritui Dei in nobis exiſtenti mentiri es auſus, Deo ipſi à quo & iſte Spiritus emanavit, & cujus nos legati ſumus, mentitum eſſe. Ita dicit ut crimen ejus magis exaggeret. Simile huic

dictum

dictum eſt Exod. 16, ubi poſtquam ℣. 2 ſcriptum eſt congregationem Iſraëlitarum murmuraſſe contra Moſen & contra Aharonem; deinde ℣. 8 dicitur: Non contra nos murmurationes veſtræ, ſed contra DOMINUM. Et Num. 20. poſtquam dictum ℣. 3, jurgatum eſſe populum cum Moſe, poſtea ℣. 13, dicitur, ibi tunc jurgatos eſſe filios Iſraëlis cum DOMINO; ſeu Jehova. Vide etiam Matth. 10. 40. XVIII. 5. Marc. 9. 37. Luc. 10. 16. 1 Cor. 8. 12.

Huc faciunt etiam illa verba 1 Theſſ. 4: ubi poſtquam dixit Apoſtolus ℣. 2, ſe præcepta dediſſe per Dominum Jeſum, id eſt ejus authoritate, in eaque re eſſe voluntatem Dei, poſtea ℣. 8, ait eum qui iſta rejicit, non hominem rejicere ſed Deum, qui etiam (addit) dedit Spiritum ſuum Sanctum in nos. Non recte ergo hinc quidam concludunt Spiritum Sanctum hoc loco expreſſe vocari Deum. Non magis bene, quam ſi ex ſuperius citatis aliquis concluderet Moſen eſſe ipſum Deum, & eos qui nomine Chriſti venientes vel recipiuntur vel rejiciuntur eſſe Chriſtum, imo etiam ipſum Deum. Propterea ita dicitur, ut jam innuimus, quia in Apoſtolis, quanquam hominibus, erat Spiritus Sanctus, qui ab ipſo Deo emanavit, & Dei erat Spiritus atque afflatus: ideo quod ei fiebat, ad Deum ipſum pertinebat.

Verſ. 5. *Audiens autem Ananias ſermones iſtos, cadens exſpiravit.*] Morte ſubita exſtinctus, non ipſis iſtis verbis Petri proſtratus: ſed vi Dei vel Chriſti miraculoſa, eum percellente, & animam ex eo expellente: ad vindicandam ejus perverſitatem, & ad terrorem aliis incutiendum. Non igitur conſtat Petrum Apoſtolum ipſum id feciſſe. Neque hinc argumentandum eſt, licere etiam nunc Eccleſiæ præfectis hæreticos quos vocant morte afficere. Nam primo ut jam dictum eſt, non Apoſtolus ipſe id fecit, ſed divinitus id factum eſt: quidam id per angelum eſſe factum exiſtimarunt, ut Origen. Iſidorus Peluſiota, Caſſianus, Tirinus: deinde ſi concedatur Deum aut Chriſtum per Petrum exequutionem hujus pœnæ feciſſe, non error ſed malitia ac perverſitas, quæ Spiritu Dei evidenter erat agnita, eſt punita, idque non humano ordinario modo, ſed extraordinario miraculoſo.

Et factus eſt timor magnus in omnes audientes iſta.] Ex pœna iſta divinitus miraculoſe illata, orta eſt inter homines inſignis reverentia Dei. Ut Luc. 5. 26. non ſine metu, ne ſi quis etiam à Deo improbitati alicui deditus agnoſceretur, ſimiliter puniretur.

Verſ. 6. *Surgentes autem juniores.*] Seu juvenes, ut infra ℣. 10. Nempe qui aderant Petro & aliis Apoſtolis, in illo cœtu.

Corripuerunt.] Vel potius amicierunt, componentes eum ad ſepulturam: ut & Syrus eſt interpretatus.

Et efferentes vel *elatum ſepeliverunt.*] Etiam malo mortuo adminiſtrata ſepultura. Saltem propter vivos, ut cadaver ab iis amoveretur.

Verſ. 7. *Factum eſt autem quaſi horarum trium intervallum, & uxor ejus.*] Nempe Ananiæ, Sapphira, poſtquam exſpectaſſet aliquamdiu uxor, quum maritus non reverteretur.

Neſciens quod factum erat.] Nempe de mariti ſubita morte. Si ſciviſſet, non ita egiſſet.

Introivit.] In eam domum, in qua tunc degebant Apoſtoli.

Verſ. 8. *Reſpondit autem ei Petrus.*] Non proprie ad interrogationem quæ non exprimitur: ſed ſermonem orſus ad eam loquutus eſt. Ut Matth. 11. 25. XII. 38. & alibi ſæpe.

Dic mihi ſi.] Id eſt *an.*

Tanti.] Subintelligitur nominatio ſummæ quam dixerat Ananias.

Prædium vendidiſtis.] In Græco textu eſt vox quæ proprie ſignificat *reddidiſtis.*

Ea autem dixit: Ita, tanti.] Ex compacto cum marito facto ut maritus Ananias mentitus eſt ita & uxor ejus Sapphira eſt mentita.

Verſ. 9. *At Petrus ajit ad eam, Quid eſt quod conſpiraſtis.*] Græce proprie eſt *conſonuit vobis.*

Tentare Spiritum.] Dum ita vos gereretis, ut explorare velletis, an nos, Apoſtoli, quos Spiritu Dei præditos eſſe vobis conſtare debuit, fraudem veſtram iſtius Spiritus divini ope eſſemus cogniturі. Iſti veluti velle experiri viſi ſunt an Deus, & Spiritus in Apoſtolis, ſit iſtam ſimulationem animadverſurus, ut Flaccius ad hæc verba annotavit. Quamvis hæc tentatio ab eis dirigeretur ad Apoſtolos, tamen per hos ſpectabat ea ad Spiritum Dei, quo Petrus Apoſtolus erat repletus, & ad ipſum Deum à quo iſte Spiritus erat inſpiratus. Vide ſupra ℣. 3 & 4.

Spiritum Domini.] Sive Dei altiſſimi Patris, ſive etiam Jeſu Chriſti, qui eum à Patre acceptum, effudit in Apoſtolos. Ut ſupra cap. 2. 33.

Ex eo autem ipſo quod iſte Spiritus, appelletur *Spiritus Domini* patere poteſt Spiritum Sanctum non eſſe ipſum DOMINUM, ſeu Deum. Nam Relata non ſunt idem. Atqui Dominus & Spiritus Domini ſunt relata. Ergo non ſunt idem.

Ecce pedes eorum qui ſepeliverunt virum tuum, ad oſtium.] Scilicet ſunt, forſan redeuntium à ſepultura mariti ejus.

Et efferent te.] Quia ut maritus tuus ob mendacium, repente mortuus eſt, ita & tu ipſa mox hic morieris. Non inferebat Sapphiræ Petrus ipſe mortem, ſed eam à Spiritu Dei in ſe exiſtente ſibi revelatam, prædicebat inferendam à Deo, vel à Domino Jeſu Chriſto, vi miraculoſa.

Verſ. 10. *Cecidit autem confeſtim.*] Nempe illa Sapphira.

Apud pedes ejus.] Id eſt Petri.

Et exſpiravit.] Repente mortua ſicut antea maritus ejus.

Ingreſſi autem Juvenes.] Nempe illi qui Ananiam ejus maritum modo ſepeliverunt.

Invenerunt eam mortuam, & elatam ſepeliverunt ad virum ejus.] Ut ii qui antea conjugii vinculo, poſtea mendacio & ejus pœna conjuncti fuere, etiam ſepultura conjungerentur.

Verſ. 11. *Et factus eſt timor magnus in totam Eccleſiam.*] Vide ſupra verſ. 5. Eccleſia ſeu multitudo eorum qui crediderant in Chriſtum tanto miraculo geminato commovebantur ad Deum & Chriſtum tanto magis revererendum: & ad venerandos etiam Miniſtros Dei, quorum illuſionem Deus tam ſevere vindicavit.

Et in omnes qui audiebant iſta.] Non tantum ii qui

isti facto ipsi aderant, & id videbant, sed etiam alii qui quid factum esset acceperant ex aliorum narratione, tam repentina horrenda pœna hypocritis inflicta, pavore atque horrore percellebantur. Non omnes mendaces ac hypocritas Deus ita visibiliter & repente in hoc seculo punit, sed tamen omnibus pœnæ horrendæ à Deo sunt metuendæ, quæ si non in hoc certe in futuro seculo infligentur.

Vers. 12. *Per manus autem Apostolorum.*] Vel quia manibus pleraque opera peragi solent: vel intelligirur, per Apostolos, seu ministerio Apostolorum, ut Jesa. 20. 2. *dixit Deus per manum Jesaiæ*, id est per Jesaiam, & Dan. 9. 10. quas (leges) dedit *in manu servorum suorum.* Id est per servos. Mal. 1. 1. *per manum Malachiæ*, id est per Malachiam, seu Malachiæ ministerio. Vide & Act. 7. 35. Indicatur Apostolos non fuisse istorum miraculorum causas principales, sed instrumentales: quum Deus & Christus Spiritu suo eis dato, per eos ista fecerit.

Fiebant signa & prodigia in populo multa.] Vide supra cap. 2. 43. & IV. 30.

Et erant.] Hæc verba parenthesi includenda sunt, usque ad vers. 15. in quo rursus de miraculis sermo resumitur.

Erant unanimiter omnes.] Nempe Apostoli ibi versabantur conjuncti non tantum corporum propinquitate sed etiam animorum concordia.

In porticu Solomonis.] De hac vide supra annot. ad cap. 3. 11. *erant* autem ibi Apostoli & cæteri Discipuli Christi non perpetuo, sed quum ad templum accederent religionis causa, quod faciebant quotidie. Vide supra cap. 1. 13. II. 46. III. 1. In loco illo publico celebri, palam versati prædicando & miracula edendo, Euangelii Christi negotium agebant.

Vers. 13. *At reliquorum.* Nempe Judæorum, qui non erant membra Ecclesiæ Christi.

Nemo audebat.] Propter recentem insignem pœnam Ananiæ & uxoris ejus: ac propter alia miracula multa: tum metus tum reverentia Judæos reliquos ab eis removebat. Quia Apostoli erant sicut Angeli admirabiles, gravitate venerabiles, oratione cœlestes, moribus divini, nil nisi ignem spirantes, charitatis, devotionis & zeli, ut scripsit Chrysostomus.

Jungi illis.] Græca vox proprie significat *agglutinari*, id est arcte adhærere, seu familiariter sese jungere.

Sed magnificabat eos populus.] Indicat quamvis populus Judaicus cum Apostolis non haberet familiaritatem, id non ex odio aut contemtu esse profectum, sed interea tamen populum eos magni fecisse atque honorasse, tum etiam laudibus & præconiis non vulgaribus celebrasse.

Vers. 14. *Magis autem apponebantur.*] Quamvis ii Judæi qui non credebant in Christum, non auderent Apostolis jungi familiariter, tamen id non obfuit progressui fidei & propagationi Christianismi: tamen erant ex populo non pauci qui ad fidem veram accederent.

Credentes Domino.] Id est fidem in Dominum Jesum suscipientes: ob Apostolorum non tantum prædicationem Euangelii sed & miracula addita.

Multitudines.] Non pauci aliqui, sed magnus numerus.

Virorumque & mulierum.] Utriusque sexus.

Vers. 15. *Ita ut.*] Redit post parenthesin ad id quod de miraculis per Apostolos editis vers. 12. dicere cœperat.

Secundum plateas.] Non simpliciter *in plateas*, sed hinc inde per singulas plateas. Ut infra 22. 19.

Efferrentur infirmi nempe è domibus *& ponerentur in lectis.*] Quibus ob infirmitatem erant quasi affixi.

Et grabbatis.] Sunt lecti viliores. Vide Marc. 2. 4.

Ut venientis Petri etsi umbra inumbaret alicui eorum.] Magna fiducia istorum de obtinenda per hoc medium sanatione: sed magna etiam Dei & Christi potentia quam per servum suum hoc modo exserebat. Iis quæ hic de Petro dicuntur, similia facta per Paulum narrantur infra XIX. 12.

Vers. 16. *Conveniebat autem & multitudo circumquaque Civitatum in Jerusalem, ferentes infirmos.*] Id est multi homines, ex civitatibus quæ erant circa Jerusalem, etiam non proxime vicinis, Jerosolymam ad Apostolos Christi adveniebant, ægros suos illuc portantes sanitatis obtinendæ causa.

Et turbatos.] Vel vexatos.

A spiritibus impuris.] Id est à cacodæmonibus, eos occupantibus: hos dæmoniacos distinguit ab aliis infirmis ut magis afflictos.

Qui.] Nempe infirmi ægroti, & dæmoniaci. *Curabantur.*] Hoc proprie solet significare curationem morbi per remedia: sed in his libris notat sæpe sanationem miraculosam absque adhibitis remediis; sanabantur autem isti per Apostolos Christi.

Omnes.] Non tantum aliqui sunt sanati, sed quotquot Apostolis offerebantur.

Vers. 17. *Exsurgens autem.*] Id est novam actionem exorsus. Ut Exo. 32. 1. Deut. 32. 38. Esd. x. 6. & alibi.

Primarius Sacerdos.] Seu Pontifex Maximus Judæorum. Is tunc videtur adhuc fuisse Annas, vel Cajaphas. De quibus vide Luc. 3. 2. & Act. 4. 6.

Et omnes qui cum eo scilicet *erant.*] Nempe ejus socii, sacerdotalium familiarum principes, vide etiam supra 4. 6.

Quæ est hæresis.] Nomen Græcum notat electionem. Inde sumi solet pro certa & peculiari quam sibi aliquis elegerit disciplinæ formula, & studio atque factione. Jam autem usitate hæresis sumitur pro tali à salutari fide & doctrina aberratione, ut quis errorem qui veram fidem & pietatem evertit pertinaciter defendat, & à vera Ecclesia prorsus dissideat.

Sadducæorum.] Vide supra 4. 1. Non à justitia ita denominati, alioqui nimis severi in judiciis, imo sævi; sed à Sadoco vel Saduco Antigoni Sochæi discipulo. De eorum à Pharisæis dissidio infra cap. 23. 8. Non recipiunt ii præter Scripturam S. Traditiones, quas tuentur Rabbinistæ Thalmudistæ: à quibus illi vocantur Karaim seu Caræi, à Lectura, quasi Lecturarii seu Scripturarii, vel Textuales. A quibus in oriente etiam nunc degentibus, implacabili odio dissident Judæi Thalmudistæ, fere magis quam à Christianis. Ecce tunc in illo populo Judaico Sadducæi quamvis pro hæreticis habiti, primatum obtinebant.

Repleti sunt zelo.] Fervore quodam, quasi pro tuenda religione patria, sed zelo amaro, non sine æmula-

æmulatione prava, atque invidia. vide supra cap. 4. 1,2. fuit zelus iste non secundum scientiam. Rom. 10. 2. isto zelo seu fervore pravo ideo flagrabant isti quod ægre ferrent, Apostolos minis ipsorum nuperis spretis tamen doctrinam de Jesu prædicare, ac miraculis confirmare, atque ita multos è populo Judaico ad fidem in Jesum allicere, ut indicatum superius.

Vers. 18. *Et injecerunt manus suas super Apostolos.*] Non reveriti sunt eos ita isti primores zelo inflammati sicut populus, supra vers. 13 sed persequutionem seu afflictionem in eos quamvis insontes excitarunt.

Et posuerunt eos in custodia publica.] Id est carceri in quem vulgo malefici compingebantur eos incluserunt; & quidem sicut antea IV. 3, vesperi: quod utrumque apparet ex sequentibus. Quanquam vox Græca hic posita, *servationem* proprie significat: versu autem sequente alia vox custodiam.

Vers. 19. *Angelus autem* &c.] A terrena potestate pressi pii, cœlitus liberantur.

Domini] Sive Dei Patris, ut alibi hoc intelligitur, Matth. 1. 20. II. 13, sive etiam Jesu Christi, quem Deus fecit Dominum, supra cap. 2. 36. Nempe Dominum cœli, etiam angelis quos ipsi Deus subjecit, imperantem. Is ergo Dominus ad istos servos suos liberandos misit istum nuncium cœlestem.

Per noctem.] Seu noctu, quum homines dormirent, neque quid ageretur scirent.

Aperuit fores custodiæ.] Id est carceris illius clausi januam miraculose recludit.

Educensque eos] E carcere, rursus clauso, ut apparet infra ℣. 23, in liberum locum. Ab hominibus malis conclusi innoxii, ab angelo bono liberantur. *Dixit.*] Dei vel Christi nomine dedit eis mandatum.

Vers. 20. *Vadite, & stantes.*] Concionabundi, fidenter. Respice ad annot. supra cap. 2. 14.

Loquamini.] Quamvis isti primores populi, vetuerunt loqui, supra cap. 4. 18, tamen vos contra eorum interdictum Deo ita jubente loquamini.

In templo.] Loco publico celeberrimo, gloriæ Dei destinato.

Populo.] Non istis primoribus populi obstinatis, sed hominibus simplicibus, inter quos non pauci probi.

Omnia verba vitæ hujus.] Non istius vitæ temporariæ, ut 1 Cor. 15. 19, sed vitæ æternæ, vide Joh. 6. 68. Seu sermonem vitæ Philip. 2. 16, ubi etiam vita simpliciter per excellentiam de vita æterna intelligitur. *Verba vitæ* significant Euangelium Christi, quia hoc spectat ad vitam æternam hominibus conferendam. Similiter ut dicitur *sermo salutis hujus* infra cap. 13. 26. Sed quia præter morem addi pronomen *hujus* durum videtur, quidam hæc exponunt per Hebraicam hypallagen, quasi dictum sit *verba vitæ hæc.* Ut etiam Syrus & Arabs sunt interpretati. Similis hypallages exempla citantur ex Exod. 25. 5, *pelles arietum rubricatorum*, pro *rubricatas.* Et 1 Sam. 2. 4, *arcus fortium fractorum* pro *fracti.*

Vers. 21. *Audientes autem.*] Apostoli obedierunt dicto angeli Dei: quamvis viderent sibi inde imminere periculum ab hominibus, tamen fecerunt officium.

Introierunt sub diluculum.] Absque mora, non exspectato die pleno, mox exsequebantur mandatum cœleste, summo manè.

In templum, & docebant.] Quod jussi erant facere id fecerunt.

Advenient autem primarius Sacerdos & qui cum eo erant.] Vide supra cap. 4. ℣. 6, & hic ℣. 17.

Convocaverunt synedrium seu *consessum.*] Id est eos qui ad consessus judiciales de rebus religionis pertinebant, concilium, præcipue ex Sacerdotibus, & Legisperitis.

Et omnem Senatum.] A Senio dictum, id est Senatores, quia Senes ætate & experientia maturi, ad consilia adhiberi solent & ad senatorium ordinem.

Filiorum Israël.] Non tantum Senatores urbis Jerosolymitanæ, sed & alios qui tum adesse potuerunt. Ut ab isto Consistorio numeroso cum majore authoritate & potentius Apostoli Jesu opprimerentur.

Et miserunt] Nempe ministros seu apparitores suos, ut mox seq. vers. indicatur.

In carcerem.] Hoc loco Græcè est nomen à vinculis deductum, non ut superius à custodia.

Ut adducerentur ipsi.] Nempe ii qui inclusi erant, discipuli Jesu Apostoli.

Vers. 22. *At ministri.*] Nempe illi missi ad adducendos è carcere Apostolos.

Venientes non invenerunt eos in custodia, reversi autem.] Nempe ad illos à quibus missi erant ad Sacerdotes atque Senatores congregatos in concilio.

Vers. 23. *Dicentes quod.*] Vocula ista hoc loco redundat ut sæpe in referendo sermone alicujus.

Carcerem quidem invenimus clausum in omni securitate.] Id est, cum omni certitudine vel munitione. *In* pro *cum.*

Et custodes extra stantes, ante fores, aperientes autem, intus neminem invenimus.] Tanto magis mirum fuit hoc miraculum cum Apostolis factum per Angelum, quod forium carceris apertionem & captivorum istorum inde eductionem, ii qui ibi aderant appositi custodes, non animadverterint.

Vers. 24. *Ut autem audierunt sermones istos, & Sacerdos.*] Ita simpliciter per excellentiam hic vocatur summus Sacerdos. Seu Pontifex Maximus, ut 4 Reg. 12. Jojadas, & 2 Paral. 24. 2. 20. & Simon 1 Mach. 15. 1. qui mox ibid. magnus Sacerdos.

Et militiæ præfectus templi.] Vide supra 4. 1. videtur fuisse etiam è numero Sacerdotum, inter quos ponitur in medio, cujus officium erat, manu militum seu ministrorum armatorum, è Judæis collectorum, ipsi commissorum, prehendere eos qui in Sacra peccarent.

Et primarii Sacerdotes.] Nempe alii præter illum summum, qui modo simpliciter nominatus est Sacerdos.

Ambigebant.] Non tantum dubitabant, sed erant perplexi & consilii inopes. Vide supra 2, 12.

De iis] Nempe Apostolis Jesu.

Quidnam fieret hoc.] vel esset, ut infra cap. 10. 17. quod inclusi carceri, è carcere clauso evaserint.

Vers. 25. *Adveniens autem quidam renunciavit eis dicens, Quod.*] Etiam hic redundat vox ista, ut supra vers. 23.

Ecce viri quos posuistis in carcere, sunt in templo

stantes

stantes & docentes populum.] Ignaris ubi essent isti, Apostoli è carcere elapsi, & quid agerent ac nosse id cupientibus, ecce hoc indicatur, quod fuit præter opinionem.

Vers. 26. *Tunc abiens militiæ ductor seu præfectus cum ministris.*] Nempe armatis, seu militibus, sibi commissis, de quibus paulo ante dictum. Tales ministri ii de quibus Joh. 7. 32. & 45. & XVIII. 12. & hic vers. 22.

Duxit eos.] Nempe Apostolos è templo.

Non cum vi.] Seu violenta aliqua eorum raptatione aut pulsatione.

Timebant enim populum ut ne lapidarentur.] Quia populus simplex, sincere judicans, Apostolis, quorum & conversationem honestam & miracula experiebatur, favebat, supra 2. 47. eosque magnificiebat hic supra vers. 13.

Ita Tyranni sæpe eos qui ipsis sunt subjecti metuunt. Sic Matth. 21. 46.

Vers. 27. *Ducentes autem eos.*] Vel potius *quum adduxissent.*

Statuerunt in Synedrio, seu concilio, & interrogavit eos Primarius Sacerdos.

Vers. 28. *Dicens, Nonne præcepto præcepimus vobis.*] Id est omnino serio præcepimus. Hebraismus: ut supra cap. 4. 17. ubi etiam vers. 18. expressum est hoc præceptum. Ita Tyranni jussa sua quamvis injusta loco rationis sufficientis urgent; ut apud eos dicentes Sic volo sic jubeo, *sit pro ratione voluntas.*

Non docere.] Seu ne vos doceretis.

In nomine isto?] Non exprimunt cujus sit hoc nomen, etiamsi mentio ejus non præcessit proxime. Ita de Jesu sibi invisо loquuntur contemtim, ut nec nomen ejus velint nominare, ut & mox in fine versiculi istius.

Et ecce.] Vocula copulativa & hoc loco ponitur pro adversativa *at.*

Replevistis Jerusalem doctrina vestra.] Non obedientes nobis qui sumus Magistratus, & nostro edicto.

Et vultis inducere in nos sanguinem hominis istius.] Nempe Jesu. Sæpe *sanguis* Hebræis notat non tantum ipsam cædem sed etiam crimen cædis & pœnam cædis. Vide annot. ad Mat. 27. 25. Quasi dicat, vultis nos onerare crimine, quasi hominem istum cujus vos discipuli estis, & de quo populum docetis, nempe Jesum Nazarænum, injuste ad mortem adegerimus: sic homicidii imo Christicidii ut sic dicam, quasi Messiam seu Christum morte injusta affecerimus nos accusatis atque ut reos arguitis. Duo crimina isti Sacerdotes & alii Senatores objecerunt Apostolis, primo quod essent inobedientes seu contemnentes interdictum ipsorum, secundo quod ipsos illos magistratus accusarent sceleris commissi, nempe cædis injustæ Jesu.

Vers. 29. *Respondens autem Petrus & Apostoli.*] Quamvis & Petrus erat unus ex Apostolorum numero, tamen ab eis distinguitur, ut eorum primas ac præcipuus, etiamsi non eorum Dominus aut Monarcha. Ergo voces istæ, *& Apostoli*, ita sunt intelligendæ quasi scriptum esset, *& ceteri Apostoli*; qui cum Petro, ut ejus socii idem loquebantur.

Dixerunt, Obedire oportet Deo magis quam hominibus.] Respondent primo ad objectum crimen primum inobedientiæ. Si homines, præsertim in magistratu & dominio positi, velint & jubeant aliquid conveniens cum Dei præceptis, vel eis non repugnans, tum eis est obsequendum: sed si imperent quidpiam Dei mandato expresso contrarium, potius est obediendum supremo Domino, nempe Deo, qui inobedientes magis punire potest, quam Dominis inferioribus qui sub illo sunt. Hoc agnoverunt & Ethnici, ut Socrates in Apologia apud Platonem: dicens judicibus Athenienſium, *Parebo Deo magis quam vobis.* Exstat simile dictum apud Herodotum. Hoc spectarunt & illi juvenes Hebræi Dan. 3. 17, 18. & ille Eleazarus 2 Mach. 6. 26, 22. & Mathias 1 Mach. 2. 19, 20, 21, 22. & Apostoli Christi tum supra cap. 4. 19. tum hoc loco.

Et Hieron. ad Ephes. 6, de servorum officio annotavit, cum Dominus carnis à Domino spiritus diversum imperat, non est obediendum. Et idem alibi; In illis tantum debent dominis & parentibus esse subjecti, quæ contra Dei mandatum non sunt. Verbum Græcum hic positum πειθαρχεῖν est compositum ex parendo, & ex principe vel magistratu: quasi dicat parere magistratui.

Vers. 30. Jam ad alteram criminationem de injusta cæde Christi respondent, docentes se jure ac vere id Judæorum proceribus objicere.

Deus Patrum nostrorum.] Ne quis existimaret à Jesu & ipsius Apostolis alium Deum esse prædicatum & cultum, quam eum quem coluerant Abrahamus, Isaacus & Jacobus, majores Israëlitarum. Vide supra cap. 3. 13.

Excitavit Jesum.] Id quidam exponunt ita, quod eum Deus ad fungendum munere Messiæ seu Christi erexerit, atque ad id vocaverit & promoverit. Vide supra cap. 3. ℣. ult. Sed nihil obstat quominus id hoc loco de excitatione Jesu ex mortuis à Deo facta intelligatur. Vide supra cap. 3. 15. & infra x. 40.

Quem vos interfecistis.] Græcum verbum proprie significat *manibus confecistis.* At hoc loco notat *occidistis*, ut & infra cap. 26. ℣. 21, quamvis isti Judæorum primores non suis manibus, sed per manus Ethnicorum militum id effecerint.

Suspensum in ligno.] Id est in lignea cruce. Morte dira, ignominiosa, à Deo ipso maledicta. Deut. 22. ℣. 22, 23.

Vers. 31. Jam porro istum à Judæis damnatum & ignominiosa morte affectum Jesum magnifice celebrant.

Hunc.] Id est Jesum in ligno crucis suspensum, Judæorum instigatione interfectum, ita contumelioſe & crudeliter tractatum.

Deus.] Nempe ille Deus Patrum, ut modo est nominatus, qui est Pater omnium, & ipsius Jesu. Joh. 8. 54. Act. 3. 13.

Principalem ducem.] Vox Græca non simpliciter principem notat, quia est composita ex principe & ductore, ideoque ita interpretanda ut hic interpretamur. Est autem Jesus post Deum præcipuus Dux, vitæ nempe æternæ, vide supra cap. 3. 15 & salutis. Hebr. 2. 10.

„ Recte hæc verba interpretatus est Beza, ac si „ dictum esset, Deus hunc extulit in principem ac „ servatorem: seu sursum sublatum, constituit prin„ cipem ac servatorem. Hæc ille. Quamvis enim

Jesus

Jeſus adhuc in terra verſatus fuit dux vitæ & ſervator, aliquo modo & gradu, tamen plenius & perfectius in ſuperiore gradu talis evaſit poſt exaltationem in cœlum, ad dexteram Dei. Unde & idem Petrus ſupra cap. 2. 36. dixit quod Jeſum à Judæis crucifixum Deus fecerit Dominum ac Chriſtum. Et Author ad Hebr. 5. 9 ſcripſit, de eodem Chriſto, quod is factus perfectus, hoc eſt immortalis, evaſerit omnibus obedientibus ipſi, cauſa ſalutis æternæ: nempe perfectiore modo. Simile exemplum eſt Act. 7. 35. de Moſe, quod Deus eum, principem & redemtorem miſerit, id eſt in id ut eſſet princeps & redemtor ſeu liberator.

Exaltavit dextra ſua.] Vide ſupra annotationem ad cap. 2. 33.

Ut det] Sive Deus is qui Jeſum exaltavit, det per Jeſum, ut cauſa prima per mediam: ſive ipſe Jeſus poteſtate à Deo accepta, det, ut cauſa media. Et quidem hoc poſterius magis indicatur Luc. 24. 47. Act. 13. 38, 39.

Iſraëli.] Id eſt illius Jacobi qui Iſraël dictus eſt, poſteris, Iſraëlitis.

Reſipiſcentiam, & remiſſionem peccatorum.] Vide annot. ad Luc. 24. 47. Reſipiſcendum eſt à peccatis ſi quis velit ſibi per Chriſtum dari peccatorum remiſſionem plenam, in qua ſalus æterna continetur.

Dare autem dicitur Deus per Chriſtum, reſipiſcentiam, non quod homines nolentes & invitos ad ſe convertat vi irreſiſtibili: ſed quod eis cauſas & media atque modos reſipiſcendi conferat, ac tempus & locum concedat: ſi modo homines velint accipere, ut Joh. 6. 33.

Verſ. 32. Id quod de Jeſu exaltatione modo dictum ut verum ac certum confirmatur teſtimoniis evidentibus.

Et nos.] Apoſtoli quibus vos interdicitis ne in nomine Jeſu doceamus.

Sumus ejus teſtes.] Nempe oculati, teſtantes de eo id eſt Jeſu ea quæ ipſi vidimus cum eo facta. Vide ſupra Act. 1. 8. II. 32. & infra 13. 31.

Verborum iſtorum.] Id eſt rerum iſtarum, nempe Jeſu è mortuis reſuſcitationis, & exaltationis in cœlum à Deo. *Verba* pro *rebus* ſæpe ponuntur per Hebraiſmum. Vide Luc. 1. 37. II. 15. Act. 10. 37.

Et Spiritus autem ille Sanctus] Cum teſtimonio ſuo Apoſtoli conjungunt teſtimonium majus, Spiritus Sancti, afflatus divini, cœlitus in eos demiſſi quo quum Apoſtoli eſſent repleti, is per eos miracula inſignia efficiebat, quibus is, ſeu Deus per eum ut vim ſuam atque afflatum atteſtabatur & confirmabat ea quæ ipſi aſſerebant de Jeſu, eſſe veriſſima.

Ita & alibi iſta teſtimonia Spiritus Sancti Apoſtolis dati, & ipſorum Apoſtolorum, conjunguntur. Ut Joh. 15. 26, 27. & Heb. 2. 3, 4.

Quem dedit Deus.] Nempe ut vim à ſe manantem, ut donum cœleſte eximium: dedit autem Deus per ipſum Jeſum exaltatum. Vide ſupra 2. 17. & 33. 38. Vide & Luc. 11. 13. vel hinc apparet Spiritum Sanctum non eſſe Deum altiſſimum, quia à Deo altiſſimo datur hominibus, ut donum. Nam de perſona Dei altiſſimi ita loqui quod ab aliquo detur alicui, nefas eſt: quia in poteſtate & arbitrio dantis eſt id quod datur.

Obedientibus ſibi.] Præcipue id hoc loco intelligendum de iis qui Euangelio nomine Dei à Jeſu prædicato fidem adhibuerunt, ut erant ipſi Apoſtoli, & proinde etiam præceptis Euangelio additis, obſequentes, à peccatis reſipuerunt, & voluntati Dei morem geſſerunt. Syrus & Arabs habent *credentibus ipſi.* Sed recte hoc loco annotavit Beza, nulla eſt vera obedientia abſque fide; neque vera fides abſque obedientia. Notandum iis demum Deum dare Spiritum Sanctum, qui ipſi DEO obediunt. His dictis Petrus cum aliis ſociis Apoſtolis conabatur illos Judæos ſi adhuc ſanabiles eſſent, ad reſipiſcentiam & ad fidem in Jeſum ut Meſſiam adducere.

Verſ. 33. *Ipſi autem audientes.*] Quamvis recte redarguti, tamen ad reſipiſcendum & crimen ſuum confitendum non ſunt permoti, ſed in ſcelere obdurati.

Diſſecabantur.] Quaſi ſerra ſcinderentur, cum magno dolore, ut fiebat interdum pro pœna, vide 2 Sam. 12. 31. & 1 Paralip. 20. 3. & Hebr. 9. 37. A ſerra enim verbum hoc Græcum deducitur. Significatur ergo iſtos de quibus hic dicitur per verba illa dolore cordis gravi affectos fuiſſe, iſta dicta ægerrime ferentes, cum ſumma iracundia. Non ſatis recte quidam hoc interpretantur *frendebant*, & exponunt, declarari geſtum eorum, qui præ rabie dentibus ſtridunt, veluti ſi quis ſerram trahat. Nam etſi alias hoc verbum poſſet tale aliquid ſignificare, tamen infra cap. 8. 54, & hoc dicitur de cordibus, quod ibi exponitur *findebantur*, & præterea additur, & ſtridebant dentibus.

Et conſultabant abolere eos.] Vel perimere; ſive vi, ut factum poſtea Stephano, ſive per judicium magiſtratus externi, ut factum Jeſu Chriſto: quia ipſi Judæi non habebant tunc in poteſtate ſupplicia capitalia. Ita hoſtes veritatis dum ipſam refutare non poſſunt, ejus confeſſores vi opprimere conantur: Quando telo mendacii nihil efficiunt, alterum telum crudelitatis arripiunt, eoque uti volunt.

Verſ. 34. *Surgens autem.*] Nempe quaſi concionabundus, vel ſimpliciter novam actionem orſus. Videatur annot. ſupra ad verſ. 17.

Quidam in concilio Phariſæus.] Adverſarius ſectæ Sadducæorum, quæ in hoc negotio primas partes tenebat ſupra verſ. 17.

Nomine Gamaliel Legis doctor.] Celebris inter Judæorum Rabbinos, & ut videtur nepos Hillelis celeberrimi. Ejus mentio fit & infra cap. 22. 3.

Æſtimabilis toti populo] Qui in pretio & honore erat, propter dotes ſuas: ut doctrinam, atque prudentiam, & vitæ integritatem, quibus rebus ſibi authoritatem comparavit.

Juſſit extra pauliſper Apoſtolos educi.] In Græco textu proprie *breve quid Apoſtolos extra fieri.* De hoc more, vide ſupra cap. 4. 15. Sed præterea potuit illud ſpectare Gamaliel, ne videretur auribus Apoſtolorum Jeſu, præſentium aliquid dare.

Verſ. 35. *Dixitque ad eos.*] Non ad Apoſtolos, quanquam hi proxime ſunt nominati, ſed ad ſuos in iſto conſeſſu ſeu concilio collegas.

Viri Iſraëlitæ, attendite vobis ſuper hominibus iſtis, quid

quid ſitis acturi.] Quaſi dicat, videte quid agatis, ne quid temere, ſed caute ne nimio zelo abrepti turbas excitetis abſque neceſſitate.

Verſ. 36. Exemplis docet quoſdam magna ſed vana ſine Dei mandato molitos, male periiſſe, ſine procerum Judaicorum cura atque labore.

Ante hos enim dies.] Id eſt *hac tempora*. Nam anni etiam non pauci interceſſiſſe videntur, de quo mox.

Surrexit.] Seu exortus eſt, in publicum prodiit, aliquid agere aggreſſus.

Theudas.] Syriacum nomen, idem fere ſignificans quod Jehuda ſeu Judas. Ejus nominis plures videntur inter Judæos exſtitiſſe ſeditionum authores. Ut ille de quo ſcripſit Joſephus Antiquit. lib. 20. cap. 11. Sed is poſterior fuit iſto, de quo hic agitur. Iſte enim ante finem Herodis Magni exſtitit, ut & Origen. contra Celſum notavit, imperante Octaviano Auguſto: alter vero ſub imperio Claudii. Videatur Joſephus Antiq. lib. 17. cap. 12. & xx. 4. Dicens eſſe aliquem ſeipſum.

Aliquem.] Quidam libri addunt *magnum*, ut infra VIII. 9. Sed non eſt neceſſe, nam hoc ſubintelligitur in talibus dictis, ut 1 Cor. 3. 7. x. 19. Gal. 2. 6. VI. 3. Jactabat forſan iſte Theudas ſeu Thodas ſe eſſe eximium Dei ſervum, ab eo miſſum ad liberandum è ſervitute populum Judaicum: inſtar Meſſiæ.

Cui agglutinatus eſt ſeu adhæſit, *numerus virorum quaſi* vel *circiter quadringentorum:* adhæſiſſent forſan & plures niſi eum Deus brevi tolli voluiſſet.

Qui ſublatus eſt.] Nempe è vita, occiſus.

Et omnes quicunque aſſenſi ſunt ei.] Ejus ſectatores.

Diſſoluti ſunt.] Ita ſolet fieri ut Duce è medio ſublato ſectatores ejus diſſipentur ac dilabantur. Vide Matth. 26. 31.

Et facti ſunt in nihilum.] Seu redacti ſunt ad nihilum. At Jeſu Nazaræno quamvis per mortem atroeem ſublato, tamen ejus aſſeclæ non ſunt redacti in nihilum.

Verſ. 37. *Poſt hunc ſurrexit Judas ille Galilæus.*] Alias dicitur Gaulonites, Joſepho Antiquit. XVIII. cap. 1 & 2, quanquam ab eodem etiam Galilæus vocatus ibid. cap. 11. & de bello lib. 2. cap. 12.

In diebus deſcriptionis.] Non illius de qua Luc. 2. 1. Sed poſterioris, poſt Herodis filium Archelaum depoſitum ac relegatum, Judæa in provinciam à Romanis redacta, inſtituta capitatione hominum, ac tributo impoſito. Unde orta Judæorum iſto Juda authore ſeditio.

Et avertit populum multum poſt ſe: & ille periit, & omnes quotquot aſſenſi ſunt ei, diſperſi ſunt.] Alterum hoc exemplum ſimile priori, ſimilem vanæ ſeditionis exitum miſerum declarat.

Verſ. 38. *Et nunc.*] Id eſt nunc igitur.

Dico vobis, abſcedite ſeu *abſtinete.*] Ut veterunt Syrus, Pagninus, & Tigurini.

Ab hominibus iſtis, & ſinite eos.] Iſtis exemplis allatis ſubjicit concluſionem: adhortans collegas ne in Apoſtolos temere ſæviant. Apparet Gamalielem iſtum non alieno à Chriſti diſcipulis fuiſſe animo: vel ſaltem ingenio non ſævo, ſed miti ac moderato. Cujus iſtud conſilium valde laudat Bullingerus comment. in hunc locum. At Calvinus ſævus, libro contra Servetum, hanc Gamalielis ſententiam arguit imperitiæ, quod peſſundet omnem ordinem politicum, & Eccleſiæ diſciplinam enervet. At & Apoſtolorum diſciplina non fuit enervis quamvis caruerit violentis Calvini nervis. Et ordo Politicus manere poteſt in peccatis controverſia carentibus: at de hæreticis valde controverſa res eſt, & diſputationi ſubjecta: ideoque non carnali brachio violenter tractanda, ſed poſt tentata media ſpiritualia, Dei judicio relinquenda. Conſentientem huic Gamalielis ſententiæ ſententiam protulit ipſe Chriſtus, Matth. 15. 13.

De Gamaliele tamen Rabbi Moſes Maimonides Miſnæ ſuæ To. 1. L. III. Tract. de Oratione & Benedictione Sacerdotum, ſcripſit, eum contra Hæreticos in diebus ipſius multiplicatos qui Iſraëlitas ad defectionem à Deo ſollicitabant (ita deſcribuntur Chriſtiani) compoſuiſſe precationem, poſtulantem à Deo ut perdere velit iſtos Minæos ſeu ſpeciales, id eſt, Hæreticos. Sed poteſt fieri, ut hoc alter Gamaliel fecerit: vel ſi iſte, ut antea quidem ita fervidus fuerit, poſtea autem deſerbuerit: vel denique ut ſi modo eos hæreticos impios eſſe conſtet, tamen non vi humana, ſed divina eos opprimendos cenſuerit.

Quoniam.] Id quod propoſuit de ſinendis Apoſtolis Jeſu, confirmat adhuc rationibus: quarum prior formatur per dilemma. Iſtud negotium diſcipulorum Jeſu & doctrina eorum, aut eſt ex hominibus, aut ex Deo; Sin ex hominibus, tum abſque veſtra opera diſſipabitur; Si autem ex Deo nequaquam poterit opera veſtra diſſipari. Itaque ſive illud ſive hoc ſit, fruſtra laboratis, & operam perditis.

Si ſit ex hominibus conſilium hoc, aut opus hoc.] Nempe quod iſti Jeſu Nazaræni diſcipuli agitant, atque moliuntur. Ficta & vana non perpetuo vigent. Religiones pravæ ab hominibus excogitatæ, tandem diſſolvuntur. Quanquam non ſunt talia commenta neglectim ſpectanda; at non violentis mediis humanis repellenda, ſed ſpiritualia mala ſpiritualibus armis debellanda.

Verſ. 39. *Si autem ex Deo eſt.*] Ita ut hujus negotii Deus ſit author.

Non poteſtis diſſolvere illud.] Neque poteſtis, quia Deus eſt omnipotens, quod is vult effici id etiam per maxima obſtacula efficietur & conſiſtet. Nam, non eſt ſapientia, neque intelligentia, neque conſilium contra Dominum, Prov. 21. 30: ſed neque debetis id velle conari, non tantum fruſtra, ſed & impie, ideoque noxie. Ut mox indicatur, quod pro alio novo argumento eſt quo ſævitia in Apoſtolos, eorumque conatibus reſiſtentia diſſuadetur.

Ne forte.] Hæ voces & eæ quæ ſequuntur connectendæ videntur cum illis, *ſinite eos:* intermediis velut per parentheſin interjectis. Alias eſſet ellipſis, ut ſubintelligatur *videte.* Ut Gen. 4. 22.

Et cum Deo pugnantes.] Non tantum hominibus ſed illi ſupremo rerum creatori & moderatori, repugnare; quod eſt maxime inconveniens, inane, irriti laboris & pernicioſum negotium. Simile dictum infra cap. 23. 9.

Inveniamini.] Id eſt palam appareatis. Vide annot. ad Matth. 1. 18, ad voces *inventa eſt.*

Ad hoc Gamalielis conſilium ita annotavit Tirinus Jeſuita: ad ℣. 38. Ergo & à puniendis hæreticis abſtinete, inferunt iidem hæretici: ſed perperam.

Nam

Nam causa hæreticorum non est Ecclesiæ judicibus dubia, (ut erat Judæis hæc Apostolorum) sed constat illis falsam esse, erroneam, & sæpius ac manifeste ab Ecclesia damnatam ac proscriptam; unde non amplius probanda aut excutienda, sed plectenda, & ne ulterius serpat, pluresque inficiat, succidenda. Hæc ille. At nonne ii qui in concilio isto Judaico sedebant, etiam dicere potuerunt, causam istorum Jesu discipulorum non esse sibi dubiam, sed constare sibi eorum doctrinam esse falsam, erroneam & manifeste ab Ecclesia sua Judaica damnatam, tum in Jesu ipso ut blasphemo & seductore ad mortem diram condemnato, tum in ejus discipulis, de ea omnino silere jussis, quibus in nomine Jesu docere vetitum jam fuit, supra cap. 4. 18, & hic mox ℣. 40. Num ideo juste egerunt cum Apostolis?

Vers. 40. *Assensi sunt autem ei.*] Nempe eatenus, ne eos occiderent ut antea volebant ℣. 33. Sed non ut penitus sinerent, sicut Gamaliel consulebat. In cujus dilemmate pars prior ℣. 38, potest pati instantiam, quod etiam religiones quædam falsæ ab hominibus fictæ non brevi dissolvantur, ut Ethnica &c. Sed id fit dum hominum potentium armis ac tyrannide fulciuntur, Deo permittente: at ubi hæc desunt, collabuntur. Apostolorum autem doctrina nulla humana potentia fulciebatur.

Et advocatis Apostolis.] Seu quum advocassent Apostolos.

Verberatis.] Forsan ex more plagis quadragenis, propter inobedientiam scilicet: ne concilium illud frustra contra immerentes congregasse viderentur.

Præceperunt ne loquerentur in nomine Jesu.] Tamen in prohibenda doctrina Apostolica de Jesu pertinaciter manserunt.

Et dimiserunt eos.] Id est permiserunt ut tunc abirent.

Vers. 41. *Ipsi quidem.*] Istud *quidem* etiam hoc loco redundat, ut supra c. 1. 18. 111. 21 & 22. IV. 16.

Ergo ibant, gaudentes.] Quanquam verbera passi non sine dolore; sed à patientia ad causam respiciebant, quia solatium est pro honesto, & multo magis pro Deo & Christo, dura tolerare: nam præmii spe sua damna levabant. Ita implebant Christi monitum Matth. 5. 10, 12. Vide & 1 Petr. 1. 6, 7, 9. & IV. 13. & Jac. 1. 2, 12.

A facie synedrii.] Ab illis qui in consessu illo atque concilio Judaico considebant, ipsosque judicabant.

Pro nomine ejus.] Nempe Jesu Christi, id est pro ipso, seu ipsius causa, aut propter ipsum: non ipsius vice ac loco.

Digni habiti sunt contumelia affici.] Mirum oxymoron, quum contraria videantur dignitas & contumelia, tamen illi contumeliam habebant pro dignitate & honore, non quatenus erat contumelia & ignominia, sed quatenus tolerabatur pro Christo Jesu, Domino cœlesti; qui non cujusvis sanguine sed servorum suorum lectissimorum utitur ad propagandam gloriam suam: ac idem contumeliam suis in præsenti seculo illatam, incomparabili gloria futuri seculi abunde compensabit. Itaque pii quum illis offertur occasio pro Christo patiendi, id pro dono reputare debent. Vide Philip. 1. 28, 29, is est supremus patientiæ Christianæ gradus.

Vers. 42. *Omnemque diem.*] Id est singulis diebus, nullo prætermisso.

In templo.] Loco publico, Judæorum conventibus religiosis & sacris peragendis dicato.

Et secundum domum.] Non tantum publice, sed etiam in locis privatis, domatim, hinc inde. Vide annot. supra ad cap. 2. 46.

Non cessabant docentes.] Id est docere, & euangelizare seu prædicare. Nihil curabant hominum Deo repugnantium interdicta, minas, & verbera, atque ab iis pericula. Ita decet facere veros Christi servos; propter adversa non segnescere in officio pietatis neque deficere: cuivis Christiano dici recte potest Tu ne cede malis, sed contra audientior ito.

Et evangelizantes.] Id est bono ac læto nuncio annunciantes, seu prædicantes.

Jesum Christum.] Id est doctrinam de Jesu Christo. Ita & alibi Christus ponitur pro doctrina de Christo. Ut 1 Cor. 2. 2. Eph. 4. 20. Philip. 1. 16, 18. Col. 2. 8.

CAPUT VI.

Vers. 1. *IN diebus autem istis, multiplicatis &c.*] Hactenus inter credentes in Jesum Christum pauciores sed ferventiores, erat egregia concordia, vide supra cap. 2. 44 & IV. 32. jam autem crescente numero, & decrescente fervore atque charitate, oriuntur interna dissidia. Inter multos simul degentes multo magis oriri possunt disceptationes & murmura, quam inter paucos: nam multis satisfacere est difficilius.

Discipulis.] Nempe Christi: qui fidem in Christum, atque doctrinam ejus amplectebantur.

Factum est murmur.] Quædam indignatio & querimonia, quasi ob injuriam, & malam tractationem.

Hellenistarum.] Hellenes Græca lingua vocantur Græci ipsi: sed in his Sacris libris, latius extenso isto nomine, comprehenduntur omnes præter Hebræos populi, variarum gentium, quos solemus vocare Ethnicos. Ut Marc. 7. 26. Actor. 14. 1. XVIII. 4. XIX. 10. XX. 21. Rom. 1. 16. II. 9. 1 Cor. 1. 22 &c. Hellenistæ autem ab utrisque aliquomodo diversi, intelliguntur ii qui non erant Hebræi genere, neque religione Ethnici, sed qui ex Ethnicis facti erant proselyti, susceptâ fide Judaica: quales distinguuntur ab aliis Judæis etiam supra cap. 2. & infra 10. XI. 19, 20. XIII. 43. Hi ergo ex gentibus proselyti, qui susceperant Judaica Sacra, vocantur, non Hellenes seu Græci, vitandæ æquivocationis causa, ne putentur jam tunc Gentiles recta admissi ad Christi Ecclesiam, quod demum à Cornelii centurionis conversione est factum, infra cap. 10. sed Hellenistæ quasi Græcanici, vel si ita loqui liceat, Græcistæ. Ut infra 9. 29. & XI. 20. etiam postquam ad Christianissimum sunt conversi, ita in illo initio appellabantur.

Adversus Hebræos.] Significat eos qui à prima origine erant ex natione Hebræa, posteri Abrahami: qui non Judæorum sed Hebræorum antiquiore nomine opponuntur Helleniſtis Judaica Sacra professis. Paulus Apostolus quamvis extra Judæam natus, Tarsi Ciliciæ, inter eos qui Hebræis vocabantur Græci, & Græca lingua passim uteretur, tamen se nominat Hebræum, 2 Cor. 11. 22. Philip. 3. 5.

Ex his duobus hominum generibus nempe Hebræis natis, & ex Gentiliſſimo Judaicis proſelytis, dictis Helleniſtis ſeu Græcanicis Judæis ad Chriſtum converſis, conſtabat tunc Eccleſia Chriſtianæ Jeroſolymitana.

Quod deſpicerentur in miniſterio quotidiano] Græce *diaconia*. Quod eis minus miniſtraretur, ſeu ſuppeditaretur ad victum, ex menſis de quibus verſu mox ſequente. Hæc ſubminiſtratio ſeu ſuppeditatio rerum ad victum pertinentium vocatur diaconia. Ut Mat. cap. 8. 15. Luc. 8. 3. x. 40. Joh. 12. 2. Act. 11. 29. Rom. 15. 25. 2 Corinth. 8. 19, 20. ix. 1, 12, 13.

Vidua eorum.] Nempe Helleniſtarum, quæ non erant ortæ ex genere Hebræo; quum præter pauperiem cum aliis commnnem, eſſent aut infantibus vel pueris teneris oneratæ, & minus curarentur quam eæ quæ erant genere Hebrææ, ac in diſtribuendo minus eis quam cæteris ad victum ſubminiſtraretur. Quia initio Apoſtoli ad impertiendum ex communi collecta, quo cuique opus eſſet ſupra 2. 45. forſan adhibebant non certos homines, ſed nunc hos nunc illos, & quidem ut apparet genere Hebræos, qui magis ſuorum conſanguineorum ut fieri ſolet reſpectum habebant, quam alienigenarum, advenarum. Hinc orta murmuratio, & querimonia. Aliqui putant eas viduas vel non admiſſas ad id ut fidelibus miniſtrarent, vel in miniſtrandi vicibus præteritas eſſe. Sed de eo forſan non fuiſſet tanta querela.

Verſ. 2. *Advocantes autem illi* XII.] Nempe Apoſtoli: ad quos ut Eccleſiæ præſides ſeu gubernatores, iſtæ querelæ delatæ fuerant; & forſan rogati ſunt ab iis qui injuriam paſſi videbantur, ut ipſi Apoſtoli per ſeipſos diſtributionem iſtam victus adminiſtrarent. Notandum non ſolum Petrum huic negotio præſediſſe velut Monarcham, ſed Apoſtolos omnes.

Multitudinem diſcipulorum.] Non tam ſuorum quam Jeſu Chriſti Magiſtri communis, cujus doctrinam amplexi Eccleſiam Chriſtianam conſtituebant.

Dixerunt, non æquum eſt.] In Græco textu proprie habetur, *Non placitum eſt*, ſed hic potius affertur cauſa cur id placere non debeat, quia nempe eſt inconveniens.

Nos nempe Apoſtolos, *derelicto ſermone Dei.*] Id eſt euangelii prædicatione, quod erat eorum officium excellens, & ſaluti animarum humanarum neceſſarium: quod minus curare eique non adeo multum vacare poſſent, ſi aliis negotiis inferioribus diſtinerentur, atque diſtraherentur.

Miniſtrare menſis.] Id eſt victui qui ad menſas dabatur, in conviviis, de quibus ſupra cap. 2. 46, diſtribuendo: quanquam hic per Synecdochen intelliguntur omnia quæ ad curandas neceſſitates fidelium, reſpectu corporum, ſpectabant.

Verſ. 3. *Diſpicite igitur fratres*] Apoſtoli non ipſi pro arbitrio ſuo delegerunt Diaconos, ſed cœtui fidelium commiſerunt eligendos. Ut non ſine populi ſuffragiis atque conſenſu expreſſo conſtituerentur; quod eſt notandum.

Viros ex vobis] Ex numero auditorum, & quidem, ut veriſimile eſt, etiam eorum, qui conquerebantur de neglectu ſuorum, nempe Helleniſtarum.

Teſtimonio probatos.] Id eſt teſtimonium bonum habentes, ut dicitur 1 Tim. 3. 7. &c. nempe quod ſint vitæ honeſtæ.

Septem.] Quia magnus numerus fidelium collectus fuit Jeroſolymæ ſupra 4. 4; ideo requirebantur multi qui procurandis iis quæ ad illorum victum pertinebant vacarent. Et forſan ſeptem fuerunt loca in quibus conventus & Agapæ fieri ſolebant.

Plenos Spiritu Sancto.] Quos appareat Spiritu Dei Sancto ex eoque manantibus effectis ſpiritualibus eſſe præditos.

Et ſapientia.] Nempe ſpirituali, per Spiritum Dei Sanctum inſuſa, conſiſtente in rerum notitia, non tantum ſimplici, theoretica, ſed etiam practica, ad actiones ſpectante, quæ prudentiam complectitur. Oportet enim Diaconos non tantum ea quæ ad victum fidelium ſpectant prudenter procurare ac diſtribuere, ſed etiam iis monitiones reprehenſiones conſolationes adhibere, prout res requirit.

Quos conſtituamus ſuper neceſſitatem hanc.] Id eſt ut eos præficiamus huic negotio vel curæ, id eſt tali diaconiæ: ita ex malis intribus bonæ leges naſcuntur.

Verſ. 4. *Nos autem.*] Nempe Apoſtoli, ad talia munia mere ſpiritualia à Domino vocati, & ordinati.

In precatione.] Nempe non tantum privata ſed etiam præcipue publica, in qua aliis Chriſti fidelibus præibant.

Et miniſterio ſermonis.] Nempe divini, id eſt in prædicatione Euangelii.

Perſeverabimus.] Seu his actionibus ſacris diligenter aſſiduo incumbemus: quod erat officium multo magis neceſſarium & ſaluti animarum utile, & Apoſtolis peculiariter à Chriſto ad ejus regni propagationem demandatum. Matth. 28. 19, 20. Mar. 16. verſ. 15. Luc. 24. 47, 48.

Verſ. 5. *Et placuit hic ſermo coram omni multitudine.*] Eſt Hebraiſmus, id eſt iſta res quæ hoc ſermone proponebatur, placuit univerſæ illi multitudini ſeu Eccleſiæ Chriſtianæ: omnia ejus membra huic conſilio Apoſtolico recto acquieverunt & conſenſerunt.

Et elegerunt.] Ex numero ſui electos, nominarunt & Apoſtolis propoſuerunt.

Stephanum.] Primum ac præcipuum.

Virum plenum fidei.] Poteſt ſumi *fides* hoc loco pro doctrina de fide in Deum & Chriſtum ut infra ℣ſ. 7. Rom. 1. 5. Gal. 1. 23. III. 2, 5, 25. Vide 1 Tim. 3. 9. Sed ſimul quoque pro fiducia in Deo & Chriſto collocata; vel etiam pro fidelitate in negotiis juſte & ſincere adminiſtrandis.

Et Spiritus Sancti.] Vide annot. ſupra ad ℣ſ. 3. & infra ℣ſ. 8 & 10.

Et Philippum.] De hoc plura infra cap. 8. 5, 12, & 26. & XXI. 8. Diverſus is fuit à Philippo illo qui erat ex numero XII Apoſtolorum.

Et Prochorum.] Quæ ſub nomine Prochori circumferuntur geſta S. Joh. Apoſtoli, etiam à Pontificiis quibuſdam ſuppoſititia judicantur.

Et Nicanorem, & Timonem & Parmenan.] Nomina hæc omnia Græca ſunt, nullum eorum eſt Hebræum. Quanquam autem & Hebræi quidam tunc Græca nomina uſurparent, ut & inter Apoſtolos aliqui; tamen quia hic nullum nomen Hebraicum ponitur, videntur Diaconi iſti ſaltem plerique ex Helleniſtis ſeu Græcanicis proſelytis electi fuiſſe: præſertim quum ob Helleniſtarum viduas neglectas murmur obortum, eſſet per eos ſedandum.

Et

Et Nicolaum proſelytum Antiochenum.] Non quod alii ſex non eſſent etiam proſelyti, ſed quod forſan illi erant Jeroſolymitani, iſte autem Antiochenus ex Ethnico factus Judæus reſpectu religionis, & poſtea Chriſtianus. Ab hoc Nicolao exiſtimantur nomen & ortum duxiſſe Nicolaitæ, de quibus Apoc. 2. 6 & 15, vide ibid. ℣. 14. Quanquam aliqui exiſtimant non ipſum Nicolaum prava docuiſſe, ſed verba ejus in pravum ſenſum detorta eſſe à quibuſdam, ejus nomine abutentibus. Ut eum excuſant Clem. Alexandrinus, Euſebius Cæſarienſis & Auguſtinus.

Verſ. 6. *Quos ſtatuerunt in conſpectu Apoſtolorum.*] Ut iſti qui Eccleſiam gubernabant, eos pro idoneis ad id officium agnitos, ordinarent & conſecrarent.

Et.] Id eſt *qui*, nempe Apoſtoli.

Precati.] Nempe Dominum cœleſtem, ut iſtos ad hoc officium magis magiſque inſtrueret, & eorum diaconiæ benediceret.

Impoſuerunt eis manus.] Per hunc ritum fiebat ordinatio ad miniſteria ſacra, jam olim, apud populum Dei; ut quum Joſuas ex præcepto Dei ſubſtitueretur in functione Moſi, id factum eſt per manuum Moſis impoſitionem, Num. 27. 18, 23. Ita fiebat & poſtea inter Iſraëlitas atque Judæos. Et inter Chriſtianos Act. 13. 3. 1 Tim. 4. 14. v. 22. 2 Tim. cap. 1. 6.

Verſ. 7. *Et ſermo Dei creſcebat.*] Id eſt euangelii prædicatio per Apoſtolos, & eorum ſocios facta, vires ſumebat, & effectum pariebat, qui mox ſubjungitur.

Et multiplicabatur numerus diſcipulorum in Jeruſalem, valde.] Tunc ſimpliciter *diſcipuli* vocati ii, qui Jeſum eſſe Chriſtum credebant ac ejus doctrinam profitebantur, qui poſtea dicti Chriſtiani. Infra cap. 11. ℣. 26.

Multaque turba Sacerdotum.] Mirum eſſe videtur quod hic dicitur, ſed non eſt impoſſibile. Primò Levitæ aliquando Sacerdotibus accenſentur. Deinde ex captivitate Babylonica reverſi Sacerdotes numerantur, quater mille, ducenti & octuaginta novem: Eſd. 2. 36, 37, 38, 39, quos poſtea multum auctos eſſe eſt credibile. Ex his præter claſſium 24 Principes, qui à turba eximi poſſunt, multos tum ſermone Apoſtolorum Jeſu à Spiritu Sancto dictato, tum eorum ſanctitate & conſtantia atque patientia; tum miraculis inſignibus ac evidentibus per eos editis, permotos, ad fidem in Jeſum ut Chriſtum acceſſiſſe, non magis eſt mirandum aut dubitandum, quam quod in Jeſum adhuc in ſtatu humiliationis verſantem, multi & ex Principibus ſeu Primariis Judæorum credidiſſe dicuntur, quamvis id non confiterentur, Joh. 12. 42.

Tunc autem efficacia divina animos eorum impellente & percellente, potuerunt depoſito metu ſociorum ſuorum & aliis affectibus carnalibus excuſſis, diſcipulis Jeſu Chriſti ſeſe ita adjungere, ut fidem in eum & amplecterentur, & profiterentur.

Obediebant fidei.] Id eſt doctrinæ de fide in Jeſum, ut Meſſiam ſeu Chriſtum, per euangelium annunciatæ, agnoſcentes eam eſſe veram, aſſenſum præbuerunt. Ita *fides* pro doctrina de fide non ſemel ſumitur. Ut annotatum ſupra ad ℣. 5, quibus adde Rom. 16. 26. Tit. 2. 2. Judæ ℣. 3 & 20. Apoc. cap. 2. 13.

Verſ. 8. *Stephanus autem.*] Ille Diaconus primarius, de quo hic pertexitur hiſtoria.

Plenus fidei.] Vide notata ſupra ad ℣. 5. Pro *fidei* quædam exemplaria habent *gratiæ*.

Et potentiæ.] Nempe divinæ, id eſt Spiritus Sancti: qui ſuperiore verſu modo nominato, cum fide in eodem Stephano conjungitur. Is Spiritus etiam alibi vocatur potentia, quia eſt potens & efficax.

Faciebat prodigia & ſigna magna in populo.] Nempe ope ac vi iſtius Spiritus divini ſibi communicati edebat miracula varia. Vide ſupra cap. 2. 22. Quædam exemplaria in fine hujus commatis addunt, *per nomen Domini Jeſu Chriſti.*

Verſ. 9. *Surrexerunt autem quidam.*] Surgere interdum ſignificat, novam actionem exordiri. Reſpice annot. ſupra cap. 5. 17 & 34.

Ex ſynagoga.] Præter templum omnibus Judæis commune, habebantur ſynagogæ diverſis locis multæ, in quibus conventus Sacri Judæorum peragebantur. Vide Matth. 4. 23. In ipſa Jeroſolyma narrantur fuiſſe 480. Inter has ſynagogas videntur fuiſſe Collegia ad juvenum in ſtudiis Theologicis informationem inſtituta.

Dicta Libertinorum.] Apud Romanos qui ex ſervis, cujuſcunque gentis eſſent, libertate donabantur, dicti *Liberti*, & eorum poſteri *Libertini*. Forſan ex iſtis fuere qui religionem Judaicam amplexi Jeroſolymam venerant & ibi ſynagogam ſuam habebant. Sed quidam docti exiſtimant non eos qui à Romanis illuc advenerunt, ſed qui apud ipſos Judæos ſervierant & religione Judaica ſuſcepta circumciſi atque etiam baptizati à Judæis erant, atque ad omnia jura Judaica admiſſi ac in Judaiſmum cooptati, & eo ipſo libertate ab ipſis donati erant, hoc nomen quamvis à Romanis deſumtum, apud Judæos habuiſſe, ut tales vocarentur *Libertini*, ad differentiam aliorum proſelytorum, qui ex ingenuis Ethnicis ad Judæorum religionem acceſſerant. Aliqui autem putant, ex Judæis in ſervitutem à ducibus Romanis abductis, prognatos, libertate donatos hic vocari Libertinos.

Et Cyrenæorum.] Aliqui putant unam ſynagogam hic notari, quæ eſſet communis omnibus Judæis Libertinis, cujuſcunque gentis ii eſſent, ſive Cyrenæi ex Cyrena regione Africæ orti ſive Alexandrini, ſive Cilices, ſive Aſiatici. Sed nihil obſtat, quominus diverſorum iſtorum nominum per copulas diſterminatorum ac diſtinctorum homines, diverſas ſynagogas habuerint: quamvis uno nomine ſingulari *ſynagoga* ad ſingula iſta nomina ſubintellecto comprehendatur. Ut 1 Reg. 11. 7.

Et Alexandrinorum.] Qui erant oriundi Alexandria urbe Ægypti, ab Alexandro Magno Macedone condita, in qua multi Judæi olim habitabant.

Et eorum qui erant à Cilicia.] Cujus metropolis erat Tarſus, patria Sauli Tarſenſis de quo poſtea,

Et Aſia.] Scilicet minore, ubi metropolis Joniæ Epheſus.

Diſputantes.] Seu proprie *diſquirentes*. Diſceptabant autem de religione & ejus controverſiis.

Cum Stephano.] Illo Diacono. Cum hoc præci-

pueq; vel quia is fervens Spiritu eos disputando aggressus, ad fidem in Jesum Christum convertere conabatur: vel etiam quia ut quidam suspicantur fuit aliquando istorum socius, & forsan quorundam discipulus, aliorum autem condiscipulus.

Vers. 10. *Et.*] Videtur positum pro *sed*: ut & alibi non raro.

Non potuerunt obsistere.] Ita eos potenter coarguebat Stephanus, ut non haberent quod ejus dictis opponerent.

Sapientiæ & Spiritui.] Id est sapientiæ quæ ei à Deo infusa erat, circa rerum divinarum ad religionem spectantium notitiam, per Spiritum Sanctum: secundum promissum Christi, Matth. x. 20. & Luc. cap. 21. 15, quod hic etiam est impletum. Quidam ista verba *Sapientiæ & Spiritui* exponunt ita, id est sapientiæ Spiritus. Sic alibi baptizabit Igni & Spiritu, id est igni Spiritus aut igneo Spiritu, vel spirituali Igne.

Quo loquebatur.] Quia Spiritus Divini Sancti afflatu mens & lingua ejus impellebatur & regebatur in differendo, ideo dicitur loquutus esse Spiritu. Quædam exemplaria Græca hic addunt verba non pauca, *propterea quod redarguerentur ab eo cum omni libertate, non valentes autem obniti veritati. Tunc* &c. quorum partem habet Latina versio vulgata.

Vers. 11. *Tunc subjecerunt.*] Seu submiserunt, aut subornarunt, dolose & fallaciter.

Viros dicentes.] Quosdam ex numero suorum sociorum, accusatores.

Quod] redundat in referendo sermone aliorum, ut sæpe.

Audivimus eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.] Similiter, præsertim quod ad Deum attinet, Jezabelis jussu, falsi testes, accusarunt Nabotum, 1 Reg. 21. 13. Ita solent veritatis inimici facere, quum ejus professores argumentis refutare non possunt, ad calumnias & falsas criminationes convertuntur, ut eos violenter opprimant. Sæpe ut blasphema traducunt dicta in quibus nulla est blasphemia. Quod factum & ipsi Christo: Matth. 26. vers. 65.

Forsan ex ea occasione id objectum est Stephano, quod diceret Legem Mosaicam ritualem jam esse abolendam, præstantiora quædam præ Mose Deum jam tradere per Jesum, qui sit Mose excellentior, in quem Jesum credi oportet.

Vers. 12. *Commoveruntque populum & Seniores, & Scribas.*] Illi calumniatores contra Stephanum insontem concitarunt diversorum ordinum homines, ut ei velut blasphemo essent infensi, tum è plebe tum ex senioribus seu senatoribus, tum ex Legisperitis.

Corripuerunt eum.] Violenter, rapuerunt.

Et adduxerunt in Synedrium.] Ad Concilium, ut ibi à talium controversiarum judicibus judicaretur.

Et instantes, vel *supervenientes.*] Ut alibi vertitur, aut *adorti*. Nempe vi aggressi. Scilicet illi ex Synagoga qui in disputatione ejus dictis resistere non potuerunt, supra vers. 9, 10.

Vers. 13. *Stiteruntque testes.*] Fors illos eosdem de quibus dictum vers. 11. vel etiam alios, alia addentes.

Falsos.] Ita interdum vocantur etiam ii qui ea quæ vere dicta aut facta sunt narrant, sed ea falso & criminose interpretantur, ut quod factum 1 Sam. 21. 6. & 9. quum narrasset Doëgus Sauli cap. 22. 9. id. quod tamen David vocavit mendabium Psal. 52.

Dicentes homo iste.] Ostendunt manu Stephanum.

Non cessat loquens.] Id est loqui, per Græcismum, quasi dicant, non semel dixit sed sæpe & sero perpetuo loquitur.

Verba blasphema.] Non tantum simpliciter sumam alicujus, bonam fidentia, ut alibi hæc vox significat, sed res sacras contumelia afficientia, cum impietate.

Contra locum sanctum hunc.] Potest intelligi non tantum templum Jerosolymitanum, sed etiam ipsa urbs Jerosolyma quæ dicebatur urbs sancta. Vide Matth. 4. 5. xxvii. 53. & xxiv. 15.

Et Legem.] Nempe Mosaicam. Hæc versu mox sequente declarantur.

Vers. 14. *Audivimus enim eum dicentem.*] Propositionem accusationis suæ confirmant ac probant, calumniose.

Quod Jesus ille Nazarænus.] Nempe qui ut seductor & blasphemus, merito (ex eorum opinione) est ignominioso supplicio affectus.

Is.] Vel redundat hæc vox hoc loco: vel habet emphasin, ut quasi monstrando dicant, iste Jesus ille Nazarænus, contemtus, talia facturus prædicatur.

Destruet] Græce est dissolvet. Similis vox simili sensu Matth. 26. 61. Marc. 14. 58. xv. 29.

Locum hunc] Vel Jerosolymam urbem, vel præcipue in ea templum, domum Dei, cultui divino consecratam.

Et mutabit mores.] Seu consuetudines aut potius ritus. Qui quoniam magna ex parte dependebant à templo Jerosolymitano, ut victimarum, & hostiarum oblatio &c. ideo, templo illo sublato etiam isti ritus sublati. Vide Dan. 9. 26, 27.

Quos tradidit nobis Moyses.] Dicitur Moses tradidisse ritus, quamvis non tantum ore eos protulerit, sed etiam scripto consignaverit. Ergo traditiones possunt vocari etiam ea quæ sunt literis conscripta.

Ita autem crude simpliciter dicta Stephani referunt accusatores, quum ille proculdubio cautius fuerit loquutus.

Vers. 15. *Et* pro *tunc.*

Intendentes in eum omnes sedentes in Synedrio.] Id est oculis intentis diligenter eum intuentes.

Viderunt faciem ejus quasi faciem Angeli.] Simile fere dictum Gen. 33. 10. (quanquam ibi est vox quæ & Deum significat: Sed & angeli dicti sunt Dii) & 1 Sam. 29. 9. 2 Sam. 14. 17. Quibus in locis facies Angeli notat faciem serenam, jucundam. Sed notat alibi etiam faciem augustam & reverendam. Ut ad Estherem additionibus cap. 15. vers. 11. al. 13. Hic potest utrumque conjungi, ut significetur vultus plenus gravitate atque majestate, quam DEVS & filius ejus Jesus huic servo suo tunc circumfuderat, ita ut in ejus vultu insigniter reluceret, cum animositate, & simul cum serenitate atque tranquillitate, nullo metu confusa ut hominis bene sibi conscii, & Spiritu Sancto repleti.

CAPUT

CAPUT VII.

Verſ. 1. *Dixit autem primarius Sacerdos, Anne hæc ita habent?*] Interrogatio habens vim mandati, ut Stephanus ad objecta reſponderet. Iſte Pontifex, ſimulat juſtum judicem, quod nolit accuſatum indicta cauſa damnari, ſed ei quoque aurem alteram, ut dicitur, relinquat. Interim tantum de facto inquirit, an iſta quæ objecta ſunt, Stephanus dixerit, non cogitans quo jure id fecerit, quatenus, & quo ſenſu, iſta protulerit.

Verſ. 2. *Is autem.*] Nempe Stephanus.

Ajit.] Oratione prolixa declarans Dei erga Hebræos ab antiquo gratiam, & deinde populi iſtius Iſraëlitici erga Deum ingratitudinem.

Verſ. 2. *Viri Fratres & Patres.*] Juniores compellat fratres, ſeniores autem Patres. Potuit hæc dicere & proſelytus. Sed tamen ex his dictis non continuo ſequitur Stephanum fuiſſe proſelytum, quod non contentus dicere *fratres* addiderit & *patres*, quia nimirum proſelyti, eorum à quibus legem acceperant Judæorum filii cenſerentur, ut quidam vir doctiſſimus argumentatur. Cujus argumenti infirmitas apparet inde, quod etiam Paulus Apoſtolus qui non erat proſelytus, ſed origine Hebræus, iiſdem verbis compellet Judæos, infra Act. 22. 1.

Deus *gloriæ.*] Id eſt Deus ille glorioſus imo glorioſiſſimus ſeu gloria & majeſtate plenus. Ut Pſ. 29. 3. qui etiam dictus Rex gloriæ Pſal. 24. 7, 8, 9, 10. Ita de Deo loquens Stephanus indicat ſe falſo accuſatum quaſi Deum blaſphemaret.

Viſus eſt ſeu apparuit *Patri noſtro Abrahamo.*] Hoc Patriarcha eximio ut gentis ſuæ authore gloriabantur Judæi. Vide Matth. 3. 9. Joh. 8. 33, 39. quem pro patre ſuo agnoſcere potuit etiam proſelytus non origine Judæus, ſed Judæorum religioni inſertus, Deum Abrahami colens. Accuſatus Stephanus quod templi Jeroſolymitani excidium & rituum Moſaicorum abolitionem prædiceret, hiſtoriam veterem percurrens, indicat, Dei favorem nulli loco, nec templo, fuiſſe adſtrictum. Incipit ab Abrahamo celeberrimo poſt diluvium Patriarcha Hebræorum, qui Deo placuit & rite ac recte eum coluit ante inſtitutos ritus Moſaicos, & exſtructum tabernaculum, atque templum.

In Meſopotamia.] Ita dicta Græce regio, inter amnes duos Tigrim & Euphratem, quaſi Interamnia. Cui accenſetur etiam Chaldæa ſeu Babylonia, ut apparet etiam hic infra ex verſ. 4.

Priuſquam habitaret is in Charan.] Nempe prius in Chaldæa urbe Ur ab igne dicta, ubi ignis pro Deo colebatur; Ubi Abrahami pater Thare habitans trans fluvium, nempe Euphratem, diis alienis ſerviiſſe dicitur Joſ. 24. 2. Ibi Deus Abramo apparuit, & dixit ei iſta quæ ſequuntur. Inde egreſſus Thare cum Abramo ab oriente verſus occaſum, ſubſtitit Charane ſeu Carris Aſſyriis, cis Euphratem. De quo loco Lucan. Craſſus ut Aſſyrias maculavit ſanguine Carras. Nempe Marcus Craſſus triumvir Romanus ad hanc urbem cæſus eſt cum exercitu à Parthis ante natum Chriſtum annis 50.

Verſ. 3. *Et dixit ad eum.*] Nempe Deus ad Abramum quum adhuc Ure Chaldæorum habitaret. Videtur Stephani narratio diſcrepare à Moſe qui poſtquam narravit Abramum cum patre habitaſſe Charane, tum demum ait Gen. 12. 1, *Et dixit Deus Abramo: Exi* &c. Unde aliqui exiſtimant, hanc quam Stephanus memorat, fuiſſe priorem Abrami à Deo vocationem, Ure Chaldæorum, quam Moſes prætermiſerit, & tantum ſecundam quæ facta eſt Charane, narraverit. Sed id non eſt veriſimile, Moſen id neglexiſſe, & quod is de Abramo non ſcripſit id Stephanum recitaſſe. Ut nec illud, Abramum jam in Chananæa degentem annis prope 60 inde in Meſopotamiam & paternam domum è qua exierat remeaſſe, & demum rurſus jubente Deo in Chananæam regreſſum eſſe. Potius igitur dicendum, Gen. cap. 12. 1, quod vulgo vertitur *dixit* Dominus, vertendum eſſe, *dixerat*. Nempe antea, priuſquam Charanem veniſſet.

Exi ex terra tua & ex cognatione tua.] Et patriam in qua natus erat & cognatos ac conſanguineos ſuos relinquere jubetur à Deo Abramus.

Et veni in terram quam tibi demonſtravero.] Non indicato ei loco certo, fidei ejus explorandæ cauſa.

Verſ. 4. *Tunc exiens ex terra Chaldæorum.*] Deo jubenti è patria exire, obedivit Abramus, quamvis nondum tunc ſciens quonam eundum eſſet, & ubi habitandum; ſubnixus fide inſigni de Dei providentia atque gratia, vide Hebr. xi. 8. In quo eſt imitandus iis quibus ob religionem diverſam patria, in qua Deum ſecundum conſcientiam colere non poſſunt, eſt relinquenda & in exſilium abeundum, etiamſi ignorent ubi ſit conſiſtendum.

Habitavit in Charran.] De quo dictum ſupra ad verſ. 2.

Et illinc poſtquam mortuus eſt pater ejus.] Nempe Thare. Vide Gen. xi. 32.

Tranſmigrare fecit eum.] Seu tranſportavit, nempe Deus.

In terram hanc.] Non generaliter Chananæam; nam in hanc venerat Abramus multo ante mortem Patris, per eamque vagatus erat; ſed in eam partem iſtius terræ in qua poſtea conſedit tribus Judæ, à qua denominati Judæi.

In qua vos nunc habitatis.] Nempe Abrahamus habitavit prope Hebronem; annis ſexaginta elapſis poſt exitum è Charane.

Verſ. 5. *Et non dedit ei hæreditatem in ea neque paſſum* vel potius *veſtigium pedis.*] Id eſt nihil, quod ut ſuum proprium haberet. Ut Deut. 2. 5. nempe ex Dei donatione. Nam alias emerat ſibi Abrahamus pecunia locum ad ſepulchrum in illa terra, Gen. 23. verſ. 16, 17.

Et.] Pro *ſed*, vel pro *etſi*. Ut Pſal. 51. 18.

Promiſit ei dare in poſſeſſionem, eam, & ſemini ejus poſt eum.] Gen. 12. 7. xiii. 15.

Quum non eſſet ei natus.] Id eſt quum Abrahamus jam ævi maturus, nullum omnino adhuc filium, nec ullam prolem haberet, tamen Deus ejus ſemini id eſt proli ſe hanc terram obtinendam daturum eſſe eſt pollicitus: quod mirum videbatur: tamen data ei prole, imo poſteris numeroſis, è lumbis Abrami ſeu Abrahami egreſſis, Deus terram illam poſtea dedit in poſſeſſionem.

Vers. 6. *Loquutus est autem ita Deus* &c.] Vide Genes. 15. 13.

Quod erit semen ejus.] Est hic sermonis alterius personæ relatio obliqua. Sed quædam exemplaria habent *semen tuum*; qua ratione redundaret quidem particula *quod* more solito, sed mimesis recta, magis conveniret cum verbis versiculi sequentis.

Semen ejus.] Id est ex eo progenita proles.

Inquilinum.] Ut advena non in patria habitans.

In terra aliena.] Id est in Ægypto. Vide infra ℣s. 17, 19 & 34.

Et servitute subjicient & male tractabunt illud.] Non dicitur expresse quisnam id sit facturus, sed subintelligitur, nempe, homines illius terræ alienæ. Vel hæc verba activa sumenda sunt passive ut significent servituti subjicietur, & male tractatur, seu affligetur, semen tuum, id est posteri tui.

Annos quadringentos.] Atqui à descensu Jacobi & ejus filiorum in Ægyptum, usque ad exitum ex Ægypto non effluxerunt tot anni, tantum ducenti & tredecim. Sed intelligendum est numerum istum annorum inchoari non ab initio ipso servitutis Ægyptiacæ, sed ab eo fere tempore quo Deus id Abrahamo est loquutus, vel saltem à nato Abrahami filio Isaaco. At ab exitu Abrahami ex Ure Chaldæorum anni 430. qui expressi Exod. 12. 40. & Gal. 3. 17.

Vers. 7. *Et.*] Pro *sed* particula copulativa pro adversativa. Ut sæpe.

Gentem cui servierint.] Nempe Ægyptios.

Judicabo ego.] Id est *puniam*. Ut 2 Paral. 20. 12. Job. 36. 31. Psal. 9. 20. Hinc *judicium* solet poni pro *pœna*, ut Exod. 12. 12. Proverb. 19. 29. Hos. 5. 1. Rom. 13. 2. &c.

Ajit Deus.] Repetit hæc dixisse Deum, non alium aliquem.

Et post hæc exibunt.] Nempe inde ex servitute.

Et servient mihi in loco isto.] Hæc verba non habentur apud Mosen Gen. 15. 14, sed tantum ℣s. 16 dicitur, *& in quarta generatione huc revertentur.*

Vers. 8. *Et dedit ei.*] Id est Abramo qui nominatus supra vers. 2: Sed jam vocato Abrahamo seu Patri multarum gentium futuro.

Pactum seu *fœdus, circumcisionis.*] Vide Gen. cap. 17. 9, 10, 12, 13, quod ibid. vers. 11 vocatur *signum fœderis.* Neque enim ipsa circumcisio proprie erat fœdus: Sed post promissa eximia data Abrahamo, sub conditione obedientiæ, Gen. 12. 2, 3. & XVII. 2, 6, 7, 8. Ubi fœdus cum eo jam fuit constitutum, addita est circumcisio, ut esset signum notabile istius fœderis cum Abrahamo & semine ejus facti, in corpore ejus & posterorum ejus masculorum, & quidem in membro genitali: quia prolis numerosæ generatio significabatur. Ante hoc tempus incircumcisi pii ab initio mundi placebant Deo.

Et ita genuit Isaacum.] Quædam exemplaria Græca habent *& is genuit*, nempe cui data est primum circumcisio; id est Abrahamus. Sed si retineatur vulgata lectio, sensus erit, & ita Abrahamus post susceptum fœdus cum Deo, & signum fœderis nempe circumcisionem, genuit Isaacum. In quo quidem impleri cœpit promissum à Deo factum Abrahamo, quum præter naturæ vires miraculose in senio genuerit istum filium. Vide Gen. 21. 2, 4, 5, 6. Particula *ita* ponitur hoc loco pro deinde, vide Act. 20. ℣s. 11. *Et circumcidit eum die octavo.* Vide Gen. 21. 8.

Et Isaacus Jacobum.] Scilicet tum genuit, tum circumcidit. De nativitate Jacobi vide Gen. 25. vers. 24, 26.

Et Jacobus XII Patriarchas.] Authores duodecim tribuum Israëlitarum, de quorum generatione narrat Moses, Gen. 29. 32 & seqq. & xxx.

Vers. 9. *Et Patriarchæ invidentes.*] Seu invidia laborantes. Versio Latina vulgata vertit *æmulantes.* Quod quidem etiam vox Græca significare potest, sed fuit ibi plusquam æmulatio. Tangit vitium illorum à quibus ut authoribus ortum ducebant Israëlitæ, quod fratri insonti inviderint imo eum odio habuerint. Vide Gen. 37. 4.

Josephum fratrem vendiderunt in Ægyptum.] Id est vendiderunt eum abducendum procul in Ægyptum, vide Gen. 37. 28. Ita etiam ab istis Patriarchis orti Judæi, eum cujus Josephus typum gerebat, nempe Jesum ex invidia tradiderunt Romanis.

Et Deus.] Particula *&* etiam hoc loco non est copulativa verum adversativa, ponitur pro *at*, quasi dicat, Patriarchæ fratres Josephi, invidia contra eum & odio moti, ipsum vendiderunt deducendum procul à Patre, in terram alienam ignotam, at Deus etiam ibi non deseruit eum.

Deus erat cum eo.] Id est favebat ei, gratia sua eum juvans, & facta ejus prosperans. Vide Gen. 39. ℣s. 21 & 23, quod & hic mox declaratur.

Vers. 10. *Et eripuit eum ex omnibus afflictionibus ejus.*] Per media, vide Gen. 41. 14. & Psal. 105. 20.

Et dedit ei gratiam & sapientiam.] Id est data ei sapientia, ob istam sapientiam conciliavit ei etiam gratiam. Vide Gen. 41. 37, 39.

Coram Pharaone Rege Ægypti.] Antiqui Reges Ægypti seu Mitzraimi vocati Pharaones.

Et constituit eum.] Particula *&* ponitur loco pronominis relativi *qui*, nempe Pharao Rex.

Constituit eum ductorem super Ægyptum & totam domum suam.] Seu præfectum. Vide Gen. 41. vers. 40, 44.

Ita malum quo fratres affecerunt Josephum, Deus convertit in ejus bonum, vide Gen. 50. 20. Similiter factum cum antitypo Josephi istius nempe cum Jesu, quem à Judæis, cognatis, male tractatum, Deus præfecit cœlo & toti mundo, ac inprimis domui suæ id est Ecclesiæ.

Vers. 11. *Venit autem fames super totam terram Ægypti.*] Vide Gen. 41. 54, 55. De fame seu inopia cibi dicitur *venit* tanquam esset aliquod suppositum.

Et Chanaan.] Id est terram illam Chananæam, ita dictam à Chanaane Noachi per Chamum nepote: de quo vide Gen. 9. 6 & 15, in qua habitabant posteri Abrahami, Jacobus cum suis filiis.

Et afflictio magna.] Ob penuriam & famem gravem Gen. 43. 1 & 8.

Et non inveniebant.] Istud *&* videtur hic pro *nam*, positum esse.

Cibos.] Græca vox proprie significat graminea pabula seu saturamenta, si ita loqui liceat: sed per Synecdochen speciei pro genere, notantur qualescunque cibi.

Patres

Patres noſtri.] Id eſt illi filii Jacobi ſeu Iſraëlis, dicti patriarchæ ſupra ℣. 8, à quibus ſunt propagatæ tribus Iſraëlitarum.

Verſ. 12. *Audiens autem Jacobus, quod eſſent frumenta in Ægypto emiſit patres noſtros.*] Id eſt filios ſuos decem illos Patriarchas, in Ægyptum. Ut Gen. 42. 1, 2, 3.

Primum.] Seu *primo*, prima vice.

Verſ. 13. *Et in ſecundo.*] Nempe aditu, aut ſecunda miſſione, vel ſimpliciter, *ſecundo* id eſt ſecunda vice, oppoſite ad id quod modo dictum *primum.*

Notificatus eſt Joſephus fratribus ſuis.] Non ipſi eum agnoverunt, ſed is ſe eis ignaris notum fecit ac manifeſtavit. Ita Jeſus Judæis initio ipſum non agnoſcentibus, poſtea ſe eis revelavit & agnoſcendum dedit ex parte tunc quum per Apoſtolos prædicaretur, & deinde plenius id faciet.

Et manifeſtum factum eſt Pharaoni genus Joſephi.] De iſta Joſephi notificatione inſperata, & de ſubſequuta Pharaonis ea de re cognitione, habetur hiſtoria Gen. 45. 3 & 16.

Verſ. 14. *Mittens autem Joſephus tranſvocavit patrem ſuum Jacobum, & omnem cognationem ſuam.*] Non exprimitur quos miſerit, ſed videatur Gen. 45. verſ. 21 & 27.

In animabus.] Id eſt hominibus. Vide ſupra 2. 41.

Septuaginta quinque.] Eſt in hac narratione Stephani diſcrepantia à narratione Moſis, qui Gen. 46. poſtquam verſ. 26 animas quæ cum Jacobo venerant in Ægyptum quæ exierunt ex lumbis ejus præter uxores filiorum Jacobi, numeravit omnes animas ſexaginta ſex: poſtea verſ. 27 computat omnes animas domus Jacobi ingreſſas in Ægyptum, ſeptuaginta, annumerato ſcilicet illis prius dictis & ipſo Jacobo, & Joſepho cum duobus filiis. Hic autem Stephanus numerat animas ſeu perſonas ſeptuaginta quinque. Varias hujus nodi ſolutiones commenti ſunt eruditi. Videtur ea eſſe commodiſſima, ut excluſis duobus nepotibus Judæ, tunc nondum natis, & Joſepho cum duobus filiis, jam tum in Ægypto exiſtentibus, atque ipſo Jacobo hujus familiæ auctore, qui à Stephano ſeorſim nominatur, addantur filiorum Jacobi undecim uxores, quæ cum maritis venerunt in Ægyptum, & pertinent ad iſtam cognationem; ita evadet numerus perſonarum ſeptuaginta quinque. Nam corruptio textus quam aliqui ſuſpicantur, non facile eſt comminiſcenda, quando nulla varia lectio in exemplaribus occurrit. Ex tam pauco numero familiæ Jacobi poſtea valde numeroſa proles prodiit.

Verſ. 15. *Deſcendit autem Jacobus in Ægyptum.*] Profectus eſt, & migravit in terram alienam, Deo ſvadente: vide Gen. 46. 3, 4, 5, 6.

Et defunctus eſt ipſe.] Gen. 49. 33.

Et patres noſtri.] Filii Jacobi Exo. 1. 6.

Verſ. 16. *Et tranſpoſiti ſunt in Sichem, & poſiti ſunt in monumento.*] Nempe tum Jacobus tum ejus filii, Patres Iſraëlitarum, de quibus modo dictum. Poſt mortem eorum corpora vel oſſa ſunt ex Ægypto tranſportata in terram promiſſam Chananæam. De Jacobo vide Gen. 47. 30. & 1. 13, ubi narratur Jacobus à filiis ſepultus in ſpelunca campi Machpela quam Abrahamus emerat in poſſeſſionem ſepulchri, ab Ephrone Hettæo, contra Mamre. De Joſephi oſſium tranſlatione in terram promiſſam ab ipſo cum fide mandata, vide Gen. 1. 24, 25. & Exod. 13. 19. & Joſ. 24. 32, ubi dicuntur ejus oſſa ſepulta in Sichem, in parte campi quod emerat Jacobus à filiis Hemoris patris Sichemi. Civitas iſta *Sichem* ita denominata forſan à Sichemo Hemoris filio, ſita fuit in latere montis Garizim, quæ ceſſit in hæreditatem tribui Ephraimi. Alios Patriarchas eſſe exemplo Jacobi poſt mortem deportatos in campum Hebronis ibique eodem ſepulchro conditos, narrat Joſephus Flavius Antiquit. lib. 2. cap. IV. Quanquam Hieronymus aliud dicit: oſſa aliorum Patriarcharum cum Joſephi oſſibus Sichemi ſepulta. Sed aliqui ita hæc conciliant, ut primum Sichemi poſita, deinde à filiis ſeu poſteris Hemoris, quos ad id adhibuerint filii Patriarcharum, ab agro Sichemitico tranſpoſita ſint alio, nempe in ſepulchum Abrahami prope Hebronem.

Quod emerat Abraham pretio argenti.] At Moſes ſcripſit Gen. 23. 16. Abrahamum emiſſe ab Ephrone filio Socharis campum in uſum ſepulchri. Cum quibus videntur non concordare verba hæc Stephani vel Lucæ ea ſcribentis. Aliqui exiſtimant errorem hic ſubeſſe. Ut vel lapſu memoriæ aut ſtudio abbreviandæ & contrahendæ hiſtoriæ duo facta ſimilia ſint confuſa, nempe emtio tranſacta ab Abrahamo, de qua Gen. 23. 16, cum ea emtione quæ facta eſt à Jacobo Gen. 33. 19, vel ut nomen iſtud *Abraham* per errorem hic ſit inſertum. Quidam argutantur, quum articulus Græcus non ſit nomini *Abraham* præpoſitus poſſe hoc nomen non in Nominativo, ſed in Dativo caſu uſurpari, ut intelligatur Jacobus emiſſe hunc agrum Abrahamo, quamvis tunc jam mortuo, nempe in uſum poſterorum ejus. Denique voces iſtas *à filiis Hemor* non cum verbo emit, ſed cum *poſiti ſunt* conſtruenda putant, ut ſenſus ſit, Patriarcharum oſſa, primum ex Ægypto tranſlata Sichemum, inde rurſus tranſpoſita eſſe à filiis Hemoris, ut paulo ante dictum, ſeu ab agro eorum, in agrum illum quem Abrahamus emerat.

Hemor Sichemi.] Græcè τῦ Συχέμ, quaſi dictum ſit Hemorem fuiſſe filium Sichemi. Quia hoc loquendi modo ſæpiſſime id ſolet notari. Moſes autem ſcripſit Hemorem fuiſſe patrem Sichemi Gen. 33. 19. & Joſ. 24. 32. Sed primum non ſemper in talibus loquutionibus ſubintelligitur *filius.* Nam interdum ſubintelligitur *vir, uxor.* Deinde fieri potuit ut nomine iſto Hemoris, non tantum pater Sichemi, ſed etiam filius Sichemi fuerit nominatus. Vel denique ut Sichem non pro hominis ſed pro loci nomine ponatur, & intelligatur, id factum eſſe à filiis Hemoris, ſeu ab Hemorreis, incolis Sichemæ.

Verſ. 17. *Ut autem appropinquavit tempus promiſſionis.*] Nempe implendæ ſeu præſtandæ illius promiſſionis, de Abrahami poſterorum per Dei benedictionem multiplicatione Gen. 13. 16. &c. tum etiam ex ſervitute eductione Gen. 15. 14, 16, tum terræ Chananææ eis largitione Gen. 12. 7, 13, 15.

Quam juraverat Deus Abrahamo.] Quicquid Deus dicit cum affirmatione vehemente id pro juramento haberi poteſt. Talis eſt affirmatio illa *cognoſcendo*

ſcendo cognoſces Gen. 15. 13. Sed poteſt juramentum contineri in fœdere illo de quo ibid. verſ. 18, & poteſt hic reſpici juramentum illud quod eſt expreſſum Gen. 22. 16, 17.

Crevit populus.] Nempe Iſraëliticus.

Et multiplicatus eſt in Ægypto.] Vide Exod. 1. 7.

Verſ. 18. *Uſque quo ſurrexit.*] Id eſt, exortus eſt vel regnare cœpit.

Rex alius.] Nempe in Ægypto, alius Pharao.

Qui non ſciebat Joſephum.] Poſt Joſephi mortem, & quidem non ſtatim: qui Rex non noverat & ipſum Joſephum, & ab eo collata in Ægypti reges ac regnum beneficia non agnoſcebat. Joſephus hiſtoricus ſcripſit, tunc regnum Ægypti tranſlatum fuiſſe in aliam familiam: unde tanto minus iſte novus Rex putavit ſe Joſepho ejuſque cognatis obligatum.

Verſ. 19. *Hic.*] Non refertur ad propius nominatum *Joſephum*, ſed ad remotius memoratum Regem.

Aſtute circumveniens.] Græca vox ſumpta à ſapiente commento. Ut etiam in loco ad quem hic reſpicitur, Exod. 1. 10, in ſermone Regis de iſto populo Iſraëlitico dicitur, *ſapiamus in illum* &c.

Genus noſtrum.] Id eſt gentem Iſraëliticam.

Malis affecit patres noſtros.] Id eſt majores ac progenitores Iſraëlitarum. Primo affligens eos laboribus gravibus, vide Exod. 1. 11 & 14. deinde jubens filios eorum recens natos abjici in flumen. Exod. 1. verſ. 22.

Ut facerent expoſitos infantes ſuos] Eo illos adegit, ut & ipſi prolem ſuam exponerent, ſeu ejicerent.

Ne vivi ſervarentur.] Aliqui exponunt, *ne ſoboleſcerent.* Verbum Græcum proprie ſignificat vivum generare. Sed hic notat vivum conſervare. Hoc enim ipſum verbum uſurpatum eſt de obſtetricibus natos illos in vita conſervantibus, in Græca verſione Exod. 1. 17 & 18. & de populo Ægyptiaco, cui imperabat Pharao, ut Hebræorum filias in vita ſervarent, ibid. verſ. 22.

Verſ. 20. *In quo tempore natus eſt Moſes.*] Ab extrahendo ita vocatus poſtea, quia ex aquis extractus eſt. Vide Exod. 2. 10.

Et erat venuſtus.] Vox Græca alias ſignificat proprie urbanum: ſed hic bella & pulchra atque elegante forma corporis præditum. Quod & parentes ejus & poſtea filiam Pharaonis commovit ad eum ſervandum. Joſephus Antiq. l. 2. c. 5. ſcripſit *forma divinus.*

Deo.] Vel intelligitur quod divinitus eo munere ornatus fuerit: ut 2 Cor. 10. 4. vel quod revera talis fuerit, ut Gen. 10. 9. vel denique, & forſan potiſſimum, quod talis eſſet valde ſeu excellenter. Ut Jonæ 3. 3. Ninive dicitur fuiſſe civitas *magna Deo.* quod plerique exponunt, *magna valde.*

Qui nutritus eſt menſes tres in domo Patris ſui.] Occulte. Vide Exod. 2. 2.

Verſ. 21. *Expoſitum autem eum.*] In fiſcella juncea, ſeu ſtorea, flumini impoſitum.

Suſtulit eum] Id eſt aſſumſit ex flumine hæc vox *eum* ſecundo poſita, redundat more Hebraico: niſi legatur ſuperius, *expoſito autem eo:* ſicut habent quædam exemplaria Græca.

Filia Pharaonis.] Illius ipſius ſævi Buſiridis, qui pueros iſtos necari imperabat. Hæc Regis filia erga hunc puerum expoſitum miſericordia commota, eum ſervavit.

Et enutrivit eum.] Et quidem per ipſius iſtius pueri matrem, pretio conductam pro nutrice ei aſſumtam.

Sibi in filium.] Ita ut illum puerum Hebræum in filium ſibi adoptaret. Ita mira Dei providentia à cunabulis apparuit circa Moſen, per quem poſtea Deus mira effecturus, & populum ſuum ex Ægypto liberaturus erat.

Verſ. 22. *Et inſtitutus eſt Moſes omni ſapientia Ægyptiorum.*] Apud Ægyptios olim excolebantur ſtudia ſapientiæ, tum in Mathematicis, Arithmetica, Geometria, Muſica, Aſtronomia, tum in Phyſicis & Medicina, tum in Ethicis & Politicis. Ita ut etiam Græcorum ſapientes ac Philoſophi quidam in Ægyptum peregrinationes ſuſciperent, ſapientiæ augendæ cauſa. Ut teſtantur vitæ Philoſophorum Diogenis Laërtii, & hiſtoria Diodori Siculi, & cæterorum. Abrahamo coævus ibi vixiſſe perhibetur Hermes ille Triſmegiſtus, ſapiens: à quo Hermetici Philoſophi denominantur. Hæc ſapientia quamvis Ethnica, etiam Moſi profuit ad rerum quarundam peritiam.

Erat autem potens in ſermonibus & operibus.] Id eſt multum pollebat atque valebat, & dictis doctis, & factis ſeu rebus geſtis inſignibus. Simile dictum habetur de Jeſu Chriſto Luc. 24. 19.

Verſ. 23. *Quum autem impleretur ei quadraginta annorum tempus.*] Quum jam ad ætatem virilem maturam perveniſſet.

Aſcendit in cor ejus.] Hebraiſmus, id eſt venit hoc ei in mentem, nempe Deo animum ejus excitante.

Inviſere fratres ſuos.] Id eſt conſanguineos ac populares. Quos videbat valde afflictos ac ſervitute gravi preſſos, ipſe liber, imo honoratus ut Regiæ filiæ filius, & divitiis affluens, aulam Regiam reliquit, & acceſſit ad populum Dei afflictum. Quam ejus egregiam pietatem fide nixam egregie commendat Author ad Hebr. 11. 24, 25, 26.

Filios Iſraëlis] Id eſt poſteros Jacobi, jam pronepotes atque abnepotes.

Verſ. 24. *Et videns quendam.*] Nempe ex Iſraëlitis.

Injuria affectum.] Scilicet à quodam Ægyptio, ut mox indicatur. Vide Exod. 2. verſ. 11.

Tutatus eſt.] Seu defendit eum.

Et fecit vindicationem oppreſſo.] Tum liberationem, tum ultionem.

Percutiens Ægyptium.] Nempe ita percuſſit ut eum occiderit. Nam narrat ipſe Moſes ſe eum percuſſum abſcondiſſe in arena Exod. 2. 12.

Verſ. 25. *Exiſtimabat autem intelligere fratres ſuos.*] Vel ex hoc ipſo quod aula Regis Ægypti relicta Ægyptio injuria afficiente liberavit unum è popularibus ſuis; eos agnoſcere poſſe ac debere putavit.

Quod Deus per manum ejus daret eis.] Jam dare inciperet, & porro quoque daturus eſſet.

Salutem.] Id eſt è tyrannide Ægyptiaca quæ eos ſerviliter premebat, liberationem. Quanquam in hac liberatione Moſen zelo ductum, aberraſſe, quod

attinet

attinet ad temporis circumstantiam, & liberationis rationem, quam ex prædictionibus cognoverat, annotavit Beza.

Is autem non intellexerunt.] Non agnoverunt quonam hoc spectaret.

Vers. 26. *At sequente die apparuit eis pugnantibus.*] Id potuit fieri & verborum contentione atque rixa ut Joh. 6. 52. unde quidam vertunt *litigantibus*; sed videtur quod rixa ista à verbis progressa fuerit ad verbera. Vide Exod. 2. 13. ubi Moses dixit, *quid percutis proximum tuum?* Ita Israëlitæ quamvis servitute dura ab Ægyptiis pressi, tamen etiam ipsi inter se non pacate vivebant.

Et compulit.] Seu redegit *eos, in pacem*, seu concordiam. Id est conciliare conabatur. Sæpe in his libris dicitur aliquis fecisse aliquid quod facere studebat, ut eventus poniatur pro conatu. Et verbum hoc compellendi, quod alias violentiam notat, hic pro enixa & impensa agentis instantia ponitur.

Dicens, viri, fratres estis vos.] Id est consanguinei, quos decet pacate vivere & ab injuriis inter se abstinere.

Ut quid injuria afficitis alii alios.] Id est cur vos læditis invicem? quanquam unus ex iis id præcipue fecit, ut mox additur.

Vers. 27. *Is autem qui injuria afficiebat proximum.*] Iste & tunc jam malus erat, & postea pejor.

Repulit eum.] Noluit audire justa monentem: sed ferociter eum rejecit, eique restitit.

Ajens, Quis te constituit principem, & judicem super nos?] Ita Judæi plerique Jesum Christum Mosis antitypum rejecerunt, & pro Liberatore ac Messia agnoscere recusarunt.

Vers. 28. *Num interimere me tu vis, quem ad modum interemisti heri Ægyptium?*] Ita homines injusti, dum monentur ne injusta faciant, injuria se affici putant: & monitoribus asperi, eos criminari consueverunt.

Vers. 29. *Fugit autem Moses.*] Quia hoc facto propalato, metuebat ne Rex Ægypti id resciscens ipsum interficeret, itaque periculum fugâ evitavit. Vide Exod. 2. 14, 15.

In sermone isto.] Id est propter sermonem istum ita interdum *in* sumitur loco *propter*. Ut Levit. 18. ℣. 5. Psal. 9. 15 loco poster. Esai. 14. 21. Ezech. cap. 3. 19. Matth. 6. 7.

Et factus est advena in terra Madiam.] Seu Madian inter posteros Abrahami ex Cethura Gen. 25. vers. 1, 2.

Ubi genuit filios duos.] Ex filia Sacerdotis Madianitarum. Vide Exod. 2. 21, 22. & XVIII. 3 & 4.

Vers. 30. *Et impletis annis 40.*] Nempe à fuga Mosis ex Ægypto. Ergo tunc Moses erat annorum octuaginta.

Visus est ei in deserto.] Quum Moses ex aulico factus pastor pecorum, pasceret gregem soceri sui. Exod. 3. 1.

Montis Sina.] Idem mons alio nomine dictus Choreb. Vide Exod. 3. 1. Nominatus autem *Sina* à rubi copia, quasi dicas rubetum seu spinetum.

Angelus DOMINI seu JEHOVÆ.] Id est DEI Altissimi nuncius, ab eo missus legatus, vide Exod. cap. 3. 2. Ergo non ipse Deus altissimus, vide infra ℣. 35, quanquam aliqui Jesum Christum hic intelligi opinantur, qui sit ratione essentiæ Jehova, at ratione officii minister ac nuncius: & putant hic manifeste asseri Christi divinitatem, nempe supremam. Sic inter alios Flacius: [qui addit, nam Pater non potest dici angelus, quia à nemine mittitur. At si filius est æque Deus altissimus, æque à nemine mitti deberet; quia hæc missio ministerialis non convenit Deo altissimo.

In flamma ignis rubi.] Id est, in igne flammante in rubo, qui ignis fuit signum ulciscendarum injuriarum populi Dei, ut 2 Thess. 1. 8. Rubus autem iste igne ardens, & tamen non conflagrans, erat imago populi Israëlitici, inter afflictiones non consumendi.

Vers. 31. *At Moses videns, admiratus est hoc visum.*] Illud mirum factum quod ei vigilanti apparebat, quod nempe rubus repente absque causa naturali, flagrarer igne, & tamen non conflagraret.

Adveniente autem eo ut considerare.] Nempe ad rubum accedebat, ut hoc mirum factum quod circa eum fiebat, propius intueretur.

Facta est vox DOMINI ad eum.] Ex medio rubi, ut habetur Exod. 3. 4. Quanquam ibi in rubo non erat ipse ille DOMINUS seu DEUS altissimus, persona sua, sed Angelus DOMINI, ut dictum est versu præcedente; & idem patet infra ex vers. 35. & 37. tamen quia iste Angelus personam DEI repræsentabat, ideo loquitur ut ipse Deus: quod cum Augustino de Trin. l. 3. c. ult. agnovit Thomas Aquinas Prima Secundæ sub qu. 98. art. 3. & alii.

Vers. 32. *Ego* subintelligitur *sum Deus patrum tuorum, Deus Abrahami, & Deus Isaaci, & Deus Jacobi.*] Quid sit Deum alicujus esse, vide annot. ad Mat. 22. 32. quis autem sit iste Deus patrum Hebræorum, vide Act. 3. 30. Ubi etiam quum semel ponatur nomen istud *Deus*, non autem ter, ut hoc loco, apparet in eo nihil esse mysterii.

Tremefactus autem Moses, non audebat considerare] Id est inspicere, seu intueri, ut habetur in verbis textus Hebræi quæ hic citantur, Exod. 3. ℣. 6.

Vers. 33. *Dixit autem ei Dominus, solve calceamentum pedum tuorum.*] Ne forte immunditie aliqua calceis adhærente locus ille pollueretur: vel significatur ad sacra accedendum esse caute, sicut faciunt qui nudis pedibus incedunt.

Nam locus in quo stetisti terra sancta est.] Ratio calceorum à pedibus exuendorum affertur ex loci illius sanctitate, quia Dei personam repræsentans angelus eum locum præsentia sua sanctificavit. Sic & Josuæ 5. 15. Hinc moris est Judæis, imo & Machometanis loca sacra adituris calceos deponere.

Vers. 34. *Videns vidi.*] Hebraismus: id est omnino vidi.

Afflictionem populi mei qui est in Ægypto, & gemitum eorum audivi.] Declarat Deus suam erga populum suum misericordiam.

Et descendi eripere eos.] Id est eximere ac liberare ex ista afflictione, & ex servitute Ægyptiaca.

Et.] Vocula ista videtur hic posita pro *itaque*. Sicut Deut. 7. 11. Ezech. 9. 10. Dan. 3. 29. Marc. cap. 9. 5 loco posteriore.

Nunc adesdum, mittam te in Ægyptum.] Ut legatum

legatum meum ad Pharaonem Regem Ægypti: non illum ipsum à cujus facie fugerat Moses, nam is jam tunc mortuus erat, ut scriptum Exod. 2. 23, sed alium, ejus successorem.

Vers. 35. *Hunc Moysen.*] Passim hoc nomen scribitur *Moses*, sed interdum *Moyses*. Notant aliqui lingua Ægyptiorum antiqua *Moy* significare aquam: ex aqua autem Moses fuit extractus. Hebraice autem denominatur à verbo quod extrahere significat. Vide supra ad ℣. 20.

Quem negaverunt.] Nempe Israëlitæ &c, id est, non agnoverunt Servatorem seu Liberatorem.

Dicentes, Quis te constituit Principem & Judicem?] Vide supra ℣. 25 & 27.

Hunc.] Nempe ita abnegatum ab Israëlitis, seu rejectum & improbatum.

Deus Principem &c.] De quo illi interrogabant, *Quis te constituit Principem* &c. ignorantes voluntatem Dei, hunc ecce Deus etiam invitis illis constituit & fecit talem, imo præstantiorem, Principem populi sui, id est ut esset Princeps &c. Ut supra 5. 31.

Et Redemtorem misit.] Redemtor proprie est qui è vinculis solvit aliquem, persoluto pro eo lytro seu redemtionis pretio. At Moyses nullum pretium proprie dedit pro populo Israëlitico, Regi Ægypti. Unde liquet nomen Redemtoris non necessario inferre pretii solutionem. Sæpe in Sacris Literis *redimere* ponitur pro *liberare* simpliciter etiam absque pretio. Vide notata ad Matth. 22. 28. & Luc. 1. 68. Beza hoc loco Redemtoris nomen de Mose ponere refugiens, vertit *Liberatorem:* quasi per hoc fieret injuria Christo si præter eum etiam Moses vocetur Redemtor: quum tamen Moses in hac liberatione populi è servitute corporali, quæ liberatio sæpe in Sacris Literis vocatur *redemtio*, ut Exod. 6. 6. xv. 13. Deut. 7. 8. 2 Sam. 7. 23. Psal. 77. 16. lxxviii. 42. cxi. 9. & alibi, fuerit typus Jesu Christi Redemtoris nostri. Quæ etiam redemtio seu liberatio, typus & figura fuit præstantioris redemtionis seu liberationis populi Dei è servitute spirituali, per Jesum Christum, impenso in id sanguine ipsius.

Innuitur Jesum Christum etiam similiter à Judæis rejectum, illis invitis esse à Deo constitutum Principem & Redemtorem eximium populi Dei.

In manu Angeli.] Hebraismus, id est per manum, seu per ministerium Angeli. Ut Jes. 20. 2. Dan. 9. 10. Mal. 1. 1. vel ex hoc ipso patet Angelum istum non esse Angelum increatum, qui Angelus sit ipse DEUS altissimus, ut aliqui opinantur. Nam nec DEO altissimo convenit esse Angelum seu legatum alicujus, nec per manum ejus seu ministerium aliquem alium aliquid facere. Præterea palam hoc loco DEUS nempe ille unicus altissimus, ab isto Angelo distinguitur, & quidem ita ut DEUS per manum istius Angeli Mosem misisse dicatur. Bene Andr. Osiander ad Exod. 19. annotavit, DOMINUM loquutum esse Mosi per Angelum, qui in persona Dei tanquam Dei cancellarius promulgavit Legem.

Qui visus est ei in rubo.] Qui Angelus superius introducitur loquens ita quasi esset ipse DEUS; quia personam ipsius Dei repræsentabat, & actionem istam eductionis populi Israelitici per Mosen ut Dei legatus eximius administrabat. Vide Num. 20. 16.

Vers. 36. *Hic eduxit eos.*] Posset intelligi Angelus, ut propius nominatus, qui etiam miracula faciebat: sed potius intelligitur Moses: ut annotavit & Piscator in Scholiis: qui Moses etiam mox nominatur versu subsequente 37. Vide & infra vers. 40. Quamvis & Deus eduxit Exod. 20. 2. ut causa principalis, & Angelus Dei, Moses tamen etiam eduxit, ut causa instrumentalis.

Faciens prodigia & signa.] Id est miracula: quæ descripta Exod. 7. 10. & cap 8. & 9. & 10.

In terra Ægypti.] Id est terra seu regione illa quæ est Ægyptus. Genitivus speciei.

Et in rubro Mari.] Nempe illo sinu maris qui alluit isthmum Ægypti: hoc mare Hebræis dictum *mare Suph*, ab alga, seu junco. Sed Græcis & Latinis vocatur à rubedine. Non respectu aquæ ejus aut arenæ, rubescentis: sed ab Ædomo: quod est Esavi cognomen, ductum à rubedine: quia Esavus cum suis posteris Edomæis seu Idumæis oram illi mari adjacentem incolebant. Etiam Curtius ab Erythro seu Rubro Rege ita dicto hoc mare Erythræum denominari scripsit. In hoc mari rubro, Deus per Angelum interveniente etiam opera Moysis edidit insigne miraculum, ut marinis undis diductis atque diremtis Israëlitæ per fundum maris siccatum transierint.

Et in deserto.] In itinere illo, quo Israelitæ Moyse ductore in deserto versabantur, multa miracula facta sunt à Deo per Angelum, nonnulla etiam per Moysis operam.

Annos quadraginta.] Tempore tam longo quo Deus populum illum per desertum ductavit, ut eum exploraret; quanquam potuit eum recta via breviore tempore in terram Chananæam perducere.

Vers. 37. *Hic est ille Moyses qui dixit filiis Israëlis, Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester, ex fratribus vestris, sicut me, ipsum audietis.*] Indicat S. Stephanus Mosen ipsum quem magni faciebant Judæi, promisisse eis futurum Prophetam insignem à Deo mittendum, quem loco Mosis audire debeant. Is autem Propheta est Jesus ille Christus, quem Stephanus prædicabat. Horum porro verborum expositio videatur supra cap. 3. 22.

Vers. 38. *Hic.*] Nempe Moyses.

Est ille qui fuit in Ecclesia.] Seu, in congregatione convocata, sive cœtu populi: Quo nomine interdum notatur qualiscunque hominum etiam profanorum conventus, ut Act. 19. 32. sed præcipue & usitatissime congregatio populi Dei, evocata è numero aliorum hominum per verbum Dei. Hic intelligitur illa multitudo hominum ductu Moysis ex Ægypto in desertum egressa, præcipue quum conveniret ad montem Sina. Quidam exponunt *cum Ecclesia*: nam *in* sæpe per Hebraismum ponitur pro *cum*: præsertim quod illa populi concio seu corona tunc procul à Moyse in montem admisso constiterit.

In deserto.] Ecclesia Dei tempore Mosis in deserto fuit, non in urbe aliqua, non in templo magnifice exstructo.

Cum Angelo loquente ei.] Seu alloquente eum, nempe Moysem. Intelligitur autem hic non illud Angeli alloquium de quo supra vers. 30. Sed id quod fiebat

fiebat postea quum Lex in conventu populi promulgaretur, nomine Dei, per Angelum, qui ut Deus loquebatur ad Mosen Exod. 19. 19, 20. & XXI. 21, 22.

In monte Sina.] In quo monte deserti antea Angelus soli Mosi apparuerat, vide supra vers. 30. ex eodem monte Lex est promulgata.

Et cum patribus nostris.] Nempe Israelitarum antiquis majoribus. In textu tantum est *& patribus nostris*: Indicatur præter Israëlitas adfuisse illi cœtui etiam alienigenas.

Qui accepit eloquia.] Id est edicta à Deo voce pronunciata: Nempe illa præcepta DEI antiqua.

Viva.] Piscator annotavit in Scholiis ita dicta esse quod viva voce essent pronunciata: Nam ut exponantur *vivifica*, id alienum esse à natura Legis Mosaicæ, de qua hic sermo habetur. Respexit scilicet verba illa 2 Corinth. 3. 7. ubi Lex dicitur esse *ministerium mortis*. Sed nihilominus non male Beza exposuit intelligenda eloquia vivifica. Nam dictum est de statutis illius Legis, *si quis ea servasset victurum esse in eis*; seu per ea, Levit. 18. 5. Vide & Deut. 30. 19, 20. XXXII. 47. & Ezech. 20, vers. 11, 13. Nempe si quis Legis Mosaicæ præcepta omnia, semper, perfecte servasset, vitam beatam etiam æternam consequuturus fuisset ex Dei beneficio. Sed illud erat valde difficile, ac fere impossibile: sensu tamen imperfectiore, statui populi illius Israelitici carnalis accommodato, poterat Lex observari & per ejus observationem vita in terris beata obtineri. Vide Deut. 5. 16. & Rom. 7. 10. Atque inter Judæos plerique existimabant se per Legem Mosaicam obtenturos vitam æternam. Vide Joh. 5. 39. Hactenus Mosen, de quo criminose accusabatur, Stephanus, quasi in eum verba blasphema loqueretur, egregie & prolixe commendavit. Sed indicavit simul ante legem per Mosen datam & absque ista lege pios Deo placuisse.

Vers. 39. Hic jam Stephanus incipit directe & ex professo Judæorum majores reprehendere: qui Mosis instituta, parum curaverunt.

Cui.] Id est Moysi, quamvis tam eximio viro Dei, ipsorum liberatori, & Legislatori.

Noluerunt obedientes fieri.] Id est obedire recusarunt, & contra eum murmurarunt, non semel. Vide Exod. 16. 2, 27. XVII. 2. Num. 14. 2 & 40 44. XXI. 5. Non mirum ergo quod Judæi similiter non obedierint Jesu Christo, cujus typus fuit Moyses.

Sed repulerunt.] Scilicet eum. Ut Num. 16. 1, 2, 3.

Et versi sunt cordibus suis in Ægyptum.] Volentes redire eo ubi servitute misera premebantur, tum propter desiderium inordinatum ciborum variorum, vide Exod. 16. 3. Num. 11. 5. tum propter metum Chananæorum XIV. 3, 4. Ita quidam à mundo exeuntes ad Deum conversi, rursus corda sua ad mundum immundum avertunt. Sed hic propter mox sequentia intelligi potest potissimum illud quod Israëlitæ quamvis corporibus suis ab Ægypto remoti, ad Ægyptiacos mores atque instituta, ut ad idololatriam fere Ægyptiacam, corda seu animos suos averterint.

Vers. 40. *Dicentes Aharoni.*] Fratri Mosis.

Fac nobis Deos.] Vox Hebræa *Elohim*, posita Exod. 32. 1, potest & solet notare Deum, etiam singularem unum. Et tunc idolum quod Deum vocabant, unum erat factum. Quanquam aliqui existimant Israelitas voluisse plura simulacra, repræsentantia non tantum DEUM altissimum, sed etiam Angelos Dei, sibi ab Aharone confici. Miseri sunt Dii qui ab hominibus sunt faciendi.

Qui præeant nobis.] Ut eos velut itineris duces spectemus.

Nam Moses hic qui eduxit nos è terra Ægypti.] Qui aberat ab eis aliquamdiu, per dies quadraginta in monte Sina versatus, quum acciperet divinitus varia instituta, quæ populo proponeret.

Nescimus quid factum sit ei.] Nominativo absolute posito, indirecte istæ voces adjunguntur per Hebraismum. Sensus est Mosi huic &c. nescimus quid acciderit.

Vers. 41. *Et vitulum fecerunt in diebus illis.*] Quia viderunt in Ægypto Apin seu Apidem Deum coli in juvenco seu bove; forsan quia ex somnio de bobus seu vaccis, Ægyptus fuit à fame servata, ideo id fecerunt ad Ægyptiorum imitationem: forsitan ut in Ægyptum revertentes, cum Ægyptiis, quorum sacris sese accommodarent, in gratiam redirent. Et quidem Aharon frater Mosis, designatus Pontifex Maximus in populo Dei, vitulum istum ex auro ab Israëlitis collato efformavit; peccato eorum gravi, nempe idololatriæ consentiens. Hæc eorum stultitia reprehenditur etiam Psal. CVI. 19, 20.

Et deduxerunt victimam.] Seu obtulerunt hostias ac sacrificia. Vide Exod. XXXII. 6.

Idolo.] Quod illi instar Dei, cujus formam ipse eis videndam præbere noluit, habuerunt, & vocarunt id Deum, qui eos ascendere fecerit, seu eduxerit ex Ægypto. Vide Neh. 9. 18. Certe quamvis peccarunt in eo valde Israëlitæ, tamen non ita fuerunt omni ratione privati, ut hunc ipsum vitulum aureum, qui in deserto recens factus erat, existimarent esse ipsum illum Deum, qui Mosen alloquutus, eos ex Ægyptiaca servitute per eum liberavit, sed ejus imaginem seu simulacrum. Etiam Aharon proclamavit festum Jehovæ seu Dei tunc celebrandum fuisse. Exod. 32. 5.

Et tamen hoc merito habetur pro idololatria: quia Deus vetuit severe ullam imaginem aut similitudinem ad cultum religiosum. Non ergo hæc sola est censenda idololatria si quis imaginem vel statuam esse ipsum Deum existimet.

Et oblectati sunt.] Nempe edendo, bibendo, ludendo circa illum vitulum. Vide Exod. 32. 6.

In operibus.] Istud *in* vel redundat hoc loco, ut sæpe, vel sumitur pro *ex* aut *de*.

Operibus manuum suarum.] Opera manuum, sæpe sumuntur pro idolis, seu simulacris, ab hominibus fabricatis; ut Psal. 115. 4. CXXXV. 15: quæ quum sint homine ipso qui ea fabricavit indigniora, stulte eis honor religiosus ab ipsis hominibus, etiam eorum fabricatoribus & creatoribus ut Esai. 44. 9 vocantur, defertur. Vide Baruch. 6. per totum & Sap. cap. 13. & XV. 6, 16, 17.

Vers. 42. *Vertit autem se Deus.*] Nempe qui antea faciem suam benignam seu favorem ad eos converterat, postquam ii, corda sua in Ægyptum & in ido-

in idololatriam verterunt, Deus quoque se alio vertit seu animum suum ab eis avertit.

Et tradidit eos.] Non proprie ad id adegit, vel vi impulit, sed permisit eos cupiditatibus ipsorum, ut propria culpa in pejora ruerent. Videantur dicta similia Rom. 1. 24 & 26 & 28. & Psal. 81. 13.

Servire militiæ cœli.] Id est ut colerent religiose astra cœlestia: quæ alibi vocantur *exercitus cœlorum* Deut. 4. 19. XVII. 3. 2 Reg. 17. 16. Psal. 33. 6. Jer. 8. 2. XIX. 13. Soli, Lunæ, Stellis, & præsertim Planetis, Ethnici deorum nomina dabant, & ut deos ista colebant, à quibus etiam Israëlitæ sunt hac labe infecti.

Sicut scriptum est in libro Prophetarum.] Nempe unius ex Prophetis, Amosi cap. 5. 25. Plurale pro singulari. Forsan ideo quia duodecim Prophetæ minores inter quos est Amosus, propter brevitatem singulorum uno volumine ab Hebræis comprehenduntur.

Num victimas & hostias.] Id est sacrificia ex pecoribus mactatis, & alia munera seu oblationes, ut placentas &c.

Obtulistis mihi] Nempe Deo vero: quasi dicat, etsi quadantenus mihi vos religiosum cultum exhibere putastis, tamen non tam mihi eum exhibuistis, quam idolis, imo dæmonibus, ut dicitur Deut. 32. ℣. 16, 17.

Annis 40 in deserto.] Post eductionem ex Ægypto tam diu fere per desertum ducti.

O domus Israëlis.] Est vocativus: compellat Israëlitas.

Vers. 43. *Et.*] Particula copulativa ponitur pro adversativa *sed*. Ut sæpe, per Hebraismum.

Suscepistis.] Id est susceptum, & in humeros sublatum, portastis, seu bajulastis.

Tabernaculum Molochi.] Nomen hoc factum ex *Melech*, quod Hebræis notat Regem. Et in Amosi textu habetur Malchechem, id est Regem vestrum. Plerumque sumitur pro Ammonitarum Deo; seu idolo, ut 1 Reg. 9. 5, 7, 33. Vide de eodem 2 Reg. cap. 23. 10. Jer. 32. 35. Sed & aliarum gentium dii hoc nomine, addito aliquo epitheto, designati videntur, ut Adra-melech, & Ana-melech 2 Reg. 17. ℣. 31. Molochum plerique Saturnum planetarum supremum, alii autem Solem exponunt. Eundem quidam putant esse cum Bahal-pehor, idolo Moabitarum Num. 25. 3. Nam ut *Melech* Regem, ita *Bahal*, Dominum significat.

Et sidus Dei vestri Remphan.] De nomine hoc non parva quæstio est. Primum in textu Amosi, ponitur *Cijun* seu Kijun: quod nomen Arabibus Saturnum designare fertur. Ex hoc aliqui factum esse putant Syriaca pronunciatione Remyan, aliqui *Remphan* mira literarum metamorphosi. Alii putant idem esse cum Remmon, de quo 2 Reg. 5. 18. Diodor. Siculus, lib. 1. Histor. scripsit fuisse Regem Ægypti quendam nomine Remphin.

Septuaginta Interpretes Biblia Græce interpretati, apud Amosum pro *Cijun* posuerunt *Rephan*. Nomen autem hoc *Rephan* apud Ægyptios significare Saturnum testantur eruditi. Cui hic per Epenthesin euphoniæ causa insertum est *m* ut sit *Remphan*.

Figuras quas feciſtis ut adoraretis eas.] Icones seu statuas sibi fabricaverant, ut eas religiose colerent per idololatriam.

Et transmigrare faciam vos.] Hoc loco vocula & ponitur pro *ideo*, sicut Deut. 7. 11. Ezech. 9. 10. Dan. 3. 29.

Trans Babylonem.] Apud Amosum est, *trans Damascum.* Quia tunc Hasael Rex Damasci metropolis Syriæ, multos Israëlitas afflictos in Syriam captivos abduxerat; & illi tamen hoc facto non sunt commoti ad resipiscentiam; ideo Deus minatus est se eos longius transportaturum, ultra Damascum nempe ut idololatras ad populum idololatriæ deditum: quod factum est illis decem tribubus Israëlitarum, quum à Salmanassare Assyriorum Rege sunt deportatæ usque in civitates Medorum 2 Reg. 17. 6. Medorum autem regio erat & ultra Damascum & adhuc ultra Babylonem. Itaque quod Amosus dixerat obscurius, id Stephanus enunciavit clarius. Beza non convenienter transtulit *ad Babylonis fines.* Quia putavit hic agi de tribu Judæ à Rege Babylonis in Babyloniam transportata.

Vers. 44. Perstrinxit Stephanus Judæorum majores quod quum tabernaculum Sacrum Dei veri cultui dicatum haberent, interim tabernaculum Molochi portarent: Hic autem indicat se tabernaculi usum non prorsus reprehendere, quum id fuerit à Deo institutum ad tempus, antequam templum ædificaretur.

Tabernaculum testimonii.] Quod alioqui tabernaculum conditionis seu tentorium conventus dictum, ut Exod. 27. 21. XXIX. 11. & alibi, id etiam dicitur tabernaculum testimonii, ut Num. 6. 15, & XVII. 8. utrumque autem hoc, & conditio, seu conventus, & testimonium, quamvis à diversis radicibus oriatur, similibus literis Hebraice notatur. Quanquam videtur per *tabernaculum conventus* seu congregationis intelligi illud quod erat velut vestibulum, in quo populus conveniebat; at per *tabernaculum testimonii* illud adytum seu sanctissimum sacrarium in quo erat arca testimonii seu fœderis, apud quam Deus Mosen & Sacerdotem summum conveniebat.

Hinc Num. 17. 4 dicitur, *relinques eas*, (nempe virgas) *in tentorio congregationis, ante testimonium, ubi vobiscum convenio.*

Erat in patribus nostris.] Quidam interpretes omittunt præpositionem *in*; quasi redundet. Vulgatus interpres vertit *cum patribus*, ut sane *in* non raro significat *cum*. Sed videtur potius exponendum per vocem *inter*. Nam ita etiam frequenter accipitur: & tabernaculum illud in medio inter castra Israëlitarum collocabatur.

In deserto.] Olim ante multos annos prius quam templum Jerosolymæ ædificaretur.

Sicut dispoſuit præcepit, *ille loquens Mosi.*] Nempe ille Angelus personam Dei repræsentans, de quo supra vers. 30. & 35. & 38.

Ut faceret illud secundum exemplar quod viderat.] Ostensus est prius Mosi cœlitus archetypus, seu forma istius tabernaculi sacri, rerumque ad id pertinentium, ut ad hunc modum istud fabricaretur. Vide Exod. 25. 40.

Vers. 45. *Quod.*] Nempe tabernaculum.

Et id est etiam, *suscipientes* scilicet per manus traditum

traditum à Moſe & Aharone & aliis ſenioribus qui in deſerto occubuerunt. Et quidem ſimiliter ſublatum portarunt ut illud tabernaculum Molochi de quo ſupra verſ. 43.

Introduxerunt Patres noſtri.] Id eſt progenitores, atque anteceſſores.

Cum Jeſu.] Nempe illo filio Nunis ex tribu Ephraimi, antea dicto Hoſea, poſtea appellato Jehoſua ſeu Joſua: Vide Num. 13. 9 & 17: qui à Moſe juſſu Dei eſt conſecratus ut eſſet ſucceſſor illius, in populi Iſraëlitici regimine Num. 27. 18. & Deut. 34. ℣. 9. Is etiam vocatur contracte *Jeſus*, quod nomen idem fere eſt cum Jehoſua ſeu Joſua; utrumque deſcendit à voce quæ ſervationem ſignificat. Is Joſuas fuit etiam typus noſtri Jeſu Chriſti, in eo quod poſt Moſen populi Dei Servator & Rector fuerit, quodque eum in terram promiſſam introduxerit: quum Moſes non introduxiſſet: ſed & ipſe in deſerto occubuiſſet.

In poſſeſſione.] Ita proprie ſignificant verba Græca, quæ ideo Beza ita tranſtulit, *in ipſa occupatione gentium*, ut ſenſus ſit, eo tempore id factum eſſe quum Iſraëlitæ illas gentes inciperent occupare ſeu obtinere. Sed ſatius eſt hæc ita interpretari *in poſſeſſionem.*

Gentium.] Nempe in illam terram quam antea Chananæi poſteri Chanaanis, filii Chami, Chettæi, Jebuſæi, Amorræi, Ferezæi, Chevæi, Gergeſæi, poſſederant, introductum eſſe illud tabernaculum: ut vocula Græca ἐν, ſumatur pro εἰς, ſicut nonnunquam ſumitur.

Introductum eſt autem iſtud tabernaculum in terram Chananæorum, primum quum Arca Fœderis eſt tranſlata trans Jordanem Joſ. 3. 17. & 4. 11, 18. Deinde quum terra illa ſubacta ſeu occupata, tabernaculum illud in Silo collocaverunt. Joſ. cap. 18. 1.

Quas expulit Deus à facie Patrum noſtrorum.] Per rumores de miraculis divinitus circa Iſraëlitas factis, & proinde terrores vocatos crabrones incuſſos Chananæis, qui ideo præ metu fugiebant Iſraëlitas adventantes, eiſque cedebant: quanquam & per ipſorum Iſraëlitarum manus Deus illos expellebat atque delebat. Vide Exod. 23. 27, 28 & 30, 31. & Joſ. 24. ℣. 12. & Pſal. 44. 3, 4.

Uſque ad dies Davidis.] Id eſt uſque ad ea tempora quibus David regnabat; nempe tam diu tabernaculum iſtud ſacrum fuit ſub tentorio, non illatum loco fixo.

Verſ. 46. *Qui.*] Nempe David.

Invenit gratiam in conſpectu Dei.] Id eſt fuit gratus & acceptus Deo, ab eo in Regem populi Iſraëlitici loco Saulis rejecti electus, ac poſtea quóque ei probatus. Vide inter alia Pſal. 89. 21, 22.

Et petiit invenire.] Id eſt deſideravit ut poſſet Deo monſtrante locum parare ſeu facere. Ita verbum iſtud inveniendi ſumitur etiam alibi. Ut Jeſai. 58. ℣. 3, 13. Oſe. 12. 8. Verba autem hæc de Davide videntur eſſe deſumta ex Pſal. 132. 5. De eodem Davidis deſiderio, vide 2 Sam. 7. 2. 1 Paral. 28. 2.

Habitaculum.] Græcam vocem hic poſitam plerique vertunt *tabernaculum*, ſed in textu ponitur vox nonnihil immutata ab ea qua ſupra eſt notatum tabernaculum. Jam tabernaculum habebatur antea, adhuc in deſerto, ſupra ℣. 44. Sed hic oppoſite ad illud tabernaculum portatile, intelligitur ſedes firma & fixa qualis eſt domus. Quam hactenus in terris non habuit Deus, ut neque ea indiguit.

Deo Jacobi.] Quem ille Jacobus Patriarcha nepos Abrahami Progenitor Iſraëlitarum colebat, & benefactorem ſuum experiebatur.

Verſ. 47. *Solomo autem.*] Filius Davidis, pacificus & ſapiens, typus Jeſu Chriſti. Is demum hoc implevit. Vide 1 Reg. 6. 1, 38. Quia David ob multum ſanguinem in bellis effuſum, fuerat ab iſto opere prohibitus, vide 1 Paral. 22. 3. & xxviii. 3.

Ædificavit ei domum.] Nempe templum magnificum, in parte montis Sionis, dicto Moria, in illo loco ubi angelus ceſſavit ab interficiendis per peſtem Iſraëlitis, ubi David altare Deo extruxerat, vide 1 Paral. capitis xxi fine, & initio xxii. & 2 Paral. cap. 3. 1. Id templum cœptum eſt ædificari, anno quadringenteſimo octuageſimo poſt exitum Iſraëlitarum ex Ægypto, ut ſcriptum eſt 1 Reg. 6. 1, vel potius poſt eorum è deſerto in terram Chananæam ingreſſum. In quod templum illata eſt Arca Fœderis, & tabernaculum conventus, & omnia vaſa ſacra. Vide 1 Reg. 8. 1, 3, 4, 6.

Verſ. 48. *Sed.*] Quia Judæi videbantur exiſtimare templum illud Jeroſolymitanum, quod dicebatur domus Dei, ita Deo placere, ut id velut domum ſuam in qua habitet, perpetuo conſervare velit, eam opinionem falſam refellit S. Stephanus, & ſimul reddit rationem eorum de quibus erat accuſatus reſpectu dictorum de templo illo ejuſque deſtructione futura. Supra Act. 6. 13, 14.

Ille Altiſſimus.] Hoc eſt epithetum Dei, vide Gen. 14. 18, 22. Pſal. 57. 3, quod abſolute poſitum, eſt ei proprium. Ut Pſal. 9. 3. xviii. 14. xxi. 8. lvi. 3. lxxv. 6. xci. 1, 9 & alibi. Ille ſolus eſt Altiſſimus Pſal. 83. ult. nempe non tantum reſpectu habitationis, ſed etiam reſpectu ſupremæ & incomparabilis potentiæ atque poteſtatis.

Non in manufactis templis habitat.] Tanquam in domo propria & ſede quietis ſuæ. Ipſe Solomo qui templum illud Deo ædificavit, hoc ipſum agnovit. 1 Reg. 8. 27. 2 Paral. 6. 18.

Sicut Propheta dicit.] Nempe Jeſaias, cap. 66. verſ. 1 & 2.

Verſ. 49. *Cœlum mihi thronus.*] Quaſi ſedes Regalis ſeu ſolium. In cœlo nempe illo ſupremo tertio ut in ſede ſua Deus habitare dicitur, & alibi ſæpe. Ut Deut. 26. 15. 1 Reg. 8. 30, 39, 43, 49. Pſal. 2. ℣. 4. xxxiii. 13, 14. cxxiii. 1. Eccleſ. 5. 1. Mat. 5. 34 &c.

Interim ut Sol ſuppoſito ſuo in cœlo ſitus, radios ſuos ſpargit etiam extra locum in quo ipſe eſt, ita Deus ex cœlo per Spiritum ſuum ubique operatur quæ vult.

Et terra.] Vocula & non proprie hic eſt copulativa, ſed adverſativa, poſita pro *at* vel *autem.*

Scabellum pedum meorum.] Ita vile quid apud apud Deum eſt terra, ſicut apud homines eſt ſcabellum pedum. Ideoque non eſt exiſtimandum in hoc ſcabello Deum ſedem ſibi ac domum deligere, in qua perpetuo velit habitare.

Qualem domum ædificabitis mihi, dicit DOMINUS, *aut quis est locus requietis meæ?*] Ubi tanquam in sede à vobis ô homines Judæi mihi parata, consistam atque degam? ut vos opinamini.

Vers. 50. *Nonne manus meæ fecit hæc omnia?*] Non tantum orbem terræ, sed & alia aspectabilia, Deus quum hæc antea non essent fecit & creavit. Ergo non desiderat ad usum suum templum aliquod ab hominibus factum, quod exiguum est si cum operibus à Deo ipso factis comparetur.

Vers. 51. Post istam narrationem convertit S. Stephanus orationem ad reprehendendos illos Judæos qui tunc eum judicabant: quum per Spiritum Dei in se habitantem videret eorum improbitatem, ac perversitatem.

Duri cervice.] Hæc reprehensio sumta est ex ipsis Dei verbis Exod. 32. 9. XXXIII. 3. & 5. & Mosis Deut. 9. 6. & 13. XXXI. 27. Vide & Esa. 48. 4. ubi populus Israeliticus in universum ita vituperatur, ut ejus contumacia & obstinatio notetur: quod nolint isti Judæi colla sua jugo Dei submittere, eique obedire.

Et incircumcisi corde.] Quamvis carne circumcisi, de qua circumcisione ipsi gloriabantur præ aliis gentibus, quum tamen & Ismaelitæ ex Abrahamo orti, ut etiam Edomæi circumciderentur; sed corde id est animo erant incircumcisi seu præputiati affectibus pravis non coërcitis. Hoc eis etiam objicit ipse Deus Levit. 26. 41. Ut & Moses idem in illis notat, simul cum dura cervice, Deuter. 10. 16. Vide & Jer. 4. 4. & IX. ult.

Et auribus.] Etiam aures incircumcisas, id est ad audiendum verbum Dei non bene dispositas, ipsorum vitio, objecit olim Judæis Jerem. 6. 10.

Vos semper Spiritui Sancto obnitimini.] Seu resistitis, sive adversamini, vel repugnatis. Verbum Græcum significat ex adverso ruere. Notat eos DEO per Spiritum suum in servis suis existentem eos monenti, refractarios fuisse. Videtur respexisse verba Jes. 63. ℣. 10. Eodem spectant etiam verba Dei quæ habentur Jer. 7. 24, 25, 26, 27, 28. Aliqui ex eo quod Judæi Spiritui Sancto resistere dicantur, probare conantur Spiritum Sanctum esse personam divinam. Sed dicuntur similia etiam respectu rerum quæ non sunt personæ. Ut quod aliqui resistant dispositioni seu ordinationi Dei. Rom. 13. 2. Et sanæ doctrinæ 1 Tim. 1. 10. & Apostolicis sermonibus 2 Tim. 4. 15. Vide & Rom. 7. 23. Gal. 5. 17. Hic potest quæri, Quomodo spiritui Dei potenti possit homo resistere? Respondeo, vel ex hoc ipso patere, Deum in convertendis hominibus ad se atque ad viam salutis, non agere vi omnino cogente ita ut resistentiam omnem tollat, ut homo se habeat in hoc actu mere passive, sicut aliqui docent. Alioqui si homines Deo per Spiritum Sanctum eos moventi, necessario assentirentur & obsequerentur, vel qui non assentiuntur nec obsequuntur, quamvis eos Deus & Spiritus ejus moveat, id facerent ideo quod non plane potenter moverentur, quod in eis resistendi potentia & voluntas à Deo ipso non tollatur. Quomodo etiam iidem recte monerentur, ut audientes vocem DOMINI non obdurent corda sua? Psal. 95. 7, 8. & Heb. 3. vers. 7, 8.

Sicut Patres vestri.] De Patribus seu Majoribus Judæorum quomodo Deo non paruerint ostendit superius: hic dicit illius temporis Judæos non degenerasse hac in re neque discivisse à Majorum ac Progenitorum suorum moribus; quasi dicat esse malorum corvorum mala ova. Simile proverbium Ezech. cap. 16. 44. Videtur tamen non esse necesse, ita hæc verba verti, sicut vertit Beza, *quales fuerunt Patres vestri tales & vos estis.*

Et vos.] Recte his vocibus præponitur subintellecta particula *ita*, sicut etiam Matth. 6. 10, nempe similiter resistitis, quando viri Spiritu divino afflati vos officii vestri commonefaciunt.

Vers. 52. *Quem Prophetarum non persecuti sunt Patres vestri?*] Plerosque Prophetas Dei singulares famulos Israelitæ male tractarunt. Vide 1 Reg. 19. 10. Neh. 9. 26. Matth. 5. 12. XXIII. 30, 31, 35. Luc. cap. 13. 34.

Et occiderunt eos, qui prænunciarunt de adventu hujus.] Prophetæ prædicentes adventum Messiæ occidebantur ab Israelitis.

Justi.] Nempe Jesu Nazaræni; qui fuit eximie justus, insons ac nullius criminis reus, imo perfecte sanctus. Vide Jesai. 53. 9 & 11. & Zach. 9. 9. & supra Act. 3. 15.

Cujus nunc vos proditores & occusores facti estis.] Quamvis non ipsi Judæi suis manibus Jesum interfecerint, tamen hujus interfectionis apud Pilatum cui eum tradiderunt, authores fuerunt. Magnum & grave crimen est justum interficere. Hæc Stephani adversus Judæos dicta; non fuerunt convitia ex animo impotenti profecta, sed à Spiritu Dei dictata exprobratio criminum, ob quæ nisi resipiscerent manebant eos à Deo pœnæ gravissimæ.

Vers. 53. *Qui accepistis Legem.*] Nempe illam à Deo per Mosen vobis latam atque traditam. Quamvis non ipsis istis Lex data fuit sed eorum priscis progenitoribus: tamen hoc ita dicitur, quia cum majoribus suis isti unum populum constituebant. Vide annot. ad Matth. 23. 35.

In dispositiones.] Numero plurali in Græco textu. Non tam autem his verbis significatur per ministerium Angelorum Legem esse latam, quamvis & hoc verum sit, quam potius, ad dispositiones seu secundum ordinationes Angelorum: seu Angelis eam disponentibus, ordinantibus, atque præcipientibus, nomine Dei, cum authoritate. *In* ponitur pro *per* frequenti Hebraismo.

Angelorum.] Pluribus Angelis promulgatio Legis attribuitur, ut etiam Gal. 3. 19. & Hebr. 2. 2, quum supra ℣. 38 unius Angeli cum Mose in monte Sina loquentis mentio fiat. Id fit vel ideo, quod illi uni Angelo præcipuo, personam Dei sustinenti, multi alii Angeli tunc adfuerint. Vide Deut. 33. 2, vel quod non per unum Angelum omnia ad Legem spectantia mandata & instituta, sint pronunciata; sed per plures: fieri potuit ut unus Angelus Decalogum nomine Dei pronunciaverit, alii autem Angeli huic succedentes, reliqua, ut ad judicia atque ad ritus pertinentia, ejusdem Dei nomine promulgaverint.

Si Filius Dei Legem illam pronunciasset, ut aliqui opinantur, non ita loquutus fuisset S. Stephanus, sicut

sicut etiam S. Paulus ad Galatas, & Author ad Hebræos. Tirinus Jesuita hoc loco annotavit: ordinatione Angelorum Michaelis ejusque sociorum concinnatam Legem accepistis.

Et non custodistis.] Id est attamen illam Legem, Angelorum ordinatione Majoribus vestris vobisque traditam, non observastis, sed transgressionibus & peccatis vestris violastis.

Crimen objectæ sibi à Judæis contra Legem dictæ blasphemiæ, supra cap. 6. ℣. 13 retorquet Stephanus in ipsos Judæos adversarios suos, quod illi ipsi Legem illam quam sibi datam gloriabantur, contemserint.

Vers. 52. *Audientes autem hæc.*] Orationis Stephani eventa narrantur: primum in illius Concilii Patribus seu Senatu Ecclesiastico.

Dissecabantur cordibus suis.] De hoc verbo dictum supra ad cap. 5. 33.

Et stridebant dentibus in eum.] Ab ira, qua erant per dicta Stephani quamvis vera, accensi, furentes frendebant, & animorum indignationem erumpentem etiam signis externis testabantur: quasi eum etiam dentibus mordentes lacerare atque dilaniare cuperent.

Vers. 55. *Existens autem plenus Spiritu Sancto.*] Jam antea dictum est Stephanum fuisse repletum isto afflatu Dei sacro Act. 6. 5. Tunc vero Spiritus iste Sanctus magis vim atque efficaciam suam in illo exserens, velut ignis excitatus flammabat.

Intendens in cælum.] Nempe oculos animi & corporis eo dirigens, impense & enixe, quo tendebat, ad Deum & Christum; & ad cœlestia gaudia, afflictionem quæ ei in terra jam imminebat, compensatura.

Vidit.] Et animo à Spiritu Dei quo plenus erat illustrato, id contemplabatur; sed & oculis ejus credibile est oblatam esse ejusmodi visionem, cœlitus, qua recrearetur, atque confirmaretur, & ex ea solatium insigne afflictionis suæ atque mortis atrocis jam imminentis perciperet.

Gloriam Dei.] Id est glorioſam majestatem Dei altissimi, in cœlesti throno supremo residentis: instar Regis in majestate summa effulgentis. Sicut Jes. cap. 6. 1. & Ezech. 1. 26, 27, 28. & Dan. 7. 9. Vel etiam lucidum splendorem, quo thronus Dei circumfulget. Nam non raro *gloria* pro splendore illustri ponitur. Ut Luc. 2. 9. & IX. 31, 32. Act. 22. 11. & 1 Cor. 15. 41. 2 Cor. 3. 7.

Et Jesum.] Hic Jesus aperte distinguitur à Deo, nempe illo Altissimo ad cujus dexteram consistere dicitur. Ergo apparet Jesum non esse ipsum Deum Altissimum, qui est unicus, nec esse idem numero Ens cum Deo Altissimo, qui est indivisus.

Stantem ex seu *à dexteris.*] Nempe quasi partibus. *Dei.*] Alibi de Jesu in cœlum exaltato, dicitur, quod sedeat ad dexteram Dei, ut Marc. 16. 19. Luc. 22. 69. Act. 2. 34. Ephes. 1. 20. Heb. 1. 3. VIII. 1. X. 12. XII. 2, ad declarandam ejus Regiam majestatem, majestati Dei Altissimi secundam: hic autem narratur visus esse stare, ut hoc ipso ostenderet, se quasi è sede sua surgentem, esse paratum ad opem ferendam huic servo suo eximio. Ita aliquando & Deus oratur ut exsurgat, ad suos liberandos, vide Num. 10. 35. Psal. 3. 8. LXVIII. 1. Potest dici tunc Jesus ita repræsentatus fuisse ut & pugili huic suo in agone cum adversariis decertanti velut agonotheta brabæum ipsi paratum ostenderet, & contra adversarios ejus insurgeret.

Vers. 56. *Et ajit, ecce specto.*] Quod miraculum ad gloriam Jesu Christi cujus famulus erat, revelatum, contemplabatur, id non silentio premit, sed enarrat ac profitetur coram adversariis infensis, in gloriam Domini sui.

Cœlos apertos.] Vide annotata ad Matth. 3. 16.

Et filium hominis.] Illum Jesum Nazarænum, qui sæpissime ipse sese hoc nomine designabat, de quo vide annot. ad Matth. 8. 20, qui etiam dixerat adversariis suis Judæis quum in eorum judicio staret, videbitis filium hominis sedentem à dextris potentiæ (nempe Dei) & venientem in nubibus cœli. Matth. cap. 26. 64. Et credibile est Jesum quanquam corpore non jam carneo, sed spirituali subtili in cœlis præditum, licet oculis carneis videri non posset, tamen exhibuisse tunc sese servo suo videndum ea forma humana in qua antea dum in terris versaretur, conspiciebatur.

Ex dexteris stantem Dei.] Vide annot. ad ℣. proxime antecedentem. Stephanus testatur Judæis adversariis, Jesum illum ab eis injuste & indigne crucifixum, quem ab ipso celebrari ægre ferebant supra cap. 6. 14 se jam oculis cernere redivivum, & quidem in cœlo existentem, Deo proximum; simulque eos terret ostenso judice atque vindice.

Vers. 57. *Clamantes autem voce magna.*] Ut Stephani dicta Jesu Nazaræni gloriam cœlestem asserentia, quæ illis maxime adversa & ingrata erant, ac blasphema videbantur vociferatione sua opprimerent. Ita se isti Judices, Senatores, indigne gerebant.

Continuerunt aures suas.] Vel manibus totis obturantes, vel digitis in aures insertis; vel etiam infima auricula molli intra aures inflexa: velut verba indecora & infanda atque absurda minime audienda, dicerentur.

Et irruerunt unanimiter in eum.] Quasi zelo, sed amaro, impulsi; quo contra Stephanum quasi contra blasphemum efferbuerunt: non disquirentes num recte an secus diceret; violenter eum aggressi, quamvis jam sub Romanorum potestate viventes, non haberent jus ipsi capitali supplicio aliquem puniendi, vide Joh. 18. 31. Sed videntur id fecisse jure extraordinario Zelotarum, de quo videantur notata ad Luc. 6. 15. Quidam existimant eos id fecisse permissu præsidis Pilati.

Vers. 58. *Et ejectum extra civitatem.*] Id est expulsum, seu extrusum.

Lapidabant.] Lapidationis pœna in Lege Mosaica erat constituta ei qui vel nomen Dei blasphemaret, vide Levit. 24. 14. vel aliquem à veri Dei cultu ad Deorum alienorum cultum seu ad idololatriam abducere vellet. Vide Deut. 13. 6, 7, 8, 9, 10. Isti autem Zelotæ excœcati, Stephanum idololatriæ, & abductionis ad Deum alienum nequaquam convictum, tali supplicio affecerunt. Ita solent veros Dei & Christi ejus servos ii qui ipsi veritatem non agnoscunt falsis criminibus damnare, & suppliciis

afficere, vide Joh. 16. 2, 3. Lapidationis modus à Rabbi Mikotzi, ita deſcribitur, quod viro lapidando, quatuor à lapidationis loco cubitis diſtanti veſtes detraherentur, ſolis pudendis ab anteriori tectis. Locus lapidationis habebat (inquit) altitudinem duarum ſtaturarum, ad quem reus vinctis manibus aſcendebat. Illum alter teſtium ad lumbos pulſatum præcipitabat in terram: ex qua ſi mortuus non eſſet, elevabant teſtes lapidem ibi collocatum pondere duorum hominum, quem alter teſtium ſupra eum projiciebat: quod ſi ne ſic quidem moreretur, lapidabatur ab omni Iſraële.

Et teſtes.] Hi debebant incipere lapidationem ex Lege Deut. 17. 7. iſtius juris ſpeciem obſervare iſti videri volebant.

Depoſuerunt veſtimenta ſua.] Nempe ſuperiora; quidam vertunt pallia: ideo autem ea deponebant, ut commodius abſque impedimento & expeditius lapidationem peragerent. Non de Stephani veſtibus depoſitis hic dicitur, ut exiſtimavit Bernhardus. Quanquam & lapidandi veſtibus ſpoliabantur.

Apud pedes juvenis vocati Sauli.] Non plane adoleſcentis, ut plerique vertunt, niſi abuſive, ſed jam adulti. Ut is ea cuſtodiret. Vide infra Act. 22. 20.

Verſ. 59. *Et lapidabant Stephanum.*] Primum Martyrem Chriſti qui poſt ipſum Jeſum Chriſtum primus eſt propter fidem Chriſti dira morte necatus; vel potius, quod nomen ejus Græcum coronam ſignificans notat, coronatus.

Invocantem.] Id eſt precationem religioſam pronunciantem opem ſupernaturalem cum fiducia implorantem. Quem autem ea precatione invocaverit, mox ſignificatur dum iſta invocatio declaratur.

Et dicentem Domine Jeſu.] Dominum Jeſum, cujus erat diſcipulus & ſervus Stephanus, quem poſt reſurrectionem, in cœlum exaltatum eſſe, & omnem poteſtatem in cœlo atque terra à Deo patre datam obtinuiſſe credebat, proindeque quod precabatur facere eum poſſe perſuaſus erat, quem ad dexteram Dei ſitum videbat, & quem filium hominis eſſe profitebatur ſupra verſ. 56. hunc religioſa precatione invocabat ejuſque opem implorabat: quum propter fidem in ipſum interficeretur. Quoniam autem Stephanus vir Sanctus & Spiritu Sancto plenus Dominum Jeſum in cœlis exiſtentem religioſe invocavit; hinc ſequitur, etiam nos eundem Dominum Jeſum quamvis is non ſit ipſe Deus altiſſimus precibus invocare licite poſſe, imo, quum res requirit, etiam debere. Quod autem quidam Judaizantes, Jeſum Chriſtum precibus invocari licere negantes, ut hoc eludant, comminiſcuntur, has voces *Domine Jeſu* intelligendas eſſe de Deo Patre, quaſi Stephanus illum precatus dixerit, Tu qui es Dominus Jeſu; ut nomen iſtud *Jeſu* non ſit vocativi ſed genitivi caſus; vel ſi vocativi, ut per *Jeſum* quod nomen Hebræum Servatorem ſeu ſalvatorem ſignificat, ipſe DEUS altiſſimus, qui eſt Pater Jeſu Chriſti, intelligatur, qui etiam Servator eſt primario: futilia & inepta commenta ſunt. Nam & nuſquam in Sacra Scriptura Deus pater ita deſcribitur ut Dominus Jeſu vocetur; & ſi is ſenſus eſſet, non Κύριε Ἰησοῦ ſed Κύριε, Ὁ Ἰησοῦ. dicendum fuiſſet: & quamvis nomen Jeſu à ſalute deducatur, tamen nuſpiam, pro appellativo nomine, ſed ſemper pro proprio ponitur. Simili porrò invocatione Domini Jeſu concluditur à Johanne liber Apocalypſeos cap. 22. verſ. 20.

Suſcipe Spiritum meum.] Nempe illam potiorem partem ſubſtantiæ hominis, jam à corpore mox ſejungendam. Precatur Stephanus ut Dominus Jeſus in cœlis cum DEO Patre regnans, Spiritum ejus quem ipſius Domini Jeſu cauſa amittebat, in manus ſuas ſuſciperet, eumque conſervaret, poſtea ei ultimo die reddendum per glorioſam reſuſcitationem. Imitatus eſt hac in re ipſum Dominum Jeſum, qui in cruce exſpiraturus, Deo Patre invocato, in ejus manus ſpiritum ſuum depoſuit. Luc. 23. 46.

Verſ. 60. *Poſitis autem genibus.*] Sicut fieri ſolebat in precibus intenſioribus.

Clamavit voce magna, non ſubmiſſa, ſed intenſa & clara ut ab omnibus qui aderant exaudiretur.

Domine.] Nempe Jeſu, eundem enim tunc quem & paulo ante, compellavit.

Ne ſtatuas eis hoc peccatum.] Verbum Græcum hic poſitum, ſumtum ab eo quando aliquid ponderatur, ſeu appenditur, ut fit in pecuniis ex debito reddendis. Hoc autem voluit ſignificare Stephanus, ne Dominus Jeſus iſtis inimicis ipſius, peccatum iſtud, quod ipſum inſontem crudeliter interficerent, velut debitum quoddam appenſum, imputare, idque poſtea ab eis exigere, ſeu eos hac de cauſa ſevere punire vellet. Hac in re Stephanus, & moniti Domini Jeſu, Mat. 5. 44, & facti talis Luc. 23. 34, memor, id ipſum fecit: in extremo vitæ actu, jam ſpiritum efflaturus & fidem in Dominum Jeſum DEI filium, & charitatem erga proximos etiam inimicos declaravit: Omnibus Chriſti ſervis piis imitandus.

Et quum hoc dixiſſet obdormivit.] Quum ſpiritu à corpore ſeparato, vita hac temporali privaretur, ac moreretur, obdormiviſſe dicitur, quaſi ſomno ad tempus ſopitus; quia in morte non manebit, ſed ex ea velut è ſomno expergiſcetur, ac reſuſcitatus à Domino Jeſu reſurget, ac reviviſcet, ad vitam æternam.

Ita & alii in Domino mortui, obdormiſcere dicuntur, ut 1 Cor. 15. 18, 20, 51. 1 Theſſ. 4. 13, 14, 15. Hinc loca ubi Chriſtiani mortui ſepeliuntur, vocantur ex Græco, Cœmeteria, quaſi dormitoria.

CAPUT VIII.

Verſ. 1. *Saulus autem.*] Ille juvenis de quo cap. proxime præcedente verſ. 58. cujus nomen idem quod illius primi Regis Iſraëlitarum qui ex eadem tribu Benjamitica fuit, & lupo, cui Benjaminem Jacobus Patriarcha aſſimilavit Gen. 49. verſ. 27, ſimilis; ſicut ille Rex Davidem, ita iſte eum cujus David typus fuit, nempe Jeſum Chriſtum ejuſque fideles crudeliter perſequebatur. Ex Hebræo ſignificat idem quod *petitus*.

Erat conſentiens.] Plus aliquid notat vox Græca, quaſi dicatur *condelectatus*, nempe ut alii qui Stephanum interficiebant, ejus velut blaſphemi & impii, nece delectabantur, ita & Saulus ſimul cum iis illa delectabatur: eaque illi etiam placebat, ut zeloſo Phariſæo. Vide infra 26. 9. Gal. 1. 14.

Facta eſt autem in illa die.] Non tantum illla una die hæc

hæc persequutio est facta, sed per plures dies, ut colligi potest ex sequentibus præsertim vers. 3. Sed illo die orta, ex occasione Stephani, vigebat circa illud tempus.

Persequutio magna in seu *contra Ecclesiam illam* [quæ erat] *in Jerosolymis.*] Quasi omnes discipuli Jesu in Stephani persona atque judicio damnati, ut perinde blasphemi, deberent affligi & necari.

Omnesque dispersi sunt.] Plerique discipuli Christi, persequutionem illam vitantes. Videntur præcipue significari tales qui in Ecclesia erant alicujus nominis, & qui præire in docendo poterant, ut illi septuaginta discipuli, olim etiam à Christo ad euangelizandum missi, & è Diaconis præter Stephanum reliqui: & alii similes. Nam ut ex illis quinque millibus fratrum, de quibus supra cap. 4. 4. nullus Jerosolymis maneret apud Apostolos, vix est credibile. Vide infra ℣. 3. sed fugiebant ii quibus fugere commodum erat.

Per regiones Judææ.] Extra Jerosolymam. *Et Samariæ.*] Illi vicinæ.

Præter Apostolos.] Aliis diffugientibus ob persequutionem, ex urbe Jerosolyma, Apostoli excellentissimi servi Christi, noluerunt tunc inde fugere, sed aliquamdiu ibi adhuc manserunt constanter: quamvis quia ipsi maxime ab adversariis impetebantur credibile sit eos latitasse. Ut primi post Christum Ecclesiæ fundatores, in statione sua persistentes, Ecclesiam inchoatam non desererent, sed præsentes magis stabilirent atque firmarent. Postea tamen & hi digressi sunt Jerosolymis vigente pace, ut Petrus, infra cap. 9. 32. & Gal. 2. 11. & alii, vide Gal. 1. vers. 18, 19.

Vers. 2. *Comportarunt autem.*] Id est collatis operis exportarunt, ut exposuit Piscator, vel una extulerunt. Quidam exponunt *collegerunt* nempe corpus ejus lapidibus contusum. Aliqui ut vulgatus Interpres *curaverunt*, id est funus ejus exsequiis ac sepultura honorarunt. At forsan absque prælatis crucibus & cereis interdiu accensis. Vide supra 5. 6. Syrus Interpres habet, *positum in arca sepelierunt.* Non asservatum est in aliqua theca corpus ejus religiose colendum, nec dissectum in frusta quæ aliis Christianis dono mitterentur vel divenderentur.

Stephanum.] Id est corpus Stephani jam anima vacuum: per Synecdochen integri pro parte.

Viri religiosi.] Seu pii, ejus socii.

Et fecerunt planctum magnum super eo.] Planctus proprie significat id quando pectora manibus percutiuntur, quod est signum magni mœroris & luctus. Vide Luc. 18. 13. xxiii. 27 & 48. Notatur autem hac voce etiam quævis rei dolendæ deploratio.

Non temere ob Stephani viri tam pii & sancti mortem truculentam isti viri religiosi luctum excitarunt. Dolendum est enim quando Ecclesia viris insignibus qui ei ædificandæ adhuc operam impendere possent, privatur.

Vers. 3. *Saulus autem vastabat Ecclesiam.*] Nempe discipulorum Christ: à Stephani cæde cui consentiebat quamque bene cessisse existimabat, animatus, atque efferatus, etiam alios Christi discipulos vexabat, eos perdere conatus: habens zelum Legis, sed non secundum scientiam.

Per domos invadens.] Hinc inde per varias ædes in quibus Jesu Nazaræni discipulos versari resciscebat, incursabat violenter, ut emissarius Seniorum, Pharisæorum & Sacerdotum, eorum authoritate fretus. Vide infra cap. 26. 10.

Trahensque.] Ut solent trahi malefici criminum rei, perdendi. Sicut lupus oves.

Viros & mulieres.] Etiam huic sexui molliori ac debiliori non parcebat, etiam in fœminas sæviebat.

Tradebat in custodiam.] Id est in carcerem, ut ibi inclusi custoditi non tantum vinculis coërcerentur, sed & inde educti in Synagogis seu conventibus cæderentur verberibus. Ut infra cap. 22. 19.

Vers. 4. *Illi quidem igitur.*] Istud *quidem* redundat, vide supra 5. 41.

Dispersi.] Nempe Jerosolymis ob persequutionem egressi.

Pertransibant.] Id est peragrabant regiones, tum ipsius Judææ, vide supra ℣. 1, tum ulteriores, vide infra cap. xi. ℣. 19.

Euangelizantes.] Id est annunciantes, seu prædicantes.

Illum sermonem.] Non vulgarem aliquem, sed illum excellentem, nempe sermonem Dei, à Deo profectum, Euangelium de Jesu Christo, deque consequenda per fidem in eum ex Dei gratia, vita æterna. Et alibi iste sermo excellens absolute ita vocatur, ut Matth. 13. 21, 23. Marc. 6. 14. Infra cap. xi. 19. Gal. 6. 6. 2 Tim. 4. 2. Aliquando autem expresse vocatur *sermo Dei*, ut Luc. 8. 11. & Act. 6. 2. & infra ℣. 14.

Ita etiam in fuga persequutionis, & in dispersione, non sunt otiati servi Christi, sed dispersi doctrinam Christi salutarem hinc inde inter homines spargebant ac disseminabant. Ita ipsæ persequutiones quibus Satanas per homines doctrinæ veræ infensos conatur euangelii Christi cursum impedire ac sufflaminare, per Dei providentiam eidem Euangelii cursui promovendo inserviunt. Ut ignitæ particulæ hinc inde dissectæ, plura incendunt. Verisimile est inter istos multos dispersos, euangelium prædicantes, fuisse nonnullos qui non erant ad euangelii prædicationem proprie ordinati ut Doctores, & tamen id prædicarunt, ducti zelo gloriæ Christi.

Vers. 5. *Philippus autem.*] Socius Stephani paulo ante lapidati, ei sicut loco ita pietate atque zelo proximus, unus ex numero illorum septem Diaconorum: qui non ad verbum Dei prædicandum, sed ad ministeria mensarum erant ordinati, ut dictum supra cap. 6. vers. 2 & 3, tamen sicut ejus socius & collega Stephanus, præter munus ministrandi mensis quod erat Diaconis ordinarium, extraordinarie ex instinctu Spiritus Sancti quo plenus erat, de doctrina salutari cum adversariis disserebat, ita etiam Philippus faciebat: præsertim quum in dispersione Ecclesiæ à diaconia illa vacaret; ex Diacono factus Euangelista.

Deveniens in civitatem Samariæ.] Seu urbem. Alias Samaria etiam regionem denotat, ut supra ℣. 1. Sed hic urbem illius regionis Metropolim, ut & infra vers. 8, quæ in monte quem Amri Rex Israëlitarum à Semero quodam emit, exstructa, ita est nominata. Vide 1 Reg. 16. 24: quam, & ejus territorum R. ex Assyriorum Salmanassar abductis inde

decem tribubus Israëlitarum, aliis colonis Ethnicis complevit, vide 2 Reg. 17. 6, 24, qui religionem ex Israëlitica & Ethnica mistam sectabantur. Vide ibid. vers. 33 & 41. *In urbem Samariæ* significat in urbem Samariam, ut sit genitivus speciei, sicut supra cap. 7. vers. 36, 40.

Prædicabat eis.] Id est ejus urbis Samariæ incolis. Quamvis Christus antea vetuerat discipulis suis ne irent ad Samaritanos Matth. 10. 5, sed postea jussit Act. 1. 8, quod nunc Diaconus iste ad effectum deducere cœpit.

Christum.] Id est doctrinam de Christo, & de fide in eum. Hoc sensu & alibi ponitur Christus. Ut Act. 2. 42. Eph. 4. 20. Philip. 1. 16, 18.

Vers. 6. *Attendebantque turbæ iis quæ dicebantur à Philippo, unanimiter.*] Samaritæ à Judæis pro hæreticis habiti, auscultabant pie doctrinæ Euangelii Christi quam Jerosolymorum Proceres & Sacrosanctum Sacerdotum Concilium rejiciebant, & in ejus confessoribus persequebantur.

Quum audirent ii & viderent.] In textu Græco est, *in audire eos & videre*, id est dum audiebant & videbant, seu propterea quod audiebant & videbant.

Signa.] Id est miracula insignia, per synecdochen generis pro specie. Hæc miracula evidentiæ doctrinæ sanæ addita per Philippum edita, partim audita partim visa, commovebant eos ut illi auscultarent.

Vers. 7. *Multorum enim.*] Signa ista quæ fuerint, hic declaratur.

Habentium Spiritus immundos. Id est cacodæmones, qui homines occupabant. Post has voces subauditur pronomen *ii*. Nempe Spiritus immundi.

Clamantes voce magna voce, exibant.] Ægre ferentes se ex hominibus quos inhabitarent expelli, angorem suum inde ortum vociferatione significabant.

Multi autem paralytici & claudi sanati sunt.] Miracula benefica, hominibus utilia, qualia etiam faciebat Jesus & ejus Apostoli, à Philippo quoque fiebant.

Vers. 8. *Et factum est gaudium magnum in civitate illa.*] Nempe Samariæ. Ortum tum inde quod homines illius loci à malis illis per Philippi miracula benefica liberarentur: tum etiam multo magis quod his permoti ad Messiam ejusque Euangelium & lætum nuncium de regno cœlesti per fidem ac resipiscentiam capessando converterentur.

Vers. 9. *Vir autem quidam nomine Simon prius erat in ea civitate.*] Nempe Samariæ.

Magiam exercens.] Magiæ & Magorum nomen Persicum per se non malum; abusu ad artes miras nefandas cacodæmonum ope patratas, & ad earum studiosos, devenit. Videatur Annotatio ad Matth. 2. 1.

Et obstupefaciens gentem Samariæ.] Miris quibusdam factis, seu præstigiis, in admirationem magnam atque stuporem adducens. Vide infra vers. 11. ita fascinans ut omnes quasi in ecstasin raperentur.

Dicens esse seipsum aliquem magnum.] Nempe quempiam virum divinum, numine plenum.

Vers. 10. *Cui attendebant.*] Græcum verbum proprie significat *adhibebant* subintelligitur, animum seu mentem. Ita ei auscultabant, ut eum observarent, eique etiam obtemperarent. Simile dictum supra vers. 6.

Omnes à parvo, usque ad magnum.] Id est omnes omnino, tam minimi, quam maximi, nempe non tantum viles sed & excellentes homines, ut infra 26. vers. 22. & Heb. 8. 11.

Dicentes iste est potentia Dei illa magna.] Id est in isto seu per istum potentia seu vis Dei insignis exseritur, quasi plenitudinem potestatis talium operum insignium efficiendorum à Deo haberet. Ut de Mose miracula edente dictum *digitus Dei est.* Exod. 8. 19.

Vers. 11. *Attendebant autem ei propter hoc quod multo tempore magiis obstupefecisset eos.*] Præter miranda facta per magicas artes diabolicas patrata, ipsa temporis diuturnitas qua talia is exercebat homines hisce dementatos, ad obediendum huic seductori obligabat atque obfirmabat. Tanto magis postea ibi Christi potentia & gloria effulsit, quando ab isto tam potenti Satanæ ministro illos abduxit.

Vers. 12. *Quum autem credidissent Philippo euangelizanti ea quæ de regno Dei.*] Id est de beatissimo statu cœlesti ex Dei gratia ab hominibus consequendo. Vide Marc. 1. 14, 15. Luc. 9. 2. qui idem status vocatur regnum cœlorum· Matth. 4. 17 & alibi:

Et nomine Jesu Christi] Hic nomen Jesu Christi non notat vocabulum, sed videtur significare ipsum Jesum Christum. Vide infra vers. 35. vel potestatem & gloriam ejus. De Jesu illo Nazaræno prædicabat Philippus ut & Apostoli faciebant, quod is à DEO sit ita exaltatus ut sit factus Christus seu Messias, Rex cœlestis populi DEI, in quem miraculis celebrem, à Judæis Crucifixum, sed à DEO resuscitatum, & in cœlo collocatum, si quis credat, fiduciam in eo collocans, ejusque mandatis obediens, vitam æternam eo largiente sit certo consequuturus.

Baptizabantur.] Id est postquam crediderunt, & fidem sunt professi, in religionis Christianæ susceptæ & regenerationis perficiendæ signum, in aqua immergebantur: Ex præcepto Christi, Marc. 16. vers. 16.

Virique & mulieres.] Credentes, seu fidem profitentes. Non infantes, qui quum omnino non intelligant Euangelium prædicatum, ei assentiri id est credere non possunt.

Vers. 13. *Simon autem.*] Ille Magus, qui jam populo illo à se ad alium converso destituebatur.

Et ipse credidit.] Nempe permotus miraculis magnis, à Philippo editis, fidem de Jesu Christo quem Philippus prædicabat, professus est. Sed fidem istam in eo non fuisse perfectam atque solidam & sinceram ac vivam, postea res declaravit. Ita fere credidit sicut cacodæmones credere dicuntur Jac. 2. 19.

Et baptizatus.] Quum suscepit signum regenerationis, sed tamen non fuit per baptismum regeneratus, quod patuit brevi, de quo infra vs. 18 & 19.

Erat adhærens Philippo.] Nempe ita ut eum assectaretur, sicut discipulus magistrum, & prædicationi ejus assidue attenderet.

Spectansque signa & potentias magnas fieri.] Id est admiranda opera ab insigni Dei potentia profecta. Vide Matth. 7. 22. & XIV. 2. & Act. 2. 22.

Obstupescebat.] Quamvis ipse Simon Magus, per magicas

magicas artes, dæmonum ope, quædam miranda patraret, & ideo homines talia cernentes multo tempore in admirationem ſui & ſtuporem raperet, ut dictum ſupra ℣ſ. 9, 10, 11; Tamen poſtquam animadvertit potentiorem eo qui in ipſo erat Spiritum in Philippo eſſe & per illum miracula ſolida magna operari, ita ut etiam dæmones ipſos quorum ope Simon illa mira efficiebat, à Philippo ex hominibus quos occupaverant videret expelli invitos, de quo ſupra ℣ſ. 7, rerum tam inſperatarum conſpectu in admirationem magnam atque ſtuporem rapiebatur.

Verſ. 14. *Audientes autem qui in Jeroſolymis erant Apoſtoli.*] Qui tum quum alii diſcipuli Chriſti ob perſequutionem Jeroſolymis excederent, ibi remanſerant. Vide ſupra ℣ſ. 1.

Quod recepiſſet Samaria.] Id eſt Samaritani cives, per metonymiam ſubjecti.

Sermonem Dei.] Nempe eximium illum, id eſt euangelium, de regno Dei, ac vita æterna, & de Jeſu Chriſto. Vide ſupra ℣ſ. 12.

Miſerunt ad eos.] Ex numero ſuo ablegarunt Apoſtoli iſtos legatos, ut in Samaria doctrinam de Chriſto à Philippo Diacono prædicatam confirmarent, & Apoſtolica authoritate Eccleſiam in ea urbe conſtituerent.

Petrum.] Illum in Senatu Apoſtolico Primatem, non tamen illius Senatus & totius Eccleſiæ Monarcham, ut aliqui volunt. Nam ſi talis Monarcha & caput Eccleſiæ, fuiſſet Petrus, non fuiſſet ab Apoſtolis cæteris ut collegis ſuis ita miſſus, velut Legatus: quum majorem atque ſuperiorem à minoribus & inferioribus atque ſubjectis ipſi, mitti & ad legationem adhiberi, ſit prorſus inconveniens. Exiſtimo Papam nunc non paſſurum dici ſe aliquo mitti à Cardinalibus.

Et Johannem.] Illum gratia & dilectione à Domino Jeſu inſigniter honoratum, Petro proximum Apoſtolum.

Verſ. 15. *Qui deſcendentes.*] Seu quum deſcendiſſent, id eſt Jeroſolymis profecti eſſent, & Samariam veniſſent.

Precabantur pro eis.] Id eſt ad Deum vel Dominum Jeſum preces dirigebant, ut illis Samaritanis converſis ad fidem Chriſti impetrarent donum eximium cœleſte.

Ut acciperent Spiritum Sanctum.] Nempe afflatum divinum, quo tunc paſſim ii qui fidem in Jeſum Chriſtum ſuſcipiebant, non tantum qui euangelium prædicaturi & Eccleſiæ gubernationi præfuturi erant miraculoſe donabantur per Chriſtum: ut facultatem prophetandi & linguis variis loquendi adepti, doctrinam Chriſti quæ tunc nova erat, confirmarent. Vide ſupra cap. 2. 38. & infra x. 44. 45, 46. & xix. 6. & 1 Cor. 12. 8, 9, 10.

Verſ. 16. *Nondum enim erat ſuper ullum eorum.*] Non ſtatim cum fide in Chriſtum dabatur ordinarie, extraordinarius iſte Spiritus Sanctus mirificus, propheticus.

Illapſus.] Nempe è cœlo miſſus ac cum impetu quodam deſcendens, & in homines ſuperveniens, afflatus ille Dei. Ut infra x. 44. xi. 15.

Solum autem baptizati erant in nomen Domini Ieſu.] Id eſt per ritum ſacrum immerſionis in aquam, nominato ſuper eos nomine Jeſu Chriſti, ipſi Chriſto ut Magiſtro ac Domino ſuo ſpirituali cœleſti ſunt conſecrati, & doctrinæ ejus initiati. Vide annotationem ad Matth. 28. 19, ad voces *in nomin Patris, & Filii* &c. & hic ſupra cap. 2. 38.

Verſ. 17. *Tunc impoſuerunt manus ſuper eos.*] Ritus iſte ut ab aliquibus perſonis eminentibus imponerentur aliis manus, qua manuum impoſitione mediante, peculiaris gratia Dei conferebatur iis, qui per eam à viris ſacris conſecrabantur, erat olim uſitatus. Vide annot. ad Matth. 19. 13, 15.

Et.] Conjunctio iſta copulativa diverſas perſonas quaſi eaſdem ſed tantum diverſa effecta facientes, conjungit. Ut & ſupra cap. 6. ℣ſ. 6.

Accipiebant Spiritum Sanctum.] Nempe illi homines quibus ab Apoſtolis manus impoſitæ erant. Quidam ex hoc loco probant Sacramentum illud quod vocant Confirmationis: quod ſolet peragi ab Epiſcopo tantum, cujus pollice chriſmate ſeu oleo conſecrato in hominis antea baptizati jam ad aliquam ætatem progreſſi, fronte crucis forma cum certis verbis & geſtibus appingitur, alapa etiam ei inflicta, per quæ Spiritus Sanctus illi homini detur, qui eundem animam & corpore perficiat atque adverſus omnes hoſtes præſertim ſpirituales, vires ei ſuppeditet, & regenerationis augmentum conferat, ut ajunt. Sed fruſtra iſte ritus hinc colligitur. Nam hic neque olei ullius, neque crucis fit mentio: ut de aliis taceam: & non appareret regenerationis augmentum his eſſe collatum; quum id videre Simon non potuiſſet, qui tamen mox dicitur vidiſſe Spiritum Sanctum illis hominibus eſſe datum.

Verſ. 18. *Spectans autem.*] Nempe agnoſcens ex effectis quæ à Spiritu Sancto profecta ſenſibus ſubjacebant: quale effectum erat prophetia & linguarum variarum quas antea ignorabant proloquutio. Ut Act. x. 46. & xix. 6.

Simon.] Ille Samaritanus Magus, de quo ſupra ℣ſ. 9 & ſequentibus. A cujus Simonis nomine denominata eſt Simonia, peccatum nempe illud quo quis res ſacras pretio mercatur. Cujus hic ſpecimen in ipſo habemus. Quod peccatum ſæpe factis committunt etiam ii qui id maxime verbis vituperare ſolent: res ſacras tum ementes, tum vendentes: apud quos cœlum eſt venale Deuſque ut cecinit ipſorum vates Joh. Spagnolus Mantuanus Carmelita. Hi non Simonis Petri, ut videri volunt, ſed Simonis Magi ſunt ſucceſſores. De hoc Simone plura narrantur à quibuſdam, ut de primo ſub Novo Fœdere Hæreſiarcha. Qui non tantum à divina potentia Syzygias quaſdam ſeu conjugatas facultates proficiſcentes comminiſcebatur, ſed etiam ſeipſum Deum nuncupans, apud Samaritanos quidem ut Patrem, apud Judæos autem ut filium, apud alias gentes denique ut Spiritum Sanctum, verſari dictitabat, ac ut alii ſcribunt apud Judæos Meſſiam apud gentiles autem Jovem ſe eſſe jactabat. Idem ſuos aſſeclas quæcunque eis libuiſſent facere ſinebat, quod abſque bonis operibus per ſolam gratiam ſalutem eſſent conſequuturi. Quidam addunt eum poſtea Romæ verſatum præſtigiis ſuis Romanos dementaſſe. & quum tempore Neronis dæmonum ope in ſublime ſubvolaſſet, Petri & Pauli Apoſtolorum precibus eſſe in terram præcipitatum.

tatum. Videantur de his, Euseb. Hist Eccl. lib. 2. Et Justinus Martyr Apologia 2. & Irenæus lib. 1. Et Arnobius 2. & Cyril. Catech. 6. & Theodoretus in Hæreseon epitome, & Sulpitius Severus Hist. Sac. l. 11.

Quod per impositionem manuum Apostolorum daretur Spiritus Sanctus.] Si Spiritus Sanctus esset persona Dei Altissimi, non convenienter de ipso ita diceretur quod hominibus daretur, & quidem per impositionem manuum Apostolicarum.

Attulit eis pecunias.

Vers. 19. *Dicens, date & mihi potestatem hanc, ut cuicunque imposuero manus accipiat Spiritum Sanctum.*] Hypocrita scelestus, proditus est à sua ambitione & avaritia, quibus vitiis laborans, id affectabat ut pretio emtam facultatem largiendi Spiritus Sancti, partim superbe gloriæ suæ causa ostentaret, partim etiam rursus aliis pretio Spiritum Sanctum avare venditaret.

Vers. 20. *Petrus autem ajit ad eum.*] Iste insignis Apostolus non tulit hanc speciem nefarii sceleris patienter, sed istum hominem impium graviter objurgavit.

Argentum tuum.] Id est pecunia tua, per metonymiam materiæ.

Tecum sit in perditionem.] Non tantum simpliciter recusat Petrus pecuniam istam oblatam accipere, sed eam summopere aversatur, ac devovet, quasi dicat, maneat tecum tecumque pereat eodem exitio quod tibi merito imminet, nempe nisi resipiscas. Hæc enim conditio hic subintelligitur, ut apparet infra ℣. 22. Ista Petri verba non tam imprecationem continere quam comminationem & prophetiam seu prædicationem, notavit Beda: & Glossa ordinaria.

Quoniam donum Dei.] Hic donum Dei videtur vocari ipse Spiritus Sanctus, qui à Deo gratis seu ex gratia datur seu donatur hominibus. Quem Spiritum Sanctum velut in possessione sua habere voluit iste Simon, ut pro arbitrio suo cui vellet eum largiretur. Quanquam posset per donum Dei hoc loco intelligi & ipsa ista facultas conferendi Spiritum Sanctum alicui: quæ per singularem gratuitam Dei donationem Apostolis erat quadantenus concessa, non quod ipsi proprie darent Spiritum Sanctum, sed quod ad impositionem manuum eorum, & ad preces, quod dictum supra ℣. 15 daretur Spiritus Sanctus, nempe à Deo, per Christum.

Existimasti per pecunias possideri.] Vel potius acquiri, seu comparari, ut possideatur.

Vers. 21. *Non est tibi pars neque sors.*] Id est ne speres te posse esse participem & compotem hujus rei: non spectat hoc ad te ullo modo.

In sermone isto.] Sermonem aliqui hoc loco accipiunt pro re ista, id est dono Spiritus Sancti. Quia solet per Hebraismum poni *verbum* pro *re*. Vide Luc. 1. 37. II. 15. Act. 10. 37. Imo & *sermo* pro *re* ponitur Rom. 9. 28. Quidam sumunt sermonem pro negotio isto, quod nempe spectat ad Spiritum Sanctum. Sed alii *sermonem* accipiunt pro Euangelio, quod est sermo Dei, vide supra ℣. 14. Imo & absolute vocatur *sermo* ut supra ℣. 4. Sed ita ut in isto sermone seu Euangelio, eatenus partem habere negetur iste Simon, quod ad eum non pertineant promissa Dei eximia in Euangelio comprehensa, credentibus vere assignata; inter quæ promissa est tum Spiritus Sanctus, tum etiam remissio peccatorum, & vita æterna.

Nam cor tuum non est rectum.] Id est animus tuus non est sincerus, sed perversus.

In conspectu Dei.] Quod Deus videt: tu autem Deum omnia etiam intima spectantem, non respicis. Perversæ enim cogitationes separant à Deo, & in maleficam animam non introibit sapientia &c. Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum, & amolietur se à cogitationibus stultis. Sap. 1. 3, 4, 5.

Vers. 22. *Resipisce igitur à malitia tua ista.*] Quamvis improbum, graviter reprehensum atque territum, tamen Apostolus ne ei spem gratiæ Dei omnem præcidisse videatur, commonefacit ad resipiscentiam, quam si egisset serio, mente sua à malo & vitioso statu mutata in bonum, non desperabat de ejus salute. Unde discere debemus, nec nobis de peccatoribus quantumvis magnis esse desperandum: sed eos esse ad resipiscentiam seriam exhortandos.

Et deprecare Deum.] Post peccatum commissum, resipiscentiæ adjungenda est enixa ad Deum pro peccati remissione & pœnarum per id commeritarum remotione deprecatio.

Si forte remittatur tibi.] Dubitanter loquitur, propter ejus magnam pravitatem resipiscentiæ veræ obstantem, quam se agnovisse verbis mox sequentibus indicat: non tamen absque spe; si serio & vere resipisceret. Ut etiam Dan. 4. 27. Joël. 2. 14. Jon. cap. 3. 9. Si remittatur culpa remittitur etiam ea quæ nonnisi ob culpam infligenda est pœna: quamvis interdum propriâ peccati pœnâ remissâ, inferantur aliquæ leviores castigationes.

Cogitatio cordis tui.] Id est ista machinatio vafra & prava, abutendi dono Dei ad ambitionem atque avaritiam.

Vers. 23. *In felle enim* &c.] Græcus textus proprie habet *in fel, & colligationem.* Quod etiam aliqui putant retinendum in interpretando, ut significetur per Hebraismum eum factum esse quasi ipsum fel & colligationem iniquitatis. Ut Esa. 1. 31. in Hebræo & Heb. 1. 5. Sed non est insolitum, particulam Græcam εἰς id est *in* cum Accusativo, permutari cum ἐν, quod est *in* cum Ablativo. Ut Mar. 5. 34. XIII. 16. Luc. 16. 8. Act. 2. 27. & hic Act. 8. 40. Fel *amaritudinis* significat fel amarum per Hebraismum. Notatur iste Simon fuisse malitia quæ felli amaro similis est, prorsus imbutus. Plus enim est aliquem esse in fellē quasi immersum, quam fel esse in aliquo. Videntur respici verba Mosis, Deut. 29. 18, vel etiam XXXII. 32. Ubi & fellis seu veneni, nam vox Hebræa utrumque significat, & amaritudinis fit mentio.

Et colligatione injustitiæ.] Id est animo ita veluti vinculis devincto ac colligato, à vitiis, ut hypocrisi, ambitione, avaritia, ut difficile sit ista dissolvere, nisi accedente singulari atque extraordinaria Dei gratia ac misericordia. Jesa. 58. 6 etiam memorantur *colligationes impietatis.*

Video te existentem.] Videbat id Petrus tum ex effectis ipsius quibus prodebat iste Simon quid intus in corde ejus esset, tum ex Dei per Spiritum Sanctum revelatione.

Vers. 24.

Vers. 24. *Respondens autem Simon ajit: deprecamini vos.*] Ut viri sancti, Deo chari.

Pro me.] Nempe peccatore, qualem se esse sensit. Sic olim Abrahamus pro Abimelecho & domo ejus precatus. Gen. 20. 7, 17. & Jobus pro amicis non satis amicis Job. 42. 8, 9, 10.

Ad Dominum.] Nempe Deum, vide supra ℣. 22.

Ut nihil superveniat super me horum quæ dixistis.] Supra ℣. 20 & 21. Dicit autem pluraliter, quia quamvis Petrus illa dixisse narretur, tamen etiam Johannes, socius ejus illa verba approbavit, vel eis similia addidit. Aliquando impii præ se ferunt pœnitentiam, ut Saulus Rex 1 Sam. 15. 24, 25. & Achabus 1 Reg. 21. 27.

Vers. 25. *Illi.*] Nempe qui recens Jerosolymis illuc missi erant Apostoli, Petrus & Johannes, vide supra ℣. 14.

Quidem igitur.] Istud *quidem* redundat, ut supra cap. 5. 41.

Testificati.] Seu obtestati, serio commonefacientes illos Samariæ urbis incolas, ut Euangelio suscepto adhærerent, in eoque perseverarent.

Et loquuti sermonem Domini.] Id est postquam doctrinam Christi ibidem in urbe Samariæ docuerunt, illosque homines in religione Christiana instituerunt. Nam non solius impositionis manuum causa illuc advenerant.

Reversi sunt in Jerusalem.] Ut ibi in ista Judæorum metropoli adhuc opus Domini promoverent.

Multosque vicos Samaritanorum euangelizarunt.] Non tantum in ipsa metropoli, sed in aliis quoque oppidis illius regionis per quæ transibant, Euangelium incolis prædicarunt. Euangelizare aliquem, & euangelizare alicui, id est bonum nuncium ei prædicare, eodem sensu dicitur, ut non tantum benedicere alicui, sed & benedicere aliquem, dici solet.

Vers. 26. *Angelus autem Domini* &c.] Miro modo Dominus cœlestis nempe Jesus Christus ordinavit media ut homo quidam ad cognitionem ejus salvificam adduceretur. Ecce Angelum nuncium cœlestem, qui nuncii jam Jesu Christo in cœlum evecto sunt ei subjecti, 1 Petr. 3. 22, misit eo fine, is autem,

Loquutus est ad Philippum.] Illum Diaconum, & jam Euangelistam, qui in Samaria doctrinam Christi prædicavit, & miraculis corroboravit.

Dicens, surge & vade versus meridiem, ad viam descendentem ab Jerosolymis.] Quia ea via profectu rus erat is homo qui erat ad fidem in Jesum Christum convertendus.

In Gazam.] Hæc urbs Samsonis gestis, & morte celebris, Judic. 16. 1. seqq. & 21. Olim erat una ex quinque Philistæorum urbibus principalibus 1 Sam. cap. 6. 17. Vide & Jer. 25. 20. & Amos. 1. 6. & Sophon. 2. 4, de qua his locis prædicitur quod esset vastanda.

Hæc est deserta.] Hoc quidam referunt ad viam, quæ respectu alterius viæ eodem tendentis non admodum trita fuerit. Sed alii potius ad Gazam: quæ ab Alexandro Magno Macedone fuit expugnata & diruta, mansitque deserta: postea autem in alio loco alia ejus nominis est ædificata. Hoc dictum de loco deserto videtur additum vel loco causæ, cur jussus sit Philippus ire eo, quo alias ipse non fuisset iturus, non sperans se in ea solitudine aliquid eximium effecturum: vel propter occupandam objectionem.

Vers. 27. *Et.*] Vel qui nempe Philippus, *surgens* seu operi se accingens.

Profectus est.] Voci Angeli obsequutus.

Et ecce vir Æthiops.] Id est homo quidam ex Æthiopia, regione alioqui contemta, à filio Chami, Chus, Hebraice nominata. Ea putatur esse quæ nunc vocatur regnum Abyssinum.

Eunuchus.] Nomen hoc Græcum quidam derivant ab eo quod bonam mentem habeat, quia castrati, qui proinde casti erant, hoc nomine vocati: ii adhibebantur reginarum servitiis, Terent. in Eunucho Act. 1. sc. 11. ultra med. Sed alii idem nomen deducunt ab eo quod cubile seu cubiculum nempe regium habeat seu teneat ac observet, quasi חֹבֵשׁ מִטָּה ut significet cubicularium, quamvis non castratum: seu aulicum. Ut Gen. 37. 36. & xxxix. 1. Potiphar vocatur Eunuchus, qui tamen uxorem habuit, ibid. ℣. 7. Sin iste Æthiops fuit eviratus seu spado, tum potest videri impletum esse in eo quod de Eunuchis prædictum fuit Jesa. 56. 4, 5.

Dynastes.] Ita Græce à potentia seu potestate vocantur viri magnifici & præfecti insigniores: tales è cubiculariis fiebant, Strapæ.

Candaces Reginæ Æthiopum.] Reginarum Æthiopiæ tunc temporis hoc nomen Candace fuisse commune indicant Plin. l. vi. c. 29. & Strabo & Euseb. sicut Regum Ægypti olim Pharao, postea Ptolomæus.

Qui erat supra omnem gazam ejus.] Gaza dicitur esse vox Persica, quæ significat thesaurum. Fuit igitur iste, præfectus thesauri regalis: qualis vocari solet Thesaurarius.

Qui venerat adoraturus.] Nempe Deum verum per sacrificia.

In Jerusalem] Loco cultui Dei solenni destinato: vel à majoribus jam suis, addictus religioni Judaicæ, quam aliqui existimant ab Æthiopibus olim susceptam fuisse, tunc quando Regina illa Sabæa à Solomone rediit. Quanquam hæc non ex ista regione Æthiopica fuisse videtur, de quo dictum ad Matth. cap. 12. 42. Fieri potest, quod aliqui indicant, ut ab Israëlitis per dispersionem in Æthiopiam quoque profectis, religio ipsorum illic fuerit propagata, vel ipse iste Eunuchus factus proselytus. E longinqua ac valde remota regione tam procul iverat religionis gratia, unde apparet ejus pietas.

Vers. 28. *Erat autem revertens.*] Nempe post sacra Jerosolymis peracta, jam domum in Æthiopiam redibat.

Et sedens in curru suo.] Curru suo proprio vehebatur, sicut homo potens ac dives, idque ut probabile est non absque comitatu.

Et legebat Prophetam Esaiam.] Egregium specimen pietatis, quod etiam in itinere, Sacræ Scripturæ lectioni deditus fuerit, etiamsi esset laicus ut vulgo vocant, & Politicus. Nam & talibus commendata est Sacræ Scripturæ lectio, ut Deut. 17. 18, 19. & Jos. 1. 8. Huic actioni Sacræ intentum eum Dominus in pleniorem rerum sacrarum notitiam adducere voluit.

Vers. 29.

Verſ. 29. *Ajit autem Spiritus Philippo.*] Vel angelus, qui etiam eſt Spiritus, qui ſupra verſ. 26 narratur Philippum alloquutus: vel potius Spiritus Sanctus intus id ei dictans.

Accede & adhære currui huic.] Græcum verbum proprie ſignificat, *agglutinator:* ut acceſſu propiore haberet occaſionem colloquii ſacri.

Verſ. 30. *Accurrens autem Philippus.*] Obſequutus alacriter dictamini ſpiritus divini.

Audivit eum legentem Prophetam Eſaiam, & ajit numne intelligis quæ legis?] Ex iis quibus eum occupatum deprehendit, captavit occaſionem docendi eum. Legere aliquid & non intelligere parum prodeſt.

Verſ. 31. *Is autem ajit quomodo enim poſſim, niſi quis in viam duxerit me?*] Indicavit iſte Æthiops non potuiſſe ſe, illius Scripturæ Sacræ ſenſum intelligere, niſi quis alius eum illi oſtendiſſet: ideo quia Scriptura illa erat prophetica: prophetiæ autem pleræque ob ſenſus myſticos difficulter poſſunt intelligi, ab iis qui eo à quo illæ dictatæ ſunt ſpiritu Prophetico carent. Vide 2 Petr. 1. 20. Sæpe in talibus ex eventu demum quo prophetiæ implentur, & illius ad has applicatione, quid ſibi eæ velint, percipitur. Neque vero tunc quum nondum Chriſtus fuit paſſim revelatus, ſed velata erant de eo myſteria, neceſſarium fuit ad ſalutem ut Prophetarum de eo verba myſtica ab omnibus plane intelligerentur: quæ ſuo demum tempore erant patefacienda. Hinc autem non conſequitur quod aliqui volunt, Sacras literas in rebus quoque ad ſalutem unicuique neceſſariis tanta eſſe obſcuritate involutas, ut nequaquam poſſint intelligi ab hominibus, etiam animum & diligentiam adhibentibus, & divinam opem ſincere implorantibus, niſi eis ab Eccleſiæ prælidibus omnia explicentur. Bene ſcripſit Auguſtinus, de Doctr. Chriſt. l. 2. c. 6. Magnifice & ſalubriter Spiritus Sanctus ita Scripturas Sanctas modificavit, ut locis apertioribus fami occurreret, obſcurioribus autem faſtidia detergeret. Nihil enim fere de illis obſcuritatibus, eruitur, quod non planiſſime dictum alibi reperiatur. Et Chryſoſtomus in 2 Theſſ. Homil. 3. de divinis literis loquutus, ait, omnia neceſſaria ſunt aperta & manifeſta. [Et Cyril. cont. Julian. 50. 9. Nihil in Scripturis difficile eſt iis qui in illis verſantur ut decet. Et Epiphan. in Hæreſi 75. Omnia clara ſunt in divina Scriptura his qui cum ratiocinatione divinum ſermonem audire volunt.] In obſcurioribus Sacræ Scripturæ locis explicandis merito conſulendi ſunt peritiores qui in eis ſunt multum verſati. Sed ita conſulendi ut ii conſulant & rationibus perſuadeant id quod verum eſſe videtur, non ut imperent ſequendum eſſe ſenſum ab iis indicatum quamvis ab auditoribus non intellectum. Nam & hic de Sacræ Scripturæ intelligentia mentionem fecit Philippus; itaque intelligi oportet ea quæ ſunt credenda.

Rogavitque Philippum ut aſcendens ſederet cum eo.] Magna fuit iſtius Dynaſtæ viri inſignis probi modeſtia atque humanitas, & magnum veritatis ſanctæ cognoſcendæ ſtudium, qui homini ignoto & ut apparebat ignobili, non ſolum reſpondit comiter, ſed etiam ultro amanter in currum ſuum ad ſeſſionem & colloquium atque Scripturæ ſibi non claræ declarationem invitavit.

Verſ. 32. *At locus.*] In Græco textu eſt vox à continendo ſeu comprehendendo derivata: quod aliquam ſermonis partem contineat.

Scripturæ quam legebat, erat iſte.] Sunt verba ex Eſa. 53. 7, 8.

Ut ovis ad mactationem ductus eſt, & ut agnus coram tondente ipſum mutus.] Alia animalia pleraque ſi non tantum ad occiſionem ſed etiam ad tonſuram ducantur ſolent id immodeſte ferre, ac reſiſtere & vociferari: At oves & agni modeſti & manſueti, talia placide tolerant. Modeſtia & patientia Meſſiæ ad tormenta & cruciatus ducendi, his Prophetæ verbis per ſimilitudinem deſcribebatur.

Ita non aperit os ſuum.] Loquutus quidem eſt Jeſus Chriſtus coram judicibus aliqua, ſed non defendebat oratione cauſam ſuam, & quum patiendum erat non conviciabatur adverſariis, neque minabatur. Vide 1 Petr. 2. 23. ita patiens erat iſte agnus Dei.

Verſ. 33. *In humiliatione ejus judicium ejus ſublatum eſt.*] Hebræus textus apud Jeſaiam habet, *de clauſura & de judicio ſublatus eſt.*

Poſſet verti etiam *à vel ex clauſura & ex judicio* quod hic notatur præpoſitione *in.*

Aliqui exponunt, Chriſtum per humiliationem & oppreſſionem, à judicibus non juſto judicio è medio ſublatum ſeu morte damnatum & interfectum eſſe. Alii autem eundem, ex contumelioſa condemnatione & ſupplicio miſerabili quo affectus eſt poſtea eductum ſurſum ſublatum ſeu exaltatum eſſe. Poſita ſunt autem iſta Prophetæ verba in præterito, quum habuerint ſignificationem futuri.

At generationem ejus quis enarrabit?] Per hanc generationem aliqui intelligere volunt ex Dei Patris eſſentia filii Dei præternam emanationem, quæ ſit omnino ineffabilis. Sed de hac loquutum eſſe Prophetam nullo argumento firmo probari poteſt. Etiam ea Jeſu filii Dei generatio qua abſque viri ope per Spiritus divini Sancti operationem in virgine eſt formatus, enarrari plene non poteſt. At vox generationis in Sacris Libris varias habet ſignificationes. Sæpe per Hebraiſmum ſignificat non actum quo quis gignitur, ſed nationem ſeu homines alicujus gentis, præſertim una ætate viventes, ut Gen. 7. 1. Eccl. 1. 4. Pſalm. 24. 6. Matth. 11. 16. XVI. 4. XXIV. 34. Marc. 13. 30. Luc. 17. 25. XXI. 32. Aliquando ſeculum, ut Geneſ. 6. 9. Pſalm. 100. 5. Jeſ. 51. 8. Epheſ. 3. 5, 21. Aliquando progeniem ſeu poſteros, ut Levit. 25. 30. Pſal. 112. 2. Hic ſive gentis illius Judaicæ quæ ſeculo Chriſti vixit eumque innocentem ad mortem diram damnavit malitiam ac perverſitatem magnam, intelligamus, ſive Chriſti progeniem ſpiritualem numeroſam, ſive ejuſdem Chriſti poſt mortem reſuſcitati ævum durans in ſecula ſeculorum, omnia iſta enarrare eſt difficile. Videatur de his, inter Pontificios Lyranus, Vatablus, Arias Montanus, inter Reformatos autem Zuinglius, Calvinus, Piſcator, Ravanellus.

Quoniam tollitur à ſeu *è terra vita ejus.*] In Hebræo textu Prophetæ, *abſciſſus eſt de terra viventium:* indicatur vita hæc quam in terra vivebat ei eſſe per mortem atrocem ademta.

Verſ. 34. *Reſpondens autem enuchus Philippo, ajit.*] Id eſt, loqui orſus, quamvis non ad interrogationem aliquid

aliquid regerens. Sæpe verbum *respondendi* in his libris ita accipitur.

Oro te, de quo Propheta dicit hoc? de seipso? an de alio quopiam?] Non absurde quidem de ipso Esaia qui à Judæis multa mala pertulit, intelligi ista possunt, aliquatenus, sensu typico. Sed sensu eminentiore de alio, nempe de Jesu Christo.

Vers. 35. *Aperiens autem Philippus os suum.*] Id est, orationem prolixam dicere exorsus, ut Math. 5. ℣. 2.

Et incipiens à Scriptura ista.] Id est, ab hoc qui præ manibus erat Scripturæ loco, à verbis hisce Esaiæ, initio capto, ulterius progressus,

Euangelizavit ei Jesum.] Docuit eum, doctrinam de Jesu Nazaræno, cujus typum ac figuram aliquatenus gessit Esaias, in quo Jesu & hæc & alia Prophetarum vaticinia eximio modo sint impleta. Enarravit ei, quod is Jesus, è familia Davidis ortus, Bethlehemi natus, ex virgine, Spiritu Dei Sancto abundantissime præditus, Euangelio annunciato, & miraculis multis insignibus confirmato, quum peccatum nullum commisisset, morte truculenta affectus fuerit: sed postea die tertia Deus eum ex morte resuscitatum in cœlum assumserit, ad dexteram suam collocaverit, omnia ei subjecerit, & dederit ei facultatem omnes fideles è morte suscitandi & perducendi ad vitam æternam. In quem proinde Jesum ut Messiam seu Regem populi Dei sit credendum, & ei obediendum, & fidem istam professos ac resipiscentiam suscipientes, baptizari debere in remissionem peccatornm: & alia ejusmodi quæ etiam alibi iis qui ad Jesum Christum adducebantur, ab Apostolis enarrata legimus.

Vers. 36. *Quum autem proficiscerentur.*] Aliqui codices addunt, *disquirentes invicem.*

Secundum viam venerunt ad quandam aquam.] Fluvium aliquem forsan, vel torrentem.

Et inquit Eunuchus, ecce aqua, quid prohibet me baptizari?] Apparet eum à Philippo inter alia quæ ab eis qui Jesum essent pro Domino suo habituri, requirebantur, inter differendum audivisse de baptismo aquæ à talibus suscipiendo. Igitur doctrinam de Jesu Christo edoctus vult ei adjungi baptismum.

Vers. 37. Quædam exemplaria totum hunc versiculum omittunt. Qui tamen nequaquam est omittendus: continet enim Confessionis fidei quæ à baptizandis tempore Apostolorum exigebatur summam: & aperte declarat quid sit in nomen Jesu Christi baptizari: ut Beza annotavit.

Ajit autem Philippus, Si credis.] Hæc est conditio quæ à baptizandis jure prius requiritur, ut fidem habeant in Christum, & eam fidem confiteantur, ac tum demum liceat eis baptizari: absque hac fide præcedente aliquem baptizari in nomen Christi, est inconveniens, scilicet ut fiat Christianus ac pro Christiano habeatur is de quo non constat an credat in Christum, vide Marc. 16. 16. Fidei autem isti addendum vel includendum est propositum obediendi præceptis Christi. Ut Matth. 28. 20, seu resipiscendi. Act. 2. 38. & xx. 21.

Ex toto corde.] Non satis est fidem ore profiteri, sed eam in corde plene habere sinceram oportet, ut quis sit de eo quod se credere ait firmiter persuasus hoc esse verum, & nihil dubitet. Vide Rom. 10. cap. 9, 10.

Filium Dei esse Jesum Christum.] In textu partes Enunciationis sunt transpositæ; rectus ordo est, credo quod Jesus Christus, sit Filius Dei. Hæc est brevis summa fidei Christianæ, qualis etiam proponitur 1 Joh. 5. 5. & Joh. 20. 31. & 1 Joh. 4. 15, vide etiam Matth. 16. 16. Joh. 6. 69. infra Act. 9. 20. Sed in ea paucis verbis, res multæ continentur. Nam qui credit firmiter Jesum illum ex Spiritu Sancto Dei conceptum, mortem diram passum, à Deo resuscitatum, esse Christum seu Messiam, Regem populi Dei à Deo exaltatum, & quod idem est ex Psal. 2. Filium Dei, nempe illum unigenitum, qui factus est hæres omnium, cui si quis fide vera adhæreat eique obediat is sit ab eo ad hæreditatem regni cœlorum admittendus, is etiam præceptis ejus, obediet, sine qua obedientia se gratiam ejus salutarem non speret obtenturum.

Non videtur iste Æthiops tunc quum fidem istam profiteretur adeo supra id quod oportet sapuisse, [vel potius desipuisse] ut crederet, eum qui esset Christus, seu Unctus Dei, & Filius Dei, esse simul ipsum Deum Altissimum, illum unicum.

Vers. 38. *Et jussit stare currum.*] Id est aurigæ suo imperavit, ut currum sisteret.

Et descenderunt ambo in aquam, & Philippus & Eunuchus.] Et baptizaturus & baptizandus tempore Apostolico in aquam descendebant: ideo quia ille istum non tantum aqua aspergere, sed in aquam immergere debuit. De quo videatur inter alia annotatio ad Matth. 3. 6 & 16. Quod etiam ex versu hic mox subsequente apparet. Is mos immutatus est post tempora Apostolorum, & non obtinet inter eos Christianos qui maxime gloriantur de antiquitate Apostolica.

Et baptizavit eum.] Nempe Philippus Eunuchum aquæ immersit, in nomen Jesu Christi quem professus est, idque in signum ablutionis peccatorum ac resipiscentiæ.

Vers. 39. *Quum autem ascendissent ex aqua.*] Post absolutum baptismum.

Spiritus Domini rapuit Philippum.] Quædam exemplaria hoc loco habent, *Spiritus Sanctus incidit in Eunuchum, Angelus autem Domini rapuit Philippum.* Ut & Hieronymus citavit, & Erasmus ac Beza, annotarunt. Id si amplectamur, agnoscendum erit ante ullam manuum impositionem Eunuchum istum accepisse extraordinarie Spiritum Sanctum, ut Cornelius cum domesticis suis accepit eum adhuc ante baptismum, infra x. 44, 47. De Elia è conspectu abeunte, olim creditum, eum à Spiritu Dei rapi, & alio transferri, 1 Reg. 18. 12. & 2 Reg. 2. 16. Sin hoc de Angelo accipiatur, consentiet cum eo quod scriptum est in Additionibus ad Danielem, cap. 14. ℣. 35 & 38. Abacucum Propheram esse ab Angelo transportatum in alium locum. Translatus est autem Philippus alio, cum corpore, postquam id ad quod missus à Deo erat, peregit, quia alibi ejus opera opus erat. Probabile est hunc raptum Philippi factum esse spectante Eunucho, ut is addito doctrinæ isto miraculo magis in fide in Jesum Christum confirmaretur.

Et non vidit eum amplius Eunuchus.] Ab hoc in Æthiopiam reverso, fertur ibi disseminata esse religio Christiana: quæ nunc admistis erroribus, & retentis præterea Judaicis ceremoniis, ab Abyssinis utcunque tenetur.

Proficiscebatur enim via sua, gaudens.] Nempe quod intellexisset ex Philippo Prophetias de Messia jam impletas esse, & Messiam jam existere; quodque fidem in eum & viam rectam perveniendi in regnum cœleste ad vitam æternam esset assequutus: per hunc virum singulari Dei providentia sibi insperanti oblatum. Ob hæc Dei beneficia insignia, gaudium in animo ejus est exortum: veluti si thesaurum pretiosum absconditum invenisset. Vide Matth. 13. vers. 44.

Vers. 40. *Inventus est.*] Non significat eum quæsitum esse: Sed ibi extitisse, & apparuisse. Ita vox *inveniendi* non raro accipitur. Ut Exod. 35. 23. Esth. 1. 5. Jer. 23. 11. Thren. 2. 9. Mal. 2. 6. vide etiam Matth. 1. 18.

In Azoto seu *Azoti.*] In textu Græco est *in Azotum.* Est nomen urbis Philistinorum, unius è quinque principalibus. Vide supra 26. annot. & Jos. 13. ℣. 3. Dicitur à Gaza distare 40 milliaribus.

Et transiens.] Seu peragrans, scilicet illam regionem, ab Azoto, ad Cæsaream.

Euangelizabat civitatibus omnibus.] In Græco textu est *euangelizabat civitates omnes.* Sicut supra vers. 25.

Usque dum veniret ipse, in Cæsaream.] Seu Cæsaream. Hæc urbs ad mare meditarraneum sita, quæ olim vocabatur Turris Stratonis, deinde ab Herode Magno Rege restaurata & egregie exornata, in gratiam Cæsaris Augusti vocata est Cæsarea. Videatur Josephus de bell. Jud. lib. 1. c. 16. Alia ab hac fuit Cæsarea Philippi de qua Matth. 16. 13.

CAPUT IX.

Vers. 1. *AT Saulus.*] Ut lupus rabidus, respice annot. ad c. 8. ℣. 1.

Adhuc spirans minas & cædem.] Quippe plenus spiritu Pharisaico, infesto Jesu Christo & ejus discipulis, ita ut eum horum perniciem & internecionem anhelare appareret: hoc toto animi ardore cupiebat, ita ut ex ejus oculis, vultu, & ore hujus ardoris flamma veluti emicaret. Ita Cicero dixit, Catilinam, scelus anhelantem, pestem patriæ molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem.

In discipulos Domini.] Per hunc Dominum intelligitur ille Jesus, quem Deus Dominum & Christum fecit, supra cap. 2. vers. 36. cui Christiani serviunt, & per eum Deo altissimo. In has oves innocuas iste lupus sæviebat. Cujus fervor imo furor in Christianis persequendis ideo describitur, ut deinde tanto magis mirandum opus Christi in eo convertendo appareat.

Accedens principem Sacerdotum.] Pontificem Maximum, ut Synedrii seu Concilii præsidem, qui tunc adhuc Cajaphas fuisse censetur.

Vers. 2. *Petiit ab eo Epistolas.*] Et simul ab aliis senioribus. Vide infra Act. 22. 5. & 26. 12. ut hac authoritate Pontificia armatus, haberet licentiam istos qui pro hæreticis habebantur, comprehendendi.

In Damascum.] Urbs hæc Syriæ antiqua & potens, à quodam Semi nepote condita narrratur Jos. Antiquit. lib. 1. c. 7. dicitur ab Jerosolyma distitisse milliaribus German. 40. Nomen Hebræum habet à sanguine: quod eo loco sanguis Abelis à Caine primo fratricida effusus dicatur.

Ad Synagogas.] Damasci fuit magna Judæorum frequentia, quæ inde colligi potest, quod sub Nerone Damasceni Ethnici decem millia Judæorum in publicas thermas collecta trucidasse narrentur, à Josepho, de bello Jud. lib. 2. cap. 25. Probabile est multos è Judæis factos Christianos, illam Jerosolymitanam persequutionem fugientes, confugisse Damascum. Itaque Saulus non contentus eos vexasse Jerosolymæ, etiam illuc eos persequendi laborem ultro desumit. Magistratus autem Damascenus tunc Judæis favebat & in talibus coöperabatur, ut apparet 2 Cor. 11. 31.

Ut.] Scilicet per istas Epistolas efficeretur ei potestas ac licentia id faciendi, nempe ut *si quos invenisset* &c.

Viros que & mulieres.] Absque sexus discrimine, vide supra 8. 3.

Vinctos.] Seu vinculis ligatos, ut oves mactationi destinatas.

Duceret in Jerusalem.] Ut ibi potissimum in ista metropoli Judæorum, ad terrorem aliis incutiendum suppliciis afficerentur. Vide Joh. 16. 2.

Hujus viæ existentes.] Id est sectæ, seu religionis, nempe Christianæ; per Metaphoram. Ita & infra XIX. 9. & 22. & XXII. 4. & XXIV. 14.

Vers. 3. *Inter proficiscendum autem, factum est ut is appropinquaret Damasco.*] Illi urbi in qua minas suas in Christianos ad effectum deducere volebat.

Et ex improviso circumfulsit eum lux à cœlo.] Instar fulguris, sed magna lux lucidior Sole: de qua vide infra cap. 22. 6. & XXVI. 13. Ut Saulus zelo inconsiderato obtenebratus & quasi occœcatus, hac luce cœlesti perstringeretur ac percelleretur.

Ita infensum valide adversarium, zelo amaro flagrantem, miraculose ab eo averti, & ad Christum converti oportuit.

Vers. 4. *Et cadens in terram.*] Quia illius lucis à cœlo ad se venientis fulgore magno repentino perculsus ac quasi sideratus fuit.

Audivit vocem dicentem sibi.] Nempe è cœlo prolatam, unde & lux descenderat.

Saul.] Non Saule; retenta vox Hebræa, quia Hebraicè facta est hæc alloquutio. Vide infra XXVI. vers. 14.

Quid seu *cur me persequeris?*] Quia Jesu Christi discipulos persequebatur, ideo ita loquitur Jesus Christus, qui quod suis fit id ita accipit quasi ipsi fiat. Vide Matth. 25. 40 & 45. Luc. 10. 16. Quippe fideles Christi sunt corpus & membra ejus.

Vers. 5. *Ajit autem: Quis es domine?*] Videtur Saulus dum lux illa è cœlo appareret, priusquam ipse ea perstrictus luminum suorum seu oculorum usu privaretur, & priusquam in terram procideret, vidisse personam quandam augustam, in cœlo sese exhibentem, quæ erat Jesus, sed Saulus tunc adhuc eam esse Jesum ignorabat, forsan putabat esse Angelum

gelum Dei, aliquem, ideo interrogat *quis es*, agnoscit tamen esse dominum, quippe qui dominica quadam potestate eum ita perculerat.

At Dominus.] Nempe is quem Christiani pro Domino cœlesti quem Deus talem fecit, supra cap. 2. 36, agnoscunt.

Ajit: Ego sum Jesus.] Addunt quædam exemplaria, *ille Nazaræus.* Hæc autem apparitio Jesu glorificati, quamvis è cœlesti sede non descendentis, fuit similis illi quam vidit Stephanus, de qua supra cap. 7. 55, 56.

Quem tu persequeris.] Nempe dum meos famulos fideles infestas.

Durum tibi.] Id est difficile, & noxium est.

Contra stimulos calcitrare.] Est loquutio proverbialis, sumta similitudine à jumentis ut bobus, qui si aratrum aut currum trahentes stimulo puncti ac fodicati recalcitrent, dum stimulo nocere volunt, non illi sed sibiipsis nocent; quia in stimulum acutum ejusque cuspidem calcem impingentes, suos ipsi pedes lædunt. Simile adagium reperitur apud Æschylum, Agamemnone, & apud Euripidem Bacchis & Peliasi. Etiam apud Terent. dicitur Phormione, Act. 1. sc. 2. Nam quæ inscitia est adversum stimulum calces? Indicat Dominus Jesus, Saulem imprudenter & frustra ei resistere, eumque oppugnare in ipsius discipulis, nam quanto magis id fecerit, tanto magis à potentia sua sensurum esse noxam & detrimentum.

Vers. 6. *Tremensque & pavens.*] Nempe Saulus, cujus mentio prius facta: perculsus mirabili cœlesti lumine & voce: jam è feroce domitus, inclinatus ad obediendum isti Jesu Christo, quem antea spernebat eique resistebat; nunc autem eum præter opinionem suam in cœlo apparentem, agnoscit Dominum: ex lupo fero factus repente mitis ut ovis.

Ajit, Domine, quid me vis facere?] Jam victus, dat manus, ac semet dedens atque subjiciens huic Domino, nempe Jesu Christo, quærit ab ipso modum ipsius reconciliandi, paratus ipsi obedire. Magnus iste Jesu Christi adversarius magna quidem ipsius potentia pulsabatur, sed tamen non vi irresistibili ac violenta animus ejus cogebatur ut converteretur, sicut quidam opinantur: nam Deus & Dominus Jesus non amat invitum obsequium; quod neque obsequium proprie dici potest, si quis violenter ad id trahatur: sed permovet variis mediis varios animos, ut commoti libere se ac libenter ei dedant eumque sponte sequantur.

Et Dominus.] Nempe Jesus Christus.

Ad eum.] Scilicet dixit.

Surge & ingredere in civitatem.] Nempe Damascum.

Et.] Id est, tunc, quædam exemplaria habent *& ibi*, id est Damasci.

Dicetur tibi quid te oporteat facere.

Vers. 7. *At viri qui simul iter faciebant cum ipso.*] Comites Sauli: testes futuri istius miraculi quod circa Saulum est factum.

Steterunt attoniti.] Id est manserunt in loco, in quo eos hæc res stupenda deprehendit, ita ut præ novitate rei mirabilis stupore perculsi non progrederentur; quamvis non proprie starent, sed in terram prostrati essent, vide infra 26. 14. Ita *stare* pro simpliciter manere ut non progrediaris; ponitur Gen. cap. 19. 17.

Audientes quidem vocem.] Quæritur hic, de cujus voce hæc intelligantur. Aliqui existimarunt intelligendum hoc de voce Sauli, qua alloquebatur quempiam, vs. 5 & 6 quum comites ejus neminem viderent cum quo colloqueretur: Ut hæc verba concilientur cum illis quæ habentur infra cap. 22. 9. Sed non opus est eo confugere: de illis verbis illic erit aliquid notandum. Hic autem significatur vox illa Jesu Christi cœlitus demissa, quæ istorum aures feriebat, quamvis confuse, ita ut significatio ejus ab ipsis non perciperetur. Ut Joh. 12. 29.

Neminem autem spectantes.] Nempe quamvis forsan oculos versus cœlum unde sonus edebatur, attollerent, eo fine ut cernerent eum qui loqueretur cum Saulo, tamen non cernebant. Tantum Saulus cernebat. Vide simile quid Dan. 10. 7.

Vers. 8. *Surrexit autem Saulus à terra.*] Græcum verbum proprie significat, *excitatus est.*

Apertis autem oculis suis.] Id est, palpebris quæ antea erant occlusæ, diductis, conabatur videre; sed *neminem videbat.*] Id est nec comites suos: nam fulgore illo cœlesti erat obcœcatus: ut apparet ex vers. seq. & 12, 17, 18. & infra cap. 22. 11.

Manuducentes autem eum.] Nempe illi qui cum eo iter faciebant. Ita Saulus qui Christianos vinctos Damasco Jerosolymam ducere volebat, tunc ipse velut victus Damascum ducebatur.

Introduxerunt in Damascum.] Probabile est manuductionem istam à comitibus multis, per urbem, observatam, præbuisse occasionem historiæ ejus rei miraculosæ quæ Saulo accidit, divulgandæ.

Vers. 9. *Et erat dies tres non videns.*] Isto triduo, quum visu corporali esset destitutus, credibile est Dominum Jesum ei per internas animi visiones voluntatem suam patefeciisse, ut verè dicere posset, se Euangelium non ab homine ullo mortali accepisse ac didicisse, sed per Jesu Christi revelationem. Gal. cap. 1. 12.

Et non manducavit neque bibit.] Jejunio vacabat diu, ut factum olim ab Israëlitis Est. 4. 16. Id autem faciebat tum ob pœnitentiam anteactorum, tum ut commodius vacaret precibus & sacris contemplationibus atque meditationibus.

Vers. 10. *Erat autem quidam discipulus in Damasco, nomine Ananias.*] Nempe discipulus Jesu Christi; & quidem, ut probabile est, non vulgaris. Aliqui eum existimant fuisse unum ex illis LXX discipulis qui in terris versanti Jesu Christo adhærebant, Apostolis proximi. Sic Oecumenius: qui etiam eum vocat diaconum. Augustinus autem vult fuisse presbyterum. Dorotheus scribit eum postea factum esse Episcopum Damasci.

Et ajit ad eum Dominus in visione, Anania.] Sive in aperta visione, sive in ecstasi, sive in somnio; fieri potuit ut angelus Jesu Christi speciem referens Ananiæ isti apparuerit.

Is autem ajit, Ecce ego Domine.] Nempe adsum paratus alacriter facere quod jubes. Vide Matth. 21. vers. 30.

Vers. 11. *At Dominus ad eum: Surgens vade in vicum vocatum Rectum.*] Id est plateam Damasci

ita nominatam, quod aliis plateis rectior esset.

Et quære in domo Judæ, Saulum nomine, Tarsensem.] Oriundum è Tarso urbe Ciliciæ, vide infra cap. 21. 39. & XXII. 3.

Ecce enim orat.] Saulus in conversionis actu constitutus, jejunio diuturno addidit preces.

Vers. 12. *Et vidit.*] Nempe Saulus. Quidam existimant hæc verba esse Domini Jesu, narrantis ista Ananiæ. Sed potius videtur historicus qui hoc scripsit, nempe Lucas, narrare his verbis ea quæ interea dum Dominus cum Anania loqueretur, de Saulo, eodem tempore de eodem negotio, ipsi Saulo apparuerint, atque ita hæc verba accepit vulgatus Interpres qui parentheſi hunc versum inclusit. Præsertim quum non conveniens videatur, ut Dominus Jesus ipsi Ananiæ hoc narrans dixerit, *vidit virum nomine Ananiam*, dixisset potius *vidit te.* Pro altera parte posset afferri ratio quæ suadeat hæc à Christo narrari Ananiæ, quod alias non exprimeretur quid esset Ananiæ faciendum. Sed etiam sic non expressa essent plene quæ narrantur infra ℣. 17 & 18. Videtur Dominus Jesus de eo dixisse Ananiæ plura quam hic exprimuntur.

In visione.] Quamvis oculis corporeis adhuc occæcatus esset, nec videre potuerit; tamen oculis animi vidit hoc quod ei intus ostendebatur, eo modo quo apparuerat eventurum. Ut eventu postea subsequuto, magis confirmaretur in persuasione, hoc Domini providentia singulari evenisse.

Virum nomine Ananiam, introeuntem.] Virum hunc nominari Ananiam, Dominus Jesus Saulo ignoranti revelavit: ut illi mox accessuro magis fideret.

Et imponentem sibi manum, ut visum recipiat.] Hoc est idipsum quod Dominus Ananiam Saulo facere voluit: quod impletum est infra ℣. 17.

Vers. 13. *Respondit autem Ananias, Domine audivi à multis de viro isto.*] Affert rationes ob quas id videatur non faciendum, ex iis quæ de Saulo infesto Christi discipulis narrata fuere: ignarus quid Dominus cum eo agere cœperit.

Quanta mala fecerit.] Supra cap. 8. 3.

Sanctis tuis.] Ita vocantur Christiani passim: tum quia per ipsam Christi doctrinæ ac fidei in ipsum professionem sunt à vulgo hominum infidelium separati, ac Deo ad servitia consecrati, tum quia vitæ sanctitate cujus professionem faciunt præ aliis hominibus lucere debent, & si sint veri Christiani, etiam solent.

In Jerusalem.] Urbe Judææ primaria.

Vers. 14. *Et hic.*] Id est Damasci.

Habet potestatem à primariis Sacerdotibus, ligare omnes.] Vide supra ℣. 1 & 2.

Invocantes nomen tuum.] Ita describuntur Christiani: quia ii non tantum Deum Patrem, sed etiam Jesum Christum ab eo exaltatum, persuasi de ejus regno cœlesti & divina potestate, in necessitatibus suis, auxilium ab eo petentes, precibus religiosis invocare solent. Hi iidem ita describuntur etiam 1 Cor. 1. 2, vide & Rom. 10. 13. & 2 Tim. 2. ℣. 22. *Nomen* autem alicujus significat illum ipsum cujus est hoc nomen. Unde sequitur Jesum Christum religiose esse invocandum. Vide supra ad c. 7. ℣. 59 annotationem.

Vers. 15. *Ajit autem ad eum Dominus: Vade.*] Jubet Dominus Jesus Ananiam sepositа excusatione & cunctatione ire ad Saulum.

Quoniam rationem affert, *vas electionis.*] Hebraismus, id est, *vas electum.* Similes Hebraismi Luc. 16. 9. XVIII. 6.

Per *Vas* intelligitur instrumentum utile ad aliquid efficiendum. Confer 2 Tim. 2. 21.

Mihi est iste.] Nempe Saulus.

Ad portandum nomen meum coram gentibus, &c.] Quasi præco aut etiam signifer. id est ut mihi ministret ad notificandum & palam manifestandum nomen meum, id est me gloriamque meam, variis hominibus. *Gentibus*, nempe præter Israëlitas extraneis, quibus antea Christus non annunciabatur.

Et Regibus.] Non tantum hominibus vulgaribus, sed & in excelso dignitatis gradu positis, Paulus Apostolus de Christo ejusque doctrina rationem reddebat, ut Agrippæ Regi infra cap. 16. & Neroni Cæsari.

Filiisque Israëlis.] Etiam Israëlitis.

Vers. 16. *Ego enim ostendam ei.*] Non tantum mandato, sed etiam ipsis experimentis. Ut Psal. 60. ℣. 5. & LXXI. 20.

Quanta oporteat eum propter nomen meum pati.] Odia, carceres, verbera, pericula, & mortem atrocem. Qualia aliis mei causa fecit, talia ipse propter me feret ac patietur, & tamen nomen meum inter ista & istis non obstantibus, prædicabit.

Vers. 17. *Abiit igitur Ananias, & introivit in illam domum.*] Nempe de qua dictum supra vers. 11, in qua Saulus diversabatur.

Et imponens in eum manus.] Quamvis Ananias non erat Apostolus, tamen ad ejus manuum, jussu Domini Jesu impositionem, sequuta sunt effecta singularia, à Domino Jesu ipso circa Saulum facta. Ut Marc. 16. 18.

Ajit, Saul frater.] Jam illum olim persequutorem, Christi discipulorum, sed jam conversum, & ab ipso Christo commendatum, appellat fratrem.

Dominus misit me, Jesus.] Postquam dixit *Dominus*, quia hoc ambiguum erat, & potuisset Saul hoc nomen de ipso Deo Altissimo accipere, ideo declarat statim quis sit iste Dominus, nempe *Jesus*: cui & Ananias jam ut Domino suo cœlesti serviebat, & Saulus eidem servire debebat.

Qui visus est tibi in via qua veniebas.] Ulterius eundem Dominum describit, ab apparitione ipsius, ipsi Saulo facta: quam apparitionem videtur ipse Dominus Jesus Ananiæ ignoranti revelasse. Quidam opinantur Dominum Jesum tunc præter cœlum supremum in quo habitat, fuisse præsentem persona sua infra in aëre. Sed potuit Dominus, quando voluit videri in cœlo supremo manens, cœlis apertis, se, Saulo exhibuisse, ut factum Stephano supra cap. 7. 56, vel visum Sauli sublimasse, aut speciem sui illustrem oculis ejus quamvis longe distantibus impressisse per miraculum. Præsertim quum visio fiat per specierum à re visibili radiantium, in oculos impressionem atque receptionem: & quum stellas satis procul ab oculis nostris dissitas in cœlo siras, tamen videamus. Ad hanc visionem Jesu Christi videtur respicere Paulus 1 Cor. 15. 8, ut ex ea potuerit

tuerit testari de Jesu Christo redivivo à se conspecto.

Ut visum recipias.] Quem lumine cœlesti perstrictus amisisti. Vide supra ℣. 8.

Et impleatris Spiritu Sancto.] Alias donum istud eximium conferebatur per Apostolicarum manuum impositionem. Vide supra cap. 8. 15, 17. Hic autem absque Apostolica opera confertur, à Domino Jesu.

Vers. 18. *Et statim deciderunt ab oculis ejus quasi squamæ.*] Quæ tum quum oculi Sauli luce cœlesti perstricti essent, humoribus è cerebro deductis & coagulatis concreverant.

Visumque recepit illico.] Ablatis ab oculis visionis impedimentis, seu obstaculis.

Et surgens baptizatus est.] Monente eodem Anania, ut narrat infra cap. 22. 16, ut Christo initiaretur, ejusque discipulum se esse testaretur, atque sordes peccatorum se abluere velle profiteretur.

Vers. 19. *Et sumto cibo, corroboratus est.*] Quia per triduum jejunaverat, ut indicatum supra ℣. 9. Quod jejunium tam diuturnum, præter consternationem quæ ei miraculose evenerat, vires corporis ejus debilitaverat, has igitur tunc refecit.

Fuit autem Saulus cum iis qui in Damasco discipulis.] Id est Christi asseclis, his se mox conjunxit.

Dies aliquot.] Quia digressus fuit inde brevi recta in Arabiam, ut scripsit ipse, Gal. 1. 17.

Vers. 20. *Et statim.*] Absque mora, quod sibi cœlitus revelatum agnovit, id professus est, & alios docuit.

In Synagogis.] Nempe Judaicis conventibus, urbis Damasci, publicè.

Prædicabat Christum.] Quædam exemplaria habent *Jesum*, quod nomen erat istius Domini proprium, ei ab ipsa nativitate inditum. Sed etiam Christi cognomen jam ei quasi proprium nomen evasit. Et si id hic retineatur, ipsum hujus personæ nomen significabit, non autem ejus munus Regium, quod alias eo designari solet, ut infra ℣. 22.

Quod is sit ille Filius Dei.] Nempe ille eximius, de quo dictum Psal. 2. 7, qui idem est Messias seu Unctus Dei, Græcè Christus, ut ibidem vocatur vers. 2. Nempe Rex divinus, à Deo Altissimo constitutus supra Sionem, ut ibidem dicitur ℣. 6. Respice annot. supra ad cap. 8. 37.

Vers. 21. *Obstupescebant autem omnes audientes.*] Non simpliciter mirabantur, sed cum stupore, ob subitam & magnam mutationem in contrarium.

Et dicebant; Nonne hic est ille qui populabatur seu *expugnabat in Jerusalem.*] De hoc vide supra cap. 8. vers. 3.

Invocantes nomen istud.] Nempe Jesu Nazaræni, id est eum ipsum religiose colentes. Vide supra ad vers. 14.

Et huc.] Nempe Damascum.

In hoc venit ut vinctos eos duceret ad primarios Sacerdotes?] De his supra ℣. 2 & 14.

Vers. 22. *Saulus autem* &c.] Similis in hoc aliquatenus illi Saulo filio Cis qui mutato statu, quum esset in Regem Israëlitarum unctus, Spiritu Domini super eum descendente, prophetavit, & mutatus est in alium virum. Ut dicitur 1 Sam. 10. 6. & 9.

Magis corroborabatur.] Per Spiritum Dei, tum in fide ac religione Christiana, tum in libertate loquendi de ea.

Et confundebat Judæos.] Nempe quum eos valide confutaret, & convinceret, ad perturbationem eos adducebat, quia ejus dictis resistere firmiter eaque refellere non poterant, ut supra cap. 6. 10.

Habitantes in Damasco seu *Damasci.*] Ibi ubi ipse Christianos, Judaico spiritu persequi voluit.

Instruens.] Vox Græca est à compactione sumta, quum quis aliquid compingit. Quidam hoc ita exponunt quod ut artifices compacturi singulas partes inter se conferunt & conjungunt, ut aliæ aliis quadrent, ita Saulus, Scripturæ Sacræ locos conferret & connecteret, ut ea quæ asserebat, confirmaret & persuaderet. Alii simpliciter significare putant quod eos instrueret docendo. Sicut vox ista sumitur alibi, ut 1 Cor. 2. 16, & apud LXX Interpretes Bibliorum Græcos, non raro.

Quod hic.] Nempe is de quo erat magna controversia, scilicet Jesus ille Nazarænus, à Judæis non pridem crucifixus, quem jam Saulus prædicabat, de quo supra ℣. 20.

Sit ille Christus.] Quod antea dictum est, *quod is sit ille Filius Dei* ℣. 20, id hic dicitur quod *sit ille Christus.* Pro eodem ergo ista accipiuntur, esse illum filium Dei, nempe excellentissimum, & esse Christum, seu Messiam. Vide etiam Matth. 16. 16. Confer Marc. 8. 29. Luc. 9. 20. XXII. 67, 70. & XXVI. 63. & Joh. 6. 69. & 1 Joh. 5. 1 & 5.

Vers. 23. *Quum autem impletæ essent dies multæ.*] Græcè propriè *sufficientes.* Dies pro tempore etiam longiore annos complectente sumuntur per Hebraismum, ut Gen. 5. 5 & 8, 11. & seqq. VI. 3. Matth. 2. ℣. 1. iij. 1.

Isti dies, seu ista tempora, complectuntur circiter triennium à conversione Sauli; Quum is postquam Damasci, aliquot diebus tantum esset commoratus, ut dictum supra vers. 19 abiisset inde in Arabiam, ibique in loco à Judæa remotiore versatus, postea rursus rediisset Damascum; ut ipse iste Saulus seu Paulus testatur Gal. 1. 17, 18. Cujus intermediæ in Arabiam profectionis nullam hic mentionem faciens Lucas, cum priore Damasci commoratione hanc secundam immediate connectit.

Simul seu inter se, *consilium inierunt Judæi, interimere eum.*] Ita solent adversarii veritatis, quum eam refellere non possunt, ejus confessores & præcones opprimere & è mundo ac vita tollere conantur.

Vers. 24. *Notum factum est autem Saulo.*] Sive ab ipso exploratum aut aliquo modo cognitum, sive à quopiam ei nunciatum.

Hoc in eum consilium eorum.] Plerique vertunt *insidiæ.* Sed vox Græca propriè significat initum consilium in aliquem, seu adversus aliquem.

Adservabantque portas die ac nocte, ut eum interimerent.] Tantopere diligentes ac seduli erant in malo proposito exsequendo.

Vers. 25. *Sumentes autem eum discipuli.*] Non ipsius Sauli sed Christi, ita tunc absolute vocabantur Christiani.

Noctu demiserunt per murum, fune submittentes in sporta.] Inimicorum insidias vitare licet servis Dei & Christi; tum ex præcepto ipsius Domini, Mat. x.

verſ. 23. tum exemplo, Matth. 12. 15. & Joh. 7. 1. & VIII. 59.

De hoc autem Pauli effugio vide etiam quod ipſe narrat 2 Cor. XI. 32, 33.

Verſ. 26. *Adveniens autem Saulus in Jeruſalem.*] Illam Iudæorum metropolim, in qua prius Chriſti diſcipulos ipſe perſequebatur, in qua tunc degebant præcipui Chriſtiani, Apoſtoli. Illuc mox poſtquam periculum illud Damaſcenum evaſit, advenit, vide Gal. 1. 18. Quum iter Arabicum inter duas ejus Damaſci commorationes medium interveniſſet. Videatur annotatio ſupra ad verſ. 23.

Tentabat.] Id eſt conabatur ac ſtudebat.

Jungi diſcipulis.] Nempe Chriſtianis, cum iis ut fratribus volens familiariter converſari.

Et.] Videtur hæc vocula alias copulativa hic poni pro *ſed* adverſativa.

Omnes timebant eum.] Ut oves lupum, memores perſequutionis ab eo excitatæ ſupra cap. 8. 3. IX. 1, ignorantes autem ejus converſionem.

Non credentes.] Quia id omnino inopinatum & inſperatum erat, de tam crudeli perſequutore, ſeu vexatore diſcipulorum Chriſti, ideoque incredibile videbatur.

Quod eſſet diſcipulus.] Nempe Chriſti, id eſt Chriſtianus.

Verſ. 27. *Barnabas autem.*] Ille de quo dictum ſupra cap. 4. 36 & 37, quem aliqui ajunt fuiſſe olim Saulo familiarem, & ſub Gamaliele condiſcipulum.

Apprehendens eum.] Quidam exponunt, ſuſcipiens eum pro fratre. Sed hoc jam præſuppoſito, videtur potius hic ſignificari quod eum manu prehenderit. Ut Luc. 9. 47. XIV. 4. Hebr. 8. 9.

Duxit ad Apoſtolos.] Qui tunc Hieroſolymæ erant; nominatim ad Petrum, cujus viſendi cauſa Saulus potiſſimum illuc venerat, & ad Iacobum fratrem Domini. Vide Gal. 1. 18, 19.

Et enarravit eis.] Nempe Barnabas teſtimonium de Saulo præbens, ut à fratribus ſuſciperetur pro fratre.

Quomodo in via vidiſſet Dominum &c.] Nempe Saulus.

Et quod loquutus eſſet ei.] Vide ſupra verſ. 3, 4, 5, 6. & ſeqq.

Et quomodo in Damaſco libere loquutus eſſet in nomine Jeſu.] Palam & aperte cum fiducia diſſerens, de Jeſu, ejus poteſtate atque authoritate fretus, ejuſdemque virtute adjutus, in ejus etiam gloriam. Vide ſupra verſ. 20 & 22. Hæc omnia Barnabas reſcivit, non tantum ut probabile eſt quod ab ipſo Saulo ei eſſent narrata, ſed etiam vel quod forſan ipſe Damaſcum profectus à Chriſtianis ibi habitantibus ut ab Anania, iſta cognoviſſet, vel etiam quod aliqui fratres Damaſci habitantes Jeroſolymam venientes Barnabæ iſta enarraſſent.

Verſ. 28. *Et erat cum eis.*] Nempe cum Apoſtolis, Saulus. Etiam hic factum eſt aliquid ſimile ei quod cum Saulo illo filio Cis de quo dicebatur, num etiam Saulus inter Prophetas? 1 Sam. X. 11.

Ingrediens & egrediens.] Id eſt verſatus familiariter, munus ſuum exſequens. Ut ſupra cap. 1. 21.

In Jeruſalem.] Nempe Jeroſolymis ita verſabatur: non longo tempore, tantum dies quindecim ut ipſe narrat, Gal. 1. 18.

Et libere loquens in nomine Domini Jeſu.] Vide annot. ad verſ. proxime præcedentem. Velut palinodiam canens eorum quæ prius contra Jeſum ibidem Ieroſolymis dicebat ac faciebat.

Verſ. 29. *Loquebaturque & diſceptabat adverſus Helleniſtas.*] Quinam per hos intelligantur dictum eſt ſupra ad cap. 6. 1. Nempe ex Græcis ſeu Ethnicis, Judæorum proſelyti. Nam, ut Chryſoſtomus notavit, à prima origine Hebræi, nec videre Saulum ita mutatum ſuſtinuiſſent.

Tales Helleniſtæ videntur fuiſſe & illi qui cum Stephano diſceptabant. Supra cap. 6. 9.

Illi autem conabantur eum interimere.] Quum ejus argumentis reſpondere ſufficienter non poſſent, loco ſermonum lapidibus forſan vel aliis violentis mediis diſputare cum eo volebant.

Verſ. 30. *Cogноſcentes autem id* ſeu *cognita ea re fratres.*] Nempe in Domino, id eſt Chriſtiani.

Deduxerunt eum in Cæſaream.] Non illam de qua ſupra cap. 8. 40: ſed aliam, quæ dicta Cæſarea Philippi. Vide Matth. 16. 13, hæc enim propior Tarſo.

Et dimiſerunt eum in Tarſum.] Urbem Ciliciæ, patriam ipſius Sauli, ut ſupra verſ. 11. & infra XXI. verſ. 39 eo, ſicut credibile eſt, fine ut ibi populares ſuos ad Jeſum Chriſtum etiam converteret. Erat autem jam monitus à Domino Saulus ut excederet Jeroſolymis. Vide quæ ipſe narravit poſtea, infra cap. 22. 17, 18.

Verſ. 31. *Illæ quidem igitur Eccleſiæ per totam Judæam & Galilæam & Samariam.*] Aliqui codices habent ſingulariter *illa Eccleſia.* Erant ſecundum loca diverſa diverſæ congregationes Chriſtianorum: ſed tamen omnes illæ ut partes conſtituebant unam Eccleſiam Chriſti.

Habebant pacem.] Poſt illam perſequutionem, de qua ſupra cap. 8. 1. Ita Dominus poſt afflictiones dat aliquando fidelibus ſuis reſpirium, & quædam halcyonia. Putant aliqui hanc ejus pacis cauſam fuiſſe quod Tiberius Cæſar, auditis mirandis Jeſu Chriſti geſtis, vexatoribus Chriſtianorum fuerit comminatus ſupplicium: quod teſtantur Tertul. Apologet. cap. 5. & Euſeb. in Chronico.

Ædificatæ.] Fundabantur ut domus ſpiritualis Dei & Chriſti. Ut 1 Petr. 2. 5. *Ædificari*, ſignificat proſperari. Ut Iob. 22. 23. Pſal. 28. 5. Jer. 12. ℣. 16. XXXI. 4. Mal. 3. 15.

Et pergentes, in timore.] Græcus textus non habet *in.* Sed interdum hæc particula omiſſa ſubintelligitur ut in verſione Bibliorum Græca, 2 Sam. 15. 11. Pſal. 81. 14. LXXIX. 31. Proverb. 28. 26.

Timore Domini.] Non ſervili, ſed filiali, ex quo manat obedientia erga præcepta ejus.

Et conſolatione Sancti Spiritus.] Per quem, ut paracletum, Deus & Dominus Jeſus illa Eccleſiæ membra, ſpe vitæ æternæ conſolabatur: vel etiam efficiebat ut alii ex aliorum donis gaudium percipierent mutuum.

Multiplicabantur.] Ita ut augeretur numerus fidelium, ſicut ſupra cap. 2. 11 fine.

Poſſunt hæc verba etiam ita accipi, ut poſt vocem *pergentes* ponatur comma, reliquæ autem voces ſignifi-

significent, Ecclesias illas, timore Domini & consolatione Spiritus Sancti crevisse, seu esse multiplicatas. Ita pace atque tranquillitate sibi beneficio Dei ac Domini Jesu concessa, illi fideles non sunt abusi ad licentiam carnalem, ut aliqui facere solent, sed bene usi, ad studia pietatis promovenda.

Vers. 32. *Factum est autem ut Petrus transiens per omnes.*] Nempe visitans eos omnes qui in illa regione Judææ, Galilææ & Samariæ erant Christo addicti. Est hoc officium eorum qui in Ecclesia donis Dei sunt præ cæteris exornati, ut fideles Christi hinc inde sparsos subinde visitent, ut eos doceant, confirment, consolentur, atque officii ipsorum admoneant.

Deveniret & Sanctos.] Id est Christianos. Vide supra annot. ad vers. 13.

Inhabitantes Lyddam.] Civitatem inter Judææ toparchias connumeratam.

Vers. 33. *Invenit autem illic hominem quendam Æneam nomine.*] Græcum nomen, significat laudabilem.

Ex seu *ab annis octo decumbentem in grabbato.*] Ipsa temporis diuturnitate morbus inveteratus erat ad sanandum desparatus.

Qui erat paralyticus.] Græce hoc loco positum est non nomen sed participium deductum à verbo quod significat resolvere: nempe nervis resolutis. Vide Matth. 9. 2.

Vers. 34. *Et ajit ei Petrus, Ænea, sanat te Jesus.*] Indicat donum sanationis non à se conferri, sed à Domino Jesu, quem etiam statim describit quod sit *ille Christus*, nempe Messias, qui olim populo Israëlitico promissus est à Deo Rex populi Dei constitutus, atque factus, ut & hunc ægrum & alios ista audientes ad fidem in Jesum adducat. Vide supra cap. 3. 6, 12.

Surge & sterne tibi ipsi.] Nempe in grabbato, cujus facta mentio vers. præcedente, jubet ut lectisternia, forsan incomposita, componeret, atque complanaret, & cubationi in posterum aptiora redderet: quod valetudinis restitutæ erat evidens argumentum. Non jubet eum tollere grabbatum, & abire, ut jussit similem ægrum Christus, Matth. 9. 6, quia ille extra domum suam erat, iste autem domi, ut videtur.

Et statim surrexit.] Dicti Petrini effectus mox apparuit, quum ille qui lecto affixus movere se non poterat, è lecto surrexisset, & se sanatum esse ostendisset.

Vers. 35. *Et viderunt eum omnes qui inhabitabant Lyddam.*] Quorum plerique eum antea gravissime ægrotantem & cubili affixum noverant, nunc autem sanum ac vegetum miraculose redditum non sine admiratione spectabant.

Et Saronem.] Aliqua exemplaria Græca habent Assaronem. Non tantum urbs, sed regio campestris ferax & compascua, ad oram maris mediterranei, dicta Saron seu Græca terminatione Seronas 1 Paral. cap. 27. 29. Esa. 33. 9. XXXV. 2. LXV. 10.

Qui conversi sunt.] Vel converterunt se, ut vertit Beza, & Piscator. Vide & supra cap. 3. 19, moti nempe illa Æneæ miraculosa sanatione.

Ad Dominum.] Nempe ad Jesum, ut fidem in eum amplecterentur, credentes eum esse Messiam, seu Christum.

Vers. 36. *In Joppe autem.*] Alias *Japhe*, civitate ad mare mediterraneum celebri, de qua Jon. cap. 1. 3.

Quædam erat discipula.] Nempe Christi, ut viri Christo addicti vocati *discipuli*, ita hæc fœmina, *discipula*, id est Christiana.

Nomine Tabitha.] Est nomen Syriacum: quod hic mox exponitur, dum additur *quæ explicata*, nempe si hoc nomen explicetur *dicitur* seu significat *Dorcas* Græcè, at Latinè *Caprea*.

Hæc erat plena bonorum operum.] Id est abunde ea faciens, quasi eis referta. Intelliguntur præter alia pia facta, præcipue beneficia in pauperes collata, ut appareat infra ℣. 39, & hic dum additur,

Et eleemosynarum quas faciebat.

Vers. 37. *Factum est autem in diebus illis ut infirmata ea.*] Nempe quum morbo affecta ægrotasset.

Moreretur.] Etiam boni homines atque pii ægrotant ac moriuntur, Deo naturæ cursum non inhibente, imo talia fieri permittente.

Lavantes autem eam.] Jam olim moris erat mortuorum corpora lavari, ante sepulturam: hoc erat signum eam esse vere mortuam.

Posuerunt in exedra.] In loco ædium superiore.

Vers. 38. *Quum autem esset Lydda prope Joppen.*] Paucis milliaribus dissita.

Discipuli.] Nempe Christo addicti homines, qui habitabant Joppæ.

Audientes quod Petrus esset in ea.] Nempe Lydda.

Miserunt duos viros.] Non unum: majoris auctoritatis & fidei conciliandæ gratia.

Ad eum, rogantes ne pigraretur.] Seu, ne cunctaretur, vel gravaretur.

Transire usque ad eos.

Vers. 39. *Surgens autem Petrus simul venit cum eis.*] Postulato honesto ac justo morem gerens.

Quem advenientem deduxerunt in exhedram.] Nempe eo ubi corpus mortuæ erat collocatum, supra vers. 37. Non narratur hic expresse eos rogasse Petrum ut eam è morte excitaret: sed hoc subintellitur ex effectis huic fini destinatis, quæ hic describuntur.

Et adstiterunt ei omnes viduæ.] Pauperes, à Tabitha seu Dorcade beneficiis affectæ.

Flentes & ostendentes.] His S. Petrum commovere volebant ad commiserandum, eamque resuscitandam.

Tunicas, interiores, *& vestimenta.*] Nempe superiora ut pallia. Monumenta manuum illius, facta & donata istis viduis pauperibus.

Quæ faciebat cum eis existens.] Id est quum existeret seu esset, viva Tabitha. Vide supra ℣. 36.

Dorcas.] Illa fœmina pia ita dicta Græcè, quæ Syriacè Tabitha vide supra ℣. 36.

Vers. 40. *Ejectis autem extra omnibus Petrus.*] Seu expulsis, id est exire jussis. Turbam fugit, solus esse voluit, ut liberius ardentius preces funderet. Sic olim Elias, 1 Reg. 17. 19, 20. Et Elisæus 2 Reg. cap. 4. 33. Similiter fecit Christus, Matth. 9. 25, quamvis alia de causa.

Positis genibus, oravit.] Cum magna non animi

tantum ſed & corporis coram Domino ſubmiſſione.

Et converſus ad corpus, ajit, Tabitha, ſurge.] Corpus adhuc anima carens alloquitur tanquam perſonam vivam; quia Spiritus Domini in ipſo exiſtens dictabat ei impetratam eſſe per ipſum fœminæ hujus mortuæ reſurrectionem.

Illa autem aperuit oculos ſuos, & viſo Petro reſedit.] Non vana fuit Petri precatio & mortuæ allõquutio; ecce effectus optatus reſuſcitationis eſt conſequutus.

Verſ. 41. *Data autem ei manu, erexit eam.*] Adhuc debilem, ut firma ſtaret.

Vocatis ſeu *accerſitis autem Sanctis.*] Nempe illis diſcipulis Chriſti qui ibi aderant, de quibus dictum ſupra ℣ſ. 38.

Et viduis.] Quæ ob ipſius beneficia eam mortuam deplorabant, ſupra ℣ſ. 39.

Stitit eam vivam.] Quæ jam mortua erat eam redivivam exhibuit ad eorum ſolatium. Si poſt mortem pii mox in cœlum abeunt & fruuntur conſpectu Dei, atque gaudiis cœleſtibus & ſumma beatitate, non exſpectata reſurrectione univerſali, ut aliqui opinantur, certe Petrus hanc fœminam piam jam defunctam, ad vitam terrenam reducens, non beneficio eam affecit, ſed maleficio atque damno.

Verſ. 42. *Notum autem factum eſt hoc per totam Joppen.*] Tam inſigne miraculum in mortua ex morte erepta oſtenſum.

Et multi crediderunt in Dominum.] Nempe in Jeſum Chriſtum, cujus vi hoc miraculum inſigne ab ejus ſervo Petro eſt factum. Is eſt finis miraculorum, à Domino cœleſti profectorum, ut homines nondum credentes, per ea ad fidem in iſtum Dominum ſuſcipiendum commoveantur.

Verſ. 43. *Factum eſt autem ut dies multos.*] Græcè proprie *ſufficientes.*

Maneret is.] Non Dominus cujus proxime facta mentio, ſed Petrus, qui eſt remotius nominatus.

In Joppe.] Illa civitate maritima celebri, de qua dictum ſupra ad ℣ſ. 36. In qua commoratum credibile eſt eum id ſpectaſſe ut meſſem ibi copioſam Domino meteret, ac plures ei lucrifaceret.

Apud quendam Simonem coriarium.] Qui pelles animalium depilatas, ſubigebat atque macerabat, atque ex eis coria conficiebat. Apud hominem conditione ac genere vitæ vilem, ſed ut credibile eſt pietate non poſtremum, Petrus Apoſtolus excellens diverſabatur; vel quia ab iſto hoſpite erat exoratus ut apud eum diverſorium habere vellet; vel quia ipſe Petrus apud virum probum quamvis non clarum modeſtiæ cauſa hoſpitium paupertinum elegerat.

CAPUT X.

Verſ. 1. NArraturus quendam ad Chriſtum converſum, deſcribit eum.

Vir autem quidam erat in Cæſarea.] Nempe illa de qua ſupra cap. 8. 40. Nam ea propior Joppæ.

Cornelius.] Nomen Romanum (non prænomen) cujus nominis fuerunt Romæ familiæ quædam celebres. Quanquam fieri potuit ut is non ex aliqua earum oriundus, ſed adſcitus fuerit; præſertim quum non exprimatur cognomen; qualia erant Scipionum, Lentulorum, Syllarum.

Centurio.] Centum militum Præfectus proprie, ut & ille Matth. 8. 5, à militia carnali ad ſpiritualem vocandus.

Ex cohorte vocata Italica.] Videtur cohors hic latius ſumi, pro legione, quæ multas in ſe cohortes continebat: quum Tacitus in Hiſtoriis ſæpe faciat mentionem legionis Italicæ. Singulæ enim legiones Romanorum habebant nomina ſua: quædam à numero, quædam à locis, aliæ aliunde ut infra cap. 27. 1. Annon hic ab urbe Hiſpaniæ dicta Italica, è qua ortus Silius Italicus? vel quod ex ipſis Italis non aliis exteris collecta.

Verſ. 2. *Pius & timens Deum.*] Jam idem vir deſcribitur à moribus: quos in viro militari, & quidem Ethnico, repertos eſſe, mirum eſt: quod pietati & cultui Dei ſecundum eam quam habebat notitiam operam daret. Apparet fuiſſe proſelytum; quanquam non omnino proſelytum juſtitiæ, quales ad ſacra Judaica plane ab Ethniciſmo tranſibant: ſed proſelytum domicilii, ſeu habitationis. Tales dum Reſpub. Iſraëlitarum libera eſſet, erant ii qui juris Noachidarum capitum ſeptem, obſervationem ſuſcipiebant. Inter quæ erat ut Idololatriam abdicarent, caverent blaſphemiam nominis Dei veri, & ſanguinis humani effuſionem injuſtam, & membri animalis cum ſanguine eſum, & inceſtum, & prædationes, & denique ut ſervarent judicia, ut Rabbini memorant. Tales fuerunt illi Græci ſeu gentiles Theſſalonicæ, qui colentes Deum vocantur infra cap. 17. 4. Tunc quum jam Judæi ſub alieno imperio eſſent ut ſub Romano, etiam inviti tolerabant Ethnicos inter ſe viventes, ut Romanos, quamvis impios. Sed hunc apparet ex Judæorum converſatione aliquam veri Dei & religionis notitiam jam habuiſſe, & Judæis faviſſe, ut mox indicabitur: fuiſſeque ſimilem illi de quo ſcriptum eſt Luc. 7. 5.

Cum tota domo ſua.] Id eſt domeſticis ad familiam ſuam ſpectantibus, patremfamilias bene præeuntem ſequentibus, qui nempe erant per ætatem capaces pietatis & timoris Dei: quod ad infantes ſi qui tum in domo ejus erant, nondum actu pertinebat.

Facienſque eleemoſynas multas populo.] Eleemoſynas quæ ſunt officium charitatis, mirum eſt factas à milite: quum milites ut Harpyjæ aves rapaces potius aliena auferre quam ſua aliis conferre ſoleant. Populus hic ſignificatur Judaicus: non tantum quia hoc actum in Judæa: (nam alioqui tunc inter Judæos Ethnici non pauci vivebant) ſed quia in his libris hoc nomine *populi* ſimpliciter ſolent denotari Judæi, oppoſite ad Ethnicos, qui non cenſebantur pro populo Dei. Ut Act. 21. 39, 40. xxvi. 17. & 23.

Precans Deum.] Ut eleemoſynæ, charitatis erga proximos, ita preces crebræ pietatis erga Deum effecta.

Semper.] Nempe quantum per negotia licebat.

Verſ. 3. *Is.*] Particula hæc in Græco textu non expreſſa, videtur ſupplenda, ut fecit & vulgatus Interpres Latinus, etiamſi voces ſuperioris verſiculi deprecatione, hiſce copulaverit.

Vidit in viſione manifeſte.] Non in ecſtaſi, nec in ſomnio, ſed vigilans, oculis corporeis: quia Angelus apparuit

apparuit ei in corpore quopiam assumto, ut Zachariæ Sacerdoti Luc. 1. 11, & veste splendida, vide infra vers. 30.

Quasi hora nona diei.] Quæ erat hora precationis publicæ apud Judæos, qua tunc & Cornelius ut est probabile precibus erat intentus.

Angelum Dei introeuntem ad eum.] Quamvis non Israëlitam sed Ethnicum at probum. Vide notata supra ad cap. 3. 1.

Et dicentem ei, Corneli.] Compellat eum nomine.

Vers. 4. *Ille autem intentus ei & expavefactus.*] Quia subito ingressus, nemine aperiente, & forma augustiore quam humana.

Ajit, quid est Domine?] Non putabat Cornelius hanc personam ad se venientem esse Deum. Nam solet hæc appellatio, domini, tribui etiam viris honoratis.

Ajit autem ei.] Nempe Angelus.

Preces tuæ, & eleemosynæ tuæ.] Quamvis nondum fide plena præditus esset Cornelius, quum se populo Dei Israëlitico inter quem vivebat non prorsus adjunxisset, neque Legis Mosaicæ præcepta omnia quæ tunc adhuc vigebant observanda suscepisset, ut nec circumcisionem Abrahamo datam, vide infra vs. 45. & cap. xi. 3. Tamen aliqua erga Deum fide seu fiducia generali erat præditus, quæ describitur Heb. xi. vers. 6, sine qua nemo Deo placere potest: credebat quippe Deum esse, & iis qui ipsum quærunt, id est gratiam ejus per pietatem ambiunt, fieri remuneratorem, ex qua fide manabant non absque gratia Dei juvante ista bona opera, quæ hic ei adscribuntur, quæ Deo placuerunt, ita ut his motus perfectiorem sui voluntatisque suæ & fidei plenæ etiam in Christum cognitionem eidem impertiri voluerit. Cæterum jam tunc Cornelium habuisse fidem in Christum, & quidem talem ut crederet se ejus merito & satisfactione quam sibi applicaret, vitam æternam possessurum, ut aliqui opinantur, probari non potest. Certe non credebat Jesum esse Christum, imo id ignorabat, ut fatetur Piscator, observatione ad hunc locum.

Ascenderunt.] E terra in cœlum velut holocausta vel thymiamata. Apoc. 5. 8. VIII. 3, 4. vide & Hebr. 13. 16, 16.

In memoriale.] Plerique vertunt *in memoriam*, sed vox Græca est diversa, significat monimentum. Quasi dicat Deum ex istis reminisci Cornelii, velut humano more, per metaphoram. Vide & infra vers. 31.

In conspectu Dei.] Seu coram Deo.

Vers. 5. *Et nunc.*] Pro *igitur nunc* vel *ideo nunc* per Hebraismum. Ut Marc. 9. 5.

Mitte in Joppen viros.] Scilicet aliquos.

Et accerse Simonem quendam, qui cognominatur Petrus.] Saulo futuro Apostolo, Dominus Jesus ipse videndum sese exhibuit, eumque de mysteriis fidei edocuit: at Cornelium mediante Petro Apostolo docere voluit. Non jubetur Cornelius ad Petrum ut Monarcham Ecclesiæ proficisci, eumque adorare, sed Petrum ut ad ipsum veniret advocare.

Vers. 6. *Hic hospitatur apud quendam Simonem Coriarium, cui est domus juxta mare.*] Indicat Angelus ut Simon Petrus iste sit quærendus, apud alium Simonem.

Hic dicet tibi.] Non Simon Coriarius, quamvis propius nominatus, sed Simon Petrus, remotius at principaliter indicatus.

Quid te oporteat facere.] Vide infra cap. xi. 14. Non relinquitur Cornelius internis visionibus, quales fere solas curant fanatici Enthusiastæ, neque etiam fidei implicitæ carbonariæ quam commendant laicis Pontificii.

Vers. 7. *Ut autem abiit Angelus ille loquens Cornelio.*] Id est qui loquebatur.

Vocatis duobus domesticis seu *famulis suis & milite pio.*] Apparitore, qui erat similis Domino ac Ductori suo. Vide supra vers. 2. *Cum tota domo sua:* quanquam iste miles à domesticis famulis distinguitur, ut & Matth. 8. 9. Alias miles pius rara avis in terris, alboque simillima corvo. At iste pius officio pio adhibetur.

Ex iis qui assiduo aderant ei.] Vulgatus Interpres vertit, *qui illi parebant*, non recte; nam & alii omnes milites qui in illa centuria erant, huic Centurioni suo parebant: at hic distinctionis causa ita vocantur ii qui huic Ductori suo peculiariter præ cæteris addicti, & familiarioris admissionis fueruut. Non unum ablegavit Cornelius ad Petrum, sed plures, nempe tres, ut major fides & authoritas huic legationi conciliaretur.

Vers. 8. *Et quum eis exposuisset omnia.*] Nempe de Angeli apparitione, ejusque sermone.

Misit eos in Joppen.] Absque mora & dilatione exsequens mandatum cœleste, cum obedientia.

Vers. 9. *At postridie iter facientibus illis, & civitati.*] Nempe Joppæ,

Appropinquantibus, ascendit Petrus super tectum.] Ut ibi liberius sine interpellatione precaretur. Tecta in Judæa erant plana, super quæ homines commode commorari & negotia peragere poterant. Videantur notata ad Matth. x. 27. & XXIV. 17.

Precari, circa horam sextam.] Nempe à Solis ortu, id est circa meridiem: quando solebant etiam preces publicæ fieri. Vide supra annot. ad cap. 3. 1.

Vers. 10. *Factus est autem valde esuriens, & voluit gustare.*] Non significat hoc loco tantum primis labris attingere: sed comedere, seu prandere: quia esuriebat, ut hic dicitur.

Parantibus autem illis.] Non exprimitur quinam sint illi qui paraverint, & quid paraverint; sed subintelligitur, domesticos illius domus, in qua Petrus tunc degebat, parasse ei cibum.

Incidit in eum ecstasis.] Significat hoc loco mentis excessum talem, quo quis quasi extra se raptus, & à sensilibus quæ adsunt subtractus, usque ad oblivionem eorum externatur.

Vers. 11. *Et spectat.*] Præsens pro præterito, id est *spectabat*, nempe non oculis corporeis sed mente, quia in ecstasi.

Cœlum apertum.] Ut solitum fieri in cœlestium rerum apparitionibus. Ut Ezech. 1. 1. Matth. 3. 16. Act. 7. 56.

Et descendens super se vel *ad se vas quoddam ut linteum magnum quatuor initiis.*] Id est extremitatibus.

Vinctum seu *alligatum, & demissum in terram.*

Vers. 12. *In quo existebant omnia.*] Id est omnis generis seu quarumlibet specierum, ut Esa. 2. 2. Non solum ea quæ secundum Legem erant munda, sed præcipue immunda, ut apparet ex sequentibus.

Quadrupedia terræ.] Animalia terrestria intelliguntur hic domestica, ut inter alia sunt porci atque sues, cameli, canes, equi.

Et feræ.] Distinctæ à prius nominatis quadrupedibus: ut lepores, cuniculi, ursi, lupi, leones &c.

Et reptilia.] Ut serpentes, lacertæ, limaces, ranæ. Sub his autem comprehenduntur & pisces, anguibus similes, ut anguillæ, congri, murænæ, mustelæ fluviatiles, ophidia.

Et volatilia.] Ut aquila, corvus, noctua, accipiter: & alia per Legem Mosis edi vetita, vide Levit. cap. 11.

Cæli.] Quæ volitant in cœlo infimo, id est aëre. Ut Matth. 6. 26, per genitivum subjecti, ut & paulo ante, *quadrupedia terræ*, per hæc animalia varia, significabantur homines cujusque gentis, imo & qualiscunque vitæ etiamsi peccatores immundi esse censeantur.

Vers. 13. *Et facta est vox ad eum.*] Nempe è cœlo.

Surgens, Petre, macta & manduca.] Nempe quæcunque horum absque discrimine: significatur à talium usu non esse abhorrendum.

Vers. 14. *At Petrus ajit: Nequaquam Domine.*] Recusat Petrus facere id quod cœlitus imperabatur: existimans id explorandi sui causa factum esse.

Quia nunquam manducavi.] Recusationis causam affert, quod id esset contra consuetudinem, quæ Lege Mosaica nitebatur.

Omne.] Id est quidquam, seu ullum. Ut Rom. cap. 3. 20.

Commune aut impurum.] Quædam exemplaria Græca pro *aut* habent *&*. Aliqui hæc distinguunt ita, ut *commune* dicatur, quod non est natura sua impurum, sed lege vetitum: *impurum* autem, quod etiam natura sua tale videtur, ut sunt reptilia. Alii tamen hæc pro eodem accipiunt, ut prius vocabulum exponatur per posterius. Quod videntur firmare verba vers. seq.

Vers. 15. *Et vox rursus* [*ex*] *secundo* seu *iterum ad eum: quæ Deus purificavit.*] Id est tum pura effecit, tum pro puris habenda declaravit, ut ista cœlitus demissa.

Tu.] Est antithesis; quasi dicat quoniam *Deus* hoc sanctificavit, ideo *tu* homuncio qui nequaquam es Deo comparandus, ne teipsum veluti opponas Deo, eique resistas.

Ne communia facito.] Græcè unica voce hoc exprimitur, quasi dicat ne communica. Significat autem ne communia seu polluta facito, id est pro pollutis habeto vel polluta esse dicito. Ut Levit. 13. 3, 8, 11, 15, 20, &c. vide hic infra ℣. 28. Factum ponitur pro conatu faciendi. Potuit initio Petrus existimare hoc ostento id tantum indicari, jam permitti Judæis ad Christum conversis libertatem cibis Lege Mosaica vetitis vescendi. Sed postea, vocatus ad Cornelium Ethnicum, & ire jussus, intellexit hoc esse præcipue designatum, alienigenas, incircumcisos, postquam cœlesti ope ab idololatria & aliis impiis moribus purgati sunt, non esse aversandos velut impuros, nec ab eorum conversatione & communione abstinendum. Quod declaratur infra ℣. 28.

Vers. 16. *Hoc autem factum est* [*per*] *ter.*] De iteratione ista, potest dici illud quod de somnio Pharaoni iterato dictum Gen. 41. 32, quod hæc res esset parata ac firmata à Deo. Et quidem tertiata repetitio, perfectam atque constantem & certam ejusdem rei significationem indicat.

Et rursum receptum est illud vas in cœlum.] Ut ex cœlo sublimi erat demissum deorsum ad terram, ita rursus à terra ad cœlum sursum est sublatum: non ut proprie intelligatur vas tale immundis bestiis plenum in cœlo collocari, sed quia aliquatenus elevatum, disparuit.

Vers. 17. *Quum autem in seipso ambigeret Petrus.*] Jam ab ecstasi ad se reversus.

Quidnam esset hoc visum quod viderat.] Id est quid significaret, seu quid rei portenderet. Esse ponitur pro significare.

Et ecce.] Particula *&* hoc loco redundat. Ut Matth. 28. 9 & alibi. Interim dum Petrus non intelligens quid hoc ostentum cœleste sibi vellet, de eo hæsitaret ac secum quæreret, adsunt isti qui ei dubii istius facto ipso interpretationem afferant.

Viri missi à Cornelio, inquirentes domum Simonis.] Nempe Coriarii.

Adstiterunt ad portam.] Nempe illius domus.

Vers. 18. *Et vocantes.*] Seu quum vocassent, seu voce editâ acclamassent, subintellige aliquem ex illius domûs domesticis.

Percontabantur si.] Id est *an.*

Simon cognominatus Petrus isthic hospitaretur.] Seu diversaretur.

Vers. 19. *At Petro cogitante de illa visione, ajit ei.*] Accedit iterum vox è cœlo, quæ exponit illam visionem, novo mandato.

Spiritus.] Id est Deus, vel Christus, per Spiritum suum seu afflatum, in cor seu animum Petri immissum.

Ecce viri tres quærunt te.] De quibus supra ℣. 7.

Vers. 20. *Sed.*] Id est *itaque.*

Surgens descende, & vade cum eis.] Nempe eo quò te vocant, ad Cornelium.

Nihil dijudicans.] Significat hoc loco, dubitans; quia dubitantis judicium quasi distractum in partes diversas propendet, modo in affirmationem, modo in negationem.

Dubitationis ac hæsitationis causam, & quidem magis ad negationem inclinantem, habere potuit Petrus, quod is ad quem accerseretur non ex natione Judaica esset, sed Ethnicus, quales homines nisi Judaismum essent amplexi, à gratia Dei prorsus alieni esse putabantur: nec licitum esse existimabatur cum talibus conversari. Vide infra ℣. 28.

Quia ego misi eos.] Nempe is qui per Spiritum loquebatur, Deus, fuit author istius missionis à Cornelio factæ.

Vers. 21. *Descendens autem Petrus ad illos viros missis à Cornelio ad eum.*] In quibusdam codicibus Græcis, ut etiam versione Latina vulgata, & Syriaca, non habentur ista verba; & videntur absque necessitate addita; quum nomini *viros* præfixus

articulus

articulus Græcus, qui significat *illos*, hoc ipsum indicet.

Dixit ad eos: Ecce ego sum quem quæritis: quæ causa est propter quam adestis?] Quia ignorabat quamobrem eum accerserent, ideo interrogat.

Vers. 22. *Ii autem dixerunt, Cornelius Centurio, vir justus & timens Deum.*] Commendant Cornelium, ne Petrus vir Dei sanctus ab eo visendo abhorreret. Vide supra ℣. 2.

Testimoniumque habens à tota gente Judæorum.] Non ab uno aut altero teste, laudem habens pietatis, sed à multis, hujus nationis cujus tu es, quamvis ipse non sit ex hac natione, sed extraneus. Intelliguntur autem præcipue illi Judæi qui Cæsareæ ubi ille quoque degebat, habitabant, aut etiam in locis vicinis.

Oraculo admonitus est ab Angelo sancto.] Nuncio cœlesti divino: unde apparet hanc esse Dei voluntatem.

Ut accerseret te in domum suam, & audiret verba à te.] Nempe de iis quæ oporteat eum facere, quæ à te dicenda fore Angelus indicavit, supra ℣. 6.

Vers. 23. *Introvocatos igitur eos hospitio excepit.*] Nempe Petrus humaniter: ut ibi cœnam sumerent & pernoctarent, quia jam dies ad vesperam inclinaverat.

At postridie Petrus exivit cum eis.] Profectus Cæsaream ad Cornelium.

Et quidam fratrum à Joppe comitati sunt eum.] Prudenter hos è Judæis factos Christianos assumsit in re tali Petrus, ut essent eorum quæ fierent, testes; & quidem non pauci, sed sex, ut expressum infra cap. xi. 12.

Vers. 24. *Et postridie introierunt in Cæsaream.*] Nempe Petrus cum illis comitibus.

At Cornelius erat exspectans eos.] Id est exspectabat seu præstolabatur diligenter.

Convocatis cognatis suis & necessariis amicis.] Non solus hoc bono spirituali, notitiæ voluntatis Dei revelandæ, frui volebat, sed alios etiam sibi sanguine vel amicitia junctos ejusdem participes fieri optabat. Sic debent facere pii.

Vers. 25. *Quum autem factum est ut introiret Petrus.*] Non *quum introisset*, ut habet vulgata versio; nam postea demum vers. 27, dicitur introiisse, nempe in domum ipsam; sed hic erat in introitu in vestibulum domûs, ante januam.

Occurrens ei Cornelius, cadens ad pedes, adoravit.] Submisse veneratus; non quod Petrum coleret ut ipsum Deum, sed ut Dei legatum excellentem, per quem ei Deus voluntatem suam se declaraturum indicavit, supra vers. 5 & 6. Tirinus Jesuita ad hæc verba annotavit: ut Prophetam adoravit adoratione religiosa, non tamen latreutica, sed humana, quomodo olim Abraham adoravit filios Heth. Gen. 23. vers. 7.

Vers. 26. *At Petrus eum erexit, dicens: Surge.*] Quamvis olim veneratio tam submissa, quæ adoratio dicitur, exhibita fuerit hominibus honoratis, præsertim Prophetis Dei, ut Eliæ 1 Reg. 18. 7. 2 Reg. 1. 13. & Elisæo 2 Reg. 4. 37, de qua videantur etiam annotata ad Matth. 2. 2 & 11; tamen quia hæc veneratio quamvis civilis valde humilis erat, & quoad gestum externum vix differens ab adoratione religiosa, & potuit videri latreutica, ut ait Tirinus qualis debetur Deo vel ei qui divinam potestatem sibi datam possidet, ut Domino Jesu Christo, ideo S. Petrus ex modestia ac demissione animi, recusavit talem adorationem. At is qui se S. Petri successorem jactat, etsi divinis donis quæ in S. Petro erant manifesta, caret, tamen submissam adorationem ab hominibus ad pedes suos procumbentibus eosque osculantibus, non recusat, nec solum eam admittit, sed etiam superbe requirit.

Et ego ipse homo sum.] Nempe terrenus, sicut & tu, conservus tuus, ergo non est cur me tantopere venereris velut Deum.

Vers. 27. *Et colloquens ei* seu *cum eo, intravit.*] Nempe Petrus, in domum ipsius Cornelii.

Et invenit.] In Græco textu est verbum præsens, pro præterito. Invenit autem quamvis non quæreret, id est reperit, vel deprehendit.

Multos qui convenerant.] Vide supra ℣. 24.

Vers. 28. *Fatusque est ad eos: Vos scitis quomodo nefas sit viro Judæo, adjungere se aut accedere alienigenæ.*] Id est quod pro re illicita hoc censeatur. Non proprie ex Lege Dei, sed ex instituto Majorum Rabbinorum, qui à Gentilium incircumcisorum contactu immunditiam contrahi docebant: ut tanto magis ab eorum consortio arcerent suos. Hinc factum ut in Pilati Præsidis prætorium introire nollent Judæi, ne polluerentur, Joh. 18. 28. Quia prætorium illud refertum erat gentilibus.

Adjungere se.] Græcè propriè *agglutinari*, id est familiarem conversationem habere.

Et mihi.] Particula copulativa *&* hoc loco ponitur pro adversativa, *sed:* ut & alibi.

Deus ostendit.] Nempe per illam visionem monstratam cœlitus, supra ℣. 15.

Ut nullum communem.] Id est pollutum, exponit hoc quum addit *aut impurum dicerem*, nempe ob cæremonialem immunditiem, *hominem*, ideo tantum quod sit incircumcisus, atque Ethnicus. Alioqui homo qui est corruptis moribus, etiamsi ex populi Dei numero censeatur, est pollutus & impurus. Tit. 1. 15, cum tali non licet conversari familiariter neque cibum capere. 1 Cor. 5. 9, 11. 2 Thes. 3. 6, 14.

Vers. 29. *Ideoque absque contradictione veni accersitus.*] Dei mandato potius quam Judæorum institutis obsequens.

Percontor ergo qua ratione.] Id est quam ob rem, seu propter quam causam.

Accersiveritis me?] Hoc interrogat Petrus præsentibus aliis, ut habeat Cornelius occasionem exponendi ea de re mandati divini: & ipse Petrus justiorem causam de religione ibi differendi.

Vers. 30. *Et Cornelius infit: A quarta die usque ad hanc horam.*] Videtur hic dici per quatriduum Cornelium jejunasse. Sed non de eo agitur quamdiu, sed quando jejunaverit. Nam & non dicit *jejuno* sed *eram jejunans* seu jejunabam. Quasi dicat quartus dies est ab hac hora quæ nunc est, retro computando, quando me jejunio dabam, seu quarta ab hinc die hoc factum est. Id colligitur ex ℣. 9 & 23 & 24. Quippe post jejunium, & post visionem quæ Cornelio apparuit, altera die nuncii à Cornelio missi,

venerunt

venerunt ad Petrum. Postridiè, id est tertia ab illo tempore die, Petrus cum eis Joppâ discessit Cæsaream versus: sed demum sequente die, manè ut credibile est ingressus est Cæsaream, & venit ad Cornelium, nempe ab illo jejunio quarta die. Si aliter, id est illo prius indicato sensu verba hæc accipiantur, nempe ut per quatuor dies Cornelius jejunaverit, tunc non intelligetur ex his verbis, cujus diei, an quartæ, an tertiæ, an secundæ, horâ nonâ Angelus ei apparuerit.

Eram jejunans.] Imitatus Judæos religiosos, à cibo abstinebat, interim rebus sacris occupatus. Forsan propterea etiam id narravit, ne quis diceret, ei ex ebrietate aliquam illusionem phantasiæ factam esse, in ea quam narrat visione.

Et nona hora orans.] Etiam in hoc Judæos imitabatur. Vide supra ad ℣. 3.

In domo mea.] Non in Synagoga Judaica, ad quam incircumcisus non pertinebat.

Et ecce vir.] Id est viri specie, Angelus sanctus: quem non hominem esse deinde agnovit.

Stetit coram me veste splendida.] In quali soliti apparere Angeli cœlestes. Ut Matth. 28. 3. Luc. 24. 4.

Vers. 31. *Et inquit, Corneli, exaudita est tua oratio.*] Qua instanter oras Deum pro salute tua & tuorum: quam orasti ac imploraſti à Deo gratiam, eam exorasti atque impetrasti.

Et eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.] Respice supra ad vers. 4. Similis phrasis circa rem contrariam Apoc. 16. 19.

Vers. 32. *Mitte ergo in Joppen, & advoca Simonem qui cognominatur Petrus. Hic hospitatur in domo Simonis Coriarii, juxta mare, qui adveniens loquetur tibi.*] De his vide supra ℣. 5 & 6.

Vers. 33. *Ex eadem.*] Aliqui subintelligunt *hora*. Alii autem hæc habent pro voce composita, significante confestim. Ut & Marc. 6. 25. & infra c. XI. 11. XXI. 32. XXIII. 30. & Philip. 2. 23.

Ergo misi ad te.] Indicat quam festinaverit in Dei mandato de Petri advocatione exsequendo.

Tuque bene feciſti adveniens.] Id est quod adveneris. Laudat Petri factum, atque indicat ad sibi gratum esse, ut 2 Petr. 1. 19. & 3 Joh. 6.

Nunc ergo omnes nos in conspectu Dei adsumus.] Ita compositis animis, ut persuasi simus Deum nos spectare. Pro his tamen verbis alii habent, *in conspectu tui*. Ut Syrus, & Arabs, & Latinus vulgatus Interpres.

Ut audiamus omnia imperata tibi à Deo.] Declarat Cornelius Petro suam suorumque promtitudinem ad audienda ea quæ is à Deo demandata haberet ut proponeret.

Vers. 34. *Aperiens autem Petrus os, ajit.*] Respice supra ad cap. 8. 35.

In veritate deprehendo.] Id est vere, reipsa experior, ita esse. Quod per visionem miraculosam è cœlo ostensam ænigmatice ei indicatum fuerat, id nunc ex re præsenti clarius se comperisse, profitetur. In exordio concionis suæ vult amovere fidei auditorum obstaculum ex communi Judæorum opinione, quasi gratia Dei salutaris ad solos Israëlitas pertineret.

Quod non est personarum acceptor Deus.] Personam vel potius faciem quasi oculis expositam, accipere per Hebraismum dicitur is qui alicui præ altero favorem seu gratiam ostendit, ob aliquas ejus qualitates externas ad causam ipsam seu negotium nihil facientes: ut ob formam seu speciem externam, vel gentem, vel natales, vel divitias &c. alium autem contra aversatur ob horum contraria. Hoc vitium Græce vocatur Prosopolepsia: quæ est præpostera benevolentia. Id in judiciis fieri vetuit Deus, ut Levit. 19. 15. Deut. 1. 17. Idipsum ipse Deus facere negatur, Deuter. 10. 17. Job. 34. 19. Rom. 2. 11. 1 Petr. 1. 17 & alibi. Qui non solum in judiciis suis sed & in beneficiis distribuendis, quod liberum esset, non habet talem delectum & respectum personarum.

Persona in talibus loquutionibus non significat substantiam ipsam, sed ejus qualitatem, ad rem non pertinentem.

Vers. 35. *Sed in omni gente.*] Non tantum in Abrahami atque in Israëlitis posteris, qui se solos Deo charos ob idipsum esse existimabant. Vide Matth. 3. vers. 9, sed etiam in Ethnicis.

Timens eum.] Nempe Deum, religiose colens.

Et operans justitiam.] Id est juste vivens, quod rectum & bonum esse novit, secundum conscientiam faciens atque operibus ipsis exsequens.

Acceptus ei est.] Ergo opera bona conciliant hominibus charitatem Dei. Sed alias Sacra Scriptura testatur Deum homines adhuc peccatores, charitate sua prævenisse. Rom. 5. 8. 1 Joh. 4. 10. Respondeo: Deus gratiam Euangelicam universalem obtulit hominibus absque respectu operum ipsorum antecedentium, etiam injustos & peccatores paratus ad eam admittere, dummodo per fidem & resipiscentiam ad eum accedere velint. Quanquam & hic probitas seu recte agendi, ac id quod Dei voluntati quatenus ea homini etiamsi nondum plene innotescit, faciendi, studium, prodest ad id ut Deus alicui favorem suum ostendat & gratiam conferat, vide Joh. 7. 17 ut patet in hoc ipso Cornelii exemplo. Sed ad plenam gratiæ Dei perfruitionem, requiritur ut is qui ea potiri velit, voluntati Dei sibi revelatæ obediens, opera justitiæ ac sanctimoniæ quantum potest exerceat. Piscator ad hunc ipsum locum talem adscripsit observationem. „ Quod ad primam conciliationem „ amoris Dei attinet, illa non efficitur per nostram „ pietatem, &c. Quod vero attinet ad amoris Dei „ nobis semel conciliati conservationem, & incre„ mentum, illa sane efficitur ex nostra pietate &c.

Vers. 36. *Sermonem quem misit* &c.] Est hic Hebraismus, Accusativo posito pro Nominativo. Sicut Hag. 2. 6. & Zach. 7. 7. & VIII. 17, in textu Hebræo. Et Matth. 21. 42. Sensus est quasi dicat, is est sermo quem misit, nempe Deus. Syrus Interpres ita vertit; Sermo enim is est quem misit. Per *sermonem* hic intelligitur Euangelium, ille sermo salutis, qui à Deo posteris Abrahami missus esse dicitur etiam infra cap. 13. 26.

Misit.] Mittere verbum seu sermonem suum dicitur Deus alias quando extra-ordinarie jubet aliquid fieri, ut Psal. 107. 20. & CXLVII. 18. Hic autem significat eum voluntatem suam per Euangelium patefeciſse.

Filiis Israëlis.] Id est Israëlitis, posteris Abrahami per Jacobum qui cognominatus est Israël. His

Deus

Deus olim primario promiserat Messiam, his etiam primò eum misit cum Euangelio. Vide supra cap. 3. ult. & XIII. 32 & 46.

Annuncians.] Id est prædicari jubens, aliquid bonum atque lætum. Græce enim est *euangelizans.*

Pacem.] Id est felicitatem eximiam, de salute æterna ex gratia Dei consequenda, per fidem ac resipiscentiam. De hac pace vide Luc. 2. 14. Rom. 5. 1. Eph. 2. 17. Huc etiam spectant verba Jesa. 56. 1. & LVII. 19.

Per Jesum Christum.] Deus ut causa principalis hoc Euangelium prædicari curavit, per Jesum illum ad hoc à se missum, qui Jesus dicitur Christus, ut per causam mediam.

Hic est omnium Dominus.] Jesus Christus evasit Dominus, talis ut habeat dominium super omnes tum Judæos tum Ethnicos, quos omnes beare potest, si ei obediant, vide Rom. X. 12. Hoc autem dominium habet à Deo Altissimo, qui eum post mortem exaltatum fecit Dominum & Christum seu Messiam, id est Regem populi Dei cœlestem. Act. 2. 36. & v. 31.

Vers. 37. *Vos scitis.*] Non tantum Judæi, sicut erant ii fratres qui Joppâ egressi Petrum fuerant comitati, de quibus supra ℣. 23, id sciebant, sed etiam Ethnici Judæam incolentes, ut Cornelius ejusque domestici, hæc scire potuerunt: quippe quum ista palam gesta fuerint, non in obscuro aliquo angulo. Vide infra cap. 26. 26. Resumit hic fere id quod modo dixit.

Hoc quod factum est verbum.] Id hoc loco per Hebraismum significat *rem*, seu negotium. Ut Gen. cap. 18. 14. XXIV. 66. Exod. 9. 4, 5, 6. XVIII. 16. & alibi. Vide & Luc. 1. 37. ij. 15.

Per totam Judæam.] Non in uno aliquo Judææ loco id factum est, vel innotuit, sed sparsum est per totam Judaici populi regionem.

Inceptum à Galilæa.] Ubi Jesus prædicationem Euangelii est exorsus. Ut Matth. 4. 12, 17, 18. & Marc. 1. 14.

Post baptismia quod prædicavit Johannes.] Johannes baptista prodromus Christi elementa Euangelicæ doctrinæ proposuit, & homines ad Christum suscipiendum præparavit, annuncians doctrinam de pœnitentia seu resipiscentia, & in ejus signum baptizans eam profitentes. Postquam autem ille functionem suam fere consummavit, tum palam innotuit is cujus ille præcursor erat.

Vers. 38. *Jesum illum à Nazaretha quomodo.*] Hic particula *quomodo* seu *ut* est trajecta, & postposita, quum ordo sit, *quomodo* seu *ut Jesum* &c. Sic Rom. 12. 3.

Jesum à Nazaretha.] Qui Nazarethæ educatus, ideo vocatus Nazarænus.

Quomodo.] Non agitur hic proprie de modo istius actionis, sed *quomodo* ponitur pro *quod* seu *ut.*

Unxerit eum Deus.] Solebant ungi ad munera insignia Prophetæ, Sacerdotes, & Reges: atque hi præcipue Uncti Dei vocabantur. Est autem hîc respectus peculiaris ad id quod Jesus iste sit ille Messias Hebraicè dictus, Græcè Christus, id est Unctus. De qua unctione vide etiam Luc. 4. 18. Quum Jesus sit Unctus à Deo, patet Jesum ipsum non esse Deum Altissimum, quum huic nullo modo conveniat ungi ab aliquo. Persona autem est uncta, in id ut officia personæ convenientia obeat, non autem tantum natura quæpiam personæ adjuncta.

Eum.] Pronomen istud relativum redundat hoc loco per Hebraismum.

Spiritu Sancto.] Loco olei seu unguenti, in ista unctione Jesu Christi fuit Spiritus Sanctus. Unxit autem Deus Jesum Spiritu suo Sancto, tunc quum eum in illum demisit cœlitus, paulo ante quam Jesus munus suum obire inciperet. Matth. 3. 16. Luc. 3. 22. Joh. 1. 32, 33. Hinc apparet Spiritum Sanctum non esse personam Dei, nam si esset, non diceretur eo aliquis ungi.

Et potentia.] Particula *&* hoc loco non conjungit res diversas, sed vocem priorem declarat per posteriorem, & valet idem quod *id est.* Nam Spiritus Sanctus idem est quod potentia Dei sanctificans. Vide Luc. 1. 35. 1 Cor. 2. 4, 5. Similis vis hujus particulæ copulativæ est Matth. 3. 11.

Per Spiritum Sanctum à Deo datum collata est isti Jesu Nazaræno potentia patrandorum operum mirabilium, quæ mox indicantur.

Qui.] Nempe Jesus, à Deo unctus & Spiritûs Divini vi instructus.

Pertranssibat.] Ultro citroque Judæam eique adjunctas regiones peragrabat, non uni loco adhærens, & quasi affixus, ut plurium locorum hominibus miracula benefica exhiberet.

Benefaciens.] Miranda opera quæ Jesus patrabat non tantum admirationem in hominibus excitabant, sed beneficia hominibus largiebantur: ut quum plurimos ægrotos à morbis liberaret &c.

Et sanans omnes.] Non unum aut alterum, sed quotcunque ei offerebantur, neminem dimisit non sanatum.

Sub potestatem redactos à diabolo.] Velut à Tyranno occupante & possidente, oppressos. Hanc speciem miraculorum Jesu memorat, utpote insignem, quod huic Tyranno potenti homines multos eripuerit, majore potentia: unde de reliquis miraculis judicium facile fieri potest.

Quia Deus erat cum eo.] Propterea Jesus miracula talia efficaciter faciebat; quia Deus, nempe Altissimus ille, Pater ipsius Jesu, ei aderat. Ita & alibi miracula per Jesum facta attribuuntur Deo qui ea per ipsum operabatur Act. 2. 22. Quando dicitur Deus esse cum aliquo, significat quod Deus ei peculiarem gratiam suam & auxilium insigne præbuerit. Ita scriptum de Josepho Gen. 39. 21, 23. & Act. 7. 9, de Josua, Jos. 1. 9. de Davide 1 Sam. 16. 18. XVIII. ℣. 14, 28. 2 Sam. 5. 10. Hic aperte Deus nempe ille Altissimus distinguitur à Jesu.

Vers. 39. *Et nos.*] Nempe discipuli Jesu Christi, præcipue Apostoli, è quibus unus Petrus, qui hoc dicit.

Testes omnium quæ fecit.] Testes oculati: qui istis factis interfuerunt. Vide supra cap. 5. 32, ita confirmat istarum rerum veritatem.

Et in regione Judæorum & in Jerusalem.] Hanc urbem seorsim nominat ut insignem, metropolim Judaicam. *Quem.*] Jesum Christum illum beneficum Dei legatum,

Inter-

Interemerunt.] Non exprimitur quinam id fecerint, ſed intelliguntur Judæi præcipue primores, qui id egerunt per Romanos.

Suſpendentes in ligno.] Vide ſupra cap. 5. 30.

Verſ. 40. *Hunc.*] Nempe Jeſum ita indigne morte atroci affectum.

Deus excitavit.] Nempe ex morte in vitam reduxit, & per id oſtendit eum immerito fuiſſe interemtum. Deo paſſim tribuitur excitatio Jeſu è mortuis. Ut ſupra cap. 2. 24, 32. iij. 15. iv. 10. v. 30 & alibi.

Tertia die.] Non ſivit eum à morte diu detineri, neque corpus ejus corrumpi.

Et dedit eum conſpicuum fieri.] Id eſt fecit ut is redivivus palam ac manifeſte ſpectaretur. Luc. 24. 36. Joh. 20. 19, 20.

Verſ. 41. *Non omni populo.*] Quia populus Judaicus qui eum crucifigi poſtulavit, indignus erat qui eum poſtea videret.

Sed teſtibus.] Quorum teſtimonio alii, de ejus reſurrectione fierent certiores.

Prius deſignatis à Deo.] Vox Græca proprie notat id quando manibus protenſis eligebantur aliqui in magiſtratum: ſed hic ſignificat generaliter electionem ad officium. Deſignavit autem ſeu elegit Apoſtolos Deus per ipſum Jeſum Chriſtum.

Nobis.] Nempe Apoſtolis ejus.

Qui ſimul comedimus.] Signum convictus familiaris. Quum autem dicuntur ipſi comediſſe cum Jeſu, hinc ſequitur Jeſum quoque cum eis comediſſe: quod etiam expreſſe ſcriptum eſt. Luc. 24. 42, 43. Per hanc cum ipſo comeſtionem confirmati ſunt Apoſtoli in credendo eo quod quem antea ſecum converſantem noverant, qui erat morte crucis affectus, is ipſe è morte redux cum eis verſatus fuerit.

Et ſimul bibimus cum eo.] Quamvis id in hiſtoria Euangelica non eſt expreſſum, tamen ſub cibi ſumtione etiam potus comprehenditur. Ut Matth. 15. 2. Luc. 7. 36.

Poſtquam reſurrexit is ex mortuis.] Non recte quidam, & abſque neceſſitate, verba iſta, cenſent connectenda cum illis verſus antecedentis *conſpicuum fieri*, quaſi hoc velit hic dicere Petrus, ut conſpicuus fieret poſtquam reſurrexit ex mortuis. At hoc jam eſt intellectum ex eo quod dixit; *Hunc Deus excitavit tertia die, & dedit eum conſpicuum fieri.* Iſto autem ſequenti verſiculo recte comeſtioni cum eo adjunguntur iſta *poſtquam is reſurrexit ex mortuis*, ut indicetur non tantum ante mortem ejus, ſed etiam poſt mortem atque ſubſequutam reſurrectionem, Apoſtolos cum ipſo Jeſu & Jeſum cum Apoſtolis comediſſe.

Quod fiebat ſpatio illorum 40 dierum quibus Jeſus poſt reſurrectionem adhuc in terra degebat, ante ſuam in cœlum aſcenſionem.

Verſ. 42. *Et præcepit nobis.*] Tum Deus, tum ipſe Jeſus Chriſtus.

Prædicare populo, & conteſtari.] Ut id non ignoretur, ſed certo ſciatur.

Quod ipſe eſt ille definitus.] Id eſt ordinatus & conſtitutus.

A Deo.] Deo Altiſſimo tribuitur quod is Jeſum à mortuis excitatum conſtituerit ac fecerit judicem: qui idem eum fecit Dominum & Chriſtum ſupra cap. 2. 36. Vide & infra cap. 17. 31. Ergo Jeſus non à ſeipſo habet hanc poteſtatem.

Judex.] Qui tum pœnis afficiat impios, tum præmiis pios: Nomen *judex* Hebræa conſuetudine notat non tantum eum qui lites dijudicat, ſed etiam qui regit, & ut princeps in ſubditos poteſtatem obtinet. Ut & Job. 5. 22, 27. & Rom. 14. 9. Ita *judicare* pro gubernare ac regere ponitur 1 Sam. 8. 5. & Pſal. 72. 2.

Vivorum.] Quos quum adveniet ad judicium vivos reperiet in hoc mundo. Non enim omnes tunc morientur, ut quidam opinantur: alias fruſtra hoc apponeretur, & opponeretur ei quod mox ſequitur.

Et mortuorum.] Qui tum quum Chriſtus ad judicium veniet, jam mortui vita privati reperientur. Hos prius è morte excitatos Chriſtus judicabit, ſecundum opera eorum, ac reddet eorum unicuique ſecundum ea quæ fecerunt in corpore, ſive bona ſive mala 2 Cor. 5. 10. Apoc. 20. 12, 13. Similis partitio eorum qui à Chriſto ſunt judicandi habetur etiam 2 Tim. 4. 1. & 1 Petr. 4. 5.

Verſ. 43. *Huic.*] Nempe Jeſu.

Omnes Prophetæ teſtimonium dant.] Deus ſpiritu ſuo per Prophetas olim prædixit quid boni per Chriſtum & quomodo homines ſint conſequuturi. Talia habentur Eſa. 53. 4, 5. lix. 20, 21. Jer. 31. 33, 34. Ezech. 38. 24, 25, 26. Dan. 9. 24. Oſe. 3. 5. Zach. cap. 13. 1. Mal. 3. 1, 3, & apud Davidem in Pſalmis non pauca. Prophetarum autem teſtimonia de Chriſto & ejus Euangelio memorat S. Petrus, ut indicet, non ex improviſo hoc eſſe exortum: Quod indicavit & S. Paulus Rom. 1. 2, & ut oſtendat prædicationem Apoſtolicam de Chriſto cum antiquis oraculis congruere & conſentire.

Remiſſionem peccatorum.] Quorumcunque anteactorum quamvis gravium veniam & impunitatem plenam; in qua continetur à morte æterna quæ eſt pœna propria peccatorum liberatio, & vitæ æternæ donatio.

Accipere.] Id eſt quod accipiant & porro ſint accepturi.

Per nomen ejus.] Id eſt per eum ipſum, nempe per Jeſum Chriſtum ejuſque authoritate & poteſtate: qui habet eam poteſtatem à Deo ſibi datam. Ita *nomen* ſignificat ſupra cap. 3. 16. & iv. 10, 12. De remiſſione peccatorum per Chriſtum, vide etiam Act. 13. 38, 39. 1 Joh. 2. 12.

Omnem.] Abſque diſcrimine gentium, non tantum Judæum, ſed & gentilem. Vide Rom. 1. 16. iij. 28, 29, 30. & ſupra vſ. 35.

Credentem in eum.] Verbis ejus fidem habentem, & fiduciam in eo collocantem; cum ſpe promiſſorum ab eo factorum, obtinendorum, non ſine manante inde obedientia mandatorum ejus. Primus ingreſſus juſtificationis fide in Chriſtum abſque operibus Legis obtinetur, per Dei gratiam Rom. 3. 20, 22. Gal. 2. 16. Sed fides iſta debet eſſe efficax per charitatem, quia talis ſola valet in Jeſu Chriſto Gal. 5. 6. 1 Joh. 3. 23, ut obtineatur juſtificationis effectum, nempe ſalus æterna. Nam fides abſque operibus, quamvis non legalibus, ſed Euangelicis, non poteſt ſalvare aliquem, quia talis fides eſt mortua vide Jac. 2. verſ. 14,

vers. 14, 17, 24, 26. Quippe justificatio & à condemnatione absolutio impletur in iis qui quum sunt in Jesu Christo, non secundum carnem ambulant, sed secundum Spiritum. Rom. 8. 1 & 4.

Vers. 44. *Adhuc loquente Petro verba ista.*] Quum nondum peroraſſet, nec concioni suæ epilogum atque conclusionem addidisset, adhortans ad fidem in hunc Jesum Christum & ad resipiscentiam.

Illapsus est Spiritus Sanctus.] Id est à Deo demissus afflatus sacer, consecrans, repente afflavit eos, ita ut id appareret ex effectis mirabilibus, quæ indicantur infra ℣. 46, vide & XIX. 6. ut & supra cap. 8. vers. 17, 18. Non est necesse existimare (ut quidam faciunt) Spiritum Sanctum visibili specie in linguis igneis super eos consedisse ut super Apostolos. Nam id hic non exprimitur, neque ex his verbis necessario consequitur. Ex hoc autem illapsu in eos Spiritus Sancti Divini, constare potuit eos verbis Euangelii à Petro pronunciatis fidem adhibuisse, atque Deum fide illos donantem, per ipsam fidem purificasse corda eorum, infra cap. 15. 9 fidem in Christum sequuta est ista acceptio Spiritus Sancti, vide Gal. 3. vers. 2, 5, adhuc ante baptismum aquæ; prius baptizati sunt Spiritu Sancto.

In omnes audientes hunc sermonem.] Et in ipsum Cornelium, & in ejus domesticos, & in accersitos amicos, præsentes.

Vers. 45. *Et obstupuerunt.*] Quia hoc præter omnem eorum opinionem evenit.

Illi ex circumcisione fideles.] Qui quum essent Judæi, circumcisi, amplexi erant fidem in Jesum Christum.

Qui simul venerant cum Petro.] Vide supra vers. 23.

Quod & super gentes.] Incircumcisas, nec ad populum Dei Hebræum pertinentes.

Donum Sancti Spiritus.] Id est hoc donum quod est Spiritus Sanctus, qui ipse est donum Dei. Vide supra cap. 2. 38. & infra cap. XI. 15, 17. Confer hic infra vers. 47.

Effusum sit.] Velut aqua cœlestis, copiose. Vide supra cap. 2. 17 & 33.

Vers. 46. *Audiebant enim eos loquentes.*] Ex his effectis quos sensibus deprehendebant, agnoverunt in eis esse causam horum effectorum sensibus externis non subjectam, nempe Spiritum Sanctum.

Loquentes linguis.] Id est variis linguis, peregrinis, aliis præter eas quas antea notas habebant, ut supra cap. 2. 4. vide & Marc. 16. 17.

Et magnificantes Deum.] Non nugas aliquas istis linguis peregrinis blaterabant, sed Deum ejusque magnifica facta laudibus celebrabant. Vide supra c. 2. 11.

Tunc respondit Petrus.] Quum cognosceret, Spiritum Sanctum eis esse datum, & cerneret hos ad id factum inexspectatum obstupescere, rursus loqui cœpit.

Vers. 47. *Numquid aquam prohibere potest quis?*] Nempe rem minorem ac minoris pretii, denegare aliquem hominem eis ne ea illis adhibeatur, inconveniens esset; quum jam rem majorem ac præstantiorem à Deo obtinuerint.

Potest.] Nempe juste atque convenienter.

Ut non baptizentur.] Quominus per hunc ablutionis exterius adhibitæ ritum, testentur se velle à peccatis interius prorsus ablui, & in fidelium Christi numerum cooptari.

Isti qui Spiritum Sanctum acceperunt.] Quum alias tunc ordinarie post fidei ac resipiscentiæ professionem atque post baptismum susceptum, Spiritus Sanctus daretur, ut supra cap. 2. 38. & VIII. 15, 16, 17, hic per anticipationem extraordinarie datus est ante baptismum, ne ii qui ex circumcisione erant fideles dubitarent eos ad baptismum atque ad societatem suam admittere.

Sicut & nos.] Præcipue Apostoli, supra cap. 2. 4. infra cap. 11. 15: sed & alii ex Judæis qui fidem in Christum susceperant.

Vers. 48. *Præcepitque.*] Nempe aliis discipulis Christi comitibus suis eam functionem demandavit, quæ non erat propria muneris Apostolici. Vide 1 Cor. cap. 1. 17. Poterant id vel presbyteri quilibet vel diaconi facere. Ut fecit Philippus Diaconus supra cap. 8. 12 & 38.

Baptizari in nomine Domini.] Id est in nomen Jesu Christi, qui est ille unus à Deo factus Dominus cœlestis Christianorum: ut jam ejus discipuli censerentur. Idem est *in nomine Domini baptizari*, quod alibi, in nomen Domini Jesu baptizari, ut supra cap. 2. 38. VIII. 16. & infra cap. 19. 5, & baptizari in Christum Jesum, Rom. 6. 3. Gal. 3. 27. Aliqua exemplaria loco *Domini* habent hic, *Domini Jesu Christi.*

Tunc rogaverunt eum ut permaneret dies aliquot.] Nempe Cornelius ejusque amici: ut tanti viri Dei consuetudine diutius frui, & ab eo melius adhuc de Christi doctrina erudiri possent. Huic eorum petitioni justæ Petrum esse obsequutum apparet infra cap. XI. 3. Ita facto ipso ostendit non esse illicitum id quod antea pro illicito habebatur, nempe Judæum familiariter vivere cum gentilibus ab impietate aversis; & cibum cum eis capere.

CAPUT XI.

Vers. 1. *Audiverunt autem Apostoli.*] Delata est hæc fama ad Apostolos alios qui præter Petrum erant.

Et fratres.] Id est alii præter Apostolos, Christi discipuli, qui omnes sunt ut fratres ejusdem Patris cœlestis filii. Vide Matth. 23. 8.

Qui erant apud Judæam.] Seu in Judæa, nempe illa regione strictiori significatu ita vocata quæ tribui Judæ erat assignata.

Quod & gentes.] Ethnici qui erant extra populum Israëliticum: quos doctrinam Christi accepturos isti non sperabant.

Receperint sermonem Dei.] Id est Euangelium quod est sermo Dei eximius atque excellens, præstantior illo Legali.

Vers. 2. *Et quum ascendisset Petrus in Jerosolyma.*] Reversus ad istam Judææ metropolim & ad Ecclesiam Christi ibi existentem, ex illo itinere quod susceperat visitandarum aliarum extra Jerosolymitanam Ecclesiarum causa. De quo supra cap. 9. 32 & à Cæsarea atque illis quos ibi ad Christum converterat.

Disceptabant adversus eum.] Verbum Græcum quod alioqui significat *dijudicabant*, pro disceptatione

tione seu concertatione sumitur hoc loco, ut & Rom. cap. 14. 1. & Judæ ℣. 9. Syrus Interpres habet *litigabant*, Chrysostomus *offensi expostulabant*.

Illi ex circumcisione.] Id est illi qui ex circumcisis seu Judæis facti erant Christi discipuli. Vide supra cap. x. 45.

Vers. 3. *Dicentes, quod.*] Hæc particula serviens mimesi orationis alterius, redundat hoc loco, ut sæpe.

Ad viros præputium habentes.] Id est eos qui non susceperunt circumcisionem, signum fœderis Dei cum Abrahamo initi, ideoque pro impuris & ad populum Dei non pertinentibus, habebantur ab illis qui adhuc tales cæremonias ut necessarias omnino tenendas etiam sub Novo Fœdere putabant.

Introisti, & comedisti cum eis.] Familiariter cum talibus convixisti: & societatem inivisti, quod illi nefas esse existimabant. Si Petrus fuisset Monarcha Ecclesiæ, ut aliqui opinantur, idque pro certo innotuisset illis fratribus, quomodo ausi fuissent ita cum eo disceptare seu altercari, eumque reprehendere?

Vers. 4. *Incipiens autem Petrus exponebat eis.*] Si Petrus fuisset Ecclesiæ caput atque Dominus, Christi Vicarius, cum plenitudine potestatis super omnes Christianos, non ita solicite aliis fratribus rationem facti sui reddidisset: potuisset enim dicere simpliciter, sic placitum nobis, stet pro ratione voluntas. Mihi datæ sunt à Christo claves, mihi data potestas ligandi & solvendi, quæ verba aliqui de absoluta potestate, non solum Petri, sed etiam eorum quos pro ejus successoribus habent, interpretantur.

At S. Petrus non pro authoritate hic agit, ut Dominus cum subditis, sed excusat legitima ratione factum suum, ut frater fratribus. Multo minus alii pastores hanc sibi usurpare debent authoritatem, quasi non teneantur fratribus reddere factorum suorum rationem. At nunc illi qui se S. Petri successores esse gloriantur à nemine in terris se judicari patiuntur; quum jactent se supra concilium & supra totam Christi Ecclesiam habere potestatem.

Secundùm ordinem, dicens.] Vide annot. ad Luc. cap. 1. 3.

Vers. 5. *Ego eram in civitate Joppæ, orans, & vidi in ecstasi visionem.*] De qua supra ad cap. x. 10.

Descendens vas quoddam, ceu linteum magnum, quatuor initiis demissum ex cœlo, & venitusque ad me.

Vers. 6. *In quod attendens, considerabam, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cœli.*

Vers. 7. *Audivi autem vocem, dicentem mihi: Surgens Petre, macta & manduca.*

Vers. 8. *Dixi autem, nequaquam Domine, quia omne commune aut impurum nunquam introivit in os meum.*] Id est nunquam comedi talia animalia immunda, vide supra cap. x. 14.

Vers. 9. *Respondit autem mihi vox.*] Impropria loquutio per metonymiam: non vox ipsa respondit sed persona quæ vocem istam proferebat. Sic Apoc. cap. 1. 12.

Secundo ex cœlo: Quæ Deus purificavit, tu ne communia facito.] Vide suprà cap. x. 15.

Vers. 10. *Hoc autem factum est per ter., & rursus retracta sunt omnia.*] Nempe ista quæ in illo vase erant, & ipsum vas, de quo solo, sed cum contentis hoc narratum cap. x. 16.

In cœlum.

Vers. 11. *Et ecce confestim tres viri adstiterunt ad domum in qua eram, missi à Cæsarea ad me.*] Ablegati à Cornelio Centurione.

Vers. 12. *Dixit autem mihi Spiritus, ut irem cum eis, nihil ambigens. Venerunt autem mecum & sex fratres isti.*] Hinc apparet illos fratres qui erant ex Judæis, qui cum Petro à Joppe iverant Cæsaream, tunc cum eodem venisse Jerosolymam, & adfuisse testes eorum quæ erant gesta Cæsareæ.

Et introivimus in domum illius viri.] Nempe de quo mecum expostulatis, quod ad eum sim ingressus: Nempe Cornelii Centurionis. Ita Petrus Apostolus in hac Apologia factum suum defendebat mandato divino, ad se directo. De cæteris quæ hic referuntur, videantur annotata supra ad cap. x. ℣. 9 & seqq.

Vers. 13. *Annunciavitque nobis quomodo vidisset Angelum in domo sua stantem, & dicentem ei: Mitte in Joppen viros, & accerse Simonem, cognominatum Petrum.*

Vers. 14. *Qui loquetur verba ad te, in quibus.*] Id est *per quæ*; Hebraismo usitato *in* pro *per* ponitur. Sicut in illis: *Qui fecerit ea, vivet in eis.* Levit. cap. 18. 5. Ezech. 20. 11. & Rom. x. 5.

Salvaberis.] Id est à morte æterna liberatus salutem perfectissimam æternam consequeris ex gratia Dei; per istorum quæ is tibi dixerit observationem.

Tu & omnis domus tua.] Id est domestici tui. Declarantur à Petro, quæ supra cap. x. 6 & 32, non ita clare dicta fuerunt. Hic rursus idem Petri factum jure divino nempe mandato Cornelio dato defenditur.

Vers. 15. *Quum autem inciperem ego loqui.*] Id est dum loquerer. Nam non tantum inceperat loqui Petrus, sed etiam non pauca loquutus fuerat, ita ut ejus oratio propior jam esset fini quam principio, vide supra cap. x. à vers. 34, ad 44. Sed ita *incipere agere*, pro agere ponitur sæpe, vide supra ad cap. 1. vers. 1.

Illapsus est Spiritus Sanctus in eos.] Nempe in Corlium ejusque domesticos.

Sicut & in nos.] Nempe qui ex Judæis ad Jesum Christum ejusque fidem accessimus; præcipue autem intelliguntur Apostoli. Indicat Deum dono Spiritus Sancti eis collato, æquasse eos cum illis qui ex Judæis facti erant Christiani, itaque non esse causam justam cur à talibus eorumque conversatione aliquis abhorreat.

In principio.] Scilicet functionis nostræ Apostolicæ, apud quoslibet, nempe in die Pentecostes, supra cap. 2. Ut Piscator hoc loco annotavit in Scholiis. Ita voces istæ *in principio* solent sumi non absolute, sed relate ad subjectam materiam de qua sermo habetur. Sic Esa. 1. 26. & Dan. 8. 1. ix. 21, sicut & *à principio*. Luc. 1. 2. Joh. 8. 44. xv. 27. xvi vers. 4. &c.

Vers. 16. *Recordatus sum autem verbi Domini.*] Id est verborum, seu dicti à Domino Jesu pronunciati.

Sicut

Sicut dicebat, Johannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini in Spiritu Sancto.] De quo dicto, vide supra cap. 1. 5. Hæc Christi verba Petrus extendit etiam ad istos ex Ethnicis in ipsum credentes.

Vers. 17. Jam post narrationem rei gestæ, sequitur conclusio. *Si ergo.*

Si.] Hæc particula non sumitur hoc loco dubitative, sed significat *quoniam.* Ut & Matth. 21. 28. & Joh. x. 35. xiii. 32. & Act. 4. 9 & alibi.

Æquale donum.] Nempe Spiritum Sanctum, proxime nominatum: qui est donum Dei quod à Deo datur atque donatur hominibus.

Dedit eis Deus, sicut & nobis.] Vide supra ℣. 15. & infra cap. 15. 9.

Credentibus in Dominum Jesum Christum.] Ambiguum est ad quosnam hoc referantur, utrum ad gentiles illos qui notati sunt voce *eis*, an ad electos ex Judæis, qui significati voce *nobis*; ad illos refert Beza, ad hos vulgatus Interpres & Piscator: ille enim vertit *quum crediderunt*, isti autem, *qui credidimus.* Potest referri ad utrosque, quia utrisque tum demum quum jam crederent in Christum datus est Spiritus Sanctus. Sed tamen ad hos potius referendum videtur: non tantum quia cum his propius jungitur atque cohæret; verum etiam quia indicare videtur S. Petrus non ob Legis observationem Judæos istos accepisse Spiritum Sanctum, sed ob fidem in Jesum Christum; quod etiam urget S. Paulus, Gal. 3. 2, 5.

Ego vero.] Scilicet homuncio Deo nequaquam conferendus. Particula ista *vero* vel *autem* hoc loco expungitur à quibusdam, velut otiosa: sed habetur in plerisque Græcis codicibus: & habet suam emphasin.

Quis eram potens prohibere Deum?] Id est an ego homo infirmus potui prohibere Deum: omnipotentem nempe, ne is pro sua potestate atque suo placito istos populo suo adsciscret: quod facere velle videretur absurde, atque Deo quodam modo repugnare, si tales à Deo ita ornatos nihilominus repudiassem, atque sprevissem.

Vers. 18. *Auditis autem his quieverunt.*] Hic fuit effectus illius apologiæ S. Petri justæ, ut ei acquiescerent illi qui eum accusaverant. Ita decet facere eos quibus aliquid displicet, ut si veritatem confirmatam videant non pudeat eos ei cedere ac opinionem suam abjicere.

Et glorificaverunt Deum.] De isto facto ejus glorioso.

Dicentes nempe & gentibus.] Non tantum Israëlitis.

Deus resipiscentiam dedit.] Vide annot. supra ad cap. 5. 31.

In vitam.] Id est ad vitam æternam consequendam, ad quam gentes vocandas isti non speraverant. Hæc per excellentiam vita vocatur absolute. Deus ex gratia sua per adjunctam fidei resipiscentiam ut per medium, ducit homines ad vitam æternam.

Vers. 19. *Illi quidem igitur.*] Istud quidem redundat, ut supra cap. 5. 41. viii. 25.

Dispersi.] Ex Jerosolyma per diversas regiones.

A persequutione facta super Stephano] Id est orta ex occasione Stephani: vide supra cap. 8. 1, 3, 4. non *sub Stephano* ut habet vulgata versio.

Transiverunt usque Phœnicen.] Vel Phœniciam, regionem Syriæ maritimam, vide infra cap. 21. 2, cujus metropolis fuit Tyrus.

Et Cyprum.] Insulam maris mediterranei.

Et Antiochiam.] Quæ Syriæ metropolis sub imperio Romano post Romam & Alexandriam tertium locum inter urbes eximias obtinebat: condita à Seleuco Nicatore uno ex præcipuis Alexandri Magni Ducibus, post ejus mortem, ita nominata à nomine Patris ejus Antiochi. Ita per dispersionem Ecclesiæ Jerosolymitanæ doctrina Euangelii latius per diversas oras sparsa fuit, Domini providentiâ.

Nemini loquentes illum sermonem.] Vide supra cap. 8. 4, id est *sermonem Dei*, ut expressum supra hoc cap. ℣. 1, nempe Euangelium.

Nisi solum Judæis.] Origine & lingua: vel quia & ipsi ab eadem stirpe orti, his magis faventes hoc beneficium spirituale impertiri volebant: vel quia plerique solam linguam Hebræam callebant, Græcam ignorabant.

Vers. 20. *Erant autem quidam ex eis viri.*] Nempe iis qui ex Jerosolymis dispersi erant.

Cyprii.] E Cypro insula orti.

Et Cyrenæi.] E Cyrena regione Africæ, vide ad Matth. 27. 32, linguæ Græcæ quæ istuc vigebat gnari.

Qui ingressi in Antiochiam loquuti sunt ad Hellenistas.] Nempe eos qui è Græcis seu Ethnicis facti erant proselyti, susceptâ regione Judaicâ, de quibus videantur notata supra ad cap. 6. 1. & ix. 29, qui hic à Judæis versu proxime præcedente nominatis distinguuntur.

Aliqui pro *Hellenistas* id est Græcanicos habent hoc loco *Hellenas*, id est Græcos. Sed non est verisimile istos ante auditam Cornelii per Petrum Apostolum factam conversionem, Græcos id est Ethnicos Euangelio dignos judicasse.

Euangelizantes Dominum Jesum.] Id est annunciantes doctrinam de Domino Jesu. Isti autem Cyprii & Cyrenæi non videntur habuisse ordinariam missionem ad Euangelii prædicationem: unde apparet non semper ad Euangelii prædicationem requiri missionem ordinariam, quam aliqui omnino requirunt, ac necessario postulant.

Vers. 21. Indicatur prædicationis istorum successus & effectus optatus.

Et erat manus Domini cum eis.] Id est potentia cum gratia juncta, ejus Domini quem annunciabant, hoc est Domini Jesu, eis opem ferebat, ita ut eorum labor in prædicando non esset inanis, sed fructum afferret. Aliqui codices Græci hic addunt *ad sanandum eos*, quibus verbis indicaretur miracula in ægrotis ibi sanandis vi Domini Jesu, ad prædicationem illorum accessisse, eamque confirmasse.

Multusque numerus.] Nempe hominum illorum Hellenistarum Antiochiæ degentium.

Credens.] Quum Euangelio prædicato credidisset.

Conversus est.] Piscator etiam hoc loco habet *convertit se*, ut supra cap. 3. 19. & alibi.

Ad Dominum.] Nempe Jesum, qui eis annunciabatur.

Vers. 22. *Auditus est autem sermo.*] Id est rumor de hac conversione advenit.

In aures.] Quidam putant hoc positum esse pro *in auribus* solita particularum Græcarum οἰς & ὦ permutatione.

Ecclesiæ ejus quæ in Jerosolymis erat.] Seu fidelium Christi qui Jerosolymæ degebant ac ibi ad cultum Domini congregabantur.

De istis.] Nempe quod ad aliquorum qui ab ipsis Jerosolyma discesserant, prædicationem Antiochiæ multi ad fidem in Christum converterentur.

Et emiserunt.] Scilicet illi discipuli Christi qui erant in illa Ecclesia Jerosolymitana.

Barnabam.] Illum virum egregium de quo supra cap. 4. 36, 37. & IX. 27. Cypriis Euangelii prædicatoribus non missis, hunc Cyprium quoque eximium, ad id missum addiderunt.

Ut transiret usque Antiochiam.] Ut illud opus Euangelicæ prædicationis per alios inchoatum majore vi atque authoritate promoveret. Ut illos recens conversos in cognitione veritatis de Christo plenius institueret, atque confirmaret, & augeret. Ita Apostoli & alii primores Ecclesiæ Jerosolymitanæ, intenti in omnem occasionem regni Christi promovendi, etiam hanc arripuerunt.

Vers. 23. *Qui adveniens & videns gratiam Dei.*] Id est effecta gratiæ Dei insignia in conversis illis Antiochenis Helleniſtis.

Gavisus est.] Magno gaudio viris piis & gloriæ Dei studio flagrantibus est hoc quando vident talem verbi Dei prædicationis successum, ut multi homines ad Dominum convertantur.

Et hortabatur omnes, ut proposito cordis.] Id est firmo & constanti proposito animi. Ita propositum sumitur etiam 2 Tim. 3. 10.

Permanerent cum Domino.] Vel apud Dominum, id est doctrinæ de Christo, & fidei in ipsum, adhærerent perseveranter.

Vers. 24. *Quia erat vir bonus & plenus* &c.] Ita commendatur Barnabas, ut indicetur quamvis non fuerit proprie Apostolus, (licet ita nominetur infra cap. 14. 14.) tamen eum & merito missum esse ad tale opus perficiendum, & in hoc opere bene versatum, negotiumque istud ut par erat exsequutum esse: ac simul ratio affertur cur de illo successu Euangelii gavisus fuerit.

Plenus Spiritu Sancto & fide.] Videantur similia verba de Stephano supra cap. 6. 5 & 8.

Et appositа est turba multa Domino.] Id est multi præterea Antiocheni labore Barnabæ accesserunt ad fidem in Jesum Christum.

Vers. 25. *Exivit autem in Tarsum Barnabas, requirere Saulum.*] Quocum prius familiaritate contracta, gnarus ejus postquam is ad Christum conversus est zeli, eum Apostolis commendaverat, qui ob adversariorum insidias Jerosolymis Tarsum in patriam suam emissus fuerat. Supra cap. 9. 27, 30.

Et inveniens seu *inventum eum, duxit eum in Antiochiam.*] Ut ab hoc socio idoneo adjutus, ibi ubi messis multa erat, opus Domini communis commodius cum eo simul operaretur.

Vers. 26. *Factum est autem ut ii annum totum congregarentur* seu *convenirent in Ecclesia.*] Nempe illa Antiochena, tempus justum isti sacro labori Euangelii prædicandi impenderunt.

Et docerent.] Bene successit Barnabæ & Saulo istud opus Domini, ita ut Euangelium ac doctrinam de Jesu Christo non tantum docuerint, sed etiam edocuerint *turbam multam*, seu magnum hominum numerum.

Nominarenturque.] Græcum verbum quod alias nomine Dei loqui significat, hic usurpatur pro nominari seu nuncupari, ut & Rom. 7. 3.

Primum in Antiochia.] In ista urbe magna populosa atque celebri, primo omnium indita est Christi discipulis peculiaris appellatio, qua à Gentilibus & Judæis sunt separati.

Discipuli, Christiani.] Credentes in Christum, qui antea simpliciter vocabantur *discipuli*, ut supra cap. 6. 1, 2. IX. 1, 10, 19, 26, 36, 38, ab aliis autem Galilæi; ii ut appareret cujus discipuli dicerentur, à Duce istius quam sequebantur doctrinæ, nempe Christo, illo Uncto Dei eximio, denominati sunt *Christiani.* Id nomen exortum videtur circa annum mundi quater millesimum sub initium imperii Claudii Cæsaris, qui mox nominatur infra vers. 28.

Nominis tamen istius *Christianorum* usus, inter ipsos Apostolos & eorum socios, non ita mox frequens fuisse videtur. Nam præter hunc locum, bis tantum in Novo Testamento invenitur, nempe Act. 26. 28. & 1 Petr. 4. 16. Alias etiam postea vocabant sese inter se *discipulos*, ut hic infra ℣. 29. & cap. 14. 20, 28. XV. 10. XVIII. 27. XIX. 9, 30. XX. ℣. 1, 7. XXI. 4, 16. &c. vel *fratres* ut sæpe. Ab adversariis autem Judæis vocabantur *Nazaræi* Act. cap. 24. 5, quia Jesus Christus author eorum, erat dictus Nazarænus.

Vers. 27. *In istis autem diebus.*] Id est per illud tempus, eodem anno à passione ac resurrectione Jesu Christi decimo ut aliqui computant.

Devenerunt à Jerosolymis Prophetæ.] Ex Christi discipulis quidam, Apostolis proximi, qui Spiritu revelationis præditi, occultorum mysteriorum Dei conscii, etiam futura prædicebant. Tales nominantur etiam infra cap. 13. 1. & 1 Cor. 12. 28. [XIV. 32.] Eph. 4. 11.

In Antiochiam.] Ad illam Ecclesiam celebrem quæ illic exorta florebat.

Vers. 28. *Surgens autem.*] Id est actionem quandam exorsus. Vide annot. supra ad cap. 5. 17.

Unus ex eis.] Nempe ex illis Prophetis.

Nomine Agabus.] Seu *Hagabus* nomen Hebræum, quod extat etiam 1 Esd. 2. 45, significat autem Cicadam.

Significavit per Spiritum.] Id est Spiritus Divini atque afflatûs illius supernaturalis dictamine.

Famem magnam.] Plagam Dei gravem. De hac est mentio etiam apud Sueton. in Claudio cap. 18. & apud Dionem lib. 60. & Josephum Flavium Antiquit. lib. 20. cap. 2.

Futuram esse in totam habitatam.] Terram, seu fere per totum orbem terrarum tunc notum. Quæ fames etiam per Italiam ita sæviit, ut ob eam Romana plebs in medio foro in Claudium Cæsarem insurrexerit, teste Suetonio. Sed ea maxime affligebat Judæam.

Quæ etiam facta est sub Claudio Cæsare.] Prophetia ista & prædictio Agabi non fuit vana, sed eventus eam veram fuisse ostendit.

Vers. 29.

Verſ. 29. *At diſcipulorum.*] Nempe aliorum Chriſtianorum qui extra Judæam habitabant, ac præcipue Antiochenorum.

Prout facultates habebat quis.] Quæ cuique erat copia, quantum poterant à ſuis uſibus decerpere. Hinc apparet illos Chriſtianos Antiochenos non habuiſſe omnia omnino promiſcue communia, ſed quædam propria.

Definierunt.] Seu decreverunt, atque conſtituerunt.

Unuſquiſque eorum in ſubminiſtrationem mittere.] Seu ſubſidium ad victum in fame de qua modo dictum eſt, ſuppeditandum. Ita vox *diaconiæ* ſeu ſubminiſtrationis, pro eleemoſyna uſurpata eſt etiam ſupra cap. 6. 1. & 2 Cor. 8. 4. & IX. 1, 12. Heb. 6. ℣. 10. Sic decet & debet fieri, ut Chriſtiani alios Chriſtianos in egeſtate conſtitutos cognoſcentes, eorum inopiam è ſuis copiis quantum poſſunt liberaliter ſublevent, ex charitate fraterna: etiamſi alterius ſint nationis: ut hic factum.

Habitantibus in Judæa fratribus.] Nempe Chriſtianis ejuſdem Patris cœleſtis filiis, ab eo regenitis. Poteſt huc merito accommodari illud quod ſcriptum eſt Rom. 15. 27. Nam & iſti Antiocheni à Jeroſolymitanis bona ſpiritualia notitiæ Euangelii Chriſti, & inde manantium beneficiorum acceperunt, itaque juſtum erat ut eis de ſuis bonis carnalibus neceſſaria ſubminiſtrarent.

Verſ. 30. *Quod & fecerunt.*] Non tantum id facere propoſuerunt atque conſtituerunt, ſed etiam idipſum bonum propoſitum ad effectum deduxerunt.

Mittentes.] Nempe illud ſubſidium collectum.

Ad Seniores.] Græcè *preſbyteros.* Hoc nomine interdum ſignificantur peculiariter ii qui erant Paſtores Eccleſiarum, ut infra cap. 14. 23. 1 Petr. 5. 1, 2. Sed hic videntur præter hos intelligi etiam alii qui Senatum Eccleſiæ conſtituebant; inter quos erant & Diaconi, quorum officium erat pauperibus neceſſaria ad vitam ſuſtentandam undecunque collata, diſtribuere. Vide ſupra cap. 6.

Per manum, ſeu manus, *Barnabæ & Sauli.*] Per iſtos duos viros divinos fide dignos, ſymbolas iſtas collectas, Antiocheni Chriſtiani, Jeroſolymitanis tranſmiſerunt.

CAPUT XII.

Verſ. 1. *PEr illud autem tempus.*] Quando tempore famis Jeroſolymam miſſa eſt collecta per Barnabam & Saulum: ut patet ex fine cap. proxime præcedentis: atque etiam ex fine iſtius.

Herodes Rex.] Herodis Magni nepos ex Ariſtobulo filio, cognominatus Agrippa, ut eum vocat Joſephus: à Cajo Caligula Cæſare donatus tetrarchiis Philippi ac Lyſaniæ, cum appellatione Regis, ac poſtea etiam Galilææ tetrarchiâ Herodi Antipæ à Caligula ademtâ auctus; deinde à Claudio Cæſare addita eidem Judæa ac Samaria: ita ut avi ſui regnum quod jam in partes diviſum fuerat, totum poſſideret.

Injecit manus.] Id eſt hoc aggreſſus eſt, & quidem violenter.

Ut maletractaret quoſdam ab ſeu *ex Eccleſia.*] Nempe illa Jeroſolymitana. Ita Deus poſt conceſſa Eccleſiæ ſuæ halcyonia & tranquilla tempora, rurſus permiſit perſequutionis vexationem.

Verſ. 2. *Interemit autem Jacobum.*] Nempe majorem, qui hic ad differentiam ab altero, deſcribitur, *fratrem Johannis* filium Zebedæi; qui excellens inter Apoſtolos, primus ex eis baptiſatus eſt illo baptiſmo ſanguinis, quod ei prædixit Dominus Jeſus, Matth. 20. 23, de cujus cæde videatur etiam Joſephus.

Gladio.] Hoc ſupplicii genus etiam alias apud Judæos fuit, ſed videtur ab aliis gentibus maxime in uſum ad eos deveniſſe.

Verſ. 3. *Et videns quod, hoc placitum eſſet Judæis.*] Quibus erat religione junctus & quorum Rex poſt avum evaſerat: quum Judæi increduli delectarentur ſanguine diſcipulorum Chriſti, iſte Tyrannus favorem eorum hoc nefario facto captans eis gratificabatur ac velificabatur.

Appoſuit comprehendere & Petrum.] Illum Apoſtolorum primatem. Malum atque crudele factum altero æque malo voluit cumulare.

Erant autem dies azymorum.] Seu feſtum Paſchatos, ut ℣. ſeqq. declaratur, quod ab azymorum ſeu infermentatorum panum uſu ita dictum.

Verſ. 4. *Quem &* ſeu *etiam prehendens.*] Id eſt quum prehendiſſet.

Poſuit in cuſtodiam ſeu *carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum, ut cuſtodirent eum.*] Tanto numero militum eum commiſit, ut potentius cuſtodiretur, ne ſcilicet evaderet.

Volens poſt Paſcha.] Ne ſcilicet feſtum ſolenne ſanguine funeſtraret.

Producere eum.] Nempe ad ſupplicium.

Populo.] Nempe Judaico id avide exſpectanti.

Verſ. 5. *Ille quidem igitur Petrus ſervabatur in cuſtodia.*] Inimici agebant circa Petrum diligenter id quod erat ipſorum.

Precatio autem.] Preces à Chriſtianis fieri pro aliis, præſertim ex cœtu Chriſtiano, maxime pro viris in Eccleſia excellentibus, par eſt, præcipue in periculis quale hic fuit. Preces enim impellunt ac movent Deum ad liberationem: ut ad hunc locum etiam Piſcator annotavit, in Analyſi, & in obſervationibus.

Erat intenta.] Cum intentione animi, fervidæ vel etiam aſſidua. Vide Luc. 22. 44. infra cap. 26. 7. 1 Petr. 1. 22. IV. 8.

Facta ab Eccleſia.] Id eſt diſcipulis Chriſti congregatis.

Ad Deum pro eo.] Nempe ut liberaretur.

Verſ. 6. *Quum autem productурus eſſet eum Herodes.*] Diſtulit Deus Petri liberationem, tum ut ipſius fiduciam atque conſtantiam exploraret, tum ut liberatio iſta proxime ante diſcrimen facta eſſet illuſtrior, & ut inimici tanto magis confunderentur.

Nocte illa erat Petrus dormiens inter duos milites vinctus catenis duabus.] Quum alias vinctus manu ſuâ dextrâ, conſtrictus catenâ ad ſiniſtram militis unius manum alligari ſoleret; hic duabus manibus duobus militibus eſt alligatus Petrus, ne ſcilicet elaberetur.

Cuſtodeſque ante oſtium ſervabant cuſtodiam.] Id

est carcerem. Magna diligentia inimicorum describitur in Petro custodiendo, ut tanto major appareat Dei potentia in liberando.

Vers. 7. *Et ecce.*] Repente præter exspectationem.

Angelus Domini.] Sive Dei Altissimi ut Supremi Domini, vide Matth. 1. 30, sive etiam Jesu Christi qui à Deo Summo in cœlum assumtus, factus est Dominus etiam Angelorum 1 Petr. 3. 22.

Adstitit, & lux splenduit.] Nempe Angelo lucis, à luce cœlesti adventante, ut Luc. 2. 9: ut Petrus posset videre quid ageretur, & quid ipsi agendum esset.

In illo habitaculo.] Id est in carcere, qui aliquando ita appellatus, asperitatem rei vocabulo leniente: ut habet Plutarchus in Solonis vita.

Percussoque latere Petri.] Leni tactu commovens.

Excitavit eum.] Quippe dormientem, ut dictum vers. 6.

Dicens: Surge in celeritate.] Id est celeriter absque mora.

Et exciderunt ejus catenæ ex manibus.] Quamvis essent firmæ, stricte alligatæ. Magnum hoc erat miraculum.

Vers. 8. *Ajitque Angelus ad eum præcingere.*] Nempe cingulo.

Et subliga sandalia tua.] Ista Petrum facere & ita se ad egressum præparare Angelus jussit, ut non repente se raptum, sed sensim ac pedetentim eductum è carcere agnosceret.

Fecit autem ita.] Petrus Angelo jubenti obedivit.

Et dicit ei: Circumda vestimentum tuum.] Nempe superius, quasi pallium.

Et sequere me.] Egrediendo ex isto carcere, vade post me.

Vers. 9. *Et egressus sequebatur eum.*] Apparet illos multos custodes sopore alto à Deo per Angelum oppressos fuisse, ut non sentirent ea quæ cum Petro agerentur.

Et nesciebat quod verum esset quod fiebat per Angelum.] Præ stupore quum esset re inexspectata ac repentina Angeli visione perculsus. Non agnoscebat istam è carcere eductionem ita revera fieri.

Putabat autem se visionem cernere.] Visio solet nominari in Sacris Libris quando aliquid non revera fit, sed tantum imago ejus rei quædam divinitus animo objicitur, ac repræsentatur, ut fiebat Prophetis.

Vers. 10. *Transeuntes autem primam custodiam & secundam.*] Extra carceris ostium apparet positam fuisse duplicem custodiam militum, excubias agentium.

Venerunt ad portam ferream, ducentem in civitatem.] In Græco textu proprie *ferentem*, ille ergo carcer, Regiæ Herodis areæ annexus, erat extra civitatem veterem.

Quæ spontanea aperta est eis.] Absque aliquo labore humano. Ut Marc. 4. 28. Sap. 17. 6. Sed vel Deo per Spiritum suum potentem, vel potius per Angelum ibi præsentem, aperiente. Ita etiam dura & firma cedunt divinæ potentiæ.

Et egressi processerunt vicum unum.] Seu plateam unam intra urbem.

Et statim abscessit Angelus ab eo.] Quando officio ad quod erat à Domino missus expedito, jam Petrum in tuto locavit, cætera peragenda ejus industriæ commisit. Hinc apparet Angelum custodem non semper Petro præsentem adfuisse.

Vers. 11. *Et*, id est tunc, *Petrus reversus ad se.*] In Græco textu est *factus in seipso*, quia antea quasi extra se erat, nesciens quid secum ageretur: quod tunc agnovit.

Ajit: Nunc scio vere.] Jam non in visione ecstatica ut opinabar, sed revera hoc ita factum esse.

Quod Dominus.] Sive Deus ut causa prima, sive Dominus Jesus, ut secunda ei proxima.

Emiserit Angelum suum.] Nempe è cœlo: si credidisset Petrus Angelum custodem ab ortu semper assistere sibi, non ita dixisset.

Et exemit me ex manu Herodis, & omni exspectatione populi Judæorum.] Liberavit me ne prout isti volebant nunc interficerer. Ita Deus solet impiorum contra pios prava studia irrita facere. Vide Psal. 37. vers. 12 & 32.

Vers. 12. *Consideransque*] Periculum suum, & ex eo liberationem mirabilem.

Venit ad domum Mariæ.] Videtur hæc fœmina fuisse vidua, quod ejus ista domus fuisse dicatur, marito non nominato: & describitur tantum à filio, de quo infra vers. 25. & cap. 13. 5, 13. xv. 35, qui idem videtur dici Barnabæ consobrinus Col. 4. 10.

Matris Johannis, cognominati Marci.] Quanquam autem dictum sit illis fidelibus Christi Jerosolymæ viventibus omnia fuisse communia, supra c. 2. vers. 44. IV. 32, & quotquot habebant domos vendidisse eas, ibid. vs. 34 tamen hinc apparet non esse id omnino universaliter accipiendum: non venditas fuisse aliquas domos consentientibus Apostolis.

Ubi erant multi congregati.] Græcè proprie *sufficientes*: quædam exemplaria addunt *fratres*. Credibile est non omnes fideles quorum erat magna multitudo in una domo fuisse congregatos, sed alios alibi, vide infra vers. 17.

Hinc autem apparet sacros conventus etiam clandestinos, etiam nocturnos, quando ita necessitas & furor impiorum cogit, non esse illicitos. Nam hunc conventum noctu esse habitum apparet ex vers. 6. supra & 18 infra.

Et orantes.] In illa congregatione etiam noctu preces fundebantur pro Petro, vide supra vs. 5.

Vers. 13. *Pulsante autem Petro ostium portæ.*] Quidam vertunt *ostium vestibuli*. Sed videtur rectius verti *porta*, ut & Judic. 18. 17. & Ezech. 40. 11. In ipsa quippe porta poni solet ostium. Et mox versu sequente melius quadrat dici de apertione portæ quam vestibuli.

Processit puella subauscultare, nomine Rhode.] Græcum nomen significat Rosam.

Vers. 14. *Et agnoscens vocem Petri præ gaudio non aperuit portam, introcurrens autem, annunciavit stare Petrum ante portam.*] Gaudio isto insperato perculsa, alios qui intra domum erant hujus gaudii participes quam primum facere festinavit. Hinc apparet magno desiderio liberandi tanti viri Dei illos piosflagrasse.

Vers. 15. *Illi autem ad eam dixerunt, insanis.*] Videbatur eis puella dicere incredibilia: quia Petrum in carcere firmiter asservatum sciebant: & quamvis pro illo orabant, tamen eum noctu liberandum vix sperabant.

Illa

Illa autem confirmabat ſic ſe rem habere.] Seu firmiter aſſeverabat.

Illi autem dicebant: Angelus ejus eſt.] Non eſt neceſſe putare illos Chriſtianos opinatos eſſe Petrum habuiſſe aliquem Angelum cuſtodem peculiarem, ipſi in perpetuum additum. Nam recte hic *angelus* poteſt intelligi ſimpliciter *nuncius* ut hoc nomen Græcum ſignificat. Et ita alibi nuncii ab aliquibus miſſi, vocati ſunt Angeli. Sic Johannes Baptiſta vocatus Matth. xi. 10, & diſcipuli Johannis ad Chriſtum miſſi Luc. 7. 24, & diſcipuli à Chriſto miſſi in vicum Samaritanorum Luc. 9. 52, & illi à Joſua miſſi exploratores quos Rachaba ſuſcepit Jac. 2. 25. Potuerunt putare iſti qui ad ancillæ dicta hoc reſponderunt, ancillam eſſe hallucinatum, & Petrum eſſe putaſſe eum qui à Petro miſſus aliquid de eo nunciaturus venerat.

Verſ. 16. *At Petrus permanebat pulſans.*] Quia volebat ingredi eo ubi Eccleſiam fidelium Chriſti congregari noverat.

Aperientes autem viderunt eum, & obſtupuerunt.] Quia rem inſperatam ac mirandam conſpexerunt, ſtupore perculſi fuerunt.

Verſ. 17. *Innuens autem eis manu ut ſilerent.*] Id eſt decuſſione manus, id ſignificans. Sic infra cap. 19. ℣ſ. 33. xxi. 40.

Enarravit eis quomodo Dominus eum eduxerit ex cuſtodia.] Non Angelo quem præſentem ſibi adfuiſſe viderat, & per quem negotium iſtud adminiſtratum eſſe ſenſerat, liberationem ſui attribuit Petrus, ſed cauſæ principali, nempe Domino cœleſti, ut & ſupra ℣ſ. 11. At nunc aliqui ſanctis mortuis liberationem ſui attribuere, eoſque ideo colere ſolent.

Ajit autem annunciate Jacobo.] Nempe illi Alphæi filio, qui Jacobus minor dicebatur: qui inter Apoſtolos fuit magnæ authoritatis: ut apparet infra cap. 15. 13. xxi. 18. Gal. i. 19. & ij. 9, 12. Is videtur Jeroſolymitanæ Eccleſiæ ordinarie præfuiſſe. Et apparet eum tunc in alia domo habitaſſe: quia ei ex iſta domo id ſignificari Petrus mandavit.

Et fratribus iſta.] Etiam aliis fratribus in Chriſto, tum Apoſtolis reliquis, tum aliis diſcipulis Chriſti ſeu Chriſtianis qui Jeroſolymis erant, vult Petrus nunciari liberationem ſuam: ut tum anxia ſolicitudine liberentur atque conſolationem accipiant, tum Deo ſimul gratias agant.

Et egreſſus profectus eſt in alium locum.] Vel in alium locum urbis Jeroſolymitanæ, ne in illa domo quæ ob frequentationem Chriſtianorum nota erat adverſariis, ab his quæreretur: vel etiam in alium locum extra urbem Jeroſolymitanam. Aliqui ajunt Petrum, quum jam antea annis ſex vel ſeptem Antiochiæ ſedem ſuam fixiſſet, hoc anno ſedem ſuam tranſtuliſſe Romam, ibique per annos 25 præſediſſe. Quanquam Euſebius in Chronico, Petrum Antiochiæ annos 25 manſiſſe doceat. At Sacræ Literæ neutrius ſedis Petrinæ, ac tam diuturnæ ſeſſionis veſtigium oſtendunt. Imo contrarium ex iis colligi poteſt. Itaque quod Petavius Rationarii Temporum Par. i. lib. 5. cap. 3 ſcripſit: Reliquorum Apoſtolorum (nempe præter Petrum & Paulum) acta, nullâ fere certâ ac fide dignâ hiſtoriâ comprehenſa, in obſcuro latent; hoc etiam de iſtis duabus Petri cathedris atque ſedibus merito dici poteſt.

Verſ. 18. *Facta autem die, erat turbatio non parva in militibus.*] Id eſt inter milites, illos quibus cuſtodia Petri erat demandata. *In* pro *inter*.

Quidnam Petro factum eſſet.] In Græco textu ad verbum eſt, *quidnam Petrus factus eſt*. Id eſt quid accidiſſet quod in carcere non appareret.

Verſ. 19. *Herodes autem requirens eum & non inveniens inquiſitione facta de cuſtodibus.*] Græca vox hic poſita alias ſignificat *dijudicans*: ſed videtur hoc loco notare judicialem quæſtionem.

Juſſit [eos] duci.] Nempe ad ſupplicium. Ut hoc verbum Romano more paſſim à Scriptoribus uſurpatum. Ita à Tyranno ſpe ſua fruſtrato indignante, loco Petri pii, iſti milites impii exitium Petri exſpectantes ſunt interfecti.

Et deſcendens à Judæa in Cæſaream ibi degebat.] In textu Græco non habetur vox *ibi*, ſed ſubintelligitur, ut & infra cap. 14. 3, & à vulgato Interprete non abs re eſt addita. Alias poſſet poſt vocem *Judæa*, poſito commate, ſeu inciſo, *in Cæſaream* accipi pro *in Cæſarea*. Ut infra cap. 19. 22. *in Aſiam*, pro *in Aſia*. Intelligitur hic illa Cæſarea quæ antea Turris Stratonis dicebatur, de qua ſupra cap. 8. 40.

Verſ. 20. *Erat autem Herodes animo bellum agitans.*] Græca vox hoc loco eſt compoſita ex animo & bellatione ſeu pugna. Baronius Cardinalis putavit Herodem iſtis fuiſſe iratum, ob Petrum è fuga receptum. Sed hoc incertum, ut Tirinus bene annotavit.

Tyriis & Sidoniis.] Populis duarum urbium maritimarum, in Phœnicia prope fines regni Herodis habitantium.

Unanimiter autem advenerunt ad eum, & perſuaſo Blaſto, qui erat ſuper cubiculum Regis.] Qui cubiculi Regii præfectus, videtur apud Regem præ cæteris gratiâ floruiſſe.

Petebant pacem: propter hoc quod aleretur eorum regio à ſeu *ex regali.*] Nempe regione, quæ erat ſubdita iſti Herodi, ut Judæa & Galilæa, ipſis Tyriis ac Sidoniis vicina. Ex qua & res ad victum quotidianum neceſſarias, & merces non paucas comparabant, quibus privarentur, ſi bellum iſtud vigeret.

Verſ. 21. *Statuto autem die.*] Quidam hoc intelligunt de feſto quopiam ſolenni, in quorum feſtorum quibuſdam, etiam judicia quædam licita fuiſſe perhibentur. Joſephus Antiq. lib. 19. c. 7. ſcripſit id factum die ſecunda ludorum, in honorem Cæſaris Claudii exhibitorum. Hanc igitur diem celebrem ipſe Herodes huic conventui conſtituit.

Herodes indutus veſtem regiam.] Pretioſam & ſplendidam; quidam putant fuiſſe candidam, ex argento contextam ut habet Joſephus ad Solis radios reſplendentem.

Et ſedens pro tribunali.] Suggeſto quodam ſublimi, poſito in theatro. Ut ſcripſit Ioſephus.

Concionabatur ad eos.] Id eſt, orationem publice habebat.

Verſ. 22. *At plebs acclamabat, Dei vox.*] Scilicet, hæc eſt: id dicebat populus blandiens Herodi Regi per adulationem. Joſephus ſcribit eum ab aſſentatoribus appellatum Deum. Quamvis alias judices in collegio toto conſiderati vocati ſunt Dii, ob ſimilitudinem

divinæ poteſtatis; tamen ſingulariter Deum vocari aliquem Regem, non erat moris, apud Judæos, ob periculum idololatriæ. Forſan ii qui Tyro & Sidone venerant Ethnici, poſcentes ab eo pacem, ita ei aſſentabantur.

Et non hominis.] Quamvis eum hominem eſſe ſcirent, tamen per aſſentationem ita loquuntur, ut ille, *nec vox hominem ſonat.* Præcipue autem forſan propterea ita ſunt loquuti quod verbis blandis pacem indulgeret.

Verſ. 23. *Confeſtim autem.*] Ob cædem Jacobi Apoſtoli, & ab alios Chriſtianos male tractatos, non ſtatim punitus eſt à Deo Herodes; quia in eo facto potuit eſſe aliqua ignorantiæ aut zeli inconſulti excuſatio. Sed ob ſuperbiam inſignem contra Deum manifeſte peccantem, mox eum Deus puniit.

Percuſſit eum Angelus Domini.] Solet Deus interdum Angelorum miniſterio uti in pœnis extraordinariis hominibus propter peccata inferendis. Tale quid in Ægyptiorum primogenitis una nocte necandis, factum eſſe videtur: at alibi etiam expreſſe ſcribitur, ut 2 Sam. 24. 16. in peſte Judæis immiſſa, & 2 Reg. 19. 35. in magno numero Aſſyriorum una nocte cæſo.

Videtur is qui nominatur Angelus Domini fuiſſe Angelus bonus, è cælo a Deo miſſus: quia ſimpliciter Angelus Domini dicitur. Nam non eſt abſurdum, Angelos bonos adhiberi ad puniendos homines malos, vide Math. 13. 41, 42. Quanquam & Spiritus malus, dicatur Spiritus Dei, ſed non ſimpliciter verum cum iſto epitheto *malus*, ut 1 Sam. 16. 15, 16. Percuſſit autem Herodem iſtum pro Deo haberi volentem Angelus Dei veri, quando ei dolorem gravem immiſit circa cor, & per ventrem omnem, ut teſtatur Joſephus Antiquit. L. XIX. C. 7.

Propterea quod non dediſſet gloriam Deo.] Quia quum ut Deus celebraretur ab adulatoribus, ſivit hoc ita fieri, non compeſcuit neque repreſſit voces eorum vanas: imo ſibi ob iſta placens ac ſuperbiens commiſit crimen læſæ Majeſtatis Divinæ. Poſtea demum moribundus de iſta aſſentatorum vanitate conqueſtus eſt.

Vermibus corroſus.] Joſephus ſcripſit eum torminibus maximis obortis ſublatum: ſed hoc non pugnat cum eo quod hic S. Lucas expreſſe addit. Etiam avus ejus Herodes magnus inter varia tormenta quibus divexabatur, vermibus circa genitalia putrida ſcaturientibus exagitatus fuiſſe paulo ante mortem, ſcribitur a Joſepho. Et de illo ſceleſto Antiocho Epiphane Rege Syriæ ſimile quid ſcriptum eſt, 2 Mach. 9. 9. Ita crudeles & ſuperbos Deus eis reſiſtens miſere affligere ſolet, etiam per viles vermiculos. Hinc Herodes ſe non eſſe Deum ſentire potuit, quum adhuc vivus à vermibus corroderetur, & eſſet cibus eorum; quod aliis paſſim hominibus poſt mortem demum evenire ſolet.

Exſpiravit.] Id eſt animam exhalavit, vivere deſiit: quinto die poſt illa tormina exorta.

Verſ. 24. *At ſermo Dei creſcebat & multiplicabatur.*] Id eſt, ita afflicto & oppreſſo inimico ſervorum Dei & Chriſti, interim Euangelium a Deo ut primo authore profectum, non opprimebatur, ſed vires ſumebat, dum per Apoſtolos prædicatum à multis homicibus per fidem ſuſcipiebatur. Vide ſupra VI. 7. & infra XIX. 20.

Verſ. 25. *Barnabas autem & Saulus reverſi ſunt ex Jeruſalem.*] Nempe eo unde venerant, id eſt Antiochiam, ut addunt quædam exemplaria.

Impleto illo miniſterio.] Poſtquam illo officio quod ſuſceperant defuncti ſunt: nempe quum pecuniario ſubſidio ab Antiochenis per eos miſſo, fratrum Jeroſolymis habitantium neceſſitatibus ſubveniſſent. Vide ſupra cap. 11. 29, 30.

Aſſumentes & Iohannem cognominatum Marcum.] Filium illius piæ matronæ quæ ab eo deſcripta eſt ſupra verſ. 12.

CAPUT XIII.

Verſ. 1. *ERant autem quidam in Antiochia apud eam quæ erat ibi Eccleſiam.*] De cujus inſtitutione & ſtatu florente dictum ſupra cap. 11. ſub finem.

Prophetæ.] Ii quibus ſub Novo Fœdere Deus occulta quædam præter cæteros revelabat per Spiritum Sanctum, quorum aliqui etiam futura quæ ſcire Eccleſiæ intererat prædicendi dono ornati fuerunt. Ut ille Agabus, de quo ſupra cap. 11. 27, 28. Vide & XV. 32.

Et doctores.] Non Rabbini Synagogæ Judaicæ, ſed ii qui in Eccleſia Chriſtiana præter Apoſtolos pollebant facultate docendi ſeu myſteria Euangelii hominibus explicandi: de quibus poſt Propheras nominatis vide 1 Cor. 12. 28. qui à paſtoribus ordinariis diſtinguuntur, Epheſ. 4. 11.

Barnabaſque.] De quo ſupra cap. 11. 22, 23, 24.

Et Simeon, vocatus Niger.] Cognomine Latino, à colore.

Et Lucius Cyrenæus.] Prænomine Romano nominatus, ſed oriundus è Cyrene Africæ. Is forſan fuit unus ex illis Cyrenæis, de quibus ſuperius dictum, cap. 11. 20, quod quum veniſſent Antiochiam, Helleniſtis prædicaverint Dominum Jeſum.

Manahenque, cum Herode tetrarcha.] Intelligitur ille Herodes Antipas, tetrarcha Galilææ, qui etiam alibi ſimpliciter tetrarcha vocatur, ad differentiam Herodis Regis, ut Matth. 14. 1. Lucæ 9. 7. Vide de eodem Luc. 3. 1.

Simul educatus.] Ut cum Antiocho Epiphane Rege Syriæ Philippus ille, amicus ejus de quo 2 Mach. 9. ſ. ult. Hinc apparet illum Manahen non fuiſſe vilem ac ignobilem aut obſcurum hominem. Aliqui vertnnt, *collactaneus* ut ſit ejuſdem cum illo nutricis lacte nutritus. Ita iſti ex eodem quaſi nido pulli, in diverſa reſpectu vitæ atque morum abierunt.

Et Saulus.] ille Tarſenſis, de quo ex vexatore Chriſtianorum facto Chriſtiano eximio, narratum ſupra cap. 9.

Verſ. 2. *Miniſtrantibus autem eis Domino.*] Id eſt publice fungentibus munere ſacro, ut Luc. 1. 23. Hebr. 10. 11. in quo ſerviebant Domino Jeſu. Munus hoc videtur fuiſſe prophetandi & docendi, quia ſupra dicti ſunt iſti fuiſſe Prophetæ & doctores, tale miniſterium hoc loco & Cajetanus Cardinalis, intellexit. Chryſoſtomus, Theophyl. & Oecumen. exponunt, *prædicantibus.* Vide etiam Rom. 15. 16.

Syrus

Syrus autem & Arabs interpretantur *precantibus*. Quod etiam declaratur inde quia ut hic miniſtratio jungitur cum jejunio, ita verſ. mox ſequente precatio. Preces & laudes Dei habentur pro ſacrificiis. Hebr. 13. 15. Temere igitur aliqui hoc de ſacrificio Miſſæ (quam vocant) interpretantur.

Et jejunantibus.] Jejunia religioſa ſunt adjumento ad devotionem majorem. De his vide Math. 6. 16. & IX. 14, 15.

Ajit Spiritus Sanctus.] Id eſt Deus, cujus eſt iſte Spiritus, vel etiam Chriſtus Dei, per Spiritum Sanctum ſeu afflatum divinum ut ſupra x. 19. ſervis ſuis datum, nempe illis Prophetis quorum ſuperius facta mentio illorum ſive alicujus ex illis ore iſtud pronunciavit. Ut infra 20. verſ. 23. confer 21. 4 & 11. non recte autem hinc infertur Spiritum Sanctum eſſe perſonam divinam. Nam & de prophetia ſcriptum eſt, quod dicat, Matth. 13. 14. & de Scriptura Joh. 7. 38, 42. XIX. 37. Rom. 4. 3. X.II. XI. 2. & de oraculo XI. 4. & de Lege 3. 19. & de juſtitia x. 6.

Separate ſane mihi.] Id eſt è numero veſtro electos ſegregate ad functionem peculiarem.

Barnabamque.] Illum Cyprium filium conſolationis de quo ſupra cap. 4. 36, 37. XI. 22, 24.

Et Saulum.] Quem Dominus Jeſus ipſe antea deſtinaverat ad officium inſigne ſupra IX. 15. ad Apoſtolatum inter Gentes obeundum. Vide infra 22. 21. Hanc ſeparationem ſui ad prædicandum Euangelium reſpicit ipſe iſte Saulus qui & Palus, Rom. 1. 1. iſti duo jam antea ſocietate familiari erant devincti. Vide ſupra IX. 27. & XI. 25.

In hoc opus.] Id eſt ad hanc functionem, nempe ut verbum Dei ſeu Euangelium paſſim prædicent & annuncient. Vide infra verſ. 5, & deinceps.

Ad quod advocavi eos.] Sicut Domini ac principes ſolent ad ſe vocare & accerſere è ſuis eos quorum opera uti conſtituerunt, ut eis aliquid faciendum mandent. Non eſt, neceſſe, omnes quicunque Euangelium præſertim jam olim confirmatum hominibus ſunt propoſituri vel potius commemoraturi, ita extraordinarie miraculoſe ad id vocari à Deo, atque mitti. Ipſa enim donorum ad id opus idoneorum collatio, & interna animi à Deo ad id exercendum impulſio eſt talibus pro vocatione atque miſſione.

Verſ. 3. *Quum jejunaſſent & precati eſſent.*] Quidam hoc ita exponunt quum illas preces & jejunium quorum antea mentio facta, peregiſſent. Sed dici merito poteſt, eos poſt illam vocem Spiritu Sancto dictante prolatam, denuo cum jejunio preces novas ad Deum vel etiam Dominum Jeſum direxiſſe, ut peculiariter pro iſtis ſervis ejus, quos ſibi ſegregari juſſit, & pro eorum functionis proſperitate precarentur, atque Spiritus Divini Sancti opem, quæ ad talem functionem requiritur, eis à Domino impetrarent.

Et impoſuiſſent manus eis.] Quo ritu eos conſecrabant ad iſtam functionem, eiſque benedictionem nomine Dei & Chriſti impertiebantur. De hoc ritu dictum ſupra cap. 6. 6.

Dimiſerunt eos.] A ſe ad iter & functionem iſtam.

Verſ. 4. *Iſti.*] Barnabas & Saulus.

Quidem igitur.] Hæc particula *quidem* hic redundat & ponitur abſque reſpondente ei *autem*. Ut & ſupra cap. 5. 41. VIII. 4.

Emiſſi à Spiritu Sancto.] Quo dictante iter iſtud ſuſceperunt. Vide ſupra ℣. 2.

Devenerunt in Seleuciam.] Antiochiæ vicinam; à Seleuco conditore ita nominatam.

Illincque abnavigaverunt in Cyprum.] Inſulam maris meditarranei, Syriæ adjacentem, patriam Barnabæ. Vide ſupra cap. 4. 36.

Verſ. 5. *Et quum eſſent in Salamina.*] Erat hoc nomine inſula Athenis vicina; ſed Teucer Telamonis filius inde exſulans, novam Salaminem in Cypro condidit: quæ urbs nunc Famaugusta dicitur.

Annunciabant ſermonem Dei.] Illum eximium, nempe Euangelium Jeſu Chriſti.

In Synagogis Judæorum.] Qui in Cypro multi erant.

Habebant autem & Johannem.] Illum qui dictus Marcus. Supra cap. 12. 25.

Subſervientem.] In rebus non ſolum ad corporalia ſed & ad ſpiritualia ſpectantibus.

Verſ. 6. *Peragrantes autem illam inſulam.*] Nempe Cyprum, cujus urbs una è multis Salamin, verſus Orientem.

Uſque ad Paphum.] Urbem ejuſdem inſulæ Cypri, verſus Occidentem: ubi Venus, quæ inde etiam Paphia ut & Cypris dicta colebatur, & templum habebat inſigne.

Invenerunt quendam magum Pſeudoprophetam Judæum.] Homo iſte nefarius quamvis Judæus è populo Dei exiſtens, tamen & magiam diabolicam exercebat, ut ille Simon Samaritanus, de quo ſupra cap. 8. 9, 11, & erat falſus Propheta, nomine Dei falſa annuncians.

Cui nomen Bar-Jeſus.] De hoc nomine & ejus ſignificatione varii varia afferunt. Significat filium Jeſu cujuſdam: ut *Bar-Jona* dictus filius Jonæ, Matth. 16. 17. & Bartimæus, filius Timæi Mar. 10. ℣. 46. Volunt aliqui alterius plane originis & ſignificationis hoc loco eſſe *Jeſus*, quam quum de Servatore noſtro Chriſto dicitur: ſed id non eſt neceſſe: quia id nomen inter Judæos uſitatum, non ſemper ſignificationi ſuæ reſpondebat. Vel potius nomen iſtud notat filium ſalutis.

Verſ. 7. *Qui erat cum proconſule.*] Hac appellatione ſignificari ſolet conſulis Romani vicarius, poteſtate conſulari provinciam gubernans. Sed notant quidam, non proprie eum qui præerat Cypro fuiſſe proconſule, potius pro prætore. Sed eſt hic catachreſis ſeu abuſio vocis. Poteſt ſignificare generaliter præſidem Româ illuc miſſum.

Sergio.] Gens Sergia inter Romanas familias antiqua & celebris fuit.

Paulo.] Hoc cognomen quod ſignificat *parvulum* ſeu *puſillum*, addebatur quibuſdam.

Viro intelligente.] Rerum perito atque prudente.

Hic advocatis Barnaba & Saulo.] Quos doctrinam quandam de religione novam prædicare, ex rumore percepit.

Requirebat audire ſermonem Dei.] Ut decebat vivum cordatum, omnia probare.

Verſ. 8. *Reſiſtebat autem eis.*] Ita ſolent Satanæ miniſtri opponere ſe miniſtris Dei & Chriſti: ſed parum proficiunt.

Elymas.] Nominis hujus variæ afferuntur derivationes

tiones & significationes. Aliqui censent esse nomen Arabicum, quod notet sapientem; *Magus*, Persicum idem est quod sapiens. Vide annotationem ad Matth. 2. 1.

(*Ita enim explicatur nomen ejus*).] Indicat Lucas nomen istud Elymas idem significare quod Magus. Vel fortasse potius nomen illud Bar-Jesu, quod positum est supra ℣. 6, quod significat filium salutis, exponit per hoc Elymas, aut potius Helyma, (sed aspiratione hic sublata, ut fit in Eva, Enoch &c. & *a* mutato in *as* sicut fit in Thomas, Barnabas &c.) Helyma quippe ex Hebræo vel Chaldæo, significat Sanatorem.

Quærens.] Id est studens.

Avertere proconsulem à fide.] Id est dictis suis cavillans dicta istorum, atque ita impedire conatus præsidem Sergium Paulum ne Euangelio crederet, & fidem in Jesum Christum susciperet.

Vers. 9. *Saulus autem qui & Paulus.*] Qui antea à nativitate Saulus fuit nominatus, nomine Hebræo, is deinde simili & unâ tantum literâ mutato nomine Romano Paulus vocatus; à familia forsan istius Sergii Pauli proconsulis. Atque jam ab hinc non illo sed isto nomine inter Gentes usitato nominatur, & ipse sese nominat.

Repletus Spiritu Sancto.] Jam antea habuit in se Spiritum Sanctum, velut ignem quendam, sed ille ignis antea gliscens, tunc excitatus exarsit, ita ut arderet & flagraret, cujus ardor ac zelus quo totum pectus Pauli occupatum erat, palam apparebat. Vide supra cap. 4. 8. & VII. 55 collato cum cap. 6. 3 & 5.

Et intuens in eum.] Græce proprie est intendens, nempe oculos.

Vers. 10. Paulus hominem improbum in negotio pietatis obstantem, objurgat graviter pro merito.

Ajit: O plene omni dolo & omni maleficentia.] Græca vox ista significat facilitatem agendi: sed notat in specie id quando aliquis facilis & propensus est ad quodvis scelus perpetrandum. Apud Erasmum est *versutia.*

Fili diaboli.] Qui diaboli illius maligni spiritûs ingenium perversum & mores malignos refers atque imitaris, perinde ac si ex eo esses natus, vide Joh. 8. ℣. 41, 44. Hæc verba non continent maledicentiam vitiosam qualis ex affectu carnali solet proficisci, sed objurgationem justam ejus qui id meritus erat, à studio gloriæ Dei atque Christi, & salutis Sergii, profectam.

Inimice omnis justitiæ.] Qui rebus justis atque rectis adversaris.

Non cessabis pervertens vias Domini rectas?] Doctrinam à Deo profectam, veritatis & bonitatis plenam volens in diversum vertere, fraudibus tuis, & pro distorta traducere.

Videtur S. Paulus alludisse ad Oseæ Prophetæ verba ultima, ubi dicitur: Viæ Domini sunt rectæ, & justi ambulabunt per eas, impii autem corruent in eis.

Vers. 11. *Et nunc.*] Id est *igitur nunc*, ut supra cap. 10. 5.

Ecce.] Præter exspectationem.

Manus Domini super te.] Id est plaga à Deo vel Christo tibi imminet, ut Ruth. 1. 13. Spiritu Dei cernens vindictam divinam ei impendentem, prædicit eam, ut Propheta, non ipse hominem punit. Indicat S. Paulus Jesum Christum Dominum cœlestem, cujus doctrinæ Magus iste resistebat, esse multo potentiorem quam diabolum à quo iste regebatur.

Et eris cæcus, non cernens Solem.] Merito qui lucem spiritualem doctrinæ de Jesu Christo qui est Sol justitiæ, volebat obscurate.

Usque ad tempus.] Non in perpetuum, quia forsan post pœnam testatus est pœnitentiam, ut & ille alter Magus Simon Samaritanus.

Confestim autem.] Absque mora & dilatione.

Incidit in eum caligo & obscuritas.] Minæ Pauli propheticæ effectum mox sortitæ, ostenderunt istum Magum qui alias forsan miranda patrabat præstigiis suis, miraculosâ Dei ac Christi ejus potentiâ, cui resistere non potuit, punitum esse.

Et circumiens quærebat manuductores.] Ille qui velut sapiens & mira patrans alios ducere ac seducere solebat, nunc aliorum ductu indiget.

Vers. 12. *Tunc videns proconsul quod factum erat.*] Ille Sergius Paulus coram cujus oculis id erat factum, ut ille Magus, servis Jesu Christi, & doctrinæ ejus adversatus, subito cœcitate punitus fuerit.

Credidit.] Quum audisset doctrinam Euangelii enarratam, & tali miraculo evidenti vidisset confirmatam, credidit Euangelio, & fidem in Christum suscepit.

Sed non exprimitur hic quousque fides ista Sergii proprætoris processerit, utrum fidem istam professus, baptizatus fuerit in nomen Christi. Id tamen factum esse credibile est, quia talia requirebantur ab iis qui credidisse narrantur.

Perculsus super doctrina Domini.] Id est vehementer animo commotus, cum admiratione magna, quod ista doctrina Christi, quam iste ejus servus Saulus jam Paulus prædicabat, esset conjuncta cum tanta potentia mirifica ut etiam Magum qui alias miranda patrabat adversantem tali pœna insigni repente affecerit.

Vers. 13. *Provecti autem à Papho.*] Nempe per mare, navi.

Qui circa Paulum [*erant*].] Nempe illum qui antea Saulus vocabatur. Non tantum vero ejus comites, sed & is ipse Paulus ibidem cum illis fuit. Similis loquutio Joh. XI. 19.

Venerunt in Pergen Pamphyliæ.] Urbem regionis ita dictæ: quam urbem templo Dianæ celebrem fuisse, docet Pomponius Mela Geographus.

Johannes autem.] Nempe ille memoratus supra vers. 5.

Abscedens ab eis reversus est in Jerosolymam.] Forsan labores & pericula itineris ulterioris refugiens, ad matrem suam rediit.

Vers. 14. *Ipsi autem digressi à Perga advenerunt in Antiochiam Pisidiæ.*] Ita nominatur ut discernatur ab altera Antiochia Syriæ celebriore, de qua dictum supra cap. XI, & hujus cap. 13. initio. In ejusdem Antiochi memoriam à Seleuco filio in alia regione condita.

Et ingressi in Synagogam.] In Judæorum conventum.

Die

Die Sabbatorum.] Id eſt die Sabbati; plurale pro ſingulari. Sic Matth. 12. 1. XXVIII. 1. Marc. 1. 21.

Sederunt.] Ad concionem audiendam, loco ut apparet honorabili.

Verſ. 15. *Poſt lectionem autem Legis & Prophetarum.*] Legem Moſis diviſam in ſectiones, ſeu Paraſchas 54, ordinarie jamdudum per Sabbata publice in Synagogis legere ſoliti Judæi, unoquoque Sabbato lecta ſectione unâ, niſi quod bis duas minores conjungunt, ut ita quotannis Legem abſolvant. Quum autem tempore Antiochi Epiphanis lectio Legis eſſet palam ſevere interdicta, orta eſt lectio Prophetarum, è quibus totidem quot ex Lege ſectiones ſelectæ, quas vocant ha Petaras, quaſi illas dimiſſiones, quia harum lectione abſoluta populus dimittitur.

Miſerunt præfecti Synagogæ.] Qui negotia Synagogæ adminiſtrabant & moderabantur, vide annot. ad Marc. 5. 22.

Ad eos.] Ut qui forſan prope Rabbinos conſederant, & videbantur non de plebe homines.

Dicentes: Viri fratres ſi eſt ſermo in vobis exhortationis ad populum dicite.] Apparet moris fuiſſe ut ii qui concionari poſſe viderentur, ad hoc extra ordinem invitarentur. Saltem ſolitum fuiſſe id permitti aliis præter Rabbinos ordinarios, apparet etiam ex Jeſu exemplo. Luc. 4. 15, 17. [Forſan petierant prius iſti ut ſibi liceret populum alloqui.]

Verſ. 16. *Surgens autem Paulus.*] Quia tunc ibi non pro Doctore ordinario ſeſe gerebat: nam alioqui docentes ſoliti ſedere. Vide annot. ad Luc. 4. 20.

Et innuens manu.] Nempe ſignificans ſe loqui velle, ut ſilentium obtineret. Vide ſupra cap. 12. 17.

Ajit: Viri Iſraëlitæ.] Poſteros Abrahami, Iſaaci, & Jacobi ſeu Iſraëlis qui ab origine in populo Dei cenſebantur, alloquitur.

Et timentes Deum.] Ita appellati videntur ii qui præter nativos Iſraëlitas, ad cultum veri Dei ex gentibus acceſſerant, proſelyti. Ut ſupra cap. 10. 2. infra ℣. 43. & XVII. 4.

Audite.] Poſt captatam ex honorifica appellatione benevolentiam, nunc ſibi conciliat attentionem.

Verſ. 17. Beneficia Dei populo Iſraëlitico exhibita memorat gradatim ad Meſſiam.

Deus populi hujus, Iſraëlis.] Poſterorum illius Jacobi qui eſt appellatus Iſraël, à quo ejus poſteri ſunt etiam nominati Iſraël.

Elegit patres noſtros.] Nempe in peculiares ſuos ſervos & amicos, Abrahamum, Iſaacum, Jacobum & hujus filios.

Et hunc populum exaltavit.] Quum Joſepho ad dignitatem eximiam evecto, etiam pater ejus Jacobus, & fratres, in honore ſunt habiti ab Ægyptiis; & quamvis poſteri eorum poſtea premerentur tamen Deus eos magnis incrementis auxit, Exod. 1. 7, & quum Ægyptios eorum cauſâ puniret, ipſos gratiâ ſuâ inſigniter ornatos oſtendit.

In incolatu.] Quum eſſent incolæ & inquilini in terra aliena.

In terra Ægypti.] Pleraque exemplaria Græca habent *in terra Ægypto.*

Et cum brachio elato.] Id eſt potentiâ ſuâ magnâ, inſigniter exſertâ. Ita *brachium* pro potentia ſumitur & alibi, ut Job. 40. 4. Jeſai. 52. 10. LIII. 1. Luc. 1. 51. Eſt metaphora ſumta ab hominibus, qui aliquid valide acturi, præſertim aliquem percuſſuri, brachium in altum extollere ſolent.

Eduxit eos ex ea.] Nempe ex terra Ægyptiaca quum in ea premerentur ſervitute.

Verſ. 18. *Et quaſi quadraginta annorum tempus.*] Quia defuiſſe videtur ad plenum numerum annus unus.

Mores eorum pertulit.] Quamvis eſſent ſæpe inepti, imo refractarii, increduli, murmurantes, idololatræ, Deus tamen eos toleravit, ut Pater pueros. Deut. 1. 31.

In deſerto.] Inter Ægyptum & terram promiſſam interjecto.

Verſ. 19. *Et delens gentes ſeptem in terra Chanaan.*] Ex poſteritate Chami, cujus nepos Chanaan quarum interdum tantum ſex memorantur, ut Exod. 3. 8 & 17. Jud. 3. 5. Sed alibi ſeptem numerantur. Deut. 7. ℣. 1. Joſ. 24. 11.

Sorte diſtribuit eis terram earum.] Per Joſuam ducem ſucceſſorem Moſis cum Eleazaro Pontifice vide Joſ. 13. 7. XIV. 1, 2.

Verſ. 20. *Et poſthæc annis quaſi 400 & 50.*] Quidam putant hic computari annos, à nato Iſaaco cum cujus ex Abrahamo geniti familia Deus fœdus iniit, uſque ad Judices; ita ut tantum tres anni deſint ad numerum rotundum: ut non quamdiu Judices rexerint, ſed quando eos Deus dederit indicetur. Id faciunt maxime propter verba 1 Reg. 6. 1, quibus dicitur, annos 480 effluxiſſe ab exitu Iſraëlitarum ex Ægypto ad inchoatam à Solomone templi ſtructuram. Sed non abs re videtur Petavius iſtum exitum exponere de ingreſſu in Chananæam. Non videtur autem conveniens ut verba hic poſita *poſthæc* quæ manifeſte reſpiciunt proxime præcedentia, de terra Chananæa diſtributa, intelligantur à nato Iſaaco. Imo ſi computentur anni in Sacra Scriptura expreſſi poſt Joſuæ ac Seniorum ejus ſociorum per quos facta eſt illa diſtributio deceſſum, numeratis tum annis judicum uſque ad Samuelem, qui etſi Judex quoque fuit, tamen ſeorſim hic ponitur, tum ſervitutum intercurrentium, colligentur exacte anni 450.

Dedit Judices.] Intelliguntur illi Gubernatores & Rectores Reipublicæ Iſraëliticæ, in terra Chananæa, quaſi Duces, qui populum non tantum judicarunt proprie, ſed rexerunt, non tantum in pace, ſed & in bello, ab hoſtibus eum defendentes. Nam *judicare* per Hebraiſmum & regere & vindicare ſignificat.

Uſque ad Samuelem Prophetam.] Qui ex iſtis judicibus fuit ultimus.

Verſ. 21. *Et exinde.*] Non videtur opus eſſe hæc ita exponi ut quidam faciunt, *Inde* id eſt ab ipſo nempe Deo. Nam poteſt recte explicari per *deinde* ſeu *poſtea*, quum poſt Judices alios Samuel Rempublicam gubernaret.

Petierunt Regem.] Exemplo nationum aliarum 1 Sam. 8. 5 & 19.

Et dedit eis Deus Saulem.] Ad importunam illius populi inſtantiam 1 Sam. 9. 15, 16. & X. 1.

Filium Ciſſi, virum ex tribu Benjaminis.] Non ex tribu Judæ: cui videtur olim deſtinatum ſceptrum, Gen. 49. 10.

Annis

Annis 40.] Non proprie Saulus ipſe per tot annos regnavit, ſed ita ut anni regiminis Samuelis, ejus regimini accenſeantur, vide 1 Sam. XI. 7. Alioqui Saulus ſolus annis decem aut duodecim regnaſſe videtur. Quod autem 1 Sam. 13. 1, dicitur tantum biennium regnaſſe ſuper Iſraëlem; hoc non ſimpliciter intelligendum, ſed ita ut poſt biennium regiminis ſui, ob inobedientiam à Deo rejectus, non amplius vere eſſet Rex Deo probatus, 1 Sam. 15. 26, 28. Quamvis adhuc poſtea regimen vel potius tyrannidem exerceret.

Verſ. 22. *Et amoto eo.*] Seu tranſlato. Quidam hoc exponunt de eo quando Deus Saulem ſibi inobedientem è medio ſuſtulit, per mortem, vide 1 Par. cap. X. 13, 14. Quia tum demum regnum in Davidem tranſlatum eſt actu ipſo. Sed poteſt hoc ita exponi quod Deus Saule adhuc vivente rejecto, alium elegerit cui regnum aſſignavit, quamvis nondum ſtatim actu dedit. Vide 1 Sam. 13. 14. & XV. 28. & XVI. 1.

Excitavit eis Davidem.] Seu erexit, ex loco humili & exili, elevans, ex homine ignoto ac vili ad inſignem dignitatem eum promovens. Vide Pſal. 113. 7, 8. & LXXVIII. 70, 71. is fuit è tribu Judæ.

In Regem.] Id eſt, in id eum erexit ut eſſet Rex.

Cui & dixit teſtimonium dans, inveni Davidem filium Jeſſæ ſeu *Iſai, virum ſecundùm cor meum.*] Id eſt animo meo placentem. Vide 1 Sam. 13. 14. & Pſal. 89. 20, 21. Act. 7. 46.

Qui faciet omnes voluntates meas.] Id eſt omnia quæ volo. Non tam hoc intelligendum de communium Legis omnibus latæ præceptorum obſervatione, quam potius de peculiaribus Dei mandatis, ad munus regium Davidis ſpectantibus, vide Pſal. 78. 72. Oppoſite ad Saulum, qui contra mandatum Dei pepercit Amalekitarum Regi, & pecoribus opimis. 1 Sam. 15.

Verſ. 23. *Hujus.*] Nempe Davidis. Præfatio Pauli de Dei erga Iſraëlitas gratia, & narratio de Davide, ad hunc ſcopum tendebat, ut poſt talem inſinuationem, annunciaret eis Jeſum Chriſtum.

A ſemine.] Vel ex ſemine: id eſt ex ejus prole ac progenie, vide ſupra cap. 2. 30.

Deus ſecundùm promiſſionem.] De hac promiſſione Dei, dictum ſupra ad cap. 2. 30. Sed videantur etiam loca 1 Chron. 17. 11, 12, 13, 14. Jeſa. XI. 1, 2. Jer. 23. 5.

Excitavit.] Non intelligitur hic reſuſcitatio ex mortuis, ſed ad munus inſigne productio, ut ſupra cap. 2. 30. iij. 22. VII. 37. quanquam ibi alia vox Græca, ſed idem ſignificans. At eadem quæ hic eodem ſenſu Luc. 1. 69. & ſupra verſ. proxime præcedente.

Iſraëli.] Id eſt populo Iſraëlitico cui olim eſt à Deo promiſſus Meſſias.

Servatorem.] Talem qui ſit populi Iſraëlitici Servator; ſalvans eum non ex ſervitute corporea & miſeriis temporalibus, ut factum aliquatenus per eos qui etiam Servatores dicti, quos etiam Deus excitaſſe dicitur, ut Judic. 3. 9. & 15, ſed ex miſeria ſumma perpetua, liberans. Vide ſupra cap. 5. 31.

Jeſum.] Exprimit quis ſit iſte Servator, nempe ille Jeſus, cujus etiam nomen ipſum à ſalute ſeu à ſervando denominatur. Vide Matth. 1. 21.

Verſ. 24. *Prius prædicante Johanne.*] Illo filio Zachariæ Sacerdotis, ut prodromo viam ei parante: de quo Mal. 3. 1.

Ante faciem ingreſſus ejus.] Non tantum ſimpliciter ante adventum ejus, reſpectu temporis, ſed etiam magis reſpectu ſitûs quodammodo, quum Jeſus Servator jam paratus adventaret mox munus ſuum aggreſſurus ſeu inchoaturus.

Baptiſmum reſipiſcentiæ.] Ut per reſipiſcentiam, à priſtinis peccatis, velut ablutus, cujus rei ſignum eſt baptiſmus, ad Meſſiam ſuſcipiendum eſſet populus paratior. Vide Marc. 1. 4. Luc. 3. 3.

Omni populo Iſraëlitico.] Publice, ita ut plerique è populo ad eum accurrerent Matth. 3. 5.

Verſ. 25. *Quum autem expleret Iohannes curſum.*] Vel quum munus ſuum à Deo ſibi mandatum exſequeretur, ut Col. 4. 17, vel quum jam prope conſummaſſet functionem ſuam. Ut ſupra cap. 12. 25. vide & 2 Tim. 4. 7.

Dixit: Quem me ſuſpicamini eſſe.] Nempe Meſſiam, ſeu Chriſtum, quum pro táli à quibuſdam haberetur, vide Luc. 3. 15.

Non ſum ego.] Noluit Johannes Baptiſta ſe pro Meſſia gerere, imo ſe non eſſe Meſſiam confeſſus eſt palam Joh. 1. 20.

Sed ecce venit poſt me, cujus non ſum dignus calceamentum pedum ſolvere.] Vide Matth. 3. 11. Luc. 3. ℣. 16. Joh. 1. 27.

Verſ. 26. *Viri fratres.*] Amica & honorifica compellatione captat eorum benevolentiam.

Filii generis Abrahami.] Qui ex illo Abrahamo celeberrimo Patriarcha, Dei amico, cui Deus & ſemini ejus ſe benedicturum eſſe promiſit.

Et qui in vobis.] Id eſt inter vos. *In* pro *inter.*

Timentes Deum.] Quamvis non ex genere Abrahami, ſed ex aliis gentibus proſelyti, qui ad cultum veri Dei acceſſerunt, vide ſupra ℣. 16. & infra 43.

Vobis ſermo ſalutis hujus miſſus eſt.] Id eſt Deus vobis Abrahami & Iſraëlis poſteris primario voluit per Jeſum qui eſt Chriſtus, & per ejus miniſtros, annunciari Euangelium, quod continet ſermonem de ſalute æterna conſequenda, vide Matth. 10. 6. Act. 3. 25, 26. X. 36. & Rom. 15. 8.

Sermo ſalutis hujus.] Id eſt ſermo iſte de ſalute, ſeu ſermo ſalutaris, vide ſupra cap. 5. 20.

Verſ. 27. *Qui enim.*] Particula iſta cauſalis non videtur hoc loco vim ſuam ſolitam retinere. Nam non eſt ſenſus illis Judæis qui Antiochiam Piſidiæ incolebant ſermonem ſalutis miſſum eſſe ob eam cauſam, quod Jeroſolymitani Judæi Jeſum damnaverint &c. quia etiam Jeroſolymæ incolis, poſt hanc damnationem, annunciatus eſt ſermo de Chriſto Servatore, quem nonnulli eorum ſuſceperunt. Videtur ergo vox iſta *enim* hoc loco poni pro *autem.*

Habitabant in Jeruſalem, & primores eorum.] Non ſolum vulgus Judæorum, ſed præcipui inter eos, ut Pontifices, Scribæ &c. & totum Synedrium.

Hunc ignorantes.] Quidam iſtas voces referunt ad ſermonem miſſum, de quo proxime dictum, ut Syrus Interpres. Alii autem ad Jeſum, de quo antea actum ℣. 23 & 25. Id videtur rectius, quia & paulo poſt

poſt vox *judicantes* ad eundem refertur. Et ſenſus eſt Judæos Jeroſolymitanos quia ignorabant quis proprie & qualis eſſet iſte Jeſus ſervator, & neſciebant ipſum eſſe Meſſiam, ideo illum damnaviſſe. Vide ſupra 111. 17.

Et voces Prophetarum.] De Meſſia ſeu Chriſto olim prædictas, & in Sacra Scriptura comprehenſas, quæ voces de hoc Jeſu ſunt intelligendæ, quia in eo vere facta ſunt ea quæ Prophetæ de Meſſia prædixerunt: reſpiciatur annotatio ad Luc. 24. 26, 27 & 44. & Act. cap. 3. 18. Has voces propheticas etiam Judæi Jeroſolymitani neſciverunt ſeu non intellexerunt.

Quæ per omne ſabbatum leguntur.] Vide ſupra annot. ad ℣. 15. Tanto magis miranda eſt iſta eorum ignorantia, quod voces iſtæ propheticæ ſubinde inter eos legi ſoleant, & commemorari.

Judicantes ſcilicet *eum.*] Nempe Jeſum, quem pro Servatore & Meſſia ſuo agnoſcere debebant, hunc judicarunt, id eſt dignum morte eſſe decreverunt, ſeu condemnaverunt. Sæpe *judicare* ſumitur pro *damnare*, ſicut & *judicium* pro damnatione.

Impleverunt.] Nempe voces illas propheticas, de Meſſia, quæ prædicebant eum à quibuſdam contemnendum, ſeu contumeliis afficiendum, irridendum, affligendum, tranſfigendum, interficiendum, ut Pſal. 22. Eſa. 53. Dan. 9. 24. &c. eas ipſi reipſa ad exitum perduxerunt.

Verſ. 28. *Et nullam cauſam mortis invenientes.*] Nullo crimine vero, quod eſſet ſupplicio dignum, in eo invento.

Rogaverunt Pilatum, ut is interimeretur.] Vide Matth. 27. 20, 22. Luc. 23. 18, 21. Joh. 19. 6. & Act. 3. 13, 14.

Verſ. 29. *Quum autem perfeciſſent omnia ea quæ de eo ſcripta erant.*] Nempe quæ ad afflictionem ac paſſionem Chriſti ſpectabant.

Detrahentes à ligno.] Detractum eum de cruce.

Poſuerunt in monumentum.] Non ſunt hæc verba referenda ad illos ipſos Jeſu inimicos, qui cauſa ejus interimendi fuerunt. Sed ſubintelligendum id feciſſe quoſdam alios ex hac gente, ut Joſephum Arimathæenſem, & Nicodemum. Joh. 19. 38, 39.

Verſ. 30. *At Deus excitavit eum ex mortuis.*] Judæi Jeſum pro Meſſia non agnoſcentes, morte dirâ eum affici curârunt: at Deus eis contrarius ipſum è morte reduxit ad vitam. Vide ſupra cap. 2. 24, 32. iij. 15. v. 30.

Verſ. 31. *Qui.*] Nempe Jeſus reſuſcitatus.

Conſpectus eſt per dies multos.] Nempe per dies 40. Probat Jeſu Chriſti reſuſcitationem à teſtibus.

Iis qui ſimul aſcenderant cum eo à Galilæa in Jeruſalem.] Nempe diſcipulis ejus ipſi adhærentibus; præſertim Apoſtolis. De his vide Act. 1. 3. ij. 32. x. 40, 41.

Qui ſunt teſtes ejus ad populum.] Iſti teſtes ejus rei oculati etiamnum ſuperſtites, teſtantur hoc publice.

Verſ. 32. *Et nos.*] Ego ille olim Saulus nunc Paulus, & iſte ſocius meus Barnabas.

Vobis euangelizamus.] Id eſt ut bonum ac lætum nuncium annunciamus.

Illam ad patres factam promiſſionem.] Id eſt patribus, illis priſcis Patriarchis de Meſſia à Deo promiſſo. Ut Abrahamo, ſub ſeminis benedicti appellatione, Gen. 22. 18. & Iſaaco Gen. 26. 4, & per Jacobum Judæ, Gen. 49. 10. & ſpecialius Davidi, 2 Sam. 7. 12. & Jeſa. XI. 1.

Quod hanc Deus expleverit.] Jam reipſa præſtitit.

Liberis eorum.] Iſtorum patrum ſoboli ac poſteris.

Nobis.] Nunc viventibus Abrahami poſteris, Iſraëlitis, etiam vobis.

Suſcitatio Jeſu.] Quidam nolunt hoc intelligere de ejus ex morte reſuſcitatione, ſed de exhibitione in mundo, ut ſupra cap. 2. 30. iij. 22. At non videtur eſſe cauſa juſta cur non in ſignificatione celeberrima de ſuſcitatione ex mortuis hoc accipiatur. De quo mox ad verſum ſequentem. Quamvis enim jam tum Deus aliquatenus præſtitit promiſſum de Meſſia quum Jeſum mundo exhibuit cum Euangelio; tamen perfectius id explevit quum eum morte affectum glorioſe reſuſcitavit.

Verſ. 33. *Ut & in Pſalmo* &c.] Iſtius ſuſcitationis Jeſu confirmationem affert ex Pſalmo Davidis; unde apparet iſta Pſalmi verba de ipſa promiſſa Jeſu Chriſti ſuſcitatione eſſe intelligenda.

In Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt.] Quidam codices habent ſimpliciter in Pſalmo. Aliqui in Pſalmo primo, quod ille qui uſitate primus Pſalmus vocatur, pro præfatione Pſalmorum potius quam pro Pſalmo à quibuſdam haberetur: vel quod iſte Pſalmus qui nunc ſecundus vocatur cum primo à quibuſdam conjungeretur. Sed tamen emendatiſſimi libri, Pſalmum hunc ſecundum nominant. In quo Pſalmo David aliquatenus de ſeipſo, ſed ſenſu perfectiore myſtico, de Meſſia illo eximio, ex progenie ſua prodituro, cecinit Spiritu prophetico impulſus.

Filius meus es tu.] Hæc verba etiam de ipſo Davide aliquatenus dicta: Nam & alii Judices ſeu Rectores populi, dicti ſunt & Dii, & filii Dei, Pſal. 82. 6. David autem pro primogenito ſeu præcipuo inter Reges terræ à Deo conſtitutus Pſal. 89. 27, 28. Sed ſenſu myſtico perfectiore ſpectabant iſta ad illum ex poſteris Davidis eximium Meſſiam: nempe Jeſum Chriſtum, qui magis proprie eſt filius Dei Altiſſimi.

Ego hodie genui te.] Verba hæc Dei, dicta Davidi jam adulto, ſignificabant eum ex periculis gravibus in quibus morti vicinus erat, ereptum, ac Regem conſtitutum atque confirmatum eſſe, vide 2 Sam. 5. ℣. 12. & XIX. 22. At ſenſu myſtico perfectiore ſpectant ad Jeſum Chriſtum, qui ortus ex poſteris Davidis Regis, & nomine Davidis appellatus, Jer. 30. 9. Ezech. 34. 23. Hoſ. 3. 5.

Multi temere his verbis ſignificari opinantur Deum patrem ab æterno filium ex ſua ſubſtantia genuiſſe. Sed neque hic fit ulla mentio ſubſtantiæ ipſius Dei, nec Deo convenit ex ipſa ſua ſubſtantia ad inſtar animalium corruptibilium prolem generare; neque vox *hodie* uſquam in Sacra Scriptura ſignificat æternitatem, ſed tempus certum quo aliquid fit. Impleta ſunt hæc verba in Jeſu Chriſto, tunc quando eum per mortem è medio ſublatum & jam eſſe deſinentem, Deus pater rurſus exiſtere fecit, quum eum à morte ad vitam revocatum, immortalitate ac proinde divinæ naturæ participatione, ac poteſtate plane divina ſimilem ſibi effecit: quo facto, conſtitutus eſt filius Dei in potentia ex reſurrectione. Rom. 1. 4. Hoc iſtis verbis ſignificari agnoverunt & olim aliqui

ex iis qui patres Ecclesiæ vocantur, ut Hilarius, Ambrosius, Chrysostomus, Theodoretus: & ex recentioribus inter Pontificios Vatablus, Lorinus, Tirinus: inter Lutheranos Joh. Bugenhagius Pomeranus, & Flaccius Illyricus: inter Reformatos Calvinus, Musculus, Paræus. Certe ubi est motus à non esse ad esse, ibi est aliqua generatio. Hinc Jesus Christus dicitur esse primogenitus ex mortuis Colos. 1. 18. Apoc. 1. 5. Simili sensu vox *regenerationis* ponitur Matth. 19. 28.

Vers. 34. *Quod autem suscitaverit eum ex mortuis, non amplius reversurum in corruptionem.*] Non solum eum simpliciter è morte ad vitam reduxit, Deus, ut factum etiam aliis qui mortui sunt resuscitati, at rursus mortui: sed quod majus est, ita eum resuscitavit, ut is Jesus jam nequaquam subjaceat morti ac corruptioni, vide Rom. 6. 9. Apoc. 1. 18.

Ita inquit.] Apud Jesaiam Prophetam. cap. 55. 3.

Quod.] Hæc particula hoc loco redundat, ut fit sæpe in sermone alicujus referendo.

Dabo vobis.] Jesaiæ verba Hebræa ita habent, feriam vobis pactum æternum, misericordias Davidis stabiles, seu fidas.

Sancta.] Ita Græci Interpretes verterunt quæ in Hebræo textu dicuntur, benignitates seu beneficia.

Davidis.] Id est Davidi olim promissa: nempe de filio Davidis Messia, regnaturo in æternum, vide 2 Sam. 7. 13. 2 Paral. 6. 42.

Fidelia.] Id est firma & stabilia: quia Hebraicè fidum & firmum eodem nomine significatur. Quoniam autem promissa illa Dei benefica per Messiam præstanda populo Dei debent esse stabilia ac perpetua, hinc colligitur ipsum Messiam non debere in morte manere, sed vivere in perpetuum: alioqui enim ista præstare non posset.

Vers. 35. *Ideo & in alio.*] Scilicet *loco*, seu alibi: videlicet in Psal. 16.

Dicit.] Nempe Sacra Scriptura, vel Spiritus divinus propheticus, ad Deum ipsum converso sermone.

Non dabis.] Id est non permittes.

Ut Sanctus tuus.] Nempe Messias.

Videat corruptionem.] Id est experiatur putrefactionem: alioqui *corruptio* est etiam mors ipsa, ut indicatum supra v. 34. Horum explicatio plenior videatur supra annot. ad cap. 2. 27.

Vers. 36. *David enim quidem quum propria.*] Id est *sua.*

Generatione.] Id est ætate, vel seculo quo vixit.

Inservisset Dei consilio.] In regendo populo Dei Israëlitico, & religionem aliquatenus promovendo.

Obdormivit.] Id est mortuus est. Vide supra cap. 2. 29.

Et appositus est ad patres suos.] Ut progenitores ejus mortui sunt ac sepulti, ita & ille.

Et vidit corruptionem.] Ita ut corpus ejus in sepulchro sit putrefactum. Hinc ostendit illud dictum Psal. 16 non esse proprie impletum in Davide; ergo in alio aliquo qui Davidis loco sit velut alter David, nempe in illo ex posteris Davidis orto eximio Messia esse implendum.

Vers. 37. *Quem autem Deus excitavit.*] Nempe Jesus Christus: neque quod ad corpus expertus est corruptionem, vide supra ad cap. 2. vers. 31.

Vers. 38. *Notum igitur sit vobis Viri fratres quod per hunc.*] Nempe per Jesum Christum, quamvis morte affectum sed à Deo resuscitatum & exaltatum, verum Messiam.

Vobis remissio peccatorum.] Qualiumcunque culparum contra Legem Dei commissarum condonatio, & simul pœnarum pro his culpis infligendarum ablatio, atque ab iis liberatio. In qua præcipue ex morte æterna, peccati pœna propria, ereptio, & vitæ æternæ donatio continetur.

Annuncietur.] Non tam quod per Jesum hæc remissio annuncietur, nisi mediate, vide supra c. 3. 26. quam potius quod eam per Jesum esse faciendam & conferendam, id à Jesu ipsius servis prædicetur.

Vers. 39. *Et ab omnibus* &c.] Ostendit quam perfecta & plena sit ista remissio peccatorum, ex gratia Dei per Jesum Christum sub Novo Fœdere obtinenda.

Ab omnibus.] Non solum à quibusdam delictis levioribus, sed ab omnibus, etiam gravissimis peccatis: Qualia, præsertim elato brachio patrata, vi Legis Mosaicæ non purgabantur, per victimas, nec remittebantur, Hebr. 9. 9. & x. 1, 2. sed ordinarie severe puniebantur. Vide Hebr. 2. 2.

[*A*] *quibus non potuistis in Lege Mosis justificari.*] Id est purgari & expiari. Ut Dan. 8. 14. vel liberari ut Rom. 6. 7.

In hoc.] Id est per hunc Jesum Christum, ejus operâ interveniente, ejusque potestate à Deo ipsi datâ hoc efficiente.

Omnis credens.] Absque discrimine personarum, quisquis habuerit fidem in Jesum Christum, & per eum in Deum Altissimum Patrem ipsius, confidens ejus promissis in Euangelio revelatis: cui fidei adjuncta sit resipiscentia, quæque fides sit viva & efficax per charitatem. Vide Gal. 2. 16.

Justificatur.] Id est veniam ac remissionem peccatorum à Deo consequitur, ut propter illa præterita non condemnetur nec puniatur: velut in judicio absolvitur ac liber à culpa seu reatu, & à pœna pronunciatur: imo ut justus tractatur, vita æterna felicissima donatur.

Justificatio autem ista ab homine fidem in Jesum Christum suscipiente, mox obtinetur, inchoate, quoad jus: at plene & quoad ipsum effectum obtinebitur ab iis qui in fide vera ad finem perseveraverint, absque operibus Legis, non tamen absque operibus Euangelii: quæ continentur in sanctimonia absque qua nemo videbit Dominum. Hebr. 12. 14.

Vers. 40. Beneficio Dei summo per Jesum Christum obtinendo commemorato, monet ne id contemnatur.

Aspicite igitur ne superveniat super vos.] Nempe si Jesum hunc Christum contemseritis, in eum credere nolentes.

Quod dictum est in Prophetis.] Ita loquitur pluraliter, quamvis verba quæ mox subjungit apud unum Prophetam legantur; nempe Habac. 1. 5. Vel quia numerus pluralis ponitur pro singulari: vel potius, quia Prophetæ minores in uno volumine compingebantur. Vide annot. ad Marc. 1. 2.

Vers. 41. *Videte* [*ô*] *contemtores.*] Apud Prophetam

tam Habacucum ex quo hæc verba citantur. Eſt hic diverſitas in textu Hebræo: nam ibi eſt *Aſpicite in Gentes.* Sed Græci interpretes 70, literam hujus vocis mediam pro alia ei ſimili ſumentes, ita hoc verterunt, quaſi ibi eſſet vox quæ ſignificat perfidos ſeu prævaricatores, quos expoſuerunt contemtores. Quia autem Græca verſio apud Judæos inter Græcos viventes obtinebat, ideo hæc variatio non eſt correcta: quum ſenſum non corrumpat.

Et miramini.] Utpote rem vobis inopinatam inexſpectatam.

Et diſparete.] Hebraicè *obſtupeſcite:* hic evaneſcite, ut conſilia veſtra evaneſcant, & vos ipſi devaſtemini.

Quia opus ego operor.] Id apud Prophetam intelligebatur de eo quod Deus excitaturus eſſet Chaldæorum gentem ſævam, ad Judæam ob peccata incolarum vaſtandam, ut ibidem ſtatim exponitur. At S. Paulus hæc verba convertit & accommodat ad Judæos ſui temporis, ob infidelitatem erga Chriſtum à Deo exaltatum, & ob peccata, niſi reſipuerint, ſimiliter per gentem extraneam potentem à Deo graviter puniendos.

In diebus veſtris.] Id eſt temporibus.

Cui non credetis ſi quis enarrarit vobis.] Multi Judæi pertinaces quia hæc cum eorum opinionibus non congruebant, quamvis moniti, fidem iſtis rebus non adhibuerunt.

Verſ. 42. Hujus prædicationis S. Pauli eventus narratur.

Exeuntibus autem ex Synagoga Judæorum.] Verba Græca ambigua, ferunt etiam hanc interpretationem, *exeuntibus ex Synagoga Judæis.* Sed potius videntur ita interpretanda, quod Paulus qui eſt concionatus & Barnabas ejus ſocius exirent, *ex Synagoga* ſeu loco congregationis ſacræ, Judæorum.

Rogarunt eos Gentes.] Nempe illi homines qui ex gentibus incircumciſis orti, inter Judæos vivebant, & jam aliquatenus judaizabant, vel proſelyti, de quibus mox, vide & ſupra verſ. 16 & 26.

Ut in ſequens ſabbatum.] Non opus eſt hæc verba verti ita *in interjectum ſabbatum*, id eſt per dies intermedios hebdomadis ante diem ſeptimam ſeu ſabbatum, ut aliqui exponunt, ſed in ſequens ſabbatum. Vide infra verſ. 44.

Dicerentur eis verba iſta.] Nempe ſimiles doctrinæ de Meſſia & per eum obtinendis beneficiis.

Verſ. 43. *Solutâ autem Synagoga.*] Id eſt, quum conventus populi ad ſacra celebranda congregati eſſet diſſolutus, ut ſinguli hominum illorum in domos ſuas diſcederent.

Sequuti ſunt multi Judæorum.] Etiam apud Judæos probiores non abſque fructu fuit Pauli prædicatio; nam eos commovit ut ipſum ſequerentur.

Et religioſorum proſelytorum.] De proſelytis videantur notata ad Matth. 23. 15. & hic ſupra cap. 2. ſ. 10. VI. 5. & X. 2.

Paulum & Barnabam.] Iſtos novos novæ inter ipſos doctrinæ de Jeſu præcones.

Qui.] Nempe Paulus & Barnabas. Quanquam aliqui putant, poſſe hoc intelligi de illis Paulum ac Barnabam ſequutis, tum Judæis tum proſelytis, quaſi illi monuerint Paulum & Barnabam, ut pergerent docere, & favore Dei uti, in auditoribus convertendis. Sed non rectè.

Alloquentes eos ſuaſerunt eis ut permanerent in gratia Dei.] Per gratiam Dei ſignificatur hoc loco Euangelii doctrina: quæ ita vocatur tum quia ex peculiari Dei gratia eſt hominibus miſſa, tum præcipue quia ſummam Dei gratiam ſalutarem hominibus offert; quam Lex Moſaica talem ac tantam non offerebat, Joh. 1. 17. & Rom. 6. 14, 15. Hoc igitur ſuadebant iſtis è Judaica religione ſe aſſectantibus, ut in Euangelii de Jeſu Chriſto doctrina, quam veram eſſe agnoſcebant, retinenda firmiter perſeverarent.

Verſ. 44. *At veniente ſabbato.*] Seu poſt illud prius ſabbatum, ſequente.

Fere omnis civitas.] Id eſt omnes cives illius civitatis, nempe Antiochiæ in Piſidia.

Congregata fuit ut audiret.] Crevit numerus auditorum, nempe illi qui antea rogarant ut ſequente ſabbato dicerentur eis verba iſta, ut dictum ſupra verſ. 42 & ipſi adfuerunt & forſan alios multos ad idem acciverunt.

Sermonem Dei.] Nempe eum quem iſti novi advenæ Paulus & Barnabas annunciabant, id eſt Euangelium de Meſſia jam exhibito, nempe Jeſu Chriſto, & de ſalute æterna per fidem in ipſum conſequenda.

Verſ. 45. *Videntes autem Judæi.*] Nempe qui in ſua incredulitate erant pertinaces.

Turbas.] Id eſt catervas hominum, ad Paulum audiendum congregatorum.

Repleti ſunt zelo.] Fervore amaro: vel æmulatione.

Et contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur.] Nempe de Jeſu Nazaræno, quod is ſit ille olim à Deo promiſſus Chriſtus, ſeu Unctus Dei, Hebræis Meſſias vocatus: in quem ſit credendum, quod per eum ſupra Legem Moſis detur peccatorum remiſſio &c.

Contradicentes.] Quum jam dictum ſit *contradicebant*, videtur illud vocabulum *contradicentes* eſſe ſupervacuum: unde omiſſum eſt tum à Latino vulgato Interprete, tum à Syro, Arabe, & Æthiope. Sed non eſt ſupervacuum: nam videtur habere emphaticum Hebraiſmum, contradicebant contradicentes, id eſt contradicebant magna contradictione, continuatâ. Simile inter cætera dictum illud, *euntes ibant* 1 Sam. 6. 12.

Et blaſphemantes.] Cum blaſphemiis in Chriſtum & Chriſtianam religionem.

Verſ. 46. *Libertate uſi autem Paulus & Barnabas.*] Græca vox notat libertatem quidlibet loquendi. Non territi fuerunt adverſariorum contradictione.

Dixerunt: Vobis erat neceſſarium primum narrari ſermonem Dei.] Nempe illum excellentem ſermonem à Deo profectum de Euangelio circa Meſſiam jam exhibitum, & per eum conſequenda remiſſione peccatorum ac vita æterna.

Poſtquam autem rejicitis eum.] Non vultis eum ſermonem ſuſcipere neque ei obedire, ſed contradicitis & blaſphematis.

Et non dignos judicatis vos ipſos.] Non proprie judicio mentis, ſed factis veſtris hoc oſtenditis: ſpernentes modum quem nos vobis nomine Dei annunciamus. Hoc verbum non de ipſorum animo ſed de eventu eſt intelligendum.

Æternâ vitâ.] Quam offert Euangelium Jesu Christi, quod vos respuitis, nec in Jesum istum per quem solum vita æterna à Deo datur, credere vultis.

Ecce convertimur in Gentes.] Id est ad gentes extraneas incircumcisas nos convertemus & progrediemur cum Euangelio: spe melioris ibi profectus atque fructus. Infra cap. 28. 28. Est hæc protestatio Apostolica contra Judæos pertinaces, de Euangelio ipsis frustra prædicato, ob eorum ingratitudinem, ad Ethnicos transferendo.

Vers. 47. *Ita enim præcepit nobis Dominus.*] Hic videtur innui illud mandatum Christi quod dedit Apostolis, Luc. 24. 47. & Act. 1. 8, & peculiariter isti Saulo seu Paulo datum esse à Christo mandatum, circa legationem ad gentes extraneas nomine Christi cum Euangelio obeundam, patet infra cap. 22. 21. xxvi. 17, 18. Gal. 1. 16. ij. 8.

Posui te.] Citat seu allegat Paulus verba quæ olim a Deo dicta sunt ad Esaiam, quia ob typum & similem eventum huc spectabant, & conveniebant. Videtur subaudiendum, *sicut scriptum est*, quod hisce verbis præmittunt quidam Interpretes, ut Syrus, & Arabs. Verba apud Jesaiam cap. 49. 5 & 6 sunt; Et si Israël non colligetur, gloriosus ero in oculis Domini, & Deus meus fuit fortitudo mea. Et dixit: Leve est esse te mihi servum ad suscitandum tribus Jahacob, & servatos Israëlis ad convertendum, & dedi te in lucem gentium, ad existendum salutem meam usque ad extremum terræ. Hæc verba in persona Esaiæ dicta, multo perfectius impleta sunt in Christo, per ejus Apostolos, ipsi subordinatos. Tale quid de Christo dicitur etiam Luc. 2. 32, hic autem propter subordinationem ad Apostolos Christi, per quos ut sua instrumenta ille id exsequebatur, accommodatur.

In lucem Gentium.] Id est ut sis lux etiam Ethnicorum ab Israëlitis alienorum, ut eos illumines veritatis cœlestis cognitione.

Ut sis in salutem.] Id est ut salutem æternam ejusque consequendæ modum proponas hominibus.

Usque ad ultimum terræ.] Ad regiones ab Israëlitis remotissimas, earumque incolas.

Vers. 48. *Audientes autem hæc gentes.*] Id est homines gentiles, origine alieni a populo Israëlitico.

Gavisæ sunt.] Magno illis gaudio id fuit quod audirent Messiam Israëlitis promissum, cum Euangelio seu bono ac læto nuncio de vitæ æternæ per ipsum consequendæ modo, ad se quoque pertinere.

Et glorificabant sermonem Domini.] Euangelium Christi, per quod ad gratiam Dei insignem admittebantur, collaudabant.

Et crediderunt.] Nempe Euangelio, a S. Paulo prædicato, & fidem in ipso Jesu ut Christo collocarunt.

Quotquot erant ordinati ad vitam æternam.] Vulgatus Interpres habet *præordinati:* at in textu Græco non est vox composita, sed simplex; ut non sit necesse id intelligi de aliquo Dei decreto ante ipsos natos, imo ante mundum conditum, ut quidam volunt, de ipsis nominatim absque conditione, absolute facto. Imo neque hoc istis verbis dicitur, eos a Deo esse ordinatos, ita ut ipsi in hoc actu mere passive se haberent. Illud videtur his verbis significari, istos homines ex Ethnicis, fuisse aptos ac bene dispositos ad doctrinam Euangelii suscipiendam & viam ad vitam æternam ducentem insistendam, ob animi sui probitatem ac sinceritatem. Vide Joh. 3. 21. vii. 17. xviii. 37; non impeditos contumaci perversitate. Flaccius Illyricus hoc loco annotavit, non significari hic fatalem aliquam præordinationem ab æterno factam, sed posse esse sensum; Quotquot erant cupidi salutis, & bona mente præditi.

Tirinus autem Jesuita scripsit: Quæ dispositio in eo sita erat quod sincero veritatis indagandæ studio, & salutis assequendæ affectu attenderent prædicationi S. Pauli. Potest intelligi istos etiam seipsos ad hoc disposuisse: nam talia verba passiva pro reciprocis, etiam actionem significantibus non tantum passionem usurpari solent per Hebraismum, vide 2 Mac. cap. 14. 3. Luc. 9. 62. Jac. 4. 10. 1 Petr. 5. 6. Sed creberrime in illa voce Græca huic affini, quæ significat proprie *subjici*, seu *subordinari:* & tamen notat subjicere seipsum. Ut Rom. 10. 3. xiii. 1, 5. 1 Cor. cap. 16. 16. Eph. 5. 21, 22, 24. Col. 3. 18. Tit. 2. ℣. 5, 9. iij. 1. Hebr. 12. 9. Jac. 4. 7. 1 Petr. 2. 13, 18. iij. 1. v. 5. Vide & de Paulo Act. 20. 13, *ita enim erat dispositus* id est disposuerat ipse. Constat istos ordinatos seu dispositos ad vitam æternam opponi hic illis de quibus dictum supra ℣. 46, quod non dignos judicabant (imo & faciebant mala voluntate & propria suâ culpâ) seipsos vitâ æternâ. Isti autem de quibus hic agitur contra erant ordinati seu dispositi ad vitam æternam, nempe sua bona voluntate se disposuerant ac paratos esse ostenderant. Quanquam nec illud negandum, eos etiam à Deo aliquomodo ad id dispositos fuisse, seu aptatos ac præparatos; non tamen ita ut hoc vel ante omnia secula de his nominatim prædestinatum, & quidem absque conditione, vel etiam in illis vi quadam Dei cogente effectum esse, statuatur.

Vers. 49. *Perferebatur autem.*] Vel potius differebatur seu in diversas partes ferebatur, ita ut quasi dispergeretur: quia illi qui primi eum sermonem a Paulo & Barnaba prædicatum audierant & susceperant etiam aliis eum communicabant.

Sermo Domini.] Id est Euangelium Christi. Vide supra vers. 44 & 46 & 48.

Per totam illam regionem.] Nempe Pisidiæ, & Pamphyliæ, vide supra ℣. 13 & 14. Ita frustra repugnantibus inimicis late spargebatur veritas Jesu Christi, dominantis in medio inimicorum suorum. Psal. 110. 2.

Vers. 50. *At Judæi instigaverunt.*] Quum adversarii pertinaces veritatem verbis refellere non possent, ad malas artes contra veritatis præcones adhibendas conversi sunt. Sic fieri etiam nunc solet.

Religiosas mulieres.] Proselytas, ex gentilismo ad Judaismum conversas. Vide supra vers. 43.

Et honestas.] Non vulgares, sed eximias spectabiles. Vide Marc. 15. 43. Harum matronarum simplicitate & superstitione, atque zelo non secundum scientiam, abusi Judæi maligni, per eas maritos ipsarum Gentiles exstimularunt.

Et primos civitatis.] Id est in illa Antiochia Pisidiæ primores seu præcipuos viros, ut Senatores. Sicut Marc. 6. 21.

Et

Et excitaverunt persequutionem in Paulum & Barnabam.] Eò rem perduxerunt, ut violento modo pressi & afflicti fuerint isti viri sancti.

Et ejecerunt eos à limitibus suis.] Id est expulerunt, ope Magistratuum Ethnicorum.

Vers. 51. *Illi autem.*] Nempe Paulus & Barnabas.

Excutientes pulverem pedum suorum.] De hoc ritu, à Christo discipulis mandato, videatur annotatio ad Matth. 10. 14. & Luc. 9. 5. x. 11.

Venerunt in Iconium.] Urbem Lycaoniæ famosam, ad Taurum montem sitam.

Vers. 52. *At discipuli.*] Quidam hoc interpretantur de Paulo & Barnaba, qui quamvis essent expulsi, tamen animum non despondebant. Sed non est necesse hoc nomen ita restringi: Satius est id sumi generalius, ut referatur etiam ad illos Pisidiæ incolas qui per illorum prædicationem fide in Christum susceptâ ibi facti sunt Christiani: de quibus supra vers. 43 & 48.

Replebantur gaudio.] Ex cognita via certa ad vitam æternam ducente: quod gaudium non fuit carnale ac vulgare, sed spirituale eximium. Vide jam supra 48.

Et Spiritu Sancto.] Indicantur effectus insignes in animis eorum per Spiritum Sanctum excitati, ut ardor animi, fiducia contra pericula, alacritas in pietatis profectu, ut supra cap. 4. 8. VII. 55. Potest hoc & ita intelligi ut expresso gaudio, exprimatur etiam hujus gaudii causa è qua id manabat, ut doceatur gaudium istud ex Spiritu Sancto & spiritualibus rebus esse profectum. Vide supra cap. 9. 31.

CAPUT XIV.

Vers. 1. *Factum est autem in Iconio.*] Ita habet Græcus textus ut sæpe, quod & Latinus Interpres vetus hoc loco retinuit. Quum alias apud Latinos præpositio non soleant præponi nominibus urbium aut oppidorum, nisi ubi ipsa vox urbis aut oppidi apponitur. Quod hoc loco semel monuisse sufficiat. Hic jam Iconii, imo adhuc antea, videtur adfuisse Paulo Timotheus adhuc adolescens, itinerum ejus comes. Vide 2 Tim. 3. 10.

Juxta illud ipsum.] Id est simul; non tantum eodem loco, atque tempore quod hic magis spectatur, sed etiam animorum conjunctione, vide supra c. 1. 15. ij. 44. vel potius itidem; nempe ut Antiochiæ supra cap. 13. 14.

Introirent ii.] Nempe Paulus & Barnabas.

Synagogam Judæorum, & loquerentur:] Scilicet doctrinam Euangelii de Jesu Christo.

Ita ut crederet.] Is fuit illius sermonis effectus, quod auditores fidem Euangelio adhibuerint.

Judæorumque.] In quorum Synagoga sermo est habitus.

Et Græcorum.] Quia linguæ Græcæ usus late sparsus fuit, præsertim ab imperio Græco seu Macedonico, ideo Græcorum nomine notantur generaliter omnes gentiles, & Judæis opponuntur, totius mundi hominibus divisis in Græcos & Judæos, respectu non tam regionis quam religionis.

Multa multitudo.] Non pauci tantum aliqui.

Vers. 2. *At non parentes* seu *increduli Judæi.*] Qui Euangelii prædicati veritatem non passi sunt sibi persuaderi, ideoque ei non sunt assensi, non crediderunt nec obedierunt.

Incitaverunt.] Seu instigarunt atque impulerunt.

Et male affectas fecerunt.] Verbum Græcum unum quod hoc loco in textu ponitur, alibi significare solet malo aliquem afficere, ut infra cap. 18. 10. 1 Petr. 3. 13. aut affligere, ut supra cap. 7. 6 & 19. & cap. 12. 1. Sed hoc loco significat malis artibus & ad male agendum inducere aut irritare.

Animas.] Id est animos. Interdum *anima* sumitur pro voluntate, ut Psal. 41. 3. in textu Hebræo: & 105. 2.

Gentium.] Hominum à Judaica natione diversorum.

Adversus fratres.] Ita vocantur omnes in Christum credentes; quia & unum habent Patrem in cœlis Deum, cujus sunt filii secundum spiritum, ad quem acquisiverunt accessum, per Christum, & ipsi fraterno amore sese mutuo complectuntur: quamvis sint è diversis gentibus collecti.

Vers. 3. *Multum.*] Græcè proprie *sufficiens*, sed sæpe hoc nomen significat multum.

Quidem igitur.] Non raro hæ voces hoc libro junguntur, ita ut vox *quidem* redundare videatur, unde & à Latino Interprete omittitur.

Tempus.] Circiter annum, ut quidam notant.

Commorati sunt [*ibi*].] Græcè proprie *contriverunt* nempe tempus: phrasi metaphoricâ.

Libere loquentes vel *agentes.*] Latinus Interpres habet *fiducialiter agentes*, id est confidenter & intrepide.

In Domino.] Proprie *super Domino*, id est Domini sui, Jesu Christi ope & auxilio freti, vel in ejus à quo missi erant, nomine, ejusque authoritate. Vide supra cap. 9. 27, 28.

Testimonium perhibente.] Seu attestante atque dicta eorum confirmante eodem Domino.

Sermoni gratiæ suæ.] Id est Euangelio, quod gratiam Dei eximiam de peccatorum remissione & vitæ æternæ donatione iis qui in Christum credunt & resipiscunt, annunciat.

Et dante ut signa & prodigia fierent.] Declarat quomodo Dominus Jesus sermoni isti per Paulum & Barnabam prædicato testimonium perhibuerit, non verbale sed reale, probans eorum dicta esse vera per subsequentia miracula, quæ doctrinæ veræ addita ejus veritatem confirmant. Vide Hebr. 2. 4.

Per manus eorum.] Nempe Pauli & Barnabæ ut per instrumenta Christi, vide Marc. 16. 20.

Vers. 4. *Fissa est autem multitudo civitatis.*] Seu scissa: per metaphoram. Ita sæpe, Scinditur incertum studia in contraria vulgus, ut ait Virgil.

Et hi quidem.] Id est alii.

Erant cum Judæis.] Id est à Judæorum partibus stabant, cum Judæis illis incredulis faciebant.

Hi autem.] Nempe rursus alii.

Cum Apostolis.] Nempe cum Paulo & Barnaba, qui quatenus vocentur Apostoli, videndum infra ad vers. 14.

Vers. 5. *Quum autem factus esset impetus Gentium-que & Judæorum.*] Alioqui inter se diversorum syncretismus & conspiratio.

Cum principibus eorum.] Id est cum primoribus illius civitatis.

Ut contumelia afficerent & lapidarent eos.] Nempe istos quos vocavit Apostolos, insontes, ita isti male tractare moliebantur.

Vers. 6. *Perspicientes.*] Vel considerantes, rem istam. Simile participium supra cap. 12. 12.

Confugerunt.] Exemplo istorum sanctorum virorum licet etiam aliis Christianis pericula imminentia, fugâ evitare: quod monuit Christus Matth. x. vers. 23. Per hunc autem eorum è loco in locum progressum latius promovebatur Euangelii Christi prædicatio.

In civitates Lycaoniæ, Lystram & Derben.] Quidam ajunt Lystram & Derben non proprie Lycaoniæ sed Isauriæ ei vicinæ urbes fuisse. Hinc post vocem *Lycaoniæ* ponunt voculam &. Sic & Syrus Interpres, quanquam ambigue.

Et circumjacentem regionem.] Extra urbes istas, in vicinia earum.

Vers. 7. *Et erant euangelizantes.*] Id est euangelizabant, seu Euangelium prædicabant: hoc eorum opus erat ad quod missi fuerunt, hoc igitur sedulo operabantur.

Vers. 8. *Et quidam vir in Lystris.*] Quum supra *Lystram* vocarit urbem illam, videntur ista *in Lystris* significare inter Lystrios seu in populo Lystrensi.

Impotens pedibus sedebat, claudus ex utero matris suæ existens.] Sicut ille Jerosolymitanus supra c. 3. 2. qui à Petro sanatus fuit.

Qui nunquam ambulaverat.] Adhuc magis ejus pedum impotentia seu clauditas exaggeratur.

Vers. 9. *Hic audivit Paulum loquentem.*] Euangelio quod Paulus prædicabat auscultans.

Qui.] Nempe Paulus.

Intentus ei.] Vide supra cap. 3. 4.

Et videns quod fidem haberet.] Ex illius verbis, vel saltem gestu, id cognoscens: aut etiam Spiritu Sancto id ei revelante. Fides seu fiducia de obtinendo quamvis supra naturæ vires beneficio, requirebatur ad miracula benefica accipienda.

[*Se*] *salvum fore.*] Id est sanatum iri ab ista pedum debilitate.

Vers. 10. *Ajit magna voce.*] Ut ab omnibus qui aderant exaudiretur.

Surge in pedes tuos rectus.] Pleraque exemplaria ita habent simpliciter. Unde Theophylactus annotavit, quoniam Paulus non protulerat nomen Jesu Christi, inde factum esse ut Lystrenses ipsum existimarent esse Deum. Sed nonnulla exemplaria Græca & Latina atque etiam interpretatio Syriaca & Arabica, præmittunt ejusmodi verba; *Tibi dico in nomine Domini Jesu Christi.* Sic dicere soliti in edendis miraculis Apostoli, ut supra cap. 3. 6. IX. 34. XVI. 18. quò homines intelligerent ipsos non sua vel in se manente vi sed Christi ope id efficere.

Vers. 11. *At turbæ videntes quod fecerat Paulus.*] Miraculum tantum, tam inopinatum.

Extulerunt vocem suam.] Clare exclamantes.

Lyaconicè.] Græca lingua fuit in usu passim in Asia minore, cujus pars Lycaonia: quod patet ex epistolis Græcè scriptis ad Ephesios, Galatas, Colossenses, qui omnes in eadem Asia fuerunt. Videtur ergo quibusdam lingua Lyaconica non specie distincta à Græca, sed tantum dialecto, sicut Dorica, Æolica, Jonica.

Dicentes: Dii assimilati hominibus.] Nempe assumtâ humanâ formâ seu specie externâ.

Descenderunt ad nos.] Cœlo ad tempus relicto, terras invisentes; ut Poëtæ Ethnicorum suos fictos Deos sæpe fecisse finxerunt. Hinc apparet Ethnicos non credidisse ipsas imagines aut statuas Deorum ab hominibus ipsis fabricatas, in templis vel alibi collocatas, esse ipsos Deos.

Vers. 12. *Vocabantque Barnabam quidem Jovem.*] Forsan ob staturam grandiorem ac vultus majestatem, & ætatis prærogativam. Lyran.

At Paulum Mercurium. Additur statim ratio: *Quoniam ipse erat ductor sermonis.*] Nam Mercurius habitus est pro Deo facundiæ atque eloquentiæ: unde & nuncius Deorum dictus: & ipsum ejus nomen Græcum Hermes derivatur ab interpretando. Paulum autem videbant & audiebant oratione facunda excellere.

Vers. 13. *Sacerdos autem Jovis, existentis ante civitatem eorum.*] Forsan templum Jovi sacrum erat ante urbem, in quo statua ipsius Jovis visebatur, quum Jupiter illius urbis præses ac tutor haberetur. Solebant enim isti Gentiles idololatræ singulas fere urbes singulis Diis ad peculiarem curam & præcipuam tutelam dedicare.

Tauros.] Quos ut victimas magnas Jovi immolari mos erat.

Et serta.] Quia victimæ sacrificandæ sertis seu coronis impositis ornabantur. Quia coronæ symbolum erant perfectionis, & signum gloriæ, ideo cum talibus signis victimæ Diis offerebantur. Aliqui in his vocibus *tauros & coronas* censent esse figuram dictam hendyadin, ut significent *tauros coronatos.*

Ad portas afferens.] Intelliguntur vel portæ illarum ædium in quibus Barnabas cum Paulo diversabatur, ut quidem Syrus interpretatur: vel potius portæ urbis: si ibi in ingressu, ut est credibile, & illi concionabantur atque prædicabant, & claudus ille qui ibi sederat vel jacuerat, ibidem est sanatus. Quædam exemplaria Græca non pluraliter *portas* sed singulariter *portam* habent.

Cum turbis.] Vulgi magnâ stipante catervâ.

Volebat sacrificare.] Videtur cacodæmon isto miraculo voluisse abuti, ut tum populum illum ad idololatricum cultum istis viris divinis exhibendum incitaret, tum ipsos istos viros tentaret, an divinos honores vellent admittere.

Vers. 14. *Audientes autem* [*hoc*] *Apostoli, Barnabas & Paulus.*] Apostolus late loquendo potest dici quilibet ablegatus seu missus. Hoc sensu & Barnabas dicitur Apostolus, quia est missus cum Saulo seu Paulo ad opus Domini Jesu operandum, supra cap. 13. 2, 3. Sed non fuit æqualis omnino Paulo Apostolo gentium.

Diruptis vestimentis suis.] In signum magni doloris animi, cum indignatione & abominatione, vide Matth. 26. 65.

Insilierunt in turbam.] Cum ardore ac vehementia impedientes hanc idololatriam. *Clamantes.*] Voce non submissa, sed elata, talia prohibentes.

Vers. 15.

Vers. 15. *Et dicentes: Viri quid* seu *cur ista facitis? & nos similiter passibiles vobis sumus homines.*] Non Dii ut vos dixistis, supra ℣. 11, sed homines, obnoxii naturæ infirmitatibus pariter vobiscum, indigentes cibi atque potûs, subjecti morbis, passionibus seu afflictionibus, atque morti.

Annunciantes vobis ut ab istis vanis.] Id est idolis, quæ sunt absque vita, absque viribus, absque ulla utilitate: ideoque vocantur vana & vanitates. Vide 1 Sam. 12. 21. xv. 23. 3 Reg. 16. 26. & Jes. 66. 3. Jer. 2. 5. x. 14, 15. xvi. 19. Amos. 2. 4. Jon. 2. 9.

Convertamini.] Seu convertatis vos.

Ad Deum illum vivum.] Qui vitam habet à seipso, & aliis eam largitur.

Qui fecit cœlum & terram, & mare, & omnia quæ in eis [*sunt*].] Potentiam suam in eo exserens: quod non fecerunt Dii Ethnici, Jer. x. 11, quia post cœlum & terram exorti.

Vers. 16. *Qui in præteritis generationibus.*] Id est seculis, ut & alibi & supra cap. 13. 36.

Sivit omnes gentes vadere viis ipsarum.] Quia gentiles neglexerunt veri Dei verum cultum, quem à Majoribus suis post diluvium accipere & retinere poterant, ideo Deus eos in idololatriam lapsos, neglexit, nec ad Legem positivam Mosis vocavit, nec Prophetas suos misit ad eos, qui ipsos dehortarentur à peccatis; permisit ut viverent eo modo quo ipsis libebat. Simile quid fecisse dicitur aliquatenus Israëlitis, quando ejus dictis non obedientes, ab eo defecerant. Psal. 81. 13.

Vers. 17. *Et tamen non intestatum seipsum reliquit.*] Quanquam eis voluntatem suam peculiariter non revelavit, tamen eis fecit & exhibuit ea è quibus velut testimoniis possent agnoscere Deum esse. Nam ex effectis præsertim beneficis quæ non ab hominibus fiunt, causa superior cognosci potest & debet, vide Psal. 19. 2, 3. civ. 13, 14, 15. cxlvii. 8, 9.

Benefaciens cœlitus nobis.] Ex talibus cœlestibus beneficiis quæ quidam naturæ attribuebant, etiam Ethnici cordatiores, colligebant Deum esse qui talia faciat & largiatur. Sic Cicero de natura Deorum, & Seneca libro de Beneficiis.

Pluvias dans.] Quibus terra fœcundatur, ad producendos fructus. Vide Rom. 1. 19, 20.

Et tempora fructifera.] Præstituta fructibus certis ferendis certa, sibi succedentia, ut sunt partes anni ver, æstas, autumnus.

Implens cibo & lætitia.] Id est ex cibi copia oriente lætitia: quia esurientes dum cibis reficiuntur, exhilarantur.

Corda nostra.] Seu animos nostros & supra *nobis*. Adjungit etiam sese Paulus iis ad quos loquebatur, per communicationem: præsertim quia ista Dei beneficia quæ hic memorat sunt omnibus hominibus communia.

Si tam certum esset primas notitias de uno Deo Creatore esse mentibus hominum inde à nativitate inscriptas, ut aliqui nunc pro articulo fidei contendunt, haud dubie Paulus inde vel præcipue gentiles idololatrias confutasset, ut hoc loco annotavit Flaccius Illyricus.

Vers. 18. *Et hæc dicentes vix compescuerunt turbas.*] His dictis suis ægre cohibuerunt illos homines.

Ne sacrificarent eis.] Velut Diis.

Vers. 19. *Supervenerunt autem ab Antiochia.*] Nempe illa Pisidiæ, de qua supra cap. 13. 14. ex qua, Judæorum malignitate pulsi erant illi. Ibid. ℣. 50.

Et Iconio.] Ubi etiam quum eis à Judæis pararetur periculum, ipsi inde profugerant. Supra ℣. 2, 5, 6.

Judæi.] Illi increduli, pertinaces.

Et persuadentes turbas.] Quædam exemplaria addunt, *dicentes quod nihil veri dicant, sed omnia mentiantur.* Credibile est istos Judæos malignitate contra Christi servos flagrantes, criminationibus falsis & calumniis eos oneravisse, quasi essent præstigatores, & malefici Magi. Ita mobile vulgus ab uno extremo adorationis, rapitur ad alterum extremum, afflictionis & trucidationis, virorum divinorum.

Et lapidantes Paulum.] Quia sermonis dux erat, ut dictum supra ℣. 12, ideoque Judæis magis exosus quam Barnabas. Ita Deus ac Dominus Jesus dispensavit atque permisit, ut ille olim Saulus, qui tale supplicium Stephani martyris Christi approbaverat, supra cap. 7. 58. & viij. 1. ipse quoque simile propter Christum pateretur.

Traxerunt extra civitatem.] Nempe per terram, ut solet fieri cadaveribus contemtis.

Existimantes eum mortuum esse.] Apparet eum valde fuisse lapidibus contusum.

Vers. 20. *Circumdantibus autem eum discipulis.*] Id est iis qui facti erant Christiani, forsan ex ipsis Lystrensibus, prædicatione Pauli & miraculo ad credendum in Jesum Christi perducti. Videntur isti fideles ideo eum circumstetisse, ut si adhuc vivus esset, absconderent eum ab inimicis, sin autem mortuus, ut sepelirent.

Surgens intravit in civitatem.] Nempe Lystram, quum vel mortuum se esse antea simulasset, ut quidam censent, postquam autem percepit ex vocibus jam solos amicos adesse, tum oculis apertis sese levavit: vel jam fere semi-mortuus, vi Dei & Jesu Christi Domini sui mirificâ, refocillatus & recreatus atque corroboratus, velut redivivus est factus. Huc videntur spectare verba ipsius 2 Cor. 1. 8, 9, 10.

Et postridie exiit cum Barnaba in Derben.] Hinc apparet vires ejus fuisse bene instauratas, quum ab una urbe in aliam iter facere pedibus posset.

Vers. 21. *Quumque euangelizassent civitati illi.*] Quamvis afflicti viri pii tamen non cessant doctrinam Christi ob quam dira patiebantur annunciare, nec ab officio suo desistunt.

Et discipulos fecissent.] Non tantum simpliciter *docuissent* ut habet vulgata versio; nam hoc jam in euangelizando continetur: sed auditores edoctos de eo quid esset credendum & faciendum, eo perduxissent ut doctrinâ istâ susceptâ discipuli Christi seu Christiani fierent, qui passim simpliciter dicebantur *discipuli* ut & hic versu proxime antecedente, & proxime sequente. Ita hoc verbum activum ponitur Matth. 28. 19. & ejus passivum Matth. 27. 57.

Multos.] Proprie sufficientes: id est justo numero.

Reversi sunt in Lystram.] Ubi paulò ante male tractati fuerunt.

Et Iconium.] Unde antea metu periculi fugerant. Supra ℣. 5, 6.

Et Antiochiam.] Nempe illam Pisidiæ, de qua supra cap. 13. 14. è qua erant antea expulsi supra cap. 13. ℣. 50. non illam Syriæ, de qua infra ℣. 26.

Vers. 22. *Confirmantes animas discipulorum, adhortantes ut permanerent in fide.*] Non sufficit docuisse aliquem fidem in Christum, sed monendus est ut in ea fide perseveret. Videantur dicta æquipollentia, supra cap. xi. 23. & xiij. 43.

Et [dicentes] quod per multas afflictiones oporteat nos ingredi in regnum Dei.] Exemplo Ducis nostri Domini Jesu. Hoc debet esse solatio in perpessione afflictionum, quod hæc via angusta & aspera ducat ad augustum atque beatissimum statum regni Dei. Vide Matth. 5. 10, 12. xvj. 24. Rom. 8. 17, 18. 2 Tim. 3. 12. Ita Deus vult propter majorem nominis sui gloriam, servos suos eximios per afflictiones exploratos atque probatos & exercitos ad regnum suum deducere. His verbis occurritur scandalo quod potuit in animis novorum Christianorum oriri ex afflictionibus & persequutionibus quibus & ipsi isti Doctores Paulus ac Barnabas inter eos affecti fuerunt. Supra cap. 13. 50. & xiv. 5 & 19, & monentur novi Christiani ut adversus tales afflictiones arment sese patientiâ atque constantiâ.

Vers. 23. *Quum autem suffragiis constituissent eis.*] Græcum verbum significat manibus protensis electos fuisse. De hoc more indicatum aliquid supra ad c. x. ℣. 41. In Comitiis quum crearentur aliqui Magistratus, designabatur aliquis qui ad hoc officium idoneus censebatur; eo in theatrum producto, per præconem ejus nomen edebatur, & dicebatur; Cui hoc videtur seu placet, attollat manum: atque tunc qui designationem illam probabant, sublatis manibus testabantur videri sibi hominem istum ad hoc officium idoneum: qui autem improbabant, manus suas continebant: à qua parte major numerus fuisset, secundùm eam de isto decernebatur. Id testatur Elias Cretensis in Gregorii Nazianz. orat. iij. Et Zonaras in Apostol. Canon. docet istam Chirotoniam ab initio designasse suffragia populi, postea antiquatis primis ritibus, pro consecratione usurpari cœpisse, videatur & Salmero. Et Santes Pagninus hoc vertit de suffragiis. Hoc sensu vox ~~Græca~~ talis sumitur etiam 2 Cor. 8. 19.

Seniores.] Græcè *presbyteros*, qui erant Pastores Ecclesiarum, olim iidem qui Episcopi. Confer Act. cap. 20. 17 & 28. Titi 1. 5 & 7. qui etiam describuntur 1 Thess. 5. 12.

Per Ecclesiam.] Id est per singulas Ecclesias, ut & Titi 1. 5.

Precati cum jejuniis.] Ita in rebus magni momenti à Deo impetrandis, & pro felici earum successu obtinendo, precibus jejunia jungi solita. Sic apparet factitatum esse circa electionem eorum qui muneri insigni in Ecclesia obeundo designabantur. Ut & supra cap. 13. 3.

Commendaverunt eos Domino in quem crediderant.] Id est Domino Jesu Christo, ejusque tutelæ.

Vers. 24. *Et transeuntes Pisidiam.*] Vide supra cap. 13. 14.

Venerunt in Pamphyliam.] Vide supra cap. 13. 13.

Vers. 25. *Et loquuti in Perga.*] Urbe Pamphyliæ.

Sermonem.] Nempe Euangelii Christi.

Descenderunt in Attaliam.] Urbem Pamphyliæ maritimam, Lyciæ finibus proximam. Fuit alia eodem nomine urbs ab Attalo Pergami Rege ita nominata.

Vers. 26. *Et illinc abnavigarunt in Antiochiam.*] Nempe illam Syriæ metropolim; ex qua ad hoc iter emissi erant, de quo supra cap. 13. 1. ut & hic statim indicatur.

Unde erant traditi gratiæ Dei in opus.] Nempe Euangelii prædicandi.

Quod impleverunt.] Ita unde erant egressi eo rursus peracto opere sunt regressi.

Vers. 27. *Advenientes autem.*] Id est quum Antiochiam reveniissent.

Et congregantes Ecclesiam.] Christianorum Antiochiæ commorantium conventum.

Renunciarunt quanta fecisset Deus cum eis.] Quidam putant, significari, Deum multa insignia in illo itinere ad gloriam suam fecisse, ita ut isti Barnabas & Paulus simul cum Deo ista etiam fecisse intelligantur. Id forsan Beza aversatus, vertit *per ipsos.* Quum tamen & alibi asseratur servos Dei eximios esse ejus in operibus ad salutem hominum spectantibus cooperatores, 1 Cor. 3. 9. & 2 Cor. 6. 1. Sed hoc loco alium sensum non abs re sequuti Interpretes Arabs & Æthiopicus, verterunt *fecerat ipsis Deus.* Est Hebraismus quo facere aliquid cum aliquo, notat facere alicui, ut Deut. x. 21. Judic. 8. 37. bis. Luc. 1. 72. x. 37. Sensus est, quanta gratiâ suâ Deus eis in convertendis hominibus præsto adfuisset.

Et quod aperuerit Gentibus ostium fidei.] Est metaphora significans Deum gentilibus hominibus antea à Deo alienis præbuisse amplissimam occasionem veniendi ad fidem salvificam. Ita Piscat. Potest addi Deum tum obstacula & impedimenta eis amovisse, tum per sermones Pauli efficaces, atque per miracula patrata, eos ad fidem in Christum suscipiendam permovisse.

Vers. 28. *Commorati sunt autem illic.*] Nempe Antiochiæ, verbum Græcum proprie significat *contriverunt*, de quo vide supra ℣. 3.

Tempus non parvum.] Circiter biennium, ut aliqui notant.

Cum discipulis.] Id est Christianis. Ut supra cap. xi. 26.

CAPUT XV.

Vers. 1. *Et.*] Id est tunc.

Quidam devenientes à Judæa.] Nempe ex Judæis illis qui ad Jesum Christum conversi erant. Quædam exemplaria hoc loco post vocem *Judæa*, addunt, *qui crediderant ab hæresi Pharisæorum.* Aliqui opinantur antesignanum istorum fuisse Cerinthum.

Docebant fratres.] Nempe eos qui ex Gentibus ad Deum accesserant per Christum.

Quod nisi circumcidamini.] Ita tenaces solent esse homines rituum priscorum, quamvis non necessariorum. Erant ritus veteres quidam à Deo mandati, tales qui externis & carnalibus signis interna & spiritualia significabant, ad tempus. Circumcisionem cordis potius seu animi quam carnis Deus curat. Ut

Deut.

Deut. 10. 16. xxx. 6. Jerem. 4. 4. Rom. 2. 28, 29.

More Moysis.] Id est eo ritu quem descripsit Moyses: qui quidem ritus non per Moysem est primum institutus, sed ante Moysem, Abrahamo præceptus à Deo, Gen. 17. 10. Ideo etiam Christus quum dixisset Moysem dedisse circumcisionem, per epanorthosin addidit, *non quod ex Mose sit, sed ex Patribus.* Joh. 7. 22. At & Moses præceptum hoc repetiit Levit. 12. 3. Aliqua exemplaria hoc loco habent, *nisi circumdamini, & more Moysis ambuletis*, ut & alii Mosaici ritus quorum initium erat circumcisio addendi intelligantur, vide infra ℣. 5.

Non potestis servari.] Id est salutem æternam consequi. Non est hic mota controversia de operibus moralibus necessariis ad salutem, (ut aliqui attexunt) sed de operibus Legis ceremonialis.

Vers. 2. *Factâ autem seditione* vel *contentione.*] Syrus & Arabs verterunt *tumultu.*

Et disceptatione non parva.] Cum iis qui urgebant non necessaria, pertinaciter, noxie.

Paulo & Barnabæ.] Qui jam Gentiles non paucos converterant, non imposito eis isto jugo ceremoniarum Mosaicarum.

Ad illos.] Id est adversus illos.

Constituerunt.] Nempe fratres Antiocheni; apud quos ea lis seu controversia est exorta.

Ut ascenderet Paulus & Barnabas.] Cæterum Paulus ipse docet se revelatione seu oraculo divino monitum, Jerosolymam iviisse Gal. 2. 2. sed hæc non pugnant. Videtur id quod Ecclesia constituerat, Deus revelatione sua Paulo facta approbasse & confirmasse. Volebat enim ut adversarii Pauli, Apostolorum authoritate reprimerentur.

Et quidam alii ex eis.] Additi sunt Paulo & Barnabæ qui istis circumcisionem urgentibus inprimis se opponebant, alii fratres, & hujus rei, & Apostolici decreti testes futuri, ac ut videtur, etiam ii ipsi qui urgebant circumcisionem.

Ad Apostolos.] Non ad solum Petrum remissa hæc controversia: quia non agnoscebatur pro Monarcha Ecclesiæ, sed ad Apostolos omnes.

Et presbyteros.] Qui præter Apostolos erant Ecclesiis regendis præpositi. Ita dicti quod essent quasi Senatores in Ecclesia.

In Jerusalem.] Ad illam Ecclesiam quæ tunc erat primaria.

De quæstione ista.] Nempe an ritus Mosaici sint observatu ad salutem necessarii.

Vers. 3. *Illi quidem igitur deducti ab Ecclesia.*] Id est quum Antiochiâ ad hoc iter exirent, fratres Antiocheni eos aliquousque sunt prosequuti. Ut infra cap. 20. 38. xxi. 5.

Pertransibant Phœnicem & Samariam.] Quæ regiones euntibus ab Antiochia ante Jerosolymam erant: in quibus jam degebant aliqui Christiani. Vide supra cap. 8. 5, 14. & xi. 19.

Enarrantes conversionem Gentium.] Nuncium hunc lætum de hominibus gentilibus magno numero ad Deum & Christum operâ suâ conversis, communicarunt aliis fidelibus.

Et fecerunt gaudium magnum omnibus fratribus.] Ita pii gaudere solent quando audiunt hominum ad salutem conversionem, & gloriæ Dei promotionem.

Vers. 4. *Quum advenissent autem in Jerusalem, suscepti sunt ab Ecclesia.*] Id est à Christianis generatim, iis qui Jerosolymæ habitabant.

Et Apostolis & presbyteris.] Subjungitur nominatio præcipuorum Ecclesiæ membrorum.

Annunciaruntque quanta Deus fecerit cum eis.] Vide supra cap. 14. 27.

Vers. 5 *Exsurrexerunt autem quidam ab hæresi Pharisæorum qui crediderant.*] Videntur hæc esse verba Lucæ, narrantis, etiam Jerosolymæ fuisse tales qui quum antea fuissent Pharisæi, postea autem facti Christi discipuli, urgebant idem quod illi qui è Judæa venerant Antiochiam, nempe ut ex Gentibus Christiani facti ad cæremoniarum Mosaicarum observationem adigerentur. Ita plerique exponunt. Sed aliqui, ut & Beza, existimant hæc verba esse Pauli & Barnabæ, ideoque ita vertunt, *Sed (ajebant) quidam surrexerunt* &c.

Dicentes, quod oporteat circumcidere eos.] Nempe illos qui ex Gentibus per Pauli & Barnabæ prædicationem erant ad Christum conversi.

Præcipereque ut servent Legem Moysis.] Non tantum moralem, sed etiam cæremonialem, necessario ut conditionem obtinendæ salutis. Vide supra ℣. 1. & Gal. 5. 3.

Vers. 6. *Congregati sunt autem Apostoli & presbyteri.*] Concilium habuerunt; ad quod non soli Apostoli admissi, sed & presbyteri seu Seniores Ecclesiæ, qui erant pastores, iidem qui alias dicti Episcopi. Imo & alia Ecclesiæ membra, fratres simplices ibidem adfuerunt, non sunt excluſi. Vide infra ℣. 22, 23.

Ut viderent.] Seu dispicerent atque considerarent.

De sermone isto.] Id est negotio, per Hebraismum.

Vers. 7. *Multa autem disceptatione factâ.*] Hi affirmantibus, aliis autem negantibus.

Surgens Petrus, ajit ad eos.] Ut concionabundus: Non alto solio & sublimi sede sedens, velut Monarcha imperans ut nunc Papa, qui se jactat esse Petri successorem. Hinc patet Petrum eo tempore non Romæ sedisse in sede Pontificia, ut aliqui fingunt, sed in Judæa Jerosolymæ adhuc esse commoratum.

Viri fratres.] Ita Petrus compellat non solos Apostolos, sed & alios Christianos, optimo jure, ut Christus docuit. Matth. 23. 8.

Vos scitis quod à diebus antiquis.] Id est jam pridem, ante aliquot annos. Respicit illam historiam quando ad Cornelium Ethnicum jussus est ire. Act. x.

Deus in nobis elegerit.] Id est inter nos discipulos Christi & præcipue Apostolos, vel ex nobis, ut vertit Arabs. Sic fere 1 Sam. 16. 10. de filiis Isaji senioribus dictum, *Non elegit Dominus in illis.*

Ut per os meum audirent Gentes sermonem Euangelii, & crederent.] In domo Cornelii: hæ fuerunt primitiæ, & velut præludia conversionis Gentium, quæ plenius per Paulum ut fieret Christus voluit. Jam tum autem mota talis controversiam sopita fuit in Ecclesia supra cap. xi. ℣. 3, 18.

Vers. 8. *Et cordium cognitor Deus.*] Hoc Deo tribuitur quod ille corda seu animos spectet. 1 Sam. 16. ℣. 7. 1 Paral. 28. 9. Psal. 6. 10. Jer. xi. 20. xvij. 10. Indicatur Deum non tam spectare res externas, ut circumcisionem carnis quam internas,

Testi-

Testimonium dedit eis.] Nempe se eos quamvis incircumcisos, sed fidem in Christum amplexos, in gratiam suam suscipere, & pro filiis suis habere.

Dans eis Spiritum Sanctum.] Isto signo manifesto id testatus est, quando eis donum tam insigne impertiit. Vide supra cap. x. 44, 45, 46.

Sicut & nobis.] Circumcisis, & Legem Mosaicam observantibus, exæquavit in re tam magna istos incircumcisos.

Vers. 9. *Et nihil discrevit inter nosque & illos.*] Non fecit Deus tale discrimen & delectum personarum, respectu rerum externarum, ut nobis quasi ob id quia circumcisi eramus susceptis, illos quia non erant circumcisi à gratia sua repelleret: sed etiam illos in gratiam singularem recepit. Unde apparet Deum non requirere à gentilibus circumcisionem.

Fide purificans corda eorum.] Quamvis nos qui ipsi circumcisi sumus, illos ob id quia circumcisionem carnis non susceperant, impuros esse opinemur, tamen Deus eos purificavit, non externa purificatione aliqua umbratili carnali, sed internâ verâ, dum corda eorum pura ac munda effecit, non corpora quidem ut isti voluerunt, sed animos eorum mundavit, idque per fidem in Jesum Christum ac per eum in ipsum Deum: qua fide vera qui præditus est, is jam purus coram Deo est. Quod igitur Deus purificat id homo pro impuro & polluto habere non debet. Ut Act. x. 15.

Vers. 10. *Nunc ergo quid tentatis Deum.*] Id est cur Dei voluntati quæ hac de re jam manifeste vobis per hæc patefacta est, fidem non adhibetis: vel etiam Deum irritare, seu ad iram provocare vultis. Videatur annotatio ad Matth. 4. 7.

Ad imponendum jugum super cervicem discipulorum.] Nempe Christi. Vocat jugum per metaphoram præcepta illa cæremonialia, quæ non ratione aliqua honestatis naturæ humanæ convenientis, sed sola præcipientis Dei authoritate nitebantur, quum per se ad pietatem ac virtutem nihil facere viderentur, & tamen gravi proposita pœna eorum observatio accurata sanciretur: & erant ingenti numero. Hinc etiam vocantur jugum servitutis, oppositum libertati Christianæ. Gal. 5. 1. Vocantur quidem & Christi præcepta *jugum*, sed *suave*, & *onus*, sed *leve*. Matth. xi. 30.

Quod neque Patres nostri neque nos valuimus portare?] Ita dicit de præceptorum illorum ritualium observatione: quia hoc difficulter & ægre fiebat: quod autem tale est, id intolerabile dici solet, & impossibile vide Matth. 19. 23, 24, 26, Marc. 1. 45. Luc. xi. 7. Joh. 6. 60. Cæteroquin certum est Deum justissimum non præcipere ea quæ sunt omnino impossibilia factu. Quasi dicat Petrus, si nos Judæi nati non facile potuimus ista observare, quanto minus poterunt ii qui ex Ethnicis fiunt Christiani.

Addit autem de Patribus Judæorum, ut quum non tantum ipsos qui tunc erant Judæos, sed etiam priscos eorum Majores jugum hoc cæremoniarum legalium non potuisse tolerare constet, tanto magis id aliis intolerabile esse declaretur.

Vers. 11. *Sed per gratiam Domini Jesu Christi.*] Non per opera Legis Mosaicæ, quæ Judæi opinabantur mereri præmium apud Deum: sed per gratuitum beneficium à Deo nobis in Christo ejusque Euangelio exhibitum, nempe fide in Christum ac per ipsum in Deum; quæ fides, sed viva seu per charitatem efficax, sola valet in Jesu Christo, ejusque religione: non jam circumcisio, & aliæ ejuscemodi cæremoniæ. Vide Gal. 5. 6.

Credimus servari.] Id est persuasi sumus, & pro certo id tenemus nos per hoc medium salutem æternam esse consequuturos. Nos nempe Judæi qui Legem Mosaicam nobis datam susceperamus, tamen jam non per Legis Mosaicæ præsertim ritualis observationem, salutem obtinendam à nobis confidimus. Vide Gal. 2. 15, 16.

Quemadmodum & illi.] Nempe qui ex Ethnicis facti sunt Christiani, quando Euangelium fide susceperunt: de quibus actum supra vs. 7, 8, 9, 10. Hoc enim vult asserere, non per Legis Mosaicæ rituum observationem, sed per gratiam Jesu Christi, euangelicam, salutem adepturos pariter tum ex Judæis tum ex Ethnicis in Christum credentes. Hoc ejus propositum, hic scopus istius sermonis. Nam quod aliqui putant hic affirmari quod Patres Judæorum, de quibus etiam facta est mentio versu proxime præcedente, gratiâ Christi, per fidem in eo collocatam sint servati, in eo errant: neque istud ex istis verbis probare possunt. Etenim vocem hanc *illi* non est necesse referri ad priscos Patres Judæorum, de quibus non agitur hic præcipue & ex professo, sed tantum quasi obiter est facta eorum mentio. Ita Joh. 9. 22. *Si quis eum confiteatur*, non illum cæcum natum, de quo ibi proxime dictum: sed Jesum. Vide & Matth. x. 4. Marc. 1. 45. ij. 13. ix. 28. Luc. cap. 4. 38. v. 14. primo loco. Joh. 1. 41. Sed etiam Rom. xj. 14. in sermone Pauli, qui dixit se esse *Apostolum Gentium*, subjicitur, *si quomodo ad æmulandum provocem meam carnem, & servem aliquos ex illis.* Hæ voces *ex illis* spectant ad Judæos de quibus superius agebat.

Nec obstat quod hoc nostro loco vox *Gentes* in Græco sit neutrius generis, *illi* autem, masculini. Nam quum per Gentes intelligantur homines gentiles, sensus hic magis spectatur quam voces. Similia exempla circa hoc ipsum nomen *Gentes* habemus Matth. 28. 19 & 20. & infra Act. 26. 17. & xxviij. 28. Rom. 2. 14. Præterea nec generis commutationem hic statuere opus erit, si respiciatur nomen *discipulorum* versu proxime præcedente positum. Interim, quum hoc dicimus, non negamus illos Patres Judæorum pios, per gratiam Domini Jesu Christi servandos esse, eatenus quatenus Christus dum eos resuscitabit, daturus est eis reipsa salutem, & vitam æternam. Sed quod illi prisci Patres Judæorum, qui ante Jesum Christum natum, & ante ejus Euangelium prædicatum mortui sunt, hanc ipsam quæ in Euangelio annunciatur, fidem in Christum, jam olim habuerint, id vero consistere non potest, præter alia cum verbis Apostoli, Gal. 3. 23 & 25.

Vers. 12. *Tacuit autem omnis multitudo.*] Id est tota illa Ecclesia, seu omnes fratres qui ibi congregati aderant. Vide infra vers. 22 & 23. Ita alibi multitudo discipulorum dicitur, supra cap. 4. 2. Videntur etiam ii qui antea circumcisionem ut necessariam urgebant, supra vers. 5, tunc conticuisse.

Et

Et audiebant Barnabam & Paulum enarrantes quanta fecisset Deus signa & prodigia.] Vide supra cap. 13. 11. & XIV. 3, 8, 10 & 19, 20. quomodo autem differant signa & prodigia, dictum est in annot. ad cap. 2. 22.

In Gentibus.] Id est inter gentes, à Judaico populo diversas.

Per eos.] Hoc est per Barnabam atque Paulum: qui non sibiipsis sed Deo mirabilia ista facta attribuebant, ut causæ primæ.

Vers. 13. *Postquam autem tacuerunt illi.*] Nempe Barnabas & Paulus.

Respondit.] Id est, dicere orsus est. Ut sæpe in his Libris Sacris per Hebraismum istud respondendi verbum sumitur.

Jacobus.] Nempe ille Alphæi filius, unus ex Apostolis, vide Matth. x. 3: qui tunc Jerosolymitanæ Ecclesiæ videtur præfuisse, supra cap. 12. 17.

Dicens: Viri fratres.] Vide supra annot. ad ℣s. 7.

Audite me.] Conciliat sibi attentionem.

Vers. 14. *Symeon.*] Hebraicè, seu Simon, ita ab initio nominatus qui postea à Jesu Christo Petrus, vide Matth. 4. 18. x. 2. Joh. 1. 43. & 2 Petr. 2. 1.

Enarravit.] Nempe supra vers. 7.

Quemadmodum primum Deus visitavit.] Id est respexit benigne, quasi diu neglectorum recordatus 1 Sam. 15, 2. vel dispexit, ut supra cap. 6. 3. hoc verbum sumitur; aut curæ sibi id habuit.

Sumere seu *ut sumeret, ex gentibus.*] Nempe extraneis, præter Israëlitas.

Populum, in nomine suo.] Id est nomini suo seu sibi, vel ut nominetur ac sit populus Dei, qui antea non erat Dei populus. Vide infra ℣s. 17. & Rom. 9. 25, 26.

Vers. 15. *Et huic consonant sermones Prophetarum.*] Dictum Simonis Petri approbans Jacobus, idem comprobat dicto Prophetico. Eæ demum in religionis negotio sententiæ pro veris ac ratis haberi debent, quibus verba Sacræ Scripturæ consonant & concordant.

Sicut scriptum est.] Apud Prophetam Amosum cap. 9. 11, 12.

Vers. 16. *Post hæc revertar.*] Hæc verba in textu Amosi Hebræo non exstant, sed à Græcis Interpretibus ita sunt posita, ut & quædam alia in hoc dicto, sunt aliquantum quod ad verba attinet mutata, quamvis sensus sit idem. Respiciuntur hoc dicto verba quæ apud Amosum antecedunt, in quibus Deus Israëlitis peccatoribus minatus est pœnas graves. Sed minis istis addidit promissum, de populo Israëlitico rursus beneficiis afficiendo.

Et reædificabo tabernaculum Davidis, collapsum.] Id est regnum Israëliticum, quod sub Davide Rege florebat, ac deinde per varias calamitates est afflictum, restituam, ut rursus vigeat. Quod demum sub altero Davide nempe Messia è Davidis posteris oriundo, est impletum spiritualiter & adhuc plenius implebitur, vide Ose. 3. 5. & Luc. 1. 32.

Et diruta ejus reædificabo.] Seu restaurabo, *& rursus erigam* vel *denuo rectum faciam illud.* Significat reparationem perfectam.

Vers. 17. *Ut requirant.*] In Hebræo Amosi textu est, *ut possideant*; quæ duo verba apud Hebræos tantum una litera differunt, ut unum pro altero sumtum ab Interpretibus Græcis videatur. Sed verbo possidendi sumto ita ut significet possidendi conatum atque studium, sicut Deut. 2. 24 & 31, sensus bene concordabit.

Reliqui hominum.] In textu Amosi Hebræo est, *residuum Edom*, pro quo Interpretes Græci videntur legisse *Adam.* Sed solent per Edom seu Idumæos, qui Esavi posteri erant, intelligi omnes gentes quæ sunt præter populum Israëliticum.

Plerique istas apud Amosum voces sumunt in casu quarto qui dicitur accusativus, quasi dictum sit à Propheta, ut Israëlitæ (quorum tamen mentio expressa non præcessit) possideant reliquias Idumæorum. Sed observatum est particulam Hebræam quæ plerumque præponitur accusativo, etiam Nominativo non raro præponi.

Dominum.] Quid possidere seu requirere debeant isti homines apud Amosum non dicitur expresse, sed subintelligitur tabernaculum istud Davidis instauratum. At hic Jacobus ponit *Dominum* nempe Deum, hujus tabernaculi instauratorem atque herum: propter quem homines requirunt istud tabernaculum.

Et omnes gentes super quas invocatum est.] Seu invocatur *nomen meum*, id est quæ de meo nomine nominabuntur, seu pro populo Dei censebuntur. At quominus omnes gentes cum populo Israëlitico ad idem tabernaculum & eundem Dominum pertinerent, obstabat ceremoniarum Legis Mosaicæ maceria, quæ ideo erat diruenda. Vide Eph. 2. 14, 15. Additæ voces *super eos* redundant per Hebraismum. Istud *eos* masculino genere positum respicit ad gentes etsi neutro genere Græcè dicantur. Sic Matth. 28. 19. Rom. 2. 14.

Dicit Dominus faciens seu *qui facit hæc omnia.*] Nempe ille Jehova, Deus Altissimus qui rerum istarum circa tabernaculi Davidici restaurationem, & ejus ac sui per gentes requisitionem est author. Ita huic dicto Prophetæ conciliatur authoritas.

Vers. 18. *Nota à seculo sunt Deo omnia opera ejus.*] Indicat hæc ideo per Prophetam prædicta esse, & eventu implenda, quod talia quæ Deus facit & facturus & omnino, præsertim ad generis humani salutem, jam olim à multis seculis apud eum sint prævisa & decreta. Alia exemplaria habent: *Quæ sunt nota à seculo ei.*

Vers. 19. *Ideo, ego judico.*] Id est ex verbo Dei, ita sentio, atque censeo. Ita sententiam suam in hoc Senatu Sacro Jacobus pronunciat.

Non obturbare.] Seu non obturbandum esse, nec molestiam pariendam, nempe per impositionem istius jugi Legum Mosaicarum ceremonialium, quarum magna turba ac multitudo erat.

Iis qui à Gentibus seu *ex gentibus ad Deum convertuntur.*] Aut se convertunt ut Beza vertit.

Vers. 20. *Sed epistolam mittendam eis.*] Quidam vertunt simpliciter *scribendum*, sed verbum Græcum significat *mittere*, à quo verbo derivatur epistola.

Ut abstineant à pollutionibus idolorum.] Id est ab iis cibis qui ab Ethnicis consecrabantur idolis, qui infra ℣s. 29. vocantur idolothyta. Tales cibi in populo

pulo Dei veri habebantur pro pollutis, ut Dan. 1. 8. Quia iis vesci habebatur pro symbolo cultûs idolorum abominabilium. De modo abstinentiæ ab iis dicendum infra ad vers. 29.

Et scortationis.] Quia hoc adjungitur rebus naturâ suâ indifferentibus, ideo aliqui hanc vocem accipiunt improprie. Ut apud Prophetas per scortationem solet intelligi idololatria. Putant id significari ne tantum alibi, ut domi, abstineatur à cibis qui idolis sunt sacrati; sed etiam ne quis in idoleo accumbens coram idolis, cum sociis, ejusmodi cibis ibi vescatur, de quo 1 Cor. 8. 10. Sic Beza. Alii putant notari victimas ex meretricum fœda mercede paratas de qualibus Prov. 7. 14. Mich. 1. 7. Sic Heins.

Sed plerique existimant ipsam scortationem proprie dictam hic intelligi, & apponi eam talibus quæ alioqui erant adiaphora seu indifferentia, ideo quod Ethnici, de quibus conversis hic agebatur, fornicationem simplicem, seu usum meretricum publicarum, non haberent pro re illicita aut flagitiosa: ut apparet ex Teren. Adelph. Act. 1. sc. 2. & ex Cicer. orat. pro Cœlio.

Et suffocati.] Hoc in verborum istorum citatione non legitur apud Iræneum & Cyprianum, & ab Ambros. in Gal. ij. rejicitur tanquam suppositicium. Sed habetur in Græcis exemplaribus omnibus, & apud Syrum atque Arabem Interpretes: quamvis in sanguinis esu possit contineri: quia è suffocato sanguis non emittitur. Deut. 14. 21. morticinum Israëlitis vetitum, at peregrinis in medio eorum habitantibus permissum, quidam de suffocato interpretantur.

Et sanguinis.] Ab esu sanguinis ut abstineretur præceptum fuit datum adhuc ante Legem Mosis, Noacho, Gen. 9. 4. ideoque videtur omnes homines non solos Israëlitas obligare. Postea repetitum in Lege, Levit. 17. 10, 11, 12, 13, 14. ubi etiam peregrinis inter Israëlitas versantibus esus sanguinis est prohibitus, & addita est ratio, quod in sanguine sit anima animalium: & quod sanguis ad expiandas animas hominum in altare detur.

Vers. 21. Rationem affert, vel cur Mosaicæ Legis præcepta alia ceremonialia non putet istis ex Ethnicismo conversis esse præcipienda, quia ad solos Judæos in Judaismo persistentes spectant, atque ab iis subinde diligenter inculcantur: vel potius cur de istis supra dictis, putet illos esse monendos, non etiam de aliis majoris momenti præceptis in Lege Mosis comprehensis, ut de moralibus, quod talia in conventibus sacris passim audire ac discere possent.

Vel ut Judæi non habeant justam causam conquerendi de eo quod istis Ethnicis ad Deum conversis nos Legem Mosis non proponamus.

Moses enim.] Intelligitur doctrina Mosis, ut patet ex sequentibus. Per metonymiam causæ efficientis pro effecto.

Ex generationibus antiquis.] Id est à priscis ætatibus, à multis seculis. Vox generationis solet sumi pro seculo. Ut Psal. 100. 5. Esai. 51. 8. Act. 13. 36.

Secundùm civitatem.] Id est per singulas civitates per quas Judæi dispersi habitabant inter Ethnicos.

Prædicantes ipsum habet.] Nempe illos Judæorum Rabbinos & Scribas seu Legisperitos Concionatores, qui Mosis Legem populo publice legere & exponere solent.

In Synagogis.] Per has usitate significantur Judæorum ad sacra celebranda conventus. Sed aliqui putant posse sub hoc nomine intelligi etiam Christianorum, præsertim ex Judæis ad Christianismum conversorum Ecclesias seu congregationes. Ut Jac. 2. 2. quum nomen istud Græcum significet congregationem.

Ubi per omne Sabbatum legitur.] Sabbato, die sacris dicata, solebat Sacra Scriptura Legis veteris prælegi populo. Vide supra cap. 13. 27. idque non tantum apud Judæos, sed etiam apud Christianos aliquamdiu: qui non solam diem Dominicam quæ Sabbatum subsequitur, sed etiam ipsum Sabbatum, sacris lectionibus dicatum habebant, & observabant. Videatur Clemens Constitut. vij. 24. & viij. 33 ac 67. & Synodi Laodicenæ circa ann. Christi 364. habitæ, can. 16.

Vers. 22. *Tunc.*] Auditis istis sermonibus & præsertim sententiâ Jacobi ultimo dictâ.

Visum est.] Seu placuit, post deliberationem, consensu facto.

Apostolis.] Illis primariis Ecclesiæ Christianæ columnis, ab ipso Christo institutis.

Et Presbyteris.] Seu Senioribus. Isti erant Ecclesiarum Pastores ab Apostolis constituti. Vide supra cap. 14. 23. & 1 Petr. 5. 1. Iidem tunc cum iis qui alias Episcopi dicti, vide Titi 1. 5, 7. Quanquam Presbyterorum nomine comprehenduntur etiam alii in Ecclesia eminentes, officio fungentes, velut Senatores Ecclesiæ, ut supra cap. 11. ult.

Cum tota Ecclesia.] Nempe reliquis præter Apostolos & Presbyteros Christi fidelibus: quales nunc Laici dicti non censentur ab aliquibus esse digni qui ad suffragia de sacris controversiis & ad dicendas in Synodis seu Conciliis sententias admittantur. At hic in primæva Ecclesia apparet horum quoque sententias & consensum, Apostolos ac reliquos Ecclesiæ præsidentes non neglexisse.

Electos viros ex ipsis.] Non quoscunque, sed ex numero illorum Christi discipulorum per delectum sumtos.

Mittere in Antiochiam.] Illam urbem in qua controversia ista de rituum Legis Mosaicæ observatione mota fuit.

Cum Paulo & Barnaba.] Qui in hac controversia erant defensores partis negantis: & ab Ecclesia Antiochena erant ablegati Jerosolymam.

Judam cognominatum Barsabam.] Forsan fratrem illius Josephi Justi, qui etiam cognomen Barsabæ habuit, supra cap. 1. 23.

Et Silam.] Is videtur is esse qui alibi vocatur Silvanus. 2 Cor. 1. 19. 1 Thess. 1. 1. & 2 Thess. 1. 1. & 1 Pet. 5. 12. De his duobus videndum & infra ℣. 32. Isti ex Jerosolymitanis fratribus lecti additi sunt Paulo & Barnabæ, quia hi ut antagonistæ poterant esse suspecti contrarium urgentibus.

Viros ductores.] Id est è Presbyteris Ecclesiæ doctores. Ut tanto majorem dignitatem & authoritatem haberet ista legatio.

In fratribus.] Id est inter fratres, seu Christi discipulos.

Vers. 23.

Verſ. 23. *Scribentes per manum eorum hæc.*] Id eſt ſcripta epiſtola per eos miſſa, ipſorum miniſterio Eccleſiis tradenda; cujus hæc erant verba quæ ſequuntur. Legatis viva voce talia dicturis, additæ ſunt ſcriptæ literæ, ut eis tanto magis & certius fides adhiberetur.

Apoſtoli.] Non ſolus Petrus ſuo nomine ſcripſit Epiſtolam decretalem, ſicut à Pontificibus Romanis qui ſe ejus ſucceſſores eſſe jactant, fieri ſolet.

Imo neque aliis conjunctus, nominatim cum prærogativa ponitur ac præponitur Petrus, ut caput ſcilicet Eccleſiæ, & Apoſtolorum aliorum Dominus; pro quali à Pontificiis habetur. Sed ut unus è numero cæterorum Apoſtolorum cum illis ut collegis computatur & ſub eodem nomine comprehenditur.

Et Preſbyteri.] Alii in Eccleſia eminentes Paſtores ac Doctores præter Apoſtolos, qui etiam poſſunt dici Preſbyteri ſeu Seniores, quaſi Senatores in Eccleſia Chriſti; quum ipſe Petrus compellans alios Eccleſiæ Dei Paſtores quos vocant Preſbyteros ſeu Seniores, ſeipſum eorum Symbreſbyterum ſeu Conſeniorem atque in hoc Senatu Chriſtiano collegam nominet. 1 Petr. 5. 1.

Et fratres.] Per hos ita diſtincte poſitos intelliguntur ii ex numero Chriſtianorum qui nullo publico in Eccleſia munere funguntur: ſed ſunt auditores. Ecce horum quoque quamvis laicorum nomine Epiſtola iſta decretoria ex communi conſenſu ſcripta ad Eccleſias dirigitur: contra opinionem & morem Pontificiorum. Vulgatus Interpres Latinus temere hic omiſit conjunctionem *&* qua iſti fratres Preſbyteris conjunguntur atque copulantur: quaſi ſenſus ſit Preſbyteros vocari fratres, ac non adjungi eis alios, præter ipſorum ordinem exiſtentes.

Iis qui [ſunt] apud Antiochiam.] Nempe illam Syriæ metropolim, in qua controverſia iſta de rituum Moſaicorum ab iis qui ex Ethnicis Chriſtiani ſunt facti obſervatione primum eſt agitata.

Et Syriam.] Reliquam præter Antiochiam Syrorum regionem.

Et Ciliciam.] In qua metropolis Tarſus, patria Pauli. Infra cap. 21. 39. xxij. 3. in qua jam is poſt ſuam ad Jeſum Chriſtum converſionem verſatus, ſupra cap. 9. 30. & xj. 25. procul dubio non paucos illic ad Jeſu Chriſti Euangelium convertit.

Fratribus.] Nempe in Chriſto ejuſque religione, vinculo fraterno conjunctis atque fraterno amore ſpirituali dilectis.

Qui [ſunt] ex gentibus.] Extra Judæos, ex aliis nationibus.

Salutem.] In Græco textu eſt verbum quod alias ſignificat *gaudere*: ſed eo ſolent uti in ſalutando, ſub gaudio omnia fauſta comprehendentes, ſicut Judæi ſub pace. Subintelligitur autem verbum *optant.*

Verſ. 24. *Quoniam audivimus.*] Initio indicatur occaſio & cauſa ſcriptionis atque legationis: nempe auditio accepta de doctrina aliena à quibuſdam inchoata.

Quod quidam ex nobis egreſſi.] Id eſt è Judæis ad Jeſum Chriſtum converſis, vide ſupra verſ. 1. De his dici poteſt illud, ex nobis exierunt, ſed non erant ex nobis. 1 Joh. 2. 19.

Turbaverunt vos ſermonibus.] Quum religionis Chriſtianæ ſtudium eſſetis ingreſſi, iſti vos tranquillos præter opinionem concuſſerunt, quædam dogmata religioni Chriſtianæ addita afferentes eaque urgentes, & ſic moleſtiam vobis atque perturbationem crearunt.

Evertentes vel *deſtruentes animas veſtras.*] Seu labefactantes. Metaphora ſumta ab ædificii demolitione. Animæ eorum jam erant inſtructæ ad veram religionem, iſti autem turbatores ſuis ſupervacuis dogmatibus eas perturbantes, corrumpebant. Vel potius id agebant quo corrumpi atque deſtrui & à vera religione averti potuerunt. Nam hic magis conatus quam ipſe effectus notatur.

Dicentes.] Nempe hoc oportere à vobis fieri, ſeu jubentes, *circumcidi*, Hebræo more, *& ſervare Legem*, nempe Moſaicam, præſertim cæremonialem. Nam quod ad moralia Legis præcepta attinet, ea etiam Chriſtianis omnibus ſunt obſervanda, & exſequenda.

Quibus [hoc] non mandaveramus.] Proteſtantur Apoſtoli, & alii Eccleſiæ Jeroſolymitanæ fratres, ſe non eſſe hujus doctrinæ authores, neque aſſenſores: Quia videntur illi turbatores huic dogmati erroneo authoritatem Apoſtolorum & Seniorum atque fratrum falſo prætexuiſſe.

Verſ. 25. *Viſum eſt nobis.*] Seu hoc ut rectum & conveniens ut fiat placuit nobis.

Factis unanimiter.] Id eſt quum eſſemus congregati, concorditer. Notant conſenſum Eccleſiæ in hac re.

Electos viros mittere ad vos.] Commendant eis ſuos ablegatos, ut ipſis fidem habeant, quod ſint viri non vulgares, ſed ex aliorum numero eximie electi, nimirum ob eximias qualitates atque dotes, vide ſupra ad verſ. 22. quorum nomina exprimuntur infra verſ. 27.

Cum dilectis noſtris Barnaba & Paulo.] Hos quibus ab adverſariis lis mota eſt Antiochiæ, qui tuebantur eam ſententiam non eſſe gentilibus ad religionem Chriſtianam accedentibus imponenda Legis Moſaicæ cæremonias, Apoſtoli & alii fratres vocant dilectos ſuos ſibi eximie charos, ita eos & eorum ſententiam approbantes.

Verſ. 26. *Hominibus qui tradiderunt animas ſuas.*] Seu expoſuerunt vitam ſuam, nempe ad omnia pericula, & ad mortem ipſam diram perpetiendam: ac jam ex parte perpeſſi ſunt dura & aſpera, ut perſequutionem atque expulſionem, ſupra cap. 13. 50. & lapidationem cap. 14. 19.

Pro nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti.] Id eſt pro ipſo Jeſu Chriſto, ſeu propter eum, ut ejus qui eſt Dominus noſter cœleſtis à Deo conſtitutus, gloriam promoverent. Ergo tales parati omnia perpeti propter Dominum cœleſtem, ſunt fide digni.

Verſ. 27. *Miſimus ergo.*] Reditur ad id quod eſt ſupra verſ. 25. inchoatum, de miſſione ad iſtos fratres, electorum ablegatorum, quos antea in hac epiſtola non nominatos, hic jam nominant.

Judam & Silam.] De his reſpic. annot. ſupra ad verſ. 22.

Et ipſos per ſermonem annunciantes ſeu *annunciaturos eadem.*] Nempe quæ in hac epiſtola vobis

ſcribimus, ea ipſa etiam vivo ſermone iſti noſtri legati nunciabunt: ut ita per hæc bina media, tum ſcripto tum voce, ſententia noſtra vobis melius innoteſcat.

Verſ. 28. *Viſum eſt enim Spiritui Sancto.*] Illi afflatui Dei ſacro quo ipſi afflati erant, & quo dictante iſta cenſebant, attribuunt hoc decretum. Ita hunc afflatum divinum per proſopœjam inducunt quaſi perſonam, ut ſæpe. Is à Chriſto Apoſtolis promiſſus & datus, docuit eos omnia Joh. 14. 26. & deduxit eos in omnem veritatem. Joh. 16. 13. Non propria ſui cerebri commenta pro dogmatibus proponebant Apoſtoli, ſed ea quæ à Spiritu Dei Sancto erant eis dictata. Hoc etiam alii Doctores Eccleſiæ debant obſervare.

Et nobis.] Nempe à Spiritu Dei Sancto gubernatis. Poſt nominatum Spiritum Dei Sanctum, ut cauſam hujus decreti potiorem, ſubjungunt etiam ſuam illi authoritati innixam authoritatem. Hoc eis opportune faciendum fuit, quia contraria doctrina ipſis affingebatur, ne pro authoribus illius doctrinæ à qua abhorrebant, haberentur.

Nihil amplius imponere vobis oneris.] Qualia onera & veluti jugum grave, erant cæremoniæ Legis Moſaicæ, ſupra ℣ſ. 10. Non excludunt obſervationem Legum moralium, nec abjiciunt ab eorum cervicibus illud jugum ſuave, & onus leve Chriſti præceptorum, Matth. xi. 29, 30. quæ præcepta Dei & Chriſti, quando ex charitate fiunt, non ſunt gravia. 1 Joh. 5. 3.

Quam neceſſarium iſtorum.] Vocant iſta neceſſaria, quamvis quædam iſtorum non præciſe & abſoluta neceſſitate ſalutis conſequendæ cauſâ requirerentur; ſed ad tempus, propter vitandum ſcandalum Judæorum ad Chriſtum jam converſorum: ut iſti ex Gentilibus facti Chriſtiani, cum illis melius in unum corpus coaleſcerent, atque à convictu eorum non abhorrerent, & alii Judæi adhuc increduli ab ineunda cum iſtis gentibus religioſa ſocietate non averterentur.

Verſ. 29. *Abſtinere idolothytis.*] Seu iis quæ idolis falſis Diis ab Ethnicis immolabantur, ne eis iſti converſi veſcerentur. Id tamen, niſi adſit ſcandalum ſeu offendiculum infirmorum, non eſſe illicitum indicat Paulus Apoſtolus Rom. 14. 2, 3. 1 Cor. 8. ℣ſ. 4, 7. & x. 19, 25, 27.

Et ſanguine, & ſuffocato.] De his reſpice notata ſupra ad ℣ſ. 20. Aliqui interdictum hoc de iſtis tribus, ajunt ſumtum eſſe ex veteri more Iſraëlitarum, qui captis aut ſubjugatis gentibus ſoliti ſint imponere haſce conditiones. Hæc conſtitutio Apoſtolica, duravit aliquamdiu primis Chriſtianiſmi ſeculis, ut conſtat ex Tertulliano, Minutio Felice, Euſebio, & ex Synodi Gangrenſis Anno Chriſti 324. celebratæ, canone 2.

Sed poſtea ſpe ædificandorum & ad fidem in Chriſtum convertendorum Judæorum deficiente, atque ſcandalo deſinente, iſta quoque obſervatio deſiit & eſt antiquata. Ceſſante cauſa ceſſavit & effectus, ut & Lyranus annotavit. Auguſtinus ſcripſit eam conſtitutionem ſuo tempore non amplius in uſu fuiſſe in partibus Africanis. Certe & Chriſtus docuit id quod in os intrat non polluere hominem coram Deo, Matth. 15. 11. & Paulus Apoſtolus ſcripſit, *Ne quis vos judicet in cibo* &c. Col. 2. 16.

Et ſcortatione.] De hac notatum aliquid ſupra ad ℣ſ. 20. Cæterum ab his ſuperius nominatis abſtinentiæ, alia eſt ratio, alia autem ſcortationis: quæ naturâ ſuâ turpis eſt & inhoneſta. Vide 1 Cor. cap. 6. 13, 15, 18. ideoque vetita omnino in perpetuum. Eph. 5. 3. Col. 3. 5, 6. Hoc vitium nominatim iſtis qui ex gentibus profanis erant interdicitur, quia eis erat maxime conſuetum ac familiare, ut nec pro peccato haberetur. Ita Johannes Baptiſta publicanis & militibus quædam vitia eis inprimis ſolita expreſſe interdicit, Luc. 3. 13, 14. aliis tunc non memoratis. Notandum hoc loco ex Jacobi ſententia ſupra verſ. 20 expreſſa, factam eſſe iſtam conſtitutionem: non autem à Petro ipſo conſtitutam.

Addunt hic quidam codices, ut & ſupra verſ. 20. *Et quæ nolitis vobis ipſis fieri, aliis ne faciatis.* Sed non erat cauſa juſta cur hoc peculiariter iſti conſtitutioni adderetur, quia de eo, nec tunc, nec unquam, inter homines, nedum Chriſtianos, controverſia movebatur. Alioqui & alia pietatis atque charitatis officia fuiſſent adjungenda.

Ex quibus ſeu *à quibus conſervantes vos ipſos, bene agetis.*] Hac clauſula ſimplici concludunt iſti viri ſancti ſuam conſtitutionem, ita eam commendantes; non ſevere cum minis mandantes, ut nunc ſolent Pontifices ſuas humanas conſtitutiones mandare.

Valete.] Ut initio Epiſtolæ ſalutarunt eos amice, ita hic in fine eis valedicunt, ſeu precantur eis valetudinem, quæ non tantum reſpectu corporis ſed & reſpectu animi eſt intelligenda, ut ſit mens ſana in corpore ſano.

Verſ. 30. *Illi quidem igitur dimiſſi.*] Nempe ab Eccleſia Jeroſolymitana ablegati, quum valedixiſſent fratribus, & ab eis diſcedentes, itineri ſe dediſſent. Nempe cum Paulo & Barnaba, Judas atque Silas.

Venerunt in Antiochiam.] Illam Syriæ metropolim in qua erat mota iſta de rituum Moſaicorum obſervatione controverſia.

Et congregantes multitudinem ſeu *congregata multitudine.*] Nempe convocato cœtu Chriſtianorum qui illic Antiochiæ degebant.

Tradiderunt epiſtolam.] Illam ab Eccleſia Jeroſolymitana ſcriptam.

Verſ. 31. *Legentes autem.*] Seu quam quum legiſſent, nempe illi Chriſtiani Antiocheni.

Gaviſi ſunt ſuper cohortatione.] Aliqui ut vulgatus Interpres vertunt *conſolatione.* Vox quidem Græca admittit utramque ſignificationem. Sed hoc loco magis videtur intelligenda cohortatio, ad ea quæ in Epiſtola proponuntur, obſervanda. Quanquam poteſt dici, in eo ipſo ineſſe conſolationem, quod ab illa turbatione animarum, per dogmata de neceſſitate legalium omnium cæremoniarum, quam aliqui eis inculcabant, eſſent liberati: ideoque gaviſi. Magnum bonum eſt libertas Chriſtiana, in qua ſtandum eſt. Gal. 5. 1.

Verſ. 32. *Judas autem & Silas, & ipſi Prophetæ exiſtentes.*] Scilicet non tantum Barnabas atque Saulus, ſeu Paulus, de quibus id ſcriptum ſupra cap. 13. 1; ſed etiam iſti cum eis ab Eccleſia Jeroſolymitana ablegati, erant Prophetæ. Per Prophetas hoc loco videntur

videntur intelligi non tam vates futura prædicentes, non enim iſtud hic requirebatur, quam Doctores eximii ſenſum verbi Dei non cuivis obvium, ope Spiritûs divini, videntes, atque interpretantes.

Per ſermonem multum, adhortati ſunt ſeu *conſolati.*] Nam ſimilis vox duplicis iſtius ſignificationis, ut verſu proxime antecedente, hic eſt poſita. Adhortabantur eos ad tenendam in religione Chriſtiana ſuſcepta conſtantiam, & ad vitam piam, ex hujus religionis præſcripto, agendam; & conſolabantur ſpe gratiæ Dei ſalutaris, etiam contra pericula atque alias difficultates ſolatia proponebant.

Fratres.] Nempe illos Antiochenos factos Chriſtianos, ejuſdem ſecum vocationis cœleſtis & hæreditatis divinæ participes.

Et confirmarunt.] Ne in fide atque pietate vacillarent, aut ceſſarent. Id fiebat tum promiſſis divinis eximiis ob oculos poſitis atque elucidatis, tum exemplis fidelium memoratis, tum aliis rationibus, animos in ſtudio ſancto firmantibus atque corroborantibus.

Ita debet fieri ut qui inter Chriſtianos habent donum ac facultatem alios ad pietatis officia adhortandi id ſtrenue faciant. Vide Rom. 12. 8. 1 Theſſ. 5. 11, 14. Hebr. 3. 13.

Verſ. 33. *Facientes autem tempus.*] Seu facto tempore, id eſt tranſacto. Ut infra cap. 18. 23. xx. 3. Jac. 4. 13. Nempe per tempus aliquod commorati ſunt Antiochiæ iſti ab Eccleſia Jeroſolymitana ablegati.

Dimiſſi ſunt cum pace.] Id eſt cum valedictione amica & apprecatione pacis, in qua Judæi omnia fauſta ac felicia comprehendebant. Vide Matth. 10. verſ. 13.

A fratribus.] Nempe ab illis Eccleſiæ Antiochenæ Chriſtianis.

Ad Apoſtolos.] Non ad illos ſolos peculiariter ita dictos, ſed etiam ad totam Eccleſiam Jeroſolymitanam. Itaque non abs re quædam exemplaria Græca, voce huic vicinâ poſitâ habent eum ſenſum quem Latinus Interpres vulgatus expreſſit, *ad eos qui miſerant illos.*

Verſ. 34. *Viſum eſt autem Silæ permanere ibidem.*] Quamvis cum Juda ſocio ſuo obtinuit ab Eccleſia Antiochena veniam abeundi, tamen non abivit, mutatâ ſententiâ, vel ſponte ſua, vel rogatus. Cujus remanſio poſtea profuit Paulo. Infra ℣. 40.

Verſ. 35. *Paulus autem & Barnabas demorabantur* ſeu *conterebant*, ſcilicet tempus, *in Antiochia.*] In qua jam antea negotium Domini agebant in docenda ſimul religione Chriſtiana. Vide ſupra cap. xi. ℣. 25, 26. & xiij. 1. xiv. 26, 27, 28. xv. 2.

Docentes & euangelizantes.] Hoc erat opus, hæc occupatio eorum, docere homines doctrinam ſalutarem & Euangelium eis prædicare.

Cum & aliis multis.] Non ſoli iſti duo docebant, ſed habebant in docendo adjutores alios, ut illos qui indicati ſunt ſupra cap. xi. 19, 20 & 27, 28. xiij. 1.

Sermonem Domini.] Non docebant ſua commenta, ſed doctrinam Jeſu Chriſti, in Euangelio comprehenſam, atque etiam per Spiritum Sanctum eis inſpiratam.

Verſ. 36. *Poſt aliquot autem dies dixit Paulus ad Barnabam: Revertentes ſane viſitemus fratres noſtros.*] Paulus Spiritu fervens, & negotium Domini ſtrenue agere volens, piam ſolicitudinem ſuſcipit, de viſitandis fratribus in Domino, ſeu Chriſtianis: & ad hoc ſanctum opus hortatur etiam Barnabam, ſocium. Hanc ſolicitudinem ſuam circa omnes Eccleſias præſertim ex gentibus extraneis collectas, ipſe inter labores à ſe ſuſceptos memorat 2 Cor. xi. 28. Valde utile opus eſt Eccleſias plantatas & fratres in Chriſto hinc inde ſparſos ſubinde viſitare, & confirmare, atque corrigere.

Secundùm vel *per omnem civitatem*, aut omnes civitates, *in quibus prædicavimus ſermonem Domini.*] Id eſt Euangelium Chriſti. Non ſufficit ſeviſſe in agro ſemen bonum, ſed oportet reviſere, an creſcat, & fructum proferat.

Quomodo habeant.] Subintelligendum, ut videamus aut cognoſcamus. Non tam hoc ſpectabat vir ſanctus ut ſciret quomodo valerent ſecundum corpus, quam potius ſecundum ſpiritum, an in veritate ſalutari cognita manerent ac perſeverarent, an in pietate proficerent.

Verſ. 37. *Barnabas autem conſulebat.*] Vel ut alia exemplaria Græca voce huic vicina habent, & ut vulgatus Interpres vertit, *volebat, ſimul aſſumere Johannem, vocatum Marcum*, de quo vide ſupra cap. 12. 12, 25. & xiij. 5. Hunc ad illud iter comitem Barnabas aſſumere volebat, ac etiam Paulo ut in id conſentiret, ſuadebat.

Verſ. 38. *Paulus autem dignum* [*eſſe*] *ducebat*, vel *æquum exiſtimabat.*] Nempe ob rationem juſtam, quæ mox ſubjungitur. Vulgatus Interpres Latinus vertit *rogabat*, quod quidem verbum iſtud aliquando ſignificat, ſed notandum eſt Paulum hic non tam prece quam ratione juſta id perſuadere voluiſſe.

Eum qui abſceſſerat ab eis à Pamphylia.] Vide ſupra cap. 13. 13.

Et non iſſet cum eis in illud opus.] Nempe prædicandi per varia Aſiæ minoris oppida Euangelii.

Non aſſumere ſimul iſtum.] Utpote inconſtantem in laboribus ac periculis tolerandis.

Verſ. 39. *Factus eſt igitur paroxyſmus.*] Id eſt acris commotio, aliqui vertunt exacerbatio. Ex illa diſſenſione, inter ajentem & negantem, ſeu ſuadentem & diſſuadentem, orta eſt quædam ad iram concitatio, & offenſio. Barnabas humano affectu, Marco ut conſobrino ſuo, Col. 4. 10, favebat; at Paulus quod juſtum erat urgebat. Ita inter eos qui alias conſentiebant facta eſt in hoc negotio diſſenſio: quæ etiam inter bonos interdum exoriri ſolet, ſed abſque odio hoſtili.

Ut diſcederet alter eorum ab altero.] In diverſas regiones diſceſſerunt. Ut olim Abrahamus & Lotus, alias amici. Gen. 13. 9. Hæc diſſenſio, quæ non ſatis bona videbatur, id boni per divinam providentiam attulit, ut iſti duo inſignes verbi Dei præcones, disjuncti & in loca diverſa atque diſſita profecti, opus communis Domini latius promoverent, atque doctrinam Euangelii magis propagarent.

Et Barnabas aſſumens Marcum ſeu *aſſumto Marco, navigaret in Cyprum.*] Cum conſobrino ſuo, in patriam ſuam. Vide ſupra cap. 4. 36.

Verſ. 40. *Paulus autem allecto Sila.*] De quo ſupra

ỳſ. 32 & 34. hunc ſibi comitem & ſocium operis ſacri allegit.

Exivit.] Nempe Antiochiâ diſceſſit.

Traditus gratiæ Dei à fratribus.] Id eſt commendatus Deo precibus à Chriſtianis Antiochenis, ut Deus ejus itineri atque operi ſucceſſum proſperum largiretur: Quod etiam evenit. Unde apparet Paulum in illo diſſidio juſtiorem partem defendiſſe. De Barnaba jam poſthac in his Actis ſiletur.

Verſ. 41. *Perambulabat autem Syriam.*] Regionem illam quæ erat circa Antiochiam.

Et Ciliciam.] Quæ regio erat patria Pauli. Infra cap. 21. 39. xxij. 3.

Confirmans Eccleſias.] In fide Chriſtiana atque pietate: ac ſimul illud mandatum à Spiritu Sancto Apoſtolis ac Preſbyteris dictatum annuncians, quod etiam ad iſtarum regionum fratres erat directum. Vide ſupra verſ. 23 & 28, 29. & infra cap. 16. 4.

CAPUT XVI.

Verſ. 1. *Devenit autem in Derben & Lyſtram.*] Urbes Lycaoniæ, de quibus ſupra cap. 14. 6. In quarum illâ Euangelio prædicato Paulus cum Barnaba, multos fecit diſcipulos Chriſti ib. ỳſ. 20, 21. In iſta autem ob miraculum editum, pro Deo habitus, ib. ỳſ. 11, 12. Deinde fuit lapidatus, ỳſ. 19.

Et ecce diſcipulus quidam.] Id eſt Chriſtianus.

Erat ibi.] Sive Derbæ, ſive potius Lyſtræ. Vide infra verſ. 2, & cap. 20. 4.

Nomine Timotheus.] Nomen hoc ex honore & Deo eſt compoſitum.

Filius mulieris cujuſdam Judææ, fidelis.] Quæ quum eſſet Judaicæ nationis ac religionis, ſuſceperat fidem in Jeſum Chriſtum. Cujus nomen Eunice. Vide 2 Tim. 1. 5.

Patris autem Græci.] Id eſt Ethnici, & ut apparet incircumciſi.

Verſ. 2. *Qui.*] Nempe Timotheus.

Teſtimonio probabatur.] Nempe reſpectu pietatis ac probitatis, commendabatur. Ut ſupra cap. 6. 3. x. 22.

Ab iis qui in Lyſtris ſeu *Lyſtra.*] Patria ejus.

Et Iconio.] Urbe vicina; vide ſupra cap. 14. 21.

Fratribus.] Id eſt Chriſtianis.

Verſ. 3. *Hunc voluit Paulus ſecum exire.*] Ut eſſet comes ejus in itineribus, & adminiſter, infra c. 19. 22. & cooperarius Rom. 16. 21. in Euangelio. 1 Theſſ. cap. 3. 2.

Et ſumens, circumcidit eum.] Qui ſub Patre gentili incircumciſo vivens hactenus erat incircumciſus, hunc Paulus circumcidit.

Propter Judæos, exiſtentes in locis illis.] Non ideo eum circumcidit, quod id ei putaret eſſe neceſſarium ad ſalutem, ſed quod quum jam ex parte Judæus eſſet, per matrem, & inter Judæos Euangelium prædicans verſari deberet, voluit Paulus Judæorum infirmorum ædificationi gratificari, ne à Timotheo velut profano abhorrerent. Ita Paulus quamvis ſciret Chriſtianam circa res ejuſmodi libertatem, tamen factus eſt Judæis ſicut Judæus, ut Judæos lucraretur. 1 Cor. 9. 20.

Sciebant enim omnes patrem ejus, quod Græcus erat.] Id eſt gentilis. Unde & ipſum Timotheum pro gentili habuiſſent.

Verſ. 4. *Quum autem pervaderent civitates.*] Illas Lyſtris vicinas, in quibus jam erant Eccleſiæ Chriſtianæ.

Tradebant eis cuſtodire dogmata illa quæ decreta erant ab Apoſtolis & Senioribus qui [erant] in Jeruſalem.] Nempe illa quæ ſunt expreſſa ſupra cap. 15. 29.

Verſ. 5. *Illæ quidem igitur Eccleſiæ confirmabantur fide.*] Id eſt proficiebant atque corroborantur in fide ſeu religione Chriſtiana, jam antea ſuſcepta.

Et exuberabant numero quotidie.] Subinde etiam augebantur iis qui de novo ad religionem Chriſtianam accedebant.

Verſ. 6. *Tranſeuntes autem Phrygiam.*] Aſiæ minoris regionem quæ duplex erat major & minor. In minore erat olim urbs antiqua celebris & decantata Troja. Unde etiam Trojani dicti ſunt Phryges.

Et Galaticam regionem.] Quæ inter Pontum Euxinum & Pamphyliam ſita, dicta alias Gallo-græcia, quod eam Galli in Græciam profecti occupaverint atque incoluerint.

Prohibiti à Spiritu Sancto.] Id eſt per afflatum Dei, in corda ipſorum miſſum à Deo, dictantem eis ne hoc facerent.

Loqui ſermonem.] Nempe Dei, id eſt Euangelium, ut ſupra cap. 8. 4. & xj. 19.

In Aſia.] Nempe minore, in qua urbs præcipua erat Epheſus. Non ſimpliciter vetitum erat illic prædicari Euangelium, ſed pro illo tempore: poſtea eſt ibi prædicatum, infra cap. 19. 10. At tunc id fieri prohibitum erat, vel quod illa regio Aſiæ nondum eſſet bene diſpoſita, ad Euangelium Chriſti ſuſcipiendum, vel quod à vicinis regionibus jam Euangelio illuminatis, lumen iſtud facile etiam illuc ſpargi poterat, vel præcipue quod Deo ita placitum fuerit, Macedoniam potius tunc iſto bono beare.

Verſ. 7. *Venientes autem verſus Myſiam.*] Hæc etiam regio fuit in Aſia minore.

Tentarunt verſus Bithyniam vadere.] Et hæc Aſiæ minoris regio, in qua urbes Pruſa & Nicomedia atque Nicæa.

Et.] Ponitur pro *ſed*, ut & alibi.

Non ſivit eos Spiritus.] Ut ſupra verſ. 6. Aliqua exemplaria habent *Spiritus Jeſu*, nempe Jeſus Chriſtus per afflatum ſuum voluntatem de eo ſuam, uni ex iis vel pluribus revelavit.

Verſ. 8. *Prætereuntes autem Myſiam, deſcenderunt in Troadem.*] Troas à quibuſdam cenſetur eſſe regio Aſiæ, in qua olim Troja urbs fuit. Sed alii exiſtimant notari eo nomine urbem, quæ ex antiquæ Trojæ reliquiis condita fuit ab Antigono, unde etiam dicta Antigonia, teſte Plinio. Urbem eſſe videtur colligi poſſe etiam ex cap. 20. 6. & 2 Tim. 4. 13. Venerat illuc Paulus ad Euangelium Chriſti prædicandum, vide 2 Cor. 2. 12.

Verſ. 9. *Et* ſeu *tunc, viſum per noctem conſpectum eſt Paulo.*] Forſan in ſomnio, ſed inſigni, aut etiam non dormienti ſpecies talis objecta fuit.

Vir quidam erat Macedo.] Ex illa regione Græciæ, ex qua olim egreſſus Alexander Magnus, magnam orbis partem ſubegerat. Forſan ex veſtitu in quo

quo ista species viri apparuit & ex lingua potuit agnosci quod Macedo esset. Sed magis ex ipso sermone quem addidit, in quo patriam suam nominavit, ut mox additur.

Stans, precans eum.] Nempe Paulum.

Et dicens.] Sermone exprimens quod obtinere voluit.

Transiens in Macedoniam adjuva nos.] Numero plurium loquitur, indicans Macedones periclitantes ne pereant quod ad spiritum attinet, indigere ope, ut eis succurratur per prædicationem Euangelii ad salutem.

Vers. 10. *Ut autem hoc visum vidit, statim quæsivimus* seu *studuimus, exire in Macedoniam.*] Ex hoc loco & ex aliis sequentibus colligitur Lucam qui ista Acta conscripsit, adhæsisse saltem à Troade Paulo comitem: si non adhuc ab Antiochia.

Conferentes.] Vel pariter hoc statuentes. De tali voce Græca respice notata supra ad cap. 9. 22. Quidam hic exponunt, quod collatis argumentis aut indiciis id collegerint.

Quod advocaret seu *vocatione sua impelleret nos.*] Paulum cum Sila & Timotheo atque Luca.

Dominus.] Nempe Dominus Jesus Christus: quem Christiani pro Domino cœlesti eis præposito à Deo habent.

Euangelizare eos vel *eis.*] Nempe ut Macedoniæ incolis Euangelium prædicaremus.

Vers. 11. *Provecti igitur à Troade, recta cucurrimus in Samothraciam.*] Navigarunt vento secundo in regionem & insulam quæ vocata Samothrace: à Samiis & Thracibus simul mistis, eam incolentibus.

Et sequente [*die*] *Neapolim.*] Id est ex Græco Novam civitatem, in finibus Thraciæ, versus Macedoniam sitam.

Vers. 12. *Illinque in Philippos.*] Urbem à Philippo Rege Macedonum, Alexandri Magni patre denominatam.

Quæ est prima illius partis Macedoniæ civitas.] Seu urbs. Vel prima occurrens venientibus è Samothracia, vel primaria ac præcipua illius provinciæ.

Colonia.] Quod quum forsan desolata aut minus populosa esset, Romani illuc Colonos ex Italia ad illam colendam deduxerint: qui Romano jure gaudebant, ut patet infra vers. 21.

Eramus autem in ea urbe versantes dies aliquot.] Quia illic erat messis spiritualis non parva circa quam erant occupati, ideo per dies non paucos ibi sunt commorati, agentes negotium Domini cœlestis.

Vers. 13. *Et die Sabbatorum.*] Id est Sabbati, plurale pro singulari: hebdomadis septimo die festo quo Judæi ad sacra convenire solent.

Exivimus extra civitatem.] Quia vel Judæi conventibus suis locum à turbis remotum elegerant, vel quia eis non licuit in civitate convenire.

Ad fluvium.] Eum aliqui ajunt esse Strymonem, è Thracia fluentem.

Ubi solebat prosencha esse.] Prosencha vox Græca significat precationem, sed & locum in quo fit precatio publica, velut sacellum aliquod, minus quam Synagoga: Philo hanc vocem pro loco orationis Judaicæ usurpat. Et Syrus Interpres hoc loco posuit domum orationis. Forsan non erat domus aliqua propriè, sed locus sub aperto cœlo, formâ theatri: ut de loco orationis apud Samaritas Judæorum æmulos habito Sicimis scripsit Epiphanius in hæresi Messalianorum. Et apud Juvenalem habetur Sat. iij, Ede ubi consistas, in qua te quæro proseucha?

Sub precatione autem hic comprehenditur etiam verbi Dei prædicatio: ut ex mox subjunctis apparet.

Et sedentes.] Solebant ordinarie ii qui docebant in sede aliqua considere.

Loquuti sumus.] Nominatim Paulus, ut indicatur versu sequente.

Illis quæ convenerant mulieribus.] Quia forsan viri tardius illuc conveniebant. Mulieres solent esse religiosiores. Eæ in Synagogis Judæorum, pariete cancellato à conventu virorum dividuntur.

Vers. 14. *Et quædam mulier nomine Lydia.*] Frequens erat olim hoc nomen mulieribus, ut apud Horatium sæpe occurrit. Forsan à Lydorum regione è qua ortum ducebant, ita nominabantur.

Purpuræ venditrix.] Institrix panni purpurei pretiosi, quali magnates uti solebant. Apparet fuisse fœminam divitem.

Civitatis Thyatirorum.] Beza vertit, quæ purpuram vendebat in urbe Thyatirorum. Sed hoc loco narratur habitasse Philippis, & ibi domum habuisse, infra ℣. 16. Fuit Thyatira in Asia minore, urbs Lydorum seu vicinorum eis Mysorum, colonia Macedonum. Videtur indicari quod ista fœmina inde fuerit oriunda. [Nisi forte & Thyatiris & Philippis tabernas institorias habuit.]

Colens Deum.] Religiosa, & ut credibile est, proselyta, quæ ex Ethnica accesserat ad Judæorum religionem. Ita enim tales vocari solent, ut supra cap. 13. 43. & infra cap. 17. 4.

Audivit.] Nempe illos sermones sacros, ibi tunc habitos.

Cujus Dominus.] Id est Jesus Christus.

Adaperuit cor.] Id est movit animum, non violento modo, sed quum jam ipsa esset religiosa erga Deum, ut modo dictum, Deus per Christum animo ejus pio atque probo, jam audiendis illis sermonibus intento, auxilium dedit, ut Christi ex parte sua apertionem ejus molientis, voci, qua apertio ista fieri solet, quam tunc Paulus annunciabat assensum præbens obediret, eumque sic pulsantem intromitteret: ut dicitur Apoc. 3. 20. Si Dominus, ibi ubi ejus nomen nondum fuerat prædicatum, nec ullum exstabat fidei in eum exemplum, vi quadam occultâ miraculosâ orationi Pauli patheticæ additâ per spiritum suum animum Lydiæ commovit, ad attentionem; non tamen inde sequitur, primò vim eam violentam fuisse ut ei ipsa nullo modo posset resistere; deinde non est hoc exemplum trahendum ad omnes quotquot ad Dominum convertuntur: nec extraordinarium pro ordinario habendum. Sicut etiam id quod factum est in Sauli conversione.

Ut attenderet iis quæ dicebantur à Paulo.] Ut diligenter auscultans, animum ad ista dicta applicaret, ut eis assensum præberet, atque fidem adhiberet.

Vers. 15. *Ut autem baptizata est.*] Nempe postquam Pauli Euangelium de Jesu Christi prædicantis sermonibus credidit, suscepit baptismum aquæ in signum resipiscentiæ. Vide supra cap. 2. 38. viij, 37.

Et domus ejus.] Id est domestici, nimirum qui etiam sermoni Euangelico assensum ac fidem adhibuerant, ii quoque sunt baptizati.

Precata est.] Conversionis ejus ad Christum fructus apparuit in effectu, quod Christi servos ad se invitaret, *dicens.*

Si.] Hæc vocula hoc loco non videtur indicare dubitationem, sed affirmationem: ut significet *quandoquidem.* Sicut Matth. 12. 28. Joh. x. 35. xiij. 32. xviij. 8. Act. 4. 9. xj. 17. & alibi.

Judicastis me fidelem Domino esse.] Id est quoniam agnoscitis me in Jesum Christum fidem suscepisse, ideoque me ut credentem in eum, baptizastis, atque ita jam pro Christiana habendam censuistis.

Ingressi in domum meam, manete.] Egregium charitatis Christianæ specimen eis exhibuit in præstando officio hospitalitatis, dum istos peregrinos, Christi servos, rogat ut non tantum in domum ejus aliquantisper introeant, sed etiam ibidem maneant, atque commorentur.

Et coëgit nos.] Non violento modo, sed rationibus justis urgentibus persuasit, & assensum expressit. Sicut Gen. 19. 3. xxxiij. 11. 1 Sam. 28. 23. Luc. 24. 29.

Vers. 16. *Factum est autem vadentibus nobis in proseucham.*] In locum precationis, de quo respice annot. supra ℣. 13. sive ad ipsam precationem.

Ut puella quædam.] Seu ancilla.

Habens spiritum Pythonis.] Apollo unus ex dæmonibus ab Ethnicis religiose cultis, dictus Pythius, à Pythone serpenne: quod nomen videtur manasse ex Hebræo Pethen, quo serpentis species, aspis, significatur.

Sub serpentis specie olim diabolus primam fœminam scientiæ impertiendæ prætextu, seduxit, & ad peccatum adduxit. Sub eadem specie animalis vaferrimi & divinationibus adhibiti, videtur olim in Græcia cultus esse Apollo, ut & filius ejus Æsculapius. Fœminæ à spiritu isto dæmonis divinationes suggerentis occupatæ atque correptæ solebant Delphis in templo Apollinis, oracula edere, præsertim ex ventre instar utris inflato atque intumescente.

Occurreret nobis.] Seu ob viam veniret.

Quæ quæstum multum præbebat dominis suis.] Forsan hero & heræ.

Vaticinans seu *divinans.*] Quum occulta de quibus consulebatur, revelante illo dæmonis spiritu, patefaceret; ut de rebus furto sublatis, de successu itineris, aut aliorum negotiorum: qualia quum consulentibus enunciaret, præmia divinationis subinde ab eis accipiebat.

Vers. 17. *Hæc subsequuta Paulum, & nos.*] Comites Pauli, Silam, Timotheum, ac ipsum qui hæc scripsit Lucam.

Clamavit, dicens: Isti homines, servi Dei Altissimi sunt.] Spiritus impurus aliquando vera dicit, sed non bono fine. Commendat aliquando servos Dei, ut & Christum ipsum Matth. 8. 29. Marc. 1. 24. iij. 11. vel per adulationem, ne expellatur: vel ut suspicionem injiciat hominibus, istos secum consentire, & sic authoritatem sibi conciliet; aut istorum doctrinam reddat suspectam, aut ut fide eis adrogatâ, ad fovendos errores pernicioses eorum doctrinæ à se admistos, abutatur.

Qui annunciant vobis.] Hominibus, illius civitatis. Aliqua exemplaria habent *nobis* quod minus conveniens videtur, quasi dæmon qui hoc per istam fœminam loquebatur, etiam ad se hanc annunciationem spectare indicaret. Nisi dicatur hoc dicto ipsa quoque ista fœmina respici.

Viam salutis.] Modum consequendæ felicitatis.

Vers. 18. *Hoc autem faciebat ad multos dies.*] Non semel, sed sæpe, idem iterans.

Molestè ferens autem Paulus.] Hos importunos, & suspectos, à spiritu maligno profectos, clamores, iteratos: quum Stratagematum Satanæ non esset ignarus. 2 Cor. 2. 11.

Et conversus.] Nempe ad illam fœminam se affectantem, & clamore prosequentem, vultu obverso.

Spiritui dixit.] Nempe illi Pythonico, id est dæmoni ancillam hanc occupanti.

Præcipio tibi in nomine Jesu Christi.] Nempe illius filii Dei, cui cœli Domino data est à Deo potestas in omnia, & in tales spiritus immundos, qui eos adhuc in terris versatus expellebat; ejus authoritate id tibi mando.

Qui Dominus etiam servis suis dedit potestatem expellendi suo nomine tales spiritus dæmoniacos. Marc. 16. 17. Cujus specimina & post ejus in cœlum ascensionem edebant. Act. 5. 16. viij. 7.

Ut exeas ab ea.] Zelo sancto & Spiritus divini instinctu impulsus Paulus, spiritum hunc impurum, quamvis sibi blandientem, jubet ab ista fœmina excedere. Sic Christus Marc. 1. 25. v. 8. Luc. 4. 35.

Et exivit eadem hora.] Spiritus ille dæmoniacus authoritate Christi perculsus, absque mora paruit, eam quam occupaverat fœminam reliquit; quod mox ex effectis in illa puella conspicuis, apparuit.

Vers. 19. *Videntes autem domini ejus.*] Nempe illius ancillæ Pythonissæ herus & hera, vel etiam heriles filii.

Quod abierit spes quæstus eorum.] Quem habebant ex istius ancillæ suæ per spiritus illius Pythonici afflatum vaticiniis. De quo dictum supra ℣. 16.

Prehendentes Paulum & Silam.] Quippe ejus rei authores.

Traxerunt in forum, ad principes.] Seu præfectos urbis, ac magistratus, ut sontium judices, & injuriarum vindices.

Vers. 20. *Et adducentes eos militum seu satellitum præfectis.*] Quibus præeunte judicum decreto, sontium capiendorum & puniendorum ac in carcerem conjiciendorum facultas erat. Quanquam in his libris nomen istud quod proprie militum duces notat, etiam aliis præfectis, ut prætoribus, tribui videatur.

Ajebant: Isti homines conturbant nostram civitatem.] Prætexentes se esse tranquillitatis publicæ totius civitatis & ejus incolarum studiosos, quum suum privatum detrimentum dolentes ulcisci vellent, calumniantur viros pios, quasi ii essent pacis publicæ turbatores. Sic olim Achabus impius, Eliam Prophetam pium est calumniatus. 1 Reg. 18. 17.

Judæi existentes.] Judæorum nomen Paulo & ejus sociis objectant, tum quod eos origine & lingua Judæos esse agnoscerent, tum quod Judæorum qui ibi aliqui erant proseucham eosdem frequentare viderent.

rent. Erat autem Judæorum nomen exorsum Romanis, ob religionis & morum diversitatem.

Vers. 21. *Et annunciant mores quos non licet nobis suscipere neque facere.*] Fingunt Judaicorum rituum observationem à Paulo & ejus sociis doceri. Innovare aliquid in religione, & sacra peregrina suscipere, apud Romanos censebatur illicitum.

Quum simus Romani.] Quamvis in Græciæ parte Macedonia erant Philippi, tamen Romanorum nomine censentur, quia hæc civitas erat Romanorum Colonia, ut dictum supra vers. 12. Romani olim sacra peregrina recipere absque publico consensu, vel aliquid in religione novum quamvis non malum admittere, nefas putabant. Et nunc Romanenses dogmata religionis quamvis recta, quia ab eorum consuetudine sunt diversa, suscipere recusant.

Vers. 22. *Et consurrexit turba contra eos.*] Illis vocibus istorum de Paulo & ejus sociis conquerentium, excitata multitudo populi, hos insontes quasi fontes temere aggredi, & clamoribus adversis urgere cœpit.

Et militum præfecti.] Seu prætores aut magistratus illi de quibus supra vers. 20.

Diruptis eorum vestibus.] Moris erat ut flagellandorum vel cædendorum vestes seu tunicæ lacerarentur; ut ita corpora nudarentur ad verbera. Id frequenter legere est in Livio, Plutarcho, & aliis historicis.

Jusserunt [*eos*] *virgis cædi.*] Absque causæ justa cognitione, temere sævierunt in insontes. Solitum Romanis, ut ii qui pro sontibus habebantur, virgis cæderentur, à lictoribus.

Vers. 23. *Multisque impositis* seu *inflictis eis plagis.*] Postquam per sæva virgarum verbera non pauca, corporibus eorum impacta, vibicibus ac vulneribus eos affecerunt.

Conjecerunt in custodiam.] Seu carcerem. Jam graviter verberibus afflictos insuper carceri includunt, addentes afflictioni aliam afflictionem.

Mandantes vinctorum custodi.] Seu ei qui carceri & in carcerem conjectis erat præpositus.

Ut tuto servaret eos.] Ne elaberentur, scilicet ut eos porro punirent.

Vers. 24. *Qui mandato tali accepto*, obediens Magistratui, *conjecit eos in interiorem* seu *intimum carcerem.*] Ut scilicet ibi remotius ab exitu, pluribus claustris septi, tutius asservarentur.

Et pedes eorum strinxit.] Ex Græco quasi assecuravit, quia quæ muniuntur atque custodiuntur, securos faciunt.

Ligno.] Nempe cippo seu numellæ ligneæ, inseruit.

Vers. 25. *At secundum mediam noctem.*] Circa quod tempus homines maxime dormire solent.

Paulus & Silas.] Illi servi Dei, qui erant verberati, & in carcerem conjecti immerito.

Precantes.] Nempe Deum, ut ex mox sequentibus verbis apparet; cujus gloriæ promovendæ causâ patiebantur, ejus opem exposcebant.

Hymno laudabant seu *celebrabant Deum.*] Psalmo aliquo cantato, laudes Dei prædicabant; ardore pietatis etiam in afflictione acerba immerita ferventes, & causæ suæ bonæ conscientiam testantes: etiam pro eo gratias Deo agentes, quod eos propter gloriam suam pati voluerit. Quia servi Dei sinceri tales propter Deum perpessiones, gaudio sibi ducunt. Ut Act. 5. 41.

Auscultabant autem eis vincti.] Nempe qui in eodem carcere in vinculis erant, his eorum vocibus inopinatis auditis, aures eis præbebant.

Vers. 26. *Subito autem terræ motus factus est magnus, ut quaterentur fundamenta carceris.*] Non tantum ædificio ipso commoto, sed etiam eo cui erat inædificatum solo valide succusso: in signum ejus rei quod Deus omnipotens, cujus servi ibi vincti erant, testaretur se eorum defensorem eis præsentem vi sua adesse, eosque esse innocentes, & preces eorum ad se directas esse à se exauditas. Vide supra cap. 4. 31.

Apertæque sunt continuo fores omnes.] Per illam mirabilem ingentem loci illius concussionem.

Et omnium.] Nempe in carcere illo vinctorum.

Vincula.] Quibus ligati erant, ut & numellæ.

Laxata sunt.] Non tam forsan illo terræ motu ingenti, quam secretâ Spiritûs divini, vel Angelorum Dei, ope. Ut supra cap. 12. 7.

Vers. 27. *Expergefactus autem ille vinctorum custos.*] E somno excitatus illo terræmotu magno.

Et videns apertas fores custodiæ seu *carceris.*] Quæ erant occlusæ, tunc autem reseratæ præter opinionem patebant.

Stricto.] Seu è vagina extracto, *gladio, erat seipsum interemturus.*] Jam sibiipsi violentas manus inferre, seque ferro transfigere, & sic vitam sibi auferre voluit. Id fecit metu Magistratus, ne ab eo ob non bene custoditum carcerem & carceri inclusos, supplicio gravi, forsan cum tormentis conjuncto, afficeretur. Nam ita fiebat talibus quorum incuriâ vincti è carcere erant elapsi. Ut supra cap. 12. 19.

Existimans effugisse vinctos.] Putabat enim fores quas videbat patentes, ab eis esse reseratas, vel saltem postquam à quocunque alio reclusæ fuerunt, eos qui erant carceri inclusi, liberatos vinculis, hanc fugiendi occasionem non neglexisse.

Vers. 28. *Vociferatus est autem voce magna Paulus, dicens: Nihil feceris tibi ipsi malum.*] Inhibet eum à suiipsius interfectione.

Omnes enim sumus hic.] Rationem affert, quod omnes vincti quos ille è carcere evasisse putavit, præter opinionem illic maneant. Forsan perculsi illo mirabili terræ motu, præsertim qui præter Paulum & Silam erant, non adverterunt vincula sua esse soluta, & ostia reserata.

Vers. 29. *Petito autem.*] E domo ad carcerem sita, à domesticis suis, postulato.

Lumine.] Candela vel face aut lampade, seu *luminaribus* aut lucernis, pluribus.

Irruit seu *irrupit.*] Nempe in carcerem, cum impetu, ac celeritate ingressus, visurus an vincti omnes adessent.

Et tremefactus.] Ob miraculum tam inopinatum.

Accidit Paulo & Silæ.] Scilicet ad pedes, venerabundus & adórans. Sicut Marc. 5. 33. vij. 25. Luc. 5. 8. More in regionibus Orientalibus usitato, & inde ab Alexandri Magni Macedonis Asiæ victoris, temporibus etiam ad Macedones translato. Movit ad talem istorum virorum venerationem illum

carceris cuſtodem, tum miraculum illud quod eorum cauſâ factum exiſtimavit, tum ipſorum ſanctitas, quod tam arcte aſſervati, divinitus oblatâ ipſis liberatione è carcere, quum foribus apertis & vinculis laxatis effugere poſſent, præſertim ſi ipſum ſeſe interficere, ut volebat, paſſi fuiſſent, tamen non fugerint, ſed de ipſius potius quam de ſua ipſorum vita, ſoliciti fuerint.

Verſ. 30. *Et producens eos extra.*] Nempe ex carceris interioris clauſtro, in locum aliquem ſubdialem, in quo liberius reſpirarent: non tamen omnino extra ſepta carceris.

Inquit, Domini.] Ita honorifice compellavit eos quos homines haud vulgares eſſe agnovit.

Quid me oportet facere, ut ſerver, ſeu *ſalvus fiam?*] Quærit à viris iſtis ſanctis, Deo dilectis, medium acquirendæ ſalutis ſpiritualis, atque felicitatis eximiæ, ad quam iſtos viam noſſe, & oſtendere poſſe, intellexit: partim forſan ex audito illo fœminæ à ſpiritu Pythonis actæ ſermone, ſupra ℣ſ. 17: Partim vero, idque potius, ex illo miraculo circa eos divinitus facto: paratus facere ſalutis cauſâ id quod ii conſuluiſſent. Apparet eum fuiſſe animo probo. Similis quæſtio propoſita Johanni Baptiſtæ à turbis Judaicis, & à publicanis Luc. 3. 10 & 12, & ab illis qui Petri concione erant permoti Act. 2. 37.

Verſ. 31. *Ii autem dixerunt: Crede in Dominum Jeſum Chriſtum.*] Jubent eum amplecti fidem in eum Dominum cœleſtem à Deo exaltatum, Unctum Dei ſeu Regem populi divini à Deo conſtitutum, in cujus manu eſt cui velit ſalutem æternam largiri, ſi in eo collocet fiduciam, eique idcirco obediat. Nam hic fides intelligitur viva, conjuncta cum reſipiſcentia, pariens ex ſe obedientiam mandatorum ejus Domini à cujus gratia ſervis ejus eſt ſalus exſpectanda. Hæc fides in Jeſum Chriſtum eſt requiſita ad ſalutem Joh. 3. 15, 16, 36. vj. 47.

Et, ſeu tunc, *ſervaberis.*] Nempe ab exitio æterno, & beatitatem ſummam cœleſtem in vita æterna conſequeris; ex gratia Dei, per ipſum Jeſum Chriſtum.

Tu & domus tua.] Id eſt domeſtici tui, ſub eadem conditione, nempe ſi & ipſi in Jeſum Chriſtum crediderint.

Verſ. 32. *Et loquuti ſunt ei ſermonem Domini.*] Id eſt Euangelium Jeſu Chriſti. Quis ſit iſte Jeſus Filius Dei: quid in terris egerit, quanta miracula ediderit, quomodo quamvis à Judæis crucifixus ſit à Deo reſuſcitatus, & in cœlum evectus, Dominus omnium conſtitutus, quæ promiſſa atque præcepta propoſuerit; hæc ſummatim expoſuerunt. Nam talia in concionibus ſuis Apoſtoli ediſſerere ſunt ſoliti.

Et omnibus qui in domo ejus.] Subintelligitur, erant. Non ipſi ſoli, ſed & domeſticis ejus omnibus nempe talium capacibus, qui auſcultare atque intelligere & credere potuerunt, talia enarrabant. Apparet ergo Paulum & Silam prius ab ipſo in domum ejus eſſe perductos, quamvis id poſtea demum indicetur, infra ℣ſ. 34.

Verſ. 33. *Et aſſumens eos in illa hora noctis, lavit à plagis.*] Quibus à virgarum verberibus fuerunt fauciati. Quia ſanguis aquis eluitur, & earum frigore fluxus ejus continetur, atque vulnera per ablutionem mundantur, & ad ſanationem diſponuntur: ideo vulnera lymphis abluere, uſitatum.

Et baptizatus eſt ipſe.] Per immerſionem tunc ſolitam in aquam, quæ forſan carcerem illum fluens alluebat, vel in area carceris erat. Ita ſuſcepit ſignum abluendorum peccatorum. Ut Act. 2. 38. viij. 12 & 37, 38. ix. 18. & xxij. 16.

Abluti ab ipſo quod ad vulnera corporis attinebat iſti viri ſancti, Paulus & Silas, ipſum abluunt, nempe unus ex eis, per iſtum ritum ſacrum. Aliqui putant hunc eſſe Stephanam illum quem Paulus à ſe baptizatum ſcribit 1 Cor. 1. 16. Sed hoc incertum, quia is cum domo ſua vocatur primitiæ Achaïæ 1 Cor. 16. 15, at Achaïa diſſita & diſtincta eſt regio à Macedonia, in qua iſte carceris cuſtos Philippis vixit, & ibi eſt converſus ad Chriſtum. Niſi quis dicat eum ex Achaïa oriundum Philippos demigraſſe, & inde forſan rurſus in Achaïam, nempe Corinthum, rediiſſe.

Et ii qui erant ejus.] Nempe domeſtici, *omnes*, nempe qui ſermonem Domini prædicatum, audiverunt, de quo ſupra verſ. 32. & crediderunt, de quo infra verſ. 34.

Continuo.] Abſque mora & dilatione ſignum iſtud profeſſionis reſipiſcentiæ & converſionis ad Deum verum atque Filium ejus Jeſum Chriſtum, ſuſceperunt.

Verſ. 34. *Deducenſque eos in domum ſuam.*] Poſt baptiſmum extra domum ut videtur, peractum: officia charitatis effecta fidei ac reſipiſcentiæ iſtis viris ſanctis exhibuit, in domo ſua, ad carcerem ut videtur ſita.

Appoſuit menſam.] Nempe cibis inſtructam; convivio eos refecit. Ut ille Levis Chriſtum, Luc. 5. 29, & Zachæus xix. 6.

Et exſultavit.] Lætitia non mediocri ſed magna eaque ſpirituali lætatus, de bono eximio acquiſito.

Cum tota domo credens Deo.] Id eſt quod cum tota domo id eſt domeſticis fidem in Deum verum quem antea ignorabat, agnoviſſet, ac ſuſcepiſſet. Nam hic cauſa illius exſultationis exprimitur. Ita ſolent homines animi probi agnitâ veritate divinâ, lætari; ut ille Æthiops ſupra cap. 8. 39.

Verſ. 35. *Die autem factâ.*] Quum poſt illam noctem, dies illuxiſſet.

Miſerunt militum duces.] Seu Magiſtratus, illi de quibus ſupra verſ. 20.

Rabduchos.] Quidam interpretantur lictores: at hi ad ligandum adhiberi ſoliti. Hic autem iſti adhibiti ad mandatum nunciandum. Aliqui vertunt viatores. Poſſunt intelligi apparitores aut miniſtri magiſtratum, quod bacillum qui Græcè *rabdos*, geſtarent, in ſignum ſui miniſterii.

Dicentes: Dimitte homines illos.] Quædam exemplaria addunt, *quos heri ſuſcepiſti.* Ita illi Magiſtratus qui iſtos viros ſanctos, inſontes verberari & in carcerem conjici, atque firmiter aſſervavi juſſerant, jam mutati, jubent eos dimitti. Id factum eſt, Deo animos eorum flectente: quod vel expenderint ſecum & agnoverint, ſe eos temere afflixiſſe: vel de illo terræmotu magno mirabili cognoviſſent, atque iſtis cauſis impulſi eos vellent liberos abire. Quandoquidem etiam exemplaria quædam in hoc verſu

habent

habent verba ejuſmodi, quod iſti magiſtratus quum in forum conveniſſent, recordati motum ſeu terræ motum factum, timuerint, & miſerint rabduchos, dicentes Dimitte &c.

Verſ. 36. *Annunciavit autem vinctorum cuſtos ſermones iſtos ad Paulum.*] Seu Paulo.

Quod.] Hæc vocula hic redundat, adhibita ad referendum ſermonem aliorum, ut ſæpe.

Miſerunt.] Nempe miniſtros, *militum duces*, ſeu prætores, *ut dimittamini* ſcilicet dicentes, vel jubentes, ut ex carcere liberi exire ſinamini.

Nunc igitur exeuntes.] Seu egreſſi, *ite in pace*, id eſt abite liberi, & feliciter agite.

Verſ. 37. *At Paulus inſit ad eos.*] Nimirum ad illos à prætoribus miſſos miniſtros.

Cæſos nos.] Nempe per lictores, virgis, vide ſup. ℣ſ. 22.

Publice.] Hoc augebat injuriam atque contumeliam, quod eſſet illata in publico, in conſpectu populi.

Indemnatos.] Potius *injudicatos* vel *non convictos.* Nam damnaverant quidem eos iſti prætores ad pœnam, ſed inauditos, indefenſos; quod pugnat cum jure gentium, dictante, neminem antequam audiatur, & cauſa ejus recte dijudicetur, eſſe condemnandum. Hinc Heſiodi dictum, Nunquam dicernas, audis niſi tu prius ambos, Plato commendat in Demodoco.

Et Seneca Medea, Qui ſtatuit aliquid parte inaudita altera Æquum licet ſtatuerit, haud æquus fuit. Et in judicum Athenienſium juramento hoc erat juſtiſſimum, ut æqualiter utrumque audirent. Demoſth. pro Cteſiphonte. Et Alexander Magnus Rex Macedonum unam aurem retectam accuſatori dare, alteram autem tectam accuſato reſervare ſolebat. Et in Romano jure habetur, Neque enim inaudita cauſa quenquam damnare, æquitatis ratio patitur.

Homines Romanos exiſtentes.] De ſolo Paulo, non etiam de Sila, conſtat, eum jus Romanæ civitatis habuiſſe: de quo infr. c. xxii. 25, & 27, 28. Sed hoc dicitur per ſynecdochen, ut Mat. xxvii. 44. Civem autem Romanum virgis cædere non licebat, per leges Porcias & Sempronias. Videatur Cic. in verr. Ita Paulus ad cauſæ bonæ præſidium etiam legibus publicis gentilium utebatur. Unde patet licere homini Chriſtiano, jus ſuum famamque, præſertim ſcandali tollendi, & doctrinæ functioniſque ſuæ ornandæ cauſa, etiam legibus politicis tueri. Adverſarii ſup. ℣ſ. 21 Romanorum titulo ſibi uſurpato, religionem à Paulo annunciatam rejiciebant: Paulus autem nunc Romanæ libertatis allegatione de injuria ſibi facta expoſtulat.

Conjecerunt in carcerem.] Velut maleficos convictos. Ita facti hujus indignitatem Paulus exaggeravit.

Et nunc ſeu *nunc autem clam nos ejiciunt?*] Quaſi extrudunt: publice & palam ignominia affectos, inconveniens eſt privatim & occulte dimitti, abſque honoris reſtitutione.

Non profecto.] Non concedit Paulus ut id fiat, negat eſſe conveniens.

Sed venientes, ipſi nos educant.] Ut publice illata inſontibus injuſte ignominia, publica etiam juſta retractatione cum honore, & innocentiæ conteſtatione compenſaretur.

Eo prudente conſilio uſus tunc Paulus ideo videtur, ut populus Philippenſium, ex quo aliqui ad Euangelii ab ipſo prædicati ſuſceptionem apti videbantur, ab eo, propter illam præconum ejus ignominioſam tractationem, non abhorreret.

Verſ. 38. *Renunciarunt autem Militum præfectis.*] Seu prætoribus, *rabduchi* ſeu apparitores, *verba iſta* Ut ii ſcirent quomodo ea cum quibus miſſi erant, accepta fuerint.

Et timuerunt, audientes quod Romani eſſent.] Metuebant ne accuſarentur criminis læſæ majeſtatis, quod Cicero Verri circa finem Verrinę ultimæ minatur. Nam legibus conſtitutum etat, ut in cive Romano inſonte læſo, ipſa populi Romani Majeſtas læſa cenſeretur.

Verſ. 39. *Et venientes.*] Nempe illi Magiſtratus, in carcerem, ad Paulum & Silam.

Precati ſunt eos.] Scilicet ut injuriam ſibi illatam condonarent & ignoſcerent, excuſantes forſan quod per ignorantiam ſtatus ipſorum id feciſſent, vel etiam coacti populi clamoribus. Aliqui exponunt *conſolati ſunt*, quam ſignificationem etiam verbum Græcum hoc loco poſitum admittit. Nempe forſan blandis verbis eos alloquuti ſunt, & innocentiam eorum confitentes, eos ſolabantur.

Et educentes.] Seu eductos, nimirum è carcere.

Rogarunt ut exirent ex civitate.] Prætextu forſan eo ne rurſus ex eorum cauſa tumultus aliquis in populo oriretur, & ipſi porro aliquid gravius ab iratis adverſariis paterentur.

Verſ. 40. *Egreſſi autem.*] Nempe Paulus & Silas, *ex cuſtodia* ſeu è carcere.

Ingreſſi ſunt ad Lydiam.] Græca exemplaria quædam habent *in Lydiam* unde aliquis per opinionis errorem poſſet putare ſignificari eos inde in Lydorum regionem quæ Lydia vocabatur, abiiſſe. Sed ea regio Aſiæ erat à Philippis per multas regiones interjectas procul remota, & conſtat ex cap. ſequente Paulum cum ſociis à Philippis ad alias vicinas Macedoniæ & Græciæ urbes iviſſe. Significatur ergo eos tunc ex carcere iviſſe *ad Lydiam* ut etiam in quibuſdam exemplaribus Græcis legitur, nempe ad domum illius fœminæ piæ Philippis habitantis, de qua ſup. ℣ſ. 14, & 15, vel *in* ponitur pro *ad* ut inf. 17. 5.

Et videntes fratres.] Seu viſis fratribus, id eſt Chriſtianis, tum Pauli comitibus, tum Lydiæ domeſticis, & aliis ſi qui ex Philippenſibus Euangelio prædicato crediderant, ut & ille cuſtos carceris cum ſua familia.

Conſolati ſunt eos.] Spe gratiæ Dei, etiam exemplo ſuo, oſtendentes Deum & Chriſtum iis qui pro ipſius religione pati ſunt parati, opem etiam per miracula præter expectationem adferre. Vel etiam *hortati ſunt* nam & id verbum Græcum ſignificat, nempe ad conſtantiam in religione Chriſtiana.

Et exiverunt.] Nempe ex urbe Philippenſium, ut Magiſtratus rogavit, ſup. ℣ſ. 39. cui hac in re morem geſſerunt: præſertim quia eis erat ad alia quoque loca cum Euangelio progrediendum.

CAPUT

CAPUT XVII.

Vers. 1. *Iter facientes autem per Amphipolim.*] Urbem Macedoniæ, quæ erat Atheniensium colonia, ita vocata Græce, quod à Strymone fluvio hinc inde alloueretur & ab utroque latere cingeretur, ut scripsit Thucydides lib. 4.

Et Apolloniam.] Et hæc erat urbs Macedoniæ.

Venerunt in Thessalonicam.] Urbem Macedonum, in sinu maris, à Philippo Alexandri Magni patre conditam, nomine hoc ei dato in memoriam obtentæ de Thessalis victoriæ.

Ubi erat Synagoga Judæorum.] Locus conventuum Sacrorum Judæorum, qualem in aliis Macedonum civitatibus non fuisse indicatur.

Vers. 2. *Secundum consuetum autem Paulo.*] Seu ex consuetudine quam habebat Paulus, nempe ut Judæorum Synagogas accederet.

Introivit ad eos.] Nempe Judæos, in eorun Synagogam seu sacrum cœtum; ut aliquos ex eis ad Jesum Christum converteret.

Et per Sabbata tria.] Non semel, sed sæpius, vel tribus septimis diebus sacris, vel per tres septimanas.

Disserebat eis à seu *ex Scripturis.*] Nempe Sacris, quæ ita simpliciter vocantur per excellentiam. Et quidem tunc ex eis quæ à Judæis pro Canonicis recipiebantur, nempe Veteris Testamenti. Non ex cerebri sui commentis formans dissertationes: quibus apud Judæos nihil profeciſſet. Quidam has voces *ex Scripturis* existimant ab hoc versiculo sejungendas & adjungendas esse ad sequentem: ut sit talis sensus qualis infra cap. 18. 28. & xxviij. 23.

Vers. 3. Concionum Pauli summarium compendium exprimitur.

Adaperiens.] Quasi clausa in Scripturis prophetici mysteria producens in apertum, seu explicans.

Et proponens.] Seu ob oculos ponens evidenter, atque ostendens.

Quod illum Christum.] Nempe Messiam eximium unctum Dei, Regem populi divini olim populo Israëlitico à Deo promissum.

Oportuit pati.] Perpessiones acerbas, & afflictiones, atque mortem truculentam: quanquam Judæi secus opinabantur, existimantes Messiam fore Regem terrenum, in terris magnifice dominantem: & ideo cruce Jesu Nazaræni scandalizabantur seu offendebantur, eumque propter perpessiones, & ignominiosam necem, pro Messia agnoscere recusabant. At Sacræ Scripturæ docent Messiam subjiciendum fuisse ejusmodi diris perpessionibus. Ut Psal. 22. Esa. 53. Dan. 9. vide Luc. 24. 26 & 46. atque ibi annotata.

Et resurgere ex mortuis.] Non solum ignominiosæ perpessiones, sed etiam post eas & post mortem acerbam gloriosa resurrectio Messiæ, est à Prophetis prænunciata, in Sacra Scriptura consignata. Ut Psal. 16. & Esa. 53.

Et quod iste est ille Christus, [nempe] *Jesus, quem ego* [inquit] *annuncio vobis.*] Postquam Paulus generatim ac indefinitè docuit ex Scripturis, debuisse Messiam pati, & resurgere, deinde ostendit definite quis sit Messias, illa prædicta ad Jesum applicans. Verborum istorum ordo transpositus, talis esse debet, *quod Jesus iste quem ego annuncio vobis*, ut hoc sit subjectum, at *est ille Christus*, prædicatum, hujus enunciationis. Vide Joh. 20. 31. Commutatur autem hic oratio ex indirecta in directam.

Vers. 4. *Et.*] Id est *tunc.*

Quidam ex iis.] Nempe illis Thessalonicensibus, sermonum Pauli auditoribus.

Persuasi sunt.] Seu dictis ejus assensi sunt, & fidem adhibuerunt: crediderunt quod Jesus sit ille Messias. Eventus ac fructus concionum Pauli hic indicatur. Ita verbum Dei ab eo prædicatum non erat frustra jactum, sed efficax. Vide Esa. 55. 11.

Et adjuncti sunt Paulo & Silæ.] Verbum Græcum hoc loco positum, habet emphasin, significat eos ita esse illis adjunctos seu additos, ut in unum cum eis clerum, unam sortem seu hæreditatem, atque unum populum Christi peculiarem consociarentur: nempe itidem ut illi Paulus & Silas etiam isti facti sunt Christiani.

Atque religiosorum Græcorum.] Id est Gentilium, qui jam ante è gentilismo ad Judaicam religionem conversi seu proselyti facti erant, & non idola vana sed Deum verum colebant. Respice supra cap. 13. 43. & xvj. 14.

Multa seu *magna multitudo.*] Indicari videtur paucos ex iis qui origine Judæi erant, plures autem ex gentilibus probis, ibi ad Jesum Christum conversos fuisse.

Mulierumque primarum scilicet dignitate & honore, seu *primariarum.*] Vide Marc. 6. 21. nempe non vulgarium sed nobilium, ex procerum illius civitatis uxoribus.

Non paucæ.] Sed ita ut & virorum ex Ethnicis proselytis, multæ.

Vers. 5. *Invidiâ commoti autem.*] Ægreferentes quod ab ipsis ad Christianos isti accederent.

Increduli Judæi.] Qui sermonibus Apostolicis assensum præbere, & Jesum esse Christum credere pertinaciter noluerunt.

Et assumentes circumforaneorum quosdam.] Ex hominibus vilibus, qui in foro otiose versari solent, ex sordida plebe, circo ac theatris assueta, ex trivialibus ac tabernariis; quales ad facinora turbulenta nullo negotio solent concitari.

Viros malos.] Seu improbos, nebulones, nullum habentes respectum honesti.

Et turbam facientes.] Nempe illi Judæi, plebis multitudine in unum congregatâ usi.

Concitaverunt, seu ad tumultum commoverunt, *civitatem.*] Id est cives. Ita solent facere impii, zelo amaro non secundùm scientiam laborantes, ubi vident aliquos in religionis negotio à se dissentire, ut non expendentes an id recte fiat, furiose plebem concitent contra tales, ad eos per tumultum ac violentiam affligendos.

Assistentesque domui.] Seu adorti ac invadentes seu incurrentes illam domum.

Jasonis.] Civis Thessalonicensis, qui Paulum ac Silam hospitio exceperat. Aliqui putant hunc esse illum cujus mentio fit Rom. 16. 21, quanquam is tunc Corinthi habitavit.

Quærebant seu *studebant eos producere in populum.*] Seu

Seu ad populum, ut eos turbæ plebis furentis objicerent trucidandos ac discerpendos.

Vers. 6. *Non invenientes autem.*] Seu quum autem non invenissent, *eos*, nempe Paulum atque Silam, qui forsan violentum illum impetum præsentientes, in aliam domum clam transgressi erant: vel in illa domo, sed loco occulto asservati.

Traxerunt, violenter raptum *Jasonem.*] Hospitem illorum.

Et quosdam fratres.] Nempe in Spiritu, in Christo, id est Christianos, qui jam ibi Thessalonicæ Jesu Christi fidem amplectebantur: & fortasse aliquos ex iis qui in Pauli comitatu illuc advenerant.

Ad civitatis proceres.] Seu Magistratus Thessalonicenses.

Clamantes.] Voce elatâ & intensâ quam affectus malignus intendebat.

Quod.] Vocula ista inserviens mimesi ac relationi sermonis alieni, ut sæpe ita hic redundat.

Ii qui habitatam.] Id est terram qua habitatur, seu orbem terrarum. Vide Luc. 2. 1.

Subverterunt.] Seu statum ejus conturbarunt, scilicet per novæ religionis introductionem seditiones excitantes. Tale quid objiciebatur immerito istis Dei & Christi servis fidelibus, jam supra cap. 16. ℣. 20 & 21, qui hic etiam absentes accusantur. Talis criminis de seditionis in populo concitatione, accersebatur ipse quoque Christus Luc. 23. 2 & 5. Talia etiam hodie aliis Christi servis ab adversariis criminose opprobrantur. Ipsi adversarii seditionem concitantes, de seditione queruntur.

Isti & hîc adsunt.] Quasi dicant, isti errones ac turbatores pacis publicæ, etiam huc in urbem Thessalonicensem eo fine advenerunt, ut nos quietos perturbarent.

Vers. 7. *Quos suscepit Jason.*] Nempe hospitio excepit, in domo sua. Etiam hunc talium fautorem, ut criminis participem, puniri voluerunt.

Et isti omnes contra dogmata seu edicta Cæsaris faciunt.] Nam ut antea populus Romanus, ita postea Cæsares qui populi Romani imperium in se transtulerunt, non sinebant in provinciis quæ ipsorum imperio parebant, qualis erat tunc & Macedonia, quenquam absque suo permissu Regem vocari. Id enim redolebat crimen læsæ majestatis. Hinc Judæi, ex occasione Jesu, qui Christus ac Rex Judæorum vocabatur, dixerunt, *omnis qui se Regem facit, adversatur Cæsari*, & *Non habemus Regem, nisi Cæsarem.* Joh. 19. 12 & 15.

Etiam nunc Christi servi similiter accusari & traduci solent; quasi contra edicta Cæsarum, Regum, Principum & aliorum Magistratuum, aliqua doceant, eorum majestatem lædentes, atque authoritatem & imperia spernentes.

Regem dicentes alium esse.] Scilicet præter Cæsarem, qui tunc illis provinciis regio more imperabat, & se mundi dominum appellabat.

[Nempe] *Jesum.*] Dicebant quidem & docebant Apostoli, Jesum illum, esse Christum, ut & hic supra ℣. 3, qui titulus significabat eum unctum Dei esse Regem. Sed interim iste Jesus talis Rex erat, cujus regnum non erat ex isto mundo, ut ipse dixit coram Pilato. Joh. 18. 36. & Regibus atque Rectoribus hujus mundi, in regimine terreno, nihil obstabat, imo obedientiam ipsis debitam firmabat.

Vers. 8. *Commoverunt autem.*] Seu concitaverunt, nempe animis ad iram & vindictam irritatis & impulsis, per talia dicta.

Illam turbam.] Nempe populi multitudinem in foro convenientem.

Et civitatis proceres.] Seu Magistratus illius urbis.

Audientes ista.] Quæ videbantur prima fronte esse crimina non levia, severe vindicanda atque punienda.

Vers. 9. *Et.*] Pro *sed.* Nam hic ista vocula quæ alioqui est copulativa, habet vim adversativam: ut & alibi interdum.

Accipientes satis.] Seu sufficientem satisfactionem. Ved quod esset declaratum, illos advenas accusatos seditionem populi nullam excitare, neque contra edicta Cæsarea Regem aliquem terrenum ipsi Cæsari adversum introducere: præsertim quum Jesum jam pridem ab ipsis Judæis crucifixum & mortuum esse confirmassent: vel quod præter ejusmodi excusationem atque à crimine purgationem, etiam satis datum est, sisti judicio Paulum atque Silam, si opus esset, velut per sponsionem seu fidejussionem, ab istis quasi vadibus.

A Jasone.] Illo ipsorum hospite, *& reliquis*, qui ei aderant amicis, ac illis qui supra ℣. 6. indicati sunt fratribus.

Dimiserunt eos.] Nempe Jasonem ejusque socios, abire liberos permiserunt.

Vers. 10. *At fratres.*] Nempe Christiani Thessalonicæ degentes.

Statim per noctem emiserunt Paulum & Silam.] Metuentes tamen eis à periculo per Judæos contumaces ac pervicaces creando, & à populi temerarii violentia, clandestino modo, tenebrarum beneficio usi, eos ex urbe eduxerunt & prosequuti sunt, ut alio commearent.

In Beræam.] Non illam in Syria, de qua Plin. Natur. Hist. lib. 5. cap. 23 & 26, quod emporium olim Haleb nunc Aleppo vocatur: sed aliam in Macedonia, non procul à Thessalonica, vide infra ℣. 13. prope Pellam Alexandri Magni Macedonis patriam. De qua Berœa videatur idem Plin. lib. 4. cap. 10. Hæc urbs Berœa ita dicta est voce Arabica à munditie.

Qui, nempe Paulus & Silas, *quum advenissent.*] Nempe in istam urbem Berœam.

In Synagogam Judæorum abierunt.] Ut ibi in sacro conventu captarent occasionem docendi Euangelii de Jesu Christo. Hoc enim erat opus eorum quod usitate libenter operabantur, & cui fere assiduo diligenter incumbebant.

Vers. 11. *Isti autem.*] Nempe Berœenses incolæ, Judæi.

Erant generosiores illis qui erant Thessalonicæ.] Non nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ, ut vulgatus Interpres vertit, quasi agatur de iis Judæis qui summo genere nati erant inter eos qui fuerunt Thessalonicæ. Sed hic comparantur Judæi Thessalonicæ degentes cum Judæis Berœæ degentibus, ita ut illis præferantur isti, quod attinet ad generositatem. Quæ generositas hic non significat generis ac familiæ

familiæ nobilitatem: ſed animi atque indolis excellentiam, ut apparet ex ſequentibus. Qui ſunt animo probiore atque ad recipienda vera dogmata alacriore, ii ſunt apud Deum & famulos Dei cæteris nobiliores.

Qui, nempe Beroeenſes, *receperunt ſermonem.*] Nempe divinum, ut exprimitur infra verſ. 13. Euangelium de Jeſu Chriſto, à Paulo annunciatum, ab illis auditum, non reſpuerunt, neque per incredulitatem contumacem rejecerunt, nec ejus prædicatores criminati male tractare eos voluerunt, ut plerique illorum Judæorum qui habitabant Theſſalonicæ, vide ſupra verſ. 5. Sed pronis auribus & promtis animis ei ſermoni auſcultarunt.

Cum omni alacritate.] Seu animi promtitudine magna, atque aviditate.

Secundùm diem.] Id eſt quotidie, ex quo apparet eorum diligentia.

Dijudicantes Scripturas.] Seu adhibito rectæ rationis judicio ſingula quæ in Scripturis Sacris, Moſis & Prophetarum huc ſpectantia continebantur, perpendentes atque examinantes & ſenſum eorum rimantes, non temere quidvis arripientes. Scripturæ Sacræ lectio, inquiſitio, & ſcrutatio, etiam alibi commendatur. Ut Eſa. 34. 16. Luc. 16. 29. Joh. 5. 39. Optime atque tutiſſime de rebus divinis ſententia & fides ex ſcriptis divinitus dictatis, recte conſideratis atque cum judicio examinatis, accipitur. Tirinus Jeſuita in hæc verba annotavit: In hoc nihil eſt quod reprehendi poſſit: Sed hinc non ſequitur liberum eſſe cuique etiam laico & idiotæ de Scripturis judicium. Hæc ille. Imo vero, non tantum id non eſt reprehendendum, ſed etiam laudandum, quia Beroeenſes qui id faciebant, hic à Spiritu divino, ea de cauſa laudantur. Et quia laudantur quod Scripturas dijudicarint, hinc patet liberum eſſe imo laudabile ſi etiam alii eorum ſimiles Scripturas ſcrutentur, atque dijudicent. Neque excipiendum eſt, illos qui id faciebant non fuiſſe laicos & idiotas, ſed tantum Rabbinos, Legis Interpretes ordinarios. Nam id temere diceretur, abſque ullo fundamento: quum hic de hominibus promiſcuis indefinite id dicatur.

Si vel *an*, *iſta.*] Nempe quæ Paulus & Silas de Jeſu quod ſit ille Chriſtus prædicabant.

Ita ſe haberent.] Nempe quemadmodum ab eis aſſerebantur. Num dicta Scripturæ ab iſtis recte citarentur, & num cum Jeſu iſtius perſona, factis, & aliis circumſtantiis convenirent.

Verſ. 12. *Multi quidem igitur ex iis.*] Nempe ex illis Beroeenſibus Judæis, non pauci, ut Theſſalonicæ, ſed magno numero, per ſermonum iſtorum Euangelii examinationem, & cum Scripturæ Sacræ dictis collationem, atque dijudicationem.

Crediderunt.] Nempe Euangelico ſermoni à Paulo & Sila prædicato fidem adhibuerunt, eum pro vero agnoſcentes, & in Jeſu ut Chriſto Dei ſeu Meſſia, fiduciam ſuam collocaverunt.

Et Græcarum mulierum.] Id eſt Ethnicarum, quæ non erant ex Judaica natione.

Honeſtarum.] Seu honoratarum. Videatur annot. ad Marc. 15. 43. indicantur fuiſſe matronæ non vulgares.

Et virorum non pauci.] Nempe præter Judæos qui ſunt ſuperius indicati, etiam indigenæ Macedones, Græci origine, ut & mulieres iſtæ modo nominatæ, itidem Euangelio crediderunt, & fidem in Jeſum Chriſtum ſuſceperunt. Is fuit Euangelii ibi prædicati ſucceſſus exoptatus.

Verſ. 13. *Ut autem cognoverunt illi à Theſſalonica Judæi.*] Id eſt Theſſalonicenſes, nempe illi increduli, maligni, de quibus dictum ſupra verſ. 5.

Quod & in Beroea annunciatus ſit à Paulo ſermo Dei.] Nempe de Jeſu Chriſto: qui ſermo à Paulo prædicatus, revera fuit ſermo Dei, quia à Deo per Spiritum ejus inſpiratus: quamvis ab illis Judæis incredulis pro ſermone Dei non haberetur. Nam ſi eum pro ſermone à Deo profecto habuiſſent, non ei tantopere reſtitiſſent.

Venerunt & illuc.] Non contenti quod Theſſalonicæ in loco habitationis ſuæ turbas excitaſſent contra iſtos Jeſu præcones, etiam in aliam urbem profecti eoſdem vexare moliebantur. Ita diligentes in opere malo tanquam bono fuerunt.

Concitantes turbas.] Id eſt plebem commoventes ad tumultum.

Verſ. 14. *Statim autem tunc Paulum.*] Cui ut ductori ſermonis periculum ab adverſariis maxime imminebat, *emiſerunt fratres*, id eſt Chriſtiani, illi qui Beroeæ habitabant.

Ut vaderet quaſi ad mare.] Tanquam inde mari navigaturus eſſet in Aſiam, aut aliorſum. Ut Judæi eum perſequi deſinerent, quod forſan feciſſent ſi eum terreſtri itinere profectum eſſe reſciviſſent. Poſtea tamen flexo itinere Paulus deductus eſt Athenas, quò potuit non marino itinere pervenire. Ita in hoc facto ſimulatio innoxia vitandi periculi cauſâ eſt adhibita, per prudentiam ſerpentinam ſimplicitati columbinæ additam, ſecundum Chriſti monitum, Matth. 10. 16. Aliqua exemplaria Græca pro vocula ὡς quæ ſignificat *quaſi* habent aliam ſimilem ἕως quæ notat *uſque*.

Permanſerunt autem Silaſque & Timotheus ibi.] Iſti Pauli comites, non ſtatim illinc Beroeâ cum ipſo exiverunt, ſed remanſerunt illic, eo ſicut credibile eſt fine, ut illos Beroeenſes recens converſos adhuc in fide confirmarent.

Non nominatur jam hic Lucas ipſe, qui jam ante hoc tempus alibi relictus, vel alio miſſus à Paulo videtur.

Verſ. 15. *Qui autem tuto collocaturi erant Paulum.*] Nempe à fratribus Beroeenſibus ei additi comites, eo fine ut eum adverſariorum inſidiis ſubductum, per regiones peregrinas, à periculo liberum, in locum tutum perducerent.

Duxerunt eum.] Prætereuntem Theſſaliam, ut quidam codex habet.

Uſque Athenas.] Illam Græciæ urbem celeberrimam.

Et ſumentes.] Illi qui Beroea Paulum ſunt comitati, *mandatum*, nempe à Paulo.

Ad Silam & Timotheum.] Qui Beroeæ remanſerant, ut dictum verſu præcedente.

Ut quam citiſſime venirent ad eum.] Quò adjutores ei eſſent in negotio Euangelii promovendo.

Exiverunt.] Nempe illi Beroeenſes Athenis abeuntes, ut Beroeam redirent.

Verſ. 16.

Vers. 16. *At Athenis exspectante eos.*] Id est Silam & Timotheum. *Paulo*, illo zeloso Dei veri & Christi servo.

Irritabatur Spiritus ejus in ipso.] Quasi exacuebatur, ad indignationem quandam indignis factis excitabatur, ut animus ejus zelo atque dolore commoveretur. Ita viri pii aliorum impia facta non possunt spectare absque animi commotione. Sicut Lotus justus facinora Sodomitarum nefaria ægerrime tulit. 2 Petr. 2. 8. & ille Mattathias, Judæum idolis sacrificantem videns, zelo magno exarsit 1 Mac. 2. ℣. 24 & 26.

Spectante obnoxiam idolis.] Vel potius refertam seu plenam idolis.

Existentem, illam civitatem.] Pausanias in hac urbe plura idola quam in reliqua Græcia commemorat. Et Petronius facete eos perstringens, introduxit quendam dicentem, utique nostra regio tam præsentibus plena est Numinibus, ut facilius possis Deum quam hominem invenire.

Ita illa civitas Athenienſium nobilissima, cultissima, Philosophiæ seu sapientiæ humanæ studio addictissima, vanis superstitionibus loco religionis veræ vacabat. Sic & nunc fere in maxime politis atque cultis civitatibus maximæ superstitiones solent vigere atque exerceri. Observandum vero est Paulum Apostolum Christi, quamvis idololatriam illam ægre ferentem, tamen non ita efferbuisse zelo inordinato ac imprudente, ut illa idola quæ conspiciebat violenter destruere aggrederetur. Maluit ea potius oratione ex animis hominum, quam manibus ex iis in quibus collocata erant locis ejicere.

Vers. 17. *Disserebat* seu *disputabat, quidem igitur.*] Nempe de religione & rebus ad eam spectantibus.

In Synagoga cum Judæis.] Ad hos ut suos populares & qui in populo Dei veri censebantur, primum accedebat, ut eos ad Jesum Christum adduceret.

Et cum religiosis.] Nempe proselytis, qui ex gentibus extraneis orti religionem Judaicam susceperant. Vide supra ℣. 4.

Et in foro.] Non tantum in Synagoga loco sacris Judæorum conventibus destinato, sed etiam in urbis loco publico, in quo homines diversi versabantur.

Per omnem diem.] Vel quotidie, singulis diebus absque intermissione, vel totis fere diebus, hoc agebat.

Ad obtingentes.] Seu cum obviis quibusvis, nempe disserebat. Volens scilicet aliquos ex iis Deo & Christo lucrifacere atque in viam salutis deducere.

Vers. 18. *Quidam autem Epicureorum.*] Inter varias Philosophorum qui Athenis maxime pullulabant sectas fuit etiam ista: denominata ab Epicuro. Is solet odiose traduci quasi voluptatem corporis inhonestam pro summo bono habuerit: quum tamen id potius à discipulis aliquibus ejus sententiâ abutentibus manaverit. Nam ipse summum bonum collocavit in Animi tranquillitate per virtutes paranda & in corporis à dolore vacuitate: & satis frugaliter ac sobrie vixit, ut præter Diogenem Laërtium in ejus vita, etiam adversarii, Seneca Stoicus, & Porphyrius Peripateticus attestantur. Circa rerum naturalium contemplationem quas magna ex parte non male explicuit, errores quidem quosdam admisit, sed non graviores iis quos illi qui ab ipso dissidebant admiserunt. Circa Dei autem in mundo creando ac gubernando providentiam, atque rerum humanarum curam, (quam etiam Aristoteles labefactavit) Epicurus eam negans, graviter erravit. Ideo de religione difficilis erat cum Epicureis disputatio.

Et Stoicorum.] Ita vocata alia secta Epicureæ magnopere adversa, à Stoa seu porticu in qua Zeno Stoicæ sectæ author docebat, denominata. Stoici quum rigidi virtutis custodes atque satellites haberi vellent, contra communes notitias affectus omnes etiam lenes ex hominibus eradicare prorsus conabantur, sapientem suum in idea effictum, Deo parem esse, imo aliquatenus præcellere superbe atque furiose nugabantur: fati necessitate omnia fieri, & vitia omnia esse æqualia, statuebant, mundi animam esse Deum cum Platonicis, asserebant. &c.

Philosophorum.] Illi qui olim sapientes simpliciter dicti, deinde à Pythagora initio facto, modestiore vocabulo, Philosophi, id est amatores seu studiosi sapientiæ sunt appellati. Inter quos, præter eos qui jam sunt nominati Epicureos ac Stoicos, variæ fuerunt sectæ, opinionibus à se dissidentes.

Congressi sunt cum eo.] Simile verbum de congressu seu conflictu bellico habetur Luc. 14. 31. Hic autem significatur istos Philosophos cum Paulo conflictatos esse verbis, differentes atque disputantes.

Et quidam dicebant: Quidnam vult spermologus iste dicere?] Ita eum contemptim appellarunt. *Spermologus* nomen Græcum, compositum, aliqui ita exponunt ut significetur seminator verborum, seu dictionum. Sed hac ratione potius diceretur σπερμολόγος vel λογοσπόρος. Notatur ergo hoc nomine semini-legus, quomodo vocatur avis semina legens seu colligens. Per metaphoram significatur homo vilis & futilis, (quales sunt ii qui circa fora & mercatus vagantur, ut quæ ex saccis defluunt seu decidunt colligant, atque inde vivant) circumforaneus nugator, qui modo vivendi honesto carens, nugando & vaniloquentia victum captat.

Alii autem, peregrinorum dæmoniorum seu *deorum videtur annunciator esse.*] Per dæmonia quorum nomen Græce à sciendo denominatur, intelliguntur numina seu dii. Apud eosdem Athenienses olim Socrates Philosophus fuit accusatus, quod Deos receptos tolleret, & alia ac nova dæmonia introduceret, ut Diogenes Laërtius in ejus vita scripsit.

Quia Jesum.] Nempe illum Nazarænum, miraculis editis clarum, in cœlum assumtum, ibique dominantem.

Et resurrectionem.] Paulus Euangelium annuncians, de resurrectione ex mortuis credenda disserebat. At isti Sophistæ audientes Anastasin Græcè, quæ Latinè notat resurrectionem, videntur perperam verba ejus interpretati, & opinati esse eum per Anastasin deam aliquam novam indicare. Ut & Chrysostomus annotavit. Nam de dæmoniis peregrinis seu diis novis, numero plurium dicebant.

Eis annunciabat.] Nempe Paulus prædicabat credendum esse in Jesum, ut in cœlum exaltatum, & cœlestem dominum, divinam potestatem sibi datam habentem; & simul docebat credendum esse non tantum Jesum quamvis morte affectum, deinde

reſuſcitatum reſurrexiſſe, ſed etiam eos qui ipſi fideles fuerint, eſſe ex morte reſurrecturos.

Verſ. 19. *Apprehendenteſque eum.*] Nempe Paulum, manu prehenſum, ut cum eis aliò procederet.

In Areopagum duxerunt.] Areopagus Athenis fuit locus à Marte qui Græcè Ἄρης vocatur denominatus quaſi Martius collis. Vel quod ut ajunt, Mars primum cæſo Halirrhotio Neptuni filio ut reus citatus cauſam cædis ibi in judicio dixerit: vel quod Marti eſſet conſecratus, ut etiam templum Martis ibi eſſet. In eo loco ut curia à judicibus qui inde Areopagitæ nominati, judicia à Cecrope Athenarum Rege primo inſtituta de cauſis & criminibus gravibus exercebantur. Quanquam tunc Paulus eo ductus videtur non tam ut coram judicibus ad talia delectis velut criminis accuſatus ſevere judicandus, ſiſteretur; quam potius ut apud illum locum in quem etiam multi conveniebant, honeſtius quam in foro inter promiſcuam multitudinem, exponeret quid novæ rei afferret: ut patet ex ſequentibus.

Dicentes: Poſſumus, id eſt poſſumuſne, *noſſe.*] Nempe te ediſſerente.

Quæ [ſit] nova iſta quæ à te dicitur, ſeu de qua tu loqueris, *doctrina?*] Hoc quærebant ex curioſitate, quæ mox declaratur. Interim non eſt reprehendendum ſi quis dogmata ſibi nova audiens, velit pernoſcere, ut ſi ea vera eſſe agnoſcat quamvis nova & antea inaudita, recipiat.

Verſ. 20. *Peregrina enim quædam.*] Id eſt inuſitata apud nos, & quæ nobis inconvenientia videntur.

Infers in auditiones, id eſt aures, *noſtras.*] Ita vera doctrina de rebus divinis, hominibus hujus mundi, præſertim qui ſapientes cenſentur, videtur eſſe quiddam inconveniens.

Volumus igitur noſſe, quidnam velint hæc eſſe.] Id eſt quid ſibi velint, vide annot. ſupra ad cap. 2. 12.

Verſ. 21. *Athenienſes autem omnes.*] Nempe cives indigenæ, ibi orti.

Et inquilini peregrini.] Seu hoſpites, qui ex aliis regionibus ad illam urbem, portu & artium domicilio celebrem, confluebant & ibi commorabantur: atque moribus indigenarum ſe accommodabant.

In, id eſt *ad*, *nihil aliud vacabant.*] Id eſt tempus impendebant & conterebant.

Quam dicere aliquid & audire, novius.] Comparativus pro poſitivo, *novum.* Quanquam poteſt innui, eos in novis rumoribus ſubinde noviores ſeu recentiores captaſſe & protuliſſe.

Hoc curioſitatis circa rumores novos aucupandos vitium, præ cæteris Græcis familiare Athenienſibus, jam olim notatum eſt ab ipſis eorum popularibus. Ut apud Thucydidem lib. iij. ubi Cleon talia eis objecit, quod eſſent, rerum quidem inuſitatarum ſemper ſervi, uſitatarum vero contemtores. Similia habentur apud Demoſth. Philippicâ quartâ, & ad Philippi epiſtolam reſponſione, & Olynthiacâ tertiâ.

Verſ. 22. *Stans autem*, vel quum conſtitiſſet, *Paulus, in medio Areopagi.*] Loci illius celebris, hominum frequentiâ referti; iſtis non conturbatus.

Inquit.] Tali eos oratione affatus eſt.

Viri Athenienſes.] Ita eos etiam ipſorum Oratores ut Demoſthenes & Æſchines compellare ſoliti.

Per omnia quaſi religioſiores vel *fere ſuperſtitioſiores.*] Vox Græca notans timentes dæmonum, ſeu numinum, eſt media, ut & religioſos & ſuperſtitioſos poſſit ſignificare. Videtur Paulus Apoſtolus ut prudens non ſtatim eis in orationis exordio objeciſſe crude vitium ſuperſtitionis; ſed etiam ſi id perſtrinxit, tamen temperavit ſermonem, dum eos non ſimpliciter & plane dixit ſuperſtitioſos, ſed per comparativum *ſuperſtitioſiores*, ad ſuperſtitionem vergentes & quidem id mitigavit, addita voculâ *quaſi.* Ita civiliter cum eis egit, ut eos non exacerbaret, ſed Deo ac Chriſto quantum poſſet lucrifaceret.

Vos aſpicio.] Id eſt ex iis quæ oculis meis ſpectanda occurrerunt, video.

Verſ. 23. *Pertranſiens enim* ſeu *prætereins.*] Per forum & plateas, ambulando.

Et inſpectans.] Vel contemplans, velut res antea non viſas.

Sacra veſtra vel *culturas.*] Ut habet Hieron. in epiſtolæ ad Titum cap. 1. Notat res ſacratas, quæ colebantur religioſe, ut ſimulacra, ſtatuas, aras, templa &c. Quanquam hoc nomen accipiatur pro numinibus. Sap. 14. 20. & xv. 17. & in Adject. ad Dan. 14. 27. & 2 Theſſ. 2. 4. Non vocat iſta aſpere idololatriæ atque impietatis ſigna & monumenta.

Inveni &, vel etiam inter cætera, *aram.*] Locum baſi ſuperſtructum ad ſacrificia ibi offerenda.

In qua inſcriptum erat, IGNOTO DEO.] Epimenides Cretenſis olim, ut in ejus vita Diogenes Laërtius, peſtilentiâ Athenis obortâ, fuit author, ut ſacrificaretur Deo convenienti, ſeu ad quem ea res pertineret, quiſquis tandem is eſſet. Et hinc ait Laërtius fuiſſe Athenis adhuc ſuo tempore aras abſque nomine. Pauſanias lib. 1. & Philoſtratus lib. 4. memorat ibidem fuiſſe aras ignotorum Deorum. Timebant quippe ne inter multorum Deorum cultum, aliquem Deum prætermitterent. Aræ iſtæ quamvis à quibuſdam dicantur titulum numeri pluralis Deorum ignotorum prætuliſſe, tamen credibile eſt, aliquas in ſingulari titulum hunc IGNOTO DEO, habuiſſe, ut hic S. Paulus affirmat. Author Dialogi qui Philopatris inſcribitur, & à quibuſdam Luciano attribuitur, jurat per DEUM IGNOTUM qui erat Athenis, & in fine ejuſdem Dialogi, narrat ſe Ignotum iſtum Athenis inveniſſe & adoraſſe. Quæret aliquis quomodo coluerunt Deum Anonymum, incognitum? Reſpondeo, quod fuerit eis cognitus confuſe, quamvis incognitus diſtincte.

Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuncio vobis.] Prudenter & argute S. Paulus, occaſione aræ ipſorum Athenienſium ignoto Deo inſcriptæ arreptâ, commode uſus, docet eos Dei veri ipſis incogniti cognitionem. Hoc modo ſimul oſtendit, ſe non annunciare novos quoſdam Deos, quod ipſi erat objectum à quibuſdam.

Verſ. 24. *Deus qui fecit mundum.*] Nempe hoc univerſum, totam hanc machinam quæ cœlum & terram continet. Mundum ſemper ab æterno exſtitiſſe abſque principio, aſſerebant aliqui Philoſophi, atque inter eos præcipue Ariſtoteles. At eundem habuiſſe initium exiſtendi, ſtatuebant nonnulli ex Philoſophis eximiis, & quidem non ex fortuito Atomorum concurſu ut Democritus atque Epicurus opina-

opinabantur, ſed à Deo eſſe conditum; ut Anaxagoras, & Plato præceptor Ariſtotelis, & Platonici plerique, atque Stoici. Ideoque S. Paulus id ex profeſſo non probavit, ſed ut à multis inter eos confeſſum & conceſſum poſuit. Hunc Deum verum, factorem atque creatorem mundi S. Paulus hic Athenienſibus prædicat: qui Deus in mundo creando, ſuam eximiam potentiam & ſapientiam, & bonitatem declaravit. Vide & ſupra cap. 14. 15.

Et omnia quæ in eo ſcilicet *ſunt.*] Non tantum cœlum atque terram, quæ olim non erant, Deus condidit atque creavit, ſed etiam ea quæ ſunt in mundo naturalia, ipſe fecit. Ut in cœlo ſtellas atque Solem, quæ aliqui gentiles pro Diis habuerunt, in terra præter alia plantas, & beſtias, & homines. Omnia iſta ſunt Dei opera: is ea initio produxit, & ut deinde ordine producerentur vim eis indidit.

Is cœli & terræ Dominus exiſtens.] Factor & creator iſtius univerſi Deus, eſt etiam ejuſdem ut operis ſui Dominus, habens in id opus abſolutam poteſtatem à ſeipſo: ut ei cum toto mundo & eis quæ in mundo ſunt liceat facere quod ipſi libet.

Non in manufactis templis habitat.] Error iſte quaſi Deus ſubſtantiâ ſuâ ita incoleret aliqua in terris loca, ſicut Reges palatia, præcipue templa manibus hominum ædificata, etiam inter populum Iſraëliticum fuit ex animis evellendus, ut Eſai. 66. 1, 2. Act. 7. 48. In cœlo autem Deum habitare ſuppoſito ſuo, & Ethnici ſeniores exiſtimabant, & Sacræ Litteræ paſſim teſtantur. Videatur annotatio ad Matth. 6. 9. & Act. 7. 48. quamvis inde è cœlo ut Sol radios ſuos ſpargit per orbem, ſimiliter Deus ſpiritum ſuum extendit & diffundit quaquaverſum, & ubicunque quod vult operatur.

Verſ. 25. *Neque à manibus hominum* [*ei*] *miniſtratur.*] Nempe ita ſicut ſolet miniſtrari hominibus, etiam in magna poteſtate collocatis, quibus opus eſt, ad habitandum domos, ad amictum & nuditatis tegmen, veſtes, ad victum eſcas à famulis parari: quia his ut ad vitam ſuam ſuſtentandam neceſſariis indigent. Interim vult Deus & debet coli atque honorari, ut omnium Factor atque Rector & Dominus.

Indigens aliquo.] Indicat Deum non egere hominum miniſteriis, quaſi abſque iis eſſe & vivere non poſſit. Non indiget talibus, quia eſt ipſe ex ſeipſo perfectiſſimus, omnia in ſe habens quæ requiri poſſunt, ſibiipſi ſufficiens.

Ipſe dans omnibus vitam, & ſpirationem.] Quod vivant quod ſpirent, & homines, & cætera animalia, Deus eſt ejus rei author. Is animam & ſpiritum vitalem indidit primo homini: & ab eo atque per eum, aliis hominibus ex eo natis: ejus beneficio vita datur atque conſervatur.

Et omnia.] Quæcunque homines habent à Deo habent, ex ejus larga beneficentia: & victum, & amictum, & alia, non tantum ad neceſſitatem ſed & ad delicias. Quamvis aliqui impii negantes hæc à Deo dari, naturæ iſta attribuunt. Sed natura iſta, tam potens, tam ſapiens, tam provida, & benefica, mutato nomine Deus eſt. Sicut agnovit etiam Seneca lib. de Benef. IV. cap. 3.

Quum Deus omnibus det omnia quibus indigent, ex eo ipſo patet, Deum ipſum non indigere ut ei aliquid ab aliquo detur, ac miniſtretur.

Verſ. 26. *Fecitque ex uno* vel *unius, ſanguine, omnem gentem hominum.*] Deus ex uno homine primo Adamo, à ſe creato, cui vim prolificam & generis ſui multiplicandi potentem, indidit, ex ejus unius ſanguine, atque eo quod è ſanguine fit ſemine, omnes homines propagavit, per traducem. Et quamvis jam diverſæ gentes atque nationes exſtent, tamen univerſæ ex una origine, ab uno primo patre, prodierunt: Deo ita volente, ut homines inter ſe conſanguinitate atque inde naturali conjunctione & ſocietate jungerentur.

Ut habitaret.] Nempe omne genus hominum.

Super omnem faciem terræ.] Seu ſuperficiem omnis terræ, ut Luc. 21. 35. Ut homines multiplicati, per omnes orbis terræ regiones diſperſi, eam ejuſque partes incolerent, atque in ea vitam degerent. Vide Gen. XI. 8.

Deſiniens præſtituta tempora, & terminorum poſitiones habitationis eorum.] Deus ordinavit tempora hominum, non tam in individuo, quam generatim, non tantum vitæ ſpatio ultra quod non vivant conſtituto, ſed etiam aſſignatis ſeculis quibus gens quæque alicubi habitaret, atque etiam locorum & regionum quas poſſiderent, limites præfixit, vide Deut. cap. 32. 8. Quidam per tempora intelligunt anni partes quibus fructus diverſi ex terra vitæ hominum ſuſtentandæ utiles producuntur. Ut ſupra cap. 14. verſ. 17.

Verſ. 27. *Ut quærerent Dominum.*] Nempe illum qui eſt Creator & Dominus cœli & terræ ac omnium quæ in eis ſunt, proinde & hominum; reſpice ſupra verſ. 24. Is Dominus rerum id eſt Deus, quamvis ab oculis hominum mortalium remotus, & iis inconſpicuus, debet ab hominibus quæri. Quærere autem Deum eſt velle eum, præcipue reſpectu voluntatis ejus cognoſcere, & gratiam ejus ambire, per converſionem ad eum. Vide Eſa. 55. 6, 7. & Hebr. XI. 6.

Si forte palpent, vel attrectent eum, & inveniant.] Eſt ſimilitudo ducta ab eo quando res occultæ quæruntur velut in tenebris, quod ſolet fieri manibus prenſando & palpando, ut deprehendantur. At Deus non manibus palpandus eſt, quia non eſt corpus aliquod quod palpari poſſit: ſed quia ſpiritus eſt ſpiritu atque mente eſt inquirendus, atque cognoſcendus. Cujus cognitionem qui acquirit, is Deum invenire dicitur. Inquiri autem & palpari Deus, quamvis occultus & inviſibilis, poteſt ac debet, ex cognitione rerum quæ & extra homines & in hominibus ſunt ac fiunt, quia Deus iſta fecit & facit atque gubernat: ita ut ex effectis ad cognitionem cauſæ efficientis primæ deveniatur. Videatur Cicero de Natura Deorum lib. 2. & Pſal. 19. Sap. 13. Act. 14. verſ. 17. & Rom. 1. 20.

Etiamſi non longe ab unoquoque noſtrûm exiſtentem.] Quamvis loco habitationis ſuæ Deus procul diſtet ab hominibus, & ſit ab eorum viſu atque aliis ſenſibus corporeis remotus, tamen indicat Paulus eum hominibus prope adeſſe. Nempe per ſpiritum ſuum quo implet orbem terræ. Vide Sap. 1. 7. & per opera ſua quibus potentiam atque beneficentiam ſuam declarat.

Verſ. 28. *In ipſo enim vivimus.*] Per ipſum, uſitato Hebraiſmo: quem agnovit & Beza, qui in hunc locum annotavit, id eſt per ipſum, ut loquitur idem Apoſtolus Rom. xi. 36. quod refertur ad Dei vim & potentiam, qua & initio creati ſumus (addit ille ex nihilo, ſed temere) & creati conſervamur. Hæc ille. Et Piſcator, *in ipſo* id eſt per ipſum, ſeu virtute ipſius. Nempe ex Dei potentia & gratia habemus vitam & omnia, ut dictum ſupra ℣ſ. 25.

Et movemur.] Non poteſt homo loco ſeſe movere & progredi quoquam niſi Deo volente vel permittente.

Et ſumus.] Quod ſimus id quod ſumus, & in vita perſiſtámus, id à Deo eſt, ab ejus gratia atque beneficio. Ille nos ſpiritu ſuo & vi ſua fovet ac ſuſtentat.

Sicut & vel *etiam, quidam eorum qui apud vos* [fuerunt] ſeu *veſtratium, Poëtarum dixerunt.*] Non affert eis S. Paulus Teſtimonia Prophetarum, quæ apud Ethnicos nihil valuiſſent. Sed ex talibus qui apud eos recepti erant profert teſtimonium. Poëtæ erant Ethnicis velut Prophetæ, nam illos etiam vates appellarunt.

Poëtarum.] Velut plurium mentionem facit, quia talia non apud unum reperiuntur. Ut apud Homerum, Heſiodum, Menandrum, Callimachum, Pindarum, exſtant quædam quæ huc faciunt. Sed Paulus unius nominatim verba citat, nempe Arati Cilicis, qui fuit ex eadem cum Paulo regione Cilicia oriundus, ipſius conterraneus. Hinc apparet Paulum fuiſſe etiam in Ethnicorum ſcriptis verſatum & eruditum. Vide & Tit. 1. 12. Non alienum nec inconveniens eſt Theologis Chriſtianis Pauli exemplo interdum, ad adverſarios convincendos etiam profanos anthores quando vera & bona dicunt allegare.

Ipſius enim & genus ſumus.] Hæc verba Aratus poëta Græcus ſcripſit in Phœnomenis, ſeu carmine de Aſtris. Quum enim dixiſſet, Ab Jove principium, & dixiſſet ubique indigere Jove omnes, ſubjunxit hæc verba quæ hic citantur. Quæ ibi de Jove ab Ethnicis pro Deo ſupremo habito, pronunciata, S. Paulus uſurpat de vero Deo altiſſimo. Dei genus ſeu progenies eſſe dicuntur homines, quod ab illo originem ſuam habeant, præcipue quod attinet ad animam rationalem, & ad imaginem Dei in hominibus. Ariſtot. Politic. 1. cap. 8, ſcripſit, bene Homerus de Jove inquit, hominum pater atque deorum: ſic appellans horum omnium Regem. Natura enim excellere Regem oportet, genere autem eſſe eundem.

Verſ. 29. *Genus ergo exiſtentes Dei.*] Nempe nos homines intellectu & ratione à Deo præditi, eique, ut filii ipſius ea parte præcipue ſimiles.

Non debemus exiſtimare.] Imo debemus non exiſtimare, *auro, aut argento, aut lapidi*, ex qualibus materiis fiunt idola, pro numinibus habita, *ſculpturæ artis* ſeu artificii, *& excogitationis hominum* quibus materiis homines ex inventione & commento ingenii ſui, indunt formam quam volunt, *numen* divinum illud Ens, quod fecit mundum & omnia quæ ſunt in ipſo.

Eſſe ſimile.] Ratio ſana docet non poſſe Deo viventi & vitam aliis largienti, aſſimilari id quod hominum opificum fabricatio efformavit, quodque quum ſit opus manuum humanarum, eſt homine opifice ſuo vilius, nec vitam, nec motum habens. De quo vide & Eſa. 40. 18. xl iv. 13. xlvi. 5.

Verſ. 30. *Ipſa quidem ergo tempora hujus ignorantiæ.*] Id eſt ea quæ temporibus iſtis præteritis fiebant, inconvenientia, quum homines gentiles Deum verum non noſſent, & non ita ut oportebat colerent, ſed in idololatria ac variis peccatis hærerent.

Deſpiciens Deus.] Seu conniventer diſſimulans, quaſi negligens & non curans hactenus iſta: vel quia non miſit Prophetas ad illas gentes, qui eas de Deo vero docerent, & officii admonerent, atque à peccatis avocarent, ſed ſivit gentes ire viis ipſorum, ſicut dictum eſt ſupra cap. 14. 16. vel quia iſta peccata tunc non punivit ſevere, ſed toleravit. Vide Rom. 3. 26.

Nunc.] Jam poſt illas ignorantiæ tenebras & poſt conniventiam lucem gratiæ ſuæ & curam etiam gentium illarum oſtendens Deus.

Annunciat.] Per Euangelii prædicationem, ad quam ſervos ſuos inter quos & hunc Paulum, per orbem miſit.

Hominibus omnibus ubique.] Abſque diſcrimine & delectu nationum.

Ut reſipiſcant.] Ut præterita errata atque peccata abjiciant, & novos mores ac novam vitam, ex præſcripto præceptorum Dei agant. Ut peccatorum præteritorum veniam & impunitatem à Deo obtineant. Non ſolum ut doleant de præteritis male factis. Vide Matth. 3. 2.

Verſ. 31. *Propterea quod.*] Ratio affertur cur Deus velit ut homines reſipiſcant, & cur illi reſipiſcere debeant.

Statuit.] Decreto ſuo conſtituit, atque deſtinavit.

Diem.] Id eſt tempus certum, quanquam hominibus non revelavit quando id ſit futurum.

In qua judicaturus eſt.] Ut ſupremus cœli & terræ Dominus, vide ſupra ℣ſ. 24. ac Rector & Judex, cui rationem factorum reddere tenentur omnes.

Habitatam.] Scilicet terram, ſeu orbem terrarum, id eſt incolas hujus orbis, homines hujus mundi.

In juſtitia.] Seu cum juſtitia. *In* enim non raro ſumitur pro *cum*, ut Luc. 4. 32. xiv. 31. Act. 1. 3. v. 23. xxvj. 7. 1 Cor. 4. 21. Eph. 6. 2. Phil. 4. 19. Col. 1. ultimo. iv. 2. *Cum juſtitia*, autem idem eſt quod juſte, ſecundum opera cujuſque, abſque reſpectu perſonarum. Vide Rom. 2. 6, 7, 8.

In viro.] Id eſt per virum quendam. *In* pro *per* ponitur, Hebraiſmo frequentiſſimo, ut Matth. 5. verſ. 34, 36. ix. 34. xij. 24, 27, 28. xxvj. 52. Luc. 4. 1. xj. 20. Act. 4. 9, 10, 12. vij. 35. & alibi.

Per iſtum virum intelligit Paulus Jeſum Chriſtum, de quo quum antea apud iſtos diſſeruiſſet, illi exiſtimabant eſſe hunc quendam Deum novum, ſupra verſ. 18. At S. Paulus eum vocat virum ſeu hominem. Idem Jeſus & alibi in Sacra Scriptura vocatur vir, ut Luc. 24. 19. Joh. 1. 30. Act. 2. 22. Quanquam iſte vir, non eſt ſimplex ac vulgaris homo, ſed jam ad cœleſtem gloriam exaltatus, habet datam ſibi à Deo ſummo divinam poteſtatem: quæ cernitur & in eo ipſo, quod is ſit à Deo definitus ſeu conſtitutus Judex vivorum & mortuorum. Ut dicitur ſupra cap. x. verſ. 42. Vide & Joh. 5. 22 & 27. Rom. 2. 16. Non ipſe Deus Altiſſimus judicabit mundum in perſona ſua, ſed per hunc Judicem, ſuo nomine id facturum.

Quo

Quo definiit seu *quem definiit.*] Id est per quem id facere constituit atque decrevit, seu quem ad id faciendum destinavit.

Fidem præbens seu faciens, *omnibus.*] Id est probans certo argumento quod istum virum id est Jesum velit habere Judicem mundi, & per eum exercere judicium.

Suscitans eum ex mortuis.] Deus ille supremus Creator mundi, Jesum istum morte à Judæis affectum, è mortuorum statu ad vitam reduxit: & per hanc ejus resuscitationem, sub qua resuscitatione ad vitam immortalem & glorificatio ejusdem Jesu continetur, probavit, se velle per eum gubernare mundum atque judicare. Vide Rom. 14. 9.

Vers. 32. *Audientes autem* seu quum audissent, *resurrectionem mortuorum.*] Quod homo mortuus, è mortuus resurrexerit ad vitam.

Alii quidem sannis excipiebant.] Seu irridebant. Nempe Paulum talia dicentem, & ista ipsa ejus dicta. Quia illis Philosophis, ultra naturalia animo non assurgentibus, præsertim Epicuræis, & populo promiscuo gentili, impossibile id videbatur, ideoque ridiculum, ut homo jam vitâ privatus, rursus vivat. Et apud Minutium Ethnicus, qui de Christianorum opinionibus loquens introducitur, aniles fabulas vocat, quod se post mortem & cineres renasci ferant. Quanquam ex morte resurrectionis specimina quædam etiam in rebus naturalibus deprehendantur. Vide Joh. 12. 24. 1 Cor. 15. 36, 37, 38.

Alii autem moderatiores, *ajebant: Audiemus te rursus de hoc?*] Nempe quando nobis vacabit. Sed non apparet eos iterum hanc auditionem requisivisse.

Vers. 33. *Et ita.*] Id est postquam hoc factum est, tum deinde: vide supra cap. 7, 8. & infra cap. 20. 11.

Paulus exivit ex medio eorum.] Nempe post illam orationem ad eos habitam, absolutam, quum se & sua dicta ab illis auditoribus sciolis parum curari videret, abiit ab illis: ipsis eum forsan relinquentibus. Apparent hinc non fuisse Paulum ad judices deductum atque apud eos accusatum, quia nulla decreti judicum fit mentio.

Vers. 34. *Quidam autem viri.*] Nempe ex illis auditoribus.

Adhærentes ei.] Propriè in Græco textu est vox quæ significat *glutinatos.* Indicatur eos auditis ipsius verbis gravibus esse permotos, ideoque ei sese adjunxisse eumque ut Doctorem veritatis sectatos esse.

Crediderunt.] Id est ejus dictis quæ non temeraria esse agnoscebant, ut veris fidem adhibuerunt, & ut credibile est, postquam eum assectati sunt plenius ab eo de credendis edocti, in Deum verum atque in Jesum Christum à Deo resuscitatum, crediderunt, ac fiduciam suam in eo collocaverunt. Nempe facti sunt ex Ethnicis Christiani. Ita illa Pauli oratio quamvis à majore auditorum parte, explosa aut neglecta, tamen fructu suo non caruit in aliquibus, probioribus.

In quibus seu *inter quos.*] Nam *in* sumitur interdum pro *inter.* Ut Matth. 20. 26. Luc. 1. 25, loco posteriore, Joh. 11. 54. Act. 7. 44. & alibi.

Et Dionysius Areopagita.] Unus ex illorum Areopagitarum judicum magnæ authoritatis consessu augusto.

Huic Dionysio Areopagitæ quidam adscribunt libros de Hierarchia cœlesti, & de Ecclesiastica, & de divinis nominibus, & epistolas aliquot. Sed inter ipsos Pontificios præter Erasmum, Valla Canonicus & Cajetanus Cardinalis, negant hæc scripta esse hujus Dionysii, sed recentioris alicujus authoris esse existimant. Cujus rei extant in istis ipsis scriptis nonnulla argumenta.

Et mulier nomine Damaris.] Apparet fuisse hanc fœminam non vulgarem quum nomen ejus exprimatur.

Et alii cum eis.] Indicatur non hos solos celebriores sed etiam alios ex Athenienſibus quamvis minus celebres, tunc Pauli dictis permotos fidem Christianam suscepisse.

CAPUT XVIII.

Vers. 1. *Posthæc autem quum discessisset Paulus Athenis.*] Ubi non adeo multam messem spiritualem habuit.

Venit Corinthum.] Corinthus erat Græciæ urbs celebris in Achaja, inter duo maria Ægeum atque Jonium, angusto Isthmo diremta. Emporium olim insigne, cujus cives plerique ob divitias luxuriosi, superbi. Urbs hæc à Romanis, quorum legationem cives superbe spreverant per Mummium Consulem Romanum fuit excisa & incensa, postea tamen à Julio Cæsare restaurata, teste Strabone & Diodoro Siculo.

Vers. 2. *Et inveniens quendam Judæum.*] Nempe origine sed jam religione Christianum, ut patet ex sequentibus.

Nomine Aquilam.] Nomen hoc Hebraice Nescher, Latine Aquila, fuit etiam illi qui postea sub Hadriano Imperatore Vetus Testamentum ex Hebræo in Græcum convertit post LXX Interpretes primus: qui censetur fuisse Semi-Judæus & Semi-Christianus.

Ponticum genere.] Oriundum ex Ponto, regione Asiæ prope mare quod Pontum Euxinum vocant.

Qui nuper venerat ab Italia.] Nempe Corinthum commigraverat, ex Italia excedens.

Et Priscillam uxorem ejus.] Fœminam insignem, piam: quæ cum commendatione memoratur, & marito præponitur, Rom. 16. 3. & 2 Tim. 4. 19. vide & 1 Cor. 16. 19.

Propterea quod ordinasset seu *edixisset Claudius.*] Romanorum Imperator quintus, stolidus, uxorum & libertorum regimini obnoxius.

Ut discederent omnes Judæi Româ.] Ubi jam non pauci ex hac natione habitabant. Sub Judæis comprehendebantur etiam Christiáni ex Judæis oriundi: qualis fuit iste Aquila. Meminit hujus edicti Suetonius in Claudio, qui scripsit, Judæos impulsore Chresto (pro Christo) assiduo tumultuantes, Româ expulit. Nempe occasione Jesu Christi fuit inter Judæos incredulos & alios Christianos factos altercatio. Hinc Claudius timidus, tumultum metuens eos urbe excedere jussit.

Accessit ad eos.] Ut ex Judæo factus Christianus venit ad eos & adjunxit se istis qui etiam ex Judæis erant facti Christiani.

Verſ. 3. *Et quia ejuſdem artificii erat, manſit apud eos.*] Non tantum ad eos venit, ſed etiam cum iis permanſit in contubernio, initâ ſocietate; vinculum ejuſdem artis mechanicæ eos colligavit.

Et operabatur.] Propriis manibus & labore victum acquirens, ut nulli moleſtus eſſet. Vide Act. 20. 34. 1 Cor. 4. 12. 2 Cor. xi. 9. 1 Theſſ. 2. 9. 2 Theſſ. 3. 8. Solebant & apud Judæos ſapientes Rabbini artificium aliquod exercere ne gravarent alios.

Erant enim vel potius *autem, tabernaculorum factores, quoad artem.*] Tabernacula ſeu tentoria in quibus homines non tantum in caſtris & bello, ſed etiam domi in pace tempore æſtivo degere ſoliti, conficiebant, ſive ex linteis, ſive potius ex pellibus conſutis. Syrus dicit opifices conopæorum. Vatablus & alii, aulæorum.

Ne igitur pudeat, exemplo Pauli Apoſtoli, etiam alios quamvis non vulgares Chriſtianos, & aliis doctrinâ præcellentes, artes mechanicas ac opificia manuaria ſi opus ſit, addiſcere, & exercere, iiſque victum ſibi per laborem proprium acquirere.

Verſ. 4. *Diſſerebat autem.*] Nempe de religione Chriſtiana, ut eam perſuaderet.

In Synagoga.] In loco conventui Judæorum ſacrato.

Per omne ſabbatum.] Singulis ſeptimis diebus, quibus potiſſimum & ex profeſſo Judæi religioni vacabant. Aliqui putant ſignificari eum id feciſſe per totam ſeptimanam.

Suadebatque.] Nempe ut religionem quam ipſe profitebatur, alii quoque ſuſciperent, ad ſuam ſententiam eos verbis & argumentis allicere atque adducere conatus.

Judæos.] Qui erant populus Dei peculiaris, quibus Meſſias fuit olim à Deo promiſſus.

Et Græcos.] Etiam homines ex aliis præter Judæos, nationibus. Ex quibus probiores interdum ad Judæorum Synagogas accedebant, veritatis inquirendæ cauſâ. Etiam Græcos ſabbato diſputare ſolitos ſcripſit Sueton. Tiberio cap. xxxij.

Verſ. 5. *Quum autem advenissent à Macedonia Sylasque & Timotheus.*] Socii Pauli, qui remanſerant Berææ. Vide ſupra cap. 17. 14, 15. Silas videtur eſſe idem qui Silvanus 2 Cor. 1. 19.

Conſtringebatur ſpiritu Paulus.] Seu animo ſuo angebatur, dum zeli ardore æſtuaret, in agendo enixe religionis negotio: & velut anxius eſſet quomodo cum illis Corinthiis in docendo ageret. Similis vox Græca habetur Luc. 8. 45. & xix. 43. ac quod magis huc facere poteſt infra cap. 21. 25. vide & 2 Cor. 2. 4. & Philip. 1. 23.

Aliqui hoc ita exponunt quod Paulus à Spiritu Sancto urgeretur ad docendum. Videatur locus Act. cap. 20. 22.

Atteſtans Judæis.] Hoc illis impenſe aſſeveranter declarans, & probans teſtimoniis Sacræ Scripturæ. Simili ſignificatu declarandi vox iſta ponitur Luc. 16. 28.

Illum Chriſtum, Jeſum.] Voces iſtæ ſunt tranſpoſitæ; ſignificatur hoc, Paulum probaſſe Jeſum eſſe Chriſtum ſeu Meſſiam, id eſt Unctum Dei, & quidem non vulgarem, ſed illum eximium, quod articulus nomini Chriſti præfixus indicat. Vide ſupra cap. 17. 3. Verbum *eſſe* additur hic in quibuſdam exemplaribus Græcis, tum in Syriaca, Arabica, & Latina vulgata interpretatione.

Verſ. 6. *Obſiſtentibus autem ipſis.*] Nempe Judæis incredulis contumacibus, verbis Pauli contradicentibus.

Et blaſphemantibus.] Vide ſupra cap. 13. 45.

Excuſſis veſtibus] Paulus videns Judæorum illorum pertinaciam atque malignitatem, hoc ſigno externo excuſſionis veſtium ſuarum coram ipſis, ne ſcilicet vel pulveris ipſorum aliquid ei adhæreat, teſtatur ſe cum illis nihil commune habere velle. Simile eſt quod à Chriſto dicitur Matth. 10. 14. vide & Act. 13. 51.

Dixit ad eos: Sanguis veſter ſuper caput veſtrum.] Id eſt, exitii capitibus veſtris imminentis vos ipſi vobis eſtis cauſa, culpâ veſtrâ propriâ. Sic Levit. xx. 9, 12. & 2 Sam. 1. 16. Videntur hic reſpici verba Ezech. 33. 4.

Purus ego.] Id eſt ego in hoc negotio ſum liber à culpa, quia non neglexi vos admonere officii.

A nunc.] Seu ab hoc tempore.

Ad Gentes vadam.] Id eſt vobis quamvis Iſraëlitis ſed malignis & contumacibus gratiam Dei vobis oblatam non ſuſcipientibus, relictis, ad extraneas nationes proficiſcar, ut eis veritatem Dei, ac Meſſiam annunciem. Vide ſupra cap. 13. 46. & infra cap. 28. verſ. 28.

Verſ. 7. *Et digreſſus illinc.*] Nempe è Synagoga Judaica.

Venit in domum cujuſdam nomine Juſti.] Quædam exemplaria habent Titi Juſti, ſicut & Interpres Latinus vulgatus.

Colentis Deum.] Id eſt ex Ethnico facti proſelyti, ad Judaicam religionem. Vide ſupra cap. 16. 14. xvij. 4.

Cujus domus erat contigua Synagogæ.] Ita non procul receſſit à Synagoga ſeu loco conventuum ſacrorum Judaicorum Paulus, & commigravit ad hominem quamvis religionem Judaicam amplexum, tamen origine Ethnicum; & jam tunc forſan ut ex hoc Pauli apud eum hoſpitio apparet, Paulinæ Euangelii prædicationi aſſentientem atque fidem in Jeſum Chriſtum, amplexantem.

Verſ. 8. *Criſpus autem Archiſynagogus.*] Unus ex iis qui Synagogæ Judaicæ erant moderatores ac præfecti. Vide ad Matth. 9. 18. Marc. 5. 22. & Act. cap. 13. 15.

Credidit Domino.] Id eſt prædicatione Pauli permotus ac perſuaſus, agnovit Jeſum eſſe Dominum populi divini, Meſſiam illum à Deo olim promiſſum. Vide Rom. 10. 12.

Cum tota domo ſua.] Id eſt domeſticis: nempe qui ex illis erant fidei capaces, ii etiam cum patrefamilias crediderunt in Jeſum Dominum. Ut Joh. 4. 53.

Et multi Corinthiorum.] Nempe ex incolis illius urbis Ethnicis, plures quam ex Judæis.

Audientes.] Nempe ſermones Pauli prædicantis Euangelium & fidem in Dominum Jeſum Chriſtum.

Credebant.] Sermonibus ejus pro veris agnitis aſſenſi ſunt, atque fidem in Jeſum Chriſtum ſuſceperunt. Ex verbi Dei prædicati auditu fides in eis oriebatur. Vide Rom. 10. 17.

Et

Et baptizabantur.] Per susceptionem immersionis in aquam, ut per signum externum pœnitentiæ ac resipiscentiæ, testabantur se peccata præterita ut sordes animi ac spiritus sui, abluere, & secundùm novam fidem, novam etiam vitam agere velle. Vide supra cap. 2. 38.

Crispum quidem illum Archisynagogum Paulus ipse baptizavit, ut testatur 1 Cor. 1. 14, cum aliis aliquot ibidem memoratis: cæteros autem apparet à Pauli sociis & adjutoribus Sila atque Timotheo esse baptizatos.

Vers. 9. *Ajit autem Dominus.*] Id est Jesus Christus, quem Deus Altissimus fecit Dominum cœlestem. Act. 2. 36.

Per visionem.] Vox Græca hic posita aliquando significat id quando res extraordinaria objecta oculis corporeis cernitur, ut Matth. 17. 9. & Act. 10. 3. Interdum autem quando anima in ecstasi aliquid sibi cœlitus revelatum videre videtur. Ut Act. 10. 17. Hic autem ista visio facta est

In nocte, Paulo.] Forsan in somnio, sed notabili ac ita insigni ut id quod in eo apparebat & audiebatur cœlitus profectum esse agnosceretur.

Ne metue.] Dominus Jesus servum suum Paulum, forsan metuentem ne prædicatione sua apud Corinthios parum proficeret, & ne per homines malignos, quales erant Judæi contumaces, in Euangelio ibi prædicando impedimentum & interturbationem aliquam pateretur, confirmat ac consolatur, addens ei animum, ne ob metum omittat Euangelii prædicationem.

Sed loquere.] Nempe sermones ad salutem hominum spectantes, de Euangelio, de fide in me Jesum Christum, atque resipiscentia.

Et ne tacueris.] Idem dictum illustrat, per negationem contrarii.

Vers. 10. *Propterea quod.*] Affert Dominus Jesus rationes ob quas Paulus debeat non metuere, sed absque metu Euangelium prædicare.

Ego sum tecum.] Id est tibi officium hoc facienti adero per spiritum meum, gratiâ & potentiâ meâ opitulante te adjuvabo, ut Matth. 28. ult. Vide similia dicta, quibus Deus dicitur esse cum aliquo. Act. 7. 9. & cap. x. 38.

Et, id est *ideo*, *nemo superponetur tibi.*] Ita proprie est in Græco textu, sed significat nemo invadet vel adorietur te, aut manus tibi inferet violentas.

Ad male tractandum, vel *malo afficiendum*, *te.*] Quamvis Judæi maligni volebant Paulo nocere eumque affligere infra ℣. 12, 13; tamen Christo Domino eum contra adversarios atque persequutores defendente, nullo eum damno aut detrimento affecerunt.

Propterea quod, vel *quoniam.*] Alteram rationem adjungit Dominus Jesus cur Paulum absque metu velit Corinthi Euangelium prædicare, vel etiam cur ei velit gratiâ sua adesse contra adversariorum turbationes.

Populus est mihi multus in civitate ista.] Nempe Corinthi: quamvis in urbe alioqui luxuriosa; tamen Dominus Jesus cordium scrutator vidit esse homines non paucos qui idonei erant ad id ut populo ejus Christiano accenserentur. Populum suum vocat Christus illos, non quod jam actu ipso essent Christiani, & membra populi Christi, nam tum adhuc isti erant Ethnici, sed quod apti essent & dispositi ad id, ut ad Christum converterentur, per Pauli prædicationem, fide in Dominum susceptâ: apti autem erant propter docilitatem, & animi non maligni nec perversi, probitatem. Vide supra cap. 13. 48. Tales alibi Christus vocat oves suas, quamvis nondum vocem ejus audientes, sed demum audituras. Joh. 10. 16. quum alii homines improbi propriâ culpâ & improbitate sua, oves Christi non essent. Joh. 10. 26.

Vers. 11. *Sedituque.*] Id est habitavit, ut Matth. 4. ℣. 16. vel commoratus est: nempe ibi, Corinthi ut addunt quædam exemplaria. Scilicet Paulus, hoc Domini sui Jesu Christi monito confirmatus.

Annum & menses sex.] Tempus non exiguum illic transegit.

Docens in eis.] Id est inter eos. Ita *in* pro *inter* ponitur. Vide supra cap. 17. 34. Intelligitur autem Paulum docuisse inter Corinthios, quamvis proxime expresse non nominatos.

Illum sermonem Dei.] Nempe excellentem, salutarem hominibus, id est Euangelium Jesu Christi. Vide supra cap. 13. 46. & xvi. 32.

Vers. 12. *Gallione autem.*] Erat is frater L. Annæi Senecæ philosophi præceptoris Neronis. Quum esset junior vocabatur M. Annæus Novatus, sed postea adoptatus pro filio à L. Junio Gallione, cum familia cognomen hoc Gallionis assumsit. Scripsit ad eum Seneca frater librum de vita beata.

Proconsule [existente].] Id est consulari potestate provinciam Romanis subjectam administrante. Vide supra cap. 13. 7.

Achaia.] Erat Achaïa pars Græciæ, in qua urbs præcipua Corinthus. Sed sub Achaïæ nomine iste proconsul etiam reliquæ Græciæ præerat.

Insurrexerunt unanimiter Judæi contra Paulum.] Nempe illi increduli, de quibus supra ℣. 6. Irritati, tum quod Paulus ab eis quosdam abduxisset, de quibus supra ℣. 7 & 8; tum quod cum Judæis in Jesum credentibus, Ethnicos in eundem credentes, quamvis non circumcisos, in unum populum Dei conjungeret.

Et duxerunt eum ad tribunal.] Nempe ad sedem judiciariam ut à Proconsule judicaretur.

Vers. 13. *Dicentes, quod.*] Vocula ista hoc loco redundat, ut sæpe in sermonis alieni mimesi.

Contra Legem.] Nempe Judaicam, per Mosem Legislatorem latam.

Iste persuadet hominibus colere Deum.] Tum quod præter unicum Deum, etiam Jesum hominem, religiose coli juberet; tum quod Ethnicos absque ceremoniarum legalium, & inprimis circumcisionis observatione, collecto ex Judæis cœtui, conjungeret.

Vers. 14. *Quum autem aperturus esset Paulus os.*] Scilicet volens ad istam accusationem respondere.

Ajit Gallio, ille Proconsul, *ad Judæos.*] Accusatores Pauli.

Si quidem igitur.] Vocula ista *igitur* hoc loco redundat.

Esset injuste factum quid.] Id est injuria aliqua alicui vestrum illata, contra leges civiles.

Aut facinus malum.] Id est maleficium ex animo

maligno patratum, vide supra annot. ad cap. 13. 10. Videtur indicare distinctum à privata injuria crimen aliquod fraudulentum reipublicæ noxium.

Secundum rationem.] Vel prout esset rationi conveniens atque consentaneum, vel prout officium meum requirit.

Utique sufferrem vos.] Id est patienter audirem vestram accusationem, & litem judicandam susciperem.

Vers. 15. *Si autem quæstio est de sermone.*] Id est de dictis controversis.

Et nominibus.] Ut an iste Jesus de quo iste Paulus loquitur sit nominandus Messias, an non.

Et Lege quæ [est] *secundum vos.*] Nempe de Legis vestratis Judaicæ ritibus.

Videritis ipsi.] Id est vobis relinquo ac permitto talia inter vos disceptare.

Judex enim istorum ego nolo esse.] Proconsul Romanus Judex Politicus, contemnens religionis Judaicæ controversias, quum officium ejus esset ad politiam & jus civile spectantes lites dijudicare, talibus controversiis religiosis judicandis non vult vacare: quoniam hoc non erat ipsius officii.

Vers. 16. *Et abegit eos à tribunali.*] Forsan cum gestu repellentis & cum minis ne cum ejusmodi rebus ipsi molesti essent. Ita Paulus est liberatus.

Vers. 17. *Apprehendentes autem omnes Græci.*] Vox ista *Græci*, deest in quibusdam exemplaribus. Sed etiamsi deesset tamen per hos *omnes* non essent intelligendi vel Judæi accusatores Pauli, ut aliqui exponunt, vel illi è Græcis proselyti qui Paulo sese conjunxerant, ut videtur intellexisse Augustin. ep. 48. Sed gentiles è populo Achaïco, qui ibi ad judicia adstabant.

Sosthenem Archisynagogum.] Qui vel cum Crispo illo de quo supra ℣. 8, fuit jam olim inter Synagogæ Judaicæ præfectos; quales in una Synagoga etiam plures fuisse indicatur supra cap. 13. 15. vel Crispo Christiano facto, ei est subrogatus: qui tunc inter accusatores Pauli præcipuus fuisse videtur. Hunc nonnulli existimant postea à Paulo conversum esse, & ei se adjunxisse, esseque eum qui cum Paulo scripsit epistolam ad Corinthios priorem. Vide 1 Cor. 1. 1.

Verberabant coram tribunali.] Quum viderent Judæos accusatores à Proconsule contemni, atque à tribunali contumeliose abigi, hac occasione arreptâ istum inter Judæos ibi existentes eminentem ibidem male tractaverunt.

Et nihil horum Gallioni curæ erat.] Tum quod Judæos ut homines contemtos & tunc sibi molestiam facessentes negligeret, tum quod Achæis, quibus præerat, libertatis simulachra usurpantibus, conniveret.

Vers. 18. *At Paulus quum adhuc permansisset.*] Nempe ibi Corinthi.

Dies sufficientes.] Id est multas. Ecclesiam Christo ex Corinthiis colligens, & confirmans.

Fratribus valedicens.] Nempe illis quos Corinthi ad Christum converterat. Græca vox videtur indicare non simplicem valedictionem, sed cum mandatis atque monitis.

Enavigavit in Syriam.] Quum tenderet Jerosolymam, atque Antiochiam. Vide infra ℣. 21 & 22.

Et cum eo Priscilla, & Aquila.] Illi ad quos primo Corinthum veniens accesserat & opificium commune exercuerat. Vide supra vers. 2, 3. Uxor marito præponitur, quod forsan aliquibus dotibus ei præcelleret. Sic & Rom. 16. 3. & 2 Tim. 4. 19.

Quum totondisset caput.] Hoc quidam referunt ad Aquilam, quod is proxime sit nominatus, & quod cæremonia ista in Aquila, qui recens ex Judæo factus erat Christianus videatur tolerabilior, quam in Paulo Apostolo gentium, qui docebat tales cæremonias Legis Mosaicæ jam non esse observatu necessarias. Sed non absurdum est existimare Paulum de quo hic præcipue est sermo, id fecisse, ut Judæis sese accommodaret tanquam Judæus, & iis qui sub Lege erant tanquam & ipse adhuc sub Lege esset. Vide 1 Cor. 9. 20. quia ad Judæos, tum alibi tum præcipue Jerosolymæ habitantes iturus erat. Judæis autem videtur moris fuisse ut comam non alerent ordinarie, nisi extraordinarie quum essent in Naziræatu: de quo mox.

In Cenchræis.] Cenchrææ erat oppidum Corinthiorum, nobile portu, ex parte orientali, ad mare Ægeum. Sicut Lecheæ, erat alter portus ad alterum mare, ex parte occidentali.

Habebat enim votum.] Sive Aquilas, sive Paulus. De hoc voto est quæstio: primo quorsum ista verba pertineant, utrum ad propiora de tondendo capite, an vero ad remotiora, de navigatione in Syriam. Quidam hoc potius existimant, respectu habito ad ℣. 21. de quo postea. Sed satius videtur ut hoc votum ad tonsionem capitis referatur.

At quæritur, utrum hoc votum intelligendum sit de voto Naziræatus, quo quidam ad certum tempus, ut alii in perpetuum, vovebant inter alia, se caput non tonsuros seu rasuros. Vide Num. 6. 5. Sed post expletum votum istud, debebat talis comam capitis sui detondere ad ostium tabernaculi conventûs, atque igni sacrificiorum pacificorum eandem imponere, & sacrificia Deo offerre: ut scriptum est Num. 6. 18, 19. Hoc autem tunc non debebat fieri nisi Jerosolymæ, ubi erat tabernaculum collocatum. Quanquam aliqui putant, hoc præceptum, ut & de sacrificiis, & de diebus festis solennibus, non obligasse nisi eos Judæos qui in terra promissa Chananæâ habitabant. Quidam existimant votum istud non fuisse nisi civile, quo Paulus voverit se non ante capillos tonsurum, quam ubi egressus Corintho Cenchræas pervenisset: quod talia essent vota peregrinantium.

Vers. 19. *Devenit autem.*] Nempe Paulus, de quo hic præcipue sermo habetur.

Ephesum.] Illam celebrem urbem Asiæ minoris, in Jonia.

Et illos.] Nempe comites itineris sui, Aquilam & Priscillam.

Reliquit ibi.] Id est Ephesi; quum ipse ulterius proficisci cogitaret.

Ipse autem ingressus in Synagogam.] In conventum sacrum seu Ecclesiam Judæorum.

Disseruit cum Judæis.] Nempe de religione Christiana, ut facere solebat, non negligens occasiones ad Jesum Christum homines convertendi.

Vers. 20. *Rogantibus autem eis.*] Nempe Judæis illis

illis Epheſinis, inter quos videntur fuiſſe nonnulli probi, quibus diſſertatio Pauli non diſplicebat.

Ut ſuper plus tempus ſeu ampliore tempore, *maneret apud eos.*] Quo cum eo diutius de religione conferre poſſent.

Non annuit.] Seu non conſenſit, nempe ut tunc faceret id quod rogabant, & diuturniore tempore tum Epheſi permaneret: ob rationem juſtam quam mox affert.

Verſ. 21. *Sed valedixit eis.*] Cum monitis, ut ſupra verſ. 18.

Dicens: Oportet me omnino.] Vel, quia ita conſtituerat, habens cauſas ejus rei graves, præcipue ſpirituales, ut in frequentia Judæorum, negotium Jeſu Chriſti promoveret: vel ex voto, de quo hoc aliqui accipiunt, ſupra ℣ſ. 18.

Feſtum veniens vel *venturum.*] Id eſt futurum, nempe aliquod ex illis tribus ſolennibus, quæ erant; Paſcha, Pentecoſte, & Scenopegia. Vide infra c. 20. verſ. 16. Sed hic agitur de feſto propiore quod tunc inſtabat.

Facere ſeu peragere ac celebrare, *in Jeroſolyma.*] Textus Græcus proprie habet *in Jeroſolymam:* ſed εἰς ponitur pro ἐν, ſicut inter alia Marc. 5. 34. xiij. 16. Luc. 16. 8. Act. 2. 27. viij. 40.

In illa urbe Judæorum celeberrima, metropoli: non propter ipſam feſti Legis Moſaicæ ceremoniam, quam jam in Chriſto non valere noverat, ſed propter gloriam Chriſti illic aliquo modo promovendam in ſolenni Judæorum conventu & propter ſalutandos ac viſitandos fratres illius Eccleſiæ tunc præcipuæ.

Rurſus autem revertar.] In Græco textu eſt proprie *reflectam*, *ad vos* promittit illis Judæis Epheſinis, manſionem ejus poſtulantibus, poſt iter propoſitum abſolutum, ſe ad eos rediturum: quod & fecit infra cap. 19. 1.

Deo volente.] Caute promittit reditum ſub conditione, ſi Deus hoc voluerit, atque permiſerit. Obſervanda eſt hæc uſitata cautio, qua ſignificatur prudenter & pie humana imbecillitas ac impotentia, quod non ſemper poſſint id quod volunt ad effectum deducere, & Dei ut Domini ſupremi abſoluti circa facta noſtra ſumma poteſtas atque gubernatio & directio, ut in ejus voluntate ſitum ſit exequutionem eorum quæ facienda proponimus diſponere, & vel permittere, vel inhibere. Tali cautione uſus eſt etiam alias S. Paulus, ut 1 Cor. 4. 19. & Author ad Hebr. 6. 3. De eadem admonet egregie Jacobus c. 4. verſ. 15.

Et profectus eſt ab Epheſo.] Navi vectus verſus Syriam. Vide ſupra ℣ſ. 18.

Verſ. 22. *Et deſcendens* vel potius *quum deveniſſet, Cæſaream.*] Illam mari mediterraneo adjacentem, de qua ſupra cap. 8. 40. & x. 1.

Aſcendens.] Nempe ut videtur Jeroſolymam, ad quam tendebat, ut dictum verſu proxime præcedente: alioqui non apparet in ſequentibus quando iſtam Jeroſolymitanam profectionem, ad feſtum illud proxime imminens, abſolverit. Solet verbum iſtud aſcendendi crebro uſurpari, de Judæa, & præſertim metropoli ejus Jeroſolyma, quæ reſpectu locorum maritimorum in editiore loco ſita: atque de templo, ut Matth. 20. 17. Luc. 2. 4. xviij. 10, 31. xix. 28. Joh. 2. 13. v. 1. vij. 8, 10. xj. 55. Act. xj. 2. xxj. 15. xxiv. 11. & alibi.

Et ſalutans vel *quum ſalutaſſet Eccleſiam.*] Nempe illam primariam Jeroſolymitanam, id eſt Chriſti diſcipulos qui degebant Jeroſolymæ.

Deſcendit in Antiochiam.] Nempe illam Syriæ urbem celebrem, de qua ſupra cap. xi. 19. Non eſt veriſimile S. Paulum à Cæſarea digreſſum, præteritâ Jeroſolyma quæ propior erat Cæſareæ, profectum eſſe Antiochiam.

Verſ. 23. *Et quum egiſſet* [illic] *tempus aliquod.*] Seu tranſegiſſet, vel commoratus eſſet. Vide ſupra cap. 15. 33. Egit autem ibi tempus, non otioſus, in illa Eccleſia florente, in qua antea aliquandiu habitavit & docuit. Supra cap. xi. 26. & xv. 35.

Exivit.] Nempe Antiochiâ digreſſus in alia loca.

Pertranſiens ordine Galaticam regionem.] In qua jam antea fuerat, ſupra cap. 16. 6.

Et Phrygiam.] Etiam hanc antea adierat; vide ibid. In Phrygia erat urbs Coloſſæ, ubi Eccleſia Coloſſenſis.

Confirmans omnes diſcipulos.] Scilicet Chriſti, id eſt Chriſtianos, omnes qui in illis locis degebant Galatas & Phryges jam antea à ſe edoctos, in fide vera & pietate, admonitionibus ſuis corroborabat.

Verſ. 24. *Judæus autem quidam, Apollos nomine.*] Deſcribitur vir eximius, qui poſtea in Eccleſia inſigniter opus Domini egit. De quo vide 1 Cor. 1. 12. & iij. 6.

Alexandrinus genere.] Oriundus ex Alexandria urbe Ægypti celebri, ab Alexandro Magno Macedone condita, in qua Judæi non pauci degebant: è quibus fuit circa illa tempora etiam Philo, eruditus.

Vir eloquens.] Egregium Dei donum eſt eloquentia, qua quiſpiam quæ ſentit & vult, facundâ oratione hominibus declarare & perſuadere poteſt. Ea in ſacris concionibus multum juvat ad animos hominum flectendos, atque permovendos. Sed danda eſt opera ut veris ac piis dogmatibus perſuadendis adhibeatur.

Devenit in Epheſum.] In illam celebrem Aſiæ civitatem, de qua ſupra ℣ſ. 19.

Potens exiſtens in Scripturis.] Nempe ſacris, Veteris Teſtamenti. Significat eum in ſacro codice bene verſatum fuiſſe, & peritum: ut potuerit Sacras Literas egregie allegare, & ex iis doctrinas depromere. Quarum Sacrarum Literarum commendatio videatur 2 Tim. 3. 15, 16, 17.

Verſ. 25. *Hic erat edoctus viam Domini.*] Id eſt inſtitutus aliquantum in religione Chriſtiana. Solet inſtitutum doctrinæ alicujus vocari via. Vide Matth. cap. 22. 16. Act. 9. 2. xiij. 10. quia per eam itur aliquò, modo ſpirituali.

Et fervens ſpiritu.] Cum impetu animi vehementer flagrans zelo atque ſtudio promovendæ gloriæ divinæ. Vide Rom. 12. 11.

Loquebatur & docebat diligenter ſeu *accurate, ea quæ* [*ſunt*] *de Domino.*] Id eſt de Chriſto: nempe quod jam ſit à Deo ille olim promiſſus Meſſias miſſus, & exhibitus: quanquam ejus perſonam atque officia & beneficia, adhuc parum noſſet, ut patet ex ſequentibus. Notandum eſt, iſtum virum egregium,

abſque

absque speciali ordinaria vocatione & missione, (quam aliqui anxie requirunt in omnibus qui aliquid de religione docent) docuisse de rebus sacris: quod tamen in eo non reprehenditur.

Sciens tantum baptisma Johannis.] Id est doctrinam quam Johannes Baptista prædicabat, nempe de pœnitentia seu resipiscentia agenda, in remissionem peccatorum, de appropinquatione regni cœlestis, per adventum Messiæ, &c. Vide Matth. 3. 2, 11, 12. Marc. 1. 4. Luc. 3. 3. & Matth. 21. 25.

Vers. 26. *Isque cœpit libere loqui.*] Seu cum fiducia absque metu palam proferre omnia quæ noverat, vide supra cap. 4. 31. & 19. 27.

In Synagoga.] In conventu sacro Judæorum Ephesinorum.

Audientes autem eum.] Vel quum audissent, ita disserentem.

Aquilas & Priscilla.] De quibus dictum supra vers. 2 & 3.

Assumserunt eum.] Nempe ad se in hospitium.

Et accuratius vel *penitius, ei exposuerunt illam Dei viam.*] Vir Mechanicus, & fœmina, ambo idiotæ, nullum in Ecclesia munus habentes, absque missione, virum hunc egregium docuerunt voluntatem Dei per Christum hominibus patefactam.

At nunc Ecclesiæ Pontificiæ antistites, & opifices mechanicos & fœminas, non solum à docendis rebus ad religionem spectantibus, sed etiam à legenda Scriptura Sacra arcent & severe abigunt, tanquam hoc ab eis fieri, nefas esset. Insigne etiam studii rerum sacrarum & modestiæ exemplum est Apollos, quod quum esset vir eloquens & eruditus, non puduerit eum à talibus de religione doceri.

Vers. 27. *Volente autem eo transire in Achaïam.*] Illam Græciæ regionem in qua urbs præcipua erat Corinthus. Forsitan eum animi zelo ferventem Spiritus Domini impellebat ad Judæos illic degentes quos pertinaces esse audiverat, ex Scriptura Sacra potenter redarguendos atque convincendos.

Adhortati [eum] fratres.] Id est Christiani qui Ephesi degebant, eum jam sponte ad id propensum, magis adhuc incitarunt. Verbum Græcum quod alias significat antevertere vel propellere, hic significat impulsionem per adhortationem.

Scripserunt discipulis.] Id est Christianis in Achaïa degentibus.

Ut reciperent eum.] Ignotum noti per epistolam commendaverunt, ut eum humaniter & hospitaliter imo fraterne exciperent.

Qui quum advenisset.] Nempe in Achaïam.

Contulit multum.] Æthiopicus Interpres hoc accepit de collatione cum iis per sermones, seu de colloquiis. At potius videtur accipiendum ita, quod multum commodi attulerit; propter sequentia.

Credentibus seu *iis qui crediderant.*] Nempe qui jam ex Achæis atque Corinthiis operâ S. Pauli erant ad fidem in Jesum Christum conversi; de quibus vide supra ℣. 4, 7, 8, 11. Hos à Paulo plantatos Apollos irrigavit, ut scripsit ipse Paulus 1 Cor. 3. 6. id est, illos à Paulo edoctos atque institutos, magis in fide confirmavit atque promovit. Videtur & illud indicari quod quum isti Corinthii Christiani cum Judæis contumacibus magno cum labore conflictarentur, Apollos eos in istis redarguendis egregie adjuverit.

Per gratiam.] Voces istæ possunt connecti cum verbo remotiore, *contulit*, ut significetur Apollos per gratiæ Dei effecta seu dona eximia, supra ℣. 24 & 25 memorata, illos Christianos multum adjuvisse. Deumque ejus laboribus favore atque benedictione sua, successum dedisse, ut 1 Cor. 15. 10. Sed possunt etiam conjungi cum participio proximo, *credentibus*, ut sensus sit, quod illi Corinthii, per Dei in Christo eis exhibitam gratiam atque favorem, Euangelio Christi fidem adhibuerint.

Vers. 28. *Intense enim.*] Id est cum magna animi intentione, ac sermonis vehementia, valide atque potenter.

Judæos redarguebat.] Verbum Græcum decompositum, duabus præpositionibus additis, significat quod Apollos Judæos disputatione validâ adversus eos institutâ, convinceret.

Publice.] Non intra privatos parietes, occultè, sed in locis publicis, ut in Synagoga.

Ostendens per Scripturas.] Nempe Sacras Veteris Testamenti, quarum erat bene peritus ut supra ℣. 24. est indicatum: quæ apud Judæos multum valere debebant: non ex traditione aliqua incerta, quæ apud eos non valuisset.

Esse illum Christum, Jesum.] Quamvis vox *Christum* collocata est priore loco, & articulo præfixo insignita, tamen non subjectum sed prædicatum enunciationis hujus constituit. Sensus est quod Apollos id probaverit Jesum Nazarænum esse illum Messiam, olim à Deo promissum Regem populi divini. Vide supra cap. 17. 3. & xviij. 5.

Ex talibus quæ de isto Apollone hic scribuntur, quod fuerit vir eloquens, & Spiritu fervens, & in Scripturis Sacris Veteris Fœderis potens, & quod Judæos valide redarguerit, conjectura capi posse videtur, quod is sit Author Epistolæ ad Hebræos, eloquenter, ac diserte præ cæteris Novi Testamenti scriptis, & cum fervore Spiritus, atque Sacrarum Veteris Testamenti Scripturarum crebra allegatione & accommodatione, conscriptæ, ut Hebræi seu Judæi illi in religione Christiana vacillantes valide corroborarentur.

CAPUT XIX.

Vers. 1. *Factum est autem interea dum Apollo esset Corinthi.*] Nempe quum in urbe illa in qua Paulus Christianismum plantavit, iste quod deerat implens, plantas illas irrigaret, & opus Domini illic gnaviter promoveret. Qui antea nominatus est Apollos, formâ Atticâ, hic nominatur *Apollo*: quod nomen ab Ethnicis datum fuit illi Deo vatum, qui alias Phœbus vocatur, per quem Sol intelligebatur.

Ut Paulus peragratis superioribus partibus] Nempe Asiæ minoris regionibus, mediterraneis, & magis ad septentrionem sitis, quales erant Galatia & Phrygia, de quibus supra cap. 18. 23.

Veniret Ephesum.] Unde digressus erat, & rediturum se illuc promiserat, supra cap. 18. vers. 19. & 21.

Et inveniens quosdam discipulos.] Nempe qui ex Judæis

Judæis erant initiati Chriſtianiſmo, & ex aliis regionibus Epheſum commigraverant.

Verſ. 2. *Ajit ad eos, ſi* vel *an, Spiritum Sanctum accepiſtis.*] Nempe illum ſingularem Dei afflatum, homines ſanctificantem: per quem hic videntur intelligi illa ex iſto ſacro afflatu proficiſcentia dona miraculoſa, nempe linguarum variarum, atque prophetiæ, quod patet infra ℣. 6.

Quum credidiſtis.] Seu poſtquam Euangelio de Jeſu Chriſto prædicato audito, fidem adhibuiſtis. Nam tunc fidem in Chriſtum amplexis talia miranda dona dabantur divinitus, per Spiritum Sanctum: accedente præſertim impoſitione manuum Apoſtolicarum. Vide ſupra cap. 2. 38. viij. 17. x. 44,45,46.

Illi autem dixerunt ad eum, ſed id eſt *immo neque ſi Spiritus Sanctus eſt*, vel *an ſit, audivimus.*] Hoc non eſt ſimpliciter & abſolute ita intelligendum, quaſi iſti diſcipuli ignorarent omnino Spiritum Sanctum, id eſt afflatum Dei quem hominibus conſecrandis interdum adhibet; nam quum origine Judæi eſſent, quales ſolos Johannes baptizabat, non potuerunt ignorare, Prophetas de Spiritu Sancto loquutos eſſe, & ipſos illo præditos fuiſſe à Deo. Sed hoc indicatur, iſtos diſcipulos à Johanne in Judæa baptizatos, & poſtea inde digreſſos, nondum id auditione accepiſſe, quod tunc temporis iſte afflatus Dei ſanctus in homines paſſim, ubertim effunderetur. Similiter Joh. 7. 39 ſcriptum eſt: Nondum enim erat Spiritus Sanctus, quia Jeſus nondum erat glorificatus.

Verſ. 3. *Dixitque ad eos, in quid igitur baptizati eſtis?*] Baptizatos fuiſſe in aqua iſtos qui vocati ſunt diſcipuli, non erat dubium: ſed interrogavit Paulus, in quid fuerint baptizati: nempe in quam doctrinæ profeſſionem: utrum in nomen Jeſu Chriſti, an ſecus?

Ipſi autem dixerunt, in Johannis baptiſma.] Id eſt in ejus doctrinæ quam Johannes Baptiſta annunciabat & baptiſmo obſignabat, profeſſionem. Sicut etiam Apollos nonniſi baptiſma Johannis ſciviſſe dicitur, ſupra cap. 18. 25. Ita tantum rudimenta doctrinæ Euangelicæ acceperant.

Non agitur autem hic ſicut nec in ſequente verſu, de ipſa formula baptiſmi, quæ inter baptizandum eſt ſuper baptizatum recitata: ſed ſumma doctrinæ religioniſque ſynecdochice indicatur. Ut Flaccius Illyricus ad hunc locum annotavit.

Verſ. 4. *Ajit autem Paulus: Johannes quidem baptizavit baptiſma*, ſeu *baptiſmo reſipiſcentiæ.*] Vide Marc. 1. 4. Luc. 3. 3.

Populo dicens.] Id eſt illis hominibus quos baptizaverat, in profeſſionem reſipiſcentiæ, poſt baptiſmum abſolutum dicebat id quod mox exprimitur.

In venientem vel *venturum poſt eum, ut crederent, hoc eſt in Chriſtum Jeſum.*] Cui viam ut prodromus Johannes parabat, & quem ſibi inſigniter præferebat, Matth. 3. 11. Marc. 1. 7,8. Luc. 3. 16. Joh. 1. verſ. 26, 27 & 29, 34, 36. vide & Act. 13. 24, 25.

Verſ. 5. *Audientes autem.*] Seu quum audiſſent, nempe hoc quod à Paulo dicebatur illi diſcipuli Johannis, in Johannis baptiſma baptizati, quos tunc Epheſi Paulus invenerat, & quos modo alloquebatur.

Iſtud *autem* non eſt neceſſe referri ad illud verſu proxime præcedente poſitum *quidem.* Sicut & ſupra cap. 3. 22, 23. & xvij. 30, 32.

Neque neceſſe eſt iſta hujus verſiculi verba adhuc pro ipſius Pauli verbis haberi, ut aliqui volunt.

Baptizati ſunt in nomen Domini Jeſu.] Scilicet illi qui prius in Johannis baptiſma tantum erant baptizati: hi nunc à Paulo baptizabantur in profeſſionem nominis Domini Jeſu Chriſti, ut in eum ſicut Dominum cœleſtem credentes, ejus diſcipuli cenſerentur. Quemadmodum & illi Judæi oratione Petri permoti, juſſi ſunt baptizari in nomine Jeſu Chriſti, Act. 2. 38, quorum quum eſſent circiter tria millia, ibid. ℣. 41; credibile eſt non paucos ex iis fuiſſe jam antea in baptiſma Johannis baptizatos.

Non eſt veriſimile Johannem baptizaſſe populum ad ſe venientem in nomen Domini Jeſu: quum Jeſus tunc nondum eſſet exhibitus. Neque credibile eſt ipſum Jeſum in Jeſu nomen à Johanne fuiſſe baptizatum.

Inter alios Eccleſiæ Patres quos vocant, Auguſtinus ita ſenſit, iſtos à Johanne baptizatos, tunc eſſe à Paulo aquâ rebaptizatos: quod baptiſmus Johannis fuerit diverſus à baptiſmo Chriſti.

Johan. Piſcator quoque à Beza hic diſſentiens, agnovit iſtos eſſe iterum baptizatos, quum non fuiſſent (inquit) recte baptizati. Et in Scholiis notavit, illa verba: *Audientes autem*, intelligenda eſſe de iſtis diſcipulis quos Paulus alloquebatur. Nam ut hoc referatur ad auditores Johannis, quaſi hæc adhuc ſint verba Pauli, ratio loquendi nequaquam admittit: quod ibi confirmat. Et ex eo quod dicantur iſti baptizati in nomen Domini Jeſu, dicit colligi antea baptizatos fuiſſe non in nomen Jeſu, ſed in nomen Johannis.

Verſ. 6. *Et imponente eis Paulo manus.*] Vel quum impoſuiſſet Paulus. Uſitatum tunc fuit ut baptizatis per impoſitionem manuum Apoſtolicarum daretur miraculoſe à Deo vel Chriſto Spiritus Sanctus. Vide ſupra cap. 8. 17, 18. Ita & hic factum eſt, ut mox ſubjungitur.

Venit Spiritus Sanctus in eos vel *ſuper eos.*] Nempe afflatus Dei, ſanctificans. Qui quod veniſſe dicatur, non eſt hinc concludendum eum eſſe ſuppoſitum aliquod ſeu ſubſtantiam completam, vel etiam perſonam. Nam & res aliæ quas conſtat non eſſe perſonas neque ſuppoſita, venire dicuntur. Ut regnum Dei, Matth. 6. 10. Luc. 17. 20. & fides Gal. 3. 23, 25. & dies, Luc. 23. 29. & hora, Joh. 4. 21, 23 & v. 25,28. & ira Dei Eph. 5. 6. & 1 Theſſ. 1. 10.

Loquebanturque linguis.] Nempe peregrinis quas non didicerant. Is fuit Spiritus Sancti ſeu afflatus divini effectus miraculoſus, ſicut & in Apoſtolis Act. cap. 2. 4. & in Cornelio ejuſque ſociis cap. 10. 44,46.

Et prophetabant.] Myſteria divina prædicantes, ac Dei & Chriſti laudes celebrantes, ut Act. 2. 11. & x. 46. & forſan ſimul, quæ maxime propria eſt prophetiæ ſignificatio, futura prædicentes. Vide Luc. 2. 67.

Verſ. 7. *Erant autem illi omnes viri quaſi duodecim.*] Tanto numero fuerunt iſti qui tunc ex diſcipulis Johannis facti ſunt per Paulum diſcipuli Jeſu Chriſti, ſeu Chriſtiani.

Verſ. 8.

Verſ. 8. *Ingreſſus autem in Synagogam.*] In locum conventus ſacri Judæorum, Epheſi habitantium. Id Paulus fecit more ſuo uſitato, ut Judæos Chriſto lucrifaceret.

Libere loquebatur.] Abſque metu dicens dicenda. Vide ſupra cap. 18. 26.

Super menſes tres.] Non ſemel uno die, aut iterum altero, ſed tempore juſto.

Diſſerens, & ſuadens ea [*quæ ſunt*] *de regno Dei.*] Nempe ſub Euangelio, per Jeſum, ut Meſſiam ſeu Chriſtum, Regem populi divini, per quem Deus homines regit, jam inchoato.

Verſ. 9. *Quum autem quidam indurarentur.*] Nempe ex Judæis nonnulli, qui erant duræ cervicis, ut eis Stephanus exprobrabat, Act. 7. 51, propriâ ſuâ culpâ, vocem Euangelii non admittentes, ſed cor ſuum obdurantes. Quum alias moneantur homines, ne dum vocem Dei audiunt, indurent corda ſua. Pſal. 95. 7. Hebr. 3. 8, 15. & IV. 7.

Et non aſſentirentur ſeu *non crederent.*] Sermonibus Pauli, neque obedire vellent. Id profectum eſt ex illa obduratione ſeu animi obſtinatione. Vel idem fere eſt, ut illud per hoc exponatur, atque declaretur.

Maledicentes illam viam.] Seu male loquentes de illa via, quædam exemplaria addunt, *Dei.*] Per iſtam viam, intelligitur illa quam Paulus annunciabat religio Chriſtiana. Vide ſupra cap. 18. 25 & 26. Ita etiam alibi Judæi pertinaces, dicta Pauli blaſphemabant. Supra cap. 13. 45.

Coram multitudine.] Ut populum in quo nonnulli ſinceri dictis Pauli aures præbebant, ab eo averterent.

Abſcedens ab eis.] Ut ingratis, & indignis quibus velut canibus malignis, oblatrantibus, ſanctum, nempe Euangelium Chriſti, contumeliis afficiendum, præberetur. Ideo illos reliquit & ab iis diſceſſit, nolens cum talibus diutius converſari. Non eſt pro Apoſtata habendus qui tales relinquit.

Separavit diſcipulos.] Nempe Chriſtianos, qui antea inter Judæos permiſti, in eandem cum ipſis Synagogam convenieban: Nunc eos Paulus ab illis obſtinatis & blaſphemis ſegregavit: ne tum ipſe ab iis in docendo impediretur, tum reliqui auditores eorum blaſphemiis turbarentur ac ſeducerentur.

Hinc videmus non eſſe nefas, ab iis qui alioqui pro populo Dei cenſentur, ſi veritati divinæ pertinaciter adverſentur, eamque blaſphement, facere ſeceſſionem & ſegreges à talibus cœtus congregare.

Quotidie.] Non tantum Sabbatis, ſeptima quaque die ſacra, ſed ſingulis diebus. Ita Paulus fuit diligens in officio ſuo, docendæ veritatis ac pietatis.

Diſſerens.] Nempe de rebus ad fidem in Jeſum Chriſtum & religionem veram ſpectantibus.

In ſchola Tyranni cujuſdam.] Videtur fuiſſe Epheſi quidam Sophiſta ſcholam habens, nomine Tyrannus ſeu Turannus, nomen in Magiſtrorum Hebræorum monumentis obvium: poſito y pro u, ſicut infra cap. 24. 1, 2. Tertyllus pro Tertullo. Ut & Syrus Interpres exiſtimavit, & Suidas memorat quendam hujus nominis qui etiam libros quoſdam ediderit. Nec obſtat nomini proprio ut Eraſmus exiſtimavit vox addita *cujuſdam.* Vide Marc. 15. 21. Luc. 23. 26. & Act. 21. 16. & xxij. 12. & xxiv. 1. Apud hunc Sophiſtam Paulus porticum aliquam vel conclave aliquod vel conduxerat vel alio modo obtinuerat, in quo doceret. Quædam exemplaria addunt, *ab hora quinta uſque ad decimam*, vel forſan poſt illius Tyranni deceſſum, in illo in quo is antea profana docuerat loco, Paulus docebat ſacra & religioſa.

Verſ. 10. *Hoc autem factum eſt per annos duos*, vel *ſuper biennium.*] Satis longo tempore Paulus eſt commoratus Epheſi, docens, in illa urbe celebri: quæ ex Græcia in Aſiam minorem, & contra navigantibus in via erat. Ubi multam meſſem ſpiritualem habebat ad metuendum, non abſque effectu, ut mox indicatur.

Ita ut omnes habitantes Aſiam.] Nempe minorem, præſertim adjacentem & vicinam Epheſo.

Omnes.] Id eſt plerique, non ut nemo prorſus exciperetur. Eſt hic hyperbole.

Audirent ſermonem Domini Jeſu.] Vel Euangelium cujus author & promulgator primus in terris fuit Dominus Jeſus, tunc à Paulo ejus ſervo enarratum; vel doctrinam de Domino Jeſu, quod eodem redit.

Judæique & Græci.] Id eſt tum illi qui orti erant ex illis Hebræorum Patriarchis, & in populo Dei cenſebantur, tum gentes profanæ, à populo Dei antea alienæ. Hæ omnes quamvis non in Græcia proprie dicta natæ, nomine Græcorum in his libris notantur; quia Græca lingua, per Macedonum qui ex Græcis erant, imperium, fuit longe lateque inter gentes diverſas propagata. Vide ſupra cap. 14. 1.

Verſ. 11. *Potentiaſque non vulgares.*] Id eſt miracula magna, inſignia, ad doctrinæ veræ Chriſtianæ, tunc novæ, apud populum confirmationem, adhibita. Vide Marc. 16. 20.

Faciebat Deus per manus Pauli.] Quamvis hæc miranda opera à Paulo fieri viderentur, tamen non Paulus fuit iſtorum cauſa primaria, ſed Deus, qui iſtam vim mirificam, quando & quomodo volebat, exſerebat per Paulum, ut per cauſam mediam ſeu inſtrumentalem. Vide Act. 14. 3. Per manum alicujus id eſt per aliquem aliquid fieri dicitur, uſitato Hebraiſmo. Vide Act. 7. 35.

Verſ. 12. *Ita ut &* ſeu *etiam*, præter alia miranda, *ad infirmos*, ſeu ægrotos, *adferrentur*, *à corpore*, ſeu cute aut ſuperficie corporis, *ejus*, nempe Pauli.

Sudaria, aut, quædam exemplaria habent, *& ſemicinctia.*] Illa ſudori & aliis corporis humoribus extergendis deſtinata ſtrophiola, iſta autem mediocorpori præcincta, quibus venter & inferiora velantur. Qualibus opifices mechanici, è quorum numero etiam Paulus fuit, vide ſupra cap. 18. 3, præcingi ſolent.

In textu Græco ambæ iſtæ dictiones ſunt ex lingua Latina ſeu Romana, ut & aliæ in iſtis libris nonnullæ: quia tunc Romani, etiam per Græciam & Aſiam imperium ſuum extenderant.

Et abſcederent ab eis morbi.] Per res ejuſmodi viles, vim iſtam alioqui in ſe non habentes, Deus quando volebat tam mira opera efficiebat. Ut & ſupra cap. 5. 15, per umbram Petri. Ita credentes in

Jeſum

Jeſum Chriſtum, etiam majora aliquatenus quam ipſe Jeſus quum in terris verſaretur, opera mirabilia, poſt Chriſti ad Deum Patrem in cœlos abitum atque exaltationem, faciebant, ut ipſe Chriſtus prædixerat, Joh. 14. 12.

Hinc autem non ſequitur reliquias Sanctorum, quas vocant, vim mirificam ſibi incluſam vel alligatam atque affixam perpetuo habere, ideoque eas eſſe cum devotione vel potius ſuperſtitione adorandas.

Atque ſpiritus maligni exirent ab eis.] Id eſt cacodæmones impuri, qui homines miſeros Deo permittente occupabant, procul excedebant. Quia Dominus Jeſus ſervis ſuis, præſertim in illo Eccleſiæ primævæ ſtatu, dedit poteſtatem, in nomine ipſius dæmonia ejiciendi. Vide Marc. 16. 17. Luc. x. 19.

Verſ. 13. *Aggreſſi ſunt autem.*] Seu conati, ſimile verbum Græcum habetur Luc. 1. 1. ſed non eſt neceſſe hoc ibi ſumi in eadem in qua hic ponitur ſignificatione. Et non eſt incredibile iſtos antea cum ſucceſſu, Deo & Domino Jeſu permittente, id feciſſe.

Quidam à vel *ex circumeuntibus Judæis.*] Qui huc illuc per loca publica circumibant populo aliquid inſigne exhibituri, ut circumforanei vel circulatores ſeu agyrtæ ſolent.

Exorciſtis.] Græcè, ſeu adjuratoribus, qui per adjurationes quaſdam ſeu exſecrationes adhibitas, cacodæmones expellebant. Narrat Joſephus Flavius, Antiquit. lib. viij. tales adjurationes, à Salomone compoſitas, quarum uſurpatarum ſuo tempore, præſente Veſpaſiano, exemplum refert. Reſpice annot. ad Matth. 12. 27.

Nominare ſuper habentes ſpiritus malignos nomen Domini Jeſu.] Ut S. Paulum ſimilia miracula facientem videntes, per æmulationem imitarentur.

Dicentes: Adjuramus vos per Jeſum quem Paulus prædicat.] Scilicet ut nomen hoc ſacrum ſeu potius perſonam ſanctam ac divinam reveriti, procul excedatis.

Verſ. 14. *Erant autem quidam filii Sceuæ Judæi, primarii Sacerdotis.*] Non Pontificis ſummi, nam hoc nomine nullus in Catalogo Pontificum memoratur, neque talis Pontificis filii tam multi, procul à Jeroſolymis vixiſſent: ſed unius ex illis qui ab Aharone orti, in 24. familias fuerunt diſtributi, videatur annotatio in Matth. 2. 4.

Septem.] Satis magno numero.

Qui hoc faciebant.] Illos exorciſmos in dæmones aggrediebantur.

Verſ. 15. *Reſpondens autem ſpiritus malignus, ajit.*] Id eſt ille Cacodæmon, ab iſtis illo modo adjuratus, reſponſum tale eis reddidit, per os hominis illius quem occupabat.

Jeſum novi.] Ut filium Dei à Deo poteſtate excellenti cœleſti ornatum: quem adhuc in terra verſantem dæmones ſe noſſe profitebantur. Ut Marc. 1. ℣. 24, & ejus potentiam in expellendis ipſis experiebantur.

Et Paulum ſcio.] Non me latet Paulum iſtum quem vos memoratis, eſſe virum ſanctum Jeſu Chriſti ſervum eximium, cui ab eo potentia mirifica eſt tributa. Non enim ſimpliciter hoc indicare voluit, ſe ſcire quod Paulus eſſet, ſed quis & qualis eſſet.

Vos autem qui eſtis?] Non quod neſciret quinam iſti eſſent, ſed voluit ſignificare illos apud ipſum nullius eſſe æſtimationis, & eos nihili pendere, nec agnoſcere eos ullam ad ſe expellendum poteſtatem habere.

Verſ. 16. *Et inſiliens in eos ille homo in quo erat ſpiritus malignus.*] Qui cacodæmon illius hominis corpore velut inſtrumento uſus eſt ad actiones externas efficiendas.

Et prædominatus eis.] Aliqui codices pro *eis* habent *ambobus*. Veriſimile eſt non omnes illos ſeptem fratres ibidem ſimul conveniſſe, & circa unum dæmoniacum occupatos fuiſſe. Quum autem aliqui ex eis vellent illi cacodæmoni dominari, ita ut eorum adjurationibus adactus ab illo homine exiret, ipſe cacodæmon ut dominus eorum oſtendit ſe iis ut ſervis ſuis eſſe ſuperiorem.

Invaluit contra eos.] Vim ſuam potenter exſeruit, eos invadens violenter, lacerans, plagis obtundens.

Ita ut nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.] Et veſtibus ſpoliati, & corpore ſauciati; non dæmonem fugarunt ac expulerunt, ſed ipſi à dæmone ſunt fugati & expulſi. Alias Dominus Jeſus nolebat prohiberi eum qui ipſius nomine dæmonia ejiciebat, Marc. 9. 38, 39, quia id non malo animo faciebat: ſed iſtos ita graviter & probroſe per ipſum dæmonem punivit, quia credibile eſt, eos gloriæ captandæ, vel lucri aucupandi cauſâ, hoc aggreſſos fuiſſe.

Verſ. 17. *Hoc autem factum eſt notum omnibus, Judæiſque & Græcis.*] Seu Gentilibus, vide ſupra verſ. 10.

Inhabitantibus Epheſum.] Non latuit hoc factum, ſed palam innotuit pleriſque & fere omnibus in illa urbe celebri viventibus.

Et incidit timor in omnes eos.] Quum agnoſcerent, & quanta ſit cacodæmonis potentia atque malitia, qui ita in homines deſævire poſſit, & quanta Jeſu Chriſti poteſtas, qui talem Tyrannum coërceat, quando ei libet, per ſervos ſuos ſinceros, ut per Paulum, eos autem qui ejus nomine non ſincere uſurpato abutuntur, per ipſum cacodæmonem puniat: inde oriebatur in illis hominibus reverentia erga Dominum Jeſum.

Et magnificabatur nomen Domini Jeſu.] Id eſt glorificabatur & celebrabatur ab hominibus ipſe Dominus Jeſus. Magnificare ſignificat magnas & præclaras alicujus qualitates, & facta inſignia, laudibus magnopere extollere. Vide Luc. 1. 46. Nomen alicujus perſonæ pro ipſa perſona poni ſolet, vide Act. cap. 4. 12.

Verſ. 18. *Multique eorum qui crediderant.*] Id eſt qui per Pauli de Jeſu Chriſto prædicationem in ipſum Jeſum fidem ſuſceperant.

Veniebant.] Nempe ad S. Paulum, & ejus ſocios.

Confitentes & annunciantes actus ſuos.] Id eſt male acta ac peccata ſua quæ commiſerant, cum doctrina iſta ſalutari quam ex prædicatione Pauli hauſerunt, pugnantia, pœnitentiam eorum agentes, fatebantur. Ut illi de quibus Matth. 3. 6. Non opus eſt hoc de clancularia auriculari confeſſione ſingulorum actuum cum omnibus circumſtantiis, exponere; nam præter alia & ipſa vox *annunciandi* quæ hic ponitur, non clandeſtinum ſuſurrum ſignificare ſolet,

ſed claram ac ſonoram enarrationem: & in illis Eccleſiæ initiis, erat uſitata aperta publica peccatorum confeſſio. Videatur hiſtoria Eccleſiaſtica Socratis lib. 6. cap. 19.

Verſ. 19. *Sufficientes autem*, ſeu non pauci, *eorum qui curioſa agebant.*] Id eſt qui Magiæ impiæ artes exercebant: quo ſpectant & incantationes hariolationes, ſortilegia, & ſimiles vanitates, miranda quædam ſupernaturali modo cacodæmonum ope cognoſcenda vel efficienda promittentes. Talia vigebant valde apud Epheſios. Unde Epheſias literas ſeu notas & ſigna ac nomina obſcura quæ talibus rebus adhibebantur, memorant Authores. Ut Plutarchus Sympoſiac. lib. 7. q. 5. & Heſychius, & Suidas, & Clemens Alexandrinus. Et circa initia imperii Neronis, Appollonius Tyanæus Magus celebris, Epheſi publicum Magicæ artis ludum aperuit: ut teſtatur Philoſtratus, in ejus vita.

Comportantes libros.] Nempe tales curioſos, Magicos.

Combuſſerunt coram omnibus.] Utpote non ſolum vanos, ſed valde impios noxios ac pernicioſos, luce & lectione indignos à ſe agnitos ac pro talibus ſententiâ ſuâ damnatos, igni corruperunt. Non vendiderunt extraneis, ne eis impiarum artium inſtrumenta ſuppeditarent: nec pretium pro rebus impiis vel in ſacrum vel in ſuum privatum uſum convertere voluerunt.

Hinc autem non ſequitur, quod quidam ſtatuunt, oportere etiam libros eorum qui pro hæreticis cenſentur, invitis poſſeſſoribus ereptos cremari. Nam primum difficilius eſt judicium de hæreſi & de erroribus ad religionis capita ſpectantibus, quam de Magia plane diabolica, & multæ ſententiæ pro erroneis ac falſis propter diverſas præconceptas opiniones damnantur, quæ erroris ac falſitatis evidenter non redarguuntur. Deinde multum iſta differunt, quod illi Epheſii ipſi agnoſcentes libros illos eſſe impios ac pernicioſos, ſponte, propriis manibus eos exuſſerunt, & quod poſſeſſoribus invitis, nec de impietate librorum convictis, libri erepti, ignibus tradantur. Iſti hoc facere ſolent, qui ea quæ in talibus libris continentur, ſolide refutare non poſſunt.

Et computaverunt pretia eorum, & invenerunt argenti myriades quinque, ſeu *millia decies quinque*, vel *quinquaginta.*] Per argentum intelliguntur argentei nummi: qui hoc loco non videntur habendi pro Siclis Judaicis, quia id non apud Judæos agebatur: ſed potius pro drachmis Græcis Atticis. Drachma autem æqualis fere denario Romano erat, & in Siclo vulgari duæ drachmæ continebantur. Quia autem 8 drachmæ æquivalent valori nummi argentei qui vulgo talerus imperialis vocatur; ſumma iſta facit 6250 talerorum. [Quanquam aliqui per ſupputationem colligunt tantum quinque millia coronatorum]. Hinc apparet & quam multum Epheſii dediti fuerint talibus artibus magicis, & quod multi ex eis tunc per Paulum converſi fuerint ad Chriſtianiſmum, & quod ſincere ſeſe converterint, quum tantum pretium contemſerint.

Verſ. 20. *Ita ſecundùm potentiam* ſeu potenter, *ſermo Domini.*] Id eſt Euangelium Jeſu Chriſti.

Creſcebat & invaleſcebat.] Id eſt promovebatur, & viribus acquiſitis, obtinebat, atque effectus eximios producebat in hominibus. Vide Act. 6. 7. & xij. 24.

Verſ. 21. *Quum autem impleta eſſent iſta* ſeu *his peractis.*] Poſtquam S. Paulus longo tempore Epheſi commoratus eſſet, & docendo non parum ibi effeciſſet.

Poſuit Paulus in ſpiritu.] Seu propoſuit ac conſtituit in animo ſuo. Spiritus ponitur pro animo, ſicut Joh. 13. 21. Rom. 1. 9. 1 Cor. 2. 11. v. 5. vj. 20. vij. 34. Eph. 4. 23. Phil. 3. 3. Col. 2. 5.

Tranſitâ Macedoniâ.] In qua, Philippis, & Theſſalonicæ, & Bereæ Chriſtianiſmum plantaverat, vide ſupra cap. 16. & xvij. Volebat igitur ibi habitantes Chriſtianos reviſere.

Et Achaïa.] Eſt regio Peloponneſi, in qua urbs inſignis Corinthus; quanquam à quibuſdam Achaïa pro Græcia tota accipitur. Vide ſupra cap. 18. 12. In Achaïa quoque, Corinthi, Paulus tempore non parvo Euangelium docuerat.

Vadere in Jeruſalem.] Seu proficiſci Jeroſolymam, ut illam Eccleſiam primariam, viſitaret: & ut eleemoſynam ex Eccleſiis Græcis Macedoniæ & Achaïæ collectas, in uſum fratrum Jeroſolymitanorum deferret. Vide Rom. 15. 25, 26.

Dicens: quod.] Iſta vocula redundat hoc loco, ut & alibi ſæpe in mimeſi ſermonis alieni.

Poſtquam fuero illic.] Nempe Jeroſolymæ.

Oportet me & Romam videre.] Illam urbem celeberrimam, quæ orbis terrarum caput & domina fuit: quam Paulus non ob carnalem cauſam aliquam viſere voluit, ſed ob ſpiritualem; ut & in loco tam celebri negotium Domini ſui Jeſu Chriſti ageret, & Euangelium ejus prædicaret, vide Rom. 1. 10, 11, 13, 15. & xv. 23. Videtur autem hoc etiam per Spiritum Dei fuiſſe Paulo revelatum, ei prius Jeroſolymam & inde Romam eſſe proficiſcendum.

Verſ. 22. *Miſſis autem in Macedoniam duobus miniſtrantibus ipſi.*] Qui non tam in rebus ad corporales uſus quam potius ad ſpirituales, in prædicando Euangelio erant ipſi adjutores, eos velut præcurſores præmiſit eo quo ipſe erat iturus.

Timotheum.] De quo ſupra cap. 16. 1. & xvij. 14, 15. & xviij. 5.

Et Eraſtum.] Videtur eſſe ille qui nominatur etiam Rom. 16. 23. & 2 Tim. 4. 20.

Ipſe, nempe Paulus, *ſubſtitit.*] Græcum verbum proprie ſignificat, *inhibuit* ſcilicet profectionem ſuam.

Tempus.] Id eſt ad aliquod tempus.

In Aſiam.] Hoc eſt *in Aſia*, εἰς poſito pro ἐν. Ut & alibi, & ſupra cap. 18. 21, ſignificatur autem remanſiſſe in illa Aſiæ minoris urbe celebri, Epheſo, ut patet ex ſequentibus.

Verſ. 23. *Factus eſt autem ſecundùm* vel *per tempus illud, tumultus non parvus*, id eſt valde magnus, *circa* vel *ob illam viam.*] Id eſt propter illam doctrinam de religione Chriſtiana. Vide ſupra ℣. 9. Ita ex occaſione doctrinæ bonæ ſolent fieri tumultus mali, ab hominibus malis, quibus iſta doctrina adverſatur.

Verſ. 24. *Demetrius enim quidam nomine.*] Cujus nomen à nomine Cereris Græco derivatur, quaſi dicatur Cerealis.

Argenti

Argenti calator.] Qui argentum cudebat atque ſculpebat: quales fabri ſolent vocari aurifabri à præſtantiore materia, ſed qui circa aurum iidem quoque circa argentum laborare conſueverunt.

Faciens templa argentea.] Id eſt delubra ſeu ædiculas templi illius Epheſini ſpeciem effigie, repræſentantes eaſque ut videtur non in lamina plana inſculptas, ſed ſolidas elato opere fabricatas. In quibus forſan & imagines Deæ cui templum hoc erat dicatum, reponebantur. Hæc autem fiebant ab iſto fabro ex argento: materia pretioſa; quanquam alias etiam ex lignis fieri ſolerent.

Dianæ.] Quæ Jovis & Latonæ filia, ſoror Apollinis ſeu Phœbi, Lucina ſeu Luna, Dea venatrix habebatur.

Præbebat artificibus quæſtum non parvum.] Id eſt ejuſdem opificii ſociis qui huic architecto præcipuo Demetrio in talibus templi iconibus elaborandis erant adjumento, occaſionem dabat magni quæſtûs, ex tali opere, ut ſupra cap. 16. 16. Apparet Dianæ cultores idololatras, ex variis regionibus, templum ejus celeberrimum religionis cauſâ viſitantes, ſolitos eſſe tales templi illius effigies emere.

Verſ. 25. *Quos*, ſcilicet artifices, collegas ſuos, *congregans*, vel *quibus congregatis.*] Ut caterva eorum conveniente majorem tumultum excitaret.

Et eos qui circa talia [*operabantur*] *operarios.*] Nempe præter artificii illius magiſtros, ſuperius deſignatos, etiam eos qui eis in operando ut diſcipuli & ſocii miniſtrabant.

Ajit: Viri, ſcitis quod ex hoc opificio.] Nempe faciendorum argenteorum Dianæ templorum, & iconum, vel potius ex hoc opificii quæſtu, qua ſignificatione & antea, vox Græca hic poſita accipiebatur, cap. 16. 16. & hic verſu proxime præcedente.

Copia noſtra eſt.] Ut non tantum utcunque victum habeamus ad neceſſitatem, ſed ut nobis abunde ſuppetant commoditates. Ita lucrum ſuum inprimis curæ habent iſti, qui deinde religionis curam prætexunt.

Verſ. 26. *Et.*] Id eſt *ſed*, particula copulativa poſita pro adverſativa, ut & alibi. Matth. 5. 43. xij. 39. loco poſteriore, xxiij. 37. loco poſt. Marc. 7. ℣. 24. loco ultimo, viij. 36. ix. 18. loco ult. xij. 12. loco ſecundo, Act. 9. 26. x. 28.

Spectatis.] Quæ hic fiunt in præſentia, ante oculos veſtros.

Et auditis.] Quæ fiunt alibi.

Quod non ſolum Epheſi.] Noſtræ iſtius urbis.

Sed prope omnis Aſiæ.] Nempe minoris, per vicinas nobis regiones, longe lateque.

Paulus iſte.] Advena vagus, huc illuc oberrans.

Suadens, avertit.] Id eſt perſuaſionibus ſuis à colendis diis noſtris abduxit.

Sufficientem.] Id eſt ſatis multam.

Turbam.] Id eſt hominum multitudinem.

Dicens: Quod non ſint dii qui manibus fiunt.] Certe ſi quis cogitet, quid dicatur Deus, ens quoddam ſupernaturale, homini multum præcellens, non ſolum vivum ſed & intelligens, ſapientiſſimum, potentiſſimum, optimum, hominibus & aliis rebus eximie benefaciens, is ratione ipſa naturali duce agnoſcet, non poſſe Deum eſſe id quod ab homine effingitur, & manibus fabricatur, quod vitâ, ſenſu, motu, ſapientiâ & potentiâ omnino caret: quod ab hominis opera eſt & dependet, tantum abeſt ut homini benefaciat, atque ab eo honorifice coli debeat. Qui hoc non vident cœci animo ſunt, ratione deſtituti, & non digni qui pro hominibus habeantur.

Verſ. 27. *Non ſolum autem hoc periculum eſt nobis, ne iſta pars.*] Id eſt hæc res, vel hoc negotium. Ita nomen partis uſurpatur alibi, ut 2 Cor. 9. 3. Col. 2. 16. 1 Petr. 4. 16. id eſt noſtrum iſtud artificium ex quo lucrum habemus.

In redargutionem veniat.] Id eſt contemtui fiat ac reprobetur, & probro evadat, ut opus nefarium ac deteſtandum, ideoque negligendum.

Sed & magnæ Deæ Dianæ.] Metui de lucro, & ventre ſuo qui ipſi pro Deo erat, addit velut aliquid majus, prætextum religionis violatæ. Ita ſolent facere idololatræ.

Magna Dea vocatur Diana, quod inter numerum magnum ac indefinitum Deorum, quos gentiles religioſe colebant, eſſet inter Deos majores duodecim, quos Ennius iſto diſticho comprehendit,

Juno, Veſta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Dicebatur autem Diana eſſe virgo integra. Jeſuita Tirinus in hunc locum, de Diana loquutus, addit; Quæ ſane in Chriſtianorum Dianam, Virginem Deiparam, viventium omnium matrem, aptiſſime quadrant.

Templum.] Hoc opus magnificum, inter ſeptem mundi miracula numeratum, quum eſſet ab Heroſtrato gloriæ & nominis memoriæ ex hoc facinore quærendæ cauſâ incenſum, ea nocte qua natus eſt Alexander Magnus, inſtauratum fuit à tota Aſia, ducentis viginti annis, ut ſcripſit Plin. lib. 36. cap. 14. quamvis idem lib. 16. c. 40 ſcripſerit quadringentis annis eſſe peractum. Longitudo ejus eodem teſte, fuit quadringentorum viginti quinque pedum, latitudo, ducentorum viginti; columnæ centum viginti ſeptem, à ſingulis Regibus factæ, ſexaginta pedum altitudine.

In nihilum, ſeu *pro nihilo, reputetur.*] Loci illius magnifici, ſacri, contemtum ac neglectum, conſequuturum memorat, niſi obſiſtatur.

Futurumque ſit ut & deſtruatur majeſtas ejus.] Id eſt ipſius Deæ Magnæ Dianæ, magnus honor, prorſus tollatur atque aboleatur. Ita & his temporibus, divorum ac divarum cultus religioſi imminutio, per eos qui ſuperſtitiones & idololatrias redarguunt, ab idololatris cum querelis exaggeratur.

Quam tota Aſia.] Id eſt Aſiæ regionum incolæ.

Et habitata.] Id eſt totus orbis terrarum, qua ab hominibus inhabitatur. Vide Luc. 2. 1.

Colit.] Id eſt veneratur & adorat, religioſe.

Ita erronea religio, idololatrica, late regnabat, & Catholicæ ſeu Univerſalis religionis commendatione exornabatur. Similiter & hodie fieri ſolet.

Verſ. 28. *Audientes autem.*] Nempe iſta à Demetrio dicta, ſeu auditis iſtis, illi ſcilicet Epheſii opifices.

Et facti pleni iracundiâ.] Magna ac vehemente,

quæ vocatur excandescentia, ad quam illis dictis fuerunt commoti.

Clamaverunt, dicentes: Magna [est] Diana Ephesiorum.] Vociferati sunt ut insani, absque ratione justa, tantum magnitudinem divæ suæ, incertæ, cui divinitas falso fuit ab hominibus afficta, clamore profitentes. Ita falsorum divorum cultores clamore non rationibus idololatriam suam vanam tueri solent.

Vers. 29. *Et impleta est civitas tota confusione.*] Ad talem clamorem concurrente turbâ, & multitudine populi. Ut Act. 2. 6.

Irruerunt que unanimiter in theatrum.] In locum publicum, in quo spectacula, comœdiæ & tragœdiæ peragebantur, cum impetu concurrerunt.

Corripientes Gajum.] Is cap. 20. 4, dicitur Derbæus, hic autem pro Macedone computatur, quia videtur fuisse oriundus ex Derbe oppido Lycaoniæ sed habitasse in Macedonia.

Et Aristarchum.] Thessalonicensem, de quo cap. 20. 4. & xxvij. 2. Col. 4. 10. Philem. 24.

Macedones.] Ex Macedonia regione Græciæ.

Socios peregrinationis Pauli.] Qui Paulum Apostolum, peregrinantem & varias oras Euangelii annunciandi causâ peragrantem, sunt comitati. Ut 2 Cor. 8. 19. Ideo eos populus ille conspicatus, corripuit, ut familiares illius quem magnas turbas circa religionem excitare, ægreferebat.

Vers. 30. *At Paulo volente intrare in populum.*] Id est ad populum, ut accusantibus, apologiam ac defensionem sui sermone proferret.

Non siverunt eum.] Scilicet hoc facere, id est prodire in publicum, ad tantum populi concitati ac furentis tumultum, in quo de vita absque fructu periclitaretur, non permiserunt.

Discipuli.] Id est Christiani, quos Ephesi per doctrinam à se prædicatam Paulus converterat ad Jesum Christum. Prudenter & utiliter monitis suis consilium dederunt Paulo, isti quamvis eo quod attinet ad dona spiritualia minores.

Vers. 31. *Quidam autem & Asiarchorum.*] Ex Asiæ Primoribus ac Magistratibus, qui præcipue ideo creati narrantur, ut munera ac ludos in honorem Deorum curarent atque ederent.

Existentes seu *quum essent, ei* id est Paulo, *amici.*] Quod eruditione & virtutibus Pauli, permoti, faverent ipsi: quamvis doctrinæ ejus non plane fuissent assensi: quia distinguuntur à discipulis.

Mittentes ad eum.] Scilicet aliquos ex famulis vel apparitoribus.

Rogarunt ne daret seipsum in theatrum.] Id est ne prodiret in locum illum publicum in quem populus tumultuans concurrebat: ne se periculo non necessario frustra objiceret.

Vers. 32. *Alii quidem igitur aliud quid clamabant.*] Diversi diversa vociferantes, ut in tumultibus fieri solet.

Erat enim illa Ecclesia confusa.] Græcè Ecclesia, Latinè concio, à conciendo seu convocando, vocari solet populi conventus, legitime advocatus. At hic per Catachresin seu abusionem nominis significatur illa populi Ethnici congregatio tumultuaria.

Et plures, nesciebant, cujus [rei] causâ, convenissent.] Tantum clamore audito, vel etiam concursu aliorum conspecto, sed ignorantes quid his clamoribus & huic concursui occasionem vel causam dedisset, & quo fine conventus iste fieret.

Vers. 33. *Ex turba autem.*] Id est ex media populi multitudine.

Produxerunt, scilicet aliqui homines ex turba, *Alexandrum.*] Dubium est an is sit ille de quo Paulus scripsit, 1 Tim. 1. 20. & 2 Tim. 4. 14, 15, ubi dicitur faber ærarius. Potest fieri ut tunc fuerit Pauli familiaris, & propterea à quibusdam è populo ut pro tali habitus, in medium productus, postea autem Paulo adversatus.

Protrudentibus eum Judæis.] Aliqui putant illum quum esset Judæus, ut ℣. seq. dicitur, ideo à Judæis in medium populi protrusum esse, ut pro communi causa, ad sedandum populum peroraret. Alii autem, ideo quod quum è Judæo Christianus factus esset, & Pauli tunc socius, Judæi Paulo & Christianis infensi, vellent eum populo furenti male tractandum objicere: & se quamvis alias idolis gentium essent inimici, tunc à Paulo & ejus sociis aversos, atque eorum quæ his objiciebantur immunes esse ostendere. Alii denique, quod vellent, ut is, Judæos, quanquam in communi cum Christianis causa, cirea hoc negotium excusans, totam accusationem in Paulum & ejus socios Christianos derivaret. Media sententia videtur cæteris probabilior.

At Alexander concutiens manum.] Vel innuens manu, gestu isto ac signo silentium postulans, ut Act. 12. 17. & xiij. 16.

Voluit apologiam facere populo.] Id est defensione per sermonem uti ad populum, circa hoc factum.

Vers. 34. *Agnoscentibus autem quod Judæus esset.*] Sive tantum origine, sive etiam religione. Prius est verisimilius.

Vox facta est una ex omnibus seu *ab omnibus.*] Nempe illis Ephesiis, Ethnicis, idololatris.

Quasi super horas duas.] Satis longo tempore, ut adversantes obtunderent.

Clamantibus: Magna Diana Ephesiorum.] Respice supra ad ℣. 28, quia putarunt istum Judæum ut à religione ipsorum dissidentem, aliquid contra eam dicturum, ideo ex zelo vesano pertinaci, recusant eum audire, & tantum suam de idoli sui celebratione cantilenam ratione carentem vociferantur.

Vers. 35. *Reprimens autem.*] Seu sedans, tumultuantem.

Scriba.] Notarius civitatis publicus, vel Legum peritus, quasi Syndicus, vir non exiguæ apud cives authoritatis, & ut ex oratione ejus apparet, tum prudens, tum Paulo & ejus sociis amicus, ut illi Asiarchæ supra ℣. 31.

Turbam.] Id est populi multitudinem.

Fatur seu *dixit: Viri Ephesii.*] Vide supra cap. 17. vers. 22.

Quis enim seu *Quisnam.*] Alioqui istud *enim* redundaret, vel esset subintelligendum ante hæc verba, tale quid; Non est cur tumultuemini.

Est homo qui non cognoscat vel *nesciat.*] Indicat hoc esse omnibus passim notum, ut in controversiam non veniat.

Ephesiorum civitatem adituam existentem.] Vel existere seu esse: Neocoron voce Attica compositâ id est

id est templi purgatricem seu ædituam vocat, quod ædem illam sacram, seu templum, curaret, atque ornaret hæc civitas, id est cives ejus.

Magnæ Deæ Dianæ.] Respice annot. ad ℣. 27.

Et à Jove delapsi.] Subintelligitur simulacri. Ita fingebant illi idololatriæ promotores Sacerdotes, idolum Dianæ quod Ephesi habebatur & colebatur, non humanis manibus fabricatum, sed mirabiliter è cœlo esse delapsum. Sicut & de Trojano Palladio, id est Palladis simulacro ferebatur. Illud Dianæ Ephesiæ simulacrum, aliqui ligneum fuisse narrant, quanquam de ligni specie diversi diversa tradunt: sed Xenophon scripsit fuisse aureum.

Vers. 36. *Quum absque contradictione igitur sint ista.*] Vel, quum istis non contradicatur: ita forsan iste Scriba qui etiam communes errores adhuc sequebatur, existimavit, quanquam intelligebat à Paulo ejusque sociis contradici istis, tamen vel id immerito fieri censuit, vel saltem simulavit.

Oportet vos sedatos existere seu *esse.*] Ut reprimatis vestrum hunc tumultum.

Et nihil præceps agere.] Non temerè absque causa justa turbas dare. Quod non est hominum prudentum.

Vers. 37. *Adduxistis enim viros istos.*] Nempe de quibus dictum supra ℣. 29. Gajum & Aristarchum.

Neque sacrilegos.] Nam non poterant affirmare & probare, istos templum Dianæ violasse, quum id nec ingredi fas esse putarent.

Neque blasphemantes Deam vestram.] Non profertis ulla testimonia, quod isti contra Dianam aliquid contumeliosum dixerint. Etiamsi docerent non esse Deos qui manibus fiunt, ut dictum supra vers. 26, tamen excipi poterat Dianæ illud simulacrum non manibus factum fuisse, sed è cœlo delapsum, ut dixit supra ℣. 35.

Vers. 38. *Si quidem igitur Demetrius, & qui cum eo* [*sunt*] *artifices, ad aliquem.*] Id est adversus aliquem, *sermonem habent*, hoc est negotium, ut supra cap. 8. 21. seu causam contra aliquem.

Forenses, scilicet conventus, vel dies, *aguntur.*] Id est sunt & loca & tempora certa designata quibus jus dicitur, & lites dijudicantur.

Et proconsules sunt.] Solebat unus esse proconsul in una provincia, vide supra cap. 13. 7. At hic plures memorat, vel quod diversis temporibus alii aliis succederent, vel quod cum proconsule simul ejus vicarium seu legatum indicet, qui jus etiam dicat.

In jus vocent seu *accusent, alii alios.*] Vel Demetrius istos viros quos huc produxistis, vel isti illum.

Vers. 39. *Si autem quid de cæteris.*] Seu de aliis rebus, ut præter privatam litem de alia aliqua controversia, ut de cultu Deorum &c. *requiritis.*

In legitima Ecclesia.] Id est non in tali concursu tumultuario, qualem nunc fecistis sed in legibus constituto solito conventu, seu concione, vide supra vers. 32. ut in comitiis.

Explicabitur.] Seu expedietur.

Vers. 40. *Et enim periclitamur postulari.*] Id est periculum est, seu metuendum est, ne postulemur, id est accusemur, seu rei fiamus.

Seditionis.] Quales seditiones & concursus tumultuantium ac pacem & tranquillitatem publicam turbantium, legibus prohibebantur, sub pœna capitis.

Ob hodiernam.] Subintelligitur *diem.*

Nulla causâ.] Scilicet publicâ, & justa.

Existente, ob quam possimus reddere rationem, concursûs seu *coitionis istius.*] Præter cæteras rationes hanc addit gravissimam, nempe comminationem pœnæ pro ista tumultuosa & turbulenta concursatione ipsorum. Loquitur autem per communicationem se quoque cum eis conjungens.

Et ista ajens: Dimisit Ecclesiam.] Id est conventum illum, ut dissolveretur, populo discedente. Ita Deo ordinante factum est ut iste in Paulum concitatus à Demetrio tumultus, absque effectu evanuerit.

CAPUT XX.

Vers. 1. *Postquam autem cessavit* [*ille*] *tumultus.*] Qui in Paulum, Ephesi, commotus erat: quo evitato diutius illic manere noluit.

Quum advocasset Paulus discipulos.] Nempe Christi, id est Christianos qui erant ex Ephesiis.

Et amplexus esset.] Cum isto fraternæ dilectionis signo, eis salutem precatus, atque valedicens; & quidem ut probabile est, ex more illius gentis ac temporis, cum osculo. Quædam exemplaria, præmittunt: *adhortatus:* Credibile est eum abitum ab eis parantem cum salutis comprecatione eos etiam ad officia, ad constantiam in fide susceptæ atque in vitæ pietate, esse exhortatum.

Exivit ut vaderet in Macedoniam.] In qua, Philippis, Thessalonicæ, & Bereæ nonnullos ad Christum converterat.

Vers. 2. *Quum perambulasset autem partes illas.*] Nempe Macedoniæ urbes.

Et adhortatus esset eos.] In Macedonia degentes discipulos seu Christianos, officiorum Christianorum commonefaciens.

Sermone multo.] Non paucis verbis, sed pluribus, ut tanto magis eorum animis & memoriæ ista inculcaret.

Venit in Græciam.] In eam regionem ubi erant Athenæ, & Corinthus.

Vers. 3. *Faciensque menses tres.*] Id est quum ibi peregisset trimestre. Vide supra cap. 15. 33.

Factis ei insidiis.] Proprie consilio in eum. Ut supra cap. 9. 24.

A Judæis.] Incredulis, malignis, valde Paulo infensis, quod multos à Mose ad Jesum abduceret. Id credibile est factum esse Corinthi. Vide supra cap. 18. 12.

Quum futurum esset ut proveheretur seu *navigaret in Syriam.*] Versus Judæam.

Facta est sententia.] Id est ita Paulus, collato ut credibile est cum sociis consilio, constituit.

Reverti per Macedoniam.] E qua illuc venerat: ut evitaret insidias, in quas ab adversariis instructas incurrere potuit, si recta ex Græcia in Syriam navigasset, maluit retro iter remetiri.

Vers. 4. *Comitabantur autem eum usque in Asiam.*] Nempe minorem, non autem usque in Syriam; nam plerique istorum asseclarum Pauli, in diversis

locis ſubſtiterunt, vel dimiſſi ſunt, priuſquam Paulus in Syriam veniſſet.

Sopater.] Per ſyncopen factum ex *Soſipater*, quod ponunt hoc loco quædam exemplaria. Is memoratur Rom. 16. 21, inter cognatos Pauli. Aliqui codices hic addunt, *Pyrrhi* ſcilicet filius.

Beræenſis.] Ex Beroea, è numero illorum egregiorum virorum, de quibus vide ſupra cap. 17. 10, 11, 12.

Theſſalonicenſium autem.] Ex Theſſalonica urbe Macedoniæ. Vide ſupra cap. 17. 1. & ſeqq.

Ariſtarchus.] De hoc vide ſupra cap. 19. 29. Is Paulum comitatus uſque ad Syriam, imo & Romam. Infra cap. 27. 2. vide & Col. 4. 10.

Et Secundus.] Nomen Romanum, civis Theſſalonicenſis.

Et Gajus Derbæus.] Ex Derbe, civitate Lycaoniæ, ſupra cap. 14. 6 & 20. & xvj. 1. De hoc vide cap. 19. 29, forſan alius à Gajo Corinthio, de quo 1 Cor. 1. 14.

Et Timotheus.] Ille juvenis egregius de quo ſupra cap. 16. 1, 2. & xvij. 14, 15. & xviij. 5. xix. 22. Syrus & Arabs Interpretes hoc loco addunt, *qui erat ex Lyſtra.* Hunc poſtea Paulus reliquit Epheſi, ut ibi Eccleſiæ docendæ & regendæ præeſſet. Vide 1 Tim. 1. 3.

Aſiani autem.] Ex Aſia minore, & quidem ejus metropoli Epheſo; nam quidam codex vetuſtus pro Aſiani habet *Epheſii.*

Tychicus.] Qui commendatur Eph. 6. 21. & Col. cap. 4 7. vide & 2 Tim. 4. 12. & Tit. 3. 12.

Et Trophimus.] De quo infra cap. 21. 29. & 2 Tim. cap. 4. 20.

Verſ. 5. *Hi.*] Hoc videtur referri ad omnes ſuperius memoratos.

Præeuntes.] Eò quo Paulus erat iturus.

Manſerunt.] Id eſt exſpectarunt.

Nos.] Hîc Lucas qui in aliquot capitibus ſuperioribus aliter loquutus fuit, quod forſan à Paulo miſſus fuiſſet aliquo, indicat rurſus ſe Paulo tunc adfuiſſe, comitem hujus itineris, ut & porro in ſequentibus.

In Troade vel *Troade.*] Nam hic non tam regio quæ etiam Troas vocatur, ubi Troja fuit, ſed urbs denotari videtur, ut apparet ex ſequentibus. Vide & ſupra cap. 16. 8, 11.

Verſ. 6. *Nos autem.*] Nempe Paulus cum Luca.

Enavigavimus poſt dies Azymorum.] Id eſt poſt feſtum ſolenne Paſchatos, quod adhuc Paulus cum aliis qui erant ex Judæis Chriſtiani, obſervaſſe videtur, ut Judæis ſeſe licite accommodaret: Et procul dubio occaſionem docendi Judæos illo tempore feſto non neglexit.

A Philippis.] Urbe Macedoniæ, de qua ſupra cap. 16. 12. & ſeqq.

Et venimus ad eos.] Nempe illos memoratos ſocios, de quibus ſupra ℣. 4, 5.

In Troada.] Vel potius Troadem.

Uſque ad dies quinque.] Scilicet proficiſcendo intra dies quinque, ſeu die quinto pervenimus.

Ubi contrivimus.] Seu commorati ſumus, *dies ſeptem.*

Verſ. 7. *In una autem Sabbatorum.*] Id eſt prima die ſeptimanæ, quæ jam vocatur dies Solis, ſeu Dominica. Vide Matth. 28. 1. Hinc ut & ex 1 Cor. 16. ℣. 2, apparet jam tunc Chriſtianos præſertim ex Ethnicis converſos, ſolitos eſſe hoc die conventus ſolennes religioſos agere: idque inprimis extra Judæam.

Coactis ſeu *congregatis diſcipulis.*] Id eſt Chriſtianis, qui à Paulo & antea ibi Troade verſato, ſupra cap. 16. 8 erant converſi: & tunc proximis diebus. Acceſſerunt & Pauli comites, nominati ſupra ℣. 4.

Ad frangendum panem.] Non intelligitur hic profanus panis, ut Lyranus putavit, ſed conſecratus, ut eſſet ſymbolum corporis Chriſti. Quod & Syrus & Arabs Interpretes declaraverunt. Vide & ſupra cap. 2. 42, 46. & 1 Cor. 10. 16. Voluit Dominus Jeſus Chriſtus à ſuis diſcipulis, hunc ritum in memoriam ſuam & paſſionis ſuæ celebrari. Luc. 22. 19. 1 Cor. xi. 24, 26. Præmittebantur ſolito tunc more agapæ ſeu convivia fraterna frugalia, & deinde ritus ille ſacer Euchariſticus peragebatur. Idque videtur conſuetum ut noctu fieret. Quum autem tota iſta actio Euchariſtica à fractione panis denominetur, apparet fractionem tunc eſſe adhibitam, ideoque & nunc adhibendam.

Paulus diſſerebat eis.] Prædicabat verbum Dei, antequam ad ritum Euchariſtiæ celebrandum accederet.

Quum futurum eſſet ut exiret.] Nempe Troade excederet, alio profecturus.

Poſtridie.] Seu ſequente die: Voluit ergo ante ſuum ab illis diſcipulis Troadenſibus diſceſſum, ipſos per verbi Dei ſeu Euangelii prædicationem, docere, monere, atque adhortari & conſolari.

Protenditque ſeu *produxit ſermonem, uſque* [*in*] *mediam noctem.*] Quia forſan veſperi inchoavit concionem, & prætérea voluit non paucis verbis ſed prolixius perorare. Non ſunt nocturni conventus ſacri omnino improbandi, quando eos res ipſa requirit, ut Act. 12. 12.

Verſ. 8. *Erant autem lampades ſufficientes.*] Seu multæ. Quia nocturno tempore iſte conventus ſacer peragebatur, opus erat luminaribus ad tenebras noctis diſpellendas.

Sed hinc non bene concluditur etiam diurno tempore quum Sol clare lucet, qui omnes lampades & omnes lucernas lumine ſuo exſuperat, ritui Euchariſtico celebrando lucernas eſſe adhibendas. Hieronymus contra Vigilantium, negat cereos aliâ cauſâ accendi in templis quam ad ſolatium nocturnæ caliginis. Sub Veteri Fœdere non eſt mirandum etiam diurno tempore in candelabro templi candelas accendi ſolitas; quia tunc nondum lux clara ſpiritualis affulgebat, ſed umbræ rerum futurarum vigebant.

In ſillo cœnaculo.] Seu exedra. Græcum nomen notat ſuperiorem contignationem. Vide Act. 1. 13. Talia cœnacula in ſuprema contignatione quam -- tegula ſola tuetur ut ait Juvenalis, cenſentur pro vili parte ædium, qualia tenuioris fortunæ hominibus attribui ſolita. In talibus ecce Apoſtolorum tempore Eccleſia congregabatur, & ſacra Chriſtianorum peragebantur, non in templis magnifice exſtructis.

Ubi erant congregati.] Nempe illi diſcipuli.

Verſ. 9. *Sedens autem quidam juvenis* ſeu *adoleſcens.*] Homo ejus ætatis quæ plerumque ſolet eſſe incauta.

Nomine

Nomine Eutychus.] Græcum nomen significat bene fortunatum: At fuit aliquomodo infortunatus, sed tamen mox fortunatus, ut patet in sequentibus.

Super fenestram.] Locum in ædium parietibus patentem, & apertum, ut apparet: sicut solet fieri in talibus contignationibus atque exedris.

Oppressus somno profundo.] Ut adolescens incautus, somnolentus, non attente audiens prædicationem verbi Dei, quum posset surgens & stans expergisci.

Differente Paulo diutius.] Proprie in Græco *super plus.* Respice versûs septimi finem.

Deturbatus à somno seu *præ somno.*] Quum somno vires ejus essent oppressæ, & gravatæ. Non est incredibile quod Chrysostomus & alii notant, forsan Satanam huic negotio sese admiscentem hoc egisse, ut Ecclesiam illam perturbaret.

Cecidit à tertia contignatione, deorsum.] Ex loco satis alto decidit, gravi casu.

Et sublatus est mortuus.] Nempe aliqui ex sociis quum eum decidisse sentirent, decurrentes ut eum attollerent, repererunt eum jam omnibus viribus destitutum ac vitâ carentem.

Vers. 10. *Quum autem descendisset Paulus.*] Tali casu permotus, interrupto sermone sacro, ex illa superiore ædium contignatione, deorsum descendit, ad istum adolescentem, ut ei opem ferret.

Illapsus est ei seu *super eum incubuit.*] Ut Elias, 1 Reg. 17. 21. & Elisæus 2 Reg. 4. 34. similiter super mortuos revicturos. Ita eos calore suo refovebant.

Et complexus [*eum*].] Manibus circumplectens, seu circumprehendens, ita ut eum ex solo seu pavimento, in platea vel potius cavædio aut postico ædium simul attolleret.

Dixit: Ne tumultuemini.] Apparet socios & amicos istius adolescentis, isto ejus casu & ex eo sequuta vitæ privatione turbatos, ejulasse & lamentatos esse cum mœsta vociferatione. Hos Paulus consolabatur, & vetabat ita lamentari, additâ ratione.

Nam anima ejus in eo est.] Sive quod nondum plane fuerit spiritus à corpore separatus, quamvis externa vitæ signa non apparerent: sive quod etsi anima jam excessisset, tamen per preces Pauli, inter complectendum corpus illius adolescentis conceptas, reducente eam Deo vel Domino Jesu, jam in corpus rediret.

Vers. 11. *Quum ascendisset autem.*] Rursus in illam contignationem in qua concionem habuerat, ex qua descenderat.

Et fregisset panem.] Nempe illum consecratum, qui erat symbolum corporis Christi, vide supra vers. 7.

Et gustasset.] Id est comedisset. Vide cap. x. 10.

Non solus autem Paulus istum panem sacrum comedit, sed una cum aliis discipulis, qui eo fine illuc erant congregati. Respice ℣. 7.

Ad sufficiensque.] Scilicet tempus, seu satis magno tempore.

Colloquutus.] In cœtu illo concionatus. Nam Homiliæ à verbo Græco hic posito nominatæ sæpe notant sermones concionatorum. Sed potest hæc vox significare Paulum ita sermones hosce postremos ibi habuisse, ut etiam aliis qui ibi aderant interloquendi facultas daretur. Ut hoc fuerit post concionem colloquium. Vide tali significatu colloquendi usurpatum istud verbum infra cap. 24. 26.

Usque ad diluculum.] Proprie splendorem, dum post noctis tenebras lucesceret. Ita fuit indefessum Pauli & auditorum circa res sacras ad religionem spectantes studium, ut per totam noctem, & ille in docendo, & isti in audiendo perseverarent.

Ita.] Id est rebus illis peractis, seu re illâ factâ, deinde, similiter hæc vox usurpata est Joh. 8. 59. Act. 7. 8. xvij. 33. xxvij. 17. xxviij. 14.

Exivit.] Ex illa domo, & ex urbe Troade, & quidem ita ut pedestri itinere incederet, quod indicatur infra ℣. 13.

Vers. 12. *Duxerunt* seu *adduxerunt, autem.*] Nempe intra ædes.

Illum puerum.] Quem supra vocavit adolescentem ℣. 4, nempe Eutychum delapsum, & jam pro mortuo deploratum.

Viventem.] Rursus ad vitam revocatum, præter spem, mirabiliter resuscitatum redivivum.

Et consolatione affecti sunt.] Post tristitiam de ejus morte, acceperunt solamen ex vita eidem restituta. Ita Deus, sive Dominus Jesus, casum illum tristem quo turbati erant, vertit beneficio suo in solatium; ac sermonem suum per Paulum prædicatum confirmavit, ac sibi gloriam conciliavit: & Pauli ipsius per quem hoc beneficium contulit, ab eis discedentis, memoriam animis eorum infixit.

Non mediocriter.] Id est valde. Ut solent post adversos casus, succedentia læta, evenire lætiora.

Vers. 13. *Nos autem.*] Nempe Lucas cum aliis Pauli sociis.

Progressi.] Seu præcedentes, prius venientes quam Paulus.

Ad navem.] Qua à Troade ulterius erant vehendi per mare.

Provecti sumus in Asson, seu *Assum.*] Urbem prope Troadem sitam, maritimam, portu commodo, alias dictam Apolloniam, ut memorat Plinius.

Illinc recepturi seu *suscepturi*, nempe in navem, *Paulum.*] Quem terrestri itinere illuc euntem ipsi reliquerant, & navi è Troade ad portum hunc vecti erant, quò ille erat venturus, & inde cum eis ulterius profecturus.

Sic enim erat constituens.] Proprie *constitutus* seu *dispositus*, voce passivâ positâ pro activâ, id est ita enim disposuerat, nempe cum sociis suis quum ab ipso discederent colloquutus, ita fieri velle edixerat, atque eis mandaverat.

Quum esset ipse pedibus iturus.] Pedestri itinere brevi deambulaturus, Troade ad vicinam Assum.

Vers. 14. *Quum autem congressus esset nobis.*] Seu convenisset nobiscum.

In Asson.] Seu ad vel apud Assum.

Recepto seu *assumto eo.*] Nempe ad societatem suam, in navem. Et versû proxime præcedente & hic vox ista non significat quasi sursum seu in locum aliquem superiorem Paulus ab iis attolleretur.

Venimus Mitylenem.] Lesbi insulæ urbem præcipuam, ex qua ortus fuit Pittacus Mitylenæus, unus ex septem celebribus Græciæ sapientibus, olim

uno tempore per diversa loca florentibus, & Alcæus nobilis poëta Lyricus, & Sappho poëtria.

Vers. 15. *Et inde abnavigantes, succedente* subintelligitur *die, devenimus adversus Chium.*] Seu è regione Chii, insulæ celebris inter Lesbum, & Samum, vino præstante Chio quod ibi nascitur, claræ.

Alterâ autem, subintellige *die, appulimus Samum.*] Insulam Ioniæ claram, è qua oriundus fuit Pythagoras Samius, philosophus: ubi vixit Polycrates Tyrannus diu fortunatus postea infortunatus. Unde vasa fictilia Samia in diversas regiones deferebantur.

Et quum mansissemus in Trogyllio.] Ad Ioniæ promontorium prope Samum: ibi diversati.

Sequente scilicet *die, venimus in Miletum.*] Urbem Joniæ claram, in qua natus fuit Thales Milesius, è septem Græciæ sapientibus celebribus celeberrimus. Ubi Milesii piscatores tripodem aureum reti ex mari extraxerant, dedicatum postea Apollini Delphico.

Vers. 16. *Judicavit enim Paulus*, seu decreverat, *præternavigare Ephesum.*] Illam Ioniæ urbem celeberrimam, in qua adversus eum tumultus fuerat excitatus supra cap. 19.

Ut non contingeret, proprie in Græco *fieret, ei, tempus terere in Asia.*] Nempe minore, cujus metropolis erat Ephesus. Ratio affertur cur Paulus urbem tam celebrem, & præsertim in qua Ecclesiam Christo collegerat, tunc non adierit. Verebatur scilicet ne si in eam urbem veniisset, à fratribus Christianis ibi habitantibus diu detineretur.

Festinabat enim.] Hujus rationis, rursus alia ratio adjicitur.

Si possibile esset ei.] Quia videbatur difficile quum tempus jam breve restaret. Non indicatur hoc fuisse impossibile, imo potius potuisse fieri, ideoque ut id fieret, Paulum operam dedisse.

Diem.] Id est secundum diem vel ad diem.

Pentecostes.] Quinquagesimæ à Paschatis solennitate, qua etiam festum solenne dictum Pentecoste, à Judæis celebrabatur. De quo respice ad Act. 2. 1.

Fieri in Jerosolymam.] Id est esse Jerosolymis. ὡς pro ὁ ponitur, ut & alibi non raro.

Vers. 17. *A Mileto autem mittens.*] Nempe aliquem vel aliquos ex suis sociis atque comitibus.

In Ephesum.] Vel potius Ephesum.

Evocavit.] Græce proprie *transvocavit*, nempe è loco illo in alium.

Presbyteros seu *Seniores, Ecclesiæ.*] Nempe illius Ephesinæ; qui ita dicti non ab ætatis senio, sed quod essent velut Senatores, quales fere ex iis qui ætate maturi erant, & ideo prudentia atque authoritate aliis junioribus præcellebant, ad hoc officium assumi solebant. De istis Presbyteris Ecclesiæ vide supra cap. 14. 23. xv. 2, 4, 6, 28. Quamvis in transitu, noluit tamen negligere quin hos salutaret atque officii ipsorum admoneret.

Vers. 18. *Ut autem advenerunt ad eum.*] Accersiti discipuli venerunt alacriter ad Magistrum in Christo, charum, videndum atque audiendum.

Ajit eis.] Sermone satis prolixo affatus est eos, instruens monitis salutaribus.

Vos addunt quidam *fratres, scitis.*] Quia hoc inter vos agebatur, vos ipsos testes appello.

A prima die, à qua ingressus sum in Asiam.] Nempe peculiariter & strictissime ita vocatam, illam regionem in qua urbs præcipua fuit Ephesus.

Quomodo vobiscum omne tempus, seu *per omne illud tempus, fuerim.*] Id est quomodo me apud vos gesserim. Vide similem loquutionem 1 Thess. 2. vers. 5 & 10.

Vers. 19. *Serviens Domino.*] Sive Deo Patri, sive Domino Jesu, quem Deus fecit Dominum, quem Paulus nominatim Domini nomine solet denotare. Quanquam res eodem redit: nam qui Domino Jesu Filio Dei unigenito servit, is per eum ipsi Deo servit: nam hac in re Pater & Filius unum sunt. Serviit autem Domino Paulus gloriam ejus pro virili promovens in docendo pie Euangelio, cum præstatione officiorum charitatis erga Deum & proximos.

Cum omni.] Id est omnibus speciebus ac partibus consummata, non in unâ tantum aut alterâ re, ostensa.

Humilitate seu *modestia.*] Virtute tali, quæ est fundamentum omnium virtutum: quæ cupiditatem honorum & gloriæ frenat, atque ambitioni & superbiæ resistit. Vide Eph. 4. 2. Hanc virtutem inprimis ex se ut eximio exemplo disci voluit Dominus Jesus, Matth. xi. 29. Indicat Paulus Apostolus, se quamvis Doctor gentium esset, tamen non superbe egisse, sed sese humiliasse, non contemsisse alios, neque dominium aliquod in fideles quibus docendis præerat usurpasse. Utinam omnes Episcopi id imitentur!

Et multis lachrymis.] Non tantum pro se ipso in precibus ad Deum fusis, sed etiam pro aliis Christianis; & in admonitionibus atque obsecrationibus, eorum qui officia sua parum curabant, ex corde miserante, lachrymas adhibens. Hoc postremum maxime hic respici apparet infra ℣. 31.

Et tentationibus] Id est periculis atque afflictionibus, ut patet ex sequentibus. Talibus homines Deo servientes, ipso permittente, solent tentari, à diabolo tentatore, per ipsius instrumenta, homines malignos, ut exploretur illorum fides, pietas atque patientia. Ita vox tentationum accipitur & alibi, ut 1 Cor. 10. 13. Gal. 4. 14. Jac. 1. 2. 1 Pet. 1. 6. 2 Pet. 2. vers. 9. Apoc. 3. 10. Talis tentatio Paulo incubuit Ephesi, Act. 19. 23, 26. vide & 1 Cor. 15. 32.

Quæ evenerunt mihi, *in* id est *per* vel *ex, insidiis Judæorum.*] Ut Act. 9. 24. xiv. 2, 5. & xx. 3.

Vers. 20. *Ut nihil prætermiserim* seu *subtraxerim*, vel *suppresserim.*] Nempe occultans & reticens, vel ob metum periculorum, vel ob spem lucri.

Eorum quæ conferebant seu *conducebant.*] Id est utilia erant, nempe ad salutem, non solum necessaria: subintelligitur autem *vobis.* Plutarchus inter officia amici veri ponit non subtrahere nec reticere quidquam utilium, de discrimine adulatoris & amici.

Ut non annunciarem vobis seu *quominus annunciarem*, seu *prædicarem.*] Nempe ea quæ ad Euangelium spectant & dogmata salutaria.

Et docerem vos.] Instituendo in capitibus religionis, secundum verbum Dei, de credendis, & sperandis, & faciendis.

Publice

Publice.] In conventibus seu congregationibus ecclesiasticis.

Et secundum domos.] Seu per singulas domos, privatim, obiens ac visitans prout oportebat. Talis assiduitas in docendo & monendo de officiis, ac visitatio auditorum ea de causa, convenit omnibus bonis Euangelii doctoribus & Ecclesiarum pastoribus.

Vers. 21. *Attestans* seu *testificans.*] Id est pro certo significans, & clare hæc ob oculos ponens atque serio & asseveranter docens. Vid. Luc. 16. 28. Act. 18. 5.

Judæisque & Græcis.] Tum illis qui pro Dei populo jam olim censebantur, sed per peccata erant à Deo aversi, & Jesum pro Messia agnoscere in eumque credere nolebant; tum istis gentibus extraneis, quæ à Dei populo erant alienæ: quæ per Græcos intelliguntur. Ut supra cap. 18. 4. XIX. 10 & 17.

In Deum seu *erga Deum, resipiscentiam.*] Seu ad Deum conversionem. De resipiscentia, quæ plus est quam pœnitentia, seu de mutatione mentis à malo in bonum, vide notata ad Matth. 3. 2. Sub qua & fructûs resipiscentiæ, ea digni comprehenduntur. Vide ibid. vers. 8. & Act. 26. 20. Respice & Mar. 1. vers. 15. Luc. 24. 47. Act. 2. 38. v. 31.

Et fidem in Dominum nostrum Jesum Christum.] Cum doctrina de resipiscentia fructuosa, docebat etiam Paulus tum Judæos, tum Gentes extraneas, ut susciperent fidem in Jesum illum Nazarænum, qui est Messias ille populo Judaico à Deo olim promissus, jam exhibitus, quem Deus fecit Christum, seu Unctum suum, Regem populi sui, & Dominum cœlestem. Vide Act. 2. 36. In hoc igitur Jesu Domino ut fiduciam homines collocarent, eique ob spem promissi præmii cœlestis, vitæ æternæ ex ejus manibus olim accipiendæ, obedirent; id Apostolus docebat. Sub fide autem in Jesum Christum, continetur & fides in Deum, in quem jam Judæi antea credebant. Nam per Christum credimus in Deum. Vide 1 Petr. 1. 21. & Joh. 12. 44. In his duobus, resipiscentia, & fide, continetur summa doctrinæ Christianæ. Nulla hic fit mentio tertiæ personæ divinæ: ut & alibi sæpe.

Vers. 22. *Et nunc* seu *nunc autem, ecce ego.*] Post præteritæ vitæ atque doctrinæ suæ commemorationem, nunc prædicit eis res sibi venturas.

Vinctus Spiritu.] Id est à Spiritu Sancto impulsus, ita ut me quasi vinculis constrictum ducat. Vide supra cap. 13. 4. Sic de suo Jerosolymam alio itinere Paulus dicit se eo ascendisse secundum revelationem, Gal. 2. 2, nempe per Spiritum Dei factam. Simile est quod dicitur Jesus deductus in desertum à spiritu, ut tentaretur à Diabolo, Matth. 4. 1.

Vado in Jerusalem.] Obsequens isti instinctui & ductui Spiritus divini, proficiscor in illam Judæorum metropolim. Vide supra vers. 16. Jam quarta vice post suam ad Jesum Christum conversionem proficiscebatur Paulus Jerosolymam.

Quæ in ea occurrent seu *evenient mihi, non sciens.*] Non plane sciebat Paulus in specie, quænam seu cujusmodi afflictiones ipsi essent eventuræ Jerosolymis: præsertim an ibi supplicio capitali esset afficiendus, an non.

Vers. 23. *Nisi quod Spiritus Sanctus.*] Afflatus Dei sacer, Prophetis Dei datus.

Secundum civitatem.] Id est per singulas civitates, nempe per quas Paulus isto itinere susceptо, ibat. Similem dictionem vide Luc. 8. 1.

Attestatur.] Clare & asseveranter hoc significat: nempe per viros divinos Spiritu Dei afflatos, talia pronunciantes. Vide supra cap. 13. 2. & infra cap. 21. vers. 11.

Dicens: Quod vincula me & afflictiones maneant.] Id est quod me hoc exspectet, sic ut supra vers. 5, simile verbum similiter significat, seu quod ista mihi sint parata ut fiant, nempe ut vinculis alliger, & affligar: scilicet ibidem, hoc est ut quædam exemplaria addunt, *in Jerosolymis.* Ut in quo loco iste olim Saulus maxime persequebatur Ecclesiam Christi, in eodem pro ista Ecclesia pateretur.

Vers. 24. *Sed nullius*, scilicet rei, *rationem facio* vel *habeo.*] Id est non curo ista quæ mihi imminent pericula, & mala quod ad carnem attinet, non tanti ea æstimo, ut propter illa officium meum non præstem. Paratus sum absque timore ista omnia pati.

Neque habeo animam meam pretiosam mihiipsi.] Anima hic ponitur pro vita ista temporaria. Ut Matth. 6. 25. x. 39. xvj. 25. Luc. 14. 26. Joh. 12. 25. Philip. 2. 30. Pretiosam animam apud se habere dicitur, qui vitæ parcit, ut 2 Reg. 1. 13, 14. Declarat Paulus se non solum vincula non metuere, sed nec mortem defugere, propter implendum officium. Ita animæ magnæ quasi prodigus fuit Paulus Apostolus: sed non proprie prodigus, quando eam in id quod conveniebat, erat impensurus. Loquitur autem comparate, significans minus caram sibi esse vitam, quam functionis suæ absolutionem. Tali animo forti & mala corporalia atque etiam mortem quanquam atrocem non metuente propter officium, convenit esse omnes Christi servos fideles.

Ut perficiam.] Seu ad finem deducam, ita ut decet.

Cursum meum.] Seu curriculum quasi in stadio decurrendum ad metam præfixam, propositum & designatum ab agonotheta Christo. Vide 1 Cor. 9. 24. De ejusdem cursus absolutione loquitur idem Paulus 2 Cor. 4. 7.

Cum gaudio.] Animo alacri atque læto.

Et ministerium.] Exponit quid per cursum illum intelligat, nempe munus Apostolicum, quod ita vocatum etiam Act. 1. 17 & 25. vj. 4.

Quod accepi à Domino Jesu.] Demandatum ab isto Domino cœlesti cujus sum minister. Vide Act. 13. vers. 2. & xxij. 21. Gal. 2. 7. Eph. 3. 8. [1 Tim. 2. vers. 7. 2 Tim. 1. 11.]

Attestari.] Id est ut testificer, seu clare & certo doceam. Vide supra vers. 21.

Euangelium.] Bonum ac lætum nuncium, quod Apostoli hominibus jussu Christi annunciabant.

Gratiæ Dei.] Declarat quid istud Euangelium in se contineat, nempe gratiam Dei erga homines maximam, scilicet de vita æterna felicissima in cœlis degenda ab hominibus, per fidem vivam in Jesum Christum absque operibus Legis obtinenda. Hinc Euangelium solet vocari gratia, ut Joh. 1. 17. Rom. cap. 6. 14, 15. Hebr. 12. 15. xiij. 9. 1 Petr. 5. 12.

Vers. 25. *Et nunc ecce ego scio.*] Deo vel Domino Jesu id revelante per Spiritum Sanctum.

Quod non amplius videbitis faciem meam vos omnes.]

Id est

Id est nemo vestrum jam posthac me videbit; per Hebraismum. Indicat se vel vinculis vel morte impediendum esse quominus ad eos revertatur.

Inquibus transivi.] Id est per quos, seu per quorum regiones & urbes peragravi.

Prædicans regnum Dei.] Id est Euangelium seu bonum nuncium, de regno Dei, hoc est beatissimo ac dignissimo statu quo homines ex gratia Dei, per Christum ejus, Regem cœlestem, in cœlis sunt potituri. Vide Luc. 13. 28. XIV. 15.

Vers. 26. *Ideo testor vobis.*] Ex iis quæ narravit infert protestationem; coram Deo protestans erga ipsos.

In hodierna die.] Hoc præsenti tempore, ut memineritis.

Quod purus ego [*sum*] *à sanguine omnium.*] Id est quod mihi non debeat hæc culpa imputari, si quis vestrum pereat in æternum: quia ego fideliter vos docere, & monere non neglexi. Quia plerumque in perdendo aliquo sanguis ejus effunditur. Et solet sanguis poni pro sanguinis reatu. Vide Matth. 23. 35. Respice supra cap. 18. 6. vide Ezech. 3, 19. XXXIIJ. 4, 5 & 9.

Vers. 27. *Non enim subterfugi* vel *subtraxi.*] Sive me sive ea quæ à me proferri debuerunt. Respice supra vers. 20. Rationem affert suæ protestationis, quod eos fidelissime & plenissime docuerit.

Ut non annunciarem vobis omne consilium Dei.] Hoc universale dictum restringendum est ad officium Apostolicum. Per consilium Dei intelligitur voluntas istius Regis cœlestis de hominum salute atque ejus conferendæ modo & mediis. Hoc significat Apostolus, se ea omnia quæ hominibus speratu creditu & factu sunt utilia, quæ Deus primus istorum author decrevit & ipsi per Jesum Christum ac per Spiritum suum revelavit, clare illis discipulis prædicasse. De tali consilio Dei vide Luc. 7. 30. & Eph. 1. 11. Est metaphora ab hominibus consilium ineuntibus de iis rebus quas decernere & ad effectum deducere volunt.

Vers. 28. *Attendite ergo.*] Id est diligenter curate id quod est officii vestri.

Vobis ipsis.] Primum vos diligentes estote ac vigilantes circa curam animarum vestrarum propriarum, ne à vera fide & pietate declinetis, vel in his negligentes sitis: sed ita vos geratis sicut debetis. Vide 1 Tim. 3. 2, 3, 4. & IV. 16.

Et omni vel *toti, gregi.*] Per metaphoram ita vocatur Ecclesia discipulorum Christi velut ovium, ut Luc. 12. 32. Joh. 10. 16. vide 1 Petr. 5. 2. Hac appellatione significatur, fideles Christi debere frequentare congregationes sacras, & non esse segreges atque solivagos.

In quo vos Spiritus Sanctus posuit.] Id est constituit atque præfecit Deus & Christus ejus, per Spiritum suum seu afflatum sanctum id fecit: quo Spiritu Sancto repleti Apostoli, ejus ope per impositionem manuum eos qui Ecclesiis præficiendi erant, donis spiritualibus collatis, ad hoc munus ordinarunt. Vide Act. 14. 23. & 2 Tim. 1. 6. Spiritui Dei Sancto tribuitur hoc opus, istos Pastores constituendi, non quod Spiritus Sanctus sit persona, sed quod Deus per Spiritum suum Apostolis datum id fecerit. Ita supra cap. 4. 28. dicitur quod manus & consilium Dei quiddam definiverit. Nec tamen ideo ista manus vel consilium Dei est aliqua persona.

Episcopos.] Græcum nomen significat Inspectores, quod officium ipsis sit demandatum seu præfectura commissa inspiciendi vigilanter atque diligenter & curandi ea quæ ad auditorum fidem & mores spectant, iisque circa salutem animarum prospiciendi. Vide supra cap. 1. 20. Qui superius vs. 17 vocati sunt Presbyteri, iidem nunc vocantur Episcopi. Unde apparet non fuisse in primitiva Ecclesia Christiana ita distincta Episcoporum & Presbyterorum officia atque gradus, sicut nunc apud aliquos distinguuntur. Vide & Tit. 1. 5, 7. & 1 Petr. 5. 1, 2. Et notandum est hic unius Ecclesiæ Ephesinæ non unum Episcopum, sed plures nominari.

Ut pascatis.] Nempe pabulo spirituali, id est gubernetis atque dirigatis, in bonum & commodum istorum qui gubernantur. Metaphora sumta ab officio eorum qui greges pecorum pascunt. Vide Matth. cap. 2. 6. Joh. 21. 16. Isti Pastores spirituales à Deo præfecti pascendo gregi non suo sed Domini sui, supremi Pastoris, debent bono gregis consulere, & salutem ejus procurare, verbo Dei & salutaribus monitis, pascentes. De quorum officio vide 1 Petr. 5. vers. 2, 3. Et non esse similes illis malis pastoribus, de quibus Ezech. 34.

Ecclesiam.] Id est conventum atque congregationem & cœtum seu coitum multorum discipulorum, salutarem doctrinam profitentium. Respice Matth. cap. 16. 18. & XVIIJ. 17. Non igitur ipsi Episcopi soli sunt Ecclesia, multo minus unus aliquis Episcopus Episcoporum. Nam & Ecclesia Græce convocationem significat, & ecce hic ab Episcopis distinguitur Ecclesia. Vide & Philip. 1. 1.

Dei.] Nullus Episcoporum existimare debet Ecclesiam quam pascit ita esse suam ut ipse sit ejus Dominus. Nam Ecclesia est grex Dei 1 Cor. 1. 2. X. 32. XJ. 16. 2 Cor. 1. 1. Videatur & locus paulo ante citatus 1 Petr. 5. 2, 3, & Ecclesia Domini Jesu Christi. Matth. 16. 18. Rom. 16. 16. Vox ista *Dei* non eodem modo in exemplaribus habetur. Beza testatur in quinque exemplaribus se legisse *Domini*, & *Dei*. Aliqua exemplaria Græca non pauca simpliciter habent *Domini*. Per quem Dominum ex more loquendi Apostolico merito intelligitur ille qui à Deo Altissimo factus est Dominus cœlestis Act. 2. 36. ille cum uno Deo ex quo omnia, colendus Christianis Dominus per quem omnia, 1 Cor. 8. 6. Syrus Interpres habet hoc loco *Christi*. Certe hoc cum sequentibus optime convenit.

Quam acquisivit.] Seu comparavit sibi in possessionem, ut ista Ecclesia sit populus ejus peculiaris. Vide Eph. 1. 14. & 1 Petr. 2. 9.

Per proprium sanguinem.] Id est suum. Nam in Sacris Literis vox *proprius* opponitur alieno. Ut Joh. 1. 11, 42. X. 3, 4, 12. Act. 4. 23. Rom. XI. 24. 1 Cor. 6. 18, & alibi passim. Indicat quali impendio iste Dominus istum gregem, seu Ecclesiam suam sibi acquisiverit; nempe impenso in id sanguine suo. Si in verbis proxime præcedentibus legatur nomen *Domini* ita ut per eum intelligatur Dominus Jesus, vel *Christi*, res erit plana: quippe Jesus Christus sanguinem

guinem ſuum proprium atrociter fundi permiſit, ut per eum fuſum, hunc populum qui eſt Eccleſia ipſius, ſibi emeret: quippe per mortem ſanguinolentam toleratam adeptus eſt à Deo Patre poteſtatem Eccleſiæ in nomen ſuum colligendæ, & ad regnum cœleſte perducendæ, ſecundùm prophetiam Eſa. 53. 10, 11, 12. Quod ſi legatur *Dei*, & per Deum abſolute ac ſubjective poſitum, ex uſu Sacræ Scripturæ, Deus ille Altiſſimus qui à nullo eſt ſed à ſeipſo, nempe Deus Pater intelligatur; certum eſt Deum non habere proprie in ſe ſanguinem. Ideo vel ita hoc eſſet accipiendum, ut ſanguis Filii Dei unigeniti Jeſu Chriſti cenſeantur eſſe ſanguis ipſius Dei Patris, quia & ipſe iſte Jeſus Chriſtus totus Dei eſt, & ſanguis ejus in poſſeſſione Dei Patris fuit, & hujus juſſu impenſus eſt pro hominibus. Dixit alibi idem Paulus de ſervis Dei loquens, & corpus & ſpiritum eorum eſſe Dei, 1 Cor. 6. 20. Vel ita accipienda erunt hæc verba ut ſignificent Deum nempe Patrem acquiſiviſſe Eccleſiam per ſanguinem proprii, nempe Filii ſui: admiſſa in verbis Græcis trajectione. Et ſane quidam legunt ita, *per illum ſanguinem illius proprii.* Quemadmodum verba Græca exponi poſſunt.

Notandum eſt ad redimendos à miſerrima ſervitute Diaboli, homines, & Deo emendos ut eſſent populus ejus tam eximium pretium eſſe adhibitum, nempe ſanguinem ipſius Filii Dei unigeniti Jeſu Chriſti. Vide Hebr. 9. 12. 1 Petr. 1. 18, 19. Apoc. cap. 5. 9. Tali magno pretio impenſo ad iſtum populum acquirendum, conſtat populum hunc qui eſt in Eccleſia Chriſti, eſſe ipſi Chriſto valde carum. Ideo tanto magis curandum eſt Paſtoribus Eccleſiæ ut iſtum populum ſibi à Chriſto commiſſum bene ac diligenter paſcant.

Verſ. 29. *Ego enim ſcio hoc.*] Revelante Domino per Spiritum illum Sanctum. Ut ſupra ℣. 25.

Quod ingredientur poſt abitum meum.] Significat Paulus id eventurum poſt ſuum ab illis diſceſſum, imo poſt exceſſum ex hac vita.

Lupi.] Per metaphoram ita vocantur falſi & improbi doctores, dogmatibus perniciosis gregem Dei ac Chriſti corrumpentes atque perdentes. Vide Sophon. 3. 3, 4. & Matth. 7. 15. De talibus vaticinatus eſt alibi Paulus, 1 Tim. 4. 1, 2. & Petrus, 2 Petr. 2. verſ. 1. & ſeqq. Tales tamen lupos ſpirituales, id eſt falſos doctores ſeu hæreticos, non debent fideles Chriſti qui ſunt oves violentis mediis carnalibus perdere; atque è vita tollere. Nam id & Apoſtoli non faciebant. Sufficit ut ſpiritualibus modis eis reſiſtant veri Paſtores. Vide 2 Tim. 2. 24, 25.

Graves.] Id eſt intolerabiles, ſævi.

In vos ſeu *in medium veſtri.*] Ita ut inter vos verſentur, voſque maligne aggrediantur.

Non parcentes gregi.] Perſeverat in ſimilitudine & allegoria cœpta ℣. 28. Per gregem intelligit diſcipulorum Chriſti, qui etiam oves vocantur, cœtum, ſeu Eccleſiam. Hunc gregem Chriſtianorum iſti lupi abſque miſericordia ſeu commiſeratione male tractaturi, vexaturi, & perdituri, ſignificantur.

Verſ. 30. *Et ex vobis ipſis.*] Ex Epiſcopis ſeu Inſpectoribus ac Paſtoribus Eccleſiæ, quos tunc Paulus alloquebatur, ut patet ex ℣. 28, quanquam notantur non tantum illi ipſi qui tunc ibi erant, ſed etiam eorum ſucceſſores, per alias quoque Eccleſias. Ita etiam legitime vocati ad Epiſcopatum ex Paſtoribus in lupos degenerarunt.

Exſurgent.] Seu exorientur, talia agere aggredientur.

Viri loquentes perverſa.] Docturi dogmata à recto deflectentia, & ipſa Apoſtolorum verba in pravum ſenſum detorturi. Tales temporibus adhuc Apoſtolicis erant Hymenæus, Alexander, Phygellus, Hermogenes, Philetus. 1 Tim. 1. 20. 2 Tim. 1. 15. & ij. 17, 18. Tales erant & Nicolaitæ, de quibus Apoc. cap. 2. 6 & 14, 15. & Gnoſtici, & alii hæretici. Vide & 1 Joh. 2. 18, 19, de præcurſoribus Antichriſti Magni. Magis autem poſt deceſſum Apoſtolorum erumpebant homines falſa docentes, atteſtante Egeſippo, cujus verba allegat Euſeb. in hiſtoria Eccleſiaſtica. Quid mirum igitur quod longiori poſt Apoſtolos tempore, plures etiam Epiſcopi conſpirarint in dogmata pernicioſa ſub titulo traditionum Apoſtolicarum proponenda?

Ut abſtrahant diſcipulos poſt ſe.] Nempe ut eos qui Chriſtiani erant, à vera Chriſti doctrina abductos, ad ſua commenta ſectanda adducant.

Verſ. 31. *Ideo vigilate.*] Ex hac ratione, à magno periculo imminente allata, infert Apoſtolus rurſus adhortationem ad illos Epiſcopos Epheſios, de diligenti cura Eccleſiæ, quam hic notat nomine vigilantiæ: ut quaſi excubitores vigiles attente & circumſpecte præcaveant talia pericula ſpiritualia.

Memores.] Seu memoriâ tenentes quomodo apud vos egerim.

Quod triennium.] Prope tres annos quamvis non integros Paulus Epheſi tranſegit & docuit. Vide Act. 18. 19. XIX. 1, 8 & 10.

Noctem & diem non ceſſavi.] Fere aſſiduo, vix unquam intermittens: non ſolum diebus ſed & noctibus agens hoc negotium.

Cum lachrymis monens unumquemque.] Ita pathetice cum magno affectu & conatu monebat officii Apoſtolus illos Epheſios, ut etiam ex commotione animi miſerantis eos qui in officiis erant negligentiores, monitis atque obſecrationibus lachrymas adhiberet, ad ipſos commovendos.

Verſ. 32. *Et nunc commendo vos fratres Deo.*] Diſceſſurus ab Epheſiis ut non amplius ad ipſos rediturus, valedicens eis ut fratribus dilectis, ejuſdem Patris, nempe Dei filiis, committit curam eorum ipſi Deo, ut is eos à malis maxime ſpiritualibus tueatur atque conſervet.

Et ſermoni gratiæ ejus.] Non tantum Deo illos committit curandos, ſed & ſermoni gratiæ ipſius Dei. Ita perſonæ adjungit rem quæ non eſt perſona, idque in cura hominum ſalutari. Per iſtum ſermonem gratiæ Dei, quidam intelligunt ipſam gratiam ſeu favorem Dei. Sed potius intelligitur Euangelium, in quo gratia Dei ſalutaris hominibus annunciatur.

Qui.] Vel Deus, remotius nominatus, vel ſermo gratiæ qui propius eſt poſitus. Hunc poſteriorem ſenſum ſequuti ſunt Syrus & Arabs, & Eraſmus. Utrumque conſiſtere poteſt, ita ut Deus ea quæ ſequuntur agat ſicut cauſa principalis, at ſermo gratiæ Dei ſicut cauſa media ſeu inſtrumentalis, vel ut

Deus

Deus per iſtum ſermonem ſuum gratioſum iſta faciat.

Poteſt.] Significat non otioſam Dei potentiam, ſed cum voluntate eò propenſâ conjunctam, actuoſam.

Superædificare.] Id eſt inchoatum à me in vobis opus doctrinæ ſalutaris per augmentum inſigne magis promovere. Vide Col. 2. 7.

Et dare vobis hæreditatem.] Proprie ſortis acceptionem, ſeu poſſeſſionem. Intelligit vitam æternam in cœleſti regno ex Dei gratia dandam filiis Dei, ut eam jure hæreditario poſſideant perpetuo. Vide 1 Petr. cap. 1. 4.

In ſanctificatis omnibus.] Seu inter omnes ſanctos, quos Deus per ſermonem Euangelii atque fidem vivam ei adhibitam, & per ſpiritum ſuum ſanctificavit: Inter quos ſi in ſanctitate vitæ permanſerint iſta hæreditas cœleſtis dividetur. Similis loquutio videatur Act. 26. 18. & Eph. 1. 18. & Col. 1. 12. *In* ponitur pro *inter*.

Verſ. 33. *Argentum, aut aurum, aut veſtitum nullius concupivi.*] Proteſtatur Paulus ſe inter Epheſios vixiſſe abſque ſpecie avaritiæ, ita ut & laboris honeſti in docendo ſuſcepti præmia ab illis non requireret, nec accipere vellet. Simile quid fuit in Moſe, Num. 16. 15. & in Samuele, 1 Sam. 12. 3. Sed in Paulo qui & alibi alias non eſt uſus jure vivendi ex ſalario ab auditoribus collato, 1 Cor. 9. 12, 15, & 18. 2 Cor. 11. 9. Philip. 4. 15, quiddam laudabilius, quod mox ſequitur.

Verſ. 34. *Ipſi autem noſcitis.*] Ipſorum quos alloquitur Epheſinorum Preſbyterorum notitiam & conſcientiam appellat, ut iſti ipſum imitentur quantum poſſunt.

Quod uſibus meis.] Quod attinet ad victum & amictum.

Et iis qui erant mecum.] Non tantum ſuis uſibus Paulus providebat ac ſibiipſi neceſſaria quærebat & ſuppeditabat, ſed etiam iis qui ei erant itinerum ſacrorum comites, quales non pauci recenſentur ſupra verſ. 4.

Subminiſtrarunt manus iſtæ.] Paulus Apoſtolus eximius, doctor gentium, labore manuum ſuarum victum acquirebat. De quo ſupra cap. 18. 3. vide & 1 Cor. 4. 12. 1 Theſſ. 2. 9. 2 Theſſ. 3. 8. Quidni etiam alii docti & Doctores inter Chriſtianos, quando poſſunt, proprio labore victum ſibi quærant?

Verſ. 35. *Omnia.*] Id eſt per omnia, ſeu in omnibus, vel omnino. Similis loquutio exſtat, 1 Cor. 9. verſ. 25. x. 33. Eph. 4. 15.

Oſtendi vobis.] Non tantum verbis, ſed etiam factis in me ipſo ut exemplari exhibitis.

Quod ita laborantes.] Cum moleſtia.

Oportet ſuſcipere.] Quaſi manu porrectâ ſuſtentare, ne cadant.

Infirmos.] Debiles quod attinet ad ſpiritum, in fide & pietate, ut Rom. 14. 1. xv. 1. 1 Cor. 9. 22, qui facile offenduntur etiam iis quibus offendi non decet. Ac præſertim eos qui de ipſo Paulo Apoſtolo male ſuſpicabantur, quaſi is Euangelium doceret commodorum corporalium cauſâ.

Meminiſſeque ſermonum Domini Jeſu, quod ipſe dixerit.] Dictum iſtud quod ſequitur non exſtat hiſce verbis expreſſum apud eos qui in Euangeliis Jeſu facta atque dicta enarrarunt. Sed primum poteſt fieri ut Jeſus hoc apophtegma pronunciarit quamvis id non ſit in hiſtoria ſacra narratum, quod Paulus ex traditione ab iis qui à Domino audierunt acceperit: deinde etiamſi non iſtis verbis ſit hoc expreſſum, tamen ſunt in Euangelio quæ indicant tale fuiſſe Jeſu Chriſti placitum.

Beatum eſt dare magis ſeu *potius, quam accipere.*] Primo, quia dare eſt ſignum abundantiæ, at accipere egeſtatis, ut ſcripſit Auguſtin. Deinde, quia dare eſt honeſtius & indicium virtutis, nempe beneficentiæ ſeu liberalitatis, at accipere non eſt virtutis, ſed vel neceſſitatis, vel etiam cupiditatis. Quod & Ariſtot notavit, dum ſcripſit, magis virtutis proprium eſſe, beneficio afficere, quam affici, Ethic. Nicom. lib. 4. cap. 1. Denique potiſſimum ideo, quia is qui dat egentibus beneficia, liberaliter, propterea quia dedit, habebit à Deo compenſationem eximiam, Luc. 12. 33. xvj. 9. xviij. 22. 1 Tim. 6. 19, at qui accipit beneficia, nullam pro ipſa acceptione mercedem obtinebit. Sed tamen non eſt inhoneſtum nec inconveniens, ſi quis pro eo quod labore ſuo honeſto meruit, accipiat præmium, ut ſibi debitum, vide Matth. 10. 10. Luc. 10. 7. 1 Cor. 9. 14. 1 Tim. cap. 5. 17, 18. modo iſta acceptio fiat abſque ſcandalo.

Verſ. 36. *Et hæc dicens* ſeu *quum dixiſſet, poſitis genibus ſuis*, nempe ad terram, flexis, *cum omnibus iis oravit.*] Monitis ad illos Preſbyteros directis, addidit precationem ad Deum, qua proculdubio, inter cætera, hoc precatus eſt ut Deus, in eis quæ ipſos monuit, efficiendis, eos adjuvaret, & gloriam ſuam, cum hominum ſalute, retineret atque promoveret. Geſtus genuum flexionis in precibus eſt ſignum magnæ coram Deo ſubmiſſionis, atque erga eum reverentiæ. Tali cum geſtu ſupplicum preces enixæ peragebantur, à Solomone 1 Reg. 8. 54. 2 Paral. 6. 13. à Daniele, Dan. 6. 10. à Jeſu Chriſto, Luc. 22. 41. à Stephano, Act. 7. 60. à Petro, IX. 40. & ab ipſo Paulo alibi, vide Eph. 3. 14.

Verſ. 37. *Sufficiens* ſeu *magnus, autem factus eſt ploratus omnium.*] Ob Pauli ab illis abitum. Ita ſolet fieri dum amici ab amicis charis ſeparantur.

Et incumbentes in collum Pauli, deoſculabantur eum.] Et hæc erant ſigna amoris, erga ipſum.

Verſ. 38. *Dolentes maxime ob ſermonem quem dixerat, quod non amplius faciem ejus eſſent conſpecturi.*] Vox iſta quæ hic vertitur *dolentes* ſignificat magnum dolorem cum tormento. Satis grave fuit quod ab eis procul diſcederet, ſed gravius adhuc & triſtius quod eum qui ipſos religionem veram docuerat, & in periculis circa religionem imminentibus juvare poterat, jam poſthac unquam videndi ſpes præcideretur.

Deduxerunt autem eum ad navem.] Comitati & proſequuti ſunt amice uſque ad eum locum, ex quo ulterius erat provehendus: ut cum ipſo adhuc eſſent, eumque viderent & alloquerentur, quamdiu poſſent.

CAPUT XXI.

Verſ. 1. *Quum autem factum eſſet ut provehere-mur nos.*] Nempe Paulus cum Luca, & aliis ſociis.

Abſtracti

Abstracti ab eis.] Vel separati simpliciter, ut Luc. cap. 22. 41, vel ægre ab invicem divulsi.

Recta currentes, venimus in Coum.] Cous vel Co insula inter Cycladas celeberrima: insignis cultu Æsculapii, & quod esset patria Hippocratis Coi, Medicorum, & Apellis, Pictorum, præcipui.

At sequente scilicet *die, in Rhodum.*] Insulam claram atque inclytam, in qua fuit celebris ille Colossus, seu statua, Apollini sive Soli erecta, ex ære fabricata, altitudine centum & quinque pedum; Id fuit unum è septem celebribus mundi miraculis.

Et illinc in Patara.] Urbem Lyciæ maritimam.

Vers. 2. *Et inventâ navi quæ trajiciebat.*] Id est trajectura seu transfretatura erat.

In Phœniciam.] Regionem Syriæ de qua supra cap. XI. 19. In qua celebres urbes Sidon atque Tyrus. Hæc regio ita dicta à Palma, quæ Græce vocatur Phœnix. Ab hac regione profecta gens Punica in Africa consedit.

Inscendentes.] Seu conscensâ illâ navi, *provecti sumus.*

Vers. 3. *Apparentes autem Cypro.*] Id est quum nobis apparuisset Cyprus, per Hypallagen. De Cypro insula celebri, quæ regnum quondam constituebat, dictum supra ad cap. 4. 36. & XIII. 4.

Et relinquentes eam sinistram.] Seu ad sinistram manum.

Navigavimus in Syriam.] Regionem Asiæ magnæ, cujus regionis pars erat Chananæa.

Et devecti sumus Tyrum.] Urbem Phœniciæ littoralem, olim celebrem mercatura, & opibus. Vide Esai. 23. & Eze h. 27. Hebraice vocata Zor, unde quondam dicta Sarra. Hinc ostrum Sarranum, seu purpura.

Illic enim navis exoneratura seu *depositura erat, onus.*] Nempe id quo erat impleta seu saburrata, scilicet merces.

Vers. 4. *Et inventis discipulis.*] Id est Christianis quibusdam, vide supra cap. XI. 19 & 26, illic Tyri habitantibus. Beza ad hunc locum notavit, distingui discipulos à fratribus, qui infra vs. 7 nominantur: ut discipuli dicantur ubi credentes in Christum adhuc erant dispersi, nondum constitutis ibi Ecclesiis; fratres autem, ubi jam Ecclesiæ erant constitutæ. Sed existimo hoc discrimen non esse firmum. Vide supra cap. 9. 26. de Jerosolymitanis, XI. 29. de Anthiochenis, & XIV. 28. & rursus XV. 1, 10, 36. XVI. 40.

Mansimus ibi dies septem.] Conversatione cum illius loci Christianis gaudentes.

Qui Paulo dicebant per spiritum.] Id est quum Spiritu Sancto seu afflatu divino revelante cognovissent Paulo illic imminere pericula, inde impellente charitate monebant eum,

Ne ascenderet in Jerusalem.] Quia prævidebant eum Jerosolymæ esse affligendum, ideo eum ab adeunda Jerosolyma dehortabantur, ut non incurreret in periculum. At Spiritus Sanctus impellebat Paulum ut iret Jerosolymam, vide supra cap. 20. 22. Non est autem iste spiritus quamvis in diversis hominibus existens, sibiipsi contrarius, neque secum ipse pugnat. Apparet igitur istos Prophetas hoc tantum à Spiritu Sancto dictatum habuisse quod Paulum Jerosolymæ manerent pericula gravia, inde autem, non jam ex dictamine Spiritus Sancti, sed ex suæ rationis collectione, & ex benevolentia erga Paulum, hoc iter ei dissuasisse.

Vers. 5. *Quum autem factum esset ut nos perficeremus* seu *perageremus, illas dies.*] Nempe septem diebus superiore versu memoratis illic Tyri transactis.

Exeuntes, nempe ex urbe Tyro, *vadebamus.*] Nempe pergentes iter nostrum versus Jerosolymam continuare.

Prosequentibus nos omnibus.] Nempe illis Tyriis Christianis.

Cum uxoribus, & liberis, usque extra civitatem.] Indicatur eorum charitas erga Paulum.

Et positis genibus, in littore, oravimus.] De precibus cum ingeniculatione, respice notata supra ad cap. 20. 36. Precabantur autem in littore, ad oram maris, loco solitario, ab urbe remoto. Usitatas fuisse Judæis in jejunio preces littorales apparet ex Tertull. de jejuniis, & adversus Nationes I. In precibus istis ex occasione discessus Pauli susceptis, proculdubio continebatur præter alia imploratio opis divinæ, ut tum illi discipuli in rebus præsertim ad salutem animarum spectantibus juvarentur, tum ut iter istud Pauli Jerosolymitanum, evaderet in gloriam Dei.

Vers. 6. *Et salutantes*, vel potius *complexi.*] Cum osculis, ex more. Respice supra cap. 20. 1.

Alii alios.] Mutuò, seu invicem.

Ascendimus in navem.] Nempe nos, qui ulterius eramus profecturi.

Illi autem.] Nempe discipuli, incolæ Tyri.

Reverterunt in propria.] Id est ad suam quisque domum.

Vers. 7. *Nos autem navigationem peragentes* vel *exsequentes.*] Seu ulterius navigando pergentes.

A Tyro, devenimus Ptolemaïda.] Urbem in Chananæa, ad littus maris mediterranei sitam, ita denominatam à nomine Ptolomæi Regis Ægypti, restauratoris: quæ olim vocata Accho, vide Judic. I. vers. 31, sicut eam Syrus Interpres hoc loco vocat.

Et salutatis fratribus.] Id est Christianis qui ibi habitabant.

Mansimus diem unam apud eos.] Ab itinere respirantes aliquantum & requiescentes, tum præcipue fratrum conversationi aliquid indulgentes.

Vers. 8. *At postera* scilicet *die, egressi.*] Nempe Ptolemaïde.

Qui circa Paulum scilicet *erant.*] Id est Paulus, & qui cum eo erant, comites itineris ejus. Similis loquutio supra cap. 13. 13. Aliqua exemplaria omittunt hoc loco istas voces.

Venimus in Cæsaream.] Nempe illam prope mare mediterraneum sitam, de qua supra cap. 8. 40, in qua conversus est ad Christum ille Cornelius Centurio, supra cap. 10. sed non eadem die qua exiverunt Ptolemaïde, venerunt Cæsaream; nam est plurium dierum distantia.

Et ingressi in domum Philippi.] Qui jam pridem postquam convertit ad Christum illum Æthiopem Eunuchum, venerat Cæsaream, vide supra cap. 8. vers. 40. Apparet eum ab illo tempore ibi habitasse: & notandum est eum ibi habuisse domum suam.

Evangelistæ.] Ita vocatur non quod Evangelicam

hiſtoriam ſcripſerit, ut nunc vulgo tales ita vocantur, ſed quod Euangelium prædicaverit. Vide ſupra cap. 8. 5, 6 & 12. Hoc ſignificatu hæc vox ponitur & alibi, ut Eph. 4. 11. & 2 Tim. 4. 5, & notare videtur tales Euangelii præcones qui non erant certæ Eccleſiæ affixi.

Qui erat ex illis ſeptem.] Nempe ex Diaconis Jeroſolymæ electis. Reſpice ſupra cap. 6. 5. Sed è Diacono, miniſtrante menſis, ſeu victui pauperum procurando, promotus eſt ad munus præſtantius ut eſſet præco Euangelii.

Manſimus apud eum.] Diverſati atque hoſpitio uſi, ut fratres apud fratrem, gaudentes converſatione ejus & aliorum qui Cæſareæ habitabant Chriſtianorum.

Verſ. 9. *Huic autem erant filiæ.*] Apparet hunc Euangelii præconem habuiſſe uxorem, ex cujus conjugio filias ſuſceperat.

Virgines.] Quæ tunc nondum nupſerant, ſed poſtea eas nupſiſſe ſcribit Clemens Alexandrinus. Quodſi in virginitate perſeverarunt, non apparet eas in monaſterium aliquod ſe recluſiſſe, ſed in domo patris cum eo habitaſſe, quamvis *quatuor* eſſent.

Prophetantes.] Quæ ſpiritu prophetico erant præditæ, ut eo revelante poſſent prædicere futura: ſicut Debora uxor Lapidoti, Judic. 4. 4. & Hulda 2 Reg. cap. 22. 14. & illa vidua Anna Prophetiſſa Luc. 2. 36. Ita non tantum viris ſed & fœminis pietate inſignibus tunc ſpiritum propheticum Deus impertiebat. Vide Joël. 2. 28. & Act. 2. 17, 18.

Verſ. 10. *Permanentibus autem nobis*, ſcilicet illic Cæſareæ, *dies plures.*] Quippe tum Philippi & aliorum Chriſtianorum converſationi ſacræ indulgentes, tum ab itinere præterito marino interquieſcentes, & ad fururum iter pedeſtre ſeſe præparantes.

Devenit quidam à Judæa Propheta nomine Agabus.] De quo reſpice ſupra ad cap. 11. 28, 29.

Verſ. 11. *Et.*] Particula copulativa poſita loco pronominis relativi, *is* vel *qui*.

Veniens ad nos, & tollens ſeu *ſumens, zonam Pauli.*] Id eſt cingulum quo is ſeſe præcingebat.

Vincienſque ſeu *ligans*, nempe illa zonâ, *ſibi* vel potius *ſuas, manus & pedes.*] Aliqui pro *ſibi* legunt *ipſi*. Inter Græcas voces, quarum illa eſt αὐτῶ, iſta αὑτῶ, reſpectu ſcriptionis parva ac differentia. Videtur tamen probabilius Agabum Prophetam, ex more Prophetarum, potius ſibi ipſi quam Paulo, manus & pedes ligaſſe. In more fuit Prophetis ut ea quæ verbis prædicebant, percipienda auribus, etiam per ſymbola externa oculis exponerent. Ut Eſa. 20. verſ. 2, 3. Jer. 13. 1, 4. xxvij. 2. Ezech. 4. toto & v. 1. ſeqq. & xij. 3. ſeqq.

Ajit: Hæc dicit Spiritus Sanctus.] Non ita ut extra in aëre hæc vox audita fuerit: nam hac ratione potuiſſet exiſtimari Deum Patrem vel Jeſum Chriſtum eam per Angelum pronunciaſſe. Sed quod Agabo Prophetæ, per Spiritum Sanctum, id eſt afflatum Dei, in ipſo exiſtentem, hoc ſuggeſſum fuerit, ut talia divinitus ſibi revelata pronunciaret. Vide ſupra cap. 13. 2.

Virum cujus eſt zona iſta, ita vincient in Jeruſalem *Judæi, & tradent in manus Gentium.*] Id eſt Paulum: quæ prophetia impleta eſt eventu, infra ℣. 33.

Verſ. 12. *Quum autem audiſſemus iſta, rogabamus noſque.*] Pauli itinerum comites, ut Lucas & Ariſtarchus & Trophimus.

Et illi loci incolæ.] Qui Cæſareæ habitabant Chriſtiani.

Ut non aſcenderet ipſe, nempe Paulus, *in Jeruſalem.*] Id faciebant ex charitate erga Paulum, & erga Eccleſias Chriſti, quibus is uſui eſſe potuit.

Verſ. 13. *Reſpondit autem Paulus: Quid facitis plorantes.*] Id eſt cur hoc facitis, quod ploretis? vide ſimilem loquutionem Marc. xi. 5, affectum eorum humanum quamvis ex animo erga ſe amico profectum, ſed intempeſtivum & inutilem, coërcuit.

Et confringentes meum cor.] Quaſi conterentes ſeu comminuentes. Per metaphoram, contritio cordis, vocatur, animi afflictio, per contriſtationem, ut Luc. 4. 18. Hæc ita dicebat Paulus, quod animum ejus propenſum ad obediendum Dei voluntati, etiam cum perpeſſione rerum corpori moleſtiſſimarum, iſti ſuis contrariis precibus & ploratibus turbarent.

Ego enim non ſolum vinciri.] Quod quamvis moleſtum, tamen minus eſt.

Sed & mori.] Scilicet morte præternaturali, aliquo atroci mortis genere affici, atque necari.

In Jeruſalem.] Textus Græcus habet hic caſum quartum, quaſi *in Jeroſolymam* ſed ſignificatur, *Jeroſolymæ*, εἰς poſito pro ἐν. Sicut ſupra cap. 20. 16.

Paratè habeo.] Id eſt paratus ſum. Ita in animo meo propoſui & inſtitui, ut talia ſubire atque perpeti non detrectem. Vide ſupra cap. 20. 24.

Pro nomine Domini Jeſu.] Id eſt propter Dominum meum Jeſum, propter ejus gloriam, ut ea etiam per mortem meam promoveatur. Nomen alicujus pro aliquo poni, uſitatum eſt. Ut Joh. 2. 23. iij. verſ. 18. &c. & Act. 9. 15.

Verſ. 14. *Quum autem non ſuaderetur ipſe.*] Id eſt quum non pateretur ſibi perſuaderi, nempe id quod ſuadebamus, ne Paulus Jeroſolymam ad pericula ſubeunda proficiſceretur: quum nollet noſtris dictis aſſentiri.

Quievimus.] Non amplius voluimus ei diſſuadere iter Jeroſolymitanum, ſed ejus dictis acquieſcentes, aſſenſi ſumus.

Dicentes: Voluntas Domini fiat.] Pii homines quamvis initio aliter exiſtimarunt, tamen voluntati Dei hoc ſubjiciunt, ut non humana voluntas, ſed divina effectum obtineat. Ita Chriſtus ipſe Dei filius unigenitus voluntatem ſuam de non patienda dira afflictione ſubjecit voluntati Dei Patris. Vide Luc. cap. 22. 42. Id omnes Dei ſervos convenit imitari.

Quanquam per iſtum Dominum hoc loco poteſt merito intelligi ipſe Dominus Jeſus, cujus mentionem Paulus ipſe fecit verſu proximo.

Verſ. 15. *Poſt dies autem iſtas, apparatu facto.*] Quaſi vaſis ſeu ſarcinis noſtris collectis, ad demigrandum, remotis impedimentis atque obſtaculis, itineri nos accingentes.

Aſcendebamus in Jeruſalem.] Ibamus Jeroſolymam. Quidam exiſtimant verbum aſcendendi in talibus verſus Jeroſolymam itineribus, quod Jeroſolyma eſſet aliis locis altior. Sed ſolet hoc verbum ſumi pro ſimplici profectione in aliquem locum. Ut Gen. 35. 1. xlv. 9. xlvj. 29 & 31.

Verſ. 16.

Vers. 15. *Simul iverunt autem, & discipulorum.*] Id est Christianorum. Quædam exemplaria huic voci *discipulorum* expresse præmittunt *aliqui*, alia autem subintelligunt.

A Cæsarea.] Illa urbe in qua Philippus Euangelista habitabat, ex qua tunc Paulus exibat.

Nobiscum.] Id est cum Paulo & ejus comitibus simul ituri Jerosolymam.

Ducentes.] Nempe *secum*, ut aliqui addunt: eum qui forte Jerosolymis venerat Cæsaream, inde rursus Jerosolymam revertentem in comitatu habentes.

Apud quem hospitaremur.] Nempe ut Paulus cum sociis, domi ejus diversaretur, atque hospitio uteretur, Jerosolymis per festum Pentecostes. Quamvis alias dictum sit Jerosolymitanos fratres habuisse omnia communia, atque etiam domos vendidisse Act. 4. 32, 34, tamen iste videtur ibi habuisse domum suam, non communem, in qua etiam hospites multos posset suscipere.

Mnasonem quendam Cyprium.] E Cypro insula oriundum.

Antiquum discipulum] Id est qui jam pridem fuit ex numero discipulorum Christi, & forsan ipsum Jesum Christum docentem audivit.

Vers. 16. *Factis autem nobis in Jerosolymam.*] Id est quum autem venissemus Jerosolymam. Ita fieri pro advenire sumitur & alibi. Ut Marc. 6. 2. Joh. 6. 21. Et hac verbi istius significatione posita, ista *in Jerosolymam* accipientur proprie: alias εἰς esset positum pro ἐν. Vide supra ver. 13.

Libenter susceperunt vel *exceperunt nos fratres.*] Id est Christiani qui degebant Jerosolymæ, amice nos salutarunt, & adventum gratulati, gavisi sunt.

Vers. 17. *At sequente* subintelligitur *die, introivit Paulus nobiscum.*] Cum Luca & aliis itineris comitibus.

Ad Jacobum.] Illum minorem, Alphæi filium, qui Ecclesiam Jerosolymitanam gubernasse videtur. Vide supra cap. 12. 17. & xv. 13. & Gal. 1. 19. ij. 9 & 12. Nulla hic fit mentio Petri, nec aliorum Apostolorum; unde apparet eos tunc jam à Jerosolyma abfuisse, & in alias oras prædicandi Euangelii causa digressos fuisse.

Omnesque adfuerunt Presbyteri.] Id est Seniores Ecclesiæ Jerosolymitanæ, non tam ab ætate, quam ab auctoritate & aliis præeundi functione ita nominati. Hi erant velut Senatores Ecclesiastici. Vide supra cap. 14. 23. xv. 22, 23. Audito adventu Pauli, congregati sunt, ejus salutandi & alloquendi causa, ad Jacobum.

Vers. 18. *Et salutatis eis.*] Fraternè, cum complexu, quem vox Græca indicat.

Exposuit per unum singulum.] Id est enarravit ordine singula, seu sigillatim omnia.

Quæ fecit Deus in Gentibus.] Id est inter gentes extraneas, quæ erant à populo Israëlitico alienæ.

Per ministerium ejus.] Non sibi ut authori attribuebat Paulus ea quæ facta sunt in Gentibus, bona, in conversione gentium ad Deum verum, & ad Jesum Christum, sed Deo ut causæ principali talia operanti id adscripsit, se autem posuit pro causa media atque instrumentali, quod per ejus prædicationem hoc fit effectum. De his videndum supra cap. xvj. xvij. xviij. xix, quæ Paulus post separationem à Barnaba gessit in Macedonia & Græcia, ut Athenis, in Achaïa, Corinthi, & in Asia Ephesi &c.

Quæ propterea Paulus enarrabat fratribus, ut tum ipsi de his gauderent, atque solatium acciperent, tum Deo istorum bonorum in propagando Euangelio, & hominibus ad salutem adducendis authori, gratias agerent, & gloriam debitam redderent.

Vers. 19. *Illi autem audientes* vel *quum audissent.*] Nempe ista à Paulo narrata, de Euangelio Christi inter gentes propagato.

Glorificaverunt Dominum.] Id est celebrarunt laudibus Dominum Jesum Christum quod is talia per Paulum esset operatus.

Dixerunique ei.] Nempe Paulo.

Conspicis frater.] Amice eum compellant, volentes ei quiddam persuadere, & ejus ipsius notitiam appellant.

Quot decies millia sunt Judæorum credentium seu *qui crediderunt.*] Nempe qui fidem in Jesum Christum, per Euangelium prædicatam susceperunt.

Decies millia seu *dena millia.*] Hoc notat proprie nomen Græcum, *myriades*, sed potest simpliciter verti *quot millia.* Præter illos quorum fit mentio Act. 2. 41. & iv. 4. & v. 14. vj. 1, non pauci etiam extra Jerosolymam, assensi erant religioni Christianæ. Hinc apparet Deum ex gente Judaica, quamvis quod ad maximam partem attinet incredula, magnum numerum convertisse ad Jesum Christum. Hæc tanta multitudo credentium, non spernenda neque offendenda videbatur.

Et omnes.] Nempe isti de quibus modo dictum.

Zelotæ Legis existunt.] Id est Legem Mosaicam, non solum moralem, sed & ritualem atque cæremonialem, studiosissime retinent, & cum magno ardore atque fervore animi sectantur, & si quid contra eam fiat ægerrime ferunt. De tali zelo, vide Rom. x. vers. 2. Gal. 1. 14. Etiam ii ex Judæis qui Christianismum erant amplexi, tamen adhuc umbras illas observandas putabant, idque durabat usque ad Jerosolymorum urbis & templi excidium: imo postea quoque aliquamdiu inter eos qui Nazaræi vocabantur. Talibus in veritate nondum plene institutis, in rebus ejusmodi, quamvis tunc jam non necessariis, sed à Deo quondam præceptis, aliquantum indulgere, Christiana charitas suadebat.

Vers. 20. *Edocti sunt autem de te.*] Proprie Græcum verbum significat *sono instituti sunt*, id est ex aliorum narratione id auditione acceperunt.

Quod apostasiam seu *defectionem doceas à Mose.*] Id est à Lege per Mosen tradita. Quamvis Paulus non plane doceret, Mosaica instituta jam tunc Judæis fuisse prorsus abjicienda. Imo ipse accommodabat sese eis in talibus, ut Act. 16. 3. 1 Cor. 9. 20. Sed docebat cæremonias illas, Messia revelato, jam non esse necessarias ad salutem.

Eos qui per Gentes [*sunt*] *omnes Judæos.*] Qui inter gentes à populo Judaico diversas sparsi habitabant.

Dicens: Ne circumcidant ipsi filios.] In Græco est generalius *progenies* seu *liberos*; sed intelliguntur nati, non natæ, quia has circumcidi Lex non jubebat.

Neque consuetudinibus, id est in consuetudinibus, *ambulent.*] Hoc est ne & alios ritus patrios, legales, observent. *Ambulare* significat per Hebraismum vitam instituere. Sic Marc. 7. 5. Rom. 6. 4. viij. 1. 1 Thess. 4. 1 & 12. &c.

Vers. 22. *Quid igitur est?* subintellige *faciendum.*

Omnino oportet multitudinem convenire.] Id est non potest fieri quin turba discipulorum ex Judæis collectorum ad te visendum concurrat.

Audient enim quod veneris.] Nempe huc, Jerosolymam.

Vers. 23. *Hoc igitur fac quod tibi dicimus.*] Ut eorum scandalum atque offensionem prævertas, & avertas, obsequere aliquantum.

Sunt nobis viri quatuor votum habentes super seipsos.] Non Naziræi seculi, hoc est perpetui, sed Naziræi dierum, seu ad certos dies: qui inter alia vovebant, se comam ad tempus non tonsuros. De his vide Num. 6. 2, 5. & Act. 18. 18.

Vers. 24. *Hos assumens.*] Nempe in societatem.

Purificator cum eis.] Id est observa ea quæ ad votum Naziræatus pertinent. Ut erat abstinere à vino, & à tonsione capitis, &c. ne scilicet talibus polluerentur, seu communes fierent, & præparare se ad oblationes Deo offerendas.

Et impende sumtum super eis vel *cum eis.*] Nempe adde etiam tuam partem sumtuum, in victimas & oblationes, quas Naziræi Deo offerre debebant.

Ut tondant caput.] Expleto tempore votivo, comam deponant, ante fores tabernaculi conventûs, oblatis sacrificiis.

Et, id est *tunc*, *cognoscent omnes*, *quod eorum quæ de te edocti sunt.*] Seu auditione acceperunt, respice supra ℣. 21.

Nihil est.] Id est quod ista sint falso narrata.

Sed incedis & ipse Legem custodiens.] Nempe Mosaicam, etiam cæremonialem, facto observans, non contemnens, neque vetans.

Vers. 25. *De iis autem qui crediderunt* [*ex*] *gentibus.*] In textu Græco, de credentibus gentibus. Occurritur objectioni de iis qui ex gentibus fidem in Christum susceperunt, ne ipsi hac ratione videantur etiam ad ritus Legis Mosaicæ observandos obligari.

Nos epistolam misimus.] Scilicet ad eos, ex Synodo Jerosolymitana, vide supra cap. 15. 20, 23 & 30.

Judicantes.] Seu decernentes, communi Ecclesiæ decreto.

Ut nihil tale servent ipsi.] Nempe nullos ritus Mosaicos, quos eis aliqui sub necessitate ad salutem consequendam imponere conabantur, cap. 15. 1 & 5.

Si non, vel *nisi*, *ut caveant ipsi*, *& idolis immolatum*, *& sanguinem*, *& suffocatum.*] Scilicet edere, *& scortationem.* Hæc pauca, istis erant ad observandum præscripta, de quibus supra cap. 15. 29.

Vers. 26. *Tunc Paulus.*] Obsequutus illi fratrum monito, vitandi scandali causâ.

Assumens illos viros.] De quibus supra ℣. 23, 24.

Sequente proprie *continente*, *die*, *cum eis purificatus.*] Nempe respectu immunditiæ legalis, separans sese ab iis qui communes censebantur. Vide sup. ℣. 24.

Intravit in templum.] Illud Jerosolymitanum.

Denuncians.] Manifestum faciens sermone suo, seu profitens, nempe coram Sacerdotibus.

Expletionem dierum purificationis.] Id est intra quot dies votum Nazariatus ab ipso & ipsius sociis implendum esset. Vide Num. 6. 13.

Usquequo offerretur pro unoquoque eorum oblatio.] De hisce pro Naziræis oblationibus, agni & agnæ, & arietis, atque placentarum ac laganorum, vide Num. 6. 14, 15. Non est autem verisimile omnes illos una die votum Naziræatus expungere debuisse.

Vers. 27. *Quum autem futurum esset ut septem dies perficerentur.*] Quos Paulus Naziræatus sui termino assignasse videtur.

Is qui ab Asia [*erant*] *Judæi.*] Nempe qui ab Epheso venerant Jerosolymam ad festum solenne Pentecostes, ibi celebrandum.

Conspicati ipsum, scilicet Paulum, *in templo.*] Illo Jerosolymitano, versantem.

Confuderunt seu *concitarunt*, *omnem turbam.*] Id est populi Judaici multitudinem.

Et injecerunt manus super eum.] Prehendentes violenter Paulum. Ita ea quæ de Pauli captivitate & afflictionibus Jerosolymæ eventuris, à Deo per spiritum propheticum prædicta fuerunt, ex insperata occasione ad eventum deducebantur.

Vers. 28. *Clamantes: Viri Israëlitæ*, *adjuvate* seu *succurrite.*] Ita quiritabantur vociferatione implorantes opem aliorum Judæorum, ad Paulum affligendum & opprimendum.

Hic est ille homo qui contra populum, nempe Dei Israëliticum, *& Legem.*] A Deo per Mosem traditam.

Et locum hunc.] Templum Jerosolymitanum Sanctum.

Omnes ubique docet.] Quod doceret Paulus non solos Judæos esse pro populo Dei habendos, præsertim qui sint contumaces, sed etiam eos qui ex gentibus externis, fidem in Messiam susciperent, & Legem cæremonialem jam post Messiam exhibitum non esse observatu necessariam, præsertim iis qui ex gentibus ad religionem veram accederent, & non esse alligatum cultum Dei ad templum Jerosolymitanum. Similis accusatio & criminatio instituta est adversus Stephanum supra cap. 6. 13, & adversus Paulum ac ejus socios cap. 17. 6.

Adhucque seu *insuperque*, *Græcos.*] Id est gentiles, profanos, à populo Dei alienos.

Introduxit in templum.] Nempe in illam ejus partem, in quam populo Israëlitico, & iis qui ex illo erant mundi, aditus patebat, in quod alienigenas sacris Israëliticis non initiatos ingredi nefas erat, & capitale habebatur. Alioqui erat atrium exterius in quod & gentilibus intrare licebat.

Et communem fecit.] Id est polluit atque profanavit. Vide Matth. 15. 11, 18, 20. & Act. 10. 15.

Sanctum locum istum.] Nempe templum cultui Dei Israëlitici consecratum.

Vers. 29. *Erant enim antea videntes.*] Id est viderant enim antea, scilicet aliqui ex illis.

Trophimum Ephesium.] Sibi utpote Epheso venientibus, notum, quod esset Græcus, gentilis incircumcisus, Judaicæ religioni non initiatus; de quo Trophimo dictum supra cap. 20. 4.

In civitate seu *in urbe.*] Nempe Jerosolymitana.

Cum eo.] Id est cum Paulo in comitatu & societate familiari conversantem.

Quem exiſtimabant quod in templum introduxiſſet Paulus.] Etſi id non viderent, tamen re non exploratâ ſuſpicabantur & affirmabant temere, ex conjectura incerta. Ita ſolent homines malitiâ occœcati.

Verſ. 30. *Commotaque eſt civitas tota.*] Id eſt omnes prope cives & incolæ Jeroſolymitani: permoti illo clamore iſtorum Judæorum, à turba illius populi ibi tunc proxime latius dimanante.

Et factus eſt concurſus populi.] Ut ſolet fieri ad vociferationes, & ad rumorem alicujus facti extraordinarii.

Et apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum.] Ne locum ſacrum ſanguine ejus quem effundere parabant, polluerent.

Et ſtatim clauſæ ſunt fores.] Levitæ janitores januas templi clauſerunt, ne forte in tali concurſu populi, gentiles aliqui ex quorum occaſione tumultus iſte exoriebatur, qui Pauli amici cenſebantur, ipſius ulciſcendi cauſa irruptionem in templum facerent.

Verſ. 31. *Quærentibus autem.*] Id eſt conantibus & ſtudioſe volentibus, nempe illis Judæis.

Eum, id eſt Paulum, *interficere.*] Vitam ei atrociter eripere.

Aſcendit dictum.] Id eſt pervenit iſte rumor, narratum eſt de iſto tumultu.

Tribuno.] Græcè Chiliarcho, quaſi mille militibus præfecto.

Cohortis.] Militum qui præſidium tenebant circa templum, in porticibus, ut temporibus feſtis, tumultus prohiberent. Vide Joh. 18. 3 & 11.

Quod tota confunderetur Jeruſalem.] Id eſt ad tumultum eſſet concitata. Ut ſupra verſ. 27.

Verſ. 32. *Qui, ex ipſa.*] Scilicet illa hora, ſeu ſtatim, eodem momento.

Aſſumens milites & centuriones.] Tum ſimplices milites, tum etiam militum centuriis præpoſitos.

Decurrit ſuper eos.] Vel ad eos, forſan ex arce.

Illi autem.] Nempe Judæi tumultuantes.

Videntes tribunum & milites.] Qui tumultuantibus erant terrori, accurrentes ad tumultum coërcendum.

Ceſſarum verberantes, id eſt verberare, ſeu à verberando, *Paulum.*] Apparet eos ipſum antea multaſſe plagis, tunc autem territos, deſiiſſe. Ita Deus ad defendendum ac liberandum ſervum ſuum fidelem, ne tunc à furentibus Judæis occideretur, excitavit Tribunum militum, Ethnicum.

Verſ. 33. *Tunc appropinquans tribunus, apprehendit eum.*] E manibus Judæorum ereptum. Vide infra cap. 24. 7.

Et juſſit vinciri catenis.] Putans eum eſſe reum criminis alicujus gravis, quod ita à turba hominum verberaretur, ac cæderetur: & volens populo tumultuanti oſtendere, ſe eum non ideo rapuiſſe ut liberum & impunitum dimitteret. Ita turbam tumultuantem ſedare voluit.

Duabus.] Non unâ catenâ alligatus eſt Paulus, ſed binis: quippe alterâ manus, alterâ autem pedes ejus conſtringebantur. Ita impletum eſt quod ei prædixit, & futurum eſſe deſignavit Propheta Agabus, ſupra ℣ſ. 11.

Et percontatus eſt, quiſnam eſſet, & quid feciſſet.] Ut cognoſceret cauſam ob quam tantopere cum tanto tumultu cæderetur.

Verſ. 34. *Alii autem aliud quid.*] Id eſt diverſi diverſa.

Vociferabantur, in turba.] Ut ſolet fieri in concurſu tumultuario populi imprudentis. Vide ſupra cap. 19. 32.

Quum non poſſet autem cognoſcere certum.] Id eſt quid veræ cauſæ huic rei ſubeſſet.

Propter tumultum, juſſit duci eum in caſtra.] Vel potius in caſtrum, ſeu arcem; nam in urbe ipſa non ſolent proprie caſtra, in quibus multa tentoria militaria ad tempus figuntur, collocari. Videnda & ſequentia.

Verſ. 35. *Quum autem factus eſſet* ſeu *veniſſet.*] Vide ſupra ℣ſ. 17.

Adgradus.] Per quos aſcendebatur ad illud caſtrum, ſeu arcem illam, quæ fertur dicta Antonia, ab Herode Magno in honorem Antonii exſtructa.

Evenit portari eum à militibus, propter violentiam turbæ.] Id eſt populi eum ſequentis multitudine urgente, in anguſtiis ne comprimeretur, factum eſt ut non tam duceretur quam manibus militum geſtaretur.

Verſ. 36. *Sequebatur enim.*] Nempe Paulum & eos qui ipſum ducebant.

Multitudo populi.] Judaici, ei infenſi.

Clamans: Tolle eum.] Nempe è medio hominum, è vita, id eſt interfice, ut indignum qui vivat, ſed mortem diram commeritum.

Verſ. 37. *Quum autem futurum eſſet ut introduceretur in caſtrum Paulus.*] Quum adhuc in gradibus eſſet, in veſtibulo arcis, in loco patentiore.

Ducit tribuno, ſi.] Id eſt *an*, ut Marc. 15. 44. bis & Luc. 22. 49.

Licet mihi loqui aliquid ad te?] Voluit Paulus excuſare ſeſe, & innocentiam ſuam teſtari.

Is autem, nempe Tribunus, *inquit, Græcè noſti?*] Quia Paulus, Judæus, Græcâ linguâ Tribunum erat alloquutus, ideo is interrogat ipſum an Græcam linguam loqui ſciret. Erat tunc poſt Macedonum Græcorum imperium in diverſas gentes obtentum, lingua Græca communis, tum Aſianis tum Ægyptiis.

Verſ. 38. *Nonne tu es ille Ægyptius? qui ante hos dies.*] Jam ſub Felice Præſide.

Tumultum moviſti.] Seu ſtatum perturbaſti, ſeditionem excitaſti.

Et eduxiſti in diſertum.] Mos erat talibus impoſtoribus qui ſe jactabant eſſe Meſſiam, atque ad liberandum è ſervitute populum Judaicum advenire, ut primo in locis deſertis populum congregarent. Reſpice ad Matth. 24. 26.

Quatuor millia virorum.] Initiò quidem tot habuit aſſeclas ille impoſtor; ſed poſtea ſucceſſu temporis, excrevit illa multitudo ad triginta fere millia. His promittebat iſte Pſeudoprophera, adductis eis prope Jeroſolymam ad montem Olivarum, fore ut ſe jubente muri Jeroſolymæ corruerent, unde facilem in urbem ingreſſum haberent. Sed Felix impetu in eos facto, quoſdam eorum occidit, quoſdam vivos cepit, alios diſſipavit. Refert hanc hiſtoriam Joſephus Antiquit. lib. xx. & belli Judaici libro ſecundo.

Sicariorum.] Eſt in textu Græco uſurpata vox

Latina; à ſica ſeu gladio breviore, dicti ſicarii, qui ex inopinato in homines inſontes graſſati, homicidia committebant. Aliqui putant hos fuiſſe ex Heſſæis ſeu Eſſenis, vel ex Judæ Galilæi ſectatoribus qui à populo Judaico nonniſi Deum pro Domino agnoſci volebant.

Verſ. 39. *Ajit autem Paulus: Ego homo quidem ſum Judæus, Tarſenſis.*] Significat ſe non eſſe Ægyptium, ne pro illo ſicariorum duce modo memorato habeatur.

Ciliciæ non ignobilis civitatis civis.] Imo valde nobilis ſeu notabilis, quæ temporibus heroicis condita fertur à Perſeo, metropolis & caput Ciliciæ. De cujus honore dicendum infra ad cap. 22. 28. Reſpice & ad cap. 9. 11 & 30.

Precor autem te permitte mihi loqui ad populum.] Ut innocentiæ ſuæ in criminibus ſibi objectis apologiam inſtitueret.

Verſ. 40. *Permittente autem eo*, nempe Tribuno, *Paulus ſtans ſuper gradus.*] Seu in gradibus illius arcis. Reſpice ſupra xxv. 34, velut è ſuggeſto perora turus.

Decuſſit manu populo.] Id eſt nutu manus ſuæ ad populum extenſæ, ſignificavit ſe poſcere ſilentium, & velle populum affari. Ut ſupra cap. 12. 17. & xiij. verſ. 16. & xix. 33. Videtur ergo tunc catena ei fuiſſe ex manibus reſoluta vel laxata.

Multo ſeu *magno autem ſilentio facto.*] Quod plerique è populo attente & avide vellent audire quid dicturus eſſet ad ſuiipſius defenſionem.

Affatus eſt.] Nempe populum illum Judaicum: ut de Jeſu Chriſto & de ſua ad eum converſione teſtimonium Judæis proferret.

Hebraica dialecto, dicens.] Non linguâ Græcâ, quâ proxime alloquutus eſt Tribunum militum, Ethnicum linguæ Græcæ gnarum; ſed illâ linguâ quæ in populo Hebræo atque Judaico vigebat: quæ tunc non erat purè Hebræa, ſed miſta ex dialecto Syriaca, ut apparet ex non paucis Novi Teſtamenti locis ubi Domini Jeſu vel Apoſtolorum ejus dicta quædam vernaculâ linguâ pronunciata memorantur.

Talis autem dialecti non ignari erant & alii Judæi quamvis per alias regiones extra Judæam & metropolin ejus Jeroſolymam habitantes, qui tunc ad feſtum ſolenne anniverſarium illuc convenerant.

CAPUT XXII.

Verſ. 1. *Viri fratres.*] In orationis ſuæ exordio Paulus captat & conciliat ſibi apud Judæos benevolentiam & attentam auſcultationem. Vocat eos *fratres* ob communes cum illis progenitores, illos Patriarchas Abrahamum, Iſaacum, & Jacobum ſeu Iſraëlem: ſignificans ſe etiam eſſe Hebræum atque Iſraëlitam ſicut iſti ſint; & ſimul ſe fraterno atque amico erga eos eſſe animo. Sic Stephanus ſupra cap. 7. 2.

Et Patres.] Ita vocat eos qui in populo Judaico præcellebant aliis tum ætate, tum dignitate & authoritate.

Audite meam nunc ad vos apologiam.] Id eſt defenſionem per ſermonem, ſeu ad Judæorum Aſiaticorum accuſationem qua ipſum criminabantur, excuſationem.

Verſ. 2. *Audientes autem quod Hebraica dialecto affaretur eos.*] Vide ſupra cap. 21. fine.

Magis præbuerunt placiditatem.] Id eſt placide & quiete abſque interturbatione, ſilentium præſtiterunt: quia Hebræa lingua eis ut Hebræis erat gratior quam Græca.

Et inquit.] Ita porro ulterius ſermonem continuavit.

Verſ. 3. *Ego quidem ſum vir Judæus.*] Narrat de ſe, quis ſit ab ortu, quomodo inſtitutus, & qualis antea fuerit. Ut non tantum benevolentiam ſibi conciliet, ſed etiam oſtendat, ſe non temere fidem in Jeſum ſuſcepiſſe. Primum indicat ſe eſſe Judæum, communi cum eis ſtirpe oriundum. Vide & 2 Cor. xi. 22. Philip. 3. 5, non Ethnicum aliquem, alienigenam, à populo Dei alienum.

Natus in Tarſo, Cilicia.] Scilicet urbe iſtius regionis. Reſpice ad cap. 21. 39.

Nutritus autem ſeu *educatus.*] Non tam à prima pueritia, quam credibile eſt eum Tarſi in patria ſua tranſegiſſe, quam potius ab adoleſcentia, ut patet ex ſequentibus.

In civitate iſta.] Jeroſolymæ, metropoli Judæorum: huc miſſus ad ſtudia ſacra.

Apud pedes Gamalielis.] In Cathedra ſedebat Rabbi ſeu Magiſter, at diſcipuli in inferiore ſubſellio, vel minores infimi tirones, in ſolo ſeu pavimento ſuper mattas aſſidebant. Ut Luc. 10. 39. Quod teſtatur Ambroſ. in 1 Cor. cap. 14.

Gamaliel iſte fuit illo tempore celebris Rabbinus Judæorum, ex ſecta Phariſaica: de quo reſpiciantur dicta cap. 5. 34.

Eruditus ſeu *inſtitutus ſecundum exquiſitum modum patriæ Legis.*] Non tantum quatenus eam olim per Moſen latam, majores noſtri priſci acceperunt, ſed etiam quatenus ea fuit aucta per Phariſæorum traditiones, vide Gal. 1. 14. Quæ Phariſæorum ſecta erat exquiſitiſſima & accuratiſſima in religione Judaica, ut dicitur ab eodem Paulo infra cap. 26. 5, cujus ſectæ Magiſter inter alios inſignis fuit iſte Gamaliel, præceptor Pauli.

Zelotes exiſtens Dei.] Id eſt fervide ſtudioſus, & vehemens exactor obſervationum Legis iſtius quæ à Deo Iſraëlitarum eſt profecta, ut ſupra cap. 21. 20. Ut qui Legem iſtam tranſgrederetur, contra eum ut Dei inimicum zelo accenderer.

Sicut omnes vos eſtis hodie.] Æquiparat ſe in hoc zelo Paulus aliis iſtis Judæis, contra ipſum inſurgentibus; quibus & alibi zelum Dei ſeu ſtudium ardens erga Deum ejuſque Legem attribuit, quanquam non ſecundum ſcientiam, Rom. 10. 2.

Verſ. 4. *Qui iſtam viam.*] Id eſt iſtud inſtitutum religionis, hanc ſectam quæ Jeſum Nazarænum pro Meſſia agnoſcit, quam ipſe nunc teneo, & ob quam patior. Ita nomen hoc viæ accipitur, ſupra cap. 9. 2. xviij. 25, 26. xix. 9 & 23.

Perſequutus ſum.] Non modo non approbabam, nec ei favebam, ſed etiam graviter eam inſectabar & vexabam, in ejus ſectatoribus, ut apparet ex ſequentibus.

Uſque ad mortem.] Ita ut etiam ejus religionis con-

confessores morte truculenta afficiendos curarem. Ut inter alios Stephanum. Vide supra cap. 7. 58. viij. 1. ix. 1.

Vinciens, & tradens in custodiam, viroſque & mulieres.] Absque discrimine sexûs, vide supra cap. 8. 3. & ix. 2.

Vers. 5. *Sicut & primarius Sacerdos*, seu Pontifex, *testatur mihi.*] Id est testimonium reddere potest, ut bene gnarus istorum. Dicta sua confirmat testimoniis.

Et omne Presbyterium.] Id est ordo Seniorum, seu Senatus Judaici. De quo vide Matth. 26. 59. Luc. 22. 66.

A quibus.] Præsertim à Pontifice summo, Act. cap. 9. 1, 2, quanquam & ab aliis primariis Sacerdotibus, ut indicatur ibid. ℣. 14.

Et epistolas accipiens vel potius *epistolis acceptis.*] Per quas scilicet à talibus scriptas, facultas mihi concedebatur agendi id quod conabar.

Ad fratres.] Id est ad alios Judæos, & eorum Synagogas. Vide supra cap. 9. 2.

Damascum vadebam seu *proficiscebar.*] Expp Judæam, in urbem Syriæ, celebrem.

Adducturus & illic existentes.] Nempe ejus religionis homines, discipulos Jesu Christi, habitantes Damasci.

Vinctos, vinculis alligatos ut maleficos, *in Jerusalem* seu *Jerosolymam.*] Istam Judææ metropolim.

Ut punirentur.] Tum aliis modis, tum morte atroci.

Vers. 6. *Factum est autem* seu *evenit, mihi vadenti, & appropinquanti Damasco.*] Respice cap. 9. vers. 3. Quum jam prope esset ut suum in Jesu discipulos fervorem ad effectum deduceret, repressus est ejus impetus atque coërcitus.

Circa meridiem.] Eo tempore quo dies maxime clara lucere solet.

Ut repente.] Insperate, & brevissimo tempore.

Ex cœlo circumfulserit.] Instar fulguris.

Lux sufficiens.] Id est copiosa, seu multa, quo sensu hæc vox sæpe ponitur præsertim apud Lucam. Ut Luc. 7. 11 & 12. Act. 14. 21. xviij. 18. xix. 26. xx. 8 & 37. confer infra cap. 26. 13.

Circa me.] Et comites itineris, ut additur infra cap. 26. 13.

Vers. 7. *Cecidique in solum.*] Id est in terram, vide cap. 9. 4, utpote perculsus illo fulgore repentino.

Et audivi vocem.] Nempe cœlitus cum illa luce demissam.

Dicentem mihi.] Voci tribuitur quod dixerit seu loquuta fuerit, tanquam si esset persona, quum id conveniat personæ ei à quæ vox ista dicebatur. Sic cap. 9. 4.

Saul, Saul.] Nomine proprio, ingeminato, cum vehementia, vide ibid. cap. 9. 4.

Quid me persequeris?] Et hoc expositum est ibidem.

Vers. 8. *Ego autem respondi: Quis es domine?*] Honorifico nomine cœlitus loquentem quem forsan Angelum esse putabat, compellavit, ut cap. 9. 5.

Ajit autem ad me: Ego sum Jesus, ille Nazarenus.] A Nazareta oppido Galilææ in quo fuit educatus, ita denominatus, contemtui à Judæis etiam eo ipso nomine habitus.

Quem tu persequeris.] In meis servis fidelibus. Respice annot. ad cap. 9.

Vers. 9. *Illi autem mecum existentes* seu *qui mecum erant.*] Comites illius itineris Damascæni.

Lucem quidem conspexerunt.] Quippe quæ clarissime eos quoque circumfulserat: sed personam Jesu quæ tunc cœlitus Saulo apparuit, non viderunt. Respice cap. 9. 7.

Et expavefacti sunt.] Metu magno perculsi & re admiranda. Sicut Dan. 10. 7.

At vocem non audiverunt.] Sed contrarium dici videtur supra cap. 9. 7. Quod & isti audiverint vocem. Quæ contradictionis apparentia, ita recte conciliari videtur, quod audiverint quidem sonum quendam indistinctum: sed interim soni illius verba distincte non perceperint. Simile quid factum est Joh. cap. 12. 29. Ergo non audire, hic significat non intelligere; nam qui audit sed id quod audit non intelligit, similis est non audienti. Hoc sensu id verbum ponitur etiam Gen. xli. 7. xlij. 23. Deut. 28. 49. 2 Reg. 18. 26. Esa. 36. 11. Jer. 5. 15. & 1 Cor. 14. vers. 2, 21.

Loquentis mihi.] Seu ejus qui mecum loquebatur.

Vers. 10. *Dixi autem: Quid faciam Domine?*] Id est quid vis ut faciam. Vide cap. 9. 6. Quem cum cœlesti luce ad se demissa cœlitus loquentem audiverat, ut dominum cœlestem, ejus voluntati obsequi voluit.

At Dominus.] Nempe ille Jesus Nazarænus, de quo supra ℣. 8.

Ajit ad me: Surgens.] Nempe è terra in quam prostratus, jaces.

Vade Damascum.] In eam urbem ad quam tendebas, ea intentione ut mihi addictos vexares, nunc ito alio fine.

Et illic, id est tunc ibi, *tibi dicetur de omnibus quæ constitutum est tibi facere.*] Hoc est quæ constituta sunt & decreta à me, ut tu ea facias. Talia Paulo Damasci dicta sunt, atque revelata, partim per Ananiæ indicationem, partim per visionem, atque ei conjunctas voces, à Jesu Christo ad ipsum Paulum prolatas, de quibus in sequentibus.

Vers. 11. *Quum autem non viderem.*] Nempe excœcatus, oculis graviter perstrictis.

A gloria.] Id est splendore & claritate. Ita nomen gloriæ sæpe hoc sensu sumitur. Ut Luc. 2. 9. 1 Cor. 15. 40, 41. 2 Cor. 3. 7. Heb. 9. 5. Apoc. 18. 1.

Lucis illius.] Quæ ipsius Sauli oculos præ comitibus ferierat, in eum vibrata.

Manuductus ab iis qui mecum erant.] A comitibus illius itineris.

Veni Damascum.] In eam Syriæ urbem ad quam tendebam, sed jam proposito mutato.

Vers. 12. *Ananias autem quidam.*] De quo supra cap. 9. 10.

Vir pius, secundum Legem.] Id est religiosus observator Legis à Deo per Mosen traditæ: non ut gentiles aliqui interdum pii dicuntur.

Testimonium habens.] Nempe bonum, de sua pietate, seu testimonio ornatus, ut supra cap. 6. 3. xi. 23. xvj. 2.

Ab omnibus inhabitantibus Judæis.] Scilicet ibi, Damasci. Judæorum testimonium in laudem Ananiæ memorat istis Judæis, ut sciant Ananiam hunc non fuisse aliquem hominem vanum & improbum, qui eum seduxerit, sed ab ipsis popularibus eorum commendatum.

Vers. 13. *Veniens ad me, & adstans ajit mihi: Saul frater, respice* seu *recipe visum.*] Vide supra cap. 9. vers. 17, aut potius *suspice*, ut apparet ex sequentibus.

Et ego eadem hora, aut potius eodem momento, statim, *respexi* seu *suspexi in eum.*] Id est visu quem amiseram recepto, oculis apertis, adspexi eum. Vide supra cap. 9. 18.

Vers. 14. *Is autem ajit: Deus patrum nostrorum.*] Ille Deus verus quem progenitores nostri Patriarchæ jam olim coluerunt.

Designavit te.] Verbum Græcum proprie significat, præ manibus sumere aliquid quo uti velis. Hoc verbum pro verbo sumendi usurpant LXX Interpretes Jos. 3. 12. vide & 2 Mac. 3. 7. & viij. 9. Fuit Saulus iste seu Paulus vas à Deo & filio ejus electum, Act. 9. vers. 15. vide & infra cap. 26. 16.

Ut cognosceres voluntatem ejus.] Hoc est id quod Deus fieri vult, sicut hæ voces voluntatis Dei passim sumuntur: idque hoc loco ita intelligitur, ut Saulus plenius, quam antea ipse noverat & quam alii Judæi norunt, cognosceret ea quæ Deus vult ut credantur, & efficiantur, præsertim quæ sunt per Jesum Christum nomine Dei revelata.

Et videres illum justum.] Nempe Messiam. Vide supra cap. 3. 14. & vij. 52. tum Psal. 45. 8. tum Jesa. cap. 53. 11.

Et audires vocem ex ore ejus.] In illo itinere Damasceno iste Saulus seu Paulus luce cœlesti illustratus, & vidit Christum, & vocem ejus ad se directam audivit. Respice annot. ad cap. 9. 17. Sed & postea. Vide infra ℣. 18.

Vers. 15. *Quia eris testis ei.*] Finem indicat propter quem Dominus Jesus se Paulo videndum & audiendum exhibuisset, nempe ut isti Jesu testimonium perhiberet, quod is sit Messias seu Christus.

Ad seu *apud omnes homines.*] Non tantum apud Judæos, sed & apud Ethnicos, quos adire & alloqui tibi continget, passim.

Eorum quæ vidisti, & audisti.] Ut talia de Jesu testeris, nempe quod eum quem Judæi ut maleficum atque seductorem morte crucis affici curaverunt, videris in cœlesti luce habitantem, & quod ab eodem missus sis ad gentes, ut eas illumines notitia Dei, & fide in ipsum Jesum, ut Christum. Vide infra cap. 26. 17, 18.

Vers. 16. *Et nunc*, hoc est, *ideo nunc.*] Vocula & alibi quoque ponitur pro *ideo*. Vide supra cap. x. vers. 5.

Quid cunctaris?] Fac absque mora, quod est faciendum.

Surgens, baptizare.] Id est baptismum aquæ, usitatum iis qui ab alia religione ad religionem Jesu Christi accedunt, suscipe.

Et ablue peccata tua.] Vel potius *abluere* ut habent quædam vulgatæ versionis exemplaria, id est, *abluitor à peccatis tuis.* Nam non active sed passive hoc est intelligendum, sicut etiam indicat versio Syriaca, atque Arabica: ut & antecedens verbum de baptismo, non est activum, sed passivum. Non est autem hinc colligendum per ipsam baptismi aquam ablui proprie peccata. Nam hæc non corporis sed animi sordes sunt, itaque aqua materiali quæ nonnisi corpus lavat, deleri non possunt. Sed per baptismum aquæ ut per signum externum, fit declaratio ejus quod interius fieri debet, vide annot. ad Act. 2. 38. Non raro verba quæ purgationem significant, pro purgationis declaratione atque contestatione sumuntur. Ut Lev. 12. 7, 8, & capitibus sequentibus ibidem sæpe, & cap. 15. 15, 30.

Non soli baptismo hæc ablutio peccatorum seu deletio, cum eorum à Deo remissione, est attribuenda, sed fidei veræ ac professioni nominis Christi, cujus adjunctum est baptismus. Ideo hæc conjunguntur Marc. 16. 16. vide & 1 Petr. 3. 21. Et hic possunt ista verba referri non ad antecedentia, sed ad sequentia, ut non baptismo ipsi, sed invocationi nominis Domini, & iis quæ sub ea continentur, peccatorum ablutio attribuatur.

Invocans nomen vel potius *invocato nomine Domini.*] Id est Jesu Christi: de quo est sermo in verbis antecedentibus, & consequentibus. Qui post unum illum Deum, altissimum, nempe Patrem, est unus Dominus cœlestis Christianorum, vide 1 Cor. 8. 6, quem Deus fecit Dominum. Act. 2. 36. Hinc apparet conveniens & licitum esse ut Christus Dominus à Christianis ejus servis, precibus invocetur. Unde ita solent describi Christiani quod sint ii qui invocant nomen Domini Jesu Christi, ut Act. 9. vers. 14, 21. & 1 Cor. 1. 2.

In ista autem invocatione nominis Domini Jesu, ubi per nomen, ut alibi sæpe, intelligitur ipsa persona quæ hoc nomen habet, comprehenditur, istius Domini cultus religiosus, cujus pars est invocatio cum fide, atque etiam ejus cultûs professio, ac erga istum Dominum obedientia. Vide Act. 2. 21. & Rom. 10. 12, 13.

Vers. 17. *Et factum est* seu *evenit, mihi revertenti in Jerusalem* seu *Jerosolymam.*] Vide Act. 9. 26.

Et orante me.] Mutata est & à verbis antecedentibus diversa facta constructio. Orationi sacræ seu precibus operam dabat sæpe Paulus.

In templo.] Nempe illo Jerosolymitano, in quo cultus Dei solennis à Judæis peragi est solitus: quod templum vocatum est ab ipso Deo domus orationis. Respice ad Matth. 21. 13. Id templum quando res ferebat, adibat Paulus quamvis jam ex Judæo Christianus factus, non quod existimaret illi loco alligatum esse cultum Dei, sed ut ibi captaret occasionem colloquendi cum Judæis de fide in Jesum Christum.

Ut fierem seu *essem in ecstasi.*] Quasi extra me raptus, sensibus corporeis sopitis. Vide de Petro, Act. 10. 10. Ille raptus Pauli in tertium cœlum, de quo 2 Cor. 12. 2, non est cum ista ecstasi confundendus.

Vers. 18. *Et viderem eum.*] Nempe illum Dominum Jesum, quem in itinere Damasceno antea viderat: tunc deinde in ecstasi vidit: nempe speciem quandam Christi apparentem, non oculis corporeis, sed menti suæ objectam.

Dicen-

Dicentem mihi: Feſtina & exi in celeritate, id eſt *cito ex Jeruſalem.*] Ubi videtur Saulus iſte ſeu Paulus voluiſſe diutius commorari, & ibi prædicare fidem in Jeſum, ubi eam antea oppugnaverat.

Propterea quod non recipient tuum teſtimonium de me.] Nempe Jeroſolymorum incolæ Judæi, quos & ipſe Dominus Jeſus quum inter eos verſaretur expertus erat eſſe incredulos, atque obſtinatos, & in Stephani negotio viderat, & porro tales fore, manente eorum malitiâ, prævidebat. Itaque Apoſtolum circa eos convertendos fruſtra laborare nolebat: qui eum etiam è vita tollere conabantur Act. cap. 9. 29.

Verſ. 19. *Et ego ajebam* ſeu *ego autem dixi.*] Nam videtur hæc loquutio Pauli fuiſſe aliquo modo adverſativa: quippe ſpem ſibi faciebat Judæos qui ipſum antea diſcipulis Jeſu valde infenſum noverant, nunc inſigni ejus mutatione in contrarium conſpectâ, permovendos eſſe, ut eam juſtæ & magnæ cauſæ attribuentes, fidem in Jeſum quam jam prædicabat, nonnulli ſaltem ex iis ſuſciperent.

Ipſi, iſti Judæi Jeroſolymitani, *ſciunt.*] Quia hæc oculis ſuis videbant.

Quod ego eram cuſtodiæ tradens.] Id eſt quod in carcerem tradiderim. Vide ſupra cap. 8. 3. & xxij. 4.

Et cædens ſeu *verberans.*] Græca vox proprie ſignificat quaſi excorians.

Per Synagogas.] In conventibus Judæorum. Vide Matth. 10. 17.

Credentes in te.] Jeſum pro Chriſto agnoſcentes, atque in eo fiduciam ſuam collocantes.

Verſ. 20. *Et cum effunderetur ſanguis Stephani.*] Per lapidationem, de qua ſupra cap. 7. 59.

Martyris tui.] Sive teſtis tui, nam vox Græca martyr ſignificat teſtem. Dicitur autem teſtis Jeſu, quia de Jeſu teſtimonium prohibebat quod is ſit Chriſtus. Quædam exemplaria habent *Protomartyris* id eſt primi teſtis; ut uſitate vocatur S. Stephanus: non quod ſimpliciter ipſe primo teſtimonium dederit de Jeſu Chriſto, nam id prius faciebant Apoſtoli; ſed quod primus ſit inter eos qui non tantum verbis de Chriſto ſunt teſtati, ſed etiam teſtimonium iſtud ſanguine ſuo propter Jeſum Chriſtum violenter ab adverſariis effuſo, obſignaverunt atque ſanxerunt. Hi tales tormenta propter fidem in Jeſum paſſi, atque ita firmiſſime de eo teſtati, peculiariter martyres à confeſſoribus ſimplicibus diſtincti, vocantur. Vide Apoc. 2. 13.

Et ipſe eram adſtans ſeu *adſtabam ibidem.*] Aſſiſtebam.

Et conſentiens interfectioni ejus.] Id eſt aſſentiebar iis qui eum interficiebant, & approbabam interfectionem ipſius, vide cap. 8. 1. Indicat ſe non tantum ut ſpectatorem adfuiſſe morti Stephani, ſed conſenſu ſuo eandem probaſſe, atque ita cædis ejus participem fuiſſe.

Et cuſtodiens veſtimenta interficientium eum.] Etiam hoc ipſum erat ſignum conſenſûs. Vide cap. 7. 58.

Verſ. 21. *Et ajit ad me: Vade.*] Dominus Jeſus Paulum tergiverſantem, iterato mandato jubet proficiſci extra Jeroſolymam.

Quia ego in gentes.] Id eſt ad gentes, ſeu nationes alienigenas, à Judæorum populo diſcretas, & habitas pro hominibus profanis, à Deo neglectis.

Procul.] In terras longinquas ab Jeroſolyma longe remotas. Et alias Ethnici dicuntur fuiſſe procul reſpectu Judæorum, quod eſſent alieni à politia ac Republica Iſraëlitarum, abſque fœdere Dei, abſque promiſſis, abſque notitia voluntatis divinæ viventes. Eph. 2. 13.

Emittam te.] Ut Apoſtolum ac Legatum meum, ut inter gentes externas prædices Euangelium, atque eas ad Meſſiam quem Judæi rejiciunt, convertas. Paulus fuit peculiariter Apoſtolus gentium. Gal. 1. 16. & ij. 8. Eph. 3. 8. 1 Tim. 2. 7. 2 Tim. 1. 11.

Verſ. 22. *Audiebant autem eum uſque ad hunc ſermonem.*] Tolerabant utcunque Pauli dicta ſuperius prolata, non tantopere eis offendebantur; ſed iſtud proxime dictum, jam tolerare patienter non potuerunt, quod ſenſerunt Paulum indicaſſe Judæis tanquam indignis ob incredulitatem rejectis, ex gentibus extraneis quas iſti oderant, eſſe Meſſiæ populum colligendum. Senſerunt ut apparet Paulum innuere illa Dei verba de gentibus alienigenis ad ipſum convertendis, quæ exſtant apud Moſen, Deut. 32. verſ. 21. & Eſa. 65. 1.

Et, id eſt tum autem, *ſuſtulerunt*, ſeu in altum extulerunt, *vocem ſuam.*] Per clamorem vehementem atque magnum.

Dicentes: Tolle à terra talem.] Nempe hominem, hujuſmodi, tam nefarium, ut opinabantur. Volunt à Tribuno militum interfici Paulum: ut antea cap. 21. verſ. 36.

Non enim convenit eum vivere.] Id eſt indignus eſt qui ultra vivat. Ita atrox contra eum odium, atque deteſtationem ejus ſignificant, ut inimici populi ſui.

Verſ. 23. *Clamantibus autem.*] Seu vociferantibus voce ingenti, inconditâ.

Et projicientibus veſtimenta.] Quidam putant indicari eos veſtimenta ſua ſuperiora exuiſſe atque in terra depoſuiſſe, ut ad Paulum violenter aggrediendum & forſan lapidandum eſſent expeditores. Sicut ſupra cap. 7. 58.

Sed potius eſt ut intelligatur ipſos, veſtes ſuas correptas manibus agitaſſe & jactaſſe ſurſum, verſus aërem, quo geſtu animum ſuum concitatum atque valde impatientem & impotentem ſignificabant, tanquam væſani ac furioſi.

Et pulverem jacientibus in aërem] Etiam hoc erat ſignum iræ vehementis atque animi impatientis. Cajetanus notavit Judæos iſta pulveris in aërem verſus cœlum, jactatione, voluiſſe deſignare, Paulum hunc eſſe & terræ & cœli perturbatorem.

Verſ. 24. *Juſſit eum Tribunus duci in caſtrum, dicens.*] Id eſt jubens.

Flagris exquiri eum ſeu *flagellis inquiri in eum.*] Ut hoc tormento veri confeſſio ei extorqueretur. Ita ſolebant quæſtiones haberi per flagrorum verbera. Inquiſitiones pro tormentis etiam alibi ponuntur, ut 2 Mac. 7. 37. & Sap. xi. 10. Etiam in communi ſermone per quæſtiones ſolent ſignificari tormenta.

Ut cognoſceret ſeu *reſciret, propter quam cauſam.*] Seu quod crimen: nam interdum cauſa pro crimine ponitur, ut Matth. 27 37. & Marc. 15. 26.

Ita acclamarent ei.] Seu vociferantur adverſus eum:

eum: quum ex Judæis furentibus nullum certum crimen nedum probationem ejus audiret.

Verſ. 25. *Quum autem protendiſſent*, ſcilicet milites, *eum loris.*] Nempe adſtrictum, & mox flagellis verberandum.

Ajit adſtantem, ſeu ut aliqua exemplaria habent, *ſuperſtantem Centurionem.*] Centum militum præfectum, quem Tribunus mille militum præfectus, hiſce tormentis & inquiſitioni præeſſe juſſerat.

Paulus.] Vinctus extenſus, jamjam verberandus, volens ſe liberare ab hac probroſa atque contumelioſa publica in oculis Judæorum adeo ipſi infenſorum tractatione, ne hoc ejus probro tum Chriſtiani aliqui infirmi ſcandalizarentur, tum cauſæ ipſius bonæ præjudicium fieret.

Si.] Id eſt *an.* Ut Act. 21. 37. & alibi.

Hominem Romanum.] Quamvis iſte Saulus qui & Paulus, eſſet è Tarſo urbe Ciliciæ, tamen ſe Romanum civem eſſe aſſerit, ſicut & ſupra cap. 16. 37, quia Tarſus erat juribus immunitatis ac privilegiis libertatis donata, primum ab Antonio Triumviro, deinde à Cæſare Auguſto, id confirmante: teſtibus Plinio, & Dione Caſſio & Appiano Sed jus municipii Romani videtur aliquis majorum Pauli tempore bellorum civilium ſibi comparaſſe. Facinus autem erat vincire civem Romanum, ſcelus verberare, ut dixit Cic. contra Verrem.

Et injudicatum.] Non dictâ cauſâ, non convictum criminis: tantum propter populi furentis tumultum.

Licet vobis flagellare.] Servili modo verberare. E Legibus libertatis Romanæ, eximium beneficium erat, flagellorum verberumque immunitas. Ex hoc Pauli Apoſtoli exemplo patet, quamvis Chriſtiani debeant eſſe ad omnia dira patienda parati, tamen licere eis quando poſſunt honeſte, modos ſeſe à miſeria ac ſervili afflictione liberandi inire. Vide 1 Cor. cap. 7. 21.

Verſ. 26. *Audiens autem* vel *quum audiſſet*, nempe hoc dictum Pauli, *Centurio.*] Ille de quo dictum verſu proxime præcedente.

Adveniens ſeu *accedens*, *nunciavit Tribuno*, *dicens: Vide quid ſis facturus.*] Nempe circa iſtum vinctum, quem juſſiſti flagellari.

Nam homo iſte Romanus eſt.] Qualem Leges flagris cædi vetant.

Verſ. 27. *Adveniens autem Tribunus ajit ei.*] Nempe Paulo, permotus nuncio de eo inexſpectato.

Dic mihi ſi tu Romanus es?] Id eſt an ſis. *Si* pro *an*, ſicut ſupra verſ. 25.

Is autem inquit: Ne.] Id eſt certe. Ita eſt.

Verſ. 28. *Reſpondit autem Tribunus: Ego multâ ſummâ*, proprie Græcè *multo capite.*] Sed caput pro ſumma ponitur etiam alibi, ut Exod. 30. 12. Num. 4. 2. & v. 7. & xxxj. 26, 49. Quamvis iſtis locis de hominum numeratorum ſumma dicatur, ſed etiam de pecuniæ ſumma id dici poteſt, vide Levit. 6. 4.

Sub Claudio Imperatore jus civitatis Romanæ per avaritiam illorum temporum vendebatur, quod alias donabatur. Iſte Tribunus magnâ pecuniâ datâ id emit.

Civitatem hanc.] Id eſt jus civitatis, jurium atque immunitatum ac libertatum, quibus Romani rerum Domini fruebantur, participationem.

Acquiſivi.] Quia magna erat civium Romanorum dignitas, ideo eam externi homines induſtrii magno ſtudio acquirebant; ſicut nunc in iis præſertim regionibus ubi nobiles & equeſtris ordinis homines magnas præ aliis habent libertates atque immunitates, ii qui ſunt plebeji, jus nobilium, & alienigenæ jus indigenarum, ſtudioſe venantur. Indicavit iſte Tribunus, hanc dignitatem difficulter acquiri, ideoque mirabatur Paulum iſtum eam ſibi vendicare.

At Paulus inquit: Ego autem & natus ſum.] Scilicet in iſto jure civitatis Romanæ: non demum recens id acquiſivi, ſed ex Progenitoribus meis, eo jam gaudentibus, accepi. Quod quomodo de Paulo cive Tarſenſi verum ſit, ſupra ad verſ. 25 eſt annotatum.

Verſ. 29. *Statim igitur abſtiterunt ab eo.*] Nempe Tribuno id, poſtquam de Pauli dignitate notitiam accepit, jubente.

Ii qui in eum erant inquiſituri.] Id eſt ipſum flagellis torturi. Reſpice ad verſ. 24.

Et Tribunus autem timuit.] Nempe ne ob civem Romanum contra jura vinctum in jus vocaretur, ac puniretur. Sic ſupra cap. 16. 38.

Cognito quod Romanus ſit.] Nempe iſte Paulus.

Et quod, vel *quia*, *eum vinxerat.*] Non eſt ſenſus, Tribunum etiam id cognoviſſe quod iſtum vinxiſſet, nam id ratio non patitur, hoc enim non potuit ignorare: ſed ſignificatur cauſa timoris, quod talem vinciri juſſiſſet. Ideo vocula & videtur hoc loco redundare. Intelligitur autem hic illa vinctura qua ad flagellationem ac torturam vinctus erat. Nam alioqui, ne effugeret, etiam poſtea in vinculis detinebatur: ut apparet ex ſequentibus.

Verſ. 30. *At poſtridie volens cognoſcere certum.*] Seu veritatem certam, ut Luc. 1. 4. Act. 2. 36. & xxj. 34.

Hoc.] Vocula iſta hoc loco videtur redundare. Vide annot. ad Marc. 9. 23.

Quid.] Seu cujus rei, aut quamobrem.

Accuſaretur à Judæis.] Qui contra ipſum tumultuabantur ac vociferabantur, poſcentes ut interficeretur, non exprimebant autem cujus criminis reus eſſet.

Solvit eum à vinculis.] Ut abſque eis poſſet commodius ambulare, & coram confeſſu cauſam dicere.

Et juſſit venire, ſeu ut aliqua exemplaria habent, *convenire.*] Forſan in loco conventuum talium ſolito.

Primarios Sacerdotes.] Præter ſummum Pontificem etiam alios ex familia Aharonis.

Et totum conſeſſum eorum.] Nempe præter Sacerdotes, etiam alios ad Synedrium Judaicum pertinentes, ut Legiſperitos, & Senatores civiles: ut de Paulo ejuſque cauſa dijudicarent.

Et producens, ſeu productum, *Paulum*, *ſtatuit*, *in eos.*] Ita eſt proprie in Græco textu, ſed ſignificat *inter eos*, vel *coram eis.*

CAPUT

CAPUT XXIII.

Vers. 1. *Intendens autem Paulus concessui.*] Id est intentis oculis, in eos qui in illo Concilio sedebant. Sic Act. 1. 10. iij. 4. vj. 15. 2 Cor. 3. 7. Is intuitus erat signum confidentiæ Pauli, ob innocentiæ conscientiam.

Ajit: Viri fratres.] Respice supra cap. 22. 1.

Ego omni conscientiâ bonâ.] Nullius criminis mihi conscius, secundum modum notitiæ de eo quid sit honestum atque rectum, primum in Judaismo ex Lege, deinde in Christianismo, ex Euangelio. Vide infra cap. 24. 16. & 2 Tim. 1. 3.

Conversatus sum.] Seu gessi me, in officio meo. Verbum Græcum hoc loco in textu positum, derivatur à Politia, seu civili statu: & significat vitæ tenorem ita dirigere prout civis alicujus Reipublicæ debet. Vide Philip. 1. 27.

Deo.] Seu coram Deo, Dei ejusque Legum respectu habito, officia mea præstiti Deo.

Usque ad hanc diem.] Non solum olim, sed etiam nunc.

Vers. 2. *At primarius Sacerdos* seu *summus, Ananias.*] Non idem qui Annas. Videatur de eo Josephus Flavius, Antiquit. lib. xviij. & xx.

Imperavit iis qui adstabant ei.] Nempe ministris, qui huic Senatui sedenti aderant stantes, jussa capessere parati.

Percutere ejus os.] Ut Paulo alapas impingerent. Offensus videtur Pontifex eo Pauli dicto, quod is quem Judæi pro impio apostata atque religionis patriæ & Legis Dei desertore habebant, se secundum conscientiam bonam vitam agere, & nullius criminis reum esse jactaret: ideo ejus quasi falsa & indigna loquentis, os jussit verberari. Fuit hoc iniquum superbæ tyrannidis factum, hominem demum judicandum, sceleris non convictum, ante sententiam de ipso pronunciatam verberibus contumelioſe afficere. Similiter olim fecit Sedechias Pseudopropheta, Michææ vero Prophetæ 1 Reg. 22. 24. & Phassur Pontifex, Jeremiæ Prophetæ, Jer. 20. 2. & Jesu Christo unus ex ministris Cajaphæ Pontificis Joh. cap. 18. 22.

Vers. 3. *Tunc Paulus ad eum ajit.*] Percussus in os, immerito, non obmutuit, sed istum tyrannum reprehendit.

Percussurus est te Deus seu *futurum est ut percutiat.*] Non dixit, ut quædam exemplaria Latina vulgatæ versionis habebant, *percutiat*, quasi Paulus imprecaretur. At hæc non est imprecatio, sed ob iniquitatem pœnæ divinitus sequuturæ prædictio.

Paries incrustate.] Id est opere tectorio, ut calce aut gypso trullissate atque dealbate. Notat hunc Pontificem fuisse hyprocritam,

Introrsum turpem, speciosum pelle decorâ,

Simulantem religionis atque pietatis curam, quum intus non esset vere pius. Tali similitudine Christus Judæorum Legisperitis & Pharisæis, eorum hypocrisin exprobravit, Matth. 23. 27.

Et.] Hæc vocula videtur hoc loco redundare. Nisi sensus sit, inter alios etiam tu.

Tu sedes judicans me secundum Legem.] Judæorum judices in Synedrio etiam tunc judicia exercebant, quatenus Romani eis imperantes permittebant, eaque debebant exercere secundum Legem Dei eis præscriptam: quod etiam se facere præ se ferebant.

Et, id est *at, transgrediens Legem jubes me verberari?*] Quum Lex præcipiat juste judicare, & iniquitatem in judicio non committere Lev. 19. 15. Est autem valde iniquum, judicii processum ab exequutione incipere.

Vers. 4. *At adstantes.*] Forsan illi ipsi de quibus supra vers. 2 dictum, ministri.

Ajebant.] Quia forsan ipse Pontifex justa à Paulo reprehensione perculsus, obstupuerat, nec verbum ei reponere poterat, alii pro eo verba fecerunt, ejus honori velificantes.

Summo Sacerdoti seu *Pontifici Dei.*] Id est qui à Deo est populo Dei præpositus, & negotiis ad Dei cultum spectantibus præest.

Convitiaris.] Vocans eum parietem incrustatum.

Vers. 5. *Inquitque Paulus: Non sciebam, fratres, quod sit summus Sacerdos.*] Videtur vix potuisse ignorare Paulus istum esse Pontificem summum, quum vel ex ipsa in loco præcipuo sessione, atque etiam assectis ac ministris ei adstantibus, id agnoscere potuerit. Itaque aliqui putant Paulum id dixisse per quandam ironiam, atque dissimulationem, ut Augustinus. Sed hæc opinio non videtur convenire cum verbis sequentibus. Ut & illa qua alii existimant, sensum esse, quasi Paulus diceret: Ego in hoc homine non agnosco summum Sacerdotem Dei, sed hypocritam. Alii ita hoc intelligunt & exponunt, ut dicti Paulini veritatem ac sinceritatem tuentes, dicant non esse mirum ignorasse Paulum hunc esse summum Pontificem; quod ipse Paulus aliquandiu extra Jerosolymam versaretur, & illa tempestate summi Pontifices pro Romanorum imperitantium arbitrio crebro mutarentur, & alii aliis substituerentur: tum etiam quod summi Pontificis cultus extra sacra, parum aut nihil differret ab habitu cæterorum Sacerdotum primariorum, quales erant plures ex familia Aäronis oriundi. Vide Matth. 2. 4. xxvj. 3. & Act. 4. 6. & xxij. 30.

Sed quidam arbitrantur, sensum esse, quod Paulus affectu quodam abreptus, non satis considerasset atque animadvertisset istum esse summum Sacerdotem.

Scriptum est enim, principi populi tui non dices male.] Affert Paulus rationem qua indicat se si sciviſſet istum esse Pontificem Maximum non dicturum ei fuisse verba tam aspera quæ pro maledicto & convitio haberi potuerunt. Citat verba ex Lege Mosis, Exod. cap. 22. 28. ubi scriptum est, Diis id est Magistratibus excellentibus, qui magnam potestatem divinæ similem habent, non convitiaberis, & elevato seu Principi populi tui non maledices. Tunc autem Pontifices summi inter Judæos erant loco Principum. Ita convenit ex Dei mandato honorare Magistratum præsertim legitime constitutum, quamvis iniquum.

Vers. 6. *Gnarus autem Paulus quod una pars.*] Nempe Senatus Judaici in illo consessu.

Est Sadducæorum.] De hac Judæorum secta videatur annotatio ad Matth. 3. 7. & hic infra vers. 8. Hi Sadducæi non parum poterant in populo. Vide

Act. 4.

Act. 4. 1, 2, ex quorum secta videtur fuisse etiam summus Pontifex, Act. 5. 17.

Altera autem, scilicet pars, in illo concilio erat, *Phariſæorum.*] De quorum secta etiam dictum ad Matth. 3. 7. Istæ sectæ alioqui à se dissidentes, consentiebant in oppugnando Jesu Christo ac ejus discipulis. Paulus igitur quum animadverteret eos ad se damnandum inique conspirare, prudenter jecit inter eos pomum Eridos, seu discordiæ.

Clamavit in Synedrio.] Seu consessu aut concilio, voce clara id protulit, ut ab omnibus exaudiretur, ut eorum aures & animos percelleret.

Viri fratres.] Amica compellatio Judæorum, ut supra ℣. 1.

Ego Phariſæus ſum.] Ab adolescentia sua iste Saulus Tarsensis seu Paulus, erat addictus sectæ Pharisaicæ, quippe erat discipulus Gamalielis supra cap. 22. vers. 3, qui Gamaliel erat Pharisæus, Legis Doctor celebris, supra cap. 5. 34. Et alibi Paulus profitetur se fuisse Pharisæum, infra cap. 26. 5. & Philip. 3. 5.

Filius Phariſæi.] Vel ut quædam exemplaria habent *Phariſæorum*, indicat se etiam progenitores habuisse huic sectæ Pharisaicæ addictos, ut ita innuat studium erga istam sectam non esse sibi novum, sed hæreditarium. Id dixit eo fine, ut Pharisæos qui eruditionis & pietatis nomine apud Judæos erant celebriores, sibi conciliaret, & adduceret ad tuendam causam suam saltem quatenus eam cum ipsis communem habebat.

De ſpe & reſurrectione mortuorum ego judicor.] Seu in judicium vocor. Aliqui hæc distinguunt ita ut per spem intelligatur illa olim à Deo promissa, à Judæis sperata benedictio per Messiam seu Christum, quæ indicatur ab eodem Paulo etiam infra cap. 26. 6, 7, per resurrectionem mortuorum autem id quod Paulus annunciaret, tum Jesum quamvis morte affectum, esse à Deo ex morte eductum ac resuscitatum, & alios mortuos esse olim resuscitandos atque in vitam revocandos, ut eorum quæ egerunt præmia referant in altera vita. Sed videntur aliis non abs re hæc duo pro uno eodemque sumi, ut per figuram quæ vocatur Hendyadis, significetur spes resurrectionis mortuorum. Saltem non volebat Paulus Pharisæos intelligere se per spem significare id quod de Jesu Christo docebat: quia sic eos sibi non conciliasset.

Vers. 7. *Hoc autem eo loquuto, facta eſt ſeditio Phariſæorum & Sadducæorum.*] Dum illi sententiam de mortuorum resurrectione, à Paulo prolatam approbarent, isti autem eandem improbarent, orta est inter ipsos gravis dissensio.

Et ſciſſa eſt multitudo.] Ita, scinditur incertum studia in contraria vulgus, ut ait Virgilius. Quippe tum ex ipso Senatu illo qui in judicio sedebat, tum ex adstantibus, alii ajebant pro resurrectione, alii contra negabant eam. Hinc illi qui antea erant contra Paulum conjuncti, tunc ex Pauli occasione sunt à seipsis divisi, in diversas factiones.

Vers. 8. *Sadducæi quidem enim.*] Seu; Nam Sadducæi quidem: recensentur quædam eorum dogmata, à Pharisaicis differentia, imo eis contradicentia.

Dicunt non eſſe reſurrectionem.] Vide Matth. 22. vers. 23, quia Moses de ea expresse & clare nihil dixit. Alicubi autem in Sacris Literis Veteris Testamenti, exstant tales loquutiones quæ eam in dubium vocare videntur. Ut Job. 7. 7, 8, 9, 10. XIV. 7, 10, 12. & Eccles. 9. 5, 6, 10.

Neque Angelum.] Hoc est magis mirandum, quod Sadducæi, dicantur negasse esse Angelum, nempe ullum, sive bonum sive malum; quum ii reciperent pro veris scripta Veteris Fœderis, si non aliorum Prophetarum, saltem Mosis, in quibus crebra fit mentio Angelorum Dei, & eorum apparitionis. At forsan ipsi per Angelos intelligebant non substantias aliquas, sed vel Dei virtutes inter homines editas, vel inspirationes, aut motus in animis hominum excitatos.

Neque Spiritum.] Nempe substantiam incorpoream aliquam, quæ separatim subsistat, ut indefinite, in genere, vox Spiritus accipiatur: (quum Sadducæi etiam Deum corporeum esse putarent.) Quidam hoc restringunt ad spiritum hominis, seu animam, quæ etiam alibi vocatur spiritus Matth. 27. vers. 50. Luc. 23. 46. Act. 7. 59. Hebr. 12. 23, quam Sadducæi non substantiam aliquam spiritualem, quæ separata à corpore possit subsistere, sed tantum quandam corporis atque humorum ejus crasim, & temperamentum esse, ideoque homine moriente cum corpore corrumpi & evanescere atque interire opinabantur: attestante Josepho.

Phariſæi autem, conſitentur seu *asſerunt, hæc utraque.*] Plurale pro singulari; ambo ista. At videtur non duo enumerasse, sed tria. Verum quia Angeli sunt species spirituum, & cum animabus sub eodem genere continentur ideo ista in unum conjunguntur.

Vers. 9. *Factus eſt autem clamor magnus.*] Sicut in contentionibus ac rixis ex animorum commotorum vehementia fieri solet.

Et seu *tunc, exſurgentes Scribæ.*] Id est Legisperiti, Rabbini, quorum munus erat Scripturam Sacram publice exponere, qui in eo Synedrio aliis Judæorum Senatoribus assidebant, è sedibus suis surrexerunt, sessionem solventes.

Partis Phariſæorum.] Non omnes Scribæ seu Legisperiti erant Pharisæi, nam & ex Sadducæis erant aliqui Scripturæ Sacræ Interpretes. Sed hic indicatur illos Legisperitos qui Pharisaicam sententiam & factionem sequebantur, tunc consurrexisse.

Depugnabant.] Scilicet verbis, contra Sadducæos.

Dicentes: Nihil malum invenimus in homine iſto.] Nempe in Paulo ad judicium adducto. Ex odio adversæ sectæ Sadducæorum, oblatâ occasione eis contradicendi, Paulum quem alias pro adversario habebant, nunc defendunt, & innoxium esse profitentur, quia confessus est se esse Pharisæum, & cum Pharisæis de mortuorum resurrectione consentire. Ita Dominus quando vult excitat inter ipsos adversarios causæ suæ & suorum patronos.

Si autem Spiritus loquutus eſt ei.] Videntur existimasse, potuisse fieri ut anima quæpiam à corpore separata hominis sancti mortui, Paulo apparens, eum affata revelaverit ei aliquid quod non sit reprobandum. Id dixerunt isti Pharisæi, ut ægre facerent Sadducæis, talia negantibus.

Aut Angelus.] Id est aliquis nuncius cœlestis. Forsan respexerunt illa dicta cap. 22. 7, 8, 10.

Ne

Ne Deo repugnemus.] Quia Deus Angelos ut Legatos suos mittere solet ad homines, atque per illos aliqua istis revelare, ideo qui Angelum Dei nomine loquentem contemnit, is Deum ipsum cujus iste Legatus est contemnere eique repugnare videtur. At Deo qui est supremus omnium Dominus, nullo modo est repugnandum: quod recte monuit etiam Gamaliel supra cap. 5. 39. Interim videndum est & recte examinandum, an vere Deus aliquid per Angelum aut Spiritum aliquem revelet: ne per vanas ac illusorias vel confictas revelationes temere creditas, falsæ opiniones obtineant, neve pro Dei dictamine habeatur id quod cum verbo Dei manifesto pugnat, ideoque non est à Deo dictatum.

Vers. 10. *Multa autem facta seditione.*] Seu magna tumultuatione ortâ, inter istas duas Judæorum partes dissidentes, nempe Pharisæorum & Sadducæorum, illorum pro Paulo, istorum autem contra Paulum, decertantium.

Verius Tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis.] Sicut interdum quibusdam inter contendentium & huc illuc raptantium manus, evenisse narratur.

Etsi is Tribunus Ethnicus nullam causam privatam habuit ob quam Paulum vitamque ejus tantopere tueretur, tamen Deo vel Domino Jesu ipsum incitante id fecit, ne Paulus tunc ibi interficeretur.

Jussit milites.] In Græco est nomen singulare, quod notat militum manum, seu militarem populum, *descendentes*, nempe ex arce decurrentes.

Rapere eum è medio ipsorum, ducerque in castrum.] Ut in locum tutum.

Vers. 11. *At subsequente* seu *succedente nocte, superstans* vel *adstans.*] Vide Luc. 2. 9.

Ei, id est Paulo, *Dominus.*] Nempe is quem Deus fecit Dominum cujus servum se Paulus profitebatur, id est Jesus Christus. Lorinus Jesuita ad hunc locum notavit, probabilem esse sententiam Carthusiani, (nempe Dionysii Rikel) fuisse apparitionem imaginariam, dormienti factam, ab Angelo qui referret Christum. &c. Ergo non est necesse opinari tunc Dominum Jesum vel relicto cœlo in terram ad Paulum descendisse, vel in cœlo & in terra simul personâ suâ fuisse. Beza quoque annotavit: Hoc autem gestum est nocturnâ visione, ac proinde non corporeâ, sed intellectuali quam vocant: sive dormienti, sive etiam vigilanti Paulo istud accidisse dicamus.

Ajit: Confide Paule.] Id est ne metue, quasi Jerosolymis sis à Judæis interficiendus: esto animo forti. Ita eum in periculis Christus confirmavit, addens ei animum.

Sicut enim attestatus es.] Id est clare & constanter testatus, vide simile verbum supra cap. 18. 5.

Ea quæ de me subintelligitur *sunt.*] Nempe quæ ad meam gloriam pertinent.

In Jerosolymam seu *in Jerusalem.*] Sed Græcè ponitur vocula talis quæ construitur cum quarto casu. Εἰς pro εἰν, ut & alibi. Vide inter alia Act. 8. vers. 40. xviij. 21. & xxj. 17. Testatus est autem Jerosolymis coram Judæis pridie de Jesu Christo ejusque gloria cœlesti Paulus, ut narratum est supra cap. 22. 6, 8 & seqq.

Ita te oportet & in Romam.] Id est Romæ. Iterum εἰς pro ἐν posito. Post testimonium in celeberrima urbe Judæorum à Paulo de Jesu Christo perhibitum, vult ipse Jesus Christus simile testimonium ad gloriam suam spectans, ab eodem Paulo in celeberrima Ethnicorum urbe perhiberi: & simul docet à se proficiscì ea quæ cum Paulo agenda erant.

Vers. 12. *Facta autem die.*] Quum post illam noctem qua Jesus Paulo talia dixit, dies exorta esset.

Facientes aliqui Judæorum.] Præsertim è secta Sadducęorum magis ei adversa, ut indicatum superius.

Coitionem.] Facto conventiculo, initâ societate seu conspiratione. Ut cap. 19. 40.

Anathematizarunt seipsos.] Id est devoverunt sese diris exsecrationibus, per *cherem*, quod apud Judæos genus anathematismi usitatum, imprecati sibi dira, & horrenda, ut à Deo vindice, si aliter facerent, atroci exitio perderentur. Vide annot. ad Matth. 26. 74. Anathema ex Græco dictum à reponendo, significat rem ab usu communi sepositam, nempe Deo, sive ex pietate ejus cultui consecratam, sive eidem ut malorum vindici devotam.

Dicentes: Neque edere neque bibere.] Id est se neque esuros neque bibituros quidquam; ita seipsos volebant obligare firmiter & adigere ad id etiam cum periculo exsequendum.

Usque quo interemissent Paulum.] Quem habebant pro homine nefario, Legis divinæ desertore, indigno qui vivat. Vide supra cap. 21. 28, 31. & xxij. 21. Ita zelo inordinato accensi fervebant isti Judæi, existimantes se dum hoc agerent sacrificium Deo gratum esse oblaturos. Vide Joh. 16. 2.

De zelotis, ut Phinea, & Matathia, quorum exempli isti scilicet imitari volebant, videatur annotatio ad Luc. 6. 15.

Vers. 13. *Erant autem plures quadraginta.*] Id est quam quadraginta. Tam multi Judæi in hoc facinus pravum conspiraverant, & sese devoverant: ut si unus aut alter effectu frustraretur, alii idem ad effectum deducerent; vel ut multi simul violenter in eum irruentes tanto facilius id perficerent.

Qui istam conjurationem fecerant.] Apparet eos juramento se obstrinxisse, Deo invocato ut testis ejus propositi esset, atque vindex si fefellissent.

Vers. 14. *Qui adeuntes primarios Sacerdotes.*] Ut summum Pontificem Ananiam, de quo supra ℣. 2, & alios ex familia Aäronica.

Et Presbyteros.] Seniores populi, dignitate Senatoria eminentes, de quibus tum alibi, tum supra cap. 22. 5.

Ajebant: Anathemate anathematizavimus, seu devotione devovimus, *nos ipsos.*] Id est serio omnino graviter nos devovimus. Est Hebraismus; de quo vide Luc. 22. 15. Act. 2. 30. iv. 17. v. 28.

Nihil gustare.] Id est nihil nos gustaturos esse seu nihil cibi sumturos.

Usquequo interimamus Paulum.] Vide supra ℣. 12, sanctum scilicet votum.

Vers. 15. *Nunc igitur vos.*] Dant consilium Sacerdotibus quid agere dolose debeant, ut ipsi machinationem suam ad effectum deducere queant.

Comparete Tribuno.] Id est ostendite vos, dilucidantes seu declarantes atque indicantes postulatum vestrum.

Cum Synedrio.] Id est non vos soli, sed cum toto consessu seu concilio, seu iis qui ad concilium pertinent; ne scilicet Tribunus quorundam tantum studio privato, hoc à se peti existimet, ideoque facere recuset.

Ut cras, eum, nempe Paulum, *deducat ad vos.*] Sicut jam fecit supra cap. 22. 30.

Quasi percognituros exquisitius ea quæ de ipso.] Scilicet sunt, seu quæ ad eum spectant. Moris est ut de reis non semel fiat cognitio, sed sæpius: quum judices aut novi aliquid de eis rescisount, aut etiam an isti sibi constent, volunt explorare.

Nos autem priusquam appropinquet.] Scilicet ad vestrum consessum, ne vos eo nomine argui possitis, adhuc in via.

Parati sumus interimere eum.] Ita homines stulto zelo correpti, sanguinarii, existimant, sibi licere in dissidentes grassari quovis modo, & per mendacia, & per cædes violentas; quo ipso produnt se esse Diaboli mendacis & homicidæ filios, secundum dictum Christi, Joh. 8. 44.

Vers. 16. *Audiens autem* vel potius *quum audisset, filius sororis Pauli.*] Qui inter Judæos non gnaros an Pauli cognatus esset libere versabantur, nec ab eis cavebatur. Interim is avunculo suo favens, attendebat & explorabat quæ circa eum fierent.

Insidias.] Scilicet istas, quæ Paulo parabantur.

Adveniens, & ingressus in castrum.] Illud in quo Paulus detinebatur.

Annunciavit Paulo.] Nempe ea quæ de hisce in eum insidiis atque ista machinatione adversariorum audiverat.

Vers. 17. *Advocato autem Paulus uno Centurionum.*] Seu quodam ex centurionibus, qui nempe in illo castro, militum catervis ac centuriis præfecti erant.

Inquit: Adolescentem istum abduc ad Tribunum, habet enim quod annunciet ei.] Paulus prudenter curavit istam contra se initam conjurationem detegi Tribuno, qui eam poterat impedire. Interim nec accusavit aliquem nominatim, nec noxam ei procuravit, sed tantum prudentiæ Tribuni, ut obviam huic periculo iret, commisit, cætera Domini Jesu cujus Spiritu rigebatur, providentiæ, commendavit. Hinc apparet piis quantumvis divinæ tutelæ confisis, licere tamen periculi avertendi causâ media honesta non negligere, atque etiam per homines ea adhibere.

Vers. 18. *Is quidem igitur*, nempe Centurio, *assumtum eum*, hoc est istum adolescentem qui ad Paulum venerat, *duxit ad Tribunum.*] Obsequutus Pauli monito, vel postulato.

Et inquit: Ille vinctus Paulus advocans me, rogavit, ut hunc adolescentem ducerem ad te.] Ne putaret Tribunus Centurionem proprio arbitrio eum adduxisse, temere.

Habentem quiddam loqui tibi.] Seu quod tibi loquatur.

Vers. 19. *Prehendens autem manum ejus Tribunus.*] Ut facere solent qui aliquem in locum secretiorem abducere, atque privatim alloqui volunt.

Et secedens seorsum.] Seu privatim, quia secretum aliquid, non omnibus revelandum, narraturum existimavit, ideo prudenter semotis arbitris eum audire voluit.

Percontabatur, quid est quod habes annunciare mihi?] Seu annunciandum.

Vers. 20. *Ajit autem.*] Nempe ille adolescens adductus.

Quod.] Vocula ista, more solito in referendis dictis aliorum, redundat.

Judæi constituerunt.] Proprie in Græco, composuerunt, ex composito.

Rogare te.] Seu ut rogent.

Ut cras in consessum deducas Paulum, quasi percontaturi exquisitius de eo.] Respice supra vers. 15.

Vers. 21. *Tu igitur ne assentitor eis.*] Id est ne patiaris tibi persuaderi ut hoc ad eorum postulatum facias, sicut supra cap. 21. 14.

Insidiantur enim ei ex ipsis viri plus quadraginta.] Vide supra vers. 13.

Qui anathematizarunt seipsos.] Seu exsecrationibus sese devinxerunt.

Non edere neque bibere usque quo interimant eum.] Respice supra vers. 12.

Et nunc parati sunt.] Scilicet ad id faciendum atque exsequendum.

Exspectantes seu *præstolantes, à te promissionem.*] Non jam factam à te ipsis, sed demum faciendam: seu quid à te promittatur: ut postulantibus eis promittas te id facturum, aut quid eis à te renuncietur.

Vers. 22. *Ipse quidem igitur Tribunus dimisit illum adolescentem*, nempe ut jam ab ipso abiret, *præcipiens nemini eloqui, quod ista declarasti, apud* vel *ad me.*] Mutatio personæ; quum esset proxime dictum in tertia persona, nunc introducitur sermo ut primæ personæ loquentis. Ut supra cap. 1. 4. & xvij. 3. Vult hoc secretum sibi indicatum celari Tribunus, ne Judæi rescirent suam conjurationem esse patefactam, atque aliud consilium de Paulo necando inirent. In arcanis magni refert ut silentio premantur, non divulgentur.

Vers. 23. *Et advocans duos quosdam Centurionum, ajit: Parate milites ducentos* nempe pedites, *ut vadant usque Cæsaream.*] Illam maritimam, de qua supra cap. 8. 40. & x. 1. & xij. 19. xviij. 22. xxj. 8, ubi propter maris opportunitatem, ii qui à Romanis imperatoribus missi Judææ præsidebant, sedem suam tunc habere sunt soliti: teste Tacito lib. Annal. xviij.

Et equites septuaginta.] Expeditiores ad iter & promtiores ad excursiones.

Et stipatores.] In Græco textu est nomen quod proprie notat *dextram tenentes*, ut significentur ii qui dextrum latus præfecti custodiunt: vel qui dextra prehendunt eos qui prehendi jubentur, aut qui dextra tantum manu arma sumunt & gerunt, non etiam siniſtrâ sicut scutati solent, ut illi fuerint hastati. Aliqui putant significari dextros id est peritos jaculatores. Quædam exemplaria Græca habent tale nomen quod notat *dextra jacientes*, & Syrus Interpres habet, *qui mittunt dextera*, ut significentur ii qui jacula jaciunt solâ dextrâ manu, non ut sagittarii qui non solâ manu sed arcu, nec solâ dextrâ sed cum ope siniſtræ sagittas ejaculantur. Ita denotarentur ii qui ut levis armaturæ manu tela missilia mittebant, vel etiam funditores, qui è funda lapides jaciebant.

Ducentos.

Ducentos.] It solicitam curam habebat Tribunus iste, de Pauli ut civis Romani salute tuenda, ut ei tot milites varios ad defensionem contra pericula adderet.

A tertia hora noctis.] Post occasum Solis tribus horis elapsis: ut id non aperte sed clam fieret, atque ita lateret Judæos Pauli adversarios.

Vers. 24. *Et jumenta.*] Ut camelum, aut equum; Syrus & Arabs habent in singulari *jumentum*, sed potest fieri ut non unum fuerit, ut Paulus uno fatigato alteri insideret.

Præbere.] Mutatur sermo rectus in obliquum. Sed ponitur infinitivus pro imperativo *præbete.* Sicut Matth. 5. 34 & 39.

Ut imponentes Paulum.] Græcum verbum est specialius, & proprie significat ita sustollere aliquem, ut conscendat jumentum. Sicut Luc. 10. 34. & XIX. vers. 35.

Salvum perducerent.] Vel incolumem sisterent.

Ad Felicem præsidem.] Felix iste fuit frater Pallantis, qui ex servo factus libertus à Claudio Imperatore, apud quem magnâ gratiâ & potentiâ pollebat, & nuptias Agrippinæ matris Neronis, cum Claudio patruo conciliavit, atque Neroni imperium paravit. Pallante curante, iste frater ejus Felix similiter è servo libertus, præfectus fuerat à Claudio Samariæ & quibusdam vicinis regionibus, deinde à Nerone Judææ toti. Vocatur à quibusdam, ut Josepho & Suida Claudius Felix, nomine priore indito à Claudio Imperatore qui eum è servo libertum fecerat. Tacitus ei prænomen dat *Antonius*, à matre Claudii Antonia, cui servierat. Videatur de eo & Suetonius. Adduntur hic in vulgata Latina versione quædam, quæ non exstant in Græcis exemplaribus.

Scripta epistolâ, continente formam hanc.] Exprimit Lucas non tantum epistolæ summam, sed ipsa verba quibus conscripta & formata fuit.

Claudius.] Nomen Romanum, familiæ claræ, inditum huic homini qui non erat natione Romanus, forsan à Claudio Imperatore, cujus gratiâ jus Romanæ civitatis acquisivit.

Lysias.] Nomen Græcanicum: quod huic tribuitur etiam infra cap. 24. 7. Ex more tunc recepto, nomen scribentis epistolam, quamvis inferioris, præpositum nomini ejus ad quem scribebatur.

Potentissimo seu *præstantissimo.*] Quidam vertunt *optimo*, quia nomen istud, etiam hoc notare solet: & potuit à Tribuno tribui præsidi isti quamvis non revera optimo, per adulationem. Sed verisimilius est significari honorem respectu potentiæ, seu potestatis, quam is provinciæ illi imperans eamque gubernans, obtinebat. Tali titulo ornavit etiam Theophilum, Lucas, in Euangelio. cap. 1. 3.

Præsidi.] Qui provinciæ illi Judææ gubernandæ, erat ab Imperatore Romano impositus.

Felici.] Hoc fuit ejus nomen quasi proprium.

Salutem subintelligitur *dicit* vel *optat.*] Græcus textus proprie habet, *gaudere:* quod Græci usurpant pro salve. Hinc Horat. in Epist.

Celso gaudere & bene rem gerere Albinovano.

Vide supra Annot. ad cap. 15. 23.

Vers. 27. *Virum istum.*] Nempe Paulum, quem ad te mitto.

Comprehensum à Judæis, quum futurum esset ut interimeretur ab eis.] Accusat Judæos tumultuantes.

Superveniens cum militum manu seu *exercitu, erui* seu *eripui, eum.*] Hæc vox redundat per Hebraismum. Commendat suam in eo servando, seu à cæde tumultuaria liberando curam atque industriam. Vide supra cap. 21. 31, 32, 33.

Edoctus, seu quum didicissem, id est cognovissem seu rescivissem, *quod Romanus sit.*] Atqui non propterea ipsum eripuerat, quum demum postquam eum vinciri ad torturam præcepisset, resciviset eum esse civem Romanum. Vide supra cap. 22. 25, 27, 28. Sed dissimulat Tribunus id ob quod reprehendi jure potuisset, & à veritate deflectens, laudem suam quærit.

Vers. 28. *Volens autem nosse causam, propter quam incusarent eum.*] Seu crimen, cujus eum postularent. Diligentiam suam in causæ inquisitione testatur.

Deduxi eum, in consessum eorum.] Supra cap. 22. vers. 30.

Vers. 29. *Quem inveni appellatum*, seu *incusatum, de quæstionibus Legis ipsorum.*] Nempe ob dissensum circa controversias religionis Judaicæ: qui dissensus non videbatur grande nefas & morte piandum.

Nullum autem dignum morte aut vinculis crimen habentem seu *habere.*] Testatur de Pauli vincti innocentia, eumque excusat.

Vers. 30. *Indicatis autem mihi insidiis.*] Seu adverso consilio, ut supra cap. 9. 24.

In hunc virum, fore ut fierent à Judæis.] Vide supra vers. 12, 15, 20.

E vestigio.] In textu Græco *ex ipsa* scilicet hora, eadem.

Misi subintelligitur *eum, ad te.*] Ob illas insidias Judæorum, quos accusat, ideo eum ab eis Jerosolymâ submovit, & ad præsidem mox ablegavit.

Denuncians & accusatoribus.] Scilicet Pauli, Judæis; qui forsan ut inter eos convenerat, accesserant ad Tribunum eodem illo die, postulantes ut Paulum ad consessum suum iterum velut examinandum produceret, ignari suos dolos esse patefactos. Quanquam videtur Tribunus id quod hic scribit, postera demum die post Paulum ablegatum, eis denunciasse.

Dicere, seu ut dicant, *ea quæ adversus eum.*] Scilicet habent.

Apud te.] Ut apud superiorem Tribuno præsidem, ac judicem.

Vale.] Concludens epistolam more solito optat ei bonam valetudinem.

Vers. 31. *Illi quidem igitur milites secundùm constitutum eis.*] Id est ita ut constituerat seu ordinaverat Tribunus.

Assumentes Paulum, duxerunt per noctem, Antipatridem.] Urbem prope mare mediterraneum sitam, quæ olim vocabatur Caphar Salama, de qua 1 Mac. 7. 31, in medio itineris inter Joppen & Cæsaream: quam Herodes Magnus Rex Judææ restauraverat, atque à patris sui Antipatri nomine, Antipatrida nominaverat.

Vers. 32. *Ar postera die, dimittentes* seu *relinquentes ibi, illos equites, ut vaderent cum eo.*] Scilicet ulterius, Cæsaream.

Reversi sunt.] Nempe ipsi pedites; quod procul dubio Tribunus quum eos emitteret ita mandaverat, existimans Paulum eo usque ab Jerosolymâ noctu progressum, jam fore in tuto, ut à solis equitibus deduci posset: & nolens partem præsidii longius ablegare & diutius abesse, quum nosset Judæos ad seditionem proclives.

In castra.] Illa quæ Jerosolymis tenebant, seu *in castrum.*

Vers. 33. *Qui.*] Non isti de quibus proxime dictum, sed illi remotius nominati equites.

Quum ingressi essent Cæsaream.] Illam maritimam, in qua præses residebat.

Et reddidissent illam epistolam.] A Lysia Tribuno scriptam.

Præsidi.] Felici.

Stiterunt & Paulum ei.] Seu coram eo.

Vers. 34. *Quum legisset autem præses.*] Nempe epistolam illam sibi traditam.

Et interrogasset ex qua, Græcè propriè *quali provincia esset.*] Nempe Paulus.

Et resciviset quod ex Cilicia.] Scilicet esset. Vide supra cap. 21. 39. & xxij. 3.

Vers. 35. *Audiam*, in Græco textu est quasi *peraudiam, te, inquit? quando & accusatores tui aderunt.*] Præsentibus demum accusatoribus, & accusationem proponentibus, vult audire à reo ipsius excusationem.

Jussitque eum in prætorio.] In aula & quasi palatio, quod ita nominatur quia in eo prætor qui dictus quasi præitor, id est præses, residebat. Ergo in loco honorato, non in carcere Paulus ibi habitus videtur.

Herodis.] Quod Herodes ille Magnus qui Cæsaream instauravit, exstrui curavit.

Custodiri.] Nempe à militibus aliquibus aut aliis custodibus, ne elaberetur.

CAPUT XXIV.

Vers. 1. *Post quinque autem dies.*] Nempe ab illa Pauli Cæsaream adductione, exactos.

Descendit.] Nempe Jerosolymâ Cæsaream.

Summus Sacerdos Ananias.] Ille de quo dictum supra cap. 23. 2.

Cum Senioribus.] Id est Senatoribus populi Judaici.

Et Rhetore.] Rhetor nomen Græcum, à Latinis solet usurpari de Magistris artis Rhetoricæ, quæ docet dicere facunde, quales Græci vocant Sophistas. At hoc loco significat oratorem, seu causidicum: qualem ut formularum in foro agendi peritum, isti Judæi sibi assumserunt, & conduxerunt, ut eorum nomine accusationem contra Paulum institueret.

Tertullo quodam.] Videtur ex ipso isto nomine advocatus iste fuisse generis Italici, ut Latinæ linguæ, peritus, ea lingua coram præside Romano causam ageret.

Qui comparuerunt.] Vide supra cap. 23. 15, vel declaraverunt se adesse, ut ibid. ℣. 22.

Præsidi, Felici, *contra Paulum.*] Ejus accusandi causâ.

Vers. 2. *Vocato autem.*] Seu citato ad judicium per præconem, aut aliquem ex præsidis apparitoribus. *Eo*, id est Paulo.

Cœpit accusare.] Id est accusabat: nam sæpe in his libris incipere aliquid facere, significat facere.

Tertullus, dicens.] Videtur oratio istius causidici quæ forsan more tunc usitato prolixior fuit, hic summatim & compendiosè referri.

Vers. 3. *Multa pace potientes per te.*] In exordio captat benevolentiam Præsidis, tribuens ei laudem magnam, quod curet ut provincia cui præest sit pacata, atque ut ejus incolæ vitam agant tranquillam. Quanquam is præses Felix, pontificem Jonatham Annæ filium, quod ab eo liberius increparetur, interfecit per sicarios, quibus etiam in alios Judæos grassari impune permisit, teste Josepho Antiquit. lib. xx. cap. 5. & 6. Sed iste causidicus hoc callide silentio involvens, atque dissimulans, quod ipsius causæ non proderat; videtur eo respicere quod Felix Eleazarum prædonem insignem supplicio affecerat: qui etiam postea Ægyptium illum impostorem, de quo supra cap. 21. 38, cum ejus factiosis compressit. Simul autem innuit, par esse ut præses sicut alios seditiosos studio publicæ tranquillitatis puniverat atque compescuerat, similiter in hoc præclaro instituto progrediens etiam hunc quem accusandum suscepit, ut pacis publicæ turbatorem severe puniret.

Et correctionibus.] Vel recte factis officiis, qualia Cicero lib. de officiis hac ipsa quæ hic in textu exstat Græca voce usus, vocat perfecta officia: & lib. de Finibus recta facta seu recta officia.

Factis genti huic.] Nempe Judaicæ.

Per tuam providentiam.] Quæ est præsidum, provinciis gubernandis præfectorum, dos eximia.

Semperque & ubique.] Seu omni tempore & omni loco.

Accipimus.] Nempe animo, & verbis id agnoscentes.

Potentissime seu *præstantissime Felix.*] Solitum dignitatis atque honoris titulum ei tribuit, quem eidem tribuerat Lysias Tribunus supra cap. 23. 26. Aliqui notant, etiam optimi titulum qui hoc nomine Græco significari potest, tribui solitum Magistratibus, qui quod præ aliis præcipui atque optimi esse censeantur, & esse debeant, inde etiam optimates vocantur.

Cum omni gratiarum actione.] Indicatur ob ista recte facta seu beneficia, à Judæis, Felici reddi grati animi testificatio.

Vers. 4. *Ut autem non super plus* seu *amplius.*] Nempe quam oportet.

Te interpellem.] Longis exordis, & molestis ambagibus, te remorari nolens, & ab aliis agendis retardare, ac tempus eis impendendum subtrahere.

Precor te ut audias nos.] Quia non suo sed Judæorum plurium nomine loquitur, ideo plurali voce utitur. Petit attentionem suæ orationi præberi.

Breviter.] Proprie in Græco textu *concisè*, id est succincte atque compendiosè, scilicet dicturos, non prolixa oratione usuros. Grata est auditu prudentibus, præsertim occupatis, atque negotiorum multitudine

tudine diſtrictis brevitas ſermonis, ſi multas res paucis verbis perſpicue exprimat: ut contra multiloquium moleſtum, & cum tædio atque faſtidio conjunctum eſſe ſolet: quod tempus aliis rebus impendendum aufert, atque fruſtra conſumit & perdit. Veritatis oratio eſt plerumque ſimplex & compendioſa; ſed id interdum etiam calumnia æmulatur, ut ſimplicius narrans, eo fallat ſpecioſius.

Pro tua æquitate.] Intelligat benignam in exaudiendo facilitatem, atque patientiam; quæ dos Judices valde commendat.

Verſ. 5. *Invenimus enim.*] Seu comperimus.

Virum hunc.] Nempe Paulum, quem ibidem adſtantem manu oſtendit.

Peſtem.] Id eſt peſtilentiam ſeu peſtiferum, per metonymiam effecti hyperbolicam: quaſi lue contagioſa noxia multos inficientem atque vitiantem. Ita ſæpe Oratores vocant peſtes eos homines quos valde noxios in publicum exiſtimant. Sed iſte rabula ita rabioſe vocavit immerito Paulum innocentem. Ita & hodie ii qui pro hæreticis quamvis non vere cenſentur, ſolent vocari homines peſtilentes.

Et moventem ſeditionem.] Falſò Paulum inſimulant ſeditionis concitatæ. Sed ita fieri ſolet ut veritas cum hominum receptis opinionibus pugnans, dum ab hominibus pravis non ſuſcipitur, ſed oppugnatur, ſeditionis atque tumultus temere excitare & pacem populi turbare videatur. At iſti ipſi Judæi Paulum criminantes, ſeditiones contra ipſum in variis locis concitabant. Ut ſupra cap. 9. 23. & xiij. 50. xiv. 5. xvij. 5 & 13. xviij. 12. & xxj. 30, 31. Hic libet uſurpare illud

Quis tulerit Gracchos de ſeditione querentes?

Omnibus Judæis iis [*qui ſunt*] *per habitatam* ſeu *habitabilem.*] Scilicet terram, id eſt per orbem terrarum. Vide Luc. 2. 1, non ſolum in Judæa, ſed & alibi per diverſas regiones, per quas Judæi erant diſperſi.

Antiſtitemque.] Seu anteſignanum, quaſi primum ſtantem in acie, metaphorâ ductâ à re militari. Erat profectò Paulus poſt Jeſum Chriſtum Ducem, eximius Ductor & quaſi Tribunus militum excellens in iſta acie militari ſpirituali Chriſtianorum, religionem Jeſu Chriſti ut unus è præcipuis ſtrenue propugnans.

Illius Nazarænorum.] Ita vocant Judæi Chriſtianos, à Jeſu dicto Nazaræno, vide Marc. 10. 47. Luc. 18. 37. Joh. 1. 46. xix. 19. Act. 2. 22. x. 38. xxij. 8, qui Nazaretæ ignobili Galilææ oppido fuit educatus. Quanquam hæc appellatio velut per contumeliam impoſita, divinitus eſt commendata, vide Matth. 2. 23, utpote ipſi Jeſu glorioſa, quippe reſpiciens ad Naziræos, ſeparatos ac Deo conſecratos, vel ad Netzer, ſurculum illum de ſtirpe Davidis per Prophetas promiſſum. Ita nunc ſolent etiam veram doctrinam ſequentes Chriſtiani vocari novis nominibus, vel ab iis qui inter ipſos excellebant, quanquam non primi authores eorum religionis erant, vel à locis, in quibus vigebant, derivatis appellationibus. Sed iſtud Nazaræorum cognomen, quod tunc Chriſtianis tribuebatur, ut & Paulo, hæſit poſtea in iis qui Jeſu Chriſti doctrinam amplexi, adhuc ritus Moſaicos ut neceſſarios retinebant.

Hæreſeos.] Seu ſectæ. Hæreſis, nomen per ſe ſignificans electionem alicujus dogmatis, ut fiebat in variis Philoſophorum opinionibus, ſed jam plerumque in malam partem accipitur, ut 1 Cor. xi. 19. Gal. 5. 20. Tit. 3. 10. vide & ſupra cap. 5. 17. Sumitur autem hic hæreſis pro ipſis hæreticis eam amplectentibus, ſeu ſecta, pro ſectariis. Ita Judæi Chriſtianos veros, ab illis diſſidentes, habebant pro hæreticis, quod ab Eccleſia publica quæ tunc Dei eſſe cenſebatur, diſcreparent: quamvis iſti non ipſi ſibi elegerant dogmata aliqua erronea, ſed à Deo commendata, vera, tenebant. Sic etiam hodie ſimiliter ii qui veram Chriſti religionem ſequuntur, ſed à prolapſis in errores Chriſtianis vulgaribus diſſident, hæretici nominantur.

Verſ. 6. *Qui & templum tentavit profanare.*] Scilicet illud Jeroſolymitanum: quod Paulo calumnioſe objectum, vide ſupra cap. 21. 28.

Quem & ſeu *etiam, prehendimus.*] Sed violenter, per tumultum, reſpice ad cap. 21. 27 & 30.

Et ſecundum noſtram Legem voluimus judicare.] Hoc falſum eſt: nam abſque judicio ſeu dijudicatione cauſæ legitima, voluerunt Paulum Judæi violenter occidere, vide cap. 21. 31. Apparet Judæis fuiſſe relicta judicia in negotiis religionis, ut & in Jeſu negotio apparuit, ſed citra pœnas capitales, in quibus conſenſus Romani præſidis ex jure requirebatur.

Verſ. 7. *Adveniens autem Lyſias Tribunus.*] Jeroſolymæ reſidens cum militum Romanorum cohortibus, qui tunc Paulum miſit ad Felicem præſidem.

Cum multa vi.] Seu magna violentia.

Ex manibus noſtris [*eum*] *abduxit.*] Subintelligitur, eripiens, vide cap. 21. 32, 33. Perſtringunt & quodammodo incuſant coram Præſide Tribunum, quod Paulum violenter iſtis eripuerit, quum ipſi violenter Paulo injudicato vitam eripere voluerint: quaſi eis injuriam intulerit quod eos ab inferenda alteri injuria cohibuerit.

Verſ. 8. *Jubens accuſatores ejus*, id eſt Pauli, *venire ad te.*] Ut coram præſide cauſa iſta dijudicetur.

A quo.] Vel à Lyſia Tribuno, ut videtur apparere ex ℣. 22. Vel, quia Lyſiæ non videntur fuiſſe nota ea quæ Paulo ſunt objecta ab iſtis, de Judæis per orbem commotis, & de templi profanatione; ex ipſo Paulo.

Poteris ipſe dijudicans de omnibus iſtis cognoſcere] *quorum* ſeu *de quibus, nos accuſamus eum.*] Nempe per diligentem ac ſeveram inquiſitionem.

Verſ. 9. *Conſenſerunt autem & Judæi.*] Nempe Pontifex Maximus, cum Senatoribus, de quibus ſupra ℣. 1.

Ajentes hæc ita [*ſe*] *habere.*] Oratoris ſui Tertulli orationem nomine ipſorum habitam, approbarunt, eique ſunt adſtipulati.

Verſ. 10. *Reſpondit autem Paulus: Innuente ei præſide ut diceret.*] Ad accuſationem qua reus fiebat criminum, purgandi ac defendendi ſui cauſa repoſuit reſponſionem, præſidis ipſius Felicis juſſu aut permiſſu, qui etiam partem alteram audire merito voluit. Reſpondit autem non per advocatum, ut Judæi accuſarant, ſed ore ſuo proprio.

Ex ſeu *à multis annis.*] Felix iſte antea vicinas

Judææ regiones, & ad eam pertinentes, Trachonitidem, Bataneam, & Gaulonitidem, gubernaverat per decennium; videatur Josephus de bello Judaico lib. 2. cap. XI, ipsam autem Judæam proprie dictam jam tertium annum gubernabat.

Existentem te judicem.] Id est ex Hebræorum loquendi consuetudine, gubernatorem. Sic olim illi qui ante Reges constitutos populum Israëliticum regebant, ac bella pro ejus defensione gerebant, vocati sunt Judices.

Genti huic, nempe Judaicæ, *sciens.*] Id Paulus quamvis per multos annos alibi extra Judæam versatus, sed tamen Judæam aliquoties accedens, scire potuit.

Meliore animo.] Id est alacriore & promtiore, ut coram rerum Judaicarum perito, Judice idoneo.

Ea quæ de meipso scilicet *sunt.*] Seu quæ ad me attinent.

Sermone defendam.] Talis per sermonem defensio, Græca voce dicitur Apologia. Ut supra cap. 22. vers. 1.

Vers. 11. *Quum possis tu noße.*] Quia es non ignarus Judaicarum consuetudinum, atque id quod dicam facile potes inquirere.

Quod non plures sint mihi dies quam duodecim.] Proprie in Græco *decem duo* sicut & supra cap. 19. 7. Quia Judæi qui extra Jerosolymam vivebant, more solito, proxime ante festum solenne quale tunc erat Pentecostes, supra cap. 20. 16 Jerosolymam confluebant: Paulus ergo qui advena fuit etiam proxime ante venerat, & mox ante festum captus, ac in vinculis detentus fuit: ut exiguo tempore, peregrinus, seditionem talem de quali accusabatur concitare non potuerit. Hi dies colligi possunt ex cap. 21. 17, 18, 26. & XXIJ. 30. XXIIJ. 12, 32. XXIV. 1.

A qua, scilicet die, *ascendi.*] Id est adveni.

Adoraturus.] Nempe Deum, in templo, culturus, sacrificia ei oblaturus, festo solenni.

In Jerusalem.] Hæ voces possunt referri vel ad verbum *ascendi*, vel etiam ad vocem *adoraturus*. Jerosolymam veniebant Judæi, ut Jerosolymæ Deum adorarent.

Vers. 12. *Et neque in templo invenerunt me ad aliquem* seu *cum aliquo disputantem.*] Quamvis hoc non erat illicitum neque criminosum, de rebus sacris, etiam in aditu templi ac illa ejus parte in quam populus convenire solebat disserere atque disceptare: sed etiam hoc quod licebat, Paulus se feciße negat, ut longius à se amoveat omnem criminis speciem: quum posset existimari, eum ex disputatione circa res ad religionem spectantes, occasionem tumultûi cuipiam dediße.

Aut coitionem seu *concursum*, *facientem turbæ.*] Id est plebis convocatæ vel concitatæ ad tumultum.

Neque in Synagogis.] Extra templum, in scholis Judæorum.

Neque in urbe.] In alio aliquo urbis loco. Varios locos recenset, in quorum nullo seditionem excitavit.

Vers. 13. *Neque exhibere*, id est ostendere atque probare evidenter, *possunt*, *de quibus nunc accusant me.*] Non habent ulla ad probandum crimen argumenta vera. Non tantum negavit Paulus se tumultum excitaße, sed non contentus simplici inficiatione, validius refellit adversarios & accusatores suos, in faciem hoc eis coram præside dicens, quod ea quæ de ipso affirmant crimina non possint probationibus confirmare. At accusatore crimen objectum non probante, reum absolvi oportet.

Vers. 14. *Confiteor autem hoc tibi.*] Negato crimine seditionis excitatæ, quod falso erat objectum, aliam objectionem de secta Nazaræorum non negat Paulus, verum confitetur palam coram præside, sed excusat. Ita debent Christiani, ubi res requirit, esse parati ad confessionem de religione, & pro ea apologiam. Vide 1 Petr. 3. 15, etiam præcipue quum apud Judices religionis causâ accusantur.

Quod secundum hanc viam.] Id est religionem, quæ est modus accedendi ad Deum, eumque colendi. Vide supra cap. 18. 26. XIX. 23. XXIJ. 4.

Quam dicunt hæresin.] Ita isti accusatores religionem Christianam vocarunt, hæresin Nazaræorum, supra ℣. 5.

Ita.] Explicat modum religionis suæ Paulus, summatim.

Servio patrio Deo.] Indicat se non aliquod novum ac recens excogitatum vel alienum numen religiose colere, sed eum Deum quem jam olim Patres seu Majores Israëlitarum coluerunt. Hoc servitium Deo à se præstitum & alibi memorat Paulus, ut Rom. 1. 9. 2 Tim. 1. 3.

Credens.] Hoc est ut credam, seu certo sim persuasus de istorum veritate, absque dubitatione.

Omnibus.] Non tantum aliquibus, ut solent hæretici nonnulli.

Illis secundum Legem vel *in Lege.*] Intelligit Legem patriam, Mosaicam.

Et in Prophetis.] Qui post Mosen vixerunt, & quædam Dei nomine populo Israëlitico annunciaverunt, præsertim de futuris Dei beneficiis, populo Israëlitico conferendis, vide infra cap. 26. 6, 7 & 22. In his autem præcipue continetur promissio de Messia seu Christo exorituro, atque ad populum mittendo: qui jam tempore expleto est missus.

Scriptis.] Non ad traditiones aliquas incertas oretenus propositas, & per manus hominum non satis fidas, posteris transmissas, Paulus provocat: sed Scripturam Sacram, ut certam normam, ponit pro suæ fidei fundamento. Ita nos quoque in rebus ad fidem ac religionem spectantibus, Sacras Scripturas firmiter tenere & sequi debemus.

Vers. 15. *Spem habens in Deum* seu *in Deo.*] Nempe Dei potentiâ atque justitiâ implendam: isti innixam non vanam ex commento humano arreptam. Post declaratam fidem suam, nunc declarat spem, ob quam Deo serviat.

Quam & isti ipsi exspectant.] Nempe ex Judæis, & istis accusatoribus meis, plerique: præsertim Pharisæi, quæ erat secta inter Judæos potissima, vide supra cap. 23. 6, 8. Qui Pharisæi quamvis antea cum Sadducæis non consentirent, imo Paulum insontem sibi videri pronunciarent, supra cap. 23. 9, tamen forsan postea cum illis syncretismum contra Paulum fecerant. Indicat in hoc dogmate suum cum adversariis plerisque consensum.

Resurrectionem futuram esse mortuorum.] Quod non

non ſit mors ultima linea rerum, quod homines poſt vitam hanc terrenam exactam, morte ſoluti, non ſint prorſus perituri, ſed rurſus ad vitam revocandi. Quam doctrinam Moſes quidem in Fœdere Antiquo expreſſe non docuit, ſed eam Judæorum Magiſtri collegerunt ex quibuſdam Prophetarum dictis, ut Pſal. 16. 10. XLIX. 16. Dan. 12. 2. Hoſ. 13. 14. Præcipue autem videtur firmata inter Phariſæos circa tempora Macchabaica, quum multi pii Dei cultores atrociter afflicti & dira morte eſſent ſublati, & tamen Deus promiſerit, piis, Legem ſuam obſervantibus, ſe præmia redditurum, hinc concepta eſt ſpes innixa divinæ bonitati ac in promiſſis fidelitati, ejuſdemque potentiæ, naturæ vires exſuperanti, fore ut iſti quantumvis morte affecti, à Deo reſuſcitentur.

Sed gratia ſit Deo, quod per Jeſum Chriſtum dederit nobis non obſcuram, ſed claram & apertam è morte reſurrectionis promiſſionem, & quidem piis ad vitam cœleſtem æternam atque beatam. Vide inter alia Joh. 5. 28, 29. 1 Cor. 15. 20, 21, 22, 26, 52. 1 Theſſ. 4. 15, 16. 2 Tim. 1. 10.

Juſtorum & injuſtorum.] Inter Judæorum Magiſtros & Phariſæos pleroſque opinio fuit, animis piorum poſt mortem patere reditum in corpus, ſed impiorum animas carceribus æternis concluſas teneri, ita ut nunquam corporibus reddantur. De qua opinione videatur Joſephus, ubi ſcribit de Phariſæis, Antiquit. lib. xviij. cap. 2. Belli Judaici lib. ij. cap. 7. & lib. 3. cap. 14. Solet quidem in Sacra Scriptura reſurrectio abſolute ac ſimpliciter poſita ſæpe ſignificare à potiore ſpecie eam reſurrectionem quæ fit ad vitam æternam, beatiſſimam.

Sed interdum ſignificat generaliter reſuſcitationem mortuorum ad judicium, ex quo aliqui ad præmia beata, alii ad pœnas ſint deducendi. Ut hoc loco, ubi nominatur reſurrectio non tantum juſtorum, ſed etiam injuſtorum. Sicut etiam in verbis Chriſti Joh. 5. 28, 29, ubi dicuntur è ſepulchris exituri omnes, & quidem ii qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ, id eſt ad vitam æternam; at qui mala egerunt, in reſurrectionem judicii, id eſt ad condemnationem & punitionem, atque perditionem. Ubi non ſubeſt cauſa juſta cur à propria verborum ſignificatione recedatur, & ad impropriam confugiatur. Et 2 Cor. 5. 10, idem Paulus Apoſtolus dicit, omnes nos ſive in corpore degentes, ſive è corpore migrantes oportere comparere coram tribunali Chriſti, nempe in illo judicio ultimo, ut reportet quiſque ea quæ per corpus egit, id eſt eorum vel præmia vel pœnas, ſecundùm ea quæ egit, ſive bonum, ſive malum. Et Apoc. 20. 12, 13, ſcripſit S. Johannes ſe vidiſſe per revelationem de futuris, mortuos reſuſcitatos, & judicatos ſecundùm opera ipſorum.

Non eſt autem juſta cauſa, cur ut aliqui faciunt à proprietate vocis diſcedentes abſque neceſſitate, per injuſtos intelligamus eos qui quum aliquando injuſti fuiſſent, poſtea injuſtitiâ relictâ juſtitiam coluerunt. Nam quando ſimpliciter abſque ulla adjectione ponuntur ſimul juſti & injuſti, eis oppoſiti, ſeu mali & juſti, tum injuſti ſeu mali intelliguntur ii qui in malitia ſeu injuſtitia perſeverarunt, ut Matth. 13. 49. Nec poteſt inveniri exemplum diſſimile ad inſtantiam. Nam Luc. 15. 7, juſtis opponitur quidem peccator, qui etiam ſalutem cum juſtis conſequetur, ſed additur *reſipiſcens.*

Neque vero huic propriæ expoſitioni noſtræ repugnat, quod inconveniens videatur ſpem Pauli quam hic declarat extendi etiam ad impiorum reſuſcitationem ut interitu extremo afficiantur: quum ſpes nonniſi bona ſpectet. Nam ut taceatur illud quod ſperare interdum pro timere accipiatur, conſiderandum eſt, Pauli ſpem ſeu fiduciam, pertinere primario ad reſurrectionem juſtorum, prius nominatam. Non eſt autem abſurdum, ſecundario quanquam minus proprie ſpem iſtam ſpectare etiam ad injuſtorum præſertim eorum qui voluntatem Dei revelatam habentes eam contemſerunt pertinaciter, & juſtos inique afflixerunt, reſuſcitatorum, pœnas juſtas à Deo juſtiſſimo per Chriſtum Judicem eis infligendas. Vide 2 Theſſ. 1. 6, 7. & Apoc. 16. 5, 6. & xviij. verſ. 20. XIX. 1, 2, 3.

Verſ. 16. *In hoc autem.*] Id eſt in iſto negotio ſeu in iſta re: vel propter hoc, nempe quia talem fiduciam de mortuorum reſurrectione habeo. Ita per Hebraiſmum, in aliquo, ſignificat propter aliquid: ſicut Matth. 6. 7. Eph. 3. 13. Col. 2. 16.

Ipſe exerceo.] Nempe meipſum: ſerio in id ſtudium impendo, atque gnaviter in id incumbo ac in eo elaboro. In virtutis atque ſanctimoniæ habitu acquirendo, requiritur ut homo ſtudioſam ac diligentem circa eam adhibeat ſui ipſius exercitationem. Propter ſimilem ſpem ſimile ſtudium in purificando ſeipſum indicatur 1 Joh. 3. 3. vide & 2 Cor. 7. 1. Philip. 3. 14.

Poſtquam Paulus ſignificavit quid crederet, quidque ſperaret, nunc porro ſignificat quid faceret, ſeu quomodo vitam ſuam ageret.

Non ſufficit ad officium hominis pii implendum ut vera credat, & ſperet beata, ſed oportet inſuper ut operetur bona atque honeſta.

Inoffenſam ſeu *abſque offenſa, conſcientiam habere.*] Id eſt ut habeam. Conſcientia eſt judicium morale de actionibus propriis ad regulam applicatis. Quando homo habens in corde inſcriptam regulam vivendi ſecundum Legem honeſti, præſertim autem ſecundum Leges Dei ſibi revelatas, contra iſtas Leges aliquid facit, tum offendit atque lædit ſuam conſcientiam, à qua etiam accuſatur atque punitur, vide Rom. 2. 15. Abſque offenſa autem eſt conſcientia quando quis ita agit ſicut ei conſcientia dictat, ut poſſit, Nil conſcire ſibi, nulla palleſcere culpa: Adeoque bonam ac lætam conſcientiam, facta ſua approbantem, & ſecundum ea bene de gratia Dei ſperare jubentem, habere.

Ad Deum.] Reſpectu eorum officiorum quæ ad Deum ejuſque cultum directe ſpectant. Etiam antea coram Judæis dixit Paulus ſe in bona conſcientia converſatum eſſe erga Deum. Supra cap. 23. 1. vide & 2 Tim. 1. 3.

Et homines.] Cum hominibus quoque ita vixi, ut in conſcientia mea non arguar eos ſciens volens aliqua in re offendiſſe. His dictis indicat Paulus non vere ſibi objecta eſſe iſta crimina, ſupra vſ. 5 & 6, quod & ſeditiones excitaverit, & templum profanare voluerit. Oportet Chriſtianis curæ eſſe ut bonam conſcientiam habeant, ne ſcelerum redargui

vere possint. Vide 1 Petr. 3. 16, & procurari ab iis honesta, non solum coram Domino, sed & coram hominibus 2 Cor. 8. 21.

Per omne.] Scilicet tempus, seu semper. Non tantum interdum & in aliquibus factis Paulus secundum conscientiam bonam egit, sed absque interruptione, eodem tenore bono, vitam duxit.

Vers. 17. *Per* vel *post annos autem plures.*] Postquam Jerosolymis abfui, alibi versatus.

Accessi.] Nempe Jerosolymam.

Eleemosynas facturus in gentem meam.] Id est per alias regiones collectam stipem allaturus & præstiturus meis popularibus egenis ex populo Judaico. Etiam antea id fecerat, vide cap. 11. 29, 30. & 1 Cor. cap. 16. 1. & tunc. Vide Rom. 15. 25, 26. Indicat se non seditionum excitandarum causâ venisse Jerosolymam.

Et oblationes.] Nempe Deo debita sacrificia in festo solenni oblaturus.

Vers. 18. *In quibus.*] Id est interea dum hæc ago. Vide similem dicendi formulam infra cap. 26. 12.

Invenerunt me purificatum in templo.] Respectu voti Naziræatus. Vide supra cap. 21. 26. An hoc est, ut isti criminantur, templum profanare?

Non cum turba.] Id est non ita ut aliquam populi multitudinem mecum in templum adducerem, ad aliquid nefarium moliendum.

Neque cum tumultu.] Nec aliquem motum temerarium excitantem, sed pacate agentem.

Quidam ab Asia Judæi.] Id est ex Asia minore, stricte ita dicta, vide supra cap. 21. 27. Alias etiam Jerosolyma totaque illa terra Chananæa est in Asia, nempe magna.

Vers. 19. *Quos oportet apud te adesse.*] Utpote eos qui primi in templo contra me insurrexerunt, & impetu facto violenter sævire voluerunt. Hi qui primarii actores esse debebant, par erat ut nunc in judicio isto comparerent.

Et accusare si quid haberent ad me seu *adversus me.*] Nempe crimen aliquod. Quum autem illi non adsint, neque accusationem instituant, suspecta est hæc eorum absentia, & horum qui ipsi initio hujus rei non adfuerunt, absque illis actio.

Vers. 20. *Aut ipsi isti.*] Qui nunc hic ex Judæis adsunt, adversarii mei, Sacerdotes, & Senatores: qui initio impetus in me facti non aderant præsentes, sed tantum ab aliis quædam de me delata acceperunt.

Dicant si quod invenerunt in me injuste factum vel *iniquum.*] Magna libertate dicendi ac fiducia, Paulus ut nullius criminis sibi conscius, provocat adversarios suos ut proferant si quod in ipso crimen ipsi deprehenderunt.

Stante me seu *quum starem.*] Non *quum stem* ut habet vulgata versio.

In Synedrio seu *consessu.*] Nempe Senatus Judaici, cui me stiterat Tribunus militum, ad causam meam cognoscendam. Vide supra cap. 22. 30. & xxiij. 1. Ibi in ipso loco in quo sum comprehensus Jerosolymæ, in facto recenti, ubi multi aderant qui ad testandum de meo facinore si quod erat, & ad id probandum adhiberi potuerunt, nullius criminis sum convictus.

Vers. 21. *Aut* seu *nisi forte.*] Scilicet dicturi sunt, velut de injuste facto aut crimine meo, in quo facto nullum crimen inest.

De una ista voce qua clamavi stans in eis.] Id est inter eos, ut supra cap. 7. 44. & xviij. 11.

Quod.] Vocula ista hic redundat, ut sæpe in sermone referendo.

De resurrectione mortuorum ego judicor hodie à vobis.] Hoc vox expressa est supra cap. 23. 6. Hanc autem Pauli vocem, non esse in crimine ponendam, apparet ex eo quod dixit supra ℣. 15, ipsos Judæos adversarios suos exspectare mortuorum resurrectionem.

Vers. 22. *Audiens autem ista* vel potius *auditis istis.*] Nempe quæ dicta sunt, tum à Judæis accusantibus, tum à Paulo sese excusante ac defendente.

Rejecit eos.] Id est distulit Præses in aliud tempus de ista causa sententiæ seu decreti pronunciationem: ampliavit, ut amplius de hoc negotio deliberaturus.

Exquisitius.] Comparativus ponitur pro positivo ut cap. 17. 21.

Sciens ea [*quæ sunt*] *de hac via.*] Per viam hanc intelligitur religio Christiana, sicut supra cap. 9. 2. & xix. 9, 23. xxij. 4, quæ objecta est à Judæis Paulo sub titulo hæreseos Nazaræorum, supra vers. 5.

Hujus igitur religionis Christianæ saltem quoad historiam rerum à Judæis cum Jesu Christo Nazaræno factarum, & controversias Judæorum cum Christianis, indicatur non ignarus fuisse præses iste Felix; tum quod inter Judæos, apud quos ista de religione Christiana vehementer agitabatur controversia, à multis annis versaretur, vide supra ℣. 10, tum quod uxorem haberet Judæam, infra vers. 24. à qua de his potuit audire. Simile quid de Rege Agrippa indicatur infra cap. 26. 26. Nam non videtur subesse causa necessaria, cur hic vocum trajectio admittatur, ut quidam volunt, quasi hæc verba essent præsidis Felicis, indicantis se velle cognoscere exquisitius de hac via seu religione, ut vox *dicens* quæ hic postponitur, præponatur.

Ajens.] Exprimitur modus illius rejectionis seu dilationis in isto negotio.

Quum Lysias Tribunus descenderit.] Id est Jerosolymis ubi degit, huc ad me Cæsaream venerit.

Dignoscam ea quæ secundum vos.] Id est vestra ista negotia.

Vers. 23. *Constituensque* vel *mandans Centurioni.*] Cuidam ex præfectis militum qui ipsi aderant.

Servari Paulum.] Id est ut asservaretur in custodia.

Habereque relaxationem.] Ut non premeretur vinculis, & custodiâ arcta atque rigida, sed mitius ac liberalius tractaretur.

Et neminem prohibere propriorum seu *suorum.*] Id est familiarium vel amicorum Pauli.

Ei ministrare.] In procurandis rebus necessariis.

Aut adire eum.] Colloquii & solatii causâ. Ita Deus præsidis istius alias non boni animum flexit ut Paulo captivo indulgeret.

Vers. 24. *Post dies autem aliquos, adveniens* vel *quum adesset Felix.*] Ille Præses Judææ non videtur tunc Cæsaream venisse aliunde. Sed quum Cæsareæ esset, è suo prætorio, accessisse propius ad illum locum in quo Paulus in liberali custodia asservabatur. Nisi forte intelligatur Cæsarea ad aliam aliquam urbem

bem Judææ interim digressus, rursus tunc Cæsaream rediisse.

Cum Drusilla.] Cui nomen hoc inditum videtur in memoriam Drusi, Patris Claudii Romanorum Imperatoris, qui valde diligebat Herodem Agrippam Regem Judæorum: vel in memoriam Liviæ Drusillæ uxoris Augusti Cæsaris, & Matris Drusi. Erat ista de quo hic dicitur Drusilla filia Herodis Agrippæ senioris, Regis Judæorum, de quo dictum supra cap. 12. ex Antonii Triumviri & Cleopatræ Reginæ Ægypti filia Cypride, uxore istius Herodis Agrippæ: soror Agrippæ Regis junioris, de quo infra xxv. 13. videatur Josephus, & Tacitus.

Uxore sua.] Quam à Patre nuptum datam Azizo Emesenorum Regi, circumcisionem suscipienti, Felix ob eximiam pulchritudinem adamatam, per quendam Judæum magum, Agrippæ amicum, pellexit, ut maritum priorem desereret, ac sibi nuberet.

Erat is Felix, ut testatur Suetonius in vita Claudii cap. 28, trium reginarum, id est regiarum filiarum ac neptium maritus: non uno tempore, quod Romanis insolens, sed una mortua, alia ducta.

Existente Judæa.] Seu quæ erat Judæa, quamvis ex Idumæorum stirpe, sed Judaicæ religioni addicta.

Accersivit Paulum.] Forsan impellente uxore Drusilla, vel etiam sua propria curiositate.

Et audivit eum de illa in Christum.] Addunt quædam exemplaria *Jesum, fide.* Id est de Christiana religione.

Vers. 25. *Disserente autem eo.*] Nempe Paulo, *de justitia* præter sermonem de eo quid sit de Jesu Christo credendum, adjecit de iis quæ sub hac fide comprehenduntur concionem, homini tali qualis erat iste præses Felix, necessariam: docuit quomodo ex Dei & Christi mandato observanda sit justitia, reddendo unicuique quod suum est, & nemini facienda injuria.

Et continentia.] Seu temperantia ac præsertim ejus specie castitate, atque abstinentia à libidine. De his etiam gentiles, qualis erat Felix, ex ipso lumine naturali convinci potuerunt.

Et judicio quod futurum est.] Quo Deus sub finem hujus mundi homines omnes, etiam potentes & eos qui nunc sedent alios judicantes, postea coram tribunali suo stantes, judicabit juste, per Jesum Christum constitutum à Deo judicem vivorum & mortuorum, secundum opera uniuscujusque, justis præmia & injustis supplicia convenientia formidabilia redditurus. De quo judicio etiam coram Athenienſibus in Areopago Paulus peroravit, Act. 7. 31. Doctrina de isto judicio, recensetur inter religionis Christianæ principia Hebr. 6. 1, 2.

Exterritus factus.] Seu expavefactus, metu correptus.

Felix.] Quia sibi conscius erat vitæ flagitiosæ; nam contra justitiam, servili ingenio, per omnem sævitiam, jus regium exercebat, & contra continentiam, uxorem alienam à marito invito abduxerat. Videatur de eo Tacitus, Annalium XII. & Historiarum V. Ideo conscientia scelerum eum pungente, atque turbante, audita Pauli concione, de virtutibus contra quas peccabat, & de horrendo à Deo ob talia peccata judicio atque supplicio infligendo, terrore ac formidine perculsus fuit, non tamen permotus ad resipiscentiam.

Respondit, quod nunc attinet.] Seu ad præsens, Beza vertit, ut nunc se res habent.

Vade.] Dimittit eum à se ut abeat in illud conclave seu cubiculum in quo asservabatur. Noluit diutius audire sermones molestiam sibi atque terrorem afferentes.

Opportunitatem autem nactus, advocabat eum.] Nempe ad colloquia. Indicabat scilicet doctrinam istam quam Paulus proponebat, non prorsus sibi displicere.

Vers. 26. *Simul autem &* seu etiam, *sperans, quod pecuniæ darentur ei à Paulo.*] Quia intellexit Paulum ut Christianorum antesignanum, à multis hominibus etiam divitibus, apud quos etiam eleemosynas in egenos collegerat, supra v. 17. amari & honorari, ideo homo avarus, & ut Hesiodus tales vocat doni-vorus, contra leges, etiam Romanas de talibus latas, & actione Repetundarum firmatas, pecuniam cui valde inhiabat, dari sibi à Paulo vel ejus amicis propter ipsum, desiderabat.

Ut solveret eum.] Id est, in causa ista absolveret ac liberum pronunciaret, vel ex captivitate ista atque ex custodia emitteret.

Ideo & seu *etiam, crebrius eum accersens, colloquebatur cum eo.*] Ut scilicet per ista crebra colloquia intelligeret an Paulus sese pecuniis ex ista captivitate redimere vellet.

Vers. 27. *Biennio autem impleto.*] A Paulo capto.

Accepit successorem Felix.] Quum ob scelera accusatus, ab officio procurationis Judææ per Neronem Cæsarem remotus esset, teste Tacito.

Porcium Festum.] Ex familia Porciorum fuerunt olim Romæ insignes Catones.

Volensque.] Vel volens autem, *gratias* seu *gratiam* ut habent alia exemplaria;

Præstare proprie *deponere Judæis Felix.*] Non tantum ut iis ex quorum gente vel religione uxorem habuit, rem gratam faceret, sed etiam ut eos quos diversis flagitiis irritaverat, placaret.

Reliquit Paulum vinctum.] Quia sese pecunia sperata non redemerat, reliquit eum in vinculis, quod sperabat Judæos grato animo susceptūros. Sed hoc eum nihil juvit: nam Judæi eum ob varia scelera coram Cæsare Nerone graviter accusarunt. Hinc factum est ut eum iste ejus successor Portius Festus miserit vinctum Romam ad Neronem, qui ipsum pœna capitali afficere voluit, sed precibus Pallantis fratris ejus ipsum donavit. Ita qui Paulum innocentem in vinculis detinuit, ipse nocens & vincula & metum mortis atrocis expertus est.

CAPUT XXV.

Vers. 1. *Festus igitur ingressus provinciam.*] Nempe Judæam, sibi ab Imperatore Romano commissam procurandam.

Post tres dies.] Non longa temporis mora interjecta.

Ascendit in Jerosolyma.] Seu Jerosolymam, ut istius Provinciæ metropolim. Ut ibi gubernationem suam susciperet & aggrederetur.

A Ca-

A Cæsarea.] In quam utpote primam ab Italia in Judæam adventantibus occurrentem urbem, & in qua residere ordinarie debebat. Vide annot. supra ad c. 23. 23.

Vers. 2. *Comparuerunt autem eo.*] Ut supra 23. 15. & 24 1.

Princeps sacerdotum.] Idem ille, ut videtur, qui superius est memoratus, Ananias, 23. 2. & 24. 1.

Et primi Judæorum.] Id est primarii seu præcipui, ex Judæis, ut Marc. 6. 21. tales supra 24. 1. vocantur *Seniores*, seu Senatores.

Contra Paulum.] Istius negotii causa mox coram Præside comparuerunt, ut Paulum accusarent.

Et precabantur eum.] Nempe Festum præsidem novum.

Vers. 3. *Petentes gratiam.*] Quia solet à præsidibus recens inauguratis, favoris initio captandi causa, concedi gratia aliqua provincialibus, justum aliquid petentibus, ideo hac occasione mox arrepta, isti supplicarunt.

Contra eum.] Id est contra Paulum, adversarium suum.

Ut accerseret eum in Jerusalem.] Quasi negotii ejus & litis cum eo disceptandæ ac dijudicandæ causa, in ista metropoli.

Insidias facientes.] Id est facere conantes seu facturi si præses eorum petitioni annuisset.

Ut interimerent eum in via.] Per sicarios ad id paratos, atque in id intentos, ut supra cap. 23. 15. quum animadverterent se in ista lite circa religionem suam apud præsidem Romanum Ethnicum, talia non curantem, nihil perfecturos, quia crimina aliqua coram eo plausibilia probare non poterant, quod per legitimam juris viam efficere nequiverunt, ut Paulum è vita tollerent, id vi efficere machinabantur. Ita diligentes & indefessi fuerunt in suo proposito maligno sanguinario. Sic solent & nunc servorum Christi adversarii.

Vers. 4. *Ipse quidem igitur Festus respondit, servari Paulum in Cæsarea.*] Seu Cæsareæ non annuit Præses isti Judæorum quamvis primariorum de re ut videbatur non magni momenti petitioni, indicans non esse justam causam cur Paulus Cæsarea ubi custodiebatur, & ubi judicari posset, Jerosolymam deduceretur. Ita Deus qui cor Præsidis in manu habuit, animum & linguam ejus pro suo arbitrio direxit, & adversariorum servi sui machinationes corrupit.

Seipsum autem in celeritate.] Seu celeriter, non longa mora interjecta.

Profecturum.] Scilicet illuc, Cæsaream.

Vers. 5. *Qui igitur potentes.*] Vel præ cæteris authoritate pollentes, ut Apoc. 6. 15. vel potius qui sunt instructiores ad reum istum accusandum & convincendum similiter ut infra cap. 27. 43.

Id vobis id est *inter vos.*] Ita sæpe *in* sumitur pro *inter*. Ut supra 7. 44. xviij. 11. xxiv. 21.

Inquit, simul descendentes.] Nempe Jerosolymis Cæsaream una mecum proficiscentes.

Si quid est.] Addunt codices emendatiores vetusti ἄτοπον, *inconveniens* id est improbum, ut Luc. 23. 41. vide & 2 Thess. 3. 2.

In viro isto.] Nempe in Paulo.

Accusent eum.] Crimen ejus proferant & probent.

Vers. 6. *Commoratus autem.*] In Græco textu est *conterens* seu *quum contrivisset*, scilicet tempus, ut Joh. 3. 22. & xj. 54. & xiv. 3. & x. 28. xv. 35.

In eis.] Id est inter eos. *In* pro *inter*, sicut versu proxime præcedente.

Dies plures.] Aliqui codices habent *non plures* quia dixit supra 10. 4. se celeriter profecturum.

Quam decem.] Quædam exemplaria habent *octo aut decem.*

Descendens.] Vel quum descendisset, nempe Jerosolymis, digressus.

Cæsaream.] In eam urbem in qua residere debebat.

Postera die mox post adventum sedens in tribunali.] Ad judicia exercenda.

Jussit Paulum adduci.] Ut ejus causam dijudicaret.

Vers. 7. *Adveniente autem eo.*] Vel quum adfuisset, scilicet Paulus.

Circumsteterunt.] Nempe *eum* ut aliqui codices addunt.

Illi qui à Jerosolymis descenderant Judæi.] Ut jusserat Præses supra vers. 5.

Multas & graves causas vel *criminationes, ferentes contra Paulum.*] Ut supra 24. 5, 6. Forsan addebant talia qualia objiciebant alii Judæi alibi eidem Paulo, supra 17. 7. xviii. 13.

Quas non valebant demonstrare.] Sicut dictum supra 24. 13. Non sufficit crimina alicui objicere eaque affirmare, sed oportet eorum affirmationem confirmare atque argumentis idoneis probare. Nam si accusasse sufficiat, quis insons erit? Recte Apulejus, insimulari quivis innocens potest, revinci nisi nocens non potest. At maligni & improbi accusatores sicut erant Pauli adversarii, temere accusant Christi servos innoxios, atque objiciunt eis crimina, sed ea veris rationibus probare non possunt.

Vers. 8. *Respondente eo.*] Apologiam reddente, seu pro defensione sui dicente.

Quod.] Hæc vocula ut sæpe in referendo sermone alicujus, redundare videtur, nisi in verbo hujus versus ultimo, prima persona pro tertia accipiatur.

Neque in legem Judæorum.] Id est contra legem quam à Mose latam Judæi tenent, vel contra eorum ritus patrios, ut dicit infra cap. 28. 17. & indicavit supra 24. 14.

Neque.] Seu adversus *templum* nempe Jerosolymitanum, quod profanare voluisse dicebatur, supra 24. 6. Vide ibid. vers. 12.

Neque in Cæsarem quid seu *quidquam, peccavi.*] Videntur isti Judæi tunc objecisse Paulo simile quid ei quod ipsorum populares eidem objecerant Thessalonicæ supra cap. 17. 7.

Paulus respondens, ista crimina sibi objecta breviter negat, atque inficiatur & diffitetur: quanquam forsan prolixius hunc sermonem diduxit, additis etiam negationis suæ rationibus; nec non quædam de suæ religionis capitibus addidit, ut indicatur infra vers. 19. Sed hic id compendiose refertur. Reo respondenti sufficit ea quæ ab adversariis opprobrantur & affirmantur negare, & affirmantes adversarii tenentur ea quæ asserunt probare.

Vers. 9. *Festus autem, Judæis volens gratiam præstare.*]

stare.] Seu gratificari, Græce est gratiam deponere, ut de Felice dictum supra 24. 27.

Quod antea Festus facere nolebat ut indicatum supra vers. 4. quippe à Deo tunc prohibitus, id nunc facere cogitat, Sacrificorum & Senatorum Judaicorum corruptelis expugnatus.

Respondens.] Seu Sermonem proferens simpliciter, ut sæpe vox *respondendi* in his libris sumitur.

Paulo, ajit, vis ne *Jerosolymam ascendens.*] Quamvis Judæorum importunitati indulgere volebat Præses, tamen ne in Paulum quem civem Romanum esse forsan resciverat, videretur iniquior, non jubet eum Jerosolymam ire, sed interrogat an velit proficisci ad istam Judæorum metropolim.

Illic de his judicari sub me.] Seu apud me, præsente Judæorum Synedrio.

Vers. 10. *Ajit autem Paulus, ad tribunal Cæsaris stans sum* seu sto.] Ut civis Romanus à Cæsaris Romani judicio judicari volo, & nunc coram Cæsareo judicio consisto. Nam Præses seu procurator à Cæsare præfectus, Cæsaris nomine atque mandato judicabat.

Ubi me oportet judicari.] Non alio loco in gratiam acccusantium, & accusatoribus judicio adsidentibus.

Judæis.] Istis accusatoribus meis *nihil nocui* seu nulla eos injuria affeci.

Sicut & tu pulchrius seu *melius.*] Comparativus positus pro positivo vel superlativo, id est bene, vel optime.

Nosti.] Seu cognoscis. Ad ipsius præsidis Festi notitiam provocat: Indicat Paulus illum ipsum, ex iis quæ tum ab accusatoribus tum ab ipso reo dicta sunt, perspicere palpabiliter suam innocentiam.

Vers. 11. *Si quidem enim injuriam facio.*] Id est feci, per enallagen temporis, præsentis pro præterito: ut patet ex mox sequentibus.

Et dignum morte egi aliquid.] Crimen aliquod, grande nefas & morte piandum, commisi.

Non recuso mori.] Declarat Paulus se si flagitio aliquo pœnam sit meritus, non detrectare, sed paratum esse, ex judicii secundum leges sententia, mortem atrocem sustinere.

Si autem nihil est eorum quorum isti accusant me.] Ut certe nihil tale revera fuit, sicut dictum est supra ℣. 8.

Nullus.] Neque tu Feste, quamvis sis præses.

Potest.] Nempe jure, hoc non licet; etsi per injuriam id facere quis posset.

Eis.] Id est Judæis, adversariis, & accusatoribus meis, quos nulla injuria affeci, ut dictum versu proxime præcedente.

Gratis dare seu donare.] Videtur adversariis dono dare reum is qui ipsum eorum judicio tradit, atque ita permittit ut cum eo agant prout ipsis libet. Aliter hoc verbum acceptum supra c. 3. ℣. 14.

Cæsarem apello.] Seu ad Cæsarem provoco: ut ab his inferioribus judiciis ad illius ipsius judicium causa ista mea devolvatur, & ab illo ipso dijudicetur. Hoc Romanis legibus civi Romano licebat. Quia Paulus animadvertit Præsidis istius Festi levitatem, & ad gratificandum Judæis adversariis suis, inclinationem, prudenti consilio ad Cæsarem Romanum provocavit; præsertim quum ex prædictione Christi supra 23. 2. sciret opus esse ut etiam Romæ de Christo testimonium perhiberet. Hinc apparet à Paulo Cæsarem Romanum esse agnitum pro ipsius legitimo principe, ac supremo in terris Magistratu, cujus se subditum fatebatur. Atque etiam illud indidem patet, quod liceat Christianis in necessitate uti legibus ac judiciis etiam alienorum Magistratuum, quando præsertim in jus vocati negotium habent cum adversariis non Christianis.

Vers. 12. *Tunc Festus colloquutus cum consilio.*] Id est cum iis qui ipsi à consilio aderant, ut assessores in judiciis. Id fecisse videtur partibus litigantibus secedere jussis: ut requireret sententias suorum adsessorum, quid eis videretur, utrum hæc ad Cæsarem appellatio Paulo sit permittenda necne?

Respondit, Cæsarem appellasti.] Subintelligitur præponendum, *quoniam*, seu *quandoquidem.*

Ad Cæsarem vades.] Non sine aliqua indignatione Præses concedit quod per leges non poterat non concedere: quia alioqui reum inique gravasset, atque seipsum vis publicæ reum coram Cæsare cujus honorem per istam appellationem quæsitum impedire & spernere videretur, fecisset. Ægre solet ferre judex appellationem rei ad alium judicem superiorem, quod per eam de suspecto & iniquo judicio argui videatur.

Vers. 13. *Diebus autem transactis aliquot.*] Non diu post istam actionem.

Agrippa] Hoc nomen datum huic in gratiam ac memoriam illius Marci Vipsanii Agrippæ, viri celebris, qui fuit Augusti Cæsaris amicus & gener, qui cognomen istud *Agrippa* ab ægro partu ductum, habuit. Cujus & Juliæ Augusti Cæsaris filiæ filia fuit Agrippina, uxor Cæsaris Germanici, & Mater Caji Cæsaris dicti Caligulæ; qui valde charum habuit ut amicum, Herodem illum Herodis Magni Regis nepotem, de quo supra cap. 12. qui etiam dictus est Agrippa senior. Hujus filius fuit iste de quo hic est sermo, Agrippa junior.

Rex non Judææ, nam hanc ecce Cæsaris Romani nomine ejus procurator eo tempore administrabat; sed primo post Herodem patruum, Chalcidis Rex factus à Claudio Imperatore, deinde loco Chalcidis, ab eodem Claudio dono tenuit regio nomine, Tetrarchiam Philippi, in qua erat Ituræa & Trachonitis Luc. 3. 1. & tetrarchiam Lysaniæ, Abylenam, de qua ibid. cui Nero addidit partem Galilææ &c. Fuit vir prudens atque sedatus, ut describitur à Josepho.

Et Bernice.] Ex Græco nomine Pheronice, Macedonica dialecto dicta Berenice seu Bernice, quod nomen habuit etiam Ptolomæi è stirpe Macedonica Regis Ægypti dicti Philadelphi mater, & filia. Hæc autem de qua hic narratur fuit istius Agrippæ Junioris Regis soror: quæ nupserat Herodi patruo, Chalcidis Regi, tunc autem vidua, habitabat apud fratrem Agrippam: quæ postea Titum ut concubina sectata fuit. De qua etiam videatur Josephus: sed & Juvenalis Satyra VI.

Devenerunt in Cæsaream, salutaturi Festum.] Quia à Romanis Imperatoribus dependebant ut clientes, ideo & Romanorum præsidum gratiam officiose captabant.

Vers. 14.

Verſ. 14. *Quum autem plures dies contriviſſent.*] Id eſt Agrippa & Bernice.

Illic.] Id eſt Cæſareæ.

Feſtus præſes Regi. Iſti Agrippæ, *expoſuit quæ ad Paulum* ſubintelligitur, ſpectabant, poſt alia colloquia, etiam hoc enarravit.

Dicens, vir quidam eſt relictus à Felice vinctus.] Seu in vinculis. Reſpice ſupra cap. 24. 27.

Verſ. 15. *De quo, quum eſſem Jeroſolymis.*] Εἰς Ἱεροσόλυμα quaſi in Jeroſolymam, εἰς ponitur pro ἐν: ut xx. 16. & alibi.

Comparuerunt primarii ſacerdotes & ſeniores Judæorum.] Reſpice ſupra verſ. 1, 2.

Petentes contra eum jus.] Ita proprie eſt in Græco textu. Vox iſta quæ hoc loco ponitur, alias ſignificat, tum actionem coram judice, quando quis jure diſceptat, ſeu judicio conflictatur, tum judicis de lite cognitionem; ſed hic videtur intelligenda ſententiæ judicialis pronunciatio, imo damnatio, atque cognitionis exſequutio: & quædam exemplaria Græca pro hac voce ſimplici habent compoſitam, quæ ſignificat condemnationem. Quanquam enim hæc petitio damnationis potius quam dijudicationis, eſt inſolens & abſurda, tamen eſt conveniens Judæorum Paulo inſenſorum malignitati, & præjudicio, quaſi Paulus eſſet manifeſti criminis reus. Hunc iſtius vocis ſenſum hoc loco eſſe, patet ex ſubjuncta Feſti reſponſione, & hujus petiti, ut injuſti rejectione.

Verſ. 16. *Ad quos ſeu quibus reſpondi.*] Forſan tunc non adhibuit talia reſponſionis verba, quippe quæ ſupra ℣ſ. 4, 5. non exprimuntur: ſed nunc ea finxit, declarandæ æquitatis & juſtitiæ ſuæ cauſa.

Quod non ſit mos Romanis.] Qui juſtitiæ famam præaliis gentibus affectabant, & operam dabant ne barbarica feritate laborare viderentur.

Donare aliquem hominem ad perditionem.] Seu in gratiam alicujus concedere ut quiſpiam homo ſupplicio aut exitio afficiatur: præſertim ita ut mox in ſequentibus explicatur.

Prius quam accuſatus.] Vel qui accuſatur, *ad faciem* ſeu ad conſpectum, vel in conſpectu coram, *habeat accuſatores* qui eum præſentem ipſi præſentes arguant de crimine.

Locumque Apologiæ.] Seu defenſionis per ſermonem, *accipiat*, dante ac permittente judice, *de criminatione.* Ut judex non unam tantum litigantium partem audiat, ſed & alteram.

Verſ. 17. *Convenientibus igitur eis.*] Hoc eſt Judæorum præcipuis, vel potius quum conveniſſent *huc* id eſt Cæſaream.

Rejectionem vel *dilationem nullam faciens.*] Nempe in aliud tempus quo cauſa iſta dijudicaretur.

Conſequente.] Scilicet die, *ſedens in tribunali*, judicaturus, *juſſi adduci iſtum virum* nempe reum vinctum Paulum.

Verſ. 18. *De quo, ſtantes accuſatores.*] Seu quum adſtarent, coram tribunali.

Nullam cauſam proferebant.] Seu nullum crimen objiciebant.

Eorum quæ ſuſpicabar ego.] Non de vi, neque cæde, nec veneno, ut ſcripſit Martialis: neque de aliis ſceleribus quæ contra leges civiles committuntur. Similiter in ejuſdem Pauli à Judæis accuſati cauſa, Gallio proconſul Achaïæ dixit, ſupra cap. 18. 14.

Verſ. 19. *Quæſtiones autem quaſdam de propria* ſeu *ſua.*] Id eſt Judaica *ſuperſtitione.* Vox Græca hoc loco poſita, à metu numinum denominata, eſt media, ſignificans tum religionem, tum ſuperſtitionem, ut dictum ſupra ad cap. 17. 22. Agrippa Rex cui iſta Feſtus narrat, Judaicam religionem ſequebatur. Sed Feſtus ut homo Romanus, alienas à ſua religiones non æſtimabat.

Habebant ad vel *adverſus eum.*] Id eſt Paulum, forſan indicat controverſias circa ritus legis Moſaicæ, & circa eorum obſervationem, vel etiam nominatim hoc ipſum quod quaſi explicationis loco mox addit.

Et de quodam Jeſu.] De quo fortaſſe Feſtus vix quidquam ante audiverat.

Defuncto.] Seu mortuo, & quidem morte dira affecto.

Quem ajebat Paulus vivere.] Hinc apparet Paulum in ſua coram Feſto apologia, aſſeruiſſe de Jeſu Chriſto, quod ſit à mortuis reſcitatus, ut infra 26. 23. At Feſto abſurdum dictu videbatur, mortuum revixiſſe.

Verſ. 20. *Dubitans.*] Seu hæſitans, ac incertus quid eſſet ſtatuendum, *autem, ego, in eam de hoc quæſtionem*, id eſt in ea quæſtione, εἰς poſito pro ἐν, ut ſæpe.

Non optima fide Feſtus negotium iſtud enarrat, & tegit culpam ſuam, quod voluerit Judæis Pauli adverſariis gratificari, ut indicatum eſt ſupra ℣ſ. 9. Et tamen hoc ipſo dicto prodit culpam, cur enim dubitabat an reus in quem nullum crimen probaretur eſſet abſolvendus?

Dicebam.] Nempe Paulo, *ſi vellet*, pro an vellet. Ita *ſi* pro *an* ſumitur & alibi, ut Luc. 22. 19. Actor. 21. 37. & 22. 25.

Vadere Jeroſolymam, & ibi judicari de iſtis.] At quando Judæorum primores, quum præſentes adeſſent Cæſareæ ubi cauſa iſta judicabatur, nullum crimen morte dignum in Paulum proferebant neque probabant, etiam mutato loco, Jeroſolymæ nihil tale protuliſſent.

Verſ. 21. *At Paulo provocante.*] Seu appellante, Id eſt quum appellaſſet, *ſervari ipſum* id eſt ut ſervaretur ipſe.

Ad Auguſti.] Id eſt Cæſaris ſeu Imperatoris Romani, qui tunc imperium tenebat. Primo omnium Cajus Octavianus Cæſar, Julii Cæſaris ex ſorore nepos, poſt res auguſtas geſtas & augmentum Imperio Romano additum, Auguſtus eſt appellatus, titulo eximio & valde honorifico, qui venerandum & inſtar numinis ſancte colendum, ſignificat. Inde aliis quoque Imperatoribus Romanis quamvis minus merentibus iſte titulus eſt attribui ſolitus. Tunc autem quum hæc fierent, Nero Imperium Romanum tenebat, qui hic Auguſti titulo inſignitur.

Cognitionem.] Proprie dignotionem, id eſt dijudicationem.

Juſſi ſervari eum.] Nempe in cuſtodia.

Quousque mittam eum ad Cæſarem.] Quem antea Auguſti nomine deſignavit, eundem nunc vocat Cæſarem, nempe ipſum Neronem Imperatorem. A Cajo Julio, cujus cognomen familiæ erat *Cæſar*, qui

qui primus in Romana Republica libera Monarchiam inchoavit, dicti sunt Cæsares etiam alii Imperatores Romani post eum, quod in familiam istam essent assumti per adoptiones. Sed etiam cessante ista adoptione in hoc Nerone, alii quoque ad imperium Romanum evecti, istud Cæsaris vocabulum velut imperii titulum retinuerunt.

Vers. 22. *Agrippa autem ad Festum, inquit: Volebam* vel potius *velim, & ipse hunc hominem audire.*] Petit civiliter Agrippa Rex à Festo præside ut ei concedatur facultas Pauli istius differentis audiendi.

Ille autem, nempe Festus, *cras inquit audies eum.*] Concedit Festus Agrippæ cupienti, facultatem Pauli mox postridie audiendi, propter oblectamentum otii.

Vers. 23. *Igitur postridie, veniente* seu *quum venisset.*] Nempe in prætorium.

Agrippa, Rex ille, *& Bernice.*] Quæ erat Regis istius soror, & ipsa Regina, relicta post maritum Regem Chalcidis vidua, de qua supra ℣. 13.

Cum multa seu *magna apparentia.*] Nempe cum speciosa in oculos spectantium incurrente pompa atque magnificentia, & splendore Regio, tum in vestitu, tum in comitatu, ministrorum & amicorum.

Et ingressis in auditorium.] Id est in aulam in qua reorum causæ audiebantur, atque judicabantur: seu conclave ad talia destinatum.

Cumque Tribunis.] Nempe militaribus, qui millenis militibus erant præfecti.

Et viris secundum excellentiam existentibus illius civitatis.] Id est qui eminebant dignitate præ cæteris in illa urbe, id est Cæsarea. Ita theatrum insigne & frequens paravit Deus Paulo, ut in præsentia hominum celebrium, postremo in Judæa perhiberet de filio Dei Jesu Christo, testimonium.

Et.] Vocula ista abest à quibusdam codicibus, videturque superflua, aut significat *tunc*.

Jubente Festo, Præside, *adductus est Paulus.*] E custodia, in vinculis productus in publicum à Præsidis apparitoribus. Consideranda hic est antithesis inter illos magno splendore in auditorio assidentes, & Apostolum Christi reum stantem ex vinculis causam dicentem, qua in re etiam capiti suo Christo est conformatus.

Vers. 24. *Et*, id est *tunc*, *inquit Festus.*] Enarrans summatim Pauli negotium.

Agrippa Rex.] Hunc primo ac præcipue alloquitur, ut præcipuum inter eos qui aderant.

Et omnes qui simul adestis nobis viri.] Qui indicati sunt versu proxime præcedente.

Spectatis istum de quo omnis multitudo Judæorum interpellavit me, & Jerosolymis.] Vide supra ℣. 1, 3.

Et hîc.] Vide vers. 6, 7.

Acclamantes non oportere ipsum vivere amplius.] Sicut antea coram Lysia Tribuno clamabant cap. 22. vers. 22. Hic coram Festo hoc eos clamasse quamvis non sit expressum, tamen ex eo quod narratum est vers. 7. Judæos multa & gravia crimina contra Paulum protulisse, colligi potest, eos talem clamorem addidisse.

Vers. 25. *Ego autem comperiens nihil dignum morte eum egisse.*] Tale testimonium innocentiæ dederunt Paulo antea Pharisæi cap. 23. 9, & hic Festus ipse Præses atque Judex: & infra cap. 22. 31. alii.

Et ipso autem isto appellante Augustum.] Vide supra vers. 21.

Judicavi, id est decrevi, *mittere eum.*] Nempe ad Cæsarem.

Vers. 26. *De quo certum quid.*] Ut cap. 22. 30. Id est clarum & exploratum.

Scribere Domino.] Id est Cæsari, Neroni. Hunc titulum sublimen, ortum ab adulatione, & indicantem, ex vi relatorum, quasi Romani cives essent Imperatoris servi, recusavit sibi tribui Octavianus Augustus, testibus Dione & Tertulliano. Sed postea invaluit.

Non habeo.] Potuit scribere ea quæ agnovit supra vers. 18, 19 & 25.

Propter quod produxi eum ad vos.] Qui nunc huc convenistis.

Et maxime ad te Rex Agrippa.] Ut præcipuum ex iis qui aderant, & Judaicarum controversiarum gnarum.

Ut dijudicatione factâ.] Non judicio novo, post appellationem jam admissam, sed inquisitione.

Habeam quid scribere seu *quod scribam.*] Nempe Cæsari, de isto Pauli negotio.

Irrationale seu *præter rationem.*] Absurdum, quod à viro prudenti committi est inconveniens, & caveri debet.

Enim mihi videtur.] Et revera est.

Mittentem vinctum, qualis erat Paulus, *non &*, vel etiam, *eas quæ contra ipsum*, scilicet *sunt*, aut objiciuntur, *causas.*] Id est crimina, quæ supra vers. 7, voce paulum immutata vocantur.

Significare.] Id est scripto annotare, & declarare.

CAPUT XXVI.

Vers. 1. *Agrippa autem.*] Ille Rex de quo dictum superius.

Ad Paulum.] Quem coram se adstare videbat, & audire avebat.

Inquit: Permittitur tibi.] Nempe à Præside Festo, & à me.

Pro teipso dicere.] Id est ut tuam causam proponas ac defendas. His verbis eum adhortatus est ad dicendum libere.

Tunc Paulus.] Ille vinctus, accusatus.

Rationem reddebat seu *apologiam proferebat.*] Sermone causam suam defendebat.

Extendens manum vel *extensâ manu.*] Ut solent talem gestum adhibere orationem ad auditores habituri; non tam ad captandum silentium quam ad libertatem ingenuam contestandam.

Vers. 2. *De omnibus quorum postulor.*] Scilicet reus, seu accusor, *à Judæis.*

Rex Agrippa.] Compellat eum titulo honorifico, debito. Cuivis præsertim in potestate constituto tribuendus est titulus honoris ipsi conveniens.

Duxerim seu *duco*, id est existimo, *meipsum beatum.*] In parte felicitatis id posuit quod ad negotium præsens attinebat. Id faciebat Paulus non assentandi Regi, sed captandæ benevolentiæ, ejus inerandi causa, & declarandi se non vereri coram tantæ dignitatis

tatis homine, coram Rege, de causa sua loqui, sed potius de oblata hac occasione sibi gratulari. Sic Apulejus in Apologiæ suæ exordio, ad Maximum Proconsulem; Gratulor quod mihi copia & facultas te judice obtigit, purgandæ apud imperitos Philosophiæ, & probandi mei.

Quod sim defensione usurus apud te hodie.] Non tantum propter personæ ipsius dignitatem, sed multo magis propterea quod Paulum non lateret hunc Regem Agrippam fuisse virum bonæ indolis & sedatæ mentis, atque intelligentem & prudentem, quo elogio eum ornat Josephus Flavius, de Bello Judaico lib. 2. cap. 16. Tum etiam ob eam rationem quam mox subjungit.

Vers. 3. *Maxime.*] Potissimum ac præcipue eam ob causam gratulor mihi quod sim coram te apologiam prolaturus.

Gnaro existente te.] Vel gnarum esse te sciens, quod participium addunt quædam exemplaria Græca, & Syrus atque Arabs Interpretes.

Omnium illarum quæ apud Judæos scilicet *sunt.*] Quia Judæorum regionis partem regebat iste Agrippa, & sacris eorum erat addictus.

Consuetudinumque.] Id est rituum religionis, seu cæremoniarum sacrarum; Genus ponitur pro specie per Synecdochen.

Et quæstionum.] Id est circa ejusdem religionis placita seu sententias, controversiarum. Magnopere refert ut quis in controversiis judicem rerum de quibus agitur intelligentem ac peritum nanciscatur. Simile quid aliquatenus de Felice præside dixit idem Paulus supra cap. 24. 10, 11.

Ideo precor te, ut patiente animo audias me.] Petit attentionem.

Vers. 4. *Illam quidem igitur vitam.*] In Græco textu est quasi dicas victionem, seu vitæ transactionem; aut vivendi consuetudinem.

Illam ex juventute.] Seu ab adolescentia.

Illam quæ ab initio, nempe ætatis meæ juvenilis, *fuit in gente mea*; inter Judæos, *Jerosolymis.*] In urbe præcipua seu metropoli, ubi Saulus iste seu Paulus fuit educatus. Vide supra cap. 22. 3.

Sciunt seu *noverunt, omnes Judæi.*] Præsertim in Judæa degentes. Quum inter eos vixerit.

Vers. 5. *Prænoscentes me antea.*] Seu superiore tempore, vel, ab origine, sicut Luc. 1. 3, hæc vocula accipitur.

(*Si velint testari*).] Significat ipsos Judæos adversarios suos quibus pridem ipse bene notus fuit, posse sibi testimonium perhibere de vita sua præterita, ita ut eam reprehendere atque culpare non possint, acta, si modo testes esse istius rei non recusent.

Quod secundùm accuratissimam.] Vel exquisitissimam, seu exactissimam, quæ diligentissime ac scrupulosissime ea quæ ad religionem & controversias spectant, inquirit & examinat atque observat.

Heresin.] Ita vocatur Græce ab electione, quæpiam secta seu forma studii doctrinæ atque vitæ quam quis eligit sibi sequendam. Initio vocabulum istud fuit medium non in vitio positum, sicut postea, quum in eam significationem devenit, ut notet sententiam in religione à vera doctrina dissentientem ita, ut cum vera fide atque pietate consistere nequeat, sed eam pertinaciter evertat. Vide supra cap. 24. 5 & 14. Non isto posteriore significatu, sed illo priore, medio vocem hanc Paulus isto loco usurpavit. Non enim Pharisæorum de qua hoc dicit, observationem Legis Mosaicæ, vituperavit. Sed neque etiam rursus dum istam sectam vocavit *accuratissimam*, prorsus eam laudavit atque approbavit, respectu omnium dogmatum, etiam respectu earum traditionum quibus præter Legem Dei homines onerabantur & conscientiæ eorum obstringebantur, imo quæ Legi divinæ repugnabant: contra quas dictum à Christo Matth. 15. 3. & xxiij. 16. Sed loquitur hic Paulus ex hypothesi Judæorum, quorum plerique sectam hanc habebant pro exactissima religiosissima atque sanctissima. Unde indicat Judæos non habere causam cur respectu vitæ Pauli anteactæ eum reprehendant.

Nostræ religionis.] Nempe Judaicæ. In qua tunc tres erant sectæ, una Pharisæorum, altera Sadducæorum, tertia Essenorum.

Vixi Pharisæus.] Pharisæi sunt ex voce Hebræa, denominati, inde quod essent à cæteris Judæis Legem Mosaicam observantibus separati, nempe respectu eximiæ cujusdam doctrinæ & sanctimoniæ, secundum vulgarem opinionem. Vide ad Matth. 3. 6. Etiam alibi Paulus se Pharisæum fuisse testatus est, ut supra cap. 23. 6. & Philip. 3. 5.

Vers. 6. *Et nunc.*] Quasi dicat Paulus, non solum antea recte me in vita atque religione mea gessi, sed etiam hoc tempore, ita ut par est me gero.

In spe.] Id est ob spem. Per spem autem videtur intelligi metonymice res sperata, ut patet ex sequentibus. Spem istam nonnulli exponunt de spe resurrectionis mortuorum. De qua supra cap. 23. 6. & xxiv. 15. Sed alii id accipiunt de spe liberationis Judæorum per Messiam, seu salutis per Christum consequendæ. Nec absre: Nam quamvis hic infra vs. 8, fiat nominatim mentio excitationis mortuorum, tamen id non obstat huic sententiæ, quod ibi erit videndum. Deinde in spe ista salutis per Christum utpote latius sese extendente, continetur etiam mortuorum justorum resuscitatio. Præterea, non potest ostendi clare, mortuorum resurrectionis promissionem patribus Judæorum factam esse à Deo quod hic statim subjungitur. At de Messia seu Christo factam esse non obscure sed expresse, manifestum est, ut mox videbimus. Ut prætereatur illud quod de spe resurrectionis vix recte dici possit id quod versu mox sequente dicitur, nempe duodecim tribus Israëlitarum sperare se ad eam deventuras. Quum inter istas duodecim tribus multi fuerint qui de resurrectionis mortuorum spe persuasionem non habuerunt, ut Sadducæi, & qui eorum sententiæ favebant.

Illius ad Patres.] Nempe majores Judæorum; aliqua exemplaria addunt *nostros.*

Promissionis factæ à Deo.] Scilicet de Messia seu Christo. Quæ promissio facta est Abrahamo, Gen. cap. 22. 18. & Isaaco, Gen. 26. 4. & Jacobo, Gen. cap. 28. 14, & Judæ, cap. 49. 10. & Israëlitis, Deut. cap. 18. 15. & Davidi, 2 Sam. 7. 12. Psal. 132. 11. Esa. 7. 14. ix. 6, 7. xj. 1. Jer. 23. 5. xxxiij. 14, 15. Ezech. 34. 23, 24. xxxvij. 24, 25. vide & Dan. 9. vers. 24,

verſ. 24, 25. Hoſ. 3. 5. Mich. 5. 2. & vij. 20.

Hunc Meſſiam olim à Deo promiſſum, & tum adhuc à Judæis ſperatum, ſed jam tunc reipſa exhibitum, eumque eſſe Jeſum, quem à Judæis crucifixum Deus reſuſcitavit, Paulus paſſim prædicabat: ob idipſum autem à Judæis vexabatur.

Steti, id eſt *ſto.*] Præteritum poſitum pro præſenti. Quanquam & jam ſtabat coram Felice & coram Feſto præſidibus, & deinde ſtaturus erat coram Cæſare.

Judicio ſubjectus.] Seu in judicium vocatus: nempe accuſantibus Judæis.

Verſ. 7. *In* ſeu *ad quam.*] Nempe promiſſionem, id eſt rem promiſſam, ſcilicet liberationem & ſalutem atque eximiam felicitatem populo Iſraëlitico per Meſſiam conferendam.

Duodecim tribus noſtræ.] Nempe Iſraëliticæ, ſecundum numerum duodecim filiorum Jacobi ſeu Iſraëlis. Mirum videri poteſt quod Paulus hic de duodecim tribubus aſſerit: quum decem tribus, in Aſſyriam & terram Medorum, à Salmanaſſare Aſſyriorum Rege ſint deportatæ, 4 Reg. 17. 9 & 23. xviij. 11. Et quidem ita ut tunc quum tribus Judæ è Chaldæa ſeu Babylonia rediret in terram ſuam, ſub Regibus Perſarum, iſtæ decem tribus non redierint. Sed credibile eſt, quamvis non ita diſtincte ſecundum tribus totas id ſit factum, tamen non paucos Iſraëlitas ex aliis tribubus, tribui Judæ ſeſe adjunxiſſe. Hoc indicatur Eſd. 6. 17. viij. 35. vide & ad Luc. 2. 36. & Jac. 1. 1.

In intentione ſeu *cum intenſione.*] Id eſt intente & enixe, impenſe, magno ſtudio.

Noctem & diem.] Id eſt omni tempore, quod in noctes atque dies diſtribuitur. Continuo & perpetuo, abſque intermiſſione.

Servientes.] Nempe Deo religioſe, Deum patrium colentes.

Sperant devenire.] Seu ſe deventuras eſſe. Nempe ſperabant Iſraëlitæ omnes illum, idem à Deo promiſſum atque ab ipſis deſideratum ac exoptatum Meſſiam, tandem aliquando adventurum, & cum eo felicitatem quandam eximiam ſibi obventuram, ſeque ea eſſe ex Dei gratia per Meſſiam ſeu Chriſtum potituros.

De qua ſpe poſtulor ſeu *accuſor, Rex Agrippa à Judæis.*] Quamvis ipſi Judæi omnes habeant ſpem de Chriſto, ex Dei promiſſione, tamen me qui ſpem iſtam prædico jam eſſe impletam, nimirum, jam Chriſtum, qui ſit Jeſus ille Nazarænus, eſſe exhibitum à Deo, & quanquam Judæi ipſum utpote non ſecundum opinionem eorum apparentem, morte dira affecerunt, tamen à Deo eſſe ex morte reſuſcitatum, atque exaltatum, ideo accuſant, & litem mihi intendunt.

Verſ. 8. *Quid?*] Per interrogationem cum vehementia & gravitate occurrit tacitæ objectioni. Poterant enim auditores præſertim qui erant ex Ethnicis, & Sadducæis, cogitare atque dicere, tu Paule prædicas Jeſum morte affectum revixiſſe, quod eſt abſurdum.

Incredibile, ſeu fide indignum, ut impoſſibile, *judicatur apud vos* ſeu *à vobis.*] Itane videtur veſtro judicio?

Si, id eſt *quod.*] Ut & infra verſ. 23, quia iſti auditores de eo dubitabant; ideo utitur vocula dubitandi.

Deus.] Qui omnia creavit, qui eſt Dominus omnipotens: qui vitam dat non habentibus eam.

Mortuos excitat?] Qui jam vitâ per mortem ſunt privati, ii naturali modo quidem ad vitam revocari non poſſunt. At Deus naturâ ſuperior, in cujus manu eſt & mors & vita, id facere poteſt. Ideo non eſt negandum eum è mortuis excitaſſe etiam Jeſum Chriſtum, de quo mox ſermonem ſubjungit.

Verſ. 9. *Ego quidem.*] Indicat Paulus ſe quoque antea Jeſum illum crucifixum non agnoviſſe pro Meſſia, nec credidiſſe eum revixiſſe, imo ſicut & plerique Judæi faciunt, valde adverſatum fuiſſe ejus doctrinæ, ut oſtendat ſe propria experientiâ poſtea cognoviſſe illum vivere atque eſſe glorificatum, ſeque ideo mirabiliter ad eum eſſe converſum.

Igitur.] Particula iſta vel redundat hoc loco, vel ſervit tranſitioni ad ulteriorem ſermonem, ſicut Joh. 9. 18. & 1 Cor. 14. 23.

Videbar.] Seu exiſtimaveram, aut ſtatueram.

Mihi ipſi.] Hoc alii conſtruunt cum verbo proxime præcedente, ut ſenſus ſit, exiſtimaveram ſeu ſtatueram apud meipſum; ſed nonnulli cum vulgato Interprete referunt id ad verbum illud quod poſtea ſequitur *oportere.*

Adverſus nomen Jeſu Nazareni.] Nomen hoc loco ſumitur vel pro ipſa perſona cujus hoc eſt nomen, ſicut Act. 4. 12. Vel pro religionis à Jeſu traditæ profeſſione, ut Matth. 10. 22. Act. 5. 41. 1 Pet. cap. 4. 14. Apoc. 2. 3.

Oportere vel *debere.*] Quaſi ex officio, quando cum aliis Judæis, Jeſum iſtum pro ſeductore atque impoſtore, & pro Dei adverſario habebam.

Multa contraria agere.] Vexando & affligendo, atque perſequendo eos qui hoc nomen profitebantur, ut mox declaratur.

Verſ. 10. *Quod &* vel etiam, *feci.*] Nempe, ut illa opinione atque perſuaſione plenus, vexaverim iſtius Jeſu diſcipulos.

Jeroſolymis.] In urbe Judæorum præcipua, ubi degunt ſummi Sacerdotes & Seniores populi, iſtorum conſcii: in qua nunc captus ſum & in vincula conjectus.

Et multos ſanctorum.] Id eſt Jeſu nomen profitentium, ſeu religionem Chriſtianam ſectantium, qui dicuntur Sancti, quia ſunt à vulgo hominum incredulorum ſeparati, tum profeſſione, tum vita pia: tunc autem Saulus iſte tales pro impiis & exſecrabilibus reputabat. Non contra unum aut alterum talium, ſed contra multos, magno numero, ſe adverſa egiſſe ait.

Ego cuſtodiis ſeu *carceribus concluſi.*] Ut homines improbos, nefarios, pœnis dignos. Vide ſupra cap. 8. 3. & xxij. 4.

A primariis Sacerdotibus, ſeu principibus Sacerdotum, *poteſtate.*] Seu facultate talia agendi *acceptâ.* Indicat iſtius ſui contra Chriſtianos ſervoris atque eorum inſectationis, conſcios fuiſſe Judæorum primores.

Cumque interimerentur ii.] Nempe iſti Sancti, Chriſtiani, quum à Judæis morte dira afficerentur.

Tuli ſuffragium.] Proprie in textu Græco eſt, *detuli calculum*, quaſi calculo meo ac ſententiâ, aliorum Judæorum ſententiis adjectâ, hoc ipſum quod Chriſtianos occiderent approbavi, iis aſſenſus in tali facto: ut circa Stephani lapidationem. Reſpice ad cap. 8. 1. xxij. 20.

Verſ. 11. *Et ſecundum* vel *per omnes Synagogas.*] Seu congregationes, locos in quibus homines ad ſacra peragenda congregantur. Poſſunt intelligi conventicula Chriſtianorum, ut Jac. 2. 2, in quæ Saulus irrumpens, eos protrahebat ad affligendum. Vel etiam Judæorum conventus, ad quos eos adductos ſiſtebat. Vide Matth. 10. 17.

Multoties.] Non ſemel ſed frequenter.

Puniens eos.] Vel affligens, torquens, curans eos plagis affici: ſicut poſtea factum eſt illi ipſi. 2 Cor. xi. 24.

Cogebam blaſphemare.] Id agebam ut vi eo adigerem Chriſtianos, quò Jeſum non tantum negarent eſſe Meſſiam illum promiſſum, ſed etiam eundem exſecrarentur, eique maledicerent. Sicut tempore perſequutionum fiebat à quibuſdam non bona fide Chriſtianis, ut teſtatur Plinius epiſtolâ ad Trajanum Imperatorem.

Abundanterque.] Seu valde, ſupra modum.

Inſaniens in eos.] Non tantum zelo amaro ac fervore ſed furore quodam accenſus, ita irâ efferatus contra eos ut inſtar furioſi præter rationem ſævirem. Ita ſolent facere ii qui zelo religionis non ſecundum ſcientiam flagrant.

Perſequebar uſque & vel *etiam, in exteras civitates.*] Non contentus eram eos vexaſſe Jeroſolymis, etiam ulterius promovebam eorum perſequutionem: quod mox in ſpecie declarat.

Verſ. 12. *In quibus.*] Id eſt interim, dum hæc agerem & in his verſarer. Ita ſupra cap. 24. 18.

Et ſeu *etiam.*] Ut hæc vocula ſumitur. Joh. 5. verſ. 17. xv. 20. & hic ſupra verſ. 10, & alibi.

Vadens Damaſcum.] Syriæ metropolim ut & illic vexarem Chriſtianos. Reſpice cap. 9. 2. & xxij. 5.

Cum poteſtate.] Seu facultate agendi, velut jure, atque authoritate.

Et procuratione.] Quaſi officio iſto demandato.

A primariis Sacerdotibus.] Scilicet data; vel accepta. A quibus epiſtolas quoque eam in rem petiit, atque obtinuit. Reſpice cap. 9. 1, 2 & 14. & xxij. 5. Rurſus hic indicat iſtius ſui contra Jeſu Chriſti diſcipulos vehementis zeli conſcios fuiſſe Judæorum præcipuos.

Verſ. 13. *Die media.*] Circa meridiem, ut dixit ſupra cap. 22. 6, quum Sol clariſſime lucere ſolet.

Secundum ſeu *per viam*, ſive *in via.*] Quum iter faciens eſſet prope Damaſcum, vide cap. 9. 3. xxij. 6.

Vidi.] Oculis meis conſpexi, rem inopinatam admirandam.

Rex.] Iterum hic compellat titulo honorifico Agrippam, excitans eum ad attentionem.

Cœlitus, è cœlo ad terram, *ſuper ſplendorem Solis.*] Qui alioqui eſt valde ſplendidus, & tamen iſte ſplendor, ſplendorem Solis ſuperabat: quia à ſuperiore luce cœli empyrei veniebat.

Circumfulgens me lumen.] Reſpice cap. 9. 3. & xxij. 6.

Et eos qui mecum vadebant.] Non ſolum iſtum Saulum ſeu Paulum, fulgor iſte de cœlo deſcendens colluſtravit, ſed etiam ejus comites, qui cum eo ſimul iter tunc faciebant, qui hoc miraculum factum eſſe poterant atteſtari.

Verſ. 14. *Omnibus autem decidentibus nobis in terram.*] Non ſolus Saulus ſeu Paulus iſta luce perculſus procubuit humi, ſed etiam alii omnes qui ipſi aderant: quamvis alibi in locis paulo ante citatis de ipſo ſolo id narretur.

Audivi vocem loquentem ad me.] Non proprie vox loquitur, ſed perſona quæ vocem emittit: & tamen hoc quod perſonæ proprium eſt tribuitur rei quæ non eſt perſona. Sic & cap. 9. 4. xxij. 7.

Et dicentem.] Jam vult exprimere quæ & qualis iſta loquela fuerit.

Hebraica dialecto.] Quia tunc coram Feſto præſide & aliis Hebrææ linguæ parum gnaris Paulus loquebatur linguâ Græcâ, ideo indicat ea quæ prolaturus eſt verba, non alia quam Hebræa linguâ utpote ad Hebræum Saulum directa, eſſe pronunciata.

Saul, Saul, quid me perſequeris?] Hæc verba jam ſunt expoſita ſupra cap. 9. 4. vide & xxij. 7.

Durum tibi contra ſtimulos calcitrare.] Et hæc expoſita ſunt cap. 9, ubi poſtponuntur iis quæ hic verſu mox ſequente ponuntur.

Verſ. 15. *Ego autem dixi: Quis es Domine? Is autem ajit: Ego ſum Jeſus.*] Supra cap. 22. 8. additum *ille Nazarænus.*

Quem tu perſequeris.] Etiam horum expoſitio videatur ſupra cap. 9. Ex hac voce Jeſu, cœlitus demiſſa, apparet, Jeſum poſtquam morte affectus eſt, reſuſcitatum eſſe, & vivere in cœlis.

Verſ. 16. *Sed exſurge, & ſta in pedes tuos.*] Quia in terram prociderat, ſupra verſ. 14.

In hoc enim, id eſt eo fine ſeu ejus rei gratiâ, *apparui tibi.*] Id eſt me videndum exhibui. Hinc liquet in illo lucis cœleſtis fulgore apparuiſſe Saulo iſti ſeu Paulo Jeſum Chriſtum. Quamvis is in cœlum aſſumtus, Marc. 16. 19. Luc. 24. 51. Act. 1. 11, ibi ſedeat ad dexteram Dei, Marc. 16. 19. Eph. 1. 20. Hebr. 1. 3. &c. quem oportet cœlo contineri uſque ad tempora reſtitutionis omnium, Act. 3. 21. & demum ultimo die deſcendere de cœlo 1 Theſſ. 4. 16. Tamen in cœlo exiſtens, ſe Saulo in terra exiſtenti per apparitionem iſtam, videndum exhibuit. De quo dictum ſupra ad cap. 9. 17.

Ut deſignarem vel *conſtituerem.*] De hoc verbo, vide notata ſupra ad cap. 22. 14.

Te, miniſtrum.] Ut mihi miniſtres ac ſervias, ſicut præco meus.

Et teſtem.] Ut hæc prædices & annuncies hominibus.

Eorumque quæ vidiſti.] Nempe me Jeſum vivere, & in cœleſti luce atque gloria habitare, &c. vide ſupra cap. 22. 15.

Et quibus ſeu *in quibus apparebo tibi.*] Id eſt quorum notitiam ulteriorem tibi adhuc poſtea oſtendam & declarabo.

Verſ. 17. *Eripiens te.*] Id eſt erepturus, ſeu exemturus, præſens pro futuro. Significavit Dominus Jeſus Saulo quem ad miniſterium ſuum vocabat ſe eum defenſurum ac liberaturum eſſe à periculis

quæ

quæ ob iſtius miniſterii functionem eum ab hominibus maneant. Hoc ſenſu verbum tale ſumitur ſupra cap. 7. 10 & 34. xij. 11.

Ex populo.] Id eſt ex manibus & inſidiis Judæorum, qui ita ſimpliciter velut per excellentiam populus vocari ſolent. Quanquam hic quum ſit præpoſitus articulus Græcus, quidam vertant *ex hoc populo:* etſi mox ſimilem articulum non obſervent ita ut eum in verſione exprimant.

Et gentibus.] Nempe extraneis, alienigenis, præter populum Judaicum exiſtentibus. Ab utriſque tum Judæis tum aliis gentibus Paulo imminebant afflictiones, ob Euangelii de Jeſu Chriſto prædicationem.

In quos.] Id eſt ad quos, ut Matth. 15. 24. Act. cap. 16. 16, 40. xxij. 30. Mutatum eſt genus, habitâ ratione non tam vocis quam ſignificationis: nam homines intelliguntur. Vide Matth. 28. 19, 20. & infra Act. 28. 28.

Nunc te mitto ſeu *mittam brevi.*] Ut Legatum meum ſeu Apoſtolum: nam verbum Græcum hoc loco poſitum tale eſt à quo Apoſtolus derivatur. Primum quidem ad populum Judaicum Saulus iſte ſeu Paulus eſt à Chriſto ablegatus, poſtea autem idque præcipue ad alias gentes extraneas, quarum proprie Apoſtolus erat. Reſpice ad cap. 22. 21.

Verſ. 18. *Aperire.*] Id eſt ut aperias, nempe per prædicationem Euangelii de Jeſu Chriſto, velut cauſa ipſi Chriſto miniſtrans.

Oculos eorum.] Nempe oculos mentis ſeu animi, antea clauſos, quum iſti homines velut cœci verſarentur in ignorantia voluntatis Dei, poſtea autem ſunt illuminati, per doctrinam veram. Vide Eſa. 42. verſ. 7. Eph. 1. 18.

Ut convertantur ſeu *convertant ſeſe.*] Nam plerumque verbum Græcum hoc loco poſitum ita intranſitive accipitur. Sic interpretantur Syrus, Arabs, & vulgatus Latinus Interpres. Beza ſecus *& convertas eos*, ſtatuens ellipſin abſque neceſſitate.

A tenebris.] Nempe ſpiritualibus, ut Judæi ab ignorantia Meſſiæ jam dati & manifeſtati, & à quibuſdam invectis erroribus: Ethnici autem à falſis religionibus. Vide Col. 1. 13.

In lucem.] Id eſt ad lucem. *In* pro *ad*, ſicut verſu proxime præcedente. Per lucem autem ſignificatur lux animorum ſpiritualis, notitia myſteriorum divinorum atque veræ religionis.

Et [*à*] *poteſtate Satanæ.*] Qui ſpiritus malignus adverſarius dum Deo & hominibus adverſatur, per errores ſeminatos & vitia atque peccata ex iis exorta, homines veræ doctrinæ divinæ ignaros tenet in ſua poteſtate, ut ſub Tyrannide in miſera ſervitute, ducens eos in extremum exitium.

Ad Deum.] Quando Dei voluntate ac religione vera quæ ipſi placet, agnitâ homines eam ſuſcipiunt & ſequuntur, tunc ad Deum accedunt.

Ut accipiant ipſi remiſſionem peccatorum.] Homines, præſertim ii qui religionem veram ignorant, peccatis gravibus onuſti, obnoxii ſunt pœnis Dei adeoque exitio æterno. Hoc ut evadant, opus habent ut Deus eis peccata præterita remittat atque ignoſcat, ne eos propter illa puniat. Hanc remiſſionem peccatorum omnium plenariam, atque juſtificationem ut reos reſipiſcentes velut juſtos tractet, Deus per Jeſum Chriſtum obtulit hominibus, ſi modo vere & ſerio reſipiſcant, atque ad Deum convertantur. Vide Luc. 24. 47. Act. 5. 31. xiij. 38, 39.

Et ſortem.] Id eſt hæreditatem: quia hæreditates ſorte diſtribui ſolebant.

Per iſtam ſortem ſeu partem hæreditatis, ſignificatur locus in regno cœlorum, & vita æterna, atque illius beatitatis divinæ qua Deus ipſe fruitur, participatio.

In ſanctificatis.] Id eſt inter ſanctificatos, nempe eos quos Deus primum ex Judæis, deinde & ex aliis gentibus vocavit atque elegit & à vulgo hominum profanorum ſibi ſeparavit, ac Spiritu ſuo ſanctificavit, quibus ſi ut filii ejus obedientes ſancte vixerint, hæreditatem iſtam cœleſtem & ſummam felicitatem aſſignavit.

In pro *inter* ſæpe ponitur. Ut præter alia Act. cap. 18. 11. xxiv. 21. Similia iſtis verba habentur Act. 20. 32. & Eph. 1. 18. & Col. 1. 12.

Fide, quæ [*eſt*] *in me.*] Id eſt per fidem in Jeſum Chriſtum. Hoc eſt medium per quod ex Dei gratia obtinentur iſta ſuperius memorata eximia beneficia, præcipue remiſſio peccatorum atque à pœnis per ea commeritis præſertim à morte ſecunda æterna, liberatio, & hæreditatis cœleſtis ac vitæ æternæ donatio: nempe fides in Chriſtum Jeſum, ſeu fiducia in eo ut Servatore & in promiſſis ejus collocata, eaque viva & efficax per charitatem, atque obedientiam præceptis ejuſdem Servatoris præſtitam. Vide Gal. 5. 6. Jac. 2. 17, 22, 26. & 1 Joh. 3. 23, conjuncta cum reſipiſcentia ſeria de qua infra ℣. 20, ut & ſupra cap. 20. 21. Fides autem iſta in Chriſtum Dei, pro termino habet fidem in ipſum Deum. Vide Joh. 12. 44. & 1 Petr. 1. 21.

Verſ. 19. *Unde.*] Id eſt quamobrem ſeu quapropter, ut Hebr. 3. 1. vij. 25.

Rex Agrippa.] Rurſus eum ad quem præcipue orationem habuit compellat, ut eum ad recentem attentionem commoveat. Enarrat quomodo ſe poſt iſtam à Jeſu Chriſto è cœlo vocationem admirandam geſſerit. Idque primum in genere, deinde in ſpecie. In genere hic dum ait: *Non factus ſum*, id eſt non fui, *inobediens* quaſi rebellis, non contradixi, non ſum reluctatus pertinaciter. Vide Eſa. 50. verſ. 5. & Pſal. 95. 7. Hebr. 3. 7, 8, 15. & iv. 7.

Illi cœleſti apparitioni.] De qua ſupra ℣. 16, quam non ut viſionem in ecſtaſi in anima percepi, ſed oculis corporeis rem extrinſecus objectam cœlitus, conſpexi. Ita enim diſtingui ſolet apparitio à viſione: quamvis non ubique diſcrimen iſtud obſervetur.

Ita par eſt facere quemvis hominem animi probi, ut ſi revera cœlitus à Deo vel Chriſto ſibi aliquid revelari ſentiat, ei obſequentem ſeſe præbeat.

Verſ. 20. *Sed.*] Jam obedientiam ſuam in ſpecie exponit.

Illis Damaſci, ſcilicet habitantibus, *primum.*] Vide ſupra cap. 9. 19, 20, 22.

Et Jeroſolymis.] Supra ibid. cap. 9. 28, in metropoli Judæorum.

In omnemque regionem ſeu *in omni regione Judææ.*] Non tantum in metropoli, ſed & per alias civitates

Judaicas: imo etiam extra Judæam, inter Judæos per alias regiones habitantes, ut Act. 13. 5 & 14, 16. & xiv. 1. & xvij. 2 & 10. & xviij. 4 & 19. & xix. 8.

Et gentibus.] Aliis præter Judæos, alienigenis, dictis Ethnicis. Talibus Paulus prædicavit, Act. 13. vers. 42, 48. & xiv. 1 & 15 & 21 & 25, 26. & xv. 35. xvj. 13, 32. xvij. 17 & 22 seqq. xviij. 4. xix. 10.

Annunciabam.] Loquens prædicabam.

Ut resipiscerent.] Id est à mala ac vitiosa vita aversi, eam relinquerent, & animos suos mutarent ad bonæ vitæ propositum. Vide notata ad Matth. 3. 2.

Et converterentur ad Deum.] Gentes quidem idolorum cultui & falsis religionibus deditæ ut commentitiis ac fictis Diis abjectis, Deum verum, creatorem mundi agnoscerent: Judæi autem & proselyti Deum Israëlis jam utcunque colentes, ut ab imperfecta, ad perfectam ejus colendi rationem, per Jesum Christum à Deo cum Novo Fœdere missum revelatam, progrederentur.

Digna resipiscentiâ opera agentes.] Convenientia resipiscentiæ, & quæ professionem resipiscentiæ deceant: qualia sunt opera bona, præceptis Dei præsertim per Christum propositis, conformia. Non sufficit ut ii qui salutem ac vitam æternam ex Dei gratia consequi volunt, fidem utcunque habeant ac profiteantur, & pœnitentiam male actæ vitæ verbis testentur, ac præ se ferant; sed oportet insuper, ut agant & operentur bona talia quæ cum resipiscentiæ proposito conveniunt. Quæ alibi fructus pœnitentiæ vocantur, ut Matth. 3. 8. Luc. 3. 8. vide & Gal. cap. 5. 22, 23. Eph. 4. 1. Philip. 1. 27. Col. 1. 10. 2 Petr. 1. 5 seqq. 8, 9, 10. 1 Joh. 3. 3, 6, 7.

Vers. 21. *Causâ horum* seu *ob hæc.*] Quod ista de Jesu Christo & fide in eum cum resipiscentia seria conjuncta, ad salutem consequendam necessaria Judæis ac gentibus aliis prædicarem; non ob aliqua scelera & maleficia.

Me Judæi comprehendentes seu *comprehensum in templo.*] Illo Jerosolymitano, supra cap. 21. 27, 30, in loco sacro.

Tentabant.] Id est conabantur, studiose & enixe id molientes.

Manibus interficere.] Non simpliciter occidere, sed ut verbum Græcum notat, manibus violentis illatis, vitâ ereptâ oblidere, vel discerpere. Ita non jure sed vi cum eo agere voluerunt.

Vers. 22. *Auxilium igitur.*] Videtur hic vocula *igitur* quæ est conclusiva non habere propriam significationem: & sumenda esse pro adversativa *autem* sicut Matth. 12. 12. Nam Judæorum contra se violentiæ opponit Paulus auxilium divinum.

Nactus illud quod [est] a Deo.] Indicat se ex manibus violentorum adversariorum, liberatum esse, Deo opitulante. Id ei Christus Dei promisit supra vers. 17. & tunc præstitit, per media ac modos, de quibus supra cap. 21. 31, 32, 33. & xxij. 23, 24. & xxiij. 6, 9, 10 & 16, 24. & xxv. 10, 11. Quamvis autem isti modi liberationis videantur esse humani, ordinarii, tamen non sunt facti absque ope divina, quæ tales modos suppeditavit. Ita Deus & Christus ministros suos fideles functionem suam debitam obeuntes, defendit miris modis, & à periculis liberat. Isti autem liberatione potiti, par est ut non fortuito casui talia adscribant, sed divinum beneficium grato animo agnoscant.

Usque ad diem hanc steti.] Seu perstiti, incolumis & nunc persisto. Præteritum enim istud pro præsenti sumi potest, ut supra vers. 6. Ita humanis molitionibus adversis irritis, Dei servi, ipsius auxilio tuti conservantur: etsi cadere atque opprimi videantur, tamen consistunt.

Testificans.] Seu clare & aperte docens atque declarans.

Parvoque & magno.] Id est tum parvis & infimæ sortis hominibus, ut plebejis, tum magnis seu illustribus personis, in dignitate constitutis. Est is modus loquendi Hebraicus, ut Deut. 1. 17. 1 Sam. 30. vers. 2. 1 Reg. 22. 31. 2 Reg. 23. 2. Nam non solum coram vulgo hominum Paulus talia testabatur atque prædicabat, sed etiam coram primariis Sacerdotibus ac primoribus Judæorum, ut supra cap. 22. & 23. &, iisdem præsentibus, coram Felice Præside cap. 24. & coram Festo cap. 25. 8, & tunc ecce coram Agrippa Rege.

Ita diversæ conditionis hominibus, etiam in Magistratu ac sublimi dignitate positis, oblata occasione annunciandum est Euangelium.

Nihil dicens extra ea quæ & Prophetæ loquuti sunt futura esse.] Nempe præcipue de iis quæ ad Messiam, & doctrinam de eo spectabant, ut patet ex iis quæ mox versu sequente subjunguntur. Indicat Paulus non esse causam justam cur Judæi contra ipsum de Christo docentem insurgant, quum ipse non nova & commentita de eo dogmata proferat, sed ea quæ jam pridem Prophetæ Dei prædixerunt, & scriptis suis consignarunt.

Et Moses.] Hunc à Prophetis seorsim memorat, ut aliis Prophetis eminentiorem, Veteris Fœderis divini Mediatorem ac Legislatorem, quem Judæi maximo in pretio habent. Vide de his Prophetarum ac Mosis testimoniis annotata ad Luc. 24. 27.

Vers. 23. *Si.*] Conjunctio ista conditionalis sumitur hoc loco assertive & significat *quod*, sicut supra vers. 8.

Patibilis Christus.] Non tantum quod pati potuerit, nam Judæi non ambigebant quin Messias esset verus homo futurus, ut ad hunc locum Beza annotavit; sed quod ex Dei destinatione pati debuerit, & actu ipso passurus fuerit, acerba tormenta, atque mortem atrocem. Id indicatum est præcipue Psal. 22. & Esa. 53. toto & Dan. 9. 26.

At Judæi qui animis conceperant Messiam fore Regem mundanum potenter in terris dominantem, qualem & nunc fore opinantur, non sinebant sibi persuaderi eum in tam misero statu futurum ut affligatur, & servili supplicio & probrosa atque crudeli morte afficeretur. Ita Dei consilia & modi agendi opinionibus hominum carnalium adversantur.

Si.] Id est *quod* ut proxime.

Primus ex resurrectione mortuorum.] Id est primus ex iis qui quum mortui sint, resuscitantur à Deo atque resurgunt è morte ad vitam immortalem. Unde alibi ab eodem Paulo Christus post mortem resuscitatus vocatur primitiæ eorum qui obdormierunt 1 Cor. 15. 20, 23, & primogenitus ex mortuis Col. 1. 18, & à Johanne, Apoc. 1. 5.

Lucem.

Lucem.] Id eſt veram religionem, qua à tenebris ignorantiæ atque errorum homines liberati illuminantur. Reſpice ſupra ℣ſ. 18, atque ſimul claram & illuſtrem de vita & felicitate perenni doctrinam: ſicut Beza ad hunc locum bene annotavit. Vide Matth. 4. 16. Joh. 1. 4. viij. 12. 2 Tim. 1. 10.

Futurum eſt ut annunciet ſeu *prædicet.*] Non ipſe Chriſtus poſt reſurrectionem è morte prædicavit iſta paſſim hominibus, ſed id fecit per ſuos Apoſtolos ipſi hac in re miniſtrantes. Vide Eph. 2. 17. 1 Pet. 3. verſ. 18, 19.

Populo.] Nempe Judaico, qui pro Dei populo peculiari habebatur, & à gentibus diſtinguebatur, ut ſupra ℣ſ. 17.

Et gentibus.] Extraneis præter populum Judaicum. Non ſolis Judæis, ſed etiam Ethnicis, præſertim poſtquam Judæi plerique Euangelium Chriſti contemſerunt, lux iſta erat proferenda, ut indicatum Eſa. 42. 6. & XLIX. 6. vide & Luc. 2. 32. & Act. 13. 46, 47.

Verſ. 24. *Hæc autem eo pro defenſione ſua dicente.*] Nempe Paulo.

Feſtus.] Ille præſes, Romanus.

Magna voce inquit.] Exclamavit cum vehementia.

Inſanis Paule.] Myſteria iſta divina, de Chriſto Rege morte dira affecto, & deinde ex mortuis redivivo, in cœlis dominante, hominum veræ religionis imperitorum, qualis erat iſte Feſtus, Ethnicus, opinionibus adverſa, videntur eſſe abſurda ac deliramenta. Vide 1 Cor. 1. 18, 23. & ij. 14.

Multæ te literæ.] Quibus legendis in Moſe & in Prophetis quorum teſtimonia citas apparet te eſſe occupatum.

In ſeu *ad inſaniam convertunt.*] Sive adigunt. Solent interdum ii qui relictâ aliarum rerum curâ ſtudiis literatis unice pertinaciter incumbunt, auctâ inde melancholiâ ad maniam & phreneſin deduci, videatur Ariſtot. Problem. ſect. 30. Et nullum magnum ingenium ſine miſtura dementiæ fuiſſe ſcripſit Seneca. Sed id Paulo Apoſtolo objectum eſt immerito.

Verſ. 25. *Is autem*, nempe Paulus, *non inſanio inquit.*] Amolitur à ſe & negatione avertit probrum inſaniæ, atque delirii.

Præſtantiſſime Feſte.] Hoc titulo honoris ſolito, de quo ſupra cap. 23. 26. XXIV. 3, honorat Paulus iſtum Præſidem, quamvis illi ab eo inhoneſte objecta eſt inſania. Diſcamus hinc, Magiſtratus etiam tunc quum nos honore ſpoliant, tamen honorare.

Sed veritatis & ſobrietatis verba.] Id eſt per Hebraiſmum, vera & ſobria: Non ficta aut cum mendacio conjuncta, neque à dementia vel delirio, ſed à ſana mente profecta. Vox ab eodem à quo iſta ſobrietatem deſignans fonte profecta, uſurpatur de illo qui fuerat dæmoniacus ideoque furioſus, poſtquam à Chriſto ſanatus mentem ſanam recuperavit, Marc. cap. 5. 15. & Luc. 8. 35.

Eloquor.] Seu pronuncio.

Verſ. 26. *Scit enim de his Rex.*] Nempe iſte qui adeſt, Agrippa. Provocat ad id quod apud Feſtum valere poſſe putabat, ad iſtius hominis dignitate conſpicui coram quo ſtans ipſe cauſam dicebat, teſtimonium: quod iſtarum rerum ſit conſcius. Nempe de Jeſu Chriſti miraculis, & paſſione atque morte truculenta, & de ejuſdem reſurrectione.

Ad quem &, id eſt *etiam*, *libere dicens loquor.*] Ob idipſum quia mihi conſtat me loqui vera, & ipſi non ignota.

Latere enim eum quid iſtorum nequaquam perſuadeor.] Seu perſuadeo mihi, aut arbitror. In Græco textu eſt duplex negatio, quæ apud eos validius negat. Credebat Paulus iſta quæ de Jeſu Chriſto aſſerebat ab Agrippa Rege non ignorari.

Non enim eſt in angulo actum hoc.] Affert rationem cur iſta ab hoc Rege non ignorari exiſtimet: quia hæc pleraque acta ſunt publice, palam, non in latebris. Quanquam autem Chriſti à mortuis redivivi exhibitio, non ſit facta niſi in oculis diſcipulorum ipſius, tamen credibile eſt, & ſepulchri ejus cuſtodes qui tunc quum reſurgeret, admirando Angeli fulgidi ad ſepulchrum illud acceſſu perculſi fuerunt, & poſtea hæc quæ ibi facta ſunt, primariis Sacerdotibus annunciaverunt, Matth. 28. 4 & 11, quamvis tunc pecunia deliniti diſſimularunt, tamen ſenſim poſthac famam ejus rei inter homines ſparſiſſe: & ex tot diſcipulorum Jeſu Chriſti, qui hoc ut oculati teſtes publice aſſerebant, afflictiones ideo obortas nihil veriti, teſtimoniis, eandem dimanaſſe.

Verſ. 27. *Credis Rex Agrippa Prophetis? Scio quod credas.*] Hac Apoſtrophe ad Regem iſtum rurſus converſa oratione, urget eum authoritate Prophetarum Dei: per ſchema quoddam interrogans eum, & mox loco reſponſionis ab illo exſpectandæ ipſe ſibi de eo reſpondens: utpote in re non dubia. Nam quum iſte Rex eſſet Judaicæ religioni addictus, ut dictum ſupra ad verſ. 3, non poterat Prophetarum à Judæis receptorum authoritati ſacræ refragari eamve repudiare. Inde vult inferre Paulus iſtum Regem Prophetarum ſcripta vera eſſe credentem, debere etiam ea quæ ipſe de Jeſu Chriſto aſſerat, credere: quum eadem quæ Prophetæ prædixerant impleta eſſe doceat. Reſpice ſupra ad verſ. 22, 23.

Verſ. 28. *At Agrippa ad Paulum inſit.*] Seu fatus eſt.

In parvo.] Quidam hoc exponunt de tempore exiguo atque brevi, quaſi dicat Agrippa, vis tantillo temporis ſpatio id fieri. Sed rectius exponunt alii ut ſenſus ſit, propemodum, ſeu ferme, aut parum abeſt quin hoc fiat. Obſervatum eſt Platonem in Apologetico tales voces Græcas tali ſenſu uſurpaſſe.

Me ſuades vel *mihi perſuades, Chriſtianum fieri.*] Seu ut Chriſtianus fiam. A Chriſti magiſtri nomine inditum hoc nomen Chriſti diſcipulis, Antiochiæ, ſupra cap. XI. 26, ulterius dimanaverat, & paſſim jam innotuerat. Rex iſte videtur ex dictis Pauli acri ſtimulo cordi ſuo infixo, commotus, agnoviſſe religionem Chriſtianam à vero non abhorrere, ſaltem non eſſe abſurdam. Unde factum eſt, ut quamvis eam non ſit amplexus, tamen Chriſtianis non infenſus fuerit, quum eis tempore belli Romani contra Judæos exorti, in ditionibus ſuis commorationem pacatam conceſſerit, ut teſtantur hiſtoriæ Eccleſiaſticæ. Forſitan hoc dictum ut homo Politicus in præſentia multorum, ſubridens protulit: quaſi non ſatis ſerio loquutus.

Vers. 29. *At Paulus ajit.*] Istis verbis Regis apprehensis.

Optarim utique Deo.] Id est à Deo, ut Deus id efficiat, in suam gloriam.

Et in parvo & in multo.] Id est non tantum propemodum ut dixisti, sed etiam admodum, non ex parte sed ex toto, ut id quod parum abesse ais, plene & prorsus fiat.

Non solum te.] O Rex, qui hoc dixisti.

Sed & omnes audientes me hodie.] Qui hic præsentes adsunt, & dissertationem istam meam quam nunc proloquutus sum auribus perceperunt, nullo excepto.

Fieri tales qualis & ego sum.] Nempe Christianos, fidem ac religionem Jesu Christi tenentes, mihi similes.

Exceptis vinculis istis.] Ne quis auditorum illis verbis Pauli auditis diceret, non est quod nobis optes ut ita misere tractemur sicut tu tractaris, addit Paulus exceptionem cum civilitate & urbanitate, hoc solum se in ista secum similitudine eis non optare ut ita captivi fiant sicut ipse & vinculis adstricti, seu carceri addicti. Non ideo hoc dixit Paulus quasi vincula ista probrosa esse existimaret, quum ea non ex inhonesta causa paterentur, & alias de talibus gloriaretur, ut 2 Cor. xi. 23. xij. 10, sed quod tales qualis erat Agrippa Rex, & alii qui ibi aderant, pompis hujus seculi involuti, non essent tam sublimis & paradoxæ sapientiæ cum patientia capaces.

Quanquam Paulus tunc in publico perorans, non videtur catenis fuisse alligatus, saltem respectu manuum, ut indicatum supra vers. 1. Sed potuit per vincula significare carcerem vel custodiam cui solebat includi.

Vers. 30. *Et hæc dicente eo.*] Vel quum dixisset.

Surrexit, è loco in quo audiens sedebat, *Rex.*] Ille Agrippa.

Et præses, Festus, *atque Bernice.*] Illa soror Agrippæ Regina vidua, de qua supra cap. 25. 13. & 23.

Et qui consederant cum eis.] Nempe illi Tribuni militares, & viri è civitate illa Cæsarea præcipui, de quibus dictum cap. 25. 23.

Vers. 31. *Et quum secessissent.*] Nempe, vel in illo ipso auditorio seu conclavi amplo, ad aliquod latus ejus, ut sine arbitris auscultantibus secum conferrent, vel in aliud illius aulæ seu prætorii conclave digressi.

Loquebantur alii ad alios.] In illo secessu, sicut supra cap. 4. 15.

Dicentes.] Exprimitur compendiose summa istorum quæ ad invicem loquebantur.

Quod.] Vocula ista hoc loco ut sæpe redundat inserviens referendo sermoni aliorum.

Nihil morte dignum aut vinculis agit.] Id est egit, nullum crimen commisit.

Homo iste.] Nempe Paulus, quem tunc perorantem audiverant. Agnoverunt & ex ipso vultu imperterrito, & ex sermone libero, atque nullum flagitiosi hominis signum redolente, sed pietatem erga Deum spirante, eum fuisse innocentem. Sicut jam antea & Pharisæi id erant confessi, cap. 23. 9, & Præses Festus, cap. 25. 25. Ita Deus servorum suorum piorum ignominias atque afflictiones, & adversariorum impiorum furores, novit ac solet convertere in bonum, nempe in piorum innocentiæ declarationem, & nominis sui gloriam.

Vers. 32. *Agrippa autem.*] Ille Rex qui Paulum perorantem audiverat.

Festo.] Præsidi qui Paulum antea judicabat.

Inquit: Dimitti poterat homo iste.] Id est in judicio absolvi, ut liber abiret, ob idiptum quia est insons, & nullius criminis convictus.

Si non appellasset Cæsarem.] Quum ipse Paulus à judicio præsidis provocaverit ad judicium Cæsaris, jam potestas præsidis ut inferioris judicis, non solum ad condemnandum sed etiam ad absolvendum eum cessabat, ut causa ista integra cognitioni illius judicis superioris servaretur.

Omnia ista directa sunt divinitus ita, ut Paulus alibi de Jesu Christo testatus, coram aliis hominibus, etiam Romæ in loco orbis terrarum celeberrimo, coram eo qui tunc super omnes homines honore eminebat, nempe coram Cæsare, de eodem testaretur, ad majorem ipsius gloriam ac doctrinæ de ipso divulgationem atque propagationem, & ad hominum multorum æternam utilitatem. Respice cap. 23. 11.

CAPUT XXVII.

Vers. 1. *UT autem judicatum est.*] Seu decretum, vel constitutum, nempe à Festo præside Judææ: qui jam ante ea de re constituerat, supra cap. 25. 12.

Ut abnavigaremus, à Judæa, è Cæsareæ urbis portu, *nos.*] Nempe Paulus cum sociis, ut Luca qui hæc conscripsit, & Aristarcho, qui mox versu sequente memoratur.

In Italiam.] Illam regionem Europæ celebrem in qua sita Roma, ubi Cæsar, ad cujus judicium Paulus appellaverat, residebat.

Tradiderunt.] Non exprimitur quinam tradiderint, sed subintelliguntur, Festus Præses, cum iis qui ei adjutores ac ministri aderant.

Et Paulum.] Qui à Judæis accusatus, à Præside judicatus, ad Cæsarem provocavit.

Et quosdam alios vinctos.] Qui similiter ut Paulus erant in vinculis, quanquam dissimilem ob causam: ut ob crimina enormia ab eis commissa, vel etiam ob causarum cognoscendarum difficultatem. Ita Paulus insons cum sontibus ac sceleratis est computatus & exæquatus.

Centurioni, nomine Julio.] Forsan fuit è libertis familiæ Juliæ, ex qua erant Cæsares: quia liberti nominibus patronorum suorum sæpe solebant nominari: ut Terentius Afer, à Terentio Varrone. Vide & supra annot. ad cap. 23. 24.

Cohortis Augustæ.] Quæ erat pars legionis Augustæ, ab Augusto Cæsare ita denominatæ; sicut illa cohors cui Cornelius centurio erat præpositus, fuit pars legionis Italicæ, supra cap. 10. 1.

Vers. 2. *Conscenso autem navigio Adramytteno.*] Fuit Adramyttus vel Adrumetum, seu potius Hadrumetus, urbs Africæ maritima: sed fuit alia quoque eo nomine in Mysia ad fluvium Caicum. Quidam

dam ex illa alii ex hac, navem iſtam fuiſſe cenſent; quæ mercimonii cauſâ ad littus Judææ venerat. Ex hac autem potius eam veniſſe, colligi poteſt inde quod verſus iſtam oram navigavit, ut patet ex verbis mox ſequentibus de Aſia, & infra ℣. 5. Apparet ea nave uſam ad tempus iſtam cohortem Romanam, ideo quod navis alia quæ recta in Italiam navigaret, tunc ibi non adeſſet.

Navigaturi, eos [*qui*] *ſecundum Aſiam ſunt locos.*] Intelligitur Aſia minor, cujus pars eſt etiam Myſia: Loca Aſiæ iſtius maritima erat navis iſta aditura.

Avecti ſumus.] Ut ſupra cap. 16. 11. xviij. 21. xx. 3 & 13.

Exiſtente cum nobis Ariſtarcho, Macedone, Theſſalonicenſe.] Ex amore in Paulum, comes iſtius itineris fuit ei iſte; qui deſcribitur à patria latiore, nempe regione, Macedonia, & deinde ſtrictiore, id eſt urbe Theſſalonica. De eodem dictum ſupra c. 19. verſ. 29. & xx. 4. Is & poſtea Paulo adfuit. Vide Col. 4. 10. & Philem. 24.

Verſ. 3. *Altera* ſcilicet die, *evecti ſumus* [*in*] *Sidonem.*] Urbem illam Phœniciæ celebrem, de qua ad Matth. xi. 21.

Humaniterque Julius.] Ille Centurio, de quo ſupra ℣. 1, qui hoc loco in quibuſdam exemplaribus dicitur Julianus.

Paulo, uſus.] Sen Paulum, quamvis vinctum ſibi traditum, humane & benigne tractans.

Permiſit, ad amicos vadentem, curam nanciſci.] Ut à Chriſtianis ſibi faventibus, qui in illa ora Phœniciæ fuerunt, ſupra cap. xi. 19. xxj. 3, 4, Paulus accedens ad eos, quæ ad curandas corporis neceſſitates, & ad victum pro itinere requirebantur, acquireret. Ita Dominus Jeſus huic ſervo ſuo gratiam apud hominem alioqui alienum conciliabat, ut ipſius afflictio leniretur: flectebat ejus centurionis animum militarem, ut Paulum in cuſtodia non adſtricta ſed laxa haberet: ſicut ſupra cap. 24. 23.

Verſ. 4. *Et illinc avecti, ſubnavigavimus Cyprum.*] Inſulam illam celebrem, de qua ſupra ad cap. 4, 36. & xiij. 4. Infra hanc obliquato curſu navigarunt.

Propter hoc quod venti eſſent adverſi.] Affertur cauſa cur non recto itinere, ſed obliquo, navigaſſent, quia ventis adverſis cedere cogebantur.

Verſ. 5. *Illudque pelagus quod juxta Ciliciam.*] Regionem, in qua urbs præcipua Tarſus, patria Pauli, vide ſupra cap. 6, 9. xv. 41. xxj. 39, xxij. 3.

Et Pamphyliam.] De hac regione Aſiæ, dictum ad cap. 13. 13. vide & xiv. 24.

Pernavigantes.] Seu navigando emenſi.

Devenimus [*in*] *Myra.*] Quæ alias Limyra dicta. Vulgatus Interpres Latinus per errorem poſuit hoc loco Lyſtram, quæ eſt urbs alterius regionis, Lycaoniæ, procul à mari in continente ſita.

Lyciæ.] Regionis Aſiæ, ſubintellige, *urbem.*

Verſ. 6. *Et illic inveniens Centurio navigium Alexandrinum* ſeu *navem Alexandrinam.*] Quæ illuc venerat ab Alexandria urbe Ægypti, de qua vide ad cap. 18. 24.

Navigans, ſeu navem navigantem, *in Italiam.*] Quò ſæpe ab Alexandria naves, ex Ægypto, frumentum, & alias ab oriente merces advehere ſolebant.

Impoſuit nos in id vel *in eam.*] Nempe quia prior navis procul deflexura Adramyttum ibat, hæc autem rectiore via Italiam petebat, ad quam iſte Centurio tendebat: ideo eos quos devehendos ſuſceperat ex illa nave in hanc tranſpoſuit: ſeu effecit ut eam inſcenderent.

Verſ. 7. *In.*] Hæc vocula hoc loco redundat, vel ſumitur pro *per*, ut ſæpe.

Multis.] Græce proprie ſufficientibus, *diebus.*

Tarde navigantes.] Propter ventum qui non adſpirabat ita ut navem cito ferret, ſicut paulo poſt indicatur.

Et vix venientes juxta Cnidum ſeu *Gnidum.*] Promontorium Aſiæ ab hac parte ultimum, in Cariæ peninſula Doride, oppoſitum Cretæ.

Non permittente nobis vento.] Quippe non ſecundo, ſed adverſo.

Subnavigavimus.] Obliqua navigatione, ſicut ſupra verſ. 4.

Cretam.] Inſulam, quæ jam ad Europam ſpectat, centum quondam urbibus potentem, quæ nunc vocatur Candia.

Juxta Salmonem.] Cretæ promontorium orientale, alias Salmonium.

Verſ. 8. *Vixque*, id eſt cum difficultate magna, ob ventos incommodos, *prætерlegentes eam.*] Id eſt præternavigantes: quia loca aſpera in mari funibus collectis prætereuntur.

Venimus in locum quendam, vocatum Pulchros portus.] Locum in Creta inſula, ita dictum.

Cui prope erat civitas Laſea.] Quædam exemplaria habent Alaſſa: at vulgatus Interpres Thalaſſa, quod corruptum eſſe admonuit Hieronymus.

Verſ. 9. *Multo autem tempore peracto.*] In navigatione lenta & incommoda, præter ſpem nautarum & vectorum inſumto.

Et exiſtente jam intutâ ſeu *periculoſa navigatione.*] Propter tempus incommodum, quod mox indicatur.

Propterea quod & jejunium.] Intelligitur tempus jejunii Judaici, ut declararunt Syrus & Arabs Interpretes. Significatur autem jejunium ſolenne magnum, menſe ſeptimo, ſub feſtum expiationis, celebrari ſolitum; de quo Lev. 16. 29. ſeqq. & xxiij. verſ. 27. ſeqq. Nam & articulus Græcus præfixus, notum ac certum jejunium deſignat. Hic jejunium pro tempore jejunii celebrati ponitur. Hoc tempus autem Lucas nominavit, ſcribens iis qui ritus Judaicos partim notos habebant, partim adhuc ipſi obſervabant.

Jam præteriiſſet.] Celebrabatur hoc jejunium circa æquinoctium autumnale, menſe Tiſri, qui partim fini Septembris partim primæ parti Octobris noſtro more reſpondet. Hoc tempore tranſacto, mare jam magis tempeſtuoſum, & navigationibus incommodum redditur.

Admonebat Paulus.] Ne navigationem continuare vellent, prædicens damna quæ eventura divino ſpiritu revelante prævidebat.

Verſ. 10. *Dicens eis: Viri, conſpicio* ſeu *video quod.*] Iſta vocula *quod* vel redundat hoc loco, vel ſignificat *utique* ſicut 1 Joh. 3. 20. Alias ſub finem iſtius verſus committeretur ſolœciſmus.

Cum

Cum injuria, seu calamitate, *& multo damno.*] Vide infra ad ℣. 21.

Non solum oneris.] Quo navis erat saburrata, forsan frumenti, & aliarum mercium: quorum jactura est noxia.

Et navis.] Quæ tempestatibus procellisque jactata, corrumpetur.

Sed & animarum nostrarum.] Quod majus est damnum, & magis vitandum. Per *animam* intelligitur sæpe vita, quæ est ab anima, per Metonymiam. Sed intelligitur interdum per Synecdochen homo, ut Act. 2. 41. vij. 14. Rom. 13. 1. 1 Petr. 3. 20.

Futuram esse hanc navigationem.] Hæc verba Græce per infinitivum prolata sunt. Unde apparet voculam *quod* ut supra notatum est, non obtinere hic suam solitam significationem.

Vers. 11. *At Centurio*, ille Julius, *gubernatori.*] Ei qui navem gubernaculo dirigebat.

Et nauclero.] Qui navem possidebat, seu ad quem navis sors seu hæreditas spectabat.

Credebat magis.] Velut in arte sua versatis, ac peritis. Græce proprie *persuadebatur*, id est assentiebatur.

Quam eis quæ à Paulo dicebantur.] Quia Paulum rei nauticæ imperitum censebat, neque Spiritu divino prophetico præditum agnoscebat.

Vers. 12. *Non apposito autem portu existente.*] Id est non apto, non commodo.

Ad hyemationem.] Id est ad hyemale tempus, quod navigationi est ineptum, ibi transigendum. Videatur similis vox infra cap. 28. 11.

Plerique statuerunt consilium solvendi seu *provehendi*, *& illinc.*] Consilio capto, consenserunt ut ulterius proveherentur.

Si quomodo possent.] Id est volebant conari, atque experiri an & ut hoc consequi possent.

Devenientes in Phœnicem.] Non regionem Phœniciam, in qua fuit cum Tyro urbs Sidon, jam à tergo dudum eis relicta ℣. 3 & 4, sed urbem Cretæ, ut mox enarratur. Phœnix Græcè palma vocatur: & color rubeus seu sanguineus.

Perhyemare.] Id est illic hyemis tempus transigere.

Portum Cretæ.] Urbi ejus nominis adsitum, in littore illius insulæ de qua supra vers. 7.

Spectantem ad Africum.] Id est ventum qui ab Africa seu Libya spirat, inter meridionalem & occidentalem plagam.

Et ad Chorum seu *Corum* aut *Caurum.*] Ventum qui flat inter occasum & septentrionem. Apparet portum hunc fuisse sinuosum ac flexuosum, ita ut una parte ad illum altera vero ad istum ventum vergeret, - - curvatus in arcum.

Vers. 13. *Adspirante autem.*] Seu potius leviter spirante.

Noto.] Vento meridionali, ita Græce dicto, ab humore ut plerique putant: qui Latinis Auster vocatur.

Æstimantes propositum tenere.] Id est opinantes se id quod proposuerant obtenturos.

Tollentes.] Nempe navigando provehentes è portu.

Asson.] Quidam existimant id esse nomen loci. Sed primum non potest notari locus ille Troadi vicinus, de quo supra cap. 20. 13, 14, qui à Creta valde longe remotus erat. Aliqui igitur putant notari oppidum Cretæ ejus nominis. At si ita esset non absque præpositione aliqua fuisset positum. Potius igitur significat *prope*, seu proxime, quo sensu talis vox Græca non tantum Homero Poëtæ, sed & Herodoto historico, usurpatur, & pertinet ad sequentia.

Præterlegebant.] Id est præternavigabant, ut supra vers. 8.

Cretam.] Illam insulam, ita ut navigando, ejus oræ adhærerent.

Vers. 14. *Post non multum autem.*] Scilicet tempus.

Irruit ad eam.] Id est Cretam, cum vehementia.

Ventus typhonicus.] Turbo turbulentus ac procellosus.

Vocatus Euroclydon.] Eurus est ventus orientalis, flans ab ortu hyberno, à quo hoc nomen compositum, additâ voce *clydon*, quod Græce fluctum notat. Quidam exponunt late undas cientem.

Apud vulgatum Interpretem est Euroaquilo: quasi ex Euro orientali, & Aquilone septentrionali, conflatus, vel potius inter utrumque medius.

Vers. 15. *Quum autem correpta esset navis.*] Nempe ab illo turbine venti contorta.

Et non posset obtueri.] Quasi oculis oppositis, id est prora obversa obniti, *vento*; vel contra eum tendere.

Dantes.] Seu concedentes, scilicet vento proxime nominato, navem.

Ferebamur.] Non quò oportebat, sed quò ventus pellebat.

Vers. 16. *Insulam.*] Græca voce diminutiva quasi insululam, si ita loqui liceret.

Autem quandam accurrentes.] Seu subeuntes infra eam, obliquo cursu ut supra vers. 4 & 7.

Vocatam Clauden.] Aliqua exemplaria habent *Canden.* Ista Claude, Ptolomæo Claudos, prope Cretam ponitur. Alia ab ea videtur esse Gaudos sive Gaulos, Cretæ vicinior.

Vix valuimus compotes fieri scaphæ.] Ita vocatur navicula parva, ex arbore cavata, quæ navi magnæ solet alligari: quâ requirente necessitate excurritur eò quò navis grandis accedere non potest. Ea tunc à ventis raptabatur: & forsan navi ipsi allidebatur, vel etiam in periculo erat ne avelleretur.

Vers. 17. *Qua sublatâ.*] Ita ut in navem magnam imponeretur: vel potius, propter illa quæ mox adduntur, ut eâ adducta & propius navi alligatâ, ejus auxilio prius navem cingerent, ut statim narratur.

Adjutoriis utebantur.] Aliqui exponunt ita ut collatis operis nautæ opem ferrent: Alii autem intelligunt, funes, catenas, uncos, adhibitos juvandæ navi.

Succingentes navem.] Nempe funibus sub carina adductis navem adstringentes, ne ab agitatione facile dissolveretur, atque in frusta dissiliret.

Metuentes autem ne in Syrtim.] Syrtes dicuntur loca in mari vadosa arenis æstuantia, prope littus Africæ. De quibus ita Virgilius, in Æneæ navium afflictione, tres Eurus ab alto,

> In brevia & Syrtes urget, (miserabile visu)
> Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.

Extis

Excíderent.] Seu vento pellente acti, impingerent.

Demiſſo vaſe.] Id eſt malo, ſeu arbore, cui in medio navis erectæ ſolent vela alligari. Vel igitur malus iſte tunc eſt laxatus, atque depoſitus, vel ſaltem ea quæ ipſi tranſverſa adſtringitur antenna, cum velo appenſo, eſt detracta, nam

Effugit hibernas demiſſa antenna procellas.

Ita ferebantur.] Per undas fluctuabant. Vide ſupra ad ℣ſ. 15.

Verſ. 18. *Vehementer autem tempeſtate jactatis nobis.*] A venti turbine atque procella, & à fluctibus vaſtis marinis, non tantum huc illuc navem ad latera agitantibus, ſed etiam nunc verſus cœlum attollentibus, nunc inter dehiſcentes undas velut in abyſſum & barathrum præcipitantibus. Vide Pſal. 107. 25. Ita Paulus ille vir Deo & Chriſto dilectus, & vas ejus electum, -- multum & terris jactatus, & alto.

Sequente, ſcilicet die, *jactum* ſeu *jacturam fecerunt.*] Id eſt ſarcinas graviores, & impedimenta atque merces oneroſiores, è navi ejecerunt, nempe nautæ, & vectores: ut navis onere levata, ex aqua altius eminens, minus facile undis irruentibus obrueretur. Ita rerum alioqui utilium & dilectarum damnum ultro ab hominibus fieri ſolet in periculo, evitandi majoris damni gratiâ: ex damno quæritur remedium: è duobus malis minus eligitur.

Verſ. 19. *Et tertia* ſcilicet *die.*] Nempe ab exorta illa tempeſtate procelloſa.

Ipſi manibus, inſtrumentum navis.] Seu armamenta, ut malum, ſeu arborem, remos, rudentes, &c.

Ejecimus.] Nos qui in navi vehebamur, una cum nautis. Aliqua exemplaria habent, *ejecerunt.*

Verſ. 20. *Neque autem Sole*, diurno tempore, *neque aſtris.*] Seu ſideribus ac ſtellis, tempore nocturno, *apparentibus.* Ita,

Eripiunt ſubito nubes cœlumque diemque,
Illorum ex oculis, ponto nox incubat atra,

etiam tum quum dies eſſe deberet.

Per plures dies.] Non per unum, quod eſſet malum tolerabilius.

Et tempeſtate non parva incumbente.] Vulgatus Interpres habet *imminente*, ſed id poſſet ſignificare futuram demum adventantem procellam, hic autem intelligitur præſens, quæ iſtos jam premebat. Vox iſta quæ tempeſtatem eadem hyemem Græcis ſignificat: Et ſolet hyems quoque ſumi pro turbulenta ac nimboſa tempeſtate. Quando

-- cæruleus ſupra caput adſtitit imber,
Noctem hyememque ferens, & inhorruit unda tenebris;
Involvere diem nimbi. - - -

Poſtremo ablata erat omnis ſpes ſalutis noſtræ.] Seu ſervandi noſtri. Ita ſolet fieri ut homines periculis talibus urgentibus non ſperent ſe poſſe ſervari, quando venti vehementes ac procellæ ſæviunt, & metuitur naufragium ac ſubmerſio in mari profundo,

Præſentemque viris intentant omnia mortem.

Sed inter cæteros deſperantes, Paulus ſervus Chriſti non deſperabat, ut patet ex ſequentibus.

Verſ. 21. *Multa autem inedia exiſtente.*] Id eſt quum illi qui in navi erant ob illam jactationem triſtes ac timore periculorum mœſti, cibum diu non caperent; quum adeſſent alimenta, ut apparet infra verſ. 36 & 38.

Tunc ſtans Paulus in medio eorum.] Nempe illorum ſociorum cum quibus navi vehebatur.

Ajit.] Monendo eos, & conſolando: oblata occaſione, fungens officio hominis prudentis & pii.

Oportebat quidem ô Viri, obediendo mihi non provehi à Creta.] Primum eos reprehendit leniter quod prædictioni & admonitioni ſuæ, de qua ſupra ℣ſ. 10, non auſcultaverint: quam tamen veram & utilem fuiſſe, eventus ipſe comprobavit.

Lucrarique injuriam hanc & damnum.] De quo ℣ſ. 10. Qui damnum quod accepturus erat evitat, is lucrum facere, & fortunatus eſſe dicitur; atteſtante Ariſtotele, Magnorum Moralium lib. ſecundo cap. 9. Injuria hic indicatur iſta à tempeſtate jactatio, & ſalutis deſperatio: damnum autem, illa mercium jactura, & inſtrumentorum navalium ejectio, de quibus verſ. 18 & 19: adhuc autem alia damna erant metuenda, quæ ſupervenerunt poſtea. Vide ℣ſ. 38 & 41.

Verſ. 22. *Et nunc.*] Id eſt nunc igitur, ut cap. 5. ℣ſ. 38, vel nunc autem. Quando jam dictis ejus prioribus, fidem conciliavit eventus, nunc majore cum fiducia eos alloquitur.

Adhortor vos, ut bono animo ſitis.] Mœſtos & timentes pericula, conſolatur.

Amiſſio enim.] Conſolationis rationem affert.

Animæ.] Id eſt hominis ullius, per Synecdochen, ut ſupra ℣ſ. 10.

Nulla vel *nullius.*] Ut habent quædam exemplaria; *erit ex vobis*, id eſt nullus veſtrûm peribit, in hac navigatione, quamvis periculoſa. Sed id intelligendum ſub conditione, vide infra 31.

Præterquam navigii.] Scilicet amiſſio erit.

Verſ. 23. *Adſtitit enim mihi.*] Precanti aſſidue, ut credibile eſt, pro conſervatione ſui, & ſociorum.

Nocte hac.] In tenebris.

Angelus.] Quos Ethnici vocabant genios, ii apud ſacros authores vocantur Angeli, id eſt nuncii, nempe non vulgares, terreni, ſed cœleſtes.

Dei.] Nempe numinis veri, per excellentiam ita dicti, Domini mundi.

Cujus ſum.] Legatus ab illo Deo cui ego ſum addictus, ut Domino ſupremo, qui eſt Deus Iſraëlitarum, ut populi ſui peculiaris.

Cui & vel *etiam ſervio.*] Nempe ſervitio religioſo, adorans eum, atque colens. Simile dictum olim Jonas Propheta navigans inter Ethnicos deſe protulit, Jon. 1. 9. Innuit Paulus oblique ſe ab inimicis immerito accuſatum ut impium: & ſimul perſtringit eos cum quibus navigabat, ut Deum verum ignorantes.

Verſ. 24. *Dicens: Ne metue Paule.*] Quamvis in iſta marina jactatione non ſis abſque metu periculi, tamen, revocato animum mœſtumque timorem mittito: non peribis in iſta navigatione.

Cæſari te oportet ſiſti.] Sicut in negotio judicii tui

ad

ad Cæsarem provocasti, supra cap. 25. 11, ita fiet, ut Romam delatus coram Cæsare vivus sistaris & compareas, ab eo judicandus.

Et ecce donavit tibi Deus omnes navigantes tecum.] Id est propter te servum suum, tibi gratificans, Deus, istos tuos socios in vita conservabit, ita ut non pereat ullus eorum: quamvis erant multi, ut indicatur infra ℣. 37.

Propter decem justos quondam, petente Abrahamo, si reperti fuissent Sodomis, toti Sodomorum civitati impiæ Deus parcere voluit Gen. 18. 32. Hic autem propter unum Paulum, omnibus cum eo navigantibus. Ita propter unum interdum pium multi quamvis impii, à Deo benigno, servantur, atque è periculo liberantur. Alio sensu contrario vox donandi accepta supra cap. 25. 11. Sed simili huic supra cap. 3. 14.

Vers. 25. *Propterea bono animo estote viri.*] Post istam narrationem, lætabilem, atque consolatoriam, infert repetens eam quam jam vers. 22 dixerat, consolationem.

Credo enim Deo quod ita erit quemadmodum dictum est mihi.] Ut credant auditores ista quæ Paulus de iis in periculo conservandis dixit, vera esse, suo exemplo eos confirmat, qui id ita certo fore firmiter credat atque persuasus sit; quippe Deo id per Angelum legatum suum annunciante, & prædicente. Dei oraculis & promissis quæ hominibus evidenter revelavit, credendum est absque dubitatione, & pro certo habendum, quamvis pericula fidem impedientia non absint, tamen id quod Deus verus, qui mentiri non potest, pronunciavit, omnino ita esse eventurum.

Vers. 26. *In insulam autem quandam oportet nos excidere.*] Præter alia quæ ad consolationem facientia dixit Paulus, etiam prædixit fatidico spiritu locum in quem illa tempestate jactati ab instituta navigatione sint evasuri: Id etiam ei proculdubio divinitus fuit revelatum. Ipse autem id prædixit ideo ut postea homines illi ex eventu agnoscerent, eum esse divino munere futurorum occultorum præscium, & vatem non falsum; atque inde ad eum quem ipse colebat Deum verum glorificandum atque celebrandum eos impelleret. Ea vaticinatio quomodo sit effectu impleta, narratur infra c. 28. 1.

Vers. 27. *Ut autem quarta decima nox facta est.*] Seu quum advenisset, nempe ab incœpta illa in mari per tempestatem jactatione.

Quum differremur nos.] Id est huc illuc à ventis jactaremur.

In Adria.] Fuit Adria oppidum vetus in ostio Padi fluvii ad mare conditum. Ab hoc etiam mare illud vocatur Adria, seu Adrianum, & usitatissime Adriaticum; non tantum autem ille sinus qui est à Venetiis ad Corcyram, ita appellatur, sed etiam ulterius mare ad Ionium nomen istud extenditur.

Circa medium noctis suspicati sunt nautæ appropinquare quandam eis regionem.] Græce hoc loco est verbum quod proprie significat *adducere* subintelligitur, se. Navigantibus terra accedere vel recedere dicitur, quia ita ita visui decepto apparet, quum ipsi navigantes vel accedant ad terram, vel ab ea recedant.

Vers. 28. *Et bolide demissa.*] Bolis est instrumentum nauticum, ita Græce vocatum à jaciendo, plumbum funiculo appensum, quo in mare demisso ob gravitatem tendente deorsum, nautæ solent profunditatem explorare: & quidem adipe inungunt quum volunt experiri an locus sit arenosus.

Invenerunt orgyjas viginti.] Orgyja est mensuræ species notans spatium tantum quantum brachiis utrinque extensis comprehendi potest.

Paulùm autem distantes seu *progressi, & rursum bolide jacta, invenerunt orgyjas quindecim.*] Jam minorem priore profunditatem.

Vers. 29. *Metuentes autem ne quomodo in aspera loca exciderent.*] Nempe in arenas vel etiam saxa atque scopulos quibus navis cum periculo naufragii allideretur.

E puppi.] Id est parte navis postica.

Jactis anchoris.] Anchora est instrumentum nauticum ferreum uncos utrinque habens, quod funi crasso alligari solet, & demitti in maris fundum quando navem sisti oportet.

Quatuor.] Apparet fuisse gravem tempestatem, in qua sistendæ navi non una anchora sufficiebat, sed requirebantur quatuor, ut ab utroque navis latere binæ demitterentur.

Optabant diem fieri seu *oriri.*] Quia nox atra in tenebris terrores cœcos auget, lux autem diurna, res ut sunt ostendit, non ultra veritatem extendit, ideo in terroribus versantes solent diurnam lucem avide exspectare.

Vers. 30. *At nautis quærentibus fugere ex navi.*] Quum periculum imminens vellent evitare, inibant modum quo evaderent.

Et demittentibus scapham in mare.] Apparet scapham fuisse è mari sublatam in navem: de quo supra vers. 16, 17.

Prætextu velut è prora anchoras extensuri.] Hanc fingebant demissionis scaphæ & sui in mare descensûs causam, ut anchoras etiam *è prora*, id est parte navis anticâ, funibus longius prolatis, figerent.

Vers. 31. *Ajit Paulus Centurioni & militibus.*] Quibus nautarum fuga erat ignota, quam Paulus, Deo ut credibile est revelante, cognoverat, illi autem eam inhibere potuerunt.

Nisi isti, nempe nautæ, *manserint in navi, vos servari non potestis.*] Quamvis Paulus habuerat datum à Deo promissum de omnibus qui cum eo navigabant per gratiam suam conservandis, ne perirent, de quo supra vers. 22 & 24, tamen hinc apparet promissionem istam fuisse hypotheticam, sub ea conditione, si media ordinaria ad ipsos ab exitio tuendos requisita, non negligantur, sed adhibeantur. Ita & alibi indicatur Dei promissa esse conditionalia, ut 1 Sam. 2. 30. & xiij. 13, 14, sicut & minas ejusdem, ut 1 Sam. 23. 11, 12. 2 Reg. 20. 1, 4, 5, 6. Jonæ 3. 2, 4, 10. vide & Jer. 18. 7, 8, 9, 10. Hinc etiam patet, quamvis causis secundis non sit fidendum, nec si Deo adimente absint, desperandum, tamen eas quum haberi possunt, ad conservationem nostri, non esse negligendas. Hic nautæ rei nauticæ periti ad auxilium in navigando requirebantur.

Vers. 32. *Tunc milites absciderunt funes scaphæ.*] Quibus

quibus adhuc erat navi alligata, ita ut ex navi in eam exscensus fieri posset.

Et fiverunt eam excidere.] In mare procul abire: ne eâ nautæ ad fugam abuti possent.

Vers. 33. *Usque autem dum inciperet dies fieri.*] Seu quum instaret dies, vel interea antequam dieſceret. Quia mox die clarâ illucescente, alia erant agenda. Vide infra ℣. 39.

Adhortabatur Paulus omnes, ut sumerent cibum.] Quo vires corporum reficerent.

Dicens: Quatuordecimam hodie diem, scilicet agitis, *exspectantes.*] Nempe ex quo tempestas vehemens eos affligere cœperat. Vide supra ℣. 27.

Jejuni permanetis seu *impasti*, *nihil* scilicet ciborum, *assumentes.*] Quum absque alimento omni, in corpore alioqui sano, homo ultra septimum diem vitam retinere non possit, naturaliter; aliqui putant, istos de quibus hic dicitur, miraculo divino tamdiu absque omni cibo vixisse. Sic Chrysost. & August. Sed non est necesse miraculum hic statuere: nam Deus non temere miracula facit, quando id quod per miraculum fieri deberet, alio præter miraculum ordinario modo fieri potest. Istis hominibus non defuerunt alimenta usitata, ut patet infra vers. 36 & 38. Sed apparet eos, in periculo, ex jactatione, & mœrore, languentes, raro & perparum comedisse, non solito modo sese refecisse, nec famem saturasse, vide supra vers. 21. Est hic loquutio hyperbolica. Similiter Matth. xi. 18 dicitur Johannes neque edisse neque bibisse, quum tamen alibi indicetur cibus quo usus fuit, ut Matth. 3. 4. Mar. 1. 6.

Vers. 34. *Ideo adhortor vos ut sumatis cibum.*] Hic ipsum monitum exprimitur.

Hoc enim ad vestram salutem existit seu *est.*] Additur moniti ratio: quod hoc faciat ad eorum vires reficiendas, ac valetudinem & vitam conservandam. Nisi cibo vires refecissent, non fuissent pares tolerando labori, ut ex naufragio imminente enatarent. Hic iterum videmus Paulum quamvis Deo promittenti istos omnes salvos atque incolumes evasuros, crederet, tamen causas secundas non negligendas sed adhibendas putasse.

Nullius enim vestrum pilus ex capite cadet.] Quia metus periculi illos à cibo capiendo cohibebat, ideo Paulus metum hunc eis eximens, ait eos, non modo non perituros sed nec in re minima quæ ipsorum sit, qualis est capillus, esse lædendos. Est loquutio proverbialis, hyperbolica, de qua videatur annotatio ad Matth. 10. 30. vide & Luc. 21. 18.

Vers. 35. *Dicens autem hæc.*] Seu, quum hæc dixisset.

Et sumens panem scilicet *in manus.*] Nempe vulgarem cibum, ad qualem sumendum eos cum quibus navigabat, fuit cohortatus supra vers. 33 & 34. Sic Beda, Theophylact. Oecumen. & Lorin. Vasquez. Non est enim cur quis hîc de pane sacro, corporis Christi symbolo à Paulo tunc sumto, agi somniet. Non tantum verbis, sed etiam exemplo suo Paulus eos ad cibum sumendum voluit inducere atque invitare.

Gratias egit Deo.] Quum Deus cibum suppeditet, ad vires corporis alendas ac reficiendas, & cum benedictione, petens ut cibum hunc idem ipse sanctificaret, atque ad valetudinem fovendam converteret. Id Judæis usitatum facere ante cibi esum. Quod & Dominum Jesum fecisse legimus, ut Matth. 14. 19. xv. 36. Joh. 6. 11, & Paulus alibi cum gratiarum actione escas sumendas esse monet, 1 Tim. 4. 3, 4, 5.

Coram omnibus.] In conspectu eorum, ut eis persuaderet quo idem facerent.

Et frangens, nempe illum panem, *cœpit edere.*] Id est comedit.

Vers. 36. *Bono animo autem facti omnes.*] Id est quum & verbis & exemplo Pauli, cujus prædictionis veræ jam specimen habebant, essent animati, curis emotis, & pulsâ parumper è corde tristitiâ.

Et seu *etiam ipsi assumserunt cibum.*] Ut inediâ priore debilitatas vires refocillarent.

Vers. 37. *Eramus autem in navi omnes animæ.*] Id est homines. Vide supra vers. 10 & 22.

Ducentæ septuaginta sex.] Tum nautæ, tum milites, tum ii qui vincti erant in Italiam devehendi. Tam multi homines ad unius Pauli preces sunt à Deo ex periculo conservati: per tam multos oculatos testes gratia Dei admiranda per & propter Paulum præstita, fuit ad gloriam Dei divulgata.

Vers. 38. *Satiati autem cibo.*] Viribus per esum refectis.

Allevabant navem.] Id est exonerabant: ut in ea minus profunde merla propius ad terram possent adnavigare, & ita facilius in littus evadere.

Ejicientes frumentum in mare.] Apparet navem istam Alexandrinam ex Ægypto more solito frumentum seu triticum in Italiam vexisse, eaque merce fuisse oneratam. Primo jactu fuit facta jactura sarcinarum ℣. 18 secundo, vasorum nauticorum, ℣. 19. Isto autem tertio, cibariorum.

Vers. 39. *Quum autem dies facta esset.*] Jam Sole exorto, jam rebus luce retectis. Ergo ea quæ proxime sunt narrata, à versu 33 facta sunt ante diem exortam.

Terram non agnoscebant.] Nempe videbant è mari regionem quandam terrestrem, de qua jam suspicionem acceperant vers. 27, sed interim ignorabant quænam ista terra esset & quo nomine appellaretur, ad quam per tempestatum jactationem & ventos adversos ab itinere proposito aversi deferebantur.

Sinum autem quendam.] Ita vocari solet pars aliqua maris, à littoribus non valde late remotis intercepta.

Animadverterunt, habentem littus.] Id est marginem terræ, quæ à mari allicitur atque linitur.

In quem vel *in quod.*] Nam Græca vox ita anceps est ut possit tam ad sinum referri, quam ad littus, quum utrumque in Græca lingua sit generis masculini. Expetebant quidem isti navigantes tunc præcipue ut ex marina jactatione ad littus & terram appellerent, ut & versu mox sequente indicatur: sed potest dici eos etiam desiderasse prius ingredi istum sinum inter duo littora situm.

Cogitaverant.] Vel potius quod proprie Græca vox sonat, *consilium ceperant* seu consilio inter se inito decreverant, *expellere navem.* Ut jam tandem à tam periculosa navigatione & jactatione æstus marini, in locum tutum se reciperent.

Vers. 40. *Et anchoras.*] Quæ erant quatuor, in mare jactæ supra vers. 29.

Undique tollentes.] Præcisis funibus quibus alligatæ fuerant.

Miserunt in mare.] Videtur significari, anchoras esse in mari relictas. Aliqui id exponunt de nave, quod eam mari permiserint.

Simul laxatis juncturis gubernaculorum.] Quibus gubernacula navium, navibus jungi, & contineri atque firmari solent. Plurali numero dicuntur, vel quia tota species gubernaculorum, etiam aliarum navium, designatur: vel quia antiquis navibus bina erant gubernacula, singulis in puppi lateribus singula.

Hæ junctura laxatæ sunt, forsan ut gubernaculum in aquas descenderet, vel ut expeditius navem eò quò volebant impellerent.

Et attollentes artemonem.] Ita dicitur velum minus, quod appendi solet majoris celeritatis causâ.

Flanti.] In Græco est participium fœmininum, subintelligitur auræ, vel flationi.

Tendebant in littus.] Ut tandem utcunque terra optata potirentur.

Vers. 41. *Decidentes autem in locum bimarem.*] Id est talem qui à duabus partibus seu utrinque mari alluitur; velut isthmum.

Illiserunt navem.] Vento pellente, cum impetu impegerunt in locum vadosum.

Et quidem prora, id est pars navis antica, *infixa manebat inconcussa.*] Quippe inflicta vado hærebat.

At puppis, pars navis postica, *solvebatur à vi fluctuum.*] Quum ea ex quibus compacta erant tabulæ atque asseres, rimis actis, dissolverentur. Ita in naufragio periculoso versatus est Paulus, cum aliis. Istud autem naufragium, evenit post illa quæ ipse memorat 2 Cor. xi. 25, quia epistolam illam scripsit ante suam istam captivitatem atque Romam profectionem.

Vers. 42. *At militum consilium erat ut vinctos interimerent.*] Homines militares cædibus hominum assueti, crudeles, volunt eis qui ipsis traditi erant in vinculis Romam devehendi ita sævire ut eos vita violenter privarent.

Ne quis enatans diffugeret.] Ratio istius consilii maligni affertur. Censebant istos homines vinctos, ut scelerum reos, indignos esse qui viverent, & cavendum esse ne ubi evasissent adhuc scelera aliqua perpetrarent. Sed forsan non omnes isti in vinculis detenti, erant plane scelerati. De Paulo quidem qui inter istos erat constat eum fuisse insontem.

Vers. 43. *At Centurio.*] Ille Julius de quo supra vers. 1, qui etiam antea benignum se & humanum erga Paulum exhibuit, vers. 3.

Volens conservare Paulum.] Cujus & innocentiam agnoscebat, & prudentiam, ac prædictionem ejus ut viri divini veram esse experiebatur. Ita Deus servum suum fidelem ex periculo mortis truculentæ per hoc medium liberavit.

Prohibuit eos [*ab*] *hoc consilio.*] Obstitit huic militum maligno & crudeli propolito, ne id exsequerentur.

Jussitque ut qui possent natare.] Qui natandi in aquis tum peritiam tum vires sufficientes habebant.

Abjicientes [*se*] *primos*, scilicet in mare ad natandum, *in terram evaderent.*] Apparet, quamvis in locum vadosum cum navi inflicta deveniissent, tamen adhuc ibi non fuisse terram firmam in qua possent subsistere, sed aliquanto inde spatio distitisse.

Vers. 44. *Et reliquos.*] Qui vel natandi peritia vel viribus destituebantur.

Hos quidem in tabulis.] Seu asseribus atque plancis, quæ in transtris, foris navium & scalmis haberi solent.

Hos autem, id est alios, *in quibusdam à nave.*] Seu ex nave nempe à vi fluctuum marinorum soluta & fracta, fragmentis.

Et sic factum est [*ut*] *omnes servarentur.*] Seu salvi evaderent.

Ad terram.] Ut nemo eorum in mari submersus periret. Ita impleta est per gratiam Dei illa ejus promissio, & Pauli servi ejus veri vaticinatio, de qua supra ℣. 22 & 24. Etiam hoc facto, per tot hominum ex terribili naufragio liberationem, Pauli servi sui prædicationi fidem, & nomini suo gloriam conciliavit.

CAPUT XXVIII.

Vers. 1. *ET conservati.*] Seu quum salvi evasissent, & è naufragio in terram advenissent.

Tunc cognoverunt.] Forsan ex hominum qui illum locum incolebant, alloquio.

Quod Melita ea insula vocaretur.] Prædixerat Paulus supra vers. 26, eos evasuros in insulam quandam. Ea insula nunc nomine suo indicatur. Melita ista, à melle ut quibusdam videtur dicta, inter Africam & Siciliam jacens, nunc vulgo Malta vocatur: quam incolunt illi militares equites, qui antea dicti Rhodienses.

Ab hac diversa est alia minus celebris similis nominis Corcyræ vicina, versus littus Illyricum, dicta Melitine: sed hic non hanc verum illam notari, colligitur tum aliunde tum ex iis quæ infra narrantur vers. 11, 12, 13, etiam nunc est in illa locus qui Italice appulsus Sancti Pauli nominatur.

Vers. 2. *At barbari.*] Nempe illius insulæ incolæ, plerique tum Pœnorum qui ex Africa illuc venerant, reliquiæ. Barbari à Græcis ut cultis & politis distincti, vocabantur illis cæteri populi, quasi deserta incolentes, vel potius murmure quodam quod intelligi nequit loquentes. Vide Rom. i. 14 1 Cor. 4. 11.

Præstabant non vulgarem humanitatem nobis.] Præter morem Barbarorum humanos se præbebant hospitibus peregrinis naufragis. Multo magis similis humanitas afflictis exhibenda est ab iis qui pro barbaris non habentur.

Accendentes enim pyram.] Seu accensâ pyrâ, id est cumulo materiæ ad ignem alendum idoneæ. Inter prima humanitatis, hospitibus, præsertim tempore hyberno exhiberi solita officia, est ignis ad calefaciendum oblatus.

Acceperunt omnes nos.] Nempe benigne susceperunt, ad ignis usum calefaciendi causâ admiserunt.

Propter imbrem instantem seu *imminentem.*] Vel potius urgentem, ac jam prementem.

Et propter frigus.] Tum ob anni tempus hyemale, tum

tum ob factam in mari non tantum navigationem, ſed & natationem, tum ob imbrem iſtum.

Verſ. 3. *Congregante autem Paulo ſarmentorum multitudinem.*] Id eſt ſurculorum ſeu virgultorum à vitibus reſectorum, aridorum: quæ etiam cremia vocantur. Apparet eam inſulam non abundaſſe lignis, ideo, eorum loco ad ignem fovendum iſta ſarmenta collecta adhibebantur.

Et imponente in pyram.] Ut igne majore excitato tum ipſorum qui è mari enataverant corpora calefierent, tum veſtes madefactæ exſiccarentur.

Vipera.] Græcè echidna, ſpecies beſtiæ è genere ſerpentum: quæ Latine ita vocata non à vi pariendo, nempe prole alvum matris erodente, ut aliqui putarunt; ſed ab eo quod non aliorum ſerpentum more ova, at fœtum vivum pariat. De quo videatur Theophraſtus & Ælianus in Hiſtoria Animalium. Eſt valde venenata.

Ex calore exiens.] Inter ſarmenta forſan in faſciculo frigore torpens erat allata, poſtea vero per calorem fota, recepit vigorem & prorepſit. Alioqui ſalamandra, quæ etiam eſt viperæ ſimilis, quum ſit valde frigida, in igne aliquamdiu illæſa vivere poſſe narratur.

Invaſit ſeu *arripuit, manum ejus.*] Id eſt apprehendens momordit.

Verſ. 4. *Ut autem viderunt barbari.*] Nempe illi Melitenſes incolæ.

Pendentem beſtiam.] Græcum nomen θηρίον, ſolet alias notare feram: ſed etiam talis beſtia parva ita vocatur. Inde denominatur Theriaca, antidotum nobile, quod præter alia etiam ex viperæ quamvis venenatæ carnibus conficitur, ut aſſumtum intra corpus venena ſibi ſimilia è corpore exſucta, educat.

Ex manu ejus.] Nempe quum manum Pauli morſu apprehendiſſet, ei adhærens mordicus, ita ab ea dependebat.

Dicebant alii ad alios.] Inter ſeſe invicem colloquentes.

Omnino homicida eſt homo iſte.] Tale judicium iſti ex hac occaſione ferunt de Paulo, quaſi eſſet homo ſceleratus ac facinoroſus, & nominatim homicidii ac ſanguinis inſontis effuſi reus. Sed hoc eorum judicium temerarium, eventus refutavit.

Quem ſervatum ex mari, ultio vivere non ſivit.] *Ultio* hîc notat vindictam divinam: quam Ethnici Nemeſi Deæ attribuere ſoliti. Ita de iſto loquuntur ut credant eum mox certo moriturum. Ita iſti argumentabantur; Homo iſte naufragio proximus, quum ex eo ſalvus evaſerit, quia in mari ſubmerſio non tantum malos atque ſontes ſed etiam inſontes perdere ſolet; nunc autem rurſus nova pœna eum per morſum viperæ invaſerit, apparet Deum ei ut ſceleſto, per vindictam ſuam, eripere vitam, qua ſit indignus.

Quamvis autem calamitates plerumque ſint pœnæ juſtæ peccatorum, tamen ex iis non eſt ſemper judicandum & neceſſario concludendum eos qui talia patiuntur, à Deo propter peccata puniri. Nam Deus in affligendis hominibus non ſemper ipſorum peccata reſpicit, ſed habet & alias talium factorum ſuorum cauſas, ut ex Jobi exemplo patet. In talibus exitus ulterior eſt ſpectandus.

Verſ. 5. *Ille quidem igitur.*] Nempe Paulus, à vipera morſus.

Excutiens beſtiam in ignem.] Nempe illam viperam quæ manui ejus adhæſerat.

Nullum paſſus eſt malum.] Nihil ei vel ſanitati corporis ejus iſte morſus viperæ venenatus, nocuit. Ita in Paulo tunc impleta eſt illa Chriſti prædictio ac promiſſio de qua Marc. 16. 18. & Luc. 10. 19.

Verſ. 6. *Illi autem.*] Nempe barbari, Melitenſes, ſpectatores hujus rei.

Exſpectabant fore ut is intumeſceret.] Græcum verbum hoc loco poſitum proprie notat *incendi.* Quia veneno ejuſmodi diffuſo, ſolet corpus, ſpiritibus commotis, ſuccendi & inflammari atque inde valde intumeſcere. Iſti igitur exſpectantes etiam hic more ſolito id futurum putabant.

Aut concideret repente mortuus.] Solent quædam talia venena abſque mora diuturna vitam hominibus eripere, & mortem ſubitam adferre.

Ad multum autem, ſcilicet tempus, *ipſis exſpectantibus, & videntibus, nihil incommodum in eum factum.*] Græce ἄτοπον alias ſignificat inconveniens atque abſurdum. Hoc loco notat malum non culpæ ſed pœnæ, & quidem ignominioſum, ex quo reus criminis argueretur.

Mutati.] Seu mutantes ſeſe: à priore ſententia in aliam contrariam tranſeuntes.

Dicebant Deum eum eſſe.] Ut eundem Paulum ex conſpecto miraculo Lycaonii, habebant pro Deo quodam ac nominatim Mercurio, Act. 14. 11, 12. Ita ſimiliter hic, Melitenſes, quum viperæ venenatæ morſum nihil ei nocuiſſe cernerent, miraculo perculſi, dicebant eum eſſe Deum quendam: & forſan, quod aliqui notant, Herculem, qui in illa inſula Melita religioſe coleretur, qui angues geminos in cunis adhuc peremiſſe creditus, pro numine Alexicaco, ſeu mala averruncante habebatur.

Verſ. 7. *In iis autem quæ circa locum illum.*] Scilicet ſita fuerunt, id eſt in loco illo ſeu regione illa prope littus illud.

Erant prædia.] Græca voce notantur regiones. Vide Matth. 26. 36.

Primo inſulæ.] Id eſt primario, ut Marc. 6. 21. Videtur Magiſtratum ibi geſſiſſe.

Nomine Poplio.] Poſſet quis opinari fuiſſe Popilium, ex familia Romana. Sed videtur eſſe Publius, ut infra verſu 13 Potioli, pro Puteolis nominantur. Quanquam prænomen Publii, multis per varias familias commune fuit. Mirum eſt aliud nomen ejus non addi.

Qui recipiens nos tres dies amice hoſpitio excepit.] Apparet fuiſſe eum hominem, & divitem qui poſſet, & perhumanum qui vellet, tam multos hoſpites, tanto tempore ſuppeditatis ad victum neceſſariis benigne tractare.

Verſ. 8. *Factum eſt autem ut pater Publii, febribus.*] Nempe ſæpius accedentibus earum paroxyſmis.

Et dyſenteria.] Alvi citæ excrementis cum ſanguine profluentibus.

Detentus.] Quaſi conſtrictus ac vexatus, ut Matth. 4. 24.

Decumberet.] Æger jacens in lecto.

Ad quem Paulus ingreſſus.] Forſan accerſitus ac

invitatus, ex occasione miraculi illius quod ipsi viperæ morsus nihil nocuisset, spe conceptâ eum posse morbos sanare.

Et precatus.] Ut ostenderet se non gerere sese pro Deo, pro quali ab illius loci incolis haberi cœpit, sed Dei veri opem ad sanandum implorare.

Impositis manibus ei, sanavit eum.] Sicut Christus per manuum super infirmos impositionem à discipulis suis fidelibus factam, eos sanandos prædixit, Marc. 16. 18.

Vers. 9. *Hoc igitur facto.*] Quum Paulus morbi sanati specimen in isto viri illius loci primarii patre exhibuisset.

Et reliqui qui habebant infirmitates.] Seu tenebantur infirmitatibus, seu morbis afficiebantur.

In illa insula.] Nempe Melita.

Adveniebant, scilicet ad Paulum, *& curabantur.*] Id est sanabantur, non usitato modo per medicamenta adhibita, sed miraculose per nominis Jesu Christi super eos invocationem.

Vers. 10. *Qui.*] Nempe sanati per Paulum. *Et* id est etiam.

Multis honoribus honoraverunt nos.] Ita pro accepto beneficio sanationis gratum animum ostendebant Paulo & ejus comitibus. Credibile est quoque aliquos saltem ex iis per talia miracula, prædicationi Euangelii de Jesu Christo à Paulo addita, esse ad fidem in Christum conversos.

Et quum proveheremur.] Nempe ab illa insula solventes, ulterius navigaturi.

Imposuerunt.] Nempe in navem.

Ea quæ ad usum.] Scilicet erant. Ut ad cibum & potum necessaria.

Vers. 11. *Post tres autem menses.*] Ab appulsu ad Melitam, post transactam hyemem, tempore jam ad navigandum aptiore adveniente.

Provecti sumus in navigio quod hyemaverat in ea insula, Alexandrino.] Ut & prius Alexandrina nave erant à Lycia vecti, tendente in Italiam, supra vers. 6.

Cui insigne [*erat*] *Dios curi.*] Solebant naves, ut & nunc fit, habere appicta aliqua insignia, à quibus denominabantur. Hæc navis pro insigni habebat *Dios curos.* Ita dicti Græco nomine Jovis pueri: nempe Castor & Pollux, fratres gemini, quos è Tyndari Laconiæ Regis uxore Juppiter genuisse narratur: quorum Castor eques, Pollux pugil fuisse fertur. Hi quod inter Argonautas essent celebres, & mare à piratis liberassent, post mortem ab Ethnicis inter deos relati sunt: assignato eis illo asterismo qui vocatur Gemini. Hinc si supra navem duarum flammarum quasi stellarum geminarum meteorum appareret, id pro signo serenitatis sequuturæ nautæ habere solebant. Usitatum est ut ab uno ex iis, ambo Castorum nomen obtineant. Notandum non abnuisse Paulum in necessitate uti ea navi quæ idoli imaginem præferebat.

Vers. 12. *Et devecti Syracusas.*] Urbem Siciliæ insulæ olim celeberrimam.

Mansimus.] Scilicet illic, Syracusis, *dies tres.*

Vers. 13. *Unde circumeuntes, devenimus Rhegium.*] Oppidum Italiæ. Ita vocatum Græcè à ruptura: quia quum antea cum Sicilia tellus ista una foret -- venit vi pontus, & undis Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque & urbes

Littore diductas, angusto interluit æstu.

Situm est oppidum istud prope fretum Siculum, ubi

Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis, Obtinet,

Hæc vorticosa, illa scopulosa, utraque navigantibus periculosa.

Et post unam diem.] Nempe commorationis in illo loco.

Adveniente Noto.] Seu Austro vento Meridionali.

Secunda die.] Nempe altera post discessum à Rhegio.

Venimus Puteolos.] Oppidum Campaniæ prope Neapolim: quod ita nominatum fertur à putore vel puteis aquarum calidarum è venis sulphureis illic ebullientium: olim dictum Dicæarchia. Illuc naves ab Alexandria cum frumento appellere solebant.

Vers. 14. *Ubi inventis fratribus.*] Id est Christianis, qui ex Judæis ibi habitantibus conversi erant ad Christianismum.

Rogati sumus.] Nempe ab istis fratribus, Paulum benigne accipientibus.

Ut apud eos vel *propter eos, permaneremus dies septem.*] Huic rogationi apparet assensum esse illum Centurionem Julium, cui Paulus erat commissus, qui & antea humanum se Paulo præbebat, cap. 27. vers. 3 & 43.

Et ita.] Post illos septem dies Puteolis transactos.

Romam ivimus.] Græcum verbum proprie significat *venimus.* Sed ex sequentibus apparet eos tunc nondum Romam ipsam attigisse. Notatur igitur hîc quod Romam irent. Ut Luc. 15. 20. & Joh. 6. 17.

Vers. 15. *Et illinc.*] Id est ex urbe Roma.

Fratres.] Id est Christiani qui Romæ tunc habitabant, ad quos antea Paulus scripserat Epistolam, quæ inscribitur ad Romanos.

Audientes ea quæ de nobis.] Id est quum audissent forsan à fratribus Puteolanis accepto nuncio de Paulo, quod vinctus Romam duceretur, & de sociis ejus Christianis, quales fuerunt, ipse qui hæc scripsit Lucas, & Aristarchus.

Exiverunt in occursum nobis.] Fraterna charitas erga tantum Christi ministrum Paulum eos impulit, ut de adventu ejus acceptâ notitiâ, non domi manentes eum exspectarent, sed procul ab urbe procederent eum fraterne salutaturi, & consolaturi.

Usque [*ad*] *Appii forum.*] Oppidum ita denominatum ab Appio Claudio Romano Senatore: dictum autem forum, quia ibi variarum rerum mercatus erat. Similiter alius locus Italiæ, forum Livii, alius forum Julii, dictus.

Et tres Tabernas.] Alium locum urbi Romæ propiorem: qui ita nominatus quod ibi in via ab oriente Romam tendente, esculenta & vinum venderentur: sicut in cauponis fieri solet. Significatur aliquos ex Christianis Romanis longius à Roma & prius occurrisse Paulo ad forum Appii, alios autem serius ac propius, apud tres tabernas, obviam venisse.

Quos videns.] Vel quum vidisset *Paulus*, sibi occurren-

occurrentes, seque fraterne salutantes.

Gratias agens Deo.] Nempe quod veri cultores Dei, etiam illic essent, & quod ipsi Paulo eos videre & coram affari datum esset.

Sumsit fiduciam.] Tum quod videret se Romæ quamvis in vinculis illuc adductum, habiturum amicos à quibus porro solatia acciperet: tum quod bonam spem inde conciperet, rei Christianæ ibi bene gerendæ, quum isti partim exemplo, partim operæ suæ pollicitatione eum animarent.

Vers. 16. *Quum autem venissemus Romam.*] Illam urbem non solum inter Italicas sed inter omnes omnium regionum urbes celeberrimam, orbis terrarum dominam.

Centurio.] Nempe ille Julius, de quo supra 27. 1.

Tradidit vinctos, exercitus præfecto.] Qui alias præfectus prætorio vocabatur, & præerat militibus prætorianis, qui Romæ Imperatori ad usum præsto erant. Sub ejusdem præfecti cura videntur fuisse reorum custodiæ. Is præfectus tunc apud Neronem Cæsarem videtur fuisse Burrhus, Senecæ socius.

At Paulo permissum est.] Credibile est id factum ex centurionis Julii apud Prætorii præfectum, commendatione, quum is dedisset Paulo virtutis & quidem non vulgaris, in eo ex conversatione agnitæ, testimonium. Forsan accesserat & Festi præsidis Judææ, a quo Romam ad Cæsarem missus erat Paulus, epistola, qua eum testabatur nullius esse criminis reum, ut dixerat supra cap. 25. ℣. 18, 19.

Manere per seipsum.] Id est seorsim, ab aliis captivis, non in castrensi carcere. Vel *secundum seipsum*, id est secundum animi sui sententiam, seu pro suo arbitratu, ut habitaret in quo vellet hospitio. Ita Deus & Christus huic servo suo benignam captivitatem conciliavit, ut commodius cum quibus vellet colloqui posset, sicut supra 24. 23. atque Euangelium Romæ prædicare.

Cum custodiente eum milite.] Additus ei fuit a præfecto miles custos; qualis solebat ei qui ipsius custodiæ commissus erat, eadem catena longiore qua captivi dextra vinciebatur, in manu sinistra alligari. Videatur Seneca Epist. 5. & lib. de Tranquil.

Vers. 17. *Factum est autem post dies tres.*] Ab adventu Pauli, in urbem.

Ut convocaret Paulus.] Nempe ad se, in hospitium.

Eos qui erant Judæorum primi.] Id est primarii ac præcipui, ut supra cap. 25. 2. xxviij. 7, nempe qui inter Judæos Romæ, post illud Claudii Cæsaris interdictum, de quo supra cap. 18. 2 abrogatum, habitantes, dignitate & doctrinâ aliis Judæis præcellebant.

Convenientibus autem eis vel potius *quum convenissent, dixit ad eos.*] Non tantum sui apud eos à criminis suspicione purgandi causâ, sed etiam ut sibi faceret aditum ad Euangelium eis prædicandum.

Viri fratres.] Ita Judæos appellat Paulus, ob genus cum eis commune. Ut supra cap. 22. 1. xxiij. 1.

Ego nihil contrarium faciens, vel potius, quum nihil adversum fecerim, *populo.*] Nempe nostræ nationis, Israëlitico, ac Judaico: cui nullam noxam Paulus inferebat.

Aut consuetudinibus seu *ritibus patriis.*] Declarat se non deliquisse contra Leges Majorum, à Mose Legislatore acceptas, ut & supra cap. 25. 8. Nam Paulus non impediebat quominus ab iis qui in Judaismo nati erant, cæremoniæ legales observarentur, ut circumcisio & alia ejusmodi: sed tantum Ethnicos ad Deum & Messiam ejus conversos istis non obligari docebat.

Vinctus ex Jerosolymis traditus sum in manus Romanorum.] Quia Judæis Jerosolymæ Paulum ut hominem nefarium & vitâ indignum perimere volentibus, Romani eum vinculis tradiderunt. Vide cap. 21. 31. seqq. & xxij. 22, 24.

Vers. 18. *Qui*, nempe Romani, *dijudicantes me.*] Id est quum negotium istud meum examinassent, & quæstionem de eo habuissent. Ut præsides, Felix, cap. 24. & Festus cap. 25.

Volebant absolvere, propterea quod nulla causa mortis.] Id est crimen capitale morte violenta puniendum, *esset in me.*

Non meritum fuisse Paulum ut morte plecteretur, agnovit & Claudius Lysias tribunus cap. 23. 29, & Felix præses, dum eum benigne tractavit cap. 24. 23. Idem testatus est alter præses Festus cap. 25. 18. & ib. vers. 25. Vide & cap. 26. 31.

Vers. 19. *Contradicentibus autem Judæis.*] Qui id agebant ut Paulus ipsis dederetur, & interficeretur cap. 25. 3.

Coactus sum appellare Cæsarem.] Seu ad ejus judicium superius provocare, vide supra cap. 25. 11. Indicat se id non ultro fecisse, sed necessitate adactum, ne insons indemnatus, occideretur.

Non quasi gentem meam habens aliquid accusare.] Declarat Paulus se nolle quamvis posset, Judæos è quorum gente erat, quantumvis sibi immerito infestos, velut inimicum, criminis alicujus postulare apud Romanum Imperatorem, non ea de causa se ad eum provocasse, sed tantum ut suam innocentiam defenderet.

Vers. 20. *Propter hanc igitur causam advocavi vos, videre, & alloqui.*] Id est ut vos viderem, & coram alloquerer; ne de me aliquam sinistram suspicionem habeatis.

Propter spem enim Israëlis.] Id est Messiam, quem à Deo per Prophetas promissum Servatorem ac Liberatorem, populus Israëliticus, adventum ejus sibi salutarem sperans, avide exspectat, vide supra c. 26. vers. 6, 7. Hanc spem, seu rem speratam, jam completam esse post tot secula, exhibito reipsa Messiâ, qui est Jesus ille Nazarænus, Paulus docebat, atque confirmabat. Potest per hanc spem significari etiam resurrectio mortuorum, quæ à Pharisæis inter Israëlitas credebatur, quam Paulus cum Pharisæis confitebatur contra Sadducæos, vide supra cap. 23. 6. xxiv. 15, 21. Sed & hæc per Messiam erat perficienda. Prius illud potissimum hic innui, videtur apparere tum ex loco cap. 26. modo citato, tum ex Judæorum verbis, de quibus infra ℣. 22.

Catenâ hac circumdatus sum.] Quia de Messia exhibito docebam & testabar, ideo quasi maleficus & scelestus, quamvis immerito, vinctus sum & alligatus istâ catenâ ferreâ: hanc tunc gestans Paulus ostendebat.

Vers. 21. *Illi autem*, nempe Judæi Romani, *ad eum*, nempe Paulum, *ajebant.*] Ejus sermoni ad ipsos habito, respondentes.

Nos neque literas de te accepimus à Judæa.] Declarant isti Judæi Romæ degentes, se nihil habere de Paulo ac ejus negotio significatum per aliquam epistolam scriptam, è Judæa illuc ad ipsos missam.

Neque adveniens aliquis fratrum.] Nempe è nostro populo Judaico, huc Romam accedens.

Annunciavit aut loquutus est aliquid de te malum.] Indicant nec oretenus aliquem nuncium de quopiam Pauli crimine se accepisse.

Vers. 22. *Dignum*, seu conveniens, *existimamus* aut *velimus*, *autem a te audire quæ sentis.*] Nempe de Messia, num existimes quod is jam advenerit, & an ipse sit ille Jesus Nazarænus.

Nam quidem de hæresi ista.] Id est de religione quæ Christiana vocatur, quam Paulum profiteri, isti Judæi forsan ex ejus sermone conjecturam ceperunt. Ea alibi vocatur hæresis seu secta Nazaræorum. Vide supra cap. 24. 5 & 14.

Notum est nobis quod ubique [*ei*] *contradicatur.*] Non tantum Jerosolymis, ac alibi passim ubi Judæi habitabant, sed etiam inter Ethnicos per varias mundi regiones per quas jam tunc religio Christiana erat disseminata, atque etiam Romæ, à plerisque ut falsa rejiciebatur. Ita illam Simeonis de Jesu Christo vaticinationem, quod is futurus esset signum cui contradicatur, Luc. 2. 34. eventus comprobavit.

Non est igitur quod quis miretur etiam nunc quando eadem religio Christiana ab erroribus ei per hominum commenta adjectis ex verbo Dei sincero depurgatur, multos ei passim quasi esset erronea contradicere atque adversari.

Vers. 23. *Quum constituissent autem ei diem.*] Forsan tunc temporis brevitate obstante ne sermoni prolixo de re tanti negotii vacare possent, aliam diem certam assignarunt, qua ad eum venirent, ejusque sermonem audirent.

Venerunt ad eum in hospitium plures.] Iis qui antea eum adierant, postea accesserunt alii multi numero, audiendi sermonis Paulini causâ.

Quibus exponebat attestans.] Id est edisserebat, cum seria asseveratione, ut testis certus. Vide Luc. cap. 16. 28. Act. 18. 5.

Regnum Dei.] Quod Deus in terris per Messiam olim promissum, Regem populi sui à se constitutum jam cœpit erigere per Euangelium: quo homines ad regnum suum cœleste, ut ibi isti quoque cum eo regnent, ducit. Quod regnum Judæi simile regnis hujus mundi fore falso opinabantur. Vide ad Luc. 17. 20.

Suadensque eis.] Id est hoc agens sermonibus suis, ut suaderet; persuadere conabatur quamvis non omnibus persuadebat; sicut de re simili dictum est similiter supra cap. 19. 8, quamvis hic aliqui passi sunt hæc sibi persuaderi, ut indicatur infra vs. 24.

Ea quæ de Jesu.] Quod nempe Jesus ille Nazarænus dictus, sed Bethlehemi natus, in familia Davidica, Novum Fœdus olim promissum annunciarit, idque Dei nomine miraculis multis insignibus beneficis confirmarit: qui quamvis insons morte dira crucis affectus, à Deo sit tertia die resuscitatus, & in cœlum assumtus, ubi eum regnantem, iste ipse olim Saulus ei adversus nunc autem Paulus, vidit & expertus est.

Et à seu *è Lege Mosis, & Prophetis.*] Vide supra cap. 26. 6. & 22, testimonia de Messia in Sacra Scriptura Veteris Fœderis de Messia consignata, citans, eaque applicans ad Jesum, in quo ista sunt impleta, ut doceret hunc esse illum Messiam seu Christum Dei, Servatorem mundi.

A mane usque ad vesperam.] Per totam diem Paulus Apostolus Jesu Christi hoc egit, ut Judæos veram de Jesu doctrinam doceret, eisque fidem in eum persuaderet. Ita diligens & sedulus fuit in officio suo, circa Domini Jesu gloriam propagandam.

Vers. 24. *Et hi quidem.*] Id est aliqui ex illis Judæis qui ista audiverant.

Persuadebantur, seu assentiebantur ut veris, *iis quæ dicebantur.*] Nempe à Paulo, ex Sacris Scripturis allegata, & de Jesu explicata.

Alii autem non crediderunt.] Apud multos contumaces ista dicta Apostolica quamvis vera fidem non invenerunt, quia isti non probo animo erant, & carnalibus suis studiis ad recipiendam veritatem Dei salutarem obstantibus, impediebantur. Ita idem semen verbi Dei non eundem effectum sortitur, quando in diversos animos ut in diversas terræ partes incidit, vide Luc. 7. 11, 12. seqq. Et aliquibus quidem est odor vitæ, aliis autem odor mortis, vide 2 Cor. 2. 16. Similiter diversi prædicationis ejusdem Pauli effectus notati sunt supra cap. 17. 4 & 5.

Vers. 25. *Discordes autem existentes ad invicem.*] Græca vox proprie notat eos dissonasse alios ab aliis: nempe credentes ab incredulis. Ita Euangelium Christi quod per se ad unitatem & charitatem homines ducit, ob animorum in hominibus diversitatem, per accidens efficit dissensiones atque discordiam. Vide Matth. 10. 34. seqq. & Luc. 12. 51, 52.

Discedebant.] Proprie in Græco est *dissolvebantur.* Videtur notari, istos omnes Judæos post sermones Pauli auditos, abitum parasse à Paulo, ad sua: & ex illo conventu cœpisse dilabi.

Ajente Paulo verbum unum.] Id est post alia quæ ad eos dixerat multa de Jesu Christo, & fide in eum, tandem hoc insigne dictum adjecit pro epilogo, & coronide illius sermonis.

Quod.] Vocula ista in formanda prosopopœia seu mimeli sermonis alterius redundat sæpe, ita & hoc loco.

Bene.] Id est recte & vere.

Spiritus Sanctus loquutus est.] Id est Deus per Spiritum suum Sanctum. Non sequitur hinc Spiritum Sanctum esse personam Dei: nam similiter alibi scriptum est: *Lex dicit* Rom. 3. 19. & *Scriptura dixit* Joh. 7. 38. & XIX. 37. & Rom. 4. 3. & *Justitia dicit* Rom. 10. 6 & 8, quum tamen neque Lex Dei, neque Scriptura Dei, neque Justitia sit persona.

Per Esaiam Prophetam] Capite ejus 6. 9.

Ad Patres vestros.] Id est de Patribus seu Majoribus vestris, illis antiquioribus Judæis contumacibus, quibus vos nunc similes estis. Ita *ad* pro *de* interdum sumitur. Ut Marc. 12. 12. Luc. 19. 9. Rom. 10. 21.

Vers. 26. *Dicens.*] Deus quem tunc Esaias super

folio

solio excelso sedentem videbat, ista dixit ad Esaiam, ut ipse ibi scripsit.

Vade ad populum istum.] Ut legatus Dei ad populum Judaicum contumacem.

Et dic: Auditu audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non cernetis.] Hæc verba in Esaiæ prophetia per imperativos enunciata, hic per futura indicativi efferuntur: per quæ indicatur, Homines contumaces & verbo Dei obsequi nolentes, propriâ sua culpâ id mereri, ut ea quæ audiunt quasi non audiant, & quæ vident quasi non videant, ita ipsorum vitiis eorum animi sensibus impedimentum afferentibus: Deo id in eorum pro culpa meritam pœnam justo judicio suo permittente. Videatur de his annotatio ad Matth. 13. 14.

Vers. 27. *Incrassatum est enim cor populi hujus.*] Cor crassum pinguedine multa obductum non gignit spiritus subtiles. Hic per cor intelligitur animus, incrassatus & obduratus per affectus vitiosos. Vide & Joh. 12. 40.

Et auribus graviter audierunt, & oculos suos compresserunt.] Hic eorum ipsorum culpa notatur.

Ne quando cernant oculis, & auribus audiant, & corde, id est animo, *intelligant, & convertantur.*] Seu convertant sese, sicut Beza vertit.

Et sanem eos.] Ista exposita sunt ad Matth. 13.

Hæc verba de priscis Judæis contumacibus & verbo Dei non obsequentibus olim pronunciata, Paulus allegavit, indicans istos ad quos ipse tunc loquebatur Judæos, illis antiquis majoribus suis similes esse, perinde verba Dei negligentes, imo eis obedire contumaciter detrectantes.

Vers. 28. *Notum ergo sit vobis.*] Jam Paulus concludit, quum Judæi plerique verum Messiam sibi à Deo datum despiciant & pertinaciter rejiciant, ipsos quoque à Deo rejici, & ipsorum loco aliis nationibus nuncium de Messia esse ex Dei voluntate annunciandum. Id istis Judæis hoc loco denunciat, ut hoc bene notent, ne postea se non esse monitos conquerantur.

Quod gentibus.] Nempe extra populum Israëliticum existentibus, nationibus quondam profanis, quæ carebant Fœdere Dei, & promissis, & erant absque Deo, ut scripsit idem Paulus, Gentium Apostolus, Eph. 2. 12. Similia dicta de sermone Dei Euangelico, à Judæis ingratis ad gentes exteras transferendo, pronunciavit idem Paulus alibi in Synagoga Antiochiæ Pisidiæ, supra cap. 13. 46. & in alia Synagoga Corinthi cap. 18. 6, talia & hic Romanis Judæis significavit.

Missum sit salutare Dei.] Alibi hoc nomine notatur ipsa persona Christi, qui salutem à Deo hominibus paratam offerebat eandem daturus credentibus & obedientibus, ut Luc. 2. 30. Hîc autem per istud *salutare Dei*, notatur sermo Euangelii de Christo: in quo sermone salus æterna ex Dei gratia, & modus ejus consequendæ per fidem in Christum ac obedientiam ei præstitam, à Deo offertur, vide Luc. 3. 6. Id Euangelium de salute, Judæis primo missum, jam ob eorum incredulitatem ad Ethnicos mittitur. Vide Rom. xi. 11 & 30.

Et illi aut *ipsi etiam* vel potius *autem.*] Nam vocula *&* in Græco textu hîc postponitur: ac non raro pro *autem* ponitur.

Illi.] Nempe Gentes, hic non vocum sed rerum convenientia & sensus spectatur. Dum nomini generis neutrius in Græco, additur pronomen masculinum. Ut & alibi: vide Matth. 28. 19 & 20. Act. cap. 26. 17. Rom. 2. 14.

Audient.] Id est non tantum auribus percipient, sicut etiam Judæi percipiebant, sed animum quoque attendent, & auscultantes, obedient. Ita hoc verbum sumitur Matth. 17. 5. xviij. 15, 16. Luc. 16. 29. Sperabat Paulus, nec temere, loco Judæorum contumacium, homines gentiles ex gentibus extraneis, sermonem Euangelii libenter accepturos. Cujus rei jam specimen quoddam habuerat, sup. c. 13. 42 & 48.

Vers. 29. *Et hæc eo ajente*, seu quum hæc dixisset, *abiverunt Judæi.*] Ex hospitio Pauli tunc ad sua discesserunt.

Multam habentes in seipsis.] Id est inter seipsos. Sic *in* pro *inter* sumitur non raro. Ut Matth. 20. 26. Luc. 1. 25. Joh. xi. 54. Act. 7. 44. xxiv. 21.

Quæstionem.] Quædam exemplaria Græca habent vocem compositam, quæ significat altercationem, ut supra Act. 15. 7.

Disputatio est exorta inter Judæos ex occasione sermonum Pauli, dum aliqui eos accusarent, alii autem defenderent. Vide supra vers. 24 & 25.

Vers. 30. *Mansit autem Paulus biennium totum.*] Ibi Romæ tunc commoratus, tempore sat longo.

In proprio conductu.] Id est in hospitio suo, quod sua pecunia sibi ad habitandum conduxerat: credibile est eum etiam ibi labore manuum suarum sibi necessaria parasse.

Et recipiebat omnes ingredientes ad eum.] Excipiebat humaniter & benigne eos qui ad ipsum visitandi & colloquendi causa accedebant. Si Petrus Apostolus tunc jam Romæ ut vulgo creditur, sicut Episcopus urbis residebat, mirum est nullam hic esse factam ejus mentionem: quemadmodum neque ultimo capite Epistolæ ad Romanos, inter tam multos salutatos.

Vers. 31. *Prædicans regnum Dei.*] Id est Euangelium de regno Dei inter homines per Messiam instaurato, & porro instaurando. Vide Marc. 15. 43. & hic supra vers. 23.

Et docens ea [*quæ sunt*] *de Domino Jesu Christo.*] Quæ spectant ad illum quem Christiani pro Domino suo cœlesti, ipsis à Deo Summo dato, agnoscunt: de quo Actor. 2. 36. & 1 Cor. 8. 6, qui est Jesus ille Servator, qui dicitur Christus seu Unctus Dei, Rex populi divini à Deo constitutus. De quo Paulus & prædictiones propheticas explicabat, ut supra vers. 23, & jam eas compleri probabat, & se istum Jesum qui mortem diram ex voluntate Dei propter salutem humani generis, ac Novi Fœderis confirmationem est passus, post mortem resuscitatum viventem & regnantem in cœlo vidisse testabatur, & docebat per hunc Jesum atque in eo collocatam fidem cum obedientia, peccatorum remissionem ac vitam æternam ex gratia Dei ab hominibus esse obtinendam. Qualia habentur in ipsius Pauli concionibus, quarum compendia continentur supra cap. 9. vers. 20 & 22. xiij. 23 seqq. xvij. 3 & 31. xviij. 5. xxvj. 23. &c. & in Epistolis ad Romanos, Galatas, Ephesios, & aliis.

Cum omni libertate dicendi.] Omnia quæ dicenda erant, libere omnino atque cum fiducia dicens, absque metu. Vide supra cap. 4. 31. viij. 27. xix. 8.

Absque prohibitione.] Græcè una voce quasi *improhibite*, quod potest bifariam accipi, vel ita ut Paulus ita docere à nemine sit prohibitus, vel hoc animo eum docuisse & hac efficacia, per Dei ac Domini Jesu potentiam adjuta, ut à nemine posset impediri, sicut Erasmus ad hunc locum annotavit.

Ita id quod Dominus Jesus Paulo prædixerat, oportere ut sicut Jerosolymis de ipso testabatur, ita etiam Romæ testaretur, supra cap. 23. 11, tunc eventu ipso est impletum. Sic admiranda Dei gubernatione factum est, ut ob quod velut grande crimen Paulus erat reus, & captivus in vinculis tenebatur, nempe quod Jesum Christum, ejusque Euangelium prædicaret, idipsum Romæ in loco urbis terrarum celeberrimo, ubi variarum gentium magnus erat concursus, ubi is ad cujus judicium appellaverat, nempe Cæsar, residebat, libere ageret. Ex hac porro captivitate Romana scripsit Paulus Epistolas, ad Galatas, Ephesios, Philippenses, Colossenses, ad Philemonem, & denique secundam ad Timotheum. Hucusque Lucas perduxit historiam Pauli.

Aliæ historiæ narrant, Paulum tunc à Nerone Cæsare qui intra quinquennium, probum principem agere visus est, fuisse absolutum, ac dimissum. Interea peragratâ docendo Italiâ, Galliâ, Hispaniâ, atque Græciâ, & Asiâ, post octennium aut decennium, Romam reducem, ejusdem Neronis, jam sæva tyrannide efferi, & alios Christianos exquisitissimis tormentis persequentis, ut refert Tacitus lib. v. jussu, esse gladio decollatum. Videantur, Eusebius in Chronico, & Hieronymus, & Damasus, &c.

PRO-

PROOEMIUM
IN EPISTOLAM
PAULI APOSTOLI
Ad Romanos.

HIc ſumit initium ſecunda pars Scriptorum Sacrorum Novi Teſtamenti, quæ in ſe complectitur Epiſtolas Apoſtolicas, & Apocalypſin Johannis. Inter Epiſtolas primo loco poſitæ ſunt illæ, quæ ab Apoſtolorum Coryphæo Paulo exaratæ ſunt. De quibus tenendum eſt, eas non ſecundum ordinem temporis, quo ſcriptæ fuerunt, hic collocatas eſſe, ſed ſecundum dignitatem eorum, ad quos ſcriptæ ſunt, ordinatas eſſe ab iis, qui primi ſcripta Novi Teſtamenti in Canonem redegerunt. Hinc eſt, quod quæ ad integras Eccleſias ſcriptæ ſunt Epiſtolæ, primum locum teneant, & deinceps ſequantur particularibus perſonis inſcriptæ. Inter prioris generis Epiſtolas agmen ac familiam ducit Epiſtola ad Romanos, tum propter urbis iſtius celebritatem ac præſtantiam, ut quæ Caput Orbis putabatur, tum propter Epiſtolæ argumentum, in qua præcipuum Caput totius Religionis Chriſtianæ, nempe articulus de Juſtificatione hominis coram Deo per fidem, accuratius ac fuſius, quam uſquam in aliis hujus Apoſtoli ſcriptis, quæ ad noſtras venêre manus, pertractatur: adeo ut hæc Epiſtola pro brevi ſumma & Compendio totius Religionis Chriſtianæ haberi queat.

Cæterum huic Apoſtolo duo tribuuntur nomina in Actis Apoſtolorum: unum eſt Sauli, alterum Pauli. Poſterius nomen à Luca in hoc Actuum libro primum ei imponitur, cum eum ſcribit una cum Barnabâ accerſitum ad Sergium Paulum Proprætorem, Act. 13. 9. Ab eo tempore nomen hoc poſtea conſtanter retinuit, ita ut Petrus Apoſtolus quoque eum potius Paulum, quam Saulum vocaverit, 2 Petr. 3. 15. Eſt autem extra omnem controverſiam, Sauli nomen, (quod Hebraicum eſt, & exoptatum ſeu deſideratum ſignificat) ejus verum ac proprium nomen fuiſſe, quod ei in circumciſione à parentibus inditum fuit. Pauli autem nomine videtur primo vocatus eſſe à dicti Sergii Pauli domeſticis, propter nominum iſtorum, unicâ tantum literâ inter ſe diſcrepantium, vicinitatem. Fieri enim id in nominibus propriis conſuevit, ut pro linguarum & nationum diverſitate, literis quibuſdam immutatis, diverſimode efferantur. Sic qui Judæis fuit Jeſus, Græcis Jaſon dictus eſt; & qui Judæis vocabatur Silas, à Romanis Sylvanus appellatus eſt: & Hebræorum Jochannan, Græcis & Latinis eſt Johannes, Germanis Hans, Gallis Jean, Italis Giovanni. Cum ergo Apoſtolus tunc cum à Sergio Paulo accitus fuit, primum cœpiſſet munus ſuum inter Gentes, ad quod non multo ante una cum Barnaba à Spiritu Sancto ſegregatus fuerat, Act. 13. 2 exercere, merito Lucas ab illo tempore cœpit eum nomine Pauli appellare, quod nomen etiam ille perpetuo poſtea inter Gentes uſurpavit.

Apoſtolus iſte genere Hebræus fuit, è tribu Benjaminis, proinde Iſraëlita, & Abrahami ſemen: ut ipſemet teſtatur Act. 21. 39. xxij. 3. Rom. xi. 1. 2 Cor. xi. 22. Phil. 3. 5. Patria ejus fuit Tarſus urbs Ciliciæ clariſſima, nobilitata inprimis celebri Academiâ. In hac urbe patrem ejus jure Romanæ civitatis gaviſum fuiſſe ex Act. 22. 28 liquet, ubi dicit Apoſtolus, ſe Romanum natum eſſe. Veriſimile quoque admodum eſt, Apoſtolum in ſuâ juventute dediſſe operam Philoſophiæ aliiſque artibus liberalibus, quæ in Academiâ, quæ Tarſi erat, tractabantur: id quod colligi poteſt ex eo, quod nonnullorum veterum Poëtarum dicta, nempe Arati, Menandri, & Epimenidis ab eo allegata legamus, Act. 17. 28. 1 Cor. cap. 15. 33. Tit. 1. 12. Et Hieronymus ſcribit, eum linguam Græcam à teneris didiciſſe: quanquam iſta (ut & aliorum Scriptorum Novi Inſtrumenti) non adeo pura eſt in ejus ſcriptis, ut non plurimis Hebraiſmis ſcateat. Artium liberalium ſcientiæ etiam opificium conficiendi tabernacula adjunxerat, quod etiam poſt ſuam converſionem exercuit, Act. 18. 3. Chryſoſtomus in 1 Cor. 7. perhibet, eum coria ad paranda tabernacula conſuere ſolitum. Jacto in patria bonarum artium fundamento, miſſus eſt à patre ſuo Hieroſolymam, ubi erat Templum Dei, & ſumma divinæ Legis ſapientia tradebatur, ut illic celeberrimos Legis Doctores atque Interpretes audiret, divinâque ab eis ſapientiâ imbueretur. Ibi inter alios magiſtrum ſibi delegit Gamalielem, præſtantiſſimum Phariſaicę ſectæ Doctorem (cujus honorifica fit mentio Act. 5. 34.) ad iſtius pedes educatus & inſtitutus fuit ad exquiſitam formam patriæ Legis, ut ipſemet teſtatur Act. 22. 3. Et ut erat naturâ ſagacis & excitati ingenii, nec non probi & pietatis ſecundum Legem ſtudioſiſſimi animi; ita ſupra multos coævos ſuos in Judaiſmo atque in ſcientia paternarum traditionum profecit Gal. 1. 14. Cumque inter Judæos illâ tempeſtate ſectæ complures vigerent, Phariſæorum, Sadducæorum & Eſſenorum, præ cæteris ſectæ Phariſaicæ ſemet addixit, quippe quæ tunc laude ſapientiæ & peritiæ in Lege Dei maxime celebris erat, & præterea aſſiduitate orandi, jejunandi, aliiſque externis pietatis exercitiis, nomen ſanctimoniæ ſingularis ſibi comparaverat Philip. 3. 5. Vitam ſuam ſecundum rigorem Legis & traditionum illarum, quas à Magiſtro ſuo didicerat, tam exacte & emaculate inſtituit, ut de ſe ipſe affirmet, ſe quod ad juſtitiam, quæ eſt in Lege, omni vacaſſe crimine Phil. 3. 6. Zelo in tuenda Lege ac tra-

ac traditionibus patriis tam vehementi arſit, ut ſtrenue imitatus exemplum reliquorum ſectæ ſuæ hominum, queſ infeſtiores doctrina Chriſti hoſtes nullos habuit, acerrimus Eccleſiæ Chriſti perſecutor exiſteret Act. 22. 4, 5. Gal. 1. 3. 1 Cor. 15. 9. 1 Tim. 1. 13. Phil. 3. 6. Lapidationi Stephani viri ſanctiſſimi adfuit præſens, & aſſentiebatur cædi ipſius Act. 7. 58. viij. 1. xxij. 20. Spirabat minas ac cædem adverſus diſcipulos Chriſti, utque ſanguinarium zelum ſuum reipſâ teſtaretur, acceptâ à Pontifice Maximo Hieroſolymis poteſtate ac literis profectus eſt Damaſcum in Syriam, ut ſi quos inveniſſet Chriſti confeſſores tum viros, tum mulieres vinctos abduceret Hieroſolymam, ibi trucidandos Act. 9. 1, 2. Sed Deus, qui mirabilis eſt in operibus ſuis & in bonitate ac miſericordiâ dives, hunc tantum zeloten gloriæ ſuæ tantopere reſiſtentem, jam olim præviderat ac deſtinaverat fore electum vas gloriæ ſuæ promovendæ. Nam ſeparaverat illum ab utero matris ejus, ac vocaverat per gratiam ſuam, ut Chriſtum prædicaret inter Gentes Gal. 1. 15, 16. Atque eo ipſo tempore, cum zelus ejus maxime adverſus fideles Chriſti ferveret, id eſt, in eodem illo itinere, quo furibundus ruebat Damaſcum rabiem ſuam in Chriſtianos effuſurus, Deus eum reipſa modo prorſus miraculoſo, (nec minus illuſtri, quam olim Moſen) vocavit ad Apoſtolicum munus, ut nomen Domini Jeſu annuntiaret Gentibus & Regibus: ut converſionis ejus hiſtoria pluribus teſtatur, Act. 9.

Converſus igitur hoc modo ad Chriſtum Apoſtolus, non ſolum æque ac reliqui Apoſtoli, Spiritu Sancto per impoſitionem manuum Ananiæ repletus eſt Act. 9. 17. ſed raptus quoque fuit uſque in tertium cœlum, quod de nullo alio Apoſtolorum legitur, ibique audivit verba ineffabilia, quæ non licet homini loqui 2 Cor. 12. 2, 4, nimirum tunc ipſi factæ ſunt excellentes illæ revelationes, quarum ſupereminentia ne ſupra modum efferretur, datus eſt à Deo carni ejus ſtimulus 2 Cor. 12. 2, 3, 7.

Quo zelo olim erga traditiones patrias flagravit, eodem poſtea in obeundo munere Apoſtolico, inque Euangelio Chriſti promovendo uſus eſt, ita ut glorietur, ſe plus cæteris omnibus Apoſtolis laboraſſe 1 Cor. 15. 10. 2 Cor. 11. 23. ſeque ab Hieroſolyma ac circumjacentibus regionibus uſque ad Illyricum Euangelii prædicatione omnia impleviſſe Rom. 15. 19. Labores ac moleſtias, curas & ærumnas, pericula & afflictiones, quas Apoſtolus iſte in Apoſtolatûs ſui functione ſuſtinuit, ipſe recenſet copioſe 2 Cor. 11. 23 & ſeqq. ſed & maxima ac moleſtiſſima illa itinera ejuſdem, quæ in Actis Apoſtolicis leguntur, idem teſtantur.

Quod ſcripta hujus Apoſtoli attinet, dubium non eſt, longe plura eum ſcripſiſſe, quam quæ ad noſtra perdurarunt tempora. Nam ipſe in Epiſtola ad Epheſios cap. 3. 3, mentionem facit alterius Epiſtolæ, quam ad eos ſcripſerat: & ex Phil. 3. 1. 18, probabiliter quoque colligitur, eum ad Philippenſium Eccleſiam ſæpius ſcriptitaſſe. Meminit etiam ipſe Epiſtolæ cujuſdam ex Laodicea ſcriptæ Col. 4. 16, quæ omnes, & ſine dubio plures aliæ interciderunt. Quod vero ad ea, quæ ſuperſunt, ſcripta ejus attinet, partim ex certis judiciis, partim ex conjecturis nonnullis intelligitur, epiſtolas ejus hoc temporis ordine ſcriptas eſſe.

Primo ſcripta eſt utraque ad Theſſalonicenſes Epiſtola, idque, judicio quorundam, Athenis, tum cum eò veniſſet Apoſtolus ex Beroœenſi civitate, ibique Silam ac Timotheum expectaret Act. 17. 16. Ac de priori quidem conjectura ſumitur ex illius Epiſtolæ cap. 3. 1, 2. Cumque ex argumento poſterioris Epiſtolæ non obſcure pateat, eam non multo poſt primam ſcriptam eſſe, creditur Apoſtolus eam etiam Athenis exaraſſe Quanquam ſunt, qui exiſtiment, utramque vel ad minimum poſtremam ſcriptam eſſe Corinthi, quo ſe Apoſtolus Athenis non diu moratus contulit, ubi etiam, non Athenis, Apoſtolum invenerunt Timotheus & Silas, ac per tempus aliquod cum eo ibidem manſerunt Act. 18. 1, 5. Quod enim ad calcem utriuſque Epiſtolæ ad Theſſalonicenſes adjectum eſt, eas ſcriptas eſſe Athenis; ſciendum eſt, ſubſcriptiones illas, quæ in fine omnium Epiſtolarum Pauli leguntur, quaſque etiam Lutherus in ſua tranſlatione retinuit, incertas eſſe, neque conſtare, an illæ ad textum vere pertineant, & quæ ab ipſo Apoſtolo ſint appoſitæ. Certe aliquas falſas eſſe, exemplo ſunt illæ, quæ ad finem prioris Epiſtolæ ad Corinthios, & illius, quæ ad Hebræos, extant. Præterea non omnes in omnibus exemplaribus habentur & in quibus habentur, non uno leguntur modo. Veriſimile eſt, quaſdam iſtarum ſubſcriptionum ſi non omnes, adjectas eſſe ab iis, qui ſcripta Novi Fœderis primi collegerunt, qui vel ex indiciis, quæ in ipſis Epiſtolis deprehenderunt, vel ex aliis circumſtantiis ſibi notis judicarunt, hoc vel illo in loco Epiſtolas ſingulas ſcriptas eſſe. Ita ut ex iſtis ſubſcriptionibus nullum certum argumentum de loco ſcriptarum Epiſtolarum ſumi queat.

Poſt utramque ad Theſſalonicenſes putatur ſcripta eſſe prior Epiſtola ad Timotheum. Apoſtolus enim Aquilam ac Priſcillam reliquerat Epheſi, ipſe profectus Hieroſolymam, atque inde Antiochiam, Galatiam, Phrygiam, cujus metropolis fuit Laodicea; ubi Apoſtolus hanc Epiſtolam ſcripſiſſe fertur. Quanquam ejus rei nullum aliud documentum eſt, quam quod ſubſcriptio iſtius Epiſtolæ teſtetur, eam Laodiceæ ſcriptam eſſe.

Hanc, ut exiſtimatur, ſecuta eſt prior Epiſtola ad Corinthios, quam Apoſtolus Epheſi conſcripſerit. Cum enim Eccleſiam Corinthi plantaſſet, ut narratur Act. 18. profectus eſt inde Epheſum Act. 19. 1. Ubi accepto nuncio de ſchiſmatis ac diſſenſionibus, aliiſque vitiis, in Eccleſia illa gliſcentibus, perhibetur hanc dediſſe ad Corinthios Epiſtolam. Quod colligitur ex 1 Cor. 16. 19, ubi Apoſtolus ſalutat eos nomine Eccleſiarum Aſiaticarum, inter quas erat etiam Epheſina. Hancque ſententiam Syriaca & Arabica exemplaria comprobant, in quibus ſubſcriptio locum ſcriptæ Epiſtolæ nominat Epheſum. Ex quo manifeſtum eſt, ſubſcriptionem hujus Epiſtolæ, quæ habetur in Græcis exemplaribus, & Philippis civitate Macedoniæ ſcriptam eſſe perhibet, falſam & adulterinam eſſe.

Circa idem ferme tempus miſſa etiam cenſetur ab Apoſtolo ad Titum Epiſtola Epheſi ſcripta: quanquam non deſunt, qui eam Romæ ſcriptam eſſe arbitrentur. Poſtea Paulus in ſuo quinto itinere, quod fecit Epheſo Hieroſolymam per Macedoniam & Achaiam Act. 19. 21, ſcripſit ſecundam ad Corinthios Epiſtolam Philippis, ut habet ſubſcriptio.

Porro ſequitur Epiſtola ad Romanos, quam Apoſtolus ſcripſit Corinthi; cujus rei indicia ſunt: primo quia Epiſtola miſſa eſt per Phœben, miniſtram Eccleſiæ, quæ fuit Cenchreis, qui fuit portus Corinthiorum. Deinde, quia Apoſtolus ſalutat Romanos a Gajo & Eraſto cap. 16. 23. quos Corinthios fuiſſe, de primo ex 1 Cor. 1. 14. de altero ex 2 Tim. 4. 1. 20 colligitur. Scripta autem eſt hæc Epiſtola non in primo Apoſtoli Corinthum adventu, de quo Act. 18. 1. ſed in ſecundo, cum in quinto itinere ſuo, quo per Macedoniam & Achaïam Epheſo Hieroſolymam, atque inde Romam tendere conſtituerat, & in Græcia ferme tres menſes commoratus eſt Act 19. 21. xx. 3. quo tempore probabile non eſt, eum Corinthiorum Eccleſiam viſitare neglexiſſe. Hoc vero ſatis ſuperque perſpicitur, ſi locus Act. 19. 21. cum Rom. 15. 24. conferatur. In utroque enim loco itineris Hieroſolymitani fit mentio.

Poſt Epiſtolam ad Romanos creditur Apoſtolus Romæ ſub tempus biennalis captivitatis ſuæ, de qua Act. 28. 16, 30, ſcripſiſſe Epiſtolam ad Galatas, ad Epheſios, ad Philippenſes, ad Coloſſenſes, & ad Philemonem.

Poſterior ad Timotheum Epiſtola eſt poſtrema earum, quæ ad notitiam noſtram pervenerunt; ſed de loco & tempore, quo ſcripta ſit, variant ſententiæ. Plerique veterum auctorum cenſent, ſcriptam eſſe poſt Apoſtoli primam liberationem ex biennali captivitate, & quidem paulo ante mortem ipſius: idque hinc ſumunt, quod cap. 4. 6 ſcribat Apoſtolus, tempus diſceſſus ſui jam inſtare.

Epiſtolam ad Hebræos quod ſpectat, uti Auctor ejus incertus eſt, ita & tempus, quo exarata ſit, ignotum eſt.

Tandem exitus vitæ hujus Apoſtoli talis fuit, ut anno 14. Neronis Cæſaris crudeliſſimi, in cruenta illa perſecutione, qua in Chriſtianos ſævitum fuit, cum Nero urbem Romam ipſe clam curaret incendi, in Chriſtianos incendii culpa conjecta, una cum multis millibus aliorum martyrum capite plecteretur.

ANNO-

In Wolzogenio
Tom. 2. pag. 179

A. W.

Commentarius

in

EPISTOLAM
JACOBI APOSTOLI
CATHOLICAM.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

JACOBI APOSTOLI
EPISTOLA
CATHOLICA

ANNOTATIONES
In Epiſtolam
S. JACOBI.

PROLEGOMENA.

DE hujus Epiſtolæ authoritate, atque etiam authore à quibuſdam dubitatur. Ii qui authoritatem ejus elevant, ac cenſura ſua notant ipſam non eſſe recipiendam in Catalogum earum Scripturarum Sacrarum quæ vocantur Canonicæ, id eſt Regulares, quod regulas credendi & vivendi contineant, has præcipue cauſas afferunt.

Primo quod non videatur prædicare Jeſum crucifixum, & reſuſcitatum, nec docere, ſalutem per eum conſequendam. At non eſt neceſſe ut ſinguli ſacri ſcriptores ſingulis temporibus idem argumentum ex profeſſo tractent: præſertim quando ii ad quos ſcribitur, de eo jam non dubitant, & quando neceſſitas aliud requirit. Ita nec Johannes Apoſtolus, in epiſtola ſua prima, quæ tamen pro Canonica abſque dubitatione recipitur, ex profeſſo docet, de Chriſti morte truculenta, & reſurrectione, atque exaltatione, & aliis ejuſmodi fidei ut vocantur articulis. Apparet Jacobum ſcripſiſſe ad eos qui jam tenebant *fidem Domini noſtri Jeſu Chriſti glorioſi* ut indicat cap. 2. 1. Sed fidei non addebant fructus ea dignos: ad quos proinde præcipue eos adhortandos eſſe neceſſitas poſtulabat. Deinde illud ſolet maxime urgeri ab iis quibus iſta epiſtola non placet, quod ejus author videatur adverſari doctrinæ Pauli Apoſtoli, docentis homines juſtificari per fidem abſque operibus Legis. At ſi mens hujus ſcriptoris recte exponatur, eum à Paulo non diſſentire ſed potius conſentire intelligetur: quod Deo favente, in explicatione capitis ſecundi videbimus.

Quod autem olim de hujus epiſtolæ authoritate Apoſtolica eſt dubitatum, ut ex Euſebio & Hieronymo apparet; ſicut etiam de Epiſtola ad Hebræos, & poſteriore Petri, & duabus poſterioribus Johannis, & Judæ, & de Apocalypſi Johannis: id forſan inde fiebat quod non ſtatim ab initio omnibus Chriſtianis certo innotuerit iſta ſcripta fuiſſe ab Apoſtolis exarata, quod ad aliquos ſerius pervenerint. Interim quamvis de Authoribus an iſti revera ſint, aliquamdiu fuerit dubitatum, tamen ipſa quæ in eis continetur doctrina, merito ut Apoſtolica ſemper in vera Chriſti Eccleſia recipiebatur & nunc recipitur: ita ut inter libros Apocryphos cenſeri non debeant. Jam olim ubi libri Canonici recenſentur, & Apocryphi omittuntur, iſta Epiſtola Jacobi enumeratur, ut in Concilio Laodiceno, quod celebratum eſt paulo poſt annum Chriſti 360. canone 59. Videatur & Concilii Carthagienſis 3. tempore Auguſtini & præſente eo celebrati, canon 47. Et Doctorum Eccleſiæ antiquorum teſtimonium.

Reſtat quæſtio quiſnam Jacobus iſtius Epiſtolæ Author fuerit. Syrus Interpres eam attribuit Jacobo illi qui fuit filius Zebedæi: ſicut & Arabs eum ſequutus. Sed conſtat ex Act. 12. Jacobum Zebedæi eſſe ſub initia Euangelii per Apoſtolos prædicati ab Herode Agrippa interfectum. At iſta epiſtola aliquanto poſt tempore ſcripta videtur, poſt Euangelium inter Græcos quoque ſeu Gentiles, prædicatum: inter quos vivebant iſti ad quos Jacobus epiſtolam hanc ſcripſit diſperſi duodecim tribuum Iſraëlitæ.

Neque illud eſt probabile Authorem hujus epiſtolæ eſſe non Apoſtolum, ſed alium Jacobum, qui & Oblias & Juſtus vocatur, ac narratur fuiſſe Epiſcopus Eccleſiæ Jeroſolymitanæ. Cujus necem injuſte ei illatam notavit cum elogio Joſephus Antiq. lib. xx.

Sed credibile eſt hujus epiſtolæ ſcriptorem eſſe Apoſtolum, illum Jacobum qui vocatur Jacobus Alphæi, ſcilicet filius: Matth. 10. 3. Marc. 3. 18. Luc. 6. 15. Act. 1. 13, qui etiam dictus eſt Jacobus minor, Marc. 15. 40, quod reſpectu illius Jacobi Zebedaidæ eſſet minoris celebritatis, vel etiam ætatis. Qui propterea quod mater ejus eſſet ſoror matris Domini Jeſu, ut indicatur Joh. 19. 25, collato cum Mar. cap. 15. 40, vocatus eſt frater Domini, id eſt conſobrinus Gal. 1. 19, & fuit inter Apoſtolos non exiguæ authoritatis, ut patet Act. 12. 17. & xv. 13. & xxj. 18. & Gal. 2. 9 & 12.

Certe Epiſtolam ejuſmodi, ad duodecim tribus Iſraëliticas ſcribere, cum authoritate monendi, reprehendendi, præcipiendi, videtur fuiſſe proprium muneris Apoſtolici.

Inſcribitur iſta Epiſtola *Catholica* nomine Græco id eſt univerſalis, quod non ad unum aliquem hominem, neque ad unam aliquam Eccleſiam, ſed ad multas Eccleſias directa fuerit.

Idem titulus tribuitur aliis ſex Epiſtolis, eam ſubſequentibus. Sed Johannis ſecunda & tertia, non recte eundem titulum præferunt, quum ad certas quaſdam perſonas ſint conſcriptæ.

Iſta autem à Jacobo ſcripta præmittitur epiſtolis Petri ac Johannis, & ordine prior ponitur, quia ut probabile eſt, tempore ſcriptionis prior exſtitit.

Eſt autem hæc Jacobi epiſtola parænetica ac monitoria: in qua variæ admonitiones de officiis pietatis continentur: ac tum vitia quædam reprehenduntur

atque

atque corriguntur, tum virtutes iis contrariæ præcipiuntur atque commendantur.

Porro in iſtis monitis variis, non ſemper ſolet obſervari aperta ordinis cohærentia. Nam fere eo modo quo Salomonis proverbia de diverſis rebus, & Jeſu Siracidæ ſententiæ, accumulantur. Sed tamen in hujus epiſtolæ contextu poteſt, in pleriſque ratio connexionis inveniri.

CAPUT I.

Verſ. 1. IN hoc verſu habetur Inſcriptio hujus epiſtolæ, quippe exprimitur quis eam, & quibus ſcripſerit.

Jacobus.] Nomen hoc geſſit primo ille Abrahami nepos, Iſaaci filius, alias dictus Iſraël, patriarcha inſignis, author duodecim tribuum Iſraëliticarum. Hic autem eo nominatur ille Alphæi filius, de quo in Prolegomenis, Apoſtolus. Quamvis non exprimit titulum Apoſtoli, tamen inde non eſt concludendum, hunc ſcriptorem non fuiſſe Apoſtolum. Sicut non bene argumentaretur quiſpiam ſi argueret non tantum Epiſtolam ad Philemonem, ſed etiam ad Philippenſes, & utramque ad Theſſalonicenſes, non à Paulo Apoſtolo ſed ab alio quopiam Paulo conſcriptas eſſe, quod in eis titulus Apoſtoli nomini Pauli non addatur. Iſta omiſſio tituli Apoſtolici, excellentis, poteſt dici à modeſtia authoris eſſe profecta.

Servus Dei.] Solent alias etiam alii qui Deo ſerviunt, præſertim fideliter, vocari ſervi Dei, ut Act. 2. ℣. 18. ut & Domini Jeſu, vide & 2 Tim. 2. 24. & Apoc. 2. 20, ſed excellenti modo ſervi iſtius Domini cœleſtis fuerunt Apoſtoli, ad ſervitium ſeu miniſterium eximium ablegati. Hinc & Paulus ſe cum Timotheo adjuncto vocat ſervum Chriſti, Phil. 1. 1. ſed & ſeorſim ſibi hunc titulum adſcribit, Rom. 1. 1. & Tit. 1. 1. Iſte ergo titulus ſervi Dei, quamvis ejus qui eum ſibi tribuit modeſtiam & erga Dominum reverentiam indicat, tamen ſimul notat etiam honorem, quod tali Domino excellenti, Regi cœleſti, famuletur: Huic Domino qui ſerviunt, ſunt vere liberi, & gaudent dignitate regali 1 Petr. 2. 9. Apoc. 1. 6. & v. 10.

Et Domini Jeſu Chriſti.] Non tantum Dei altiſſimi ſed etiam alterius Domini ſervum ſe eſſe profitetur Jacobus, nempe Jeſu Chriſti; à quo eſt vocatus & electus inter cæteros ad Euangelium ejus annunciandum, & ad functionem Apoſtolicam. Nominat eum *Jeſum*, quod nomen à ſalute ſumtum, notat Servatorem: nempe per quem ſalus perfectiſſima hominum, liberatio à peccatorum reatu, Matth. 1. ℣. 21, & ab eorum pœna præcipue à morte æterna, eſt allata nomine Dei, & procurata, & per eundem eſt reipſa danda iis qui in ipſo fidem collocant, eique obediunt. Vide Act. 4. 12. v. 31. Hebr. 5. 9.

Addit ei cognomen *Chriſti* qui Hebraicè dicitur Meſſias, id eſt Unctus, quem nempe Deus unxit oleo Spiritus ſui Sancti, ut ſit Rex populi divini, non vulgari modo ſed eximio regnans. Quod nomen olim huic Regi aſſignatum, Pſal. 2. & Dan. 9. vide & Joh. 1. 42. & annot. ad Matth. 1. 16. Præponit eidem titulum *Domini*, qui in peculiari ſignificatione ſolet tribui in Novo Fœdere Jeſu Chriſto, quem Deus poſt mortem reſuſcitatum, fecit Dominum, nempe cœleſtem, ſibi ſecundum atque proximum. Vide Act. 2. 36. & 1 Cor. 8. 6.

Hic notandum eſt à Deo abſolute & per excellentiam ita nominato, nempe Altiſſimo, qui ex ſeipſo habet Deitatem ac divinam poteſtatem, diſtingui iſtum Dominum, nempe Jeſum Chriſtum; ſicut & alibi ſæpe. Ut Act. 20. 21. Rom. 16. ult. 1 Theſ. 1. ℣. 9, 10. 2 Theſ. 1. ult. 1 Tim. 1. 1. ij. 5. vj. 13. 2 Tim. 4. 1. Tit. 3. 4, 6. 2 Petr. 1. 1 & 2. Apoc. 12. ℣. 10. xx. 6. Unde etiam apparet iſtum Dominum, nempe Jeſum Chriſtum, non eſſe ipſum illum eundem Deum altiſſimum, qui eſt Unicus: qui etiam non poteſt recte vocari Chriſtus, id eſt Unctus.

Duodecim tribubus.] Jam exprimit eos ad quos epiſtolam iſtam dirigit. Ita notantur poſteri illius patriarchæ Jacobi qui fuit nepos Abrahami, vocatus Iſraël, à cujus duodecim filiis propagatæ ſunt duodecim tribus Iſraëlitarum. Inter quas præcipua quidem erat tribus Judæ, ſed non ſola. Secundùm iſtarum duodecim tribuum Iſraëliticarum numerum, Dominus Jeſus adhuc in terris verſatus, elegit ex diſcipulis ſuis duodecim numero Apoſtolos, ut eis Euangelium de Jeſu Chriſto annunciarent. Itaque Iſraëlitis docendis in primis illi incumbebant. Inter alios autem præcipue Petrus, & Johannes, atque Jacobus. Vide Gal. 2. 7, 8, 9. Ubi cum Petro ſeu Kepha, & Johanne, Jacobus iſte nominatur columna, cui nempe Eccleſia Chriſti ex Judæis collecta innitebatur: quique cum iſtis collegis ſuis, ad eos qui ex circumciſis erant legationem Chriſti nomine obire debebat.

Illis in diſperſione.] Scilicet exiſtentibus ſeu manentibus: aut ſimpliciter diſperſis: nempe extra illam terram promiſſam. Quamvis decem tribus Iſraëliticæ olim abductæ ſunt in Aſſyriam 2 Reg. 17. ℣. 23. & xviij. 11, ita ut nulla inter eos & Judæos in terra promiſſa habitantes commercia intercederent; tamen jam antea & mox poſt diviſionem regni, ſub Roboamo, ex omnibus tribubus Iſraëliticis viri probi adjunxerant ſe Judæis, ut patet ex 2 Paral. xi. ℣. 16, 17, & deinde ſub Ezechia, aliqui ex tribu Aſeris, & Manaſſis, & Zabulonis, iiſdem adhæſerunt, cap. 30. 11. Poſt reductionem autem è captivitate Babylonica, tum ob bella & perſequutiones, tum ob commercia & alias occaſiones, ſparſi erant Judæi, & alii eis adhærentes Iſraëlitæ, per varias regiones antea ſub imperio Macedonum ſeu Græcorum, & poſtea ſub imperio Romano. Vide Joh. 7. verſ. 35. & 1 Petr. 1. 1. Inter quos ex variis regionibus Jeroſolymam ad feſta ſolennia adventantibus, ut habetur Act. 2. 5 & 9, 10, 11, non pauci ad prædicationem Petri ſuſceperunt religionem Chriſtianam, ut narratur ibid. verſ. 41, 42. Ii ergo jam Chriſtiani facti, detulerunt ſecum fidem in Chriſtum ad loca habitationum ſuarum, & ut credibile eſt, aliis ex gente ſua eandem communicarunt. Ad hos igitur Iſraëlitas, jam Chriſtianos factos, Jacobus direxit hanc ſuam epiſtolam.

Salutem.] Subintellige, precatur. Græcum verbum hoc loco poſitum, proprie notat *gaudere*. Quo verbo à Græce loquentibus ſalutatio peragebatur.

Vide

Vide Act. 23. 26. Atque etiam in epiſtola quam Apoſtoli & alii Chriſtiani Jeroſolyma ad fratres ſcripſerunt Act. 15. 23. Per metonymiam effecti, pro cauſa, intelligitur ſalus ſeu felicitas, ac omnia bona tum ſpiritualia tum corporalia, ex quibus homines gaudium capere ſolent.

Verſ. 2. E variis monitis quæ iſtâ Epiſtolâ continentur, primo loco proponitur adhortatio ad patientem imo lætam tentationum tolerantiam. Credibile eſt Jacobum non ignarum quod iſti ex Iſraëlitis Chriſtiani varie vexarentur, ideo ab hac adhortatione in eo ſtatu maxime neceſſaria, iſtam ad eos epiſtolam inchoaſſe.

Omne gaudium ducite.] Gaudio iſti quod eis in ſalutatione optavit, obſtare videbantur ea quæ ipſis eveniebant adverſa, ob quæ homines ſolent mœrere, atque cum dolore contriſtari. Hinc tacitæ objectioni occurrens Jacobus, monet ut non tantum ob iſta non angantur, ſed etiam gaudeant atque lætentur.

Omne.] Sumitur pro eo quod eſt plenum & ſummum in ſuo genere. Ut Epheſ. 4. 2. Col. 1. 11. 1 Tim. 1. 16. ij. 11. Tit. 2. 10. iij. 2.

Gaudium.] Id eſt gaudii ac lætitiæ materiam atque cauſam. Ut Phil. 4. 1. 1 Theſ. 2. 19, 20.

Ducite.] Id eſt exiſtimate; ſubintelligitur *eſſe*. Tale gaudium ob talem cauſam præcepit ſuis ipſe Chriſtus, Matth. 5. 11, 12. & Luc. 6. 22, 23, & Petrus Apoſtolus 1 Petr. 1. 6. & iv. 13, 16. Talis gaudii ſpecimen & exemplum habetur in Apoſtolis, à Synedrio Judaico verberatis Act. 5. 41. vide & Rom. 5. 3. Philip. 1. 29. 1 Theſ. 1. 6. Hebr. 10. 34. Ratio autem iſtius gaudii inferius indicatur.

Fratres mei.] Tali titulo compellat Jacobus iſtos ex Iſraëlitis Chriſtianos, indicans eos ſecum amicitiâ arctâ junctos eſſe, non tantum ut ejuſdem gentis, ſed etiam quod majus eſt ut ejuſdem religionis conſortes: ejuſdem Dei filios, quos proinde ſe amore fraterno complecti indicat, & iſta quæ eis proponit monita, ex amore erga eos proficiſci innuit. Hunc titulum fratrum ipſe Chriſtus diſcipulis ſuis commendavit Matth. 23. 8.

Quum in tentationes incideritis.] Per tentationes intelliguntur hic vexationes & afflictiones, ſeu res quæ vocantur adverſæ. Ita hæc vox accipitur Luc. cap. 22. 28, & 1 Cor. 10. 13. Gal. 4. 14. 1 Petr. 1. 6. 2 Petr. 2. 9. Apoc. 3. 10.

Ita autem vocantur, quod Diabolus, qui Tentator per excellentiam vocatur, 1 Theſ. 3. 5, per inſtrumenta ſua ut homines malignos, his vexationibus immiſſis, tentet & ſolicitet credentes ad defectionem à fide ac pietate; Deo permittente talia fieri, ad fidem ſuorum & pietatem explorandam atque probandam, de quo verſ. ſeq. In has tentationes incidunt homines quando illæ eis eveniunt, & inferuntur. Videntur iſti ex Iſraëlitis Chriſtiani fuiſſe ob religionem Chriſtianam receptam obnoxii vexationibus atque afflictionibus, non tantum ab Ethnicis, ſed etiam à ſuæ nationis hominibus, nempe Judæis incredulis ac pertinacibus, atque ideo iſtos à ſe diverſos odio capitali perſequentibus. Vide 1 Theſ. 2. 14.

Olim in Veteri Fœdere Moſaico, apud populum illum maxima ex parte carnalem, res adverſæ & calamitates, communiter pro ſignis iræ Dei & ob peccata pœnis habebantur. Ut Lev. 26. 17, 25. Deut. 28. 15, 25, 31, 33, 43, 62.

At ſub Novo Fœdere apud populum ſpiritualem, talia, carni ingrata, in parte beatitatis ponuntur. Quamvis enim caſtigatio iſta in præſenti non videatur eſſe gaudii ſed mœroris, tamen deinde reddit iis qui per eam exercitantur fructum pacificum juſtitiæ, ut ſcriptum eſt, Hebr. 12. 11. Ideoque etiam tempore afflictionum gaudendum eſt ob ſpem Rom. cap. 12. 12, in Domino Phil. 4. 4. vide & 1 Petr. 1. ℣. 8, 9. Quomodo autem hoc Jacobi monitum non pugnet cum eo quando Chriſtus jubet orare ne inducamur in tentationem, videantur annot. ad Matt. cap. 6, 13. & xxvj. 41.

Varias.] Quia diverſi ſunt modi afflictionum quibus adverſarii ſolent pios vexare ob diſſidium in religione; ut ſunt tum verborum contumeliæ, tum per honoris ademtionem ignominiæ, ſeu infamiæ, tum facultatum ereptiones, tum per exſilia ex habitaculis expulſiones, tum carceres, verbera, cædes, cum tormentis multifariis: qualium plenæ ſunt de martyribus hiſtoriæ. Vide Hebr. xi. 35, 36, 37.

Verſ. 3. *Scientes.*] Id eſt quoniam ſcitis, aut ſcire debetis ex doctrina Chriſtiana, aut etiam jam aliqui propriâ veſtrâ experientiâ id addiſcitis, ex re præſenti. Exprimitur hic ratio illius propoſitæ admonitionis paradoxæ, cur ſcilicet in tentationibus ſeu afflictionibus gaudere oporteat Chriſtianos.

Quod exploratio fidei veſtræ.] Id eſt hoc per quod fiducia veſtra erga Deum & Chriſtum exploratur, atque probatur. Tentationes ſeu afflictiones ob religionem illatas, de quibus proxime egit, nunc vocat explorationem fidei eorum: per metonymiam effecti, quia illæ efficiunt explorationem. Nempe ſicut aurum an ſit purum putum, ſeu obryzum abſque miſtura alicujus ſcoriæ, exploratur per ignem, qui impura repellit atque excernit; reliqua autem efficit nitidiora, ita afflictio igni ſimilis explorat & oſtendit num quis ſit Deo fidelis ac in fiducia conſtans. Qua ſimilitudine utitur Author Sap. 3. 5, 6. & Sirac. cap. 2. 5. & Petrus Apoſtolus epiſt. 1. cap. 1. 7.

Operatur.] Græcum verbum non eſt ſimplex ſed compoſitum, quod quidam vertunt adoperatur; potius ſignificat peragit ſeu perficit.

Patientiam.] Seu tolerantiam, rerum adverſarum perſeverantem. Ita calamitas res alioqui per ſe non bona, parit & efficit rem bonam, virtutem patientiæ. Idque non ſolum quatenus occaſionem ejus præbet, ſed etiam quatenus per aſſuetudinem magis magiſque firmat atque roborat animos fidelium, in eorum conſtantia, præſertim quod Deus ac Chriſtus in iſtis perpeſſionibus, viris bonis cum mala fortuna luctantibus aſſiſtit per Spiritus ſui Sancti auxilium atque ſolatium. Qui adverſa non ſunt unquam experti, ii etiam ipſi non habent bene cognitum atque perſpectum num ſint iſta virtute eximia patientiæ firmæ, præditi: quod experti & exercitati norunt.

Videtur iſtud dictum Jacobi non conſentire cum illo Pauli, qui Rom. 5. 4 dicit, quod *patientia operetur explorationem*, ſeu *probationem*. Sed apud Jacobum probatio ſeu exploratio ſumitur pro ipſa tentatione

tatione per quam ſit exploratio fidei; at apud Paulum probatio (quanquam paulo diverſa voce Græca, quum Paulus habeat δοκιμὴν, Jacobus autem δοκίμιον) ponitur pro tentationis effectu, quando patientia jam comperta, approbatur. Itaque iſta dicta bene ſecum conſentiunt. Poteſt etiam dici quod & patientia inchoata efficiat probationem, & viciſſim probatio patientiam plenam. Sicut ſpes inchoata eſt cauſa pietatis, & pietas eſt cauſa ſpei conſummatæ.

Verſ. 4. *At patientia opus perfectum habeat.*] Monet porro Jacobus ut iſta in tentationibus ſeu afflictionibus ob religionem patientia, ſit non inchoata tantum, & deficiens, ſed ita operoſa ut ad finem uſque hujus vitæ calamitatibus obnoxiæ perduret atque perſeveret: ut non tantum ad aliquod tempus exiguum aliquas afflictiones patiatur; ſed ſi Deo libeat diuturniora & plura adverſa immittere, etiam ea cum modeſtia & conſtantia perpetiatur. Sunt interdum aliqui patientes impatientes, (ut ſic dicam) qui adverſa velut onus impoſitum ferunt utcunque, ſed cum gemitu & animo immodeſto atque immanſueto; cum tædio. Id in bona cauſa ob Chriſtianiſmum, bonis Chriſtianis non convenit.

Ut ſitis perfecti.] Sicut in aliis virtutibus, debent veri fideles ut Dei filii & Chriſti diſcipuli, eſſe perfecti, de quo Matth. 5. 48. vide & Eph. 4. 13, ita etiam in iſta virtute patientiæ, addita aliis virtutibus 2 Petr. 1. 6. Si quis alias virtutes habeat, & interim patientiâ careat, non erit perfectus Chriſtianus. Deinde requiritur in Chriſtianis, non tantum perfectio partium, ut non ſolum unam aut alteram virtutem ſed omnes virtutum ſpecies in ſe habeant, ſed etiam perfectio graduum, ut in unaquaque ſpecie virtutis quantum poſſunt ad ſupremum gradum perveniant; non autem in infimo ſubſiſtant.

Et integri.] Omni ex parte abſoluti, atque completi: non manci aut mutili.

In nulla.] Id eſt nulla re, nempe ad officium veſtrum Chriſtianum ſpectante ac requiſita.

Deficientes.] Abſque ullo defectu, ne quid vobis deſit. Ita perfectionem illam, aliis verbis additis declarat.

Verſ. 5. *Si autem alicui veſtrum deeſt ſapientia.*] Quia monuit iſtos ad quos ſcribit, ut in patientia ſint perfecti, poſſet autem quiſpiam objicere, valde difficilem eſſe iſtam patientiæ perfectionem, & quum varii caſus in afflictionibus occurrant, ſæpe hominem neſcire quid agere & quomodo ſeſe gerere debeat, ne quid in diſcrimine temere agat, neve in rebus perplexis erret, conſilio recto carens, magna hic opus eſſe ſapientiâ, quæ non multis adſit; ideo Jacobus admodum appoſite objectioni huic tacitæ occurrens, addidit iſta de ſapientia, ſi deſit in perpeſſionibus, docens unde & quomodo ea ſit acquirenda.

Per ſapientiam hanc hic intelligitur non theoretica, quæ contenta eſt rerum contemplatione, ſed practica, quæ alias proprie vocatur prudentia, quæ circa res agendas bene conſulit. Ut Prov. 1. 2, & alibi, Col. 4. 5. & Eph. 5. 15.

Petat.] Indicat homines ipſos ex ſe non poſſe invenire vel etiam ab hominibus aliis acquirere iſtam quæ hic requiritur ſapientiam, ſed debere eos illam aliunde petere, & precibus impetrare.

A Deo.] Illo mundi Creatore, ſupremo rerum Rectore, qui eſt fons omnis ſapientiæ ac prudentiæ.

Qui dat.] Non ſibi ſoli eam retinet, ſed communicat, libenter, Proverb. 2. 6, 7.

Omnibus.] Nempe ei adhærentibus, ac voluntatem ejus facere paratis; præſertim autem, debito atque conveniente modo petentibus: vide Matth. 7. verſ. 8, abſque diſcrimine & reſpectu perſonarum, atque in iis qualitatum ad rem non pertinentium.

Simpliciter.] Id eſt non parce, ſed benigne, promte, large ac liberaliter. Ita & alibi vox ſimplicitatis, ubi de dando ſermo eſt, accipitur, ut Rom. 12. 8. & 2 Cor. 8. 2. & IX. 11, 13.

Et non exprobrat.] Homines ſolent vel daturi petentibus beneficium exprobrare eorum indignitatem, aut petendi importunitatem; vel poſtquam dederunt, præſertim ſi quis iterum eorum ope ac beneficio indigeat, cum opprobriis & objurgationibus, ſe eis immeritis multum boni præſtitiſſe, etiamſi iſti nullam juſtam exprobrandi cauſam præbeant, contumelioſe commemorant, aut repoſcunt. Indicat Deum non ita maligne agere cum iis quibus beneficia confert, ſi illi probe ſe gerant ac datis bene utantur.

Et dabitur ei.] Id eſt, tunc dabit & largietur ei Deus iſtam qua ille opus habet ſapientiam.

Verſ. 6. *Petat autem in fide.*] Docet quomodo ſit hoc donum à Deo petendum, ita ut impetretur. *In fide*, id eſt cum fide. *In* non raro ſumitur pro *cum*, ut Matth. 16. 27. Marc. 1. 23. Luc. 1. 17, 44, 75. IV. 32. Act. 5. 23. VIJ. 14. XVIJ. 31. Rom. 12. verſ. 8. &c.

In fide autem petere, videtur hoc loco ſignificare id, ut is qui petit, religionem Chriſtianam, quæ ſolet fidei nomine notari; ut infra cap. 2. 1. & 14. ſeqq. teneat firmiter, certo perſuaſus eam eſſe veriſſimam doctrinam, tum circa alia credenda, tum circa promiſſa, à Chriſto propoſita: præſertim quando propter iſtam fidem ſunt ſuſtinendæ tentationes, ſeu patiendæ afflictiones, de quibus ſuperius dictum. Plerique fidem hoc loco putant notare fiduciam firmam, perſuaſam certo de Dei potentia, ac erga fideles ſuos benigna voluntate: vide inter alia locos huic ſimiles Matth. 21. 21, 22. & Marc. XI. 23, 24. Quam fidem maxime fulciunt promiſſa gratiæ Dei eximiæ expreſſa, qualia præcipue in Chriſti doctrina continentur.

Sed prior quam attulimus vocis fidei ſignificatio, eſt huic loco convenientior: tum quia verbis antecedentibus & ſcopo Jacobi eſt accommodatior; tum quia ex iſto ſermone apparet, hominem iſtum preces ad Deum fundentem ſibi perſuadere, ſe id quod petit impetraturum, adeoque non ſine fiducia & ſpe petere, & tamen ſpe ſua falli, niſi petat in fide, id eſt niſi in perſuaſione de Chriſti doctrinæ veritate ſit conſtans.

Nihil diſceptans vel *dubitans.*] Græcè proprie *dijudicans.* Exponit quid ſit cum fide petere, dum id declarat à remotione ejus rei quæ eſt fidei contraria. Qualis declaratio etiam habetur in locis Matt. & Marc. modo memoratis.

De iſta diſceptatione ſeu dubitatione, quæ fidei repugnat, vide & Rom. 4. 20. & XIV. ult. Solent homines

homines increduli, ipſi cum animo ſuo diſceptare & quaſi diſputare, objicientes ſibi contra partem affirmantem argumenta pro parte negante; atque dubii in quam partem inclinent, hæſitare.

Nam qui diſceptat ſeu *dubitat.*] Rationem affert cur in petendo à Deo non ſit dubitandum.

Similis eſt fluctui maris ventis agitato & jactato.] Similitudine egregiâ illuſtrat quam inconveniens ſit fidelibus Dei, iſta dubitatio. Maris undæ ſolent à ventis inſurgentibus & flantibus huc illuc volvi, & jactari, ut nunc dextrorſum vel antrorſum provolvantur, nunc ſiniſtrorſum vel retrorſum revolvantur, nunc attollantur, mox deprimantur.

At animum hominis qui Deo firmiter adhærere eique fidere debet, ita huc illuc fluctuare atque jactari, ac nunc fiduciam concipere, mox rurſus eandem abjicere, valde dedecet: quum hoc ſit indicium inconſtantiæ. Ejuſmodi fere ſimilitudine Paulus declarat ſimilem circa doctrinam Chriſti inſtabilitatem Eph. 4. 14.

Verſ. 7. *Ne enim exiſtimet.*] Vel opinetur, vana & falſa opinione, fundamento deſtitutâ. Vocula *enim* vel non retinet hoc loco vim ſuam propriam, nempe ut contineat rationem proxime dictorum, & ſignificat potius idem quod *igitur*; vel reſpicit remotius dicta, cur non ſit in petendo diſceptandum ſeu dubitandum.

Homo ille.] Nempe qui non cum fiducia precatur, ſed dubitat.

Quod accipiet ſeu *accepturus ſit aliquid.*] Tum alias, tum præcipue quod hoc loco ſpectatur, in tentationibus atque afflictionibus, requiſitam ſapientiam, & alia auxilia atque ſolatia.

A Domino.] Nempe cœleſti, ſive Deo altiſſimo, de quo eſt iſte ſermo cœptus verſ. 5, ſive ab eodem per Mediatorem Jeſum Chriſtum, qui peculiariter inter Chriſtianos ſolet nomine Domini denotari: ut & hîc ſupra verſ. 1.

Intelligitur autem tamdiu iſte homo non acceptурus nec impetraturus aliquid à Deo, quamdiu fuerit talis, nempe non tenens fidem ac religionem Chriſtianam, nec ei firmiter adhærens, vel non habens certam in Deo collocatam fiduciam. Ita preces ejus fruſtra erunt, abſque effectu utili.

Verſ. 8. *Vir duplici animo.*] Cujus animus non eſt unitus, non integre ac ſincere Deo fidens, eique addictus, ſed diviſus, in duas partes, partim fidens, partim diffidens & dubitans, circa rem unam atque eandem, ut circa religionem, ac circa promiſſa Chriſti: qui ſecum diſſidet ipſe. Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc, in parteſque rapit varias. Ita hominibus doloſis tribuitur cor & cor, Pſal. 12. 3, id eſt animus duplex. David autem petiit à Deo ut is uniret cor ipſius in timore nominis ſui Pſal. 86. 11.

Inconſtans.] Seu inſtabilis, & inquietus atque turbulentus, modo huc modo illuc animum inclinans.

In omnibus viis ſuis.] Id eſt cogitationibus & conſiliis atque actionibus, quæ per Hebraiſmum ſolent vocari viæ. Ut Pſalm. 10. 5. cxix. 26. Eſa. 55. 8, 9. 1 Cor. 4. 17. & alibi. Iſti in fide vacillantes, ac diffidentes, etiam in actionibus ſuis ſunt perplexi, & duabus viis incedere dicuntur Sir. 2. 13. Videtur autem hac ulteriore deſcriptione talis hominis fide vera deſtituti, aut circa eam dubii, rurſus annectere cauſam cur talis utpote vanus, Deo non placens, nihil ſit ab ipſo impetraturus.

Verſ. 9. *Glorietur autem.*] Videtur hîc reſpicere ad id quod propoſuit ſupra ℣ſ. 2, nempe gaudendum eſſe in afflictionibus. Gloriatio iſta de qua hic loquitur adjunctum habet gaudium eximium ſeu lætitiam. Ut & Rom. 5. 2, 3.

Frater.] Id eſt Chriſtianus, qui vivit in iſta arcta ſocietate fraterna, Chriſti diſcipulorum. Ita & alibi nomine fratrum ſignificantur Chriſtiani, ut Joh. 21. ℣ſ. 23. Act. 2. 30. x. 23. xj. 1 & 12. & alibi: & hic ſupra ℣ſ. 2.

Humilis.] Id eſt qui eſt ſortis abjectæ & vilis, ſecundum carnem, apud homines hujus mundi; tales ſunt Chriſtiani pauperes, oppoſiti divitibus, de quibus mox ℣ſ. ſeq. Ita humilitas accipitur Luc. cap. 1. 48. Plerique qui tunc Chriſti doctrinam recipiebant, erant collecti ex hominibus nec opibus nec genere in mundo inſignibus, vide 1 Cor. 1. 26. Nonnulli autem alias nobiles & honorati, ob ipſam Chriſtianiſmi profeſſionem fuerunt depreſſi, ac bonis terrenis ſpoliati, per afflictiones. Videtur gloriatio iſta opponi ei de qua ſuperius dictum eſt dubitationi: nempe tantum abeſſe ut homo Chriſtianus afflictionibus preſſus ob religionem, dubitet de ipſa religione, ut potius tunc in mediis afflictionibus debeat gloriari, quod propter religionem patiatur.

Quia paradoxum eſt ut vilis & humiliatus, glorietur, addit cauſam ob quam talis Chriſtianus apud homines mundanos inglorius, debeat gloriari.

In ſublimitate ſua.] Humiliationi opponit exaltationem. *In* ſignificat hoc loco *propter*, ſicut Mat. 6. ℣ſ. 7. Luc. 10. 20. Act. 7. 29 Rom. 10. 5. & alibi.

Sublimitas iſta, ſeu excellens atque honoratus ſtatus iſtorum vilium reſpectu carnis & coram hujus mundi hominibus Chriſtianorum, conſiſtit in eorum quoad ſpiritualia apud Deum exaltatione, maxime in eo quod Deus eos vocaverit in ſuum regnum, atque gloriam 1 Theſſ. 2. 12, in acquiſitionem gloriæ Domini noſtri Jeſu Chriſti 2 Theſſ. 2. 14, utpote filios Dei, ideoque hæredes ejuſdem, & cohæredes Chriſti, ut ſi cum eo patiantur, etiam cum eodem glorificentur Rom. 8. 17, ac ſi toleraverint adverſa propter eum, ſimul cum eo regnent 2 Tim. 2. 12.

Quin etiam id ipſum quando Chriſtiani pro Jeſu Chriſti Domini ſui ac Regis cœleſtis nomine afflictiones patiuntur & ignominiâ afficiuntur pro dignitate ſua qua eos Dominus dignatur, reputant, ut Act. 5. 41, & pro dono ex gratia Dei profecto Philip. 1. 29, dum fiunt conformes filio Dei unigenito, in perpeſſionibus; ut etiam ei conformes evadant in præmio excellenti.

Verſ. 10. *At dives.*] Hunc humili de quo proxime verſ. 9 dictum eſt, opponit. At videtur hic intelligere talem divitem qui etiam ut ille humilis, ſit frater, id eſt Chriſtianus. Subintelligitur autem hic καυχάσθω verbum illud in proxime præcedente verſu poſitum, *glorietur.*

In humilitate ſua.] Hic quoque *in* ut ℣ſ. 9, ſignificat

ficat *propter.* Humilitas autem hoc loco notat depreſſionem, & in humilem ac vilem ſtatum ſecundum carnem dejectionem, per afflictiones; & divitiis abundantes Chriſtiani propter religionem non minus quam pauperes patiuntur, & divitiis ſuis vel frui tunc non poſſunt, vel iis privantur: quin etiam ſeipſos iis privant, dum eas fratribus egentibus atque inopibus impertiuntur.

Quia.] Affertur ratio cur dives Chriſtianus debeat gloriari in ſua humiliatione. Sed videtur ſubintelligendum *aliàs*, id eſt niſi ob iſtam ſuam conditionem qua per afflictiones ob religionem deprimitur, gaudeat atque glorietur; Vel indicatur ratio cur recte faciat ſi de vili ſuo ſecundum carnem ſtatu propter Chriſtum ſuſcepto gaudeat atque glorietur, potius quam de divitiis terrenis.

Sicut flos herbæ præteribit.] Nempe dives quoad divitias terrenas, & cum ſuis iſtis divitiis; brevi evaneſcet & corrumpetur: per varios caſus, quemadmodum flos eleganter ad tempus florens, cito decidit, atque perit. Tali ſimilitudine à floris cita corruptione ducto utitur etiam David Pſal. 103. ℣ſ. 15, 16. & Eſaias cap. 40. 6, 7, quæ verba citantur 1 Petr. 1. 24.

Verſ. 11. *Exortus eſt enim Sol cum æſtu.*] Subintelligitur particula ſimilitudinis, *ſicut* nam poſtea ſub finem verſus ponitur, *ſic.* Et alibi non raro iſta vocula *ſicut* ſubauditur, ut Pſalm. xi. 2. xxij. 14. Proverb. 15. 4. xvj. 24. xvij. 8 & 14. xxj. 1. xxv. ℣ſ. 18, 20, 23, 27. xxvj. 6, 7, 11. xxvij. 9. Hoſ. 7. ℣ſ. 8. &c. Loquitur autem per tempus præteritum, ut etiam in ſequentibus verbis, quum ſignificet in præſenti actum conſuetum.

Et areſecit gramen, & flos ejus decidit.] Ita fieri ſolet à Solis radiis calidis, humore ſiccato.

Et decor faciei ejus periit.] Id eſt ſpecioſus & ſpectabilis ornatus ipſius, reſpectu pulchri coloris atque vigoris. Facies tribuitur gramini ſeu herbæ per metaphoram.

Ita & dives.] Similis herbæ floridæ, propter divitiarum ſplendorem. Intelligitur autem hic præcipue talis quiſque homo opulentus qui opibus ac divitiis ſuis non utitur bene, ſed abutitur: qui ita vivit ſicut ordinarie divites vivere ſolent.

In viis ſeu *profectionibus ſuis.*] Id eſt vitæ ſuæ actionibus per quas ad metam ſuam tendit, vide ſup. ℣ſ. 8. Viæ iſtæ divitum ſunt quod plerumque conſueverunt ſuas tantum delicias cum luxu curare, eiſque indulgere, abſque cura gloriæ Dei, & proviſione neceſſariorum pauperibus. Sicut ille deſcriptus Luc. 12. 19, 21. & xvj. 19.

Marceſcet.] Per metaphoram ab herba à qua modo ſimilitudo eſt ducta, ſignificatur tum divitias ejus velut floſculos perituras, per aduſtionem torridam pœnarum à Deo immiſſarum, tum ipſum divitem periturum: non tantum morte naturali ſicut reliqui homines obiturum, ſed gravi exitio eſſe puniendum.

Verſ. 12. Adhortationem inchoatam ad patientiam, continuans, concludit eam, addito argumento ab eventu maximæ utilitatis.

Beatus ſcilicet *eſt.*] Id eſt in bono atque eximie felici ſtatu conſtitutus: nunc ſpe, poſtea autem re-ipſa: quamvis apud vulgus hominum carnalium, videatur eſſe valde miſer.

Vir.] Id eſt homo: non enim notatur ſexus diſtinctus, ſed ſpecies, ita ut etiam fœminæ ſimiles hic comprehendantur. Sicut Pſal. 1. 1.

Qui tolerat tentationem.] Id eſt qui afflictiones, de quibus tali voce notatis dictum eſt ſupra verſ. 2, religionis Chriſtianæ cauſa inflictas, ſuſtinet, & perfert patienter, atque conſtanter uſque ad finem.

Quia.] Affert rationem cur talem qui miſer videtur, dicat eſſe beatum.

Quum probatus fuerit.] Id eſt poſtquam per iſta adverſa experimenta virtutis, jam apparebit exploratus & probus, ut aurum igni probatum, atque à Deo approbatus, utpote qui à religione & virtute ſua, rebus adverſis non eſt averſus: qui tempore tentationis non abſceſſit à Deo in eumque fide vera atque pietate; contra quam faciunt multi de quibus Luc. 8. 13. vide & Rom. 5. 4.

Accipiet coronam vitæ.] Eſt metaphora ſumta ab athletis, vel à militibus qui fortiter ſeſe in periculis gerentes victoriam conſequuti, ſolebant donari præmii loco coronâ aliquâ: non ſemper ex auro, ſed ſæpius ex foliis arboris alicujus confectâ: honoris cauſa, vide 1 Cor. 9. 25. Dicit autem *coronam vitæ* per genitivum ſpeciei, vel differentiæ, ut Joh. 2. 21. Rom. 4. 11. 2 Cor. 1. 22.

Intelligit talem coronam, id eſt rem quandam eximiam, quæ eſt ipſa vita: nempe illa quæ per excellentiam ita vocatur abſolute; & eſt vita illa maxime vitalis incorruptibilis, æterna, quam nulla mors conſequetur: hæc eſt illa ſumma beatitudo. Nam ab hac vita in cœlis degenda abſunt omnia mala, & adſunt ei omnia bona, perfecte ac perpetuo. Similis loquutio eſt Apoc. 2. 10. Similiter coronam juſtitiæ, id eſt juſtificationem in qua etiam vita æterna continetur, Paulus ut ſtrenuus athleta dandam à Domino dicit ſibi & ſui ſimilibus in illa die extrema 2 Tim. 4. 8.

Quam promiſit Deus.] Beatitudinis iſtius certitudinem confirmat à promiſſo divino: oſtendens ſpem ejus non eſſe vanam ac fallacem.

Dominus.] Per Dominum abſolute dictum quamvis in rebus ante Euangelium geſtis ſoleat deſignari Deus altiſſimus; qui eſt ſupremus omnium dominator, à ſeipſo habens dominium ſupremum; tamen ſub Euangelio hoc nomine uſitate deſignatur Jeſus Chriſtus quem Deus fecit Dominum; de quo dictum ſupra verſ. 1.

Per hunc itaque Dominum, id eſt per Jeſum Chriſtum Deus verax mentiri neſcius fecit & confirmavit iſtam de vita æterna promiſſionem. Multis in locis Novi Fœderis habetur expreſſa promiſſio vitæ æternæ. Vide inter alia Matth. 19. 29. xxv. 46. Joh. 3. verſ. 15, 16, 36. v. 29. xij. 25. &c.

Iis qui diligunt ipſum.] Exprimit quibuſnam hæc vitæ æternæ promiſſio ſit facta: ne quilibet eam temere ſperet. Diligere Deum & Chriſtum ejus, dicuntur ii qui voluntatem ejus faciunt, ſeu mandata ejus obſervant, vide Joh. 14. 21. & 1 Joh. 5. 3. Quia autem inter alia mandata fere graviſſimum ac difficillimum eſt afflictiones ob pietatem perpeti conſtanter; ideo iſti qui eas perpetiuntur, maxime oſtendunt

oſtendunt ſe Dominum iſtum cœleſtem diligere, cujus cauſa talia ſuſtinent. Hæc dilectio Dei in qua fides continetur eſt medium obtinendæ vitæ æternæ, & conditio ſine qua ea non obtinebitur.

Verſ. 13. *Nullus tentatus.*] Poſt mentionem tentationum ſeu afflictionum, quibus obnoxii & ſubjecti ſunt Chriſti ſervi; quum aliqui tentationibus vexati, eas non ita ut par eſt tolerarent, ſed eis ſuccumberent, & adducerentur ad peccandum; ut vel adverſa ſibi illata ulciſcerentur, vel religionem Chriſtianam, cujus cauſa eis iſta inferebantur, deſererent, & abnegarent; vel ſaltem ob pericula congregationes Chriſtianas negligerent, & ad mundi hujus amorem converterentur; hinc eveniebat ut nonnulli delictorum ſuorum cauſam in Deum tranſferrent. Hanc blaſphemiam hîc S. Jacobus amolitur, atque ab ea dehortatur.

Tentatus ſeu quum tentatur, nempe ut tentatione vincatur, & ad peccatum adducatur. Vide Matth. cap. 6. 13. & xxvj. 41.

Dicat quod à Deo tentor.] Iſta vocula *quod* hoc loco redundat, ut ſæpe, in mimeſi ſermonis alieni. Senſus eſt quaſi dicatur, Deus qui afflictiones iſtas mihi immittit, eſt cauſa cur ego miſer ſolliciter ad peccandum, & in peccatum cadam.

Nam Deus intentabilis eſt malis.] Seu non poteſt tentari malis, nempe rebus. Ratio affertur, cur non ſit dicendum dum homines tentantur nempe ita ut per tentationem ad peccatum adducantur, Deum eſſe hujus mali authorem.

Deus qui eſt perfecte bonus atque juſtus, nequit ullo modo ad malas actiones adduci atque impelli: ita enim ejus natura & voluntas eſt averſa à peccato, ut nequaquam peccare poſſit. Deus non vult impietatem, Pſal. 5. 5. & Sirac. 15. 13, 21.

Tentat autem ipſe nullum.] Nempe hoc modo tentandi ut ad mala ſeu peccata adducat vel impellat. Alioqui dicitur Deus tentaſſe Abrahamum Gen. 22. verſ. 1, nempe dum exploraret ejus fidem per mandatum de Iſaaco filio occidendo; cujus exſequutionem ipſe impedivit. Et alibi Deus dicitur populum ſuum tentare ſeu probare atque explorare, ut Deut. cap. 8. 2. & xiij. 3. Sed non eo modo ut ad peccandum inducat. Nam hoc eſt opus proprium Satanæ adverſarii Dei; qui ideo vocatur *tentator* Matth. 4. verſ. 3. & 1 Theſſ. 3. 5. Non tentat ergo Deus tentatione ſeductionis quamvis interdum tentet tentatione probationis. Verum quidem eſt non impellente ſed permittente Deo, tentationes afflictionum inferri à diabolo, & ab hominibus malis, per quas homines non ſatis probi ad peccandum capiunt occaſionem: ſed Deus fidelis, non ſinit probos tentari ſupra vires, ſed cum tentatione facit etiam exitum ut illi eam ſufferre poſſint 1 Cor. 10. 13.

Verſ. 14. *Unuſquiſque autem tentatur à propria cupiditate.*] Oſtendit veram cauſam tentationis ad mala: nempe internam in homine: quæ eſt cupiditas *propria* id eſt ſua. Nomine cupiditatis ſignificatur appetitus ſenſitivus qui fertur ad ea quæ in mundo videntur bona & appetitui grata, in quo comprehenditur cupiditas carnis, ſeu voluptatum carnalium, & cupiditas oculorum, in qua continetur avaritia, ſeu amor divitiarum, & faſtus hujus vitæ, ſeu cupido honorum atque gloriæ hujus mundi. Quæ ſpecies enumerantur 1 Joh. 2. 16.

Extractus.] Seu dum extrahitur, nempe extra limites virtutis, à bono vero & recto ſpecie boni rebus iſtis mundanis ac terrenis adhærente abductus. Ita dicitur --- trahit ſua quemque voluptas. Et -- ſua cuique Deus fit dira cupido.

Et ineſcatus.] Seu illectus. Eſt metaphora ſumta ab animalibus ut feris, avibus, piſcibus, quibus capiendis adhibetur eſca aliqua appoſita qua ſolent delectari, ut ejus illicio atque illecebrâ, adducantur & capiantur.

Ita iis quæ ſenſibus humanis grata objiciuntur, quum adſit ſpecies apparens boni cujuſpiam, jucundi ſeu cum voluptate conjuncti, vel utilis, vel honorati; homines per iſtas illecebras ducuntur ad inhoneſta, impellente ac irritante cupiditate, niſi ea compeſcatur. Hinc voluptas à Platone vocata eſt eſca malorum.

Verſ. 15. *Deinde cupiditas concipiens.*] Velut fœmina in utero ſemen prolis ſuſcipiens, à qua hîc metaphora ducitur. Cupiditas autem tunc concipit, quando delectationem boni apparentis admittens animus ac voluntas hominis, ei appetendo ac procurando conſenſum præbet.

Parit peccatum.] Continuatur capta metaphora à fœmina ſumta, per allegoriam. Poſt conceptum fœtum, ſolet ſequi partus prolis, ita ut is ex utero matris parturientis in lucem prodeat & naſcatur. Ita cupiditas mala mater, producit iſtum pejorem ſe fœtum, nempe peccatum: id eſt actionem vitioſam ac inconvenientem, quæ dicitur tranſgreſſio Legis, vel potius à Lege diſcrepantia 1 Joh. 3. 4. Paulus Rom. 7. 8, contrarium quiddam dicere videtur, nempe quod peccatum operetur cupiditatem. Sed alia apud illum ſignificatione ſumitur cupiditas; aliâ hîc. Apud Jacobum cupiditas notat appetitum ſeu affectum naturalem, qui niſi cohibeatur ac regatur, deducit ad peccatum ſeu peccandi actum. At apud Paulum ſenſus eſt peccatum ſeu pronitatem ad peccandum operari ſeu excitare cupiditates, id eſt ipſos rerum malarum concupiſcendarum actus: ut etiam Rom. 6. 12.

Hinc autem apparet cupiditatem ipſam quatenus eſt affectus homini à natura implantatus, imo etiam cupiditatis motus primos, quamdiu voluntas eis non aſſentitur, non eſſe proprie peccatum: Quoniam Jacobus dicit quod cupiditas concipiens pariat peccatum. Quum igitur à cupiditate tanquam cauſa & velut matre diſtinguatur peccatum ut effectus & veluti proles, patet ipſam cupiditatem ita ut diximus in ſe conſideratam, peccatum proprie dictum non eſſe.

At peccatum peractum.] Quando ad actum & exſequutionem deducitur, ſeu conſummatur, etiamſi non externa actione membrorum peragatur, ſed intra animum ei conſentientem, foveatur.

Parturit.] Velut genitrix fœtum conceptum edit: continuatur adhuc allegoria: & ulterior iſtius genealogiæ malæ gradus apponitur.

Mortem.] Non intelligit naturalem vitæ privationem actualem, quanquam & hæc ex peccato primorum hominum per Dei decretum evenit; ſed

mortem illam ſecundam, æternam, ex qua jam nullus dabitur exitus. De qua dicitur Apoc. 2. 11. xx. 14. Hanc peccatum merito ſuo producit per juſtam à Deo punitionem. Sicut antea verſu 12 per vitam abſolute poſitam intelligebatur vita in ſignificatione perfecta, nempe vita æterna; ita hic per mortem abſolute poſitam intelligitur mors in ſignificatione plena atque ſumma, nempe mors æterna. Ad hanc ducit peccatum, hæc eſt peccati finis, hæc ejus ſtipendium, vide Rom. 6. 16, 21, 23. Atque hujus conſideratio inter alia debet nos à peccando deterrere. Hinc patet non Deum ſed hominem propriâ ſuâ culpâ eſſe cauſam quod ipſe in tentationibus ſeu afflictionibus non præſtans debitam conſtantiam, peccatum committat & in exitium ruat.

Verſ. 16. *Ne errate.*] Repetit & concludit monitum illud verſ. 13 poſitum, ne quis Chriſtianus hanc falſam opinionem foveat, quaſi Deus ſit author mali culpæ ſeu peccati. Hanc opinionem vocat errorem: ſed eſt error iſte non levis verum valde gravis atque perniciosus. Itaque monet ne ſe in eum ſeduci ſinant: vel ne in eo maneant.

Fratres mei dilecti.] Blande compellat iſtos ad quos ſcribit Chriſtianos, declarans eis ſuam fraternam charitatem, ex qua iſtud monitum proficiſcatur, ut moniti aſperitatem leniat. De titulo fratrum dictum eſt ſupra ad verſ. 2. & 9.

Verſ. 17. Ut errorem illum adhuc magis refutet & ab eo fovendo dehortetur, affert porro contra eum argumentum ductum à contrario, ab eximia Dei bonitate ſeu benignitate.

Omnis datio bona vel *omne datum*, id eſt quod datur, *bonum.*] Id eſt quicquid eſt quod hominibus datur conveniens & accommodatum fini debito, & quicquid homines tum bonos facit, tum ad beatitatem veram eos ducit. Continentur hîc bona tum ad corpus tum præcipue ad ſpiritum ſpectantia: ea homo non habet à ſeipſo, ſed aliunde ei dantur. Opponitur autem illi de qua dictum eſt tentationi, quam à Deo eſſe quidam falſo opinabantur, iſta datio bonorum à Deo proficiſcens. Ut intelligatur tantum abeſſe ut Deus tentet homines, ut potius omnia quæ iſti habent bona, Deus eis largiatur.

Et omne donum.] Quod donatur ſeu gratuito confertur hominibus.

Perfectum.] Et in ſe plenum abſque defectu, continens omnia ea quæ continere debet, & homines perficiens atque ad perfectionem ducens.

Supernè ſeu *è ſupernis.*] Id eſt è loco ſupremo, ex cœlo altiſſimo, vide Joh. 3. 31, in quo habitat ut in ſede ſua Deus altiſſimus, qui mox deſcribitur.

Eſt deſcendens.] Poteſt verbum *eſt* accipi pro exiſtit, ſeu proficiſcitur, ſed poteſt etiam conjungi cum participio ſequente, ut dicatur *eſt deſcendens* id eſt deſcendit, ut Marc. 1. 4, 39. ij. 18. Luc. 1. 10 & 21 &c. De omni dono cœleſti non de ſolo Spiritu Sancto dicit quod deſcendat, tanquam de ſuppoſito.

A Patre luminum.] Ita deſcribit Deum altiſſimum. Hoc eum elogio ornat vel propterea quod ipſe ſit author omnis luminis, id eſt ſapientiæ: quæ eſt lumen mentium, ut 2 Cor. 4, 6. In quo videtur eſſe alluſio ad urim ſeu illuminationes, deſignatas in pectorali Pontificis Exod. 28. 30, tum etiam ſanctitatis, atque ſalutis & felicitatis; quæ per lucem notatur tum alibi, tum Job. 22. 28. Pſal. 4. 7. xliij. 3. vel quod quum ſit Pater hominum fidelium, quos ſibi genuit, ut mox verſ. ſeq. dicetur, eſt totus lucidus, ſeu maxime luminoſus, tum lucem habitans inacceſſam, 1 Tim. 6. 16, tum ſanctiſſimus ac puriſſimus, unde ipſe dicitur eſſe lux 1 Joh. 1. 5. Ita alibi vocatur *Pater gloriæ*, ut Act. 7. 2. & Eph. 1. verſ. 7, id eſt maxime glorioſus.

Videtur autem Deum aſſimilare Soli, ut ſit etiam Pſal. 84. 12, quippe ſicut Sol eſt maximum in mundo luminare viſibile, lucis radios ex ſe ſpargens quaquaverſum, & mundum hunc atque ea quæ in ipſo ſunt illuminans, calefaciens, atque vegetans; ita Deus, qui eſt veluti Sol quidem inviſibilis; ſed iſto viſibili multo perfectior, ut mox declaratur.

Apud quem non eſt tranſmutatio.] In Sole viſibili eſt mutatio, quod non ſemper meridiana luce fulgeat, ſed aliquando oriens prodeat aliquando rurſus ad occaſum vergat: aliquando per eclipſin à Luna, vel per nubes atque caligines quaſi velo obducto obſcuretur, ac lumen ejus hominibus ſubducatur.

Aut converſionis obumbratio.] Sol tum ad Tropicos (quos vocant) verſus diverſas zonas & polos mundi, arcticum & antarcticum, accedens, vel rurſus ab iis recedens, diverſis anni temporibus, quibuſdam regionibus lucet, interim autem aliis oppoſitis non lucet; tum etiam non ſemper in noſtro hemiſphærio atque horizonte verſatur, ſed per vices nunc in hoc nunc in alio, à parte telluris oppoſita apud antichtones ſeu antipodes: unde non ſemper nobis lucem diurnam communicat, ſed interdum averſus à nobis, per terræ opacæ umbram, efficit noctem tenebroſam. At apud Deum qui alioqui eſt inſtar Solis, talia non fiunt. Nam is non mutatur Malach. 3. 6. vide & Rom. xi. 29. Non avertit gratiam ſuam ab iis qui eum diligunt. Neque vero cum ejus ſincera ac ſtabili bonitate conſiſtere poteſt id quod aliqui docent, duplicem ſimul contrariam ſibi eſſe circa eoſdem homines ejus voluntatem; aliam revelatam, qua eorum ſalutem velle ſe teſtatur, aliam autem occultam, qua eandem non vult; ſed loco ejus damnationem.

Verſ. 18. *Is* ſeu *qui*, nam in Græco textu deeſt pronomen, *volens, genuit nos.*] Bonitatem Dei beneficam erga homines, & quod is non ad mala ducat ſed bona ac ſalutaria largiatur, probat atque declarat eximio ſpecimine gratiæ ejus, in hominum regeneratione. Quam illuſtrat à cauſis.

Volens.] Ultro, ex mera & gratuita benevolentia ſua, abſque meritis noſtris, de quo vide Tit. 3. 4, 5, ex beneplacito ſuo Eph. 1. 5, quia ei ſic placitum. Hic notatur cauſa Deum primam cauſam, impellens ad id quod mox ſequitur.

Genuit nos.] Nempe generatione ſpirituali, quæ alibi vocatur regeneratio, vide Joh. 3. 3, 5. Tit. 3. 5. 1 Petr. 1. 23. Quum jam eſſemus ab ipſo creati reſpectu nativitatis noſtræ carnalis, deinde nos genuit vel ut Græcum verbum hoc loco proprie ſignificat, parturiit ſeu peperit; quod fœminis puerperis dum fœtum enituntur tribui ſolet. Id fecit Deus ille Pater luminum, de quo dictum verſu proxime præcedente: dum homines diabolo addictos ob peccata,

fecit

fecit filios ſuos, colluſtrato eorum intellectu notitiâ veritatis, & voluntate ipſorum à malitia ad bonitatem converſâ, atque ita eos ſibi aſſimilavit. Vide Joh. 1. 13. ad vitam ſpiritualem, atque etiam æternam. Olim de populo Iſraëlitico dixit Moſes, quod Deus eum genuerit ſeu pepererit Deut. 32. 18, nempe dum ipſum è ſervitute Ægyptiaca liberavit. Multo excellentius id dici poteſt de iſtis qui ſunt Dei filii ſub Novo Fœdere. [Et Pſal. 100. 3 dicitur: Ipſe nos fecit populum ſuum, non nos ipſi.]

Sermone veritatis.] Hic exprimitur iſtius generationis qua Deus filios ſibi gignit cauſa inſtrumentalis. Et alibi ſermo Dei aſſimilatur ſemini ex quo homines regenerantur 1 Petr. 1. 23. Is ipſe ſermo divinus cum ſpiritu ejus conjunctus, ſeminis Dei nomine notatur 1 Joh. 3. 9.

Sermo iſte dicitur eſſe ſermo *veritatis*, id eſt verus imo veriſſimus, in quo nihil eſt falſum, vel umbratile, ſed eximia veritas divina, ſalutaris. Per iſtum ſermonem veritatis, intelligitur per excellentiam Euangelium Jeſu Chriſti: ut exponitur Eph. 1. 13. vide & 1 Petr. 1. 22, 25. vide annot. ad Jac. 5. 19. Hunc ſermonem divinum velut ſemen in terram bonam ſatum, dum homines prædicari audiunt, eumque intelligunt, ac ſuſcipiunt, & in corde bono retinent, per illum formantur ut fiant filii Dei, & fructum Deo uberem ferant. Vide Matth. 13. 19, 23, 38. Luc. 8. 11. 15.

In hoc ut ſimus.] Indicatur iſtius generationis cauſa finalis; cur Deus iſtos ex hominibus electos filios genuit.

Nos.] Præcipue ex Iſraëlitis duodecim tribuum, ad quos ſcribit, & ex quibus ipſe cum collegis ſuis, Apoſtolis Chriſti, fuit, ſelecti: prius quam ex aliis gentibus.

Primitiæ quædam.] Vel ſicut primogeniti filii, qui ſecundum Legem Deo conſecrabantur, Exod. 13. ℣. 2. xxij. 29. Num. 3. 13. &c. & habebant præ aliis prærogativam, etiam reſpectu duplæ portionis in hæreditate Deut. 21. 17. Ita ex Iſraëlitis qui Euangelium receperunt, facti ſunt quaſi primogeniti filii Dei præ aliis; poſtea vocatis. Vel ſicut primitiæ frugum, quæ etiam Deo conſecrabantur. Exod. 23. ℣. 19. & xxiv. 26. Lev. 23. 17. Num. 15. 20, 21.

Ita ea quæ prima ſunt reſpectu cæterorum, vocantur primitiæ, ut primitiæ Achaïæ Rom. 16. 5. & 1 Cor. 16. 15, qui ex Achæis primi facti ſunt Chriſtiani, & primitiæ eorum qui ex mortuis reſurrexerunt ad vitam immortalem, Chriſtus, 1 Cor. 15. 20 & 23, & primitias Spiritus nempe Sancti, habuiſſe dicuntur ii qui eum primi per Chriſtum acceperunt Rom. 8. 23.

Ejus creaturarum.] Creaturæ Dei ſunt aut veteres, reſpectu primæ antiquæ creationis, carnalis; aut novæ reſpectu creationis quæ eſt ſecunda tempore ſed potior dignitate, nempe illa quæ fit per renovationem ſpiritualem: præcipue ſub Novo Fœdere Chriſti.

Nam ſi quis eſt in Chriſto, eſt nova creatura. 2 Cor. cap. 5. 17. Homines qui per Chriſti religionem renovantur ſpiritu mentis ſuæ, tum intellectu tum voluntate Eph. 4. 23, vocantur *nova creatura* Gal. 6. verſ. 15, inde etiam tales dicuntur *creati per Jeſum Chriſtum* Eph. 2. 10, *creati in unum novum hominem* ibid. 15. Et ſimpliciter *creatura* vocantur, ut hîc ita Rom. 8. 19, 20, 21, 22. Et Chriſtus ipſe vocatur *primogenitus omnis creaturæ* Col. 1. 15. & *principium creaturæ Dei* Apoc. 3. 14. Harum novarum creaturarum, primitiæ, dicuntur illi primi Chriſtiani. Primum ante alios Deo per Chriſtum conſecrati.

Quum igitur Deus iſtos eo fine ſibi genuerit & reformaverit, ut ea dignitate ornarentur, vel hinc apparet Deum eos non tentare ita ut ad peccata adducantur.

Verſ. 19. *Itaque.*] Quia antea verſ. 13. reprehendit vanum & blaſphemum ſermonem eorum qui audent dicere ſe à Deo tentari ſeu ſolicitari ad peccata, & proxime fecit mentionem ſermonis veri, Euangelici; ideo hinc infert monitum ſequens.

Fratres mei dilecti.] Ut ſupra verſ. 16, monito adjunxit blandam compellationem, ita hic rurſus alii monito eandem præmittit.

Sit omnis homo velox ad audiendum.] Nempe non ut vanis verbis hominum aut blaſphemis, aures præbeat, quod non decet, & noxium eſt, ſed ut auſcultet attente dum dicuntur ac docentur ſalutaria, ut ea diſcat; qualia præcipue continentur in illo veriſſimo ſermone Euangelii divini, per quem ſermonem nos Deus ſibi gignit in filios ut dictum verſ. 18, cujus ſermonis auditi uſus magnus exponitur poſtea verſ. 21 & ſeqq. Sed ſimiliter audienda ſunt libenter & alia monita recta, verbo Dei congruentia, & ad doctrinam quæ eſt ſecundum pietatem conducentia: ut errores ac vitia dediſcantur, contra autem vera dogmata & ſancti mores addiſcantur. Vide Sir. 5. 13. Quo pertinet maxime id ut dum aliquis ob vitioſa facta reprehenditur ac redarguitur, auſcultet patienter monitis ſalutaribus.

Tardus ad loquendum.] Auſcultationi debitæ atque docilitati contrarium ac frequens inter homines vitium eſt ut ſint præcelerès atque præporperi ad verba vana imo noxia proferenda, imo temere garrienda. At prudentis eſt non abuti lingua & verbis, non loqui niſi opportuna & utilia: In cæteris autem frænare linguam, ne tacenda, præcipue futilia effutiat, multo vero magis caveat à blaterandis inhoneſtis atque blaſphemis ſermonibus. Nam multiloquium non ſolet eſſe abſque peccato, ſed qui cohibet labia ſua prudens eſt Proveb. 10. 19. Ne feſtines ſuper ore tuo, & cor tuum ne acceleret proferre verbum ante Deum: quia Deus eſt in cœlis & tu ſuper terram: idcirco ſint verba tua pauca, ut monet Eccleſiaſtes cap. 5. 1. vide & Sirac. 19. 6. Maxime autem in eo abſtinendum eſt à loquendo, ne quis dum monetur atque redarguitur, viciſſim monentes arguat, & ne gravioribus obnoxius vitiis in aliorum levia delicta invehatur. Vide. Matth. 7. 3.

Tardus ad iram.] Amoto uno auditionis impedimento, nempe loquacitate; amovet & alterum, nempe iracundiam: qua non raro ii qui ab erroribus ac vitiis revocantur, & ad recta atque honeſta monentur, ſolent laborare.

Impatiens animus, nec adhuc tractabilis arte,
Reſpuit atque odio verba monentis habet.

Sed qui prudens eſt, debet vera ac ſalutaria monita quamvis nonnihil interdum acetoſa, atque animis

ægris moleſta, utpote ulcus erroris aut vitii tangentia, ſed medendi cauſa, modeſte atque patienter audire, vide Proverb. 14. 29. Eccleſ. 7. 10. Hinc autem patet non omnem iram eſſe peccatum, quando S. Jacobus monet ut homo ſit tardus ad iram: id eſt non cito nec levi de cauſa ad eam commoveatur. Nam ad peccandum non ſolum non cito ſed nunquam adduci debemus, vide & Eph. 4. 26. Legimus & Dominum Jeſum adverſariis contumacibus iratum fuiſſe Marc. 3. 5, qui tamen nullum peccatum commiſit.

Verſ. 20. *Ita enim.*] Rationem affert cur ab ira temeraria effræni & inconveniente quum alias tum in audiendis monitis ſalutaribus ſit abſtinendum, ab effectu noxio.

Viri.] Id eſt hominis cujuſvis qui nominatus eſt verſ. 19. vide & verſ. 12.

Juſtitiam Dei.] Id eſt hoc quod coram Deo juſtum eſt, ut ab hominibus fiat, quodque idcirco Deus præcipit jure, ut fiat, atque requirit. Ita juſtitia Dei ſumitur Matth. 6. 33, & eodem ſenſu ponuntur juſtificationes Domini in quibus Zacharias juſtus cum uxore ſua Eliſabeta ambulavit Luc. 1. 6.

Non operatur.] Iſta negatione contrarii plus quam dicitur ſignificatur, per Litoten ſeu Mejoſin, modum dicendi figuratum. Sicut dicitur: *Non eſt bonum* Proverb. 18. 5. & XXIV. 23. Sirac. 7. 14, & ſignificatur eſſe valde malum. Sic Eph. 5. 11. *opera infructuoſa*, id eſt noxia, & Hebr. 13. 17. *inutile*, id eſt damnoſum.

Ita hic ſenſus eſt hominem dum per iracundiam efferveſcit, non modo nihil juſte & recte operari, ſed etiam multa juſtitiæ à Deo præſcriptæ contraria, nempe peccata perpetrare. Nam ira eſt furor quidam & inſania, quanquam brevis: & impedit animum ne is eâ occupatus ac perturbatus poſſit cernere quid ſit verum quid juſtum atque honeſtum. Igitur non poterit iracundus vir juſtificari; nam declinatio iræ ejus caſus eſt ei, ut dicitur Sirac. 1. 28.

Dicitur autem hic ira viri non operari juſtitiam, id eſt vir iratus.

Verſ. 21. *Ideo.*] Ex præcedentibus dictis maximè ex eo quod dixit homines debere eſſe ad iram tardos infert iſtam adhortationem.

Abjectâ omni ſpurcitiâ.] Id eſt ſordibus, nempe animi, quæ ſordes ſunt peccata; quoniam iſta hominem polluunt & immundum coram Deo reddunt. Vide Matth. 15. 18, 19, 20. & Marc. 7. 21, 22, 23.

Iſtæ ſordes ſunt abjiciendæ filiis Dei, utpote quæ impediunt auditionem atque obedientiam ſermoni divino Euangelii debitam, & pugnant cum juſtitia quam Deus præcipit. Dicit autem abjiciendam eſſe *omnem* talem ſpurcitiam; non tantum unum aut alterum peccatum, ut loquacitatem, iracundiam, de quibus proxime dixit; ſed etiam alia peccata univerſa, quæ alibi enumerantur. Vide præter cætera, Rom. 13. 12. 2 Cor. 7. 1. Eph. 4. 22 ſeqq. & 31. Col. 3. 5, 8, 9. 1 Petr. 2. 1.

Et redundantiâ malitiæ.] Id eſt malitiâ ſeu vitioſitate, qua cor hominis ſeu animus repletur ita ut ex eo copioſe redundet in facta externa.

Aliquando vox malitiæ, quando à cæteris vitiorum ſpeciebus diſtinguitur, notat certam vitii ſpeciem, nempe malignitatem ſeu animum perverſum, nocendi cupidum, ut Rom. 1. 29. At hic videtur ſignificare omne vitium morale, quod ex dilectione mundi atque carnis promanat.

In ſeu *cum lenitate, ſuſcipite illum inſititium ſermonem.*] Nempe poſt remotam ſpurcitiam, atque malitiæ redundantiam, quæ obſtant iſti ſermoni. Videtur hic duci ſimilitudo ab iis qui plantas aliquas plantare aut ſerere volunt, ii primum curant ut terra cui eas ſunt inſerturi repurgetur à cænoſa ac limoſa impuritate, quæ plantam ſuffocare poſſet: & tunc demum luto amoto in terra apta & bene præparata ſemen ſerunt, vel plantas inſerunt.

Cum lenitate.] Animo miti atque placido & manſueto, repurgato ab iracundia ac ferocia, & aliis perturbationibus. Hanc virtutem manſuetudinis ut diſcant à Chriſto, diſcipuli ipſius ad ejus diſciplinam accedentes, monuit ipſe Matth. XI. 29.

Suſcipite.] In animos veſtros velut in terram bonam & cultam.

Illum inſititium ſermonem.] Nempe de quo dictum ſupra ℣. 18, ſermonem divinum veritatis in Euangelio Chriſti prædicatæ. Ita ſermo Dei aſſimilatur ſemini quod ſeritur ut ex eo aliquid fructuoſum enaſcatur, ut Luc. 8. 11. Tale ſemen inſerebant animis hominum Apoſtoli Chriſti & alii miniſtri verbi Dei, dum Euangelium prædicabant, vide 1 Cor. 3. 6. ſeqq. Id autem eo fine ut iſtud ſemen in animis aptis receptum, in eis radices ageret, & fructus debitos produceret.

Is ſermo jam antea prædicatus fuit iſtis ad quos Jacobus ſcribebat Iſraëlitis, ſed & adhuc ſubinde per præcones Euangelii prædicabatur. Unde quamvis eum jam ex parte recepiſſent, tamen porro adhuc plenius recipere poterant.

Suſcipitur autem iſte ſermo Euangelii, dum ei prædicato & audito, ac intellecto atque retento, ut habetur Matth. 13. 23. & Luc. 8. 15, fides ab auditoribus adhibetur: quæ fides oritur ex auditu verbi Dei Rom. 10. 17, quæ fides niſi adſit, nil prodeſt ſermo auditionis, non commiſtus ſeu contemperatus fide, iis qui audiverunt. Ut dicitur Hebr. 4. 2.

Qui poteſt &c.] Commendat porro iſtum ſermonem Euangelii, ut ejus receptionem perſuadeat, à maxima ex eo proveniente utilitate: quod *poſſit* ſeu vim in ſe habeat, eximiam.

Servare.] Id eſt ab exitio extremo, à morte ſecunda, æterna, liberare, & vitæ æternæ ac beatitudinis ſupremæ compotes reddere: nempe ex Dei Optimi Maximi gratiâ, per medium iſtius ſermonis. Unde iſte ſermo, vocatur ſermo ſalutis, Act. 13. 26. id eſt ſalutaris ſeu ſalutifer. Cauſæ mediæ inſtrumentali tribuitur ſalutis collatio, quæ fit proprie à cauſa prima ac principali nempe Deo. Hinc dicitur Euangelium Chriſti eſſe potentia Dei ad ſalutem, omni credenti, Judæo primum & Græco Rom. 1. 16.

Hoc pacto autem iſte ſermo Euangelicus ſalutem ac felicitatem ſummam affert hominibus, ſi eum non tantum audiant, ſed etiam obſervent. Vide Matth. 7. 24. & Luc. XI. 28, quod hic in ſequentibus verbis declaratur.

Animas veſtras.] Id eſt vos. Solet totus homo interdum per ſynecdochen ſignificari per animam, partem

partem ſui potiorem. Ut Act. 7. 14. xxvij. 10, 22, 37. 1 Petr. 3. 20. & alibi.

Quamvis enim & alibi, finis fidei dicatur eſſe ſalus animarum 1 Petr. 1. 9, tamen non eſt opinandum, hominum animas ſolas, corporibus carentes, ſalutem æternam ac felicitatem cœleſtem percepturas eave fruituras. Nam etiam alibi fit mentio redemtionis corporum Rom. 8. 23, & alioqui non opus eſſet corporum reſuſcitatione. Quum tamen Paulus Apoſtolus recte doceat, niſi mortui reſuſcitentur, ſe alioſque ſui ſimiles Dei & Chriſti ſervos, poſtquam mortem obierint non fore beatos, imo nullam utilitatem ſibi convenientem habituros 1 Cor. 15. 32.

Pars hominis una, quamvis potior, quum non ſit homo, neque ſuppoſitum, multo minus perſona, non poteſt ſola felicitatem obtinere, ſed homo totus. Totius compoſiti, ſuppoſiti rationalis eſt vivere, atque frui felicitate.

Hinc inter alios Eccleſiæ Doctores, qui hoc olim agnoſcebant, Johannes Chryſoſtomus ſcripſit: Animam abſque corpore non frui illis bonis mirabilibus, neque etiam tormenta pati, in 1 Cor. 15. Homiliâ 39.

Interim fit mentio ſalutis animarum, ut indicetur ſalutem hîc intelligi non aliquam quæ ſit carnalis, ab aliquo tantum malo quod carnem afficiat, liberatio; ſicut interdum vox ſalutis ac ſalvationis ſumitur, ut Judic. 7. 2. Pſal. 36. 7. lx. 13. Unde Salvatores ſeu Servatores dicti homines, qui alios ex talibus periculis liberabant, ut Judic. 3. 9 & 15. 2 Reg. 13. 5. Neh. 9. 27. Hîc autem ſignificatur ſalus ea quæ ad animas ſeu ſpiritus hominum præcipue ſpectat, quanquam animæ iſtæ, à damnatione æterna liberatæ, corporibus non jam carnalibus ſed ſpiritualibus induentur.

Verſ. 22. *Sitis autem effectores ſermonis.*] Adhortationi ad verbum Dei audiendum, addit aliam adhortationem, magis adhuc neceſſariam, ad id exſequendum & vitam ex ejus verbi præſcripto agendam. Ne quis opinetur ſufficere ad ſalutem conſequendam ſi ſermo Dei audiatur. Nam ſunt ſubinde non pauci qui præ ſe ferunt ſe velle audire verbum Dei, atque etiam audiunt utcunque, interim autem nolunt ei obedire, ut tantum oblectamenti cujuſdam gratiâ auditioni iſti vacare videantur. Vide Eſa. 58. 2. & Ezech. 33. 30, 31, 32. Finis diſciplinæ practicæ, qualis eſt doctrina de religione, non eſt theoria ſeu contemplatio, ſed praxis ſeu actio. Pius ideo diſcit pia, ut faciat: ut verba de officiis pietatis audita, in opera convertat. Scite Epictetus dixit: Oves non fœnum afferunt paſtoribus ac oſtendunt quantum comederint: ſed paſtu intra ſe concocto, extra ferunt lanam, & lac. Et tu igitur ne verba celeriter oſtendas imperitis, ſed opera quæ verborum concoctionem ſequuntur. Enchiridii cap. 69. Oportet ut dum Deus homines docet, ac juvat, ipſi ejus voluntati obedientes cum metu & tremore ſalutem ſuam operentur Philip. 2. 12. Nam qui facit voluntatem Patris cœleſtis is demum ingredietur in regnum cœlorum Matth. 7. 21. Talis autem operatio intelligitur qualis in hominum imbecillitatem Dei gratiâ adjuvante cadit, ut abſit negligentia atque malitiâ.

Et non ſolum auditores.] Adhortationem ſuperiorem amplificat ab antitheſi contrarii. Debemus quidem eſſe auditores, ſed ſimul etiam factores, non autem auditores tantum ſola auditione contenti & in ea acquieſcentes, quaſi hæc ſufficiat.

Falſa ratiocinatione fallentes voſmetipſos.] Addit breviter rationem hujus moniti quia ſi tantum ſint auditores, effectus noxius conſequatur.

Fallentes.] Plerique Interpretes ita vertunt participium Græcum hîc poſitum παραλογιζόμενοι; at hoc plus ſignificat. Nam paralogiſmus vocatur ſyllogiſmus talis qui apparet quaſi ſit verus, quum tamen ſit falſa ratiocinatio, continens aliquam fallaciam. Tales fallaciæ hominibus qui præceptis Dei obedire nolunt, ab eorum carnalibus concupiſcentiis quæ pugnant contra animam 1 Petr. 2. 11, ſolent ſuggeri, & ſuadere non eſſe elaborandum in eo ut quis opera bona à Deo præſcripta faciat. Inter cæteras ſunt iſtæ, quod homo non poſſit præcepta Dei utpote gravia obſervare; quod careat viribus ad id requiſitis: quod opera bona non ſint neceſſaria ad ſalutem: quod fides ſola abſque operibus omnibus ſufficiat: quod alienâ juſtitiâ atque ſatisfactione pleniſſima loco noſtri præſtita, juſtificemur: quod per Dei deſtinationem, ante omnia ſecula abſolute abſque conditione de ſingulis facta, electis ad ſalutem filiis Dei peccata nihil obſint, nec ii propter illa puniantur: quod ſi quid boni per nos fieri debeat, id Deus ipſe in nobis abſque noſtro labore operetur: quod Deus quamvis in verbo ſuo proponat inobedientibus minas pœnarum, tamen eas non ſit ad exſequutionem deductus, nec ſevere eos judicaturus, cum ſint benignus atque miſericors, &c. Sed tales opiniones fallaces refellit verbum Dei, ſcriptis virorum divinorum conſignatum. Videantur inter alia loci iſti 1 Joh. 5. ℣. 3, quod præcepta Dei non ſint gravia 1 Joh. 3. 2, 3, quod qui habet hanc ſpem in Deo ſe eum eſſe viſurum ſicut eſt, is purificet ſeipſum, 1 Joh. 3. 9. & v. 18, quod natus ex Deo peccatum non faciat, Gal. cap. 5. 6, quod in Chriſto tantum valeat fides per charitatem efficax, vel ſicut 1 Cor. 7. 19 ſcriptum eſt, tantum obſervatio præceptorum Dei, & Hebr. cap. 12. 14, quod ſectanda ſit ſanctimonia, ſine qua nemo Dominum ſit viſurus. Rom. 2. 13, quod non auditores Legis juſti ſint apud Deum, ſed factores Legis juſtificentur. 1 Joh. 3. 7, quod non debeamus nos ſinere decipi à quoquam contrarium dicente, ſed illud tenere quod qui facit juſtitiam is juſtus ſit, ſicut ille [Chriſtus] juſtus eſt. Eph. 5. 6, quod non ſit permittendum nobis ut ſeducamur vanis ſermonibus; quum propter iſta [nempe peccata] veniat ira Dei ſuper filios inobedientes. 2 Petr. 1. 10, quod electi debeant ſtudere ut ſuam vocationem & electionem, firmam faciant. Rom. 2. 4, 5, 6, quod benignitas Dei ad reſipiſcentiam ducat: qui autem eſt corde non reſipiſcente, is ut theſaurum colligat ſibiipſi iram in diem iræ & revelationis juſti judicii Dei: qui reddet unicuique ſecundum opera ejus. Matth. 7. 26, 27, quod is qui audit ſermones Chriſti & non facit eos, ſimilis ſit viro ſtulto, qui ædificat domum ſuam ſuper arenam: quæ domus ab imbre, fluminibus, & ventis irruentibus, ita ruit, ut ſit ruina ejus magna. Rom. 8. 13, quod ſi ſecundum carnem vixerimus, morituri ſimus, nempe morte ſecunda.

ſecunda. 1 Cor. 6. 9, 10, quod injuſti & alia peccata patrantes, regnum Dei non ſint hæreditaturi, & Luc. 12. 47, quod ſervus qui ſcit voluntatem Domini ſui, & non parat ſe neque facit ſecundum voluntatem ejus, multis plagis ſit vapulaturus, vide & Matth. 13. 41, 42. xxv. 41, 42 ſeqq. 46. Rom. 2. ℣ſ. 8, 9. Gal. 5. 19, 20, 21. & 2 Theſ. 1. 7, 8, 9.

Voſmetipſos.] Turpe ac miſerum eſt falli & decipi ab alio, ſed turpius, inconvenientius & miſerius à ſeipſo hominem falli. Fallunt autem ſeipſos iſti qui opinantur ſufficere ſibi ad ſalutem ut audiant verbum Dei quamvis illud factis non exſequantur, quia ſibi perſuadent & credunt ſe abſque præceptorum Dei obſervatione atque bonorum operum effectione placere Deo, & gratiæ ejus fructum conſequi poſſe: Interim ſpe ſua vana lactati, fruſtrabuntur, & ſcopum ſuum non aſſequentur, ac pro ſperata ſumma felicitate, miſeriam ſummam conſequentur.

Verſ. 23. *Quia.*] Aliam porro rationem affert, qua doctrinæ cœleſtis auditionem ſolam abſque operatione reprehendit, quod hoc ſit non tantum damnoſum, ſed etiam vanum: quod declarat ſimilitudine.

Si quis auditor ſermonis eſt.] Scilicet tantum, auditione ſolâ verbi Dei contentus: ut dictum verſu proxime præcedente.

Et non effector.] Quod proxime dixit, id declarat remotione rei oppoſitæ; quæ talis eſt ut auditio ad eam velut ſcopum tendere debeat, & ſine ea ſit inanis.

Is ſimilis eſt viro.] Id eſt homini generatim, ut ſupra ℣ſ. 12.

Conſideranti faciem generationis ſeu *nativitatis ſuæ.*] Id eſt faciem ſuam nativam per Hebraiſmum. Ita alibi vox generationis ſeu nativitatis ponitur pro eo quod eſt naturale. Ut Sap. 1. 14. & xiv. 26.

In ſpeculo.] Corpore aliquo denſo ac polito in quo radii rerum viſibilium & ex eis imagines earum repræſentantur: ſive id ſit naturale, ſive artificiale. Solent homines, ſpeculis admotis, imaginem ſuam in eis intueri, eo maxime fine, ut ſi quid in ea ſit emendandum quod emendare poſſint, id emendent.

Speculo ſimile eſt verbum Dei in quo hominibus deſcribitur & depingitur quaſi forma quædam, qualis debeat eſſe quiſque coram Deo: in hoc ſpeculo ſpirituali debet quiſque ſtatum ſuum quoad ſpiritum cum eo collatum ſpeculari, & ſi turpis ſit, eum corrigere.

Verſ. 24. *Conſideravit enim.*] Deſcribit ulterius quomodo homo iſte à quo ſumſit ſimilitudinem, in ſpeculo ſeſe fruſtra contempletur. Ponit autem verba præteriti temporis quum indicare velit quid fieri ſoleat. Ut ſupra ℣ſ. 11.

Seipſum.] Id eſt imaginem ſui, in ſpeculo expreſſam.

Et abiit.] Nempe poſtquam contemplatus eſt effigiem ſuam, otioſe, negligenter, nihil deinde agens ad ſui ac mendarum ſuarum emundationem, & emendationem, diſcedit à ſpeculo, fruſtratus fine debito. Simili modo ſumitur ſimilis vox *profecti*, Luc. 8. 14.

Et ſtatim oblitus eſt qualis erat.] Ita ſolet fieri, ut homo poſt effigiei ſuæ in ſpeculo repræſentatæ contemplationem, eâ relictâ mox obliviſcatur imaginis ſuæ propriæ: quum aliorum hominum faciei à ſe ſpectatæ imaginem facilius in memoria retineat. Id fieri videtur ideo, quod imago ſui in ſpeculo non directe ſed reflexe, proindeque levius repræſentata, levius etiam oculis & ſenſui interno imprimatur: adeoque non firmiter hæreat.

Ita homo ejuſmodi qui verbum Dei prædicatum tantum leviter & obiter audit, non autem de eo ad effectum deducendo diligenter meditatur, mox eorum quæ audivit obliviſcatur, ut vana ſit ejus auditio.

Verſ. 25. *Qui autem.*] Illi homini negligenti, opponit diligentem, contemplatorem verbi Dei, & exſequutorem, cum effectu utili.

Introſpexerit.] Quaſi extenſo collo & prono capite atque toto corpore inclinato cernuus, diligenter & accurate rem cernere & intueri volens. Ut Joh. 20. ℣ſ. 5. 1 Petr. 1. 12.

In Legem.] Nempe divinitus profectam, in verbo ejus declaratam, quæ docet quid ſecundum voluntatem Dei agere, quid vitare, & quomodo vivere debeamus.

Perfectam.] Hoc addit ne videatur loqui de Lege antiqua per Moſen populo Iſraëlitico tradita, quæ reſpectu habito præceptorum maxime ritualium, ad tempus latorum, erat imperfecta, & nihil ad perfectionem deduxit, ut dicitur Hebr. 7. 19. At Euangelium Chriſti, quod etiam Legis nomine non incommode nominatur, ut fit & Gal. 6. 2, ubi vocatur Lex Chriſti, quia in Euangelio Chriſtus Novi Fœderis Mediator, præſcribit etiam præcepta quædam hoc fœdus ſuſcipientibus obſervanda; eſt Lex perfecta, omnibus numeris abſoluta, perfectiora Moſaicis præcepta inſtituens, ut apparet ex Matth. cap. 5. & 6, & ad perfectiorem ſanctimoniam homines ducens: nec ſolum documenta perfectionis ſed etiam auxilia ſuppeditans.

Illam libertatis.] Altero epitheto nomini Legis addito, oſtendit à Lege Moſaica differentiam Euangelii Chriſti, & hujus præ illa præſtantiam. Lex Moſis ſevera, multa onera quaſi ſervilia hominibus imponebat, quorum ratio non apparebat, & ſerviliter homines tractabat: unde qui illi Legi ſubjecti erant dicuntur accepiſſe ſpiritum ſervilem, ad timorem, Rom. 8. 15. At Euangelium Jeſu Chriſti quanquam etiam leges præcipiat, & jugum quoddam hominibus imponat, tamen jugum iſtud Chriſti eſt ſuave, & onus leve, ut ipſe dixit Matth. xi. ult. Hinc dicitur Chriſtus nos in libertate jugo ſervili oppoſita conſtituiſſe Gal. 5. 1. Ad libertatem vocati ſumus: ſed cavendum eſt, ne libertatem in occaſionem carni convertamus, ibid. verſ. 13, quippe ſub Euangelio per legem Spiritûs vivifici, in Chriſto Jeſu, liberati ſumus à lege peccati & mortis Rom. cap. 6. 18, 22. & viij. 2.

Et permanſerit.] Nempe apud eam legem perfectam libertatis; ſi non tantum ut ad ſpeculum accedens ſpectandi cauſâ, mox recedat, ſed perſeveret in ea meditanda atque obſervanda, & in vitæ ſuæ actionibus ad ejus præſcriptum dirigendis.

Hic.] Nempe talis, qualis modo deſcriptus eſt.

Non auditor oblivionis.] Id eſt oblivioſus, per Hebraiſmum, ſicut œconomus ſeu diſpenſator injuſtitiæ,

ſtitiæ, id eſt injuſtus, & mammonas injuſtitiæ, id eſt injuſtus Luc. 16. 8 & 9. Auditor obliviosus dicitur qui non curat ea quæ dici audivit.

Factus.] Seu exiſtens, id eſt quia eſt, vel quum ſit. Affertur enim hic cauſa conſequentis.

Sed factor operis.] Qui ea quæ in Lege Chriſti perfecta præcipiuntur facienda, opere ipſo exſequitur, ut ex verbis fiant opera. *Operis* autem ſingulari numero dicit, quum non unum opus intelligatur, ſed plura opera bona, quorum tamen exercitium continuatum velut unum opus cenſetur. Ut & Rom. 2. 7. 1 Cor. 15. ult. & xvj. 10. vide & Marc. 13. 34, ubi opus pro muneris functione ponitur: ſicut & Joh. 4. 34.

Hic.] Rurſus idem antecedens reſumitur.

In facto ſuo.] Id eſt per ſeu propter factum ſuum, ſeu actiones ſuas, ex fide manantes, Legi Chriſti perfectæ convenientes. *In* ſæpe ſumitur pro *per:* ac non raro etiam ſignificat *propter.* Vide Matth. 6. 7. Luc. 10. 20. Joh. 8. 21. Act. 7. 29. 1 Cor. 4. 4. Gal. 1. 24. Eph. 3. 13. Philip. 2. 10. Hebr. xi. 2. & Jac. 1. 9. & 1 Petr. 4. 4, 14, 16.

Beatus erit.] Id eſt conſequetur beatitatem eximiam, cœleſtem æternam, ex gratia Dei; quem ad iſtius gratiæ finem reipſa conferendum permovent præter ejus miſericordiam etiam bona opera hominum fidelium, præceptis ejus obedientium, vide Matth. 24. 46, 47. & xxv. 34, 35. ſeqq. & Joh. 13 ℣. 17. Quamvis enim opera bona ſecundum Legem facta, non ſunt proprie cauſa efficiens beatitatis ſi in ſe ſpectentur, ut ſub Lege Moſis propoſitum videtur, de operibus exquiſite & plene obſervatis, abſque omni peccato, Levit. 18. 5. Rom. 10. 5, tamen in iis qui fidem veram habent, quando ex fide proficiſcuntur opera Euangelica ſunt medium conſequendæ ex gratia Dei, eximiæ beatitudinis.

Verſ. 26. *Si quis videtur religioſus eſſe.*] Quia tales quales ſuperius deſcripti ſunt ſermonis divini auditores negligentes, ſolent tum à ſeipſis tum ab aliis cenſeri religioſi, quando religionem Chriſtianam confitentur, ad congregationes Sanctorum frequenter accedunt, à ſceleribus manifeſtis ſunt immunes, & aliquid operis boni in ſpeciem faciunt; etiamſi alia præcipua negligant; Ideo S. Jacobus addit monitum utiliſſimum, quo iſtam opinionem inanem excutit.

Religioſus.] Id eſt Dei veri cultor verus.

In vobis.] Id eſt inter vos, qui pro Chriſtianis cenſemini. Sæpe *in* ponitur pro *inter*, ut Luc. 1. 25. loco poſter. cap. 22. 26. Joh. xi. 54. Act. 2. 29. vij. 44. xxiv. 21. 2 Petr. 2. 1. & alibi.

Non frenans linguam ſuam.] Monuerat ſupra ℣. 19, ut unuſquiſque ſit ad loquendum tardus; hic notat vitium oppoſitum, eorum qui linguam ſuam non cohibent à ſermonibus vanis atque malis; qui eam velut equum effrænem ſinunt currere quo libet. Tales ſunt qui vel aliis quibuſcunque, vel inprimis bona & utilia monentibus, maledicunt, convitiantur, cum iis rixantur, eos traducunt & calumniantur &c. & opinantur aliqui ſe non immerito quædam talia dicere, ex zelo quaſi religioſo. De quo latius loquitur S. Jacobus infra cap. 3.

Oportet linguam, membrum proclive ad dicendum etiam ea quæ non ſunt dicenda, cohibere, eique moderari: per rectam rationem atque prudentiam, præcipue ſecundum verbum Dei, vide 1 Petr. 3. 10. Linguæ effectus ſermo, qualis plerumque eſſe ſolet, eſt index animi, qualis ipſe ſit.

Sed ſeducens cor ſuum.] Quia opinatur ſe eſſe religioſum atque pium, & Deo placentem, quum non ſit revera quando tali vitio cum vera religione pugnante, laborat. Ita fallit ſeipſum, ut dictum ſupra ℣. 22. Vocula *ſed* non retinet hic vim ſuam propriam, ſicut & Rom. 5. 15. Gal. 2. 14.

Senſus eſt quaſi dicatur, is ſeducit cor ſuum, ſeu decipit animum ſuum, atque ſemetipſum. Vide ſimile dictum Gal. 6. 3.

Hujus vana [eſt] religio.] Fruſtra putat, per quædam quibus ſe religioni deditum eſſe oſtendit, officia, ſe Deo placere, ejuſque gratiam ad ſalutem obtinere poſſe. Nam etiam ex ſermonibus bonis homines juſtificabuntur, & ex malis condemnabuntur. Ut Matth. 12. 37.

Quod autem hic de lingua dicitur, id ſimiliter ad alia membra, ut oculos, manus, gulam &c. poteſt applicari.

Verſ. 27. Poſtquam religionem vanam hypocriticam, vitiis veræ pietati adverſis inquinatam, reprehendit, nunc docet quibus ex rebus potiſſimum velut ex effectis non vanis vera pietas agnoſci debeat.

Religio.] Id eſt cultus Dei, atque pietas. Intelligitur autem religionis praxis atque effectus, unde ea appareat.

Pura.] Id eſt ſincera ac munda, qualis eſſe debet.

Et impolluta.] Non inquinata & conſpurcata maculis, & labe turpi, ſicut veſtis honeſta incontaminata.

Apud Deum.] Id eſt coram oculis & conſpectu Dei Optimi Maximi, qui eſt ſupremus Dominus, ad quem debet ſpectare religio, eique ſeſe commendare, ita ut ipſi placeat, & apud eum aliquid valeat: atque ipſius exiſtimatione non humanâ, approbetur.

Et Patrem.] Vocula & hoc loco eſt expoſitiva: exponit enim quem intelligat per Deum, nempe eum qui eſt Pater: præcipue quidem Pater Jeſu Chriſti filii ſui unigeniti, ſed etiam Pater omnium ſuorum fidelium, qui filii ipſius vocantur: atque author veræ religionis. Simili ſenſu vocula & ponitur & alibi ſæpe. Ut 1 Cor. 15. 24. 2 Cor. xi. 31. Gal. 1. 5. Eph. 1. 3. 1 Theſſ. 1. 3. iij. 11. 1 Petr. 1. 3.

Sic de Chriſto ponuntur voces *Domini & Servatoris* 2 Petr. 3. 2, ubi ſenſus eſt, Domini qui eſt Servator.

Hæc eſt.] Id eſt in eo inter cætera potiſſimum conſiſtit, ex his maxime effectis agnoſcitur.

Viſitare.] Id eſt inviſendo, & cognoſcendo quid eis deſit & quo opus habeant, procurare ea quæ ipſis ſunt neceſſaria. Is enim eſt viſitationis effectus fructuoſus. Syrus Interpres hoc loco poſuit *curare.*

Pupillos.] Homines imbecillæ ætatis parentibus privatos: præſertim egenos, & ope indigentes, ut patet ex ſequentibus.

Et viduas.] Fœminas maritis privatas; quæ ſolent indigere conſilio & auxilio, & ſunt plerumque obnoxiæ injuriis. Tales pupillos & viduas defendi Deus præcepit, Eſa. 1. 17. Tales perſonas curavit Jobus vide cap. 31. 16, 17.

In afflictione eorum.] Maxime tunc cura talium eſt habenda quum affliguntur, & aliquid incommodi patiuntur, & maxime quum religionis cauſâ vexantur ab adverſariis, ut à miſeria liberentur.

Per ſpeciem iſtam & particularem effectum, ſignificat totum genus virtutis eximiæ nempe charitatis, ſine qua nihil valent cætera omnia. Vide 1 Cor. 13, quam qui præſtat, is Legem Dei implet, Rom. 13. ſ. 9. vide & 1 Tim. 1. 5.

Immaculatum.] Deſideratur conjunctio *&* quam aliqui addunt. Expoſito officio veræ religionis ac pietatis erga alios homines: addit officium hominis erga ſeipſum.

Immaculatum ſeipſum ſervare à mundo.] Quia mundus iſte immundus, id eſt tum homines huic ſeculo ac rebus terrenis addicti, tum res quæ in hoc mundo vigent & pro bonis habentur, ſunt velut maculæ & labes quibus homines coram Deo contaminantur atque polluuntur per peccata, ideo hæc cavere debet quiſque veræ pietatis amator. Vigent autem in hoc mundo & apud homines hujus mundi obtinent locum, cupiditas carnis, cupiditas oculorum & faſtus vitæ; de quibus 1 Joh. 2. 16: ab horum effectis turpibus cum peccato conjunctis, ſicut & ab aliis vitiis quibus dediti ſunt homines hujus mundi, debet homo vere pius ac verus Chriſtianus abſtinere & ſtudioſe vitare ne eis commaculetur.

Servare ſeipſum.] Id eſt cuſtodire diligenter. Innuit hominem pietatis veræ ſtudioſum, ipſum operam impendere & in eo elaborare, ut ab iſtis maculis liber ſit. Vide & 1 Joh. 5. 18.

Indicat S. Jacobus non conſiſtere veram religionem Deo placentem vel in ritibus atque ceremoniis, vel in ſermonibus ſpecioſis pietatem quandam præ ſe ferentibus &c.

CAPUT II.

Verſ. 1. POſt admonitionem ad verbi divini auditionem ſeriam ac fructuoſam, cum operibus religionis ac pietatis veræ indicibus conjunctam, nunc dehortatur à vitio cum vera pietate pugnante, nempe à proſopolepſia, & pauperum præ divitibus contemtu.

Fratres mei.] Compellat eos ad quos ſcribit & quibus monita iſta proponit, appellatione blanda, charitatis erga eos indice. Ut ſupra cap. 1. verſ. 2. & 16. & 19.

Ne in proſopolepſia.] Vocula *in* ponitur pro *cum*, ut ſæpe. Vide inter alia Matth. 16. 27. Marc. 1. 23. Luc. 1. 17, 44. IV. 32, 36. XIV. 31. Act. 1. 3. v. 23. vij. 14. & alibi, vide ſupra cap. 1. 6.

Proſopolepſia Græca voce ſignificat perſonæ ſeu potius faciei acceptionem, per quam notatur reſpectus vitioſus qualitatum quarundam in hominibus ad rem & cauſam non facientium. Vide annot. ad Act. 10. 34.

Hanc Deus jam olim prohibuit, in judicando, ne quis propter talia quæ ſunt extra cauſam quia ea præ altero habet, magni æſtimetur & abſolvatur, alter autem qui eis caret, ſpernatur & damnetur immerito: ut reſpectu habito divitiarum, vel paupertatis. Vide Levit. 19. 15. Deut. 1. 17. Eadem reprehenditur Proverb. 24. 23. xxviij. 21. Sir. 42. 1. & Joh. 7. 24. Judæ 16. Non eſt quidem inconveniens ut debitus honor major præ aliis tribuatur aliquibus, ut in magiſtratu conſtitutis, & genitoribus, modo ne alii præſertim pii atque probi contemnantur & indigne tractentur.

Dicitur autem hic numero plurali *in proſopolepſiis*, quia ſunt plures ejuſmodi reſpectus, non tantum quod aliquis ſit dives vel pauper, ſed etiam quod bene veſtitus vel non, genere nobilis, vel ignobilis, civis vel peregrinus, formoſus vel deformis, eruditus vel ineruditus, cognatus aut amicus, vel ignotus & alienus &c. Aut etiam ideo pluraliter hoc enunciatur, quia ſunt ejuſdem peccati plures actus, ut Matth. 15. 19. Marc. 7. 21, 22. Rom. 13. 13. 1 Petr. cap. 2. 1.

Habete fidem.] Id eſt fidei profeſſionem, vel religionem. Nomen fidei ponitur interdum pro doctrina de fide ſeu religione Chriſtiana, ut Act. 6. 7. Rom. 16. 26. Gal. 1. 23. iij. 2, 5. Judæ 3. & 20.

Si fides plena viva ſalvifica intelligeretur, ea nullo modo conſiſteret cum proſopolepſia & contemtu pauperum, ſicut nec cum aliis peccatis. Sed fidei profeſſio poteſt aliquomodo haberi cum proſopolepſia: at nequaquam convenit ut ita habeatur: quia ſic religio non erit pura neque immaculata, qualis debet eſſe in iis qui Deo placere volunt, & qualis deſcripta eſt ſupra cap. 1. 27, ſed erit polluta & contaminata per iſtam maculam vitioſæ proſopolepſiæ.

Domini noſtri Jeſu Chriſti.] Indicat quam fidem intelligat, nempe quam Jeſus Chriſtus docuit, vel quæ doctrinæ Chriſti aſſentitur, aut quæ in Jeſu Chriſto collocatur. Ita fides Chriſti ponitur etiam Rom. 3. 22. Gal. 2. 16. Eph. 3. 12. De nomine Jeſu Chriſti videatur annotatio ſupra ad cap. 1. 1.

Addit ei epithetum *Domini noſtri*, quia Jeſum Deus fecit Dominum, Act. 2. 36. nempe cœleſtem: qui eſt Dominus omnium Act. 10. 36, qui in hoc & mortuus eſt, & reſurrexit atque revixit, ut & mortuis & vivis dominetur Rom. 14. 9. At peculiariter eſt Dominus eorum qui eum pro Domino ſuo agnoſcunt, quales ſunt Chriſtiani. Hinc ab Apoſtolis Chriſtianos alloquentibus ita deſcribitur, quod ſit Dominus noſter. Ut Act. 20. 21. Rom. 5. 1. 1 Cor. cap. 1. 2, 7, 8, 9, 10. 2 Cor. 1. 3. Gal. 1. 3. Eph. 1. 3. vj. 24. &c. 1 Petr. 1. 3. 2 Petr. 1. 14. iij. 18. & alibi. Huic igitur Domino noſtro ſervire, ejus præceptis obedire, eumque imitari debemus.

Gloriæ.] Hoc nomen poteſt referri ad *fidem*, ut intelligatur fides de gloria Jeſu Chriſti, quam poſt paſſiones ſuas eſt conſequutus, vide Luc. 24. 26. Nam gloriæ Chriſti quam ei poſt reſuſcitationem à mortuis Deus dedit, 1 Petr. 1. 21. Act. 3. 13, innititur tota religio Chriſtiana.

Sed potius videtur ita exponendum, ut ſit epithetum Chriſti, qui dicitur Dominus gloriæ, per Hebraiſmum, id eſt glorioſus; ſicut & 1 Cor. 2. 8. & Act. 7. 2, Deus Altiſſimus vocatur Deus gloriæ: & alibi Rex gloriæ Pſal. 24. 7. ſeqq.

Jeſus olim dum ad homines venit in carne pauper apparens & humilis, fuit à pleriſque contemtus, & ignominioſe tractatus, ſed poſtea eſt gloria & honore coronatus Heb. 2. 9. Itaque etiam ejus ſervi quamvis

pauperes

pauperes ſint in hoc mundo, quamvis viles appareant, tamen non ſunt contemnendi. Qui enim Jeſu Chriſti ſervus fidelis eſt, is erit ejus gloriæ particeps.

Verſ. 2. *Si enim.*] Moniti hujus rationem affert, indicans ſe cognoviſſe quod in Eccleſiis iſtorum obtineret iſte perſonarum delectus vitioſus: & deſcribens per hypotypoſin in quo is conſiſtat.

Ingrediatur in Synagogam veſtram.] Nomen Synagogæ Græcum ſignificat congregationem; quo nomine uſitate notantur conventus ſacri Judæorum, ut Matth. 4. 23. IX. 35, & alibi paſſim. Sed S. Jacobus ſcribit ad eos qui ex Judaiſmo ad Chriſtianiſmum acceſſerant; ergo hic Chriſtianorum Eccleſia ſeu cœtus vocatur Synagoga, ubi religionis exercendæ cauſâ congregabantur.

Vir aureum geſtans annulum vel *aureos annulos.*] Nam vox Græca compoſita, tam hoc quam illud notare poteſt, cum digiti vel digitorum connotatione. Apud Græcos & Romanos olim moris erat ut primum à Legatis deinde à Senatoribus & equitibus geſtarentur annuli, honoris & ornatus gratiâ, atque etiam ſigillandi cauſâ. Et quidem ſucceſſu temporis non tantum unus ſed plures in pluribus digitis circumferebantur: ut ex Seneca & Plinio patet.

In veſte ſplendida.] Sive candida, quæ ſignum lætitiæ, ſive alias materiæ & coloris fulgentis, ut purpurea.

Deſcribit hominem divitem, & divitias etiam cultu externo oſtentantem. Videtur autem loqui de homine non Chriſtiano: tum quod Chriſti ſervo modeſto non conveniat talis ornatus externus ſplendidus, ſuperbus atque luxurioſus, qui etiam fœminis, alioqui tali ornatui magis addictis, eſt interdictus 1 Tim. 2. 9. & 1 Petr. 3. 3, tum quod infra ℣. 6 & 7, in afferendis rationibus cur divites iſti non ſint præ aliis hominibus magnopere honorandi, deſcribantur ii à talibus moribus qui Chriſtianis adſcribi non poſſunt. De tali ergo homine hîc loquitur qui ex curioſitate cœtum Chriſtianum viſeret, ut quid ibi ageretur ac diceretur cognoſceret.

Ingrediatur autem & pauper.] Sive eodem tempore, ſive alio. Per pauperem iſtum intelligitur hic talis qui ſit ex numero Chriſtianorum; nam hunc contemnere multo gravius eſt peccatum; quod idcirco poſtea acriter reprehenditur & inter peccata capitalia recenſetur.

In ſordida veſte.] Vel ex materia vili confectâ, quamvis alias mundâ, vel jam lacerâ, aut etiam maculis aliquibus conſpurcatâ.

Verſ. 3. *Et inſpiciatis in eum qui fert veſtem ſplendidam.*] Ejus ſplendorem oculis objectum admirantes.

Et dicatis ei: Tu ſede hîc pulchrè.] Indicatur exhibitio honoris per collocationem in loco honorato.

Et pauperi dicatis.] Vocula & ponitur hoc loco pro *ſed* vel *autem*, ut ſæpe.

Tu ſta illic.] Indicium contemtûs eſt jubere aliquem in conſeſſum venientem ſtare: præſertim in angulo aliquo à locis honoratis remoto.

Aut ſede hic ſub ſcabello meo.] Et is contemtus eſt non levis, ſi quis aliquem in loco infimo, ut ſub loco quem pedibus ſuis calcat, atque in terra vel pavimento non in ſedili jubeat aſſidere.

Verſ. 4. *Et.*] Vocula iſta conjunctionis copulativæ videtur hoc loco redundare, more Hebræo, ut Gen. 22. 20. XXIX. 9, 13. Exod. 1. 16. XXXIJ. 34. Lev. 7. 20. Deut. 19. 17. XXX. 3. Matth. 15. 5. XXVIIJ. ℣. 9. & alibi, vel poni pro *tunc*, ſicut Levit. 12. 8. Matth. 8. 4. Luc. 2. 28. Act. 8. 36. & alibi, vel ita ut cum antecedente connectat conſequens enunciati connexivi.

Non dijudicaſtis.] Id eſt annon dijudicaſtis? per negationem concepta interrogatio, valide affirmat, ſicut & infra ℣. 5 & 6 & 7. Verbum iſtud quod alias ſignificat dijudicare, hoc loco notat cum delectu & proſopolepſia de qua initio hujus capitis dictum eſt, diſcernere, unum alteri præferendo. Hoc ſenſu verbum iſtud ponitur Act. 15. 9, & nomen ab eo deductum Rom. 14. 1. Negatur autem hoc facere ſapientia deſuper veniens, infra cap. 3. 17.

Intelligitur hic talis dijudicatio ſeu diſcriminis obſervatio, quæ fit immerito, ex affectu carnali; qualis non convenit piis Chriſtianis.

In vobiſipſis.] Id eſt apud vos ipſos. Ita *in* ſumitur pro *apud*, Luc. 16. 15. Act. 2. 29. XVIIJ. 11. & alibi.

Et facti eſtis Judices cogitationum malarum.] Id eſt judices non recte ſed maligne judicantes, malas cogitationes habentes: ſeu mala cogitantes: per Hebraiſmum, ut Luc. 16. 8, œconomus injuſtitiæ, & ibidem verſ. 9, mammonas injuſtitiæ, & cap. 18. 6, judex injuſtitiæ, id eſt injuſtus.

Per cogitationes malas intelliguntur hoc loco cenſuræ vel ſententiæ decernentes, quæ fiunt contra æquum & bonum, ex judicio perverſo; nempe, ille qui divitiis abundat, quæ ex veſtitu ſplendido apparent, eſt honorandus, quia ſi gratiam exhibere velit, juvare poteſt, ſin autem offendatur, poteſt ulciſci atque nocere: iſte autem contra: poteſt ſecure contemni quia eſt inops atque egenus.

Tales pravas cogitationes inconvenientes, quibus homo non ex ſeipſo & dotibus internis, ſed ex rebus externis, ut veſtibus, & aliis ſimilibus æſtimatur, velut equus ex phaleris, merito viri ſapientes etiam inter Ethnicos reprehenderunt: multo magis Chriſtiani pii debent eas averſari: quia nec divitiæ faciunt aliquem honeſtum, ideoque honore dignum, nec paupertas facit quempiam inhoneſtum, ideoque honore indignum.

Verſ. 5. *Audite.*] Attentionem conciliare ſtudet ſermoni ſuo: & indicat ſe dicturum aliquid bene notandum.

Fratres mei dilecti.] Benevolentiam eorum captat iſta blanda compellatione, ut ſupra cap. 1. 16. & 19.

Nonne.] Proprie in textu Græco *non*, ſed quum ſit interrogatio, ſignificat *annon*, & per negationem valide affirmat, ut verſ. proxime præcedente.

Deus.] Ille rerum omnium Dominus ſupremus, cui nos ut ſervi ejus, accommodare noſmet debemus, eumque quantum poſſumus imitari.

Elegit.] Ex aliorum hominum numero, ut ſibi placentes, ad ſalutem æternam poſſidendam deſtinavit, ac nomina eorum in libro vitæ inſcripſit.

Pauperes mundi hujus.] Qui reſpectu bonorum mundanorum ac terrenorum, ut pecuniarum aliarumque divitiarum ſunt egeni, atque inopes. Tales fuerunt plerique primi Chriſtiani, ut indicatur 1 Cor. 1. 26, 27, 28, viles & contemti apud homines hujus mundi: & ideo minus impedimenti habentes ad ſuſcipiendam religionem Chriſti, qui & ipſe in mundo pauper fuit, qui etiam miſſus eſt ad Euangelium pauperibus annunciandum. Vide Luc. 4. 18, utpote aptioribus ad viam arctam ineundam. Quum divites valde difficulter ingrediantur in regnum Dei, præſertim qui volunt diteſcere 1 Tim. 6. 9, & qui confidunt in divitiis Marc. 10. 24.

Divites in fide.] Egregie opponit paupertati iſtorum carnali, divitias ſpirituales, multo præſtantiores divitiis carnalibus.

Quoniam autem verbum eligendi hic ſumitur de ea electione qua ex numero vocatorum majore pauci eliguntur electione poſteriore atque firmiore, qui non tantum Euangelio ſibi prædicato aſſentiuntur, idque profitentur, ſed etiam ex ejus præſcripto ſeſe gerunt, ideo ſenſus erit *qui ſunt divites in fide.* Nam ut Joh. 1. 12 dicitur, de iis qui ſuſceperunt ſermonem illum, id eſt Chriſtum, quod eis credentibus in nomen ipſius dederit poteſtatem ſeu jus ut fiant filii Dei; nempe immortales & hæredes Dei in cœlo: Ita electio firmior ad vitam æternam in talibus locum habet qui jam ſunt divites in fide.

Hîc divitiæ ſpirituales collocantur *in fide:* per quam fidem hoc loco non intelligitur ſolus religioni Chriſtianæ adhibitus aſſenſus, vel profeſſio fidei ac religionis; nam talem habens Angelus Eccleſiæ Laodicenæ, qui ſibi videbatur dives, dicitur eſſe pauper, Apoc. 3. 17. Sed per fidem intelligenda eſt hîc fides viva, *efficax per charitatem*, quæ ſola valet in Chriſto Jeſu, ut dicit S. Paulus, Gal. 5. 6. Hæc fides quando ut bona arbor producit ex ſe fructus bonorum operum, tunc homines fiunt ſpiritualiter *divites, in operibus bonis*, ut dicitur 1 Tim. 6. 18. Eſt autem ipſa quoque iſta fides donum Dei, vide Eph. 2. 8. & Philip. 1. 29, quatenus Deus & occaſionem ac materiam ejus offert, & auxilium ad eam affert hominibus; non tamen otiantibus, ſed id quod ex ſua parte agere debent, agentibus.

Et hæredes regni.] Magnæ divitiæ ſpirituales ad quas Deus pauperes mundi probos admittit, conſiſtunt in fide vera; ſed majores adhuc ſunt eæ ad quas iſta fides acceſſum parat, nempe poſſeſſio atque hæreditas regni eximii. Ad quod regnum etiam ut ad fidem Deus eligit pauperes hujus mundi, eo modo atque ordine, ut ſi ſint vera fide divites, poſtea fiant ditiores poſſidendo iſtud regnum: & quidem poſſeſſione firma, hæreditaria.

Per nomen *regni* intelligitur hic regnum illud excellens, nempe regnum Dei, ſeu regnum cœleſte per quod denotatur felicitas illa eximia ſumma, fidelibus Dei deſtinata: quæ ita vocatur ob ſimilitudinem cum ſtatu regio, quo qui fruuntur abundare præ cæteris ſolent iis quæ bona cenſentur, ut divitiis, honore, & voluptatibus.

Hæc autem perfectiſſimo modo locum habent in cœlo, in vita æterna beatiſſima. Hoc regnum Dei aſſignatum eſt pro ſorte pauperibus, vide Luc. 6. 20. Quamvis autem omnes qui à Deo ex hoc mundo eliguntur ad gratiam fidei, eligantur etiam primo gradu ſimul ad gloriam regni cœleſtis conſequendam: tamen ita demum actu ipſo ad hujus regni hæreditatem admittentur, ſi in fide viva atque efficaci perſeverent.

Quod promiſit.] Nempe Deus per Jeſum Chriſtum, promiſſum regni iſtius ex gratia ſua conferendi dedit hominibus: quo promiſſo iſtius Regis cœleſtis, certitudo ſpei iſtius regni firmatur.

Diligentibus ipſum.] Non quibuſvis pauperibus, atque etiam fidem utcunque habentibus, regnum iſtud cœleſte à Deo promittitur, ſed tantum iis qui ipſum diligunt, ſub hac conditione. Quia Deus his qui ipſum diligunt miſericordiam exhibet Exod. 20. verſ. 6. Quid autem iſta dilectio Dei in ſe contineat, dictum eſt ſupra cap. 1. 12, ubi ſimilia verba habentur.

Quum ergo Deus pauperes potius ſibi elegerit, quam divites, hinc patet Deum non ſpectare divitias, neque ob eas homines æſtimare, neque ob paupertatem aliquos deſpicere; hinc vult inferre S. Jacobus, oportere ut Chriſtiani qui ſunt Dei filii, Deumque imitari debent, non honorent homines propter divitias, neque ſpernant propter paupertatem.

Verſ. 6. *Vos autem contumeliâ affeciſtis.*] In textu Græco proprie eſt *inhonoraſtis*, ſi ita Latine loqui liceret. Hujus contumeliæ & contemtus ſpecimen expreſſum eſt ſupra ℣. 3.

Pauperem.] Intelligit non unicum individuum, ſed genus pauperum. Indicat eos hac in re Deo eſſe adverſatos, dum quos is honorat, ipſi honore ſpoliant, & contemtim tractant: quod facere eos qui ſe pro filiis Dei gerunt, eſt valde inconveniens.

Hæc verba debuiſſent addi verſui quinto: ut demum à ſequentibus verſus ſextus inchoaretur.

Nonne divites.] Aliam rationem cur divites impii non debeant à Chriſtianis honorari præ pauperibus, affert à divitum infidelium factis improbis atque nefariis.

Potentiâ opprimunt vos.] Quia iſti de quibus loquitur divites, fidem in Chriſtum non tenent, ideo Chriſtianos ſolent vexare & tyrannice tractare, eos variis modis affligentes, ac perſequentes: nempe ut eos vel facultatibus ſpolient, vel in exſilium pellant, vel etiam verberibus ac cædibus in eos ſæviant: potentiâ ſuâ non in id à Deo ipſis conceſſâ abutentes, ita factum eſt Chriſti diſcipulis Act. 13. 50 & alibi. Talem divitum improbitatem in pauperes, deſcripſit etiam Siracides cap. 13. præſertim verſ. 3, 5, 6. & 21, 22.

Et ipſi trahunt vos in judicia.] Non tantum ipſi vos vi opprimere conantur, quantum poſſunt, ſed etiam ad conſeſſus judicum vel Judæorum vel Ethnicorum vos in jus rapiunt, litem intentantes, quamvis immeritis. Sicut Act. 16. 19, 20, ut juris prætextu vos affligant.

Verſ. 7. *Nonne ipſi blaſphemant.*] Id eſt probroſis & contumelioſis verbis afficere ſolent. Non eſt neceſſe ut à verborum proprietate diſcedendo exponatur, occaſionem blaſphemandi aliis præbent. Nam hic loquitur de divitibus non Chriſtianis: ut indicatum

catum ſupra ad verſ. 2. *Bonum.*] Præclarum atque eximium, non probris & contumeliis, ſed laudibus dignum.

Nomen invocatum ſuper vos.] Nempe nomen Jeſu Chriſti, à quo vos vocamini ſeu denominamini, Chriſtiani. Ita Jacobus ſeu Iſraël, dum filiis Joſephi filii ſui benediceret, dixit: *Vocetur in eis nomen meum* Gen. 48. 16, quod ſignificat vocentur à nomine meo: ſcilicet ut dicantur Iſraëlitæ. Sic Eſa. 4. verſ. 1, mulieres dicunt viro: *Invocetur nomen tuum ſuper nos*, id eſt vocemur à nomine tuo, uxores tuæ. Et Jer. 25. 29, de Jeroſolyma dicitur, quod hæc ſit *civitas ſuper quam eſt invocatum nomen Dei*, id eſt quod à Deo Jehova ſit denominata civitas Dei Jehovæ.

Ergo nomen Chriſti illius uncti à Deo in Regem populi divini, à quo ejus confeſſores & ſectatores Chriſtiani vocantur, iſti divites, Chriſtianiſmum ſpernentes, blaſphemabant, Chriſtum velut ſeductorem & impoſtorem traducentes atque exſecrantes. Indicat igitur Jacobus Apoſtolus, iſtos divites quamvis in hoc mundo inſignes, non eſſe dignos qui à Chriſtianis magnopere honorentur præ aliis hominibus, quum ſint tum Chriſtianorum oppreſſores, tum Chriſti ipſius Domini eorum, hoſtes.

Verſ. 8. *Si quidem legem perficitis.*] Id eſt præſtatis atque impletis ſeu obſervatis prout poteſtis: nempe ſi reſpectu ad legem de diligendo proximo latam, habito, id facitis, quod hominem divitem quamvis extraneum, imo vobis quantum ad religionem attinet inimicum, honoratis: Vel ſi hominem pauperem quamvis loco honorato non collocetis, tamen alioqui diligitis.

Legem regiam ſeu *regalem.*] Ita vocat mandatum Dei de charitate erga proximum, vel quia præter cæteras Dei leges, Chriſtus Rex noſter cœleſtis à Deo conſtitutus, iſtam de charitate legem præcipue commendavit Matth. 22. 39, 40. Marc. 12. 31, eamque ad perfectionem deductam, mandatum ſuum novum vocavit Joh. 13. 34. & xv. 12, unde etiam lex Chriſti vocatur Gal. 6. 2, vel potius quia lex iſta charitatis ipſa per ſe eſt excellens, ita ut ſuper alias leges regnum obtineat, & eas regat, præſcribens eis modum ſecundum quem debeant obſervari. Vide 1 Tim. 1. 5.

Secundum Scripturam.] Nempe ſacram, à Deo inſpiratam 2 Tim. 3. 16, quam primum Moſes velut Dei amanuenſis conſcripſit, & poſt eum alii viri Dei ſancti. Ita ſimpliciter & abſolute Scripturæ nomine poſito intelligi ſolent Sacræ Literæ, quia inter omnia ſcripta excellunt.

Diliges proximum tuum, ſicut teipſum.] Verba iſta juſſu Dei ſcripta ſunt à Moſe, Levit. 19. 18.

Diligere eſt amore benevolentiæ aliquem proſequi, ita ut quæ ei grata ſunt facere velis.

Proximus.] Apud Moſen intelligebatur frater, ſeu filius ejuſdem populi, ut in loco proxime citato vocatur. At ſub Chriſti Euangelio ſublato diſcrimine & delectu populorum atque nationum, quivis homo homini proximus eſſe cenſetur Luc. 10. 30, 33, 36, 37, ut proximus & alter pro eodem ſumatur Rom. 13. 8, 9, & ob idipſum quia eſt proximus, diligendus eſt.

Sicut teipſum.] Quilibet ſeipſum naturæ inſtinctu amat, & quæ bona videntur ſibi procurat: jubet autem Deus, ut ea quæ quiſque ſibiipſi fieri vult, etiam aliis hominibus, quamvis non omnino æqualiter; nam norma & menſura dilectionis erga alios, eſt dilectio erga ſeipſum, ut maxime ſibi proximum; tamen ſimiliter, ſimili modo & affectu faciat. Vide Tob. 4. 16. Matth. 7. 12. Luc. 6. 31.

Vocula *ſicut* non ſemper æqualitatem omninodam, ſed ſæpe ſimilitudinem tantum ſignificat, ut Matth. 5. 48. Joh. 17. 18, 22, 23. xx. 21. Eph. 5. 22. 1 Joh. 3. 3, 7.

Bene facitis.] Commendat id & approbat S. Jacobus, ſi iſti ad quos ſcribit, legem divinam de charitate erga proximum impleant, & ſi eam reſpiciant in eo quod faciunt, eos *benè*, id eſt recte atque ut decet & oporter, facere dicit: indicat ſi ita fiat, id eſſe non reprehendendum, ſed laudandum.

Verſ. 9. *Si autem.*] Non categorice aſſeverat eos hoc quod hîc notat vitium committere, ſed loquitur hypotheticè, ſub conditione.

Perſonam vel *perſonas accipitis.*] Id eſt habetis delectum perſonarum propter qualitates ad rem non pertinentes, ut eos quibus adſunt aliqua externa, ſicut divitiæ, honoretis ob illa, alios autem quia eis talia deſunt, ut pauperes, contemnatis: de quo vitio dictum eſt ſupra ad verſ. 1.

Peccatum operamini.] Facitis tranſgreſſionem legis divinæ, valde inhoneſtam atque inconvenientem, contra debitam proximi charitatem.

Redarguti à lege.] Ipſa lex Dei Moſaica contra quam hoc committitis, quam obſervare deberetis, vos peccati reos eſſe oſtendit. Hæc enim expreſſe vetat proſopolepſiam Lev. 19. 15. Deut. 1. 17. Hîc legi tribuitur actio talis qualis proprie non convenit niſi perſonæ. Multo magis autem lex Chriſti id quod pugnat cum charitate, damnat, 1 Joh. 3. 10, 14, 15. At talis proſopolepſia valde repugnat charitati.

Ut tranſgreſſores.] Qui velut lineas & terminos ac fines certos actionum, in lege deſignatos, tranſitis, & ſic legem Dei violatis, ideoque merito damnationi atque pœnæ obnoxii eſtis.

Verſ. 10. *Quiſquis enim* &c.] Occurrit objectioni: ne quis dicat, etſi unum peccatum contra legem committamus, tamen non ideo damnabimur, quando alioqui cætera legis mandata plura obſervamus. Dicit hoc non juvare tales, nec excuſare, vel à reatu liberare.

Totam legem.] Id eſt alia omnia legis præcepta, præter hoc quod mox excipitur.

Servaverit.] Servare legem, eſt id quod lex jubet facto ipſo præſtare.

Impingat autem.] Eſt metaphora, ſumta ab eo quando quis ambulans, ad aliquid pedem offendit, & labitur. Ita fit in via pietatis, quando quis officium non facit, ſed delinquit ac peccat; nempe voluntariè; non per ignorantiam aut imbecillitatem humanam, ſed dedità operâ, per malitiam atque contumaciam.

In uno.] Id eſt in una re ad legem pertinente, uno præcepto non obſervato, nempe ex capitalibus, qualium exempla verſu ſequente afferuntur.

Factus eſt omnium reus.] Id eſt æque erit obnoxius

maledictioni Dei, & damnationi, atque pœnæ, ac ſi omnia præcepta violaſſet. Nam ob unamquamque legis partem violatam, decernebatur maledictio, vide Deut. 27. 15, 16. & ſeqq. & univerſaliter pronunciatum eſt, maledictum ſeu exſecrabilem eſſe eum qui non manſerit in verbis legis ut faciat ea, ibid. verſ. 26, & quidem, ut additur Gal. 3. 10, *in omnibus* ſecundum ſenſum in Græca Veteris Fœderis interpretatione expreſſum. Omnis tranſgreſſio & inobedientia accipiebat juſtam retributionem Heb. 2. 2. Id eſt pœnam: & quidem in gravioribus capitalem, ut morte dira tranſgreſſor talis afficeretur.

Verſ. 11. *Qui enim dixit.*] Id eſt juſſit atque præcepit: ita enim verbum dicendi interdum ſumitur, ut Pſal. 33. 9. Job. 9. 7. Loquitur autem hic de Deo, legis per Moſen latæ authore. Ratio additur ejus quod proxime dictum.

Ne mœcheris.] Affert ex Decalogo præceptum ſeptimum de adulterio interdicto, Exod. 20. 14. & Deut. 5. 18.

Dixit &.] Vel etiam. Idem ille mandavit pariter.

Ne occidas.] Præceptum Decalogi ſextum, vetans cædem hominis Exod. 20. 13. & Deut. 5. 17. Tam hoc quam illud ab eodem authore Deo eſt interdictum atque vetitum, & tam hoc quam illud ſi quis violet, pœna ei eſt conſtituta.

Si autem non mœcheris.] Non committas adulterium, & cum aliena conjuge concubitum.

Occidas autem.] Et interim hominem interficias, vitâ ei violenter ademtâ.

Factus es tranſgreſſor legis.] Peccaſti contra legem Dei, dum hoc præceptum ejus violaſti, perinde ac ſi illud alterum violaſſes. Utrumque iſtorum pœna mortis puniebatur.

Indicat S. Jacobus ut ℣. 10 innuerat pariter puniendum eſſe eum qui vel contra unum præceptum Dei peccet ultro, ac in iſto peccato maneat, quam ſi contra omnia peccaſſet. Cujus rei ratio eſt quod is qui quum ſciat aut ſcire debeat Deum iſta præcepta mandaviſſe & ſanxiſſe, cum comminatione pœnæ in tranſgreſſorem, tamen aliquod eorum ſciens volens tranſgreditur, is ſpernit iſtum Legiſlatorem Deum atque ejus authoritatem vilipendit. Sicut igitur in uno præcepto eum contemnit, ita etiam ſi libeat, & ſi occaſio offeratur, in altero quoque ejuſdem præcepto violando eundem pariter contemnere eſt paratus. Omnia quippe præcepta unius à Legiſlatore profectæ authoritatis vinculo colligantur: hoc ſemel per unius præcepti violationem diſſoluto, etiam omnia quæ eodem continentur, diſſolvuntur.

Verſ. 12. *Ita loquimini.*] Tractationem de proſopolepſiæ vitio concludens, addit monitum quomodo ſe gerere debeant erga proximos, (quanquam id monitum etiam latius patet) ne ob legum divinarum tranſgreſſionem ſevere judicentur. Et ita quæ de lege Moſis proxime dixit, ad Euangelium, & ad id quod ſub eo eſt judicium, accommodat.

Loquimini.] Quia ſupra ℣. 3, indicavit loquelas ſeu ſermones iſtorum non rectos, diviti adulantes, pauperem autem contemnentes, ideo tales & his ſimiles ſermones vetat, & ut aliter prout decet honeſte loquantur, monet.

Et ita facite.] Tum dicta tum etiam facta & opera Chriſtianorum ſunt caute moderanda, ſecundum præcepta Dei & Chriſti.

Ut per legem libertatis judicandi.] Indicat Chriſtianos de dictis & factis ſuis eſſe judicandos nempe à Deo per Chriſtum num bene vel male egerint, vide Act. 17. 31. Rom. 14. 10. 2 Cor. 5. 10. Idque judicium futurum eſſe *per legem* ſeu ſecundum legem. Omne enim judicium juſtum debet ad legem aliquam ut normam ac regulam accommodari.

Sed memorat hîc *legem libertatis* quo indicat judicium iſtud de Chriſtianis & eorum factis ferendum eſſe non ſecundum legem Moſis, quæ erat lex ſervilis, ita cum hominibus agens ſicut cum ſervis & mancipiis, præſcribens eis mandata gravia maxima ex parte ad ſervitium externum & carnale pertinentia, ſub qua lege homines erant quoque ſervi peccati; ſed ſecundum aliam legem quæ eſt lex libertatis, nempe ſub Euangelio Chriſti, de quo vide ſupra cap. 1. 25. & Rom. 2. 16. Sub hac lege Euangelii Chriſti non tantum non habetur ullum diſcrimen perſonarum, ut reſpectu ejus quod alter ſit dives alter pauper, ſed æqualiter omnes judicantur: verum etiam Chriſtiani ſunt per iſtam legem ſpiritualem ac vitalem in Chriſto Jeſu liberati à lege peccati & mortis Rom. 8. 2, cujus legis liberæ ſpiritu qui reguntur ut filii Dei Rom. 8. 14, 15, non ſecundum carnem ambulare, ſed ut filios Dei liberos decet ultro ut homines ingenui voluntatem Dei facere debent. Et quamvis ſint ad libertatem vocati, tamen libertatem iſtam debent non convertere in occaſionem carni ad peccandum, ſed debent per charitatem ſervire alii aliis Gal. 5. 13: ne libertas degeneret in licentiam inconvenientem. Etſi non ſub lege ſervili ſunt Chriſtiani ſed ſub libertate gratioſa, tamen non oportet eos opinari ſe eſſe exleges ſeu omnibus omnino legibus ſolutos: nam & iſta ſub qua ſunt gratia Euangelica, eſt lex quædam, quamvis lex libertatis. Imo qui legem iſtam non ſervilem ſed liberalem, obſervatu non ita gravem, non obſervaverit, violaverit, tanto magis judicium ſeverum meretur.

Verſ. 13. *Nam judicium.*] Quia proxime mentionem fecit de judicio quo Chriſtiani ſunt judicandi, & monuit ut hoc judicium reſpicientes convenienter ſuæ vocationi ſeſe gererent, ideo nunc porro id confirmat & explicat, oſtendens iſtius judicii erga diverſos homines diverſa imo contraria effecta.

Judicium autem ſumitur ſimul pro eo quod judicii conſequens eſſe ſolet, nempe pro decreto à judice ferendo, & quidem pro decreto condemnatorio ſeu pro ipſa condemnatione eorum qui contra legem atque contra jus peccant.

Immiſericorditer ſeu *abſque miſericordia*, ſcilicet erit.] Id eſt ſeveræ condemnationis pronunciatio & ejuſdem exſequutio horrenda peragetur, à Deo per Chriſtum judicem, & per angelos ejus miniſtros.

Ei qui non fecerit miſericordiam.] Miſericordia, alias eſt affectus quo quis ægritudine animi afficitur ex opinione miſeriæ quam aliquis immerito patitur: ſed non raro ponitur pro effectu ſuo, id eſt pro beneficentia erga egentes exercita. Ut Geneſ. 19. 19. xxiv. 12. Matth. 5. 7. ix. 13. xxiij. 23 & alibi. Etiam hic intelligitur de præſtatione operum charitatis: quæ

quæ neglexerunt iſti qui per proſopolepſiam pauperes contemnebant. Tales qui opera charitatis ac miſericordiæ neglexerint, olim in judicio damnandos & graviter puniendos, docuit ipſe Chriſtus, Matth. 25.41,42,43. ut & Matth.18.35. Id enim tales merentur, ut ſicut ipſi cum aliis proximis ſuis agunt, charitatem eis debitam non exhibentes, ita etiam cum ipſis agatur.

Et.] Vocula iſta copulativa, hoc loco ſumitur pro adverſativa, *ſed:* ſic ut inter alia Mat.23.37. & *noluiſtis* Marc.7.24. *Et non potuit latere* Act.10.28. 2 Cor.4.7. xij.9. Hebr.10.38. Nam ei quod proxime dixit de immiſericordiæ effectu noxio, hic affert contrarium, de miſericordiæ effectu utili, per antitheſin.

Contra gloriatur miſericordia.] Et loquutio impropria, quando miſericordiæ quæ non eſt perſona tribuitur actio talis qualis perſonæ convenit, nempe gloriari. Sed miſericordia hoc loco per metonymiam adjuncti ponitur pro homine miſericorde. Is ergo quando opera charitatis exercuit erga proximos, qualia memorantur, Mat.25.35,36.

Gloriatur contra judicium.] Per judicium hic etiam intelligitur decretum condemnatorium à Deo per Chriſtum pronunciandum adverſus impios, cum pœna conſequente, ut paulo ante dictum. Contra id judicium velut contra adverſarium gloriatur miſericordia, id eſt homo qui miſericordiæ opera præſtitit, eatenus quatenus pœnas quas Deus immiſericordibus ſe inflicturum minatur, ipſe non metuit, ſolante eum conſcientia; imo tunc quando ii qui miſericordiæ opera neglexerunt, condemnati punientur, ille à damnatione & à pœna liber, evadet, atque gaudebit: propter promiſſum Chriſti Matth. 25.34. in ſe impletum. Vide etiam 1 Joh.4.17.

Verſ.14. Quia ſuperius verſu hujus capitis primo, loquutus eſt S. Jacobus de iſtis qui fidem in Dominum Jeſum Chriſtum ita habebant, ut ſimul cum ea haberent vitium proſopolepſiæ, atque hominibus pauperibus non exhiberent debitam charitatem, & quia proxime de miſericordiæ operibus ſermonem inſtituit; ideo hic porro de fide & operibus agit, ac docet fidem abſque operibus nihil prodeſſe. Occurrit objectioni; nam poterant iſti dicere, ſufficere ſibi quod fidem veram in Chriſtum ſuſceperint, per hanc fidem ſe gratiam Dei & ſalutem eſſe conſequuturos. Id hic refellit.

Quæ utilitas? ſcilicet eſt.] Interrogatio iſta habet vim negationis, ut ſupra ℣ſ. 6 & 7. Indicat nullam eſſe ex eo utilitatem nullum commodum: propter quæ tamen homines prudentes omnia agere convenit. Intelligitur autem utilitas ſpiritualis, ad ſalutem, de qua mox hoc ipſo verſu, id declarans, loquitur.

Fratres mei.] De hac compellatione amica, vide ſupra cap.1.16.19. & 2.5. ſubinde eam addit monitis præſertim cum reprehenſione conjunctis, ac proinde aliquomodo amaris ſed ſalutaribus, ut indicet ſe quæ dicit ex fraterna erga ipſos charitate, eorum boni cauſa dicere.

Si fidem dicat quis [ſe] habere.] Per *fidem* hic intelligitur perſuaſio de eo quod quæ in Dei verbo continentur ſint vera: & quia ad Chriſtianos ſermo eſt, notatur aſſenſus doctrinæ Chriſti omnibuſque ejus Articulis adhibitus, cum ejus profeſſione.

Dicat quis ſe habere.] Id de ſe prædicet & jactet, atque inde glorietur, ut de re bona, ac Deo placente. Et ſane res bona & Deo placens eſt habere iſtam fidem, ſed non ſufficiens, niſi quis habeat ſimul etiam ea quæ hanc fidem comitari debent, de quibus ſtatim. Non eſt ea vis in verbo *dicat*, ut intelligatur aliquis tantum ore fidem jactare, atque profiteri ſed falſo, ita ut eam reipſa non habeat. Nam etiamſi habeat talem fidem quæ conſiſtit in aſſenſu doctrinæ Chriſti ut veræ adhibito, ſi non progrediatur ad opera bona, de quibus ſtatim additur, hoc ei nihil proderit.

Opera autem non habeat.] Nempe opera non quælibet ſed bona, ſeu actiones honeſtas, Deo & Chriſto placentes, ab eo in verbo ipſius præſcriptas: quæ ex fide vera ut ex arbore bona fructus boni produci debent.

Num poteſt illa fides ſalvare eum?] Etiam hæc interrogatio habet vim negationis: ſicut hujus verſus initio. Senſus eſt, non poteſt &c.

Illa, fides.] Articulus Græcus præfixus indicat intelligi eam fidem de qua antea dictum, quæ non habet annexa ſibi opera bona.

Salvare ſeu *ſervare.*] Id eſt conciliare liberationem ab exitio extremo, & conſequutionem ſummi boni, nempe vitæ æternæ. Vide ſupra cap. 1. verſ. 21. Nam alias ſolus Deus ſervat per Jeſum Chriſtum filium ſuum Servatorem noſtrum. Sed dicuntur interdum ſervare iſta quæ ſunt media ad ſervandum. Chriſtus ſæpe iis qui quum ægri eſſent liberationem ex ægritudine ab eo petebant, dixit *fides tua te ſervavit.* Sed per fidem intelligebat perſuaſionem firmam de ejus potentia atque bonitate: & ſervationem accipiebat de illa quam iſti poſcebant à morbis liberatione. Vide Matt.9.22. Marc.10.52. Luc.17. 19. Quanquam Luc.7.50. ſimilia verba uſurpavit de fide remiſſionis peccatorum præteritorum, atque à pœnis eorum, liberationis, ſed de fide tali quæ fiduciam firmam denotat, quæque fuit comitata bonis operibus charitatis, ut ibidem patet. Ibi ergo etiam ſervatio ſeu ſalus intelligitur de ea quæ eſt à pœna peccatis aſſignata id eſt à morte æterna, liberatio.

„ Ad iſtud verbum *ſervare* annotavit recte Piſca-
„ tor, in Scholiis, & per conſequens juſtificare, co-
„ ram Deo, loquitur ergo deinceps Jacobus de juſti-
„ ficatione hominis coram Deo. Hæc ille.

Quamvis autem Paulus Apoſtolus gentium, doceat homines ſub Euangelio ac Novo Fœdere per Chriſtum juſticari ex fide abſque operibus, in Epiſtolis ad Romanos, & ad Galatas; tamen obſervandum eſt, primo Paulum ibi adverſus Judæos & judaizantes Legem Moſis ejuſque obſervationem ut neceſſariam inter Chriſtianos ex gentibus converſos, urgentes, diſputare.

Deinde Paulum non de omnibus omnino operibus à juſtificatione excludendis loqui, ſed de *operibus legis*, nempe illius per Moſen traditæ. Vide Rom. 3. 28. Gal. 2. 16. Et opera legis eum intelligere talia qualia ſub lege Moſaica requirebantur ſi quis ex iis juſtificari vellet, nempe opera perfecta plena & perpetua, abſque ullo delicto, & meritoria;

gratiam Dei excludentia, non autem opera Euangelica ex fide in Chriſtum manantia. Præterea loqui Paulum de juſtificationis initio, quando quis fidem in Chriſtum ſuſcipit: incluſo propoſito obedientiæ: non autem de eo quo juſtificatio iſta poſt fidem ſuſceptam conſummatur, & ſalutis effectu ipſo dandæ certitudo completur. Recte etiam Auguſtinus, in Quæſtionib. 83. quæſtione 76. agnovit: Non eſſe ſibi contrarias iſtorum duorum Apoſtolorum Pauli & Jacobi ſententias, de fide & operibus; quia ille dicit de operibus quæ fidem præcedunt, iſte de iis quæ fidem ſequuntur, ſicut etiam ipſe Paulus multis locis oſtendit. Denique notandum eſt, Paulum fidem intelligere non eam quæ tantum verbis Dei ut veris aſſenſum præbeat, & ultra non progrediatur: ſed talem fidem cujus ope homines in novitate vitæ ambulent, ac peccato mortui, Deo vivant, & membra ſua exhibeant arma juſtitiæ Deo, ut non ſecundum carnem ambulent, ſed ſecundum ſpiritum, ut ſpiritu actiones carnis mortificent, ſi vivere velint. Vide Rom. 6. 4, 6, 11, 13. viij. 1, 4, 13. Et talem fidem in Chriſto ſolummodo valere, (nempe ad ſalutem) quæ ſit efficax per charitatem Gal. 5. 6, quod ipſum alibi declarat per obſervationem mandatorum Dei 1 Cor. 7. 19. Et docet pietatem (quæ certe abſque operibus bonis non eſt) eſſe ad omnia utilem, ac habere promiſſionem vitæ non tantum præſentis ſed & futuræ 1 Tim. 4. 8. Et bonis operibus eſſe ſtudendum, quia ſunt bona & hominibus utilia, id eſt ſalutaria Tim. 3. 8. His bene expenſis, facile eſt intelligere Paulum & Jacobum non diſcordare. Obſervandum tamen eſt Jacobi dictum intelligendum eſſe de eo homine qui poſt ſuſceptam fidem habet tempus ad opera bona actu exſequenda. Nam alioqui ſi talis temporis defectu impeditus ad opera non progrederetur, abſque ſua culpa, ut ſi mox moreretur, is per fidem operari paratam ſeu bonis operibus fœtam quamvis ea nondum parientem, à Deo cor & animum ejus ſpectante ſervaretur.

Verſ. 15. Fidei operibus deſtitutæ inutilitatem porro declaraturus, affert ſimilitudinem de charitate erga proximum non efficaci, ideoque inutili.

Si autem, vel quodſi, *frater.*] Id eſt vir ejuſdem religionis Chriſtianæ conſors, ejuſdem Dei Patris cœleſtis filius, ejuſdem ſocietatis in corpore Chriſti, membrum.

Aut ſoror.] Fœmina, ſimiliter Chriſtiana, ejuſdem Dei Patris filia: quibus proinde ob tam arctam amicitiam ſpiritualem, debet charitas non vulgaris exhiberi.

Nudi exiſtant.] Carentes veſtitu commodo, quo corpus ſuum tegant. Interdum nudi ſumuntur pro male veſtitis, nec ſatis contra aëris injurias tectis. Ut 1 Sam. 19. 24. Eſa. 20. 2. 2 Cor. xi. 27.

Et.] Quædam exemplaria habent *aut*. Poteſt fieri ut quis non utroque hic memorato defectu afficiatur, ſed tantum alterutro: quanquam etiam utrumque egenos mendicos afficere ſolet.

Deſtituti fuerint quotidiano victu.] Prius memoravit eos qui indigent amictu, nunc eos memorat qui egent & carent victu neceſſario, quo homines opus habent quotidie ad vitam hanc mortalem ſuſtentandam. Tales autem qui præſertim non ſua culpa in egeſtatem miſeram atque defectum victûs & amictûs incidunt, præcipue ſi ſint fideles ſervi Chriſti, juſtum eſt & charitatis debitæ officium, ut ab iis Chriſtianis qui eos juvare poſſunt, juventur, atque è miſeria liberentur. Vide Luc. 3. 11. & 1 Joh. 3. ℣. 17. Qui talibus benefacit velut membris Chriſti, is ipſi Chriſto benefacere cenſetur. Matth. 25. 35, 36, 40. & contra 42, 43, 45.

Verſ. 16. *Dicat autem aliquis eis ex vobis.*] Introducit quempiam ex iſtis qui charitatem verbis non rebus teſtantur egentibus.

Abite in pace.] Formula Hebræorum uſitata dimittendi cum valedictione. Ut 1 Sam. 1. 17. xxv. 35. Marc. 5. 34. Luc. 7. 50. Velut ſi quis dicat, Deus vobis ſit propitius, vel adjuvet vos.

Caleſcite.] Seu calefiatis nudi ſitis, ut dictum eſt verſ. proxime præcedente, id eſt male veſtiti, nec muniti contra frigoris injurias, opto vobis ut alicubi per tegumenta ac veſtimenta, data à quopiam, calorem acquiratis, quo refocillemini.

Et ſaturamini.] Quum deſtituti ſitis victu, ut ſupra dictum, opto ut vobis ab aliquo alio detur cibus, quo famem pellatis, ac vires corporis reficiatis. Hæc verba non dici eo ſenſu quaſi is qui hæc dicere introducitur optet eos à ſe ac ſuo beneficio ut calefieri, ita & ſaturari, apparet ex mox ſequentibus.

Non detis autem eis quæ neceſſaria [*ſunt*] *corpori.*] Ut victum, & amictum, quibus opus eſt ad corpus iſtud mortale ſuſtentandum, Matth. 6. 26. 1 Tim. cap. 6. 8.

Quæ [*erit*] *utilitas?*] Iſta cujuſdam charitatis ac favoris conteſtatio, verbalis non realis, non ſolum iſtis egenis nihil proderit, ſed etiam iſti qui eam verbis tantum declarat non factis: quod magis ad ſcopum Jacobi hîc propoſitum facit, vide ſupra ℣. 14. Significat talem charitatis declarationem, nec laudem humanitatis ac beneficentiæ, nec remunerationem charitati promiſſam à Deo afferre: quoniam iſta non eſt ſolida ac ſincera charitas, utpote quæ ſit tantum ſermone & linguâ, non etiam opere ſicut deberet, vide 1 Joh. 3. 17, 18. Et tamen etiam hodie non pauci quamvis divites, dum homines egeni eleemoſynam ſeu ſtipem ab eis precario rogant, ſimiliter eos amicis dictis non autem factis proſequi atque opis vacuos dimittere non erubeſcunt.

Verſ. 17. *Ita &* vel *etiam.*] Hæc verba indicant, ea quæ duobus verſibus proxime præcedentibus dicta ſunt, allata eſſe tantum eo fine ut propoſitus ſermo de fide abſque operibus, per comparationem ac ſimilitudinem, charitatis cujuſdam verbalis abſque effectu reali, declaretur atque illuſtretur: quod nempe tam illa quam iſta ſit inanis.

Fides ſi non opera habeat.] De quali fide dictum ſupra ℣. 14.

Mortua eſt per ſe.] Id eſt ſi tantum in veritati aſſentiendo, eamque profitendo conſiſtat, interim autem non ſit operoſa ſeu bona opera ſibi adjuncta non habeat, eſt inſtar trunci aut cadaveris: id eſt nihil omnino valet ad id ut conferat quidpiam ad vitam æternam ac ſalutem ex Dei gratia obtinendam. Vide dicta ſupra ad ℣. 14.

Verſ. 18. *Sed dicet quis.*] Hæc verba quamvis

per

per modum objectionis proponi videantur, tamen non continent revera contra ea quæ antea dicta ſunt objectionem: nam id ex verbis ſubſequentibus elici non poteſt. Affertur hic nova confutatio iſtius hominis qui de fide deſtituta operibus fruſtra gaudet aut gloriatur. Quaſi dicat; Imo poteſt quis Chriſtianus pius, jure merito tali homini ut eum confutet ita dicere.

Tu, fidem habes.] Id eſt profiteris te habere, ita ut etiam tibi perſuadeas te ob iſtam fidem Deo placere, ejuſque gratiam eſſe conſequuturum.

Et ego, id eſt ego autem, *opera habeo.*] Nempe bona, qualia fidelibus Chriſti ſunt præſcripta, ut efficiantur.

Oſtende mihi fidem tuam.] Id eſt proba & confirma evidenter te fidem ſalvificam qualis in Chriſtiano fideli requiritur, habere.

Ex operibus tuis.] Id eſt profer & exhibe opera qualia facis, ut ex eis cognoſcatur fides tua qualis ſit; utrum plene bona & ſalutaris, annon? ſicut ex fructibus arbor cognoſci ſolet: quum arbor bona bonos fructus proferat, malos autem mala, Matth. 7. 17, 18. Quum igitur tu non facias opera bona, hinc apparet te fidem vere & plene bonam non habere.

Aliqua exemplaria Græca hoc loco pro iſtis vocibus *ex operibus tuis*, habent *ſine operibus tuis.* Hæc lectio videtur huic loco eſſe convenientior: quia ſuperius dictum eſt de fide tali quæ eſt abſque operibus, ſeu quæ non habet adjuncta ſibi opera bona verſ. 14 & 17, & quia id requirit antitheſis ſequentium. Quanquam utriuſque lectionis ſenſus eodem redit. Nam & prior innuit illum hominem non poſſe fidem ſuam oſtendere ex operibus ſuis, proinde idem valet ac ſi dicatur, illum opera bona non habere.

Et ego.] Id eſt ego autem, contra, (nam vox & hic ſumitur pro *ſed* ut ſupra verſ. 13.

Oſtendam tibi ex operibus meis fidem meam.] Quum reipſa poſſim monſtrare me opera bona pia qualia Deus requirit, Euangelio Chriſti conformia, exercere, inde tibi probabo me fidem veram in Deum & in Chriſtum habere; ex effectis cauſam à qua ea manant demonſtrabo. Quum enim fidei verę ſumma ſit, *credere quod Deus ſit, & quod ſit remunerator eorum qui ipſum quærunt* Hebr. xi. 6, id eſt obediendo ei & quæ ipſi placent faciendo, favorem ejus ambiunt, ex tali fide cum fiducia juncta, bonorum operum fructus neceſſario producuntur. Itaque qui bona opera reſpectu Dei habito facit, eum fidem bonam habere neceſſe eſt.

Et quum Chriſtianæ fidei vis in eo conſiſtat ut quis firmiter perſuaſus ſit *Jeſum eſſe Chriſtum* Joh. cap. 20. 31. & 1 Joh. 5. 1, id eſt à Deo miſſum Meſſiam, Prophetam ſupremum, & Regem cœleſtem populi Dei à Deo conſtitutum, *qui omnibus ſibi obedientibus factus ſit cauſa ſalutis æternæ* Hebr. 5. 9, quomodo fieri poteſt ut qui iſta vere credit, non obediat Chriſto præcipienti ut *ita luceat lux Chriſtianorum coram hominibus, ut videant ipſorum bona opera* &c. Matth. 5. 16, & *ut abundet juſtitia eorum pluſquam Scribarum & Phariſæorum*, quia *niſi hoc ab iis fiat, non ſint ingreſſuri in regnum cœlorum*, ibid. verſ. 20. & Matth. 7. 21. Qui autem ita Chriſto morem gerit ut iſta faciat, nonne manifeſtum eſt eum fidem qualem debet in Chriſto collocare?

Verſ. 19. Alio argumento rurſus probat fidem operibus bonis carentem eſſe vanam: quia talis fides hiſtorica non parat acceſſum ad Deum, nec favorem ejus conciliat, nec quempiam de ejus gratia paterna certum facit: quod probat exemplo cacodæmonum.

Tu credis quod Deus unus ſit.] Fidei iſtius quæ in ſolo aſſenſu iis quæ verbum Dei teſtatur præbito, conſiſtit, ſpecimen profert in uno inſigni articulo fidei, ex quo de aliis ſimiliter poteſt judicari. Credendum eſt certo quod Deus Altiſſimus Creator mundi, unus tantum ſit. Id Sacræ Literæ crebro aperte teſtantur, & inculcant, ut Deut. 6. 4. iv. 35, 39. xxxij. 39. 2 Sam. 7. 22. 2 Reg. 19. 19. Pſal. 18. 32. lxxxvj. 10. Jeſa. 37. 16. xliv. 6. xlv. 5, 21, 22. xlvj. 9. Oſe. 13. 4. Marc. 12. 29, 32. 1 Cor. 8. 4, 6. Eph. 4. 6. 1 Tim. 2. 5. & alibi. Sed & ratio docet, Ens illud quod eſt ſupremum, perfectiſſimum, ſufficientiſſimum, & prima cauſa omnium cauſarum, nonniſi Unicum eſſe. Hoc niſi quis firmiter teneat, ſed plures quorum unuſquiſque Deus ſummus ſit, exiſtere opinetur, diſtrahetur animo ad plures pari cultu colendos, & non poterit unum ex toto corde & tota anima amare, ſicut oportet.

Benefacis.] Non modo non reprehendit S. Jacobus talem fidem, ſed eam collaudat atque approbat. Et merito; Nam iſta fides bona eſt eatenus quatenus rem bonam ac veram credit, ſicut eſt conveniens. Interim hoc conceſſo, mox indicat talem fidem [hiſtoricam,] non eſſe ſufficientem, ad ſalutem conſequendam.

Et dæmonia credunt.] Nempe idipſum ſpiritus maligni, cum principe ſuo Diabolo, ob id quia peccarunt, & in peccato manent pertinaciter, à Deo prorſus rejecti atque damnati, etiam credunt, id eſt certo perſuaſi ſunt de veritate ejus rei quod Deus ſupremus unicus ſit, ut Marc. 1. 24. v. 7. Luc. 4. 41. viij. 28, ita hoc certæ veritatis eſt, ut etiam à cacodæmonibus in dubium non vocetur, ſed firma fide teneatur.

Similiter & alios fidei articulos veros, credunt etiam dæmones, ut, quod Jeſus Chriſtus ſit Filius Dei, quod Spiritus Sanctus à Deo procedat, quod Jeſus vere Euangelium prædicaverit, quod miracula inſignia ediderit, quod è mortuis ſit reſuſcitatus ac reſurrexerit, quod in cœlum aſcenderit ibique regnet, quod venturus ſit ad judicium vivorum & mortuorum reſuſcitandorum, quod fidelibus & piis daturus ſit vitam æternam, &c. omnia iſta à dæmonibus pro veris agnoſcuntur ac proinde fide firma creduntur. Ergò qui talem tantum fidem habent communem hactenus habent cum cacodæmonibus. Sed quid iſtis talis fides prodeſt?

Et horreſcunt ſeu *tremunt.*] Vocula & videtur hic poni pro *ſed*, ut ſupra verſ. 13. Non tantum illa fides de Deo quod ſit & unus ſit, nihil boni affert cacodæmonibus id credentibus, ſed etiam affert eis magnum malum: nempe timorem ingentem quali ſervi mali dominos potentes ac juſtos timere ſolent, ob idipſum quia mali ſunt, ideoque ſe magno malo afficiendos eſſe metuunt. Similis effectus fidei de Deo eſt in hominibus iis qui ſola fide contenti bona

opera à Deo imperata eique placentia non fecerunt, atque ita officium neglexerunt, nempe ut male ſibi conſcii, Deum non ut Patrem benignum ament, ac propitium ſibi fore ſperent, ſed ut judicem ſeverum exhorreſcant, & pœnas graves ab eo ſibi inferendas ſubinde reformident. Quanquam ipſi cacodæmones aliquando ſeipſos pro diis venditabant, tamen vel inviti Deum verum altiſſimum unum eſſe agnoſcunt. Ita habent fidei gradum primum, infimum: ſed cui bono? quando non habent illum fidei gradum ſuperiorem ut in Deo ſicut quærentium ipſum, hoc eſt recte factis gratiam ejus ambientium remuneratore, fiduciam collocent, ideoque ei obediant.

Verſ. 20. *Vis autem noſſe* &c.] Quod ſuperius propoſuit & jam aliquibus argumentis probavit, id adhuc probaturus proponit per interrogationem patheticam, qua indicat ſe talem hominem cum quo hîc diſputat, idipſum docere velle.

O homo vane!] Compellat iſtiuſmodi hominem fide non efficaci contentum, acri compellatione cum reprehenſione. Vocat eum hominem vanum, ſignificans ipſum eſſe ratione deſtitutum, vecordem atque amentem. Chriſtus quidem prohibuit fratrem appellari tali appellatione probroſa, expreſſa voce Syra Raka, idem ſignificante Matth. 5. 22. Sed ibi Chriſtus eatenus id vetat quatenus talis appellatio ex ira injuſta manat & convitium atque inſultationem inhoneſtam continet.

Hic autem S. Jacobus non maligno animo hac voce uſus eſt, neque ſtudio maledicendi, ſed ut hominem graviter & periculoſe errantem, ita reprehenſum & quaſi punctum aut vellicatum, è ſomno ſpirituali excitaret, atque corrigeret.

Vanum eum nominat ideo quod ſpe ſalutis inani atque falſa ſeipſum atque animum ſuum ſeduceret.

Quod fides abſque operibus.] Id eſt bona opera non pariens inefficax, de quali dictum ſupra verſ. 14, & 17.

Mortua eſt?] Id eſt nihil valet ad gratiam Dei & juſtificationem atque ſalutem homini conciliandam: ut dictum ſupra verſ. 17.

Verſ. 21. Non fidem ſolam otioſam deſtitutam operibus, ſed fidem actuoſam ſeu opera ex ea manantia eique adjuncta, prodeſſe homini coram Deo atque operari juſtificationem probat exemplo inſigni, quod contigit adhuc ante legem Moſis, opera legalia plena requirentem ad juſtificandum.

Abraham pater noſter.] Ille excellens patriarcha à quo Iſraëlitæ ad quos hæc epiſtola Jacobi ſcripta eſt genus ſuum duxerunt, & ipſe Jacobus: qui Abrahamus vocatur pater credentium Rom. 4. 11.

Nonne.] Quamvis in textu Græco tantum exprimitur *non* tamen ſignificat *nonne*, quia eſt hic interrogatio concepta per negationem, quæ notat affirmationem, ut ſupra verſ. 5 & 6 & 7.

Ex operibus juſtificatus eſt?] Intelliguntur opera bona, non ea quidem quæ eſſent omnibus numeris abſoluta, qualia in lege ſunt requiſita ad juſtificandum; ſed quæ ex fide ſeu fiducia erga Deum eximia proficiſcebantur, atque Dei voluntati erant conſentanea: quæ Abrahamus actu exſequebatur.

Paulus quidem Apoſtolus videtur contrarium dicere, nempe Abrahamum non ex operibus eſſe juſtificatum, ſed ex fide Rom. 4. 2. ſeqq. At Paulus ibi contra Judæos, legis Moſaicæ atque ab ea mandatorum & exactorum operum obſervationem urgentes, diſputans, intelligit opera legalia ſeu qualia lex Moſaica exigit, de quibus Rom. 3. 20. & Gal. 2. 16, perfecte & plene ſemper obſervata, meritoria, cum quibus non conſiſtat gratia Dei. Jacobus autem, intelligit opera non exacta nec meritoria, ſed opera fidei ſeu ex fide manantia, ut indicant verba ſequentia verſ. 22 & 23.

Juſtificatus eſt.] Id eſt pro juſto habitus, nempe à Deo, atque ut juſtus tractatus, ex Dei benignitate. Intelligitur hic juſtificatio Abrahami, non prima, inchoativa, qualis jam antea Abrahamo ob fidem ſolam ſeu fiduciam promiſſo Dei adhibitam obtigerat Gen. 15. 6, ſed juſtificatio ſecunda, perfectiva quoad jus jam plenum obtenta: quando propterea quia fecit hoc quod à Deo juſſus erat facere, (de quo mox) & quia obedivit voci Dei, Deus juramento per ſe ipſum facto confirmavit quod antea indicaverat, ſe ei benedicturum ſeu benefacturum. Videantur verba Gen. 22. 16, 17, 18. Jacobum hic loqui de juſtificatione Abrahæ coram Deo, planum eſt ex quæſtione propoſita quam exemplo Abrahæ confirmat, ut non ſit opus hic *juſtificatum eſſe* accipi pro juſtificatum eſſe apud homines declarari; ſicut bene agnovit Piſcator in hujus loci Analyſi. Videatur & infra verſ. 24.

Offerens vel potius *quum obtuliſſet.*] Nempe velut victimam atque hoſtiam ad mortem cruentam, ex mandato Dei, Deo in ſacrificium immolare & offerre voluit, voluntate plena quantum in ipſo erat, ita ut per Abrahamum non ſtaret quominus oblatio cruenta fieret, ac perficeretur. Talis voluntas pro facto habetur.

Iſaacum filium ſuum.] Illum unicum hæredem, ex Sara conjuge propria, in ſera ætate obtentum, unice dilectum, in quo illi facta erat promiſſio Fœderis, & ſeminis benedicendi Gen. 17. 19. xxj. 12. xxij. 2. Magnum & excellens atque heroicum fuit iſtud opus obedientiæ Deo præſtitæ ab Abrahamo.

Super altare.] In monte Moria, ex lignis ab ipſo Iſaaco portatis, ab Abrahamo compoſitis, exſtructum. Cui altari & lignis, Iſaacum velut victimam vinctum & conſtrictum, Abrahamus impoſuit Gen. cap. 22. 6 & 9, ubi extenſa manu, ſtricto gladio, jamjam interfecturus erat filium, niſi ſuiſſet ab Angelo Dei prohibitus atque impeditus. Vide ibid. 10, 11, 12.

Verſ. 22. In exempli de Abrahamo propoſiti conſideratione commoratur.

Vides.] Alloquitur illum hominem vanum, fide ſola operibus deſtitutâ gloriatum. Poteſt verbum iſtud ſumi vel per interrogationem, vim affirmandi habentem, vel abſque interrogatione per aſſertionem ſimplicem: quæ aſſerit id quod propoſuit de fide non ſola ſed cum operibus operante, in Abrahami exemplo videri atque patere evidenter, & manifeſte.

Quod fides cooperatur operibus ejus.] Nempe fides Abrahami Deum diligens, atque ex dilectione ei obediens, actuoſa fuit & efficax, produxit opera bona, inter quæ eximium opus fuit filii Iſaaci oblatio;

latio; quam ex fide ab Abrahamo factam eſſe dicitur Hebr. xi. 17, fides ejus id efficiebat ſociata operibus, & ſimul cum eis agens, non ſejuncta ab iis.

Et ex operibus fides conſummata eſt ſeu *perfecta fuit.*] Vel perficiebatur. Tum demum fides Abrahami ut viva atque efficax apparuit & comperta eſt, atque perfectionem ſuam acquiſivit, quando ex ea opera bona prodierunt: quæ fidei ſtricte ita dictæ, addiderunt complementum: abſque quibus fides non plena fuiſſet, neque aliquid ei apud Deum profuiſſet.

Verſ. 23. *Et impleta eſt Scriptura.*] Nempe effectum ſuum plenum conſequuta eſt perfecte, perfectius quam antea: quo ſenſu ſæpe dicitur Scriptura impleri.

Dicens.] Seu quæ dixit. Scriptura dicitur aliquid dicere ſeu loqui, improprie, quia hoc proprie perſonis tantum convenit; ſed intelligitur illa perſona à qua Scriptura profecta eſt per Scripturam id dixiſſe ſeu ſignificaſſe; ut hic Moſes.

Credidit Abraham Deo, & imputatum eſt ei in juſtitiam.] Hæc verba quidem de Abrahamo prius ſunt pronunciata à Moſe, jam tum quum ille Deo ſibi prolem numeroſam promittente, quum id difficile creditu eſſet, credidit, Gen. 15. 6. Sed tunc fides illa ſtrictè ſumta, abſque operibus conſiderata, non obtinuerat juſtificationem plenarie, ſed tantum inchoative, ſub conditione, qualis conditio expreſſa eſt Gen. 17. 1. Poſtea autem jam conditione impletâ fidem Abrahami majorem quæ indicatur, Hebr. xi. 19. & efficacem, ita grate ſuſcepit Deus ut eum velut juſtum tractare firmius ſtatueret, ac juſtitiæ præmium ei dare decerneret; cum juramento, ut dictum ſupra ad verſ. 21. Quo plenior eſt fides & efficacior, eo quoque juſtificatio fit plenior atque firmior.

Et amicus Dei vocatus eſt.] Ibi quidem ubi illa verba à Moſe in Geneſi ſcripta ſunt, iſta non leguntur expreſſe addita: ſed ipſa pro inſigni erga Deum obſequio data ei à Deo inſignis benedictionis promiſſio, cum juramento, indicat inter Deum & Abrahamum coaluiſſe amicitiam. At alibi per Spiritum Dei diſerte Abrahamus dictus eſt amicus Dei, 2 Chron. 20. 7, & in ipſis Dei verbis per Prophetam pronunciatis, Eſa. 41. 8.

Certe & hoc amici aliquem impenſe diligentis eſt filio ſuo unigenito propter eum non parcere, quod Abrahamus propter Deum facere ſuſtinuit: & hoc viciſſim amici erga amicum valde dilectum amicitiæ indicium eſt, promittere alicui cum juramento ſe ei ejuſque poſteris inſigniter benefacturum, idque deinde reipſa efficere, quod Deus fecit Abrahamo.

Vocari ſæpe per Hebraiſmum ſumitur pro *eſſe*: ita ut aliquem vocari aliquo nomine, ſignificet rem ipſam hoc nomine deſignatam ei vere convenire. Sicut Eſa. i. 26. ix. 6. lxij. 4. & alibi.

Verſ. 24. *Videtis igitur quod ex operibus juſtificetur homo, & non ex fide tantum.*] Quod in exemplo Abrahami patris credentium oſtendit, eum non ex fide tantum juſtificatum eſſe, ſed etiam ex operibus bonis, è fide manantibus, id nunc concludit de quovis homine credente ſeu fideli. Quoniam ſimilis eſt modus juſtificationis coram Deo Abrahami & aliorum Abrahamo ſimilium, atque ejus ſpiritualium liberorum. Certe ſicut *ſine fide impoſſibile eſt placere Deo*, ita etiam *ſine ſanctimonia* (in qua opera bona comprehenduntur) *nemo videbit Dominum*: quod utrumque ſcriptum eſt ab uno authore, (qui à pleriſque cenſetur eſſe Paulus Apoſtolus,) ad Hebræos. Illud cap. xi. 6, hoc autem cap. 12. 14. Si fides intelligatur plena & perfecta, includens obedientiam mandatorum Dei, fœta operibus bonis è fide efficaci naſcentibus, tum quidem recte cum Paulo Apoſtolo ad Romanos & Galatas id contra Judæos docente, dicitur fide homines à Deo juſtificari abſque operibus legis. Sed ſi fides ſtrictius ſumatur, atque ab obedientia ſejungatur, tum recte cum Jacobo Apoſtolo contra homines ſola fide tali non actuoſa ſed otioſa, atque inefficaci, juſtificari & ſalvari volentes, docetur, non ex fide tantum ſed etiam ex operibus fidei, eidem adjunctis, hominem quemvis cui poſt fidem ſuſceptam ſupereſt tempus efficaciam fidei per opera exhibendi, juſtificari atque ſalvari. Videantur ea quæ ſunt annotata ſupra ad verſ. 14.

Verſ. 25. *Similiter autem.*] Non contentus uno exemplo viri Abrahami, quod ante legem Moſaicam evenit, id probaſſe, quod proxime præcedente verſu concluſit; rurſus idem probat alio exemplo ſimili, jam ſub lege Moſaica, fœminæ cujuſdam.

Rachab.] Illa fœmina Ethnica Jerichuntia, ex gente Chananæa, à Deo ſpreta.

Meretrix.] Non tantum fuit natione Ethnica, ſed etiam moribus non ſatis proba, impudica, ſcortatrix. Non tantum hoſpita publica cauponaria ſeu copa aut pandochea, ut aliqui volunt, ſed etiam ſcortum ſeu proſtibulum corpore quæſtum faciens. Nam meretrix vocatur tum Hebr. xi. 31, tum hoc loco à S. Jacobo: quod tamen ei converſæ ad Deum, nihil ad gratiam Dei obfuit.

Non id eſt *nonne.*] Interrogatio negans, æquipollens affirmationi, ſicut ſupra cap. i. verſ. 5. & 6. & 7. tum hoc cap. 2. 21.

Ex operibus juſtificata eſt.] Non anteactis, ante fidem ſuſceptam, ſed iis quæ ex fide vera ſeu fiducia quam in Deum ejuſque promiſſa concepit, orta ſunt, quæ mox ſubjunguntur. Rachabæ ab interitu liberationem, Author ad Hebr. cap. xi. 31, adſcribit fidei, quia fides qua crediderat Deum daturum Iſraëlitis illam terram Chananæam, ideoque Jehovam Deum Iſraëlitarum eſſe Deum in cœlo & in terra Joſ. 2. 9 & 11, fuit fundamentum hujus rei, & fons atque origo operis ejus boni, quod ibidem ad Hebræos loco dicto indicatur. Hic autem S. Jacobus non excluſa ſed præſuppoſita fide, ſicut in ſimili exemplo Abrahami fecit, operibus ex fide manantibus & fidem complectentibus, attribuit id quod Rachaba ſit *juſtificata* id eſt quamvis antea fuerit vitæ impiæ & improbæ atque peccatrix, tamen ut juſta eſt tractata, ab exitio horrendo conſervata, & populo Dei electo adjuncta, promiſſorum ei à Deo factorum conſors & particeps facta eſt.

Suſcipiens nuncios.] Nempe illos exploratores duos, à Joſua duce Iſraëlitarum, ad Jericho urbem in qua ipſa Rachaba habitabat explorandam miſſos, hoſpitio excepit, quum ſciret quinam eſſent & cur illuc veniſſent:

opera à Deo imperata eique placentia non fecerunt, atque ita officium neglexerunt, nempe ut male ſibi conſcii, Deum non ut Patrem benignum ament, ac propitium ſibi fore ſperent, ſed ut judicem ſeverum exhorreſcant, & pœnas graves ab eo ſibi inferendas ſubinde reformident. Quanquam ipſi cacodæmones aliquando ſeipſos pro diis venditabant, tamen vel inviti Deum verum altiſſimum unum eſſe agnoſcunt. Ita habent fidei gradum primum, infimum: ſed cui bono? quando non habent illum fidei gradum ſuperiorem ut in Deo ſicut quærentium ipſum, hoc eſt recte factis gratiam ejus ambientium remuneratore, fiduciam collocent, ideoque ei obediant.

Verſ. 20. *Vis autem noſſe* &c.] Quod ſuperius propoſuit & jam aliquibus argumentis probavit, id adhuc probaturus proponit per interrogationem patheticam, qua indicat ſe talem hominem cum quo hîc diſputat, idipſum docere velle.

O homo vane!] Compellat iſtiuſmodi hominem fide non efficaci contentum, acri compellatione cum reprehenſione. Vocat eum hominem vanum, ſignificans ipſum eſſe ratione deſtitutum, vecordem atque amentem. Chriſtus quidem prohibuit fratrem appellari tali appellatione probroſa, expreſſa voce Syra Raka, idem ſignificante Matth. 5. 22. Sed ibi Chriſtus eatenus id vetat quatenus talis appellatio ex ira injuſta manat & convitium atque inſultationem inhoneſtam continet.

Hic autem S. Jacobus non maligno animo hac voce uſus eſt, neque ſtudio maledicendi, ſed ut hominem graviter & periculoſe errantem, ita reprehenſum & quaſi punctum aut vellicatum, è ſomno ſpirituali excitaret, atque corrigeret.

Vanum eum nominat ideo quod ſpe ſalutis inani atque falſa ſeipſum atque animum ſuum ſeduceret.

Quod fides abſque operibus.] Id eſt bona opera non pariens inefficax, de quali dictum ſupra verſ. 14, & 17.

Mortua eſt?] Id eſt nihil valet ad gratiam Dei & juſtificationem atque ſalutem homini conciliandam: ut dictum ſupra verſ. 17.

Verſ. 21. Non fidem ſolam otioſam deſtitutam operibus, ſed fidem actuoſam ſeu opera ex ea manantia eique adjuncta, prodeſſe homini coram Deo atque operari juſtificationem probat exemplo inſigni, quod contigit adhuc ante legem Moſis, opera legalia plena requirentem ad juſtificandum.

Abraham pater noſter.] Ille excellens patriarcha à quo Iſraëlitæ ad quos hæc epiſtola Jacobi ſcripta eſt genus ſuum duxerunt, & ipſe Jacobus: qui Abrahamus vocatur pater credentium Rom. 4. 11.

Nonne.] Quamvis in textu Græco tantum exprimitur *non* tamen ſignificat *nonne*, quia eſt hic interrogatio concepta per negationem, quæ notat affirmationem, ut ſupra verſ. 5 & 6 & 7.

Ex operibus juſtificatus eſt?] Intelliguntur opera bona, non ea quidem quæ eſſent omnibus numeris abſoluta, qualia in lege ſunt requiſita ad juſtificandum; ſed quæ ex fide ſeu fiducia erga Deum eximia proficiſcebantur, atque Dei voluntati erant conſentanea: quæ Abrahamus actu exſequebatur.

Paulus quidem Apoſtolus videtur contrarium dicere, nempe Abrahamum non ex operibus eſſe juſtificatum, ſed ex fide Rom. 4. 2. ſeqq. At Paulus ibi contra Judæos, legis Moſaicæ atque ab ea mandatorum & exactorum operum obſervationem urgentes, diſputans, intelligit opera legalia ſeu qualia lex Moſaica exigit, de quibus Rom. 3. 20. & Gal. 2. 16, perfecte & plene ſemper obſervata, meritoria, cum quibus non conſiſtat gratia Dei. Jacobus autem, intelligit opera non exacta nec meritoria, ſed opera fidei ſeu ex fide manantia, ut indicant verba ſequentia verſ. 22 & 23.

Juſtificatus eſt.] Id eſt pro juſto habitus, nempe à Deo, atque ut juſtus tractatus, ex Dei benignitate. Intelligitur hic juſtificatio Abrahami, non prima, inchoativa, qualis jam antea Abrahamo ob fidem ſolam ſeu fiduciam promiſſo Dei adhibitam obtigerat Gen. 15. 6, ſed juſtificatio ſecunda, perfectiva quoad jus jam plenum obtenta: quando propterea quia fecit hoc quod à Deo juſſus erat facere, (de quo mox) & quia obedivit voci Dei, Deus juramento per ſe ipſum facto confirmavit quod antea indicaverat, ſe ei benedicturum ſeu benefacturum. Videantur verba Gen. 22. 16, 17, 18. Jacobum hic loqui de juſtificatione Abrahæ coram Deo, planum eſt ex quæſtione propoſita quam exemplo Abrahæ confirmat, ut non ſit opus hic *juſtificatum eſſe* accipi pro juſtificatum eſſe apud homines declarari; ſicut bene agnovit Piſcator in hujus loci Analyſi. Videatur & infra verſ. 24.

Offerens vel potius *quum obtuliſſet.*] Nempe velut victimam atque hoſtiam ad mortem cruentam, ex mandato Dei, Deo in ſacrificium immolare & offerre voluit, voluntate plena quantum in ipſo erat, ita ut per Abrahamum non ſtaret quominus oblatio cruenta fieret, ac perficeretur. Talis voluntas pro facto habetur.

Iſaacum filium ſuum.] Illum unicum hæredem, ex Sara conjuge propria, in ſera ætate obtentum, unice dilectum, in quo illi facta erat promiſſio Fœderis, & ſeminis benedicendi Gen. 17. 19. xxj. 12. xxij. 2. Magnum & excellens atque heroicum fuit iſtud opus obedientiæ Deo præſtitæ ab Abrahamo.

Super altare.] In monte Moria, ex lignis ab ipſo Iſaaco portatis, ab Abrahamo compoſitis, exſtructum. Cui altari & lignis, Iſaacum velut victimam vinctum & conſtrictum, Abrahamus impoſuit Gen. cap. 22. 6 & 9, ubi extenſa manu, ſtricto gladio, jamjam interfecturus erat filium, niſi fuiſſet ab Angelo Dei prohibitus atque impeditus. Vide ibid. 10, 11, 12.

Verſ. 22. In exempli de Abrahamo propoſiti conſideratione commoratur.

Vides.] Alloquitur illum hominem vanum, fide ſola operibus deſtitutâ gloriatum. Poteſt verbum iſtud ſumi vel per interrogationem, vim affirmandi habentem, vel abſque interrogatione per aſſertionem ſimplicem: quæ aſſerit id quod propoſuit de fide non ſola ſed cum operibus operante, in Abrahami exemplo videri atque patere evidenter, & manifeſte.

Quod fides cooperatur operibus ejus.] Nempe fides Abrahami Deum diligens, atque ex dilectione ei obediens, actuoſa fuit & efficax, produxit opera bona, inter quæ eximium opus fuit filii Iſaaci oblatio;

latio; quam ex fide ab Abrahamo factam eſſe dicitur Hebr. xi. 17, fides ejus id efficiebat ſociata operibus, & ſimul cum eis agens, non ſejuncta ab iis.

Et ex operibus fides conſummata eſt ſeu *perfecta fuit.*] Vel perficiebatur. Tum demum fides Abrahami ut viva atque efficax apparuit & comperta eſt, atque perfectionem ſuam acquiſivit, quando ex ea opera bona prodierunt: quæ fidei ſtricte ita dictæ, addiderunt complementum: abſque quibus fides non plena fuiſſet, neque aliquid ei apud Deum profuiſſet.

Verſ. 23. *Et impleta eſt Scriptura.*] Nempe effectum ſuum plenum conſequuta eſt perfecte, perfectius quam antea: quo ſenſu ſæpe dicitur Scriptura impleri.

Dicens.] Seu quæ dixit. Scriptura dicitur aliquid dicere ſeu loqui, improprie, quia hoc proprie perſonis tantum convenit; ſed intelligitur illa perſona à qua Scriptura profecta eſt per Scripturam id dixiſſe ſeu ſignificaſſe; ut hic Moſes.

Credidit Abraham Deo, & imputatum eſt ei in juſtitiam.] Hæc verba quidem de Abrahamo prius ſunt pronunciata à Moſe, jam tum quum ille Deo ſibi prolem numeroſam promittente, quum id difficile creditu eſſet, credidit, Gen. 15. 6. Sed tunc fides illa ſtrictè ſumta, abſque operibus conſiderata, non obtinuerat juſtificationem plenarie, ſed tantum inchoative, ſub conditione, qualis conditio expreſſa eſt Gen. 17. 1. Poſtea autem jam conditione impletâ fidem Abrahami majorem quæ indicatur, Hebr. xi. 19. & efficacem, ita grate ſuſcepit Deus ut eum velut juſtum tractare firmius ſtatueret, ac juſtitiæ præmium ei dare decerneret; cum juramento, ut dictum ſupra ad verſ. 21. Quo plenior eſt fides & efficacior, eo quoque juſtificatio fit plenior atque firmior.

Et amicus Dei vocatus eſt.] Ibi quidem ubi illa verba à Moſe in Geneſi ſcripta ſunt, iſta non leguntur expreſſe addita: ſed ipſa pro inſigni erga Deum obſequio data ei à Deo inſignis benedictionis promiſſio, cum juramento, indicat inter Deum & Abrahamum coaluiſſe amicitiam. At alibi per Spiritum Dei diſerte Abrahamus dictus eſt amicus Dei, 2 Chron. 20. 7, & in ipſis Dei verbis per Prophetam pronunciatis, Eſa. 41. 8.

Certe & hoc amici aliquem impenſe diligentis eſt filio ſuo unigenito propter eum non parcere, quod Abrahamus propter Deum facere ſuſtinuit: & hoc viciſſim amici erga amicum valde dilectum amicitiæ indicium eſt, promittere alicui cum juramento ſe ei ejuſque poſteris inſigniter benefacturum, idque deinde reipſa efficere, quod Deus fecit Abrahamo.

Vocari ſæpe per Hebraiſmum ſumitur pro *eſſe:* ita ut aliquem vocari aliquo nomine, ſignificet rem ipſam hoc nomine deſignatam ei vere convenire. Sicut Eſa. 1. 26. ix. 6. lxij. 4. & alibi.

Verſ. 24. *Videtis igitur quod ex operibus juſtificetur homo, & non ex fide tantum.*] Quod in exemplo Abrahami patris credentium oſtendit, eum non ex fide tantum juſtificatum eſſe, ſed etiam ex operibus bonis, è fide manantibus, id nunc concludit de quovis homine credente ſeu fideli. Quoniam ſimilis eſt modus juſtificationis coram Deo Abrahami & aliorum Abrahamo ſimilium, atque ejus ſpiritualium liberorum. Certe ſicut *ſine fide impoſſibile eſt placere Deo*, ita etiam *ſine ſanctimonia* (in qua opera bona comprehenduntur) *nemo videbit Dominum:* quod utrumque ſcriptum eſt ab uno authore, (qui à pleriſque cenſetur eſſe Paulus Apoſtolus,) ad Hebræos. Illud cap. xi. 6, hoc autem cap. 12. 14. Si fides intelligatur plena & perfecta, includens obedientiam mandatorum Dei, fœta operibus bonis è fide efficaci naſcentibus, tum quidem recte cum Paulo Apoſtolo ad Romanos & Galatas id contra Judæos docente, dicitur fide homines à Deo juſtificari abſque operibus legis. Sed ſi fides ſtrictius ſumatur, atque ab obedientia ſejungatur, tum recte cum Jacobo Apoſtolo contra homines ſola fide tali non actuoſa ſed otioſa, atque inefficaci, juſtificari & ſalvari volentes, docetur, non ex fide tantum ſed etiam ex operibus fidei, eidem adjunctis, hominem quemvis cui poſt fidem ſuſceptam ſupereſt tempus efficaciam fidei per opera exhibendi, juſtificari atque ſalvari. Videantur ea quæ ſunt annotata ſupra ad verſ. 14.

Verſ. 25. *Similiter autem.*] Non contentus uno exemplo viri Abrahami, quod ante legem Moſaicam evenit, id probaſſe, quod proxime præcedente verſu concluſit; rurſus idem probat alio exemplo ſimili, jam ſub lege Moſaica, fœminæ cujuſdam.

Rachab.] Illa fœmina Ethnica Jerichuntia, ex gente Chananæa, à Deo ſpreta.

Meretrix.] Non tantum fuit natione Ethnica, ſed etiam moribus non ſatis proba, impudica, ſcortatrix. Non tantum hoſpita publica cauponaria ſeu copa aut pandochea, ut aliqui volunt, ſed etiam ſcortum ſeu proſtibulum corpore quæſtum faciens. Nam meretrix vocatur tum Hebr. xi. 31, tum hoc loco à S. Jacobo: quod tamen ei converſæ ad Deum, nihil ad gratiam Dei obfuit.

Non id eſt *nonne.*] Interrogatio negans, æquipollens affirmationi, ſicut ſupra cap. 1. ℣ſ. 5. & 6. & 7. tum hoc cap. 2. 21.

Ex operibus juſtificata eſt.] Non anteactis, ante fidem ſuſceptam, ſed iis quæ ex fide vera ſeu fiducia quam in Deum ejuſque promiſſa concepit, orta ſunt, quæ mox ſubjunguntur. Rachabæ ab interitu liberationem, Author ad Hebr. cap. xi. 31, adſcribit fidei, quia fides qua crediderat Deum daturum Iſraëlitis illam terram Chananæam, ideoque Jehovam Deum Iſraëlitarum eſſe Deum in cœlo & in terra Joſ. 2. 9 & 11, fuit fundamentum hujus rei, & fons atque origo operis ejus boni, quod ibidem ad Hebræos loco dicto indicatur. Hic autem S. Jacobus non excluſa ſed præſuppoſita fide, ſicut in ſimili exemplo Abrahami fecit, operibus ex fide manantibus & fidem complectentibus, attribuit id quod Rachaba ſit *juſtificata* id eſt quamvis antea fuerit vitæ impiæ & improbæ atque peccatrix, tamen ut juſta eſt tractata, ab exitio horrendo conſervata, & populo Dei electo adjuncta, promiſſorum ei à Deo factorum conſors & particeps facta eſt.

Suſcipiens nuncios.] Nempe illos exploratores duos, à Joſua duce Iſraëlitarum, ad Jericho urbem in qua ipſa Rachaba habitabat explorandam miſſos, hoſpitio excepit, quum ſciret quinam eſſent & cur illuc veniſſent:

veniſſent: nempe ad moliendum urbis illius ejuſque incolarum ut hoſtium excidium, imo etiam eoſdem ab iis qui ipſos ad ſupplicium quærebant, in domo ſua occultavit. Hoc erat ejus opus bonum, opus charitatis erga Dei veri ſervos.

Et alia via ejiciens.] Id eſt è domo ſua per feneſtram muri demiſſos, emittens, cum monitis & conſiliis ne ea qua venerant via ad ſuos redirent, ſed alio diverterent, atque in monte per triduum delitescerent: ne inimici qui eos inſequebantur in ipſos inciderent. Hoc erat aliud opus bonum, opus charitatis, à Rachaba exhibitum. De his vide Joſ. 2. ℣. 1, 4, 6, 15, 16, 21. Iſta Rachabæ opera bona, fuerunt ſatis ardua atque periculoſa, cum ejus vitæ diſcrimine conjuncta, quæ tamen illa ſervis Dei præſtitit. Si Rachabi tantum credidiſſet Jehovam eſſe Deum, eumque daturum Iſraëlitis illam terram, interea vero iſta opera charitatis non feciſſet, ita ut ejus fides non eſſet efficax per charitatem, non fuiſſet ſervata, ſed periiſſet.

Verſ. 26. *Sicut enim.*] Antea indicaverat fidem operibus bonis carentem eſſe inanem & inutilem, imo mortuam, præcipue ℣. 14. & 17. & 20: nunc idipſum porro ſimilitudine inſigni declarat.

Corpus.] Sive hominis ſive cujuſque animalis, pars craſſa viſibilis ac palpabilis.

Sine ſpiritu.] Si ſpiritus vitalis ſeu anima quæ vigorem & vitam corpori largitur, ab eo ſeparetur.

Mortuum eſt.] Non eſt corpus vigens, & nihil ad actiones animalis vel hominis confert, ſed eſt cadaver inane atque inutile.

Ita & fides ſine operibus.] Id eſt perſuaſio de veritate circa Deum, & res divinas, ſi ab ea abſint & ſeparata ſint opera bona, quibus fidei vigor additur. Ut omne ſimile eſt etiam diſſimile, ita hic eſt quædam diſſimilitudo, quod corpus quidem ſit quiddam externum, & craſſum atque palpabile, viſui & tactui ſubjectum: at fides quæ corpori aſſimilatur ſit interna, ſubtilis, & ſenſibus per ſeipſa non ſubjecta: contra autem ſpiritus ſit internus ſubtilis, inviſibilis impalpabilis, cui hîc aſſimilantur opera, quæ ſunt externa, viſibilia, vel ſaltem ſenſibus ſubjecta. Sed iſta hîc non ſpectantur, quia ad propoſitum non faciunt.

Mortua eſt.] Non habet vim ac vigorem, ideoque non poteſt vitam nempe æternam ac ſalutem largiri: quæ alias ex Dei gratia per fidem ſed vivam & obedientia atque operum bonorum ſecundum Dei præcepta ſtudio, animatam, acquiritur. Sed hæc fides non viva potius fidei cadaver, inane, nihil prodeſt: proinde abjici ac ſepeliri debet: niſi animetur ſtudio bonorum operum atque fiat actuoſa & efficax.

CAPUT III.

Verſ. 1. *NE multi doctores* vel *magiſtri fiatis.*] Aut ſitis. Hic Jacobus poſt aliqua vitia eorum ad quos ſcribit, tum in dictis tum in factis, reprehenſa, rurſus aliud vitium in eis reprehendit.

Per *doctores* vel magiſtros, hoc loco intelligi videntur tales qui ſumunt ſibi hoc ut in alios fratres cenſuram exerceant, & quidem rigidam, eorumque ſeveri reprehenſores atque caſtigatores ſint, dum ipſi tales adhuc ſunt quales ſuperius deſcripſit, magnis & multis vitiis contaminati. Quod vetat Chriſtus Matth. 7. 1. & ſeqq. & Luc. 6. 37. Vide etiam de talibus doctoribus & magiſtris non idoneis Rom. 2. ℣. 19, 20, 21. Turpe eſt doctori cum culpa redarguit ipſum. Non dicit autem ne omnino ſint doctores, aut magiſtri, ſed ne *multi*; Nam opus eſt ut Chriſtiani qui doctrinam Chriſti didicerunt eo adſpirent ut etiam alios eam doceant, vide Hebr. 5. verſ. 12. & 1 Theſſ. 5. 14. Sed id cavendum ne ii qui adhuc ipſi ſunt multa docendi uſurpent ſibi facile partes alios ſevere monendi ac redarguendi, quaſi eſſent multi id eſt magni atque eximii Doctores & Magiſtri. Nam vox ea quæ ſignificat *multum* ſolet etiam accipi pro magno. Ut Matth. 5. 12. xxiv. 30. Marc. 13. 26. Luc. 16. 10. Act. 21. 40. xxiij. 10. xxvij. 21. Et apud lxx Interpretes Bibliorum Græcos eſt id uſitatum: ut Gen. 15. 1. Pſal. 36. 6.

Quanquam & hoc recte moneri hic poteſt, non multos & quoſvis paſſim debere ad alios docendos atque monendos provolare; ob id ipſum quia non multi ſed tantum pauci & rari ad id ſint apti atque idonei.

Fratres mei.] Blandam compellationem iſtorum quos monet uſurpat, indicem charitatis, ut ſupra cap. 1. 2, 16. ij. 1. & alibi.

Scientes quod majus judicium accipiemus.] Rationem indicat ob quam non multos oporteat ad alios docendos temere, atque reprehendendos ſevere, progredi: quia ſciendum eſt tales qui hoc inconvenienter & non debito modo faciunt, à Deo eſſe ſeverius præ cæteris damnandos atque puniendos: quia dum alios docent & monent, ſi ipſi etiam peccent, non poſſunt peccatis ſuis prætexere excuſationem ignorantiæ.

Judicium.] Solet ſignificare condemnationem atque punitionem, quæ ex judicio prævio ſæpe conſequitur. Ut Matth. 23. 14. Luc. 23. 40. xxiv. 20. Rom. 13. 2. 1 Cor. xi. 29, 31, 32.

Accipiemus.] Seu feremus. In ſecunda perſona plurali de doctoribus ineptis loquutus Jacobus Apoſtolus, tranſit ad primam perſonam pluralem, quaſi & ſeipſum iſtis ineptis & malis Magiſtris accenſeret. Id facit ad reprehenſionis acerbitatem leniendam: per figuram quæ vocatur Communicatio. Ita ſolent viri pii de culpis loquentes, ſeſe aliis per modeſtiam adjungere. Ut Eſa. 42. 24. ubi mox tranſit ad perſonam tertiam, vide & cap. 53. 3. Sic Paulus Apoſtolus 1 Cor. 10. 22. & Tit. 3. 3. & Petrus 1 Petr. 4. 3.

Verſ. 2. *Multa enim* vel *in multis.*] Nempe rebus, non in una: non ſemel, ſed ſæpe, & quidem magnopere ac valde: perſtringit, nempe eos ad quos ſcribit quod adhuc, in multis & quidem magnis atque gravibus vitiis hærerent.

Offendimus.] Vel impingimus ſeu labimur, metaphora, id eſt peccamus, contra officium facimus, vide ſupra cap. 2. 10. Continuatur hîc eadem de qua modo dictum figura ſeu ſchema Communicationis; & eſt modus loquendi proverbialis.

Verbum iſtud quod labi vel impingere ſignificat, accipitur etiam alibi non de levi delicto, ſed de valde gravi

gravi peccato. Ut Rom. xi. 11. Jac. 2. 10. 2 Petr. cap. 1. 10.

Omnes.] Id eſt fere omnes, plerique. Eſt loquutio hyperbolica, qualis Pſal. 14. 1, 2, 3. Matth. 10. verſ. 22. Marc. 1. 5. Joh. 3. 26. xij. 32. Rom. 3. 12. Philip. 2. 21.

Quanquam fatendum eſt eam eſſe humanam imbecillitatem, ut nullus homo mortalis fuerit præter Jeſum Chriſtum, vel etiam ſit, qui non interdum peccet, quamvis non gravibus peccatis ſed levioribus. Vide Pſal. 130. 3. cxliij. 2. Job. 9. 2. xiv. 4. Proverb. 20. 9. Eccleſ. 7. 20. 1 Reg. 8. 46. 1 Joh. 1. verſ. 8, 10. Quod tamen non ſit ex neceſſitate, ſed ex arbitrii libertate, ac ſæpe ex inconſiderantia, &c.

Si quis in ſermone non offendit.] Inter alia delicta quæ vitanda ſunt iis inprimis qui alios docere ac ſevere monere volunt, in quibus tamen facile homines offendunt ſeu delinquunt, reprehendit S. Jacobus vitia illa quæ in ſermone per linguam ore committi ſolent, perſtricta breviter ſupra cap. 1. 19. & 26: quæ qui caveat, rarum eſſe indicat, & qui hoc poſſit eum multa alia poſſe præſtare.

Hic perfectus vir ſcilicet *eſt.*] Id eſt eximius & excellens, egregiâ ſapientiâ ac prudentiâ præditus. Talem beatum prædicat Sirac. 14. 1. & xxv. 11.

Potens.] Seu qui poteſt, nempe divinâ gratiâ adjutus & corroboratus.

Freno circumducere.] Metaphora ſumta ab animalibus ferocibus regendis, ſignificat dirigere ac moderari, ratione.

Et totum corpus] Non tantum unum corporis membrum, ſed & omnia membra, ut actiones quas debent peragant, atque officium faciant, neque à recto deerrent. Quia quum lingua ſit membrum rectu difficillimum, ut in ſequentibus docetur, qui linguam regere novit, is facile etiam alia membra reget.

Verſ. 3. *Ecce equis* (in Græco *equorum*) *frena in ora mittimus* ſeu *injicimus.*] Quod modo dixit de lingua moderanda, ſi quis id poſſit, eum poſſe etiam totum corpus regere, id nunc declarat ſimilitudine egregia.

Equi ſunt beſtiæ grandes, & robuſtæ, quæ alioqui videntur homini minori atque debiliori non facile obedituræ: & tamen eſt modus quo ab hominibus ad obedientiam redigantur, nempe ſi ori eorum frenum quamvis parvum imponatur.

Ad obediendum ipſos nobis.] Id eſt ut ipſi equi quamvis alias feroces, nobis hominibus obediant, atque obſequantur, dum freno in ore detento coërcentur. Vide Pſal. 32. 9.

Et, id eſt atque hoc facto, *totum corpus eorum circumagimus.*] Ore equi per inſtrumentum freni exigui in poteſtate habito, etiam totum equi corpus quamvis magnum ita ab homine equite, dum equo inſidet, habetur in poteſtate, ut id quo ipſi libet flectere atque convertere & agitare poſſit. Similiter, ſi hominis ipſius os veluti frenetur, & ratione regatur, etiam alia hominis membra in ſuis actionibus regentur.

Verſ. 4. *Ecce & naves.*] Idem illuſtrat altera ſimilitudine, ſumta à navibus, & earum directione.

Tantæ exiſtentes.] Quamvis ſint magnæ machinæ, quæ non facile ab homine moveri ac regi poſſe videntur.

Et à validis ventis impulſæ.] Addit aliam cauſam quæ navium directioni obſtat, eamque difficilem reddit, quod à ventis flantibus vehementibus, huc illuc pelli & jactari ſoleant, quibus homines ægre obnituntur.

Circumagantur à minimo gubernaculo.] Per id quod reſpect. navis magnæ eſt parvum, diriguntur atque in diverſas partes convertuntur.

Quocunque impetus dirigentis voluerit.] Id eſt huc vel illuc vel iſthuc, quò gubernatori placet navem impulſu ſuo dirigere. Hic obiter notandum rei quæ non eſt perſona actionem quæ perſonæ proprie convenit attribui, nempe quod impetus velit. Unde patet ex ſimili loquendi modo non firmiter concludi Spiritum Dei Sanctum eſſe perſonam. Sicut autem ſi gubernaculum parvum à gubernatore rite teneatur ac regatur, navis quantumvis magna dirigitur & huc illuc circumagitur: ita ſi lingua quamvis parvum membrum ab homine prudente recte regatur, etiam totum corpus regetur.

Verſ. 5. *Sic & lingua parvum membrum eſt.*] Nempe ſicut frenum reſpectu equi, & gubernaculum reſpectu navis eſt quiddam puſillum, ita lingua reſpectu totius corporis humani eſt pars puſilla.

Et magna jactat.] Vocula *&* hic ponitur pro *ſed:* ſicut Matth. 12. 39. xxiij. 37. Marc. 7. 24. viij. 36. xij. 12. Act. 10. 28, quia hic contraria opponuntur, parvum & magna.

Iſtud quod vertitur *magna jactat* in Græco textu tali verbo compoſito exprimitur, quo videtur indicari magnopere cervicem jactare, & ſignificatur, linguam quamvis parvam, tamen ſi effrenis ſit, & non coërceatur, ingentia atque immania facinora minari & deſignare. Unde mors & vita in poteſtate linguæ eſſe dicitur à Solomone Proverb. 18. 21. Quidam exponunt, interdum magna bona interdum magna mala effici per linguam. De lingua loquente magna, & prævalere volente, videatur & Pſal. 12. 4, 5. & lxxiij. 8, 9.

Ecce exiguus ignis quantam materiam incendit.] Aliam rurſus ſimilitudinem affert, qua linguæ parvæ effecta magna declarat.

Exiguus ignis.] Ut ſcintilla parva, aut candela ſive lychnus.

Quantam materiam.] Græcè *hylen*, quod plerumque notat materiam quamvis, ex qua aliquid effici poteſt: ſed ſæpe notat ſylvam, vel etiam lignorum ſtruem, accumulatam ad ædificandum.

Incendit.] Ita ut materiam uri aptam, præſertim arefactam, inflammet ac igne gliſcente flammaque progrediente comburat, atque in cineres redigat, etiam ſylvas magnas & ingentes acervos, atque domos excelſas, multas.

Verſ. 6. *Et lingua ignis* ſcilicet *eſt.*] Id eſt ſimilis igni. Ut ignis, ſicut modo dictum eſt, quamvis parvus initio ſit, ſi non cuſtodiatur nec coërceatur, magnas res incendit & exurit atque corrumpit. Ita lingua niſi compeſcatur & cohibeatur, per prudentiam manſuetam, poteſt verbis vanis & malis prolatis magnas perturbationes excitare, & multa mala inter homines patrare.

Mundus

Mundus iniquitatis.] Id eſt ita magnam congeriem atque molem rerum malarum in ſe continet lingua, ſicut mundus eſt congeries ac moles rerum variarum multarum. Simili proverbio de magno rerum malarum cumulo dici ſolet mare malorum.

Ita.] Iſta vocula deeſt in quibuſdam exemplaribus.

Lingua conſtituta eſt.] Id eſt conſiſtit, ſeu collocata aut ſita eſt.

In membris noſtris.] Id eſt inter membra corporis noſtri alia. *In* ſæpe ponitur pro *inter*.

Maculans totum corpus.] Id eſt nequitiam diffundens in omnia corporis humani membra, omneſque hominis actiones contaminans, vide Matth. 15. 11, 18, 19. Maculare ponitur pro inficere quadam malitia, ut & Hebr. 12. 15.

Ad omnia fere peccata concurrit lingua: partim ipſa ea perficiens, ut mendacia, falſas doctrinas, falſa teſtimonia, calumnias, blaſphemias, perjuria, obtrectationes, convitia, jurgia, rixas, exſecrationes diras, ſcurrilitates, morologias, turpiloquia, atque obſcœnos & libidinoſos ſermones, adulationes, vanas gloriationes, importunas garrulitates, &c. partim talia aliis ſuadens & ad ea incitans, partim ea excuſans atque defendens.

Et inflammans rotam nativitatis.] Id eſt ſicut ignis, cui paulo ante linguam aſſimilavit, incendit & flammis corripit materiam exuri aptam cui admovetur, ita lingua totum curriculum vitæ humanæ; nam in quibuſdam exemplaribus non male additur *noſtræ*, omnes quippe humanas actiones earumque orbem fere à nativitate ad mortem flammis ſuis corripit & corrumpit. Velut ignis incendens ad diſcordias, odia, bella, luxuriam, ſcortationes, adulteria, &c. Vide Sirac. 28. 16. ſeqq.

Et inflammata à Gehenna.] Vox iſta Gehennæ ſumta eſt ex Hebræa qua Vallis Hennon vel Hinnom, aut filii Hinnomi prope Jeruſalem Joſ. 15. 8. xviij. 16, ita vocata, à poſſeſſore antiquo. In iſta valle Judæi vicinorum gentilium impiam ſuperſtitionem idololatricam imitati, in honorem & cultum Molochi Ammonitarum idoli (quod putatur fuiſſe Saturnus) filios ſuos per ignem traducebant, aut etiam vivos comburebant 2 Paral. 28. 3. xxxiij. 6, alias vocabatur Tophet, vide 2 Reg. 23. 10. & Jerem. 7. 31. Hinc à Judæis per metaphoram Gehenna appellatus eſt locus in quem malos atque impios poſt mortem conjiciendos & igne torquendos atque urendos eſſe credebant. Hic per locutionem impropriam ſignificatur linguam ad mala verba proferenda incitari & velut accendi ab igne tætro & quaſi infernali, pravorum affectuum. Is ignis vocatur Gehenna, quia eſt magnus atque vehemens qualis eſt in Gehenna.

Verſ. 7. *Omnis enim natura.*] Ulterius progrediens docet difficile eſſe hominibus, linguam malam coërcere, eique moderari. Quod declarat per comparationem à diſſimili animalium diverſorum.

Natura.] Videtur poni pro ipſis animalibus natura diverſa præditis, ut mox natura humana.

Beſtiarumque.] Nempe ferarum quadrupedum; quum mox aliæ beſtiarum ſpecies ab iſtis diſtinctæ addantur. Ita & feros leones, & ſævos lupos atque urſos, & veloces cervos, & grandes elephantos capi atque cicurari videmus. Ut de equis & tauris taceamus.

Et volucrium.] Quæ ob idipſum quia remotiora ſunt, & ſupra nos per aërem in ſublimi volitare poſſunt, difficilius capi poſſe videntur. Ut ſunt inter alias, aquilæ, corvi, falcones, niſi, accipitres.

Serpentumque.] Ut ſunt angues, aſpides, viperæ, &c. quæ omnia per terram ſerpunt aut repunt, & in terra cavernas ſuas atque latibula habent, ad quæ facile confugiunt, & ſunt valde aſtuta atque verſuta.

Et marinorum.] E quibus ſunt grandia cete, ſeu balænæ, phocæ, delphini, aliique piſces in & ſub aquis natantes.

Domatur.] Id eſt domari ſeu à ferocia ad manſuetudinem deduci atque cicurari poteſt, vel ſaltem coërceri.

Et domita eſt.] Hoc addit ut ſignificet non tantum id poſſe fieri, ſed etiam factum eſſe: quod docet experientia.

Naturâ humanâ.] Id eſt ab hominibus: qui non tantum vi ſed & arte, per varia media, atque modos, iſtas beſtias capiunt, vel ad ſe alliciunt atque in ſuos uſus adhibent: quamvis à multis iſtarum belluarum, vel magnitudine, vel robore, vel velocitate, ſuperentur.

Verſ. 8. *At linguam.*] Etſi membrum parvum; quod eſt multo minus iis beſtiis quæ domantur. Videtur hic loqui de lingua non unicujuſque propria, quæ ab homine Chriſtiano domari poteſt; ſed de aliena, aliorum hominum, quorum lingua effrenis non audit habenas.

Nullus hominum poteſt domare.] Id eſt nullo modo, niſi is homo qui lingua abuti conſuevit ad Chriſtianiſmum verum convertatur.

Si autem id omnino fieri ab homine non poſſet ut ſuam linguam coërceret, ſicut aliqui putant, nulla in eo ipſius culpa eſſet, neque id pro peccato haberi deberet: & fruſtra atque in vanum adhiberentur adhortationes ut id ab homine fieret. Nam ut non male proverbio jactatur, ad impoſſibilia nemo obligatur. Habemus linguæ coërcitæ exemplum in Davide, cum ei ſubditus ejus Semei malediceret, 2 Sam. 16. 10, 11. Videatur & Pſal. 39. 3, 10. Et in Jobo 31. 34. & in Moſe Num. 12. 3. Et niſi quis linguam ſuam frenet, ejus religio eſt vana, ut dixit Jacobus ſupra cap. 1. 26.

Incoërcibile malum.] Nempe lingua eſt res ita mala ut coërceri & cohiberi nequeat. Inde apparet eam eſſe pejorem beſtiis quæ coërceri & domari poſſunt ac ſolent, ut dictum eſt verſu proxime præcedente. Aliqui codices habent vocem Græcam paulum diverſam, quæ ſignificat inquietum, vel tumultuoſum: quo indicaretur linguam non facile poſſe quieſcere, quin excitet turbas atque tumultus.

Plena veneni mortiferi.] Inſtar beſtiarum venenatarum, ut ſunt aſpides & viperæ, ſalamandræ, ptyades, ſcorpii: quorum virus nocet hominum valetudini, atque vitæ, quam etiam exſtinguit. Ita homines maligni reſpectu linguæ virulentæ aſſimilantur aſpidibus Pſal. 140. 4. Lingua maligna non tantum ſingulis hominibus nocet, eorum vel bonam famam lædens, vel poſſeſſiones, vel etiam vitam in pericu-

periculum adducens; ſed totas civitates, regiones, ac regna, eorumque incolas ad diſſidia & bella conciens: ac præter alia peccata, etiam ad innocentes perſequendos irritans atque exſtimulans.

Verſ. 9. Poſtquam generaliter linguæ abuſum vituperavit, jam notat ſpeciale ejus vitium, nempe maledicentiam contra proximos. Quæ quantopere ſit indecens & inconveniens, iis qui alioqui ſe religioſos eſſe declarant, oſtendit.

In ea.] Id eſt per eam, nempe linguam. *In* pro *per* ſæpe ponitur, uſitato Hebraiſmo.

Benedicimus Deum.] Seu Deo, id eſt laudes Dei enarramus atque celebramus, ſeu celebrare ſolemus: ut dum ejus attributa excellentia, & opera admiranda, deprædicamus, eique pro beneficiis gratias agimus. Eſt is linguæ uſus eximius, quem exercere quam ſæpiſſime homo Deum agnoſcens debet.

Et Patrem.] Hic & ponitur pro *id eſt* ſeu *qui eſt*, ſicut alibi non raro: ac præſertim in hiſce Dei ac Patris vocibus jungendis. Ut inter alia 1 Cor. 15. ℣. 24. Eph. 1. 3. 1 Theſſ. 3. 11. 1 Petr. 1. 3. Significat Deum illum Altiſſimum eſſe ſimul & Patrem tum Jeſu Chriſti filii excellentiſſimi, tum aliorum hominum quos pro filiis ſuis agnoſcit.

Et in ea.] Id eſt per eandem linguam.

Exſecramur homines.] Seu maledicimus hominibus. Indicat morem malum multorum hominum, qui quum religioſi cultores Dei videri velint, ut indicavit ſupra cap. 1. 26, interim non frenent linguam ſuam, quod valde pugnat cum vera atque ſincera religione, & nominatim maledictis atque convitiis proſcindant homines, ac diris inceſſant exſecrationibus. Loquitur autem S. Jacobus per communicationem, quaſi & ipſe id faceret, quod in iſtis vituperat. De quo loquendi modo figurato atque improprio dictum eſt ſupra, ad ſimilem ſermonem, hujus capitis verſ. 1 & 2.

Secundum vel *ad ſimilitudinem Dei factos.*] Ita deſcribit homines ab eorum dignitate, ut ſignificet indignum facinus fieri, quando quis Dei notitiam præ ſe ferens hominibus maledicit eoſve exſecratur. Dicitur apud Moſen Gen. 1. 26, Deum conſtituiſſe facere hominem ad imaginem & ſimilitudinem ſuam. Cujus imaginis ac ſimilitudinis divinæ vis mox ibidem exprimitur, dum indicatur ea ſita eſſe in eo ut homo inſtar Dei dominium habeat ſuper animalia diverſa. Et ejuſdem conſtitutionis exſequutio ſubjungitur ℣. 27, ubi dicitur Deus creaſſe hominem ad imaginem ſuam. Ut & Gen. 5. 1, creaſſe & feciſſe eum ad ſimilitudinem ſuam. Quam Dei imaginem in homine, ratione atque intellectu & inde ſequente imperio, prædita creatura, non deſiiſſe imo permanſiſſe etiam poſt Adami peccatum, apparet ex Gen. 9. 6, ubi poſt diluvium Noacho ejuſque filiis Deus, ab homine occidendo eos deterrens, dixit: Qui effuderit ſanguinem hominis, per hominem ſanguis ejus effundetur, addit rationem, *quia ad imaginem Dei factus eſt homo.* Et ex eo quod Paulus Apoſtolus 1 Cor. 11. 7 ſcripſit, virum orantem aut prophetantem non teneri operire caput, addita ratione quod ſit imago Dei. Cum ergo homines imaginem Dei etiam nunc gerant, valde inconveniens eſt, ut quiſpiam eos maledictis atque exſecrationibus dehoneſtet; nam iſta contumelia qua Dei imago viva ab ipſo Deo conſtituta afficitur, in Dei ipſius contumeliam redundat. Si in hominibus nunc exiſtentibus imago Dei non exſtaret, ut aliqui dicunt, poſſet quiſpiam iſtud S. Jacobi monitum eludens, dicere, non eſſe nefas iſtos qui nunc vivunt homines maledictis inceſſere, quandoquidem iſti jam imaginem Dei non gerant.

Verſ. 10. Quam inconveniens ſit Dei cultoribus, homines maledictis afficere, ulterius oſtendit.

Ex eodem ore exit benedictio & exſecratio.] Deo benedicere eſt uſus linguæ humanæ atque oris, ad quem uſum hæc membra præcipue ſunt deſtinata, non decet igitur ut quis eadem membra adhibeat ad hunc contrarium abuſum maledictionis ſeu exſecrationis. Præſertim cum hæ unius ejuſdemque membri contrariæ actiones, circa unum idemque objectum exerceri videantur, nempe circa Deum, cui idem homo modo benedicit in propria ipſius perſona, modo maledicit in perſona imaginis ejus.

Non oportet.] Id eſt indecorum ac turpe eſt, ideoque nefas eſt.

Fratres mei.] Appellatione iſta blanda, charitatis indice, monitum quod ſubamarum videtur edulcat, ut ſupra cap. 1. 16. ij. 1, 5. iij. 1.

Hæc ita fieri.] Nempe ut Deo benedicentes ore veſtro, hominibus Dei imaginem gerentibus eodem ore maledicatis.

Verſ. 11. Eandem inconvenientiam, & monſtroſam atque abſurdam ex eodem ore contrariorum ſermonum emanationem; porro declarat exemplis, ſumtis è rebus naturalibus.

Numquid fons ex eodem foramine emanat ſeu *fundit dulce & amarum?*] Nempe aquam & dulcem guſtui ſuavem, & rurſus amaram inſuavem. Id nuſquam fit. Talem fontem monſtroſum homines averſarentur. Ita os hominis idem quod dulcia promit benedicendo, non eſt conveniens ut rurſus amara ex ſe fundat, maledicendo. Iſtiuſmodi homo eſt abominandus.

Verſ. 12. *Numquid poteſt fratres mei, ficus oleas facere?*] Seu progignere & edere ac proferre. Hoc fieri ſecundum naturam non poteſt: quia ficus arbor & oleæ fructus ſunt res qualitatibus ſibi oppoſitæ, ficus dulces, oleæ autem amaræ.

Aut vitis ficus.] Scilicet num poteſt proferre? nequaquam. Quamvis enim non æque ac ſuperiora iſta ſint contraria ſeu adverſa reſpectu qualitatum, quoniam & vitis cum ſuo fructu nempe uvis, & fructus fici, utraque ſunt dulcia; tamen ſunt oppoſita, quia diſparata. Itaque non conveniunt eidem.

Ita nullus fons ſalſam & dulcem aquam [*poteſt*] *facere* ſeu *edere.*] Dixit antea de dulci & amara aqua, quæ ſunt qualitatibus contrariæ. Hic dicit de dulci & ſalſa, quæ etſi non tam contrariæ ſint, ſunt tamen diſparatæ: ideo ex eodem fonte prodire nequeunt. Iſtis exemplis omnibus declaratur, inconveniens eſſe ut ex eodem ejuſdem hominis Chriſtiani ore, ex quo manat Dei benedictio, emanet etiam ei contraria maledictio. Nam ſic poſſet merito exiſtimari hunc non eundem qui prius erat hominem eſſe, quando ita à virtute ſua defecit ad vitium ei adverſum.

Verſ. 13. Poſtquam reprehendit eos qui aliorum Doctores eſſe volentes, ipſi adhuc erant docendi, ut malos mores dediſcerent, ac præſertim linguæ qua alios docent, vitia, præcipue maledicentiam; nunc, quia iſti Doctores ac Magiſtri videbantur ſibi eſſe ſapientes, & ob hanc de ſe opinionem, munus docendi uſurpabant, docet S. Jacobus & probat, eos dum tales ſunt quales eſſe indicat, non eſſe vere ſapientes: ac monet ut ſi ſapientes haberi velint, colant manſuetudinem, rixas autem abjiciant, quas videntur agitaſſe cum diſſentientibus.

Quis ſapiens & ſcientia præditus in vobis?] Id eſt inter vos. *In* pro *inter* non raro ponitur, ut præter alia loca 1 Cor. 1. 10, 11. ij. 2, 6. xj. 18, 19. xv. 12. 2 Cor. 1. 19. 1 Petr. 5. 1, 2. Interrogando provocat eos qui ſeſe ſapientia & facultate alios docendi pollere arbitrabantur. Aliqua exemplaria habent hypothetice; *Si quis ſapiens* &c.

Sapiens proprie eſt qui habet notitiam perfectam rerum præſtantiſſimarum: & quamvis ſtricte loquendo theoriam ſpectet, tamen etiam ad ea quæ ad praxin pertinent, extenditur: præſertim ex ſenſu Sacrarum Literarum. *Sciens* autem notat eum qui habet certam cognitionem veritatis rerum neceſſario ſe habentium, per cauſas. Tales eſſe oportet eos qui ſibi jus docendi uſurpant. Eſt autem præ aliis ea ſapientia atque ſcientia eximia & utiliſſima quæ circa res divinas ac præcipue ad ſalutem hominum æternam ſpectantes verſatur, quæ eſt ſita in cognitione Dei & Chriſti, Joh. 17. 3, id eſt, voluntatis ejus, Col. 1. 9, 10, ſpectans ad praxin, nempe ad obſervationem mandatorum Dei 1 Joh. 2. 3, 4. Pulchrum & egregium eſt acquirere veram ſcientiam atque ſapientiam, ſed non cuivis contingit, niſi ei cui ſtudium diligens atque induſtriam adhibenti, & à Deo ejus collationem cum fide petenti, ut dictum eſt ſupra cap. 1. 5 & 6; Deus qui ſolus eſt ſapientiſſimus, & fons omnis ſapientiæ, eam largitus fuerit.

Oſtendat ex bona converſatione opera ſua.] Quod in ſe eſſe jactat, id revera eſſe probet, demonſtrans idipſum ex effectis, quæ ubi ſunt ibi cauſa eorum eſſe cognoſcitur. Sicut ſuperius eos qui fidem ſe habere jactant, ex operibus bonis eam oſtendere debere docuit, cap. 2. 18; ita ſimiliter hic de ſapientia gloriantes, monet, ut eam per opera bona oſtendant. Vana eſt ſapientia, non vera, quæ non dirigit animum & vitam hominis ad bonas & honeſtas actiones. Sicut non eſt bona arbor quæ non profert fructus bonos.

Converſatio notat vivendi modum uſitatum præſertim inter homines. Ut Hebr. 13. 18. 1 Petr. 2. 12. iij. 16.

In manſuetudine ſapientiæ.] Id eſt cum manſueta ſapientia, vel potius manſuetudine ſapiente. *In* pro *cum* poni frequens eſt. Videantur inter alia iſta loca; Luc. 4. 32. Act. 5. 23. vij. 14. xvij. 31. xxvj. 7. Rom. 15. 32. 1 Cor. 1. 17. iv. 21. Eph. 6. 2. Col. cap. 3. 16. iv. 2. loco poſteriore & 5 & 6. 2 Theſſ. cap. 2. 9, 10. Hebr. 9. 25. & Jac. 1. 6, 21.

Manſuetudo eſt virtus iræ moderatrix. Ea magnopere decet ſapientem: & præſertim ſi quis ignorantes aut errantes docere velit, & inſtituere ſapienter, utendum eſt ei lenitate, & ira eſt refrænanda.

Verſ. 14. *Si autem zelum amarum habetis.*] Indicat iſtos qui aliorum Doctores & Magiſtri eſſe volebant, contrariis manſuetudini vitiis laborare, ideoque de ſapientia temere falſo ac fruſtra gloriari. *Si* loquitur hypothetice, non categorice id de iis aſſerit, ut minuat ac molliat objurgationis acerbitatem. Quanquam non raro *ſi* ponitur de re non dubia, & ſignificare ſolet *quoniam*, vel quandoquidem.

Zelus non omnis eſt malus. Eſt quædam æmulatio bona, non pugnans cum manſuetudine. Cum quiſpiam bono aliquo carens & alterum id habere videns, certat honeſte cum iſto, non ut iſte non habeat, quod eſt invidiæ, ſed ut ipſe quoque ſimiliter habeat. Alias zelus ſolet notare affectum ex amore & ira miſtum, quo adverſus eum qui id quod à nobis amatur lædit commovemur. Ut circa religionem Joh. 2. 17, modo zelus Dei ſit ſecundum cognitionem Rom. 10. 2. Sed hic nominatur zelus *amarus*, æmulatio vitioſa, de honore contentio cum invidia conjuncta, acerbe cum aliis contendens.

Quidam interdum zelum bonum præ ſe ferunt; & interim zelus eorum malus eſt, non dulcis & ſuavis, cum virtute conjunctus, ſed infectus felle amaro invidentiæ, & iracundiæ dum ſub zeli religioſi prætextu ſui maligni affectus explent acerbitatem.

Et contentionem.] Id eſt ex ira efferveſcentem verborum pugnam, non rationibus ſed dictis aculeatis & contumelioſis concertantem. Tales contentiones rixoſæ, quæ valde dedecent homines prudentes, præſertim Chriſtianos, inter opera carnis poſitæ, & alibi cum zelo malo & fervore animi inordinato conjunguntur. Ut Rom. 13. 13. & Gal. 5. verſ. 20.

In corde veſtro.] Id eſt in animo, cujus ſedes eſt cor. Ubi inter alia vitia reſidet etiam ſtudium contendendi ſeu litigandi: quamvis inde extra erumpat per verba rixoſa, & ipſa litigia, atque jurgia.

Ne gloriamini.] Id eſt ſi zelo amaro & contentione rixoſa laboratis, ne vobis id arrogetis voſque eo nomine jactetis, quaſi eſſetis ſapientes.

Græcum verbum quod in pluribus exemplaribus habetur, eſt compoſitum, & notat *contra gloriamini*, nempe ut cohæreat cum eo quod poſtea ſequitur, *contra veritatem.*

Omnis gloriatio & ſuiipſius laudatio redolet arrogantiam atque ſuperbiam, & proinde quandam inſipientiam, niſi fiat neceſſariis cauſis cogentibus, quod indicavit & Paulus Apoſtolus, 2 Cor. xi. 1. xij. 1, 6, 11, ſed maxime ſi ſit falſa. Ideo additur;

Et mentiamini.] Id eſt ut ex ſuperiore ſermone in quo dictum eſt *ne gloriamini* intelligitur, & ne mentiamini: nempe in ipſa gloriatione. Mentiri, id eſt falſum quod aliter ſe habere ſcias comminiſci atque proferre, turpe vitium eſt, & abominandum.

Adverſus veritatem.] Nempe, dum jactatis vos eſſe ſapientes, & poſſe merito alios docere, cum tamen veritas ipſa oſtendat, vos quamdiu ſupra nominatis vitiis, zelo amaro, & contentione laboratis, non poſſe haberi pro vere ſapientibus & aptis ad alios docendos.

Verſ. 15. *Non eſt hæc ſapientia deſurſum* ſeu *ſuperne deſcendens.*] Iſtos ſapientiæ nomine falſo tumentes Doctores ac Magiſtros, ulterius arguit, & oſtendit iſtam quam jactabant ſapientiam, non eſſe veram

veram ſapientiam, qualis eſſe debet in veris Chriſtianis. Quæ vera ſapientia eſt *deſurſum* ſeu è ſupernis deſcendens, nempe ex cœlo, à Deo, ut dictum eſt ſupra cap. 1. 5 & 17. Quamvis enim homines ingenio bono præditi, per ſtudium & exercitationem acquirant ſapientiam; tamen & ipſum ingenium à Deo hominibus datur, & niſi ſtudiis hominum Deus benedicat ac opem ſuam adhibeat, vana ſunt hominum ſtudia, vanæ exercitationes. Sed præcipue ſapientia, quæ circa res divinas atque cœleſtes verſatur, præſertim qualis in Euangelio Chriſti manifeſtatur, à Deo ipſo ex cœlo proficiſcitur. Jam vero talis ſapientia apparens, cum vitiis jam indicatis conjuncta, non eſt divina, neque cœleſtis.

Sed terrena.] Loco ſuperno ſeu cœlo opponitur locus humilis ac infimus, terra, cui iſtius ſapientiæ falſæ vitioſæ origo adſcribitur: cum & ii qui hanc ſapientiam habent ſpiritum hujus mundi inferioris accepiſſe dici poſſint, de quo 1 Cor. 2. 12. & terrena ſapiant, ac quærant, non ea quæ ſurſum ſunt. Vide Col. 3. 2.

Animalis.] Ita denominatur ab inferiore animi parte quæ dicitur anima diſtincta à ſpiritu ſeu intellectu ſuperiore, quæ hujus mundi voluptates, opes, & honores ad hanc vitam pertinentes ſpectat & cogitat, in iiſque ſolis felicitatem ſuam quærit atque collocat. Ab hac anima ſola qui reguntur, appetitum ſequentes, ii, vocantur homines animales, 1 Cor. cap. 2. 14. & Judæ ℣ 19, ubi etiam dicuntur iidem non habere ſpiritum, nempe Dei.

Dæmoniaca.] Tum reſpectu originis quod à cacodæmone ut authore proficiſcatur, tum reſpectu qualitatis, quod ſit talis qualis in diabolo eſt, vitioſa & maligna, diaboli moribus conveniens.

Verſ. 16. *Ubi enim zelus.*] Nempe talis de quali dictum eſt ſuperius ℣ſ. 14 amarus, *& contentio*, quæ vitia in iſtis magiſterium affectantibus ineſſe, ſupra indicatum eſt: qualia in quibus inſunt ii ſunt carnales, ut dicitur 1 Cor. 3. 3.

Ibi tumultuatio.] Ex zelo amaro, & contentione rixoſa, oriuntur talia effecta ut inter homines diſcordiæ turbæ atque ſeditiones excitentur. Vide 2 Cor. cap. 12. 20.

Et omnis parva actio.] Quippe ex zelo invido & ex contentione, id erumpit ut homines iſtis flagrantes, eo prorumpant, ut aliis cum quibus rixantur etiam malefaciant, & injuriis eos variis afficiant. Unde magna multorum maleficiorum congeries exoritur. Ex his malis affectibus probat ſapientiam iſtorum magiſterium temere affectantium, eſſe dæmoniacam ſeu diabolicam. Quia talibus inter homines diſcordiis & maleficiis diabolus delectatur.

Verſ. 17. *Illa autem ſuperne*, ſeu quæ de ſurſum eſt, *ſapientia.*] Poſtquam oſtendit ſuperius iſtos qui volebant videri ſapientes non habere veram ſapientiam, jam exponit qualis ſit iſta vera ſapientia ex cœlo à Deo profecta, deſcribens eam à proprietatibus diverſis: quales debent inveniri in iis qui pro vere ſapientibus ac cœleſti ſapientia præditis haberi volunt.

Primum quidem pura eſt.] Quidam vertunt *caſta.* Sed videtur hoc loco non intelligi virtus illa quæ proprie caſtitas vocatur, & libidinibus opponitur. Verum generalius aliquid indicatur, nempe quod non ſit contaminata turpibus ejuſmodi affectibus terrenis quales ſuperius ſunt indicati, ut zelo amaro atque invido, & contentionis ſtudio, & ſimilibus, quibus infecta ac polluta eſt illa ſapientia terrena, dæmoniaca. A talibus maculis & ipſa munda eſt, & homines in quibus ineſt mundos efficit. Nam hic per metonymiam effecti pro cauſa, ſignificatur ab iſta ſapientia tales quales hic recenſentur qualitates, in hominibus effici.

Deinde pacifica.] Id eſt pacis ſeu concordiæ cum aliis hominibus tenendæ ſtudioſa, vide Marc. 9. ult. Hoc pacis ſtudium & alibi commendatur Chriſtianis Rom. 12. 18. xiv. 13. Hebr. 12. 14.

Æqua.] Seu modeſta. Nempe de jure ſuo quantum fieri poteſt cedens, pacis cauſâ. Eſt igitur hoc medium egregium ad pacem tuendam. Talis æquitas commendatur etiam à Paulo Apoſtolo, Phil. 4. 5. [Ejuſdem æquitatis cum manſuetudine conjunctæ exemplar eſt in Chriſto 2 Cor. 10. 1,] & nominatim requiritur in Epiſcopo 1 Tim. 3. 3.

Bene ſuadibilis.] Seu obſequens, quæ paret & obſequitur recte monenti: non pertinaciter atque mordicus ſuam tuetur ſententiam, ſed ſinit ſe rationibus juſtis flecti in aliam partem meliorem. Etiam hoc eſt pacis atque concordiæ tuendæ medium eximium. Hoc ignorant ii qui falſa ſapientiæ opinione tument, qui ſolent eſſe pervicaces, & cedere neſcii.

Plena miſericordiæ.] Ita ut non tantum miſerorum utcunque miſereatur, ſed ad eorum miſeriam levandam, opemque eis ferendam ſit valde propenſa, vel homines in quibus ipſa ineſt propenſos faciat. Quæ miſericordia & alibi commendatur Chriſtiano Matt. cap. 5. 7. Luc. 6. 36. Col. 3. 12. Debet autem exhiberi etiam erga errantes, ne acerbe ſed benigne tractentur. Inſigne miſericordiæ ſpecimen præter alia habemus in Chriſto Matth. 9. 36.

Et fructuum bonorum.] Per iſtos fructus bonos, miſericordiæ ſubjunctos, videntur intelligi præcipue opera beneficentiæ, erga proximos indigentes, quæ ex miſericordia velut ex fonte rivi promanant. Qualia facta benefica etiam alibi bona opera nominantur 1 Tim. 6. 18. & Act. 9. 36.

Abſque dijudicatione.] Non quod nihil omnino dijudicet, inter verum & falſum, bonum & malum, nam ſapientia cœleſti præditis convenit talis dijudicatio; 1 Cor. 12. 10. xiv. 29. 1 Joh. 4. 1. Heb. 5. 14, ſed quod non temere judicet de hominibus: vel potius quod non ex affectu carnali, per proſopolepſiam, reſpectu rerum carnalium inter proximos faciat diſcrimen, & quoſdam aliis immerito præferat, alios contemnat. Qualis dijudicatio reprehenditur ſupra cap. 2. 4.

Et abſque hypocriſi.] Seu ſimulatione. Sine fuco & fallaciis, ſincere agens, ne aliud exterius oſtentetur quam interius habeatur. Vere ſapientes cœleſti ſapientia præditi, tum in aliis rebus ad pietatem ſpectantibus vitant hypocriſin Phariſaicam, quam Chriſtus ſæpe reprehendit; Matth. 6. 2, 5, 16. & xxiij. 13, 14, 15, 23, 25, 27, 29. Luc. 12. 1, tum etiam in charitate proximis exhibenda. Vide Rom. 12. 9. 1 Tim. cap. 1. 5. 1 Petr. 1. 22.

Verſ. 18. Commendat ſapientiam pacificam atque

manſuetam & modeſtam, ab utilitate inſigni ex ea proveniente talibus qui ea ſunt præditi.

Fructus autem juſtitiæ.] Memoravit verſu proxime præcedente *fructus bonos*, per quos intellexit bona opera, hic autem alio ſenſu per fructum intelligit præmium virtutum ac bonorum operum, quod is ex iſtis veluti enaſcatur ac proveniat. Ita fructus pro utilitate ponitur Rom. 6. 21, 22. & Hebr. 12. 11. *Juſtitiæ* nomine videtur hic ſignificari omne id quod ſecundum jura divina & præcepta ex officio recte fit ab hominibus. Sicut hoc nomen *juſtitiæ* etiam alibi ita univerſaliter hoc ſenſu ponitur. Ut Matth. 3. 15. v. 20. Act. 10. 35. Eph. 5. 9. vj. 14. Hebr. 1. 9.

In pace.] Per pacem hic videtur non intelligi pacis & concordiæ ſtudium, ſed felicitas eximia, quæ etiam alibi in Sacris Literis pacis nomine notatur: quia in ea eſt egregia tranquillitas, ut in Epiſtolis Apoſtolicis pleriſque ſub initia earum pax denotat felicitatem. *In* autem videtur hic ſumendum pro *cum*, ut ſæpe fit, ſicut annotatum eſt ſupra ad ℣. 13, vel intelligitur iſte fructus eſſe ſitus in pace, id eſt felicitate. Ita per *fructum pacificum* Hebr. 12. 11, utilitas felix ac ſalutaris notatur.

Seritur.] Eſt metaphora ſumta ab eo quando homines ſemina ſpargunt, ut ex eorum proventu excreſcente poſtea fructum colligant, ſationi convenientem. Indicatur ex hac ſemente juſtitiæ pacificæ hominibus parari & provenire meſſem uberrimam felicitatis, quamvis non ſtatim ſed poſtea percipiendæ. Videatur de tali ſeminatione ſpirituali locus Gal. cap. 6. 7, 8, 9.

Facientibus pacem.] Significat quibuſnam iſte fructus eximius paretur, nempe hominibus pacificis ſeu pacis & concordiæ ſtudioſis, ſectatoribus iſtius ſapientiæ cœleſtis, quæ verſu ſuperiore dicta eſt eſſe pacifica ſeu pacis ſtudioſa. Quales *pacifici* ab ipſo Chriſto pronunciantur *beati*, Matth. 5. 9, *quia ipſi* ut ibidem additur, *filii Dei vocabuntur*, id eſt erunt. Quoniam Deus eſt non tantum author ſed & amator pacis 1 Cor. 14. 33. Etiam Pſal. 133. ibi ubi concordia fraterna viget, Deus dicitur præcipere ſeu largiri benedictionem, & vitas, uſque in ſeculum.

CAPUT IV.

Verſ. 1. *Unde* &c.] Poſtquam ſuperius iſtorum docendi alios munus ſibi temere vendicantium, malos mores, ut zelum amarum ſeu invidentiam, & contentionum ſeu rixarum ſtudium, reprehendit, & indicavit ex iſtis oriri ſeditiones & varias malas actiones cap. 3. 16, nunc iſtorum malorum fontem & originem indicat, pravas ipſorum cupiditates. *Unde* ſcilicet exiſtunt, ſeu oriuntur.

Bella & pugnæ.] Non videntur hoc loco intelligenda proprie certamina armatorum cum verberibus conjuncta, ſed rixæ atque contentiones verborum, oppoſitæ paci, de qua ſuperius actum. Ita eas vocat per exaggerationem & amplificationem. Etiam alibi per vocem pugnas proprie ſignificantem, notantur contentiones intra verba conſiſtentes. Ut Joh. 6. 52. 2 Tim. 2. 24. Tit. 3. 9. Quanquam inter homines valde iracundos & efferos, à certamine linguarum & verborum, etiam ad certamen manuum ac verberum interdum deveniri ſolet.

In vobis?] Id eſt inter vos. Nempe ut alii cum aliis mutuo contendatis. *In* pro *inter* ponitur, ut & alibi. Vide ſupra annotationem ad cap. 3. 13.

Nonne inde.] Interrogationi propoſitæ ſubjicit ipſe reſponſionem: quam rurſus proponit per interrogationem negative conceptam, quæ eſt intelligenda affirmative ut ſupra cap. 2. 4, 5, 6, 7. Ita de rebus certis quarum ii ipſi qui interrogantur conſcii ſunt, ſolet interrogari per communicationem.

Ex voluptatibus veſtris.] Id eſt ex cupiditatibus quæ tendunt ad voluptates ſeu delectationes mundanas. Syrus Interpres habet *ex concupiſcentiis*. Quas hic intelligi apparet & ex verſu ſequente, ubi ſermo eſt de concupiſcendo. Inter has præcipuæ ſunt eæ quibus homines cupiunt ea quæ pro bonis in hoc mundo habentur, ut eſt cupiditas divitiarum, ſeu avaritia, & cupiditas voluptatum carnis, ut ſunt libidines & luxuriæ, & cupiditas honorum ſeu ambitio atque ſuperbia. Quas S. Johannes comprehendit ſub concupiſcentia carnis, & concupiſcentia oculorum, & faſtu hujus vitæ 1 Joh. 2. 16, quæ concupiſcentiæ per illecebras objectorum excitatæ ducunt ad peccata, ut dictum ſupra cap. 1. 14 & 15. Ex occaſione talium cupiditatum, ſolent oriri contentiones adverſus eos qui in iis explendis obſtare vel impedire videntur.

Quæ militant in membris veſtris.] Antequam ad externas pugnas & certamina cum hominibus aliis deveniatur, prius in ipſo homine eſt interna pugna & certamen, quando ex affectibus ortæ cupiditates variæ, in corde atque in aliis membris reſidentes, turbas excitant & tumultuantur, ac pugnant contra ſpiritum ſeu mentem partem hominis interni ſuperiorem, quæ cupiditatibus iſtis reſiſtit, recta & honeſta ſuadens, turpia diſſuadens. De quali pugna interna, in homine per Spiritum Chriſti non regenito vigente, videantur quæ dicuntur à Paulo Apoſtolo Rom. 7. 23. Gal. 5. 17. & 1 Petr. 2. 11. Hinc vero non ſequitur ſpiritum hominis rationalem, in hac pugna cum carnalibus cupiditatibus, non poſſe, ſi Spiritu Dei Sancto adjuvetur eaque ope utatur, victoriam obtinere. Nam qui ſunt veri Chriſtiani, ii non ſecundum carnem ambulant, ſed ſecundum ſpiritum Rom. 8. 1, 4, 9, & carnem crucifixerunt, cum paſſionibus & concupiſcentiis Gal. 5. 24.

Verſ. 2. *Concupiſcitis.*] Nempe non contenti iis quæ habetis, plura & majora cupide appetitis. Loquitur de bonis corporalibus, quod patet ex verſu mox ſequente.

Et.] Id eſt *ſed*. Quia hic opponuntur adverſa. Vide ſupra annotationem ad cap. 2. 13.

Non habetis.] Id eſt hæc quæ habere cupitis non obtinetis, ita ut veſtræ cupiditates effectu ſuo fruſtrentur. Similiter Salomon dixit Prov. 13. 4. Animam pigri concupiſcere, & tamen quod concupiſcit atque optat non habere. Hic autem intelligendum eſt, etiamſi iſti cupiditate flagrantes impigre conentur ea quæ cupiunt aſſequi eiſque potiri, tamen id eis non evenire, & irritum eſſe iſtum conatum, quia ei Deus non benedicit, nec cupita tribuit.

Occiditis.] Notandum eſt primum, verba iſta

uſque

uſque ad voculam *propterea* in quibuſdam exemplaribus non inveniri. Deinde loco iſtius verbi quod ſignificat *occiditis* φονεύετε, ab aliis legi verbum Græcum ab iſto una tantum litera inſerta diverſum φθονεῖτε quod ſignificat *invidetis*. Et ſane non ſatis apte videtur verbo iſti atroci *occiditis* ſubjici poſſe lenius *& æmulamini:* cum quo aptius cohæret verbum invidendi.

Sed tamen ſciendum eſt, & à Chriſto ad præceptum legis de non occidendo adjungi præceptum de eo ne fratri iraſcamur Matth. 5. 21, 22, & eum qui odit fratrem ſuum pro homicida haberi, atteſtante Apoſtolo Chriſti dilecto 1 Joh. 3. 15. Sicut de eo qui fœminam ad concupiſcendum eam aſpicit, jam adulterium cum ea commiſiſſe in corde ſuo cenſetur à Chriſto Matth. 5. 28. Ut iſtud eſt internum quoddam cordis ſeu animi adulterium, ita ira ultionem ſpirans & odio flagrans eſt internum quoddam in corde ſeu animo homicidium.

Et æmulamini.] Nempe æmulatione prava atque inhoneſta, cum invidia conjuncta, ægre ferentes quod alii quædam Dei dona præ vobis habeant. Inde zelo amaro laboratis, de quo dictum eſt cap. 3. verſ. 14.

Et.] Id eſt, & tamen, vel ſed, ut paulo ſuperius.

Non poteſtis aſſequi.] Quod ſupra dictum eſt *non habetis*, id hic diverſis verbis ſed idem ſignificantibus indicatur: nempe iſtam cupidinem pravam cum peccato conjunctam eſſe vanam & optato eventu carere.

Pugnatis & belligeratis.] Nempe ita ut indicatum eſt verſ. 1, alii cum aliis concertantes & contendentes.

Non habetis autem.] Nempe iſta propter quæ tantopere certatis non conſequimini. Moleſtum eſt laborare in vanum, & conatu ſuo in irritum cadente fruſtrari: quæ ſolet eſſe à Deo pœna eorum qui malis modis & mediis aliquid aſſequi conantur.

Propterea quod vos non petatis.] Cur non aſſequantur bona cupita, cauſa affertur, quod ea non petant, nempe à Deo. Cum omne donum bonum deſcendat ab iſto Patre luminum, ut dixit ipſe Jacobus ſup. cap. 1. 17. Deus autem nonniſi bonis & bene petentibus bona ſua largitur Matth. 7. 7, 8, 11. xxj. 22. Confer 1 Cor. 4. 7.

Verſ. 3. *Petitis.*] Occurrit objectioni. Potuiſſent enim iſtorum aliqui dicere, ſe quoque iſta à Deo petere. Concedit Jacobus eos aliquos aliquando etiam petere.

Et.] Id eſt, & tamen, vel ſed, ut verſu proxime præcedente.

Non accipitis.] Nempe à Deo, non impetratis, non dantur vobis talia. Etiam petitiones & preces veſtræ ſunt irritæ.

Ideo quod male petatis.] Malos & male petentes atque non debito modo precantes, Deus non exaudit, nec quæ petunt eis largitur. Vide Pſal. 66. 18. Eſa. 1. 15. Mich. 3. 4. Zach. 7. 13. Joh. 9. 31. Sed ſi fideles petant aliquid ſecundum voluntatem Dei, exaudiuntur ab eo 1 Joh. 5. 14. Male petunt non tantum ii qui abſque fide ſeu fiducia, & abſque demiſſione animi coram Deo, & abſque enixa animi intentione precantur, ſed etiam qui non bono fine precantur, qui iis quę impetraverint male uti cogitant.

Ut in voluptatibus veſtris vel *in voluptates veſtras, inſumatis.*] Declarat quid intelligat per male petere; nempe malo fine atque ſcopo propoſito. Bonis quæ à Deo homines petunt, poſſunt quidem licite uti ad ſua quoque commoda honeſta, ſed præcipue uſum eorum debent convertere ad ipſius Dei gloriam, & ad proximos ſuos juvandos, non vero eis abuti, impendentes ea ad voluptates inhoneſtas, ut ad luxuriam, atque faſtum. Non omnes omnino voluptates in uſu donorum Dei improbantur ac reprehenduntur, ſed quæ ſunt inhoneſtæ cum peccato conjunctæ. Nam alioqui & pii ſumebant cibum cum exſultatione ſeu gaudio Act. 2. 46, & Deus ipſe largitur fructus atque cibos, implens lætitia corda noſtra Act. 14. 17. Sed hoc eſt inconveniens, ſi quis in uſu bonorum à Deo datorum, ſuas tantum voluptates & quidem carnales, inſtar ſcopi ad quem collimet, ſibi proponat atque præfigat. Sicut ſibi propoſuiſſe dicitur, ille dives, magnam frugum ubertatem nactus, in parabola à Chriſto repræſentatus Luc. 12. 19.

Verſ. 4. *Adulteri & adulteræ.*] Reprehendit ulterius acriter iſtos homines voluptatibus inhoneſtis carnalibus mundanis addictos. Vocat eos adulteros, & adulteras, utrumque ſexum & maſculos & fœminas arguens turpis criminis, quod non videtur proprie intelligendum de thori conjugalis violatione, quam non ita obiter perſtrinxiſſet, ſed prolixius ex profeſſo reprehendiſſet: verum de alio adulterio ſubtiliore, ſpirituali, per metaphoram ita dicto, quod verbis mox ſequentibus declaratur. Nempe quod ſicut conjuges adulterium committentes, amorem ſuum conjugibus debitum, ut mariti uxoribus, & uxores maritis, convertunt ad alienos; ita iſti cum amorem ex toto corde & tota anima deberent deferre Deo Deut. 6. 5. & x. 12, cum Deus ſit maritus populi ſui Jer. 3. 1, 8, 14, & Chriſtus Filius Dei ſit ſponſus Eccleſiæ ſuæ 2 Cor. xi. 2; tamen interim ſe, ad amandum hunc mundum converterent.

Uſitatum eſt in ſcriptis Propheticis, ut hominibus à Deo averſis, & ad peccata, præſertim ad idololatriam verſis, crimen adulterii ſeu ſcortationis attribuatur. Ut Eſa. 57. 5, 8. &c. Jerem. 2. 20, 25. iij. 1, 2, 3, 8, 9. xiij. 27. Eze. h. 16. 15, 16, 24, 25. ſeq. xxiij. 3. ſeqq. Oſe 2. 2, 5. iv. 12, 13. ſeqq. ix. 1.

Nonne ſcitis.] Per iſtam interrogationem indicat eos, utpote cognitionem Dei & Chriſti jactantes, id quod mox dicet ſcire debere.

Quod amicitia mundi, inimicitia Dei ſit?] Indicat quantum in amore voluptatum carnalium & aliarum rerum mundanarum, ſit inconveniens, atque damnum: quippe cum id homines à Deo abſtrahat, ejuſque inimicos efficiat. Quos antea adulteros vocavit, eos nunc amicos hujus mundi eſſe innuit; unde apparet, per adulteros intelligi mundi amatores, qui mundo huic, Dei rivali, amorem ſuum Deo debitum addicunt.

Amicitia mundi.] Id eſt amicitia erga hunc mundum. Ea eſt, quando quis mundum iſtum immundum, id eſt tum homines huic mundo & iſti ſeculo malo corrupto addictos, qui ſæpe *mundus* vocantur, valde amat, & arctam cum eis ſocietatem colit, tum res hujus mundi, quales ſunt divitiæ, honores,

& voluptates carnales, vehementer diligit & conſectatur.

Inimicitia Dei.] Id eſt inimicitia erga Deum, ſeu adverſus Deum: quia mundus iſte eſt Dei rivalis, qui hominem à Dei amore ad ſui amorem pellicit, ideoque Dei adverſarius; hinc fit ut qui mundum amat, Deum non amet. Nam ſi nullus ſervus duobus dominis diverſis ac multo magis adverſis ſervire ſimul poteſt, ſed neceſſe eſt ut dum alterutrum diligit, alterum contemnat, ac odio habeat, ut Chriſtus ipſe dixit Matth. 6. 14; multo magis qui mundum hunc qui in maligno jacet 1 Joh. 5. 19 diligit, is Deum Optimum Maximum ſimul diligere non poteſt. Etenim dilectio hominum erga Deum ſita eſt in eo ut quis voluntatem ejus faciat, & præcepta ipſius pro virili exſequatur, at hoc ipſum facere non poteſt is qui mundum hunc his contraria ſuadentem atque ad ea ducentem diligit. Hinc & S. Johannes, à mundi & earum quæ ſunt in mundo rerum amore homines Chriſtianos abducere volens, ſcripſit, *Si quis diligit mundum, non eſt dilectio Patris* (nempe cœleſtis, id eſt Dei) *in eo* 1 Joh. 2. 15. Et ut Paulus Apoſtolus, dicit: *Carnis ſtudium*, (quod cum amore mundi eodem recidit) *eſt inimicitia in Deum: quoniam legi Dei non ſubjicitur. Qui autem in carne ſunt* (ſeu carnales atque mundani) *Deo placere non poſſunt* Rom. cap. 8. 7, 8.

Qui igitur voluerit amicus eſſe mundi, inimicus Dei conſtituitur.] Ex dictis infert hoc conſectarium, concludens quicunque mundi hujus amicus fieri ſtudet, eum eo ipſo facto fieri Dei (quippe mundo huic id eſt hominibus mundanis & eorum ſtudiis adverſi) inimicum.

At & nefas eſt ut homo ultro evadat Deo inimicus, & nihil magis noxium atque damnoſum eſſe poteſt: quandoquidem Deus viciſſim huic homini inimicus factus eum odio habebit, atque ut inimicum iram ſuam commeritum pro potentia & juſtitia ſua graviſſime puniet atque perdet.

Verſ. 5. Sequentium verborum, tum quæ ſit cohærentia cum antecedentibus & conſequentibus, tum quis ſit ſenſus genuinus, valde obſcurum eſt, & explicatu difficile. Quærenda eſt explicatio non perplexa neque contorta.

An putatis quod inaniter Scriptura dicit: Ad invidiam concupiſcit ſpiritus &c.] In verbis præcedentibus reprehendit amorem erga hunc mundum, in iis qui Dei amici haberi volunt, & declaravit non poſſe cum amicitia mundi conſiſtere ſimul amicitiam Dei. Id amplificat à teſtimoniis Sacræ Scripturæ.

Putatis quod inaniter Scriptura.] Uſitatum eſt nomine Scripturæ deſignari Scripturam Sacram divinitus inſpiratam, ut dicitur 2 Tim. 3. 16, quia huic excellenter nomen iſtud convenit. Et quidem à Scriptoribus Novi Teſtamenti ſolet nomen hoc tribui Scriptis Veteris Teſtamenti. In quibus quicquid ſcriptum eſt, ad noſtram doctrinam ſcriptum eſt Rom. 15. 4. Non eſt igitur putandum quidquam eorum quæ in Sacra Scriptura continentur inaniter & fruſtra ſcriptum eſſe.

Scriptura dicit.] Scripturæ ut perſonæ tribuitur quod dicat ſeu loquatur aliquid, ut & alibi Joh. 7. ℣. 38. XIX. 37. Rom. 4. 3. & Jac. 2. 23. Quod vel Deus loquutus eſt, vel viri divini Spiritu Dei afflati ſunt proloquuti, idque ſcripto eſt conſignatum, hoc Scriptura loqui dicitur.

Ad invidiam concupiſcit ſpiritus &c.] Difficile dictu eſt ubinam in Sacra Scriptura hæc verba exſtent. Certe iiſdem literis conſignata nuſquam reperiuntur. Ideo aliqui putant S. Jacobum in eo cum ſcripſit, Scripturam quiddam huc pertinens dicere, non ſpectaſſe iſta verba mox ſubjuncta, ſed velut per parentheſin iſta inſeruiſſe, ad dehortandos Chriſtianos ab invidia, & demum ℣. 6 afferre dictum S. Scripturæ, cum inquit, *ideo dicit, Deus* &c. ſed hoc durum & perplexum eſſe apparet. Potius videtur hic indicari obſcurius id, quod mox clarius exprimitur. Et poteſt hic eſſe ellipſis particulæ ſubaudiendæ *quod*, ſicut Pſal. 9. fine, & Zach. 2. 8. Cæterum ſimiles citationes S. Scripturæ, verbis non ad literam expreſſis, habentur & alibi, ut Joh. 7. 38. Eph. 5. 14. Quod ad ſenſum attinet, videtur horum verborum ſententia contineri ibi ubi Deus dicitur eſſe zelotes vel zelotypus; ut Exod. 20. 5. & XXXIV. 14. & Deut. 6. 15. Zelotypia eſt ægritudo ex eo quod alter eo quod quis amat potiri videatur. Ut fit in marito, dum conjugem adulterii ſuſpectam habet. Qui affectus eſt affinis invidiæ. Cum invidentia ſit ægritudo concepta ex eo quod alter fruatur quopiam bono quo eum aliquis non vult frui. Unde apud Hebræos eodem verbo notatur zelotypum eſſe, & invidere. Deus amore inſigni proſequitur homines, à quibus etiam amari vult, & debet, ut notatum eſt ad verſum proxime præcedentem. Non vult igitur Deus hoc perferre ac pati, ut homines qui ei velut marito ſuo deſponſati, addicti eſſe debent, ad hujus mundi immundi velut ejus rivalis & æmuli amorem declinent.

Ille ſpiritus qui habitat in nobis.] Per ſpiritum iſtum non eſt intelligendus ſpiritus humanus naturalis ſeu animus, de hoc enim non ſolet ita dici in S. Scriptura quod in nobis habitet: quia eſt pars noſtri: ſed ſignificatur Spiritus Dei Sanctus, de quo ita alibi dicitur quod habitet in hominibus Chriſtianis, ſeu habitare debeat, ut Rom. 8. 9, 11. 1 Cor. 3. ℣. 16. Per quem Spiritum divinum, Deus in ipſis ut in templo ſuo habitat, ſicut dicitur ibidem, vide & 1 Cor. 6. 19. Et S. Johannes dicit, nos inde cognoſcere quod Deus maneat in nobis, quia ex ſpiritu ſuo dedit nobis 1 Joh. 3. 24. & IV. 12, 13. Quod igitur Deo ipſi eſſet attribuendum, id hic iſti ſpiritui Dei attribuitur, quod quaſi invide ſeu cum zelotypia concupiſcat, ut homines Deo ſint amici; non autem mundo.

Interrogationis nota ad finem hujus verſiculi apponi ſolet. Sed non eſt neceſſe iſta ultima verba legi cum interrogatione, quæ vim negandi habeat, cum recte videatur poſſe accipi aſſertive, ut eſt expoſitum.

Cui iſta loci hujus obſcuri declaratio non placet, is ſequatur, ſi libet, expoſitionem Brenii: qui primum verba illa: *An putatis quod inaniter Scriptura dicit*, vult referri ad præcedentia, non ad ſequentia. Deinde voce *invidia* pro vitio hominum accepta, verba iſta *ad invidiam concupiſcit ſpiritus qui habitat in nobis*, ita exponit, ut ab initio eorum ſubintelligatur particula interrogandi *an*, & poſt finem eorundem

rundem ſubauditur negatio: Haudquaquam ita eſt. Ut hic nova ratio contra concupiſcentias & ex eis certas contentiones afferatur: quod ſpiritus Dei in Chriſtianis habitans non doceat eos invidiam; ſed contra potius iis qui ejus ductum ſequuntur majorem ſubinde largiatur gratiam, quod invidiæ maxime adverſatur.

Verſ. 6. *Majorem autem dat gratiam.*] Nempe idem ſpiritus habitans in nobis, id eſt ſpiritus Dei, ſeu ipſe Deus, ut cauſa principalis, per ſpiritum iſtum ut cauſam mediam, iis in quibus habitat, quique ejus ductui obſequuntur, & ab amore hujus mundi ſunt alieni, ſubinde dat majorem gratiam, id eſt ex gratia promantia dona præcipue ſpiritualia. Ita per *gratiam* ſolent intelligi gratiæ effecta, ſeu dona Dei in homines collata. Ut Joh. 1. 16. Rom. 1. ℣ſ. 5. v. 17, 20. 1 Cor. 3. 10. Eph. 4. 7. 2 Tim. 1. 9. Hebr. 4. ult.

Videtur propterea in verbis proxime præcedentibus loco Dei poſitus eſſe ſpiritus ejus habitans in nobis, quia iſte ſpiritus eſt cauſa proxima per quam dona Dei hominibus conferuntur. Iſta verba *majorem autem dat gratiam*, ſuperiori verſiculo proximè præcedenti videntur adjungenda.

Ideo dicit.] Hæc verba cum ſequentibus ad finem hujus verſiculi abſunt à quibuſdam exemplaribus. Sed poſſunt recte connecti cum ſuperioribus quorum videntur declarationem continere: ut ex una ſpecie amicorum hujus mundi & Dei inimicorum nempe ex hominibus ſuperbis, oſtendatur quid de aliis quoque ejuſdem generis hominibus ſit ſtatuendum, quomodo Dei ſpiritus erga tales ſit affectus.

Dicit non exprimitur hic quis dicat, ſed facile ſubintelligitur, nempe Scriptura, quum verſu proxime præcedente dictum ſit, *Scriptura dicit*. Similis loquutio eſt Eph. 4. 8. Verba autem quæ hic citantur ſunt Solomonis Proverb. 3. 34, quanquam paulum diverſa.

Deus ſuperbis reſiſtit.] In loco Proverbiorum Hebræus textus habet, *illuſores ipſe* [Jehova] *illudet*. At Græci LXX Interpretes ita verterunt ut hic citatur. Nam inter illuſores recte cenſentur ſuperbi, qui aliis ſeſe præferentes eos contemnunt atque derident. Deus autem dum tales viciſſim deridet ac iis illudit, eo ipſo eis reſiſtit. Nempe eos qui ſeſe exaltant humiliat atque deprimit. Quod & Chriſtus inculcavit Matth. 23. 12. Luc. 14. 11. xviij. 14. Iſti honorem præ aliis inhoneſte affectant, Deus autem honorem eis adimit, & conſilia eorum turbat, & ignominia eos afficit. Ad Deum & ſupremum Dominum, debet referri omnis honor & omnis gloria. Cum ergo homines ſuperbi iſta quæ Deo debentur ſibi vendicent, Deus id ægre fert, ideoque eis adverſatur. Et in eo quoque cernitur ſpiritus divini zelus atque æmulatio.

Humilibus autem.] Nempe talibus qui ſunt ſuperbis contrarii, id eſt hominibus modeſtis ac demiſſo animo præditis. Jeſus Chriſtus ipſe dixit ſe eſſe humilem corde, quod ſuos diſcipulos à ſe diſcere voluit Matth. XI. 29. Hæc ſui humiliatio ſeu modeſtia eſt fundamentum aliarum virtutum.

Dat gratiam.] Id eſt ex gratia ſua confert illis dona varia, tum corporalia tum ſpiritualia, tum in hac vita, tum in futura: demiſſum oculis ſervat, ut dicitur Job. 22. 29. Quia iſti ipſi ſe humiliant, Deus eam humiliationem compenſat, exaltans eos, ut dictum eſt à Chriſto, locis paulo ante ex Luca citatis. Quod antea obſcurius indicaverat, ſpiritum Dei, dare majorem gratiam, id hic declarat, exprimens qualibus det gratiam, nempe humilibus ſeu modeſtis.

Verſ. 7. *Subjiciamini igitur.*] Ex ſuperius dictis, præſertim de ſuperborum damno, & humilium ſeu demiſſorum præmio, quod utrumque à Deo proficiſcitur, infert monitum quo hortatur iſtos ad demiſſionem coram Deo: quia, ut ex ſuperioribus apparet, iſti mundum hunc amantes, Dei fiebant inimici, ei rebellantes.

Subjiciamini.] Id eſt ſubjicite vos ipſos: monet enim iſtos ut id ipſi faciant. Verbum paſſivum poſitum eſt pro reciproco. Ut & alibi; Rom. 10. 3. xiij. 1, 5. Epheſ. 5. 21, 22, 24. Tit. 2. 5, 9. iij. 1. Hebr. 12. 9. 1 Petr. 2. 13, 18. iij. 1. v. 5.

Deo.] Qui eſt Dominus veſter ſupremus, Optimus Maximus, cujus vos ſubditi eſſe eique obedire ex officio debetis: cui ſi obediatis, gratiam is ſuam ad vos convertet, voſque donis & bonis variis cumulabit.

Reſiſtite Diabolo.] Deo maxime contrarius, ejuſque hoſtis, & ſimul hoſtis atque adverſarius eorum qui Deo ſerviunt, eſt Diabolus. Ille qui aliquando inter Angelos cœleſtes fuit, ſed ob peccatum in quo pertinaciter manſit, è cœlo deturbatus à Deo, cum exercitu malorum angelorum, quorum ipſe princeps eſt, variis technis ac modis fideles Dei oppugnat, volens eos à gratia Dei quam ipſe culpa ſua amiſit, & à cœleſti beatitate avertere, vide 1 Petr. 5. ℣ſ. 8 & Apoc. 12. 9, 10. Is eſt princeps hujus mundi Joh. 12. 31. XIV. 30, qui operatur in filiis inobedientibus Eph. 2. 2, cui locum apud ſe dant ii qui vitium aliquod in corde fovent Eph. 4. 27. Is ad varia peccata, Deo exoſa, & ſaluti humanæ noxia, homines incitat atque impellit. Ut ſunt & iſta quæ S. Jacobus in iis ad quos hanc epiſtolam ſcripſit, reprehendit: inter alia, zelus amarus, contentiones & rixæ cum fratribus, & amor mundi hujus atque mundanarum voluptatum. Huic hoſti & adverſario maxime noxio, debent ii qui fideles Dei cenſeri volunt, reſiſtere atque repugnare, ejuſque dolos atque machinationes & aſſultus reprimere & avertere. Quod fit maxime per fidem ſeu fiduciam firmam in Deo ejuſque gratia & promiſſis collocatam: ut monet S. Petrus 1 Petr. 5. 8, 9, ac per illa arma panopliæ cœleſtis quæ militibus Chriſtianis adverſus iſtos hoſtes ſpirituales militantibus commendat, ille inſignis in hac militia ductor & anteſignanus, Paulus Apoſtolus Eph. 6. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.

Et.] Id eſt tunc, quando hoc facietis, quando ei reſiſtetis, hic eventus conſequetur. Ita vocula & non raro ſumitur. Ut Matth. 6. 33. loco poſteriore. vij. 7. xj. 29. Luc. 6. 37, 38. XIV. 14. Philip. 4. 9. loco ultimo. Jac. 1. 5. loco poſteriore.

Fugiet à vobis.] Quantumvis potens adverſarius iſte, Diabolus, tamen ſi ei vos oppugnanti reſiſtatis, non tantum vos non expugnabit nec ſuperabit

ſed etiam à vobis ſuperabitur, & terga vertens, victoriam vobis cedet. Sicut narratur de crocodilo, qui cum fugientes inſectetur, tamen inſectantes fugit. Non vincit iſte hoſtis eos qui ipſi fortiter repugnant. Habemus exemplum in Duce noſtro, Domino Jeſu, quem quum iſte adverſarius diverſis modis oppugnaſſet, Jeſus autem ei reſtitiſſet, reliquit eum Diabolus Matth. 4 11.

Verſ. 8. *Appropinquate Deo.*] Quoniam & ſuperius ℣ſ. 4, indicavit iſtos homines per amicitiam cum hoc mundo initam, factos eſſe inimicos Dei, ab eo averſos, & proxime monuit ut Deo ſeſe ſubjicerent, ac ejus adverſario Diabolo reſiſterent; ideo hic monet ut ad Deum appropinquent. Hæc appropinquatio ad Deum alioqui à nobis remotum, qui habitat lucem inacceſſibilem 1 Tim. 6. 16, qui eſt inviſibilis Spiritus Joh. 4. 24, debet fieri ſpiritu & animo. Is Deo appropinquat ad eumque accedit, ut dicitur Hebr. 7. 25. & xj. 6, qui Deo placere ſtudet, quique eum colit, vide & Soph. 3. 2. Ad quod requiritur fides vera, ut indicatur à Divino Authore ad Hebræos iſto proxime allegato loco, & Hebr. 10. 22. Et reſipiſcentia ſeria, quæ etiam converſio ad Deum paſſim nominatur. De qua, inter alia videnda loca Eſa. 31. 6. Jer. 18. 11. Ezech. 18. ℣ſ. 30, 31. Joël 2. 12, 13. Zach. 1. 3, 4. Malach. 3. 7. 1 Theſſ. 1. 9. Et denique maxime charitate atque dilectione, qua quis Deum diligit ex toto corde, ex tota anima, & ex totis viribus ſuis. Nam charitas ſeu amor qui eſt affectus unionis, atque mutua amicitia, unit amantem cum amato. Quamobrem reſpectu fidei, & charitatis, quam Chriſtiani erga Deum & Dominum Jeſum profitentur, dicitur: *Qui agglutinatur Domino, unus* [nempe cum eo] *ſpiritus eſt* 1 Cor. 6. 17. Charitas autem erga Deum, ſita eſt in mandatorum ejus obſervatione 1 Joh. 5. 3. Oportet ad Deum appropinquare, non ore, ut labiis eum colamus, ſed corde, ne id procul abſit ab eo, quod olim eſt exprobratum Judæis Eſa. 29. 13. & Matth. 15. 8.

Et.] Id eſt tunc, ſi hoc feceritis, id ſequetur. Vide de hac particula notata ſupra verſ. 7.

Appropinquabit vobis.] Si hoc agatis ut Deo vos homines appropinquetis, inde habebitis iſtud eximium operæ pretium, & inſigne præmium, quod Deus vobis ſit quoque appropinquaturus, ſeu ad vos acceſſurus. Deus Optimus Maximus, ille Altiſſimus qui inhabitat cœleſtem æternitatem, accedit proxime ad homines ſpiritu humiles ac modeſtos, atque cum eis libenter habitat Eſa. 57. 15. Specimen hujus rei quod iis qui ad Deum appropinquant per converſionem, Deus ipſe appropinquet, propoſuit Chriſtus in illa parabola Luc. 15. 20 ſeqq. quum filio olim prodigo, qui à Patre procul diſceſſerat, & bona ab eo data luxurioſe profuderat ac dilapidaverat, reſipiſcenti & ad Patrem redeunti, Pater ejus miſertus occurrit, eumque benigne in gratiam recepit. Per hunc enim Patrem Deus ſignificatur. *Propinquus eſt Dominus omnibus invocantibus eum in veritate. Voluntatem timentium ſe faciet, & clamorem eorum audiet, & ſervabit. Cuſtodit Dominus omnes diligentes ipſum* Pſal. 145. 18, 19, 20. Hæc eſt Dei ad homines appropinquatio, quando is hominibus gratiam ſuam & favorem reipſa oſtendit. Quamvis autem Deus gratiam ſuam priorem antecedentem offerat etiam iis qui ab eo adhuc ſunt averſi; tamen gratiam conſequentem & ejus plenam largitionem non conferet niſi iis qui ad ipſum ita ut dictum eſt appropinquant.

Emundate manus, peccatores.] Hortatur ulterius ad ſeriam de peccatis pœnitentiam. Quia manibus multas actiones externas homines peragere ſolent, & quidem ſæpe malas, ut cædes, furta, rapinas, ideo per manuum emundationem ſignificatur actionum externarum in melius mutatio, vide Eſa. 1. 15, 16. LIX. 3, 6. Jonæ 3. 8. Qui vult appropinquare ad Deum puriſſimum oportet ut ſe purget ab immunditiis. Cujus rei typus fuit Exod. 19. 10, 14, 15. & Num. 8. 7.

Et purificate corda.] Quaſi caſtificate. Per cor intelligitur animus, cujus ſedes ac fons in corde eſſe putatur. Indicat non tantum reſpectu externarum actionum mundos à peccato eſſe debere Chriſtianos, ſed etiam animos eorum purgandos eſſe à vitiis. Fons iſte ſi purus erit, etiam rivi ex eo manantes fient puri. Ita Paulus Apoſtolus monet 2 Cor. 7. 1, ut noſipſos mundemus, ab omni pollutione carnis, & ſpiritus, id eſt à peccatis tum externis, tum internis. Ex corde procedere peccata quæ polluunt hominem dixit ipſe Chriſtus Matth. 15. 19, 20. Marc. 7. 21, 22, 23. Quamvis Deus homines peccatorum pœnitentiam agentes mundet & ab iis expiet Pſal. 51. verſ. 4, 9, tamen & homines ipſi in id operam impendere debent ut ſeſe mundent & purificent, ſicut hic dicitur, & alibi, tum in locis paulo ante allegatis, tum 1 Tim. 4. 8. 1 Joh. 3. 3.

Duplices animo.] Antea cap. 1. 8, virum duplici animo, vocavit eum qui non eſt de religione Chriſtiana ut vera firmiter perſuaſus, ſed partim credit partim dubitat. Hic videtur potiſſimum reſpicere id quod ſupra verſ. 4 notavit, nempe quod iſti velut adulteri & adulteræ, vellent ſimul & Dei & hujus mundi eſſe amici: atque ita cor & animum atque amorem ſuum inter Deum & hunc mundum partirentur: cum Deus ex toto corde & ex tota anima ſit amandus. At hoc ipſum cum quis ita Dei amorem præ ſe fert ut tamen huic mundo ſit amicus, eodem recidit, ut talis homo non ſit de religione à Deo propoſita ut vera firmiter perſuaſus.

Verſ. 9. *Affligimini.*] Id eſt per peccata accerſitum vobis miſerabilem ſtatum, à pœnis divinis imminentem agnoſcite, & proinde pœnitentiam cum cordis atque animi compunctione & contritione agite.

Et lugete.] Id eſt ob peccata commiſſa, dolore animi & triſtitia afficiamini.

Et plorate.] Triſtitiam veſtram inde conceptam, & pœnitentiam, etiam fletu atque lachrymis teſtamini. Vide Joël 2. 12.

Riſus veſter in luctum convertatur.] Quia ſuperius notavit iſtos voluptatibus mundanis indulgere ſolitos eſſe verſ. 3, 4, quas voluptates ſolet comitari riſus, quo homines lætitiam teſtari ſolent; ideo eos ad pœnitentiam commonefaciens, jubet ut riſum ſuum qui eſt voluptatis indicium, convertant ipſi in luctum, ſignum doloris atque triſtitiæ. Riſum ex

rebus

rebus ſecundum carnem lætis ortum, ſequi ſolet luctus & fletus, vide Luc. 6. 25. Sed ſi quis mature pœnitentiam agens luctum voluntarium ſuſcipiat, felix erit, quia ejus luctus & fletus, ſecundum Deum 2 Cor. 7. 10, 11, conſolatione & gaudio compenſabitur Matth. 5. 4. Luc. 6. 21.

Et gaudium in mœrorem.] Quamvis gaudium purum ſincerum è virtutis conſcientia & ſpe gratiæ Dei ortum, commendetur & præcipiatur veris Dei cultoribus Pſal. 32. fine, Philip. 4. 4. 1 Theſſ. 5. 16; tamen ſi quis ex rebus carnalibus terrenis mala mentis gaudia perceperit, cum peccato conjuncta, oportet ut animo in melius mutato, per pœnitentiam, pro gaudio mœrorem ſuum ex peccato, & Dei offenſa, atque pœnarum ejus metu ſuſcipiat. Ut faciebat David Pſal. 25. 18. xxxij. 3, 4. xxxviij. 4, 5. ſeqq. 9, 19. & Petrus Matth. 26. 75, & illa fœmina peccatrix, pœnitentiam agens Luc. 7. 38. Vox Græca quæ hic vertitur per *mœrorem*, proprie ſignificat demiſſionem oculorum, ſeu vultûs, quæ oritur ex pudore vel mœrore. Monitum iſtud videtur oppoſitum illi iſtorum peccato, quod voluptatibus carnalibus inhoneſte luxurioſe indulgerent, de quo ſupra ℣. 3.

Verſ. 10. *Humiliemini.*] Id eſt demittite voſipſos & animos veſtros elatos. Eſt verbum paſſive poſitum pro reciproco, ut ſupra ℣. 7. Quia ex animi elatione atque ſuperbia oriebantur iſta vitia quæ in iſtis hominibus ſuperius ſunt reprehenſa, ut quod pauperes contemnerent & ignominia afficerent, quod ſapientiam ſibi falſo arrogarent, quod zelo amaro atque æmulatione erga alios laborarent; ideo eos hortatur ad virtutem, ſuperbiæ adverſam, nempe ad humiliationem ſui voluntariam, & demiſſionem animi. Hujus virtutis exemplum exſtat in Davide 2 Reg. 7. 18. & Pſal. 131. & in Paulo Apoſtolo 1 Cor. 15. 9. 1 Tim. 1. 13, 15. Hos imitari debent alii homines, qui tametſi ſint aliquibus Dei donis exornati præ aliis hominibus, tamen ſunt homines, multis obnoxii defectibus, non tantum à natura ortis, ſed etiam culpa propria, per peccata acquiſitis.

In conſpectu Domini.] Nempe coram illo ſupremo Domino dominorum, Deo Altiſſimo. Is omnia è cœlo deſuper intuetur & cernit omnia, non tantum facta hominum externa, ſed etiam in animo latentes cogitationes Pſal. 33. 13, 14, 15. Is vero Dominus, ſuperbis reſiſtit, humilibus autem ac modeſtis dat gratiam, ut dictum eſt ſupra ℣. 6, qui etiam ita potentem manum habet, ut ea poſſit deprimere eos qui ſe coram ipſo nolunt humiliare, quo argumento etiam indicato Petrus Apoſtolus ſuadet hominibus animi demiſſionem 1 Petr. 5. 6.

Et.] Id eſt tunc, ſi vos coram Deo humiliaveritis, hoc conſequetur. Vide de hac particula ſupra verſ. 7.

Exaltabit vos.] Humiliationis voluntariæ ſeu demiſſionis (cum virtutibus aliis eam conſequentibus) præmium inſigne à Deo proponit, quod is eos qui ſeipſos coram eo humiliant ſit exaltaturus, ſeu ex humili ſtatu in ſublimem & valde honoratum evecturus. Id Deus facit & in hoc ſeculo, adhuc in terris, & maxime in futuro ſeculo, in cœlis. Maxima hominum mortalium exaltatio in eo conſiſtit, ut ad dignitatem filiorum Dei attollantur, & ad gloriam divinam cœleſtem participandam admittantur. Qui adipiſcentur ſalutem cum gloria æterna, & ſimul cum Chriſto regnabunt 2 Tim. 2. 10, 12, & digni habebuntur regno Dei 2 Theſſ. 1. 5, & videbunt faciem Dei, & Dominus ille Deus illuminabit eos, & regnabunt in ſecula ſeculorum Apoc. 22. 4, 5.

Verſ. 11. *Ne obtrectate alii aliis, fratres.*] Dehortatur eos à vitio, humiliationi ſui, de qua proxime loquutus eſt, ſeu modeſtiæ, adverſante, ac ex ſuperbia ei contraria prodeunte, nempe ab obtrectatione. Quod vitium etiam alibi reprehenditur Lev. cap. 19. 16. Rom. 1. 30. 2 Petr. 2. 1. Conſiſtit autem in eo quando quis de quopiam male loquitur, eum temere criminando, ut famæ ejus aliquid detrahat: quod faciunt aliqui vel abſenti clam, qui vocantur ſuſurrones, vel etiam præſenti, palam, qui nominantur obtrectatores. Græcum verbum hic poſitum ſignificat adverſus alios loqui. Sed hoc ſi accipiatur ſimpliciter, poteſt fieri abſque peccato, nempe ſi quis erronea docentem vel peccantem reprehendat, tum ipſius qui delinquit corrigendi, tum aliorum à ſimilibus delictis avertendorum cauſa, ad gloriam Dei: ſed cavendum eſt ne id fiat ſtudio famæ alicujus lædendæ, & cum verborum acerbitate.

Qui obtrectat fratri, & judicat fratrem ſuum.] Affert rationem ob quam vitanda ſit iſta obtrectatio. Pro eodem autem hic ſumitur obtrectare fratri, & judicare fratrem. Non ſemper vitioſum eſt judicare aliquem, ſi id fiat abſque ſuperbia, & abſque temeritate atque abſque defectu charitatis. Ut ſi quiſpiam de manifeſtis, atque cum Dei verbo expreſſo pugnantibus, erroribus aut peccatis, judicium proferat juſtum. Sed temeraria & iniqua judicia atque damnationes vetantur etiam alibi: ut Matth. 7. 1. Luc. 6. 37. 1 Cor. 4. 5. Videntur autem hic reprehendi præcipue iſta judicia condemnatoria, quæ fiunt ob talia qualia lege Euangelica non damnantur, ut circa obſervationem dierum, & ciborum, & circumciſionis &c. quam ex Lege Moſaica adhuc retinebant & retinendam cenſebant Judaizantes, alii vero ſe his jam non obſtringi recte exiſtimabant. Multo magis autem eſt reprehendendum ſi quis ob ea quæ Dei lege nunquam præſcripta ſunt, ſed tantum ſunt placita & mandata hominum, alios homines Chriſtianos, proinde fratres ſuos, ut peccantes ac impios judicet & condemnet, ut meritos mortis æternæ ſupplicium.

Obtrectat legi, & judicat legem.] Quando nempe ob talia quæ lex non præcipit, ipſe alium criminatur & condemnat, perinde facit ac ſi legem iſtam ut imperfectam argueret atque damnaret. Per legem hic intelligi videtur lex Chriſti Euangelica, quæ etiam ſuperius vocata eſt lex perfecta libertatis, cap. 2. verſ. 25.

Si autem legem judicas, non es factor legis, ſed judex.] Oſtendit quam inconveniens ſit ut quiſpiam legem divinam ita judicet ut eam imperfectionis arguat. Per Apoſtrophen converſo ſermone ad unum ex talibus, in cujus perſona omnes tales alloquitur. Factores legis iſtius eſſe debent omnes qui pro ſubditis Dei & Chriſti cenſeri volunt, vide Rom. 2. 13. &

Jac. 1. 25. Non eſt autem fas neque conveniens ut is cui lex lata eſt quique eam ſervare tenetur, id ſibi uſurpet ut ſit ipſius iſtius legis judex, ut eam vitii arguat & damnet, atque ita ſupra legiſlatorem ſapere, ſeque ſupra eum extollere velit.

Verſ. 12. *Unus eſt legiſlator.*] Quædam exemplaria addunt *& judex.* Ulterius probat inconveniens eſſe ut aliquis hominum ſeſe legis judicem conſtituat: quia nonniſi unus eſt legiſlator, nempe à Deo Altiſſimo conſtitutus, qui Dei nomine legem iſtam novam, legem perfectam libertatis tulit, nempe Jeſus Chriſtus, qui ſicut legem iſtam conſtituit & ſancivit, ita etiam ſecundum eandem eſt omnes judicaturus.

Qui poteſt ſervare & perdere.] Qui habet jus & poteſtatem judicium ultimum exercendi, & vel ſalute æterna vel perditione atque exitio extremo aliquem dignum decernendi, cum effectu conſequente. Is eſt Jeſus Chriſtus, cui data eſt omnis poteſtas in cœlo & in terra Matth. 28. 18, cui Deus dedit omne judicium Joh. 5. 22, 27, quum conſtituit eum judicem vivorum ac mortuorum Act. 10. 42. Huic ergo ſoli judicium de ſervandis & perdendis in æternum, eſt relinquendum.

Hinc recte concludi poteſt Epiſcopum Romanum non habere jus ferendi leges quæ hominum conſcientias obligent, & ſi quis eas non obſervet, æternæ perditioni eum adjudicandi. Quoniam is non eſt ille unicus Legiſlator.

Tu quis es qui judicas alium?] Aliqui codices habent: *Tu autem quis es, judicans proximum?* Tu qui non es legiſlator, cui non convenit judicium decretorium de ſalute aut perditione.

Quis es?] Homo mortalis, ipſe olim à Domino judicandus.

Judicas alium.] Decretum damnatorium ferre audes de altero, qui eſt proximus & frater tuus, non ſervus aut ſubditus tuus: cur tibi hanc uſurpas authoritatem? Similia ſunt & huc ſpectantia illa Pauli Apoſtoli in ejuſmodi negotio verba Rom. 14. 4. *Tu quis es, judicans alienum famulum? Proprio Domino ſtat aut cadit.* Et deinde ibid. ℣ſ. 10. *Tu autem quid judicas fratrem tuum? &c. omnes enim ſiſtemur coram tribunali Chriſti.*

Verſ. 13. *Age nunc.*] Seu agedum, vel eja. Eſt adverbium excitandi. Convertit ſermonem ad quoſdam, qui etiam ex quadam ſuperbia, Dei negligente, ſibiipſis negotiationum ſuarum felicem ac proſperum eventum pollicentur, quaſi eventus rerum ſit in eorum arbitrio poſitus.

Qui dicitis.] Id eſt dicere ſoletis, talia vel his ſimilia. Per proſopopœiam ſeu mimeſin repræſentat eorum ſermones.

Hodie aut cras.] Vel iſta die præſente, vel etiam conſequente, futura.

Vademus, aut proficiſcemur, domo egreſſi, *in illam urbem.*] Aliquam, mercatura inſignem, emporium celebre, quia de mercando agitur, ut patet ex ſequentibus. Tales urbes celebres in quibus mercimonia illo tempore maxime vigebant, erant, in Aſia quidem majore, Damaſcus & Antiochia Syriæ; Sidon & Tyrus Phœniciæ, in Aſia minore Epheſus, in Africa, Alexandria Ægypti, in Europa, Corinthus Græciæ emporium, & Roma Italiæ imo totius orbis urbs præcipua.

Et agemus illic.] Id eſt degemus aut commorabimur. Ita verbum iſtud eodem ſignificatu pro commoratione ponitur etiam alibi. Act. 15. 33. xviij. 21. & 23. xx. 3. & 2 Cor. xj. 25.

Annum unum.] Non exiguum tempus commorandi, ſed ſatis longum ſibi præfigunt, multos dies.

Et mercabimur.] Seu negotiabimur, vendendo merces noſtras, ac alias emendo.

Et lucrabimur.] Hoc ſuis negotiationibus pro ſcopo præfigunt Mercatores, ut faciant lucrum & quæſtum ex mercibus, viliore pretio emtis, cariore autem venditis, & cupiditate lucrandi ac ſemper majores opes abſque termino accumulandi perpetuo flagrant: ac promittunt ſibiipſis ex mercimoniis ſuis lucri acquiſitionem: quamvis ſæpe pro lucro damnum referant. Non eſt quidem culpandum lucri ſtudium ſimpliciter, dummodo ſit abſque avaritia ſolicitudine atque injuſtitia: ut homo victum & amictum honeſtum acquirat, eoque fruatur abſque luxuria, atque ut habeat quod etiam largiatur indigentibus Eph. 4. 28. Sed hoc merito culpatur, quod homines ejuſmodi nec Deum nec ſuæ vitæ incertitudinem ſpectantes, talia ſe effecturos audaciter & ſecure ſibi polliceantur, ut patet ex mox ſequentibus.

Verſ. 14. *Qui non ſcitis quid erit in craſtino.*] In Græco textu eſt ſermo incompletus, *illud craſtini*, id eſt craſtinæ diei eventum. Reprehendit iſtorum hominum talia ſibi ſecure proponentium de tempore longinquo, ut anno, cum ignorent quid die craſtino, vel poſtquam iſtud dixerunt poſtridie ſit futurum, ut num ſani ac valentes, imo num vivi ſint manſuri, vide Luc. 12. 18, 19, 20. Quis ſcit an adjiciat hodiernæ craſtina vitæ Tempora numen? Imo Neſcis quid ſerus veſper vehat. Proinde ut & Poëta monet: Omnem crede diem tibi diluxiſſe ſupremum. Huc pertinet dictum Solomonis Prov. 27. 1. Ne glorieris de die craſtino, quia neſcis quid pariturus ſit dies.

Qualis enim vita veſtra?] Nempe quam infirma, evanida, & cito tranſiens? non ſtabilis aut durabilis.

Vapor enim eſt.] Incertitudinem & fugacitatem vitæ humanæ declarat, dum eam vocat vaporem, per metaphoram, quia eſt ſimilis vapori. Quippe ſicut vapor aliquis vel exhalatio, ſive è terra ſive ex aqua egrediens, aliquantum apparet, & videtur interdum eſſe aliquid magnum, mox autem vel per ventos diſſipatur, vel ultro in aërem dilabitur & evaneſcit; ſimiliter vita noſtra terrena per aliquod tempus manens, brevi deinde perit. Videtur etiam reſpici eo quod homo dum vivit ac ſpirat halitum vitalem inſtar vaporis ſubinde exhalet.

Ad exiguum ſcilicet tempus *apparens, deinceps autem evaneſcens.*] Exprimit quatenus vita hæc terrena ſit vapori ſimilis: nempe quod parvo ac brevi tempore duret, deinde autem diſpereat. Ob eandem cauſam alibi comparatur vento, & umbræ Job. cap. 7. 7. viij. 9, ac flatus in naribus noſtris fumo aſſimilatur Sap. 2. 2. Hæc vitæ noſtræ fugacitas cujus ſpecimina quotidiana oculis noſtris obverſantur, dum etiam juvenes & vegetos, inopinato mori videmus, monere nos debet præter alia ne nobis longævitatem polliceamur, ſed ita caute coram Deo

vitam

vitam agamus, tanquam mox vel cras vel adhuc hodie morituri. Vitæ ſumma brevis ſpem nos vetat inchoare longam. Quid brevi fortes jaculamur ævo, Multa?

Verſ. 15. *Pro eo quod dicere deberetis.*] Poſtquam reprehendit temerarias iſtorum cogitationes & loquutiones, nunc docet quomodo in talibus negotiis cogitare & loqui debeant.

Si Dominus voluerit.] A Dei voluntate & ipſi homines dependere, & ſuorum factorum diſpoſitionem ſuſpendere debent: nec niſi cum conditione permiſſionis ab eo, ſe aliquid facturos polliceri. Nam in ejus manu, & valetudo & vita noſtra, & facultates, & facta noſtra verſantur. Ille quandocunque vult inhibere iſta poteſt. Hominis quidem ſunt diſpoſitiones cordis Prov. 16. 1, ſed à Domino greſſus viri diriguntur Prov. 20. 24, ſeu ut adagio dicitur: Homo proponit, Deus diſponit, vide Prov. 16. 9, cor hominis cogitat viam ſuam, at Dominus diſponit greſſum ejus. Ideo viri ſancti de iis quæ facere volebant, hac conditione de voluntate Dei præmiſſa loquebantur. Ut Act. 18. 21. Rom. 1. 10. xv. 32. 1 Cor. 4. 19. xvj. 7. Hebr. 6. 3. Et nos in proponendis actionibus noſtris tali aut ſimili hypotheſi uti debemus, non per modum loquendi quaſi proverbialem, ſed per pietatem.

Et vivemus.] Id eſt, &, ſi ejuſdem Domini, id eſt Dei, voluntate atque permiſſione vita nobis ſuppetet.

Et faciemus hoc aut illud.] Particula & videtur hoc loco redundare, ut Gen. 22. 20. xxix. 9, 13. Exod. 1. 16. xxj. 8. xxxij. 34. Lev. 25. 2. Deut. 19. ℣. 16. xxiv. 1. Jud. 14. 12, 13. 2 Sam. 15. 2. & *vocabat* Job. 8. 4. Pſal. 55. 20. loco poſter. Matth. 28. ℣. 9. Luc. 2. 21. loco poſteriore. Vel accipitur pro *tunc*.

Verſ. 16. *Nunc autem gloriamini in arrogantiis veſtris.*] Opponit iſti monito recto, ipſorum mores pravos, cum ſuperbia conjunctos, quod plura quam par eſt ſibi aſſumerent, ſeque quod liberet facere poſſe jactarent.

Omnis gloriatio talis mala eſt.] Ex animo malo irreligioſo proficiſcitur: quando homo de ſe gloriatur. Qui gloriatur, in Domino glorietur Jer. 9. 23, 24. 1 Cor. 1. 31. 2 Cor. 10. 17.

Verſ. 17. Videtur occupare iſtorum objectionem. Poſſent enim dicere, ſe hæc & talia quæ ipſe monet, jam ſcire: præſertim cum & aliorum doctores eſſe vellent, ut indicatum eſt ſupra cap. 3. 1, & ſe ſapientes atque ſcientes eſſe exiſtimarent, ut apparet ibid. ex ℣. 13. Dicit ergo;

Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum ei eſt.] Significat tanto pejus eſſe ſi quis ſciat quid ſit bonum, quid faciendum, & tamen non faciat, quam ſi neſciat: tanto majorem & graviorem eſſe illius culpam & reatum quam iſtius, quia eſt ſine excuſatione, vide Luc. 12. 47. Ita voces habendi peccatum, quæ cum his *peccatum ei eſt* idem ſignificant, non pro actu, ſed pro reatu peccati ſumuntur Joh. 9. 41. xv. 22, 24. 1 Joh. 1. 8.

CAPUT V.

Verſ. 1. *Age nunc divites.*] Poſtquam ſuperius amorem hujus mundi reprehendit, c. 4. ℣. 4, & homines amori mundi ac rerum mundanarum addictos, ut lugerent ac pœnitentiam agerent, monuit, ibid. verſ. 9, atque etiam perſtrinxit eos qui per negotiationes, cum confidentia lucra ſibi promitterent verſ. 13; nunc inſectatur in ſpecie divites injuſtos; & quidem eos qui ita à religione vera ſunt alieni, ut etiam veros Dei & Chriſti cultores affligant ac perſequant: ut patet ex iis quæ dicuntur de iis infra verſ. 6. Divitem eſſe non eſt per ſe malum. Nam S. Paulus præſcripſit Timotheo quid præcipiendum ſit divitibus, non ut abjiciant divitias, ſed ut ex eis liberaliter largiantur 2 Tim. 6. 17. Verum tamen tum diteſcere volentes incidunt in multas cupiditates noxias, tum divitiæ ſunt homini ad cœlum tendenti ſarcinæ oneroſæ, & cum debeant eſſe virtutis adjumenta, ſæpe ſunt periculoſa ejus impedimenta. Unde divitiarum deceptio ſeu divitiæ deceptrices ſpinis merito comparatur Matth. 13. 22. Plerumque divites hujus ſeculi ſunt injuſti, vel in acquirendo, vel in utendo.

Plorate.] Divites ſolent ob divitias ſuas gaudere, eiſque tanquam bono eximio lætari. At S. Jacobus eos jubet lugere, & luctum fletu teſtari: ſignificans eos in ſtatu infelici verſari, ob ea quæ mox indicat. Etiam ſupra cap. 4. 9, juſſit lugere & plorare eos qui ex amore hujus mundi peccata commiſerant.

Ululantes.] Magni mœroris ſignum eſt ululatio ſeu ejulatus, qui etiam alibi adjungitur ploratui, Joël 1. 13.

Super miſeriis veſtris ſupervenientibus.] Exprimit quam ob rem iſti divites qui ſe putant eſſe felices, & gaudendum ſibi eſſe opinantur, debeant plorare atque ejulare: Nempe ob miſerias quæ propter peccata ipſis juſto Dei judicio immineant. Eæ autem tum Judæis improbis, ſuperventuræ erant, per Romanos, tum Romanis & aliis gentibus, per varia à Deo illata ſupplicia: & tandem maxime ſuperveniente tempore ultimi judicii.

Verſ. 2. *Divitiæ veſtræ putrefactæ ſunt.*] Miſeriarum imminentium iſtis divitibus improbis cauſas affert. Prima eſt hæc, quod cum multas divitias congeſtas ac repoſitas haberent, tamen in earum uſu eſſent parci, atque illiberales: ita ut eas aſſervando, potius ſinerent corrumpi & male perire, quam ut ex eis hominibus egentibus benefacerent. Et hæc ipſa abſque uſu corruptio opum inanis, eſt talium avarorum ac parcorum pœna. Inter divitias maxime cito putreſcere poſſunt fructus terræ, frumenta &c.

Et veſtimenta veſtra à tineis comeſta ſunt.] Inter alia quæ divites copioſe ſibi comparare ſolent, ſunt etiam veſtes: quæ ubi multæ ſuperfluæ congeruntur, etiam abſque uſu corrumpuntur, à vermibus quales ſunt tineæ, blattæ, corroſæ. Nonne ſatius eſſet pauperes, ſeminudos, veſtibus iſtis amicire?

Verſ. 3. *Aurum veſtrum & argentum ærugine vitiatum eſt.*] Inter divitias, & quidem bona quæ vocantur mobilia, videntur eſſe durabiliora cæteris metalla pretioſa, ut aurum & argentum: ex quibus tum

tum vaſa varia ac cimelia, tum pecuniæ, conficiuntur. Sed & hæc corruptioni ſunt obnoxia. Quamvis aurum habeatur pro incorruptibili, & non ſoleat ab ærugine ſeu rubigine exedi: niſi ſit impurum & inſincerum, ut cum ære permiſtum. Facilius argentum corroditur.

Et erugo eorum in teſtimonium vobis erit.] Id eſt adverſus vos, teſtabitur in die judicii vos fuiſſe parcos, illiberales, qui iſta metalla in theſauris veſtris repoſita, ac fruſtra ſine uſu jacentia ut ſuperflua, potius corrumpi ſiveritis, quam ut ea in uſus neceſſarios proximorum veſtrorum indigentium erogaretis. Ærugini rei non vivæ, inanimatæ, tribuitur teſtimonii perhibitio, per proſopopœiam. Ita alibi loquutio iſta *in teſtimonium illis*, ponitur eo ſenſu, ut ſignificet homines argumento evidenti convictos, reddi inexcuſabiles. Ut Matth. 8. 4. x. 18. xxiv. 14. Marc. 6. 11.

Et manducabit carnes veſtras.] Id eſt erit, vobis cauſa exitii & perditionis: ut nunc eſt cauſa corruptionis metallorum veſtrorum, quæ exedit & corrodit. Quanquam non tantum carnes ſeu corpora, ſed etiam animæ & ſpiritus iſtorum hominum improborum, exitio afficientur.

Sicut ignis.] Solet ignis corpora ſibi objecta ita urere ut ea corrumpat; & devorare dicitur. Sic ab ira divina & ex ea manante pœna, homines à Deo damnati ut ab igne perduntur atque conſumuntur. Ut Pſal. 21. 10. Eſa. 30. 27, 30. Etiam per ignem vere & proprie dictum punientur olim à Deo per Jeſum Chriſtum homines impii. Vide Matth. 13. 42. 2 Theſſ. 1. 8. Hebr. 10. 27.

Theſaurizaſtis in ultimis diebus.] Notat porro eorum avaritiam valde inconvenientem. Poteſt hoc & ita intelligi quod homines avari ſoleant in ſenio & ultimis vitæ ſuæ temporibus maxime divitias colligere & aſſervare, ac tunc quum minus viæ eis emetiendum reſtat, plus viatici parare. Cum brevi id ſint relicturi aliis, ipſi eo parum fruituri.

Sed videntur recte per ultimos dies deſignari poſtrema mundi tempora, quando finis omnium rerum appropinquat, & inſtat judicium ultimum. Quibus temporibus non de theſauris terrenis corruptibilibus congerendis erat cogitandum, ſed de theſauris cœleſtibus incorruptibilibus, ut monuit ipſe Chriſtus Matth. 6. 19, 20. Qui autem injuſte agit tum aliis tum in theſauris terrenis coacervandis, is theſaurizat ſibiipſi iram in die iræ & revelationis juſti judicii Dei Rom. 2. 5. Ultima eſſe hæc tempora quæ poſt Euangelii prædicationem decurrunt, alibi ſignificatur. Ut Act. 2. 17. 1 Cor. x. 11. 1 Joh. 2. 18.

Poſſunt etiam iſta verba ita exponi, ut ſignificent iſtos divites collegiſſe theſauros *in ultimos dies*, ut nimirum quando ætas ſenilis adveniet, tunc iſtis divitiis fruantur. Sic Rom. 2. 5, *in die* ponitur pro *in diem* & 1 Cor. 1. 8. Et alibi εἰς ponitur pro ἐν. Invitur eos temere iſtas divitias propter ſeros annos avare congerere, cum interim juſto Dei judicio, etiam antequam ſeniles anni adveniant, vel divitiæ ab illis vel illi à divitiis auferantur: quia miſerias & pœnas eis ſuperius eſt comminatus.

Verſ. 4. Aliud crimen iſtorum divitum exprimit, injuſtitiam erga mercenarios.

Ecce.] Velut in re præſenti & oculis ſubjecta id oſtendit.

Merces operariorum qui meſſuerunt regiones veſtras.] Qui circa veſtra latifundia laborarunt, ut ſegetes in eis magna copia provenientes maturas demeterent. Verbum Græcum proprie notat falcaverunt.

Interæpta à vobis.] Vel interverſa, ita ut pactam ac promiſſam & meritam ac debitam eis pro labore mercedem, non perſolveritis ſicut juſtitia requirit, ſed apud vos detinueritis, illoſque ea privaveritis atque defraudaveritis. Quæ eſt magna & gravis injuria, vetita à lege, qua interdicitur ne merces operarii differatur in craſtinum Lev. 19. 13. & Deut. 24. ℣. 14, 15, quia inde pendet victus mercenarii quotidianus, abſque quo egeſtatem & defectum patitur. Eodem pertinet illa iniquitas quando mercenariis exigua merces nec par eorum labori datur; vel non ita ſufficiens ut ex ea victum juſtum habere queant.

Clamat.] Figurato loquendi modo, per proſopopœiam, quaſi clamaret, ita peccatum iſtud gravitate ſua Deum movet ad vindictam pro hac injuria de vobis ſumendam. Sic ſanguis Abelis injuſte occiſi, clamaſſe ad Deum dicitur Gen. 4. 10. Si ipſi mercenarii mercede ſua fraudati clament ad Deum, ut dicitur Deut. 24. 15, iſti fraudatores erunt apud Deum rei peccati, & punientur. Imo etiamſi illi non clament nec conquerantur, Deus hanc injuriam non dimittit inultam.

Et clamores metentium ſeu *eorum qui meſſuerunt, in aures Domini Sabaoth introierunt.*] Cum antea dixiſſet improprie mercedem interceptam clamare, hic proprie dicit ipſos meſſores edere clamores ſeu vociferationes, dum ſcilicet conqueruntur de illa injuria.

Aures tribuuntur Deo per modum loquendi figuratum, ut alibi alia membra humana, qualia tamen Deus proprie non habet, cum ſit non caro, ſed ſpiritus. Interim quod homines per membra corporis organica percipiunt ac ſentiunt, id Deus abſque membris talibus, vi & facultate ſua ſpirituali percipit.

Domini Sabaoth.] Nomen Dei eximium apud Hebræos deductum, à verbo ſignificante eſſe, exprimitur vulgo Jehova: cum potius videatur pronunciandum Jeheveh vel Jihveh, quod ſignificat *erit*. Cum enim Moſes, à Deo, mittente ipſum ad liberandos ex ſervitute Ægyptiaca Iſraëlitas, quæreret quodnam nomen ejus ſit illis dicturus, reſpondit Deus Moſi: *Ero qui ero, ita dic filiis Iſraëlis, ero miſit me ad vos* Exod. 3. 14. Apparet autem Moſen iſta verba referentem pro prima perſona qua Deus loquens dixit, *Ero*, dixiſſe in tertia perſona *erit*. Deus ipſe dixit Exod. 6. 3, ſe Abrahamo, Iſaaco, Jacobo, viſum eſſe in Deo Omnipotente, ſed in nomine ſuo Jehova, non cognitum eſſe eis. Quod nomen non videtur indicare exiſtentiam Dei ſempiternam, ſed potius quod is certo erit benefactor ſuorum ſecundum promiſſiones, & quia id quod is promiſit reipſa erit. Nam ibidem Deus ipſe addit: Recordatus ſum pacti mei, idcirco dic filiis Iſraëlis, ego Jehova, & educam vos de oneribus Ægyptiorum, &c. Videantur etiam dicta ſimilia, Levit. 26. 44, 45. & Ezech. 20. 42, 44. Quanquam non tantum in promiſſis

miſſis ſed & in minis divinis certitudo hoc nomine deſignatur. Ab hoc nomine velut Dei proprio, pronunciando, Judæi abſtinent, per quandam ſuperſtitionem, ac loco ejus pronunciant Adonaj, quod notat Dominum. Et Græci Bibliorum Interpretes, quia nomen illud non potuit Græcis characteribus commode exprimi, loco ejus utuntur nomine κυρίου ſeu Domini. Quod nomen & à Novi Fœderis Scriptoribus pro illo uſurpatur.

Sabaoth.] Jehova Zebaoth Hebraice, id eſt Deus ſeu Dominus exercituum, ſæpe vocatur Deus apud Prophetas. Ut Pſal. 24. fine LXXX. aliquoties & LXXXIV. 2 Reg. 19. 31. Eſa. 1. 24. ij. 12. v. 24. IX. 7. XXXVij. 16, 32. XLIV. 6. &c. Jer. 7. 3, 21. viij. 3. &c. Qua appellatione indicatur magna Dei potentia, quæ ex eo apparet quod exercitus numeroſi Angelorum potentium ſint ſub ejus poteſtate, eique ut Imperatori ſummo militent. Quanquam exercituum cœli nomine deſignari ſoleant & ſtellæ, ac poſſint eo nomine etiam aliæ creaturæ per quas Deus quæ vult exſequitur, denotari.

Verſ. 5. Aliud talium divitum peccatum reprehendit, nempe luxuriam. Multi divites cum multas & magnas divitias habeant, tamen ſunt ita ſordide parci ut ſibi earum uſum largum non permittant, ſed inter magnas opes ſint inopes. At nonnulli abutuntur iis ad luxum.

Delitiati eſtis ſuper terram.] Voluptatibus carnalibus terrenis indulgentes in cibo, potu, comeſſationibus, rebus venereis, muſicis, oblectationibus, ludis, &c. De qualibus Job. 21. 12, 13. Eſa. 5. 11, 12. Sap. 2. 6, 7, 8, 9. & Luc. 12. 19. XVj. 19. Ita iſti agunt quaſi ſuper terram eſſent in æternum victuri: de cœleſtibus gaudiis futuris non cogitant.

Et laſciviſtis.] Sicut hœdi aut vituli bene paſti petulanter exſultantes. Verbum Græcum hic poſitum, alibi notat luxurioſe vivere, ut 1 Tim. 5. 6.

Enutriſtis corda veſtra.] Id eſt vos ipſos, lautis ac delicatis cibis atque potibus ſaginaſtis, ita ut evaſeritis pingues & obeſi, & habeatis ventres abdomine tardos. Tales notantur Pſal. 17. 10, 14.

Ut in die occiſionis.] Horum verborum duplex poteſt eſſe ſenſus. Vel ut ſignificetur, divites iſtos luxurioſos, ita laute & opipare victitaſſe, ſicut ſolent homines tempore feſto, quo victimæ ad ſacrificia euchariſtica mactantur, quando ad convivia & epulas, dapſiles atque opiparas, alii alios invitant, ut hilariter vivant, vide Proverb. 7. 14. Vel ut notetur, ſicut pecora altilia quando jam ſatis ſaginata, & matura mactationi ſolent occidi, ita iſtos homines luxurioſos, delicato victu obeſos, factos eſſe aptos, ut pœnis à Deo afficiantur.

Verſ. 6. Aliud talium divitum injuſtorum peccatum notatur, crudelitas in homines innoxios.

Condemnaſtis, occidiſtis juſtum.] Solent homines divites hujus ſeculi, divitiis ſuis freti, & ex iis orta potentia abutentes, affligere & opprimere homines innocentes atque pios; quos ob ipſam vivendi diverſitatem exoſos habent, quaſi eis peccata etiam tacite exprobrarent. De quo videatur locus Sap. 2. ℣. 10, 12, 14, 15, 16. Videatur etiam quod de divitibus improbis tum Ethnicorum tum Judæorum incredulorum, dictum eſt ſupra cap. 2. 6.

Juſtum.] Inſontem & pœnas non commeritum: non tantum unum aliquem ut Jeſum Chriſtum, ſed plures ei ſimiles, præſertim Chriſtianos: quos nullorum ſcelerum convictos, ſæpe adverſarii velut ſceleratos per calumnias opprimunt. Quanquam & alias divites injuſti ſolent homines juſtos opprimere fraudulenter, ut eorum bonis nefarie fruantur. Sicut factum eſt Naboto, à Jezabela uxore Achabi Regis Iſraëlitarum 1 Reg. 21.

Non reſiſtit vobis.] Videtur hic deſiderari vocula quæpiam: vel ὃν, vel ᾧ. Verbum iſtud quod vertitur *reſiſtit*, quod ponitur pro præterito *reſtitit*, in Græco textu eſt quaſi paſſivum, *non opponitur*, ſed ſignificat non oppoſuit ſeſe. Ita paſſiva pro reciprocis active ſignificantibus ponuntur. Ut ſupra cap. 4. 7. & 10.

Gravius crimen eſt eum qui non reſiſtit, quod vel nolit, vel non poſſit, ut ovis, opprimere & affligere, quam eum qui reſiſtit, & vim vi repellere conatur.

Homines pios & inprimis Chriſtianos, magiſtri ſui Chriſti exemplum imitantes, decet non reſiſtere violento modo malis, quod præcepit ipſe Chriſtus Matth. 5. 39, ſed patienter injurias tolerare.

Verſ. 7. *Longanimes eſtote igitur fratres.*] Poſtquam in divitibus impiis reprehendit inter alia crimina iſtud quod juſtos injuſte affligant & opprimant, nunc Chriſtianos monet, ut tales afflictiones, patienter perferant.

Longanimis vocatur is qui iram, quæ eodem nomine quo animus Grece notatur, prolongat, id eſt longe ſubmovet vel differt, ut non facile iraſcatur, ſed adverſa diu toleret. Hæc virtus & alibi commendatur Gal. 5. 22. Col. 3. 12. Etiamſi, Deo ita permittente diuturno tempore pii vexentur & affligantur, tamen iſta mala conſtanter tolerare debent, & in iis durare.

Igitur.] Particula iſta illativa ſeu concluſiva, eò reſpicit, quod iſtis divitibus impiis, fidelium Chriſtianorum adverſariis, immineant juſto Dei judicio pœnæ atque miſeriæ, quæ ſunt ſuperius indicatæ: ut non in perpetuum ſint juſtos afflicturi.

Uſque ad adventum Chriſti.] His vocibus non tantum indicat terminum iſtius longanimitatis, ſeu diuturnæ patientiæ, ſed etiam rationem inſinuat cur ſit patiendum: quia non perpetuo erunt iſta mala perpetienda, ſed aderit finis patiendi, & initium rerum in meliorem ſtatum mutandarum, ac pro perpeſſionibus toleratis referendi præmii.

Per *adventum Chriſti*, id eſt Domini noſtri Jeſu Chriſti, videtur hic intelligi tempus illud quo iſte Dominus judicia ſua & pœnas erat exerciturus in Judæos incredulos atque contumaces, per Romanos: poſtea vero etiam in Gentes, ipſoſque Romanos. Quanquam etiam cum finis vitæ cujuſque noſtrum adeſt, perinde nobis eſt atque ſi jam Dominus Jeſus ad judicium ultimum adveniat: quoniam in quo ſtatu quemque ſive ſalutis ſive damnationis mors invenerit, in eodem is ad illud judicium univerſale ſiſtetur. Et mortui cum non vivant, tempus inter mortem ſuam & adventum Domini Jeſu intercedens non computant: ſicut bene dormientes. Eodem quo hic nomine adventus Domini notatur 1 Theſſ. cap. 5. 23. & 2 Theſſ. 2. 1.

Ecce agricola exſpectat pretioſum fructum terræ, longanimis exiſtens ſuper eum.] Occupat objectionem, ne quis diceret, moleſtum eſſe tamdiu exſpectare finem laborum: ac exemplo agricolæ cujuſque hortatur Chriſtianos ad patientem exſpectationem. Agricolæ non continuo poſtquam in terram aratam ſemen conjecerunt, fructum ex eo ſemine provenientem percipiunt: ſed à ſemente ad meſſem ſatis longo tempore debent eum præſtolari; & tamen hoc tædium perferunt, propter ſpem.

Donec accipiat pluviam matutinam & ſerotinam.] Duo pluviarum ſegetibus maxime proficuarum tempora obſervari ſolent. Prius quando brevi poſt ſationem cadit, menſe Octobri, poſterius quando ante meſſem, menſe Majo, illa pluvia humore ſuo ſemina ad germinationem, hæc ad maturitatem promovet. Talis loquutio de utraque iſta pluvia occurrit aliquoties apud Scriptores Veteris Teſtamenti. Ubi voces Hebraicæ videntur notare pluviam jacientis & collectionis. Sic Deut. xj. 14. Jer. 5. 24 Oſe. 6. 3. videatur & Joël 2. 23. Zach. 10. 1.

Verſ. 8. *Longanimes eſtote & vos.*] Poſt allatam rationem ab exemplo, monitum quod jam ſuperius propoſuerat repetens, inde infert, ut Chriſtiani agricolarum inſtar poſt labores aliquamdiu patienter exſpectent laborum præmia: ut in moleſtiis cum mora conjunctis, perdurent. Similiter longanimitas iſta ſeu patiens exſpectatio commendatur Hebr. 6. 12.

Firmate ſeu *ſtabilite corda veſtra.*] Id eſt animos veſtros, ne labaſcant, ac deficiant à bono propoſito propter intervenientia incommoda, atque adverſa. Stabiliuntur autem ac firmantur animi Chriſtianorum, fide firma, ac ſpe, nixa promiſſis Dei per Chriſtum patefactis atque confirmatis, præſertim de vita æterna, beatiſſima, eis ſi perſeverarint conferenda.

Quia adventus Domini appropinquavit.] Ratio cur patienter inter moleſtias ſit agendum, affertur, vel potius jam verſu proxime præcedente indicata repetitur & declaratur. De iſto adventu Domini, jam dictum eſt ad ℣. præcedentem.

Dicitur iſte adventus, vel dies Domini, appropinquare, etiam alibi Hebr. 10. 25. 1 Petr. 4. 7, quamvis ab eo tempore quo hoc ſcriptum eſt, jam pluſquam ſeſqui mille anni effluxerunt, & nondum adſit. Videntur Apoſtoli quibus Dominus tempus adventus iſtius non revelavit, exiſtimaſſe id non tam longe abeſſe. Quanquam S. Paulus monuit id non tam cito adfuturum 2 Theſſ. 2. 2, 3. Sed primum apud Deum mille anni ſunt ſicut unus dies 2 Pet. 3. 8, nempe reſpectu æternitatis. Deinde & reſpectu noſtri non procul abeſt nobis dies adventus Domini Jeſu ad ultimum univerſale judicium, quia ætas noſtra brevis eſt, & propediem finienda morte, quæ mors piis qui in Domino obdormiſcunt, eſt inſtar ſomni profundi, poſt quem adventus ſuccedet.

Exſpectatio iſtius adventus Domini Jeſu ad judicium ideo debet animos piorum in moleſtiis hujus vitæ erigere atque ſolari, quia in iſto adventu Dominus iſte cui ipſi ſerviunt, daturus eſt eis ex gratia ſua, poſt moleſtias eorum, mercedem illam, cœleſtis æternæ beatitatis, qua omnes eorum labores abunde penſabuntur. Vide 2 Cor. 4. 17, 18.

Verſ. 9. *Ne ingemiſcite alius adverſus alium, fratres.*] Ad longanimitatem de qua proxime dictum, ſpectat etiam hoc monitum, ne ob aliquas moleſtias, à proximis illatas, alii de aliis per impatientiam ita conquerantur, ut eos criminentur & accuſent, ſaltem coram Deo, ultionem de iis poſtulantes.

Non eſt quidem nefas in moleſtiis & gravibus vexationibus ingemiſcere ac ſuſpirare, ſed à talibus ſuſpiriis cavendum eſt quæ vindictam ſpirant. Injuriæ & offenſiones ſunt proximis condonandæ. Vide Col. 3. 13.

Ut non judicemini vel *condemnemini.*] Ut habent quædam exemplaria Græca, verbo ſimili poſito. Rationem iſtius moniti affert, à noxa ſeu eventu damnoſo niſi ei pareatur, conſequente: Nempe quod ſi ita ſuſpirent ut vindictam ſpirent, ſint in judicio divino per Chriſtum exercendo judicandi. Vox judicii ſolet ſignificare judicandi effectum triſtem, nempe condemnationem atque conſequentem pœnam. Ut Matth. 23. 14. Luc. 23. 40. Rom. 13. 2. 1 Cor. cap. xj. 29. Jac. 3. 1.

Ecce judex ante fores ſtetit.] Eandem rationem à judicii metu ſumtam, amplificat ab iſtius judicii propinquitate: quia judex prope ſit, quæ propinquitas exprimitur proverbiali modo, quod velut præ foribus jam adſtet. Similis loquutio de adventu Chriſti appropinquatione habetur Matth. 24. 33. Huic dicto hyperbolico æquipollet illud quod paulo ante dixit, *adventus Domini appropinquavit.* In ſimili materia monito ad æquanimitatem ſimilem rationem addit Paulus Apoſtolus Phil. 4. 5. *Dominus prope eſt.* Nempe Dominus Jeſus, qui eſt iſte Judex, qui hic indicatur. Is nocentes condemnabit atque puniet, innocentes autem liberabit.

Verſ. 10. *Exemplum accipite malorum perpeſſionis fratres mei, & longanimitatis.*] Non contentus S. Jacobus præcepto, & ejus ratione, idem confirmat exemplis eorum in quibus iſta ad quam hortatur virtus patientiæ diuturnæ in afflictionibus, reipſa apparuit. Majorem monendi vim quam præcepta habent exempla: quæ non tantum docent debere aliquid fieri, ſed etiam oſtendunt evidenter poſſe fieri, quando jam ab aliis nobis ſimilibus talia ſunt facta: & præſertim quando apparet quomodo iſtis nos antecedentibus talia ceſſerint. Unde recte dicitur, præceptis monemur, exemplis movemur.

Longanimitas hic idem ſignificat quod malorum ſeu rerum adverſarum perpeſſio conſtans, invicta. Stoici negabant incommoda quæ in hac vita eveniunt, ut vexationes, injurias, dolores, dicenda eſſe mala. Sed divinus Spiritus per homines ſanctos loquutus, cum hominibus humano modo agens, talia malorum nomine appellat. Quamvis hæc non ſint tam mala & noxia, quam ſunt peccata: imo, diligentibus Deum omnia (etiam iſta quæ mala cenſentur) cooperantur in bonum Rom. 8. 28.

Prophetas.] Viros ſanctos, qui occulta præſertim futura divinitus prædicebant. Eos merito in virtutibus imitari ac ipſorum antecedentium veſtigia ſequi debemus. Ii autem multa adverſa ſunt perpeſſi, ut præter alios, David à Saule, Elias à Jezabela, Michæas filius Jemlæ à Sedechia pſeudopropheta, Hanani ab Aſa Rege, Zacharias Jojadæ filius à Judæis juſſu

juſſu Regis Joæ, Jeremias à Phaſſure Sacerdote, & ab aliis principibus Judæorum, Daniel à Satrapis ac principibus Babyloniorum, &c. vide & Act. 7. 52. Similiter Prophetarum exemplum in perſequutionibus perferendis Chriſtus propoſuit ſuis diſcipulis Matth. 5. 12.

Qui loquuti ſunt nomine Domini.] Eoſdem Prophetas commendat, ab eorum functione inſigni: nempe quod velut legati Dei, ejus *nomine* ſeu authoritate, ea quæ Deus ipſe eis commiſit atque mandavit, hominibus annunciaverint. Per Dominum hoc loco ſignificatur Deus altiſſimus, qui ſupremum ſuper omnia ex ſeipſo habet dominium. Id enim nomen loco nominis divini Hebræi JEHOVAH, à Græcis Interpretibus eſt uſurpatum. De quo dictum eſt ſupra ad ℣. 4. Ita nomen iſtud Domini, præcipue in rebus ad Vetus Teſtamentum ſpectantibus, ac etiam Chriſti muneris functionem antecedentibus, uſurpatur & alibi in Novo Teſtamento, ut Matth. 1. 20, 22, 24. ij. 15, 19. iij. 3. iv. 7, 10. Luc. 1. 6, 9, 11, 15, 16, 17, 25, 28, 32, 38, 46, 58, 66, &c. Act. 2. 25, 39. iij. 22 &c. Alioqui nomen Domini, præſertim cum à Deo diſtinguitur, ſolet in Novo Teſtamento attribui peculiari ſignificatu ei quem Deus altiſſimus fecit Dominum cœli ac terræ, & omnia pedibus ejus ſubjecit, nempe Jeſu Chriſto. Vide Act. 2. 36. ix. 10, 17. x. 36. xx. 21. 1 Cor. 8. ℣. 6. xij. 5. Eph. 4. 5. & alibi paſſim.

Verſ. 11. *Ecce beatificamus tolerantes.*] Eandem virtutem patientiæ commendat à laude quæ talibus paſſim à ſervis Dei tribuitur. *Beatificamus*, id eſt beatos eſſe cenſemus ac prædicamus. Simile verbum eſt in illo Beatæ Virginis Mariæ Cantico Luc. 1. 48. Pro beatis merito reputantur ac celebrantur, ii qui illata ſibi Dei permiſſu adverſa & calamitates, patienti animo perferunt: quia cenſentur Deo ob hanc virtutem eſſe chari, & apud eundem mercedem ſuam repoſitam habentes, poſtea actu ipſo ea fruituri. Etiamſi tales ab hominibus hujus mundi, voluntatis divinæ ignaris, habeantur pro miſeris atque infelicibus.

Tolerantes, in Græcis codicibus eſt diverſa lectio, alia qua notantur ii qui jam ſuſtinuerunt adverſa, alia, qua voce paulum diverſa ſignificantur ii qui adhuc talia ſuſtinent. Potior videtur ea quæ indicat tempus præteritum: quia hic reſpectus habetur illorum de quibus & eorum beatitudine ſententia jam paſſim in populo Dei obtinuerat: quales fuerunt Prophetæ antiqui antea memorati, & Jobus mox nominandus. Quanquam Chriſtus ipſe quoque ſuos diſcipulos ſi perſequutionem patiantur beatos pronunciavit Matth. 5. 10. ſeqq.

Tolerantiam Jobi audiviſtis.] Poſt alia exempla eorum qui res adverſas patienter pertulerunt, indicata verſu proxime præcedente, affert eximium exemplum viri inſignis qui multa mala toleravit patienter. Is eſt Jobus, de cujus hiſtoria liber conſcriptus exſtat inter hagiographa. Hunc aliqui exiſtimant fuiſſe ortum ex Abrahami fratre Nachore, cujus filius fuit Huz Gen. 22. 20, 21, hujus autem Huzi filius putatur fuiſſe Jobus: quia dicitur fuiſſe ſeu vixiſſe in terra Huz Job. 1. 1. Sed alii putant eum prodiſſe ex ipſius Abrahami poſteris, per filium Iſaaci Eſavum ſeu Edomum, ex cujus per filium Rehuelem nepote Zeracho natus ſit Jobabus, ut dicitur Gen. 36. 33, qui Jobabus idem cum Jobo eſſe cenſetur. Nam habitatores terræ Huz fuiſſe Edomæos, colligitur ex Jeremiæ Thren. 4. 21. Is Jobus teſtimonium habet in Sacra Hiſtoria quod fuerit vir rectus, perfectus, timens Deum, & recedens à malo Job. 1. 1, qui etiam alibi inter viros juſtos recenſetur Ezech. 14. 14. In hunc tamen, Deo explorandi cauſa id permittente, Satanas calamitates diverſas magnas immiſit. Nam primum boves ejus quorum quingenta juga habuit, & aſinas quingentas, Sabæi incurrentes rapuerunt, & ſervos multos occiderunt. Mox ignis cœlitus deſcendens oves ejuſdem, quarum erant ſeptem millia, exuſſit, cum famulis earum cuſtodibus. Tum Chaldæi tria millia camelorum abegerunt, ſervis qui aderant interfectis. Deinde filios ejus ſeptem, & filias tres, domus ventis vehementibus agitatæ ruina oppreſſit. Denique ipſe jam tantis calamitatibus afflictus, percuſſus eſt in proprio corpore ſuo ulceribus malis, à planta pedis ad verticem capitis ſui. Relicta quidem ei fuit uxor, verum ab ea non conſolationem ſed vexationem habuit: ut etiam ab amicis viſitantibus. Et tamen vir iſte tot tantaſque miſerias perpeſſus, patienter iſta à Deo immiſſa adverſa pertulit, Domino qui iſta quæ dederat, abſtulit, benedicens Job. 1. 21. & non tantum bona ſed etiam mala à Deo ſuſcipienda eſſe dicens, cap. 2. 10. Ita ut his miſeriis afflictus non peccaverit, neque Deo quidquam inconveniens adſcripſerit, ibid cap. 1. 22. & cap. 2. 10, ſecus quam ſolent alii homines non probi, impatientes, etiam in minoribus calamitatibus, Deum ipſum blaſphemare.

Hanc tolerantiam Jobi, tam inſignem, dicuntur iſti ad quos S. Jacobus ſcripſit audiviſſe, quia quum eam ipſi non vidiſſent, tamen ex hiſtoria ſacra recitatam percepiſſent.

Et finem Domini vidiſtis.] Non ſatis habuit Jobi in calamitatibus ac miſeriis tolerantiam indicare, ſed addidit ejus tolerantiæ eventum poſt triſtia lætum, ex Dei benignitate.

Per *finem Domini* intelligitur non aliquis finis qui ipſi Domino id eſt Deo evenerit; ſed qui à Domino eſt effectus. Ut judicium Dei Rom. 2. 2, 3 &c. id eſt quod à Deo fit. Per Dominum hic intelligitur Deus altiſſimus de quo dictum ad verſum proxime præcedentem. Indicat poſt illas afflictiones à Jobo patienter toleratas, exitum eis felicem atque lætum à Deo eſſe datum. Id deſcriptum eſt Jobi cap. 42, ubi narratur Deum Jobo non ſolum ablata reſtituiſſe, ſed auxiſſe in duplo: & liberos totidem quot antea habuit, nempe ſeptem filios & tres filias ei rurſus dediſſe, atque poſterioribus ejus temporibus magis quam prioribus benedixiſſe, ac poſt hæc eum vixiſſe annos centum quadraginta, ita ut viderit natos natorum ſuorum, ad quartam generationem.

Viditis.] Quamvis iſti ad quos hæc Jacobus ſcripſit, ipſi oculis corporis non viderint iſtum Jobi exitum, quippe à quo jam anni bis mille circiter elapſi erant, tamen dicit eos hoc vidiſſe. Quippe quæ in Sacris Literis à Spiritu Dei inſpirata conſignata leguntur, ita firma fide ſunt pro veris habenda

quasi oculis viderentur. Solet verbum videndi, ad aliorum etiam præter visum proprie dictum, sensuum perceptionem extendi: ita ut videre dicatur aliquid is quoque qui id oculis non cernit, sed mente atque animo considerat & percipit, sic supra cap. 2. ℣. 22. Et ipse Jobus, Dei benignitatem reipsa expertus, ita loquens introducitur: *Auditu auris audivi te, & nunc oculus meus vidit te* Job. 42. 5.

Quia multum misericors est Dominus.] Affertur ratio illius læti exitus, qui Jobo post passiones evenit, à Deo, & indicatur causa istius rei in Deo, nempe ejus misericordia magna, qua super miseria hominum præsertim proborum, commovetur.

Græca vox quæ vertitur multum misericors, proprie significat *multorum viscerum*; quia inter viscera nobilissimum est cor, in quo & alii affectus residunt, & misericordia, quæ velut commoto corde ex intimis visceribus exsertur. Inde à visceribus deducto verbo solet exprimi affectus intimus misericordiæ. Ut Matth. 9. 36. XIV. 14. Luc. 10. 33. & Col. 3. 12. dicuntur viscera misericordiarum. Hinc ab hominibus ad Deum talis loquendi modus transfertur.

Et commiserans seu miserator.] Alia voce idem designat, quod Deus sit propensus ad homines miseros è miseriis liberandos. Quæ Dei misericordia etiam alibi in Sacris Literis memoratur, ut Exod. 34. 6. Num. 14. 18. Psal. 86. 15. ciij. 8. seqq.

Ex hac Dei misericordia hominibus probis, in hoc mundo varias miserias patientibus, oritur solatium, ac spes ipsos quoque post adversa tolerata, à Deo misericorde eripiendos esse ex isto misero statu, & ad beatum statum transferendos. Cujus rei consideratione in tolerandis afflictionibus debent animari, atque firmari.

Vers. 12. *Ante omnia autem, fratres mei.*] Aliis præceptis atque monitis, addit præceptum de non jurando. Id vult observari *ante omnia* id est inprimis, eximie, ac fere præcipue. Sicut 1 Tim. 2. 1, dicitur de precibus. Ideo hoc magnopere inculcat, quia videtur id officium passim neglectum, quum sit valde necessarium.

Ne jurate.] Juramentum seu asseveratio religiosa, quando Deus invocatur testis veritatis, per se non est res mala aut vitiosa. Imo facit ad Dei honorem, vide Deut. 6. 13. Jesa. 45. 23. Jer. 4. 2. Sub Veteri Fœdere vetitum erat tantum ne nomen Dei sumeretur in vanum, id est in falso juramento, ad perjurium Exod. 20. 7. Levit. 19. 12. vide & Matth. 5. 33. Sed sub Novo Fœdere Christus non tantum vetuit juramenta falsa, verum etiam temeraria, de rebus incertis, vel levibus, absque necessitate: quum homines in negotiis vulgaribus quotidiani usus soleant temere jurare. Si inconveniens est hominem aliquem dignitate & authoritate excellentem subinde in rebus parvi momenti ad testimonium accersere; quanto magis Deum altissimum?

Neque cœlum.] Id est per cœlum. Videntur Judæi eam habuisse opinionem, esse quidem illicitum in rebus levibus jurare per ipsum Dei nomen, sed interim usurpabant formulas jurandi per res quaspiam aliquo modo venerandas: ut per cœlum. Sed Christus docuit neque hoc licere, quia hoc modo quamvis indirecte tamen Deus respicitur, quia cœlum est thronus Dei, in quo ipse residet. Vide Matt. cap. 5. 34. & xxiij. 22.

Neque terram.] Quia & terra ad Deum spectat, quum sit pedum Dei scabellum. Vide Matth. 5. 35.

Neque aliud aliquod juramentum.] Id est nec ulla alia jurandi formula in negotiis vulgaribus usurpetur: quales erant, per Jerosolymam, per templum, per altare, per donum consecratum, per caput. Quales formulæ indicantur Matth. 5. 35, 36. & xxiij. 16, 18. Omnes isti modi juramentorum temerariorum, etsi in eis Deus non nominetur expresse, interdicuntur: quia talia pugnant cum religiosa erga Deum reverentia, & conjuncta sunt cum ejus contemtu profano.

Interim non esse nefas aliquando jurare, in rebus præsertim præteritis certis non levis momenti, præcipue ad gloriam Dei & hominum salutem pertinentibus, Deum invocando testem, & nisi hoc verum sit vindicem, apparet ex exemplis Sanctorum in Sacra Scriptura consignatis. Paulus Apostolus aliquoties Deum testem invocavit in suis epistolis Rom. 1. ℣. 9. 2 Cor. 1. 23. Philip. 1. 8. 1 Thess. 2. 5. qualis invocatio est juramentum. Et Angelus juravit, Apoc. 10. 6.

Sit autem vestrum næ, næ, & non non.] Id est pro juramento circa actiones vulgares, sufficiat vobis quod affirmandum est simpliciter affirmare, & quod negandum, simpliciter negare, vel si quid affirmare vultis, dicite simpliciter *næ* seu ita est, & si negare, dicite *non*. Idque non tantum in promissis de futuro, sed etiam in dictis de præterito, vel præsenti. Voculæ istæ sensu nonnihil diverso hic ponuntur, ut priore loco notent rem, posteriore autem dictionem. Vide Matth. 5. 37.

Næ vocula Græca significat *ita*, vel utique. Vir bonus curat ut quod simpliciter dicit ita verum sit ac si id juramento confirmet.

Ne sub condemnationem cadatis.] Rationem affert qua à juramentis temerariis dehortatur, à damno consequente, seu ab eventu tristi: Id est ne si temere juretis, condemnemini atque puniamini, à Deo, propter talem ejus contemtum.

Respicit S. Jacobus ad verba in Decalogo, tertio præcepto addita, *quia non mundificabit* id est innocentem habebit aut absolvet, *Dominus eum qui tulerit nomen ejus in vanum* Exod. 20. 7. Aliquorum exemplarium varians lectio pro *sub condemnationem* habet, *in hypocrisin* seu simulationem. Facile fit ut homines crebro ac temere jurare assueti, etiam in rebus falsis jurent, simulantes se vera jurare. Sed prior lectio potius probanda videtur.

Vers. 13. Addit porro præcepta seu monita de precibus.

Malum patitur aliquis.] Id est si quis rebus adversis vexetur, ut afflictionibus propter religionem, ab inimicis, vel aliis calamitatibus atque molestiis. Ita verbum hoc compositum Græcum quod significat mala patior, usurpat Paulus Apostolus de se 2 Tim. 1. 8. & ij. 9. & de Timotheo, 2 Tim. 2. 3. & cap. 4. 5.

In vobis?] Id est inter vos, vide iij. 13. Christiani plerumque in hoc seculo subjacent afflictionibus. Vide Act. 14. 22. 2 Tim. 3. 12.

Oret.

Oret.] Seu precetur, nempe Deum. Docet quid homini afflicto potiſſimum ſit faciendum. Homines hujus mundi quando affliguntur, ſolent deſperare, & Deum ipſum aliquando blaſphemare. At homines pii, qui ſe Deo curæ eſſe credunt, etiam in rebus adverſis ad Deum animos ſuos convertunt, ejus opem implorant, ut is eos, ſi ita ferat ejus voluntas, à miſeriis liberet, & interim ſoletur, atque ad mala bene perpetienda, largiatur fiduciam, patientiam, & ſapientiam, vide ſupra cap. 1. 5. Moleſtiæ & curæ ad preces impellunt, preces autem moleſtias atque curas depellunt, vide Philip. 4. 6. 1 Petr. 5. 7. Non ſemper quidem ea quæ homines precibus impetrare vellent, Deus largitur, ſi ea ad ipſius gloriam & hominum ſalutem non faciant. Sed is optime novit quid conveniat nobis rebuſque ſit utile noſtris. Hinc pro jucundis aptiſſima quæque dabuntur, ut cecinit Juvenalis quamvis Ethnicus Satyrâ x. Videatur exemplum Pauli 2 Cor. 12. 8. 9.

Bono animo eſt quis?] Si proſperis rebus fruens, animo tranquillo gaudeat, & ſit lætus. Chriſtiani interdum Dei & Chriſti benignitate etiam ſecundum corpus gaudent pace Act. 9. 31, atque habent ſua halcyonia, & etiamſi afflictionum nubeculæ interveniant, tamen debent gaudere in Domino Rom. cap. 12. 12. 2 Cor. 6. 10. Philip. 4. 4.

Pſallat.] Id eſt cantica Deo canat, quibus ei ut omnium bonorum datori pro beneficiis gratias agat, & laudes ejus deprædicet. Ita David multos pſalmos lætus decantavit: quamvis in ejus lyra aut nablio plures lamentationes cum precibus reſonent, quam exſultationes. Paulus Apoſtolus quoque ad pſallendum & hymnos Deo decantandos hortatur Eph. 5. 19. Homines mundani, carnales in rebus lætis non reddunt Deo grates, ſed inhoneſta lætitia exſultantes, Deum peccatis offendunt. At pii in utraque fortuna tam adverſa quam ſecunda, pietatis exercitiis incumbunt.

Verſ. 14. *Infirmatur quis.*] Id eſt ſi ægrotat. Ita verbum iſtud ſumitur Matth. 10. 8. xxv. 36. Marc. 6. ℣ſ. 56. Luc. 4. 40. Act. 5. 15. xix. 12. 1 Cor. xi. ℣ſ. 30. Philip. 2. 26, 27.

In vobis.] Id eſt inter vos, ut verſu proxime præcedente. Chriſtiani non ſunt exemti ut ab aliis ſecundum corpus malis atque afflictionibus, ita & à morbis. Ut patet etiam in exemplo Epaphroditi Philip. 2. 25, 26, 27. & Timothei 1 Tim. 5. 23.

Advocet Seniores Eccleſiæ.] Iſti Seniores Græce vocantur Preſbyteri. Ita dicti qui in Eccleſia cæteris præibant, & authoritate pollebant; quamvis non ſemper ætate alios ſuperabant, ut liquet in Timotheo. Sicut & Senatores à ſenio dicti non ſemper ſunt ſenes. De talibus Preſbyteris, vide Act. 14. 23. xv. 2, 4, 6, 22, 23. xx. 17. 1 Tim. 4. 14. v. 17. Tit. 1. 5.

Hos tales ſi conſtet eos eſſe viros juſtos ac pios (de quo infra ℣ſ. 16.) ut ægrotus advocet ad ſe, ſive accerſat, per aliquem, præcipit hic Jacobus Apoſtolus, ut iſti adſint ægrotanti, eumque curent. Indicat non in medicorum curatione eſſe ægris ſpem ſanationis ponendam. Quanquam nec remedia quibus Deus vim ſanandi indidit ſunt ſpernenda. Videatur exemplum Eſa. 38. 21. 2 Reg. 27. & Sirac. 38.

Et orent ſuper eum.] Particula *&* ſumitur hic pro *qui*, ut & alibi. Et alii homines pii debent inviſere ægros Matth. 25. 36, ut eos conſolentur, & quantum poſſunt juvent. Sed inprimis iis qui in Eccleſia eminent, præſertim vocatis, convenit ut ad tales accedant, & officium eis præſtent quale hic deſcribitur. Non tantum ipſi afflicti, debent precibus gratiam divinam orare, ut dictum verſu proxime antecedente, & ſic etiam ægroti, ſed alii quoque, & præcipue qui Eccleſiæ præſident, debent pro talibus preces ad cœlum dirigere, atque divinum eis favorem implorare.

Ungentes eum oleo.] Nempe proprie dicto olivo, ex olearum baccis expreſſo. Hoc quidem & alias ad remedia adhibebatur, ut Luc. 10. 34: ſed hic non tam ut medium corporale juvans ad ſanandum modo naturali ponitur, quam potius ut ſymbolum quoddam ſanationis miraculoſæ. Id etiam Apoſtoli à Chriſto ad Euangelium prædicandum primo miſſi, in ſanationibus mirificis adhibebant Marc. 6. 13. quos tunc non uſurpaſſe talem unctionem quæ vocatur extrema, & pro Sacramento à Pontificiis habetur, agnoverunt aliqui inter ipſos, ut Cornelius Janſenius, Dominicus à Soto, Bellarminus, Tirinus. Sed & hic à S. Jacobo non agi de Sacramento extremæ unctionis, agnovit non tantum Eraſmus Roterodamus, ſed etiam Cajetanus Cardinalis.

Nam iſti non ſolent ungere niſi mox morituros, vel jam moribundos, ac per iſtam unctionem non ſanant ægros. At S. Jacobus loquitur hic de infirmis quibuſcunque, de quibus ſpes eſt eos ſanandos eſſe & victuros. Deinde, iſti docent ad hoc fieri iſtam unctionem ut ſub finem vitæ removeat omnia impedimenta quæ animam mox è corpore migraturam ab ingreſſu cœli poſſint remorari, atque ut ajunt, directe tendit ad remiſſionem peccatorum. Cum tamen ipſi dicant, multos ex iis qui ita proxime ante mortem unguntur, opus habere poſt mortem purgatorio igne ad expurganda peccata venialia. At S. Jacobus hic ſpectat morbi corporalis ſanationem, per unctionem, etiamſi is qui morbo laborat non hæreat in peccato, de quo poſtea addit loquutionem conditionalem.

In nomine Domini.] Hæc verba videntur hoc loco ſignificare iſtam ægroti unctionem faciendam eſſe invocato Domino, ut is vim ſuam ſalutiferam ad ſanandum ægrotum adhibeat: quod indicant verba verſus ſequentis. Quanquam enim hoc videtur jam contineri in verbis præcedentibus *orent ſuper eum*, tamen poſſunt hæc verba aliquid peculiare notare, ut talia opera miranda agerentur nominato Domino Jeſu Chriſto: qualis formula uſurpata eſt in ſanationibus. Petrus dicebat, *Æneа, ſanat te Jeſus ille Chriſtus* Act. 9. 34. vel *in nomine Jeſu Chriſti Nazareni ſurge* Act. 3. 6.

Per iſtum *Dominum* intelligitur ille quem Deus fecit Dominum, (nempe cœleſtem) Act. 2. 36. id eſt Jeſus Chriſtus unicus ille Chriſtianorum Dominus, Deo ſecundus 1 Cor. 8. 6. Qui Domini nomine ſimpliciter in peculiari ſignificatu denotari ſolet. Videantur notata ad cap. 1. 1.

Verſ. 15. *Et precatio fidei ſervabit laborantem.*] Indicat effectum precationis pro ægroto factæ optatum, lætum.

Precatio fidei.] Id eſt profecta ex fide, aut ſuſcepta cum fide, id eſt fiducia firma de potentia Domini, & de ſubſequuturo opis ejus effectu, ſi ipſe Dominus id expedire videat. Talis fides hic intelligitur de quali cum precibus jungenda dictum eſt ſupra cap. 1. 6.

Servabit.] Id eſt à morbo liberabit, ſanabit. Ita verbum *ſervandi* ſumitur & alibi, ut Matth. 9. ℣. 21, 22. & XIV. 36. Marc. 6. 56. x. 52.

Non unctioni ipſi tribuitur effectus ſanandi, ſed precationi cum fiducia junctæ. Quanquam nec precatio ipſa proprie ſanat, ut cauſa efficiens per ſe ſanationis, ſed ut inſtrumentum ſeu medium impetrans ſanationem à Domino, de quo mox.

Laborantem.] Id eſt ægrotantem, morbo veluti fatigatum.

Et eriget eum Dominus.] Cum eum morbus Domino permittente afflixerit, & cubili affixerit, ipſe Dominus, nempe Jeſus Chriſtus reſtituet ei vires, ita ut è cubili allevetur & poſſit ſurgere. Non Preſbyteri orantes eum ſanabunt ſed is ad quem illi preces dirigunt, Dominus.

Sed non ſimpliciter & abſolute hoc eſt intelligendum, quaſi ſemper in omni morbo per preces quilibet ægrotus ſit omnino ſanandus. Sed cum conditione, ſi Domino ita placeat, ſi ſanitatem corporis iſtius hominis videat profuturam ad ipſius ægri animæ ſalutem, & ad nominis ſui gloriam. Nam cæteroqui, quando ſanitas corporis officit ſanitati mentis, ut ſit aliquando, & ægritudo corporis prodeſt ad animi ſanitatem, vel quando Dominus habet juſtas cauſas tum reſpectu ipſius ægri, tum reſpectu aliorum, ob quas iſtum morbo laborare velit, non eſt ægre ferendum id fieri, imo annuendum ut fiat voluntas Domini.

Et ſi peccata fecerit.] Loquitur S. Jacobus conditionaliter, indicans, aliquos quidem morbos immitti hominibus propter peccata, loco caſtigationum à Deo, ut indicavit etiam Chriſtus Joh. 5. 14. Sed non omnibus morbis cauſam eſſe peccata Quippe interdum Deus ut Dominus abſolutus, abſque reſpectu peccatorum, permittit homines, ut aliis afflictionibus, ita etiam morbis affici. Ut patet in exemplo Jobi, vide Job. 2. 3, 7, & illius qui cæcus erat natus, Joh. 9. 2, 3. Interim tutius eſt, ut homines quando vel aliis afflictionibus vel morbis afficiuntur, vitam factaque ſua coram Deo recognoſcentes & conſcientiam ſuam examinantes, exiſtiment ſe peccatis ſuis, quod plerumque fit, tales afflictiones, ut pœnas, meruiſſe.

Remittentur ei.] Nempe ſi precibus aliorum hoc adjungatur, ut etiam ægrotus ipſe Deum deprecans, agat peccatorum ſuorum ſeriam pœnitentiam atque reſipiſcentiam, qua mendas ſuas emendet. Hoc enim requiritur ad peccatorum remiſſionem, ut homines à peccatis avertantur, eaque relinquant, & ad Deum atque ad juſtitiam convertantur. Vide Proverb. 28. ℣. 13. Eſa. 1. 16. ſeqq. Ezech. 18. 21, 22, 27, 28. XXXIIJ. 15, 16. & Act. 3. 19.

Remiſſio peccatorum ſignificat pœnarum quas homo peccatis meritus eſt ablationem. Quod fit & tunc quando corporales pœnæ, quales ſunt morbi, auferuntur, ut Matth. 9. 2, 6, & perfectius quando homines à condemnatione atque à morte æterna, quæ maxime propria peccatorum pœna eſt, per gratiam Dei liberantur. Sed etiamſi ægrotus aliquis ex ægritudine ſua ob peccata ipſi inflicta non convaleſceret, imo obdormiſceret, ſeu moreretur, tamen ſi per iſtam divinam caſtigationem emendetur, peccata ejus remitti atque expiari, eumque cum mundo non condemnari, docet Paulus Apoſtolus 1 Cor. xj. verſ. 30, 31, 32.

Verſ. 16. *Confitemini alii aliis delicta* ſeu *lapſus.*] Adhortationi ad precationem, adjungit adhortationem ad peccatorum confeſſionem. Si quis peccatum commiſerit, ſive contra Deum ipſum tantum, ſive etiam contra proximum, debet non diſſimulare peccata ſua neque ſilentio velare, ſicut olim facere cœperat David, vide Pſal. 32. 3, ſed confiteri palam tranſgreſſiones ſuas cum pœnitentia, ut remittantur, ſicut poſtea fecit idem David, vide ibid. verſ. 5. & Proverb. 28. 13. & 1 Joh. 1. 9. Non ſufficit autem ut quis ſimpliciter dicat generatim ſe eſſe hominem peccatorem coram Deo; ſed ut ſpecialiter fateatur & ſignificet etiam peccata occulta, conſcientiam urgentia. Nam & ſub Lege Moſaica, ii quorum delicta occulta ſive contra Deum ipſum ſive etiam contra proximum commiſſa, per ſacrificia expiari debebant, ad ea confitenda erant obligati Lev. 5. 5. Num. 5. 7. Non tamen neceſſe eſt ita late extendi iſtam peccatorum confeſſionem, ut ſemper ſingula malefacta, eorumque omnes omnino circumſtantiæ enarrentur, ſicut requirunt ii qui confeſſionem auricularem ſtatuunt eſſe neceſſariam: qualem nec apud Johannem Baptiſtam, nec in primitiva Eccleſia Chriſtiana viguiſſe oſtendi poteſt.

Primum quidem, poſtquam quis peccavit, oportet ut Deo contra quem atque ejus præcepta inprimis peccavit, confiteatur peccatum. Quod & David indicavit Pſal. 32. & 51. & S. Johannes epiſt. 1. cap. 1. 9, ut ipſe Deus nobis peccata noſtra remittat, & purget nos ab omni iniquitate. Sed deinde, etiam coram hominibus fatenda ſunt peccata. Ut fecit David coram Nathane Propheta 2 Sam. 12. 13, & illi qui accedebant ad baptiſmum, coram Johanne Baptiſta Matth. 3. 6. & illi Epheſii Act. 19. 18. Verum non eſt ſtatuendum coram certis tantum perſonis ut Eccleſiæ Preſbyteris, peccata eſſe confitenda. Nam S. Jacobus jubet ut confiteantur *alii aliis.* Quod non ad ſolos Preſbyteros pertinere, patet ex iis quæ mox ſequuntur, ut *orent alii pro aliis*, neque enim ſoli Preſbyteri, ſed quilibet Chriſtiani pii pro aliis Chriſtianis orare debent, & preces ad Deum fundere. Paulus Apoſtolus à Chriſtianis ad quos ſcripſit, poſtulavit ut non tantum pro aliis ſanctis, ſed etiam pro ipſo preces funderent, Eph. 6. 18, 19. Col. 4. 3, 4. 2 Theſſ. 3. 1, 2. Peccant homines non tantum in Deum, ſed etiam in proximos Matth. 18. ℣. 15, 21. Luc. 17. 3, 4. Igitur etiam proximis, præſertim iſtis in quos peccaverunt, quoſque vel dicto vel facto læſerunt, debent confiteri quod adverſus eos peccaverint, profitentes ſe ejus peccati pœnitentiam agere, ut id eis à proximis remittatur, ſicut eſt à Chriſto in verbis apud Lucam proxime citatis indicatum. Quanquam non iſta ſola peccata quibus proximi ſunt læſi & offenſi, verum etiam alia

delicta

delicta ſua ſeu *lapſus* in quos contra officium & contra Dei præcepta ſunt prolapſi quorum conſcientia premuntur, & pœnam eorum ſibi à Deo inferri ſentiunt, dum liberari cupiunt, aliis fratribus aperire atque revelare, & ut ſe apud Deum precibus ad remiſſionem ac liberationem impetrandam juvent, eoſdem rogare debent. Maxime hic iſta peccata ægrotis confitenda eſſe ſignificatur, ob quæ commiſſa ipſam ægrotationem ſeu morbum, ut pœnam à Deo ſibi immitti ſentiunt & in conſcientia ſua agnoſcunt. Indicatur hic ſi quis peccata ſua non confiteatur, ſed diſſimulet ac neget ac proinde eorum pœnitentiam non agat, preces nullas ei ad remiſſionem iſtorum peccatorum profuturas. Vide 1 Joh. 5. ℣ſ. 16, de peccato ad mortem.

Ut ſanemini.] Indicatur precum quas Chriſtiani alii pro aliis, præſertim ægrotis, à peccatorum reatu ac pœnis liberari volentibus, ideoque peccata ſua confitentibus, ad Deum fundere debent, finis & ſcopus, atque etiam conſequens effectus. Verbum *ſanari* proprie ſignificat à morbo liberari. Sed poteſt eo ſignificari non tantum corporis ſanatio, verum etiam animi à peccatis & eorum reatu liberatio. Hoc ſenſu verbum ſanandi habetur Eſa. 6. 10. Unde etiam quum Matth. 13. 15, dicatur, *& convertantur & ſanem eos*, apud Marc. cap. 4. 12, dicitur, *ne forte convertantur, & remittantur eis peccata.*

Multum valet deprecatio juſti efficax.] Antea commendavit precationem ab effectu ſpeciali, nunc eandem commendat ab effectu generali.

Multum valet.] Nempe ad aliquid à Deo ſive ſibi ſive aliis impetrandum: ita ut etiam admiranda producat, vel obtineat, ultra ſolitum naturæ curſum. Vide Matth. 18. 19. & xxj. 22. Marc. xj. 24.

Deprecatio.] Vox Græca quæ exponitur deprecatio, quando diſtinguitur ab aliis vocibus preces ſignificantibus, notat ſpeciatim talem precationem, qua ut Deus mala avertat, oratur. Sic Eph. 6. 18. Philip. 4. 6. 1 Tim. 2. 1. Sed hic quando ſola ponitur poteſt accipi generatim pro quavis precatione.

Juſti.] Scilicet hominis. Indicat qualium hominum preces multum valeant & efficiant apud Deum. Non qualiſcunque hominis, etiam in peccatis ultro hærentis; nam tales Deo juſtiſſimo exoſi, ab eo non exaudiuntur: ſed hominum juſtorum, id eſt pietatem ſectantium. Vide Pſal. 34. 16, 17. CXLV. 18, 19. Prov. 1. 28, 29. XV. 29. XXVIIJ. 9. Eſa. 1. 15. Mich. 3. ℣ſ. 4. Joh. 9. 31. 1 Joh. 3. 22.

Non eſt autem negandum dari aliquos in terris homines juſtos, præcepta Dei obſervantes ut plurimum. Sic Abel dictus juſtus Matth. 23. 35. & Noachus, Gen. 6. 9. Jobus, Job. 1. 1. Zacharias cum Eliſabetha, Luc. 1. 6. Simeon, Luc. 2. 25. Joſephus, Matth. 1. 19.

Efficax.] Non ſufficit ut is qui à Deo quidpiam precibus ſuis eſt impetraturus ſit vir juſtus, ſed oporet ut etiam precatio apud Deum valitura, ſit non qualiſcunque, non languida, ſed vehemens, enixe & impenſe atque operoſe facta, animo in id unice intento, & omnibus ejus viribus iſthuc converſis.

Verſ. 17. Ad oſtendendum quod multum valeant preces juſtorum operoſæ, affertur exemplum ejus rei inſigne, notiſſimum.

Elias.] Ille Teſbites, ſervus Dei & propheta eximius, vir juſtus ac pius. Ne autem quis objiceret aliam eſſe rationem Eliæ, aliam vero cæterorum hominum, quia Elias fuit homo divinus, miraculis patratis inſignis, qui etiam ob ſanctitatem miraculoſe ignito curru in cœlum eſt evectus 2 Reg. 2. 11. Huic tacitæ objectioni occurrens S. Jacobus ita deſcribit Eliam ut ejus cum aliis hominibus convenientiam & ſimilitudinem oſtendat.

Homo erat.] Non ſpiritus aliquis cœleſtis, ut angelus, ſed homo ex hominibus natus, ex anima humana & corpore humano conſtans.

Similiter paſſibilis nobis.] Id eſt talibus qualibus nos paſſionibus atque affectionibus obnoxius. Non videtur hic ſignificari id quod aliqui volunt, quod etiam Elias fuerit peccator vel peccatis obnoxius: quamvis enim non ſit negandum, Eliam quoque potuiſſe peccare & in re aliqua labi; tamen hic non actiones quales ſunt peccata, ſed paſſiones notantur. Nempe quod non minus quam alii homines & Dei fideles Elias quoque fuerit ſubjectus naturæ infirmitatibus, ut cibo ac potu indigeret, ut afflictiones corporis, ac mortem & quidem atrocem à Jezabele metueret. Ita vox iſta ſumitur etiam Sap. 7. 3. & Act. 14. 15, de Paulo & Barnaba, quos Lycaonii Deos eſſe exiſtimabant.

Et.] Id eſt, & tamen, non obſtante ejus humana fragilitate, mira patravit per preces.

Precatione precatus eſt.] In iſta geminatione ſeu repetitione vocis ſimilis, eſt Hebraiſmus, qui indicat eum valde & vehementer precatum eſſe. Tales Hebraiſmi ſunt 1 Sam. 26. 25. Pſal. 118. 18. Thren. cap. 1. 2. Luc. 22. 15. & alibi.

Quam intenſa & enixa fuerit Eliæ precatio apparet ex 1 Reg. 18. 42, ubi dicitur quod Elias proſtraverit ſe in terram, & poſuerit faciem ſuam inter genua ſua.

Ne plueret.] Achabi Regis & ſubditorum ejus Iſraëlitarum impietas idololatrica circa cultum Baalis, meruerat pœnam divinam: hæc immiſſa eſt à Deo, tempore Eliæ Prophetæ, per magnam & diuturnam ſiccitatem. Non eſt quidem in ſacra hiſtoria expreſſe ſcriptum, hoc factum eſſe ad preces Eliæ, quod tamen hic indicatur. Sed apparet Jacobum de hoc facto accepiſſe traditionem quæ apud Judæos pro comperta & certa habebatur.

Et non pluit ſuper terram.] Nempe Iſraëliticam, quam tunc Deus ita punire voluit, non demiſſa è cœlo inferiore ſeu è nubibus in terram pluvia. Sicut minatus erat per Moſen, Deut. 28. 23, 24.

Annos tres & menſes ſex.] Tempus hoc pœnæ iſtius divinæ ſatis longum, indicatur 1 Reg. 18. 1, ubi dicitur poſt dies multos, nempe ex quo non pluebat, anno tertio factum eſſe verbum Domini ad Eliam, de pluvia. Sed apparet hujus temporis præciſi rationem, habitam eſſe ex traditione, quæ Judæis erat nota: quam ſequutus eſt etiam Jeſus Chriſtus eadem de re loquens Luc. 4. 25. Per tam longum pluviæ defectum, ita exaruerat terra ut non produceret gramina nec fruges, unde exſtitit fames magna in Samaria: ſicut dicitur 1 Reg. 18. & Luc. 4.

Verſ. 18. *Et rurſus oravit.*] Nempe ipſe vir Dei Elias, qui oratione ſua ita clauſerat cœlum, ut ex eo

pluvia non caderet, deinde poſtquam populus Iſraëliticus, conſpecto ad preces Eliæ igne cœlitus deſcendente, & holocauſtum cum ara quamvis aqua abunde perfuſum, conſumente, agnovit Jehovam cui Elias ſerviebat eſſe verum Deum, idem ille Elias precibus enixis adhibitis impetravit a Deo pluviam: ut narratur 1 Reg. 18 ſub finem.

Et cœlum pluviam dedit.] Nempe Deo id efficiente, ut prius nubecula parva è mari aſcendente, deinde cœlo per nubes obtenebrato, fieret pluvia magna, ſicut refertur loco dicto 1 Reg. 18.

Ita poteſt dici Eliam habuiſſe poteſtatem conceſſam claudendi cœlum, ut dicitur de illis duobus teſtibus Chriſti, Eliæ ſimilibus Apoc. xi. 7. & rurſus aperiendi. Clavis aperientis & claudentis loco, eſt precatio.

Et terra germinavit fructum ſuum.] Effectus exoptatus atque utilis, preces Eliæ & per eas impetratam pluviam conſequutus exprimitur, ex terra antea arefacta nec fruges producente, poſt ejuſdem per imbres irrigationem, productos fructus, ad alendos homines, & alia animalia. Id ſolet pluviam conſequi, Levit. 26. 4. Deut. 11. 14.

Verſ. 19. Monito de ægrotis per preces juvandis, additur monitum de aliis quamvis corpore non ægris ſed animo magnopere ægrotantibus, ſublevandis.

Fratres.] In quibuſdam exemplaribus additur *mei*. Ut antea aliquoties in hac Epiſtola S. Jacobus iſtos ad quos ſcripſit è Judæis Chriſtianos, tali blanda charitatis indice appellatione compellavit, ita eadem nunc eoſdem compellat.

Si quis in vobis.] Id eſt inter vos, ut ſupra 3. 13. & v. 13. vel ex numero veſtro.

Erret à veritate.] Veritas, per excellentiam ſolet notare apud Sacros Scriptores Novi Teſtamenti, eam perfectam Dei notitiam ſeu credendi ac vivendi rationem ſalutarem, quam Chriſtus ſub Euangelio ſuo manifeſtavit. Ut Joh. 1. 17. viii. 32, 40. xvi. 13. xvii. 17. Rom. 2. 8. 2 Cor. 4. 2. Gal. 2. 5. iij. 1. v. 7. Eph. 1. 13. Col. 1. 5. 2 Theſſ. 2. 10, 12, 13. 1 Tim. 2. 4. iij. 15. 2 Tim. 2. 25. Hebr. x. 26. Jac. 1. 18. 1 Pet. 1. 22. 1 Joh. 2. 21. iv. 6.

Ab hac veritate doctrinæ Euangelicæ aberrat, tum is qui a vera religione Chriſtiana plane deficit, per apoſtaſiam; ut ſi quis tunc vel ad Judaicam religionem, vel ad Ethnicorum idololatriam deſciviſſet: tum is, qui profeſſione Chriſtianiſmi non deſerta, a vitæ pietate quam iſta doctrina quæ eſt ſecundum pietatem 1 Tim. vi. 3. Tit. 1. 1. præſcribit, diſcedit; ut ſi peccati alicujus habitum contrahat, atque in eo hæreat. Intelligendus eſt autem hoc loco is, qui errat ex quadam animi debilitate, non proterva malignitate, ita ut non prorſus religionis reſpectum è corde ſuo exterminet. Nam malignis obduratis non ſupereſſe locum converſionis indicatur Heb. 6. 4, 5, 6. & x. 26. & ſeq.

Et convertat quis eum.] Nempe ſi ei ex verbo Dei per convenientes rationes oſtendat, eum valde a recta via diſcedere atque male agere, contra Dei voluntatem, ideoque pœnas divinas ei eſſe metuendas, & præſertim condemnationem æternam, niſi reſipiſcat: atque ita ei perſuadeat, ut a falſitate ad veritatem, ab impietate ad pietatem redeat. Talibus modis ac mediis placidis homines ſunt prudenter atque comiter a mala via ad bonum deducendi, non violentis, ac turbulentis. Vide 2 Tim. 2. 24, 25 & Gal. 6. 1.

Verſ. 20. Jam ejus converſionis effectus egregius valde utilis indicatur, quo debet aliquis merito permoveri ut id ſedulo curet.

Sciat.] Pro vero & certo hoc habeat.

Quod qui convertit peccatorem ab errore viæ ejus.] Seu ab erronea via ipſius, id eſt ab apoſtaſia, vel ab alia impietate: quibus dediti homines inſiſtunt viam latam ducentem ad interitum.

Servabit animam ex morte.] Homo propter peccatum obnoxius eſt morti, a Deo peccatoribus conſtitutæ: & quidem morti tali qua non tantum animâ a corpore ſolutâ, ad tempus vita intermittatur, ſed & anima & corpus in æternum perdatur. Vide Rom. 5. 12. vi. 23. viii. 13.

Per *animam* hic intelligitur anima humana, ſeu ſpiritus rationalis. Hujus conſervatio a morte ſeu interitu eſt magni facienda atque magnopere curanda: non tamen ita ut excludatur corpus. Non enim ſola anima ſalutem conſequi debet abſque corpore, ſed cum corpore, quamvis non iſto carnali corruptibili, ſed ſpirituali incorruptibili, quo eſt induenda.

Sed per animam, ut partem potiorem, poteſt recte intelligi totus homo. Sicut etiam fit alibi, ut Ezech. 18. 4. 20. Act. 7. 14. xxvii. 22. Rom. 13. 1. 1 Petr. 3. 20.

Servare dicitur is qui non proprie ſervat ipſe, ſed ſervandi occaſionem & media præbet, atque ad ſervandum adjuvat, ut cauſa media, non ut principalis. Ita hoc verbum hoc ſenſu & alibi uſurpatur, ut Marc. 8. 35. Luc. 9. 24. Rom. xi. 14. 1 Tim. 4. 16. Judæ ℣. 23. Similis loquutio de danda vita habetur 1 Joh. 5. 16. Hoc modo talis homo fratrem ſuum alias perdendum lucrifacit, ut dictum eſt à Chriſto Matth. 18. 15.

Et operiet multitudinem peccatorum.] Adhuc loquitur de utili effectu converſionis qui à convertente affertur converſo: & ſervationem à morte æterna declarat per cauſam ejus, nempe peccatorum obtectionem. Intelligitur ergo hoc iſto loco de contectione peccatorum non convertentis ſed converſi. Ut etiam in verbis Solomonis Prov. x. 12, ad quæ hic alluditur, dicitur dilectio tegere omnia peccata, non diligentis ſed dilecti. Eadem vero verba alio ſenſu ſumuntur 1 Petr. 4. 8. Homo ille qui poſt acceptam Euangelii Chriſti notitiam, vel ab ea ipſa, vel ſaltem a pietate diſcedit, in peccata multa prolabitur, quibus pœnas divinas & maxime condemnationem æternam meretur. Is autem qui eum ab erronea via revocat, & ad reſipiſcentiam adducit, id efficit ut ejus peccata præterita ſint coram Deo veluti operta ſeu tecta, nempe ut Deus ea per peccatoris reſipiſcentiam deleta non velit ita ſpectare ut in ea animadvertat, neque illorum cauſa iſtum punire. Ita Deus ipſe peccata tegere indicatur, quando eorum pœnas non vult exigere, ut Pſal. 32. 1.

Quanquam autem hic non dicatur proprie de contectione peccatorum convertentis ſed converſi, tamen etiam id verum eſt, ei qui alium convertit, hanc ejus charitatem eximiam operoſam, & ſalutis proximi curam, prodeſſe apud Deum, ad id ut ipſius quoque convertentis peccata, quibus alias in Deum deliquit, ejuſque pœnas eſt meritus, tegantur atque remiſſionem obtineant: quo verba S. Petri iſtis ſimilia poſſunt accommodari. Danda igitur ſedulo eſt opera cuivis Chriſtiano ut fratrem in negotio ſalutis periculoſe errantem quantum poteſt ab errore convertere, & ſic eum Domino adjuvante lucrifacere, atque ab æterna condemnatione liberare ſtudeat.

In Epiſtolam

A. W.

Commentarius

in

EPISTOLAM JUDÆ APOSTOLI

ELEUTHEROPOLI

Sumtibus Irenæi Philalethii. Poſt annum Domini 1656.

In Epiſtolam

S. JUDÆ.

SIcut de Jacobi epiſtolæ, ita etiam de hujus authoritate, quidam dubitarunt, eamque à Canonicis ſcriptis ſegregare voluerunt. Sed non eſt juſta cauſa cur inter Apocrypha rejiciatur: & merito eadem quæ de Epiſtola Jacobi in prolegomenis diximus, ad hujus quoque Epiſtolæ authoritatem firmandam poſſunt accommodari. Eſt Epiſtola hæc Paræneticа, in qua fideles Chriſtiani monentur, ut ſibi caveant a ſeductoribus, & in officio Chriſtiano permaneant. Magna ex parte eſt ſimilis Epiſtolæ Petri ſecundæ de ſimili argumento ſcriptæ.

Verſ. 1. *Judas.*] Nomen iſtud Hebræum contractum ex Jehuda, quod a confitendo ſeu laudando [nempe Deum] derivatur, datum eſt primum Jacobi patriarchæ filio quarto Gen. 29. 35, à quo gens Judæorum denominatur. Ejuſdem nominis fuit inter diſcipulos Chriſti alius, cognominatus Iſcariotes. Sed is quia improbus erat, factus Domini ſui proditor nefarius, ex Apoſtolorum numero excidit. Iſte autem qui hanc Epiſtolam ſcripſit, cenſetur eſſe ille qui inter Apoſtolos recenſitus, vocatur Judas Jacobi, Luc. 6. 16. & Act. 1. 13, alias dictus nomine Syriaco Thaddæus Matth. 10. 3. Marc. 3. 18.

Jeſu Chriſti ſervus.] Nempe non qualicunque modo, ſed eximio, ſerviens iſti Domino excellenti, in Euangelio annunciando. Sic etiam Paulus Apoſtolus tribuit ſibi ſimilem titulum ſervi Jeſu Chriſti, Rom. 1. 1. Philip. 1. 1. Tit. 1. 1. & Petrus 2 Pet. 2. verſ. 1. Videantur notata ad Jac. 1. 1.

Frater autem Jacobi.] Nempe illius qui inter Apoſtolos fuit dictus Jacobus Alphæi, ſeu Jacobus minor, & frater Domini Jeſu, vide Matth. 13. 55. Marc. 6. 3. Unde etiam à Luca vocatur Judas Jacobi, ut eſt paulo ante indicatum.

Conciliat ſibi ac ſuæ Epiſtolæ debitam apud iſtos ad quos ſcribit authoritatem, primum à Domino cui ſerviebat, deinde a fratre, qui inter Apoſtolos celebris fuit: ut apparet Act. 15. 13. xxj. 18. Gal. 1. verſ. 19. ij. 9.

Illis in Deo Patre ſanctificatis.] Indicat quibus Epiſtolam iſtam ſcribat, nempe omnibus in univerſum Chriſtianis, ſicut & Petrus 2 Petr. 1, unde etiam hæc Epiſtola cum aliis quibuſdam Catholica ſeu univerſalis nominatur. Deſcribit autem Chriſtianos, primum ita ut eos vocet in Deo Patre ſanctificatos. *In Deo*, id eſt per Deum: ut ſæpe *in* ſumitur pro *per*, uſitato Hebraiſmo, ut præter alia 1 Cor. 1. 2. vj. 11. Cor. 1. 16. 1 Petr. 1. 5. Significatur a Deo ut cauſa efficiente, per ejus voluntatem factum eſſe cum iſtis id quod mox exprimitur.

Addit autem voci Deo, vocem *Patre*, qua notatur eum eſſe Patrem ac Genitorem ſpiritualem, Jeſu Chriſti filii unigeniti, & per conſequens etiam Chriſtianorum. Is titulus etiam alibi eſt adſcriptus Deo, tum ſimpliciter, ut Gal. 1. 3. 2 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. 2 Joh. verſ. 3, tum adjuncta voce *noſtro*, ut in aliis pleriſque Epiſtolis Apoſtolicis.

Sanctificatis.] Id eſt a vulgo hominum mundanorum profanorum ſegregatis, & ad ſanctas functiones divinas conſecratis, ut ſint populus divinus peculiaris. Quod factum eſt per ſermonem divinum, veritatis Euangelicæ, ut indicavit Chriſtus Joh. 17. 17. Et Paulus Apoſtolus Eph. 5. 26. Nempe quando iſte ſermo Euangelicus annunciatus, eſt ab iſtis hominibus fide in cordibus ſuſceptus, ut docet Petrus Act. cap. 15. 9. & 1 Petr. 1. 22, addito Spiritu Dei ſanctificante, Rom. 15. 16. 1 Cor. 6. 11. 2 Theſſ. 2. 13. Hinc & alibi Chriſtiani omnes ob Chriſtianæ religionis ſuſceptionem ac profeſſionem dicuntur *ſancti*. Ut Rom. 1. 7. 1 Cor. 1. 2. (ubi etiam vocantur ſanctificati) vide & 2 Cor. 1. 1. Eph. 1. 1. Philip. 1. 1. Col. 1. 2 & alibi.

Et Jeſu Chriſto ſervatis.] Poteſt ſenſus horum verborum eſſe quod ii homines ab eodem Deo Patre fuerint reſervati Jeſu Chriſto, ſeu propter Jeſum Chriſtum, nempe ut ii filio Dei darentur, ut ipſius oves eſſent, Joh. 10. 29. xvij. 2, 6, 9, 11, 24.

Sed poſſunt etiam hæc verba ita intelligi, ſubintellectâ eâ quæ ante expreſſa eſt particulâ *in*, ut ſignificetur iſtos homines, in Jeſu Chriſto id eſt per Jeſum Chriſtum Servatorem, eſſe conſervatos ex mundo, ut cuſtodiantur ne pereant cum mundo. Quo ſenſu verba ſimilia ponuntur Joh. 17. 11, 12, 15. vide & 1 Petr. 1. 5.

Iſtas duas perſonas ſolas Deum Patrem & Jeſum Chriſtum, ut religionis veræ atque ſalutis humanæ authores memorat. Si Spiritus Sanctus eſt tertia Dei perſona, ut vulgo creditur, & quidem ea cui maxime proprie ſanctificandi actio attribuitur; quid cauſæ eſt cur is hic omittatur, & iſta actio Deo Patri adſcribatur?

Vocatis.] Ita appellantur Chriſtiani etiam alibi, ut Rom. 1. 7. 1 Cor. 1. 2, & vocationis cœleſtis participes Hebr. 3. 1, quia ſunt magnâ Dei gratiâ evocati è numero aliorum hominum, per vocem Euangelii Chriſti, ad regnum Dei & gloriam ejus: vide 1 Theſſ. 2. 12. & 2 Theſſ. 2. 14. 1 Petr. 5. 10. & quidem ita vocati, atque invitati cum effectu, ut vocationi obſequentes, ad veram religionem & ad Eccleſiam Chriſti acceſſerint.

Verſ. 2. *Miſericordia vobis.*] Addit ſalutationem religioſam, iis ad quos ſcribit, bona eximia vovens atque exoptans. Non eſt quidem hîc expreſſum, à quo-

à quonam iſta bona eis evenire debeant, ſed id ex antecedentibus facile intelligitur, ubi memoratur Deus Pater & Jeſus Chriſtus: ab his nimirum quorum cultui addicti erant iſti, bona iſta in eos manare cupit. A quibus duabus perſonis etiam alibi in epiſtolis Apoſtolicis uſitate fit bonorum ſpiritualium comprecatio.

Miſericordia, nempe Dei Patris & Domini Jeſu Chriſti, id eſt effectus miſericordiæ ejus, nempe erga homines miſeros beneficia. Quæ miſericordia gratiæ alibi adjungitur, ut 1 Tim. 1. 2. 2 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. 2 Joh. ℣. 3. Hic autem loco gratiæ ponitur.

Et pax.] Per pacem ſignificat felicitatem ſeu omnia fauſta, uſitato Hebræis ſermone; qui dum aliquem ſalutant, bona ei optantes, dicere ſolent: Pax tibi, Pax vobis. Sic & in aliis ſalutationibus Epiſtolarum Apoſtolicarum, Rom. 1. 7. 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 1. 2. Gal. 1. 3. & alibi.

Et charitas.] Ut ſuperius poſita duo ita & hoc tertium, a Deo & Chriſto manans intelligitur. Optat igitur hic ut Deus & Chriſtus iſtis Chriſtianis charitatem exhibeat, is eſt charitatis effectus. Ita alibi charitas Dei & Chriſti pro charitatis effectu ſalutari ponitur: ut Rom. 5. 8. viij. 35. & 39. 1 Joh. 3. 1. iv. 9, 10, 16.

Multiplicetur.] Non tantum optat ut ipſis ſimpliciter adſint iſta bona, ſed ut ſubinde magis copioſe augeantur. Sic 1 Petr. 1. 2. & 2 Petr. 1. 2.

Verſ. 3. *Dilecti.*] Compellat iſtos ad quos ſcribit, blanda appellatione, indice charitatis ſuæ erga ipſos: ut ita benevolentiam eorum captet, quo libentius ea quæ ipſis ſcribit ſuſcipiant.

Omne ſtudium faciens ſeu adhibens, *ſcribere vobis.*] Indicat ſe adhibuiſſe magnam diligentiam circa id ut epiſtolam hanc ad eos conſcriberet & mitteret.

De communi ſalute.] Id eſt iis rebus quæ ad ſalutem animarum, ſeu felicitatem æternam, à Deo per Chriſtum hominibus ſibi fidentibus promiſſam, quæ tum ad ipſum Judam, tum ad iſtos quibus epiſtolam ſcribit, tum ad cæteros omnes Chriſtianos communiter ſpectat.

Neceſſarium habui ſcribere vobis.] Nempe quia iſtis ad quos ſcribit imminebat periculum ſpirituale, quod mox verſu ſequente indicatur, quod ſalutem eorum impedire poterat, ideo Judas officii ſui hoc duxit, ſcripta & miſſa ad ipſos iſta epiſtola huic periculo occurrere, & in negotio ſalutis, iſtorum Chriſtianorum utilitati quoad opus erat conſulere. Hoc ſtudium monendi alios præſertim in periculo conſtitutos, debent & alii Chriſtiani ſpirituales imitari.

Deprecans.] Seu obſecrans, vel adhortans; nam Græca vox utrumque ſignificat.

Decertare pro ſemel tradita ſanctis fide.] Hic exprimitur propoſitio & ſcopus hujus Epiſtolæ. Vulgata verſio habet *ſupercertari fidei*, nimis anxie hoc loco verba Græca volens exprimere. Senſus eſt, ut decertetis ex totis viribus veſtris pro fide, ipſi eam conſtanter retinentes atque tuentes, & iis qui ipſam oppugnant fortiter voſmet opponentes, ut fides hæc maneat integra atque incorrupta. Similis phraſis de certando pro fide habetur Philip. 1. 27, 30.

Per *fidem* intelligitur hoc loco doctrina de fide ſeu religione, nempe ea cui nomen iſtud maxime convenit, id eſt Chriſtiana atque Euangelica. Ita hæc vox fidei accipitur, Act. 6. 7. xiij. 8. Rom. 1. 5. xvj. 26. Gal. 1. 23. iij. 2, 5, 23, 25. 1 Tim. 3. 9, ſub qua fide & pietas vera comprehenditur.

Hæc fides dicitur eſſe *tradita* nempe a Chriſto Domino, tum ipſo tum per Apoſtolos ipſius. Quamvis autem iſta doctrina de fide ſeu religione Chriſtiana primum viva voce eſt tradita, tamen deinde quæ in illa viſa ſunt neceſſaria atque etiam utilia, ad inſtructionem poſterorum, qui illam vocem non erant audituri, ſcriptis ſunt conſignata. Vide Luc. 1. verſ. 2, 3, 4. 1 Cor. xj. 2, 23. ſeqq. xv. 1, 2, 3. ſeqq. 1 Theſſ. 4. 1, 2, 6. 2 Theſſ. 2. 3, 5. ſeqq. 15. iij. 6, 10.

Hæc igitur fides ſeu doctrina quæ eſt ab iſtis ſanctiſſimis viris tradita, veluti depoſitum, quo uti bene licet, eſt retinenda diligenter atque conſervanda.

Dicitur autem hæc fides eſſe tradita *ſemel*, quo indicatur eam in principio Chriſtianiſmi publicati traditam atque propoſitam eſſe, plene ac ſufficienter & firmiter, quod hæc vox *ſemel* etiam alibi ſignificare videtur, ut Pſal. 62. 12. & LXXXIX. 36, ita ut non ſint admittendæ aliquæ ejus mutationes, aut innovationes: quaſi per Chriſtum ejuſque Apoſtolos non eſſet plene atque perfecte propoſita, ſed adhuc eſſet aliquibus additamentis ſupplenda. Quod facit contra eos, qui docent, non omnia dogmata ad religionem Chriſtianam neceſſaria, eſſe per Apoſtolos promulgata; ſed aliqua etiam poſtea per Doctores Eccleſiæ fuiſſe proponenda, & ſubinde adhuc proponi poſſe, ab eo quem Chriſti vicarium & caput Eccleſiæ eſſe aſſeverant.

Quamvis enim Chriſtus dixit diſcipulis ſuis Joh. cap. 16. 12. *Adhuc multa habeo dicenda vobis, ſed non poteſtis portare nunc*; tamen poſt Chriſti exaltationem, Spiritus Sanctus in Apoſtolos cœlitus demiſſus introduxit eos in omnem veritatem, etiam circa ea quorum antea non erant capaces, ut ibidem additur verſ. 13. Apoſtoli autem talia per Spiritum Sanctum certo edocti, eadem alios Chriſtianos docere non neglexerunt. Quocirca tenendum eſt illud quod Paulus Apoſtolus ſcripſit Gal. 1. 8. *Sed etiamſi nos aut Angelus è cœlo euangelizaverit vobis præter hoc quod euangelizavimus vobis, anathema eſto.*

Ait autem traditam eſſe hanc fidem *ſanctis.* Per hos ſanctos intelliguntur homines Chriſtiani, per hanc ipſam fidem ſanctificati, atque ab hominum mundanorum vulgo ſegregati, ut dictum eſt verſ. 1.

Verſ. 4. *Subrepſerunt enim quidam homines.*] Ratio affertur cur eos hortetur ad certandum pro fide, quia exſtiterunt homines quidam fidem iſtam turbantes; quos hic deſcribit.

Subrepſerunt, id eſt doloſe, latenter inter alios Eccleſiæ Chriſtianæ homines ſeſe immiſcuerunt, quaſi eſſent veritatis Doctores, quum ſint ſeductores.

Olim præſcripti in hoc judicium.] De qualibus ſeductoribus, jam pridem in ſacris oraculis quædam prius ſunt ſignificata atque prædicta, quod tales eſſent futuri. Ut omittantur alia antiquiora prophetarum de talibus vaticinia, videantur dicta Pauli Apoſtoli, Act. 20. 29, 30. 1 Tim. 4. 1. 2 Tim. 3. 1. IV. 3, 4. & Petri 2 Petr. 2. 1. ſeqq. & Johannis 1 Joh. 2. 18. &

iv. 3. *Præſcripti*, id eſt antea deſcripti. Ita ſimile verbum ſumitur etiam Rom. 15. 4. Sed & illud his verbis indicari videtur, tales homines perverſos, improbos, jam pridem à Deo deſtinatos eſſe ad pœnam, nempe ob ipſorum perverſitatem atque improbitatem, juſto decreto de talibus facto. Vide 1 Petr. 2. 8.

Hinc tamen non ſequitur iſtos homines ab omni æternitate, nominatim, abſque conditione & reſpectu impietatis in eis exſtituræ, eſſe a Deo abſolute ad damnationem prædeſtinatos, ut aliqui docent.

In hoc judicium.] Sæpe *judicium* in Sacris Literis notat id quod ſolet judicii de malis facti eſſe conſequens, id eſt juſtam ob ſcelera pœnam. Ut inter alia Rom. 13. 2. 1 Cor. xj. 29, 34. Gal. 5. 10.

Id ipſum, quod iſti homines improbi, ob ſuam culpam, traditi fuerunt in reprobum ſenſum, ut dicitur de ſimilibus Rom. 1. 28, immiſſa eis tali efficacia erroris, ut 2 Theſſ. 2. 11, jam cenſetur pro pœna divina. Sed præterea, parata eſt talibus perditio quam ſibi accerſunt, ut docet S. Petrus 2 Petr. cap. 2. 1.

Impii.] Deſcribit porro homines iſtos, a moribus malis. Impii dicuntur qui pietatem ſeu verum Dei cultum ſpernunt atque abjiciunt, & contra eum vel in dictis vel in factis aliquid proterve committunt. Quod autem iſti tales fuerint, declaratur in ſequentibus.

Dei noſtri gratiam transferentes in luxuriam.] Dei gratia intelligitur illa excellens, ut articulo Græco præpoſito indicatur, ſalutaris, in Euangelio Chriſti revelata. Ita & alibi nomine gratiæ denotatur Euangelium, ut Joh. 1. 17. Rom. 6. 14, 15. Tit. 2. 11. Hebr. 13. 9. 1 Petr. 5. 12. vide & Act. 20. 24. Quia in Euangelio Chriſti, ſeveritas Legis Moſaicæ eſt ſublata, & peccatorum remiſſio annunciata: Hinc homines carnales impii, occaſione arrepta, abuſi ſunt hoc bono, opinantes atque docentes, jam ſub Chriſtiana libertate permiſſam eſſe effrenem licentiam, ut Chriſtianis liceat luxuriæ atque laſciviæ, & aliis peccatis quibuſlibet indulgere. Contra hanc pravam opinionem diſputat S. Paulus Rom. 6. toto.

Et illum ſolum herum Deum, & Dominum Jeſum Chriſtum, negantes.] Ulterius deſcribit iſtorum impietatem, quod ii negent Deum, & Chriſtum.

Illum ſolum herum Deum.] Ita deſcribit Deum altiſſimum, illum qui eſt a ſeipſo & omnia ab eo ſunt, qui eſt Pater ille ex quo omnia.

Vocat illum Græco nomine *Deſpoten*, id eſt herum ſeu Dominatorem abſoluto imperio dominantem, inſtar patriſſamilias in domo ſua. Is titulus nonniſi Deo Patri qui in toto mundo ut domo ſua abſolute dominatur in Sacris Literis ſolet attribui. Ut Luc. 2. 29, & inſigniter Act. 4. 24, collato cum ſequentibus, ſic & 2 Petr. 2. 1, ubi dicitur iſte Deſpotes ſeu herus iſtos ut ſervos mercatus eſſe, ſive hoc egiſſe ut eos emeret ſibi, nempe per filium. Et alibi idem Deus Pater nomine ex domo & deſpote compoſito vocatur, ut Matth. 21. 33.

Is hic dicitur eſſe ſolus herus, ſicut alibi vocatur ille ſolus verus Deus, a Jeſu Chriſto diſtinctus, Joh. cap. 17. 3, & ſimiliter diſtincte ſolus Dynaſta nempe ſupremus, per excellentiam, 1 Tim. 6. 15.

Et Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum.] Illi priori perſonæ quam modo deſcripſit, addit alteram circa quam etiam iſti impietatem ſuam exercebant. Aliqui has duas perſonas hoc loco confundunt in unam: adeo ut vulgata verſio Latina omiſſo nomine *Deum*, ita habeat, *& ſolum Dominatorem & Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, negantes.* Rationem ejus rei hanc afferre ſolent, quod unus articulus Græcus his omnibus ſit præpoſitus. Sed non eſt inſolens ut articulus unus præponatur vocibus diverſis per quas diverſæ perſonæ quamvis aliquatenus conjunctæ intelliguntur. Ut Matth. 3. 7. xvj. 1, 6, 11, 12. xxj. 12. xxvij. 56. Marc. xj. 15. Luc. 19. 45. Eph. 2. 20. iij. 5, & quod huc maxime quadrat Eph. 5. 5. & 1 Tim. 5. ℣. 21. & vj. 3. & 2 Petr. 1. 2. vide etiam Hebr. 9. 19. Et quid opus eſſet, ſi per ſolum Dominatorem Jeſus Chriſtus ſignificaretur, addere eidem hanc appellationem *& Dominum noſtrum?* quæ appellatio ſolet Jeſu Chriſto diſtincto à Deo Patre tribui ſub Novo Fœdere, ut 1 Cor. 8. 6. & Gal. 1. 3. 1 Tim. 1. 2. 2 Tim. 1. 2. 2 Petr. 1. 2, quem Deus fecit Dominum Act. 2. 36, & dedit eum caput ſuper omnia Eccleſiæ Eph. 1. 22.

Recte hoc vertit Eraſmus, & ex eo Flaccius, *ac Deum, qui ſolus eſt herus, ac Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, negant.* Etiam alii agnoverunt in his verbis non de ſolo Chriſto agi, ut Vatablus, Eſtius, Lorinus. Certe alibi ab illo ſupremo mundi hero ſeu patrefamilias diſtinguitur iſte ejus filius, ut Matth. 21. 33, 37.

Dicuntur autem iſti homines impii, *negare* Deum & Chriſtum, quamvis Dei & Chriſti ſervorum titulum præ ſe ferrent, quia etiamſi non ore & verbis, tamen opere & factis, quod majus eſt, id oſtenderent, dum ita agebant ac vivebant diſſolute, tanquam ſi non eſſent ſervi Dei atque Chriſti, neque iſtorum in ſe dominium agnoſcerent, quum eis non obedirent. Sic Paulus Tit. 1. 16, dicit de quibuſdam quod confiteantur ſe noſſe Deum, operibus autem negent: & alibi 2 Tim. 3. 5, quod habeant ſpeciem pietatis, ſed vim ejus negent.

Videntur autem hic indicari illi hæretici qui jam temporibus Apoſtolicis in Eccleſiam dogmata pietati adverſa inferebant atque ſpargebant: quales memorantur Nicolaitæ, de quibus Apoc. 2. 6. & 14, 15, & Simoniani, atque Gnoſtici, &c. Multo magis autem poſt Apoſtolorum deceſſum plures tales emerſerunt, quorum perverſæ doctrinæ veram de Deo & Chriſto notitiam, atque pietatem exſtinguere moliebantur.

Verſ. 5. *Commonere autem vos volo.*] Adhortationem ſuam de fide vera firmiter retinenda, atque contra ſeductores tuenda confirmaturus, probat iſtos impios fidei deſertores à Deo eſſe puniendos: quo fine affert exempla pœnarum Dei erga inobedientes. Dicit autem ſe hoc *commonere* ſeu commemorare, vel in memoriam reducere, quia alioqui hæc iſtis non erant ignota, ideo mox addit;

Scientes ſemel hoc.] Quia nimirum id in Sacris Literis eſt certo conſignatum: unde iſti fideles id dicerant.

Quod Dominus populum è terra Ægypti ſalvans.] Iſtud

Iſtud nomen Dominus ita abſolute poſitum, in rebus iis in quibus ad tempora quæ Novum Fœdus anteceſſerunt reſpicitur uſurpatum, ſignificat Deum illum altiſſimum, qui non ab alio ſed à ſeipſo eſt, ideoque dominium ſupremum non ab alio acceptum habet. Id nomen ſolet poni loco illius Hebraici quod vulgo effertur Jehova, de quo videatur annotatio ad Jac. cap. 5. 4. Syrus Interpres, & Clemens Alexandrinus hoc loco habent *Dominus Deus*.

In vulgata verſione Latina ponitur *Jeſus*, unde etiam aliqui probare conantur Jeſum Chriſtum antequam ex Maria naſceretur olim exſtitiſſe. Sed immerito: nam exemplaria Græca (qua lingua hæc epiſtola ſcripta eſt,) paſſim habent non Jeſus, ſed Dominus. Quamvis autem etiam Jeſus Chriſtus vocetur Dominus, ut & hic verſu præcedente, tamen id fit in rebus ad Novum Fœdus ſpectantibus, non autem in iis quæ tempora Novi Fœderis anteceſſerunt. [Deinde dum hoc de quo mox ſermo ſubjungitur, fieret, tunc non extabat Jeſus, quod eſt hominis nomen, niſi ille Joſua filius Nunis qui etiam vocatur Jeſus, qui tunc temporis fuit famulus Moſis.]

Populum.] Nempe illum Deo dilectum, Iſraëliticum, poſteros Abrahami, Iſaaci, & Jacobi, Patriarcharum, a cæteris gentibus diſtinctum. Unde ſimpliciter quaſi per excellentiam vocatur populus, & hoc nomine aliis nationibus opponitur, ut Act. cap. 26. 17. xxviij. 17. & alibi.

Ex terra Ægypti ſalvans.] Id eſt ex illa terra Ægyptiaca (quæ ita dicta etiam Act. 7. 11.) in qua quum Jacobi qui illuc cum familia deſcenderat, poſteri, ſeu Iſraëlitæ, eſſent valde multiplicati, & premerentur ab Ægyptiis dura ſervitute, Deus eorum miſertus eos inde liberavit.

Salvans.] Id eſt quum eos è ſervili miſera conditione liberaſſet, atque ab exitio ſervaſſet. Ita ſalvare ſeu ſalvum facere ſolet ſumi etiam de corporali conſervatione. Ut Jud. 7. 2. 2 Sam. 10. 11. Pſal. 36. 7.

Hoc beneficium Dei inſigne ſolet illi populo in memoriam revocari. Ut Exod. 20. 2. Deut. 5. 15. Pſal. 81. 11. cvj. 8, 10.

Secundò non credentes perdidit.] Vox *ſecundo* non proprie hic ſumitur, quaſi jam antea ſemel iſtis Deus perdidiſſet: ſed ſignificat *poſtea*.

Non credentes.] Id eſt illos Iſraëlitas, qui Deo promittenti ſe eos in terram Chananæam introducturum, eamque illis poſſidendam traditurum, fidem non adhibebant. Vide Num. 14. nominatim ℣. 11. & Hebr. 3. 18.

Perdidit.] Ita ut in terram promiſſam non ſint ingreſſi, ſed Deo contumaciam eorum puniente, in deſerto proſtrati occubuerunt. Sicut eis minatus erat Deus, vide Num. 14. 23, 29, 30. & xxvj. 64, 65. Pſal. 106. 26.

Ita etiamſi ab initio fuerunt gratiæ Dei participes, tamen poſtea, ob ſuam improbitatem, gratiâ exciderunt, & pœnam improbitatis pertulerunt. Quod notavit Paulus Apoſtolus 1 Cor. 10. ab initio, vide nominatim verſ. 5. Ita Chriſtiani à ſervitute ſpirituali liberati, ſi à fide vera deficiant ac Deo ſint inobedientes, punientur atque perdentur.

Verſ. 6. *Angeloſque* &c.] Affert aliud exemplum, quo probatur eos qui gratia Dei abutuntur, puniri. Angeli vocantur uſitate ſubſtantiæ illæ ſpirituales cœleſtes quæ ſunt creatæ eo fine ut Deo miniſtrarent. Nomen iſtud Græcum ſignificat nuncios. Sed præter Angelos bonos ſanctos, ſunt etiam angeli mali, ſeu cacodæmones; de qualibus hic eſt ſermo, ut patet ex ſequentibus.

Qui non ſervaverunt ſuum principium ſeu *principatum.*] Nam vox Græca utrumque poteſt ſignificare. S. Petrus epiſt. 2. cap. 2. 4, ſimpliciter ac generatim indicat angelos iſtos peccaviſſe. S. Judas id aliquomodo declarat, quanquam non ſatis clare. Si vox Græca ἀρχὴ ſumatur ita ut ſignificet principium, tum intelligetur iſtos angelos quum eſſent in principio à Deo creati boni, non perſtitiſſe in iſta bonitate. Sed ſi hæc vox ſumatur pro principatu, ſicut Eph. 1. 21. Col. 1. 16. Tit. 3. 1, ut etiam vulgata verſio Latina hoc loco vertit, & mox ſequentia verba id declarant, tum intelligendum erit, iſtos angelos in quodam principatu ſeu ſtatu excellenti à Deo conſtitutos, eo non fuiſſe contentos, ſed alium ſuperiorem affectaſſe.

Sed reliquerunt proprium domicilium.] Quod prius dictum eſt per negationem, de non ſervato principatu, id hic declaratur per affirmationem, quod nempe è domicilio ſeu loco habitationis ſibi à Deo aſſignato, exceſſerint, ad altiorem ut videtur locum tendentes, per ſuperbiam, per quam vel etiam ſimul per invidiam, qua aliquibus ſeſe ſuperioribus ſublimiorem gradum præſtantiæ atque honoris invidebant, peccaſſe vulgo cenſentur. Multa circa hæc homines curioſe inquirere & temere ſtatuere ſibi permiſerunt. Primum angelos omnes in cœlo ſupremo quod vocant empyreum fuiſſe ab initio ſtatim collocatos: quanquam aliqui diſſentiunt ut Hieronym. & alii [Lorin. Svarez.] Deinde Ducem iſtius exercitus angelorum peccantium, quem nominant Luciferum, qui nunc vocatur Satan Hebraicè, Græcè autem Diabolus, fuiſſe ſupremum inter omnes omnino angelos. Eumque poſt primum momentum ſeu punctum ſuæ creationis, abſque intermedio, mox pecaſſe: & quidem ita ut Deo ipſi altiſſimo voluerit fieri æqualis. Quæ omnia ſunt incerta, imo pleraque iſtorum non veriſimilia.

In eo quod iſti angeli dereliquerunt domicilium proprium ſeu ſuum, eſt ipſorum culpa, non autem pœna, ut quidam ſunt opinati, qui hoc ita expoſuerunt, quod iſti angeli coacti ſint locum in quo creati & collocati erant relinquere. Sed pœna eorum demum in verbis ſequentibus exprimitur.

In judicium magnæ diei, vinculis æternis ſub caligine reſervavit.] Hic jam angelorum qui peccaverunt, pœnam iis ab illo de quo ſuperius ℣. 5. dixit Domino, inflictam exprimit: nempe à Deo ut expreſſum eſt 2 Petr. 2. 4.

In judicium ſeu *ad judicium.*] Quamvis iſti ſpiritus maligni, poſt peccatum commiſſum, in quo pertinaciter permanſerunt, ſunt à Deo judicati atque decreto ejus ad pœnam damnati, imo etiam jam aliquatenus exſequutioni iſtius decreti atque pœnæ cuidam ſunt ſubjecti; tamen adhuc reſtat judicii de illis manifeſta omnibus facienda promulgatio, & ultima pœnæ extremæ exſequutio, quæ fiet in ultimo judicio.

Magna

Magna diei.] Ita deſignat tempus judicii ultimi; quod Deus ſummus in fine ſeculi hujus per Jeſum Chriſtum exercebit. Quia in illa die ſeu illo tempore (quamvis forſan non actu unius diei, ſicut non una die mundus eſt creatus,) fient res magnæ & valde inſignes, ut judicium univerſale de omnibus hominibus, malorum omnium extremum ſupplicium, bonorum ſummum præmium, & mundi hujus inferioris deſtructio. Vide ſimilem appellationem Joël cap. 2. 31. & Act. 2. 20.

Reſervavit.] Dicitur Deus reſervaſſe iſtos malos angelos ad judicium, ut interim alicubi detineantur, donec ad extremum puniantur. Ita homines impii atque injuſti dicuntur in diem judicii ſervari, puniendi 2 Petr. 2. 9. At demum in illa die Chriſtus jubebit maledictos abire in ignem æternum, paratum Diabolo & angelis ejus Matth. 25. 41. Unde apparet ut homines malos, ſic & cacodæmones, nondum nunc extremo ſupplicio puniri, ſed demum extremo tempore eſſe ita puniendos, ut in lacum igneum conjiciantur. Sicut dicitur Apocal. 20. 10. Quod etiam hinc, ut & ex 2 Petr. 2. 4. Juſtinus, Irenæus, Lactantius & Hilarius collegerunt: ſecus quam vulgo plerique opinantur.

Vinculis æternis.] Eſt ſimilitudo ducta ab eo quando malefici in vincula conjiciuntur, ut per illa ligati in carcere detineantur. Ita dicuntur iſti angeli mali quibuſdam quaſi vinculis adſtricti detineri: Quæ etiam 2 Petr. 2. 4, vocantur catenæ, non quidem ferreæ vel aliæ corporales, quibus ſpiritus tales quales ſunt iſti angeli, non poſſent conſtringi atque cohiberi. Sed intelliguntur ſpirituum iſtorum vincula ſpiritualia.

Æterna autem dum dicuntur iſta vincula, non eſt neceſſe hoc ita intelligere, quod in iſtis ipſis vinculis de quibus mox dicetur, iſti angeli mali ſint omnino in perpetuum detinendi, abſque ullo iſtius detentionis fine. Nam ſæpe in Sacris Literis æterna vocantur, quibus tamen non convenit infinita duratio. Ut Geneſ. 17. 8, 13. xlviij. 4. Exod. 21. 6. Lev. 25. 34, 46. Pſal. 61. 5. cx. 4. cxix. 93, 111, 112. Eccleſ. 1. 4. Eſa. 16. 13. Philem. ℣. 15. Hebr. cap. 5. 6. vj. 20. vij. 17, 21.

Sed ſufficit ut tamdiu quamdiu mundus iſte durabit, iſti angeli in his vinculis ſeu carcere detineatur, donec tandem ſupplicio extremo tradantur.

Sub caliginem ſeu *ſub caligine.*] Significatur vincula hæc in quibus iſti ſpiritus mali detinentur eſſe caliginem quandam. Unde etiam 2 Petr. 2. 4, vocantur catenæ caliginis. Per caliginem iſtam videtur intelligi regio ſublunaris aërea, in qua cacodæmones plerumque diverſari, indicatur Eph. 2. 2. & vj. 12, quæ regio inferior ſubcœleſtis, reſpectu cœli ſuperioris eſt caliginoſa. Quamvis enim 2 Petr. 2. 4, dicatur, Deus iſtos angelos malos in tartarum præcipitaſſe, tamen iſta ipſa regio aërea infera, pro tartaro poteſt haberi. Nam alioqui Diabolum nunc non eſſe in abyſſo, ſed aliquando demum eò conjiciendum eſſe, indicatur Luc. 8. 31. & Apoc. 20. 3.

Verſ. 7. *Sicut Sodoma.*] Aliud exemplum malorum à Deo punitorum adducit.

Sodoma & Gomorrha.] Urbes in Chananæa olim inſignes, in regione ſuper Jordanem amœna, quæ erat ſicut hortus Dei ſeu paradiſus, ut dicitur Gen. cap. 13. 10. Quarum incolæ, panis ſatietate, & pacis abundantia, de qua Ezech. 16. 49, abuſi, magni peccatores fuerunt Gen. 13. 13. & xviij. 20.

Et illæ [quæ] circa eas [erant] urbes.] Præter iſtas præcipuas memorantur aliæ urbes eis vicinæ ſeu finitimæ, ut Adama, & Seboim, Gen. 14. 2. Deut. 29. ℣. 23. Hoſ. xj. 8, quæ cum ſuis incolis, ſicut peccati, ita pœnæ, ejuſdem cum Sodoma atque Gomorrha, participes fuerunt.

Similem his modum exfornicatæ ſeu *ſcortatæ.*] Urbibus adſcribitur quod convenit iſtarum urbium incolis, qui libidine turpi peccaverunt. Præpoſitione *ex* videtur notari vel hoc quod in libidine & ſcortatione inſigniter modum exceſſerint, vel etiam quod extra ſexum convenientem eorum libido evagata fuerit.

Et abeuntes poſt carnem alteram.] Id eſt non contenti conjugio honeſto libidinem extra conjugium in fœminas exercuerunt, imo etiam ſectati ſunt concubitus nefandos cum maſculis, contra naturam: de qualibus vide Rom. 1. 27. Id in more fuiſſe Sodomitis, colligi poteſt ex Gen. 19. 5. Unde etiam talis præpoſtera libido, vocatur vulgo Sodomia, ſeu Sodomiticum peccatum.

Propoſitæ ſunt exemplum.] Nempe dum ob peccata ſua punitæ ſunt à Deo, eo ipſo in illis ſtatutum eſt exemplum iis qui impie acturi eſſent, ut ſcriptum eſt 2 Petr. 2. 6, ſcilicet eos quoque ſimiliter eſſe puniendos.

Ignis æterni pœnam ſuſtinentes.] Sacra hiſtoria teſtatur Gen. 19. 24, 25, Dominum in Sodomam & Gomorrham depluiſſe à cœlo ſulphur & ignem, atque ita evertiſſe urbes illas, & omnes earum incolas, cum fructibus illius terræ.

Dicitur autem iſte ignis *æternus*, quia effectus ejus per ſecula durans etiam nunc manet, ita ut & lacus bituminoſus dictus Aſphaltites qui illo loco emerſit, perpetuo fumare, & vicina loca cinerulenta eſſe narrentur, vide Sap. 10. 7. Sic de Idumæa ita punienda, ut pulvis ejus convertatur in ſulphur, & terra ejus in picem ardentem, idque ita ut neque nocte neque die exſtinguatur, atque in ſeculum aſcendat fumus ejus, dicitur Eſa. 34. 9, 10.

Verſ. 8. *Similiter ſane & iſti.*] Exempla quæ modo de antiquis peccatoribus eorumque pœnis attulit, applicat ad iſtos de quibus loqui cœperat ſeductores, utpote his in peccando ſimiles.

Sopiti.] Quaſi ſomno quodam ſpirituali ſoporati, & lethargo oppreſſi, ſopita ratione abſque ullo reſpectu honeſti peccatis ſuis indormientes cum ſecuritate. Ita alibi in peccatis hærentes aſſimilantur dormientibus, ut Rom. 13. 11. 1 Cor. 15. 34. Eph. 5. ℣. 14. 1 Theſſ. 5. 6.

Carnem quidem maculant.] Id eſt corpus tum ſuum agentium, tum alienum, patientium, fœda libidine, vetita extra conjugium polluunt, vide Rom. 1. 24. & 1 Cor. 6. 18. Petrus de talibus loquens, dicit: *Poſt carnem in cupiditate inquinamenti ambulantes* 2 Petr. 2. 10.

Dominationem autem rejiciunt vel *ſpernunt.*] 2 Pet. cap. 2. 10, dicuntur, *dominationis contemtores*. Significat quod iſti homines improbi, eos qui dominandi

mandi jure utebantur, ſeu in magiſtratu erant conſtituti, ita contemnerent ut ſe iis ſubjicere eiſque obedire recuſarent: nempe ideo ne ipſorum ſcelera, atque crimina, à magiſtratu coërcerentur. Quum tamen Deus velit eſſe in mundo magiſtratus, ut civilis honeſtas cuſtodiatur, & innocentes ab injuriis defendantur. Ideo omnis anima debet talibus poteſtatibus ſubjici, quia non eſt poteſtas, niſi à Deo, & qui ſe opponit poteſtati, is Dei ordinationi reſiſtit: ut ſcripſit S. Paulus Rom. 13. 1, 2. Parum autem refert etiamſi quis agnoſcat debere eſſe in mundo magiſtratus, ſi tamen interim ipſe cum ſui ſimilibus ſubditus eis eſſe nolit, imo ab eorum poteſtate ac juriſdictione exemtus eſſe velit.

Glorias autem blaſphemant.] Sicut modo *dominationem* poſuit pro dominantibus, abſtractum pro concreto, ita hic *glorias* ponit pro hominibus qui ſunt præditi gloriâ ſeu ſublimi poteſtate atque imperio & majeſtate: ſicut etiam 2 Petr. 2. 10. Ita alibi vocantur *poteſtates* ii qui poteſtatem habent, ut Rom. 13. 1. Tit. 3. 1.

Blaſphemant.] Verbum Græcum blaſphemare, ſignificat proprie lædere famam alicujus. Id ſolet præcipue uſurpari de iis qui contra Dei honorem aliquid inconveniens dicunt. Sed etiam de eo uſurpatur ſi quis homines convitiis atque maledictis inceſſat, aut etiam calumnietur, ut Rom. 3. 8. 1 Cor. cap. 4. 13. Eph. 4. 31. Col. 3. 8. Magiſtratui non licet maledicere. Vide Exod. 22. 28. Act. 23. 5.

Verſ. 9. Exemplo angelico oppoſito arguuntur ii qui in magiſtratus ſunt contumelioſi.

At Michael archangelus.] Michael eſt nomen Hebraicum, ſignificans: Quis ſicut Deus. Id nomen datum uni ex angelis præcipuo, qui vocatur, unus ex principibus primis id eſt præcipuis, Dan. 10. 13, & indicatur fuiſſe præſes ac ſingularis defenſor populi divini. Ibid. ℣. 21. & xij. 1. vide & Apoc. 12. 7.

Archangelus.] Id eſt princeps angelorum. Poſſunt quidem eſſe plures Archangeli, ſeu angelorum ac ſpirituum cœleſtium principes, ut indicari videtur l. d. Dan. 10. 13. vide etiam Tob. 12. 14. Et nominantur cœleſtes Archæ ſeu principatus Eph. 3. 10. Col. 1. 16. Sed tamen in Sacris Literis non nominantur uſquam expreſſe Archangeli, in numero plurali, tantum Archangelus in ſingulari. Is eſt iſte Michael, angelicorum principum princeps præcipuus: typum Chriſti gerens.

Sub iſto Archangelo ut Duce exercitus, ſunt alii angeli, ut milites, ſicut indicatur Apoc. 12. 7. Ita non omnes Angeli ſunt æquales, ſed ſunt in iſta Hierarchia gradus dignitatis.

Quando cum Diabolo contendens.] Cum illo ſpiritu maligno angelorum illorum Deo rebellium, de quibus ſupra verſ. 6, Duce præcipuo: qui etiam ideo ejus angeli dicuntur Matth. 25. 41. Apoc. 12. 7. Cui nomen iſtud Diaboli Græcè datum eſt à calumnia, quia jam olim & Deum calumniatus eſt, & ejus ſervos fideles. Qui Hebraicè vocatur Satan ſeu Adverſarius, per excellentiam, vide Annot. ad Jacob. 4. 7. Cum hoc malo Archangelo, contendebat bonus Archangelus, quaſi in judicio decertans.

Diſceptabat de Moſis corpore.] Moſes qui erat ſervus Dei eximius, mortuus in terra Moabitica, ibidem à Deo per angelos ſepultus fuit, ita ut nulli hominum notum eſſet ubinam corpus Moſis eſſet ſitum, vide Deut. 34. 6. Credibile eſt, quod omnes fere Interpretes in hunc locum Judæ, annotarunt, Diabolum ſpiritum malignum, voluiſſe aliquando Iſraëlitis, quorum Ductor & Legislator fuerat Moſes, ſepulchrum & corpus ejus mortui oſtendere, eo fine ut ipſos ad iſtius viri ſancti mortui religioſum cultum idololatricum, ac proinde ad peccatum inſigne adduceret. Id vero Michael Archangelus ne Diabolus faceret prohibebat, eique obſiſtebat: Inde orta eſt inter eos altercatio. Sed ex Michaelis parte, ſatis modeſta, ut mox indicatur.

Non auſus eſt judicium inferre blaſphemiæ.] Id eſt noluit in iſta concertatione, & contentione contra Diabolum quamvis peſſimum, pronunciare aliquod maledictum aut convitium: quod per vocem *blaſphemiæ* notatur, ut dictum eſt verſu proxime præcedente. 2 Petr. 2. 11, dicitur Angelos quamvis robore & potentia magnos contra dignitates, ſeu perſonas eas quæ inſignem habent poteſtatem, ſeu contra ſeipſos mutuo, non ferre apud Dominum, judicium blaſphemum. Nempe Michael id ſpectabat quod Diabolus etſi malignus ſpiritus, tamen ſit Deo permittente inſigni poteſtate præditus, qui etiam dicitur princeps hujus mundi Joh. 12. 31. xiv. 30, ideoque eum convitiis inceſſere noluit. Quanto minus hominibus licet Magiſtratus etiam non recte ſeſe gerentes maledictis proſcindere probroſis.

Sed dixit: Increpet te Dominus.] Domino iſti ſupremo communi, id eſt Deo altiſſimo cui ambo ſubſunt, Michael Diabolum reliquit objurgandum atque compeſcendum, & pro meritis tractandum, illi enim convenit ultio, ut dicitur Deuter. 32. 35. Similia verba Angelus quidam inſignis dixit Satanæ, Jeſuam Sacerdotem vexanti, Zach. 3. 2.

Hiſtoriam iſtam de Michaelis Archangeli cum Diabolo diſceptatione, quæ in nulla Veteris Teſtamenti Scriptura in iis qui nunc exſtant libris habetur, S. Judas vel ex aliquo quod ad nos non pervenit ſacro volumine, vel ex traditione Judæorum accepit, vel ex aliquo libro Apocrypho. Nam & ex talibus quatenus Sacræ Scripturæ non adverſantur, citari quidpiam, non ad dogmata fidei adſtruenda ex talium authoritate, ſed ad rem aliquam apud eos quibus iſta nota ſunt declarandam, non eſt abſurdum. Sic Paulus Apoſtolus etiam ex poëtis Ethnicorum aliqua citat, quamvis non omnia illorum approbet, vide Act. 17. 28. Tit. 1. 12. Sic illos qui Moſi reſiſtebant Magos, Jannem & Jambrem fuiſſe narrat, 2 Tim. 3. 8. Quamvis enim tales de rebus olim geſtis & in Scriptura Canonica non conſignatis, traditiones, non omnes ſint veræ, tamen poſſunt aliquæ eſſe veræ, quæ à viris Spiritu divino plenis quales erant Apoſtoli, diſcernebantur & approbabantur.

Verſ. 10. *Iſti autem.*] Nempe fidei veræ corruptores, impii Doctores, de quibus loqui cœpit ℣. 4, & deinde ℣. 8, ab angelicis moribus multum diverſi.

Quæ quidem non noverunt blaſphemant.] Quidam hoc accipiunt de myſteriis religionis. Et ſolet ſane hoc evenire etiam in iſtis quod proverbio jactatur, quæ non capimus carpimus: Sed hoc loco videtur reſpici non tam ad illud quod remotius ℣. 4 eſt indicatum,

catum, quam potius ad iſtud quod dictum eſt propius ℣. 8, quod nempe iſti homines improbi blaſphemarent ſeu maledictis inſectarentur Magiſtratus; idque ideo quia non ſciunt neque intelligunt, ſeu potius non agnoſcunt ultro, hos eſſe à Deo ordinatos atque conſtitutos: quoniam ipſorum improbis ſtudiis atque flagitiis adverſantur.

Quæ autem naturaliter tanquam irrationalia animalia norunt, in his corrumpuntur.] Ad quæ naturali inſtinctu ducuntur, vel quorum ſenſum naturalem habent, eaque ut carni ſuæ grata approbant, pariter cum beſtiis ratione carentibus: qualia ſunt quæ ad cupiditates carnales explendas, ut ad cibos & ad Veneris uſum pertinent: Talibus iſti homines improbi ita abſque ratione & modo debito indulgent, iiſque immoderate abutuntur, ſuperantes in horum uſu porcos, tauros, canes, & alias beſtias; ut per hunc abuſum corrupti evadant animo, & moribus profligatis: atque etiam corpus ſuum ejuſque ſanitatem corrumpant, & vitam hanc temporariam ſibiipſis per intemperantiam & luxuriam, voracitatem, ebrietatem, libidinem, abbrevient, atque mortem accerſant: ac denique propter iſta ad exitium æternum à Deo damnentur: ut beſtiæ quæ per ſuum appetitum imprudentem in retia & laqueos incidunt atque perduntur. Vide 2 Petr. 2. 12.

Verſ. 11. *Væ illis.*] Iſtis hominibus improbis, flagitioſis, prædicit atque minatur ob illorum ſcelera meritam pœnam, atque exitium.

Quia via Caini ingreſſi ſunt.] Superius indicatis eorum improbis facinoribus addit adhuc alia, in iiſdem reperta.

Cainus Adami filius, fratrem ſuum Abelem juſtum, Deo placentem, invidiâ & odio proſequutus, eo devenit ut ipſum violenter aggreſſus occiderit; quamobrem à Deo retulit maledictionem atque expulſionem. Ut narratur Gen. 4. 5, 8, 11. Caini via, ſignificat mores & actiones tales quales Caini erant. Ita alibi *via* ponitur pro modo agendi. Pſal. 1. 6. x. 5. xlix. 14. &c. Dicuntur autem Caini via ingredi ii, qui fratres, Deum ſincere colentes, odio proſequuntur, & perſequuntur. Nam omnis odio habens fratrem ſuum, cenſetur eſſe homicida, ſimilis Caino, 1 Joh. 3. 12, 15. Proinde etiam talibus exſpectanda eſt ei quam Cainus tulit ſimilis maledictio, atque pœna à Deo.

Et deceptione Balaami mercedis effuſi ſunt.] Balaamus propheta improbus, ad maledicendum populo Iſraëlitico, accitus, à Balaco Rege Moabitarum, quamvis Deus ei interdixerat ne illuc iret, tamen promiſſæ à Balaco mercedis magnæ cupiditate allectus, etſi eam recuſare videbatur, iter illuc ſuſcepit, quod Deo diſplicuit. Id deſcriptum eſt Num. cap. 22. Apparet eum avaritia ſtimulatum, mercedem iniquitatis dilexiſſe, ut dicitur 2 Petr. 2. 15. Etiamſi vero non maledixit tunc populo illi, Deo prohibente, imo potius ipſi benedixit, eodem impellente; tamen apparet ejus conſilio perverſo, eundem populum, à fœminis Moabiticis ſeu Madianiticis ad ſcortationem & cultum idololatricum pellectum, magna plaga à Deo eſſe affectum. Vide Num. 31. 16. Poſtea vero cum Regibus Madianitarum cæſis, etiam Balaamus gladio eſt interfectus Num. 31. 8. Ita eum cupiditas mercedis decepit atque ſefellit: quia tum induxit eum in magnum errorem, tum deinde in exitium. Hunc Balaamum imitantur, ejuſque viam, ut Petrus loco dicto ait, ſequuntur, ii, qui avaritia & opum acquirendarum cupiditate ineſcati, aliquid iniquum atque improbum faciunt, & qui alios pravis conſiliis ad peccata atque ad perniciem, adducunt. Apoc. 2. 14, 15 & 20. Indicatur quod Balaamum imitati fuerint Nicolaitæ.

Effuſi ſunt.] Hoc quidam ita interpretantur, quod iſti homines impii quaſi effuſis habenis in improbitatem diſſolute ruerent, vel in omne facinus prolapſi eſſent. Sed potius videtur indicari eorum exitium: ſicut mox ubi dicitur quod ſicut Core perierint. Pſal. 22. 15. dicitur, *ſicut aqua effuſus ſum*, qua metaphora virium vitalium diſſolutio & defectio indicatur: quemadmodum aqua humi profuſa, diſperit. Balaamus veluti effuſus eſt, quum gladio necaretur, ita ut ſanguis ejus effunderetur, & ipſe interiret. Dicitur autem de iſtis *effuſi ſunt*, poſito præterito pro futuro.

Et contradictione Core perierunt.] In populo illo Iſraëlitico ex Ægyptiaca ſervitute educto, ſeditionem contra Moſen & Aharonem excitavit Corachus ſeu Core ex tribu Levitica, cum Dathane, & Abiramo, ex poſteris Rubenis, per invidiam atque ſuperbiam: quippe quum Moſes & Aharon palam à Deo conſtituti fuerint rectores populi divini, & in regendo nihil iniqui committerent, tamen Core cum aliis ſibi adhærentibus conſpiratione inita, cum illis improbe contendebat, & illis ereptum honorem ipſe ſibi vendicare affectabat. Sed non impune id tulit cum ſeditionis ſociis, nam terræ hiatu vivi abſorpti interierunt: ut narratur Num. 16.

Dicit vero S. Judas de iſtis ſuo tempore exiſtentibus ſeductoribus impiis, *perierunt*, quamvis adhuc vitam hanc agerent, ut patet ex ſequentibus; quia propter ſua nefaria facinora certo erant perituri, à Deo damnandi atque perdendi. Ita ſæpe apud Prophetas præterita ponuntur, ubi certo futura deſignantur, quaſi jam exiſterent.

Verſ. 12. *Iſti ſunt in agapis veſtris maculæ.*] Ulterius deſcribit & exaggerat iſtorum hominum improborum mores turpes. *Agapæ* Græco vocabulo, à charitate dictæ, erant cœnæ Chriſtianorum & convivia pia, teſtandæ atque exercendæ charitatis fraternæ cauſâ inſtituta, ſumtu Eccleſiæ, vel ſymbolis collatis; quibus tunc Cœna Dominica Euchariſtica in memoriam paſſionis Chriſti celebrari ſolita adjungebatur. De talibus agapis videatur Tertullianus in Apologetico. Tales agapas, frequentantes iſti homines improbi, etiam ibi luxurioſe epulabantur, atque cibo & potu ſeipſos affatim ſaturabant, ac erant *maculæ* cœtus Chriſtani, quem ſua luxuria, & inhoneſtis turpibuſque dictis atque factis & aſpectibus laſcivis inquinabant ac commaculabant, & dedecore atque probro afficiebant. Vide 2 Petr. 2. 13, 14.

Convivantes.] Addunt aliqui *vobis* ſeu vobiſcum: ut habetur etiam 2 Petr. 2. 13, declarat iſtas agapas, quod eſſent convivia in quibus convictu & converſatione amica ſeſe oblectabant Chriſtiani, ac cum iis ſimul iſti improbi inhoneſte ſeſe gerentes convivabãtur.

Sine timore ſeipſos paſcentes.] Id eſt abſque ullo reſpectu, impudenter, corpora ſua faginantes, intrepide & ſecure nihil verentes utrum inde ſcandalum aliquod & offenſio vel ipſorum Chriſtianorum vel externorum exoriretur, nec pœnam ullam vel divinam vel humanam reformidantes. Reſpicere videtur S. Judas eo quod iſti homines improbi, eſſent ex Epiſcopis, qui vocabantur Eccleſiæ Chriſti Paſtores Eph. 4. 11, qui debebant paſcere gregem ſibi commiſſum, ſeu Eccleſiam Dei atque Chriſti, per doctrinas pias atque admonitiones, vide Act. 20. ℣. 28. 1 Petr. 5. 2. At iſti curam animarum ovium Chriſti ſpiritualium negligentes, interea ſemetipſos atque corpora ſua paſcebant luxurioſe. In quales paſtores improbos, ſeipſos paſcentes, & ſua commoda carnalia potiſſimum ſpectantes atque ſectantes invehitur Deus apud Prophetam Ezechielem cap. 34. ℣. 2, 3, 8, 18.

Nubes ſine aqua.] Eorundem hominum impiorum mores declarat per metaphoras. Nubes ex vaporibus humidis è terris & aquis in aërem aſcendentibus collectæ, videntur in ſe continere aquam, & demiſſuræ eſſe in terram, pluviam. Sed ſæpe fit ut ſecus quam apparet eveniat: nempe ut nubes aquâ careant: & pluviam ſperatam non demittant. Inde recte homines aliquid boni promittentes ſed non præſtantes talibus nubibus vanis aſſimilantur, ut Prov. 25. 14. Ita iſti homines impii promittebant doctrinam veritatis, ſed non docebant veritatem, præ ſe ferebant ſtudium pietatis, at reipſa non præſtabant factis atque operibus ſuis, pietatem. Habentes ſpeciem pietatis, ſed vim ejus negantes, ut dixit S. Paulus 2 Tim. 3. 5.

A ventis circumlata.] Seu turbine agitatæ, ut ſcriptum eſt 2 Petr. 2. 17, ſolent nubes leves à ventorum flatu per aërem in partes diverſas deferri. Notatur iſtorum hominum improborum levitas & inconſtantia, quod diverſis affectibus huc illuc agitati, ad diverſas doctrinas & errores varios, atque etiam actiones inſtabiles deferantur. Similiter S. Paulus notat eos qui fluctuantes circumferuntur omni vento doctrinæ Eph. 4. 14. Sed ibi de diſcipulis hic autem de Doctoribus eſt ſermo.

Arbores autumno marceſcentes.] Quidam vertunt *autumnales*. Sed Græca vox compoſita ſignificat corruptæ autumno. Solent autumni frigora arbores parum ſucci boni habentes arefacere atque corrumpere. Hinc fit ut tales arbores, fiant,

Infructuoſæ.] Id eſt fructus debitos nullos proferant, aut nonniſi malos, inutiles. Ita iſti homines improbi, pietatis ſucco deſtituti, corrupti, non ferunt fructus bonorum operum, illos fructus ſpiritûs, qui recenſentur Gal. 5. 22.

Bis emortuæ.] Vivunt quodammodo arbores dum vigent ac vegetantur, at emoriuntur quum vigorem ſuum amittunt & corrumpuntur: ut quum fiunt primum aridæ, deinde vero ut mox hic additur,

Eradicatæ.] Ita fit merito arboribus infrugiferis, præſertim arefactis, ut exſcindantur atque etiam radicitus exſtirpentur, ne locum fruſtra occupent, & ut in ignem, urendæ conjiciantur. Sic hominibus impiis eventurum indicatur Matth. 3. 10. vij. 19. Luc. 13. 7, 9. Homines impii non ſemel moriuntur. Prima mors eorum eſt quando non vivunt Deo, ſed peccatis immerſi ſpiritum habent emortuum, qui dicuntur adhuc viventes mori 1 Tim. 5. 6. Deinde quum animâ à corpore ſeparatâ privantur iſta vita temporaria; ſed iſta ipſa mors communis cum piis, non nocet. Denique manet impios mors ſecunda, perditio æterna Apoc. 20. 14. xxj. 8.

Videtur hic *eradicatæ* præteritum poni pro futuro *eradicandæ*, nempe per pœnas eis à Deo immittendas, tum in hoc ſeculo tum in futuro.

Verſ. 13. *Undæ efferæ maris.*] Eoſdem impios reſpectu morum aſſimilat fluctibus marinis immanibus, tum quia ſimiliter ſunt inquieti & turbulenti, tum quia ſimiliter ejectant ſordes: ob quam utramque cauſam impii undis pelagi ſunt aſſimilati Eſa. 57. verſ. 20. Hic autem maxime reſpicitur iſta poſterior, dum mox additur,

Deſpumantes ſua ipſorum dedecora.] Ut fluctus maris æſtuantis, cum ſpumis ejectant ad littora res aliquas impuras; ita iſti homines impii affectuum inordinatorum ac vitiorum æſtu agitati, fuorum peccatorum ſordes probroſas quarum eos pudere deberet, ultro in apertum proferunt, atque interdum de iis tanquam egregiis impudenter coram aliis gloriantur. Vide Pſal. 52. 3. xcvij. 7. Philip. 3. 19.

Stellæ erraticæ.] Alia metaphora eoſdem homines impios deſcribit. Inter ſtellas ſunt quædam quæ vocantur Græca voce Planetæ ſeu Errones, non quod abſque ullo ordine oberrent, atque huc illuc vagentur, ſed quod peculiares ſuos motus habeant, quales non habent aliæ ſtellæ quæ dicuntur fixæ. Verum hic non ad iſtos planetas reſpici videtur. Sunt præterea inter meteora, quædam ignita quæ vocantur ſtellæ cadentes, quæ ab aëre in terram devolant & mox exſtinguuntur. Sunt etiam inter hæc eadem ignes qui fatui vocantur, ſeu erratici, qui in paluſtribus terris oberrare, & viatores tempore noctis tenebroſæ in avia deducere ſolent. Doctores Eccleſiæ aſſimilantur ſtellis, ob lucem doctrinæ, ut Apoc. 1. verſ. 20. Etiam falſi Doctores ſtellis è cœlo in terram cadentibus comparari videntur Apoc. 8. 10. & 1x. 1.

Syrus Interpres hoc loco vertit *ſtellæ ſeductrices*; tales ſunt Doctores erronei ſeductores, qui doctrinæ quaſi luce quadam fallaci micantes, velut ignes fatui ſeducunt ſuos ſectatores à via veritatis recta in tramites errorum avios, ad eorum perniciem.

Quibus caligo tenebrarum in æternum ſervata eſt.] Indicat pœnam quæ iſtos Doctores falſos atque impios manet. Illi inſtar ſtellarum erraticarum luce quadam maligna & fallaci micantes, in errorum tenebras deducunt homines, ideo ipſis parata eſt,

Caligo tenebrarum.] Id eſt caligo tenebroſa. Ita ſubſtantivum alteri ſubſtantivo per genitivum caſum additum ſolet apud Hebræos poni pro adjectivo. Ut inter alia Pſal. 3. 5. xij. 3, 4. Philip. 3. 21. &c.

Is erit iſtorum falſorum Doctorum, à luce veritatis divinæ ad tenebras errorum homines abducentium, finis, ut ipſi ſint detrudendi veluti in carcerem valde tenebroſum. De talibus tenebris exteriribus, reſpectu lucis regni cœleſtis, in quas tenebras impii ſunt ad miſeriam magnam perpetiendam ejiciendi, loquitur etiam Chriſtus, Matth. 8. 12. xxij. 13. xxv. 30. Etiam alibi tenebræ ponuntur pro miſeriis.

Ut

Ut Job. cap. 15. 22. Eſa. 8. 22. Joël 2. 2.

Dicit autem iſtis impiis hanc miſeriam *ſervatam eſſe*, ſeu ſervari; nempe Dei deſtinatione, manere eos hanc pœnam, ita ut eis certo ſit reddenda; & quidem *in ſeculum:* non ad breve tempus, ſed ſemper duratura, ita ut iſti ex ea nunquam ſint evaſuri. De iiſdem vel ſimilibus hominibus impiis, ſimilia verba habentur 2 Petr. 2. 17.

Verſ. 14. *Prophetavit autem & his.*] Minas pœnæ & exitii impiis hominibus deſtinati, confirmat Judas dicto prophetico. Deus jam olim per os prophetarum, virorum ſanctorum, ſpiritu ſuo afflatorum, prædixit ut piorum præmia, ita & pœnas impiorum.

His.] In univerſum quidem hominibus impiis omnibus ut verſu ſequente dicitur, iſta prophetia pœnas comminatur: ſed quia iſti quoque quos Judas indicat ad horum cenſum pertinent, ideo etiam ad hos iſtæ minæ ſpectant.

Septimus ab Adamo Enochus.] Prophetiam iſtam commendat ab antiquitate, & à perſonæ prophetantis eximia dignitate.

Antiquitas eſt indicata eo quod is qui hoc prædixit fuerit ab Adamo primo omnium hominum patre ſeptimus: adeoque mundi creati exordio vicinus. Numeratur autem ſeptimus ab Adamo, non excluſive, ſed incluſive. Nam ita recenſetur numerus iſtorum primorum Patriarcharum, ſibi ſuccedentium, Adam, Seth, Enos, Cainan, Malaleel, Jared, Enoch, Gen. 5. & 1 Paral. 1.

Enoch.] Is fuit non filius Caini filii Adami, atque ita tertius ab Adamo, de quo Gen. 4. 17: ſed filius Jaredi: Is quoniam ambulavit cum Deo, id eſt pie vixit, ideo placuit Deo, & ab eo è terra tranſlatus eſt ne videret mortem Geneſ. 5. 24. Sirac. 44. 16. xlix. 16. Hebr. xj. 5. Talis igitur viri pii ac Deo placentis prophetia, à ſpiritu divino inſpirata, magni eſt æſtimanda.

Dicens.] Jam profert Judas ipſum Enochi dictum: quod videtur à Patriarchis per manus traditum poſteris, vel etiam ſcripto aliquo quod tunc exſtabat, conſignatum: quamvis in Libris Veteris Fœderis Canonicis non contineatur: ſed huic Apoſtolo per ſpiritum Dei pro vero eſt declaratum. Sicut & illa hiſtoria de Michaele Archangelo cum Diabolo contendente, de qua dictum ſupra ad ℣. 9.

Ecce.] Rem inſignem & inexſpectatam dicturus, hac voce auditores ad attentionem excitavit. Ut Matth. 1. 20. & 23. & cap. 2. 1. & 13. & 19.

Venit Dominus.] Verbum iſtud *venit* in Græco textu eſt temporis præteriti: ſed ponitur pro futuro, & ſignificat, veniet. Sic præteritum pro futuro accipitur etiam Gen. 48. 22. & Pſal. 18. 17, 18. Eſa. cap. 3. 8. v. 14. lx. 6. Liij. 4. 7. Matth. 8. 17. Joh. 5. ℣. 24. & Act. 8. 32. Eph. 2. 5, 6. Quia ea quæ apud Deum ſunt certo conſtituta, ut fiant, ita habentur quaſi jam fuerint.

Dominus.] Hoc nomine ante Novum Fœdus deſignari ſolet ille ſupremus omnium dominator Deus altiſſimus. De quo videatur annotatio ad Jac. 5. 10. Sed Deus ſummus, qui perpetuo habitat in cœlo, in luce inacceſſa, non proprie ipſe venit ad homines. Interim tamen dicitur venire Deus quando vel beneficia vel ſupplicia inſignia hominibus oſtendit, quamvis non immediate, ſed mediate, ut Pſal. 50. 3. Eſa. 66. 15. Sub Novo Fœdere nobis eſt revelatum quod Deus per Jeſum Chriſtum ſit homines judicaturus Act. 17. 31. Rom. 2. 16, qui Jeſus eſt Deo altiſſimo ſubordinatus, ejus Vicarius.

In millibus ſanctis ſuis.] Deſcribit adventum Domini ad judicium à comitatu inſigni, & glorioſo. *In* ponitur pro *cum*, ut Luc. 14. 31. 1 Cor. 4. 21. Eph. 6. 2. Hebr. 9. 25.

Millibus.] Græce eſt *myriadibus.* Myrias autem una continet proprie decem millia. Significatur multitudo magna exercituum cœleſtium angelicorum. Vide Deut. 33. 2. Pſal. 68. 18 Dan. 7. 10. Apoc. 5. verſ. 11.

Sanctis.] Nempe Angelorum ſanctorum bonorum, ab aliis ſegregatorum.

Suis.] Iſti exercitus Angelici ſunt exercitus Dei, quippe ab illo creati, ejus miniſtri atque ſtipatores, vide Pſal. 103. 20, 21. Angelos in judicio adfuturos etiam alibi indicatur Matth. 16. 27. xxv. 31.

Verſ. 15. *Facere judicium.*] Exprimit quis ſit iſtius adventus Domini finis atque ſcopus: ut faciat ſeu exerceat judicium. Voce judicii, indicatur divina decreta de hominibus fore cum examinatione factorum juſta, ut unicuique ſecundum opera fiat retributio, ſicut piis præmiorum, ita impiis condemnatis, ſuppliciorum.

De omnibus.] Nempe hominibus. Indicatur hoc judicium fore non particulare, ſed univerſale, de omnium hominum factis: ita ut nullus ſit ſubterfugiturus.

Et redarguere omnes impios eorum.] Ita ſunt judicandi ut argumentis certis convincantur & rei peragantur.

Omnes impios.] Quicunque Deum non coluerunt, & improbe vixerunt. Ut illi tempore diluvii, Gen. 6. 5, & poſtea alii diverſis temporibus, uſque ad finem hujus ſeculi, ut Pſal. 14. Rom. 1. 23, 24, 29, 30, 31. 2 Tim. 3. 2.

Eorum.] Nempe ex hominum omnium numero. Sæpe tale pronomen relativum ponitur abſque expreſſo nomine antecedente ad quod referatur. Ut Matth. 4. 23. xj. 1. Luc. 5. 17. x. 9.

De omnibus operibus impietatis eorum quæ impie egerunt.] Opera impietatis ſunt opera impia. Ut ſubſtantivum poſterius in genitivo ponatur pro adjectivo, per Hebraiſmum, de quo dictum ſupra ad ℣. 13. Nulla talia opera contra Dei voluntatem atque ejus reverentiam commiſſa, etiam occulta, ita tranſibunt, ut non redarguantur nec ut par eſt puniantur: nempe in iis qui ab impietate non reſipuerunt, ſed in ea ad finem perſeverarunt.

Et de omnibus duris quæ locuti ſunt contra eum.] Indicat non tantum facta ſceleſta eſſe judicanda atque punienda, ſed etiam dicta impia, nefaria, blaſphema, adverſus Deum & ejus honorem prolata. Videatur de his dictum Chriſti Matth. 12. 36, 37.

Peccatores impii.] Hoc additur ad iſtorum hominum malitiam exaggerandam. Per peccatores intelliguntur non quicunque qui aliqua in re peccant, ſed qui inſignia peccata committunt, & nefariis ſceleribus ſunt contaminati. Ut Matth. 9. 11. Joh. 9. 24, 31.

Verſ. 16. *Hi ſunt murmuratores.*] Recitatâ Enochi de impiis prophetiâ, ipſe Judas addit porro ac recenſet alia ipſorum vitia. Murmuratores dicuntur qui facta quamvis bona arguunt iniquitatis, eiſque vocibus aſperis obloquuntur. Sicut Iſraelitæ in deſerto murmurarunt contra Moſen Exod. 16. 2. xvij. 2. Num. 14. 1, 2. Pſal. 106. 25. Sic in Eccleſia Chriſtiana primæva Helleniſtæ murmurarunt contra Hebræos Act. 6. 1. Forſan iſti de quibus hic agit Judas, etiam obloquebantur iis quæ in Eccleſia tunc agi ſolebant, vel munerum diſtributionem, vel diſciplinam Eccleſiaſticam carpentes, atque viris Apoſtolicis vitilitigando obtrectantes.

Tales murmurationes reprehenduntur ac vetantur 1 Cor. 10. 10. Philip. 2. 14. 1 Petr. 4. 9.

Queruli.] Qui de ſorte & conditione ſua conqueruntur, ea non contenti nec ei acquieſcentes: quum adſpirent ad majores quam eis adſunt divitias, aut honores.

Secundum cupiditates ſuas vadentes ſeu *ambulantes.*] Nempe non Dei voluntatem atque præcepta in ſuæ vitæ actionibus ſequentes, ſed propriis ſuis carnalibus cupiditatibus obſequentes, divitiis per fas nefas avare accumulandis, & faſtui hujus vitæ ſeu ſuperbiæ, & luxuriæ atque voluptati carnis indulgentes: ſimiles equis effrænatis qui licentioſe qua libet vagantur.

Et os eorum loquitur prætumida.] Nempe tales falſi doctores de ſeipſis atque de ſua doctrina ac ſuis dogmatibus ſuperbè gloriantes, magnifica quædam verba jactant, eaque vana & ventoſa atque falſa: ut indicatur 2 Petr. 2. 18. Ita Gnoſtici gloriabantur ſe ſolos noſſe quid ſit eſſe vere Chriſtianum, ſe habere myſteria quædam in Sacra Scriptura non revelata &c. Similiter hodie aliqui ſeductores faciunt, & per talia dicta homines imperitos decipiunt.

Mirantes perſonas, utilitatis gratiâ.] Hominibus qui inter alios præpollent opibus, honorem deferunt, eos velut aliis præſtantiores, non propter virtutes veras, ſed propter divitias, ſuſpiciunt, ac laudant, eiſque aſſentantur; ea de cauſa & eo fine, ut ab iis ita delinitis munera aliqua & beneficia eliciant atque commoda carnalia obtineant. Ita notatur talium ſycophantarum avaritia, propter quam parati ſunt multa agere ac pati, indecore atque inhoneſte.

Verſ. 17. *Vos autem dilecti.*] Convertit S. Judas ſermonem ad eos ad quos iſtam ſcripſit epiſtolam veros Chriſtianos, quos amice compellat, ſuam erga eos dilectionem contéſtans, ſicut ſupra verſ. 3, qua dilectione impellente eos de talibus admonet, ut caveant.

Mementote verborum prædictorum.] Videtur occurrere cogitationibus & tacitis objectionibus iſtorum fidelium, qui poterant mirari, quî fiat quod in Chriſti Eccleſiam tales ſeductores introierint, eam hoc modo perturbantes. Revocat eis in memoriam prædictiones à divino ſpiritu inſpiratas, de talibus pronunciatas.

Ab Apoſtolis Domini noſtri Jeſu Chriſti.] Memorat prædictiones inſignium virorum ſub Novo Fœdere præcipuorum, quales erant Apoſtoli ſeu Legati Jeſu Chriſti Servatoris mundi ac veri Meſſiæ à Deo in Regem ſpiritualem populi divini uncti & conſecrati, qui eſt noſtri omnium Chriſtianorum Dominus cœleſtis, caput Eccleſiæ. Iſti Apoſtoli à Jeſu Chriſto ad genus humanum convertendum atque doctrina Euangelii imbuendum, ſpiritu prophetico afflati, quorum prædictiones hic reſpiciuntur, ſunt præcipue Petrus, atque Paulus. Illius vaticinium de ejuſmodi ſeductoribus in Eccleſiam Chriſti ingreſſuris, habemus 2 Petr. 1, 2, 3. & cap. 3. ℣. 2, 3. Iſtius autem aſterius, Act. 20. 29, 30. & 1 Tim. 4. 1, 2. & 2 Tim. 3. 1, 2. Hinc apparet Judam poſt iſtos Apoſtolos epiſtolam ſuam ſcripſiſſe: ſed inde quod iſtos nominet Apoſtolos non ſequitur, ipſum non eſſe Apoſtolum.

Verſ. 18. *Quod dixerint vobis, quod in extremo tempore erunt irriſores.*] Per tempus extremum ſeu ultimum, reſpectu temporum ante Legem & ſub Lege Moſis præterlapſorum, intelligitur tempus quod poſt Euangelium Jeſu Chriſti prædicatum ſupervenit. Quale tempus jam tunc quum S. Judas iſta ſcriberet aliquatenus adfuit, quia jam aderant tales homines impii de quibus egit ſuperius: & Johannes Apoſtolus ſcripſit jam ſuo tempore ultimam horam adfuiſſe, quum jam tunc Antichriſti multi, præcurſores illius magni & excellentis Antichriſti, exſtiterint, 1 Joh. 2. 18. Sed multo magis, jam multis poſtea elapſis ſeculis, circa hæc noſtra tempora, tale tempus ultimum, fini mundi vicinum advenit. Hinc multo magis nunc tales homines impii ſecundum iſta vaticinia prædicta emergunt.

Irriſores.] Tales quidem ſunt omnes homines impii, qui res divinas vere ſacras ac religioſas deridendt ac petulanter ludibrio habent, quales perſtringuntur Pſalmo 1. ℣. 1: ſed hic potiſſimum notantur ii qui religionem Chriſtianam ejuſque myſteria, verbo Dei conſignata, tanquam vana & fabuloſa ſannis excipiunt. Quales ſunt ii qui adventum Chriſti ad univerſale judicium, quia aliquamdiu differtur etiam auferri, & nunquam adfuturum eſſe opinantur atque dictitant: de qualibus agitur, 2 Pet. cap. 3. 3, 4.

Secundum ſuas cupiditates impietatum ambulantes.] Simile dictum de iſtis jam exſtat ſuperius ℣. 16, ut & 2 Petr. 3. 3, ſed hîc cupiditatibus additur vox *impietatum*, & ſignificatur cupiditates iſtas eſſe impias: tali loquendi modo ut dicitur, *diſpenſator iniquitatis*, & *Mammon iniquitatis*, id eſt iniquus, Luc. 16. 8 & 9: & ut hic ſuperius verſ. 13. *caligo tenebrarum*, id eſt tenebroſa, & verſ. 15. *opera impietatis*, hoc eſt impia. Non omnes omnino cupiditates ſunt impiæ, nam poteſt quis etiam res bonas & honeſtas cupere. Sed iſtæ hominum impiorum cupiditates ſunt impiæ, Dei voluntati & ejus legi repugnantes.

Verſ. 19. *Hi ſunt ſegregantes.*] Aliqua exemplaria addunt *ſeipſos*. Id poteſt ita intelligi, tum quod iſti ſeductores ac falſi doctores, ſegregent aliquos ab Eccleſia Chriſti vera, ut faciant ſectam peculiarem, adſcitis ſibi aliquibus diſcipulis, quos ſevocant à veris doctoribus; ut Paulus prædixit quoſdam ex ipſis Eccleſiæ paſtoribus ſurrecturos loquentes perverſa, ut abſtrahant diſcipulos poſt ſe, Act. 20. 30:

tum

tum quod iſti hæretici ſeipſos ſint à cœtu vero Chriſtianorum ſeparaturi, & ſubducturi: idque ſine cauſa juſta. Sicut olim decem tribus Iſraelitarum ſeſe à populo Dei ſegregaverant, duce Jeroboamo.

Animales.] Ita vocantur homines qui animæ partis inferioris cum brutis communis ſeu appetitus ductum ſequuntur, inſtar animalium irrationalium. De qualibus loquitur Paulus 1 Cor. 2. 14. Videantur dicta ad Jac. 3. 15. Sunt iſti animales remotiores à Chriſto quam carnales, quales illi de quibus 1 Cor. cap. 3. 1.

Spiritum non habentes.] Nempe Spiritu Dei Sancto carentes, ideoque ea quæ ſunt vere ſpiritualia non approbantes neque amantes: quamvis jactent ſe eſſe ſpirituales: deſtituuntur illis fructibus ſpiritus, de quibus Gal. 5. 22. Nam Sanctus Spiritus diſciplinæ, effugit dolum, & amovetur à cogitationibus ſtultis. Sap. 1. 5.

Verſ. 20. *Vos autem dilecti.*] Poſteaquam iſtos ſeductores certis notis deſcripſit, atque eorum impietatem & improbitatem vivis coloribus depinxit, nunc fideles Chriſtianos admonet de ipſorum officio, quod jam antea indicaverat verſ. 3. Nempe ex charitate erga eos, hortatur ut in religione vera Chriſtiana, à qua iſti ſeductores abducebant, & in pietate conſtanter perſeverent.

Sanctiſſimæ veſtræ fidei.] Per fidem hoc loco intelligitur doctrina de fide Chriſtiana, tradita ab ipſo Chriſto & ejus Apoſtolis, ut ſupra ℣. 3: quam iſti ſuſceperant, & profitebantur. Hanc fidem Chriſtianam exornat & commendat iſto epitheto *Sanctiſſimæ*, tum quod ſit ab omnibus erroribus puriſſima & perfectiſſima, tum quod ſanctimoniam veram doceat, & in hominibus ei addictis efficiat: qua in re præcellit doctrinæ legali Moſaicæ, quæ non erat ita perfecta, nec abſque defectu: Iſtorum autem ſeductorum doctrinis, peccata foventibus, plane adverſatur. Similiter vocatur mandatum ſanctum 2 Petr. 2. 21.

Superædificantes vos ipſos.] Metaphora ab ædificiorum, fundamento alicui ſubſtrato, ſuperſtructione. Fundamentum hic eſt doctrina vera à Chriſto & Apoſtolis ejus annunciata; huic fundamento ſolido & firmo debent Chriſtiani, ut ædificium ſpirituale ſuperædificari; ut ſint Dei domicilium atque templum. Vide Eph. 2. 21, 22. Col. 1. 23. & cap. 2. 7. 1 Petr. 2. 5. Non ſufficit autem Chriſtianos eſſe ſuper id fundamentum fundatos, & in eo conſtanter permanentes, ſed oportet ut ædificium iſtud ſubinde creſcat & aſſurgat, id eſt ut in fide vera confirmati identidem proficiant. Id autem fit per diligens ſecundum verbi Dei præſcriptum, pietatis ac ſanctitatis & omnium virtutum Chriſtianarum exercitium.

Vos ipſos.] Indicat Chriſtianos in hoc opere hujus ædificii ſtruendi non debere eſſe otioſos, nec exſpectare ut tantum ab alio aliquo ædificentur; ſed illos ipſos id ſtrenue operari debere. Sunt enim lapides iſti non inanimati, ſed viventes, ut dicitur 1 Petr. cap. 2. 5.

In Spiritu Sancto precantes.] Quoniam hominum vires ſolæ & conatus atque labores non ſufficiunt ad adipiſcendum in ſanctimonia profectum; ideo opus eſt labori addere preces, quibus à Deo auxilium in hac re imploretur. Debet autem precatio fieri in Spiritu Sancto. Non tantum *in Spiritu* ut ſcripſit Paulus Eph. 6. 18, quod ibi poteſt exponi, ut oremus ex animo, cum devotione atque ſervore, enixe; ſed etiam ita ut ſpiritus noſter ſeu animus, vi ſpiritus Euangelici afflatus atque animatus ſit; & ſanctis quibuſdam motibus commoveatur; ex diligenti rerum divinarum conſideratione: vel etiam ut ſpiritus divini cœlitus nobis in corda noſtra miſſi velut ignis cœleſtis vi ad preces ardentes accendatur, & inflammetur: ac ut ſpiritus iſte divinus in cordibus noſtris habitans, infirmitatibus noſtris etiam in orando opituletur. Vide Rom. 8. 26, 27. Quod fit præcipue in tentationibus.

Verſ. 21. *Vos ipſos in charitate Dei ſervate.*] Id eſt date operam ut poſtquam inſignem gratiam Deus vobis obtulit, & eximiam dilectionem ſuam vobis per Chriſtum exhibuit, non excidatis ea, ſed in eadem permaneatis. Id vero fit ſi homines in fide ac religione vera ſemel ſuſcepta ſint conſtantes, atque ſi ex ejus præſcripto & voluntate Dei pie & ſancte vivant. Nempe charitas Dei erga homines fovetur ac retinetur mutua hominum erga Deum charitate: quippe fomes amoris amor: & ut ameris, ama. Charitas noſtra erga Deum in eo conſiſtit, ut præcepta ejus obſervemus ſeu exſequamur, ut ſcriptum eſt 1 Joh. 5. 3. Diligit Deus eos qui ipſum timent, id eſt pie ſecundum ejus præcepta vivunt, ut dicitur Pſal. 147. 11. Et ipſe Chriſtus filius Dei indicavit ſe quia mandata Patris ſui ſervavit, ideo manſiſſe in ejus dilectione, Joh. 15. 10. Hinc apparet in hominibus ſitum eſſe ut in Dei charitate atque benignitate permaneant, nec ea priventur. Vide Rom. xj. 22.

Exſpectantes miſericordiam Domini noſtri Jeſu Chriſti.] Dei charitati adjungit miſericordiam Jeſu Chriſti: indicans ab iſtarum duarum perſonarum divinarum gratia noſtram ſalutem dependere. De tertia quapiam perſona divina nullam facit mentionem, ſicut & ſupra ℣. 1. & 4. Idem fit paſſim in Epiſtolarum Apoſtolicarum ſalutationibus. Deus Pater eſt prima & ſuprema noſtræ felicitatis cauſa: Jeſus Chriſtus autem filius Dei eſt cauſa ſecunda, illi primæ proxima. Quippe placuit Deo ſalutis humanæ negotium per Jeſum Chriſtum exhibitum & eximia potentia atque poteſtate divina donatum, perficere. Vide Joh. 17. 2. Act. 5. 31. 2 Cor. 4. verſ. 14.

Nominat vero *miſericordiam* Domini Jeſu, ut indicet bonum illud quod ab eo eſt conferendum, nobis hominibus miſeris, immeritis, eſſe tribuendum, ab iſto Domino qui eſt miſericors Pontifex noſter, Hebr. 2. 17. 1v. 15, 16. Per miſericordiam autem intelligitur ſimul effectum miſericordiæ ex ea proficiſcens: quod conſiſtit in peccatorum ob quæ merebamur mortis æternæ pœnam, remiſſione, & ex ipſa morte liberatione.

Id autem debet à Chriſtianis *exſpectari*; quamvis non ſtatim exhibeatur, ſed differatur, tamen ſpe certa eſt patienter præſtolandum.

In vitam æternam.] Hoc eſt bonum illud ſummum, quod eſt charitatis Dei & miſericordiæ Chriſti

erga nos eximium effectum atque fructus, quodque nobis poſt labores hujus vitæ terrenæ eſt exſpectandum. Vita immortalis, perpetuo abſque fine duratura, cum ſuprema felicitate conjuncti, qua in cœlis fideles Dei & Chriſti ſunt fruituri. Hæc eſt ſcopus ultimus ad quem per fidem & pietatem tendimus: quæ vita æterna eſt donum Dei gratuitum Rom. 6. 23, quamvis non abſque labore obtinendum, ideoque alibi mercedis nomine inſignitur Matth. 5. 12, quam nobis Deus per Jeſum Chriſtum dare conſtituit Joh. 7. 2. & 1 Joh. 5. 11, quamque ex ejus promiſſo accipient ii qui ipſum diligunt Jac. 1. ỽſ. 12. Quod fiet in Chriſti è cœlis adventu ultimo Philip. 3. 20, 21. 2 Tim. 4. 8.

Verſ. 22. Quia ſuperius loquutus eſt de ſeductoribus, homines ad pernicioſa dogmata & ad peccata ſeducentibus; ideo nunc monet quomodo cum iſtis in peccata prolapſis ſit agendum, adhibito delectu juſto cum charitate & prudentia, ut diverſos diverſis tractent modis.

Et hos quidem miſeremini.] Dicitur in textu proprie *hos*, ſed in diſtributione qualis hic eſt ſignificat *alios*, ut Matth. 13. 23. & xxij. 5.

Miſeremini.] Præcipit ut aliquos ex iis qui in dogmata noxia & peccata ſunt prolapſi, cum miſericordia & lenitate magna tractemus, atque corrigamus. Tales ſunt ii qui ex imprudentia vel imbecillitate delinquunt, decepti, ſed alioqui ſunt homines animi modeſti & candidi. Talium vicem, & miſerum lapſum, dolere, eiſque compati debemus, ac proinde eos benignis modis ab erroribus revocare. Ut aliqui morbi lenibus remediis ſunt curandi: præſertim in iis qui ſunt corporis conſtitutione teneriore atque debiliore. Huc pertinet illud quod monet S. Paulus Gal. 6. 1. Fratres ſi & præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui ſpirituales eſtis corrigite talem, in ſpiritu lenitatis.

Dijudicantes.] Nempe adhibito judicio prudenti, diſcernentes eos ab aliis, de quibus mox dicitur.

Verſ. 23. *Hos autem.*] Seu alios, nempe diverſos à prioribus, non adeo dignos miſericordia vel lenitate: quales ſunt ii qui in erroribus damnoſis vel in peccatis hærent cum pertinacia atque contumacia, & carnali ſecuritate.

In timore ſervate.] Id eſt cum timore vel per timorem ita eos à peccatis revocate, ut ſeverius objurgetis, & minas pœnarum divinarum tetribilium, quæ eis niſi reſipiſcant impendeant, eis denuncietis, ut hoc terrore eis ne ſecuri ſint incuſſo, à perſeverando in peccatis eos abſterreatis. Ita Paulus præcipit ut aliqui etiam intempeſtive arguantur atque increpentur 2 Tim. 4. 2, & præciſe ſeu ſevere Tit. 1. ỽſ. 13, & ipſe quoſdam ſevere objurgans terret, ut Rom. 2. 3, 5. Gal. 5. 4. Et Author ad Hebr. cap. 6. ỽſ. 26, 27. Quod ſingulis hominibus ſigillatim cognitis poteſt commodius applicari. Sic ſomno gravi ſopiti ſunt acrioribus ſtimulis excitandi. Sic in morbis quibuſdam periculoſis, præſertim in corporibus durioris conſtitutionis, adhibentur in ſanando medicamenta duriora, & purgationes vehementiores, ut eis humores evacuandi turbentur, & remedia mordicantia atque corroſiva, ut noxia excrementa erodant.

Servate.] Id eſt è malo atque periculo liberate & eripite, ne pereant reſpectu animarum ſuarum.

Ita etiam ii qui ſunt tantum cauſæ adjuvantes & inſtrumentales ad homines ab exitio liberandos & ad ſalutem perducendos, dicuntur eos ſervare, ut 1 Cor. 9. 22. 1 Tim. 4. 16.

Ex igne rapientes.] Eſt hic ellipſis particulæ ſimilitudinis *ſicut* vel *quaſi*, quæ ſubintelligitur: ut alibi ſæpe. Inter alia Job. 24. 5. xxix. 23. xl. 13. Pſal. xj. 1. lxiv. 4. cxx. 4. Proverb. 15. 4. xvj. 24. xvij. 8. xxv. 11, 18, 20. &c. 1 Cor. 13. 12. Hebr. 1. verſ. 7. Significat non eſſe mirandum, quod iſti homines, non valde leniter & blande, ſed quodammodo violenter ſint tractandi, quia neceſſe eſt ut è periculoſo ſtatu eripiantur, velut ex igne ac mediis flammis, ne comburantur. Nam ex incendio in periculo magno atque præſente, non lente atque leniter homo educendus eſt, ſed vi corripiendus atque extrahendus: etiamſi id non ſine aliqua compreſſione ac vellicatione & dolore corporis eveniat. Verbo *rapiendi* indicatur id faciendum eſſe tum cito abſque mora & dilatione, tum non ſine quadam vehementia.

Odio habentes & illam à carne maculatam tunicam.] In iſta circa homines erroribus damnoſis & peccatis infectos liberandos cura, monet S. Judas valde caute eſſe agendum, ne cum iis emendandi cauſa verſantes ab eis inficiamur. Solent homines prudentes in lue peſtilente aut aliis morbis contagioſis, etiam ea quæ talibus infecto adhæ ferunt vitare & fugere, ne per ea contagione inficiantur. Iſraelitæ olim ex Legis præſcripto, non ſolorum hominum impurorum, ut lepra infectorum, vel ſpermatis fluxum patientium, vel fœminarum menſtruo ſanguinis fluxu laborantium, contactum cavebant, ſed etiam veſtimenta à talibus contacta ac ſordidata vitabant. Vide Levit. xiij. xiv. xv.

Ita ſtudioſe vitanda & cavenda ſunt ea quæ aliquomodo adhærent hominibus iis qui erroribus pernicioſis & peccatis ſunt inquinati: ne nos ab iis aliquomodo aliquid talis morbi ſpiritualis, qui multo nocentior eſt quam corporalis, hauriamus.

Verſ. 24. Concludit S. Judas epiſtolam iſtam doxologia ſeu celebratione Dei: quem & deſcribit à quibuſdam eximiis beneficiis, & quid præcipue ei in laudando ſit attribuendum docet.

Ei autem qui poteſt cuſtodire vos.] Quoniam in hac epiſtola egit de ſeductoribus cavendis, & de vera fide ac pietate retinenda, in qua re humanum ſtudium quod adhiberi debet, non eſt ſufficiens abſque auxilio divino; ideo hic de cuſtodia Dei atque cura circa fideles, iſta adjungit.

Quum dicit Deum poſſe eos cuſtodire ſeu conſervare, non tantum id vult indicare eum vires ad id efficiendum habere, ſed etiam id quod poteſt velle facere, nempe ſi iſti fideles ei obedientes officium ſuum quantum in ipſis eſt faciant. Ita eis ſpem facit divinæ opis atque auxilii. Quamvis aliquid videatur valde difficile factu, tamen Deus qui eſt Omnipotens, id efficere poteſt: contra omnia vel à Satana vel ab hominibus hujus mundi objecta impedimenta. Hæc Dei potentia in ſimili negotio celebratur etiam à Paulo Apoſtolo Eph. 3. 20. Ita Deus cuſtodit atque conſervat fideles ſuos à malo,

ſi &

ſi & ipſi caveant, ac ſeipſos cuſtodiant. Vide Matth. cap. 7. 15. Luc. 21. 34. 1 Cor. 15. 58. Col. 1. 23. 1 Petr. 5. 8, 9. 2 Petr. 1. 10. 1 Joh. 5. 18.

Aliqua exemplaria hic pro *vos* habent *eos* ut hoc referatur ad iſtos in errores & peccata prolapſos, quos veri Chriſtiani quantum poſſunt debent ſtudere ſervare: quod ſi iſti ut debent faciant, Deus illos lapſos cuſtodire poteſt. Sed videtur præferenda lectio prior, ut hoc referatur ad iſtos qui alios lapſos ſervare curant ipſi in vera fide ac pietate perſiſtentes: quod ſuadent verba mox ſequentia.

A lapſu immunes.] Seu inoffenſos, vel non offendentes nec impingentes. Nempe ne dum iſtos ſeductos ac lapſos reſtituere conamini, vos ipſi ob iſta ſcandala & offendicula vobis objecta labamini & corruatis, id eſt ne in errores pernicioſos atque in peccata incidatis, ac proinde à ſalute excidatis: id Deus præſtare poteſt.

Et ſiſtere ſeu *ſtatuere, in conſpectu gloriæ ſuæ, irreprehenſibiles in exſultatione.*] Idem Deus poteſt hoc efficere, ut vos officio veſtro peracto, per impedimenta eluctati, ejus ope ſiſtamini coram eo, & conſiſtatis, puri à culpa, nempe tali quæ damnationi merito ſit obnoxia, vere regenerati, à peccatis repurgati, ſanctificati, & juſtificati: atque ut poſt illud judicium ultimum, glorificati & gloriæ divinæ ac regni cœleſtis participes facti, ad id ex gratia Dei admiſſi, inſigniter lætemini & gaudeatis atque triumphetis. Vide 1 Petr. 1. 7, 8. 1v. 13.

Verſ. 25. *Soli ſapienti Deo.*] Hic jam exprimit eum cujus gratiæ ſpem illis modo fecit, nempe Deum illum altiſſimum, omnium rerum cauſam primam atque authorem ſupremum: quem celebrare volens addit ei præter jam indicatam potentiam, alia epitheta inſignia, ad ſolatium Chriſtianorum fidelium & ſpem ſalutis ab eo obtinendæ ſpectantia.

Ornat Deum titulo *ſapientis*, quia is omnia intelligit, ſcit, perfectiſſime, & callet atque novit quibus modis cuncta etiam difficilia ſint peritiſſime peragenda. Hæc ſapientia Dei admiranda imperveſtigabilis quæ omnes hominum cogitationes exſuperat, deprædicatur etiam alibi. Ut Rom. xi. 33. Eph. 3. 10. Quæ Dei ſapientia tum in mundi creatione, tum in rerum creatarum omnium gubernatione, tum præcipue in hominum ſalute procuranda exſeritur. Dicitur autem Deus eſſe *ſolus* ſapiens. Quamvis enim etiam homines aliqui ſint ſapientes, ipſa Sacra Scriptura teſtante 1 Reg. 4. 29, 30, 31, tamen primum omnis illorum ſapientia eſt imperfecta, & eſt exigua, reſpectu ſapientiæ Dei, ut gutta aquæ reſpectu maris Oceani. Deinde quicquid ſapientiæ habent homines id à Deo ex ejus dono habent. At Deus & perfectiſſimam immenſam atque infinitam habet ſapientiam, & habet eam à ſeipſo, non ab ullo alio datam aut infuſam aut fœneratam. Ob hanc talem excellentiam incomparabilem, dicitur Deus ſolus eſſe ſapiens. Ut etiam Rom. 16. ultimo, & 1 Tim. 1. 17.

Ob ſimiles rationes alibi idem Deus altiſſimus dicitur eſſe ſolus ſanctus, Apoc. 15. 4. & ſolus bonus Matth. 19. 17. & ſolus potens, & ſolus habens immortalitatem 1 Tim. 6. 15 & 16.

Servatori noſtro.] Qui nos homines mortales ex magna gratia atque benignitate ſua non modo in hac vita terrena temporali aliquamdiu conſervat atque tuetur; ſed quod eſt longe majus etiam ex morte nos eſt erepturus & ad vitam immortalem cœleſtem beatiſſimam perducturus.

Quamvis Jeſus Chriſtus Filius Dei ſæpe ornetur iſto titulo Servatoris noſtri, tamen idem titulus Deo ipſi altiſſimo Patri Jeſu Chriſti attribuitur, etiam alibi, 1 Tim. 1. 1. & ij. 3. & 1v. 10. Tit. 1. 3. & cap. 4. 10. Quia ut omnium rerum ita & ſalutis noſtræ æternæ prima cauſa & primus author, eſt Deus, quum Jeſus Chriſtus ſit ejuſdem cauſa ſecunda ac media, iſti primæ cauſæ proxima.

Quædam exemplaria Græca, ut & Latina verſio vulgata, addunt hoc loco *per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum.* Et ſane in ſimili dicto de tribuenda ſoli ſapienti Deo gloria Rom. 16. ultimo, in omnibus exemplaribus adduntur hæc verba *per Jeſum Chriſtum.* Et alibi indicatur Deum eſſe glorificandum per Jeſum Chriſtum Eph. 5. 20. Col. 3. 17. Hebr. 13. 15. 1 Petr. 2. 5.

Gloria.] Scilicet ſit, atque tribuatur: ut ejus attributa & facta laudabilia laudentur ac celebrentur.

Et magnificentia.] Hoc addit ut ſignificet non qualemcunque gloriam deberi Deo, ſed magnam eximiam, ex majeſtatis ejus excellentis & ſupereminentis conſideratione, quæ ſuperat incomparabiliter omnium Regum terrenorum magnificentiam. De qua Pſal. 114. 1. & alibi. Hæc Deo eſt attribuenda.

Potentia.] Seu robur. Oportet ut agnoſcatur Deum pollere eo robore ac iis viribus ut omnia etiam difficilia efficere poſſit.

Et poteſtas.] Seu authoritas. Hæc diſtinguitur à potentia, eatenus quod non ſpectet vires efficiendi, ſed jus, in quo continetur imperium, quod Deus ſupremus habet ſupremum in omnes & omnia.

Similis doxologia, vovens ut talia Deo attribuantur atque ei adeſſe agnita celebrentur ac deprædicentur, habetur etiam 1 Petr. 4. 11. v. 11. Apoc. cap. 5. 13.

Et nunc & in omnia ſecula.] Optat ut hæc Dei & divinorum attributorum celebratio, non ſolum nunc vigeat in hoc ſeculo, ſed etiam porro maneat in omnia ſecula ſeculorum, adeoque in æternum abſque ullo fine. Similia vota aliorum Dei ſervorum fidelium ex amore Dei ejuſque gloriæ profecta habentur alibi, ut apud Davidem Pſal. 113. 1, apud Danielem, Dan. 2. 20. Similiter & nos talia optare & quantum in nobis eſt curare debemus.

Amen.] Vox iſta Hebræa ab ea quæ veritatem notat deducta, quando in fine ponitur, ſignificat eorum quæ ante dicta ſunt approbationem, & idem valet ac ſi dicatur, Ita eſt, vel ita ſit.

Inſtructio

LUDOVICI WOLZOGENII

Præparatio ad utilem S. S. LITERARUM LECTIONEM.

In qua de natura

&

proprietatibus

REGNI CHRISTI

disseritur.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

Instructio ad utilem lectionem librorum NOVI TESTAMENTI.

In quâ

Natura & Qualitas Regni Christi, religionisque Christianæ breviter explicatur, & via ad veram sapientiam monstratur.

SUmmam Scriptorum Novi Testamenti præstantiam ac dignitatem penitius cognoscere, eorumque sensum ac vim cum fructu ac utilitate intelligere, non est res vulgaris ingenii, sed animi excelsi & à sublimiori spiritu agitati, qui ab omnibus impedimentis liber, sui prorsus est compos. Continent enim hi libri revelationem admirabilis sapientiæ divinæ, quæ inde à condito mundo usque ad adventum Domini nostri Jesu Christi, non solum sapientissimos in mundo homines, sed Angelos quoque ipsos in cœlis latuit. Sapientia autem ista non alia est, quam perfectissimus ac sapientissimus modus Deum colendi, eique serviendi, ac simul certissima via, humani animi ex procelloso inquietarum concupiscentiarum mari in portum securum perfectissimæ tranquillitatis deducendi; seu ad supremam illam felicitatem perveniendi, cujus possessio vel certa spes sola tranquillum reddere valet hominis animum. Quemadmodum vero Apostolus Paulus in sua priori ad Corinthios Epistola hanc sapientiam divinam ita à mundi atque carnis sapientia discriminat ac distinguit, ut hanc cum illa comparatam mere stultitiam esse judicet: sic ii quoque omnes ad percipiendam divinam sapientiam, adeoque ad hæc sacra scripta intelligenda ineptissimi sunt, qui à spiritu mundi ac carnis reguntur, & suam ab eo sapientiam didicerunt. Cum enim spiritus iste non impellat homines ad verum illud bonum quærendum, quo animus plene possit acquiescere, sed tantum ad ea bona acquirenda, quæ carni grata sunt, & ad explendas carnis cupiditates faciunt: idcirco etiam non aliam docet & instillat hominibus sapientiam, quam quæ viam monstrat ac media, carnalia illa bona adipiscendi, amplificandi ac conservandi. Quæ sapientia cum prorsus alius generis ac naturæ sit, quam vera sapientia, dum prorsus alium ac diversum scopum sibi habet præfixum, diversissimis quoque ad scopum perveniendi utitur mediis: inde fit, ut qui carnali huic sapientiæ se totum dedit, veram sapientiam ejusque opera intelligere nequeat. Hinc ait Apostolus: *Animalis homo non est capax eorum, quæ sunt Spiritus Dei: sunt enim ei stultitia; nec potest ea cognoscere, quia spiritualiter dijudicantur* 1 Cor. 2. 14. Ubi Apostolus per *animalem hominem* non intelligit hominem, qualis à Deo creatus est, vel qualis quoad naturam suam esse potest. In Græco enim habetur non φυσικὸς, naturalis, sed ψυχικὸς ἄνθρωπος, animalis homo: quod vocabulum ab *anima*, vel ab *animali* desumptum est. *Anima* autem in Sacris Literis creberrime Hebræa consuetudine sumitur pro temporali seu naturali vita, quæ homini cum aliis animantibus communis est. Vide Gen. 19. 17, 19. Exod. 21. 23. 1 Sam. 19. 11. xxv. 29. 1 Reg. 1. 12. Psal. 6. 5. vij. 6. xvij. 9. xxxv. 4. xlix. 9. Matth. 2. 20. x. 28. xvj. ỳ. 26. Luc. 17. 33. Act. 15. 26. Itaque animalis homo hic eum significat, qui nihil nisi temporalem & animalem hanc vitam, ejusque sustentationem ac felicitatem terrenam curat; cujus omnia studia, cogitationes actionesque eo directæ sunt, ut quoad carnem quam felicissime ac jucundissime queat in hoc mundo vitam transigere. Hinc sapientia ista, quæ ad talem carnalem felicitatem ducit, vocatur carnalis sapientia, vel sapientia hujus mundi. De ejusmodi igitur animali homine inquit Apostolus, eum non esse capacem eorum, quæ sunt Spiritûs Dei, seu, quæ per Spiritum Dei sunt in Euangelio revelata. Non dicit, eum prorsus illa non intelligere, vel intellectu suo ullo modo percipere, quid hæc sapientia divina sibi velit ac postulet; nam si eam penitus non intelligeret, non judicaret, eam esse stultitiam: sed dicit, eum non esse capacem, vel non capere, id est, non recipere, non approbare, non delectari ea, sed potius eam deridere ac ludibrio habere; nimirum propter suam animalitatem ac carnalitatem, cui animum suum addixit, ita, ut id quod intelligit quidem & cognoscit, tamen nequeat recipere, ac voluntatem suam ad id amplectendum inflectere, quia carnalium cupiditatum vis superat vim intellectûs ejus, voluntatemque ejus captivam detinet. Spiritualis vero homo, idoneus est ad res divinas acceptandas & amplectendas, cujus scilicet animus carnalium cupiditatum jugum excussit, & intellectus suis plene pollet viribus, quas à Deo in creatione accepit. Hujusmodi enim homini ista tam sublimia neutiquam sunt stultitia, sed potius summa sapientia: siquidem intelligit, ea esse id ipsum bonum, cujus desiderio à natura tenetur homo, & viam ad id perveniendi esse sapientissimam ac rationi apprime consentaneam. Cum autem talium hominum, qui tam excelso ingenio præditi sint, semper gravis annona sit, præsertim inter eos, quos dives fortunæ secundioris rivus inaurat, & quibus ad carnis voluptatem ac commoditatem nihil deest: ideo Euangelium etiam tantas non exerit in hominibus vires, quantas, in tam præstantibus & ad divinam sapientiam factis creaturis, merito exerere deberet. Hinc Apostolus scribit de suis temporibus,

ribus, quod *non multi sapientes secundum carnem, non multi nobiles vocati sint* (id est, divinæ vocationi locum apud se dent, ac pareant) *sed quod Deus stulta mundi, & infirma ac ignobilia mundi elegerit* 1 Cor. 1. v. 26, 27, id est, quod Deus taliter statuat modo homines ad salutem adducendi, quodque talem rationem cultûs sui ac religionis præscripserit, quæ à sapientibus ac nobilibus hujus mundi (id est, iis quorum magna est in mundo auctoritas, quosque mundus suspicit & adorat) ut plurimum rejiciatur, quia cum ipsorum carnali sapientia, quæ nil nisi carnis jucunditatem spectat, minime convenit: ab illis autem contra facile recipiatur, & approbetur, qui à mundo reputantur pro *stultis*, id est, talibus, qui fortunam sibi in hoc mundo parare atque se tollere humo nesciunt, & *pro infirmis ac ignobilibus*, id est, qui tanquam viles ac nullius auctoritatis homines ab omnibus despiciuntur. Quia enim homines adeo contemti atque abjectæ sortis, bonis hujus mundi & carnali felicitate destituti sunt, adeoque intellectus eorum mundana sapientia, quæ tota circa conservationem ac propagationem bonorum istorum occupata est, non est fascinatus ac præpeditus; propterea apti sunt ad illam divinam sapientiam puris intellectûs oculis contemplandam ac percipiendam, quæ bonum longe excellentius, viamque multo certiorem ac faciliorem ejus consequendi hominibus commonstrat. Ita enim comparata est hæc divina sapientia, ut etiam à simplicissimis ac indoctis, si modo sanam rationem & à carnalibus cupiditatibus liberam gerant, percipi queat: cum hæc sapientia illa ipsa sit, cujus semina Deus in prima creatione animis hominum insevit, per quæ apti sunt atque idonei ad eam, quando ipsis proponitur, intelligendam. Idem, quod Apostolus de suis affirmavit temporibus, hodie quoque liquido cernitur, quod nimirum pauci sint nobiles, ac potentes hujus mundi, qui novam hanc lucem divinæ sapientiæ, quæ nunc per singularem Dei gratiam claro fulgore mundum iterum irradiare cœpit, in animum suum admittant: quia videlicet carnalis sapientia, ipsis à spiritu mundi & carnis instillata, intellectûs eorum judicium obscuravit, impeditque eos, quominus ea videant atque intelligant, quæ etiam obtusissimi ingenii homines intelligere queunt. Inde evenit, ut hæc diviniſſima scripta, quæ toti mundo, tanquam lucidissima fax, proposita sunt ad commonstrandam hominibus omnibus viam salutis, istis mundi sapientibus tam obscura sint ac tenebrosa, ut etiam apertis oculis non videant, nec clarissima quæque intelligant, sed tanquam cœci in tenebris palpitent, carne id comprehendere volentes, quod nonnisi desæcato intellectui subjectum est: idque non solum in iis rebus, quæ ad cognitionem divinorum mysteriorum pertinent, sed in illis quoque, quæ ad mores & vitam ex Euangelii præscripto traducendam requiruntur, imo in quibus summa laus religionis Christianæ supra omne id, quod unquam priscis temporibus virtus ac felicitas appellatum fuit, consistit. Cumque isti carnales homines non sint tam generosi animi, ut minus bonum propter majus consequendum velint omittere, adeoque se iis exuere & abdicare commodis, quibus Christiana religio carnem prorsus privat, & nihilominus tamen auctoritatem ac veritatem Sacræ Scripturæ in dubium vocare nequeant: omni modo divinam sapientiam Euangelii cum mundi sapientia conciliare nituntur, ita ut via salutis carni non nimis angusta, & porta cœli non nimis arcta sit, sed ut dum aspirant ad vitam æternam, interea etiam simul bonis hujus mundi ex animi sui sententia perfrui possint. Hinc fit, ut etiam liquidissima Sacræ Scripturæ loca, quæ sensu plano ac literali è diametro adversantur carnali sapientiæ, ac cupiditatibus, variis interpretationibus, ingeniosis effugiis, distinctionibus ac limitationibus eludant, atque in suum commodum detorqueant, ita ut ipsis vel pro argumento serviant, vel saltem ipsorum sententiæ nihil incommodent ac noceant. Qua ratione ipsi profecto oculis suis nebulas offundunt, intellectumque obtenebrant, ac tandem id, quod vehementer cupiunt, in Sacra Scriptura inveniunt. Qui enim cum præjudicio legit Sacras Literas, is omnia, quæ vult, in eis reperit; non secus atque res, quæ per coloratum vitrum conspiciuntur, eundem colorem referunt, quo vitrum infectum est. Atque hoc est, quod mox in ipso limine diximus, neminem posse vim ac sensum Scriptorum Novi Testamenti intelligere, nisi qui eodem spiritu ea legit, qui in illis continetur: nimirum spiritu veræ sapientiæ, qui sepositio omni carnalium commodorum, tranquillitatisque terrenæ in hac vita respectu, divina mysteria simpliciter secundum lumen rectæ rationis considerat. Talis enim spiritus in scriptis Euangelii latet abditus, qui cum spiritu hominis, id est, cum sana ratione, optime consentit. Bonum enim illud æternæ ac beatæ vitæ, quod in Euangelio promittitur, est id ipsum, ad quod omnium hominum animi, desiderio à natura insito, assidue feruntur: etsi intellectus humanus in hac mortalitatis caligine, qua in re beatitudo illa vera sita est, & quam excellens ac inæstimabilis illa futura sit, capere non possit. Via quoque hoc bonum obtinendi, quam docet Euangelium, virtus nimirum & sanctitas, est illa ipsa, ad quam calcandam à natura ipsa homines obligatos esse, atque à propria conscientia compelli, etiam sapientiores inter Ethnicos solius rationis naturalis beneficio agnoverunt. Ut adeo principalis finis ac scopus cœlestis Euangelii sapientiæ nullus alius sit, quam homines in eum statum redigere, ut vere tales sint, quales ratione creationis suæ esse deberent, vel quales eos ipsa natura formavit, id est, homines, non bruta animantia carni & ventri obedientia, sed rationales & sapientes creaturæ, quæ non terram, sed cœlum spectent, cui etiam spiritus eorum nobilissimus originem suam debet. Revera enim homo est tam insignis & excellens creatura, ut inter omnes conspicuas creaturas, sola tam divina & excellenti religione, qualem Christus præscripsit, digna sit: & hæc divina religio, nec ulla alia, hominem deceat.

Jam, ut Christianus & pius lector instrui atque informari queat, quo spiritu ad legendos hos Sacros Libros accedere debeat, quo exoptatum fructum ad Dei gloriam suamque ædificationem ex lectione sua consequi possit: disserere nobis non nihil de *Regno Christi & religione Christiana* animus est, ejusque *naturam*

ac qua-

ac qualitatem brevi quaſi compendio complecti, atque ob oculos ponere. Ita tamen, ut non omnia, quæ ullo modo huc faciunt, in medium prolaturi ſimus, ſed ea duntaxat, quæ ad præſens noſtrum propoſitum requiruntur, in quibus ſcilicet cenſemus, ſapientiam hujus mundi & carnis, multis etiam probis alioquin impedimento eſſe, quominus Sacros Novi Fœderis Libros non eo ſpiritu, quo decet, expendant, adeoque ſublimes regni Chriſti ac religionis Chriſtianæ leges (quod hic potiſſimum attendimus) non tam perfecte intelligant, quam natura earum poſtulat.

De Natura & Qualitate Regni Chriſti ac Religionis Chriſtianæ.

CAPUT I.

Regnum Chriſti eſſe regnum ſpirituale oſtenditur.

PEr Regnum Chriſti intelligitur illud regnum eximium, quod Danieli Prophetæ in viſione quadam monſtratum fuit, in qua *vidit venientem in nubibus cœli quaſi Filium hominis, & ad antiquum dierum accedentem, qui reſidebat in throno, atque is dedit ipſi poteſtatem, honorem, & regnum; ut omnes populi, tribus, & linguæ ipſi ſerviant. Quæ poteſtas ejus eſt poteſtas æterna, quæ non auferetur, & regnum ejus non habet finem* Dan. 7. ℣. 13, 14. Hoc regnum Chriſti etiam Paulus Apoſtolus graphicis & plenis majeſtatis verbis deſcripſit, dum ait: Deum *collocaſſe Chriſtum ad dextram ſuam in cœlis longe ſupra omne imperium, ac poteſtatem, ac potentiam, ac dominationem, ac omne nomen, quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, verum etiam in futuro, & omnia ſubjecit ejus pedibus, eumque conſtituit caput ſuper omnia Eccleſiæ, quæ eſt corpus ipſius, & plenitudo ejus, qui omnia in omnibus adimplet* Eph. cap. 1. 21. ad finem. Et in Epiſtola ad Philippenſes ſcribit, Deum *extuliſſe Chriſtum in ſummam ſublimitatem, ac donaſſe ei nomen, quod eſt ſupra omne nomen, ut in nomine Jeſu omne genu ſe flectat, cœleſtium & terreſtrium & ſubterraneorum, omniſque lingua profiteatur, Jeſum Chriſtum eſſe Dominum ad gloriam Dei Patris* Philip. 2. 9, 10, 11.

Hoc vero Regnum Chriſti eſſe ſpirituale ac cœleſte, quod per carnale Regnum Iſraëlis tanquam per typum ac figuram fuit adumbratum, id in genere conſideratum, apud omnes Chriſtianos in confeſſo eſt, & extra controverſiam. Chriſtus enim id ipſum apertiſſime teſtatur & aſſerit, cum ſic ad Pilatum loquitur: *Regnum meum non eſt ex hoc mundo. Si ex hoc mundo eſſet regnum meum, miniſtri mei certaſſent, ne traderer Judæis: nunc autem regnum meum non eſt hinc* Joh. 18. 36. Ex quo ſequitur, omnia quæ ad naturam & eſſentiam regni Chriſti pertinent, non carnalia, ſed ſpiritualia eſſe: nempe ſpiritualis eſt Rex, ſpirituale imperium ac regimen, ſpiritualis populus, ſpiritualis dignitas ac præeminentia populi, ſpirituales leges & ordinationes, ſpiritualia jura ac judicia, ſpirituale ſervitium ac obedientia, ſpirituales mores, ſpiritualia bella & arma, ſpiritualia præmia ac pœnæ. Neque enim vere dici poſſet ſpirituale regnum, ſi vel una res, quæ ad naturam & eſſentiam ejus pertinet, carnalis eſſet. Si quis dicat, non idcirco Regnum Chriſti ſpirituale vocari, quod ab eo, quicquid corporale atque carnale eſt, excludatur, ſed quod à potiori fiat denominatio, quia præcipua in hoc regno ſunt ſpiritualia: id ex ſequentibus apparebit, an & quatenus veritati ſit conſonum, & utrum caro, in qua populus regni Chriſti adhuc vivit, & in qua Chriſtiani Deo ſerviunt, ullam communionem habeat cum eo, quod ad naturam Regni Chriſti pertinet. Propter hanc ſpiritualem ac cœleſtem naturam hoc Regnum Chriſti etiam *Regnum cœlorum* appellatur, quia nimirum non ex terra per violentiam & arma, aut alia carnalia media, ſed de cœlo ſuſcitatum eſt Dan. 2. 44, tum quia non terreno modo, atque in terris, ſed in cœlo cœleſti ac divino modo adminiſtratur, ac tandem in cœlis perficietur.

Notandum autem hoc loco eſt, Regnum Chriſti duplici ſenſu accipi: primum latiſſime, ita ut ad omnes creaturas in cœlo & in terra extendatur, & omnia regna ac populos totius mundi ambitu ſuo complectatur. Qua ſignificatione Chriſtus *Rex Regum & Dominus dominantium* nuncupatur Apoc. 19. ℣. 16. Deinde ſumitur ſtrictius & ſolam Eccleſiam Chriſti, & electum ejus populum, qui eſt Chriſti peculium & hæreditas, comprehendit, qui etiam de bonis iſtis præſtantiſſimis, quæ Regnum hoc ſecum adfert, ſolus participat. Hinc Chriſtus peculiariter *caput Eccleſiæ* ſuæ, & Eccleſia *corpus Chriſti* nominatur Eph. 1. 23. Atque in hac poſteriori ſignificatione Regnum Chriſti in præſenti tractatione potiſſimum à nobis accipitur.

CAPUT II.

De Rege hujus Regni, ejuſque majeſtate ac regimine in genere.

QUod Regem hujus Regni attinet, is eſt Jeſus Chriſtus, Filius ille Dei, qui natus eſt ex ſemine Davidis ſecundum carnem; cui Deus juxta promiſſionem ſuam dedit thronum patris ejus Davidis, ut eſſet Rex ſuper domum Jacobi in æternum, & regni ejus nullus ſit finis Luc. 1. 33. Duplici autem ratione hic nobis Chriſtus conſiderandus venit: Primum, quatenus adhuc in terris inter homines verſatus eſt; & poſtea, quatenus nunc in cœlis degit ac regnat. Status ejus in terris, cum adhuc mortalitati eſſet ſubjectus, non erat Regius, ſed ſervilis, miſer, & abjectus: non ea fuit conditione, ut ipſi tanquam Regi miniſtraretur, ſed ut ipſe, tanquam

ſervus, omnibus miniſtraret, & daret animam ſuam pretium redemptionis pro multis, Matth. 20. 28. Philip. 2. 8. Tametſi enim fuerit ad Regiam dignitatem electus ac deſtinatus, quam ſuo tempore conſequi debebat, tamen reipſa in terris Rex non fuit: imo nec decuit quoque, ut ſibi Regiam poteſtatem vendicaret, vel eam uſurparet, antequam ei per exaltationem ad dexteram Dei, præmii loco pro obedientia ad mortem uſque crucis præſtitâ conferretur Phil. 2. 9. Sed hoc fuit munus ejus in terris, ut voluntatem Patris ſui cœleſtis hominibus annunciaret, ac confirmaret. Nimirum fuit Dei tunc Propheta & Legatus Deo ad mandata certa exequenda obligatus; ideoque etiam Dei ſervus, ab Eſaia appellatur cap. 53. 11. xlj. 1. Requirit præterea majeſtas & ſublimitas hujus Regni, ut Rex, qui populum ſuum immortalem redditurus eſt, ipſe mortalis ſit & caſibus ac miſeriis obnoxius. Quemadmodum enim Auctor Epiſtolæ ad Hebræos indicat, Chriſtum, dum in terris fuit, non fuiſſe Pontificem Hebr. 8. 4, ita multo magis dici poteſt, eum in terris non fuiſſe Regem: quandoquidem Regia dignitas longe major eſt ac ſublimior, quam Pontificia ac Sacerdotalis; imo Sacerdotalis Chriſti honor prorſus & omnino Regia ejus dignitate continetur, dum id quod alioqui ad Pontificium munus pertinet, nempe expiationem peccatorum noſtrorum & abolitionem, magis tanquam Rex quam tanquam Sacerdos perficit. Quod autem illam Dei potentiam ſeu formam, ut eam vocat Apoſtolus Philip. 2. 6 attinet, quam Chriſtus hic in terris tot inaudita ſigna ac miracula edendo demonſtravit, illa non pertinet ad Regiam ejus dignitatem, ſed ad munus ipſius Propheticum; nempe ad confirmandam ejus doctrinam, ut homines tanto magis ad eam recipiendam & pro divinâ agnoſcendam adducerentur. Unde etiam iſta divina poteſtate tantummodo ad hominum ſolatium ac bonum, quo eorum animos lucraretur ac Deo obſtringeret, non ad cujuſquam damnum aut noxam uſus eſt. Homines incredulos ac inobedientes nullâ affecit pœnâ: neminem vi coactiva ad fidem traxit; nullam contumeliam, qua fuit affectus, vindicavit; nec ulla alia opera edidit, quæ Regiam auctoritatem ac majeſtatem redolerent. Quod à multis non ſatis intellectum, anſam dedit variorum errorum, qui cum natura regni Chriſti neutiquam poſſunt conſiſtere; ut ſuo loco intelligetur.

In hoc igitur ſtatu humilitatis ſuæ Chriſtus, ut dictum eſt, voluntatem Dei hominibus annunciavit, ſed ita, ut ſimul eis proprio exemplo ſuo in perfectiſſima obedientia & ſanctitate præluxerit, & viam monſtrarit, ut ſi forte in mandatis ejus aliquid dubii aut obſcuri occurrat, iſtius certiſſima explicatio ac declaratio ex exemplo ipſius ſumi poſſit. Qua de re infra plura. Quod vero præſentem ſtatum immortalitatis Chriſti ſpectat, reipſa jam gerit & adminiſtrat cœleſte iſtud ac divinum Regnum, quod olim in terris nonniſi in ſpe ac deſtinatione certa habuit. Thronus majeſtatis ejus non eſt in terris, ſicut quondam terreni Regis Davidis, ſed in cœlo ad dexteram Dei. Sicut enim ita eſt Davidis Filius, ut ſimul etiam, & quidem magis ſit Dei Filius: ſimiliter quoque ſedet ita in ſolio Davidis patris ſui, ut multo magis ſedeat in Dei throno. Atque hic cœleſtis locus convenit etiam regimini tam cœleſtis ac ſpiritualis Regni. Ipſum autem Chriſtum quod attinet, non habet jam amplius carnem ac ſanguinem, ſed factus eſt *ſpiritus vivificus* 1 Cor. cap. 15. 45, cœleſtis ac divinæ naturæ, per quam divinam poteſtatem, robur, ac ſapientiam, quantam natura Regni ejus poſtulat, adeptus eſt. Imperium ejus ad omnes creaturas porrigitur, quæ ſunt in cœlo, & in terra, & ſubter terram; imprimis autem exercetur ſuper fidelem ejus populum & electum, ad cujus ſalutem promovendam ille præcipue ad hanc regiam eminentiam evectus eſt: quæ ſalus fidelium tandem tendit in Dei gloriam, quæ ultimus eſt ac principalis regiminis Chriſti finis Phil. cap. 2. 10. Hunc ergo populum ſuum fidelem Chriſtus præ aliis hominibus curæ habet, tanquam nobiles amoris ſui plantas, imo tanquam pupillam oculi ſui. Proſpicit ipſi paterne de omnibus neceſſariis tam ad hanc vitam temporalem, quam ad futuram illam beatam ac ſempiternam. Protegit eum adverſus omnes hoſtes ejus tum carnales tum ſpirituales, quos ita arcte tenet in officio, ut fidelibus ejus ne capillum quidem de capite poſſint decerpere. Super alios autem populos, qui ſunt extra ipſius Eccleſiam, dominatur tanquam ſuper ſua mancipia aut ſuper hoſtes ſuos. Reges de throno deturbat, & alios in eo collocat, quos vult. Conſervat politicum ordinem ac regimen inter eos, ſed ita ut eorum leges, ſtatuta, actioneſque ſcopo ſuo, id eſt, gloriæ Dei Patris, & ſaluti fidelium haud repugnent. In impios, præſertim vero in populi ſui perſecutores effundit horrenda judicia ſua; partim dum gladium unius adverſus alterum acuit, ut ipſi in ſua viſcera ſæviant, ac ſe invicem devorent, partim dum alias plagas & calamitates eis immittit: qua in re aër, aqua, ignis, & tota rerum univerſitas ipſi inſervire cogitur. E contrario autem benedicit omnibus populi ſui fautoribus, & beneficia illi exhibita munificentiſſime compenſat.

Inſtrumenta ſeu media regiminis ejus ſunt, partim divina ejus potentia ac ſpiritus, quo omnia quæcunque vult, & ratio regiminis ejus requirit, tam in cœlo, quam in terra poteſt efficere; partim miniſterium ſanctorum Angelorum, qui omnes ad nutum ac imperium ejus prompti paratique ſunt; partim homines ipſi: ut taceam alia innumera tam naturalia, quam ſupernaturalia media, quæ pro divina ſua ſapientia tam mirabiliter dirigit, ut omnia quæ in mundo vel ipſo procurante, vel permittente fiunt, ſive bona, ſive mala, tandem tamen in ipſius & Patris ejus cœleſtis gloriam cedant. Modus regiminis ejus non eſt carnalis, terrenuſque, qualis eſt mundanorum Principum, etiam potentiſſimorum, ſed ſpiritualis, cœleſtis, & divinus: imo ita eſt comparatus, ut ab iis quidem, qui illuminatos habent mentis oculos, & in divina ſapientia exercitatos ſenſus, non obſcure cognoſci atque animadverti poſſit; carnalibus autem hominibus, qui omnia ad naturales cauſas referunt, & ad regulas ſuæ mundanæ ſapientiæ exigunt, prorſus ſit incomprehenſibilis. Atque hac in re conſiſtunt maxima & præſtantiſſi-

ſtantiſſima miracula, quæ Chriſtus omnibus temporibus edit, dum puſillum atque abjectum gregem ſuum in medio luporum ac potentiſſimorum perſecutorum tuetur atque conſervat, dum fidelium ſuorum cauſâ, ſæpe totas regiones ac regna concutit & immutat, hoſtes eorum tradit in reprobam mentem, ut omnia ipſorum callidiſſima conſilia atque conatus in ipſorummet caput, perniciem ac contumeliam recidant. Id autem impii homines non animadvertunt, neque manum Domini agnoſcunt, ideoque non emendantur, ſed magis magiſque indurantur, & in malitiâ obfirmantur. Regimen enim hujus regis non eſt viſibile, atque carnale, ſed ſpirituale, omnibuſque illis abſconditum, qui animum non habent ipſum cognoſcendi & vias ejus perdiſcendi.

Inſuper hic commemorandum eſt, in quo plurimum ſitum eſt, ut quam rectiſſime intelligatur: quod nimirum Chriſtus ea ratione ſit Rex populi ſui, ut ſolus ei imperet, neque alios Reges aut Magiſtratus ex hominibus ſub ſe habeat, qui ipſi ſint ſubordinati, locumque ejus in adminiſtratione certarum rerum ad regimen ejus pertinentium, ſive carnali ſive ſpirituali cum poteſtate teneant. Reges Iſraelitici habebant, ut & nunc omnes mundani Reges ac Principes habent, inferiores ſibi ſubordinatos Magiſtratus, qui certis in rebus & functionibus vices ipſorum obeunt, & quidem armati publicâ auctoritate ac poteſtate, ut munus eorum tanto majoris æſtimetur, & metum ac reverentiam in ſubditis excitet. Impoſſibile enim eſt, ut Rex, qui unica perſona eſt, in omnibus locis, ubi præſentia ipſius requiritur, ipſe ſemper adeſſe queat, omniaque per ſe peragere, quæ totius Regni uſus ac neceſſitas poſtulat. Verum Chriſtus, qui à Deo divina poteſtate, robore ac ſapientia ornatus eſt, cujus oculus divinus & manus ubique præſens eſſe poteſt, quique tot myriades Angelorum habet ſibi miniſtrantes, non indiget ullius ope, nec opus eſt, ut partem regiminis ſui in alium devolvat: cum ipſe ſolus omnia abſque moleſtia perficere poſſit, quæ populi ipſius neceſſitas & perfectiſſima regni ejus adminiſtratio requirit. Imo nemo ex optimis & ſapientibus inter homines Principibus, qui populis ſibi ſubjectis bene ac laudabiliter præeſſe vult, libenter ea committit aliis peragenda, quæ ipſe ullâ ratione peragere poteſt: quia pauci admodum reperiuntur, qui res alienas, etſi jurejurando ſeſe obſtringant, tam fideliter curent, quam ſuas proprias, quique non poteſtate ſibi conceſſa ad ſuum commodum & aliorum oppreſſionem facile abutantur. Quid cauſæ igitur Chriſtus haberet, ut populo ſuo electo, cujus felicitas ipſi unice curæ cordique eſt, tales imponeret Rectores, homines fragiles, labiles, & proprii commodi ſtudioſos, qui poteſtatem habeant corporis, vitæ, ac bonorum ejus, obſequiumque ac ſubjectionem ab eo poſcere queant? Præterea ſi Chriſtus aliquos ſibi ſubordinatos Reges ac Principes habet in terris, quos populo ſuo præfecit, monſtrandi ſunt, quinam ſint. Qui hoc jus ſibi vendicant, ii producant tabulas neceſſe eſt, & poteſtatem ſuam ac commiſſionem à Chriſto acceptam ita probent, ut nemo eâ de re habeat dubitandi anſam. Judices ac Magiſtratus, qui ſub Regibus Iſraëliticis erant, ipſi ſe non ingerebant, ſed à Regibus ipſis eligebantur ac conſtituebantur, (prout etiam in omnibus aliis regnis mundanis fieri ſolet) neque etiam iſtis fas erat ſecundum alia jura aut leges judicare ac regere, quam ſecundum ea, quæ Deus ipſe Iſraëlitico populo præſcripſerat; non erat eis liberum pro ſuo arbitratu leges figere ac refigere, aut ſecundum aliarum gentium mores ac ritus jus dicere. Quas vero leges, quæ jura Chriſtus præſcripſit illis, qui ſubordinati ipſius Rectores ac Vicarii eſſe volunt? Ubi ſcripta ſunt? Quæ eſt eorum ſententia? Invenimus quidem aliquas leges in Novo Teſtamento, quæ pœnas certorum peccatorum in ſe continent, ſed tales, quæ à nullo mortali homine, verum à ſolo Chriſto irrogari poſſunt Matth. 5. 21, 22. De quo ſuo loco.

Si quis dicat, ſecundum Leges Moſaicas, quæ à Deo ipſo datæ ſunt, judicia exercenda eſſe: quæri ex eo non immerito poteſt, cur non etiam hodie ſecundum Leges Moſaicas Deus colendus ſit ſacrificiis, ſuffitu, aliiſque ceremoniis? Si enim una pars Legis Moſaicæ adhuc ſub Novo Fœdere vim ſuam retinet, cur non & altera? Notum eſt, quemvis prudentem Legiſlatorem id ſpectare, ut populo ſuo tales præſcribat leges, quæ naturæ ejus, moribus, ac conditioni quam optime conveniant. Non omnes enim leges omnibus populis conveniunt. Alii ſeveriori & adductiori, alii mitiori ac remiſſiori imperio indigent. Ita Deus quoque utpote ſapientiſſimus Legiſlator, tales Iſraëlitico populo tradidit leges, quæ in ipſius contumacem ac ſervilem naturam, & in illam nondum adultam mundi ætatem apprime quadrabant. Hinc ſæpius ſummo jure actum eſt, & rigor maximus adhibitus eſt, ad terrorem aliis incutiendum, ubi alias naturalis æquitas miſericordiæ locum dediſſet. An vero populus Chriſti ſimilis eſt naturæ & qualitatis? Ille populus erat carnalis: hic autem ſpiritualis. Ille habebat ſpiritum ſervitutis: hic habet ſpiritum adoptionis. Quomodo igitur Moſaicæ Leges naturæ ac conditioni Chriſtiani populi convenire poſſunt? Si igitur Rector aut Princeps populi Chriſti ſecundum Leges Moſaicas judicare ac regere non poteſt; multo minus poterit id facere ſecundum alias leges mundanas, quæ non à Deo, ſed ab hominibus latæ ſunt. Quodſi Rector iſte velit ipſe leges ferre, quas exiſtimat naturali æquitati & omnium ſapientum inſtitutis eſſe conſentaneas; nihilominus ipſi oſtendendum eſt, ſe accepiſſe hanc à Chriſto poteſtatem ferendi leges ejuſmodi, ſecundum quas regnum Chriſti adminiſtretur, & quidem tales, quæ non ſunt conſonæ illis legibus, ſecundum quas Eccleſiam Chriſti hicin terris regendam eſſe conſtat. Vide hac de re plura inferius cap. 4.

Forſitan objiciat aliquis, omnes Reges & Monarchas totius mundi eſſe Dei, adeoque & Chriſti Vicarios, ac Rectores ipſi ſubordinatos, qui Dei loco ſuper populum ſibi ſubjectum regnant. Hinc Paulus Apoſtolus omnes Magiſtratus in genere *Dei miniſtros* vocat Rom. 13. 4, 6, aitque, eum qui Magiſtratui reſiſtit, *divinæ ordinationi reſiſtere*. Cur igitur Chriſtus quoque non poſſit populum ſuum per ejuſmodi Rectores ac Magiſtratus, qui locum ejus teneant, regere. Imo ſi etiam Ethnici Magiſtratus ſunt Dei ordinatio, multo magis Chriſtianus Magiſtratus,

qui Christi nomen gerit, & Christianam religionem tuetur ac conservat, ordinatio divina erit, munusque suum ad Dei & Christi beneplacitum administrabit. Sed hoc totum nihil ad rem facit. Magna enim differentia est in ordinatione Dei. Alia ordinatio divina est, quæ ab ipso Deo directe habet originem, ita ut ipse libera voluntate sua Regem & Caput supra populum certum constituat, eique certas leges ac jura, nominatim præscribat: qualis erat David, quem Deus ipse creavit Regem sponte suâ, & in sanctissimo monte suo Sione collocavit, Regnumque ejus etiam in posteris ejus confirmavit Psal. 2. 6. Alia vero est ordinatio Dei, quando homines ipsi absque Dei mandato vel per violentiam armorum, vel alia carnali ratione populum aliquem sue subjiciunt ditioni, vel etiam quando populus aliquis ipse sibi proprio motu, absque Dei jussu ac permissu, Magistratum aliquem præficit, ita ut se invicem obligent certis legibus ac juribus, quæ mutuo consensu ipsi inter se sanciunt. Quæ ordinatio à priori adeo differt ac discrepat, ut Petrus Apostolus eam *ordinationem humanam* vocet, dum inquit: *Subjecti estote omni humanæ creationi* (seu ordinationi) *propter Dominum, sive Regi, ut supereminenti, sive Præsidibus* 1 Petr. 2. 13. Nihilominus tamen etiam merito *Dei ordinatio* vocatur, quia Dei regimen ei simul admixtum est, non tantum dum hominum regimen non impedit, sed permittit, eorumque jura ac leges, quæ nihil in se turpe habent, conservat, iisque ad pœnam malorum & defensionem bonorum utitur, etiam sceptra eorum ac coronas, quamdiu intra cancellos naturalis æquitatis se continent, protegit ac tuetur, sed etiam dum pro sua impervestigabili sapientia, ambitione & avaritia hominum regnandi cupidorum sæpissime pro medio utitur, regna transferendi, & ob injustitiam aliaque enormia peccata unum populum alteri subjiciendi. Sic Daniel dixit de Deo: *Ille reges deponit, & constituit* Dan. 2. 21. Hoc modo Deus etiam Babylonicum regnum per Cyrum transtulit ad Persas, ideoque Cyrum, qui Babylonem evertit, *Christum seu Unctum suum* vocat Esa. 45. 1, quia eum executorem sui judicii super Babylonem constituerat: non quidem per expressum mandatum, sed permissive, dum is proprie ambitionis suæ stimulis actus regnum Babylonis occupare studuit, Deus autem hac occasione usus, iram suam atque vindictam in Babylonem exercuit, ideoque armis Cyri benedixit & victoriam concessit. Hoc pacto igitur omnes Reges & mundi Magnates, etiam qui mediis injustissimis ac crudelissimis ad regnum perveniunt, possunt Dei ordinatio, vel Dei seu Christi Vicarii dici; qui nimirum non in populum Dei peculiarem & electum, sed in servos ac hostes Dei potestatem habent & exercent, ut ad Dei gloriam & piorum conservationem ordo aliquis etiam inter malos ac infideles retineatur. Quod autem spectat Magistratus, qui Christi nomen gerunt, & Christianis populis præsunt, certum est, cum Deus Christum Regem super universum orbem terrarum constituit, intentionem ejus non aliam fuisse, quam ut omnes homines, qui sunt in terris, ipsi se subjicerent, seque ab eo ita, ut regni ipsius natura fert, regi paterentur. Verum non modo minima pars mortalium, ipsum pro Rege ac Domino suo recepit; sed etiam plerique ex iis, qui populum se ejus esse jactant, & nomen ejus præferunt, eodem se gerunt modo, quo se gessit Israëliticus populus temporibus Samuelis, ad quem dixerunt: *Constitue nobis Regem, ut judicet nos, sicut & universa habent nationes* 1 Sam. 8. 5. Christianus populus jam, proh dolor, ita degeneravit, ut pene plus in eo sit Ethnicismi, quam Christianismi. Itaque nihil mirum est, Deum & Christum permittere, ut ea ratione, quæ consentanea est Ethnicis ac impiis ipsorum moribus, & à talibus Regibus ac Principibus regantur, qui jus illud Regium, quod Samuel Israelitico populo proposuit, usurpant. 1 Sam. cap. 8. 11, 12, 13 & seqq. Volunt loco spiritûs Dei habere carnifices & lictores, rotas & patibula: habent igitur. Et Magistratus, qui talem populum regunt, pertinent quoque ad illam ordinationem Dei, quam Deus inter sua mancipia & hostes conservatam vult, quamque ipse etiam regimine suo temperat, ac dirigit ad solatium ac defensionem electorum suorum, qui in medio pravæ generationis hominum degunt, & se regimini spiritûs ipsius demisse subjiciunt, in reliquo autem Magistratibus illis omnem subjectionem & obedientiam, usque ad aras seu conscientiam, præstant. Quapropter omnes illi Magistratus, qui per violentiam ullam dominatum atque imperium sibi in populum Christi arrogant, idque sive secundum Mosaicarum, sive aliarum mundanarum legum normam, quas ipsi tulerunt, vel ab aliis nationibus mutuati sunt, exercent, illi oppressores sunt domûs Domini, & Christi, à quo se ad hoc munus legitime vocatos esse probare nequeunt, jura invadunt non sine gravi crimine læsæ Majestatis; neque eorum jus, quod illegitime usurparunt, in ipsorum posteris ac hæredibus per generationem legitimatur aut melius efficitur. Neque ipse populus Christi habet eam potestatem ac facultatem, ut sibi Regem aliquem præficiat, suoque summo Regi Christo, alium Rectorem contra aut præter voluntatem ejus adjungat, & juxta alias leges, quam quas ipse præscripsit, se regi patiatur. Christiani enim non sunt sui juris, sed sunt subditi Christi, solisque legibus ejus subjecti. Qui autem nihilominus id faciunt, non absimili modo peccant in Christum, quomodo olim Israeliticus populus peccavit in Deum, cum à Samuele Regem flagitarent; de quibus dixit Deus ad Samuelem: *Non te rejecerunt, sed me, ne Rex sim super eos* 1 Sam. 8. 7. An vero omnis Magistratus Christianus absque discrimine è regno Christi in strictissima significatione accepto, atque adeo ab æterna salute excludatur, de eo infra dicetur. Manet igitur firmum ac immotum, quod Christus solus & ea ratione Rex sit populi sui, ut nullum in regimine suo Vicarium ac sibi subordinatum Rectorem habeat, qui sive carnali sive spirituali potestate armatus, in corpora ac bona fidelium ejus, multo minus in animos ac conscientias eorum legitimum imperium exerceat.

Interea tamen majestas & gloria Regni Christi non tantum in cœlo est ab oculis hominum remota, verum etiam in terris certo modo ac ratione est manifesta, dum sanctæ Ecclesiæ suæ tantam tribuit

potesta-

poteſtatem, ut quicquid in terris ligaverit, vel ſolverit, etiam in cœlis ligatum vel ſolutum fore proſmiſerit Matth. 18. 18. Quam poteſtatem ut illa ſapienter ac ſecundum juſtitiam exercere queat, non tantum habet præ oculis claras leges regni Chriſti, quas in judiciis ſuis ſequatur, ſed accepit quoque certam promiſſionem perpetuæ Spiritus Sancti aſſiſtentiæ, qui eam, in omnibus ad Dei ac Chriſti gloriam, fideliumque ſalutem ſpectantibus, ducat & regat, quamdiu manet Chriſti Eccleſia, id eſt, Chriſto ſecundum voluntatem ejus ſervit, ipſique fidelis eſt ac morigera. Atque hanc poteſtatem Chriſtus non uni perſonæ alicui, aut ſoli ordini Eccleſiaſtico ſeu ſpirituali, ut hodie appellatur, conceſſit, ſed toti Eccleſiæ, à qua ſententia de iis, qui ligandi vel ſolvendi ſunt, pronunciari debet. Omnes, qui aliquo munere funguntur in Eccleſia, ſive ſint Doctores, ſive Diaconi, ſive Seniores, non ſunt domini, ſed ſervi ac miniſtri Eccleſiæ (ut Paulus ipſe de ſe teſtatur 1 Cor. 3. 5.) qui Eccleſiæ judicio non minus, quam quilibet è laicis, ſubjecti ſunt. Et hæc dignitas ac præclara poteſtas Eccleſiæ Chriſti tanta eſt, & tam indubia atque extra omnem controverſiæ aleam poſita, ut ne unicus quidem Princeps in toto orbe Chriſtiano reperiatur, qui ſi modo omnem Dei metum non ejuravit, & religioni Chriſtianæ nuncium non remiſit, judicio Eccleſiæ in iis rebus, quæ conſcientiam & ſalutem ipſius afficiunt, non ſe ſubjectum eſſe agnoſcat; tametſi aliqui hanc poteſtatem uni tantum perſonæ, ut Papæ Romano; alii ſoli ordini Eccleſiaſtico ſeu Preſbyterio adſcribant, ac remiſſionem peccatorum ſuorum ab eo exſpectent. Imo etiam in rebus ad politiam & mundanum regimen pertinentibus, ſi quæſtio ſit de re aliqua, an juſta ſit, nec ne, an Deo grata vel adverſa ſit, quilibet Princeps ac Magiſtratus obſtrictus eſt Eccleſiæ facti ſui reddere rationem: quandoquidem de conſcientia ac ſalute ejus agitur. Tantum de Rege hujus Regni.

CAPUT III.

De populo ac ſubditis Regni Chriſti in genere.

POpuli ſeu ſubditorum Regni Chriſti prorſus alia eſt ratio, natura ac proprietas, quam fuit populi illius in Regno Iſraëlitico, qui typus duntaxat & umbra fuit Chriſtiani populi. Nimirum ille populus fuit carnalis ac terrenus: hic eſt ſpiritualis, cœleſtis ac divinus, ſpiritualis ac cœleſtis naturæ; imo talis populus, qui divinæ naturæ eſt particeps factus. Illius populi Iſraelitici ſpes ac felicitas vi Fœderis tantum in hoc mundo erat, & conſiſtebat in ſecunda fortuna ac commodis hujus vitæ: terra affluens lacte & melle erat ejus ſummum bonum ac hæreditas; hæc erat præmium ipſorum obedientiæ, quæ etiam literali ſenſu legis non alia quam corporalis requirebatur, ſitaque erat in externa obſervatione legis, etſi promptus deeſſet animus. At Chriſti populus nihil habet in mundo, in quo ſpem reponat; hæreditas ac patrimonium ejus non eſt in terris; Chriſtiani non ſunt incolæ ac cives, ſed peregrini & advenæ in hoc mundo: regnum enim, ad quod illi pertinent, non eſt ex hoc mundo. Omnibus rebus illi renunciarunt ac valedixerunt Luc. 14. 33, etiam ſeipſos abnegarunt: Matth. 16. 24, omnem carnis ac vitæ temporariæ commoditatem abjecerunt, carnique ſuæ quaſi bellum indixerunt, & eâ ſunt conditione, quaſi ſeipſos amplius non agnoſcerent. *Non colligunt ullos in terris theſauros, quos tinea & rubigo conſumit, & fures furari poſſunt* Matth. 6. 19. Status eorum eſt pauper & miſerabilis, qualis etiam Chriſti Regis ipſorum fuit in terris, qui non habuit, ubi caput reclinaret ſuum Luc. 9. 58. Nulla eſt eorum in mundo authoritas, ſed ſunt omnium hominum ſervi ac miniſtri Matth. 20. 26. Loco gaudii luctum habent Joh. 16. 22. Loco honoris contumelias ac contemtum; loco quietis afflictionem ac perſecutiones Act. 14. 22. Sunt enim populus regni ſpiritualis, cives cœli, ubi eſt eorum πολίτευμα Phil. cap. 3. 20. Ubi ſperant non frugiferum rorem de cœlo, qualis olim Manna fuit, ſed hæreditatem incorruptibilem, immaculatam ac immarceſcibilem 1 Petr. 1. 4. Quam oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ullius aſcendit 1 Cor. 2. 9. Eò converſi ſunt ipſorum oculi, eò directus animus & omnia deſideria, eò omnis labor & actiones eorum collimant. Divitiæ eorum conſiſtunt in cœleſtibus ac ſpiritualibus theſauris, in abundantia divinarum virtutum, in ſincero & Dei timore pleno animo, nec non in pretioſo illo pignore ac arrhabone Spiritûs Sancti in cordibus ipſorum habitantis, per quem eorum ſpes obſignatur in diem glorioſum redemtionis eorum. Ipſorum dignitas ac majeſtas eſt, quod ſint Reges ac Domini mundi totius, non carnali modo, ſed ſpirituali, dum animus eorum generoſus elevat ſe ſupra omnes res hujus mundi, nulli ſe rei mancipat, nulli ſervit, nullam timet, ſed omnia infra ſe ponit, totumque mundum cum omnibus opibus, theſauris, ac voluptatibus ejus tanquam vile lutum pedibus ſuis calcat. Quicquid autem ad vitæ ipſorum ſuſtentationem requiritur, eo ſapienter utuntur ad neceſſitatem, non ad laſciviam, aut luxuriam. Decus ac gloria ipſorum eſt, quod ſint filii Dei, hæredes omnium bonorum Patris ſui cœleſtis ac cohæredes Chriſti Regis ſui. Eorum quies ac tranquillitas eſt pax bonæ conſcientiæ ipſorum cum Deo, quæ facit, ut exultent etiam in mediis tribulationibus, ſeque felices ac beatos reputent, nacti perfectam animorum ſuorum requiem.

Populum Regni Chriſti talem populum eſſe, vel eſſe debere, qualem modo deſcripſimus, ad id probandum non accumulabimus plurima Sacræ Scripturæ teſtimonia; quia eorum ſenſum ſpiritus hujus mundi magnâ ex parte in dubium vocat & incertum reddit: quanquam nos in hac deſcriptione potiſſimum ferme ipſis Scripturæ verbis uſi ſumus. Sed demonſtrabimus potius, ipſam rei naturam neceſſario exigere, ut talis ſit populus Chriſti, & talem naturam ac qualitates habeat, quales depinximus.

Indicatum eſt à nobis jam ſupra, ſummum illud bonum, quod doctrina Euangelii proponit, & indubitatam ejus ſpem hominum animis inſerit, non eſſe rem aliquam novam ac inauditam, ſed eſſe illud ipſum bonum, quod omnes homines à natura deſiderant, vitam nimirum æternam ac perfecte beatam;

tametsi humanus intellectus, qua in re felicitas illa ac beatitudo consistat, per se minime assequatur. Jam vero ita comparatus est hominis animus, ut omnia sua studia ac desideria eò inclinet ac flectat, quod intellectus judicat monstratque esse bonum præstantissimum ac optimum, quo nullum potest fingi majus atque optatius. Et quando ejus potiundi certam spem nanciscitur, omittit omnia alia minora bona, quæ ipsi ad consequendum præstantius bonum nihil prosunt: imo si intelligat, aliquid sibi ad adeptionem vel fruitionem illius summi boni impedimento aut nocumento esse posse, aversatur id, & odit, ac pro viribus devitat. Rem ita se habere, quotidiana experientia edocet in omnibus hominum actionibus. Nam verbi gratia, quis prudens mercator multum operæ ac laboris impendet in rem, quæ vix paucis assibus constat, cum eâdem, aut etiam minori operâ possit multas tonnas auri sibi comparare? Tantæ summæ desiderium, desiderio illius exilis lucelli nullum relinquit locum. Ita etiam nemo hominum sanæ mentis tam stolidi erit appetitus, ut stomachum suum velit furfuribus aut siliquis, quas edunt porci, pascere, cum delicatissimos cibos copiosissime habeat sibi appositos. Nullus paulo erectioris ingenii, cupiet vici alicujus ignobilis magister esse, si possit ad Regium culmen evadere. Hinc igitur patet, quod in tali homine, qui ex Euangelii doctrinâ, per claram cognitionem, hausit certissimam spem vitæ æternæ, ipsâ rei naturâ sic ferente, omnia reliqua bona viliora, quæ ipsi ad vitam æternam comparandam utilia non sunt, ex animo effluant & evanescant. Itaque etiamsi doctrina Christi expresse non vetaret mundi, eorumque, quæ in mundo sunt, amorem, & non imperaret, ut renunciemus omnibus possessionibus nostris, & nos ipsos abnegemus: tamen quisquis tam sublimi illustratus est sapientiâ, ut spem certam conceperit vitæ æternæ, is ipse per se omnia quæ sunt in mundo, pro quisquiliis æstimaret, ac contemneret, nec ullo modo digna judicaret, quibus animum suum addiceret, in quibus gaudium suum ac oblectationem quæreret, ac proinde ullam molestiam, curam, ac laborem eorum causâ susciperet. Hominis enim ejusmodi animus adeo spe immortalitatis exhilaratus ac plenus est, ut alia nulla res vilior spei vel gaudio ejus incrementum addere, adeoque in ipso locum habere queat. Jam vero dictat ipsa naturalis ratio, universum mundum una cum omni gloria sua ac divitiis infinite viliorem esse illâ felicitate sempiternâ, quam nobis Euangelium pollicetur. Præterquam enim quod omnes hujus mundi res sint instabiles ac mutationi obnoxiæ, ita quoque comparatæ sunt, ut neutiquam humanum animum tranquillum reddere, & desideria ejus explere valeant. Etenim testatur experientia, postquam homo adeptus fuerit id, quod flagrantissimis expetivit votis, mox satietatem quandam & fastidium rei adeptæ suboriri in hominis animo, sit licet res pretiosissima, & porro desiderari aliquid aliud, atque hoc obtento, rursus aliud, quod menti occurrit: atque ita animum nunquam invenire posse in his rebus terrenis veram ac perfectam suam quietem. Idcirco quamvis aliquis omnes thesauros, voluptates, honoresque omnium, qui vivunt, hominum solus possideret, tamen animus ejus non exsatiaretur, nec ardentissima sitis boni alicujus majoris ac melioris in eo sedaretur ac restingeretur. Conferantur licet in unum hominem omnia omnium Regnorum, quæ sunt in mundo, ornamenta, detur ei præterea potestas dirigendi sydera cœli & cursum solis moderandi: nondum tamen acquiesceret ejus animus, sed scanderet supra cœlum, atque ibi imaginariam aliquam quæreret felicitatem. Omnia enim hæc terrena ac visibilia nihil simile, nihilque commune habent cum cœlesti natura animæ nostræ. Quemadmodum enim cibus, qui in succum & sanguinem comedentis converti, eique verum nutrimentum afferre debet, oportet ut sit aliquo modo ejusdem naturæ ac qualitatis, cum hominis corpore: nunquam enim homo famem corporis sui sedabit, etiamsi aurum præstantissimum & pretiosissimas gemmas, & adamantes deglutiat ac in ventrem mittat. Ita etiam invisibilis ac cœlestis noster spiritus nullâ re materiali ac visibili hujus mundi, quamvis mille felicitates sibi habeat adjunctas, saturari potest, neque perennis ejus sitis expleri, usque dum id assequatur, ut natet in flumine vitæ, & demergat se in profundum mare cœlestium bonorum, conjungaturque cum infinita gloria ac majestate, à qua profluxit. Ex quo efficitur, quod sicut homo, qui naturali corporis esurie laborat, nunquam appetit ejusmodi cibum, quo latrantem stomachum nequit compescere, mavultque præ auro ac gemmis panem arripere: sic etiam nullus è cordatis hominibus, ut famem animi sui componat, id est, ut desideriis ab intellectu suo excitatis satisfaciat, res istas appetet, quæ veram requiem animo ejus afferre nequeunt; non adhærebit illis animus ejus, sed eas tanquam alienas præteribit, quia in eis non invenit id, quod unice quærit ac desiderat, nempe suam tranquillitatem ac satietatem. Hanc tranquillitatem vero perfecte dare & efficere potest sola spes indubia ac certa immortalitatis, quam doctrina Christi animis eorum, qui eam audiunt ac intelligunt, inserit per tam insignia documenta, ut eis humanus intellectus refragari nequeat. Ita enim comparatus est animus humanus, ut quando bonum ingens desiderat & appetit, nec statim eo reipsâ potiri potest, acquiescat interea spe certâ, tempusque illud, quod fruitioni destinatum est, patienter expectet.

Qui ea, quæ hactenus disseruimus, probe intelligit, is non admittet in animum suum tales cogitationes, qualibus homines carnales sibi vulgo blandiuntur ac seipsos decipiunt, dum sibi persuadent, quandoquidem homo ad æterna gaudia, in Euangelio promissa, in hac vita pervenire nequeat, fieri non posse, ut sola spes boni inconspicui ac longe remoti tantas vires habeat, ut humanum animum penitus ab omni desiderio earum rerum, quibus adhuc in hac vita perfrui potest, abstrahere valeat. Propterea etiam mandata Christi, quibus nosmet ipsos abnegare, omnibus rebus, quas habemus valedicere &c. jubemur, non tam rigide interpretanda esse censent, ut homini omnis libertas bonis hujus mundi utendi, dummodo iis non abutatur, adempta esse statuatur. Nos enim hic hominem consideramus

tanquam

tanquam *hominem*, id eſt, rationalem creaturam, adeoque ſecundum partem potiorem, quâ differt ab aliis animantibus, nempe quoad rectam rationem. Chriſtiana quoque religio nihil ſpectat aliud, quam ut homines à bruto ac irrationali vivendi genere, quod contra naturam ſuam ſequuntur, & in quo carnales cupiditates dominantur ſupra rationem, ad eum ſtatum traducantur ac tranſferantur, in quo ſint veri homines, ſeu ſapienter & ſecundum rationem vivant. Tales autem veri homines ac cum ratione agentes, non ſunt ii, qui non contenti gaudio, quod habent ex indubitatâ ſpe tam immenſi boni, quale Euangelium nobis monſtrat, inſuper etiam carnales voluptates appetunt. Eo ipſo enim indicant, gaudium iſtud, quod ex ſpe ſua percipiunt, imperfectum eſſe: quia pati poteſt aliûs adhuc gaudii conſortium. Nam quod plenum ac perfectum eſt, ei nihil addi poteſt, nec admittit ullum incrementum. Si autem gaudium non eſt perfectum, apparet ſpem non eſſe perfectam. (Bonum enim quod appetitur ac ſperatur, non poteſt eſſe imperfectum, nec ullo modo, præſertim per bona terrena, augeri). Si autem ſpes eſt imperfecta, neceſſe eſt, ut illa ſit aliquâ ſaltem ex parte dubia, ut eis non ſufficiant præclaræ illæ confirmationes, quibus Chriſtus doctrinæ ſuæ fidem fecit, ac veritatem ejus aſſeruit tam valide, ut propemodum etiam lapides iis permoveri ad credendum queant. Atque ita apparet, eos eſſe adhuc creaturas brutas, quales ſunt omnes homines carnales, quorum animi inepti ſunt ad veram ſapientiam addiſcendam, ejuſque vim percipiendam: apparet in eis ſenſus carnales, quos cum brutis communes habent, prævalere rationi. Si enim in eis ratio validior eſſet ac ſuperior ſenſibus, utique gaudium beatæ ſpei, nullum aliud minus ac vilius gaudium admitteret. Non aliter ſane agunt iſti homines, quam ſi quis ad Regnum deſtinatus ac brevi regio diademate ornandus, interea ſe oblectet, cum pueris equitando in arundine longa, aut in plateis luſitando ac puerilia tractando. An talis homo pro ſapiente, imo pro rationis compote haberetur? Omnia terrena, quamvis præſtantiſſima, nequeunt in homine divinâ ſapientiâ pleno, cujus in animo ſpes certa beatæ immortalitatis altas radices egit, majus producere gaudium, quam modo dictæ puériles oblectationes in homine mundanâ ſapientiâ prædito. Ille enim animi ſui perfecte compos eſt, ac dominus ſuorum carnalium ſenſuum. Quapropter ſicut ſenſus rebus inviſibilibus non paſcuntur, ita nec viſibilia animum ejus exhilarare queunt. Videmus, quando animus hominis per inſperatum caſum ſummo mœrore ac triſtitia afficitur, & intellectus iſtud grande malum & irreparabile damnum conſiderat, eum tunc omnia, quibus prius delectabatur, reſpuere, nihil curare, & totum eſſe in miſeriæ ſuæ contemplatione ac deploratione, imo deſiderio mortis, ac tædio vitæ teneri. Et licet malum illud nondum præſens ſit, ſi tamen homo jam certus ſit, id evitari non poſſe, tantus in eo nihilominus excitatur luctus ac timor, qui omne gaudium, quod ex aliis rebus habebat, pellit atque extinguit. Qui timor tamdiu durat, & magis magiſque augeſcit, quamdiu animo inſtantis mali imago obverſatur. At ſi malum hoc & infortunium accidat homini ſtulto ac inſipienti, is illud non curat, neque in animum admittit: quem animum ejus non virtus obduravit, ac patientia, quæ veræ ſapientiæ proles eſt, ſeu ex cognitione oritur longe excellentioris felicitatis, cui pares non ſunt omnes temporariæ perpeſſiones, ſed torpor quidam ac ſtupor intellectûs, qui nihil conſiderat, nihil attendit, pecudum ritu, quæ cum mactantur vel verberantur, dolores quidem ſentiunt, ſed non cogitant, quantum ſit malum iſtud, quo afficiuntur. Eodem prorſus modo ſe res habet in re contrariâ, nempe in gaudio, quod certiſſima ſpes ſummi boni, id eſt, vitæ æternæ in homine ratione prædito excitat, ut ita animum ejus repleat, ac occupet, ut omnia temporalia gaudia, quæ antea habuit, ipſi ſordeant atque vileſcant. Et quamdiu homo in contemplatione tantæ felicitatis ſuæ perſeverat, tamdiu etiam durat perfectum ejus gaudium, & tamdiu nulli alii gaudio, quod cum illo nullam affinitatem habet, dat apud ſe locum. Porro, quia ipſum illud ſummum bonum, cujus ſpe homo in hac vita ſe ſuſtentat, præſens non eſt, ſed poſt mortem demum obtinendum eſt; tantum abeſt, ut homo interea in aliis rebus terrenis gaudium ac delectationem quærere debeat, ut potius propter id ipſum, quod bonum illud præſens non ſit, omnes res alias ex animo ſuo expellere atque ejicere teneatur, ne gaudium, quod ex certa illius boni ſpe ſentit ac percipit, evaneſcat aut minuatur. Spes enim illa atque gaudium aliter retineri ac conſervari nequit, quam per aſſiduam conſiderationem præſtantiæ ſummæ boni illius; hâc neceſſe eſt, ut ſemper renovetur, excitetur, & quaſi lucerna ardens affuſione olei nutriatur. Oculi mentis ad hunc ſcopum ſemper debent eſſe directi: ad eundem & actiones ac labores omnes hominis debent collimare. Qui animum ſuum ad aliud quippiam convertit, qui in re alia oblectationem ſuam quærit, is debilitat ac minuit illud gaudium, quod ex ſpe ſummi boni promanat. Qui ex contemplatione rei pulcherrimæ ac formoſæ ſolidam atque conſtantem vult capere voluptatem, eum oportet oculos ab ea non avertere, & in rem aliquam deformem eos defigere, præſertim ita, ut etiam in illa re deformi aliquam delectationem quærat. Quin imo etiamſi homo id non intendat, neque ſibi proponat, ut animum ſuum mancipet & addicat rebus terrenis, (quod etiam omnes mundo dediti homines in ore habent, ut dicant, ſe animos ſuos ad hæc temporaria non adſtringere, ſed tantum ad neceſſitatem iis uti) eſt tamen poſſeſſio earum tam periculoſa, quam periculoſum eſt anguem manu tenere, cujus morſus evitare difficile eſt. Quantam enim vim habeant res terrenæ in animis hominum ad ſemen veræ ſapientiæ ſuffocandum, homineſque ad rerum cœleſtium conſiderationem ac bona opera ineptos reddendum, id non ſolum Chriſtus ſignificavit ac docuit in parabola ſua de ſemine, quod inter ſpinas cecidit Matth. cap. 13, verum etiam omnium temporum experientia teſtatur. Cum enim homo, ex ſapientiſſima Creatoris ſui inſtitutione, nobilem ſpiritum ſuum, id eſt, animum, domicilio terreni & bruti corporis incluſum gerat, requiritur ſumma vis ac robur

animi, ut concupiscentias carnis ita refrenet, ne dominium supra animum obtineant. Nam si intellectus hominis sit infirmior, neque per assiduam ac sedulam exercitationem in vera sapientia ad suam perfectionem perducatur, caro, quæ tortum digna sequi potius, quam ducere funem, invadit imperium, hominemque captivum & catenis ac compedibus infinitarum cupiditatum constrictum tenet. Itaque quisquis veræ sapientiæ studiosus est, ejusque vi in animo suo constans gaudium ex summæ felicitatis spe retinere cupit, debet ea omnia quam diligentissime vitare, quæ hostem ipsius & anguem torpentem, id est, concupiscentias ejus carnales, excitare atque irritare possunt: ea vero sunt bona hæc terrena ac temporalia, quæ carnalibus sensibus maxime allubescunt. Et sane in hac mirabili structurâ hominis, in quo duæ res contrariæ, una terrena, nempe caro, & altera cœlestis, nempe spiritus atque animus, conjunctæ sunt, Dei singularis elucet sapientia, dum voluit, ut homo præstantissimum illud salutis bonum absque lucta & certamine, adeoque absque virtute ac labore consequeretur. Propterea ei non tantum intimum inimicum, id est, carnem ad latus adjunxit, sed etiam eum undique circumvallavit ac cinxit ejusmodi rebus, quæ carnem adversus eum exstimulare queunt, nempe bonis hujus mundi, per quæ caro quasi acri quodam stimulo ad eorum amorem ac concupiscentiam incitatur. Interea tamen Deus tantas homini concessit vires, ut si modo velit, hostem hunc suum semper vincere & in officio continere possit. Quanto enim animus hominis sublimior & præstantior est carne, tanto vires quoque animi, si intendantur, majores sunt, viribus carnis. Et, si terrena bona hujus mundi vim habent carnem adversus animum exstimulandi & incitandi, certe infinitum bonum sempiternæ felicitatis etiam infinitis partibus majores vires habet, animum adversus carnem muniendi, in eo homine, qui certam illius spem in animo suo fixam gerit. Ad extremum animus hominis ita comparatus est, naturâ suâ, ut quando tranquillitatem veram assecutus est, qualem ei sola spes certa vitæ æternæ largiri potest, summa contentione ea omnia fugiat ac devitet, quæ tranquillitatem illam aliqua ratione turbare, eumque rursus inquietum & anxium reddere queunt. Potest autem facile animus humanus tranquillitate sua privari, si rebus mutationi obnoxiis sese applicet, easque amore prosequatur. Quicquid enim hominem delectat, quando possidetur, id affert ei mœrorem ac dolorem, quando amittitur. Tales autem res mutabiles sunt omnia terrestria hujus mundi bona: tametsi splendida ac pretiosa esse videantur, fugacia tamen & fluxa sunt, mille casibus exposita, quæ si diutissime durent, ad mortem tantum hominem comitantur, sed à morte eum liberare nequeunt, nihilque aliud homini relinquunt, quam ex jactura sua dolorem. Qua in parte etiam excellentia Christianæ religionis agnoscenda est, quod dum præcipit homini, ut animum ab omnibus rebus terrenis abstrahat, id quoque spectet, ut is in hac vita adhuc tum perfecto, tum perpetuo ac indesinenti gaudio frui possit, quatenus ea omnia è medio tollit ac removet, quæ gaudium ejus turbare ac interrumpere, inque dolorem ac tristitiam commutare queant.

Verum objicere quispiam posset, non posse fieri, ut homo prorsus & omnino omnem rerum terrenarum curam abjiciat; quia vivendum ipsi in terris est, & corpori de variis rebus necessariis prospiciendum: id quod absque mundanis curis & multis carnalibus laboribus fieri nequit. Sed hanc objectionem jam antea tacite præoccupavimus, dum diximus, hominem sapientem, cujus intellectus cognitione summi boni imbutus est, & spe ejusdem certâ fultus, non appetere ullam rem, neque laborem ac curam ei impendere, quæ ipsi ad obtinendum istud bonum conducere atque adjumento esse nequit. At necessaria corporis cura ac conservatio vitæ hujus temporariæ, non est res ejusmodi. Vita enim hæc præsens innumeras utilitates adfert homini ad consequendum summum illud bonum, quod ipsi ratio & Christiana religio monstrat. In hac vita enim opus est, ut sibi colligat cœlestes thesauros virtutum divinarum: in hac vita necesse est, ut intellectum suum per cognitionem divinorum mysteriorum, & per exercitium sapientissimorum operum excolat perfectumque reddat: in hac vita multa ei facienda sunt ad Dei honorem, ad promovendam ejus gloriam, ad propagandum Regnum Christi, ad piam ædificationem proximi: in hac vita bellum ipsi cum mundo & propriâ carne gerendum est, ut capiti ejus aliquando corona justitiæ imponatur. Quamobrem Christianus hoc respectu etiam hanc præsentem vitam amat, corpusque suum solicite curat, sed non ad lasciviam & luxum, ut faciunt pecora irrationalia, verum debitâ cum temperantia, ne nimio cibo aut potu, abusuque rerum indifferentium valetudo lædatur, ac porro animus quoque turbetur, & ad sancta ac præclara pietatis opera, ad quæ facienda obstrictus est, ineptus reddatur. Adeo ut homo sapiens in hac ipsa corporis sui cura occasionem habeat eximiæ virtutis, nempe sobrietatis ac temperantiæ exercendæ, per quam gradum sibi ad cœlum struat. Dum ergo Christianus corpus suum curat, nihil aliud quærit, quam simpliciter necessaria, nempe victum & amictum pro se & pro iis, quorum cura ipsi incumbit, quique vinculo naturalis charitatis ac necessitudinis cum eo conjuncti sunt. *Habentes alimenta, & tegumenta*, inquit Apostolus, *iis contenti simus* 1 Tim. 6. 8. Quod supra hæc redundat, & quod ad vitæ sustentationem non requiritur, seu, quod superfluum est Luc. 12. 15, de eo plane solicitus non est Christianus. Id enim, quo ipse, cum suis non indiget, non propter se colligit ac servat, sed propter tineas, & fures, alios que, qui eo post ipsum fruentur, nec ullas ipsi pro eo agent gratias. Quodsi absque illius cura ac labore, largifluus eum divitiarum rivus inundet, aut si Deus laboribus ejus ita benedicat, ut absque earum rerum neglectu, quæ ad perfectionem animi & ad cultum divinum pertinent, aliquid supra suam suorumque necessitatem lucretur, prompte ex eo largitur proximis, quos urget rerum necessariarum penuria. Estque etiam hac in re summa Religionis Christianæ sapientia notanda, quod, dum adeo quidem luculenter nobis divinam providentiam ac paternam de nobis

nobis curam promittit, ut non habeamus ullam cauſam animos noſtros Ethnicis iſtis cogitationibus cruciandi; Quid edemus? quid bibemus? quo veſtiemur? Matth. 6. 25, nihilominus tamen laborem manuum noſtrarum ſerio & ſolicite nobis inculcet. Quicquid enim ſpeciem aliquam virtutis habet, quicquid honeſtum eſt atque decorum, quicquid etiam apud extraneos laudem meretur, ac bonæ famæ eſt, id nobis præcipit Chriſtiana religio. Jam vero non eſt exigua virtus manuum ſuarum labore vivere, non domatim curſitando, emendicatum cum aliorum hominum moleſtiâ panem edere, ſed potius ſemper promptiorem eſſe ad dandum, quam ad accipiendum, ne vera ſapientia ab inſipientibus blaſphemetur, quaſi ſectatores ſuos fame laborare ſinat. Præterea Deus non vult ſuos fideles ſemper à corvis paſci, vel Manna cœleſti illo pane ali: hac enim ratione illis non ſolum occaſio ad ſegnitiem ac otium, quod eſt pulvinar Satanæ, omniumque vitiorum nutrix, daretur, ſed etiam adimeretur eis occaſio ad plurimas præclaras virtutes exercendas, qualis eſt, liberalitas, miſericordia erga miſeros & egenos, charitas &c. Quas virtutes exercere non poſſent, ſi Deus per media ſupernaturalia non amplius illis ſuppeditaret, quam quo ipſi neceſſario indigent; aut etiam ſi illis aliquid amplius largiretur, parum laudis mereretur iſta liberalitas, ſi id aliis erogarent, quod ipſi labore ſuo non acquiſiverunt, & quo facile carere ſe poſſe ſciunt, quodque ſe poſtridie recepturos abſque ſuo labore ac moleſtia norunt. At quod gravi labore acquiritur, id homines magis amare, arctiuſque tenere ſolent, & nonniſi propriis uſibus ſuis reſervare. Quocirca qui ex iſto gravi labore ſuo ſola neceſſaria pro ſe ac ſuis retinet, quod reliquum eſt autem, in opera charitatis impendit, is virtutem exercet, quæ cum ingenti gloria ac laude Chriſtianæ religionis conjuncta eſt, & ad amplificandum theſaurum cœleſtem ſpectat, quem Chriſtus nobis colligere injunxit. Atque hic obſervanda eſt ſingularis ſapientia ac prudentia Pauli Apoſtoli, in eo, cum jubet, ut *qui furatus eſt, non furetur amplius, ſed manibus ſuis operetur, ut habeat, quod impertiat egentibus* Eph. 4. 28. Non dicit, ut habeat ipſe, unde vivat; quod merito dicere debebat; hoc enim erat ejus propoſitum, dehortari à furando, & admonere, ut quiſque ſe labore ſuo honeſto ſuſtentet. Sed quia hoc res ipſa unumquemque docet, ut ipſe primo laboris ſui fructu fruatur, alterum autem iſtud, etiam aliis impertiendum eſſe, pauci vel nemo potius ex ſeipſo intelligit; idcirco Apoſtolus prius illud omittit, & hoc poſterius tantum inculcat: indicans, Chriſtianum etiam in illo labore ſuo, ad quem propria neceſſitate adigitur, non ſe ſolum, ſed alios quoque egenos reſpicere debere.

Jam ubi hoc fundamentum divinæ ſapientiæ in animo alicujus jactum fuerit, ut ſolo gaudio, quod habet ex ſpe beatæ immortalitatis, acquieſcat, omnia vero terrena ac mundana bona pro talibus habeat, qualia revera ſunt, id eſt, pro vanis & fallacibus bonis; non difficile erit ei etiam reliqua, quæ ad perfectam ſapientiam Euangelii Chriſti ſpectant, addiſcere. Hic enim eſt quaſi ſtipes ac radix, ex qua charitas, fiducia, & obedientia erga Deum, quibus in tribus tota religio Chriſtiana ſita eſt, tanquam rami aut palmites enaſcuntur. Ex tali enim ſpe oritur flagrantiſſimus erga Deum amor, qui tantam felicitatem hominibus præparavit ac deſtinavit; cum ipſa natura, etiam irrationalia animalia, nedum homines doceat, amare ſuos benefactores, & quidem tanto magis atque ardentius, quanto beneficia accepta majora ſunt. Huic amore juncta eſt intima & ſincera in Deum fiducia; quia non ſolum amor ipſe per ſe nullum diffidentiæ locum relinquit, ſed etiam quia ratio dictat, quod cum Deus tam ineffabilem theſaurum, abſque ullo ſuo commodo, & abſque ullis noſtris meritis, ultro & ex mera gratia ac charitate nobis donarit, de eo dubitandi nulla ſit cauſa, ipſum omnia quæ nobis neceſſaria aut utilia ſunt, nobis largiturum, vel noſtri cauſâ eſſe facturum. Qui enim nobis ultro dat id, quod ſummum eſt, quo nihil majus optare ac concupiſcere poſſumus; is utique etiam non denegabit nobis interea id, quod eſt minimum ac viliſſimum, quo in hac mortalitate neceſſario indigemus. Cui conſiderationi plurimum momenti accedit ex aperta & expreſſa Dei promiſſione, quâ ſe nobis obligavit Deus, ſe noſtri curam geſturum, ſe nos protecturum, ac defenſurum, ut ne pilus quidem de capite noſtro cadat in terram abſque illius voluntate. Ex ejuſmodi amore ac fiducia tandem pullulat ſpontanea & prompta obedientia in omnibus, quæcunque nobis Deus imperat. Hæc enim eſt vis dilectionis, ut hominem doceat, pro virili dare operam, ut ea omnia faciat, quæ illi, quem diligit, grata ſunt. Adde quod naturæ conſentaneum eſt, ut propter inſigne bonum promiſſum, laboris nonnihil ſuſcipiatur: quem laborem quiſque ratione præditus tanto æquiorem ac faciliorem hic agnoſcet, quia Deus nihil amplius à nobis exigit, quam quod cum noſtra natura, quatenus homines ſumus, egregie convenit, quodque ipſum rationis lumen dictat faciendum eſſe, etſi peculiariter & expreſſe id nobis Deus non injungeret, nempe virtutem ac vitæ ſanctimoniam. Quid enim factu facilius eſt, & quid juſtius à nobis poſtulatur, quam id, ad quod nos propria conſcientia noſtra ducit ac impellit?

Ex hactenus dictis igitur nullo negotio intelligitur, cur pro ſapientiſſimo Dei conſilio ea ſit conditio Chriſtianorum, ut pro mundano gaudio, plurimis calamitatibus atque afflictionibus ſint obnoxii. Quid enim rationi & veræ ſapientiæ eſt congruentius, quam quod Deus amœnum hujus mundi paradiſum, qui ad nos non pertinet, acutiſſimis ſpinis circumſepſerit, ne concupiſcentiæ carnis, quam adhuc circumferimus, nos iterum in eum retrahant ac introducant; quod dulces mundanorum bonorum eſcas amaras reddat, ne eas cum noſtra pernicie guſtemus, neve adeo ex tranquillo ſtatu animi noſtri, in quem nos viva ſpes noſtræ ſalutis redegit ac repoſuit, rurſus in ſummam inquietudinem revolvamur? Quid etiam eſt ſapientius ac prudentius, quam quod Deus fidem ac conſtantiam noſtram per afflictiones probet, quod nos paterna caſtigatione ſua in officio & intra cancellos obedientiæ contineat; quod animos noſtros ad ſe trahat ac convertat, ut

in cala-

in calamitatibus & adversis apud ipsum quæramus opem, quam neque apud nos, neque apud alios homines invenire possumus? Talia sunt plura innumera & explicatu difficilia crucis mysteria, quæ omnia percensere atque indagare non est hujus loci.

Contemtus & contumeliæ Christianis communes sunt cum omnibus sapientibus, qui unquam virtutem coluerunt. Nam omni tempore etiam inter Ethnicos virtus & sapientia à proletaria vulgi turba spreta ac susque deque habita fuit. Cumque contemtus iste egregiam occasionem præbeat exercendæ patientiæ, virtutis eminentissimæ; non est veræ sapientiæ ulla ratione adversum, ut Christiani jugiter ejus exercendæ occasionem ac campum habeant; perinde ac absurdum non est, ut fortis bellator fortitudinem suam sæpius, cum hoste confligendo, demonstret. Sed excelsus & verâ sapientiâ excultus animus, contemtu ac contumeliis stultorum hominum minime movetur; non secus ac generosus equus non curat minutorum catellorum latratus.

Est proinde verus Christianus tum sapientissimus, tum felicissimus inter homines sub Sole. Possidet enim certa spe summum & exoptatissimum bonum, in quo animus ejus perfecte acquiescit; & hac ratione evasit ex pleno tempestatibus mari carnalium cupiditatum, in quo alii mortales innumeris curarum ac solicitudinum fluctibus jactantur, neque unquam ad portum tranquillitatis appellunt, sed tandem in abyssum æterni exitii demerguntur. Animus ejus generosus altior est omnibus bonis terrenis, ut quæ infinities minora sunt, bono illo infinito, quod ipse jam certa spe tenet. Cor ejus arctissimo charitatis perfectæ nodo copulatum est cum Deo Patre suo fideli, & cum Christo Rege suo. Nulla cura ac mœror ipsum tangit, quia requiescit in gremio divinæ providentiæ, quæ ipsius curam agit. Manuum suarum labore vitam tolerat cum gaudio, quia sentit laborem suum à Patre cœlesti prosperari. Nulla metuit pericula aut casus, quia scit suum custodem vigilantissimum non dormire neque dormitare. Non metuit hostem ullum, quia Rex ejus protegit ipsum. Nullum damnum aut jactura in mundo eum contristat; quia mundo valedixit, & in corde suo inclusum gerit inenarrabilem thesaurum beatæ spei, quem ei nec mundus, nec mundi hujus princeps Satanas cum omni immundorum spirituum exercitu potest eripere. Non perturbatur animo unquam ob res, quæ extra ipsum sunt, & quas non habet in sua potestate. Proinde etiam patiens est in afflictionibus; agnoscit enim Patris sui manum, cujus voluntas semper apud ipsum sancta est. Diligit omnes homines, ut qui genus cum ipso commune habeant, & ad eandem felicitatem vocati sint. Virtus est lux vitæ ejus; & assidua observatio providentiæ paternæ Dei ac Regis nostri Christi est clypeus ejus ac munimentum adversus omnia, quæ tam animum, quam corpus ejus infestant. Et super hæc omnia gestat in pectore suo pretiosissimam arrham Spiritus Sancti, qui est Regni Christi peculiare & præstantissimum cimelium, quo nullus etiam è sapientissimis hujus mundi hominibus ausus est unquam gloriari; cum res ista nunquam ad aures eorum, nedum in mentem eis venerit. Spiritus iste regit, obsignat, atque conservat in eo spem boni invisibilis, ne inter tot validissimos fluctus & procellas variarum tentationum faciat naufragium. Ubi vero fatalis venerit hominis Christiani hora, intrepidus lætusque migrat ex hac vita; sciens mortem esse liberationem spiritûs sui ex molestissimo carcere hujus corporis, & introitum in locum placidissimæ quietis usque ad magnum illum diem, quo reipsâ ad possessionem illius gloriæ admittetur, quam in hac vita speravit. In summa, verus Christianus, ut initio dictum est, spiritualis, cœlestis, ac divinus homo est, qui mortuus est mundo & omnibus mundanis voluptatibus, & vita ejus cum Christo abscondita est in Deo, ut Paulus Apostolus loquitur Col. 3. 3.

Satis jam de populo seu subditis Regni Christi dictum esto.

CAPUT IV.

De præmio obedientibus, ac pœnâ inobedientibus constitutâ in Regno Christi.

HUcusque egimus de Rege & de subditis Regni Christi: consequens est, ut etiam de legibus hujus Regni agamus, earumque naturam ac indolem excutiamus. Leges, quæ ad quodvis bene constitutum regimen requiruntur, sunt duplicis generis. Primo sunt leges, quibus præscribuntur subditis officia, quomodo se quisque in suis actionibus gerere debeat, seu, quid cuique faciendum vel omittendum sit: quæ leges ad distinctionem cæterarum Præcepta & Interdicta vocantur. Deinde sunt leges, quibus proponuntur fidis ac morigeris subditis præmia pro ipsorum virtute atque obedientia, immorigeris autem ac maleficis meritæ pœnæ atque supplicia. Hæc duo genera legum reperiuntur etiam in Regno Christi, sed illa longe diversæ atque alius naturæ sunt, quam olim fuerunt in Regno Israëlitico, aut hodie sunt in Regnis mundanis.

Ut enim de præmiis ac pœnis primo loco dicamus; quod præmia attinet, in mundanis Regnis boni cives ac obedientes subditi, non aliud virtutis suæ ac honestæ civilis conversationis præmium exspectandum habent, quam quod immunes sint à pœnis, quæ in facinorosos sunt constitutæ. In Regno Israëlitarum præmium erat bonis propositum, benedictio divina in rebus temporalibus, corporalis prosperitas, vita diuturna, fertilitas terræ, pax Reipublicæ, & similia, de quibus lege Deut. 28. ℣. 1. & seqq. Quam temporalem benedictionem Deus etiam Ethnicis ac infidelibus populis impertiri solet, quando justitiam colunt, & dant operam virtutibus, quas ipsum lumen naturalis rationis docet, inprimis autem quando fideli Dei populo benefaciunt. Verum omnis ista corporalis prosperitas, animum hominis, qui ad aliquid altius anhelat, tranquillum ac beatum reddere nequit. In Regno Christi præmia virtutis ac pietatis sunt plane alius generis, & supra quam dici aut cogitari potest sunt excellentiora, omni terrena felicitate, quantacunque illa sit. Etenim *pietas*, inquit Apostolus Paulus, *habet promissionem hujus & futuræ vitæ*,

1 Tim.

1 Tim. 4. 8. In hac vita affert homini perfectam tranquillitatem animi ex ſpe beatæ immortalitatis manantem: poſt mortem autem in futura vita plenam infiniti gaudii poſſeſſionem boni illius, ad quod animus ejus in hac vita unice adſpiravit, quodque omnem ipſius intellectum, deſideria, ac vota exuperat. De ſumma felicitate hominis Chriſtiani etiam in hac vita, vide, quæ ad calcem proxime præcedentis Capitis dicta ſunt.

Jam quod pœnas ac ſupplicia inobedientium ac tranſgreſſorum in Regno Chriſti ſpectat, illa ſunt multo ſeveriora & graviora, quam in ullo Regno mundano conſtituta ſunt; quippe talia, quæ nullus mundi hujus Magiſtratus poſſit facinoroſis infligere. Adeo ut rigor pœnarum in Regno Chriſti, etiam Moſaicæ Legis rigorem ſupergrediatur: præterquam quod in Regno Chriſti pœnitentiam agentibus gratia ac remiſſio peccatorum offeratur; cum contra ſub Lege Moſis peccata excelſo brachio, ſeu deliberato animo commiſſa, abſque miſericordia fuerint punita. Tales pœnæ in Regno Chriſti ſunt inter alias hæ, quod quicunque tantum ſine cauſa fratri ſuo iraſcitur, reus eſſe judicii illius, quod in homicidas conſtitutum eſt, pronuncietur. Sic quiſquis dixerit fratri ſuo *Raca*, reus eſſe dicitur pœnæ mortis iſtiuſmodi, quam Lex Moſaica blaſphemis & enormiter flagitioſis duntaxat comminabatur. Et qui dixerit fratri ſuo *Fatue*, ei intentatur pœna idololatris atque apoſtatis in Lege poſita, qui vivi comburebantur. Ita quoque lex Chriſti illum, qui mulierem tantum adſpicit impudicis oculis, ut eam concupiſcat, parem reputat adultero, eumque ſimul cum eo Gehennæ adjudicat, vide Matth. 5. ℣ſ 21, 22, 27, 28. Si igitur tam levia delicta, quæ in Lege Moſis aut nullâ aut certe non capitali pœna afficiebantur, in Regno Chriſti tam grandi mortis pœnâ vindicantur; quanto graviora ſupplicia proprie dicti homicidæ, adulteri, blaſphematores divini nominis, idololatræ, apoſtatæ ac defectores à lege Chriſti, metuant neceſſe eſt? Certe talia, quorum irrogandorum poteſtatem nullus mundanorum Principum etiam potentiſſimorum habet. Summum & extremum ſupplicium, quod Magiſtratus Politicus inferre malefico poteſt, eſt mors temporalis: at huic in Regno Chriſti etiam is, qui fratri ſuo temere iraſcitur, eſt obnoxius.

Ex his jam perſpicuum evadit, delicta atque tranſgreſſiones in Regno Chriſti nullis corporalibus pœnis plecti poſſe, nec debere. Alioquin enim ſecundum legem Chriſti modo indicatam, is qui fratri ſuo iraſcitur, capitis ſupplicio eſſet afficiendus; & qui fratrem ſuum convitiis proſcindit, lapidandus aut igne cremandus eſſet: quod abſurdum eſſe & menti Chriſti neutiquam conſentaneum, quilibet facile videt. Qui actu ipſo homicida eſt, vel adulter, vel aliorum gravium criminum patrator, non poteſt ab ullo judice humano, & uſitato mundanis judiciis modo digne puniri, quia omnes corporales pœnæ, quibus in talem animadvertere poſſunt homines, longe ſunt meritis ejus leviores. Quocirca Magiſtratus illi, qui talia enormia flagitia temporalibus pœnis ulciſcuntur, non ſecundum leges Regni Chriſti, ſed ſecundum Moſaicas, aut alias hominum poſitivas leges id faciunt. Unde ſequitur, omnes pœnas tranſgreſſionum in hoc Regno in ſola Regis Chriſti poteſtate eſſe poſitas, ut qui eas unicuique pro merito & pro ratione atque natura legum Regni ſui irrogare valeat: ideoque ipſi ſoli ſunt relinquendæ. Interea tamen alibi monſtravit Chriſtus, quomodo omnia peccata atque delicta, quæ hominibus in hac vita nota eſſe poſſunt, puniri debeant; nempe non morte corporea, ſed ſpirituali, gladio ſpiritus Chriſti, per excommunicationem ab Eccleſia. Quem enim Eccleſia Chriſti à ſe ſeparat ac ejicit, eum quaſi morti adjudicat, quam Chriſtus ſuo tempore, & eo modo ac ratione, quam ipſe pro ſumma ſapientia ſua delictis convenientem eſſe agnoſcit, per ſua judicia infligit. Atque hæc ſententia, quam Eccleſia Chriſti de ejuſmodi peccatore pronunciat, non poteſt alia ratione, quam per veram pœnitentiam mutari ac aboleri. Exemplum ejuſmodi pœnæ habemus in illo inceſtuoſo, quem Paulus Apoſtolus jubet ab Eccleſia ſegregari 1 Cor. 5. Non præcipit, ut è vita tollatur, uti ſecundum Legem Moſis commeruerat Levit. 20. 2, ſed ut ita puniatur, quo per luctum & triſtitiam, id eſt, per ſeriam reſipiſcentiam, veniam tam gravis peccati ſui conſequi, rurſuſque in gremium Eccleſiæ recipi poſſit: ut videre eſt 2 Cor. cap. 2. 7. Ex quo exemplo judicium de aliis ſimilibus delictis fieri poteſt, quod nimirum Eccleſia Chriſti, per excommunicationem, & abſciſſionem quaſi à corpore ſuo membri putridi, ferat decretoriam ſententiam, ac peccatorem Judici ſupremo Chriſto tradat, qui ſolus eum debitâ pœnâ poteſt afficere. Is quia optime novit, utpote ſapientiſſimus, quomodo cum unoquoque peccatore agendum ſit, utrum fragilitate an malitiâ peccatum commiſſum ſit, & quæ ſpes emendationis adhuc ſit reliqua; vel ſtatim judicia ſua in hominem peccati reum exequitur, idque facit aut modo arcano, qualium judiciorum innumera exempla nobis ob oculos quotidie verſantur, aut per Judices mundanos extra Eccleſiam exiſtentes, quorum in manus patitur eum incidere, quibuſque tanquam miniſtris ad exequenda judicia ſua utitur: vel differt aliquantiſper pœnam, ſpatiumque ad reſipiſcendum ei concedit. In qua longanimitate Chriſti, etiam inter cætera ſumma præſtantia, & prærogativa Regni ejus, præ Regno Iſraëlitico conſiſtit. Nam juxta tenorem Legis Moſaicæ oportebat facinoroſos abſque miſericordia è medio tolli: non erat integrum Judici pœnam mortis alicui condonare ac remittere, quæ in Lege ſancita erat. Judices enim ſub Veteri Fœdere non erant ipſi Legiſlatores, qui alioqui poteſtatem habent leges, quas ipſi dederunt, pro arbitrio ſuo relaxandi, aut etiam plane abrogandi; ſed Legem à Deo acceperant, ad cujus normam ac præſcriptum illi ſe componere cogebantur. At Chriſtus, qui ipſe Legiſlator eſt, ac ſimul eſt ſummâ plenus miſericordiâ atque ſapientiâ, qui ſcit, quam facile labi ac ceſpitare poſſit homo fragilis; magnâ in puniendo utitur patientiâ ac manſuetudine: quod etiam naturali æquitati eſt conſentaneum.

Quemadmodum igitur Chriſtus cum peccatoribus, ut oſtendimus, non illico procedit ſecundum juris rigidi acrimoniam, quin, ſi veram agant pœniten-

nitentiam, vitamque mutent in melius, peccata ipsis etiam in totum condonat, id est, à pœnis, quas meriti erant, immunes facit: Ita etiam Christiana Ecclesia, quæ Christi locum hic in terris tenet, obstricta est ei, quem per excommunicationem judicio Christi tradiderat, quemque Christus tamdiu vivere passus est, ut vitam suam emendaret, remittere peccatum, eumque rursus in suum consortium suscipere, id est, eum à commerita pœna in nomine Christi absolvere ac liberum pronunciare, ubi is sufficientia dederit veræ pœnitentiæ atque emendationis suæ specimina. De tali peccatore, qui per veram pœnitentiam ad Deum convertitur, ait Christus, gaudium esse super illo in cœlis. Luc. 15. 7. Hoc enim est unum ex essentialibus ac præcipuis Capitibus Novi Fœderis, sanguine Filii Dei confirmati, quod etiam illa peccata, quæ sub Lege Mosis citra misericordiam puniebantur, hic per resipiscentiam sinceram possint elui, peccatorque in gratiam recipi queat.

Cum hac autem remissione peccatorum, quam Ecclesia Christi tenetur annunciare omnibus resipiscentibus, adversa fronte pugnant omnes illæ corporales pœnæ, quæ delinquentibus tempus ad resipiscendum præcidunt, adeoque eum non solum temporali, sed & æternâ vitâ privant. Ex quo sequitur, eas in Regno Christi nullum posse habere locum. Ita si Lex Mosis, mortem commeritis veniam indulsisset sub conditione resipiscentiæ obtinendam, idque generali ac perpetuo statuto sanxisset, judex neminem facinorosum potuisset damnare morte, sed resipiscentiam eorum expectare debuisset. Quando vero in Regno Christi ejusmodi facinorosus resipiscit ac vere convertitur, tum ipsi vi Novi Fœderis revera sunt peccata à Christo remissa. Quis igitur hominum damnabit eum, quem Christus absolvit? quis occidet eum, pro quo Christus mortuus est? Præterea cum is ipse, qui talis sanguinarius Judex in Regno Christi esse vult, sit quoque membrum ecclesiæ Christi, necesse est, ut quando Ecclesia peccatorem à peccati reatu ac pœna absolvit, ipse etiam idem faciat, quod reliqui. Quomodo igitur poterit eundem postea extra Ecclesiam ad mortem condemnare? In Ecclesia remittit ei pœnam; extra Ecclesiam non remittit, sed eripit ei vitam, quam ei jam antea donaverat. Quid solatii igitur habet peccator pœnitentiam agens ex remissione peccatorum suorum, quæ ipsi in Ecclesia annunciatur, si nihilominus mori cogitur, æque ac si nullam egisset pœnitentiam? Dicet forte quispiam, in Ecclesia tantum remissionem æternarum, non autem temporalium pœnarum remissionem annunciari. Sed quomodo potest Ecclesia homini resipiscenti imperfectam remissionem peccatorum annunciare, quæ ipsi à Christo perfecte remissa sunt? Aut quomodo probabitur, Christum peccatori tantum æternam, & non etiam temporalem pœnam remittere velle? Quid differt hac in parte Novum Fœdus gratiæ à rigore Veteris Fœderis? Si ex. gr. homicida aliquis ad Christum vel Apostolorum aliquem veniisset, seriam agens peccatorum suorum pœnitentiam: an illi Christus remissionem ejusmodi peccatorum annunciasset, quod liber quidem à morte sempiterna futurus sit, mors autem temporalis, quam secundum legem commeruit, ipsi remitti non possit? Annon omnes illi, qui ad Christum conversi sunt, ab omnibus tam temporalibus, quam æternis pœnis absoluti sunt? Uti inter alia exemplum ejus rei habemus in illa muliere, quæ in adulterio deprehensa est, & ex legis præscripto lapidibus obrui debebat: Christus autem eam nequaquam damnavit, sed admonitis de propria fragilitate ipsius accusatoribus, quod nemo expers criminis esset, eam absolvit. Pari modo igitur, quando extraneus, seu qui extra Ecclesiam est, hodie ad Christum se convertit, atque ab Ecclesia pro membro suscipitur, omnia ipsius præterita peccata adeo ei condonantur, ut etiam pœna mortis, si forte ejus se reum antea fecit, ipsi remittatur: sicut modo Christum & Apostolos fecisse intelleximus. Quanto magis vero is, qui jam est membrum Ecclesiæ Christi, si aliquo casu in delictum mortiferum incidat, ab omnibus pœnis liber ac immunis pronunciari atque reipsa fieri debet, si sincera ductus peccati pœnitentia rursus resurgat? Eccur talis hac in parte minus gratiæ Novi Fœderis debeat experiri, quam extraneus, quam Judæus, aut Ethnicus?

Amplius, si Christus voluisset, ut facinorosi etiam corporalibus suppliciis, ad modum Mosaicarum aut aliarum politicarum legum, plecterentur, necessario debuisset ejusmodi jura ac leges, secundum quas quodlibet delictum puniendum sit, clare & aperte præscribere: ut essent judicibus pro norma ac regula, in judicando, ne cubi limites æquitatis Christianæ transilirent. Jam vero nec Christus, nec Apostoli talia usquam docuerunt: quocirca pœnæ ejusmodi corporales in Regno Christi neutiquam sunt exercendæ. Nam si quis dicat, delicta esse juxta Mosaica jura punienda, ei incumbit hujus dicti probatio. Ut enim taceam, hac ratione secuturum, etiam Sabbati, & aliarum ejusmodi legum Mosaicarum transgressores morte afficiendos esse; in confesso est, totam legem Ceremonialem Mosaicam sub Novo Fœdere esse sublatam. Qui ergo asserit, leges judiciales de pœnis ac suppliciis adhuc vigorem suum ac robur retinere, ei non sufficit id dicere nude ac simpliciter, sed id probare tenetur.

Posset vero quispiam objicere, leges illas Mosaicas, quæ ex jure naturæ desumptæ sunt, abrogatas haud esse, sed manere immutabiles in æternum; quod etiam nos ipsi ad Matth. 5. 17. pluribus demonstravimus. Atqui juri naturæ admodum est consentaneum, ut facinora puniantur; sequitur proinde legem Mosaicam de pœnis improborum minime esse sublatam. Verum hic primum sciendum est, jus naturæ de puniendis improbis per doctrinam Novi Fœderis adeo non tolli, neque abrogari, ut id potius intensum & ad summam perfectionem adductum sit. Tantum enim abest, ut in Regno Christi improbitas maneat impunita, ut etiam talia peccata, quibus in lege Mosis nulla prorsus pœna erat posita, pari supplicio cum homicidio, cum blasphemia divini nominis, cum idololatria, cum adulterio afficiantur: id quod supra ex Matth. 5. 22. 28 deduximus. Tantum de eo est quæstio: A quo pœnæ istæ inferendæ sint? à Christo, tanquam supremo judice, an ab hominibus? Res autem hic facilis est intellectu:

intellectu: cum pœnæ Regni Chriſti ejus ſint generis ac naturæ, ut eas infligere hominibus partim impoſſibile ſit, partim non conveniat: ut ſupra jam oſtendimus. Unde ſequitur, ſoli Chriſto irrogationem iſtarum pœnarum competere: atque adeo in ſuperiori objectione, ex eo, quod jure naturæ delicta puniri debeant, perperam inferri, ea ab hominibus, & quidem ſecundum Moſaica jura punienda eſſe. Secundo liberum eſt Deo, ſupremo Legiſlatori, pœnas mitigare, aut etiam in certis delictis eas condonare, aut certis delictis nullas pœnas conſtituere: quando nimirum ætas aut vires hominum, vel etiam alicujus populi, non permittunt nimium rigorem adhiberi, ſed in multis peccatis conniventiam ſuadet, quali erga liberos immaturos uti ſolemus. Congruit enim id naturali æquitati, ut & ſapientiæ, ut humanæ infirmitati aliquid indulgeatur: quemadmodum etiam contra naturali ſapientiæ conſentaneum, æquitatique adverſum non eſt, ut contumaces & improbi, qui lenibus modis ſe regi non patiuntur, ſed ſunt ſicut equus & mulus, quibus non eſt intellectus, ut freno & capiſtro indigeant, ſeverioribus mediis in officio contineantur, enormiaque ex mera malitia profecta ſcelera gravioribus ſuppliciis coërceantur. Hinc factum eſt, ut ſub Veteri Fœdere in flagitia deſtinato animo commiſſa abſque miſericordia animadverteretur: quia populus ille naturâ contumax ac duræ cervicis (quo epitheto eum Sacra Scriptura hinc inde ornat) lenitate & indulgentia ſemper factus fuiſſet deterior. Ut autem ſub tempus adventûs Chriſti humanum genus ad virilem quaſi ac maturam ætatem pervenit, cui ætati etiam minora delicta non facile condonantur, conſtitutæ ſunt in Regno Chriſti partim graves pœnæ talibus delictis, partim remiſſio gratioſa iiſdem eſt propoſita, ſi vera pœnitentia conſequatur. Quæ ratio cum peccatoribus agendi ſumme convenit cum naturali æquitate. Miſericordia enim non minus, quam aliæ virtutes, habet ſuum in natura fundamentum. Nulla quippe eſt talis in Deo juſtitia, quæ eum neceſſario cogat, delicta etiam in reſipiſcentibus punire. Qui enim id de Deo credunt & aſſerunt, eripiunt Deo unum ex præſtantiſſimis ejus attributis, id eſt, miſericordiam, quæ in eo conſiſtit, ne jus, quod quis ad puniendum habet, rigide exerceatur, ſed ut merita pœna ultro remittatur. Miſericordia autem in neminem laudabilius & ſapientius exercetur, quam in eum, qui per animi contritionem ac compunctionem ſe ipſum quodammodo punit, & poſt lapſum per pœnitentiam reſurgit. Ut Deus ſcelera impœnitentium etiam impune abire ſinat, id repugnaret ipſius ſanctitati; quia videretur quodammodo vitiis ac ſceleribus delectari: at gratiam ac veniam exhibere reſipiſcentibus, inſignis virtus eſt, &, ut dictum, etiam naturæ conſentanea. Ex quo jam perſpicue patet, eo ipſo, dum corporales pœnæ peccatorum non ab hominibus irrogantur, ſed Chriſto ſapientiſſimo Regi irrogandæ relinquuntur, jus naturæ modo perfectiſſimo obſervari: cum is tanquam ſcrutator cordium ac renum, qui uniuſcujuſque hominis naturam, & ſtatum, & infirmitatem, & vires, uniuſcujuſque etiam delicti gravitatem, exactiſſime perſpectam habet, in puniendo ſeveritatem cum miſericordia adeo novit conjungere atque temperare, ut omnes hominum linguæ cauſam habeant laudes ejus prædicandi, nemo habeat ullam cauſam vel minimam de injuſtitia conquerendi.

Jam oportet ut etiam diſtinctionem illam, inter ſtatum ſpiritualem & mundanum, ſeu inter ſacrum & profanum, quæ hic vulgo adhiberi ſolet, examinemus. Cum enim abſurdum videatur, imo contradictionem implicans, ut Judex, qui eſt membrum Eccleſiæ Chriſti, peccatori reſipiſcenti in Eccleſia peccatum remittat, & tamen eum extra Eccleſiam pœnis ſubjiciat, id eſt, peccatum non remittat: idcirco hoc effugium afferri ſolet, quod Judex peccatori reſipiſcenti peccatum remittat quatenus eſt Chriſtianus, ſeu membrum Eccleſiæ, pœnam autem irrogare eidem cogatur, quatenus eſt Judex & membrum Reipublicæ. Verum hæc diſtinctio difficultatem non tollit. Si enim Judici, quatenus eſt membrum Eccleſiæ, integrum non eſt hominem pœnitentiam agentem ad pœnas condemnare, ſed tenetur ei remittere peccatum, ſequitur neceſſario, eum quatenus Judex eſt, atque adeo peccatum remittere nequit, non poſſe eſſe Chriſtianum, ſeu membrum Eccleſiæ. Cum enim remittere & non remittere è diametro pugnantia ſint, neceſſe eſt, ut etiam Chriſtianum eſſe & Judicem Politicum eſſe, inter ſe pugnent, neque in unam perſonam cadere queant. Quod adeo Sole meridiano clarius eſt, ut ne unicum quidem exemplum in contrarium produci poſſit. Ponamus, Chriſtiano non eſſe licitum arma noxia conficere, manifeſtum ſane eſt, armorum ejuſmodi opificem, quatenus arma talia parat, Chriſtianum eſſe non poſſe; eumque hac diſtinctione non ſore excuſatum, quod arma iſta paret, non quatenus Chriſtianus eſt, ſed quatenus eſt opifex. Ita cum Chriſtiano interdictum ſit choreas ducere, nihil eum juvabit hæc diſtinctiuncula, ſi dicat, ſe non quatenus Chriſtianus eſt, ſaltare, ſed quatenus eſt ſponſus. Item ſi Chriſtiano illicitum ſit ſplendidioribus, quam honeſtas poſtulat, uti veſtibus, diſtinctio iſta nihil valebit, quod is iis utatur non quatenus Chriſtianus eſt, ſed quatenus eſt nobilis. Item ſi quis illatam ſibi contumeliam ulciſcatur, non poterit hac ratione excuſari, quod ultionem perſequatur non quatenus eſt Chriſtianus, ſed quatenus eſt in ſtatu politico equeſtri, cui tales contumelias pati non conveniat. Quare ad eundem modum, ſi Chriſtiano permiſſum non ſit reſipiſcentem pœnis corporis afficere, non erit etiam eidem permiſſum, quatenus Judex eſt, pœnas iſtas irrogare. Poteſt quidem Chriſtianus etiam alios ſtatus gerere; ut in exemplo, poteſt eſſe ſutor, vel ſartor: certumque eſt, eum calceos vel veſtes non conficere, quatenus Chriſtianus eſt, ſed quatenus eſt ſutor, vel ſartor. At ſi vetitum ſit Chriſtiano certa genera calceorum vel veſtium parare, clarum eſt, eum illa etiam quatenus ſutor vel ſartor eſt, parare non debere, ſi Chriſtianus eſſe velit. Eſt proinde hæc diſtinctio inter ſtatum ſpiritualem ac mundanum ſeu politicum, hoc loco inane effugium: cum duplex iſte ſtatus non duos, ſed unum tantum populum Chriſtianum faciat, è quo quilibet, cujuſcunque

cunque ſtatus ac conditionis ſit, legibus Chriſti obſtrictus eſt, ita, ut quod uni mandatum aut interdictum eſt, id etiam alteri mandatum aut interdictum ſit. Sic etiam ſub Veteri Fœdere nullum diſcrimen, quoad jura ac judicia, fuit inter Sacerdotes ac Levitas, qui ſtatum ſpiritualem ſeu ſacrum conſtituebant, & inter alios Judices: utrique tenebantur jus ſecundum Legem dicere, neque fas erat Levitis aliquem à pœna abſolvere, etiamſi perfectam egiſſet pœnitentiam, qui capital ſecundum Legem admiſerat. Et contra qui non damnabatur à Levitis, quia nimirum Lex ipſa eum non condemnabat, is nec aliorum Judicum judiciis erat obnoxius. Hoc liquido cernitur ex Ezech. 44. 23, 24, ubi Deus officia Sacerdotum & Levitarum recenſens, inter alia dicit: *Docebunt populum meum diſcrimen inter ſanctum & profanum, & inter mundum ac immundum. Et cum fuerit controverſia, inſiſtent juri, & ſecundum judicia mea decernent, legeſque meas & ſtatuta mea obſervabunt.* Similiter etiam Chriſtianus populus eſt unus tantum, novus ac ſpiritualis populus, æqualibus legibus devinctus. Diſcrimen ſacri & politici ſtatus conſiſtit tantum in diverſis muniis ac functionibus, non in ullis legibus aut juribus. Hinc Petrus Apoſtolus fideles vocat Regale ſacerdotium 1 Petr. 2. 9, quia nimirum à Chriſtianis omnibus ea ſpirituali modo peraguntur & adminiſtrantur, quæ olim per diverſos ſtatus & officia Regum atque Sacerdotum fuerunt adumbrata.

Quæ hic objici ſolent de Patribusfamilias, qui domi ſuæ alias pœnas, præter ſpirituales, in coërcendis liberis ſuis adhibere coguntur, de iis infra Cap. 7. erit commodior agendi locus.

CAPUT V.

De vero ac genuino ſenſu præceptorum Chriſti in genere, eum ex exemplo Chriſti certiſſime ſumi poſſe.

NUnc tempus eſt, ut agamus de illis Chriſti legibus, quæ nomine Præceptorum ac Interdictorum comprehenduntur, in quibus Chriſtus præſcripſit, quomodo ſe quiſque in vita & actionibus ſuis gerere debeat. Antequam autem ad earum conſiderationem in ſpecie deſcendamus, in genere nonnihil nobis de vero ſenſu præceptorum Chriſti dicendum eſt: nempe unde ille ſumendus ſit, ſeu quænam ſit norma ac regula, quæ nobis verum ſenſum eorum certo ac infallibiliter monſtrare queat.

Omnis Legiſlator ſolet id ſpectare in legibus, quas populo ſuo præfigit, ut ſint claræ & intellectu faciles, ne à malitioſis hominibus facile queant in alium ſenſum, quam ipſe vult, detorqueri: præſertim in ejuſmodi legibus, quas etiam poſt obitum ſuum apud poſteros vult ratas eſſe & firmiter ac inviolate ſervari. Quamdiu enim Legiſlator ipſe in vivis eſt, poteſt ipſe facile ſua deciſione omnem, ſi quæ incidat, dubitationem tollere, ut qui optime, quid ſibi velit, intelligat: at poſt fata ejus obſcuræ & ambiguæ leges anſam præbent litium multarum ac controverſiarum, & conſequenter plurimarum turbarum ac diſſidiorum in populo. Quis autem dubitet, quin ſapientiſſimus & beniguiſſimus Legiſlator, Chriſtus Jeſus, qui bonum populi ſui ex animo quærit, præcepta ſua clariſſime & apertiſſime propoſuerit, ut ab unoquoque, qui modo velit, intelligi poſſint: præſertim cum eorum tranſgreſſoribus graviſſimam pœnam æternæ damnationis interminatus ſit. Punire enim eum, qui non facit, quod non intelligit, eſt contra omnem juſtitiam. Cæterum clarus ſenſus in genere loquendo is eſt, quem vel clara litera, uti ſonat, unicuique legenti vel audienti, abſque profunda ratiocinatione, primâ ſtatim fronte monſtrat, vel quem homo ratione præditus, per facilem, obviam, claram, & in naturali rationis lumine fundatam conſequentiam, vel ex litera ipſa, vel ex locis parallelis, vel ex irrefragabilibus exemplis ſumere poteſt.

Jam quæritur, cum leges Chriſti ſint tam claræ ac perſpicuæ, ut etiam rudiſſimus ac ſimpliciſſimus quiſque earum ſenſum percipere queat, quî fiat, quod non noſtris ſolum temporibus, ſed jam à multis ſeculis, acerrimæ agitentur controverſiæ de præcipuis Chriſti præceptis: (nam de aliis rebus controverſis non eſt nunc dicendi locus) ut de humilitate, patientia, charitate & ſimilibus, quæ ſunt quaſi baſes Regni Chriſti ac Chriſtianæ Religionis? Ad quam quæſtionem reſponderi poteſt, quod de legibus Regni Chriſti idem ſit dicendum, quod Paulus Apoſtolus affirmavit de Lege Moſis Rom. 7. 14. *Lex eſt ſpiritualis, ſed ego carnalis ſum, venundatus ſub peccato.* Sic loquitur Apoſtolus per proſopopœiam ſub perſona ſua de iis, qui adhuc ſub Lege ſunt, & non ſub gratia. Quemadmodum enim res duæ ſunt in homine, intellectus, per quem ab aliis animantibus diſcretus, ac verus homo eſt, & caro, ac ſenſus externi, quos cum brutis habet communes: ita etiam duplex eſt ſapientia, quam homines ſectantur, & pro ſuorum operum fundamento ponunt. Vera ſapientia, quæ in Euangelio Chriſti modo perfectiſſimo docetur, in naturali autem ratione hominis fundatur, ab hominibus, pro clara luce intellectûs ſui eam conſiderantibus, facile poteſt intelligi & pro vera ac divina agnoſci; cum hominibus monſtret bonum veriſſimum ac immutabile, ſimulque & media id conſequendi talia, quæ homo vi intellectûs ſui protinus agnoſcit eſſe ſancta, æqua, & naturæ rei conſentanea. Deinde eſt etiam falſa ſapientia atque carnalis, quæ ortum ducit à cupiditatibus, quas ſenſus externi excitant; hæc docet hominem modos adipiſcendi bona falſa & inſtabilia, quæ carni grata ſunt; qualia ſunt bona hujus mundi & commoda corporis. Homo proinde, qui veræ ſapientiæ ſtudioſus eſt, ſeu, qui bonum ſummum, in quo animus ſtabilem requiem ſuam invenire poteſt, unice quærit, atque id quod ad bonum iſtud conſequendum requiritur, claro lumine intellectus ſui, remoto omni carnali reſpectu, conſiderat, actioneſque ſuas ad hanc normam inſtituit, is eſt *ſpiritualis.* Et prout ille aptus eſt ad veram ſapientiam diſcendam, ita ipſi quoque leges Chriſti, quæ fundamentum ſuum habent in vera ſapientia & naturali ratione humana, ſunt claræ atque apertæ. Intelligit enim, eas omni ex parte cum eo, quod lumen naturale dictat, conſentire, & cum ipſa re congruere. Illi autem, qui carnali ſapientiæ vel

penitus

penitus addicti ſunt, vel eam cum vera ſapientia conciliare ſatagunt (quales hodie ſunt plerique Chriſtianorum) id eſt, qui præter verum ac inconſpicuum bonum, etiam bona conſpicua, corporis quietem, ac jucunditatem quærunt, ſunt eatenus homines carnales, quatenus dant apud ſe locum carnali ſapientiæ. Hi igitur, quia præcepta Chriſti non intuentur puris mentis oculis, neque ſecundum fundamentales regulas ſeu principia veræ ſapientiæ, quæ dictat ſana ratio, perpendunt; mirum non eſt, quod nix, quam omnes ſani oculi albam eſſe agnoſcunt, ab illis pro alba non habeatur, qui per vitrum viride aut alio colore tinctum eam intuentur. Præcepta Regni Chriſti ita ſunt comparata, ut vere ſapientibus ac ſpiritualibus hominibus facilia ſint obſervatu: uti teſtatur Johannes 1 Joh. 5. 3, 4. *Præcepta ejus gravia non ſunt*, inquit; ei ſcilicet, qui *vincit mundum*, ut ibidem addit: id eſt, qui mundo & mundanis bonis ac concupiſcentiis valedixit, eaſque imperio intellectûs ſui ſubjecit. Carnali autem homini gravia ſunt ac moleſta; quia per ea carnali quiete, quam quærit unice, privatur, omnibuſque bonis carni jucundis exuitur. Quapropter ut quietem illam tantopere exoptatam nihilominus retineant, cogit eos carnis amor non ſolum claram literam legum Chriſti aliquomodo emollire, & ſenſum aliquem, qui naturæ ſpiritualis Regni Chriſti contrarius non ſit, comminiſci, verum etiam plane in contrarium ſenſum pervertere ac detorquere: ut quod liceat hoſtem ſuum occidere, quem Chriſtus jubet diligere eique benefacere; quod liceat dominari iis, qui debent eſſe omnium miniſtri; quod fas ſit ultionem perſequi, ubi ultio Deo committenda eſt; quod integrum ſit ſe ſupra alios extollere, iis, qui ſe infra alios debent demittere. Illud enim coloratum mundanæ ſapientiæ vitrum, per quod leges Chriſti intuentur, facit, ut eis res aliter, quam eſt, appareat. Caro, quæ fundamenti loco ſubſternitur, hoc omnino poſtulat, ut lapides, qui huic fundamento ſuperſtruendi ſunt, hoc modo exaſcientur, & in hanc formam redigantur. Atque hi ſunt illi *animales homines, qui non capiunt ea, quæ ſunt Spiritus Dei: ſtultitia enim ipſis ſunt, & non poſſunt ea cognoſcere, quia ſpiritualiter dijudicantur* 1 Cor. 2. 14. Et quamdiu homines, ſepoſito claro rationis lumine, his mundanæ ſapientiæ laqueis conſtricti tenentur, tamdiu Spiritus Dei qui in ſanctiſſimis legibus Chriſti incluſus latet, ab eis cognoſci, viſque ejus & natura intelligi nequit. Peræque olim Judaico populo obſtitit ac obfuit carnalis ipſorum ſapientia, quâ ſibi terrenum Regnum Meſſiæ imaginabantur, ut virtutem divinam in Chriſto non agnoſcerent, neque cœleſtem ipſius doctrinam amplecterentur.

Quid vero conſilii capiendum? quid faciendum in re tam perplexa? Quis hunc ſpiritum mundi & carnis eximet animis hominum, qui ſibi perſuadent, eum ſpiritui Dei non eſſe contrarium: quia ſit ſpiritus naturæ, quæ etiam à Deo eſt, quamque Chriſtus legibus ſuis non ſuſtulit, ſed potius confirmavit? Sane ita eſt, Chriſtum naturam non ſuſtuliſſe, ſeu ea, quæ naturalis humanæ rationis lux monſtrat bona eſſe atque ab hominibus facienda. At ſpiritus falſæ ſapientiæ non eſt ſpiritus humanæ naturæ, per quam homo eſt homo, ſed brutæ naturæ, quam homo, quatenus caro eſt, cum pecudibus communem habet. Chriſtus legibus ſuis extollit & perficit non brutam naturam, ſed humanam ac rationalem naturam ad veram perfectionem adducere conatur, ad quam homo ab ipſa creatione ſua deſtinatus eſt. Propterea talia præcepta ac leges tradidit, talemque exigit obedientiam, quam non caro, ſed ratio dictat, eſſe veræ ſapientiæ conſentaneam.

Quare fundamentum, ad rectum ac genuinum ſenſum legum Chriſti indagandum & inveniendum, eſt lumen rationis humanæ, in quo illæ fundatæ ſunt. Nam ut poſtea in explicatione legum Chriſti ſpecialium oſtendetur, nihil in eis invenire eſt, quod humana ratio abſurdum ac iniquum, & non potius ſumme ſapiens, ſanctum, ac juſtum eſſe agnoſcat. Sed quia ratio naturalis non in omnibus hominibus æque efficax ac perfecta eſt, & hæc convenientia legum Chriſti cum lumine rationis, nonniſi ab iis probe poteſt intelligi, qui in vera ſapientia non mediocriter exercitatos ſenſus habent; ac inprimis, quia ſpiritus carnalis ſapientiæ cum ſpiritu veræ ſapientiæ ita commixtus eſt, & ita ſe paſſim in animos hominum inſinuavit, ut etiam à multis piis alioqui ac probis hominibus non facile diſcerni atque dignoſci queat: ſupereſt nobis adhuc alia regula atque norma, ſecundum quam etiam indoctiſſimi ac ſimpliciſſimi de vero ſenſu legum Chriſti rectum judicium ferre poſſint; nimirum ſanctiſſimum ac perfectiſſimum exemplum Domini noſtri Jeſu Chriſti, id eſt, vita ejus innocentiſſima, omniſque labis expers, quam duxit in terris. Cui exemplo Chriſti adjungi poteſt etiam exemplum vitæ Apoſtolorum, utpote fidelium Chriſti imitatorum, quales ſe eſſe ipſimet profeſſi ſunt. Hæc exempla poſſunt eſſe inſtar perfectiſſimi Commentarii ac interpretationis legum Chriſti, ex qua verus ac genuinus ſenſus earum, ubi quoad literam dubium aliquod inciderit, certo & abſque errore peti poteſt. Sicut enim ſapientes magiſtri in omni arte ac diſciplina, quæ per certas regulas docetur, unicuique regulæ ſtatim exemplum unum aut plura ſubjicere ſolent; qua ratione id, quod in regulis ipſis, brevibus aut etiam forte obſcuris verbis traditum eſt, declaratur & quaſi ad oculum demonſtratur: Ita Deus ſapientiſſimus non tantum per præcepta & leges hominibus voluntatem ſuam revelavit, verum etiam vivum ſanctitatis perfectiſſimæ exemplum in Chriſto propoſuit, &, ut eum ſequamur ac imitemur, mandavit. Quæcunque igitur legum Chriſti interpretatio cum Chriſti & Apoſtolorum ejus exemplo haud congruit, & hominibus aliam obedientiæ ac ſanctitatis viam monſtrat, quam illi calcarunt, illa neceſſario falſa eſt, nec ullo pacto recipienda. Ex adverſo autem vera eſt & ſenſui legum Chriſti conſentanea, aut ſaltem non repugnans illa interpretatio, quæ homines ad exemplum Chriſti & Apoſtolorum remittit, atque eo confirmatur. Atque hoc, quod nullus cordatorum ac piorum hominum in dubium vocare poteſt, erit nobis pro firmo fundamento eorum, quæ in ſequentibus ad illuſtrationem fundamentalium legum Regni Chriſti dicemus.

Verum potest adhuc opponi; Christum potuisse suas leges longe clarius & explicatius proposuisse, ut obviam iretur tot disputationibus ac controversiis, quæ circa eas exoriuntur: ut in exemplo, si ea claris & expressis verbis prohibuisset, quæ prohibita esse, demum per ratiocinationem ac consequentiam ex eo, quod præceptum est elici ac deduci oportet. At hoc merum tantum est effugium carnis, non sanæ rationis. Quis enim hominum tam stupidus est & hebes, qui non facile & absque altiori indagine intelligat, quando ipsi aliquid præcipitur, simul quoque ei prohiberi contrarium? Quis non intelligat, sibi prohiberi, ne abeat ab aliquo loco, quando ei præcipitur, ut in eo maneat? prohiberi sibi, ne edat & bibat, quando imperatur, ut jejunet? prohiberi, ne dormiat, quando mandatur, ut vigilet? Sic igitur etiam quis sanæ mentis homo, non statim, & absque omni rationis suæ contradictione, capiat, prohiberi à Christo, ne hostes suos occidat, quando præcipit, ut eos diligat, eisque benefaciat? prohiberi, ne dominetur, quando expresse imperatur, ut se omnium hominum subditum faciat? Quod ergo hic carnalis sapientia effugia tantum quærat, quodque id mordicus evincere conetur, quod expressis verbis prohibitum esse negat, ideoque manifestam vim verbis legum Christi adferat; inde non sequitur, leges Christi esse obscuras aut imperfectas: cum illæ rationalibus hominibus, qui secundum sani intellectûs lumen judicant, præscriptæ sint; sed homines carnales ipsi nebulas oculis suis offundunt, ut lucem videre nequeant. Insuper sapientiæ divinæ Christi conveniens fuit, ut leges suas brevibus, sed emphaticis & plenis sapientiæ verbis proponeret, nec omnes circumstantias & casus, qui incidere possent, determinaret: nempe ne animis hominum vim faceret, eosque quodammodo ad obsequium cogeret, sed ut aliquid etiam eorum industriæ, meditationi atque exercitationi relinqueret. Cogerentur sane homines vi quasi ad obsequium Christi, si leges ejus omnes, in specie, verbis expressis & evidentibus, omnibusque cum circumstantiis, nec non cum declaratione casuum intercurrentium, & occupatione objectionum, quæ à carnalibus contra afferri possent, descriptæ essent; adeoque hominibus omnia effugia penitus fuissent ademta. Itaque Christo placuit ita suas leges concipere, ut simul patere possit, quinam sint illi altæ ac generosæ indolis homines, qui vulgari pietate non contenti, tanquam divini heroes, ad summum honoris apicem, quo eos Christus aliquando coronabit, contendunt, adeo, ut propterea temporalis atque carnalis quietis suæ bonorumque hujus vitæ jacturam facere non detrectent. In eo enim consistit magnanimitas & heroica virtus, si quis præsentia minora bona spernat, ut majora ac perfectiora consequatur; etsi non usque quaque certus sit, conatibus suis respondurum esse eventum: sicut videmus generosos milites, ut summam fortitudinis laudem obtineant, sese in præsentissimum conjicere discrimen, quamvis non semper propositum sibi finem assequantur, sed in medio conatu eos vita destituat. Vilis autem & ignobilis eorum animus est, qui utilitate sua omnia metiuntur, & nullum impendium vel dispendium rerum suarum facere volunt, etsi non prorsus dubia optati eventûs spes ipsis alluceat. Quanto magis inglorii atque indigni illi sunt coram Deo & Christo, qui certo & absque omni dubitatione norunt, beato laboris sui præmio ipsos non iri frustratum, & nihilominus nolunt cum carnalium commoditatum suarum dispendio talem Deo præstare obedientiam, quam saltem externa litera videtur indicare, esse voluntati ac legibus Christi consentaneam, quæque aperte & sine omni controversia cum exemplo Christi & Apostolorum congruit.

Hæc hactenus de legibus Christi in genere dicta sunto: expendenda nunc nobis erunt in specie fundamentalia Regni Christi præcepta.

CAPUT VI.

De perfecta fiducia in Deum & Christum: deque obedientia in genere.

QUicquid Christus à populo Regni sui, seu à subditis suis requirit, id totum uno vocabulo *Fidei* complectitur Sacra Scriptura Joh. 3. 16. Fides autem duas habet partes primarias: una est fiducia in Deum per Christum inque promissiones ejus collocata; altera, obedientia ac observatio præceptorum ejus.

Debere nos perfecte confidere Christo, & Deo per illum, in omnibus iis, quæ nobis promisit Dei nomine, apud omnes Christianos est extra controversiam. Qui autem non bene intelligit, quam late se extendant promissa Christi, & quæ sint eis adjunctæ conditiones, is etiam non intelliget, quomodo fiduciam suam in Christum collocare debeat. Promissa vero spectant partim futuram vitam, partim præsentem. Promissio futuræ vitæ est beata immortalitas; sed hæc nobis sub conditione sinceræ ac filialis obedientiæ proposita est.

Promissiones vitæ temporariæ (inter alias plures, de quibus hic agere non est nostri instituti) sunt duæ. Prima est, provida cura ac prospectio de omnibus rebus ad vitam nostram sustentandam necessariis, quas Apostolus Paulus comprehendit vocibus *alimenti & tegumenti* 1 Tim. 6. 8, quarum rerum penuriâ Christus neminem fidelium suorum laborare unquam patitur. At huic promissioni annexa est conditio, ut laboremus ipsi propriis manibus; quod si faciat quisque pro virili, in suo statu ac vocatione, certum est, Christum ita laborem ejus benedicturum, ut illi defectus atque inopia rerum necessariarum nunquam sit pertimescenda. Altera promissio hujus vitæ temporalis est protectio ac defensio tum adversus omnes nostros hostes, tum adversus casus omnes ac infortunia, quibus mortalis hæc vita nostra est obnoxia. Quæ promissio tam late extenditur, ut ne capillus quidem capitis nostri absque scitu ac voluntate Dei in terram cadere possit. Matth. 10. 30. Luc. 21. 18. Huic promissioni nulla quidem annexa est conditio, sed quia Christiana religio non brutis animantibus, sed hominibus rationalibus præscripta est, ipsa ratio dictat, in hac promissione subintelligi omnino conditionem prudentiæ, ut simus cauti ac circumspecti, ne si periculum

culum aliquod ſive à malis hominibus, ſive ab aliquo caſu immineat, petulanter & abſque graviſſima cauſa in illud præcipitemus, ſed potius ei cedamus, aut aliis modis cum lenitate, modeſtia ac ratione conjunctis, id avertere ſtudeamus. Quodſi quod noſtri eſt officii, quantum in nobis eſt, faciamus, poſſumus abſque ſolicitudine ac timore vitam noſtram agere, ſecuri de præſidio ac tutela clementiſſimi Regis ac Domini noſtri Jeſu Chriſti.

Quemadmodum vero promiſſa, quæ nobis Deus per Chriſtum fecit, ex animo paterno ac ſincero profecta ſunt: ita noſtra viciſſim fiducia erga ipſum debet ex animo filiali ac non fucato proficiſci. Chriſtus eſt quidem Rex noſter, ſed ſimul etiam, uti merito omnes Reges eſſe deberent, Pater noſter & fidelis Paſtor. Promiſſiones quidem ejus ſunt certis conditionibus limitatæ, ſed ita tamen, ut conditiones iſtas non nimis rigide exigat, ſi forte aliquid ignorantiæ aut infirmitatis tum judicii tum corporis interveniat. Promiſſio vitæ æternæ requirit quidem obſervationem mandatorum ejus: ſed cum ſciat, quam fragilia vaſa ſimus, circumdata carne & ſanguine variiſque imbecillitatibus, non vult etiam quotidianos lapſus noſtros exquiſite ad calculos revocare, eoſque nobis imputare, dummodo cor rectum & integrum in nobis maneat, & vera pœnitentia cum certo propoſito emendandæ vitæ lapſus noſtros, quorum nobis conſcii ſumus, conſequatur. Ita requirit quoque divina providentia de neceſſariis corpori noſtro, manuum noſtrarum laborem; ſed non inſtar tyranni alicujus Pharaonis, vel quomodo durus aliquis paterfamilias à mancipiis ſuis exigit, ut ad ſudorem ac laſſitudinem uſque laborent, ſi velint pane ſatiari: verum tanquam pater à ſuis liberis laborem poſtulat, quibus ille non ſcrupuloſe demenſum dat aut cibaria pro ratione laboris admetitur, ſed ſæpe etiam dormientibus neceſſaria largitur. Requirit autem laborem ideo, tum ne otia dent vitia, tum ut in noſtris laboribus diſcamus paternam ejus benedictionem agnoſcere, quæ ſi non adeſſet, ſæpenumero labor noſter irritus ac infructuoſus eſſet. In periculis & aliis caſibus exigit quoque noſtram providentiam ac circumſpectionem: verum ah! ſi in nobis tantum ac cautione noſtrâ res ſita eſſet, millies jam de nobis actum eſſet. Ut enim omittam pericula à tot millibus malignorum ſpirituum, quorum potentiæ ac fraudibus ne totius quidem mundi ſapientia poteſt reſiſtere; etiam alia infortunia ac mala, quæ vel per improbos ac malevolos homines, vel per alios caſus poſſunt in caput noſtrum devolvi, ita ſunt comparata, ut niſi Chriſtus Rex noſter nos tutaretur, parum proficeret & nos juvaret noſtra induſtria. Multos caſus non animadvertimus, antequam eveniant, ita ut nullâ prudentiâ eos præcavere queamus: & ubi inciderint, non ſunt nobis vires & rationes, ut eos avertamus atque amoliamur. In multis caſibus etiam non minores errores prudentiæ adverſos committimus, quam in obedientia, quam promiſſio vitæ æternæ à nobis exigit. Quæ omnia ſi conſideremus, &, ſi eam de Chriſto opinionem foveremus, eum nimis ſtricte & rigide urgere iſtas conditiones, quas promiſſionibus ſuis adjunxit, profecto debilis foret admodum & languida fiducia noſtra, atque cum aſſiduo metu, anxietate ac ſolicitudine conjuncta. Sed quia ſcimus, eum eſſe Patrem noſtrum immenſæ miſericordiæ, facimus, quantum in nobis eſt, & quod reliquum eſt, divinæ ejus gratiæ ac providentiæ committimus, filiali animo confiſi, eum tam in maximis, in quibus vertitur cardo ſalutis noſtræ, quam in minimis, quæ ad corporis noſtri ac præſentis vitæ conſervationem pertinent, non omnia ad vivum eſſe reſecaturum, neque paſſurum, ut lapſus noſtri aut errata in noſtrum vertantur exitium. Ita vivimus animo tranquillo, hilares, ac ſecuri inter innumerabiles copias caſuum ac diſcriminum, diſcutimuſque navicula ſimplicis fiduciæ noſtræ, omnes fluctus timoris ac ſolicitarum cogitationum, quibus alii, qui plurimum ſuæ prudentiæ, dexteritati ac viribus tribuunt, non raro obruuntur ac ſubmerguntur. Nimirum hæc eſt illa inſignis felicitas, quam nobis Regnum Chriſti adhuc in hac vita largitur, quod animum habeamus quietum & tranquillum; quam tranquillitatem uti nullæ carnales cupiditates, ita etiam nulli caſus adverſi in hoc mundo turbare, nobiſque excutere valent: ut qui ſciamus, etiam capillos capitis noſtri eſſe numeratos, adeoque omnes caſus & mala, quæ accidunt, ex Patris noſtri cœleſtis voluntate accidere, inque bonum noſtrum verti, in quem finem etiam id, quod per noſtram imprudentiam vel negligentiam committitur, tandem converti neceſſe eſt; cum Deus aliquando nos labi ac errare ſinat, ut imposterum ſimus cautiores in ſimilibus caſibus, aut ut alii homines majorem utilitatem capiant ex noſtro errore, quam eſt damnum, quod incurrimus.

Hanc tantam animi noſtri tranquillitatem, quam ex filiali in Chriſtum fiducia percipimus, variis modis convellit & labefactat carnalis ſapientia, non quidem omni ex parte, ſed tantum in eo, quod corporis defenſionem ac conſervationem attinet. Nam in promiſſione vitæ æternæ, carnalis ſapientia conditionem obedientiæ non adeo ſtricte obſervat, ſed etiamſi limites humanæ fragilitatis longe excedantur & multa enormia peccata contra conſcientiam admittantur, fiduciam tamen ſuam carnales iſti homines tam firmiter in Chriſto collocant, ut de ſua ſalute nunquam addubitent. Verum quod ſpectat temporalem hanc vitam, in ea ſunt homines iſti opinione, quod niſi dies & noctes manibus ac pedibus laborarent, ac rerum ſuarum ſatagerent, niſi omnes animi ac corporis vires intenderent, & quidem ſæpiſſime cum neglectu earum rerum, quibus animæ ipſorum ad ſpem vitæ æternæ erigi ac refici poſſunt, Chriſtus Rex eorum ipſos deſereret ac pateretur ipſos egeſtate perire. Quaſi vero ille, qui alites cœli, qui neque ſerunt, neque metunt, neque congregant in horrea, qui corvorum pullos ad ſe clamantes tam liberaliter ac ultro paſcit, à ſuis liberis tam anxium & pene ſanguineum ſudorem poſtulet! Itaque tanta iſtorum hominum ſolicitudo eſt certiſſimum ſignum, eos carere filiali in Chriſtum, tanquam Patrem ſuum, fiducia; imo ſignum eſt tacitæ eorum diffidentiæ ac incredulitatis, tametſi tales homines fidem crepent & in ore ſemper habeant.

Quod attinet varios caſus & diſcrimina, quæ in hac vita nobis poſſunt accidere, certum eſt, mun-

danam ſapientiam nobis è manibus excutere anchoram fiduciæ noſtræ, quam in Chriſto figimus, & loco quietis ac ſecuritatis, animos noſtros perpetuo terrore ac timore implet; dum nobis talia adverſus caſus iſtos monſtrat remedia, quæ non tantum incerta ſunt, ſed etiam nos ſæpe in illud ipſum exitium præcipitant, cui facilius occurriſſemus, ſi iis non fuiſſemus uſi. Verum de eo poſtea dicemus amplius in Cap. de Patientia.

Ut vero etiam de Obedientia præceptorum Chriſti aliquid in genere dicamus, obſervandum eſt, eam ejuſdem naturæ eſſe cum aliis partibus Regni Chriſti, nempe ſpiritualem, non carnalem; ſpontaneam non coactam; filialem, non ſervilem. Spiritualis eſt, quia Chriſtus non tam externa opera, ſeu laborem, qui corpore perficitur, quam animum ac cor hominis reſpicit, ex quo de operibus judicat. Illa enim obedientia, quæ animo prompto & ex charitate præſtatur, demum eſt accepta & grata Chriſto. Quicquid autem fit animo reluctante atque ex coactione, vel ex ſervili formidine pœnæ, id in Regno Chriſti pro obedientia non habetur. Dico *ex ſervili formidine*: Alia enim eſt formido filialis, quæ cum amore ita conjuncta eſt, ut ab ea nunquam ſeparetur. Adeo ut vera obedientia Chriſtiana partim ex amore erga Chriſtum, quem in nobis amor ipſius excitat, partim ex timore, ne ipſum aliqua in re offendamus, ac proin gratia ejus excidamus, & præmium obedientiæ noſtræ ampliſſimum amittamus, profluat. Qui timor Chriſto placet & acceptus eſt; quia eſt ſignum reverentiæ erga ipſius Majeſtatem. Servi autem ac mancipia expertes ſunt amoris erga ſuos dominos: non expendunt enim unquam amorem dominorum erga ſe, ſed tantum in oculis ſuis habent perpetuo mercedem, vel plagas ſibi deſtinatas; ideoque non ſponte, ſed coacte faciunt officium, ex mero timore, abſque amore. Sub lege non exigebatur talis ſpiritualis obedientia. Licet enim omnes prudentes legiſlatores, etiam qui ex hominibus ſunt, id intendant, ut leges eorum ac mandata animo prompto ac ſpontaneo obſerventur, præſertim ſi pateat, nihil iniqui in eis contineri, imo potius ad bonum populi ea ſpectare; tamen iſta animi promptitudo expreſſis verbis non exigitur, multo minus cum comminatione pœnæ imperatur. Quocirca Judaicus populus legi Moſis ſatisfaciebat, quando laborem ſuum corpore præſtabat, etiamſi id animo alacri & ex charitate erga Deum non fieret. Hinc obedientia legalis merito tantum carnalis obedientia dicitur, quia ad eam ſufficiebat tantum carnis ſeu corporis labor. At in Regno Chriſti obedientia non ex labore corporis, ſed ex animo æſtimatur. Fieri enim poteſt, ut quiſpiam committat malefactum aliquod, ſed inſcius, id malum eſſe, imo perſuaſus, id bonum opus eſſe, adeoque id faciat ex ſimplicitate cordis: ei certe id pro peccato non imputatur, dummodo ignorantiæ iſti lata culpa ſeu petulans contumacia adjuncta non ſit. E contrario poteſt alius facere opus bonum, & non ex charitate; cui id bonum non eſt. Hinc ait Apoſtolus: *Si inſumam alendo pauperes, omnes facultates meas, & ſi tradam corpus meum, ut comburar, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodeſt* 1 Cor. 13. 3.

Atque hic eſt ille cultus divinus, de quo vaticinatus eſt David, ubi de Chriſto loquitur: *Cum educes copias tuas, populus tuus tibi voluntarias oblationes offeret in ſanctis cancellis*, Pſal. 110. 3. id eſt, in cancellis puri ac pleni amoris animi. Et Chriſtus Samaritanam fœminam ſic alloquitur: *Venit hora, & nunc eſt, quando veri adoratores adorabunt Patrem in ſpiritu & veritate*, Joh. 4. 23. Ubi ſpiritus carni, & veritas umbris opponitur. Quodque talis obedientia jure ac merito poſtuletur in Regno Chriſti, quod ſumma ſapientia nititur, id docet ipſa ſana ratio. Inenarrabilis enim Dei charitas, qua factum eſt, quod homini, nullis ipſius meritis præcedentibus, bonum incomparabile in cœlis repoſuerit, habet in homine cordato, qui eam agnoſcit ac intelligit, vim animo ejus ingenerandi mutuam ac perfectam erga Deum charitatem. Amor enim parit amorem: quod etiam in brutis feris videmus, quæ redamant homines, à quibus amantur & beneficiis afficiuntur. Charitas autem facit, ut libenter & ſponte faciamus ea, quæ ei, quem amamus, grata ſunt: ſicut etiam eadem charitas facit, ut id quod ex charitate fit, magni æſtimemus, neque id computemus, quod non voluntarie, adeoque non malo animo adverſus nos committitur. Quanquam etiam æquitati naturali id conſentaneum eſt, ne quod imprudenter & haud maligno animo fit, pro inobedientia imputetur, ac pœnæ ſubjiciatur. Charitas autem cum integritate animi tam arcto juncta eſt nexu, ut hæc ab illa divelli nequeat. Charitas enim vera caret hypocriſi ac fuco; hypocriſis autem ſinceritati atque integritati animi opponitur.

Charitas proinde & integritas animi eſt fundamentum veræ obedientiæ, quæ in regno Chriſti requiritur. Quæ utraque tantam vim habet in homine vere ſapiente, ut is ſemper attentiſſime reſpiciat voluntatem Domini ſui, non ſolum promptus & paratus eam exequi, verum etiam cum gaudio ac delectatione etiam exequi. Imo paratus eſt omnibus horis vitam & ſanguinem ſuum, omniaque quæ poſſidet, Chriſti cauſa profundere, idque non propter ſolam ſpem præmii, ſed etiam vi charitatis, quæ animo ejus inſita eſt. Ita liberi, quando prompte faciunt ea, quæ ipſis à parentibus præcipiuntur, non id faciunt adeo reſpectu hæreditatis, de qua ne cogitant quidem tunc temporis, cum de ea ſemper etiam abſque eo ſecuri ſint; ſed vis filialis charitatis promptam iſtam obedientiam in eis efficit. Talis integer & vera erga Deum charitate inflammatus animus fuit in Abrahamo, viro invictæ fidei & obedientiæ: idcirco etiam Deo tam carus acceptuſque fuit, ut tanquam amicus amico ſe familiarem fecerit, eumque amicum ſuum honorificentiſſimo titulo appellarit. Talem animum & David habuit; quod non ipſe ſolum de ſe teſtatur: *Delector facere voluntatem tuam, ô Deus, & lex tua eſt in viſceribus meis* Pſal. 40. 9. *Ex toto animo meo quæro te, oblectorque præceptis tuis, quæ diligo*, Pſal. 119. 10, 47. Sed à Deo ipſo quoque hoc teſtimonium conſecutus eſt, quod fuerit *vir ſecundum cor Dei* Actor. 13. 22. Tam ſincerus & integer animus oportet quoque inſit omnibus ſubditis Regni Chriſti. Sicut enim Deus ac Chriſtus ſincerus fideliſque eſt erga homines, ita oportet,

tet, ut etiam homines ſincero animo ſerviant Deo Chriſtoque, qui charitatem ejus cupiunt experiri. Tali integritate ac promptitudine animi illi præditi non ſunt, qui obedientiam ſuam Chriſto quaſi certa menſura admetiuntur, vel quaſi ſtatera aurifabri ſcrupuloſe nimis appendunt. Nimirum diſputant & litigant acriter de obedientia, quouſque ſe extendat? quantum ſit omnino faciendum? an etiam Chriſtus hoc vel illud tam ſtricte exigat? quaſi metuendum ſit, ne quis nimium ſanctus ac pius ſit: quaſi modus in obedientia excederetur, etiamſi quis ex amore erga Chriſtum & gloriam ejus corpus ſuum comburi pateretur, omniaque bona ſua elargiretur pauperibus: vel quaſi homo poſſet Chriſto tantam obedientiam præſtare, quæ immenſum ac inæſtimabile præmium vitæ æternæ præponderet. Ita agere ſolent ignavi ſervi, qui charitate erga heros ſuos deſtituti ſunt, ut recuſent ea facere officia, quæ putant expreſſis verbis non contineri pacto, quod cum dominis ſuis inierunt. Dominus Jeſus inquit: *Cum omnia feceritis, quæ præcepta ſunt vobis; dicite, ſervi inutiles ſumus, quia quod debuimus facere, fecimus*, Luc. 17. 10. Id eſt, nihil fecimus amplius, quam inutiles ſervi, quando optime ſe gerunt; ſed non geſſimus nos, ut filios decet, qui non id tantum ſpectant, quod ipſis expreſſe præceptum eſt à Patre, ſed quicquid ſciunt ac vident, patri gratum eſſe poſſe, tametſi diſerte ac nominatim præceptum non ſit, libentiſſimo ac hilari animo præſtant.

Hinc etiam intelligi poteſt, leges Regni Chriſti quaſi in puncto conſiſtere, & ſenſu perfectiſſimo accipi debere. Nimirum quicquid Chriſtus à nobis requirit, id requirit in ſummo gradu & quam perfectiſſime; prout ipſe quoque in vita ſua perfectus fuit. Non poteſt dici, quando ex gr. præcipitur, ut ſimus modeſti, patientes, miſericordes, caſti, ſobrii &c. nihilominus vi ejuſmodi præceptorum permitti, ut ſimus aliquantum ſuperbi, aliquantum impatientes, immiſericordes, impuri, ac intemperantes. Abſit. Tales leges non eſſent ſapientes, nec decerent ullum ſanctum Legiſlatorem. In Veteri Fœdere quidem, propter populi duritiem, quædam, non ſatis cum vera ſanctitate convenientia, conceſſa fuêre. At Novi Fœderis alia eſt ratio. Lex Novi Fœderis eſt ultima ac noviſſima, ideoque perfectiſſima, qua nulla perfectior amplius ſperanda eſt. Si autem illa vel minimum aliquid ſanctitati adverſum concederet, poſſet adhuc alia perfectior dari, quæ tale nihil permitteret: id autem dicere abſurdum eſt. Et quis etiam hominum poſſit *parum* iſtud vel *aliquantum* accurate deſcribere, aut certis limitibus circumſcribere, cum limites iſti in Lege Chriſti ipſa expreſſi non ſint; ne parum iſtud in aliquid magnum excreſcat? Eo res deveniret, ut ſibi quiſque pro arbitrio limites iſtos poneret, & parum iſtud definiret, prout carni videretur, cujus vis in uno major eſt, quam in alio. Et profecto etiam lumen ſanæ rationis, quicquid homini dictat bonum ac cum virtute conjunctum eſſe, id dictat, perfectiſſima ratione eſſe præſtandum. Imperfectio enim hominum, quæ in exercitio virtutis reperitur, non provenit à ratione, ſed ab appetitu, qui rationi ſubjectus eſt. Quod autem Chriſtus ad noſtræ obedientiæ imperfectionem nihilominus connivere velit, id fit ſummâ ejus gratiâ ac miſericordiâ, non jure ullo, quod nos habeamus, ad leges ejus perfecte non ſervandum. Omnes leges ſunt ſacroſanctæ etiam in Ethnicorum Rebuſpublicis, & debent æque, ac res ſanctiſſimæ, ſumma cum reverentia ac diligentia obſervari; neminique permiſſum eſt, eas interpretando vel minima in parte relaxare, aut ab *eis ſive in dextram ſive in ſiniſtram declinare:* ſicut Moſes olim de Veteri Lege præcepit Deut. 12. 32. Ludimagiſter qui pueris literarum elementa tradit, & in ſcribendo eos exercet, præſcribit eis perfectiſſimam & elegantiſſimam literarum formam: non de induſtria ullum vel minimum apicem diſtortum ac invenuſtum facit, ut pueri ipſum in ſcribendo tanto facilius imitari poſſint; ſed vult, ut ſinguli pro viribus enitantur, quo venuſtatem & elegantiam à ſe deſcripti exemplaris exæquent. Ita etiam in ſanctiſſima Chriſti lege, ne minima quidem res curva ac diſtorta invenitur, quæ à perfectione ſapientiæ & ſanctitatis vel tantillum deflectat.

CAPUT VII.

De Humilitate, in qua vera magnitudo & excellentia populi Chriſti in terris conſiſtit.

CApite ſuperiori egimus de perfecta fiducia in Chriſtum, & de obedientia in genere: Sequitur, ut nunc de legibus Regni Chriſti, in quibus obedientia vera conſiſtit, in ſpecie agamus. Non eſt autem nobis propoſitum de omnibus præceptis diſſerere, quæ ad obedientiam pertinent, ſed tantum de principalibus præceptis, quæ ſunt quaſi baſes ſpiritualis Regni Chriſti: nimirum de humilitate ſeu modeſtia, de patientia, & de charitate. Quæ tria præcepta inſignia, ſapientia hujus mundi non parum obſcuravit, & in diverſum plane ſenſum detorſit.

Quod igitur primum humilitatem attinet, eam nobis præſcribit Chriſtus Matth. 20. 25, ubi ſic affatur ſuos diſcipulos: *Scitis, principes gentium in eas dominari, & magnates poteſtatem exercere in eas. Verum non ita erit inter vos: ſed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, eſto veſter miniſter. Et quicunque voluerit inter vos primus eſſe, ſit veſter ſervus. Sicut Filius hominis non venit, ut ipſi miniſtretur, ſed ut miniſtret, deique animam ſuam redemtionis pretium pro multis.* In his verbis Chriſtus diſcipulos ſuos edocet virtutem præſtantiſſimam, qua fiat, ut fideles ejus in hoc mundo luceant tanquam clariſſima luminaria, imo in qua ipſorum Regia dignitas ac eminentia præ aliis cunctis hominibus conſiſtit: ea vero eſt humilitas, ut ſe nimirum inter omnes homines quam maxime demittant, omnibuſque ad ſerviendum ac obediendum parati ſint. Etſi vero hæc eximia lex ſatis per ſe clara atque evidens eſt, non ſolum propter clara & expreſſa verba, ſed etiam propter lucem, quam hæc verba accipiunt ex occaſione, quâ invitatus Chriſtus verba hæc protulit: tamen ſapientia hujus mundi, quæ ſecundum carnem vult eminere, invenit aliquid, quo verba hæc obſcura atque controverſa reddidit. Quare, cum abſque recta hujus præclaræ doctrinæ Chriſti, his

verbis comprehensæ, intelligentiâ natura & indoles Regni Christi exacte cognosci nequeat, postulat omnino hic locus, ut eum aliquanto copiosius explanemus, & quidem ita, ut falsas quoque interpretationes, à carne excogitatas, simul examinemus ac refellamus. Quam ad rem nullum melius ponere possumus fundamentum, cui reliqua tutius superstruantur, quam quod Christus ipse hic posuit: non possumus clariorem habere facem, quæ nobis viam rectam evadendi ex plurimarum falsarum interpretationum labyrintho commonstret, quam est illa, quam Christus ipse hoc loco accendit; videlicet proponens nobis sanctissimum exemplum sui ipsius; Id igitur nobis uti in aliis rebus, ita in hac quoque controversia pro Helice ac Cynosurâ esse potest.

Cæterum Christo oblata fuit ad hanc doctrinam tradendam occasio à duobus Apostolis, Jacobo & Johanne, filiis Zebedæi. Cum enim Christus Capite præcedenti 19. apud Matthæum Apostolis generatim summas dignitates in Regno suo promisisset, dicens: *Cum sederit Filius hominis in throno gloriæ suæ, sedebitis & vos super duodecim thronos, judicantes duodecim tribus Israëlis:* ℣. 28, & Apostoli tunc pro imbecillitate intellectûs sui ita hæc verba accepissent, quod tanquam mundani Principes regnaturi essent, duo isti discipuli per matrem suam petierunt à Christo, ut unus eorum ad dextram, alter ad sinistram ipsius in Regno ejus sederet, id est, ut dignitate proximum ipsi locum haberent. Hanc eorum ambitionem reprimere volens Christus, ac simul ostendens, qua in re vera excellentia atque eminentia eorum consistat, qui in Regno suo supra alios eminere gestiunt, nec non quomodo illa obtineri queat; docet, illam non esse sitam in dominatu & potestate aliis imperandi, atque ministeria ac subjectionem ab aliis exigendi; quali potestate utuntur mundani Reges ac Principes: sed in summa humilitate ac demissione, quâ parati simus omnibus hominibus servire ac ministrare. Summa enim submissio ac humilitas in eo demonstratur, si quis aliis serviat, bonumque eorum pro virili parte quærat. Atque hoc illustrat Christus suo proprio exemplo. Quamvis enim fuerit designatus Rex cœli & terræ, non tamen in tali statu ac conditione apparuit, ut ministrari sibi ab aliis vellet, more mundanorum Principum; sed potius ipse omnibus hominibus ministravit, eorumque in gratiam non modo multa incommoda ac molestias devoravit, sed ignominiosissimam quoque mortem sustinuit. Nam in morte sua Christus maximum demissionis ac humilitatis suæ edidit specimen, dum servilem in modum se tractari humani generis causâ passus est, ut nos à servitute peccati & sempiterni interitûs liberaret. Qua humilitate id consecutus est, ut eum Deus in summam eveheret sublimitatem, nomenque ei donaret, quod est supra omne nomen Phil. 2. 8, 9, 10. Hanc ergo insignem virtutem Christus hoc loco discipulis suis inculcat, monstrans eis viam, quâ possint in populo Regni sui, magni, imo maximi & supra alios eminentissimi evadere: nempe si se magis quam alii omnes demittant ac humilient, si omnibus ministrent, & omnium bonum, præsertim salutem animarum (quam Christus potissimum respicit) enixe quærant ac promoveant. Atque hic status humilitatis, etsi mundo admodum vilis & abjectus videatur, tamen non tantum in cœlis paratum habet præmium illustris exaltationis, juxta Christi pronunciatum: *Qui se humiliaverit, exaltabitur*; verum etiam in se consideratus habet suam præstantiam ac decus in oculis Dei & omnium hominum vere sapientium. Etenim dum quis per demissionem omnibus hominibus servit ac benefacit, eo ipso fit quasi omnium Deus; & vicissim omnes homines ipsi sic servienti obedire obstricti sunt, quia beneficiis per eum afficiuntur, præsertim si per ejus ministerium beneficio æternæ salutis, quæ omnia beneficia dignitate sua vincit afficiantur. Non potest enim is non magnifieri ab omnibus illis, qui ipsius operâ bonum summum, quo nihil desiderari majus potest, consequuntur. Et hæc est spiritualis magnitudo, ac eminentia, quæ in Regno Christi locum habet, & ad quam omnes aspirare debent, qui magni in eo esse cupiunt. Qui in humilitate animi ac promptitudine aliis inserviendi omnes superat, is maximus est in Regno cœlorum Matth. 18. 4. Et quemadmodum Regnum Christi, quod in terris cœpit, in cœlis autem consummabitur, unum idemque Regnum est; ideoque etiam Sacra Scriptura felicitatem fidelium, quam hic in terra in spe certa possident, in cœlis autem reipsa obtinebunt, tanquam unam felicitatem considerat: Ita eminentia quoque ac dignitas Christianorum, quam hic in terris per humilitatem assequuntur, & illa, quam in futura vita consequentur, una eademque erit. Nimirum hic illa est spirituali modo & carnalibus oculis inconspicuo: illic autem erit conspicua omnibus hominibus, qui gloriam nostram videbunt, & eâ alii nobiscum gaudebunt, alii vero consternabuntur.

Summa proinde horum Christi verborum est, quasi dicat ad Apostolos, qui propter postulatum illorum duorum discipulorum indignabantur: Ne miremini, duos istos condiscipulos vestros, Jacobum & Johannem, locum mihi proximum à dextra & sinistra in meo Regno postulasse: nesciunt, quid petant; neque vos scitis, quid indignemini. Vos animo agitatis ac spiratis carnalem dominationem atque imperium in alios; in mundanis Regnis ita fieri videtis, ut Reges ac Principes dominentur, eisque ab omnibus ministretur. At in meo Regno non ita erit, ut is magnus & Princeps sit, qui aliis imperat ac dominatur, sed potius oportet, ut quam humillimus sit secundum carnem, & omnibus ministret.

Ex his jam liquet, statum mundanorum Principum, Regum atque Magnatum, nec non omnium Magistratuum, qui vi coactivâ non solum in bona, ac facultates, sed etiam in vitam subditorum suorum imperium exercent; & non modo pro necessitate, sed etiam ad pompam & mundanum splendorem aliorum ministerio utuntur, in Regno Christi non habere locum: adeoque verum ac perfectum Christianum nullum tale officium gerere atque administrare licite posse. Hoc enim elucet non solum ex clara antithesi: *Principes gentium dominantur in eos* &c. *Inter vos autem non sic erit*, &c. Verum

etiam

etiam ex manifeſto Chriſti exemplo, quod ipſe hic proponit, in quo nihil prorſus invenitur, quod ullum mundanum dominatum, eminentiam ac poteſtatem redoleat. *Regnum enim ejus non erat ex hoc mundo* Joh. 18. 36. Omnibus hominibus miniſtravit, & ſibi à nemine miniſtrari paſſus eſt: (exceptis quibuſdam minoris momenti miniſteriis, quæ ad neceſſitatem corporis ejus pertinebant, de quibus poſtmodum nonnihil dicemus). Omnibus hominibus fecit bene, nemini male; neminem vi coactiva ad ſuum obſequium adegit; in apoſtatas aut alios impios Legis tranſgreſſores non ſtrinxit gladium, nec aliis pœnis corporalibus uſus eſt, id quod poſtulat officium ſupremi Magiſtratûs; crimen læſæ majeſtatis ſuæ nullo ſupplicio ultus eſt; ſed ſummam ignominiam ac contemtum, denique mortem truculentiſſimam patientiſſime ſuſtinuit. Breviter, in tota vita ejus ne unicum quidem factum apparet, quod quicquam commune habeat cum eo, quod ſublimitas ac munus mundanorum Principum requirit. Cum igitur Chriſtus hic ad ſuum exemplum provocet, eoque doctrinam ſuam declaret, manifeſtum eſt, vero ac perfecto imitatori Chriſti ac civi Regni ejus nequaquam competere, ut ullum tale officium mundanum Regum, Principum, ac Magiſtratuum ſuſcipiat aut gerat.

Atque hoc eſt tam clarum & apertum, ut etiam plerique ex iis ipſis, qui ſtatum ſummarum poteſtatum non ſolum licitum in Regno Chriſti, verum etiam neceſſarium eſſe contendunt, agnoſcant, in hoc loco mundanæ eminentiæ ac dominatui tale quippiam opponi, quod cum ea neutiquam queat conſiſtere. Sed ſententiæ ſuæ præſidium quærunt in verbis *inter vos*; cum ait Chriſtus: *Non ſic erit inter vos*. Ajunt enim Chriſtum hac doctrina ſua politicum ac mundanum dominium non penitus à ſuo Regno excluſiſſe; ſed duntaxat voluiſſe diſcrimen facere inter ſtatum Eccleſiaſticum ſeu ſpiritualem, & inter civilem ac mundanum, ut qui ambo nequeant in una perſona habere locum, ut nimirum quiſpiam ſit Princeps ſecularis, ac ſimul etiam Antiſtes Eccleſiæ. Itaq; hanc doctrinam ſolummodo pertinere ad Apoſtolos, eorumq; exemplo ad eos, qui aliquo munere Eccleſiaſtico in Regno Chriſti funguntur.

Verum enim vero ſi vis verborum, & oppoſitio, quam Chriſtus in iis inſtituit, attendatur, &, ſi locus hic cum aliis Chriſti doctrinis, quæ ejuſdem argumenti ſunt, conferatur, patebit, hic contineri generalem doctrinam, quæ ad omnes fideles ac ſubditos Regni Chriſti pertineat. Nimirum Chriſtus hoc vult dicere: Apud populos omnium terrarum ita fert mos, ut qui Principes ſunt in illis populis, aut qui inter eos magni eſſe volunt, dominentur in populum ſibique miniſtrari patiantur. At inter vos, id eſt, in meo populo, non ita erit, ut qui in eo volunt magni eſſe (ſicuti vos Apoſtoli vultis) in alios dominentur, ſibique miniſtrari patiantur; ſed qui vult magnus eſſe, oportet ut aliis omnibus ſubjectus ſit ac miniſtret. Hunc ſenſum loci iſtius eſſe, exinde probatur. Primo, quia nulla cauſa aſſignari poteſt cur Chriſtus iis, qui ſupremo loco in Regno ſuo eſſe debebant (quales erant Apoſtoli, quibus promiſit, eos *ſeſſuros in duodecim thronis, judicaturos duodecim tribus Iſraëlis*, Matth. 19. 28.) non ſolum omne dominium ſupra alios voluerit adimere, verum etiam ad talem ſubjectionem ac humilitatem eos obligare; ſi alioquin reliquis fidelibus dominium conceſſum ſit. Profecto ſi qui ſupremi ac præcipui ſunt in Regno Chriſti non debent dominari, ſicut mundani Principes, qui ſibi ab aliis miniſtrari patiuntur, ſed debent eſſe omnium ſervi ac miniſtri; multo minus conveniet, ut qui viliores ac inferiores ſunt, tale dominium ſibi arrogent. Secundo nulla quoque cauſa eſt, ob quam Chriſtus ipſe utpote Caput & deſignatus Rex dominio abſtinere debuerit, ſi id in Regno Chriſti liberum licitumque ſit. Quia vero ſe hac in parte pro exemplo ponit, inde merito infertur, dominatum nulli è ſubditis ejus eſſe licitum. Abſurdum quoque eſt dicere, in hac ſua demiſſione ac humilitate tantum ſpiritualibus, non etiam ſecularibus exemplum dare voluiſſe. Tertio opponit Chriſtus dominio talem virtutem, quæ non ſolum à doctoribus, ſed in genere ab omnibus fidelibus exigitur, nempe demiſſionem, humilitatem, ac promptitudinem omnibus hominibus inſerviendi ac benefaciendi. Qui humilis non eſt, non poteſt ingredi in regnum cœlorum Matth. 18. 3. Qui vero in regno cœlorum vult eſſe magnus, ac præeminentia aliqua gaudere præ reliquis, neceſſe eſt ut peculiari ratione humilitatem exerceat ad exemplum perfectiſſimum Chriſti. Cum igitur hæc virtus, quæ ab omnibus Chriſtianis generatim requiritur, opponatur dominio ac ſublimitati mundanæ, inde apparet, ſublimitatem iſtam ac dominium nulli omnino Chriſtiano competere. Quarto extra omne dubium eſt apud eos, qui hanc interpretationem urgent, Chriſtum hic Apoſtolis non tantum dominio ſuper alios Apoſtolos, ſed etiam in genere omni prorſus dominio interdixiſſe. Ita ut horum verborum, *Non ſic erit inter vos*, non hic ſit ſenſus: Non ſic erit inter vos Apoſtolos, ut qui inter vos vult magnus eſſe, ſuper cæteros Apoſtolos dominetur. Sic enim duo illi Apoſtoli, Jacobus & Johannes potuiſſent dicere: Bene eſt; neque etiam nos volumus dominari ſuper alios Apoſtolos, dummodo nobis liceat ſupra alios populos dominari, atque inter iſtos dominatores primo ac digniſſimo loco eſſe. Hoc enim illi poſtulaverant à Chriſto. Deinde nec exemplum Chriſti, qui nullum omnino dominium in quenquam exercuit, huc quadraret. Efficitur proinde, Chriſtum ab Apoſtolis omnem prorſus dominatum removiſſe. Si autem Chriſtus ſolis Apoſtolis, non etiam aliis fidelibus (ut volunt iſti Interpretes) dominatu interdixiſſet, non bene conſtaret oppoſitio atque antitheſis hic à Chriſto facta. Quomodo enim iſta cohærerent: Principes gentium dominantur in eas gentes, inter quas Principes ſunt; at inter vos Apoſtolos qui vult magnus eſſe, oportet ut veſter ſervus ſit, id eſt, ut vobis Apoſtolis ſerviat? Nam dominationi Principum in gentes ſibi ſubditas, opponitur ſervitus. Cui autem debent illi, qui volunt magni eſſe, ſervire ac miniſtrare? Secundum hanc ſententiam, Apoſtolis. Quid autem hoc facit ad rem, ſi Chriſtus in univerſum omne dominium voluit Apoſtolis prohibere? Quilibet ſane eorum, qui cupiebat magnus eſſe, libenter aliis

Apo-

Apostolis ministrasset, si modo aliis populis imperare potuisset. Quare si partes oppositionis recte sibi invicem respondere debeant, necesse est per pronomen *vester* intelligi eos, inter quos Apostoli volebant magni esse. Nam principibus opponuntur ii, qui volunt magni esse: dominio opponitur servitium seu ministerium: consequitur ergo, ut gentibus, super quas Principes imperium exercent, opponantur ii, inter quos hi volunt magni esse. Isti autem sunt populus Regni Christi, in quo duo illi Apostoli præ cæteris eminere & post Christum summi esse volebant. Exinde jam clarum est, Christum hic sub nomine Apostolorum totum fidelem populum suum intellexisse, & secularem potestatem atque dominium ab omnibus removisse, qui subditi in Regno ejus esse cupiunt. Hac ratione in antithesi partes omnes sibi optime respondent. Nimirum sic: Principes & Magnates gentium dominium exercent in eas gentes, inter quas sunt magni. Inter vos autem, id est, in meo fideli populo, non ita debet esse, verum qui in eo vult magnus esse, & eminere præ aliis, non dominari eum oportet in alios, non imperare cum potestate, sed omnium servus ac minister debet esse. Hoc pacto Magnates fiunt in Regno meo, quod non carnale est, sed spirituale. Huic interpretationi etiam congruit exemplum Christi, qui adeo longe abfuit ab omni dominatione, ut etiam Apostolorum suorum pedes laverit, Joh. 13. ℣s. 5, 13, imo mundo ministrans vitam suam ejus gratiâ impenderit. Non esse autem insolitum Christo, certa occasione sibi ab Apostolis oblatâ, generales tradere doctrinas ac monita, quæ non ad ipsos solos, sed ad alios quoque fideles omnes omnium temporum spectent, videre est ex plurimis locis. Vide inter alia Luc. 9. 55, & totam concionem Matth. 5. ℣s. 6, 7. Huc pertinet etiam quod Christus dicit discipulis suis: *Quod vobis dico, omnibus dico* Marc. 13. 37. Quinto hoc quoque absque omni probatione pro concesso sumitur, munus docendi & munus regnandi non posse in una persona habere locum. Expedit quidem, ut hæc duo distincta munera à distinctis administrentur personis, cum quodlibet tantum habeat onerum atque curarum, ut totum hominem requirat. At si naturam utriusque spectes, non ita inter se pugnant ista munera, ut ab uno homine eodem tempore sustineri nequeant. Idque probatur exemplo Christi, qui simul est Pontifex & Rex in Regno suo. Priscis quoque temporibus fuit Melchisedec simul ac semel Rex in Salem & Sacerdos Dei Hebr. 7. 1, sic erant Heli, Samuel & alii pariter Sacerdotes & Judices. Et cur, obsecro, non essent isti ad regnandum idonei, qui tantâ sunt sapientiâ ac cognitione præditi, ut Principes ipsos, quomodo juste & secundum Dei voluntatem dominari debeant, erudire possint? Quis etiam esset dignior talibus, cui reverentia, obedientia ac subjectio deferatur? Sexto quod Christus hic in universum omnibus fidelibus suis dominatione interdixerit, patet ex collatione cum aliis locis. Cum enim Matth. 18. 1, Apostoli similis ambitionis, qualis hic in Jacobo & Johanne apparuit, acti stimulis, de primatu in Regno Christi contenderent, dixit illis Christus: *Nisi conversi fueritis, & efficiamini sicut pueruli, nequaquam intrabitis in regnum cœlorum. Quicunque ergo humiliaverit seipsum sicut puerulus iste, is major est in regno cœlorum.* Hunc autem locum ad omnes fideles in genere pertinere, nemo unquam traxit in dubium. Expresse enim ait Christus, *Quicunque seipsum humiliaverit*, id est, omnis qui seipsum humiliaverit, *major est in regno cœlorum.* Unde liquet, etiam præcedentia verba: *Nisi conversi fueritis* &c. generalem sensum habere: quasi dicat; Quicunque se non converterit, & non factus fuerit sicut puerulus, non intrabit in regnum cœlorum. Ex illo igitur loco jam facile etiam de hoc nostro judicium ferri potest: quod nimirum Christus tam hîc quam illic generalem præscribat doctrinam ad omnes fideles spectantem; cum utrobique eadem fuerit occasio, nempe Apostolorum ambitio principatum in Regno Christi affectantium, & Christus idem medium adipiscendi principatûs utrobique monstret, videlicet humilitatem. Cum hoc loco congruit etiam ille Matth. 23. 11, 12, ubi Christus Apostolis suis hanc ipsam virtutem, nempe humilitatem, & iisdem verbis inculcat, cum inquit: *Qui vestrûm major est, sit vester minister*; idque præceptum suum opponit ambitioni & arrogantiæ Pharisæorum, qui amabant primos accubitus in cœnis, & primas cathedras in Synagogis, & salutationes in foris, & vocari gaudebant ab hominibus, Rabbi, Rabbi. Quis autem dicat, Christum Apostolos tantum & non omnes Christianos in genere à tali arrogantia dehortari voluisse? Huc pertinent etiam generales illæ Apostolorum admonitiones: Phil. 2. ℣s. 4, 5, 7, 8. 1 Petr. 5. 5. & alibi. Tantum de prima falsa interpretatione hujus loci.

Alii cum videant, primam hanc, quam modo refutavimus, interpretationem consistere non posse, dicunt, Christum non simpliciter dominationem, sed tantum animi elationem & ambitionem hîc vetare, quæ plerumque dominationis comes esse solet. Verum hoc ex iis, quæ hucusque dicta sunt, facili negotio dilui potest. Nam si hæc Christi mens fuisset, non opposuisset simpliciter humilitatem ac ministerium dominationi, sed superbæ tantum ambitioseque dominationi: saltem unico verbo id innuisset, ne videretur dominationem ipsam in totum tollere. Jam vero dominari, potestatem exercere in populos, ab iis sibi ministrari pati, & obedientiam exigere, pertinet ad naturam & essentiam dominationis ac imperii: id autem, quod Christus hic mandat Apostolis, nempe subjectio & humilitas, cum illo adversâ fronte pugnat. Quare cum Christus id præcipiat, quo illud, quod de natura & essentia imperii ac dominationis est, tollitur, manifestum est, eum tollere ipsum imperium seu dominationem. Christi scopus atque propositum hoc loco non est, in imperandi modo mundanorum Principum aliquid corrigere, vel certas eis regulas præscribere, quomodo regnare debeant; sed significare vult discrimen inter suum Regnum, & inter Regna hujus mundi, quod nimirum in his magnates dominentur, quam dominationem à suo Regno excludit, non quatenus illa à mundanis Principibus male administratur, sed quatenus pro natura & exigentia mundanorum Regnorum quam optime administ-

miniſtratur, eique opponit talem magnitudinem, quæ in ſola ſervitute ac ſubjectione conſiſtit. Verum quidem eſt, Reges etiam aliquomodo ſubditis ſuis ſervire, reſpectu publici boni ac tranquillitatis, quam procurant; quo ſenſu Paulus Apoſtolus de Magiſtratu inquit, eum eſſe *Dei miniſtrum in bonum* Rom. 13, nihilominus tamen Chriſtus eorum poteſtatem & Regnum opponit ſuo Regno, & dicit ea hac in parte à ſuo Regno diſcrepare, quod Regibus miniſtretur. Quocirca miniſterium, quod Chriſtus hîc diſcipulis ſuis injungit, non eſt Regium miniſterium, ſed diverſæ prorſus, nempe ſpiritualis naturæ, quæ mundanæ opponitur. Nam ut hoc quoque addamus, Chriſtus hic præcipue intelligit illa miniſteria, quæ ad promotionem hominum ſalutis ſpectant: id quod liquet ex ipſius exemplo, quod mox ſubjicit. Qua ſignificatione etiam Paulus de ſe dixit: *Liber exiſtens ab omnibus, meipſum omnium ſervum feci, ut plures lucrifacerem* 1 Cor. 9. 19. Et rurſus alibi: *Non noſmet ipſos prædicamus, ſed Chriſtum Jeſum Dominum, nos ipſos autem ſervos veſtros propter Jeſum* 2 Cor. 4. 5. Secundo ſi Chriſtus non dominatum ipſum, ſed tantum arrogantiam & abuſum dominii tollere voluiſſet, conceſſiſſet tacite Apoſtolis talem dominationem, qualis eſt mundanorum Principum, dummodo non eſſent arrogantes & ambitioſi, neque imperio abuterentur: atque ſic Chriſtus duorum illorum Apoſtolorum petitionem non omnino rejeciſſet. At quis non videt, eum præciſe negaſſe illis id quod petebant, dum eis tale medium adipiſcendi primatûs præſcripſit, quod, ut monſtratum eſt, naturæ civilis principatûs ac dominii repugnat.

Tertia falſa interpretatio hujus loci, quæ quodammodo cum ſecunda coincidit, eſt eorum, qui ajunt, Chriſtum Apoſtolis non interdixiſſe dominio, multo minus id à ſuo Regno relegaſſe, verum id potius confirmaſſe, ac præſcripſiſſe Apoſtolis doctrinam, quomodo ſe Reges, Principes ac Magiſtratus in regendo gerere debeant: nimirum ne ſuam gloriam, proprium commodum ac voluptates quærant atque ſectentur, ſed vitam ſuam integram uſibus ac commodis ſubditorum ſuorum devoveant, & ubi neceſſitas poſtulet, etiam vitam ſuam pro iis exponant. Atque hanc interpretationem ſuam probant exemplo Chriſti, quod ipſe hîc adducit, & collatione hujus loci cum Luc. 22. 25, 26, 27, ubi Chriſtus ait: *Reges gentium dominantur eis, & qui poteſtatem habent in eas, benefici vocantur. Vos autem non ſic: ſed qui major eſt inter vos, fiat ſicut junior, & qui dux eſt, ſicut qui miniſtrat. Nam uter major eſt, qui accumbit, an qui miniſtrat? Nonne qui diſcumbit? At ego ſum inter vos, ut qui miniſtrat.* In his verbis, inquiunt, Chriſtum ſtatum magnorum & juniorum, ſtatum accumbentium & ad menſam miniſtrantium non ſuſtuliſſe. Ipſe enim fuit maximus inter ſuos diſcipulos; ipſe ſæpius accubuit menſæ, ſibique miniſtrari paſſus eſt. Ita eum nec ſtatum Regum ac Principum abrogaſſe: quia ipſemet erat Rex ac ſummus Princeps ſui populi. Quapropter verba illa, *Non ita erit inter vos*; vel ut Lucas habet: *Vos autem non ſic*; ita intelligenda eſſe, quaſi dicat Chriſtus: Vos non debetis ita animati eſſe, ſicut Principes mundani, qui putant veram dignitatem, magnitudinem & excellentiam ſitam eſſe in dominio & imperii exercitio. Non debetis eos pro primis (id eſt, præcipuis) pro magnis, pro beneficis habere, qui aliis ſingulari cum auctoritate imperant, & poteſtatem exercent. Sed ego aliam vobis monſtrabo viam, quomodo veri Reges, veri Principes, vere magni eſſe poſſitis; quæ via ei, quam mundus ſequitur, plane contraria eſt. Videlicet qui inter vos vult magnus eſſe, non dominetur aliis, ſed ſe gerat tanquam junior, etſi junior non ſit: qui vult dux eſſe aut Princeps, gerat ſe tanquam miniſter, etſi miniſter non ſit. Ecce in me habetis ejus rei exemplum. Ego quidem ſum Rex ac Dominus, & tamen non veni, ut mihi miniſtretur, ſed potius ut miniſtrem omnibus hominibus, adeo ut etiam vitam meam pro eis ponam. Etſi is ſim, cui competat accumbere, ac pati ſibi miniſtrari, nihilominus me gero inter vos, tanquam is qui miniſtrat: imo non pudet me etiam pedes veſtros lavare. Si igitur contingat, ut vos, mei Apoſtoli, aliquando ad tantum faſtigium evehamini ſecundum carnem, &, ſi ita, ut dictum eſt, in illo ſublimi ſtatu atque faſtigio vos geſſeritis, tum demum vere Principes, vereque magni in populo eritis.

At hujus interpretationis fundamentum eſt exemplum Chriſti, cui tota ſtructura inædificata eſt; quæ tamen per illud magis evertitur, quam confirmatur. Nam primo falſum eſt, Chriſtum hic in terris Regem fuiſſe. Erat quidem deſignatus Rex, ſed quemadmodum Regnum ejus non fuit ex hoc mundo, ita etiam adminiſtratio ejus non in terris, ſed in cœlis exerceri debuit, quo demum poſt mortem tranſlatus eſt. Hîc in terris tantum fuit Propheta & Legatus Dei, non ut dominaretur hominibus, ſed ut voluntatem Dei eis annunciaret, & tum exemplo ſuo ſanctiſſimo, tum doctrinâ ſuâ viam eis ad regnum cœleſte monſtraret. *Forma Dei* Phil. 2. 6, in qua apparuit in terris, non pertinet ad Regiam ejus poteſtatem, ſed ad munus ejus Propheticum, nempe ad fidem doctrinæ ſuæ per ſigna ac miracula conciliandam; quemadmodum etiam Apoſtoli, & omnes Prophetæ, quibus Deus virtutem miraculorum patrandorum communicavit, fecerunt: Propterea etiam hac ſua poteſtate non eſt uſus ad cujuſquam noxam, aut pœnam rebellium ac contumacium, ſicut officium Regum poſtulat, ſed potius ad omnium hominum utilitatem ac ſolatium. Deinde falſum quoque eſt, Chriſtum ſtatum accumbentium non ſuſtuliſſe. Nam per accubitum non intelligit Chriſtus ſimpliciter actionem illam, cum quis accumbit menſæ ac cibum capit, alius vero ei porrigit orbem, calicem vel cantharum ad bibendum. Sic enim quivis ruſticus accumbit ad menſam, quando cœnat vel prandet, & uxor vel puer illi porrigit ea, quibus opus habet. Sed Chriſtus hoc vocabulo per improprium loquendi modum intelligit omnem eminentiam ac primatum, quem quis ſibi ſupra alios arrogat, ſeu omnes illos ſtatus, qui carnalem dignitatem ac poteſtatem ſupra alios in ſe complectuntur. Utiturque hoc loquendi modo propterea, quia quilibet eorum, qui in tali ſtatu vivit, ut ut imperium obtineant in alios, quando

prandium

prandium vel cœna habetur, solet mensæ accumbere, & ministerio aliorum uti, non ad necessitatem, sed etiam ad pompam & ostentationem, dum à pluribus, quam necesse est, servis sibi ministrari patitur. Atque hoc respectu Christus non doctrinâ suâ solum hoc loco, sed exemplo quoque suo omnes ejusmodi status abolevit, dum per totam vitam suam se gessit non tanquam accumbens, sed tanquam ministrans. Sæpius quidem discubuit ad mensam, sibique necessaria ministeria præstari passus est, sed non accubuit ad mensam sicut accumbens, id est, tanquam superior; & qui tanquam ob solam reputationem atque auctoritatem suam sibi ministrari patitur. Unde liquet, Christum nullum statum vel officium, quod Ecclesiæ ipsius necessarium vel utile sit, sustulisse, sed tantum dominatum & potestatem in alios noluisse in Regno suo habere locum: cum nimirum aliquis habet potestatem aliis imperandi, eos ad obedientiam cogendi, & inobedientes ac contumaces corporalibus pœnis afficiendi. In quo igitur statu atque officio talis carnalis dominatus ac potestas reperitur, ille vi hujus doctrinæ atque exempli Christi à Regno ejus est exclusus. Atqui status omnium mundanorum Principum, Regum ac Magistratuum ita est comparatus, ut carnale dominium ac potestas indivulso nexu cum eo conjuncta sit, non aliter ac vita & anima cum homine, ita ut omnes isti status absque dominatu nihil aliud sint, quam umbræ. (Qualis enim iste Rex foret, vel Princeps, qui nullam habeat potestatem populo imperandi, obedientiam ac reverentiam ab eo postulandi, inobsequentes ac transgressores tam suarum quam Dei legum corporalibus pœnis plectendi?) Dum igitur Christus talem dominationem ac potestatem ab omni statu in Regno suo removit, palam est, eum etiam statum Regum, Principum, omniumque Magistratuum sustulisse. Tenendum enim est, Christum solum esse Regem in Regno suo, neque alterius ullius pati posse consortium, qui populo ipsius imperitet, aut ullam sibi in eum potestatem usurpet. Uti enim Regnum ejus spirituale Regnum est, ita etiam non carnali, sed spirituali modo administrari debet: per ejus scilicet virtutem de cœlo, & per ejusmodi media, quæ omnium carnalium hominum oculos effugiunt, ab ipsius autem populo, in ipsius viis exercitatos sensus habente, facile perspiciuntur. Ideo nullos hic in terris habet Vicarios aut Vicereges, aut Locumtenentes, præter suam Ecclesiam, cui certis in rebus, & certis legibus potestatem communicavit, & auctoritatem tantam, ut qui eam non audierit, pro Ethnico & publicano habendus sit, & quicquid illa ligaverit vel solverit in terris, id ratum sit in cœlis Matth. 18. ℣. 17, 18. In hac ille habitat spiritu ac virtute sua; dirigitque omnia, quæ ad ejus bonum ac utilitatem ullo modo pertinent. Quocirca populus Christi ipse locum ejus ac vices quodammodo gerit, certisque in rebus, & juxta certas leges sibi præscriptas, in terris dominium exercet, judicat, ac inobedientes punit. Hæc Ecclesiæ Christi dignitas & potestas tam late se porrigit, ut omnes ac singuli, qui ad Regnum Christi pertinent, nemine excepto, ei subjecti sint, & debitam reverentiam ac obsequium ei præstare obstricti sint, quamdiu illa fines sibi à Christo præfixos non fuerit transgressa. Quod adeo verum est, ut omnes Reges ac Principes in toto orbe Christiano, tametsi carnalem & tyrannicum in modum suis subditis dominentur, si modo non sint prorsus effrenati, & non ejurarint Christianam religionem, Ecclesiæ Christi honorem deferant, eamque adeo revereantur, ut etiam se censuris ejus, vel certe eorum, quos habent à confessionibus, subjiciant. Quanquam per abusum eò res devenit, ut Magnates etiam gravissima peccata sua nonnisi molli ac levi brachio velint objurgari. Quomodo igitur Christianus populus, id est, Ecclesia Christi potest tali esse subdita, ejusque parere imperio, cui ipsa imperandi atque in eum animadvertendi jus ac potestatem habet? Neque etiam integrum est Ecclesiæ Christi talem supra se dominum constituere, id est, eam potestatem ac dignitatem, quam Christus ei contulit, vel in minima parte, alteri tradere aut communicare. Revera Ecclesia, quæ id faceret, pari se crimine adversus Christum obstringeret, atque olim se obstrinxit Israëliticus populus, de quo Deus sic dicit ad Samuelem: *Non te rejecerunt, sed me, ne Rex sim super eos* 1 Sam. 8. 7. Si autem quispiam tale dominium in Ecclesiam sibi sumat, is vim infert domui Domini, & gravissimum crimen læsæ Regiæ Majestatis Christi committit, dum populo ejus regimen violenter è manibus eripit, quod ille Ecclesiæ soli & non ulli alii commisit. Proinde talis nullum locum in Regno Christi habere potest. Quodsi contingat, ut Princeps aliquis mundanus hæreditario jure imperium obtineat, aut à Christiano populo, qui suam dignitatem non satis intelligit, alicui potestas atque imperium deferatur, quales hodie sunt omnes Reges ac Principes inter Christianos, is videat, ut ita regnet, ne judicia & iram Dei sibi accersat. An vero talis, si bene ac laudabiliter imperium administret, ac de cætero quoque pie ac inculpate vivat, prorsus à Regno Christi atque à spe salutis arcendus sit, de eo nonnihil dicemus postea. Manet itaque verum tum, quod Christus Apostolis suis, & per eos omnibus suis fidelibus omnem principatum ac dominium mundanum prohibuerit; tum quod nullum statum, officium aut functionem à suo Regno excluserit, cui talis potestas adjuncta non est, quique Ecclesiæ ejus utilis vel necessarius esse potest. Quisquis autem officio ac munere aliquo in Ecclesia Christi fungitur, est minister Ecclesiæ, teneturque ei tanquam superiori rationem suæ administrationis reddere, & convenientem honorem atque obsequium ei exhibere. Et si tali, propter officium ejus, etiam certa reverentia aut honor ab aliis Ecclesiæ membris competat, id eo solummodo respectu fit, quod sit minister Ecclesiæ, à cujus dignitate ille splendorem accipit, dum in sua administratione ejus vices gerit. Tertio ex hactenus dictis facile intelligitur, falsum esse, Christum suis Apostolis præscripsisse regulam & informationem, quomodo optime atque cum laude regnare debeant, si forte aliquando ad aliquam carnalem sublimitatem extollerentur. An enim nescivit Christus, conditionem Apostolorum toto vitæ ipsorum tempore talem fore, qualis postea reipsa fuit,

ſuit, ut nimirum non dominarentur populis, ſed, ut eſſent *ſpectaculum mundo, & Angelis, & hominibus*, utque eſſent *tanquam purgamentum mundi, & omnium ſordes*, ut Paulus loquitur 1 Cor. 4. 9, 13. Quas ergo regnandi regulas illis præſcriberet? Sane ſcopus hujus doctrinæ Chriſti fuit longe alius. Nimirum ſicut ambitio & elatio animi fuit fons & ſcaturigo, ex qua profluxit illa Apoſtolorum in Regno Chriſti dominandi libido; ita Chriſtus hunc ſibi ſcopum præcipue habuit præfixum, ut elationem illam animi reprimeret ac retunderet, eoſque ad modeſtiam & humilitatem adduceret. Hoc autem non poterat efficacius præſtare, quam cum eis viam ad talem ſublimitatem perveniendi monſtravit, quæ dominatui, quem affectabant, directe repugnat. Qua ratione ille hoc infelix lolium radicitus ex animis eorum evellit atque exſtirpat. Si illis ſimpliciter humilitatem ac demiſſionem præſcripſiſſet, cum virtus hæc ſit nimis moleſta, contemtaque, nec conſentanea videatur promiſſioni ipſis factæ de ſumma eorum dignitate Matth. 19. 28, id altos eorum ſpiritus tam valide non repreſſiſſet. Sed Chriſtus indicat, virtutem hanc non inanem ac infructuoſam eſſe, ſed eam eſſe verum medium, per quod voto ſuo potiri, & principatum in Regno ſuo obtinere queant. Regulæ regnandi, de quibus agit hæc interpretatio, ad eos tantum pertinent, qui Capita ac Præfecti fuerint populi Dei: hæc autem doctrina Chriſti eſt generale medium, cujus ope quilibet in Regno Chriſti magnus ac princeps evadere poſſit. Et ſi omnes Chriſtiani ita ſe gererent, uti Paulus monet: *Non ſua quiſque ſpectet, ſed unuſquiſque etiam ea, quæ ſunt aliorum. Is ſit affectus in vobis, qui fuit & in Chriſto Jeſu; qui cum eſſet in forma Dei, non rapinam arbitratus eſt, æqualem eſſe Deo, ſed ipſe ſeſe exinanivit, formâ ſervi acceptâ, ſimilis hominibus factus* &c. ſi, inquam, omnes Chriſtiani ita ſe gererent, & quidem ſi etiam exemplo Chriſti ejuſque juſſu parati eſſent *animas ſuas pro fratribus ponere* 1 Joh. 3. 16, omnes meri Principes in Regno Chriſti eſſent. Tantum etiam de tertia falſa interpretatione.

Nunc neceſſe eſt, ut etiam quod reliquum eſt ad rectam hujus rei graviſſimæ intelligentiam neceſſarium elucidemus. Ac primo quidem ſciendum eſt, cum Chriſtus omne mundanum dominium atque coactivam poteſtatem ſuper populum ſuum à Regno ſuo removet, non ſimul poteſtatem parentum in liberos, maritorum in uxores, vel etiam ſtatum dominorum & ſervorum tolli ac prohiberi. Quod omnes illi agnoſcunt, qui cenſent, Chriſtum in hoc Matthæi loco Apoſtolis omni dominio mundano interdixiſſe: quorum tamen nemo dixerit, eum ſimul Apoſtolis poteſtatem parentum in liberos, & virorum in conjuges ademiſſe. Et parentes quidem quod attinet, ſi eorum poteſtas in liberos ſtet intra limites Chriſtianæ moderationis, ingens eſt inter eam & inter civilis magiſtratûs coactivam poteſtatem differentia. Antequam enim liberi ex ephebis excedant, & ad maturum judicium perveniant, parentum poteſtas magis eſt caſtigatio cum ratione ac modo conjuncta, quam dominium, ut cernitur ex Eph. 6. 4. Poſtquam autem Chriſtianæ Eccleſiæ inſerti, & ad menſam Domini admiſſi fuerint, è parentum ſuorum poteſtate eximuntur & quaſi manumittuntur, Eccleſiæque poteſtati ſubjiciuntur; non ſecus atque apud omnes gentes filiæ, cum nubunt, exeunt è poteſtate parentum ſuorum, & cedunt in poteſtatem maritorum. Atque tum non habent amplius parentes idem juris ad liberos ſuos caſtigandos, quod habebant antea, ſed ſolius Eccleſiæ ſubſunt judicio ac diſciplinæ. Similiter quoque jus dominii, quod habent viri in ſuas uxores, certis cancellis amoris, moderationis atque honoris circumſcriptum eſt Eph. 5. 25, 26. 1 Petr. 3. 7. De quo amore ſcribit Paulus, quod vir diligens uxorem ſuam, ſeipſum diligat, eo quod unum corpus cum ea ſit. Quemadmodum igitur nemo coactivam poteſtatem exercet in ſeipſum ſeu in corpus ſuum, ita nec vir in uxorem exercere poteſt. Quod autem maritus dicitur caput uxoris 1 Cor. 11. 3, atque adeo poteſtatem habet nihilominus uxorem ſuam corripiendi, inque eam moderate animadvertendi (eſt enim vir caput mulieris æque ac Chriſtus eſt caput viri) id magis caſtigationis ac inſtitutionis nomen, quali etiam parentes erga liberos, & præceptores erga diſcipulos utuntur, quam dominii meretur. Cum enim mulieres ſint fragilia vaſa, & plerumque viris ingenio ac prudentiâ inferiores, merito ac ſapienter eas Deus regimini ac prudenti virorum diſciplinæ ſubjectas eſſe voluit: quanquam ita, ut antequam maritus ad acrem aliquam caſtigationem deſcendat, uxorem ſuam prius judicio Eccleſiæ ſubjiciat, & ab ea conſilium, quomodo illam in officio continere debeat, accipiat. Quod vero ad ſtatum dominorum ac ſervorum attinet, fideles domini ſervos ſuos fideles non amplius habent ut ſervos, ſed ut libertos Chriſti ac fratres in Domino: ut Paulus ſcribit Philemoni, Oneſimum fugitivum ipſius ſervum commendans, recipiendum *non jam amplius ut ſervum, ſed pluſquam ſervum, fratrem videlicet dilectum* Philem. ℣. 16. Miniſterio tamen eorum uti licet, cum & liberi atque ingenui miniſtrare poſſint. Unde & Paulus memorato loco de Oneſimo dicit ℣. 13. *Quem ego cupiebam apud me retinere, ut pro te* (ſeu tui loco) *miniſtraret mihi in vinculis Euangelii.* Obligatio inter dominum & ſervum, qui certâ pro mercede miniſtrat, nil aliud eſt, quam contractus, quo quiſpiam ad certum opus aut laborem conducitur. Si quis verbi cauſa conducat architectum ad domum conſtruendam, habet poteſtatem præcipiendi ipſi omnia, quæ ad contractum, quem inter ſe inierunt, ſpectant; & architectus tenetur ei in omnibus morem gerere. Habet quoque conductor id juris, ut ſi architectus contractum non ſervet, eum redarguat, & negligentiam vel perfidiam ei exprobret: idque non vi ullius dominii, ſed vigore initi contractûs. Talis eſt igitur etiam contractus inter dominum & ſervum certa mercede conductum. Quod autem mancipia attinet, qualia etiam apud Chriſtianos populos quoſdam adhuc inveniuntur, in eos licere Chriſtianis illimitatâ, nec charitate ac miſericordia Chriſtiana temperata poteſtate uti, imo etiam jus vitæ ac necis pro arbitrio ſuo exercere, uti olim apud Gentiles mos fuit, & hodie apud nonnullas Chriſtianas nationes moris eſt, nemo facile dixerit, cujus animo vel mica manſueti Spiritûs

Christi inest. Manifestum enim est, dominium Christianorum non debere esse rigidius, quam olim Judæorum fuit, quibus diserte injunctum erat, ne servos populares suos, quos durum egestatis telum coëgit subire jugum servitutis, duriter tractarent, sed haberent tanquam mercenarios & inquilinos Levit. 25. 39, 40, 43. Imo potestas eorum ita fuit restricta, ut si quis proprie dicto servo, ac mancipio suo ex Ethnicis empto, oculum aut dentem excuteret, eum manumittere cogeretur Exod. 21. ℣. 26, 27. Ut ut igitur leges hujus mundi potestatem concedant severe ac rigide cum ejusmodi servis agendi, Christianus tamen hoc suo jure lubens cedit, propter communem Dominum Jesum Christum, servos habens tanquam homines, quos omnes natura liberos, sibique æquales fecit, & si servi fideles sunt, pro dilectis fratribus, à quibus nihil exiget, præter voluntarium ministerium, contentus illorum præceptorum religione, quæ in Sacris Literis præscripta sunt servis, eos continere in officio. Vide Eph. 6. ℣. 5, 6, ubi præcipitur servis, ut *auscultent dominis suis secundum carnem, cum timore ac tremore, in simplicitate cordis, ut ipsi Christo.* Minas quoque remittit Christianus; quas mundanæ leges & consuetudines heris permittunt, ut qui sciat, se quoque *habere Dominum in cœlis, apud quem nulla est acceptio personarum* Eph. 6. 9. Multo minus utitur verberibus in servum suum, præsertim fratrem: cujus verberandi nullum jus habet, quando is jam ad cœnam Domini admissus est, sed est subjectus disciplinæ ac censuris Ecclesiæ. Si cui servorum hoc pacto servire non libeat, liberum ei est discedere, ubi præfixum & pacto definitum tempus elapsum fuerit, non secus ac mercenario aut conducto operario abire licet, postquam opus ex pacto absolverit.

Atque hanc dominorum potestatem in servos ad eum modum per religionem Christianam esse restrictam, etiam exinde firmatur, quod in omnibus locis, quæ servis præscribunt officia erga dominos fideles, nulla fiat mentio dominii ac potestatis dominorum ita, ut ex ea concludatur, servos propter eam debere dominis suis obedire: sed tantum supremi Domini, qui in cœlis est, fit mentio, propter quem illi fideliter munia sua obire debeant. Quin etiam cum fideles servos hortatur Apostolus, *ne fideles dominos suos vilipendant* 1 Tim. 6. 2, nullo verbo meminit potestatis ullius, quam domini in servos habeant, quæ vel sola poterat dominos à contemptu vindicare. Ex quo satis superque patet, in Regno Christi dominis nullam coactivam potestatem, quali utuntur mundani domini, in servos competere. Præterea cum Christus ipse in statu humiliationis suæ in hoc mundo secundum carnem fuerit tanquam vilissimum mancipium, non externa duntaxat specie, sed & reipsâ, nulla utique inter Christianos, quorum conditionem ad Domini sui exemplum, & non juxta formam hujus mundi conformari par est, hac quidem in parte differentia aut prærogativa hujusmodi erit. Nam si omnes tenentur Christo, qui fuit servus abjectissimus, pares esse, etiam inter se eos pares esse necesse est. Præsertim cum Christus ipse, à nobis qui omnes nullo excepto humillimi ipsius servi sumus, nullum exigat ministerium, vi aut minis corporalibus expressum, sed coli duntaxat velit ex pura fide, non simulata charitate, bonaque conscientia. Hoc ergo & nobis sufficere debet, ne postulemus à conservis nostris aliud ministerium, quam quod Christo ipsi in nobis præstant, dum propter ejus mandatum nobis serviunt. Quodsi immorigeri ac refractarii nobis sint, satis est, ut adhibeamus remedium Christianæ disciplinæ, quod reliquum est divino judicio committentes.

Eadem prorsus ratio est etiam potestatis præceptorum ac magistrorum super discipulos. Illorum institutio non est imperium, & assensus, quem discipuli præbent ipsorum institutioni, non est obedientia. Non habent etiam Præceptores ullam coactivam potestatem in discipulos: qui sponte suâ discere non vult sapientiam, ne discat. Quod autem interdum ludimagistri pueros nondum adultos flagris coërceant, aut ad diligentiam incitent, id faciunt loco parentum ipsorum, qui suam potestatem eis tradiderunt. Ita Christi quoque doctrinæ mandata quidem fuerunt, sed Dei, non ipsius, ut ipsemet testatur: *Doctrina mea non est mea, sed ejus qui me misit* Joh. 7. 16. Neque etiam obedientiam atque observationem mandatorum suorum adhibitâ ullâ vi coactivâ exegit, sed in docendo fuit *mitis ac humilis corde* Matth. 11. 26. Non imitabatur tumidos ac inflatos Pharisæos, qui propter suam doctrinam amabant vocari Patres, in ea significatione, quæ soli Deo competit Matth. 23. 9.

Ex his perspicuum est, religionem Christianam non tollere omne ordinum ac statuum inter homines discrimen, sed duntaxat docere verum usum juris, quod alteri in alterum competit, juxta naturam spiritualis Regni Christi, & juxta mandata à Christo & Apostolis tradita. Ita Paulus Judæos juxta ac gentiles ad fidem conversos monet, ut maneant in pristina sua vocatione, sive circumcisi, sive præputiati vocati fuerint, cum in utroque statu Deo servire possint: sic tamen, ut externis illis prærogativis, quas Judæis olim circumcisio dabat, nullum amplius relinquat locum, quia in Christo unum facti sint Eph. 2. 14, 15. Nam neque circumcisio quicquam valet, neque præputium, sed nova creatura Gal. 6. 15, id est, novus homo spiritualis, qui in Christo ad regnum cœlorum regenitus est, idque per fidem, quæ nullum respectum personarum admittit.

Porro non tollit quoque religio Christiana honorem ac reverentiam, quam natura ipsa rei atque honestas (quam Christiana Religio in omnibus rebus stricte observari vult) præscribit: ut nimirum liberi parentibus, uxores maritis suis, servi dominis, discipuli præceptoribus suis tanquam spiritualibus patribus suis honorem tam verbis, quam gestibus exhibeant. Quod nî fieret, Christiani apud extraneos male audirent, & pessimâ famâ laborarent.

Verum, ut quæ hactenus disputavimus de spirituali Christianorum magnitudine, quæ in summa demissione ac humilitate consistit, confirmemus, & plenius explicemus, consideratione dignum est, Sacram Scripturam describere Christianos tanquam populum, cujus Regnum, æque ac Regis ejus Christi,

Chriſti, non eſt ex hoc mundo; cujus πολίτευμα in cœlis eſt, qui peregrinus eſt in hoc mundo, qui non habet hîc ſtabilem manentemque civitatem, qui ad patientiam omnium malorum vocatus eſt; &c. Qui igitur Chriſto in tali ſtatu & tali ſub conditione ſerviunt, non eſt quod ſe in mundani regiminis negotia immiſceant. Nam primo cum Chriſtus ait, ſuum Regnum non eſſe ex hoc mundo, Joh. 18. 36, dubium nullum eſt, quin Regnum iſtud intelligat, quod nunc in cœlis in throno Dei reſidens adminiſtrat, & inter fidelem populum ſuum exercet: à cujus legibus ac mandatis omnes Chriſtiani cum omni ſua poteſtate ac dominio (quatenus id ſcilicet inter eos locum habere poteſt) dependent, non ſecus ac membra à corpore, vel ſubditi ac mancipia à ſuo Rege ac Domino. De hoc Regno ſcriptum eſt Dan. 2. 44, ubi Daniel Nabuchodonoſori ſomnium de magna illa ſtatua interpretatur, & Regna mundi ventura prænunciat: *In diebus Regnorum iſtorum* (non in futura vita demum) *ſuſcitabit Deus cœli regnum, quod in æternum non diſſipabitur, & regnum ejus alteri populo non tradetur: diſperdet autem & deſtruet univerſa hæc regna, ipſum vero ſtabit in æternum.* In quibus verbis videmus Regnum iſtud ita opponi Regnis hujus mundi, ut nullo modo inter ſe miſceantur, etſi ſimul cum eorum noviſſimo extiturum dicatur. Quocirca omnia, quæ ad conſtitutionem hujus Regni pertinent, ut ſunt leges, judicia, ſupplicia, immunitates, prærogativæ, bella, arma, ac ſimilia, non ſunt carnalia, uti erant in Iſraëlitico Regno, ſed ſpiritualia & cœleſtia, prout naturæ fidei Chriſtianæ ac promiſſis Euangelio comprehenſis conſentaneum eſt. Hæc quippe omnia ſunt ejuſdem naturæ, cujus eſt Regnum, ubi omnia contrario modo ſe habent, ac in mundi Regnis. In Regnis hujus mundi dominantur, qui Reges ac Principes dicuntur; at in Regno Chriſti ſerviunt: illic miniſtri ac ſubditi certant pro Rege ſuo; hîc Rex ipſe moritur pro ſubditis.

Secundo diximus, eam eſſe Chriſtianorum conditionem, ut per multas afflictiones oporteat eos ingredi in Regnum cœlorum Act. 14. 22, eos ad patientiam eſſe vocatos, ut conformes fiant imagini Filii Dei Rom. 8. 29. Et licet non ſemper reipſâ afflictionibus premantur, hæc tamen eſt eorum conditio atque perpetua vocatio, ut parati ſint afflictiones pati ac perſecutiones Chriſti cauſâ. At qui dominatur, quatenus dominatur, ab omni afflictione liber ac immunis eſt. Quare ut afflictiones pati poſſit, neceſſe eſt, ut vel dominationem ultro reſignet, vel per vim eâ privetur; qua ratione patientia ejus non erit voluntaria, ſed coacta; proinde Chriſto neutiquam accepta.

Tertio cum Chriſtiani oppoſite ad Judæos genteſque hujus mundi, ex quibus colliguntur, peregrini atque extranei eſſe dicuntur in mundo, non habere hic manentem civitatem, eorum πολίτευμα in cœlis eſſe, &c. hæc indicant eos non habere hic civitatem, regnum, aut Rempublicam aliorum populorum inſtar, atque ut olim Judæi habebant, imo hoc contra naturam populi Chriſtiani eſſe. Inter populum enim Dei antiquum & novum hæc fundamentalis differentia eſt, quod Judaico populo ex voluntate Dei certa terra atque Reſpublica aſſignata fuerit, juriſque, quod ibi ſervarent, ac vi corporali exequerentur, formula præſcripta: Chriſtianis autem neque terræ ullius promiſſio facta ſit, neque lex ulla lata, quæ circa jus terrenæ poteſtatis diſponat; tantum ſubjectio, eaque ſub magiſtratu etiam gentili, & à fide Chriſti prorſus alieno præcipiatur.

Quarto quemadmodum Regnum Chriſti, quod nunc inter homines adminiſtrat, præter cœleſtis civitatis promiſſum, nihil aliud continet, quam benedictiones & præcepta ſpiritualia (corporalis ſiquidem neceſſitatis ſuppletio auctarii loco eſt, quam Deus extra Regni hujus bona Chriſtianis, dum quærendis iſtis ſunt occupati, divinâ ſuâ providentia admetitur Matt. 6. 33.) ita prærogativæ ac jura credentibus exinde competunt, non terreſtria, ſed ſpiritualia & cœleſtia. Quod arguit, eos ut proprium ac peculiarem Dei populum ab aliis omnibus populis gubernatione diſtingui: adeo ut cum iis non magis miſceri queant, quam Judaica olim Reſpublica cum gentili, imo corpus cum umbra, cœlum cum terra. Hocque olim in Abrahamo patre atque typo omnium credentium præfiguratum eſt, cum ei prædictum fuit fore, ut ſemen ejus per quadringentos annos ſerviat populo extraneo, idque poſt acceptam promiſſionem de terræ Chananææ poſſeſſione. De eodem dicit Scriptura, habitaſſe eum cum Iſaaco & Jacobo, hæredibus promiſſionis, in terra promiſſa tanquam alienâ Hebr. xi. 9, 10, extra civitates, nullo ſtabili loco, in tentoriis ac tabernaculis, expectaſſe eum civitatem fundamenta habentem, cujus opifex ac conditor Deus eſt. Quo ipſo confeſſus eſt, ſe peregrinum ac hoſpitem eſſe ſuper terra. Hoc ipſum etiam adumbratum fuit in Levitis ac Sacerdotibus Veteris Teſtamenti, qui non habebant partem in hæreditate terræ Chananææ, ſed Deus ipſe portio ipſorum ac hæreditas erat Num. 18. 20.

Etiam Principes ac Magnates inter Chriſtianos olim adumbrati fuerunt per Judices, qui ante Reges in populo Iſraëlitico regnarunt, ut quorum eminentia ac ſuperioritas non in dominio ſupra populum, ſed in majori ſcientia atque intelligentia Legis divinæ, & in abundantia donorum ſpiritualium præ aliis, quibus tunc pro ratione temporis illi Eccleſiæ cum laude præfuerunt, ſita fuerit. Talis fuit Moſes, Joſue, Gedeon, Debora, Samuel, & alii, qui non Regum more dominati ſunt populo; quia ſolus Deus erat Rex ſuper populum ſuum, perque hos Judices voluntatem ſuam populo exponebat. In maximis quoque & graviſſimis delictis nihil aliud faciebant iſti Judices, quam quod poſt inſtitutam rei inquiſitionem, populo judicium Dei annunciarent; quod etiam populus ipſe magna ex parte exequebatur, non ut mandatum Judicis, ſed ut mandatum Legis. Hinc judicia ſub Lege non hominum, ſed Dei judicia vocantur Deut. 1. 17.

Obſervandum quoque hîc eſt, Chriſtum hac ſua doctrina non ſimpliciter dominia & regna mundana rejeciſſe, & penitus è mundo ſuſtuliſſe, ſed inter ſuos tantum ſubditos locum habere noluiſſe, cum eos ad aliam ſublimitatem ac dignitatem vocaverit: in reliquis autem gentibus ea nihil immutata manere. Sic cum Deus politiam Judaicam primo conſtituit in

populo suo, tantum abest, ut omnes alias politias rejecerit tanquam malas, ut suis etiam extra Judæam, secundum politicas leges gentium, sub exteris Regibus magistratûs munere fungi permiserit: dummodo illæ nihil impii continerent contra Deum, ut Danielis aliorumque exempla ostendunt. At suam politiam noluit juxta aliarum gentium leges administrari, aut eas cum Mosaicis permisceri, præsertim à Judæis in ipsa Judæa. Pari modo se res habet in Regno Christi. Non damnat Christus alia regna, nisi in illis, qui Regni ipsius membra sunt. Hactenus convenit regnum Christi cum regno Israëlitico: sed in hoc differt, quod subditi hujus regni, ubicunque sint, Christi legibus obstricti teneantur, nec possint alio modo magni vel principes esse inter extraneos, alio modo inter suos, illic scilicet dominando, hic ministrando. Hoc discrimen inde est, quod Regnum ipsius jam non uni loco est adstrictum, nec limitatam habet jurisdictionem, ut olim politia Mosaica; sed vim suam obtinet ubique, eandem à suis, ubicunque terrarum sunt, exigens rationem ad magnitudinem adspirandi, inque ea versandi, ut Rex ipsemet exemplo suo nobis expressit.

Illud insuper notandum, Christum hic non loqui de statu Christianorum, qualis tum erat, aut esse debebat, sed de eo, qui futurus erat Regno suo præsente. Nam disceptatio de primatu in Regno Christi non erat de præsenti, sed de futuro tempore; nempe de eo, quisnam tunc, ubi Christus Regnum suum erexerit, major inter ipsos futurus esset. Neque quod iis interdicit, proprie loquendo est vetus Judaicum regimen, quod Deus ante Regum electionem sibi soli reservabat, sed gentilium, mundano constans imperio. Quanquam & illa vetus Judaica gubernatio, à Deo olim instituta ad externum bonum carnalis Israëlis, tanquam umbra ad clarum Solis jubar evanescens, inter spirituales Israëlitas cessare debuit, quando spirituale Christi Regnum pleno suo splendore reluceret. Nam cum Judaicus populus, nec non regio, metropolis, leges eorum, & principes, adeoque tota Lex Mosis, in quantum illa respectu Euangelicæ perfectionis imperfecta, ideoque non vero, sed umbratico, id est, vitulorum aut hircorum, sanguine obsignata fuit, Regni Christi præfigurationes quædam fuerint; utique mirandum non est, Christo jam Regnum adepto, umbras locum dedisse vero & solido corpori. De Regnis ac Rebuspublicis gentilium multo minus mirandum, quod à Regno hoc ejusque subditis excludantur, quæ nec cum externa Mosis politia potuerunt consistere. Cum ergo Christus non de præsente Christianorum statu, sed de eo, qui futurus esset, cum Regnum ipsius præsens foret, differat, Judæis qui tum crediderant, & forte in Magistratu erant, his verbis non est imposita necessitas, illo se statim abdicandi; verum sufficit, si postea destiterint, postquam ipse Regni sui administrationem suscepit, legesque Regni sui proprias, ut absolutus Rex per ministros suos promulgari jussit. Tum vero Mosaica politia, quippe præfiguratio in Christum, in populo Dei cessare debebat, ut Christianæ charitatis, patientiæ & mansuetudinis legibus repugnans: de quo post plura suo loco.

Jam nobis illa quæstio enodanda est: quid sentiendum sit de Regibus, Principibus, ac Magistratibus, qui hodie inter Christianos mundano more regnant ac dominantur, an illi plane à Regno Christi ac spe salutis exclusi sint, siquidem in statu vivunt Christianis prohibito? Quæ res ut intelligatur, sciendum est primo, Regnum Christi duobus modis accipi. Primum significatione amplissima, quatenus juxta Danielis prædictionem supra omnes nationes, homines ac linguas totius mundi se extendit Dan. 7. 14, quo sensu omnes non Christiani solum, sed Ethnici quoque Reges atque Magistratus ad Regnum ejus pertinent, ut qui omnibus imperet ac dominetur, eos constituat & deponat, bonos præmiis, malos pœnis afficiat, per eos tueatur ac conservet fideles suos, nec non judicia sua per eos in homines impios exerceat ac exequatur, omnes denique eorum conatus, consilia, totamque regiminis administrationem ita moderetur, ut ad sapientissimum Regni ipsius finem ac scopum, qui est gloria Dei, & salus fidelium, ultimo tendat ac dirigatur. Deinde sumitur etiam Regnum Christi significatu strictiore, eoque intelligitur tantum Ecclesia fidelis, seu verus Christianus populus, qui ex voluntate ejus ipsum colit, cujus ille peculiari ratione Rex & Caput est: ille nimirum populus, cujus typus ac figura fuit olim Israeliticus populus. Et sicut ille per singularem politiam carnalem ab aliis Ethnicis populis; ita hic per singularem politiam spiritualem, sublimemque veræ sapientiæ cognitionem, ab aliis populis terræ, etiam iis, qui nomine tantum Christiani sunt, est segregatus. Atque de hoc Regno sermo est, quando dicitur, statum mundani Magistratûs non habere locum in Regno Christi. Secundo quemadmodum hodie Christiani in tot sectas divisi sunt, quarum quælibet alias damnat; reipsâ autem non omnes errores atque falsæ opiniones, quibus Christiani inter se dissident, ita comparatæ sunt, ut per se hominem à salute excludant, si de cætero vitam vivat voluntati divinæ consentaneam: ita quæritur, an hæc sententia de Magistratu, talis quoque sit, ut ab ea salus necessario pendeat? Ad quam quæstionem respondemus: si Princeps vel Rex non aliter in conscientia sua informatus sit, quam ut credat, se obligatum esse juxta leges mundanas inter Christianos receptas, (quæ potissimum è Lege Mosis & Romanorum desumtæ sunt) populum suum, qui ipsi sive hæreditario, sive electivo jure subjectus est, regere, eum tutari ejusque bonum procurare; certus, se nisi id faciat, transgredi limites vocationis suæ, in qua eum Deus posuit, adeoque graviter in Deum peccare: præterea, si is ita regnum suum administret, ut eum ament & laudent ejus subditi, nec habeant ullam sub imperii ipsius jugo gemendi ansam; si justitiæ tenax sit, ita tamen, ut in puniendo clementiâ magis, quam severitate utatur; si det operam ne quisquam sit pauper in regno, qui egestate conficiatur; inprimis autem, si in conscientias sibi imperium non arroget, neque adeo falcem suam immittat in messem Christi, qui post Deum solus est conscientiarum Dominus; si in reliquis etiam pietati ex præceptorum Christi præscripto studeat; talis Rex, Princeps, vel Magistratus

ſtratus ſimpliciter à ſalute arcendus non eſt. Interim tamen talis ſciat, ſe non eſſe in numero electorum filiorum Dei, ſed in numero illorum Dei miniſtrorum, qui conſtituti ſunt ad terrorem malorum operum, qui gladium ultorem gerunt, qui ſunt vindices ad iram Rom. 13. 3, 4. Ad talia autem opera, per quæ Deus judicia ſua in impios exercet, non ſolet adhibere electos filios ſuos, ſed viliores perſonas: quemadmodum nec Regum aut Principum mundanorum quiſquam filio ſuo ſimiles functiones demandat. Electi Dei filii ſunt tantum inſtrumenta charitatis ac bonitatis divinæ, ejus præſertim, per quam ſalus hominum promovetur. Et quamlibet ejuſmodi Magiſtratus maxime Eccleſiam Chriſti foveant, deque ea, præclare gerendo imperium, optime mereantur; tamen in eo ipſo, dum nil niſi corporale bonum ejus procurant, multo ſunt inferiores illis, qui ſecundum Chriſti præceptum ſeſe infra omnes demittunt, eorumque ſalutem atque animarum conſervationem ſibi unice curæ habent. Iſti enim ſunt veri magnates ac principes in Regno Chriſti.

Sed an mox etiam talis Rex aut Princeps, qualem modo deſcripſimus, ſi ad veritatis agnitionem perveniat, in gremium Eccleſiæ Chriſti eſt recipiendus? Nullo modo. Etſi enim Chriſtiana Eccleſia talem, quamdiu extra eſt, & in imperii adminiſtratione dicto ſe gerit modo, ſimpliciter condemnare nequeat; tamen ei nequaquam integrum eſt, id in Eccleſiam introducere, quod Chriſtus ex ea proſcripſit. Si Princeps ejuſmodi intelligat Chriſtianam veritatem, neceſſe eſt, ut hoc quoque intelligat, quod eſt fundamentum Chriſtianæ religionis, nempe Regnum Chriſti ſpirituale eſſe, in quo civilis dominatio nullum habeat locum. Si autem propter judicii imbecillitatem aut hebetudinem id capere non poſſit, & nihilominus pie vivat, poteſt quidem hæc opinio in eo tanquam infirmo tolerari; ſed imperium neceſſe eſt deponat, ſceptrumque ſuum ac coronam ad Chriſti pedes abjiciat, ſe vero regimini Eccleſiæ ſubjiciat, ſi ab ea pro membro ſuſcipi velit.

Ulterius quæri poteſt: Quid de aliis ſtatibus Comitum, Baronum, Nobilium, & ſimilibus inter Chriſtianos uſitatis hominum diſcriminibus tenendum ſit? an nimirum fas ſit Chriſtiano vero talem vitæ ſtatum retinere, inque eo vivere? Hanc quæſtionem ſolvit Paulus Apoſtolus, cum ait: *Unuſquiſque in ea vocatione, in qua vocatus eſt, maneat. Servus vocatus es? ne ſis ſolicitus: ſed ſi potes etiam liber fieri, potius eo utere* 1 Cor. 7. 20, 21, 24. Nullus ſtatus à Regno Chriſti excluditur, ſi nimirum ad obſervanda Chriſti præcepta ſenſu perfectiſſimo, quem revera requirunt, accepta impedimento non ſit. Et quatenus quidem tales ſtatus plus libertatis in ſe continent, quam plebejus ſtatus civium aut ruſticorum, Apoſtolus ipſe jubet, ut tali libertate potius utamur. Quatenus vero illi ex mala mundi conſuetudine, multa ſecum trahunt, quæ præceptis Chriſti directe contraria ſunt, ut ex gr. quod nobiles illatam ſibi contumeliam etiam ad ſanguinem uſque vindicare ſoleant, & plura his ſimilia; eatenus ſtatus ejuſmodi in Regno Chriſti non ſunt ferendi. Nobili enim, qui vult eſſe membrum Regni Chriſti, æque ac infimæ ſortis homini dictum eſt: *Si quis te percuſſerit in dextram maxillam tuam, obverte ei & alteram* Matth. 5. 39. Nominibus iſtis ac titulis, Nobilis, Baro, Comes, &c. utitur Chriſtianus in mundo, perinde ut veſtitu, qui pro conſuetudine regionis confectus eſt. Quando forma veſtium paſſim apud homines, inter quos degimus, in uſu eſt, magis id dehoneſtaret religionem Chriſtianam, quam condecoraret, ſi quis priſcam aliquam & obſoletam veſtitûs formam, quæ jam ab omnibus irridetur, retinere mallet. Chriſtiana religio vitat etiam ſpeciem omnem ſuperſtitionis, ne videatur in rebus indifferentibus, ſeu iis, quæ per ſe nec malæ, nec bonæ ſunt, pietatique nihil addunt, nihil detrahunt, ſingularem aliquam ſanctitatem collocare. Veſtis non dominatur in animo veri Chriſtiani, quia in ea nihil niſi honeſtatis habet rationem, quæ apud omnes ſapientes laudem obtinet, non vero ſtudet luxui aut oſtentationi pro more hominum mundanorum. Paratus quoque eſt eam abjicere, & cilicium induere, ſi id gloria Domini Jeſu poſtulet; tamdiu tamen eam retinere poteſt, quamdiu gloriæ Chriſti & conſcientiæ ejus id nihil obeſt. Idem igitur etiam de ſtatu nobilitatis ſentiendum eſt: cum is in mundo, ubi Chriſtiani vivunt, receptus eſt ac viget, magis id in dedecus religioni Chriſtianæ, quaſi illa turbatrix ſit omnis boni ordinis, quam in laudem redundaret, ſi quis tali genere ortus, abſque cauſa juſta hoc ſe ſtatu abdicaret, atque plebejis ſe immiſceret. Quocirca Chriſtianus (niſi conſcientia ipſius aliud ſuadeat) ſtatum hunc retinere poteſt, ſed ita, ut in eo manens nihil adverſum perfectis ac ſublimibus virtutibus Chriſtianis, patientiæ nimirum, ſubmiſſioni, manſuetudini, temperantiæ &c. committat, ſed omni ex parte conformem legibus Regni Chriſti vitam ducat. Certe Paulus Apoſtolus, qui civis Romanus erat, hoc jus non abdicavit, quin eo etiam, ubi opus erat, uſus eſt. Ex quo exemplo patet, poſſe Chriſtianum in tali ſtatu etiam vitare luxum in veſtitu, cibis, & re familiari, neque metas Chriſtianæ temperantiæ tranſgredi. Neque eſt, quod quis objiciat, contemptum non poſſe vitari, ſi abſit ſplendor nobilitati conveniens. Nam etiam inter ipſos mundanos homines innumeri ſunt nobiles, quibus eæ facultates non ſunt, ut ſplendide vivere queant, alioſque ditiores æquare, neque tamen ab aliis ſui ordinis hominibus contemnuntur, ſed honorantur, ſi ſapientia aut virtute ſint conſpicui. Chriſtianus igitur, nobili editus proſapiâ, nulla neceſſitate adigitur, ut in pompa & luxu alios imitetur, etſi ſumptus ipſi ſuppetant, modo ne infra illam honeſtatem ac decorum, quod ipſa quoque Chriſtiana religio requirit, ſe demittat, atque ita extraneis ſe ludibrio exponat.

Reſtat adhuc quæſtio: Utrum Chriſtiano, qui genere nobili ortus non eſt, liceat ad talem ſtatum aſpirare? Reſpondeo uno verbo: Nequaquam. Quo enim alio fine id faceret, quam ad demonſtrandam ſuam vanitatem ac ſuperbiam? Equidem ſi quis ſervus ſit, & alteri ſubjectus, ſuadet ipſe Apoſtolus in loco paulo ante citato, ut ſi liber fieri legitimis modis poſſit, eo potius utatur. Sed poteſt aliquis

liber esse, & tamen non esse nobilis. Si quis casum ponat in quo is qui jus nobilitatis affectat, eo ipso plurimum prodesse Ecclesiæ Christianæ possit, id nihil aliud est, quam laqueus, quem hominibus mundana sapientia tendit. Quasi scilicet Deus nequeat conservare Ecclesiam suam, nisi ille nobilis evadat, aut quasi sola virtus ac sapientia ipsa per se, absque hoc pleno vanitatis statu non satis habeat virium ad id præstandum, quod bonum Ecclesiæ requirit. Hoc adhuc supra dictis addendum est, etsi status nobilitatis Christiano homini non sit simpliciter vetitus, eum tamen admodum periculosum & à scandalis minime immunem esse: siquidem difficile valde, si non prorsus impossibile est, in tali statu humilitati (ne de aliis virtutibus nunc quidquam dicam) ita dare operam, prout Christianæ religionis perfectio & exemplum Christi postulat. Præterea per eum impeditur homo Christianus, quominus tempore inopiæ ac egestatis se labore manuum suarum sustentet, & vel opificio aliquo vel alia honesta arte victum quærat. Sed satis de his dictum esto.

CAPUT VIII.

De perfecta patientia, quæ in Regno Christi præscribitur Matth. 5. 38,39.

ALtera fundamentalis Regni Christi lex est, perfecta Patientia, quam Christus à suo populo exigit. Quæ lex extat Matth. 5. 38, 39, ubi sic loquitur Servator noster: *Audivistis dictum esse: Oculum pro oculo, dentem pro dente. Ego vero dico vobis: Ne resistatis malo. Sed si quis te percusserit in dextram maxillam tuam, verte ei & alteram. Et qui voluerit tecum judicio contendere, ac tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium. Et quicunque te angariaverit ad milliare unum, abi cum eo duo. Petenti abs te da, & qui vult à te mutuum sumere, ab eo ne avertaris.*

Hujus insignis præcepti, quod nobis etiam sapientia hujus mundi controversum fecit, verum sensum nobis monstrare potest exemplum Christi & Apostolorum ejus, & non minus, quam in præcepto perfectissimæ Humilitatis, de quo capite superiori egimus, nos ex anfractibus variarum falsarum interpretationum educere, atque in viam veritatis deducere. Qui enim omnibus in rebus tali utitur patientiâ, quali Christus in tota vita sua usus est, is præceptum hoc perfecte & ex mente ejus implevit. Et quæ interpretatio hominem ab exemplo Christi longius abducit, ut minorem patientiam adhibeat, quam Christus adhibuit, illa merito pro falsâ habenda ac repudianda est. Exemplum enim Christi est vera ac infallibilis norma omnium interpretationum legis ipsius, quæ nos nullo modo errare sinit, quamque omnes Christiani absque omni tergiversatione admittere coguntur. *Cum enim Christus passus sit in carne, nos quoque eâdem cogitatione armari debemus* 1 Petr. 4. 1. Non possumus esse Dei hæredes & Christi cohæredes, nisi cum eo patiamur, Rom. 8. 17.

Christus hanc novam legem Regni sui de Patientia, opponit Legi Mosaicæ de pœna talionis, pro variis illatis damnis. Quæ Lex Mosis in tribus potissimum locis Veteris Testamenti scripta legitur. Primus est Exod. 21. 22. & seqq. ubi verba legis ita sonant: *Si rixati fuerint viri, & percusserit quis mulierem prægnantem &c. si mors ejus fuerit subsecuta, reddet animam pro anima*, (id est, vitam pro vita,) *oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede, adustionem pro adustione, vulnus pro vulnere, livorem pro livore.* Alter locus est Levit. 24. ℣. 19. & seqq. *Si quis intulerit corporis vitium proximo suo, sicut fecit, sic fiat ei: fractura esto pro fractura, oculus pro oculo, dens pro dente; quale intulerit vitium, tale inferatur ei.* Tertius est Deuter. 19. 19, ubi de pœna falso testi irroganda agitur: *Omnino facietis ei, sicut fratri suo facere cogitavit, ut malum auferas è medio tui &c. Ne parcat ei oculus tuus, sed anima pro anima, oculus pro oculo, dens pro dente, manus pro manu, pes pro pede esto.*

Hîc vero pro fundamento ponendum est, quod leges hæ, quæ ejusdem argumenti sunt, toti populo Israelitico, seu omnibus in genere & singulis in specie Judæis fuerint præscriptæ. Ita enim habetur in ipso initio Cap. 21. Exodi, unde desumptus est primus locus horum trium modo allegatorum: *Hæc sunt judicia, quæ propones eis*, id est, Israelitis. Et postquam aliæ quædam leges essent enumeratæ, sequitur hæc: *Oculus pro oculo, dens pro dente.* Leges autem istæ, quæ toti dabantur populo, obligabant non promiscuam solum plebem, sed etiam Judices & Capita populi. Non minus enim Judicibus, quam aliis dictum est: Non occides, Non mœchaberis, Non furtum facies, &c. Nam in istiusmodi delictis non est apud Deum acceptio personarum, sed parem ab omnibus exigit obedientiam, tam à magnis, quam à minimis. Jure Romano Princeps non tenebatur legibus, at Mosis Lex ex æquo obligabat Regem, ut plebejos.

Hinc jam patet, si constare debeat oppositio, quam hîc Christus facit, etiam hanc novam legem Regni Christi universo populo ejus fideli, tam Judicibus sive magnis, quicunque tandem illic locum habere possunt, quam singulis privatis traditam esse. Hæc enim lex ejusdem est generis ac naturæ cum præcedentibus, ubi Christus prohibuit iram, alienæ uxoris concupiscentiam, divortium extra casum adulterii, nec non temeraria juramenta, quæ toti populo Christiano, nemine excepto, latæ sunt: ita, ut oppositæ sint legibus Mosaicis, quæ itidem toti populo erant datæ. Quocirca verba ista, *Ego vero dico vobis*, sunt tam generalia, ut totam universitatem populi Christiani generatim concernant. *Vobis*, id est, meo populo Novi Fœderis. Cumque deinceps dicitur; *Sed si quis te percusserit in dextram maxillam tuam &c.* nominatim sermo dirigitur ad unumquemque, qui ad Regnum Christi pertinet. Quilibet igitur, qui hujus Regni membrum ac civis esse vult, adeoque etiam Apostoli ipsi, qui erant populi Christiani Principes, & in eorum persona omnes, qui magni sunt in populo Christi, ad hanc legem servandam sunt obstricti.

Porro etiam hoc animadvertendum est, quod etsi Christus legem illam Mosis non totam recitet, sed hæc tantum verba ex ea decerpserit, *Oculum pro oculo*,

oculo, *dentem pro dente*; nihilominus tamen etiam reliqua, quæ non citat, cum in eodem verborum contextu ſequantur, & ad eandem talionis legem pertineant, ſupplenda nobis reliquerit: nempe *animam pro anima*, *manum pro manu*, *vulnus pro vulnere* &c. Hoc ſiquidem in citationibus hujuſmodi uſitatiſſimum eſt, ut aliqua tantum verba loci alicujus citentur, reliqua ſubintelligenda relinquantur.

Quod vero ſupra poſitas leges Moſaicas, quas Chriſtus hoc loco reſpicit, attinet, eæ poſſunt duplici modo conſiderari, atque ſic etiam oppoſitio, quam hic Chriſtus inſtituit duobus modis poteſt accipi. Primo quatenus in iis proponitur omnibus ac ſingulis è populo Iſraelitico, quid pœnarum expectandum ſit illis, qui proximum ſuum ex mera animi protervia in corpore læſerint; inprimis vero Judicibus præſcribitur, quales pœnas delinquentibus & proximos ſuos ad eum modum lædentibus infligere debeant. Secundò conſiderari queunt, quatenus in iis tacite conceditur læſis talionem pro ſua injuria, ſeu oculum pro oculo, dentem pro dente &c. à judice petere. *Tacite*, inquam, conceditur. Nam in his legibus talio læſis expreſſe neque imperatur, neque conceditur: ſed quia etiam expreſſe prohibita non eſt, inde colligi poteſt, tacite eſſe permiſſum id poſtulare à Magiſtratu, quod illi per ſe & ex officio facere incumbit. Alioqui, cum Lex Moſaica etiam hoc inter alia ſpectarit, ut hominem unumquemque ad amandum proximum ſuum, velut ſeipſum, adduceret, non potuit expreſſâ lege id concedere, quod amori ac charitati proximi directe adverſatur, ut nimirum ſine miſericordia ſecundum rigorem juris cum proximo procedatur, & quidem ita ut is per amputationem aut mutilationem membrorum ſuorum miſer reddatur, læſo autem damnum illatum eo pacto non reſarciatur. Interea tamen, quia Iſraelitæ naturâ erant ad vindictam proni, per conniventiam tacite illis permiſſa eſt vindicta atque talio, propter duritiem cordis eorum, non ſecus atque divortium etiam illis ob eandem cauſam conceſſum fuerat; non tanquam res Deo non ſummopere diſplicens, ſed ob evitandum majus malum in populo duro ac contumaci. Neque dubium eſt, quin is, qui hac in parte jus ſuum perſecutus non eſt, ſed acceptum damnum patienter tulit, culpamque proximo ſuo ex animo remiſit, laudabilem & Deo gratam virtutem exercuerit. Unde etiam in Joſepho tanquam argumentum pietatis ejus laudatur, quod Mariam uxorem ſuam noluerit palam ignominiâ afficere, neque rigorem juris adverſus eam urgere Matth. 1. 19. Jam quæritur, in qua conſideratione ex his duabus, Chriſtus novam legem ſuam veteri opponat. Reſpondemus igitur, in utraque. Nam quod priorem attinet, cum legum iſtarum Moſaicarum is ſcopus proprie ac principaliter fuerit, ut toti populo, ac inprimis Judicibus modus exercendi judicii ac irrogandi pœnas pro malefactis præſcriberetur; manifeſtum eſt, Chriſtum, dum eis ſuam novam legem opponit, & malo (ſubintellige, homini) reſiſtere vetat, talia jura atque judicia, per quæ malefici corporeis pœnis afficiuntur, in Regno ſuo & in populo ſuo abrogaſſe, & contra, ſummam patientiam imperaſſe: pœnas vero infligendi poteſtatem ſibi ipſi tanquam Regi regni ſui pro ſapientia ſua reſervaſſe. Cum enim Chriſtus hîc novam legem ſuam veteri opponat, clarum eſt, eum hoc ſibi velle, ne malo (id eſt, malefico) ita reſiſtatur, quomodo ſub lege Moſaica reſiſti ſolebat, nempe per juridicialia corporis ſupplicia. Et quamvis Judæis tunc temporis, ut videtur, ademtum fuerit jus gladii Joh. 18. 32, unde & Chriſto minor neceſſitas erat homicidii, ſeu animæ pro anima pœnam nominatim è Republica ſua excludere: ita tamen antiquæ legi præceptum ſuum opponit, ut ſuis omnem malorum reſiſtentiam vetet, quæ ejuſdem ſit naturæ cum ea, quam Judæi, oculum pro oculo, repetentes, exercebant puniendo maleficum, aut pœnam exigendo à Judice. Hinc jam patet, jus illud, quod vi legis Moſaicæ habebat læſus in lædentem ad noxam ei viciſſim inferendam, hac nova Chriſti lege eſſe ſublatum. Cum enim lex ipſa læſi injuriam vindicans ſublata, & loco ejus alia lex lata ſit; palam eſt, læſo omne jus adverſario ſuo nocendi & malum malo retaliandi eſſe ademtum.

Quod autem poſteriorem legum Moſaicarum allegatarum conſiderationem attinet, quatenus ſcilicet in eis tacite conceſſa fuit læſis vindictæ ac talionis à Judice petitio, ita illis nova lex Chriſti oppoſita eſt, ut omnis vindicta in genere, ſive illa per judicium ſeu per Magiſtratum, ſive abſque judicio à læſo ipſo exerceatur, prohibita ſit. Quamvis enim Chriſtus hic non præcipue vindictam ſpectat, ut nec lex Moſaica; hoc tamen neceſſario ſequitur ex priore. Nam ſi judicia ipſa, in quibus malefacta puniuntur, in Regno Chriſti ſunt abrogata; inde efficitur, etiam vindictam, quam Judex ad inſtantiam læſi in maleficum exercere tenebatur, eſſe abrogatam. Atque ita Chriſtus ſapientiſſime malam vindictæ concupiſcentiam una cum radice ex animis hominum evulſit, dum legem Moſaicam abrogando, læſo jus malefico nocendi ademit. Hac ratione enim efficitur, ne ullam ex dolore aut damno inimici voluptatem capiamus. At ſi jus hoc maneret, hominique permiſſum eſſet, aliquam inimico noxam vel moleſtiam inferre, per rei naturam aliter fieri non poſſet, quam ut animus ex eo aliquam delectationem perciperet. Et etiamſi ratione duo iſta inter ſe diſcerni poſſint, vindicta & læſio inimici, tamen reipſâ ſecum cohærent. Hinc videmus etiam in Deo ipſo iſta duo non eſſe disjuncta. Non ſolum enim Deus affligere inimicos ſuos, ac perdere in Scriptura dicitur: ſed etiam gaudere & lætari ſuper eorum interitum ac perditionem. Cum vero in hominibus Deo iſtud gaudium ex alieno malo diſpliceret, oportebat abrogari legem ipſam, cujus vi jus ac facultatem habebat læſus mali inimico inferendi, ut ſimul gaudium tolleretur, quod ex ejus dolore naſci poſſet. Talio enim, quam lex Moſis ad inſtantiam læſi exercebat, nihil aliud erat, quam redditio mali pro malo: quam Scriptura Novi Teſtamenti etiam alibi prohibet: ut Rom. 12. 17. Illa autem non animo ſolum peragitur, ſed etiam manu & factis externis: imo animo non poteſt malum reipſa inferri aut reddi, ſed ſolo facto. Sic everſo malitioſæ iſtius voluptatis fundamento, efficaciſſime, & vere funditus eam Chriſtus evertit. Si igitur hac nova lege Chriſti

vindicta interdicta est; quæ per Magistratum exercetur, multo minus propria vindicta erit concessa, quæ non solum in Regno Israelitico, sed etiam in Ethnicorum bene constitutis Rebuspublicis fuit prohibita.

Præterea ad perfectam hujus insignis legis Christi intelligentiam notandum est, eam latius multo extendi, quam ne malum pro malo reddamus. Voce enim *Mali* Christus non solum intelligit maleficum, qui nocet alteri, sed simpliciter omnem hominem injustum & ingratum. Prohibetque hîc talem resistentiam, qua non solum malum vindicatur, sed etiam adversario inhumaniter denegatur id, quod stipis aut mutui nomine petit. Hoc autem partim ipsa præcepti verba indicant, in quibus simpliciter ac indefinite dicitur, ne malo resistamus; partim exempla à Christo rei illustrandæ subjuncta, in quibus proprie talioni locus non est. Nam quæ talio postulari poterat juxta legem Mosaicam, in percussione maxillæ, si nullum vulnus aut livor accederet, aut in angariatione ad unum milliare? Itaque ex his exemplis liquet, Christum majorem adhuc patientiam inculcare, quam quæ generali præcepto de Non resistendo fuerat expressa. Nimirum vult, ut, præter spontaneam malorum patientiam, sit in nobis promptum benefaciendi studium; quo parati simus plus præstare adversario, quam à nobis postulat, aut plus mali ab eo pati, quam nobis infert, ostendentes, nos Dei obedientiam & salutem proximi pluris æstimare, quam nostrum commodum. Idcirco hoc in loco exempla subjiciuntur interdicto resistentiæ, quæ eadem apud Lucam sic accommodantur præcepto dilectionis inimicorum, ut appareat, eosdem charitatis actus, qui inimicis debentur, etiam malis istis esse exhibendos Luc. 6. ℣. 29. Sensus proinde horum exemplorum non alius est, quam si diceret Christus: si quis te percusserit in dextram maxillam, verte ei (puta animo, ut Augustinus recte exponit) & alteram, id est, esto paratus in animo tuo, potius alteram maxillam cædendam præbere, quam ut malo resistas, sive per te, sive per Magistratum. Atque hoc quidem pacto talionem, hoc est, legalem resistentiam, multo efficacius prohibuit Christus, quam si expressis verbis eam prohibuisset. Quemadmodum etiam in loco Matth. 20. 21, Apostolorum ambitionem efficacius repressit, dum in viam prorsus contrariam extremæ humilitatis ac servitutis eos deduxit. At si talionem tantum prohibuisset, jam qui hoc præceptum impleret, nihil faceret amplius, quam quod tum temporis gentes haud difficulter præstabant. Nam etiam Philosophi inter eos docuerunt, vindictam sapienti haud convenire. Quomodo ergo Christus tales vocat filios Altissimi? Tum quid opus erat tot ambagibus addere ista, citius quam oculum pro oculo exigas, obvertendam alteram maxillam, pallium eripienti tunicam adjiciendam, duo milliaria cum eo, qui adigat ad unum, conficienda. Omne id, quod potius faciendum dicit, otiosum est, cum id resistentiæ interdicto generali satis perspicue propositum fuerit. Atqui ex circumstantiis loci patet, majorem hîc perfectæ patientiæ & beneficentiæ virtutem doceri, quam generale mandatum de non resistendo complectebatur. Eandem patientiam firmant omnia illa Scripturæ testimonia, quæ sic malum pro malo reddere vetant, ut contra illud bene dicendo faciendoque vincere jubeant; idque tantâ fiduciâ in Deum, ut vindicta & defensio omnis, quamlibet æquissima, qualis est illa, quam ipse exercet in maleficos, ei ut justissimo ac prudentissimo judici in solidum committatur, vide Luc. 6. 28, 29. Rom. 12. 17. 1 Thess. 5. 15. 1 Petr. 3. 9, 11, 12, 13. IV. 19. Porro quam late se extendit præceptum Christianæ charitatis adversus inimicos, tam late censendum est extendi debere resistentiæ interdictum contra maleficos.

Ulterius quæritur: An ergo nulla ratione fas sit, malum atque injuriam, quæ ab inimico infertur vel intentatur, avertere, aut seipsum defendere? Cujus quæstionis solutio ex exemplo Christi, & Apostolorum, nec non fidelium Veteris Ecclesiæ sumi potest. De Christo enim legimus, cum eum Judæi lapidare vellent, eum se abdidisse, atque ex Templo se subduxisse Joh. 8. 58. Et cum alio tempore eum capere vellent, elapsum eum fuisse ex manibus eorum Joh. 10. 39. Paulum Apostolum discipuli Damasci nocte per murum demiserunt fune in corbe, cum Judæi vitæ ejus insidiarentur, & portas observarent Act. 9. 24, 25. Ita cum Judæi quidam conjurassent, ac devovissent se non esuros, neque bibituros, donec interemissent Paulum, is conjuratione hac cognitâ, curavit rem per filium sororis suæ indicari Tribuno, qui eum postea, forti militum manu additâ Cæsaream deduci imperavit Act. 23. ℣. 12, 17. & seqq. Ita Paulus idem animose factâ apologiâ se defendit, eo fine, ut ab infestis sibi adversariis liberaretur Act. 22. 1. Cumque Tribunus eum flagris cædi juberet, defendit se jure civitatis Romanæ, sicque plagas evitavit Act. 22. 25. Similiter egit causam suam coram Festo, quem officii ejus admonuit, indicans, si nihil eorum, de quibus accusabatur à Judæis, probari possit, eum non habere potestatem se Judæis donandi, seu eorum libidini permittendi. Appellavit quoque ibidem ad Cæsarem Actor. 25. 11. Fideles Hierosolymitani, cum ingens exoriretur persecutio, fugam omnes ceperunt, & dispersi sunt per regiones Judææ & Samariæ Actor. 8. 1. Ex quibus exemplis colligitur clare, quod liceat, adeoque præcepto huic Christi adversum non sit, avertere malum, quod pessimi homines intentant, dummodo id fiat legitimis ac placidis modis, talibus scilicet, quibus neque inimicus lædatur ac noxâ afficiatur, neque occasio detur sinistris sermonibus, vel scandalum infirmis præbeatur. Modi isti sunt; prudentia & cautio, consilium bonum, preces, interceſſio amicorum, fuga, occultatio sui, dimissio mali hominis, si nobis servitio obstrictus sit: quales modos adhibitos magnâ ex parte videmus in exemplis modo allegatis Christi & Apostolorum. Licitum quoque est, ejus, qui nos in corpore nostro lædere conatur, manus tenere, arma ei eripere, aut etiam in terram eum dejicere, ut interea tempus fugiendi habeamus. Quanquam credendum est, Deum ejusmodi casus, in quibus violentâ tametsi innoxiâ defensione opus sit, non facile, nec sine gravissima causa fidelibus suis immissurum:

miſſurum: qua de re infra aliquid amplius adhuc dicetur.

Inſuper docet nos ſuperius memoratum Pauli exemplum, qui per appellationem apud Cæſarem præſidium adverſus inimicos ſuos quæſivit, prohibitum non eſſe, ut homo Chriſtianus ad magiſtratum civilem confugiat, qui conſtitutus eſt tam ad bonorum defenſionem, quam ad malorum pœnam, ejuſque auxilium imploret, & vel ope ejus ablata recuperet, vel, ſi id ipſum quod ablatum eſt, reddi nequeat, damni compenſationem quærat: dummodo intra lenitatis moderationiſque Chriſtianæ terminos conſiſtat, neque damnum ullum lædenti inferat, omnemque vindictæ, iræ ac impatientiæ ſpeciem vitet. Poteſt etiam huc referri caſus ille, ſi quis in corpore læſus ſit ab homine improbo, quod liceat tali impenſas curationis per magiſtratum à facinoroſo repetere. An vero etiam dolorum petenda ſit compenſatio, dubitatur: certumque eſt, eum perfectius hanc Chriſti legem ſervare, qui dolores penſari ſibi non poſtulat. Quodſi tamen læſus membro aliquo ſit mutilatus, ita ut victum ſibi amplius comparare nequeat, neutiquam ei prohibitum eſt, æquam compenſationem à patratore facti, ſi facultates ejus ferant, exigere. De cætero ſi ad eum modum, ut dictum eſt, vim atque injuriam avertere nequeamus, vel, ſi res ſit parvi momenti, ac tolerabilis, potius duplo majus damnum ſubire debemus, quam vel per Magiſtratum à nobis malum amoliri. Nam ob rem exiguam adire magiſtratum, ſpeciem præbet animi contentioſi ac impatientis. Quanquam ſæpe ratio exiſtimationis ac bonæ famæ exigit, ut etiam res minoris momenti, quæque alioqui facile contemni poſſit, per Magiſtratum repetatur; ſi nimirum dum illa nobis eripitur, ſimul crimine raptûs vel furti aſpergamur: quo in caſu patientia ac ſilentium facile nos reos atque infames redderet; quod ut fiat, ſi revera ſimus innocentes, propter Chriſtiani nominis honorem nullo modo nobis eſt committendum.

Ex iis, quæ dicta ſunt, jam perſpicuum eſt, moderatam ac innoxiam defenſionem huic præcepto Chriſti neutiquam adverſari: utpote cum id non omni omnino reſiſtentiæ oppoſuerit, ſed ei duntaxat, qua ſub lege Moſis reſiſtebatur malo, per pœnas ſcilicet judiciales, vel per modos, qui ejuſdem naturæ ac generis ſunt, quibus nimirum lædens viciſſim lædebatur. Animadvertendumque hic eſt, Græcum verbum ἀντίστημι, quo hic Chriſtus utitur, denotare ejuſmodi reſiſtentiam, quæ per vim fit, non cum modeſtia ac lenitate. Hinc etiam intelligitur, adducta à Chriſto exempla non ſimpliciter & ad literam eſſe accipienda; quaſi nimirum teneamur percutienti nos in dextram maxillam, illicò, etiam illo non poſtulante, ac ſine ulla neceſſitate alteram maxillam cædendam obvertere. Exemplum enim Chriſti nos aliud docet: qui cum ei miles quidam impegiſſet alapam, non protinus obvertit alteram maxillam, ſed eum potius, quod ſe injuſte cæderet, redarguit: *Si male locutus ſum*, inquit, *teſtare de malo; ſin bene locutus ſum, cur me cædis?* Joh. 18. 22. Paulus etiam aliquanto acerbius invectus eſt in Ananiam Pontificem Maximum, qui ei os depalmari juſſerat. Nam non ſolum injuſtitiam mandati iſtius Pontifici exprobravit, ſed Dei ſupplicia etiam eidem denunciavit. *Percutiet te*, inquit, *Deus paries dealbate; & tu ſedes judicans me ſecundum Legem, & Legem tranſgrediens, jubes me cædi?* Actor. 23. 2. Quare Chriſtus hoc loquendi modo, qui in Sactis Literis inſolens non eſt, nihil aliud indicare voluit, quam ut prompti ac parati ſimus plus etiam malefico præſtare, quam ipſe à nobis poſtulat: ut ſupra oſtendimus.

Hîc etiam quæri ſolet; Annon Chriſtiano licitum ſit, hoſtilem invaſoris impreſſionem, ſi aliter fieri nequeat, cum ipſius læſione repellere? Sed hanc quæſtionem expediemus inferius, poſtquam falſas hujus præcepti Chriſti interpretationes è medio removerimus.

Jam opus eſt, ut etiam falſas hujus legis Chriſti interpretationes, quas carnalis ſapientia adinvenit, examinemus & refellamus. Prima eſt eorum, qui ajunt, Chriſtum hîc nihil niſi privatam vindictam, quam quis ipſe per ſe exercet, non autem eam, quæ per Magiſtratum fit, prohibuiſſe; & hanc quidem legem ſuam oppoſuiſſe traditioni Phariſæorum atque Scribarum, qui hanc Moſis legem, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, de ejuſmodi propria ac privata vindicta interpretati ſint. Verum hæc ſententia nullo veri ſchemate eſt commendabilis. Sic enim Chriſtus nihil novi docuiſſet, cum Judæis quoque propria vindicta non fuerit conceſſa: imo etiam in omnibus Ethnicis bene ordinatis Rebuſpublicis vindicta privata tanquam maximarum turbarum cauſa fuerit damnata. Neque ullo veriſimili argumento oſtendi poteſt, Phariſæos illa tempeſtate talem vindictam licitam eſſe docuiſſe, per quam divina vindicta, quæ per Magiſtratum exercebatur, atque adeo lex ipſa inanis & ſupervacua reddita fuiſſet. Ecquis vero auſus fuiſſet, proprio motu, ac ſine auxilio Magiſtratûs, adverſarii ſui manus ac pedes ligare, eiſque viciſſim oculum vel dentem excludere? annon rurſus hic adverſarius collecto ſodalitio par pari referre ſtuduiſſet? Unde tandem ad ſummam ſeditionem, ad homicidia & ſanguinis effuſionem res deveniſſet. Ita ut Phariſæis nullo modo tam abſurda doctrina adſcribenda ſit; præſertim cum illa nulli eſſet uſui; quandoquidem Judices tenebantur ex lege læſis aſſiſtere, & eorum injurias vindicare.

Alii concedunt, Chriſtum hic omnem vindictam in univerſum, etiam quæ per Magiſtratum exigitur, vetaſſe; ideoque ſequentia exempla ita exponunt; potius iterum ſubeundam alapæ percuſſionem, aliaque, quæ ibidem recenſentur, quam ut ullo modo vindicta de adverſario ſumatur. At nos ſupra probavimus, Moſaicam Legem non id potiſſimum ſpectare, ut aliquam læſo vindictam concedat; ſed magis, ut qui injuria afficiunt alios, puniantur. Quare & Chriſtus hac ſua lege non primario vindictam reſpexit, ſed in genere omnem reſiſtentiam, quæ ejuſdem naturæ eſt cum ea, qua ſub lege malo reſiſti ſolebat, cum damno ſcilicet ac noxâ ejus qui læſit. Monſtravimus quoque, Chriſtum his exemplis aliquid amplius exigere, quam generali mandato de Non reſiſtendo, videlicet talem patientiam, quæ

quæ cum beneficentia erga adversarios conjuncta sit. Quod longe plus est, quam à vindicta per Magistratum repetendâ abstinere.

Tertia interpretatio est eorum, qui sentiunt, Christum in allegatione Legis Mosaicæ neque primam, neque secundam, cujus supra mentionem fecimus, considerationem spectasse, id est, neque corporales pœnas maleficorum irrogatas à Judice, neque concessionem læsis vindictæ à Magistratu petendæ; sed eum eatenus Legi Mosaicæ suam novam opposuisse, quatenus eâ tacite fuit prohibita omnis proximi læsio corporalis. Dum enim facinori certa assignata fuit pœna, simul eo ipso facinus ipsum prohibitum est. Christus igitur, cujus institutum fuit, Mosaicæ Legis imperfectiones supplere, juxta hanc sententiam nihil aliud sibi vult, quam si diceret: Audivistis, in Veteri Fœdere interdictum fuisse, ne quis proximo suo noceat, vel malum inferat. Ego vero dico vobis, ut non solum proximo nihil mali inferatis, neque eum ulla ratione lædatis, sed potius, si quis vos malo aliquo afficiat, ne adeo ei resistatis, ut iteratam potius injuriam excipere parati sitis. Interim vero istius interpretationis auctores nolunt hanc tam promptam patientiam extendi debere ad graves & insignes injurias, tantum ad leves ac facile tolerabiles, qualis est alapa, ereptio tunicæ, adactio ad iter unius aut alterius milliaris, & similes.

Hæc interpretatio duplici de causa est excogitata. Primò ut evitetur id, quod supra ex vi oppositionis probavimus, quod nimirum civilia judicia & corporales pœnæ hac lege sint abrogatæ; id quod auctores isti neutiquam admittunt, sed Magistratum civilem una cum lictoribus & carnifice in Regno Christi locum habere volunt. Deinde ut liceat resistere vi & cum læsione inimici injuriis ingentibus, quæ vel cum periculo vitæ conjunctæ sint, vel omnium bonorum nostrorum terrenorum jacturam secum trahant. Verum in hac interpretatione primum pro concesso sumitur, quod probabile non est; Christum nimirum Legem Mosaicam, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, tam laxo & generali allegasse sensu, ut eâ nihil aliud significetur, quam proximum non esse lædendum. Revera enim is scopus præcipuus illius legis non fuit, etsi necessario ex ea colligatur: sed scopus ejus fuit, Judaico populo jura atque judicia præscribere, (ut expresse dicitur in principio Levit. 21.) quomodo talia facinora, quæ istic enumerantur, puniri debeant. Proximo non esse nocendum, nec ullo malo afficiendum, id tanquam res, quam ipsa natura dictat, & alibi vetita est, pro concesso sumitur. In præcepto Decalogi, *Non occides*, vetatur homicidium: at cum dicitur, *Anima pro anima*, homicidio, quod jam vetitum est, pœna constituitur. In præcepto, *Non furaberis*, prohibetur furtum: in lege autem, quâ præcipitur, ut qui furatus est, quadruplum reddat, pœna furti expressa est. Et sic se res habet in reliquis legibus. Aliud est, rem aliquam prohibere; aliud, assignare pœnam rei prohibitæ: etsi ex pœna colligi queat, rem prohibitam esse. Quocirca neutiquam admittendum est, Christum hanc Mosis Legem alio respectu aut intentione allegasse, quam quâ præcipue lata fuerat: qua intentione ac scopo legis prætermisso, ut alius generalis quæratur scopus, nulla urget causa, præter præconceptam opinionem, quæ corporeas pœnas è Regno Christi exterminari non vult. Quæ enim hujus interpretationis causa affertur, quod nimirum Christo propositum fuerit, supplere defectum Mosaicæ Legis, in eo dum non solum malum prohibet facere, sed etiam pati jubet, non est sufficiens. Annon enim Lex Mosis perfectissime suppletur, dum Christus potestatem corporales pœnas infligendi ademit hominibus, qui sæpissime graviter errare possunt, & absque omni gratia ac misericordia judicare coguntur, eamque sibi ipsi, qui est sapientissimus atque æquissimus Rex, reservavit? Annon & hoc est defectus legis supplere, tam exactam ac perfectam patientiam præscribere, ut non solum omnia mala æquo animo tolerentur, sed etiam is qui læsit, beneficiis afficiatur? Ex adverso legi parum aut nihil perfectionis accedit, quando leviores injuriæ, quæ etiam sub lege puniri non poterant, ferri jubentur, graves autem ac notabiles injuriæ, non secus ac olim sub lege rigide puniri permittuntur.

Deinde distinctio inter graves & leves injurias in hac interpretatione nullo fundamento adhibetur, & merum tantum effugium esse videtur. Ubi enim Christus non distinxit, ibi nobis quoque non est distinguendum. Verba simpliciter sonant, & sine ulla distinctione sunt posita: *Ego dico vobis*; *Ne resistatis malo*. Imo hîc nullam distinctionem locum habere, sed nobis hac lege injunctum esse tam graves quam leves tolerare injurias, ac insuper adversarios beneficiis cumulare; docet nos iterum exemplum Christi & Apostolorum. Quando enim Christus injuriam ullam violentâ ratione & cum damno ac læsione inimici à se avertit? Imo etiam truculentissimam mortem in se suscepit ultro, non solum ob talem causam, quæ in eo solo, tanquam Servatore humani generis, locum habuit, sed etiam nobis in exemplum perfectissimæ patientiæ, ut nos quoque eadem cogitatione armemur, ut loquitur Petrus Apostolus 1 Petr. 4. 1. Certe solum Christi exemplum potest nobis esse perfectissima norma, cujus ope ad verum hujus sublimis legis Christi intellectum perveniamus: id quod facillime intelligere possemus, nisi nobis caro, quæ ad tam exactam patientiam inidonea est, nebulas offunderet.

Verum ut de exemplis istis, quæ Christus hoc loco præcepto suo subjecit, aliquid ex professo dicamus, notandum primo est in genere, injurias illas, quarum Christus hîc mentionem facit, non esse simpliciter ita leves ac parvi momenti, uti in hac interpretatione extenuantur, sed in certis casibus gravissimas, imo carnali homini plane intolerabiles esse posse. Nam alapam quod attinet, si illa impingatur alicui è vulgo & infimæ sortis homini, puta servo, aut alii pugnos edere vel assueto, vel non indigno, posset forte non adeo gravis injuria videri: præsertim si à superiore aliquo infligatur. At si id contingat in viro honorato, & summæ inter homines dignitatis, si in venerando aliquo sene, si in patre, aut etiam in conjuge alicujus, matronâ gravi ac nobili, vel si in magistratu; idque non privatim,

vatim, nemine conſcio, ſed fiat in loco publico, plurimis inſpectantibus: quis non videt injuriam eſſe ſummam? Etſi enim dolor corporis in eo facto non ſit adeo magnus: at dolorem animi, qui ex ſumma contumelia atque ignominia naſcitur, magnum eſſe neceſſe eſt, & homini ſublimis ac carnalis animi intolerabilem. Certe juxta uſitatum mundi morem dedecus nullum gravius eſſe inter nobiles reputatur, quam alapa. Sic tunica & pallium ſi opulento alicui ac bene nummato auferatur, exigua quædam & nullo numero habenda videtur. Quidſi vero pauperi & ægre vitam toleranti veſtem eripias, quâ vix corpus à frigore aut nuditate defendit, cujuſque reparandæ nulla ei ſuppetunt media, quæ major ei in bonis ac facultatibus ejus injuria fieri poteſt? Imo etiam diviti, ſi quis veſtem detrahere tempore alieniſſimo, puta intenſiſſimo gelu urente, in platea velit, ubi alia non ſit in promptu, nihil gravius & acerbius poteſt accidere. Tandem milliaris unius atque alterius onus vi atque ingratiis alicui impoſitum, nullo jure ac merito inter leves ſimpliciter & contemtibiles injurias reponitur. Quid enim? ſi quis cogatur, qui ſit ad iter, præſertim pedeſtre, parum aptus; ſi importuno tempore, ut maximum ac irreparabile damnum præſto ſit, niſi domi maneat, aut ſi aliò ipſi neceſſario proficiſcendum ſit, & mille aliæ ejuſmodi circumſtantiæ dari poſſunt, quæ hanc injuriam graviſſimam reddant. Manifeſtum igitur eſt, male iſtas à Chriſto nominatas hoc loco injurias, ſimpliciter leves & exiguas cenſeri: cum pro ratione perſonarum (quæ tamen omnes ad obſervationem hujus præcepti obſtrictæ ſunt) loci, temporis, ac conditionis uniuſcujuſque, aliarumque circumſtantiarum evadere poſſint ſummopere graves ac propemodum intolerandæ. Nam, ut de ſolo diſcrimine perſonarum adhuc aliquid dicamus, an id haberi poſſet pro levi injuria, ſi aliquis è plebe Regi aut Principi ſuo alapam infringeret, vel illuderet ei naſum ejus talitro percutiendo? Vel ſi veſte eum ignominioſe ſpoliaret; aut minis eum cogeret ad milliare unum conficiendum, & ad ruſtica opera ſua peragenda? Dicet quiſpiam: Impoſſibile eſſe, ut ejuſmodi caſus dentur. At cur id impoſſibile eſt? non quod tam mali atque audaces homines non reperiantur, qui talia deſignare ſuſtineant, ſi modo ſciant, id impunitum fore, Regemque ac Principem patienter id ferre teneri (quid enim non adverſus hominem committerent, qui adverſus Deum omni genere petulantiæ peccare non verentur?) ſed quia norunt, certum ſibi mortis ſupplicium pro tali facinore expectandum eſſe. Si quis autem objiciat, Magiſtratum tales injurias etiam patienter ferre teneri, quatenus Chriſtianus eſt, ſed non quatenus Magiſtratus eſt, cum hoc reſpectu obſtrictus ſit talem protervian pœnis coërcere, non ex impatientia, ſed ex officio. Verum diſtinctionem hanc inter Chriſtianum & Magiſtratum jam ſuperiori Capite diluimus. Quis ratione præditus poſſit concipere, ut duæ res invicem contrariæ ac ſe mutuò tollentes ſimul in una perſona habeant locum? ut nimirum quis injuriam unam eandemque patiatur & non patiatur, remittat & non remittat; illud quidem quatenus Chriſtianus eſt, hoc vero quatenus eſt Magiſtratus? Legi Moſaicæ, cui Chriſtus hîc novam legem ſuam opponit, cujuſque etiam hæc pars erat, *Anima pro anima*, non minus Rex, quam viliſſimus quiſque è populo erat obnoxius. Hinc David propter occiſum Uriam, mortis reus erat, & capitali afficiendus fuiſſet ſupplicio, niſi Deus extraordinariam ei gratiam exhibere dignatus fuiſſet: ut patet ex 2 Sam. 2. 13, ubi Nathan ei dixit, poſtquam peccatum ſuum eſſet confeſſus: *Non morieris*, nimirum, ut debebas ſecundum Legem. Quodſi vero Rex illi parti Legis, *Anima pro anima*, ſubjacebat, utique etiam in reliquis, quando dicitur, *Oculus pro oculo*, *dens pro dente*, eidem erat ſubjectus, & pœna tam ſuper Regem, quam ſuper alium quemvis jure atque ex vi legis extendenda erat. Quemadmodum igitur illa Lex Moſaica omnes & ſingulos è populo abſque diſcrimine perſonarum atque officii obligabat, Rexque quatenus Rex erat, nullo pacto ab ea erat liber; ita obligat etiam hæc Chriſti lex omnes ac ſingulos, qui ad Regnum ejus pertinent, ita, ut qui vult in eo Rex eſſe, non tantum qua Chriſtianus eſt, ſed etiam qua Rex eſt, eâ ſe teneri, agnoſcere debeat. Unde liquet, Regem illum, qui quatenus Rex eſt, huic ſe legi Chriſti non vult ſubjicere, etiam eatenus, qua Rex eſt, non poſſe eſſe Chriſtianum; & rurſus Chriſtianum, quatenus Chriſtianus eſt, talem Regem eſſe non poſſe. Quod nihil aliud eſt, quam quod Chriſtianus non poſſit ſimul Chriſtianus eſſe, & talis Rex.

Sed jam etiam ſecundo in ſpecie exempla à Chriſto allata conſideremus: ac primo de percuſſione maxillæ ſciendum eſt, proverbiali locutione apud Hebræos quodvis ignominiæ genus, quâ quiſpiam afficitur, hac phraſi ſignificari; contra vero præbere maxillam percutienti, patientiam quarumvis, etiam graviſſimarum contumeliarum denotare. Quod & ab eruditis compluribus obſervatum eſt, & loca Sacræ Scripturæ aperte docent. Prioris exemplum vide 2 Cor. xi. 20, ubi Apoſtolus ad Corinthios ſcribit: *Suſtinetis enim, ſi quis vos in ſervitutem redigit* &c. *ſi quis vos in faciem cædit*; id eſt, ſi quis vos omni genere contumeliæ afficiat. Non intelligit autem Apoſtolus qualemcunque, aut levem aliquam contumeliam, ſed inſignem ac grandem. Hoc enim agit, ut Corinthiis monſtret, quantas contumelias illi ac probra à falſis Apoſtolis ſuſtineant. Itaque loquitur non de parvi, ſed de maximi momenti contumeliis, ut tanto magis animos eorum à falſis Apoſtolis avertat. Vide quoque 1 Cor. 4. 11, ubi Paulus ſcribit de ſuis graviſſimis afflictionibus atque perpeſſionibus: *Uſque in hanc horam eſurimus & ſitimus, & nudi ſumus, & colaphis cædimur.* Ubi rurſus Apoſtolus non levem contumeliam intelligit, cum velit maximas perpeſſiones ſuas & acerbiſſima mala exprimere. Poſterioris exemplum clarum habemus Eſa. 50. 6. *Corpus meum præbui percutientibus, & genas meas vellentibus, faciem meam non abſcondidi à contumeliis & ſputo.* In quibus verbis patet Prophetam deſcribere ſummam patientiam ſuam: ac proinde eum hac locutione maximas & graviſſimas contumelias deſignare. Vide quoque Lament. Jer. 3. ℣. 27, 30. *Bene eſt viro, derelicto, ſi jugum ſuum patienter ferat* &c. *ſi præbeat percutienti ſe maxillam, & ſatietur opprobriis multis.* Ubi *opprobria multa* explicant

plicant illam percussionem in maxillam. Ex hisce Scripturæ locis perspicuum est, hoc præcepto Christi de perferenda maxillæ percussione contineri præceptum ferendarum cujuscunque generis contumeliarum, etiam gravissimarum. Sed non contenti probasse, omnes contumelias ista phrasi intelligi, præterea summos etiam dolores eâ comprehendi ostendimus. Non est enim, cur id ulla ratione admittamus, quod hic vulgo pro concesso sumitur ab iis, quibuscum disputamus, Christum scilicet per maxillæ percussionem nihil aliud, quam simplicem alapam, quæ expansâ manu infligitur, intelligere. Multo generalius est, maxillam percutere, quam alapam infringere. Omnis quidem alapa est percussio maxillæ, sed non omnis percussio maxillæ est alapa. Neque Christus dixit, si quis te nuda manu percutiat in maxillam, sed simpliciter, si quis te percutiat in maxillam. Imo usus est Christus verbo ῥαπίσει, quod duriorem, quam qui nuda manu imprimitur, ictum significat. Descendit enim verbum istud à nomine ῥάπις, quod baculum vel virgam notat. Unde distinguuntur ista duo Matth. 26. 67. κολαφίζειν & ῥαπίζειν: illud significat percussionem manu sola factam, hoc baculo. Legatur Beza, si placet, in Annotat. ad Matth. 5. & Marc. 14. 65. Non ergo levem duntaxat alapam hic Christus à nobis patienter excipi voluit, sed etiam plagas gravissimas, quæ fuste aut alio aliquo duro instrumento infliguntur. Sed etiamsi ictus, qui à sola manu proficiscitur, hic denotaretur tantum, non intelligeretur protinus alapa explicatâ manu illata; potest enim etiam percussio, quæ fit pugnis, intelligi. Quæ percussio adeo gravis esse potest, ut, si ab homine valido atque irato fiat, non solum valetudini ac membris nocere, sed & mortem quoque afferre queat. Vide locum Exod. 21. 18. Inde est, quod voce colaphizari (quod proprie est pugnis cædi) non quævis contumelia tantum significetur in Sacris Literis, ut paulo ante dictum est, sed etiam omnigena afflictio indicetur. Vide inter alia 2 Cor. 12. 7, ubi sic loquitur Apostolus: *Datus est mihi stimulus carnis Angelus Satanæ, ut me colaphizet.* Hic Paulus omnes suas perpessiones, quas fuisse maximas nemo negare potest, vocabulo colaphizandi complexus est. Sic Petrus *colaphizari* pro omni genere pœnæ & afflictionis, etiam gravissimæ, posuit, dum servos delinquentes colaphizari ait 1 Petr. 2. 20. Cum neminem lateat, eos aliquando etiam virgis vel fustibus objurgari, aliquando in carcerem compingi, aliquando quoque pro delicti ratione in crucem agi solitos. Sed Apostolus per Synecdochen speciei colaphum pro quavis pœna usurpavit. Huc etiam pertinent verba Davidis Psal. 3. 8. *Tu percussisti omnes hostes meos in maxillam*, id est, variis calamitatibus ac judiciis tuis eos afflixisti. Item verba Mich. 5. 1. *Obsidionem posuerunt contra nos, & virgâ percutient in maxilla judicem Israëlis:* id est, is qui alios punire solebat, ipse miserrime (ut in obsidione fieri solet) affligetur atque vexabitur.

Ex his jam satis elucet, cum percussio in maxillam non solum cum ignominia, sed & cum dolore insigni, ac valetudinis jacturâ sæpe conjuncta sit; Christum in hoc uno exemplo docere, non tantum contumelias omnes, sed perpessiones quoque corporis & plagas etiam atrocissimas, ne iis quidem exceptis, quas mors possit consequi, nobis tolerandas esse. Si enim dixisset: Quicunque tibi in faciem inspuerit (quæ phrasis quoque Hebræis familiaris est) solam ignominiam sive dolore corporis expressisset; nunc cum percussionis meminit, & quidem ejusmodi, quæ non levem plagam corpori infligat, non est quod perpessiones corporis gravissimas hinc excludamus.

Atque id confirmatur antithesi, quam Christus hic instituit. Legi enim Mosaicæ, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, opponit, *Ne resistatis malo.* Cui vero malo? Nonne illi, quem paulo ante innuit, qui scilicet oculum vel dentem alteri excutit? Cur enim Christus oculi & dentis meminit, si noluit tales injurias à nobis ferri? Quæ esset ista oppositio, si pars ejus una de re alia ageret, altera de alia? Etiam in ipsa Lege Mosaica Levit. 24. 20. Christus minores reperisset injurias, si voluisset, ut patientia nostra tantum ad leviores se extenderet injurias. Dicitur enim ibi, *vulnus pro vulnere, livorem pro livore.* Livor, ut & simplex vulnus, quod facile sanari potest, est minus damnum, quam excussio oculi aut dentis, quorum jactura est irreparabilis. Quocirca Christus cum ex Lege Mosis verba protulisset, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*; postea aptissime patientiæ exemplum in percussione maxillæ posuit; ad istam scilicet oculorum ac dentium excussionem respiciens, & has similesque perpessiones generali percussionis in maxillam phrasi includens. Quasi dicat: In Lege Mosis injuriæ similibus atque æqualibus pœnis vindicabantur, ut pro oculo ac dente oculus vicissim ac dens excuteretur. Ego vero volo, vos ita patientes esse, ut si quis vobis ictum in unam faciei partem, vel manu, vel fuste impingat, etiamsi oculus vel dens elidatur, non modo non resistatis malo, sed ad alium adhuc ictum excipiendum parati sitis. Atque ideo Dominus maxillam potius, quam aliam corporis partem nominavit, quia dum maxilla percutitur, præsertim graviter, facile fieri possit, ut vel oculus vel dens eo ictu excludatur. Interim vero dubium non est, maxillam hic pro qualibet parte capitis, imo totius corporis poni: nulla etenim ratio est, cur Christus nos voluerit æquo animo pati, si in maxilla cædamur; si in alia corporis parte, noluerit id ferri.

Alterum exemplum est de tunica: ubi similiter attendenda est consuetudo Hebræorum, qui sicut per panem sæpe omnem victum intelligunt, ita per tunicam aut vestem, opes ac facultates omnes, totamque rem familiarem significare solent. Huc pertinet præter alios locus Luc. 3. 11, ubi Johannes Christi Prodromus turbas adhortatur: *Qui habet duas tunicas, det alteram non habenti.* Quis non videt, hîc speciem pro genere positam, & quicquid corpori nostro sufficere potest, ac humanæ succurrere imbecillitati, quos nudos natura profudit (ut Hieronymus hunc locum explicans loquitur) per duas istas tunicas notari? Non enim Johannes vult solam tunicam egenti proximo dari, sed & quævis alia, quibus is in vita opus habet. Cur ergo absurdum cuiquam videatur, si in nostro quoque loco

Christus

Chriſtus per amiſſionem tunicæ & pallii omnium facultatum ac bonorum terrenorum jacturam ſignificaſſe ſtatuatur. Præſertim cum ea fuerit diſcipulorum Chriſti, quos tunc alloquebatur, conditio, ut omnes eorum opes ferme in una atque altera tunica conſiſterent. Non illis latifundia, vel amplæ poſſeſſiones erant: non centena aut millena numerabant ſeſtertia: quid ergo de iis loqueretur? appoſite Chriſtus & accommodate ad perſonas, quibuſcum ipſi res erat, ſermonem inſtituit.

Deinde non eſt reſpicienda vilitas tunicæ unius atque alterius, ſed maxime ſpectanda eſt neceſſitas. Amictus enim eſt unum ex rebus neceſſariis, quibus vita noſtra conſtat. Majoris quidem pretii eſt auri atque argenti cumulus, quam veſtis: at auri argentique copiâ carere vita noſtra poteſt, veſtitu non poteſt. Ita ignis & aqua auro longe viliora ſunt: multo tamen gravius eſt, ſi cui aquâ & igne interdicatur, quam ſi quis congeſtis undique auri acervis ſpolietur. Pari modo hic quoque non ex vilitate, ſed ex neceſſitate veſtium metienda eſt gravitas injuriæ. Et hanc dubio procul Chriſtus in hoc exemplo ſpectavit; ut ita rectiſſime à minus veriſimili ad magis veriſimile affirmate procedat noſtra argumentatio: Si ereptionem rerum ad vitam noſtram ſuſtentandam ſumme neceſſariarum Chriſtus jubet patienter à nobis ferri; multo magis non vult ſubire ac ferre ereptionem rerum ſuperfluarum, in quibus (teſte ipſo Domino Luc. 12. 15.) vita noſtra non conſiſtit. Faciunt huc iterum verba Johannis Baptiſtæ Luc. 3. 11, qui locus mire aptus eſt ad noſtrum, quem tractamus, illuſtrandum. Res enim minime dubia eſt, Baptiſtam per unam tunicam res omnes neceſſarias; per alteram tunicam, res omnes ſuperfluas ſignificare voluiſſe. Nam non jubet utramque dari: quid enim ipſi retineremus? Sed unam nobis relinquit, quia neceſſaria eſt; alteram, quia redundat, vel ſaltem minus nobis, quam proximo, qui nullam habet, neceſſaria eſt, dari imperat egenti. *Quæ optima beneficentiæ regula eſt*, inquit Grotius Annot. in Luc. 3. 11, *neque naturalem noſtri curam nobis detrahens, neque nos patiens per delicias abuti, quorum penuriâ alii miſerabiles vivant.* Quanquam (ut hoc obiter addam) regulam iſtam beneficentiæ ſæpe extraordinarii caſus cogunt tranſgredi: quando v. gr. vel res gloriæ divinæ agitur, eaque impendio omnium rerum noſtrarum redimenda eſt; vel proximorum id requirit neceſſitas, quorum uſibus non bona modo noſtra omnia, ſed animam quoque tenemur impendere. Ordinarie tamen verum eſt, aliorum neceſſitatem, ex eo, quod nobis ſupereſt, ſupplendam eſſe: nam & Apoſtolus ſic Corinthios inſtruit 2 Cor. 8. 14, & hîc pulchre per duas tunicas denotavit Johannes. At in noſtro Matthæi loco, ubi de patientia agit, Chriſtus, non unam tantum tunicam, id eſt, res ſuperfluas dari præcipit; etiam alteram, quamvis neceſſariam, ſi ita uſu veniat, dimitti jubet. Utraque nos exuit, & ad nuditatem redigit: manifeſte indicans, patientiam in omnibus injuriis tantam nobis induendam eſſe, ut ad extremam uſque egeſtatem duret; utque non modo de poſſeſſione rerum, quibus facile carere poſſumus, ſed & maxime neceſſariarum in vita, ſi improbi urgeant, cedamus. Nimirum quando res in noſtro ſita eſt arbitrio, nec aliud poſtulat extraordinaria neceſſitas, licet nobis noſtra retinere bona, & cum ea cautione, ne ipſi nimium prægravemur, aliis benefacere. Sed cum vis adhibetur, & malorum improbitas non ſinit nos pacifice poſſidere res noſtras, ac diſpenſare, non licet nobis mordicus eas retinere; potiuſque bona pars rerum noſtrarum, imo ſi aliter fieri nequeat, tota ſubſtantia dimittenda eſt, quam malâ & Chriſtianis haud convenienti ratione reſiſtendum.

Reſtat, ut de tertio exemplo agamus, & quid ſit angariatio ad unum alterumque milliare penſiculatius examinemus. Conſonant omnium Interpretum ſuffragia, verbum iſtud Angariandi deſumptum eſſe à Perſis, quibus Angari dicebantur publici curſores; quales hodie Principum aut civitatum ſtipendiis aluntur, ut equos ſemper ad curſum habeant paratos, quique vulgo Poſtæ vocantur. Illis utpote in ſtatu abſoluti imperii publicâ auctoritate armatis, fas erat, cujuſvis equos ſive camelos, vel etiam ipſos homines rapere ad curſum, aut ad onera portanda adigere. Hoc Angariæ onus Judæi quoque patiebantur, ex quo Perſarum potentia Orientem invaſit. Accipitur itaque proprie angariare, pro cogere vi ad currendum, vel ad ferendum onera: quod declarat quoque Cyrenæi illius exemplum, quem adegerunt Judæi vel milites Præſidis ad bajulandum crucem, Matth. 27. 32. Unde facile intelligitur, quam gravi de injuria Chriſtus hoc loco loquatur. Erat enim genus iſtud ſervitutis acerbiſſimum, reſque apud omnes vehementer exoſa. Beza certe cenſet proponi hic à Chriſto ſervitii genus pene intolerabile, quod etiam peculiari vocabulo fuerit declaratum.

Ita probavimus hactenus, Chriſtum etiam graviſſimarum injuriarum tolerantiam, in his exemplis generali interdicto reſiſtentiæ ſubjunctis, nobis injunxiſſe. Sed accedit inſuper longe maxima & validiſſima ratio, quæ vel ſola poſſet rem conficere. Cui enim, quæſo, obſcurum eſſe poteſt, Chriſtum cum ad novas ſubinde injurias perferendas nos præparet, in altera alapa vel plaga perpetienda, & pallio præter tunicam dimittendo, & milliari altero peragrando, non alteram duntaxat ejus generis injuriam præciſe intelligere; ita ut tertiam aut quartam alapam, ſive ictum non jubeat ferri, vel tertiam aliquam veſtem dimitti, vel plura milliaria nolit à nobis confici? Sed quod alibi dictum eſt, ut non ſepties ſolum, ſed etiam ſeptuagies ſepties, id eſt, ſemper remittamus fratri contra nos delinquenti Matth. 18. ℣. 22, id huc quoque referendum eſt, ſtatuendumque, præceptum eſſe, ut non ſemel aut bis tantum colaphus ſuſtineatur, ſed ut ſeptuagies ſepties, id eſt, toties quoties ille infringatur, & quam plurima verbera patiendi animo tolerentur: quod etiam de veſtimentis atque itineribus tenendum eſt. Ratio nimis eſt evidens, quia ſcilicet id ſemper, ideoque ut in arcenda una atque altera injuria, ita non minus in tertia aut quartâ propulſandâ, illicitum eſt, quod hîc Chriſtus prohibet, nempe illegitima reſiſtentia. Et, ſi nunquam malum pro malo reddendum eſt; Ergo nec poſt repetitam decies aut ſeptuagies ſepties

injuriam id facere licet. Adhæc res ipsa loquitur, si fratri septuagies septies in nos peccanti ignoscendum est: ergo etiam toties nos verberanti, aut vestem eripienti, aut itineris molestiâ nos oneranti: Hæc enim specialia comprehenduntur sub illo generali. Tandem Apostolus aperte præcipit, ne vincamur à malo, id est, ne prius defatigemur patiendo, quam adversarius mala nobis faciendo. Atqui vinceremur à malo, & in patiendo deficeremus, si semel aut bis passi injuriam, amplius pati nollemus. Jam si hæ à Christo nominatæ injuriæ ad istum considerentur modum, uti omnino necesse est, quid gravius fingi, quid ad nos perdendos ac pessundandos magis facere potest, quam quando tot verbera atque contumeliæ mussitandæ, tot damna molestiæque sustinendæ ac devorandæ sunt?

Hucusque demonstravimus, novam legem Christi non simpliciter intra limites exiguarum injuriarum consistere, sed patientiam in omnibus etiam maximis injuriis requirere. Attamen non videtur sine causa factum, quod Christus in hac oppositione non illas ipsas injurias nominatim repetierit, quæ in lege Mosaica fuerunt expressæ; quod nimirum non dixerit: si quis tibi dextrum oculum excusserit, obverte ei etiam sinistrum &c. Sed quod talia posuerit exempla, quæ si literam spectes, aliquanto molliora sunt, quam quæ in lege Mosaica recensentur: tametsi alioqui vis eorum tam late pateat, ut omnes etiam gravissimas injurias in se comprehendant. Sciendum enim est, tentationes, quas Deus fidelibus suis ad exercendam patientiam immittit, ita comparatas esse, ut vires eorum non excedant: uti Paulus Apostolus testatur 1 Cor. 10. 13. Sane quando agitur de gloria Dei, quando nomen ejus publica confessione glorificandum est, veritasque divina sanguine fidelium obsignanda, non raro eò res devenit, ut extrema patienda sint, & vita in periculum adducenda, & membrorum mutilatio subeunda, & gravissimæ injuriæ à malevolis sint sustinendæ: ut Apostolis ipsis & multis millibus martyrum contigit, nec non Christus ipse prædixit Matth. 10. 17, 21. Marc. 13. 9, 12. Luc. 21. 16. Atque tunc patientia ista non solum habet sibi destinatam peculiarem mercedem Matth. 5. 12, sed Deus quoque operatur eam ac efficit per Spiritum suum in animis eorum, qui ob nomen ejus sanguinem suum profundere non dubitant, ut tentationem istam, quæ alioqui soli carni invincibilis est, facileque hominem fragilem ad defectionem potest adducere, patienter ac constanter sustineant. Sed ut Deus in aliis casibus, qui nihil ad gloriam ejus, aliorumque ædificationem faciunt, permittat hominibus improbis, ut illi animi sui libidinem exerceant in ipsius fideles, qui ipsi ex animo obediunt, fiduciamque sinceram in eo collocant, corpus eorum mutilent, aut etiam vitam eripiant, id pugnaret cum divina sapientia, & cum paterna ejus dilectione, quâ fideles suos prosequitur. Ut leves injurias, tantum exercendæ patientiæ causâ, eis immittat, sapientiæ ejus consentaneum est. Patientia enim non minus, quam aliæ virtutes, debet habere campum, ubi se exerat, atque exerceat, si perfecta esse debet. Deinde leves injuriæ non habent vim, filialem fiduciam fidelium infringendi: at mutilatio corporis, ac vitæ amittendæ periculum, perpetuum excitat metum atque anxietatem, quæ cum vera fiducia nequit consistere. Quomodo enim fiducia in Deo poni potest, omnisque metus abjici, ut securâ ac tranquillâ mente in viis nostris ambulemus (quod ad felicitatem Regni Christi in hoc seculo requiritur) si possibile est, ut Deus tam graves casus, qui omnibus impiis communes sunt, fidelibus suis patiatur accidere? Quid hac in parte fideles haberent singulare præ impiis, ut Deo magis confidere debeant? In rebus, quæ ad vitæ sustentationem pertinent, ita se extendit divina providentia, ut homini pio nunquam sit metuenda tanta egestas, quæ eum mendicato vivere cogat. An ergo de vita ipsa nunquam esset securus; sed semper timendum haberet, ne eâ à pessimis hominibus privetur? Atqui metus egestatis minor est, quam mortis. Imo multi homines mendicare mallent, quam laborare. Ergone in rebus minoris momenti, bono animo essent fideles, ac sine cura viverent, in majoribus autem, assiduo metu ac solicitudine se torquerent? Accidit quidem nonnunquam, ut Deus hominem pium, ad exercendam ejus fidem, patiatur devenire ad extremam inopiam, sed non ad mendicitatem, vel ad famem, quæ vitam ei auferat; sed ubi ad summum ventum fuerit, Deus præter spem ipsius submittit ei homines beneficos, qui necessitati ejus succurrant: qua ratione fides in Deum mirum in modum corroboratur. Ita fieri quoque potest, ut Deus hominem probum patiatur incidere in summum vitæ discrimen; sed fieri nequit, ut patiatur eum in illo discrimine interire, vel membra ejus mutilari: potius eum eripiet, ut fidem ejus hoc pacto firmiorem ac robustiorem reddat. Quodsi fiat, ut tam gravis tentatio non ob confessionem nominis Christi obtingat, Deo permittente, alicui, quem nos virum bonum esse arbitramur, ut corpore mutiletur, oculus ei excutiatur, manus vel pes amputetur, is videat ac diligenter cogitet, quid ansæ dederit Deo, ad se tam graviter visitandum, quò imposterum cautior sit, & tales casus, vitando ea, quæ Deo displicent, possit effugere. Neque est, quod talis sibi solummodo patientiæ exercendæ materiam datam esse existimet, nisi liquido appareat, patientiam ejusmodi posse vergere ad gloriam ac laudem Christianæ religionis apud extraneos, Deumque id ipsum hoc casu immisso quæsivisse. Quanquam non est statuendum, si Deus suam ac religionis suæ gloriam velit in mundo amplificare per fidelium suorum patientiam, eum tam gravia mala passurum inferri bonis alia de causâ, quam ob nominis ac religionis suæ confessionem. Itaque vir pius non est quod metuat tam graves tentationes; curet tantum modo, ut bonâ conscientiâ divina mandata servet, seque totum Deo commendet. Si Deus propter occulta ipsius peccata tali infortunio ipsum punire velit, non solum propter hanc Christi legem, sed etiam propter Dei reverentiam, cujus pœnis resistere nefas est, ad summam patientiam se debet componere. Quæ patientia, si cum vera humilitate animi conjuncta sit ad expiationem ac remissionem peccatorum ejus ipsi prodesse potest. Aut si Deus ob causas nobis incognitas tale infortunium homini vere probo

probo immittat, neceſſe eſt id extraordinariis Dei operibus accenſeatur; non autem dicendum, homines pios ordinarie & promiſcue ejuſmodi tentationibus eſſe obnoxios. Dicam amplius: Deus tanti facit electos ſuos, ut non facile (extra caſus religionis, ubi de gloria nominis ejus directe agitur) permittat talibus eos affici injuriis, quæ cum ipſorum ignominiâ atque contemtu conjunctæ ſunt, tametſi corpus non lædant. Hinc raro videbimus, maleficum hominem abſque ulla data cauſa probo homini colaphum aut alapam impingere, aut eum ex mera malitia luto conſpurcare, aut ad laborem minime debitum adigere. Sed ſi id fiat, fit id plerumque, ſi non ſemper, ex odio religionis ac confeſſionis. Citius accidit, ut Deus pium hominem in bonis ejus terrenis tentari ſinat, eaque improborum prædam fieri permittat, quæ non tanquam Chriſtianus poſſidet, id eſt, quæ habet ſuperflua, ut iis ad vitæ ſuſtentationem non indigeat; atque ita eum redigat in eum ſtatum, in quo tanquam Chriſtianus poteſt eſſe ſua ſorte contentus. Hoc enim non ad eum tentandum facit, ſed potius hoc pacto tentatio & offendiculum, quod à redundantia habebat, magno ipſius bono è medio tollitur, animuſque ejus à rebus terrenis abſtrahitur, & ad divina ac cœleſtia convertitur.

Pergemus jam ad quartam falſam interpretationem hujus legis Chriſti, quæ eorum eſt, qui dicunt, Chriſtum hic nihil aliud, quam rigidam ac ſtrictam juris perſecutionem prohibere voluiſſe, & docere, id quod jure nobis debetur, non eſſe ſummo cum rigore urgendum aut quærendum, ſed interdum etiam nobis de æquo jure noſtro eſſe cedendum. Verum hæc interpretatio eſt ipſa lege Chriſti multo anguſtior. Etenim longe plus videtur id eſſe, quod Chriſtus præcipit, alteram maxillam alicui obvertere, & pallium dimittere inſuper amiſſâ tunicâ, & confecto uno milliari alterum conficere paratum eſſe, quam jus ſuum non perſequi, & de eo, etſi æquum ſit, decedere. Nam licet figuratam eſſe illam locutionem haud negemus, nec ita, ut verba ſonant, præciſe ac præfracte intelligendam, uti ſupra monuimus, certum tamen eſt, iſta impropria locutione Chriſtum non tantum ſignificare voluiſſe, ne jure noſtro abutamur, vel etiam utamur jam acceptam injuriam ferendo, ſed etiam ne metu ſequentis injuriæ, atque in evitando imminenti periculo & calamitate, aliquid contra Chriſtianam vocationem noſtram committamus. Non vult enim Chriſtus nos veteri illi carnalium hominum dicto præbere aures: *Veterem ferendo injuriam invitas novam.* Sed patientiam noſtram vult inexpugnabilem eſſe, etiamſi nova injuria ſubeunda ſit. Quod ſane plus eſt, quam ſi dictum eſſet, ut de jure noſtro, etiam æquo remittamus. Poſſet enim quiſpiam injuriâ affectus omni juri ſuo non tantum ſummo & ſtricto, ſed etiam æquiſſimo renunciare in ea toleranda, & tamen neceſſarium non putare, ut novas & toties quoties repetitas injurias patienter excipiat ac ſuſtineat. Quando injuria alicui infertur, ultio eſt, ſi quis, ut animi libidinem exſatiet, par pari referat: ſtrictum jus abſque vindicta eſt, ſi quis damnum vel contumeliam ita ſarciri poſtulet, ut in totum ipſi, quod ablatum erat ac violatum, compenſetur: æquum jus in eo conſiſtit, ſi quis etſi non æquivalente, aliqua longe minori injuriæ penſatione contentus ſit; quæ quo minor eſt, & damno accepto inferior, eo æquiori eum jure ſuo cedere dicendum eſt. Ita patet, poſſe aliquem ex parte, vel ex toto jure ſuo cedere, neque tamen ſatisfacere Chriſti præcepto, qui jubet inſuper nos ad ferendum alias novas injurias paratos eſſe. Præterea cum in hac legis Chriſti explicatione juris perſecutio tam late extendatur, ut tum vindictam, tum omne, quo in defenſione adverſarius afficitur, nocumentum in ſe comprehendat, tacite ſumitur pro conceſſo, jus nobis aliquod vel ad vindictam exercendam, vel ad lædendum in defenſione adverſarium eſſe. Cum tamen jus iſtud, ſi quod fuit à natura, vel lege Moſis, penitus ſit hoc præcepto Chriſti ſublatum: ut ſupra demonſtravimus. Atque ita non abuſum tantum juris iſtius, ſed ſimul etiam jus ipſum abrogatum eſſe patet, id eſt, manifeſtum eſt, Chriſtianum læſum vi hujus præcepti Chriſti nullum jus habere ſeſe ulciſcendi, vel cum damno ullo lædentis malum à ſe avertendi. Itaque in hac interpretatione idipſum pro conceſſo ſumitur, & pro fundamento ponitur, quod eſt maxime controverſum.

Jam nobis etiam illa quæſtio expedienda eſt: An vi hujus legis Chriſti liceat homini Chriſtiano, ita ſeſe ac ſuos adverſus hoſtilem malorum hominum invaſionem defendere, ut ſi nullum aliud medium expediendæ ſalutis ſuppetat, inimicum vulneret, aut etiam occidat? Qui putant id licere, illi non alium ſtatuunt eſſe hujus legis Chriſti ſcopum, quam quod Chriſtus prohibeat, ne malum acceptum, quod jam mutari nequit, vindicetur: nequaquam autem prohiberi cenſent, ne malum imminens quacunque ratione avertatur. Atque hæc eſt quinta falſa hujus loci interpretatio. Sciendum igitur eſt, naturam Regni Chriſti id nequaquam admittere. Regibus quidem carnalibus ac Principibus competit, ut ſubditorum ſuorum bonum carnale omni ratione procurent ac promoveant, eos adverſus omnem violentiam defendant, & ſi fieri queat, etiam minima mala ab eis averruncent. Id enim requirit ſcopus ac finis, ad quem omnia bene conſtituta regiminis genera collimant, qui eſt quies ac ſecuritas populi. Quicquid ad hanc procurandam pertinet, in eo nihil in ſe deſiderari patitur Rex bonus, qui populum ſuum non aliter quam paſtor gregem ſuum amat. Hanc vero fidelem ac paternam defenſionem, quam Rex carnalis populo ſuo præſtare ſolet, multo magis etiam fidelis Chriſti populus à Rege ſuo optimo Chriſto, qui amorem ſuum erga populum ſuum, animam ſuam pro eo exponendo, ſatis ſuperque teſtatus eſt, exſpectare debet. Mundani Magiſtratus defenſio ac præſidium valde eſt imperfectum, quia ſubditos ſuos ne quidem ab omnibus corporalibus, tantum abeſt, ut à ſpiritualibus, malis ac periculis liberare poſſint: ita ut ſubditi ſæpiſſime cogantur præſidium à ſeipſis petere, & quo optime poſſunt modo ſeſe defendere. Hinc fit, ut adverſus latronem in via aut in domo ſua ſe quiſque propriis armis tueri, vitamque ſuam cum effuſione ſanguinis illius ſervare cogatur. Ita ſi regio incurſione hoſtilis exercitus infeſtetur, magiſtratus ſolus non poteſt

subditos defendere, sed ipsorum ope uti cogitur: unde accidit, ut multi vitam amittant, atque sic nullum ex defensione Magistratûs sui solatium aut emolumentum accipiunt. Hanc ob causam etiam Israëliticus populus arma capessere, atque in bellum adversus hostes suos proficisci coactus est, quia Rex ipsorum solus eos tutari non poterat. Ast longe alia est ratio defensionis nostri Regis cœlestis; quippe is non solum ea præditus est potestate, ut fideles suos queat adversus omnia pericula & casus, quicunque illi sint, perfectissima ratione defendere, sed etiam adeo paternæ ac tenerrimæ curæ suæ de nobis promissione se obligavit, ut ne pilus quidem de capite nostro absque ejus scitu ac voluntate possit decidere. Quare omnes illi, qui ex periculo propriis armis suis evadere nituntur, dubitant de præsidio ac defensione Regis sui cœlestis, id est, promissionibus ejus veram & perfectam non adhibent fidem.

Deinde exercent isti, qui in defensione inimicum lædunt, non minus vindictam, & suam impatientiam demonstrant æque, ac illi, qui jam acceptum damnum ulciscuntur. Omnis enim pœna, seu mali pro malo redditio, vindicta est, sive per Magistratum fiat (qui etiam propterea *vindex* seu ultor appellatur Rom.13.4.) sive ab ipso læso. Nocumentum autem, quod malo homini in defensione infertur, ideo ei infertur, quia nos malo afficere voluit. Hoc malum ergo simili malo pensamus; quod nihil aliud est, quam seipsum vindicare. Id quod nobis non solum hoc in præcepto Christi, sed alibi quoque in Sacris Literis interdictum est Rom.12.17. Imo factum tale, quo homo inimicus læditur, vel etiam plane vitâ privatur, antequam is nos lædat, deterius est, quam parva aliqua vindicta, dum illud malum ipsi inferimus, quod ille nobis nondum intulerat, sed tantum inferre cogitabat. Quocirca hujusmodi defensio, quæ cum læsione adversarii conjuncta est, pugnat cum perfecta patientia, quam Christus hac lege sua nobis præscripsit.

Solet autem hic objici, non cupiditate ultionis, sed alio tum stimulo nos urgeri in defensione, nempe metu atque aversatione illius mali, quod omnino intolerabile censeamus, qui solus ita occupare possit animum, ut ipsi in propulsationem periculi sui intento, ultionem in alium coquere non vacet: patientiam autem & impatientiam seu vindictam, ex animo, non ex facto æstimandam esse. Verum quicquid isti de animo dicant, hoc certum est tamen & evidens, in defensione ista, qua inimicus læditur, vel occiditur, malum pro malo reddi. Deinde patientia quidem ex solo æstimatur animo, quando is periculo illo, quod à se avertere non potest non turbatur, neque post malum illatum cupiditate vindictæ inflammatur. Ex facto autem etiam judicatur patientia, quando quis malum fert ac subit fortiter, quod alioqui violenta ratione potuisset propulsare. Quæ patientia multo excellentior est priore; quia fieri potest, ut animus accepto malo non turbetur, neque ad iram concitetur, non tam vi patientiæ, quam quod consideret, malum declinari non posse, vanamque fore sine viribus iram ac vindictæ cupidinem. Patientia in eo proprie demonstratur, quando malum æquo ac mansueto fertur animo: at dici non potest proprie, nos id patienter ferre, quod mutari nequit, multo minus id, quod nobis pati decretum non est, si illud vel cum læsione malum inferentis propulsare possemus. Quam longe is abest à vera patientia atque innocentia, qui promptius nocet alteri, quam ut noxam ipse patiatur? An is alteram maxillam obvertere dici potest, qui adeo maxillæ suæ cavet, ut alterius maxillam potius cædere paratus sit, quam suam præbere? Imo quod animus in tali facto, quo inimicus læditur, non ab omni vindicta alienus sit, docet nos ipsius Dei exemplum, qui, teste Sacra Scriptura, dum inimicos suos malo afficit, eosque perdit ac pessundat, gaudet eorum cruciatu, & in eorum interitu exultat. Sed hoc gaudium ex alieno malo, cum Deo in hominibus non placeat, oportuit omnem ejus occasionem tolli, & usum armorum ad alios lædendos prorsus prohiberi. Itaque non id solum sibi vult in hoc præcepto Christus, ne malo animo oculum pro oculo, dentem pro dente, malo homini excutiamus, sed, ne prorsus seu ulla ratione eum excutiamus: quia id absque cupiditate vindictæ fieri nequit. Præterea quod afferit hæc objectio, nos in defensione urgeri metu atque aversatione mali imminentis, de eo tenendum est, naturale quidem homini esse, malum impendens metuere atque aversari, ac proinde id per se peccatum non esse: sed hujus metus impulsu alium lædere, aut etiam morte afficere, nequaquam convenire homini Christiano. Itaque id merito culpat quoque Cicero, cum ait: *Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum jure potuerit occidere, à quo metuisse se dicat, ne ipse prius occideretur?* Huc etiam illud Vibii Crispi, quod est apud Quintilianum, transferri potest: *Quis tibi sic timere permisit?* intellige sic, ut alterum lædas, qui tibi nihil adhuc mali fecit? Multo magis ita Christiano dici potest: Quis tibi permisit præ metu alium malo afficere, vel interficere, qui tibi nondum nocuit, de quo tibi non constat certo, eum tibi velle tantum malum inferre, quantum tu metuis, vel an Deus absque illius noxa te servare nolit? Metus è periculo ortus non debet in nobis animum occidendi generare, sed veram fiduciam in Christum, qui nostrum periculum cernit, idque si velit, facillime potest avertere, imo etiam vult avertere, quia se capillos capitis nostri in numerato habiturum promisit. Eo animo esse debent Christiani in periculis, quo fuerunt illi tres viri, tergemina generosæ pietatis exempla, qui statuæ Nabuchodonoforis cultum exhibere dedignati sunt; quibus cum flammas & morte atrociora tormenta superbus tyrannus comminaretur, intrepide inquiebant: *Tua, ô Rex, minæ nè hilum quidem nos movent. Est enim in cœlis Deus noster, quem nos colimus; is ex hac fornace candenti atque è tuis manibus nullo negotio nos potis est eximere. Sed etiamsi ille nos eripere abnuat, tu tamen scito, nos simulacrum tuum nequaquam adoraturos* Dan.3.16,17. Tam excelsum animum gerere decet & Christianos, ut instante gravissimo à pessimis hominibus discrimine, in utramque partem parati sint: ut nimirum firmiter fidant Deo, quod eos servare, malaque avertere, licet manus sanguine non cruentent, valeat; & si Deus

mala

mala non arceat, perpeti malint extrema quæque, ac emori potius, quam leges ejus violare, malumque per malum, cœdem per cœdem à ſe amoliri atque depellere.

Tertio iſta ſui ipſius defenſio cum nocumento invaſoris conjuncta pugnat cum charitate perfecta, nobis ita à Chriſto imperata, ut potius benefacere inimicis noſtris debeamus, quam eis nocere atque malefacere. Qua de re in ſequenti Capite ex profeſſo agemus.

Solent autem illi, qui propriam defenſionem urgent, hoc loco objicere; Deum quidem ſuis ſub Novo Fœdere ſufficientem ac perfectam protectionem atque cuſtodiam promiſiſſe: ſed non abſque mediis ordinariis, & ſine noſtro labore; ſicut olim Iſraëlitas quoque Deus ſub Veteri Fœdere defendit, ſed ita, ut ipſi etiam arma capere cogerentur. Illi pugnabant: Deus autem eis largiebatur victoriam, & hoſtes eorum profligabat. Ad quam objectionem reſpondeo primum, ex hactenus dictis ſatis liquere, quod Chriſtus quidem certis utatur mediis ad nos defendendum, ſed non talibus, ut obſtricti ſimus ipſi manus violentas afferre inimicis noſtris, eaſque ſanguine humano maculare. Deinde conditio illa arma capiendi adverſus hoſtes ſub Veteri Fœdere non carebat exceptione: nam in certis caſibus & certis temporibus promiſit Deus populo ſuo defenſionem abſque omni conditione. Nempe ubi juſſit Deus Iſraëlitis, ut ter in anno feſtorum ſolennitates obirent, & coram Domino Hieroſolymis comparerent, promiſit ſe in finibus eorum excubias acturum, ne hoſtis ullus irrumpat, & fortunis eorum ac chariſſimis pignoribus, quæ interim domi relinquerent, nocere poſſit. *Non concupiſcet quiſquam terram tuam*, inquit Deus, *cum aſcendes comparituras ante conſpectum Domini Dei tui, ternis vicibus quotannis*, Exod. 34. 24. Si mulieres ac imbelles liberi talem Dei protectionem propter pietatem virorum experti ſunt, fieri ſane non potuit, quin & viri ipſi, qui coram Domino comparebant, præſidio illo Dei ac tutela ita fruerentur, ut hoſtium nemo tunc temporis eis nocere potuerit. Quæ res revera typus ac figura fuit generalis iſtius ac perpetuæ cuſtodiæ, quam Deus ſub Novo Fœdere fidelibus ſuis pollicitus eſt. Chriſtiani enim non ter quotannis in terrenum templum Hieroſolymitanum venire tenentur, ſed eorum corda ipſa ſunt ſanctiſſimum Dei templum, in quo perenne Sabbati feſtum celebrant, & jugiter cum precibus, ac ſuſpiriis coram Deo apparent, parati ſemper ad ejus obſequium. Quapropter in tali ſtatu ſuo omnem debent abjicere timorem, & non minus, quam olim Iſraëlitæ, curam domeſticorum ſuorum ac rerum ſuarum in Patris ſui cœleſtis ſinum filiali cum fiducia deponere. Tertio conditio iſta propriæ defenſionis repugnaret ſapientiæ, quæ in quolibet bono Magiſtratu requiritur. Quam enim id bono ordini contrarium eſſet, qui in omni politico regimine diligenter obſervatur, ubi uſus armorum ſubditis non conceditur, niſi certis ex cauſis & in certis caſibus, ut cum Magiſtratus auxilium res expectari non patitur? Nam uſu armorum privatis conceſſo, facile infiniti abuſus enaſci poſſunt, ut quis ſub propriæ defenſionis prætextu ex odio ac ſimultate innocentibus noceat, publicamque tranquillitatem turbet, vel in ſui defenſione ulterius, quam par eſt, progrediatur. Quæ vero cauſa impellere Chriſtum poterat, ut contra tam bonum ac ſapientem ordinem ageret, armaque ſuis fidelibus in manus daret, cum ipſe perfectiſſima ratione & abſque omni ſua moleſtia eos poſſit defendere? Quid utilitatis id vel ad Dei gloriam, vel ad fidelium ſalutem, vel ad ullam ſpiritualem ædificationem afferre poteſt, ſi Chriſtus patiatur virum probum ac pium in periculum vitæ ac corporis incidere, ex quo eum non alia ratione velit eripere, quam per effuſionem humani ſanguinis, id eſt, cum ea conditione, ut tale quid faciat, à quo ipſa humana natura abhorret? At contra graves ſunt rationes, ob quas Chriſtus uſum armorum Chriſtianis merito ademit, atque ipſe tutelam eorum in ſe recepit. Primo ut defenſio eorum tanto perfectior, ac certior, eſſet, ipſique tanto magis eſſent innocentes. Cum enim ipſe ſit potentior omnibus hominibus, qui ſunt in toto mundo, nos autem ſimus ſæpius longe infirmiores noſtris hoſtibus, ut qui nos non raro inſcios, ac nihil hoſtile ſperantes, aſtu poſſint invadere, facile intelligitur, certius ac perfectius nos per illum defendi, quam per nos ipſos. Et quia ipſe pro divina ſua ſapientia in omnibus rebus novit ſervare juſtitiæ & æquitatis modum, novit etiam malorum hominum conatibus ita obſiſtere, ut illis nulla fiat injuria, neve pœna auſus eorum nefarii delicto ſit gravior. Eſt autem tunc pœna gravior delicto, quando nos eum occidimus vel vulneramus, qui nos nondum læſit, qui ſæpenumero non tam animum habet nos lædendi, quam armis territandi, ut nos tanto ſecurius ſpoliare poſſit. Quo in caſu conſcientias noſtras gravi ſanguinis effuſi crimine polluimus: neque nos id excuſare poteſt, quod nobis animus invaſoris non fuerit cognitus, quodque ſcire nequiverimus, quouſque is nobis nocere voluerit. Eam enim ipſam ob cauſam, quia id neſcimus, non debemus eum lædere, ſed rem committere illi, qui id ſcit ac novit probe, noſtrique in tali neceſſitate memor eſſe promiſit. Nihil jam de eo dicam, quod in propria ejuſmodi defenſione, animum ira, impatientia ac vindictæ ſtudio exardeſcere neceſſe ſit; quod neutiquam convenit Spiritui Chriſti, qui in fidelibus ejus regnare & perpetuo habitare debet. Porro iſte eſt ſcopus hujus præcepti Chriſti, ut in continuo exercitio tum perfectæ patientiæ, tum ſummæ fiduciæ erga Chriſtum duremus, & ſi quod ingruat periculum, per liberationem ex eo, quam non nobis ipſis, ſed ejus paternæ profectioni acceptam referre debemus, magis magiſque in fiducia noſtra corroboremur. At hæc fiducia majorem in modum debilitatur, ſi perſuaſi ſimus, nos optime armis inſtructos eſſe, & in arte dimicandi exercitatos, nihilque nobis deeſſe eorum, quæ ad pugnandum requiruntur: ut ita his rebus pluſquam Chriſti præſidio, confidamus. Quodſi eveniat, ut nobis pugna cum malo homine infeliciter ſuccedat, ut vulneribus onuſti ab eo dimittamur, cogitamus ſæpiſſime, nos nobis ipſis defuiſſe, nos non ſatis caute ac provide egiſſe, vel non ſatis idoneis armis inſtructos fuiſſe. Imo quia non poſſumus eſſe uſque quaque

certi, Christum armis nostris (ut homines loqui amant) benedicturum, & victoriam nobis largiturum, ideo necesse est animos nostros semper fluctuare, & diffidentiæ plenos esse. Cumque Deus etiam possit propter aliqua peccata nostra, tali nos punire infortunio, quo corpus nostrum lædatur, propria nostra defensione privamus nos eo fructu, quem inde haurire deberemus, dum veram infortunii istius causam non agnoscimus, sed culpam nostræ imprudentiæ aut imperitiæ tribuimus, interim de emendatione vitæ nostræ, quam Christus hac castigatione sua quærit, minus soliciti. Denique cum, si nos ipsi defendere debeamus, semper nobis timendum sit, ne nos improbi adoriantur & noxam nobis inferant, Christus hunc timorem vult ex animis nostris penitus removere, animosque nostros perfecte tranquillos reddere, ut non minus securi simus, quam esse solent infantes, qui in patris aut matris suæ sinu requiescunt. In hac enim animi tranquillitate consistit summa illa felicitas, quam Regnum Christi adhuc in hac vita nobis affert, ut quemadmodum in medio numerosissimorum malignorum Spirituum, qui nihil aliud, quam perniciem nostram spirant, absque metu ullius periculi, sub protectione clementissima nostri Regis ac Domini vivimus, ita etiam nullam hominum infestissimorum violentiam pertimescamus, omnesque vias nostras ei commendemus, qui capillos capitis nostri habet in numerato. Ista autem animi tranquillitas, si nobis imposita esse statuatur conditio nos ipsos defendendi, non potest non vehementer turbari. Quarto, quod ad id attinet, quod Deus Israëlitis sub Veteri Fœdere victoriam super hostes eorum promiserit, ea conditione, ut ipsi pugnarent ac bellum gererent, jam supra indicavimus, quam ingens sit discrimen inter carnale Regnum Israëliticum, & inter Spirituale Regnum Christi. Quia enim Deus voluit, ut Israëliticum Regnum per carnales Reges, ex hominibus infirmis desumtos, administraretur, cogebantur illi ad defensionem populi sui, ejus ipsius propriam operam & arma adhibere: & propter eam ipsam causam, quia carnale Regnum erat, non debebat nisi carnali modo conservari, atque carnalibus armis defendi. Quanquam Deus, oculos suos, quibus omnia Regna hujus mundi respicit, inprimis in hoc Regnum habuerit intentos, ejusque custos fuerit, ut quando ei obedientes fuerunt Israëlitæ, armis eorum prosperam largitus sit fortunam, victoriamque celeberrimam eis concesserit super hostes: imo eos non raro, absque armis solo panico terrore immisso, profligarit, vel misso cœlitus Angelo perdiderit. At populi Christi spiritualis plane alia est ratio. Ejus Rex est spiritualis, cœlestis, divinus, qui non indiget subditorum suorum armis, ad eos tutandos, cum sua divina omnipotentia omnia possit efficere, quæcunque vult. Arma istius populi sunt preces, ac fides, qua etiam ignita tela satanæ potest extinguere: nec non patientia, qua etiam carbones ardentes in caput hostium suorum potest coacervare, Rom. 12. 20. Ac propter hanc duorum istorum differentiam, Israëlitico populo expresse mandata fuere bella, & victoria ac benedictio armorum ipsi à Deo diserte fuit promissa. Ubi vero Christiano populo tale quid promissum est? ubi vel uno verbulo adjecta est ista conditio, quod nos Deus quidem tueri velit, sed non aliter, quam ut nos ipsi quoque arma corripiamus? Quæ conditio sane aliquo loco clare exprimi debuit; quemadmodum in Veteri Testamento factum est, ubi Israëlitis expresse imperatum fuit bellare, & bellicæ leges illis fuerunt traditæ. Atque hoc tanto magis hic fieri debuisset, quia nobis tam generale mandatum est datum, ne malo resistamus, ne malum malo reddamus, ut inimicos nostros diligamus, pro infestantibus nos oremus, injurias patientia ac benefaciendo vincamus, ut omnem vindictam Deo, justissimo judici, committamus. Cum enim omnia hæc præcepta, saltem quoad literam & exteriorem sensum propriæ defensioni violentæ, cum noxa adversariorum conjunctæ directe adversentur; cumque Deus præterea tam teneram & prorsus paternam tutelam fidelibus suis promiserit; debuisset utique alicubi vel minimum indicium istius conditionis sive verbis, fieri, sive in exemplo Christi & Apostolorum extare. Israëliticus populus, quia ipse cogebatur armis uti, exercere sese quoque in arte bellandi debebat, ut arma tractare sciret. At de populo Regni Christi vaticinatur Esaias: *Non attollet gens una in alteram gladium, neque discent amplius bellare*, Esai. 2. 4. id est, non discent arma tractare, nescientque militares artes utendi gladio ac lanceis ad sui defensionem; non tantum quia ipsi neminem hostiliter aggredientur, sed etiam quia adeo certi erunt de Regis sui præsidio, ut improborum nemo eis, illo invito, nocere queat. At si divina protectio, quæ Christianis promissa est, tum demum speranda esset, si ipsi armis nostris utamur, deberent etiam homines maxime pacifici ac mites discere bellandi artem, & se à teneris pugilatu exercere. Qua ratione istorum infelix erit conditio, & vita plena timoris, qui nulla arma habent, vel quia ob paupertatem ea comparare nequeunt, vel quia ad ea tractanda inepti sunt; quemadmodum David armis adversus Goliathum uti nesciebat: cum tamen hæc sit potissima pars summæ felicitatis in Regno Christi, ut supra monuimus, quod homine Christiano nihil sit securius, quod immunis sit ab omni metu hostium tam corporalium, quam spiritualium. An vero Deus etiam hominem pietati addictum, qui juxta prophetiam Esaiæ non vult discere bellandi artem, & fretus paterna Dei providentia, nulla gerit vel usurpat arma, citius pateretur in discrimine succumbere, & à malis opprimi, quam armatum aliquem laniatam? An Deus magis benediceret gladio acuto, vel instructo ad jaculandum sclopeto, quam scuto illi fidei, de quo Paulus ait, eo etiam ignita tela Satanæ extingui? Vel an scutum istud minus valeret adversus malos homines, quam adversus malos genios? Quodsi igitur pius Christianus solis armis fidei, & filiali fiducia sua erga Deum, juncta cum assiduitate precum, omnia possit perficere, quæ ad ipsius defensionem adversus omnes inimicos spectant, quid ipsi opus est carnalibus armis? Quare cum nullo modo probari queat, Deum promissionem suam de tenera suorum defensione, suspendisse à conditione propriæ ipsorum defensionis per arma carna-

carnalia; relinquitur Chriſtianis præſidium ac defenſionem à ſolo Deo ac Chriſto expectandam eſſe: manetque adeo firmum ac immotum, quod paterna Dei cura atque providentia nequaquam permittat, ut fideles ejus in talia pericula incidant, è quibus evadere aliter nequeant, quam per fuſionem humani ſanguinis.

Quod autem attinet media, quibus Chriſtus ex periculis ſuos ſervare ſolet, ſunt illa ut plurimum nobis improviſa, inſperata, ac miraculoſa, & ante liberationem, quin etiam ſæpe poſt liberationem, ignota: uti innumerabilia exempla demonſtrant eorum, quibus Deus talia media ad evadendum ex præſentiſſimis periculis ſubmiſit, quæ nunquam ipſis in mentem venerant, quæque ni adfuiſſent, illi cum omni infirmorum ac miſerorum armorum ſuorum apparatu funditus periiſſent. De eo vero, quid noſtra ex parte faciendum ſit, jam ſupra docuimus, licitum eſſe pacatis & innoxiis mediis malo reſiſtere; nimirum, adhibita fuga, prudentia, precibus, pecunia, ac ſimilibus rebus. Atque hæc media non ſolum conceſſa ſunt, ſed etiam eatenus à quolibet Chriſtiano requiruntur, quatenus Religio Chriſtiana homines ſapientes ac prudentes, nemini vero noxios requirit. Ita ut dici queat Chriſtum ſuos protegere atque defendere, ſed ea lege, ut ipſi quoque utantur mediis, quæ ratio ac prudentia dictat. Quanquam ne id quidem tam ſtricte ac neceſſario exigitur, ut credendum ſit, Deum derelicturum hominem pietatis ſtudioſum, propterea quod non ſatis providus ac cautus fuerit, paſſurumque eum in periculo miſere interire. Interea tamen vult Deus hominem Chriſtianum uti innoxiis ejuſmodi, qualia diximus, mediis: nam etſi ipſe ſuos revera miraculoſe defendere atque ſervare ſoleat, tamen hiſce temporibus non facit tam aperta miracula, ut ea etiam improbi homines poſſint agnoſcere. Eſſet autem hoc nimis apertum ac manifeſtum miraculum, ſi homo nefarius probum hominem, neque fugientem, neque ulla ratione ſe defendentem, ſpoliare aut vulnerare non poſſet.

Quærat vero quiſpiam: An Deus etiam talem in diſcrimine conſervaturus ac ſublevaturus ſit, qui nec fuga ſibi conſulere, nec ullo medio innoxio ſe ſalvandi uti velit? At hæc eſt inutilis ac futilis quæſtio: quæ inſtituitur de caſu, qui nunquam poteſt habere locum, niſi inter homines plane ſtolidos & amentes. Quis enim hominum, ſi non ſit prorſus mente captus, poteſt nolle vitam ſuam fuga, aliiſque mediis, quæ naturalis prudentia dictat, ſervare, ſi armis careat, vel ſe ad reſiſtendum imparem eſſe ſentiat? Si homo ſanæ mentis inſtructus ſit armis, nec velit fugere, ejus rei non alia eſt cauſa, quam quod ſperet ſe eorum ope periculum à ſe depulſurum. Verum arma gerere, & neque ſe defendere, neque fugere velle; vel nulla arma habere, & nolle fugere, non cadit generatim loquendo, niſi in hominem ſtultum, qui in Regno Chriſti nullum habet locum. Quanquam vero fieri etiam poſſit, ut homo pius, & alioqui non inſipiens, tam irrationalem ac male prudentem fiduciam erga Deum gerat, ut ab eo miraculoſam ſui liberationem petat ſperetque, & Deus, qui etiam hominum ſimplicium, ac intellectu imbecillium Pater ac Tutor eſt, tali quoque homini auxilium ſuum haud deneget: Tamen magis probabile eſt, hominem iſtius modi imprudentem, tametſi alias pium, potius in diſcrimine periturum, quam evaſurum, aliis in exemplum, ut diſcant etiam in exercenda virtute adhibere rationem. At plane alia eſt ratio hominis Chriſtiani ratione ac prudentia utentis, qui non ex delirio animi, ſed ex ſapienti pietate, fiduciam ſuam erga Deum, & obſervationem præceptorum ejus, quibus malo reſiſti vetuit, teſtari cupit, ideoque nulla violentia carnali adverſus proximum ſuum uti vult, non omittens interim alios rationales ac innoxios evadendi modos. Talis enim nihil facit ſtolidi, ſed exercet virtutem ſumme ſapientem ac Deo gratiſſimam, in qua Chriſtum ipſum & Apoſtolos ejus habet ſibi prævios.

Dices: Experientia tamen teſtatur, multos pios miſere interemptos eſſe, qui vel nulla arma habuerunt, vel ea non adhibuerunt; contra vero non paucos armis vitam ſuam conſervaſſe, qui alioqui, iis non adhibitis, penitus interiiſſent. Verum ſi exempla numerarentur, pateret, plures pios abſque armis è diſcrimine vitæ eſſe liberatos, quam armorum uſu: pluresque periiſſe armis ſeſe defendendo, quam innoxiis mediis utendo. Deinde nulli hominum competit judicare de eo, quam pius fuerit is, quem Deus in periculo paſſus eſt occumbere. Deus eſt cordium ſcrutator, qui quemque melius novit, quam homines. Forte Deus pœnas occultorum quorundam peccatorum exegit à tali homine, eumque ob cauſas nobis incognitas, & non ob hanc, quod armis inſtructus non fuerit, vel ea adhibere noluerit, cædi ac victimam fieri voluit. Quem Deus decrevit morti tradere, eum nihil è manibus ejus poteſt eximere: quem vero ſervare vult, is carnalibus armis non indiget. Quod autem nonnulli vitam ſuam ſervent, armis ſeſe tuendo, valde incertum eſt, an id armis eorum ſit acceptum ferendum. Fortaſſis potuiſſent illi etiam abſque illis ſervari, ſi modo pii eſſent, & ſumma cum fiducia Dei auxilium imploraſſent. Impii vero homines, quod interdum ope armorum vitam ſuam conſervent, id mirum non eſt. Cum talibus enim agitur non ſecus atque cum omnibus extra paternam Dei curam poſitis. Nimirum quia plus fidunt ſuis armis, quam Dei præſidio, permittit Deus, ut ſecundum humanorum caſuum curſum alii ſerventur, alii intereant, prout ſors tulerit; ſiquidem Deo parum refert, ſive tales vivant, ſive occumbant. Fieri etiam poteſt, quod Deus velit improbum latronem aut invaſorem per alium improbum punire, vel quod velit hunc improbum adhuc conſervare invivis, aut ad gravius aliquod ſupplicium, aut ad vitæ ejus emendationem.

Hoc loco non poſſumus diſſimulare, eos quoque hoc præceptum Chriſti, adeoque naturam ac indolem Regni Chriſti religioniſque Chriſtianæ perfecte non intelligere, qui exiſtimant, hanc legem Chriſti non eſſe tam ſtricte accipiendam, ut non liceat in præſentiſſimo vitæ periculo, vel in graviſſimo ac intolerabili malo, aliquantiſper adverſario nocere, & aliquod damnum auctori injuriæ inferre, quod

tamen cum periculo, vel damno, nobis imminente neutiquam comparandum sit. Quod enim, ajunt, parum distat à norma, prope nihil distare censetur; quemadmodum exempli gratia licet interdum Christiano leve aliquod mendacium, quod in nullius nocumentum redundet, dicere, etiamsi in genere mendacium omne sit prohibitum. Verum primo ex hactenus disputatis clare satis intelligere est, primarium hujus legis Christi scopum esse, non aliam, quam perfectissimam patientiam, quam nobis Christus hic præscribit: cujus patientiæ fundamentum est perfecta fiducia, quam in paternam Dei ac Christi providentiam collocare debemus, absque cujus voluntate ne pilus quidem de capite nostro perire potest. Si igitur adversarium in defensione lædere impatientia est, certe parum ei nocere, erit saltem parva quædam impatientia. Quis vero dicere velit, Christiano licitum esse parvam aliquam impatientiam exercere? Sic enim dici posset, licitum quoque esse, parum superbum, parum avarum, intemperantem, vel injustum esse. Quod enim parum à norma distat, ut isti homines loquuntur, pro nihilo habetur. Omnes leges in omni bene ordinata Republica sunt sanctissimæ, neque fas est cuiquam in minimo vinculum earum relaxare. Quanto sanctiores sunt leges hujus sanctissimi Regni Christi, in quibus non est nobis integrum dispensare quicquam, & vel minimum concedere, quod eis repugnat. Christus ipse de Mosaica Lege inquit, qui solverit minimum è præceptis ejus, eum minimum vocatum iri in Regno cœlorum, id est, non fore participem Regni cœlorum Matth. 5. 18. Quanto minus impune feret, qui præcepta Regni Christi solverit? Agimus autem hic de vero sensu hujus legis, non vero de eo, quid magis vel minus excusabile aut culpabile sit, si quid adversus perfectam hanc regulam committatur. Itaque si quis dicat, eum qui in summo vitæ periculo, levi aliquo vulnere hostem suum afficiat, minus peccare, quam eum, qui gravissimis eum vulneribus onustum reddat; concedi id quadantenus, & certa ratione potest: sunt enim ut in virtute, ita & in vitio certi gradus perfectionis. At dicendum non est, id vi hujus præcepti Christi esse licitum atque concessum. Deinde tam paternæ Christi dilectioni ac providentiæ, quam suæ propriæ virtuti multum detrahunt, qui gloriantur se fiduciam in Christo ejusque præsidio collocare, nec dubitare, quin se in discrimine sit defensurus, & tamen arma gestant, quibus, ubi ad discrimen ventum fuerit, hostes suos saltem aliqua ex parte lædant. Quod sane nihil aliud est, quam quod aliqua ex parte Christo diffidant. Perinde quasi Christus eos quidem servare vellet, sed non aliter, quam hac conditione, ut hostibus suis aliquatenus noceant. Ostendimus supra, absurdum esse dicere, Deum suos non alia lege velle protegere, quam ut ipsi arma stringant ac vibrent. Verum multo absurdius foret, si Deus hanc conditionem, ut non nimis graviter, sed aliquantisper tantum hostes lædantur, promissioni tutelæ suæ adjunxisset. quia multo periculosius est, hostem totis viribus in nos ruentem, velle tantum leve vulnere perstringere, quam directo vitam ejus petere, eumque è medio tollere. Dum enim cavemus, ne eum graviter sauciemus, & nimis circumspecte agimus, concedimus locum ac tempus adversario cogitatum in nos facimus peragendi: & dum ille videt, nos hostili modo ipsi resistere, nescit autem, quousque ei nocere velimus, magis magisque animus ejus adversum nos exacerbatur: cum interea nostra innoxia patientia ac precibus emolliri atque ad miserationem flecti possit. Ita ut hæc conditio de exigua lasione multo sit absurdior, quam si nobis simpliciter præceptum vel permissum esset, periculum vitæ imminens, quam optima possumus ratione à cervicibus nostris amoliri. Tertio, quomodo id dici potest parvum nocumentum, vel exigua læsio, quando per eam adimitur inimico vis ac facultas nobis nocendi? Aliter enim fieri nequit, quam ut manus ejus ita vulnerentur, ut gladium dimittere cogatur; vel pedes ejus, ne nos insequi possit; vel ut oculi lædantur, ne nos possit videre: quæ sane non exigua læsio est. Adde, quod istud reipsa non sit admodum practicabile. Quomodo enim in illo fervore certaminis fieri potest, ut plaga infligatur manui, vel pedi, vel oculis, & quidem non valde noxia: cum inimicus interea nos deliberantes & ictus librantes facile præoccupare, & interficere posset? Quis non videt, hac ratione nos in majores timoris atque anxietatis anfractus conjici, quam si vel strenue nos adversus irruentem inimicum defenderemus, vel ab usu armorum omnino abstineremus? Quamobrem omnes illi, qui hoc fine arma gestant, ut tempore instantis periculi vel minima ex parte lædant adversarium, quo majus malum à se avertant, revera non intelligunt, quam perfecta sit custodia atque protectio Regis ac Servatoris nostri Christi, quam populo suo promisit. Non intelligunt, quam imperfecta sit eorum fiducia erga ipsum, & patientia, dum in discrimine non simpliciter ad paternam ejus tutelam confugiunt, sed simul etiam auxilium petunt à suis fragilibus armis, & à tam misero, incerto, magisque ipsis noxio, quam utili eorum usu. Christianus, qui recte intelligit Christi promissa, & suum erga eum officium, omnesque animi curas alta pace composuit, ea quæ sibi accidere possunt, cuncta in Christum conjiciens, ac providentiæ ejus paternæ commendans, non est de ulla re sive magna, sive parva solicitus; clypeus enim fidei ejus ac fiduciæ est ipsi pro omnibus armis certissimum munimentum. Quod si vero mali quippiam & adversi ipsi contingat, id tanquam ictum, qui à paterna manu Christi venit, æquo susçipit ac fert animo. Quod autem ad exemplum de levi mendacio, quod nemini noxium sit, attinet, id similiter perperam & non ex mente præceptorum Christi est prolatum. Potest quidem dici, Christum nobis id, ut alias infirmitates, si non plane deliberato committatur, & non sine gravi causa ac necessitate, rigide ac severe non imputaturum: non autem affirmandum simpliciter, id ullo in casu licitum esse. Accidit interdum, ut proximus noster per nostrum mendacium à summo periculo possit liberari: sed si semper nobis præsens esset animus, & ingenium promptum, possemus etiam absque mendacio id ipsum assequi: sed quia sæpe casus subiti ac improvisi nobis non concedunt spa-

ſpatium cogitandi, quid aut quomodo loquendum ſit, confugimus ad mendacium. Attamen non videmus quicquam ſimile in Chriſto, aut ullo Apoſtolorum, quod vel minimo mendacio, vel ſaltem ambigua locutione, quæ aliter ab audiente, aliter à loquente intelligi poſſit, uſi fuerint. Profecto ſi ad mendacium proferendum, peculiari inſtrumento, quod extra hominem ſit, opus eſſet, & aliquis id vellet geſtare eo fine, ut in caſu ac neceſſitate, parvum & nemini noxium mendacium proferret; quemadmodum arma eo fine geſtantur, ut inimico aliqua ſaltem ex parte noceatur; is nullo modo à culpa immunis eſſet. Deinde prorſus alia eſt ratio ejuſmodi mendacii, quam læſionis inimici, quæ utut exigua ſit, tamen nocet alteri: at mendacium iſtud nemini nocet, ſed potius prodeſt vel mihi ipſi, vel proximo meo, dum infortunium aut periculum à me, vel ab illo hac ratione averto.

Adhuc aliquis quærat; An ergo nullo modo licitum eſt Chriſtiano homini arma gerere, vel gladio accinctum incedere? Reſpondeo. Cum fuſio ſanguinis humani atque homicidium res abominanda ſit, arma etiam, quæ in hunc finem parantur, abominabilia eſſe neceſſe eſt, ita ut Chriſtiano non ſatis conveniant. Sed, ſicut abuſus & corrupti mores hujus ſeculi effecerunt, ut etiam plurima vitia pro virtutibus habeantur, ita multis hominibus, quibus pro ratione carnalis ſtatus eorum gladium geſtare competit, vitio ac ignominiæ verteretur, ſi inermes & gladio non accincti, velut alii plebeji homines, incederent. Itaque ubi uſus ac conſuetudo ejuſmodi invaluit, inter homines, cum quibus vivitur, ſi modo adſit firmum propoſitum neminem lædendi, res ad vivum reſecanda non eſt, & geſtatio gladii æque prohibenda non eſt, atque uſitata forma veſtium, quæ in illa regione, in qua degimus, viget, prohiberi minime ſolet. Chriſtianus enim ad nullas res externas adſtrictus eſt, dummodo conſcientia per eas non polluatur. Quodſi tamen fratres debiliores eo offendi poſſent, præſertim ſi toti Eccleſiæ, cui adhæremus, id diſpliceret, tunc ſpernendus eſſet mundi contemptus, & reſpectus carnalis honoris cedere deberet charitati, quam debemus fratribus, adeoque gladius eſſet deponendus. De cætero ad venationem & capturam ferarum, quæ hominibus in cibis ſunt, arma gerere permiſſum eſſe, nemo hominum prudentium ibit inficias.

Colophonis loco, ut uno quaſi faſce complectamur ſenſum hujus præcepti Chriſti: *Ne reſiſtatis malo*, addimus, eum non eſſe alium, quam ut non ſolum malum, quod nobis ab improbo homine illatum eſt, ſimili malo non retaliemus, ſeu par pari non referamus, neque per nos ipſos, neque per magiſtratum; verum etiam ne malum, quod nobis ab inimico intentatur, pari malo arceamus ac repellamus: imo ut non tantum non pari, ſed ne minori quoque malo illud propulſemus, quam illud eſt, quod nobis ab inimico impendet. Sicut enim non ſunt facienda mala, ut eveniant bona: ita etiam non ſunt facienda mala, ut evitentur mala.

CAPUT IX.

De perfecta Charitate, quæ in Regno Chriſti exigitur.

TErtio Lex fundamentalis Regni Chriſti eſt perfecta Charitas, quæ cum præcedenti Patientiæ lege eatenus ſummam habet affinitatem, quatenus patientiam cum illibata charitate, & charitatem cum perfecta patientia exercere tenemur. Hanc charitatis Legem Chriſtus ſubjicit ſtatim patientiæ legi Matth. 5. 43, 44, 45. ubi ſic loquitur: *Audiſtis dictum, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. Ego vero dico vobis: Diligite inimicos veſtros, benedicite iis, qui devovent vos, benefacite eis qui oderunt vos, & precamini pro iis, qui vobis ſunt infeſti, & perſequuntur vos; ut ſitis Filii Patris veſtri cœleſtis, qui facit ſolem ſuum oriri ſuper malos & bonos, & pluit ſuper juſtos & injuſtos.*

Legis Moſaicæ, cui hic Chriſtus ſuum novum præceptum opponit, prima pars de dilectione proximi legitur Levit. 19. 8. Altera autem pars de odio inimici, non quidem ad literam extat in Lege Moſis, res tamen ipſa ſatis clare in ea continetur, & aliis verbis, in quibus ſimul & modus eum odio habendi oſtenditur, ut nimirum eradicetur & exterminetur, deſcripta eſt: ut mox intelligemus. Per proximum ſub Veteri Fœdere alius intelligebatur nemo, quam Iſraëlita, qui etiam ibidem in citato legis loco *filius populi* ſeu popularis appellatur: & Hebraica vox Reah, quæ Latine reddita eſt, *proximus*, ſignificat proprie amicum, ſocium, familiarem; pro quali Judæis neminem licebat agnoſcere, niſi qui eſſet ex eodem populo Iſraëlitico. Inimici vero nomine intelligebantur omnes aperti ac publici hoſtes Dei ac populi Iſraëlitici. Ac primum quidem in horum numerum referebantur Ethnici populi, qui ſuperſtites manſerunt in terra Chananæa, adverſus quos, ut pote idololatras, aliiſque nefandis flagitiis coöpertos, Iſraëlitis implacabile odium imperatum erat. Vide Exod. 23. 23, 24. xxxiv. 11, 12, 13. Levit. 26. 7, 8. Juſſi erant eos internecione delere, devovere, non pangere cum eis fœdus, neque gratiam eis ullam facere: Deut. 7. 2. pacem eorum, & bonum eorum non quærere in æternum Eſdr. 9. 12. Pari odio proſequi juſſi ſunt etiam Amalechitas Exod. 18. 14. Deut. 25. 17, 18, 19. Ammonitas & Moabitas, eatenus quatenus in congregationem Domini eos admittere nefas erat Deut. 23. ℣. 3. Atque hoc erat juſtum & à Deo mandatum odium, ut adverſus Dei populique publicos hoſtes. Joſ. 10. 13. xix. 25. 1 Sam. 30. 26. Deinde etiam pro inimicis ſub lege habebantur omnes impii ac ſcelerati in populo, quos lex præcepit abſque omni miſericordia puniri & è medio tolli, ut manifeſtos hoſtes Dei ac omnium verorum Iſraëlitarum. Debebatque Judex pœnas talibus irrogare, non ex propria vindicta, ſed tanquam vindex Dei & ſanctiſſimarum legum ejus. Ita erga idololatras ac ſeductores omnis miſericordia vetita eſt: Deut. 13. 6. *Si clam incitet te frater tuus, filius matris tuæ, aut filius tuus, aut filia tua, aut uxor, quæ eſt in ſinu tuo, aut ami-*

amicus, quem diligis, ſicut animam tuam, dicendo: Eamus, & colamus Deos alienos, quos ignoras tu & Patres tui; è diis populorum, qui ſunt circa vos, propinquorum tibi, aut procul diſſitorum abs te, ab una extremitate terræ ad alteram extremitatem ejus; non acquieſcas ei, nec audias, nec parcat ei oculus tuus, nec miſericordia utaris erga eum, nec celato eum, ſed omnino occide illum; manus tua primum ſit ſuper eum, ut morte afficias eum, poſtea vero manus totius populi, & obrues eum lapidibus, ita ut moriatur, quia voluit te abſtrahere à Domino Deo tuo, qui eduxit te ex terra Ægypti. Et ibidem ℣. 12, *ſi audiveris de aliqua civitatum tuarum, quas Dominus Deus tuus dat tibi, ad habitandum illic, dicentes: Egreſſi ſunt homines nequiſſimi è medio tui averterunt habitatores civitatis ſuæ, dicendo: Eamus & colamus Deos alienos, quos ignoratis; inquire ſolicite & perveſtiga diligenter, reique veritate perſpecta, ſi vera certaque res erit, abominationem hanc omnino perpetratam eſſe in medio tui, ſtatim percutito habitatores civitatis illius acie gladii, interneçioni devoveto eam, & omnes qui erunt in ea, jumentaque deleto acie gladii: omnem vero prædam ejus comportato in medium plateæ ejus, & combures igne civitatem illam, omnemque prædam ejus Domino Deo tuo, ut ſit tumulus perpetuus, ne ædificetur deinceps.* De pœna blaſphemorum vide Levit. 22. 14. homicidarum Num. 35. 31. adulterorum Levit. 20. 10. Deut. 22. 22. Qui omnes ſub lege non amplius proximis accenſebantur, ſed inimicis, adeoque non diligendi: ſed odio habendi erant.

Quod reliquos autem Iſraëlitas, qui tanta ſe impietate non obſtringebant, eorum odium & omnis inter eos inimicitia, etiam ſub Moſis Lege fuit ſtricte vetita: ut patet ex Levit. 19. 17. ubi ſcriptum eſt. *Non habebis odio fratrem tuum in corde tuo, ſed libere argues proximum tuum, neque feres in eo peccatum.* Etſi enim Iſraëlitarum alter adverſus alterum privatam gereret ſimultatem, tamen eum diligere tenebatur tanquam amicum ac participem divinarum promiſſionum, quamdiu pro membro Iſraëlitici populi habebatur, & ad Fœdus Dei pertinebat: quo privilegio ac jure tum excidebat, atque hoſtis Dei & populi univerſi cenſebatur, quando per ſummam improbitatem atque contumaciam fiebat tranſgreſſor legis divinæ. De ejuſmodi autem inimico, privato inter Iſraëlitas loquitur locus Exod. 23. 4, 5. ubi præcipitur, ut bos aut aſinus inimici errans ad Dominum ſuum reducatur, utque ſub onere jacens, ſublevetur: non vero de extraneo & alienigena; ut cernitur ex collatione cum Deut. 22. 1, ubi expreſſe fratris fit mentio, id eſt, Iſraëlitæ. Itaque etiam dilectio proximi non extendebatur latius, quam ad Iſraëlites. Quod attinet extraneos illos, qui in medio ipſorum habitabant, & ad certa etiam mandata legis obſtricti erant Levit. 18. 26. iis quidem fas erat benefacere, ſed non tenebantur eos diligere, ſicut ſeipſos: ut videre eſt Deut. 15. 3. XXIII. 20. Hinc igitur elucet, quando in lege mandatur, *Diliges proximum tuum ſicut ſeipſum* Levit. 19. 18. proximum illic non tantum publicis hoſtibus Dei ac totius populi, ſed etiam unicuique extraneorum opponi: cumque dicitur: *Odio habebis inimicum tuum*; nullos alios inimicos, quam publicos hoſtes Dei ac populi, ſive ſint alienigenæ, ſive impii Iſraëlitæ, intelligi.

Ex hiſce intelligitur, nimis fragili iſtos niti argumento, qui ex eo, quod iiſdem verbis ac literis non inveniatur hoc dictum in Lege Moſaica ſcriptum, *Odio habebis inimicum tuum*, colligunt, Chriſtum hoc novum ſuum præceptum de Dilectione inimicorum non oppoſuiſſe Legi Moſaicæ, ſed falſis tantum interpretationibus ac traditionibus Phariſæorum, ut qui legem etiam hac in parte de dilectione proximi perverterint, & duntaxat eam de amicis, non etiam de inimicis expoſuerint, odioque habendum eſſe inimicum ex profeſſo docuerint. Statuunt enim iſti, quorum nunc opinionem referimus, Legem Moſis non minus perfecte quam Euangelium dilectionem amici atque inimici præcepiſſe, & utrumque ſub nomine proximi comprehenſum fuiſſe. Horum ſententia, inquam, fragili nititur fundamento. Nam primo non deſunt & alia loca Sacræ Scripturæ, in Novo Teſtamento citata, quæ ad literam non reperiuntur in Veteri. Ut Matth. 11. 23. ubi Matthæus ait, impletam fuiſſe in Chriſto ſcripturam, *Quod Nazoræus vocabitur:* cum tamen verba iſta nuſquam extent in toto Veteris Teſtamenti codice, ſed res ipſa tantum, quæ verbis iſtis ſignificatur, in Sacra Scriptura per typos ac figuras fuit adumbrata. Vide Commentaria noſtra in hunc locum. Deinde probari nequit Phariſæos id, quod hic aſſeritur de iis, docuiſſe: neque etiam ulla eſt cauſa, cur Chriſtus, qui alias nunquam illis parcere ſolebat, ſed acriter in eos ſemper invehebatur, hic eorum nomine abſtinere voluerit. Vide hic iterum Commentarium noſtrum in Matth. 5. 21. Tertio quomodo dici poteſt, Legem Moſis præcepiſſe, ut apoſtatæ aliique flagitioſi inter Iſraëlitas diligerentur, quos abſque omni miſericordia funditus exſcindere, & ſimili ultione proſequi, atque Ethnicos populos Chananiticos, diſerte præcepit.

Jam vero huic odio ac perſecutioni inimicorum, quæ in Lege Moſis mandata erat, opponit Chriſtus dilectionem inimicorum, & quidem talem & tantam, ut non modo inimicis nihil mali inferamus, ſed etiam eis benefaciamus, injuriaſque beneficiis penſare ſtudeamus, quin & Deum pro eorum proſperitate, ac inprimis pro eorum converſione ac emendatione oremus.

De hoc præcepto dilectionis primum notandum eſt, Chriſtum id non minus, quam præcedens præceptum de patientia, non certis tantum perſonis, ſed univerſo populo ſuo Chriſtiano, tam Principibus, Judicibus, ac Magiſtratibus, ſi qui in Regno ejus locum habere queant, quam minimis in populo præſcripſiſſe. Unicuique enim, qui vult eſſe Filius Altiſſimi, præcipitur, ut ad hunc modum inimicos ſuos diligat: quemadmodum & præceptum Moſaicum, cui Chriſtus ſuum opponit, ita toti populo Iſraëlitico injunctum erat, ut præcipue & nominatim Magiſtratus ac Principes in populo illo obſtringeret; ut pote cum eorum juſſu atque ductu, bella adverſus impios populos geri, & ſupplicia in defectores à populo Iſraëlitico executioni mandari debuerint.

Deinde conſiderandum eſt hoc loco, quid Chri-

Chriſtus per inimicos intelligat, quos diligi præcipit: nempe eos, qui fideles ejus, adeoque ipſum quoque per horum latus *maledictis proſcindunt, odio habent, infeſtant ac perſequuntur:* puta, non propter privatam aliquam cauſam, aut litem, quæ uni fit cum altero, ſed propter cauſam publicam, quæ univerſum fidelem populum concernat, id eſt, propter confeſſionem nominis Chriſti. Inimicos enim, quos Chriſtus diligi imperat, opponit illis inimicis, quos Lex odio haberi jubebat: qui non erant ulli alii, quam publici hoſtes Dei & Iſraëlitici populi. Quocirca hic Chriſtus etiam tales intelligit. Quod idem ex Luca quoque manifeſtum eſt, qui verba hæc immediatę ſubjungit iis, quibus Chriſtus beatos prædicaverat ſuos diſcipulos, ſi contingeret, ut ob nomen ſuum odio haberentur ab omnibus hominibus, expellerentur, convitiis ac probris afficerentur, atque aliis indignis tractarentur modis. Quo ipſo oſtendere voluit, quomodo ſe viciſſim diſcipuli erga tales inimicos gerere debeant. Vide Luc. 6. ℣. 22, 27. Tales autem inimici erant tunc temporis præcipue infideles inter Judæos, qui Chriſtum diſcipuloſque ejus ad necem uſque perſequebantur, idque majori cum odio & acerbitate faciebant, quam ulli Ethnici populi.

Interea vero hoc præcepto Chriſti tacite etiam dilectio erga illos inimicos nobis mandatur, qui non propter nomen Chriſti, ſed propter aliam privatam cauſam nobis infeſti ſunt; Imo hoc ipſo præcepto, quo publicos inimicos diligere jubemur, multo efficacius etiam privati cujuſque inimici amor inculcatur, quam ſi expreſſis verbis præciperetur. Nam ſi teneor publicos hoſtes Chriſti ejuſque fidelium tanto amore proſequi, quanto magis teneor amare eum, qui ob longe minorem cauſam mihi inimicus eſt, meque odio habet. Nullum enim odium ex aliis cauſis eſt deteſtabilius coram Deo, quam quod ob nomen Chriſti adverſus fideles ejus exercetur.

Ex hactenus dictis jam perſpicuum eſt, judicia politica, in quibus facinoroſi corporalibus pœnis afficiuntur, in Regno Chriſti locum non habere. Si enim Chriſtus jubet publicos populi ſui hoſtes, qui nos ob nomen ejus oderunt, vexant, ac perſequuntur, non ſimpliciter tantum diligi & eis benedici, ſed etiam pro eis orari, illos beneficiis affici; quanto magis illi nobis diligendi ſunt, & beneficiis cumulandi, qui non ſunt hoſtes nominis Chriſti, ſed tantum ſimplices malefici & tranſgreſſores Legis. Chriſtum enim & fideles ejus perſequi, & tanquam blaſphemos dira morte afficere, eſt peccatum omnia alia peccata ac ſcelera gravitate ſuperans: & tales perſecutores atque hoſtes veritatis ſunt etiam plerumque malefici. Jam vero dici nequit, nos ei benefacere, cui vitam ob flagitia ejus eripimus, aut pœnas corporis cum cruciatu ac dolore conjunctis infligimus. Quapropter corporales pœnæ, cum hac perfecta dilectione atque charitate, quam Chriſtus hoc loco præſcribit, neutiquam poſſunt conſiſtere. Inprimis cum hæc dilectio poſtulet, ut pro malis hominibus Deum oremus, ut convertuntur, & ad frugem redeant; per capitales autem pœnas eis ordinarie tempus ad pœnitentiam agendam præripitur ac præciditur. Non enim exiſtimandum eſt, breve illud tempus paucorum dierum, qui malefico ad reſipiſcendum conceduntur, ſufficere ad difficillimum opus regenerationis in homine facinoroſo perficiendum; quamvis fieri poſſit, ut terror obverſantis ante oculos mortis talia verba, quæ animi pœnitentiam redoleant, ex ore ejus extorqueat; quia nemo eſt, qui non exhorreat, ſi ſibi & temporariam ſimul & æternam vitam amittendam eſſe videat. An autem brevis ille terror poſſit ita eſſe in omnibus facinoroſis efficax ad animum eorum mutandum, ut ſi vita donentur, revera etiam à priſtina vitiorum ac ſcelerum ſuorum conſuetudine deſciſcant, dubium admodum eſt, imo prorſus incredibile. Quare charitas hæc, quam Chriſtus hic præcipit, id ſibi vult, ut ejuſmodi peccatoribus concedatur tamdiu ſpatium ad agendam reſipiſcentiam, quamdiu Deus Solem ſuum ſuper eos oriri facit, id eſt, quamdiu patitur eos frui vitalibus auris. Si convertatur intra id ſpatium, gaudium ſuper eo exiſtet in cœlis, & in Eccleſia Dei, quod anima à morte ſervata ſit. Sin moriatur in peccatis ſuis, à Chriſto ipſo jam erit judicatus atque condemnatus.

Cum eo, quod dilectio hoc loco requirit, ut inimicis, adeoque etiam maleficis benefaciamus, nequaquam pugnat, quod Scriptura Sacra alibi jubeat hujuſmodi homines inordinate ambulantes averſari, conſortium eorum fugere, ave eis non dicere 2 Theſſ. cap. 3. 6, 14. 2 Tim. 3. 5. Tit. 3. 10. 2 Joh. 10, quod ipſa Scriptura eos anathemate feriat, 1 Cor. 16. 22. 2 Tim. 4. 14, & cibum cum eis capere vetet 1 Cor. 5. ℣. 11. Nuſquam enim legimus in Sacris Literis, juberi ut tales odio habeantur, actuſque odii ac iræ, ſicuti Lex præcipiebat, circa illos exerceantur. Ea autem quæ Scriptura Sacra erga eos facere mandat, maximam partem in bonum eorum fiunt, ut pudore ad reſipiſcentiam adducantur, ut diſcant non blaſphemare; quod cum fit, conſulitur eorum ſaluti ea ratione, quam Chriſtus præcipit: item ad bonum Eccleſiæ, ne talium hominum contagione aliquid patiatur detrimenti. Neque hæc impediunt illam benedictionem ac beneficentiam, quam Chriſtus hic præſcribit. Non enim omittenda eſt interim ulla occaſio eos blandis verbis ad reſipiſcentiam admonendi, & in neceſſitate officia charitatis illis exhibendi.

In verbis Apoſtoli 1 Cor. 16. 22. *Si quis Dominum Jeſum non amet, eſto anathema, maranatha*, non eſt imprecatio in hos vel illos impios, ſed generalis renunciatio communicationis, ſeu facti eorum deteſtatio. Quaſi dicat Apoſtolus: ſi quis Jeſum Chriſtum non amat, is à communione ac conſortio noſtro ſegregetur atque excommunicetur. Similis locutio eſt Gal. 1. 8. *Sed etſi nos aut Angelus de cœlo euangeliſet vobis præter id, quod euangeliſavimus vobis, anathema ſit.* Quo dicendi genere indicatur, abſtinendum à communione cum iſtis, quatenus talem doctrinam ad nos afferunt, non minus quam olim Judæi ab anathemate abſtinere debebant. Ex hoc vero neutiquam colligi poteſt, certas quaſdam perſonas, de quarum inſanabili malitia certo nobis non conſtat, odio proſequendas eſſe, ita ut iis communia charitatis officia deneganda ſint, nedum ut corporaliter,

poraliter, sicut olim sub Lege, puniendi, atque exscindendi sint. Similiter cum Apostolus dicit de Alexandro fabro ærario, qui multis malis eum affecerat; *Deus ei rependat secundum opera ejus* 2 Tim. cap. 4. 14, non est ista maledictio, malave imprecatio, sed potius vindictæ omnis remissio translatioque in eum, qui juste judicat: quemadmodum de Michaele Angelo scriptum legimus, cum non auderet, blasphemum ferre judicium in Satanam, qui cum de Mosis corpore certabat, dixisse eum, *Dominus increpet te, Satan* Jud. ℣. 9.

Nec est, quod putemus, Legem spirituali sensu acceptam hoc pacto dissolvi, si corporales pœnæ abrogentur: quin potius carnalibus ac typicis ejus sublatis consummatur ipsa, totaque in Spiritum convertitur, nihil aliud spirans, quam justitiam, fidem, judicium, & misericordiam, quæ præcipua sunt Legis; ut merito Christus dicat, *se non venisse dissolvere Legem, sed implere* Matth. 5. 17. Nam odio inimicorum, quo dilectionis præceptum sub Lege velut cancellis quibusdam coarctabatur, per novum Christi mandatum antiquato, Lex, cujus complementum est charitas, magnifice ampliata, & ad summum perfectionis suæ apicem perducta est.

Neque est, quod hic quispiam objiciat, Christum & Apostolos debuisse expressis verbis id docuisse, quod politia Mosaica ac judicia forensia abrogata essent: cum enim Apostoli doctrinam Christi de perfecta dilectione docendo politica Mosis adimpleverint, necesse non erat, ut speciatim fideles, à politicis istis dehortarentur; præsertim cum nemo primis illis temporibus Christum aperte profitens, ut decebat, in Magistratu durare potuerit, (quod jam ante ex parte ostensum, sequentia plenius docebunt.) Alia ratio fuit circumcisionis aliarumque ceremoniarum, quas expressis verbis abrogare coacti sunt, quia videbant eos, qui ex Gentibus crediderant, à spiritualibus Christi præceptis sensim ad carnalium observationem abduci, non sine maximo veritatis ac libertatis Euangelicæ dispendio. Et tamen Pharisæos verisimile est, ex Christi sermonibus tale quid subodoratos fuisse, cum interrogant, quid mulieri isti faciendum sit, quæ in adulterio fuerat deprehensa Joh. 8. 4, 5. Non interrogant, quid sibi Romano imperio subjectis in adulteram liceat: (absurdissimum siquidem foret, Mosis Legem huc accommodare, quasi illa ad pœnam infligendam obligaret eos, qui non sunt suæ potestatis) verum citant clara verba Legis, prout jacent, & super eis quærunt mentem Christi, quasi diversum hac parte sentientis. Neque cur sic interrogent, alia eorum intentio probabiliter divinari potest, quam ut id, quod suspicabantur tectius à Christo doceri, palam promere cogeretur. *Lex*, inquiunt, *lapidandam dicit, tu quid dicis?*

Cur igitur, dicet quis, Christus discipulis suis mandat servare, quicquid Pharisæi & Scribæ sedentes super cathedra Mosis illis dicent, servandum Matth. cap. 23. 2, 3. Ad hoc respondeo, Christum citato in loco sermonem habere de talibus Legis præceptis, quæ magistri illi, cum alios docerent, ipsi tamen ne digito quidem ea attingebant. Ista non spectabant externam politiam aut ceremonias, ob quæ omissa nunquam à Christo reprehendi meruerunt; sed erant moralia Legis, puta, misericordia, judicium, fides, justitia, sicut Christus ibidem docet, ac seipsum explicat. Ceremonialia autem & politica Legis præcepta, ut paulo ante dictum est, extensione charitatis, quam arctis ejusmodi odii ac immisericordiæ cancellis, sicuti sub Lege, non inclusit, & spiritualium judiciorum in locum eorum surrogatione, verius ab eo consummata, quam abolita esse censenda sunt.

Nec denique obstat antedictis, quod falsitatis insimulentur testes, qui Stephanum protomartyrem dicebant verba blasphema locutum contra Legem, dixisseque, Jesum mutaturum ritus, quos tradidit Moses Act. 6. 13, 14. Nam falsitas, quam testes commiserunt in hac causa, non tam in perversa verborum allegatione consistebat, quam in calumniosa eorundem interpretatione & ad blasphemiam detorsione. Cur enim dubitemus, Stephanum idem dixisse, quod Christus non semel ante de futuro urbis & templi Hierosolymitani excidio prædixerat Matt. cap. 24. Marc. 13. Luc. 19? Idem statuendum est de eo, quod additur, Jesum mutaturum ritus; quod ex priore illo consequitur: cum haud dubie ritus intelligantur, qui urbi & templo erant alligati, hisque destructis cessare debebant, videlicet quoad externum exercitium, non autem quoad impletionem, quæ Regni & Sacerdotii in Christum translatione jam tum facta erat. Ac de tali mutatione Legis, quæ per vim hostilem cum Reipublicæ ac templi eversione accidit, loquitur Propheta Daniel cap. 9. ℣. 27. *In media hebdomade abrogabitur victima & oblatio, & stabit in alis abominatio desolationis.* Hoc testes illi calumniose ad blasphemiam detorquent, ideoque falsi testes nuncupantur. Sic Doëgus etsi vere nunciaverat Saulo id, quod inter Davidem & Abimelechum erat gestum, tamen quia hoc fecit criminandi animo, calumniator ac vana loquens dicitur Psal. 52. 4, 5. vide 1 Sam. 21. 1. xxij. 9. Quodsi Stephani ipsius apologiam videamus, nusquam eum animadvertimus, quod testes objiciunt, à se dictum negare, quin potius tanquam non adversus Legem & Templum calumniose dictum defendere, docendo, ipsosmet Judæos blasphemiæ, impietatis, pertinaciæ adversus Legem verius accusandos, qui Jesum Caput omnium Prophetarum, quem Legis figuræ designaverant, de cujus adventu Prophetæ prædixerant, quem Moses audire præceperat, pro Messia agnoscere, ac vocem ejus audire nollent. Unde eventurum ipsis innuit, quod Prophetarum oraculis fuerat prænunciatum de excidio Templi & rituum mutatione, sicut olim patribus eorum acciderat.

CAPUT X.

De bellis & armis Christianorum.

EX his quæ hucusque dicta sunt, merito concludi potest cum Paulo Apostolo, non esse Christianorum arma carnalia, sed spiritualia 2 Cor. cap. 10. 4, & non esse eis certamen cum carne & sanguine, id est cum hominibus, sed cum principatibus, & potentibus ac potestatibus aëriis Eph. 6. 12. Nam

Nam cum ſuprema ſalus populi Chriſtiani non ſit poſita in divitiis, imperio, ac tranquillitate temporaria, vita denique præſenti, ſed in horum omnium contemptu & abnegatione; quomodo bellum pro iis defendendis ſuſcipiet, quæ religio Chriſtiana docet abdicare, præſertim quando ſine cæde retineri non poſſunt? Fundamentales leges Regni Chriſti ſunt Patientia, charitas, & fiducia. Patientiæ præceptum eſt, malos non ferire, ſed ferre: charitatis, inimicos non perdere, ſed ſervare eiſque benefacere: fiduciæ, Deo vindictam, & quicquid mali nobis contingere poteſt, penitus committere.

Iſraëlitis, quorum ſummum bonum hujus vitæ finibus continebatur, non erat fas ullum bellum abſque peculiari Dei mandato auſpicari, vel alio, quam præſcriptum erat in Lege, modo illud gerere; præterea eis vitam ſuam ex Dei voluntate inſtituentibus promiſſa erat victoria. Quam ob cauſam bella eorum merito Domini bella dicta fuerunt Num. 31. ℣ſ. 3. 1 Sam. 18. 17. xxv. 28. 1 Paral. 5. 22. Chriſtianis autem nullum ejuſmodi carnale bellum in nomine Domini ſuſcipiendum, vel gerendum demandatum eſt, & victoria, quæ illis promiſſa eſt, non eſt niſi per afflictiones, mortes, ac perſecutiones. Hac via Chriſtus dux nobis præivit, antitypus Joſuæ, qui hoſtes ſuos carnalibus armis vicerat; cum Chriſtus contra ſpiritualibus armis patientiæ atque acerbiſſimæ mortis perpeſſione victoriam obtinuerit ac triumphum.

Cum Iſraëlitæ diſperſi eſſent in captivitate Babylonica, & inter alias gentes externas, non erat illis de ullo bello cogitandum, ſed pax populi illius, cui ſerviebant, quærenda, & pro populo illo gentili orandum: quia *pax illius*, ait Propheta, *eſt pax veſtra* Jerem. 29. 7. Atqui Chriſtiani pari loco ſunt, populus diſperſus inter alias gentes, peregrinus & alienigena in hoc mundo. Quamobrem nulla illis attingenda ſunt carnalia bella, quibus aliæ gentes inter ſe colliduntur, ſed debent pacem ac ſalutem inimicorum ſuorum quærere, proque iis precibus apud Deum intercedere. Celſo religionem Chriſtianam ridenti, quod bella damnaret, reſpondit Origenes, gladium ſive arma Chriſtianorum eſſe, orare pro potentibus hujus mundi.

Et quemadmodum carnale Regnum Iſraëlitarum in aliis omnibus rebus præcipuis fuit figura ſpiritualis Regni Chriſti, ita etiam bella Judæorum fuerunt typi ac umbræ ſpiritualium bellorum in Regno Chriſti. Sublatis igitur umbris ac figuris, poſtquam corpus ipſum comparuit, jam nobis non amplius in typo, ſed in ſpiritu ac veritate bellandum eſt.

Obſervandum etiam hic eſt, Davidem virum alioqui ſanctum, non potuiſſe Domino ædificare templum, quia erat bellator, & multum ſanguinis humani profuderat, cum tamen bella Domini geſſerit 1 Paral. 29. 3. Quî igitur fas ſit illis manus ſuas ſanguine humano cruentare, qui ipſi ſanctiſſimum Dei templum eſſe debent?

Huc ſpectant quoque variæ prædictiones Prophetarum de ſumma pace & abolitione bellorum futura in Regno Meſſiæ, inter eos ſaltem, qui regni iſtius conſortes eſſent Eſai. 2. 4 dicitur: *Et conflabunt gladios ſuos in vomeres, & lanceas ſuas in falces. Non attollet gens contra gentem gladium, neque exercebuntur ultra ad prælium.* Quæ verba non poſſunt de illa pace intelligi, quæ tempore Auguſti Cæſaris in toto Romano Imperio viguit; quia ſermo eſt de iis, qui aſcendent ad Sionem montem Domini, quique lege Euangelii Sione egreſſurâ arguti ac correpti, ad tam pacificam vivendi rationem ſeſe daturi eſſent. Hæc correptio atque argutio ſub Tiberio primum cœpit, ſub quo Chriſtus crucifixus fuit, & poſt Chriſti exaltationem per Apoſtolos in univerſo orbe continuata, in hodiernum uſque diem duravit, ac porro durabit ad conſummationem ſeculi. Et tamen ſtatim ſub imperio illius ſecuta ſunt bella, atque in mundo geſta. Ut ergo prophetia ſit vera, de ipſis ſanctis intelligi debet, qui prædicationi Meſſiæ inimicitias ac bella damnantis, & ſummam charitatem inter homines exerceri volentis, ex animo obtemperarent.

Idem confirmatur alio loco Eſaiæ cap. xj. 6, ubi ſcriptum eſt: *Et habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo cubabit; vitulus, & leo, & ovis ſimul morabuntur, & puer parvulus reget eos; juvenca & urſa ſimul paſcentur, ſimulque requieſcent catuli earum; & leo quaſi bos comedet ſtramen; & infans ludet ſuper foramine aſpidis, & in cavernam viperæ qui ablactatus eſt, mittet manum ſuam. Non nocebunt, neque occident in univerſo monte meo ſancto; quia replebitur terra ſcientia Dei, ſicut mare plenum eſt aquis.* Et Zachariæ cap. 9. 10 dicitur, quod Meſſias *docebit pacem gentes.* Item Ezech. 38. 11, 12 indicatur, ſanctos ſub Dei cuſtodia ſecuros fore, & habitaturos ſine muro, ſine vectibus ac portis, & Deum, illis quieſcentibus, hoſtes eorum eſſe cæſurum. Ex quibus vaticiniis jure concludi poteſt, ſummam pacem ac tolerantiam inter fideles veros fore, etiam inter eos, qui antea acerrimi hoſtes fuerunt, uſumque armorum, gladii, lanceæ, arcus aliorumque telorum inter eos locum non habiturum, id eſt, eos non ſolum inter ſe nulla bella geſturos, ſed neque cum aliis, qui eis bellum intulerint: quia ad pugnandum non amplius erunt idonei, neſcientque tractare arma, ut qui didicerint tantum diligere inimicos ſuos, iiſque benefacere, de cætero omnem curam ac ſolicitudinem ſuam in Deum rejicere. Qui antea crudelitate animi lupis, pardis ac leonibus erant ſimiles, habitabunt cum agnis, ſeu agnorum inſtar ſe gerent, cumque iis qui agnina, id eſt, manſueta indole prædiți ſunt, conſociabuntur. Tam mites ac cicures evadent, ut neminem læſuri ac malo ullo affecturi ſint: & quamvis ab aliis lædentur, vi tamen eis non reſiſtent, perinde ac ovis haud reſiſtit lupo, eam dilaniare quærenti.

Poſſet quiſpiam dicere: At ſaltem licet bellum gerere ob conſcientiarum libertatem. Verum quid opus eſt bellare ob conſcientiam, quam nulla vis humana, imo ne diabolica poteſt cogere, & in ſervitutem redigere? Conſcientia ſemper manet libera ac ſoluta, etſi corpus conſcientiæ cauſa conſtrictum ſit vinculis, aut alia multa patiatur mala. Itaque bella ejuſmodi revera ſub obtentu libertatis conſcientiarum, tantum tranquillitatem corporis pro ſcopo habent, non conſcientiæ, quæ nulla re turbari & inquietari poteſt, niſi malis operibus. Si quis

libertatem externi cultus divini prætendat, is scire debet, non esse hunc primarium & Deo maxime placentem cultum, sed interiorem, qui spiritu ac veritate peragitur, quem hominum nemo impedire potest. Permittit autem Deus interdum tyrannis hujus mundi, ut fideles in externo cultu turbent ac impediant, vel ad fidem ac constantiam eorum explorandam, aut si magis externo, quam interno cultu addicti sint, ad docendum eos, ut imposterum Deum magis animo, quam labiis colant. Quod ergo, Deo volente ac procurante, fidelium bono fit, id bellatores isti volunt gladio impedire. Breviter; illi ipsi inimici, quos Christus vult à nobis diligi Matth. 5. 43. quibus jubet benedici, & bene fieri, Deoque in precibus commendari, inprimis sunt isti, qui nos conscientiæ ac confessionis Christi causa diris devovent, oderunt, & omni persecutionum genere infestant: quomodo igitur arma adversus eos stringere licebit.

CAPUT XI.

Refutatio quarundam Objectionum, quæ adversus ea, quæ de abrogatione Magistratus civilis & pœnarum corporalium, ut & bellorum carnalium in Regno Christi dicta sunt afferuntur.

His quæ hactenus de statu civilis Magistratus, deque corporalibus suppliciis, & de bello disputata à nobis sunt, quod nimirum in Regno Christi eis nullus sit locus, vulgo solent variæ objectiones opponi.

Primo objicitur, hanc doctrinam tendere ad universalem societatis humanæ, omniumque Rerum publicarum, ac politici ordinis abolitionem, per eam aperiri non fenestram, sed latissimam portam omnibus flagitiis ac sceleribus, pios autem, quos defendere jubet æquitas libidini impiorum exponi; denique totum Christianum orbem, si invadentibus Turcis aut Ethnicis arma opponere non liceret, funditus periturum, & internecione deletum iri. Sed certum sane est, ita futurum, & id omnino secuturum, si Christiani nullum Magistratum, nullum Regem haberent, qui eos regeret; si essent instar ovium pastore carentium, sine omni dubio à lupis devorarentur. Jam cum Christianus populus regnetur à potentissimo, sapientissimo, ac clementissimo Rege Christo, qui ejus plusquam paternam curam gerit, ita ut ne pilus quidem de capite ejus absque ipsius voluntate perire queat; inter suos autem ac fidelium suorum hostes robur dexteræ suæ exerit, eosque ferreo sceptro contundit; non est ulla ordinis boni confusio, vel bonorum oppressio, multo minus interitus Christiani orbis adeo pertimescendus. Imo id ipsum longe magis esset metuendum, si imperium penes solos Principes ac Reges terrenos foret, & summus ille Rex Christus, non sæpenumero, modo diviniſſimo suæ sapientissimæ gubernationis, cupiditatum eorum insatiabilium ac insipientium conatuum torrenti terminos figeret. Etsi Christus fideles suos tanti æstimat, ut eorum opera non utatur ad ea, quæ magis servis, quam filiis conveniunt, nempe ad effundendum sanguinem & judicia capitalia administranda: non tamen propterea impietas manet impunita, nec pietas absque præsidio. Quis enim punit improbos, quando Magistratus non raro in officio suo faciendo est negligens, vel in suis judiciis peccat respectu personarum? Quis punit Magistratus ipsos, quando illaudabilem ac contaminatam vitam agunt, idque ipsi perpetrant, quod in aliis plectere solent? Nonne id facit supremus ille Rex Christus? nonne is tum occultis, tum manifestis judiciis suis adhuc in hac vita unumquemque persequitur, & singulis retribuit secundum opera eorum; & quidem sæpe tam mirabiliter, tamque sapienter, ut ad oculum pene manus ejus cerni deprehendique possit? Quis etiam tuetur pios ac innocentes, quando ipse Magistratus adversus eos insurgit eosque opprimere nititur, quando jus pervertit, & non secundum justitiam, sed secundum gratiam pretio corruptus judicat? Nonne Christus summus Rex noster est, qui, quando videt, *eum qui recedit a malo, prædam uniuscujusque fieri, & neminem esse, qui auxilium afferat probis, ipse brachio suo servat eos, & justitia sua fulcit eos*? ut Esaias Propheta loquitur de Deo, quando pii ac pauperes in Israëlitico populo à potentioribus premebantur, Esai. 59. 15, 16.

Dices: Christum quidem esse supremum Gubernatorem ac Regem Christiani orbis, sed eum regere mundum non sine externis mediis, sed per civiles Magistratus, quos ipse hoc fine in Orbe Christiano instituit & conservat, ut sint terrori malis operibus, & ministri Dei bonis in bonum, Rom. cap. 13. 3, 4. At hæc objectio non tangit revera rem, de qua est quæstio. Christum enim in sua gubernatione adhibere externa quoque & visibilia media, ipsosque etiam homines, quin & nominatim Magistratum politicum, ad puniendum improbos, & tuendum bonos, nemo est, qui negat; quemadmodum etiam negari nequit, Christum habere innumera arcana ac invisibilia, hominesque latentia media, quibus in regendo mundo utitur, ac inprimis eum uti opera ac ministerio Angelorum, qui sunt ministratorii spiritus, quos ille mittit ad ministerium eorum, qui hæredes futuri sunt salutis, Heb. cap. 1. 14. Sed de eo non est controversia; sed hoc quæritur, An Christianus, qui est membrum Regni Christi, munere Magistratus politici fungi possit? vel, An Christus in Regno suo sive Ecclesia talia instituerit officia, quorum est de sanguine judicare? Christo equidem coguntur ministrare non solum omnes illi Reges ac Principes, qui nomen ejus profitentur, sed etiam Ethnici & à religione ejus alieniſſimi, quin & ipsi maligni Spiritus, ut, quando vult, per eos punire sceleratos, & tutari pios possit: id quod patet ex loco Rom. 13. 1, 2, 3. qui de nullo alio, quam de Ethnico Magistratu agit, ut paulo post videbimus. Quod autem Magistratus, qui sunt inter Christianos, attinet, commode potest totus orbis Christianus, quantus quantus est, comparari cum amplo ac spatioso aliquo horto, in quo paucæ reperiuntur præstantes herbæ aut flosculi insignes, at urtica & infelix lolium late dominatur.

Ita

Ita enim etiam inter eos qui Chriſti nomen præferunt, pauciſſimi ſunt admodum veri fideles, & electi filii Dei, Chriſtique tales ſervi, qui mortui ſint mundo omnibuſque mundanis concupiſcentiis, & ſe totos Domino ac Regi ſuo filiali cum fiducia conſecrarint: plerique in omni ſtatu ſunt homines toto animo dediti mundo, qui corporalia bona ſumme diligunt, eorumque conſervationem ac propagationem non in divina providentia, ſed in carnalibus mediis, & ſecundum mundanæ ſapientiæ regulas quæritant; ſunt quoque inter eos innumeri, qui ſi excipias confeſſionem Chriſtiani nominis, in vita ac moribus parum aut nihil ab improbiſſimis Ethnicis differunt. In hos æque ſe extendit Chriſti imperium, ac in electum ejus populum, ſed diſpari prorſus modo ac ratione. Nimirum permittit, ut inter illos vigeat politicus ordo & ſecundum leges mundanæ ſapientiæ ſint inter eos judices ſanguinis & carnifices, ut pote cum ejus præſidium ac regimen rejecerint; Regeſque ac Judices Ethnicorum aut Judæorum more habere, ac mundanum in modum regi defendique velint; non ſecus ac olim Iſraëlitæ Deum rejecerant, & Deus quoque illis talem Regem dedit, qualem cupiebant, ſed dedit eum in ira ſua, 1 Sam. 8. 5, 7. Atque hic ipſe ordo, quem Deus inter iſtos homines conſervat, cogitur etiam ſervire electis ejus ad defenſionem: non quod illi, qui munus defendendi innocentes gerere volunt, eos ſemper defendere ſtudeant (quia plerumque ipſi ſunt maximi perſecutores vere credentium, quia maxima poteſtate pollent) non etiam quod fideles per ſe ab eorum præſidio pendeant, vel illi fidant; ſed quod Chriſtus pro ſua immenſa ſapientia ita res moderetur, ut id quod illi propter ſuam ac ſuorum propriam utilitatem ac pacem faciunt quæruntque, etiam fidelibus Dei, ac ſæpe quidem illis invitis atque adverſis, ſerviat. Tam enim admirabilis eſt gubernatio hujus cœleſtis Regis, ut puſillo & orbi ignoto gregi hominum piorum, etiam potentiſſimi Monarchæ miniſtrare, & illorum bono ingentia opera, quibus ſe invicem abſumunt, & pœne ima ſummis in orbe terrarum miſcent, peragere cogantur. Ad quæ opera non opus eſt ut pii ipſi manus ſuas admoveant: ſed tantum tanquam filii Regis in hoc mundi theatro ſpectatores ſint ejus Comœdiæ vel Tragœdiæ, quam in eo agunt mancipia juſſu vel permiſſu Regis: utque ex eo, quod vident in mancipiis fieri, ipſi magis magiſque diſcant timere Deum omnis mali ultorem, ex eo vero, quod in ſe fieri cernunt, diſcant Deo magis magiſque fidere, & ſub ejus tutela debitum ei præſtare obſequium. Atque hac ratione Chriſtus punit malos, ac defendit probos in Regno ſuo, non ut electos ſuos faciat miniſtros iræ ſuæ: multo enim ſunt præſtantiores in oculis ejus, quam ut eos ad tam vilia officia adhibeat; ſed id facit per ſervos ignobiliores ac mediaſtinos, qui etſi nomine ejus cenſeri velint, tamen in Regno ejus non aliter locum habent, quam lolium in horto, quos ille ad tempus patitur florere, quamdiu electo populo ſuo quaſi umbram præbent, quin & large remuneratur eos, ſi piis benefaciant: quando vero teneros floſculos amoris ejus ſuffocare atque extinguere geſtiunt, id eſt, quando fideles ejus perſequuntur, & exſtirpare nituntur, facit cum eis, quod majeſtate ac ſapientia ejus dignum eſt. Quocirca nullo modo dici poteſt, ſublato civili Magiſtratu & judiciis capitalibus ex Chriſti Eccleſia, omnium rerum confuſionem induci, pioſque præſidio, impios vero meritis pœnis carituros. Nam ſi quis in Eccleſia Domini à bono recedat, & quod malum eſt, faciat, parata eſt tali pœna in Eccleſia, ut tanquam putridum membrum reſecetur, id eſt, ut à communione ſanctorum ſeparetur. Si reſipiſcat, patent ei fores gratiæ: ſin perſeveret in malitia, paratum inveniet illico, extra Eccleſiam Domini, gladium, rotam, patibulum aliaque ſupplicia, quæ ille pro ſapientiſſima ſummi Regis directione non magis effugiet, quam ſi pœnæ iſtæ in ipſa Domini Eccleſia ipſi irrogarentur. Quo pacto ſane nulla confuſio ac perturbatio ordinis invehitur, ſed potius ſapientiſſimus ordo, quem Chriſtus in Regno ſuo inſtituit, elucet, dum ejuſmodi diſcrimen facit inter liberos & ſervos, ut quemque eorum ad talia munia adhibeat, quæ ſtatum ejus ac conditionem decent. Si omnes Chriſtiani pii eſſent, & charitatem inter ſe colerent, nihil opus foret ullo Magiſtratu, ullo Judice, ullo carnifice; ſed quia plerique viam iniquitatis calcant, aut certe Chriſto non integro corde confidunt, id eſt, ejus inconſpicuo præſidio contenti non ſunt, ideo Chriſtus quoque permittit eos ire viis ſuis, & cum eis ſic procedit, ut ſtatus eorum poſtulat. Quemadmodum igitur Chriſtus ſingulos è fidelibus ſuis adverſus omnem improborum violentiam tuetur, ita etiam univerſum populum ſuum tuetur adverſus hoſtiles exercitus, ut tanquam filii pacis in pace vivere poſſint, quamdiu ipſi obſequentes ſunt. Paterna enim cura atque providentia Dei circa fideles ſub Novo Fœdere certe minor non eſt, quam ſub Veteri, ubi Deus populo ſuo pollicitus eſt, ſi viri omnes feſtis diebus Hieroſolymam commearent, atque domi uxores ac liberos ſuos cum omnibus bonis ſuis indefenſos relinquerent, ac hoſtibus, quorum in medio habitabant, quaſi prædæ exponerent, ſe hoſtes eorum ita inhibiturum ac refrænaturum, ut regio ipſorum ab hoſtili incurſione libera eſſet ac immunis, Exod. 34. 23, 24. Quanto magis pii ſub Novo Fœdere, quibus longe præſtantiores factæ ſunt promiſſiones, tam paternam Chriſti Regis ſui cuſtodiam ſibi polliceri poſſunt, qui adeo fidelis eſt, ut non patiatur fideles ſuos tentari ſupra vires, ac proinde eos non proſtituet crudeliſſimis hoſtibus, neque eorum libidini permittet, etſi ipſi manus ſuas ſanguine hoſtium ſuorum non inquinent. Quodſi contingat, ut Chriſti populus à veræ pietatis via deflectat, Chriſtoque ſic neceſſitas imponatur judicia ſua in eum exercendi, quæ humana potentia, quæ arma erunt tam valida & efficacia, ut hoſtes iſtos debellare queant, quos adjuvat Domini manus, & cum quibus una pugnat Chriſtus contra ſuum populum depravatum? *Quando Domini indignatio erumpet ſicut ignis & exardeſcet, quis erit, qui eam extinguat?* Jer. 21. 12. *Præ increpatione Dei Jacob conſopiuntur & equi & currus: ecquis poteſt conſiſtere coram eo, quando iraſcitur?* Pſal. 76. 7, 8. Non enim putandum eſt, bella eſſe res, quæ temere ac fortuito accidant in mundo. Sunt

illa Dei judicia, quæ ille in habitatores terræ propter peccata ipsorum immittit, aliquando acrius ac severius, aliquando mitius, prout sunt merita hominum, vel prout ipsi placitum est misericordia erga eos uti ad ipsorum emendationem. Neque est, quod quis cogitet, tam numerosam aliquando fore piorum multitudinem, ut sint absque omni magistratu in terris ac sui prorsus juris & arbitrii. Non inveniuntur in orbe integri montes auri puri, sed sparsim & parce hinc inde aliquid auri reperitur. Itaque non est, quod pii metuant, ne quis eis urbes ac regiones eripiat. Sed si Deus judicia sua effundat in urbem aut regionem, ubi illi habitant, fugere inde atque emigrare debent, ne fiant participes divinarum plagarum. Quam ad rem Deus suis sufficientia suppeditat media, ut è flamma possint evadere: quemadmodum legimus, eum quoque fideles suos è Jerusalem ante ejus excidium eduxisse, dum eos divinitus missa voce monuit, ac interitum urbis eis indicavit. Ut rem in pauca conferam, populus Christianus est populus pacis, qui nec bellare, nec arma tractare novit, cujus spes omnis ac fiducia posita est in Rege ipsius Christo, cui absque ulla reprehensione servire studet, corpus suum omniaque temporalia ipsius curæ ac providentiæ committens. Arma ejus, quibus profligat omnes suos hostes, sunt fides ac patientia. Promissa enim ei facta non consistunt in hac vita, ut ob ea digladiari opus habeat: mors, quæ naturali homini est summum & extremum malum, Christianis proprie malum non est, sed tantum introitus vel transitus ad vitam æternam. Quod illi sciunt ac bene norunt non per ratiocinationem ac consequentias, quæ à divina bonitate, & rei ipsius æquitate ducuntur, sed ex promissis certis ac claris, quæ nobis confirmata sunt, morte, resurrectione atque exaltatione Christi, ut & missione cœlitus Spiritus Sancti. Quem tametsi nunc tam conspicue non mittat Christus fidelibus, uti tunc misit in primordiis Euangelii, tamen tempore summæ afflictionis fulcit eo Spiritum nostrum ac corroborat, animoque eum nostro imprimit non secus ac sigillum aut pignus nostræ hæreditatis, quæ nobis reposita est in cœlis. Hinc fit, ut veri fideles etiam in mediis calamitatibus ac persecutionibus lætitia exultent, ut qui sciant, omnia ipsis cedere in bonum. Si injuria afficiantur, vindictam committunt Deo, qui juste judicat, cujus oculi intenti sunt in justos, facies autem ejus aversa est ab injustis. Si quis eis maledicat ac convitietur. Benedicunt ei, scientes se hoc pacto ad benedictionem vocatos esse; & Spiritum Dei super eos requiescere, si Christi causa persecutiones patiantur. Interea eos, qui nondum maturuerunt in fide, & ad perfectionem nondum pervenerunt, Deus Pater optimus suscipit in tutelam suam, nec gravius ullum onus patitur imponi humeris eorum, quam ferre possint.

Altera objectio, quæ adversus hanc doctrinam affertur, est, quod opera justitiæ, qua unicuique, quod suum est, tribuitur, piis scilicet immunitas à malo, impiis autem pœna, sint per se & natura sua bona; quapropter haudquaquam credibile est, ea à Christo esse prohibita. Respondeo. Primum multo magis credibile est, Christum in tam perfecto justoque Regno, quale ipsius est, opera justitiæ illis prohibuisse, qui partim non possunt ea exercere, partim non intelligunt, quomodo secundum accuratum justitiæ lancem destribui debeant (sæpissime enim ab hominibus tum in defensione bonorum, tum in punitione malorum vel excessu vel defectu peccatur) ipsumque ea in se recepisse, ut qui pro immensa potentia & ineffabili sapientia sua multo melius, quam homines, unicuique, quod suum est, tribuere novit. Itaque tantum abest, ut opera justitiæ in Regno Christi sublata sint, ut potius modo excellentissimo ac perfectissimo exerceantur. Hinc virga seu sceptrum Messiæ *virga rectitudinis* seu justitiæ appellatur Hebr. 1. 8. ibidemque Christus Rex ita describitur, quod *diligat justitiam*. Quamobrem nobis injungitur, ut omnem vindictam illi committamus, qui juste judicat Rom. 12. 19. 1 Pet. cap. 2. 23. Ita ut proborum nemo metuere debeat, se indefensum ac sine præsidio fore, etsi ab hominibus non defendatur, aut se ipse carnali ratione non defendat: neque etiam cogitare quisquam debeat, mala opera impune abitura, etsi ab hominibus non puniantur. Secundo liberum etiam est Deo per se opera justitiæ suis electis prohibere, tum quoque, quando naturalis æquitas dictat, ea ita officii nostri esse, ut sponte nostra & absque peculiari Dei mandato omitti non debeant: quando scilicet per hoc vult fidei, obedientiæ & charitatis nostræ, capere experimentum, an videlicet ei ex toto animo confidamus, adeoque eum supra omnia diligamus, quæ perfecta justitia nostra est. Atque hoc jus summum ac potestatem Dei in nos non possumus non agnoscere, nec nisi palam injusti esse velimus, eam ipsi denegare. Sic natura docet parentum, liberorum, conjugum defensionem non esse deserendam tempore imminentis periculi. Potest tamen Deus certis casibus eorum etiam, quibus naturaliter obstricti sumus, desertionem nobis imperare: quod quia tum Dei causa & non sponte nostra fit, sine cujusquam injuria fit; cum illi, quos sic deserimus, se suaque omnia, etiam absque hoc, Deo debeant, ejusque potestati tori subjecti sint, qui & ipse eos sine nobis curare ac defendere potest. Hujusce rei exemplum habemus in Lege jam sæpius commemoratum, ubi Deus jussit ter quotannis Israëlitas comparere ante se Hierosolymis, ad solennia festa obeunda, omnesque domesticos suos in periculo hostilis incursionis interea relinquere, Exod 34. 23, 24. In Euangelio vero, hoc est, perfectionis doctrina, major etiamnum, ut consentaneum est, fiducia & charitas in Deum requiruntur; ubi prima statim adeuntes vox monet, omnibus renunciandum esse Christi causa, aut abeundum: ubi jam ingressos severior excipit disciplina, docens, malum bono vincere, ingratis ac malis benefacere, damni & injuriæ compensationem à Christo expectare. Quæ cuncta iis, qui ex animo credunt, propter magnitudinem præmii facientibus proposita, suavia ac facilia videntur. Ut paucis dicam, ex eo, quod opera justitiæ natura sua ac per se bona sint, nihil aliud effici potest, quam actus judiciales, quibus mali pœnis afficiuntur, boni defenduntur, non esse natura sua illicitos: an vero Christianis vetiti sint, nec ne,

aliunde

aliunde judicium fieri debet, nempe ex ipſius Chriſti verbis, quæ non ad naturalem æquitatem deprimenda, ſed hæc potius ad illa exigenda & atollenda eſt; cum rationi divino lumine illuſtratæ optime conveniat, minus commodum negligere, ut infinitis partibus majus inde percipiamus.

Tertio loco hic objicitur, nuſquam legi, quod iis, qui in Magiſtratu aliquo exiſtentes ad fidem Chriſtianam converſi ſunt, mandatum ſit, ut eo ſe munere abdicarent, aut quod doctrinam Chriſti amplexi id ultro depoſuerint, eique renunciaverint: quod omnino videtur non fuiſſe reticendum, ſi Religio Chriſti hoc poſtularet. Reſpondeo primum: quod eos attinet, qui in Chriſtum nondum paſſum crediderint, neutiquam mirandum, à talibus non fuiſſe exactam legum, quæ regnum ipſius proprie ſpectant, obſervationem, quamdiu regni illius adminiſtratio nondum à patre illi eſſet donata. Chriſtum enim certando & patiendo Regnum ſuum æternum & cæleſte ingredi decebat: quemadmodum & David, typum Chriſti gerens, cum jam in Regem à Deo eſſet unctus, non ſine multis certaminibus & difficultatibus Regnum ſibi promiſſum accepit. In hunc finem Chriſtus natus & in mundum ingreſſus eſt, non ut ibi dominaretur, ſed veritati teſtimonium redderet, Matth. 20. 28. Joh. 18. 37, eamque obſignaret ſanguine ſuo, ſicut à Patre mandatum acceperat: cui poſtquam obediens fuit, ſeque ipſum ad infirmam demiſit humilitatis abyſſum, ſupra omnes cœlos eſt evectus, ut ibi erigeret Regnum, quod plenum juſtitiæ & majeſtatis, iiſdem, quibus cœlum & terra finibus terminaretur. Interim præparabat diſcipulos ſuos in terris, cum eis verſans, per doctrinam pœnitentiæ ac fidei, docens Regnum cœlorum non veniſſe, ſed appropinquare, Matth. 4. 17, ac ſubinde leges illas, quæ in Regno ſuo locum habituræ eſſent, proponens; quo poſtea Spiritu Sancto memoriam illis renovante, mentemque ſuo lumine colluſtrante, paratioribus animis eas reciperent. Tantum abeſt, ut Johannes Baptiſta, cujus munus tantum erat, Chriſtum Regem digito oſtendere, cuique ut pote terreno, Joh. 3. 31. vera Regni illius ſpiritualis & cœleſtis conditio necdum ſatis erat perſpecta, ad præcepta hæc obſervanda populum incitare atque exhortari debuerit. Quod vero credentes eos attinet, de quibus non eſt expreſſum, quod mandatum tale Chriſto jam glorificato acceperint, mirandum non eſt, cum in hiſtoria converſionis eorum ab Apoſtolis factæ, generalia tantum fundamenta, & prima principia doctrinæ Euangelicæ, quibus homines ad pœnitentiam à mortuis operibus, & fidem in Dominum Jeſum Chriſtum converti debent. expoſita legamus, nullam ibi mentionem fieri ſpecialium illarum virtutum, quæ omnem Judæorum & Gentilium juſtitiam longiſſime exſuperant, quæque nonniſi credentibus, & Chriſtum pro Domino ſuo agnoſcentibus præſcribi utiliter poſſunt. Quid, quod ſupervacaneum, erat, de aliquo, qui Chriſtum profeſſus dicitur, ſpeciatim referre, quod his aut illis legibus ſeſe ſubjecerit; quandoquidem Chriſtum pro Rege ſuo agnoſcere, tantundem eſt, atque ſi quis profiteatur, ſe omnibus illius legibus dicto audientem eſſe eſſe velle. Quin & illud conſtat, ſi quis tum temporis Judæus Chriſti religionem ſincere profiteretur, ei magiſtratum inter Judæos gerere neutiquam à cæteris permiſſum fuiſſet. Quomodo vero ex gentibus illi, qui vere crediderant, gentilem retinuiſſent dominationem, cum qua pro temporum illorum ratione connexus erat idolorum cultus, atque adoratio, & publicus idolothytorum eſus &c, & ſi hæc abeſſent (quanquam difficulter abeſſe poterant) ipſa illa gentilis dominatio, quid aliud erat quam tacita quædam gentiliſmi profeſſio? Hoc eſt, quod Tertullianus alicubi militibus Chriſtianis, ſub gentili militantibus imperio exprobrat, dicens, eos ſub Satanæ vexillo militare, pro templis idolorum, quibus renunciaverant excubias agere, pro dæmoniis, quæ Chriſtiani ejicerent, pugnare, ibi accubare, ubi Apoſtolus prohibuerat. Quod attinet exemplum Cornelii Centurionis, qui Gentium ad fidem converſarum primitiæ fuit, in hoc videmus impletum fuiſſe vaticinium, quod extat Eſai. 2. 4. dummodo per Legem Domini Sione egredientem argutus correptuſque, correptioni iſti gladios & lanceas in vomeres falceſque recudere ſuadenti, obſecutum fuiſſe volumus. De Sergio Paulo nihil aliud dicitur, quam eum credidiſſe, & admiratum ſuper doctrina Domini; at baptiſatum fuiſſe, & Chriſtum aperte profeſſum non legimus. Vide Act. 13. 12.

Nec factum Pauli, quod objicitur ex Act. 23. 18. indicat, eum poteſtatem gladii Chriſtiano permiſſam credidiſſe, nec legitimum ejus uſum ad corporis ſui tutelam à Lyſia petiviſſe. Nam cum nonnulli malitioſi vitæ ejus inſidiarentur, hoc tantum petit à Tribuno, ne petentibus Judæis, ut poſtridie ad conſeſſum duceretur, auſcultaret, eo quod quadraginta viri in necem ſuam conſpirarint. Non ergo petit vi defendi, ſed detegens conſpirationem, ſimul indicat modum avertendi periculi ſine cujuſquam noxa, nimirum ſi in caſtris detentus, non ſiſteretur ſynedrio. Porro ſalus militum Romanorum, adeoque eorum ipſorum, qui in necem Pauli conſpiraverant, (utcunque de ſe parum fuiſſet ſolicitus) poſtulabat, ut inſidias, ſicuti fecit, detegeret. Fingamus enim, Judæos ad occidendum proſiluiſſe, ac Paulo manus injeciſſe, nonne ſi milites reſtitiſſent, quod ex officio facere debebant, cædes utrinque facta fuiſſet? Taceo, quod tantum crimen adverſus publicam poteſtatem jam non modo excogitatum, verum etiam patratum, nonniſi nocentium capitibus expiari potuiſſet. Ita ut Paulus, hac inſidiarum ſibi ſtructarum detectione, potius fuſioni ſanguinis occurrerit, quam ullam ad eam anſam dederit. Periculum autem, quod detectis à Tribuno imminebat, non adeo magnum fuit (ſicut & eventus nos docet) ut propterea tacere melius foret; cum hujuſmodi molitiones à populo male pacato, in privatum aliquem ſtructas, ipſæ etiam ſupremæ poteſtates, nedum tribunus, libenter ſoleant diſſimulare, contentæ, conatibus ne executioni mandentur, obviam iviſſe. Quamvis in hoc, de quo agimus, negotio, non tam ſpectare oportet, quid conſequi potuerit, quam quid conſecutum ſit; ſiquidem Paulus actionum ſuarum ducem habuit Spiritum Dei.

Quarto objici ſolet, doctrinam hanc ſeditioſam eſſe & rebellionibus anſam dare; quippe cum ſolvat ſubditos obedientia, & Magiſtratus, quatenus à credentibus adminiſtratur, auctoritatem elevet. Reſpondeo. Quando dicimus, Chriſtianum qui juxta perfectum canonem in doctrina Domini noſtri Jeſu Chriſti præſcriptum ambulare velit, Magiſtratu ſe abſtenturum, ut cui ſubjectio & non dominatio in alios mandata ſit, per hoc adeo non ſolvitur obedientia Magiſtratibus debita, ut adſtringatur potius, & fortiori vinculo ligetur. Neque per hoc jus, quod vel natura vel lege, vel inſtituto aliquo inter gentes obtinet, ſic adimitur credentibus, quaſi etiam inviti & contra conſcientiam teneantur ei renunciare: imo cum nihil magis ſit arbitrarium, quam Religio Chriſtiana, renunciatio hæc Deo placere non poteſt, niſi ſponte, adeoque ex conſcientia divini præcepti ſuſcipiatur. Ut hoc obtentu neminem rebellare oporteat Magiſtratibus: quin tanto major iſtis debetur reverentia, quanto minus abſunt à Chriſtianæ manſuetudinis archetypo. Illa ipſa ſubjectio, ad quam Chriſtiani vocati ſunt, complectitur in ſe obedientiam erga Magiſtratum, ſub quo vivunt; & eadem doctrina Chriſti, docet quoque omnem Magiſtratum, etiam Ethnicum, à Deo eſſe, ejuſque eſſe ordinationem, neque fas eſſe ulli Chriſtiano divinæ iſti ordinationi reſiſtere. Longe aliud eſt putare ſibi non eſſe licitum munere Magiſtratus fungi: & aliud eſt, Magiſtratui nolle obſequi: hæc duo non pugnant ita inter ſe, ut ubi unum ſit, alterum eſſe non poſſit. Sive igitur Chriſtianus ſit Magiſtratus, ſive extraneus, ſi quis ei reſiſtit, aut contradicit, ut ſubjectione eorum ſe eximat, is reſiſtit ac contradicit ordinationi divinæ, inque hunc quadrat id, quod Petrus dicit de falſis Prophetis, quod dominationes contemnant, & dignitates convitiis inceſſant. Non pertinet quoque ullo pacto ad contemptum dominationum, divinæque circa eas ordinationis, ſi quis munera & miniſteria Chriſtianorum, quæ Deus ipſis peculiariter diſpoſuit, diſtinguat a muneribus & miniſteriis mundanis ac civilibus, quæ Deus univerſali ſua ordinatione inter gentes mundi conſtituit: quemadmodum in aula Regia immerito diceretur ille contemnere officia Mareſchalci, Cancellarii, Archi Camerarii, aliorumque aulicorum, qui aſſirmaret, Regis Filio neutiquam competere, ut tale aliquod adminiſtret officium.

Quinto ſolet contra nos afferri locus Pauli 1 Tim. 2, 1, 2, 3, ubi ſic ſcribit Apoſtolus: *Quamobrem adhortor ante omnia, ut fiant deprecationes, preces, interceſſiones, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro Regibus, & omnibus, qui in eminentia ſunt, ut quietam & tranquillam vitam degamus, cum omni pietate & honeſtate. Nam hoc bonum acceptumque eſt coram Deo Servatore noſtro, qui vult omnes homines ſalvos fieri, & ad cognitionem veritatis venire.* His verbis (dicunt qui contrarium ſentiunt) hortatur Apoſtolus, ut oretur pro Regibus, ut ſalvi fiant atque ad veritatis cognitionem perveniant, & quidem eo fine, ut ubi ad agnitionem veritatis pervenerint, nos ſub eorum præſidio quietam ac tranquillam vitam degamus. Talem autem vitam quietam & tranquillam nobis Reges præſtare non poſſunt, ſi illico poſt ſuam converſionem Regno ſe abdicent: quia nulla amplius auctoritate ac poteſtate pollerent, qua ad aliorum præſidium ac defenſionem opus eſt. Fieri quoque poſſet, ut ſi Reges converſi diadema ſceptrumque abjicerent, alii ſuccederent multo deteriores, qui nos magis etiam, quam illi converſi antea fecerant, inquietarent: atque ſic accideret, ut dum credimus Deum noſtras preces exaudiviſſe, dum Reges illi Principes, quorum ſub imperio vivimus, converſi ſunt, non ſolum non ſequatur exoptatus quietis ac tranquillitatis fructus, quem ex converſione eorum ſperavimus, ſed ut à ſucceſſoribus multo pejoribus magis vexemur, & gravioribus perſecutionibus infeſtemur, utque ita non bono noſtro, ſed maximo malo exauditi ſimus.

Verum hæc interpretatio, quam iſti irrefutabilem eſſe autumant, rem acu non tangit, ut ex ſequenti loci hujus explanatione patebit. Nimirum Apoſtolus his verbis hortatur fideles, ut orent pro omnibus hominibus, ac nominatim pro Regibus, & omnibus, qui ſunt in eminentia. Quidnam vero id ſit, quod orari pro his velit, non expreſſe quidem dicit; attamen ratio illa, quam mox ſubjicit: *Nam hoc bonum acceptumque eſt coram Deo Servatore noſtro, qui vult omnes homines ſalvos fieri, & ad cognitionem veritatis venire*; perſpicue indicat, hujuſmodi res eſſe, pro quibus orari vult, quæ ad æternam ipſorum ſalutem pertinent, nempe ut convertant ſe ad Chriſtum per cognitionem veritatis. Quod in hac objectione exinde concluditur, Apoſtoli hanc fuiſſe mentem, ut iidem converſi Reges maneant, quo fidelibus quietam & tranquillam vitam procurent, quod facere non poſſent, ſi dignitate ſe abdicarent, id nullum habet ſtabile fundamentum. Primum enim pro conceſſo ac confeſſo ſumitur, quod tamen falſum eſt, hunc precum ſcopum proponi ab Apoſtolo, nempe ut orent pro Regum converſione, quo converſio iſta præſtet ipſis vitam quietam & tranquillam, ſive ut fructus iſte ex tali converſione ſequatur. Nam etiamſi tunc Rex aliquis ad Chriſtum converſus fuiſſet, tamen fructus ille pacis ac tranquillitatis neutiquam ſperari potuiſſet, ſubditis in incredulitate manentibus: imo Reges ipſi non potuiſſent idcirco manere Reges, quia Regibus potiſſimum illa tempeſtate incumbebat, Ethnicos cultus ſtabilire, & omni cura ac ſolicitudine eos conſervare; quod Regibus converſis nullo modo conveniſſet, quin nec tacite aſſenſum præbere talibus abominationibus, illis licuiſſet. Pervim autem iſta mutare, præterquam quod non fuiſſet eorum poteſtatis, in populo ſuperſtitioſo, qui conſcientiæ libertatem ac religionem ſuam non minus amat, quam veri Dei cultores, vitamque ſuam ac ſanguinem ei impendere paratus eſt, etiam à Chriſtiana profeſſione, quæ omnem violentiam atque coactionem in negotio conſcientiæ averſatur, id fuiſſet alienum. Ut ut ſit, non hinc quieta & tranquilla vita, ſed contrarius potius inter fideles effectus extitiſſet, incredulis vi ſe opponentibus. Quomodo ergo Apoſtolus credentes hortatur, ante omnia pro hoc itidem orare, ut Reges convertantur, qui in gentili Republica regnantes pacem ipſis

præ-

præſtent? Si quis dicat, Apoſtolum non ſimpliciter reſpicere ſolas Regum perſonas, ſed Reges ſimul ſumptos cum reliquis hominibus, pro quibus orari jubet, vel ſaltem cum iſtis populis quibus Reges illi præſunt; tum converſio iſta Regum cum populis ſubditis ſuis ſola ſufficeret ad quietem & pacem Chriſtianis inter homines conciliandam, nec opus eſſet, ut Reges in hunc finem imperium ſuum retinerent: ſiquidem pii nullo præſidio ac defenſione inter pios indigent, & finis ille pacis, converſionis hujus beneficio, pro qua fideles rogant, multo efficacius poteſt obtineri, quam ulla externa vi ac potentia. Secundo abſurdum videtur, ut ubi tanta eſt orandi cauſa ut hic recenſetur, puta converſio & ſalus infidelium, quæ credentibus optandæ ac procurandæ ſunt, non ſolum quietis externæ, verum etiam vitæ ipſius diſpendio, animi & cogitationes ipſorum inſuper ad externæ pacis deſiderium diſtrahi debeant, tanquam ad rem Eccleſiæ utiliſſimam, utque eo reſpicientes jubeantur ante omnia orare pro Regum gentilium converſione. Sic enim ſecundum hanc interpretationem proximus finis precum foret, converſio Regum, remotior autem & ultimus, tranquilla vita: quod eſt abſurdum. Totum quippe Euangelium fidelibus nihil niſi perſecutiones atque afflictiones in hac vita promittit, idque noſtræ ſaluti bonum ac utile eſſe docet: præterea omnium temporum experientia teſtatur, Eccleſiam ſemper melius egiſſe ſub perſecutione, quam ſine illa. Nempe ſub Principibus Chriſtianis, ut cenſet Ludovicus Vives de vita ſub Turca, virtutes paulatim decoxerunt, & in eorum locum invecta ab iis nobilitas, honores, arma, inſignia, triumphi, ſupercilia, faſtus, ſuperbia. Adde quod Epiſcopi, borum beneficio, fruentes plena ſecuritate, & potentia ac divitiis locupletati, primo comeſſari & potare cum ebriosis, deinde omni metu ſoluti conſervos ſuos percutere cæperunt. Quomodo igitur Apoſtolus pro ſcopo ac fine ultimo orationis pro Regibus id ipſum poſuiſſet, quod natum eſt omnem veræ pietatis zelum atque ardorem extinguere, Eccleſiamque Dei prorſus peſſundare? id autem eſt carnalis quies atque proſperitas. Tertio etiam alii viri docti, inter quos eſt Beza, qui alioqui munus Magiſtratus inter Chriſtianos vult conſervatum, obſervarunt, verba, *qui in eminentia ſunt*, *ut agamus vitam quietam & tranquillam*, ſic invicem connecti poſſe, ut finis indicetur, cur illi in eminentia ſint: quaſi dicat Apoſtolus, Orandum eſſe pro Regibus, & pro omnibus, qui ideo ſunt à Deo in eminentia conſtituti, ut nos vitam quietam & tranquillam agamus. Quemadmodum enim omnis Magiſtratus eſt à Deo, eſtque Dei ordinatio, ita ſcopus regiminis eorum eſt, ut boni ac probi ſub illis quietam atque tranquillam vitam agere poſſint. Nec obſtat huic interpretationi, quod tum non pro omnibus Regibus eſſemus obſtricti orare, ſed pro iis tantum, qui eo fine eaque intentione præſunt, ut pii vita tranquilla fruantur; cum etiam pro perſecutoribus orandum ſit; quodque ſic dubium maneret, pro quibus orandum eſſet. Nam & Paulus Rom. 14. 1. ubi ſubjici nos vult omni poteſtati, addit ℣ſ. 3. 4. cauſam, quia in bonum noſtrum ſunt, terrori malis, non bonis operibus; neque tamen inde concludi poteſt, eum noluiſſe, ut tyrannis etiam ac malis Regibus ſubjiciamur. Pauciſſimis enim iſte finis propoſitus fuit, imo nullis eorum, qui id temporis in imperio, ac incredulí erant, in mentem venit, ut Chriſtianorum bonum ac tranquillitatem cum pietate conjunctam procurarent. Non ergo intentionem imperantium, ſed finem Dei illos ordinantis reſpicit Apoſtolus, tum eventum ex provida illius directione reſultantem, atque in bonorum commodum ac profectionem, ſæpiſſime etiam invitis Regibus, recidentem. Quarto poſſunt verba illa, *ut quietam & tranquillam vitam agamus, in omni pietate & honeſtate*, ita accipi, ut contineant cauſam, cur pro omnibus hominibus orandum ſit, ac nominatim pro Regibus atque in eminentia poſitis, nempe ut converſatio noſtra inter gentes non ſolum pacifica & modeſta, ſed etiam pia ſit, atque honeſta; idque vel ex precibus in bonum ipſorum conceptis appareat. Quo etiam Petrus reſpexit 1 Pet. 2. 13. cum ait. *Obedite omni ordinationi humanæ, propter Deum, ſive Regi, ut ſupremum imperium habenti, ſive præſidibus, ut qui ab eo miſſi ſunt, ad vindictam quidem facinoroſorum, ſed laudem eorum, qui bene agunt. Nam hæc eſt voluntas Dei, ut benefacientes obturetis inſcitiam inſipientium.* Et paulo ſuperius ℣ſ. 12. *Converſationem veſtram bonam facientes inter gentes, ut in quo male de vobis loquuntur tanquam de maleficis, ex bonis operibus, quæ in vobis agnoſcunt, Deum glorificent in die viſitationis.* Apoſtolus Regum & magnatum inter gentes ſpeciatim mentionem facit, ut ſignificet, ne iſtos quidem precibus noſtris eximendos eſſe, cum Deus etiam eos velit ſervari, qui minime videbantur ſervandi. Et ſic prima ratio, quamobrem hortatur fideles ad preces pro ſalute incredulorum fundendas, deſumta erit à fine & utilitate iſtiuſmodi precum, in procuranda eorum converſione, quatenus videlicet hæ ſint velut externa quædam indicia & teſtimonia ſpiritus pii ac pacifici, quibus incredulorum animi in amorem religionis Chriſtianæ inflammari queant, aut ſaltem convinci injuſtitiæ, quod obtrectent Chriſtianis, tanquam maleficis. Quam rationem Apoſtolus confirmat deinceps, ab univerſalitate gratiæ divinæ, qua vult omnes homines ſalvos fieri, & ad cognitionem veritatis venire. Quinto, quod in hac objectione dicitur, fieri poſſe, ut ſi Reges converſi Regia ſe dignitate exuerent, alii longe deteriores eis ſurrogarentur, adeoque orationes piorum magis in ipſorum malum & afflictionem, quam in bonum ac ſolatium reciderent, id nullius momenti eſt apud eos, quibus ratio divinæ providentiæ bene nota eſt. Deus enim preces piorum, quas ipſe jubet fieri, non ita exaudire ſolet, ut per eas mala ipſorum atque afflictiones augeantur ac multiplicentur. Si Deo placeat, ad eorum petitionem, temporariam quietem ac tranquillitatem illis concedere, non dubium eſt, quin eam ſit procuraturus, & eum, quicumque ſucceſſerit, Regem, etiam deterrimum ac teterrimum, ita ſit freno ſuæ omnipotentiæ in officio retenturus ut piis pro ſuo lubitu nocere nequeat. Sed etiamſi piis bene conſtaret, ſe ſub ſuccedentis Regis imperio minus pace ac tranquillitate fruituros, tamen jam finem ſuarum precum atque oratio-

pum assecuti essent, si Rex, qui in præsentia regnat, converteretur, & ad agnitionem veritatis veniret, neque opus esset, ut tyrannidem subsequentis Regis extimescant, aut de ea nimis sint soliciti, cum is non minus, quam omnes alii homines, in Dei sit manu ac potestate.

Pauca desiderantur.

Præparationis ad utilem lectionem librorum

NOVI TESTAMENTI,

Eorumque intellectum ac interpretationem.

PARS ALTERA.

In qua doctrina de Tribus in una Deitate Personis excutitur.

DIgnitas atque præstantia Scriptorum Novi Testamenti nulla lingua ac voce satis deprædicari ac dilaudari potest. Nam si omnis Scriptura Veteris Testamenti à Deo inspirata, teste Apostolo 2 Tim. 3. 16, *utilis est ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad disciplinam in justitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum perfecte instructus:* multo magis id de Sacra Scriptura Novi Instrumenti dicendum est. Maxime autem eo nomine nobis divina ista scripta magnifacienda ac pro inæstimabili thesauro æstimanda sunt, quod nobis aperte monstrent viam perveniendi ad summum illud bonum beatæ immortalitatis, cujus desiderio omnes homines, natura duce, rapiuntur. Quam viam Christus Dux ac Princeps salutis nostræ compendio complexus est in illa sua precatione, quam jam jam moriturus fudit ad Deum Patrem suum, hisce verbis: *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te* (Pater) *illum solum verum Deum, & quem misisti, Jesum Christum.* Verum juratus ille generis humani hostis Satanas, ut salutem ipsam nobis invidet, ita & Sacram Scripturam variis falsis interpretationibus corrupit, & viam salutis nostræ densis errorum sentibus quasi obstruxit ac impedivit. Inprimis autem hoc egit, (ut jam aliis erroribus innumeris missis, de uno ex præcipuis tantum agam) ut Christo Filio Dei (in cujus cognitione, post Dei Patris cognitionem, salus æterna sita est) veram divinitatem, quam per exactissimam & omnibus numeris absolutam obedientiam consecutus est, eriperet, atque ita nostram fidem ac spem, quam per eum in Deo reponimus, prorsus inanem ac fruſtraneam redderet. Atque id ipsi pro voto ac desiderio succesſit, dum falsa ejusmodi dogmata, quæ hodie etiamnum adorat ac veneratur Christianus Orbis, disseminavit longe lateque, quibus Christus tantum verbotenus, non autem reipsa verus fuisse homo nostri similis, seu humana persona, quæ divina gloria in cœlis coronata sit, asseritur, sed statuitur esse ipse Deus Altissimus, qui humanam assumserit naturam; atque sic talia ipsi adscribuntur, quæ si Deus Altissimus foret, vel ea facere non potuisset, seu in eum cadere non potuissent, vel ex iis nullum solatium, nullum fructum ac spei nostræ firmamentum percipere possemus. Quem errorem perniciosissimum statim post Apostolorum obitum in Ecclesia Dei spargi cœpisse, colligitur inprimis ex antiquissimo scriptore Ignatio, qui ætate proximus fuit Apostolis. Is enim in Epistola sua ad Tarsenses *Satanæ ministros* vocat eos, qui docent, *Christum esse Deum super omnia.* Ita scilicet pura doctrina Apostolica, quæ etiam in Israëlitica Ecclesia omnibus viguit temporibus, quod *unus tantum Deus sit, ex quo omnia* Deut. 4. 6. 1 Cor. 8. 6, protinus post primam Ecclesiarum Christianarum fundationem obscurata fuit, ut in unam Deitatem duæ personæ, id est, revera duo Dii summi, Pater & Filius, invecti sint. Neque intra hos terminos stetit error, sed prout proverbio dici solet, *Omne trinum perfectum*, ita postea succesſu temporum illa virtus Dei, quæ in Sacris Literis Spiritus Sanctus nuncupatur, facta est ab hominibus persona, & supremæ quoque Deitati inserta.

Nullum autem est dubium, quin Spiritus divinus, qui in Christo fuit, jam tunc, cum Christus insignia illa verba ex precatione ejus paulo ante citata proferret, hunc pestiferum quasi è longinquo ac eminus viderit, eique in tempore occurrere voluerit. Ita enim describit Christus Deum Patrem suum, & se quoque ipsum, ut simplicissimus quisque, si modo mens ejus non sit præconceptæ opinionis nebulis obtenebrata, primo statim intuitu ac sine longa meditatione puram Apostolicam veritatem hac in parte queat agnoscere. Etenim *Patrem* suum

vocat

vocat *ſolum verum Deum*: ſe autem *miſſum ab eo*, ſeu illius legatum. Si igitur Pater eſt ſolus verus, id eſt, ſummus Deus, clarum utique eſt, neque Chriſtum, neque Spiritum Sanctum (utpote qui Pater non ſint) unum illum verum & ſummum Deum eſſe. Ita etiam, ſi Chriſtus Jeſus illius unius veri Dei legatus eſt, certe non eſt ipſe ille unus verus Deus, cujus eſt legatus: alioquin enim ſui ipſius legatus eſſet; quod ſeipſum evertit. De Spiritu Sancto autem, quod non ſit ille unus verus Deus, præter ea, quæ jam innuimus, ex eo etiam ſatis intelligitur, quod Chriſtus in verbis ſuis memoratis nullam expreſſam Spiritus Sancti mentionem faciat: cum tamen cognitio ejus neceſſario fuiſſet commemoranda, non minus quam Patris & Filii, eo nimirum loco, ubi de via æternæ ſalutis ſermo eſt, ſi ipſe æque eſſet unus ille verus Deus.

Quæ veritas, cum non ſolum modo dictis Chriſti verbis, ſed infinitis quoque aliis locis Sacræ Scripturæ tam Veteris quam Novi Teſtamenti confirmetur, ideoque tam clara ſit ac evidens, ut propemodum manibus (ut ſic dicam) palpari poſſit; difficile dictu eſt, quam mirabiles atque abſurdas ſtrophas & effugia adinvenerit humana ſubtilitas, ad vim ejus declinandam ac eludendam, & ad inveteratos errores tuendos atque in animis hominum conſervandos. Quæ effugia atque commenta non modo in Sacris Literis nullum habent fundamentum, verum etiam lumini naturali ſanæ rationis è diametro repugnant, ita ut ne à doctiſſimis quidem clare intelligi ac percipi poſſint.

Quod ita ſe reipſa habere, ut Lector Chriſtianus rectius perſpiciat, juvat hanc rem paulo plenius explicare, ita tamen, ne propoſitæ brevitatis metas excedamus: & tum primævam Apoſtolicam doctrinam de uno Deo Patre, de Jeſu Chriſto Filio ejus unigenito, deque Spiritu Sancto; tum quoque alteram, veterem quidem etiam, ſed poſt Apoſtolorum tempora demum natam excogitatamque ſententiam de Trin-uno Deo, ſeu de Deo, uno in eſſentia, & trino in perſonis; una cum utriuſque argumentis, quibus nituntur, ob oculos ita ponere, ut inter ſe collatæ melius eluceſcant, omneſque ſani & incorrupti judicii lectores, facilius, quid diſtent æra lupinis, dignoſcere valeant. Quemadmodum enim vulgo fit, ut contraria juxta ſe poſita rectius cognoſcantur: ita etiam ex hac antitheſi ac collatione duarum contrariarum ſententiarum liquido patebit, utra cum ſimplici & omnibus hominibus intellectu facillima veritate (qualis illa eſſe debet, quæ univerſis ac ſingulis hominibus tanquam ſcitu ad ſalutem neceſſaria propoſitur) nec non cum Sacra Scriptura, quæ hac in parte tam infirmitati ſimplicium, quam ſublimi eruditorum ingenio ſe accommodat, magis meliuſque conveniat. Ubi eadem operâ non pauca quaſi obiter inſpergemus, & explanabimus, quæ alias in Commentariis ſæpius repetenda eſſent: ita ut Chriſtianum lectorem, ubi ſe occaſio dederit, huc deinceps ſimus remiſſuri.

Hanc autem noſtram tractationem præſentem, qua aditum parare lectori volumus ad utilem lectionem Novi Teſtamenti, in tres partes diſpeſcemus. In prima proponemus primævam Apoſtolicam doctrinam de Uno Deo Patre, de filio ejus Jeſu Chriſto, & de Spiritu Sancto, eamque declarabimus ac teſtimoniis Sacræ Scripturæ (ſummatim tamen ac breviter) confirmabimus. In altera parte alteram ſententiam de Trinuno Deo, Patre, Filio & Spiritu Sancto, una cum præcipuis ejus argumentis, quæ ad ejus declarationem ac confirmationem ſpectant, ut & loca Sacræ Scripturæ, ex quibus probari ſolet (etiam nonniſi ſummatim) exponemus, ejuſque abſurditatem, quantum patietur inſtituti noſtri ratio, detegemus. In tertia & ultima parte nonnihil etiam de aliis quibuſdam rebus, quarum notitia pio ac ſimplici lectori ad intelligentiam exactiorem tum ipſius Novi Teſtamenti, tum interpretationum ejus, utilis eſſe poteſt, diſſeremus.

PARS PRIMA.

In qua primæva doctrina Apoſtolica de Uno Deo Patre, de Filio ejus Jeſu Chriſto, & de Spiritu Sancto declaratur, ac breviter confirmatur.

CAPUT I.

Deum illum unum Altiſſimum, tantum unam eſſe perſonam.

UNo ore omnes Chriſtiani, nemine contradicente, fatentur, quod æternus ille Deus Altiſſimus, qui divinitatem ſuam à nullo alio accepit, ſed eam plane ex ſeipſo & à ſe ipſo habet, nonniſi unus ſit. Hoc enim non ſolum Sacra Scriptura apertiſſimis verbis teſtatur (vide inter alia Deut. 4. 6. Eſai. 44. 6. 1 Cor. 8. 6.) ſed etiam ſanæ rationis lumen id ipſum dictat. Cum enim Deus ſit perfectiſſima ſubſtantia, omnis autem multitudo ſit ſignum imperfectionis, cum illa nonniſi tunc neceſſaria ſit, quando unum non ſufficit, inde manifeſtum eſt, Deum Altiſſimum non eſſe niſi unum.

Quando igitur cum Sacra Scriptura dicimus, unum tantum Deum eſſe, id quam ſimpliciſſime intelligimus, & in tali ſignificatione accipimus, quæ omnibus hominibus bene nota ac clara eſt: cum pro certo credamus, Deum ea, quæ de ſe ac natura ſua omnes ac ſingulos homines neceſſario ſcire voluit, clare

clare in verbo ſuo revelaſſe. Jam nemo neſcit, quid vocula *unus* ſignificet, quando tali nomini apponitur, quod perſonam denotat. Quando enim exempli gratia dico, Unum tantum habemus Cæſarem, vel unum Regem; nullus eſt ſanæ mentis homo, qui aliter intelligat hoc dictum, quam quod una duntaxat ſit Cæſaris vel Regis perſona. Ita cum dico, unus tantum eſt Angelus Gabriel, qui conceptionis Chriſti nuncium Virgini Mariæ attulit; ſenſus non alius eſt, quam unam tantum eſſe Angelicam perſonam, à qua annunciatio iſta facta eſt. Similiter quando dico, una tantum eſt Virgo, quæ ſine viro peperit; nihil aliud volo, quam unam tantum talem perſonam è virginibus eſſe. Neque ullum diſſimile exemplum in tota rerum natura monſtrari poteſt, ubi vox *unus* addita nomini perſonam deſignanti, aliud quam unam perſonam ſignificet. Cum igitur nomen *Deus* non minus, quam nomen Cæſar, Rex, Angelus, Virgo & ſimilia, perſonæ nomen ſit (denotat enim ſupremum Dominum ac Rectorem rerum omnium: dominari autem & regere nonniſi perſonarum proprium eſt) ſequitur, ſimpliciſſimam fidem eſſe, credere, quod Deus ille unus non ſit niſi una perſona. Quod vero hic objici ſolet, aliam eſſe prorſus rationem Dei & rerum creatarum, ideoque vocem *unus*, cum de Deo uſurpatur, plures perſonas ſignificare poſſe; id nihil aliud eſt, quam craſſa principii petitio, quia id ipſum abſque ulla probatione pro conceſſo ſumitur, de quo potiſſimum eſt controverſia. Quomodo enim probari poteſt, aliter hac in parte ſe rem habere in Deo, quam in creaturis? Quin potius ex ipſorum propria confeſſione monſtrari poteſt, non aliter rem in Deo habere. Annon enim Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti eſt unus Deus Altiſſimus? quis autem unquam dicere auſus eſt, eum plures quam unam perſonam eſſe, vel eſſe poſſe? Ita iidem Chriſtum Filium Dei, ut & Spiritum Sanctum, æque ac Patrem credunt eſſe unum illum Deum Altiſſimum: nec tamen quiſquam eorum dicet, Filium Dei, & Spiritum Sanctum, ſeorſim ſumptos, plures quam unam perſonam eſſe aut eſſe poſſe. Et tametſi de Filio Dei ſentiant, eum Deum ſimul & hominem eſſe, nullo modo tamen volunt admittere, eum duas eſſe perſonas, divinam unam, & humanam alteram (quanquam id revera ex ipſorum doctrina conſequitur) ſed malunt dicere, eum habere duas naturas, quæ ſimul junctæ unam ſolummodo perſonam conſtituant: quia ipſis nimis abſurdum videtur ſtatuere, unum Filium Dei, vel unum Chriſtum eſſe duas perſonas. Quid jam ad iſta exempla reſpondebunt, quæ non ab humanis vel Angelicis perſonis, ſed à perſonis ſupremæ Deitatis (ut illas vocant) petita ſunt? Quodſi confugiant ad Sacram Scripturam, & allegent illa Chriſti verba: *Ego & Pater unum ſumus* Joh. 10. 30, item illa Johannis: *Tres ſunt, qui teſtantur in cœlo, Pater, Sermo, & Spiritus Sanctus, & hi tres unum ſunt* 1 Joh. 5. 7, in eodem luto hærebunt, dum vocis iſtius *unus* ambiguitate pro ſuo arbitrio ludunt. Qui enim probabunt, in utroque hoc loco vocem *unus* vel *unum* in eadem ſumi ſignificatione, in qua ſumitur, quando de Deo dicitur, eum unum eſſe, id eſt, unam eſſe divinam ſubſtantiam? Communis loquendi uſus poſtulat, ut quando de pluribus perſonis dicitur, eas unum eſſe, id non aliter intelligatur, quam eas unum eſſe in voluntate, in animo, in conſiliis, in conſenſu &c. inprimis quando de teſtibus ſermo eſt, uti fit in loco poſteriore. Neque poteſt talis ſignificationis vocis *unus*, qualem iſti fingunt, ullum exemplum neque ex Sacris Literis, neque ex uſitato hominum ſermone produci. Manet proinde, ſimpliciſſimum ac veriſſimum Sacræ Scripturæ ſenſum, quando dicit, unum tantum Deum eſſe, hunc eſſe & non alium, quod una tantum ſit divina perſona.

CAPUT II.

Apoſtolica doctrina de Patre Domini noſtri Jeſu Chriſti, quod is ſolus ſit unus ille Deus Altiſſimus.

QUod cum ita ſit, quæritur porro, quis ſit illa unica divina perſona? Hæc vero nos docet Sacra Scriptura clariſſimis verbis; eam eſſe Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti. Nos loca Sacræ Scripturæ breviter hic tantum attingemus, quorum fuſior explicatio in Commentariis noſtris videnda eſt, ad quos benignum lectorem amice remittimus.

I. Argumentum præbent nobis præclara illa verba Chriſti ſupra poſita Joh. 17. 3. ubi Patrem ſuum ita deſcribit, quod ſit *ſolus verus Deus*.

II. Argumentum habemus apud Paulum Apoſtolum 1 Cor. 8. 6. ubi dicitur: *Etſi ſint, qui dicuntur Dii, ſive in cœlo, ſive in terra (ſicut ſunt Dii multi, & domini multi) nobis tamen unus eſt Deus, Pater ille ex quo omnia, & nos in ipſum.*

III. Argumentum extat Eph. 4. 6. *Unus eſt Deus & Pater omnium noſtrum.*

IV. Argumentum petitur ex Matth. 24. 36. ubi Chriſtus inquit: *De die autem illo ac hora* (ſcilicet ultimi judicii) *nemo ſcit, neque Angeli cœlorum, niſi ſolus Pater meus.* Vide quoque Marc. 13. 32. Si ſolus Pater Chriſti novit diem noviſſimi judicii, manifeſtum eſt, eum ſolum eſſe Deum Altiſſimum.

V. Argumentum ſuppeditat nobis iterum Paulus 1 Cor. 12. 4, 5, 6. ubi ait: *Diviſiones gratiarum ſunt, idem autem Spiritus; diviſiones miniſtrationum ſunt, idem autem Dominus; & diviſiones operationum ſunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Ubi *idem Deus* ab eodem Spiritu, & ab eodem Domino diſtinctus, nullum alium ſignificare poteſt, quam Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti.

VI. Argumentum habetur 1 Tim. 2. 5. *Unus eſt Deus, & unus Mediator Dei & hominum, homo Jeſus Chriſtus.* Hic per voces *unus Deus* ſolum Patrem intelligi, in Commentariis noſtris liquido demonſtravimus.

VII. Argumentum ſumitur ex Rom. 3. 30. *Unus eſt Deus, qui juſtificabit circumciſionem ex fide, & præputium per fidem.* In Commentario quoque oſtendimus, hunc unum Deum non alium eſſe, quam Patrem Jeſu Chriſti.

VIII. Argumentum ducitur ex Rom. 16. 27. *Soli ſapienti*

ſapienti Deo, per Jeſum Chriſtum, ſit honor & gloria in ſecula ſeculorum. Hic rurſus ad Commentarium noſtrum lectorem remittimus, ubi monſtravimus, hunc ſolum Sapientem Deum, ſolum Patrem Jeſu Chriſti eſſe.

IX. Argumentum ſuggerunt illa Chriſti verba Joh. 5. 44. *Quomodo vos poteſtis credere, qui gloriam alii ab aliis accipitis, & gloriam, quæ ab illo uno Deo eſt, non quæritis?* In Commentariis noſtris probatum invenies, per illum unum Deum non alium à Chriſto intelligi, quam Patrem ipſius.

X. Argumentum vide Jud. 4. ubi Apoſtolus ait, falſos Doctores jam tum in Eccleſiam ſubingreſſos, *ſolum herum Deum, & Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum negare.* Ubi iterum per *unum herum* ſolum Patrem deſignari in Commentario docuimus.

XI. Argumentum eſt, quod ſolus Pater Jeſu Chriſti ſit à ſeipſo, & (ut vulgo loqui ſolent) fons divinitatis. Ab illo enim ipſe quoque Filius divinitatem ſuam habet: ab eodem etiam procedit Spiritus Sanctus. Vide hac de re plura ad Joh. 15. 26.

XII. Argumentum deſumi poteſt ex viſionibus apud Danielem, & in Apocalypſi Johannis extantibus. Vide Dan. 7. 9. Apoc. 4. & 5. ubi qui ſedet in throno, non eſt ullus alius, quam Pater Jeſu Chriſti.

XIII. Argumentum deducitur ex eo, quod unus ille Deus ſummus innumeris Scripturæ locis à Chriſto & Spiritu Sancto diſtinguatur. Is autem, qui à Chriſto & Spiritu Sancto diſtinguitur, eſtque ſummus Deus, non eſt alius, quam Pater. Vide ſequenti cap. 3. primum argumentum: & cap. 4. itidem primum argumentum.

XIV. Argumentum eſt, quod nullus alius ſit Deus Altiſſimus, quam qui olim dictus fuit Deus Abrahami, Iſaaci, & Jacobi, Deus Iſraëlitarum. Hic autem nullus eſt alius, quam Pater Jeſu Chriſti. Vide Act. 3. 13. Hebr. 1. 1.

XV. Argumentum latiſſime patet, & in multa diſtingui poteſt. Omnia enim Sacræ Scripturæ loca huc pertinent, in quibus aliqua Patri præ Chriſto prærogativa tribuitur. Huc ſpectant primum ea Sacrarum Literarum teſtimonia, in quibus *Pater* aut expreſſe *major Chriſto* dicitur (Vide ſequenti cap. 4. argumentum 14.) aut *Chriſti caput* (vide dicto loco argumentum 45.) aut *Deus Chriſti* (vide ibidem argumentum 44.) quin & illa, quibus *Pater Chriſto mandata dediſſe* aſſeritur (vide argumentum 16.) Chriſtumque ejus *ſervum ac miniſtrum* fuiſſe (vide argumentum 18.) ejus *mandatis paruiſſe* (vide argumentum 17.) & *Patris voluntati ſuam ſubjeciſſe* (vide argumentum 13.) Itemque illa, ubi Chriſtus dicitur *eſſe Dei* (vide argumentum 46.) eſſe *Dei mediator* (vide argumentum 48.) *Dei ſacerdos* (vide argumentum 51.) *miſſus à Patre* (vide argumentum 15.) *veniſſe, ut Patris voluntatem, non ſuam faceret* (vide argumentum 6.) Pertinent huc & illa, quibus Chriſtus profitetur, *non ſe, ſed Patrem primum operum admirandorum, quæ ederet, auctorem eſſe* (vide argumentum 24.) *ſuam doctrinam non ſuam, ſed Patris eſſe* (vide argumentum 4.) *qui in ſe credat, non in ſe credere, ſed in eum, qui ſe miſerit, nempe Patrem* (vide argumentum 8.) Quibus & illa ſunt ſimilia, quæ docent Patrem per Chriſtum coli, & ad Patris gloriam, tanquam ad ultimum ſcopum referri ea, quæ Chriſtus vel habet divina, vel præſtat, vel viciſſim à nobis illi præſtantur: Chriſtum *preces ad Patrem fudiſſe* (vide argumentum 19.) *Patrem reſuſcitatronis Chriſti verum eſſe* auctorem (vide argumentum 52.) *Patrem exaltaſſe ac glorificaſſe Chriſtum, atque adeo omnia ei largiuum eſſe* (vide argumentum 20. 21. 22. 23. 38. 13.) *Patri Chriſtum traditurum aliquando eſſe regnum, eique ſubjectum futurum* (vide argumentum 49.) *Patrem per Chriſtum omnia feciſſe, aut facere.* (Vide argumentum 30. 31. 32. 33. 34. 35.) Docebimus autem ſuis locis, dum illa, quæ enumeravimus, Patri adſcribuntur, prærogativam ei præ Chriſto toto, non vero ſecundum humanam tantum naturam conſiderato, tribui: ac porro etiam Spiritu Sancto eum eſſe majorem. Quod vel inde perſpici poteſt, quod ea, quæ enumeravimus, & Patri abſolute ſoleant adſcribi, & nuſpiam Chriſto, reſpectu nimirum naturæ alicujus potioris, nuſpiam Spiritui Sancto adſcribantur. Addi poſſunt his & alia, ut quod Pater, non Chriſtus, non Spiritus Sanctus homines prædeſtinaſſe, & vel ante conditum mundum, vel à jactis mundi fundamentis quippiam cuiquam decreviſſe legitur. Vide Matth. 20. 23. xxij. 1. & ſeq. xxv. 34. Rom. 8. 29. & ſeq. Gal. 1. 15, 16. Eph. 1. 3. & ſeq. Omnis gloria, omnis felicitas, ſive Chriſto, ſive fidelibus ejus deſtinata, à Patre primum decreta parataque eſt. Omnis ab illo ſalutis noſtræ ratio pendet. Quid vero de creatione cœli & terræ dicam? Hanc utut Trinitarii etiam Chriſto ac Spiritui Sancto aſſerere conentur, ipſi tamen dicere ſolent, eam Patri peculiari ratione, non ſecus ac ſi ipſius propria eſſet, adſcribi ſolere; quo pacto Filio tribuatur Redemtio, Spiritui Sancto ſanctificatio. Hinc & in Symbolo, Apoſtolico dicto, nec Chriſto, nec Spiritui Sancto creatio cœli & terræ adſcribitur, ſed Patri tantum. Ita enim dicimus: *Credo in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cœli & terræ. Et in Filium ejus unigenitum &c;* ubi Chriſtum non ipſum Creatorem, ſed creatoris filium unigenitum confitemur. Neque vero Sacræ Literæ uſpiam Chriſto creationem cœli ac terræ adſcribunt; & cum creationem ei tribuunt, non modo de creatione nova, ſeu certa quadam reformatione rerum loquuntur, verum etiam nuſpiam dicunt, ipſum Filium creaſſe omnia, ſed per ipſum, aut in ipſo eſſe creata omnia. Denique cum vel de religione ac cultu divino univerſo, vel de certis illius partibus loquuntur Sacræ Literæ, ita Patrem commemorare ſolent, ut ſatis appareat, hunc eſſe eum, cui omnibus ſeculis ab omnibus hominibus cultus fuerit exhibendus, & à piis omnibus exhibitus, & in quem ſolum omnis honor ultimo ſit referendus. Unde etiam poſt exaltatum Chriſtum, is tamen mos in Eccleſiis Chriſtianis obtinuit, ut preces publicæ pleræque ad Patrem dirigerentur, paucæ ad Filium, rariſſimæ, præſertim ſi preces ab hymnis diſtinguas, ad Spiritum Sanctum. Unde preces Eccleſiaſticæ ut plurimum ita finiri ſolent: *per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum*; nonnunquam, *per Filium ejus Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum*: per quem nimi-

nimirum ut mediatorem, & Sacerdotem, ad ipſum Patrem preces funduntur. Ita ut iſta, quæ in univerſo Chriſtiano Orbe per tot ſecula duravit, conſuetudo, quam ne dogma quidem illud vulgare de tribus ſupremi Dei perſonis tollere potuit, luculentum teſtimonium præbeat noſtræ de uno Deo Patre ſententiæ. Hujuſmodi enim Patris præ Filio & Spiritu Sancto prærogativa, illum ſolum ſupremum eſſe Deum evincit. Ipſa nempe veritas ſeſe animis hominum, etiam ſibi reluctantium, inſinuavit, & ſuæ claritatis radios iis immiſit, nec ſe penitus errorum nebulis obſcurari paſſa eſt. Nam undique apparent indicia atque argumenta, ex quibus patet, ſolum Patrem eſſe eum, *ex quo omnia, & per quem omnia, & in quem omnia*, ut de Deo ſummo loquitur Paulus Rom. 11. 36. hoc eſt, cujus conſilio ac decreto omnia primum conſtituantur; cujus efficaci providentia ac virtute omnia perficiantur; in quem denique tanquam ultimum finem omnia tendant. Facile id obſervabit paulo diligentior Sacrarum Literarum lector, præſertim ita monitus, ſi & rerum, quæ Patri, Filio, ac Spiritui Sancto tribuuntur, & rationis, qua eæ illis tribuuntur, ac porro modorum loquendi, qui de iis uſurpantur, diverſitatem attenderit. Tantum ad demonſtrandum, ſolum Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti eſſe illum unum Deum Altiſſimum.

CAPUT III.

Apoſtolica doctrina de Jeſu Chriſto, quod ille ſit verus homo, & unigenitus Filius, atque Unctus Dei.

QUod primævam Apoſtolicam doctrinam de Jeſu Chriſto, quis ille ſit, attinet, ea conſiſtit primum in eo, quod quoad naturam ſit verus homo: ut Paulus expreſſe eum vocat 1 Tim. 2. 5. & tum Petrus, tum Paulus *virum* eum appellant. Vide Act. 2. 22. xvij. 31 Chriſtus quoque ipſe ſe pluſquam ſeptuagies *filium hominis* nuncupat, id eſt, Hebræorum phraſi, hominem: quanquam etiam per ſe manifeſtum eſt, filium hominis non poſſe eſſe niſi hominem. Teſtantur idem de Chriſto omnia humanæ naturæ attributa atque actiones humanæ, quæ Chriſto in Sacra pagina attribuuntur. Natus enim eſt Matth. 2. 1. Luc. 2. 7. fuit infans, qui faſciis involvebatur Luc. 2. 12. crevit & profecit ſapientia, & ætate Luc. 2. 52. edit Matth. 9. 11. bibit Joh. 4. 7. Luc. 22. 18. dormivit Marc. 4. 38. eſurivit Matth. 4. 2. ſitivit Joh. 19. 28. triſtatus eſt Matth. 27. 37. flevit Luc. 19. 41. Joh. 11. 35. ſubjectus fuit omnibus humanis afflictionibus Hebr. 4. ℣. 15. ac tandem mortuus eſt Matth. 27. 50. Quæ omnia ſigna ſunt veri hominis.

Si igitur Chriſtus verus homo fuit, ut oſtenſum, conſtans humano corpore Luc. 24. 39. & humana anima Matth. 26. 38. ſequitur, eum non nudam tantum humanam naturam fuiſſe, ſed veram humanam perſonam. Hinc nuſquam in Sacris Literis dicitur: Humana natura Jeſus Chriſtus; ſed, homo Jeſus Chriſtus, vir, filius hominis &c. Neque etiam ullum exemplum à mundo condito proferri poteſt, quod aliquis verus homo fuerit, nec tamen perſona humana. Qui dicunt, in Chriſto aliter ſe rem habere, quam in aliis hominibus, qui omnes quidem ſint humanæ perſonæ, Chriſtum autem etſi ſit verus homo, tamen tam ſingularem hominem eſſe, ut perſona humana non ſit; illi id ipſum probare debent non tanquam conceſſum ſumere quod ſimpliciter negatur: quod nimirum Chriſtus non ſit talis homo, quoad naturam, quales nos ſumus. Si ille non eſt homo ſicut nos, non erit unus ex genere humano, non erit particeps carnis & ſanguinis, non poterit nos vocare fratres ſuos, non erit per omnia tentatus, ſicut nos, ſpeſque noſtra erit inanis, quæ hoc fundamento nititur, quod unus ex genere mortalium à mortuis reſuſcitatus, & ad beatam immortalitatem evectus ſit.

Non uſurpatur quidem vocabulum *perſonæ* de Chriſto in Sacris Literis, imo & alias in toto Veteris & Novi Inſtrumenti Codice nuſquam legitur; ſed ad declarationem Apoſtolicæ de Deo ac Chriſto ſententiæ vel ob hoc ſolum neceſſarium eſt, quia Trinitatis aſſertores ea utuntur, ſtatuuntque, in una divina eſſentia dari tres diſtinctas eſſentias, & Chriſtum ſecundum divinam naturam (quam ei tribuunt) ſecundam perſonam Trinitatis appellant. Alioqui ſufficeret, ut cum Scriptura loquentes, ſimpliciter diceremus, Chriſtum eſſe verum hominem: cum nemo tam inſulſus ac ſtupidus ſit, qui neſciat, unumquemque verum hominem etiam perſonam humanam eſſe. Verum hac de re inferius parte ſecunda hujus tractatus plura adhuc à nobis dicentur.

Tametſi vero Dominus Jeſus, quoad naturam & eſſentiam ſuam, ſit verus homo, tamen ratione generationis ſuæ, ſtatus ac dignitatis, longe ſupra alios homines evectus eſt, adeoque è numero ac turba vulgarium hominum exemptus. Vide Gal. 1. 1. Eſt enim ſimul Dei viventis Filius Matth. 3. 17. xvj. ℣. 16. Joh. 10. 36. illius ſcilicet Dei, qui eſt creator cœli & terræ Act. 4. 25, 27. idque non vulgari aliqua ratione, ac promiſcua, qua etiam Angeli Job. 1. 6. ij. ℣. xxxviij. 7. Pſal. 97. 7. & non pauci homines Pſal. 82. 1, 6. præcipue vero fideles Joh. cap. 1. 12. Rom. 8. 16. ix. 26. filii Dei dicuntur, ſed peculiari & excellentiſſimo modo, ita ut ei, præ aliis omnibus Dei filiis, nomen *Unigeniti* Joh. 3. 16. ac *proprii Filii Dei* Rom. 8. 32. competat: imo omnes reliqui homines, cum Chriſto comparati, vix digni ſint filiorum Dei appellatione.

Cauſæ autem, ob quas Chriſtus Dei ſit Filius, quatuor potiſſimum in Sacris Literis memorantur. Prima eſt, quia abſque operatione viri ullius, à ſolo Deo, virtute Spiritus Sancti, immediate in utero Mariæ Virginis conceptus eſt, nullumque adeo alium Patrem, præter Deum ipſum habuit. Quam cauſam indicavit Angelus, Mariam ſic alloquens: *Spiritus Sanctus ſuperveniet in te, & Virtus Altiſſimi obumbrabit tibi, ideoque, quod ex te naſcetur Sanctum, vocabitur Filius Dei*, Luc. 1. 35. Altera cauſa eſt, quia à Patre ſanctificatus eſt & in mundum miſſus. Quam cauſam affert ipſe Chriſtus apud Johannem, dum Judæos ſe blaſphemiæ inſimulantes, pro-

propterea quod ſe Deo æqualem faceret, ita refellit: *Si illos dixit Deos* (puta Lex) *ad quos ſermo Dei factus eſt, & non poteſt ſolvi Scriptura; quomodo me, quem Pater ſanctificavit, atque in mundum miſit, dicitis blaſphemare, quia dixi, Filius Dei ſum?* Joh. 10. ℣ſ. 35, 36, 37. Per hanc enim ſanctificationem ac miſſionem (quæ prorſus ſingulari & multo excellentiori modo, quam olim Prophetæ, aliique legati ac muncii à Deo mittebantur, facta eſt) Deus eum ſibi in ſapientia, ſanctitate, ac potentia ſimilem effecit, eumque nomine ſuo ac loco ſui Euangelium divina cum auctoritate ac potentia promulgare voluit. Qua in re etiam inſignis & plane paterna Dei charitas erga eum enituit. Tertia cauſa eſt, quia eum Deus ſuſcitavit à mortuis, atque ad vitam immortalem denuo quaſi genuit. Hanc cauſam allegat Paulus in ſua Concione, quam habuit Antiochiæ, ubi inter cætera ſic fatur: *Annunciamus vobis promiſſionem, quæ facta eſt patribus, quod eam Deus impleverit nobis filiis eorum, dum reſuſcitavit Jeſum; ſicut etiam in Pſalmo ſecundo Scriptum eſt: Filius meus es tu, ego hodie genui te*, Act. 13. 32, 33. Quo in loco Apoſtolus citat verba Pſalmi ſecundi, ut probet ac demonſtret, Chriſtum per reſuſcitationem à mortuis conſtitutum eſſe Filium Dei. Atque hanc ob cauſam etiam vocatur *primogenitus ex mortuis* Col. 1. 18. Quarta cauſa eſt, quia eum Deus non tantum in immortalitate, ſed & in poteſtate, ſapientia, & gloria modo perfectiſſimo ſibi ſimilem reddidit, dum eum ad dexteram ſuam collocavit in cœlis Hebr. 1. 3, donavit ei nomen, quod eſt ſupra omne nomen Phil. 2. 9, 10, nempe divinam poteſtatem in cœlo & in terra Matth. 28. 18, & exaltavit eum ſupra omnes principatus, & poteſtates, & virtutes, & dominationes, & omne nomen, quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, verum etiam in futuro Eph. 1. 21, adeoque eum conſtituit Regem cœleſtem Joh. 18. 36, qui eſt ſuper omnes Reges Apoc. 1. 5. XIX. 16, caputque Eccleſiæ Eph. 1. 22. Col. 1. 18, & Judex vivorum & mortuorum Joh. 5. ℣ſ. 23. Act. 10. 42. Ob quam divinam ſublimitatem ac ſimilitudinem cum Deo ille eſt in ſummo gradu & perfectiſſima ratione Filius Dei. Eſtque non dicam æque, ſed incomparabiliter magis dignus, ut non modo Filius Dei, ſed Deus quoque appelletur Rom. 9. 5, quam Judices ſummi ac Magiſtratus in terris Pſal. 82. 7, aut Angeli cœleſtes, qui propter ſublime officium ſuum, quod à Deo acceperunt, non ſolum filii Dei, ſed etiam Dii in Sacris Scripturis nuncupantur Pſal. 97. 7. Quanquam ei adhuc ante exaltationem, ſimul ac ad munus ſuum Propheticum conſecratus eſt, & tanquam Dei legatus in mundum prodiit, hoc nomen Dei competiit. Vide Joh. 1. 1. Quia nimirum non in humana, ut alii Prophetæ ſolebant, ſed in divina forma apparuit, Phil. 2. 6. Nunc vero in ſtatu immortalitatis, & ſupremæ divinæ poteſtatis, quæ ipſi à Deo Patre ipſius pro perfectiſſima ejus obedientia donata eſt, Phil. 2. 9. perfectiſſimo etiam modo dignus eſt, ut omnes linguæ eum vocent *Deum ſuper omnes benedictum in ſecula*, Rom. 9. 5.

Porro Apoſtolica doctrina de Jeſu Chriſto tradit, eum eſſe magnum illum Servatorem, Meſſiam, ſeu Chriſtum, id eſt, unctum Dei, qui quondam Iſraëlitis promiſſus fuit Deut. 18. 18. Act. 3. 22. Matth. 16. 16. Quæ Chriſti dignitas cum ſuperiori connexa eſt, atque cohæret. Factus enim eſt tunc excellentiſſimo modo ſervator & Unctus Dei, quando per exaltationem ad dextram Dei, excellentiſſime Filius Dei evaſit: ut clare ac diſerte teſtatur Petrus Act. 2. 32, 36. Hinc in Sacris Literis, more Hebræorum, Chriſtus & Filius Dei pro una eademque re ponuntur. Qua de re vide ad Matth. 16. 16.

Atque hæc eſt priſca Apoſtolorum fides de Chriſto Jeſu, ſufficientibus Sacræ Scripturæ Teſtimoniis comprobata. Quod vero ille ſimul cum Patre ſit unus ille Deus Altiſſimus, tantum abeſt, ut id ex Sacris Literis demonſtrari queat, ut contrarium potius clariſſime ac ſolidiſſime ex ea concludi probarique poſſit: id quod patebit Capite mox ſequenti.

CAPUT IV.

Argumenta ex Sacris Literis ſummatim depromuntur, quibus probatur, Chriſtum non eſſe Deum ſummum.

I. ARgumentum, quod Chriſtus non ſit Deus ſummus, ex eo duci poteſt, quod innumeris Sacræ Scripturæ locis ſimpliciter & abſque omni adjectione à Deo ſummo diſtinguatur: dum Filius Dei, Sermo Dei, imago Dei, panis Dei, qui de cœlo deſcendit, vocatur, & infinitæ aliæ ejuſmodi locutiones de eo uſurpantur. Quare non poteſt eſſe ipſe Deus Altiſſimus, à quo manifeſte adeo diſtinguitur. De hoc argumento vide ad Matth. 3. 17.

II. Argumentum eſt, quod Chriſtus plurimis locis Sacræ Scripturæ Dei Filius dicatur. Unde patet, Chriſtum eſſe inferiorem Patre, qui omnium confeſſione eſt Deus ſupremus. De hoc argumento vide quoque dictum locum Matth. 3. 17.

III. Argumentum petitur ex Joh. 5. 19. ubi Chriſtus ait: *Non poteſt Filius à ſeipſo facere quicquam, niſi videat Patrem facientem.* Et ℣ſ. 30. *Ego nihil poſſum à meipſo facere.* Quomodo igitur eſſe poteſt ſummus Deus? Vide ad hæc loca.

IV. Argumentum illa nobis dant loca, in quibus Chriſtus oſtendit, ſe non eſſe primum auctorem ſuæ doctrinæ. Ut cum inter alia inquit: *Doctrina mea non eſt mea, ſed ejus qui me miſit*, Joh. 7. 16, 17. Vide ad hunc locum.

V. Argumentum præbent loca, ubi Chriſtus negat ſe à ſe veniſſe, ſed à Patre miſſum eſſe. Vide Joh. 7. 28.

VI. Argumentum ex illis locis ſumitur, quibus Chriſtus teſtatur, ſe non veniſſe, ut faceret ſuam voluntatem. Quomodo ergo eſt Deus Altiſſimus? Vide Joh. 5. 30.

VII. Argumentum ex illis ducitur locis, ubi Chriſtus ſe negat quærere ſuam gloriam. Vide Joh. cap. 8. 50.

VIII. Argumentum ſuppeditant verba Chriſti Joh. 12. 44. *Qui credit in me, non in me credit, ſed in eum, qui me miſit.* Vide ibidem.

IX. Argumentum inde petitur, quod Christus aliquando diem ultimi judicii ignoraverit. De quo vide Matth. 24. 36.

X. Argumentum suggerunt verba Christi Matth. cap. 20. 23. *Sedere ad dextram & ad sinistram non est meum dare.* Vide ibidem.

XI. Argumentum est, ex verbis Matth. 19. 17. *Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi unus Deus.*

XII. Argumentum præbent verba Christi, quibus Patrem sic affatur: *Non sicut ego volo, sed sicut tu*, Matth. 26. 39.

XIII. Argumentum habemus Hebr. 5. 5. *Christus seipsum non glorificavit, ut summus Pontifex fieret.*

XIV. Argumentum sumitur ex verbis Christi Joh. 14. 28. *Pater major me est.*

XV. Argumentum est, quod Pater Filium in mundum miserit. Vide Joh. 3. 16.

XVI. Argumentum est, quod Christus mandata à Deo acceperit, eisque paruerit. De quo vide Matth. 10. 40.

XVII. Argumentum est, quod Christus fuerit Deo obediens. Vide Rom. 5. 19.

XVIII. Argumentum est, quod Christus Dei servus vocetur. Vide Matth. 12. 18.

XIX. Argumentum est, quod Christus preces ad Patrem fuderit. Vide Matth. 26. 39, 42, 44. Joh. 17. 1.

XX. Argumentum est, quod Christo omnia à Patre sint data. Vide Matth. 28. 18.

XXI. Argumentum est, quod Deus Dominum Jesum fecerit Dominum ac Christum. Vide Act. 2. 35.

XXII. Argumentum est, quod Christo omne judicium traditum sit à Patre, quodque sit à Deo constitutus Judex vivorum & mortuorum. Vide Joh. 5. 22. Act. 10. 42.

XXIII. Argumentum est, quod Christo donatum sit à Patre nomen, quod est supra omne nomen. Vide Phil. 2. 9.

XXIV. Argumentum desumitur ex Joh. 14. 11. *Pater qui in me manet, facit hæc opera.*

XXV. Argumentum deducitur ex Joh. 5. 36. *Ego habeo testimonium majus, quam est Johannis. Nam opera, quæ mihi dedit Pater, ut ea perficiam, illa ipsa opera, quæ ego facio, testantur de me, quod me miserit Pater.*

XXVI. Argumentum petitur ex verbis Christi Joh. 10. 25. *Opera, quæ ego facio in nomine Patris mei, testantur de me.*

XXVII. Argumentum accipitur ex Joh. 11. ubi Christus Lazarum excitaturus sic ait: *Pater, gratias ago tibi, quod me exaudiveris.*

XXVIII. Argumentum ducitur ex verbis Petri Act. 10. 38. *Deus Jesum Nazarenum unxit Spiritu Sancto & virtute, qui obambulavit benefaciens & sanans omnes in diaboli potestatem redactos: quia Deus erat cum eo.*

XXIX. Argumentum ex ejusdem Petri verbis petitur Act. 2. 22, *Jesum Nazarenum virum à Deo approbatum apud vos, virtutibus, prodigiis ac signis, quæ Deus edidit per eum.*

XXX. Argumentum est, quod Christus non sit prima, sed media causa omnium divinorum operum, ad salutem nostram spectantium. Vide Joh. cap. 1. 3. 1 Cor. 8. 6. Eph. 3. 9. Col. 1. 16. Hebr. cap. 1. 2.

XXXI. Argumentum est, quod Deus omnia per Christum sibi reconciliarit. Vide hac de re 2 Cor. 5. 18. Col. 1. 19.

XXXII. Argumentum est, quod Deus novissimis diebus ad nos locutus sit per Filium. Vide Heb. cap. 1. 1.

XXXIII. Argumentum est, quod nobis Deus victoriam dederit per Dominum nostrum Jesum Christum, 1 Cor. 15. 57.

XXXIV. Argumentum est, quod Deus Spiritum Sanctum in nos liberaliter effuderit per Jesum Christum, Tit. 3. 5.

XXXV. Argumentum est, quod Deus occulta hominum judicaturus sit per Jesum Christum. Vide Rom. 2. 16.

XXXVI. Argumentum est, quod Christus nobis factus sit à Deo sapientia, justitia, sanctificatio, ac redemtio. Vide 1 Cor. 1. 30.

XXXVII. Argumentum est, quod Christus consummatus factus, extitit omnibus, qui obediunt ipsi causa æternæ salutis. Vide Hebr. 5. 9, 10.

XXXVIII. Argumentum habetur Act. 5. 31. ubi Petrus inquit: *Deus* (Christum) *dextera sua evexit principem ac servatorem.*

XXXIX. Argumentum depromitur ex verbis Christi Joh. 15. 26. *Ubi venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritus veritatis, qui procedit a Patre, ille testabitur de me.*

XL. Argumentum deducitur ex verbis Petri Act. cap. 2. 33. *Dextera igitur Dei exaltatus, & promissione Spiritus Sancti accepta a Patre, effudit quod nunc videtis & auditis.*

XLI. Argumentum petitur ex verbis Johannis cap. 7. 39. *Spiritus Sanctus nondum erat, quia Jesus nondum erat glorificatus.*

XLII. Argumentum sumitur ex Joh. 16. 7. ubi Christus dicit: *Nisi ego abiero, Paracletus non veniet ad vos.*

XLIII. Argumentum ducitur ex verbis Christi Joh. 8. 16. *Quodsi etiam judicarem ego, judicium meum verum esset: quia solus non sum, sed ego, & qui misit me Pater.*

XLIV. Argumentum præbent verba Christi Joh. 8. 14. *Etiamsi ego testor de meipso, verum est testimonium meum; quia scio, unde venerim, & quo vadam.*

XLV. Argumentum desumitur ex verbis Christi Joh. 8. 29. *Non reliquit me solum Pater, quia ego, quæ placent ipsi, facio semper.*

XLVI. Argumentum est, quod Pater vocetur Deus Christi. De quo vide Matth. 27. 46. Marc. cap. 15. 34. Joh. 20. 46. Eph. 1. 17. Hebr. 1, 8. Apoc. 3. 12. Mich. 5. 4.

XLVII. Argumentum est, quod Deus sit Christi caput. Vide 1 Cor. 11. 3.

XLVIII. Argumentum habetur in verbis Pauli 1 Cor. 3. 32. ubi dicit: *Christus est Dei.*

XLIX. Argumentum est, quod Filius Patri Regnum reddet, eritque ei subjectus. De quo vide 1 Cor. 15. 24, 28.

L. Ar-

L. Argumentum eſt, quod Chriſtus ſit Dei & hominum mediator 1 Tim. 2. 5.

LI. Argumentum eſt, quod Chriſtus ſit Dei ſacerdos. Vide Hebr. 2. 17.

LII. Argumentum eſt, quod Chriſtus ſit à Deo reſuſcitatus ex mortuis. Vide Act. 2. 24. III. 26.

LIII. Argumentum eſt, quod Chriſtus dicatur imago Dei inviſibilis. Vide 2 Cor. 4. 4. Col. 1. ℣. 15. Hebr. 1. 3.

LIV. Argumentum ex illis præcipue cauſis ducitur, ob quas Chriſtus Filius Dei vocatur. Vide Act. 13. 32, 33.

LV. Argumentum eſt, quod Chriſtus, quatenus eſt unigenitus Dei Filius, pro nobis mortuus ſit. Vide Joh. 3. 16.

LVI. Argumentum eſt, quod de Incarnatione Dei Altiſſimi Sacræ Literæ taceant. Vide Matth. 1. ℣. 18.

LVII. Argumentum eſt, quod Chriſto datus ſit Spiritus Sanctus. Vide Matth. 3. 16.

LVIII. Argumentum eſt, quod Chriſtus fuerit à Diabolo tentatus. Vide Matth. 4. 1.

LIX. Argumentum eſt, quod Chriſtus ſit primogenitus omnis creaturæ. Vide Col. 1. 15.

LX. Argumentum eſt, quod Chriſtus fuerit in forma Dei, & Deo æqualis. Vide Phil. 2. 6.

CAPUT V.

Apoſtolica doctrina de Spiritu Sancto, & demonſtratio ex ſcriptura, quod is non ſit Deus ſummus.

HActenus primæva Apoſtolica doctrina de Jeſu Chriſto filio Dei ex Sacra Scriptura expoſita eſt atque ex ea abunde probatum, eum non eſſe ipſum Deum Altiſſimum. Jam etiam nonnihil de Spiritu Sancto dicemus: ac primum, quid ſit, ex Sacris Literis indicabimus; deinceps etiam argumentis validis ex ſacra pagina evincemus, eum Deum Altiſſimum non eſſe.

Quod ad prius attinet, ad præſens inſtitutum noſtrum ſufficiet, ut ex Sacro Codice intelligamus Spiritum Sanctum eſſe *virtutem Dei* (vide Luc. 1. 35. XXIV. 49. Rom. 15. 13. Act. 1. 8. 1 Cor. 2. 4, 5.) illam nimirum virtutem, per quam Deus omnibus temporibus fideles ſuos ſanctificavit, diviniſque donis replevit; per quam etiam Filium ſuum in utero Mariæ Virginis produxit, Matth. 1. 19. Luc. 1. 35. eum muneri ejus initiavit Matth. 3. 16. XII. 18. & unxit Luc. 4. 18. Act. 10. 38. eique divinam poteſtatem ac ſapientiam communicavit Eſai. 42. 1. 2. Matth. 12. 18. quam poſtea Chriſtus, poſtquam exaltatus eſt, rurſus in Apoſtolos Act. 2. 3. & ſeqq. 9. 18. & per eorum manus in alios quoque fideles effudit Act. 8. 15, 18, 19. eoſque hac ratione ſupernaturali ſapientia, cognitione ac virtute exornavit: per quam etiam hodie fideles ſuos ad miniſteria ſua ſanctificat Rom. 15. 16. 1 Pet. 1. 2. eorumque corda regit Gal. 5. 18. per quam Deus in eis habitat. Rom. 8. 9. 11. 1 Cor. 3. 16. eos in ſpe ſalutis confirmat & obſignat 2 Cor. 1. 21. 22. Eph. 1. 13. 14. per quam denique aliquando à Chriſto ex mortuis reſuſcitabuntur, & ad immortalitatem regenerabuntur. Rom. 8. 11.

Spiritum Sanctum autem non eſſe ipſum Deum ſummum, ex ſequentibus argumentis clariſſime conſtat.

I. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus nuſquam in tota Sacra Scriptura expreſſe Deus vocetur. Qua de re vide Act. 5. 4.

II. Argumentum eſt, quod nuſquam in Sacris Literis præceptum ſit, ut Spiritum Sanctum adoremus aut invocemus: quin ne exemplum quidem ejus rei inveniatur ullum. De quo vide Act. 7. 59.

III. Argumentum eſt, quod Spiritus Sancti plurimis in locis nulla fiat mentio, ubi omnino ejus mentio fieri debuiſſet, ſi Deus ſummus eſſet. Vide Act. 20. 21.

IV. Argumentum ſumitur ex verbis Chriſti: Matth. 11. 27. *Nemo novit Filium, niſi Pater, & nemo novit Patrem, niſi Filius*, &c. Vide ibidem ad Matthæum commentarium noſtrum.

V. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus creberrime à Deo diſtinguatur. De quo vide ad Matth. 3. 16.

VI. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus appelletur *Dei virtus*. Vide Act. 1. 8. Quo pertinet etiam, quod dicatur *digitus Dei*. Luc. 11. 20.

VII. Argumentum eſt, quod Chriſtus Spiritus Sancti Filius foret, ſi Spiritus Sanctus eſſet Deus ſummus, vel, ſi ſaltem perſona eſſet. Vide Luc. 1. ℣. 35.

VIII. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus detur hominibus, quodque ideo *donum* Dei nuncupetur. Vide Act. 2. 38.

IX. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus *arrhabo* dicatur 2 Cor. 1. 22.

X. Argumentum eſt, quod Spiritu Sancto homines obſignentur. Vide locum modo dictum ad Corinthios.

XI. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus in homines effundatur. De quo videatur Tit. 3. 6.

XII. Argumentum eſt, quod in Spiritu Sancto homines baptiſentur. Vide Act. 1. 5.

XIII. Argumentum eſt, quod homines Spiritu Sancto potionentur. Vide 1 Cor. 12. 13.

XIV. Argumentum eſt, quod Chriſtus & alii homines Spiritu Sancto uncti ſint. Vide Luc. 4. ℣. 18.

XV. Argumentum ducitur ex iis locis, quæ partitionem quandam Spiritus Sancti arguunt. Vide Act. 2. 18.

XVI. Argumentum eſt, quod Paulus Apoſtolus dicat, ſe cum aliis Apoſtolis primitias Spiritus Sancti accepiſſe Rom. 8. 23.

XVII. Argumentum eſt, quod Deus Spiritum Sanctum non det ex menſura. Vide Joh. 3. 34.

XVIII. Argumentum eſt, quod Spiritum Sanctum non debeamus extinguere. De quo vide 1 Theſſ. 5. 19.

XIX. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus aliquando non fuerit. Vide Joh. 7. 39.

XX. Argumentum est, quod discipuli Ephesini dicant Paulo, se ne audivisse quidem, an sit Spiritus Sanctus Act. 19. 2.

XXI. Argumentum est, quod Spiritus Sanctus à Patre procedat Joh. 15. 26.

XXII. Argumentum est, quod Spiritus Sanctus à Patre & Filio mittatur. Qua de re vide Joh. 14. 26.

XXIII. Argumentum ducitur ex eo, quod Christus de Spiritu Sancto dicat: *Non loquetur à semetipso, sed quæcunque audierit loquetur*, Joh. 16. 13.

XXIV. Argumentum est, quod Deus nobis quædam per Spiritum suum revelarit. Vide 1 Cor. 11. 10.

XXV. Argumentum petitur ex verbis Pauli loco modo dicto 1 Cor. 2. 10. *Spiritus omnia scrutatur, etiam profunditates Dei.*

XXVI. Argumentum ex ejusdem Pauli verbis deducitur 1 Cor. 2. 11. *Nemo scit, ea, quæ in Deo sunt, nisi Spiritus Dei.*

XXVII. Argumentum est, quod Spiritus Sanctus super Christum aliquando descenderit. Vide Matth. 3. 16.

Atque hæc hactenus dicta sufficiant ad breviter declarandam, & è scripturis confirmandam simplicem illam ac primævam Apostolicam doctrinam, de uno Deo Patre, de Filio ejus Jesu Christo, & de Spiritu Sancto.

CAPUT VI.

Ulterior Confirmatio Apostolicæ doctrinæ de uno Deo Patre &c. ex antiquissimo Christiana Fidei Symbolo.

ETsi protinus post Apostolorum ex hac vita migrationem Satanas feriatus non sit, sed omnem moverit lapidem, ut puram doctrinam de uno Deo Patre, de Filio ejus Jesu Christo, & de Spiritu Sancto, variis erroribus inquinaret atque adulteraret; tamen singulari Dei omnipotentis providentia factum est, ut eam non potuerit prorsus delere, vel ita obscurare, quominus clara & insignia ejus remanerent vestigia. Nam ne de antiquis Patribus Antenicænis nunc quicquam dicam; validissimum huic doctrinæ Apostolicæ testimonium præbet antiquissimum Symbolum, quod Apostolicum vocatur. Quod eum in finem à primitiva Ecclesia concinnatum est, ut qui Christianam suscipiunt Religionem, habeant quasi in breviario comprehensos omnes necessarios ad salutem fidei Christianæ articulos. De his articulis ii qui per baptismum Ecclesiæ aggregari volebant, interrogabantur, & si ad omnia in hoc symbolo expressa interrogati annuerent, in Christianum nomen coöptabantur, ac pro membris Ecclesiæ suscipiebantur. Istud vero symbolum ita sonat: *Credo in Deum Patrem Omnipotentem, creatorem cœli & terræ: Et in Jesum Christum Filium ejus unigenitum, Dominum nostrum, qui conceptus est ex Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, passus sub Pontio Pilato, & crucifixus, mortuus; & sepultus, descendit in infernum, tertia die resurrexerit à mortuis, ascendit in cœlum, sedet in dextera Dei Patris Omnipotentis, unde venturus judicatum vivos & mortuos. Credo in Spiritum Sanctum, Sanctam Ecclesiam Catholicam, Sanctorum Communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam. Amen.*

In hoc fidei Symbolo Pater vocatur Deus Omnipotens, creator cœli & terræ; Christus autem non ipsa Deus Omnipotens, sed Filius ejus appellatur; & quidem talis Filius, qui non ab æterno ex essentia Patris genitus sit, (qua de re altissimum est silentium) sed qui *conceptus sit ex Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine &c.* Præterea in mox sequentibus verbis talia Christo adscribuntur, quæ nonnisi vero homini competunt, & nullo modo de tali Filio Dei, qui sit ipse Deus Altissimus, prædicari queunt: quod nimirum passus sit, mortuus, ac sepultus &c. Et quomodo fieri potuisset, obsecro, si Christus talis Filius Dei esset, qui ex essentia Patris ab æterno genitus est, imo qui est ipse Deus summus, ut non unico saltem verbulo in hac Apostolicæ Fidei Confessione ejus rei facta fuisset mentio? Num credibile est, in hoc Christianæ Fidei ad salutem necessariæ compendio, unum è præcipuis & summe necessariis articulus (qualis iste hodie esse creditur) omitti potuisse?

Quod tertiam Symboli hujus partem attinet, ubi agitur de Spiritu Sancto, posset aliquis objicere, doctrinam istam, quæ negat Spiritum Sanctum esse Deum supremum, imo ne personam quidem cum esse agnoscit, cum hoc Apostolico Symbolo non congruere; siquidem in hoc dicatur: *Credo in Spiritum Sanctum.* Credendum enim nobis non est in alium quenquam, quam in Deum Altissimum. Sed hæc objectio solutu facilis est. Primum enim non ea est vis horum Symboli verborum, ut id quod ex iis colligitur, necessario ex illis sequatur. Id quod vel hinc intelligi potest, quod scriptura quoque dicat Exod. 14. 31. Israëliticum populum in Mosen credidisse: de quo tamen nemo dicere ausit, eum esse Deum Altissimum. Etiam alibi in Sacris Literis mentio fit fidei in res tales, quæ nullæ personæ sunt: ut quod Israëlitæ crediderint in miracula Dei Psal. 78. 34. vel quod crediderint in verba Dei Psal. 106. ℣. 31. Ubi manifestum est, neque miracula Dei, neque verba Dei esse Deum Altissimum. Secundo sciendum est, tertiam hanc Symboli partem, apud scriptorem Ecclesiasticæ Historiæ Socratem ita expressam legi: *Credimus in Spiritum Sanctum, & in carnis resurrectionem, & in vitam venturi seculi, & in regnum cœlorum, & in unam Catholicam Dei Ecclesiam.* Lib. 1. Hist. Ecclesiast. cap. 26. Quæ verba etsi sint Arii, cujus illic à Socrate refertur confessio exhibita Constantino Imperatori: tamen apparet ea sumta esse ex communi sensu Christianorum. Nam & Cyrillus sic habet: *Credo in unum baptisma, in remissionem peccatorum, & in unam Sanctam Ecclesiam Catholicam.* Cyprianus quoque ad Episcopos Numidas, interrogationem in baptismo fieri solitam testatur hoc modo: *Credis in vitam æternam & remissionem peccatorum per Sanctam Ecclesiam?*

Vide

Vide Grotium in Annot. in Matth. 28. 19. Eandem vero Symboli partem tertiam Theodoretus Lib. 1. Eccl. Hiſt. Cap. 4. in Epiſtola Alexandri ad Alexandrum, poſtquam dictum eſſet, fides noſtra eſt in ſolum ingenitum Patrem, &c, & in unum Dominum Jeſum Chriſtum &c. ita proponit: *Confitemur & unum Spiritum Sanctum, qui innovavit & Veteris Teſtamenti Sanctos homines, & ejus, quod Novum appellatur, divinos doctores; unam & ſolam univerſalem Eccleſiam &c. poſthac ſcimus futuram reſurrectionem à mortuis &c.* Ex quo intelligitur, iſto loquendi modo, *Credo in Spiritum Sanctum*, nihil aliud denotari, quam ſi dictum eſſet, *Credo Spiritum Sanctum:* id eſt, Credo eſſe Spiritum Sanctum, eſſe ſanctam Catholicam Eccleſiam, eſſe ſanctorum communionem &c. Quemadmodum etiam in duobus præcedentibus de Deo Patre & Chriſto fidei articulis omnino ſtatuendum eſt, non alium eſſe ſenſum, quam hunc: Credo in Deum Patrem Omnipotentem, &c. id eſt, Credo eſſe Deum, qui eſt Pater, Omnipotens, Creator &c. Et ſimiliter: Credo in Jeſum Chriſtum &c: id eſt, Credo Jeſum Chriſtum eſſe unigenitum Dei Filium, Dominum noſtrum, qui conceptus eſt è Spiritu Sancto &c. Quis enim credat, in primo & ſecundo articulo cum dicitur, *Credo in Deum Patrem &c. & in Jeſum Chriſtum &c.* id hunc ſenſum habere: Ego fiduciam meam repono in Deum Patrem &c. & in Jeſum Chriſtum &c? Ethnici ſane, quorum cauſa potiſſimum Symbolum hoc confectum eſt, nullam adhuc veri Dei creatoris cognitionem habebant, uti liquet ex Act. 17. 23. Itaque ad religionem Chriſtianam accedentes, prius credere debebant, Deum eſſe, Jeſum Chriſtum eſſe ejus filium, quam diſcerent fiduciam ſuam in Deum & Chriſtum collocare.

Tertio ſi ex hac fidei Apoſtolicæ confeſſione colligi deberet, Spiritum Sanctum eſſe Deum Altiſſimum, aut ſaltem perſonam aliquam, debuiſſet ſeorſim fidei in eum confeſſio fieri, (ſicut de duabus reliquis perſonis credenda peculiariter ſunt poſita) & non in cenſum rerum, quæ perſonæ non ſunt, referri. Quarto neutiquam fieri potuiſſet, quin res tanti momenti & ad ſalutem neceſſaria clarius aliquanto indicata fuiſſet, & ſaltem nomen Dei additum fuiſſet: Credo nimirum in Deum Spiritum Sanctum. Certum namque eſt, Symbolum iſtud inprimis propter rudiores ac ſimpliciores eſſe compoſitum, ut haberent ſummam totius fidei Chriſtianæ, ſeu mavis breviarum omnium ad ſalutem neceſſariorum fidei articulorum, quod ediſcerent, & de fide interrogati, ex eo reſpondere poſſent. Quis vero è ſimplicioribus (ut de multis doctis quoque nunc taceam) erit, qui ex his verbis, *Credo in Spiritum Sanctum*, colligere queat per ſe, Spiritum Sanctum eſſe Deum ſummum? Præſertim ſi eundem loquendi modum uſurpatum etiam de humanis perſonis, quin & de rebus, quæ prorſus perſonæ non ſunt, in Sacris Literis legat: qualia exempla paulo ante produximus. Quinto Tertullianus, qui vixit circa annum Chriſti 180. Regulam fidei exponens immobilem, tertiam Symboli partem, *Credo in Spiritum Sanctum*, & quæ ſequuntur, plane omittit. Sic enim ait libro de Velandis Virginibus: *Regula fidei una omnino eſt, ſola immobilis, & irreformabilis, credendi ſcilicet in unicum Deum Omnipotentem, mundi conditorem; & Filium ejus Jeſum Chriſtum, natum ex Virgine Maria, crucifixum ſub Pontio Pilato, tertia die reſuſcitatum à mortuis, receptum in cœlos, ſedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos & mortuos, per carnis etiam reſurrectionem.* In hac Regula fidei nullo verbo Spiritus Sancti meminit, cujus tamen meminiſſe debuiſſet neceſſario, ſi is Deus ſummus eſſet. Et alibi in libro de Præſcript. Hæret. aliam tradens fidei Regulam idem Auctor (quæ quidem, quod Filium Dei attinet, jam à priſca veritate Apoſtolica deflexit, quanquam nihilominus eum, ut hodie fit, pro Deo Altiſſimo non agnoſcit) Spiritus Sancti facit quidem mentionem, ſed non ſeorſim, verum inter alias res, quas de Chriſto recenſet. Ita enim inter cætera fatur de Chriſto: *Creditur &c. eum fixum cruci, tertia die reſurrexiſſe, in cœlos ereptum, ſedere ad dexteram Patris, miſiſſe vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes agat, venturum cum claritate ad ſumendos ſanctos in vitæ æternæ & promiſſorum cœleſtium fructum &c.* Ubi vides Spiritus Sancti non fieri mentionem peculiarem, multo minus dici eum eſſe Deum Altiſſimum.

Ex quibus ſimul intelligitur, tertiam hanc Symboli iſtius partem, quæ de fide in Spiritum Sanctum, & in ea quæ ſequuntur, agit, quamvis veriſſima fidei Chriſtianæ dogmata contineat, & Apoſtolicæ doctrinæ conſentanea, non paris tamen antiquitatis cum prioribus duabus partibus eſſe, ſed priores illas de Deo Patre & de Jeſu Chriſto pro Apoſtolicis atque ad ſalutem neceſſariis ac ſufficientibus fidei articulis ſemper fuiſſe habitas, tertiam autem partem de credendo in Spiritum Sanctum, poſterioribus demum temporibus fuiſſe adjectam. Adeo olim primitiva Eccleſia dedit operam, ne tyrones & idiotas multarum rerum ſcientiâ prægravaret: (uti hodiernis uſu venit temporibus, ubi ad ſalutem neceſſarii articuli fidei, quæque ad eorum intelligentiam faciunt, tanta copia traduntur, ut eorum numerus iniri nequeat, tantum abeſt, ut ab indoctis, imo & à doctis multis, memoria teneri poſſint.) Hinc etiam mirum non eſt, aliquos diſcipulos Epheſi ignoraſſe, Spiritum Sanctum dari, Act. 19. 2. quia ſolum de maxime neceſſariis Chriſtianæ religionis capitibus, ſine quorum notitia illi, ex Ethniciſmo ad Chriſtianiſmum venientes, credere non poterant, erudiebantur: qualia ſunt de Deo conditore mundi, quem Ethnici tum temporis ignorabant, & de Jeſu Chriſto Dei Filio ac legato.

Poſſemus quoque ad confirmandam doctrinam Apoſtolicam de uno Deo Patre, ex omnibus antiquis Eccleſiæ Doctoribus, quos Patres vocant, quique ante tempora Niceni Concilii vixerunt, (quod celebratum fuit Anno Chriſti 325.) teſtimonia depromere, atque oſtendere, eos quamvis de Chriſto Filio Dei jam ex Ethnica Platonica Schola nova & Apoſtolicis temporibus inaudita atque ignota dogmata invexerint, omnes tamen hanc Patris Jeſu Chriſti prærogativam agnoviſſe, quod ille ſolus ſit Deus Altiſſimus, & fons iſtius divinitatis, quam filio attribuunt. Imo etiam in ipſo Symbolo Niceni

Concilii, Chriſtus non vocatur Deus ſummus, ſed *Deus de Deo, lumen de lumine*, id eſt, talis Deus, qui Deitatem ſuam à ſupremo Deo accepit. Et Alexander Epiſcopus Alexandrinus, qui primus fuit auctor illius infelicis certaminis cum Ario, cujus cauſa Nicenum Concilium congregatum fuit, ſcribit apud Theodoretum Eccl. hiſt. lib. 1. cap. 4. Chriſtum *mediam inter ingenitam Patris, & creatam rerum aliarum, naturam habere.* Verum fuſior hujus rei tractatio non eſt hujus loci ; poterit alio loco, ſi Deus annuerit, de ea commodius agi.

SECUNDA PARS,

In qua vulgaris ſententia de Trinitate, & cum annexis, explicatur, præcipua ejus fundamenta excutiuntur, & multiplex iſtius ſententiæ abſurditas demonſtratur.

CAPUT I.

In quo ſententia de Trinitate ſummatim proponitur, & Symbolo, quod vulgo Athanaſio adſcribitur, confirmatur.

VUlgaris, & apud maximam Chriſtiani orbis partem hodie recepta, ſententia de Uno ſummo Deo, hæc eſt: quod unus ille ſummus Deus, qui poteſtatem ſuam à nemine accepit, ſit tres perſonæ, Pater, Filius, & Spiritus Sanctus: quæ tres perſonæ uno nomine *Trinitas* vel *Trinunitas* appellantur. Quæ poſtrema appellatio, eo ſenſu, quo ab illis accipitur, perinde abſurde ſonat, atque ſi quis diceret, Quadriduplicitas, Sexquinquitas, Octiſeptimitas &c. Quin & vox Trinitatis ſummopere tam Luthero, quam Calvino diſplicuit. Lutherus in Poſtilla Majori Dominica Trinitatis ita ſcribit: *Vox Trinitatis frigide ſonat, & eſt humaniùs inventa, ſatiuſque eſſet Deum, Deum appellare, quam Trinitatem.* Calvinus vero Admonitione 1 ad Polon. inquit: *Precatio vulgo trita, ſancta Trinitas unus Deus miſerere noſtri, mihi non placet, ac omnino barbariem ſapit.* Ibidemque vocabulum Trinitatis vocat *barbarum, inſipidum, profanum, commentum hominum, nullo nixum ſermonis Dei fundamento, Deum Papiſticum, Prophetis & Apoſtolis ignotum.*

Cæterum hæc de Trinitate ſententia ſtatuit, Patrem genuiſſe Filium ab æterno ex ſua eſſentia; & Spiritum Sanctum procedere ſeu emanare ab æterno à Patre & Filio, vel ut Eccleſia Orientalis ſive Græca loquitur, à Patre per Filium.

Ajunt, Patrem eſſe perſonam, & Filium eſſe perſonam, & Spiritum Sanctum eſſe perſonam: & quidem quemlibet eorum eſſe ſingularem atque diſtinctam à reliquis perſonam. Nulla ratione enim perſonas confundi volunt, aut unam pro altera ſumi.

Patrem vocant primam perſonam Trinitatis, Filium ſecundam, Spiritum Sanctum tertiam: omnes tres autem ſimul ſumptos vocant unum ſummum Deum, ſeu Trinitatem.

Non eo autem pacto putant tres iſtas perſonas eſſe unum Deum, quo exempli gratia tres ſenatores unum ſenatum faciunt; ubi de ſingulis ſeparatim dici nequit, iſte homo eſt ſenatus, cum quilibet eorum tantum pars ſit ſenatus totius, qui ex tribus ſenatoribus conſtat. Sed talem illi ſtatuunt Trinitatem in Deo, ut tamen vera unitas non tollatur. Itaque contendunt, tres illas Deitatis perſonas omnes ſimul ita eſſe unum Deum, ut quælibet ſeparatim totam divinam eſſentiam in ſe habeat, utque de qualibet ſeorſim dici queat, eam eſſe (ut ſic loquar) totum illum unum ſummum Deum. Hoc modo ſcilicet: Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus (intellige ille unus ſummus Deus) & tamen non ſunt tres Dii, ſed unus Deus. Quod cum humana ratio nullo modo queat concipere, ut tamen id aliquomodo intelligibile faciant, & aliqua veri ſpecie commendent, hanc Trinitatem in unitate ſeu Trinunitatem ita efferunt, ut dicant: Deum eſſe Unum in eſſentia, & Trinum in perſonis, id eſt, in ſuprema Deitate eſſe tres perſonas, ſed illas tres perſonas junctim habere tantum unam eſſentiam, & quidem ita, ut nihilominus quælibet perſona ſeorſim habeat totam divinam eſſentiam.

Amplius inquiunt, Patrem miſiſſe de cœlo Filium ſuum in uterum Mariæ Virginis, in quo ille aſſumſit humanam naturam, atque ex ea verus homo natus eſt. Ita ut Chriſtus è duabus naturis compoſitus ſit, divina una, ſecundum quam eſt ſecunda perſona Trinitatis, & humana altera, ſecundum quam ille quidem verus homo, ſed non humana perſona eſt.

De Spiritu Sancto aſſerunt, eum eſſe tertiam Trinitatis perſonam, quæ ab æterno à Patre & Filio proceſſit. ita ut quemadmodum Filius per æternam generationem eſſentiam ſuam atque perſonam à Patre accepit, ſic Spiritus Sanctus per æternam proceſſionem etiam ſuam eſſentiam ac perſonam à Patre ac Filio ſimul acceperit.

Spiritus Sancti, tanquam tertiæ perſonæ Trinitatis opera Pater uſus eſt, dum Jeſum Filium ſuum in utero Mariæ Virginis produxit. Quod, ut recte intelligatur, ita concipere oportet, quod Pater Spiritum Sanctum una cum Filio de cœlo demiſerit, in uterum Mariæ Virginis, ut ita Maria Virgo Filium Dei à Spiritu Sancto in utero ſuo acceperit & conceperit.

perit. Quæ res, ſi proprie & ſecundum hujus dogmatis vim exprimi debeat, dicendum eſt: Unum illum Deum, per unum illum Deum produxiſſe unum illum Deum in utero Virginis; nimirum Patrem, Filium, per Spiritum Sanctum, quorum quiſque in ſpecie, & tamen ſimul omnes tres ſunt unus ille Deus.

Hæc eſt brevis ſumma ſententiæ de Trinitate & de uno illo Deo, cui hodie potiſſima pars Chriſtiani Orbis addicta eſt. Quam nihil prorſus commune habere cum ſuperius explicata Apoſtolica & antiquiſſima fidei Chriſtianæ Confeſſione ſeu Symbolo, nemo eſt, qui non facile perſpiciat.

Producunt autem hujus ſententiæ Defenſores etiam antiquum quoddam Symbolum, in quo hoc eorum dogma plene expreſſum continetur. Quod Symbolum ferme unanimiter ab eis creditur auctorem habere Athanaſium, qui fuit Epiſcopus Alexandriæ poſt obitum Alexandri, eumque id in Concilio Romano, quod celebratum fuit Anno Chriſti 340. id eſt, 15. poſt Nicenum Concilium, propoſuiſſe.

Iſtud autem Symbolum ita habet:

Quicunque vult ſalvus eſſe, ante omnia opus eſt, ut teneat Catholicam fidem, quam niſi quis integram inviolatamque ſervaverit, abſque dubio in æternum peribit.

Fides autem Catholica hæc eſt, ut unum Deum in Trinitate, & Trinitatem in unitate veneremur: neque confundentes perſonas, neque ſubſtantiam ſeparantes.

Alia enim eſt perſona Patris, alia Filii, alia Spiritûs Sancti. Sed Patris, & Filii, & Spiritûs Sancti una eſt divinitas, æqualis gloria, coæterna majeſtas.

Qualis Pater, talis Filius, talis & Spiritus Sanctus. Increatus Pater, increatus Filius, increatus Spiritus Sanctus. Immenſus Pater, immenſus Filius, immenſus Spiritus Sanctus. Æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus Sanctus: & tamen non ſunt tres æterni, ſed unus æternus; ſicut etiam non tres increati, non tres immenſi, ſed unus increatus, & unus immenſus.

Ita Pater eſt omnipotens, Filius eſt omnipotens, Spiritus Sanctus eſt omnipotens; & tamen non ſunt tres omnipotentes, ſed unus omnipotens.

Ita Deus eſt Pater, Deus Filius, Deus Spiritus Sanctus: nec tamen ſunt tres Dii, ſed unus Deus.

Ita Dominus eſt Pater, Dominus Filius, Dominus Spiritus Sanctus: non tamen ſunt tres Domini, ſed unus Dominus.

Sicut enim Chriſtiana veritas nos cogit confiteri, ſingulas perſonas Deum ac Dominum eſſe: ita etiam Catholica fides non permittit, ut tres Deos, & tres Dominos profiteamur.

Pater à nemine eſt neque factus, neque creatus, neque genitus. Filius eſt à Patre, neque factus, neque creatus, ſed genitus. Spiritus Sanctus eſt à Patre & Filio, neque factus, neque creatus, neque genitus, ſed procedens. Itaque unus eſt Pater, non tres Patres; unus Filius, non tres Filii; unus Spiritus Sanctus, non tres Spiritus Sancti.

Et in hac Trinitate nihil prius eſt, aut poſterius, nihil majus aut minus, ſed omnes tres perſonæ ſunt æqualiter æternæ, æqualiter magnæ. Propterea omnino, ut dictum eſt, tum unitas in Trinitate, tum Trinitas in unitate veneranda eſt. Quiſquis igitur ſalvus eſſe cupit, ad eum modum teneat de Trinitate.

Neceſſarium autem eſt ad æternam ſalutem, etiam Incarnationem Domini noſtri Jeſu Chriſti recte credere, ut credamus & confiteamur, Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum Filium Dei, eſſe Deum & Hominem. Deus eſt ex eſſentia Patris ante omnia ſecula genitus, perfectus Deus, & perfectus homo, conſtans anima rationali & humano corpore: qui Patri æqualis eſt ſecundum Deitatem, minor autem Patre ſecundum humanitatem.

Qui, etſi ſit Deus & Homo, tamen non duo Chriſti, ſed unus Chriſtus eſt; non converſione Deitatis in carnem, ſed aſſumtione humanitatis in Deum: unus Chriſtus, non commixtione naturarum, ſed unitate perſonæ. Nam ſicut rationalis anima & corpus unus homo eſt, ita Deus & homo eſt unus Chriſtus. Qui paſſus eſt ſalutis noſtræ cauſâ, deſcendit in infernum, tertia die reſurrexit à mortuis, aſcendit in cœlum, ſedet ad dexteram Patris & Omnipotentis Dei, unde venturus eſt judicatum vivos & mortuos. In cujus adventu omnes homines cum corporibus ſuis reſurgent, & de ſuis factis atque operibus rationem reddent: & tunc qui bona fecerint, intrabunt in vitam æternam; qui vero mala egerint, ibunt in ignem ſempiternum.

Hæc eſt fides Catholica, quam niſi quis fideliter credat, ſalvus eſſe non poterit.

Symbolum hoc etſi vulgo credatur ab Athanaſio eſſe conſcriptum, tamen nonnulli viri eruditi afferunt graviſſimas ea de re dubitandi cauſas. Prima eſt, quod ferme trecentis annis poſt ſupra memoratum Concilium Romanum, nempe in quarto Concilio Toletano, demum prodierit in lucem. Vide Gerhardum Voſſium de Symbolis Diſſert. 2. An ullo modo fieri potuit, ut tanti momenti ſcriptum viri tantæ auctoritatis, in quo ſalutaris fides (ut hodie putatur) tam claris & apertis verbis, quorum ſimilia in tota Sacra Scriptura non reperiuntur, expreſſa atque deſcripta eſt, tamdiu lateret, & non protinus tunc produceretur in publicum, cum maxime controverſia cum Arrianis ferveret? Secunda eſt, quod inter reliqua Athanaſii ſcripta non exſtet. Tertia, & quidem potiſſima eſt; quod Athanaſius ipſe de Deo aliter ſenſerit, quam in hoc Symbolo docetur. Quod ut liquido pateat, propria ejus verba ex primo ejus Dialogo de Trinitate hic apponemus. Non procul ab initio iſtius Dialogi introducit ille duos ſecum colloquentes: unum Anomæum, qui Arii partes ac ſententiam tuetur, alterum Orthodoxum, qui veram Chriſtianam fidem, cui Athanaſius addictus erat, explicat, & Anomæum de ea informat. Cum igitur Orthodoxus dixiſſet, in Deo eſſe unam tantum Deitatem, ſed tres hypoſtaſes, quærit Anomæus: *Hoc vero cujuſmodi eſt?* Et *Orthodoxus* reſpondet: *Ut ſunt Petri, & Pauli, & Timothei tres hypoſtaſes, & una ἀνθρωπότης, ac ſi dicas, humanitas.* Anom. *Ergo ſunt tres Dii.* Orthod. *Abſit ut hoc dicam.* Anom. *Si ita ſunt hypoſtaſes, ut Petri, & Pauli, & Timothei, tres ſunt Dii: quandoquidem Petrus, Paulus, & Timotheus tres ſunt homines.* Orthod. *Ne hi quidem ſunt tres.* Anom. *Annon igitur tres ſunt, Petrus, Paulus & Timotheus?* Orthod. *Tres quidem ſunt, at non tres homines: quia tunc tres ſunt homines,*

cum dissimile cor habuerint, ut Græcus, & Judæus & Christianus. Sin vero idem senserint, nec sint inter eos dissidia, tres quidem sunt hypostates, sed unus in Domino, quod unum animum, & unum cor habeant; & tres quidem sunt numero, at non quod diversam inter se naturam vel diversum cor habeant. Anom. *Ego eos qui tres sunt, tres esse dico.* Orthod. *At ego tres esse dico, si inter se dissenserint: quodsi ex Dei verbo fuerint eadem mente & sententia compacti, unum novum hominem esse dico, manentibus tamen hypostasibus.* Anom. *Sed hæc de hominibus dicuntur, in Deo vero aliter se res habet.* Orthod. *Si in iis, quæ corporaliter separata sunt, modo animi sententia non dissideant, habet Scriptura Unus & Unum; multo magis id dicendum est, in iis, quæ sunt materia & corporis expertia. Aut igitur in istis ponito esse dissidia, ut tres Deos dicamus, quoniam unus istud, alius illud velit: aut si nulla est in iis dissensio, unus sit Deus Pater, & Filius, & Spiritus Sanctus; quemadmodnm qui in Christo sunt compacti, unus homo sunt, sicut scriptum est* &c. Et sub ejusdem Dialogi finem rursus Orthodoxum ita loquentem facit: *Qui coëssentialitatem dicit, Christianus est; qui vero existimat eum non esse Christianum, qui coëssentialitatem dicit, & tamen ipsemet, hoc dicit, comperitur seipsum condemnare, ut servus ille malus ex suo ipsius ore damnatus.* Anom. *Quomodo vero sum compertus id dicere?* Orthod. *Nos (dixisti) sentimus, Patrem, Filium & Spiritum Sanctum esse instar Episcopi, Presbyteri & Diaconi.* Anom. *Fateor me dixisse instar Episcopi, Presbyteri, & Diaconi.* Orthod. *Atqui Episcopus, Presbyter, & Diaconus sunt ὁμοούσιοι, coëssentiales. Fassus es igitur ὁμοούσιον, coëssentialem esse Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum.* Hucusque sunt verba Athanasii. Ex quibus clarissime perspicitur, sententiam ejus de Deo & Trinitate longe diversam fuisse ab ea, quæ in supra descripto Symbolo (quod ipsi attribuitur) comprehensa est, hodieque in Ecclesiis Christianorum traditur. Diserte enim urget, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum tantum eatenus unum Deum esse, quatenus animo ac voluntate unum sunt, sicut Petrus, & Paulus, & Timotheus unus tantum homo sunt, quatenus in Christiana religione consentiunt. Sed cum in doctrina de Trinitate non sit quæstio de unitate voluntatis, seu animi consensu, sed de unitate naturæ seu essentiæ Dei, sequitur ex hac Athanasii sententia, quod sicut Petrus, Paulus, & Timotheus, quoad naturam & essentiam suam (seposita hac consideratione, an animo consentiant, nec ne) vere tres distincti homines sunt, ita etiam Pater, Filius & Spiritus Sanctus quoad naturam & essentiam suam (haud considerata consensus eorum unitate) revera tres distincti Dii sint. Præterea dicit Athanasius, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum non aliter esse coëssentiales, quam Episcopus, Presbyter, & Diaconus coëssentiales sunt. Atqui Episcopus, Presbyter, & Diaconus, non numero sed specie tantum eandem essentiam habent. Sequitur igitur, secundum Athanasium etiam Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum specie tantum, non numero eandem habere essentiam: quod est contra mentem modo dicti Symboli, & hodiernorum Christianorum. Quapropter Symbolum istud nullo pacto Athanasii esse potest; quia credibile non est, eum sibi ipsi tam aperte contradicere voluisse, aut sententiam suam tam cito mutasse. Indicat quoque hic Athanasii locus, tempore Niceni Concilii longe aliam de Deo viguisse doctrinam, quam hodie inter Christianos. Id quod Christiano lectori probe notandum est.

CAPUT II.

Vulgarem sententiam de Trinitate vel solo silentio Sacrarum Literarum refutari.

VErum istius Symboli auctor sit, quisquis velit, Christianus lector modo id animo à præjudiciis vacuo consideret, illudque cum primævo & (quoad sensum) Apostolico fidei Symbolo quod in prima parte cap. 6. hujus nostri tractatus exposuimus, conferat. Ibi omnia sunt clara, plana, simplicia & intellectu facilia: hic in Athanasiano, ut vocatur, Symbolo, sunt meræ spinæ, dumi, ac scopuli, imo inextricabilis labyrinthus rerum ejusmodi, quæ neque ad literam in Sacra Sriptura usquam reperiuntur, neque ulla legitima consequentia è Sacris Literis erui atque elici possunt; rerum, quæ non solum omnium hominum captum atque intellectum superant, sed quæ cum sana ratione omnino pugnant: cum inter se contradictoriæ sint, & se invicem tollant, ideoque etiam ne similitudinem quidem ullam veri habeant: ut suo loco ostendetur.

Patrem Domini nostri Jesu Christi solum esse summum Deum, supra jam clarissimis Scripturæ verbis ex Joh. 17. 3. 1 Cor. 8. 6. & aliis plurimis locis demonstravimus: etiam de Christo & Spiritu Sancto, quod nullus eorum Altissimus Deus sit, tam clara & evidentia argumenta ex Scriptura Sacra produximus, ut ea etiam simplicissimus ac indoctissimus nullo negotio capere atque intelligere possit. At ubi hoc scriptum est in Sacris Literis: *Fides Catholica hæc est, ut unum Deum in Trinitate, & Trinitatem in unitate veneremur; non confundentes personas, neque substantiam separantes?* Ubi scriptum est: *Alia est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti: sed Patris, & Filii & Spiritus Sancti, una est divinitas, æqualis gloria, coæterna majestas?* Ubi nam hæc verba in Sacra Scriptura leguntur: *Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus, & tamen non sunt tres Dii, sed unus Deus. Pater est æternus, Filius æternus, Spiritus Sanctus æternus; & tamen non sunt tres æterni, sed unus æternus?* Ubi habetur, quod *Filius ex essentia Patris ante omnia sæcula sit genitus?* quod Deus de cœlo descenderit in uterum Virginis Mariæ, atque in eo homo factus sit? quod Deus unus, Deum unum, per Deum unum in utero Virginis produxerit? Ubi Spiritus Sanctus usquam in Sacris Literis dicitur esse Deus? imo ostendatur vel unus locus, ubi expresse Deus appelletur.

Estne credibile, Christum & Apostolos, ut Prophetas nunc præteream, rem, quemadmodum in Symbolo Athanasii proponitur, & vulgo creditur, scitu tam necessariam, creditu tam difficilem, & omnem

& omnem humani ingenii captum longiſſime ſuperantem, tacituros fuiſſe? Nonne res ipſa docet, eos, quanto eſſet dogma illud, & ſcitu magis neceſſarium, & perceptu difficilius, tanto id clarius propoſituros fuiſſe, & tanto crebrius, tantoque diligentius inculcaturos? Cogit id credere eorum in cæteris rebus haud Paulo minoribus, & perceptu facilioribus, diligentia: cogit eorundem erga ſalutem generis humani ſtudium, vel potius ardor: cogit denique id, quod ſuſceperunt ac ſtuſtinuerunt, officium. Num Chriſto Servatori noſtro, num Apoſtolis, aliiſque divinis viris, minus putabimus curæ fuiſſe ſalutem hominum, quam iis, qui aut olim tanto conatu dogma illud, tanquam proram ac puppim ſalutis noſtræ defenderunt, aut hodie tuentur? Num illis aut intelligentia iſtius, quod vulgo adorant, myſterii minor fuit, aut verba, quibus id deſcriberent, defuerunt? Clarius id exprimere potuit Athanaſius in Symbolo ſuo, quam Chriſtus aut Apoſtoli? Paulus Apoſtolus recenſens ea, quæ ad ſalutem ore profitenda & corde credenda ſunt, ait: *Hoc eſt verbum fidei, quod prædicamus. Si confitearis ore tuo, Dominum eſſe Jeſum, & corde tuo crediderís, quod Deus eum reſuſcitarit à mortuis, ſalvus eris*, Rom. 10. 9, 10. Quam multum hoc ab illa Symboli Athanaſiani confeſſione differt? Omnes Chriſtiani, qui Papatui valedixerunt, credunt ac docent, omnia quæ ad ſalutem ſunt neceſſaria ſcitu, ſacrorum voluminum ambitu comprehendi, & quidem tam clare ac perſpicue, ut ea etiam ſimpliciſſimus quiſque facile poſſit intelligere. Quam vero illi rationem afferent, cur id dogma aperte in Sacris Literis non contineatur? Ajunt non pauci, licet id expreſſe in Scripturis non comprehendatur, legitima tamen conſequentia deduci ex iis poſſe. Atqui, ut alia nunc mittam, in re tam difficili, à captu noſtro tam remota, tam neceſſaria, non ſolas conſequentias, ſed claram ac dilucidam explicationem, eamque non ſemel repetitam, omnino oſtendendam eſſe, paulo ante docuimus: præſertim quia homines ſimplices, atque indocti, quibus æque Deus ſalutis viam patere voluit, ne dicam magis, quam doctis & ingenioſis, conſequentias illas non intelligunt, neque de illis judicare poſſunt; ac præterea non in conſequentiæ tantum ratione, ſed etiam in ipſius ſententiæ vi percipienda illis laborandum eſt, quæ vix à doctis percipitur, ſi modo id perpici poteſt, quod ſecum ipſo pugnat.

Alii ajunt, non tantum legitimis conſecutionibus id dogma ex Sacris Literis elici poſſe, ſed reipſa etiam in iis contineri. Utut enim vox Trinitatis in illis non extet, extare tamen ejus ſententiam. Neque vero nos requirimus, ut ipſum Trinitatis nomen oſtendant; ſed rem ac ſententiam, quam eo nomine vulgo comprehendunt, clare ac perſpicue expreſſam. Illud, inquam, requirimus, ut oſtendant, ubi ſcriptum ſit, Deum eſſe unum eſſentia, trinum perſonis: Patrem eſſe Deum, Filium eſſe Deum, nempe ſummum, Spiritum Sanctum eſſe Deum, nec tamen tres eſſe Deos, ſed illos tres unum eſſe Deum: ſic, Patrem eſſe æternum, ſimiliter Filium, & Spiritum Sanctum, nec tamen tres eſſe æternos, ſed unum æternum. Hæc & ſimilia, quorum ſententia omnibus ſtatim pateat, requirimus; qualia ſunt illa Athanaſiana: quibus omnia hodie templa perſonant. At cum talia proferunt loca, in quibus conſequentia eſt opus, ut pateat, hanc illorum eſſe ſententiam, quam illi volunt; nihilo plus perficiunt, quam illi, qui ſolis conſecutionibus rem tantam ex Sacris Literis elici volunt. Vide illorum Achilles duos, quibus maxime ſententiam ſuam ſtatuminari credunt, illico apparebit, quam clare hoc dogma in Sacra Scriptura expreſſum ſit. Primus eſt Matth. 28. 19. *Baptizate in nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti.* At quantum diſtant hæc ab illis: Tres ſunt perſonæ in una Dei eſſentia? Tria videmus, tres perſonas non videmus; nec magis unam eorum trium eſſentiam; imo potius diverſas cernimus, & inter ſe inæquales. Hic certe conſequentiis opus eſt, ut Athanaſiana doctrina inde exſculpatur. Alter eſt 1 Joh. 5. 7. *Tres ſunt, qui teſtimonium dant in cœlo, Pater, Verbum & Spiritus Sanctus; & hi tres unum ſunt.* Non jam illud tangam, quod locus iſte ſuſpectus ſit. Demus, eſſe indubitatum, & in omnibus exemplaribus Græcis ità legi. Unde patet, hic unitatem eſſentiæ intelligi? Unum ſunt: ergo unum eſſentia? Iſte eſt nimis immanis ſaltus. Non modo hic ſententia ipſa non extat, eſſentiæque nulla expreſſe facta eſt mentio, ſed ne per conſequentiam quidem legitimam ſententia talis evinci poteſt. Generale eſt, Unum eſſe, & plures ſub ſe continet ſpecies: unum eſſentia, unum conſenſu, ſive animi, ſive teſtimonii, ſive alterius alicujus rei. Poſito autem genere, ponitur quidem ſpecies aliqua, ſed non protinus certa, ut hoc loco unum eſſentia. Imo ſi recte attendas, ponitur hic quidem certa ſpecies unitatis, verum non eſſentiæ, ſed teſtimonii: cum de tribus teſtibus agatur, ſeu, de teſtimonio Patris, Verbi, ac Spiritus Sancti, nec dubium ſit, eos in iſto teſtimonio unum eſſe ſignificari. Præterea quibus hic verbis dicitur, Spiritum Sanctum eſſe perſonam? Nonne ad conſequentias iterum confugere neceſſe eſt?

CAPUT III.

An dogma de Trinitate ſit myſterium?

PLerique eorum, qui hanc de Trinitate ſententiam amplectuntur, agnoſcunt eam valde difficilem & humano intellectui incomprehenſibilem eſſe: ſed clamant, eſſe myſterium, omnium hominum rationem ſuperans, nec judicio aut regulis rationis ſubjectum, ideoque ſimpliciter credendum, non ſcrutandum. Verum ita loqui ſolent, qui cauſæ ſuæ non fidunt, & lucem fugiunt. Jeſuita Becanus in Manuali Controv. pag. 610. agens de ſententia Calvini, qui ſuam de Euchariſtia doctrinam vocet ineffabile myſterium, optime inquit: *Hic Vides conſuetudinem hæreticorum; quando in manifeſta contradictione hærent, tamen ſententiam ſuam non contradictionem, ſed myſterium vocant, quod ratio capere nequeat.* Hoc ſane Becanus jure merito in Calvino traxavit; ſed in ſe ipſo quoque & in ſuæ religionis conſortibus idem vitium notare debuiſſet cum

cum & illi in doctrinâ de Trinitate, ſi fortiter urgeantur, eo tandem confugere ſoleant, ut dicant, Myſterium eſſe.

Hæc vox Myſterii per tam multa ſecula hactenus rude & inconditum vulgus, in cæca & inconſiderata erga hanc tam abſurdam & ſcripturæ ignotam doctrinam reverentia detinuit, ut & hodie adhuc timeant, & quaſi horrore quodam corripiantur, quando adhibita ratione eam expendere volunt: perinde ac ſi crimen læſæ Majeſtatis divinæ committeretur, ſi id bene cognitum & clare intellectum credatur, quod ſtatuitur eſſe ad ſalutem omnino neceſſarium. Huc accedunt horrenda illa verba, quæ in Symbolo Athanaſiano ſtatim in ipſa fronte leguntur: *Quicunque vult ſalvus eſſe, ante omnia opus eſt, ut teneat fidem Catholicam, quam niſi quis integram inviolatamque ſervaverit, abſque dubio in æternum peribit.* Et ad finem ibidem: *Hæc eſt Catholica fides, quam niſi quis fideliter credat, ſalvus eſſe non poterit.* Quodſi vero rationalis conſideratio hujus dogmatis, aliquam de ejus veritate dubitationem in animo pariat, putant miſeri homines, jam actum eſſe de ſua ſalute. At merito quæri poteſt, An doctrina iſta de Trinitate ſit tam ſublime ac imperveſtigabile myſterium, & an ab ejus ſcrutatione ac probatione adeo abhorrendum ſit; cum Apoſtolus jubeat omnia probare, & quod bonum eſt, retinere, 1 Theſſ. 5. 21.

De unaquaque re, quæ ſub examen ac diſquiſitionem cadit, duo quæri ſolent. Primo, An ſit? Secundo, Quomodo ſit? Prior quæſtio eſt fundamentum poſterioris: ideo etiam primo omnium expedienda eſt. Si enim res non ſit, ſi in rerum natura non extet, ſi nihil niſi figmentum ſit, fruſtra quæritur, Quomodo ſit? Jam vero res ſunt innumeræ, de quibus ſciri poteſt, quin etiam reipſa conſtat, eas vere eſſe atque exiſtere, ſed quomodo ſint, id hominum fugit ſcientiam. At hoc quod notum eſt ac ſcitur, id non eſt myſterium amplius: quod vero latet & neſcitur, id tantiſper manet myſterium, donec vel per Dei revelationem, vel per ſedulam meditationem ac inquiſitionem cognoſcatur. In exemplo, quod Deus ſit Omniſcius, non eſt ullum myſterium, ſed res eſt non ſolum ex Sacra Scriptura, verum & è lumine ſanæ rationis clara & manifeſta. Vide Pſal. 94. 9, 10, 11. Sed quomodo & qua ratione Deus omnia ſciat, quomodo è loco tam remoto, uti eſt cœlum à terra, omnium ac ſingulorum hominum, qui à condito mundo extiterunt, intimas & abditiſſimas cogitationes diſtincte noſſe, & memoria retinere, & ſemper quaſi præ oculis habere queat, id captum humanæ mentis in hac mortalitate ſuperat. Ita quod Deus creaverit cœlum ac terram, myſterium non eſt, ſed res evidens & intellectu ſcituque facilis unicuique: ſi modo Sacræ Scripturæ fidem adjungat. Imo Paulus Apoſtolus ait Rom. 1. 19, 20, etiam Ethnicos ex operibus creationis potuiſſe ad cognitionem creatoris venire, nimirum per conſiderationem tam admirabilium effectuum divinæ ſapientiæ & omnipotentiæ. Verum quomodo mundus à Deo conditus ſit, quomodo nudum mandatum & ſpiritus oris ejus tantæ efficaciæ eſſe potuerit, ut tam admiranda opera, tam pulchra, tam multa & tali forma atque figura per eum producerentur, hoc manet nobis hominibus imperſcrutabile myſterium, donec id tandem in cœleſti olim Academia cognoſcemus. Quin & in natura ipſa nobis pleraque ſunt mera myſteria. Nam quod homo ab homine, animal ab animali generetur, quod è minuto ſemine ingens creſcat arbor, id videmus oculis noſtris quotidie, neque id pro myſterio habendum eſt. Sed quomodo homo in matris ſuæ utero formetur, omniaque ejus membra tam aptiſſime præparentur, quomodo vitam ſpiritumque accipiat; quomodo item ſpiritus, qui in ſemine arboris latet, operetur, quomodo in terra circumjacente ex humore ejus radices, ſtipitem, ramos, folia, fructus, & in iis rurſus alia ſemina tam mirabiliter proferat, id oculis intellectus noſtri cerni atque indagari non poteſt. Hoc modo ſe habent & alia innumerabilia in mundo.

Quod igitur dogma Trinitatis attinet, hic æque, ac in aliis rebus, duæ iſtæ quæſtiones occurrunt: An ſit? Et quomodo ſit? An ſit, id eſt, an vere talis Trinitas in Deo ſit, non poteſt ſane illis eſſe myſterium, qui id ſciunt, docent, & aliis inculcant. Myſterium enim eſt, quod ignoratur: imo ſi in Sacris Literis, ut illi jactant, continetur, adeo myſterium non eſt, ut omnes homines in mundo, qui Sacras Literas legunt vel legi audiunt, eiſque fidem adhibent, id ſcire queant. Illis autem, qui nondum ſciunt, talem extare Trinitatem, illa adhuc myſterium eſt. Sed talibus non eſt ulla ratione prohibendum, ne inquirant de eo, An ſit? Non ſunt à veritatis inveſtigatione abſterrendi hoc terriculamento, quod id ſit imperſcrutabile myſterium. Si enim illis, qui dogma Trinitatis jam norunt & credunt, non eſt amplius myſterium, debent etiam cum iis, à quibus parem cognitionem ac fidem requirunt, ita agere, ut ipſis quoque hæc res non ſit amplius myſterium, ſed ut de veritate iſtius dogmatis, æque ac illi, claram ac indubitatam ſcientiam habeant: id eſt, debent eos de hoc dogmate pro viribus erudire, non ſimpliciter eis abſque probatione id obtrudere (ſicut Pontificii ſolam auctoritatem ſui Pontificiis vel Eccleſiæ ſuæ urgentes facere ſolent) ſed ſolidis ac irrefragabilibus argumentis eos convincere, objectioneſque eorum juſtis & idoneis rationibus refellere.

Porro ſi quis certo ſciat, aliquid verum eſſe, vel ſi ipſi veritas alicujus rei tam validis argumentis demonſtretur, ut nihil ſolidi habeat, quod contra afferat: non eſt quidem ipſi prohibitum amplius cogitare & inquirere, quomodo res iſta ſe habeat, & ſi id intellectu ſuo aſſequi poſſit, ſumma laude dignus eſt, ut qui non leve incrementum ſapientiæ ſuæ conſecutus ſit. Sed ſi id aſſequi nequeat, oportet ut contentus ſit iſta cognitione, quod ſciat, rem vere & reipſa eſſe, etiamſi neſciat, quomodo ſit. Ita nos contenti ſumus atque acquieſcimus, quod ſciamus, Deum eſſe Omniſcium, eum creaſſe mundum, hominem alium ab alio generari, ex parvo ſemine magnas arbores creſcere &c. tametſi, quomodo hæc omnia fiant, nunquam in hac vita percipiemus. Si quis autem ex eo, quod ratione ſua aſſequi nequeat, modum rei, anſam ſumat dubitandi etiam de veritate rei ipſius, & quia non intelligit,

ligit, quomodo res ſit, ideo ambigat etiam, an res ſit; cum tamen rem eſſe irrefutabilibus documentis jam convictus ſit: ei tunc merito dici poteſt, id quod aſſequi & intelligere non poteſt, eſſe myſterium, cujus ignorantia & non intelligentia nullum jus ipſi dare poſſit ad negandam rei ipſius veritatem, de qua ipſi ex certis atque invictis argumentis conſtare queat.

Forte hic dicet quiſpiam, eos qui dogma Trinitatis impugnant, non tantum inquirere, An ſit? Sed etiam, Quomodo ſit? Cumque hoc poſtremum aſſequi nequeant, dubitare eos propterea etiam de primo, & negare ipſius rei veritatem, propter non perceptum rei modum. Sed ſecus ſe res habet. Qui enim dogma Trinitatis oppugnant, ſimpliciter tantum quærunt, An talis Trinitas detur, ſeu extet? Ubi per Trinitatem nihil aliud intelligunt, quam quod illi ipſi, qui eam aſſerunt & propugnant, intellectum volunt. Nempe non de eo quærunt, An ſit Pater, Filius, & Spiritus Sanctus? De eo enim nullus Chriſtianorum dubitat: neque etiam hæc eſt illa Trinitas, quæ hodie urgetur. Sed id quæritur, An ſummus Deus ſit unus in eſſentia, & Trinus in perſonis? An Pater ſit Deus, Filius ſit Deus, Spiritus Sanctus ſit Deus, & tamen non tres ſint Dii, ſed unus Deus? An Deus Altiſſimus, ſecunda nimirum perſona Trinitatis de cœlo deſcenderit, & humanam naturam aſſumſerit? Quæque alia hoc dogmate continentur, & hodie magna contentione urgentur. In hoc ipſum igitur inquirere, an verum ſit, an res ita ſe in Deo habeat, nemini veritatem amanti vitio verti poteſt, non magis certe, quam Ethnico alicui credenti, mundum ab æterno ſuiſſe (qualis fuit Ariſtoteles, Plinius, & alii) vitio verti poſſet, ſi ſcrutetur & inquirat, an verum ſit, quod Deus mundum certo tempore creaverit. Præterea potius ipſi Trinitatis defenſores in eo culpari poſſunt, quod non modo doceant, Deum unum ac trinum ſimul eſſe, verum etiam modum, quo id fiat, in ſpecie definiant ac determinent, adeoque impenetrabile myſterium ratione ſua rimentur: dum ajunt, eum eſſe unum in eſſentia, & trinum in perſonis. Imo videbimus infra ſuo loco, quam accurate, imo temerarie circumſtantias omnes ac ſingulas æternæ generationis Filii Dei ex eſſentia Patris deſcribant, quomodo nimirum Pater eum per imaginem quandam, quam ipſe contemplando ſe ipſum in ſe concipiat, produxerit. Similiter audacter ſtatuunt ac definiunt, quomodo facta ſit æterna proceſſio Spiritus Sancti à Patre & filio. Hic certe intempeſtivum eſt dicere, Myſterium eſt, neque quiſquam culpandus eſt, ſi quærat, An hæc omnia vera ſint? An ita ſe in Deo habeant? Sique argumenta, quæ ad aſſertiones iſtas probandas afferuntur, debito ac legitimo modo examinet. Talis enim ſemper manet in prima adhuc quæſtione, An ſit? Id quod nemini prohiberi poteſt, niſi quis velit Papiſtarum more rem abſque probatione ulla ipſi obtrudere.

CAPUT IV.

Scripturam Sacram ſolam eſſe normam, ac Lydium lapidem, juxta quem in rebus religionis de veritate dogmatum judicandum ſit. Et quomodo ex Scriptura Argumenta ac probationes ſumantur.

MOdus indagandi veritatem alicujus dogmatis aut doctrinæ, quæ ad ſalutem neceſſaria eſſe aſſeritur, nullus alius eſt, quam ut diligenter inquiratur, an illa in Sacris Literis contineatur, atque ex iis demonſtrari queat. Solam enim Sacram Scripturam ſtatuimus eſſe regulam ac normam fidei, ad quam omnes religionis controverſiæ exigendæ, & juxta eam determinandæ ſunt: id quod apud eos, quorum in gratiam potiſſimum hunc laborem ſuſcepimus, eſt extra omnem dubitationis aleam poſitum.

Argumenta autem ſeu probationes è ſcripturis duobus modis ſumuntur, vel ex clara litera & expreſſis verbis, vel per legitimam conſequentiam deducuntur. Multa clariſſimis & ipſiſſimis verbis in Sacris Literis expreſſa ſunt, ut nullis conſequentiis opus ſit: v. g. quod Deus unus ſit Deut. 4. Eſai. 44. ℣. 6. quod ſit æternus Gen. 21. 33. Eſai. 40. 28. juſtus, Exod. 9. 27. Deut. 32. 4. miſericors, Deut. 4. 31. Pſal. 103. 8. ſanctus, Levit. 11. 44. Joſ. 24. ℣. 19. quod Deus cœlum & terram creaverit, Gen. 1. 1. ij. 4. Eſai. 42. 6. quodque ſolus Pater Jeſu Chriſti ſit ille verus Deus, Joh. 17. 3. 1 Cor. 8. 6. item quod Jeſus Chriſtus ex Spiritu Sancto conceptus ſit, Luc. 1. 36. Matth. 1. 18. aliaque ejuſmodi innumera. Sed exempli cauſa, quod non liceat homini Chriſtiano per animam ſuam jurare, ut multis in more eſt, id iiſdem verbis in ſcriptura non legitur; ſed tamen per bonam conſequentiam poteſt ex ſcriptura deduci. Si enim vetitum eſt per caput ſuum jurare Matth. 5. 36. ideo quod nemo capitis ſui dominus ſit, ita ut poſſit vel unum capillum capitis ſui album aut nigrum facere; inde neceſſario ſequitur, nefas eſſe etiam per animam ſuam jurare, ut cujus dominus non magis ſit homo, quam capitis ſui, quique proinde poteſtatem non habeat eam jurejurando quaſi oppignorandi. Ita panem Euchariſticum non eſſe adorandum, Sanctos demortuos non eſſe invocandos, ad literam in Sacris Literis non extat; optima nihilominus conſequentia ex iis concluditur, quia ſcriptum eſt, ſoli Deo Deut. 6. 13. & Chriſto Joh. 5. 22. cultum religioſum eſſe exhibendum. Hoc igitur pacto etiam, cum doctrina de Trinitate, quod Deus ſit unus eſſentia, trinus perſonis, eumque eſſe ſimul Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum &c. claris & expreſſis verbis ſcripta non reperiatur in Sacra pagina; neceſſe eſt, ut ſi illa Sacræ Scripturæ conſentanea eſt, ſaltem per conſequentias legitimas ex ea colligi poſſit. Quæ vero doctrina neque expreſſis literis ac verbis, neque per ullam bonam conſequentiam ex Sacro textu probari poteſt, illa abſque omni dubio vel plane falſa eſt, vel ad religionem Chriſtianam non pertinet.

Quod

Quod porro claram literam attinet, certum est & res ipsa docet, non semper literæ inhærendum esse, sed sæpius à proprietate verborum recedendum, & alium commodiorem sensum, quam est literalis, quærendum esse. In exemplo, quando Christus Herodem appellat vulpem, manifestum est, id proprie & ad literam intelligi non posse Luc. 13. 32. De seipso dicit Christus: *Ego sum vitis vera* Joh. 15. 1. Quis tam absurdus est, qui velit hoc proprie sumere, & affirmare, Christum esse revera lignum ejusmodi, quod racemos fert, & pampinis contectum est? Etsi enim vocula *vera* addita sit, quæ propria significatione vitem esse accipiendam suadere videtur; tamen res ipsa satis superque indicat, improprium ac tropicum esse sermonem. Imo licet res aliqua crebro & multoties in Sacris Literis expresse & ad literam legatur, tamen literaliter & proprio sensu intellecta potest esse falsa, & alia quæ semel tantum aut bis invenitur, vera. Cujus rei clarum exemplum habemus in Deo, qui semel tantum in Sacris Literis Spiritus nuncupatur Joh. 4. 24, contra vero in locis innumeris ei membra corporea, non tantum hominum, sed etiam irrationalium animantium, adscribuntur: ut oculi Gen. 6. 11, aures Num. XI. 1, manus Gen. 49. 24, pedes 1 Paral. 29. 2, digiti Exod. cap. 8. 19, alæ Psal. 17. 8, & similia. Ex quo olim hæretici quidam Anthropomorphitæ dicti occasionem erroris sui sumserunt, ut Deo humana membra attribuerent. Stat igitur, non semper insistendum esse literali sensui & verborum proprietati.

Jam quæritur: Quomodo sciri queat, quando à litera recedendum, & alius commodior sensus quærendus sit, quando non? Hanc rem non possumus melius declarare, quam si ipsorum illorum, qui alias acerrimi Trinitatis propugnatores sunt, proprium judicium ac sententiam super hac re audiamus. Ex innumero autem eorum numero, qui rem hanc recte & secundum veritatem explicant, paucos tantum aliquos in medium producemus. Johannes Conradus Danhaverus Professor Argentinensis in Idea boni interpretis & malitiosi Calumniatoris, editâ Argentorati Anno 1642. cum pag. 84. dixisset, à clara litera Scripturæ ad tropum seu improprium sensum non esse confugiendum, nisi causa necessaria postulet, postea vero aliquot causas subjunxisset, quæ non adeo necessariæ & cogentes sunt, tandem ait pag. 91. §. 54. *Vera causa cogens tropicam explicationem, est, primum contradictio manifesta, in extremum discrimen adducta, qua nulla ratione potest conciliari.* Et pag. 93. §. 55. inquit: *Quod vero contradictio vera, qua conciliari non potest, nos ad tropum ducat, probatur: primum ratione, quia alioqui scriptor mendacii reus esse, argueretur, cum duarum contradicentium propositionum altera necessario sit falsa. Nam si scriptor dixisset, homo est tantum bulla, & alibi dixisset, eum esse animatum; tu autem utrumque credere & ad literam intelligere velles: tum tu simul crederes, hominem esse bullam, id est, non habere animam, & nihilominus etiam habere animam. Secundo probatur idem exemplis Scripturæ. Deus enim vocatur spiritus Joh. 4. 24, & tamen passim in Bibliis ut membra corporea habens describitur. Quis vero est tam ineptus, qui utrumque proprie accipiendum putet? Qua conciliatio dari potest, quæ cogat utrique assentiri?* Porro pag. 97. §. 57. scribit: *Secunda causa cogens tropicam explicationem, est sensus manifesta & certa absurditas: quæ oritur primo ex discrepantia profana historiæ, vel eventus. Ut cum Christus Luc. 19. 44, urbi Hierosolymæ prædixisset, in ea non mansurum lapidem super lapidem; cum tamen Romanis non adeo curæ fuerit, singulos lapidas è fundamentis eruere, atque dissicere, sed adhuc integræ quoque turres aliquot relictæ sunt, nempe Phasellus, Hippica, Mariamne, & insuper tanta pars muri, ut urbs versus Occidentem ea pene cingeretur; uti Josephus testatur lib. 7. de bello Jud. cap. 18. Quare hic absque omni dubio Hyperbole quæ in Scripturis usitata est, admittenda est; quasi dicere voluisset Christus: Urbs ita disturbabitur & solo æquabitur, ut qui accesserit, non sit creditarus, homines hic aliquando habitasse. Secundo existit absurditas literalis sensus ex prædicationis Logicæ impossibilitate. Quia enim disparatum de disparato dici nequit, ideo Herodem esse vulpem Luc. 13. 32, cœcos videre Matth. cap. xj. 5, absurdus sit, qui proprie & ad literam intelligat. Atque hæc collectio iterum per rationem probatur. Nam si scriptorem ita interpretari velis, ineptum eum faceres, ut qui sanæ rationi vim faciat. Deinde probatur idem testimonio Augustini, qui sic ait: Si manifestæ certæque rationi velut Sanctarum Scripturarum objicitur auctoritas, non intelligit, qui hoc facit, nec Scripturarum illarum sensum, ad quem penetrare non potuit, sed suum potius objicit veritati; nec quod in eis, sed quod in seipso, velut pro eis, invenit, opponit. Epist. ad Marcell. 7. conf. lib. 3. de Doctr. Chr. cap. 10. 12. & 16. 2.* Hucusque Danhaverus.

Summa dictorum Danhaveri huc redit, quod à Scripturæ sensu literali ac proprio non sit discedendum, neque alius sensus improprius quærendus, nisi tunc, cum cogit necessitas & causa aliqua urgens. Urgens autem causa & necessitas tunc est, quando literalis sensus vel manifestam contradictionem continet, vel quando alioquin absurditas aliqua ex eo sequitur. Quod à benevolo lectore notari velim.

Consentiunt autem cum Danhavero omnes saniores & doctiores Theologi; ut inter alia exemplum Augustini paulo ante adductum docet. Cui addemus adhuc duorum aliorum testimonia, pro multis, quæ hic allegare possemus. Unus est D. Conradus Dietericus, qui in Institutionibus suis Catecheticis de interpretatione Sacræ Scripturæ agens, inter alias regulas hanc tertiam ponit: *In interpretatione Scripturæ semper proprietati sermonis & literali sensui inhærendum est; nisi Scriptura ipsa vel propter absurdam consequentiam, vel propter aliam causam te aliter facere jubeat, & quomodo id fieri debeat, monstret.* Alter est M. Keslerus, qui in Examine Log. Phot. pag. 185, sic habet: *Literalis sensus semper est retinendus, nisi invehat manifestam absurditatem, vel analogia fidei contrarius sit, vel denique falsum aliquid ex eo sequatur.* Et paulo post scribit Coroll. 5. *Qua sententia manifestam absurditatem continet, & palpabili contradictione cum sana ratione pugnat, illa admitti non potest, ideoque necessario alius sensus per media recta interpretationis quærendus est.*

Quod

Quod enim directe contra rationem eſt, id eſt contra Deum ipſum, quia recta ratio Deo contraria non eſt, ſed ejus regulæ & principia ſunt vera, ut quæ ex fonte veritatis, nempe ex Deo, profluxerunt.

Ex his paucis teſtimoniis eruditorum virorum, qui alioqui Trinitatis maximi patroni fuere, quid putas, Lector amice, poſſe concludi? Nonne clare & irrefragabiliter inde ſequitur, quod nulla ſententia pro vera & Scripturæ conſentanea haberi queat, quæ abſurda eſt, quæ contradictionem ſecum trahit, adeoque ſanæ rationi repugnans eſſe deprehenditur? Omnino ita eſt. Nam ob quam cauſam una ſententia rejicienda & pro Scripturæ contraria habenda eſt, ob eandem debet etiam altera, in qua ſimilis ratio reperitur, rejici & pro Scripturæ contraria haberi. Si igitur in ſequentibus oſtenderimus, dogma Trinitatis juxta regulas ſanæ rationis multis modis abſurdum eſſe, & ſecum ipſo pugnare; quid aliud conſequetur, quam id rejiciendum & tanquam Scripturæ minime conſonum repudiandum eſſe.

Oritur autem hic rurſus alia quæſtio: Quis Judex eſſe debeat, qui decidat, ac dijudicet, Utrum literalis ſenſus, vel dogma aliquod abſurdum ſit & contradictorium, nec ne? Hic dicet: Dogma hoc eſt abſurdum & contradicit ſibi ipſi. Alter negabit id ipſum, & dicet, nullam in hoc dogmate eſſe abſurditatem vel contradictionem. Quod diſpar judicium revera eſt præcipua cauſa, cur inter partes litigantes nulla fieri poſſit concordia. Tanta enim vis eſt apud pleroſque præconceptæ opinionis, ut etiam in medio veritatis meridie cæcutiant. Clarum nobis ejus rei exemplum præbet Vir alioqui perſpicax, cujus paulo ſuperius meminimus, Dannhaverus, qui in libro & loco ſupra citato cum varias protuliſſet cauſas, quas non cenſet eſſe cogentes ac ſufficientes, ut ob eas à proprietate ac litera Scripturæ recedatur, inter alias etiam hanc refert pag. 87. §. 52. *Si contradictio apparens ſit, non vera:* moxque oſtendit ejus rei exemplum in Calvinianis, qui affirmant, cum Chriſtus naturale corpus habeat, contradictorium eſſe, dicere, quod Chriſtus in ultima Cœna uno eodemque tempore ad menſam accubuerit, & ſimul quoque in ore Petri fuerit, cum is corpus ejus in, cum, & ſub pane vere & eſſentialiter (ut ſtatuunt Lutherani) manducaret ac deglutiret. Nam unum verum ac naturale corpus, quantum quantum eſt, uno eodemque tempore poſſe eſſe in pluribus locis, quam in uno, negant Calviniani tanquam rem ſimpliciter impoſſibilem & contradictoriam. Et recte quidem. Quod enim hic eſt, & ſimul eſt illic, id eſt hic & non eſt hic, quia eſt illic: & rurſus eſt illic & non eſt illic, quia eſt hic. Nihilominus Dannhaverus id non vult agnoſcere, ſed conatur (quanquam fruſtra) probare, duas iſtas propoſitiones non eſſe contradictorias: *Chriſti corpus ad menſam ſedet ab ore Petri* remotum. Et: *Chriſti corpus non ſedet ad menſam, ſed eſt in ore Petri.* Sic etiam in dogmate Trinitatis ſe res habet. Etſi illud plurimis ſcateat contradictionibus, ut deinceps clare oſtendetur, tamen id hodierni Theologi paſſim agnoſcere nolunt. Hinc tam multa excogitarunt effugia, mille novas diſtinctiones, & neſcio quas inuſitatas ac inauditas quotidie etiamnum comminiſcuntur argutias, quibus ſeſe ex contradictionum laqueis expediant. Quis igitur in hac & ſimilibus controverſiis erit Judex, qui ſententiam ferat? Nemo hic in terris poteſt dari alius Judex, quam is ipſe, cui abſurditas rei proponitur. Dum enim duæ partes ſecum diſceptant, conſtituit una alteram Judicem, cui ſuam ſententiam approbare & rationibus perſuadere nititur: & hinc fit, ut una alteri indignetur, quod id pro vero agnoſcere ac judicare nolit, quod ipſi illa clare ac evidenter (uti exiſtimat) demonſtrat. Si igitur quiſpiam rem claram ac manifeſtam capere nequeat, quacunque de cauſa, quis erit Judex ejus, qui ipſum cogat? Quis perſuadebit illi nivem eſſe albam, qui eam per vitrum flavo aut viridi colore tinctum intuetur? Ubi omnia fuerint tentata, quæ ad talem ab errore revocandum, & in viam veritatis reducendum conducere poſſunt, nec quicquam poteſt profici, relinquendus eſt, & in Chriſtiana charitate tolerandus, donec tempus forte vel Deus hominis animum immutet. Sed de hac quæſtione, quis eſſe debeat Judex in rebus religionem ſpectantibus, plenius ac copioſius agitur in libello, tametſi ad umbilicum non perducto, de Judice & Norma Controverſiarum fidei, J. S.

CAPUT V.

Jure adhiberi legitimas conſequentias & ratiocinationes ad refellendum dogma Trinitatis.

HUcuſque egimus de primo modo demonſtrandi ſententiam ſive doctrinam aliquam è Sacris Literis: nempe è literâ clara & expreſſis verbis: nunc aliquid nobis etiam de ſecundo modo, qui fit per conſequentias & collectiones, dicendum eſt. Licitum eſſe per conſequentias doctrinam aliquam, vel veritatem è Scriptura elicere, præter innumera alia exempla, abunde id demonſtrant ea, quæ cap. 4. ſupra attulimus de juramento per animam ſuam, de adoratione panis Euchariſtici, deque invocatione Sanctorum. Imo nemo hominum, qui ab Apoſtolicis temporibus huc uſque vixit, aut etiam imposterum vivet, ſuæ ſalutis poteſt eſſe certus, ſi conſequentias & ratiocinationes omnes à rebus divinis removendas ac relegandas putet. Nuſquam enim in divinis Literis expreſſe & ad literam ſcriptum eſt, quod Ego, vel Tu, vel Henricus, Ludovicus, Fridericus &c. qui in Chriſtum credimus, ſalvabimur: ſed tantum per conſequentiam id inde colligitur, quia generaliter dixit Chriſtus: *Filium hominis exaltatum iri, ut omnis qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam* Joh. 3. 15, 16. Quid vero de dogmate Trinitatis dicemus? Certe luce clarius eſt, id quemadmodum hodie docetur, & in Athanaſiano Symbolo propoſitum eſt, nequaquam ad literam & expreſſis verbis in Sacra Scriptura monſtrari poſſe, ſed ejus aſſertores neceſſario ad conſequentias hic confugere. Inde enim eſt, quod ita argumentari ſoleant: Cui tribuuntur divinæ proprietates, ille eſt ſummus Deus. Chriſto tribuuntur divinæ proprietates. Ergo Chriſtus eſt ſummus Deus. Item: Cui opera adſcribuntur, quæ ſolis

personis competunt, is est persona. Atqui Spiritui Sancto opera talia adscribuntur, quæ solis personis competunt. Ergo Spiritus Sanctus est persona. Et hujusmodi alias innumeras collectiones ac consequentias nectunt.

Jam si illis fas est, sententiam suam de Trinitate consequentiis & ratiocinando probare (qui probandi modus, si modo consequentiæ bonæ sint & legitimæ, sane repudiandus non est) non potest etiam esse nefas, aliis, non tantum ipsorum consequentias & ratiocinationes examinare, an sint legitimæ ac solidæ, verum etiam ipsorum sententiam legitime ratiocinando & argumentando impugnare atque evertere. Et quemadmodum illorum consequentiæ & argumentationes non nituntur claris Sacræ Scripturæ verbis, sed solis rationis principiis; ita licet quoque adversus eos tales nectere consequentias, quæ certis & immotis rationis principiis innituntur, & ex eis necessario fluunt. Ubi enim scriptum est; eum cui divinæ proprietates tribuuntur, esse Deum summum? Item, eum cui adscribuntur opera ejusmodi, quæ solis personis competunt, esse personam? Unde, quæso, sumunt istas propositiones? Nonne ex ratione? Sic ergo patet, fundamentum sententiæ ipsorum de Trinitate esse ratiocinationem.

Jam cum nobis nullus æquus judex possit hanc adimere libertatem, quominus dogma Trinitatis, verumne ac solidum, an vero merum sit hominum figmentum, examinemus atque excutiamus; præsertim postquam in prima parte hujus Tractatus nostri primævam doctrinam Apostolicam de Uno Deo Patre, de Christo Filio ejus, & de Spiritu Sancto (cum qua dogma Trinitatis nihil commune habet) irrefragabilibus Scripturæ testimoniis comprobavimus: non terrebimur Mysterii nomine, quo nos veluti Gorgonis capite objecto quasi in saxa vertere, & ne ratione uramur, efficere adversarii conantur, sed intrepide dogma istud ad obrussam sanæ rationis revocabimus, & Sole clarius demonstrabimus, id innumeris laborare contradictionibus, ideoque nullo modo verum esse posse. Quod ut tanto fiat commodius, prius omnia illa effugia, distinctiones, & sophismata expendemus, quæ tum ad explicationem, tum ad confirmationem dogmatis hujus de Trinitate adhiberi solent, & sine quibus illud neutiquam defendi atque servari potest.

CAPUT VI.

Distinctio inter Essentiam & Personas in Deo examinatur.

CUm in eo manifesta sit contradictio, quod Deus sit Unus, & tamen simul Trinus, id est, unus & non unus, trinus & non trinus: ut hæc absurditas evitetur, & ostendatur, Deum alio respectu esse unum, & alio trinum, excogitata est distinctio inter Essentiam & Personis Deitatis. Ajunt enim, Deum esse unum quoad essentiam, trinum autem quoad personas. Atque hæc distinctio est primarium fundamentum dogmatis hujus de Trin-uno Deo, sine qua illud nequit consistere. Verum revera arenosum est istud & debile fundamentum, quo dogma hoc non reipsa, sed fucata tantum verborum specie, ab absurditate atque contradictione vindicatur.

Intelleximus paulo ante, quam homines isti dogma Trinitatis summum Mysterium esse clamitent, quod nullus hominum ratione possit comprehendere, multo minus linguâ suâ effari: at videmus nihilominus, eos ipsos audere ista ineffabilia effari, & declarare, quomodo fieri possit, ut Deus sit unus & trinus simul. Sed si ex veritate res æstimetur, non declaratur hac distinctione res tam ardua & intellectu difficilis, sed potius magis obscuratur, ita ut homo simplex, qui antea doctrinam hanc de Deo minime intellexerat, hac audita distinctione inter Essentiam & Personas, eamque intelligere studens, rationem prorsus amittat, ut tandem nihil sciat, neque intelligat. Si saltem hæc distinctio essentiæ & personarum in naturali ratione fundata esset, etiamsi in Sacris Literis non reperiatur, possent isti homines aliqua ratione excusari: sed rem ejusmodi pro fundamento tam necessarii ad salutem articuli ponere, quæ non solum in Scriptura non extat, sed etiam rationi sanæ repugnat, eamque insuper tanquam Mysterium, quod nemini sine jactura æternæ salutis scrutari fas sit obtrudere, id nulla excusatione defendi potest. Etenim illi non hoc modo pro impenetrabili mysterio venditant, quod *Deus sit unus, & trinus* quoque, id quod scriptum esse in Sacris Literis censent (tametsi id in Sacris Libris ad literam & expresse scriptum monstrare nequeant, sed per longe petitas consequentias demum ex iis elicere conentur) verum hoc etiam nominatim, quod *Deus sit unus in essentia, & trinus in personis:* quod tamen bene sciunt, in Sacra Scriptura non haberi. Quando enim dicimus, id esse absurdum, & seipsum evertere, quod tres distinctæ personæ unam tantum habeant essentiam, illico respondent, esse Mysterium, quod rationis captum superet. At quo jure illi id mysterium vocant, quod & Scripturæ ignotum est, & in judicio sanæ rationis non potest consistere, nec aliter concipi, nisi tanquam absurdum & seipsum contradictione conficiens. Præterea etiamsi concederetur, è Scriptura probari posse (quanquam id impossibile est) in uno Deo esse aliquid trinum; quid cogit credere, vel quid causa est, ut statuatur, tres personas esse in una essentia? Quidsi quis sibi aliter rem imaginetur, & dicat, in Deo esse unam tantum personam, & tres essentias? quomodo ille refutabitur? Vel si dicat, etsi in Deo sint tres personæ, illas tamen simul sumtas esse tantum unam personam? Cum enim Trinitatis assertores non vereantur ita loqui: Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus, & tamen non sunt tres Dii, sed unus Deus; cur non liceat alicui etiam sic loqui: Pater est persona, Filius est persona, Spiritus Sanctus est persona, & tamen non sunt tres personæ, sed una persona? Quid ad hoc dicent? Si dicant, hoc esse impossibile, & contra omnem rationem, ut tres personæ sint una persona: statim in eos possunt propria ipsorum verba retorqueri, ac responderi, id esse Mysterium, de quo judicare nequeat & non debeat ratio.

Sed

Sed ut clarius adhuc pateſcat, quam abſurda ſit hæc diſtinctio eſſentiæ & perſonarum, & quam illi, qui ea utuntur ad ſuæ opinionis defenſionem, nequaquam poſſint effugere hunc graviſſimum errorem, quod unus Deus ſit tres Dii, vel quod una Dei perſona ſit tres perſonæ (quod utrumque manifeſte contradictionem implicat) paulo accuratius expendemus propriam ſignificationem iſtarum duarum vocum *Eſſentia* & *Perſona*, ac porro etiam hanc, quam illi inter iſta duo faciunt, diſtinctionem.

Primo Eſſentia rei alicujus eſt id, quod res eſt, vel per quod unaquæque res eſt & dicitur id, quod eſt: nihilque aliud eſt, quam propria rei natura, ex qua conſtat. In exemplo, id cujus gratia hoc lignum vocatur lignum, eſt ligni iſtius eſſentia; & id cujus gratia hoc ferrum dicitur ferrum, eſt ferri iſtius eſſentia. Ita etiam id, cujus gratia hic vel ille homo (Petrus, vel Paulus) homo eſt, eſt hominis illius eſſentia, idque nihil aliud eſt, quam humana ejus natura, qua præditus eſt. Simili modo eſſentia quoque Dei Altiſſimi nihil aliud eſt, quam divina ejus natura, per quam & cujus gratia ille Deus eſt.

Hinc jam manifeſtum eſt, primum eſſentiam rei alicujus nihil aliud eſſe, quam rem ipſam, adeoque non poſſe rem ullam abſque eſſentia ſua conſiderari: & rurſus, nullam eſſentiam eſſe poſſe, quæ non ſit certæ alicujus rei eſſentia. Deinde, unamquamque rem, quæ vere exiſtit, ſuam propriam ac ſingularem eſſentiam habere, & plures res diſtinctas & ſeparatas, etiam plures diſtinctas eſſentias habere; vel plures res diſtinctas non poſſe unam tantum habere eſſentiam, & viciſſim unam eſſentiam non poſſe eſſe plurium rerum diſtinctarum. Alioqui dici poſſet, hæc res eſt illa res; hoc lignum eſt illud ferrum; hic panis eſt illa caro; vel hoc lignum eſt illud lignum, hic homo eſt ille homo. Si enim hoc lignum eandem numero eſſentiam haberet, quam habet illud lignum; vel ſi hic homo Petrus haberet eandem prorſus eſſentiam, quam ille homo Paulus habet; liceret dicere, hoc lignum eſt illud lignum, hic homo Petrus eſt ille homo Paulus. Hoc vero quia nemo non abſurdum eſſe agnoſcit, fatendum eſt, unam eſſentiam numericam non poſſe pluribus rebus diverſis eſſe communem.

Secundo conſiderandum nobis eſt, quid nomen Perſonæ denotet. Eſt autem in confeſſo inter eruditos (exceptis paucis, quos præconcepta opinio ad nova effugia quærenda adegit, qua de re cap. ſequenti agetur) Perſonam nihil aliud eſſe, quam ſubſtantiam primam completam intellectu præditam. Bos aut aſinus eſt quidem ſubſtantia prima completa, ita ut non ſit pars alterius rei, ſed quia intellectu caret, ſeu quia non habet eſſentiam rationalem atque intelligentem, ideo perſona non eſt. Homo autem eſt ſubſtantia intelligens ac ratione prædita, idcirco eſt perſona. Sic etiam Angeli, tam mali quam boni, perſonæ ſunt: quia ſunt ſubſtantiæ intelligentes. Eodem modo & Deus perſona eſt, quia eſt ſubſtantia ſumme & perfectiſſime intelligens.

Unde liquet, principio, ubi ſunt plures diſtinctæ perſonæ, etiam neceſſario plures diſtinctas ſubſtantias ſive eſſentias eſſe. Si enim perſona eſt ſubſtantia intelligens, ut ſuperius oſtenſum eſt, utique duæ diſtinctæ perſonæ, erunt duæ diſtinctæ ſubſtantiæ intelligentes, & tres perſonæ erunt tres ſubſtantiæ: & ſic porro. Et quomodo quis poſſet perſonam concipere, quæ non habeat ſuam propriam ſubſtantiam vel eſſentiam? Quod enim caret propria & peculiari eſſentia, id vel nihil eſt, vel pars tantum alterius rei; ut exempli gratia, manus aut pes hominis; vel accidens aliquod rei, ut longitudo in homine, & nigredo in corvo &c. Perſona autem non eſt pars aut membrum ullius rei, non accidens ullum, ſed eſt res ipſa perfecta & complecta per ſe ſubſiſtens, ideoque habet ſuam propriam ſingularem eſſentiam. Cum ergo Trinitarii affirment, in Deo eſſe tres diſtinctas perſonas, videre quilibet poteſt, hac ratione ſtatui in Deo tres diſtinctas eſſentias: præſertim cum ipſi urgeant, quamlibet perſonam non partem tantum divinæ eſſentiæ, ſed integram eſſentiam divinam habere. Atque ita dum tres diſtinctas perſonas in Deo ponunt, eo ipſo revera eſſentiam Dei multiplicant, & trinam faciunt. At ſi ſint tres diſtinctæ divinæ eſſentiæ, ipſimet fatentur, neceſſario ſequi, tres Deos eſſe. Idcirco enim illi contendunt, tres perſonas Deitatis tantum unam habere eſſentiam, ne, ſi tres diſtinctas eſſentias ſtatuerent in Deo, objiciatur ipſis, quod tres Deos habeant ac venerentur.

Dein ex ſupra poſita perſonæ deſcriptione elucet, ubi una tantum eſt ſubſtantia intelligens, ibi etiam unam tantum perſonam eſſe. Ubi enim plures ſunt perſonæ, ibi etiam ſunt plures ſubſtantiæ intelligentes; aut ſi omnes unam tantum eſſentiam habent, dici poterit, unam perſonam eſſe alteram: quod abſurdum eſt. Certe ſi Pater, ut illi volunt, eandem eſſentiam habet, quam habet Filius, Filius erit eadem perſona, quæ eſt Pater. Idem dicendum erit & de Spiritu Sancto, ſi is perſona Deitatis eſt, & eandem habet eſſentiam, quam Pater & Filius habent. Atqui nec ipſi volunt, ut perſonæ confundantur, ut ſupra vidimus in explicatione eorum ſententiæ cap. 1. hujus partis ſecundæ.

Hoc loco id etiam in memoriam revocare oportet, quod ſupra jam attigimus, quod cum ex illorum ipſorum ſententia Deus unam tantum eſſentiam habeat, & quidem non intellectu deſtitutam, ſed eminentiſſime intelligentem, inde ſequatur, eum etiam, vi allatæ à nobis definitionis perſonæ, unam tantum eſſe perſonam.

Ex quibus omnibus hucuſque dictis efficitur, vi diſtinctionis iſtius inter eſſentiam, & perſonas ſequi, Deum eſſe unam perſonam, & eſſe etiam tres perſonas; item eum habere unam tantum eſſentiam, & etiam tres eſſentias. Quam contradictionem tam manifeſtam concilient homines cordati, ſi poſſunt.

Contra hanc tam claram veritatem ſolet vulgo objici: Nos inſcite res divinas rationis noſtræ decempeda metiri velle, & de Deo ejuſque eſſentia judicare ex natura rerum creatarum. In creaturis enim ita ſe rem habere, ut plures diſtinctæ perſonæ etiam ſint plures diſtinctæ eſſentiæ intelligentes, & viciſſim una ſubſtantia intelligens ſit una tantum perſona: at

in Deo, cujus natura & essentia est infinita, ideoque ratione nostra incomprehensibilis, longe aliter se rem habere. Verum unde illi sciunt, quod tam audacter asserunt, hac in parte rem aliter se habere in Deo ejusque essentia? Si in scriptura id legerunt, producant locum, ubi id scriptum sit. Sin tantum nudæ sunt cogitationes humanæ, non possunt id ullo jure hominibus sana ratione præditis obtrudere, quod omnium hominum recta ratio absurdum esse agnoscit. Et cur ipsi hanc distinctionem inter essentiam & personas finxerunt? Cur negant, tres distinctas personas in Deo habere tres distinctas essentias? Cur malunt trium personarum unam tantum essentiam esse statuere? Nempe propterea, quia ad exemplum omnium rerum creatarum concedere cogerentur, tres Deos esse. Nam sic ut tres humanæ personæ sunt tres homines, & tres Angelicæ personæ sunt tres Angeli, siquidem persona quælibet habet propriam suam essentiam; Ita etiam tres divinæ personæ forent tres Dii, si singulis illarum personarum propriam essentiam ac peculiarem attribuerent. Cur vero non etiam hic dicunt: In Deo, cujus natura est infinita & incomprehensibilis, tres divinæ essentiæ non sunt tres Dii, sed unus Deus? Et si alicui ita loqui liberet: Deus est trinus in essentiis, & unus in Deitate; idque infinitate & incomprehensibilitate divinæ naturæ vellet defendere, quomodo eum refellerent? Quare si distinctio ista inter essentiam & personas non est ratione examinanda, & ad infallibilia veritatis principia exigenda, oportet ut eam expresse in Scripturis monstrent, clareque ostendant, ubi hoc sit revelatum, quod in infinita Dei essentia ita se res habeat, ut illi prætendunt. Quanquam nos supra cap. 4. hujus partis secundæ demonstravimus, etiamsi res aliqua claris & expressis verbis in Sacris Literis scripta sit, non esse mordicus adhærendum literali sensui, si ille judicio sanæ rationis absurdus sit, & contradictionem in se contineat.

Atque hæc, de qua modo egimus, distinctio est prima & præcipua basis atque fulcrum doctrinæ de Trinitate: in hac distinctione fundatur id totum, quicquid ex Sacra Scriptura ad hoc dogma adstruendum afferunt. Omnia enim illorum argumenta, quæ sumunt ex Scriptura, eo spectant, ut probent, unum illum Deum summum esse tres personas, & tam Filium & Spiritum Sanctum, quam Patrem esse Deum illum unum. At si hac distinctione inter essentiam & personas carerent, non possent tandem (etiamsi omnia quæ ex Scripturis probare volunt, ultro ipsis concederentur) aliud quicquam concludere, quam alterutrum ex his duobus: Vel, in suprema Deitate tres distinctas personas, & tres quoque distinctas essentias divinas esse, quæ tamen simul junctæ dicantur unus Deus; eo scilicet modo, quo verbi causa tres Senatores constituunt unum Senatum; quem errorem olim hæretici Thitheitæ dicti defenderunt: Vel, unum Deum unicam tantum esse personam, quæ se modo tanquam Patrem, modo tanquam Filium, modo tanquam Spiritum Sanctum patefecerit; qui error quondam fuit Sabellii, & propter eum ab Ecclesia hæreseos damnatus est. Ad hos igitur duos errorum scopulos evirandos inventa est hæc inepta & absurda distinctio inter essentiam & personas in Deo. Verum an hunc finem, quem intenderunt, assecuti sint, Christianus lector ex iis, quæ hactenus à nobis disputata sunt, facile judicabit.

CAPUT VII.

De Dei triplici Existentia, seu tribus existendi modis.

NOn possumus hic prætermittere mentionem alterius etiam admodum insulsi commenti, quod tamen viri quidam alioqui summe docti pro firmissimo tibicine doctrinæ suæ de Trinitate habent.

Ostensum est superiori Capite, quid proprie sit persona, & quæ sit ejus definitio, nempe personam nihil aliud esse quam substantiam primam completam intelligentem. Quæ definitio uti verissima est, & cum definito exactissime congruens, ita etiam omni tempore à doctis omnibus absque contradictione recepta fuit. Quia vero successu temporis, vis veritatis multis Trinitatis professoribus oculos aperuit, ut ipsimet agnoscerent, si hæc personæ definitio admittatur, necessario secuturum, quod tres personæ in Deo, tres substantiæ intelligentes, adeoque tres Dii sint: commenti sunt aliud, & quidem supra quam dici potest, ineptum effugium. Ajunt enim, tres personas in Deo, non esse tres substantias intelligentes, sed tantum tres modos existendi, seu tres existentias unius divinæ essentiæ, id est, Deum Altissimum, qui unam tantum habet essentiam, esse triplici modo Deum Altissimum, primo tanquam Patrem, secundo tanquam Filium, tertio tanquam Spiritum Sanctum: atque hoc triplex esse Dei, esse tres personas Deitatis.

Quod creaturas attinet, fatentur illi, & testatur quoque ratio, imo in rebus visibilibus etiam sensus ipse, quod unaquæque substantia, quoad suam essentiam, & uno eodemque tempore considerata, uti semel tantum sit, ita etiam uno tantum modo sit id, quod est; sitque adeo impossibile, ut una res pluries quam semel existat. Nam si non semel, sed pluries, vel pluribus modis uno tempore existeret, jam non esset una res, sed multæ; tot nimirum, quot sunt vices vel modi, quibus existit. Angelus Gabriel semel tantum & uno modo est Angelus Gabriel. Paulus Apostolus semel tantum & uno modo, non bis, aut ter, non duobus aut tribus modis est Paulus Apostolus. Hic lapis unicus, & hoc unicum lignum, semel tantum & non pluribus vicibus aut modis est hic lapis, & hoc lignum. At in Deo & essentia ejus infinita & increata, inquiunt isti, rem esse aliter comparatam. Unam enim divinam essentiam non esse in Deo uno modo, sed tribus modis, adeoque Deum non semel tantum esse, sed ter Deum Altissimum.

Commentum hoc tam simile est opinioni Sabelli; (quem tamen isti homines tanquam hæreticum rejiciunt) quam est ovum ovo. Sabellius enim, ut ad calcem præcedentis Capitis retulimus, sensit, Deum summum esse unam solummodo personam,

quæ

quæ ſe tribus modis revelarit in Scriptura, ſemel tanquam Patrem, ſecundo tanquam Filium, tertio tanquam Spiritum Sanctum. Si vero id quod ab iſtis hominibus dicitur, non eſt Sabelliano modo intelligendum, revera effugium hoc eſt obſcuriſſimum, & tam intricatum, ut verbis ſatis explicari nequeat.

Poſſemus autem ſuperſedere à labore excutiendi & refutandi hujus figmenti, cum ſit tam inſulſum, ut etiam plerique Trinitariorum id concoquere & tolerare nequeant, ideoque id proferre erubeſcant, imo id prorſus rejiciant. Attamen ut pateat, quantam confuſionem homines iſti in ſimplici cognitione Dei invehant, dum omnem movent lapidem, ut ſuam præconceptam ſententiam tueantur, paucis juvat aſſertionis iſtius futilitatem oſtendere.

Jure merito autem poſtulamus ab hujus commenti auctoribus, vel patronis, ut vel umbra aliqua rationis monſtrent, rem ita in Deo ſe habere, uti dicunt; quod nimirum una Dei eſſentia, quam ipſi ſimpliciſſimam eſſe fatentur, non ſemel, ſed pluries ſit Deus, & quidem non bis vel quater, ſed ter. An ſcriptura alicubi ita loquitur? An Deus ſeſe ita in verbo ſuo manifeſtavit? An forte teſtatur de eo lumen naturale humanæ rationis? Atqui agnoſcunt ipſi, præter Deum, omnes reliquas res in cœlo & in terra exiſtentes, reſpectu eſſentiæ ſuæ, & reſpectu ejuſdem temporis, ſemel tantum exiſtere; quo fundamento igitur, vel qua de cauſa ratio humana ſibi Deum aliter imaginari poteſt? An propterea res aliter in Deo eſt, quia divina eſſentia increata eſt & infinita? At quid ſolidi habet talis collectio: Eſſentia Dei eſt increata & infinita; Ergo ter, ſive tribus modis exiſtit? Quæ hic eſt conſequentia? Quis inter concluſionem & medium, quo probatur, nexus? Equidem meliori jure contrarium poſſet inde concludi, quod etſi in aliis rebus fieri poſſet, ut una res non ſemel, ſed pluries exiſteret, Deus tamen neceſſario ſemel tantum & uno modo, non pluribus exiſtat, quia eſſentia ejus eſt increata ac infinita, & Deus quicquid ad ſummam perfectionem ejus requiritur, per unum exiſtendi modum habere poteſt, adeo ut ei pluribus exiſtentiis, ſeu exiſtendi medis non ſit opus.

Ad hæc, ſi Deus propter infinitatem eſſentiæ ſuæ pluries exiſtere poteſt, nihil cauſæ eſt, cur ter tantum, & non infinities exiſtat. Imo ſi quælibet perſona Trinitatis, ut hi volunt, eſt unus ille Deus Altiſſimus, habetque in ſe totam eſſentiam divinam; nihil afferri poteſt cauſæ, cur non quælibet perſona etiam pluries, imo infinities exiſtat. Quæ infinitæ exiſtentiæ trium perſonarum & ipſæ quoque perſonæ divinæ forent, quarum quælibet totam haberet divinam eſſentiam, & rurſus quælibet earum infinities exiſteret. Sic ergo Deus juxta hanc ſententiam non tantum ſemel infinities, ſed infinitis modis infinities Deus exiſteret. Quæ infinities infinitæ exiſtentiæ omnes perſonæ Deitatis eſſent.

Præterea hoc commento evitari nihilominus nequit id abſurdum, cujus evitandi cauſa potiſſimum illud eſt inventum; quod nimirum ex ſententia de tribus diſtinctis in Deo perſonis ſequatur, tres Deos eſſe. Si enim Deus vere tribus diſtinctis vicibus, ſeu modis exiſtit, eſtque adeo tres perſonæ, quarum quælibet habet totam divinam eſſentiam, & quarum quælibet poteſt ac debet Deus dici, tum neceſſario ſequitur, Deum eſſe tres Deos. Quando enim res aliqua uno tempore ter vel tribus modis exiſtit, tunc non eſt una res, ſed tres res. Ita ut, ſi rem ipſam ſpectes, revera unum & idem ſit, ſive dicam: *Deus eſt ter, vel tribus modis*; ſive, *tres ſunt Dii*. Hoc tantum intereſt, quod poſterius iſtud verbis efferatur, quæ intelligi poſſunt, prior autem locutio nullum ſenſum habeat, niſi abſurdum & irrationalem, qualis locutionis exemplum neque in Scriptura, neque in familiari aut communi ſermone datur.

Cæterum ex hoc inutili ac vano commento hæc tamen naſcitur ad confirmandam veritatem utilitas, quod qui primi inventores ejus fuerunt, eo ipſo clarum teſtimonium præbuerint, jure ex ipſorum ſententia de tribus Deitatis perſonis colligi, tres Deos eſſe. Nullam enim illi aliam cauſam habuerunt hoc effugium comminiſcendi, quam quod vi veritatis cogerentur fateri, ſi perſona in Deo ſit ſubſtantia intelligens (quæ eſt propria perſonæ definitio) neceſſario ſecuturum, quod tres perſonæ tres Dii ſint. Cum vero plurimi, imo plerique è Trinitariis ipſis hoc effugium de trina Dei exiſtentia repudient, ac veterem perſonæ definitionem retineant, hoc nobis novi hujus commenti inventores perhibent teſtimonium, quod plerique Trinitariorum revera tres Deos colant.

CAPUT VIII.

De circumincеſſione, id eſt, de mutua & tamen impermixta diſtinctarum perſonarum Trinitatis in ſe immanentia.

SEquitur tertium ſententiæ de Trinitate fundamentum. Nimirum quia hæc ſententia poſtulat, ut omnes tres perſonæ Deitatis unam tantum eandemque numero eſſentiam habeant, & tamen diſtinctæ perſonæ maneant: homo ſanæ mentis, qui non cæca fide, ſed rationali cognitione id vult comprehendere, non poteſt id aliter concipere, quam quod eſſentia divina in tres partes diviſa ſit, quarum ſingulas ſingulæ perſonæ poſſideant. Unde porro ſequeretur, non quamlibet perſonam ſeorſim, prout illi volunt, ſed omnes tres perſonas ſimul ſumtas demum unum illum Deum Altiſſimum eſſe: ſingulas autem perſonas eſſe partes tantum aut membra Dei Altiſſimi. Hic error igitur ut vitetur, adhuc aliud ingens myſterium tenendum eſt, & abſque omni diſquiſitione credendum. Id autem vocatur Græce περιχώρησις, Latine, (quanquam nec Latine ſatis) circumincеſſio, ſeu immanentia, quæ eſt mutua perſonarum penetratio, & unius perſonæ in altera, ac viciſſim hujus in illa exiſtentia. Vide Gerhardi locos comm. Tom. 1. de tribus Elohim cap. 6. ſect. 29.

Cum Chriſtus ad diſcipulos ſuos veniret, clauſa janua, multi exiſtimant, januam non fuiſſe apertam ac reſeratam, ſed manſiſſe occluſam. Nolunt au-

tem, Christum per aliquod foramen exiguum, aut per rimam introiisse: hac ratione enim naturale corpus ejus, qui ex carne & ossibus constabat, protensum fuisset in longitudinem fili instar, vel in latitudinem instar loti. Neque etiam hoc sibi volunt, corpus Christi factum esse instar retis aut cribri, quod per aquam trahitur, ubi aqua in tot particulas dividitur, quot foramina sunt in reti vel cribro. Sed statuunt, corpus Christi mansisse integrum ac indivisum, etiam externa figura retenta, & sic transiisse ac penetrasse per januam, similiter integram & indivisam manentem. Quemadmodum igitur sententiæ istius vi intelligendum est, Christi corpus, dum penetraret januam, in ipsa janua, & januam vicissim in corpore Christi fuisse, & quidem ita, ut etiam minima pars januæ in minima parte corporis Christi, & rursus minima pars corporis Christi in minima parte januæ lateret, & tamen neque corpus Christi, neque janua in minutas illas partes divideretur: eodem modo etiam in doctrina de Trinitate hæc mutua personarum inexistentia concipienda est; quod nimirum tres Deitatis personæ indivisæ in se invicem maneant, & una alteram in se totam contineat, ac vicissim ab altera quoque tota contineatur & includatur. Quod sublime & omnes hominum cogitationes transcendens mysterium Augustinus Lib. 6. de Trinit. cap. ult. ita declaravit: *Singula*, inquit, *sunt in singulis, & omnia in singulis, & singula in omnibus, & omnia in omnibus. Unum omnia.* Quod ita intelligendum est: primo, *Unaquæque persona est in unaquaque persona*, id est, Pater est in Filio & Spiritu Sancto; Filius est in Patre & Spiritu Sancto; Spiritus Sanctus est in Patre & Filio. Deinde *omnes personæ sunt in qualibet persona*, id est, Pater, Filius & Spiritus Sanctus, seu tota Trinitas est in Patre, est item in Filio, & denique in Spiritu Sancto. Tertio *quælibet persona est in omnibus personis*, id est, Pater est in tota Trinitate, & Filius est in tota Trinitate, & Spiritus Sanctus est in tota Trinitate. Quarto *omnes personæ sunt in omnibus personis*, id est, tota Trinitas est in tota Trinitate. Ita *omnia sunt unum*, id est, omnes personæ habent unam essentiam. Hoc autem totum intelligi debet, ut Damascenus lib. 1. Orth. fid. cap. 19. monet, *absque contractione, commixtione, & confusione*; id est, ne credatur personas inter se esse ita contractas & compressas, quemadmodum fieri solet, quando duæ res sunt æqualis magnitudinis, & una in alteram vi quasi pressa intruditur; item ne putetur personas inter se permutari atque confundi, ut vel Pater fiat Filius, vel Filius fiat Pater.

Quomodo vero hic homo rationalis, cui est mens sana in corpore sano, qui non fungum pro corde, non peponem pro capite gerit, se ex isto labyrintho expediet, ubi ex uno absurdo aliud nascitur, & nova subinde crescit dubitandi materia? Primum enim difficile prorsus intellectu est, imo impossibile, quomodo persona una in altera possit vere & essentialiter existere, & vicissim hæc altera existere in illa prima. Sed hoc adhuc difficilius est, percipere, quomodo una persona sit in secunda & tertia, rursusque secunda & tertia sit in prima, & porro tertia & prima sit in secunda; imo omnes tres sint in qualibet, & simul etiam in omnibus. Potest quidem concipi (ut rem vulgari & crasso exemplo illustrem) quomodo butyrum in pultibus sit, & pultes in butyro. Grana enim pultis natant in butyro, butyrum autem non est in granis, sed circa grana & inter grana. At hoc concipi nequit, quomodo vinum in cantharo, & cantharus vicissim in eodem vino esse possit, quod in se continet. Adhuc vero minus concipi ac comprehendi potest hæc mirabilis personarum circumincessio ac immanentia.

Secundo qui fieri potest, ut sibi quisquam imaginari possit, per ejusmodi internam & mutuam personarum immeationem, personas non confundi, ita ut Pater fiat Filius, & Filius fiat Pater? Si verum esset, quod Christus eo modo, ut ante dictum est, per clausam januam ingressus sit, posset id citius concipi, quod tunc janua non fuerit corpus Christi, neque corpus Christi fuerit janua, (quanquam & hoc difficulter potest capi) quia etiam in ista penetratione corpus Christi suam habuit peculiarem essentiam, & janua itidem suam retinuit. Sed quod personæ Trinitatis non solum invicem alia in alia contineatur, & includatur, sed etiam unam nihilominus & eandem essentiam omnes habeant, & quidem ita, ut interea neque inter se confundantur, ac permisceantur, neque essentia dividatur, sed personæ distinctæ, essentia vero indivisa maneat: id non humano tantum, sed & Angelico intellectui est captu impossibile. Nihilominus tamen, qui talem permistionem personarum, vel divisionem essentiæ mente concipit, is ex sententia Symboli Athanasiani æternum damnabitur.

Tertio si in qualibet persona est tota Trinitas, prout paulo ante citatus Augustini locus docet, tum erunt tres Trinitates, una in Patre, altera in Filio, tertia in Spiritu Sancto, sicque erunt novem personæ Deitatis, & loco Trinitatis erit Nonitas. Quodsi rursus istæ novem personæ ita sibi mutuo in existant, ut, Augustino dicente, omnes simul sint in qualibet, tum erunt novies novem, id est, octuaginta personæ & una. Imo hac ratione fient innumerabiles & infinitæ personæ.

Quarto si quælibet persona est in tota Trinitate, & vicissim tota Trinitas est in qualibet persona, & in tota Trinitate; sequitur, Patrem esse in Patre, Filium in Filio, & Spiritum Sanctum in Spiritu Sancto, id est, quamlibet personam esse in seipsa. Quæ locutio quid significet nemo hominum intelligit.

Quinto, si verum est, quod isti homines firmiter credunt, secundam personam Trinitatis vere de cœlo descendisse, & humanam naturam assumsisse, & tertiam personam, id est, Spiritum Sanctum apud Jordanem in specie columbæ super Christo, tanquam super secunda Trinitatis persona apparuisse, primam autem personam, nempe Patrem in cœlo remansisse; utique tunc personæ à se invicem digressæ ac sejunctæ fuerunt, nec mutuo in se inexiterunt, quemadmodum & corpus Christi à janua sejunctum erat, cum Christus jam esset in conclavi. Quod si ita est, debent agnoscere homines isti, tunc saltem aliqua ex parte divisam fuisse divinam essentiam, adeoque apud Jordanem neque Patrem, qui

de cœlo

de cœlo loquebatur, neque Filium qui ſtabat in Jordane, neque Spiritum Sanctum, qui inter Patrem & Filium medius volabat, tam perfecte, quam alias, Deum illum unum fuiſſe: quandoquidem eorum ſinguli non totam divinam eſſentiam, ſed partem ejus tantum, in ſe habuerint. Nam ob id ipſum docent illi, perſonas ita mirifice eſſe inter ſe implicatas, ne ſi quis eas à ſe invicem disjunctas ac ſeparatas, uti alias perſonæ eſſe ſolent, conciperet, ſimul etiam diviſam eorum eſſentiam animo conciperet, atque ſic æternam damnationem incurreret.

Etſi vero tam irrationale & tam ſtultum ſit iſtud commentum, tamen homines iſti credunt, myſterium iſtud expreſſis & claris verbis contineri in Sacris Literis, ubi nimirum Chriſtus Joh. 10. 38. XIV. ℣. 10. teſtatur, ſe in Patre eſſe, & Patrem in ſe. Verum iſtis verbis tam abſurdum myſterium à Chriſto non doceri, inde deberent merito agnoſcere, quod Chriſtus apud eundem Johannem etiam de diſcipulis ſuis aliiſque fidelibus ſimili loquatur modo. Nam Joh. 17. 20. & ſeq. ita Patrem ſuum invocans ait: *Non tantum pro iſtis rogo, ſed & pro iis, qui per ſermonem eorum credituri ſunt in me, ut omnes unum ſint, ſicut tu Pater in me, & ego in te, ut & ipſi in nobis unum ſint; ut credat mundus, me à te miſſum eſſe. Et ego gloriam, quam dediſti mihi, dedi eis, ut ſint unum, ſicut & nos unum ſumus. Ego in eis, & tu in me, ut ſint conſummati in unum, &c.* Sic etiam Johannes ſcribit 1 Epiſt. 3. 24. *Qui obſervat ejus præcepta, in ipſo habitat, & ipſe in eo.* Jam ſi hac locutione circumincеſſio & eſſentialis perſonæ unius inexiſtentia in altera denotaretur, dicendum eſſet, quamlibet perſonam Trinitatis, imo totam Trinitatem etiam in quolibet fideli & in omnibus fidelibus ſimul exiſtere, ac rurſus quemlibet è fidelibus, & ſimul omnes fideles exiſtere in ſingulis perſonis Trinitatis, & in tota quoque Trinitate. Quod myſterium iſti homines non magis admittent, quam nos eorum admittimus. Quare probabilius & veritati magis conſonum eſt, dicere, quod iſto loquendi modo ſignificetur arcta & intima conjunctio atque unitas voluntatis & amoris, quæ eſt inter Chriſtum & Patrem ejus cœleſtem, nec non inter Chriſtum & ejus fideles: prout in textus explicatione ad Johannem fuſius oſtendimus.

CAPUT IX.

De Diſtinctione inter Deum Eſſentialem & Perſonalem.

QUartum fundamentum doctrinæ de Trinitate, quod ad ejus tum explicationem, tum defenſionem neceſſarium eſt, conſiſtit in mirabili admodum diſtinctione ac duplici acceptione nominis *Dei*, quatenus id de Deo Altiſſimo uſurpatur. Ajunt enim, nomen *Dei* in Sacris Literis, nonnunquam *eſſentialiter*, nonnunquam vero *perſonaliter* accipi; id eſt, quando nomen Dei de ſingulis perſonis Deitatis prædicatur, tunc id ſumi perſonaliter, & ſignificare unam tantum divinam perſonam, illam nempe de qua agit ſubjecta materia: quando autem ſimpliciter & ſine deſignatione certæ perſonæ ponitur, tum id accipi eſſentialiter, & denotare totam divinam eſſentiam, ſeu totam Trinitatem. Ut cum ſcriptura dicit, unum eſſe Deum, vel, Deum creaſſe cœlum & terram; tum inquiunt, nomen Dei totam divinam eſſentiam, vel totam Trinitatem deſignare. At cum dicit, Pater eſt Deus; tunc ajunt, nomen Dei non totam Trinitatem, ſed tantum primam perſonam ſignificare. Similiter cum Chriſtus vocatur Deus, non totam Trinitatem voce Dei indicari dicunt, ſed tantum ſecundam Deitatis perſonam.

Occaſio & origo hujus diſtinctionis inde eſt, quod aſſerant, unicam divinam eſſentiam eſſe trinam in perſonis, & tamen ſimul dicant, quamlibet perſonam Trinitatis habere totam in ſe divinam eſſentiam: unde vident conſequi, quod quælibet perſona trina in perſonis ſit. Ita enim ex illorum ſententia argumentari licet: Unus ille æternus Deus eſt trinus in perſonis. Pater eſt unus ille æternus Deus. Ergo Pater eſt trinus in perſonis. Atque idem concludi etiam de Filio & Spiritu Sancto poteſt. Porro cum Filius etiam eandem eſſentiam divinam habeat, ſequitur, etiam totam divinam eſſentiam, id eſt, totam Trinitatem ab æterno eſſe genitam, & totam Trinitatem de cœlo deſcendiſſe, humanamque naturam aſſumſiſſe. Videntes igitur, ſe ita irretitos, & iſtis laqueis eſſe impeditos, cum aliam ſe extricandi & expediendi viam non haberent, hanc mire ineptam nominis *Dei* diſtinctionem excogitaverunt.

Sed ut taceam, quod ne minimum quidem indicium hujus diſtinctionis in Sacra Scriptura reperiatur, tantum abeſt, ut iſti homines hac ratione ſe ex iſtarum tricarum laqueis expediant, ut potius magis magiſque iis conſtringantur. Si enim, verbi gratia, Filius totam habet eſſentiam divinam, ut illi ſtatuunt, & propter hanc ipſam cauſam unus Deus ſummus appellatur, quia habet totam divinam eſſentiam; nulla eſt ratio, cur nomen Dei, quando Filio tribuitur, non debeat eſſentialiter ſumi, id eſt, eo ſenſu, quo totam divinam eſſentiam denotat. Deinde hoc pacto ſymbolum Athanaſii plenum erit ſophiſmatum & fallaciarum, ad decipiendos homines ſimplices ambigua ſignificatione vocabuli *Dei* inſtructum. Cui enim ex idiotis in mentem venire poſſit, nomen *Dei* modo tali, modo alia ſignificatione accipi debere? An poſſit ullus è rudioribus cogitare, Patrem Jeſu Chriſti, quando Deus dicitur, non eſſe Deum illum, qui creavit cœlum & terram? ſi enim Deus ille, qui creavit cœlum & terram, trinus eſt in perſonis, Pater autem non eſt Deus ille, qui trinus eſt in perſonis, (non enim eſt eſſentialiter Deus, ſed tantum perſonaliter) ſequitur, Patrem non eſſe illum Deum, qui creavit cœlum & terram. Quod ſane omnem religionem ac cultum divinum tollit. Ulterius, quando dicunt, Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus, cur addunt iſta verba, *& tamen non ſunt tres dii, ſed unus Deus*? Nonne id propterea faciunt, ne quis, præſertim ſimpliciorum, inde concludat, eſſe tres Deos? Quo ſignificatu? Nimirum eodem, quo prius dictum erat, Pater

est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus. At si hîc uno eodemque sensu sumatur nomen Dei, nulla causa est, cur adjiciant verba ista: *Et tamen non sunt tres dii, sed unus Deus.* Nihil enim in eo absurdi est, etiamsi dicatur, esse tres Deos, si nimirum nomen Dei non essentialiter, sed personaliter accipiatur, id est, in ea significatione, qua non tota divina essentia, sed una tantum persona divinitatis designatur: qua significatione hoc nomen in scripturis sæpius accipi, homines illi contendunt. Imo nihil absurdi foret, etsi diceretur, esse quatuor Deos, unum Deum essentialem, qui trinus in personis est, & tres Deos personales, Patrem, Filium & Spiritum Sanctum. Neque sane video, quomodo is convinci ac refutari posset, qui vi hujus dogmatis, quatuor Deos, ita ut dictum est, credere vellet. Parte enim, exempli gratia, non est is ipse Deus, qui est trinus in personis: (alioquin esset tota Trinitas.) Ergo necesse est, Deum illum, qui trinus est in personis, alium esse, quam Patrem, ac porro etiam alium quam Filium, & Spiritum Sanctum. Atque hoc non esse absurdum, clarissime ac disertissime testatur Petrus Lombardus Episcopus Parisiensis, qui inter subtilissimos & acutissimos Doctores Scholasticos habetur, vixitque Anno Christi 1161. Is lib. 1. distinct. 5. lit. A. B. expresse docuit quaternitatem in Deo. Primo ponit essentiam divinam, quæ nec generat, nec generatur. Deinde Patrem, qui generat. Tertio Filium, qui generatur. Quarto Spiritum Sanctum, qui ab utroque procedit. Quæ ipsius sententia ab universo Concilio Lateranensi Anno 1215. recepta ac confirmata, liber vero Joachimi Abbatis Florentini, quem ille contra hanc Lombardi sententiam conscripserat, condemnatus est. Verum de his alibi plura, si Deus concesserit.

CAPUT X.

De Distinctione inter essentialem, & Personalem Patrem, Filium & Spiritum Sanctum.

QUintum doctrinæ de Trinitate stabilimentum est, etiam nova rursus & mirifica distinctio. Solent enim homines illi supra dictam distinctionem non solum in nomine Dei, sed etiam in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti adhibere. Quando enim claris scripturæ testimoniis premuntur atque urgentur, quibus solus Pater verus Deus, vel unus ille Deus dicitur, nec suppetit ulla alia elabendi via, tum dicunt, nomen *Patris* in rebus divinis dupliciter sumi, aliquando *essentialiter*, ita ut totam Trinitatem significet, aliquando *personaliter*, ut prima tantum persona Trinitatis eo intelligatur.

Verum præterquam quod nullum exemplum talis significationis è scriptura proferri possit, neque ostendi, ubi vel nomen Patris, vel nomen Filii, vel nomen Spiritus Sancti totam denotet Trinitatem; per se etiam perquam absurda est hæc distinctio. Nam si nomen Patris totam Trinitatem significaret, significaret etiam Filium. At hoc nemo non videt, absurdissimum esse. Deinde consideretur, obsecro, in quem intricatissimum labyrinthum homines simplices iterum hac distinctione inducantur. Supra enim capite præcedenti, ut vidimus, asseruerunt, hæc nomina Patris, Filii, & Spiritus Sancti esse notas ac signa, è quibus cognoscendum sit, quando nomen Dei personaliter, & non essentialiter sit accipiendum: siquidem quodlibet istorum nominum unam tantum personam, & non totam essentiam divinam denotet. Si autem nomen *Patris* interdum etiam totam essentiam Deitatis, seu totam Trinitatem denotare debeat, jam nota illa & signum erit falsum, poteritque tunc etiam nomen Dei, etsi Patri additum sit, non personaliter, sed essentialiter sumi. Quid igitur certi est in hac distinctione? Hoc certe non est sacram scripturam explicare, sed potius clarum scripturæ sensum obscurare, dubiumque ac incertum reddere, & idiotarum intellectum sub specie singularis sapientiæ conturbare, imo ad desperationem de salute adducere. Quomodo enim potest idiota certum fidei, ac porro & salutis fundamentum in scriptura habere, si Deus salvificam cognitionem suam tam ambiguis ac dubiis verbis proposuit, ut illa modo ita, modo aliter, modo in nativo suo sensu, modo in prorsus inusitato & absono sensu accipienda sint? Qui fieri potest, ut hoc pacto homo indoctus errorem evitet, & damnationem effugiat? Nam si, verbi gratia, legat apud Paulum Apostolum, *Nobis unus tantum est Deus* (intellige summus) *Pater ille, ex quo omnia* 1 Cor. 8. 6. quomodo ille intelliget, nisi forte per aliquam supernaturalem revelationem, Patrem ibi non Patrem Jesu Christi, sed totam Trinitatem significare? Quodsi vero hanc significationem ignoret, tum credet, Apostolum solum Patrem Jesu Christi appellare unum illum Deum summum: qui error ex hominum istorum mente damnabilis est.

CAPUT XI.

De Filii Dei æterna generatione ex essentia Patris.

SEquitur sextum doctrinæ de Trinitate columen, quo sustentatur atque innititur. Nempe cum hoc dogma postulet, ut Filius Dei æque ac Parer pro Deo summo habeatur, sequitur necessario, generationem istam, qua Pater Filium produxit, ab æterno esse factam. Si enim Filius certo demum tempore à Patre esset genitus, non posset esse Deus summus, quia non esset ab æterno. At ubi iterum de hac æterna generatione ullum est in Sacris Literis vestigium? Ostendatur vel unicus locus, ex quo, si non claris verbis, saltem per legitimam consequentiam illa probari possit. Supra cap. 3. Partis 1. in expositione primævæ Apostolicæ doctrinæ de Filio Dei, præcipuas causas, ob quas Christus Filius Dei dicitur, ex sacra scriptura enumeravimus. Prima est, quod nullum alium Patrem, præter Deum, habuerit, qui eum per Spiritus Sancti sui virtutem in utero Virginis Mariæ produxit. Secunda est, quod

quod eum Pater ſanctificavit, & in mundum miſit. Tertia, quia eum Deus reſuſcitavit à mortuis. Quarta, quia eum Deus ad dexteram ſuam collocavit in cœlis. Jam vero hæc omnia cum Chriſto geſta ſunt in tempore, non ab omni æternitate. Quodſi præter has enumeratas cauſas adhuc alia ſublimior & excellentior datur, ob quam Chriſtus Filius Dei vocetur, quæque æternam ejus ex eſſentia Patris generationem indicet, monſtrent nobis eam in ſacro Codice. Loca enim illa, quæ ab ipſis produci vulgo in hunc finem ſolent: nihil minus, quam hoc, quod illi volunt, demonſtrant: ut ex eorum explicacione in hoc tractatu patebit.

Neque vero adverſarii nuda hac aſſertione de æterna generatione Filii Dei contenti ſunt, ſed progrediuntur ulterius; & exquiſite atque examuſſim deſcribunt iſtius generationis circumſtantias ac modum. Nimirum antiqui Doctores, quos illi Patres vocant, qui dogma Trinitatis primi fabricati ſunt, cum viderent, ſententiam de ſempiterna generatione Filii Dei neque in Sacris Literis ullum habere ſolidum fundamentum, neque in judicio ſanæ rationis poſſe conſiſtere, ſed contradictionis damnari: ut tamen ſpeculationes ſuas aërias, quas omni virium conamine ſibi defendendas ſumſerunt, aliquo veri colore ac ſpecie commendarent, tale figmentum, quale mox exponemus, architectati ſunt: Inquiunt enim, Patrem genuiſſe Filium, ſeipſum contemplando & intelligendo, Patrem autem & Filium produxiſſe Spiritum Sanctum ſe volendo & amando. Vide Gerhardi loc. comm. Theol. Tom. 1. de tribus Elohim cap. 8. ſect. 47. Becani ſumm. Theol. Schol. pag. 71. quæſt. 2. Keckermanni Syſt. Theol. lib. 1. cap. 3. Quod ut rectius percipiatur, hominum iſtorum ſententiam explicatius proponemus.

Duæ ſunt in Deo potentiæ, quarum operatio in Deo peragitur, & in eo manet, intellectus, & voluntas. Deus enim ſeipſum & intelligit, &, ut ſummum bonum, vult atque amat. Ex his duabus potentiis, ſive mavis ex earum operatione hoc pacto eliciunt illi ſecundam & tertiam Trinitatis perſonam. Intellectus, ajunt, quicquid intelligit ac conſiderat, id nonniſi per imaginem intelligit ejus rei, quam intelligit. Cum enim res ipſa, quæ intelligitur, non ſit in intellectu, neceſſe eſt, ut intellectus formet ſibi aliquam rei iſtius imaginem ſeu ideam, in quâ rem illam contempletur atque conſideret. Quare cum Deus ab omni æternitate ſeipſum intellexerit, oportet eum ſui ipſius imaginem ab omni æternitate etiam concepiſſe, ut ſe ipſum in ea contemplaretur, ſive, per eam intelligeret. Hanc vero imaginem neceſſario eſſe Deum ipſum dicunt. Nam & quicquid eſt in Deo, id Deum eſſe ſtatuunt, ob ſummam eſſentiæ ipſius ſimplicitatem; & imaginem iſtam Dei infiniti, infinitam eſſe oportere. Nihil vero eſſe infinitum, præter Deum. Neceſſe autem ſimul eſſe docent, ut illa imago perſona ſit, & quidem diſtincta ab eo, qui ipſam produxerit: alias ſeipſum produxiſſet Deus. Unde tandem concludunt, eam eſſe Dei Filium: quia & producta ſit, & producenti, ut pote ejus imago, ſimilis, & ſubſtantia cum illo eadem. Porro autem, quia Deus ſeipſum cognitum, ſuamque illam, quam intelligendo produxerit, imaginem amet, & ab ea viciſſim ametur, hunc ipſum voluntatis actum inquiunt tertiam divinitatis perſonam conſtituere. Siquidem & in Deo ſit ille amor, & infinitus; ac porro non minus, quam imago illa ab intellectu producta, Deus. Perſona autem neceſſario eſſe diſtinctum ab iis, à quibus ſit productus.

Hoc ſcilicet eſt magnum illud myſterium de origine ſecundæ atque tertiæ divinitatis perſonæ, quod nobis primi Patres Eccleſiaſtici revelarunt, hodie autem (quod merito mireris) à pleriſque Trinitatis aſſertoribus, ſacroſancte adoratur, & abſque ullo rationis ſcrutinio credendum proponitur. Hic vero illi, qui aſſidue rationem in divinis cæcam eſſe clamitant, qui ex ea adverſus Trinitatem diſputari nolunt, qui illud, ad nauſeam uſque crepant, *Scrutator majeſtatis opprimetur à gloria*; hic, inquam, exclamare deberent, rationem cæcam eſſe; de iſtis, qui talia arcana pandunt dicere deberent, eos ſcrutari velle Majeſtatem, & crimine læſi Numinis ſeſe obſtringere, dum tam ineffabilia & majora humano intellectu myſteria, mortali lingua eloqui tentant. Quam alto enim hæc omnia ſunt ſuppreſſa Sacrarum Literarum ſilentio? Quam ne litera quidem aut jota ullum de iis in toto Scripturæ Sacræ volumine reperitur? Quamque aliena ſunt iſta ab iis, quæ de Filii ex Deo generatione in eadem ſcriptura apertiſſimis verbis traduntur.

Sed operæ pretium tamen eſt ut hoc myſterium ad lydium veritatis lapidem revocemus, & videamus, cum ſcriptura de eo taceat, annon ſaltem in ratione aliquod habeat fundamentum. Primum vero mirari ſubit, homines iſtos ſe tam præpoſtere hic gerere. Nam dum ſimplicitatem eſſentiæ divinæ ita urgent, ut quicquid in Deo eſt, Deum eſſe velint, interim autem plures in eum perſonas invehunt, &, ſi vim ſententiæ ſpectes, infinitas, ut mox monſtrabitur; ea ipſa ratione ſimplicitatem illam penitus convellunt, & non obſcure innuunt, Deum ex infinitis rebus eſſe compoſitum. Sed gravius illud eſt, quod dum ſimplicitatis tantam rationem habere velle videntur, omnemque à Deo compoſitionem removere ſtudent, de qua tamen ſimplicitate Sacræ Literæ ſilent, ut pote ad ſalutem ſcitu haud neceſſaria, & ſimplicioribus plane incognita, unitatem tollunt Dei, quam Sacræ Literæ toties tamque aperte inculcant.

Secundo hiſtoria iſta de æterna generatione Filii, & proceſſione Spiritus Sancti, hominem eam prudenter expendentem in tantos anfractus deducit, ut nihil aliud ex ea poſſit colligere atque intelligere, quam Filium & Spiritum Sanctum tum ſeipſos, tum alter alterum, tum denique Patrem ipſum genuiſſe ac produxiſſe; imo iſtas tres perſonas non modo ſeipſas, ſed & alias innumeras perſonas progenuiſſe. Nam ſi eadem numero eſt Patris & Filii eſſentia, ac porro etiam intellectus; eadem quoque numero eſt intellectus operatio: præſertim quia acutiores Trinitarii, ob ſummam eſſentiæ Dei, ſimplicitatem, idem eſſe volunt intellectum ipſius, & intellectionem, ſeu intellectus actum atque operationem. Itaque ſi intellectus operatione Pater genuit Filium,

Filius

Filius quoque, cujus eadem fuit operatio, ſeipſum genuit. Quin etiam Spiritus Sanctus genuit Filium illum Dei ab æterno exiſtentem, & ſic Pater eſt Filii, & principium ſui principii. Eadem enim intellectione, una cum Patre & Filio, ſeipſum eſſentiamque ſuam, & ſimul etiam Patrem ipſum ac Filium ab omni æternitate intellexit ac contemplatus eſt. Et deinceps, quia eodem voluntatis actu, Spiritus Sanctus una cum Patre & Filio voluit atque amavit: quicquid illi volunt atque amant; ſi voluntatis quidam actus eſt Spiritus Sanctus, ſeu quippiam à Patre & Filio per voluntatis operationem productum, ſeipſum quoque produxit Spiritus Sanctus.

Tertio cum perſona quævis & ſeipſam & cæteras intelligat, eaſdemve cupiat atque amet, neceſſe eſt, ut quævis iterum plures & Filios, & Spiritus Sanctos producat, ſi illa ſunt vera, quæ de divina intellectione & amore illi nobis dictitant. Etenim diverſam adeoque diſſimilem oportet eſſe imaginem Patris, qua Pater eſt, & Filii, qua Filius eſt, & Spiritus Sancti, qua talis. Pro imaginum autem illarum diverſitate ac multitudine, orietur etiam multitudo actuum voluntatis & amoris, quo perſonæ ſingulæ complectuntur illas imagines, & viciſſim imagines illæ perſonas, à quibus productæ ſunt, ſeque etiam ipſas ſingulæ, & denique ſe invicem proſequuntur. Quare ſi & imagines illæ per intellectum productæ, & illi voluntatis actus in Deo perſonæ ſunt, vel ſaltem perſonarum diverſarum principia; perſonæ in infinitum multiplicabuntur. Sic habebimus non amplius tres perſonas, ſed infinitum numerum perſonarum in Deo. Imo ſi quicquid eſt in Deo, Deus eſt, ut illi ſtatuunt, aliunde quoque plurimæ divinæ naſcentur perſonæ. Cum enim dicant, Deum non aliter quam mediante imagine, quæ perſonæ ſit, omnia intelligere; Deus autem intelligat omnes res creatas: ſequitur, tot eſſe in Deo imagines ac proinde perſonas, quot ſunt creaturæ, & res ſingulæ, quas intelligit. Similiter cum aſſerant, ex amore qui eſt inter Patrem & Filium, perſonam Spiritus Sancti eſſe productam; Deus autem amet omnia creata; ex hoc amore quoque infinitas perſonas productas eſſe neceſſe eſt, quæ omnes Deus ipſe ſint, perſonis tantum ab eo differant.

Ex hoc commento de generatione æterna Filii Dei, fluit adhuc alia abſurdiſſima omnique rationi ac ſcripturæ contraria ſententia, quam tamen multi Trinitatis defenſorem aperte profiteri non verentur, & tanquam certam veritatem atque ingens myſterium plurimi faciunt: ii præſertim, qui Filium per intellectionem à Deo generatum ajunt. Sententia autem illa eſt, quod Filius Dei adhuc perpetuo generetur, & in æternum generabitur. Cum Deus nunquam deſinat ſeipſum contemplari & intelligere, nunquam etiam deſinit Filium, ſuum generare. Sic ergo Pater ab æterno eſt in actu generandi Filium, eumque in æternum continuabit. Imo Deus non poteſt unquam finem facere iſti generationi, quia non poteſt ceſſare ab actu ſeipſum intelligendi. Qui vero nondum natus eſt, neque in æternum naſcetur, de eo dici non poteſt, eum revera eſſe in rerum natura, aut unquam fore. Qui enim naſcitur ſeu generatur, per generationem accipit eſſentiam ſuam: qui autem nondum natus eſt, & nunquam naſcetur, ille etiam nunquam eſſentiam ſuam accipiet, adeoque nunquam erit. Itaque vi hujus ſententiæ unica tantum actu extitit ab æterno perſona Deitatis, nec unquam plures exiſtent: ſiquidem ſecunda perſona, quam Filium eſſe volunt, nunquam naſcetur, & tertia quoque perſona Spiritus Sanctus nunquam producetur, quia amor Dei, ex quo producendum eſſe ajunt Spiritum Sanctum, nunquam ceſſabit, nec finem habebit. Quodſi vero Filius Dei nondum eſt genitus, & nunquam erit in rerum natura, ergo periit omnis ſpes noſtra, quam per ipſum in Deo collocamus; ergo non Filius Dei, ſed alius quiſpiam Fœdus gratiæ nobiſcum pepigit; ergo non Filius Dei nos redemit, & morte ſua viam ad ſalutem nobis aperuit.

Alii, ut æternam iſtam generationem Filii Dei teneant, eo confugiunt, ut dicant, generationem illam Filii Dei ſimilem eſſe generationi rerum, quæ per emanationem producuntur: quo pacto lux vel radii à ſole emanant. Finge, inquiunt, ſolem ab æterno extitiſſe; ab æterno eum lucem ac radios generaſſe neceſſe erit, & ſic radios licet generatos, ab æterno tamen extitiſſe. Jam vero Dei Filium per emanationem à Patre genitum eſſe ajunt: dum is ſeipſum intelligit, & ſui ipſius concipit imaginem; quæ actio perpetuo duret.

Verum nihil iſto commento proficiunt. Nam, ut præteream, ignotam eſſe prorſus Sacræ Scripturæ hanc narrationem, animadvertendum eſt, hoc loco de proprie dicta generatione ſermonem eſſe: nam & illi ipſi homines contendunt, generationem Filii Dei veram ac proprie dictam generationem eſſe. At de luce & radiis ſolis proprie dici nequit, eos generari. Sunt enim accidentia, non ſubſtantiæ: accidentium autem proprie dicta generatio non eſt. Deinde quæ per emanationem quodammodo generantur, non habent eſſentiam perfectam ac conſiſtentem, ſed eorum eſſe, ut loquuntur in ſcholis, eſt in fieri, hoc eſt, eo ipſo tantum ſunt, quod fiant, ac tranſeant; & præterea in iis pars una poſt alteram generatur. Habent enim partes ſucceſſivas, quarum una præcedit, altera ſubſequitur; & illa quæ generatur, antea non extiterat, & quæ ſemel eſt generata, quia ſuum eſſe jam accepit, non generatur amplius, ſed alia, quæ nondum extiterat. Quare ſi etiam lux perpetuo à ſole generatur, alia ſubinde atque alia pars ſucceſſiva generatur. Alias ſi tota ſecundum omnes partes unquam extituras ſemel producta eſſet, non generaretur jugiter, ſed tantum ſemel producta conſervaretur. Ex his apparet, non poſſe Filium Dei per emanationem jugem generari: quia ſi hoc modo generaretur, ſubſtantiam non haberet perfectam ac permanentem, ſed tranſeuntem, & per partes ſucceſſive generaretur, quarum aliæ evaneſcerent, aliæ naſcerentur; quod quam abſurdum ſit, quis non videat? Taceo quod hac ratione Filius Dei non poſſit eſſe Deus Altiſſimus: quia quicquid per emanationem ſive perpetuam, ſive non perpetuam generatur, ejus eſſentia ab eo pendet, à quo emanat. Dei autem Altiſſimi eſſentia à nullo pendet. Itaque dato etiam, non tamen conceſſo, iſto æternæ generationis Filii Dei modo, nihilominus Filius Dei Deus Altiſſimus eſſe non poſſet.

C A-

CAPUT XII.

De operibus, quæ intra & extra eſſentiam Dei fiunt.

PRiuſquam progrediamur ulterius, & à conſideratione Trinitatis, qualis in ſeipſa eſt, gradum promoveamus, ad conjunctionem atque unionem Dei cum humana natura: adhuc nobis agendum eſt paucis de una diſtinctione, quæ ad perfectam hujus dogmatis explicationem ſpectat, eſtque velut ſeptimum doctrinæ de Trinitate pedamentum. Quanquam diſtinctio iſta per ſe abſurda non eſt, nec veritati contraria; ab iſtis tamen hominibus hoc loco abſurde adhibetur.

Quandoquidem credunt, tres perſonas divinas unam tantum habere eſſentiam, inde neceſſario efficitur, quod quicquid una è tribus perſonis facit & operatur, idem faciant & operentur etiam reliquæ. Quorum enim eſſentia communis eſt, illis etiam commune eſt, quicquid ab illa eſſentia proficiſcitur. Hinc homines iſti creationem cœli & terræ, quam Symbolum Apoſtolicum, ut & Sacra Scriptura Patri attribuit, nec non reſuſcitationem Chriſti à mortuis, aliaque divina opera, propter identitatem eſſentiæ, Chriſto quoque & Spiritui Sancto tribuunt, opera iſta totius Trinitatis eſſe dictitantes, etſi uni tantum perſonæ nominatim in Sacris Literis adſcribantur. Aſſerunt enim, Chriſtum & Spiritum Sanctum non minus eſſe Creatorem cœli & terræ, quam Patrem; & Chriſtum una cum Patre & Spiritu Sancto ſeipſum à mortuis reſuſcitaſſe. Jam ſi hæc & ſimilia opera divina eam ob cauſam ſunt omnibus tribus perſonis communia, quod unam ac individuam eſſentiam omnes habeant; ſequitur, ob eandem eſſentiæ unitatem ac indiviſibilitatem etiam reliqua opera, quæ alioquin iſti homines certæ tantum perſonæ Trinitatis tanquam propria aſſignant, omnibus tribus perſonis communia eſſe: quale eſt opus illud, ſeu actio, per quam Pater Filium ab æterno ex ſua genuit eſſentia. Si enim Filius eandem eſſentiam habet, quam Pater, Pater autem Filium genuit ex ſua eſſentia; neceſſe eſt, ut etiam eſſentia Filii Filium, id eſt, Filius ſeipſum ex propria eſſentia ſua ab æterno genuerit. Pariter etiam eſſentia Spiritus Sancti, (quæ una eademque eſſentia eſt, quæ reliquarum perſonarum) genuit Filium, & Patrem quoque, & ſeipſum; atque ſic & Pater, & Filius, & Spiritus Sanctus invicem ſeſe produxerunt, & alius ex alio ſimulque à ſeipſo emanavit, ita ut quælibet perſona Trinitatis ſit ſimul Pater, Filius, & Spiritus Sanctus.

Cum igitur in has caſſes ſe incidiſſe animadvertant, adhibent hic illam diſtinctionem inter opera Dei, quæ intra eſſentiam Dei peraguntur, & quæ extra eam exercentur. Opera externa ajunt eſſe inſeparabiliter toti Trinitati communia, ita ut ab omnibus tribus perſonis ſimul efficiantur, tametſi unius tantum perſonæ fiat mentio. At in operibus internis eſſe quaſdam actiones ſingulis perſonis proprias ac peculiares, quæ reliquis non ſint communes. Sic Patri ſoli competere inquiunt, quod Filium ex eſſentia ſua genuerit; Filio autem proprium eſſe, genitum eſſe ex Patris eſſentia; Spiritui Sancto vero, quod à Patre & Filio proceſſerit.

Cur autem aliter ſe res habeat in operibus, quæ intra eſſentiam, quam in iis, quæ extra eſſentiam Dei fiunt, nullam aliam afferre poſſunt rationem, quam quod ita ipſis placeat, quodque aliter dogma ipſorum defendi nequeat. Sed quam illud etiam hac ratione male defendant, non ſolum ex eo patet, quod nullum iſtius aſſertionis ſuæ fundamentum in verbo Dei queant oſtendere, verum etiam ex eo, quod hinc ſequatur, reſpectu operum ſeu actionum, quæ intra Dei eſſentiam peraguntur, in Deo non unam eſſentiam, ſed diverſas eſſe, reſpectu vero operum externorum, unam tantum eſſentiam. Cum enim omnia opera, quæ fiunt à perſona, proficiſcantur ab eſſentia illius perſonæ; Pater autem, dum genuit Filium ex ſua eſſentia, fecerit opus, quod Filius non fecit; neceſſe eſt ut opus iſtud ab alia eſſentia profectum ſit, quam eſt illa, quam habet Filius. Sunt ergo hoc modo plures eſſentiæ in Deo, & tamen nihilominus una tantum; quia opera quæ ſunt extra eſſentiam Dei, etſi uni perſonæ adſcribantur, tamen propter communem eſſentiam, ſunt omnibus tribus perſonis communia.

Verum hoc fulcrum diſtinctionis inter divina opera non eſt tam firmum, ut non alio adminiculo ad ſuſtentandum Trinitatis ædificium indigeat. Etſi enim vi hujus diſtinctionis, opera creationis, redemtionis, & ſanctificationis, ut pote opera extra eſſentiam Dei exiſtentia, toti Trinitati adſcribant: agnoſcunt tamen interim, creationem peculiariter Patris proprium opus eſſe, & redemtionem Filii, ſanctificationem autem Spiritus Sancti. Dicuntque has eſſe *proprietates perſonales externas*. Vide Gerhardum Tom. 1. de tribus Elohim cap. 6. ſect. 39. & cap. 9. ſect. 52. Itaque ejuſmodi opera ajunt quidem eſſe toti Trinitati communia, ſed ita tamen, ut *ordo & cujuſque perſonæ proprietas ſervetur*. Unde totam quidem inquiunt Trinitatem cœlum & terram creaſſe, ſed in ordine Patris, ut cujus proprietas peculiaris ſit creare; hunc eſſe creatorem per Filium in Spiritu Sancto. (Cogitet vero hic homo cordatus, quid ſibi velit iſtud, *in Spiritu Sancto.*) Ita etiam totam Trinitatem redemiſſe genus humanum, ſed in ordine Filii: & totam Trinitatem ſanctificare homines in ordine Spiritus Sancti.

Sed ne hic rurſus ad Sacras Literas provocem, ubi nihil horum habetur, deberent ſaltem homines iſti Symboli ſui Athanaſiani meminiſſe, in quo dicitur: *In Trinitate nihil eſt prius aut poſterius, nihil majus aut minus.* Si ita eſt, nihil cauſæ eſt, cur modo dicta opera certo ordine inter perſonas diſtribuantur: aut ſi nihilominus aliquem perſonarum ordinem in eo ſervare placet, cur mihi non liceat dicere, Filius eſt creator per Patrem in Spiritu Sancto; vel, Spiritus Sanctus eſt creator per Filium in Patre, &c. Nam & ipſi illi homines non dubitant Filium & Spiritum Sanctum æque ac Patrem Creatorem cœli ac terræ appellare. Deinde qui fieri poteſt, ut quælibet perſona ſuas peculiares proprietates habeat, ſi omnes nonniſi unam habent eſſentiam numericam? Proprietates enim rei ab eſſentia ejuſdem reſultant,

& quæ

& quæ res habent communem eſſentiam, illæ etiam communes habent proprietates, & contra, quæ habent peculiares & proprias proprietates, illæ habent quoque propriam & peculiarem eſſentiam. Inprimis autem mirum eſt, eos divinis perſonis peculiares proprietates adſcribere, qui ſtatuunt, duas naturas in Chriſto ſibi invicem idiomata ſeu proprietates ſuas communicaſſe, ita ut proprietates unius naturæ de altera enunciari poſſint. Si igitur hoc fieri ob ſolam conjunctionem naturarum poteſt, ubi tamen, ut ipſi volunt, nulla permixtio naturarum facta eſt: quanto potiori jure omnes divinæ proprietates abſque diſcrimine poſſunt ac debent de unaquaque perſona enunciari; ſiquidem hæ omnes ſimul nonniſi unam eandemque eſſentiam habent? Quod fieri poſſe ac debere, illi è Trinitariis probe perſpexerunt, qui Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum vocant, *tres juſtificantes, & tres auctores juſtificationis noſtræ.* Neque cauſa ulla eſt, cur non eodem modo dicere poſſint, illas tres perſonas eſſe tres Creatores, tres Redemtores, & tres Sanctificatores. Mera igitur contradictio eſt, cum iſti homines dicunt, ſupra memorata opera eſſe toti Trinitati communia, & nihilominus etiam eſſe perſonarum propria & peculiaria opera. Quod enim alicui proprium eſt, id non poteſt aliis eſſe commune.

CAPUT XIII.

De Incarnatione Filii DEI.

OCtavum perfectæ cognitionis Dei ex horum hominum ſententia requiſitum eſt Incarnatio Filii Dei. Quo barbaro vocabulo hoc ſibi volunt, quod Filius Dei, quem ſecundam Trinitatis perſonam faciunt, juſſu Patris de cœlo deſcenderit in uterum Mariæ Virginis ibique homo factus ſit. Quod commentum neceſſario ipſis erat excogitandum, alioqui ſententia eorum de perſona Domini Jeſu Chriſti non poſſet conſiſtere. Cum enim Scriptura diſerte teſtetur, Chriſtum dum in terris vixit, verum fuiſſe hominem, qui verum humanum corpus, & veram humanam animam habuerit; de Deo autem nullo modo dici queat, quod humanum corpus & animam habeat; ſequitur, ſi Chriſtus nihilominus ſummus Deus eſſe debeat, eum eſſe aliquid ex Deo & homine compoſitum. Hanc igitur compoſitionem ſive conjunctionem vocant illi Incarnationem vel Hominificationem Filii Dei, aut ſimpliciter Dei.

Vocabulum hoc Incarnationis non ſolum in Sacris Literis non invenitur, ſed etiam eo ſenſu, quo ab iſtis hominibus uſurpatur, eſt perquam abſurdum. Quando homo naſcitur, verè dici poteſt, quod homo fiat, qui antea homo non fuerat, imo nihil omnino erat: aut ſi quis velit dicere, eum antea aliquid in mundo fuiſſe, tamen certum eſt, eum id amplius non eſſe, quod fuerat. Et miraculum illud Chriſti, quo in Cana aqua in vinum commutata eſt, non abſurde poſſet dici aquæ vinifactio. Ibi enim revera aqua facta eſt vinum, ita ut aqua deſineret eſſe aqua, & vinum merum relinqueretur. Eodem modo ſi Incarnatio Dei proprie ſumatur, intelligeſtdum eſſet, Deum deſiiſſe eſſe Deum, & ex Deo factum eſſe hominem, ſeu in hominem fuiſſe converſum. Quando enim res una fit alia, definit eſſe id, quod antea fuit. Ita aqua vinum facta deſiit eſſe aqua, & caro, quando putreſcit, & fit vermis, definit eſſe caro.

Dicere quiſpiam poſſet, ex vi verborum id male colligi. Poſſe enim, exempli gratia, dici, Cæſarem factum eſſe Regem Bohemiæ, & tamen non definit eſſe Cæſar, tametſi ſtatus Regius inferior ſit, quam ſtatus Cæſaris. At hic notandum eſt, magnum eſſe diſcrimen ac differentiam inter hoc exemplum, & inter Incarnationem Dei. In hoc enim exemplo per Regem Bohemiæ non intelligitur proprie perſona Regis Bohemiæ quoad eſſentiam, ſed tantum Regius ſtatus ſive officium. Alioquin enim abſurdum foret, ac prorſus impoſſibile, ut Cæſar quoad eſſentiam ſuam fieret illa perſona, quæ eſt Rex Bohemiæ. Nam hac ratione (ſi modo poſſibile eſſet id fieri) Cæſar revera defineret eſſe non modo Cæſar, ſed etiam homo ille, qui ante fuerat. At in Incarnatione Dei nolunt iſti homines, Deum dum factus eſt homo, tantum externum aliquem ſtatum aſſumſiſſe, ſed affirmant, eum quoad eſſentiam ac naturam ſuam factum eſſe illum hominem, qui ex Virgine Maria natus eſt. Hinc eorum nonnulli haud verentur dicere, locutionem iſtam, *Deus eſt homo*, vel, *Deus eſt hic homo*, non ſolum veram eſſe, ſed etiam propriam. Vide Becani Summ. Theol. Schol. part. 3. pag. 569, 570. Sect. 8, 9, 12. Ex quo ſequitur, Deum per hanc incarnationem, vigore propriæ ſignificationis hujus vocis, deſiiſſe Deum eſſe: uti ſane ex his hominibus quidam fatentur, ex modo dicta locutione omnino ſequi, Deum eſſe mutatum. Vide Bonaventuram citante Becano d. l. ſect. 12. Quanquam etiam hoc abſurdum eſſet, ſi diceretur, Deum quoad externum ſtatum ac conditionem tantum hominem eſſe factum: idque multo abſurdius foret, quam ſi dicatur, Cæſarem factum eſſe bubſequam aut ſubulcum. Tantum diſcrimen eſt inter Deum & hominem. Et Deus certe etiam hoc pacto deſineret eſſe Deus, id eſt, ſummus Dominus ac Rector cœli ac terræ: quemadmodum Cæſar non foret amplius Cæſar, ſi ſubulcus aut bubulcus fieret. Cum vero illi ipſi homines abſurdum ac impoſſibile eſſe credant, ut Deus unquam deſinat eſſe Deus: deberent etiam agnoſcere, non ſolum ſe perperam facere, quod tam ſublime & impenetrabile myſterium (ut id vocant) tam abſurdis vocabulis exprimant, verum etiam quod fundamentum hujus opinionis, quod ſe in Scriptura habere autumant, falſum ac nullum ſit.

Probant enim hanc Incarnationem verbis Johannis Euangeliſtæ, quibus juxta vulgarem interpretationem cap. 1. 14. dicitur: *Et verbum caro factum eſt.* Ubi per Verbum intelligunt divinam Chriſti naturam, ſeu ſecundam Trinitatis perſonam, & ſenſum eſſe putant: ſecunda perſona Trinitatis facta eſt homo. Quod nihil ſane aliud eſt, quam quod ſecunda Trinitatis perſona, id eſt Deus Altiſſimus, in hominem ſit converſus: unde ſequitur, eum Deum eſſe deſiiſſe. Scimus quidem, eos per iſtam incar-

incarnationem nullam talem converſionem ac mutationem factam eſſe ſtatuere: ſed hoc ſibi velle, quod Deus humanam naturam aſſumſerit; cum ea abſque divinitatis mutatione unitus ſit, & in unam perſonam eam adſciverit. At cum ſic credant, deberent non ſolum hanc actionem potius humanæ naturæ aſſumtionem, quam incarnationem vocare, ſed cogitare quoque diligentius atque expendere, quo fundamento hanc ſuam opinionem allegatis Johannis verbis ſtatuminare conentur. Quî enim probabunt unquam, verba iſta, *Verbum caro factum eſt* (ut jam largiamur, ſic verba eſſe ex Græco vertenda) idem ſignificare, quod, Verbum aſſumſit humanam naturam? Ut jam taceam, nulla ratione demonſtrari poſſe, quod per Verbum ipſe Deus ſummus, aut quiſquam alius, quam Jeſus Chriſtus, qui è Maria natus eſt, intelligatur.

Sed inſpiciendum nobis eſt propius id, quod ad majorem intelligentiam hujus myſterii de Incarnatione Dei ex iſtorum hominum ſententia pertinet, quomodo id ipſi explicent. Hæc eſt communis eorum ſententia, Patrem, qui eſt prima perſona Trinitatis Filio ſuo præcepiſſe, ut de cælo deſcenderet in uterum Mariæ Virginis, atque in eo humanam naturam ſuſciperet, & porro ex ea ſalutis humanæ bono verus homo naſceretur. Ita igitur unus ille æternus Deus, unum illum æternum Deum de cœlo miſit in mundum, ut homo fieret. Filius autem etſi ipſe quoque eſſet unus ille æternus Deus, nihilominus uni illi æterno Deo nempe patri paruit, legationemque iſtam ultro in ſe ſuſcepit. Vigore itaque hujus ſententiæ (ſi ex vero æſtimetur) unus ille Deus, Filius, cœlum ad tempus reliquit, & in aſſumta à ſe humana natura hic in terris verſatus eſt; & poſtquam Judæorum opera truculenta morte necatus eſt, ſeipſum in vitam reſtituit, & una cum aſſumta ſua humana natura in cœlum aſcendit, atque ad dexteram Patris ſui conſedit. Nempe unus ille Deus conſedit ad dextram unius illius Dei.

Verum videamus, quid ex hac ſententia, ad Deum vere & cum judicio cognoſcendum, nobis diſcendum ſit. Hæc ſententia hoc ſibi vult, quod etſi Pater de cœlo non deſcenderit, ſed tantum ejus Filius, ita ut cum Filius deſcendit, Pater interea in cœlis remanſerit, tamen ipſe qui non deſcendit, & Filius, qui deſcendit, nonniſi unus Deus ambo ſint. Unde ſequitur, Chriſtum tunc vere & eſſentialiter in cœlo, & æque ac Pater, non in terra fuiſſe; & tamen etiam nihilominus eodem tempore vere & eſſentialiter in terris fuiſſe, ita ut apud Patrem in cœlis non eſſet. Atque ſic Filius Dei, cum eſt homo factus, ſimul fuit in cœlo, & non fuit in cœlo, fuit in terra, & non fuit in terra. Cum enim eſſentia Patris (quæ diviſionem non admittit ullam) ſemper in cœlo manſerit, & nunquam in terram deſcenderit, Filius autem habeat eandem eſſentiam, quam Pater: ſequitur, divinam eſſentiam Filii, adeoque ipſum Filium tunc in cœlo manſiſſe, & nunquam in terram deſcendiſſe. Et rurſus quia Filius vere de cœlo deſcendit, (ut illi ipſi probant ex illo loco Joh. cap. 3. 13. *Nemo aſcendit in cœlum, niſi qui deſcendit de cœlo* &c.) neceſſe eſt, Filium tunc cum tota eſſentia ſua cœlum vere reliquiſſe, atque hic in terris inter homines verſatum eſſe. Verum quis hoc intelligat? quis hic habet tantum rationis & ingenii, ut tam inter ſe pugnantia capere queat? Deinde neceſſe quoque eſt, ut ſibi homines perſuadeant, quod etſi Filius idem ille Deus unus ſit, qui eſt Pater & Spiritus Sanctus, tamen neque Pater, neque Spiritus Sanctus, ſed ſolus Filius homo factus ſit. Quod cum intellectu ſit difficile, ut pote quod manifeſte ſeipſum evertit, & contradictionem involvit, eo ventum eſt, ut aliqui ex his hominibus aperte profeſſi ſint, totam Trinitatem eſſe incarnatam. Quos inter eſt anteſignanus Trinitariorum Athanaſius cui Symbolum illud vulgo tribuitur, quod ſupra cap. 1. Part. 2. retulimus. Is diſerte ſcribit in libro de Unitate fidei, totam Trinitatem ex Maria natam eſſe, corpuſque aſſumſiſſe. Et alius quidam Alanus de Rupe vocat Virginem Mariam *totius Trinitatis triclinium*. Idem Trinitatem introducit ſic ad Mariam loquentem: *Ego ero tota in te, & tu in me tota, mutata non aſſumtione, ſed glorificatione ſingulari.* Bonaventura quoque Generalis Ordinis Minoritarum, qui Pſalmos Davidis prorſus ad Virginem Mariam direxit, in quodam hymno, quem ſe dicit ad imitationem Ambroſii & Auguſtini compoſuiſſe, ait: *Tu templum es & ſacrarium Spiritus Sancti, totiuſque Trinitatis Sacro Sancta ſolium & thronus.* Item Cornelius à Lapide Jeſuita Commentarium ſuum ſuper duodecim Prophetas minores dedicat *Trinitati increatæ, & in Jeſu Chriſto creatæ.* In antiquo Miſſali, quod in Anno 1538. editum eſt, Virgo Maria ita ſaluratur: *Ave univerſæ Trinitatis mater.* Sic etiam Andreas Wargocki quidam, qui Juſtini hiſtoriam in Polonicam linguam convertit, hoc voto librum ſuum claudit: *Domino Deo in Trinitate uni ſempiterna gloria, & ſanctiſſimæ ejus Matri.* Quodſi igitur res ita ſe habeat, quod tota Trinitas humanam naturam aſſumſerit, & ex Maria nata ſit, ſequetur, etiam reliqua omnia de tota Trinitate eſſe intelligenda, quæ alioquin ſoli ſecundæ perſonæ in aſſumta natura humana conſideratæ homines iſti adſcribere ſolent: adeoque dicendum erit, totam Trinitatem prædicaſſe in terris Euangelium, mortuam, ſepultam, reſuſcitatam, aſcendiſſe in cœlum &c. Quod cum etiam difficile ſit intellectu ac creditu, cumque hac ratione vetus & ab his ipſis hominibus damnata Sabellianorum ac Patripaſſianorum hæreſis in orbem revocetur; ideo nonnulli ita rem hanc explicant, ut dicant, totam Trinitatem quidem incarnationem iſtam procuraſſe, ſed ſolam perſonam ſecundam incarnatam eſſe.

Quod Lutherus (teſte Gerhardo Tom. 2. loc. theol. de perſona Chriſti ſect. 103.) ſimilitudine à tribus virginibus ſumta declarat, quæ ſimul confectam veſtem uni ex ſe induunt. At hac declaratione nodus non tollitur. Quomodo enim dici poteſt, ſolam ſecundam perſonam, & non etiam primam ac tertiam aſſumſiſſe humanam naturam, cum tamen prima & tertia eandem habeat eſſentiam, quam habet ſecunda? Tres illæ virgines, quæ uni veſtem induunt, non ſunt tres perſonæ in una eſſentia, ut iſti homines de tribus perſonis divinis credunt, ſed quælibet ex eis habet ſuam peculiarem eſſentiam. Itaque hoc effugium nihil eos juvare poteſt. Præ-

terea incarnatio ista, seu assumtio humanæ naturæ est opus extra essentiam, non intra essentiam Dei peractum, adeoque juxta horum hominum regulam (quam superiori Capite examinavimus est omnibus tribus personis commune. Nisi forte & hic proprietates personales allegare velint, ac dicere, Incarnationem pertinere ad opus Redemtionis, quod secundæ personæ proprium est. Sed hac ratione dicendum esset, ut eos loqui de opere Redemtionis supra audivimus, totam Trinitatem esse incarnatam, sed in ordine Filii. Quam absurdam locutionem nemo sanæ mentis est, qui intelligat.

CAPUT XIV.

De duabus naturis in Christo.

I. *Absurditas hujus doctrinæ.*

NOnum sententiæ de Trinitate membrum, quod ex præcedenti Incarnationis dogmate fluit, est, quod Christus habeat duas naturas: unam divinam, quam ab omni æternitate tanquam Deus summus habuerit; alteram humanam, quam ex Maria Virgine acceperit.

Statuunt autem illi, Christum etsi duas naturas habeat, unam tamen esse personam, & quidem divinam naturam, sive Deitatem ejus esse personam, secundam scilicet personam Trinitatis; humanitatem vero ejus non esse personam, sed tantum humanam esse naturam, & adjunctum quoddam, quod divina Christi persona sibi adscivit.

Ut hæc sententia exacte trutinetur, an cum veritate congruat, non possunt etiam homines isti æquo animo ferre, sed rationem hic captivari jubent. Quod nemo sane recusaret facere, si perspicuis Sacrarum Literarum testimoniis dogma istud probare possent, idque iisdem ac totidem verbis in Scriptura ostendere, quibus id illi absque omni probatione proferunt. Quanquam nec claram literam & aperta verba sufficere ad probandum dogma tale, quod judicio sanæ rationis absurdum est, supra cap. 4. ostendimus. Ubi vero scriptum est in divinis literis, in Christo esse duas naturas? ubi legitur, eum hoc modo humanam assumsisse naturam, ut tamen humana persona non sit? Annon Christus expresse in Scriptura dicitur *homo* Rom. 5. 15. 1 Tim. 2. 5. *Filius hominis*, Matth. 8. 20. & *Vir* Act. 17. 31? Imo ipsimet agnoscunt, Christum verum, perfectum, ac naturalem hominem esse. Quis autem unquam sano audivit, aut quis id capere queat, quod vir, qui veram humanam animam & corpus habet, & omnia humana opera tam quoad animam, quam quoad corpus peragit, non sit humana persona? Profecto si Christus est verus homo, quod negare non possunt, negari etiam non potest, eum esse humanam personam. Si autem etiam simul est divina persona, tum erunt duæ personæ in uno Christo.

Neque eo difficultas tollitur, quod dicant, aliam prorsus personæ Christi esse rationem, quam aliorum hominum, quorum quisque humana persona est, Christum autem singularem & extraordinarium hominem esse. Unde enim illi norunt, aut quomodo probabunt, Christum hac in parte non esse talem hominem, quales sunt alii homines? Certe si Christus est homo ejusmodi, qui non est humana persona, tum non est talis homo, quales nos homines sumus; tum nos non potest vocare fratres suos; tum non est ortus ex semine Davidis secundum carnem. Etenim ex semine Davidis, qui fuit humana persona, non potest alius homo nasci, quam qui etiam humana persona sit.

Et quid cogit istos homines, ut è duabus naturis in Christo unam, nempe divinam, faciant personam, alteram, id est humanam, minime? Nonne hoc in causa est, quod ratio ipsis dictet, hoc pacto duas personas in Christo futuras? quod olim credidit Nestorius, nimirum vi hujus sententiæ de æterna Deitate Filii Dei ad hoc credendum compulsus. Si vero essent duæ personæ in Christo, essent etiam duo Christi, duo Filii Dei: quod isti neutiquam volunt admittere. Cur autem illi hic quoque rationem suam non captivant? cur non dicunt: Divina Christi natura est persona, & humana Christi natura est persona, neque tamen sunt duæ personæ sed una persona; quemadmodum dicere solent, Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus, & tamen non sunt tres Dii, sed unus Deus? Vel, cur non statuunt, Christum esse duas personas in una ex Deo & homine composita essentia, eumque propter hanc unam essentiam nihilominus unum tantum Christum esse, & unum Filium Dei, qui bis natus fuerit: quemadmodum ajunt, Altissimum Deum esse tres personas in una essentia, adeoque unum tantum Deum? Si enim ex duabus distinctis essentiis seu naturis intellectu præditis, divina scilicet & humana, potest una tantum persona fieri; uti credunt ipsi de Christo: quid causa est, cur non etiam ex duabus personis queat fieri una natura aut essentia? Estque res admiratione digna, hactenus nemini istorum hominum tales incidisse cogitationes, cum alioqui sibi sumant libertatem pro lubitu nova mysteria procudendi. Sed apparet, verba Athanasiani Symboli obstare, quæ confundi naturas seu essentias vetant. Porro si in Christo una tantum persona est, & tamen duæ naturæ, nulla causa est, cur homines isti malint divinam naturam, quam humanam, pro persona agnoscere. Quidsi quis diceret, humanam naturam in Christo personam esse (quod sane verissimum est) divinam autem naturam non esse personam, sed adjunctum tantum aliquod, quod per Spiritus Sancti efficaciam cum humana persona unitum est; quemadmodum illi humanam naturam pro tali adjuncto seu appendice divinæ personæ Christi habent; quomodo id refellerent? Ex Sacris Literis ne unicam quidem literulam contra talem sententiam afferre possent, sed ad rationem confugerent, longamque catenam collectionum & consequentiarum necterent ad probandum, hæc vel illa absurda ex tali sententia sequi. At si is juberet eos captivare rationem, omnes eorum consequentiæ proprio ipsorum gladio jugularentur.

II. *Infirmitas argumentorum de duabus naturis in Chriſto, quæ ex ſcriptura ſumuntur.*

Firmiſſime ſibi perſuaſerunt iſti homines, ſe in Sacris Literis habere ſolidiſſima ſententiæ ſuæ de duabus in Chriſto naturis, divina una, & humana altera, argumenta. Quæ argumenta nos hac occaſione, quamvis extra ordinem nobis propoſitum, excutiemus, ut rima iſta, qua elabi ſolent, quando innumera ſcripturæ loca adverſus ſummam Chriſti Deitatem afferuntur, ſemel ipſis obſtruatur, & Chriſtianus lector in ſequentibus hic ſemper remitti poſſit.

Allegant autem præcipue tria loca ſcripturæ: quorum primus eſt Act. 2. 30. ubi Petrus ait, *Deum Davidi jurejurando juraſſe, fore, ut ex fructu lumbi ejus ſecundum carnem Chriſtus ſuſcitaretur.* Alter locus habetur Rom. 1. 3. ubi Paulus inquit, *Filium Dei natum eſſe ex ſemine Davidis ſecundum carnem.* Tertius extat Rom. 9. 5, ubi idem Apoſtolus ſcribit, *Chriſtum eſſe ex patribus ſecundum carnem.* Cenſent autem illi, *ſecundum carnem*, idem valere, quod *ſecundum humanam naturam*; & huic diſtinctionis membro tacite opponi illud, *ſecundum divinam naturam.*

Sed quantopere illi hac in parte fallantur, ex eo ſatis apparet, quod cum in Sacris Literis non raro verba illa *ſecundum carnem* occurrant, nuſpiam tamen opponantur illis, *ſecundum divinam naturam*, ſed ſemper illis, *ſecundum ſpiritum*, quæ longe alium ſenſum habent. Sic Paulus inquit Rom. 4. 1. *Quid ergo dicemus inveniſſe Abrahamum Patrem noſtrum ſecundum carnem?* Sic enim recte, ſi ſententiam ſpectes, Vetus Interpres, verba ordinavit. Ubi vides, Paulum dicere, Abrahamum eſſe ſuum, uti & cæterorum Judæorum *Patrem ſecundum carnem*: id quod nemo non videt eſſe ſimile illi, quod Chriſtus *ſecundum carnem* ex fructu lumbi Davidis ſuſcitatus, aut ex ſemine Davidis ortus, aut ex Patribus eſſe dicitur. Vocat autem Paulus Abrahamum, ſuum ac reliquorum Judæorum Patrem *ſecundum carnem*, ut indicet, ſe eum hic non conſiderare ut Patrem ſpiritualem. Etſi enim Abrahamus ſpiritualis quoque Pater erat Apoſtoli, non tamen cæterorum generatim Judæorum, cum quibus ſe hoc loco conjungit Apoſtolus. Docet enim tum eodem cap. 3. 17. tum alibi, Abrahamum credentium tantum verum eſſe Patrem, & hos demum verum eſſe Abrahami ſemen, ad quod ſpirituales Dei promiſſiones ſpectant. Eodem pacto cap. 9. Rom. ubi Chriſtus dicitur eſſe *ex Patribus ſecundum carnem*, paulo ante ℣ſ. 3. vocat Apoſtolus Judæos *cognatos* ſuos *ſecundum carnem*, opponens illos tacite cognatis ſpiritualibus, ſeu ſecundum ſpiritum. Sic & 1 Cor. 10. 18. jubet videre *Iſraëlem*, hoc eſt, Iſraëliticum populum *ſecundum carnem*, itidem eum Iſraëli ſecundum ſpiritum, hoc eſt, populo Chriſtiano opponens. Populus enim Chriſti eſt verus ac ſpiritualis Dei Iſraël Rom. 9. 6. Gal. 6. 16. Sic 2 Cor. 5. ℣ſ. 16. ait, ſe nunc *neminem noſſe* (hoc eſt, æſtimare ac probare) *ſecundum carnem*, & ſi noverit aliquando, *ſecundum carnem Chriſtum*, nunc jam non amplius noſſe: ubi itidem *ſecundum carnem* tacite opponitur ei, quod eſt *ſecundum ſpiritum*; quodque vel in Chriſto, vel in iis, qui ſunt in Chriſto, ſpectandum eſt. Illuſtris etiam eſt locus Gal. 4. ubi unus Abrahami filius, nempe Iſraël, dicitur *natus ſecundum carnem* ℣ſ. 23, 29. alter vero, nempe Iſaacus, *ſecundum ſpiritum* ℣ſ. 20. non certe ſecundum divinam naturam; ſed divina virtute, quæ ob promiſſionem divinam antegreſſam, ad nativitatem ejus perficiendam intervenit. Confer ℣ſ. 23, 28. & Rom. 9. 8, 9. Licet idem Iſaacus, ſi generatio ejus cum ſpirituali Chriſtianorum generatione, non cum Iſmaëlis ortu conferatur, jure ſecundum carnem natus dici queat. Sic & *Domini ſecundum carnem* ſunt Domini carnales, Col. 3. 22. hoc eſt, tales, qui in rebus ad carnem tantum & terrenam hanc vitam ſpectantibus, imperandi jus habent, in rebus ſpiritualibus haudquaquam.

Et ne quis effugii pateat locus, ille ipſe locus Rom. 1. 3. quem iſti homines pro ſe militare putant, ſententiam noſtram confirmat. Ita enim ait Apoſtolus: *Qui* (nempe Filius Dei) *factus eſt ex ſemine Davidis ſecundum carnem, qui definitus* (ſeu conſtitutus) *eſt Filius Dei in virtute, ſecundum ſpiritum ſanctificationis, ex reſurrectione mortuorum.* Ubi videmus, verbis illis *ſecundum carnem*, opponi illa, *ſecundum ſpiritum ſanctificationis*, hoc eſt, quo Chriſtus fuit ſanctificatus, (qui nullus alius eſt, quam Spiritus Sanctus) eſſeque ſermonem de ratione, qua Chriſtus fuerit Dei Filius definitus *ex reſurrectione mortuorum.* Nam inter alias cauſas, ob quas Chriſtus Filius Dei vocatur, hæc pene præcipua eſt, quod eum Deus à mortuis reſuſcitaverit, & quaſi denuo genuerit. Per hanc enim reſuſcitationem, & mox conſecutam exaltationem, Chriſtus revera demum definitus Filius Dei in potentia, id eſt, talis Dei Filius conſtitutus eſt, qui ſuper omnia dominandi ac imperandi poteſtatem vireſque accepit.

Ex hoc loco intelligi poteſt & alter in eadem Epiſtola locus Rom. 9. 5. Quo enim pacto Chriſtus eſt Dei Filius perfectiſſima ratione ſic dictus, eadem & Deus eſt ſuper omnia benedictus in ſecula. Conſtitutus autem eſt, ut vidimus, talis Dei Filius, cui datum eſt imperium ſuper omnia, & quidem eo ipſo tempore, & per id ipſum, quod à mortuis ſuſcitatus, & ad dexteram Dei collocatus ſit. Quare etiam tunc conſtitutus eſt *Deus ſuper omnia*, cum ſuper omnia imperandi divinam poteſtatem ex gratia & dono Dei Phil: 2. 9. conſecutus eſt. Ita ut non alia mens ſit Apoſtoli, quam ſicut Rom. 1. 3. expreſſe dixit, Chriſtum ſecundum carnem eſſe ex ſemine Davidis, ſecundum Spiritum ſanctificationis autem eſſe Filium Dei in potentia; ita hoc loco, Chriſtum ſecundum carnem eſſe ex Patribus, ſecundum ſpiritum autem ſanctificationis eſſe Deum ſuper omnia benedictum in ſecula.

Quod tertium locum Act. 2. 30. attinet, notandum eſt, quod Petrus in tota illa oratione ſua, in qua aſſerit, Deum juraſſe Davidi, ſe de fructu lumbi ejus ſuſcitaturum Chriſtum ſecundum carnem, non quicquam huic reſpectui *ſecundum carnem* opponat, quod divinam in Chriſto eſſentiam arguat; ſed reſurrectionem atque exaltationem Chriſti, divina

virtute perfectam, qua Dei Filius perfectiſſima ratione evaſit.

Quare nihil eſt in illis locis, quod ſententiam de duabus naturis in Chriſto ſtabiliat. Quodſi in illis nihil eſt, quod eam ſtabiliat, licet inter cætera eam vel maxime videantur confirmare; jure concludi poteſt, nec alibi quicquam eſſe in Sacris Literis, quod eam ſtabiliat: ac porro iniquum eſſe, diſtinctionem duarum naturarum Chriſti nullo Sacræ Scripturæ teſtimonio nixam adhiberi ad tot Sacrarum Literarum loca, de Chriſto ſimpliciter loquentia, reſtringenda, & à ſimplicitate ſententiæ detorquenda.

III. *Diſtinctio duarum in Chriſto naturarum ad innumera loca ſcripturæ explicanda abſurde adhibetur.*

Rem ita ſe habere, ut modo dictum, quod nimirum diſtinctio duarum in Chriſto naturarum clarum ſenſum innumerorum ſcripturæ locorum involvat, adeoque ad ea explicanda abſurde adhibeatur, id probatu facile eſt. Loca enim ſunt plurima in ſcriptura, ubi talia de Chriſto ſimpliciter & ſine ulla mentione humanæ naturæ enunciantur, quæ nullo modo ita ſimpliciter de eo dici poſſent, ſi ipſe eſſet Deus Altiſſimus: ad quæ loca ſupremæ Deitatis Chriſti aſſertores nihil aliud, quod reſpondeant, habent, quam quod iſta de Chriſto ſecundum humanam naturam non autem ſecundum divinam, (quam tamen nondum probarunt, ſed abſque probatione pro conceſſo ſumunt) dicantur. Ut cum dicitur, Filium ignorare diem judicii Marc. 13. ſ. 32. Filium nihil poſſe facere à ſeipſo Joh. 5. 19. doctrinam ejus non eſſe ipſius, ſed illius à quo miſſus eſt, Joh. 7. 16. eum non veniſſe à ſeipſo Joh. 7. ſ. 28. eum non quærere gloriam ſuam Joh. 8. 50. eum qui credit in ipſum, non in ipſum credere, ſed illum, à quo miſſus eſt Joh. 12. 44. Patrem ipſo majorem eſſe Joh. 14. 28. eum oraſſe Patrem Matth. 26. 39, 42. 44. eum eſuriiſſe & ſitiiſſe Matth. 4. 2. Joh. 19. 28. eum mortuum eſſe ac ſepultum Matth. 27. 50, 59. & ſimilia. Jam vero foret contra omnem loquendi conſuetudinem, ut talia ſimpliciter & abſque expreſſa humanæ naturæ mentione ipſi attribuerentur, cum contrarium potius de eo ſecundum aliam naturam, ſcilicet divinam vere affirmari poſſit. Quomodo Chriſtus ſimpliciter dicere potuiſſet, ſe neſcire diem judicii, ſe nihil poſſe facere à ſeipſo, Patrem eſſe ſe majorem &c. ſi ſecundum divinam naturam omnia ſciviſſet, omnia à ſeipſo facere potuiſſet, Patri quoque in omnibus æqualis fuiſſet? Neutiquam credibile eſt, Chriſtum verba ſua tam abſurde, tam ambigue, tamque contra omnem loquendi uſum proferre voluiſſe. Quis enim, verbi gratia, hominem ſimpliciter neget edere, bibere, aut carneum, craſſum, procerum, aut humili ſtaturæ eſſe, qui anima ejus, aut ipſe ſecundum animam, non edat, non bibat, carneus, craſſus, procerus, aut contra brevis ſtaturæ non ſit? Licet anima potior hominis pars ſit; illa autem homini ſecundum corpus tantum competant. At ſi Chriſtus Deus ille ſupremus eſt, de eo ſimpliciter aſſerendum eſt, eum ſcire diem judicii, eum omnia à ſeipſo facere poſſe, eum Patri ſuo æqualem eſſe, doctrinam ejus propriam ipſius fuiſſe, eum ſuam gloriam quærere &c. nec iſti homines ipſi id diffitentur, imo urgent potius. Neque enim minus ſimpliciter ſolent de Chriſto id affirmare, quod ei ſecundum naturam multo potiorem ineſt, quam negare, quod ei ſecundum inferiorem non ineſt. Cum igitur de Chriſto innumera talia ſimpliciter, ſeu nulla addita, limitatione, neque humanæ naturæ reſpectu expreſſe affirmentur, vel negentur, quæ de eo ita ſimpliciter affirmari aut negari non poſſent, ſi adhuc aliam, divinam naturam haberet, ſecundum quam contrarium æque vere de eo dici poteſt: cumque etiam diſtinctio duarum naturarum nullo ſolido argumento probari queat; patet, Chriſtum præter humanam naturam, nullam aliam, nempe divinam, ſecundum quam ſit Deus Altiſſimus, habuiſſe. Quo accedit, quod Chriſtus compluribus locis, ut Filius Dei, deſcribatur: *Filius nihil poteſt facere à ſeipſo* Joh. 5. 19. *De die illo atque hora nemo ſcit, neque Angeli, qui in cœlo ſunt, neque Filius, niſi ſolus Pater* Marc. 13. 32. Hanc autem deſcriptionem Trinitariorum plerique ad ſolam divinam naturam Chriſti, omnes ad eam præcipue referunt. Quare tanto minus eſt credibile, Chriſtum id de ſe ſimpliciter negaturum fuiſſe, quod ipſi ſecundum divinam naturam inerat, quodque de Filio Dei ſimpliciter dici poterat & debebat. Præterea ſi licet ſimpliciter & abſque limitatione addita dicere de Chriſto, eum neſcire diem judicii, eum nihil poſſe facere à ſeipſo, & ſimilia; nihil cauſæ eſt, cur etiam non liceat ſimpliciter & abſque omni limitatione de eo affirmare, quod non ſit Deus Altiſſimus, quod non extiterit ab æterno, quod non crearit mundum quod Filius Dei carnem non aſſumſerit, quod non fuerit in cœlo, antequam naſceretur è Maria Virgine; quia nihil horum ei ſecundum humanam naturam competit. Sed quomodo hoc Trinitatis propugnatores admittent? Sic etiam nihil eſt, cur non dici poſſit, Chriſtum nec conceptum ex Spiritu Sancto, nec natum ex Virgine, nec creviſſe, nec ediſſe, nec bibiſſe, nec fleviſſe, non mortuum, non reſuſcitatum, non aſcendiſſe in cœlos, non venturum ad judicium, nec alia innumera; quia ei nihil horum ſecundum divinam naturam competat. At quomodo hoc dici, ullius Chriſtiani hominis aures ferre poſſunt? Quare ſi hæc ipſi Trinitarii & inaudita & intolerabilia eſſe agnoſcunt; cogitandum illis eſt, æque intolerabilem eſſe ipſorum interpretationem, qua dicunt, ſecundum humanam tantum naturam de Chriſto intelligenda eſſe ea, quæ ſimpliciter, & non expreſſo naturæ humanæ reſpectu, de eo affirmantur vel negantur, quæ ita ſimpliciter de eo affirmari ac negari non poſſent, ſi aliam haberet naturam, ſecundum quam ipſi contrarium omnino competeret. Sed de his ſatis. Capite ſequenti clare monſtrabimus, hanc diſtinctionem duarum naturarum, qua iſti homines utuntur, manifeſte ſecum pugnare.

CAPUT XV.

De hypoſtatica unione duarum naturarum in Chriſto.

CUm Trinitarii aſſerant, Chriſtum unam tantum eſſe perſonam, quæ ex duabus naturis conſtet, ita ut ſimul ſit Deus Altiſſimus, & verus homo; neceſſe eſt mirabilem & prorſus inauditam conjunctionem iſtarum naturarum in Chriſto eſſe. Quæ conjunctio quomodo apte & perſpicue efferri atque explicari debeat, non ſatis inter ipſos iſtos homines convenit. Nos autem brevitatis cauſa aliis opinionibus omiſſis, eam hic proponemus, quam plerique amplectuntur. Illa vero eſt, qua ſtatuitur talis conjunctio duarum naturarum facta, ut perſona, quæ ante iſtam conjunctionem, tantum divinæ naturæ perſona fuerat, poſt illam conjunctionem facta ſit etiam humanæ naturæ perſona; dum nimirum divina perſona Chriſti, ſive ſecunda perſona Trinitatis, humanam naturam, ſive carnem, humana anima præditam aſſumſit, & ſecum copulavit: non ſecus ac ferrum calorem ab igne in ſe recipit; ita ut duæ naturæ in unam perſonam coaluerint. Hanc conjunctionem duarum naturarum vocant illi unionem hypoſtaticam, ſeu perſonalem, ad differentiam unionis eſſentialis, qua conjunctæ ſunt tres perſonæ divinitatis in una divina eſſentia.

In hac perſonali conjunctione & aſſumtione humanæ naturæ in divinam, cenſent ſimilem περιχωρησιν, immeationem, & immanentiam duarum naturarum factam eſſe, qualem ſupra trium perſonarum in divinitate ab eis ſtatui diximus. Ajunt enim duas naturas ſe invicem intime adeo penetraſſe, ut dici queat, totam divinam perſonam eſſe in tota Chriſti carne, & totam carnem Chriſti eſſe in tota perſona divina, idque in ſeperabiliter & inſolubiliter. Quemadmodum enim credunt, tres perſonas Deitatis propter *unitatem eſſentiæ* ſe mutuo complecti, unam in altera hærere, & inter ſe innexas & implexas eſſe: ita ſtatuunt etiam, duas naturas in Chriſto propter *unitatem perſonæ* ſe mutuo penetrare, & unam alteri ineſſe. Simul tamen monent, per ejuſmodi intimam immeationem & inexiſtentiam mutuam nullam fieri naturarum permixtionem ac confuſionem,

Hoc loco rurſus talia dicuntur, quibus percipiendis ne Salomonis quidem ſapientia par eſſet ac ſufficiens. Mitto Sacrarum Literarum de hac duarum naturarum unione & coaleſcentia altiſſimum ſilentium. Hoc ſolum quærere ex eis lubet; quomodo unionem iſtam ac conjunctionem tam diſparatarum, longiuſque quam cœlum à terra, à ſe invicem diſtantium, naturarum, fieri potuiſſe, & quidem conjunctionem in unam perſonam, probare queant? Difficillimum quidem eſt capere: quomodo aqua & ignis, aër & terra, argilla & ferrum ſecum uniri poſſint: at multo difficilius eſt, hanc conjunctionem intelligere, & ſine clara expreſſaque revelatione Dei credere, quod ſcilicet increata, inviſibilis ac incomprehenſibilis natura atque eſſentia Dei Altiſſimi, quæ eſt Spiritus & ignis conſumens, cum creatura, quæ caro eſt & ſanguis, unita ſit, ita ut hæc illam, & illa hanc in ſe contineat, ac intime permeet, urque quemadmodum loquitur Leo Serm. 3. de natura pag. 43. citante Gerhardo, creatori creatura inſeratur. Sed præter hæc omnia abſurdiſſimum eſt, quod una perſona Deitatis ſit ſimul & divinæ & humanæ naturæ perſona, quodque humana natura, id eſt, humanum corpus, & humana anima, non alia ratione, quam qua divinæ Chriſti perſonæ inſerta eſt, homo ſit.

Primum enim ſuperiori Capite §. 1. demonſtravimus, humanam naturam in Chriſto eſſe veram perſonam humanam. Quare ex hac doctrina ſequetur, humanam perſonam cum divina perſona Chriſti junctam, unam cum ea perſonam factam eſſe, atque ita per conſequens vel humanæ perſonæ Chriſti, vel ejuſdem divinæ perſonæ aliquid hac conjunctione deceſſiſſe, ut neque hæc, neque illa ſit amplius perfecta perſona, ſed ex duabus imperfectis una perfecta perſona conflata ſit.

Secundo, unio iſta hypoſtatica, eſt res ejuſmodi, quæ manifeſta contradictione ſeipſam perimit. Lutherus inquit Tom. 3. Jenenſ. Lat. pag. 562. citante Gerhardo d. l. Sect. 120. *Magis diſparata eſt hæc propoſitio, Deus eſt homo, quam illa, homo eſt aſinus.* Ita ſecundum ſententiam Lutheri magis poſſibile eſt, ut humana perſona aſini aſſumat naturam, quam ut ſummus Deus humanam naturam aſſumat. Jam vero impoſſibile eſt & contradictorium, ut humana perſona aſſumat aſini naturam & tamen interea humanam naturam retineat, ita ut dici poſſit proprie utrumque: Hæc perſona eſt homo; &, Hæc perſona eſt aſinus. Eo ipſo enim dum perſona iſta homo eſſe dicitur, indicatur eam habere caput humanum: at ſi illa ſimul etiam habe aſininam naturam, ſequetur, illud humanum ejus caput eſſe ſimul aſininum caput; & ſic aures ejus erunt breves, quales ſunt hominum aures, & ſimul longæ, quales ſunt aſininæ; vox & ſonus, quem illa perſona edit, erit humanus ſermo & ſimul ruditus aſininus, id eſt, poterit illa loqui, & non poterit loqui; cutis ejus erit glabra, ſicut hominis, & tamen etiam hirſuta, ſicut aſini; denique erit illa rationalis, ut homo, & irrationalis quoque, ut aſinus. Quod perinde eſt, atque ſi dicam, hæc perſona eſt homo, & non homo; aſinus, & non aſinus. Quod ſane manifeſte contradictorium eſt, ideoque cum veritate nequit conſiſtere. Cum ergo & Lutherus agnoſcat, & res ipſa dictet, longe majorem diſparitatem eſſe inter divinam & humanam naturam, quam eſt inter humanam & aſininam naturam; neceſſe eſt, multo minus poſſibilem eſſe conjunctionem divinæ & humanæ naturæ in una perſona, multoque abſurdius eam ſtatui, quam modo dictam conjunctionem humanæ & aſininæ naturæ. Illa enim conjunctio non minus contradictionem implicat, atque hæc. Quod facile eſt cognoſcere. Nam dum aſſerunt homines iſti, perſonam Chriſti eſſe Deum Altiſſimum, tribuunt ei divinas proprietates, nempe quod ſit Spiritus inconſpicuus, quod ſit ab æterno, quod ſit omniſcius, omnipotens, immortalis; dum vero poſtea affirmant, eandem Chriſti perſonam etiam eſſe verum hominem, ſeu veram habere naturam humanam,

attribuunt ei tales proprietates, quæ prædictis divinis proprietatibus è diametro repugnant. Indicant enim hac ratione, personam Christi non esse Spiritum inconspicuum, sed habere corpus conspicuum, eam non ab æterno fuisse, sed in tempore natam esse, eam non esse omniscium, non omnipotentem, non immortalem: quod tantundem est, atque si dicerent, personam Christi non esse Deum. Ita ut ex hac sententia fluat, unam Christi personam (quam credunt esse secundam personam Trinitatis) simul esse Deum & non Deum, simul hominem & non hominem, visibilem ut homo, & invisibilem ut Deus. Quæ omnia contradictoria sunt, & seipsa evertunt. Intelligendum enim est, istos homines neutiquam velle, Christum è duabus personis, una divinâ, alterâ humanâ esse compositum, ita ut divina persona in humana invisibili ratione habitet, quemadmodum spiritus aliquis in homine habitare potest, (quanquam etiam talis inhabitatio, quod Deum attinet, impossibilis foret:) sed ajunt, Christum unam tantum personam esse, quæ duas habeat naturas, adeoque duplices proprietates, divinas & humanas. Quæ proprietates cum prorsus dissimiles atque contrariæ sint, clarum est, eas in una persona non posse habere locum, æque ac dici de una re nequit, eam simul esse frigidam & calidam, siccam & madidam, mollem & duram, pilosam ac depilem.

Ex his jam perspicuum est, quam absurdum ac contradictionis plenum sit, quando homines isti, uni personæ Christi duas res plane contrarias, unam quidem secundum divinam, alteram vero secundum humanam naturam, adscribunt. Ut cum inquiunt, Christum ignorasse diem judicii secundum humanam naturam, non ignorasse autem secundum divinam naturam; Christum secundum humanam naturam nihil posse facere à seipso, secundum divinam vero omnia posse; secundum humanam naturam eum esse mortuum, secundum divinam autem eum immortalem esse: & id genus alia multa de Christo affirmant sibi invicem contraria, quorum etiam in præcedenti Capite aliquam fecimus mentionem. Quemadmodum enim supra ostendimus, impossibile esse, ut una persona simul duas tales naturas habeat sibi unitas, quarum proprietates sunt sibi invicem contrariæ: ita etiam impossibile est, unam eandemque personam simul & eodem tempore omnia scire, & aliquid nescire, omnia à seipsa facere, & nihil facere à seipsa, mori & tamen manere vivam. Quodsi nihilominus hæ & similes contrariæ qualitates in Christo locum habeant (quod tamen nullo modo probari potest) omnino dicendum esset, Christum è duabus distinctis personis, divina & humana, fuisse conflatum, quarum quælibet prædita sit suis peculiaribus proprietatibus; ita ut humana persona diem judicii ignoraverit, divina autem eum sciverit, sed suo consorti, humanæ personæ, revelare noluerit; humana persona mortua sit, divina vero viva remanserit (quod olim docebat Cerinthus, Jesu moriente, Christum ab eo recessisse). Verum hac ratione corruit omnis de communicatione idiomatum seu naturalium proprietatum utriusque naturæ, de qua agemus subsequenti Capite. Quanquam nec alias isti ipsi homines duas personas in Christo admittunt, (& recte quidem) quia id absurdissimum & veritati multis modis contrarium esse agnoscunt.

Dicendum etiam nobis nonnihil de περιχώρησει, id est, mutua in existentia & immanentia duarum naturarum; quod nimirum per hanc intimam ac mutuam unionem duarum naturarum redditur labyrinthus ille multo intricatior, in quem nos circumincessio ac immeatio trium personarum divinarum inducit. Non pauci enim ex his hominibus contendunt, assumtam humanam naturam pertinere ad Trinitatis consortium. Ita enim scribit Ambrosius de Resurrect. citante Gerhardo d.l. sect. 121. *Non est despicienda carnis humanæ natura, quæ in Sanctæ Trinitatis consortium per Dominum Christum ingredi meruit.* Et Augustinus inquit lib. de bono persever. cap. 24. *Qui suscipit, & quod suscepit, est una in Trinitate persona.* Quia vero durum nimis & absonum est, carnem, quæ creatura est, pertinere ad divinam increatam essentiam Dei Altissimi, ideo ad hanc duritiem emolliendam, utuntur sua solita distinctione inter essentiam & personas, ajuntque, humanam naturam pertinere ad Trinitatem non *essentialiter*, sed *personaliter*. Vide Gerhardum d.l. sect. 121. Quasi scilicet qui personaliter ad societatem aliquam pertinet, non etiam essentialiter ad eam pertineat! Homines isti existimant, si tantum aliud vocabulum adhibeant, quod aliis literis ac syllabis constat, etiamsi sensus ille idem in eo contineatur, quem expresse proferre nolunt, jam rem confectam esse. Quanquam etiam alia ex causa distinctio ista inepte hic adhibetur. Cum enim illi humanam naturam non habeant pro persona, quomodo illa potest *personaliter* ad Trinitatem pertinere? Sin hoc sibi volunt, quod humana natura non pertineat ad totam essentiam divinam, sed tantum ad secundam personam Trinitatis; tum contradicunt sibi ipsis, quando inquiunt, humanam naturam personaliter pertinere ad totam Trinitatem. Nam tota divina essentia nihil aliud est, quam tota Trinitas. Ergo si humana natura non pertinet ad totam divinam essentiam, sed tantum ad secundam personam Trinitatis, quomodo illa ad totam Trinitatem pertinere potest? Potius deberent dicere, eam neque essentialiter, neque personaliter ad totam Trinitatem pertinere, sed simpliciter tantum ad secundam personam. Verum hac ratione celebres illi duo Patres Ecclesiæ modo nominati, & alii plures, qui in eadem sunt sententia, gravissimi erroris rei fierent. Quanquam hunc errorem evitare non possent, etiamsi dicerent, humanam naturam tantum ad secundam Trinitatis personam pertinere. Credunt enim, secundam personam habere eandem illam essentiam totam ac indivisam, quam habet tota Trinitas. Quocirca eo ipso, quod humana natura pertinet ad secundam personam, pertinet quoque ad totam essentiam divinam, id est, ad totam Trinitatem.

Quodsi ita se res haberet, ut humana natura & caro Christi, etiam ad consortium Trinitatis pertineret (sive personaliter, sive essentialiter) utque cum secunda persona Trinitatis pari modo, ac personæ tres Deitatis inter se, mutuo colligata ac intime innexa atque implexa sit: jam non tres tantum personæ Deitatis se invicem ita immearent, ut singulæ essent

in ſingulis, & ſingulæ in omnibus, & omnes in ſingulis, & omnes in omnibus, ſed etiam humana natura, recepta in conſortium Trinitatis, eſſet in ſingulis, & ſingulæ ac omnes viciſſim eſſent in humana natura. Ex quo ſequeretur, humanam naturam etiam cum Patre & Spiritu Sancto in unam perſonam coaluiſſe, eamque non minus quam divinam eſſentiam omnibus tribus perſonis communem eſſe. Ut ſane non pauci ex iſtis ipſis hominibus, ſicut ſupra Cap. 13. vidimus, diſerte fatentur, totam Trinitatem eſſe incarnatam atque humanam aſſumſiſſe naturam. Hoc vero ſi ita eſt, dici poterit, illum unum Deum Altiſſimum eſſe tres perſonas in una eſſentia divina, & in una natura humana. Imo quandoquidem ſupra abunde probatum eſt, humanam Chriſti naturam vere perſonam eſſe; ex iſta horum hominum ſententia merito inferri poterit, unum illum Deum ſummum eſſe quadruplicem in perſonis, quarum tres ſint divinæ, & una humana, duplicem autem in eſſentiis, quarum una ſit divina, altera humana. Tantum de decimo fundamentali capite dogmatis de Trinitate.

CAPUT XVI.

De diſtinctione inter Chriſti perſonam & divinam naturam.

SUccedit undecimum principale membrum, quod rurſus in diſtinctione admodum perplexa & abſurda conſiſtit. Nimirum diſtinguunt illi inter perſonam Chriſti & divinam naturam ſeu eſſentiam Chriſti. Cum enim ſtatuant, Chriſtum quatenus eſt Filius Dei, ac proinde Deus Altiſſimus, à Patre habere originem; non poſſunt negare, Chriſtum quatenus Filius Dei eſt, Patre minorem eſſe, adeoque Patri competere prærogativam quandam præ Filio; Hinc non pauci viri docti è Trinitariis, Patrem κατ' ἐξοχὴν Deum vocant; fatenturque Patrem eſſe principaliter Deum; nomen Dei prius de Patre, quam de Filio prædicari; Filium eſſe ſecundum à Patre, non ſolum ordine, ſed etiam dignitate, quoniam eſſendi origo Pater ipſi eſt. Vide Calvinum lib. 1. Inſtitut. cap. 13. ſect. 23. Zanchium Præfat. de Tribus Elohim & lib. 1. cap. 3. de tribus Eloh. Chaſſan. lib. 1. loc. comm. cap. 15. ſect. 13. citante Gerhardo tom. 1. de tribus Elohim cap. 6. ſect. 35. Etiam ex antiquis Patribus multi agnoverunt expreſſe, Filium etiam qua Deus eſt, minorem eſſe Patre: quos Patres allegat Maldonatus Comment. in Joh. 14. 28. Sed cum tamen homines iſti urgeant, Filium Dei eſſe Patri per omnia æqualem; nam ſi minor eo atque inferior foret, non poſſet eſſe Deus Altiſſimus: idcirco nonnulli commenti ſunt hanc diſtinctionem, quod Chriſtus originem ſuam à Patre habeat, quoad perſonam, non autem quoad eſſentiam. Vide Anti-Crellium Botſacci lib. 1. ſect. 2. cap. 2. Non pauci ex eis etiam hanc diſtinctionem adhibent in negotio Incarnationis Chriſti, dicuntque perſonam Chriſti divinam, & non naturam ejus divinam aſſumſiſſe naturam humanam: divinam enim perſonam eſſe Chriſti propriam, divinam autem naturam ſeu eſſentiam eſſe omnibus tribus perſonis divinitatis communem. Vide Bezam, Zanchium, Sohnium, Danæum, Bellarminum, citante Gerhardo tom. 2. loc. 4. ſect. 120.

Hîc requiritur nimis ſubtile & acutum ingenium, ut quis hanc diſtinctionem recte percipiat, utque Chriſtum aliter ſecundum perſonam, aliter ſecundum eſſentiam ſeu naturam ejus divinam conſideret; ſi nimirum attendat, quod homines iſti expreſſe aſſerunt, divinam Chriſti naturam, ſecundum quam eandem habet eſſentiam cum Patre, eſſe Chriſti perſonam, ſive, eum ſecundum divinam naturam eſſe ſecundam perſonam Trinitatis, id eſt, æternum Dei Filium, qui ſuam originem habet à Patre.

CAPUT XVII.

De inſeparabilitate duarum naturarum in Chriſto.

DUodecimum membrum præcipuum doctrinæ de Trinitate, eſt inſeparabilitas duarum naturarum in Chriſto. Affirmant enim, duas iſtas naturas tam arcto atque æterno & indivulſo nexu eſſe copulatas, ut nullo tempore, nulloque loco ſeparari poſſint, ne in morte quidem ipſa. Credunt enim, tametſi in morte Chriſti vinculum, quo anima cum corpore juncta eſt, diſſolutum fuerit, illud tamen vinculum perſonalis unionis duarum naturarum inſolutum atque integrum manſiſſe.

Quiſquis hanc ſententiam accuratius penſitat, incidit iterum in errores inexplicabiles. Si enim in morte Chriſti vere diſſolutum fuit vinculum, quo anima corpori jungitur, ut omnes Chriſtiani credunt, & res ipſa docet, qui potuerunt duæ naturæ in Chriſto manere indiſſolutæ atque inſeparatæ? Sive enim ſtatuas, divinam naturam in diviſione animæ ac corporis, cum corpore junctam fuiſſe, ſive cum anima; dici tamen non poterit, eam cum humana natura indivulſo nexu manſiſſe conjunctam: quia non ſolum corpus, neque ſola anima eſt humana natura Chriſti. Itaque neceſſe eſt dicere, in morte Chriſti divinam naturam ſaltem ab una parte humanæ naturæ ſejunctam ac ſeparatam fuiſſe. Si quis dicat, divinam naturam, nihil obſtante ſeparatione animæ à corpore, nihilominus utrique parti, conjunctam manſiſſe, corpori ſcilicet in ſepulchro, & animæ in Paradiſo; tum concipi non poterit, quomodo Chriſtus vere mortuus fuerit. Quomodo enim corpus Chriſti cadaver dici potuit, ſeu corpus mortuum, ſi Deus Altiſſimus perſonaliter cum eo fuit conjunctus? Quicquid enim anima in corpore agere atque operari poteſt, ad corpus vivificandum, id multo perfectius ipſe Deus Altiſſimus, ſeu divina ejus eſſentia, quæ in corpore remanſit, præſtare potuit: ita ut etiamſi anima nunquam in corpus remigraſſet, corpus tamen nunquam potuiſſet corrumpi, ſed perpetuo vixiſſet; anima quoque corpore neutiquam indiguiſſet, & nihilominus beatiſſima fuiſſet abſque illo, ſi modo cum Deo Altiſſimo eſſentialiter in æternum manſiſſet conjuncta. Nihil proinde cauſæ habuiſſet Chriſtus *in diebus carnis ſuæ* Hebr. 5. 7. ſeparationem iſtam animæ à corpore adeo perhorreſcere, ut cum clamore valido & lacrymis preces ac ſupplicationes offerret ei, qui ipſum

poterat ſervare à morte. Taceo, quod vere dici nequeat, proprie dictam ſeparationem animæ à corpore factam eſſe in Chriſti morte, ſi anima cum corpore, intercedente vinculo divinæ perſonæ, quæ in utroque manſit, fuit conjuncta. Hi enim homines non ita cenſent divinam Chriſti perſonam cum anima & corpore junctam manſiſſe, atque ſi laquei vel catenæ pars extrema alligata ſit uni fruſto ligni alicujus, altera alteri: ſed ſtatuunt, in hypoſtatica iſta unione duarum naturarum, mutuo alteram alteri inhærere atque inexiſtere, ita ut tota divina Chriſti perſona tam cum anima quam cum corpore, ac viciſſim tam anima quam corpus cum tota perſona Chriſti divina conjuncta ſit. Quocirca anima non potuit vere à corpore divelli ac ſeparari, ſi divina Chriſti perſona nunquam ab humana natura receſſit. Atqui in morte Chriſti vera & proprie dicta animæ ac corporis ſeparatio facta eſt; ut ipſimet fateri coguntur: alioqui non fuiſſet vere mortuus. Ergo neceſſe eſt tunc divinam Chriſti perſonam quoque vere à natura humana ſeparatam ac diviſam fuiſſe. Tam incerta ſunt myſteria iſtorum hominum.

CAPUT XVIII.

De communicatione duarum naturarum & naturalium Idiomatum atque operationum in Chriſto.

TRedecimum caput in ſententia Trinitatis conſiderandum eſt, Communicatio naturarum, & naturalium idiomatum ac operationum in Chriſto.

Non enumerabimus autem hoc loco omnia, quæ de hac materia à Trinitatis defenſoribus diſputari ſolent; hoc enim in ingens & vaſtum volumen excreſceret: ſed pauca quædam ad noſtrum propoſitum pertinentia, delibabimus. Vocant illi hanc communicationem, effectum perſonalis unionis duarum naturarum, qua fit, ut divina Chriſti natura humanæ, & contra humana divinæ ſe cum omnibus ſuis proprietatibus atque operationibus communicarit, unaquaque alteram penitus ac intime (ſine diviſione tamen ac permixtione) tranſmearit ac penetrarit, adeo ut, quod alias extra hypoſtaticam conjunctionem naturarum tantum de una prædicari poteſt natura, vi hujus conjunctionis etiam de altera prædicari atque enunciari poſſit; utque dici queat, *Summus Deus eſt homo*, & viciſſim, *Homo eſt ſummus Deus*. Vide Gerhard. tom. 2. loc. 4. cap. 8. ſect. 148. Hinc quidam ſunt, qui duas in Chriſto Deitates conſtituunt, unam communicantem, alteram communicatam. Divinam naturam vocant Divinitatem communicantem, humanam vero, divinitatem communicatam. Vide Brent. in recog. pag. 90. 273. Item de divin. maj. pag. 81. 91. Jacob. Andr. in Apol. pag. 25. 69. Gerhard. Exeg. tom. 3. loc. 4. cap. 8. ſect. 152. Utque hoc ipſum doceant, poſtulat ipſorum ſententia; quia credunt, Chriſtum non ſolum ſecundum divinam naturam, ſed etiam ſecundum humanam eſſe Deum, nempe ſummum; alioqui Maria non poſſet Dei para ſeu Dei mater appellari. Verum hac ratione in Chriſto erunt etiam duæ humanitates, una communicans, altera communicata: quia æque dicunt, *Deus eſt homo*, atque, *Homo eſt Deus*.

Itaque etiam uſitatiſſimum eſt apud Trinitarios, ut propter hanc communicationem idiomatum, hujuſmodi utantur loquendi formulis: Deus eſt natus ex Maria (nonnulli etiam dicere amant, Deitas nata eſt ex Maria, Deitas paſſa eſt, ac mortua &c. Vide quos citat Gerhar. exeg. tom. 1. loc. 4. ſect. 198, 199.) Maria eſt Dei mater; Deus fuit infans; is qui major eſt univerſo mundo, jacuit in præſepio; Deus tentatus eſt à Diabolo; Deus vectus eſt aſino; Judæi Deum crucifixerunt; Deus ſiti laboravit in cruce pendens; Deus mortuus eſt & ſepultus. Hinc cum novus quidam Poëta Germanicus Johannes Riſten in ſuo libello cantionum ſacrarum edito Luneburg. Anno 1642. inter alia ſcripſiſſet: *ô dura neceſſitas! Deus ipſe jacet mortuus*; Theologus quidam celebris Stephanus Klotz Superintendens Holſatiæ in epiſtola ſua ad illum ita calculo ſuo hæc verba approbat: *Diſpicere nequeo, qua de cauſa culpari à quoquam poſſit, quod Tua Dignitas in ſuis olim editis Spiritualibus hymnis, & quidem in hymno de Sepulturæ Chriſti protulit: ô dura neceſſitas! ipſe Deus decumbit mortuus. Nam ſi verum eſt, Deum revera obiiſſe, & Dominum gloriæ crucifixum, atque occiſum eſſe; uti ſane verum id eſſe ac manere neceſſe eſt; non poterit non etiam eſſe verum, quod Deus vere mortuus fuerit: niſi forte poſſit eſſe non mortuus, qui occiſus eſt.* Gerhardus quoque inquit Exeg. tom. 1. loc. Theol. loc. 4. ſect. 195. *Quæcunque de Chriſto prædicantur de perſona ſunt accipienda: alias ſi humana tantum de homine, divina tantum de Deo prædicarentur, duæ perſonæ introducerentur. Chriſtus in medio paſſionis actu ſe Filium Dei eſſe publice profeſſus eſt, ne quis dubitaret, ipſum Dei Filium eſſe paſſum. Omnia opera, omnes paſſiones non tribuuntur naturis, ſed perſonæ. Quam vere & realiter Deus eſt Homo, tam vere de Deo prædicatur, quicquid eſt humanum.* Huc pertinet etiam illud auditu horrendum ſcholaſtici cujuſdam Doctoris dictum, qui poſtquam demonſtraſſet, Deum etiam lapidem, aſinum, damnatum hominem, imo ipſum quoque Diabolum ſuppoſitare, id eſt, in ſuum ſuppoſitum ſeu perſonam ſuſcipere poſſe, addit: *Corollarium, quod ſequitur ad hanc Concluſionem, Deus eſt lapis, Deus eſt aſinus, Deus eſt homo damnatus, Deus eſt Diabolus, patet. Quia eadem ratione, qua illa conceditur, Deus eſt homo, crucifixus, mortuus; & illa ſunt concedendæ per communicationem idiomatum.* Vide Gabrielem Biel. in 3. Sent. diſtinct. 1. qu. 3. art. 1. Alii Scholaſtici cenſent non eſſe abſurdum dicere, *Deus eſt peccator*. Vide Suareſium tom. 1. Comment. in Thom. part. 3. diſp. 34. ſect. 2. fol. 504. Cum quo convenit illud, quod vulgo in Eccleſiaſtico quodam hymno Lutherani canunt: *Deus vult agere pœnitentiam*. Quis enim agit pœnitentiam, niſi peccator?

Has inuſitatas locutiones vocant illi *Propoſitiones perſonales* (quanquam ab aliis aliter etiam appellantur) quia ex ſola perſonali unione duarum naturarum promanant, earumque veritas nonniſi in hac unione fundatur; alioqui in uſu non ſunt. Itaque merito

inuſi-

inuſitatæ dicuntur, quia nuſquam in Scriptura legitur, Apoſtolorum quenquam iis uſum eſſe.

Occaſio hujus dogmatis de Communicatione idiomatum inde orta eſt, quod falſa ipſorum opinio, quam imbiberunt de natura atque eſſentia Chriſti, eis obſtiterit, quominus verum ac genuinum ſenſum plurimorum locorum Sacræ Scripturæ perciperent: ut igitur loca illa cum præconcepta ſua opinione conciliarent, coacti ſunt hoc dogma comminiſci. Quia enim Chriſtum pro ſummo Deo habent, videntque, Chriſto ſimpliciter & ſine mentione divinæ naturæ, & nomen Dei & non pauca divina attributa ſeu proprietates adſcribi, nec non plurima divina ac ſupernaturalia opera de eo prædicari; exiſtimant, id ideo fieri, quod divina natura ſe humanæ cum omnibus proprietatibus ſuis communicarit: & non habent tantum prudentiæ ac perſpicaciæ, ut intelligant atque agnoſcant, quicquid in homine Jeſu Chriſto, dum in terris fuit, ſapientiæ, ac poteſtatis divinæ apparuit, id non ab aliqua divina natura eſſentialiter in ipſo habitante, per quam fuerit ipſe Deus Altiſſimus, profectum fuiſſe, ſed ab illo Sancto Spiritu, quo cœlitus deſcendente unctus fuit Matth. 3. 16. item illum *nomen, quod eſt ſupra omne nomen* (id eſt, nomen Dei una cum omni poteſtate divina in cœlo & in terra) dono accepiſſe à Deo pro perfectiſſima ſua obedientia, Phil. 2. 9. Deinde quia in multis Sacrarum Literarum locis talia de Chriſto ſimpliciter affirmantur vel negantur, quæ de Deo ſupremo dici vel negari nequeunt (ut quod natus ſit, quod ſit mortuus ac ſepultus, quod neſciverit diem judicii, & ſimilia ſine numero) autumant, id propter communicationem illam abſurdam naturarum, naturaliumque idiomatum fieri, quod nimirum humana natura viciſſim divinæ ſuas proprietates communicarit. Itaque ut ſuam præconceptam ſententiam adverſus tam multa clara Scripturæ teſtimonia poſſint defendere, neceſſario ab ipſis inventum eſt hoc Communicationis propugnaculum. Quomodo enim alioqui conſiſteret ſententia eorum de perſonali ac hypoſtatica unione atque mutua immanentia ſeu immeatione duarum naturarum, de qua ſupra cap. 15. egimus? Ex tali enim abſurda conjunctione naturarum, neceſſario ſequitur talis abſurda communicatio mutua naturarum ac proprietatum.

Cum vero Sacra Scriptura varia & multa teſtimonia adverſus ipſorum opinionem nobis ſuppeditat, ideo uno Communicationis idiomatum modo non contenti, plures & varios excogitaverunt; prout patrocinium cauſæ ipſorum requirit, ut novis ſe ſubinde effugiis adverſus ſcripturæ loca ſibi adverſantia muniant. Primum enim ponunt Communicationem naturarum ipſarum, qua natura una alteri ſeſe per hypoſtaticam unionem communicavit, & alia aliam mutuo ac intime penetravit. Deinde, Communicationem naturalium idiomatum, qua natura una alteri proprietates ſuas communicavit. Tertio, Communicationem perſonæ, qua divina perſona ſe humanæ naturæ ita communicavit, ut eam aſſumſerit in perſonæ unitatem. Vide fuſe agentem ea de re Gerhardum tom. 2. loc. 4. cap. 8. 10. & ſeqq. Quod triplex diſcrimen atque diſtinctio nullum alium uſum habet, quam ut intellectus humanus magis adhuc oneretur ac confundatur: quandoquidem altera & tertia Communicatio jam in prima eſſet prorſus comprehenſa, ſi talis Communicatio in Chriſto locum haberet. Qui enim alteri naturam ſuam totam atque eſſentiam communicat, is non poteſt non ei etiam naturales proprietates ſuas atque perſonam communicare. Communicationem idiomatum naturalium illi iterum triplicem faciunt: Primo, qua id, quod uni tantum naturæ proprie convenit, de tota Chriſti perſona, quatenus illa ſimul Deus & homo eſt, prædicatur. Secundo, qua divina natura gloriam ſuam humanæ communicavit. Tertio, qua duæ naturæ ſimul operantur opera illa, quæ ad Mediatorium munus Chriſti pertinent. Hæc omnia & adhuc multo plura ſcire oportet, de quibus ingentia volumina à Trinitatis aſſertoribus conſcripta ſunt, quæ nos brevitatis ſtudio hic omittimus, ſi quis ex ipſorum ſententia velit teſtimonia Sacræ Scripturæ, quæ de Chriſti perſona, natura atque eſſentia agunt, recte intelligere, & in nullum pernicioſum errorem incidere. At mirum eſt, quam altum ſit de iſtis rebus omnibus in Sacris Literis ſilentium.

Obſervandum etiam hoc loco eſt, Trinitatis Doctores hic unum adhuc monitum diligenter inculcare, & ne in eo erretur, ſedulo caveri velle. Nimirum docent, etſi propter communicationem duarum naturarum in Chriſto dici poſſit, *Deus eſt Homo*, & *Homo eſt Deus*, tamen dici non poſſe, nec ullo pacto debere, Divina natura eſt humana natura, vel, Humana natura eſt divina natura. Vide Gerhardum tom. 2. loc. 4. ſect. 153, 155. Quod monitum cum ſupra memorata inepta diſtinctione inter perſonam & naturam Chriſti divinam coincidit. Ecur vero priori modo loqui liceat, poſteriori non liceat, poſſet merito quæri: quippe ex eorum ſententia divina Chriſti natura Deus eſt, & Deus in Chriſto eſt divina ipſius natura; ſic etiam homo in Chriſto nihil aliud eſt, quam humana ipſius natura.

Quod hic alias præterea ad hujus dogmatis refutationem dici poſſet, id partim in ſcriptis Calviniſtarum, ſeu, ut appellari amant, Reformatorum, qui cæteroquì acres etiam ſunt Trinitatis propugnatores, ſed in hac de Communicatione naturarum doctrina cum Lutheranis non conſentiunt, legere eſt; partim ex iis, quæ ſupra de hypoſtatica unione naturarum dicta ſunt, intelligitur.

Hoc unum adhuc commemorare cogimur, ſi quid unquam ab humano ingenio excogitatum eſt, quod enormiter ac manifeſte ſecum pugnat, id eſſe hanc de Communicatione idiomatum doctrinam. Quemadmodum enim, verbi gratia, dicunt, Deus vere eſt mortalis factus, & reipſa quoque mortuus; quia humana natura divinæ mortalitatem communicavit: Ita dici etiam poterit, Homo Jeſus Chriſtus fuit vere immortalis, atque reipſa etiam mortuus non eſt; quia divina natura humanæ communicavit immortalitatem. Unde ſequitur, Chriſtum tam ſecundum divinam, quam ſecundum humanam naturam ſimul mortalem & etiam immortalem fuiſſe, eumque ſecundum utramque naturam mortuum eſſe, & non mortuum. Pariter negant iidem homines,

Chri-

Christum secundum humanam naturam per se adorandum esse, sed propter hanc solam communicationem idiomatum volunt id fieri. Sicut igitur divina natura humanæ communicavit adorabilitatem, (ut sic dicam) ita dicere oportet, humanam naturam vicissim divinæ communicasse non adorabilitatem. Itaque necessarium erit, ut Christus secundum utramque naturam adoretur, & simul necessarium erit, ut secundum utramque naturam non adoretur. Quis vero istud potest capere? Verum de his satis dictum esto.

CAPUT XIX.

De Omnipræsentia Corporis Christi.

SI ad hanc doctrinam de personali unione ac communicatione duarum naturarum, naturaliumque proprietatum, duæ præterea doctrinæ accedant, quarum unam omnes Trinitarii, alteram non exigua eorum pars profitentur, & pro infallibili veritate amplectuntur: nimirum primo, quod Deus quoad essentiam suam ubique & in omnibus locis præsens sit; secundo, quod Christus non tantum olim in terris, sed & nunc in cœlis naturale corpus habeat: nihil deesse potest ad hominum animos in extremam confusionem ac perturbationem inducendos. Inde enim sequitur, etiam naturale corpus Christi, quod cum essentia divina in eandem personam unitum est, semper ubique præsens fuisse, & etiamnum esse. Quæ res etiam tam perplexa & intellectu difficilis est, ut inter ipsos Trinitarios de ea sit lis ingens, & implacabilis hostilitas exorta. Pars una tam mordicus hanc suam tuetur sententiam, ut (quemadmodum illi ab altera parte objicitur: vide Breviar. Ubiquit. pag. 113. & seq.) malint absurdissimas locutiones de Christo usurpare, quam sententiam mutare, aut ab ea vel latum unguem recedere. Non horrent enim dicere, *tunc cum Christus pependit in cruce, corpus ejus eodem tempore fuisse Romæ, Athenis, in India, & ubivis locorum; Christi carnem esse in omni pane, pomo, pyro, angulo, etiam in inferno, denique in ipso Diabolo.* Lutherus inquit de Christo: *Omnia plena ubique sunt Christi, etiam secundum ipsius humanitatem.* Tom. 3. Jenens. fol. 458. Hoc vero si verum sit, præter alia infinita absurda, etiam hoc erit verum, quod Christus, cum jam natus esset è Maria Matre sua, nihilominus adhuc in utero ejus fuerit. Qui autem adhuc hæret in matris suæ utero, ille nondum natus & in lucem editus est. Sic igitur Christus è matre sua natus est, & simul non est natus, neque in æternum nascetur. Tam sublime scilicet & admirandum mysterium est, ista hypostatica unio & communicatio duarum naturam in Christo. Et qui id non credit, sed cum Scriptura affirmat, Christum nunc esse in cœlo, ibique sedere ad Dei dexteram, Act. 2. 33. Eph. 1. 20. ille nihil facit aliud, quam quod Christum (ut isti homines alii aliis objiciunt) *quasi murem in muscipula, vel catenarium canem in stabulo includat.*

CAPUT XX.

De Humiliatione & Exinanitione summi Dei.

EX personali conjunctione & communicatione duarum naturarum in Christo, ortum est adhuc unum grande & imperceptibile mysterium, quod ad melius cognoscendam horum hominum doctrinam de Persona Christi scitu necessarium est: id vero est *Humiliatio & Exinanitio Dei.* Ejus autem duas faciunt species. Una est, qua Deus Altissimus, seu secunda persona Trinitatis, ex summa erga humanum genus misericordia, se ita demisit ac humiliavit, ut cœlesti throno suæ majestatis relicto, in terram descenderet, & humanam naturam in se susciperet. Hanc vocant Humiliationem Incarnationis. Alteram vocant proprie Exinanitionem: qua nimirum Deus Altissimus, postquam assumsisset carnem, non semper in ea tanquam Deus apparuit, vel divinitatem suam exeruit, sed deposita majestate sua ac gloria, inter homines versatus est servili in statu ac conditione; fame sitique laboravit; non habuit, ubi caput reclinaret; asello vectus est; passus est se contumeliis ac persecutionibus affici, lapidari, colaphizari, flagellari, conspui, denique morte crudelissima è vita tolli. Hæc enim omnia illi proprie de Deo dici volunt, ut supra cap. 18. intelleximus. Quanquam Calviniani hac in parte Lutheranis civiliores & cautiores sunt.

Hæc vero Humiliatio Dei Altissimi revera est multo major, & rationi magis repugnans, quam si Cæsar aliquis, deposita majestate sua Cæsarea, laceris vestibus atque centonibus indutus, se immiscere turbæ mendicorum, vel carbonariorum, in stramine cubaret, pane cibario cum furfuribus vesceretur, omnesque illas contumelias atque opprobria, quæ illi de Deo Altissimo prædicant; sibi inferri pateretur. Imo sunt, qui velint, Deum in illo statu suæ humiliationis ita divinitatem suam exinaniviſse, ut etiam *omniscientiam suam* deposuerit, & non omnia in terris sciverit; ut inter alia diem extremi judicii, Matth. 24. 36. Vide Lutheri Postil. Epist. in Festo Nativ. Christi Gerhard. tom. 2. loc. 4. sect. 279, 318.

Quomodo autem fieri potuerit, ut summus ille immutabilis Deus cœlum relinqueret, in terram descenderet, seque malitiosis hominibus ita ludificandum & pessime tractandum præberet, uti Filium Dei tractatum legimus; quomodo Deus sapientissimus potuerit ita omniscientiam suam deponere, ut aliquando aliquid nesciret; cum nec hominum ulli in manu ac potestate sit, rem, quam scit, ita ex animo ac memoria sua delere, ut eam ad tempus prorsus ignoret: quomodo de vivo & immortali Deo absque horrore dici queat, eum mortalitatem induisse, ac vere mortuum sepultumque fuisse: quomodo Deus Altissimus pro sua obedientia, quam sibi ipsi præstitit, præmium à seipso accipere potuerit: denique quomodo hæc omnia, etiamsi natura sua factu non essent prorsus impossibilia, tamen cum divina sapientia conciliari queant, ut id per tantam majestatis suæ imminutionem ac contumeliam consequi

ſequi quæreret, quod per obedientiam ac humiliationem veri Filii Dei, hominis ſcilicet Jeſu Chriſti, multo commodius obtinere poterat: id viderint ipſi ſententiæ hujus propugnatores, qua ratione fidem his rebus conciliare queant apud eos, qui non nudis ipſorum verbis credere, ſed ea ſecundum indubitata veritatis principia, quæ nobis Deus per verbum ſuum, & rationis naturale lumen revelare dignatus eſt, examinare cupiunt.

De Cæſare, aliove Principe, qui ſe ita humiliaret, ut ſe pateretur vexari, cædi, ludibrio haberi atque occidi, & quidem abſque ulla neceſſitate, ab iis, quorum in vitam ac corpus ſupremam habet poteſtatem, dici poſſet, eum ſtatum ſuum Cæſareum abdicaſſe, & tunc non amplius Cæſarem eſſe: tunc enim non in conditione Cæſaris, ſed in viliſſimi ſervi ac mediaſtini ſui conditione foret. Verum nulla humana perſona, quantumlibet digniſſima, imo ne Angelus quidem tam alte ſeſe demittere atque humiliare poteſt, quam Deus Altiſſimus ſeſe humiliaſſet, ſi vera eſſet horum hominum ſententia. Hæc enim humiliatio Dei non ſolum eſſet conjuncta cum ſimplici abdicatione externi ſtatus ac dignitatis (qualem etiam in Cæſare locum habere poſſe diximus) ſed etiam cum depoſitione divinarum perfectionum, puta immortalitatis, omniſcientiæ, & omnipotentiæ &c. per quas Deus eſt Deus. Itaque de Deo multo magis dici poſſet, eum tunc non fuiſſe Deum, id eſt, ſupremum Dominum ac moderatorem univerſi. Quod vel cogitatu, nedum dictu horrendum eſt. Et tamen iſti homines ſententiam talem tanquam divinum & ad ſalutem neceſſarium myſterium venerantur, aliiſque obtrudunt, ex qua hoc tantum abſurdum neceſſario fluit. In eo enim præcipue ac proprie ſitam fuiſſe cenſent humiliationem Dei; id eſt, Filii Dei, ſeu ſecundæ perſonæ Trinitatis, quod in ſervi forma Patri ad mortem crucis uſque obediens fuerit. Jam vero Filius iſte Dei propter hanc ſuam obedientiam in ſummam evectus eſt ſublimitatem, donatumque ei eſt nomen, quod eſt ſupra omne nomen, id eſt, nomen Dei, una cum divina poteſtate atque imperio ſuper omnia Phil. 2. 9, 10. Quare neceſſe eſt, Filium Dei (id eſt, ex ipſorum ſententia, ipſum Deum Altiſſimum) tempore ſervilis ſtatus ſui, hoc nomen non habuiſſe, id eſt, eum tunc Deum Altiſſimum non fuiſſe.

Etſi vero hoc dogma de Humiliatione Dei rationis humanæ captum omnino ſuperet, tamen longe difficilius & perplexius eſt, quod credi jubetur, Altiſſimum Deum ſeſe humiliaſſe, & tamen etiam ſe non humiliaſſe. Statuunt enim, ſolum Filium, quem pro uno illo ſummo Deo habent, ſe humiliaſſe, Patrem vero & Spiritum Sanctum, quos itidem pro illo ipſo uno ſummo Deo agnoſcunt, ſeſe non humiliaſſe. Quomodo vero hoc intellectu concipi poſſit, æquis judicibus æſtimandum relinquimus.

CAPUT XXI.

De Reſurrectione ſummi Dei à mortuis.

QUandoquidem homines iſti docent, ſummum Deum vere fuiſſe mortuum ac ſepultum, ſcripturaque teſtatur, Chriſtum (quem illi credunt eſſe ſummum Deum) reſurrexiſſe à mortuis; coguntur hoc quoque aſſerere, quod Deus ſummus à mortuis reſurrexit. Quod etiam eo ipſo aperte docent, dum urgent, Chriſtum ſeipſum reſuſcitaſſe à mortuis. Hac ratione vero ſimplicibus novam crucem figunt. Nam ſi Chriſtus, ut pote Deus Altiſſimus, propria virtute reſurrexit ex mortuis, vel ſeipſum reſuſcitavit, ſcriptura vero teſtatur innumeris locis, alium quempiam, nempe Patrem, excitaſſe ipſum ex mortuis: (Vide inter alia Act. 2. 24. III. 15, 26. IV. 10. XIII. 30, 32, 37. Rom. 4. 24. VIII. 11.) tum ex horum hominum ſententia dici poterit utrumque, & Deum Altiſſimum excitaſſe à mortuis Deum Altiſſimum, & Deum Altiſſimum propria virtute à mortuis reſurrexiſſe, id eſt, eum ab alio nullo excitatum eſſe. Quod ſeipſum evertit. Etiamſi vero illi hanc ſuam opinionem ita declarent, quod tota Trinitas Chriſtum ex mortuis ſuſcitaverit, quodque reſpectu primæ & ſecundæ perſonæ dicatur, Deum, vel etiam interdum, Patrem reſuſcitaſſe Chriſtum, reſpectu autem ſecundæ perſonæ, quæ eſt Chriſtus ipſe, dicatur, Chriſtum ſeipſum reſuſcitaſſe, vel propria vi reſurrexiſſe; res tamen hac ratione non fit clarior. Sequitur enim nihilominus, Chriſtum, uti ſecundam Trinitatis perſonam, propria virtute reſurrexiſſe, & tamen etiam ab aliis duabus perſonis eſſe reſuſcitatum. Quæ certe inter ſe pugnantia ſunt. Qui enim ſuis propriis reſurrexit viribus, de eo dici nequit, eum ab alio eſſe reſuſcitatum; & contra, qui ab alio aliquo reſuſcitatus eſt, de eo dici non poteſt, eum propriis viribus reſurrexiſſe. Imo hinc liquet, Chriſtum non potuiſſe propria virtute reſurgere. Dici enim non poteſt, Chriſtum ope ac coöperatione cæterarum duarum perſonarum, Patris ſcilicet & Spiritus Sancti non indiguiſſe (præſertim cum ſcriptura teſtetur, Chriſtum *cum clamore valido & lacrymis preces & ſupplicationes ſuas obtuliſſe ei, qui ipſum poterat ſervare ex morte* Hebr. 5. 7.) ſiquidem abſurdum foret dicere, Deum aliquid fruſtra & ſine neceſſitate feciſſe, imo ſupereminentem magnitudinem roboris ac potentiæ ſuæ ibi, ubi opus non erat, impendiſſe: quemadmodum Paulus Apoſtolus affirmat, Deum id in reſuſcitando Chriſto feciſſe Eph. 1. 19.

CAPUT XXII.

De Aſcenſione in cælum, & Exaltatione Dei Altiſſimi.

DE illo Deo, qui ſe ad eum modum, ut paulo ante audivimus, humiliavit atque exinanivit, juxta horum hominum doctrinam credendum eſt, eum præmii loco rurſus à Deo Altiſſimo (nempe Filium

lium à Patre) exaltatum esse, gloriaque & honore coronatum; cum nimirum quadragesimo die post resurrectionem suam à mortuis in monte Oliveti visibili ratione in cœlum translatus & ad dexteram Dei collocatus est. Hæc Ascensio in cœlum & Exaltatio Dei Altissimi etiam ratione rimanda non est, nisi sensum omnem & intellectum velis amittere. Cum enim Deus Altissimus, ut homines illi docent, vere descenderit de cœlo, atque in statu humilitatis per aliquod tempus in terris commoratus sit; credendum utique etiam est, eundem Deum Altissimum iterum vere in cœlum ascendisse, è quo prius descenderat. At interim quia Deus ille Altissimus, qui in terris fuit, idem ille Deus Altissimus est, qui in cœlis perpetuo mansit, & exinde nunquam descendit; necesse est confundi atque turbari omnes hominis sani sensus, si velit percipere atque intelligere, quomodo Deus Altissimus vere in cœlum ascenderit. Etiam ipsis Trinitariis permultis res ista adeo difficilis est creditu, & adeo eis unitas essentiæ semper versatur ob oculos, ut dicant: *Christum ne latum quidem digitum, vel pilum, propius cœlo promovisse gradum, ut ad Patrem veniret; ascendere in cœlum nihil aliud esse, quam disparere, quam divinam formam, majestatem atque dominium consequi; in cœlum ascendere, & ad dextram Dei sedere, unum & idem esse; ascensionem in cœlum, quæ facta dicitur in monte Oliveti, non fuisse veram ascensionem, quam in Symbolo Christianâ fidei confitemur, sed tantum quasi Comœdiam quandam, & Epilogum apparitionum Christi.* Vide allegata in Brev. Ubiq. Art. 14. & in Tractatu de Ubiquitariorum fide de Ascensione Christi. Quis jam vellet vitio vertere homini simplici atque idiotæ, quod se ex his tricis expedire nequeat, è quibus se extricare ne ipsi quidem hujus mysterii Doctores possunt? Quisquis simplicem cognitionem cum Sacris Literis consentaneam amat, is simpliciter credet, eum qui in cœlum ascendit, ac propter suam obedientiam ad dextram Dei evectus est, nullum esse alium, quam hominem Jesum Christum, qui ex Spiritu Sancto Dei conceptus, & à Virgine Maria genitus est.

CAPUT XXIII.

De Adventu Altissimi Dei ad judicium ultimum.

QUod in articulo de Ascensione in cœlum Dei Altissimi notandum esse monuimus, idem etiam in capite de Adventu ejusdem ad extremum judicium considerandum est. Nimirum quod Deus Altissimus in assumta sua humana natura venturus sit de cœlo ad universale judicium vivorum & mortuorum; & quod nihilominus etiam in cœlo mansurus sit: vel, quod neque de cœlo descensurus, neque in cœlo mansurus sit; quia jam semper in cœlo & in terra essentialiter ac personaliter ubique præsens est. Jesum Christum de cœlo vere rediturum, testati sunt diserte illi duo viri, qui apparuerunt Apostolis, cum Christus veheretur in cœlum. Dixerunt enim: *Hic Jesus, qui à vobis assumtus est in cœlum, ita redibit, quomodo eum vidistis euntem in cœlum* Act. 1. 13. At iste Jesus, horum hominum opinione est ille ipse Deus, qui semper in cœlo manet, quique etiam essentia sua in omnibus locis præsens est. Ergo sequetur, hunc Jesum, qui ubique semper præsens est, in cœlo mansurum, & tamen de cœlo esse venturum. Qui est ille idem labyrinthus, in quem nos supra descensus Altissimi Dei de cœlo in uterum Mariæ Virginis induxerat. Sufficiant ista de cognitione Filii Dei secundum doctrinam eorum, qui tres personas in unica divina essentia dari credunt. Consequens est, ut nonnihil etiam de Spiritu Sancto dicamus, quem illi tertiam personam Trinitatis esse censent.

CAPUT XXIV.

De Tertia Trinitatis persona, nempe Spiritu Sancto.

QUemadmodum Filius, ex mente Trinitariorum, essentiam suam non habet ex seipso, sed eam ab alio ab æterno accepit; ita & Spiritus Sanctus. Tantum cavendum est, ne modus productionis utriusque, & Filii, & Spiritus Sancti, confundatur, sed bene distinguatur. Primum enim statuunt, Filium essentiam suam à solo Patre, non autem à Spiritu Sancto accepisse, etsi Spiritus Sanctus ejusdem essentiæ cum Patre sit: Spiritum Sanctum vero habere suam essentiam à Patre simul & Filio, vel, ut Græcæ Ecclesiæ docent, à Patre per Filium.

Deinde asserunt, Filium essentiam suam à Patre per Generationem accepisse, Spiritum Sanctum autem per Processionem sive Emanationem. Hinc in Athanasiano Symbolo dicitur: *Filius est à Patre neque factus, neque creatus, sed genitus: Spiritus Sanctus est à Patre & Filio, neque factus, neque creatus, neque genitus, sed procedens.*

Si quis hic intendat ingenii sui aciem, ut hoc mysterium bene percipiat, non potest non rursus ubique impingere. Statim enim hominem rationalem admiratio ac dubitatio subeat necesse est, qui fiat, quod cum Spiritus Sanctus æque ac Pater persona esse ponatur, tamen solius Filii productio ex essentia Patris Generatio dici debeat, & non etiam productio Spiritus Sancti ex eadem essentia? Cur non etiam dici possit, Spiritum Sanctum esse ex essentia Patris ac Filii ab æterno genitum? Quando enim Spiritus Sanctus nonnisi virtus Dei esse creditur, causa est sufficiens, cur ejus productio nequeat Generatio vocari: cum virtus proprie non generetur, sed emanet tantum ab eo, cujus est virtus. Ast de persona, quæ essentiam suam ab alia persona, exque essentia ejus accipit, omnino dici potest ac debet, eam ab illa generatam esse.

Cæterum illi hanc afferunt rationem, cur Spiritus Sancti productio non debeat Generatio, sed potius Emanatio aut Processio appellari: quia nimirum Sacra Scriptura eam nunquam vocet Generationem, sed solum de Spiritu Sancto dicat, eum *à Patre procedere* Joh. 15. 26. Verum ut præteream, hoc

hoc ipſum ſufficiens teſtimonium eſſe, quod Spiritus Sanctus non ſit ulla perſona divinitatis, quia in Sacris Literis nuſquam productio ejus ita deſcribitur. Quomodo deſcribi omnino debetet, ſi is perſona eſſet, quæ ex eſſentia Dei producta eſt: ſi homines iſti hac in parte tanti faciunt auctoritatem Sacræ Scripturæ, ut nolint Spiritus Sancti productionem, aliis, quam Scripturæ verbis efferri; non debent etiam aliis vitio dare, ſi totam iſtam myſterii falſo crediti de uno Deo trino in perſonis fabricam, una cum omnibus hactenus memoratis baſibus ac tibicinibus, quibus eam ſtatuminare ſatagunt, uno impetu ſubvertant ac rejiciant, eam ipſam ob cauſam ac rationem, quod de tota hac illorum doctrina nihil habeatur in Sacris Literis. Adde quod ſoleant ipſi quoque Generationem Filii Dei *emanationem* vocare. Dicunt enim expreſſe, in Deo duas eſſe *Proceſſiones* ſeu *Emanationes:* quarum una, per quam Filius ſuam Eſſentiam accepit, vocetur Generatio; altera vero, per quam productus eſt Spiritus Sanctus, quia modus productionis iſtius verus ignoratur, retineat commune nomen Proceſſionis ſeu Emanationis. Vide Becan. ſumm. Theol. Schol. Tract. 2. pag. 71. & ſeq. Quanquam alii eam etiam *ſpirationem* appellant. Cum igitur Generationem Filii Dei ex eſſentia Patris Emanationem vocant, tametſi talis appellationis nullum exemplum è Sacris Literis afferre poſſint (quod enim Joh. 8. 42. XVI. 27, 28, 30. XVII. 8. dicit Chriſtus, ſe exiviſſe à Patre, id de illo egreſſu intelligendum eſt, cum tanquam legatus à Patre in mundum venit) cauſa ſane nulla eſt, cur non etiam productio Spiritus Sancti viciſſim Generatio dici debeat vel poſſit, etſi in Sacris Literis ita non appelletur: quandoquidem contendunt, Spiritum Sanctum eſſentiam ſuam, perinde à Patre & Filio accepiſſe, atque eam Filius accepit à Patre; neque illi ullo argumento probare queunt, Proceſſionem ejus aliter peractam eſſe, quam generationem Filii. Tantum etiam de hoc.

CAPUT XXV.

In quo docetur in genere, dogma Trinitatis ſeipſum evertere.

HUcuſque primaria capita enumeravimus & excuſſimus, quæ ad explicationem ac defenſionem doctrinæ de Trinitate, & aliis rebus ei annexis, ſpectant. Dico *primaria*: omnia enim in medium producere, quæ à doctis ad ſtabiliendam ac propugnandam hanc doctrinam excogitata ſunt, ut & varias opiniones, in quas ipſi inter ſe ſciſſi ſunt, & ob quas alii alios tanquam peſſimos hæreticos condemnant, id non eſt hujus loci, ubi nobis infra præſcriptas brevitatis metas conſiſtere propoſitum eſt.

Nunc porro animus eſt paulo accuratius hoc fictum myſterium trutinare, & Chriſtiano Lectori luce clarius demonſtrare, quam hoc dogma multis modis ſecum pugnet, ac innumeris contradictionibus ſeipſum evertat, ideoque non tantum non verum, ſed ne veriſimile quidem eſſe. Quanquam etiam jam in præcedentibus ejus rei fundamenta jecimus, taliaque monuimus, ex quibus falſitas iſtius ſententiæ, etiam abſque ulteriori probatione, elucere poſſit.

Hanc autem tractationem noſtram in tres dividemus partes. In prima, agemus in genere de tribus perſonis Trinitatis, oſtendemuſque doctrinam iſtam non ſolum ſibi ipſi, ſed & aliis principiis Trinitariorum adverſari. In ſecunda parte in ſpecie agemus de ſecunda Trinitatis perſona, quam credunt eſſe Filium Dei. In tertia agemus de tertia perſona, quam ſtatuunt eſſe Spiritum Sanctum.

Quod primam partem ſpectat, primum argumentum eſto, quod dogma Trinitatis ſeipſum evertat, quia ex eo ſequitur, *unum tantum eſſe Deum, & ſimul quoque tres Deos eſſe.* Unum tantum Deum eſſe, ore palam profitentur: tres autem Deos eſſe fateri nolunt, ſed vis eamen hæc ineſt verbis eorum, cum dicunt, tres eſſe diſtinctas perſonas, quarum quælibet ſit Deus. Nimirum Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus: Ergo tres ſunt diſtincti Dii. Quod facile intelligitur ab unoquoque, qui modo tria numerare non dedidicit. Cum enim Trinitarii, quando volunt probare, in Deo eſſe tres diſtinctas perſonas, ita argumentari ſoleant: Pater eſt perſona divina, Filius eſt perſona divina, Spiritus Sanctus eſt perſona divina; Ergo tres ſunt perſonæ divinæ (quia ſcilicet tres numerarunt:) utique pari omnino jure concludere licebit: Pater eſt Deus ſummus, Filius eſt Deus ſummus, Spiritus Sanctus eſt Deus ſummus. Ergo tres ſunt Dii ſummi. Si urgeremus exempla à rebus creatis petita: Petrus eſt homo, Paulus eſt homo, Johannes eſt homo; Ergo tres ſunt homines: Vel, Michaël eſt Angelus, Gabriël eſt Angelus, Raphaël eſt Angelus; Ergo tres ſunt Angeli; ſi, inquam, hæc urgeremus exempla, exclamarent adverſarii, aliter ſe rem habere in creaturis, aliter in Deo. At nunc, cum divinarum perſonarum exemplo utimur, quid ſunt dicturi? Effugium diſtinctionis inter Deum eſſentialiter & perſonaliter ſumtum, jam ſupra cap. 9. patris ſecundæ ipſis eripuimus.

Secundum argumentum, quod dogma Trinitatis ſeipſum perimat, eſt, quia ex eo ſequitur, *unam perſonam eſſe alteram:* Nempe Patrem eſſe Filium & Spiritum Sanctum; & rurſus Filium eſſe Patrem & Spiritum Sanctum; denique Spiritum Sanctum eſſe Patrem & Filium. Qua ratione tollitur prorſus diſcrimen omne inter perſonas, ut jam non tres perſonas, ſed unam tantum perſonam eſſe dicendum ſit. Ita enim argumentari licet: Deus ille unus eſt Pater. Filius eſt Deus ille unus. Ergo Filius eſt Pater. Major propoſitio extat in ſcriptura 1 Cor. 8. 6. Aſſumtio eſt adverſariorum ſententiæ conſentanea. Concluſionem ergo negare non poſſunt. Similiter etiam de Spiritu Sancto concludi poteſt: Unus ille Deus eſt Pater. Spiritus Sanctus eſt unus ille Deus. Ergo Spiritus Sanctus eſt Pater. Item: Unus ille Deus eſt Filius. Spiritus Sanctus eſt unus ille Deus. Ergo Spiritus Sanctus eſt Filius. Atque hæ collectiones aliter ſolvi nequeunt, niſi dicatur, alium Deum eſſe Patrem, alium Filium, alium Spiritum Sanctum, adeoque tres diſtinctos Deos eſſe.

Tertium argumentum eſt, quia ſequitur ex hac

de Trinitate ſententiâ, *neque Patrem, neque Filium, neque Spiritum Sanctum eſſe unum illum verum Deum.* Sic enim poteſt concludi: Unus ille verus Deus eſt Pater. Filius non eſt Pater. Ergo Filius non eſt Deus ille unus. Item: Unus ille verus Deus eſt Filius. Pater non eſt Filius. Ergo Pater non eſt unus ille verus Deus. Priorem concluſionem Trinitarii non admittent. Poſteriorem nullius Chriſtiani hominis aures ferent.

Quartum argumentum ſit, quia ſequitur, *quamlibet perſonam Trinitatis eſſe trinam in perſonis.* Ita enim argumentabor: Deus ille unus eſt trinus in perſonis. Quælibet perſona divina eſt Deus ille unus. Ergo quælibet perſona divina eſt trina in perſonis. Hanc concluſionem ipſi Trinitarii falſam eſſe agnoſcunt: neceſſe igitur eſt, vel Majorem, vel Minorem propoſitionem falſam eſſe. Non poteſt autem hic quicquam aliud contra afferri, præter abſurdam illam diſtinctionem inter Deum eſſentialem & perſonalem, quam ſupra Cap. 9. abunde refutavimus.

Quintum argumentum eſt, *quia tres perſonæ divinæ realiter eadem, & ſimul tamen diverſæ forent.* Poſterius, quod diverſæ ac diſtinctæ ſint perſonæ, aperte docent Trinitarii; prius autem eo ipſo aſſerunt, cum ajunt, iſtas tres perſonas habere unam eandemque eſſentiam; ſeu divinam eſſentiam eſſe realiter eandem cum tribus perſonis. Sic enim inferre licet: Quæ ſunt eadem realiter uni alicui rei, etiam inter ſe realiter ſunt eadem. Atqui tres illæ perſonæ divinæ realiter inter ſe diſtinctæ, realiter ſunt idem uni cuipiam rei, nempe eſſentiæ divinæ. Ergo perſonæ illæ tres realiter inter ſe diſtinctæ, inter ſe realiter ſunt eædem. Concluſio eſt falſiſſima, & ſibi manifeſte contradicit. Itaque oportet præmiſſarum aliquam falſam eſſe. At prima præmiſſarum, ſeu Major propoſitio in dubium vocari non poteſt, quia omnibus noto nititur principio, quod vulgo ita efferunt: *Quæ ſunt eadem uni tertio, inter ſe ſunt eadem.* Hinc ipſi Trinitarii hoc principio alibi utuntur, cum probare ſolent, attributa divina non diſtingui realiter inter ſe, ſed eſſe eadem, quia cum uno tertio, nempe cum divina eſſentia ſunt eadem. Quare neceſſe eſt alteram præmiſſarum, ſeu Minorem propoſitionem, quæ ſententiam Trinitariorum continet, falſam eſſe.

Sextum argumentum eſt, quia *in Deo ſimul una & tres ſubſtantiæ forent.* Unam eſſe Dei unius ſubſtantiam extra controverſiam eſt: tres autem ſimul eſſe ſubſtantias in Deo, exinde colligitur, quia tres ſint diſtinctæ in eo perſonæ, id eſt, ſubſtantiæ intelligentes. Vide ſupra dicta Cap. 6.

Septimum argumentum ex analogia cum rebus creatis ducitur, quo oſtenditur, *niſi una Dei perſona ſtatuatur, infinitas eſſe ſtatuendas.* Videmus enim, in rebus creatis unius ſubſtantiæ intelligentis unam tantum eſſe perſonam. Monſtretur vel unicum exemplum, ſive hominis, ſive Angeli, qui non ſit una perſona, ſed plures. Cum ergo Deus quoque una tantum ſit ſubſtantia intelligens, neceſſario ſequitur, eum non tres perſonas, ſed unam tantum perſonam eſſe. Hic vero objicitur ab adverſariis: aliam eſſe rationem Dei, & rerum creatarum. Cur vero? Quia, inquiunt, res creatæ ſunt finitæ; increata autem Dei eſſentia eſt infinita. Verum hæc differentia inter finitum & infinitum hoc in loco nullum habet momentum. Tum enim demum momenti aliquid habitura eſſet, ſi perſona increata non æque infinita foret, atque eſſentia ſeu ſubſtantia, in qua ſubſiſtere creditur; aut ſi pars rei alicujus ſuppoſitum ac perſona eſſe poſſet. Nunc cum aliter ſe res habeat, eadem hic ratio eſt finitæ & infinitæ perſonæ, manetque, tam increatam quam creatam ſubſtantiam non poſſe eſſe plures perſonas. Cur enim finita ſubſtantia nonniſi unam perſonam conſtituere poteſt? nempe quia perſona aut ſuppoſitum totam in ſe ſubſtantiam, non partem ejus aliquam complectitur, nec poteſt eadem ſubſtantia eodem tempore, ſecundum idem bis eſſe idem; ac porro nec bis eſſe ſuppoſitum, bis perſona: ut ſupra Cap. 7. oſtendimus. At eadem ratio eſt etiam in divina ſubſtantia. Siquidem perſona quælibet divina totam divinam ſubſtantiam amplectitur, nec partem aliquam ſibi tantum decerpit, aut decerpere poteſt, niſi perſona ac ſuppoſitum eſſe deſinat. Quare non magis ſubſtantia infinita, poteſt plura in ſe habere ſuppoſita, aut perſonas, quam finita: quia alioqui pluries quam ſemel infinita foret, toties nimirum, quot perſonæ ſunt. Quo accedit, quod ſi ideo divina ſubſtantia plures perſonas contineret, quia infinita eſt, ſequatur, etiam infinitas perſonas eſſe poſſe. Nam ob quam cauſam tres perſonæ ſtatuuntur eſſe in una Dei ſubſtantia, ob eandem poſſunt etiam quindecim, imo centum, quin & infinitæ perſonæ ſtatui.

Nec eſt, quod dicas, hanc rationem non evincere, infinitas in Deo perſonas eſſe, ſed eſſe poſſe, ſeu nihil repugnare, quominus ſtatuantur; quia infinitas eſſentiæ ejus permittat. Præterquam enim, quod ipſi Trinitarii aſſerant, idem eſſe in Deo *Poſſe* & *Eſſe*; illud certum eſt, quæcunque in Deo eſſe naturaliter poſſunt, nec ex libera ejus voluntate pendent, omnino etiam ac neceſſario in eo eſſe. Neceſſe enim eſt, ut perfectionem quandam, & quidem naturalem in ſe contineant. Nulla autem naturalis perfectio, quæ in Deum cadere poteſt, ab eo poteſt abeſſe: ſiquidem non poteſt eſſe naturæ imperfectæ, ſeu talis, cui aliquid adhuc perfectionis poſſit addi. Efficitur proinde, ſi in Deo non ſit una perſona, infinitas numero perſonas in eo non ſolum ſtatui poſſe, verum etiam debere.

CAPUT XXVI.

In quo probatur, dogma de æternâ Filii Dei ex eſſentia Patris generatione ſeipſum manifeſte evertere.

CApite ſuperiori egimus de dogmate Trinitatis in genere, & oſtendimus, illud ſeipſum multis contradictionibus conficere. Jam in ſpecie de ſecunda Trinitatis perſona agendum nobis eſt, ubi duo inprimis dogmata, quæ hodie inter Chriſtianos vigent, excutiemus. Prius eſt, de æterna Filii Dei generatione ex eſſentia Patris. Alterum eſt, de Incarnatione Filii Dei.

Quod

Quod prius dogma attinet, ſciendum eſt, Trinitarios omnino urgere, generationem iſtam eſſe veram ac proprie dictam; ideoque quando Scriptura meminit generationis Filii Dei, vel Chriſtum Dei *proprium* ac *unigenitum* Filium vocat Rom. 8. 32. Joh. 3. 16, propriam ſignificationem vocum retinendam eſſe contendunt, atque exinde colligunt, Chriſtum omnino ex eſſentia Patris genitum eſſe: quia ad exemplum humanæ generationis (quod identidem inculcant) Filius quilibet ex eſſentia Patris ſui gignatur, ac propterea ejuſdem naturæ atque eſſentiæ ſit cum Patre ſuo.

Si igitur res ita ſe habeat, quod Pater (qui omnium confeſſione eſt ſummus Deus) aliam perſonam ex eſſentia ſua genuerit, ſequetur, eum etiam alium Deum genuiſſe: quemadmodum fieri videmus in humana generatione (quam, ut diximus, iſti homines aſſidue crepant) ut Pater, quando Filium ex eſſentia ſua gignit, alium hominem gignat. Itaque per iſtam generationem ex uno Deo fient duo Dii: ſicut in humana generatione ex uno homine fiunt duo homines. Quemadmodum enim in generatione humana Pater & Filius ſpecie quidem unam, ſed numero diverſas ac diſtinctas habent eſſentias: ita etiam in divina generatione ſtatuendum eſſet, Filium habere numero aliam ac diſtinctam eſſentiam à Patre; ſiquidem Pater eſſentiam ſuam ex ſeipſo habeat, Filius autem eſſentiam ſuam acceperit per generationem à Patre. Quam ſententiam tempore Niceni Concilii, in quo Arius damnatus eſt, viguiſſe inter Patres, ex Symbolo illius Concilii liquet; ubi Chriſtus dicitur eſſe *Deus de Deo:* qua de re alibi.

Alterum argumentum, quo probatur, dogma de æterna generatione Filii Dei pluribus contradictionibus & abſurdis fœcundum eſſe, eſt, quod ex eo ſequatur, *Filium eſſe ſuiipſius Filium, & ſuiipſius Patrem.* Aſſerunt enim, Patrem & Filium eandem numero eſſentiam habere, & utrumque hanc eſſentiam ab æterno habuiſſe, adeoque eſſentiam Patris eſſe quoque eſſentiam Filii. Unde efficitur, Filium dum ex Patris eſſentia eſt genitus, ſimul & ex ſua eſſentia eſſe genitum. Ex cujus autem eſſentia quiſpiam generatur, ejus eſt Filius. Atqui Chriſtus, ut dictum eſt modo, ex ſua ipſius eſſentia generatus eſt. Ergo eſt ſuiipſius Filius, & ſuiipſius etiam Pater. Neque vero dicere poſſunt, illam eſſentiam Patris, ex qua Filius eſt genitus, nondum fuiſſe Filii eſſentiam: quia nullum tempus fuiſſe volunt, quo Filius non extiterit, & divinam eſſentiam non habuerit; alioqui Deus ille ſummus non foret.

Tertium argumentum eſt, quia *per hoc dogma infinita multitudo perſonarum in Deo* introducitur. Etenim ſi Deus Pater ex eſſentia ſua generavit Filium, & rurſus una cum Filio produxit Spiritum Sanctum, & hi idem ſunt cum illo Deus: nulla eſt cauſa, cur non & Filius alium iterum genuerit Filium; ſimiliter & Spiritus Sanctus alium; & hic præterea alium, atque ita in infinitum. Quid enim? an quod Pater potuit, Filius non poteſt ac Spiritus Sanctus? Non ergo idem ſunt cum illo Deus: cum non eandem habeant facultatem ac potentiam, ſed inæqualem. Num dices, eos noluiſſe? At res ejuſmodi, quæ ad intra, ut loquuntur, ſpectant, in Deo prorſus ſunt neceſſariæ; non vero liberæ voluntati ſubjacent. Nam ſi Deus non neceſſario, ſed ex libera voluntate Filium genuiſſet, & una cum Filio Spiritum Sanctum produxiſſet; tum fieri potuiſſet, ut eum nunquam genuiſſet, ſed ſicut eſt unus eſſentiâ, ita etiam unus perſonâ remanſiſſet: id quod homines iſti neutiquam concedent. Imo fieri poſſet, ut intra tempus aliquod plures divinæ perſonæ accreſcant, ubi nimirum perſonæ illæ, quæ hucuſque generare aut ſpirare alias perſonas noluerunt, voluerint.

Ad hoc argumentum reſpondent quidam, ideo fieri non poſſe, ut Filius aut Spiritus Sanctus alium Filium aut Spiritum Sanctum producat, non quia aliqua ſit in Filio aut Spiritu Sancto impotentia, ſed quia quicquid in divinitate generari aut procedere potuit, id jam generatum ac productum fuerit: id autem quod jam generatum aut productum eſt, produci amplius non poſſit. Eſſet enim ſimul & non eſſet. Quo pacto nec mundus hic, quia jam exiſtit, creari amplius à Deo poteſt: non propter aliquam in Deo impotentiam, ſed propter ipſius rei impoſſibilitatem. Verum quidem eſt, mundum, qui jam eſt, creari amplius non poſſe. At non negabunt, ut puto, Deum poſſe alium præter hunc mundum creare. Sic igitur etiam Filius is, qui jam generatus eſt, generari amplius non poteſt; nec Spiritus Sanctus, qui jam productus eſt, amplius produci. Sed quid prohibet, alium Filium, aliumve Spiritum Sanctum, à Filio ac Spiritu Sancto produci, & ab his iterum alios? Jam enim ſupra cap. 25, in argumento ſeptimo oſtendimus, ex Trinitariorum hypotheſibus conſequi, divinam naturam infinitarum numero perſonarum capacem eſſe. Itaque ſuis hypotheſibus conſentanea non dicunt, dum ajunt, quicquid in Deo generari aut produci potuit, id totum jam in Filio, quem prima divinitatis perſona generarit, & in Spiritu Sancto, quem prima & ſecunda produxerit, contineri? ac proinde alium Filium, aliumque Spiritum Sanctum à Filio & Spiritu Sancto produci non potuiſſe. Ibi enim vidimus, adhuc infinitis perſonis locum eſſe.

Quartum argumentum eſt, quia ex ſententia de generatione æterna Filii Dei ſequitur, Chriſtum ab omni æternitate extitiſſe, & non extitiſſe; ſemper fuiſſe, & aliquando non fuiſſe. Ab omni æternitate fuiſſe oportet; quia & ab omni æternitate generatus aperte dicitur, &, ſi certo demum tempore extitiſſet, Deus ſummus non foret. Deus enim ſummus ab omni æternitate extitit. Non fuiſſe autem ab omni æternitate, ex eo ipſo patet, quod generatus eſt, & quidem ratione ſubſtantiæ, proprieque dicta generatione. Exclamabunt hic ſtatim adverſarii, & dicent, ſe facile intelligere, quid velim: nempe generationem proprie dictam eſſe mutationem ex non ente in ens. Itaque ſi Filius Dei proprie generatus fuit, eum aliquando fuiſſe non ens, ſeu aliquando reipſa non extitiſſe. Hoc vero ipſum, inquam, volo. Verum, inquiunt, de naturali tantum generatione definitionem illam accipiendam eſſe, non de ſupernaturali. Hanc autem Filii Dei generationem ex eſſentia Patris, ſupernaturalem eſſe, non naturalem. Hæc cum dicunt illi, primum ve-

hementer in illis desideramus constantiam. Etenim si Filii Dei generatio supernaturalis est, & à naturali adeo diversa; cur ipsimet tantopere hac ipsa in re urgent humanæ generationis exemplum, dum toties inculcant, eum qui Filius Dei sit proprius, unigenitus, naturalis, necessario ejusdem essentiæ esse cum Patre? Unde enim ejusmodi propositionem extruunt, nisi ex rebus humanis, ac plane naturalibus? Ideo enim etiam nominatim exemplum humanæ generationis proferunt, ut hanc enunciationem stabiliant, ostendantque, sicut inter homines filius ex essentia patris gignitur, ita necesse esse, ut etiam Filius Dei eandem habeat essentiam, quam habet Pater: & sicut filius hominis homo est, & humanam habet naturam; ita oportere etiam Filium Dei Deum esse, & humanam habere naturam. Dicent, in eo convenire Filii Dei generationem cum generatione humana ac naturali, quod Filius per eam evaserit substantia Patri similis: non in eo, quod aliquando non extiterit. Ita nimirum, ut libet istis hominibus, generationis naturalis rationem ac similitudinem urgent, & proprietatem vocum, cum illorum causæ servit, obtendunt: rursus cum obstat, & aliter illis lubet, eandem rejiciunt ac repudiant. Dicant illi nobis, unde sciant, generationem Filii Dei in una re convenire cum generatione humana, in alia vero re non convenire? Cur vident convenientiam in una re, in altera non vident? Deinde cur non perspiciunt, eum qui genitus est, etiam habere numero essentiam, & eum qui genuit, rursus aliam: cum illius essentia demum per generationem producta sit, hujus vero essentia jam ante fuerit, antequam ille nasceretur? Denique cur non attendunt, Patrem omnem semper tempore esse priorem filio? Quodsi hæc agnoscere in Filii Dei generatione nolunt, nec sententia eorum permittit, ne igitur vocis proprietatem urgeant, aut eam ex rebus naturalibus ipsimet æstiment. At si à proprietate discesserint, & similitudine eximia ac singulari, quæ inter generationem humanam & divinam illam intercedat, contenti esse velint; rem illis facile absque illa ex Dei essentia generatione expeditam dabimus, & ex Sacris Literis generationem, quæ Deo conveniat, ostendemus. Vide supra Part. 1. cap. 4. Argumentum 54. Tanto minus autem deberent hic isti homines propriam significationem vocabuli generationis urgere, quia ipsimet supernaturalem esse hanc generationem, & recte, contendunt. Circumspice enim omnes generationes supernaturales ac divinas; nullam invenies, in qua ex essentia sua aliquid Deus generarit. Non Angeli solum Job. 1. vs. 6. ij. 1. & alibi, sed omnes quoque homines pii ac Christo fideles, Joh. 1. 12. & quicunque immortalitatis fient participes Luc. 20. 36. Filii Dei vocantur. At Deus nullum horum ex essentia sua generavit, nec adhuc generabit. Cur igitur statui debeat, generationem Christi ex essentia Dei factam esse? quanquam de cætero modus generationis Christi est peculiaris & ita eximius, ut eum è cæterorum filiorum Dei censu eximat, & unigenitum Dei Filium constituat. Deinde, ut mittam, generationem ex essentia generantis, qualem isti generationem Christi esse volunt, vel in primis esse naturalem, non supernaturalem: hoc certum est & irrefutabile, quod omnis omnino generatio proprie sic dicta, sive naturalis, sive supernaturalis dicatur, sit mutatio ex non ente in ens, ita nimirum ut necesse sit, id, quod generatur, non extitisse aliquando, & postea per generationem existere cæpisse. Quid enim? annon omnis generatio proprie sic dicta est essentiæ productio & acquisitio à generante? At quomodo essentia ejus produci potest, qui jam est, semperque reipsa fuit? quomodo acquirere essentiam potest ille, qui eam perpetuo habuit? Num forte generatio supernaturalis, licet substantialis, ac proprie sic dicta, productio & acquisitio essentiæ sive substantiæ non est? Si non est, ne nomen quidem generationis, cum de supernaturalibus effertur, amplius intelligimus; & illi ignota nobiscum loquuntur lingua, qui talem nobis generationem narrant. Sed quicquid illi tandem sentiant, illud certum est, Sacras Literas cum generationem Filii Dei commemorant, populari nobiscum lingua loqui, & ideo loqui, ut vim ac sententiam vocum percipiamus, licet totam rei rationem non penitus intelligamus. Sed age; si non est necesse, ut id, quod generatur, antea non extiterit; poterit id generari, quod jam reipsa existit: ac porro nihil prohibebit, eum, qui hodie reipsa est, nec esse definit, cras aut perendie proprie generari. Quis vero id absurdum esse non videt, & contra omnem generationis naturam? Si igitur adversum generationis naturam est, id generari, quod jam revera est, necessario sequitur, id quod proprie ac vere generatum est, aliquando reipsa non extitisse.

Quintum argumentum est, quod *Filius Dei adhuc generaretur, & in omnem æternitatem generandus esset.* Id quod etiam fatentur plurimi ex Trinitariis, ii præsertim, qui Filium per intellectionem à Deo generatum ajunt. De quo egimus supra cap. 11. Verum non tantum illi id fateri coguntur, qui istum generationis Filii Dei modum agnoscunt, sed & cæteri omnes, nisi alia sua dogmata velint subvertere. Etenim si Deus ab æterno genuit Filium, nunc autem non amplius gignit, factus est ex generante non generans: quæ mutatio cum non ad creaturas spectet, sed intra ipsum Deum consistat, in Deum non cadit, nec cadere ab adversariis agnoscitur. Adde, quod Filius Dei vel ex libera Dei voluntate, vel ex necessitate naturæ fuit à Patre genitus. Si ex libera voluntate, potuisset etiam non generari à Patre. Quod enim in arbitrio & libera voluntate situm est, id potest fieri & non fieri. Si autem Filius Dei poterat non generari, adeoque non existere, non est Deus summus. Summus Deus enim non potest non existere, & non contingenter, sed necessario existit. Quodsi vero Deus Filium ex necessitate naturæ genuit, perpetuo gignit; cum natura ejus sit semper prorsus eadem ac immutabilis. Præterea apud Deum, si istis hominibus credimus, nulla est distinctio temporis, sed æternitas tota apud eum simul collecta, & ad punctum quoddam contracta; ita ut præterita ac futura omnia sint ei semper præsentia. Quicquid ergo Deus facit, necesse est, ut tota æternitate faciat, ac porro perpetuo.

CAPUT

CAPUT XXVII.

In quo demonſtratur, dogma de Incarnatione Filii Dei ſeipſum evertere.

DOgma hoc contradictionibus plenum eſſe ac ſeipſum evertere, ſatis ex iis perſpici poteſt, quæ ſupra à nobis cap. 13. dicta ſunt. Quapropter hic brevitati ſtudebimus, & benevolum lectorem ad ſuperiora remittemus.

Primum argumentum eſt, quod ex hac doctrina ſequatur, *non tantum Filium, ſed & Patrem & Spiritum Sanctum incarnatum fuiſſe, humanamque aſſumſiſſe naturam.* Etenim is aſſumſit humanam naturam, cujus propria natura ſive ſubſtantia eam aſſumſit, cumque ea eſt perſonaliter unita. Atqui ſi Chriſti divina natura aſſumſit humanam naturam, etiam Patris & Spiritus Sancti natura propria eandem aſſumſit. Siquidem eadem numero natura ſeu eſſentia in tribus illis perſonis eſt. Et ſane diuturnitas erroris effecit, ut nonnulli ex ipſis Trinitariis non ſint veriti dicere, totam Trinitatem eſſe incarnatam. Vide ſupra cap. 13. Part. 2.

Secundum argumentum eſt, quia *ſecunda divinitatis perſona deſiiſſet eſſe perſona.* Cum enim Chriſtus una tantum perſona ſit, ex divina & humana natura conſtans, neceſſe eſt, ut divina natura, id eſt, ſecunda divinitatis perſona, evaſerit pars Chriſti. Eſt autem de eſſentia ſuppoſiti, ac porro etiam perſonæ, ne ſit pars alterius perſonæ; alioqui forent duæ perſonæ in una perſona; una, quæ pars facta eſt alterius, & altera, cujus illa pars facta eſt. Cum igitur ſecunda perſona divinitatis facta ſit pars totius perſonæ Chriſti, ſequitur neceſſario, eam deſiiſſe eſſe perſonam. Sed videntur eo inclinare nonnulli, quod humana natura non ſit pars Chriſti. Verum iſti ſicut receptiſſimæ à tot retro ſeculis, apud unionis illius hypoſtaticæ defenſores, ſententiæ contradicunt, ita illis viciſſim à pleriſque Trinitariis contradicitur. Quid enim apud illos uſitatius, quam totum Chriſtum alterutri naturæ ſeorſim ſumtæ opponere? quorſum ſpectat illa diſtinctio inter totum Chriſtum, & totum Chriſti? Deinde ſi humana natura pars perſonæ Chriſti non eſt, accidens iſtius perſonæ erit. Id enim eſt revera accidens, quod ineſt, non ut pars, & poteſt ab eo, in quo ineſt, abeſſe, ac ſaltem cogitatione ſeparari. Quodſi humana natura eſt accidens perſonæ Chriſti, dici non poterit, perſonam Chriſti aut Dei Filium eſſe hominem. Sicut dici non poteſt, hoc ferrum eſt calor, hoc poculum eſt aurum, hic homo eſt virtus: ſed dicitur tantum, hoc ferrum eſt calidum, hoc poculum eſt deauratum, hic homo eſt virtuoſus, ſeu virtute præditus: quia iſta ſunt tantum accidentia. Ita etiam dici forte poſſet de Filio Dei, quod ſit humanus, non autem quod ſit homo, ſi humana natura nonniſi accidens perſonæ Chriſti eſſet. Cum vero id abſurdum ſit, ſequitur, humanam naturam eſſe partem totius perſonæ Chriſti, ac proinde ſecundam divinitatis perſonam per incarnationem deſiiſſe eſſe perſonam.

Tertium argumentum, quod oſtenditur dogma Incarnationis ſecum ipſo pugnare ac ſemet evertere, eſt, quia *ſummus Deus & homo ſint diſperata.* Unum autem idemque ſubjectum duo diſparata ſimul eſſe non poteſt, nec unum diſperatorum poteſt eſſe alterum, ſeu non poſſunt de ſe invicem prædicari. Quemadmodum enim dici nequit, Homo eſt arbor; lapis eſt piſcis; canis eſt bos, homo eſt aſinus; aut, hæc res ſimul eſt lapis & piſcis; illud eſt canis & bos: ita multo minus dici poteſt, Deus eſt homo, vel homo eſt Deus; aut etiam, hæc perſona eſt ſimul ſummus Deus & Homo. Hæc enim locutio tacitam in ſe contradictionem continet, quaſi dicas: Chriſtus eſt Deus & non Deus; vel, Chriſtus eſt homo & non homo. Dum enim homo eſt, Deus non eſt; quia Deus non eſt homo. Dici quidem figurate ac per metaphoram poteſt, hominem eſſe leonem vel vulpem, id eſt, leoni aut vulpi ſimilem, propter ſævitiam vel aſtutiam. Sed hic figuræ locum non habent. Nam non tantum Trinitarii, ſed nos quoque ipſi affirmamus, Chriſtum non metaphorice, ſed vere ac proprie Deum eſſe ac hominem. Illorum quidem ſententia utrumque eſt eſſentialiter: noſtra autem, homo eſt eſſentialiter, Deus vero ea ratione, qua etiam Rex nuncupatur; quod ad eſſentiam non pertinet.

Dicere quiſpiam poſſet, Chriſtum non ſecundum utramque naturam ſimul Deum, neque ſecundum utramque naturam Hominem vocari, ſed Deum dici ſecundum divinam naturam, Hominem vero ſecundum humanam. Itaque eſſe in his locutionibus Synecdochen, cum dicitur, Chriſtus eſt Deus, Chriſtus eſt homo: quia quod uni parti ſolum competit, toti tribuitur. Sed hoc effugium vanum eſt. Nam primo utrumque vocabulum *Deus* & *Homo*, nonniſi perſonam denotat. Perſona autem totum eſt, non pars. Deinde ſi illa Synecdochice tantum de Chriſto prædicarentur; rectiſſime dicerem, Chriſtus non eſt homo: quia ſecundum unam partem, id eſt, divinam naturam non eſt homo; item Chriſtus non eſt Deus; quia ſecundum humanam naturam Deus non eſt. Imo ſic tantum proprie & accurate loquendum eſſet. Quemadmodum enim propria & accurata locutio eſt, cum dico, Homo non eſt anima, Homo non eſt corpus; quia anima & corpus partes tantum ſunt hominis; illa autem impropria & figurata locutio eſt, cum dico, Homo eſt anima, Homo eſt corpus, vel caro: Pariter hæc eſt vera & propria locutio, cum dicitur, Chriſtus non eſt Deus, Chriſtus non eſt homo; impropria vero ac figurata, cum dicitur, Chriſtus eſt Deus, Chriſtus eſt homo: ſi nimirum deitas & humanitas partes ſunt perſonæ Chriſti. At quis Chriſtianorum ferat dicentem, Chriſtum non eſſe Deum, non eſſe hominem? Adde quod, utut partes de toto ſynecdochice dici ſoleant, non ſoleant tamen de ſeipſis mutuo prædicari. Neque enim dici poteſt, corpus eſſe animam, vel contra, animam eſſe corpus. At hic etiam de ſe invicem prædicantur Deus & homo, cum dicunt Trinitarii: Deus eſt homo, & Homo eſt Deus. Viderunt non pauci ex Trinitariis hunc nodum, quem cum diſſolvere non poſſent, vellent tamen, dixerunt, inuſitatum eſſe hunc prædicandi modum. Et certe inuſitatus eſt; quia id dicit, quod natura ſua impoſſibile eſt: ſi-

quidem contradictionem involvit, nempe eundem simul simpliciter esse hominem, & non esse; Deum esse & non esse: Vide hac de re à nobis dicta superius cap. 15. & 18.

Quartum argumentum est, quod, si humana Christi natura persona est, Christus divina persona eo, quo Trinitarii volunt, modo esse non potest. Essent enim duæ in uno Christo personæ, divina & humana; id quod seipsum evertit. Jam vero humanam Christi naturam personam esse, multis rationibus probari potest. Primum id probatur ex definitione personæ, Omnis enim substantia prima intelligens, persona est: ut supra cap. 6. ostensum. Quæ definitio uti in ipsa ratione fundatur, & omnibus passim in scolis nota receptaque est, ita nullo modo in dubium vocari potest. Detur enim vel unum contrarium exemplum, monstreturque substantia aliqua intelligens, quæ non sit persona. Percurre substantias humanas omnes; percurre Angelicas, ac dæmonum malorum naturas; omnes personæ sunt. De divina substantia etiam ipsi Trinitarii negare non possunt, eam personam esse, tametsi in eo discrepent à nobis, quod nos unam personam, illi tres ei tribuant. Sed hoc nostro nunc argumento nihil obstat. Cum enim humanæ Christi naturæ personalitatem suam asserimus, non de numero personarum, sed reipsa disputamus. Per nos eam hic vel trinam in personis fingas licet. Quænam autem restant aliæ substantiæ primæ intelligentes, quæ personæ non sint? Nam quod hominum animas à corporibus separatas objiciunt, easque esse substantias primas seu singulares ajunt, quæ per se & absque corporis organis intelligant; id à nobis simpliciter negatur. Vide hac de re dicta alibi. Cum igitur nullum queant dissimile exemplum ostendere, stat hoc firmum, quod omnis substantia singularis per se intelligens persona sit. Quis autem dubitet, humanam Christi naturam esse substantiam talem, quæ ipsa per se intelligat? Quare concludendum est, humanam naturam in Christo personam esse.

Probatur secundo, quod humana Christi natura persona sit, inde quod ea sit homo, homo, inquam, singularis, ac filius hominis. At qui homo est, aut filius hominis, is persona est: sunt enim hæc personarum nomina. Humanam autem Christi naturam, hominem revera ac proprie esse, ex eo patet, quod illa omnes partes essentiales, quæ homini competunt, habeat: nempe verum humanum corpus, & veram humanam animam, una cum omnibus proprietatibus, facultatibus, & operationibus, præter quas res nihil amplius ad verum hominem constituendum requiritur.

Probatur tertio, humanam Christi naturam personam esse, quia ea proprie loquendo agit, & officia certa sustinet. At actiones proprie non sunt, nisi suppositorum, quæ si intellectu sint præditæ, omnium confessione sunt personæ. Similiter & officia personarum sunt propria, ut ipsi Trinitarii fatentur. Dicimus autem humanam naturam in Christo *proprie loquendo* agere: ne quis dicat, divinam naturam agere per humanam, vel, Christum agere atque operari secundum humanam naturam. Jam vero humanam, Christi naturam proprie agere, eo probatur, quod & reipsa subsistat, & vires quoque ac facultates ad agendum sufficientes in seipsa habeat. Non enim minores habet, quam quisquam hominum, imo tanto majores, quanto majoribus donis majorique potentia est à Deo donata. Quid vero ad id, ut aliquid proprie loquendo agat, requiritur, quam ut reipsa subsistat, ac vires ad agendum sufficientes in se habeat? Quis dubitet, humanam Christi naturam proprie loquendo & per seipsum intelligere ac ratiocinari? Alioqui non esset substantia intelligens, & anima rationali prædita, ac porro nec humana. Intelligens enim substantia illa est, quæ reipsa intelligere ac ratiocinari, proprie sane, non improprie potest; accedente præsertim usu aliquo & exercitatione. Non memorabimus nunc alias actiones, sive hominum, sive animalium proprias, ut velle, desiderare, loqui, edere, bibere, loco sese movere, & membra ad agendum ciere &c. Si humana Christi narura facultates ad has actiones exercendas non habuit, vel humana prorsus non fuit, vel manca fuit, aut corporis aut animæ ratione. Neutrum veritas aut Trinitariorum sententia admittit.

Dicent fortasse, aliam esse rationem humanæ Christi naturæ, quam aliorum hominum. Alios homines esse substantias per se subsistentes, non in alio, ideo eos posse per se operari: at humanam Christi naturam per se non subsitisse, sed in alio, nempe in persona Filii Dei subsitisse, ac proinde per se etiam nihil potuisse agere; omniaque adeo opera Christi non proprie humanæ ejus naturæ, sed toti Christo, licet secundum humanam naturam adscribenda esse. In toto enim Christo, ejusve persona, illas terminari ac fundari. Quod si actiones illas velis ipsi naturæ humanæ directe adscribere, locutionem fore impropriam: quemadmodum cum dico, animam intelligere, velle, sentire; cum tamen non anima proprie intelligat, velit, sentiat, sed homo anima, seu per animam, aut secundum animam. Sic nec corpus proprie edit ac bibit, sed homo ipse corpore id facit. Quæ cujus sint momenti, consideremus. Ac primum cum inquiunt, humanam Christi naturam per se non subsistere, sed subsistere in divina persona, quam secundam personam Trinitatis esse statuunt; id ita intelligunt, quod illa non sit per se totum quippiam, sed pars alterius, nempe totius Christi. At si humana natura pars est in Christo, erit & alia aliqua ejusdem totius pars. Quænam vero ea, præter divinam naturam, vel potius secundam personam divinitatis, à qua est assumta, & cum qua dicitur unita? Jam vero est quidem verum, quod proprie loquendo id, quod totum non est, sed tantum pars rei alicujus, per se non agat, sed quod omnes actiones toti seu composito adscribantur; atque huc pertinent omnia illa exempla paulo ante adducta de anima & corpore humano. Sed si humana natura est pars totius personæ Christi, persona autem secunda divinitatis est altera pars, sequetur, nec secundam Deitatis personam, id est, ipsum Deum Altissimum, utpote partem alteram totius Christi posse quicquam proprie agere. Ita ex persona divina, hoc est, ex ipso summo Deo, qui proprie loquendo egit, factum est id, quod proprie loquendo agere non potest: quo nihil co-

gitari

gitari poteſt abſurdius. Deinde ſi humana natura Chriſti eſt plena ac perfecta, corpore humano, & anima rationali, utroque ſuis numeris abſoluto conſtans; nonne eſt per ſe integrum ſeu totum aliquod, facultates ad agendum ſufficientes habens? Certe ſi quid horum negaveris, vel integritatem humanæ naturæ negabis, vel nos quoque ipſos talia integra eſſe negabis. Porro inde quoque patet, actiones humanæ naturæ Chriſti proprie convenire, quod alioqui neceſſe ſit ſtatuere, omnes Chriſti actiones, qualeſcunque tandem fuerint, divinæ ejus perſonæ proprie tribuendas eſſe, & ſecundam perſonam Trinitatis, ſeu ſummum Deum, eas actiones proprie perfeciſſe. Atqui inde ea emergunt abſurda, quæ vel cogitare horret animus. Omnes enim actiones naturales, imperfectionis humanæ & mortalitatis noſtræ propriæ, quæ homini cum brutis communes ſunt, nonnullæ etiam, etſi neceſſariæ, pudibundæ tamen, non humanæ naturæ proprie, ſed divinæ perſonæ, hoc eſt, ipſi Deo, convenient. Qui hæc abſurda de Deo cogitare non veretur, is nondum tremendam illam ac glorioſiſſimam ipſius majeſtatem ſatis reveri didicit, & maximam ſanctiſſimæ Chriſti religioni facit injuriam, quam hoc pacto apud extraneos ludibrio exponit.

Cum igitur ſatis oſtenſum ſit, actiones proprie humanæ Chriſti naturæ competere; facile etiam eſt oſtendere, eidem officia quoque competere. Nam primum poſſe humanam Chriſti naturam officium aliquod ſuſtinere, (id quod nobis hic ſufficeret) proclive eſt demonſtrare. Qui enim actiones intelligentium proprias, eaſque valde eximias, obire poteſt, poteſt etiam officium aliquod ſuſtinere. Quid enim aliud ad officium in genere requiritur? Deinde in ſpecie idem haud difficulter oſtenditur. Tria Chriſti ab omnibus conſtituuntur munera: Propheticum, Sacerdotale, & Regium. An vero hæc munera humanæ Chriſti naturæ non conveniunt? Prophetæ eſt, non ſuo nomine, ſed alieno, nempe Dei loqui, & ſermones doctrinamve ab illo acceptam aliis proponere. Et Chriſtus nominatim de ſe dicit, ſe à Patre ea, quæ dixerit, audiſſe; ab eo ſe edoctum; ab eo mandatum ſe accepiſſe, quid loqui debeat; doctrinam ſuam non eſſe ſuam, ſed ejus, qui ſe miſerit. Quæ omnia ſecundum humanam naturam de Chriſto dicta eſſe volunt Trinitarii; nec aliter poſſunt. Divina enim natura, aut perſona, qua talis, diſcere aut mandata accipere non poteſt: omnia illius ſunt, quæ habet, aut tradit, non aliena. At ſi humana natura proprie non agit, ea, quæ ſecundum illam facta dicuntur, ipſam divinam perſonam proprie feciſſe dicendum eſt. Illa ergo proprie audivit à Patre, illa proprie didicit, mandata accepit; & porro ex mandato alieno locuta eſt; alienam non ſuam doctrinam promulgavit: illa proprie Propheticum munus obivit. Similiter & pietatem illa, temperantiam, & caſtitatem, aliaſque virtutes exercuit; miracula divina virtute edidit; morte ſua doctrinam ſuam confirmavit: id quod Prophetici muneris complementum fuit. Hoc autem totum, de divina perſona Chriſti, id eſt, ex illorum ſententia, de Deo ſummo dicere, nimis abſurdum eſſe nemo non videt.

Jam, ut ad ſacerdotale munus Chriſti veniamus, agnoſcunt ipſi Trinitarii, interpellare pro altero apud Deum, non convenire ipſi Deo, nec divinæ perſonæ, ut nec offerre Deo. Itaque neceſſe eſt, ut humanam naturam iſta partim feciſſe dicatur, partim adhuc facere.

Denique cum videamus, ſcripturam aperte teſtari, Chriſtum Regem à Deo conſtitutum atque unctum eſſe, eique omnem in cœlo & in terra poteſtatem datam; cum illa ſecundum humanam naturam de Chriſto neceſſe ſit intelligere; conſequitur, humanam naturam poteſtatem illam habere; ac porro etiam exercere: id quod Regis eſt.

Ex dictis autem illud quoque intelligi poteſt, nihil opus fuiſſe illa duarum naturarum unione. Nam ſi opus fuiſſet, ideo opus fuiſſet, ut officia illa Chriſtus ſuſtinere atque obire poſſet. Atqui illa obire poterat Chriſtus, etiamſi eſſentia nonniſi homo fuiſſet: imo ſi Deus fuiſſet, obire priora duo, Propheticum ſcilicet, & Sacerdotale, non potuiſſet. Poſtremum etiam, id eſt, Regium, non potuiſſet accipere, nec obire propterea, quod Regium iſtud munus non ſit imperium ſupremi Dei, qua talis eſt, ſed, ut loquuntur iſti homines, Regnum ejuſmodi, quod Chriſtus, qua mediator eſt, adminiſtret. Et tale quidem requirebat noſtræ fidei ac ſpei confirmatio, ac Dei ſupremi gloria. Quodſi quis dicat, vires humanis majores ad illa officia obeunda fuiſſe requiſitas; id aliquid haberet momenti, ſi neceſſe fuiſſet, eum vires illas à ſeipſo habere, nec eas potuiſſet ab ipſo Deo accipere. At nunc cum & potuerit eas à Deo accipere, & Sacræ Literæ toties teſtentur, eum à Deo accepiſſe: quid opus erat, ut is Deus ſummus eſſet? Deus & natura nihil faciunt fruſtra, recte ajunt vulgo: quanquam Deus ea quoque facit, quæ natura facit. Quodſi Deus non facit ſupervacanea; multo minus facit ea, quæ impediunt, & alias majeſtate ejus ſunt indigna. Oſtendimus autem, unionem illam impediturum fuiſſe munerum iſtorum adminiſtrationem. Oſtendimus etiam, eam Deo non pauca tribuere abſurda, & majeſtate ipſius indigna, atque ad venerationem ejus, quam ſancire per Chriſtum voluit, ex animis hominum vel tollendam, vel ſaltem in iis minuendam, aptiſſima. Tantum etiam de ſecunda perſona Trinitatis.

CAPUT XXVIII.

In quo oſtenditur, doctrinam vulgarem, quæ ſtatuitur, Spiritus Sanctus eſſe tertia ſuprema Deitatis perſona, ſeipſam evertere.

SUperius cap. 24. demonſtravimus, ex dogmate de perſonalitate & ſuprema Deitate Spiritus Sancti ſequi, quod ejus productio ex eſſentia Patris & Filii ſit vera & proprie dicta generatio. Quod cum ita ſit, duos habemus in Trinitate Filios; unum primæ perſonæ ſolius, alterum primæ & ſecundæ; item habemus etiam duos Patres, unum primam perſonam, quæ duplici nomine Pater erit, nempe quia & ſecundam & tertiam Deitatis perſonam genera-

tavit; alteram ſecundam, quæ una cum Patre Spiritum Sanctum generarit. Atqui & ex Sacris Literis, & ab ipſis Trinitariis accepimus, unum tantum eſſe Patrem, & unum tantum Filium, nempe per excellentiam ſic dictum. Ex quo elucet, vulgarem doctrinam de proceſſione Spiritus Sancti ex eſſentia Patris & Filii, falſam eſſe, & ſeipſam contradictionis gladio conficere.

Atque ſic, Chriſtiane lector! hucuſque abunde demonſtravimus, dogma Trinitatis quamplurimis laborare abſurdis & contradictionibus: quid igitur obſtat, quominus concludamus, juxta illas doctorum virorum regulas, quas ſupra cap. 4. recitavimus, dogma iſtud falſum, nec veritati ullo pacto conſentaneum eſſe?

Sed forte erunt adhuc aliqui, qui ad ſcripturam provocabunt, atque in ea contineri, & ex ea ſolide probari poſſe dogma Trinitatis aſſerent. Ad hoc jam reſponderunt illi ſupra memorati viri eruditi, qui docuerunt, nullam doctrinam cum Scripturæ ſenſu congruere, etſi ad literam ſcripta extet, quam recta ratio abſurdam ac contradictoriam eſſe agnoſcit. Veruntamen nequis nos lucem Scripturæ Sacræ fugere opinetur, ſummatim enumerabimus omnia illa loca, quæ Trinitarii ad ſuam ſententiam ſtabiliendam facere putant: ad quæ reſponſionem lector in noſtris Commentariis in Novum Teſtamentum ſuo loco inveniet. Antè autem quam loca iſta Scripturæ proferemus, nonnullorum virorum doctorem teſtimonia producemus, qui expreſſe fatentur, dogma Trinitatis, & quæ cum eo cohærent, ex Sacris Literis probari non poſſe. Id quod capite ſequenti faciemus.

CAPUT XXIX.

In quo diverſorum virorum doctorum teſtimonia producuntur, quod dogma Trinitatis ex Sacris Literis probari nequeat.

PLurimi Doctores Pontificii, etſi Trinitatis ſint defenſores acerrimi, tamen veritatis evidentia coacti agnoſcunt, eam ex Sacris Literis ſufficienter probari non poſſe, ſed ad ſui confirmationem indigere teſtimonio Eccleſiæ, ſeu traditionibus, quæ ex Apoſtolorum ore hauſtæ per ſucceſſorum manus ad nos uſque devenerint. Sic enim ſcribit Dionyſius Petavius Jeſuita celeberrimus in magno Opere ſuo de Trinitate lib. 1. cap. 1. §. 3. *De tribus perſonis divinitatis, earumque una eſſentia, ante Nicenum Concilium perfecte ſciri & ſcribi non potuit, quia myſterium illud poſtea certamine cum Arianis demum Catholicis eſt revelatum & confirmatum.* Ita ſcribit quoque Sarobolcus in Defenſione Tridentini Concilii pag. 8. cap. 6. *Etſi quædam Scriptura poterant afferi contra Arianos, tamen, quia Arianes etiam Scripturas afferebant; Concilii Nicæni Patres ex doctrina non ſcripta, ſed per manus Patrum ſibi tradita, eos damnarunt.* Cur vero Arianos non ex Scriptura damnarunt? Nimirum ideo, quia loca, quæ afferebant Ariani, refutare nesciebant. Alius Jeſuita Petrus Skarga ſcribens in illa Chriſti verba, Baptizate eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, ait: *Apoſtoli dogma Trinitatis initio reticere ſoliti ſunt, propter ipſius difficultatem, eoque Petrus in illa prima ad Judæos concione, nihil prorſus de divinitate Chriſti diſſeruit, ſed tantum Dominum & Chriſtum à Deo factum, quem illi in crucem egiſſent, commemoravit. Et Apoſtolus Athenis in Areopago unum Deum univerſi conditorem prædicavit: de Chriſto hæc tantum attulit, quod Deus illum à mortuis excitaverit, & mundi judicem conſtituerit; ne Deitate Chriſti patefacta multitudinem Deorum introducere videretur.* Si igitur Apoſtoli dogma Trinitatis non docuerunt, ſequitur, id non eſſe Apoſtolicam doctrinam. Bellarminus, qui alioquin omnem movet lapidem, ut hoc dogma è Scripturis probet; inquit lib. 4. de verbo Dei cap. 6. §. Jam vero: *Cum ex Scriptura non convincerentur Ariani, eo quod eoſdem Scripturas aliter exponerent, quam Catholici, damnati fuerunt ex ſermonibus non ſcriptis, pie tamen intellectis.* Eccur, quæſo, Catholici relicta Scriptura ad non ſcriptum verbum confugerunt? Non aliam certe ob cauſam, quam quod Ariani clare evicerint, argumenta ipſorum, quæ ex Sacris Literis afferebantur, invalida eſſe ad id, quod iſti volebant, concludendum. Qui fieri potuit, ut tot centeni Epiſcopi, virique eximii, qui in illo Concilio erant congregati, inter quos erant præcipua lumina Chriſtiani Orbis, Sacram Scripturam deſererent, atque ex verbo Dei non ſcripto, id eſt, ex Traditionibus Eccleſiaſticis adverſarios ſuos damnarent, ſi dogma hoc idoneis ac legitimis rationibus è Scriptura probari poſſet? Salmeron Comment. in Joh. 16. 12. ubi Chriſtus dicit diſcipulis ſuis, ſe multa habere illis dicenda, ſed quæ illi modo ferre nequeant, ſic habet: *Hæc à Chriſto prætermiſſa ſunt, tres perſonas eſſe unum Deum, Filium Patri, & Spiritum Sanctum Patri & Filio eſſe ὁμοούσιον, duas perfectas naturas, ac proinde duas diſtinctas operationes, duaſque voluntates fuiſſe in Chriſto.* Florimundus Ræmundus in ſua hiſtoria de ortu & progreſſu Hæreſ. part. 1. lib. 2. cap. 15. ſub finem ita fatur: *Vos ſive Lutherani, ſive Calviniſtæ, vel inviti fateamini neceſſe eſt, ſi ex una Scriptura res agatur, novis his Arianis vos cedere coactum iri, non minus quam Patres olim Veteribus; niſi ad unanimem Eccleſiæ conſenſum & Traditionem, illorum exemplo confugiatis. Hæc enim illos docuit, tres perſonas conſubſtantiales eſſe, ſeu ejuſdem naturæ & eſſentiæ, quas nos adoramus unum Deum in plenitudine Trinitatis, & æqualitate Trinitatis in una ſola Deitate &c. Itemque in Jeſu Chriſto duas quidem & perfectas eſſe ſubſtantias, ſed unam tantum eſſe perſonam. Dic ſodes, quiſquis es, qui nihil niſi Scripturam, nihil niſi expreſſum Dei verbum audire & recipere vis; quibus armis contra hos pugnabis? Quâ ratione te ab inſultis, quæ ab ipſis afferuntur, argumentis extricabis, niſi Traditionem & Eccleſiæ conſenſum, veluti pro ſacra habeas anchora?* Poſſemus autem adhuc multa plura ejuſmodi teſtimonia in medium proferre, niſi nobis brevitatis habenda eſſet ratio. Vide Hoſium in Confeſſ. Petric. de fide cap. 27. Fevardent lib. 3. ſuper Irenæum cap. 3. Greg. de Valent. tom. 3. col. 315. Gord. Huntlænum Cont. tom. 1. lib. 1. cap. 29. §. 2. Gretſ. tom. 1. defenſ. pag. 1585. &c. Non

eſt au-

eſt autem, quod quiſquam hæc teſtimonia ideo parvi pendat, quod à Pontificiis deprompta ſint, quorum oculos præconcepta opinio de non ſcripto Dei verbo, & traditionibus Patrum ita excæcavit, ut myſterium Trinitatis in Sacris Literis cernere non poſſint aut etiam de induſtria cernere nolint. Non enim eſt ullo modo veriſimile, tam præclaros & ſumme doctos viros vel tam eſſe cæcos, ut quod apertis ac evidentibus verbis in Sacris Literis ſcriptum eſt, aut ſaltem per legitimas & irrefragabiles conſequentias ex ea elici poteſt, non videant, vel ſi videant, tam inepte agant, ut perſuadere ſuis adverſariis conentur, id in Sacris Literis non reperiri, quod clare ex iis demonſtrari poteſt: imo ut tam imprudentes ſint, ut iis qui dogma Trinitatis rejiciunt, Sacram Scripturam, velut acuriſſimum gladium, ſub pedes abjiciant, & infirmiſſimum arripiant telum Traditionum, quæ nullius momenti ſunt apud partem adverſam, quæque tanto minus in re tanta apud eam valent, quia in Sacris Literis dogma iſtud nullum verum habeat fundamentum. Et quid etiam hac ratione lucrarentur, etſi auctoritatem Traditionibus ſuis conciliarent, ſi ex alia parte teſtimonium Scripturæ amitterent? Nonne hoc eſſet lucrari vilem aliquem pagum, & urbem magnam perdere? Quocirca omnino ſtatuendum eſt, nihil aliud adduxiſſe viros iſtos eruditos ad hæc de Trinitate ſcribendum, præter invictam vim veritatis. Quanquam negare nolim, falſam ipſorum opinionem de verbo Dei non ſcripto dediſſe illis anſam atque occaſionem rem hanc accuratius penſitandi, omniaque loca Scripturæ pro dogmate Trinitatis facientia ſub exactioris examinis incudem revocandi. Quin etiam ex primo Petavii teſtimonio apparet, dogma hoc non fuiſſe per oralem inſtitutionem ab Apoſtolis ad poſteros ac ſucceſſores eorum propagatum, ſed in Niceno demum Concilio, id eſt, poſt 300. annos ab exceſſu Apoſtolorum, per acerrimas contentiones atque certamina, Chriſtianis, non omnibus, ſed Catholicis tantum, eſſe patefactum.

Ad hoc Pontificiorum judicium de doctrina Trinitatis, quod ex Scriptura demonſtrari nequeat, proxime accedit ſententia D. Calixti Profeſſoris Helmſtadienſis Lutherani, cui etiam collega ejus D. Hornæus, & tres Theologi inſignes Regiomontani D. Drejerus D. Lætermannus, D. Behmius adſtipulantur: qui omnes urgent, Filium Dei ſub Veteri Fœdere nunquam Patriarchis & Prophetis apparuiſſe, & præter populo Dei ſub Veteri Teſtamento myſterium Trinitatis prorſus ignotum fuiſſe, idque, ut & divinam Chriſti naturam ex libris Veteris Inſtrumenti probari non poſſe. Iſtis viris eruditis accenſeri poteſt M. Henricus Nicolai Profeſſor Gedanenſis, qui cum ſine dubio infirmitatem dogmatis hodierni de Trinitate perſpexiſſet, quæſtionem hanc, *An filius Dei ſit coeſſentialis, & coeternus Patri?* Reponit inter articulos fidei ad ſalutem minus neceſſarios, eo quod Veteres Eccleſiæ Doctores diſcordes circa hanc quæſtionem fuerint, & antiquiſſimi Patres, qui ante Nicenum Concilium vixerunt, & negativam hujus quæſtionis amplexi ſunt, magis fide digni ſint, quam poſteriores, qui poſt Nicenum Concilium vixerunt, & affirmativæ quæſtionis ſententiæ ſubſcripſerunt. Vide Irenicum ejus defenſum & explicatum lit. C. 4. 2. & lit. E. 3. 2. Si igitur ita ſe res habeat, quod dogma Trinitatis comprobari nequeat ex Veteri Teſtamento (quod vir tantus, qualis eſt Calixtus, non ſcripſiſſet, nec alii viri docti ejus ſententiæ calculum ſuum adjeciſſent, niſi rem ita eſſe comperiſſent) concidit ferme dimidia pars illorum Scripturæ teſtimoniorum, quæ ad probandum hoc dogma allegari ſolent.

CAPUT XXX.

In quo ſummatim recenſentur loca, quæ vulgò ad probandum Trinitatis dogma ex Sacrâ Scriptura adducuntur.

OMnes qui Papiſmum rejecerunt, & nihilominus ſententiæ de Trinitate addicti ſunt contendunt, eam ex Sacris Literis probari poſſe, exceptis paucis, de quibus diximus ad finem capitis præcedentis, quod negent in libris Veteris Teſtamenti quicquam de Trinitate haberi. Sed quia claris & expreſſis verbis dogma hoc in ſcripturis monſtrare nequeunt, neceſſe eſt, ut longis utantur ambagibus, & per conſequentias longe petitas id evincere conentur.

Poteſt autem totus eorum labor probandi in tria principalia membra dividi; primum agit de Trinitate in genere; ſecundum de Chriſto, Filio Dei; tertium de Spiritu Sancto. In primo membro procedunt hoc ordine.

I. Producunt loca ſcripturæ, è quibus aliqua pluralitas in Deo eſſe colligitur.

II. Afferunt loca, in quibus tres perſonas expreſſe nominari putant.

III. Proponunt loca, ubi nominatim Patris, Filii, & Spiritus Sanctus fit mentio.

I. *In Deo eſſe aliquam pluralitatem.*

Primum argumentum ſumunt ex Gen. 1. 1. *In principio creavit Deus* (Hebraice Elohim, id eſt, Dii) *cœlum & terram.* Ubi ex voce Elohim colligunt, plures eſſe in Deo perſonas.

Secundum argumentum petitur ex Gen. 1. 26. *Faciamus hominem.* Et ex cap. 11. 7. *Age, deſcendamus & confundamus ſermonem eorum.* Item Eſai. 6. 8. *Quem mittam? Et quis ibit nobis?*

Tertium argumentum eſt ex Gen. 3. 22. *Ecce Adam eſt factus ſicut unus ex nobis.*

Quartum argumentum ducunt ex Gen. 19. 24. *Pluit Dominus à Domino ſulphur & ignem de cœlo.*

Quintum argumentum accipiunt ex Zach. 2. 8. *Ita dicit Dominus Exercituum: poſt gloriam miſit me ad gentes, quæ deprædatæ ſunt vos.*

Sextum argumentum deducunt ex Zach. 3. 1. *Dicebat Dominus Satanæ: Increpet te Dominus, ô Satan.*

II. *In Deo eſſe tres perſonas.*

In Deo eſſe Trinitatem perſonarum probari vulgò ſolet ſequentibus teſtimoniis.

Pri-

Primum argumentum ſumitur ex hiſtoria Abrahami; cui tres viri apparuerunt Gen. 18. De quo vide ad Hebr. 13. 2.

Secundum argumentum eſt ex Eſai. 6. 3. *Sanctus, Sanctus, Sanctus eſt Dominus exercituum.* Vide Apoc. 4. 8.

Tertium argumentum eſt ex Num. 6. 23. *Benedicat tibi Dominus, & cuſtodiat te; faxit Dominus, ut luceat facies ejus ſuper te, & ſit tibi propitius; convertat Dominus vultum ſuum ad te, & det tibi pacem.*

Quartum argumentum eſt ex Deut. 6. 4. *Audi Iſraël, Dominus Deus noſter, Dominus unus eſt.*

Quintum argumentum eſt ex Pſal. 67. 7. *Benedicat nos Deus, Deus noſter, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ.*

Sextum argumentum eſt ex Eſai. 33. 22. *Dominus judex noſter, Dominus legiſlator noſter, Dominus Rex noſter.*

Septimum argumentum eſt ex Jerem. 33. 2. *Sic ait Dominus, qui facturus eſt illud, Dominus qui formabit & ſtabiliet illud, Dominus eſt nomen ejus.*

Octavum argumentum eſt ex Dan. 9. 19. *Ah Domine exaudi! Ah Domine eſto propitius! Ah Domine attende & fac.*

III. *Tres perſonas in Deo nominatim eſſe Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum.*

Quærere libet ex benigno lectore; An in allegatis hactenus locis ullam fieri videat trium perſonarum in divinitate mentionem? Quanto labore, quam longa ſerie conſequentiarum hic opus eſt, ut perſonæ iſtæ ex his locis eruantur? Et quamvis etiam tres perſonæ ex iis probari poſſent (quod eſt impoſſibile) quid aliud ſequeretur quam in una Deitate eſſe tres Deos? Sed age, videamus loca, quibus probant, tres illas perſonas nominatim eſſe Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum.

Primum argumentum ducunt ex Pſal. 33. 6. *Verbo Domini facti ſunt ſunt cœli, & ſpiritu oris ejus omnis exercitus eorum.*

Secundum argumentum eſt ex Eſai. 48. 16. *Nunc Dominus Deus miſit me, & ſpiritus ejus.*

Tertium argumentum eſt, ex Eſai. 63. 9, 10. ubi *Jehovæ, & Angeli faciei ejus, & Spiritus Sancti fit mentio.*

Quartum argumentum eſt ex Matth. 28. 19. *Baptizate in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti.*

Quintum argumentum eſt ex Matth. 3. 16. ubi à Deo Patre de cœlo Spiritus Sanctus deſcendit ſuper Chriſtum in Jordane baptizatum.

Sextum argumentum eſt ex 1 Joh. 5. 7. *Tres ſunt, qui teſtimonium dant in cœlo, Pater, ſermo, & Spiritus Sanctus, & hi tres unum ſunt.*

CAPUT XXXI.

In quo recenſentur loca ſcripturæ, quæ ad probandam ſupremam divinitatem Chriſti afferri ſolent.

HUcuſque vidimus argumenta è Sacris Literis pro Trinitate in genere. Nunc etiam ea producemus teſtimonia, quibus ſuprema Chriſti divinitas probari ſolet. Ea autem enumerabimus hoc ordine.

I. Proponemus loca, in quibus Chriſto talia tribuuntur nomina, quæ creduntur ſoli Deo Altiſſimo competere.

II. Producemus ea loca, in quibus attributa ſoli Deo ſummo convenientia Chriſto tribui cenſentur.

III. Afferemus loca, è quibus unitas, vel ſingularis conjunctio, aut æqualitas, vel aliqua communio Filii Dei cum Patre colligitur. Unde illi inferunt, Filium habere unam eandemque eſſentiam cum Patre.

IV. Recenſebimus illa argumenta, quæ ex eo ſumuntur, quod res certæ de Deo ſummo in quibuſdam Scripturæ locis dictæ, alibi Chriſto adſcribantur.

V. Referemus argumenta, ducta ex eo, quod Chriſto attribuantur opera, quæ ſoli Deo ſummo competunt.

VI. Depromemus illa argumenta, quibus probare conantur, Chriſtum ex eſſentia Patris ab æterno eſſe genitum.

VII. Indicabimus loca, è quibus putant probari poſſe duas dari in Chriſto naturas, divinam & humanam.

VIII. Videbimus, quomo Incarnationem Dei ex Scripturis demonſtrare ſtudeant.

Antequam ad ſpecialem enumerationem teſtimoniorum Scripturæ, quibus Trinitarii ſupremam Deitatem Chriſti probare ſatagunt, accedamus; in genere ipſos monere juvat, ut ſuæ ſententiæ de perſona Chriſti bene meminerint, & ſingula loca attente conſiderent, utrum ex eis talis formari queat conſequentia, quæ cum ipſorum ſententia conveniat. Sententia enim eorum conſiſtit in his duobus: primum quod Chriſtus vere & eſſentialiter ſit ille ipſe Deus ſupremus, qui Pater eſt. Secundo, quod nihilominus ſit alia diſtincta à Patre perſona. Itaque ad hanc ſententiam perfecte adſtruendam, non ſatis eſt, ut primum è ſcripturis evincant (quanquam ne hoc quidem facere poſſunt) ſed ut alterum quoque demonſtrent. Sabellius enim, qui ſuo tempore ab Eccleſia rejectus eſt tanquam hæreticus, cujuſque ſententia & hodie tamen habet ſuos ſectatores, ſenſit quoque, Patrem, Filium & Spiritum Sanctum eſſe ſummum Deum unius eſſentiæ; at non credidit, eos eſſe tres diſtinctas perſonas, ſed ſtatuit omnes iſtos tres eſſe unam tantum perſonam, quæ ſe tribus diſtinctis modis hominibus manifeſtarit in Sacris Literis. Probe enim perſpiciebat, in una eſſentia non poſſe locum habere plures una perſonas. Trinitarii autem in hac de Chriſto controverſia nihil aliud agunt, quam quod probent, Chriſtum eſſe Deum Altiſſimum: id quod ad ſententiam eorum de Chriſto aſſerendam non ſufficit; quia idem ſentiebat etiam Sabellius. Illorum concluſio ex ſingulis ſcripturæ locis hæc eſt: Ergo Chriſtus eſt Deus ſummus, coëſſentialis Patri; cum potius talis deberet eſſe concluſio, ſi ſententiam eorum ſpectes: Ergo Chriſtus eſt ſummus Deus Patri coëſſentialis, & tamen diſtincta à Patre perſona Deitatis. Sic etiam cum probant duas naturas in Chriſto, nihil proficiunt contra Neſtorium, qui ut duas perſonas, ita etiam duas naturas ſtatuebat in Chriſto. Non enim ita concludunt:

Ergo

Ergo in Chriſto ſunt duæ naturæ in una perſona. Si dicant, ſe ex aliis locis Sacræ Scripturæ poſſe demonſtrare, divinam Chriſti naturam, ſecundum quam eſt Deus Altiſſimus, aliam eſſe à Patre perſonam; non reſpondebo nunc, quod adeo è ſcriptura probari nequeat, Chriſtum eſſe perſonam divinam, multo minus, perſonam in Deitate diſtinctam à Patre, ut ne vox quidem perſonæ in toto codice Sacræ Scripturæ uſpiam de Chriſto uſurpata inveniatur: hoc tantum dicam, totam hanc eorum probationem eſſe quaſi centonem quendam ex multis fruſtris ac particulis anxie conquiſitis compoſitum, ut merito quæri poſſit, qui fiat, quod in tam vaſto Sacræ Scripturæ volumine ne unicus quidem locus reperiatur, in quo utrumque ſimul ſcriptum extet, & quidem verbis claris & expreſſis, uti tantæ rei dignitas atque neceſſitas poſtulat, nempe quod Chriſtus ſit Deus Altiſſimus, & nihilominus diſtincta à Patre perſona. Deinde cum illi in iſta conſarcinata ſua probatione uti cogantur conſequentiis & collectionibus, quæ rationis judicio ſubjectæ ſunt; non poteſt ſana ratio aliud concludere, quam quod Chriſtus, ſi eſt perſona diverſa atque diſtincta à Patre, ſit etiam diverſæ atque diſtinctæ eſſentiæ, quam Pater, &, ſi ipſe quoque Deus eſt, quod ſit omnino alius Deus, quam Pater. Itaque proferant licet quam plurima Scripturæ loca (etiamſi illis ex abundanti concederetur totum, quod iis probare nituntur) in uno tamen ex his duobus, quæ ſententiæ eorum repugnant, ſemper hæreant & impingant neceſſe eſt: videlicet, quod Chriſtus vel alius Deus ſit, quam Pater: vel ſi idem cum illo Deus eſt, ſit etiam una eademque cum Patre perſona.

Jam ipſa loca & teſtimonia Scripturæ ordine ſupra indicato recenſebimus.

I. *Quod Chriſto divina nomina tribuantur.*

Primum argumentum producitur ex illis locis, in quibus Chriſtus Deus appellatur. Ut Eſai. 9. 6. Joh. 1. 1. xx. 29. Rom. 9. 5. Act. 20. 28. 1 Joh. 3. ℣. 16. Tit. 2. 13.

Secundum argumentum eſt ex iis locis, ubi Chriſtus vocatur Jehova; quod nomen Dei ſummi proprium eſt. Ut Jerem. 23. 5. Eſai. 40. 3. Malach. 3. 1.

Tertium argumentum eſt ex nomine *Emmanuel*, id eſt, Nobiſcum Deus, Matth. 1. 23.

Quartum argumentum eſt, quod Chriſtus dicatur ſolus potens, Rex Regum, 1 Tim. 6. 15. Apoc. 17. ℣. 14. xix. 16.

Quintum argumentum petitur ex eo, quod Chriſtus omni creaturæ opponatur, atque ſic tacite indicetur, eum eſſe Deum. Ut cum Paulus Gal. 1. 1. affirmat, ſe eſſe Apoſtolum *non ab hominibus, neque per hominem, ſed per Jeſum Chriſtum.*

II. *Chriſto divina attributa adſcribi.*

Primum argumentum inde ſumitur, quod Chriſto tribuatur *æternitas.* Idque probant primo ex Eſai. cap. 9. 6. Mich. 5. 2. de quo vide à nobis dicta ad Matth. 2. 6. Deinde ex Joh. 8. 58. *Antequam Abraham fieret, ego ſum.* Tertio ex Joh. 17. 5. quod Chriſtus habuerit claritatem apud Patrem, antequam mundus fieret. Quarto ex 1 Cor. 10. 10. quod Chriſtus fuerit petra illa, quæ in diſerto Iſraëlitas ſecuta ſit. Quinto ex Hebr. 7. 3. quod Chriſtus fuerit abſque patre, & abſque matre. Sexto ex Joh. 12. 41. *Hæc dixit Eſaias, cum videret gloriam ejus, & loqueretur de eo.* Septimo ex Hebr. 13. 8. *Jeſus Chriſtus heri & hodie idem eſt in ſecula.*

Secundum argumentum in hoc genere eſt, quod Chriſto in Sacris Literis adſcribatur *inviſibilitas.* Quod confirmant primum loco Matth. 11. 27. *Nemo novit Filium, niſi Pater.* Secundo verbis Pauli Col. 1. 15. ubi Chriſtus vocatur *imago Dei inconſpicui.* Tertio verbis Apoc. 19. 12, 13. ubi dicitur Chriſtum *habere nomen, quod nemo novit, niſi ipſe.*

Tertium argumentum eſt, quod Chriſto attribuatur *immenſitas*, ut primum Joh. 3. 13. *Nemo aſcendit in cœlum, niſi qui deſcendit de cœlo, Filius hominis, qui eſt in cœlo.* Deinde Matth. 18. 20. *Ubi duo aut tres congregati ſunt in nomine meo, ibi ego ſum in medio ipſorum.*

Quartum argumentum eſt, quod Chriſto tribuatur *omnipotentia.* Quod primo probant ex miraculis ejus inſignibus. Secundo ex eo, quod propria virtute reſurrexit ex mortuis.

Quintum argumentum eſt, quod Chriſtus in ſummo & excellentiſſimo gradu *Bonus* vocetur, Matth. 19. 17.

Sextum argumentum eſt, quod Chriſto *ſapientia & omniſcientia* adſcribatur. Ut primo Col. 2. 3. *In ipſo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ reconditi.* Secundo Joh. 2. 25. *Ipſe noverat omnes, & non erat opus, ut quis teſtimonium perhiberet de homine, quia ipſe ſciebat, quid eſſet in homine.* Tertio Apoc. cap. 2. 23. *Scient omnes Eccleſiæ, quia ego ſum ſcrutator renum & cordium.* Quarto Joh. 13. 19. *A modo dico vobis, priuſquam fiat, ut cum factum fuerit, credatis, quia ego ſum.*

Septimum argumentum eſt, quod Chriſto *cultus divinus* deferatur. Ut Matth. 4. 10. *Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſervies.* Et Joh. 5. ℣. 22. *Pater omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, ſicut honorificant Patrem.*

Octavum hujus generis argumentum eſt, quod jubeamur *in Chriſtum credere.* Ut Joh. 14. 1. *Creditis in Deum, & in me credite.*

III. *Quod Chriſtus ſit unum cum Patre, vel alioqui certam cum eo ſimilitudinem, aut communionem habeat.*

Jam ſequuntur talia argumenta, ex quibus aliqua unitas, aut peculiaris conjunctio, vel ſimilitudo, vel ſingulare commercium ſeu communio quædam eſſe inter Filium & Patrem colligitur. Idque probatur primum ex Joh. 10. 30. *Ego & Pater unum ſumus.* Secundo ex Joh. 10. 38. *Pater in me eſt, & ego in Patre.* Vide etiam Joh. 14. 10. Tertio ex Col. 1. 15. & Heb. cap. 1. 3. ubi Chriſtus *imago Dei & character ſubſtantiæ ejus* vocatur. Quarto ex Phil. 2. 6. quod Chriſtus fuerit *in forma Dei, & Deo æqualis.* Quinto ex Col. 2. 9. *In Chriſto habitat plenitudo Deitatis corporaliter.* Sexto ex Joh. 14. 7. *Si cognoviſſetis me, & Patrem meum utique cognoviſſetis.* Et ℣. 9. *Qui vidit me vidit & Patrem meum.* Septimo ex Joh. 12. 44. *Qui credit in me, non in me credit, ſed in eum qui miſit me.* Octavo ex Joh. 16. 15. *Omnia quæcunque habet Pater, mea ſunt.*

IV. *Quod*

IV. *Quod Deo in Veteri, & Christo in Novo Testamento eadem vel similia adscribantur.*

Sequitur quartum genus argumentorum, quorum vis in eo sita est, quod res quædam de Deo dictæ sunt in Veteri Fœdere, quæ postea etiam Christo in Novo Fœdere adscribantur. Ubi generalis responsionis loco notandum est, ex eo, quod res eædem pluribus personis adscribantur (inprimis si manifestum sit, id non uno eodemque sensu fieri, id quod in omnibus sequentibus locis fieri certum est) nullo modo concludi posse, eas esse unius essentiæ: inprimis quando constat, eos, quibus res similes attribuuntur, esse vere distinctas personas, ex quo per se patet, eos etiam essentia distinctos esse. De cætero quomodo & quo sensu loca Veteris Testamenti, de certis ibi rebus vel personis agentia, in Novo Testamento ad alias res vel personas accommodentur, id in sequenti Parte 3. hujus Tractatus explanabimus.

Primum autem hujus ordinis argumentum est, quod tum Deus Esai. 41. 4. 44. 6. tum Christus *primus & novissimus* dicatur, Apoc. 1. 18. xxij. 13.

Secundum argumentum est, quod tum Deus Esai. 8. 13, 14. xxviij. 16. tum Christus appelletur *lapis offensionis*, Rom. 9. 32.

Tertium argumentum est, quod Israëlitæ in deserto tum Deum Num. 21. 6. tum *Christum tentarint*, 1 Cor. 10. 9.

Quartum argumentum est, quod tum coram Deo, Esai. 45. 23. tum coram Christo *flecti debeat omni genu*, Rom. 14. 10.

Quintum argumentum est, quod *miracula* Deo Esai. 35. 3, 4, 5. & etiam Christo adscribantur, Matth. 11. 4.

Sextum argumentum est, quod Deus Zach. 12. ℣. 10. & etiam Christus *fuerit transfixus*. Vide Joh. 19. 37.

Septimum argumentum, quod Deus Psal. 68. ℣. 18, 19. & Christus quoque *in altum* ascenderit, Vide Eph. 4 7, 8, 9, 10.

V. *Quod Christus sit creator rerum omnium.*

Primum argumentum est ex Col. 1. 6. ubi dicitur, *in Christo creata esse omnia, qua in cœlis sunt, & qua in terra, visibilia, & invisibilia, sive throni, sive dominia, sive imperia, sive potestates.*

Secundum argumentum est ex Eph. 3. 9. *Deus omnia creavit per Jesum Christum.*

Tertium argumentum est ex Joh. 1. 3. *Omnia per Verbum facta sunt, & absque eo factum est nihil, quod factum est.*

Quartum argumentum est, ex Hebr. 1. 2. *Per quem Deus etiam secula condidit.*

Quintum argumentum est ex Hebr. 1. 10. *Tu, Domine, in principio terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli.*

VI. *Quod Christus ex essentia Patris ab æterno sit genitus.*

Primum argumentum est, ex Esai. 66. 9. *Nunquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus?*

Secundum argumentum est ex Proverb. 8. 22. & seqq. ubi Sapientia inquit: *Dominus possedit me initio viarum suarum, antequam quicquam faceret in principio. Ab æterno ordinata sum, & a seculo antequam terra fieret: Nondum erant abyssi, & ego jam concepta eram* &c.

Tertium argumentum est ex Proverb. 30. 4. *Quis ascendit in cœlum atque descendit? quis continuit Spiritum in manibus suis? quis colligavit aquas quasi in vestimento? quis suscitavit omnes terminos terræ? quod nomen est ejus, & quod nomen filii ejus, si nosti?*

Quartum argumentum est ex Psal. 2. 7. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Vide hac de re Act. 13. 33.

Quintum argumentum est ex eo, quod Christus dicatur *Filius Dei viventis* Matth. 16. 16. Joh. 6. ℣. 69. *unigenitus Dei Filius* Joh. 3. 18. *Filius Dei proprius* Rom. 8. 32.

VII. *Quod Christo sint duæ naturæ, divina & humana.*

Hoc loco Trinitarii utuntur duplici argumentorum genere. Alia enim depromunt ex ratione, alia ex Scriptura.

I. Argumenrum primum ex ratione est, quod hoc fuerit Christi munus atque officium, justitiæ divinæ pro peccatis totius generis humani satisfacere. Ideo Christus non tantum homo, sed & Deus esse debuit.

II. Argumentum secundum est, quia Christus est mediator inter Deum & homines, propterea debuisse eum utriusque naturæ participem esse. Vide 1 Tim. 2. 5.

III. Argumentum tertium est ex Scriptura: nempe ex Rom. 1. 3. IX. 5. Act. 2. 30. De quo argumento vide, quæ diximus supra cap. 14. §. 2.

VIII. *Quod Deus Altissimus sit incarnatus.*

Primum ac præcipuum argumentum sumitur ex Joh. 1. 14. *Verbum caro factum est.* Vide dicta superius.

Secundum argumentum est ex 1 Tim. 3. 16. *Deus manifestatus est in carne, justificatus est in Spiritu* &c.

Tertium argumentum est ex Hebr. 2. 14. *Quoniam pueri participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque consimiliter eorundem particeps factus est.*

Quartum argumentum est ex Hebr. 2. 16. *Nusquam enim Angelos assumit, sed semen Abrahæ.*

Quintum argumentum est ex Hebr. 10. 5. *Hostiam & oblationem noluisti, sed corpus aptasti mihi.*

Sextum argumentum est ex 1 Joh. 4. 2, 3. *Omnis Spiritus, qui confitetur, quod Jesus venit in carnem, ex Deo est.*

Tantum de argumentis ex Scriptura petitis ad probandam supremam divinitatem Filii Dei.

CAPUT XXXII.

In quo referuntur loca Scriptura, quibus suprema Deitas Spiritus Sancti a Trinitariis probari solet.

UT probent Trinitarii, Spiritum Sanctum non minus quam Patrem ac Filium esse Deum Altissi-

tiſſimum, ejuſdem cum illis eſſentiæ, & tamen prorſus diſtincta ab illis perſona, iterum magno coguntur uti circuitu, & longis ambagibus. Hunc autem ſervant ut plurimum in probando ordinem.

I. Oſtendunt, Spiritum Sanctum eſſe ſuppoſitum & perſonam.

II. Oſtendunt, Spiritum Sanctum eſſe perſonam divinam conſubſtantialem Patri & Filio.

III. Oſtendunt, Spiritum Sanctum eſſe ordine tertiam perſonam Deitatis.

IV. Oſtendunt Spiritum Sanctum eſſe perſonam à Patre & Filio procedentem.

I. *Quod Spiritus Sanctus ſit perſona.*

Primum argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus in formula *Baptiſmi* duabus perſonis tertius adjunctus ſit. Vide Matth. 28. 19.

Secundum argumentum eſt, quia in viſibili ſpecie *columbæ & ignitarum linguarum* apparuit, Matth. cap. 3. 16. Act. 2. 2.

Tertium argumentum eſt, quod Spiritui Sancto tribuatur *Scientia*, 1 Cor. 2. 10, 11. 1 Cor. 12. 8. 1 Tim. 4. 1. 1 Pet. 1. 2. 2 Pet. 1. 21.

Quartum argumentum eſt, quod Spiritui Sancto adſcribatur *voluntas*, Act. 15. 28. 1 Cor. 12. 11.

Quintum argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus ſit *cauſa vitæ* naturalis, Gen. 1. 2. Job. 33. 4. quin & vitæ ſpiritualis Joh. 3. 5, 6. Rom. 8. 2, 11.

Sextum argumentum eſt, quod Spiritui Sancto tribuatur *robur*, ſeu fortitudo, Eſai. 11. 2. Mich. cap. 2. 7. Eph. 3. 26. Heb. 3. 9.

Septimum argumentum eſt, quod *venire* dicatur, Luc. 1. 36. Joh. 16. 8.

Octavum argumentum eſt, quod *habitare & manere* in fidelibus dicatur, Joh. 14. 17. 1 Cor. 3. 16.

Nonum argumentum eſt, quod ei alia opera adſcribantur, quæ nonniſi à perſonis perfici queunt: ut quod doceat Joh. 14. 26. quod ducat in omnem veritatem Joh. 16. 13. quod teſtetur Joh. 15. ℣. 26. 1 Joh. 5. 7. quod omnia ſcrutetur 1 Cor. 2. 10. quod arguat Joh. 16. 8. quod quæcunque audiet, loquetur Joh. 16. 13. quod per Prophetas locutus ſit, Act. cap. 13. 2. quod conſoletur Joh. 14. 26. quod dona diſtribuat 1 Cor. 12. 11. quod infirmitatibus noſtris ſuccurrat, & pro nobis interpellet Rom. 8. 26. quod vocet & mittat Act. 13. 4. quod epiſcopos conſtituat Act. 20. 28. quod Chriſtum glorificet Joh. 16. 14.

Decimum argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus diſerte & clare à ſuis donis diſtinguatur 1 Cor. cap. 12. 4. 11.

Undecimum argumentum eſt, quod à peccatoribus *tentetur*, Act. 5. 9.

Duodecimum argumentum eſt, quod ei ab improbis *reſiſtatur*, Act. 7. 51.

Tredecimum argumentum eſt, quod à malis *contriſtetur*, Eph. 4. 30.

Decimumquartum argumentum eſt, quia expreſſe *alius Paracletus* vocatur, adeoque alia ac diſtincta à Patre & Filio perſona eſſe ſignificatur, Joh. cap. 14. 16.

Omnia iſta argumenta, quæ ex eo ducuntur, quod Spiritui Sancto talia adſcribantur; quæ ſolis perſonis proprie conveniunt, non habere ullam vim probandi id, quod volunt Trinitarii, nempe quod Spiritus Sanctus ſit perſona; clariſſime cernitur ex innumeris exemplis Sacræ Scripturæ. Quid enim uſitatius eſt, non ſolum in Scriptura, ſed & in vulgari ſermone, quam quod rebus, quæ perſonæ non ſunt, per proſopopœiam, non ſine elegantia & ſingulari emphaſi, adſcribantur opera & actiones, quæ alioqui proprie ſolis perſonis competunt. Ita ſiniſtræ manui *ſcientia* adſcribitur Matth. 6. 3. Vento *voluntas* Joh. 3. 8. Horæ, quod *veniat* Joh. 4. 23. verbo & unctioni, quod in fidelibus *maneat* 1 Joh. cap. 2. 24, 27. malo, quod in hominibus *habitet*, Rom. 7. 18. morti & peccato, quod *dominetur* Rom. cap. 5. 14. vj. 12. unctioni, quod *doceat*, 1 Joh. 2. ℣. 27. Aquæ & ſanguini, quod *teſtentur*, 1 Joh. 5. 8. Scripturæ, quod *dicat* Joh. 7. 38. Oculo, quod *videat*; & auri, quod *audiat*, 1 Cor. 2. 9. Talium figuratarum locutionum plena eſt Sacra Scriptura. Videatur tantum, quomodo Paulus Apoſtolus de charitate loquatur 1 Cor. 13. 4, 5, 6, 7. & Jacobus de ſapientia Jac. 3. 17. & quomodo Paulus omnia, quæ geſſit in ſuo Apoſtolico munere, gratiæ Dei adſcribat: 1 Cor. 15. 10. cum tamen nec charitas, nec ſapientia, nec gratia Dei perſonæ ſint.

II. *Quod Spiritus Sanctus ſit perſona divina, conſubſtantialis Patri & Filio.*

Hucuſque fuerunt argumenta Trinitariorum, quibus probant, Spiritum Sanctum eſſe perſonam: ſequitur, ut videamus, quomodo probent, eum eſſe perſonam ſupremæ divinitatis.

Primum argumentum eſt, quod vocetur Dominus, ſeu Jehova, & Deus.

Verum hic velim attendat Lector, quanto molimine & labore opus ſit, ut probetur, eum qui eſt Deus Altiſſimus, uſquam in Sacris Literis Deum eſſe appellatum. Athanaſius in ſuo tertio Dialogo de Trinitate introducit Macedonium quærentem ſæpius ex Orthodoxo, (per quem Athanaſius ſeipſum intelligit) ubinam Spiritus Sanctus in Scriptura Deus vocetur? Sed is nullum poteſt ipſi locum monſtrare, ſed per longas ambages circumducit eum, & talia profert, è quibus nihil minus poterat diſcere Macedonius, quam quod quærebat: ita ut tandem non ſine ſtomacho diceret ad Orthodoxum (id eſt, Athanaſium:) *Potes mihi oſtendere, ubi ſcriptum ſit, Spiritum Sanctum eſſe Deum? Quorſum me tamdiu circumducis?* Et rurſus poſtea: *Hoc quidem ſcio, quod me circumducis, cum non poſſis dicere, ubi ſcriptum ſit; Spiritus Sanctus eſt Deus.* Ita ſi Trinitarii vel unum locum poſſent producere, in quo expreſſe Spiritus Sanctus Deus vocetur, quantos illi agerent triumphos? Sed videmus tantum virum, quantus fuit Athanaſius, non potuiſſe Macedonio, ut modo audivimus, ullum talem locum oſtendere. Qui vero fieri potuit, ut is, qui eſt ipſe ſummus Deus, non ſaltem ſemel diſerte Deus diceretur in Sacris Literis? Sed age, videamus eorum argumenta.

Quod Spiritus Sanctus Deus dicatur, probant illi primum ex eo, quod fideles vocentur templum Spiritus Sancti, 1 Cor. 6. 19. & alibi etiam Dei templum 2 Cor. 6. 16. Levit. 26. 1, 11, 12. Secundo ex eo, quod Iſraëlitæ tentarint Deum Pſal. 95. 9. Deut. 9. ℣. 23. & Spiritum Sanctum Hebr. 3. 7, 9. Tertio ex eo, quod dicatur Deus Deut. 32. 12. & etiam Spi-

ritus Sanctus Esai. 63. 11, 14. populum Dei duxisse in deserto. Quarto, quod Israëlitæ tum adversus Deum Psal. 78. 17, 18. tum adversus Spiritum Sanctum peccaverint Esai. 63. 10. Quinto, quod tum Deus Esai. 6. 9. tum Spiritus Sanctus Act. 28. 25. ad Prophetas locutus sit: Sexto ex collatione Psal. 69. 26. cum Act. 1. 20. Ex qua collatione quomodo probari queat, Spiritum Sanctum esse Deum summum, ne Salomon quidem facile divinaverit. Septimo ex eo, quod Ananias simul Deo & Spiritui Sancto mentitus sit Act. 5. 4, 9. Octavo, quod Scriptura Sacra tam à Deo 2 Tim. 3. 16. quam à Spiritu Sancto inspirata sit, 2 Petr. 1. 21.

Secundum argumentum, quo probant, Spiritum Sanctum esse personam divinam, est, quod ipsi attributa ac proprietates divinæ adscribantur. Verum istud argumentum nullius est omnino valoris, nisi prius probetur, Spiritum Sanctum esse personam. An vero id supra probaverint, potest cordatus lector ex iis, quæ ad argumenta illa breviter respondimus, judicare. Quod autem Spiritui Sancto divinæ proprietates tribuantur, probant inde primo, quod sit *æternus*. Sed quia hoc quoque nusquam expresse scriptum est, probant æternitatem ejus ex eo, quod una cum Patre & Filio creator sit Gen. 1. 2. Secundo, quod sit *immensus* & ubique præsens Psal. 139. 7. *Quoxsum fugiam coram Spiritu tuo?* Tertio, quod sit *omnipotens*, Esai. 2. 11. Mich. 3. 7. Rom. 15. 19. 1 Cor. 12. 8, 11. Quarto, quod sit *omniscius*, Act. 1. 16. x. 19. xx. 23. 1 Cor. 2. 10, 11. xii. 28. 1 Tim. 4. ℣. 1. Hebr. 9. 8. 1 Petr. 1. 11, 12. Quinto, quod habeat liberam potestatem ac voluntatem Act. 13. 1, 2. xvi. 6, 7. xix. 6. 1 Cor. 12. 11. Sexto, quod sit summe beatus, quia est causa nostræ felicitatis ac vitæ æternæ Joh. 3. 5. Act. 9. 31. Rom. 5. 5. xiv. ℣. 17. 2 Cor. 3. 6. Gal. 4. 6.

Tertium argumentum ad probandum, Spiritum Sanctum esse personam divinitatis supremæ, petunt inde, quod ipsi opera divina adscribantur. Etiam hoc argumentum nihil valet, antequam probetur, & constet, Spiritum Sanctum esse personam. Opera autem divina Spiritui Sancto tributa, hæc recensent. *Impregnatio Virginis Mariæ* Matth. 1. 11. *Miracula* Matth. 12. 38. *Regeneratio* Joh. 3. 5. *Renovatio* Tit. 3. 5. *Vocatio & missio doctorum* Act. 13. 4. *Prædictio futurorum* Joh. 16. 13. *Excitatio filialis fiduciæ, timoris, charitatis, & precum in fidelibus* Rom. 8. ℣. 15, 26. *Condemnatio impiorum*, Joh. 16. 8. Matth. cap. 12. 31.

Quartum argumentum est, quod Spiritui Sancto divinus cultus & honor tribuatur. Id probant primo, quia Paulus per nomen Spiritus Sancti jurat Rom. 9. 1. Secundo, quia Christiani in nomine ejus baptisantur, Matth. 28. 19. Tertio quia Seraphini Spiritum Sanctum adorarunt Esai. 6. 56. Act. 28. 25. Quarto, quia Apostolus gratiam Spiritus Sancti, æque ac Patris & Filii precatur Christianis Ecclesiis, 2 Cor. 13. 13. Quinto quia peccatum adversus Spiritum Sanctum irremissibile peccatum est Matth. 12. ℣. 32. Sexto quia vulgo canitur in Ecclesia: *Gloria sit Patri, & Filio, & Spiritui Sancto.* Vide Apoc. cap. 5. 13.

III. *Quod Spiritus Sanctus sit in ordine tertia divinitatis persona.*

IV. *Quod Spiritus Sanctus sic persona à Patre & Filio procedens.*

Argumenta, quibus hæc duo probent, vide in ipsorum Trinitariorum libris, inprimis vero apud Balthasarem Meisnerum in lib. de S. S. Trinitate.

CAPUT XXXIII.

In quo summatim instituitur comparatio inter primævam Apostolicam doctrinam de uno Deo Patre, & inter hodiernam doctrinam de Trinitate: simul quoque utilitas veræ cognitionis Dei hac in parte ostenditur.

HActenus Christiano lectori utramque sententiam de natura & essentia summi Dei, de qua hodie acerrima lis est inter Christianos, una cum utriusque argumentorum brevi enumeratione exposuimus, pioque & à præjudiciis libero ipsius judicio subjecimus.

I. *Comparatio inter utramque sententiam.*

Quod priorem sententiam de uno Deo Patre attinet, illa ipsissimis & planissimis Scripturæ verbis ac phrasibus est proposita: prout etiam par est, ut res tanti momenti, quæ est quasi basis totius religionis Christianæ, non humanitus inventis, sed à Deo inspiratis verbis declaretur ac demonstretur. Scriptura Sacra quoque non ita est allegata in hujus sententiæ expositione, ut ei duris, inusitatis, longe petitis, vel rationi contrariis interpretationibus vis fieret, & loca quasi per capillos (ut ajunt) ad propositum traherentur. Etiam ubi præter claram literam & expressa verba Scripturæ, ad majorem & abundantiorem veritatis confirmationem, adhibitæ sunt aliquæ collectiones ac consequentiæ, (quanquam omnes ex Scriptura sumtæ sunt) illæ sunt tam claræ ac evidentes, ut etiam ab idiotis & rudissimo quoque facile queant intelligi. Hæc sententia ita est firmiter in verbo Dei fundata, ut ad ejus explicationem, ac defensionem nihil opus sit ullis recens inventis distinctionibus, inusitatis atque inauditis figuris, peregrinis & ignotis phrasibus ac vocabulis, aut ullis omnino subtilitatibus, quarum homines simplices ac indocti incapaces sunt: sed omnia sint plana, simplicia, & omnibus sanæ mentis hominibus intellectu facilia. Consentit quoque hæc sententia cum illa veritate, quam Deus humano intellectui ipse insevit, cuique veritas in verbo Dei revelata, minime adversatur. Nihil in ea est, quod humana ratio possit merito absurdum, inconveniens, impossibile, aut contradictorium judicare. Propterea non opus est, ut ii, qui hanc sententiam sub rationis examen revocare, vel etiam testimonia Scripturæ, a non in alienum & absurdum sensum detorqueantur, expendere cupiunt, voce Mysterii terreantur, & admoneantur, ut nobilissimam animæ suæ partem, cui Deus imaginem suam impressit, id est, sanam rationem suam captivent aut seponant, & mysteria divina irrationali ac bruta fide apprehendant.

Ex adverso autem, si consideretur sententia de

Trinitate, quodnam eſt ejus membrum ſeu caput, quod claris, expreſſis & diſertis verbis ſcriptum in Sacris Literis monſtrari poſſit? Ubi extant in Scriptura voces Trinitatis, Tri-unitatis, conſubſtantialitatis, eſſentiæ, perſonarum? Ubi legitur Dei trina exiſtentia; mutua & tamen impermixta immanentia, ſeu circumince ſſio trium diſtinctarum perſonarum; æterna generatio Filii Dei ex eſſentia Patris; Incarnatio Dei; hypoſtatica unio Dei cum humana natura; mutua communicatio naturalium idiomatum duarum naturarum, divinæ & humanæ; humiliatio & exinanitio Dei; & innumera alia vocabula & locutiones, quæ in Scholis ad hanc ſententiam tuendam ac pro pugnandam adinventæ ſunt? Ubinam Spiritus Sanctus uſquam in Sacris Literis vocatur Deus; creator cœli & terræ, vel Pater? Quodnam fundamentum in Scriptura habent mirabiles illæ diſtinctiones inter Dei eſſentiam & perſonas; inter Dei eſſentiam & exiſtentiam; inter Deum eſſentialiter & perſonaliter ſumtum; inter eſſentialem & perſonalem Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum; inter divinam perſonam & divinam naturam in Chriſto; inter humanam perſonam & humanam naturam; & multæ aliæ diſtinctiones magno numero in Scholis procuſæ? Ubi habentur in Scriptura abſurdæ illæ & prorſus deteſtandæ *propoſitiones perſonales*, quod Deus ſit homo, quod homo ſit Deus, quod Deus ſit natus, Deus fuerit infans, Deus, Deus ſiti laboraverit, Deus pœnitentiam egerit, Deus fuerit ſervus, Deus ſit mortuus ac ſepultus, & ſimiles aliæ? Ubinam Chriſtus vel Apoſtoli hujuſcemodi pluſquam Ethnicis uſi ſunt locutionibus, quæ radunt pias aures, ut ab eis non poſſint non abhorrere? Et ne nunc quicquam de eo dicam, quod hæc ſententia de Deo Tri-uno nihil habeat commune cum antiquiſſimo fidei Symbolo, quod vulgo Apoſtolis adſcribitur, & poſt Sacras Literas pro norma ac formula Chriſtianæ fidei merito haberi poteſt: hoc inſuper notandum eſt, quod illa adeo pugnet cum manifeſta veritate naturali, quam Deus indidit humanæ rationi, ut vere dici queat, nihil unquam in ulla religione excogitatum fuiſſe, quod humanum intellectum majoribus labyrinthis implicet, quodque adeo omnia ei adimat rei percipiendæ ſubſidia, atque id facit hæc doctrina de Triuno Deo. Quod enim in una aliqua re dicitur & affirmatur, id non modo in aliis rebus, ſed etiam in illa ipſa re mox, imo in iiſdem pene verbis rurſus negatur atque evertitur: tam denſa agmina ubique occurrunt contradictionis in adjecto, & oppoſiti in appoſito, ut tametſi quis omnes ingenii intenderit nervos ad ſe ex iis expediendum, nihil proficiat, & ad extremum nihilo doctior abeat, quam acceſſerat. Homo vero ſimplex & minus ingenioſus, qui veræ cognitionis Dei deſiderio flagrat, atque hinc aliquid diſcere geſtit, citius in ſtudio & ardore ſuo relangueſcat, imo ſenſus pene omnes atque intellectum amittat, quam voti ac deſiderii ſui compos fiat. Atque hinc fit, ut etiam ipſi doctrinæ hujus aſſertores ac profeſſores non ſint in omnibus unanimes atque concordes; præſertim in articulo de hypoſtatica unione duarum naturarum & de communicatione idiomatum: ſuper quibus capitibus capitale & irreconciliabile eſt inter eos diſſidium, ita ut alii alios non tantum velut teterrimos ac deterrimos hæreticos, Turcis ac Judæis pejores, condemnent, ſed etiam odio habeant tanquam juratos hoſtes, & ubi poſſunt, omni genere perſecutionis divexent. Vide inter alia Admonit. Neoſtadian. & D. Hoë 99. artic. Qui enim fieri poteſt, ut illi aliquando ad concordiam & pacificam veritatem perveniant, quando commune eorum fundamentum, cui utraque pars ſuas inædificat ſententias, falſum eſt, & tam Scripturæ, quam lumini rationis naturalis contrarium?

II. *Utilitas veræ cognitionis divinæ.*

Dici autem non poteſt, quam magna ſit utilitas rectæ cognitionis unius Dei Patris. Certe ea tanto major eſt, quanto adverſum dogma de Deo Trin-uno eſt magis noxium, tantoque latius ſe diffundunt veræ ſententiæ commoda, quanto latius contrariæ ſententiæ patent incommoda. Nam primum quam neceſſarium ſit intelligere ac credere, unum tantum eſſe Deum ſupremum, & Sacræ Literæ docent, quæ id tam crebro inculcant, & omnes facile intelligunt. Jam vero niſi ſtatuas, unam tantum eſſe ſupremæ Deitatis perſonam, nec ſatis intelligere, nec conſtanter credere ac tueri unitatem ſupremi Numinis potes. Quandoquidem à nobis ſatis eſt oſtenſum, plures perſonas ſupremam divinitatem habentes, plures eſſe Deos ſummos. Etiamſi vero error hic aliquatenus infringatur ac minuatur alio errore, dum iſtarum perſonarum una numero eſſentia ſtatuitur; tamen nec penitus tollitur, & id ipſum, quod de unitate eſſentiæ divinæ dicitur, ſatis intelligere, ac conſtanter credere non patitur. Utut enim maxime connitaris, unam eandemque trium reipſa diſtinctarum perſonarum eſſentiam animo concipere non potes, ſed neceſſe eſt, ut tres eſſentias numero diverſas cogites, unam quæ genuit, alteram, quæ genita eſt, tertiam, quæ ab utraque proceſſit; unam quæ de cœlo locuta eſt, alteram, quæ in Jordane fluvio ſtabat, tertiam, quæ in columbæ forma de cœlo deſcendit. Quodſi ſingulis ſupremam Deitatem tribues, tres numero Deos ſummos concipies.

Qui vero plures Deos ſummos ſtatuit, is gloriam atque honorem, uni debitum, in plures dividit, & quantum cæteris tribuit, tantum illi uni adimit. Quare certum eſt, per hanc Trinitatis doctrinam valde minui Dei Patris honorem, dum id quod longe omnium auguſtiſſimum habet, & quo cætera omnia ſuperat, cum aliis ex æquo communicatur, ſuprema nimirum Deitas, & porro, quæcunque hujus ſolius ſunt propria, ſive ipſius ſint opera, ſive noſtra, ad gloriam & honorem ipſius ſpectantia.

Et hæc quidem abſurda naſcuntur æque ex ſententia de ſuprema Filii Deitate, atque ex dogmate de ſuprema Deitate Spiritus Sancti. Iſtud autem ſententiæ de Spiritu Sancto magis eſt proprium ac peculiare, quod ei divinum imperium ac gubernatio, quæ illi prorſus non convenit, tribuitur; ac porro Deus eſſe ſtatuitur, per ſe adorandus, invocandus, &, ut dator omnium plane bonorum, celebrandus: cum nec quicquam horum, ut vidimus ei in Sacris Literis tribuatur, nec tribui, cum perſona non ſit, poſſit. Itaque licet alias Spiritus Sanctus Deo ſupremo ſit ſubordinatus, tanquam media actionum diviniſſimarum cauſa; non eſt tamen ita ei ſubordinatus, ut perſona eſſe ſolet, cui ab altero imperium, rerumque admi-

nistratio, & quæ illam consequi solent ac debent, honoris ac cultus partes sint concessæ: quo pacto Christum Deo subordinatum esse cernimus, qui & Deus expresse nominatur, & in solio Dei collocatus, rebus omnibus imperare scribitur. Unde etiam, ut ab omnibus adoretur, utque omnes in eo fiduciam collocent, atque adeo ejus opem implorare audeant, præcipitur; nec ulla divini honoris pars est, quæ ei non legatur tributa, quanquam ita, ut ad Patrem ultimo tendat. Nihil horum de Spiritu Sancto legitur.

Quanquam autem hæc absurditas, quam posteriori loco explicuimus, magis in vulgari de Spiritu Sancto, quam de Filio Dei, sententia cernitur, cernitur tamen etiam in ista: & nisi alius error, nempe Incarnationis Filii Dei, alterum illum quodammodo correxisset, fieret adhuc gravior. Nam dum ante ac præter Jesum Christum, ex Virgine natum, eum, inquam, hominem, quem illi humanam tantum naturam appellant; Filius Dei unigenitus fingitur, qui ab omni æternitate extiterit, qui divino in omnia imperio una cum Patre semper fuerit præditus: Deitas ei tribuitur rei, quæ non modo Deo supremo non fuit subordinata, aut imperio tam sublimi ab eo donata, sed ne extitit quidem unquam. Atque hac posteriori in parte gravior per se est hic error, quam is qui circa Spiritus Sancti Deitatem committitur. Spiritus Sanctus enim non modo extitit, & adhuc existit, sed etiam res est, ut diximus, divinissima, & Deo summo in præstantissimis operibus vere unita ac subordinata.

Audimus Trinitariorum nonnullos interdum dicentes, vel propterea ipsorum hanc de Christo sententiam esse præferendam alteri, quod illa cum majori ipsius gloria sit conjuncta. Ipsam autem erga Christum Servatorem nostrum charitatem postulare, ut ei potius aliquid honoris addamus, quam detrahamus. Qui quidem homines primum ita agunt, ac si ex nostro res penderet arbitrio, & non ex Sacrarum Literarum, id est, ipsius Dei sententia, manifestisque rei argumentis, penitus æstimanda esset. Cum ergo certas ipse Sacræ Literæ nobis hac in parte posuerint metas, quas transgredi fas non est; ut nihil nobis de honore Christi demere licet, ita nec quicquam addere. Neque vero amor erga Christum verus, quantuscunque sit, postulat, ut quicquam ei præter veritatem tribuas, & falsis eum titulis ac laudibus ornes. Nam nec falso delectatur honore, cui veri honoris abunde est: nec quicquam laudi sibi ducit, quod Patris gloriam, unde omnis in ipsum honor, omnis divinitas profecta est, minuit. Minuit autem, ut vidimus, illa Trinitariorum de suprema Christi divinitate opinio. Itaque etiamsi tandem liceret ex nostro affectu aliquid ad honorem Christi adjicere; non liceret tamen id, quod cum injuria Patris conjunctum est. Nefas est, quicquam de honore Christi demere; sed nec fas, quicquam de honore Patris decerpere. Nefas est, quicquam de amore erga Filium detrahere; sed nec fas, quicquam de amore Patris. Egregie scripsit Cassianus lib. 1. de Incarn. *Non minoris est erroris, Domino nostro Jesu Christo impropria addere, quam propria derogare. Quod enim non sit dicitur, si est, etsi honor videatur, injuria est.*

Neque vero nos ii sumus, qui ullam Filio honoris partem detrahamus, aut detractam cupiamus, pro cujus gloria, ipsius auxilio freti, ne atrocissimam quidem mortem recusamus. Honorem illi falso, & cum imminutione gloriæ divinæ affictum, ab ipsomet edocti, refellimus. Quod ipsemet recusat, facere nolumus. Atque ut videas, Christo nos honorem relinquere illibatum, & pro virili conari præstare; quid amplius requirit à nobis ipse Christus, quam ut ipsum honorificemus, sicut honorificamus Patrem? Num quis major illi honor convenit? Neminem, nisi insanum, id arbitror dicturum. At quam ob causam illum sibi honorem vindicat Christus? Num ideo, quia supremus sit, atque ab omni æternitate existens Deus? Non sane: sed quia omne illi Pater judicium dedit. Ita enim ait Joh. 5. 22, 23. *Pater non judicat quenquam; sed omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem.* Cum ergo eum ob judicium omne à Patre datum, honoremus; cum ob tam sublime imperium eum adoremus, ob nomen super omne nomen ei donatum, genua illi flectamus, Phil. 2. 9, 10. & eum divinum nostrum Dominum, ad Patris dexteram in cœlestibus collocatum, profiteamur; eum tanquam omnium factorum, dictorum, consiliorum nostrorum, intimorumque animi recessuum judicem ac vindicem revereamur, non secus ac Patrem; num ullam ei honoris debiti partem detrahimus?

Si res ex vero æstimetur, illi ipsi Trinitarii, qui falsum honorem supremæ Deitatis Christo tribuunt, sunt, qui verum illi vel adimunt, vel vehementer minuunt atque obscurant. Nam primum sententia eorum non permittit, ut ipse Jesus Christus, ille ipse, inquam, homo, qui ex Maria Virgine est natus, pro Filio Dei unigenito & κατ' ἐξοχὴν in Sacris Literis sic dicto agnoscatur, sed pro ejus accessione quadam, seu natura ab ipso assumta. Etsi enim hominem Jesum Christum Dei filium unigenitum appellant, id tamen nonnisi per Communicationem idiomatum ab illis fit: qua ea, quæ secundum unam naturam Christo conveniunt, ei tribuuntur ab altera natura descripto. At illa ipsa substantia humana, ex corpore & anima rationali constans, quam illi personam humanam appellare verentur, illis per se Filius Dei unigenitus nequaquam est, sed natura ab eo assumta. Unde & vesti comparare solent, quam ille induerit. Non magis ergo substantia illa humana, id est, si vere res appellanda est, ipse homo Jesus Christus, unicus ille Dei Filius erit, quam corpus nostrum anima est, quia hæc illo sit induta, & cum illo tam arcto vinculo nexa. Quomodo igitur illa Trinitariorum opinio veram Christi gloriam non minuit, vel potius tollit? Huc referri possunt illa Leonis Episcopi ad Leonem Augustum verba: *In magno sacrilegio se versari hæreticorum manifestat impietas, cum sub specie honoranda in Christo Deitatis, humanæ carnis in ipso denegant veritatem.*

Quo accedit, quod eadem Trinitariorum sententia Christum hominem, de Regio illo, in quo est à Deo collocatus, solio deturbat, nec Dominum ac Christum à Deo factum esse, bona fide agnoscere permittit. Hæc enim nonnisi in personam cadunt Deo supremo minorem: qualis illis nec Christus homo, seu humana, ut illi vocant, natura est, nec divina ipsius persona. Hæc, quia ipsemet Deus supremus est, ac porro eo nequaquam minor: illa, quia ipsa persona non est, nec esse potest, si in alia persona

subsi-

ſubſiſtit. Et quorſum illa humanæ naturæ poteſtas, ſi eam per ſe ipſam exercere non poteſt? Nihil enim per ſeipſam, ſi ſuppoſitum non eſt, agere poteſt; ſed Deus ipſe tantummodo ſecundum eam agit. Quorſum duplex in eadem perſona imperium, quod nonniſi ſemel ab ea poteſt exerceri? Si quis Lunam cum Sole indiſſolubili nexu jungere vellet, quemadmodum iſti homines divinam naturam cum humana in Chriſto junctam volunt, illius lumen redderet prorſus ſupervacaneum atque otioſum. Neque enim Luna ſuum nobis lumen impertiretur, Sole omnia radiis ſuis illuſtrante, atque ipſam Lunam veluti obſcurante. At eadem à Sole diſjuncta, tantam terris lucem, utut à ſole acceptam, impertit, ut magnum cum illo luminare in Sacro Codice appelletur, Gen. 1. 16. Ita & homo Chriſtus, ſi illum in unam cum Deo perſonam conjungas, auguſtum illud imperii ac majeſtatis ſuæ jubar amittit, à ſupremæ divinitatis gloria ac ſplendore obſcuratum, atque otioſum redditum. Omnia enim ſuprema divinitas, per ſeipſam poteſtatis, ſapientiæ, ac bonitatis ſuæ radiis ſatis illuſtraret. At ſi is eſt à Deo ſupremo, ut natura, ita & perſona diſtinctus, ejus veluti radiis illuſtratus, terris maxime ſalutare lumen impertit, facitque, ut qui ad ſupremæ divinitatis ſplendorem oculos attollere, eumque per ſe intueri non poterant, in Chriſto blandius quodammodo refulgentem contemplari queant; & qui ob tantam naturæ diſtantiam ad Deum ſupremum animos erigere non poterant, per Chriſtum, naturæ vicinitate ac ſimilitudine ſibi conjunctum, elevare audeant.

Quod ut tanto melius intelligatur, plura adhuc ejus ſententiæ, quæ Chriſtum ſupremum Deum facit, recenſebimus incommoda, ut pateat, nos haud temere, ſed graviſſimas ob cauſas, à recepta per tot ſecula ſententia diſceſſiſſe. Nam ſententia iſta finem cum magna ex parte tollit, ob quem Deus per hominem totam ſaluis noſtræ rationem adminiſtrari voluit: & porro etiam, cur ita Deus voluerit, intelligere nos non patitur. Duo enim ea in re ſpectavit Deus, nempe æternam nominis ſui, ob quam omnia facit, gloriam, & incomparabilem generis humani fructum.

Gloriam Deo eripiunt, qui talem faciunt Chriſtum, ut nihil à Patre ſuo accipere, omnjaque ſuis ipſius viribus præſtare, ſine aliena ope potuerit. Id quod illi faciunt, qui eum Deum ſupremum conſtituunt. In eo enim inprimis tanta Dei, quam ſpectavit, gloria ſita eſt, quod per hominem, cui tantæ vires cæteroqui minime inſunt, tam ardua præſtiterit, eumque à mortuis excitatum, ad tam ſublime imperii faſtigium in cœlis extulerit.

Fructum autem tantæ rei nobis eripiunt, iidem, quia ſpei ac fiduciæ noſtræ ea ſubducunt nobis fulcra atque adminicula, quibus per tam arduum iter in cœlum nitimur. Nam primum exemplum, quod à Chriſto capere debebamus, tum pietatis adeo laborioſæ, tum felicitatis per eum nobis propoſitæ, enervant. Voluit enim Deus, ut in Chriſto non tantum cerneremus, quid vel præſtare, vel conſequi deberemus; ſed etiam quid poſſemus. Poterat nobis ipſe Deus exemplo eſſe & ſanctitatis, & felicitatis, ad quam aſpirare debeamus; uti ſane nobis utraque in re ſpectandus proponitur. Vide Matth. 5. 48. Luc. cap. 6. 36. Eph. 4. 32. v. 1. 1 Pet. 1. 15. 1 Joh. 1. 7. iij. 9. 2 Pet. 1. 4. Sed homines propius & imbecillitati ſuæ accommodatius deſiderabant exemplum. Nam ipſius Dei exemplo diſcere quidem poterant, quid illud ſit, quod vel facere, vel ſperare deberent (quanquam ne illud quidem ſatis exacte; cum utrobique multum ad pleniorem ſimilitudinem deſit.) ſed illud ſcire inde non poterant, quid etiam poſſent. Id vero ex Chriſti exemplo abunde diſcimus. Eo enim nos docuit Deus, ſuis ea nos præſtare ac conſequi poſſe viribus, quæ noſtris nequeamus.

Nam quod ad primum attinet, & Chriſtus carne circumdatus erat, carni noſtræ, hoc eſt, carni peccati, ut Paulus loquitur, Rom. 8. 3. ſeu peccatrici, ſimili, quam omnes etiam, quæ nos ad peccandum inducunt, occaſiones invitare atque irritare per ſe poterant. Non minus caro ejus à morte tam acerba, quæ ei propoſita erat, quam noſtra, abhorrebat: ſed quod illa per ſe non poterat, Deus ope ſua in eo effecit. Ad exactiſſimam enim ſanctitatem, omnique labe carentem, Chriſtum perduxit, ut inde ad nos manaret exemplum; quo vetaremur dubitare, eam nos divina ope ſuffultos pietatem præſtare poſſe, quam Deus à nobis exigit, non parem quidem Chriſti ſanctitati, ſed tamen ſimilem. Atque huc inter alia reſpicit Paulus, dum ad Romanos ita ſcribit: *Quod impoſſibile erat Legi, quatenus infirmabatur per carnem, Deus Filio ſuo miſſo in ſimilitudine carnis peccati, & pro peccato condemnavit peccatum in carne; ut juſtificatio Legis impleretur in nobis, qui non ſecundum carnem ambulamus, ſed ſecundum Spiritum*, Rom. cap. 8. 3, 4. Impoſſibile erat Legi Moſaicæ nos ab imperio ac poteſtate peccati, ac porro etiam mortis æternæ, liberare. Conabatur quidem id præſtare, ſed caro noſtra ad peccandum adeo prona, ejus conatui obſtabat, & vim illius minuebat, ita ut id, quod volebat, conſequi non poſſet. Quod igitur Lex efficere in nobis non poterat, id Deus poſtea per Filium ſuum Jeſum Chriſtum effecit. Hunc enim miſit ad nos, carne circumdatum, noſtræ, quæ ad peccandum adeo proclivis eſt, ſimili, & iiſdem, quibus peccatores premi ſolent, malis obnoxia: utque peccatum in nobis aboleret, ejus vim in Chriſti carne primum ſuſtulit ac delevit; ut ita nobis quoque, ad exemplum Chriſti, non ex carnis cupiditatibus, ſed ex Spiritus ductu viventibus, juſtificatio contingeret, quam Lex promittebat quidem, ſed præſtare ob carnem noſtram, ut dictum eſt, non poterat. Ex quibus facile apparet, Deum in Chriſto tale nobis proponere voluiſſe pietatis exemplum, ex quo diſceremus, non tantum quid facere debeamus, ſed etiam quid ope ejus adjuti poſſimus.

Quod ad poſterius attinet, itidem Chriſti exemplo docemur, non tantum quid illud ſit, quod conſequi debeamus, ſed etiam, quod id conſequi poſſimus, utut viribus noſtris plane non poſſimus. Etenim & Chriſtus, qui mortalis olim fuit, & naturâ nobis prorſus ſimilis, evaſit immortalis; & ea quidem via, quæ omnes naturæ limites excedit, hoc eſt, per reſurrectionem. Unde Paulus Apoſtolus 1 Cor. 15. luculenter oſtendit, nos quoque reſurgere poſſe, atque adeo reſurrecturos, ſi Chriſtus ex mortuis reſurrexit.

Jam vero utriuſque rei, hoc eſt, & pietatis, & felicitatis, exemplum labefactant & maximam ejus vim

tollunt, quicunque Chriſtum Deum illum ſupremum faciunt. Nam quod ad priorem attinet, quid mirum, Deum illum ſupremum ſancte vixiſſe? Num ab eo, quid poſſimus, diſcere poſſumus? Eſtne talis inter nos & illum, virium ad ſanctitatem pertinentium proportio, qualis inter nos & Chriſtum ratione ipſius ſanctitatis eſſe debet? Quodſi dicas, humanam nihilominus Chriſti naturam noſtræ fuiſſe ſimilem, quæ divina ope, tanta fuerit ſanctitate prædita; ex illa nos ejuſmodi exemplum capere poſſe; multum falleris. Nam ſi humana natura ſuppoſitum non fuit, ipſa etiam nihil proprie loquendo egit, ſed divina perſona, ſeu, Deus ipſe ſecundam illam. Multum autem, imo infinitum intereſt, ſi vires agendi ſpectes, utrum Deus ſupremus agat, an homo. Deinde nihilominus in humana illa natura, infinita ſupremæ Deitatis vis perſonaliter habitavit, & à peccato omni ita eam cohibuit, ut prorſus impoſſibile fuerit eam peccare. Quid in nobis ſimile? Taceo, quæ illi de diſſimilitudine dictitant inter nos & Chriſtum, ratione peccati originalis, & ingentis per eam corruptionis naturæ noſtræ, quæ in Chriſto nulla; in nobis autem tanta exiſtimatur, ut nobis relicti nihil prope nili peccare poſſimus.

Quod vero ad poſteriorem, nempe felicitatem noſtram, ejuſque adipiſcendæ rationem attinet; quid mirum eſt, Deum ſupremum à mortuis (eum enim hominem factum mori potuiſſe, credere nos volunt) reſurrexiſſe, & porro immortalem evaſiſſe? Num ullæ vel minimæ reſtant in nobis poſt mortem vires, quibus nos ab ejus vinculis expedire, atque in vitam revocare poſſimus? Num ergo Chriſti exemplo diſcemus, poſſe nos, quod ille potuit?

Sed & alia præterea ratione, ſpei ac fiduciæ noſtræ fulcra, quæ ei firmandæ Deus adhibuit, ſubvertit Trinitariorum de Chriſto opinio. Deus enim non per ſeipſum, ſeu immediate, ut loquuntur, totam ſalutis noſtræ rationem gubernare, atque ad exitum perducere voluit; ſed eam in Jeſu Chriſti manu poſuit, nobis & natura conjuncti, & omnia quæ nobis ipſi ſervientibus eveniunt, mala perpeſſi, ut ita in optimam ſpem nos erigeret, fore, ut is vilitatem noſtram non deſpiciat, & nobis vexatis atque afflictis tanto promptius ſuccurrat. Id quod aliquot locis indicavit ſcriptor Epiſtolæ ad Hebræos. Vide cap. 2. 16 ad finem capit. & 4. 14, 15, 16. & 5. 2, 3. confer cum 7, 8. At quo pacto hac conſolatione ſincere nobis frui licet, ſi Chriſtus eſt ipſe Deus immortalis, & ab omni afflictionis etiam umbra ſemotus? Nec enim refert, quod humana natura paſſa mortuaque fuerit, ſi modo hæc in id cadunt, quod ſuppoſitum non eſt. Nam ſi natura illa ſuppoſitum non eſt, ac porro nec per ſe quicquam agit, ſed quicquid agit, divina perſona, hoc eſt, ipſe Deus ſupremus ſecundum illam agit; quid nobis prodeſt, illam paſſam eſſe, malaque noſtra expertam? Siquidem ipſa divina perſona, quæ vere agere cenſenda erit, quicquid Chriſtus agit, nihilominus ea mala non ſenſit, nec eam ob cauſam ad nos juvandos fieri potuit promior. Et licet natura humana ad actionem illam, qua nobis auxilium à Chriſto fertur, concurrere ſtatuatur; non concurret tamen tanquam ſuo arbitrio relicta, ſed ut ea, quæ divinitatis arbitrio ac impulſui neceſſario pareat, ſine quo nec agere, nec ceſſare ab agendo poſſit. Perinde igitur hac in parte erit, ac ſi ipſe Deus immediate totam ſalutis noſtræ rationem gubernaret. Itaque ut in Dei gloriam, & verum Jeſu Chriſti honorem, ita & in ſeipſos valde ſunt injurii, qui ſupremam Chriſto divinitatem affingunt. Nos vero ſimul Deo ac Chriſto ſuum aſſerimus honorem, qui hominem Jeſum Chriſtum, ob mortem crucis in ſummam ſublimitatem potenti Patris dextera evectum, & principem ac ſervatorem noſtrum conſtitutum adoramus, eumque Dominum *ad Dei Patris gloriam* ex Pauli doctrina profitemur, Phil. 2. 11. Simul & vim reſurrectionis, ac glorificationis ejus fructum ſentimus, & veriſſime illud à Petro dictum eſſe comperimus; *nos per ipſum credere in Deum, qui ſuſcitavit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, ut fides noſtra & ſpes eſſet in Deo*, 1 Petr. 1. 21. In quo ipſe ſummam Dei erga nos bonitatem agnoſcimus, & grato animo exoſculamur.

Magna ſunt illa & gravia, quæ hucuſque attulimus, ſententiæ de ſuprema Deitate Chriſti incommoda, quæ vel ſola ad ejus abſurditatem oſtendendam abunde ſufficerent; ſed nondum eſt finis. Uno enim dato abſurdo, ſequuntur multa; & facile catena errorum nectitur. Nam præterquam quod plurima Sacrarum Literarum loca, cum opinione illa pugnantia, eique minus conſona, Trinitarios pervertere, & in alienam ſententiam torquere neceſſe eſt: dogmata quædam alia, ſaluti humanæ valde noxia, illi ſuperſtruuntur, quæ, ea convulſa, corruere neceſſe eſt.

Poſſes hic jure collocare craſſiſſimum illum multorum de Ubiquitate, ut vocant, ſeu Omnipræſentia corporis Chriſti errorem, quo nimirum ipſa corporis Chriſti ſubſtantia, una cum divinitate ejus, quovis in loco, minimo, maximo tota adeſſe fingitur. De quo vide ſupra cap. 19. 22, 23. Qui error, quicquid illius patroni dicant, Chriſtum de loco in locum moveri, non magis, quam ipſam divinam naturam, patitur: & quæcunque in Sacris Literis leguntur (leguntur autem innumera) quæ oſtendunt, eum certo locorum ambitu comprehenſum, & è loco in locum progreſſum eſſe, ſua vi tollit; atque inter cætera ejus in Virginis utero conceptionem. Niſi quis ipſam Virginem non tantum veſte, aut ædibus ſuis, ſed & omnibus cœlis latius patuiſſe dicat. Similiter tollit & aſcenſum ejus in cœlum, & ex eo reditum, tam neceſſarios Chriſtianæ religionis ac fidei, ut vocant, articulos.

Gravis hic eſt de Ubiquitate error, tum per ſe, tum quia, ſi animum advertas, omnis ſcientiæ, fideique Chriſtianæ fundamenta ſubvertit. Senſibus enim fidem negat, & nec oculis, nec manibus amplius vult credi, quibus Chriſtus, ut aliorum diſcipulorum, ita & pertinaciſſimam Thomæ incredulitatem olim expugnavit Luc. 24. 39. & ſeqq. Joh. 20. 27, 28. Credi namque poſtulat, in quem locum Chriſtus veniſſe, oculis eſt viſus, in eo jam reipſa fuiſſe, antequam veniret: & eo quo loco diſceſſiſſe viſus eſt, in eo nihilominus ipſo corpore manſiſſe; & nunc ea etiam loca corpore Chriſti, carne, ſanguine & oſſibus conſtante, plena eſſe, quæ eo vacua, aliiſve corporibus repleta eſſe, non oculi tantum, ſed & manus teſtantur. Quodſi his teſtibus fides neganda eſt; nulla erit cauſa, quin fides derogetur Chriſto, ea, quæ vidit, teſtanti; Joh. 3. 11, 32. nihil erit, cur Apoſtolis credamus, Chriſti miracula, mortem, reſurrectionem,

nem, quæ ſenſibus externis deprehenderunt, aſſerentibus: & ſcriptoribus Sacris, qui oculatorum teſtium fide ſeſe niti affirmant. Vide Act. 10. 40, 41. 1 Cor. 15. 5. & ſeqq. Luc. 1. 2. Fruſtra ſcripſit Johannes: *Quod audivimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectaverunt, de verbo vitæ:* 1 Joh. 1. 1. ſi & oculi & manus falli in re tam manifeſta poſſunt; quinetiam dubitandum nobis erit, an illa, quæ legimus in Sacris Literis, legamus.

Sed eſt adhuc alius error, tum in ſummam Dei erga nos benignitatem valde injurius, tum pietati ac porro etiam ſaluti humanæ majorem in modum noxius, qui eo dogmate nititur, eſtque omnibus vulgo Trinitariis communis. Etenim ſi Chriſtus eſt Deus ſupremus, qui è cœlis in Virginis uterum ſe demiſerit, qui infans in cunis vagierit *, qui ederit, biberit, lachrymatus fuerit, aliaque humanæ fragilitatis propria, mortem denique truculentam in ſe ſuſceperit; quærendus eſt aliquis rei tam abſurdæ conveniens, id eſt, æque abſurdus finis, qui huc neceſſitatis Deum ſupremum, nos ſervare volentem, adegerit. Is vero vulgo ſtatuitur, ut Deus infinitus, partim infinito obedientiæ ſuæ, quam activam vocant, merito, infinitorum hominum inobedientiam plene compenſaret; partim etiam infinito mortis ſuæ pretio Patri nobis irato pro peccatis noſtris omnibus, & præteritis, & præſentibus, & futuris pleniſſime ſatisfaceret, omniaque penitus debita noſtra illi perſolveret: imo, ſi vera ſunt, quæ dicunt, longe plus etiam ſolveret, quam nos deberemus: ſiquidem vel unam ſanguinis Chriſti, utpote Dei infiniti, guttam pro omnibus totius mundi peccatis ſatisfacturam fuiſſe dictitant. Hujuſmodi ſatisfactio, quia à nulla creatura præſtari potuerit, fuerit autem ad placandam Dei iram neceſſaria; ideo ajunt, Deum incarnari oportuiſſe. Atqui hæc ſententia, præterquam quod veram mortis Chriſti vim, in parienda nobis peccatorum remiſſione ac ſalute ſempiterna, agnoſcere non permittit; ipſum quoque Deum ſummæ, quam nobis peccatoribus præſtitit, benignitatis laude privat: imo & jus illi adimit pietatem porro à nobis exigendi; quo ipſo & in nobis ſtudium pietatis perimit, & cum pietate ſalutem eripit. Etenim nec remiſit, ſeu condonavit nobis Deus peccata, ſi totum id, quod ipſi debebatur, noſtro loco ac nomine ab altero ei fuit perſolutum; nec Filium, redemptionis noſtræ pretium pro nobis ipſe impendit, ſi ipſi eſt Filii morte ſolutum. Ubi ergo illud, quod tantopere prædicat Apoſtolus, nos in Chriſto habere redemptionem per ſanguinem ejus, remiſſionem peccatorum, ſecundum divitias gratiæ divinæ? Vide Eph. 1. 7. & inter alia Joh. 3. 16. Rom. 3. 5. & ſeq. 8. 32. 2 Cor. 5. 18. & ſeq. Eph. 2. 4. & ſeq. 1 Joh. 4. 9. & ſeq. Plenus eſt facer, Novi potiſſimum Teſtamenti, codex laudibus tantæ Dei erga nos benignitatis, & immenſæ charitatis. Quo vero jure Deus à nobis amplius exigere poterit pietatis officium, ſi Chriſtus omnia abunde præſtitit ac compenſavit, tum legi pro nobis parendo, tum (qua re jam amplius opus non erat) morte pœnas peccatorum noſtrorum omnes cumulate perſolvendo? Cui licet ab ipſo debitore adhuc aliquid exigere, ei ab alio, debitoris nomine, ac loco, nondum eſt penitus ſatisfactum. Is qui pro debitore ſolvit, jus habet ſuum ab eo recipiendi, niſi id ſeipſi donaturum promiſerit. Sed id ejus Chriſtus non habebit, ſi idem eſt, cum Patre Deus. Si enim ita ſe res habet, ipſi Chriſto non minus, quam Patri, erat ſatisfaciendum; & dum illi ſatisfecit, ſibi quoque ſatisfecit: ſi modo quiſquam ſibi ſatisfacere poteſt. Si ideo, quod de ſuo ſolvit, non de alieno, ipſius manemus debitores; tantum debemus illi, quantum antea Patri. Verſura facta eſt, æque nobis, nili benigniorem Patre Filium facias, gravis. Infinitum enim reſtat, ut antea, debitum, nonniſi æterna morte perſolvendum: nec ſaluti noſtræ conſultum eſt magis, quam antea. Sed nemo id facile cogitat; omnes ſolutum eſſe libenter credunt; nemo ſe tantundem debere cenſet, quantum antea debuerat. Jus ergo Deo & Chriſto periit, nobis pietatem imperandi, &, ſi eam præſtare nolimus, nos pudiendi. Hoc quanquam per ſe impium eſt cogitare; quoque ſecum ſtatim affert, ut neceſſitatem pie vivendi tollat. Quodſi autem nobis pie vivere neceſſe non eſt; periit pietas. Quis eſt, qui rem, qua nulla eſt difficilior, ſine neceſſitate ſuſcipere velit? Si quis enim eſt, qui pietatem ad ſalutem non eſſe neceſſariam dicat, ac pie interim vivat; ſeipſum non ſatis intelligit, ac melius ſentit, quam loquitur. Neceſſitatem enim pie vivendi revera agnoſcit, &, ſi animi ſui tacitos ſenſus melius aut ſcrutaretur, aut exprimere vellet, etiam profiteretur. Sed notum (proh dolor!) nimis eſt, quam periculoſa, quam inimica, pietati dogmata, quæ hic recenſere longum foret, ſuper hoc uno, de quo modo locuti ſumus, extruantur. Subduc illis hoc fundamentum male poſitum, opinionem de Altiſſima Chriſti Deitate, omnia mox collabi ſenties.

Obeſt autem illa de ſuprema Chriſti Deitate opinio, non tantum iis ipſis, qui eam tuentur, ſed etiam aliis. Etenim eos, qui à Chriſtiana religione adhuc ſunt alieni, ab ea amplectenda arcet, & porro ſalutis iter ingredi non ſinit. Cum enim putent, hæc eſſe ipſius Chriſtianæ religionis capita, & quidem præcipua, quæ eſſe à Chriſtianis vulgo creduntur, de Deo Trino, de Dei ſupremi incarnatione, & cætera, quæ ex his aliquomodo pendent; interim tamen partim ratione duce, partim ex Sacris Literis Veteris Fœderis, manifeſtam eorum falſitatem videant; non poſſunt non univerſam religionem Chriſtianam, tanquam falſam atque à Deo minime profectam, averſari. Qui enim vera poſſet eſſe ea religio, qui divinitus profecta, cujus dogma aliquod ad eam conſtituendam omnino pertinens, manifeſte falſum eſſe deprehendatur, & iis ſcriptis, quæ à Deo ſunt profecta, contrarium? Quare neminem adeo & ſuæ & alienæ ſalutis incurioſum, ne dicam ei inimicum eſſe decet, ut quid hac in parte ſtatuat, ac profiteatur, minime curet: nec cuiquam mirum videri debet, nos non dubitaſſe ſententiam vulgo à tot ſæculis receptam deſerere, utut infeſtis omnium odiis, atque inſectationibus, ac perpetuis fortunarum, & ipſius denique vitæ periculis propterea ſimus expoſiti. Fructum enim illum, quem inde ad Dei gloriam, ad verum Chriſti honorem, ad noſtram denique & alienam ſalutem redundare docuimus, longe majorem eſſe judicamus, quam ut vita fortunæque noſtræ, & quicquid

* Pultem labiis, excrementa faſciis, ſalivam oris & linteis adhærentia geſtaverit.

quid habemus in rebus humanis carum, in comparationem cum eo venire queat. Unde etiam cenſemus, eos, qui vitam ob profeſſionem hujus veritatis profundere recuſent, & eam ignitam turpiter deſerant ac prodant, inter illos eſſe numerandos, quos Filii hominis, & ſermonum ejus pudeat, Luc. 9. 26. & qui nec Dei, Chriſtique gloriam, nec ſuam ſalutem, uti par eſt, ament, omnibuſque aliis rebus anteponant. Quibus quid expectandum ſit, facile æſtimare quivis poteſt. Quin & illud facile hinc intelligitur, quid de iis ſentiendum ſit, qui cum adjumenta habeant omnia, & occaſionem minime vulgarem, veram, quam nos tuemur, ſententiam agnoſcendi, eam tamen contemnunt, imo etiam ei contumaciter reluctantur: eos nimirum, una cum cæteris divinæ veritatis contemtoribus, & gloriæ divinæ pietatiſque inimicis, pœnas, niſi reſipiſcant, daturos. Noſtrum interim non eſt, damnare eos, qui ob meram ignorantiam, adverſæ ſententiæ adhærent, aut forte ob longam erroris conſuetudinem, aliaque ſimilia, quæ ei veritatis ſpeciem conciliant, eam deponere admodum difficulter poſſunt: modo alioqui pietatis ſint ſtudioſi, nec diſſentientes odio proſequantur. Charitas enim in æquiorem nos partem flectit, ubi manifeſta ſupremi legiſlatoris ac judicis ſententia in ſæviorem nos non cogit. Periculoſa eſt ſententia adverſariorum, & in Deum ac Chriſtum, inque pietatem per ſe injuria: ſed cogitamus, veniam poſſe dari à benigniſſimo judice, hinc quidem errori atque ignorantiæ, ſi abfuerit contumacia & contemtus; illinc pietati, ejus ſententiæ abſurditatem partim minuenti, partim tegenti; & tanto quidem facilius, quanto minus iidem illi alios ob contrariam verioremque ſententiam damnarint. At quæ ſpes illis, quibus adjumenta ad veritatem cognoſcendam non defuerunt, quorum in re tanti momenti manifeſta apparuit, vel negligentia, vel pertinacia; quos nihil niſi hominum metus, & crucis Chriſti fuga, & quæ ſunt his ſimilia, à vera ſententia arcuerunt? quid illi errori ſuo, cum ad tremendi judicis tribunal ſiſtentur, prætexent? Neque eſt, quod quis dicat: Atqui nec vos ipſi creditis, veritatem ſententiæ veſtræ de Chriſto eſſe præciſe neceſſariam ad ſalutem; vel, ob contrariam ſententiam quenquam ſimpliciter eſſe damnandum. Nam etſi ſententia noſtra non ſit neceſſaria præciſe illis, qui veritatem ejus, ob cauſas jam dictas, cognoſcere nequeunt; at neceſſaria eſt iis, qui eam cognoſcere ac ſcire non difficulter poſſunt: & etiamſi ob ſolam Trinitatis profeſſionem ſimpliciter neminem damnandum putemus; tamen certum eſt, damnatum iri multos iſtius ſententiæ profeſſores, ob negligentiam, ob veritatis cognoſcendæ contemtum. Deinde eſto, quod non ſit ſumme ac ſimpliciter neceſſaria ſententiæ noſtræ veritas: at vidiſti modo, quam ſit ſumme utilis, quam grave pondus habeat, quam contra adverſa ſententia ſit noxia ac periculoſa. Non tantum autem præciſe neceſſaria ad ſalutem, ſed & ſumme utilia, quæ ad neceſſitatem proxime accedunt, tenenda ſunt hominibus in religione Chriſtiana. Alioqui potiſſima pars librorum Canonicorum Sacræ Scripturæ otioſa & inutilis redderetur, fruſtraque nobis data fuiſſet. Non decet nos eſſe minus avidos rerum divinarum, quam ſunt Filii hujus ſeculi avidi rerum terrenarum. Neminem hominum eſſe videmus, qui contentus ſit ſolo pane & aqua, quæ ad vitam ſuſtentandam ſola ſufficerent, adeoque ſunt per ſe neceſſaria: ſed quiſque dat operam, ut quam plurima etiam alia utilia ſibi comparare poſſit; quia plus non habere, quam illa præciſe neceſſaria, eſt miſeram vitam agere, & qui negligit utilia, facile etiam neceſſariorum penuria laborare poteſt. Similiter miſerum oportet eſſe illum Chriſtianum, qui nihil amplius ſcire cupit, quam quæ ſimpliciter ſunt neceſſaria ad ſalutem. Quam multis & gravibus erroribus talem implicari? quam multis adjumentis ad ſalutem eum deſtitui neceſſe eſt? Ipſa neceſſaria indigent cognitione multarum rerum utilium, ut ſciatur, quænam ſint ad ſalutem neceſſaria, & quod ſola ſint neceſſaria. Ita ut cum ſine utilium ſcientia, neceſſaria haberi nequeant, ea quæ per ſe utilia tantum erant, jam etiam fiant neceſſaria. Tunc autem maxime neceſſaria redditur illa veritas, quæ in ſe conſiderata utilis tantum erat, quando contraria falſitas non modo pro utili, ſed etiam pro neceſſaria veritate ab hominibus perverſis aut imperitis venditatur, omnibuſque obtruditur. Neceſſarium enim eſt, ut falſam ſententiam, quæ eo uſque dignitatis elata eſt, ut neceſſariæ veritatis culmen conſcenderit, & ab hominibus tanquam idolum adoratur, de illo faſtigio detrudamus, neve patiamur, hominum animos ſeduci, conſcientiiſque vim fieri. Niſi enim id fiat, veritas illa, quam Deus aliquo ſaltem tempore prodeſſe nobis voluit, in æternum ſepeliretur, & nunquam prodeſſe poſſet. Eſt autem neceſſarium, ut id quod Deus aliquando uſui eſſe voluit, non ita per noſtram ignaviam reddatur inutile, quin uſum ſuum aliquo ſaltem tempore præbere queat. Sed ſi tantopere eſt metuenda divini judicii ſeveritas illis, qui vel ex contemtu rerum divinarum, vel ex perſecutionis metu, veritatem ſententiæ de Chriſto inquirere aut amplecti negligunt: quid fiet illis, qui alios ob veram ſententiam, tam rigide, tam ſuperbe, ut fit à plurimis, damnant, & non modo conviciis inſectantur, ſed vel extremo ſupplicio afficiendos, vel ſaltem in exilium pellendos cenſent? quod errori ſuo velum prætendent? *Si non veniſſem*, inquit Chriſtus, *& locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent: nunc autem excuſationem non habent peccati ſui.* Idem ſibi dictum putent, ad quorum manus ſcripta ea perveniunt, unde ſententiam veriorem diſcere poſſint. Simul autem illud omnes norint, quanto ſententia noſtra pietati eſt magis conſentanea, tanto magis illis, qui eam fuerint amplexi, dandam eſſe operam, ut vitæ ſanctitatem cum ea conjungant; certi veritatis cognitionem ſine pietate plus ipſis obfuturam, quam profuturam.

Deus ille pacis faxit, ut omnes eodem animo inter ſe mutuò affecti ſint ſecundum Jeſum Chriſtum: ut concorditer uno ore glorificent Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti: cui ipſi quoque ſit honor in ſecula. Amen.

FINIS.

LUDOVICI WOLZOGENII

Compendium

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

IRENOPOLI

Post annum Domini 1656.

COMPENDIUM RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

1. INter omnes visibiles Dei creaturas nobilissima atque excellentissima est Homo: propterea quod præ cæteris insigni Rationis lumine à Deo creatore suo donatus est. Per rationem enim non solum se existere intelligit, sed vitam quoque suam potiorem ac præstantiorem esse vita reliquarum creaturarum. Agnoscit se esse Dominum multarum rerum, quæ potestati ejus subjectæ sunt, ut iis uti pro suo possit arbitrio. Quicquid enim irrationale est, id non est sui causa, sed alterius creatum, nempe in usum & gratiam rei rationalis.

2. Atque in hoc præclaro lumine Rationis consistit imago Dei, ad quam homo creatus est: quod nimirum habeat facultatem super universum mundum Dei alicujus instar dominandi. Sic enim Deus ait apud Mosen: *Faciamus hominem ad imaginem nostram, secundum similitudinem nostram, qui dominetur in pisces maris, & in volucres cœli, & in pecudes, & in universam terram, atque in omnia reptilia reptantia super terram.* Gen. 1. 26. Ex quibus verbis clarissime patet, imaginem Dei, quæ est in homine, sitam esse in Ratione, quatenus per eam aptus est Dominari in universam terram, super quam eum Deus constituit Dominum, omniaque, ut loquitur Psaltes Psal. 8. vers. 5, pedibus ejus subjecit. Nimirum Deus subdidit imperio ejus mundum, ut eo non irrationaliter, & ad libitum carnalis naturæ, quæ ipsi cum brutis communis est, sed sapienter & ex sanæ rationis dictamine uteretur, quod bonum est, eligendo, & quod malum est, vitando: inter quæ discrimen fieri nonnisi per rationem potest. Nam quæ bruta animantia naturæ suæ instinctu, quem non intelligunt, & ope externorum sensuum suorum, bona vel mala seu noxia sibi esse percipiunt: ad ea cognoscenda ac inter se discriminanda homo ratione utatur necesse est; quâ instructus ad discernenda à bonis mala tanto aptior est reliquis animantibus, quantò major est rationis, quam sensuum præstantia.

3. Quia vero homo non protinus à primo ortu suo perfectum Rationis usum habet, ut videmus in infantibus; idcircò eum Deus in hoc mundo aspectabili inter innumerabilia admirandorum ac sapientissimorum operum suorum specimina constituit, ut iis contemplandis rationem suam acueret exerceretque, & per eorum considerationem ad maturitatem ac perfectionem perveniret.

4. Perfectio autem Rationis in sapientia consistit, seu in scientiâ rerum permultarum, nec non in acri ac recto judicio de rebus, quæ expendenda veniunt. Hanc rationis perfectionem sequitur perfectio *voluntatis*, quæ in eo est, ut homo velit ac studeat ea facere, quæ Ratio monstrat esse bona atque honesta, seu ut det operam virtutibus, quas sectandas & exercendas esse rationis lumen docet.

5. Hinc jam manifestum est, hominem à natura ad sapientiam esse conditum, & ad sapienter agendum à creatore suo esse ordinatum. Idque quemvis hominem in seipso agnoscere ac sentire, vel ex eo liquet, quod nullus sanæ mentis homo in toto orbe reperiatur, qui non ægre ferat, si insipiens aut stultus appelletur. Videlicet ut molestè ferunt homines vitia corporis sibi exprobrari, qualia sunt cæcitas, surditas, claudicatio, gibbositas, &c. ita non minus adverso animo audiunt vitium intellectus seu rationis sibi objici, id est, stultitiam ac imprudentiam tam in scientia, quam in operibus.

6. Inter omnia autem, quæ rationem hominis possunt perficere, præcipuum est, ut homo cognoscat Deum conditorem suum, qui ipsum & omnia, quæ cernit, produxit atque formavit: ut nimirum è mirabilibus ipsius operibus cognoscat immensam ejus sapientiam atque omnipotentiam; ut pro supremo rerum omnium creatarum Domino eum agnoscat, cui ipse honorem, reverentiam & obsequium debeat; utque proinde voluntatem ejus scire laboret, de ea inquirat, & faciendo eam, illius gratiam demereri studeat. Hæc Dei creatoris cognitio fundamentum est omnis sapientiæ, quo bene posito, reliqua sponte sequuntur, & velut rami ex arbore enascuntur.

7. Homines ejusmodi cognitionem Dei solo lumine naturalis rationis assequi posse, testatur apertè Paulus Apostolus, cum redarguit Ethnicos, quod cum ex rebus creatis Deum cognovissent, eum tamen non sicut Deum glorificaverint. *Quia quod cognosci potest de Deo*, inquit, *manifestum est in illis*, id est, Ethnicis, *nam Deus manifestavit illis. Invisibilia enim ejus, à creatione mundi operibus cognita conspiciuntur, sempiterna nimirum illius potentia ac divinitas: ad hoc, ut sint inexcusabiles. Ideò quòd cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt*, &c. Rom. cap. 1. vers. 19, 20.

8. Hanc hominis præstantiam ac dignitatem non intelligunt illi, qui humanæ rationi omnem adimunt facultatem & aptitudinem aliquid de Deo & rebus divinis intelligendi. Hoc enim utique (ut diximus) est initium ac fundamentum omnis divinæ sapientiæ, ut sciatur, Deum esse eumque esse supremum Dominum ac Rectorem hujus universi, eum omni laude, honore, atque cultu esse dignissimum, ei denique summa cum obedientia esse serviendum. Id quod Ethnicos per lumen rationis suæ scire atque cognoscere potuisse, Paulus dicto loco clare asseruit. Præterea, unum tantum Deum esse, eumque summe sapientem, omnipotentem, justum, sanctum, omniscium, &c. id sapientiores inter Ethnicos sola ope naturalis luminis assecuti sunt: ut eorum scripta testantur. Atque hoc est, quod Paulus loco modo allegato inquit, eos *Deum non sicut Deum glorificasse*, id est, non ut talem, cujus tam excellentes proprietates ac perfectiones perspectas habebant. Quin etiam hominem à natura intelligere, virtutes esse colendas & honestè vivendum, vitia autem & scelera turpia esse ac fugienda, affirmat idem Apostolus Rom. cap. 2. ℣s. 14, 15. ubi inquit: *Cum Gentes Legem non habentes, natura faciunt ea, quæ Legis sunt*, (intelligе Legem Mosaicam) *hi legem non habentes, sibi ipsis sunt lex: qui demonstrant opus legis scriptum in cordibus suis, contestante ipsorum conscientiâ, & inter se cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus.* Et revera quicquid Christiana Religio de virtutibus ac vera pietate docet, id non est novum quippiam & hominibus incognitum, sed est illud ipsum, quod naturale lumen rationis cunctis hominibus dictat. Nec alius est Religionis Christianæ scopus, quam homines eò perducere, ut belluinum ac pecuinum vivendi modum, quem contra naturam secuti sunt, deponant, & sicut homines sapientes ac rationales vivant, quales eos Deus in creatione sua esse voluit.

9. Jam quia homo vi rationis suæ intelligit, se tam præstantem creaturam esse, seque esse dominum tam multarum rerum, quibus sapienter dominari potest; ideo etiam amat seipsum ac vitam suam, tanquam rem eximiè bonam, abhorretque à morte, quæ tanto bono eum privare ac spoliare potest. Atque ex hujus

rei consideratione exoritur ardens & in extinguibile desiderium immortalitatis ac vitæ æternæ, quod omnibus hominibus à natura insitum est. Cum vita autem conjunctum est indissolubili nexu gaudium: estque illud salis instar ac condimenti, quod vitam suavem & acceptam reddit. Vita enim absque gaudio nihil aliud est quam somnus: & vita cum dolore juncta pejor est morte. Quamobrem licet homo pro innata sibi concupiscendi facultate infinita appetat plurima, quæ bona esse censet, tamen primarius & ultimus finis omnium ipsius cupiditatum ac desideriorum est, ut æternum vivere, & frui gaudio perenni queat.

10. Et hoc est summum illud bonum, quod omnes sapientes inter Ethnicos, imò inter omnes nationes terræ quæsiverunt, & ad quod omni studio anhelarunt, sed propter summam caliginem & perfectæ cognitionis Dei defectum, ejus consequendi modum ignorarunt. Etsi enim quidam sublimiori ingenio præditi nonnihil hic quasi è longinquo viderunt, dum sapienter ratiocinando assecuti sunt, naturam ipsam hominem ad virtutem finxisse, & scelera detestanda esse, per ipsam conscientiam homines convinci; dum etiam simul cernentes, virtutem in hac vita carere debito sibi præmio, sed potiùs indignis irrationalium ac brutorum hominum odiis & persecutionibus esse obnoxiam, inde concluserunt, virtuti post mortem repositam esse mercedem: tamen hujus suæ collectionis ac conclusionis nullum aliud fundamentum habuerunt, cui tam firmiter ac secure possent inniti, ut constanti cum spe atque solatio è vita discederent, præter proprias, sapientes tamen, nec omnino vanas, cogitationes suas.

11. Ita orbis terrarum tenebris ignorantiæ fuit circumfusus, ut homines nihil certi ac solidi scirent, quo animo suo ad æterna gaudia adspiranti atque erecto satisfacere, eumque tranquillum reddere possent: usque dum apparuit in terris Filius Dei, Dominus ac servator noster, Jesus Christus, *qui vitam & incorruptibilitatem in lucem produxit per euangelium.* 2 Tim. 1. 10. Is abolevit *aculeum mortis*, cui omnes homines subjecti sunt, nempe *peccatum* 1 Corinth. 15. vers. 56. dum mandato Patris sui cœlestis, universalem omnium præteritorum peccatorum amnestiam atque perfectam remissionem promulgavit, & hominibus aditum ad Deum, ad participationem omnium cœlestium bonorum, seu ad sempiternam ac beatissimam vitam patefecit. Hoc ergo est *tempus acceptum*, hic *est dies salutis* 2 Cor. 6. 2, nunc est cur omnes homines in orbe terrarum exultent, quod ipsis donatum sit summum illud bonum, quo acquiescere ipsorum animus, & olim quidem reali possessione, nunc verò certa illius spe sese explere potest.

12. In hoc eximio beneficio, quod nobis Christus attulit, consistit inter cætera etiam differentia Veteris & Novi Fœderis, quod nimirum Judaico populo in Lege Mosis nulla aperta promissio vitæ æternæ facta sit. Etenim in tota lege, quæ quinque libris Mosis comprehensa est, ne unus quidem locus ostendi potest, è quo id probari possit. Sed præmium obedientiæ ipsorum promissum, consistebat nonnisi in temporalibus bonis, in vita longæva, fertilitate terræ, pace & tranquilitate, ac similibus. Vide Deut. 28. Nondum enim maturuerant tempora, nondum ad tam perfectam ætatem pervenerat mundus, ut tanti boni capax esset. Moses & Prophetæ omnes inidonei erant ad fungendum officio mediatoris in re tam sublimi. Non conveniebat hoc officium servis, quales illi erant, sed Filio Dei unico, *per quem Deus his novissimis temporibus locutus est* Heb. 1. 1. Hic à Deo præcognitus ac designatus est Mediator Novi Fœderis: *præstantiusque sortitus est officium*, quam Moses, *& tanto præstantioris Fœderis Mediator est, quod præstantioribus promissis est sancitum.* Hebr. 8. vers. 6. Novum autem Fœdus seu Testamentum præstantioribus promissis sancitum esse quam vetus, dicere non potuisset scriptor iste divinus ad Hebræos, si in Veteri Testamento æque promissa fuit vita æterna, qua nulla præstantior promissimo dari potest, atque in Novo. Hinc etiam Paulus, ut paulò ante audivimus, Christo tribuit, quod ille *vitam & incorruptibilitatem in lucem produxerit per euangelium.* 2 Tim. 1. 10. Itaque vitam & incorruptibilitatem sub Lege non in luce, sed in tenebris fuisse oportet, id est, eam hominibus non fuisse promissam. Interea tamen omnes pii à condito mundo, atque adeo ii etiam qui sub lege vixerunt, certa spe vitæ æternæ præditi fuerunt, sed spem istam non hauserunt ex clara revelatione aut universali aliqua promissione, verum ex lumine naturalis rationis suæ; cujus ope ea inprimis, quæ Deus ipsis de se, ac potissimum de summa benignitate ac misericordia sua patefecerat, considerando, tantam in Deum fiduciam conceperunt, ut non dubitarent, eum sinceram obedientiam suam longe majori & majestate sua digniori præmio compensaturum, quam quod in hac ærumnosa vita ipsis contigit. Quæ filialis fiducia tanto fuit Deo gratior, quia propria eorum probitate, non ultâ expressa promissione nitebatur. Idcirco etiam hanc eorum spem spiritu suo in animis eorum obsignavit, ut securi & cum gaudio ex hac vita migrarent. Atque hæc est illa fides, qua justus etiam sub Veteri Fœdere vixit: qua de re Paulus ex Habacuco Prophera verba citat Rom. 1. 17. Habac. 2. ℣. 4. *justus, ex fide vivet.*

13. Quomodo vero & quo medio tam inæstimabilis thesaurus vitæ æternæ comparari queat, edocet Christus, in sua ad Patrem oratione inquiens: *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te illum solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum.* Joh. 17. 3. Ex quibus verbis intelligitur, vitam æternam, seu medium adipiscendi vitam æternam, in his duabus rebus consistere; primum in cognitione Dei Patris; & secundo in cognitione Jesu Christi. Estque probe animadvertendum, Christum neque Deum Patrem suum, neque se simpliciter ac nude nominare, sed non sine emphatica descriptione. Patrem suum describit ita, quod sit *solus verus Deus:* se autem, quod sit ille, *quem Pater misit.*

14. Ex hâc utriusque descriptione patet, solum Patrem Domini nostri Jesu Christi, esse verum atque altissimum Deum: hoc enim Christus hîc disertis asserit verbis. Cum ergo Christus Jesus Pater ille non sit, (siquidem est illius filius ac legatus) consequitur necessario, eum non esse illum verum Deum altissimum, qui est Pater. Idem etiam de Spiritu sancto statuendum est, quod cum Pater non sit, verus ille Deus altissimus non sit; ut pote cum solus Pater talis sit. Verum hoc idem etiam alia ratione tam de Christo, quam de Spiritu sancto ex his verbis Christi probari potest. De Christo quidem ex eo, quod seipsum dicat esse missum ab illo solo vero Deo. Legatus autem non potest esse ille ipse, à quo missus est. De Spiritu sancto autem hoc modo, quod cum Christus enumeret personas, in quarum cognitione vita æterna consistit, Patrem solum & se nominet, omisso prorsus Spiritu sancto. Si Spiritus sanctus etiam Deus foret altissimus, utique vita æterna etiam in ejus cognitione consisteret, non minus quam in cognitione Patris & Jesu Christi, neque ejus mentionem Christus ullo pacto potuisset omittere. Imò indecorum fuisset, legati Dei potius, qualis Christus est, quam Spiritus sancti meminisse.

15. Quod igitur primum cognitionem Dei attinet, sciendum est, ad consequendam vitam æternam non præcise omnia esse scitu necessaria, quæ ullâ ratione de natura ejus, essentia & attributis sciri possunt: sed ea tantum, sine quorum scientia in Deum vera fiducia collocari, & obedientia talis, qualem ille à nobis postulat, præstari nequit. Quare quod attributa Dei spectat, scire sufficit, unum esse Deum, qui Deitatem à nullo alio acceperit, eum esse æternum, omnipotentem, sanctum, justum, misericordem, veracem, omniscium, & quæ similes perfectiones Deo clarissimis verbis in sacrâ scripturâ tribuuntur.

16. Deum

16. Deum autem ita unum esse, ut nonnisi una persona sit, ex eodem paulò antè producto Joh. 17. 3, loco constat. Cùm enim Pater Domini nostri Jesu Christi sit solus ille verus Deus altissimus, Pater autem non sit nisi unica persona, consequens est, Deum altissimum nonnisi unicam personam esse.

17. Unde clarissimè efficitur, summum Deum non esse trinum in personis: ut vulgo creditur. Quod hoc ipso confirmatur, quòd vulgaris sententia, quæ hodiè inter Christianos obtinet, Deum scilicet illum altissimum esse unum in essentia & trinum in personis, & has personas tres esse Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum, nusquam in tota sacra scriptura reperiatur. Fit quidem mentio Patris, Filii, & Spiritus Sancti Matth. 28. ℣. 19. Sed hos tres esse tres distinctas personas, & tamen nonnisi unam numero habere divinam essentiam, de eo altissimum est in Sacris Literis silentium. Et illi, qui omnem movent lapidem, ut id ex Sacris Literis probent, nihil aliud agunt, quàm quod sacram scripturam torqueant, & falsis, longe petitis, ac neque in scriptura, neque in ratione fundatis consequentiis seipsos & alios deludant. Neque sane fieri potest, ut hæc sententia in scriptura extet, cum illa tam clare atque expresse testetur, Deum nonnisi unum esse, eumque non alium esse, quam Patrem Domini nostri Jesu Christi. Si Deus altissimus non una persona foret, sed tres personæ, utiquè etiam non unus Deus, sed tres Dii forent. Persona enim nihil aliud est, quam suppositum seu substantia prima completa intelligens. Ergo ubi sunt tres distinctæ personæ, ibi sunt tria suppositа, seu tres distinctæ substantiæ intelligentes. Tres autem substantiæ distinctæ, quarum quælibet Deus dicitur, sunt tres distincti Dii. Eam enim ipsam ob causam vulgò docetur, tres distinctas personas tantum unam divinam essentiam habere, quia creditur, tres distinctas essentias seu substantias divinas tres distinctos Deos facere. Quandò numerantur personæ, ac dicitur, Pater est persona, filius est persona, Spiritus sanctus est persona, indè infertur, tres personas esse, quia tres personæ numeratæ sunt. Si igitur etiam dicatur, Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus, nulla causa est, cur non æquè inferri debeat, tres Deos esse, quia tres numerati sunt. Sed cùm hoc absurdum sit, manet, non esse nisi unum Deum, adeoque tantùm unam divinam personam.

18. Quod opera Dei attinet, necessario tenendum est, unum illum Deum summum esse creatorem cœli & terræ. Hinc enim ortum ducit ejus divina potestas in omnes creaturas, & jus eis pro suo arbitrio imperandi ac leges præscribendi, ad quarum observationem omnes obstricti sumus.

19. Deinde nosse de Deo oportet, eum esse primam ac principalem salutis nostræ causam; uti Paulus Apostolus disertissime testatur, cum ait: *Nobis unus est Deus, Pater* (intellige Domini nostri Jesu Christi) *ex quo omnia, & nos in illum*; 1 Corinth. 8. 6. Id est, qui est suprema ac prima causa, ut aliarum rerum omnium, ita inprimis earum, quæ nos Christianos concernunt. (Vocula enim *nobis* indicat, Apostolum tantum ad Christianos respicere.) *Et nos in illum*, id est, ad quem tanquam ultimum finem nos nostram religionem ac cultum dirigere debemus. Pater igitur Domini nostri Jesu Christi est primus auctor nostræ salutis, qui ex summa philanthropia seu amore humani generis, nostri misertus est, & per Filium suum Jesum Christum æternam redemptionem nobis præparavit: qua de re, præter modo citatum locum Pauli, sacra scriptura plena testimoniorum est.

20. Hic observandum est, nos iterum clarissimum habere argumentum, ejus rei, quod solus Pater Jesu Christi sit unus ille Deus summus, à quo tanquam prima causa salus nostra habet originem. Ait enim Apostolus: *nobis unus est Deus*; & mox declarans quis ille sit, dicit; *Pater*. Unde perspicuum est, Christum non esse illum Deum summum, quia non est Pater. Atque ideo eum etiam Apostolus ibidem manifeste distinguit ab illo uno Deo, cum addit: *& unus Dominus, Jesus Christus, per quem omnia, & nos per eum*; id est, qui est media causa, per quam Deus ille unus, nempe Pater, omnia ad salutem nostram spectantia perficit: *& nos per illum*, id est, per quem nos Deum colimus atq; adoramus. Sed de his plura postea.

21. Ad Christi cognitionem, (quæ est res altera, in qua consistit via salutis ac vitæ æternæ) requiritur primo, ut sciatur & credatur, eum esse verum hominem, quem Deus vi sanctissimi spiritus sui in utero purissimæ ac immaculatæ virginis formavit ac produxit, ex qua is verus homo, verum humanum corpus & veram humanam animam habens, natus est. Hoc revera non credunt illi, neque intelligunt, qui Christum secundam Trinitatis personam, adeoque Deum illum unum summum esse statuunt. Hæc enim sententia postulat, ut in Christo non sit nisi una persona, secunda videlicet persona trinitatis, quæ humanam naturam sibi adsciverit. Unde necesse est id quicquid in Christo humanum est, humanam personam non esse (alioquin enim duæ personæ in Christo forent, divina & humana) sed tantum naturam humanam. At humana natura homo non est, imò non est res per se subsistens, sed attributum quoddam in re alia per se subsistente inhærens. Cum autem Christus sit verus homo, ut Sacra Scriptura aperte testatur 1 Tim. cap. 2. vers. 5. *Unus est Deus, & unus Mediator Dei & hominum, homo Jesus Christus*: sequitur omnino, eum esse humanam personam. Et, si est humana persona, sequitur, eum non esse secundam Trinitatis personam, quia alias duo in eo personæ forent: quod absurdum est. Quòd verò verus homo, & humana persona, unum & idem sint, tam clarum ac evidens est, ut ne unicum quidem exemplum in toto mundo monstrari queat ullius veri hominis, qui non sit humana persona. Si quis dicat, aliam esse Christi rationem, qui prorsus singularis persona sit & extraordinaria, de qua idem, quod de aliis hominibus prædicatur, dici nequeat: is nihil aliud dicit, quam Christum non esse verum hominem. Nam verus homo, quales nos omnes sumus, est humana persona; Christus autem juxta hanc sententiam humana persona non est. Quomodo ergo carnis & sanguinis nostri factus est particeps? Quomodo nos appellat fratres suos? Quomodo est filius Davidis? An etiam David potest habere filium, qui non sit humana persona? Quare illi, qui Christum Deum altissimum esse opinantur, vi istius opinionis id ipsum de Christo negant, quod scriptura clare de eo attestatur, & in quo maximum solatium nostrum continetur, quod nimirum Deus verum hominem, nobis in natura per omnia similem, ducem ac principem salutis nostræ constituerit.

22. Deinde ad cognitionem Christi pertinet, quod sit unigenitus Dei filius. Causæ autem, ob quas Christus filius Dei vocetur, potissimum quatuor in Sacris Literis afferuntur. Primam expressit Angelus Gabriël Luc. 1. 35, ubi Mariam Virginem sic inter alia alloquitur: *Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea etiam, quod ex te nascetur, sanctum vocabitur filius Dei.* Quibus verbis docemur, Christum ideo filium Dei esse, quia non à viro, sed à Deo virtute & operatione Spiritus sancti genitus sit, atquè adeò nullum alium, quàm Deum, habuerit patrem. Probe hîc notandum est, Angelum non dixisse Mariæ: Deus ipse altissimus secunda nimirum Trinitatis persona, de cœlo descendet, inque tuum uterum descendet, & in eo naturam humanam, assumet, atque ex te nascetur, & sic natus filius Dei vocabitur. Equidem si res ad eum se habuisset modum, Angelus id Mariam non celasset, sed aperte indicasset. Hæc enim esset vera causa, ob quam sanctissimus hic fœtus filius Dei vocandus esset.

23. Altera causa, ob quam Christus filius Dei nuncupetur allata est ab ipso Christo Joh. 10. 34, 35, 36. Cum enim Judæi Christum accusarent blasphemiæ, quod homo existens seipsum Deum faceret, quia Deum Patrem

ſuum vocaverat, dixeratque, ſe & Patrem unum eſſe; reſpondit eis Jeſus hoc modo: *Nonne ſcriptum eſt in lege veſtrâ: Ego dixi, vos Dii eſtis? Si illos dixit Deos, ad quos ſermo Dei factus eſt, & non poteſt ſolvi ſcriptura: cur me, quem Pater ſanctificavit & in mundum miſit, dicitis blaſphemare, quia dixi, Filius Dei ſum?* Quibus verbis Chriſtus oſtendit cauſam, ob quam multò meliori jure ſe Filium Dei vocaverit, quam olim Judices ſupremi ac Reges Dii ſunt appellati: nempe quod à Patre ſanctificatus & in mundum miſſus ſit. Ex qua cauſa rurſus elucet, Chriſtum non ejuſmodi Filium Dei eſſe, qui ſit ipſe Deus altiſſimus. Deus enim altiſſimus ut ab aliquo ſanctificetur, opus non eſt. Quicquid à Deo ſanctificatur, id accipit ſanctitatem, quacunque tandem in re illa conſiſtat. Deus autem nullam habet ſanctitatem, quam ab alio acceperit. Quocirca Chriſtus, quatenus Filius Dei eſt, Deus altiſſimus non eſt. Neque etiam Deus altiſſimus à Deo mitti poteſt, ut unicuique per ſe patet.

24. Tertia cauſa, ob quam Chriſtus Filius Dei dicatur, eſt reſuſcitatio ejus à mortuis, & quidem ad vitam æternam ac immortalem. Id circo enim *primogenitus ex mortuis* appellatur Col. 1. 18. Apoc. 1. 5. Cujus autem alius primogenitus dicitur, quàm Dei? Vide etiam Rom. 1. 4.

25. Cum hac cauſa conjuncta eſt & quarta, quæ eſt potiſſima, cur Chriſtus Filius Dei appelletur; illa verò eſt ejus Exaltatio ad Regiam & Sacerdotalem in cœlis dignitatem. De reſuſcitatione Chriſti, quatenus ei mox conſecuta exaltatio annexa eſt, præclarum habemus locum Actor. 13. verſ. 32, 33. ubi Paulus Apoſtolus ait: *Annuntiamus vobis promiſſionem, quæ patribus noſtris facta eſt, quod Deus impleverit eam filiis illorum, nobis, reſuſcitato Jeſu, ut etiam in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* In his verbis, ut patet, Apoſtolus locum Pſalmi explicat de reſuſcitatione Chriſti, quaſi Deus Chriſtum tunc, cum eum excitavit à mortuis, genuerit. Unde clarè cernitur, in eo collocari cauſam, cur Chriſtus Filius Dei vocetur, quòd eum Deus à mortuis ſuſcitarit. Reſuſcitatio enim Chriſti, & eam conſecuta glorificatio, & ad Regium ac ſacerdotale munus evectio, eſt quaſi generatio ex Deo, ob quam meritò Filius Dei dicitur. Qui enim mortuus eſt, deſiit eſſe, & qui reſuſcitatur, tranſit à non eſſe ad eſſe, non ſecus atque is, qui naſcitur, antea nihil erat, per generationem autem demum incipit eſſe. De exaltatione autem Chriſti, ad Regiam ſublimitatem, quod regenerationi ſit non abſimilis, nemo dubitabit, qui perpendet, Reges, principes, ſummos magiſtratus à Deo ipſo vocari tum *Deos*, tum Dei *Filios*, idque propter ſolam eorum ſublimem poteſtatem atque imperium, ad quod à Deo evecti ſunt. Vide Pſal. 82. 6. Ita de Davide quoque dicit Deus: *Conſtituam eum primogenitum, excelſum inter Reges terræ.* Pſal. 89. 28. Eo ipſo nimirum conſtituit illum Deus primogenitum ſuum, dum eum excelſum fecit inter omnes Reges terræ. Huc faciunt etiam verba illa Pſalmi ſecundi, quæ Paulus ſupra applicavit ad reſuſcitationem Chriſti: *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Cùm enim Deus dixiſſet, *Regem meum conſtitui in Sione monte ſanctitatis meæ*, ſubjicit David, ut ſonant verba in Hebræo: *Enarrabo decretum Jehovæ.* Nempe illud ipſum decretum, de quo cæperat loqui, quod eum Deus regem conſtituerit in Sione monte ſuo. Quænam verò ſunt verba iſtius decreti divini? Ecce addit: *Jehova dixit mihi, Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Sciendum enim eſt, verba hæc literali ſenſu ad Davidem typum Chriſti, prolata eſſe, myſtico autem ad Chriſtum referri. Cùm enim Deus olim Davidem è multis calamitatibus atque adverſis, imò & ex faucibus mortis eripuit, atque Regem populi ſui creavit, hâc ratione eum veluti genuit ac filium ſuum effecit, & quidem talem filium, qui cum aliis Regibus terrenis comparatus, poteſtate ac dignitate *primogenitus* ipſius eſſet. Pſalmi 89. 28. Si proinde David propter ſuam exaltationem ad terreſtrem gloriam Dei filius appellatus eſt: quanto magis hic titulus competit Chriſto, quem Deus *è mortuis ſuſcitatum collocavit ad dexteram ſuam in cœlis, ſupra omnes principatus, poteſtates, virtutes, dominationes, & omne, quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, ſed etiam in futuro; omniaque ſubjecit pedibus ejus, eumque conſtituit caput ſuper omnia Eccleſiæ, quæ eſt corpus ejus, complementum ejus qui omnia in omnibus adimplet.* Epheſ. 1. verſ. 20, 21. Reſpectu hujus generationis Chriſti, quæ per ejus exaltationem facta eſt, accommodat etiam Auctor Epiſtolæ ad Hebræos hæc verba Pſalmi ſecundi ad ejus Regiam dignitatem, cum inquit cap. 1. 3, 4, 5. *Chriſtus conſedit ad dextram majeſtatis ejus in excelſis, tanto præſtantior effectus Angelis, quanto excellentius præ illis ſortitus eſt nomen. Nam cui dixit unquam Angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Et cap. 5. verſ. 5. hæc eadem verba trahit ad ſacerdotalem Chriſti eminentiam, ſic ſcribens: *Ita & Chriſtus non ipſe ſibi hunc honorem tribuit, ut fieret Pontifex, ſed is qui dixit ei, filius meus es tu, ego hodie genui te.*

26. Hæ ſunt cauſæ, quæ in Sacris Scripturis reperiuntur, ob quas Chriſtus Filius Dei dicitur. Nihil autem ſublimius & excellentius de Chriſto affirmari poteſt, quàm quod ſit Dei Filius, ſi proinde alia adhuc inſignior cauſa daretur iſtius filiationis, præter has quatuor modo enumeratas, ſcriptura ſacra eam ſine dubio ſilentio non texiſſet. Quapropter illi, qui aſſerunt, Chriſtum ideo vocari Filium Dei, quia ab æterno ex eſſentia Patris genitus eſt, rem affirmant ejuſmodi, quam nullo è Sacris Literis argumento comprobare poſſunt.

27. Cæterum hîc ipſe præſtantiſſimus titulus filii Dei, non uno modo arguit, Chriſtum talem Dei filium non eſſe, qui ab æterno ſit ex eſſentia Dei generatus, ac porro ſit ipſe Deus altiſſimus. Primum quia dum filius Dei appellatur Chriſtus, hac appellatione à Deo manifeſte diſtinguitur. Nemo enim poteſt is ipſe eſſe, cujus eſt filius: alioquin enim ſui ipſius filius foret. Si igitur Chriſtus eſt ipſe Deus altiſſimus, & eſt Dei altiſſimi filius, tum ſequetur, eum eſſe ſuipſius filium: quod ſeipſum evertit. Neque juvat effugium illud, quod Chriſtus ſit tantum Patris, qui prima trinitatis perſona eſt, filius, non totius trinitatis. Vulgo enim exiſtimatur, tres perſonas trinitatis unam tantum eſſentiam divinam habere: ſi enim quælibet perſona peculiarem eſſentiam divinam haberet, tres Dii forent. Jam ſi eſſentia Patris eſt etiam eſſentia filii, & filius ex eſſentia Patris generatus eſt, ſequitur manifeſtiſſime, filium ex ſua ipſius eſſentia generatum, adeoque ſui ipſius filium eſſe: quod, ut diximus, ſeipſum aperta contradictione conficit. Secundo, ex eo, quod Chriſtus ſit filius Dei, ſequitur Patrem ſuperiorem ac præſtantiorem eſſe filio, adeoque filium Patre minorem. Longe enim major ac præſtantior is eſt, qui eſſentiam ſuam & omnia quæ habet, à ſeipſo habet, quam is, qui & eſſentiam, & omnia quæ ex eſſentia ejus profluunt, & quæcunque habet, ab alio accepit. Jam verò eſt in confeſſo apud omnes, Deum Patrem ſuam eſſentiam, omniaque quæ habet à ſeipſo & ex ſeipſo habere: & niſi ex ſeipſo haberet, ſed ab alio, ſummus Deus non eſſet, ſed alicujus alterius quoque filius vel creatura foret. Filius autem propter hoc ipſum, quod filius eſt, habet eſſentiam ſuam, & quæcunque ad eam pertinent, à Patre. Evidens proinde eſt, Patrem eſſe præſtantiorem filio, atque adeò filium non eſſe Deum ſummum. Hoc Chriſtus quoque ipſe confirmat proprio ore ſuo, dum ait: *Pater major me eſt.* Joh. 14. 28. Tertiò conſtat patrem unumquemque ſemper eſſe tempore priorem filio. Generatio enim dicitur, quando id quod non fuerat antea, per generationem fit aliquid. Neceſſe igitur eſt, ut quod generatum eſt, antequam gene-

generaretur, non fuerit, utque adeò Pater, à quo id generatum est, prius extiterit. Unde sequitur, Christum quatenus est Dei filius, non esse Deum summum, quia summus Deus semper extitit, & nunquam generatus id est, ex nihilo aliquid factus est. Profecto aliquid ab æterno natum esse, manifeste adeò contradictionem implicat, ut id etiam homines indoctissimi facile intelligant. Cum itaque neque in sacro codice usquam scriptum extet, Christum ab æterno ex essentiâ Patris natum, ac porrò ipsum Deum supremum esse; cum etiam talis generatio contradictionibus innumeris scateat, concludendum est, Christum quatenus filius Dei est, summum Deum non esse. Si verò Christus eatenus Deus summus non est, quatenus est Dei filius, certe non est ulla alia ratione. Nihil enim sublimius, ut jam suprà innuimus, de eo dici potest, quam quòd sit unigenitus filius Dei viventis. Hinc Petrus etiam nomine omnium Apostolorum confessionem edens non poterat quicquam excellentius de eo profiteri, quam: *Tu es Christus Dei viventis filius.* Matth. 16. 16.

28. Quærere autem aliquis posset: si Christus non est Deus summus, cur nihilominus expresse Deus appelletur in Sacris Literis; ut cum Thomas ad eum dicit: *Dominus meus, & Deus meus.* Joh. 20. 28. Vide etiam Joh. 1. 1. Rom. 9. 5. Responsio in promptu est, attendendum esse, quod antea diximus, quod nihil præstantius ac sublimius de Christo dici queat, quam quòd sit filius Dei; nam & illi, qui Christum pro summo Deo agnoscunt, eum eatenus tantum pro tali habent, quatenus ex essentia Patris ab æterno est genitus, adeoque est Dei filius. Quocirca inter hæc duo nomina Christi, *filius Dei*, & *Deus*, quod dignitatem attinet, nulla est differentia, sed æque late patent. Demonstravimus quoque, Christum quatenus est Dei filius, Deum summum esse non posse: unde sequitur, Christum, quando Deus in sacrâ scripturâ dicitur, non illum Deum summum esse indicari, qui Pater est. Cur ergo Deus vocatur, si non est Deus summus? an ergo sunt duo Dii? quæret aliquis. Sed qui sic quærit, deberet prius quærere, cur supremi judices ac Magistratus Dii vocentur in Sacris Literis? Ita enim Deus loquitur Psal. 82. 6. *Ego dixi, vos Dii estis, & filii altissimi omnes.* Et in ipso hujus Psalmi initio scriptum est: *Deus stetit in congregatione Deorum, & judex est inter Deos*; id est, inter Judices ac Magistratus populi sui. Nimirum Dii appellantur non aliam ob causam, quam propter summam potestatem, quæ à Deo ad populum regendum ac judicandum ipsis concessa est. Quærere itidem deberet; cur Angeli Dii appellentur? Ità enim habetur scriptum Psal. 97. 7. *Adorent eum omnes Dii*: ubi per Deos intelligendos esse Angelos, explicat auctor epistolæ ad Hebræos, qui hæc verba Psalmi ita allegat: *Adorent eum omnes Angeli Dei.* Hebr. 1. 6. Quærere quoque deberet; cur Moses Aaronis Deus dictus sit: *Ille erit os tuum, & tu eris Deus ipsius.* Exod. 4. 16. Nimirum Aaron debebat loqui, Moses autem mandatis eum instruere, quæ loqueretur. Jam si Angeli, Magistratus, Moses, Dii vocati sunt propter exiguam potestatem, quam à Deo acceperant; multo justius nomen Dei Christo tribuitur, & potiori jure vocatur *Deus benedictus in secula.* Rom. 9. 5, quandoquidem ipsi à Deo supremo *data est omnis potestas in cœlo & in terrâ*: Matth. cap. 28. 18, ipsum *Deus resuscitavit à mortuis & collocavit ad dextram suam in cœlis, suprà omnes principatus, potestates, virtutes, dominationes, & quicquid nominatur non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro, omniaque subjecit pedibus ejus, eumque constituit caput super omnia Ecclesiæ.* Eph. 1. 20, 21, 22, ipsum Deus *propterea, quod fuit obediens usque ad mortem, & quidem mortem crucis, suprà modum exaltavit, & donavit ei nomen, quod est suprà omne nomen, ut in nomine Jesu flectatur, omne genu, cælestium, terrestrium & inferorum, utque omnis lingua confiteatur, Jesum Christum esse Dominum ad gloriam Dei Patris.* Phil. 2. 9, 10, 11. Quid aliud est *nomen* istud, *quod est suprà omne nomen*, quam nomen Dei? Nullum sane sublimius nomen fingi potest. Hoc nomen autem Christus non ab æterno habuit; sed Deus id ei donavit, propter ipsius obedientiam, quam præstitit usque ad mortem crucis. Quanquam per istud nomen non nudus intelligitur titulus, sed etiam res ipsa nomini isti conveniens; quæ nihil aliud est, quam divina potestas atque imperium cum summa sapientiâ ac potentiâ conjuncta. Huc spectat quoque insignis ille locus, Joh. 5. 22, ubi Christus ipse ait: *Pater neminem judicat, sed omne judicium dedit filio, ut omnes honorent filium, sicut honorant Patrem.* Objiciet quispiam: Ergò sunt duo Dii, quibus honor ac cultus divinus à nobis exhibendus est? Respondeo: si per vocem *Dei* intelligatur Deus altissimus, qui potestatem suam à nemine accepit, nonnisi unus talis Deus est: ut suprà ex Paulo Apostolo demonstravimus, qui inquit: *Nobis*, intellige Christianis, *unus est Deus, Pater ille, ex quo omnia, & nos in illum.* 1 Cor. 8. 6. At si voce Dei intelligatur talis, qui divinam aliquam potestatem habet & imperium super alios à Deo altissimo sibi communicatum, tum dicit Apostolus eodem illo loco, multos Deos esse. *Etsi sint*, inquit, *qui dicantur Dii, sive in cœlo, sive in terra (sicut sunt multi Dii & Domini multi.)* Nimirum in cœlo sunt Angeli Dei, & in terris, Magistratus ac Reges. Nos autem Christiani inter tantam multitudinem Deorum non deferimus cultum divinum nisi duobus: *Deo Patri* scilicet, qui est *ille unus Deus, ex quo omnia, & nos in illum*; & *uni Domino, Jesu Christo, per quem omnia, & nos per illum.* 1 Cor. 8. 6, 7. id est, per quem Deus omnia regit ac gubernat, quæ ad salutem nostram spectant, & per quem nos etiam Deo cultum nostrum exhibemus. Nomen enim *Domini*, quod Apostolus hîc Christo tribuit, non aliud est, nec aliud significat, quam nomen *Dei*, quo alibi Christus insignitur. Atque hoc, quod Christus talis Deus ac Dominus sit, *per quem sunt omnia*, discernit eum ab illo uno Deo, Patre, *ex quo sunt omnia.* Est quidem Christus Deus, sed non ille unus, ex quo omnia; sicut & Patre, est etiam Dominus, sed non ille, per quem omnia. Ex quo porrò liquet, Christum ejusmodi Dominum ac Deum esse, qui alium Deum se superiorem habeat. Hinc scriptor ad Hebræos illa verba Psal. 45. ad Christum applicat: *propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo lætitiæ supra consortes tuos.* Heb. 1. 9. ubi Christum appellat Deum, dicitque Deum illius unxisse eum oleo lætitiæ. Unde colligitur, Christum etiam qua Deus est, non esse Deum summum. Deus enim summus ab alio Deo ut ungatur, opus non habet. Sic ipse quoque Christus appellat Patrem Deum suum: Joh. 20. 17, *Ascendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, ad Deum meum & Deum vestrum.* Et in Apocalypsi Johannis Christus in uno versiculo quater vocat Patrem Deum suum: *Qui viceret*, inquit, *faciam ut sit columna in templo Dei mei, nec foras egredietur amplius, & inscribam ei nomen Dei mei, & nomen civitatis Dei mei, novæ Hierosolymæ, quæ descendit à Deo meo.* Apoc. 3. vers. 12. sic Christus in agone mortis constitutus exclamavit: *Deus mi, Deus mi, cur de reliquisti me?* Matth. 27. vers. 46. Paulus quoque optat Ephesiis, ut *Deus Domini nostri Jesu Christi det illis spiritum sapientiæ.* Ephes. 1. vers. 17. Huc pertinet, quod Paulus ait, *Deum esse caput Christi.* 1 Cor. 11. vers. 3. Quæ omnia evincunt, Christum etsi sit Deus, talem tamen Deum esse, qui alium se superiorem Deum habeat, à quo suam divinitatem, id est, divinam potestatem, omnipotentiam & omni scientiam accepit. Atque hac in re consistit vera Christi præstantia, quod is quoad naturam suam nonnisi homo existens, propter omnibus numeris absolutam obedientiam suam ad tantum honoris ac dignitatis cælestis fastigium evectus sit, ut ei Deus regimen totius universi & omnem in cælo ac in terris potestatem concesserit, eumque necessariis ad tale regimen donis, nempe divina potentia & divina sapientia repleverit: præcipue autem eum caput ac dominum Ecclesiæ ac fidelium suorum constituerit, salute eorum in manus ipsius

tradita. Quod dominium atque regimen ille administrabit tamdiu, *donec omnes inimicos ſuos pedibus ſuis ſubjiciat: quorum inimicorum ultimus eſt mors. Cumque ipſi ſubjecta fuerint omnia, tunc & ipſe ſubjicietur ei, qui ſubjecit ipſi omnia, ut Deus ſit omnia in omnibus.* 1 Cor. cap. 15. ỳſ. 25, 26, 27, 28. Hâc quoque in re conſiſtit ſumma noſtra conſolatio, quod habeamus principem ac ducem ſalutis noſtræ in cœlis eum, qui vere fuit caro & ſanguis noſter, id eſt, verus homo, qui poſſit affici ſenſu infirmitatum noſtrarum, quia fuit tentatus in omnibus ſimiliter ac nos. Hebr. 4. 15. Cum enim divina Majeſtas nobis poſſet eſſe formidabilis, ſicut olim Iſraëlitico populo, qui rogavit Moſen, ne Deus, ſed ipſe cum eis loqueretur Exod. 20. 19, ad eundem modum Deus noſtræ conſulens imbecillitati, mediatorem nobis dedit unum ex noſtro genere, quem Dominum ac caput noſtrum conſtituit. Conſolatio autem hæc noſtra valde labefactatur, ſi Chriſtus eſt ipſe Deus altiſſimus: uti poſtea pluribus à nobis declarabitur. Cum igitur Deus Chriſto communicavit divinam poteſtatem, ut in omnibus neceſſitatibus noſtris poſſit nobis opitulari; nec non divinam ſapientiam, ut omnia noſtra deſideria & neceſſitates etiam abditiſſimas ſcire atque intelligere poſſit; juſtiſſimas habemus cauſas, ut fiduciam ac ſpem noſtram in eo collocemus, ipſum adoremus tanquam Dominum ac Deum noſtrum, ad eum in omnibus caſibus ac neceſſitatibus confugiamus, honoremque eundem ipſi tribuamus, quem Deo Patri. Ità enim Chriſtus ipſe nos docuit, *Patrem dediſſe omne judicium Filio, ut omnes honorent Filium, ſicut honorant Patrem.* Joh. 5. 22.

29. Jam ſequitur tertium, quod de Chriſto nobis tenendum eſt atque cognoſcendum, quòd nimirum à Deo miſſus ſit, ad annunciandam hominibus gratioſam voluntatem Dei de redimendo humano genere, ſeu de remiſſione omnium peccatorum noſtrorum, deque vitâ æternâ, ac rebus quæ his annexæ ſunt. Hoc teſtatur Chriſtus ipſe, cum in ſuprà allegato loco Joh. cap. 17. 3, vitam æternam collocat in cognitione Patris illius ſolius veri Dei, & Jeſu Chriſti, quem ille miſit. Ita & Paulus ait: *Poſtquam venit plenitudo temporis, miſit Deus Filium ſuum natum ex muliere.* Gal. cap. 4 ỳ. 4. Ex quo intelligitur, noſtri officii eſſe, Chriſto, tanquam legato Dei, in omnibus, quæ nobis promiſit ac præcepit, perfectiſſime credere ac ſine omni dubitatione ac fluctuatione ipſi confidere.

30. Hinc rurſus ſequitur, Chriſtum quatenus eſt Dei filius, (Paulus enim dicit, Deum miſiſſe filium ſuum) Deum altiſſimum eſſe non poſſe. Deus enim altiſſimus à nemine mitti poteſt, ſed ipſe eſt, qui mittit alios. Neque etiam Deo altiſſimo convenit mandata ab alio accipere, ſed ipſe dat mandata iis, quos mittit. Legatus enim quilibet, quatenus legatus eſt, ab alio mandatis inſtruitur, omniaque ſua dicta & acta legationis ſuæ tenetur ad alterius voluntatem ac nutum dirigere. Hinc inquit Chriſtus ipſe: *Pater qui me miſit, dedit mihi mandatum, quid faciam & quid loquar.* Joh. 12. 49. Neque eſt, quod quis objiciat, Chriſtum tantum ſecundùm humanam naturam de ſe loqui. Expreſſe enim tanquam legatus Dei, adeoque tanquam perſona conſideratur. Itaque tota hic perſona Chriſti, ſeu totus Chriſtus, quantus quantus eſt, non humana tantum natura ejus, quæ pro perſona non habetur, intelligenda eſt. Vulgò etiam creditur, Patrem ceu primam perſonam trinitatis, filium ceu ſecundam perſonam trinitatis de cœlo miſiſſe in uterum Mariæ Virginis. Ita enim habetur in hymno Eccleſiaſtico: *Dixit Pater ad filium ſuum dilectiſſimum, venit tempus miſericordiæ exhibendæ, deſcende in terram, ô animi mei corona, ſiſque ſalus pauperum. Filius autem Patri obſequens, venit ad nos in terram, factuſque eſt è purâ ac tenerâ virgine frater meus.* Nempe Deus altiſſimus fuit Deo altiſſimo obſequens, & Deus altiſſimus factus eſt noſter frater. Hinc jam ſequitur, Chriſtum, ſi ejuſmodi perſona trinitatis foret, ea ipſa de cauſa, quod à prima perſona miſſus ſit, non poſſe eſſe Deum altiſſimum: cum, ſicut dictum eſt, Deus altiſſimus à nemine mitti, mandataque accipere poſſit. Quin etiam ſequeretur, quia Deus Chriſtum miſit, Chriſtum etiam ſeipſum miſiſſe, ſi ille ipſe, qui miſit, Deus eſſet.

31. Porrò Chriſti munus in terris peragendum, ob quod miſſus eſt fuit, ut voluntatem Dei hominibus patefaceret, ac promulgaret, ut Novum Fœdus inter Deum & homines, tanquam mediator, ſanciret, adeoque totum opus redemptionis noſtræ perficeret. Et huc ſpectat poſterior pars loci Pauli ſupra citati 1 Cor. 8. 6. *Nobis unus eſt Deus, Pater ille, ex quo omnia, & nos in illum: & unus Dominus Jeſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per illum.* E quibus verbis ultimis patet, quòd ſicut Pater eſt Deus ille unus, à quo omnia tanquam à prima ac ſumma cauſa proveniunt, quæ nos Chriſtianos & ſalutem noſtram tangunt; ita Chriſtus Jeſus ſit unus Dominus, per quem tanquam per mediatorem ſeu mediam cauſam omnia à prima ac ſumma cauſa adminiſtrantur ac perficiuntur. Chriſtus itaque hîc dicitur Dominus unus, reſpectu muneris ſui mediatorii. Nam *unus eſt mediator Dei & hominum.* 1 Tim. 2. 5. Ad hanc dignitatem autem, ut ſit unus Dominus, per quem omnia, tunc pervenit, cùm eum Deus exaltavit ad dexteram ſuam, atque ſic Dominum & Chriſtum effecit. Actor. 2. 36. Qua de re jam ſupra quoque nonnihil diximus.

32. Summa verò voluntatis divinæ, quam Chriſtus promulgavit, quæque Novo Fœdere continetur, hæc eſt: quòd Deus hominibus omnia præterita peccata perfectè condonare, eoſque æternæ ſalutis participes facere velit, ſed hac lege atque conditione, ut in Chriſtum credant, id eſt, eum pro vero Dei legato agnoſcant, ideoque doctrinam ejus tanquam divinam recipiant & amplectantur. In eo enim conſiſtit fides, quæ adhibetur legato, ut non ſolum is ipſe pro vero legato agnoſcatur, ſed ut quoque id, quod ille nomine legantis proponit, pro vero ac fide digno habeatur & recipiatur. Ex quo efficitur, in omnibus iſtis Chriſto obtemperandum eſſe, quæ ille nobis Dei nomine ac loco præcepit. Hæc autem fides in Chriſtum complectitur non ea ſolum, quæ Chriſtus ipſe docuit, cum in terris verſaretur, ſed etiam ea, quæ per Apoſtolos, quos admiranda vi Spiritus Sancti inſtruxit, nobis annunciari curavit. Apoſtolorum enim doctrina nihil aliud eſt, quàm Chriſti doctrina, quam illi à Chriſto per Spiritum Sanctum, qui eos deduxit in omnem veritatem Joh. 16. 13, acceperunt.

33. Exinde manifeſtum eſt, veram ſalvificam fidem omnino in ſe obedientiam ac pietatem includere. Cum enim doctrina Chriſti neceſſario à nobis poſtulet, ut piè ſancteque vivamus, id eſt, ut præceptis Dei pareamus; neceſſe eſt, ſi veram fidem habere volumus, ut credamus, verum eſſe, quod doctrina Chriſti id à nobis poſtulet & exigat. Si autem credamus, nos non obligari ad vitæ ſanctimoniam, tum utique non credimus, doctrinam Chriſti id à nobis poſtulare, atque ſic veram fidem non habemus. Si verò credimus, nos neceſſario teneri piè vivere, id eſt, mandata Chriſti ſervare, neceſſe quoque eſt, ut id faciamus, ſi divinis promiſſis potiri cupimus.

34. Quòd autem doctrina Chriſti veram pietatem atque obedientiam mandatorum ejus exigat, tam clarum & certum eſt, ut vix pagina aliqua in ſacro codice Novi Teſtamenti reperiatur, in qua non aliquod ejus rei indicium atque argumentum extet. Nam præter longum illum catalogum virtutum, quos Chriſtus in concione ſua Matth. 5. recenſet, ubi jubet inter alia, potiùs dextrum oculum erui, & dextram manum vel pedem amputari atque abjici, quàm ut ſcandalum committatur; diſerte dixit Chriſtus juveni illi diviti Matth. 19. 17. *Si vis ingredi in vitam, ſerva mandata.* Cui ignotum eſt, quàm ſerio Chriſtus *charitatem*, quæ eſt *lex regia* Jacob. 2. 8. & *omnium mandatorum compendium* Matth. 22. 37, 38, 39. Rom. 13. 9. diſcipulis ſuis inculcarit, & hoc præceptum ſuum *novum præceptum* vocarit; quia nimirum nunquam in tanta perfectione ab hominibus fuit exactum? *Novum præceptum*,

ceptum, (inquit Chriſtus ad diſcipulos ſuos,) *do vobis, ut diligatis alii alios, ſicut ego dilexi vos, ut & vos alii alios diligatis. Ex hoc cognoſcent omnes, vos eſſe meos diſcipulos, ſi charitatem habueritis alii adverſus alios.* Joh. 13. verſ. 34, 35. Ita quid clarius de pietate dici poteſt, quàm quod dicit Paulus Apoſtolus: *ne regnet peccatum in mortali corpore veſtro, ut auſcultetis ei in concupiſcentiis carnis; neque ſiſtite membra veſtra arma injuſtitiæ peccato, ſed ſiſtite vos Deo, tanquam ex mortuis vivos, & membra veſtra arma juſtitiæ Deo.* Rom. 6. 12, 13. Idem in 1 ad Corinth. 6. 9. *An ignoratis juſtos non eſſe hæreditatem regni Dei poſſeſſuros? Ne errate: neque ſcortatores, neque idololatræ, neque adulteri, neque molles, neque drauci, neque fures, neque avari, neque ebrioſi, neque conviciatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem poſſidebunt.* Et alibi: *manifeſta ſunt opera carnis, quæ ſunt: adulterium, ſcortatio, impuritas, laſcivia, idololatria, veneficium, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, diſſidia, ſectæ, invidiæ, homicidia, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia; quæ prædico vobis, quemadmodum & prædixi, quòd qui talia faciunt, regni Dei hæreditatem non obtinebunt.* Gal. 5. 19, 20, 21. Et ad Epheſios ſcribit: *ipſius* (Dei) *ſumus opus, conditi in Chriſto Jeſu, ad bona opera, quæ præparavit Deus, ut in eis ambulemus.* Epheſ. 2. 10. Et Coloſſenſibus optat Paulus, *ut ambulent digne Domino, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & creſcentes in cognitione Dei.* Coloſſ. 1. 10. Et ad Titum ſcribit: *illuxit gratia Dei ſalutaris omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegata impietate, & mundanis cupiditatibus, temperanter & juſte, & piè vivamus in præſenti ſeculo.* Tit. 2. verſ. 11, 12. Sic Petrus etiam monet: *Ut filii obedientiæ, ne configuretis vos priſtinis in ignorantia veſtra cupiditatibus, ſed ſicut is qui vos vocavit Sanctus eſt, ipſi quoque Sancti in omni converſatione ſitis. Quoniam ſcriptum eſt: Sancti eſtote, nam ego Sanctus ſum.* 1 Petr. 1. 14, 15, 16. Similiter inquit Apoſtolus Johannes: *Per hoc ſcimus, quòd ipſum novimus, ſi præcepta ejus obſervemus. Qui dicit, Novi eum, & præcepta ejus non obſervat, mendax eſt, & veritas in eo non eſt.* 1 Joh. 2. 3, 4. Probè notandum eſt, quod ait ſcriptor ad Hebræos: *Chriſtus conſummatus*, (id eſt, poſtquam ad gloriam cœleſtem evectus eſt) *factus eſt auctor ſalutis æternæ omnibus, qui obediunt ipſi.* Hebr. 5. 9. Nota, omnibus qui obediunt. Huc pertinet etiam, quod Chriſtus dicit: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum, ſed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cœlis eſt.* Matth. 7. 21. Et quod ſcribit Apoſtolus ad Romanos: *Deus reddet unicuique ſecundùm opera ipſius. Illis quidem, qui per perſeverantiam in bono opere quærunt gloriam, & honorem, & in corruptibilitatem, vitam æternam.* Rom. 2. 6, 7. Et alibi: *Omnes nos manifeſtari oportet coràm tribunali Chriſti, ut unuſquiſque reportet, quæ in corpore fecit, pro eo, ac fecit, ſive bonum, ſive malum* 2 Cor. 5. 10. Et Johannes in Apocalypſi: *Et judicati ſunt mortui ex iis, quæ ſcripta erant in libris, ſecundùm opera ipſorum. Et reddidit mare mortuos, quos habebat; mors quoque & infernus reddiderunt mortuos, quos habebant, & judicati ſunt unuſquiſque ſecundùm opera ipſorum.* Apoc. 20. 12, 13. Et quis omnia loca enumeret, quorum plena eſt ſacra ſcriptura?

Ex his jam liquet, eorum ſummè erroneam ac perniciosam doctrinam eſſe, qui ſtatuunt, bona opera ad ſalutem non eſſe neceſſaria, id eſt, qui obedientiam & pietatem à ſalvificâ fide reſecant, adeoque ſterilem ac mortuam fidem homines edocent. Fides enim in Chriſtum requirit, ut hoc quoque credamus, quòd obedientia à nobis exigatur: prout ſuprà oſtendimus.

35. Etiam hæc doctrina perverſa ac noxia eſt, quâ perſuadetur hominibus eos carere libero arbitrio, & facultate omni ad aliquid boni agendum, ſed oportere, ut Deus ſolus omnia vi quâdam arcanâ in eis operetur. An enim homines ſunt velut trunci, aut bruta animantia? Nonnè illis Deus rationem conceſſit, per quam apti ſunt ad hoc ingens Dei beneficium agnoſcendum, & ad frenandas per talem agnitionem concupiſcentias ſuas? Quid amplius Deus poteſt facere ad movendos homines quàm quòd eis veniam largiatur omnium præteritorum peccatorum, quòdque inæſtimabili præmio propoſito eos invitet ad faciendam voluntatem ſuam? Quid non homines lucri cauſâ faciunt, vel ob res alias temporales? ſi ſpes ſit acquirendæ pecuniæ ac opum vel honorum, non deſunt eis vires & animus ad res etiam arduas ac difficillimas patrandum: eccur igitur eaſdem vires & eundem animum habere nequeant ad res Deo gratas perficiendum? Nullum eſt peccatum, de quo poſſit quiſpiam bonâ conſcientiâ dicere, ſe ad id vi quâdam cogi, cui reſiſtere non poſſit. Ipſa conſcientia unum quemque convincit, & judicat, potuiſſe cum à peccando abſtinere, ſi ſeriò atque ex animo voluiſſet. Hoc ita eſſe, homines ipſi experiuntur & teſtantur in communi vitâ. Nemo enim committit peccatum aliquod, ſi ſciat, id ſibi periculum præſens, vel inſignem ignominiam allaturum. Quis alienam uxorem polluere tentabit, præſente marito illius? quis in conſpectu hominum ſcortari ſuſtinebit? quis furabitur ſpectante rei Domino? quis fallere audebit palàm ità, ut fraus facilè pelluceat? quis genio indulgebit, quandò res graviſſimi momenti præ manibus habet, in quibus ebrietas ipſi irreparabile damnum afferre poſſit? quis mentietur impudenter coràm eo, qui certò ſcit rem falſam eſſe? Atque ad hunc modum ſe res habet etiam in aliis omnibus peccatis, ut ab iis homines planè abſtinere queant, quandò volunt; neque eſt quiſquam, qui queratur, ſe vi arcanâ ad peccandum adigi, vel ſe à Deo derelictum eſſe. Nimirùm ratio ipſa, ſi damnum vel ignominiam è peccato proventuram conſideret, ſatis habet virium, ad cohibendos affectuum ac cupiditatum impetus, & has vires hominibus ſuppeditare poteſt. Cur igitur hæc eadem ratio non poſſit eis multò majores ſuppeditare vires ad reprimendos affectus, ſi conſiderent in æſtimabile damnum atque jacturam æternæ ſalutis, & maximum opprobrium ac ignominiam coram Deo & omnibus electis ac ſanctis Angelis Dei, quorum in conſpectu aliquandò judicabuntur? Videlicet ideò ratio eorum hîc invalida eſt ac torpet, quia falſâ opinione imbuta eſt, quòd non ſit neceſſarium, ut homo piè vivat: atque hinc fit, ut affectus prævaleant ac prædominentur rationi, homineſque captivos ad peccata ducant. Et ſi verum eſſet, homines nullas ad benè agendum habere vires, ſed Dei internâ ac invictâ operatione opus eſſet, quomodò poſſet Deus homines judicare? Nonnè id ſumma foret injuſtitia, ac tyrannis, ſi Deus hominem propterèà condemnaret, quòd non fecerit id, quod facere nullo modo poterat, imò quod Deus ipſe noluit, ut faceret? Nam ſi Deus voluiſſet, ut id faceret, dediſſet ei vires ſufficientes ad id præſtandum, quas ille abſque Deo habere non poterat, vel ipſe bonum illud in eo operatus fuiſſet, quod ille ſine Deo operari non poterat. Ità Orbis terrarum tenebris perditiſſimarum doctrinarum refertus ac circumfuſus eſt; quò fit, ut homines à via ſalutis aberrent, & catervatim ac citato curſu in ſempiternam damnationem ferantur.

36. Ampliùs Deus nihil ex ſuâ parte deſiderari paſſus eſt eorum, quæcunque ullâ ratione conducere poterant ad promovendum ſalutis noſtræ opus. Itaque ut nobis vera & ſalutifera fides inſeri poſſet, tribus modis validiſſimis Novum Fœdus confirmavit & obſignavit: Primùm maximis & inauditis Chriſti miraculis; ſecundò vitæ ejuſdem ſanctimoniâ atque innocentia perfectiſſima; tertiò morte ejus truculentiſſima. Quæ tria confirmationis media Johannes breviter complexus eſt illis verbis: *Tres ſunt qui teſtantur* (nempe Jeſum eſſe Chriſtum Dei Filium) *ſpiritus, Aqua, & ſanguis.* 1 Joh. 5. 8. Ubi per *ſpiritum* intelligit virtutem divinam in Chriſto, per quam edebat miracula: per *aquam* vitæ ipſius puritatem ac innocentiam: per *ſanguinem*, ejuſdem mortem.

37. Quod igitur primum confirmationis modum, id eſt, miracula Chriſti, attinet, ea magnam vim habere doctrinam Chriſti, adeoque Novum Fœdus confirmandi, id Chriſtus ipſe teſtatur apud Johannem:

Opera, quæ dedit mihi Pater, ut perficiam ea, illa teſtantur de me, quòd me miſerit Pater. Joh. 5. verſ. 36. Et iterùm: *Opera, quæ facio in nomine Patris mei, teſtantur de me.* Joh. cap. 10. verſ. 25. Quod autem Chriſtus miracula iſta non propriis ac naturalibus viribus fecerit, ſed vim ea faciendi à Patre ſuo cœleſti acceperit, ipſe rurſus non uno loco profitetur. Ut cum inter alia dicit: *Amen Amen dico vobis, non poteſt Filius facere quicquam à ſeipſo, niſi viderit Patrem facientem. Quod enim ille facit, id filius etiam ſimiliter facit. Pater diligit Filium, & monſtrat ipſi omnia, quæ facit, & majora his demonſtrabit ei, ut vos miremini.* Joh. cap. 5. verſ. 19, 20. Item: *Pater, qui in me habitat,* (intellige per virtutem ac Spiritum ſuum) *facit hæc opera.* Joh. 14. ỳſ. 10. Iterùm: *ſi non facio opera Patris mei, ne credatis mihi: ſed ſi facio, ſi mihi non creditis, ſaltem operibus credite.* Joh. cap. 14. verſ. 37. Ità etiam Chriſtus Lazarum reſuſcitaturus inquit. *Pater, gratias ago tibi, quòd me audieris. Ego verò ſciebam, me ſemper à te audiri: ſed propter turbam circumſtantem hoc dixi, ut credant me à te miſſum eſſe.* Joh. cap. xi. verſ. 41. Ex quo loco elucet, id quod Chriſtus Lazarum reſuſcitarit, aliaque miracula ediderit, indè profectum eſſe, quòd eum Pater exaudiverit, & vim miracula patrandi ipſi largitus fuerit. Huc faciunt etiam verba Petri in primâ ipſius concione: *Jeſum Nazarenum virum à Deo inter vos miraculis, prodigiis & ſignis approbatum, quæ fecit Deus per ipſum, eum vos accepiſtis.* Actor. cap. 2. verſ. 22. Et cap. x. verſ. 38. ait idem Petrus: *Quomodò Deus hunc Jeſum Nazarenum unxerit Spiritu ſancto & virtute, qui obambulavit beneficiis afficiens, & ſanans omnes ſub Diaboli poteſtatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.*

38. Hinc rurſus res ipſa loquitur, Chriſtum non eſſe Deum ſupremum. Cur enim alioqui vellet vim faciendi miracula, prorſus alteri perſonæ, nempe Patri, adſcribere, ſi ipſe ut pote ſecunda Deitatis perſona vim talem in ſe habuiſſet? Quid item unctione Spiritus ſancti indiguiſſet, ſi in ſe manentem habuiſſet totam divinitatem? Quin ne humana quidem natura unctione iſta eguiſſet, ſi Deus ſupremus cum ea per unionem hypoſtaticam fuiſſet conjunctus. Cur etiam Petrus in ultimò citatis verbis Act. x. 38, hanc attuliſſet cauſam, cur Chriſtus tanta miracula fecerit, *quia Deus erat cum illo?* Cur non potius dixit: Quia ipſe erat Deus ſummus; Vel: ipſe habebat in ſe divinam eſſentiam? Vel cur non alio modo ſupremam Chriſti Deitatem expreſſit?

38. Secundum confirmationis Novi Fœderis modum quod attinet, Chriſti ſcilicet vitam ſanctiſſimam & immaculatam, voluit ille ſuo ipſius exemplo id demonſtrare, omnino hanc eſſe Dei voluntatem, ut faciamus ea, quæ nobis præcepit, dum ipſe omnia exactiſſimè implevit, & Deo perfectiſſimâ obedivit ratione.

40. Tertia confirmatio Novi Fœderis eſt mors ejus ignominioſiſſima, quæ eſt unum ex mirabilibus & maximis Dei operibus, quæ Deus ſalutis humanæ cauſa edidit. Chriſtus enim morte ſua non modò Novum Fœdus confirmavit & ſanxit, verùm etiam peccata noſtra abolevit, & totum ſalutis noſtræ negotium conſummavit. Quocircà operæ pretium eſt, ut inveſtigemus veras cauſas, propter quas Deus Filium ſuum unigenitum, dilectiſſimum, obedientiſſimum, ac innocentiſſimum, in tam acerbam ac diram mortem dederit.

41. Prima cauſa mortis Chriſti eſt, ut remiſſionem omnium peccatorum noſtrorum conſequeremur. Etſi enim Deus hominibus omnia ipſorum delicta ex mera gratia & abſque omni ſatisfactione perfectè condonavit ac remiſit, tamen pro libera voluntate ſua & infinita ſapientia hanc adjunxit conditionem, ut mors innocentiſſimi filii ſui interveniret, utque hæc eſſet ſacrificium expiatorium pro peccatis noſtris, ſine quo remiſſio eorum non fuiſſet conſecuta. Hoc teſtatur ſcriptura, quandò inquit, Chriſtum *ſanguinem ſuum effudiſſe pro multis in remiſſionem peccatorum* Matth. 26. 28. Chriſtum *traditum eſſe propter peccata noſtra* Rom. cap. 4. verſ. 25. Nos *Deo reconciliatos eſſe per mortem Filii ejus.* Rom. cap. 5. verſ. 10. Chriſtum *peccato eſſe mortuum* Rom. cap. 6. verſ. 10. *Nos habere redemtionem per fidem in ſanguine ejus.* Rom. 3. 25. Chriſtum *eſſe Paſcha noſtrum, quod pro nobis mactatum eſt.* 1 Cor. 5. 7. Chriſtum *mortuum eſſe pro peccatis noſtris* 1 Cor. 15. 3. *Deum fuiſſe in Chriſto, & reconciliaſſe ſibi mundum, non imputando eis peccata eorum.* 2 Cor. 5. 19. Chriſtum *ſeipſum pro peccatis noſtris tradidiſſe.* Gal. 1. 4. & 2. 9. *Nos habere redemtionem per ſanguinem ejus, nempe remiſſionem peccatorum.* Eph. 1. 7. Col. 1. 14. *Mortem Chriſti ad redemtionem tranſgreſſionum interceſſiſſe.* Hebr. 9. 15. atque alia his ſimilia.

42. Abolet autem mors Chriſti reatum ac pœnam peccatorum noſtrorum eodem modo, quo olim victimæ Veteris Fœderis, quæ Chriſti typus fuere, peccata expiabant. Id verò fiebat in hunc modum. Sumebantur duo hirci, quorum unus vivus coram populo ſiſtebatur, cui Pontifex ſummus ambas imponebat manus, & ſuper eum confitebatur peccata populi, eaque in caput ejus quaſi devolvebat: poſteà hircus iſte in deſertum ejiciebatur. Qua ceremonia repræſentabatur remiſſio peccatorum populi, perinde ac ſi hircus ille peccata populi univerſa ſecum in deſertum abſtuliſſet. Alter hircus verò mactabatur & offerebatur Domino in holocauſtum pro peccatis, atque iſto ſacrificio peccata populi expiabantur. Vide deſcriptionem hujus ceremoniæ Levit. 16. Hic uterque hircus fuit typus Chriſti eumque figurabat. Ad priorem reſpicit Petrus Apoſtolus, inquiens; Chriſtum *ſuſtuliſſe peccata noſtra in corpore ſuo in lignum.* 1 Pet. 2. 24. Nimirum ſicut hircus ille emiſſarius populi peccata in ſuo capite aſportabat in deſertum, ita Chriſtus totius mundi peccata in corpore ſuo in lignum crucis detulit. Alter verò hircus, qui mactabatur, figura Chriſti fuit, quatenus eſt victima propitiatoria, quæ mactata eſt pro peccatis noſtris. 1 Cor. 5. 7.

Ex quo perſpicuum eſt, quanta gratia & amore ineffabili Deus humanum genus complexus ſit, dum eis non ſolum peccata omnia gratioſe remiſit, ſed etiam eorum cauſa impendit pretioſiſſimum ſanguinem dilectiſſimi Filii ſui. Quem Dei amorem ac charitatem erga humanum genus Chriſtus ipſe deprædicat, cum ait: *ſic Deus dilexit mundum, ut Filium ſuum unigenitum daret,* puta in mortem. Joh. 3. 16. Et Johannes Apoſtolus: *In hoc eſt charitas, non quod nos dilexerimus Deum, ſed quod ipſe dilexerit nos, & miſerit Filium ſuum, ut eſſet propitiatio pro peccatis noſtris.* 1 Joh. 4. 10. Quapropter hæc conditio mortis Chriſti, gratiæ divinæ, quæ nobis in remiſſione peccatorum noſtrorum exhibita eſt, nihil detrahit, ſed eam potiùs glorioſiorem reddit, quod eam non nobis, ſed Filio ſuo oneroſam conditionem imponere voluerit.

43. Si quis interroget, cur Deus non ſimpliciter abſque hac conditione innocentis victimæ nobis peccata remittere voluerit; is deberet nobis prius cauſas explicare, cur Deus ſub Veteri Fœdere noluerit peccata remittere, niſi cum conditione mactationis innocentium pecudum. Verum quicquid ſit de victimis Veteris Fœderis, hoc facile patet, Chriſti mactationem non ſine graviſſimis cauſis factam eſſe. Primo enim Deus voluit, ut nos ad Chriſtum, tanquam ad victimam noſtram expiatoriam confugeremus. Summa enim charitas Chriſti, quam ille erga nos demonſtravit, dum *vitam ſuam pro nobis poſuit.* 1 Joh. 3. 16. Nobis viciſſim ingenerat talem charitatem erga ipſum, & fiduciam, ut in omnibus noſtris neceſſitatibus ſecure ad eum nos recipiamus, ſpeſque noſtras in eo collocemus. Hinc ipſe Chriſtus dixit: *Quando exaltatus fuero à terra* (nempe in crucem) *omnes ad me traham.* Joh. 12. 32. indicans, mortem ſuam eam vim habituram, ut omnes homines ad fidem in ipſum trahat, & ad fiduciam in ſe collocandam

candam adducat. Voluit enim Deus, ut Christus esset princeps ac dux salutis fidelium liberorum suorum. Quos non potuit illi magis & validius obstringere, quam per hoc difficillimum opus dirissimæ mortis ejus, quam ipsorum causâ illi imponit. Deinde voluit Deus morte Filii sui ostendere, quid nos peccatis nostris commeriti fuerimus, si rigore juris sui adversus nos uti voluisset: & quam horrendum judicium illis omnibus expectandum sit, qui postquam semel inæstimabili sanguine Christi à peccatis redemti fuerint, redeunt ad peccatorum suorum volutabrum, atque ità sanguinem Christi pedibus conculcant, & profanum ducunt. Atque hoc est, quòd Christus ait: *si hoc fit in viridi ligno, quid fiet in arido?* Luc. 23. 31. id est, si ipse innocentissimus tantos cruciatus & afflictiones sustinere debuit, quantò magis hominibus impiis ac peccatoribus gravissima tormenta ac supplicia expectanda sunt?

44. Causa altera mortis Christi est, ut eâ Novum Fœdus confirmaretur ac sanciretur. Quâ in re mortem Christi adumbravit victima illa, per quam Vetus Fœdus consecratum fuit. Exod. 24. 8. Hebr. 9. 19. Ob quam causam sanguis Christi *sanguis* Novi Fœderis, seu Novi Testamenti nuncupatur. Matth. 26. 28. Hoc pacto autem Novum Fœdus morte Christi confirmatur, quòd ex eâ intelligatur, eum verè à Deo missum esse, eumque non fuisse seductorem. Cur enim ille propter falsam doctrinam vitam suam ponere voluisset?

45. Tertia causa mortis Christi, quæ ex secundâ fluit, & gravissima ac validissima est, in eo sita est, ut nos per eam non solùm à reatu ac pœnâ peccatorum, sed etiam ab ipsis peccatis liberaremur, ne illa ampliùs regnent in mortali corpore nostro. Dum enim Christus Novum Fœdus sanguine suo confirmavit, per id reddimur certi, ea omnia vera esse, quæ nobis Dei nomine annuntiavit. Undè fit, ut de æterna salute nostra, quam ille nobis promisit, ne minimum quidem dubitemus, sed firma spe eam apprehendamus. Quæ spes facit, ut nos ipsos purificemus à peccatis, Deoque in sanctitate & omni cum obedientiâ serviamus. Id quod Johannes expresse affirmat, dum ait: *Quisquis habet hanc spem in eo* (nempè in Deo *is purificat seipsum, sicut & ille purus est.* 1 Joh. 3, 3. Vide etiam Hebr. 9. 13, 14.

46. Quarta causa mortis Christi est, ut fieret fidelis ac misericors Pontifex, utque per eam consequeretur potestatem nos reipsa à pœnis peccatorum liberandi, ac vitâ æternâ beandi. Ac prius quidem expressit Auctor Epistolæ ad Hebræos, cùm sic scribit: *Habentes igitur Pontificem magnum, qui transivit cœlos, Jesum Filium Dei, retineamus confessionem. Non enim habemus Pontificem, qui non possit affici sensu infirmitatum nostrarum, sed tentatum in omnibus similiter ac nos absque peccato. Accedamus itaque parrhesiâ ad thronum gratiæ, ut consequamur misericordiam, & gratiam inveniamus ad opportunum auxilium.* Hebr. 4. 14, 15, 16. Confer etiam Cap. 2. 17, 18. Posterius indicavit Christus ipse illis verbis: *Nonnè sic oportuit Christum pati & intrare in gloriam suam?* Luc. 24. 26. Et Apostolus Paulus: *Ad hoc Christus & mortuus est, & resurrexit, & revixit, ut & mortuis & vivis dominetur.* Rom. 14. 9. Quibus accedit, quòd Christus nobis perpessionibus ac morte suâ exemplum præbuerit, nos quoque non aliter quàm per multas afflictiones & per viam teterrimæ mortis ad gloriam ingredi posse, neque id nobis novum ac peregrinum videri debere, cùm eadem via ingressus sit Princeps nostræ salutis. *Decebat enim ut ipse propter quem sunt omnia, & per quem sunt omnia, multos filios in gloriam adducendo, principem salutis ipsorum per perpessiones consummaret.* Hebr. 2. 10. Hinc Paulus inquit: *Oportere nos per multas afflictiones ingredi in regnum Dei.* Act. 14. 22. Et ad Romanos: *Quod si sumus filii, etiam sumus hæredes; hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi: si modò unà patimur, ut etiam unà glorificemur.* Rom. 8. 17.

47. Quinta mortis Christi causa est, ut per gloriosam resurrectionem ejus nostra spes confirmaretur, nosque securi redderemur, nos in morte non remansuros, sed aliquandò ad vitam æternam resuscitandos esse. Atque hoc est, quod Paulus ait: *Si mortui non resuscitantur, Christus quoque non est suscitatus. Quodsi Christus non est suscitatus, vana est fides vestra &c. Nunc autem Christus suscitatus est ex mortuis, & primitiæ eorum, qui obdormierunt, factus est.* 1 Cor. 15. 16, 17, 20. Et Petrus Apostolus: *Deus Christum excitavit ex mortuis, & gloriam ei dedit, ut fides & spes nostra sit in Deo.* 1 Pet. 1. 21.

48. Hoc eximium opus nostræ Redemtionis à peccatis, quæ per mortem Christi facta est, non intelligunt illi, qui docent, Christum propterea mortuum fuisse, ut plenariam satisfactionem ac solutionem pro omnibus præteritis, præsentibus, ac futuris peccatis nostris Deo Patri suo loco nostri præstaret; eò quòd justitia Dei nullo modo permiserit, ut peccata ità simpliciter absque omni solutione remitterentur, ideoque Deum Filii sui sanguinem pro solutione recepisse. Ubi verò scriptum est primùm, talem esse in Deo justitiam, quæ eum cogat necessariò peccata punire, quaque obstante non potuerit absque solutione peccata remittere? Hoc sensu vox *Justitiæ* nunquam in sacrâ scripturâ usurpatur. Est quidem justum & æquum, sanctitasque Dei id etiam postulat, ut malitia hominum, si modum excedat, puniatur, ne Deus videatur eâ delectari. Verùm hoc jus vel justitia non stringit liberam Dei voluntatem ità, ut non possit etiam gravissima peccata condonare, quandò vult divitias gratiæ suæ ac misericordiæ hominibus notas facere. Deinde si talis est in Deo justitia, quæ non patitur, ut Deus ulla peccata impunita dimittat, non habebit in eo ulla misericordia locum: uti videmus in judicibus Rerum publicarum, qui absque misericordiâ secundùm leges ac statuta, quæ ipsis à supremo Magistratu præscripta sunt, in peccata animadvertere coguntur. Quocircà isti, qui talem justitiam Deo attribuunt, ei præstantissimam & nobis gratissimam proprietatem, misericordiam scilicet, eripiunt, eumque ex Patre misericordiæ, severum ac immisericordem & nihil nisi ultionem ac iras spirantem judicem faciunt. Tertiò in Sacris Literis prorsus alia causa, quæ Deum moverit ad Christum in mortem tradendum, indicatur, talis, inquam, causa, quæ nihil commune habet cum istiusmodi justitiâ: ea verò summus Dei amor ac charitas. *Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret,* Joh. 3. 16. *Commendat suam erga nos charitatem Deus, quòd cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus sit.* Rom. 5. 8. *In eo est charitas, non quod nos dilexerimus Deum, sed quod ille dilexerit nos, & miserit filium suum, ut esset propitiatio pro peccatis nostris.* 1 Joh. 4. 10. Quapropter gravissime errant, Sacræque Scripturæ in os contradicunt, qui causam impulsivam mortis Christi statuunt esse iram Dei, quam ille in innocentissimum filium suum effuderit, cum alioqui eam in humanum genus effundere debuisset. Amor enim & ira simul stare nequeunt. Si Deus filium suum ex amore dedit in mortem, certè eum non dedit ex ira. Imò nusquam in Sacris Literis legere est, Deum à nobis placatum vel reconciliatum fuisse; sed Deum nos sibi reconciliasse. Nos fuimus ipsius inimici, non ipse fuit noster inimicus: nos adversus eum iras gessimus, & aversum animum ab eo habuimus, non ille à nobis. Hinc ait Paulus: *Si cum inimici essemus, reconciliati fuimus Deo per mortem filii ejus, multò magis reconciliati servabimur per vitam ipsius.* Rom. 5. 10. Et alibi: *Oramus Christi nomine, reconciliamini Deo.* 2 Cor. 5. 20. Et rursus: *Nunc Christus reconciliavit vos* (intellige Deo) *in corpore carnis suæ per mortem.* Col. 1. 22. Quartò solutio ejusmodi, qualis fingitur, nullo modo cum vera peccatorum remissione, quæ est fundamentum gratiæ divinæ nobis exhibitæ, & summa gratia Novi Fœderis, consistere potest. Contraria enim sunt inter se, & adversa fronte pugnant, condonare seu remittere & solutionem accipere. Neque ad rem quicquam facit, si dicatur,

dicatur, Deum quidem hominibus peccata condonasse, sed à filio suo solutionem accepisse, si enim fiat solutio, sive ab ipso debitore, sive ab alio ipsius loco, dici nequit debitori aliquid condonatum esse: quia is cui solutio facta est, id quod ipsi debebatur, plene recepit. Jam verò scriptura expresse dicit, Deum nobis *omnia peccata* condonasse Col. 2. 13. Quinto talis solutio, quæ sit vera peccatorum pœna & effectus iræ, quando innocenti alicui imponitur, cum justitia Dei conciliari nequit. Nulla enim potest pœna proprie dicta habere locum, nisi ubi culpa est inpuniendo. Atqui Christus prorsus innocens & absque omni fuit culpa; quomodo igitur salva justitia pro aliis puniri potuit? Quare illi qui tantopere justitiam Dei urgent ac prætendunt, ea incolumi non potuisse peccata hominum impunita dimitti, non vident, se alia ex parte Deo summam injustitiam adscribere, dum contendunt, eum pœnam proprie dictam ab innocente exegisse. Profecto, si justitia Dei omnino postulasset, ne hominum peccata absque pœna ac solutione dimitterentur, debuissent homines ipsi, & non innocentissimus Dei filius puniri. Saltem debuisset super aliquem aut aliquos paucos ex impiis ira Dei exerceri atque effundi, qui aliis exemplo forent. Ex his itaque intelligitur, quando apud Esaiam Prophetam dicitur: *Dominus incurrere fecit in eum pœnam omnium nostrum.* Esai. 53. 6, *pœnæ* vocem non propria significatione accipi, secundum quam, ut dictum est, semper antegressam ejus, qui puniendus est, culpam, respicit, sed tantum simpliciter sumi pro afflictione, quam Christus nostri causa sustinuit, non aliter quam si revera punitus esset. Sic Paulus inquit: *Christus redemit nos à maledictione Legis, factus pro nobis maledictio. Scriptum est enim: Maledictus omnis, qui in ligno suspensus est.* Gal. 3. 13. Ubi clare cernitur, Christum non vere ac proprie maledictionem, id est, maledictum factum esse, sed tantùm, eum planè eo modo in ligno suspensum fuisse, quo maledicti homines suspendi solent. Sextò, nemo negare potest Christum esse victimam illam expiatoriam pro peccatis nostris, quæ per victimas Veteris Fœderis fuit adumbrata ac præfigurata. Quis autem dixerit, victimas illas Veteris Fœderis fuisse solutionem veram pro peccatis populi? Quomodò sanguis hirci vel vaccæ alicujus poterat divinæ justitiæ satisfacere? si igitur victimæ Veteris Fœderis non præstabant ullam solutionem pro peccatis; ergò id nec de victima Christi, quæ per illas victimas adumbrata fuit, dicendum est. Septimò, si in Deo talis esset justitia, quæ eum coëgerit perfectam solutionem pro omnibus ac singulis peccatis mundi accipere, ne mors quidem Christi suffecisset ad talem solutionem præstandam. Christus enim tantùm unus homo fuit, & quicquid passus est, non fuit amplius, quàm quod unusquisque hominum pro pœna pati debuisset, si Deus eum pro meritis tractare voluisset. Imò Christus infinitis partibus minus passus est, quàm homines commeruerant. Is enim solummodò temporalem subiit mortem, cum homines æternam mortem ac damnationem fuerint meriti. Quod enim responderi solet, mortem Christi propterea sufficientem solutionem pro peccatis fuisse, quòd Christus fuerit ipse Deus Altissimus, id rem non conficit. Quomodò enim potuit Deus Altissimus pati, ac mori? Quodsi vero Christus nonnisi eatenus passus est, quatenus homo fuit, tum nihilominus amplius nihil passus est quàm ad summum, quod unus homo pati debuerat. Si dicas, Christi humanitatem idcircò excellentiorem esse, quàm aliorum hominum, quia Deus Altissimus cum ea nexu arctissimo hypostatico fuerit conjunctus; non efficitur tamen, Deo plenam solutionem ac sufficientem esse præstitam. Si homo aliquis vulgaris deberet 1000. florenos, & vellet creditori suo per Cæsarem tantum tres grossos solvere, ac dicere, sereniſſimam Majestatem Cæsaream tanti æstimandam esse, ut quicquid tribus grossis deest ad sufficientem solutionem, id dignitate Cæsaris compensetur; nullus creditorum tali solutione acquiesceret, sed paratam posceret pecuniam. Ità etiam dignitas personæ Christi nihil ad solutionem contulit. Non dicam, pro fundamento hujus effugii poni id, quod falsissimum est, quòd nimirùm Christus sit Deus Altissimus. Octavo, si Christus pro nobis persolvisset, nos salutem & felicitatem nostram Christo magis quàm Deo ipsi acceptam ferre deberemus. Deus enim nihil nobis remisisset ac condonasset, sed totam solutionem accepisset, Christus autem pretium in nos impendisset.

49. Doctrina ista de morte ac resurrectione Christi, quâ nihil est sublimius & majori cum solatio nostro conjunctum, obscurarur summopere & inefficax redditur, quandò homines docent, Christum esse ipsum Deum summum. Docetur enim vulgò, Christum quatenus persona est, summum Deum esse, secundam scilicet personam Trinitatis, & unigenitum Filium Dei, qui ex essentiâ Patris sit genitus, humanitatem verò ejus non esse personam, sed tantùm humanam naturam, quam divina persona Christi in se susceperit. Jam certum est, summum Deum mori non posse, neque etiam humanam naturam, quæ non est res per se subsistens, mori posse. Mori enim nonnisi rebus per se subsistentibus competit. Quomodò igitur Christus mortuus est? quomodò Deus unigenitum Filium suum pro nobis in mortem dare potuit? Deinde docetur, Christum, quia summus Deus est, propria virtute resurrexisse à mortuis. At quomodo is resurgere potuit, à mortuis, qui nunquam mortuus est? Ubi etiam manebit nostra spes ac consolatio, quam ex resurrectione Christi haurimus? Paulus enim Apostolus ostendit, ut suprà vidimus, nos omninò certos esse posse de nostrâ resurrectione, quia Christus resurrexit à mortuis. 1 Cor. 15. 16, 17, 20. Si autem Christus propria virtute sua resurrexit à mortuis, quomodò possumus nos certi esse de nostra resurrectione, qui virtutem ejusmodi in nobis non habemus, quâ nos ipsos à morte excitare queamus? At si credatur, ac statuatur, Christum veram humanam personam fuisse, & nullam aliam divinam naturam, secundùm quam Deus altissimus sit, habuisse, tum demùm spem certam concipere possumus, cùm Christus resurrexerit à mortuis, & primitiæ sit eorum, qui obdormierunt, nos, si Christo adhæreamus, per eum, ubi venerit, in vitam revocatum iri. 1 Cor. cap. 15. vers. 20, 22, 23.

50. Quamobrem ex morte & resurrectione Christi invictum sumi potest argumentum, quòd Christus non sit Deus summus: quandoquidem Deus summus neque mori neque à mortuis potest resurgere. Et qui docent, Christum seipsum propriâ virtute resuscitasse, directè contradicunt scripturæ sacræ, quæ Deo Patri Jesu Christi resuscitationem Christi apertissimè adscribit. Ità enim inquit Paulus: Gal. 1. 1. *Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, & Deum Patrem qui eum suscitavit à mortuis.* Et Petrus: *Vobis primùm suscitavit Deus Filium suum Jesum.* Act. 3. 26. Et Paulus iterum: *Annunciamus vobis promissionem, patribus factam, quam Deus implevit nobis filiis eorum, resuscitans Jesum à mortuis; ut etiam in Psalmo secundo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodiè genui te.* Act. 13. 33, 34. Et Petrus iterùm: *Jesum Nazarenum suscitavit Deus solutis doloribus mortis.* Actor. 2. 24. Et vers. 32. *Hunc Jesum suscitavit Deus, cujus nos testes sumus.* Vide etiam Actor. 3. 15. & IV. 10. & V. 30. & X. 40. & XVII. 31. Rom. 4. 24. & VIII. 11. & X. 9. 1 Cor. 6. 14. & XV. 15. 2 Cor. 4. 14. & XIII. 4. 1 Thes. 1. 10. Inter alios verò memorabilis est locus ille Pauli ad Ephesios, ubi eis precatur, ut cognoscant, *quæ sit supereminens illa magnitudo potentiæ Dei in nobis, qui credimus pro efficacitate roboris virium ipsius quod exeruit in Christo, cùm suscitavit eum ex mortuis, & collocavit ad dextram suam in cœlis.* Eph. 1. 19, 20. Qualia loca innumera sunt in sacra scriptura, quæ omnia hîc recensere necesse non est. Cum igitur sacra scriptura hoc opus resuscitationis Christi soli Deo Patri toties attribuat, Christo autem ipsi ne semel quidem, ut nimi-

nimirum alicubi dictum ſit, Chriſtum ſeipſum excitaſſe à mortuis, manifeſtum eſt, falſum eſſe, quod Chriſtus ſeipſum ſuſcitarit. Præterea nulla omnino cauſa fingi poteſt, cur ſcriptura reſuſcitationem Chriſti alteri perſonæ, nempe Patri, vellet tribuere, quàm Chriſto ipſi, ſi id ipſius proprium opus fuiſſet. Imò ſcriptura clare teſtatur, Chriſtum ſeipſum à morte ſervare non potuiſſe, eumque propterea ad Deum Patrem ſuum cum clamore valido & lachrymis preces ac ſupplicationes fudiſſe, quia eum is ſervare ex morte potuerit. Sic enim ait Auctor Epiſtolæ ad Hebræos cap. 5. 7. *Chriſtus in diebus carnis ſuæ preces & ſupplicationes cum clamore valido & lacrymis obtulit ei, qui ipſum poterat ſervare ex morte, & exauditus eſt ex metu.* Quibus verbis Auctor iſte ſine dubio ad anxias illas Chriſti preces reſpexit, quas in timore mortis conſtitutus ad Deum fudit in horto, de quibus legimus Matth. 26. 38. & ſeqq. Quid verò cauſæ fuiſſet, ut Chriſtus tanta cum anxietate, & cum lacrymis imploraret opem ejus, qui ipſum poterat ſervare ex morte, nempe Dei Patris, qui etiam eum ſervavit, dùm eum ſuſcitavit è mortuis, ſi ipſe fuit Deus Altiſſimus, & in ſe habuit vim ac potentiam ſe ipſum ex morte ſervandi?

51. Præterea etiam hoc nobis paucis attingendum eſt, quòd ſacerdotale Chriſti munus non benè intelligant illi, qui ſtatuunt, Chriſtum ſacrificium expiatorium pro peccatis noſtris in cruce peregiſſe & abſolviſſe. Nam in Veteri Fœdere, cujus ſacrificia fuere typi ſacrificii Chriſti, non fuit ſitum ſacrificium expiatorium in mactatione victimæ ſeu pecudis, ſed tantum fuit præparatio quædam ad ſacrificium: verum in eo conſiſtebat ſacrificium, quando Pontifex Maximus cum ſanguine ingrediebatur in ſanctum ſanctorum, atque eum Deo offerebat, & ſacrificabat. Sacrificare enim propriè non eſt mactare, ſed offerre ac Deo ſacrare. Et hoc eſt, quod ait Auctor Epiſtolæ ad Hebræos: *In ſecundum tabernaculum* (id eſt, in ſanctiſſimum ſacrarium) *Semel quotannis ſolus Pontifex, non abſque ſanguine ingreditur, quem offert pro ſe ipſo & pro populi ignorantiis.* Heb. 9. 7. E quibus verbis elucet, Pontificem Maximum tum demum ſacrificaſſe, & obtuliſſe, quando ſanguinem intulit in ſanctiſſimum ſanctuarium, & cum eo coram Deo apparuit. Hanc apparitionem ac oblationem demum expiatio ac redemtio à peccatis conſecuta eſt. Ità igitur in Chriſto quoque, qui & Pontifex Maximus & ſimul etiam victima eſſe debuit, mactatio corporis ejus in cruce, nihil aliud, quàm præparatio fuit ad verum ſacrificium. Sacrificium autem ipſum peractum eſt tum, cum in ſanctuarium cœleſte ingreſſus eſt cum proprio ſanguine ſuo, ibique Deo ſeipſum tanquam victimam obtulit & exhibuit, nec non tanquam æternus Pontifex pro nobis apud Deum intercedit, noſtramque expiationem procurat. Id quod ſcriptor ad Hebræos eodem cap. 9. verſ. 11, 12, eleganter explicat, cùm ait: *Adveniens autem Chriſtus Pontifex futurorum bonorum, per majus & perfectius tabernaculum* (nempe per cœlum) *non manufactum, id eſt, non hujus creationis, neque per ſanguinem hircorum, & vitulorum, ſed per proprium ſanguinem, ingreſſus eſt ſemel in ſacrarium, æternam redemtionem nactus.* Huc etiam pertinet, quod idem ſcriptor Cap. 8. verſ. 4. de Chriſto dicit: *ſi eſſet in terra, ne ſacerdos quidem eſſet; cùm ſint ſacerdotes, qui offerant ſecundùm Legem munera, qui exemplari ac umbræ deſerviunt cœleſtium.* Ex quibus verbis evidens eſt, Chriſtum ſacrificium ſuum in terris non peregiſſe, ubi ſacerdos eſſe non poterat: additque Auctor Epiſtolæ iſtius hanc cauſam, quia ſint in terrâ ſacerdotes, qui munera ac dona ſecundum Legem Moſaicam offerant (ſecundùm quam Chriſtus non poterat offerre, ut qui fuerit Pontifex ſummus non ſecundùm ordinem Aaronis, ſed Melchiſedeci Hebr. 6. 20.) adeoque in ſua functione talia peragant, quæ tantum umbræ ac typi ſunt rerum cœleſtium, ad quæ peragenda Chriſtus Pontifex conſtitutus eſt.

52. Cùm igitur ex morte Chriſti tam in comparabiles fructus habeamus, ut per eam remiſſionem omnium peccatorum noſtrorum conſequamur, & ab ipſis peccatis repurgemur, atque ità non Deo ſolùm, ſed Chriſto quoque ad æternum agendas gratias & ad obediendum obſtringamur; ne unquam nos tanti beneficii capiat oblivio, ideò Chriſtus antè mortem ſuam memoriam ejus in ultima cœna ſua inſtituit, quæ perpetuò uſque ad adventum Domini in Eccleſia ejus obſervari ac celebrari debet: ut nimirum de ſacro pane, qui frangitur ad figurandam fractionem corporis ejus in cruce, edamus, & ex ſacro calice, qui infunditur, ad figurandam ſanguinis ejus effuſionem, bibamus, atque ità mortem ejus annuntiemus 1 Cor. 11. 26. Id eſt, ut beneficia iſta ingentia, quæ nobis morte Chriſti parta ſunt, in hac ſacra actione humillima cum gratiarum actione commemoremus, nomenque Domini propter ea laudemus ac celebremus. Hoc autem tunc dignè peragimus, quandò nos ipſos & conſcientias noſtras excutimus, & poſt factam explorationem ac probationem deprehendimus, nos in vera fide atque obedientia coram ipſo ambulare, adeoque tanti beneficii dignos eſſe. Nam qui vivunt in peccatis, de fructibus mortis Chriſti nihil omnino participant.

53. Itaque hallucinantur illi majorem in modum, qui ſibi perſuadent, etiamſi anteà in cœno omnis generis peccatorum ac flagitiorum ſeſe volutarint, ſe dummodò ad menſam Domini accedant, remiſſionem omnium peccatorum ſuorum conſequi. Sacer hic ritus à Chriſto inſtitutus eſt, non ad remiſſionem peccatorum obtinendam, ſed ad gratias ſuppliciter agendas pro ſanguine Chriſti, qui effuſus eſt in remiſſionem peccatorum. Matth. 26. 28. Quo fructu ſanguinis Chriſti nos non aliter potimur ac fruimur, quàm quando Chriſtum in omni ſanctitate imitamur, neque amplius peccatis noſmet polluimus, à quibus ſanguine Chriſti ſemel abluti ſumus. Auctor Epiſtolæ ad Hebræos inquit, *Chriſtum ſemel manifeſtatum eſſe ad peccatum per immolationem ſui ipſius è medio tollendum.* Cap. 9. 26. Chriſtus non reliquit ullum tale ſacrificium, per quod de novo ſemper poſſet remiſſio peccatorum haberi, quoties quiſpiam ſe peccatis maculet. Ait enim Auctor modò dictus: *ſi voluntariè peccaverimus poſt acceptam cognitionem veritatis, non eſt amplius reliqua hoſtia pro peccatis, ſed horrenda quædam expectatio judicii, & ignis fervor, qui devoraturus eſt adverſarios.* Hebr. 10. 26.

54. De graviſſimo iſto errore, quo creditur, in cœna Domini verum & ipſiſſimum corpus Chriſti ore ſumi ac corporaliter comedi, verumque ejus ſanguinem ore bibi, pauca tantum quædam dicemus. Pontificii ajunt, in cœna Domini non remanere amplius panem & vinum, ſed eſſe verum & eſſentiale corpus ac ſanguinem Chriſti; id quod illis verbis Chriſti conantur probare: *Hoc eſt corpus meum, Hic eſt ſanguis meus.* Sed hi à reliquis omnibus Chriſtianis fortiſſime refutantur teſtimonio ſenſuum, nempe, oculorum, guſtus, odoris, tactuſque, qui omnes in eo conſentiunt, panem ibi eſſe ac vinum. Quod autem teſtimonium ſenſuum ſit irrefragabile argumentum, ſatis ſuperque exinde liquet, quòd Chriſtus ipſe ad illud provocarit. Dixit enim ad Thomam de reſurrectione ſua dubitantem: *Infer huc digitum tuum, & vide manus meas, & protende manum tuam, & immitte in latus meum.* Joh. 20. ℣. 27. Et ad diſcipulos reliquos inquit: *Videte manus meas, & pedes meos, quòd ego ſim; palpate me & videte.* Luc. 24. 39. Hoc tam claro argumento, quod nimirum ſenſus ipſi teſtentur, in cœnâ Domini panem & vinum præſens eſſe, convicti Lutherani, ſubtilius rem aggrediuntur, aſſeruntque, verum corpus ac ſanguinem Chriſti in, cum, ſub pane & vino edi ac bibi. Verùm hoc idem argumentum à teſtimonio ſenſuum externorum eos refellit. An enim cum Chriſtus ipſe diſtribueret panem ac vinum diſcipulis ſuis in ultima cœna, credere potuerunt diſcipuli, ſe Chriſtum ipſum manducare, cum ipſum ad menſam ſecum accumbentem oculis ſuis conſpicerent, ejus vocem auribus audirent,

dirent, manibuſque eum ſuis contrectarent? Certe ſi primus, cui Chriſtus panem porrexit, ipſum Chriſtum comediſſet, jam eum reliqui non vidiſſent, nec reliquis potuiſſet ulterius panem diſtribuere. Quia igitur ſenſus teſtati ſunt, Chriſtum in hujus ritus adminiſtratione nullo modo ex oculis ipſorum diſparuiſſe, id ſufficienter arguit, eos corpus Chriſti non manducaſſe, neque ſanguinem ejus bibiſſe. Quodſi diſcipuli Chriſti eum non manducarunt, certum utique eſt, nec alios poſt illos ipſum manducare. Cæna enim Domini, quam nos uſurpamus, hâc in parte à cœna illa, quam Chriſtus cum ſuis diſcipulis celebravit, nihil differt.

55. Locus hic quoque poſtulat, ut nonnihil de confeſſione addamus, quæ hodie uſitata eſt inter Chriſtianos. Eſt ſane res laudabilis, quando Chriſtianus, ſi ſentiat conſcientiam ſuam gravari aliquo peccato, id effundit in ſinum alicujus pii fratris ſui, ut eum precibus ſuis ad Deum fuſis adjuvet. Communis enim & unanimis oratio fidelium magnam vim habet ad impetrandam à Deo peccatorum veniam. Vide Jac. cap. 5. ℣. 16. Sed quod aliqui certi homines ſibi jus & auctoritatem arrogant, omnibus ad ſe cum confeſſione peccatorum ſuorum accedentibus, Dei nomine peccata remittendi, & quidem accepto pretio, id nihil aliud eſt, quàm ingens abuſus & fœda nundinatio. Quis enim eis hoc jus & auctoritatem dedit, remittendi peccata, quæ an Deus remittat, neſciunt? Apoſtoli quidem à Chriſto mandatum acceperant, ut omnibus hominibus in toto orbe terrarum univerſalem remiſſionem omnium peccatorum prædicarent, qui modo fidem in Chriſtum amplecterentur. Eo enim ſpectant verba Chriſti, cùm afflans eos, dixit: *Accipite Spiritum ſanctum. Quorumcunque peccata remiſeritis, erunt illis remiſſa; & quorumcunque peccata retinueritis erunt retenta.* Joh. 20. 22, 23. Pro iſta auctoritate ac poteſtate ſua Apoſtoli omnibus in Chriſtum credentibus, remiſſionem peccatorum annunciarunt; incredulis autem ac contumacibus retentionem peccatorum, quæ æternam damnationem poſt ſe trahit, prædicarunt. Hanc autem remiſſionem peccatorum, poſt Apoſtolos, nunc poſtquam fœdus gratiæ jam obſignatum eſt, Chriſtianorum quilibet annunciare poteſt, ſive Clericus ſit, ſive laticus, ut nimirum alicui ſeſe ad Chriſtianam religionem convertenti dicat, Chriſtianam religionem ſeu Fœdus gratiæ hoc ſummum beneficium unicuique promittere ac offerre, ſi vera cum fide & reſipiſcentia ad Chriſtum convertatur, omnia ipſius peccata eſſe remiſſa: quemadmodum etiam quilibet Chriſtianus hominem nondum converſum in omnibus Chriſtianæ religionis partibus atque articulis inſtituere ac erudire poteſt. Non remittit ei peccata, ſed annunciat ei tantum beneficium Novi Fœderis, quod omnibus credentibus veniam peccatorum pollicetur. Cæterum Apoſtolos unicuique qui poſt acceptam veritatis notitiam iterum, tertio & pluries ad priſtina peccata relapſus eſt, ſemper de novo peccata remiſiſſe, vel eos in Eccleſia Domini ſacerdotes, qui eſſent à confeſſionibus, inſtituiſſe, nullo ſcripturæ teſtimonio probari poteſt. Confeſſio iſta & abſolutio ſacerdotibus quidem marſupia implet, ſed regnum Dei minime propagat. Dum enim miſeri homines ſibi perſuadent, peccata ſua eſſe remiſſa, quæ à Deo ipſis revera remiſſa non ſunt, dùm nulla vera pœnitentia, quæ in emendatione vitæ conſiſtit, conſequitur; ſeipſos vehementer decipiunt, imo à ſuis ſacerdotibus eos abſolventibus decipiuntur. Securi ſunt ac bono animo, cum interim ſint in miſero ac miſerando ſtatu. Ità per hanc illegitimam à peccatis abſolutionem ac peccatorum remiſſionem innumeri mortales in ſempiternæ damnationis abyſſum præcipitantur, è quibus multi ſervari potuiſſent, ſi magis ipſis neceſſitas emendandæ vitæ, quàm ſolatium de remiſſione peccatorum inculcatum fuiſſet.

55. Quod autem univerſæ Chriſtianæ Eccleſiæ, poteſtatem attinet, quam ei dedit Chriſtus illis verbis: *Si quis non audierit Eccleſiam ſit tibi tanquam Ethnicus & publicanus. Amen dico vobis, quicquid ligaveritis in terris, erit ligatum in cœlis, & quicquid ſolveritis in terris, erit ſolutum in cœlis.* Matth. 18. 17, 18. Illa in eo conſiſtit, quòd Eccleſia eos qui inordinatè ac ſcandaloſe vivunt, nec ullis monitis ſe ad frugem reduci patiuntur, poſſit tanquam putrida membra per excommunicationem à ſuo conſortio reſecare; & rurſus eos, qui veram agunt pœnitentiam (non ore tantùm, ut in confeſſionibus fieri ſolet, ſed totam vitam ſuam mutando in melius, de quo ex aliorum, inter quos degunt, teſtimonio conſtare debet) poſſit in gremium ſuum poſtliminiò recipere. Atque hoc Eccleſiæ judicium tanti fore promiſit Chriſtus, ut id in cœlis quoque ratum futurum ſit: ità, ut qui propter vitam ſcandaloſam ab Eccleſia fuerit ſegregatus, etiam in cœlis à gratia Dei rejiciendus ſit; & contra, qui propter vere actam pœnitentiam in gratiam ab Eccleſia receptus fuerit, etiam à Deo in gratiam ſit recipiendus. Præter hanc ligationem ac ſolutionem nulla eſt alia poteſtas remittendi peccata penes Eccleſiam Chriſti: neque etiam alia confeſſio in ea locum habet, quam ut is, qui recipi in gratiam cupit, ſua delicta coràm Eccleſia confiteatur & agnoſcat, utque Eccleſiam, quàm vita ſua improba offendit ac contriſtavit, deprecetur, & ut pro ſe ad Deum intercedat, roget: ſi nimirum peccata ejus fuerint aperta & omnibus nota. Eccleſia autem ei condonat peccata, non ea, quibus Deum offendit, ſed quibus Eccleſiam læſit & offendit. Remiſſio peccatorum adverſus Deum ad miſſorum ipſa per ſe ſequitur veram pœnitentiam, quod unuſquiſque novit etiam abſque annunciatione Eccleſiæ, qui modò aliquid de religione Chriſtiana deguſtavit. Inſuper hoc quoque notandum eſt, ligationem ac ſolutionem iſtam non ab uno aut altero duntaxit in Eccleſia (puta à Paſtoribus ac Antiſtitibus Eccleſiæ) fieri debere, ſed à tota Eccleſia ſimul congregata. Itaque quando qui peccavit vel agit pœnitentiam ſe ſiſtit coram Eccleſia, jus habent ſinguli fratres, qui adſunt, ſententiam ſuam de eo dicendi: & ex conſenſu majoris partis fit concluſio.

56. Hactenus egimus de cognitione Dei Patris, & de cognitione Jeſu Chriſti, quem ille miſit. Nunc nobis etiam paucis de Spiritu ſancto diſſerendum eſt. Vulgò obtinet ſententia, Spiritum ſanctum eſſe tertiam perſonam Trinitatis, unius eſſentiæ cum Patre & Filio, ideoque non minus Deum Altiſſimum, quàm eſt Pater ac Filius.

57. Sed doctrinam hanc eſſe erroneam, exinde patet. Primò quia Spiritus ſanctus nuſquam in tota ſacra ſcriptura expreſſe Deus dicitur: quod non potuiſſet non ſaltem ſemel fieri, ſi is Deus Altiſſimus eſſet. Quod enim allegari ſolet locus Actor. 5. verſ. 3, 5. ubi dicit Petrus ad Ananiam: *Mentitus es Spiritui Sancto*, & mox: *Mentitus es non hominibus, ſed Deo*; ex hoc loco neutiquam liquet, Spiritum ſanctum Deum appellari. Argumentum enim iſtud eſt peſſime conſtitutum: Ananias mentitus eſt Spiritui ſancto. Ananias mentitus eſt Deo. Ergo Spiritus ſanctus eſt Deus. Poteſt enim aliquis duobus ſimul mentiri, nempe uni per alterum. Eodem modo etiam dicitur, eos qui perſequuntur fideles, perſequi Chriſtum ipſum: qui Apoſtolos audiunt, eos audire ipſum Chriſtum: qui recipiunt Apoſtolos, eos ipſum Chriſtum recipere: qui Apoſtolos ſpernunt, eos Chriſtum ipſum ſpernere. Matth. 10. verſ. 40. Luc. x. ℣. 16. An vero inde aliquis legitimè poſſet concludere: Ergo fideles, vel Apoſtoli ſunt Chriſtus ipſe? Quapropter etiam de Spiritu ſancto male concluditur, eum eſſe Deum ipſum, ex eo, quòd qui Spiritui ſancto mentitur, etiam ſimul Deo mentiatur. Hoc modo vero argumentum recte procedit, & ſic concludendum eſt: Ananias mentitus eſt Spiritui ſancto. Ananias mentitus eſt Deo. Ergo quidam qui mentitus eſt Spiritui ſancto, mentitus etiam eſt Deo. Secundò quod Spiritus ſanctus non

ſit

ſit Deus Altiſſimus hinc conſtat, quod diſerte & aperte à Deo Altiſſimo diſtinguatur, dum vocatur *Spiritus Dei, virtus Dei, digitus Dei, donum Dei.* Matth. cap. 3. ℣ſ. 16. & cap. 10. ℣ſ. 20. Eph. 4. 30. Luc. 1. 35. Luc. xi. 20. Actor. 8. 20. Spiritus autem Dei non poteſt eſſe ipſe Deus: alioquin enim ſui ipſius Spiritus foret. Tertiò nuſquam in Sacris Literis mandatur, ut Spiritum ſanctum adoremus vel invocemus; neque etiam ullum adorationis aut invocationis iſtius exemplum invenitur. Quartò in plurimis Scripturæ locis Spiritûs ſancti mentio omittitur, ubi ejus merito facienda eſſet mentio, ſi ſit Deus Altiſſimus: ut cùm Chriſtus vitam æternam ſtatuit in cognitione Patris, tanquam ſolius veri Dei, & in cognitione Ieſu Chriſti, quem ille miſit. Ioh. 17. 3. An fieri ulla ratione poteſt, ut ad conſequendam vitam æternam non etiam neceſſaria ſit cognitio Spiritus ſancti, ſi is æque ac Pater & Filius eſt Deus Altiſſimus? Iohannes Apoſtolus ſcribit: *Communionem noſtram eſſe cum Patre & Filio ejus Jeſu Chriſto* 1 Ioh. 1. 3. Cur non addit, etiam cum Spiritu ſancto, ſi ipſe quoque eſt Deus ſummus? Item: *Si in vobis maneat, quod audiviſtis ab initio, & vos in Filio & Patre manebitis.* 1 Ioh. 2. 24. Cur non etiam in Spiritu ſancto? In Apocalypſi Iohannis dicitur, omnes creaturas, quæ unquam fuerunt, dixiſſe; *Sedenti in throno & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur in ſecula ſeculorum.* Apoc. 5. 13. Cur non dictum: Patri & Filio & ſpiritui ſancto: uti hodie in templis cantari ſolet? Vide etiam Apoc. xi. 2. xii. 10. xiv. 4. xx. 6. xxi. 22, 23. Quintò Chriſtus inquit: *Nemo novit Filium, niſi Pater: & nemo novit Patrem, niſi Filius.* Matth. xi. 27. Cur verò Patrem & Filium non novit etiam Spiritus ſanctus, ſi eſt quoque perſona ſupremæ Deitatis? Sextò, imo quod Spiritus ſanctus ne quidem perſona omnino ſit, præter alia documenta, vel ex eo ſatis intelligitur, quod alioqui Chriſtus Spiritus ſancti Filius, & Spiritus ſanctus Chriſti Pater foret. Quando enim perſona generatur à perſona, tum hæc illius eſt filius. Atqui Chriſtus eſt à Spiritu ſancto generatus. Matth. 1. 20. Luc. 1. 35. Quare neceſſe eſt, ut Chriſtus ſit Spiritus ſancti filius, ſi ille eſt perſona. Ita ſi quis filium generet non ipſe per ſe, ſed per aliam perſonam, tum perſona iſta, per quam filius generatur, eſt illius pater. Atqui Deus Chriſtum non ipſe per ſe, ſed per aliam perſonam, nempe Spiritum ſanctum, genuit. Ergo juxta hanc ſententiam, Spiritus ſanctus eſt proximus & proprie dictus pater Chriſti. Sed cum hoc tanquam abſurdum aures Chriſtianæ reſpuant, ſequitur, Spiritum ſanctum perſonam nequaquam eſſe, adeoque nec Deum Altiſſimum.

57. Quid autem Spiritus ſanctus revera ſit, de eo nihil aliud ſcire poſſumus, quam quod nobis in Sacris Literis revelatum eſt: quod nimirum ſit *virtus Dei.* Id quod conſtat ex verbis Angeli ad Mariam: Luc. 1. verſ. 35. *Spiritus ſanctus ſuperveniet in te, & virtus Altiſſimi obumbrabit tibi.* Ubi verba, *virtus Altiſſimi* nihil aliud ſunt, quam declaratio, quid ſit Spiritus ſanctus. Ita Chriſtus à diſcipulis ſuis diſceſſurus præcipit eis, ut maneant in urbe Hieroſolyma, *donec induantur virtute ex alto*, id eſt, donec accipiant Spiritum Sanctum. Luc. 24. 49. Vide etiam Actor. 1. 8. Vocatur autem Spiritus iſte Sanctus, quia fideles per eum ſanctificantur, & quia Deus per eum ſanctiſſima & excellentiſſima opera peragere ſolet.

58. Tandem qui ad hunc modum, ut hactenus deſcripſimus, in Chriſtiana religione inſtituti ſunt, ut hæc omnia intelligant ac credant, illi per ſacrum Baptiſmi ritum Eccleſiæ Chriſti inſeruntur: quo ipſi tanquam viſibili ſigno palàm teſtantur, & Deo ac Domino Jeſu Chriſto ſpondent, quod ſicut corpora ipſorum aqua abluuntur in baptiſmo, ita conſcientias quoque ſuas ſint à mortuis operibus repurgaturi, Deoque & Chriſto in omni ſanctitate ſervituri. Quem Baptiſmi finem ac ſcopum Paulus Apoſtolus expreſſit illis ad Romanos verbis: *An neſcitis, nos quotquot baptiſati ſumus in Chriſtum Jeſum, in mortem ejus eſſe baptiſatos? Conſepulti ſumus igitur ei per baptiſmum in mortem, ut ſicut ſuſcitatus eſt Chriſtus ex mortuis in gloriam Patris, ita & nos in novitate vitæ ambulemus.* Rom. 6. 3, 4. Quibus verbis hoc ſibi vult Apoſtolus, quod in Baptiſmo proponatur figura mortis ac reſurrectionis Chriſti. Nimirum ſicut Chriſtus poſtquam eſt mortuus, ſepultus ac reconditus fuit ſub terram, per reſurrectionem autem rurſus è terra emerſit ac prodiit ad vitam novam ac immortalem: Ita etiam nos dum in Baptiſmo in aquam immergimur, ſignificamus ac profitemur hoc ſigno, nos peccatis morituros; & dum ex aqua emergimus, nos novam ac piam vitam poſterum acturos eſſe.

59. Ex iſtis verbis autem Apoſtoli animadvertere, licet, eos hanc Baptiſmi adumbrationem ac figuram non recte exprimere, adeoque perperam eos Baptiſmum adminiſtrare, qui hunc ritum pauculæ aquæ aſperſione perficiunt. Debent enim, qui baptiſantur, omnino toti in aqua tingi atque demergi, ad ſignificandum, ſe per baptiſmum cum Chriſto conſepultos eſſe in mortem. Certe Johannes Baptiſta, & omnes Apoſtoli non aliter baptiſarunt; etiam in primitivis Eccleſiis poſt Apoſtolorum tempora aliquot ſeculis mos iſte baptiſandi per immerſionem viguit. Hinc legimus de Chriſto, eum cum baptiſatus eſſet, confeſtim ex aqua aſcendiſſe. Matth. 3. 16. Nam prius in aquam deſcenderat, ut baptiſari poſſet. Idem cernimus in exemplo illius Theſaurarii Reginæ Æthiopum, qui cum ad aquam ventum eſſet, dixit Philippo: *Ecce aqua, quid prohibet me baptiſari?* Et poſtea tradit hiſtoria: *Juſſitque ſiſti currum, ac deſcenderunt ambo in aquam Philippus ſimul & Eunuchus; & baptiſavit eum.* Actor. 8. 36, 38. Si Eunuchus iſte baptiſari aſperſione pauxillæ aquæ potuiſſet, non opus fuiſſet, ut ambo in aquam deſcenderent.

60. Hunc Baptiſmi ſcopum, quod nimirum ſit publica quædam profeſſio fidei in Chriſtum ac religionis Chriſtianæ, non intelligunt quoque ii, qui recens natos infantes baptiſant. Quæ ipſorum actio prorſus vana eſt ac puerilis, cum infantes religionis Chriſtianæ plane rudes ac incapaces ſint, multo minus fidem habeant, adeoque nullam profeſſionem per baptiſmum edere queant. Nam quod ſuſceptores infantium interrogantur loco infantis: Viſne baptiſari? renunciaſne Diabolo, & ejus operibus? crediſne in Deum Patrem? & plura ejuſmodi; ſuſceptores autem infantis vice reſpondent, ſe velle baptiſari, ſe renuntiare, ſe credere: id revera nihil aliud eſt, quam ſanctiſſimum & graviſſimum ritum in ludibrium & hiſtrioniam quandam convertere. Unde enim norunt ſuſceptores iſti, infantem id ipſum velle & approbare, quod illi nomine ejus affirmant aut pollicentur? Quomodo ſciunt, infantem quicquam intelligere eorum, de quibus interrogatur? Qui norunt etiam iidem ſuſceptores ac ſponſores, qualis futurus ſit infans, & utrum ubi adoleverit, Religionem Chriſtianam amplexurus, ejuſque ſtudioſus futurus ſit? Unde conſtat etiam, baptiſmum ad hunc modum ritè & ſecundum Chriſti inſtitutionem adminiſtrari. Baptiſmus & fides debent pari paſſu ambulare, nec invicem divelli. Ideo Chriſtus non dixit ſolum: Qui baptiſatus fuerit; ſed *Qui crediderit & baptiſatus fuerit, ſalvabitur.* Marc. 16. 16. Fides præcedere debet, baptiſmus ſequi. Addit autem ibidem Chriſtus: *Qui non crediderit, damnabitur.* Ubi ſolius fidei, & non etiam baptiſmi fit mentio: quia incredulitas ſola, etiamſi baptiſmus adſit, ſufficit ad hominem damnandum; è contrario autem baptiſmus ſolus abſque fide haud ſufficit ad hominem ſalvandum. Quòd vero vulgo aſſeritur, infantes credere, ſeu fidem habere, eo vix quicquam abſurdius ac inſulſius in mundo excogitari poteſt. Quomodo enim id vel ex ſacra ſcriptura, vel ex ſana ratione probari poteſt? Fides requirit aſſenſum, aſſenſus autem requirit intellectum. Quomodo enim quiſpiam credere poteſt id, cui non aſſentitur? & quomodo aſſentiri poteſt ei, quod non intelligit? Quomodo autem infans intelligere poteſt quicquam earum rerum, quæ credendæ ſunt, cum uſu rationis atque intellectus adhuc careat?

caret? cum nunquam quicquam de religione Christiana audiverit? si quis dicat, arcanam quandam vim esse in infantibus, ex operatione Spiritus sancti, promanantem: quomodo id probabit? si habent ejusmodi vim ac facultatem internam intelligendi & credendi, cur igitur non prius in Christiana religione instituuntur? cur non illis Catechesis prælegitur? Verum hic foret secundus actus hujus Comœdiæ. Præterea quomodo dici potest, aliquem nondum renatum, qui adhuc labe originalis peccati (ut vulgaris fert sententia) inquinatus & diabolo mancipatus est, veram habere fidem? Creditur vulgo, Baptismum esse medium ac instrumentum regenerationis. Si igitur infantes per baptismum primum regenerantur, tum utique ante baptismum fidem nondum habent. In fide enim regeneratio consistit; qui credit, ac vera fide præditus est, is jam est regenitus. Baptismus autem tantum ejus signum est & publica professio, quod quis imposterum sit vitam regeneratione dignam acturus.

61. Ad probandam puerilem puerorum baptismum adduci solet, quod Paulus scribit, se Stephanæ domum baptisasse 1 Cor. 1. 16. Unde inferunt, cum sine dubio etiam pueri ac infantes in domo illa fuerint, infantes quoque baptisatos esse. Sed Apostolus per domum intelligit familiam, seu domesticos jam adultos, quibus infantes accenseri non solent. Nec ullum argumentum omnino dari potest, in domo Stephanæ istius aliquem fuisse infantem: tantum hoc divinando affirmatur, & ex incerta conjectura supponitur. Ad rem etiam non facit locus ille Marc. 10. 14, 16, qui etiam allegari solet; ubi Christus dicit: *sinite parvulos venire ad me, neque prohibete illos; quoniam talium est regnum cælorum.* Christus enim non propterea eos jussit ad se venire, ut ab eo baptisarentur: sed ut manus tantum illis imponeret & benediceret eis. Ita enim mox subjicit Marcus: *Et cum suscepisset eos in ulnas, impositis in eos manibus, benedixit eis.* Cùm igitur Pædobaptismus nullum omnino fundamentum habeat in Sacra Scriptura, laudabilis mos fuit Veteris Ecclesiæ, ut non ante baptisaretur quisquam, quam in Christiana religione esset eruditus, rationemque fidei suæ reddere posset: qui mos multis seculis inter Christianos post Apostolorum decessum obtinuit. Hinc Tertullianus antiquus Ecclesiæ Doctor, qui circa annum post Christum natum 200. vixit, reprehendit quosdam, qui liberos suos adhuc immaturos ad baptismum afferebant, antequam intelligere possent, quid hic ritus & hæc actio sibi velit.

62. Quæret autem quispiam: Quid futurum sit illis infantibus, qui absque baptismo moriuntur? Ad hoc respondeo, sanctorum parentum liberos etiam sanctos esse. Quod nos docet Paulus Apostolus 1 Cor. 7. 14. ubi inquit: *Maritus infidelis sanctificatus est per uxorem; & uxor infidelis sanctificata est per virum: alioqui liberi vestri impuri essent; nunc autem sancti sunt.* Videlicet infantes participes fiunt sanctitatis parentum suorum, & sancti parentes liberos suos piis precibus Deo commendant. Præclara est etiam illa consuetudo, quæ adhibetur in nonnullis Ecclesiis vere Christianis, ut infantes recens editi afferantur in Ecclesiam, & seniores Ecclesiæ manus eis imponant, atque sic per preces universæ Ecclesiæ Deo consecrentur, & quasi novæ plantæ Ecclesiæ Christi inserantur. Si igitur ejusmodi infantes in sua adhuc immatura ætate decedant, etiamsi baptisati non fuerint, de salute tamen eorum nequaquam est dubitandum.

63. Addendum nobis adhuc aliquid est ad id, quod superius paucis tantum delibavimus. Docetur scilicet hodie, infantes per baptismum regenerari. Equidem facillima hæc foret via perveniendi in cœlum, si vel aqua ipsa per se talem vim haberet, vel Deus ita seipsum obligasset, ut simul ac alicui caput aqua aspersum aut perfusum fuerit, & simul ac pronunciata fuerint hæc verba: In nomine Dei Patris, & Filii & Spiritus sancti; statim eum miraculosa virtute sua immutaturus ac regenitum hominem effecturus sit. Sed regeneratio non est res ejusmodi, quæ tam facile & in momento effici possit. Requiritur ad eam lucta & certamen, exuendusque est vetus homo, ac novus induendus. Crucifigenda est caro cum affectibus ac concupiscentiis: quæ res tam ardua est, ut ad eam perficiendam ferme toto vitæ spatio desudandum sit. Hoccine igitur pauxillum aquæ posset efficere? Et ubi, quæso, Deus in verbo suo declaravit, se talem virtutem per baptismum esse communicaturum? Præterea si baptismus est medium Regenerationis, qui fit, quod infantes baptisati, postquam ad paulo adultiorem ætatem venerint, nulla præbeant ullius regenerationis signa? Nihilo sane sunt probiores aut rerum divinarum scientiores, quam non baptisati liberi Judæorum aut Turcarum: & nisi bona educatio & Christiana institutio parentum accederet, plerique evaderent profligatissimi mortalium. Similiter sumatur aliquis adultus homo impius, nondum baptisatus, ac baptisetur: facile apparebit, an baptismus vim istam regenerationis in eo exerturus sit, si cæteroquin aliud nihil accedat. Si autem infantes per baptismum regenerantur, nulla causa est, cur non baptismus eandem vim in adultis habere debeat. *Lavacrum regenerationis*, de quo loquitur Paulus Tit. 3. 5. est aliud lavacrum, quam baptismi: nimirum est nihil aliud, quam *renovatio Spiritus sancti*, ut mox Apostolus explicationis gratia addit. Regeneratio & renovatio Spiritus sancti baptismum præcedere debet. Non decet enim ullo modo, ut homo irregenitus, id est, qui vel non intelligit religionem Christianam, vel vitam suam secundum voluntatem Dei non instituit, per baptismum Ecclesiæ Christi inseratur. Fruftra etiam suum errorem homines defendere satagunt illis Christi verbis Joh. 3. ℣. 5. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest intrare in regnum Dei.* Verba enim ista, *aqua & Spiritus*, phrasi Hebræa denotant nihil aliud, quam spiritualem aquam. Aqua autem ista est Spiritus sanctus, qui per doctrinam Euangelii animos hominum à peccati inquinamentis mundat, non secus ac aqua corporis immundities tollitur. Similis loquendi modus est Joh. 1. 17. *gratia & veritas*, id est, vera gratia. Et aliæ similes locutiones, unicuique diligenter legenti Sacras Literas, facile occurrent.

Laus & gloria sit Deo ac Domino nostro Jesu Christo.
Amen.

DECLA-

LUDOVICI WOLZOGENII

Declaratio

duarum Contrariarum Sententiarum

de

UNO DEO PATRE

&

de

Uno Deo in eſſentia

&

tribus perſonis.

IRENOPOLI

Poſt annum Domini 1656.

Declaratio duarum contrariarum ſententiarum de Natura & Eſſentia unius Dei Altiſſimi.

NOn eſſe niſi unum æternum, & ſummum Deum, qui divinitatem ſuam à nullo alio accepit, ſed eam totam à ſe & ex ſeipſo habet; omnes Chriſtiani tanquam rem claram & in Sacris Literis teſtatiſſimam uno ore fatentur. Ita enim ait Moſes: *Audi Iſraël, Dominus Deus noſter Dominus unus eſt.* Deut. 4. 6. Et Eſaias: *Sic dicit Dominus, Rex Iſraëlis, & Redemptor ejus, Dominus exercituum. Ego ſum primus & noviſſimus, & præter me nullus eſt Deus.* Cap. 44. 6. Ita & Paulus Apoſtolus: *Nullus eſt Deus alius, niſi unus.* 1 Cor. 8. 4.

Tametſi vero res ita ſe habeat, quod non ſolum Sacra Scriptura, ſed ſana quoque omnium hominum ratio, ac lumen naturæ teſtetur, Deum nonniſi unum eſſe, atque ita, quod verba ipſa attinet, totius Chriſtiani orbis unanimis ſit hac in parte concentus: magna tamen hodie lis atque controverſia eſt inter Chriſtianos de Natura & Eſſentia unius Dei, ut & de Perſona Chriſti, deque Sancto ſpiritu. Videlicet de his quæſtionibus acriter diſputatur:

1. *An unus ille Deus Altiſſimus ſit ſimpliciter Unus, an etiam Trinus?*

Id eſt:

An unus ille Deus Altiſſimus ſit una tantum perſona, an tres perſonæ?

Et

2. *An Chriſtus & Spiritus ſanctus etiam perſonæ ſupremæ Deitatis, adeoque ille unus ſummus Deus ſint?*

Super has Quæſtiones hodie Chriſtianus Orbis præcipue in duas partes diviſus eſt, quarum una credit, *Unum illum Altiſſimum Deum, creatorem cæli & terræ, eſſe tantum unam perſonam, eamque non aliam eſſe, quam Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti*; nec dubitat hanc ſententiam ſuam clariſſimis verbis Sacrarum Literarum, & analogiæ fidei Chriſtianæ eſſe apprimè conformem.

Reliqua potior pars Chriſtianorum pro alterâ ſententia ſtat ac pugnat: quod *Deus Altiſſimus ſit Trinus.* Seu: Tres eſſe diſtinctas in Deitate perſonas, Patrem ſcilicet, Filium, & Spiritum ſanctum. Quam ſententiam priores illi tanquam falſam & tam in Sacra Scriptura minime fundatam, quam manifeſtæ veritati, quam Deus humanæ rationi inſevit, contrariam ac repugnantem rejiciunt.

Ut verò totâ controverſia tanto melius & exactius percipiatur, utramque ſententiam paulò fuſius & accuratius declarabimus.

Cap. I.

Declaratio ſententiæ eorum, qui ſtatuunt, Deum ſummum tantum unam perſonam eſſe, nempe Patrem.

PRimum, quando iſti cum Sacra Scriptura ajunt, Unum tantum Deum eſſe, intelligunt id quam ſimpliciſſimè, & ſenſu id accipiunt ejuſmodi, qui omnibus hominibus eſt intellectu facilis, ac ſine ullo elaborato diſcurſu optime notus; quemadmodum etiam credunt illi, Deum ea, quæ de ſe ac natura ſua hominibus ſcitu crediuque neceſſaria revelavit in verbo ſuo, ſimplicibus & vulgò inter homines notis vocibus expreſſiſſe atque enunciaſſe. Jam verò nemini ignotum eſt, quid ſignificet vox *Unus*, quando nomini, quod perſonam ſignificat apponitur. Cum enim dico, Non habemus niſi unum Cæſarem; vel, Nos habemus tantum unum Regem: nullus homo ſana mente præditus eſt, qui dictum hoc aliter intelligat, quam quod una tantum ſit Cæſaris vel Regis perſona. Similiter cum dico: Unus tantum eſt Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti; vel, Unus tantum eſt Filius Dei: Chriſtianorum nemo tam abſurdus eſt, qui id aliter interpretetur, quam quod Pater Jeſu Chriſti, ſit una duntaxat perſona, & Filius Dei ſit una perſona. Etiam cum ſcriptura ait, *Unus eſt Spiritus* 1 Cor. 12. 4. Epheſ. 4. 5, ne ipſa quidem adverſa pars credit, Spiritum ſanctum plures perſonas eſſe, quam unam. Et de Filio Dei Jeſu Chriſto, etſi ſentiat, eum ſimul Deum eſſe & hominem, nequaquam tamen hoc ſibi vult, eum duas eſſe perſonas, divinam & humanam; ſed dicere mavult, eum habere duas naturas, quæ ſimul junctæ unam perſonam conſtituunt. Vident enim, nimis abſurdum fore, ſi unus Filius Dei, vel unus Chriſtus plures perſonæ, quam una eſſe ſtatuatur. Cum igitur nomen *Deus* non minus, quam nomen *Pater, Filius, Chriſtus* ac ſimilia, perſonæ nomen ſit, ideò illi, qui unam tantum perſonam in Deo ponunt, quam ſimpliciſſimè credunt, Deum illum unum nonniſi unam divinam perſonam eſſe. Et ſane rationalium hominum nemo eſt, præter eos, quorum intellectum præconcepta opinio hac in parte obnubilavit, qui aliter id intelligat.

Secundo quando iſti ſuam mentem atque ſententiam porrò declarant, & explicant, quis ſit ille unus Deus, vel illa una perſona Altiſſimæ Deitatis; inquiunt, eam eſſe *Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti.* Quod ſumunt inter alia teſtimonia è claris ipſius Domini Jeſu Chriſti verbis, qui in ſua precatione Patrem ſuum ita alloquitur: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti, Jeſum Chriſtum.* Joh. 17. 3. Quibus verbis Patrem ſolum verum Deum vocat, atque adeò alias perſonas, quæ Pater ipſius non ſunt, à vera ſeu Altiſſima Deitate excludit. Item ex verbis Pauli Apoſtoli, qui ait: *Nobis unus eſt Deus Pater ille, ex quo omnia.* 1 Cor. cap. 8. verſ. 6. De iſto Patre Domini noſtri Jeſu Chriſti ajunt, eum eſſe illum ipſum Deum, qui cœlum & terram creavit, ita ut creator cœli at terræ, & Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti tantum unus idemque Deus ſit. Quod inter alia probant verbis illis Apoſtolorum, quibus Deum invocantes, eum ita deſcribunt: *Domine, tu es Deus ille, qui feciſti cœlum ac terram, mare, & omnia quæ in eis ſunt*; & poſtea vocant *Jeſum ſanctum Filium ejus.* Act. 4. 25, 27, 30. Cum proinde firmiter teneant, Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti unam tantum eſſe perſonam, is autem eſt idem Deus, qui creator eſt cœli & terræ; utique aliter credere nequeunt, quam quod creator cœli & terræ etiam nonniſi una perſona ſit.

Tertiò quando homines iſti ſententiam ſuam de Domino Jeſu, quis ille ſit, declarant, dicunt, eum eſſe Filium Dei viventis Matth. 16. 16. Joh. 10. 32, ſeu Filium creatoris cœli & terræ Act. 4. 25, 27, 30. idque non vulgari aliqua ratione, qua etiam Angeli Job. 1. 6. c. 2. 1. XXXVIII. 7. & non pauci homines Pſal. 82. 1. 6. atque inprimis fideles, Dei Filii vel liberi appellantur Joh. 1. 12. Rom. 8. 16. IX. 26, ſed modo prorſus ſingulari atque excellentiſſimo, ita ut ei ante omnes alios Dei Filios titulus *Unigeniti* Filii Dei Joh. 3. 16, ac proprii Rom. 8. 32, competat, imò omnes alii cum Chriſto comparati, vix digni ſint, ut filiorum Dei nomine cenſeantur.

Cauſas autem, ob quas Chriſtus ſit Filius Dei, ipſa ſcriptura dictante, potiſſimum quatuor agnoſcunt. Prima eſt, quia abſque opera viri, à Deo ſolo, virtute Spiritus ſancti, in utero Virginis Mariæ conceptus ac productus eſt, adeoque nullum alium Patrem quam Deum habuit. Quam cauſam allegat Angelus, qui

Mariam Virginem hiſce affatus eſt verbis: *Spiritus Sanctus ſupervenìet in te, & virtus Altiſſimi obumbrabit tibi; propterea etiam id, quod exinde naſcetur, Sanctum vocabitur Filius Dei* Luc. 1. 35. Altera eſt quòd à Patre ſanctificatus & in mundum miſſus eſt. Quam cauſam adducit Chriſtus ipſe apud Johannem cap. 10. verſ. 35, 36, 37, dum Judæos, qui eum blaſphemiæ inſimulabant, quod ſe ipſum Deo Deum æqualem faceret, ſic refutat: *ſi illos* (Deus) *dixit Deos, ad quos ſermo Dei factus eſt, & non poteſt ſolvi Scriptura; meus, quem Pater ſanctificavit & in mundum miſit, vos dicitis blaſphemare, quia dixi, Filius Dei ſum?* Hac enim ſanctificatione ac miſſione in mundum Deus eum ſibi ipſi in ſanctitate, ſapientia, ac poteſtate ſimilem effecit, & eum deſignavit, ut ſuo nomine & quaſi ſui loco Euangelium ſumma cum poteſtate ac virtute hominibus annunciaret. Qua in re etiam ſingularis & plane paterna Dei dilectio erga eum elucet. Tertia eſt, quia eum Deus à mortuis ſuſcitavit, & ſic eum ad vitam æternam veluti denuò genuit. Quæ cauſa à Paulo Apoſtolo indicatur in illa præclara concione, quam habuit Antiochiæ Act. 13. 32, 33. *Et nos vobis annunciamus promiſſionem illam, quæ Patribus facta eſt, quoniam hanc Deus implevit filiis eorum, nobis, reſuſcitans Jeſum; ut etiam in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Quo in loco Apoſtolus verba Pſalmi ſecundi attulit ad probandum, quòd Chriſtus per reſurrectionem ex mortuis Filius Dei evaſerit. Vide quoque Rom. 1. 4. Atque hanc ob cauſam etiam primogenitus ex mortuis dicitur Col. 1. 18. Apoc. 1. 5. Quarta eſt, quia eum Deus ſibi ipſi non tantùm immortalitate, ſed & poteſtate ac dominatione ſimilem reddidit, dum eum collocavit ad dextram ſuam Hebr. 1. 3. donavit ei nomen, quod eſt ſuprà omne nomen Phil. 2. 9, 10. nempe divinam poteſtatem in cœlo & in terra Matt. 28. 18. ſupra omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem, & dominatum, & omne nomen, quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, verum etiam in futuro Eph. 1. 21. atque ita eum conſtituit cœleſtem Regem Joh. 18. 36. qui ſit ſuper omnes Reges Apoc. 17. 14. & Caput Eccleſiæ Eph. 1. 21. Col. 1. 18. & Judicem vivorum ac mortuorum Joh. 5. 23. Actor. 10. 42. Propter quam divinam majeſtatem ac ſimilitudinem cum Deo ajunt, eum perfectiſſima ratione ac ſummo in gradu Dei Filium factum eſſe Actor. 13. 32, 33. Hebr. 1. 5. & 5. 5. eumque adeò dignum eſſe, ut non modo Dei Filius, ſed & Deus nuncupetur Joh. 1. 1. Heb. 1. 8, 9. non minus, imò infinitis partibus magis, quam Magiſtratus ac Judices in terris ſupremos Pſal. 82. 1, 7. aut Angelos Dei, Pſal. 97. 7. qui etiam propter ſublime officium ſuum, quod à Deo acceperunt, non ſolum Dei Filii, verum Dii quoque in Sacris Literis appellantur. Ut ita ore atque animo confiteantur, Chriſtum dono & gratiâ Patris ſui Phil. 2. 9, eſſe Deum ſuper omnes benedictum in ſecula Rom. 9. 5.

Quartò de Spiritu ſancto dicunt ac profitentur homines iſti, eum eſſe Virtutem Dei Luc. 1. 35. xxiv. 43. Rom. 15. 13. Illam nimirum virtutem, per quam Deus omni tempore fideles ſuos ſanctificat ac divinis donis replet, per quam etiam Filium ſuum in utero Virginis Mariæ formavit Matth. 1. 18. Luc. 1. 35. eum ad munus ejus ſanctificavit Joh. x. 36. Matth. cap. 3. 16. xii. 18. unxit Luc. 4. 18. Act. x. 38. eique divinam poteſtatem atque ſapientiam communicavit Eſai. xi. 2. Matth. 12. vſ. 28. Quam deinceps Chriſtus jam exaltatus rurſus in ſuos Apoſtolos Actor. cap. 2. 3. & ſeqq. 9. 18. & per eos in reliquos fideles effudit Act. 8. 15, 18. ix. 6. eoſque ſupernaturalibus donis ſapientiæ, ſcientiæ ac potentiæ exornavit: per quam etiam hodiè adhuc fideles ſuos ad ſua ſervitia ſanctificat Rom. 15. 16. 1 Pet. 1. 2. & eorum corda regit Gal. 5. 18. per quam Deus in illis habitat Rom. cap 8. 9, 11. 1 Cor. 3. 16. Eos in ſpe ſalutis confirmat & obſignat 2 Cor. 1. 21, 22. Epheſ. 1. 14. & per quam aliquando à Chriſto ſuſcitabuntur à mortuis, atque ad immortalitatem regenerabuntur Rom. 8. verſ. 11.

Hæc confeſſio atque declaratio illorum ſententiæ de uno Deo Patre, de Jeſu Chriſto Filio ejus, & de Spiritu ſancto, non ſolum evidentiſſimis Sacræ Scripturæ teſtimoniis confirmatur, ſed etiam prorſus conſentit cum publica ac pervulgata Fidei confeſſione, quæ Symbolum Apoſtolicum, vel Chriſtiana fides nuncupatur, cum qua confeſſione, tanquam ſufficiente ad ſalutem, fideles omnibus temporibus ſunt in Eccleſiam Chriſti recepti, ac per baptiſmum initiati. Quæ confeſſio ſeu ſymbolum ita ſonat:

Credo in Deum Patrem, Omnipotentem, creatorem cœli & terræ.

Et in Jeſum Chriſtum, filium ejus unigenitum, Dominum noſtrum, qui conceptus eſt ex Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, paſſus ſub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus & ſepultus, deſcendit in infernum, tertia die reſurrexit à mortuis, aſcendit in cœlum, ſedet ad dexteram Dei Patris, Omnipotentis. Unde venturus eſt judicare vivos & mortuos.

Credo in Spiritum ſanctum, ſanctam Eccleſiam Univerſalem, ſanctorum Communionem, remiſſionem peccatorum, reſurrectionem carnis, & vitam æternam.

In hac Apoſtolica Fidei Confeſſione Pater appellatur Deus, Omnipotens, Creator cœli & terræ. Chriſtus autem non Deus Omnipotens, non Creator cœli & terræ, ſed ejus Filius vocatur, & quidem talis Filius, qui non ab æterno ex eſſentia Patris ſit generatus, de quo ne unico quidem verbo fit mentio, ſed qui *conceptus ſit ex Spiritu ſancto, & natus ex Maria Virgine &c.* & in ſequentibus talia Chriſto attribuuntur, quæ nonniſi vero homini competunt, nullaque ratione de ejuſmodi Filio Dei, qui ipſemet ſummus Deus ſit, prædicari queunt, quod nimirum paſſus ſit, mortuus, ac ſepultus &c.

Quod tertium Articulum attinet de Spiritu ſancto, poſſet aliquis forte illis objicere, ſententiam eorum hac in parte cum iſto Apoſtolico Symbolo haud conſonare; cum illi Spiritum ſanctum non tantum non pro ſummo Deo, ſed ne pro perſona quidem, verum pro virtute Dei tantum habeant: hîc vero omnino indicari, quod Spiritus ſanctus ſit Deus Altiſſimus, quia dicitur, *Credo in Spiritum ſanctum.* Non poſſe enim, nec debere in quenquam credi, quàm in Deum Altiſſimum. Sed ad hoc illis in promptu eſt reſponſio. Primo, inquiunt, vis verborum id nullo modo poſtulat: quod ex eo intelligitur, quod Sacra Scriptura etiam dicat, Iſraëlitas credidiſſe in Moſen Exod. 14. 31. De quo tamen nemo dixerit, eum eſſe Deum Altiſſimum. Etiam alibi in Sacris Literis fidei in res tales, quæ perſonæ non ſunt, fit mentio: ut quod Iſraëlitæ in miracula Dei crediderint Pſal. 78. 32. quod non crediderint in verba Dei Pſal. 96. 24. Ubi manifeſtum eſt, neque miracula, neque verba Dei eſſe Deum Altiſſimum. Deinde tertius iſte articulus apud Eccleſiaſticæ hiſtoriæ ſcriptorem antiquum * Socratem ita legitur: *Credimus in Spiritum ſanctum, & in carnis reſurrectionem, & in vitam venturi ſeculi, & in regnum cœlorum, & in unam Catholicam Dei Eccleſiam.* Eundem verò articulum † Theodoretus ità refert: *Confitemur & unum Spiritum ſanctum, qui innovavit & Veteris Teſtamenti ſanctos homines, & ejus, quod Novum appellatur, divinos doctores; unam & ſolam univerſalem Eccleſiam Dei* &c. Ex quo patet, hoc loquendi modo, *Credo in Spiritum ſanctum*, nihil aliud ſignificari, quàm ſi dictum eſſet, *Credo Spiritum ſanctum*, id eſt, credo dari ſeu exiſtere Spiritum ſanctum, dari Eccleſiam Univerſalem, dari communionem Sanctorum &c. prout etiam omnino ſtatuendum eſt, in prioribus duobus Articulis eundem eſſe ſenſum, quaſi dictum eſſet: Credo eſſe Deum, qui Pater eſt, omnipotens, creator cœli & terræ. Et in ſecundo Articulo: Credo, Jeſum Chriſtum eſſe ejus unigenitum Filium, noſtrum Dominum, qui conceptus eſt ex Spiritu Sancto, &c. Tertiò ſi ex ſymbolo iſto colligi deberet, Spiritum ſanctum eſſe Deum ſummum, aut ſaltem perſonam aliquam, debuiſſet in ſpe-

* Hiſt. Eccleſ. lib. 1. cap. 16. † Hiſt. Eccleſ. lib. 1. cap. 4.

cie

cie fides iſta in Spiritum ſanctum, quid de eo credendum ſit, declarari, quemadmodum circa duas perſonas Patrem & Filium factum eſt, & non iis rebus accenſeri, quæ perſonæ non ſunt, atque inter eas reponi. Quarto incredibile plane eſt, rem tanti momenti & ad ſalutem neceſſariam non clarius proponendam fuiſſe, ut ſaltem *Dei* nomen adjiceretur, hoc modo: *credo in Deum Spiritum ſanctum.* Certum ſiquidem eſt, confeſſionem hanc potiſſimum propter rudiores ac ſimpliciores eſſe compoſitam, ut ſummam integræ fidei ſuæ, & compendium omnium ad ſalutem neceſſariorum fidei articulorum hic comprehenſum haberent, quod ediſcerent, & de eo rogati, memoriter reſpondere poſſent. Cui verò unquam idiotæ ac indocto (ne de multis doctis nunc quicquam dicam) in mentem veniet, in his verbis, *credo in Spiritum ſanctum,* contineri hoc dogma, quod Spiritus Sanctus ſit Deus ſummus, ſi id aliunde prius non audiverit? præſertim ſi hunc loquendi modum in ſacra Scriptura etiam de aliis perſonis, quin & de rebus, quæ perſonæ non ſunt, uſurpari legat: qualia Paulo ante attulimus exempla in medium. Quapropter ex fide in Spiritum Sanctum nullo pacto concludi poteſt, eum eſſe Deum altiſſimum, imo ne quidem eum eſſe perſonam.

Ex iis, quæ hucuſque expoſuimus, perſpicuum eſt, hanc ſententiam, de uno Deo Patre, de Jeſu Chriſto ejus Filio, & de Spiritu ſancto, non ſolum cum ſacra Scriptura, (cujus mens ferme verbis illa proponitur) ſed etiam cum Apoſtolico & univerſali ſymbolo plane conſentire, ut adeo de veritate ejus dubitandum ſit minime.

Cap. II.

Declaratio ſententia de Trinitate.

NUnc ad adverſæ partis ſententiam declarandam promovendus nobis eſt gradus, quæ ſtatuit, in uno Deo altiſſimo eſſe Trinitatem. Hæc eſt vulgaris, & à pleriſque Chriſtianis hodie recepta ſententia de uno ſummo Deo, quod ſentiant, unum illum Deum ſummum, qui poteſtatem ſuam nemini fert acceptam, eſſe tres perſonas, ſcilicet Patrem, Filium & Spiritum ſanctum. Quæ tres perſonæ ſimul ſumptæ vocantur Trinitas, vel Triunitas. Quæ poſterior vox Trinitas hoc ſenſu, quo ipſi eam accipiunt, admodum male & abſurde ſonat, perinde ac ſi quis diceret, Quadriduplicitas, vel Sexquinitas, vel Octi ſeptimitas.

Pater, ajunt, genuit filium ab æterno ex ſua eſſentia; & Spiritus ſanctus emanat ab æterno à Patre & Filio, vel (ut Græca Eccleſia docet) à Patre per filium.

Affirmant Patrem eſſe perſonam, Filium eſſe perſonam, & quidem prorſus aliam ac diverſam à Patre & Spiritu ſancto; Spiritum ſanctum etiam eſſe perſonam, pariterque diſtinctam à Patre & Filio. Etenim nullo modo permittunt perſonas inter ſe confundi, vel unam pro altera ſumi, ut nimirum dicatur, Pater eſt Filius, vel Filius eſt Pater, vel Pater eſt Spiritus ſanctus, vel Spiritus ſanctus eſt Filius &c. Patrem dicunt eſſe primam perſonam Trinitatis, Filium ſecundam, Spiritum ſanctum tertiam: omnes vero tres junctim dicunt eſſe unum illum Deum Altiſſimum, vel Trinitatem.

Non hoc autem ſibi volunt, quod tres illæ perſonæ eo modo unus Deus ſint, quo, exempli gratia, tres ſenatores unum ſenatum efficiunt, ubi de unoquoque ſeorſim dici nequit, eum eſſe ſenatum; cum ſinguli ſeorſim tantum pars ſint totius ſenatus, qui ex tribus ſenatoribus conſtat: ſed talem in Deo Trinitatem aſſerunt, ut tamen vera Unitas non tollatur. Itaque volunt, tres illas Deitatis perſonas omnes ſimul ita eſſe unum illum æternum Deum, ut quælibet ſeorſim totam divinam eſſentiam habeat, & de qualibet ſeparatim dici queat, eam eſſe (ut ita dicam) totum illum unum Deum. Nimirum hoc pacto: Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus ſanctus eſt Deus (ille ſcilicet unus atque æternus) & tamen non ſunt tres Dii; ſed tantum unus Deus. Quod cum humanæ rationi ſit imperceptibile, ut nihilominus aliqua ratione intelligi poſſit, hanc Trinitatem in unitate, ſeu hanc Triunitate ita explicant, ut dicant: Deus eſt unus in eſſentia, & trinus in perſonis, id eſt, in Altiſſima Deitate ſunt tres diſtinctæ perſonæ, illæ autem ſimul omnes habent tantum unam eandemque eſſentiam. Porro aſſerunt, Patrem miſiſſe Filium de cœlo in uterum Mariæ Virginis, in quo is humanam induit naturam, atque ex ea verus homo natus eſt, ita quidem, ut Chriſtus ex duabus naturis compoſitus ſit, ex divina, ſecundum quam eſt ſecunda perſona Trinitatis, & ex humana, ſecundum quam verus quidem homo eſt, at non eſt humana perſona.

De Spiritu ſancto dicunt, eum eſſe tertiam Trinitatis perſonam, quæ ab omni æternitate à Patre & Filio proceſſerit, ut quemadmodum Filius per æternam generationem eſſentiam ſuam ac perſonam à Patre accepit, ità Spiritum ſanctum per æternam proceſſionem, etiam ſuam eſſentiam à Patre & filio accepiſſe. Cur autem malint dicere, Spiritum ſanctum à Patre & filio proceſſiſſe, quam generatum eſſe, cum tamen eſſentiam ſuam perinde ab iis habeat, atque filius habet à Patre, & cur non ſimiliter eum Patris filium, aut etiam (quandoquidem etiam ſuam à Filio quoque habet) nepotem, vel filii filium vocent, de eo nonnihil infra ſuo loco dicetur.

Hanc tertiam Trinitatis perſonam, ajunt, adhibuit Pater, cum Jeſum Filium ſuum in utero Virginis Mariæ genuit. Quod, ut recte percipiatur, ita concipi debet, quod Pater Spiritum ſanctum cum Filio unà de cœlis demiſerit in uterum Mariæ, & ita Virgo Maria Filium Dei à Spiritu ſancto in uterum ſuum receperit atque conceperit. Quæ res ſi proprie & ex vi hujus ſententiæ enuntianda ſit, dicendum eſt, Deum unum genuiſſe Deum unum per Deum unum in utero Mariæ, id eſt, Patrem genuiſſe Filium per Spiritum ſanctum, quorum quilibet ſeorſim, & tamen etiam omnes tres ſimul juncti ſunt unus Deus.

Atque hæc eſt genuina ſententia de trino & tamen Uno Deo, quam hodie maxima pars Chriſtiani orbis profitetur. Quam nihil habere commune cum ſupra poſita antiquiſſima fidei confeſſione, ſeu Symbolo, ut dicitur, Apoſtolico, facile unuſquiſque per ſe animadvertit.

Producunt vero illi, qui ſententiam hanc fovent, etiam vetus quoddam ſymbolum ſeu fidei confeſſionem, in qua hæc eorum ſententia clare expreſſa continetur. Quod ſymbolum creditur ab eis ferme concorditer, auctorem habere Athanaſium Epiſcopum Alexandrinum, qui id in Concilio Romano Anno Chriſti 340. poſt Nicenum Concilium 15. exhibuerit. Quanquam * nonnulli docti viri ex iis, qui alioqui ſententiæ huic addicti ſunt, evidentiſſime demonſtrarunt, Athanaſium Symboli iſtius auctorem non eſſe, idque inter cætera pro argumento afferunt, quod ferme trecentis annis demum poſt memoratum Romanum concilium illud in lucem prodierit, cum antea prorſus fuerit orbi ignotum. Inde eſt, quod etiam inter ſcripta reliqua Athanaſii id non reperiatur.

Symbolum autem iſtud ita ſonat:

QUicunque vult ſalvus eſſe, ante omnia opus eſt, ut teneat Catholicam fidem: *quam niſi quis integram inviolatamque ſervaverit, abſque dubio in æternum peribit.*

Fides autem Catholica hæc eſt, ut unum Deum in Trinitate, & Trinitatem in unitate veneremur: neque confundentes perſonas, neque ſubſtantiam ſeparantes. Alia enim eſt perſona Patris, alia Filii, alia Spiritus ſancti. Sed Patris, & Filii & Spiritus ſancti una eſt divinitas, æqualis gloria, coæterna majeſtas.

Qualis Pater, talis Filius, talis etiam Spiritus ſanctus. Increatus eſt Pater, increatus eſt filius, increatus eſt

* Vide Voſſium de ſymbolis diſſert. 2.

Spiritus sanctus. Immensus Pater, immensus Filius, immensus Spiritus sanctus. Æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus sanctus. Et tamen non sunt tres æterni, sed unus æternus; sicut etiam non tres increati, non tres immensi, sed unus tantum increatus & immensus. Ità Pater est Omnipotens, Filius Omnipotens, Spiritus sanctus Omnipotens; & tamen non sunt tres Omnipotentes, sed unus Omnipotens.

Ita Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus; & tamen non sunt tres Dii, sed unus Deus.

Ita Pater est Dominus, Filius est Dominus, Spiritus sanctus est Dominus, & tamen non sunt tres Domini, sed unus Dominus.

Nam sicut Christiana veritas nos cogit fateri, quamlibet personam seorsim esse Deum & Dominum: ita etiam Catholica fides non permittit, ut tres Deos & tres Dominos confiteamur.

Pater à nullo est neque factus; neque creatus, neque genitus. Filius à Patre neque factus est, neque creatus, sed genitus. Spiritus sanctus à Patre & Filio neque factus est, neque creatus, neque genitus, sed procedens. Itaque unus est Pater, non tres Patres; unus Filius, non tres Filii; unus Spiritus sanctus, non tres Spiritus Sancti.

Atque in hac Triade nihil est prius, nihil posterius, nihil majus, vel minus, sed omnes tres personæ sunt æque æternæ, & æqualis dignitatis. Quare omnino ut dictum est, debet Trinitas in Unitate, & Unitas in Trinitate honorari. Quicunque igitur vult salvus fieri, oportet ut ità sentiat de Trinitate.

Necessarium autem ad æternam salutem est ut etiam incarnatio Domini nostri Jesu Christi vere credatur. Est vero hæc vera fides, ut credamus & profiteamur Dominum nostrum Jesum Christum filium Dei esse Deum & Hominem. Deus est ex essentia Patris ante omnia secula natus, perfectus Deus & perfectus Homo, ex anima rationali & humano corpore constans, qui Patri æqualis est secundum Deitatem, minor autem patre secundum humanitatem.

Qui etsi sit Deus & Homo, non est tamen duo, sed unus Christus, non conversione Deitatis in carnem, sed assumtione humanitatis in Deum: unus Christus, non confusione naturarum sed unitate personæ. Quemadmodum enim anima rationalis & corpus unus est homo: ita Deus & Homo est unus Christus. Qui passus est propter nostram salutem, descendit ad inferos, tertio die resurrexit à mortuis, ascendit in cœlum, sedet ad dexteram Patris & Dei Omnipotentis, unde venturus est ad judicandum vivos & mortuos. In cujus adventu omnes homines in propriis corporibus resurgent, & suorum factorum ac operum rationem reddent, quique bona fecerint, ingredientur in vitam æternam, qui autem mala egerint, abibunt in ignem æternum.

Hæc est fides Catholica, quam nisi quis fideliter teneat, salvus fieri neutiquam potest.

Hoc est Symbolum quod vulgo Athanasii vocatur, de Deo Patre, & Filio ejus Jesu Christo & de Spiritu sancto, quod hodie à maximo Christianorum numero pro immota ac necessaria Fidei salutaris Norma habetur. Quod etsi sit multo prolixius illo, quod Apostolis adscribitur, non omnia tamen in eo comprehensa sunt, quæ ad perfectam intelligentiam, explicationem ac defensionem hujus sententiæ requiruntur. Cum enim illa neque ex Sacris Literis, neque ex naturali lumine humanæ rationis sufficienter & evidenter demonstrari queat, idcircò ut ejus patroni præterea instructi sint omnis generis distinctionibus, interpretationibus, inusitatis significationibus, novis & scripturæ ignotis locutionibus ac phrasibus, opus est, ad hanc sententiam, ne concidat, & seipsam evertat, fulciendam. Quocirca ut Christianus lector rectum judicium de firmitate vel infirmitate hujus dogmatis ferre queat, eam clarius & explicatius adhuc proponemus, idque ita, ut præcipua capita, quæ ad explicationem ac defensionem hujus sententiæ pertinent, paulò accuratius excutiamus, & quantum propositi nostri ratio feret, ad lydium lapidem veritatis, qui unicus est scopus nostræ scriptionis ad Dei gloriam, examinemus.

Cap. III.

Fusior Declaratio sententiæ de Trinitate, & examen præcipuorum Capitum, quæ ad verum intellectum ac declarationem ejus spectant.

Sententiam istam de Trinitate habent ejus Defensores pro summo Mysterio, quo nullum in universa religione Christiana sit sanctius; & cùm rationi humanæ videatur absonum, impossibile ac falsum, ut tres distinctæ personæ Deitatis sint unus tantum Deus, idcircò rationem captivare jubent, & simpliciter mysterium hoc credi, non rimari volunt.

Tam impenetrabile ac imperceptibile, imo rationi omni contrarium mysterium, quod hominibus sub amissione salutis necessario credendum est (quale hoc de Trinitate esse putatur) merito deberet tam clare & expresse in Sacris Literis contineri, ut ad id efferendum & declarandum nullis aliis vocibus ac phrasibus, quam quibus id ipsa Sacra scriptura expressit, opus esset. Quod enim in scriptura claris & evidentibus verbis non extat, id si ex ea nihilominus discendum est, oportet ut per legitimam ratiocinationem & consequentias ex ea eliciatur. At in rebus, quæ sunt contra rationem, non potest ratio ullam certam & legitimam formare consequentiam. Quicquid autem neque verbis apertis & expressis, neque per ratiocinationem bonam è Sacris Literis probari nequit, id neutiquam pro mysterio ad salutem necessario est habendum. Neque etiam res rationi contraria potest aliter quam irrationalibus verbis ac locutionibus proferri & explicari. Irrationalia verò & absurda verba ac phrases nemo hominum rationalium tenetur recipere, nisi forte expresse, & quidem in eadem absurda significatione in Sacris Literis monstrari queant: sed hoc ut fieri possit, prorsus est incredibile. Quare si hæc de Trinitate sententia tam sublime atque ad salutem omnino necessarium mysterium foret, æquum esset, ut id tam disertis ac claris verbis, qualibus homines isti utuntur, in Sacra scriptura extaret explicatum: atque tum nemo Christianorum, qui sacram scripturam pro infallibili Dei verbo agnoscit, haberet causam ei contradicendi, sed cogeretur id quivis tanquam mysterium, quod humani intellectus capacitatem excedit, recipere. At quam longe abest, ut Sacra scriptura de uno Deo, ut & de Filio ejus Jesu Christo, nec non de Spiritu sancto, ejusmodi locutionibus utatur, quales in paulò ante exposito Athanasii symbolo continentur? Ubi enim in Sacris Literis habetur, debere nos Deum in Trinitate, & Trinitatem in Unitate venerari? Ubi in Sacro codice extant ista verba: Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus, & tamen non sunt tres Dii, sed unus Deus? Pater est æternus, Filius est æternus, Spiritus sanctus est æternus, & tamen non sunt tres æterni, sed unus æternus? Ubi legitur, Filium ex essentia Patris ante omnia secula esse natum? Deum de cœlo descendisse in uterum Mariæ Virginis, in eoque hominem factum esse? unum illum Deum Altissimum genuisse in fœminæ utero unum Deum Altissimum per unum Deum Altissimum? humanitatem in Deum susceptam esse? Ubi scriptum est, Spiritum sanctum esse Deum summum? imo ostendatur vel unicus locus, in quo expresse Deus vocetur, vel præcipiatur, ut una cum Patre & Filio adoretur; aut saltem exemplum proferatur, quod unquam ab aliquo fuerit adoratus. Verum ut non solum de hoc supra memorato symbolo Athanasii, verum & de toto Trinitatis dogmate, omnes qui veritatem amant, tanto melius judicare queant, paulo propiùs id inspiciemus, & potissimas hujus sententiæ partes, quibus illa tanquam immotis basibus ac columnis innititur, penticulatiùs considerabimus.

Cap. IV.

De Distinctione inter Essentiam & Personas divinas.

PRimum distinguere solent inter Essentiam & Personas, cum dicunt, Deum esse unum in essentia, & trinum in personis. Quæ distinctio sane fundamentum principale est hujus sententiæ de unò Deo in tribus personis, sed revera arenosum est ac ruinosum valdè fundamentum. Ansam autem & occasionem sic distinguendi inde sumserunt, quia dicunt: Pater est persona, Filius est persona, Spiritus Sanctus est persona; atque hinc concludunt tres esse personas, cum tres numero personas numeraverint ac nominaverint. Ne igitur ad eundem modum aliquis ex eorum sententia concludere possit, tres esse Deos, quia nimirum similiter dicunt: Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus; vel ne quis concludat, tres istas personas esse tantum unam personam, quemadmodum tantum pro uno Deo etiam habentur, etsi quælibet seorsim Deus appelletur: propterea ut hunc vel illum ex his erroribus evitent, ajunt, has tres distinctas personas unius tantum esse essentiæ, atque ita Deum esse unum in essentia, trinum vero in personis, seu in Deo unam tantum esse divinam essentiam, tres autem distinctas personas. Neque vero contendunt divinam essentiam ita esse omnibus tribus personis communem, ut unaquæque persona partem, videlicet tertiam ejus possideat, sed volunt, singulas personas habere in se totam divinam essentiam, & nihilominus distinctas personas esse.

Intelleximus paulo superius, quam homines isti articulum de Trinitate pro maximo mysterio habeant, quod nullus hominum queat mente comprehendere, nedum lingua effari: & tamen videmus, eos ipsos non vereri tot verba de eo facere, & significanter explicare, quo pacto fieri queat, ut tres distinctę personæ, quarum quælibet figillatim Deus sit, non tres Dii, sed unus duntaxat Deus sint. Verum si secundum veritatem instituatur judicium, neutiquam res tam difficilis ac incomprehensibilis ista distinctione explicatur, sed implicatur potiùs, ita ut homo indoctus, qui antea nonnihil de Deo ex hac sententia intellexerat, jam audita hac inter essentiam & personas distinctione, si eam intelligere conetur, omnem intellectum prorsus amittat, ut tandem nihil omnino intelligat. Si distinctio ista essentiæ ac personarum saltem in naturali lumine sanæ rationis aliquod haberet fundamentum, etsi disertis verbis in scriptura non reperiatur, aliquomodo tamen excusari posset: sed tale quippiam supponere pro fundamento rei tam gravis ac necessariæ, quod non solum in Sacra scriptura non habetur, sed etiam à sana ratione tanquam absurdum damnatur, idque tanquam mysterium sacrosanctum, quod mirandum sit, non rimandum, obtrudere, & qui id suscipere renuunt, eos Diabolo ad æternam damnationem tradere; hoc sane coram Deo & coram piis, intelligentibus & præjudicio haud occæcatis Christianis nulla ratione est excusabile. Isti enim homines non tantum id pro inexplicabili ac impervestigabili mysterio habent, quod Deus Altissimus unus simul ac trinus sit, quod censent in Sacris Literis contineri scriptum (etsi nullum locum expressum producere possint, sed demum ex multis diversis locis inter se collatis per longe petitas easque falsas consequentias id colligere conentur) verum hoc quoque nominatim, quod Deus sit unus in essentia, & trinus in personis: quod tamen probe sciunt, in Sacris Literis non extare. Si quis enim objiciat eis, impossibile esse & absurdum, ut tres distinctæ personæ unam tantum habeant essentiam, illico respondent, mysterium esse, quod rationem superet. Quo jure verò possunt illi hoc aliis velut mysterium obtrudere, de quo & in scripturis est altissimum silentium, & quod unanimi judicio omnium sanæ rationis hominum disconvenit? Adde, quod etsi concederetur, (quod tamen nequaquam concedi potest) probari ex scripturis posse, quod in uno Deo aliquid trinum sit, cur nihilominus necessario credendum esset, vel quæ causa cogeret statuere, tres personas esse in una essentia? Quid si quis in alias peculiares speculationes abreptus dicat, in Deo unam tantum esse personam & tres essentias? quo modo vel qua veri specie ei potest contradici? Vel si dicat, etsi in Deo sint tres personæ, nihilominus tamen eas simul junctas constituere tantum unam personam? Cum enim homines isti non dubitent ita loqui: Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus, & tamen non sunt tres Dii, sed unus Deus; eccur non etiam alii alicui, liceat ad hunc modum loqui: Pater est persona, Filius est persona, Spiritus Sanctus est persona, & tamen non sunt tres personæ, sed una persona? Quomodo id refutabunt? An dicent, impossibile esse, & contrarium omnium hominum rationi, ut tres personæ sint una tantum persona? At ille ad idem, ad quod ipsi solent, asylum confugiet, ac respondebit, mysterium esse, de quo ratio judicare nequeat.

Verum ut clarius adhuc pateścat, quam absurda sit hæc inter essentiam ac personas divinitatis distinctio, quamque illi, qui eam ad suæ sententiæ defensionem adhibent, nequeant gravissimum errorem, qui ex eorum de Trinitate sententia nascitur, evitare, quod nimirum tres sint summi Dii; propriam ac genuinam harum vocum Essentiæ & Personæ significationem, adeoque & distinctionem istam, quam inter has duas voces faciunt, exactius perpendemus.

Primo essentia rei cujusque est id quod est, vel per quam una quæque res est, ac dicitur esse id, quod est, nihilque est aliud, quam propria rei natura, è qua constat. In exemplo, id propter quod hoc lignum lignum vocatur, est ligni istius essentia, & id propter quod hoc ferrum ferrum vocatur, est ferri istius essentia. Ita etiam hoc, cujus gratia hic vel ille homo (puta Petrus aut Paulus) homo est, hominis istius est essentia, idque nihil aliud est, quam humana ejus natura, per quam consistit. Simili modo quoque essentia Dei Altissimi nihil est aliud, quam divina ejus natura, per quam Deus est. Hinc igitur liquet primum, essentiam rei alicujus nihil aliud esse quam ipsam rem, nullamque adeo rem absque ejus essentia considerari posse, & vicissim, nullam essentiam dari posse, quæ non alicujus certæ rei essentia sit. Deinde liquet, unamquamque rem, quæ vere est, suam propriam ac peculiarem essentiam habere, & plures res distinctas ac singulares, etiam plures distinctas habere essentias, vel plures distinctas res non posse unam tantum habere essentiam, & vicissim unam essentiam non posse esse plurium distinctarum rerum essentiam. Alioquin enim dici posset, hæc res est illa res, hoc lignum est illud ferrum, hic panis est illa caro, vel hoc lignum est illud lignum, hic homo est ille homo. Si enim hoc lignum plane eandem numero essentiam haberet, quam habet illud lignum, vel hic homo Petrus haberet eandem numero essentiam, quam alter homo Paulus; dici utique posset, hoc lignum est illud lignum, hic homo Petrus est ille homo Paulus. Cum autem id nemo non agnoscat esse absurdum, manifestum est, unam essentiam non posse pluribus distinctis rebus esse communem.

Secundo Persona describitur ita, quod sit substantia prima intelligens. Bos quidem & asinus est substantia prima, sed non est intelligens, seu non habet rationalem ac intelligentem essentiam: ideò etiam bos ac asinus persona non est. Homo autem est substantia intelligens ac rationalis: ergo est persona. Sic Angeli quoque, tam mali quàm boni, personæ sunt, quia sunt intellectu præditæ substantiæ. Pari modo etiam dicimus, Deum Altissimum esse personam, quia est substantia summe intelligens. Hinc perspicitur, primo, ubi sunt plures distinctæ personæ, ibi etiam revera plures distinctas substantias seu essentias esse. Nam si una persona est substantia intelligens, juxta supra positam personæ definitionem, clarum sane est, duas personas esse duas substantias intelligentes, & tres

per-

perſonas tres ſubſtantias intelligentes, & ſic porro. Et quomodo quiſquam ſibi fingere poſſit perſonam, quæ non habeat propriam eſſentiam? Quicquid enim propriam ſingularem eſſentiam non habet, id vel nihil eſt ac non eſt, vel accidens tantum eſt entis. Perſona autem accidens non eſt, ſed eſt perfecta ſubſtantia, habetque ideo perfectam ac completam eſſentiam. Cùm igitur hi homines ſtatuant, in Deo eſſe tres diſtinctas perſonas, videre poteſt quilibet, etiam in Deo neceſſario eſſe tres diſtinctas eſſentias: præſertim cum urgeant, ſingulas perſonas non partem tantum aliquam divinæ eſſentiæ, ſed totam divinam eſſentiam habere; ac proinde eos, dum tres diſtinctas perſonas in Deo ponunt, revera divinas multiplicare eſſentias, & tres efficere. Si autem ſint tres diſtinctæ divinæ eſſentiæ, ipſimet fatentur, tres Deos eſſe. Ideo enim aſſerunt, tres perſonas Deitatis tantum unam habere eſſentiam, ne, ſi tres divinas eſſentias crederent, objici eis poſſet, eos tres Deos eſſe credere. Deinde ex ſupra dicta definitione perſonæ apertum eſt, quod ubi tantum una eſt ſubſtantia intelligens, ibi una etiam tantum perſona ſit. Si enim plures perſonæ forent, plures etiam forent ſubſtantiæ intelligentes; aut dici poſſet, unam perſonam eſſe alteram: quod prorſus abſurdum eſt. Revera ſi Pater, ut illi volunt, eandem habet eſſentiam, quam habet Filius, ſequitur, Patrem eſſe eandem illam perſonam, quæ eſt Filius; & contra, Filium eſſe eandem perſonam, quæ Pater eſt. Eodem modo ſe res habet cum Spiritu ſancto, ſi is, ut creditur, perſona eſt, & eandem eſſentiam habet, quam Pater & Filius habent. Atqui nolunt ipſi, perſonas confundi, ut ſuperius in declaratione ſententiæ eorum vidimus.

Scio quidem, illos homines reſpondere ſolere, quod non ſit res iſta metienda humanæ rationis decempeda, quod de Deo ejuſque eſſentia non ſit judicandum ex natura rerum creatarum. In rebus creatis quidem ajunt ita ſe rem habere, ut plures diſtinctæ perſonæ etiam plures ſint diſtinctæ ſubſtantiæ intelligentes, & contra, una ſubſtantia intelligens ſit tantum una perſona: at in Deo, cujus natura atque eſſentia eſt infinita, ideoque humanæ rationis judicio neutiquam ſubjecta, longe aliter ſe rem habere. Verum unde norunt iſti, rem hac in parte aliter ſe habere in Deo ejuſque natura ſeu eſſentia? Si id in ſacra ſcriptura legerunt: proferant locum, ubi id ſcriptum ſit. Sin aliud nihil ſunt niſi humanæ cogitationes, certe nullo jure id ulli homini cordato ac intelligenti queunt obtrudere, quod omnium hominum ſana ratio agnoſcit eſſe abſurdiſſimum. Eccur vero ipſi hanc diſtinctionem inter eſſentiam & perſonas excogitarunt? Cur nolunt ipſi concedere, tres diſtinctas perſonas in Deo tres diſtinctas divinas eſſentias habere? Cur malunt unam tantum eſſentiam credere? nimirum ideo, quia alioqui juxta exemplum omnium aliarum rerum concedere cogerentur, tres Deos eſſe. Nam ſicut tres humanæ perſonæ ſunt tres homines, & tres perſonæ Angelicæ ſunt tres Angeli, quia unaquæque perſona habet ſuam propriam eſſentiam; ita etiam tres divinæ perſonæ tres Dii forent, ſi concederent, quamvis perſonam ſuam propriam habere eſſentiam. Cur non hic quoque dicunt: in Deo, cujus natura & eſſentia infinita eſt, quæque ratione comprehendi nequit, tres divinæ eſſentiæ non ſunt tres Dii, ſed tantum unus Deus. Et ſi quis vellet dicere, Deum eſſe trinum in eſſentia, & unum in Deitate, idque infinitate & incomprehenſibilitate naturæ divinæ defenderet; quomodo eum refutarent? Quare ſi diſtinctio iſta inter eſſentiam & perſonas ratione examinanda non ſit, ſi non inquirendum, an cum immotis veritatis principiis queat conſiſtere, oportet ut eam in Sacris Literis expreſſam monſtrent, atque ita ex ſcriptura evincant, ita ſe rem habere in infinita Dei eſſentia, ut illi prætendunt. Aliter nemo tenetur nudas aſſertiones probatione deſtitutas pro myſterio recipere, & pro alieno arbitrio ac beneplacito credere.

Atque hæc eſt prima, eaque præcipua columna, cui magnum iſtud myſterium (ut id appellare amant ejus defenſores) de tribus diſtinctis perſonis in unica Deitate inædificatum eſt. Hac diſtinctione inter eſſentiam & perſonas nititur totum id, quod ex ſacra ſcriptura ad hujus ſententiæ defenſionem ac confirmationem afferri ſolet. Omnia enim eorum argumenta ex ſcriptura petita eo tendunt, ut oſtendant unum illum Deum Altiſſimum eſſe tres perſonas, & Filium ac Spiritum ſanctum eſſe non minus quam Patrem illum unum Altiſſimum Deum. Si verò hac diſtinctione inter perſonas & eſſentiam carerent, tandem (etiamſi illis omnia quæ ex ſcripturis depromunt ultro concederentur) nihil aliud concludere poſſent, quam vel in altiſſima Deitate tres eſſe diſtinctas perſonas ac ſimul tres diſtinctas divinas eſſentias, quæ junctim conſideratæ unus Deus vocentur; quo modo tres ſenatores unus tantum ſunt ſenatus; quem errorem olim hæretici, Tritheitæ dicti, defenderunt: vel unum illum Deum Altiſſimum eſſe unam tantum perſonam, quæ ſe modo tanquam Pater, modo tanquam Filius, modò tanquam Spiritus ſanctus manifeſtarit; quem errorem olim docuit Sabellius, & propterea eſt ab Eccleſia hæreſeos condemnatus. Horum igitur duorum errorum ſcopulus ut evitaretur, excogitata eſt hæc falſa & neque in Scriptura neque in ſana ratione fundata diſtinctio inter eſſentiam & perſonas, atque ad hos errores, qui alioquin ex hac opinione omnino ſequuntur, incruſtandos quæſita inventaque eſt.

An verò hac ratione hic vel ille error evitari queat, ex dictis quivis ſana mente præditus facile judicabit.

Cap. V.

De Dei trinâ exiſtentiâ, ſeu triplici modo ſubſiſtendi.

HOc loco præterire non poſſumus quoddam nimis abſurdum commentum, quod non pauci viri docti ex patronis ſententiæ de Trinitate, etiam pro firma ſententiæ ſuæ columna habent; quod quid ſolidi in ſe habeat, intereſt diſquirere.

Superiori Capite intelleximus, quid proprie ſit perſona, & quomodo definiatur, quod nimirum perſona ſit ſubſtantia prima ſeu per ſe ſubſiſtens eſſentia intelligens. Quæ definitio uti legitima eſt, & cum definito omni ex parte convenit, ita etiam omni retro tempore ab omnibus ſine controverſia fuit recepta. Sed cum ſucceſſu temporis vis veritatis plurimis aſſertoribus Trinitatis aperuiſſet oculos, ut agnoſcerent, ſi hæc definitio perſonæ admittatur, ſequi neceſſario, quod tres perſonæ in Deo (id eſt, tres ſubſtantiæ primæ ſeu per ſe ſubſiſtentes eſſentiæ intelligentes) tres Dii ſint: novum quoddam & ſupra quam dici poteſt abſurdum figmentum commenti ſunt, ut ſcilicet dicant, tres perſonas in Deo non eſſe tres per ſe ſubſiſtentes eſſentias intelligentes, ſed eſſe tantum trinam exiſtentiam, ſeu triplicem modum ſubſiſtendi unius divinæ eſſentiæ, id eſt, Deum Altiſſimum, qui unam duntaxat divinam eſſentiam habet, eſſe trino modo Deum Altiſſimum, primò tanquam Patrem, ſecundo tanquam Filium, tertio tanquam Spiritum ſanctum, atque has tres ſubſiſtentias ſeu ſubſiſtendi modos eſſe tres diſtinctas perſonas altiſſimæ Deitatis. Quod reliquas omnes res creatas attinet, quæ ſunt extra Deum, fatentur illi, & ratio quoque docet etiam ſimpliciſſimos, unamquamque rem per ſe ſubſiſtentem, quoad eſſentiam ſuam, & uno tempore conſideratam, ut ſemel tantum, ita etiam uno tantum modo, id eſſe quod eſt, fierique nullo modo poſſe, ut una res ſæpius quàm ſemel, & uno modo exiſtat. Et ſi res una ſæpius quàm ſemel vel pluribus modis exiſteret, jam non eſſet una res, ſed plures res, totidem ſcilicet, quoties & quot modis illa exiſtit. Gabriël Angelus non eſt niſi ſemel & uno modo Angelus Gabriël; Apoſtolus Paulus eſt tantum ſemel & uno modo Paulus Apoſtolus, non bis vel ter, non duobus

aut

aut tribus simul modis: hic unus lapis & hoc unum lignum est tantum semel & uno modo hic lapis & hoc lignum. In Deo autem, cujus essentia finita & creata non est, ajunt homines isti res se secus habere: unam enim divinam essentiam esse in Deo non tantum uno modo, sed triplici modo, adeoque Deum Altissimum non semel, sed ter esse unum Deum Altissimum.

Hoc commentum tam est simile sententiæ Sabellii (quam tamen homines isti ut hæreticam rejiciunt) quam est ovum ovo simile. Sabellius enim, ut præcedenti capite vidimus, censuit, Deum Altissimum esse tantum unam personam; quæ se autem triplici modo manifestarit, nempe tanquam Pater, tanquam Filius, & tanquam Spir. S. Quodsi vero id Sabelliano modo intelligendum non sit (uti sane à Sabelliana sententia homines isti summopere abhorrent) tum equidem est tenebricosissimum effugium, imo tam absonum figmentum, ut nullis verbis enunciari aut describi queat. Nec operæ pretium esset, ususcipiatur labor refellendi hujus commenti, quia tam crassum est ac enorme, ut multi etiam, & fere pleriq; eorum, qui cæteroquin in sententia de Trinitate cũ illis consentiunt, id ferre nequeant, ideoque id asserere verentur, imo prorsus rejiciunt. Sed tamen ut appareat, quantam confusionem isti homines in claram ac simplicem Dei cognitionem invehant, dum tanto molimine præconceptę opinioni suæ patrocinantur, paucis id ad obrussam veritatis exigendum ducimus. Velim igitur scire, quomodo ii qui hoc commentum in lucem protulerunt, possint vel umbra aliqua rationis probare, rem ad eum modum se in Deo habere, ut nimirum unica Dei essentia, quam ipsimet simplicissimam esse fatentur, sæpius quam semel Deus sit, & quidem non bis aut quater, sed nominatim ter tantum? An Scriptura ita alicubi loquitur? an Deus se in verbo suo ita revelavit? an lumen naturale humanę rationis id dictat? Cum ipsi agnoscant, omnes res alias extra Deum existentes in cœlo & in terra, in essentia sua & uno tempore consideratas singulas semel tantum esse; quod potest habere fundamentum ratio humana, ut aliud de Deo credat aut statuat? An ideo res aliter in Deo est, quia divina essentia est increata & infinita? at quæ est ratio ita colligendi: Essentia Dei est increata & infinita. Ergo ter vel trino modo existit? Quomodo probabitur hæc consequentia? imo contrarium potius concludi posset, quod etsi in aliis rebus fieri posset, ut quædam ex iis pluries quam semel existeret, Deus tamen nonnisi semel & uno modo non sæpius existere possit, eo quod essentia ejus sit increata ac infinita, Deusque omnia quæ ad summam ejus perfectionem requiruntur, uno tantum subsistendi modo habere possit, atque ita non opus sit, ut sæpius aut pluribus modis subsistat. Deinde si Deus propter infinitatem suæ essentiæ sæpius quam semel potest subsistere, nulla causa est, cur ter tantum, & non pluries, imo infinities subsisteret. Imo cum quælibet persona Trinitatis, ut illi sentiunt, sit unus ille Deus summus, & totam essentiam divinam habeat, nulla causa est, cur quælibet persona non etiam sæpius quam semel, imo infinities subsistat. Quæ infinitæ subsistentiæ trium personarum etiam personæ Deitatis forent, quarum quælibet totam divinam essentiam haberet; & rursus quælibet infinities subsisteret: foret itaque secundum hanc opinionem Deus non semel tantum infinities, sed infinitis vicibus infinities Deus. Quæ infinities infinitæ existentiæ omnes personæ Deitatis forent. Præterea hoc effugio devitari non potest, id, cujus devitandi causa potissimum quæsitum est hoc commentum, ne scilicet ex eorum sententia de tribus distinctis personis in Deitate, sequatur, tres Deos esse. Etenim si Deus revera tribus distinctis vicibus, seu tribus distinctis modis subsistit, estque tres personæ, quarum quælibet totam divinam essentiam habet, & quarum quælibet potest ac debet Deus dici, utique Deus est tres Dii. Quando enim res ter aut terno modo est, non est una res, sed tres res. Ut adeo secundum rei veritatem idem prorsus sit, sive dicam *Deus est ter*, vel *tribus modis*, sive etiam *tres sunt Dii*. Hoc tantum interest, quòd istud *tres sunt Dii*, verbis intelligilibibus efferatur; illud autem, *Deus est ter*, sit locutio absurda, nec intelligibilis, cujus neque in Scriptura neque in communi loquendi ratione ullum datur exemplum.

Cæterum ex hoc inutili commento, ista tamen promanat utilitas ad confirmandam veritatem, quod qui id primum invenerunt, egregium testimonium eo præbeant, non immerito ex ipsorum doctrina de tribus in Deo personis colligi, tres Deos esse. Nullam enim illi aliam causam habuerunt hoc commentum ita fabricandi, quam quod vi veritatis compulsi fuerint fateri, quod si persona in Deo esset per se subsistens essentia seu substantia intelligens, (quæ, ut diximus, verissima personæ definitio est) necessario sequeretur, tres personas divinas esse tres Deos. Quia vero plurimi eorum consortes, & ferme plerique hoc ipsorum commentum de triplici Dei subsistentia repudiant, veteremque personæ definitionem retinent; propterea isti novi inventores hujus commenti perhibent nobis testimonium, quod plerique ex illis ipsorum consortibus revera tres Deos esse credant.

Cap. VI.

De mutua & tamen impermixta immanentia seu in existentia distinctarum personarum Trinitatis.

Cum ex sententia de Trinitate id omnino sequatur, quod omnes tres personę Deitatis nonnisi unam & eandem essentiam habeant, & nihilominus tres distinctæ personæ sint; non potest homo sanæ mentis, qui id non cœca ac bruta fide, sed rationali cognitione vult assequi, aliter id concipere ac intelligere, quam quod divina essentia in tres partes divisa sit, quodque quælibet personarum tertiam partem ejus habeat. Ex quo porro sequereur, non quamlibet personam seorsim, ut hęc sententia postulat, sed omnes tres personas simul junctas esse unum Deum summum; singulas autem personas esse tantum partes unius illius Dei summi. Huic errori ut occurratur, aliud adhuc supra modum sublime mysterium tenendum est, & absq; omni rationis scrutinio credendum. Istud ab his hominibus vocatur * Græce περιχώρησις, Latinè *circumincessio, immanentia*, seu mutua & penetrans personarum inter se inexistentia.

Cum Christus Joh. 20. 26. Ad discipulos suos veniret, cum clausæ essent fores, plurimi id ita factum putant, ut non fores ipsæ coram eo se aperuerint, sed quod clausæ manserint. Nolunt autem Christum per rimam aut per foramen aliquod forte transivisse: sic enim naturale corpus ejus, quod ex carne & ossibus constabat, extensum fuisset in longitudinem instar fili, vel in latitudinem instar loci; neque etiam volunt corpus Christi factum esse instar retis aut cribri, quod per aquam ducitur, ubi aqua in tot partes dividitur, quot sunt in reti vel cribro foramina. Sed volunt corpus Christi integrum ac indivisum, quin & sine immutatione externæ figuræ suæ, per fores penetrasse, fores quoq; integras & indivisas permansisse. Quemadmodum igitur secundum hanc sententiam intelligendum est, tunc temporis cum Christus in loco januę esset, corpus ejus in janua, & januam in corpore Christi fuisse, & hæsisse, idque ita, ut etiam minima pars januæ, quæ modo concipi potest, in omnium minima parte corporis Christi, & contra minima pars corporis Christi in minima parte januæ inexisteret, neque tamen vel corpus Christi, vel janua in minutas particulas divisa fuerit: eodem plane modo concipiendum est dogma mutuæ personarum inexistentię, quod nimirum etiam tres personæ Deitatis aliæ in aliis indivisæ existant, & unam ab altera totam contineri ac comprehendi. Quod sublime, & omnes humanas cogitationes transcendens mysterium Doctor celeberrimus † Augustinus ita describit & declarat: *singula sunt in singulis, & omnia in singulis, & singula in omnibus, & omnia in omnibus. Unum omnia.* Quod ita intelligendum est. Primo *singulæ personæ sunt in singulis personis*, id est, Pater est in Filio & Spiritu sancto; *Filius*

* Vide Gerhardi locos Theolog. tom. 1. de tribus Elohim. cap. 6. sect. 29. † lib. 6. de Trin. cap. ult.

est

eſt in Patre & Spiritu ſancto; Spiritus ſanctus eſt in Patre & Filio. Deinde *omnes perſonæ ſunt in ſingulis*, id eſt, Pater, Filius, & Spiritus ſanctus, ſeu tota Trinitas eſt in ſingulis perſonis. Tertiò *ſingulæ perſonæ ſunt in omnibus*, id eſt, quælibet perſona eſt in tota Trinitate. Quartò *Omnes perſonæ ſunt in omnibus*, id eſt, tota Trinitas eſt in tota Trinitate. Quintò *Omnia ſunt unum*, id eſt, omnes perſonæ habent unam tantum eſſentiam.

Hoc autem totum intelligendum eſt ita, ut * Damaſcenus monet, *abſque contractione, commixtione, confuſione*, id eſt, ne in hac circumínceſſione perſonæ putentur contrahi & compingi, uti fieri ſolet, quando rerum duarum æqualis magnitudinis una in alteram intruditur & vi inferitur; neve perſonæ permiſceantur ac confundantur, ut nimirum Pater fiat Filius, vel Filius Pater.

Quomodo jam homo intellectu præditus, qui oculos rationis in capite ſuo gerit, cui Deus ſanos ſenſus ac cerebrum conceſſit, ſe ex hoc immani labyrintho, in quo ex uno abſurdo aliud naſcitur, extricare poſſit, velim judicent homines incorrupti judicii. Primum enim, difficile, imo impoſſibile eſt intellectu, quomodo perſona una poſſit vere & eſſentialiter in altera eſſe, & altera rurſus poſſit eſſe in prima: ſed adhuc multo difficilius eſt intellectu, quomodo una perſona ſit in ſecunda & tertia; & ſecunda perſona ac tertia rurſus ſit in prima; item tertia & prima ſit in ſecunda, quin omnes tres perſonæ ſint in ſingulis & ſimul quoque in omnibus. Poteſt quidem capi, quomodo (ut exemplo ſimplici & obvio rem illuſtremus) butyrum ſit in pultibus, & pultes in butyro. Grana enim pultium natant in butyro, butyrum autem non eſt in granis, ſed inter grana & circa grana exiſtit. Quomodo autem vinum in cantharo, & viciſſim cantharus in vino eſſe poſſit, id jam ſuperat omnem rationem. Hæc tamen mirabilis inexiſtentia mutua perſonarum multo minus adhuc concipi poteſt. Deinde quomodo poteſt intelligi, per hanc perſonarum inexiſtentiam perſonas non confundi, ut ſcilicet Pater non ſit Filius, & viciſſim Filius non ſit Pater? ſi verum eſſet, quod ſupra memoravimus, Chriſtum integrum per januam penetraſſe, facilius concipi poſſet, quod tunc janua non fuerit corpus Chriſti, neque corpus Chriſti fuerit janua (quanquam id quoque intellectu difficillimum eſt) quia tamen ſingula, corpus nimirum Chriſti & janua, peculiarem ac propriam ſuam eſſentiam habuerunt. At quod perſonæ Trinitatis non ſolum aliæ in aliis concluſæ & comprehenſæ ſint, ſed etiam inſuper unam tantum eandem eſſentiam inter ſe communem habeant, interea vero neque inter ſe permiſtæ ſint, neque eſſentia ſit diviſa, ſed illæ maneant diſtinctæ ac peculiares perſonæ, & hæc maneat indiviſa eſſentia; ad id intelligendum & credendum pluſquam Angelico intellectu opus eſt. Nihilominus, qui talem permiſtionem perſonarum, vel diviſionem eſſentiæ in animo ſuo concipit, is, ſecundum ſymboli Athanaſiani decretum, in æternum damnabitur. Tertio ſi in ſingulis perſonis eſt tota Trinitas, ut verba ſupra ex Auguſtino allata indicant, ſequitur eſſe tres Trinitates, unam in Patre, alteram in Filio, tertiam in Spiritu Sancto; eruntque adeo novem perſonæ Deitatis, ſeu loco Trinitatis Nonitas. Et ſi rurſus hæ novem perſonæ ita invicem in ſe exiſtant, ut quemadmodum vult Auguſtinus, omnes junctim in ſingulis ſint, erunt novies novem, id eſt, octoginta & una perſonæ. Imo hac ratione infinitus numerus perſonarum in Deo efficietur.

Quarto ſi quælibet perſona eſt in tota Trinitate, & tota Trinitas in tota eſt Trinitate, & ſimul etiam in ſingulis perſonis, ſequitur, etiam Patrem eſſe in Patre, Filium in Filio, Spiritum ſanctum in Spiritu ſancto, hoc eſt, ſingulas perſonas in ſeipſis eſſe: quæ locutio quid ſignificet, nemo hominum poteſt intelligere. Quinto ſi verum eſſet, quod homines iſti firmiter credunt, quod nimirum ſecunda perſona Trinitatis vere de cœlo deſcenderit, & humanam naturam aſſumſerit, & quod tertia perſona, nempe Spiritus ſanctus ad Jordanem in ſpecie columbæ ſuper Chriſto tanquam ſecunda perſona apparuerit, prima autem perſona, id eſt, Pater in cœlo remanſerit: ſequetur perſonas tunc à ſe egreſſas ac disjunctas fuiſſe, nec amplius alteram alteri inexſtitiſſe; ſicut janua non amplius fuit in Chriſti corpore, nec corpus Chriſti in janua, cum Chriſtus jam introjiſſet in conclave. Quod ſi ita eſt, agnoſcere cogentur, iſti homines, tunc divinam eſſentiam, aliqua ſaltem ex parte, diviſam fuiſſe, adeoque ad Jordanem neque Patrem, qui de cælo locutus eſt, neque Filium, qui in Jordane ſtabat, neque Spiritum ſanctum, qui ſuper Filium acquievit, tam perfecte, ut alias, unum Deum fuiſſe, quia ſinguli non totam divinam eſſentiam, ſed partem tantum in ſe habuerunt. Eam enim ipſam ob cauſam docent, Perſonas tam mirabili ratione invicem eſſe implexas & innexas, ne ſi quis forte perſonas ſeparatas, uti alias perſonæ eſſe ſolent, conciperet, is diviſam eſſentiam quoque ſimul conciperet, atque hic in æternum damnaretur.

Verùm homines iſti credunt, hoc myſterium diſertis verbis in Sacris Literis expreſſum eſſe, dum ſcilicet Chriſtus Joh. 10. 38. & cap. 14. 10. teſtatur, ſe in Patre, & Patrem in ſe eſſe. Sed quod Chriſtus in iſtis verbis nullum ejuſmodi myſterium nos docere voluerit, ex eo homines iſti merito perſpicere poſſent, quod Chriſtus apud eundem Johannem cap. 17. 20. uſque ad 24. etiam de ſuis diſcipulis ac omnibus fidelibus eodem genere ac modo loquendi utatur, dum ſic in ſua oratione ad Patrem ait: *Non tantum pro iſtis rogo, ſed & pro iis, qui per ſermonem eorum crediturí ſunt in me, ut omnes unum ſint, ſicut tu Pater in me, & ego in te; ut & ipſi in nobis unum ſint, ut credat mundus, me à te miſſum eſſe. Et ego gloriam, quam dediſti mihi, dedi eis, ut ſint unum, ſicut & nos unum ſumus: ego in eis, & tu in me, ut ſint conſummati in unum.* Ita Johannes quoque in ſua prima Epiſtola cap. 3. 24 ſcribit: *Qui obſervat præcepta ejus* (id eſt, Chriſti) *ille in eo habitat, & ipſe in illo.* Si igitur hujuſmodi locutione talis circumínceſſio & eſſentialis perſonarum inexiſtentia deſignaretur, dicendum eſſet, etiam quamlibet perſonam Trinitatis, imo totam Trinitatem in ſingulis & in omnibus fidelibus ſimul habitare, & quemlibet fidelem ſeorſim & ſimul omnes conjunctim eſſe in qualibet perſona Trinitatis, & inſuper in tota Trinitate. Quod myſterium tam parum admittetur ab iſtis hominibus, quam à nobis eorum admittitur. Quare multo ſatius eſt & veritati convenientius, ut dicatur, hac loquendi ratione denotari arctam & ſtrictam conjunctionem voluntatis & amoris, quæ intercedit inter Chriſtum & Patrem ejus cæleſtem, & porro etiam inter Chriſtum & fideles ejus: id quod in aliis Scriptis abunde demonſtratum eſt.

Cap. VII.

De diſtinctione inter Deum Eſſentialem & Perſonalem.

Quartum, quod ad rectam intelligentiam doctrinæ de Trinitate facit, & in ſupra quidem expoſito Athanaſii Symbolo non habetur, ſed in ſcriptis eorum, qui Trinitatem defenſitant, crebertime occurrit; conſiſtit in prodigioſa quadam diſtinctione & duplici ſignificatione nominis Dei, quatenus Deo Altiſſimo tribuitur. Affirmant enim, nomen Dei in Sacra ſcriptura aliquando *eſſentialiter* ſumi, aliquando *perſonaliter*, id eſt, quando nomen *Deus* de unaquaque perſona ſejunctim prædicatur, tum id ſumi perſonaliter, ac ſignificare tantum unam divinam perſonam, eam ſcilicet, quæ hoc nomine inſignitur: quando vero ſimpliciter ac ſine ulla additione perſonæ certæ ponitur, tum id ſumi eſſentialiter, ac deſignare totam divinam eſſentiam, ſeu totam Trinitatem. Ut in exemplo, quando ſcriptura dicit: *Unus tantum eſt Deus.* Vel: *Deus creavit cœlum & terram*; tunc volunt illi,

Dei

* Lib. 1. Orth. fid. cap. 19.

Dei nomen, totam divinam essentiam, seu totam Trinitatem, denotare. At cum scriptura inquit, Pater est Deus; nomen Dei tunc ajunt non totam Trinitatem, sed primam tantum personam designare. Ita etiam cum Christus Deus dicitur, negant tunc totam Trinitatem, sed secundam personam duntaxat intelligi. Causa hujus discriminis inde oritur, quod dicant, unam divinam essentiam esse trinam in personis, & tamen simul quoque asserant, singulas personas Trinitatis habere totam divinam essentiam: ex quo sequi vident, quod singulæ personæ trinæ in personis sint. Potest enim ex eorum sententia hæc consequentia formari:

Unus ille Deus est trinus in personis.
Pater est Deus ille unus.
Ergo Pater est trinus in personis.

Quod idem argumentum potest etiam de Filio & Spiritu sancto usurpari. Præterea cum Filius quoque totam essentiam divinam habeat, sequitur, etiam totam divinam essentiam, id est, totam Trinitatem ab æterno genitam esse, item totam Trinitatem de cœlo missam esse, & humanam naturam assumsisse. Cum itaque se hoc laqueo irretitos viderent, nec modum alium se expediendi invenirent, excogitarunt hanc admodum absurdam nominis Dei distinctionem.

Sed, ut nunc nihil de eo dicam, quod de hac distinctione ne minima quidem in Sacris Literis fiat mentio, tantum abest, ut homines isti hac ratione se ex supra indicato laqueo extricare queant, ut se magis magisque ea impediant ac intricent. Nam si, exempli causa, Filius totam divinam essentiam habet, ut volunt, atque ideo unus ille Deus summus vocatur, quia totam habet divinam essentiam; nescio, sane, cur nomen istud Dei, quod Filio tribuitur, non debeat essentialiter sumi eatenus scilicet quatenus totam essentiam divinam designat. Deinde hoc modo symbolum Athanasii prorsus ambiguum, sophisticum ac plenum fallaciarum redditur, ad simpliciores ac rudiores ancipiti significatione nominis Dei decipiendos. Quis enim rudiorum hanc cogitationem in mentem suam admittat, quod nomen Dei nunc in hac, nunc in alia significatione usurpetur? An simpliciorum aliquis credere queat, Patrem Domini nostri Jesu Christi, quando Deus nuncupatur, non esse Deum illum, qui cœlum & terram condidit? Si enim Deus, qui condidit cœlum & terram, est trinus in personis, Pater autem non sit ille Deus, qui est trinus in personis (nempe Deus essentialiter sumtus, ut isti homines statuunt) utique sequitur, Patrem non esse Deum illum, qui condidit cælum ac terram. Quod tandem omnem religionem ac cultum Dei funditus subvertit. Insuper, quando ajunt, Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus; cur addunt hæc verba, *& tamen non sunt tres Dii, sed unus Deus?* Nonne ideo, ne quis præsertim ex indoctis concludat inde, esse tres Deos? in quonam significatu? nempe in eodem, quo dictum fuerat, *Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus.* Revera si nomen Dei alia significatione accipitur, quando dicunt, *Pater est Deus, Filius est Deus* &c. Nullam omnino causam habent addendi, hæc verba, *& tamen non sunt tres Dii, sed unus Deus.* Nihil enim in eo absurdi foret ex eorum mente, etsi diceretur, tres esse Deos, si nimirum nomen Dei non essentialiter, sed tantum personaliter, id est, in ea significatione, qua non tota essentia divina, sed tantum una persona Deitatis intelligitur, accipiatur; prout homines isti id in Sacra scriptura sæpius accipi contendunt. Imo non foret absurdum, etiamsi diceretur, quatuor esse Deos, unum essentialem Deum, qui est trinus in personis, & tres personales Deos, Patrem, Filium, & Spiritum sanctum. Neque sane scio, quomodo iste refelli possit, qui vi hujus doctrinæ quatuor ejusmodi Deos, ut modo diximus, credere vellet. Pater enim, exempli gratia, non est ille Deus, qui est trinus in personis (alioqui foret is tota Trinitas) oportet ergo, ut Deus iste, qui est trinus in personis, alius sit, quam Pater, & sic etiam alius, quam Filius & Spiritus sanctus. Sunt proinde quatuor Dii, essentialis unus, qui trinus est in personis, & tres personales, Pater, Filius & Spiritus sanctus, quorum quilibet una tantum persona est.

Cap. VIII.

De Distinctione inter essentialem & personalem Patrem, Filium & Spiritum sanctum.

Solent homines isti, de quibus nobis res est, supra dictam distinctionem non solum ad nomen Dei, verum etiam ad nomen Patris, ut & ad nomen Filii ac Spiritus sancti adhibere. Quando enim clarissimis scripturæ testimoniis, in quibus solus Pater vocatur ille verus Deus, aut Deus ille unus, convincuntur ac constringuntur, nec aliud invenire queunt effugium, hoc tandem arripiunt, ut dicant, nomen Patris in divinis duplici sensu accipi, interdum essentialiter, ut totam Trinitatem significet, interdum personaliter, ut eo sola prima persona Trinitatis designetur.

At præterquam quod nullo exemplo è Sacris Literis probari queat, nomen Patris (ne de Filio & Spiritu sancto nunc quicquam dicam) quomodo de Deo usurpatur, totam Trinitatem denotare, etiam præterea sensus iste nimis est absurdus. Etenim si nomen Patris totam Trinitatem denotaret, utique denotaret etiam Filium. Quam absonum autem id est, ut Patris nomen aliquando etiam Filium denotet? Deinde consideretur, obsecro, in quem labyrinthum rursus rudiores hac distinctione inducantur? Nam supra capite præcedenti dixerunt, hæc nomina *Patris, Filii, & Spiritus sancti* esse signa, è quibus cognoscatur, quando nomen Dei personaliter, & non essentialiter accipiatur, quia nimirum horum nominum quodlibet nonnisi personam, & non totam essentiam divinam denotet. Atsi nomen Patris etiam nonnunquam totam divinam essentiam, vel totam Trinitatem denotet, falsum erit hoc signum, & tum etiam nomen Dei, etsi Patri appositum sit, non personaliter, sed essentialiter accipietur. Quid igitur certi manebit in hac distinctione? Hoc profecto non est, scripturam declarare & explicare, sed potius clarissimum ejus sensum, incertum & ambiguum reddere, simplicioresque sub specie summæ cujusdam sapientiæ in ipsorum intellectu confundere, imo in summam desperationem salutis eos adducere. Quomodo enim potest homo indoctus certum fidei suæ ac porro etiam salutis fundamentum in Sacra scriptura habere, si Deus cognitionem suam tam ambiguis & obscuris verbis proposuit, quæ modo sic, modo aliter, modo sensu nativo ac usitato, modo prorsus inusitato atque absurdo accipi debeant? qui fieri potest, ut hoc pacto sibi idiota ab errore cavere, ac damnationem effugere valeat? Nam si, verbi causa, legat apud Paulum Apostolum: *Nobis unus est Deus*, (intellige summus) *Pater ille, ex quo sunt omnia*, unde possit ei incidere in mentem, nisi forte supernaturalem aliquam revelationem ponas, quod eo loci nomen Patris non Patrem Domini nostri Jesu Christi, sed totam Trinitatem denotet? Quod si vero hanc significationem istius nominis ignoret, tum credet, Apostolum loqui de solo Patre Domini nostri Jesu Christi, eumque vocare unum illum Deum summum: quod juxta hanc sententiam tantus error est, propter quem is necessario damnandus sit.

Cap. IX.

De æterna generatione Filii Dei ex essentia Patris.

Sextum, quod ad declarationem sententiæ de Trinitate spectat, est, æterna generatio Filii Dei ex essentia Patris. Qui articulus etiam secundum horum hominum opinionem ac judicium firmiter ac indubitantur credendus est, etsi non intelligatur, nisi quis velit in æternæ damnationis barathrum præcipitari, imo sub amissione salutis non est ratione scrutandus & examinandus, ne infinita rursus dubia & scrupuli

oboriantur. Urgent enim homines isti fortiter, hanc esse proprie dictam ac veram generationem: inde est, quod cum Sacra scriptura generationis Filii Dei meminit, & Christum Dei proprium, ac unigenitum Filium vocat, illi proprie dictam hujus vocis significationem mordicus retinendam esse contendant, atque ex ea colligant ac concludant, Christum omnino ex essentia Patris esse genitum: quia juxta exemplum humanæ generationis (quod creberrime allegare solent) quilibet Filius ex essentia Patris sui generatur, atque ideo ejusdem est essentiæ ac naturæ cum suo Patre.

Sed qui hanc sententiam paulo attentius expendit, aliter judicare non potest, quam eam adversus seipsam pugnare, & seipsam evertere. Etenim primo, si Pater, qui omnium confessione est Deus Altissimus, aliam divinam personam vere ex sua essentia genuit, necesse est, ut per hanc generationem alium ac distinctum à se numero Deum produxerit; quemadmodum in humana generatione (quam isti homines, ut dictum, perpetuo crepant) quando Pater Filium ex essentia sua generat, alium utique hominem generat. Quare ad hunc modum per istam generationem divinam loco unius Dei duo Dii fierent; sicut in humana generatione loco unius hominis duo homines fiunt. Quemadmodum enim in humana generatione pater & filius, duas quidem similes & easdem specie, numero autem distinctas essentias habent, ita etiam in divina generatione Filius aliam numero haberet essentiam, quam Pater: cum Pater suam essentiam habeat ex seipso, Filius autem eam per generationem à Patre acceperit. Si verò in Deitate duæ essentiæ distinctæ statuantur, duo etiam erunt Dii. Deinde non potest homo rationalis ex hac sententia aliud colligere, quam Filium esse sui ipsius Filium, & etiam sui ipsius Patrem. Hoc enim sibi volunt hi homines, Patrem & Filium habere unam eandemque essentiam, & habere eam utrumque ab omni æternitate, ut adeo essentia Patris sit quoque Filii propria essentia. Hinc proinde sequitur, Filium dum ex Patris essentia generatur, etiam ex sua propria essentia generatum esse. Ex cujus autem essentia quispiam generatur, ejus etiam est Filius. Atqui Christus ut modo dictum, ex sua ipsius essentia generatus est. Ergo Christus est sui ipsius Filius, ac simul etiam sui ipsius Pater. Neque hic regerere possunt homines isti, essentiam Patris, tunc cum Filius generatus est, nondum Filii essentiam fuisse. Ex ipsorum enim mente nullum unquam tempus fuit, quo Filius non fuerit, & Patris essentiam non habuerit; alioqui non esset Deus Altissimus. Tertio quomodo potest ille ab æterno fuisse, qui ab alio vere ac proprie genitus est, aut essentiam suam per veram ac proprie dictam generationem ab alio accepit? Qui enim vere ac proprie genitus est, is aliquando non fuit. Per generationem enim demum incipit esse, & quivis Pater temporis ratione semper prior est suo filio.

Nec est, quod hic obtendant isti homines generationem Filii Dei non esse naturalem, sed supernaturalem, & plane divinam, ideoque id quod modo diximus, ex ea colligi atque inferri non posse. Primum enim, si generatio Filii Dei est supernaturalis, quæ se longe aliter habeat, quam naturalis, eccur illi ipsi hic adeò urgent exemplum generationis humanæ? Ex eo enim sumunt validissimum argumentum, quòd Christus ex essentia Patris genitus sit, quia etiam inter homines quilibet filius ex essentia patris sui gignatur: Si igitur divina generatio Filii Dei hac in parte similis est humanæ generationi, certe nullam aliam causam habent, cur etiam in paulò ante enumeratis rebus similitudinem inter eas nolint admittere, quam quod ipsorum opinioni repugnet. Secundo ut taceam, generationem ejusmodi ex essentia generantis non esse supernaturalem, sed mere naturalem, hoc certum est ac irrefragabile, quod in omni generatione, sive naturali sive supernaturali, is qui generatur, aliam essentiam habeat à generante, & sic post absolutam generationem duæ distinctæ essentiæ sint patris & filii; item quod is qui gignitur, aliquando non fuerit, sed per generationem demum esse incipiat, dum essentiam suam tum demum accipit. Equidem si in supernaturali generatione secus se res habent (ut isti autumant) tum id absurdissime generatio dicitur, & qui de tali generatione loquitur, prorsus peregrina quadam lingua loquitur, quam ipse tam parum, quam quisquam alius hominum intelligit. Scriptura verò Sacra, quando de generatione Filii Dei loquitur, loquitur lingua communi, intelligibili & omnibus etiam idiotis bene nota, idque ideò, ut omnes vim & sententiam verborum intelligere possint, etsi de cætero universum rei modum perfectissimè concipere atque intelligere nequeant: describitque adeò longe aliam generationem, quam isti homines absque ullo fundamento comminiscuntur. Etiam ubi causas indicat, ob quas Christus Dei filius dicatur, nulla earum ita comparata est, ut vel specie ulla quicquam habeat cum ista æterna generatione commune. Oportetque istos nimis lynceos habere oculos, qui generationem talem in Sacris Literis monstrare volunt. Et tamen hoc est unum è præcipuis capitibus doctrinæ de Trinitate, habeturque pro summo & inenarrabili mysterio, quod abjecta omni ratione, cæca prorsus fide amplectendum sit.

Non possumus etiam, quin hic recenseamus, quam mirabiles fuerint Veterum Ecclesiæ Doctorum, qui doctrinam de Trinitate partim procuderunt, partim strenuè ursérunt ac propugnarunt, de æterna generatione Filii Dei, ut & de processione Spiritus sancti cogitationes. Cum enim viderent sententiam hanc neque in scriptura fundari, neque in sana ratione, quin imo cum ea adversa fronte pugnare, ut tamen cogitationibus suis, quas mordicus tuendas sibi sumserunt, aliquam veritatis speciem circumdarent, hoc portentosum, quod modo referemus, architectati sunt figmentum. * Ajunt Patrem genuisse Filium, se ipsum intelligendo & contemplando, Patrem verò & Filium produxisse Spiritum sanctum, dum Pater seipsum & Filium quoque amat. Hoc quo rectius intelligatur, clarius aliquanto ex horum hominum mente explicabimus. Indigent enim tam profundæ istæ speculationes aliqua luce & declaratione. Duæ sunt in Deo potentiæ, quarum operationes in Deo ipso perficiuntur, & manent, intellectus nimirum & Voluntas. Per intellectum Deus seipsum cognoscit, contemplatur atque intelligit, cumque sit summum bonum, vult etiam & amat seipsum. Ex his duabus potentiis Dei, nempe ex intellectu & voluntate, vel potiùs ex harum duarum potentiarum operatione (dum scilicet Deus seipsum considerat ac intelligit, & etiam seipsum amat) probant & eliciunt secundam ac tertiam personam Deitatis, hoc modo: Dicunt, quicquid intellectus considerat & intelligit, id eum intelligere ac considerare mediante aliqua imagine. Cum enim res ipsa, quæ intelligitur, in intellectu non sit, necesse est ut intellectus sibi aliquam rei istius imaginem formet, cujus ope rem sibi quodammodo repræsentet, ut eam capere ac intelligere possit. Jam cum Deus seipsum ab æterno cognoverit atque intellexerit, sequitur, eum etiam sibi ab æterno formasse aliquam imaginem, qua mediante seipsum cognoverit ac intellexerit. Hæc verò imago seu effigies necessario est ipse Deus. Quicquid enim in Deo est, ajunt, est Deus ipse; siquidem essentia Dei est simplicissima, neque ex diversis ac distinctis rebus composita, adeoque prorsus omnem multiplicitatem respuit. Præterea oportet, ut imago illa infinita sit, quandoquidem Deus infinitus est. Oportet etiam distinctam personam esse ab eo, à quo formata est. Alioqui Deus seipsum genuisset ac produxisset. Exinde tandem concludunt, personam istam esse filium Dei, quia & ab alio producta est, & tanquam imago Dei, est Deo similis, uniusque cum eo essentiæ. Porro quia Deus seipsum & simul etiam imaginem suam, quam cognoscendo & intelligendo seipsum produxit, amat, & ab ea

* Vide Gerhard. loc. Theol. tom. 1. de tribus Elohim cap. 8. sect. 47. Becanum summ. Theol. schol. pag. 71. quæst. 2. & Keckerman. System. Theol. lib. 1. cap. 3.

vicissim

vicissim amatur, ideo (dicunt) hic *Amor* (qui ex operatione voluntatis Dei ac imaginis ejus oritur) est tertia persona Deitatis. Amor enim iste est in Deo, & est etiam infinitus, adeoque non minus Deus, quam imago, quæ ab intellectu Dei genita est: est quoque quoad personam à cæteris duabus vere distincta.

Atque hoc est magnum illud Mysterium de origine secundæ & tertiæ personæ Trinitatis, quod à Patribus antiquis primum est revelatum, aut potiùs excogitatum; hodie vero (quod jure mireris) à potissima parte eorum, qui Trinitatem tuentur, summa cum reverentia adoratur, & absque omni inquisitione rationali simpliciter credi jubetur. Hic vero deberent illi, qui indesinenter clamant, rationem in divinis cæcam esse, qui argumentis è ratione desumptis nolunt contra sententiam de Trinitate pugnari, qui verba illa crebro in ore habent: *scrutator majestatis opprimetur à gloria;* hic, inquam, vociferari deberent, rationem esse cæcam in divinis; de talibus deberent dicere, eos audere scrutari divinam majestatem, nec multum à blasphemia abesse, tam alta mysteria, quæ omnium hominum intellectum superant, humana lingua temerare & eloqui tentare. Ubi enim extat usquam vel jota unum de hoc commento in toto Sacro codice? Quam dissonum est istud totum, quam discrepans ab eo, quod claris & expressis verbis narratur in scriptura Sacra de generatione atque ortu Filii Dei?

Excutiendum nobis tamen est hoc mysterium, & quia scriptura de eo tacet, videndum, an saltem in lumine naturalis rationis aliqua nitatur verisimilitudine.

Principio mirum est, homines istos tam absurde agere, ut, cum simplicitatem summam divinæ essentiæ urgeant, asserantque, essentiam Dei nequaquam ex rebus multis inter se distinctis constare, ita ut quicquid in Deo est, Deus sit; interea tamen in Deo tres distinctas personas, imo si vim sententiæ eorum perpendas, infinitas personas (ut mox ostendemus) introducant. Eo ipso enim simplicitatem essentiæ divinæ tollunt, statuuntque Deum ex infinite multis rebus compositum esse. Quin, quod majus est, tantopere urgent simplicitatem in Deo, omnemque compositionem ac multiplicitatem à Dei essentia excludunt ac removent, cum tamen scriptura nihil de eo habeat, quia scitu ad salutem id necessarium non est; contra autem illud tollunt, quod scriptura toties ingeminat & inculcat, nempe Deum nonnisi unum esse. Secundo, ista modo exposita narratio de æterna generatione atque origine Filii Dei ac Spiritus sancti inducit eos, qui cum ratione eam expendunt, in talem labyrinthum, ut nihil aliud ex ea queant intelligere, quam quod Filius & Spiritus sanctus seipsos, & alter alterum, & uterque Patrem genuerint ac produxerint, imo quod hæ tres personæ non solum seipsas, sed etiam infinite plures alias personas genuerint. Si enim Patris essentia etiam Filii essentia est, sequitur necessario, Patris intellectum etiam Filii esse, ac proinde etiam operationes, quæ à Patris intellectu proficiscuntur ac perficiuntur, perfici quoque ac proficisci ab intellectu Filii, propterea que non minus Filio quam Patri eas adscribi debere: præsertim cum sapientiores è Trinitatis defensoribus statuant, in Deo intellectum & operationes intellectus nihil differre, sed omnia unum & idem esse. Si igitur Pater operatione intellectus sui genuit Filium, sequitur, etiam Filium (ut pote cui operatio illa æque competit) seipsum genuisse. Quin etiam Spiritus sanctus genuit Filium Dei, estque adeo Filii pater, & origo suæ originis, quia nimirum Spiritus sanctus eandem essentiam adeoque eundem intellectum habet, quem habet Pater, omnesq; operationes quæ ab intellectu proficiscuntur, etiam Spiritui S. necessario sunt adscribendæ.

Quo circa dum Pater seipsum & essentiam suam contemplatur atque intelligit, simul etiam Spiritus sanctus suam essentiam contemplatur & intelligit, atque sic intelligendo gignit Filium. Et quia dum Pater ac Filius volunt & amant aliquid, etiam Spiritus sanctus, (qui eandem prorsus habet voluntatem, quam illi) idem vult & amat; volendo autem & amando Pater & Filius Spiritum sanctum produxit: sequitur omnino, etiam Spiritum sanctum seipsum produxisse.

Præterea cum persona quævis & seipsam & cæteras intelligat, easque cupiat & amet, necesse est, ut quævis persona per intellectionem talem & amorem plures Filios & Spiritus sanctos producat. Etenim, ex horum hominum sententia, imaginem, per quam Pater seipsum intelligit, diversam personam esse oportet: unde porro sequitur, etiam imagines illas, per quas Filius ac Spiritus sanctus seipsos intelligunt ac simul alias personas, diversas personas esse; nec minus etiam illas imagines, per quas Pater Filium ac Spiritum sanctum intelligit atque cognoscit. Ita habemus jam non ampliùs tres, sed magnum numerum personarum in divinitate. Cumque istæ personæ omnes seipsas ac simul quoque reliquas cupiant, velint, atque ament, ex ejusmodi amore prodit rursus ingens copia Spirituum sanctorũ, qui omnes personæ sunt. Hæ personæ iterum omnes considerant, intelligunt & amant seipsas & cæteras; ex qua consideratione & amore nova personarum propago enascitur: atque sic vi hujus sententiæ infinitus ac innumerus numerus personarum in Deo erit. Imo si verum est, quod isti dictitant, quicquid est in Deo, Deum esse, non solum ex tali intellectione ac amore mutuo personarum divinarum inter se, sed & aliunde infinitę personæ in Deo gignentur. Cum enim dicant; intellectionem in Deo nonnisi per imaginem fieri, quæ personæ sit; Deus autem intelligit omnia etiam creata à se in tempore; inde sequetur, quot res sunt, quas intelligit, totidem quoque imagines, ac porro totidem personas in Deo existere. Similiter dicunt, per amorem, qui est inter Patrem & Filium, personam Spiritus sancti produci, atqui Deus amat omnes suas creaturas; ergo ex isto amore denuo infinitę exorientur personę, quę omnes Deus ipse erunt, sola personalitate ab eo distinctę.

Ex hoc figmento de origine Filii Dei atque æterna generatione, pullulat adhuc alia admodum absurda, & scripturæ ac rationi contraria sententia, quam tamen plurimi ex assertoribus Trinitatis aperte agnoscunt ac confitentur, eamque ipsissimam esse veritatem ac mysterium divinissimum sibi persuadent; inprimis ii, qui Deum genuisse Filium suum intelligendo statuunt. Hæc autem sententia est, quod Filius Dei adhuc continuo generetur, & in omnem æternitatem porro generandus sit. Quia enim Deus nunquam desinit seipsum intelligere, nunquam etiam desinit Filium suum generare. Itaque juxta hanc sententiam Pater ab æterno est in opere generandi Filium, nec in æternum desistit ab hoc opere: imò Deus non potest unquam finem facere istius generationis, quia non potest desinere seipsum intelligere. Atqui, qui nondum genitus est, neque in ęternum gignetur, de eo dici sane nequit, eum revera in rerum natura existere, aut unquam extiturũ. Qui enim nascitur, is per generationem accipit essentiam suam; qui autem nondum natus est, nec unquam nascetur, is nunquam essentiam suam accipiet, adeoque nunquam erit ac fiet. Sic ergo vi hujus sententiæ una tantum persona Deitatis ab æterno fuit, nec plures unquam erunt. Secunda quippe persona, quam ajunt esse Filium, nunquam generabitur, tertia quoque, Spir. Sanctus, nunquam producetur, quia amor Dei, ex quo Spiritum Sanctum produci volunt, nunquam cessabit, nec finem habebit. Si autem Filius Dei nondum natus est, nec unquam erit in rerum natura, actum est de nostra spe, quam omnes per eum in Deo collocamus, & tum non Filius Dei, sed alius aliquis Fœdus gratiæ Dei nomine nobiscum pepigit, neque Filius Dei nos redemit, suaque morte viam nobis ad vitam æternam munivit.

Alii ut hanc æternam generationem Filii Dei evincant, tale quęrunt effugium, ut dicant, generationẽ Filii Dei esse similem generationi earum rerum, quæ per emanationem producuntur; quomodo lux aut radii à sole generantur. Finge, inquiunt, solem ab æterno extitisse; ab æterno eum lucem ac radios generasse necesse erit. Sol enim perpetuo emittit ex se radios. Sic igitur radii, licet generati à sole, ab æterno tamen existent. Jam vero Dei Filium quidam per ejusmodi ema-

nationem à Patre genitum ajunt: dum is seipsum intelligit, & sui ipsius concipit imaginem, quæ actio intelligendi perpetuo duret. Verum, ut præteream hoc quoque commentum Sacræ scripturæ esse ignotum, animadvertendum est, nobis sermonem esse hoc loco de vera ac proprie dicta generatione; nam & illi ipsi omnino pertendunt, Filium Dei verissime ac propriissime generari. At lucis ac radiorum non est proprie dicta generatio; cum hæc sint accidentia. Accidentium autem proprie dicta generatio non est, sed substantiarum tantum. Deinde quæ per emanationem quodammodo generantur, non habent essentiam perfectam ac consistentem, & non simul & semel, sed per partes successive producuntur, ita ut pars quæ producitur, antea non extiterit, neque etiam permanent partes istæ, sed transeunt illico, adeo ut tota essentia earum consistat in perpetuo fluxu, & in fieri, ut in scholis loquuntur. Quare etiam lux, quæ è sole emanat, non tota simul, sed per partes alias atque alias producitur, & radii, qui semel à sole prodierunt, non amplius ab eo emanant: radii enim, qui sequuntur, non sunt illi ipsi radii, qui antea emanarunt, sed alii subinde novi; & radii, qui nunc producuntur, antea non extiterunt. Alioqui si lux tota simul & semel secundum omnes partes suas à sole fuisset producta, dici non posset, eam per jugem ac continuam emanationem produci, sed tanquam res semel perfecte producta, perpetuo conservaretur. Si igitur eadem esset ratio generationis Filii Dei, quæ est emanationis radiorum vel lucis solis, dicendum esset, dum sic ab æterno Filius Dei generatur, subinde partem unam in eo evanescere atque interire, alteram succedere, quemadmodum in solis luce fieri diximus: quod quam absurdum sit, quis est, qui non intelligat? Taceo, quod Filius Dei, si per emanationem indesinentem generatur, non foret Deus summus, summus enim Deus non habet partes, secundum quas successive generetur. Mitto etiam, quod quicquid per emanationem sive æternam sive non æternam generatur, ejus essentia ab eo pendeat, à quo emanat. Dei autem summi essentia à nullo alio pendet. Proinde Filius Dei, etiamsi ita se haberet ejus generatio, ut volunt isti homines, Deus summus esse non posset.

Cap. X.

De operationibus, quæ intra & extra essentiam Dei fiunt.

Antequam progrediamur à consideratione Trinitatis, qualis in se ipsa est, ad conjunctionem ac unionem Dei cum humana natura, oblivisci non possumus unius adhuc distinctionis, quæ ad perfectam sententiæ istius declarationem pertinet; quæque est septima horum hominum columna. Quanquam distinctio ista per se absurda non est, ab istis tamen hominibus hic valde inepte & absurde usurpatur atque applicatur.

Cum statuant illi, tres personas Deitatis unicam tantum habere essentiam, ex eo necessario concluditur, quod quicquid una harum trium personarum facit & operatur, hoc idem etiam cæteræ faciant ac operentur. Quæ res enim essentiam communem habent, illæ habent quoque ea omnia inter se communia, quæ ab illa essentia proficiscuntur. Quam ob causam etiam homines isti, cum in symbolo, quod Apostolicum vocatur, & in Sacra scriptura Patri creatio cœli & terræ, resuscitatio Christi à mortuis, aliaque divina opera adscribuntur, omnino contendunt, Christum & Spiritum sanctum propter unitatem essentiæ ab ejusmodi operibus non excludi, sed opera ista esse totius Trinitatis, etsi una tantum certa persona nominetur. Sentiunt enim, Christum & Spiritum sanctum non minus quam Patrem esse creatorem cœli & terræ, & Christum una cum Patre ac Spiritu sancto seipsum suscitasse è mortuis. Jam verò si hęc & similia opera divina, ideo omnibus tribus personis sunt communia, quia omnes habent unam eandemque essentiam; sequitur propter eandem unitatem ac indivisibilitatem essentiæ, etiam alia opera, quæ homines isti alioqui nonnisi certis personis Trinitatis propria esse volunt, omnibus tribus personis communia esse; quale est opus generandi Filium ab æterno ex essentia sua, quod soli Patri tribuitur. Nam cum Filius eandem essentiam habeat, quam Pater, & Pater Filium ex essentia sua genuit, fieri non potest, quin essentia Filii etiam Filium, id est, seipsum ab æterno genuerit. Similiter etiam essentia Spiritus sancti (quæ eadem illa essentia est) Filium & Patrem quoque & seipsum genuit; præterea & Pater, & Filius, & Spiritus sanctus, alter ab altero & omnes à se ipsis emanarunt, adeoque quælibet persona Trinitatis simul est Pater, Filius & Spiritus sanctus.

Cùm igitur his se pedicis illaqueatos videant, utuntur talis distinctionis remedio, qua discernunt opera interna, quæ in essentia Dei perficiuntur, ab operibus externis, quæ extra essentiam peraguntur. Opera quæ sunt extra essentiam Dei, ajunt, sunt indivisibiliter omnibus tribus personis Trinitatis communia, ita ut ab omnibus tribus simul perficiantur, etsi una tantum nominetur; at opera quæ exercentur intra Dei essentiam, aliter se habent. In iis enim quælibet persona habet propria ac peculiaria sua opera, quæ non sunt aliis communia. Itaque solus Pater est, qui Filium ex essentia sua genuit, & Filius est solus, qui ex essentia Patris genitus est, & Spiritus sanctus solus est, qui à Patre & Filio emanat ac procedit.

Cur verò aliter se res habeat in operibus externis, quam in internis, ejus rationem nullam aliàm afferre possunt, quam quod ipsi ita velint, quodque sic defensio sententiæ eorum requirat. Quod autem hoc effugio nihil proficiant, non tantum ex eo, quod nullum habeat in verbo Dei fundamentum, sed exinde quoque patet, quod ex eo sequeretur, respectu operum, quæ intra Dei essentiam perficiuntur, in Deo plures essentias & non unam esse, respectu externorum autem operum, unam tantum esse in Deo essentiam. Quia enim omnes operationes, quæ ab una persona eduntur, ab ejus essentia proficiscuntur, Pater autem dum Filium ex sua essentia genuit, talem operationem exercuit, qualem, non exercuit Filius: inde sequitur, operationem istam ab alia essentia, quam ab ea, quæ Filii est, profectam esse. Sunt proinde vi hujus sententiæ plures quam una essentia in Deo, & tamè non est nisi una; quia operationes, quę extra Dei essentiam exercentur etsi uni personæ tantum attribuantur, tamen propter unitatem essentiæ sunt omnibus tribus personis communes.

Cæterum istud fulcrum distinctionis hujus inter opera divina non est adhuc tam firmum ut sufficiens sit ad sustentandum totum ædificium, sed indiget rursus alio fulcro. Etsi enim vi modo dictæ distinctionis, opus Creationis, Redemptionis & sanctificationis, tanquam opera, quæ extra essentiam divinam fiunt, toti Trinitati adscribant; agnoscunt tamen ac confitentur, creationem esse peculiariter Patris proprium opus, & Redemptionem esse proprium Filii, sanctificationem autem Spiritus sancti opus. Istasq; vocant proprietates personales externas. Itaque dicunt, hæc & similia opera esse quidem toti Trinitati communia, sed ita tamen * *ut ordo & cujusque personæ proprietas servetur.* Ideò totam Trinitatem quidem ajunt creasse cœlum & terram, sed in ordine Patris, cujus proprium est Creare; hunc esse creatorem per Filium in Spiritu sancto (cogitet, qui sapit, quid hoc sibi velit, *in Spiritu Sancto*, ita totam quoque Trinitatem redemisse genus humanum, sed in ordine Filii; totam denique Trinitatem sanctificare homines, sed in ordine Spiritus sancti.

Verum ut taceam, nullum istius rei in Sacris Literis extare vestigium, deberent isti homines suæ confessionis seu symboli meminisse, in quo dicitur, *in Trinitate nihil esse prius, nihil posterius, nihil majus vel minus.* Hoc si ita est, nulla causa est, cur supra dicta opera certo ordine inter divinas personas distribuant, vel etiam si ordo personarum servetur, cur mihi non liceat dicere: Filius est creator per Patrem in Spiritu sancto, aut, Spiritus sanctus est creator per Filium in Patre. Nam certe isti ipsi homines non verentur

* Vide Gerhard. tom. 1. de tribus Elohim cap. 6. sect. 39. & c. 9. sect. 51.

Filium

Filium & Spiritum ſanctum, æque ac Patrem, creatorem cœli & terræ nuncupare. Deinde quomodo poteſt quælibet perſona ſuas proprietates habere peculiares, quandò omnes unam tantum eſſentiam habent? Proprietates enim cujuſque rei ex eſſentia ejus reſultant; quæque habent communem eſſentiam, ea habent quoque communes proprietates, & contra, quæ habent peculiares proprietates, habent etiam peculiarem ac propriam eſſentiam. Inprimis autem mirum eſt, eos dininis perſonis peculiares proprietates attribuere, qui credunt, duas naturas in Chriſto ita proprietates ſuas ſibi invicem communicaſſe, ut proprietates unius naturę de altera poſſint prædicari. Si hoc fieri poteſt propter ſolam conjunctionem duarum naturarum, ubi tamen diſtinctæ ſunt naturæ, nec inter ſe permiſtæ, ut iſti volunt, quanto magis poſſunt ac debent omnes divinæ proprietates promiſcue & ſine diſcrimine de unaquaque perſona prædicari, cum omnes conjunctim non habeant niſi unam indiſtinctamque eſſentiam? Quod rectè fieri poſſe ac debere, viderunt probe ex his hominibus illi, qui Patrem & Filium & Spiritum ſanctum vocant *Tres juſtificantes*, & *Tres auctores noſtræ juſtificationis*. Quo exemplo, nihil cauſæ eſt, cur non etiam dicere poſſint, tres perſonas divinas eſſe Tres Creatores, tres Redemtores, & tres ſanctificatores. Mere igitur contradictoria loquuntur iſti homines, dum dicunt, opera iſta creationis, redemptionis & ſanctificationis, eſſe totî Trinitati commnnia, & nihilominus eſſe perſonarum ſingularum propria. Quod enim proprium eſt, id non poteſt aliis eſſe commune.

Cap. XI.

De Incarnatione Filii Dei.

Octavum, quod homines iſti ad perfectam Dei cognitionem pertinere autumant, eſt *Incarnatio Filii Dei*, quod nimirum Filius Dei, tanquam ſecunda Trinitatis perſona, mandato Patris de cœlo deſcenderit in uterum Mariæ Virginis, ibique homo factus ſit. Hoc ipſa neceſſitas coëgit iſtos homines comminiſci; alioqui ſententia eorum de perſona Chriſti non poſſet conſiſtere. Cum enim ſacra ſcriptura diſerte teſtetur, Chriſtum dum in terris vixit, fuiſſe verum hominem, qui verum humanum corpus & humanam animam habuerit; de Deo autem dici nulla ratione poteſt, quod humanum corpus & animam habeat; neceſſe eſt, ut ſi Chriſtus nihilominus etiam Deus Altiſſimus eſſe debeat, is ſit aliquid ex Deo & homine compoſitum. Hanc compoſitionem igitur illi vocant Incarnationem æterni Filii Dei, vel, Incarnationem Dei.

Vox *Incarnationis* ſeu Hominifactionis non ſolum in ſacra ſcriptura non invenitur, ſed etiam eo ſenſu, quo eam iſti homines uſurpant, eſt prorſus abſurda. Quando homo aliquis naſcitur & in mundum editur, poſſet id Hominifactio vocari, quia homo is verè fit, quia antea homo non erat, imo plane nihil erat, aut, ſi quis velit dicere, eum aliquid ante fuiſſe, tamen non id amplius eſt, quod antea fuit. Ita & illud miraculum Domini Jeſu, cum in Cana Galilææ aquam in vinum converteret, non abſurde poſſet dici Vinifactio aquæ, quia ibi vere aqua facta fuit vinum, ita ut miraculoſe permutatio aquæ in vinum facta ſit, & aqua deſierit eſſe aqua, merumque vinum remanſerit. Hoc modo etiam Hominifactio Dei atque Incarnatio, ſi propriam vim ac ſignificationem vocis ſpectes, nihil aliud denotabit, quam Deum deſiiſſe eſſe Deum & è Deo factum eſſe hominem. Quando enim res fit aliquid aliud, deſinit eſſe id, quod prius fuerat. Aqua, quæ facta eſt vinum, deſiit eſſe aqua: caro, quæ verminat, deſinit eſſe caro. Poſſet tamen forte aliquis negare, quod vis verborum neceſſario hanc ſignificationem poſtulet. Etenim dici poſſet, exempli cauſa, Cæſarem factum eſſe Regem Bohemiæ: neque tamen ſignificaretur, eum deſiiſſe eſſe Cæſarem, etſi ſtatus Regis minor ſit ſtatu Cæſaris. Verum ingens diſcrimen eſt inter hoc exemplum & Hominifactionem Dei. In hoc enim exemplo per Regem Bohemiæ non proprie perſona Regis Bohemiæ, quoad eſſentiam conſideratur, ſed tantum ſtatus ejus Regius atque officium intelligitur. Alioqui nimis abſurde diceretur, eſſetque prorſus impoſſibile, ſi quis diceret, Cæſarem quoad eſſentiam factum eſſe perſonam illam, quæ eſt Rex Bohemiæ. Sic enim (ſi modo id fieri poſſet) Cæſar revera deſineret non ſolum Cæſar, ſed etiam homo ille eſſe, qui erat prius. Sed in Incarnatione ſeu Hominifactione Dei nolunt homines iſti, Deum dum factus eſt homo, tantum externum ſtatum aſſumſiſſe, ſed affirmant, eum factum eſſe illum ipſum hominem eſſentialiter, qui ex Virgine Maria natus eſt. Hinc nonnulli ex ipſis non verentur dicere, * hanc locutionem, *Deus eſt homo*, vel, *Deus eſt hic homo*, non modo veriſſimam eſſe, ſed etiam propriam & uſitatam. Unde ſequitur, Deum per hanc Incarnationem ac Hominifactionem, vi propriæ ſignificationis hujus vocis, deſiiſſe eſſe Deum: quod etiam quidam ex hominibus iſtis agnoſcunt, ſequi nimirum ex modo dicta locutione, † *Deum eſſe immutatum*. Imo abſurdum foret, etiamſi diceretur, tantum, Deum quoad externum ſtatum ac conditionem factum eſſe hominem: multoque abſurdius, quam ſi quis diceret, Cæſarem factum eſſe Calefactorem fornacis ſeu Fornacarium, aut Subulcum. Tantum diſcrimen eſt inter Deum & hominem. Et revera Deus etiam hac ratione deſineret eſſe Deus, id eſt, ſummus Dominus ac Monarcha Mundi; quemadmodum Cæſar non amplius Cæſar eſſet, ſi Fornacarius aut Subulcus fieret. Cum autem homines iſti pro abſurdo & impoſſibili id habeant ipſi, ut Deus unquam deſinat eſſe Deus, deberent ſane agnoſcere, quod non tantum haud rectè faciant, dum ſummum hoc & humanæ menti imperſcrutabile myſterium (ut vocant) tam abſurdis vocibus efferunt, ſed quòd etiam fundamentum hujus ſententiæ, quod ſe in Scriptura habere putant, falſum ſit & nullius momenti. Probant enim illi hanc Incarnationem verbis Johannis Euangeliſtæ, quibus (ſecundum vulgarem interpretationem) ait: *Verbum caro factum eſt*. Ubi per *Verbum* Chriſti naturam divinam, ſeu ſecundam perſonam Trinitatis intelligunt, voluntque hunc eſſe verborum ſenſum: *Secunda perſona Trinitatis facta eſt homo*. Quod ſane nihil aliud eſt, quam ſecundam Trinitatis perſonam, id eſt, Deum Altiſſimum converſum eſſe in hominem: unde conſequitur, eum deſiiſſe eſſe Deum. Scio equidem, eos per Incarnationem Dei talem Dei in hominem converſionem ac commutationem non intelligere, ſed ſolummodo, quod Deus humanam naturam aſſumſerit, eamque ſibi, abſque immutatione ſuę divinitatis, adſciverit, & in unam perſonam coäduaverit. Sed cùm ſic ſentiant, non tantum hoc factum deberent, potius Hominis aſſumptionem, quam Hominifactionem vocare; ſed etiam melius conſiderare deberent, quam ſolide hæc eorum ſententia ex verbis allegatis Johannis elici queat. Quomodo enim probabunt, verba iſta, *Verbum caro factum eſt*, (etiamſi vulgata hujus loci verſio admitteretur) idem ſignificare, quod Verbum aſſumſit humanam naturam? Ut nunc præteream, quod nullo argumento probari queat, per *Verbum* intelligendum eſſe Deum Altiſſimum, aut ullum alium quàm hominem Jeſum Chriſtum, qui ex Maria natus eſt.

Perpendendum verò nobis eſt, quod ad rectam hujus ſic nuncupati myſterii de Incarnatione Dei intelligentiam ex hominum iſtorum mente pertinet, & quomodo id ipſi declarent atque explicent. Sententia eorum vulgò hæc eſt, quod Pater, tanquam prima perſona Trinitatis, Filio ſuo dederit mandatum, ut de cœlo deſcendat in uterum Virginis Mariæ, inque eo humanam naturam aſſumat, & ex ea, ad ſalutem humani generis, verus homo naſcatur. Sic proinde unum illum æternum Deum demiſiſſe in mundum de cœlo unum illum ęternum Deum, ut homo fieret. Filium autem, tanquam unum ęternum Deum, obediviſſe Patri illi uni ęterno Deo, ac ſponte hanc legationem in ſe ſuſcepiſſe.

* Vide Becani ſumm. Theol. Schol. part. 3. pag. 569, 570. ſect. 8, 9, 12.

† Bonaventura citante Becano d. l. ſect. 12.

Hanc esse summam incarnationis istius, ex ipsorum Scriptis facile colligitur; atque inprimis ex hymno quodam Ecclesiæ, in quo inter alia canunt, Patrem monuisse Filium, quoniam præsto sit tempus miserendi, ut descendat in terras, fiatque salus miserorum, Filiumque Patri obedientem venisse in terras, & de Virgine pura ac tenera factum esse Fratrem nostrum. Vi itaque hujus sententiæ (si eam nude & ad lucem claræ simplicisque veritatis consideremus) Deus ille unus, nempe Filius, ad tempus reliquit cœlum, inque assumta à se humana natura hic in terris inter homines versatus est, & postquam à Judæis crucifixus atque è vivis sublatus esset, seipsum rursus in vitam revocavit, unaque cum assumta natura humana ascendit in cœlum, & ad dextram Patris sui cœlestis consedit, id est, unus ille Deus summus ad dexteram consedit unius illius summi Dei.

Videamus vero, quid nobis ex hac sententia ad rationalem Dei cognitionem utile discendum sit. Hoc sibi vult ista sententia, quòd etiamsi Pater de cœlo non descenderit, sed solus Filius, ita ut dum Filius descendit, Pater interea in cœlis superne manserit, neque descenderit, nihilominus is qui non descendit, & is qui descendit, tametsi duo numerentur, nonnisi unus Deus sit. Unde sequitur, Christum tunc vere & essentialiter, æque ac Pater, in cœlo, & non in terra fuisse, & tamen rursus eum illo ipso tempore etiam vere atque essentialiter in terra fuisse, ita ut in cœlo apud Patrem non fuerit. Sic ergo Filius Dei, cum factus est homo, simul fuit in cœlo, & non fuit in cœlo, fuit in terris & non fuit in terris. Cum enim essentia Patris (quæ est indivisibilis) semper in cœlo manserit, neque unquam in terram descenderit, Filius autem habeat illam ipsam essentiam, quam habet Pater; inde clare sequitur, divinam essentiam Filii adeoque ipsum Filium tunc in cœlis mansisse, nec unquam se in terram demisisse. Et contra, quia Filius vere de cœlo descendit, (quod homines isti probant loco Joh. 3. 13: *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo*, necesse est, Filium tunc cum tota essentia sua cœlo verè excessisse, atque hîc in terris fuisse. Quis vero istud intelligat? cujus hominis sensus ac intellectus sufficit ad hæc pugnantia & contradictoria percipiendum? Præterea hoc quoque credi volunt, quòd etsi Filius idem ille Deus unus sit, qui Pater est & Spiritus sanctus, tamen neque Pater neque Spiritus sanctus, sed Filius tantum homo factus sit. Quod cum rursus capi nequeat, ceu res seipsam perimens atque evertens, coëgit quosdam vis veritatis fateri diserte, quod tota Trinitas sit incarnata. Unde consequitur, etiam reliqua omnia, toti Trinitati esse attribuenda, quæ alioqui omnes secundæ tantum personæ in humana natura assumpta adscribere solent; nempe quod tota Trinitas mortua sit, sepulta, resuscitata, in cœlum assumta &c. Sed hoc cum etiam admodum difficile sit creditu, atque intellectu, cumque hac ratione antiqua atque ab hisce hominibus ipsis damnata hæresis Sabellianorum ac Patripassianorum ab Orco revocetur; ideo id alii sic explicant, ut dicant, totam Trinitatem quidem incarnationis opus peregisse, sed solam secundam personam incarnatam ac hominem factam esse.

Lutherus hoc mysterium declarat (ut * Gerhardus testatur) similitudine trium puellarum, quæ omnes simul unam vestem conficiunt, & uni induunt. Verum hæc declaratio rei difficultatem non tollit. Quomodò enim dici potest, solam personam secundam, & non etiam primam ac tertiam humanam naturam assumsisse, cùm & prima & tertia persona eandem illam essentiam habeat, quam habet secunda? Tres illæ puellæ, quæ vestem uni ex suo numero induunt, non sunt tres personæ in una essentia, sicut homines isti de tribus personis Deitatis credunt, sed singulæ habent suam peculiarem essentiam. Quare hoc effugium ipsos nihil juvat. Ad hæc, assumtio humanæ naturæ est opus ejusmodi, quod extra essentiam Dei factum est, proinde secundum proprium horum hominum principium (de quo egimus capite præcedenti) omnibus tribus personis ut sit commune necesse est. Nisi forte quis & hic ad proprietates personales confugiat, dicatque incarnationem pertinere ad opus Redemptionis, quod proprium est secundæ personæ. Verum hoc pacto de hoc opere eodem modo esset loquendum, atque istos homines de opere Redemptionis supra loqui vidimus, quod nimirum tota Trinitas, id est, Pater, Filius, & Spiritus sanctus sint homo factus, sed in ordine Filii. Quam absurdam & tortuosam locutionem etiam nemo hominum est, qui intelligere possit.

* Gerhard. tom. 2. loc. Theol. de personæ Christi sect. 103.

Cap. XII.

De duabus naturis in Christo.

NOnum, quod ad rectam hujus sententiæ cognitionem spectat, quodque præcedentis incarnationis Dei est consequens, hoc est, quod in Christo sint duæ naturæ, divina scilicet, quam ab æterno tanquam summus Deus habuit, & humana, quam in utero Mariæ Virginis assumsit.

Sentiunt autem, quod etsi in Christo sint duæ naturæ, is tamen nonnisi una persona sit, quodque divina ejus natura seu Deitas sit persona, illa nimirum secunda persona Trinitatis; humanitas verò ejus non sit persona, sed nihil nisi humana natura, & accessorium quid, quod divina Christi persona sibi adscivit.

Ut hæc opinio examinetur, an cum veritate queat consistere, non possunt quoque homines isti pati, sed volunt hic quoque intellectum captivari. Quod sane quivis libenter faceret, si mysterium hoc totidem verbis in Sacra scriptura expressum monstrare possent, quibus id ipsi absque ulla probatione proponunt. Sed ubi, quæso, in Sacris Literis scriptum est, duas esse in Christo naturas? Ubi legitur, Christum ita habere humanam naturam, ut tamen non sit humana persona? Annon Christus expressis verbis in scriptura dicitur *Homo*, Matth. 26. 27. Luc. 23. 2. Rom. 5. 15. 1 Tim. 2. 5. *Filius hominis*. Matth. 8. 20. Joh. 3. 13. *Vir* Actor. 17. 31. Nonne * illi ipsi fatentur, Christum esse verum, perfectum, & naturalem hominem? Quis autem unquam audivit, aut quis possit intelligere, virum, qui veram animam humanam & corpus humanum habet, quique omnia opera humana tam secundum animam, quam secundum corpus aptus est peragere, non esse personam humanam? Revera si Christus est verus homo, quod homines isti negare nequeunt, negari etiam nequit, eum esse humanam personam. Si autem simul etiam est divina persona, tum Christus habet duas personas, ut capite sequenti ostendetur.

Quid verò causæ est, quod isti homines è duabus naturis unam tantum in Christo, nempe Deitatem pro persona habeant, humanitatem autem negent esse personam? Nonne hæc est quia ratio eis dictat, hac ratione duas personas in Christo fore; uti olim sensit Nestorius, imo vi hujus sententiæ de æterna Deitate Filii Dei sic credere ac sentire coactus est? Si autem sunt duæ personæ in Christo, erant etiam duo Christi, & duo Filii Dei. Quod ipsi nolunt admittere. Cur verò hic illi quoque non captivant suam rationem? Cur non mentem suam avertunt à numerandis personis, sicut nolunt numerari tres Deos, quos tamen tres personas in Deitate numerando ponunt? Vel cur non dicunt, Christum esse duas personas in una ex Deo & Homine composita essentia, eumque propter istam unam naturam nihilominus unum tantum Christum esse, & unum Filium Dei, sed qui bis natus sit, quemadmodum statuunt, summum Deum trinum quoad personas in una essentia, ac proinde unum duntaxat Deum esse? Si enim potest ex duabus distinctis intelligentibus essentiis, seu naturis, divina & humana, una tantum persona fieri, ut illi de Christo credunt; causa non est ulla, cur non etiam ex duabus personis queat una essentia constitui. Mirumque sane est, ne-

* Gerhard. tom. 2. pag. 422. cap. 6.

mini

mini adhuc eorum tales cogitationes in mentem veniſſe; cùm illi alias ſumant ſibi libertatem pro arbitrio ac libitu multa nova comminiſcendi. Sed videtur eis obſtare ſymbolum Athanaſianum, quod permiſtionem naturarum fieri vetat. Deinde ſi in Chriſto una tantum eſt perſona, & tamen duæ naturæ, nihil cauſæ eſt, cur homines iſti malint divinam naturam pro perſona ducere, quam humanam. Si quis diceret, humanam naturam in Chriſto eſſe perſonam (quod certe ipſiſſima & irrefragabilis veritas eſt) divinam autem naturam perſonam non eſſe, ſed adjunctum tantum, quod virtute Spiritus ſancti cum humana perſona ſit unitum; (ſicut iſti homines humanam naturam tale adjunctum divinæ perſonæ Chriſti faciunt) quomodo talem hominem refellerent? Ex ſcriptura Sacra ne literam quidem unam adverſus ipſum poſſent depromere: Sed omnes ſuos ſenſus convocarent, & longam catenam conſequentiarum ac ratiocinationum cuderent, ut oſtenderent, hæc aut illa abſurda ex hac ſententia fluere. Quid ſi vero ille juberet eos captivare rationem atque intellectum, tum omnes eorum rationes eo modo, quo ipſimet utuntur, eſſent refutatæ.

Perſuadent quidem ſibi homines iſti firmiter, ſe habere ſufficientia in Sacris Literis argumenta ſuæ de duabus in Chriſto naturis ſententiæ; quia nimirum dicitur in nonnullis locis, quædam Chriſto competere *ſecundùm carnem*. Ut inter alia Rom. 1. 3 ait Paulus, *Filium Dei natum eſſe ex ſemine Davidis ſecundum carnem.* Et cap. 9. 5. *Chriſtum è patribus eſſe ſecundum carnem.* Quibus in locis illi exiſtimant, verba *ſecundum carnem* tantundem valere, atque, *ſecundum* humanam naturam, eaque verba opponi verbis, *ſecundum divinam naturam.* Sed quam valide ac ſolide illi ex his ac ſimilibus locis duas naturas in Chriſto probent, abunde alibi ab aliis oſtenſum eſt.* Nobis hoc tantum ſcitari libet; unde probare poſſint, verba *ſecundum carnem*, ſignificare idem quod, *ſecundum humanam naturam*, quæ perſona non eſt? Cur non potiùs ſignificent, ſecundum humanam perſonam, vel, ſecundum humanam naturam, quæ perſona eſt? Manifeſtum enim eſt, Chriſtum quoad humanitatem ſuam, ſecundum quam ex ſemine Davidis & ex patribus ortus eſt, verum eſſe hominem, veramque adeo perſonam humanam eſſe.

Cap. XIII.

De hypoſtatica ſeu perſonali unione duarum naturarum in Chriſto.

Quandoquidem homines iſti aſſerunt, Chriſtum nonniſi unam perſonam eſſe, quæ è duabus naturis conſtet, ita ut ſit Deus Altiſſimus, & ſimul etiam verus Homo; neceſſe eſt mirabilem quandam & inuſitatam ac inauditam duarum iſtarum naturarum unionem conjunctionemque in Chriſto eſſe. Quæ unio quomodo recte & ſignificanter enuntiari debeat, nondum inter iſtos ipſos homines ſatis convenit.

Nos brevitatis ergo non omnes eorum opiniones enumerabimus, ſed eam duntaxat, cui plerique ferme calculum ſuum præbent. Hæc autem eſt, † quod dicant, talem eſſe factam naturarum unionem, ut perſona, quæ ante conjunctionem tantum divinæ naturæ perſona erat, poſt conjunctionem facta ſit etiam humanæ naturæ perſona, dum ſcilicet divina perſona Chriſti, ſeu ſecunda perſona Trinitatis humanam naturam, ſeu carnem una cum humana anima ad ſe & in ſe recepit, & quodammodo abſorpſit, non ſecus quam cum ferrum in ſe calorem ignis recipit, ut ita ex duabus naturis una perſona effecta ſit. Hanc autem conjunctionem duarum naturarum in una perſona vocant Hypoſtaticam unionem, ad differentiam eſſentialis unionis trium perſonarum Deitatis in una divina eſſentia ſummi Dei.

* Vide Crellium de uno Deo Patre lib. 1. Sect. 2. cap. 5.
† Gerhard. exeg. tom. 1. loc. 4. ſect. 120, 121, 134.

In hac hypoſtatica ac perſonali unione atque aſſumtione humanæ naturæ in divinam, ſtatuunt ſimilem prorſus factam eſſe περιχώρησιν, ſeu immeationem, immanentiam ac penetrationem perſonarum, atque ſupra cap. 6. vidimus ſtatui eam in tribus perſonis Deitatis; per quam naturæ ambæ ita inter ſe connexæ & intime ſecum junctæ ſunt, ut dici poſſit, totam divinam perſonam eſſe in carne tota Chriſti, & totam rurſus carnem Chriſti eſſe in tota divina perſona, idque indiviſibiliter ac inſolubiliter. Quemadmodum enim ajunt, tres perſonas Deitatis, propter unitatem eſſentiæ alteram alteri incluſam eſſe, & alteram in altera immanere, & tranſmeare, & inter ſe arctiſſime colligatas eſſe: Ita etiam inquiunt, duas naturas in Chriſto, propter unitatem perſonæ, adeo ſe invicem penetrare, ut mutuo altera alteram in ſe contineat. Interea tamen cavent ſedulo, ne per hanc mutuam ac intimam præſentiam atque immanentiam ulla fiat naturarum commiſtio ſeu confuſio.

Hic profecto iterum talia proferuntur in medium, ad quæ intelligenda ac percipienda ne Salomonis quidem ſapientia ſufficeret. Omitto, quod in Sacris Literis de tali unione duarum naturarum deque modo dicta & ex horum hominum mente expoſita immeatione ac immanentia earum, nec vola ſit, nec veſtigium. Hoc tantummodo quæri poteſt, qui probaturi ſint, talem conjunctionem duarum tam diſcrepantium & magis à ſe, quam cœlum & terra, diſſitarum naturarum fieri potuiſſe, & quidem ita ut in unam perſonam coaleſcerent? Difficulter concipi poteſt, quod aqua & ignis, aër & terra, tonus & ferrum inter ſe coaleſcere queant: at multo difficilius eſt hanc conjunctionem concipere, & abſque evidenti atque expreſſa Dei revelatione credere, quod increata, inviſibilis ac incomprehenſibilis eſſentia Dei Altiſſimi, qui *eſt Spiritus.* Joh. 4. 24. & *ignis conſumens* Deut. 4. 24. Cum creatura, quæ caro & ſanguis eſt, poſſit uniri, & per intimam ac mutuam inexiſtentiam coaleſcere, ita ut *Creatori creatura inſeratur*, quemadmodum ille *Doctor Eccleſiæ de iſta unione loquitur. Sed præter hæc omnia abſurdum ac impoſſibile eſt, ut una perſona Deitatis ſimul ſit divinæ ac etiam humanæ naturæ perſona, utque humana natura, id eſt, humanum corpus & humana anima, non aliter, quam quatenus unieſt & adunata cum divina perſona Chriſti, homo ſit.

Primum enim, ubi eſt anima humana vivens in perfecto humano corpore una cum omnibus humanis facultatibus ac proprietatibus, ſicut in Chriſto fuit, dum in terris adhuc egit, ibi jam eſt humana perſona, neque alia ulla requiritur amplius perſona, quæ ſe corpori atque animæ communicet, & ut iſta fiant perſona, ea in perſonam ſuam aſſumat. Natura enim humana extra perſonas humanas conſiderata, nihil eſt, id eſt, non eſt res talis, quæ extra humanas perſonas per ſe poſſit ſubſiſtere, & reipſa exiſtere. Si enim omnes homines ſeu humanæ perſonæ è mundo tollerentur, ſimul etiam humana natura tolleretur. Etenim humana natura nihil aliud eſt, quam id, quod homines ſunt, & ſi humana natura in mundo exiſtere debeat, oportet, ut exiſtat in hominibus; ſicut bovina natura in bobus, aſinina in aſinis, herbarum ac lapidum natura in herbis ac lapidibus exiſtit. Cùm igitur Chriſtus verum humanum corpus & animam habuerit, ſequitur, eum non tantum nudam humanam naturam habuiſſe, ſed eum eſſentialem hominem, adeoque veram humanam naturam fuiſſe. Itaque ſi humanum corpus & anima Chriſti in ejus divina perſona exiſteret; neceſſario dicendum eſſet, ejus humanam perſonam, & non nudam humanam naturam, in ejus divina perſona exiſtere.

Deinde iſta conjunctio hypoſtatica divinæ naturæ & humanæ, res eſt ejuſmodi, quæ manifeſtam implicat contradictionem, & ſeipſam evertit. Ea autem quæ contradictionem implicant, ideoque natura ſua ac per ſe ſunt impoſſibilia, illa, etiam horum ipſo-

* Leo ſerm. 3. de natur. pag. 43. citante Gerhard. d. l.

rum hominum confessione, ne Dei quidem Omnipotentiæ, absq; ipsius detractione, attribui possunt. * Lutherus inquit: *Magis disparata est hæc propositio, Deus est homo, quam illa, homo est asinus.* Juxta quam Lutheri sententiam facilius fieri posset, ut humana persona asininam naturam assumeret, quam ut summus Deus humanam adcisceret naturam. Jam verò impossibile est & contradictorium, humanam personam assumere asini naturam, & nihilominus humanam naturam retinere, ita ut dici possit, hæc una persona est homo, & simul etiam asinus. Nam dum persona illa est homo, eo ipso (ut rem quasi manibus palpandam ob oculos ponamus) caput ejus est humanum caput: at si habet naturam asini, tum erit istud humanum caput simul etiam asininum caput, aures que ejus uno eodemque tempore erunt breves, quales hominum esse solent, & longæ, ut asinorum; vox quoque, quam persona ista edit, erit humana vox & sermo, simulque rudentis asini mugitus, id est, poterit loqui & non poterit; cutis ejus erit glabra ac depilis, qualis est hominum, & tamen etiam tota pilosa ac hirsuta, qualis est asinorum; erit denique rationalis ut homo, & simul irrationalis, ut asinus. Quod perinde est, atque si dicerem: Hæc persona est homo, & non est homo; est asinus, & non est asinus. Quæ certe apertissima est contradictio, adeoque cum veritate nullo pacto potest consistere. Cùm igitur ex Lutheri sententia, & ex ipsa rei veritate, longe major est dissimilitudo atque distantia inter divinam ac humanam naturam, quam inter humanam & asininam, manifestum est, unionem personalem divinæ & humanæ naturæ longe magis esse impossibilem atque absurdam, quam est modo proposita conjunctio humanæ & asininæ naturæ. Ista enim unio non minus quam illa contradictionem involvit. Quod facile perspici atque intelligi potest. Dum enim homines isti inquiunt, personam Christi esse Deum summum, eo ipso ei tribuunt divinas proprietates, ut, quod sit invisibilis Spiritus, quod sit ab æterno, omniscius, omnipotens, immortalis: dum autem dicunt, eandem ipsam personam Christi etiam simul esse verum hominem, seu eum habere veram humanam naturam, eo ipso tribuunt ei tales proprietates, quæ supra dictis divinis propietatibus sunt e diametro contrariæ. Innuunt enim eo, personam Christi divinam non esse invisibilem Spiritum, sed habere corpus visibile, eam non esse ab æterno, sed in tempore genitam, non esse omniscium, non omnipotentem, non immortalem. Quod equidem idem est, atque si dicerent: Personam Christi non esse Deum. Ut ita secundum hanc opinionem unica persona Christi (quæ pro secunda persona Deitatis habetur) sit simul Deus & non sit Deus, homo & non homo; visibilis ut homo, & invisibilis, ut Deus. Quæ omnia contradictoria sunt, & se ipsa tollentia, adeoque veritati nullo modo consentanea. Probe hic tenendum est, homines istos nolle, Christum esse è duabus personis, una divina & altera humana conflatum, ut dici possit, divinam personam in humana persona arcana ac invisibili ratione habitasse, similiter ac si Spiritus aliquis, puta Angelus in homine habitaret (quanquam etiam talis conjunctio, quod Deum attinet, impossibilis foret) sed ipsi statuunt, Christum esse non nisi unam personam, quæ duas naturas, adeoque duplices proprietates, divinas & humanas habeat: quæ proprietates cum sint prorsus dispares & ex parte sibi invicem contrariæ, perspicuum est, eas simul in una persona consistere non posse; non magis sane, quam dici de una aliqua re potest, eam uno eodemque tempore simul calidam esse & frigidam, madidam & siccam, mollem & duram, pilosam & depilem.

Hinc jam elucet, quam absurdum etiam hoc sit, ac implicans, dum isti homines unicæ Christi personæ duo repugnantia adscribunt & contraria, unum quidem secundum unam naturam, alterum autem secundum alteram: ut cum, in exemplo, dicunt, Christum nescivisse diem judicii secundum humanam naturam, Matth. 24. 36. Secundum divinam naturam verò eum sciviſſe; secundum humanam naturam Christum nihil posse facere à seipso Joh. 5. 19. Secundum divinam autem eum posse omnia facere; secundum humanam naturam eum esse mortuum, at secundum divinam fuisse immortalem; & alia hujusmodi innumera. Nam, ut supra demonstravimus, impossibile esse, ut una persona simul tales duas naturas habeat, & in personam suam assumat, quæ prorsus repugnantes atque contrarias proprietates habent: ita etiam impossibile est, unam eandemque personam simul & eodem tempore omnia scire, & tamen aliqua nescire, omnia à se ipso posse facere, & nihil posse facere, mori & tamen simul non mori.

Quodsi verò hæ & similes contrariæ proprietates in Christo locum habeant, (quod tamen nullo modo probari potest) omnino dicendum esset, Christum ex duabus disparatis personis divina & humana esse compositum, quarum singulæ suas peculiares & naturales proprietates habeant, ita ut humana persona diem judicii ignoraverit, divina vero eum noverit, noluerit-que eum tunc suo comiti, humanæ scilicet personæ, revelare; humana persona mortua fuerit, divina autem in vivis remanserit. Sed hac ratione sententia de unione naturarum, deque communicatione idiomatum (qua de re agemus inferius) funditus corrueret. Quanquam etiam alias homines isti ipsimet duas personas in Christo nolunt (& recte quidem ac merito) concedere; quia id absurdum, & veritati multis modis contrarium esse agnoscunt.

Posset autem aliquis opponere nobis illum Petri locum 2 Petr. 1. 4. ubi dicitur, nos etiam aliquando fore divinæ naturæ participes; atque inde concludere, non esse absurdam, ut duæ naturæ sint in una persona. Verum quis non videt, Petrum in illo loco nihil aliud indicare, quam quod Deo futuri simus similes, dum nimirum immortalitatis (quæ divinæ naturæ propria est) fiemus participes, non autem, quod tota divina natura ita nobiscum in unam personam unienda sit, ut simul simus Deus Altissimus, & homines quoque, simul immortales secundum divinam naturam, & mortales secundum humanam; quemadmodum illi de Christo credunt. Mortalitas enim cessabit ac desinet, quando immortalitatis reddemur participes.

Dicendum nobis nonnihil adhuc est de περιχωρήσει, seu mutua inexistentia duarum naturarum, quod nimirum per hanc intimam & mutuam immanentiam ac conjunctionem duarum naturarum, labyrinthus iste, in quem nos introduxit illa trium personarum Deitatis circumincessio ac immeatio, multo intricatior ac impeditior reddatur. Non * pauci enim sunt ex hisce homines, qui sentiunt, hanc assumtam humanam naturam pertinere ad Trinitatem. Hinc Ambrosius ait: *Non est despicienda carnis humanæ natura, quæ in Sanctæ Trinitatis consortium per Dominum Christum ingredi meruit.* Et Augustinus: *qui susceptit, & quod susceptit, est una in Trinitate persona.* Quia verò hoc admodum durum est, & male sonat, quod caro, quæ est creatura, ad increatam divinam essentiam supremi Dei pertineat; ideo, ad emolliendas hujusmodi locutiones, adhibent consuetam suam distinctionem inter essentiam & personas, ajuntque, humanam naturam pertinere ad Trinitatem non essentialiter, sed personaliter: quasi aliquis personaliter possit esse in aliquo consortio, & non simul essentialiter. Isti homines arbitrantur, si tantum aliud vocabulum adhibeant, quod aliis literis ac syllabis constet, etsi sensus ac significatio eadem, quam illi non libenter vellent expresse prolatam, in eo contineatur, jam rem esse confectam & difficultatem omnem esse sublatam. Quanquam alias quoque distinctio ista hic absurde adhibetur. Cum enim humanam naturam pro persona non habeant, quomodo potest illa personaliter ad Trinitatem pertinere? Sin hoc sibi volunt, quod humana natura non ad totam divinam essentiam, sed

* Tom. 3. Ienens. Lat. pag. 562. citante Gerhard. d. l. sect. 120.

* Gerhard. d. l. sect. 121.

tantum

tantum ad secundum Trinitatis personam pertineat; tum locutio erit contradictoria, quando dicunt, humanam naturam personaliter pertinere ad totam Trinitatem. Etenim tota essentia divina nihil aliud est, quam tota Trinitas. Si ergo humana natura non pertinet ad totam divinam essentiam, utique etiam ad totam Trinitatem non pertinet. Quomodo igitur dicere possunt, eam ad totam Trinitatem personaliter pertinere? Potius dicere deberent, eam nullo modo, neque personaliter, neque essentialiter ad totam Trinitatem pertinere; sed simpliciter tantum ad secundam personam. Verum hoc pacto supra nominatos Patres suos, pluresque alios ejusdem cum ipsis sententiæ, gravissimi erroris accusarent. Quanquam nec ipsi hunc scopulum erroris declinare possent, etsi dicerent, humanam naturam tantùm ad secundam Trinitatis personam pertinere. Credunt enim, secundam personam habere eandem illam totam indivisibilem essentiam divinam, quam habet tota Trinitas. Itaque eo ipso pertinet humana natura ad totam essentiam divinam, id est, ad totam Trinitatem, dum pertinet ad secundam Trinitatis personam. Quod si ita se habeat, quod scilicet humana natura & caro Christi etiam ad consortium Trinitatis pertineat, (sive id fiat personaliter, sive essentialiter) & cum secunda persona Trinitatis plane eodem modo, quo tres personæ Trinitatis inter se mutuo innexæ sunt, illa quoque conjuncta & implicata sit; jam non erunt tantum tres personæ Deitatis singulæ in singulis, & singulæ in omnibus, & omnes in singulis, & omnes in omnibus, sed etiam humana natura, quæ jam in consortium Trinitatis venit, erit in singulis personis, & singulæ vicissim ac omnes erunt in humana natura. Ex quo sequitur, humanam naturam etiam cum Patre & Spiritu Sancto in unam personam esse conjunctam, atque adeò humanam naturam non minus quam essentiam divinam omnibus tribus personis esse communem. Et sane reperiuntur aliqui ex istis hominibus (ut supra cap. XI innuimus) qui clarè & disertè fateri non erubescunt, totam Trinitatem humanam naturam assumsisse, seu incarnatam esse. Quo admisso, dici poterit, unum illum Deum summum esse tres personas in una divina essentia, & una humana natura. Imo cum supra sufficienter probatum sit, humanam naturam Christi vere esse personam, firmiter potest ex horum hominum sententia concludi, nunc Deum unum Altissimum esse quatuor personas, tres divinas & unam humanam, in duabus essentiis, divina & humana. Atque hæc dicta sunto etiam de hoc primario capite doctrinæ de Trinitate.

Cap. XIV.

De distinctione inter Christi personam & divinam naturam.

Ad veram Christi cognitionem, ex horum hominum sententia, etiam scitu & observatu necessaria est alia adhuc distinctio, nempe inter personam Christi & divinam naturam seu essentiam Christi. Cum enim statuant, Christum quatenus est Filius Dei, ac porrò ipse Deus summus, habere originem à Patre; negare nequeunt, Christum quatenus est Dei Filius, minorem esse Patre ac inferiorem, Patrem autem habere quandam prærogativam præ Filio.

Hinc non pauci inter eos viri docti Patrem καθ' ἐξοχὴν Deum vocant, ajuntque, * *Patrem esse principaliter Deum*: † *nomen Dei prius de Patre prædicari, quam de Filio*: * *Filium esse secundum à Patre, non solum ordine, sed etiam dignitate, quoniam essendi origo Pater ipsi est.* Et ex Patribus antiquis multi expresse Filium, quatenus Deus est, dictitarunt esse Patre minorem: quos allegatos vide apud Maldonatum in Joh. 14. 28. Quia verò nihilominus homines isti urgent, Filium Dei esse Patri in omnibus æqualem: nam si esset minor vel inferior, non posset esse Deus Altissimus; idcirco nonnulli hanc fabricati sunt distinctionem, ut dicant, Christum suam originem à Patre habere quoad personam, non autem quoad naturam seu essentiam suam divinam.

* Non pauci quoque ex iis utuntur hâc distinctione in Incarnatione Christi, & dicunt, divinam Christi personam, & non divinam naturam assumsisse humanam naturam. Divinam enim personam esse Christi propriam, naturam autem divinam esse omnibus tribus personis Deitatis communem. Hic sane acres sensus requiruntur, & sublimis admodum intellectus, qui hanc distinctionem bene percipiat, & Christum aliter secundum divinam ejus personam, aliter secundum divinam ejus naturam seu essentiam consideret, si cogitet, quod isti homines diserte affirmant, divinam naturam Christi, secundum quam illam ipsam divinam essentiam cum Patre communem habet, esse Christi personam, seu eum secundùm divinam naturam esse secundam personam Trinitatis, id est, æternum Filium Dei, qui originem suam habet à Patre.

Cap. XV.

De Inseparabilitate duarum naturarum in Christo.

Duæ naturæ in Christo, horum hominum opinione, sunt prorsus inseparabiles ac indivulsæ, ita ut nullo tempore, nulloque loco à se invicem sejunctæ ac separatæ fuerint, ne in morte quidem. Sentiunt enim, tametsi in morte Christi vinculum quo anima cum corpore cohæret, fuerit dissolutum, tamen vinculum personalis unionis duarum naturarum indivulsum ac insolutum mansisse.

Qui hanc sententiam bene perpendit, rursus in multiplices erronearum cogitationum anfractus delabetur. Si enim in morte Christi revera vinculum animi & corporis fuit solutum, ut omnes Christiani credunt, & res quoque ipsa testatur; quomodo potuerunt duæ naturæ manere indivulsæ? Sive enim dicatur, divinam naturam in illa separatione animæ à corpore adhæsisse corpori, sive eam adjunctam fuisse animæ; tamen dici nequit, eam cum humana natura conjunctam mansisse inseparabiliter: cum non corpus solum, vel anima sola, sit humana Christi natura. Itaque dicendum omnino est, in morte Christi divinam naturam saltem, ab una parte humanæ naturæ fuisse separatam atque avulsam. Si quis autem dicat, divinam naturam, non obstante separatione animæ ac corporis, nihilominus utrique conjunctam mansisse, corpori quidem in sepulchro, animæ autem in Paradiso; tum iterum difficile erit concipere, quomodo Christus verè mortuus fuerit. Quomodo enim corpus Christi poterat dici mortuum, vel cadaver, si Deus Altissimus ipse essentialiter ac personaliter cum eo & in eo mansit inseparabiliter conjunctus? Quicquid enim anima in corpore agere & operari potest, ut corpus vitam in se habeat, id multo magis ac perfectius potuit præstare Deus Altissimus, qui in corpore mansit, ita ut si anima nunquam in corpus revertisset, corpus tamen nunquam potuisset corrumpi, sed perpetuo vixisset; anima quoque corporis non indiguisset, & summe beata fuisset, etiamsi sine eo in æternum cum Deo altissimo essentialiter conjuncta mansisset. Quapropter planè nihil opus fuisset, ut Christus in diebus carnis suæ adeò tristaretur & animo discruciaretur ob separationem animæ suæ à corpore, ut, sicut testatur Auctor Epistolæ ad Hebræos cap. 5. 7: *Preces & supplicationes cum clamore valido & lacrymis obtulerit ei, qui poterat eum servare à morte.* Taceo, quod vere dici nequeat, veram separationem animæ à corpore factam esse, si

* Calvin. lib. 1. Institut. cap. 13. sect. 23. † Zanchius Præf. de tribus Eloh. & lib. 1. cap. 3. de tribus Eloh. * Chassan. lib. 1. loc. comm. cap. 15. sect. 13. citante Gerhard. tom. 1 de tribus Eloh. cap. 6. sect. 35.

* Vide Anticrellium Borsacci lib. 1. sect. 2. cap. 2. Beza, Zanchius, Sohnius, Dannæus, Bell. citante Gerhard. tom. 2. loc. 4. sect. 116.

nihilomi-

nihilominus anima & corpus mediante persona divina Christi, quæ in eis & apud ea remansit, inter se conjuncta & connexa fuerunt. Neque enim homines isti volunt, divinam Christi personam ita apud animam & apud corpus mansisse, sicut cum funis aut catenæ una extremitas ad unam partem fracti ligni vel lapidis alligata est, altera vero extremitas ad alteram partem: sed contendunt, in conjunctione atque unione naturarum alteram alteri intime innexam esse, & se mutuo penetrare, ac permeare, ita ut tota divina Christi persona tam in anima, & apud animam, quam in corpore & apud corpus, ac vicissim tam anima quam corpus apud totam divinam personam Christi remanserit. Itaque anima non potuit vere à corpore separari, si persona divina nunquam ab humana natura recessit. Atqui fatentur ipsi, in morte Christi veram separationem animæ & corporis esse factam. Ergo etiam concedant ac fateantur necesse est, tunc temporis divinam personam revera ab humana natura fuisse sejunctam ac separatam. Adeo incerta & vana sunt mysteria istorum hominum.

Cap. XVI.

De Communicatione naturarum, & naturalium Idiomatum ac operationum.

Decimum tertium, quod circa hanc sententiam de Trinitate considerandum venit, est Communicatio naturarum, naturalium Idiomatum & Operationum, per quam scilicet utraque natura in Christo altera alteri omnes suas proprietates & operationes communicat.

Non est autem nobis animus, hoc loco omnia recensere, quæ hac de materia à sententiæ istius defensoribus doceri ac disputari solent; ea enim ingens volumen requirerent: sed pauca tantum, quæ ad nostrum propositum conducunt ac necessaria sunt, è magno acervo seligemus. Vocant autem hanc **Communicationem*, talem operationem, quæ ex unione personali duarum naturarum resultat, qua fit, ut divina natura humanæ, & contra humana natura divinæ seipsam una cum omnibus suis proprietatibus atque operationibus communem faciat, alteraque alteram ita transmeet, & penetret, sicut ignis in ferro caudenti aut liquefacto metallo per omnes ejus poros transit; sine omni tamen divulsione ac permixtione, ita ut quæ alioqui extra hanc unionem hypostaticam naturarum de una tantum natura dici possunt, ea vi hujus unionis queant etiam de altera natura enunciari. Ut exempli causa dicatur: *summus Deus est Homo*; & vice versa: *Homo est Deus summus*.

Hinc fit, ut † quidam ex eis duas Deitates in Christo statuant, unam communicantem, alteram communicatam Deitatem. Divinam naturam vocant Deitatem communicatam, humanam naturam communicatam. Utque ita doceant, sententia ipsorum postulat; quia credunt, Christum non tantum secundum divinam naturam, sed etiam secundum humanam naturam Deum, nempe altissimum, esse: quia alioqui Maria Virgo non posset θεοτόκος, Deipara vocari. Hâc ratione etiam erunt in Christo duæ humanitates, una communicans, & altera communicata: quia perinde dicunt, *Deus est homo*, atque, *Homo est Deus*.

Irà quoque valde familiare est * Assertoribus hujus sententiæ, propter istam communicationem naturarum, ejusmodi uti loquendi formulis: Deus est natus è Virgine Maria, (aliqui etiam dicere amant, Deitas est nata ex Maria, Deitas passa est & mortua) Maria est Deipara, Deus fuit infans, is qui major mundo universo, jacuit in præsepi, Deus insedit asino, Deus à Diabolo tentatus fuit, Judæi Deum crucifixerunt, Deus in cruce sitivit, Deus est mortuus ac sepultus; & quæ sunt aliæ his similes locutiones innumeræ, quas de Christo usurpant. Hinc in hymnis Ecclesiasticis cantare solent: *Deus creator omnium creaturarum assumit nostram naturam, non despicit pauperem fœminam, ut fiat homo in ipsius utero.* Et in alio: *Quem totius mundi ambitus non potest capere, is Mariæ jacet in gremio, factus est infans parvulus, qui omnia solus conservat.* Et rursus in alio: *Nunc attendite, quod fuerit quartum verbum; sitio vehementer ac indesinenter, clamat Deus alta voce.* Ibidem: *Qui magnificat Dei dolores, & meminit crebro horum septem verborum, hujus vult etiam Deus esse memor.* Huc spectat & hoc ex alio † Cantico: *Patris verbum, Dei Filius, venit in corpore, & vult agere pœnitentiam pro Adami patris nostri lapsu, qui nos omnes pessundedit*: (Nota bene: Deus vult agere pœnitentiam.) * Nuper etiam novus quidam Poëta Germanicus edidit Spirituales hymnos, in quibus hæc inter alia leguntur: O *luna pallida, illico reprime splendorem tuum lucidum, & lumen tuum immitte in stabulum, Deus vult lactari. Vos lucida sidera sistite cursum, & audite, quid sibi velit vester conditor, qui debilis nec agitatus cunis, jacet in præsepio.* Huc facit etiam horrendum cujusdam † Doctoris Scholastici dictum, qui postquam probasset, Deum etiam lapidem, asinum, damnatum hominem, imo ipsum quoque Diabolum posse in suam personam assumere, addit: *Corallarium, quod sequitur ad hanc conclusionem; Deus est lapis, Deus est Asinus, Deus est homo damnatus, Deus est Diabolus, patet. Quia eadem ratione, qua illa conceditur, Deus est homo, crucifixus, mortuus; & illæ sunt concedendæ per communicationem idiomatum.* * Alii è Scholasticis sentiunt, non esse absurdum, dicere, *Deum esse peccatorem.* Quod cum eo ferme consentit, quod paulo ante ex hymno quodam adduximus: *Deus vult pœnitentiam agere.* Cujus enim est agere pœnitentiam nisi peccatoris?

Has inusitatas locutiones illi vocant propositiones personales (quanquam alii aliter eas appellent) quia nimirum tantum ex personali unione duarum naturarum fluunt, earumque veritas in ista unione fundatur: alias plane adhiberi non solent. Merito autem inusitatæ dicuntur, quia nusquam in Scriptura sacra iis usos fuisse Apostolos aut Sacros scriptores legere est.

Occasionem ad hanc doctrinam de communicatione naturarum tradendam hanc habuerunt, quia falsa ipsorum opinio, quam conceperunt de natura & essentia Domini Jesu, eis obstitit, quominus multorum locorum Sacræ scripturæ rectum ac genuinum sensum intelligerent. Ut igitur intellectui suo aliqua ratione satisfacerent, & loca illa scripturæ cum præconcepta sua opinione conciliarent, coacti sunt ad hoc commentum confugere. Cum enim Christum pro Deo altissimo habeant, videantque, Christo simpliciter, & absque ulla mentione divinæ naturæ, tum nomen Dei, tum non paucas proprietates divinas attribui, nec non multa divina & supernaturalia opera de eo narrari; censent, id eo fieri, quia divina natura se una cum omnibus proprietatibus suis humanæ naturæ communicarit; nec adeo sapiunt, ut cognoscant atque intelligant, hominem Jesum Christum à Deo Patre suo cœlesti accepisse nomen, quod est suprà omne nomen, nomen videlicet Dei una cum omni divina potestate in cœlo ac in terra, propter obedientiam suam usque ad mortem crucis præstitam Phil. 2. 8. eumque etiam omnia illa, quæ in vita ejus in hoc mundo, plena sapientiæ, potentiæ ac majestatis divinæ apparuerunt, ex Patris gratia ac munere, non à natura aliqua divina essentialiter in eo habitante cumque eo unita, habuisse. Porro cum in pluribus scripturæ locis talia de Christo simpliciter affirmentur vel negentur, quæ de Deo Altissimo non possunt affirmari vel negari, ut, quod fuerit natus, mortuus ac sepultus; item,

* Vide Gerhard. tom. 2. loc. 4. cap. 8. sect. 148. † Brentius in relog. pag. 90. 273. Item de divin. Maj. pag. 81. 91. Jac. Andr. in Apol. p. 25. 69. Gerhard. exeg. tom. 1. loc. 4. c. 8. sect. 152. * Vide quos citat Gerhard. exeg. tom. 1. loc. 4. sect. 198, 199.

† Liber Canticorum impressus Elbingæ per Wendel. Bodenhausen. 1637. pag. 57. * Johan. Risten Luneb. 1642. † Gabr. Biel in 3. sent. dist. 1. q. 3. art. 1. * Teste Suarezio tom. 1. Comm. in Thom. part. 3. disp. 34. sect. 2. fol. 504.

quod

quod neſciverit diem judicii, quod nihil poſſit facere à ſeipſo, aliaque innumera; homines autem iſti Chriſtum ſummum atque Altiſſimum Deum eſſe credant: exiſtimant id ea de cauſa fieri, quia humana natura divinæ viciſſim ſua communicavit idiomata ac proprietates. Proinde ut ſuam ſententiam ſemel animo infixam & impreſſam adverſus tam innumera & clara Sacræ ſcripturæ teſtimonia tueri poſſent, ad haſce cogitationes devenerunt. Neque ſane immerito, ſi illa ſententia de perſonali unione & intima ac mutua inexiſtentia duarum naturarum debeat habere locum. Nam ex tali abſurda unione naturarum, ſequitur etiam neceſſario tam abſurda communicatio mutua illarum naturarum ac proprietatum.

Quia vero Sacra ſcriptura plurima & varia clariſſima teſtimonia nobis adverſus eorum opinionem ſuppeditat, ideo illi non unum, ſed varias commenti ſunt communicationum iſtarum modos, prout ſcilicet defenſio præconceptæ eorum opinionis poſtulat, & nova effugia ad aciem locorum Sacræ ſcripturæ declinandam quærere jubet.

Primum enim fingunt Communicationem naturarum ipſarum, qua natura una alteri per hypoſtaticam unionem ſe communicat, & altera alteram permeat ac penetrat. Secundo fingunt Communicationem naturalium idiomatum, qua natura alteri proprietates ſuas communicat. Tertio fingunt communicationem perſonæ, qua divina perſona ita ſe humanæ naturæ communicavit, ut eam in unitatem perſonæ ſuæ ſuſceperit. Quæ triplex diſtinctio nullum alium uſum habet, quam quod eo humanus intellectus magis confundatur & præpediatur; etenim ſecunda & tertia communicatio jam in prima eſſet comprehenſa atque contineretur, ſi ulla talis communicatio in Chriſto daretur. Qui enim alteri totam naturam atque eſſentiam ſuam communicat, is ipſi ſimul etiam naturales proprietates & perſonam ſuam communicat. Communicationem vero naturalium proprietatum faciunt rurſus triplicem. Prima eſt, qua id quod uni tantum naturæ proprium eſt, de tota perſona Chriſti, quatenus illa ſimul Deus & homo eſt, prædicatur. Altera eſt, qua divina natura gloriam ſuam humanæ naturæ communicavit. Tertia, qua operationes ad officium Chriſti Mediatorium pertinentes utrique naturæ conjunctim attribuuntur. Hæc omnia ſcire neceſſe eſt, & his multo amplius, quæ apud hujus ſententiæ doctores magnis voluminibus comprehenſa ſunt, nos autem ne Lectori Chriſtiano moleſti ſimus, ea ſtudio præterimus; ſi quis ſecundum hanc ſententiam velit teſtimonia Sacrarum Literarum, de perſona Chriſti, natura, & operibus agentia, recte intelligere, & in pernicioſum ſaluti errorem aliquem non incidere. An vero ullo modo veriſimile eſt, ſimplices illos Chriſtianos, quibus Chriſtus & Apoſtoli doctrinam ſalvificæ cognitionis ore ac ſcripto tradiderunt, quique ſine dubio doctrinam iſtam Apoſtolicam intellexerunt, hæc quoque omnia ſciviſſe? An credibile eſt, Chriſtum & Apoſtolos in ſuis dictis & ſcriptis hos ſubtilitates, aliquatenus ſaltem, tacturos & indicaturos non fuiſſe, ut ſimpliciores à tam periculoſis & exitialibus erroribus ſibi cavere poſſent, in quos, ex horum hominum mente, facillime qui myſteria iſta non bene intelligit, incidere poteſt? Verum in toto Novo Teſtamento ne literula quidem reperitur, ex qua vel minima anſa ad hanc rem diſcendam ſumi queat.

Quæ præterea hîc ad meliorem hujus ſententiæ de communicatione naturarum ac naturalium idiomatum excuſſionem dicenda forent, ea partim in ſcriptis eorum, qui cæteroquin in doctrina de Trinitate cum eis conſentiunt, hanc vero de communicatione opinionem repudiant, reperire eſt, partim ex iis, quæ ſupra de perſonali unione naturarum diſputata ſunt, intelliguntur. Hic ramus enim ex illo trunco enatus eſt.

Hoc unum adhuc meminiſſe juvat, quod * homines iſti hoc loco valde attendi volunt, ne erretur; nempe, etſi ob communicationem duarum naturarum in Chriſto dici poſſit, *Deus eſt Homo*, & *Homo eſt Deus*, non poſſe tamen, nec debere dici, Divina natura eſt humana natura, vel, humana natura eſt divina natura. Quæ cautio cum ſupra memorata abſurda diſtinctione inter perſonam & divinam naturam Chriſti coincidit. Cur verò liceat priori modo loqui, & non liceat poſteriori modo, quæri non injuſte poſſet. Etenim ex ipſorum ſententia Chriſti divina natura Deus eſt, & Deus in Chriſto eſt divina ejus natura, & homo in Chriſto nihil aliud eſt, quam humana ejus natura. Neſcio proinde, ſi fas ſit dicere, Deus eſt homo, cur non æque fas ſit dicere, Divina natura eſt humana.

* Vide Gerhard. tom. 2. loc. 4. ſect. 153, 155.

Cap. XVII.

De Ubiquitate & Omnipræſentia Corporis Chriſti.

SI ad doctrinam de hypoſtatica unione & Communicatione duarum naturarum, ac idiomatum earum, accedant inſuper duæ aliæ doctrinæ, quarum priorem omnes Trinitatis profeſſores in univerſum, poſteriorem magna pars eorum pro veritate infallibili habent; quod nimirum Deus eſſentia ſua ſit ubique in omnibus locis ac angulis vere & facto ipſo præſens, &, quod Chriſtus non tantum olim in terris, ſed hodie quoque in cœlis naturale corpus, ſanguinem & carnem habeat: in novum labyrinthum incidere eum, qui hac de re cogitat, neceſſe eſt. Exinde enim ſequitur, etiam naturale corpus Chriſti, quod cum divina eſſentia in unam perſonam coaluit, ſemper & ubique præſens fuiſſe, & etiamnum eſſe. Quod etiam tam difficile intellectu eſt, ut ipſi homines iſti inter ſe propterea irreconciliabile diſſidium & capitales inimicitias gerant. Una autem pars eorum tam mordicus hanc ſententiam tuetur ac propugnat, ut (quemadmodum eis adverſa pars objicit) non vereantur etiam abſurdiſſimas de Chriſto locutiones uſurpare, potius quam hanc ſententiam dimittere. Non horrent enim dicere, * *Chriſtum dum in cruce pependit, corpore ſuo fuiſſe ſimul Romæ, Athenis, in India, & ubique præſentem: Chriſti carnem eſſe in omnibus panibus, pomis, pyris, Candelis, quin & in inferno, & in ipſo Diabolo.* † Lutherus ait de Chriſto: *Omnia ubique & in univerſum plena ſunt Chriſti, etiam ſecundum humanitatem.* Hoc verò ſi verum eſt, neceſſe eſt, (ut è pluribus abſurdis unum tantum attingam) etiam hoc verum eſſe, quod Chriſtus cum jam è Maria matre ſua natus eſſet, adhuc tamen in utero ejus fuiſſet. Qui autem adhuc eſt in matris ſuæ utero, de eo dici nequit, eum in mundum natum eſſe. Ita Chriſtus natus eſt è ſua matre, & tamen etiam non eſt natus, neque etiam in æternum ex ea naſcetur: quia is juxta hanc ſententiam, etiam nunc in pulvere ac cinere demortuæ matris ſuæ anima ac corpore ſuo præſens eſt. Tam ſublime ac impenetrabile myſterium eſt hypoſtatica unio ac communicatio duarum naturarum in Chriſto. Et qui hoc non credit, ſed cum Sacra ſcriptura dicit, Chriſtum nunc eſſe in cœlo, is nihil aliud facit, quam ſi Chriſtum (tam pulchros locutionum floſculos alii aliis objectant) * *quaſi murem in decipula*, vel *quaſi canem catenarium in ſtabulo includeret.*

* Vide Breviar. Ubiq. pag. 113. & ſeqq. † Tom. 3. Jenen. fol. 458. * Vide Breviar. Ubiq. pag. 120.

Cap. XVIII.

De Humiliatione & Exinanitione Dei Altiſſimi.

EX hypoſtatica unione & communicatione naturarum duarum in Chriſto, fluit adhuc ingens, & rationi neutiquam perceptibile myſterium, quod ad intelligendam horum hominum doctrinam de perſona Chriſti, ſcitu omnino eſt neceſſarium: Humiliatio

scilicet & Exinanitio Dei. Duplicem autem faciunt Humiliationem Dei: prima fuit, cum Deus Altissimus, (nimirum secunda persona Trinitatis), misericordia ac compassione motus erga genus humanum ita se demisit, ut divinæ majestatis suæ throno relicto in cœlis, in terram descenderet, humanamque naturam in se susciperet. Hanc vocant *Humiliationem Incarnationis*. Alteram vocant proprie Exinanitionem, cum scilicet Deus Altissimus, postquam assumsisset carnem, se in ea non semper tanquam Deum demonstravit, neque divinitate sua usus est, sed majestate sua divina & gloria ad tempus deposita, inter homines servi instar versatus est, famem & sitim perpessus est, non habuit ubi caput suum reclinaret, vili asello inequitavit, passus est se irrideri, conspui, lapidari, colaphizari, flagellari, & tandem morte affici ac sepeliri. Quod enim Deus vere passus sit ac mortuus, id pleno ore & clara voce enunciant. Imo Lutherani, qui hac in parte aliisque pluribus ad hanc doctrinam pertinentibus, multo crassiores Calvini sectatoribus sunt, aperte dicunt, hanc propositionem, *Deus passus est*, esse proprie intelligendam, prout verba sonant, & condemnant idcirco Calvinistas, qui credunt, Christum tantum secundum humanam naturam passum esse. Hinc ait Gerhardus: * *Quæcunque de Christo prædicantur, de persona sunt accipienda; aliàs si humana tantum de homine, divina tantum de Deo prædicarentur, duæ personæ introducerentur. Christus in medio passionis actu se Filium Dei esse publice professus est, ne quis dubitaret, ipsum Dei Filium esse passum. Omnia opera, omnes passiones, non tribuuntur naturis, sed personæ. Quam vere & realiter Deus est homo, tam vere de Deo prædicatur, quicquid est humanum.*

Jam ista Humiliatio Dei Altissimi est revera multo major, adeoque minus cadit in intelligentiam, quam si Cæsar, aut alius Monarcha, Cæsarea Majestate sua deposita, laceris indutus vestibus se immisceret turbæ mendicorum aut carbonariorum, cubaret in stramine, panem ederet furfuraceum, cænosam aquam biberet, omnesque illas contumelias, ac ludibria, quibus illi Deum summum affectum esse credunt, patereturr. Imo sunt, qui Deum in statu humilitatis suæ adeo se exinanisse dicunt, ut etiam se omniscientia sua exuerit, & non omnia in terris sciverit, nempe inter alia diem judicii extremi. Matth. 24. 34. Vide Lutheri Postillam, in explicatione Epistolæ die Natalitiorum: & Gerhardum tom. 2. loc. 4. sect. 279, 318.

Quomodo vero fieri queat, ut supremus ille & immutabilis Deus cœlum relinquat, in terram descendat, & impiis hominibus se ita ludificandum & probris afficiendum, sicut Filio Dei factum esse legimus, exhibeat: quomodo Deus omniscius ita potuerit sua se exinanire omniscientia, ut aliquando nesciverit aliquid, cum ne homini quidem ulli possibile sit, id quod revera scit, pro suo arbitratu ita ex animo ac memoria sua delere, ut id plane nesciat amplius: quomodo de vivo & immortali Deo absque horrore dici possit, eum mortalem assumsisse naturam, & revera occisum sepultumque fuisse: quomodo Deus Altissimus pro sua obedientia compensationem ab alio accipere potuerit; & quomodo id totum, etsi per naturam rei ulla ratione fieri posset, consentaneum sit summæ divinæ sapientiæ, ut id ipsum tanta cum contumelia divinæ majestatis suæ quæreret ac studeret obtinere, quod longe commodius & aptius per obedientiam & humiliationem veri Filii Dei, hominis scilicet Jesu Christi, assequi poterat: hic per nos licet se fatigent & elaborent sententiæ hujus Doctores, ut hæc talia iis persuadeant & probent solide, qui in rebus tantis non nudis verbis vel auctoritate hominum niti volunt, sed ad lydium veritatis lapidem, quem nobis Deus in Verbo suo, & in lumine sanæ rationis humanæ monstravit, omnia diligenter in religione examinant. De Cæsare aliquo vel simili Monarcha, qui se ita demitteret, ut se ab iis contemni, verberari atque occidi pateretur, in quorum corpora ac vitam habet supremum jus in terris atque potestatem, dici sane posset, eum Cæsaream majestatem exuisse, neque tunc Cæsarem esse, quando non est amplius in statu Cæsaris, sed in statu vilissimi mancipii. Cæterum nulla humana persona, quantacunque sit, imo ne Angelus quidem ullus posse, se ad eum modum humiliare, uti se humiliasset Deus Altissimus, si vera esset istorum hominum sententia. Quapropter de Deo multo magis & justius dicendum esset, eum si se sic humiliasset, non fuisse tunc Deum amplius, id est, summum cœli ac terræ Dominum atque Rectorem. Quod horrendum & abominandum est etiam cogitatu, quanto magis dictu & assertu, præsertim ita, ut id tanquam divinum & ad salutem necessarium mysterium aliis obtrudatur. Et tamen hoc absurdum secum trahit ista sententia. In eo enim collocant proprie humiliationem Dei (seu Filii Dei, vel secundæ personæ Trinitatis) quod in forma servi Patri suo usque ad mortem crucis fuerit obediens. Jam vero Filius iste Dei propter hanc suam obedientiam est supra modum exaltatus, donatumque est ei nomen, quod est supra omne nomen, nempe nomen Dei. Itaque sequitur, Filium Dei (id est, juxta istorum hominum sententiam, Deus Altissimus) tempore suæ servilis conditionis nomen tale, quod est nomen Dei Altissimi, reipsa non habuisse, adeoque Deum summum non fuisse.

Etsi vero hæc Humiliatio Dei nulla ratione ab intellectu aliter, quam absurdissima, concipi queat; tamen multo etiam magis intellectu & creditu est difficile, Deum Altissimum se humiliasse servumque factum esse, & tamen Deum Altissimum se non humiliasse, & servum factum non esse. Sentiunt enim, solum Filium, quem pro Deo Altissimo habent, se humiliasse, Patrem autem & Spiritum sanctum, quos itidem pro Deo Altissimo reputant, se non humiliasse; quod ex eorum Cantico, quod supra allegavimus, patet, ubi dicitur Patrem dixisse Filio, ut quoniam adsit tempus miserationis, descendat in terras, fiatque salus hominum egentium, & illum Patri obedientem venisse in terras, ac de Virgine pura ac tenera fratrem nostrum esse factum. Id vero qui capi, intelligi ac credi possit, omnes eos, quorum mentes præconcepta opinione fascinatæ non sunt, judicare velim.

* Vide Gerhard. exeg. tom. 1. loc. Theol. loc. 4. sect. 195.

Cap. XIX.

De resurrectione Dei Altissimi à mortuis.

Quia homines isti docent, Deum Altissimum verè mortuum ac sepultum fuisse, Scripturaque testatur, Christum (quem illi Deum Altissimum esse statuunt) rursus è mortuis esse suscitatum; coguntur hoc quoque dicere, Deum Altissimum à mortuis resurrexisse: uti sane expresse docent, Christum propriâ virtute ac potentia à mortuis resurrexisse, vel seipsum excitasse. Quod certè nemo facere potest, qui Deus summus non sit. Hîc verò nova simplicibus crux figitur. Si enim Christus, ut pote Deus Altissimus, propria vi resurrexit à mortuis, aut seipsum suscitavit, Scriptura autem testatur in plurimis locis, eum ab alio, nempe à Deo Patre esse suscitatum, (vide inter alia Actor. 2. 24. & III. 15, 26. & IV. 10. & XIII. 30, 32, 37. & XVII. 31. Rom. 4. 24. VIII. 11. & X. 10. 1 Cor. 6. 14. & XV. 15. 2 Cor. 4. 14. Gal. 1. 1. Eph. 1. 20. Col. 2. 12. 1 Pet. 1. 21.) dicendum erit ex istorum hominum sententia, Deum Altissimũ resuscitasse Deum Altissimum à mortuis, & Deum Altissimum propria virtute resurrexisse, id est, eum ab alio non esse resuscitatum. Quod profecto nimis absurdum est. Etsi vero illi hanc suam sententiam ita declarent, ut dicant, totam Trinitatem Christum suscitasse è mortuis, & respectu primæ ac tertiæ personæ dici, Deum, interdum vero etiam Patrem suscitasse Christum, respectu autem secundæ personæ, quæ Christus ipse est, dici, Christum à mortuis resurrexisse; res tamen hoc effugio non fit clarior.

Nihilomi-

Nihilominus enim ſequetur, Chriſtum, uti ſecundam perſonam Trinitatis, propria virtute reſurrexiſſe, & tamen etiam ab aliis duabus perſonis excitatum eſſe. Quod utique contradictionem apertam continet. Qui enim propria vi reſurrexit, de eo dici non poteſt, eum ab alio eſſe reſuſcitatum: & contra, qui ab alio reſuſcitatus eſt, de eo dici nequit, eum propria virtute reſurrexiſſe; imo exinde colligitur, Chriſtum non potuiſſe propria virtute reſurgere. Neque enim dici poteſt, Chriſtum cæterarum duarum perſonarum, Patris nimirum ac Spiritus Sancti ope aut cooperatione non indiguiſſe (præſertim cum ſcriptura Sacra teſtetur, Heb. 5. 7. *Chriſtum preces ac ſupplicationes cum clamore valido & lacrymis obtuliſſe ei, qui ipſum ſervare poterat à morte*) quia perquam abſurdum foret dicere, Deum aliquid fruſtra feciſſe ac ſine neceſſitate, ſuamque ſupereminentem magnitudinem virtutis impendere voluiſſe ibi ubi non erat opus: quam ſupereminentem virtutis magnitudinem Deum in reſuſcitando Chriſto exercuiſſe teſtatur Paulus Apoſtolus Epheſios cap. 1. verſ. 19. Quodſi vero Chriſtus ſolus & abſque reliquarum duarum perſonarum ope atque operatione à mortuis reſurgere, non potuit etſi forte etiam ipſe cooperatus ſit nonnihil, dici certe de eo non poteſt, quod ſit Deus Altiſſimus. Perſona enim, quæ Deus Altiſſimus eſt, ſufficeret per ſe, ut propriis viribus, abſque ullarum aliarum perſonarum concurſu à mortuis reſurgeret, ſi modo poſſibile eſſet, ut Deus Altiſſimus mori, & mortuus iterum reſurgere poſſet.

Cap. XX.

De Dei Altiſſimi Aſcenſione in cœlum & Exaltatione.

DE Deo illo, qui ſe ita, ut modo dictum eſt, humiliavit ac exinanivit, ex iſtorum hominum ſententia credendum eſt, eum hoc præmium pro iſta humiliatione conſecutum, ut rurſus à Deo Altiſſimo (Filius ſcilicet à Patre) exaltaretur, gloriaque & honore coronaretur, dum nimirum quadrageſimo die à ſua reſurrectione in monte Olivarum viſibili ratione in cœlum ſublatus & ad dexteram Dei in cœlis collocatus eſt. Hæc in cœlum Aſcenſio & exaltatio Dei Altiſſimi non eſt etiam intellectu ſcrutanda: alioqui intellectus ſeipſum perdet, nec inveniet; fietque ut intelligendo nihil intelligat. Cum enim Deus Altiſſimus, ut homines iſti docent, vere de cœlo deſcenderit; & in ſtatu humiliationis aliquandiu in terris verſatus fuerit, ſequitur etiam credendum eſſe, quod ille idem Deus Altiſſimus vere iterum in cœlum aſcenderit, è quo antea deſcenderat. Sed quia Deus ille Altiſſimus, qui fuit in terris, eſt is ipſe, qui ſemper remanſit in cœlis; mens illico tenebris involvitur, quando cogitat & reputat, quomodo Deus Altiſſimus vere in cœlum aſcenderit. Ipſis hujus dogmatis Doctoribus tam difficile eſt, ut huic doctrinæ ſuæ propriæ bona fide credant, adeoque oculis eorum ſemper obverſatur unitas eſſentiæ divinæ, ut eorum quidam dicere ſoleant: * *Chriſtus ne latum quidem digitum, pilum ac feſtucam verſus cœlum provectus eſt, ut veniret ad Patrem. Aſcendere in cœlum nihil aliud eſt, quam diſparere, quam divinam gloriam, majeſtatem atque imperium adipiſci. Aſcendere in cœlum, & ſedere ad dextram Dei, unum & idem eſt. Aſcenſio in cœlum in monte Oliveti non eſt vera aſcenſio, quam in Symbolo confitemur, ſed tantum ſpecies quædam fuit, & apparitionum ejus clauſula.* Quis homini indocto & idiotæ velit vitio vertere, ſi ex hoc labyrintho ſe expedire nequeat, ex quo ne Doctores quidem hujus myſterii ſe extricare poſſunt? Certe qui cognitionem ſimpliciſſimam cum Scris Literis conformem amat, is ſimpliciter credet, eum qui in cœlum profectus eſt, & propter ſuam obedientiam ad dexteram Dei exaltatus eſt, nullum alium eſſe, quam hominem Jeſum Chriſtum, qui à Deo virtute Spiritus ſancti conceptus, & ex Virgine Maria natus eſt.

* Vide allegata in breviar. ubiq. art. 14. & in tract. de ubiq. Glaub. de Aſcenſione.

Cap. XXI.

De Adventu Dei Altiſſimi ad ultimum Judicium.

QUod in Articulo de Aſcenſione in cœlum Dei Altiſſimi obſervandum diximus, idem etiam eodem modo circa Adventum ejus ad univerſale Judicium conſiderandum eſt; nimirum quòd Deus ille Altiſſimus in natura ſua humana, à ſe aſſumta, & ſecum intimè ac inſeparabiliter unita, veniet de cœlo ad judicandum vivos ac mortuos, & nihilominus tamen etiam in cœlis remanebit; vel, quòd neque de cœlo veniet, neque in cœlo manebit, quia jam antea in cœlo & in terra eſſentialiter ac perſonaliter præſens eſt. Jeſum Chriſtum verè de cœlo venturum eſſe, teſtantur illi duo viri, qui cum Chriſtus eveheretur in cœlum, adſtiterunt Apoſtolis, & dixerunt: *Hic Jeſus, qui aſſumtus eſt à vobis in cœlum, ſic veniet, quemadmodum vidiſtis eum euntem in cœlum.* Act. 1. 11. Jam verò ex hominum iſtorum opinione, hic Jeſus eſt ille ipſe Deus Altiſſimus, qui ſemper in cœlis manſit, quique etiam ubique eſſentia ſua præſens eſt. Itaque hic Jeſus, qui jam antè ubique locorum eſt, manebit in cœlo, & tamen etiam ex cœlo veniet. Qui labyrinthus eſt ille idem, in quem nos Deſcenſus Altiſſimi Dei de cœlo in uterum Mariæ Virginis, induxit.

Et hæc hactenus de cognitione Filii Dei ex ſententia eorum, qui tres perſonas in una divina eſſentia ſtatuunt. Sequitur, ut nonnihil adhuc dicamus de Spiritu Sancto, qui ab iſtis hominibus creditur eſſe tertia perſona Trinitatis.

Cap. XXII.

De tertia perſona Trinitatis, nempe Spiritu Sancto.

SIcut Filius ſecundum horum hominum doctrinam eſſentiam ſuam non habet à ſe ipſo, ſed ab alio eam ab æterno accepit; ita etiam Spiritus Sanctus. Tantum cavendum eſt, ne modi originis utriuſque, & Filii & Spiritus Sancti confundantur, ſed probè diſcernantur. Primum enim contendunt, Filium eſſentiam ſuam à ſolo Patre, non etiam à Spiritu Sancto habere, etſi Spiritus Sanctus ſit unius ejuſdemque eſſentiæ cum Patre: Spiritum Sanctum autem habere ſuam eſſentiam à Patre & Filio, vel, ut Græca Eccleſia docet, à Patre per Filium.

Deinde docent, Filium eſſentiam à Patre accepiſſe per *Generationem*, Spiritum ſanctum autem per *proceſſionem*, ſeu *emanationem*. Hinc Athanaſianum Symbolum ita habet: *Filius eſt, à Patre neque factus, neque creatus, ſed genitus. Spiritus ſanctus eſt à Patre & Filio neque factus, neque creatus, neque genitus, ſed procedens.*

Qui jam hoc quoque myſterium intelligere geſtiet, mentemque ſuam intendet, ubique rurſus impinget. Statim enim apud hominem ſana mente præditum oritur dubium, ſi Spiritus ſanctus æque ac Pater perſona ſit, cur tantum Filii ex eſſentia Patris productio debeat generatio vocari, & non etiam productio Spiritus ſancti? Cur non liceat quoque dicere, Spiritum ſanctum eſſe ex eſſentia Patris & Filii ab omni æternitate generatum? Nam ſi Spiritus ſanctus tantum pro virtute divina haberetur, cauſa manifeſta foret, cur ejus origo non vocetur generatio, quia virtus ſeu efficacia proprie non generatur; ſed emanat tantum ab ea re, cujus virtus eſt. At de perſona, quæ ſuam eſſen-

tiam ab alterius personæ essentia accipit, dici omnino potest, & debet, illam ab hac generatam esse. Verum illi hanc reddunt rationem, cur Spiritus sancti ortus non debeat generatio dici, sed potius processio; quia Sacra scriptura de generatione Spiritus sancti nullam faciat mentionem, neque sic loquatur, quod natus, vel generatus sit, sed dicat, solum eum *à Patre procedere* Joh. 15. 26. Sed ut nunc nihil de eo dicam, hoc ipsum esse sufficiens indicium, quod Spiritus sanctus non sit ulla talis persona Deitatis, qualem illi sibi imaginantur, quia Sacra scriptura ejus originem nusquam ita describit, uti illa omnino describenda esset, si is persona ejusmodi, quæ ex essentia Dei producta sit, foret: hoc solum urgebo, quod, si tanta est apud istos homines hac in re Sacræ scripturæ auctoritas & reverentia, ut nolint Spiritus sancti originem aliis, quam expressis scripturæ verbis exprimi atque enunciari; non debeant ipsi aliis vitio vertere, quando totam hanc fabricam excogitati mysterii de uno Deo tribus personis constante, una cum omnibus hactenus enumeratis columnis ac tibicinibus, quibus eam statuminare satagunt, funditus evertunt, ob eandem prorsus rationem, quod de ista ipsorum doctrina atque mysterio altissimum sit in Sacris Literis silentium, quodque Sacra scriptura cognitionem unius illius summi Dei, ut & Domini nostri Jesu Christi, ac Spiritus sancti, longe aliis aptioribus sanioribus & rationi convenientioribus verbis ac locutionibus exprimat, quam hactenus homines isti fecerunt. Adde, quod soleant etiam ipsi generationem Filii Dei aliquando *egressum, processionem* ac *emanationem* vocare. Diserte enim * ajunt, in Deo esse *duas processiones seu emanationes*, quarum una, per quam Filius Dei essentiam suam accepit, generatio vocatur; altera autem, per quam Spiritus sanctus productus est, cum ignoretur verus productionis istius modus, retinet nomen generale *processionis* vel *emanationis*. Quanquam eam etiam quidam *spirationem* appellant. Si igitur generationem Filii ex essentia Dei *processionem* vocant, etsi nullum ejus appellationis exemplum in Sacra scriptura afferre possint: (nam quod Christus apud Johannem inquit, se exivisse à Patre Joh. 8. 42. XVI. 27, 28, 30. XVII. 8. id de ejusmodi exitu vel egressione intelligendum est, per quam tanquam legatus Patris in mundum venit:) nulla sane causa est, cur vicissim productio Spiritus sancti non debeat generatio appellari, etsi eam scriptura ita non appellet; siquidem statuunt, Spiritum sanctum perinde essentiam suam à Patre ac Filio accepisse, sicut Filius eam accepit à Patre, nec ullo argumento probare possunt, processionem Spiritus sancti aliter factam esse, quam generationem Filii. Quod si vero Spiritus sancti productio sit etiam generatio, sequetur, Spiritum sanctum quoque Filium Dei esse, & quidem ejusmodi Filium, qui duos Patres & unum Avum habeat, quia à Patre & Filio procedit. Imo est simul Patris Filius, & etiam nepos, seu Filii Filius. Quæ omnia rationi absurda & incomprehensibilia sunt, quæ iis, qui sunt emunctioris naris & sagacioris ingenii, tanto majorem dubitandi ansam præbent, an hæc doctrina sit veritati consentanea; cum scriptura de hisce mysteriis prorsus sileat.

Denique cum Sacra pagina clarissime testetur, Deum Patrem Filium suum Jesum per Spiritum sanctum in utero Mariæ Virginis produxisse, si Spiritus sanctus sit persona supremæ Deitatis, ut homines isti sentiunt, sequetur, Spiritum sanctum etiam esse Patrem Domini nostri Jesu Christi, imo magis proprie eum esse patrem ejus quam Deum Patrem, quia fuit media causa, ac proinde proxima causa hujus productionis ac generationis. Quando enim aliquis filium generat per aliam personam, certe hæc persona magis est geniti filii pater, quam altera, quæ hanc ad illum generandum adhibuit. Atqui notum est, non Deum Patrem ipsum, sed Spiritum sanctum superveniisse in Mariam Virginem, eam obumbrasse, & per obumbrationem istam Filium Dei in ea produxisse. Proinde Spiritus sanctus, si persona est à Patre realiter distincta, potius pro patre Domini nostri Jesu Christi habendus est, quam Deus Pater. Sed quia id in Sacris Literis inauditum est, quod Spiritus sanctus sit Christi Pater, exinde manifestum est, Spiritum sanctum absurdissime pro persona supremæ Deitatis haberi.

* Vide Becan. Summ. Theol. schol. tract. 2. pag. 71. & seqq.

CAP. XXIII.

Conclusio.

ITa exposuimus Christiano Lectori genuinam declarationem duarum diversarum sententiarum de natura atque essentia Dei unius Altissimi, qua de re hodie summa contentione digladiatur Christianus Orbis. Speramus ex his omnes sensatos & veritatis amantes facile judicium laturos, utra harum sententiarum veritati, quam Deus in sanctissimo verbo suo revelare dignatus est, sit propior ac congruentior.

Quod enim primam sententiam *de uno Deo Patre* attinet, illa non aliis quam Sacræ scripturæ verbis ac phrasibus proposita est: prout etiam par & æquum est, ut doctrina tanti momenti, in cujus cognitone humanus intellectus, absque divina revelatione, à solo naturali lumine parum habet adjumenti, divinis verbis proponatur ac declaretur. Quæ ad eam declarandam allegatæ sunt scripturæ, illæ non torquentur duris, inusitatis, ac longe petitis, multo minus rationi sanæ repugnantibus interpretationibus, nec loca scripturæ per capillos, ut dici solet, trahuntur. Neque etiam hæc sententia per consequentias & collectiones è Sacris Literis eruitur; etsi legitimis & rationi consentaneis consequentiis ac illationibus uti ad aliquam sententiam probandam ac confirmandam illicitum non sit: sed est claris, expressis ac irrefragabilibus Sacræ scripturæ verbis exposita, quæ significatione simplicissima ac notissima, unicuique etiam simplicissimo obvia accipiuntur; quemadmodum etiam credibile est, Deum cognitonem suam omnibus hominibus absque discrimine pro universali via ac medio salutis, ideoque quam simplicissime & quam evidentissime proponere voluisse. Hæc sententia ita est in verbo Dei fundata, ut ad eam declarandam & recte intelligendam, præter aperta scripturæ Sacræ testimonia, nullis aliis opus sit tibicinibus ac fulcris, nullis recens inventis distinctionibus; nullæ peregrinæ voces, nullæ inusitatæ ac inauditæ figuræ, vel tropi, nullæ ignotæ phrases locutionesque requirantur. In ea intellectus rudiorum ac idiotarum non oneratur ullis rebus talibus, quæ captum eorum ac intelligentiam superent, vel quæ absque laboriosa fatigatione ingenii non possint assequi; sed omnia sunt plana, simplicia, & hominibus sanæ mentis intellectu facilia. Hæc sententia non tantum habet pro se clara & omni exceptione majora Sacræ scripturæ testimonia, sed etiam cum illa veritate apprime consentit, quam Deus humano intellectui, quem condidit, inscripsit, quæque nullo modo cum ea veritate, quam in verbo suo Deus revelavit, pugnat. Nihil est in hac sententia, quod humanæ rationi absurdum, vel impossibile videri merito possit. Id circo opus non est, ut ii qui hanc sententiam exigere ad obrussam rationalis veritatis volunt, vel etiam testimonia Sacræ scripturæ, utrum recto & non perverso ac impossibili sensu allegentur, examinare instituunt, ab eo proposito voce *Mysterii* absterreantur; ac moneantur, ut nobilissimam partem animæ suæ, cui Deus suam imaginem impressit, sanam nimirum rationem suam seponant, exuant, vel captivent, & divina mysteria cæca, irrationali ac bruta fide apprehendant.

Contra verò si altera sententia *de Trino Deo* spectetur, quæ est particula ejus minima, quæ claris, expressis, & perspicuis Sacrarum Literarum verbis demonstrari possit? Ubi reperies in toto Sacro Codice, Trinitatem, Triunitatem, unitatem in essentia, Trinitatem in personis, Dei trinam subsistentiam, περιχώρησιν, seu circumincessionem ac mutuam & tamen impermixtam

mixtam inexistentiam trium distinctarum personarum, æternam generationem Filii Dei, Incarnationem Dei, hypostaticam unionem Dei cum humana natura, mutuam Communicationem naturalium idiomatum ac propietatum divinæ & humanæ naturæ, humiliationem & exinanitionem Dei, aliaque plura nova vocabula & locutiones, quæ in Scholis ad hanc sententiam propugnandam procusæ atque excogitatæ sunt? Ubi Spiritus sanctus in Sacris Literis vocatur expresse Deus, Creator cœli & terræ, vel Pater? Quod fundamentum in scriptura sacra habent monstrosæ illæ distinctiones inter Essentiam Dei & Personam, inter Dei Essentiam & subsistentiam, inter Deum personalem & essentialem, inter essentialem & personalem Patrem, Filium, & Spiritum sanctum, inter divinam personam & divinam naturam in Christo, inter humanam personam & naturam, aliæque distinctiones innumeræ, quarum ingens copia è Scholasticorum cerebro enata est? Ubi in Sacro textu absurdæ illæ & prorsus portentosæ *propositiones personales* leguntur: Deus (intellige Altissimus) est homo, homo est Deus, Deus est natus, Deus fuit infans, Deus fitim passus est, Deus egit pœnitentiam, Deus fuit servus, Deus est mortuus ac sepultus; aliæque infinitæ? Ubi Christus & sancti Apostoli usquam talibus pluſquam Ethnicis loquendi modis usi sunt, quæ cerebrum pene excutiunt sano homini, & sine aurium dolore audiri non possunt? Præterea sententia ista de Triuno Deo non tantum cum antiquissimo Christianæ fidei Symbolo, quod Apostolis adscribitur, & una cum Sacra scriptura pro formula ac regula universali Fidei Christianorum haberi potest, nihil prorsus habet commune; verum etiam manifestæ veritati naturali, cujus fundamentum à Deo in humana ratione est positum, adeo est contraria, ut jure dici queat, nunquam quicquam in ulla religione prolatum & confictum esse, quod humanum intellectum ita per tortuosos inextricabilium difficultatum mæandros circumducat, omniaque prorsus adminicula, ad aliquam vel minimam particulam secundum rectam & claram cognitionem intelligendum, ei adimat, atque facit hæc doctrina de Deo Uno & Trino. Quod enim de uno hujus doctrinæ capite dicitur & affirmatur, id non solum in aliis, sed in illo ipso capite, quin & iisdem verbis rursus negatur atque evertitur: ita scilicet omnia sunt inter se inexplicabilibus contradictionum nodis implicata, ut etiam si quis omnes suos sensus convocet, & ad hæc intelligenda omnes ingenii vires adhibeat, nihil proficiat, nihiloque sapientior aut intelligentior inde discedat, quam accesserat; indoctus certe & idiota, qui veræ cognitionis Dei studio tenetur, atque hinc aliquid discere sperat, citius in suo ardore, studio, ac desiderio refrigescet, imo sensus & rationem omnem amittet, quam ut voti ac desiderii sui compos reddatur. Atque hinc fit, ut etiam inter ipsos hujus doctrinæ assertores ac disseminatores de omnibus capitibus non conveniat, inprimis de hypostatica seu personali unione duarum naturarum & de Communicatione idiomatum; * qua de re adversis castris inter se dissident, & nunquam finiendæ controversiæ ferram reciprocant, ita ut alii alios non modo tanquam hæreticos omnium deterrimos ac teterrimos, & tanquam Turcas ac Judæos execrentur damnentque, sed etiam velut juratos hostes summo odio habeant & omni persecutionum genere infestent. Quomodo enim illi possunt aliquando ad concordem venire veritatem, quando fundamentum, cui utraque pars suas inædificat opiniones, falsum est, & omni rationi ac scripturæ contrarium?

Non memorabo nunc, quod hæc doctrina latam aperiat fenestram ad plurimos perniciosos & salutari cognitioni Dei & Domini Jesu noxios errores: dum unigenitum Dei Filium, qui virtute Spiritus Sancti in utero Virginis Mariæ conceptus est, de throno divæ majestatis ejus, in quo propter suam omnibus numeris absolutam obedientiam à Deo collocatus est, deturbat, imo eum non pro humana persona, sed tantum pro quodam additamento sive adjuncto personæ habet, & quidem talis personæ, quæ nunquam fuit in rerum natura, tantum abest, ut eum pro servatore humani generis, & pro Deo benedicto in secula agnoscat: dum omnia ea, quæ Deus per hunc suum Filium summo humani generis bono præstitit, inutilia ac infructuosa reddit, spemque nostram unicam, quam in Deo & Domino Jesu habemus repositam, irritam ac inefficacem efficit: dum illis qui adhuc à religione Christiana alieni sunt, ad eam recipiendam obstaculo est, & scandalo, imo ansam eis præbet, ut veram Christi doctrinam ac religionem detestentur, atque irrideant. Hæc enim cuncta alibi ab aliis solidè sunt demonstrata. Hoc tantum in medium nunc afferre juvat, quod hæc sententia in præcipua religionis parte, nempe in precatione ad Deum summo homini sit impedimento, & homines ineruditos (ne de eruditis jam quicquam dicam) facillime queat in dubitationem adducere, de eo, an recte Deum orent, & porro an preces eorum sunt exaudiendæ. Cum enim hujus sententiæ de Trinitate Assertores varias orandi Deum formulas idiotis præscripserint, quarum aliquæ ad totam Trinitatem, aliquæ in specie ad Patrem, & ad Filium, & ad Spiritum sanctum directæ sunt; in nulla earum potest homo simplex ita Deum mente concipere, ut non in aliquem ex iis erroribus, quos sententia hæc damnat, incidat. Quomodo enim possibile est, ut idiota sibi unum Deum inter tres personas distinctas imaginari queat, quin simul tres distinctas essentias concipiat? præsertim quando ipsi perabsurdæ imagines versantur ob oculos, quæ apud plurimos horum hominum, etiam apud eos, qui se Euangelicos jactant, ferme in omnibus templis, nec non in domibus, in parietibus, & libris reperiuntur; quibus nimirum Trinitas ita depingitur, ut Pater barbam canam ac promissam gerens, veste splendida ornatus, & caput aurea corona redimitus, ad sinistram, Christus autem seminudus ad dextram sedeat, & Spiritus sanctus super utrumque in specie ac figura columbæ se libret. Ipsimet aperte fatentur, mysterium istud de tribus personis in una essentia rationi esse contrarium; quomodo igitur fieri potest, ut homo è vulgo id possit animo suo comprehendere, quod ratio ejus tanquam absurdum ac impossibile non potest non rejicere? Atque inprimis impossibile est, ut quisquam possit ita personas illas cogitando sibi repræsentare, quomodo mutuo ac invicem inter se, singulæ in singulis, & omnes in singulis, & singulæ in omnibus, & omnes in omnibus innexæ ac implicatæ sint. Qui autem tres personas distinctas & separatas sibi imaginatur, adeoque tres distinctas essentias animo suo concipit, is sibi fingit tres Deos, & adorat tres Deos, & sic juxta hanc doctrinam, precatio ejus magis ipsi in perniciem ac condemnationem, quam in salutem vertitur. Ex adverso, si quis sibi unam essentiam Dei firmiter imaginetur, excident ex animo ac cogitatione ejus tres personæ, & considerabit Deum vel tanquam unam tantum personam, vel tanquam essentiam, quæ persona non est, proinde nec Deus. Quod Doctores isti non minus pro pernicioso ac damnabili errore agnoscunt. Quodsi quis ad unam tantum personam Deitatis in specie suam dirigat orationem, exempli gratia ad Patrem, fieri etiam ægrè potest, ut personam illam ita consideret, quomodo illa essentiam suam cum aliis personis, ad quas precationem non dirigit, communem habet. Si enim consideret in sua precatione essentiam divinam, quatenus communis est, jam non unam personam invocabit, (quod eum hic facere velle supponimus) sed omnes tres. Sed si invocet unam tantum personam, certe vel peculiarem ac distinctam essentiam, adeoque distinctum Deum concipiet, vel personam illam considerabit tantum tanquam partem divinæ essentiæ, atque sic non perfectum & divisum Deum invocabit. Quæ rursus Doctoribus istis periculosi ac noxii erro-

* Vide inter alia Admonit. Neostadianam, & D. Hoc 99. Articulos.

res sunt. Quamobrem hæc doctrina non solum impedit devotionem ac pietatis ardorem in hominibus simplicibus, imo in omnibus, qui rationali cultu Deo servire volunt, & non labiis solum, sed & corde ad eum appropinquare, adeoque Spiritum suum, non vocem tantum & verborum sonum ad eum elevare student; sed etiam mentem eorum ac cogitationes ita confundit, ut quemadmodum nesciunt, nec intelligunt, ad quem Deum suspiria sua mittant, sit etiam de indubitata exauditione certi ac securi esse nequeant.

Deus Pater omnis misericordiæ misereatur omnium, proborum hominum, qui adhuc hærent in tenebris ignorantiæ, oculosque eorum illuminet splendore sanctissimæ veritatis atque cognitionis suæ, ad suam & dilectissimi Filii sui gloriam & ipsorum salutem. AMEN.

INDEX CAPITUM.

CAP. 1. *Declaratio sententiæ eorum, qui statuunt, Deum summum tantum unam personam esse, nempe Patrem.* 17
CAP. 2. *Declaratio sententiæ de Trinitate.* 19
CAP. 3. *Fusior Declaratio sententiæ de Trinitate, & examen præcipuorum capitum, quæ ad verum intellectum ac declarationem ejus spectant.* 20
CAP. 4. *De distinctione inter Essentiam & Personas divinas.* 21
CAP. 5. *De Dei trina existentia, seu triplici modo subsistendi.* 22
CAP. 6. *De mutua & tamen impermixta immanentia seu inexistentia distinctarum personarum Trinitatis.* 23
CAP. 7. *De distinctione inter Deum Essentialem & Personalem.* 24
CAP. 8. *De distinctione inter essentialem & personalem Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum.* 25
CAP. 9. *De æterna generatione Filii Dei ex essentia Patris.* 25
CAP. 10. *De operationibus, quæ intra & extra essentiam Dei fiunt.* 28
CAP. 11. *De Incarnatione Filii Dei.* 29
CAP. 12. *De duabus naturis in Christo.* 30
CAP. 13. *De hypostatica seu personali unione duarum naturarum in Christo.* 31
CAP. 14. *De distinctione inter Christi personam & divinam naturam.* 33
CAP. 15. *De Inseparabilitate duarum naturarum in Christo.* 33
CAP. 16. *De Communicatione naturarum & naturalium Idiomatum ac operationum.* 34
CAP. 17. *De Ubiquitate & Omnipræsentia corporis Christi.* 35
CAP. 18. *De Humiliatione & Exinanitione Dei Altissimi.* 35
CAP. 19. *De Resurrectione Dei Altissimi à mortuis.* 36
CAP. 20. *De Dei Altissimi Ascensione in cœlum & Exaltatione.* 37
CAP. 21. *De Adventu Dei Altissimi ad ultimum Judicium.* 37
CAP. 22. *De tertia Persona Trinitatis, nempe Spiritu Sancto.* 37
CAP. 23. *Conclusio.* 38

CON-

LUDOVICI WOLZOGENII

Tres Conciones

in

JOHANNIS

EUANGELII

Cap. XVII. verſ. 3.

IRENOPOLI

Poſt annum Domini 1656.

CONCIONES TRES

Super Iohan. 17. 3.

PRIMA CONCIO.

Gratia Domini noſtri Jeſu Chriſti, & charitas Dei, & communicatio Spiritûs Sancti ſit cum omnibus nobis. Amen.

PLurimum dilecti in Chriſto Jeſu. Quanquam homo pro infinita vi ſuæ cupiditatis, plurima, quæ intellectu ſuo percipit eſſe bona, appetat, & ut iis reipſa potiatur ac perfruatur, omnibus viribus contendat; tamen omnia ejus deſideria ad hunc triplicem ſcopum, tanquam ad ultimum ac principalem finem, potiſſimum feruntur, inque eo deſinunt ac conquieſcunt: primum, ut *vivat*; ſecundo, ut *æternum* vivat; tertio, ut *felix* vivat, gaudiis ſemper affluens & omnis mali expers. Primum votorum ejus eſt Vita, hanc primum appetit homo ac deſiderat; ad hunc ſcopum primo & ante omnia cupiditates ac porro actiones ejus tendunt. Ut vitam redimat, ferrum pati & ignes non recuſat; etiam totum mundum cum omnibus ejus opibus omnique ſplendore, ſi in ipſius poteſtate eſſet, vitæ conſervandæ cauſa impendere non dubitaret. Hinc Ægyptii cum gravitate annonæ premerentur, Joſephum ita compellant: *Vita noſtra in manu tua eſt; fac tantum, ut inveniamus gratiam in oculis tuis, & libenter ſiemus ſervi Pharaonis.* Gen. 47. ℣. 25. Hoc bene noverat Diabolus quoque, homini nihil eſſe vita carius atque antiquius, cum pium Jobum coram Deo criminaretur diceretque: *Pellem pro pelle, & cuncta, quæ habet homo, dabit pro anima ſeu vita ſua.* Joh. 2. 4.

Verum ſola vita præſenti non expletur hominis deſiderium; quemadmodum aliorum animantium appetitus ultra hanc vitam non extenditur, quia futura non proſpiciunt, ideoque etiam impendentem ſibi mortem ac interitum non vident, nec metuunt. At hominis intellectus cogitationes ſuas mittit ultra præſens tempus, & futura ſibi ponit ob oculos. Idcirco cum cernat & experiatur quotidie, omnem carnem mortis ſubjectam eſſe imperio, indeque colligat, ſibi quoque aliquando vices ſuas obeundas eſſe, ex mortis imminentis conſideratione horrorem ac metum concipit, eamque tanquam malum triſtiſſimum atque graviſſimum averſatur, & ab ea liberari cupit, id eſt, optat æternum vivere, & nunquam mori.

Sed ne hoc quidem per ſe inexplebilem animi humani aviditatem exſatiare poteſt. Non enim ſolum ſemper vivere & nunquam mori deſiderat homo, verum etiam cupit carere adverſis, carere doloribus, carere triſtitia ac luctu, & abundare gaudio, voluptate, omniſque generis perpetua felicitate. Gaudium & voluptas eſt ſalis inſtar ſeu condimenti, quod vitam ſuavem jucundamque reddit. Æternum vivere abſque gaudio eſt quaſi æternum dormire; æternum autem vivere in doloribus ac triſtitia, deterius eſt, quam mortuum eſſe in æternum, vel nunquam vixiſſe.

Atque hoc triplex deſiderium vitæ, æternitatis, ac felicitatis, eſt primum fundamentum, quo nititur totum opus noſtræ Religionis. Cum enim homines ad hæc tria bona inevitabili ac indeſinenti naturæ ſuæ inſtinctu maxime anhelent, ſciant vero, ſe ea propriis viribus conſequi non poſſe, neceſſe eſt, ut ea petant ab alio. Nam ſi homo vitam à ſeipſo haberet, vel eam in æternum conſervare, atque in ea omnibus deliciis ac voluptatibus ex animi ſui ſententia frui poſſet; religione ei non foret opus, id eſt, nulli ſervire atque obedire vellet. Religio enim in genere accepta nihil aliud eſt quam ſervitus, cum reverentia atque obedientia conjuncta erga eum, quem credimus habere ſalutem ac felicitatem noſtram in manibus ſuis, quique nos boni, quod deſideramus, compotes reddere poteſt. Cum igitur hominis in poteſtate non ſit ſummum illud bonum, quod cupit, ipſa neceſſitate compellitur ad talem quærendum, & ad gratiam iſtius ambiendam, qui eum beatum poteſt efficere, adeo ut in ſe ſponte & alacriter recipiat facere ea omnia, quæ ille præceperit ac præſcripſerit facienda neceſſario, ſi vita, æternitate, ac beatitate potiri velit. Hoc igitur, ut dixi, eſt unicum religionis fundamentum, quæ hominem ei, qui primus eſt vitæ fons & origo, id eſt Deo Creatori rerum omnium, ad ejus cultum & obedientiam obſtringit, ut ab eo expletionem deſiderii ſui, quo animus ejus jugiter flagrat, obtinere poſſit. Duo autem hic neceſſario requiruntur: primum, ut homo ſit certus, id quod ipſi tanquam neceſſarium ad æternam felicitatem proponitur, revera ab eo provenire, cujus in poteſtate eſt æterna felicitas: ſecundum, ut conſtet, id ipſum eſſe unicum medium ac viam ad eam perveniendi. Quicunque horum duorum ſolidam habet notitiam, merito pro beatiſſimo in terris dicendus eſt. Aſſecutus eſt enim ſupremam ſapientiam, quæ in hominem in hac mortalitate cadit. Quam ob cauſam etiam tenetur non ſolum omnia, quæ facienda dictat illa notitia, pro virili exequi, verum etiam auctorem tantæ felicitatis, ore atque animo gratiſſimo deprædicare.

Ex his jam nobis, Dilecti in Domino, feliciſſimum ſtatum ac conditionem noſtram animadvertere licet, ut qui iis vivamus temporibus, quibus notitia duarum iſtarum rerum modo dictarum clariſſime revelata eſt, quæ olim à condito mundo, vel in tenebris ignorantiæ, vel ſub tegmine ac involucro obſcurarum figurarum delituit. Vita enim nunc illuxit; & incorruptibilitas in lucem producta eſt 2 Tim. 1. verſ. 10. Gaudiumque marceſcere neſcium nobis præparatum eſt, quod tempore ſuo manifeſtabitur. Novimus eum, qui hanc beatam vitam nobis promiſit, noſque hunc ipſum in finem, ut ejus aliquando fiamus participes, in hoc mundo creavit, nempe Deum ſummum, ſalutis noſtræ primam cauſam. Novimus & Mediatorem ejus Jeſum Chriſtum, Dominum ac ſervatorem noſtrum, qui ſalutem nobis ſanguine ſuo peperit, cujus in manu Deus eam repoſuit, à quo etiam eam aliquando reipſa accipiemus.

Ut igitur tum erga Deum, tum erga Chriſtum ſoſpitatorem noſtrum debitorum officiorum admoneamur, utque in hac ſancta ſapientia ac notitia, ad excitandum in nobis ardens pietatis ſtudium, magis magiſque exerceamur, conſtitui de hâc ſublimi cognitione in timore Domini nonnihil impræſentiarum dicere, & duo hæc plenius aliquanto explicare. 1. Quidnam illud ſit, quod nobis Deus ad explenda omnia animi noſtri deſideria aſſignavit. 2. Per quod medium ad illud ſit aſpirandum. Quia vero res iſta eſt maximi momenti, atque ideo prolixiori tractatione indiget, quam ut hoc tam brevi tempore abſolvi poſſit: dividemus hanc materiam tam amplam in tres conciones, ac modo de eo tantum agemus, quid ſit vita illa æterna ac beata, quam Deus nobis deſtinavit, & qua in re ſita ſit. Ante omnia autem convertamus animos noſtros & ſurſum erigamus corda noſtra ad Dominum ac ſervatorem noſtrum Jeſum Chriſtum, eumque ut nobis adeſſe auxilio ſuo, & ſpiritum ſuum ſanctum largiri dignetur, humillimis precibus invocemus.

O Domine Jeſu &c. &c.

AD noſtram ædificationem ſumemus conſideranda modo inſignia illa Chriſti Domini noſtri verba, quæ nobis deſcripta ſunt Joh. 17. ℣. 3. ubi Chriſtus in ſua ſanctiſſima precatione Deum Patrem ſuum cœleſtem inter alia huncce in modum alloquitur:

Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te (Pater) illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti Jeſum Chriſtum.

Hæc pauca verba, ſed ponderoſa adeo, ut merito pro compendio totius Religionis Chriſtianæ haberi poſſint, ſumta ſunt ex illa ardentiſſima Chriſti oratione, quam paulo ante paſſionem ac mortem ſuam, ſublatis ſanctiſſimis oculis ſuis in cœlum, ad Deum Patrem ſuum fudit, pro ſe primum, dein pro Apoſtolis, ac tandem pro omnibus fidelibus, qui uſque ad mundi finem futuri ſunt, intercedens. Quam orationem ſuam hiſce auſpicatus eſt verbis: *Pater, venit hora. Glorifica filium tuum, ut & te Filius tuus glorificet. Sicut dediſti ei poteſtatem in omnem carnem, ut quotquot dediſti ei, det eis vitam æternam.* Quibus verbis petit à Patre ſuo cœleſti, ut quoniam jam præſto erat tempus illud, quo vitam ſuam impendere in ſanctiſſimum ſacrificium pro peccatis mundi debebat, Pater ipſum glorificaret, id eſt, ut eam gloriam ipſi reipſa conferret, quam ei pro mercede difficillimi & ardui laboris ſui, ante jacta mundi fundamenta gratioſe aſſignavit. Joh. 17. 5. Phil. 2. 9. ut nimirum ipſum ad Regiæ dignitatis culmen in cœlis eveheret. Quoque Patrem ſuum ad exaudiendas preces ſuas permoveret, duas ſubjungit rationes. Prima eſt, ut ipſe eum viciſſim glorificet, id eſt, gloriam nominis ejus propaget & amplificet. Quod Chriſtus quidem jam magna ex parte fecerat, in terris, dum Judaico populo ſummam Dei erga homines benignitatem, & gratioſam ejus de remiſſione peccatorum atque æterna felicitate voluntatem annunciavit, ſigniſque diviſſimis ac miraculis confirmavit, & jam etiam paratus erat morte ſua eandem obſignare: quæ omnia ad ſummam Dei gloriam tendebant. Sed perfectiſſimo tamen modo id præſtitit, poſtquam ſupra omnes cœlos evectus miraculoſam Spiritus ſancti virtutem in Apoſtolos ſuos effudit, qui poſtea hanc ſummam humani generis felicitatem per Chriſtum oblatam toti mundo annunciarunt, atque ita nomen Dei viventis per univerſum Orbem terrarum glorioſum reddiderunt. Altera ratio, quam Chriſtus affert, conſiſtit in eo, quod res ipſa poſcat, ut Pater eum glorificet, talique gloria coronet, quia ipſi *dederat poteſtatem in omnem carnem*, id eſt, quia ipſi deſtinatum erat imperium ſuper omnes homines. Æquum vero eſt, ut Regium diadema ei imponatur, qui regno jam pridem deſtinatus eſt. Eo fine autem Pater ei poteſtatem in omnem carnem dederat, *ut omnibus quos dedit ei* (id eſt, credentibus) *det vitam æternam.* Verum ut intelligi poſſit, qua ratione aut quibus hominibus Chriſtus daturus ſit vitam æternam, addit hæc verba: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti Jeſum Chriſtum.* Quaſi dicat: Medium autem ſeu ratio vitam æternam adipiſcendi eſt hæc, ut te & tuum Legatum Jeſum Chriſtum cognoſcant.

Ut vero res iſta hic propoſita, meliori ordine à nobis pertractetur, textum hunc noſtrum in duo principalia capita partiemur.

Primum conſiderabimus ſummum illud bonum, cujus mundo conferendi poteſtatem Deus Chriſto dederat, quod eſt Vita æterna. Secundo excutiemus, quidnam illud ſit quod nos facere oportet, ut vitam æternam conſequamur: atque hoc eſt, quod debeamus cognoſcere Patrem Jeſu Chriſti, & ipſum Jeſum Chriſtum, quem ille miſit.

Ex hiſce duobus capitibus de primo duntaxat agemus in præſentia: ſecundum vero in aliud tempus differemus.

I. Pars.

QUod igitur primum caput attinet, non erimus prolixi in declarando, quid per Vitam æternam ſit intelligendum. Nemo enim neſcit, per eam deſignari, æternùm durantem felicitatem eorum, qui habebunt partem in reſurrectione juſtorum, & à Chriſto in cœleſtia palatia introducentur. Hinc ab Apoſtolo Paulo vocatur futura ſive *ventura gloria* Rom. 8. 18. & à Petro, *ſalus, quæ parata eſt, ut reveletur tempore noviſſimo.* 1 Pet. 1. 5. Sed malumus ſtatim progredi ad contemplandam ſummam & incomparabilem præſtantiam iſtius rei, quæ per Vitam æternam denotatur. Verum quid hic dicemus? Unde nobis ſuppetent verba ad hanc rem inexplicabilem explicandam? Priſcis temporibus Ethnicorum ſapientiſſimi varia ſibi hac de re confinxere ſomnia; ii ſcilicet, qui ope rationis naturalis è tenebris univerſalis ignorantiæ eminus tenuem quandam veritatis ſtricturam viderunt, virtutique poſt mortem præmium aliquod conſtitutum eſſe cenſuerunt. Commentique ſunt eorum nonnulli Campos Elyſios, Parnaſſos, aliaque plena voluptatis & amænitatis loca, ubi ſe animæ proborum hominum defunctorum oblectent. Judæi, quorum animis & oculis ſemper obverſatur fertilis regio Chananæa, etiamnum carnalibus cogitationibus pleni ſunt de opiparis conviviis, in quibus ventres ſuos delicatiſſimis cibis & generoſiſſimo potu arcient. Machometes inſignis ille impoſtor mundi, felicitatem futuri ſeculi præcipue in abundantia formoſiſſimarum uxorum collocavit. Aliæ paganæ gentes in quibus innata immortalitatis beatæ cupiditas cæcam quandam ejus ſpem excitaverat, alias fabulas ac nugamenta, vel à ſuis ſacrificulis, vel à ſe pro cupiditatis ſuæ impetu excogitata, ſecuti ſunt. Verum ex omnibus iſtis fabulis ac ſomniis nos educit Paulus Apoſtolus, quando ſic ſcribit: 1 Cor. 2. 9. *Quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in mentem hominis venerunt, ea paravit Deus iis, qui diligunt ipſum.* Ex quo Intelligitur, felicitatem vitæ æternæ in ejuſmodi rebus conſiſtere, quas nullis externis ſenſibus percipere, imo ne cogitatione quidem aſſequi poſſumus. Addit quidem ibidem ſtatim: *Nobis autem Deus ea revelavit per Spiritum ſuum.* Quæ revelatio ſine dubio ea in ſe continet, quæ ipſe poſtmodum diverſis in orbe populis hac de re prædicavit, & quæ in Apoſtolicis ſcriptis, hinc inde ſparſa reperiuntur. Sed Apoſtolus in eadem Epiſtola 1 Cor. 13. 9, 11. indicat, omne noſtrum ſcire, adeoque etiam hanc revelationem, eſſe imperfectum quippiam, noſque ex parte tantum ſcire, dum in hoc mundo ſumus, eſſe nos infantibus ſimiles, ac proinde præſtantiam ac felicitatem futuri ſeculi neque concipere exacte, neque exprimere clare & eloqui poſſe; ſed tantum infantium more aliquid de eo balbutire: ſiquidem id nunc duntaxat quaſi in ſpeculo & ænigmate videamus, ideoque nullam diſtinctam ejus cognitionem habere queamus; ut pote qui in hac mortali natura neutiquam capaces & apti ſimus ad hæc incomprehenſibilia comprehendenda. Quamobrem & nos hac de re nihil amplius loqui poſſumus, quam quod nobis Spiritus ſanctus in Sacris Literis, pro captus noſtri modulo ac ratione, revelavit. Quo etiam nos acquieſcere contentique eſſe poſſumus; quia ſufficit ad plenum gaudium per ſpem in animis noſtris excitandum, & adducendum nos ad debitas gratias Deo, qui tanta paravit nobis bona, agendas.

Quemadmodum igitur vera & perfecta felicitas in ſe ac natura ſua conſiderata conſiſtit in æterna poſſeſſione ac fruitione boni ejuſmodi, cui nihil mali admixtum ſit, adeoque in tali gaudio & animi exultatione, quam nulla unquam turbet triſtitia; ita etiam illa abſolutiſſima & ſuprema felicitas vitæ æternæ in hiſce duabus rebus conſiſtit. 1. In perfectiſſima immunitate ab omni malo & miſeria. 2. In participatione ſummi & inæſtimabilis boni. Quoad primum, in æterna vita ab omnibus illis malis atque miſeriis, quibus in hoc mundo ſubjecti ſumus, perfecte liberabimur. Quod Sacra ſcriptura indicat eo ipſo, cum inquit, Deum *omnes lacrymas ab oculis noſtris abſterſurum.* Apoc. 21. 4. *Omnes lacrymas* ait, prorſus perfectam & abſolutam liberationem ſignificans. Hic gemimus, hic lacrymamur, hic ſæpe ſtrata noſtra lacrymis madefacimus, Pſal. 6. 7. hic à mundo malitioſo premimur & vexamur: ſed in illo die, quo ingrediemur in vitam æternam, omnia iſta Deus à nobis auferet; tunc victores omnium malorum triumphabimus; tunc omnis calamitatis ſenſus ex noſtra evaneſcet memoria; tunc dolores

lores partus noſtri ſortientur finem, & infans quem nunc parturimus, jam tunc erit editus in lucem, prioriſque afflictionis plane obliviſcemur. Joh. 21. 21. Neque impoſterum ultra mali quicquam nobis erit pertimeſcendum; corda noſtra nulla amplius emittent ſuſpiria, oculi noſtri non fundent lacrymas, quod toties tota mente expetivimus, ut ex ſervitute corruptionis hujus vitæ eximamur, tunc reipſa conſequemur. Idcirco in Apocalypſi ſua ſcribit Johannes, in Nova Hieroſolyma, *nullum fore luctum, neque clamorem, neque laborem amplius.* Apoc. 21. 4. Verum in eo nondum ſita eſt perfecta Redemptio ac liberatio noſtra ab omni malo: nihil ſingulare & eximii adhuc nobis contingeret, niſi aliquid amplius accederet. Nam liberationis ejuſmodi omnes homines per mortem naturalem fiunt participes. Hinc Eccleſiaſtes, cum videret lacrymas eorum, qui opprimuntur, & nullum conſolatorem habent, laudabat mortuos præ vivis. Cap. 4. 2. Et Eccleſiaſticus ait: *O mors, quam benefacis homini indigenti, & deficienti viribus, extremamque ſenectam agenti, & qui curis diſtractus eſt, ac omnem de meliori conditione ſpem amiſit!* Itaque noſtra Redemptio potiſſimum in eo conſiſtet, quod à morte ipſa, tanquam malorum omnium peſſimo, erimus immunes; quod mors abolebitur, & *in victoria abſorbebitur* 1 Cor. 15. verſ. 26, 54. in illo ſcilicet magno die, quo Dominus noſter Jeſus Chriſtus de cœlo deſcendet in gloria Patris ſui cum omnibus Angelis, cum celeuſmate, & voce Archangeli, cumque tuba Dei, ubi mortui in Chriſto, prius reſurgent; deinde nos vivi, qui reliqui erimus, rapiemur ſimul cum eis in nubes, in occurſum Domini in aëra. Matt. 16. 27. 1 Theſſ. 4. 14, 16, 17. Tunc è poteſtate atque imperio mortis, quæ nos ad illud uſque tempus in regno ſuo captivos detinebit, eripiemur, ſummaque cum lætitia, canentes illud epinicion, ei inſultabimus: *mors, ubi eſt aculeus tuus? ubi eſt victoria tua, ô inferne?* 1 Cor. 15. 55. Tunc *mors non erit amplius: conjicietur enim infernus & mors in ſtagnum ignis.* Apoc. 20. verſ. 14. cap. XXI. 4. Atque hæc eſt inprimis magna illa Redemtio, de qua tam crebra ſit in Novo Teſtamento mentio, eam à Chriſto factam eſſe ac procuratam, dum dicitur, nos *habere redemtionem per Chriſtum in ejus ſanguine.* Rom. 3. verſ. 24. nos *eſſe obſignatos Spiritu ſancto Dei in diem redemtionis.* Epheſ. 1. 7. Vide etiam 1 Cor. 1. 30. Cumque hac noſtra liberatione à morte indivulſo nexu conjuncta eſt etiam liberatio noſtra ab omnibus peccatis, quæ ſecum trahet vitam æternam. *Aculeus enim mortis eſt peccatum*: 1 Cor. 15. 56: *Mors eſt peccati ſtipendium.* Rom. 6. 23. Peccata omnem nos condemnandi vim amittent, quia reipſa nobis à Deo remittentur. Tunc nobis dabuntur *veſtes albæ* Apoc. 3. 5. ad ſignificandum, nos in Dei judicio juſtificatos & pro juſtis declaratos eſſe.

Oportet igitur ut hoc probe intelligamus, animiſque noſtris infigamus, vitam æternam fore perfectiſſimam liberationem noſtram ab omnibus malis & adverſis, quocunque nomine veniant: ab omni morbo & afflictione corporis, ab omni triſtitia ac mœrore animi, ab inopia ac defectu, ab injuriis ac perſecutionibus, à peccatis, à morte, ab ira Dei & æterna damnatione. Nulla nobis amplius pugna, nullum certamen erit: Satanas enim adverſarius noſter *cum Angelis ſuis in lacum ardentem conjicietur* Apoc. 20. 10. Omnes noſtri inimici ac perſecutores, qui animas noſtras anxias reddiderunt, cum omnibus impiis *mittentur in ignem inextinguibilem, qui paratus eſt Diabolo & Angelis ejus.* Matth. 25. 41. Si moleſtum & grave nobis eſt, quod arduos labores in hac vita Dei cauſa ac Chriſti ſuſtineamus, quod omnis generis adverſitatibus ac incommodis ob nomen ejus premamur: cogitate, vitam æternam ab hoc malorum jugo nos exſoluturam. *In revelatione Domini noſtri Jeſu Chriſti nobis, qui affligimur, dabitur relaxatio:* 2 Theſſ. 1. 7. & *requieſcemus à laboribus noſtris.* Apoc. 14. 13. Tunc perfecte implebitur in nobis, quod apud Matthæum promittit, ſe *nos refocillaturum*, nos *inventuros requiem animabus noſtris.* Matth. XI. 28, 29. Tunc liberabimur à vanitate & ſervili conditione hujus fluxæ ac momentaneæ vitæ, atque in libertatem gloriæ filiorum Dei aſſeremur. Rom. 8. 21.

Hoc verò eſt primum beneficium, primaque felicitas, quam vita æterna ſecum nobis afferet: in quâ tamen nondum tota noſtra beatitudo conſiſtet. Imò immunitas ab omni malo eſt minima & infima pars iſtius felicitatis, quæ nobis in futura vita expectanda eſt. Deus enim nos inſuper bonis immenſis ac inæſtimabilibus cumulabit, non talibus, quibus fruuntur, qui beatiſſimi mortalium eſſe vulgo judicantur, etiamſi æternum in hac vita manerent; ſed cœleſtibus bonis, quæ à noſtris oculis & auribus, à noſtris ſenſibus, cogitationibus & intellectu tam longè remota ſunt, quam cœlum à terra. Atque ideo, quia naturæ noſtræ mortalis captum ſuperant, à Spiritu Sancto nobis per ſimilitudines earum rerum proponuntur, quæ nos homunciones in hac vita magni æſtimamus, & earum poſſeſſores beatos reputamus.

Age igitur in hunc Dei Paradiſum ingrediamur, & noſtram futuram gloriam, cœleſteſque theſauros in Sacro Dei verbo nobis deſcriptos animis ac cogitationibus noſtris perluſtremus.

Utque in enumeratione bonorum illorum cœleſtium aliquem ſervemus ordinem, ſciendum eſt, à doctis ac ſapientibus bona, in quibus hominum felicitas conſiſtit, in duo genera diſpeſci. Quædam enim ſunt in nobis: quædam extra nos. Bona, quæ nobis inſunt, ſpectant partim ad corpus, partim ad animum. Bona corporis ſunt, perfecta ſanitas, ſenſuum & membrorum integritas, ut & forma elegans, ſtatura decens, vultus heroicus & amœnus, robur virile, & agilitas ac vigor in rebus corpore peragendis. Bona animi ſunt, felix memoria, ingenium perſpicax, acre judicium, voluntas ad omnes virtutes ac probitatem proclivis, & quæ ex ejuſmodi judicio ac voluntate naſcitur, ſapientia, id eſt, ſcientia rerum multarum & ſublimium, nec non prudentia atque dexteritas in omnibus vitæ actionibus. Bona quæ extra nos ſunt, continentur opibus, honore & amicitia. Cui omnia iſta ſimul contigerunt in hoc mundo, merito feliciſſimus mortalium æſtimandus eſt: quanquam is nondum natus eſt (unico forſitan Rege Salomone excepto) qui tam propitiam habuerit in terris fortunam, ut hæc omnia ipſi ſimul & quidem modo perfectiſſimo fuerint collata. Nos autem omnia iſta in futura vita non ſolum ratione perfectiſſima poſſidebimus, verum etiam ratione longe excellentiori ac ſublimiori, quam animo ac mente concipere poſſumus.

Quod enim primum corpora noſtra attinet, deponemus terreſtis hujus atque tot infirmitatibus obnoxiæ domus noſtræ tabernaculum, & aliud ædificium habebimus ex Deo, domicilium non manufactum, æternum in cœlis. 2 Cor. 5. 1, 2. Spiritus noſter, qui nunc in fragili hoc corporis noſtri tabernaculo hoſpitatur, cœleſte habitaculum nanciſcetur, id eſt, cœleſte, glorioſum & ſpirituale corpus. Paulus Apoſtolus ſignificanter & graphicè nobis deſcripſit diſcrimen iſtud, quale futurum ſit inter hæc noſtra mortalia corpora, & illa immortalia, quibus in reſurrectione mortuorum amiciemur: cum inquit: *Seminatur in corruptione, reſurget in incorruptione: ſeminatur in ignominia, reſurget in gloria: ſeminatur in infirmitate, reſurget in potentia: ſeminatur corpus animale, reſurget corpus ſpirituale.* 1 Corinth. 15. 42. & ſeqq. In quibus verbis Apoſtolus hominem ratione corporis conſideratum comparat cum frugifero tritici grano, quod in terram ſeminatur, & poſtea in multo alia atque præſtantiori forma rurſus enaſcitur: nempe cum antea, quam ſeminaretur, nudum tantum granum fuerit, ſurgit poſtea & prodit in forma pulchræ & grandis ſpicæ. Ita etiam de homine dicit, eum per nativitatem inſeri in hunc mundum quaſi in agrum quendam, in quo etiam corrumpi eum ac diſſolvi neceſſe eſt, in reſurrectione autem mortuorum eum excitandum eſſe cum glorioſo

atque à priori plurimum diverſo corpore. Inſtituit verò Apoſtolus quadruplicem collationem horum noſtrorum corporum, cum illis futuris. Primum ait: *ſeminatur in corruptione, reſurget in incorruptione*, id eſt, hoc noſtrum corpus, quod in mundum nobiſcum attulimus, corruptioni ac mutationi eſt ſubjectum: *corrodetur enim à vermibus, & in pulverem ac cineres redigetur.* Job. 4. 19. Gen. 3. 19. Illud autem corpus erit incorruptibile, non poterit deſtrui ac diſſolvi, neque Spiritus ex eo unquam emigrabit, ſed æternum in eo permanebit. *Non moriemur enim amplius, quia erimus Filii Dei* Luc. 20. 36. id eſt, *Deo in immortalitate erimus ſimiles.* 1 Joh. 3. 2. Ulterius ait Apoſtolus: *Seminatur in ignominia*, id eſt, homo in generatione ſua fortitus eſt corpus, cujus non ſolum membra quædam pudenda ſunt, quæ verecundia nos tegere jubet, de quibus etiam Apoſtolus inquit, nos quæ putamus membra corporis minime eſſe honeſta, iis honorem ampliorem circumdare, & quæ ſunt in nobis indecora, iis copioſiorem decorem addere, 1 Cor. 12. 23. ſed etiam quod per morbos alioſve caſus, tandemque ſenio ipſo deforme fædumque redditur. Contra verò *reſurget in gloria.* Corpora habebimus nitidiſſima, carebunt labe, maculis, rugis; nihil ignominioſi, nihil pudendi eis inerit. Splendebunt corpora noſtra clarius quam ſol, & nitidius quam aurea lux auroræ. Matth. 13. 43. Gloria & ſplendore conformia erunt glorioſo corpori Chriſti, cujus tenuem & exilem duntaxat imaginem Apoſtoli viderunt in monte illo, in quo Chriſtus fuit ad breve tempus ante oculos eorum tranſfiguratus, & tamen dicitur, ejus faciem ſplenduiſſe ſolis inſtar, & veſtimentum ejus inſtar lucis. Phil. 3. verſ. 21. Matth. 17. verſ. 2. Hæc autem glorificatio, quæ Chriſto in hoc mortali corpore contigit, nequaquam comparanda eſt cum gloria corporis ejus immortalis, quod nunc habet in cœlis, cui & nos ſimilia in reſurrectione accepturi ſumus. Tertio inquit Apoſtolus: *ſeminatur in infirmitate*, id eſt, in hac vita habemus corpus, quod labore facile fatigatur ac frangitur, morbis & variis caſibus ætate ipſa atteritur ac peſſundatur. Sed reſurgemus *in potentia*: corpora illa erunt firmia ac robuſta: nullus labor, nulla fatigatio, nulli morbi, nulla ſenectus ibi locum habebit, ac proinde corpora noſtra non debilitabit. Quarto ſubjicit Apoſtolus: *ſeminatur corpus animale.* In hac vita habemus corpora ſimilia corporibus reliquorum animantium, quæ indigent cibo & potu, ideoque etiam membris conſtant ac organis ad cibum capiendum, concoquendum ac digerendum neceſſariis. At in reſurrectione adipiſcemur *ſpiritualia corpora*, id eſt, quæ non conſtabunt ex ejuſmodi membris ad nutriendum corpus aptis, qualia ſunt ſtomachus, hepar, inteſtina, idque genus alia. *Cibus ventri*, inquit Apoſtolus alibi, *& venter cibo* ſcilicet deſtinatus eſt: *Deus autem & hunc & illum abolebit.* 1 Cor. 6. 13. Neque etiam talis erit eorum ſubſtantia, ut manibus pulpari poſſint, vel ullo corporali ſenſu percipi: ſed natura eorum erit cæleſtis, & tali materia conflata erunt, ex quali cælum eſt conditum, quod nihil commune habet cum rebus terrenis & aſpectabilibus, adeoque quoad naturam ſuam & eſſentiam erunt longe ſubtiliora, longe aptiora ad quemvis meatum penetrandum, longe denique ad motum omnem habiliora & agiliora, quam aër eſt etiam ſubtiliſſimus.

Adeo præſtantia erunt bona corporis, quæ nobis in æterna vita contingent, ut merito cum Apoſtolo optemus ac *ingemiſcamus, expetentes, domicilio noſtro, quod è cælo eſt, ſuperindui.* 2 Cor. 5. 2. utque *abſorbeatur, quod mortale eſt, à vita.* verſ. 4.

Quid jam dicemus de bonis animi, quæ tanto ſunt excellentiora ac præſtant bonis corporis, quantò ſpiritus & animus hominis excellentior ac nobilior eſt corpore? In hac vita Sapientia tanto habetur in pretio, ut qui ea excultus eſt, quamvis corporis debilis ac deformis ſit, inſipienti licet robuſtiſſimo ac formoſiſſimo præferatur, & honore afficiatur. De Salomone teſtatur ſcriptura, ei donatam fuiſſe à Deo tantam ſapientiam, ut ei par nemo ante vel poſt eum fuerit. 1 Reg. 3. 12. Verum ſicut Chriſtus ipſe de ſe prædicat, *Ecce hic plus eſt quam Salomon*: Matth. 12. 42. Ita nos quoque ſecundum proportionem ejus ſapientiæ, quam ex doctrina Chriſti hauſimus, dicere de nobis poſſumus; apud nos plus eſt ſapientiæ, quam in Salomone. Cæterum hæc ipſa noſtra ſapientia tam eximia in hac vita multis ex partibus imperfecta & manca eſt. *Ex parte enim cognoſcimus*, inquit Apoſtolus, *& ex parte prophetamus.* 1 Cor. 13. 9. Sed vita æterna hunc defectum modo perfectiſſimo ſupplebit, ubi nobis pandentur theſauri etiam abſtruſiſſimorum myſteriorum Dei; ubi Deum creatorem ac Patrem noſtrum, & Chriſtum ſervatorem noſtrum plenius & exactius, quam in hac vita cognoſcemus; ubi *Deum videbimus, ſicuti eſt* 1 Joh. 3. 2. majeſtatemque ejus immenſam oculis noſtris contuebimur, & ita *illum cognoſcemus, quomodo ab ipſo cogniti ſumus. Nunc cernimus per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem.* 1 Cor. 13. 12. Quam multa nos latent in hac mortalitatis noſtræ caligine? quam multa prorſus imperſcrutabilia, quæ humanam ſcientiam penitus effugiunt? in exemplo, de auguſta Dei majeſtate, de ejus admirabili eſſentia, forma, attributis, quæ partim omnino ignoramus, partim nobis non prout reipſa ſe habent, ſed pro captu ac imbecillitate, intellectus noſtri in Sacra Scriptura deſcribuntur. Quam pauca ſunt, quæ recte intelligamus è mirifico ac pulcherrimo creationis opere, quomodo Deus tam vaſtam & ſplendidiſſimam viſibilis cœli ac terræ fabricam virtute ac potentia ſua confecerit atque conſtruxerit? Quam inveſtigari nequeunt à nobis in hoc mortali ſtatu mirabiles viæ divinæ providentiæ ac gubernationis mundi? Qua de re Deus ipſe ſic loquitur apud Eſaiam Prophetam: *Non ſunt cogitationes meæ, ſicut cogitationes veſtræ, neque viæ meæ, ſicut viæ veſtræ, ſed ut alti ſunt cœli ſupra terram; ita altæ ſunt viæ meæ, ſupra vias veſtras, & cogitationes meæ, ſupra cogitationes veſtras.* Eſai. 55. ℣. 8, 9. Quam exilis & exigua quoque eſt ſcientia noſtra in rebus naturalibus? Quicquid in iis videmus ac intelligimus, nihil eſt niſi externus cortex; natura ipſa nobis clauſa & quaſi validiſſimis obicibus obſtructa eſt. Quis etiam Angelum Dei unquam vidit in propria ejus ſpecie? Quicunque ſe priſcis temporibus hominibus conſpiciendos præbuere, illi propriam formam ſuam aſſumta extrinſecus forma occuluerunt, & vel in hominis, vel in ignis ardentis, vel in alia ſpecie apparuerunt. Gen. 18. verſ. 2. Exod. 3. verſ. 2. Imo quam parum etiam nos ipſos novimus, ſive corpus, ſive animam ſpectes? Quis enarrare poteſt, quid ſit Spiritus iſte, qui in nobis eſt, quæ ejus ſit forma, an ſit flamma aliqua, an halitus, an aër, an aliquid aliud, cujus vi non ſolum vivimus ac ſpiramus, ſed etiam intelligimus, ratiocinamur, latentia & abdita rimamur, & quadantenus ipſi creatori noſtro ſumus ſimiles? Verum iſtas omnes noſtras tum ignorantias, tum imperfectiones tollet vita æterna, noſque in ſcientia tam perfectos redder ut illa præſens deſiderium ac vota noſtra pene infinitis partibus ſit ſuperatura. Paulum Apoſtolum Chriſtus hac ſingulari præ reliquis Apoſtolis dignatus eſt gratia, ut eminus quaſi introſpexerit in illud gazophylacium divinorum myſteriorum, cum *raptus eſſet in tertium uſque cœlum, & verba audivit ineffabilia, quæ nefas eſt homini proloqui.* 2 Cor. 12. 4. Qua ratione ille quaſi guſtationem quandam iſtius ſapientiæ, quam olim in vita æterna conſequemur, prælibavit.

Sed non ſolus intellectus noſter ad ſummum perducetur perfectionis apicem, verum etiam voluntas noſtra, quæ eſt pars altera noſtri animi, perfectiſſime ſancta atque à criminis omnis labe pura efficietur. Dicimus quidem hodie ſæpius Davidem imitati: *Delectatio mea eſt, Dòmine, facere voluntatem tuam; lex tua eſt in medio cordis mei.* Pſal. 40. 9. At proh dolor! quam ſæpe mallemus facere voluntatem carnis noſtræ, niſi nos ingens ſpes noſtræ felicitatis, & metus divinorum

ſuppli-

suppliciorum quasi injecto ori capistro retraheret ac inhiberet? Quoties cogimur ingeminare illud Christi ad discipulos dictum: *Spiritus est quidem promptius, sed caro infirma.* Matth. 26. 41. Vita æterna autem huic infirmitati nostræ remedium afferet. Similes enim evademus Deo uti in immortalitate ac beatitudine, ita quoque in sanctitate. Imperfecta perfectio nostræ sanctimoniæ, ad quam nos Christus exstimulat in hac vita, inquiens: *Estote perfecti, sicut & Pater vester in cœlis perfectus est:* Matth. cap. 5. vers. 48, in illa vita vere fiet perfecta; ubi cessabit certamen omne & lucta, quæ nobis hic est cum concupiscentiis carnis nostræ, cum scandalis hujus mundi, cumque principe mundi Satana; ubi nulla peccati macula aut ruga animarum nostrarum venustatem deturpabit, sed in summa innocentia ac puritate in conspectu Dei, Christi sanctorumque Angelorum versabimur.

Pergamus ad contemplationem eorum bonorum, quæ extra nos sunt constituta. Inter hæc principem locum obtinent *Divitiæ* Christus enim ipse nobis proponit bona æternæ vitæ sub nomine *Thesauri*, & quidem ejusmodi, thesauri, quem *neque tinea neque rubigo consumit, nec fures effodiunt ac furantur.* Matth. 6. vers. 20. Quam magnus autem & insignis thesaurus iste futurus sit, ex eo perspici potest, quod in Apocalypsi Johannis dicit is, qui sedet in throno: *Victor hæreditario jure obtinebit omnia*; Apoc. 21. vers. 7. Omnia scilicet, quæ Deus promisit: non bona alicujus Regis aut Monarchæ in terris, sed omnia bona summi ac beatissimi Dei. Erimus enim hæredes Dei, & cohæredes Christi. Rom. cap. 8. vers. 17. Estne aliquid, quod cum tantis divitiis in comparationem venire queat, etiamsi totus mundus nobis in hæreditatem cederet? Alterum bonum extra nos positum est *Honor*, qui nobis in futura vita promissus est. Honor magni vulgo fit ab hominibus, imo à multis etiam antiquior & charior divitiis habetur. De honore isto ac gloria nostra Apostolus ita habet ad Colossenses: *Postquam Christus, vita nostra, apparuerit, tum & nos cum eo apparebimus in gloria.* Col. 3. 4. Et ad Thessalonicenses ait, Deum *vocasse nos ad acquirendam gloriam Domini nostri Jesu Christi.* 2 Thess. 2. 14. Et ad Romanos: *Reor præsentis temporis perpessiones minime pares esse gloriæ, in nobis revelandæ.* Rom. 8. 18. Atque hæc gloria ac honor depingitur nobis titulo Regiæ dignitatis, quæ inter omnes hujus mundi honores summa est. Reges enim sunt *Dii*, Psal. 80. 2, 6. Propter absolutam & non adstrictam potestatem suam, cujus respectu soli Deo, & hominum nulli subjecti sunt. *Qui vicerit*, inquit Christus, *dabo ei ut sedeat mecum in throno meo, sicut ego quoque vici, & sedeo cum Patre meo in throno ejus.* Apoc. 3. 21. Et viginti quatuor Seniores, qui erant ante thronum. Agni, cecinerunt canticum novum, dicentes: Dignus es, qui accipias librum & aperias sigilla ejus; quoniam mactatus es, & redemisti nos Deo per sanguinem tuum, & fecisti nos Deo nostro Reges ac sacerdotes, & regnabimus in terra. Atque hac de causa vita æterna *corona* appellatur; corona enim signum est regiæ dignitatis. A Paulo dicitur *incorruptibilis corona* 1 Cor. 9. 25. *corona justitiæ* 2 Tim. 4. vers. 8. à Petro Apostolo *immarcescibilis corona gloriæ.* 1 Pet. 5. vers. 4. Qua in re vero nostra illa cœlestis ac Regia consistet gloria? In eo, quod *justi fulgebunt tanquam Sol in regno Patris sui.* Matth. 13. 43. Erunt *Dei Filii. Victor* ait Deus, *hæreditario jure obtinebit omnia, & ero ei Deus, & ipse erit mihi Filius.* Apoc. 21. vers. 7. *Quotquot receperunt Christum*, inquit Johannes, *dedit eis potestatem, ut filii Dei fiant*, Joh. 1. 12. Quod potissimum de illa filiatione intelligendum est, quæ in vita æterna ad perfectissimum gradum perveniet. De hac filiatione loquitur Christus, cum ait: *Erunt filii Dei, quoniam erunt filii resurrectionis.* Luc. 20. vers. 36. Quonam altius possit honor ac dignitas nostra ascendere, quam si famus Dei domestici, & quidem non vulgares servi & ancillæ ejus, sed filii ac filiæ? Johannes Apostolus non sine causa scribit: *Videte, qualem charitatem dedit nobis Pater, ut filii Dei vocemur? propterea mundus non novit nos, quia non novit eum. Dilecti, nunc filii Dei sumus, sed nondum manifestum factum est, quod erimus.* 1 Joh. 3. 1, 2.

Inter bona externa ad felicitatem vitæ spectantia, numerantur etiam Amicitia. *Amicus fidus*, verba sunt Ecclesiastici, *est validum præsidium; quem qui adeptus est, thesaurum adeptus est. Amici fidi non est pretium, quo permutetur, & nullum est pondus auri vel argenti æquans bonitatem fidei ejus.* cap. 6. 14, 15. Quosnam verò nos amicos in cœlo habebimus? Quanam societate in vita æterna fruemur? *Ecce tabernaculum Dei erit cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipsi populi ejus erunt, & ipse Deus cum eis erit, Deus ipsorum*, ut scriptum est Apoc. 21. 3. id est, Deus Altissimus erit eorum benefactor ac summus amicus. Erimus cum Christo, tanquam cum nostri amantissimo amico, Joh. 15. 13, 14. qui etiam sanguine suo pro nobis fuso amorem suum nobis testatus est, quique non *erubescit nos fratres suos* appellare. Heb. 2. 11. Erimus in consortio multarum *myriadum Angelorum, in conventu universali & concione primogenitorum, qui conscripti sunt in cœlis.* Hebr. 12. vs. 22, 23. Recumbemus ad mensam una cum Abrahamo, Isaaco, & Jacobo, & cum omnibus sanctis Dei, mutuaque & non fucata ac indesinenti charitate alii alios complectemur.

Hæc sunt illa incomparabilia bona tam interna, quam externa, quibus nos vita æterna, præter perfectam ablationem omnium malorum, beabit. Ex tantorum bonorum possessione ac fruitione orietur inexplicabile gaudium, ac voluptas, quæ animos nostros excellentissimo modo exhilarabit, omniaque desideria nostra, supra quam cogitari aut dici à nobis potest, explebit. De Christo perhibet scriptor ad Hebræos, eum *pro sibi proposito gaudio sustinuisse crucem, ignominia contemta.* Hebr. cap. 12. vers. 2. Nosque admonemur à Christo, ut *gaudeamus & exultemus, quoniam merces nostra copiosa sit in cœlis.* Matth. cap. 5. vers. 12. Si hic in terris, in mediis afflictionum fluctibus, est quod gaudeamus & summa voluptate afficiamur, propter spem futuræ nostræ mercedis: quis dicendo explicare potest, quam immensa erit nostra lætitia ac voluptas, quando è malis ac molestiis omnibus erepti, reipsa summi boni possessione perfruemur? Angelus annunciat pastoribus apud Lucam *gaudium magnum* ob nativitatem servatoris nostri ac Domini Jesu Christi: Luc. 2. 10, 11. quanto majus verò & excellentius erit gaudium nostrum, quando effectu ipso perfectam salutem è manibus servatoris nostri capiemus? Illo enim die, quo vita æterna-sive salus nostra revelabitur, *veniet Christus in nubibus cœli cum potentia & gloria multa, mittetque Angelos suos cum tubæ voce magna, & congregabunt electos ejus à quatuor ventis, à cœlorum extremo uno usque ad alterum extremum.* Matth. 24. 31. Nosque qui in Christo obdormiemus, virtute ejus divina è mortuis resuscitabimur, glorioseque ac cœlesti corpore induemur, in quo eum videbimus & oculis nostris conspiciemus, summo cum nostro gaudio atque solatio. Tunc ille nos secernet à turba impiorum, sicut pastor segregat oves ab hædis: Matth. 25. 32. Suscipiet nos tanquam populum ac peculium suum, nosque secum ducet in cœleste palatium, atque à dextris suis nos collocabit; nos, inquam, qui obedientes ipsi ad finem usque erimus, tametsi nunc *execratio mundi*, & *purgamenta omnium hominum* simus. 1 Cor. 4. 13. Tunc canendo exclamabimus: *Hæc est dies, quam fecit Dominus, exultemus, & lætemur in ea. O Domine, serva nunc! ô Domine, prospera nunc.* Psal. 118. 24, 25. *Hosanna Filio Davidis, benedictus qui venit in nomine Domini.* Matth. 21. 9. Tunc audiemus illam gratiæ plenissimam ac desiderabilem sententiam: *Venite benedicti Patris mei, possidete regnum, paratum vobis à constitutione mundi.* Matth. 25. vers. 34. Tunc nos introducet ad Patrem suum, imo ad suum & nostrum Patrem. Introducet nos tanquam sacerdotes, sanctificatos ac

conspec-

conſperſos ſanguine ſuo, qui ipſi in hac vita miniſtravimus, & ſpiritualia ſacrificia ei obtulimus, ut una cum ipſo Patrem ejus cœleſtem in æternum laudemus ac celebremus. Introducet nos tanquam Reges, qui Spiritus ejus ope fulti, Satanam, mundum, peccatum, carnemque noſtram devicimus, ut cum eo regnemus in omnia ſecula. Introducet nos tanquam *fratres* ſuos, ut cohæredes ejus ſimus cœleſtium Dei bonorum. Rom. 8. 17. Introducet nos tanquam *ſponſam* ſuam cariſſimam, ut candidis veſtibus amicti ſemper in conſpectu ejus verſemur, & æternam cum eo nuptiarum feſtivitatem celebremus. Apoc. 21. ſſ. 2,9. Dicamus igitur: *Beati, qui ſunt invitati ad cœnam Agni nuptialem.* Apoc. 19. 9. Tunc *Deus erit omnia in omnibus* 1 Cor. 15. 28. majeſtaſque ejus uti in Chriſto, ita etiam ſuo modo in nobis eluceſcet. Quam majeſtatem Dei ac divinam ejus gloriam nos ipſi videbimus; ibi erit *ſatietas gaudiorum in conſpectu ejus amœniſſimorum, & delectationes erunt in dextera ejus uſque in æternum.* Pſal. 16, 11. ſemper aderimus Chriſto Domino noſtro, gloriamque ejus ſpectabimus: quod non poterit niſi ſumma cum animi noſtri oblectatione eſſe conjunctum. Legimus Reginam Arabiæ magna cum lætitia miratam eſſe ſapientiam ac ſplendorem Regis Salomonis, dixiſſeque: *Beati ſunt viri & ſervi tui, qui coram te ſtant ſemper, & audiunt ſapientiam tuam.* 1 Reg. 10. 6, 7, 8. Quam multo juſtius nos dicere poterimus: O nos terque quaterque beatos, qui ſemper coram throno magni Dei & Chriſti ſervatoris noſtri ſtamus, ejus gloriam contemplamur, & ſapientiam ejus audimus! Et qui id ſine ſingulari & immenſa noſtra lætitia fieri poſſit? Intellectus noſter paſcetur cognitione ſolius veri Dei, ejus divinarum perfectionum, ejus admirandorum operum, ejus ſanctiſſimæ voluntatis: quæ omnia nos non ex parte, ſed perfectiſſimè & exactiſſimè cognoſcemus. Idem intellectus noſter oblectabit ſe pleniſſima cognitione Domini noſtri Jeſu Chriſti, operumque ejus, quæ fecit ad noſtram redemtionem, nec non omnium beneficiorum ejus, quibus nos mactabit ac cumulabit. Præterea ſummam voluptatem capiet ex ſufficienti cognitione noſtrum ipſorum, tam quoad corpus, quam quoad animam; ex cognitione omnium rerum cœleſtium, quarum ne minimam quidem in hac vita habemus ſcientiam. Voluntas noſtra omnibus in rebus conſentiet cum Dei voluntate ſanctiſſima: atque hac in re perfectio ac felicitas noſtræ voluntatis conſiſtit, quòd abſque lucta, abſque renitentia ac murmure divinæ ſe attemperabit voluntati. Memoriam noſtram nulla capiet oblivio, nulla vetuſtas temporum obliterabit, ſed quicquid ad noſtram felicitatem ſpectat, id conſtanter illa retinebit, ſemperque ejus recordabitur. Oculi noſtri nihil niſi quod gratum & amœnum eſt, videbunt: nihil erit ibi, quod eos lædat, vel moleſtiam eis afferat; neque etiam deerunt unquam talia, quæ viſu digna ſint. Aures noſtræ perpetuo & abſque ſatietate audient mirificam Dei vocem, ſanctiſſima Chriſti verba, & jucundiſſimam ſymphoniam illius cantici, quo ſancti Angeli & homines Deum Chriſtumque concelebrabunt. Ipſi quoque una cum aliis indefinenter novum illum hymnum canemus: *Sedenti in throno, & Agno, ſit laus, honor, & gloria, & robur in ſecula ſeculorum. Amen.* Apoc. 5. verſ. 13.

Omnium horum modo recenſitorum bonorum præſtantiam ac dulcedinem ſeu voluptatem ex illorum uſu manantem, plurimum augebit & multiplicabit locus ipſe, in quo bonis ac voluptatibus iſtis perfruemur. Is verò erit non amœnus hortus Eden, non terra lacte ac melle abundans, non talis, quæ rore cœlitus humectetur: quæ omnia tenuis quædam umbra fuere & figura veri illius loci noſtræ felicitatis. Sed locus iſte erit cœlum ipſum, Dei ipſius palatium & aula, *ubi Chriſtus ſedet, à dextris Dei*, Col. 3. 1. novum illud *cœlum, ubi juſtitia habitat.* 2 Pet. 3 13. Qui locus cum nulla humana lingua exprimi digne ac deſcribi queat, idcirco nobis in Sacris Literis depingitur ac delineatur, tanquam magnificentiſſima ac pulcherrima ſtructura *novæ Hieroſolymæ*, cujus ædificia ſint ex mero auro fabricata, muri ejus ex jaſpide, fundamenta ejus ex pretioſiſſimis lapidibus, portæ ex margaritis, omniaque ſint examuſſim ac ſplendidiſſime conſtructa. Apoc. 21. 18, 19. Quod tamen totum non meretur in comparationem venire cum ſumma gloria & ſplendore auguſtiſſimæ Regiæ Dei cœleſtis.

Tandem etiam ad hæc accedit Tempus, quamdiu duratura ſit hæc noſtra felicitas: nempe abſque omni fine; in omnem ſeculorum perennitatem. Divitæ noſtræ erunt incorruptibiles, ſeu æternum manens ac perſeverans hæreditas 1 Pet. 1. 4. Gloria erit *æterna gloria* 2 Cor. 4. 17. *gaudium noſtrum nemo auferet à nobis.* Joh. 16. 27. *Semper enim cum Domino erimus.* 1 Theſ. 4. 17.

Hucuſque de præſtantia ac dignitate ejus rei egimus, quæ in hoc noſtro textu *per vitam æternam* deſignatur. Videamus jam, quid ex hujus rei conſideratione nobis diſcendum ſit. *Qui habet aures ad audiendum, audiat.*

ADHORTATIO.

Optarim equidem, ut ea quæ hactenus de ſumma vitæ æternæ excellentia diſſerui, tantum efficaciæ haberent in cordibus veſtris, quantam habuit quondam præclara concio Petri Apoſtoli, tempore quinquageſimæ Hieroſolymis ad frequentiſſimum populum habita; de qua teſtatur Sacra hiſtoria, quod cum eam audiſſent, qui aderant, compuncti ſint corde, & dixerint ad Petrum ac reliquos Apoſtolos: *Quid faciemus, viri fratres?* Act. 2. 37. Nimirum ut ſalvi fiamus. Utinam vero iſta felicitatis noſtræ ampliſſimæ contemplatio, ita etiam animos noſtros permoviſſet, ut in nobis gignat humillimam & cum ſumma gratiarum actione conjunctam agnitionem admirabilis Dei benignitatis & amoris erga nos miſeros homunciones dum exiles labores noſtræ etiam alioquin debitæ obedientiæ, tam immenſo vult remunerari præmio; tum excitet cingens gaudium & ardens deſiderium tanti boni, ut id nos ad ſe vi quadam trahat rapiatque.

Fert quidem id ipſa hominum natura, teſtatur quoque experientia, per univerſum mundum, ubi modo rationales degunt creaturæ, rem ita ſe habere, ut unum quodque, quod intellectus tanquam bonum utile ac jucundum apprehendit, habeat vim & efficaciam animum hominis ad ſe trahendi, & ſui deſiderium ei ingenerandi: deſideriumque iſtud ſit tanto ardentius ac validius, quanto majus ac perfectius illud bonum eſt, quod homo tale eſſe intelligit, & agnoſcit, ſi habeat aliquam ſpem ejus potiundi. Proprium etiam hoc eſt hominum naturæ, ut plus laboris, moleſtiæ ac diligentiæ impendant in magnum aliquod bonum, quam in exiguum: quia nimirum majus bonum plus utilitatis & gaudii affert, quam minus, adeoque majorem vim habet laborem levem ac facilem efficiendi. Hinc fit, ut qui unius oboli cauſa nollet decem milliaria emetiri, is non gravate propter centum coronatorum millia, ducentorum vel trecentorum milliarium iter in ſe ſuſciperet. Magnitudo enim tanti theſauri præponderat in animo hominis, ac ſuperat gravitatem & moleſtiam itineris; ut eam ſpe compenſationis tam divitis non æſtimet. Atque ſic ſe res habet in omnibus omnino rebus, quæ vim habent, objectu commodi, vel delectationis, cupiditatem in hominibus excitandi.

At ſi hodie homines in Orbe Chriſtiano contueamur, & in genere de iis atque ex moribus majoris partis judicemus; ſi vitam, ſi actiones & opera, ſi deſideria & inclinationes eorum, qui ſalutis ſpem habent, inſpiciamus; res ſane mira eſt & ſtupenda, quæ peſtis ſingularis cujuſdam inſaniæ animos hominum invaſerit, vel quis Spiritus malus vertiginis ſenſus eorum faſcinarit, agatque, ut cum aliis in rebus naturæ ſuæ ductum eo, quo dictum eſt, modo ſequantur, ſuaſque cupiditates pro ratione boni cujuſque, quod ab intellectu

intellectu ipſis monſtratur, intendant aut remittant; hic ſolummodo, quando de vita æterna agitur, videatur tota humana natura eſſe inverſa & immutata, adeo ut homines hic non ſint homines, ſed bruta pecora, quæ magis gaudent porrecto ſibi manipulo graminis, quam auri purißimi fruſto. Videmus enim in iis rebus, quæ ad præſentis vitæ conſervationem vel commoditatem ſpectant, quam flagrantia & incitata ſint hominum deſideria; quanto exultent gaudio, ſi aliqua ſpes temporariæ proſperitatis ipſis affulgeat, quam nulli parcant labori, & quam alacri animo nullas non moleſtias exantlent. Cujus animus præ lætitia non liqueſcit, ſi ipſi ſpes fiat grandis pecuniæ, & fortunæ lautioris? quam intendit omnes ingenii nervos, ut apta ad hoc bonum aſſequendum inveniat media? quam varia agitat intra ſe conſilia, quomodo iſtam pecuniam collocaturus ſit, quomodo vitæ ſuæ rationes impoſterum inſtituturus, quomodo negotiaturus, quas in aëre arces ac ſubſtructiones moliturus, imo quomodo totum mundum perverſurus ſit? Nec huic curæ dies ſufficit: advocatur in ſubſidium nox, & ſomnum vigiles cogitationes excutiunt abiguntque. Neque ulla fatigatio aut tædium in iis deprehenditur, indefeſſum eſt eorum ſtudium; non frangitur intentionis acies neve laſſatur, propter boni intenti præſtantiam, quæ creditur tanta diligentia digna eſſe, laboremque abunde penſatura. Contra vero quando de vita æterna ſermo eſt, quando de ſumma ac cœleſti beatitudine diſſeritur: bone Deus, quam frigent homines hac in re ac torpent, quam ſomnus eis facile obrepit & faſtidium, quam erga hunc inæſtimabilem theſaurum immota ac flecti neſcia gerunt pectora! adeo ut non dicam, verbis neſcio quibus ſelectis ac penetrantibus, aut etiam Angelica eloquentia opus eſſet, ſed acutis telis atque ſagittis, imo arietibus ac tormentis bellicis, ad expugnandas duras hominum mentes, eaſque ad veram hujus ſummi boni appetentiam permovendas. Perinde quaſi corda eorum, quæ in aliis omnibus rebus carnea ſunt, hic ſaxea eſſent aut ferrea; vel quaſi vita æterna eſſet res indigna omni deſiderio, ſtudio ac labore; vel quaſi meræ nugæ ac fabulæ eſſent, ab otioſis hominibus confictæ, fallendi temporis cauſa, quæ de cœleſtibus gaudiis nobis in Sacra ſcriptura traduntur; vel quaſi felicitas illa ſempiterna nobis abſque omni cura ac labore noſtro poſſit contingere, & dormiendo aut aliud agendo ad eam perveniri queat: quemadmodum de mororum regione Utopia narratur, quod in ea aſſæ columbæ hominibus in os advolent, quodque homines ſtertendo & nihil agendo plus nummorum lucrentur, quam laborando. De rebus terrenis quando agitur, ſi vel minimum momenti in eis ſitum ſit, adhibetur paſſim ſumma prudentia ac circumſpectio, ne quis error committatur; mavult quiſque plus laboris impendere, quam minus, mavult hic in exceſſu peccare, quam in defectu; tanta cura eſt evitandæ jacturæ. At cum agitur de vita æterna, re maximi momenti, contra fit. Nam homines tam ſecure, tam negligenter in diem vivunt, quaſi nullum metuendum eſſet jacturæ ac diſpendii periculum, vel quaſi error hic aut jactura parum eſſet noxia. Hoc unum quærunt & ſpectant, ut quam breviſſimo ac minimo labore defungantur; diſputant etiam & in dubium vocant, an hæc aut illa Dei præcepta, teneantur ſervare, an credibile ſit, Deum tam multa ab hominibus requirere, annon ſuperflua ac minus neceſſaria ſit ſanctitas. Quiſque interpretatur ſcripturam pro lubitu, & præceptis Chriſti ſenſum affingit talem, qui cum concupiſcentiis carnis poſſit conſiſtere. Ita omnia in eum finem diriguntur, ne carni nimia inferatur moleſtia. Qui vero aliis probiores eſſe volunt, illi pietatem & opera ſua bona Deo tanquam in ſtatera aurificis appendunt, non ſecus ac aurifices gemmas aut margaritas pendunt; nempe non libra aut uncia, ſed minutis granis, quæ tam pauce & caute apponunt; cavent ne forte labor ipſorum lancem deprimat, & vitam æternam prægravet ac præponderet. Quaſi ſcilicet fieri poſſit, ut quis ſit nimis ſanctus, nimis pius; vel quaſi nimium ac ſupervacuum impendium in vitam æternam fieri poſſet, etiamſi quis omnia bona ſua expenderet in pauperes, vel corpus ſuum traderet comburendum, vel in ſexcenta fruſtra diſſecandum. Etſi vero centies quoque contingat, ut lanx pietatis eorum ad ſummam trutinæ anſam elevetur, leviſque deprehendatur, tamen id ſuſque deque habetur, nec dolore aut triſtitia ulla animus afficitur, quaſi res eſſet parvi momenti, & quaſi Deus tamen cogatur acquieſcere, & nobis nihilominus vitam æternam dare. Hoc ita eſſe, quod homines tam ingratum animum demonſtrent tam nobilis & incomparabilis boni, videt ſummus ille Deus ex alta cœli ſui arce, qui habet oculos velut flammam ignis & corda ac renes hominum ſcrutatur. Hoc videt Sol, qui lumine ſuo omnia hominum facta & opera colluſtrat. Hoc teſtatur quotidiana experientia, & loquitur res ipſa ac tota eorum vita, quomodo curſum ſuum ad hanc ſalutis ſuæ metam dirigant. Quis è piis atque cordatis non largum fundat lacrymarum imbrem, ſi tam grandem atque enormem hominum dementiam & tam ſinceram Dei charitatem erga ſuas creaturas malè collocatam ſuis momentis expendat, ac penitius conſideret?

Nos vero, Dilecti in Domino, forſitam cogitamus, querelam hanc ad nos minime pertinere: ut pote qui non ſimus ex numero iſtorum maleſanorum ac imperitorum hominum, ſed qui meliori & altiori cognitione noſtræ ſalutis imbuti ſimus. Ego ſane optarim ex animo, ut nos omnes in hac re tam gravis momenti excitatiores ſenſus & magis humanas cogitationes habeamus, quam habet vulgus Chriſtianorum, utque conſideratio tantæ felicitatis altius penetret in animos noſtros, atque in eis acre deſiderium excitet. Sed ne forte hic ipſi nobis imponamus, & falſa perſuaſione noſmet ipſos ſeducamus, tam me ipſum quam vos omnes ac ſingulos per Dei miſericordiam oratos atque monitos velim, ut nos ipſos probe examinemus & excutiamus, ut exploremus, quomodo animi noſtri erga ſummum iſtud bonum affecti ſint, quam ardenti ejus flagrent deſiderio, quantum ex ejus contemplatione capiamus gaudium, quam robuſta & efficax ſit ſpes ejus ad nos incitandos & inflammandos ad ea omnia, ſine quibus theſaurus iſte inſignis obtineri nequit. Si corda noſtra quoque non ſunt ex ferro vel chalybe conflata, ſi nobis divinæ promiſſiones non etiam ſomniis ſimillimæ fabulæ videntur; patebit illico, quod conſideratio ſummæ noſtræ beatitatis non ſummam duntaxat animi noſtri cutem ſtrinxerit, ſed altius in ima præcordia penetrarit, quemadmodum olim Petri Apoſtoli concio in animos auditorum ejus penetrarat. Illico alii alios conſulemus & quæremus: O fratres, ô ſorores, quid faciemus, ut in æternum ſervemur? Illico ab hinc noſtros ſenſus ac cogitationes convertemus ad indagandum accuratius, an via, quam inſiſtimus & calcamus, recta nos ducat ad hanc ſperatam felicitatem; an officia nobis præſcripta à Deo tanta ſolertia, tanta ſinceritate, tanta cum prudentia ac attentione, quantam dignitas & magnitudo rei exigit, obeamus. Toti cohorreſcemus, & pectora noſtra plangemus, ſi deprehendamus, nos hactenus, non ſatis diligentes, non ſatis alacres, non ſatis ſanctos, & zeloſos in hoc negotio fuiſſe. Corda noſtra modo lætitiæ æſtu fervebunt, modo triſtitiæ ac timoris agitabuntur ſtimulis, ne quo caſu tam pretioſi theſauri jacturam faciant. Denique omnes intendemus vires, ut bonum certamen ita certemus, ne aërem cædamus, ſed propoſitum nobis brabeum certo conſequamur. Neque minori diligentia atque ſtudio in hanc rem incumbemus, quam filii hujus ſeculi ſolent incumbere conſectandis rebus terrenis, quos adeo totos ſibi mancipavit ſolicitudo hujus vitæ, ut Dei & cultus ejus, & cœli ac vitæ æternæ prorſus obliviſcantur. Ita nos quoque ſacra hæc ſolicitudo de æterna beatitudine totos occupabit, ut cura hujus ſeculi & terrenæ felicitatis penitus ex animis noſtris evaneſcat, noſque nihil amplius deſi-

deſideremus, nihil quæramus, quam ut habeamus victum & amictum, contentique ſimus iis, quæ Dei filio ac hæredi futuro in hac vita ſufficere poſſunt. Ibi enim erit cor noſtrum, ubi eſt theſaurus noſter. Niſi ad hunc modum nos geramus, niſi præſtantia & amplitudo vitæ æternæ ita animos noſtros concutiat ac permoveat, ut qui ſumus Filii lucis, ſimus tam prudentes, tam cauti, tam diligentes circa ſummum bonum noſtrum, quam filii hujus mundi & tenebrarum ſunt in generatione ſua, indigni profecto ſumus vita æterna, indigni tam eximia cognitione, qua multa millia aliorum hominum antecellimus, indigni ſumus ſanctiſſimis verbis, quibus nobis Spiritus ſanctus dignitatem & excellentiam futuri ſeculi, quaſi vivis coloribus depinxit, quo animi noſtri à terra ad cœlum raperentur: indigni ſumus præclaris iſtis admonitionibus & exhortationibus, quibus Deus corda noſtra exſtimulari curat, & ad tam ſublimem felicitatem, quam nobis non offert ſolum, ſed pene ingerit & obtrudit, incitare laborat.

Eja, dilecti in Domino, evigilemus hic ex ſomno, excutiamus veternum, faciamus, ut vigeant ſenſus noſtri, excitemus in nobis deſiderium & cupiditatem tanti boni, ſi forte per amorem præſentis vitæ rerumque caducarum intepuit quadantenus ac refrixit. Innatus quidem nobis eſt vitæ hujus amor; quandoquidem multo melius eſt eſſe quam non eſſe, vel mortuum eſſe. Præterea figura hujus mundi pulchra eſt in oculis hominum; arbor mundi præſentis ſpecioſa eſt & jucunda aſpectu, vimque habet animos noſtros ad ſe trahendi, non ſecus ac arbor illa cognitionis boni & mali traxit improvidum animum primæ noſtræ matris. Sed quemadmodum lux ſolis omnium aliarum ſiderum ſplendorem obfuſcat, ut oculis noſtris reddantur inconſpicua: ita quoque ſpes æternæ ac beatiſſimæ vitæ amorem vitæ temporariæ, mundi hujus, omniumque rerum fluxarum expellit ex animis eorum, qui præſtantiam vitæ æternæ attentius conſiderant ac perpendunt. Irreſtinguibilis ille & omnibus hominibus à natura inſitus æternitatis ac beatitudinis appetitus nos admonere ac docere poteſt, veram intentionem divini conſilii in creatione hominis non fuiſſe, ut hîc tantum ad tempus viveret, & terrena felicitate frueretur, ſed hanc vitam eo duntaxat fine homini conceſſam eſſe, ut in iis ſe exercere, eaque perficere poſſit, per quæ juxta Dei voluntatem ad exoptatum æternitatis ac veræ felicitatis finem pervenire poſſit. Hæc vita nil niſi via eſt noſtri curſus, quo in cœleſtem patriam noſtram contendimus. In via autem nulla datur quies, ſed multæ moleſtiæ ſuſtinendæ ac devorandæ ſunt: quies demum poſt confectum iter ſequetur, poſtquam ſpei noſtræ metam ac portum attigerimus. Quare videamus, ne nos capiat amor hujus moleſtiſſimæ viæ, quæ tot gemitus ex pectoribus noſtris exprimit, tot nobis gignit ærumnas; ſed ſuſpiremus & anhelemus ſemper ad metam noſtram, ad illum locum, ubi veram requiem inveniemus animabus noſtris. Matth. XI. 29.

Homines plerumque cauſari ſolent ac conqueri, nimis arduum ac laborioſum eſſe iter ad vitam æternam; Deum hunc præſtantiſſimum theſaurum nimis alte in terra defodiſſe, ut nonniſi ſumma cum difficultate inde erui atque effodi queat. Verum qui ſic quiritantur, oſtendunt ſe non ſatis intelligere, vel conſiderare, quanta ſit vis veri & flagrantis deſiderii, quod ad bonum aliquod fertur, ut labores etiam graviſſimos leves reddat: imo oſtendunt, ſe nullo vero ac ſerio teneri vitæ æternæ deſiderio. Nam ſi arderent pectora eorum ſincera tanti boni cupidine, ſi cogitationes ſuas altius immitterent in ejus contemplationem, experirentur, modum aſſequendæ vitæ æternæ non ſolum per ſe non eſſe difficilem, ſed millies quoque faciliorem ac leviorem, quam ullius magni in hoc mundo boni. Quid non laboris, curarum, ac temporis requiritur, ſi quis in hac vita ad divitias velit pervenire? Quam parce ac miſere vivendum eſt, quam diu apponendus eſt nummus alteri, donec ſummaaliqua pecuniæ inſignis colligatur? Quæ omnia tamen homines divitiarum avidi ſine moleſtia ac libenter faciunt. At cœleſtes divitiæ millies minori moleſtia ac labore acquiruntur. Expurgetur tantum animus ab amore mundi & mundanorum bonorum, quæ nobis adeo placent atque arrident, vitæ æternæ dulcedo & amor ipſe ultro ſe inſinuabit, omniſque laboris gravitatem minuet ac tollet. Nonne millies facilius eſt ciſtam nummis plenam evacuare, quam vacuam, nummis, gravi cum labore demum parandis, replere. Avertamus modo animum à mundo, eumque non magis æſtimemus, quam dignus eſt, ſed reputemus eum, ut vere eſt, eſſe bonum fragile ac tranſiens, illico animus ipſe per ſe ad æterna & ſtabilia bona ſe flectet, eaque conſectabitur. Nunquam enim humanus animus poteſt quieſcere, ſed oportet ut ſemper habeat aliquid, ad quod feratur, quo delectetur & paſcatur: delectatio eſt cibus quidam animi, quo ille ſuſtentatur. Si intellectus ipſi non monſtret majus aliquod bonum, fertur ad id quod proximum eſt, ut quod optimum eſſe putat: at ſi à vilioribus rebus vacuus ſit, arripit præſtantiſſimum bonum, quod ipſi ab intellectu proponitur, & quidem tanto avidius & majori ſtudio, quanto boni iſtius præſtantiam magis intelligit. Si proinde animus noſter liber ſit à mundo, ſi ejiciatur amor bonorum terrenorum, ſimul ingens cohors carnalium cupiditatum, quæ falſa ſpecie mundanorum bonorum excitatæ ſunt, profligabitur. Reſidui ſi quid maneat in fragili noſtra carne, tam parum in nobis habebit virium, ut ſpes æternæ beatitudinis, quæ in animis noſtris regnabit, ac triumphabit, facilè ac ſine moleſtia id freno coërcere atque ſuperare valeat. *Quiſquis enim*, ait Johannes, *habet hanc ſpem in Deo, purum ſeipſum conſervat, ſicut & ille purus eſt.* 1 Joh. 3. 3. Præſertim cum in tali animo à mundo averſo etiam Spiritus Sanctus ſuum quærat domicilium, hominique auxilio ſuo ſubveniat, qui alioqui cum mundi Spiritu, ſi is animum obſeſſum & occupatum teneat, conciliari aut una in ſede morari nequit.

Atque hanc animi à mundo averſionem & abſtractionem omnino eſſe neceſſariam, docuit nos Chriſtus gemina pulcherrima ſimilitudine: nimirum de theſauro defoſſo in agro, quem homo inveniens, vendidit omnia, quæ habebat, emitque ſibi agrum illum; & de pretioſa margarita, quam ubi invenit mercator quidam, divenditis omnibus bonis ſuis, comparavit eam ſibi. Matth. 13. 44, 45, 46. Hiſce enim Chriſtus indicare voluit, quod ſicut homo ille agrum cum theſauro, & mercator iſte margaritam emere non potuere, niſi venundatis prius ac impenſis omnibus bonis ſuis; non enim tantas habebant facultates, ut partem earum retinere, & nihilominus agrum ac margaritam emere poſſent: ita neceſſe etiam ſit, ut quiſquis inæſtimabilem theſaurum vitæ æternæ ſibi comparare cupit, omnia, quæ in mundo habet, impendat & ex animo ſuo ejiciat. *Quiſquis non renunciaverit omnibus poſſeſſionibus ſuis*, inquit Chriſtus alibi, *non poteſt eſſe meus diſcipulus.* Luc 14. 33.

Quocirca, Dilecti in Chriſto, omnes iſtas cogitationes pernicioſas è pectoribus noſtris exturbemus, quod nimis ardua ſit ad cœlum via, vel quod neceſſarium non ſit, ut mundi amorem penitus exuamus, ſed quod mundus ſaltem pariter atque æqualiter cum vita æterna poſſit amari. Non dimidia tantum cordis noſtri parte, ſed toto corde hoc in effabile bonum complectamur. Cor hic dividi non poteſt; quod tametſi totum ac indiviſum, per ſe tamen longe minus eſt, quam ut immenſi gaudii, quod ſpes vitæ æternæ producere apta eſt, capax ſit. Digniſſima ſane eſt hæc margarita, ut cuncta quæ habemus, illius cauſa vendamus, deponamus, & abjiciamus; non ſolum bona noſtra & poſſeſſiones, ſi vel minimum ſibi velint in nos ſumere dominium, earumque amor furtim ſe in animos noſtros inſinuare tentet, ſed *oculos* quoque noſtros, *manus*, *pedeſque*, ſi offendiculo nobis ſint in via ac curſu pietatis: quin nec vita noſtra nobis debet eſſe adeo cara, ut cœleſtis beatæque vitæ gratia eam perdere

dere recuſemus Matth. 5. 29, 30. & cap. 10. 39. Nam etſi totum mundum perdamus, etſi uri, cremari, aſſari, & in mille partes ſecari patiamur, nihil tamen perdimus, ſi lucremur vitam æternam. At ſi hanc perdamus, totus mundus nobis nihil prodeſt, quia non poteſt nos liberare à morte. Si totum mundum perdamus, nihil perdimus; ſed ſi vel minimum tantum aliquid ex mundi amore retineamus, periculum eſt, ne omnia perdamus; ſumus enim in periculo amittendæ ſalutis, qua amiſſa, ſimul omnia amiſſa ſunt. Quemadmodum enim parum fermenti totam maſſam fermentat, vel ſicut minimum granum zizaniæ cum tempore tantas ſumit vires, ut tritico fiat ſuperius idque enecet: ita etiam minima ſcintilla amoris mundi eam vim habet, ut magis magiſque creſcat & in maximam flammam exurgat, quæ flammam amoris rerum cœleſtium penitus exſtinguat.

Jam ut hanc exhortationem noſtram concludamus, Dilectiſſimi in Domino, cum hæc ita ſe habere ſciamus ac intelligamus, omnem adhibeamus curam atque diligentiam, ne tam magna ſalute, ac felicitate, ad quam per ſummam Dei miſericordiam vocati ſumus, culpa noſtra excidamus. Videmus portum vitæ æternæ oculis noſtris per ſublimem Euangelii cognitionem: porta cœli patet nobis per immenſam Dei erga nos charitatem. Solvamus à littore hujus ignobilis mundi, & rectiſſima ac breviſſima via per apertum mare pietatis & obſervationis mandatorum Dei, quod nos trajicere oportet, exoptatum portum petamus. Evehamur in altum, ubi à ſcopulis & offendiculis nullum ſit periculum. Ne timeamus procelloſas tempeſtates ac fluctus, qui in nos hoc æquor ſulcantes crebro inſurgunt. Certi ſimus, naviculam fidei ac ſpei noſtræ fluctibus non iri obrutum, neque facturam naufragium, ſed Deo duce & auſpice ad deſideratum portum perventuram. At ſi obliquam inſiſtamus viam, & quæramus ambages, perque longos circuitus, littora tantum hujus mundi legamus, ut aliquando exſcendere in terram, mundique deliciis aliquantiſper indulgere liceat, ſummo ſumus in diſcrimine, ne via iſta alioverſum nos ducat, non ad vitam æternam, vel ne tam negligenter ac tarde navigando moriamur ante, quam ad portum pertingamus, vel ne navem noſtram ad denſos & hinc inde ſparſos mundi ſcopulos allidamus, & naufragi ſubmergamur. *Ne erremus: Deus enim non irridetur.* Gal. cap. 6. verſ. 7. Demus operam, ut hodie, imo hac ipſa hora apparere incipiat, quam alte in animos noſtros deſcenderit præſtantia & dignitas vitæ æternæ, de qua modò audivimus, ut ſi non verbis, cogitatione ſaltem dicamus: Quid faciemus, ut vitam æternam conſequamur? *Teneamus diligenter ea, quæ audivimus, ne quando perfluamus. Etenim ſi per Angelos dictus ſermo fuit firmus, omniſque tranſgreſſio & contumacia juſtam mercedis retributionem retulit: quomodo nos effugiemus, ſi tantam neglexerimus ſalutem?* Hebr. cap. 2. verſ. 1, 2. *Videamus, ut accurate ambulemus, non ut inſipientes, ſed ut ſapientes.* Eph. cap. 5. verſ. 15. *Perficiamus ſalutem noſtram cum timore ac tremore.* Phil. cap. 2. verſ. 12. ac bene perpendamus illa notatu digna Domini Jeſu verba ad Eccleſiam Laodicenſem ſcripta: *Quoniam tepidus es, nec frigidus, nec fervidus, futurum eſt, ut te evomam ex ore meo.* Apoc. cap. 3. verſ. 16. Quodſi verò corda noſtra incaluerunt cupiditate tantæ ſalutis, ſi impulſu iſtius cupiditatis ſumma cum perſeverantia in bonis operibus quæramus gloriam & incorruptibilitatem, adeoque ſi victores evadamus, & fidi maneamus uſque ad mortem, accipiemus certo tertius auream illam beatæ vitæ coronam. Apoc. cap. 2. verſ. 10, 11. Qui habet aures ad audiendum audiat. Deus autem Pater omnis miſericordiæ obſignet in cordibus noſtris per ſpiritum ſuum ſanctum beatam illam ſpem, ad quam nos vocavit, ut aliquando attingamus metam fidei noſtræ, id eſt, animarum noſtrarum ſalutem. Ipſi cum Filio ejus Jeſu Chriſto ſit honor & gloria ſempiterna. Amen.

Secunda Concio ſuper Iohan. 17. 3.

Plurimum dilecti in Chriſto Jeſu Domino noſtro.

QUod lux & tenebræ ſunt oculis hominum, idem eſt animo Sapientia & ſtultitia. Quemadmodum enim lux omnia abdita facit conſpicua, oculiſque ſubjicit; contra verò tenebræ omnia quæ in oculos incurrunt, obſcurant, & inconſpicua reddunt: ita ſapientia ea omnia, quæ ſolis ſenſibus capi nequeunt, objicit oculis intellectus humani, ut is eorum naturam, proprietates ac veritatem cernat cognoſcatque, cum interea ſtulto ac inſipienti omnia ignota atque occulta ſint. Quam ob cauſam ſapientia ſumma gaudia & ineffabiles voluptates parit in animo ejus, à quo poſſidetur; cor autem inſipientis ſemper triſtitia refertum eſt. Sapientiæ beneficio poteſt homo bonum à malo, utile à noxio diſcernere, adeoque vitam ſuam beatam efficere; quia novit, quid ſequendum ſibi, quid fugiendum ſit: at inſipiens per ignorantiam modò malum pro bono, aut noxium pro utili eligit, modò pro malo ac pernicioſo bonum ac utile vitat, atque ita in tota vita ſua miſer ac infelix eſt, cæcique inſtar nunc hic, nunc illic impingit. Hinc videmus, paſſim ſapientiam ab omnibus hominibus in ſummo honore; inſipientiam verò dedecori haberi: adeò ut in univerſo mundo reperiatur nemo, qui ſi quid ſapientia ſit, aliquomodo intelligat, poſſit æquo animo ferre ac concoquere, ſi ſtultus aut inſipiens appelletur, tametſi parum admodum veræ ſapientiæ in animo ſuo habeat. Licet quoque agnoſcant plerique, plurimum ipſis ad veram ſapientiam deeſſe, exiſtimant tamen, ſe in ſuo ſtatu & actionibus vocationis ſuæ tam prudentes ac ſapientes eſſe, ut facta ſua pro ſtolidis reputanda non ſint; neque pati poſſunt, ſi imprudenter aliquando ab ipſis commiſſa, ſibi exprobrentur. Ex quo liquet, naturam ipſam ſtimulare homines ad ſtudium ſapientiæ, quo fiant perfecti homines: ſiquidem ſolus intellectus ejuſque perfectio hominem ab aliis animantibus diſcriminat.

Jam verò quæ ſit vera & perfecta ſapientia, ad cujus ſtudium homines à natura incitantur ac impelluntur; quave in re conſiſtat, & quibus paretur modis; id ab ipſis mundi incunabulis uſque ad Chriſti Filii Dei in terras adventum homines latuit, caliginoſaque nocte ignorantiæ contectum fuit. Etſi enim Deus ſemina quædam veræ ſapientiæ in prima creatione animis hominum inſeverit, quæ ſi homines ope intellectus ſui foviſſent & excoluiſſent, optimum fundamentum ad perfectiſſimam illam ſapientiam, quæ à Filio Dei revelanda erat, ſternere potuiſſent: ſed homines ea neglexerunt, & nobiliſſimam intellectus ſui facultatem, ad talem converterunt ſapientiam, quæ potius irrationalis ac inſipiens eſt, quam ut rationalibus creaturis conveniat. Nimirum eo direxerunt omnes ingenii vires, ut ſibi fortunam in terris ſtabilem pararent, bonis hujus mundi exanimi ſententia fruerentur, & opibus, honoribus ac voluptatibus carnis undique circumfluerent, atque ſic felicitatis terrenæ compotes evaderent. Quæ felicitas cum à corpore tantum percipiatur, & externos duntaxat ſenſus paſcat, non multum præſtat brutorum animalium felicitate. Vera namque felicitas, ad quam homo, qua homo eſt, ductu luminis naturalis adſpirat, ſola eſt æternitas cum infinito gaudio conjuncta: hac ſola hominis animus expletur & penitus acquieſcit. Tale gaudium autem homines etiam ex omnibus hujus mundi bonis capere nequeunt: cito enim ex eis oritur ſatietas & faſtidium. Ubi enim eo, quod tota mente deſiderarunt, potiti fuerint, peris facile gaudium ex ejus adeptione conceptum, & nova mox ſublimioris ac pretioſioris alicujus boni cupidine inardeſcunt. Unde patet, ſapientiam iſtam, quæ homines ad aliam, quam ad carnalem ac fluxam felicitatem, perducere nequit, neutiquam veram eſſe, ac proinde non eſſe illam ſapientiam, ad quam natura ipſa nos inſtigat; ſed eam demum veram eſſe ſapientiam, quæ hominem æternum beare, eique immortale & gratiſſimum animo ejus gaudium conciliare potis eſt. Ejuſmodi

modi enim felicitas homini maxime convenit, & elevat eum supra reliquas omnes hujus mundi visibiles creaturas: ex hac perfectam lætitiam adhuc in hac vita quoque percipit, animumque suum perfecte tranquillum reddere potest. Quid enim potest homini esse jucundius, quid animus ejus majus desiderare, spe talis supremæ ac inauditæ felicitatis?

Hæc igitur sublimis ac vere divina sapientia, ut dictum, ab ipsis mundi primordiis in tenebris delituit, neque ab ullo hominum præterquam ab unigenito Dei Filio Orbi suo tempore patefieri debuit, ea mundi nimirum ætate, qua hominum intellectus è pueritia ad virilem quasi statum provectus est, tantæque lucis factus est capax. Quanquam interea quidam, utut pauci, pii omnibus seculis inventi sint, qui insitum illud animis suis veræ sapientiæ semen suffocari passi non sunt, sed pro modulo virium suarum id summo cum gaudio animi excoluerunt, atque ad posteros etiam propagarunt. Quod inter alios præcipue fecerunt magni illi viri, Dei ipsius dilecti amici, Abrahamus, Isaacus & Jacobus; qui etiam propterea magnam à Deo laudem ac gloriam sunt consecuti. Deus enim etiam ante Filii sui adventum, nulli hominum, qui modo animum suum supra terram ad ipsum erexit & elevavit, minorem quidem, sed veram tamen, ac salutarem, denegavit sapientiam, revelando unicuique tantum voluntatis suæ, quantum ferebat illorum capacitas: multis etiam, ac inprimis universo Judaico populo per servos suos ac Prophetas eam offerre dignatus est; tametsi hunc tam ingentem thesaurum, ut par erat, non tanta effuderit copia ac veluti prodegerit, ita ut etiam ante porcos projiceretur.

Solus proinde Unigenitus Dei Filius, servator mundi, ac Dominus noster Jesus Christus ille est, qui hanc admirabilem facem sapientiæ, claro ac pleno fulgore coruscantem, in mundum intulit. Ille est, qui *vitam & incorruptibilitatem in lucem produxit per Euangelium*: 2 Tim. 1. ℣. 10. Quod ipse initio in Judæa prædicavit, postea autem opera Apostolorum per universum orbem terrarum, quas sol lumine suo collustrat, summa cum virtute, & ingenti cum gaudio eorum, qui id susceperunt, promulgavit. De hac via veræ sapientiæ ac felicitatis animus nobis est nonnulla nunc in medium vestri cum timore Domini proferre, idque occasione invitatis illorum paucorum Christi verborum Joh. 17. 3, quorum explicationem superiori concione jam auspicati sumus. Quod ut vergat ad nostrum spirituale emolumentum ac ædificationem opem atque auxilium implorabimus illius Principis vitæ Jesu Christi Domini nostri, hisce verbis sequentibus.

O Domine Jesu, servator & Pastor animarum nostrarum &c.

VErba, in quorum explicatione pergere instituimus, scripta extant in Euangelio Johannis 17. 3. ubi Christus Dominus noster in sanctissima precatione sua, quam ad Deum Patrem suum fudit, inter cætera sic loquitur: *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te* (Pater) *illum solum verum Deum, & quem misisti, Jesum Christum.*

In præcedenti concione horum prælectorum Christi verborum occasione, pro ea, quam ex Sacris Literis hausimus, intelligentia, descripsimus præstantiam atque dignitatem illius perfectissimæ felicitatis, ad quam homines à natura feruntur, quæque nobis in codice Novi Testamenti, atque etiam in hoc nostro textu sub nomine vitæ æternæ proponitur. Quæ felicitas si ab homine cognoscatur, darique modum eam assequendi intelligatur, protinus in eo, cujus animus aliquantum supra conditionem animantium rationis expertium se extulit, parit ineffabile gaudium, & cum eo conjunctum flagrantissimum desiderium & studium ea media capessendi, quibus tantum bonum obtineri queat.

Hæc autem media nobis Christus monstrat in hisce verbis, cum ait: *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te* (Pater) *illum solum verum Deum, & quem misisti, Jesum Christum.*

Dicit primum, *Hæc est vita æterna*, proeo, quod dicendum erat, Hæc est via ducens ad vitam æternam; vel, hoc est medium consequendi vitam æternam. Quæ loquendi ratio in Sacris Literis non est insolens ac infrequens. Sic Christus idem loquitur apud eundem Euangelistam: *Scio, præceptum ejus vitam æternam esse.* Joh. 12. 50, id est, observationem mandatorum Dei esse medium adipiscendi vitam æternam. Et iterum: *Hoc est judicium, quod lux venit in mundum*, &c. Joh. 3. 19, id est, hoc modo homines judicium seu damnationem sibi accersiverunt, quod lucem non susceperint. Ita Moses quoque dum affatur Judaicum populum, de lege ait: *Non in cassum vobis præcepta est, sed est vita vestra.* Deut. 32. 47.

Porrò Christus medium ipsum exprimit, cum inquit, *ut cognoscant te* (Pater) *illum solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum.* Nimirum cognitio unius illius veri Dei & legati ejus Jesu Christi, est medium istud, quo vita æterna comparari potest.

Hic vero cavere debemus, ne similes simus illi Syro Naamano, de quo legimus in libris Regum, 2 Reg. cap. 5. 10, 11, eum spreviisse Elisæi Prophetæ consilium, quo præceperat, ut septies in fluvio Jordane ablueret corpus, si vellet à lepra sua mundari: ne scilicet & nos, audito hoc vitæ consequendæ medio, quod nobis Christus præscribit, id susque deque habeamus ac vilipendamus, cogitantes intra nosmet ipsos; nimis facilem hanc esse ad cœlum perveniendi viam, si quidem nihil amplius, quam nuda cognitio à nobis requiratur; hoc medium esse naturæ nostræ apprime consentaneum, ut quæ scire atque intelligere quàm plurima cupiat. Verum quidem est, viam salutis æternæ ob hanc rationem non pro adeo ardua ac invia habendam: cum sit via publica & universalis, qua omnes & singuli homines, cujuscunque status ac conditionis fuerint, viri ac mulieres, superioris & inferioris ordinis, docti & indocti, sapientes ac idiotæ, qui modo sanæ rationis naturalis usum habent, in cœlum aspirare queunt. Quemadmodum enim Deus desiderium vitæ æternæ omnibus hominibus naturaliter indidit, ita quoque talem viam ad vitam istam perveniendi præscripsit, quæ accommodata est naturæ hominum, quatenus sunt homines, id est, rationalia animalia; quam ipsa ratio ipsorum naturalis agnoscere cogitur esse optimam, sapientissimam, & æquissimam, ut ita ipsius naturæ suæ impulsu viam hanc ingrediantur, si naturale desiderium suum, quo vitam æternam ac beatam appetunt, expleri cupiant. Nihil autem est facilius factu, quam id, ad quod à natura ipsa impellimur ac stimulamur. Nihilominus tamen, si consideremus, quam pauci reperiantur homines, qui in suis concupiscentiis ac desideriis, in actionibus ac moribus, in vita ac tota conversatione sua ductum naturæ suæ, rationalis, per quam sunt homines, sequantur; sed quod maxima pars eo toti propendeant, quo à carnis suæ affectibus atque externis sensibus, quos cum aliis animantibus communes habent, trahuntur: negari nequit, talibus hominibus viam salutis esse vere asperam, salebrosam, & angustam viam, arctamque portam: Matth. cap. 7. vers. 13. viam, quæ ipsis molestissima est, quamque nonnisi reluctante animo ingrediuntur, quia cum ipsorum belluina natura, quam ducem ut plurimum sequuntur, disconvenit.

Sed ut ad rei jugulum veniamus, circa hanc viam salutis, seu circa cognitionem illius solius veri Dei, & quem ille misit, Jesu Christi, tria nobis sunt expedienda. 1. Videndum, ubinam ista cognitio revelata sit, & ubi quærenda? 2. Quid voce cognitionis denotetur? 3. Quænam personæ nobis cognoscendæ sint? De his tribus summatim nunc tantum agemus: tertium autem in sequenti concione, si Deo visum fuerit, plenius & copiosius excutie-

& copioſus excutiemus. Simul his indicabimus fructum immenſum ac utilitatem, quam ex cognitione Dei & Chriſti haurire poſſumus.

PRIMA PARS.

QUod ad primam partem attinet, non aliam hiſce temporibus habemus de cognitione Dei & Chriſti revelationem, præter ſanctiſſimum ac incorruptum Dei Verbum, quod ſcriptis Veteris ac præcipue Novi Inſtrumenti continetur. Quorum ſcriptorum veritas ac fides hodie à nemine in dubium vocatur, qui ſe vere ad populum Chriſti pertinere profitetur; ſed agnoſcunt omnes, ea quæ in iis præſcripta ac revelata ſunt, nihil niſi meram & ipſiſſimam veritatem divinam eſſe. Antiquis temporibus, nempe in prima ac puerili ferme mundi ætate, Deus ſe hominibus manifeſtavit per Angelos, viſiones, ſomnia, ut & per Prophetas ac viros ſanctos, quos divina auctoritate ac mandatis inſtructos, mittebat ad annunciandam hominibus voluntatem ſuam. Nimirum Deus ejuſmodi tunc mediis uſus eſt notitiam ſuam hominibus inſerendi, quæ primo feriebant ſenſus, quibus pueri maxime ducuntur, & per ſenſus demum movebant intellectum. Sed hunc revelationis modum voluit Deus finiri ac definere in Filio ſuo Jeſu Chriſto, poſtquam mundus virile robur ætatis ſuæ attigit. Sicut enim Chriſtus ultimus fuit Prophetarum, adeoque revelationum januam quaſi claſuit: ita Deus per eum, nihil prorſus ſibi reſervans, omnia mundo patefecit, & tanquam flumina ſapientiæ effudit, in iis rebus, quæ ad perfectiſſimam ejus cognitionem, quatenus illa hominibus ad ſalutem neceſſaria eſt, requiruntur. Quæ cuncta per eum patefacta Deus ad ſummam noſtram conſolationem ac utilitatem per viros ſanctos ac divinitus inſpiratos curavit ſcriptis conſignari, eaque ad noſtra tempora conſervavit, ut ex iis omnibus temporibus uſque ad mundi finem homines viam ſalutis diſcere queant.

Ex quo patet, quanta ſit dignitas & præſtantia Sacræ ſcripturæ, & quanto illa in pretio ac reverentia apud nos eſſe debeat: nec non quam neceſſarium ſit, ut in ejus meditatione noſmet aſſidue exerceamus, noſtrumque intellectum per inſignem, quæ in ea continetur, ſapientiam acuamus & ad iſtam perfectionem perducamus, ad quam à creatore noſtro etiam ex ipſa natura deſtinati ſumus. Præter hæc enim Sacra ſcripta nullam aliam hodie revelationem habemus, neque per Angelos, viſiones, ac ſomnia, neque per Prophetas, nullaque alia etiam nobis expectanda eſt, quæ nobis vel hanc eandem, vel aliam ſalutis viam monſtrent. Quapropter non audiendi ſunt omnino illi homines perverſi ingenii & cauteriatam conſcientiam habentes, qui hodie Satanæ inſtinctu docere non verentur, non omnia in Sacris Literis contineri, quæ ad ſalutiferam cognitionem Dei Chriſtique neceſſaria ſunt, ſed requiri præterea Traditiones non ſcriptas antiquorum Eccleſiæ Doctorum, qui eas ab ipſis Apoſtolis acceperint: docent præterea, Sacram Scripturam adeo obſcuram ac intellectu difficilem atque ambiguam eſſe, ut pro via ſalutis fores ac feneſtram aperiat omnibus hæreſibus, ac propterea non ab omnibus hominibus promiſcue eſſe legendam. Ajunt enim, eam à nemine poſſe recte intelligi, atque explicari, niſi ab eo, qui peculiariter Spiritu ſancto illuminatus, atque ſic aptus ad interpretandam ſcripturam divinitus factus ſit. Talem autem inter mortales neminem reperiri prædicant, de quo irrefragabiliter dici queat, eum Spiritu ſancto illuminatum unctumque eſſe, ac proinde verum ſenſum ſcripturæ indicare poſſe, præter illum *falſum Prophetam, ex cujus ore* Johannes *vidit exire tres immundos Spiritus tanquam ranas*: Apoc. 16. 13. quique ſuo tempore *vivus conjicietur in lacum ardentem igne & ſulphure.* Ibid. cap. 19. 20. Hæc peſtifera doctrina Satanæ, inquam, nobis plane audienda non eſt. Falſitas enim ejus adeo clara eſt ac manifeſta, ut facile ſibi ab ea cavere poſſit, quiſquis ſalutis ſuæ ex animo ſtudioſus eſt, & divinam ſapientiæ lucem, quæ in Sacris Literis relucet, apertis animi ſui oculis intuetur. Atque hæc de prima parte dicta ſufficiant.

SECUNDA PARS.

QUod ſecundam partem ſpectat: quid ſcilicet per *cognitionem* hoc loco intelligatur? poſſet quiſquam mirari, quòd cognitioni hîc tanta adſcribatur vis, ut per eam ſolam vita æterna obtineri queat: cum *cognoſcere*, id eſt, ſcire, intelligere, merum opus intellectus ſit, Deus autem paſſim in verbo ſuo aliquid ampliùs adhuc requirat, nempe charitatem, fidem, obedientiam; uti omnibus notum eſt. Vide Matt. 22. 37. Joh. 15. 10. Verum animadvertendum eſt, per *cognitionem* hoc loco non omnis generis cognitionem ac ſcientiam intelligi. Paulus Apoſtolus ad Corinthios ſcribit: *ſi habeam prophetiam & teneam omnia myſteria, omnemque cognitionem, charitatem autem non habeam, nihil ſum.* 1 Cor. 13. 2. Et Chriſtus ipſe ait: *ſervus illa qui novit voluntatem domini ſui, & neque ſe comparavit, neque fecit ex voluntate ejus, cædetur multis plagis.* Luc. 12. verſ. 47. Hæc igitur cognitio atque ſcientia, non illa eſt, de qua Chriſtus in noſtro textu loquitur. Adſcribit enim in eo cognitioni vitam æternam: in allegatis autem modo locis ſignificatur, hominem etiam ſcientia & cognitione præditum, poſſe perire ac infelicem eſſe. Judæi quoque inſtructi erant aliqua cognitione Dei ac voluntatis ejus; & tamen Deus per Eſaiam Prophetam ità de eis effatur: *Agnoſcit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui; ſed Iſraël non cognoſcit, populus meus non animadvertit.* Tenendum proinde eſt, cognitionem, cujus in Sacris Literis crebra occurrit mentio, duplicem eſſe: aliam, quæ vocatur efficax cognitio, alteram, quæ inefficax. Efficax cognitio eſt, quando id quod de Deo & Chriſto cognoſcitur ac intelligitur, non in ſolo intellectu & memoria otioſum manet, ac reſidet, ſed movet animum hominis atque in eo operatur ita, ut fidem & obedientiam in homine producat, id eſt, ut ad intelligentiam accedat ſincerus aſſenſus animi, & voluntatis divinæ intellectæ prompta executio. Inefficax contra cognitio eſt, quando talis operatio & fidei atque obedientiæ productio ex ea non ſequitur. Uſitata verò in divinis Literis eſt, iſta locutio, qua rei alicui id tribuitur, quod eam conſequitur aut neceſſario nexu cum ea conjunctum eſt. Simili enim loquendi modo etiam fidei (quę vox proprie nonniſi aſſenſum animi denotat) paſſim in ſcripturis tota ſalus noſtra adſcribitur: quia nimirum ex tali aſſenſu oritur ac neceſſario conſequitur hic effectus, ut quis in actum deducat, vel deducere obligatus ſit id, quod credit Deum velle fieri. Pariter etiam hîc cognitio Dei ſumitur. Uti enim obedientia cum fide copulata eſt; ita etiam fides ac obedientia cum cognitione Dei conjungitur. Qui enim Deum novit, id eſt, ſcit atque intelligit, quid nobis promiſerit & præceperit, is illico iſtis fidem adjunget, & porro reipſa præſtabit, quę Deus exigit: ſiquidem ſumma perfectio & omnipotentia Dei, creatoris ac Domini ſupremi rerum omnium, nos non ſinit dubitare de ipſius promiſſionibus, & mandatis ejus refragari. Qui enim dubitat de Dei promiſſis, is non novit Deum, id eſt, ignorat, quàm Deus verax ſit: qui verò mandata Dei novit, eaque non ſervat, is peccat contra ſuam conſcientiam & ex mera malitia. Inque hac ſignificatione vocabulum cognoſcendi & cognitionis paſſim in Sacro codice uſurpatur. Ita inter cætera legimus apud Jeremiam Prophetam, Deum ſic loqui: *Ne glorietur ſapiens in ſapientia ſua, neque potens in potentia ſua, neque dives in divitiis ſuis; ſed qui gloriatur, in hoc glorietur, quod me cognoſcat atque intelligat: quia hoc eſt, quod mihi placet, dicit Dominus.* Jer. 9. 23, 24. Ita apud eundem Propheram, ubi Deus ſalutaria Novi Fœderis beneficia pollicetur, ait: *Non docebunt amplius quiſque amicum ſuum & fratrem ſuum dicendo: Cognoſce Dominum,* (id eſt, obediens eſto Domino) *ſed quotquot erunt cognoſcent me* (id eſt, mihi obedientes erunt) *à minimo eorum uſque ad maximum eorum.* Ierem. 31. verſ. 34. Sic de pio Rege Joſia inquit

Jeremias : *Exercuit jus & juſtitiam , judicavit cauſam pauperis & egentis , ac bene fuit ei. Nunquid hoc non eſt me bene noſſe? inquit Dominus.* Jerem. 22. verſ. 16. Eodem ſenſu accipit Paulus vocem cognitionis ad Philippenſes ſcribens : *Duco omnia damnum eſſe propter eminentiam cognitionis Chriſti.* Phil. 3. 8. Et ad Titum appellat fidem electorum Dei , *cognitionem veritatis , quæ eſt ſecundum pietatem.* Tit. 1. 2.

Ex hactenus dictis irrefragabili conſequentia concluditur , cum hîc *cognitioni* Dei ac Chriſti , alibi verò in Sacris Literis Fidei atque obedientiæ vita æterna adſcribatur, neceſſario fidem & obedientiam ſub cognitione Dei Chriſtique comprehendi , & ad eam requiri ita, ut omnia, quæ de Deo ac Chriſto tam ad naturam ſeu eſſentiam ac proprietates , quam ad opera eorum ſpectantia, novimus ac intelligimus, ad cultum & obſequium Dei, tanquam ad ultimum finem directa ſint. Tantum verò etiam de ſecunda parte.

TERTIA PARS.

SEquitur pars tertia; quænam ſint illæ perſonæ, quæ nobis cognoſcendæ ſint? Chriſtus verò hic duas perſonas nominat; primò Patrem ſuum , cum ait : ut cognoſcant te *illum ſolum verum Deum* ; deinde ſeipſum , dicens , *Et quem miſiſti Jeſum Chriſtum.* Patrem ſuum , (quem intelligit per pronomen *te* , cum ait , *ut cognoſcant te)* non ſimpliciter ponit , ſed addit ejus deſcriptionem inſignem : *Te* , inquit , *illum ſolum verum Deum.* Sic etiam ſeipſum non ſimpliciter nominat , *Jeſum Chriſtum* , ſed cum hac deſcriptione , quod ab illo uno vero Deo miſſus ſit. Ex quibus deſcriptionibus excellentia & majeſtas ambarum iſtarum perſonarum , ac per conſequens etiam præſtantia hujus cognitionis æſtimanda eſt.

Jam de iſtarum duarum ſummarum ac divinarum perſonarum cognitione duo nobis hic notanda ſunt. Primum eſt , non ſufficere ad ſalutem , ſolum Deum cognoſcere , ac credere , eum eſſe ſolum verum Deum; neque etiam ſufficere, ipſi ſoli ſervire mandatiſque ejus obtemperare ; ſed requiri neceſſario , ut etiam legato ejus Jeſu Chriſto ſerviamus , ut eum non minori reverentia ac honore , quam Deum ipſum colamus, in eum credamus , obſequiumque ei in omnibus præſtemus : id eſt , ut Deo per Jeſum Chriſtum , quem ille miſit , ut eſſet ſalutis noſtræ mediator , ſerviamus. Hæc eſt enim fundamentalis regula Novi Fœderis : *Quiſquis negat Filium , nec Patrem habet.* 1 Joh. 2. 23. *Qui Filium habet , habet vitam æternam ; qui non habet Filium , non habet vitam æternam.* 1 Joh. 5. 12. *Qui novit Filium , novit etiam Patrem.* Joh. 14. 9. In eo enim conſiſtit Novi Fœderis præſtantia , quod Deus ſe nobis cognoſcendum dederit , non obſcure , ut olim per Moſen , qui tantum ſervus erat , ſed clariſſime ac pleniſſime per Jeſum Chriſtum Filium ſuum unigenitum , quem modo excellentiſſimo ſanctificavit , ac divina virtute ac ſapientia implevit , ſupremumque ſalutis noſtræ adminiſtratorem conſtituit. Qui Filius ſimul etiam eſt ex noſtro genere , nempe verus homo , qui ad ineffabile ſolatium noſtrum per omnes gradus tentationum exercitus eſt , ut poſſit affici ſenſu noſtrarum miſeriarum. Hunc, inquam , Deus Dominum ac Regem in cœlis effecit. Per hunc ſe Deus ille inconſpicuus quodammodo conſpicuum fecit , & quaſi in viva imagine manifeſtavit : unde etiam ab Apoſtolo Paulo *imago Dei inviſibilis* appellatur Col. 1. 15, quia nimirum tam in vita & actionibus , quam in cœleſti doctrina ſeu Euangelio Chriſti forma Dei eluxit. Idem Chriſtus à divino ſcriptore ad Hebræos nuncupatur *ſplendor* vel *effulgentia gloriæ Dei* Hebr. cap. 1. ℣ſ. 3. quia Deum in Chriſto videmus non aliter , quam ſolis clariſſimum lumen , quia recta aſpicere oculi noſtri non valent , in lucido aliquo corpore , à quo radii ſolis repercutiuntur ac reflectuntur , cernimus. Hinc etiam Chriſtus ipſe dixit Philippo : *Qui videt me , videt Patrem meum.*

Alterum , quod hic notandum diximus , eſt , cognitione Dei & Chriſti , quatenus illa eſt cauſa vitæ æternæ , & à nobis neceſſario requiritur , non omnia & ſingula comprehendi , quæ ullo modo de Deo Chriſtoque ſciri poſſunt , ſed ea duntaxat , quæ ſcitu ad ſalutem ſunt neceſſaria. Nam ſicut Deus inconſpicua & incomprehenſibilis ſubſtantia eſt , habitatque in luce inacceſſa ; ita etiam Chriſtus in cœlum evectus , & ad dextram Dei collocatus , factus eſt *Spiritus vivificus* 1 Cor. 15. 45, & divinæ naturæ eminentiſſimo modo particeps : ut proinde nobis miſeris vermiculis impoſſibile ſit , in hoc fragili corporis noſtri domicilio Deum & Chriſtum cognoſcere perfecte , quales ſint , quomodo eos olim in beato immortalitatis ſtatu cognoſcemus. Omnis enim noſtra ſcientia atque cognitio de rebus divinis hic in terris eſt mera imperfectio , & ſimilis infantium balbutiei , vel viſui eorum , qui fulgorem rei alicujus procul remotæ per ſpeculum intuentur. 1 Cor. 13. 11, 12. Interea tamen hæc ipſa ſcientia & cognitio Dei & Chriſti, quæ nobis in Sacris Literis revelata eſt, cujuſque in hac vita poſſumus fieri participes, imo iſtius cognitionis in ſcriptura revelatæ illa tantum particula, quę ad ſalutem omnimode neceſſario eſt, ſumme præſtans ſapientia eſt, & quaſi rivus ex inexhauſto ſapientiæ Dei Oceano promanans : quippe quæ nos ſummo bono , quod animum noſtrum unice ſatiat , beare poteſt.

Hic vero incidit gravis ac maximi momenti quæſtio , cujus ſolida ſolutio , hoc præſertim confuſo ac conturbato ſtatu Orbis Chriſtiani , ſumme eſt neceſſaria. Nimirum quinam articuli de Deo & Chriſto ſint creditu omnino neceſſarii, ita ut abſque eorum ſcitu ac cognitione nulla ſpes vitæ æternæ haberi queat? Hic enim ſe pandit abyſſus ineffabilis miſeriæ , quæ orbem Chriſtianum hodie cum multorum millium innoxiarum animarum interitu temporario atque æterno involvit ; ex qua profluunt irreconciliabiles pugnæ , contentiones , diſſidia , odia , perſecutiones , quin & bella ſanguiniſque profuſiones: dum ſcilicet numerus articulorum fidei ad ſalutem neceſſariorum adeo excrevit, ut omnes memoria teneri , etiam ferme à doctiſſimis & exercitatiſſimis , nedum à ſimplicioribus ac rudioribus queant. Unde fit , ut qui pro ſuæ ſcientiæ ac conſcientiæ ratione non omnibus articulis calculum aſſenſus ſui poſſunt adjicere , quos hæc vel illa ſecta pro neceſſariis habet , mox odio habeantur , perſecutionibus vexentur , proſcribantur , imo ferro & igne in eos ſæviatur. Primi Chriſtiani ævo Apoſtolorum propiores , ſalutarem cognitionem Dei & Domini noſtri Jeſu Chriſti paucis articulis comprehenſam tenuerunt: illi nimirum Chriſtiani , qui magis ſtuduerunt habere bonam conſcientiam , quam magnam ſcientiam ; qui decus Chriſtianæ religionis collocabant in dilectione ac virtutibus inter Judæos & Ethnicos exercendis ; qui minus , quam hodie fit , diſtrahebantur curis rerum temporalium ; quibus volupe erat , ſanguinem ſuum cognitionis Chriſti cauſa profundere ; ita ut non alios facerent martyres , ſed ipſi martyrio ſe coronari ultro paterentur. Tunc temporis breviſſima ſymbola atque confeſſiones fidei confectæ ſunt , quas ubi qui ad Chriſtianam religionem ſe applicabant , ſuſceperunt ac profeſſi ſunt , Eccleſiæ Chriſti per baptiſmum aggregabantur , & pro membris ejus habebantur. Tale ſymbolum ſeu Confeſſio fidei fuit inter alias illa , quæ hodie adhuc ſymbolum Apoſtolicum vocatur , & tres articulos , quorum primus de Deo Patre agit , alter de Filio ejus Ieſu Chriſto , tertius de Spiritu Sancto , complectitur. Quanquam ſymbolum iſtud non ab Apoſtolis ipſis compoſitum confectumque eſt , ut hodie pleriq; Chriſtianorum ſentiunt : poteſt tamen eo ſenſu Apoſtolicum dici & pro tali admitti , quatenus nihil in eo eſt , quod Apoſtolicę doctrinę ſit contrarium. Alioqui ſymbolum iſtud non eſt omnium antiquiſſimum ac ſimpliciſſimum. Nam ſucceſſu temporis ſubinde eſt auctum , & unus atque alter additus eſt articulus , quorum in vetuſtiſſimis ſymbolis , qualia in ſcriptis antiquorum Patrum Irenæi & Tertulliani extant , nulla fit mentio.

mentio. Verum poſtmodum, ubi ſub Conſtantino Magno Cæſare, qui Chriſtianam religionem primus inter Imperatores amplexus eſt, Chriſtianus orbis à ſæviſſimis perſecutionibus, quibus ab Ethnicis Imperatoribus vexatus eſt, reſpirare cœpit, & infelix Eccleſiæ diſcordia, quæ antea ſub cineribus perſecutionum adhuc deliteſcebat, in flammam apertam erupit, præſertim illa, quæ inter Patriarcham Alexandrinum & Presbyterum ejus Arium de perſona Chriſti exorta eſt: ad litem hanc componendam congregatum fuit Nicænum Concilium: & poſt hoc alia plura concilia atque conventus Epiſcoporum habiti ſunt. In quibus priſca Apoſtolica & Sacris Literis conſentanea Symbola mutata ſunt, noviſque, abſurdis, & è Platonica Philoſophia mutuatis figmentis permiſta, & orbi Chriſtiano tanquam ad ſalutem omnino neceſſaria, ſub anathemate & denunciatione ſempiternæ damnationis obtruſa ſunt. Quæ figmenta deinde cum tempore per ſequentia Concilia adeo multiplicata ſunt, ut jam via ſalutis plana & trita converſa ſit in labyrinthum inextricabilem; ex quo ut ſe expediant, vix excellentiſſimis judicio viris, & nonniſi per ſingularem Dei gratiam, inſigni pietatis ſtudio præditis contingit. Quanquam multis ſimplicitas & ignorantia ſpinoſæ Scholaſticæ philoſophiæ, vel potius ſophiſtices, plurimum prodeſt, dum ſimplicem veritatem inſcii corde ſincero retinent, & pro ea Deo ac Domino Jeſu filiali cum fiducia ac obedientia ſerviunt: cum alioqui vi dogmatum, quibus à ſuis doctoribus imbuuntur, ſi ea rectè intelligerent, cum maxima aliorum multitudine in ſempiternum exitium pertraherentur.

Sed ut ad rem ipſam accedamus, ac declaremus, quinam articuli fidei ad ſalutarem Dei ac Chriſti cognitionem præciſe ſint neceſſarii; principio pro fundamento ponendum eſt, cum ad ſalutiferam cognitionem Dei ac Chriſti omnino requiratur vera fides atque obedientia, ut ſupra oſtenſum, inde neceſſario conſequi, quod ad talem cognitionem omnia illa præciſe neceſſaria ſint, ſine quibus credi in Deum & Chriſtum, eiſque obediri non poteſt. Secundo diſcrimen faciendum eſt inter res ſcitu ad ſalutem plane neceſſarias, & inter utiles tantum. Non enim quicquid utile eſt, ſtatim neceſſarium eſt ad ſalutarem cognitionem: ſunt etiam quædam certas ob circumſtantias utiliora, quam alia. Omnis veritas in ſcriptura revelata, habet ſuam utilitatem ad ſalutiferam cognitionem; ſed non omnis veritas eſt adeo neceſſaria, ut citra diſpendium ſalutis ignorari nequeat. Quod diſcrimen ſi obſervaretur, & ea ſolum ab hominibus Chriſti fidem profitentibus requirerentur, quæ ſine ſalutis jactura ignorari non poſſunt, in reliquis autem unicuique libertas ſua ſarta tecta relinqueretur, alterque alterum per charitatem toleraret, tollerentur omnia ſchiſmata ac diſſidia, quæ nunc Chriſtianos in tot partes ſciderunt.

Hoc jacto fundamento, ut neceſſaria à minus neceſſariis, etſi utilibus, diſcerni poſſint, ſequentes regulæ firmiter ac conſtanter tenendæ ſunt. Primum oportet, ut ea quæ neceſſaria eſſe creduntur ſcitu ac creditu, ſint neceſſaria unicuique, qui ſervari cupit, id eſt, tam doctis quam indoctis, tam ingenioſis quam hebetibus, tam doctoribus, quam auditoribus. Cum enim via ſalutis ſit univerſalis, ac pateat omnibus ac ſingulis abſque diſcrimine ſtatus ac conditionis, perſpicuum eſt, etiam cognitionem neceſſariam, in qua via hæc ſita eſt, debere ita comparatam eſſe, ut promiſcue ab omnibus ac ſingulis capi atque intelligi poſſit. Ei quidem qui alios docet, plus ſcire convenit, quam auditori, ſed non tanquam neceſſarium ad ſalutem, verum tanquam utile ad munus, quo fungitur, ut unumquemque in omnibus erudire, & veritatem adverſus adverſariorum impugnationes tueri atque defendere poſſit. Secundo oportet, ut quod ſcitu ac creditu neceſſarium eſt, omni tempore ſit neceſſarium. Quod enim tanquam neceſſarium hominibus à Deo propoſitum eſt; tamdiu neceſſarium manet, donec id Deus ipſe mutet. Quod uno tempore neceſſarium eſt, alio autem non neceſſarium, id non eſt ſimpliciter neceſſarium, quod ad fidem attinet. Eſt quidem nonnunquam neceſſarium, ut aliquid uno tempore fiat vel omittatur, quod alio tempore fieri vel omitti neceſſe non eſt, nimirum ſi res aliqua infirmis ſit offendiculo, aut pacem in Eccleſia Domini turbet, ubi poſtulat charitas, ut nonnihil infirmis indulgeatur: ſed hæc talia ad fidem non pertinent. Ita Paulus Apoſtolus Timotheum in gratiam Judæorum circumcidi paſſus eſt. Act. 16. verſ. 2. Ita jubet quoque, ut infirmorum cauſa ab idolothytorum eſu abſtineatur. Rom. 14. verſ. 13. Tertio oportet, ut quæ ad ſalutem prorſus neceſſaria ſunt, ita ſint comparata, ut de iis tuto ac libere ſententia ſalutis vel damnationis ferri poſſit; ut nimirum dici queat de unoquoque: Qui hoc vel illud non credit, Deo ſervire ac porro ſervari nequit. Et contra: Qui hoc vel illud credit, & (quod neceſſario addendum eſt) ſic vivit, ſervari non poteſt. Poteſt enim fieri, ut aliquis credat damnoſum, nec tamen ſecundum eam fidem vitam inſtituat, ſed ita ſe gerat, quaſi contrarium credat; atque huic tali fides ejus ad damnationem non imputabitur. Ut in exemplo: ſi quis credat, bona opera non eſſe neceſſaria ad ſalutem, etſi is valde noxius ac periculoſus error ſit, tamen eum non damnabit, ſi interea pie vivat. Sicut enim cognitio inefficax, quæ fidem & obedientiam poſt ſe non trahit, hominem non beat: ita etiam error inefficax, qui incredulitatem & inobedientiam non producit, homini ad ſalutem non obeſt; tametſi certum ſit, hominem talem in valde periculoſo ſtatu verſari, ne à fide atque obedientia deficiat. Atque hinc ſequitur quartum, quod hic tenendum eſt, ut ea omnia, quæ ſcitu ac creditu ſunt neceſſaria, ſint clara adeo & facilia, intellectu, ut ab unoquoque etiam ſimpliciſſimo, qui modo ſana ratione præditus eſt, percipi queant. Hoc enim conſentaneum eſt divinæ bonitati & erga homines charitati, cumque ſcopo convenit, quem Deus ſpectat; qui nullus alius eſt, quam ut ei omnes homines ſerviant atque obediant. Etenim, ut Apoſtolus ait, *Deus vult omnes homines ſervari, & ad agnitionem veritatis pervenire.* 1 Tim. 2. 4. *Non vult quemquam perire, ſed omnes ad pœnitentiam converti.* 2 Pet. 3. 9. Si Deus ita homines diligit, ſi vult, ſi optat, ſi deſiderat ex animo ac ſerio hominum ſalutem, neceſſe eſt, ut etiam velit, eos ſcire poſſe cuncta ad ſalutem neceſſaria. Atqui iſta ſcire nequeunt, niſi intellectui eorum clare & evidenter proponantur. Si etiam Deus vult, ut homines ſecundum mandatorum ejus normam ipſi ſerviant atque obediant, oportet ut mandata clara ſint & intellectu facilia. Lex non eſt lex, ſi obſcura ſit, & intelligi nequeat. Lex non ante quenquam obligat, quam intelligatur, præſertim ſi tranſgreſſoribus ejus gravis pœna conſtituta ſit. Nulla eſt juſtior excuſatio, quam inaffectatæ ignorantiæ, aut impoſſibilitatis ſciendi. Atque huc facit illud Moſis dictum de Lege, cum dixit populo Judaico: *Mandatum, quod ego præcipio tibi hodie, non eſt ſupra te, neque procul poſitum; nec in cœlo ſitum, ut poſſis dicere: Quis noſtrum poteſt in cœlum aſcendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atque opere id perficiamus? Neque trans mare poſitum, ut cauſeris, & dicas: Quis è nobis poterit tranſfretare mare, & illud ad nos uſque deferre, ut poſſimus audire, & facere, quod præceptum eſt? Sed prope te eſt valde ſermo, in ore tuo, & in corde tuo, ut facias eum. Teſtes invoco hodie cœlum & terram, quod propoſuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, ut & tu vivas, & ſemen tuum.* Deut. cap. 30. verſ. 11, 12, 13, 14, 19. Ex his omnibus jam efficitur, omnia ea, quæ ad ſalutem neceſſaria ſunt, vel claris, apertis & ipliſſimis verbis in Sacra Scriptura eſſe expreſſa, ut ab unoquoque queat intelligi, ea neceſſaria eſſe; vel ſi expreſſis verbis ſcripta non ſunt, tam clare nihilominus & evidenter poſſe ex Sacris Literis colligi, ut collectionem iſtam ac conſequentiam tam indoctus quiſque ac ſimplex, quam doctus,

capere queat. Unde irrefragabiliter concludere licet, ea ad salutem necessaria non esse, quæ neque expressis verbis in scriptura reperiuntur consignata, neque ex eo quod clarum & expressum est, clara atque evidenti consequentia deduci possunt, sed per obscuras & longe petitas atque subtiles Scholasticorum ratiocinationes eliciuntur. Nam alioqui salus hominum consisteret in tenebricosis ac spinosis consequentiarum subtilitatibus, quæ simplicium hominum captum superant. Et quamvis etiam obscuræ illæ consequentiæ legitimæ ac veræ forent, tamen ob id ipsum ad salutem necessariæ non sunt, quia claræ & evidentes ac obviæ non sunt. Nullus bonæ conscientiæ Judex vitæ aut mortis sententiam fert de ea re, quæ solis consequentiis nititur; nisi consequentiæ illæ tam claræ sint & faciles intellectu, atque est exempli gratia hæc: Adulterium est pœna dignum. Ergo multo magis incestus. Ira damnat hominem. Ergo multo magis homicidium deliberato animo commissum.

Quocirca dici non potest, quam crasse ac graviter errent, qui omnia quæ necessariis fidei articulis annexa sunt, seu quæ ex illis ulla ratione colligi queunt, pari cum necessariis rigore ab hominibus exigunt sub interminatione æternæ damnationis. Hac ratione enim nulla veritas daretur in rebus divinis, quæ ad salutem non foret necessaria: siquidem tota religio Christiana, seu veritas divina ita comparata est, ut in ea omnia inter se mutuo cohæreant, non secus ac in arbore radices, truncus, rami, folia, fructus inter se cohærerent, & unum ex alio enascitur. Qui tam rigidè agunt, illi sunt causa potissima infelicis istius & vere impii in Ecclesia dissidii, de quo paulò ante memini; ac perinde absurdi sunt, atque si quis diceret; Quicquid cum domo arcte cohæret, pertinet ad domum, etiam minimus, qui parieti infixus est, paxillus; ac proinde is qui paxillum è pariete eximit, vel minimum è muro lapillum, æque peccat, ac si totam domum everteret; aut qui unum tantum folium ex arbore decerpit, idem facit totam arborem exscindenti.

Tantum est, quod summatim de tribus suprà dictis partibus, ad salutarem cognitionem pertinentibus, dicere habuimus. Nunc videbimus, quid ex iis ad nostram informationem ac spiritualem ædificationem nobis discendum sit.

DOCTRINÆ.

PRimò considerandum hîc nobis est summa attentione, quid nostri sit officii, si vitæ æternæ hæreditatem adire velimus: nimirum dandam nobis omnem operam, ut *cognoscamus Patrem illum solum verum Deum, &, quem misit, Jesum Christum.* Hoc à nobis exigitur sub promissione vitæ æternæ. Huc quisque industriam suam debet convertere, qui promissionis istius vult fieri particeps. Nos enim homines etiam alias à natura proni & avidi sumus scientiæ. Plurimi impendunt omnem diligentiam suam, ut quam accurate norint atque intelligant, ea quæ ad negotiationes & temporalem victus acquirendi rationem spectant, ut quam sapientissimè eam instituant. Quidam delectantur naturalium rerum cognitione, & variarum artium mundanarum studio. Sunt qui scandant cœlum usque, & cursum solis, lunæ ac siderum metiantur. Quique in istiusmodi rebus præ cæteris scientia excellunt, pro sapientibus ac prudentibus habentur. Verum omnes istæ scientiæ etiam excellentissimæ, animum humanum exsatiare nequeunt, quia is sua natura ut ad multo sublimius bonum, ita etiam ad multò sublimiorem sapientiam tendit. Itta sapientia in rebus terrenis, ne quidem in hac vita nos beatos potest efficere: sed alia est, quæ id præstare potest, sapientia, *illa scilicet, quæ superne venit, quæ casta est, pacifica, æqua, obsequens, plena misericordiæ & fructuum bonorum.* Jac. cap. 3. 17. Hæc nos sola reddere vere beatos potest, imò etiam in hac vita adhuc replere perfectissimo gaudio per indubitatam spem immortalitatis, quam suprà omnia hujus mundi bona expetimus, ac desideramus.

Sed quidnam illud est, quod nobis sciendum est, ut tam insignis sapientiæ compotes reddamur? Christus nos hic expresse docet, cognoscendum nobis esse Patrem *illum solum verum Deum & quem misit, Jesum Christum.* Paulus Apostolus ait 1 Cor. 2. 2. *Non statui quicquam scire inter vos, nisi Jesum Christum, eumque crucifixum.* Et Jeremiam paulò ante dicentem audivimus: *Ne glorietur sapiens in sapientia sua, &c. Sed qui gloriatur, in hoc glorietur, quod me cognoscat atque intelligat, dicit Dominus.* Jerem. 9. 23, 24. Hæc scientia sola nobis est magnifacienda, & totis viribus ad eam contendendum est. Qui in ea sensus exercitatos habent, illi soli sapientes sunt in oculis Dei. Et quid, quæso, ea potest esse dignius ac præstabilius? Quid magis ac locupletius pensare potest, laborem nostrum, quam id, quod omnes res terrenas sua præstantia infinitis modis exsuperat? Id autem est, Deum summum & Jesum Christum nosse, inprimis verò intelligere sanctissima Dei mandata ac cælestia promissa? Hæc cognitio ac scientia nos extollit & elevat suprà cœlum & terram, suprà omnem sapientiam, ad quam humana ratio potest pertingere. Animalis enim homo ista non intelligit, sed spiritus Dei, qui omnia scrutatur, etiam profunditates Dei, hæc nobis revelavit. 1 Cor. 2. 10, 14. Hanc cognitionem Paulus Apostolus tanquam summum bonum optat Ephesis, dum ait: *Deus Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ, & revelationis, per cognitionem ipsius; illuminans oculos mentis vestræ, ad sciendum, quæ sit spes illa vocationis ipsius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipsius in sanctis, & quæ sit supereminens illa magnitudo potentiæ ipsius in nobis, qui credimus, pro efficacia roboris virium ipsius.* Ephes. 1. 16, 17. & seqq. Et rursus iisdem precatur, *ut valeant assequi cum omnibus sanctis, quæ sit illa latitudo, & longitudo, & profunditas, & sublimitas; & nosse charitatem illam Christi, quæ omnem cognitionem superat, ut impleantur omni plenitudine Dei.* Ephes. 3. 18, 19. Et annon certum est, nos omnes teneri vitæ æternæ desiderio? Quid verò utilitatis nobis ad hanc consequendam conferre potest omnis rerum terrenarum scientia? Vana sunt omnia ac fluxa, quæ hîc in terris scire ac nosse cupimus; proinde etiam scientia ipsa vana est: sed Deum & Christum nosse, est vita æterna, ut ipsa veritas veridico ore suo testatur. Si quid nobis terrena sapientia ad hanc vitam prodest, ideoque ejus comparandæ causa multum laboris ac molestiæ suscipimus; quanto magis convenit, ut omni cura incumbamus in studium istius cognitionis, quæ habet promissionem vitæ æternæ? Quare si nos vexat cupido sciendi, si sapientiam amamus, si alios præcellere in intellectu cupimus, id unum agamus, ut Deum Christumque cognoscamus. Atque hanc divinam ac cœlestem sapientiam hauriamus è limpido ac vivo fonte verbi Dei: hoc diurna atque nocturna versemus manu, in meditatione ejus simus assidui, ejusque lectionem nobis in succum & sanguinem convertamus. Sit nobis verbum Dei melle dulcius, & desiderabilius auro etiam purgatissimo, quam plurimo. Psal. 19. 11. Sit Sacra scriptura collyrium oculis nostris Apoc. 3. 18, & lucerna pedibus nostris Psal. 119. 105, ut in hoc perverso ac pravo mundo luceamus tanquam luminaria. Phil. cap. 2. 15. Illa nos divinitus sapientes reddet, & perducet nos ad cognitionem unius veri Dei, & quem ille misit, Jesu Christi, perque hanc cognitionem ad promissæ vitæ æternæ adeptionem.

Cæterum quia ex verborum Christi explicatione intelleximus, cognitionem illam Dei & Domini nostri Jesu Christi, quod est medium consequendæ vitæ sempiternæ, non debere esse inefficacem ac infrugiferam cognitionem, quæ in nuda mentis scientia consistat, atque in mente tantùm hæreat, sed debere esse vivam, efficacem & actuosam cognitionem, quæ in nobis operetur ac producat vivam fidem, simulque sinceram fiduciam erga Deum, & sanctam obedientiam: enitamur, ut ea omnia nobis insint, quæ ad tam efficacem ac salutarem cognitionem requiruntur.

tur. Ac primum adhibeamus operam, ut quicquid in ea nobis proponitur, amplectamur tanquam verum Dei verbum, quod nobis cœlitus patefactum eſt, adeoque de nulla re dubitemus, quæ nobis in ea claris & expreſſis verbis ob oculos ponitur. Si cognitio hæc ſalutem nobis afferre debet, opus eſt ante omnia, ut animus noſter de veritate in ea revelata certus ac plenè convictus ſit. Atque hæc certitudo ac firma perſuaſio gignet in nobis ſpiritum eundem, qui in ſacra Scriptura divina cum efficacia ſe exerit, dum ex ea elucet dignitas, neceſſitas atque utilitas, earum rerum, quæ in ea continentur, & majeſtas quædam verborum, plenumque ſpiritus flumen ſingularis cujuſdam facundiæ, quæ manat omni melle ac nectare dulcior, per quam Spiritus ſanctus incomparabilem gratiæ Dei theſaurum cordibus noſtris inſerit, ſi adhibitis ad Deum ſeriis precibus omnes noſtros ſenſus ac intellectum ad debitam meditationem conferamus. Ex hac certa animi perſuaſione de inenarrabili gratia atque amore Dei naſcitur filialis ac ſincera fiducia, nec non ardens charitas erga Deum tantum noſtrum benefactorem ac optimum Patrem. Proprium enim hoc eſt humanæ naturæ, ut eos viciſſim diligamus, qui nos diligunt, nobiſque benefaciunt: quæ dilectio tantò major eſt & ardentior, quò majora ſunt beneficia, quibus affecti ſumus. Talis autem dilectio non poteſt non producere in nobis promptitudinem ad omne obſequium. Quis enim non ultro ac ſumma cum alacritate faciat cuncta, quæ novit grata eſſe ei, à quo ſummoperè diligitur? ſi cognitio Dei & Chriſti, quam ex fonte verbi divini haurimus, hæc omnia in nobis non efficit, ſi vim tantam in nobis non habet, ut producat veram fidem, charitatem & obedientiam, tum ſapientia & cognitio noſtra non eſt ſalvifica, non affert nobis vitam æternam, ſed potius ſempiternam damnationem. Non eſt ille vir ſapiens, qui opera facit ſtulta & amentia, etſi haberet omnem rerum divinarum & humanarum ſcientiam. Vera *ſapientia caſta eſt, pacifica, æqua, obſequens, plena miſericordiæ ac bonorum fructuum:* ut ait Jacobus cap. 3. 17.

Quamobrem unicuique cui ſalus ſua cordi eſt, omni ope ſtudendum eſt, ut Deum ac Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum rectè cognoſcat, & quidem non otioſa, ſed efficaci ac viva cognitione. Non ſufficit ſcire, quid bonum ſit. *Qui ſcit benefacere*, inquit iterùm Jacobus, *& non facit, is peccato tenetur.* Jac. 4. 17. Non ſufficit, ut *ore tantum & labris ad Deum appropinquemus, cor verò interea procul ſit ab eo. Cum talibus enim Deus mirificè aget, modo ſtupendo & inuſitato.* Eſai. 29. ℣. 13, 14. Non ſufficit, ut dicamus, *Domine, Domine,* Matth. 7. 27, ut nomen Dei Chriſtique ore confiteamur: hoc ſolum enim nullam habet promiſſionem vitæ æternæ. Neque prodeſt promittere Deo obedientiam, ſi reipſa non ſimus ipſi obedientes: id quod Chriſtus egregie oſtendit in exemplo filii, qui juſſus à Patre ſuo ire in vineam ibique laborare, annuit promptè, dixitque: Rectè; ſed tamen non abiit. Matth. 21. 30. Etiamſi omnes Dei leges memoria teneamus, etiamſi alios quoque mandata Dei tranſgredientes reprehendamus, ſi tamen ipſi ea non faciamus, officio noſtro neutiquam erit ſatisfactum. Tales enim ſic alloquitur Paulus Apoſtolus: *Quapropter inexcuſabilis es, ô homo, quiſquis alium damnas. Nam hoc ipſo, quòd damnas alterum, teipſum condemnas: eadem enim facis, quæ damnas. Scimus verò judicium Dei eſſe ſecundum veritatem adverſus eos, qui talia faciunt. Cogitas autem tu, ô homo, qui damnas eos, qui talia faciunt, & facis ea, fore ut effugias judicium Dei?* Rom. 2. 1, 2, 3. Quocirca Deus & Chriſtus ità à nobis cognoſcendus eſt, ut in omnibus, parati ſimus Dei ac Chriſti præceptis morem gerere. *Circumciſio nihil valet, neque præputium*, ait Paulus, *ſed obſervatio præceptorum Dei.* 1 Cor. 7. 19. Audiamus, quid Chriſtus ipſe hac de re dicat: *Non quiſquis dicit mihi, Domine, Domine, introibit in regnum cœlorum, ſed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cœlis eſt. Quiſquis igitur audit ſermones iſtos, & ſervat eos, aſſimilabo eum viro prudenti, qui ædificavit domum ſuam ſuper petram: deciditque nimbus, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & irruerunt in domum illam; ſed non cecidit: quia fundata erat ſuper petram. Et quiſquis audit ſermones eos & non ſervat, aſſimilabitur viro fatuo, qui ædificavit domum ſuam ſuper arenam: deſcenditque pluvia, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & impegerunt in domum illam; & cecidit, & fuit caſus ejus magnus.* Matth. 7. 21, 24, & ſeqq. Proindè & animam & corpus noſtrum obſequio Dei devoveamus, & quæcunque nobis mandat, ea animo prompto ac ſincero, ardentique ac conſtanti cum zelo exequamur. Id ſi fecerimus, tum demum Deum ac Dominum Jeſum rectè cognoſcemus, promiſſaque vitâ æternâ certò potiemur.

Sed quàm multi, obſecro, ſunt in univerſo orbe Chriſtiano, in quibus tam pura, ſincera, & efficax cognitio Dei ac Chriſti reperiatur, ut fidem ac obedientiam in eis producat? ſanè talium plena ſunt regna atque regiones, qui Euangelio ac pura veritate, divinaque ſapientia gloriantur: in iis nullam deprehendas de ſalute dubitationem, omnes ſe credunt eſſè cives cœli, chariſſimos Dei filios, hæredeſque futuræ gloriæ. Verùm ne de ipſa Chriſtianorum vita, deque ſtolidis, temerariis ac impiis operibus nunc nihil dicamus, quæ huic divinæ ſapientiæ, quam Chriſtus hic nobis inculcat, apertè repugnant: optandum eſſet, ut ſaltem ſcientia & cognitio, quæ in ſolo intellectu conſiſtit, ita comparata foret, ut hac gloriatione ac laude, quam pars quælibet ſibi arrogat, digna eſſet. Si enim plus veræ cognitionis ac ſapientiæ haberent, utique etiam plus fructuum iſtius cognitionis in eis appareret. Veritas enim ſeu vera cognitio eſt lux, & quiſquis eam in animum admittit, in eo vim habet producendi opera lucis, ſi modò probus & rectus ſit animus. Sed quia orbis Chriſtianus tenebris denſis turpiſſimorum ac pernicioſorum errorum undiquaque circumfuſus eſt, & quicquid adhuc veræ cognitionis Dei ac Chriſti inter homines reliquum eſt, id ſpinis perplexarum ſcholaſticarum diſputationum eſt obrutum, ut fructum ferre nequeat: ideò mirum non eſt, tantis è tenebris nihil niſi tenebrarum opera naſci. Imò quod dolendum, eo deventum eſt, ut etiamſi Sacras Literas homines legant, ac relegant, oculi tamen eorum præſtricti ſint adeò opinionum pravarum nebulâ, ut jam fermè quid peccatum ſit, neſciant, aut ſiſciant, non tamen credant, Deum adeò peccata abominari. Quæ res profectò ſi perpendatur à piis & zelo gloriæ Dei ac Chriſti ex animo flagrantibus, lacrymas tenere haud poterunt.

Cæterum in tanta hominum cœcitate atque caligine, non deſunt tamen hominibus excuſationes: nemo in omni ſua ignorantia tam rudis eſt, ut non aliquod ignorantiæ ſuæ integumentum aut colorem inveniat. Quidam enim, cum monentur, ut veritatem melius inquirant, inque ea proficere ſtudeant, prætendunt ſibi deeſſe ingenium ad res tam ſublimes percipiendas, ſe eas aſſequi non poſſe. Quæ hominum iſtorum excuſatio tantum abeſt, ut iis profutura ſit apud Deum, ut eis potius nocitura ſit, cum ita ſeſe excuſando Deum accuſent, & contumeliâ inſigni afficiant. Deus enim eos non minus quam alios creavit homines rationales; non minus eis quam aliis lucem ſanctiſſimi verbi ſui dedit, quæ oculos mentis eorum illuſtrare queat. Alia quæ ad vitam hanc conſervandam faciunt, optimè poſſunt capere & aſſequi: quæ igitur ratio eſt, quod nequeant capere ea, quæ ad ſalutem ipſorum ſpectant, cum illis media divini verbi & gratiæ Dei, ſi eam à Deo precibus flagitent, ad manus ſint? Mera eſt tantum negligentiæ ipſorum culpa, quòd nolint quicquam laboris in res tanti momenti impendere, vel quod florem ætatis ſuæ virentis peſſimè contriverint. Beatus ille, qui à teneris animum ſuum ad res cœleſtes applicuit, nihilque habet jucundius verbi divini meditatione. Multi quoque ſi in adulta ætate vellent tantum operæ impendere veritati inquirendæ, quantam impendunt rebus terrenis, facilè omnes difficultates, quas cauſantur, ſuperare poſſent. Veriſſimum

quidem eſt, Deum non æquali menſura dona ſua diſtribuere; ſunt enim etiam puſilli & infirmi in Dei populo Matth. 18. 6, ea tamen Deus nulli denegat, quæ ad ſalutem ſunt neceſſaria. Si quis ex animo pius ſit in oculis Dei, & ab eo Spiritus ſancti auxilium petat, is cognoſcet de doctrina Chriſti, quod ex Deo ſit. Joh. 7. 17. Deus bona dona dabit petenti. Matth. 7. 11. Si quis indiget ſapientia, poſtulet à Deo, & dabitur ei. Jacob. 1. 5. Qui negotiatur ſtrenuè parvo, quod habet, ei plus poſtea adjicietur. Matth. cap. 25. verſ. 29.

Sunt alii, qui dicunt; Quid opus eſt multâ ſcientia? ſufficit mihi pie vivere; ſcientia parum prodeſt. At, mi homo, ſi non rectè informatus ſis, quid ad veram pietàtem pertineat, ſi neſcias, quid verè peccatum ſit, ſi ſis conſtitutus in via erroris, in qua te ſubindè labi ac ceſpitare oportet, quomodo piè vivere potes?

Nonnulli ſolent dicere, ſibi parum curæ eſſe, ut multa ſciant, ne Deus etiam multa ab eis exigat. Cui enim multum dedit, multum etiam ab eo requirit. Luc. 12. 48. Sed qui ita loquuntur, ſunt miſeri & depravati homines. Ubi enim ſcriptum eſt, Deum ab eo, qui multa ſcire non vult, neque curat, cùm tamen plùra ſcire poſſet, non etiam multum eſſe requiſiturum? In loco ex Lucâ allegato id certè ſcriptum non eſt. Deus nobis præcepit, ut ipſum ac Legatum ejus Jeſum Chriſtum cognoſcamus; idcirco dies & noctes de iis rebus, quæ ad hanc cognitionem ſpectant, debemus eſſe ſoliciti, & promiſſiones divinas ſemper habere præ oculis. Non eſt res iſta poſita in noſtrò arbitrio: non ſumus ipſi noſtri judices. Caveat ſibi quiſque à negligentia atque ſocordia, neque Deo recalcitret. Sane ita eſt, non ab omnibus parem rationem exactum iri: nam ab eo, qui nonniſi duo talenta accepit, non requiretur tantum, quantum ab eo cui quinque talenta concredita fuere. Sed eorum alia eſt ratio, qui de induſtria ſcire nolunt, adeoque talentum ſuum in terram defodiunt. Chriſtus ait: *Qui non habet* (id eſt, qui non utitur dono, quod accepit) *etiam id, quod habet, auferetur ab eo.* Matth. cap. 13. ℣. 12.

Non ea autem eſt mens ſacræ Scripturæ, quando nos ad ſapientiam & cognitionem Dei exhortatur, ut profundis ſpeculationibus & multis ſubtilibus diſputationibus noſmet aut alios fatigemus: ſed Deum ac Chriſtum cognoſcere jubemur, id eſt, diſcere ea quæ ad ſalutem noſtram à Deo per Chriſtum ſunt revelata. Sciendum eſt, quid nobis Deus in Euangelio Chriſti præceperit, quàm ingentia bona obedientibus ſibi promiſerit: Hoc intelligere, hoc animo tenere debemus. Hoc eſt unicè neceſſarium. Quod ſi Deus alicui gratiam & opportunitatem concedat, nemo tempus perdet, ſi præter omnino neceſſaria, etiam reliqua, quæ nobis ſacra Scriptura proponit, ſcrutetur diligenter & in iis ſe exerceat. Nihil enim in ea, fruſtra conſcriptum eſt; imò nihil eſt in Sacris Literis, quod ſi benè conſideretur, non magnam utilitatem afferre queat ad ſpiritualem hòminum ædificationem: quæ utilitas etſi non ſemper præſens ſit & appareat, cum tempore tamen non rarò animadvertitur. Eſtque hic homini ſumma cautione opus, ne dum ſibi perſuadet, hoc vel illud non eſſe ſibi ſcitu neceſſarium ad ſalutem, modo in hanc, modo in illam partem ſummo cum detrimento ſuo impingat: id eſt, ne vel ſub hoc prætextu periculoſa ac ſaluti noxia dogmata ſibi obtrudi patiatur, vel id quod præciſe quidem neceſſarium non eſt, ſed interea tamen maximè utile eſt ad Dei cognitionem, tanquam rem parvi pretii & inquiſitione indignam ſpernat atque contemnat. Nullus hominum in mundo eſt, qui non id omni ſtudio vitet, quod ſibi nociturum ullo pacto ac obfuturum novit. Nemo vulnus ſibi infligi permittet, etſi lethale non ſit: nemo cibum ſciens ſumet, è quo morbum ſit contracturus, tametſi non mortiferum. Contra verò dat quiſque operam, ut quicquid utile ipſi eſt ac profuturum in re familiari, in mercatura, aut aliis negotiis, ſibi comparare queat. Quantò magis id curandum eſt in rebus ſpiritualibus, ubi tam damnum quam commodum longe majoris momenti eſt, quam in rebus corporeis. Fieri poteſt, ut error qui per ſe damnabilis non eſt, cauſa ſit vel occaſio alterius erroris, qui damnationem afferat. Ex adverſo poteſt veritas, cujus notitia per ſe quidem omnino neceſſaria non eſt ad ſalutem, tamen utilis eſſe adeò, ut abſque ejus notitia etiam id, quod neceſſarium eſt, amitti poſſit. Non omnibus enim hominibus par eſt vis ingenii; ſicut nec vires corporis omnibus ſunt æquales. Multi vitam ac valetudinem ſuam conſervare poſſunt ſolo pane aut quocunque vulgari cibo, etiam duriori: alii imbecilliores ſunt, & indigent peculiari refectione, ſine qua vires eorum prorſus deficerent, vitaque eorum in diſcrimine verſaretur. Hac eadem ratione etiam ſunt quidam animo ac intellectu infirmi, adeò ut fundamentum ſcientiæ ipſorum, quæ in neceſſariis ſolum conſiſtit, facile concuti ac labefactari queat. Itaque talibus neceſſarium eſt, ut fundamentum iſtud ſuum adverſus pernicioſas doctrinas benè muniant, ſeque etiam in aliis particulis divinæ veritatis exerceant, quo in neceſſaria veritate confirmentur. Nam, ut jam diximus, nulla veritas in rebus divinis tam exigua eſt, quin inſignem habeat uſum, & præterea delectat animum poſſidentis, ac tandem, quod maximum eſt, non carebit olim mercede ſua apud Deum. Neceſſaria ſunt remedium adverſus mortem: utilia, adverſus morbos. Neceſſaria præſervant contra lapſum; utilia adverſus periculum lapſus. Neceſſaria ſunt inſtar medicamenti: utilia inſtar refectionis corroborantis.

Quapropter, multum dilecti in Domino, ut colophonem huic noſtræ adhortationi imponamus, videndum nobis eſt atque cavendum, ne quòd alias ſolam neceſſariam ſcientiam ac veritatem urgeamus, opponentes eam ſubtilibus & intricatis ac plus nocumenti, quàm emolumenti afferentibus Scholaſticis contentionibus ac controverſiis, quæ hodie tanta vehementia inter Chriſtianos agitantur, inde ſumat aliquis anſam ad ſocordiam ac negligentiam inexcuſabilem, quaſi liceat ipſi ſublimioris cognitionis ac ſapientiæ in rebus divinis ſtudium prorſus ſeponere. Neceſſaria ſufficiunt ei, qui propter intellectus impotentiam longius progredi non poteſt: at non ei, qui aptus eſt ad majorem ſapientiæ theſaurum ſibi comparandum. Ab Apoſtolo ſanè monemur, ut ad ſublimiora ac meliora aſpiremus. 1 Corinth. 12. 31. Precatur, ut *impleamur* divina ſapientia: non tantum ut aſpergamur ea leviter aut perfundamus; ſed ut *impleamur* ait Epheſ. 3. 19, vultque ut *ſermo Dei habitet in nobis abundanter* (non parcè) *in omni ſapientia.* Coloſſ. 3. 16. Et revera eſt hoc ſignum animi humilis & haud generoſi, qui vulgari ſapientia contentus, altius aſcendere in cognitione non vult, potius animi oblectationem quærens in iis rebus, quæ ipſum meliorem reddere nequeunt: perindè ut certum ſignum eſt corporis non benè ſani, quod nullum alium cibum quam ſolum panem appetit. Si tales crederent, ſe etiam abſque his neceſſariis vitam æternam obtinere poſſe, ne hæc quidem ſcire laborarent: ſed hæc pauca neceſſaria diſcunt, non amore Dei & ſtudio cognoſcendi ineffabilem ejus gloriam impulſi, ſed metu ſalutis amittendæ coacti. Excutiamus igitur animis noſtris veternum, eoſque vera armemus ſapientia, ut adverſus omnes tentationum inſultus tuti ſimus. Neceſſarii articuli ſe habent inſtar alphabeti, vel lactis, quod infantibus competit: non adultis, qui ſolido cibo opus habent. Hinc divinus ſcriptor ad Hebræos graviter arguit fideles, quod lacte adhuc indigerent. Hebr. 5. 12. Eo tendere omnes debemus, ut fiamus *viri perfecti*, & perveniamus *ad menſuram ſtaturæ Chriſti, ne fluctuemus & circumferamur quovis vento doctrinæ.* Epheſ. 4. 14. Utamur in ſalutis noſtræ negotio non minori prudentia, quam ſolemus uti in rebus hujus ævi. Etſi enim ſufficiat ſolus panis ad

vitam

vitam noſtram conſervandam, eo tamen contenti non ſumus, ſed quærimus & alia innumera, ſæpe etiam plane inutilia & noxia. Demus potius operam, ut in divina ſapientia diteſcamus, ejuſque quam maximos nobis acervos accumulemus. Hoc enim in terrenis rebus facere, vitium eſt; in divinis, virtus. Quo quis magis Deum diligit, eique obtemperare ſtudet, eo conſectatur ea, quæ ipſum in hoc ſtudio juvare queunt. Si igitur nobis curæ erit, ut tam aſſiduis precibus adhibitis, quam diligenti exercitatione intellectus noſtri in verbo veritatis, ex animo veram ſapientiam quæramus, non denegabit eam nobis is, *à quo omne bonum & perfectum donum ſuperne deſcendit*: Jac. 1. 5. Noſque fruemur aliquando inenarrabilii fructu, quo hæc ſapientia cultores ſuos beat, illo nimirum fructu, quem Chriſtus hîc cognitioni illius ſolius veri Dei, &, quem ille miſit, Jeſu Chriſti, adſcribit, qui non alius eſt, quam vita æterna. Quam ut ſuo tempore reipſa conſequamur, faxit Chriſtus ipſe benigniſſimus, pro immenſa gratia ſua, replens corda noſtra Spiritu ſapientiæ ac revelationis.

Ipſi una cum Patre ejus cœleſti, ſit laus, honor, & gloria, in omnia ſecula. Amen.

Tertia Concio ſuper locum Ioh. 17. verſ. 3.

Dilectiſſimi in Chriſto Jeſu Domino noſtro.

QUicunque *accedit ad Deum, hunc credere oportet eſſe Deum, & remuneratorem eſſe eorum, qui quærunt ipſum*: inquit Scriptor divinæ Epiſtolæ ad Hebræos XI. 6. Quæ verba nihil aliud ſibi volunt, quàm eum qui Deum religioſe colere, & mandatis ejus ſe ſubjicere cupit, hæc duo pro fundamento immobili in animo ſuo ſtatuere, atque ſine dubitatione omni credere debere: primo quod Deus ſit, id eſt, quod exiſtat talis ſupremus & abſolutus rerum omnium Dominus, qui jus & poteſtatem habeat animis ac corporibus noſtris imperandi, leges & mandata præſcribendi, ad quorum obſervationem omnino obligemur: ſecundo, quod is ſit tam æquus, benignus & ſapiens Dominus, ut non ſit paſſurus laborem & obedientiam noſtram eſſe inanem, ſed eam ſit gratioſe ac munificentiſſime remuneraturus. Hæc duo niſi ita certa ſint in animo hominis, ut nulla ſubſit dubitatio, ad ſerviendum Deo nunquam ſe applicabit. Quomodo enim quiſpiam ſervire ei animum inducat, de quo, an exiſtat in rerum natura, ambigit, dubius, annon meræ fabulæ ſint ea omnia, quæ de ipſo perhibentur? Poſito verò etiam, aliquem credere, dari ſummum rerum omnium Dominum, dubitare autem de ejus circa res hujus inferioris mundi providentia, nec credere, eum curare humana, vel opera hominum aut cultum, quem ei præſtant, reſpicere, eoque delectari ita, ut eum aliqua remuneratione dignum æſtimet: is tamen ad ſerviendum Deo adduci ſe nulla ratione patietur; quia nemo dubii & incerti præmii cauſa, gravem ac moleſtum in ſe laborem ſuſcipit. Poſſe autem hominem ſana ratione utentem, etiam ſine ope revelationis Dei extraordinariæ, per ſolum intellectus ſui lumen ad hanc cognitionem pervenire, quod ſit Deus, univerſi hujus Dominus ſupremus; teſtatur Paulus Apoſtolus in Epiſtola ſua ad Romanos, ubi omnes homines in genere tam Judæos, quàm Gentes impietatis accuſat, & ne Gentes ignorantiam ſuam prætenderent, eaque ſe excuſatos fore putarent, dicit, eos inviſibilia Dei, id eſt, æternam ejus tum potentiam, tum divinitatem cognoſcere potuiſſe ex operibus, quæ à creatione mundi conſpiciuntur. Rom. 1. 20. Inter quæ opera Apoſtolus non tantum ipſas res creatas quarum numerus iniri non poteſt, reponit, quæ omnes ac ſingulæ ſapientiam ac potentiam auctoris ſui loquuntur & arguunt; ſed complectitur iis quoque opera, divinæ gubernationis ac providentiæ, quæ tot & tam admirabilia ſunt, ut facili negotio ex iis colligere homo cordatus queat, ea neque ab humano intellectu, neque à natura, ſed ab aliqua longe ſublimiori cauſa proficiſci. Ac de operibus quidem creationis ait David, *cœlos enarrare gloriam Dei, & firmamentum annuntiare opus manuum ejus.* Pſal. 19. 1. Et alibi, Deum ex ore infantium & *lactantium perfeciſſe ſibi laudem*: Pſal. 8. 3. dum nimirum infantes ita creavit, ut ſimul ac nati fuerint, protinus ſugere & alimoniam ſuam è mammis matrum ſuarum petere norint, tametſi à nemine edocti. Sed ſi homo rationalis ſimpliciter tantum ortum ſuum perpendat, etiam ſimpliciſſimus quiſque ad hanc cognitionem, quod Deus ſit, pervenire poteſt. Notum enim cuivis eſt, neminem vitæ ſuæ auctorem eſſe, nec eſſe poſſe, ſed quemque accipere eam à Patre ſuo per generationem. Jam verò etiam pater vitam ſuam à ſeipſo non habet, ſed rurſus eam à patre ſuo accepit, & hic pater rurſus ab alio, & ſic porro ſemper alius ab alio: & quidem ita, ut quilibet in utero matris ſuæ conceptus, & poſt aliquot menſium decurſum parvulus infans natus atque in lucem editus fuerit. At hoc lumini naturalis rationis contrarium eſt, ut in ejuſmodi generatione unius ex alio detur progreſſus in infinitum, ſed à filio ad patrem, à patre ad avum, ab avo ad abavum, & ſic conſequenter ſubinde altius aſcendendo, tandem deveniatur neceſſe eſt ad talem aliquem, qui non aliquot menſibus in matris utero delituerit, & infans natus ſit, quique vitam ſuam ab alio non acceperit, ſed eam ab æterno ex ſeipſo habeat. Is autem eſt Deus, prima cauſa ac primus auctor; ideoque etiam ſummus Dominus rerum omnium. Sicut enim pater carnalis ob hanc ipſam cauſam, quia liberis ſuis vitam dedit, plenam poteſtatem ac dominium habet in eos, & in omnes, qui ex iis naſcuntur: ita Deus quoque ſummam poteſtatem ac dominium habet in univerſum genus humanum, tanquam primus fons & origo vitæ atque exiſtentiæ ejus. Eodem modo etiam Deus habet ſupremam poteſtatem in omnes res creatas, inde, quia eſt earum creator; & quidem tanto magis, quod omnes aliæ viſibiles creaturæ etiam hominis dominio ac poteſtati ſubjectæ ſint.

Quod alteram rem ſpectat, quod Deus ſit remunerator eorum, qui ipſum quærunt, illa quidem in humano intellectu, abſque divina revelatione, non tam clare fundata eſt, ac prius illud: ſed tamen hîc quoque homo acris & excitati ingenii in lumine intellectus ſui poteſt tale quidpiam invenire, quod ipſi gradum ſtruat ad ſublimiorem Dei cognitionem. Naturali enim æquitati conſentaneum eſt, judicio omnium ſapientium, ut etiam ſpontanea atque injuſſa officia, quæ ad honorem aut commodum alicujus ex animo amante ac ſincero præſtantur, præmio aliquo compenſentur, præſertim quando compenſatio iſta abſque incommodo ac detrimento, imo cum gloria ſumma ac laude dantis fieri poteſt. Quanto magis à Deo compenſatio talis ſperanda eſt, qui in ſapientia & bonitate eſt perfectiſſimus? Adde quod nulla cauſa fingi queat, ob quam Deus voluerit hominem condere, ſi nullum cultum atque ſervitium ab eo poſceret, ut per immenſam remunerationem bonitatis laudem ab eo conſequi poſſet.

Hæc igitur duo ad religionem requiſita, tanquam fundamenta ſalutaris cognitionis Dei & Chriſti, nos quoque nunc abſque ulteriori probatione pro conceſſis ſumemus; quòd nimirum Deus ſit, & ſit remunerator quærentium ſe: etſi ea plurimis argumentis è lumine naturæ probare liceret. Et ſicut in ſuperiori concione cœpimus occaſione verborum Chriſti Joh. 17. 3. de hac ſublimi cognitione agere: ita quoque in ulteriori ejus explicatione pergemus. Quod antequam faciamus, demittamus noſtros animos coram throno majeſtatis Domini noſtri Jeſu Chriſti, & Spiritus Sancti auxilium ab eo enixis precibus efflagitemus. Conſurgamus igitur, & hiſce verbis nomen ejus ſanctiſſimum invocemus: O *Domine Jeſu* &c.

Verba Domini ac Servatoris noſtri Jeſu Chriſti, quorum occaſione in explicanda ſalutifera cognitione Dei pergere conſtituimus, leguntur in Euangelio Iohannis cap. 17. ℣ſ. 3. & ſic ſonant: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti, Jeſum Chriſtum.*

Audi-

Audivimus concione præcedenti, ſecundum Chriſti Domini effatum in hiſce verbis prælectis, unicum ac certiſſimum medium eſſe conſequendæ vitæ æternæ, puram ac veram cognitionem Dei & Domini Jeſu Chriſti. Diſſeruimus etiam de iſta cognitione in genere, & inter cætera monſtravimus, eam neceſſario in ſe includere ſervitium & obedientiam Deo præſtandam, ad quam tanquam ultimum finem ac ſcopum omnia dirigenda ſunt, quæ de Deo ac Chriſto cognoſcuntur ac intelliguntur. Tota autem hæc cognitio in tres partes principales diſtribui poteſt. I. Primum eſt, quod ad eam requiritur, ut ſciamus & intelligamus, Deum propter divinam naturam & attributa ſua perfectiſſima, dignum eſſe, cui à nobis honor, cultus ac obedientia deferatur.

II. Secundum eſt, ut cognoſcamus, Deum æquiſſimo, & abſolutiſſimo jure ſolum poſſe exigere à nobis cultum & obedientiam.

III. Tertium eſt, ut teneamus, Deo nobis ſerviendum & obediendum eſſe, non ex præſcripto ullarum aliarum legum ac præceptionum, quam earum, quas ipſi viſum eſt nobis præſcribere.

Hæc tria neceſſario ſcienda ſunt, ſi velimus Deo gratum & acceptum cultum obſequiumque reddere, & ab eo adipiſci vitam æternam: & quidem ita, ne unum ab altero divellatur ac ſeparetur; alioqui de tota Religione & cultu divino actum erit. Si enim Deus cultu, obſequio & adoratione non eſt dignus, ecquid eſt, cur ei ſervire debeamus? Si etiam non habet jus plenum & abſolutum exigendi à nobis cultum & obedientiam, eccur ei ſoli ſerviamus? Et ſit licet dignus cultu & veneratione, habeat quoque ſupremum jus & dominium in nos, ſi tamen non requirit à nobis ullum cultum atque obſequium, vel ſi eum non curat, quid cauſæ iterum eſt, cur ei ſervire debeamus? Quocirca hæc tria omnino ſunt ſcitu cognituque neceſſaria, neque ea ſunt à ſe invicem diſjungenda, ſi Deum colere eique rite ſervire velimus.

De iſtis tribus igitur nunc eo, quo poſita ſunt ordine, cum bono Deo agemus: & in præſentia quidem tantum de iis diſſeremus, quantum temporis anguſtia nobis permittet, reliqua in aliud tempus commodius dilaturi.

PRIMA PARS.

PRimâ pars cognitionis Dei in eo conſiſtit, ut ſciamus eum cultu & obſequio noſtro omni ex parte dignum eſſe. Quæ dignitas apparet præcipue ex inclytis &, admirandis ejus attributis, quæ Deo non ſolum in Sacris ſcripturis tribuuntur, ſed etiam naturale lumen humani intellectus in eo agnoſcit. Priuſquam autem ad explicationem Attributorum Dei accedamus, dicendum nobis nonnihil eſt de duobus. Primò de nomine *Dei*, quid ſignificet? Secundo de eſſentia Dei, quænam illa ſit? Primum nobis proderit adverſus communem errorem quem Chriſtianorum plerique de Chriſto fovent, dum ex hoc nomine *Deus*, quod ei interdum in Sacris Literis tribuitur, colligunt ac inferunt, eum eſſe ipſum ſummum Deum. Alterum verò nobis conducet ad majoris facienda & æſtimanda illa Dei attributa, quæ ipſi in Scriptura ſacra adſcribuntur. Ex perfectione ſiquidem eſſentiæ rei alicujus, optime etiam de perfectione attributorum ejus rei judicium ferri poteſt.

Quod igitur nomen Dei attinet, obſervandum eſt, id nomen eſſe natura ſua pluribus commune, quod aliis etiam perſonis præter Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti communicatur ac tribuitur. Vox enim iſta *Deus*, ſive Hebraica, ſive Græca, ſive Latina lingua efferatur, nihil aliud ſignificat, quam ejuſmodi perſonam, quæ ſingulari potentia ac robore, vel ſublimi aliqua poteſtate atque imperio in alios, vel utraque ſimul ſupra cæteros eminet: inprimis autem quæ prædita eſt robore & imperio uſitatum naturæ curſum ſupergrediente. Inde eſt, quod Moſes dicatur *Deus Aaronis* Exod. 4. 16. quia Aaron Moſis vice ac juſſu ad Pharaonem loquebatur. *Ille erit os tuum*, inquit Deus, ad Moſen, *& tu eris Deus ejus*: id eſt, Aaron pro te loquetur, & tu eum mandatis inſtrues, quæ proloquatur. Similem in modum etiam idem Moſes *Deus Pharaonis* nuncupatur. Exod. 7. 1. *Ecce te conſtituì Deum Pharaonis*, alloquitur eum Deus, *Aaronem autem fratrem tuum, ut ſit interpres tuus*. Magiſtratus quoque Dii vocantur Pſal. 82. 6. *Ego dixi, vos Dii eſtis, & filii Altiſſimi omnes*. Sic etiam Angeli Dii appellantur: ut Pſal. 8. 6. *Paulo minorem effeciſti eum* (hominem) *Diis*. Ita ſonant verba proprie in textu Hebræo: quæ Auctor Epiſtolæ ad Hebræos expreſſe de Angelis interpretatur: *Paulo minorem effeciſti eum Angelis*. Hebr. cap. 2. 7. Qui Auctor iſtius Epiſtolæ etiam verba illa Pſal. 97. 7. *Adorate eum omnes Dii*, de Angelis exponit, iiſque applicat, ſic verba illa citans: *Adorent eum omnes Angeli Dei*. Hebr. 1. 6. In libro Judicum Angelus, qui Manuë apparuit, Deus dicitur. Ita enim ſcriptum eſt Jud. 13. 22. *Tunc cognovit Manuë, Angelum Domini eſſe, & dixit ad uxorem ſuam: Morte moriemur, quia vidimus Deum*. Paulus Apoſtolus Satanam etiam *Deum hujus mundi* vocat 2 Cor. 4. 4. Et figurato loquendi modo idem Apoſtolus quoque *ventrem* eorum *Deum* appellat, qui ipſi ſerviunt, & totius vitæ curas ei impendunt. Phil. 3. 19. Iſtis enim quaſi dominatur ac imperat venter, vitamque eorum regit, ac in ſua habet poteſtate. Sic ergo etiam Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti, & in hoc noſtro textu, & alibi paſſim in Sacris Literis *Deus* nuncupatur: quia jus ac poteſtatem nos regendi, nobiſque imperandi pro ſuo arbitrio habet.

Ut verò hanc rem rectius intelligamus, neque unum cum alio confundamus, ſciendum eſt, nomen Dei vel propriè & in nativa ſignificatione, vel improprie & in ſignificatione figurata rei alicui adſcribi. Improprie ac figurate venter appellatur Deus. Quia enim nomen Dei tale nomen eſt, quod imperium ac poteſtatem ſignificat, imperare autem & dominari proprie perſonarum eſt: patet, ventrem, qui perſona non eſt, improprie & nonniſi per metaphoram Deum dici. Proprie autem Dii vocantur, quibus proprie poteſtas imperandi ac dominandi aliis competit. Hi autem ſunt iterum in duplici differentia. Alii vocantur quidem Dii, id eſt, imperium ac poteſtas ſuper alios illis adſcribitur, ſed reipſa poteſtatem ac jus imperandi non habent, verum ab hominibus falſo & per errorem talis poteſtas ipſis tribuitur. Atque iſti dicuntur *falſi Dii*, vel Dii extranei Jerem. 16. 19. Gen 35. 2. qualis fuit Baal, Aſtaroth, Chamos, Moloch & alii, qui in Scriptura Dii nominantur, ſed revera & actu ipſo nullum imperium ac poteſtatem veram in homines habuerunt. Alii vero non ſolum habentur pro Diis, ſed reipſa poteſtatem ac dominium habent in alios: & horum quidem nonnulli legitime habent & exercent, nonnulli autem illegitime. Inter eos, qui illegitimo modo poteſtatem ac imperium exercent, eſt Satanas: qui in Sacris Literis, ut indicatum, vocatur *Deus hujus mundi* vel *ſeculi*, & alibi, *princeps mundi* Joh. 12. 31. & 14. 30. & 16. 13. non, quod ipſi legitime ac jure imperium aut principatus iſte competat, ſed quòd homines per ſuam improbitatem ac inobedientiam erga Deum, collocarint eum quaſi in throno, & hanc poteſtatem ei ſupra ſe dederint, ac porrò ipſe, Deo permittente in hominum pœnam, talem poteſtatem in impios exerceat. Ex iis autem, qui non modo veri, ſed etiam legitimo modo Dii ſunt, id eſt, eminentem poteſtatem ac jus aliis imperandi habent, ſolus Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti eſt, qui poteſtatem iſtam à nullo alio accepit, ſed eam à ſe & ex ſeipſo habet, atque ob hanc cauſam in Sacris Scripturis *Deus Altiſſimus* vocitatur. Vide inter alia Pſal. 7. 18. IX. 3. Luc. cap. 1. 35. VI. 35. Reliqui omnes, ut ſunt Magiſtratus, Angeli, etiam ipſe Filius Dei, etſi veri Dii ſint, & legitime ac jure hoc nomen eis competat, non tamen poteſtatem ac imperium ſuum, propter quod Dii appellantur, ex ſeipſis habent, ſed ex gratioſa largitione ac dono Altiſſimi illius Dei. Quocirca nomen

Dei,

Dei, quatenus de talibus uſurpatur, qui verè ac legitimè Dii ſunt, duplici ſignificatu in Sacro Codice accipitur. Primum in ſenſu ſtrictiori, quo ſolus Deus Altiſſimus, nempè Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti intelligitur. Quemadmodum etiam Chriſtus in hoc noſtro textu Patrem ſuum vocat *illum ſolum verum Deum*: non quòd non & alii veri Dii ſint, ſed quòd ei nomen hoc καὶ ἐξοχὴν atque in ſupremo gradu conveniat, ut pote qui neminem habet, cui poteſtatem ſuam acceptam ferat. Deinde ſumitur etiam appellatio Dei in ſenſu latiori, quo non Deus Altiſſimus, ſed alii etiam, qui ſupereminentem poteſtatem gerunt, intelliguntur. Hujus diſtinctionis in nomine Dei, quæ probè obſervanda eſt, clarum exemplum habemus apud Paulum Apoſtolum in illis verbis: *Etſi ſint, qui dicuntur Dii, ſivè in cœlo, ſive in terra (ſicunt ſunt Dii multi, & domini multi) nobis tamen unus eſt Deus, Pater, ex quo omnia.* 1 Cor. 8. 5, 6. Ubi videmus, Apoſtolum utrumque affirmare, & quod multi Dii ſint, & quòd unus tantum ſit Deus: nimirum illud intelligendum eſt in laxiori ſignificatu, hoc in anguſtiori. In priori enim dicto, cum ait, multos eſſe Deos, intelligit in genere omnes eos, qui ullam ſublimem poteſtatem ac imperium habent, ut ſunt in cœlis Angeli, in terris Magiſtratus. In poſteriori verò, cum dicit, unum tantum Deum eſſe, intelligit in ſummo gradu eum ſolum, qui dominium & poteſtatem ſuam totam ex ſeipſo habet.

Ex dictis primò manifeſtum eſt, dum Chriſtus hoc loco ſuum Patrem *ſolum verum Deum* appellat, id non propterea fieri, quòd alias nulli veri Dii præter ipſum ſint, ſed quod voces *veri Dei* in ſtrictiſſima & perfectiſſima ſignificatione accipiat. Idcirco etiam non dicit, ut te verum Deum eſſe cognoſcant, ſed ut cognoſcant te, qui es ille ſolus verus Deus, nempè modo excellentiſſimo, qui nemini alii præter te competat. Hanc ob cauſam etiam in Scripturis *Deus Deorum*, vel ſupra omnes Deos vocatur: non quòd ſit Deus falſorum Deorum, quorum numero neutiquam eſt accenſendus, ſed quòd verorum Deorum Deus ſit, id eſt, illorum caput ac Dominus, & inter illos omnes ſupremus. Similis loquendi modus eſt in illis Iohannis verbis: *Lex per Moſen data eſt: gratia autem & veritas per Chriſtum Jeſum facta eſt.* Ioh. 1. 17. Quibus in verbis Euangelium Chriſti vocatur *veritas*, opponiturque legi, non quòd lex non etiam vera fuerit, ſed indicatur, voluntatem Dei ratione omnium perfectiſſima per Chriſtum eſſe revelatam. Fuit doctrina Veteris Teſtamenti etiam veritas, ſed per excellentiam hæc appellatio tanquam propria doctrinæ Chriſti tribuitur.

Secundò hinc quoque perſpicuum eſt, ex ſolo nomine Dei, quo Chriſtus in paucis nonnullis locis Scripturæ inſignitur, Joh. 1. 1. Rom. 9. 5, merito colligi non poſſe, eum eſſe eundem illum Deum Altiſſimum, qui Pater eſt. Abundè enim ſuperque ex Sacra Scriptura productis exemplis docuimus, nomen hoc pluribus eſſe commune, nempè iis omnibus, qui ſumma cum poteſtate aliis præſunt ac dominantur. Quamobrem nomen hoc Dei Chriſto, maximo jure, & ſupra omnes alios, qui præter Patrem ſunt veri Dii, competit: quandoquidem Pater ipſi dedit *omnem poteſtatem in cœlo & in terra* Matt. 28. verſ. 18. Pater eum *ſupra modum evexit, & donavit ei nomen, quod eſt ſupra omne nomen, ut in nomine Jeſu flectatur omne genu cœleſtium, terreſtrium & ſubterraneorum, utque confiteatur omnis lingua Jeſum Chriſtum eſſe Dominum, ad gloriam Dei Patris.* Philip. 2. verſ. 9. Pater eum *collocavit ad dextram ſuam in cœlis, longè ſuprà omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem, & dominationem, & ſupra omne nomen quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, verum etiam in futuro.* Epheſ. 1. 20, 21. Verum hac de re pluribus agemus, ſi Deus annuerit, in ſequentibus, quandò ad cognitionis Jeſu Chriſti tractationem perveniemus.

Tantum de nomine *Dei*: venimus jam ad alterum, de quo nobis ante explicationem Attributorum Dei aliquid monendum eſſe diximus: nempè de Eſſentia Dei, quid ſit?

Certum quidem eſt, hominem lumine intellectus ſui, ſi rem rectè conſideret, poſſe agnoſcere, quòd ſit aliqua ſuprema, omnipotens, ac ſumme ſapiens ſubſtantia, cujus vi tam homo quàm totum hoc mundi univerſum productum eſt, quæque adeò eſt abſolutus dominus ſui operis. Quid autem aut qualis ſit illa ſubſtantia, quæ ejus ſit natura ac forma vel materia, id non tantum humano intellectu inveſtigari non poteſt, ſed, etiamſi nobis in hac mortalitate revelaretur, comprehendi & intelligi non poſſet. Cicero lib. 1, de Natura Deorum ait: *Roges me, quid aut qualis ſit Deus? auctore utar Simonide, de quo cum quæſiviſſet hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi cauſa ſibi unum diem poſtulavit. Cum idem ex eo poſtridie quæreret, biduum petivit. Cum ſæpius duplicaret numerum dierum, admiranſque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia quantò, inquit, diutius conſidero, tantò mihi res videtur obſcurior.* Similiter Philoſophorum princeps Plato agnovit cenſuitque, majeſtatem Dei tantam eſſe, ut neque animo concipi, neque ore ac verbis explicari queat. Vide Platonis Timæum. De Auguſtino quoque Eccleſiæ Doctorum celeberrimo narratur ſivè fabula, ſivè hiſtoriola, eum aliquando ſpatiantem in littore maris, profundis agitatum fuiſſe cogitationibus de Dei eſſentia atque natura; ac interea improviſo conſpexiſſe puerum quendam in littore foveam manu excavantem: quem cum interrogaſſet, cui bono id faceret? reſpondiſſe illum, ſe in hanc foveam mare tranſfuſurum eſſe. Et dicente Auguſtino, id eſſe impoſſibile, inanemque eum operam ſuſcipere, cum fovea tam parva non ſit capax tam vaſti maris; puerum retorſiſſe: Quanto magis igitur tu inanem operam ſuſcipis, dum divinitatem in comprehenſibilem ingenio tuo complecti laboras? Atque hoc ita narratur de Auguſtino, eum tunc inprimis totum fuiſſe in meditatione de myſterio Trinitatis, quomodo tres diſtinctæ perſonæ unam eſſentiam habere queant, ut nihilominus tres illi unus Deus ſint: eumque ex reſponſione illius pueri, qui non alius fuerit quam Angelus, intelleXiſſe, Trinitatem eſſe myſterium imperſcrutabile, quod ratione rimandum non ſit, ſed tantum mirandum. Et ſanè veriſſimum eſt, myſterium hoc eſſe rationi imperſcrutabile ac incomprehenſibile: quia non ſolum in Sacris Literis nulla de eo extat revelatio, ſed etiam omnium hominum ſanorum ratio agnoſcere cogitur, id contradictionem implicare ac ſeipſum evertere, ideoque nullum habere veritatis fundamentum. Cæterum quod eſſentia Dei hominis captum in hac vita ſuperet, Deus ipſe indicat, cum ſic loquitur apud Eſaiam Prophetam: *Cui aſſimilaretis me, ut æqualis eſſem ei, dicit Dominus ſanctus Iſraëlis?* Eſai. 40. ℣. 26. Paulus quoque Apoſtolus ita deſcribit Deum, quòd *habitet in luce inacceſſa, quod hominum nemo eum viderit, nec videre poſſit.* 1 Tim. 6. 16.

Interea tamen Chriſtus nobis nonnihil de eſſentia Dei revelavit, dum apud Euangeliſtam Johannem in colloquio ſuo, quod habuit cum muliere Samaritana inter alia de loco vero Deum adorandi, dixit: *Deus eſt Spiritus, & qui adorant eum, eos in Spiritu & veritate eum oportet adorare.* Ioh. 4. 24. E quibus verbis elucet, Deum eſſe ſpiritualem quandam ſubſtantiam. Vox *Spiritus* autem denotat ſubtilem quandam ſubſtantiam, quæ ab omni craſſitie corporea, quam in rebus viſibilibus ac ſenſibilibus cernimus, remota eſt. Hoc modo Angeli, animæ humanæ, nec non aër (quanquam is etſi non videatur, ſentiatur tamen) aliaque ſubtilia corpora, ſpiritus vocantur. Quantoque res aliqua ſubtilior atque à ſenſibus externis remotior eſt, tanto magis ipſi hoc nomen Spiritus competit. Deo autem convenit hoc nomen in ſummo perfectionis gradu, cum ejus eſſentia magis quam ulla res, imò prorſus & omni modo à ſenſibus noſtris

noſtris ſejuncta ſit. Ex quo intelligere eſt, membra humani corporis, ut oculos, aures, os, manus, pedes &c. quin & membra nonnulla aliorum animantium, ut alas, pinnas ac ſimilia, Deo in Sacris Literis non propriè, ſed per tropum ac ſimilitudinem attribui. Omnia enim membra iſta cum natura ſpiritus nihil commune habent. Ideo autem Deo adſcribuntur, quia in eo vel tales vires operandi, vel talia opera ſunt, quibus ſimilitudine & analogiâ quadam reſpondent vires ſive opera, quæ membris iſtis inſunt, vel per ea perficiuntur.

DOCTRINÆ.

1. EX dictis modò de eſſentia Dei primò id ipſum diſcere poſſumus, quod initio ſtatim innuimus, formam Dei, qualis ſit, à nullo hominum intellectu comprehendi, multò minus verò imagine ulla exprimi aut repræſentari poſſe. Quæ enim forma poteſt tribui Spiritui, qui nec oculis cerni, nec manibus palpari poteſt? Cumque omnia, quæ homo animo poteſt concipere, longè magis autem, quæ manibus ſuis effingit & efformat, infinitis partibus inferiora ac viliora ſint majeſtate Dei: inde clarè liquet, eos qui Deum effigiare & per ſimulacra oculis hominum repræſentare audent, graviſſimè in Deum peccare, divinamque majeſtatem ejus contumelia afficere, & plurimum de reverentia Deo altiſſimo debita detrahere. Qui quidem tanto graviori ſe crimine obſtringunt, quia Deus id ipſum fieri expreſſe prohibuit, & quandocunque id ab hominibus factum, ſevere punivit.

2. Secundo notanda nobis hic eſt inſignis doctrina, quam nobis ſuppeditat locus modo allegatus ex Johanne Euangeliſta, ubi Deus Spiritus appellatur. Sic enim Chriſtus ait: *Venit tempus, & nunc eſt, cum veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu & veritate. Etenim Pater tales quærit, qui adorent eum. Deus eſt Spiritus, & qui adorant eum, illos oportet in Spiritu & veritate adorare eum.* Joh. 4. 23, 24. Quibus verbis Chriſtus indicat, quod ipſa etiam ſana ratio dictat, Deum, cum ſit Spiritus, nonniſi ſpiritualibus rebus delectari: ideoque carnalem Dei cultum, qui in Veteri Fœdere vigebat, & nil niſi umbra erat, atque à Deo ipſo certo loco affixus erat, nunc ex ipſius proprio conſilio abrogari, ejuſque in locum ſpiritualem religionem ac cultum divinum ſurrogari debere. Itaque & nos meminiſſe debemus, Deum ſolis ſpiritus & animi ſacrificiis propitiari, atque interna mentis pietate: ita ſcilicet, ut ſummam majeſtatem ac poteſtatem ejus in nos, nec non bonitatem ejuſdem immenſam ac ſapientiam, qua etiam reconditos cordium noſtrorum receſſus ſcrutatur, agnoſcentes, ei nos totos ſubjiciamus, voluntatique ejus in omnibus pareamus; ut eum ex animo diligamus, ac ſimul liberorum inſtar metuamus ac veneremur, omniaque mandata ejus ſincero & alacri animo exequamur; ut animos noſtros ab omni labe impurarum cogitationum aut concupiſcentiarum repurgemus adeò, ut corpus quoque noſtrum ab omni inquinamento peccati immune conſervemus. Non enim ita Deus vult, ut ipſi in Spiritu ſerviamus, ut nihil interim de externis operibus ſimus ſoliciti, credentes, etiamſi corpus in cœno peccatorum volutemus, animum tamen eo non maculari: qualem impiam ſententiam quidam mente ſua fovent. Omnia enim peccata quæ corpore deſignantur, promanant ex impuritate animi, adeoque rurſus ad animum redeunt, eumque ac conſcientiam polluunt, & niſi Dei gratia ac ſeria pœnitentia interveniat, indelebilem notam ac ſtigma ei inurit. Deo ſerviendum eſt non pigro ac ſomnolento animo, non otioſo proposito, ſed actuoſo & omnis generis bonorum operum feraci: quæ opera ſi non adſint, animus ipſe ſibi non poteſt ſatisfacere, multo minus Deo. Itaque id omne ad ſpiritualem Dei cultum pertinet, quod faciendum eſſe dictat talis animus, qui cognitione voluntatis divinæ & reverentia erga ejus ſanctiſſimam majeſtatem imbutus, nec certa in eum fiducia firmatus eſt. Undè

opera illa, quæ Ceremoniæ vocantur, & per ſe nihil in ſe continent, quod ad virtutem ac honeſtatem ſpectat, Deo nonniſi eatenus placuerunt, quatenus ex animo pio ac mandatis ejus morigero proficiſcebantur. Ea verò poſtmodum à Chriſto ſublata ſunt, quia neque cum natura Dei erant conſentanea, neque virili ætati, intellectui ac moribus humani generis ſub Novo Fœdere amplius conveniebant. Ex his igitur judicare licet, quid de illo cultu divino ſentiendum ſit, qui hodiè apud Pontificios exercetur, & an quicquam illi ſit commercii cum vero Dei cultu, qui Spiritu & veritate perficitur: ubi non tantum à Judæis, ſed & ab Ethnicis mutuatæ innumeræ Ceremoniæ in religionem Chriſtianam introductæ ſunt, majorique zelo ac rigore urgentur, inculcantur & obſervari imperantur, quàm vera pietas. Verum hac de re non eſt hic faſius differendi locus.

Atque hæc hactenus etiam de Eſſentia Dei, quod nimirum Deus ſit Spiritus. Undè facilè eſt colligere, quam excellentia atque eximia ſint omnia ejus attributa, propter quæ dignus eſt, ut colatur, & obſequium ei præſtetur. Manifeſtum enim eſt, naturam Spiritus alicujus per ſe nobiliorem multo ac præſtantiorem eſſe, natura rei corporeæ ac palpabilis: proindè etiam attributa ac proprietates Spiritus multò præſtantiores eſſe neceſſe eſt, quàm ſunt proprietates & attributa rei corporeæ.

Ad iſtorum igitur divinorum attributorum explicationem jam accedemus, utpote cum in eorum cognitione ac ſcientia plus ad ſalutem noſtram ſitum ſit, quam in cognitione divinæ eſſentiæ.

I. *Quod tantum unus Deus ſit.*

INcipiemus autem nunc ab eo, ad quod ipſe præſens textus nobis occaſionem præbet, quod ſcilicet *unus* tantum ſit Deus, quodque is nullus alius ſit, quam Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti. Sic enim Chriſtus hic Patrem ſuum deſcribit, quod ſit ille *ſolus verus Deus.* Non immorabimur autem hic iſtis, quæ in ſcholis prolixè de variis ſignificationibus vocis *unius* diſputari ſolent. Satis eſt, ut eam ſignificationem declaremus, qua Deus Altiſſimus in Scriptura ſacra, quin & vulgò ab omnibus Chriſtianis *unus Deus* appellatur. Nimirum unus dicitur, quia eſt numero unus, quia ſolus eſt in ſuo genere, nec ullum ſui habet ſimilem. Perindè ac dicimus, ſolem unum tantum eſſe, unam lunam, unum mundum. Deum hoc ſenſu in Scriptura unum dici, neminem latere poteſt, qui novit, Deum propterea unum vocari, ut oſtendatur, non eſſe plures Deos Altiſſimos, qui poteſtatem ac divinitatem ſuam à nullo alio acceperint. Loca porrò ſacræ Scripturæ, quæ teſtantur, unum tantum Deum eſſe, paſſim ſunt omnibus nota & obvia. Inter multa alia legimus apud Moſen hæc verba, quibus Iſraëliticum populum alloquitur: *Audi Iſraël, Dominus Deus noſter Dominus unus eſt.* Deut. 6. 4. Et iterum: *Tibi patefactum eſt, ut ſcires, Dominum ipſum eſſe Deum, & nullum amplius eſſe præter eum.* Deut. 4. 35. Sic etiam apud Eſaiam Prophetam ait Deus ipſe: *Ego ſum Dominus, & nemo amplius; præter me non eſt Deus.* Eſai. 45. ℣. 5. Paulus Apoſtolus quoque inquit: *Unus eſt Deus, & unus Mediator Dei & hominum.* 1 Tim. 2. 5. Plura teſtimonia Scripturæ accumulare non eſt neceſſe, cum hoc unanimi conſenſu omnes Chriſtiani fateantur, quod Deus tantum unus ſit.

Verùm & ſana ratio idem quoque dictat & docet. Ut enim alia argumenta prætermittamus, certum eſt, omnem multitudinem eſſe ſignum imperfectionis. Nam ſi unum ſufficeret, non opus eſſet pluribus: imò ubi plures ſunt, quorum alter alterius ope non indiget, id potius noxium eſt. Quocirca quod perfectiſſimum eſt, unum tantum eſſe neceſſe eſt. Quis verò dubitet, ſupremum numen, primum naturæ principium eſſe perfectiſſimum? quis id aliquo defectu laborare dicat? Deinde ſi ab unitate numinis diſceſſeris, nulla afferri poſſit cauſa, cur aut duo magis ſint

Dii, quam tres, aut vice verſâ tres quam duo vel quatuor, & ſic deinceps: ita ut vel in unitate ſit acquieſcendum, vel cum nullius certi numeri ratio conſtare queat, ad infinitam Deorum multitudinem ſit deveniendum, qua nihil eſt à ratione ſana alienius. Abſurdiſſima ergò eſt multitudo Deorum, quam impia olim Gentium ſuperſtitio invexit: qui quidem duplici ratione peccarunt. Primò quòd in tres ſupremum hujus univerſi imperium diſtribuerunt, Jovem cœlo potiſſimum, Neptunum mari, Plutonem inferno, ſumma cum poteſtate præficientes. Deinde, quòd ut hos, ita & alios pro libitu finxerunt, ac coluerunt Deos propè innumerabiles, qui ſupremis illis ſubeſſent.

Sed, ut ad Deum verum redeamus, unum tantum numero, omnes Chriſtiani, ut modo diximus, fatentur. Quia verò unius numero rei nonniſi una eſt eſſentia, ideo omnes unam tantum eſſe Dei eſſentiam ſeu ſubſtantiam affirmant. Et rectè quidem: eſſentia enim rei eſt, id quod res eſt; cum ergo una res nonniſi ſemel ſit id quod eſt, manifeſtum eſt, eam neceſſario nonniſi unam eſſentiam habere. Si enim plures eſſentias una haberet, pluries etiam quam ſemel una res foret, id eſt, non una res foret, ſed multæ res. Quare ſi in Deo plures una eſſentiæ eſſent, non unus tantum Deus eſſet, ſed multi Dii: tot nimirum Dii forent, quot haberet eſſentias. Jam vero creditur vulgo in Chriſtiano Orbe, etſi Deus Altiſſimus unam tantum habeat eſſentiam, non tamen unam illius eſſe perſonam, ſed tres diſtinctas inter ſe. Quod dum dicunt, perinde eſt, ac ſi dicerent, Deum unum tres diſtinctas habere eſſentias, adeoque tres Deos eſſe. Eſt enim perſona nihil aliud, quam ſubſtantia prima intelligens. Ubi ergo una tantum eſt ejuſmodi ſubſtantia, una tantum eſt perſona: ubi plures perſonæ ſunt, ibi etiam plures ejuſmodi ſubſtantias eſſe neceſſe eſt. Si igitur in Deo, ut iſti volunt, tres diſtinctæ perſonæ ſunt, ſequitur etiam tres diſtinctas in eo eſſe eſſentias, adeoque tres diſtinctos Deos eſſe. Quocirca ii qui dicunt in unica ſuprema Deitate unam duntaxat eſſentiam & tres perſonas eſſe, loquuntur inter ſe pugnantia, & quæ veritati nullo pactò ſunt conſentanea. Accipiunt illi vocem *unius* in ea ſignificatione, cujus exemplum neque in divinis libris, neque in ullo profano auctore, neque in communi ſermone monſtrari poteſt. Per inductionem enim omnium exemplorum, quæcunque excogitari queunt, patet, rem quamque per ſe ſubſiſtentem ac intelligentem, ſi una ſit numero, unam tantum eſſe perſonam, non plures. Etenim unus homo, una eſt perſona; ſimiliter & Angelus unicus, una perſona eſt. Ac ne in rebus tantum creatis id locum habere dicas; idem in divinis cernimus. Nam omnes agnoſcunt, unum Patrem Jeſu Chriſti, unam perſonam eſſe; & unum Filium Dei tantum unam perſonam eſſe; ſic etiam de Spiritu ſancto, qui unus eſt, ſentiunt, eum nonniſi unam eſſe perſonam. Breviter, nullum neque in terrenis rebus, neque in cœleſtibus reperiri poteſt exemplum rei, quæ aliter ſe habeat. Cum ergo & Deus ſupremus, ipſis quoque fatentibus, unus ſit numero, & unam eſſentiam intelligentem habeat, quid eſt, cur is quoque una perſona non ſit? Quomodo igitur erit tres perſonæ? Præterea *Dei* nomen ſupra docuimus eſſe nomen imperii potiſſimum ac poteſtatis, & hoc loco eum denotare, qui ſummo imperio cuncta regat. Imperare autem & regere nonniſi perſonarum eſt. Qui ergo unum eſſe dicit Deum, unam dicit eſſe perſonam, ſummo imperio pollentem: qui plures hujuſmodi perſonas dicit, plures Deos dicit. Quodſi idem nihilominus unum dicat eſſe Deum, ſibi ipſi contradicit, & non Deorum magis, quam perſonarum ſupremam divinitatem habentium pluralitatem hac ratione tollit.

Jam cum intelligamus, ex iis, quæ hactenus dicta ſunt, ſupremum Deum, qui poteſtate abſoluta atque imperio ſuper omnia præditus eſt, tantum unum eſſe tum eſſentia, tum perſona; quæritur porrò: Quænam perſona ſit ille unus ſummus Deus? Confitetur autem totus Chriſtianus orbis, nemine contradicente, Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti eſſe illum unum verum ac ſummum Deum. Unde ſequitur evidenter, ſolum Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti, neque ullam aliam præter eum perſonam, eſſe Deum ſummum: quandoquidem Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti unica tantum perſona eſt.

Atque hoc ut pluribus Sacræ Scripturæ teſtimoniis inſuper confirmemus, nunc nihil attinet: ſufficiet nobis hoc irrefragabile atque invictum argumentum, quod textus noſter, quem præmanibus habemus, clariſſimis ac diſertis verbis continet, ut nemo ſanæ mentis abſque præjudicio ea legens, poſſit de firmitate argumenti dubitare. Nam ut in ſuperiori Concione indicatum eſt, oſtendit Chriſtus in hoc noſtro textu medium, vitam æternam conſequendi, idque non aliud, quam cognitionem Patris & Domini noſtri Jeſu Chriſti. Patrem deſcribit hoc modo, quod ſit ille ſolus verus Deus. Chriſtum autem deſcribit, quod ab illo miſſus ſit. Unde tale argumentum validiſſimum formari poteſt:

Solus Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti eſt ille verus ſummus Deus.

Nulla alia perſona, quæ eſt præter Patrem, ſive in cœlo, ſive in terra, eſt Pater.

Ergo nulla alia perſona, quæ eſt præter Patrem, ſive in cœlo, ſive in terra, eſt ille verus ſummus Deus.

Major propoſitio in textu habetur verbis clariſſimis & expreſſis. Minor à nemine negatur, quia apud omnes in confeſſo eſt, Patrem Jeſu Chriſti tantum unam perſonam eſſe. Concluſio igitur falſa eſſe non poteſt.

Nihilominus tamen præjudicata opinio facit, ut homines, præter Patrem, etiam Filium & Spiritum ſanctum pro uno altiſſimo Deo habentes, quærant hic rimam aliquam elabendi, & hunc validum ictum declinare variis modis ſtudeant. Ajunt, Patrem ſolum quidem hic verum Deum dici, ſed non ideò, ut ab eadem illa Deitate excludatur Filius & Spiritus ſanctus, verum, ut excludantur tantum idola, ſeu falſi Gentium Dii, ad quos Chriſtus ſolos in his verbis reſpexerit. At effugium hoc nimis eſt infirmum ad argumentum noſtrum evertendum. Eſt quidem verum, ideo Patrem ſolum verum Deum à Chriſto appellari, ut ii à vera Deitate excludantur, qui jam tum pro Diis falſo habebantur, ac colebantur: ſed ea tamen ratione & iis verbis id fit à Chriſto, quæ latius pateant, & non tantum illos falſos Deos, verum & quaſvis alias perſonas, quæ Pater non ſunt, à vera ſeu ſuprema illa Deitate excludant. Ea namque eſt vis vocis ſolius, ut omnes alios excludat à communione prædicati, præter eum, cui apponitur. Ut in exemplo, cum dico, Chriſtus ſolus eſt verus & unigenitus Dei Filius, patet, ſenſum horum verborum eſſe, quod nullus alius ſit verus ac unigenitus Dei Filius, præter Chriſtum, ita ut hiſce verbis etiam Pater excludatur, & vi eorum rectè concludi queat, Patrem non eſſe unigenitum Dei Filium. Ita cum dico, ſolus Elias igneo curru vectus eſt in cœlum; ſenſus eſt, neminem alium, præter Eliam, tali modo in cœlum eſſe ſubvectum. Item: Sola virgo Maria enixa eſt filium abſque viro; ſenſus eſt, nullam aliam fœminam præter Mariam filium abſque viro eſſe enixam. Atque ſic ſe res habet in omnibus ejuſmodi locutionibus, ut cum aliquid de aliquo ſolo prædicatur, id de nullo alio amplius prædicari poſſit. Nec datur ullum diſſimilis locutionis exemplum. Cum igitur in his Chriſti verbis ſolus Pater Jeſu Chriſti verus Deus dicatur, perſpicuum eſt, à communione hujus prædicati omnes excludi, præter Patrem, ac porrò etiam Chriſtum & Spiritum ſanctum. Et certè, ſi, præter Patrem, etiam Chriſtus & Spiritus ſanctus verus Deus eſſent, perperam, etiam propter falſos Deos, *ſolus Pater* diceretur verus Deus. Perinde enim id foret, atque ſi quis propter falſos Apoſtolos diceret: Paulus ſolus eſt verus Apoſtolus. Vel,

ſr dicereturpropter falſos Prophetas: Elias ſolus eſt Propheta.

Alii agnoſcentes hujus effugii vanitatem, totum ordinem verborum invertere non dubitant, contenduntque verba ſic conſtruenda eſſe, ut ſenſus ſit: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te, & eum quem miſiſti, Jeſum Chriſtum, eſſe illum ſolum verum Deum.* Itaque tantum abeſſe, ut his verbis Chriſtus à ſuprema Deitate excludatur, ut ea potius illi expreſſe tribui cenſenda ſit. Sed revera magna eſt audacia iſtorum hominum, qui planam verborum conſtructionem ita pervertere, atque violenter detorquere audent. Si ita liceret cum Scriptura Sacra pro cujuſque lubitu agere, & tranſponere verba prout placet, quid tandem certi in Scriptura nobis relinqueretur? Verùm etſi concederetur, hanc eſſe verborum iſtorum ſententiam, quòd Pater & Jeſus Chriſtus ſolus ſit verus Deus, everteretur nihilominus hac ratione adverſariorum de Spiritus ſancti Deitate ſententia. Si enim Pater & Chriſtus ſolus eſt verus ille Deus, Spiritus ſanctus Deus ſupremus revera non erit, quia is neque Pater, neque Jeſus Chriſtus eſt. Adde quod hic ipſe textus noſter non unum nobis præbeat clarum argumentum, ex quo liquet, Chriſtum non eſſe illum verum ac ſupremum Deum, qui Pater eſt. Primum eſt, quòd Chriſtus preces ad Patrem fundat. Preces verò ſemper inſtituuntur ad aliquem ſuperiorem, & ob res ejuſmodi, quibus is, qui precatur, ipſe caret, neque eas ex ſe habere poteſt, ſed ab alio ſublimiori efflagitare cogitur. Ex quo evidens eſt, Patrem ſuperiorem eſſe Chriſto, & Chriſtum id tunc non habuiſſe in ſua poteſtate, neque efficere potuiſſe, quod à Patre petebat. Jam verò Deus Altiſſimus ſe neminem ſuperiorem habet; alioqui non foret ſupremus atque Altiſſimus. Non etiam opus eſt, ut Deus ſummus ab alio aliquid petat, ut qui omnia quæ ad perfectam ac ſummam felicitatem ejus pertinent, ab omni æternitate ex ſeipſo habeat, & quicquid vult ac cupit, propria ſua vi ac potentia efficere poſſit. Deinde Chriſtus hoc loco ita deſcribitur, quòd ſit miſſus à Patre. Deus autem ſupremus à nemine mittitur, à nullo ſuperiori accipit mandata, prout ſolent legati à mittentibes inſtrui mandatis, quæ quàm diligentiſſimè curare atque executioni mandare tenentur. Præterea dum Chriſtus hic Deum Patrem ſuum vocat, eo ipſo teſtatur, & indicat, ſe eſſe ejus Filium. Deus autem Altiſſimus nullius eſt Filius, à nemine genitus, neque productus eſt, originemque ſuæ eſſentiæ nemini fert acceptam, ſed eſt ab æterno à ſeipſo & ex ſeipſo. Verum hac de re, in ſequentibus, ſi Deus nobis conceſſerit, pluribus agemus, ubi ad cognitionem Jeſu Chriſti ventum fuerit.

Hoc inſuper ad refellendam hanc objectionem ultimò allatam, addere juvat, quòd non ſolum ordo verborum, ſed etiam concinnitas orationis poſtulet, ut prior deſcriptio, nempe *illum ſolum verum Deum*, Patri, cui proximè adhæret, ſit propria: quemadmodum etiam poſterior deſcriptio, *quem miſiſti*, Chriſto eſt peculiaris. Nimis enim abſurdum foret, ſi Chriſtus primum peculiari ratione deſcriberetur, & iterum ea, quæ illi ſit cum Patre communis; idque iis verbis, quæ ſi ordinem ſpectes, non minus Patri propriè attribui videntur, quam poſteriora Chriſto. Cumque Chriſtus ſe Patri, & cognitionem ſui cognitioni Patris adjunxerit, omninò ſtatuendum eſt, eum ſimul, quantum inter ſe & Patrem ſuum interſit diſcriminis, oſtendere voluiſſe. Significare enim voluit, Patrem tanquam ſummum rerum omnium Monarcham ac Principem cognoſcendum, ejuſque voluntatem per ſe attendendam eſſe; ſe verò tanquam legarum ejus ſpectandum, qui voluntatem ejus annunciet, & certiſſimis documentis demonſtret, eandem porro Dei nomine executurus ac perfecturus.

Argumentum hoc, probans, ſolum Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti eſſe Deum ſummum, quòd textus noſter hic nobis ſuppeditat, etſi ſit ſolidiſſimum & ſole clarius, adeoque per ſe ſufficiat ad veritatem iſtius rei demonſtrandam: accedit tamen non exigua lux ab aliis locis Sacræ Scripturæ, quæ idem de Patre luculentiſſimis verbis teſtantur. Qualis inter alia eſt locus Pauli Apoſtoli in priori Epiſtola ad Corinthios cap. 8. verſ. 6, qui ſic habet: *Etſi ſint, qui dicuntur Dii, ſive in cœlo, ſive in terra (ſicut ſunt Dii multi & Domini multi) nobis tamen unus eſt Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & unus Dominus, Jeſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per illum.* In hiſce verbis Paulus Apoſtolus nobis declaraturus, quiſnam ſit ille unus Deus, ſimpliciter tantum Patrem nominat: non dicit, Deum illum unum eſſe Patrem, Filium & Spiritum ſanctum. Qui autem fieri potuiſſet, ſi unus ille Deus non ſolum eſt Pater, ſed etiam Filius & Spiritus ſanctus, ut Paulus nos docere volens, quis ſit Deus ille unus, ſolius Patris meminiſſet, reliquis duabus perſonis penitus omiſſis?

Non minus clarum argumentum eſt & illud, quod ex ejuſdem Apoſtoli Epiſtola ad Epheſios ſumitur cap. 4. verſ. 3, & ſeqq. ubi ſic legitur: *Studete conſervare unitatem Spiritus in vinculo pacis. Unum eſt corpus & unus Spiritus, ſicut & vocati eſtis in unam ſpem vocationis veſtræ. Unus Dominus, una fides, unum baptiſma, Unus Deus & Pater omnium, qui eſt ſuper omnes, & per omnes, & in omnibus vobis.* Quibus verbis Apoſtolus Epheſios ad unitatem exhortatur, atque ad hanc perſuadendam hoc utitur argumento, quod ſingula iſta hic enumerata, unum tantùm ſint: ac inter alia dicit etiam unum tantum Deum eſſe, eumque non alium eſſe indicat, quam Patrem.

Idem Apoſtolus quoque ſcribit 1 Tim. cap. 2. verſ. 5. *Unus eſt Deus, & unus mediator Dei & hominum, homo Jeſus Chriſtus.* Quo in loco per *unum Deum* ſolum Patrem intelligi, inde patet, quod ipſi adverſarii fateantur, Chriſtum quatenus eſt Deus & homo ſimul, inter Patrem & homines mediatorem eſſe.

Huc faciunt quoque verba Chriſti Matth. 24. 36, ubi ſic diſcipulos ſuos alloquitur: *De die autem illa & hora* (nempè ultimi judicii) *nemo ſcit, neque Angeli cœlorum, niſi ſolus Pater.* Apud Marcum autem ait Chriſtus cap. 13. verſ. 32. *De die autem illo vel hora nemo ſcit; neque Angeli in cœlo, neque Filius, niſi Pater.* Cum ergo ſolus Pater aliquando ſciverit ultimi judicii diem, idque ita, ut eum ne Filius quidem ſciverit, evidentiſſimum eſt, ſolum Patrem eſſe ſummum Deum.

Sed in re clara ſatis pluribus argumentis uti neceſſe non eſt: cum eorum plena ſit Sacra Scriptura, & alibi à noſtris integri libri ea de re conſcripti ſint, in quibus argumentis ſolidiſſimis res hæc ſole meridiano clarius demonſtrata eſt, atque adverſus omnes ſubtiliſſimas adverſariorum objectiones ac ſophiſmata accuratè communita. Vide librum Crellii de Uno Deo Patre. Nos nunc videbimus, quem uſum nobis hæc cognitionis Dei pars, quod unus tantum ſit Deus, afferre poſſit.

DOCTRINÆ.

HÆc pars cognitionis Dei, quòd Deus Altiſſimus unus tantùm ſit, qui poteſtatem ſuam à nemine accepit, uſum habet in univerſa religionis Chriſtianæ ac cultus divini ratione longè maximum, & inprimis neceſſarium. Nam primum in eo ipſo pars magna conſiſtit gloriæ, quam ſupremum ſibi Numen jure ſuo vindicat, ut ſolum pro eo rerum Domino & Rectore agnoſcatur ac prædicetur, qui à ſeipſo imperium omne habeat. Pars hæc magna eſt honoris ac reverentiæ, quam ipſi debemus, ne quem ei audeamus apponere ſocium. Et hoc eſt, quòd Deus honorem ſuum in prima decalogi parte ſeu,

ſeu, ut loquuntur, tabula ſanciens, id primo omnium vetuit, *ne Deus alius coram ipſo habeatur.* Quod populo quidem Iſraëlitico nominatim dictum eſt, ſed omnes tamen revera obſtringit omni tempore. Habent autem Deum aut Deos alios coram ſupremo Numine, non tantum qui plures uno Deos ſupremos ſtatuunt aut colunt; ſed & qui ſupremo Numini aliquem adjungunt in imperio naturæ limites excedente ſocium, & occultiorem rerum humanarum gubernationem ac procurationem audent impertiri ei, quem ipſe Deus ſummus ſibi non adjunxerit, & adjunxiſſe clariſſime non fuerit teſtatus. Et hi, & illi læſæ Majeſtatis divinæ ſunt rei; utrique unitatem ſupremi Numinis oppugnant: quanquam illi apertiſſime, hi poſteriores aliquanto occultius. Unum Regem aperte non agnoſcit, qui plures ſupremos in eodem regno aut Republica dominos manifeſte ſtatuit: ſed & ille plures quodammodo Reges inducit, qui ea munia, quæ ad Regem primo ſpectant, & nonniſi ab ipſomet cum aliis communicari poſſunt, cum iis ſententia ſua communicat, quibus ea Rex ipſe non commiſit; ac porro honoris eos regii participes facit: ut ut illos interea Reges non appellet, imo Regi ſubeſſe aperte dicat. Sic & plures Deos apertiſſime quidem illi ſtatuunt, qui plures ſupremos, ac ſibi invicem minime ſubordinatos in hanc rerum univerſitatem introducunt dominos: verum & illi, quanquam aliquanto minus aperte, idem faciunt, qui occultam illam, & naturæ limites excedentem gubernationem & providentiam, ac porro & cultum religioſum ſua ſententia in plures dividunt, quibuſcum iſta Deus non communicavit, aut communicaſſe manifeſte teſtatus eſt; utut eos Deos non appellent, imo Deo ſupremo hac in parte miniſtrare aut ſubeſſe dicant, & honorem illis exhibitum, in ipſius honorem cedere putent. Nam ſi unus eſt ſupremus rerum omnium arbiter, unus qui à ſeipſo imperet omnibus; quicquid eſt imperii, id nonniſi ipſo dante aut permittente poteſt teneri: & tanto quidem minus, quanto id eſt ſupremo propius. Proximum autem illud eſt, quod naturæ limites excedit, & rationem imperiorum humanorum omnem ſuperat. Hoc enim vere divinum eſt: quemadmodum & cultus ille vere divinus eſt, qui cuipiam ob hujuſmodi gubernationem ac procurationem rerum tribuitur. Et tamen hodie quoque occulta illa, & naturæ limites excedens gubernatio ac procuratio, & ſimul cultus religioſus, citra ullum divinum teſtimonium, nedum, quod hic requireretur, apertum & omni exceptione majus, in multos dividitur ab iis, à quibus minime debebat. Nam & mater Domini Maria, ut regina cœli, & diviniſſimorum donorum veluti diſpenſatrix quædam colitur; & alius ex ſanctis vita functis, ut hujus, alius ut illius regionis aut urbis cœleſtis quidam patronus, alius ut huic, alius ut alii præcipue rei curandæ præfectus, religioſe adoratur, & precibus auxilium ejus, licet longiſſime abſentis, infinitis etiam locis ſimul imploratur: quo ipſo divinitas illi revera adſcribitur, etiamſi ut quidam apud Deum interceſſor compelletur. Poteſtatis quidem aut virium imperfectionem interceſſio arguit: at divinitatem non tollit. Neque vero deſunt inter hujus erroris patronos, qui ſanctis aliquid interceſſione majus adſcribere non dubitent.

Reliqua deſiderantur.

Reliqua deficiebant.

LUDOVICI WOLZOGENII

Annotationes

ad

QUESTIONES

JONÆ SCHLICHTINGII a BUCOWIC

de

Magiſtratu,
Bello,
Defenſione.

IRENOPOLI
Poſt annum Domini 1656.

ANNOTATIONES
Ad quatuor Quæstiones, de Magistratu, Bello &c. & quæ cum his conjuncta sunt.

CIrca Quæstiones vexatas de Magistratu, Bello, & quæ his connexa sunt, tantum jam in utramque partem disputatum est, ut vix novi quid in medium adferri posse videatur. Quapropter in propositarum quatuor Quæstionum disquisitione, cæteris omissis illa tantùm præcipuè prosequemur, quorum occasio ex authoris verbis nobis nascetur.

QUÆSTIO I.

An Christianis Magistratum gerere liceat?

QUæstionis hujus tractatio admodum imperfecta est, quia potestatis coactivæ, seu Juris gladii nulla fit mentio, sed separata de illâ instituitur quæstio, quarta in harum ordine. Forsan non absque causâ, nimirum, ne pius Lector, furcâ, patibulo, gladio, tanquam, Medusæ capite perterrefactus, judicium in iis præoccupet, quæ Author molliter & quasi per obliquum, sub solo Magistratus, & quidem non dominantis sed quam humillimè servientis nomine, insinuare satagit. Unde quarta illa quæstio quæ de potestate coactivâ agit, ad calcem rejecta videtur. Talis autem Magistratus, de quo Author hîc præcipuè quærit, absque potestate coactiva nulla ratione consistere, nec illa potestas ab alio, quàm à tali Magistratu exerceri potest. Quapropter primæ hujus Quæstionis examen commodè institui non potest, quin potestatis quoque coactivæ fiat mentio.

VERBA AUTHORIS.

Quod ille de Philosophis dixit, regna tum demum fore beata, si aut Philosophi regnarent, aut Reges philosopharentur, hoc longè meliori jure dixerit quispiam de Christianis, si aut Christiani regnarent, aut Reges essent Christiani. Quid enim tali regno foret felicius?

ANNOTATIO.

AN majorem felicitatem Christianus populus sperare potest sub Rege aliquo ex hominibus, etiam optimo, quàm quâ, si modo ipse velit, nunc frui datur sub Christo Rege sapientissimo, justissimo, benignissimo? Quænam pars felicitatis excogitari potest, quæ defit Christiano vere pio & Christo Duci suo ex toto corde obedienti? Civilis tranquillitas, dicet quispiam deest sub Regibus non Christianis. Itane? Ergo Christus Rex cœlestis ita impotens est, ut hanc populo suo præstare non possit, si eam ex ipsorum commodo esse agnoverit? Cui igitur acceptam debet Ecclesia tranquillitatem summam, qua diversis temporibus inter medios hostes frui solet, & in hoc ipso etiam Regno hactenus fructa est? Præterea, tranquillitas civilis non simpliciter ad felicitatem Christianorum pertinet: imo plerumque longe felicior est ipsorum conditio, si sub Regibus non Christianis aliquantum premantur, quam si sub Regibus Christianis summa fruantur quiete. Nam luxuriant animi rebus plerumque secundis. Sic primitiva Ecclesia nunquam magis pietate floruit, quam sub Imperatoribus tyrannis. Christianus etiam verus tranquillitatem civilem non aliter optat, quam quatenus sibi salutaris est, & gloriæ Christi promovendæ inservire potest, alias mavult sub cruce exerceri quam gaudere secundum carnem. Meminerint illi qui novum hoc regimen per magistratum ex hominibus introducere satagunt, quæ Deus olim populo suo per Samuelem dixit, ne idem à Domino Jesù audiant: *non te sed me rejecerunt, ut non sim Rex super illos.* 1 Sam. 8. 7.

VERBA AUTHORIS.

SEd nunquam tam benè actum est cum rebus humanis, nec fortassis agetur unquam, ut Christiani, quales intelligimus, Reges fiant, aut Reges fiant tales Christiani, simulque utrumque consistat.

ANNOTATIO.

ITa est, nunquam hoc futurum: sed non ob illam causam quam author subjungit, propter errantium multitudinem & potentiam, piorumque perpetuam paucitatem, sed propter rei ipsius naturam, quæ heterogenea talia simul non admittit. Regnum Christi non est de hoc mundo; quare alius Rex quam cœlestis locum in eo non habet. Qui sibi Vicariatum Christi sub quocunque etiam prætextu arrogat, & jus tam in bona quam in vitam fratrum suorum sibi sumit, is proculdubio Usurpator est. Sed nec ipse populus Christianus hoc munus & jus alicui deferre potest, cum nemo jus in alium transferre possit, quod ipsemet non habet. Loquor autem de Regno Christi, in strictiore significatu, quatenus solam Ecclesiam comprehendit, in cujus regimine nullum ipse habet Vicarium, quam Spiritum suum qui corda suorum regit, & salutaria quæque suggerit. Nam in latiori significatu, quatenus Universum sub se complectitur mundum, habet Christus extra Ecclesiam iræ suæ administros & Vicarios ex hominibus, sed non ex filiis, verum ex servis.

VERBA AUTHORIS.

IDeo inutilis & supervacanea videtur esse hæc Quæstio in tanta errantium multitudine & potentia, piorumque perpetua paucitate.

ANNOTATIO.

IMo multo inutilior esset quæstio in paucitate errantium & multitudine ac potentia piorum: Cui enim bono præficeretur Magistratus ex hominibus iis, qui cœlesti suo Regi ex animo parent? Sed quocunque in statu Ecclesiæ hæc quæstio proponatur, illa non modo inutilis est, sed ejus decisio ab authore allata etiam valde noxia, ut pote quæ ipsa Religionis Christianæ fundamenta tentat, dum Ecclesiam Christi carnali subjicit administrationi, quæ hactenus sub Spiritus Christi regimine tam bene se habuit. In tanta hominum etiam veritatem profitentium imbecillitate, in tanta naturæ regni Christi ignorantia, satius esset ejusmodi quæstiones æterna sepelire oblivione; quam toties ad incudem revocando, incautis & infirmis mentibus talia sensim instillare, quæ successu temporis Ecclesiæ Christi quam maximam adferre possunt noxam. Quid enim facilius est, quam ut imbecilliorum multi sibi persuadeant, jam esse felicia illa tempora, quibus Christiano

licet Regio jure in fratres uti, & ex hac persuasione talia ineant consilia, quæ religionis Christianæ puritati è diametro sint contraria. Mirum, quam crasse & crude jam nonnulli ex junioribus, qui hanc sententiam propugnant loquantur! Et exempla etiam recentia piis omnibus quam tristissima, perniciem hujus quæstionis comprobant. Talia sub Constantino Imperatore putabantur felicia tempora Christianis sub persecutione jam defatigatis, quæ tamen extremæ Ecclesiarum corruptioni initium dederunt. Annon eadem foret Ecclesiæ Christi facies, si hisce temporibus Regum aut potentiorum Principum aliquis veritatem amplecteretur & in Ecclesiæ gremium (quod proculdubio, suffragiis majoris numeri in hanc partem inclinantibus fieret) reciperetur?

Sed videtur Author argumentum adferre ex verbis Salomonis, pro quæstionis sua affirmativa, dum ait,

VERBA AUTHORIS.

PEr me Reges regnant, & Judices justa decernunt, inquit apud Salomonem Sapientia. At quæ Sapientia? Illa in Lege Mosis descripta: quanto igitur magis dicere de se possit sapientia à Christo perfectissimo sapientiæ magistro tradita?

ANNOTATIO.

NIhil hic dicit Author, cui contradici possit, omnia enim vera sunt, sed quæ nihil pro ipso concludunt, imo potius, sententiam ejus evertunt. Reges Veteris Fœderis quam optime populum regebant, si administrationem ex præscripto Legis Mosaicæ (hanc enim Salomon per sapientiam intelligit) quam exactissime instituebant. Novi Fœderis Rex Christus eo præstantius populum suum regit, quo ejus divina sapientia, legalem sapientiam infinities antecellit. Et ii, quos regiminis sui administros constituit, olim quidem Apostoli, Euangelistæ, Prophetæ, nunc vero Pastores, Doctores, Seniores, quam optime Ecclesiam regent, si à norma legum ab ipso & primis illis Ecclesiarum fundatoribus præscriptarum, non recedant.

Sed videtur Authori in hoc regimine Ecclesiastico esse quædam imperfectio in eo, quod flagitiosi non alia quam excommunicationis pœna afficiantur; perfectam verò sapientiam omnino requirere putat in quovis regimine ut exempla statuantur, hoc est, ut morte vindicentur graviora delicta, in metum cæteris quo in officio contineantur. Ita sane est, absque exemplis imperfectum esse quodvis regimen. Propterea videmus sapientissimum Regem Christum tot exempla illustrissima in impiis statuere, per horrenda supplicia, quibus orbem vix non evertit; & quidem tanta cum sapientia simul & benignitate, ut servos castiget, quo filii timeant. Imo Christum etiam suos gravissime castigare, non solum variis afflictionibus, sed etiam mortis pœna, quotidiana comprobat experientia, & ipse etiam Paulus clare innuit 1 Cor. 2. 30. dum ait, *Propterea inter vos plurimi imbecilles & invalidi & multi dormiunt*, hoc est, præmatura morte sunt abrepti. Quem hæc exempla non absterrent à malo, illius conditio jam est deplorata. Ejiciantur impii in exemplum aliis ex Ecclesia, & ecce foris paratum habebunt gladium, patibulum, rotam etiam. Eruntque sic intra & extra Ecclesiam exempla. Fatendum est, plurimos esse tam duræ cervicis, ut excommunicationis pœnam, vilipendant; sed annon sunt etiam tales innumerabiles, qui nec carnificis supplicium reformidant? Exempla sunt in promptu in toto orbe, ubi nullum non flagitii genus grassari videmus, etiam in optimis Republicis. Certe quos vitæ æternæ præmium non incitat ad virtutem, & metus æternæ damnationis, quam excommunicatio impœnitentibus denunciat, à vitiis non absterret, illorum animos carnificis metus non flectet ad bonum. Et quid indignius religione Christiana, quam populum liberrimum vi carnali ad pietatem cogere?

Præterea, si Ecclesiæ regimen imperfectum est absque potestate coactiva ab hominibus exercenda, necessum omnino fuisset, ut sapientissimus ille Legislator Christianus, leges certas, claras, perspicuas dedisset, quæ docuissent, qua pœna, aut quonam mortis genere unumquodque flagitium esset puniendum. Sed cum alrum sit de iis silentium in scriptis Novi Fœderis, neque in praxi Apostolorum vel minimum vestigium appareat, ipsos tali potestate in sontes fuisse usos; patet, potestati coactivæ à civili magistratu exercendæ in Ecclesia Christi nullum esse locam. Sunt quidem Leges nonnullæ circa quorundam peccatorum pœnas à Christo præscriptæ, sed tales, quarum executio nulli mortalium, sed soli Christo competit.

Videlicet, cum iram Christus Matth. 5. ℣. 22, 28. homicidio æquiparat, libidinosum aspectum mulieris adulterio, cum verbum contumeliosum Gehennæ supplicio dignum censet, &c. Unde de graviorum flagitiorum pœnis judicium ferri potest, quod nulla humana potestas illis infligendis par sit. Neque est, quod quis dicat, legem Mosaicam hac in parte non esse sublatam, sed secundum illius præscriptum supplicia esse irroganda. Jam enim dictum est, in Regno Christi longe graviora supplicia peccatis destinata esse quam sub lege. Quis igitur ausus fuerit rigori huic quicquam derogare, & judicia Christi ad mitiores leges restringere? Præterea si quis secundùm leges Gentium judicia exercenda esse contendat, adhuc pejus dicit. Leges enim Gentium cum Republ. Judaica consistere non poterant, nedum cum Christianæ. Si ex Legis Mosaicæ præscripto punienda sunt peccata, misericordia nullum habet locum, exulare debet Christiana illa æquitas, quæ de peccatis nonnullis, ob quasdam circumstantias, quas Lex Mosaica non considerat, mitius fert judicium, &, aut venia, aut leviori pœna digna censet. Sunt, qui tales conceptus & cogitata animo volvunt: si magnus esset piorum numerus, ita, ut integram provinciam, insulam aut civitatem soli possiderent illorum Rex publica brevi dissolveretur, si gravior pœna quam excommunicatio in flagitiosos non statueretur. Numerus enim impiorum excommunicationis impatientium, brevi pios superaret, illosque persequeretur. Sed hoc posterius dubium est. Quam enim unquam persecutionem perpessa est Christi Ecclesia ipso non permittente? Et quam evadere potuit afflictionem etiam numerosissimus Christi populus, cum ipsi placuit sub cruce illum exerceri? Quid si ipsemet Christus talem populum judiciis suis prosequatur, qui metu persecutionis & carnalis tranquillitis desiderio, fœdissimos hædos, hypocritica pelle tectos, gregi suo, cum ingenti bonorum periculo, potius permixtos, quam ejectos cupiunt, illos, nimirum, qui spreta benigna excommunicationis pœna, quæ veniæ locum relinquit, non filiali amore, sed servili solum carnificis metu, ipsi obediunt? Si quis rem penitius consideret, videtur quæstionis hujus scopus is esse, ut Ecclesia Christi sit numerosus populus, par aliis gentibus aut sectis, cui vires sufficiant, persequentium vim vi repellendi, & bellum ipsi inferentibus paria opponere arma carnalia: eo enim secunda quæstio spectat, ut suo loco apparebit. At Christi gregis conditio semper talis est, ut sit parvus, & conformis Regi suo, nimirum, ut sub perpetuis afflictionibus militet. Tranquillitate diuturna corrumpitur non aliter, ac aqua stagnans & raro commota cito putrescere solet.

Post hæc Author novam explicationem affert illustris illius loci apud Matthæum & Marcum, quem præcipue suæ sententiæ obstare novit, & ait:

VERBA AUTHORIS.

NEque huic rei quicquam obstiterint, illa Christi verba, apud Matthæum & Marcum, ad discipulos de principatu inter se contendentes: scitis, inquit, quod principes gentium dominentur in eas, & qui magni sunt potestatem exerceant in eas; Non sic autem erit inter vos: Sed si quis

si quis velit, inter vos esse magnus, sit vester minister, & si quis velit inter vos esse primus, sit vester servus. Apud Lucam similiter. *Reges gentium*, inquit, *dominantur eis, & qui potestatem exercent in eas, benefactores appellantur, vos verò non sic: sed qui major inter vos, sit tanquam junior, & dux tanquam minister. Quis enim est major, qui recumbit, an qui ministrat? Nonne qui recumbit? Ego autem sum in medio vestri, tanquam ministrans.* Apud Matthæum autem & Marcum, ait: *Sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemptionis pretium pro multis.* Quibus sane verbis non tollit Christus ex Ecclesia sua Reges & principes & dominatores gentium. Nam & ipse Rex erat & Dominus.

ANNOTATIO.

HUjus loci verum ac genuinum sensum nullus nos interpres melius docuerit, quam perfectissimus ille totius Novi Fœderis commentarius, nempe *vita Christi*, quam ipsemet in exemplum adducit, & Author etiam urget. Hanc si imitentur ii, qui qualicunque officio in populo Christi funguntur, proculdubio non aberrabunt. Sed quam longe abest vita Christi ab illo Regio Dominio, quod Author in Ecclesiam Christi introducere satagit? nimirum, quod potestatem coactivam sive jus gladii sibi conjunctum habet, cujus potestatis vi & facinora morte vindicare & violentas hostium invasiones armis reprimere licet.

Et si enim Christo Regia destinata erat dignitas, tamen reipsa Rex non fuit dum in terris versaretur, imò nec fas ipsi fuit, regiam exercere potestatem, antequam ad thronum majestatis eveheretur; id quod demum post mortis triumphum in præmium perfectissimæ obedientiæ factum est. Quapropter ne nimimum quidem actum Regia Majestate dignum, & dominio illi coactivo, quod author intelligit, convenientem in terris exercuit: in inobedientes non animadvertit, flagitiosos nullos morte affecit, injurias contra majestatem suam non vindicavit, deficientes à se & rebelles violenta manu non cohibuit, nec ipsam mortem innocenter sibi illatam à se propulsavit. Miracula verò à se edita, quæ quidem divinæ majestatis evidentissima erant signa, non ad Regiam dignitatem pertinebant, sed ad Propheticum munus, & doctrinæ suæ confirmationem. Unde illis ne minimum quidem in ullius hominis perniciem, aut facinoris alicujus vindictam usus est; cæterum, in omni vita ita salutem humani generis curæ sibi habuit, ut nihil illorum omiserit, quæ ab humillimo etiam servo requiri possent.

Præterea, cum Regium dominium non solum in potestate coactiva consistat, sed etiam in singulari quadam dignitate & præeminentia, quæ Regibus honorem & metum apud subditos conciliare solent, tantum abest, ut Christus tali dignitate in vita sua fuerit usus, ut etiam illa sese abdicaverit, qua absque ullo scandalo uti potuisset; nimirum, quæ ipsi ut Doctori seu Magistro supra discipulos competebat. Sunt enim quædam dignitates & præeminentiæ, quas etiam in Ecclesia Christi conservari ipsa rerum natura & decor jubet, nimirum, dum filii parentes, servi dominos, uxores maritos, discipuli præceptores (qui parentum loco haberi solent) decenti modo venerantur. Christus profecto, ut divinus Doctor & discipulorum suorum Dominus, perpetuo uti potuisset accumbentis jure, discipulorumque suorum ministerio; tamen, ut perfectissimum humillitatis exemplum præberet, etiam servientis seu ministrantis unum atque alterum actum perpetravit, lavando tergendoque discipulorum pedes: imo, ut recte author quoque monet, per totam vitam non ut accumbentem sed ut ministrantem & humillime servientem sese gessit. Quod si igitur author tales Reges, Duces, majores sci. in Ecclesiam introducere satagat, qui ad exemplum Christi omnibus serviant, nemini imperent, nisi domesticis suis, idque ex lege Christi, ministrari sibi non patiantur (præter leviuscula illa ministeria quæ quilibet servus Domino suo ex lege naturæ præstare tenetur) omnibus prosint, nemini noceant, vi nulla coactiva utantur, facinora corporali pœna non vindicent, sed vindictam supremo Regi Christo, in cœlis nunc reipsa regnanti committant, populumque liberrimum liberrime regant; præcepta Christi ad summam patientiam & fiduciam in Deum, pertinentia, nec ipsi violent, nec populo violandi authores sint, nimirum vim vi non repellant, sed in periculis etiam gravissimis divinum Regis sui præstolentur auxilium, quæ omnia exemplo Christi conformia sunt; præterea qui ipsimet Ecclesiæ judicio & decretis subjectos sese agnoscant, si qua in re præcepta Christi transgrediantur: Si tales, inquam, Reges & imperatores author intelligit, non est quod cum ipso multum contendamus. Sed quid talis Rex differet à communi quovis œconomo, procuratore, Seniore, aliove ministro Ecclesiæ? Ad lites & controversias civiles inter partes dirimendas, ad proventus Ecclesiarum administrandos, ad illarum causas in foro civili apud Magistratum externum agendas, aliaque communitatis commoda procuranda, nunquam defuerunt nec deerunt, viri muniis hisce digni in Ecclesia Christi, qui aut perpetuo illa administrent, veluti Diaconi & Seniores, aut quibus pro re nata & occasione oblata, illa deferantur ad tempus. Quid aliis Regibus opus est, qui præter inanem titulum, nil supra hosce præstare in Ecclesia possunt? Imò talem Regem quemlibet Christianum esse decet, etiam non peculialiter ad hoc munus vocatum, ut nimirum Ecclesiæ commodum omni quo potest studio, promoveat.

Quare si Authoris explicationem verborum Christi apud Mathæum & Marcum exactius inspicias, aut nihil dicit, quod causæ suæ faveat, aut contradictoria statuit. Nam dicere Regem, & omnia Regia jura, regium imperium, regiam dignitatem & potestatem adimere; & ad humillimam servi conditionem, qualis in Christo patuit, redigere, est sibi ipsi contradicere. Nam Regis, ut Regis, seu Magistratus ut Magistratus constitutio propria consistit, in dominio & potestate coactiva, eaque, si rei naturam spectes, absoluta; cujus vi ipsi singularis honor, metus & obedientia debetur, tanquam Dei vicario; quamquam ipsius potestas, limites legum à superiore Magistratu ipsi præscriptos excedere non debet. Cui hæc majestas & potestas, aut immediate à Deo, aut à populo aliquo, qui hoc jus habet, confertur, is revera Magistratus est, sive cætera, quæ ad publicum commodum spectant, quorumque respectu omnium Minister esse deberet, observet sive non. Nam si illa observat, bonus Magistratus est, sin minus, malus: at nihilominus Magistratus est, cui in omnibus obedientia debetur, quæ conscientiam non lædunt. Unde Petrus Apostolus jubet, ut famuli subditi sint Dominis, cum omni timore, non solum bonis & humanis, sed etiam pravis. 1 Pet. 2. 18. Id quod multo magis locum habet in Magistratu, cujus munus divinius quidpiam est, quam simplicium Dominorum. Et si populus Christi uni alicui ex sese regiam dignitatem conferret, (id quod ipsi minime liberum est) iis conditionibus quas author in Rege vere Christiano requirit, is vero cum tempore degeneraret, non quidem in tyrannidem sed in vitam dissolutiorem; an fas esset populo Christi obedientiam ipsi denegare, aut dignitate sua eum privare. Minime: nihil igitur est, quod author dicit, Christum in his verbis non tollere ex Ecclesia *Reges & Principes & Dominatores gentium* &c. Satis enim tollit, dum omnia tollit, quæ ad Regiam dignitatem & potestatem pertinent, & conditione sibi ipsi parem facit, in quo nihil Regii in terris conspectum fuit. Sed dicit Author;

VERBA AUTHORIS.

NOn *tollit Magnos, primos, majores, juniores, duces, ministros; cum & ipse Primus & dux fuerit; non tollit recumbentes & ministrantes, cum & ipse non semel recubuerit, & ministrarii sibi passus sit.*

ANNOTATIO.

CHriſtum non collere Magnos, primos, majores duces, accumbentes, falſum eſt. Ut enim de ſolis accumbentibus loquar, an non ſatis tollit, cum accumbentibus opponit miniſtrantes & dicit ſe inter Apoſtolos fuiſſe tanquam miniſtrantem? Unde clare patet, ipſum non fuiſſe tanquam accumbentem; proindeque cum omnes ad exemplum ſuum revocet, ſtatum & conditionem accumbentium in ſuo Regno locum non habere. Chriſtus non tollit ipſum actum & opus accumbendi, cum quis accumbit, & alius ipſi porrigit panem, orbem aliaque neceſſaria; ſic enim quilibet Ruſticus in ſua domo accumbit, & uxor aut puer neceſſaria præbent. Sed Chriſtus per metonymiam adjuncti accumbentium nomine omnes intelligit qui carnali præeminentia, dignitate & Dominio ſupra alios ſunt elati: quilibet enim horum accumbere ſolet, & ſibi ab aliis ſerviri patitur, non ſolum quantum neceſſitas poſtulat, ſed ad carnalem dignitatem tuendam, & ad demonſtrandum Dominium & poteſtatem in miniſtrantes, ac proinde plerumque à majori famulorum numero, & geſtibus ad ſingularem reverentiam, compoſitis. Chriſtus quidem ipſemet accubuit menſæ, & leviuſcula illa miniſteria, accumbentibus neceſſaria ſibi præſtari paſſus eſt, ſed accubuit, *non ut accumbens*, ſed ut miniſtrans, hoc eſt, nulla dignitatis alicujus habita ratione. Unde etiam in exemplum ſummæ humilitatis unum atque alterum actum perpetravit, omni accumbente indignum, dum Apoſtolis pedes lavit. Inde patet Chriſtum nullum ſtatum ordinem, aut munus in Eccleſia ſua aut utile aut neceſſarium ſuſtuliſſe, ſed tantum *Dominatum & poteſtatem* in alios. Qualecunque igitur munus talem Dominatum & poteſtatem ſibi conjunctam habet, ei locus in Regno Chriſti nullus eſt. At talia munia ſunt omnium Regum, principum & Magiſtratuum, ita quidem ut Dominatus & poteſtas ad eſſentialem ipſorum conſtitutionem, tanquam anima ad hominem pertineant; illiſque ſublatis nil ſint niſi umbra.

Præterea ſciendum eſt Chriſtum ut ſpiritualem Regem etiam ſpiritualiter regnum ſuum adminiſtrare è cœlis, nec ullum in terris habere vicarium, ſuam perſonam ſuſtinentem, præter ſpiritum ſuum cohabitantem Eccleſiæ ſuæ, cui certam certiſque legibus limitatam poteſtatem conceſſit, ſpiritualem non carnalem, nimirum non in pœnis executioni dandis, quod ipſe Rex ſupremus ſibi reſervavit, ſed denunciandis per ſpiritum, illum Euangelii quo agitur. Quæ quidem poteſtas cum tanta majeſtate, conjuncta eſt ut quidquid Eccleſia in terris ligaverit, aut ſolverit, Chriſtus in cœlis ratum habiturus ſit. Quapropter ſola Eccleſia jus habet unicuique ſecundum poteſtatem & leges ſibi præſcriptas imperandi, pœnaſque in inobedientes decernendi. Quod ita verum eſt, ut nullus in toto orbe Chriſtiano reperiatur Rex aut princeps, ſi modo Chriſtianam profiteatur religionem, qui ſe non agnoſcat Eccleſiæ judicio obnoxium in omnibus quæ conſcientia male à ſe facta eſſe ſuggerit. Quomodo igitur Eccleſia hoc eſt populus Chriſti tali ſubjectus eſſe poteſt, in quem ipſemet Dominium habet? Imò populo Chriſti non eſt liberum poteſtatem à Chriſto traditam in alium tranſferre, nequidem in minimis rebus, & ſi id fecerit pari ſeſe crimini obnoxium reddit, ac populus olim Judaicus, de quo Deus ad Samuelem ait: *Non te rejecerunt ſed me ut non ſim Rex ſuper illos.* 1 Sam. 8. 7. Si quis verò per vim in tale imperium in populum Chriſti ſeſe intruſerit, is proculdubio læſæ Regiæ majeſtatis Chriſti ſe reum facit. Cæterum qualecunque quis officium in populo Chriſti ſuſtinuerit, is ipſi populo tanquam ſuperiori ſubjectus eſt, ipſique reverentiam & obedientiam debet.

VERBA AUTHORIS.

QUin potius ad verum Principatum, magnitudinem, primatum, ducatum omnes exhortatur, veramque illis viam dictis & factis oſtendit.

ANNOTATIO.

SI veræ magnitudinis & principatus nomine talem author intelligat, ut quis jus habeat aliis abſolute imperandi, obedientiam per vim exigendi, inobedientes puniendi, falſum eſt Chriſtum ad talem principatum diſcipulis viam oſtendiſſe. Scopus Chriſti erat ab ambitione ad humilitatem ipſos revocare, quod quidem efficacius facere non potuit, quam cum viam Dominationi, quam affectabant, è diametro contrariam commonſtrat, ſicque ambitionem totam radicitus ex animis eorum evellit.

VERBA AUTHORIS.

NOn ſic erit inter vos, inquit, vos autem non ſic, nempe facite. Quomodo non ſic? Non ſic, inquit, ut principatum & magnitudinem ex dominatu & poteſtatis exercitio in alios æſtimetis, eoſque qui dominantur & poteſtatem in alios exercent, Principes & magnos & evergetas ducatis: ſed aliam ego vobis ad Principatum & magnitudinem monſtrabo viam: iſti quam mundus ſectatur, & vos veram creditis eſſe, ut ex contentione veſtra apparet, contrariam:

ANNOTATIO.

NIhil hîc ad mentem Chriſti. Quoniam enim omnis Principatus aut magiſtratus etiam gentilium eſt à Deo, hoc eſt, à Deo in id ordinatus, ut vices ejus in terris gerat, & quidem cum poteſtate abſoluta in vitam & necem facinoroſorum; quis talem vel ex ſola poteſtate tam divina, non pro vere magno & pro Principe habeat, & ut Dei Vicarium, perſonam ipſius ſuſtinentem non ſummopere veneretur? Non hominum opinione ut author vult, ſed revera magnus & princeps eſt, qui aliis divina cum poteſtate, licet certis limitibus determinata imperat; neque hominum ſolum opinione ſed revera parvus eſt, qui ad exemplum Chriſti ſeſe demittit. Quare verborum Chriſti, *vos autem non ſic*, is potius eſt ſenſus, quaſi diceret: Reges & Principes Gentium Dominium in eas exercent, tanquam ſuperiores in inferiores ſibi ſubjectos; Et id quidem recte. Status enim & conditio Gentium, quæ non ſunt de populo meo, non aliter poſtulat, & Deus pro ſua ſapientia ita diſpoſuit, ut ſub tali Dominio carnali & ſub formidine corporalis pœnæ in officio contineantur, qui virtutis amore bonum operari neſciunt. At alius eſt regni mei ſtatus, populus meus carnalis non eſt, ſed ſpiritualis; propterea tale imperium & Dominatus in eo nullum locum habet; proindeque nulla carnalis præeminentia, aut unius ſupra cæteros prærogativa, quam nonnulli veſtrum affectant. Quod ſi tamen talis ambitio vos urgeat, ecce viam monſtrabo, qua ad ſummam aſſurgere poſſitis dignitatem, nempe, per *humilitatem*. Qui vult eſſe magnus, is ſit omnium minimus, qui vult eſſe Rex, aut Princeps, is ſit omnium Miniſter. Huic præſtantiſſimæ virtuti parata eſt maxima gloria in regno meo, qui in illa ſeſe exercet in hac vita, is coronabitur olim in regno meo ſumma gloria & honore, longeque ſupra alios efferetur. Multum igitur abeſt à mente Chriſti, Authoris explicatio; quaſi Chriſtus dicere voluiſſet: Magnitudinem veram conſiſtere non in Dominio & poteſtate, ſed in ſervili conditione & miniſterio. Contradictoria enim ſunt, eſſe parvum & eſſe magnum: & niſi talem, qui ſeſe hoc modo demittit, alia maneret in cœlis magnitudo, revera magnus nulla ratione dici poſſit, neque coram ipſo Deo, niſi reſpectu futuræ magnitudinis

olim

olim ipsi in præmium humilitatis conferendæ. Et ipse Christus, dum aliis inserviret, neutiquam magnus fuit, sed miserrimus omnium. Quare Christus, ut ante dictum est, viam discipulis ostendit perveniendi ad veram magnitudinem, non quam possiderent in hoc mundo, sed quæ ipsis in præmium humilitatis expectanda sit in futuro seculo; quemadmodum ex loco parallelo Matth. cap. 18. vers. 4. apparet, ubi Christus ait; *Quisquis demiserit semetipsum, sicut est puellus iste hic est maximus in regno cœlorum*; nempe, ille *maximus* de quo discipuli quærebant, quisnam ille futurus esset in regno cœlorum. Quodsi humilibus etiam in hac vita magnitudo quædam concedenda sit, illa tota spiritualis est, & in eo consistit, quod efferentes sese animi spiritus sub jugum humilitatis reducere, vere magni animi est & magnitudo omni carnali Dominio superior. Pergit Author Christum introducere loquentem:

VERBA AUTHORIS.

Qui volet esse inter vos magnus, non id agat, ut aliis dominetur, sed sit vester minister, seu pro ministro sese gerat; qui volet esse primus sit vester servus, seu pro servo se gerat; qui volet esse major, gerat se pro juniore, quamvis junior non sit, qui volet esse Dux, gerat se pro ministro, quamvis minister non sit.

ANNOTATIO.

AUthor vult Christum non Regum, Principum, dominantium &c. Officia excludere ex Ecclesia sua; sed solum quomodo sese gerere debeant præscribere normam; nimirum, non dominium exercendo, sed serviendo, ministrando &c. Quæ omnia contradictoria sunt. Idem enim est, ac si dicerem: qui bene vult currere, non id agat, ut per gressus incedat sed quietus sedeat, & tum bene curret. Etsi enim Regis officium postulet summo & indefesso studio commodum & salutem populi sui procurare, & revera qui id spectant Reges, sæpe plus molestiæ & laboris subeunt, quam ulli ex servis; sed propterea non est dicendum, talem populo suo non revera dominari, non principatum in ipsos gerere. Dominando salutem populi procurant Reges. An non is dominatur, qui jus vitæ & necis habet in alterum? an is alterius servus dicetur, qui delinquenti caput amputari jubet, aut patibulum adjudicat?

Quam ridiculum esset, si talis Rex, alii insigne facinus perpetranti diceret: ego me humillimum servum tuum profiteor, nec aliud affecto, quam ut tibi omni studio ministrem: ecce cras suspendendus es absque ulla misericordia. An non talis pro ministerio tam prompto summas ageret gratias, malletque hoc humanitatis officium ipsi potius exhibere, quam ab illo recipere? Dicet quispiam Regem Universitatis servum esse, dum castigando impios in exemplum, bonum totius populi procurat, privatorum vero dominum esse; Sed qui is Universitatis Dominus non sit, qui singulorum, ne uno quidem excepto, dominus est? Ex hisce igitur sequitur, si Christus ex Ecclesia sua dominatum & principatum excludere, & in locum illius servitutem & ministerium introducere voluit, quemadmodum author concedit; ipsum etiam dominantium & regentium officia, quæ ulla ratione dominatum sapiunt, simul excluse velle. Pergit Author in paraphrasi verborum Christi:

VERBA AUTHORIS.

CUjus rei exemplum in me videtis, quamvis sim Rex & Dominus omnium, tamen non veni ut mihi ministretur ab omnibus, sed ut ego omnibus ministrem & inserviam, idque adeò, ut animam meam redemptionis pretium dem pro multis; quamvis ille major sit, qui recumbit ad mensam, quam qui recumbenti ministrat, tamen ego, cui recumbendi jus erat, non vobis ministrandi, ita me inter vos gero, tanquam ministrans, ad lavandos & tergendos pedes vestros me abjiciens.

ANNOTATIO.

DE exemplo Christi, jam ante actum est, & ostensum, quomodo illud solum Authoris sententiam refutet. Ait porro:

VERBA AUTHORIS.

HOc qui fecerit, & me imitatus fuerit, ille demum vere magnus, vere princeps erit.

ANNOTATIO.

NIlminus. Eo ipso dum hoc fecerit, erit omnium abjectissimus; at magnus olim, futurus est, & in Throno cum ipso sedebit in Regno cœlesti, si per humilitatem & patientiam vicerit. Vide Apoc. 3. vers. 21.

VERBA AUTHORIS.

ID ipsum, si qui inter vos Principes & magni secundum carnem fuerint, faciant, quoties usus feret, ut vere magni, verè Principes sint, non ut esse videantur.

ANNOTATIO.

LOnge à mente Christi aliena hæc sunt. Vult author Christum non ipsa officia Regum & Principum sustulisse in Ecclesia sua, sed tantum, quî digne officio fungi debeant Regibus & Principibus leges præscripsisse, idque in gratiam Apostolorum, si aliquando unum aut alterum illorum ad talem carnalem dignitatem evehi contingeret. Sed quis, nisi mente præoccupatus credat, Christum ad futurum Apostolorum, (qui potius *spectaculum mundi excrementa mundi, omniumque rejectamentum*, quam Reges esse debebant) aut ullius ex suis veris discipulis regium munus aliquando obtinendum respexisse? Neque ullus unquam è Christi sectatoribus apertis, nedum ex Apostolis tali officio functus est, usque ad Constantini Magni tempora, qui non tam Christianus factus est, quam gentiles mores in Ecclesiam Christi introduxit. Deinde quænam causa Christum impulit, hæcce in hoc ipso loco proponendi, Regibusque regnandi leges præscribendi, ubi res postulabat, discipulorum ambitionem reprimere potius, & deposita crista ad humilitatis studium eos revocare? Nonne in ambitione illos potius confirmasset, quam ab illa revocasset? Nullam enim conditionem à Christo præscriptam non acceptassent, modo se Reges & principes in Regno ejus terreno, quale credebant futurum, sperare potuissent. Nonne hæc verba Christi, quorum prolixam paraphrasin author proposuit, si illa de humilitate interpreteris, cum tota præcedenti historia eleganter cohærent? Filii enim Zebedæi petebant per matrem (vers. 21) ut Christus uni illorum ad dexteram, alteri ad sinistram in Regno suo considere daret. Christus respondit, (vers. 22) non posse illos ad tantas dignitates aspirare, nisi eundem cum ipso calicem biberent, & eodem baptismate baptizarentur; innuendo nec semetipsum nisi per durissimam hanc afflictionum & mortis viam, ad regium fastigium evectum iri. Cum vero se hæc omnia præstare posse illi præfidentius profiterentur; Christus (vers. 23) nil aliud respondere voluit, quam non esse in sua potestate tales in regno suo distribuere dignitates. Patet igitur & Christo (vers. 24) & cæteris Apostolis valde displicuisse duorum ambitiosum postulatum. Quam eleganter & tempestive nunc sequitur Christi admonitio, non decere discipulos suos tam altos gerere Spiritus, & Regias affectare digni-

dignitates, quæ inter carnales gentes locum tantùm habent, discipulos suos decere summam humilitatem & infrà omnes subjectionem; quæ virtus tamen præmio suo non careat, sed vera sit via ad summam olim in cœlo emergendi gloriam. Quàm è contra intempestivum fuisset hoc loco Regum describere officium, & ità quidem, ut dum commodo populi sui incumbunt, jus tamen vitæ & necis, quæ summa est potestas, non deserant? Pergit author:

VERBA AUTHORIS.

Hinc Marcus, verba Christi referens, *videri* dixit esse *Principes gentium, qui eis dominantur*, non reipsa esse.

ANNOTATIO.

Rectè hîc monent Interpretes δοκεῖν hîc non significare *videri*, sed in *honore* aut *existimatione esse* quemadmodum Gal. 2. vers. 2, & 6. Nam quis dicat Reges & Principes Gentium non reipsa, sed suâ tantum opinione tales esse, qui non ipsimet dominium sibi usurpant, sed à Deo in id ipsum ut summâ cum potestate dominentur, saltem concessivè, ordinati sunt? Author in Commentario suo ad Rom. cap. 13. ubi Apostolus de Gentium Magistratibus agit, anxiè contendit, magistratus officium Christianum non dedecere, quia omnis potestas à Deo sit ordinata, Deique sit vicarius, Dei minister &c. Neque est quod quis dicat, Principes & dominantes hîc considerari in eo statu in quo plerique sunt, nimirum qui tyrannicum in subditos exercent imperium, proindeque de abusu, non de vero usu imperii, quem Apostolis ostendit, sermonem esse. Nihil enim tale in verbis Christi apparet, neque verba *dominantur in eas*, id insinuant. Et licet pleraque imperia gentium tyrannica sint & impia, Christus tamen id nunc non attendit, neque ad scopum ejus pertinet, sed Apostolorum ambitionem retundere sibi proposuerat. Præterea si Christus non ipsum dominatum gentium, sed tantum abusum in dominando sustulit; quî dominatui, servitutem, imperio ministerium opponit? Debuisset imperio illegitimo & tyrannico, imperium legitimum non ministerium opponere. Ait porrò Author:

VERBA AUTHORIS.

ET sane, qui vere sunt Reges, non tam sunt Domini populi, quam servi & ministri, seu in id ipsum sunt Domini, ut populi bonum salutemque procurent, prompti etiam vitam suam illi impendere, exemplo illius, qui non timidus *fuit* pro patria mori: *Imò ipsius Christi Regis, qui cum in forma Dei esset, & instar Dei, ob divinum robur, & sapientiam & potestatem, non dubitavit humani generis bono, formam servi suscipere, & sese instar illius, qui nihil supra hominem possit, gerere, dum sese humiliat, & fit obediens, usque ad mortem, mortem autem crucis.*

ANNOTATIO.

HÆc omnia ut suo sensu vera sunt, ita nihil ad rem propositam pertinent. Regem enim, etiam qui gentili populo imperat, talem debere esse ex instituto & voluntate Dei, ut populi salutem summo & quasi servili studio procuret, extra controversiam est: sed de eo quæritur; an in Ecclesia Christi tale imperium locum habeat, quale est inter gentiles etiam optime & ad Dei voluntatem constitutum; nimirum, ut Rex potestatem exerceat coactivam, & ipsemet frater in fratris vitam jus habeat? An Rex, quatenus Rex est, ex Dei ordinatione teneatur vitam pro populo ponere, adhuc controversum est, cum mors Regis intempestiva maximas calamitates populo adferre possit. Unde axioma illud Politicum: supremum exercitus Ducem nunquam sese debere vitæ periculo exponere; cujus axiomatis ratio, in quovis Rege locum habet. De Christi exemplo jam actum est superius. Forma Dei in qua fuit, non Regiam suam dignitatem denotabat, sed muneris sui divinitatem, quod ut Legatus Dei & Propheta, obibat. Unde illa potestate sua divina, non ad ullius hominis etiam perversissimi supplicium; Sed solum in hominum salutem & ad conciliandam legationi suæ authoritatem usus est. Neque etiam mortuus est, ut Rex, sed ut summus sacerdos. Pergit Author.

VERBA AUTHORIS.

HOc exemplum, si quis Regum quoties res ita exegerit, imitetur, hic demum vere Rex, vere magnus & εὐεργέτης dicendus sit, & secundum ista Christi verba, sese gerat.

ANNOTATIO.

SI Christi exemplum imitetur, non verè Rex erit, nec vere magnus, sed servus humillimus, & minimus omnium, qualis Christus in his terris fuit; neminem occidet ob crimen commissum, memini imperabit violenter; humilitate tamen ad Regiam majestatem olim obtinendam viam sibi sternet: quemadmodum satis jam inculcatum est. Quod ad nomen εὐεργέτης attinet Gentium Dominatores hunc titulum in signum obedientiæ & subjectionis sibi tribui volunt, pro beneficiis, quæ subditis suis conferunt. Cæterum nomen illud commune est & omnibus competit, qui aliis beneficium insigne præstant; etiam quibus non imperant. Quapropter hoc nomen quoque Christo & quidem in excellentissimo gradu competit etiam nullo ejus in nos imperii, sed cæterorum beneficiorum maximorum habito respectu. Pergit:

VERBA AUTHORIS.

ITa Christus discipulos suos docuit, ex verò res æstimare, & ea quæ apud homines sunt magna, pro parvis, parva verò quæ sunt pro magnis ducere.

ANNOTATIO.

IS res ex vero æstimat, qui eas æstimat, prout sunt in rei veritate. At qui illos dicit esse veros Reges & magnos, in quorum tota vita nihil regii apparet, qui actum nullum regia majestate dignum exercent; qui sese infra omnes demittunt, &c. Is res non ex vero æstimat, sed ex falso. Christum revera in his terris Regem non fuisse, neque revera magnum in iis, in quibus discipulis suis exemplum imitandum hic proponit, jam dictum est non semel? Sed dicet quis; hominum judicio tales parvos esse, at apud Deum, è cujus judicio res æstimandæ sunt, illos esse in maxima dignitate. Ita quidem est, illos apud Deum esse maximos, sed non propter conditionem aut munus servile quo funguntur, sed propter animi sublimitatem, quod spe futuræ magnitudinis non detrectant ita sese demittere. Nam vera humilitas excelsi animi soboles est, quæ tum maximam meretur laudem, cum à tali exercetur, cui natura altos indidit spiritus; quos, cum Dei & cælestis magnitudinis obtinendæ causa reprimit, vere magnum animum testatur, & propterea coram Deo vere magnus est. Sed hæc magnitudo non illa est, quam author hic intelligit, quamque humillime servienti & ministranti, ut tali, tribuit. Dominatum quidem aliquem humilis exercet, sed non carnalem in alios homines, sed spiritualem in carnis suæ ambitiosos affectus quos magnanimiter retundit & frænat. Ait præterea Author:

VERBA

VERBA AUTHORIS.

NOn vult ut Reges regnoſe abdicent, cum nihil opus eſt: imo cum opus eſt, ne abdicent, ſed ut & regnum ponant, ſi ſit opus, & regno non depoſito ita ſe, cum opus eſt, gerant, quaſi non Reges, ſed miniſtri eſſent, ut vere magni, vere Reges fiant.

ANNOTATIO.

VUlt Chriſtus omnes qui altum ſpirant & Principatum affectant, exemplo ſuo ſeſe reddere conformes, in vera humilitate & ſubmiſſione: qui id fecerit, ſive Rex ſive Princeps fuerit priſtina conditione, ei locus proculdubio in Eccleſia Chriſti non eſt denegandus. Sed tali non licebit, poſthac populo ſuo priſtino more imperare, nimirum, violenta in ipſorum vitam uti poteſtate, aut alios actus exercere regios, quos Chriſtus in tota vita ſua non exercuit. An vero hoc non ſit *Regnoſeſe abdicare*, ipſimet Authori judicandum relinquo. Tandem Author ait:

VERBA AUTHORIS.

NAm & Chriſtus ipſe, non quia Regis ac Domini & Dei ſpeciem geſſerat, ſed quia ſervi, ad cœleſte ſolium longe ſupra omnes evectus & omnium Dominus factus eſt.

ANNOTATIO.

HIs verbis Author omnia, quæ in præcedentibus dixerat, ipſemet infringit. Docet enim, Chriſtum ſeſe humiliando aliiſque inſerviendo non regium geſſiſſe munus, ſed aditum tantum ad cœleſte demum imperium, ſibi præparaſſe. Ergo nec Reges, dum ſeſe ad exemplum Chriſti componunt, Reges ſunt reipſa, nec Chriſtus his verbis regii muneris conditiones, ſed viam ad ſummam olim in futuro ſeculo dignitatem emergendi, præſcripſit.

QUÆSTIO II.

An Chriſtianis militare & bellare liceat?

VERBA AUTHORIS.

NUllum Regnum eſſe poteſt ſine Viribus, nullæ Regnorum vires ſine militibus. Ideò hæc quæſtio priori affinis eſt, ut tantiſper ſuſpendi debeat, donec Chriſtiana, qualia intelligimus, videamus Regna.

ANNOTATIO.

QUam male hæc cum præcedentibus cohærent! In priori quæſtione author exemplum Chriſti pro norma & regula poſuerat, ſecundum quam Reges munus ſuum adminiſtrare teneantur, ſi vere Reges eſſe velint. Si igitur unquam Regna Chriſtiana futura ſunt, quorum ideam ſibi forſan author mente concepit, illa omnino talia eſſe debent, ut illorum adminiſtratio à regula & exemplo Chriſti non recedat. Sed quales vires Chriſti regnum in his terris, (ſi modo regnum, appellanda ſit ſervilis ejus conditio) habuit? Qualibus ſtipatus ipſe fuit militibus? Quod ſi alia regna author intelligat, ad quorum exortum hæc quæſtio ſuſpendenda ſit, in quibus vires carnales locum habituræ ſunt & militum robur; ipſe viderit, quomodo probare poſſit, talia Regna, quæ Chriſti exemplo (quod ipſe urget) conformia non ſunt, Chriſtianorum Regnorum nomen mereri; quaſcunque tandem conditiones alias Chriſtiano dignas Regibus præſcripſerit. Cætera quæ Author de bello in hac ſecunda quæſtione diſſerit, commodius ad finem tertiæ quæſtionis examinabuntur. Videtur enim hæc ſecunda quæſtio pendere à tertia, quæ naturæ ordine hanc præcedere debebat.

QUÆSTIO III.

An Chriſtianis liceat vitam ſuam ſuorumque contra Latrones & Invaſores, vi oppoſitâ defendere, ſi poſſint?

QUæſtio hæc valdè intempeſtiva eſt & præpoſtera. Præcedere enim hanc deberet, alia quæſtio; nimirum; an ex vi Fœderis novi fieri ulla ratione poſſit, ut Deus hominem vere pium, ipſique ex animo confidentem, tali involvi patiatur periculo, in quo quidem ipſum ſervatum velit, ſed non aliter quam ſanguinis humani effuſione? Quod ego quidem ſimpliciter nego. Tenerrimus enim & plus quam paternus amor Dei erga ſuos, & clariſſimæ ejus promiſſiones talia ne cogitare quidem de benigniſſimo Deo, ſalva pietate, permittunt. *Nonne duo paſſeres*, inquit Chriſtus apud Mattheum, *minuto aſſe veneunt, & unus exillis non cadet in terram ſine Patre veſtro? Veſtri verò etiam pili capitis omnes numerati ſunt. Ne igitur metuatis, vos plus eſtis, quam multi paſſerculi.* Sub Vet. Fœdere tam præclarum promiſſum divinæ tutelæ habebat Judaicus populus, ut dum ter in anno omne maſculum in conſpectu Dei apparebit, relictis interea domi uxoribus liberiſque inermibus, Deus effecturus ſit, ut nullus hoſtis inſidiaturus ſit illorum limitibus. Exod. 34. *vſ.* 23, 24. Anne deterior erit conditio populi Novi Fœderis in regno ſpirituali, pacifico & inermi? An minus curæ erunt Deo filii in Spiritu & veritate ipſi ſervientes, & filiali fiducia ipſius tutelæ ſeſe committentes, quam carnales illi ſervi? At Deus per media agit, dices.

Ita quidem fere eſt, ſi illa media intelligas, quibus Deus ipſemet utitur in ſuorum tutela, quæ media nobis plerumque ſunt improviſa, admiranda, & ante eventum imò ſæpe etiam poſt eventum incognita. At Deum nos tueri nolle, niſi per media à nobis ipſis uſurpanda, & nominatim quidem per ſanguinis humani profuſionem, illi certe probandum incumbit, qui id aſſerit. Promiſſo enim divino de tuendis piis, conditio illa neque in Vet. neque in Novo Fœdere eſt adjuncta; quæ tamen omnino expreſſe adjungenda fuiſſet, vel ob eam ſolum cauſam, quod alibi contrarium clare & perſpicue nobis præcipitur, nimirum, ne malum pro malo reddamus, ut pro illis potius oremus, qui nos lædunt & inſectantur, ut noſmet ipſos non vindicemus, ſed vindictam Deo committamus. Illa verò conditio nobis contrarium præcipit, nimirum, ut malum pro malo reddamus, ut noſmet ipſos vindicemus, &c. Etſi enim non vindicandi, ſed vitam tantum tuendi animo, latronem occido; revera tamen tale homicidium, à vindicta excuſari non poteſt. Eo ipſo enim quod vitam latro perdit, juſta ei infligitur, pro ſua temeritate, pœna. At quid pœna à vindicta differt? Et quis eſt qui ipſi hanc pœnam infert? Annon tu ipſemet? Ad Deum enim referre non potes, quia probare nequis, te ab ipſo eſſe vindictæ adminiſtrum conſtitutum, ſed tantum credis, licere tibi hanc pœnam latroni inferre, quod nihil aliud eſt, quam licere tibi vindictam exercere. Si rurſum regeris, latronem pœnam ſeu vindictam quidem experiri, ſed non per te, cui animus ſit ab omni vindicta alienus, nil aliud agis, quam quod in circulo oberras. Rurſum enim quæro, A quonam pœna latroni infligatur, an à Deo; an à temet ipſo? Non certe à Deo immediate, neque ab ipſo per te, tanquam adminiſtrum, quia id officium tibi non demandavit; ſed à temet ipſo, qui id tibi licere perſuaſus es. Majus adhuc addo, tale homicidium aggreſſoris pro graviori delicto habendum eſſe, quam eſt ipſa vindicta. Vindicando enim retribuo injuriam jam acceptam, at hic occido hominem, qui me forſan nondum læſerat, nedum occiderat, ſed qui voluntatem tantum me lædendi aut occidendi habuit; imò de quo certo ſcire non poſſum, an me animo occidendi & non potius terrendi tantum, quo tutius me ſpoliare poſſit, aggrediatur. Rurſum dices: Non reſpicio ad latronis temeritatem,

tem, ſed tantum ad vitæ meæ tutelam, quare homicidium tale vindictæ rationem non habet. Nondum quicquam agis: nam ille nihilominus pro temeritate vindictam patitur, & quidem à nullo alio quàm à te. Tua tutela & vindicta ita ſunt inter ſe conjuncta, ut ne mentis quidem conceptu ſeparari poſſint. Tuendo enim vitam vindicas crimen, & vindicando tueris vitam. Præterea conditio illa propriæ defenſionis ipſi promiſſo divino de piorum tutela plane contradicit. Senſus enim eſſet, Deum nos velle defendere, ſed hac lege, ut noſmet ipſos defendamus. Quænam igitur ſunt divinæ tutelæ partes, ſi mea hîc propria requiritur opera? Illæne, quod Deus armis meis benedicturus ſit, ſi ſtrenue pugnavero? Sed unde ſum hujus benedictionis certus? Profecto, ſi hoc ipſum quoque Deus promiſit, certum erit, me nunquam à latrone occiſum iri, (non ſi ipſi ex animo confidero, ſed) ſi ſtrenue pugnavero: occidar verò, ſi in pugnando non bene fuero officio functus, aut in armis inſtruendis negligentior aut in iis tractandis imperitior; quæ omnia ad defenſionem carnalem pertinent. Sed annon hæc ſunt abſona & tanto Patre benigniſſimo indigna? An igitur, dices, in tali periculo à latrone verſanti nullis uti licet mediis quibus vitam ſalvet? Imo licet, ſed non quibuſvis pro lubitu. Licita eſt fuga, declinatio à via, prudens circumſpectio, diligens inquiſitio, preces, largitiones, & ſimilia, quæ ab omni vindictæ ſuſpicione abſunt; quibus alius non læditur; quæ nulli præcepto Chriſti, vel ulli Chriſtianæ virtuti, ne per ſpeciem quidem contraria ſunt; quorum exempla habemus in Chriſti vita & Apoſtolorum. Quamquam hæc ipſa, non ita promiſſo divino ut neceſſaria conditio annexa ſunt, ut Deus hominem pium in hiſce non ſatis circumſpectum & cautum in periculo perire patiatur, quemadmodum infinita reſtantur exempla. Ex eo vero quod talia innocentiſſima media tuendæ vitæ conceſſa ſunt, non licet tam ingentem ſaltum ad homicidium facere.

Author ſub finem hujus tertiæ quæſtionis, verba Chriſti generalia, *ne reſiſtatis malo* Matth. 5. 39. reſtringit tantum ad mala leviora, qualia ſunt percuſſio in maxillam, tunicæ ablatio & ſimilia, non verò ad graviora, ubi vita in periculo verſatur. Liceat igitur etiam hic, media illa reſtringere, & à paterna Dei providentia excludere illa, quæ quilibet non præoccupatæ mentis, pro abſurdis agnoſcere cogitur; nimirum, carnalia arma, quæ non unuſquiſque tractare novit, aut ſibi comparare valet, quæ in infinita caſuum varietate, quos ſæpe ne prudentiſſimus declinare poteſt, incerta & dubia ſunt; quibus facillime in exceſſu peccari poteſt & Innocens lædi.

Quis nam ſapiens Pater ex hominibus paternam tutelam filioli dilectiſſimi, ſimplici & recta fiducia in ſinu ſuo recumbentis ad propriam ejus adeo incertam & imbecillem defenſionem adſtringat? Quanto minus de ſapientiſſimo Deo id cogitare fas eſt? Quod verò Deus cætera media ut potè fugam, & quæ antea recenſui non ſolum concedat, ſed etiam ex parte requirat (eatenus nempe, quatenus tota Religio Chriſtiana non ſtultos ſed prudentes nemini tamen nocentes homines requirit & præſupponit) evidens eſt cauſa. Deus enim hiſce temporibus non ita aperte miracula facere ſolet, ut ea impiis etiam innoteſcant. Miraculoſum verò eſſet, ſi latro pium hominem nec fugientem, nec armis reſiſtentem ferire aut ſpoliare non poſſet. Interea Deum ſæpiſſime ſuos vere miraculoſe ex hoſtium ipſorum manibus eripere, hoſtibus non animadvertentibus, aut illa ipſa media iis ſuppeditando, aut aliis innumeris modis, quotidiana teſtatur experientia. Quæ præterea Eſaias de temporibus Meſſiæ, prædicit *quod tum non exercebitur populus ultra ad prælium* Cap. 2. ℣. 4. Quid ſi igitur homo pius arma tractari neſciat, nec diſcere velit, nec ſibi arma comparare, aut armatus incedere, Deo filiali animo confiſus, an propterea extra Dei tutelam poſitus erit? An ideo Deus eum proterviæ petulantis aggreſſoris tradet? Quid ſi ne fugere velit, dicet quiſpiam, aut viam periculoſam prudenter declinare, aut vitam precibus à latrone redimere? An ipſum quoque Deus propterea tutabitur? Quid caſus fingimus, qui in rerum natura non dantur, vel qui nonniſi de ſtupidiſſimo cogitari poſſunt? Quis, niſi inſanus vitam fuga non ſalvet, aut alia prudenti ratione periculum declinet, ſi inermis ſit? Quod ſi armatus incedat & fugere nolit, cauſa erit nulla alia, quam quod armis viribuſque ſuis confiſus, periculum ſeſe evaſurum ſperet. Armatum verò eſſe, nec pugnare velle nec fugere, non niſi in ſtultum cadit. Sed exempla comprobant, regeret aliquis, tales inermes periiſſe. Si exempla numerari poſſent, proculdubio plures armati perierunt, quàm inermes, ſi hi ſola in Deum fiducia, arma gerere neglexerint. Quod ſi autem talem inermem perire contingat, cauſam Deus, cur id permiſerit, novit. Forſan non erat ita pius, ut hominibus apparebat. Forſan Deus occulta peccata voluit vindicare. At propter tales caſus raro contingentes, non eſt conficienda regula, ad determinandam & tam abſonis limitibus circumſcribendam paternam Dei curam & tutelam. At videmus, dices, multos armis inſtructos evadere, qui proculdubio ſi inermes eſſent, perirent. Proculdubio non perirent, ſi cæteroquin pii ſint, Deoque ex animo confidant, & illi armati proculdubio non evadent, ſi impii ſint, & tempus vindictæ, quam peccatis ſuis promeruerunt, inſtet. Quod ſi verò tales impii armis ſuis interdum vitam ſuam conſervent, idem ipſis contingit, quod omnibus qui extra Dei providentiam poſiti ſunt, nimirum, ut alii ſalventur, alii pereant, prout cæca ſors & humani caſus ferunt. Hoc certiſſimum eſt, omnes illos, qui armati incedunt, aut domum armis inſtructam habent, eum in finem ut invaſorem aut latronem occidant, non in filiali in Deum fide verſari, ſed Deo diffidentes in armis præſidium quærere; niſi evidentiſſime probetur, paternam Dei providentiam & tutelam hanc ſibi adjunctam habere conditionem, ut bene armati incedant & vim à latrone illatam vi repellant, quod ſi hoc probari ſolide poſſit, jam alia ratione juventus, quam hactenus, erit inſtituenda; nimirum, ſimul ac Deo confidere diſcunt pueri, etiam in armis tractandis, bombardis inſtruendis dextreque explodendis, & quæ præterea ad ſolertem corporis defenſionem pertinent, ſedulo exercendi ſunt. Alias, ſi hæc non norint, nonniſi timide Deo confident, nec de corporis ſui ſalute unquam extra metum erunt. Quod ſi hoc probari non poſſit, quemadmodum non probatum iri perſuaſiſſimus ſum, omnia illa ſponte corruunt, quæ author prolixius pro hujus quæſtionis tertiæ affirmativa tuenda diſſerit.

Sed audiamus ipſum Authorem ad hanc quæſtionem reſpondentem. Quæſtio eſt, *An Chriſtianis liceat vitam ſuam, ſuorumque contra latrones & invaſores, vi oppoſita defendere, ſi poſſit?* Reſpondet author:

VERBA AUTHORIS.

QUid ni liceat? Imò verò non licet tantum ſed etiam id cujuſque boni ac probi officium eſt. Charitatem quidem omnibus debemus, etiam invaſoribus ac latronibus, quatenus homines ſunt, & quoties charitatis erga eos exercendæ locus eſt. Sed ſi charitas erga illos, cum charitate qua nobis ipſis, qua noſtris, qua bonis & innocentibus, qua Chriſtiani Chriſtianis devincti ſumus, pugnet, nec utraque ſimul poſſit conſiſtere; hæc illi omnino præferenda eſt.

ANNOTATIO.

CAſus tales ſibi fingere & eo modo decidere eſt hominis plus quam Chriſtianum decet, de carne ſua providi, & de providentia Dei diffidentis. Tales caſus non dari ex vi divinarum promiſſionum, jam demonſtratum eſt. Quod ſi tamen contingat, hominem, qui ſe pium putet, ob cauſam aliquam ſingulariſſimam Deoque ſoli notam, in tale incidere periculum, is faciat, quod conſcientia ejus tum ſuggeret. At propter ipſum

ipſum ne regula conſtituatur univerſalis cum præjudicio paternæ Dei providentiæ : ne Chriſti præcepta ſummam & ſoli homini Chriſtiano digniſſimam patientiam & fiduciam in Deum claris verbis inculcantia, reſtringantur. Male alicubi Socinus adhunc caſum, ſibi ab aliquo propoſitum reſpondet; ſatius eſſe aliquod ſubire periculum ſcandali apud cęteros fratres, quam vitam perdere, hoc eſt, aggreſſorem potius occidere, quam ab ipſo occidi. Non debebat concluſivam ferre ſententiam, & ullum ſcandalum concedere, præſertim in caſu, cujus nec eventus certo ſciri poteſt, nimirum, illum omnino vitam perditurum, nec Dei voluntatem quid de homine illo ſtatuere decreverit. Unicuique in tali caſu relinquenda eſt ſua voluntas, & conſcientiæ dictamen, non vero conſilio inſtruendus, quid facere debeat. Certe ſi talis mallet perire animo voluntati Dei ita de ſe ſtatuentis perfecta obedientia obtemperandi, is virtutem exerceret maxime præmio dignam; Quam virtutem illi omnes exercent, ſi non reipſa, ſaltem animo & voluntate, qui freti divina ope, ſemper inermes incedunt, aut armis, ſi quæ pro more conſueto geſtent, in tali caſu non uti conſtanter ſibi propoſuerunt.

VERBA AUTHORIS.

Non diligo invaſorem & latronem cum occido. Verum hoc eſt, ſed diligo meam, meorum, piorum, innocentum vitam, cum eam Latronis & Invaſoris cæde, ſi aliter non poſſim, conſervo; quam ſi prodidiſſem, certe non magis dilexiſſem, quam Latronis vitam, cum eum occido.

ANNOTATIO.

ERgo ut perfectam charitatem erga me ipſum & chariſſimos meos exercere poſſim, neceſſum eſt, me in omnem caſum ſiniſtrum armis ſemper eſſe inſtructum, & in iis tractandis optime exercitatum. Quid ſi id nolim, Dei paternæ providentiæ ex animo confiſus? An in minori pretio apud Deum erit virtus mea ſincera & inermis, quam illius armata, & neſcio quid de carne ſapiens? Quid ſi ego inermis me, meoſque ſalvem, Deo innocentiam & fiduciam meam benigne reſpiciente, ille vero armatus pereat? Quis tum charitatem melius exercuit? Præterea, quam lubrica eſt illa conditio quam author addit, *ſi aliter non poſſim*? Unde enim certus ſum me omnino aliter non poſſe, aut ſi ego non poſſim, Deum qui poſſet ſaluare menolle, etiam ferventiſſimis ſuſpiriis à me invocatum? Imo, unde certo ſcire poſſum latronem me occiſurum? Quid ſi ſolum ſpoliandi, non vero occidendi me animum induxerit?

VERBA AUTHORIS.

Nimirum ſicut omnes actiones, circa quas virtus ac vitium occupatur, ſic & diligere & odiſſe Invaſores, Latrones, hoſtes, amicos, fratres, nos ipſos, quoſvis homines, ſuos certos habet fines, quos ultra citraque nequit conſiſtere rectum. Intra hos fines conſiſtere, & modum rebus in omnibus convenientem tenere, id demum virtutis & pietatis Chriſtianæ eſt. Itaque apprime cavendum eſt, ne quod multis iiſque probis alioquin, ſed ſimplicibus imponit, virtutem putemus, quod vitium eſt.

ANNOTATIO.

AN in virtute extremum detur, quod in vitium abeat, in Ethicis controvertitur à Viris doctiſſimis. Id quidem, abſque dubio eſt, ſtultum fore amorem illum in hoſtem animæ meæ inſidiantem, ſi pro ipſo eodem modo meam impenderem vitam, ſicut pro fratre id facere teneor. Exempli gratiâ: Si in ipſo facto ante quam facinus in me perpetraſſet, ab alio mihi favente deprehenſus occideretur; proculdubio ſtultum foret, ſi ſummis precibus aut etiam ære vitam ejus redimere non poſſem, me vel meos pro ipſo in necem darem. Sed dum me mactari ab hoſte patior, cujus manus effugere alia ratione nequeo, non id facio ex tali amore quod ipſius vitam magis amem quam meam, ſed ſummæ patientiæ exercendæ & voluntati Dei, cui tales vitæ meæ terminos conſtituere placuit, obtemperandi cauſa. Quanquam interea ille amor inhoſtem non pereat, qui me injuriæ illatæ veniam ipſi à Deo ex animo optare jubet. Hanc meam ſimplicem fiduciam & obedientiam apud Deum in vitio, (ut author ſatis dure loquitur) aut ſaltem nimis ſuperſtitioſam & imprudentem fore, quo argumento evincet? Quodnam præceptum aut exemplum in vita Chriſti aut Apoſtolorum proferet, quod me obſtringat ad arma geſtanda, ut me, meoſque in tali caſu à morte vindicem? Ut meos ad ſummam in Deum fiduciam & obedientiam ſedulo cohorter, ut diſcant omni tempore eſſe parati vitam ſuam Deo reddere, quocunque modo ipſi placuerit, ſive placida, ſive violenta morte eam ab illis repetere, id mei officii eſt; non vero pro illis incerto eventu pugnare, & (quod non raro contingit) pugnando vitam ipſorum peſſundare, quam forſan alia ratione innocentiore, imo Dei, virtutem meam reſpicientis ope redimere potuiſſem. O quam alio Spiritu præditus fuit Author, cum contra Antagoniſtam quendam ſuum pro hac inſigni virtute adeo nervoſe & Chriſtianè pugnat! Non pigebit ipſiuſmet verba adſcribere. Cum Antagoniſta ille ſuus, defenſurus licitam eſſe in propriæ vitæ defenſione privatam cædem, inter cætera, argumentum petit ex lege naturæ; nimirum, cuivis animanti naturam inſeviſſe vitæ appetitum & ſtudium illam conſervandi, ex quo illa lex naturalis orta ſit, *vim vi repellere licet* &c. Ita reſpondet Author: * 1. *Meritò dubitari poteſt, an vim injuſtam tali vi depellere, quà non tantum vis injuſta inhibetur, ſed etiam vim facienti gratis noxa infertur, ſit naturæ lex in hominibus mente & intellectu præditis. Aliter enim ſeſe res habet in illis rebus, quæ vel anima, vel ſenſu, vel denique ratione deſtituta ſunt; aliter in hominibus mente præditis. Illa tantum naturæ ſuæ conſervationem ſpectant: Homo autem unicè id, quod rectum ac honeſtum eſt, ſpectare debet, & illud vitæ ſuæ longè anteponere. Itaque niſi M. oſtendat, occidere graſſatorem, cum vitam propriam aliter tueri nequeas, nihil cum eo, quod rectum prorſus & honeſtum eſt, pugnare, fruſtra ad inditum cuivis animanti vitæ appetitum ejuſque conſervandæ ſtudium confugit. Nam recta ratio, proinde natura hominum injurias patienter ferre jubet, illud pulchrum prorſus & eximium putat. At quanta poteſt eſſe major injuriarum patientia, quàm injuſtam vim ulla vi noxia nolle repellere? Nonne ipſa rei pulchritudo, & eximium decus id à te ipſo expreſſit, ut poſt hanc de privata defenſione tractationem ſcriptum reliqueres:* Nos hoc modò (*cum ſcilicet occidi malumus, quàm vitæ conſervandæ cauſâ alios occidere*) magis conformari Chriſto ejuſque Apoſtolis & Martyribus; & in patiendo nullum eſſe peccati periculum, ſed quo plura patiamur, eo majora præmia in cælis ex Dei gratia nos conſecuturos eſſe. 2. *Demus, hanc legem, qua vis injuſta vi & cæde graſſatoris, cum aliter vita defendi nequit, repellitur, eſſe naturæ hominum conſentaneam, num idcirco etiam Chriſtianorum hominum moribus & vocationi protinus erit conſentanea? Nonne, cum Chriſtianorum felicitas non hujus vitæ terminis contineatur, ipſa ratio jubet, ne præſentem hanc vitam adeò ament, ejuſque cupidi ſint, ut propter illius conſervationem eripiant vitam alteri, in qua ipſius felicitas omnis ſita ſit, & qua erepta ſimul illi omnis ad æternam ſalutem & converſionem ad Deum aditus eripitur? Hinc tu ipſe paulò pòſt:* Charitatem, *inquis,* nos ad hoc magis inclinare, ne proximus in peccato ſuo interficiatur, & æternum pereat. *Si Chriſtianorum hominum conditio non omnes naturæ limites longiſſimè excederet, conveniret fortaſſis, ut legibus naturæ obſequerentur, & ſi vitam ſuam aliter tueri non poſſent, vel cum cæde graſſatoris eam defenderent. At nunc quid mirum eſt, hanc naturæ legem non valere in illis, qui longe ultra naturam ſpes ſuas extendunt, id eſt, cæleſtem illam & glorioſam, ac in omne ævum durabilem vitam poſt mortem expectant? Quid magis natura hominibus inſculpſit, quam iraſci, & odiſſe eos, qui ſibi perniciem machinantur, quæ hunc in finem nobis affectus iſtos indidit? Et tamen frangere hunc impetum Chriſtus jubet, illiſque, qui no-*

* In duabus quæſtion. pag. 365. & ſeqq.

bis pessime volunt, optime cupere, ac beneficia pro maleficiis reponere præcepit. Adde, quod Christiani homines peculiariter sint Deo curæ, & ab Angelis Dei custodiantur, sic, ut ne pilus quidem de capitibus eorum sine Dei nutu cadere queat, nedum ut illis à quo quam vita eripi possit. Unde consequi videtur, illos propter vitæ conservationem eousque progredi non debere, ut alterius vitam appetant, cum Deus, si vitam illorum servare voluerit, alios, citra hanc tam duram & truculentam rationem, modos facile sit reperturus. Itaque in periculis constituti Deo vitam suam commendare debent, & circumspicere, si qua innoxia ratione elabi, & vim intentatam avertere queant: si nequeant, Dei auxilium opemque expectent, & ipsius divinæ providentiæ penitus sese permittant. Novit enim Dominus pios ex tentatione eripere, injustos autem in diem judicii puniendos servare. Ex quibus omnibus patet, quid ad M. argumentum, quod ex superius dictis nectit, responderi debeat. Quicquid, *inquit*, cum lege naturæ congruit, non est peccatum, nec divinæ voluntati simpliciter adversum: quoniam lex naturæ ab ipso Deo suam habet originem. Sed tueri vitam suam per grassatoris occisionem, si nullum aliud suppetit medium, congruit cum lege naturæ. Ergo. *Major falsa est: cum legem naturæ abrogare possit lex religionis. Nec refert, quod lex naturæ suam ab ipso Deo habeat originem; Deo enim leges à se latas, novis & melioribus legibus abrogare liberum est. Quam multa olim Deus sub lege libera esse voluit, imo etiam præcepit, quæ nunc prohibita esse cernimus? De Minori jam à nobis actum est.*

Et in præcedentibus, cum Antagonista ipsius, exemplo Abrahami captivitatem Loti per armatam familiam vindicantis, probare anniteretur, licitam esse privatam Latronum cædem, ita inter cætera Author respondet: *Ex hoc Abrahami facto nullum firmum argumentum elici potest; cum in illis mundi tyrociniis & rudimentis multa licuerint, quæ cum sanctissima Christi disciplina consistere non possint. Licuit. v. c. Abrahamo, cum conjugem haberet Saram, Agari se miscere, & ex ea sobolem procreare. Licuit Jacobo plures habere conjuges, imo & concubinas; at Christianis quis id concessum esse putet? Quocirca non omnia Abrahami, aut aliorum patriarcharum & virorum sanctorum, qui vel ante legem, vel sub lege vixerunt, facta, pro norma & regula vitæ haberi debent; sed Christi ipsius & Apostolorum sanctissima tum vita, tum disciplina. Cogitet, M. num hoc vel Christus ipse, vel aliquis Apostolorum fecisset, quod Abrahamus fecit? Num armata manu, cum invasorum cæde, vel suam, vel alienam vitam atque fortunas tutatus fuisset? Atqui hos potius imitari convenit, quam Abrahamum.* Hactenus authoris verba ibidem. Pergit vero in hac tertia quæstione.

VERBA AUTHORIS.

Speciem quidem virtutis ac charitatis habet, etiam à Latronis cæde abhorrere. Quid ni, habeat? Abhorrere enim omnino à cujusvis hominis cæde debemus: Sed abhorremus etiam à membrorum nostrorum abscissione, à corporis ustione, & similibus, & tamen cum reliqui corporis & vitæ conservatio requirit, ea facimus à quibus abhorremus. Abhorremus à morte eaque truculenta, & tamen officii erga Deum & homines causa, adimus eam, idque recte ac merito. Sic etiam à cæde facinorosi hominis, & vitam innocentium appetentis abhorrere debemus, & tamen si ita abhorreamus ut nos ipsos nostrosque in cædem dare malimus, ac perdere, talis abhorrentia non in Virtute sed in Vitio ponenda est.

ANNOTATIO.

ITa sane est; nos magis abhorrere à propria cæde quam ab aliena. Sed Vir vere pius magis abhorret à diffidentia in Deum & transgressione sanctissimi præceptii de patientia, quam à propria cæde. Et talis abhorrentia non in vitio est ponenda, sed in maxima virtute, non nisi excelso & vere spirituali homine digna. Non abhorret pius à propria cæde à facinoroso sibi inferenda, quia persuasissimus est, illum in sese nullam potestatem habere, nisi Deo singulariter concedente, propereaque nunquam arma in promptu habet, sed extra omnem metum positus, vias suas benignissimo Patri commendat, à cujus voluntate, ut in se fiat, nunquam abhorret, & si vita ponenda sit. Miror vero, cum author dicit, nos officii erga Deum & homines causa mortem recte ac merito adire; cur ab officio hoc excludat summam patientiam & fiduciam in Deum. Si quis me ob solum nomen Christi trucidare vellet, author concedit, tali non esse resistendum, Officii enim causa mortem sub eo. At si ob aliam causam, illum potius à me quam me ab illo esse trucidandum: & si id non fecero in vitio esse ponendum.

VERBA AUTHORIS.

ATenim, *inquies, Christi præceptum esse* ne malo resistamus, *Est sane. Quia de eo loquitur, cum virtus est, cum rectum est, malo non resistere, nec vim vi repellere. Opponit enim ipse virtutem huic vitio contrariam.* Sed qui te, *inquit*, percutiet in maxillam tuam dextram, obverte ei & alteram, & volenti tecum judicari, & tunicam tuam accipere, dimitte ei & pallium, & qui te adigat ad miliare unum, abi cum illo duo. *Itaque præcipit Christus, ne in alapis, in tunicis, in confectione mille passuum & similibus injuriis, malo resistamus, & vim vel lites opponamus. Adeoque injurias istiusmodi parvi, ut & revera sunt, ducamus, ut alteram similem adversario ipsimet ultro largiamur.*

ANNOTATIO.

SI in vitio est extremam vim non vi repellere; in vitio quoque erit, armis, quibusvis repelli potest, non esse instructum; In vitio etiam erit in extremo vitæ periculo à Deo opem & redemptionem sperare: & virtus erit Deo in tali casu diffidere, & præsidium in armis quærere. Cum potius fiducia in Deum eo illustrior sit & auxilium divinum promptius, quo majus periculum est, & animus in Deum fiduciâ infractus. Nec est quod quis dicat, non minus in vitio esse nolle armis vitam tueri, quam nolle fugere. Nam & hoc ipsum in vitio non esset si pio & Deo confidenti animo fieret, sed tantum imprudentia, & quidem talis, quæ, si malitia omnis abesset, venia à Deo & ejus auxilio non indigna. Quapropter author manifeste principium petit, dum ait, Christi præceptum de non resistendo malo locum solum habere, cum virtus est nimirum in levioribus injuriis, innuendo (quod etiam ex seqq. ejus verbis patet) vitium esse, cum graviori malo non sisto. Quod id ipsum est d equo quæstio instituitur, & quod author hactenus nullo probavit vel argumento vel exemplo Christi aut Apostolorum.

VERBA AUTHORIS.

ULtra *hos fines, præceptum illud Christi,* Ne malo resistamus, *tendendum non est; neque enim vitium latius, patere potest virtute, qua illud arcet Christus.*

ANNOTATIO.

ITa est, quia ultra hos fines levium injuriarum casus graviores non dantur. Talia leviuscula ut pote percussio in maxillam, ablatio tunicæ, &c, Deus sapientissime suis contingere permittit, in exercitium patientiæ: at gravioribus casibus illos objicere est contra paternum amorem & sapientiam. Quis enim ejusmodi tentationum finis aut scopus esset? quis vel ad ipsius gloriam vel hominis istius salutem fructus, eum in tale conjicere periculum è quo non nisi humani sanguinis profusione in Novo Fœdere summe detestanda emergere possit? Quapropter Christus alia exempla ad graviores injurias pertinentia adducere non potuit. Quam durum enim fuisset, si Christus dixisset: Si quis te in maxillam percusserit, aut tunicam abstulerit, patienter injuriam feras; at si quis vitæ tuæ insidietur, si te lethali telo aggrediatur, ne parcas, sed ictum quoquo modo prævertas. Annon maxime offensi fuissent discipuli, si intellexissent, talia pericula illis posse contingere, in quibus non ab ipsius protectione, sed à propriis viribus & dubiis armis auxilium petendum sit? Hæcne conformia sunt (dicere potuissent) sanctissimæ tuæ promissioni, tantam cœlestis Patris tui de nobis esse curam, ut omnes etiam capilli

numerati sint? Cum alibi prædicit Christus discipulis fore, ut occidantur propter nomen suum, animum illis erigit maximi præmii promisso; Matth. 5. ℣. 12. Luc. 21. ℣. 16, 18. & tales casus ipsis contingere posse, non potuerunt mirari, si tam immensa remuneratione damnum compensatum iri, intellexerant. At dum Christus (ex mente authoris in illo loco Matt. 5) præsupponit, fieri posse, ut latro vitæ ipsorum insidietur, cui vi resistere magna sit virtus, nec illis ullum sive succumbant, sive vincant pugnæ præmium propositum sit; an non maximi scandali ansam dedisset? Si enim pugnare nolint, sed vitam sibi potius eripi patiantur, apud authorem vitium erit? Si latronem interfecerint nulla virtus mercede singulari digna: nec si ipsi vitam quamvis strenue pugnando perdant damni recompensatio ulla expectanda. Præterea, ratio quam author adfert, cur præceptum hoc ultra illos, fines levius injuriarum extendi non debeat, est, quod vitium latius patere non potest virtute, qua Christus vitium illud arcet. Virtus autem illa, quam Christus inculcat, authori (si bene ejus mentem percipio) est nemini damnum inferre; ergo vitium contrarium erit; damnum alicui inferre. Si igitur quis patiatur se suosque à latrone potius mactari, quàm ut illum mactet cum possit, vitium est authori, & quidem majus virtute, qua latroni parcet. Sed hoc rursum nil aliud est quàm principium petere; Vitium enim id esse, & non potius maximam virtutem, manus suas sanguine humano polluere nolle, probandum est authori. Neque etiam proprie damnum sibi infert, qui damnum sibi inferri patitur, præcipue si pio & Deo obedienti animo fiat.

VERBA AUTHORIS.

Nihil sanctius est, & Christianæ modestiæ convenientius, quam ne res ad graviora mala, ad oculorum puta & dentium excussiones (unde occasionem præcepti sui sumpsit Dominus) membrorum mutilationes, sugillationes, vulnera, cædes denique, aut litium certamina deveniat, in talibus injuriis, quæ, nisi caveamus, graviorum malorum præludia sunt, non patientem tantum sed etiam liberalem sese præbere, nec tanti ducere, ut eorum causa, sive manus, sive lites cum adversario conserendas putes.

ANNOTATIO.

Hæc omnia recte & sancte dicuntur.

VERBA AUTHORIS.

At longe aliter se res habet, in vitæ ac fortunarum defensione contra violentes Invasores, quibus resistere si possis, æquissimum est.

ANNOTATIO.

Quid ad hoc dicendum sit, ex jam dictis patet. Hoc solum monendum authorem in defensione non *solum* vitæ, sed etiam *fortunarum* aggressionis cædem pro licita habere, sed cum quibusnam fortunis humanæ animæ perditio comparari potest?

VERBA AUTHORIS.

Nam & protinus jubet Christus, ut petenti demus, *apud Lucam addit*, ut omni, *& ne ab eo, qui mutuare vult à nobis, nos avertamus: quod tamen haud dubie similiter intra limites recti & æqui intelligendum est.*

ANNOTATIO.

Omni petenti & indigenti dandum est, ut in præsenti necessitate levamen aliquod sentiat. Sed & non indigenti dandum potius, quam ad lites graviores cum illo descendendum. Quid si vero totam substantiam meam petat? Non dabo, nec Christi præceptum ad id me obstringit. Quid si vitæ minetur, nisi dedero? Est ejusdem farinæ casus cum præcedente, quales veri Christiani nec sibi fingunt, nec in illis solvendis anxie se torquent: quippe quales piis contingere Dei paterna providentia, nisi ob singularissimas causas, non permittit.

Ulterior secundæ Quæstionis de Bello disquisitio.

VERBA AUTHORIS.

Nullum Regnum esse potest sine Viribus, nullæ Regnorum vires, sine militibus. Ideo hæc quæstio priori affinis; & tantisper suspendi debet, donec Christiana, qualia intelligimus, videamus Regna.

ANNOTATIO.

De his verbis jam supra actum est. Id solum hic adjiciendum est, quæstionem hanc non minus quam tertiam præposteram esse. Prius enim disquirendum est, an sanctissima Nov. Fœd. promissa permittant, populum Christi pium, ipsumque sancte colentem, hostili invasione tentari, adeo, ut nisi vi hostili vim parem opposuerit, periturus sit misere? Repetatur promissum populo Israëlitico factum. Exod. 34, ℣. 23, 24. Quod supra in tertiæ quæstionis examine citavimus; Ubi Deus pollicetur, si omne masculum ter in anno in conspectu suo apparebit, effecturum se, ut hostes limites ipsorum non appetant, sed secure interea vivant, quos domi relinquent, imbecilles uxores & liberi. Non solet tentare Deus suos electos supra vires, tales vero tentationes sunt hostiles illæ invasiones gentis immanis & misereri nesciæ; nimirum, non sunt paternæ castigationes, sed horrenda judicia quibus vindictam exercet in impios. Quod si Christi populus eo jam prolapsus sit, ut Deum in se incensum experiatur, quid arma contra ipsius furorem & potentem manum efficient? Si vero Deus non in electos suos innoxios, sed in cæteros impios, quibus illi permixti vivunt, quique semper cum cæteris comparati, exiguus sunt numerus, talia exerceat judicia; cogiter quilibet pius, an fas sit Christiano homini arma sua cum impiis contra Deum iratum conjungere? Sed simul peribunt pii cum impiis, dices, nisi hostis arceatur? Peribunt sane, si sese impiis immiscuerint & Deo restiterint, idque justo ipsius judicio; non vero peribunt, si Dei vindictam agnoscentes, devote ipsius opem imploraverint. Dabit enim Deus aut fugiendi, aut alia ratione vitam salvandi media. Illustre exemplum est in primis Christianis Hierosolymis, qui divino oraculo admoniti judiciis Dei subducti sunt. Videmus tamen, dices, multos etiam pios perire in simili casu. Ita est: sed de illis idem judicium est, quod de iis qui à latronibus pereunt: sed multo plures pereunt pugnantes in bello, quam fugientes.

VERBA AUTHORIS.

Nam ut nunc res sunt, quis piorum dubitat, si possit à bellis & militia, id est, à promiscuis cædibus, rapinis, direptionibus, vastationibus (ne mores dissolutissimos, quorum sunt plena omnia, non castra tantum, commemorem) quam longissime abesse?

ANNOTATIO.

Bellum aversatur author, prout nunc temporibus geritur; non simpliciter. Quod si bellum, quale à Christianis geri posse putat descripsisset, aut Ideam haberemus Platonicam, qualis in rerum natura esse non potest; aut bellum hodiernis bellis haud multum dissimile. Bellare enim, & non promiscue cædere, rapere, vastare, idem est ac non bellare; lavare tunicam & non madefacere, incendere paleas & non comburere. Simile bellum est, quod & hodie simpliciter defensivum appellari & offensivo opponi solet.

VERBA AUTHORIS.

Nam si qui Legibus aut vi ad militiam & bella adigantur, hi, cum non ultro ad ea veniant, non stipendiis,

diis, non lucris, non spe honorum vel prædæ illecti, sed inviti ac reluctantes, & animo detestantes omnia quæcunque contra Christi sanctissimam disciplinam patrari quotidie vident, corpore tantum inter milites agere videntur, non animo & moribus, tantoque promptius opem in vitiis debellandis (cum quibus illis majus bellum incumbit, quam cum hostibus) à Deo impetrare possunt, quanto minus in culpa fuerunt, quod in hæc peccandi pericula devenerint.

ANNOTATIO.

QUænam leges, quæ vis hominem Christianum ad bellum cogere valet? Legesne Christi? Ubinam illæ extant? Politicæ Regni leges, dices. At hiscene Christianus est obstrictus in re, cui conscientia contradicit? An vim sibi inferri patietur ab hominibus is, qui sese Deo totum consecravit, & pro conscientia etiam mortem subire paratus est? Non leges ipsum cogunt, sed carnis suæ imbecillitas, quia fortunas terrenas, possessiones, famam & existimationem, jus nobilitatis carnalis, in periculo versari novit, si Regni legibus non pareat. Sed hæccine ita propria sunt hominis Christiani? Itane ista ad religionem pertinent Christianam, ut conscientia potius cauterio signanda, quam hæc deserenda sint? Sed quam durum esset hæcce omnia deserere? Ita sane est, homini carnali durum id esse, vel unicum juvenis illius apud Matthæum exemplum docet cap. 19. ỳ. 22. Sed non est durum illi, qui magnanime mundum & omnia quæ in mundo sunt sprevit, qui non ficte, ut plurimi faciunt, sed sincero corde abnegavit seipsum. Sed si hæc perdam, dices, unde vivam? An unquam pius, qui propter conscientiam sua perdidit, fame periit? David sub lege dixit Psal. 37. 26. *Se nunquam vidisse justum derelictum, nec semen ejus quærere panem*: An deterior erit piorum Christi sectatorum conditio, sub gratia? Corradimus pecuniam contra expressum Christi præceptum & disciplinæ Christianæ indolem, coacervamus villas & possessiones, immergimus nos totos rerum terrenarum curæ, & dicimus postea, nos per regni leges ad bellum cogi. Quid coegit te ita rebus mundanis te onerare & intricare, ut, cum conscientia exigit, extricare te non possis, sed cor in illis tanquam mus in pice hæreat? An ignorare potest verus Christianus, suam conditionem similem esse militis, cui licitum non est, tot talibusque sese onerare impedimentis, ut cum castra solvenda & alio promovenda sunt, ille Ducem suum sequi non possit? An non talis miles exauctoratione dignus censebitur? Sed conscientia mea non læditur, dices cum in tali casu legibus pareo civilibus. Etsi enim bellum simpliciter improbem, in hoc tamen casu, ubi de fortunarum mearum omnium jactura agitur, cur non comitari liceat turbam, si mihi propositum sit, neminem lædere? Sed quis hanc libertatem tibi dedit, fingere te legibus parere civilibus, cum tamen revera non pareas? Non enim ista leges jubent solum turbam comitari, sed hostem cædere & oppugnare. Quis præterea libertatem tibi dedit fingere aliud, quam in animo foves? Dum enim fingis Te bellare, fingis Te credere, licere Tibi bellare, saltem in hoc casu (neque enim te contra conscientiam quid agere de te credi voles) & animo tamen persuasus es tibi id non licere. Tandem, quale lucrum reportabis dum fortunas suas cum conscientiæ morsu tueri satagis; vitam, quod nonnullis contigit, perdis. Parcere quis hosti potest, at ut hostis ipsi vicissim parcat, quis spondebit? Scio hanc quæstionem non semel magnis studiis fuisse agitatam. An bona conscientia liceat publicæ expeditioni ad bellum interesse? Scio rationes, quæ pro affirmativa afferri solent. Nimirum, non tantum fortunas omnes, sed etiam libertatem Religionis in discrimine versari, si legibus publicis obedientia hac in parte non præstetur. De quo, ut meam proferam sententiam, dico, illos qui bellum simpliciter improbant, ut pote Christi legibus adversum, bona conscientia publicæ expeditioni interesse non posse, etiamsi neminem se læsuros sibi proposuerint. Omnis enim illa jactura quæ metuitur, tanti non est, ut illius causa vel minimus apex legis Christi solvi debeat: & ille proculdubio se maximo in cælis præmio dignum reddet, qui conscientiæ causa hæc omnia spreverit. Quod ad liberum religionis cultum attinet, illum si publicis legibus non satisfiat interdictum iri, dubium est & incertum: in Dei enim potestate ista sunt, non in hominum. Et tandem ille etiam cultus, quem homines impedire possunt, non ille est sine quo Christianus salvari nequit; sed alius qui corde fit puro, quique hominum potestati non est subjectus.

Obiter hîc monendum est, illos valde præposterè agere, qui, cum vident tantam disciplinæ Christi perfectionem, quam pauciſſimi assequi possunt, malunt præcepta Christi hominum moribus & imbecillitati accomodare, quàm mores hominum præceptis Christi. Non aliter ac, cum ludimagister pueris, qui pingendarum literarum operam solent dare, formulam præscribit omnium perfectissimam, illi vero, quia nullus perfecte eam imitari potest, susciperent alicubi deformare prototypum, quò facilior esset illius imitatio. Eodem modo illi agunt, qui Christi præcepta, quorum observatio tam dura est carni, interpretantur, emolliunt, in sensum mitiorem torquent, quominus molesta sit adversus vitia & carnis cupiditates pugna. Christi leges ac disciplina, sunt instar præstantissimi prototypi, in quo nil reperitur quod vel minimum imperfectionis redargui possit, nil sub quo caro suas imbecillitates & affectus tegere possit. Ad hanc perfectionem qui pertingere nequeunt, imbecillitatis suæ veniam, non ab ipsis legibus Christi petere debent, detrahendo quicquam illarum perfectioni, sed in sola Judicis benignitate, qui etsi ab omnibus perfectam obedientiam requirat, tamen pro sua sapientia uniuscujusque vires, & qua mansuetudine unumquemque ferre debeat, optime novit. Et hanc esse Christianæ disciplinæ indolem Christus suo exemplo comprobavit, à quo perfectissima legum ejus interpretatio tuto peti potest. Quare viderint illi, quàm merito non virtuti sed vitio tribuant, si qui vitam suam alieni sanguinis profusione redimere nolunt, Christum hac in parte imitantes, & ab ipsius exemplo patientiæ ab ipso præscriptæ interpretationem petentes. Addo, non commodam esse locutionem illam, quâ nostrates passim in articulo de justificatione uti solent, nimirum, Deum sub N. F. non requirere à nobis obedientiam, omnibus numeris perfectam. Omnino enim requirit perfectissimam obedientiam, parem nimirum prototypo quod in exemplo Christi, quem imitari jubemur, cernimus. Quod vero imbecillitatum nostrarum veniam impetramus id non est ex conditione legi adjunctâ, sed ex judicis benignitate & misericordiâ. Sed ad rem revertamur. Quid de illis statuendum est, qui bellum simpliciter improbantes, bello tamen sese in hoc casu, cum animo neminem lædendi, immiscent? An è Christianorum aut fratrum numero excludendi sunt? Minime: Sed pro Christianis habendi valde infirmis & imperfectis, qui, quantum pura conscientia omnibus hujus mundi fortunis præferenda sit, aut non recte norunt, aut ex magna imbecillitate præferre nolunt, affixi nimirum rebus hujus mundi, plus quam veri Christiani conditio permittit. Quare hujus quæstionis decisio non ut dubia suspendenda est, sed directe decidenda; nimirum, non licere homini Christiano publicis legibus hac in parte obedire, etiamsi propositum ipsi sit neminem lædere. Interea tamen qui contrarium fecerint non à nobis judicentur (si alioqui pietatem sincero corde colant) sed à Domino Jesu, cui ipsimet infirmitatis suæ rationem reddant, eamque si possunt, specioso titulo pallient: à quo si veniam impetraverint ipsis erit in lucro. Non est illis concedendum quicquam, quod cum perfectione Christiana pugnet, sed ut infirmi cum lenitate & magna patientia tolerandi sunt, donec majus in Christo robur acquirant. Interea tamen, ut tales infirmitatem suam agnoscant, & sese perfecta obedientia Christi disciplinæ mancipare discant, laudabilis est ille Ecclesiarum nostrarum mos, quod aliquandiu à sacra mensa arcentur.

VER-

VERBA AUTHORIS.

QUi bella esse Christianis licita contendunt, videntur de bellis in abstracto & in ideâ loqui, ideoque mirum non est, si iis varia in hanc rem argumenta suppeditent: at qui bella impugnant, in concreto ea considerare videntur; seu quatenus ex concretione materiæ constant, id est, eorum à quibus & per quos & qua ex causâ, & quomodo, & quem in finem gerantur.

ANNOTATIO.

QUi bellum Christianis licitum esse contendunt, proculdubio tale intelligunt bellum, quod à certis hominibus & per certos homines & ob certam causam & certo quodam modo & in certum finem geritur; quòd nihil aliud est, quàm bellum in concreto licitum esse contendere: è contra, qui bellum etiam simpliciter oppugnant, non aliud quàm tale bellum oppugnant. Nam bellum quod non ab hominibus neque per homines geritur, bellum non est, neque ens quidem rationis. Bellum igitur tam illud quod alii Christianis concedunt, quàm id, quod alii oppugnant, bellum in Concreto est, hoc est, quod ex concretione materiæ constat, hominum, causæ, modi, & finis. Quapropter author, ut ex sequentibus patet, per bellum in abstracto, tale intelligit bellum (nescio an satis accuratè) quòd à piis, per pios, ob causam piam, pio modo & in pium finem geritur. Cujus belli Ideam & formam si nobis vel leviter adumbrasset, magnum præstitisset operæ pretium. Fortan tale esset futurum, quòd nec ab ipsis angelis inculpatè geri posset.

VERBA AUTHORIS.

ET bellum quidem in abstracto consideratum, inter entia rationis tantisper reponendum videtur, quoad sancti & regeniti fuerint homines, qui bella gerant; posteriori autem modo consideratum bellum, & ut in ipso usu est, adeò malum est, ut in humano genere nihil bello videatur esse tetrius, nihil atrocius & horribilius.

ANNOTATIO.

AUthor bellum in abstracto non simpliciter inter entia rationis ponit, sed ad id tantum tempus, quo sancti & regenerati sint homines qui bella gerant. Misera Ecclesiæ Christi conditio, si nunc temporis sancti & regenerati homines nulli sunt! Sed pauci nimis, dices. Quid inde? Illi saltem pugnent. Quoties enim sub Vet. Fœdere perexiguus piorum numerus, fretus Dei auxilio, ingentes fudit exercitus? Cur idem non tentent pii sub auspiciis Ducis sui Christi? Præterea, quid regeneratio & sanctitas ad sui denfensionem confert? Cum privatus me latro aggreditur, licet eum, ex mente authoris, absq; ullo regenerationis & sanctitatis respectu trucidare, ut vitam redimam; cur idem non liceat toti communitati aut populo, ut suæ suorumque vitæ salvanda causa vim hostilem pari vi reprimant? Vitam suam tueri non est à regeneratione, sed ab naturali amore sui, non tantum omnibus hominibus, sed ipsis etiam brutis animantibus insito. Sed, inquies, non regenerati modum in bello Christianè gerendo servare nesciunt; faciliſque illis est ad varia flagitia bellantibus nunc fere propria prolapsus. Quid si nec ille qui privatim contra latronem vitam tuetur, modum non servet, quippe qui regeneratus non sit? Deinde, propter abusum, non est tollendus usus rei tanti momenti, & ad virtutem magnam pertinentis. Virtus enim authori est suæ suorumque vitæ tuendæ causa latronem occidere; & vitium parcendo illi vitam perdere. An propterea integræ Ecclesiæ peribunt potius, & hostium truculentiæ sese objicient, quia non omnes regenerati sunt? Præterea, quid si casus detur, in quo nullum tale à flagitiis periculum metuendum sit? Videlicet, si mæniis suis inclusi hostem aggredientem reprimant trucidando, detrudendo, ignem ejiciendo aliisque modis quos vitæ propriæ amor suggerit. Quid in hisce mali homine Christiano indigni, si (quod author statuit) vitam hostium cæde redimere licet? Saltem igitur in illo belli genere, quod pure defensivum dicitur, bellum Christianis, qualescunque sunt sine regenerati sine non, licitum erit. Cæterum bella prout nunc in usu sunt, mala esse, atrocia, & horrenda, nullum est dubium. Sed forsan, si etiam à talibus regeneratis & sanctis, quales author requirit, gererentur, non omnia illa rescindi possent, quæ author pro malis & horrendis habet. Sunt quædam valde atrocia, quæ bellum tamen ita comitantur, ut qui ab iis abstinere vellent, longe melius sibi consulerent, si plane à bello abstinendo, vel fuga vel alia ratione prudente periculum declinarent. Si in pace exempla statuenda sunt in terrorem aliis, ex authoris mente, absque misericordia Christiana, quæ pœnitentibus veniam largitur; multo minus in bello locum habebit regeneratorum lenitas. Nisi enim cum atroce hoste atrociter agatur, & cum extrema violentia, ipsum potius irritabis quam vinces, non aliter ac si cum immani bestia molliter pugnare velles. Si prudentia humana, nimirum vitæ & fortunarum nostrarum amor, jam semel limites fiduciæ in Deum & patientiæ transgressa est, sub quocunque specioso extremæ necessitatis titulo, jam illic consistendum non est, sed eo progrediendum, quo eadem prudentia humana, belli ratio & natura, leges & exempla omnium gentium etiam ipsius populi Dei sub lege, jubent, ut revera terror superstitibus incutiatur. Neque, si bellum per se Christianis est licitum, in illis circumstantiis, quæ author in bello Christiano vult considerari, nimium scrupulosum esse necessum est, nimirum, in quo, per quos, quam ob causam, quo modo, in quem finem bellum geratur, modo illa evitentur, quæ proprie ad bellum non pertinent, aut quæ ad finem obtinendum qui est populi salus & periculi propulsatio nihil conferunt. Cætera fiant, ut fieri debere ipsa belli ratio & natura suadet.

VERBA AUTHORIS.

QUanquam autem isti tam acuti non sint, ut bellum à suis vitiis, quæ ex materiæ concretione trahit, mente & cogitatione separare norint; minus tamen periculose peccant dum à bellis simpliciter arcent, quam priores illi, qui dum de bellis loquuntur, ut in usu non sunt, infirmioribus & minus consideratis (quorum longe major est numerus) & alioquin etiam ad seculi mores valde propensis, ansam & occasionem præbent, ruendi in bella, ut in usu sunt, & sic in illis pereundi.

ANNOTATIO.

SI ipsemet Author probe perpendisset, quæ hic dicit, plane à quæstionibus hisce abstinuisset. Etsi enim angelicum non humanum bellum Christianis concedere videatur, conditionibus circumscriptum impossibilibus, aut nunquam à mortalibus observandis, scandalum tamen non evitat. Quemadmodum enim, qui ingenti fame premitur, cibos non ita scrupulose discernit, sed proximum quemque etiam insalubrem accipit: sic qui ab hostibus urgentur, si bellum pro vitæ suæ incolumitate licitum sibi esse persuasi sunt, non expectabunt regeneratorum seculum, sed quocunque modo poterunt, hostis vim à se propulsabunt, & ne revertatur, alas nervosque præcident; rati extremæ necessitati condonandum esse, si alicubi limites Christiani belli egrediantur. Longe aliter facturi, si summam patientiam & fiduciam in Deum, non violentam periculi propulsionem, sibi à Christo præceptam, simulque tenerrimam & paternam curam & tutelam à Deo sibi promissam esse crediderint. Videmus quam prompti sint homines ad ipsamet Christianæ religionis præcepta limitanda, & vix non enervanda, dum illorum difficultatem vident: quanto magis emollirent duritiem illarum conditionum, quibus author Christianum bellum forsan circumscriberet, si experirentur illas observatu esse impossibiles.

VERBA AUTHORIS.

HOminum cædes, quanquam justæ dici possint, quia tamen hominum sunt cædes ad imaginem Dei creatorum, sola tantum necessitate sunt excusabiles.

ANNOTATIO.

AN nulla cędes hominis à Christiano perpetrata justa sit, & an ulla necessitas hominem pium urgeat, manus sanguine humano polluendi, ex iis, quæ ad quæstionem tertiam dicta sunt, intelligi possunt.

VERBA AUTHORIS.

QUæ vero te necessitas cogit, ad cædes hominum perpetrandas, qui ultro in bellum proficiscaris & inter milites nomen tuum scribis? Salus Patriæ, inquies.

ANNOTATIO.

SI necessitas permittit latronem occidere, quod author largitur; cur Patriæ salus non sit necessitas excusabilis?

VERBA AUTHORIS.

ERgone patria, nisi tu quoque cædes facias, aut te facturum profitearis, salva esse non possit? Potest inquies, sed meæ in patria servanda nullæ essent partes.

ANNOTATIO.

DUm author summa necessitate urgente bellum concedit, imo necessarium ducit; certe patria absque me, & absque illo, & absque tertio & quarto &c. hoste ingruente, salva esse non potest. Unius quidem personæ absentia posset forsan nullum rei ad ferre notabile momentum: sed quod author uni dicit absque ipso salvam posse esse patriam, id cur non singulis dicat causa nulla est. Si vero singuli credant, absque sese patriam salvari posse: certe aut patria peribit aut ad Divinum auxilium confugiendum erit; quod illud ipsum medium est Christiano dignum quo malum à se declinet absque bello.

VERBA AUTHORIS.

NUllæ? Atqui multis aliis modis quisque civium ad servandam patriam contribuere potest, & sæpe plus præstare, qui domi manent, quam qui in bellum profecti sunt.

ANNOTATIO.

QUi domi manentes aliquid ad servandam patriam contribuunt, id aut consilio faciunt, aut precibus ad Deum. Si consilio; siquidem truculentum id sit, & ad bellum pertineat, quid illud à cæde humana admodum differt? Imo satius interdum esset, ut quis ipsemet exequeretur, quod factu opus judicat, quam ut aliis id exequendum committat, qui modum in rebus servare nesciunt. Si alia consilia pacifica intelligit author, aut precibus ad Deum tantum tribuit, ut iis plus effectum iri quam armis putet; cur non omnes etiam regeneratissimos abjectis hastis ad hoc telum confugere jubet? Si bellum author regeneratis concedit, qualecunque tandem id sit, necessum est, eum tum id suscipiendum esse existimare, cum existimat preces etiam regeneratorum nullum habere posse robur. Sed miserum illi præsidium in brachio carnali, quem divinum destituit auxilium!

VERBA AUTHORIS.

AT militando patriam non adjuvissem. Quid tum? Neque etiam homines occidisses, aut te occisurum esse, ultro fuisses professus, & patria nihilominus absque te milite & occisore salva esse potuit. Non potuit, inquies. Atqui dixeras, potuisse. Tantumne tribuis tibi? Vide ne erres. Ergo nisi tu unus in rerum natura fuisses, patriæ pereundum fuerat? Unde obsecro, hanc tantam de te opinionem concepisti? Non ante te suscepti belli purgaveris, quam hoc nobis liquido demonstres.

ANNOTATIO.

QUod unus sibi tribuit, id singuli sibi tribuunt, & sic conjunctis viribus salvant patriam, quæ ab omnibus deserta, periret. Sed videtur author illos alloqui, qui legibus Regni non coacti sed sponte bello sese immiscent, cæterisque sese adjungunt, qui ut pote non regenerati bellum non Christiano modo gerunt. Sed cur vitio vertatur illis, qui sola patriæ defendendæ causa id faciunt, si cæteroquin bellum licitum sit, modo nil agant, quod regeneratos milites dedecet? Et, si charitas in se & in suos omnino exigit, & cujusque boni ac probi officium est, (ut author in principio tertiæ quæstionis loquitur) ut etiam cum cæde humana illorum saluti prospiciat, in tantum in illos injurii sunt, ii, qui à bello etiam ut nunc geritur, abstinent, quantum pro illorum salute operam suam non conferunt.

VERBA AUTHORIS.

NOn sine causa igitur Vetus Ecclesia, Apostolicæ disciplinæ, adhuc magis memor, milites, quamvis legibus ad militiam adactos, tantisper à sacra communione abstinuit, quoad in militia essent, quod non crederet, illos & militare posse & Christianè vivere: eos verò qui etiam sanguinem quamquam hostium, in bello fudissent, ad tempus longius: indignum arbitrantes, ut antequam longiore pœnitentia manus suas à cædibus expiassent, accederent ad sacram illam mensam, apud quam memoria celebratur illius, qui sanguinem suum fudit pro salute hostium, & occidisse passus est, ut omnia bella & cædes hominum aboleret.

ANNOTATIO.

VEre pius & Christianus mos ille fuit antiquæ Ecclesiæ, ex quo clare cernitur, illos simpliciter bellum & in abstracto (ut author loquitur) improbasse; & militantes à sacra communione arcuisse, non quod in militia piè vivere non potuerint, sed quod etiam justissime humanum sanguinem fundere Christianæ disciplinę adversum sit. Hoc antiquam Ecclesiam credidisse plurimæ illorum hac de re piissimæ sententiæ omnibus notæ, testantur. Legantur saltem illa duo loca Tertulliani & Cypriani, adducta à Grotio ad Matt. cap. 26. vers. 21. p. 465.

VERBA AUTHORIS.

IPse Deus, quamvis sub Vet. Fœd. in quo severitas magis regnabat, quam gratia, tamen noluit, ut David Rex, qui bella Dei gesserat, templum sibi ædificaret, causam hanc addens, quod multum humani sanguinis in bellis illis effudisset. Quid putamus, an velit probetque ut sacrum illum panem corporis Christi, pro illis etiam quos occidimus, fracti, illum calicem sanguinis Christi pro omnibus & illis quoque quorum sanguinem effundimus, profuturi, recentes adhuc à cæde & madentes sanguine manus accipiant?

ANNOTATIO.

QUam invictum, ipsemet author contra se argumentum profert! David proculdubio bellum gessit, pro temporis illius ratione in abstracto, hoc est innocenter & nonnisi ex Dei mandato, nec tamen fuit impollutus. Quid de spirituali populo Novi Fœderis dicendum? anne ullum bellum homines etiam quam regeneratissimi gerere possunt absque pollutione? Anne ullus casus concedi potest, quo homini pio licitum sit sese indignum reddere sacra mensa?

VERBA AUTHORIS.

DEnique, quæ causa est, ut clericis quos nunc vocant, bellare non liceat, nisi forte in extrema publicæ salutis necessitate? Non alia dari potest, quam quod spiritualem vitam professos, bella dedeceant. Atqui omnes Christiani spirituales sunt, omnes Clerici sunt, nam quæ nunc est inter Clericos & Laicos spirituales & seculares, distinctionem corrupti ac depravati mores Ecclesiæ invexerunt. In Christi disciplina, nulla in vitæ ratione inter utrosque differentia est, præterquam quod alteri præire, alteri præeuntes sequi debeant, & quod in præeuntibus quodvis delictum sit conspectius, quam in iis qui sequuntur.

ANNOTATIO.

HÆc omnia ut optime & pie, sic maxime in causæ suæ præjudicium, dicta, Author agnoscat.

FINIS.

LUDOVICI WOLZOGENII

Annotationes

in

MEDITATIONES METAPHYSICAS

RENATI DES CARTIS.

IRENOPOLI

Poſt annum Domini 1656.

IN MEDITATIONES METAPHYSICAS,

R. C.

Breves Annotationes.

MEDITATIO I.

De iis quæ in dubium vocari possunt.

CUm sensus nos sæpius fallant, prudentiæ verò sit, nunquam iis plane confidere, qui nos vel semel deceperunt; ideo dubia est omnis scientia, quæ per sensus comparatur. Etsi verò quædam sensibus percepta minime dubia esse posse videantur, v.g. me habere corpus, manus, oculos, caput, me hic esse, foro assidere, & similia infinita; attamen, quia difficile est vigilias à somno discernere; quia non certus sum, annon Deus, quem omnia posse ajunt, me talem creaverit, ut in omnibus semperque fallar; annon malignus aliquis Genius omnem suam industriam in me decipiendo posuerit; ideo certa constansque nulla est scientia, quæ per sensus acquiritur. Omnia enim possunt esse aut falso apparentia, aut somnia, aut imposturæ phantasmatave rerum nullibi existentium.

Nota: Methodus exuendi præjudicia ab Authore præscripta, tantum abest, ut cuivis imitanda censeri debeat, ut potius per se imitatu impossibilis videatur. Præjudicia enim non exuuntur ut vestes, pro arbitrio, sed defixa pertinaciter menti, validisque rationibus illic firmata, nonnisi validiorum rationum machinis inde deturbantur: tales verò rationes non sunt, quæ à sensuum fallacia, à vigiliarum incertitudine, ac denique à Dei omnipotentis deceptione aut maligni Genii præstigiis deductæ sunt. Quod enim ad sensus attinet, an illi falli & fallere possint, vetus quidem quæstio est, sed quæ meo quidem judicio minori difficultate decidi potest, quam olim à Stoicis, Epicureis & Academicis fuit agitata. Si enim rem penitius intuearis, sensus revera nec falluntur nec fallunt. Fallitur enim is, qui falsum recipit pro vero, & viciſſim. At falsum & verum in sensus non cadunt, qui objecta simplici apprehensione recipiunt, absque ulla dijudicatione, quod res recepta sit hoc vel illud, sed judicio subjiciuntur, cujus functio est, de objectorum veritate aut falsitate decernere. Sensus igitur non falluntur. Sed nec ipsimet fallunt mentem falsa denuntiatione aut oblatione objectorum receptorum. Si enim fallerent, in eo fallerent, quod objecta à se percepta aliter menti offerrent, quam ipsis sunt oblata, id quod fieri non potest, si sensus alias sani sint; quod si verò male affecti, fallere quidem possunt mentem, sed solummodo mentem non satis circumspectam, menti verò circumspectæ facile est de sensuum sanitate aut ægritudine dignoscere. Error igitur omnis, qui sensibus asscribi à plurimis solet, soli menti seu judicio tribuendus videtur, nimirum, cum mens non satis circumspecte agit, & de rebus sibi oblatis judicat, circumstantiis non bene perpensis & consideratis. Errat autem partim circa sensorium, quod male affectum non animadvertit; partim circa objectum, non discernendo propinquum à remoto, agitatum à quiescente, repente oblatum à distincte percepto; partim circa medium, cum an aqua, fumus, nebula, aër commotus, vitrum colore tinctum, aliave hujus generis intercedant, non advertit. In quibus omnibus animus non bene attentus decipi potest, non à sensibus, sed à sua propria oscitantia aut præcipitantia. Erroris enim culpa jure illi imputatur, qui cum evitandi illius facultatem habuit, se nihilominus decipi passus est. Sed etsi vel maxime concedatur, sensus nos interdum decipere, non tamen prudentiæ erit illis omnem omnino derogare fidem. Quis enim neget, etiam judicium nos haud rarò fallere? nemo profecto mortalium tantum sibi arrogaverit, ut nunquam in vita à suo se deceptum judicio affirmare ausit. Sed propterea ne judicium nullas sibi partes in veritatis inquisitione vindicabit? Memoria quoque non pari semper fide reddit sibi commissa, nec tamen author eam ut deceptricem removet ab hisce contemplationibus suis, nimirum, memoria sublata ipsa facultas ratiocinatrix perit. Neque enim consequens ex antecedente deducere possum, si certus non sum, antecedens id ipsum esse, quod nunc primum sum meditatus. Cæterum, regula illa, prudentiæ esse illis nunquam fidere, qui nos vel semel deceperunt, usum suum habet in illis rebus, in quibus deceptionem evitare in mea potestate nón est, v.g. si quis sciens prudens rem falsam mihi narraverit, prudentiæ utique erit, illi nunquam simpliciter credere in talium rerum narratione, de quarum veritate inquirere non sit in mea potestate, cum primis si causa ob quam me decipere in animum induxit, non fuerit sublata. At si ille idem centum mihi aureos solverit, quos bonos, nec adulteratos esse ipsemet dijudicare, & ad bilancem explorare possum, imprudentiæ summæ fuerit, ipsi nolle fidere, nec aureos in solutionem accipere, quia me aliquando falsa narratione deceperit. Pari modo, si turrim è longinquo visam ad oculi judicium existimavero esse rotundam, quæ tamen quadrata sit, prudentiæ erit nunquam de figura turris è longinquo visæ judicium ferre, sed summæ imprudentiæ foret ob illam judicii mei deceptionem nolle unquam oculis fidere, etsi turri ita sim vicinus, ut latera ipsius distincte numerare possim. Sed hæc de sensibus. Quod ad vigiliarum incertitudinem attinet, haud difficilius fuerit vigiliam à somno dignoscere, quam lucem meridianam à crepusculo, aut à quadrato rotundum prope & distincte visum. Dormienti id quidem impossibile videtur, cui ipse sopor discernendi facultatem oppressit; at vigilanti, se non dormire, adeò promptum est agnoscere, ut non nisi protervo aut mente capto dubium esse queat. Ipsemet Author sub finem sextæ Medit. discrimen somnii & vigiliarum ostendit in eo, quod somnia nunquam cum reliquis vitæ actionibus à memoria junguntur, sicut ea, quæ vigilanti occurrunt. Quæ ratio, quia à præcedentium meditationum argumento non dependet, non video, qui Author hic in ipso contemplationum suarum vestibulo, rerum per vigilias distinctissime perceptarum certitudinem in dubium vocare queat. Tandem quis aut potentissimus Deus, aut vaferrimus dæmon ita mihi imponat, ut serio dubitem, manus hasce quibus hæc scribo, hosce oculos, quibus hanc chartam intueor, non esse meos, aut

non eſſe in rerum natura? niſi deturbatâ mentis valetudine, animum occœcet amentia: quo ipſo vero me ad haſce metaphyſicas contemplationes, quarum cauſa præjudicia exuere jubeor, ineptum efficiet. Qui enim ſalva mente tales præſtigias aut deluſiones homini contingere poſſe contendat, is contradictoria ſimul admittet, quæ, ut ſimul conſiſtant, nec in Dei potentiam, omnium rectè philoſophantium calculo, cadit.

Cùm igitur mens ſana cauſam nullam habeat legitimam, de rerum ſenſibilium (ut de aliis nil dicam, quæ Authori in pari cenſu habentur) reali exiſtentia dubitandi, cauſas vero habeat validiſſimas, quæ eam de illarum rerum exiſtentia & veritate certam reddere poſſunt, nimirum ipſorum ſenſuum teſtimonium infallibile (ſi modo mens ſeipſam non fallat) non video, quomodo illarum omnium falſitas, aut ſaltem dubia veritas, pro totius ſequentis ratiocinationis fundamento præſupponi poſſit.

MEDITATIO II.

De naturâ mentis humanæ; quod ipſa ſit notior quàm corpus.

CUm omnia, quæ video, quæ ſentio, quæ unquam memini, falſa eſſe ſupponam, animadverto ſaltem me eſſe, me exiſtere, qui ita ſuppono, ſive, qui ita cogito. Nam quamvis in omnibus fallar, non fallerer tamen niſi eſſem.

1. *Nota.* Hoc ipſum Author abſque præced. Meditationis apparatu aſſumere potuiſſet, tanquam principium, de quo ſanus nemo litem ei intendiſſet.

Quid ſum autem ego ille, qui me exiſtere novi? an compages illa membrorum, quæ corpus vocatur? an ventus, aut ignis, aut æther aliudve materiatum & corporeum? olim me tale quid eſſe credidi, nunc vero cum aut dormiens, aut neſcio quibus præſtigiis faſcinatus, iſta omnia falſa, nec in rerum naturâ exiſtere ſuppono, nihil horum ſum: nullum mei conceptum alium habeo, quàm me eſſe REM, *me eſſe* ALIQUID, *ad ſummum dicam, me eſſe* SUBSTANTIAM *ſeu* ALIQUID, REALITER EXISTENS. *At qualis Subſtantia? nulla mihi qualitas occurrit, quæ ulla ratione corpori cognata propriave ſit, non extenſio, non figura, non motus, &c. excludo etiam à me nutritionem, inceſſum, imaginationem, ſenſuſque omnes, & quicquid à ſenſibus hauriri poteſt: omnia enim iſta falſa eſſe ſuppoſui. Nihil igitur ſupereſt, quo, quid ſim, exprimam? Eſt. Quid verò iſtud?* COGITATIO. *Hæc ſola à me nullius vel potentia, vel aſtutia avelli poteſt, niſi ſimul abolear, eſſeque deſinam. Cogitatio tam arctè cum mea exiſtentia cohæret, ut non verear inde totius ratiocinationis meæ initium capere:* COGITO, ERGO SUM. *Quamdiu enim cogitavero, tamdiu ero.*

2. *Nota:* Cum Author progreditur, ad inveſtigandum quid ſit, dicit, ſe nihil eſſe illorum, quæ corporis propria ſunt. Quare? quia omnia iſta ſuppoſuit non eſſe in rerum natura. Quæ ratio parum ſibi conſtat. Si authoris mens, ſalva cogitandi & intelligendi facultate, vere & realiter à corpore avulſa & tranſvecta extra hoc univerſum, exiſteret alicubi in loco omnium illarum rerum, quarum nullam ſe eſſe affirmat, vacuo, addo etiam, in quo res iſtæ, quas ſe eſſe negat, per ipſius loci naturam exiſtere non poſſent; non vituperandus eſſet conſequutionis hujus nexus. Quia vero omnia iſta non realiter & vere, ſed per ſuppoſitionem tantum in rerum natura eſſe pernegat, quæ quæſo conſequutionis ratio? Talis enim fit Syllogiſmus:

Quicquid ſupponere poſſum non eſſe in rerum natura, id mea mens revera non eſt. At corpora omnia & quicquid corpori proprium eſt, ſupponere poſſum, non eſſe in rerum natura. Ergo mens mea corporea non eſt, nec quicquam tale quod corpori proprium eſt.

Quis majorem propoſitionem concedet? nam ex ſuppoſitione non ſequitur alicujus rei falſitas aut veritas, niſi demonſtretur, rem ita revera eſſe, uti ſupponitur: quo ipſo non eſſet ſuppoſitio. Supponitur enim ſolum id, quod aliter, quam ſupponitur, eſſe poteſt. Imo hæc ſuppoſitio ob id maxime hoc in loco impertinens eſt, quod author ſe id ipſum non eſſe præſupponit, de quo an ſit, quæritur: nimirum demonſtrandum ſibi ſumpſit, mentem humanam non eſſe corpoream, nihilque cum corpore commune habere: dum verò ſupponit omnium rerum corporearum falſitatem, annon ſimul præſupponit, mentem humanam non eſſe corpoream? præſupponit igitur id falſum eſſe, quod falſum eſſe demonſtrandum ſuſcepit: perinde ac ſi quis demonſtraturus, Petrum non eſſe hominem, præſupponeret, nullos homines eſſe in rerum natura. Profecto, ſi adhuc ſub Judice lis eſt, an mens corporea ſit, itidem ſub Judice lis erit, an corpus in rerum natura eſſe, falſum ſit. Qui igitur ut falſum præſupponi poteſt? Quare, ut ratiocinatio ſibi conſtet, ſolidiſſime demonſtrandum eſt, non ſupponendum, nulla in rerum natura exiſtere corpora, aut ſi id demonſtrari nequeat, alia adferenda ſunt argumenta, quæ propoſitionem evincant.

Reſpondere poſſet author, ſe ſuppoſitionis hujus prægnantes habuiſſe cauſas, illas nimirum, quas præcedenti Medit. recenſuit, quæque ſufficiant, ut dubitari ſaltem poſſit de rerum corporearum exiſtentia. Quoniam autem ſe eſſe rem cogitantem abſque ulla dubitatione novit, de aliarum vero rerum exiſtentia dubitandi cauſas habet; apparere, nihil illorum quorum exiſtentia dubia eſt, pertinere ad ſe, qui abſque ullo dubio exiſtit. Sed, ut de cauſis illis dubitationis non repetam ea, quæ ad præced. Med. allata ſunt, hæc ipſa ratiocinatio non magis ſibi cohæret, quam præcedens. Quamdiu enim de rei alicujus falſitate ſeu non exiſtentia non habetur certa & indubitata ſcientia, ſed tantum dubitatur, etſi dubitationis cauſæ non injuſtæ ſint, tamdiu certum non eſt, rem iſtam non exiſtere. Si verò certum nondum eſt, corpora non exiſtere, qui certum ſit, mentem ſeu rem iſtam cogitantem, non eſſe corpoream?

Sed ut clarius reſponſum authoris proponam, ipſius conſilium non eſt, directe demonſtrare, mentem non eſſe corpoream, ſed per obliquum, demonſtrando prius de ea, quam de ſe habere affirmat, notitia, nimirum nihil corporei ad eam pertinere. Unde demum concludit, mentis naturam nihil cum corpore ullo, quod imaginatione effingi poſſit, commune habere. Sic enim ſibimet ipſi objicit:

Fortaſſis verò contingit, ut hæc ipſa, quæ ſuppono nihil eſſe, quia mihi ſunt ignota, tamen in rei veritate non differant ab eo me, quem novi. Reſpondet ſibimet ipſi: *neſcio, de hoc non diſputo: de iis tantum, quæ mihi nota ſunt, judicium ferre poſſum. Novi, me exiſtere: quæro quis ſim ego ille, quem novi? certiſſimum eſt, hujus ſic præciſe ſumpti noticiam non pendere ab iis, quæ exiſtere nondum novi, quæque imaginatione effingo.* Quare id verò? *Quia imaginatio nihil aliud eſt quam rei corporeæ figuram ſeu imaginem contemplari. Jam autem certò ſcio, me eſſe, ſimulque fieri poſſe, ut omnes iſtæ imagines, & generaliter, quæcunque ad corporis naturam referuntur, nil ſint præter ſomnia.*

Et paulo poſt ait: *itaque cognoſco, nihil eorum, quæ poſſum imaginationis ope comprehendere, ad hanc quam de me habeo notitiam pertinere, mentemque ab illis diligentiſſime eſſe avocandam, ut ſuam ipſa naturam quam diſtinctiſſime percipiat.*

3. *Nota:* Senſus eſt: Ego certiſſime ſcio, me, qui ſum res cogitans, exiſtere, ſed neſcio, an præterea ulla res corporea exiſtat. Ergo ſtio me tantum eſſe rem cogitantem. Quæ concluſio (iſtis comprehenſa verbis: *itaque cognoſco nihil eorum, quæ poſſum imaginationis ope comprehendere, ad hanc, quam de me habeo notitiam, pertinere*) facile conceditur, nimirum authorem hactenus nihil aliud de ſe noſſe, quam

quod

quod sit res cogitans. At istud quod ulterius infert, latius patet, quam præmissum à quo deducitur: nempe cum ait, *mentem ab illis* (à rebus corporeis, quæque imaginatione comprehendi possunt) *diligentissimè esse avocandam, ut suam ipsa naturam quàm distinctissimè concipiat*, hoc est, ut mens distinctissimè agnoscat & comprehendat, se non esse corpoream. Mirum hæc talia Authori in mentem venire potuisse. Simillima enim est ratiocinatio ac, si dicerem: ego novi herbam istam esse viridem, & præter hoc nullas alias qualitates novi; Ergò hæc mea notitia, quam de herba ista habeo, non pendet ab iis qualitatibus, quas nondum novi, seu ad notitiam illam meam nihil aliud pertinet. Rectè quidem sic infertur, ad umbratilem illam ac imperfectissimam scientiam nihil pertinet eorum, quæ tamen ad perfectiorem de herba illa scientiam omnino pertinerent. Sed ridiculus foret, qui ulterius inferret, mentem quam diligentissimè ab omnibus aliis qualitatibus esse avocandam, ut herbæ istius naturam quàm distinctissimè concipiat, quasi distinctissima herbæ illius cognitio tantum in eo consisteret, quod est viridis. Nititur authoris ratiocinatio falso axiomati: *ea quæ distinctis conceptibus intelliguntur, esse reipsa distincta.* Quia igitur in conceptum cogitationis non ingreditur conceptus corporis; colligit, mentem, quam solum ut rem cogitantem concipit, non esse corpoream. At considerari possunt separatim & distincte alicujus substantiæ affectiones seu qualitates, quæ tamen realiter non sunt distinctæ ab illa ipsa substantia. Mens est substantia, cujus certa quædam facultas est, cogitatio: hanc facultatem, postquam author novit, supereſt adhuc ipsius consideratio prout est substantia, & quæritur, an sit substantia corporea an incorporea: ante cujus quæstionis decisionem non avocanda est mens à rerum corporearum contemplatione, ne forsan avocetur ab iis, quæ non minus quam cogitatio ad ipsius naturam pertinere possent.

Præterea, præsupponit author, quicquid per imaginationem comprehenditur, esse corporeum, & quicquid per purum intellectum comprehenditur esse incorporeum. Nisi enim hoc præsupponeret, frustra juberet mentem ab imaginabilibus avocare, ut solo intellectu naturæ suæ investigationi incumbens, deprehendat eam non esse corpoream. Si enim corpora quoque puro intellectui objici possunt, fieri posset, ut mens, etsi ab imaginabilibus quam diligentissime avocata, naturam tamen suam corpoream esse nihilominus agnosceret. Sed suppositum hoc, quo ad posteriorem partem, falsum esse, id ipsum exemplum ceræ, quo author id stabilire conatur, arguit.

Deducit enim prolixa dissertatione, per imaginationem sola ceræ accidentia, quæ mutabilia sunt, percipi, veram autem seu intrinsecam ceræ naturam solo intellectu perfecte & distincte comprehendi posse. Inde colligit, distinctum esse intellectum ab imaginatione, proindeque veram & distinctam mentis notitiam solo intellectu comprehendi, & non per imaginationem. Quod si vero per imaginationem non comprehendatur, concludi posse existimat, nihil per imaginationem comprehensibile, hoc est, nihil corporeum ad mentis naturam pertinere. Sed mira est authoris philosophia. Nam hoc ipsum exemplum clare ostendit, & ipsa ratio dictat, etiam corpora puro intellectui objici. Cum enim cera intelligitur, annon intelligitur esse substantia corporea? certe si non corporea intelligitur, nulla ceræ cognitio habetur, sed alicujus alius rei spiritualis, nihil cum natura ceræ commune habentis. Cæterum, in illa ipsa de natura ceræ dissertatione rursum duo falsa præsuppositа assumuntur: primum, intellectum distinctum esse ab imaginatione; alterum, substantias absque accidentibus intelligi seu cognosci posse. Prioris falsitas detegetur inferius ad Medit. vi. Quod ad posterius attinet, tantum abest, ut substantiarum, in quantum sunt substantiæ, clara & distincta cognitio haberi possit, ut nulla plane illarum cognitio aut notitia in hoc mortalitatis statu habeatur: vel si qua substantiarum qualiscunque cognitio datur, ea sola est accidentium, sub quibus substantiæ quasi sub involucro latentes, omnem intellectus humani aciem effugiunt. Quare si ceram detractis omnibus accidentibus contemplatus fuero, nil de ea rescivero diversum à lapide aut ligno, aliave substantia accidentibus exuta. Adeo, ut sustantiarum omnium, ut substantiarum, idem sit & communissimus conceptus isque confusissimus & obscurissimus, quo longe clarior & perfectior est accidentium conceptus, utpote, qui rerum per accidentia distinctarum distinctam quoque parit cognitionem.

Concludit tandem author: *Atque ecce tandem sponte sum reversus eo, quo volebam. Nam, cum mihi nunc notum sit, ipsam mentem & corpora non propriè à sensibus vel ab imaginandi facultate, sed à solo intellectu percipi: nec ex eo percipi, quod tangantur, quod videantur; aperte cognosco, nihil facilius aut evidentius mea mente percipi posse.*

4. *Nota.* Duo in titulo hujus Medit. promittebantur: primum, *de natura mentis humanæ*, nimirum quid illa sit, aut qua in re ipsius natura consistat. Alterum, *mentem esse notiorem quam corpus.* Prius quod attinet, non apparet, quicquam novi ad declarandam distinctius mentis naturam ab authore per totum prolixæ hujus Medit. decursum esse allatum præter id, quod jam ex prima Medit. deduxerat. Dixerat ibidem, se esse rem cogitantem, idem asserit hic nec quicquam amplius. Nihil igitur huic de se noticiæ accrevit. Quod enim dixit, se non esse compaginem membrorum, non ventum, non aërem, non ætherem &c. solummodo amplificatio Rhetorica est, per remotionem reliquarum specierum, non verò perfectior mentis definitio, aut distinctior ejus declaratio. Negationes enim non pariunt distinctam rei cognitionem, nec v. g. lapidis natura mihi perspecta redderur, si dicatur, eum esse non arborem, non plantam, non hominem &c. Præterea id ipsum non minus quam alterum (se esse rem cogitantem) ex prima Medit. ut necessarium consequens, emergit. Supposuit enim nulla in rerum natura existere corpora; unde necessario sequitur, sese, quem existere novit, non esse corporeum, proindeque non compaginem membrotum, nec ventum, nec aërem &c. Nihil aliud igitur docet author de natura mentis, quam eam esse rem cogitantem, nimirum id ipsum, quod prius de se novit, quodque nemini sanæ mentis obscurum aut dubium esse unquam potest. At qualis res illa sit, quæ cogitandi facultate pollet, corporeane an incorporea, id hucusque per authorem profundis ignorantiæ tenebris sepultum latet.

Alterum quod spectat, *mentem esse notiorem quam corpus*, consequens est ex præmissis, quas falsas esse satis est demonstratum. Sed præterea, si author demonstrare velit, mentem esse notiorem quam corpus, omnino necessum habet, præsupponere corpus sibi esse notum. Dicere enim, mentem esse notiorem corpore, tantundem est, ac, notitiam quam de mente habet, clariorem esse notitia quam habet de corpore. Corporis igitur notitiam author habeat necessum est. Qualem autem corporis notitiam habeat is, qui nulla in rerum natura corpora novit, qui mentem ab omni corporum contemplatione quam diligentissime avocavit, ut suam ipsa naturam quam distinctissime percipiat? nihil igitur de mente sua incomparatione cum corpore referre potest, sed quicquid novit, id simpliciter novit, nec aliud de ea affirmare potest, quam, mentem sibi esse notam, non vero, eam esse notiorem corpore. Quod si verò corpus existat, aut saltem existere præsupponatur, profecto ex hac authoris ratiocinatione & comparatione sequetur contrarium illius,

illius, quod author demonstrandum susceperat, nimirum, sequetur corpus esse notius mente. Dixerat enim paulo ante hanc secundæ Med. conclusionem, ex corporis visibilitate, tangibilitate, aliisque attributis intelligi attributa mentis; at notum est tritum exioma: *propter quod unumquodque est tale, illud magis est tale*: at propter attributa corporis nota sunt attributa mentis; ergò attributa corporis sunt notiora attributis mentis. Porro, istud notius est altero, cujus attributa sunt notiora, atqui attributa corporis sunt notiora quàm mentis; ergo corpus notius est mente.

Meditatio III.

De Deo, quod existat.

Sum certus me esse rem cogitantem. Unde vero certus sum? quia claram & distinctam ejus habeo perceptionem. Quid si etiam hic me Deus fallat? ut id clare & distincte percipere mihi videar, quod nihilominus falsum est? Fieri sanè potest. Examinare igitur debeo, quamprimum occurret occasio, an sit Deus, & si sit, an possit esse deceptor.

1. Hucusque author inanem lusit operam, frustraque fuit, quidquid per præcedentes binas Medd. molitus est, ad demonstrandum se esse rem cogitantem. Antequam enim demonstret esse Deum, qui decipere non possit, non certus est, id verum esse, quod clarè & distincte de sua natura percepisse sibi visus est.

Deinde, etiam demonstrata Dei existentia nondum firmata est illa Regula: *quicquid clare & distincte percipitur, esse verum.* Aliæ enim causæ esse possunt, quam Dei deceptio, ut quis clarè & distinctè percipere sibi videatur id, quod tamen falsum est, videlicet, judicii imbecillitas, ut multarum rerum, à quibus veritas dependet ignorantia. Hinc tanta per omnes fere disciplinas sententiarum varietas, tanta in sententia tuenda pertinacia, adeo ut nonnulli etiam mortem pro suis opinionibus obire non detrectent. Alia igitur opus est Regula seu methodo, quæ mentem dirigat seu certam reddat, nos non falli, cum aliquid clare & distincte percipere arbitramur: cujus methodi per universum hoc Meditationum Systema nulla apparent vestigia.

Demonstraturus igitur Dei existentiam, præmittenda est cogitationum mearum in certa genera distributio. Sunt autem cogitationes meæ vel ideæ, seu rerum imagines; vel affectus; vel judicia. Idearum verò aliæ sunt innatæ, veluti, cum intelligo quid res sit, quid sit veritas, quid cogitatio: aliæ adventitiæ à rebus externis formatæ: aliæ à me ipso factæ, ut Chimæra, Sirenes.

2. *Nota*: Meritò dubitatur an detur ulla idea innata, hoc est, (ut author ideam definit) imago alicujus rei naturâ nobis insita. Quod enim ad ideam rei attinet, quam author primò recenset, per Rem intelligit aut rem universe sumptam, aut rem aliquam singularem, nimirum seipsum, quatenus se rem cogitantem esse cognovit. Si prius, falsum est, & impossibile, ipsum habere rei ideam, ne quidem longa doctrina, meditatione, usu, experientia acquisitam, nedum naturalem & à primo ortu infusam. Idea enim rei universe sumptæ complectitur omnium singularum rerum ideas, omnium arborum, plantarum, animalium, lapidum, metallorum & quicquid ullibi in rerum natura existit aut à mundi primordio extitit, aut posthac futurum est. Si posterius, locutio est identica, & nugatoria: idem enim est ac si diceret, *ego sum ego*. Quicquid sit, ullam authoris menti innatam esse ideam eadem facilitate negatur, qua ille id absque ulla probatione asserit.

De veritatis idea, quam author secundo loco nominat, judicium ferre licet ex iis, quæ de idea rei jam dicta sunt. Siquidem enim veritas nihil aliud est, quam conformatio judicii cum re, de qua judicium fertur; patet ideam veritatis non differre ab idea rei, sed utrinque eandem esse. At idea rei innata nulla est, ergo nec veritatis.

De ideis cogitationum innatis valde obscura est authoris assertio. Per cogitationes enim intelligit, ni fallor, actiones mentis, quarum ullam innatam esse ideam tamdiu negatur, donec ideam mentis innatam demonstret.

Quod si author dicat, se per ideam rei, veritatis, & cogitationis intelligere conceptum, quo intelligitur, esse aliquid, esse verum, esse cogitationem, qui conceptus omnino naturalis sit; jam non idea erit conceptus ille, eo sensu accepta, quo author eam sumit. Ego sane affirmare non vereor, si possibile esset, hominem nasci absque ullo sensu, sola cogitandi facultate illæsa, eum ne ullius quidem rei cogitationem habiturum, præter obscuram & vix non brutam existentiæ suæ perceptionem.

Hisce, aliisque nonnullis præmissis, capitalem existentiæ Dei demonstrationem aggreditur, cujus prolixius prolatæ ista fere est summa: 1. *Ego sum mens seu res cogitans*, 2. *cogitando varias ideas in me habeo, at imprimis ideam entis infiniti & perfectissimi.* 3. *illius ideæ ego causa non sum, quia ejus realitatem objectivam non æquo.* 4. *Ergo alia præter me, illius causa est, eaque me longe perfectior. Ratio, quia debet ad minimum esse tantundem realitatis formalis in causa ideæ, quantum est realitatis objectivæ in ipsa idea.*

1. Nota: Quod author in primo membro ait, *se esse rem cogitantem*, id, an præcise verum sit, nondum certe novit, quia nondum demonstravit esse Deum, qui deceptor non sit. Nam veritas hujus propositionis, *ego sum res cogitans*, dependet ab illa regula: *quicquid clare & distincte percipitur, verum est.* Sed hæc regula in quarta demum Med. confirmatur, post demonstratam Dei existentiam. Ergo primum hoc totius demonstrationis principium, punctumque Archimedeum lubricum est, & quicquid eidem in seqq. superstruitur.

2. *Cogitando varias ideas in me habeo*, &c. Intelligit ideas innatas. Quid si autem ideæ illæ mera phantasmata sint, non dicam à Deo deceptore aut maligno spiritu objecta (etsi talia objici posse author tamdiu non diffitetur, quamdiu Deum deceptorem non esse non novit) sed à propria phantasia oblata. Author enim in eo statu revera non est, in quo se esse fingit, nempe qui sensu omni careat, qui in mente sua omnes imagines rerum corporearum deleverit. Quid si phantasmatum prius per sensus hausta rum reliquiæ menti obversentur, quæ ipse pro innatis ideis habeat? At dicet, se revera omnia deleviſse per sensus antehac admissa: sed qui fidem faciet dubitanti? an authoritati tanti viri acquiescendum erit? at argumenta ab authoritate humana probabilitatem quidem interdum habent, demonstrationis verò evidentia non cogunt. Mathematicæ demonstrationes principiis nituntur perspicuis, claris, perceptu facilibus, omnibusque sanæ mentis hominibus natura notis, qualia & hic expectabamus: at ideas authoris tot magni viri in sese animadvertere nequeunt. Promittit author Dei existentiæ demonstrationem talem, *ut non putet ullam viam humano ingenio patere, per quam meliores inveniri unquam possint*: at fundamentum hujus demonstrationis vix differt à somniantium phantasmatibus. Quandoquidem enim dormientibus, omni sensuum usu destitutis, phantasmata & imagines rerum per sensus prius perceptarum oberrant; quî author demonstrabit, menti suæ per validissimam & paucis forte imitandam abstractionem ab omnibus sensibus avocatæ, non similes obvenire imagines, quemadmodum dormientibus? Sed videamus, quid author speciatim de illis suis ideis loquatur. *Ex hic meis ideis* (ait) *præter illam, quæ me ipsum exhibet, de qua hic nulla difficultas esse potest, alia est, quæ Deum, aliæ, quæ res corporeas & inanimes, aliæ quæ angelos, aliæ quæ animalia, ac denique aliæ quæ alios homines mei similes repræsentant.*

Nota:

Nota: Hìc primùm de sui idea affirmat, nullam esse difficultatem, nimirum, eam adeo certam esse, ut nemo mortalium de illa dubitare queat. At profectio res ista non ita clara est. Nam ideæ istius realitas formalis, ipsomet authore fatente, est in mente; de mente verò nil aliud novit, quam eam esse rem cogitantem: cogitatio autem facultas tantum est seu proprietas mentis, non ipsa mens, cujus intimæ substantiæ ratio authorem latet. Idea igitur, quam sui ipsius ideam nominat, tantum cogitationis idea est, ex qua nondum cognoscere licet, an ipsa mentis substantia corporea sit, an incorporea. Deinde, quod ait, se habere præter Dei Ideam, etiam angelorum, animalium, cæterarumque rerum ideas, quî id in dubium vocanti demonstrabit? proculdubio si nihil unquam de angelis audivisset, si animalia resque alias corporeas nunquam vidisset, non magis illarum ideas haberet, quàm occultarum nobis stellarum, aut insularum quarundam maris nondum detectarum, aut infinitarum aliarum rerum, quarum nec aspectus nec fama ad eum pervenit. Tertiò, istud quoque perceptu perdifficile est, cùm author se substantiam incorpoream esse dicat, quomodo ex sese ideas rerum corporearum deducere possit. Nam, si solam incorpoream substantiam novit, quomodo fieri potest, ut capiat præterea substantiam corpoream? quam difficultatem author animadvertens ait: *quamvis concipiam me esse rem cogitantem & non extensam, lapidem vero rem extensam non cogitantem, ac proinde maxima sit inter utrumque conceptum diversitas, in ratione tamen substantiæ videntur convenire.* Sed si nihil aliud de utroque novit, quam res illas esse substantias, unde resciet, lapides, animalia, arbores &c. esse corporeas? dantur enim etiam substantiæ incorporeæ. Nullas igitur habet rerum incorporearum ideas, qui solùm substantiam incorpoream novit. Tandem de Idea Dei, hoc est *entis infiniti & perfectissimi*, rem proponit creditu plane impossibilem, utpote contradictionem implicantem. Idea enim est imago ex ipsiusmet authoris sententia, hoc est, aliquid determinatum & distinctissimè perceptum; realitas igitur objectiva ideæ determinata est, proindeque etiam realitas subjectiva, quæ in archetypo est, determinata est, hoc est finita, quæ ponitur tamen infinita. Si author dicat, ideam non repræsentare totam infiniti latipatentiam; non erit igitur idea ista, entis infiniti idea, non magis, quàm imago hominis fuerit, quæ extremum solum capillum, aut medium aliquod in corpore punctum refert. Sed occurrit author alicubi huic difficultati, cum ait: *infinitum, quâ infinitum, nullo quidem modo comprehendi potest, sed nihilominus tamen intelligi, quatenus scilicet clarè & distinctè intelligitur, aliquam rem talem esse, ut nulli plane in ea limites possint inveniri.* Sed verbis paulò mutatis idem profert. Quid enim differt infinitum ab eo, quod nullos habet limites? quid cœcus ab eo, qui oculis est privatus? Habet quidem mens facultatem rem aliquam dilatandi & amplificandi, v. gr. concipere potest hominem pedibus terram calcantem, caput vero supra astra erigentem, sed nec in infinitum progredi potest mens in tali dilatatione, nec ullius rei ita dilatatę ullam habet ideam quæ rem illam perspicuè repræsentet. Dicat enim quis, quot ulnarum sit tam terribilis Polyphemi longitudo? Etsi autem numerum proferat, ipsam universi diametrum multoties superantem, numerum tantum proferet, ideam verò nullam habebit. Sic intelligere possum, spacium illud, quod est extra hoc universum, esse infinitum, sed non per ideam aliquam menti meæ illud spacium repræsentantem, aut per alium qualemcunque clarum & distinctum conceptum, sed ob aliam rationem, nimirum, quod quotiescunque terminum istius spacii quàm maximè remotum concipio, statim subit cogitatio, quid extra illum terminum sit, & si ulteriorem terminum figam, eadem recurrit dubitatio. Quod si ex hac cogitatione ideam mihi fingam, idea ista non spacium illud infinitum repræsentabit, sed tantum cogitationis meæ conceptum, qui cogitatione seu amplificationis actu cessante, finitus est, proindeque ipsamet idea finita. Quamdiu autem in amplificationis actu persevero, tamdiu rei ideam non habeo. Idea enim imago est rem uti est, adumbrans, proindeque aliquid jam absolutum & perfectum, hoc est, finitum. Idea autem actu finita non potest repræsentare ens infinitum. Illud addere libet, haud paucos magni nominis Philosophos negare Deum quoad essentiam esse infinitum, ista adductos ratione, quod ens infinitum omnia alia entia excludat; cùm autem tot res à Deo creatæ existant, quæ ipse Deus non sunt; inferunt, Dei essentiam non esse infinitam.

Illius ideæ ego causa non sum, &c. Demus, ideam appellari posse qualemcunque illum conceptum, quem author de ente infinito & perfectissimo habere se arbitratur; idea tamen ista talis non est, ut illius causa extra intellectum quæri debeat. Ita enim ipsemet author de natura ideæ differit: *talem esse naturam istius ideæ, ut nullam ex se realitatem formalem exigat, præter illam, quam mutuatur à cogitatione, cujus est modus.* Tota igitur realitas formalis ideæ istius in eo consistit quod sit modus mentis seu cogitationis. Modus autem est non ens nihilque reale; Idea igitur plane nullam habet realitatem, sed tantum modalitatem. Si autem mens illam, sive realitatem formalem, sive modalitatem à cogitatione mutuatur, habebit quoque realitatem objectivam ab eadem cogitatione. Cogitatio igitur causa erit ideæ tam quo ad realitatem formalem, quam quo ad objectivam. Quid igitur ideæ istius causam extra se quærit?

Hoc dubium etiam ab authore primarum objectionum motum (etsi alio paullum sensu) author noster in responsionibus ad illus objectiones diluere satagit. Objecerat enim vir iste; *quia idea illa concipitur tantum & non actu est (hoc est, quia tantum idea est, & non res extra intellectum posita) concipi quidem potest; at causari minimè potest*, hoc est, causa non *indiget, ut extra intellectum existat.* Respondet author noster: *fateor: sed sane indiget causa ut concipiatur, & de hoc solo quæstio est.* Quod ita intelligo, debere esse aliquam causam, cur mens talem ideam sibi formet, quæ longe majus quid & perfectius refert, quam ipsamet est: nisi enim aliqua esset causa, non posset mens concipere seu formare istam ideam. Responsum verò hocce author exemplo declarat: *si quis habeat*, inquit, *in intellectu ideam alicujus machinæ summo artificio excogitatæ, merito profecto quæri potest, quænam ejus ideæ sit causa; neque enim satisfaciet, si quis dicat, illam extra intellectum nihil esse, nec proinde posse causari, sed tantum concipi, nihil enim aliud hic quæritur, quam quæ sit causa, cur concipiatur; neque etiam satisfaciet, qui dicet, intellectum ipsum esse ejus causam, nempe ut suæ operationis, de hac enim re non dubitatur, sed tantum de causa artificii objectivi, quod in ea est. Nam quod hæc idea machinæ tale artificium objectivum contineat potius quam aliud, hoc profecto habere debet ab aliqua causa, estque idem respectu hujus artificium objectivum, quod respectu ideæ Dei realitas objectiva. Et quidem hujus artificii causa varia potest assignari; vel enim est realis aliqua talis machina prius visa, ad cujus similitudinem idea ista formata est, vel magna Mechanicæ scientia, quæ est in illo intellectu, vel forte magna ingenii subtilitas, cujus ope etiam sine prævia scientia potuit illam invenire. Notandumque est, omne artificium, quod in idea illa est tantum objective, necessario debere esse in ejus causa, qualiscunque tandem sit, vel formaliter, vel eminenter* (in hoc exemplo artificium illud est formaliter in ipso intellectu artificis) *& idem etiam de realitate objectiva, quæ est in idea Dei, esse putandum.* (Ita est, nimirum ut sit vel formaliter vel eminenter in sua causa) *In quonam verò hæc ita erit, nisi in Deo realiter existente?* Imo in nulla alia causa, quam in intellectu, cujus est proles. Nam idea illa Dei non est rei alicujus revera existentis idea, sed cogitationis tantum, quam mens peperit, mediante illa facultate, quæ quasvis res sibi oblatas potest extendere & ampliare, non aliter ac manus pastam deducere, & os sufflando vitrum dilatare potest. Si idea illa esset Dei revera existentis idea, esset infinita, proindeque incomprehensibilis intellectui, nec

modus

modus cogitationis esse posset, quemadmodum ipse author eam nominat: sed eo ipso quod idea ista cogitationis modus est, non est infinita, sed finita, proindeque nec Dei idea est, nec ex ista idea Dei existentia discitur. Res igitur illa, quæ per ideam repræsentatur, est formaliter in intellectu, objective in idea, subjective nullibi.

Pergit author in ista responsione: *Sed vidit optime hæc omnia vir perspicax, ideoque fatetur, peti posse, cur hæc idea hanc realitatem objectivam potius contineat, quam illam, eique quæstioni respondet, esse imperfectionem intellectus nostri, qui infinitus non est; cum enim universum quod est, simul & semel uno complexu non comprehendat, bonum omne dividit & partitur: atque ita quod totum parturire non potest, sinsim concipit, aut, ut ajunt, inadæquate*, &c. Quæ responsio quia authori non placet, clarior fortassis illa erit si dicatur, causam cur idea Dei illam realitatem objectivam contineat, potius quam aliam, esse, quia est istius rei idea, quam intellectui placuit parere per dilatationem perfectionum sibi objectarum. Sic si quæratur, cur idea angeli aut hominis illam realitatem objectivam contineat, & non potius aliam; causa assignabitur, quia illa est angeli idea, hæc hominis: & si alius rei idea esset, eandem repræsentaret. Quæstio igitur ista, cur hæc idea, quam author Dei ideam nominat, hanc realitatem objectivam potius contineat, quam aliam, non absimilis est isti, si quis quærat, cur hæc imago (Cæsarem repræsentans) realitatem objectivam Cæsaris potius quam alius personæ, videlicet Regis Hispaniarum, vel Galliarum &c. contineat? nonne respondebitur, quia sic eam pictor efformavit? Pari modo hic respondeatur: quia intellectus ideæ istius opifex eam ita formavit. Sed nec illa viri istius perspicacis responsio ita inepta est, quemadmodum authori videtur. Id enim sibi vult vir ille: quia intellectus noster, qui finitus est, non potest simul una vice universalem omnium rerum ideam sibi efformare, sed necessum habet particulares rerum ideas successive producere, ideo hæc idea hanc, illa aliam realitatem objectivam nacta est, pro voluntate aut operatione intellectus producentis. Nullam igitur causam habuit author huic viri istius responso tantam tribuere absurditatem cum ait: *neque enim profecto magis probabile est, causam cur idea Dei sit in nobis, esse imperfectionem intellectus nostri, quam imperitiam artis mechanicæ causam esse, cur machinam aliquam valde artificiosam potius quam aliam imperfectiorem imaginemur.* Non enim vir iste dixerat, imperfectionem, intellectus esse causam, cur idea ista in nobis sit, sed cur idea ista illam potius realitatem objectivam contineat & non aliam: cujus causam assignavit, quia intellectus propter suam imperfectionem in ista idea non omnia potuit comprehendere, sed pro aliis rebus alias ideas sibi reservavit. Pergit author: *nam plane ex adverso, si quis habeat ideam machinæ, in qua omne excogitabile artificium contineatur, inde optime infertur, ideam istam ab aliqua causa profluxisse, in qua omne excogitabile artificium reipsa existebat, etiamsi in ea sit tantum objective.* Optime: jam verò dictum est, omne excogitabile artificium, quod in idea est objective, formaliter & reipsa esse in intellectu artificis: non machinam ipsam, sed artificium, seu ars conficiendi talem machinam, quam artem seu scientiam vel à doctore didicit, aut propria ingenii vi sibi comparavit: *eadem ratione cum habeamus in nobis ideam Dei* (imò non Dei, quia finita est ista idea, Deus autem infinitus representari per ideam finitam non potest) *in qua omnis perfectio cogitabilis continetur* (eo ipso, quod perfectio ista cogitabilis est, tanta non est, ut infinitæ Dei perfectionis idea dici mereatur. Quascunque enim mente concipere possumus perfectiones, illæ vix umbram Dei nobis referunt) *evidentissime inde concludi potest, istam ideam ab aliqua causa pendere, in qua omnis illa perfectio sit, nempe in Deo revera existente.* Cur in Deo existente, & non potius in intellectu existente? non enim Deus produxit illam ideam, sed intellectus per cogitationem. Realitas enim formalis istius ideæ nihil aliud est, quam cogitatio, proindeque modus mentis. Objicere posset author: ergo intellectus est infinitus, proindeque Deus. Non id sequitur, sed istud solum, quod jam non semel inculcatum est, in intellectu esse facultatem perfectiones sibi oblatas ratione quantitatis, qualitatis, durationis &c. amplificandi & dilatandi, sed non in infinitum, ita ut infinitatis illius ideam aut conceptum habeat. At unde hæc facultas? ab ipsamet mentis natura, quemadmodum facultas videndi à natura visus, sentiendi à natura sensus. Unde autem natura ista admiranda? profecto si primam ejus originem progrediendo à parente ad parentem inquisiveris, nullam invenies aliam quam Deum, omnium rerum authorem. Ergo recte hinc demonstratur Dei existentia, dicet author. Rectissimè: sed non magis ex illa authoris idea, vix umbram incomprehensibilis Dei repræsentante, quam ex infinitis aliis rebus, quarum admiranda natura, pulchritudo, ordo &c. sapientissimum & potentissimum Architectum arguunt. Sed illa mihi nondum nota sunt, regeret author. Imò notiora quam mens, nisi ignorantiam affectaret.

Probe animadvertendum est, paralogismo huic occasionem dedisse effatum illud authoris: *in causa ideæ debere esse ad* minimum *tantumdem realitatis formalis quantum est realitatis objectivæ in ipsa idea*: quo sensu alibi in hac Med. ait, *tantundem ad minimum debere esse in causa efficiente & totali, quantum in illius causæ effectu.* Existimat enim author intellectum debere habere reipsa omnes istas perfectiones, quarum efformare potest ideas: quia verò intellectus illas perfectiones non habet, sequi putat, ideam illam, quam Dei appellat, ab aliâ causa esse, in qua illæ perfectiones sint reipsa seu formaliter, quæ in idea objectivè repræsentantur. Sed id minime sequitur. Nam sufficit, ut realitas formalis in causa sit potentialiter, etiamsi actu ipso in ea non existat. Sed realitas formalis artificii, quod est in idea machinæ objective, non est ipso actu in mente artificis, hoc est, non est res quædam ipso actu in mente existens, sed inest ei tantum potentia, seu scientia quædam, per quam non istam solum machinam, sed etiam plures alias producere potest. Etsi reipsa plures machinas similes, id est, idipsum artificium continentes, sed diversæ magnitudinis constituat, non inferre licet, totidem etiam realitates formales actu in ipsa mente existere. Ita, etiam in illa idea Dei sufficit, realitatem formalem esse potentialiter in mente, adeo ut pro lubitu & illam & aliam ei similem vel dissimilem, majorem vel minorem producere possit, nec opus est, ut res ipsa in mente cogitata, & à mente per ideam repræsentata reipsa sit in mente.

Pergit ulterius author in responsione sua: *neque sane in uno major difficultas, quam in altero appareret, si quidem omnes non sunt periti mechanici, nec idcirco ideas machinarum valde artificiosarum habere possunt, ita non haberent omnes eandem facultatem ideam Dei concipiendi; sed quia illa omnium mentibus eodem modo est indita, nec advertimus unquam nobis aliunde, quam ab nobismet advenire (ideo) ad naturam intellectus nostri pertinere supponimus. Et quidem non male, sed aliud quid omittimus, quod præcipue est considerandum, & à quo tota vis & lux argumenti hujus dependet, nempe quod hæc facultas ideam Dei in se habendi non posset esse in nostro intellectu, si hic intellectus esset tantum ens finitum, ut revera est, nullamque haberet sui causam, quæ esset Deus.* Si ultima hæc verba, *quæ esset Deus*, de causa remotissima ac prima intelligantur, bene argumentum procedit: intellectus enim facultatem illam non haberet ideam talem efformandi, imo nec quicquam cogitandi, nisi ei Deus illam per creationem indidisset, quemadmodum nec oculus videndi, nec auris audiendi facultate polleret, nisi sui authorem haberet, Deum: imò nec mens, nec oculus, nec quicquam in rerum natura existeret, nisi à potente causa fuisset productum: sed quid novi hic adfert author? quid hoc argumentum differt à vulgatissimo illo, quo etiam divinus Paulus Ethnicos, quod Deum non noverint, inexcusabiles esse evincit? Rom.

Rom. 1. 19,20. nimirum universam mundi machinam sapientissimi & potentissimi authoris nos admonere.

Sed author per verba illa, *quæ Deus esset*, intelligit causam proximam & immediatam, non illam, qua Deus ei mentem in utero matris immediatè infuderit (quod nonnulli Philosophi Christiani censent, quibus absurdum videtur animam rationalem per traducem generari) non enim tolleret absurdum, quod vel maximè declinare studet, nempe, mentem fore infinitam, sed qua per singula temporis momenta eum de novo creat. Adscribam ejus verba ex Medit. tertia: *quoniam enim* (ait) *omne tempus vitæ in partes innumeras dividi potest, quarum singulæ à reliquis nullo modo dependent, ex eo, quod paullo ante fuerim non sequitur, me nunc debere esse, nisi aliqua causa me quasi rursus creet ad hoc momentum, id est, me conservet.* Sed quid absurdius unquam dici potest? Quænam res mente cogitari potest, cujus partes sint minus à se invicem separabiles, seu inter quas sit inviolabilior series & connexio quam temporis? Deinde, quomodo ex hac partium temporis sive dependentiâ sive independentiâ concludit author continuam sui reproductionem, seu reiteratam per singula minutissima momenta creationem? *Ex eo* (inquit) *quod paullo ante fuerim, non sequitur me nunc debere esse, nisi aliqua causa me rursum creet ad hoc momentum.* Certè non sequitur, nec quisquam, nisi mente captus, ita stupidus reperietur, qui hinc præsentem sui existentiam probare velit. Sed nec argumentum authoris firmum est, nec vera allegatur causa, cum infert: ego nunc sum, quia de novo sum creatus. Neque enim ad id, ut ego, qui paulo ante fui, nunc sim, opus est me de novo creari, sed sufficit non adesse vel causam corrumpentem, quæ me destinat, aut imbecillitatem mearum virium, qua tandem deficiam. Sed inquit author: *perspicuum enim est attendenti ad temporis naturam, eadem planè vi & actione opus esse ad rem quamlibet singulis momentis, quibus durat conservandam, quo opus esset ad eandem de novo creandam, si nondum existeret, adeo ut conservationem sola ratione à creatione differre, sit etiam unum ex iis, quæ lumine naturali manifesta sunt.*

Imò lumine naturali planè contrarium patet. Nam, cum v.g. lapidem videmus, possumus intelligere, eum potuisse fieri; at fieri eum continuò quis intelligit, ne quidem admonitus, nedum lumine naturali id ei manifestante? Quod enim fit, id antequam fieret, non fuit: ergo quod continuò fit, debet continuò non esse, quod manifeste contradictionem implicat.

Distinctio *causæ secundum fieri & secundum esse*, quam alibi author adfert, nihil rem promovet. Ait enim, *Architectum verbi causa esse causam domus, & patrem filii secundum fieri tantum causam, ideoque cum opus absolutum est, potest absque istiusmodi causa remanere; sed sol est causa lucis ab ipso procedentis, & Deus causa est rerum creatarum non modo secundum fieri, sed etiam secundum esse, ideoque debet semper eodem modo influere in effectum, ut eundem conservet.* Sed, bone Deus, quam lubrico fundamento nititur res tanti momenti? nonne hac ratione Deus longe deterioris conditionis esset, quam quilibet artifex, cujus opus cum absolutum est, absque illius ope conservatur: Dei verò omnipotentis opera (ex authoris mente) talia sunt, ut ne per incomprehensibile temporis momentum conservari queant, sed eodem momento annihilantur quo fuerunt producta? Quid quæso opus est rem per se planam tantis involvere tenebris? Neque verò existimetur, Deo adimi operum suarum conservationem & curam, cum tam absurda ei denegatur. Conservat enim Deus res à se creatas, quoad illarum substantiam, cum eas enim destruit, aut vim, qua conservantur non adimit, cumque sua providentia res omnes ita moderatur, ac regit, ut nihil diutius duret, quam quantum ipsius voluntati & sapientissimo scopo, quem sua providentia etiam in minimis præfixit, est conforme. Et hac ratione Deus etiam causa dici potest in esse. Quod ad exemplum solis attinet, id huc non quadrat. Nam Sol non est causa in esse lucis. Lux enim Solis, quæ perseverare videtur in aëre, non est una eademque numero, sed continenter nova ac nova; quemadmodum in flumine eadem aqua perseverare videtur, cum tamen continuò alia atque alia fit à scaturigine suppeditata. Hinc Sol fons lucis non incongruè appellatur. Pergit: *Itaque debeo nunc interrogare me ipsum, an habeam aliquam vim, per quam possim efficere, ut ego ille, qui jam sum, paullo post etiam sim futurus. Nam, cum nihil aliud sim quam res cogitans, vel saltem, cum de ea tantum mei parte præcise nunc agam, quæ est res cogitans, si quæ talis vis in me esset, ejus proculdubio conscius essem; sed & nullam esse experior, & ex hoc ipso evidentissime cognosco, me ab alio aliquo ente, à me diverso dependere.* Non opus est ad mei conservationem habere me tantam vim, qua me ipsum, quamdiu, aut quocunque modo voluero, conservare possim, tanquam mei ipsius causa efficiens, quemadmodum v. g. lumen lampadis conservare possum olei affusione ne extinguatur: sed sufficit in me esse naturalem constitutionem ac formam, qua conserver tamdiu, quamdiu causa corrumpens eam non delet. Dixerat antea author, domum ab architecto extructam posse remanere absque ope illius causæ, qua fuit producta: ergo talis vis est in domo qua absque ædificationis reiteratione conservatur, nempe ipsa domus forma & structura, qua tamdiu domus conservatur, quamdiu à contraria causa non destruitur. Si secus in homine esset, homo longè deterioris conditionis esset, quam domus aut hara. *Sed si talis vis in me esset*, (ait) *ejus proculdubio esset conscius.* Annon sentis famem & sitim, quæ te ad cibum capiendum sollicitat? quo sumpto labescentes & ad interitum vergentes vires restaurantur, quo verò neglecto frustra novam tui creationem à Deo (nisi per miraculum & extraordinem) expectas. Sed regeret author, se nunc in eo statu esse, in quo se solum ut rem cogitantem intelligit, & in quo nullam vis illius sui conservatricis noticiam habet, famem verò ad corpus pertinere. Sit ita. Ergo quatenus est res cogitans, hoc est mens, pereat per singula temporis momenta, corpus verò se ipsum conservet cibi assumptione. Deterior igitur est mens tali vi destituta, corpore, quod seipsum conservare potest. Sed annon percipit mens se vivere? percipio, dicet, at vim qua vivo, non percipio. At ipsa vita est vis illa qua mens seu res cogitans conservatur, qua cessante, ipsa periret. Sed dicat mihi author, si vim istam conservantem non sentit, aut novit, novitne annihilationem illam sui, ex qua perpetuo emergit? proculdubio non novit, nisi nugari velit. Cur igitur ad noticiam suæ continuæ conservationis alius vis notitiam requirit, præter illam, qua se vivere, & quamdiu vivit, non interire novit?

Concludit author, se *ab aliquo ente à se diverso pendere.* Benè id colligit, non quasi de novo semper ab eo producatur, sed quasi olim ab ipso productus. Sed dum ens illud à quo immediatè dependeat, author inquirit, mirum est, quod dicat, *tale ens non esse parentes aliasve causas quaslibet.* Cur enim parentes non sint, à quibus manifestissimè productus videatur? Addit autem rationem, *quia sum res cogitans & ideam Dei in me habeo.* Sed etiam parentum mentes fuerunt res cogitantes, ideamque Dei in se habuerunt, proindeque non commode hîc urget effatum, tantundem esse in causa, quantum in effectu. Addit: *si sit alia præter Deum causa* (nempe immediata) *quæri potest an sit ex se vel ab alio? si ex se, erit Deus, si ab alia, toties quæretur, donec ad illam perveniatur, quæ à se & sit Deus, cum in infinitum progredi non liceat.* Optima ratiocinatio, sed non diversa à vulgatissima illa: in causis per se agentibus non datur progressus in infinitum. Unde colligitur, parentum concatenatam seriem non posse sese in infinitum retro extendere, sed continuata investigatione deveniendum tandem esse ad causam aliquam à nemine productam. Cur quæso per tot ambages & mæandros eo contendit author, quo trita via jam pridem alii pervenerunt? Sed de his hactenus.

Tandem author ideæ hujus Dei originem inveſtigaturus, ait: *Supereſt, ut examinem, qua ratione ideam iſtam à Deo accepi, neque enim illam ſenſibus hauſi, nec unquam non expectanti mihi obvenit, ut ſolent rerum ſenſibilium ideæ, cum iſtæ res externis ſenſuum organis occurrunt, vel occurrere videntur: nec etiam à me efficta eſt: nam nihil ab illa detrahere, nihil illi ſuperaddere planè poſſum, ac proinde ſupereſt, ut mihi ſit innata, quemadmodum etiam mihi innata eſt idea mei ipſius.*

Nota: Ideam Dei ſibi innatam eſſe, primùm eò probat, quod ſenſibus eam non hauſerit. Sed quo argumento incredulum urgebit, ut fidem ei habeat? Etſi enim ſenſibilia omnia ut falſa ſuppoſuit, non propterea tamen illorum delevit memoriam, aut etiam, ſi vel maximè voluiſſet, delere potuit. Quamvis enim in hanc uſque horam author materno utero incluſus, nihil de reliquo mundo unquam ſenſu percepiſſet, non tamen in eo ſtatu eſſet, in quo ſe eſſe fingit. Nam de multis, quæ nunc Deo tribuit, ne ſomniaret quidem in eo ſtatu? Deinde ait, *à ſe non effictam eſſe iſtam ideam.* Qui hoc certum ſit, jam dictum eſt. Ratio autem ob quam à ſe non effictam aſſerit, mira eſt, *nam*, inquit, *nihil ab illa detrahere, nihil ſuperaddere poſſum.* Quaſi non poſſent eſſe homines vel angeli, à quibus aliqua, quæ de Deo nondum novit, imò quæ nunc Deo perperam attribuit, moneri poſſit. Sive enim author per ideam iſtam ipſam Dei eſſentiam, ſive attributa ejus ac perfectiones repræſentari ſtatuat, falſum tamen eſt, nihil ideæ iſti addi poſſe. Nam quod ad eſſentiam attinet, quî illius ideam habeat, eamque adeo perfectam, adeo abſolutam, ut nihil ei addi poſſit, qui ne culicis quidem aut muſcæ eſſentiam novit, qualiſque ſit referre poteſt? Attributorum verò divinorum plurima nos adhuc latere, quæ vel angelus de Cælo, vel ipſe Deus per ſpiritum ſuum revelare poſſit, nimis audax foret præſumptio, id negare velle. Quomodo igitur ideæ illi nihil addi poſſe aſſeverat?

Hactenus patuit authorem Dei exiſtentiam ex imaginaria ſua idea non demonſtraſſe.

Verum, nî fallor, admiranda mentis humanæ natura alia ratione argumentum ſuppeditat, pro aſſerenda Dei exiſtentia: nimirum, notum eſt argumentum, quo ex innato omnibus hominibus æternum vivendi deſiderio, probari ſoleat, ſpem alterius vitæ perennis & felicis ſupereſſe mortalibus. Deſiderium enim iſtud, quia univerſale eſt, omnibus hominibus commune, proindeque à natura inſitum, ideo vanum eſſe non poteſt, nec res deſiderata impoſſibilis. At hominem mortuum in vitam revocare, immortalitateſque (quæ cætera lætiſſima includit) donare, non niſi à potentiſſima cauſſa præſtari poteſt: illa verò cauſſa vel natura eſt, vel alia præter naturam. Non natura per quam mortales ſumus & afflictionibus obnoxii: ergo per aliam cauſam ipſa natura perfectiorem, quæ Deus appellatur.

Meditatio IV.

De Vero & falso.

NEglectis cæteris in quarta Medit. de quibus non immeritò dubitare liceret, pauca tantum attingere lubet.

Primum, de cauſa erroris, quam author in voluntatem rejicit. *Unde ergo naſcuntur* (inquit) *mei errores! nempe ex hoc uno, quod, cum latius pateat voluntas quam intellectus, illam non intra eoſdem limites continet, ſed etiam ad illa quæ non intelligo extendo.*

Et ſub finem Meditationis: *Et ſanè nulla alia eſſe poteſt* (cauſa) *ab ea, quam explicui. Nam quoties voluntatem in judiciis ferendis ita contineo, ut ad ea tantum ſe extendat, quæ illi clarè & diſtinctè ab intellectu exhibentur, fieri planè non poteſt, ut errem.*

Nota: Primò Falſum eſt, voluntatem latius patere quam intellectum. Voluntas enim nihil eligit, nihil appetit aut fugit, niſi quantum intellectus aut expetendum aut fugiendum demonſtrat. Deinde voluntatem confundit cum judicio. Duas enim humanæ mentis facultates principes vulgò conſtituunt Philoſophi: *Intellectum & voluntatem.* Sub intellectu comprehenditur 1. Simplex rerum apprehenſio, qua ſine affirmatione aut negatione aliquid concipimus. 2. Judicium, cujus rurſum duæ ſunt operationes 1. Enunciatio, qua affirmamus vel negamus, 2. Ratiocinatio, qua ex uno poſito inferimus aliud. Hæ operationes mentis nihil commune habent cum voluntate, nihil voluntas ad eas conferre poteſt, adeo, ut ſi error committatur, is quantus quantus eſt, ab intellectu male aut apprehendente aut judicante oriatur. Si quid is ut appetibile offert, voluntas appetit & perſequitur; ſi quid ut fugiendum, abhorret & fugit. Erroris igitur cauſſa non in voluntate eſt, ſed in intellectu, & propriè quidem, ſaltem precipuè in judicio, cum id rei, de qua fertur, non eſt conforme. Tertiò, Regula illa, quam ad evitandum errorem preſcribit, nimirum, *ut voluntas in ferendis judiciis ita contineatur, ut ad ea tantum ſeſe extendat, quæ illi clarè & diſtinctè ab intellectu exhibentur* &c. hæc, inquam, Regula, ut nimis generalis, nullum uſum habet practicum in inquirendâ veritate, niſi aliæ regulæ aut methodus preſcribatur, qua diſcernere liceat claram & diſtinctam cognitionem, quam plurimi ſe habere perſuaſiſſimi ſunt, etiam maximis implicati erroribus: cujuſmodi methodi nullum in hiſce Meditationibus apparet veſtigium, in quo tutò pedem figere liceat. Committitur autem in judicando error utplurimum circa res probabiles, rariſſimè circa illas, quarum veritas ex certis & innatis principiis per neceſſarias conſequentias deduci poteſt. Sic puram matheſin vel mediocriter edoctum, rarò errare contingit, lapſo verò alicubi adeo evidenter demonſtrari poteſt error; ut eum vel invitiſſimus agnoſcere cogatur. At in probabilibus tanta eſt judiciorum varietas, ut quæ huic quam manifeſtiſſima maximique ponderis apparent, aliis obſcura videantur & ad aſſenſum extorquendum imbecilliſſima. Exemplo eſto hæc ipſa authoris Philoſophia, quam longè minori eruditorum applauſu, quam ipſemet ſibi pollicebatur, ſuſceptum iri non dubito. Ego ſane judicii mei imbecillitatem hic ingenue profiteor; qui intenſis pro virili mentis viribus, non poſſum tamen vim experiri illarum demonſtrationum, quas author pro talibus agnoſcit, ut non putet ullam viam humano ingenio patere, per quam meliores & evidentiores inveniri poſſint.

Cæterum, in iis rebus, quæ probabilitati magis quam apodicticis demonſtrationibus innituntur, maxima judicii humani vis & perfectio agnoſcitur; hinc maximè ſapientiæ & prudentiæ gloria comparatur; hinc ſummus in omni vitâ fructus, non tantum in civili Societate, ſed etiam in ſalutis negotio emergit. Quid enim mirum, ſi quis v. gr. trianguli tres angulos duobus rectis, & hypothenuſæ quadratum laterum quadratis æquari agnoſcat, demonſtratione tam claram facem præferente, ut vel dormituriens veritatem palpet? at dignoſcere judicii acumine juſtum & injuſtum, honeſtum & turpe, magis vel minus probabile; penetrare aliorum callidiſſima conſilia, conatus, machinationes; obviare ſingulari prudentia infinitis hominum technis & fraudibus; declinare provide caſus non niſi probabiliter præviſos; imò, quod præcipuum eſt, perſcrutari admirandas, & non niſi perſpicaciſſimis oculis inveſtigabiles divinæ providentiæ vias, quibus ab Orbe condito cum majeſtatis ſuæ gloriam patefacit, cum generis humani ſalutem curat, id demum excellentis & penetrantis judicii laudem meretur: qua laude & fructu verò ſemetipſos privant, & magnam judicii imbecillitatem teſtantur ii, qui in omnibus aſſenſum cohibent, quæ evidenti & palpabili demonſtratione non ſunt fulta, hoc eſt, qui omnem fidem è rerum natura profligatam volunt, & una cum illa omnem hiſtoriarum uſum, Medicinæ partem maximam, omnem quæ inter parentes & liberos eſt pietatem, quos non aliter agnoſcimus: & tandem ipſam divinam ſapientiam, vitæque futuræ certitudinem, quæ ex Reſurrectione Chriſti cumprimis dependet.

Maximum

Maximum igitur promerentur laudatissimæ operæ pretium, qui hac in parte imbecillioribus judiciis in veri falsique, aut veritatis magis minusve probabilis dijudicatione, certæ alicujus methodi facem præferre, & ad funestas circa res fidei lites ex parte saltem dirimendas & levandas, pacemque Ecclesiæ Christi restituendam, viam sternere susciperent. Conatus & Deo gratissimus, & annuente ipsius gloria non omnino irritus futurus, in re, cujus sparsa jam undique semina agnoscere licet, recentiores circa fidem controversias animo præjudiciis non oblimato intuenti.

Meditatio V.

De essentia rerum materialium, & iterum de Deo, quod existat.

Meditatio VI.

De rerum materialium Existentia, & reali mentis à Corpore distinctione.

OMissa quinta Medit. in qua dubia occurrunt nonnulla haud multum absimilia iis, quæ in præcedd. Medit. allata sunt, ad ultimam propero, in qua author alterum, quod sibi præcipuè demonstrandum proposuit, prosequitur, nimirum, de *Mentis à Corpore reali distinctione.*

Capitali verò demonstrationi duo præmittit, primum de distinctione intellectus & imaginationis, alterum de sensuum erroribus. De posteriori satis actum est ad Medit. primam: de priori pauca hîc apponam in re perceptu non ita difficili. Ait itaque author:

Primò examino differentiam quæ est inter imaginationem & puram intellectionem. Nempe, ex. Gr. cum triangulum imaginor, non tantum intelligo illud esse figuram tribus lineis comprehensam, sed simul etiam ipsas tres lineas tanquam præsentes acie mentis intueor, atque hoc est, quod imaginari appello. Si verò chiliogonum velim cogitare, equidem æque benè intelligo illud esse figuram constantem mille lateribus, ac intelligo triangulum esse figuram constantem tribus, sed non eodem modo illa mille latera imaginor, sive tanquam præsentia intueor &c. Et paulò post: *& manifestè hic animadverto, mihi peculiari quadam animi contentione opus esse ad imaginandum, qua non utor ad intelligendum.*

Nota: Videtur author certum adferre criterium, quo imaginatio ab intelligentia discerni possit. Quod criterium priùs exemplo declaratum de triangulo, quod distinctè & imaginari & intelligere licet, & de chiliogono, quod distinctè quidem intelligere, at non imaginari possumus, in eo consistere innuit, quod ad imaginandum peculiari animi contentione opus sit, qua intellectus non utatur. Verum, author nullam adfert caussam, cur imaginatio non æquè ad chiliogonum ac ad triangulum sese extendat. Mens enim dum contemplando chiliogonum sibi repræsentare satagit; æque id contentione quadam tentat, ac in triangulo, *licet imago ab angulorum multitudinem confusior sit imagine trianguli:* neque probat, se per intellectum meliùs & clariùs intelligere quam per imaginationem. Nam, quod ait, *se æque benè intelligere chiliagonum esse mille laterum ac triangulum esse trium*, id non est intelligere figuram, sed tantum nominis significationem, seu etymologiam, hoc est, grammaticam habere chiliagoni scientiam, non mathematicam. Intelligere verò chiliagonum, est ejus mille latera & angulos distinctè percipere, quod per intellectum magis & perfectiùs, quam per imaginationem fieri, probandum est: nimirum, demonstrandum est, ideam illam seu imaginem chiliagoni, quam author citra imaginationis opem in mente sua existere asserit, clarius & distinctius repræsentare chiliogonum, quam repræsentet imago, à mente per imaginem efficta. Certus sum, authorem nullum hic discrimen ostensurum. Distincta enim rei alicujus imago, illa est, quæ distinctè & figillatim rei istius partes repræsentat; talis verò imago non est chiliogoni, quacunque ratione, sive per intellectum, sive per imaginationem à mente effingatur.

His ita præmissis accedit author ad capitalem demonstrationem distinctæ mentis à corpore existentiæ, & ait:

Et primò quidem scio, omnia quæ clarè & distinctè intelligo talia à Deo fieri posse, qualia illa intelligo, satis est, quod possim unam rem absque altera clarè & distinctè intelligere, ut certus sim unam ab altera esse diversam, quia potest saltem à Deo seorsim poni; & non refert à qua potentia id fiat, ut diversa existimetur. Ac proinde ex hoc ipso, quod sciam me existere, quodque interim nihil planè aliud ad naturam sive essentiam meam pertinere animadvertam; præter hoc solum, quod sim res cogitans, rectè concludo, meam essentiam in hoc uno consistere, quod sim res cogitans. Et quamvis fortassis (vel potius, ut posteà dicam, pro certo) habeam corpus quod mihi valde arctè conjunctum est: quia tamen ex una parte claram & distinctam habeo Ideam mei ipsius, quatenus sum tantum res cogitans non extensa: & ex alia parte distinctam Ideam Corporis, quatenus est tantum res extensa, non cogitans; certum est, me à corpore meo revera esse distinctum, & absque illo posse existere.

Nota: Quæstio non est, an mens, quo ad substantiam suam, de crasso ac palpabili corpore participet, sed simpliciter, an sit incorporea & inextensa. Etsi enim facile concedatur, mentem nec osseam esse, nec carneam, aut musculosam, nervosam &c. dubium tamen remanet, an non sit tenuissimum quoddam corpus vaporosum, aut aëreum, aut æthereum &c. diffusum per crassum hoc corpus; id quod author simpliciter negat, omnem ei adimendo extensionem.

Ratiocinatio verò, qua suam assertionem tuetur, totam vim suam mutuatur ab isto axiomate: *ea, quæ separatis conceptibus intelliguntur, reipsa esse separata & distincta.* Cujus axiomatis falsitatem apertè arguunt innumera exempla. Nonne enim omnes corporum proprietates, affectiones, accidentia, modi, separatis intelliguntur conceptibus, quorum nullum tamen à suo subjecto reipsa est separabile?

Hoc dubium ab aliis quoque, qui contra has Medd. stylum strinxerunt, authori objectum fuit, & inter cæteros ab authore primarum objectionum, qui ex Scoto duplicem adfert distinctionem, *formalem & realem*, aitque ex mente Scoti, ad id, quod unum ab alio distincte & separatim concipiatur, sufficere *distinctionem formalem & objectivam*: Unde infert ex eo, quod mens, quatenus cogitat, distincte concipi possit à subjecto corporeo, non tamen inde sequi, eam realiter ab omni subjecto corporeo esse distinctam. Quam duplicem *distinctionem* author quidem non respuit, cum ait: *formalem seu modalem distinctionem esse inter entia incompleta, in quibus sufficit, ut unum ab alio distincte & seorsim concipiatur per abstractionem intellectus, rem inadæquate* (vult dicere incomplete) *concipientis: realem verò esse inter entia completa, quæ ita distincte & seorsim concipiuntur, ut unum quodque tanquam ens per se & ab omni alio diversum intelligatur.* Id cum exemplo figuræ & motus (malè huc applicato) declarasset, probat corpus & mentem esse substantias completas, ut inde concludat realem inter illa esse distinctionem, non formalem: *atque* (ait) *complete intelligo, quid sit corpus, putando tantum illud esse extensum, figuratum, mobile &c. deque illo negando ea omnia, quæ ad mentis naturam pertinent; & vice versa, intelligo mentem esse rem completam, quæ dubitat, intelligit, vult, quamvis negem in ea quicquam esse ex iis, quæ in corporis idea continentur. Quod omnino fieri non posset, nisi inter mentem & corpus esset distinctio realis.*

Nota: Sensus est, ad conceptum corporis non requiri cogitationem, quæ mentis propria est; & ad conceptum mentis non requiri extensionem, quæ

corpori propria est. Ergo mens & corpus sunt duæ distinctæ substantiæ completæ, proindeque realiter inter se distinctæ. Sed hoc responsum dubium non tollit. Conceptus enim ille, quo mentem solum ut rem cogitantem concipit, non est completus mentis conceptus, nam solam cogitationem concipit, quæ est facultas aut effectus alicujus rei, quam, qualis sit, corporeane an incorporea, author ignorat, aut saltem pro arbitrio absque probatione, eam incorpoream esse, assumit. Ex illo igitur conceptu concludere nondum licet, mentem esse rem completam, proindeque realiter ab omni corpore distinctam. Sic verò tibi constaret ratiocinatio si diceret: Ego mentem concipio tantum ut rem cogitantem, & ad illum conceptum non animadvertere possum, pertinere extensionem: Ergò mens, quatenus est res cogitans non est extensa. Æque vera est hæc conclusio, atque illa, cum infero: ego hominem concipio, quatenus ambulat, & ad hunc conceptum non animadverto pertinere crassitiem; ergo homo, quatenus ambulat, non est crassus. At non sequitur, eum simpliciter non esse crassum. Elenchus igitur manifestus est in authoris ratiocinatione, quem logici nominant, à dicto secundum quid, ad dictum simpliciter.

Porrò, quoniam author dixerat, *se intelligere mentem esse rem completam, quæ dubitat, intelligit* &c. non alienum ab hoc loco est, examinare ea, quibus in responsionibus suis ad quartas objectiones explicat, quid per rem completam intelligat. Ait igitur: *sed hic merito quæri potest, quidnam intelligam per rem completam, & quomodo probem, sufficere ad distinctionem realem, quod duæ res tanquam completæ una absque altera intelligatur.* Valde circumspectè & caute loqui videtur author. Si enim perspicuè demonstratur duas res esse revera completas, nullum dubium est, quin realiter inter se distinctæ sint; sed author, nî fallor, non videtur velle probare, corpus & mentem revera esse duas res completas, sed tantum *intelligi tanquam completas.* Id quod ad realem distinctionem minimè sufficit, possent enim res innumeræ *tanquam completæ* per abstractionem intelligi, quæ revera completæ non sunt, proindeque realiter non distinctæ.

Itaque ad primum respondeo, me per rem completam nihil aliud intelligere, quam substantiam indutam iis formis sive attributis, quæ sufficiunt, ut ex iis agnoscam ipsam esse substantiam.

Nota: Mira hæc est substantiæ completæ definitio, in qua attributa generis assumuntur ad definitionem speciei. Si hoc, quod author recenset, est substantiæ completæ criterium, in quonam quæso consistet differentia inter substantiam completam & incompletam? Haud aptior est hæc authoris substantiæ completæ definitio, quam si quis definiturus hominem, diceret, se per hominem nihil aliud intelligere, quam animal iis indutum formis sive attributis, quæ sufficiunt, ut ex iis agnoscatur ipsum esse animal, hoc est sufficere ad agnoscendum hominem, scire ipsum esse animal.

Neque enim substantias immediatè agnoscimus, ut alibi notatum est, sed tantum ex eo, quod percipiamus quasdam formas sive attributa, quæ cum alicui rei debeant inesse, ut existant, rem illam, cui insunt vocamus substantiam. Si verò postea eandem illam substantiam spoliare vellemus iis attributis, ex quibus illam cognoscimus, omnem nostram de ipsa noticiam destrueremus, atque ita verba quidem aliqua de ipsa possemus proferre, sed non quorum significationem clarè & distinctè perciperemus.

Nota: Aliter loquebatur author sub finem 2. Medit. ubi se ceram detractis omnibus formis & accidentibus nudam intelligere asseverabat, & quidem longè perfectius & distinctius, quam sub formarum & accidentium involucro, quæ mutabilia sunt, ipsa ceræ substantia immutabili.

Non ignoro quasdam substantias vulgò vocari incompletas; sed si dicuntur incompletæ quæ per se solæ esse non possunt, fateor mihi contradictorium videri, ut sint substantiæ, hoc est, res per se subsistentes, & simul incompletæ, & per se subsistere non valentes. Aliter autem dici possunt substantiæ incompletæ, ita scilicet, ut quatenus sunt substantiæ, nihil quidem habeant incompleti; sed tantum, quatenus referuntur ad aliquam aliam substantiam, cum qua unum per se componunt. Ita manus est substantia incompleta, cum refertur ad totum corpus, cujus est pars, sed est substantia completa, cum sola spectatur: & eodem modo corpus & mens sunt substantiæ incompletæ cum referuntur ad hominem, quem componunt; sed solæ spectatæ sunt completæ.

Nota: Per miros incedit Mæandros, ut scopum evitet. Quæstio est, an mens corporea sit, an incorporea. Author incorpoream esse contendit, quia eam intelligat ut rem cogitantem, eamque completam. Objectum ipsi fuerat, hanc ipsam noticiam esse inadæquatam, hoc est attributorum tantum noticiam, non ipsius subjecti, de quo, quale sit, corporeumne an incorporeum, controvertitur. Sic inadæquatus est conceptus vel noticia, cum dico, vaccam esse rem mugientem. In illo enim conceptu tantum mugitus noticiam habeo, nullam subjecti, de quo, an bos, vel leo, vel canis sit, nondum constat. Nihil igitur ad rem est, quicquid author de substantia completa & incompleta disserit. Eò enim tendit solum, ut demonstret, mentem per se, & absque relatione ad corpus consideratam, esse substantiam completam; de quo in præsenti nulla est controversia. Eo ipso enim concesso (etsi falsum sit) indecisa manet principalis quæstio, corporeane sit, an incorporea.

Cæterum, denominatio illa completi & incompleti, tota dependet à relatione ad aliud aliquid, tanquam ad totum, cujus respectu substantia completa vel incompleta dicitur, quo respectu sublato substantia nec completa nec incompleta dici solet. Ita enim Philosophi substantias completas & incompletas definiunt, ut substantiam completam esse dicant, quæ ad alterius substantiæ realem compositionem seu constitutionem non ordinatur, nec ipsamet ad sui complementum & perfectionem re alia indiget: incompletam, quæ contra se habet: Unde completam substantiam se habere ajunt per modum totius, incompletam per modum partis. Ex. gr. truncus arboris substantia completa non est, at arbor integra completa est substantia, cujus respectu ramus incompleta est, qui ipse tamen substantia completa est respectu minorum ramulorum ex sese ortorum; idque solummodo, quamdiu ramuli isti majori ramo, hic verò arbori, & quidem viventi, adhæret, & ad realem illius compositionem ordinatus est: abscissus verò ab arbore ramus nec completa nec incompleta substantia nominari meretur, quippe qui in eo statu existat, in quo totum suum non complet. Sic nec ramuli isti minores majori ramo ab arbore amputato adhærentes, substantia incompleta non sunt; nam etsi ramum illum majorem complere videantur, tamen arborem ipsam non complent, ad cujus complementum præcipuè pertinent. Sic homo substantia completa est, corpus & anima verò incompletæ, quemadmodum ipse author fatetur. Corpus rursum substantia completa est respectu membrorum v. gr. respectu manus, quæ incompleta est respectu corporis, completa respectu digitorum: idque tamdiu, quoad totum principale, nimirum homo non dissolvitur: dissoluta autem corporis & animæ compagine, nec corpus nec anima per se substantiæ completæ sunt, quippe ad realem hominis compositionem non amplius ordinatæ, sed corpus cadaver est, brevi corrumpendum, & in pulverem redigendum, anima verò substantia quædam est (corporeane an incorporea author nos hactenus non docuit) perfectionem in se actu, nisi novo jungatur corpori, non habens. Falsum igitur est, quod author ait, *substantias, quatenus substantiæ sunt, nihil habere incompleti*, hoc est, eas omnes esse completas. Item, *manum cum sola spectatur*, hoc est, quatenus est à corpore avulsa, esse substantiam completam: Conditio enim substantiæ completæ tantò est perfectior quam incompletæ, quantum totum præstat parti, perfectum imperfecto: id quod

quod ipsæmet denominationes completi & incompleti, hoc est, perfecti & imperfecti satis arguunt. Cum igitur manus corpori vivo juncta non completa substantia sit, multo minus completa est à corpore avulsa. Juncta enim corpori viventi participat de excellentia & dignitate præstantis operis naturæ, tanquam membrum seu pars illius, sine qua corpus ipsum mutilum est: at amputata dignitate illa non amplius fruitur, nec amplius manus est, sed cadaver, manus figuram aliquantum retinens, donec in putridam terram transformetur. Pari modo, quoniam anima, quatenus ad realem compositionem hominis est ordinata, & illius respectu se habet per modum partis, non est substantia completa, multò minus completa erit, si extra illam compositionem consideretur; eritque in statu longè imperfectiore extra corpus constituta, quam corpori juncta. Dissolutio enim operis naturalis (seu à natura producti), imperfectionem introducit, non tantum quo ad totum, sed etiam quo ad partes: idquod testatur non solum naturalis abominatio istius dissolutionis animæ & corporis, etiam brutis animantibus naturâ insita, sed etiam futuræ illius vitæ conditio & status, in quo non nudæ animæ beata fruentur vita, sed novo vestientur corpore, eoque incorruptibili, & in perpetuum ab illis non separando, ut imperfectio per mortem utrique parti introducta resarciatur, & disjunctum in integrum restituatur. Hinc porrò patet; etiamsi vel maximè concedatur, mentem esse substantiam incorpoream, mereque spiritualem, non tamen eam absque corporis organo cogitare, intelligere, ratiocinari, aliasve functiones obire posse. Substantia enim talia præstare apta completa est substantia, nullo corpore indiga, imò Persona est, humanâ personâ longè præstantior & perfectior. Cum autem per naturam ad humanum corpus perficiendum ordinata sit, ut perfectam constituat personam; patet, absque corpore aptam non esse ad functiones personis proprias obeundas, quas in corpore obiit: nullo enim fine corpori jungeretur saltem cælesti illi olim recipiendo, si absque illo persona esset omnibus numeris absoluta.

Finio, & coronidis loco paucis attingere libet, quod author cum in ipsis Medit. tum in suis responsionibus non semel urget, *mentem esse indivisibilem*, nec ab ullo unquam Philosopho auditum esse, mentem bisecari aut trisecari posse: unde firmissimè concludi posse ait, mentem non esse corpoream. Verum, homonymia est in voce *mentis*. Si enim mens sumitur (quemadmodum à Philosophis sumi solet) pro facultate animæ humanæ, quam vulgo *superiorem facultatem* nominant, nempe pro intellectu & voluntate, & ab appetitiva, quam *inferiorem* dicunt, distinguunt; certum est, mentem esse indivisibilem. Divisio enim propriè quantitatum est, non qualitatum, ad quas, facultates ille referuntur. At si per mentem intelligatur substantia seu subjectum ipsum, cui facultas intelligendi & volendi in hæret, hoc est ipsa anima humana, tamdiu absurdum non erit, statuere mentem divisibilem esse, donec eam corpoream non esse demonstretur.

FINIS.

LUDOVICI WOLTZOGENII

RESPONSIO

ad

JONÆ SLICHTINGII à BUCOWIETZ

Annotationes in Annotationes

de

Bello, Magiſtratu

&

Privata Defenſione.

IRENOPOLI

Poſt annum Domini 1656.

Lector Benevole!

TRactatus hic, poſt abſolutam impreſſionem, ab amico inter ſua manu-ſcripta repertus, nobiſque communicatus, non potuit, priori auctoris de eadem materia tractatui ſubjici. Sunt vero tres Woltzogenii de hac materia, in univerſum tractatûs, quorum primus ſecunda parte *Inſtructionis ad utilem S. Literarum lectionem* abſolvitur. In quo Danielis Brenii librum *de Qualitate regni Chriſti*, ipſius operibus Theologicis inſertum (Epiſcopii de munere Magiſtratus à Chriſtianis gerendo oppoſitum) quaſi amplificat, & ejuſdem argumenta latius deducens explicat & confirmat. Secundus continet Annotationes ad tres Jonæ Slichtingii quæſtiones. Quibus Annotationibus Slichtingius ſuas in eaſdem Annotationibus obviam ivit. Atque iſtis Slichtingii Annotationibus Author hac Reſponſione occurrit.

VALE.

RESPONSIO ad ANNOTATIONES
OPPOSITAS ANNOTATIONIBUS IN TRES QUÆSTIONES DE MAGISTRATU, DE BELLO, DE PRIVATA DEFENSIONE.

I. *INjuria queritur Vir Præſtantiſſimus* &c. Imperfecta jure tractatio de Magiſtratu viſa eſt, quia in hac quæſtione maxima eſt de jure gladii difficultas: ejus itaque mentio fieri debuit, ubi de eo, an liceat Chriſtianis magiſtratum gerere, agebatur. Adeo autem Auctor hoc loco ejus non meminit, ut Magiſtratum Chriſto, qui jure gladii uſus non eſt, ſimilem omnibuſque ſervientem fecerit: ex quo videri alicui merito potuiſſet, eum Magiſtratum quidem admittere Chriſtianum, ſed talem qui gladio & patibulo aliiſque capitalibus ſuppliciis in maleficos non ſæviret. Atque hanc imperfectionem agnoverunt & illi ipſi amici magni nominis viri, quorum rogatu Auctor quartam quæſtionem, quæ de jure gladii agit, cæteris ſe ſubjunxiſſe ait. Cur enim id rogaſſent, ſi non omnino ad tractationem hujus quæſtionis de Magiſtratu neceſſarium eſſe judicaſſent?

II. *Et quem obſecro Lectorem? Chriſtianumne?* Veri Chriſtiani terrentur patibulo & gladio, non tam quod ipſi eum metuant, quam quod doleant tot peccatores, ad quos ſalvandos Chriſtus potiſſimum venit, ſine omni miſericordia è medio tolli: quorum plurimi etſi ſunt ſanabiles ac corrigibiles, omne tamen illis ad corrigendam vitam ſpatium adimitur; & ſic non corpora ſolum, ſed & animæ eorum perduntur, nec temporaria tantum; ſed ſimul etiam æterna morte afficiuntur. Quod quam horrendum ſit, perſpexerunt hodie omnes ferme etiam errantes Chriſtiani. Itaque tametſi maleficos capite plecti jubeant, ne tamen æternam eis ſalutem adimere videantur, eos etiam in furcam jam aſcendentes ſpe regni cœleſtis ſolantur; & quibus ipſi vitam temporariam in terris nolunt concedere, eis æternam promittunt in cœlis; non abſimili modo, atque ille quondam dicebat: Sit divus, modo ne ſit vivus. Veri autem Chriſtiani, cum hoc per decreta divina in Sacris Literis revelata ſciant fieri non poſſe, ut malefici ſine vera pœnitentia vitæque mutatione in melius conſequantur vitam æternam; quomodo non ingemiſcant, cum vident tot miſerorum animas ſeduci & perire in æternum? ac porro quomodo non abhorreant à tali functione, per quam ipſimet fierent æternæ perditionis proximorum ſuorum aliquomodo participes. Deinde & ſui cauſa merito terrentur gladio & patibulo Chriſtiani: quia etiam pios homines ex infirmitate poſſe in tale peccatum incidere, quod ſecundum Legem Moſaicam & civilia jura nonniſi mortis ſupplicio expiari poteſt, vel ſolum Davidis exemplum nos docet. Cum verò nullum delictum tam grave committi poſſit, cui in Eccleſia non ſit parata venia, ſi ſeria ſubſequatur pœnitentia, nonne horrendum ac terribile eſt homini Chriſtiano, tam inſigni & æquiſſimo beneficio per Magiſtratus gladium privari, & necem videre ſibi inevitabiliter imminentem, quam nec Chriſtus ipſe in pœnitentem decerneret?

III. *Magiſtratus enim verus & dominando ſervit.* Atqui Chriſtus Matth. 20 non hoc ſibi vult ut diſcipuli ejus dominando ſerviant: ſic enim eos ab affectatione dominii non avocaſſet.

QUÆSTIONIS I. ANNOTATIO I.

I. *ATqui primum Auctor non populi Chriſtiani in ſpecie felicitatem celebrat, ſub Rege vere Chriſtiano.* Nobis verò maxime Chriſtiani populi felicitas ſpectanda eſt: nam alios extra Eccleſiam quod attinet, illi ſatis ſuam felicitatem & tranquillitatem etiam abſque Chriſtianis Regibus procurabunt.

II. *An vero Regnum Iſraëliticum non fuit felix ſub Rege Salomone &c.* Fuit felix felicitate terrena; ſed Chriſtianorum felicitas non eſt in rebus terrenis ſita.

III. *Videt ergo & Chriſtianos expetere, ut tranquillam & quietam vitam peragant &c.* Non aliam tranquillitatem licet Chriſtianis expetere, quam quæ vocationi eorum convenit. Eorum autem vocatio eſt, ut etſi non ſemper patiantur reipſa, tamen parati ſint ſemper pro Chriſto pati perſecutionem. Hoc enim eſt, quod quotidie crucem noſtram portare, Chriſtumque ſequi jubemur. *Quiſquis non portat crucem ſuam, meque ſequitur, non poteſt eſſe meus diſcipulus*, Chriſtus ipſe diſerte pronunciavit. At ex Auctoris ſententia, poſſet eſſe Chriſti diſcipulus, qui crucem ſuam non portaret: quod eſt aperte verbis Chriſti contrarium. Et Apoſtolus Galat. 5. verſ. 11, tanquam abſurdum ponit, ſi aboleatur ſcandalum crucis. Obſervandum enim eſt, à condito mundo, ſic volente Deo, ſemper bonos perſecutionibus malorum fuiſſe expoſitos, ut tanto ſcilicet perfectior & luculentior bonorum virtus eſſet: unde nubem Martyrum ex ſeculis, quæ Chriſti tempora anteceſſerunt, adducit auctor Epiſtolæ ad Hebræos. Quanto minus præſumi debet, Deum velle, ut veri Chriſtiani aliquando à jugo perſecutionum plane ſint liberi, qui ad ſummam pietatem, atque inprimis ad perfectiſſimam patientiam vocati ſunt; quibus æternæ & cæleſtis felicitatis nulli ante ſeculo notæ facta eſt promiſſio, quibus pro exemplo propoſitus eſt Chriſtus Dominus, dux & conſummator fidei noſtræ, cujus tota vita fuit inſigne patientiæ ſpeculum; quibuſque dictum eſt, Non poſſe eſſe diſcipuli conditionem meliorem conditione Magiſtri, & conditionem ſervi conditione Domini. Non ergo debent unquam Chriſtiani talem optare & ambire tranquillitatem in terris, in qua crucem Chriſti amplius non portarent, nec portare poſſent: ac proinde in qua meliori quam Chriſtus ſecundum carnem conditione eſſent. Hoc autem omnino fieret, ſi Reges Chriſtiani fierent & manerent. Adde quod tranquillitate nimia ac diuturna nihil magis pietati inimicum ſit. Expertus id eſt ſanctus ille vir Dei David, quem malis invictum otii ac pacis fomenta corruperunt. Hoc idem & Apoſtolum 1 Tim. 2. conſideraſſe apparet ex eo, quod non ſimpliciter jubet orare pro Regibus, ut tranquillam & placidam vitam agamus, ſed addit, *cum omni pietate & honeſtate*: innuens tranquillitatem non aliam eſſe expetendam, quam in qua pietatis honeſtatiſque ſtudium atque exercitium vigeat. Alioqui ſi tranquillitas pietatem exſtinguat, ſi gignat & nutriat plurima vitia ac ſcandala, adeoque Eccleſiam veram Chriſti peſſundet, (quod fieri oportet, ſi tranquillitas nimis longa ſit) eam odio habendam & deteſtandam eſſe ſubindicat. Talem autem tranquillitatem & tales tranquillitatis fructus ſub Regibus Chriſtianis omnino dari neceſſe eſt: quod ex Conſtantini Magni temporibus ſatis patuit. Non potuit igitur Apoſtolus jubere, ut Chriſtianos Reges votis omnibus expetamus, qui nobis tranquillitatem firmam & diuturnam, qua corrumperetur Eccleſia, armis & poteſtate ſua carnali præſtarent. Fallunturq; non leviter in explicatione loci illius 1 Tim. 2, qui exiſtimant Apoſtolum pro ultimo ſcopo converſionis Regum, & precationum noſtrarum

strarum pro Regibus posuisse, ut tranquillam vitam agamus; quasi talis sit verborum nexus: Orandum est pro Regibus. Quid verò orandum? ut ad veritatis cognitionem perveniant. Hoc vero quo fine orandum & expetendum est? ut nos tranquillam & placidam vitam agamus. Atqui apertè absurdum est, Apostolum voluisse animos orantium pro Regibus adeò ad externam tranquillitatem esse intentos, ut ejus respectu *ante omnia* jubeantur pro Regum infidelium conversione orare: cum Christiani teneantur conversionem & salutem infidelium etiam cum tranquillitatis & bonorum suorum, imò cum vitæ quoque ipsius dispendio procurare; & præterea omnium temporum experientia docuerit, Ecclesiam semper melius habuisse in persecutione, quam in alta pace. Quare notandum est, ultimum orationum nostrarum pro Regibus scopum in verbis Apostoli poni, ut piè & honestè vivamus. Quatenus verò ad hunc scopum etiam facit tranquillitas, eatenus eam quoque expetere jubemur. Cæterum ad tranquillitatem istam obtinendam non dicit Apostolus opus esse, ut Reges veritatem agnoscant, & convertantur, neque diserte id orandum esse eum in finem monet. Etsi enim hoc quoque una cum aliis bonis orandum esse Regibus subintelligi possit, tamen Apostolus id nec nominavit, nec ita subintelligi voluit, ut agnitio veritatis esset medium præstandæ nobis tranquillitatis. Committiturque hîc insignis fallacia compositionis, dum quæ divisa sunt in se, & apud Apostolum, componuntur. Jubemur orare pro Regibus, ut nobis tranquillam vitam præstent, & ut ad agnitionem veritatis perveniant. Ergo ideo ad agnitionem veritatis pervenire debent ut nobis tranquillitatem præstent. Cur verò non contrà concluditur: Ergo ideo nobis tranquillitatem præstare debent, ut ad agnitionem veritatis perveniant? Imò hoc perinde est, atque si quis sic argumentaretur: Debemus orare pro Regibus, ut vitam æternam consequantur, & ut diu vivant in terris: Ergo ideo vitam æternam debent consequi, ut diu vivant in terris. Considerandum insuper Reges istos & in eminentia constitutos, pro quibus hoc loco orari jubet Apostolus, fuisse tunc temporis homines impios & corruptissimos; de quibus nulla spes erat ut converterentur & veritatem agnoscerent, adeò tunc in mundo exosam. Pro iis tamen orari jubet Apostolus, ut sub iis tranquillè vivere possimus in omni pietate & honestate. Poterant nimirum & hi ipsi Magistratus, quantumvis pessimi & Christianis infensissimi, ita emolliri, ut intellecta Christianorum pietate, & propensa in se voluntate, tametsi veritatem non reciperent, tamen eam non persequerentur, & professoribus ejus tranquillitatem præstarent. Hoc igitur est, quod propriè hic vult orari Apostolus: unde nihil solidi pro sententia Auctoris elici posse ex hoc loco, satis intelligitur.

IV. *Sed ille tamen agit per media ordinaria.* An verò inter media ista ordinaria est id quod vult Auctor, scilicet ut Christiani habeant suos Reges? Atqui hoc ex ipsa praxi refutatur. Nam ex quo exaltatus est Christus, semper hactenus super populum suum regnabit, & tamen eum hoc medio non videmus usum esse, ut Regna Regesque proprios daret Christianis. Mirum profecto est, medium ordinarium vocari, cujus ne unicum quidem exemplum per sedecim secula ostendi potest. Nam quod infra de Joanne Hunniade refertur, ad id suo loco respondebitur.

V. *Quis inquam non exoptet non futuræ tantum, sed & præsentis vitæ bonis perfrui?* Credo. Sed quis non etiam exoptet vivus in cœlum inferri, sicut Eliæ olim contigit? At hoc fieri non potest. Sic neque hoc fieri potest, ut quis & in futura vita & in hac bonis fruatur, præsertim constanter & perpetuò: quod vel Lazari & divitis illius exemplo satis est declaratum Luc. 16. Christianis præsentis vitæ bonis perfrui non nisi eatenus licet, quatenus necessaria sunt ad vitam sustentandam: sed regna & amplas stabilesque in terris possessiones ambire & exoptare non debent. Hæ enim impedimenta potiùs sunt, quam adjumenta felicitatis Christianorum. *Habentes alimenta & tegumenta, his contenti simus. Sed qui volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum, & desideria multa inutilia & noxia, quæ mergunt homines in interitum & perditionem* 1 Timoth. 6.

VI. *Hoc jam non ipsa rerum bonitate, sed hominum evenit vitio.* Ita est: ideo etiam ipsas res secundas per se non damnamus; sed quia omnes, etiam Christiani, sumus homines vitiis obnoxii, opus esse dicimus, ut Christiani semper sint in ejusmodi statu, in quo à morbis suis ac vitiis per persecutionum patientiam curari vel etiam præservari queant.

VII. *Nec medicina ideo melior est sanitate, quod morbis medeatur.* Sanitas melior quidem est medicina, sed tamen, quia impossibile est ut homines mortales semper sani sint, ideo medicinâ omnes indigemus. Ita & non luxuriare unquam melius est, quam curari à luxuria per persecutiones ob veritatem: at cùm tam fragilis Christianorum, utpote hominum iisdem infirmitatibus ut reliqui subjectorum, natura sit, ut penè impossibile videatur, posse Christianos non plerumque luxuriare rebus secundis, idcircò ut hac medicinâ prorsus carere possint, fieri nequit.

VIII. *Etiam Rex pius & sanctus vereque Christianus, maximum est adversus vitiorum morbos & contagiones amuletum.* Rex Christianus non potest esse ullum, nedum maximum adversus eorum vitiorum morbos amuletum, quibus potissimùm Christiani tempore pacis possunt ac solent adversus Christi præcepta delinquere; quales sunt luxuria, fastus, ambitio, avaritia &c. non tantùm, quia potestas Magistratus civilis non extenditur ad talia delicta, quibus in sublimiora Christi præcepta peccatur, verum etiam quia ipsæ Regum aulæ non possunt non esse talium vitiorum maxima exempla & occasiones.

IX. *Et persecutiones violenta sunt remedia* &c. Verum est, persecutiones esse violenta remedia: ideo eas Christus non semper, nec in omnes Christianos statim immittit: sed metum tamen persecutionum vult semper nobis adesse, qui certè nec violentum remedium est, & ita juvat, ut naturam non debilitet; & hunc Christus modo remittit, modo intendit pro exigentia nostræ emendationis.

X. *Sunt hostium invasiones, bella, fames, pestis* &c. Bella, fames, pestis, morbi, calamitates variæ, non sunt tam efficacia remedia adversus vitia Christianorum, quàm sunt persecutiones Christi causa illatæ. Illa enim communiter omnibus accidunt hominibus: hæ sunt peculiare Christianorum gymnasium atque palæstra, in qua ad perfectionem virtutum cælestium exercentur, & tanquam cote acuuntur. In his gloriosior est patientia, & fiducia in Deum ac pietas major cernitur; quam in illis: quia hæ devitari possunt, si quis velit esse improbus, illa non possunt ne ab improbissimis quidem: illa igitur pati necessitatis est, has perferre virtutis, & hoc martyrii laudem propriè meretur. Quocirca etiam hæc patientia amplissimùm habet in cœlis repositum præmium, illa verò nullum peculiare. Hoc cum videant hodie pseudo-Christiani, nec habeant occasionem persecutiones pro veritate patiendi propter carnalem suam potentiam, qua muniti sunt, novum martyrii genus commenti sunt, quod non in suo, sed in alieno sanguine religionis causa fundendo consistit.

XI. *Non est de novo aliquo regimine per Magistratum ex hominibus introducendo satagere.* Novum regimen per Magistratum ex hominibus introducere inter Christianos, ac proinde Christum Regem rejicere meritò dicuntur, qui non contenti eo quo Christus populum suum invisibiliter ac immediatè gubernat protegitque regimine & cura, visibilem protectorem, qui armis suis directe Christianum tueatur gregem, desiderant: quemadmodum jure Israëlitis dictum est, quod novum regimen introduxerint, & Deum rejecerint, ut non esset Rex super illos, quando flagitarunt Regem visibilem, gentilium more

super

ſuper ſe regnantem, divino inviſibili non contenti regimine. Annon illi quoque optimos gubernatores & regni adminiſtros ex hominibus optarunt? annon expetierunt, ut Deus peculiariter ipſis dominaretur per pios & ſanctos Reges? & tamen ipſis objicit Deus, quod ipſum rejecerint, ut non ſit Rex ſuper illos. Quanto magis ne id dicat Chriſtus Rex noſter, Chriſtianis metuendum eſt, quorum πολίτευμα non in terris, ſed in cœlis eſt, qui non terrena ſapere juſſi ſunt; ſed ea quærere quæ ſurſum ſunt debent, non ea quæ ſunt ſuper terram.

XII. *Peculiariter enim Chriſtus regnat, cum per pios & ſanctos regnat Reges.* Hoc verò nunquam hactenus factum eſt: unde colligitur, iſto modo Chriſtum regnare non ſolere. Quis porro unquam verba, *Adveniat regnum tuum*, in oratione Dominica, intellexit denotare, ut Chriſtus regnet per Chriſtianos Reges? Annon & Apoſtoli, vel ſaltem Apoſtolica Eccleſia oravit quoque ut adveniret regnum Chriſti illo tempore? an ergo hoc ſibi voluerunt tunc Chriſtiani, ut Chriſtus illis regna daret in terris, & Chriſtianos Reges? an ſi hoc voluerunt, non fruſtra orarunt? Neque enim exauditi ſunt: quia nulli Reges Chriſtiani in Apoſtolica Eccleſia fuerunt. Ita nimirum quiſque Scripturam interpretatur ſecundum ſuam opinionem & voluntatem. Quis verò non videt, verum Chriſti regnum, cujus adventum & propagationem quotidianis precibus à Deo flagitare debemus, eſſe ſpirituale, non carnale, & conſiſtere non in amplitudine terrenarum ditionum, ſed in veritatis & pietatis promotione, nec gladio ferreo, ſed gladio ſpiritus ſeu verbo Dei propagari atque conſervari? Hoc ſane regnum eſt toto genere diverſum ab aliis regnis mundanis, quæ coactiva conſtant poteſtate, & corporibus tantum hominum, non etiam cordibus imperant. Vehementer proinde errant, qui ut Chriſtus carnali gladio per Reges ac Principes Chriſtianos regnet, veritatem ſuam propaget ac defendat, orant orandumque putant. Nulla enim ratione hic modus propagandæ & defendendæ veritatis conſentaneus eſt voluntati divinæ ſub Novo Fœdere. *Videte vocationem veſtram, fratres*, inquit Apoſtolus, *quod non multi* (ſint inter vos) *ſapientes ſecundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles; ſed quæ ſtulta ſunt mundi elegit Deus, ut confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia; & ignobilia contemptaque mundi elegit Deus, & ea quæ non ſunt, ut ea quæ ſunt deſtruat: ut non glorietur ulla caro in conſpectu ejus.* Hæc nimirum eſt voluntas divina ſub Novo Fœdere, ut veritas divina & Euangelium non per Reges aut Cæſares, ſed per homines infirmos & abjectiſſimos ſuſtentetur. Ideo Meſſiam non miſit in mundum regia pompa inſtructum: ad munus Apoſtolicum non Principes aut dynaſtas hujus ſeculi delegit, ſed piſcatores, pauperculos, rudes & è media plebe ſumptos homines. Quibuſnam per Angelos curavit primum annunciari nativitatem Chriſti, ut per eos porro aliis innoteſceret? Herodine Regi, aut alicui ex Phariſæis ac Principibus populi? Minime gentium: Sed Paſtoribus Luc. 2. Quod etſi ſtultum videatur mundo, iſta tamen *Dei ſtultitia*, ut loquitur Apoſtolus, *ſapientior eſt hominibus*, & iſta *infirmitas Dei potentior eſt hominibus.* Rationem quoque hujus conſilii divini expreſſit Apoſtolus, quod voluerit confundere & pudefacere potentes atque ſapientes hujus mundi, & anſam gloriandi eis adimere. Nimirum Reges, Principes & ſapientes hujus ſeculi, putant Deum ſibi plurimum debere, ſi quid agant in Dei negotio; quaſi ipſe eorum opera carere non poſſet; itaque omnia imputari volunt ſuæ auctoritati, ſuæ potentiæ, ſuis armis, ſuis conſiliis. Hoc ergo ne fieret ſub Novo Fœdere, neve quod Dei Chriſtique providentiæ in ſolidum debetur, carnali ipſorum brachio, potentiæ & dignitati adſcriberetur, placuit Deo per infirmitatem & ſtultitiam prædicationis ſervare credentes. Hoc ſi probe perpendiſſet Auctor, non ſtatuiſſet opinor, precandum eſſe à Deo, ut Chriſtus per Chriſtianos Reges regnet. Huc pertinet & illa ratio Apoſtoli, quam ſuperius attulit, cauſam reddens, cur non eſſet miſſus cum peritia dicendi: *Ne*, inquit, *inanis reddatur crux Chriſti*: Eadem enim ratio facit, ut nulli inter Chriſtianos Reges atque Monarchæ eſſe poſſint. Fruſtra namque Chriſtus tam abjecta fuiſſet conditione, fruſtra tanta & tam multa in vita ſua paſſus fuiſſet, fruſtra crucem Apoſtolis & aliis Chriſtianis impoſuiſſet ſemper ferendam, ſi quiſquam poſſet inter ejus diſcipulos dari, qui ſimul in terris, & poſtea in cœlis regnare poſſet. Cæterum non negamus Deum Chriſtumque uti etiam aliquando poteſtate, opera & conſiliis, quin & gladio armiſque Regum & Principum extra Eccleſiam conſtitutorum, idque ad bonum Eccleſiæ ſuæ; ſed tunc id nulla fit cum gloriæ divinæ diminutione, ſed potius cum ejus inſigni augmento & amplificatione: ſiquidem iſti Reges non directe agunt negotium Chriſti, non directe tuentur Eccleſiam, ſed aliud quippiam intendunt, aliquando etiam nocere ſtudent Eccleſiæ, & tamen Chriſtus eorum conatus & conſilia in rem ſuam ſuorumque convertit: qua in re admirabilis & vere divina Chriſti ſapientia atque potentia cernitur.

XIII. *Aut quaſi vitium eſſe poſſit, quod cum Chriſti ſanctitate conveniat!* Chriſti ſanctitas dupliciter conſiderari poteſt ac debet, ſecundum duplicem ejus ſtatum; unum, quo in terris vixit, alterum quo nunc degit in cœlis. Priori in ſtatu ſanctitas ejus fuit humilem eſſe, nemini nocere, ultionem non ſpirare, manſuetudinis, patientiæ & fortitudinis in afflictionibus exemplum in ſe exhibere perfectiſſimum, animas hominum non perdere ſed ſervare. Poſteriori in ſtatu ſanctitas ejus eſt longe alia: Rex enim factus in Cœlis, jam non eſt humilis, non patitur amplius injurias; ſed ulciſcitur hoſtes ſuos, & nocet eis perditque contumaces. Nobis verò Chriſtum non in ea ſanctitate imitari incumbit, quæ ipſi tanquam Regi cæleſti competit, ſed in ea, qua nobis in terris præluxit. Huic ſanctitati Chriſti ſi quid non conveniat, poteſt id eſſe vitium, etſi cum præſenti ſanctitate ejuſdem conveniat.

XIV. *Et profecto cum pro Regibus oramus, quid oramus?* Cum oramus pro Regibus, tum temporalia illis bona optamus, tum æterna. Æterna propter ipſos tantum eorumque ſalutem. Temporalia propter ipſos & nos ſimul, ut nimirum illorum rebus florentibus & nos quietam & tranquillam vitam ſub eis degamus: quandoquidem plerumque mala Reipublicæ etiam in Chriſtianorum damnum redundant. Sic juſſi ſunt Judæi in captivitate Babylonica conſtituti orare Deum pro pace Babylonis, quia pax ejus eſſet quoque pax eorum futura.

XV. *Ea vero egregia foret pro Regibus oratio* &c. Non eſt hæc adeo abſurda oratio, ſi quis precetur, ne ulli Reges in terris ſint Chriſtiani facti, & ut ex rerum natura tollantur per abdicationem regni ſui: ſi nimirum ſimul oretur, ut omnes homines in mundo convertantur ad Chriſtum, & nulli uſquam mali in terra reperiantur. Hoc enim ſi fieret, cælum in terra foret, nullis judiciis forenſibus, nullis Regibus eſſet opus: & ſine illis quietam & tranquillam vitam tranſigeremus in omni pietate & honeſtate. Faxit Deus ut hac ratione omnes Reges in mundo exſtirparentur! At hoc nunquam futurum eſt, dices, ut deſint mali in mundo. Quid tum? Nobis tamen id vovere & optare à Deo fas eſt. Deinde, ſi mali nunquam defuturi ſunt, neque etiam defuturi ſunt unquam Reges præter Chriſtianos qui malos coërceant: ita ut nec miraculo extraordinario, nec Chriſtianis Regibus ad id ſit opus, ut tranquillam & quietam vitam agamus in omni pietate & honeſtate. Nam & ſub externo Magiſtratu poſſunt Eccleſiæ Chriſti pace & tranquillitate frui, pietatemque & honeſtatem omnem colere: quemadmodum temporibus Apoſtolicis factum Actor. 9. quin & noſtro ævo in Polonia.

XVI. *Meliuſne erit ut imperet, idque Chriſtianis, vel Turcæ, vel Judæus* &c. Si omnes homines boni eſſent, & ex Chriſti præſcripto viverent, ut imperium ſine bellis ac cædibus adminiſtrari poſſet, tum vel nullo

Rege opus esset, nec Magistratu, vel si aliquo opus esset, melius utique esset ut pius & mansuetus aliquis è Christianis imperaret, quàm Turca, aut idololatra. At nunc in tanta malorum copia, quorum nefarii ausus ægrè gladiis, igne, patibulis refrænari possunt, satius est Rempublicam habere strenuum aliquem & bellacem Regem, quamvis externum sive is Turca sit, sive Judæus, sive idololatra, dummodo justitiæ alioquin & boni publici sit studiosus. Multo enim aptiores sunt homines mundani ad mundanos & feroces homines compescendum, quam qui per Christi disciplinam ad omnem lenitatem & modestiam sunt facti ac regenerati.

XVII. *Nimis indigne & humiliter de Christiana veritate & gratia Dei salutari, quæ omnibus apparuit, sentiunt, qui eam intra vilem plebeculam &c.* Quasi vero veritati salutari aliquid splendoris & dignitatis conferat mundanus splendor Regum atque palatiorum! aut quasi illa vilis propterea reddatur, quod intra vilem plebeculam, ut loquitur Auctor, ac servitia in angulis versetur! Atqui non est vilis plebecula, quæ recipit ac profitetur veritatem gratiamque Dei salutarem; sed genus electum, gens sancta, regale Sacerdotium, populus à Deo peculiariter acquisitus. Non est obscurus angulus, ubi viget veritas Christiana, sed omnibus Regum palatiis illustrior locus. Potiùs igitur ii nimis indigne de veritate sentiunt, qui ejus professores vilem plebeculam appellant: quin & qui eam indignam putant, ut propter eam palatia sua & solia Reges ac Principes hujus seculi spernant & deserant, Mosis exemplo, qui Regiam dignitatem & aulam Pharaonis reliquit ultrò, eamque sorti miserrimæ populi divini postposuit. Hodie si Regum aliquis tale quid faceret, stultitiæ ab omnibus, & fortassis etiam ab Auctore damnaretur; dicerent enim omnes, potuisse eum & veritatem Christianam suscipere, & manere in officio ac dignitate Regia, atque sic Deo servire & Ecclesiæ prodesse. At sic Moses quoque cogitare poterat: possum ego & in aula Pharaonis florere, & Judaico populo adjungi. Stultus ergo & ille, quod hæc duo conciliare nesciverit: quod non consideraverit, se meliùs consulere posse Ecclesiæ Dei, si ejus agat in aula Pharaonis patronum. Sed ita nimirum oportet, ut stultus fiat in hoc seculo, qui vult esse verè sapiens. Quodsi ista conciliari non poterant olim Mosis tempore, multo minus nunc conciliari possunt, ubi dictum est: *Nemo potest duobus dominis servire: aut enim unum odio habebit, & alterum diliget; aut unum amplexabitur, alterum verò dimittet.* Mundus & Christus implacabili dissident odio: qui ergo utrumque conjungere & in gratiam reducere laborant, oleum & operam omnem perdunt, Christumque tentant, qui quod ille fieri non posse affirmat, efficere nihilominus omni ope contendunt; quasi eo sapientiores esse possent, qui impossibile esse dixit, quod illi possibile esse autumant.

Annotatio II.

I. *Heterogenea ista simul in eodem subjecto consistere possunt.* Quænam illa sunt? Christianum esse & Regem. Atqui minus heterogenea erant, Judæum esse & aulicum Pharaonis esse: & tamen in eodem subjecto non poterant consistere. Quanto minus ista duo consistent: Christianum esse & Regem esse? Christianum enim esse, est humilem, abjectum, & à mundi honoribus, pompâ & voluptatibus alienum atque abhorrentem esse: at Regem esse, est omibus superiorem & honoribus ac voluptatibus mundanis immersum & circumfluentem esse. Quomodo igitur hæc duo in uno subjecto consistere posse dicit Auctor? *Sicut* enim, inquit, *Christianus aliquis esse potest, & simul Regis alicujus subjectus, sic ex vi & natura oppositionis ac relatorum, aliquis simul esse potest & Christianus & Rex.* Vellem istam naturam oppositionis & relatorum clariùs explicasset. Nam fateor me tam hebetem esse, ut non videam, quomodo ex eo, quod præcipitur Christianis, ut Regibus & potestatibus subjecti sint, sequatur, licere aliquando Christiano Regem esse, id est, Regibus & potestatibus non esse subjectum. Imo multo meliori jure sic argumentari possum: Quibus nonnisi subjectionis erga supremos Magistratus officium ubique in Novo Fœdere præscribitur, illis supremum Magistratum gerere non permittitur. Atqui omnibus Christianis nonnisi subjectionis officium præscribitur. Ergo nullis Christianis supremum magistratum gerere permittitur. Est enim hoc inprimis notandum, quod in Sacris Literis Novi Testamenti officia quidem maritorum & uxorum, parentum & liberorum, herorum & servorum, distincte & peculiariter recenseantur: ubi verò de subditis & magistratibus agitur, ibi omissis Magistratus officiis sola tantum subditorum officia traduntur. Vide Tit. 3. 1. 1 Petr. 2. 13. & seqq. Rom. 13. 1. Ubi etiam generale proponitur præceptum Christianis tale: *Omnis anima,* (intellige Christiana, nam aliis extra Ecclesiam præscribere nihil poterat Apostolus) *potestatibus supereminentibus subjecta esto.* Si igitur omnis Christianus debet esse subjectus potestatibus supereminentibus: Ergo nulli Christiano licet esse non subjectum; quod fieret, si ipse potestatem supereminentem gereret. Nec obstat quod officium Magistratus hoc loco valde commendetur ab Apostolo. Hæc enim commendatio non eo tendit, ut Christiani fiant summi Magistratus: hoc enim propositioni Apostolicæ esset contrarium: sed ut Christiani tanto alacrius & promptiùs Magistratibus quibusvis sese subjiciant. Nihil sane hic dicitur de Magistratu ab Apostolo, quod dici non potuisset, etiamsi alioqui Magistratum summum à Christianis nullo modo geri posse constaret. Deinde non semper ex vi oppositionis & natura relatorum recte concluditur, uno oppositorum ac relatorum licito, licitum esse & alterum. Nam relata sunt, injuriam pati & injuriam facere: neque tamen sequitur quia illud imperatum est, etiam hoc licitum esse. Si sequitur, Regi subjectum esse licet; ergo Regem esse licet, sequeretur etiam pariter; Tyranno, idololatræ, Turcæ subjectum esse licet; Ergo Tyrannum esse, idololatram esse, Turcam esse licet. At inquies: Imperata licet facere, Ergo & imperare licet. Verum non omnia imperata licet facere; sed cum hac cautione imperata facienda sunt, si non repugnent conscientiæ. Ergo, inquies iterum, non omnia etiam imperare licet: sed tamen, quæcunque imperata licet facere, illa etiam imperare licet. Verum hoc quoque falsum est. Nam sunt quædam, quæ si imperentur, facere licet, imperare non licet. Verbi gratia: Onera injusta imperare non licet Magistratui, subire ea tamen, dummodo non sint contra conscientiam, subditis licet, imo id ex lege Christi facere tenentur. Tandem hoc multo magis verum est, quæcunque imperata facere Christianis non licet, illa imperare non licet. Ergo cum Christianis non liceat fundere alienum sanguinem, vindictam exercere, aliena eripere, neque in eo cuiquam mortalium obedire: sequitur, Nec Regem qui talia imperet, esse Christiano licere.

II. *Confundit enim Ecclesiam cum Regno, quæ genere differunt.* Nos Ecclesiam cum regno non confundimus: sed regnum in terris nullum Christianos habere posse asserimus, propter hanc ipsam causam, quod religio Christianorum & regnum mundanum toto genere differant. Religio Christianorum exigit, ut tanquam peregrini in hoc mundo nulli sint addicti glebæ, sed omnia sua possideant tanquam non possidentes. At regni Politici ratio requirit, ut pro una terræ gleba mordicus decertent, usque ad sanguinem: aliena potiùs invadant, quam sua sibi eripi patiantur: quæque alia prorsus contraria Regnum & Religio Christiana habent instituta.

III. *Rex in Ecclesia nihil aliud est, quam frater & Ecclesiæ membrum.* Si Rex frater & Ecclesiæ membrum esset, oporteret eum Ecclesiæ esse subjectum, seque Ecclesia minorem agnoscere, quemadmodum membrum quodlibet minus est toto corpore, excepto capite, quod nullus alius est in Ecclesia nec esse potest præter Christum.

ſtum. Unde ſequeretur, Eccleſiam Regis actiones, ſi injuſtæ videantur, impedire poſſe, & ſi refractarius ſit, eum excommunicare & pro Ethnico ac Publicano habendum promulgare. Hoc ſi nolis concedere, quia id cum ignominia Regiæ Majeſtatis, ac proinde cum everſione illius ſtatus conjunctum ſit, neceſſe eſt, ut novum fingas pro Regibus Euangelium, in quo à cenſura & poteſtate Eccleſiæ excipiantur. Nam in hoc quod ab Apoſtolis habemus Euangelio, neminem mortalium à juriſdictione Eccleſiæ exemptum videmus: adeo ut ſe ei etiam Apoſtoli ipſi, primates illi populi Chriſtiani, ultro ſubjecerint. Alterutrum hic omninò faciendum eſt; aut dignitas Regum (quod non permittit ratio ſtatus Politici) aut Eccleſiæ poteſtas imminuenda eſt, adeoque vis legibus Chriſti facienda (quod non permittit ratio Religionis Chriſtianæ) ſi locum habere debeant Reges in Eccleſia.

IV. *Nec ſi quos puniat, punit tanquam fratres, ſed tanquam facinoroſos &c.* Ergo punit nihilominus fratres facinoroſos. At Chriſtus punire fratrem facinoroſum præcepit non Regibus, non Reipublicæ, quam nullam inſtituit, ſed Eccleſiæ, à qua & controverſias de rebus civilibus judicari & decidi inter fratres voluit, eamque loco Magiſtratus politici inſtituit, ſed ita ut pro corporalibus pœnis nonniſi ſpiritualibus utatur: quarum ſuprema eſt excommunicatio & à corpore Chriſti rejectio. Hoc quidem diffiteri nolim, cùm fratrum aliqui ſint ſervilis ingenii, punire fratres facinoroſos aliquando & parentibus & heris permiſſum eſſe: verum ita, ut pœna iſta ad bonum & emendationem delinquentium ſpectet. Ut verò frater delinquens à quoquam in Eccleſiâ puniatur eo pœnæ genere, quod non ad pœnitentiam eum adducat; ſed tempus ei & modos agendæ pœnitentiæ eripiat, nullo modo poteſt eſſe licitum. Chriſtus enim nobiſcum pepigit nomine Dei Fœdus contrarium planè illi Veteri, quod facinoroſos protinus ad mortem damnabat, ſine ullo pœnitentiæ reſpectu, & ad hujus executionem inſtitutus erat magiſtratus, cui dictum erat: *Ne miſereatur oculus tuus.* Nunc verò *non accepimus rurſus Spiritum ſervitutis in timorem*, ſed tempus nunc eſt gratiæ, ubi propoſitus eſt delinquentibus ac facinoroſis omnibus pœnitentiæ portus. Non venit Filius hominis animas hominum perdere, ſed ſervare, & peccatores ad pœnitentiam vocare. Cum hoc igitur Fœdere nequaquam conſentaneum eſt, ut ſub eo judicia & tribunalia capitalia, qualia ſub Veteri Fœdere conſtituta erant, exſtent, quæ cum delinquentibus tam rigide agerent, ut illis nullum pœnitentiæ locum concederent. Unde liquet, Legem Moſaicam quoad rigidam executionem pœnarum corporalium hodie penitus eſſe abrogatam.

V. *Juſto non eſt lex poſita, inquit Apoſtolus, ſed anomis, refractariis, impiis &c.* Iſta verba ita videtur explicare Author, quaſi indicetur Legem Moſaicam adhuc vigere hodie quoad pœnas corporales in ea propoſitas, illaſque non eſſe juſtitiæ ſtudioſis, ſed improbis etiamnum metuendas. Hoc verò nullo modo poteſt conſiſtere. Quia cum lex illa de pœnis jubens fuerit, non permittens tantum, ſequeretur hodie Chriſtianos neceſſariò debere talia erigere inter ſe judicia, in quibus executioni pœnæ iſtæ darentur. Quis vero non videt inter Chriſtianos talia judicia non habere locum? Unde nec Apoſtoli unquam pœnas corporis in Lege propoſitas improbis ſub Novo Fœdere comminati ſunt. Adde quòd lex forenſis Judaica ad ſolos Judæos pertinuerit, & una cum ipſorum Republica interciderit: itaque poſt excidium gentis nullam leges illæ capitales habere poterant vim. Non ergo de pœnis corporalibus loquitur Apoſtolus, cùm ait *impiis legem eſſe* etiamnum *poſitam*, eoſque adhuc ſub Lege eſſe; contrà vero illos qui Spiritu Chriſti aguntur, non eſſe ſub Lege. Sed innuit ſuper impios durare maledictionem ſeu condemnationem, quam lex minabatur, nullam verò nunc eſſe condemnationem his qui in Jeſu Chriſto non ſecundum carnem, ſed ſecundum ſpiritum ambulant Rom. 8. ℣. 1. Maledictionem autem & condemnationem iſtam apud Apoſtolum ſatis conſtat nihil aliud quam mortem æternam ſignificare: quemadmodum ex adverſo juſtificatio vitam æternam in Novo Teſtamento ſignificat.

Animadverſio N. N. in hanc Reſponſionem.

Non recte negat Author, Apoſtolum de pœnis corporalibus agere. Quamvis enim Judæorum reſpublica interciderit, manet tamen legem à Deo poſitam eſſe impiis, iiſque ſupplicia ab ipſo eſſe conſtituta, & etiamnum à Deo in ipſos per Magiſtratum exerceri. Verum hoc Slichtingium non juvat. Iſti enim, quibus Apoſtolus 1 Tim. 1. 9, legem eſſe poſitam, aſſerit, nimirum *contumacibus*, adverſus Dei Chriſtique legem, *impiis, peccatoribus, prophanis, nefariis, patricidis & matricidis, homicidis, ſcortatoribus, maſculorum concubitoribus* &c. ad Chriſti populum non pertinent, quos non Chriſti populus, ſed Deus judicat, prout expreſſe indicat idem Apoſtolus 1 Cor. 5. ℣ſ. 12, 13 cum ait: *Quid enim mea* intereſt *de extraneis judicare? nonne de iis qui intus ſunt vos judicatis? de extraneis vero Deus judicat.* Ergo ex hoc loco nullo modo concludi poteſt Chriſtianis corporales pœnas exercere eſſe licitum. Videatur *Brenii* tractatus *de Qualitate Regni Chriſti*, operibus ipſius Theologicis inſertus.

VI. *Abſit, ut per Chriſtum quiſquam in eum ſtatum ſit vindicatus, ut ſi facinoroſus ſit, exemptus ſit legibus & pœnis civilibus.* Si leges & pœnæ civiles adminiſtrentur ab extraneis & infidelibus, certum eſt Chriſtum neminem facinoroſum à pœnis ullis civilibus exemiſſe; ad extraneos enim nihil Chriſti præcepta pertinent. Euangelium nonniſi illos obligat, qui id recipiunt. At inter veros diſcipulos ſuos Chriſtus nullis omninò pœnis reliquit locum, præterquam iis, quibus facinoroſi corrigi & ad pœnitentiam adduci poſſint; cæterum iis omnino illos exemit, quæ viam ad vitæ emendationem intercludunt: dum per Euangelium ejus vocati ſunt ad pœnitentiam, dum privilegium adepti ſunt à Chriſto, ut eis reſipiſcere liceat. Nam pœnæ capitales nullum relinquunt reſipiſcentiæ & correctionis locum. Ergo iſtas tam rigidas ab ipſo Deo latas pœnas inter Chriſtianos propterea Chriſtus abolevit, mortemque tam diram hac cauſâ ſuſtinuit, ut peccatoribus pœnitentiæ locus eſſet. De Corinthiis cap. VI. Epiſtolæ prioris teſtatur Apoſtolus, quod quidam fuerint antea idololatræ, adulteri, drauci &c. Illi ſecundum Legem capitis ſupplicio erant afficiendi. At Apoſtolus ait eos ablutos eſſe, & ſanctificatos, & juſtificatos in nomine Domini Jeſu. Hoc beneficium facinoroſis attulit Chriſtus. Etſi vero ſcriptum ſit Hebr. X. 26: *quod voluntariè peccantibus poſt acceptam notitiam veritatis, non jam pro peccatis hoſtia relinquatur*: tamen id de ita peccantibus duntaxat intelligitur, ut in peccato perſeverent, neque ex luto ſurgere laborent. Alioqui valet ſemper illud Dei oraculum per Ezechielem pronunciatum, quòd quo tempore impius averſus ab impietate ſuâ fuerit, & fecerit juſtitiam, omnino victurus ſit & non moriturus: ſiquidem Deus non delectetur ullo modo morte impii hominis, ſed potius velit ut revertatur à viis ſuis, & vivat.

VII. *Quamobrem verò Chriſtus in Regno vicarios habere nequeat ex filiis? Cur ex ſervis tantum?* Ratio in promptu eſt, quia non convenit iis, qui ad ſanctitatem, modeſtiam ac manſuetudinem atque patientiam ſummam vocati ſunt, adminiſtrare ea munia, quæ modeſtiæ & manſuetudini ſunt contraria. Et hæc ipſa ratio fuit, ob quam Chriſtus cum ſupplicium ſumere de Judæorum gente contumaci vellet, non adhibuit ad ea ſcindendam eam Chriſtianos, etſi illi jam in numerum tam amplum excreviſſent, ut juſtum conſtituere poſſent exercitum. Nimirum non decebat, ut genus hominum ſanctum, innocens & Deo dicatum, abque omni ultione alienum, ultionis & iræ miniſtrum ageret. Sic ſub Veteri Fœdere, cum aliis

omnibus bellare & sanguinem fundere permissum esset, solis Levitis cultui Divino consecratis puras à bello & sanguine humano habere manus conveniebat. Quod autem olim Levitæ fuerunt coram Deo, hoc hodie sunt omnes Christiani, qui facti sunt Sacerdotes Dei ad offerendum spirituales hostias acceptabiles Deo, per Pontificem Maximum Jesum Christum. Sapientissimè igitur Christus non Christianis, non filiis; sed servis & hominibus Ethnicis ac profanis, exercitibus nempe Romanis, usus est ad ultionem injuriarum suarum de populo Judaico sumendam: eo ipso docens, longe aliam esse conditionem Christiani populi quàm olim fuit Israëlitici, cujus ministerio Deus per Mosen & Josuam olim usus est in delendis Amorrhæis, aliisque à Deo exitio devotis gentibus. Scilicet & Israëlitæ non filii propriè erant, sed servi adhuc & servorum loco habebantur. Et quis Regum vellet filio suo pro carnifice uti? quis non indignum censeret, ut is lictoris vel tortoris munus obiret? Talia munia viliora solent Reges servis vilioribusque personis committere.

VIII. *Atqui Christus ipse Regum omnium Rex Dei Filius est.* Ita quidem, sed ille non minister ultionis & suppliciorum; sed Dominus & summus administrator est. Deinde talis Rex Regum, cujus in dispositione ac potestate mundi essent supplicia, non fuit ille olim cum in terris versaretur, in quo statu nos eum imitari debemus.

IX. *An ergo præstat, ut servi regnum obtineant in Dei filios, quam Dei filii?* Apparet ita præstare, cum sic Deo placeat sub Novo Fœdere, ut nunc sit potestas tenebrarum, nunc mundus principatum obtineat, & in omnibus rebus terrenis præ Dei filiis emineat. In ipsum Christum unigenitum Dei Filium servi regnum obtinuerunt hic in terris. Non est autem nec esse debet discipulorum conditio præstantior conditione Magistri. Si Deus putasset præstare, ut filii ipsius obtinerent regnum in servos vel in reliquos Dei filios, sine dubio Christum, singularissimum Filium suum, Regem terrenum fecisset, & talem nobis Messiam misisset, qualem exspectabant Judæi: sic sane nunquam servi regnum obtinuissent in Dei filios. Erit aliud tempus, quo filii Dei rursum obtinebunt regnum in servos; illud nimirum de quo Apocal. 2. 26: *Qui vicerit & custodierit usque in finem opera mea, dabo illi potestatem super Gentes, & pascet eas in virga ferrea, tanquam vasa fictilia confringentur.* Hoc tempus nobis patienter est exspectandum.

X. *Et filii possunt esse servorum Domini, Reges verò subjectorum esse non possunt.* Ita est: multum enim ista distant, Dominum esse & Regem esse. Christus etiam Dominus fuit in terris existens: at Rex esse non potuit, nisi in cœlis. Et hodie Ministri quoque & Pastores possunt esse domini vel heri; sed Reges mundani esse non possunt. Videlicet herilis status absque fastu vitæ, absque suppliciis capitalibus potest consistere, Regius status non potest: in illo locum habet crucis patientia, in hoc non habet.

XI. *Et si ira sit administranda, quis eam rectiùs administraverit quàm filius?* Hoc verò nego. Nemo enim ineptior est ad iram ac sævitiam administrandam, quam qui mitis & ab omni sævitia abhorrens est. *An ergo furioso dabimus gladium potius?* Non nos dabimus, sed Deus. Et is licet furioso det in manus gladium, eum tamen non finit sævire magis & ultra procedere in affligendo, quam ipse præfinierit.

XII. *Nec enim facinorosis irasci malum ac pravum est.* Facinorosis ita irasci ut occidantur, non est malum & pravum ei cui ea potestas est: malum verò & pravum ei qui hac potestate caret. Itaque mirum non est, si Deus hoc faciat, cui summa supra omnes & omnia potestas est: nobis verò idem non licet, quibus sic irasci interdictum est.

Annotatio III.

I. *Quodsi vero non innumeræ sint actiones* &c. Actiones quarum cura ad Ecclesiam nihil pertinet; Episcopis & senioribus in Ecclesia administrandas dare nihil opus est; sed ut ab Ecclesia eligantur & constituantur tales, qui eas administrent, & administrationis istius suæ rationem Ecclesiæ reddant, fieri posset. Verum ea de re frustra nunc disputatur, cum apud Auctorem ipsum dubium, apud nos certum sit, nunquam tantam piorum multitudinem & potentiam futuram. Quodsi nihilominus fingere libeat tam felicia tempora, ut vel omnes homines pii sint, vel major piorum quam impiorum sit multitudo; licebit quoque eodem jure fingere, quod ea hominum multitudo, vigente disciplina Ecclesiasticâ, eodem pietatis ac sanctitatis tenore perpetuò perrectura sit.

II. *Ego verò affirmare ausim, nec ad piorum multitudinem perveniri posse sine rudimentis politici status.* Quæ verò rudimenta Politici status Apostoli instituerunt? An vero Ecclesiæ Apostolicæ non ad insignem piorum pervenerunt multitudinem? Mirum est quod hoc non consideraverit Christus Dominus noster, cum omnia nova in orbe faceret, & novum mundum per Euangelium conderet, ut homines fierent in ipso novæ creaturæ, & quàm maxima piorum multitudo efficeretur. Debuit scilicet ex Auctoris mente politicum statum inter Christianos erigere, Reges & Principes creare, & non tantum in cœlis thronos, & principatus, & potestates, constituere, quod Coloss. 1. eum fecisse perhibet Apostolus, sed etiam in terris inter Christianos.

Nec eam retineri posse civitatis dissoluto statu. Nimis solicitus est Auctor ne politicus status dissolvatur, si Christiani non suscipiant administrationem Rerum-publicarum. At non est quod metuat. Fuerunt Respublicæ in terris, antequam ulli essent in mundo Christiani: & Apostolicis temporibus etsi nullam administrarent Rempublicam Christiani, tamen Respublicæ & regna stabant ac florebant; non dissolvitur & nunc ulla civitas aut Respublica propterea, quod veri Christiani à regimine Rerumpublicarum remoti sint. Non est potestas nisi à Deo; & is sane istius ordinis suo modo auctor est: itaque illi curam Rerumpublicarum committamus; reget ille mundum etiam sine nobis; nos curam istam ad nos minimè pertinentem deponamus, ea solùm curantes quæ nostri sunt officii.

III. *Hic ordo Ecclesiam excipit, hic fovet* &c. Si hoc Auctor de Christiano regno intelligit, falsum est. Nam Apostolicas Ecclesias Christiana regna non exceperunt. Sed nec ullas veras Ecclesias Christiana regna excipere possunt. Priùs enim necesse est Ecclesiam fieri, quam regnum aliquod Christiani constituere possint. Sin de regno non Christiano loquitur, concedimus totum: neque hic ordo ullo modo à nobis tollitur, aut sine eo stare posse mundum dicitur.

IV. *Revocationem populi Christiani ab hac insania* &c. Nescio qui fiat quod isti Regii status inter Christianos assertores, tam libere & quasi proprio jure diversam sententiam insaniam, & diversum sentientes fanaticos passim appellent: cum tamen ipsi ægerrimè laturi essent, si sic vicissim à contraria parte appellarentur. Sanæ rationi, inquies, adversatur manifestè vestra sententia. At hoc ipsum in quæstione est, nec pro concesso sumi debet. Nam ut in omnibus controversiis religionis, ita & in hac de Magistratu quæstione non alium judicem quam sanam rationem, normam vero sacram Scripturam una cum principiis rationis admittimus, nec quicquam quod rationi sanæ secundum expressam in Novo Testamento Dei voluntatem judicanti contrarium sit, recipere vel retinere nobis animus est. Hoc ipsum ne monendum quidem duxissem, nisi per ejusmodi appellationes injuriosas præjudicium fieret veritati.

V. *Vel*

V. *Velexistimet se & Ecclesiam sublato civili statu & Magistratu posse consistere.* Sublato, intellige, *omni* civili statu & Magistratu, concedo Ecclesiam non posse consistere. Sed sublato Christiano Magistratu eam non posse consistere, adeo falsum est,* ut probari nullo modo possit, quod ab Apostolicis temporibus hucusque, sub Christianis Regibus & Magistratibus supremis verè Christiana constiterit Ecclesia, id est, quod ulli vere Christiani Reges & Magistratus extiterint, quod vero maximam partem non fuerint veri Christiani, nemo, ut opinor, negabit, & ipse Slichtingius non obscure fatetur.

VI. *Rex seu potestas verè Christiana Ecclesiam semper in eo statu relinquet, in quo à Christo constituta est.* Nego. Nam Ecclesiam Christus in eo statu constituit, ut sit semper sub cruce, ut non sit meliori conditione in terris, quàm ipse fuit, ut arma militiæ ejus non sint carnalia, ut nullam spiret vindictam. Hoc totum immutaret Rex seu potestas Christiana: tollerenturque vera martyria, & in locum fortitudinis Christianæ succederet fortitudo bellica. Deinde etsi se Dominum non diceret nec faceret Ecclesiæ, tamen etiam se subjectum non agnosceret Ecclesiæ, neque censuræ ejus vellet esse obnoxius, multaque faceret quæ Christus vetuit, & cum Christiana non conveniunt vocatione.

VII. *Est Ecclesia adjutrix quàm maxima civilium potestatum, non ullo modo destructrix.* Hoc iterum verum est nonnisi eatenus, quatenus per civiles potestates Respublicæ non Christianæ intelliguntur. Christianas nec adjuvat, nec destruit, quia nullas habent Christiani.

Vicissim etiam à civili potestate, si ea verè Christiana & verum Ecclesiæ membrum esset, maxima caperet incrementa. Certe. Sed multo majus adhuc cepisset Ecclesia incrementum, si ipse Christus Rex terrenus, ut volebant Judæi, fuisset: tunc sane multo magis profuisset Christus secundum carnem Ecclesiæ suæ, quàm Josephus suis profuit, & Daniel, postquam ille Ægypti Dominus factus est, hic apud Regem Babylonium potentiam adeptus est. Verum non placet Deo hisce carnalibus mediis Ecclesiam sustentari vel augeri: pietate, sanguine & constantiâ promovenda est, non potestatis civilis ope & brachio.

VIII. *Ecclesia sub spiritus Christi regimine semper quidem se bene habuit: sed semper etiam sub civili aliqua potestate fuit.* Rectè, seu sub civili potestate non Christiana. Sit ergo & nunc sub tali potestate civili: ei nequaquam reclamamus.

Quæ quoties & ipsa Ecclesiæ membrum fuit, tanto melius & Ecclesia habuit, magisque floruit. Itane melius habuit, quàm sub solius Spiritus Christi regimine? Quando vero id factum est, ut suprema potestas civilis membrum fuerit Ecclesiæ? annon ipse fatetur, *nunquam tam benè actum esse cum rebus humanis, ut Christiani Reges fierent?* & si quando factum est, an tunc melius habuit Ecclesia Christi? imò annon tum maximè depravata est? annon tunc spiritus Christi regimen planè in ea cessavit, postquam cum Regibus ac Principibus mundus mundique spiritus in Ecclesiam invectus est.

IX. *Quæstiones istas sepultas esse non sinunt, qui veritatem Christianam sententiis suis infamant* &c. Quæ sententia magis veritatem Christianam infamet, & incrementis ejus plurimum obstet, quæque magis sanæ rationi per doctrinam Christi illustratæ adversetur? eane quæ à sanguine fundendo homines Christianos vult esse quam alieniſſimos, an ea quæ ex mitissimis Christi ovibus, ad mactationem quotidie destinatis, pugnaces ferme facere gestit lupos, judicabunt aliquando homines nullo præjudicio laborantes.

Id vero præcipuè dolendum est, quod in hac ignoratione, soli sibi naturam Regni Christi non ignorare videantur. Quasi non ipsi, qui contrariæ sententiæ addicti sunt, soli sibi sapere, & naturam regni Christi non ignorare videantur.

X. *Quasi Christus tam regnare non possit per verbum ac spiritum suum in Regibus, quam in quibusvis Regum subjectis.* Hoc fatemur nos capere non posse. Quia videre non possumus, quomodo Rex possit tam à fastu hujus mundi alienus esse, tam patiens, tam crucem Christi ferre quotidie, quomodo possit tam puras à sanguine humano manus servare, item quomodo tam subjectus esse possit Ecclesiasticæ potestati, quam quilibet homo privatus. Unum tantum modum videmus, quo Christus glorioſe regnare per verbum & spiritum suum in Regibus potest, si nimirum, ut discipuli Christi fieri queant, sceptra & coronas capitibus suis detractas, Christo subjiciant, seipsos humilient, & mundanarum rerum curam mundanis hominibus relinquant. Sepeliant mortui mortuos, & mortui regant curentque suos mortuos: Christianus qui esse vult, is regnum Dei, non regna mundi curet necesse est.

XI. *Et cum alios quosvis, etiam caupones ac Mercatores in suo statu manere patiantur* &c. Imò non patimur & multos alios, quorum vitæ genus non usquequaque congruit cum sanctitate Christiana, in suo statu manere, si Christiani fieri velint: ut Magos, qualis fuit Simon, ut lictores & carnifices, ut circumforaneos & agyrtas, ut ariolos atque augures, & similes vanis aut ludicris artibus victitantes. Mercatores sanè patimur, quia in illorum vitæ instituto, si per se spectetur, nihil esse videmus Christianæ vocationi contrarium, nec ulla ratio est, cur piè & Christianè exerceri nequeat, si modo observentur regulæ in Christi doctrina traditæ. Hoc ipsum sanè magno argumento est, approbatum esse sub Euangelio aliquod vitæ genus, ita ut Christiano id suscipere fas sit, quando Christianis officia præscribuntur in Novo Testamento, quomodo se in eo vitæ statu gerere debeant. Sic quia dominis, servis, maritis, uxoribus, parentibus, liberis & subditis, præscribuntur officia ab Apostolis, quicquam horum Christiano non potest esse illicitum. Atqui & Mercatoribus Christianis officia præscribit Jacobus cap. 4. 13, quomodo scilicet mercaturam piè exercere debeant. Nulla verò talia officia Regibus aut Magistratibus Christianis ab Apostolis præscripta esse suprà jam monuimus: & præterea quod essentiale est in statu Regio & summarum potestatum, hoc Christi legibus maxime repugnare nimis manifestum est. Caupones quod attinet, eos, si tolerari debeant, reformari admodum oportet: quodsi reformari nequeant, satiùs est eos abolere quàm pati, ut eo, quo vulgò solent, modo cauponentur.

XII. *Vel quemlibet alium statum ex seculo tolli præstaret, quam summas potestates & earum regimen.* Optimè verò. Idcirco nec nos volumus eas ex seculo tollere. Maneant vigeantque extra Ecclesiam: sed in Ecclesia, inter Christianos nihil Regibus terrenis, nihil summis potestatibus opus est. Dum vero metuit Autor ne ruat civitas, ruat Respublica, ac porrò & Ecclesia, si nulli sint Christiani Magistratus, quid aliud metuit, quàm ne cœlum ruat, nisi nos novi Atlantes illud humeris nostris fulciamus. Atqui ut hactenus civitas & Respublica omnis, nec non vera Christi Ecclesia stetit semper absque Christianis Regibus ac Magistratibus, *[imo ipsis vel maxime Christi ecclesiæ interitum molientibus] ita stabit Christo curante & imposterum.

XIII. *Quam verò Ecclesiæ Christi noxam hæc pro Regibus ac Potestatibus sententia successu temporis afferre possit, non video.* At in superioribus Annotationibus satis indicatum fuit, ex tali persuasione facile consilia iniri à Christianis posse minus Christiana. *An*, quærit Auctor, *ne successu temporis verè Christiani regna & Magistratus ambiant, & ut in ambitione fieri solet, turbas dent, & motus excitent?* Ita est omnino. Ex hac sententia necessariò ejusmodi cogitationes ambitiosæ & seditiosæ pullulant. Cæterum sententia ista non efficit solum, ut ipsi Christiani, si possint, ambiant Reges fieri, verùm etiam ut alios sibi propitios promovere ad regna per factiones contendant.

XIV.

* *Hic locus ab N. N. nonnihil, paucis quibusdam adjectis, est immutatus.*

* *Verba N. N. sunt ista uncinulis inclusa.*

XIV. *Anne ergo etiam dicendum non est, Qui Episcopatum desiderat, bonum opus desiderat, quia ex Episcopatus desiderio plurima oriantur mala.* Primò non ante ex Episcopatus desiderio orta sunt plurima mala, quam Episcopatus laboris nomen esse desiit, & factus est nomen honoris & dignitatis. Dum Episcopi fuerunt humiles, & studebant esse quod dicebantur, nulla mala ex Episcopatus desiderio oriebantur; quia inter eos certamen pietatis & modestiæ, non honoris erat, paucique qui ad illud officium aspirarent, erant. At ubi invaluerunt opes, & Episcopi laborem in alios, in se honorem ac divitias transtulerunt, jam Episcopatus plures invenit procos & competitores, factusque est pomum Eridos, quod multas discordias & mala in Ecclesia excitavit. Secundo, Episcopatum verum non tantum gerere, sed & desiderare expresse permittit Apostolus. Si ergo & regnum gerere Christiano concessum est, cur non & desiderare atque affectare illud liceat? Nam quæcunque Christi legibus consentanea sunt, illa legitimis mediis quærere quoque & ambire licet. Atqui ipse Auctor non audet concedere, ut Christianus regnum ambiat, quia videt non posse in ambitione vitari turbas & motus, plenaque periculi & sæpè in caput auctorum suorum redeuntia consilia. Tertiò, ad Episcopatum adspirare, vel aliquem promovere per se nemini potest esse præjudicioſum: quia non tantum plures esse possunt Ecclesiæ quam regna; sed etiam quia unius Ecclesiæ plures possunt esse Episcopi. At regnum res est consortii impatiens, & regnum ambiri non potest sine alterius præjudicio: unde rixæ, invidiæ, contentiones, æmulationes, bella tandem & tumultus oriantur necesse est.

XV. *Scit* (Christianus) *aliud sibi regnum paratum esse in cœlis.* Si hoc scit, quid ergo ipsi negotii est cum regnis hujus mundi? Sicut Christus, quia regnum ejus non erat ex hoc mundo, ideo non poterat, nec volebat Rex fieri terrenus: ita nec Christianos, quorum regnum in cœlis est, decet regna gerere terrena. *Scit in vera regni administratione longe plus esse oneris, quam honoris.* Cur igitur is sibi oneris haud necessarii plus accersere debeat, cum si suo ritè fungi velit officio sibi à Christo imposito, satis oneris quod portet in suæ salutis negotio habeat? Si ii qui abjectis omnibus impedimentis, ad æterna palatia omni cura ac studio anhelant, & cum Apostolo unum agentes, eorumque quæ à tergo sunt obliti, & ad ea solum quæ à fronte sunt contendentes versus scopum continuè feruntur, ægrè assequuntur brabæum supernæ vocationis Dei in Christo Jesu, vixque eniti possunt ad summum Sionis verticem; quid fiet iis qui compluribus sarcinis sese onerant, quæ eos indies atque in horas ad currendum in stadio ineptiores ac tardiores reddant?

XVI. *Cui verò Auctoris sententia occasionem dare possit, ut sibi persuadeat, jam esse felicia illa tempora, quibus Christiano liceat Regio jure in fratres uti? cum Auctor expresse dicat, nunquam tam benè actum esse cum rebus humanis, nec fortassis unquam actum iri, ut veri Christiani Reges fiant &c.* At primò hæc ratio, qua se excusat, non obstat, quominus sententia ipsius per se & natura sua det occasionem istiusmodi persuasionis & facinorum ex tali persuasione proficiscentium. Nam si Christiani apud se certi sint, licere sibi habere tum regna, tum Reges suos, item militare, & armis veritatem promovere atque defendere: non potest non fieri, ut si contingat hodie casus, ubi omnibus humanæ prudentiæ subductis rationibus videantur posse ad regnum emergere, non occasionem arripiant, & extrema quæque tentent ad vindicandam ex oppressione divinam veritatem. Hoc certe etiam pro conscientia facere tenentur; nec intermittere ullas occasiones, vel pericula ulla pertimescere tantæ rei assequendæ causa debent. Ex quo satis, opinor, quam seditiosa, quam nefaria sit ista sententia, intelligitur. Uti nostra sententia nihil pacatius est, ita contraria sententia nihil turbulentius, & ad irritandos ad omnia mala hominum animos accommodatius. Præterea video Auctorem sibi in eo non constare, dum ait, nunquam tam bene actum esse, nec fortassis actum iri cum rebus humanis, ut veri Christiani Reges fiant. Nam mox infra refert non adeo antiquum exemplum tam felicium temporum, quibus Johannes Hunniades, electus Rex Hungariæ, Transylvaniæ Princeps, Unitariæ Ecclesiæ se adjunxit, cujus laudes satis deprædicare non potest. Quod ergo avorum nostrorum memoria factum est, quid impedit, quo minus & nunc & semper fieri possit? Posita semel hac propositione, facile est semper assumptionem facere, ubi aliqua se dederit occasio.

XVII. *Nam si Christianum esse & herum esse non pugnat, multo minus pugnabit, Christianum esse, & Regem esse.* Herum quidem esse & Christianum esse per se non pugnat: non omni tamen jure herili uti in fratres licet. Nam olim heri jus habebant vitæ & necis in servos suos. Eo jure certè uti hodie Christiano non licet. Et hoc quidem jus ab herili statu abesse & auferri potest: sed à Regio statu non potest. Ergo non sequitur, si Christianum esse & herum esse non pugnat, non pugnare itidem, Christianum esse & Regem esse. Deinde herum esse ejusmodi, quales sunt heri in Polonia, qui subditos habent, & Christianum esse, valde dubito an non pugnet: non tantum quod subditi isti nimis magnis premantur laboribus, sed etiam quod non observetur illud Dei olim traditum de servis septimo quoque anno manu mittendis præceptum; cum tamen Christiani perfectiores in omni justitia esse Hebræis debeant: item quod servis nulla sit ab heris appellatio, nullum refugium, nullumque jus de injuria herorum suorum conquerendi &c.

XVIII. *Quæ hic exempla porrò piis omnibus tristissima, perniciem hujus quæstionis comprobantia designentur, sane non intelligo. Cum neminem sciam, qui hac inductus & impulsus quæstione, Regnum adfectaverit, non tantum ex veris Christianis, de quibus solis hic agitur; sed etiam ex iis quales vulgo sunt.* Etsi neminem sciat qui affectaverit; at potest scire multos, qui affectantibus consilio & auxilio fuerint. Cæterum quid aliud effecit, ut Lutherani & Calviniani tot occuparint Regna, tot gesserint bella gerantque, quam quod licitum sibi putent ad promovendam Religionem suam Regna habere atque imperia; imo ex officio pietatis se regna adfectare atque quærere debere credant? Hoc si & nostræ sibi persuaserint Ecclesiæ, iidem erunt exspectandi fructus, eadem effecta.

XIX. *Verum enimverò longè aliud est, aliquid esse perniciosum; aliud aliquid alicui in perniciem verti.* Hoc scimus: at nos sententiam Auctoris per se perniciosam esse ostendimus; quia ita naturâ sua comparata est, ut quiescere non sinat illos, qui eam imbiberint, sed ad audendum semper conscientias eorum oblatâ occasione exstimulet. Quemadmodum si quis crederet, furtum facere esse licitum, quomodo is non toties quoties haberet occasionem furaretur? Agnoscit ipse Auctor in perniciem vertisse Christianis, quod *Constantinus Imperator Ecclesiæ accesserit;* sed ait id *factum esse Christianorum vitio, eumque accessisse Ecclesiæ jam falsis opinionibus & moribus corruptæ.* Ita quidem: sed inter has opiniones fuit & hæc de Regibus in Ecclesiam recipiendis sententia, quæ ex moribus Christianorum corruptis, atque ex mundi amore nata, postea magis adhuc quicquid sani fuit in Ecclesia corrupit ac pessundavit. Hinc Grotius lib. 2. de Jure cap. 1. de Constantini Magni temporibus: *Tunc*, inquit, *laxatâ est disciplina Ecclesiastica, & interpretatio legis Euangelicæ ad seculi mores paulatim accommodari cœpit.* Et Hieronymus: *Postquam Ecclesia cœpit habere Christianos Magistratus, facta est quidem opibus major, sed virtutibus minor.* Huc referre possis quoque, quod narrant Ecclesiasticæ historiæ, post Constantini Magni conversionem auditum esse oraculum: *Venenum in Ecclesiam infusum est.* Sed & ipse Auctor expressis fatetur verbis, Ecclesias *per Constantinum quietem à persecutoribus nactas, tanto magis in omne vitiorum genus sese effudisse.* Unde videre potest, quàm non conducat populo Christi, si per Reges & Magistratus [professione] Christianos firmam

firmam & ſtabilem à perſecutoribus quietem nanciſcatur. Neque id ſolo duntaxat vitio hominum evenit, ſed & ipſius rei naturâ. Nam ſicut vini efficacia facit ut largius ſumptum inebriet: ita & pacis quietiſque abundantia efficit naturâ ſuâ, ut animi mortalium enerventur, otioque ceu rubigine deterantur.

Fertilis aſſiduo ſi non renovetur aratro,
Nil niſi cum ſpinis gramen habebit ager.
Tempore qui longo ſteterit, male currit, & inter
Carceribus miſſos ultimus ibit equus.
Vertitur in teneram cariem, rimiſque dehiſcit,
Si qua diu ſolitis cymba vacavit aquis.

Quemadmodum verò hinc non ſequitur, Vinum immodice ſumptum inebriat, Ergo proſcribendum eſt, quod fecit Machometes; Et otio corrumpuntur res. Ergo nunquam eo utendum eſt: ſed ita concludendum eſt; Ergo vinum & otium non niſi moderate adhibendum eſt: ſic & ex eo, quod Chriſtiani quietem à perſecutoribus nacti corrumpantur, non eſt colligendum, nunquam illos quiete ac pace frui, & nunquam eos à perſecutionibus liberos eſſe debere; ſed illis pacem ſtabilem & ſecuritatem plenam, qualem eos habere neceſſe eſt, ſi Reges ſuos ac Regna habeant, non eſſe optandam.

XX. *Sed avorum noſtrorum temporibus plurimum profuit Eccleſiæ Unitariæ Johannes Hunniades, electus Rex Hungariæ* &c. De Johanne iſto Hunniade obſcura eſt hiſtoria: nec plus ex ea colligitur, quàm illum multum Unitariis Eccleſiis ad promovendam ſententiam de uno Deo contra Trinitarios profuiſſe. Hoc autem non eſt mirum, ſi Reges & Principes amplectantur aliquam religionem, quod multi eorum exemplum in ipſorum gratiam ſequantur. Hoc optimè & Anti-Chriſtus intelligit, hoc omnes erroneæ ſectæ perſpectum habent: ideo modis omnibus ut in ſuas pertrahere partes queant Reges ac Principes ſatagunt, in eo rati ſuam ſalutem ac felicitatem verti: Sed hoc nunquam curaſſe videmus Apoſtolos, nec his mediis propagare veritatem nixos. Ratio eſt, quia non tam vi veritatis tunc homines trahuntur ad Eccleſiam, quàm externarum & mundanarum opum ac dignitatum à Regibus obtinendarum ſpe. Quo pacto ſi Chriſto placuiſſet propagare Eccleſias ſuas, jam dudum totum mundum noſtra religio impleviſſet. Verùm hoc non liquet ex Johannis iſtius Hunniadis exemplo, quod vel ipſe fuerit homo verè ſanctus & pius, vel quod ſub eo aut per eum incrementum aliquod & non decrementum ſumpſerit Chriſtiana pietas in Unitariis Eccleſiis. Certe vel ex hodierna, quæ in Eccleſiis iſtis Tranſylvanicis cernitur pietate, apparet ſatis, quantum ipſis Princeps iſte ad pietatem profuerit. Deinde quemadmodum non ſequi dicit Auctor, Conſtantinus Imperator nocuit Eccleſiis, Ergo in Eccleſiam recipiendi non ſunt Reges, Imperatores: Ita etiam nos negamus ſequi: Johannes Hunniades Princeps profuit Eccleſiis, Ergo recipiendi ſunt Reges, Principes: quia ut res optimæ ſæpè obſunt, ita & res malæ ſæpè prodeſſe poſſunt. Poſſet aliquis etiam tyrannum veneno tollendo, vel patriam prodendo, prodeſſe Eccleſiæ, non tamen inde ſequitur, media iſta eſſe legitima & laudanda. Sic Nicodemus occultans veritatem jam agnitam, & confiteri eam apertè, retinendi ſtatus ſui terreni cauſâ, timens, in illa hypocriſi & ſimulatione ſuâ mala adverſariorum conſilia diſturbavit, Chriſtumque adjuvit: nec tamen ideo juvandæ Eccleſiæ cauſâ diſſimulare veritatem licet. Pari proinde modo non ſequitur, quia aliquando auctoritate & brachio carnali propagata eſt veritas, Ergo modus iſte propagandi eſt legitimus & Deo acceptus. Denique conſiderandum eſt, hoc Principis Tranſylvanici exemplum noſtræ ſententiæ propterea quoque minimè obeſſe, quod non diu Eccleſias illas Deus ſub tali Principe habere voluerit. Nam & nos ſtatuimus, quietem quidem & immunitatem à perſecutionibus ad tempus aliquod à Deo Eccleſiis utiliter concedi: ſed longam pacem & firmam pacis fiduciam illis noxiam eſſe atque idcirco Deum nolle, ut veri Chriſtiani ſuos Reges & Principes habeant, ſub quorum umbra diu non tuti modo ſint à perſecutionibus, ſed etiam ſecuri.

XXI. *Eodem plane modo Jacobus Sienienius, Palatinides Podoliæ* &c. De Jacobo Sienienio aliiſque Polonicarum Eccleſiarum Patronis, mentio hoc loco idcirco eſt impertinens, quia nullus eorum Rex fuit, aut in ſummo poſitus Magiſtratu, de quo nunc ſolo agitur inter nos. Nam non negamus Deum velle, aliquos Nobiles, aliquos mediocriter potentes eſſe in Eccleſia; hoc enim Apoſtolus ipſe indicat, cum ait: *Videte vocationem veſtram fratres, quod non multi ſint nobiles, non multi ſapientes, non multi potentes*, ſcilicet inter vos: Ergo tamen aliquos fuiſſe & eſſe poſſe in Eccleſia agnoſcit: quia paucorum potentia cum aliorum innumerorum in una Provincia exiſtentium potentia ne comparanda quidem eſt. Sed hoc in quæſtione eſt, an Deus velit tales eſſe inter Chriſtianos, qui adeo potentes ſint, ut in eorum viribus & auctoritate ſalus Eccleſiarum videatur prorſus recumbere? Nam ſic jure ſane poſſet gloriari caro in conſpectu Dei: quod Deum ſedulo cavere Apoſtolus dicto ſignificavit loco.

XXII. *Qui poſtquam fato conceſſerunt, videmus in quantas ærumnas Eccleſiarum res devolutæ ſint.* Quod Eccleſiarum noſtrarum res in tantas ærumnas devolutæ ſint, id non eo factum, quod Patroni earum inſignes fato conceſſerint: ſed quod Eccleſiæ noſtræ in pietate non parum defecerint, nec digne ſe hac Sancta veritate geſſerint, ita ut omnia ubique plena ſcandalorum ſint. Nam ſi debita viguiſſet in Eccleſiis noſtris ſanctitas, nunquam profecto illis vel ex ipſis extraneis idonei Patroni defuiſſent. Fruſtra nos externa adverſariorum odia & perſecutiones incuſamus: intus in nobis ulcera ſunt & morbi Epidemici, qui Eccleſias noſtras perdiderunt, nec ſpes aut modus alius eſt redintegrandæ ſanitatis, niſi iſtis morbis vitiiſque ſublatis. Quemadmodum Iſraëlitæ olim vinci aliter ac ſubjugari ab hoſtibus non potuerunt, quàm ſi peccaſſent contra Deum: Unde Achior Holoferni ſuadet, ut antequam aggrediatur Judæos, inquirat diligenter, annon peccato aliquo ſe obſtrinxerint, tum enim illos iratum Deum habituros & faciles debellatu fore; ſin nulla iniquitas in gente ſit, abſtinendum à bello monet, ſic enim invictum Deo protegente populum eſſe: Ita omnino & hodie cum Chriſti Eccleſiis comparatum eſt. Nulla vis, nulla perſecutio eas poteſt opprimere, quin quo premuntur magis, eo magis creſcunt, vigent atque vireſcunt. Una eſt qua exſcindi poſſint, via, ſi deſciſcant à ſuo officio, & in pietate refrigeſcant; ſic Spiritu Chriſti deficiente, deficit ſenſim & gratia favorque Chriſti. Hoc itaque & non aliud eſt, quod & nunc noſtris nocuit nocetque Eccleſiis.

XXIII. O *miſeram Chriſti Eccleſiam, quæ Regum & Principum in ſua dignitate manentium capax non ſit!* Eccur vero adeo miſera ſit propterea Chriſti Eccleſia? Cur non Chriſtus ipſe miſer fuit, quod non capax fuerit in terris diadematum ac ſceptrorum Regiorum? Nimis equidem multum tribuit Auctor iſti Regum & Principum fulgori atque dignitati, ut ſine ea miſeram putet eſſe Eccleſiæ Chriſti ſortem. At externum iſtum ſplendorem admirari & magnifacere, tantum mundanorum eſt: ſapientes & pii talia fortunæ bona parvi pendere, Chriſtiani verò etiam pro ſtercoribus ducere ſolent. Honores iſti Regii ſplendens quidem lutum ſunt: ſed lutum tamen; ſine quo nemo vere miſer, nedum Eccleſia Chriſti eſſe poteſt. Quin imo miſera eſt Eccleſia Chriſti, ſi ejus felicitas à Regum & magnatum pendet auctoritate atque potentia; quorum ſemper major copia Anti-Chriſto errantiumque adhæret multitudini: ita ut ſi felicitas Eccleſiæ ex Regum dignitate æſtimanda ſit, multo felicior ſit Anti-Chriſti Eccleſia quam Chriſti.

XXIV. *Et*

XXIV. *Et eveniat (quod olim divina cecinerunt Oracula fore) ut Reges altores, & Reginæ nutrices fiant Ecclesiæ.* At tale nonnisi unum oraculum reperio apud Esaiam cap. XLIX. 23. Quod ut impleatur, non opus est, ut Reges populi divini adjungantur consortio. Nam hoc oraculum olim jam in Cyro, in Dario, in Artaxerxe, in Alexandro Magno, & Demetrio, quorum nullus se adjunxerat Judaicæ Ecclesiæ, impletum est, ut explicat Grotius. Similes altores & nutricii è Regibus externis Ecclesiæ Christi & hodie Deo procurante possunt contingere. Et profectò tanto admirabilior est Dei Christique circa Ecclesias providentia, quando alienorum Regum favore sustentantur, quam si Reges Christiani per se & ex professo negotium Christi curarent.

XXV. *Qui certè regnis abdicatis non plus præstarent, quam cæteri ulli.* Quid? non plus præstarent? imo tantum præstarent, quantum nullus Regum ac Principum præstaret, si quam maxima beneficia carnalia Ecclesiæ conferret. Nulla sane ratione veritas magis commendari, & gloria divina augustius promoveri posset, quàm si Rex aliquis, invento veritatis pretiosissimo thesauro, ex vera humilitate & flagranti salutis desiderio, Regium suum statum ultro abdicaret, & se vilissimo & contemptissimo Christi gregi associaret. Auctor carnale imprimis spectat Ecclesiæ bonum & commoditatem, cum hic potissimum spirituale bonum sit attendendum.

Annotatio IV.

I. *Verum ergo est, per sapientiam à Christo traditam Reges regnare.* Per sapientiam à Christo traditam, vel intelligitur sapientia doctrinâ Christi comprehensa, vel sapientia, quam Christus à dextris Dei sedens gratiosè largitur hominibus, uti Rector universi & dispensator donorum Dei. Posteriori sensu verum est, per Christum regnare Reges: at priori sensu falsum est, Reges & Judices regnare per sapientiam in Christi Euangelio traditam. Neque enim Christus tradidit ullas leges, ex quibus Reges suas instituant Respublicas, nullumque præscripsit regimen politicum, aut modum gubernandi regni proposuit.

II. *Sed Vir Præstantissimus perpetuo confundit Ecclesiam cum Regno.* Ecclesiam cum Regno & Republica non confundimus: sed Ecclesiam à Regno & Republica Christiana adeo distinguimus, ut Ecclesiam Regno Christiano non indigere putemus, & fine Republica Christiana eam statuamus hactenus constitisse, & porrò consistere posse. Ecclesia quidem est in Regno; sed nunquam [forte] vera Ecclesia fuit nisi in Regno non Christiano. Apostoli, Euangelistæ, Prophetæ, Pastores, Doctores, Seniores[que] non regnarunt, nec regnant in Ecclesia, [civili potestate] sed eam tamen rexerunt reguntque. Seniores in Ecclesia per sapientiam in Euangelio traditam possunt ritè suum peragere officium, quia talis sapientia continetur apertè in Euangelio: at Reges & Judices in Regno & Republica non possunt, quia nullum gubernandæ Reipublicæ expressum in Euangelio habetur vestigium. Nihil ad Reipublicæ administrationem exactius tradi poterat, quam in Lege per Mosen à Deo lata. At illa sublata nihil est Christi doctrina ad politicum & mundanum Rerumpublicarum regimen ineptius.

III. *Illius finis ac scopus est vita post mortem æterna; cujus verò vitæ præsentis commoditas & tranquillitas.* Id ipsum arguit, Christianos non posse regnum ullum in terris habere, quòd tam diversos Ecclesia & Respublica fines habeant. Respublica & Regnum præsentis vitæ commoditatem & tranquillitatem, quia ejus unicus scopus ac finis est, oportet modis omnibus tueatur ac defendat, etiam vitam & bona aliis eripiendo. Christiani verò ita mordicus sua defendere non debent: quia non ad commoditates vitæ præsentis aut tranquillitatem vocati sunt, sed ad omnium malorum patientiam. Etsi aliquando pacem & tranquillitatem nanciscantur Christiani, nunquam tamen habere possunt stabilem & perpetuam; neque etiam eam expetere aut quærere debent, sed in secundis semper de adversis cogitandum, & ad ea animi ipsis præparandi sunt. Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram exspectamus: à persecutionibus nobis nunquam longa pax, vix induciæ sunt.

IV. *Ad hæc omnia requiritur fides.* At fides non requiritur, ut credant impii se affligi, se pati supplicia: ea enim in seipsis experiuntur & probe sentiunt. Atque ita visibilibus pœnis etiam à Christo reguntur. Tandem ubi divinitus immissæ pœnæ nihil proficiunt, subjicit Christus malos interdum quoque suppliciis terreni, sed mundani Magistratus, non Christiani.

V. *Et cum Deus bellis, fame, peste Regna punit, nec filii ejus pœnarum istarum exortes sunt.* Imò plerumque Deus pœnarum istarum filios suos exsortes facit. Novit enim pios ex tentationibus eripere, sicut Lothum ex ingruenti Sodomæ exitio. Quodsi aliquando & filii pœnis istis involvantur, fit hoc non raro ipsorum culpâ, quod vel peccatis suis sese reddiderint pœnâ dignos, vel debitam in evitandis malis ac periculis impendentibus prudentiam non adhibuerint.

VI. *Neque enim Lex sublata est adversus carnales.* Non hæc est causa cur Deus gladio, patibulo, rotâ &c. puniri velit malos extra Ecclesiam, quod Lex sublata non sit adversus carnales. Lex enim non pertinuit unquam nisi ad Judæos, & una cum ipsorum Republica tota exstincta est. Sed hæc est vera ratio, quòd duplicia Deus habeat in hoc seculo judicia, alia spiritualia, alia mundana: quæ utraque ad malos coërcendos spectant. Sed illa mitiora sunt, hæc acriora & severiora: illa per homines tantum Christianos administrat; hæc per homines tantum mundanos: quia neque hi ad illa, neque illi ad hæc exercenda sunt idonei. Itaque qui illis judiciis mitioribus non emendantur, juste à Deo istis atrocioribus subjiciuntur.

VII. *Quis verò melius gladium, patibulum, rotam &c. administraverit, quàm Magistratus verè Christianus?* Imò nemo melius ista administrare potest, quam tortor aut carnifex, & qui istis quam simillimi sunt, homines immanes ac truculenti. Nam qui teneræ & mollis sunt mansuetæque naturæ, ad talia sunt ineptissimi: *Et per Christi sapientiam probè institutus.* Quasi verò usquam in Euangelio suo Christus instituerit discipulos suos, quomodo gladium, rotam & patibulum administrare debeant? Fures ne alligentur patibulis, non ex Christi doctrina discendum est, sed ex Lege & recta ratione. Itaque ne id fiat, non opus est ut Magistratus sit Christianus.

VIII. *Malum enim esset & civitati noxium, si ejus aliunde penderet administratio* &c. Si Magistratus esset Christianus, necesse omnino foret ut à Christi legibus penderet ejus administratio, nec sui juris prorsus ac potestatis esset, quippe in eum aliquid juris ac potestatis haberet Ecclesia, quæ decretis ac judiciis ejus quandoque posset intercedere. Ergo ne potestas una cum altera collidatur, spiritualis cum civili, quod malum noxiumque foret, aliter huic malo occurri non potest, quam si Magistratus civiles non attingantur à Christianis, sed mundanis hominibus penitus relinquantur.

IX. *Quid ergo fieret, si nullus esset carnificis metus?* Idcirco etiam nolumus carnificis metum plane auferri. Sed carnificis officium, & quæ ad illud peragendum pertinent, non Christianis, ad sanctiora vocatis, sed infidelibus & ad meliora haud idoneis demandamus.

X. *Ad hoc requiritur fides: at non omnium est fides.* Ergo pro talibus, quorum non est fides, paratus est extra Ecclesiam externi Magistratus gladius: eoque Deus quando volet ad tales coercendos utetur, etiamsi nos Deum hac in parte non adjuvemus.

XI. *Non autem quod Christianis mœchari, scortari, latrocinari, furari & alia flagitia impune patrare liceat.* Omnino absit talis libertas à populo Christiano. Ideo pœnæ pro talibus in Ecclesia lege Christi sunt constitutæ. Sed tamen si quis in hæc incidat peccata, non vult eum Christus protinus absque misericordia è

medio

medio tolli, ſed locum pœnitentiæ ipſi dari. Quod ſi ſit impœnitens, (id quod etſi nobis ignotum ſæpe eſt, Chriſto vero ſcrutatori renum ac cordium optimè notum) facili negotio eum ſeculari tradet brachio, quod eum morte plectat corporali.

XII. *Nec enim ſpiritualis populus regi debet ac poteſt alia aliqua ratione.* Imò poteſt, ſi aliter conſideretur. Nam mox addit ipſe Auctor: *Sed idem ille populus* (nempe ſpiritualis) *quia etiam ad civitatem ac regnum pertinet, hactenus & civili regimini ſubjectus eſt.* Quod totum bene poſſet conſiſtere, ſi civile iſtud regimen competere ſolis non Chriſtianis ſtatueretur. Verum Auctor cenſet etiam Chriſtianis hoc regimen competere. Itaque etſi fateatur Chriſtum iſtud regimen non inſtituiſſe, tamen *eam ſapientiam docuiſſe* illum ait, *per quam & Moſaicæ Legis imperfectiones perfici, & aliarum civilium legum vitia emendari queant.* Cum tamen Chriſtus nuſquam forenſes leges in Euangelio reformare aggreſſus ſit, nullumque tradiderit modum regendæ ac gubernandæ Reipublicæ. Pœnas corporales in Lege propoſitas in pœnas Gehennæ atque ſpirituales commutavit, multo ſane graviores, quam ſunt corporales, ſed tales tamen ad quas fides requiritur: corporales & oculis in hoc ſeculo ſubjectas pœnas mundanis & extra Eccleſiam poſitis hominibus relinquens.

XIII. *Quæritur ſi regnum ali quod una cum Rege ſuo veritatem puram, & qualis eſt in Jeſu, ſuſciperet &c.* At hoc nunquam factum eſſe non diffitetur ipſemet Auctor. Quemadmodum autem hactenus factum non eſt, ita certè neque porrò fiet * unquam. Quare inutile prorſus eſt quærere de eo, quod nunquam fuit, nec futurum eſt. *Et non potius ſi quidin eo non ſatis recti & æqui aut imperfecti eſſet, ex Chriſtiana ſapientia corrigeret.* Atqui ſi Chriſtiana ſapientia conſulatur de regimine Rerumpublicarum, illa id neutiquam Chriſtianis convenire poſſe docet. *Nam alioquin ſine regimine civili, nec regnum, nec conſequenter Eccleſia conſiſtere poſſet.* Sine regimine civili, Chriſtiano, nego: ſine non Chriſtiano, concedo.

XIV. *Id ſolum ſufficeret, ſi non peculiariter & miraculoſe prohiberentur.* Hoc ipſum eſt permittere, non prohibere quacunque ratione. *Qua permiſſione opus eſt, ut ignis admotus urat ligna, aut lupus admotas dilaceret oves.* Ea ſane permiſſione opus eſt, ut vim ignis & lupi non retineat: quemadmodum vim ignis Deus retinuit, cum juvenes illi tres à Nabuchodonoſore in caminum ardentem conjecti eſſent; & hactenus per multos annos in Polonia nos oves ſuas Chriſtus in medio luporum verſantes benigne & miraculoſe, quamvis inviſibili modo defendit.

XV. *At peculiariter & miraculoſe prohibiturum Chriſtum quis aſſerat?* Atqui modo oſtendi, eum peculiariter & miraculoſe prohibuiſſe tam longo tempore, ne opprimeremur in Polonia ab inimicis, quamvis animum ac vires ad opprimendum ſufficientes ſemper haberent. Et quidni prohiberet, cum id promiſerit ſe facturum, & nobis adfuturum uſque ad conſummationem ſeculi? *Cum adeſſent media ordinaria.* Auctor per media iſta intelligit arma: at prius probare debebat hæc media Chriſtianis convenire.

XVI. *Quem prohibebit Chriſtus fame mori, ſi nolit uti cibis?* Cibus eſt certum & nulli noxium remedium contra famem. Itaque ſi quis eo uti nollet, Deum tentare meritò diceretur. At non eadem eſt ratio, ſi quis ferro uti nolit & armis. Iis enim plurimi in juſtiſſima cauſa uſi eam perdiderunt: quare tam incerto & ancipiti remedio uti nolle etiam prudentiæ eſt. Præterea medium armorum eſt tam ferum, tam barbarum atque inhumanum, & clades tam abominandas ſecum trahens, ut quodvis injuriæ atque miſeriæ genus potius Chriſtianis, hominibus pacificis; ſubeundum ſit, quàm ut ad tam deſperatum malorum ſuorum remedium deſcendant. Deinde ſi arma ſunt tam ordinaria media contra perſecutiones, quam cibi ſunt contra famem, cur non Apoſtoli & Apoſtolicæ Eccleſiæ ſicut cibos contra famem, ita & arma quæſiverunt contra perſecutiones? Cur non ſupremam poteſtatem ſolicitarunt ad vindictam? Cur non factionibus variis malevolorum conatibus obſtiterunt? præſertim cum eorum maxima eſſet ubique multitudo. Sed nihil illi niſi patientiam opponere adverſariis à Magiſtro ſuo didicerant. Adeo ut in tanta luce indignum ſit adhuc probationem requirere, quod Chriſtianis peccatum ſit, abjectis propriis armis, id eſt patientia, qua hactenus ſemper Eccleſia vera pugnavit contra adverſarios, ad carnalia & mundana confugere.

XVII. *Ergone Deus, qui ordinis iſtius haud dubius eſt auctor, peccati auctor eſt* &c. Non eſt Deus inter Chriſtianos hujus ordinis auctor, ſed inter homines non Chriſtianos. Ergo iſtis peccatum non eſt eum gerere, ſed Chriſtianis duntaxat: illique hujus ordinis reſpectu dicti ſunt à Deo Dii, & Dei filii, non Chriſtiani. Nec in eo quicquam abſurdi eſt, quod hominibus Chriſtianis honor ac ſubjectio, ipſius conſcientiæ cauſa, adverſum non Chriſtianos Magiſtratus; tanquam Dei in terris vicarios, Chriſti legibus imperata ſit: cum Apoſtolorum tempore, quo id imperatum eſt, teterrimi mortalium, ut Caligula, Claudius, Nero, Herodes, fuerint Dei in terris vicarii, & tamen ipſos conſcientiæ cauſa debebant Chriſtiani honorare.

XVIII. *Hoc non prohibet, quominus populus Chriſtianus omnia media ordinaria & legitima adhibeat.* Sed media iſta ordinaria & legitima, quibus crucem evitent Chriſtiani, non eſſe arma, jam oſtenſum eſt. Poterat & Chriſtus armis, ſive humanis, ſive divinis crucem evitare: ſed iis uti noluit, ut nos doceret, non eſſe hæc legitima media crucis evitandæ. Nobis enim non ſecus ac Chriſto quotidie crucem portare injunctum eſt: ergo non ſecus ac illi ab armis abſtinendum eſt.

XIX. *Non aliter hinc evaſeris, niſi ut dicas, & civilem poteſtatem peccatum eſſe &c.* Civilem poteſtatem Chriſtianis tantum peccatum eſſe dicendum eſt; aliis autem non eſt peccatum: licetque ad illam in neceſſitate etiam Chriſtianis confugere, ſed ita ut abſit omnis vindicta. Nam hæc ſi adſit, ne confugere quidem ad ullam poteſtatem licet: ſiquidem nec à Deo, qui eſt ſummus omnium Magiſtratus, vindictam flagitare licet.

XX. *Sed quam improbi & facinoroſi inferant &c.* Improbi iſti ac facinoroſi neceſſe eſt ut ſint ſub aliquo Magiſtratu, & vel ſub eodem, ſub quo Chriſtiani, vel ſub alio. Sed ſub quocunque ſint, nihil aliud reſtat Chriſtianis, quam ut quam modeſtiſſimè ad patrocinium Magiſtratus ſui confugiant: qui ſi & ipſe fiat ipſorum hoſtis ac perſecutor, nihil aliud ipſis quam patientia relicta eſt.

XXI. *Oves ſunt Chriſtiani, ſed mente & intellectu præditæ, quæ non tantum Eccleſiam, ſed & Rempublicam conſtituant.* Etſi Chriſtiani ſint oves mente & intellectu præditæ, ſi non Eccleſiam tantum, ſed & Rempublicam conſtituant, tamen non debent unquam deſinere eſſe oves: id eſt manſueti & patientes injuriarum. Itaque ad continendos ac comprimendos feroces lupos non tam ovium induſtria, utpote ad hanc rem ſua natura ineptarum, quam Paſtoris noſtri Domini Jeſu vigilantia opus eſt, qui ſuos nunquam deſerit, quamdiu à ſuis non deſeritur.

XXII. *Quibus alia remedia applicanda ſunt &c.* Sed hæc remedia applicare ovium non eſt. Alioqui ſi Chriſtiani adverſarios compeſcere & reprimere deberent, ovium nomine ac ſimilitudine Scriptura ſacra ad deſcribendos Chriſtianos uſa non fuiſſet: quia lupos comprimere ovibus nequaquam competit, & omnino contra earum naturam eſt.

* *Et ſi fieret, omnes de humilitate certarent, & carnales prærogativas abjicerent, iiſque opus non eſſet. Iſtud vo regnum à Deo non minus miraculoſe defenderetur, quam Judæorum regio, ter quotannis, & ſingulis Sabbatis, omni humana defenſione deſtituta, cum hoſtibus undique circumſitis animum ei nocendi ademit. Typus ſane non obſurus, miraculoſæ Chriſtiani populi defenſionis.*

XXIII. *At Christi gregis conditio semper talis est, ut sit parvus. Hoc ipsum est quod dicit Auctor.* Dicit quidem hoc ipsum Auctor; sed putat fieri posse aliquando magnum. At quamvis vel maximus sit, tamen si ovium grex maneat, & non in luporum gregem, nefandâ metamorphosi transmuterur, semper persecutionibus erit obnoxius. *Nunc agitur de jure, non de facto.* Verum nunquam hoc jus habent oves Christi, nec habere possunt, ut lupos mordeant & dilanient, sed ut dilanientur à lupis. Ergo frustra omnino quæritur, an verè Christiano potestatem esse & Magistratum gerere jus fasque sit?

XXIV. *Est quidem verum, Ecclesiam Christianam inermem ab ipsis potestatibus & Imperatoribus tolli non potuisse.* Si ab Imperatoribus & potestatibus supremis tolli non potuit inermis Ecclesia Christi, cur tantopere nunc metuit Auctor interitum ejus, quando & hodie ab adversariis armatis inermis oppugnatur? Annon idem Deus est, qui eam tueatur? idem Christus Dominus & Rex noster cœlestis, sine cujus providentia nihil potest evenire in Ecclesia, ita ut etiam singulorum fidelium pilos capitis habeat in numerato? *At in Anarchia nullus malorum finis foret.* Ubi verò talis usquam dominatur Anarchia? Nonne quælibet Respublica suas leges, & suos Reges aut Magistratus, qui rerum potiantur, etsi non vere Christianos habet, habebitque semper? Frustra igitur talis fingitur Anarchia.

XXV. *Deinde quam Ecclesiam Christianam? Erroribus jam depravatam?* Itane Ecclesia depravata & ad seculi mores composita, quamvis inermis, tamen tam invicta fuit, ut eam tollere non potuerint Imperatores & supremæ potestates, etsi eam totis viribus oppugnarent? Vera autem Ecclesia Christiana, quia inermis erat, ab illis oppressa & sublata est? Videat Auctor, quo eum sententia ejus deduxerit, ut putet veritatem à falsitate vi & potentia carnali opprimi posse, imo veritatem inermem falsitate inermi debiliorem esse: cum tamen veritate, præsertim divina & Christiana, nihil sit fortius, & veritas errore multo sit invincibilior. O quàm longè rectius de divina veritate sensit vir ille ignei spiritus Martinus Lutherus; adversus quem cum in initiis Reformationis Euangelicæ undiquè pericula insurgerent, is interrito fuit animo, & Philippum Melanchtonem trepidantem his inter alia erigit verbis: *Si causa falsa est, revocemus; si vera, cur facimus illum in tantis promissis mendacem, qui jubet nos esse animo otioso ac dormienti? Facta*, inquit, *curam tuam super Dominum, prope est Dominus omnibus invocantibus eum, & qui afflicto sunt corde. An ita temerè loquitur?* Et alibi. *Ego de publica causa satis magno & otioso sum animo, qui sciam certò ipsam justam esse & veram, denique ipsius Christi & Dei. Proindè penè securus spectator sum, & istos minaces Papistas non hujus facio. Si nos ruemus, ruet una Christus, ille Regnator mundi: & esto ruat* (quod impossibile est) *malo ego cum Christo ruere, quàm cum Cæsare stare.* Hæc malui alienis verbis dicere, quam meis: quia & exemplum istius Viri multum ædificare potest, & verba sunt verè spiritum Christi spirantia.

XXVI. *Ubi verò sunt primi illi Christiani &c. nonne multitudine & potentiâ errantium oppressi sunt?* Oppressi quidem sunt; sed non sine sua culpa. Nam si suum feciissent officium, nullis machinis aut viribus opprimi potuissent. Minatus est jam olim Christus Asiaticis Ecclesiis, se candelabra moturum de loco suo, nisi resipuerint; quid mirum igitur, eum moviisse illa, postea quam nulla vel non seria nec constans secuta est, post tam seriam admonitionem resipiscentia? Nullum sanè puto majorem & pernicioriorem errorem in Ecclesia dari posse, quàm si quis statuat pios, dum manent tales, à Christo deseri & à malis exscindi una cum vera religione posse. Cum intereunt Ecclesiæ, aut Christo, aut Ecclesiis illis culpa imputanda est. At satius est semper in homines, quàm in Deum Christumque culpam conjicere. Quare & quod Nazaræi Judæorum sævitia excisi sint, & quod illi perierint, qui Paulum Samosatenum, Photinum, alioque secuti sunt, non alibi quærenda est culpa, quam in ipsis. Hæc eadem culpa & hodie nobis imputanda est, quorum Ecclesias eadem, quæ primitivas sustulerunt Ecclesias, fata urgent.

Annotatio V.

I. *Mirum profectò est, à potestate coactiva &c. tantopere abhorrere, & eam peccati damnare, eos, qui Deo & Christo eandem tribuunt.* Non damnamus eam peccati, nisi in Christianis. Et hoc non miraretur adeo Auctor, si rem consideraret exactius, & duplicem in Christo statum probè distingueret: alterum, in quo Rex factus, & omnem potestatem in cœlo & in terra adeptus est; alterum, in quo absque ista potestate patientiæ fuit nobis exemplum. Cum ergo in hoc, non illo statu Christus nobis imitandus propositus sit, quid mirum est, si abhorrere debere dicamus Christianos ab eo, à quo ipse abhorruit in terris degens; etsi ab eo nunc, cum est longe mutatus ab illo, non abhorreat?

II. *Hanc potestatem etsi Christus in terris agens non exercuit, nec in majestate suâ Regia conspiciendum sese cunctis præbuit.* Si hoc Christus non fecit, quomodo quisquam discipulorum ac famulorum ejus audeat potestatem hanc coactivam exercere, & sese in Majestate Regia conspiciendum præbere? *Tamen ei jam à Deo destinatus erat.* Tanto magis & justius igitur exercere hanc potestatem poterat, quod tamen non fecit humilitatis exercendæ causa. Christianorum autem nullus ad istam potestatem, quam Christus consecutus est in cœlis, destinatus est: quanto minus proinde convenit ulli Christianorum coactivam potestatem & jus in vitam hominum exercere cum Regia Majestate? *Et signa ejus divinissima plurima dabat.* Dabat quidem Christus signa plurima divinæ potestatis: sed non talis, de quali modo quæritur, qua scilicet improbos pœnis afficeret, hostes suos perderet & vindictam de iis sumeret. Talis potestatis coactivæ ne minima quidem umbra in Christo apparuit.

III. *Exemplum dans omnibus discipulis.* Si Christus exemplum dedit omnibus suis discipulis, pauperem vitam in terris agendo & ministrando, certè menti Christi non potest esse consentaneum, ut discipuli ejus? dominentur & regnent in terris. Cujus enim rei Christus ista sua humilitate dedit exemplum dicipulis suis. *Ut*, inquit Auctor ipse, *quæcunque tandem futura esset ullius eorum dignitas & magnitudo* (ergò & Reges & Principes) (*cujus tamen nulla unquam esset cum Christi dignitate ac magnitudine comparatio*) *non recusarent infimam sortem ac conditionem subire.* Benè est; ergo id faciant Reges ac Principes, simul ac veritatem fuerint amplexi, & Christi imitatores in humilitate fiant. Sed hoc negat Auctor statim esse Regibus & Principibus faciendum. Quando igitur? *Si id*, inquit, *Dei gloria & hominum salus ac bonum commune requireret.* Hoc verò prorsus ridiculum est; quia id nunquam futurum est, si, prout vult Auctor, non requirat id gloria Dei statim, ubi veritas divina Regibus illuxerit, & si gloria Dei & salus hominum communeque bonum potius requirat ex Auctoris sententia, ut Reges ac Principes dignitatem & magnitudinem suam, Christiani facti, modis omnibus retineant.

IV. *Non ergo sequitur, quia Christus Regiam potestatem in subjectos non exercuit, nec ulli Christianorum fas esse.* Imò sequitur: quia se in eo imitari jubet. Dicit enim: *Non sic erit inter vos*, scilicet ut sitis sicut Principes seculi, sed debetis esse sicut filius hominis.

V. *Sic ergo etiam Christianus Rex & Regiam potestatem exerceat, ac dignitatem retineat, tum Ecclesiæ, tum subjectorum suorum bono.* At in eo Christum non imitabitur: quia is Regiam potestatem nec habuit, nec exercuit. *Et tandem deponat, eaque se abdicet* &c. Quando verò, quæso, id futurum est, cùm ne eam deponat, Auctor tantopere laboret? Quid Christum talia præcepta dedisse statuimus, quorum exequendorum occasio nulla

unquam

unquam sit futura? Si mandati de lotione pedum eo modo, prout nos intelligimus, exsequendi nulla unquam hodie futura est necessitas, uti censet Auctor, multo minus Regi Christiano abdicandi imperii necessitas speranda est. *Multo major ac dignior per hanc humilitatem evasurus, quàm antea fuerat per Regiam majestatem.* Hoc sanè certum est: & tamen Auctor tantopere pugnat pro Regibus, ne Regna deponant, & ad hanc majorem dignitatem per humilitatem deveniant.

VI. *Nam alioquin nec bona possidere, nec divitem esse, nec certo in loco habitare, nec equis vehi, nec agriculturam, nec mercaturam, nec opificium ullum exercere liceret.* Non sequitur, quia ista nec vetita sunt, nec in talibus se Christus imitari præcepit. *Dummodo quisque in sua vocatione se gerat, ut Christiano dignum est.* At hoc ipsum in quæstione est, an quisquam se in Magistratu supremo gerere possit, ita ut Christiano dignum est?

VII. *Cæterùm quod attinet ad Christi verba apud Matth. 20. &c.* Verbis Matth. 20. 25. & sequentibus, & Marc. 10. 42 & sequentibus, & Luc. 22. 25 & sequentibus, ait Auctor, *non prohiberi duodecim Apostolis, ne Reges fiant & Gentibus dominentur, ac potestatem in eas exerceant.* Cur verò? *Quid enim*, inquit, *prohiberet, cujus faciendi Apostolis nulla facultas esset, nec unquam futura esset?* Atqui illi putabant esse sibi eam facultatem, quia Christum terrenum Regem fore sperabant. Deinde poterat Christus in persona Apostolorum prohibere aliis, qui eam facultatem essent habituri. Neque enim, quia solos duodecim his verbis allocutus est Christus, propterea ad solos tantùm duodecim pertinent. Nam & in præcepto lotionis pedum solos duodecim allocutus est Christus, iisque solis pedes lavit; & cœnam sacram cum solis Apostolis Dominus celebravit, eosque solos allocutus est cum dixit: *Hoc facite in mei commemorationem*; nec tamen vel lotionis pedum officium, vel celebratio cœnæ Dominicæ ad solos pertinuit Apostolos.

VIII. *Sed taxat vitia, non officia Principum hujus seculi* &c. Imo ipsa officia Principum hujus seculi vult b Apostolis esse aliena. Illi enim non vitia, sed officia ipsa ambiebant; à quibus eos Christus jubet quàm congissimè abesse. Apud Matthæum & Marcum frustrà urget Auctor voces κατακυριεύουσιν & κατεξουσιάζουσιν, quasi iis abusus dominationis tantum denotetur: cum Lucas simplici voce κυριεύουσιν usus sit, & ἐξουσιάζουσιν ponat pro κατεξουσιάζουσιν, ut exinde satis liqueat, composita ista verba non aliud quidpiam significare quam simplicia. Sed & res ipsa dictat, nihil opus fuisse abusum dominationis prohibere Apostolis, cum ex Auctoris sensu ne usum quidem ejus essent unquam habituri. Præterea illi affectabant non abusum principatus & dominii, sed ipsum principatum & privatum: & hoc est à quo Christus eos directe & simpliciter dehortatur. Itaque si Christus abusum tantum prohibuisset, potuissent respondere: Atqui nos non abuti volumus principatu, ut faciunt mundani Reges & Principes, sed recte eo utemur. Sic igitur cupiditatem mundanorum honorum ex eis non exstirpasset.

IX. *Non sic erit inter vos, nempe ut putetis verum Principatum, & magnitudinem, & primatum in dominatione & potestate in alios &c. consistere.* Mundanus terrenusque Principatus atque carnalis magnitudo & primatus revera non in alia re consistit, quam in dominatione & potestate in alios. Quare cum à tali principatu & magnitudine atque primatu Christus discipulos suos abducit, omnino eos à terrena dominatione in alios abducit.

X. *Sed qui voluerit inter vos magnus esse* &c. Opponit Christus magnitudini terrenæ & carnali magnitudinem spiritualem & cælestem: ad quam consequendam non hanc monstrat viam discipulis, ne magnitudine terrena abutantur, sed ut magnitudinem carnalem prorsus repudient, fiantque ministri ac servi. Hoc & Auctor ipse concedit, sed addit, *id fieri debere, quoties nimirum id Dei gloria & communis salus requisiverit*: id est, nunquam.

XI. *Et sic omnem ambitionem, de qua agebatur, ex animis eorum penitus exscindit.* Ex nostra sententia id verum est; sed non ex Auctoris. Nam ille censet illegitimam & inordinatam ambitionem tantum hic esse prohibitam, non verò omnem. Atqui Apostoli non ullis illegitimis modis ambiebant principatum, sed legitimè eum à Domino poscebant, & non largitione, non factione, non dolo malo, aliisve illaudatis artibus, sed precibus obtinere studebant. Verum ne hoc quidem Domino placuit, & ab omni ambitione etiam legitima honorum terrestrium vult eos esse remotos.

XII. *Benefactores vocantur, vulgi nimirum adulantis more.* Non tantum vulgi adulantis more, id fit, sed etiam jure & merito sine adulatione sic vocari solent ac debent boni Principes. Sed Christus non vult ut discipuli ejus tales titulos, quamvis jure tributos, affectent.

XIII. *Sed qui major in vobis, intellige est, vel unquam erit, etiamsi Rex fuerit, sit tanquam junior; & qui dux, intellige & hic, est, vel unquam erit (ductum nomine & Reges & Principes designari solent) sit tanquam minister.* Videat Auctor quam hic sibi constet. Superiùs dixit, Christum non prohibere Apostolis ne Reges fiant, & gentibus dominentur, quia ejus faciendi nulla ipsis facultas esset, nec unquam futura esset. Hic autem jam inter Apostolos Reges & Principes comminiscitur.

XIV. *Sit tanquam minister, cum scilicet id Dei gloria & hominum salus postulaverit.* At Christus hoc vult semper fieri, non certo aliquo tempore; quod nunquam futurum sit.

XV. *Cujus rei exemplum Christus illustrissimum in se exhibuit.* Christus tale exemplum in se exhibuit, ut non esset Rex terrenus, nec ullam potestatem coactivam exerceret. Ergo in eo omnes discipuli debent eum imitari. At fuit *in forma Dei & major Regibus omnibus.* Omnino: sed non mundanâ pompa & dignitate erat major, sed secundum spiritum major erat. Qua ratione & quilibet verus Christianus major est omnibus Regibus terrenis. Hac spirituali dignitate Christus seipsum exinanivit, & Christiani omnes eadem se exinanire debent, tunc cum persecutiones ingruunt religionis ac conscientiæ causa, ut eas patiantur, ac subeant prompto animo Dei Christique causa. At si daretur Rex Christianus, is nequaquam instante persecutione sese exinanire & potestatem exuere deberet, sed arma sumere suosque armare adversum religionis hostes: quod an Christi exemplo consentaneum sit, Auctor ipse viderit. Equidem nihil magis absonum & contra omnem rationem est, quam velle mundanum Regum statum cum existentis in terris Christi exemplo conciliare.

XVI. *Quo itidem omnis fastus & superbia, & vanissimorum hujus mundi honorum ambitio tollitur.* Imò eo non tollitur ambitio omnis, si vanissimos mundi honores retinere Christianis licet. Sed tunc demum tollitur funditus, si prorsus & omninò prohibiti esse statuantur.

XVII. *Hæc enim, inquit, omnia gentes quærunt, non opes ipsas per hoc damnans, sed solicitam opum cupiditatem & studium.* Ira est: non tantùm opes ipsas per hoc non damnat, sed ne cupiditatem quidem omnem ac studium illarum omne: verum immoderatum duntaxat studium, & cupiditatem cum diffidentia, cumque rerum meliorum neglectu ac omissione, nec non cum appositione cordis conjunctam, quæque totum hominem sibi vendicet. At principatuum & honorum terrenorum cupiditas & ambitio, non immoderata solum & illegitima, sed omnis planè à Christo Apostolis prohibetur.

Annotatio VI.

I. *Christum non tollere magnos, primos &c. Hoccine falsum est?* Omninò falsum est, eum non tollere magnos, primos, quoad carnalem magnitudinem & primatum. *Atqui apud Matthæum & Marcum ad magnitudinem & primatum hortatur.* Hortatur quidem, sed non ad mundanum. *Christus ipse nonne*

magnus, primus, dux erat? Certe non erat secundum carnem. *Christus ipse recumbens erat, non ministrans.* Recumbens quidem erat Christus, sed secum una recumbere famulos ac ministros suos passus est, seque adeo iis æquavit; ut ita & recumbendo fuerit nihilominus sicut ministrans. Cum verò pedes discipulorum suorum lavit, tunc reipsa ministrans fuit, non tantum sicut ministrans.

II. *Non ergo tollit & Reges & Principes Christus.* Unde verò hæc conclusio? An ulli Reges aut Principes erant aut esse debebant inter Apostolos? Quomodo ergo dici potest, Christum eos inter Apostolos non tollere? Nec tantum ad animi humilitatem Christus revocat Reges & Principes, si ipsius velint fieri discipuli, sed etiam ad talem externam humilitatem, quantam status eorum non patitur. Nam eos ad tantam vocat humilitatem, quanta in ipso apparuit; qualem certe Regius status nullo modo patitur. Major quoque in Christo humilitas externa apparuit, quam in Davide & Esthera: ergo & Christiani non tam Davidem Estheramque, quam Christum Dominum suum imitari debent.

III. *Fuit enim accumbens, non tanquam accumbens.* Fuit Christus quidem accumbens, sed ita sicut & discipuli ejus accumbentes erant. Non fuit autem ita accumbens, sicut in mundo solent accumbentes esse, qui carnali præeminentia, dignitate & dominio supra alios elati sunt, qui suos famulos ac servos vix respiciunt, vix pro hominibus habent, nedum ut patiantur eos secum accumbere. *Habet ergo status & conditio accumbentium in Regno Christi locum.* Habet, sed ita accumbentium, sicut Christus accubuit, non mundano & superbo more se gerentium. *Nam status dominorum & herorum est status accumbentium.* Sed domini & heri isti debent quam maxime conformes fieri Domino Jesu, qui se servis suis æquavit: & contentus auctoritatem inter eos debitam obtinere, potestatem coactivam in eos nullam exercuit. Servi quidem debito honore ac reverentia afficere debent dominos, sed & Domini Christiani debent vicissim fideles servos tractare tanquam fratres. *Ne illud quidem videtis*, inquit Seneca, *quam omnem invidiam Majores nostri dominis detraxerint; Dominum patrem familiæ apellaverunt, servos familiares.* Epist. 47. Ubi multa alia habet egregia de servis, quomodo tractandi sint. Et Tertullianus de Christianis scribit: *Gratius apud eos est nomen pietatis quam potestatis; etiam familiæ magis patres, quam domini vocantur.*

IV. *Sed accubuit non ut accumbens. Hoc quidem ipsum se tollit.* Nequaquam hoc seipsum tollit: quia potest aliquis accumbere, sed non ita uti accumbentes in mundo solent, id est, non eo modo se gerere, quo ii qui mundano more accumbunt. *Ministrantes enim non solebant accumbere.* Non solebant quidem apud alios, sed apud Christum & ministri ejus simul accumbebant. *Et Christus ita accumbebat, ut ei accumbenti alii ministrarent.* Hoc quidem aliquando factum est; sed plerumque ita accumbebat, ut ei nemo ministraret, sed ministri una accumberent. *Et cum ipse erat sicut ministrans, neutiquam accumbebat, sed surgebat à cœna.* Non tantum tunc fuit sicut ministrans, sed revera ministrabat, cum pedes lavit discipulorum. *Sed hæc erat Christi humilitas, ut se ad indigna sua dignitate gloriæ divina & humanæ salutis causa abjiceret.* Hoc fecit Christus non tunc modo cum se ad pedes Apostolorum demisit, sed per totam vitam suam, dum se non gessit more Regio, dum se vilissimis hominibus æquavit, & cum iis familiariter conversatus est, dum nullo majestate sua digno apparatu usus est, dum nullam in quenquam potestatem exercuit. Quare si hæc humilitas ei tantam exaltationem comparavit, & omnibus comparatura est, qui sese Christi exemplo in sua dignitate humiliaverint, sequitur, Christianum nullum debere Regem esse, sicut nec Christus in terris fuit.

V. *In domo, in civitate, in Regno, dominatu & potestate in alios nihil utilius, nihil magis necessarium est.* Ergo quatenus utilis, quatenus necessaria est, eam Christus non sustulit. In domo quidem Christiana dominatu absoluto & potestate sum ma nihil opus est: quare eam jure tollere potuit Christus, & dominatum ac potestatem summa comitate temperatam relinquere. In civitate quoque, multo verò magis in Regno nihil opus est ut sit Christiana potestas suprema, ergo eam dum sustulit Christus, nihil quod necessarium est, & sine quo mundus stare nequeat, sustulit.

VI. *Rex Ecclesiæ subjectus est secundum spiritum, Ecclesia in Regno subjecta est Regi secundum carnem.* Mira est hæc rerum confusio: dum unum idemque hominum genus statuitur esse certo respectu sub potestate alicujus, & rursus alio respectu super illum eundem potestatem habere. Possetne fieri ut servus sit secundum carnem subjectus domino, & rursus dominus sit secundum spiritum subjectus servo, ita ut is potestatem exerceat super dominum suum? Si Ecclesia subjecta est Regi, quacunque ratione, certe Rex ei subjectus esse non potest ulla ratione, ita ut illa possit in eum exercere suam potestatem, eum scilicet publice redarguendo ac pudefaciendo, à sacra communione arcendo, & tanquam Ethnicum & Publicanum habendum declarando. Quapropter justius Ecclesiam cum Regno confundere Auctor dicendus est, & qui cum eo sentiunt, quam nos, qui Regnum & Regiam potestatem à Christianis volumus plane remotam, ne Ecclesiastica per eum tollatur aut infringatur potestas.

Annotatio VII.

I. *Veri Principatus, magnitudinis &c. nomine intelligit Christus eam quæ oritur ex virtutis excellentia* &c. Ergo non carnalem, non mundanum principatum aut magnitudinem intelligit. Et recte dicit Auctor, quod *huc evadere nemini datur, etiam Regi & Imperatori, nisi per viam à Christo dictis & factis monstratam, id est, per summam humilitatem.* Verum hoc non satis recte, quod ait hanc humilitatem *non ipsi per se dominationi, sed ambitioni & superbiæ prorsus adversari.* Christus enim ita humilis fuit, & talem viam facto ipso monstravit ad veram magnitudinem, quæ ipsi dominationi (mundanæ) per se adversabatur, dum se pro Rege terreno non gessit, sed abjectæ & humilis fuit conditionis, ministris etiam suis utens, non tanquam servis, sed tanquam amicis ac familiaribus. *Etiam Domini ac Reges,* inquit Auctor, *animo debent esse quam maxime humiles.* Sed hanc animi sui humilitatem debent etiam factis dominationi contrariis, adeoque & regni amissione testari. Agnoscit id Auctor, sed ait, id tunc fieri debere, *cum Dei gloria & hominum salus id requirit.* Quando vero id fiet unquam secundum Auctorem? Christus sane, ut diximus, semper factis dominationi mundanæ contrariis humilitatem suam testatus est, non pro Domino se mundano ac Rege in terris gerens, sed vitam infimæ sortis hominibus similem ducens. Qua in re cum se sequi jusserit, seque in exemplum omnibus suis proposuerit discipulis, satis manifestum est, eum non superbiam tantum & ambitionem immoderatam, sed & ipsam dominationem voluisse penitus à discipulis suis esse sublatam.

Annotatio VIII.

I. *Ludit hic Vir Præstantissimus in voce Principatus & magnitudinis.* Nescio uter potius ludere in voce Principatus & magnitudinis dicendus sit. Nam Auctor dum supra dixit, *Christum non tollere magnos & primos,* de magnitudine secundum carnem, & non secundum spiritum locutus est: quia magnis istis ac primis etiam Reges & Principes accensuit. Nunc autem ait, se vocem *magnitudinis* accipere secundum spiritum. Atqui si hoc modo vox ista accipiatur, concedetur à nobis totum, quod nimirum tales magnos & primos Christus non tollat.

Sed

Sed Auctor non tam ut magni & primi ſecundum ſpiritum in Eccleſia dentur, quam ut magni ac Principes ſecundum carnem in ea locum habeant, nunc intendit: Ergo jure oſtenſum talem magnitudinem carnalem revera in dominatu & poteſtatis exercitio conſiſtere.

II. *Quis non videt in verbis Chriſti, Vos autem non ſic; contineri mandatum ſuperiori facto oppoſitum, non ſtatus Regni Chriſti deſcriptionem?* Quaſi ſtatus Regni Chriſti deſcriptio non poſſit in mandato iſto contineri! Quodnam verò fuit factum iſtud ſuperius, cui mandatum iſtud oppoſitum eſt? Proximè quidem fuit factum Regum & Principum, qui dominantur & poteſtatem exercent inter gentes: altius autem paulò fuit factum Apoſtolorum, de quibus narratur, quod orarint quidam, ut alter ad dextram, alter ad ſiniſtram ſederet in regno ejus: quodque hoc audientes reliqui, indignati fuerint. Nempe iſti omnes dominationes Regias & honores Principum expetebant, ut tanquam Principes hujus ſeculi imperarent. Chriſtus hanc honorum cupiditatem & ambitionem taxat, oſtendens mundanis hominibus tales honores & dominationes relinquendas eſſe, ipſos ad aliam magnitudinem & regnum eſſe vocatos, quod non in dominatione ac poteſtate ſuper alios exercenda ſitum ſit, & ad quod aliâ viâ eundum ſit, quàm vulgò itur ad carnale regnum & magnitudinem.

At mandatum hoc eſſe non poterat, ne Apoſtoli dominarentur gentibus, & poteſtatem in eas exercerent. Cur verò hoc mandatum eſſe non poterat? Imo hoc ipſum appetebant illi, dum ad honores, & ſuperiora in Regno Chriſti, quod carnale fore ſomniabant, loca adſpirabant, ut dominarentur aliis, & poteſtatem in alios exercerent.

Non ergo intelligit Chriſtus, quid rectè faciant Reges, aut à populis fiat; ſed potius quid perperam. Nequaquam id hic intelligit Chriſtus, quid perperam Reges faciant. Nam nec Apoſtoli volebant facere quod perperam fieri ſolet; ideoque Chriſtus non habuit ullam occaſionem vel anſam de eo, quod perperam faciunt Reges vel populi, loquendi: ſed ſimpliciter dominari in terris, & poteſtatem habere ſupra alios cupiebant, quod per ſe in hominibus veritatis Chriſtianæ cognitione deſtitutis malum non eſt. Alioqui ſenſus præcepti Chriſti fuiſſet: Vos autem non ſic, ſcilicet abutamini poteſtate. Sed tunc reſpondiſſent diſcipuli. Benè eſt, non abutemur, tantum tu fac, dominemur & poteſtatem ſuper alios habeamus.

III. *Populus Chriſti non tantum eſt ſpiritualis.* Sed tamen etiam non eſt carnalis. Itaque etſi ad Rempublicam quoque ſuo modo pertineat, nihilominus ſe tanquam ſpiritualis gerere debet: & quamvis carnalis quædam eminentia in eo poſſit habere locum, tamen ea nec magna nimis eſſe debet, nec valde à Chriſtianis æſtimanda aut attendenda eſt, ſed humilitate tanto majori temperanda.

IV. *Nulla apparet in verbis Chriſti prolepſis.* Imò apparet, dum ait apud Matthæum & Marcum: *ſed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, ſit veſter miniſter.* Quod quid aliud eſt, quam ſi diceret: Quod ſi tamen talis ambitio vos urget, ut magni fieri, id eſt, ad ſummam dignitatem aſſurgere velitis, ecce viam vobis monſtrabo per humilitatem.

V. *Sed eam conſiſtere in eo, ſi quis ex magnitudine ſe humiliet ad ſervilem conditionem ac miniſterium, divinæ gloriæ cauſa & hominum bono.* Cur vero non & ſui ipſius bono atque æternæ ſalutis ſuæ cauſa? quia nulla patet alia ad ſalutem æternam via, niſi per iſtam ex magnitudine terrena humiliationem. Unde conſequitur, id non ſolum in caſu aliquo raro, vel potius nunquam dabili eſſe faciendum; ſed protinus, quando religio Chriſtiana ſuſcipitur. Alioqui fieri poſſet, ut quis magnus in Chriſti fieret regno, & honorum cœleſtium particeps, etiamſi ſe facto ipſo ex magnitudine ſuâ carnali ad exemplum Chriſti humiliare nollet: quod eſt apertè dictis Chriſti contrarium. Iſta præcepti Chriſti de humiliatione limitatio, quâ dicitur, illud tum demum habere locum, quando gloria Dei & hominum bonum id requirit, nullo jure additur ab Auctore, tantum ad eludendum tam evidens & grave præceptum Domini. Ad eundem modum poſſet aliquis omnia Chriſti præcepta limitare: poſſetque inferre, verbi gratiâ, præceptum de non inebriando non ſemper eſt obſervandum, ſed tum demum, cum gloria Dei & hominum bonum id requirit; item præceptum de obvertendâ maxilla, de crucifigenda carne ejuſque affectibus & concupiſcentiis &c. Sed nec juvat ipſum iſta limitatio: quia nulla major Dei gloria eſt, quàm cum Reges ac Principes, agnitâ Dei Chriſtique, ut ſeſe humilient, & ſumptâ cruce per totam vitam ſuam eum ſequantur, voluntate, continuò de ſoliis ſuis deſcendunt, & ultro purpurâ & majeſtate ſuâ ad pedes Domini depoſitâ, oſtendunt facto & reipſa, quàm iſta omnia, ad quæ mundus ſtupet, Chriſti cauſa pro ſtercoribus reputent. Quid hac virtute majus eſſe poteſt & illuſtrius? Quid magis ad gloriam divini nominis, quin & ſimul ad ædificationem aliorum, adeoque ad hominum bonum ſpirituale (quod infinities melius eſt & pretioſius terreno carnalique bono) facere poteſt? Proinde ſi divinæ gloriæ cauſâ & hominum bono debent Reges ſeſe ex magnitudine ſua humiliare, & ex Principibus miniſtri fieri & ſubditi, prout ſtatuit Auctor, oportet ut id illico faciant, quando ad Chriſtum ejuſque religionem accedunt.

VI. *Miſerrimus fuit omnium. Addendum erat, ſecundum carnem.* Hoc per ſe intelligitur: neque enim aliter Chriſtus à quoquam, qui nomen ejus profitetur, miſerrimus fuiſſe dici poteſt.

Annotatio IX.

I. *Chriſti & Auctoris mens eſt, Reges & Magnates non per dominatum ſuum, nec quenquam alium, ad veram magnitudinem pervenire, ſed per humilitatem.* Si hæc Auctoris mens eſt, cur nihilominus vult Reges retinere dignitates ſuas & mundanam magnitudinem? Humilitati enim ejuſmodi, qualis in Chriſti exemplo apparuit, nihil magis contrarium eſt, quam velle in mundo ſecundum carnem magnum eſſe. Ergo ſi debent Reges in mundo humiles eſſe, ſicut Chriſtus fuit, non debent manere ſecundum carnem magni, ſed parvi debent fieri, ut fiant magni ſecundum ſpiritum. Alioqui perinde contradictoria conjunget Auctor, atque ſi diceret: Qui vult benè currere, non id aget ut per greſſus incedat, ſed ut quietus maneat, & tum benè curret. Non igitur, quæ hic annotata ſunt, præter rem ſunt. Sed præterea hæc quoque Auctoris mens eſt, quòd Chriſtus velit, ut Reges etiam dominando aliis ſerviant. At hæc ſervitus valdè impropria eſt, ut in Annotatione deductum, & ab Auctore ſilentio prætermiſſum eſt. Chriſto certe nihil minus in mente fuit, quam de tali ſervitute loqui, aut Apoſtolos ad eam exhortari. Hoc enim modo dominandi libidinem in eis non exſtinxiſſet, ſed magis adhuc inflammaſſet & irritaſſet.

Annotatio X.

I. *Etiam Reges pro Chriſto & pro populo mori poſſunt ac debent, cum opus eſt.* Cur verò non explicat aliquando Auctor clarius, quomodo & quando iſtud fieri poſſit ac debeat? Niſi fortè dicat, Regem Chriſtianum pro Chriſto & populo mori, ſi quando religionis cauſa bellum gerens in prælio occumbat. Sed utrum hoc ſit pro Chriſto revera mori, piis & in doctrina Chriſti exercitatis judicandum relinquo. Nullum ſanè talis pro Chriſto mortis in Novo Teſtamento reperire eſt veſtigium: ita ut novo Euangelio opus ſit iis, qui jam aliam ad cœlum & martyrium comminiſcuntur viam, quàm ab Apoſtolis revelata & calcata eſt. Codrus apud Ethnicos laudatur, quòd non fuerit timidus pro patria mori: ſed & is nihilominus in bello mortem oppetiit. Deinde fecit id oraculo monitus, ut perhibetur: at nunc ut tali oraculo moneatur Chriſtianus Magiſtratus, & ad ponendam pro populo vi-

tam stimuletur, nunquam sperandum. Ergo nunquam etiam sperandum est, ut Reges Christiani mori pro populo possint. Sed nec ut pedes sanctorum aliquando lavent Reges, quod vult hoc loco Auctor, requirere Dei gloria & hominum ædificatio unquam potest (nisi forte velit eos exercere histrioniam, sicut faciunt Reges in Papatu) quia Auctor ne heris quidem ac dominis simplicibus putat decorum aut conveniens esse, ut aliquando pedes servorum suorum lavent.

Annotatio XI.

Eo *ipso quia se quispiam fecit abjectissimum &c. in maximo honore est apud Deum* &c. Hoc tamen non vult Auctor Reges facere, ubi cognitione veritatis fuerint illustrati, nec permittit ut Mosis & Pauli imitatores fiant, qui propter eminentiam cognitionis Christi Jesu Domini nostri seipsum omnibus rebus mulctavit, quæque sibi lucra erant, duxit propter Christum damnum esse, imò pro stercoribus ea duxit, ut Christum lucrifaceret, & cognosceret eum, & vim resurrectionis ejus, ut communionem haberet in perpessionibus ejus, & conformis fieret morti ejus. Quomodo verò Paulus ista omnia pro damno & stercoribus duxit? An nihilominus mansit in illa, quâ ante fuerat, dignitate? an Pharisæus esse non desiit, & honores mundanos reipsa non amisit? Imo ejectus fuit à Judæis & omnibus honoribus privatus, & ad ignominiosum contumeliosissimumque statum secundum carnem redactus est. Hoc idem & Mosi accidit, ubi opprobrium Christi divitiis & honoribus Ægypti prætulit. Quare si & Reges velint Paulum & Mosen in vera magnitudine per humilitatem quærenda imitari, non animo tantùm, sed & reipsa renunciare honoribus ac dignitatibus suis debent, & statum suum honorificentissimum cum abjectissimo commutare.

Annotatio XII.

I. *Quæ hic vir Præstantissimus annotavit, à mente Auctoris longissimè absunt.* An hoc à mente Auctoris longissimè abest, quod velit, Christum non ipsa officia Regum & Principum sustulisse in Ecclesia sua, sed tantùm, qui dignè & Christianè officio fungi debeant, Regibus & Principibus leges præscripsisse? *Non solis Apostolis Christus hoc mandatum dedit; sed omnibus suis, qui unquam futuri essent discipulis, inter quos etiam Reges olim futuros esse non erat, nec est absurdum.* Cur vero suprà Auctor mandatum istud Christi ad solos Apostolos restrinxit, ideò quòd tunc solos duodecim illos allocutus fuerit? Cur dixit: *Quid prohiberet* (scilicet ne dominarentur & potestatem in alios exercerent Apostoli) *cujus faciendi Apostolis nulla facultas esset, nec unquam futura esset?* Atqui si verum est quod nunc affirmat Auctor, eum non solis Apostolis mandatum dedisse, sed iis etiam discipulis suis, qui Reges esse poterant, erat sane cur id prohiberet. Nimirum Auctor pro rei necessitate mandatum hoc Christi modo ad solos pertinere vult Apostolos, modo quando ipsi expedit, non ad solos, sed ad omnes Christianos: quæ inconstantia an aliunde quàm ex causæ ipsius infirmitate procedat, ipse viderit.

II. *Num & ad Reges pertinet gratia Dei salutaris in Christo Jesu.* Pertinet equidem, sed ita ut simul, quod & Auctor recte addit, ad eos etiam præceptum humilitatis à Christo discipulis datum pertineat, si discipuli ejus fieri velint. Humilitatis autem istud præceptum requirere, ut non animo tantum se humilient, sed reipsa etiam è regio fastigio se ad humilem statum Christi exemplo demittant, ostensum est.

III. *Non autem Regibus & Principibus regnandi leges præscribit.* Itane hoc etiam jam negat Auctor? Annon regnandi leges præscribit, qui dat mandatum Regibus, quomodo se in suo munere gerere debeant? Annon superius dixit Auctor, Christum non officia, sed vitia Regum ac Principum his verbis taxare, quòd scilicet dominatione & potestate suâ abutantur opprimantque subditos? annon ab hoc abusu potestatis cenfet eum discipulos dehortari? Quisquis igitur leges tradit, quibus vitia Regibus familiaria taxantur, annon is Regibus regnandi leges præscribere dicendus est? Sed hoc etiam longè mirabilius est, quod Auctor addit, ideo Christum non præscripsisse regnandi leges Regibus & Principibus, *quia jam in suis regnis eas habeant descriptas.* Quasi Christus nihil perfectius iis legibus, quæ in mundanis regnis vulgo Regibus præscribuntur, tradere potuerit aut debuerit, si suos discipulos voluit aliquando Reges fieri. Certè ut voluerit ipsos, secundum eas leges, quæ in regnis mundanis descriptæ sunt, per omnia se gerere, nimis absurdum est. Si Deus olim non contentus fuit, quòd Reges in Regnis mundanis haberent leges descriptas, sed peculiariter tradidit leges Regibus per Mosen, quas in administratione populi Judaici observarent: quanto magis necessarium erat, ut Christus longe sanctior & perfectior Magister præscriberet leges Christianis Regibus, si eos esse aliquando voluit? Nonne & maritis ac conjugibus, heris ac servis, parentibus & liberis, leges alibi præscriptæ sunt in omni Republica? & tamen in Euangelio suo Christus omnibus istis leges nominatim dare non omisit. Atqui nullum est vitæ genus magis præceptis & informatione divina indigens, atque est Regum & Principum: qui in adeo lubrico sunt statu positi, ut & facilius & nocentius possint, quàm ulli alii homines, peccare, & à via pietatis deflectere. Hoc ipsum utique docendi erant, an fulmen vibrare seu gladio uti in homines ipsis permissum sit, quemadmodum aliis gentium Regibus? item si id concessum sit, quomodo & quando, quove discrimine eum adhibere debeant? Nempe an absque misericordia, ut sub Lege Mosaica, an verò ex æquitate & lenitate Christiana facinorosi plectendi sint? Neque est quod quis dicat, rem ipsam docere, Christianum Magistratum ex Christiana lenitate agere debere, & pœnitentibus parcere. Nam si Magistratus vindex malorum operum à Deo constitutus est, non est in ipsius potestate, absque expresso Dei mandato, cuiquam etiam pœnitenti delictum condonare. Lenitas Christiana in propriis injuriis ferendis ac remittendis consistit. Cuilibet autem de suo jure cedere licet, quantum libet. At Magistratus alienarum injuriarum judex est & vindex; itaque ei de alieno liberalem esse non convenit. Præterea an seria pœnitentia subsecuta sit, an verò simulata ac ficta, nemo mortalium, sed solus scrutator cordium certò novit: nec ipsa Ecclesia Christi hisce temporibus id infallibiliter scire potest, sed ex signis tantùm probabilibus; quæ si fallant eam, Christum tamen non fallet simulator talis, judiciumque illius non effugiet. Contingere igitur posset, ut Magistratus Christianus aut pœnitentem supplicio afficeret, contra indolem religionis Christianæ; aut impœnitentem salvum dimitteret, contra officium suum. Adhæc si lenitate utendum est Christiano Magistratui, semper eâ utendum est, ac proinde gladio nunquam utendum in malefícos: quia semper eorum pœnitentia exspectanda est. Si igitur pœnitentiam agant, necessariò illis parcendum est: quis enim dicat eos esse mortis pœnâ afficiendos, qui culpam pœnitentiâ eluerunt, & jam coram Deo innocentes sunt? Si non agant, tamen adhuc agere possunt, neque ullum certum tempus assignari ab hominibus potest, quo ad frugem redire nequeant: ideoque perdendi non sunt à Christiano Magistratu, ne fortè, præreptâ eis resipiscendi facultate, causa ipsis sempiterni exitii existat. Sed & Christiani docendi erant, si Rex ipse facinus aliquod morte dignum perpetraret, quis ipsius esse debeat judex? an ipse legibus solutus & nullis pœnis subjectus sit? Hoc omnino scire intererat, ne inter Christianos ad tales deveniretur tragœdias, qualis nuper in Anglia magno cum Orbis stupore facta est. Ex paucis istis, quæ à nobis delibata sunt, satis constare potest quanta fuerit necessitas leges regnandi Christianis Regibus in Euangelio præscribi: quas cum nullas Christus tradiderit, hoc ipsum documento est, Christum nolle quicquam esse discipulis suis cum Regali statu negotii.

IV. *Disci-*

IV. *Discipuli Christi nec Regia affectabant dignitates: sedere enim à dextris & sinistris Regis, non est Regem esse.* Cur ergo Christum sedere à dextris Dei, qui est Rex omnium summus, est ipsum Regem esse? Certe & à dextris vel sinistris Christi sedere, est Regem esse. Nam & qui à dextris & sinistris ejus sedebunt in cælis, Reges erunt. Quod autem fiet in cælis, hoc carnali more futurum in terris præsumebant Apostoli, credentes Messiam Regem Regum mundano more futurum: adeoque jure dici potest eos Regias affectasse dignitates. Sed esto: quod non affectarint proprie Regias dignitates; at affectasse saltem Principum dignitates negari nequit. Nam sedere à dextris & sinistris Regis, si non est Regem esse, attamen est Principem esse.

V. *Nec ideo has dignitates affectare non debebant, quod Christianis fas per se non sit ad istas extolli dignitates. Cur ergo? Sed quod Christiani ambitiosi non debeant esse.* Quid verò est ambitiosum esse? An simpliciter & quocunque modo affectare dignitates? an illegitime affectare? Si simpliciter affectare & quærere, quæ ratio est, cur non liceat simpliciter & legitimis modis affectare dignitates Regias Christianis, si eis fas sit per se ad istas dignitates extolli? Nonnequia fas est Christianis esse Philosophum, Medicum, Theologum, ideo & affectare atque ambire has facultates legitime, ipsis fas est? Quin & opes quia possidere per se Christiano vetitum non est, nonne etiam suo modo eas quærere licitum ac concessum est? Cur ergo non liceret suo modo & Regias dignitates ambire atque affectare, si illæ non essent per se ac simpliciter Christianis prohibitæ? Quodsi ambitiosum esse significat, illegitime affectare dignitates, ratio quam hic affert Auctor, erit inepta. Discipuli Christi non debebant dignitates legitime affectare, quia Christianis fas non est dignitates illegitime affectare. Nonne videt Auctor, si illegitime tantum affectare dignitates non licet, hac ratione ambitionem prorsus non reprimi; sed potius confirmari? Quilibet enim Christianorum cogitabit: Ego cavebo ne illegitimis modis ad dignitates adspirem, interim tamen omnibus modis licitis ut ad eas perveniam dabo operam. Hoc si semel imbiberint Christiani, nullus erit ambitioni modus. Quare nulla alia ratione ambitio penitus exstingui in Christianis potest, quam ut doceantur, non esse illis fas per se ad Regias dignitates extolli. In Apostolis sane locum non habuisse per se dignitates Regias diffiteri non potest Auctor: sed cum hoc Christi mandatum Apostolis datum, etiam ad omnes Christianos pertinere agnoscat, concedat oportet, eodem sensu quo de Apostolis verba intelliguntur, etiam de aliis intelligenda esse, ac porro omnem affectationem mundanarum dignitatum, & simul ipsas dignitates, uti Apostolis, ita & omnibus Christianis simpliciter interdictas esse.

VI. *Et debent hujus seculi dignitates in parvis ducere, idque multo magis curare, ut sese quam maxime humilient* &c. At hoc facere Reges nequeunt, si, ut statum suum conservent, quam maxime laborent. *Et quamvis humilis non sis, esse sicut humilem.* Recte sane hic agnoscit Auctor, Regem non esse revera humilem, sed tantum sicut humilem. Atqui Christus non vult suos esse tantum sicut humiles, sed reipsa humiles. Ergo non vult eos esse reipsa Reges. Notandum quippe in verbis Christi est, eum non tantum humilitatis virtutem, quæ animo posset etiam in summa dignitate exerceri, inculcare discipulis, sed etiam velle ut ad humilem statum ac conditionem, in quali ipse fuit, quamque dominationi Regum ac Principum seculi & dignitatibus, quas captabant Apostoli, opponit, & illi reipsa redigantur, crucem suam assidue portantes, & sic Christo conformes fiant.

Annotatio XIII.

I. *Christi verba apud Marcum sunt,* οἱ δοκοῦντες ἄρχειν &c. De voce δοκεῖν nolim acrius contendere, quanquam non contemnenda mihi videntur quæ Grotius habet super hunc locum. Cæterum hoc nunquam negabit, ut opinor, Auctor, Christum eos quos dixit δοκοῦντας ἄρχειν, nequaquam reipsa ἄρχειν inficiari, saltem secundum carnem; cum à Deo ipso in id, ut summa cum potestate dominentur, ordinati sint. Et quid opus est in verbis Marci argutari, cum Matthæus simpliciter habeat, οἱ ἄρχοντες, & Lucas, οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν

II. *Non meminerat vir Præstantissimus illius dicti Salomonis, cum hæc scriberet: Vanitas vanitatum &c.* Imò minùs Auctor hujus dicti meminit, qui miseram exclamat esse Christi Ecclesiam, si non possit habere Reges ac Principes. De verbis κατακυριεύουσιν & κατεξουσιάζουσιν jam actum est, & ex Luca ostensum, nihil amplius istis compositis verbis quàm simplicibus significari: quod confirmatur insuper etiam Syriaca versione, quæ composita ista verba perinde reddit ut simplicia. Hac eadem sane ratione, qua Auctor utitur, Bellarminus quoque probare nititur, Episcopis non prohiberi à Domino principatum & dominatum carnalem, unaque cum eo dignitates & præeminentias terrenas, sed tantum abusum istarum rerum. Quem refellit optime Piscator in suis observationibus quas habet in commentario super Matthæi 20. Græcas illas voces nullum ipsius sententiæ præbere præsidium, demonstrans. Sed Auctor quomodo Bellarminum refellere possit non video. Imprimis verò etiam locus 1 Petr. 5. 3 notandus est, in quo vox κατακυριεύων, non duram & adversariam, uti asserit Auctor, sed simplicem dominationem significat. Non enim hoc sibi vult Petrus, ne Seniores in Ecclesia tyrannicè imperent ac dominentur, sed ne ullo modo dominentur & coactivam sibi potestatem usurpent.

III. *Et imperio tyrannico, multo etiam magis, ministrum & servum aliorum omnium esse opponitur.* Ita: quia hac oppositione omne imperium tollitur, etiam legitimum. Sed si Christus non imperium ipsum, sed tantùm tyrannicum tollere voluisset, non profectò dominatui servitutem, imperio ministerium, sed tantum imperium legitimum illegitimo & tyrannico imperio opposuisset. Nunc cum ministerium imperio opposuerit simpliciter, manifestum est, eum non tyrannicum solum & illegitimum, sed omne omnino imperium tollere voluisse.

Annotatio XIV.

I. *Nunc de eo tantum, quæritur an ii qui vere sunt Reges, non ministrent & serviant populis, qui dum jus anxie & solicite dicunt* &c. Sed Christus non de tali ministerio & servitio agit, quo quis jus dicat aliis, sed quo subsit alterius juri & potestati. Sic enim Apostolorum ambitio non fuisset repressa; nam dixissent illi: Libenter & nos ita dominando serviemus. Deinde ita servire, jus anxie & solicite dicendo, de salute populi dies noctesque cogitando, eamque procurando, nec alium ullum in finem potestate sua utendo, quam in subjectorum suorum bonum, etiam Ethnici & à Christo alieni Reges possunt: at ea facere quæ Christus Matth. 20 imperavit, soli Christiani, si Reges non sint, possunt. Et quid obsecro alienius à mente Christi dici potest, quam cum suos discipulos à principatu capessendo dehortatus, & ad ministrandum exhortatus est, voluisse eum, ut Christiani nihilominus Reges & Principes sint ac permaneant? Equidem ne per somnium quidem Christo in mentem venisse certum est: quia tales voluit fieri discipulos suos, qualis ipse fuit, qui certe Rex mundanus non erat, & dominando non serviebat.

II. *Est quidem hoc verum, habere Reges pro talibus servitiis ac ministeriis & principalibus curis, sua vicissim solatia ex honoribus, opibus, dignitate.* At ubi Chri-

Christus habebat sua ex honoribus, opibus, ac dignitate terrena solatia? Solatia talia nonnisi mundanis & hujus seculi filiis reliquenda sunt: qualis fuit & ille dives & epulo Luc. 16. Christianorum unicum solatium Christus est, in quo semper gaudere debent, alia omnia pro quisquiliis ducentes. Neque vero negaverim, aliquid solatii etiam ex terrenis rebus percipere Christianis fas esse: sed istud solatium perexiguum esse debet. Verum ex magnis honoribus, ex magnis opibus, ex magnis dignitatibus, quales sunt Regiæ, non possunt nisi magna concipi solatia: ideoque Christianis convenire non possunt.

III. *Sed quam multi sunt Reges, qui dominatu tantum fruuntur in alios, & voluptatibus sese toti dediderunt* &c. Hi tales nec inter Ethnicos laudantur: & non est difficile inter eos invenire Reges ac Principes, qui contra fecerunt, magnamque ex contemptu voluptatum bonoque regimine gloriam sunt consecuti.

IV. *An ergo qui vere Reges agunt, non temporariæ felicitatis causa, sed ut æternam illam consequantur, per fidem in Christum, fide sua frustrabuntur?* Hoc perinde est, atque si quærat Auctor: An qui mundanum hominem agit, ut æternam felicitatem consequatur per fidem in Christum, fide sua frustrabitur?

V. *Quanto verò magis, si quamvis sint Reges & minime privati, tamen Christi præcepti memores, sicut privati se gerunt.* At hoc statui ac conditioni Regum repugnat, ut se gerant sicut privati. *Et longe infra suum statum sese humilient.* Jamne infra statum suum? Atqui supra nonnisi in tantum humiliare eos se jussit, quantum status eorum patitur. Qua verò in re se debent humiliare? *In corporis cultu*, inquit, *in victu, in omni vita sua.* Hoc jam olim fecit Agesilaus, qui una veste hyeme & æstate usus est. Quid præ illo habebit Christianus Rex? *Vix ulla alia re, præterquam imperii majestate ab aliis distincti sint.* At vera ac perfecta humilitas imperiique majestas non bene conveniunt, nec in una sede morantur. *Visu faciles, dicto affabiles, omnibus, etiam minimis, accessum ad se dent, omnibus æquos ac benignos se præbeant, ac si non superiores, sed pares aut etiam inferiores essent, si ne minimum quidem superbiæ vestigium in iis appareat.* Adhuc Auctor Regem tanquam Titum Vespasianum, Imperatorem Ethnicum, non tanquam Principem Christianum * describit. *Si sanctorum pedes lavent.* Mirum, quomodo id cum imperii majestate possit consistere. *Denique pro Dei gloria & populi sui salute si sit opus, non tantum regnum deponere, sed etiam mortem oppetere non recusent.* Quam vellem fingeret Auctor aliquem casum, quo necesse foret, Christianum Regem Regnum deponere, vel mortem pro populi salute oppetere. Ego sane nullam reperio. Ita eo tandem clara & manifesta Christi præcepta rediguntur, ut iis exequendis nulla dari possit occasio vel necessitas! *An tales Reges & Principes, sicut juniores & ministrantes, seu ut apud Matthæum & Marcum est, ministri & servi omnium secundum hoc Christi præceptum non erunt?* Certe non erunt: nisi velimus dicere, etiam Ethnicos Reges posse huic præcepto Christi satisfacere, & nihilominus Ethnicos manere.

VI. *Nam quod ad Regiam potestatem attinet, hac non utetur in fratrem, sed in mœchum, in homicidam* &c. Sed & mœchi & homicidæ habent hoc in Euangelio Christi privilegium, ut si resipiscant, eis peccatum condonetur. Ergo gladio Magistratus protinus, sicut sub Lege fiebat, & in gentium Rebus publicis fit, tollendi non sunt.

VII. *Rex vitam temere ponere non debet, &c. sed si id Dei gloria & populi salus requirat.* Quando vero id gloria Dei & salus populi requiret? Quid opus est talem conditionem apponere, quæ nunquam detur in rerum natura? Satius est simpliciter dicere, Regem nunquam vitam ponere debere; nisi forte in bello.

* *Talia enim plerumque ab hominibus superbiæ vento turgentibus, ut hominum gratiam aucupentur, fiunt & fieri semper possunt.*

Sic fortitudo Christiana in bellicam, de qua Christus & Apostoli ne somniarunt quidem, mutabitur. Ne Christianus quidem simplex, si in regno Christiano sit, vitam ponere pro gloria Dei atque ob confessionem veritatis potest; quia sublato terrore Regum & summarum potestatum, simul tolluntur persecutiones ob veritatem: quanto minus Rex Christianus potest pro Dei gloria mori?

VIII. *Christus in terris versans longe supra omnes Reges dignior & divinior* &c. Forma Dei in qua Christus fuit in terris versans, longe quidem digniorem & diviniorem supra omnes Reges statum denotat, sed non mundanum & carnalem. Nam secundum carnem Christus abjectissimus & contemptissimus fuit mortalium, in quo non erat decor, neque forma, in quo nihil fuit desiderabile, qui fuit vir dolorum, & tanquam abscondens faciem suam, unde pro nihilo reputatus est: ut est apud Esaiam cap. 53. Ad tantam humilitatem si se Reges debeant demittere, Reges esse desinere debent: quod si non debent facere statim, uti Christum agnoverint, in eumque crediderint, nullam ejus faciendi necessitatem unquam habebunt; ut frustra sit Auctor, qui eos id facere debere tantopere urget, si id Dei gloria & hominum salus postulet, hoc est nunquam.

IX. *Non usus est potestate sua divina in ullius hominis supplicium: quia non hæc tum erat ejus vocatio & officium.* Et tamen Christianorum, qui Christi imitatores esse debent, hæc vocatio & officium esse putatur. *At nunc utitur.* Recte. Sed nos eum non debemus in omnibus nunc imitari. *Et Paulus olim usus est ad infligendam Magi cæcitatem* &c. Et hæc potestas singularis fuit, nulli hodie Christianorum concessa, adeoque in eo à nobis Paulus imitari non potest nec debet. Deinde hæc potestas non ad destructionem; sed ad ædificationem, ut non semel memorat Apostolus, data erat. Ideoque qui supplicio afficiebantur per eam Apostoli potestatem, iis tempus & facultas emendandæ vitæ non adimebatur; quin potius eo affligebantur fine, ut emendarentur: quod de extremo corporis supplicio, quod à Magistratu terreno infertur, dici nequit.

X. *Non sunt hæc mala moraliter* &c. Quis vero dicit hæc mala esse per se? Sed secundum quid mala esse dicimus, quatenus Christianorum officio repugnant, eisque haud conveniunt. *Nam & Ananias cum Saphira ad Petri dictum prociderunt mortui.* Hoc non tam Petrus effecit, quam Deus & Christus Petro loquente. Deinde tales exceptiones si faciat Deus à regula communi, non propterea tollit communem regulam. Si nobis idem quod Petro aut Paulo licere putamus, exspectandum nobis est, donec tali etiam miraculoso, qualem Petrus & Paulus habuit, spiritu impleamur.

XI. *Vere Christus mortuus est, & victimam se dedit pro populo, tanquam Rex.* At quomodo potuit tanquam Rex mori, cum nondum reipsa Rex fuerit; sed, ut supra ipse Auctor fassus est, isti dignitati tantum fuerit destinatus? Reges quidem Pastores sunt populorum, sed non omnis pastor populi statim Rex est: quia sic & Ecclesiastici Pastores Reges essent.

XII. *Et quid nos magis ad Christum trahit, quam cum cogitamus, Regem nostrum pro nobis esse mortuum?* Si cogitamus Christum, dum pro nobis mortuus est, fuisse Regem, falsum cogitamus; sed hoc nos trahit ad Christum, quod is qui nunc Rex est, olim pro nobis mortuus sit.

Annotatio XV.

I. *Qui Christi exemplum imitabitur, vere Rex & verè magnus erit.* Sed non secundum carnem. Verum secundum spiritum. Itaque si quis Christi exemplum imitari velit, magnus secundum carnem & Rex esse desinat oportet. Nam servum humillimum ac minimum omnium esse, & Regem esse adeoque maximum in terris, simul stare non possunt.

II. *Neque enim Reges occidunt, sed puniunt homicidia.* Lusus tantum est in vocibus. Nam & qui punit homicidia morte, occidit.

III. *At*

III. *At cum regnaret, jus morte plectendi meritos ac fontes habuit.* Si de Christo loquitur, aperte falsum est. Si de Rege Christiano, loquitur de Rege in Utopia, quæ nihil nisi ens rationis est. *Proinde & is qui Rex esse & vivere etiam desiit, ut aliis benefaceret, vere ἀνεχίνητος dicendus est.* Et hoc est loqui de re, quæ fieri non potest, nec unquam futura est.

Annotatio XVI.

I. *Omnia hominum imperia res esse parvas & nihili, respectu veræ humilitatis &c.* Hoc quidem verum est. Sed nescio utrum Auctor id agnoscat, qui Christianos absque Regibus vilem plebeculam appellat, & miseram Ecclesiam Christi sine iis esse putat: denique Regibus non permittit imperia ideo deponere, ut vere humiles esse queant.

Annotatio XVII.

I. *Christus tota vita sua non exercuit actus Regis.* At si Rex fuit reipsa, cur non exercuisset, quemadmodum nunc dum à dextris Patris consedit, exercet: *Quia hæc non erat ejus vocatio.* Ergo non hæc erat ejus vocatio, ut Rex esset; sed ut esset in statu humillimo, injuriisque obnoxio, ad patientiam exercendam aptissimo. Ad qualem statum cum & Christiani omnes vocati sint, teste Petro 1 Epistola 2. 21, & Paulo 1 Cor. 1. 26, mirum est, quo modo Auctor nihilominus velit Reges inter Christianos dari. Si Christus simul Rex & humilis in mundo esse non poterat, multo minus alius quispiam ista duo adeo inter se frontibus adversis pugnantia in suo conciliabit exemplo. *Regnum enim ejus non erat ex hoc mundo.* Sed nec Christianorum Regnum est ex hoc mundo. Τὸ πολίτευμα enim nostrum in cœlis est: unde Servatorem exspectamus Dominum Jesum Christum Philipp. 3. 20.

II. *Non sequitur autem omnes hujus mundi actus, quos Christus non exercuit, illicitos esse Christianis.* Sed sequitur, omnes mundi hujus actus, quos ita non exercuit, ut in eo se pro exemplo daret, quod omnes imitarentur, illicitos esse Christicolis.

III. *Nec ad exequendum Christi mandatum & exemplum imitandum semper requiritur, ut nos ipso jure ac dignitate abdicemus, seu ut conditione ac statu fiamus servi & ministri, sed sufficit, ut actiones servi ac ministri obeamus.* Hic latet maxima Christianæ pietatis corruptela. Quid enim opus erat Christo & Apostolis in tam humili & misero versari statu atque conditione, si non requiritur ad salutem, ut nos ipso jure ac dignitate terrena abdicemus? Nonne Christus cum Messias esset, jure Rex mundanus esse, seque pro Rege mundano gerere & splendido uti apparatu poterat? Hoc jus tamen & dignitatem hanc terrenam ille reipsa abdicavit, & in conditione ac statu humillimo vilissimoque fuit. Qua in re cum sui similes esse velit suos discipulos, Auctor tamen affirmare non veretur, posse aliquem & mundanum Regem esse, splendideque se gerere, nec dignitatem Regiam facto ipso abdicare, & nihilominus Christum imitari, mandatoque Christi satisfacere.

IV. *Nam nec pueri fieri debemus proprie loquendo,* Quia etiam non possumus, etsi vellemus. Sed reipsa humiles statu fieri, Christi exemplo, semper possumus, quando volumus.

V. *Sic Christus non abdicavit se dominatu suo.* Quid? An terreno & mundano se non abdicavit dominatu. Fuit quidem ille etiam Dominus in terris. Sed utinam omnes essent tales Domini! Certe nullam quisquam ea de re moveret ulli Christianorum controversiam. Sed nunc cum Christiani non Domini tantum mundano more, sed & Reges mundani esse volunt; Christi exemplo tales defendere, est Christi exemplo prorsus abuti. *Nec cum serviliter se tractari passus est, desierat esse Dei Filius, & jure suo se abdicaverat, ad regnum cœleste.* Nempe quia maxime Dei Filius est, qui se serviliter tractari Dei causa patitur, & jus maximum ad regnum cœleste habet. Ideo nec nos volumus quenquam Christianorum desinere esse Dei Filium, aut jure se ad regnum cœleste abdicare. Sed Auctor ludit, nec serio rem agit, cum de abdicatione juris ad regnum cœleste loquitur, ubi probandum est, jus ad regnum mundanum Christianis non esse abdicandum.

VI. *Nec Paulus cum sese humiliaret, nullum stipendium accipiens à Corinthiis, jure suo cesserat.* Id quidem verum est: sed quid hoc ad jus Regium? *Nec suas amiserat secundum carnem dignitates, sed earum usu ultro carebat, propter Christi gloriam.* An ergo in ea qua ante apud homines fuit, remansit dignitate? An aditus ipsi ad honores patebat idem, qui antea, postquam Christianus & Christi Apostolus est factus? An non injuriis, ignominiæ, & perpetuis afflictionibus fuit undique expositus? Quomodo igitur dignitates secundum carnem non amiserat? Jus tamen, inquies, non amiserat ad dignitates, etsi usu earum careret. Bene est: Ergo & Rex jus ad regnum retineat similiter, per nos licet; sed usu regni & dignitatum Regiarum perpetuo, sicut & Paulus, careat propter Christum.

VII. *Non igitur opus est, ut Christianus Rex esse desinat.* Si non fuit opus, ut Christus Rex terrenus non esset, qui posset esse humilis; si non fuit opus, ut Paulus dignitatibus terrenis reipsa careret, qui posset Christum imitari in humilitate: tunc opus quoque non erit, ut Christianus Rex esse desinat, quo possit esse exemplo Christi & Pauli humilis. *Quod adeo falsum est, ut in nemine humilitas esse possit major & illustrior, quam in Rege, licet regnum non deponat.* Quid? An etiam in Christo non fuit major & illustrior humilitas, quam in Rege terreno regnum non deponente? At certum est, in ipso Rege majorem & illustriorem esse humilitatem, cum deponit Christi causa regnum, Sed inquit Auctor, eum deponere illud non debere, *si ad promovendam Dei gloriam & hominum salutem depositione ejus nihil sit opus, imo si opus sit, ad hunc ipsum finem, ne regnum deponat.* Quasi vero Dei gloria non maxime promoveatur per ejusmodi humilitatem, qualem Christus nobis in exemplo suo proposuit: & quasi unquam opus sit ut promoveatur gloria Dei per regna & imperia mundana; per quæ Deum suam gloriam & hominum salutem promoveri nolle, tum praxis tot seculorum, tum Apostolus 1 Cor. 1. 26 clarissime docuit.

VIII. *Quid hos Rege foret præstantius, qui omnia maxima minimaque per se adiret ageretque &c.* Cum maxime Regem Christianum vult extollere Auctor, nihil tamen sublimius de eo dicere potest, quam de Agesilao aliquo vel Augusto Cæsare, alioque Ethnico & non Christiano Rege. Et tandem nomen & imperium Regium, quod relinquit Christiano Regi, satis ostendit, eum humilem, ita sicut Christus fuit, esse non posse. Istis certe encomiis ac virtutibus omnibus, quas hic Auctor enumerat, præstantius est, si Rex regno se Christi causa exuat, & ut eum lucrifaciat, reipsa quam nihili regna hujus mundi æstimet, ostendat.

IX. *Non servos fieri statu & conditione Christus jubet.* Non debemus quidem omnes simpliciter statu ac conditione fieri servi stricte sic dicti: sed tamen tali statu & conditione nos omnes esse vult Christus, quali ipse fuit. Ipse autem tali fuit conditione, ut non tanquam Rex potestatem exerceret in alios, sed ut ipse esset sub aliena potestate. *Filius hominis non venit ministrari.* (Sicut Regibus ministrari à multis ministris & subditis solet) *sed ministrare*, atque adeo alienæ potestati & imperio subjectus esse. Ex quo satis patet, Christianos, etsi statu & conditione liberi esse possint, non posse tamen statu & conditione Reges esse. Nam si & Reges possent retinendo mundana imperia, servilia officia & ministeria, ita ut Christus

fecit, obire: nunquam opus fuisset, ut Christus tam humili & abjecta in terris viveret conditione. An ergo certissimum & non potius erroris plenissimum sit ad veras dignitates monstret Auctor Regibus, cordati Lectoris judicio committo.

ANNOTATIO XVIII.

I. *Non hoc concludendum erat: Ergo nec Reges cum sese ad exemplum Christi componunt, Reges sunt reipsa.* Quid? Annon vere sic concluditur, quod reipsa secundum carnem Reges non sint, nec esse possint, quemadmodum nec Christus reipsa Rex fuit terrenus? *Sed hoc, Ergo & Reges, dum sese ad exemplum Christi componunt, ad æternam in cœlis gloriam perveniunt.* Certe, si se componant, id est, Reges esse desinant: Christus enim Rex mundanus non fuit. *Neque enim humiliare sese & Regem esse, contraria sunt, sed diversa.* Sed ita sese humiliare, sicut se Christus humiliavit, & Regem esse, omnino contraria sunt, non tantum diversa.

II. *Et, si Filium Dei esse κατ' ἐξοχὴν dictum, & sese humiliare, in uno subjecto consistere poterant.* Quid vero inde concludet Auctor? *Quanto magis*, ait, *poterunt, Filium Dei esse communiter dictum, & sese humiliare, in uno subjecto consistere?* Conceditur totum. Sed non de eo nunc est quæstio. Hoc concludendum erat: Ergo & Regem esse ac manere, & sese ita humiliare, sicut se humiliavit Christus, in uno subjecto poterunt consistere. Si dicat Auctor, & Reges esse vocarique filios Dei: velim ipsemet dijudicet, quantum intersit inter illos Dei filios, quales etiam impii & Ethnici & infideles esse possunt, & inter tales filios Dei, quales Christiani esse debent. Illi ob potestatem solam, hi ob sanctitatem filii Dei dicuntur. A Christo igitur filio Dei κατ' ἐξοχὴν dicto ad hos Dei filios valet quidem collectio Auctoris, sed non æque valet ad illos.

QUÆSTIONIS II. ANNOTATIO I.

I. *Injuria Vir Præstantissimus hanc secundam Quæstionem Tertiæ postposuit.* In ordine quidem & loco, quo quæstio aliqua tractetur, minus situm est: dummodo de reipsa inter nos convenire possit. Interim tamen si naturæ ordo spectandus sit, justius dici potest, quæstionem secundam à tertia pendere, quam hanc ab illa. Quia publicum jus bellandi non aliunde, quam à privato uniuscujusque vitæ conservandæ ac defendendæ jure naturaliter dependet ac deducitur. Nam ideo licet omnibus bello se defendere, quia unicuique jure naturæ armis se defendere licet: & si naturaliter non haberet quilibet jus privatim vim vi repellendi, ne publice quidem hoc faciendi jus Respublicæ haberent. Sed patiamur sane Auctorem eo, quo vult, ordine procedere.

II. *Non venit in mentem Auctori, ut in priori quæstione exemplum Christi pro norma & regula poneret, secundum quam Reges munus suum administrare teneantur, si vere Reges esse velint.* Quid ergo sibi vult? *Sed ut etiam ipsi Reges exemplum Christi imitarentur & mandatum humilitatis exequerentur &c.* Bene est. Ergone debent munus suum Regium deponere, ut Christi exemplo fiant conformes? Non, dicit Auctor: sed munus suum retinere, & tamen sese humiliare Christumque imitari debent. Ergo hoc sibi vult, quod Reges ita debeant munus suum administrare, ut in suo Regio statu atque munere Christi exemplum imitentur, & humilitatis præceptum exequantur. Quid vero hoc aliud est, quam dicere, Reges debere secundum normam exempli Christi munus suum administrare.

III. *Nec alio fine scripsit, quam ut eas supervacaneas ostenderet.* Utinam vero serio Auctor has Quæstiones supervacaneas esse crederet. Sed quam diu stultum esse putat, dicere, quod Christiano non liceat bella gerere, tam diu frustra est, cum quæstiones has supervacaneas esse asserit.

IV. *Interim tamen divinam purgaret veritatem, ne quid ei annexum esse crederetur affine stultitiæ, &c.* Videat vero Auctor, ne dum vitat adeo affinitatem stultitiæ, ipsam divinam amittat veritatem.

V. *Nunc prout sunt & fortassis semper erunt seculi res, periculum non est &c.* Atqui non semel in Polonia hactenus ad expeditiones publicas vere Christianis Respublica indiguit, ita ut salvis juribus ac immunitatibus suis Christiani eas omittere non possent. Quomodo igitur dicit Auctor, nunc periculum non esse, ut veri Christiani bella gerant?

ANNOTATIO II.

I. *Ego vero hanc disquisitionem valde curiosam, & sub specie quadam religionis & fiduciæ in Deum, religioni ac fidei noxiam puto.* Quam vero disquisitionem? An eam, qua quæritur utrum sanctissima Novi Fœderis promissa permittant, ut populum Christi pium hostes invadant. Ita mentem nostram intellexit Auctor in Annotationibus expressam. Sed perperam. Nam & ipse hanc disquisitionem curiosam noxiamque puto. Et adversus eam Auctor recte disputat, quod id sit in judicia Dei inquirere, iisque modum ac finem ponere. Longe aliud est id, de quo disquirendum esse dictum à nobis est: nempe an promissa Novi Fœderis permittant populum Christi pium ita hostili invasione tentari, ut nisi vi hostili parem vim & arma opponat, misere sit periturus. Posse Deum permittere, ut in periculum vitæ incidat homo vere Christianus, quin etiam ut in eo pereat & occidatur, nullum est dubium. Deo enim jus est absolutum in vitam etiam innocentissimorum hominum, ut possit eam, quandocunque velit, & quacunque ratione velit adimere. Sed hoc quæritur, An Deus, qui Christianos voluit esse tanquam oves ad mactationem semper paratos, nec ullo alio quam suo præsidio nixos, velit hac conditione ab hostili invasione defendi, ut ipsi arma capiant, & sanguinem hostium effundant, & nisi hoc fecerint, ut misere pereant? Atque hoc est quod à nobis negatur: quod cum Auctor non satis attendisset, non tantum multa frustra & præter scopum disputat, sed etiam sæpe injustam de nobis censuram facit.

II. *Ego vero sic sentio, disquirendum ante omnia esse, sitne peccatum hosti regnum invadenti vim opponere, nec ne?* Atqui paulo ante tales quæstiones dixit esse supervacaneas, jam autem ante omnia id disquirendum esse ait. Cæterum disquiratur id sane ante omnia, dummodo nihil quod Christi doctrinæ contrarium sit, statuatur. *Non video, cur Deo non liceat permittere, ut eos hostes invadant.* De eo sane nemo dubitat, sed hoc est id ipsum, in quo Auctorem non satis percepisse mentem nostram dicimus. De eo nos dubitamus, an Deus possit permittere in Christianos hostium invasiones, eo consilio, ut nisi ipsi strenue pugnarint, pereant; si pugnent serventur?

III. *Si homines terram non arent, nec colant, nec conserant, nonne sibi ipsis causa sunt famis & interitus?* Omnino. Sed videamus, an eadem ratio sit armorum. Famem ut labore nostro cibos quærendo pellamus, nos docet ipsum Christi Euangelium: si quis enim operari nolit, ei cibum vetat dari Apostolus. Hinc & benedicere Deus nostris laboribus promisit, ita ut Deo confidere certo possimus si pie vivamus, & in laborando simus diligentes, cibos nobis non defuturos, ex promissione Christi Matth. 6. Ubi vero quicquam tale legimus in Euangelio de armis sumendis ad tuendam vitam resque ad hanc vitam pertinentes? Imo, nonne omnia invenimus in Novo Fœdere iis contraria? Nam tantum abest, ut jubeamur vim vi aut arma armis repellere, quemadmodum jussi sumus famem labore manuum nostrarum pellere: ut potius vi resistendum non esse clare præceptum sit Matth. 5. & malum malo

non

non reddere, sed malum bono vincere. Deinde tantum abest, ut nobis in Novo Testamento promissa sit Dei in præliis benedictio, quemadmodum in ordinariis laboribus ad vitam spectantibus promissa est, ut contra Christus minatus sit omnibus, qui gladium ad cædendum sumpserint, eos gladio perituros esse Mat. 26. 52. Præterea tempora Euangelii ita descripta sunt per Prophetas, quod nulla in iis bella locum habitura sint: at nusquam scriptum est, quod homines non sint arraturi, non terram culturi: Imo dum dictum est, *Convertent ses in vomeres, & hastas in falces*, eo ipso prædictum est, Christianos araturos, & non bella gesturos. Ergo harum duarum rerum multum diversa est ratio. Ibidem prædictum est, quod sese non sint exercitaturi amplius homines ad prælium. At ex Auctoris sententia tenentur & hodie Christiani se exercere ad palum, & artem tractandi arma discere, quemadmodum quilibet Christianorum tenetur discere artem aliquam, qua victum acquirat. Quod quomodo cum mente Spiritus Sancti per Prophetas loquentis conveniat, nulla ratione videre possum.

IV. *Nunquam est Deus ad miraculosa & extraordinaria agendus, cum adsunt ordinaria.* Deus non agitur à quoquam, nec agi potest. Sed quando ipse nobis ordinarium medium repellendi hostis, id est, arma è manibus eripuit, & ipsemet sese nos tuiturum promisit, non est hoc tentare Deum, sperare in eum, quod nos ipse defensurus sit, vel viam evitandi periculi absque hostilis sanguinis effusione ostensurus, vel denique si ipsi placeat nos in manus hostium tradere, per nostram mortem nomen suum glorificaturus.

V. *Nec si nulla adsint, à Deo exigendum est unquam, ut nos nihilominus conservet:* Exigere id à Deo precibus licet: quia promissiones de nobis conservandis à Deo habemus per Christum factas. Sed quia promissiones istæ sunt cum conditione factæ, ideo etiam cum tali conditione à Deo, ut nos conservet, exigendum est, si nimirum id sit voluntati ejus consentaneum. In precibus enim de rebus temporalibus semper Christi exemplo addendum est; Non nostra, sed tua, Pater, fiat voluntas.

VI. *Ideo nos turbare nihil debet, etiamsi videamus pios ignibus & incendio consumi &c.* Omnia ista præter rem sunt, de qua inter nos agitur. Nam non negamus, Deum posse, salvis promissis Novi Fœderis, in pios Christianos immittere qualemcunque mortem. Hoc plane in confesso est. Sed animadvertat velim Auctor melius rem, quæ in quæstione est. Deus promisit per Christum se nos defensurum. Hanc promissionem Auctor putat habere adjunctam talem conditionem, ut ipsimet arma sumamus, eisque pugnemus contra hostes. Contra vero, à nobis negatur conditionem hanc cum ista promissione posse consistere: quia promissio ista facta est nobis non ad bellum, ad pugnas, & ad arma vocatis, sed ad patientiam, ad innocentiam summam, ad cultum Dei sanctissimum, in quo puram non à cæde solum & sanguine, sed etiam à rixa & contentione omni mentem manusque nos habere oportet. Quando Deus sub Veteri Fœdere promisit Israëlitis, se eos defensurum & pro finibus eorum excubias acturum, eo tempore, quo sacris vacarent: potuitne fieri, ut isti promissioni Divinæ adjuncta esset hæc conditio, ut & ipsimet Israëlitæ armis se domosque suas contra hostes defenderent, ac pro finibus excubarent? Annon manifestum est hanc conditionem nulla ratione cum ista promissione potuisse consistere? Eodem itaque modo & de hac in Novo Fœdere Christianis facta divinæ protectionis promissione judicandum est. Nobis non sunt ejusmodi festa, quæ ad certa tempora sint adstricta: non talis est propositus Dei cultus, qui certis diebus tantum ac locis & per certos homines peragatur: sed apud nos cultus Dei semper in spiritu & veritate peragi debet: festum nostrum Christianum perpetuum est, non in fermento veteri malitiæ & iniquitatis, sed in azymis sinceritatis & veritatis quotidie celebrandum. Omnes & singuli Christiani Levitæ sunt & Sacerdotes, ad offerendas hostias laudis à Deo per Christum selecti & sanctificati. Tales ergo cum simus, & talis cum sit nostra vocatio, nequaquam dici potest, Deum promisisse nobis tutelam suam cum ea conditione, ut nos ipsos armis tueamur. Aliæ conditiones possunt esse promissioni isti annexæ, nempe ut fugiamus, ut nos pecunia ab immanitate hostis redimamus, aliaque innoxia media adhibeamus: hæc enim nec cum patientia, nec cum sanctitate cultus nostri pugnant. Sed conditio arma tractandi, nequaquam potest cum promissione divina consistere, propter rationem jam dictam: Cui & hæc addi potest, quod si ista conditio promissioni defensionis divinæ adjuncta esset, necessarium foret, ut Christiani semper armati incederent, ut arma vibrare discerent, inque arte gladiatoria, nec non pyrotechnica sese omnes sedulo exercerent. Quod an per se Christiani hominis officium esse dici possit, ipsum Auctorem judicare velim.

VII. *Nam intempestive fugere, ignavi proditoris est potius patriæ, quam veri Christiani.* Atqui is nunquam intempestive potest fugere, cui sola fuga ex malis impendentibus relicta est. *Quo nullus in Patriæ defensione fortior est & esse potest.* Quasi vero non fortiores sint & esse possint, qui in hoc mundo veram patriam & summum suum in terrena patria bonum situm habent: quique id unum agunt, ut quam optimi bellatores evadant, in eoque maximam gloriam ac felicitatem suam reponunt! Et quasi hæc fortitudo bellica usquam in Euangelio sit Christianis commendata! *Christiani olim sciebant à Christo & Prophetis &c.* Sed & hodie scire possunt Christiani bella esse Dei judicia, quæ ipse ob populorum flagitia immittit. Ergo ut se judiciis divinis immisceant, nihil est opus; sed potius ut iis se subducant opus est.

VIII. *Si hoste ingruente omnes fugerent, quis Patriam defenderet?* Quam vero nobis patriam toties Auctor ingeminat? Annon

Omne solum sanctis patria est, ut piscibus æquor,
Ut volucri vacuo quicquid in Orbe patet?

Imo nonne cælum Christianis patria est? in terris autem nonne exules sunt? Glebane illa aut pugillus terræ in qua nascimur, tanti apud nos Christianos debet esse momenti, ut pro ea retinenda vel nostram vitam Deo consecratam, vel alienam in discrimen adducere, omniaque cædibus ac ferro miscere debeamus? Quid amplius faceret Judæus pro terra sua Chananæa? quid Ethnicus & mundanus pro ea hæreditatis suæ portione, quæ ipsi in hoc seculo summi boni loco obtigit? At Christianis non in hoc seculo hæreditas aut patrimonium ullum assignatum est, sed in futuro. Non habent hic manentem civitatem, sed futuram exspectant. Quam importunum esset, si quis peregrino, cum videt Regnum aliquod turbari & bellico strepere apparatu, auctor sit ne fugiat, sed se viriliter opponat, pro alieno regno cum vitæ suæ discrimine? Quamque stultus foret peregrinus ille, qui suasori ejusmodi morem gereret? Quanto stultior Christianus foret, si sibi persuaderi patiatur, ut sibi terræ portiunculam aliquam, in qua hospes est, omnium rerum vitæque suæ cum jactura defendendam putet?

IX. *Quam profecto sanguinis & vitæ suæ impendio redimere & conservare, ut plerumque fit, longe præclarius & magis Christianum est &c.* Hoc vellem nobis, non Auctor, sed Christus vel Apostoli dixissent. Sed in istorum scriptis nihil tale legimus; verum omnia potius contraria. Miror profecto, quomodo homines pii alioquin, & in Sacris Literis exercitati, possint tam mundanum haurire atque imbibere spiritum, ut res Apostolis ignotas & inauditas, quia eas mundus in rebus divinis cœcus admiratur, tanquam veras Christianas virtutes æstimare, aliisque commendare audeant.

ANNOTATIO III.

I. *Det mihi Vir præclarissimus vere Christianos milites ac duces.* At hoc tale postulatum est, atque si dari sibi vellet vere Christianos latrones, vere Christianos adulteros, vere Christianos fures. Atqui, dices, tamen pius miles erat Centurio ille Cornelius, pioque habebat milites. Poterant illi quidem pii esse ex lege naturæ & secundum jura politica viventes: sed Christiani non erant, nec esse poterant. Multo sane plus ad pietatem Christianam, quam ad naturalem aut Legalem requiritur.

II. *Et si bellum gerendum sit, gerent bellum, ut vere Christianos decet.* Ergone non cædent, non rapient, non vastabunt? ergo in illa belli licentia non peccabunt? At hoc est revera velle tunicam lavare & eam non made facere. Ingenue Strada profitetur: *Bellum hoc quoque nomine ira Dei est, quod sæpe in eo necessitate peccatur.* Agnoscit idem Grotius: *Sæva res*, inquit, *est bellum, cumulumque secum trahit injuriarum & insolentiæ.* Et alibi Taciti verba laudat, qui ait in *pace causas & merita spectari, ubi bellum ingruat, innocentes & noxios juxta cadere.* In annotationibus autem in Matthæi 5. pie sane scribit, sed ita ut totam revera disputationem suam pro bello subvertat. *Æquum*, est, ait, *quantumvis dura nos pati, quam ad eam venire disceptationem, quæ bonos malosque iisdem malis involvit. Privata defensio in periculum adducit solum invasorem. Supplicia capitalia in facinorosos sunt constituta. At in bello innocentes non minus quam nocentes utrimque pereunt & spoliantur.* Etiam sanctissimi homines, si se in militiam darent necessario inquinarentur. Quis enim picem tangere potest, & non maculari? David ille vir ad Dei voluntatem factus, etsi Domini bella gereret, non tamen potuit puras & impollutas in bellis servare manus: ideo etiam indignus & inhabilis judicatus est à Deo ad ædificandum Domino templum.

ANNOTATIO IV.

I. *Hæc annotatio illos tantum petit, qui bellum pro patriæ defensione simpliciter & in abstracto, seu absolute ac per se Christi legibus prohibitum putant.* Sed Auctor & hos, si lege civili ad militiam & bella adigantur, in militiam ire debere, vel salva conscientia posse autumat: aut si non autumat, cur hanc exceptionem non addidit.

II. *Qui patriam defendere & in ejus defensione etiam, si Deus velit, occumbere rem sacram & Christiano dignam existimant.* Unde vero qui sic existimant, hoc didicerunt? ubi hoc apud Apostolos usquam scriptum est? In novo aliquo, & alio, quam Christi est, Euangelio, id extet necesse est.

III. *Eunt ad bellum, ita se se in bello gesturi, sicut vere Christianos deceat.* Ergo ibunt etiam ad bellum injustissimum, & vitiis ac sceleribus plenissimum (nam talia hodie geruntur bella, de quibus nunc quæritur, an ad ea Christiani lege jubente ire debeant) & ibi se gerent sicut vere Christianos decet? Atqui Scriptura „clamat: Exite è medio eorum, & separamini, & im„purum ne attingite. Quæ enim communio lucis est „cum tenebris? quæ portio fideli cum infideli? Et quæ „concordia Christo cum Beliali?

IV. *Quos reprimere & à Patriæ cervicibus avertere pium ducunt, non Christi præceptis contrarium.* Si hoc vere pium est, cur igitur tantopere dehortatur Auctor Christianos, ne hanc pietatem sponte exerceant? cur non vult eos ultro proficisci in bellum, & occasiones de industria quærere vel acceptare patriæ juvandæ. Equidem aut hanc non esse veram pietatem agnoscendum est, aut concedendum, ut Christiani ex amore patriæ etiam legibus publicis non cogentibus militiæ dent nomen. Non potest enim esse vitiosum ullo modo, pietati exercendæ ultro ac sua sponte operam dare. Imo talem pietatem dissuadere impium est. *Quibus utendum est non abutendum.* Utri nostrum utantur præceptis Christi, utri vero abutantur, optime Christus ipse olim judicaturus est. Interim præceptis ejus & pietati ac vocationi Christianæ multo magis nos consentanee loqui, quam qui contrariæ sunt sententiæ, quilibet æquus rerum æstimator, ut opinor, fatebitur.

V. *Vere Christiani nunquam quicquam in hac vita, imo vitam hanc ipsam tanti ducunt, ut illius causa præcepta Christi violanda sibi putent.* Ergo nec malum malo vincent, aut pro malo reddent, non oderunt se vexantes & persequentes, injuriamque potius ferent, quam proximi vitæ noceant. Nam hæc omnia præceptis Christi continentur. *Sed nec ita vilia habent, patriam præsertim, ut eam ab hostibus & invasoribus defendi diguam non existiment.* Quomodo defendi? armis, certamine, cædibus? Atqui Paulus jubet, ut damnum potius patiamur, & injurias sustineamus, quam litigemus de rebus hujus vitæ: quanto magis ferenda nobis sunt potius omnia mala, quam ut sanguinem vel nostrum vel alienum, rerum caducarum causa profundamus? Si essemus sub Veteri Fœdere, ubi terrena patria nihil melius, nihil dulcius fuit, audiendus esset Auctor talia asserens: nam nihil dicit hic de Christianis, quod non potius de Judæis sub Lege existentibus dici possit. Nunc vere indignum est, terrenam patriam adeo Christianis commendari, ut se vitamque suam ei debeant impendere, quam non nisi pro gloria Dei Christique & pro hominum salute impendendam esse ex Euangelio didicimus.

VI. *Qui si dum aliena rapere volunt, intereant, non à defensoribus, sed à seipsis interiisse censendi sunt.* Quam miserum hoc est effugium? Imo proprie loquendo à defensoribus intereunt: quia nisi hi eos occidissent, non interiissent. Potest quidem, sed nonnisi per impropriam locutionem dici, quod à seipsis invasores intereant, quatenus ipsi occasionem & ansam defensoribus ad se necandum dant. Sed interim causa necis eorum proxima sunt defensores. Neque etiam sequitur, quia hostes ipsi sunt in culpa quod occidantur, ideo eos in culpa non esse, qui ipsos occidunt. Nam potest tam horum quam illorum esse culpa. Sicut qui percutit innocentem, peccat sane; sed non minus peccat qui repercutit: quia facit contra præceptum Christi Matth. 5. 39. Ita culpa est in utroque, nec potest posterior iste ita excusari, quod injustus percussor non ab illo ictum reddente, sed à seipso percussus sit.

VII. *Cum & hæc sint media, quibus justus se se sustentet.* Talia sunt ista media, quæ habere debet Christianus tanquam non habens, nec mordicus ea retinere: sciens se etiam his amissis vivere posse. *At opes acquirere & possidere citra omnem aviditatem & injustitiam, Dei benedictio & donum est.* Talis est ista Dei benedictio, ut tamen nemo propterea felix aut benedictus sub Novo Fœdere dici possit: tale donum Dei, ut nec Christus illud habuerit, nec nos illud expetere jusserit. Non sunt res terrenæ hodie tantopere commendandæ, neque in eodem æstimio habendæ in quo fuerunt sub Veteri Fœdere; cum in iis summum bonum repositum esset, cum illæ erant pietatis merces à Deo propositæ, ad quam anhelare omni ope pium justumque fuit. Nunc magnanimitatis est, res istas, quas benedictionem & donum Dei vocat Auctor, contemnere. Præclare autem Augustinus, citante Grotio: *Quomodo apud divinam providentiam à peccato liberi sunt, qui pro his rebus, quas contemni oportet, humana cæde polluti sunt?*

VIII. *Hinc & divitibus præscripta sunt officia.* Qualia vero officia? ne pecuniam ament, ne spem collocent in divitiis incertis, sed in Deo. Atqui qui divitias defendit totis viribus, etiam cum invasorum cæde ac internecione, quomodo dici potest non amare divitias, neque in eis spem collocare? Quid enim homo divitiis addictus & rebus hujus seculi immersus, adeoque in eis spem ac fiduciam ponens, (quales sunt Judæi

dæi & Ethnici, quin & falsi ac mundani Christiani) amplius ad eas defendendas facere posset?

IX *Neque tamen eas hostibus dare diripiendas, uxores & filias violandas &c.* Non dat res suas diripiendas, & violandas uxores ac filias, qui facit, quicquid salva pietate facere potest: in tempore eas periculo subducendo, cum hostibus paciscendo, & similia. Quod si innoxia media nihil proficiant, extra culpam est: alioquin etiam dare hostibus res suas diripiendas dicendus esset, & uxorem ac filias violandas, qui eas abnegando veritatem non defenderet. Ergo medium armorum ac defensionis cum cæde hostium conjunctum, respectu Christianorum pro nullo habendum est.

X. *Hoc certum est, nobilem Polonum esse, & militem esse, per leges publicas æquipollent.* Et tamen Auctor in militiam ut eant ultro nobiles Poloni vetat. Unde patet aliquando licere per leges publicas esse Nobilem Polonum, & non esse militem. Itaque etsi militem esse semper cum legibus Christi pugnat, non opus est, ut semper etiam Nobilem Polonum esse cum iis pugnet. Etsi vero hactenus solum jus nobilitatis effecerit, ut Ecclesiæ nostræ in Polonia haberi possent; non tamen inde sequitur, nobilem Polonum quacunque ratione esse licere. Nam si sub Turca essent Ecclesiæ nostræ, jus quod Turca habet, efficeret ut haberentur ibi Ecclesiæ, neque tamen Christiano Turcam esse licet. Christianis jure nobilitatis per se non opus est, ut Ecclesias habeant: nam & sub alienis habere Ecclesias possunt. Apostolicæ Ecclesiæ an ullo jure nobilitatis munitæ fuerunt? & tamen floruerunt ubique. Sed ne antiqua tantum crepemus exempla, an Judæorum? & ut de Christianis loquar, an Communistarum, Mennonitarum, & Remonstrantium Ecclesiæ aliquo Nobilitatis jure nituntur? Desinat ergo Auctor tantopere jus nobilitatis extollere, & adeo ad Ecclesias habendas necessarium ducere. Equidem multo melius Majores nostri consuluissent Ecclesiis nostris, & veritati divinæ in Polonia, si nobilitatis jus aut penitus abdicassent, aut aliquam inivissent cum Republica rationem, qua & Nobiles manere, & ab onere tum in militiam eundi, NB. tum per Trinitatem atque imaginem Christi jurandi immunes essent.

XI. *Ut mirer solum cor purum à Viro Præstantissimo hoc loco requiri.* Solum cor purum non simpliciter à nobis requiritur ad cultum divinum, sed tum demum, cum per hominum sævitiam non licet externis uti ritibus. Quod confessionem & conventus attinet, ne ista quidem arbitramur potestati hominum esse subjecta. Nam ea nobis interdicere non possunt, si vitam & omnia quæ habemus perdere ea de causa parati simus. Cæterum nihil præclarius dici poterat ab Auctore, quam quod nec Ecclesia, nec ulla res alia peccato redimenda sit, quando nobilem esse peccatum est. Non enim sunt facienda mala, ut eveniant bona.

XII. *Nihil unquam Deus omnibus præcepit, quod non omnes assequi possint.* Possunt quidem omnes illa assequi, quæ Deus præcipit, si faciant vim sibi & carni suæ. Sed quia in carne domanda gradus sunt, ad quos non omnes possunt pertingere; siquidem non omnes sunt ejusdem naturæ & indolis: ideo Deus pro sua benignitate non omnes ad unum eundemque gradum pietatis obstringit. Ab aliis enim fructum centesimum, ab aliis sexagesimum, ab aliis etiam trigesimum acceptare paratus est. Interim ut Christus quam perfectissimam traderet disciplinam, ad quam omnes pro virili vivere contenderent, consentaneum fuit. Quemadmodum ludimagistrum decet quam elegantissime pingere literas, ad cujus exemplaris perfectionem etsi pueri nequeant pervenire protinus, tamen ut illius æmulatione discant subinde proficere opus est. Et ad prima tendentem honestum est etiam in secundis aut tertiis consistere.

XIII. *Sed inde non sequitur, nemini licere ut sit quod Christus non fuerit.* Sed inde tamen sequitur, nemini licere contrarium facere, quam Christus fecit. Jam vero maritum esse, œconomum, opificem, mercatorem esse, non est contrarium ei, quod Christus fecit, sed diversum tantum. At Regem esse, militem esse, & hostes gladio persequi atque interficere, omnino est non diversum tantum, sed & contrarium factis Christi.

XIV. *Christus vitam suam alieni sanguinis profusione non redemit, quia ut id faceret, nunquam opus erat.* Atqui in periculo vitæ à maleferiatis & inimicis non semel fuit. Et tamen non habuit opus, ut redimeret vitam suam alieni sanguinis profusione: nimirum quia noluit. Ita igitur & Christiani si nolint, nunquam ut id faciant opus habebunt.

XV. *Christus bellum non gessit pro Patria, quia Rex ex hoc mundo non erat.* Ubi vero Christiani sunt Reges ex hoc mundo, aut Regnum ex hoc mundo habent? *Nec militavit pro Patria, quia vocatio ejus non erat ut miles esset.* Ubi vero Christianorum vocatio est, ut sint milites? *Sed perfectissimam charitatem erga omnes exercuit.* Nimirum etiam erga hostes & capitales inimicos, quos vi sua perdere poterat. Atque hanc charitatem etiam Christiani exercere erga hostes & invasores suos nefarios debent. *Cujus perfectionis non extrema pars est, Patriam defendere*: armis scilicet. Ubi autem hujus perfectionis vola ulla in Christo vel vestigium? Patriam deserere, ex eaque excedere, si non sit in ea locus exercendæ pietati; patriamque ducere, ubicunque est locus Deo serviendi ac pie vivendi: hoc nos docet disciplina Christi, non pro carnali patriæ tranquillitate pugnare vitamque periculis objectare. Carnalibus hominibus, hujus mundi mancipiis partes istæ relinquendæ sunt, qui eis rectius multo fungentur, propriam suam tuentes felicitatem, quam Christiani, si tueantur alienam.

XVI. *Nullo modo tolerandi sunt in Ecclesia, qui contra aperta Christi præcepta faciunt.* At quam multos nihilominus toleramus tales in Ecclesia. Certe si omnes, qui contra aperta Christi præcepta faciunt, ejiciendi essent ex Ecclesia, pauciissimi in Ecclesia remanerent. Nimirum charitas, quæ omnia sperat, adeoque spes resipiscentiæ & emendationis, nos jubet multorum tolerare vitia, ut eos non statim sanctorum privemus communione. Unde patet tolerantiæ locum non in adiaphoris solum, sed in iis quoque quæ per se mala ac vitiosa sunt, esse posse.

ANNOTATIO V.

I. *Hæc Auctoris mens est, bellum in genere & absolute non ideo damnandum esse, quod in singulari & individuo geratur ab injustis &c.* Quid vero attinet bellum fingere, quod in singulari & individuo geri possit à justis? Bellum non potest geri sub Novo Fœdere nisi ab injustis. Nam aut aliena appetunt, aut sua nimis retinere laborant: aut injuriam inferunt, aut illatam pati nolunt; quod utrumque secundum Euangelium Christi injustum est. *Unde bella & pugnæ inter vos? Nonne ex concupiscentiis vestris, quæ militant in membris vestris?* Jac. 4. 1. *Quare non potius injuriam accipitis? Quare non potius damnum patimini?* 1 Cor. 6. 7.

II. *Angeli certe, quos hic nominat, semper inculpate ingentes fecerunt cædes.* Quod de Angelis dictum est, ea mente dictum est, quod si humano more bellum gerere deberent, inculpate illud gerere non possent. Alioquin eos ingentes impiorum fecisse cædes verum est: sed Deo, qui Dominus est vitæ & necis, jubente, & modo plane supernaturali. *Qua in re si quid per se malum ac turpe foret, nunquam Angeli turpitudinis alicujus aut rei per se malæ ac vitiosæ fuissent ministri.* Dupliciter res aliqua dicitur per se mala ac turpis: vel ita ut per se malum significet id, quod natura sua malum est, etiamsi divinum interdictum non accedat; vel ita ut per se malum significet id quod natura quidem sua malum non est, sed tantum propter divinum in-

terdictum. Atque in hac posteriori significatione bellum res à nobis per se mala atque illicita esse Christianis statuitur. Rem quæ priori sensu per se mala est, ne Deus quidem facit, nedum ut Angeli faciant, aut facere possint. Posterioris generis res malas Deus et facere & jubere Angelis, vel hominibus potest, & rursus prohibere quibus velit. Itaque absurdum in eo nihil est, quod etsi Angeli, dum cædes impiorum faciunt, non sint turpitudinis aut rei per se malæ ac vitiosæ ministri, Christiani tamen rem malam per se & turpem facerent, si cædes impiorum facerent.

III. *Belli quod justi ac pii, & vere Christiani homines gererent, ideam adumbrare nihil attinet, cum hæc ex ipsa justitiæ ac pietatis Christianæ natura peti possit.* Ex justitiæ ac pietatis Christianæ natura petere belli ideam, est petere aquam ex igne, ex luce tenebras, & contrarium ex contrario. Nam sic ex doctrina, qua jubemur diligere inimicos, eliciendum esset, eos occidendos esse; & ex eo quod malum malo pensare prohibeamur, colligendum esset, malum pro malo reddendum esse: quod si non est doctrinam Christi prorsus subvertere, nescio quid sit.

ANNOTATIO VI.

I. *Omnia quæ hic dicit Vir Præstantissimus, præter scopum & mentem Auctoris sunt.* Scopus ac mens Auctoris est, bellum tum demum à Christianis gerendum esse, ubi sancti & regeniti fuerint. Recte itaque responsum, etiam nunc dari sanctos ac regenitos Christianos. Ergo & nunc à Christianis bella gerenda essent: quod tamen fieri non vult Auctor.

II. *Quæritur de bello, in quo nulla sit injustitia, nulla scelera ac vitia.* Hoc est quærere de igne, qui non sit calidus, de aqua, quæ non sit humida. Deinde quid impedit injustitia alterius, quid scelera aliena & vitia, quominus sanctus ac regenitus Christianus bella gerat? An quod alii peccent, ille ideo peccaturus est? Christianus etiam in medio peccatorum se potest purum servare sicut Lot in Sodoma. *Quid hoc ad bella, quæ geruntur ab irregenitis, & sicut geruntur?* Hoc, quod si militare per se Christianis illicitum non est, immerito negetur, bellis quæ geruntur ab irregenitis, non debere regenitos & sanctos homines intereſſe, ex solo amore patriæ, quamvis eos nulla alia stringat necessitas. *Quid hic facit privati hominis adversus invasorem defensio?* Hoc facit, quod, si ad id ut liceat privato homini se defendere adversus invasorem, non requiritur ut sit regenitus; nulla causa sit, ut id requiratur, si patria à civibus contra hostes defendenda sit. Unde sequitur, nihil agere Auctorem, dum officium esse putat Christianorum, patriam armis defendere, & nihilominus Christianos arcet à militia, qua patria eorum defendatur ac juvetur, sed eos expectare jubet, donec omnes fiant regeniti.

III. *Cum quo enim gerent? cum hoste? at qui illud gerunt, Rex & Magistratus & Regnum est.* An vero Christiani ad Regnum non pertinent? annon sunt membra civitatis aut Reipublicæ? An aliis concedere debent amore erga Patriam, & promptitudine in officio faciendo? Alii sunt, inquis, qui id faciant. Sed ego aliis relinquere debeo conservandæ patriæ officium, quod cum mihi quam aliis incumbit? Si pareus alicujus esset in periculo, licetne filio, periculum istud patris otiose spectare, vel aliis rebus interea occupari? licetne cogitare, sunt alii qui patrem possunt defendere, quid ad me periculum Patris? Nonne probum & ex animo patris amantem filium decet primum in juvando patre esse velle, gloriamque servandi patris nemini concedere? Cur idem non vult Auctor fieri à Christianis in servanda patria, quæ omnes omnium charitates complexa est, & quam amare ac defendere cum periculo suo & hostium pernicie, Auctor supra dixit esse partem perfectissimæ Christianæ charitatis ac pietatis?

IV. *Propter vitiorum ac scelerum contagionem.* Non est justa ac sufficiens causa, propter vitiorum contagionem deserere patriam, eique juvandæ non navare operam. Quemadmodum non sunt facienda mala, ut eveniant bona: ita etiam non sunt omittenda bona, ne eveniant mala. Contagiones vitiorum ubique sunt, & eæ Christianis nihil nocent, quia *qui ex Deo nati sunt non peccant, neque peccare possunt, quia semen Dei in eis manet.* Etsi vero contagiones vitiorum aliæ aliis diversis in locis majores sint! tamen nunquam licet propter ullas contagiones vitiorum debitum intermittere officium. Dicat quicquid volet Auctor, non abducet unquam efficaciter Christianos à bellis alia ratione, quam si bellum gerere simpliciter Christianis illicitum esse statuatur.

V. *Quæ recidi non possent salva patria, atrocia nec sunt, nec dici debent.* Quis vero hic ea definiet, quæ recidi non possent salva patria? Quælibet crudelitas hoc colore excusari potest, quod salva patria non potuerit omitti. Quis enim scire potest, quo omisso patria non foret salva? Exempli causa, accidat nunc simile quiddam Christianis ei, quod olim Samnitibus, qui in Caudinis angustiis Romanorum exercitum interceperant & concluserant, ut sic quoque Christiani hostes suos indagine cinctos teneant. Finge eos orare misericordiam, si dimittantur incolumes, possunt dimissi fidem mutare & patriæ nocere. Si excindantur omnes, nonne hoc atrox fuerit nimis & immane? Si dicas, ita dimittendos, ut nocere non possint; sed quis hoc efficiendum, ut nocere non possint? Samnites sane hoc se effecturos ademptis armis & sub jugum missis Romanis putabant: at quam spe sua falsi sint testis est historia. Non est hic ullum medium, quam ut aut omnibus misericordia exhibeatur, qua devinciantur & emolliantur eorum animi; aut ut omnes trucidentur: quemadmodum & cum Romanis agendum censuerat Pontius Imperatoris Samnitium pater. Sed prior modus vincendi hostes incertus est: quia misericordia ista in miseriam patriæ ac perniciem vertere potest. Posterior certus quidem, quia mortui non mordent, sed atrox est & truculentus. Quare si Christianis semel concedatur se bellis implicare, effugere nulla ratione possunt, quin vel patriam perdant, vel multa clementiæ ac lenitati Christianæ contraria faciant. Sic ut innocentes non occidantur aut spolientur in bello caveri non posse fatentur, ut supra vidimus, etiam acerrimi bellorum patroni. Si autem salva patria recidi id non possit, ne innocentes cladibus ac cædibus involvantur, tamen hoc atrox & immane non erit? Neque etiam simpliciter admittenda est illa Politicorum Maxima: Salus Patriæ suprema lex est. Nam & Auctor ipse, cum atrocia non esse dicit, quæ salva patria recidi non possunt, non frustra addit, *nisi sint per se & natura sua talia, ut nullo modo possint fieri licita.* Ergo in talibus salus patriæ suprema lex esse non debet.

VI. *Misericordia Dei vere pœnitentibus veniam largitur ad consequendam vitam æternam.* Sed qui occiduntur, pœnitentiam veram agere non possunt, ac porro nec vitam æternam consequi. *Et eadem Dei misericordia in pœnis temporalibus irrogandis bonum publicum spectat.* Quasi non etiam bonum privatum uniuscujusque & salutem spectet. *Nec ulli misericordiæ relinquit locum, quæ in commune futura esset noxia.* At misericordia Dei non potest in commune esse noxia. Ille enim est & publici boni Dominus, & omnia in bonum commune & in gloriam suam potest convertere.

VII. *Quod & sapientes populorum Rectores faciunt.* Populorum Rectores etiam sapientissimi non sunt hac in parte cum Deo comparandi: quia nec omniscii sunt, ut qui vere agunt pœnitentiam, aut agere possunt, scire queant, nec omnipotentes, ut efficiant, ne si misericordia utantur erga fontes, illa noxia sit in commune. Itaque Christianos decet quam maxime

ab ejus-

ab ejuſmodi abſtinere functionibus, ubi vel immiſericordiâ in ſontes contra Chriſtianam charitatem, quæ pœnitentiæ locum peccantibus dare jubet; vel miſericordiâ in publicum bonum peccandum eſt: quandoquidem ad id ut publicum bonum temporale curemus, vocati non ſumus, ad id autem, ut charitatem quæ ſingulorum etiam peſſimorum ſalutem ſpectet, exerceamus, omnino per Euangelium ſumus vocati.

VIII. *Nec audiendi ſunt, qui lege de non occidendo pœnam capitis in homicidam putant vetitam, cum lex iſta ſub hac ipſa pœna conſtituta ac lata ſit.* Lex de non occidendo eſt duplex. Prior, Noë data, altera Iſraëlitis per Moſen. Ex priori lege, quæ generaliſſima eſt, ne ſanguis humanus fundatur ullo modo; non videtur abſurdum arguere pœnam capitis in homicidas eſſe vetitam, tametſi lex iſta ſub comminatione mortis contra homicidas ſit lata: quia non Noë, non Magiſtratui, qui nullus ea tempeſtate erat, Deus dabat legem illam, quomodo homicidæ puniendi ſint, ſed ipſe Deus comminatur ſimilem homicidis exitum. Poterat autem mors inferri homicidis à Deo per alios homicidas & nefarios homines. Si Deus dixiſſet: Qui furabitur res alienas, ejus res viciſſim furto auferentur; an inde ſequeretur, furtum furto puniri debere ab hominibus, aut talem pœnam eſſe licitam? Ex altera Iſraëlitis lata lege de non occidendo, probari propterea non poteſt pœnam homicidii eſſe vetitam: quia Magiſtratus expreſſe inter Iſraëlitas inſtituti ſunt, quibus ut hac pœna afficerent homicidas imperatum. At nunc ſub Novo Fœdere cum nulli ſint Magiſtratus conſtituti, nec privilegium ullum peculiare datum à Deo Chriſtianis, quod eis ullo caſu ſanguinem humanum fundere liceat, merito vetitum ſibi eſſe pœna capitis afficere homicidas putare debent. Nec eſt, quod ad jus naturæ provocet quiſpiam. Nam rigide agendo negari poteſt à natura homines habere privilegium homicidas interficiendi, uti hodie omnes paſſim ſentiunt, cum certum ſit, neminem naturaliter in vitam hominis jus habere præter Deum, qui eſt auctor vitæ, & cui ille peculiariter conceſſerit. Ne in propriam quidem vitam poteſtatem habet quiſquam, nedum in alienam: ideoque etiam naturaliter ne conſenſus quidem populorum Magiſtratui hoc in hominum vitam jus dare potuit. Nemo enim dare poteſt, quod ipſe non habet. Tametſi vero natura dederit unicuique jus ſeipſum vitamque conſervandi atque tuendi; tamen iſtud jus limitatum eſt juſtitiæ & rectitudinis legibus. Cum ergo jus nullum nobis ſit, niſi Deo, in vitam proximorum noſtrorum, uti dictum, utique naturale jus conſervandæ vitæ noſtræ tam late extendendum non eſt, ut jus in alienam vitam nobis uſurpemus, quod nobis datum non eſt. Ferarum eſt, conſervare vitam quacunque ratione, ſive bona ſive mala, imo malum ſeu vitium in eis locum non habet: at conſervatio noſtri intra limites virtutis & honeſti ſtare debet. Ratio eſt evidens; quia illarum natura, ſicut intellectus, ita nec virtutis aut vitii capax eſt: noſtra autem propter donatum nobis rationis beneficium à vitio magis abhorret & abhorrere debet, quam à dolore, quam ab incommodo, quam à morte. Unde cernere licet, quantopere errent, qui vulgo, quid ſit juris naturalis, à feris ac brutis diſcere nos jubent in hac ipſa de bello quæſtione, naturam animantium irrationalem cum hominum rationali, & ad imaginem Dei atque ad virtutem creata turpiter confundentes: quaſi nos nihil ſupra feras ſapere, vel meliores eſſe natura voluerit. Verum animadvertendum eſt, quod nec injuſtitia nec delictum cujuſquam poſſit dare jus nobis in vitam ejus: quia etiamſi naturaliter omne delictum pœnam mereatur, & homicidium quidem mortis pœnam; illam tamen pœnam infligere cui alii præter Deum, univerſi Dominum ac Rectorem competat, ratio naturalis definire non poteſt. Hinc Cainum fratris homicidam à nullo hominum punitum eſſe videmus: quia nemo mortalium fuit, cui competeret jus hanc pœnam irrogandi. Ex his liquet, jus inter homines occidendi ſontes nullo naturaliter fundamento niti, ſed illud prima origine illegitimum, injuſtum, & tantummodo uſurpatum eſſe, à Deo vero per conniventiam populis permiſſum. Hæc ſecundum rigorem hactenus dicta ſunt, ut appareat, non tam clarum eſſe hoc jus naturæ, quam vulgo putatur. Sed ego non utar jure ſummo, facileque conceſſero, etiam legitimum jus occidendi invadentes à Deo naturaliter datum eſſe hominibus: quia credibile eſt Deum magna adverſus homines æquitate uſum, cum omnis eorum felicitas in hujus vitæ perfruitione conſiſteret, neque exigere ab eis voluiſſe patientiam, quæ vires eorum atque conditionem ſuperaret. At nunc poſtquam conditio noſtra per divinitus oblatam gratiam mutata eſt, & ſufficientes vires ad ſummas virtutes exercendas in Euangelio nobis præſcriptas adepti ſumus, ad jus illud quod hominibus in naturali ſtatu poſitis ſerviebat, amplius nobis provocare non licet: præſertim cum ſublato Veteri Fœdere, jam & expreſſum illud privilegium de facinoroſis capite plectendis evanuerit atque ceſſerit; Cum lex de non occidendo in Novo Teſtamento repetita ſit, pœna autem capitis quondam in homicidas conſtituta, non ſit repetita, ſed in ſpiritualem & æternam pœnam commutata. Idem factum omnibus aliis pœnis capitalibus, quæ in ſontes erant ſancitæ ſub Veteri Fœdere. Injuſtis, mœchis, mollibus, maſculorum concubitoribus, furibus, rapacibus, idololatris, in quos Lex noviſſima ſtatuebat exempla, Apoſtolus nihil aliud intermiſcetur, quam quod regnum Dei non ſint poſſeſſuri 1 Cor. 6. 9, 10. Perverſos hæreticos nonniſi vitari Tit. 3. 10. Falſos Prophetas tantum caveri Matth. 7. 15, ave eis non dici 2 Joh. 10. cum ſcortatoribus aliiſque impiis non commiſceri ſolummodo jubet lex Chriſti 1 Cor. 5. 11.

IX. *Hunc quidem amorem ipſe Deus nobis inſevit.* Sed & vindictæ cupiditatem Deus ipſe nobis inſevit, & iram, & ſtimulos ad libidinem; neque tamen hos naturales impetus ſemper ſequi debemus, ſed ratione ac potiſſimum legibus Chriſti moderari. Ita ergo & naturalem vitæ fortunarumque noſtrarum, licet à Deo nobis inſitum amorem, non debemus pati in nobis regnare, ſicut in gentibus Dei neſciis, aut terrenam tantum felicitatem ſpirantibus, vel etiam in brutis feris, quas illæ ſequuntur regnare videmus: ſed eum frænare debemus ita, ne nos ad malum pro malo reddendum abducat, quod Lege Chriſti ſtricte prohibitum eſt.

X. *Tentatio enim hæc potius eſt Dei, quam in Deum fiducia.* Non poteſt hæc eſſe tentatio Dei, cum facio officium, & non reddo malum pro malo, quod mihi interdictum eſt, etiamſi propterea occidar, aut damnum in fortunis patiar. In eo certe maxima in Deum fiducia cernitur. Contra vero ſumma diffidentia eſt, cum quis ne pereat, vel injuriam damnumve ſubeat, malum pro malo reddit, contra quam ſcit ſibi à Deo eſſe injunctum.

XI. *Et patientia ſicut omnis virtus ſuis continetur limitibus.* Patientia in eo eſt, ne malum pro malo reddamus. Hoc nullos habet limites: nam ubique, & ſemper, & in omnibus occaſionibus id cavere debemus. Dices: at hoc non eſt additum præcepto, ne malum pro malo reddamus in diſcrimine vitæ. Quid tum poſtea? Atqui nec præcepto ſobrietatis additum eſt, ne inebriemur in vitæ diſcrimine: ergone licebit inebriari, ſi quis minitatione mortis ad ebrietatem adigatur? Præcepta divina ſimpliciter prolata, ſimpliciter ſunt accipienda, ſtatuendumque ea ſemper & in omni valere occaſione, niſi forte ipſa Scriptura ea limitaverit, aut caſus aliquos excepcrit; ſed à nobis non ſunt eis pro lubitu limites figendi. Non enim legis judices eſſe debemus, ſed factores Jac. 4. 11. Si quis indefinitum præceptum aliquod, cujus nulla in Sacra Scriptura reperitur limitatio, contendat nihilominus limitandum eſſe, ei incumbet probatio:

nobis interim sine cogente ratione à manifesto recedere præcepto religio est.

ANNOTATIO VII.

I. *Hi non solum injuriam veritati faciunt &c.* Hoc judicium est, quod pars fert in partem adversam. Sic & nos vicissim dicere possumus, illos qui bellum ullo modo Christianis licitum esse asserunt, veritati injuriam facere, & Christi sanctissimam & sapientissimam doctrinam depravare, & conscientias hominum dissolvere, latumque eis campum ad peccandum aperire.

II. *Et quantum in se est, patriam defensoribus spoliant.* Hoc idem & Auctor facit, dum à militia hodierna Christianos arcet propter vitiorum contagionem, etsi patriam alioqui multum juvare possent.

III. *Quod vere Christiani sint pauci, aliorum autem plena sint omnia regna, Respublica.* Atqui sic fuit ab initio, & imposterum erit semper, nec facile in eo mundus colorem mutabit. Semper plus erit luti in mundo, quam auri. Nunquam virtus tam felix erit, ut multitudini magis placeat, quam vitium. Ergo sicut nunc & antea, ita & postmodum semper, etsi veri Christiani à militia cessaverint, eorum vicem alii facile supplebunt. Quodsi sperat Auctor aliquando tam felicia fore tempora, ut Christianorum verorum plena futura sint omnia, cur non etiam sperat, tunc ubique regnante justitia, bella nulla esse futura? Ut proinde necessarium non sit, ullam Christianis sive in abstracto, sive in concreto bellandi licentiam facere.

IV. *His tantis de causis veritatem dicere justum ac verum est.* Fac veritatem esse, quod Christianis in abstracto bellare licitum sit, id est, si omnes pii ac sancti sint, si Regna & Respublicæ omnes illis plenæ sint: tamen necessaria non erit ista veritas. Nam nunc cum pauci sunt Christiani, & quidem veri ac boni, quid opus est eam proferre, cum nocere possit, & ruendi in bella, ut geruntur hodie, occasionem atque causam præbere, adeoque scandalizare infirmos? Quodsi vero totus mundus fiat vere Christianus, rursus hac veritate non indigebunt homines, quia tum erit aureum seculum, quo

Non galeæ, non ensis erit, sine militis usu
Mollia securæ peragent tunc otia gentes.

V. *Unde si scandalum aliquod sequatur, acceptum id erit, non datum.* Qui non necessariam veritatem tempore importuno ac intempestive profert, is sane scandalum dare dicendus est: & non minus in culpa est, quam si quis febricitantibus vinum, aut furioso gladium præberet. Deinde si quis bellum conditionibus circumscribat impossibilibus, aut nunquam à mortalibus observandis, ut in Annotatione dictum est, scandalum evitare nulla ratione potest: Tales conditiones ponere, est nullas ponere. Quemadmodum enim (ut repetam illic dicta, & hic non refutata) qui ingenti fame premitur, cibos non ita scrupulose discernit, sed proximum quemque, etiam insalubrem accipit, quia scit famem cibo sibi pellere licitum esse: sic qui ab hostibus urgentur, si bellum pro vitæ suæ incolumitate licitum sibi esse persuasi sint, non exspectabunt regeneratorum seculum, sed quocunque modo poterunt, hostis vim à se propulsabant, neque conditiones illas ab Auctore positas unquam observabunt, rati extremæ necessitati condonandum esse, si alicubi limites Christiani belli egrediantur.

VI. *Omnes enim vident, quantopere à bellis abhorrendum sit iis, qui vere Christiani velint esse.* Imo hoc non omnes vident: sed sunt quam plurimi, qui à bellis etiam talibus, qualia nunc geruntur, abhorrendum non esse putant.

VII. *Violentam periculi propulsationem, si vires adsint &c.* Hoc ne addi quidem debuit, *si vires adsint.* Quis enim nescit, pati eum oportere, qui vires non habet? Itaque vel hinc satis apparet absurditas contrariæ nobis sententiæ, quod ejus patroni statuant, Christum requirere solum patientiam, quando vires non adsunt: si adsint, patientiæ locum non esse censeant. Quasi virtus aut patientia ulla in eo sit, si mutus nemini convitietur, mancus neminem verberet, æger aut constrictus non inebrietur, non adulteret, non furtum faciat! Nonne virtus tunc maxime cernitur, cum vires adsunt & facultas contrarium faciendi? Et tamen Auctor nostram sententiam stultam, aut saltem stultitiæ affinem putat: cum per ipsius sententiam multo major tribuatur stultitia Christo, qui patientiam tantopere imperavit, nonnisi tunc cum nullæ vires ad resistendum adsunt servandam.

VIII. *Non solet Deus miracula facere.* Imo facit quotidie: quamvis hominibus mundanis non conspiciantur, vel miracula esse non videantur. *Cum adsunt media ordinaria.* Medium armorum Christianis pro nullo esse habendum satis jam ostensum est: quia eis non convenit.

IX. *Hoc ergo docendus est, ne peccatum putet, quod peccatum non est.* Utinam vero id possit docere Auctor. Nam hactenus nihil quod id evincat attulit.

X. *Lucrando pani vacare si quis peccatum putet &c.* At hoc peccatum putare nemo potest: quia expressum exstat in Novo Fœdere mandatum, ut lucrando pani vacemus Ephes. 4. 28. 2 Thessal. 3. 12. Si tale haberemus mandatum de armorum adversus infestantes usu, vel saltem si contrarium nihil haberemus, rem confectam haberet Auctor. *Juvabit Deus, tu fac quod in te est.* Sed non fac, quod te non decet, quodque tibi permissum non est.

XI. *Difficilia esse Christi præcepta Spiritum Christi habentibus, nusquam dicit Scriptura.* Neque etiam in Annotatione dictum est, iis qui Spiritum Christi habent, præcepta Christi difficilia esse; sed de iis Annotatio loquitur, qui prompti sunt ad præcepta Christi limitanda & vix non enervanda, quales certe Spiritum Christi non habent. Et quia horum major est, quam Spiritum Christi habentium, etiam in ipsa Ecclesia copia, eorum sane ratio magna in proferendis sententiis habenda est.

XII. *At qui Christum aliquid rectæ rationi & humanæ naturæ contrarium præcepisse putant, non mirum est, si difficultatem Christi præceptorum accusent.* Quam captiose hoc dictum est. Primo recta ratio aut consideratur per se & sola sibi relicta, aut quatenus jam est illustrata per Christi Euangelium. Priori modo nihil est, cur aliquid rectæ rationi contrarium in Euangelio contineri, dici non possit. Nam sic & Virginem parere, & mortuos resurgere rationi rectæ contrarium est. At posteriori modo nihil contrarium esse rectæ rationi in præceptis Christi statuimus. Humanam naturam quod attinet, si quis ei contrariam esse putet patientiam, vitæ ac periculorum contemtum, mortemque pietatis causa susceptam, quia naturæ nostræ tum vindictæ cupiditas, tum amor vitæ sit insitus, absurdum non est dicere, Christum aliquid humanæ naturæ contrarium præcepisse. Tandem nos difficultatem præceptorum Christi per se non accusamus; sed tantum carnalibus difficilia esse dicimus. An vero carnales magis sint, qui carnem ita domare jubent, ut carnalibus modis se suaque neminem defendere velint; an illi, qui carni habenas laxant adeo, ut ob carnem & res carnales arma carnalia tractare Christianos jubeant, prudentium esto judicium.

ANNOTATIO VIII.

I. *Eadem hominis quæ per se & in se justa sit, injustam non facit, si à Christiano fiat.* Atqui potest aliquid in se justum esse, & ab aliis hominibus fieri licite, quod tamen si à Christiano fiat, injustum est. Sic si repercutiatur vel puniatur, qui alapam impegit innocenti Christiano, in se justum est, sed si tamen Christianus ipse repercutiat, ipsi injustum est. Sic olim

Arçam

Arcam Fœderis labentem retinere Levitis quidem justum erat, aliis quibus eam tangere nefas erat injustum. Ita Saul quoque peccavit sacra faciendo, quæ administrare Samueli competebat 1 Sam. 13. 9. &c. Nimirum non omnibus omnia conveniunt: & hodie quod justum est Magistratui, non protinus justum est privato. Quare & infidelibus Christumque ignorantibus multa possunt esse justa, quæ tamen Christianis justa non sunt.

II. *At profecto nihil justius est, ipso Deo Auctore, quam homicidam capite plectere.* Hoc si de hominibus extra Ecclesiam existentibus dicatur, verum est: si de Christianis, falsum. Ubi enim Deus Auctor usquam est, ut Christiani homicidam capite plectant?

III. *Et, si invasor & vitam appetens innocentis cædatur & occumbat, justissime patitur, quod machinatus est innocenti.* Is quidem justissime id patitur: sed inde tamen non sequitur, Christianum juste id facere. Quamvis ego sim dignus contumelia; at tu indignus, qui faceres tamen: dicebat ille. Potest aliquis mereri malum, & tamen injuste ei ab altero inferri, ut modo demonstratum.

Annotatio IX.

I. *At cum patriam vel regnum hostes invadunt, plurimi sunt præter vere Christianos, qui regnum propugnent.* Quid tum? Atqui necessitas pietatis exercendæ erga patriam & officium boni civis, quod Auctor vult non minus stringere Christianos, quam alios, vetat respicere an sint alii qui regnum propugnent, sed unumquemque pro se agere, quod potest jubet. Possunt enim illi, qui sunt præter vere Christianos, vel non fideliter, vel non satis strenue propugnare regnum, vel etsi sint plurimi, possunt tamen non sufficere. Quare tanquam ad commune incendium exstinguendum omnibus quamprimum currendum est. Quis eum boni civis dicat facere officium, qui si incendium in civitate oriatur, non ultro accurrat, sed persuadeat sibi esse alios plurimos, qui incendium istud possint restinguere, atque interea ipse sit otiosus, aut aliud agat? Quid si vero sic omnes cogitarent cives exorto periculo; sunt plurimi alii præter me, qui patriam juvent, qui regnum propugnent, annon patria hac ratione hostibus proderetur? Nihil proinde magis pestiferum est Reipublicæ, quam est sententia Auctoris, si verum est, Christianorum officium non minus quam aliorum esse patriam armis tutari, dum Christianos à ferenda patriæ ope, nisi adigantur, multis dehortatur.

Annotatio X.

I. *Auctor hoc dicit solis vere Christianis.* Sed veri Christiani debent facem præferre aliis hominibus, ut in omnibus virtutibus, ita & in fide atque amore erga patriam, in promptitudine ad eam juvandam; neque extremam necessitatem exspectare, quæ potest ita venire, ut auxilio non sit amplius locus.

Annotatio XI.

I. *Qui domi manent, quia manere illis integrum est, possent commeatus procurare &c.* At hoc multo facilius & minori cum periculo conjunctum est, quam pectus exponere hostilibus telis. Qui autem patriam vere amat, & officio vult suo rite fungi, si viribus & robore polleat, difficiliora quæque sibi deligere ad faciendum debet, faciliora aliis infirmioribus aut minus aptis relinquere. Saltem ii, qui ad consilia domi inepti sunt, & ad bellum idonei, qualis est juventus Christiana, non essent à defendenda patria sufflaminandi, sed incitandi potius vi istius sententiæ, de non prohibito absolute Christianis armorum usu, & officio patriam contra hostes propugnandi.

II. *Auxilium enim iis tantum venit, qui ipsi agunt omnia, quæ suarum sunt partium.* At non magis est nostrarum partium arma tractare, in aciem contra hostem progredi atque concurrere, quam olim fuit Levitarum sub Veteri Fœdere, aut hodie Clericorum.

Annotatio XII.

I. *Sic est: eos tantum alloquitur Auctor, qui cum veri Christiani videri velint, ultro stipendia merent &c.* Hic Auctor non respondet ad propositam quæstionem, quæ talis est: Cur vitio vertatur illis, qui sola patriæ salvandæ causa bellis se immiscent hodie, si cæteroquin bellum licitum sit, modo nihil agant, quod regeneratos milites dedeceat? Quæ quæstio sane ad scopum pertinet.

II. *At ut ultro in bellum proficiscar, nulla me urget necessitas.* Imo urget necessitas officii. In tantum enim in patriam injurius sum, quantum pro ejus salute operam meam, cum possim, non confero.

Annotatio XIII.

I. *Christiani quam maxime debent à cædibus abhorrere & abstinere.* Etiam hostium & invasorum patriæ? Atqui hoc pium esse ante dixit Auctor, patriam etiam cum cæde hostium atque invasorum defendere. Ergone ab eo, quod pium est quam maxime abhorrere & abstinere Christiani debent? An si quis, quod pium est, ultro etiam non coactus faciat, idcirco à Communione sanctorum arcendus est?

II. *Vetus Ecclesia milites arcebat, quamvis legibus & delectu ad militiam adactos, quia ad militiam adigebantur paganicam.* Hæc est mera conjectura, quam finxit in suæ sententiæ gratiam Grotius. Ubi vero in decreto Synodi Nicænæ ullum est ejus rei vestigium? Canon absolute & simpliciter damnat militiam, non paganicam tantum. Unde & Leo apud Gratianum distinct. 5. absolute talem facit regulam: *Non licere post pœnitentiæ actionem redire ad militiam secularem.* Hoc ipso potius conjectura ista refutatur, quod Synodus ista celebrata & Canon iste scriptus sit sub Constantino Magno Imperatore jam Christiano facto. Quomodo enim illo imperante ad paganicam militiam adigerentur Christiani? Deinde militia, ad quam & hodie legibus adiguntur aut adigi erant soliti Christiani, non est quidem Paganica, sed tamen si causas bellandi & modum spectes, non multum à Paganica differt: Auctor tamen non putat arcendos à sacra communione eos, qui ad talem ferme Paganicam militiam legibus coacti eunt.

III. *Qui vero in bello hostem occidissent, etiam longius abstinebantur, quia bella communiter gerebantur injusta.* Iterum ratio sola conjectura & non minus incerta nitens. Quis enim credat bella omnia injusta fuisse, quæ tunc gerebantur? aut si aliqua fuerunt non injusta, Veterem Ecclesiam promiscue omnes punituram, neque discrimen inter illos facturam fuisse, qui in bello justo hostem occiderant, & qui in injusto? Præterea si in injustis tantum bellis militare non licet Christianis, nunquam deberent militare: quod enim est bellum, quod non sit injustum? Ergo ne legibus quidem adacti ad publicam expeditionem ire deberent: quod tamen Auctor eos salva conscientia facere posse hactenus defendit. Denique quæro, utrum debeant Christiani privati judicare, justumne an injustum geratur à Magistratu bellum? Si debent judicare, tum necesse erit, ut Magistratus cuilibet subdito suo teneatur semper rationem reddere belli gerendi: & sic constituentur subditi actionum Magistratus sui judices. Quod ut fiat, puto, Rerumpublicarum rectores nunquam concesserint. Si non debent, qui potest igitur quisquam juste puniri ea de causa, quod in injusto bello militarit, aut hostem interfecerit?

Annotatio XIV.

I. *Potest omnino Christianus rem aliquam per se licitam facere*

facere, & tamen ad tempus indignum sese reddere sacra mensâ. Res per se licita tum demum potest aliquem indignum sacra mensa reddere, si non suo tempore, loco & modo usurpetur. Itaque & conjungalis congressus, sub tempus sacræ mensæ usurpatus, indignum hominem sacra mensa propterea facit, quia non suo tempore adhibetur. Quamvis enim res ipsa per se concessa sit, ita tamen concessa est, ut quo quis rarius & parcius ea utatur, eo sit laudabilius. At militia si res per se licita est, non raro, sed quam maxime & quam creberrime ei operam dare juvenesque senesque propter exercendam erga patriam, parentes & amicos pietatem oportet. Bene enim bellare artificium est quoddam, quod usu discendum est, quodque longa exercitatione eget, ut bene addiscatur. Si ergo in necessitate aliquando militare debent Christiani, necesse est ut prius discant, & in eo se ante necessitatem exerceant. Ex quo patet, supposita Auctoris sententia, de bello, neminem à Cœna Domini ob id solum arcendum, quod in militia tanquam in Schola Martis versetur, ibique artem bellandi & hostes occidendi discat. Quis enim ideo aliquem à Sacra Cæna prohibendum censeat, quod discat opificium, vel artem aliquam, quamvis profanam, dummodo per se licitam? Verbi gratia agriculturam, vel mercaturam, vel sartoriam, vel sutoriam, vel etiam Medicinam, Philosophiam, Mathematicam &c. Annon qui talibus dediti sunt artibus, etsi circa tempus sacræ mensæ eas profiteantur, modo ne iis tunc occupentur, cum sacris rebus vacandum est, ad mensam Domini rite possunt accedere? Cur igitur arceantur, qui militiam profitentur, si militia æque per se licita est? Cæterum Davidis allatum hoc loco exemplum vellem Auctor accuratius perpendisset. Is Dei bella gessit, & tamen pro polluto reputatus est à Deo, ut templum ipsi ædificare non potuerit: Unde apparet, etiam in ipsis, quamvis justis bellis, esse aliquid labis, qua polluuntur, qui illa gerunt. Ex quo jure colligitur, & hodie neminem ad ædificandum spirituale templum posse esse idoneum, qui bella, quamvis justissima, gerit. Templum autem Deo spirituale, partim cor nostrum Deo conservando, partim Ecclesiam bono exemplo & doctrina veritatis propagando, ædificare atque exstruere omnes ac singuli Christiani tenemur. Miror quoque cum ipsemet Auctor in verbis, quibus hæc Annotatio fuit opposita, agnoscat, *corpus Christi pro illis etiam, quos occidimus, esse fractum, & sanguinem Christi pro omnibus, & pro illis quoque, quorum sanguinem effundimus, esse profusum*: quomodo possit statuere, quod occidere & sanguinem eorum effundere nobis licitum sit, quos Christus ita dilexit, ut pro iis corpus suum frangendum dederit, & sanguinem suum pretiosissimum profuderit? Hoc enim non est diligere eos, quos Christus dilexit, sed est perdere eos, qui ne perirent, Christus tantopere laboravit, & pro quibus servandis tantum impendit.

II. *Spiritualis populus in Novo Testamento nulla gerit bella, quatenus est talis.* Non tantum quatenus est talis, nulla bella gerit, sed etiam quia est talis. Nam hac ratione ipse Auctor ad dehortandum à militia Christianos usus est, causam reddens, cur Clericis, quos nunc ita vocant, bellare non liceant? *Non alia*, inquit, *dari potest, quam quod spiritualem vitam professos bella dedeceant. Atqui omnes Christiani spirituales sunt, omnes clerici sunt &c.* Jam vero spiritualem vitam professos non dedecet per se agriculturam vel mercaturam exercere, vel calceos consuere, vel lanam texere: (nam & Paulum maxime spiritualem non dedecuit esse tabernaculorum factorem) nisi quatenus impediunt talia, quominus rebus sacris tam commode vacare possint. Cur ergo dedeceret eos militiam exercere, si illa per se tam licita esset, quam enumerata ista opificia?

III. *Hactenus tantum se polluit, quatenus eum nunquam fudisse mallet.* Quid hoc est? an eo se quisquam polluere potest, quia mallet aliquid se non fecisse? Aliud aliquid hic subsit necesse est. Cur enim mallet nunquam fudisse sanguinem, si licitum est eum fundere; si hoc cum bono patriæ & multorum innocentium conjunctum? Nempe in eo ipso, quod licitum, quod bonum esse dicit Auctor, sentit nihilominus esse aliquid atrocitatis & immanitatis, à qua natura abhorret: quanto magis Christianus animus? Philo, referente Grotio, recte ait: *Quamvis legibus permissæ sint hostium occidiones, attamen quisquis hominem interfecerit, quamvis juste, quamvis ad sui tutelam, quamvis coactus, aliquid labis contraxisse creditur, propter illam communem & superne venientem cognationem. Quapropter & purgatione quadam opus habebant tales interfectores, ad eluendum, quod commissum videbatur, piaculum.*

ANNOTATIO XV.

I. *Hæc omnia contra eos, qui sine ulla necessitate bellis sese immiscent, dicta esse auctor agnoscit.* Sed simul etiam agnoscat, hæc omnia aut nihil valere, aut valere quoque contra eos, qui quamvis urgente necessitate bellis se immiscent. Nam quicquid per se licitum est, illud non in necessitate tantum, sed etiam extra necessitatem facere licet: præsertim si res talis sit, quæ in necessitate exerceri non possit, nisi ante necessitatem prius discatur.

QUÆSTIONIS. III ANNOTATIO I.

I. *Quod ut Vir Præstantissimus tanto magis agnoscat, similem suæ, quam hic format, &c.* Quæstio in Annotatione proposita talis fuit: An ex vi Fœderis Novi fieri ulla ratione possit, ut Deus hominem vere pium, ipsique ex animo confidentem, tali involvi patiatur periculo, unde *nonnisi sanguinis humani effusione* expedire sese possit? Huic similem talem Auctor instituit quæstionem: An ex vi Fœderis Novi fieri ulla ratione possit, ut Deus hominem vere pium, ipsique ex animo confidentem tali involvi patiatur periculo, unde *nonnisi abnegatione veritatis Christianæ* expedire sese possit? Verum animadvertendum est, cum quæritur in Annotatione, an Deus periculo involvi passurus sit pium, unde non possit se expedire nisi sanguinis humani effusione: sensum esse, quod Deus velit eum servatum, sed hac tantum ratione & conditione, ut sanguinem humanum effundat. At si sic intelligantur verba in Auctoris quæstione proposita, quis non videt, jure negativam sententiam esse similiter, atque in nostra quæstione, amplectendam? contra quam facit Auctor, qui affirmativam tuetur. Nunquam enim Deus hac ratione aut conditione servatum quenquam vult aut velle potest, ut abneget veritatem Christianam. Alias quin possit Deus jure pati pios & sanctissimos homines involvi tali periculo, unde vel abnegatione veritatis Christianæ, vel sanguinis humani effusione expedire quidem se possint, sed Deus eos sic se expedire nolit, imo perire potius eos malit: de eo nullum est dubium. Inde jam clare perspicitur, quam nihil huc faciant, quæ hic Auctor contra attulit.

II. *Videt ergo Vir Præstantissimus, quam inconsulto quæstionem à se propositam tam præsidenti negatione definiverit.* Imo videt Auctor, quam non intellecta quæstione extra oleas vagetur, & immerito nos tenerrimo Dei erga suos amori & promissionum ejus fidei, quin & in Deum pietati terminos ponere ausos fuisse asserierit.

III. *Verba Christi non dicunt, neminem ex nobis casurum esse.* Neque etiam nos id dicimus, sed neminem esse casurum sine Patre nostro cœlesti. Dicimus etiam capillos nostros esse numeratos, non tantum ipsa capita. *Sed nihil impedit, quominus Deus numerata ista capita una cum capillis tradat invasoribus amputanda.* Hoc idem & nos dicimus: modo ne id fiat ob omissam hostium cædem. De promissione Dei Israëlitis facta, Exod. 34. 23, 24. actum & à nobis est in II Quæstionis

his Annotatione II. refutatæque Auctoris responsiones.

IV. *Imo vero quia populus sumus spiritualis, non tam molliter & indulgenter secundum carnem haberi debemus.* Non sumus quidem tam molliter habendi secundum carnem, sed promissiones nobis factæ de defensione non minus sunt servandæ, quam sub Veteri Fœdere, imo curam Dei circa filios, quibus carnales magistratus non dedit ac tutores armis instructos, majorem esse, necesse est, quam circa servos, quos armorum & Magistratus terreni præsidio armaverat. Præclare Tertullianus: *Alioqui si tantum patientiæ pondus non modo non repercutiendi, sed & aliam maxillam præbendi, & non modo non maledicendi, sed etiam benedicendi, & non modo non retinendi tunicam, sed amplius & pallium concedendi, is mihi imponit, qui non sit me defensurus, in vacuum patientiam præcepit: non exhibens mihi mercedem præcepti, patientiæ fructum dico, qui est ultio; quam mihi permisisse debuerat, si ipse non præstaret, aut si mihi non permittebat, ipse præstare. Quoniam & disciplinæ interest, injuriam vindicari; metu enim ultionis omnis iniquitas refrenatur: cæterum passim emissa libertate dominabitur, utrum oculum effossura, & omnem dentem excitatura (id est, excussura) præ impunitatis securitate.*

V. *In castris habendi sumus, non in deliciis.* Et tamen Auctor Christianos vult habere regna sua: ubi sane molliter & indulgenter secundum carnem haberentur, & sublatis persecutionibus non amplius in castris sub vexillo crucis Christi militarent.

VI. *Nemo hoc asserit.* Annon asserit Auctor, Deum nolle nos tueri nisi per media à nobis usurpanda, & quidem nominatim per sanguinis humani profusionem, si nullus alius supersit modus nos nostrosque defendendi? Miror vero cur nunc id neget. Nam etsi ait, sæpe Deum pios miraculose tueri, tamen putat Deum nolle, expectari miraculosam istam defensionem à nobis, sed velle ut ipsi ordinaria armorum media, si adsint, usurpemus.

VII. *Id vero rem tantam & communi naturæ contrariam affirmantibus, disertis & expressis Christi verbis demonstrandum est.* Demonstramus igitur id verbis Christi disertis & expressis: *Nolite resistere malo, Diligite inimicos vestros, Qui gladium acceperit, gladio peribit, Nemini malum pro malo reddite.* Quibus verbis simul conditio defendendi sese armis, quæ promissionibus Dei de tuendis piis tacite putatur esse adjuncta, satis superque excluditur: cum conditio ista omnino contrarium præceptis modo nominatis requirat, nempe ut malo resistamus, inimicos odio prosequamur, gladio ad cædem utamur, & malum pro malo reddamus. Neque nobis satisfacit, quod Auctor ad præceptum de non reddendo malo pro malo respondet. *Omnes*, inquit, *publicæ leges idem præcipiunt &c. Quæ vero unquam lex talia ad latrones & prædones, & publicos patriæ hostes retulit?* Quid inde? Ergo neque lex Christi talia ad latrones & prædones, & publicos patriæ hostes refert? Hac ratione sane dicere quispiam potest: Omnes publicæ leges præcipiunt, ne quis aliena concupiscat, neque tamen ulla lex id ad animum, sed ad facta tantum externa retulit; Ergo neque lex Christi id ad animum refert. Annon patet longe aliam esse rationem legum omnium publicarum, quam legis Christi; ut hac in parte non debeat ex illis de hujus sensu judicium fieri? Leges omnes publicæ hunc habent scopum, ut Respublicæ tranquillitate & pace fruantur, & hoc fine etiam publici Magistratus constituti sunt. Lex Christi hunc scopum non habuit, ideoque magistratus publicos inter Christianos non constituit: sed scopus ejus est, homines ad virtutes quam perfectissimas & ad summam in hoc seculo sanctitatem perducere, cujus absolutissimum in Christo habemus expressum exemplar; inprimis autem intendit nos ad quam maximam patientiam, quæ inter omnes hujus seculi virtutes difficillima, eoque pulcherrima est, cæterarumque nutrix & perfectio, adducere. Hinc contemptum vitæ, honorum, opum, totiusque mundi toties inculcat, hinc crucem nobis portare quotidie jubet, & esse tanquam oves mactationis: hinc vix ullam reperias in Euangelio paginam, in qua non vel monito, vel exemplo, vel præmiis divinis ad ferendas afflictiones excitemur. Ex quo perspicitur, legem Christi longe alium, imo prorsus contrarium habere scopum, quam habuit Lex Mosis, aut hodie habent leges publicæ, quæ totæ ad tranquillitatem & comoditatem carnalem directæ sunt: cum lex Christi nihil minus curet, quam carnalem nostram commoditatem aut tranquillitatem. Unde ratio ipsa dictat, præcepta legis Christi longe aliter esse interpretanda, quam præcepta legum publicarum; neque illa eo modo, quo ista, esse limitanda.

VIII. *Id tantum distat, quod leges per magistratum malum reddere & vindictam sumere permittant; Christus perfectioris sanctitatis magister vetet.* Non hoc tantum distat, sed duo adhuc sunt, in quibus est differentia maxima. Primo quod vindictam Christus non è manibus nostris solum, sed etiam ex animis velit excutere; cupiditas enim illa, qua solatium & voluptas ex malo atque dolore adversarii per vindictam impense quæritur, per se vitiosa est & bestialis, ideoque Christo maxime displicet: leges autem publicæ animum non curant, sed facta tantum exteriora. Hinc & alterum discrimen emergit, quod Lex Christi non distinguat inter graves & leves injurias, neque in earum ullis vindictam quærere, vel malum pro malo reddere permittat, sed omnes æqualiter pati jubeat: cum leges publicæ patientiam ad leviores tantum restringant injurias, non ad graviores. Nimirum patientiam illæ requirunt non majorem, quam quæ sit accommodata ad scopum illarum, qui est pax & tranquillitas terrena, cum qua gravissimarum injuriarum tolerantia non posset consistere. At Lex Christi cum ad hunc scopum non tendat, sed ad eum scopum, ut patientia nostra sit quam perfectissima, quo nullæ leges publicæ tendunt nec tendere possunt, non potest nec debet graviores injurias à patiendi officio excludere. Deinde cum vindictæ cupiditas & reponendi doloris muliebris vel ferinus appetitus sit res per se mala, eam certum est tam in gravissimis, quam in levibus injuriis Deo displicere, ac proinde eam ubique & semper pro illicita habendam esse. Accedit exemplum Christi, qui nullum inter graves & leves injurias fecit discrimen, sed omnes pari constantia & fortitudine excepit ac superavit, malum pro malo non reddens, nec reddere cupiens: quod exemplum ille nobis reliquit eo fine, ut sequamur ejus vestigia. Vide 1 Petr. 2. 21, 22, 23. III. 9, 14, 17, 18.

IX. *Quis porro non facile perspicit, hæc intra cives, vicinos, socios, & sæpe amicos ac consanguineos & intra tolerabiles, nec in publicum nocituras injurias consistere &c.* Ubi vero hujus limitationis ulla in Scriptura Sacra est umbra? Si sic limitare licet pro lubitu, convinci non poterunt & illi, qui ebrietatem distinguunt in modicam & immodicam, atque hanc quidem vetari, non illam arguunt. *Intra cives*, inquit, *vicinos & socios hæc consistunt.* An vero & cives & socii & vicini non possunt fieri latrones, prædones, & invasores nostri, imo & hostes publici? Annon amici & consanguinei nostri possunt fieri maximi nostri inimici, quos nihilominus diligere, & malum eis pro malo non reddere jubemur? *Et intra tolerabiles* ait, *nec in publicum nocituras injurias.* Atqui Christus etiam, quas Auctor vocat, intolerabiles & in publicum nocituras toleravit ac perpessus est injurias. Idem fecerunt Apostoli, primique Christiani, in quibus tot fuerunt examina martyrum invictæ ad necem usque patientiæ. *Et in quibus patientia laudi ducitur, non vituperio.* Apud quos vero patientia non semper laudi ducitur, sed aliquando vituperio? Nisi apud homines carnales, qui nihil nisi felicitatem terrenam cogitant, nec quam pulchrior & illustrior coram Deo sit patientia, quo major

est, & in majoribus spectatur injuriis, intelligunt.

X. *Nam vindictam non petere pro capite, nocet in publicum.* Quasi non in publicum noceat quoque si impune maxillæ percutiantur, denteſque vel oculi excutiantur innocentibus; uti egregie monstrat Tertullianus in verbis supra allegatis, & tamen Christus id non curavit, sed simpliciter vindictam petere pro istis injuriis vetuit. Quod non tandem flagitium in Euangelio prohibitum licebit excusare atque defendere, si ullo casu vindictæ cupidum animum gerere, remque tam detestabilem atque in Novo Testamento tantopere damnatam licebit aliquando Christianis non secus ac Judæis vel paganis exercere? Sed eo nimirum deveniant necesse est ii qui Leges Christi attemperare & accommodare statui politico laborant, ut Christi legibus plurimum perfectionis detrahant, quo eas cum statu politico concilient. Ideo eas ex ratione status politici varie limitant & explicant pro arbitrio: cum tamen Christus non tam id egerit præceptis suis, ut status politicus inter Christianos sit salvus, quam ut virtutes ab illo præscriptæ sint quam perfectissimæ.

XI. *Imo aliquando licet, cum Dei gloriæ interest.* Sit ita, quod cum Dei gloriæ interest, liceat aliquando à Deo vindictam petere: an idcirco etiam in privatis nostris injuriis quantumvis maximis licebit vindictam à Deo petere? Certe Christus non petiit à Deo vindictam in gravissima injuria, scilicet contra interfectores suos: non petiit in eadem injuria Stephanus ille Christi protomartyr. An ergo hos imitari non decet Christianos? An magis imitari eos decebit Zachariam, quamvis Prophetam, sed Judaico Spiritu imbutum, qui moriens clamabat: *Videat hoc Dominus & vindicet* 2 Paralip. 24. Cur non memor est hic Auctor illorum Christi verborum? *Nescitis cujus Spiritus sitis. Non venit filius hominis animas hominum perditum, sed servatum* Luc. 9.

XII. *Raro tamen hoc fit à piis vel nunquam, quod oculis hominum non pateat &c.* Non ideo hoc fieri à piis non debet, ut scilicet à Deo vindictam non petant, quod oculis hominum non pateat, Deum esse qui puniat, & hanc non aliam esse pœnæ causam, & quod Deus in exercenda sua justitia nullis instantiis indigeat: sed quod id facere in privatis injuriis à Christo stricte sit prohibitum.

XIII. *Orare jubemur pro iis, qui nos persequuntur.* Ita; & hoc generalissime sine ulla restrictione dicitur. De quocunque ergo dici potest, quod nos persequatur, pro eo orandum est, vi hujus præcepti. *Sunt enim vel Magistratus, vel qui Magistratum pro se habent.* Quis hoc dicit? Iterum limitatio ex cerebro additur, quæ in Sacris Literis nulla est. De inimicis nostris Christus loquitur simpliciter, quacunque ex causa nos odio persequentibus, & sive verbis sive facto nos infestantibus: de Magistratu nulla mentio. *Sunt alioqui viri honesti, tantum quod Christianæ veritati infesti &c.* Rursus glossa est humani ingenii, nulla ratione ex Scriptura fundata. An omnes fuerint honesti viri, qui Christum, qui Stephanum persecuti sunt? Deinde de odio nostri ob religionem ac veritatem Christianam nullum hic vestigium. Mirum est, cur Auctor non etiam cum jubemur malo non resistere, sed percutienti maxillam alteram obvertere, & tunicam tollenti pallium insuper dimittere &c. dicat, id nonnisi de injuriis ob religionem veritatisque confessionem illatis esse intelligendum. Nihil est facilius, quam limitationes aut distinctiones comminisci, quæ si absque probatione admittendæ essent, Sacra Scriptura fieret gladius Delphicus, aut cereus nasus. Nimirum caro inimica crucis Christi, & à patiendo cane pejus & angue abhorrens, nimis ingeniosa est ad excogitanda effugia, inveniendasque rimas, quibus impositi sibi jugi necessitatem subterfugiat ac declinet.

XIV. *Quid hoc ad latrones & prædones, ad publice damnatos invasores &c.* Ergo ad eos non pertinet, ut pro eis oremus, saltem ut convertantur, ut resipiscant, ut salutem æternam consequantur? Christus tamen & pro talibus est mortuus, ut ipsemet Auctor superius fatsus est. Et si salutem ipsis precari æternam debemus, quomodo licebit ipsis vitam eripere, quam si amittant, simul salutem amittunt æternam? Deinde annon ad latrones & prædones hosteſque publicos pertinet illud sub lege dictum, seu mavis intellectum: *Odio habebis inimicum tuum?* Israëlitam enim, quamvis privatim inimicum, odisse non licebat. Quare etiam in oppositio Christi de dilectione inimicorum præcepto antithesis ipsa requirit, ne invasores & hostes publici è catalogo inimicorum sub Novo Fœdere diligendorum excludantur.

XV. *Qui talia argumenta nectunt, similes sunt illis, qui ex lege de non occidendo, concludunt &c.* Quomodo ex lege de non occidendo recte possit concludi homicidas & alios maleficos non esse à Christianis capite plectendos, ostensum est superius Quæstionis Secundæ Annotatione 6. Numero 8.

XVI. *Aut qui ex eo, quod Christus dicat, ne juretis omnino, juramenta maxime seria & necessaria prohibita putant.* Equidem hoc præceptum de non jurando tam generale est, tam illimitatum, ut nisi ipsa Scriptura, nobis exemplo Apostoli Pauli non semel repetito suppeditasset justum limitandi fundamentum, præcise omni juramento Christianis abstinendum esset. Si simile quid haberemus de bello, vel magistratu summo, aut de capitis supplicio, si aliquo facto, quod controversum non esset, vel Christus, vel Apostoli dedissent nobis justam ansam restringendi universalia de diligendis inimicis, de non resistendo, de pacis studio, de non vindicando &c præcepta, rem non difficulter obtineret Auctor. Nunc cum non modo nullam limitandi causam nobis præbuerint, sed præbuerint potius causas non limitandi, dum exemplo suo nobis præiverunt in istis mandatis virtutibus, & nos sui imitatores esse jusserunt: nullo pacto nobis arbitrarias limitationes recipere licet.

XVII. *Aliud enim est, pro malo jam illato malum reponere aut vindictam sumere; aliud vitam defendere &c.* Non est aliud, si in defensione malum inferatur adversario. Et hoc probe notandum est, quod in omni defensione statim sit vindictæ locus, & quod sine vindicta noceri non possit inimico. Nam cum te defendis, cædisque invasorem, quamobrem obsecro id facis? Nonne propterea quod ille te occidere vel spoliare voluerit? Sed cum ille voluerit tantum, & reipsa non fecerit; quid ergo tibi mali fecit? Quo jure eum tu occidis? Necesse est ut dicas, te eo ipso esse læsum, & injuriam tibi factam, quod te aggressus sit, & vitæ tuæ insidiatus, teque in periculum, invadendo te armaque contra te stringendo, adduxerit. Sic igitur pro isto malo, pro ista injuria, qua te affecit, ipsum occidis. Quid vero hoc aliud est, quam malum pro malo jam illato reddere, & vindictam proprie dictam de adversario sumere? Saltem negari non potest, pro præsenti illa mala aggressoris voluntate, qua malum erga nos spirat, & sic pro malo cogitato in defensione malum ipsi reddi. Malum autem cogitatum, cum est plena voluntas, pro facto habetur. Hinc Seneca: *Latro est, etiam antequam inquinet manus, exercetur atque aperitur opere nequitia, non incipit.* Et alibi *Fecit quisque, quantum voluit.*

XVIII. *Enimvero ut latro pœna afficeretur, capiendus esset &c.* Quam egregie hic vult evitare Auctor, ne dum occidit invasorem, eum pœna affecisse dicatur. *Capiendus*, inquit, *esset, & magistratui, qui jus habet infligendæ pœnæ sistendus.* Ita quidem esset faciendum, sed tu occupas magistratus partes, & quod ille facere debebat, facis. Non potest, ais, capi, neque sisti, & magistratum exspectari res non patitur. Quicquid sit, tamen negare non potes, te non exspectato magistratu pœnam infligere latroni, quam magistratus debebat infligere.

XIX. *Ego nihil aliud facio, quam me defendo.* Sed ita

ita defendis, ut vindictam ſumas de latrone, quæ nihil aliud eſt, quam pœna latius ſumpta. *Quod jus mihi à natura datum eſt.* Jus occidendi nemini à natura datum eſſe paulo ante evicimus Quæſtionis 2. Annotatione 6. Numero 8. Sed etſi datum eſſet à natura, Chriſtianis non ſufficeret, qui regenerati & novæ creaturæ facti ſunt. *Et leges omnes concedunt.* Hac conceſſione etiam multo minus Chriſtiani in conſcientia poſſunt acquieſcere: quia leges publicæ ſæpe talia concedunt, quæ tamen Chriſtianis non conveniunt. *Nec Lex Chriſti eripuit.* Imo eripuit, ut jam ſæpius probatum.

XX. *Proferenda eſſent exſerta verba.* Annon ſunt exſerta verba; *Diligite inimicos veſtros, ne malum pro malo reddite?* Non inquis: quia non dicitur, ne occidatis invaſorem in defenſione vitæ. Si hæc ipſa verba præciſe proferri tibi poſtulas, iniquum eſt poſtulatum. Nam probari aliquid ſolidiſſime ex Scriptura poſſe, etſi verba ipſa non contineantur, modo res contineatur, in confeſſo eſt apud omnes Theologos: ideoque legitime deductæ & neceſſariæ conſequentiæ, vim expreſſorum verborum apud cordatos habent. Quod cum ita ſit, nihil refert, quod verba iſta, ne occidatis invaſorem vel latronem in defenſione vitæ, ad literam ſcripta non exſtent: ſufficit, ſi ſenſus horum verborum, adeoque res ipſa contineatur in illis memoratis præceptis? *Diligite inimicos veſtros, malum pro malo ne reddatis.* Quod ſane probatu non eſt difficile. Nam diligere continet in ſe iſtud, non occidere: occidere enim cum dilectione adverſa fronte pugnat. Ita & malum non inferre vel referre continet idem in ſe. Nam qui occidit, malum infert. Porro vox generalis inimici & mali, cui malum reddendum non eſt, in ſe tanquam ſpeciem complectitur etiam latronem & vitæ noſtræ inſidiatorem. Adde quod Chriſtus, ubi diligere jubet inimicos, omnia inimicitiæ genera expreſſerit. Nam & odio habentium nos meminit, quorum inimicitia in animo ſolum conſiſtit: deinde maledicentium, qui verbis tantum inimicitiam ſuam produnt; tandem vexantium & perſequentium nos, quorum inimicitia factis ipſis exercetur. Atqué in horum cenſu etiam invaſores & latrones contineri nemo inficiari poteſt. Quando igitur negari poteſt, dictum eſſe, ne latrones & invaſores occidantur: cum plus etiam, quam ſi hæc verba exſtarent, dictum ſit? Quandoquidem plus eſt diligere, imo & malum non inferre, quam non occidere. At inquies, non eſt dictum: Ne occidantur in defenſione vitæ. Atqui dictum eſt, ut eos cum nos perſequuntur & infeſtant, diligamus. Perſecutio autem ſecum importat periculum tum vitæ, tum bonorum noſtrorum: quorum alterum ſi quis dicat hic duntaxat contineri, alterum vero excludi; nullam probabilem rationem afferre poterit, cur generalis vox perſecutionis & infeſtationis reſtringenda ſit.

XXI. *Si igitur in defenſione cadat invaſor, non à me punitus eſt.* A quo igitur? *Sed ipſe ſibi cauſa necis extitit.* Ergone ille ſe ipſe punivit? Hic enim de eo quæritur, quis puniat, vel vindictam ſumat de latrone, qui in defenſione occidatur? Is certe non eſt latro ipſe: Nam etſi is ſibi cauſa necis exiſtat, tamen aliud eſt, cauſam necis ſuæ, aliud pœnam ſibi infligere, vel vindictam de ſe ſumere. *Quodſi tamen punitus eſſe dicendus eſt, à Deo punitus eſt.* Quomodo? Atqui tu eum occidiſti, non Deus: niſi dicas, Deum per te eum puniviſſe, tuaque opera uſum eſſe in eo puniendo. Sed quomodo ſcis, Deum id per te facere voluiſſe? An te alicubi vindictæ ſuæ miniſtrum conſtituit? An probare potes eum tibi id muneris delegaſſe? Non, inquis: *ſed defenſionem meam ita direxit, ut homo nefarius caderet.* Sic ſane & latro, ſi te occidiſſet, potuiſſet dicere, Deum te per illum occidere voluiſſe, quia is ita direxerit ejus conatus & arma, ut tu caderes; ac proinde ſe recte feciſſe.

XXII. *An ille habuerit animum occidendi mei, an ſpoliandi tantum, non erat meum ſcire.* Nempe quia id nemini datum eſt. Et ideo dictum eſt in Annotatione, ſciri id certo non poſſe. Sed etiamſi ſciretur, tamen id non ſufficeret ad occidendum hoſtem, ſicut jam oſtenſum.

XXIII. *Si latro poſt mortem ad pœnam trahi poſſet, haud dubie traheretur, imo & trahitur.* Id ſi fiat, non eam fit ob cauſam, quod aggreſſor non ſit punitus à defenſore, ſed quod civem Reipublicæ invadendo non ſolum illum ipſum læſerit, ſed & publicam ſecuritatem violarit, & in leges publicas peccarit. Quamvis igitur læſus privatim jam ſumpſerit de eo pœnas, tamen quia & in publicum ſimul peccavit, jure Reſpublica vel Magiſtratus denuo eum punire poteſt.

XXIV. *Quæ hic diſſerit Vir Præſtantiſſimus, eam vim habent, atque ſi quis promiſſioni divinæ confiſus omitteret omnem laborem acquirendi victus.* Quæ vero hic reſpondet Auctor, ea ſatis ſunt ſupra refutata.

XXV. *Atqui non ſemper fugæ patet locus.* Ergo cogitandum, Deum velle; ut feras quod vitare non potes. *An hi omnes prodendi &c.* Non prodo eos, quando eos defendere non poſſum. Non poſſum autem, quando aliter non poſſum, quam læſa conſcientia. *Sed ſi non ſufficiant, quid faciendum?* Id faciendum quod facerem, ſi ne defenſionis quidem locus eſſet, & arma vireſque carnales omnino deeſſent. Nam quod ſalva pietate facere non licet, id pro nullo medio habendum eſt, ut non ſemel dictum.

XXVI. *Apage cum tali innocentia, quæ latroni parcere jubet.* Non tam latroni parcit, qui ejus ſanguine manus ſuas non vult polluere, quam ſibi. Non meminerat hic Auctor illius Ambroſiani dicti à ſe contra Meiſnerum laudati: *Chriſtianus etiamſi in latronem armatum incidat, ferientem referire non poteſt, ne dum ſalutem defendit, pietatem contaminet.* Et alterius ejuſdem: *Coactus repugnare non novi, dolere potero, potero flere, potero gemere; adverſus arma, milites, Gothoſque lachryma meæ arma ſunt: aliter nec debeo, nec poſſum reſiſtere.* Et cum talis viguerit inter Patres jam poſt Nicænum Concilium ſententia: quî non ſit credibile Patres in Nicæno Concilio ſimpliciter militiam, non certo reſpectu damnare voluiſſe & damnaſſe?

XXVII. *Ille nocens eſt, qui facit injuriam.* Non tantum: ſed etiam qui nocet ullo modo ei, quem diligere debet; quod etiam is facit, qui latroni nocet. *Si quid per vanam ſpeciem ulli Chriſtianæ virtuti contrarium videatur &c.* Non eſt vana ſpecies, quando aliquid directe cum præceptis Chriſti pugnat.

XXVIII. *Chriſtus & Apoſtoli defenſione uſi non ſunt, quia ut uterentur non habuerunt opus.* Quare non habuerunt opus; cum in periculo vitæ non ſemel fuerint? Quod ſi in periculis vitæ exiſtentes Apoſtoli, non tamen habuerunt opus defenſione cum cæde inimicorum conjuncta; eccur & nos tali defenſione opus habeamus?

XXIX. *At certe Paulus ne in Judæorum incideret inſidias &c, cum valido militum præſidio deduci ſe paſſus eſt ad Præſidem.* Hoc idem vel talia quin faciat Chriſtianus & hodie, cauſa nulla eſt. Quid vero id facit ad rem, de qua agitur, nempe ad defenſionem, in qua hoſtes occidantur? An hic ullus occiſus eſt in iſta Pauli defenſione? an ſanguis ullius fuſus? *Quid putas, ſi in itinere ex inſidiis exorti conjurati Paulum fuiſſent adorti, an milites admonuiſſet Paulus, us ſe Judæis potius dederent &c.* ô miſeram ex re, quæ facta non eſt, argumentationem! Credo jam & Auctorem intelligere facile, quid hic reponi poſſit. Quid enim? Si dicam, Paulum ideo iſto præſidio uſum, quod ſciret conjuratos non auſuros eum tanto præſidio munitum adoriri? Et hoc ſane eſt longe probabiliſſimum. Deinde etſi adorti fuiſſent, nihil opus fuiſſe dico Pauli admonitione, ne quenquam cæderent. Illis enim, utpote non Chriſtianis, licebat Præſidis ſui auctoritatem armis tueri, & ſeſe adorientes cædere. Itaque ſi conjurati cæſi fuiſſent, nequaquam Paulo potuiſſet imputari,

tari, qui nec jussit, nec cædis eorum auctor ullo modo fuit.

* Animadversio N. N.

Non opus est dicere Paulum præsidio militum fuisse usum, *passus est*, ut auctor Slichtingius ait, *deduci se ad Præsidem* Quod ageret Paulus? num Lysiæ leges præscribere potuit qua ratione ipsum ad Præsidem tuto mitteret? Non petiit ut se ad Præsidem mitteret, multo minus ut id armata manu faceret Act. 23. 16. Itaque ex eo quod Paulus passus est, argumentum necti nequit pro eo quod ab aliquo, & quidem ut recte factum, perficitur.

XXX. *Homicidii enim vox tum per antonomasiam de injusta hominis cæde accipitur.* At si absque antonomasia sumatur, omnem cædem hominum significat. Deinde injusta cædes & illa est, quam quis facit illegitime, tametsi nocentem ac meritum occidendo: quod fit sæpe etiam in foro fori. *Quæ arma esse, cum adsunt, & sit uti datur, spes etiam successus affulgeat, tanto vero magis si certa sit & explorata, negamus.* Contrarium jam supra abunde demonstratum est: nempe arma esse media pietati Christianæ & paternæ Dei providentiæ contraria. Spes successus in pugna, etsi aliquando affulgeat, nunquam potest esse certa & explorata: quia casus ubique valet, & anceps semper præliorum est exitus, Marsque communis.

XXXI. *Omnis similitudo claudicat.* Sed hic non claudicat. *At nos jam educti sumus à Patre, ut & adversus invasorem viribus & armis uti queamus.* Educti quidem sumus à Patre nostro, sed manus nostræ ligatæ & constrictæ sunt præceptis ejus, ut nocere non possimus adversariis nostris. Ergo cum promiserit is nobis defensionem, cur non certo eam sperare debeamus, etsi iis non utamur mediis, quæ nobis sunt prohibita? Frustra igitur *quærit Auctor, cur cum aliis mediis utamur in Patris nostri cura, defensione & armis nobis utendum non sit?* Nempe quia illa nobis prohibita non sunt, imo injuncta, hæc, ut toties ostensum, prohibita.

XXXII. *Cæterum Pater ille cœlestis non ita molliter & indulgenter in sinu suo fovet filiolos suos, ut non sæpe patiatur eos ex sinu suo rapi &c.* Id fatemur & nos ultro. Ideo sustinere volumus & pati Christianos, quicquid Dei manus & consilium de eis decreverit, nullisque uti mediis à Christo non concessis. *Utuntur tamen modis & mediis sui conservandi, quibus salva in Patrem suum pietate uti possunt.* Imo utantur per nos licet. Sed arma esse in his modis ac mediis numeranda negamus.

XXXIII. *Hoc unum tantum quærendum hic restat, an armis uti adversus invasores & latrones medium sit justum & legitimum & à Deo concessum?* Ita est. *Quam tamen Quæstionem Vir Præstantissimus dixit intempestivam ac præposterum.* Intempestiva & præpostera hæc quæstio dicta est, non simpliciter, sed secundum quid, quatenus nimirum eam alia quæstio præcedere debuit. Interim eam necessarium & suo modo opportunam esse non negatur.

XXXIV. *Sed cum supperunt & sufficiunt ordinaria, quid extraordinariis & miraculosis est opus?* Atqui jam ante inculcata est distinctio inter media ordinaria, quæ à Deo adhibentur, & inter ea quæ à nobis adhibentur. Et Dei quidem media, quamvis miraculosa nobis videantur, sæpe sunt ordinaria. Nobis autem non aliis ordinariis mediis utendum est, quam quæ sunt vocationi nostræ consentanea. Si quæ nobis non conveniant, etsi ordinaria sint, repudiari debent.

XXXV. *Hoc dicit Esaias ad efficaciam Regni Christi respiciens, non ad effectum.* In quibus autem debet ista regni Christi efficacia maxime se exercere, si non in ejus discipulis ac professoribus? *Quem impedit hominum malitia.* Ergone & Christianorum malitia eum impediré debet?

XXXVI. *Non tantum Deo concidit, sed etiam publicæ tranquillitati.* Atqui hanc ipsam tranquillitatem scit à Deo esse. *Qui si idem faciat in locis periculosis* &c. At quid cogit eum, ut in locis habitet periculosis?

XXXVII. *Sic enim se res habet in divina circa pios cura & providentia, ut cuique primum custodem apposuerit mentem &c.* Apposuit quidem Deus homini primum custodem mentem, sed eam vult dirigi secundum legis suæ præscriptum & normam. Ergo quamvis dederit nobis cujusque mentis nostræ exequendæ vires ac facultatem, non tamen quælibet mens nostra aut consilium quodvis exsequendum est, sed quod non sit à norma præceptorum Christi dissentaneum: & si quis mentem aut consilium suum Christi legibus contrarium executus non sit, primum custodem spernere vel rejicere, Deumque tentare injuria dicitur.

XXXVIII. *Num idcirco de providentia divina aut promissionum ejus fide dubitabimus?* Nihil opus est dubitare: cum Deo tanquam absoluto rerum Domino jus & potestas sit, etiam innocentissimum cruciatibus & afflictionibus subjicere, morte denique truculenta tollere. *Num de hominis pietate hoc charitas erga fratrem pium non permittit?* Satius tamen est semper homines accusare, quam Deum. Et quis est in terris, cujus pietas non aliquando patiatur deliquium? Damnare fratrem alioqui pium, & à vita æterna excludere charitas utique non permittit; sed si existimetur ita peccasse, ut dignus sit Dei temporali judicio, non sit tamen rejiciendus à Dei conspectu in æternum, nihil sit charitati contrarium.

XXXIX. *Nulli enim inermes esse solent in locis, in quibus armis est opus.* At non de inermibus simpliciter sermo est, sed de inermibus ideo, quod sola in Deum fiducia arma negligant. *Paterna Dei cura & tutela nullis limitibus circumscribi & determinari potest.* Et tamen eam circumscribunt & determinant ii, qui eam sic limitant, ut ubi quis seipsum armis defendere vereatur ob metum offendendæ conscientiæ, eam jure deficere posse statuant.

XL. *Hoc audax effatum est.* An vero hoc audax effatum non est, cum dicitur, proculdubio pios, si inermes essent, perituros. Atqui multo verisimilius est non perituros, cum habeant Dei promissionem sibi per Christum factam, & pretioso Filii Dei sanguine obsignatam, quam eos perituros esse. Quodsi nihilominus pereant, ut occulto Dei consilio adscribendum est, cujus rationes ipse optime novit: nobis autem eas mirari, non rimari, eisque æquo animo acquiescere convenit.

XLI. *Ad hoc effatum adegit Virum Præstantissimum principium illud suum.* At Auctor non satis illud principium percepit vel attendit, ut monstratum. *Id est, carnalis de paterna cura & tutela persuasio.* Non est apud nos carnalis de Dei tutela persuasio: sed ita de cura Dei & tutela paterna sumus persuasi, quod is, etsi nos nullis carnalibus præsidiis instruxerit, sed tanquam oves esse in medio luporum voluerit, tamen ipse nos custodiat ac servet, nulla nostræ defensionis & armorum ope accedente.

XLII. *Ego vero non puto passerem ullum extra Dei providentiam esse.* Et ego, scilicet extra universalem providentiam: at hic de paterna providentia, qua Christianos solos complectitur loquimur.

XLIII. *Hoc tam universale effatum certissime falsum est.* Non est hoc universale effatum, sed non una limitatione coarctatum. Prima est, ut eum in finem quis armatus incedat, domumque armis instructam habeat, ut invasorem aut latronem occidat. Hoc vero ne Auctor quidem negaverit, opinor, eum qui tale habuerit propositum, magis in suis armis, quam in Deo fiduciam collocare. Secunda addita est limitatio. Nisi evidentissime probetur, paternam Dei providentiam & tutelam hanc sibi adjunctam habere conditionem, ut Christiani bene armari incedant, & vim à latrone illatam vi repellant. Quæ ergo de ædificatione hic affert Auctor, & de labore circa victum & habitationem, huc minime faciunt: quia in istis aperte providentiæ divinæ seu promissioni ejus de providentia hæc est adjuncta

juncta conditio, ut ipsi laboremus & ædificemus. At promissioni de providentia in periculis additam esse conditionem de armis à nobis capiendis, iisque ad hostem necandum utendis, magnopere adhuc probandum est.

XLIV. *Fit hoc omnino in locis præsertim intutis, etiam in media Germania cives exercentur ad scopum.* Quid fiat scimus; sed quid Christiani facere debeant quæritur. Jam hic aperte videtur Auctor statuere, hoc esse officium Christianorum ut se, atque inprimis juventutem suam, sic ad scopum, ad palum exerceant. Cur ergo in militiam eos se dare tam operose vetat, ubi optime possunt exerceri & arma tractare discere? Immutanda est prorsus juventutis nostræ institutio, quæ hactenus ad omnem modestiam & probitatem formata est, jamque ad bellicam fortitudinem & ferociam omnem excitanda est, si Auctoris debeat admitti sententia.

XLV. *Sed etiam hoc desit, ipsa necessitas & animum & vires & arma ministrat etiam imbellibus, ipsisque adeo fœminis & mulieribus.* An ergo Auctor Christianos omnes vult esse imbelles & fœminis ac mulieribus similes? Quam pudendum sit viris eos esse tam effœminatos? Ergo res ipsa loquitur, si arma tractare Christianis liceat, non esse eis necessitatem expectandam, sed ante necessitatem eis hanc artem probe discendam esse. Equidem vel in allato ab Auctore exemplo oppidi Fraustadiensis, à mulieribus defensi, patet quanta gloria sit bellicosum esse; & quantum dedecus, viros in pugna à fœminis fortitudine superari. Ergo immerito prorsus à bellis & militia juventutem Christianam supra auctor arcendam esse docuit.

XLVI. *Oppidum haud dubie cum omnibus intus inclusis direptum & excisum fuisset.* Ita loqui Auctori licet. Nos vero si contra dicamus, & quidem de piis Christianis, eos haud dubie perituros non fuisse: id audax effatum est.

XLVII. *Et tamen defensionem armatam adversus invasores improbabimus?* Unde vero talis exclamatio? an exemplo mulierum Fraustadiensium jam probatum est, eam à Christo veris Christianis non esse prohibitam, nec fiduciæ in Deum contrariam?

Annotatio II.

I. *Casus tales creberrimos esse in Ukrania à Tartaris & in submontanis regionibus a prædonibus, magno suo malo experiuntur locorum istorum incolæ.* Credo. Sed nec nos contendimus Christianos ab omnibus casibus esse immunes: interim certum est, multos casus evitari ab eis posse, si pii sint, & innoxiam adhibeant prudentiam. In locis ubi Tartari aut prædones facilem habent accessum, non est Christianis habitandum, præsertim solis, ut nulli sint alii, qui absque Christianis possint immanes illos hostes abterrere. Hoc enim est tentare Deum, in periculoso versari loco, cum possis illic non versari. *Aliquando Tartari incursiones fasiunt in ea loca, in quæ eos unquam venturos nulla erat suspicio.* Ergo tunc aut aliis mediis leniendi sunt, & vita ære redimenda, quod fit sæpiuscule in locis incursioni Tartarorum obnoxiis, aut si armis repellendi sunt, erunt alii, præter Christianos, qui id præstabunt. Christianorum arma, ut dixit Ambrosius, adversus Tartaros & quosvis prædones, sunt lacrymæ & preces. Quæ si non juvent, ferendum est, quod Deus permiserit: cum sine Patris nostri voluntate nihil nobis possit accidere. Ne passer quidem, qui se nescit defendere, cadit in terram absque eo: quanto minus cadet ullus Christianus absque illius numine atque permissu, cujus ipsi semper constant rationes, etiamsi nobis sint ignotæ.

II. *Finge ubivis terrarum similiter esse loca intuta.* Quid opus est fingere, quod fieri non potest? Sunt quidem ubique loca intuta, quia nullus est locus in orbe, ubi non periculum ab hoste exoriri possit? Sed tamen non æque & similiter omnia sunt intuta: ideo & Auctor ipse subjecit esse suo modo intuta. Et supra respondens ad præcedentem Annotationem, distinxit inter Christianos habitantes in locis pacatis, in quibus per magistratum publicum nulla sint ab invasoribus metuenda pericula, & inter habitantes in locis periculosis, in quibus singulis diebus ac noctibus metus est ab incursionibus crudelissimorum hostium ac prædonum. Ergo non omnia loca ubique possunt esse similiter intuta.

III. *Ubique enim inveniuntur arces munitæ, oppida, civitates muris & fossis & vallis obductæ.* Quid tum? Inde non sequitur omnia loca esse æque intuta. *In earum aliquam me confero, præsertim infesto tempore, ut tutus sim.* Quid opus est, ut te conferas in aliquam civitatem, ut ibi maneas & tempore periculi tutus sis? Cur non potius ideo te confers in eam civitatem, quia ab hoste atque à periculo remotior est: & si rursus his periculum appropinquet, ut inde promoveas gradum ulterius, ad aliam civitatem periculo minus obnoxiam. Nam uni loco Christianum se alligare & adhærere, consultum non est. Ita nimirum facere debet Christianus in toto orbe, sicut facit, qui in aliqua regione peregrinatur ad tempus: is tempore belli ibidem exorti è loco intuto subinde migrat in tutiorem, tandem si omnia loca in regione intuta sint, hac regione relicta, tempestive in aliam se recipit, ubi sit extra periculum. Quam ad rem ut sit aptus Christianus, opus est ut se multis impedimentis in vita non oneret, ut sit paucis contentus, & semper promptus sit omnibus possessionibus suis, uti nos docet Christus Lucæ 14, valedicere.

IV. *Quo fine igitur homines in oppida & civitates confluunt, muris se muniunt, arces ædificant.* Nemo quidem nescit eo fine id fieri ab hominibus, ut se contra hostes armis defendant. Sed nunc non quid homines faciant alii, sed quid Christiani facere debeant, attenditur. *Vide in quæ absurda deveniendum sit* &c. Auctor sibi absurda fingit, ubi nulla sunt. *Omnes civitates, oppida, muri, munimenta, hominum denique societates, securitatis causa, pro nihilo erunt.* Sint sane ista omnia securitatis causa ab hominibus facta. Sed apud Christianos merito debent esse pro nihilo, qui securitatem non in muris, sed in Deo debent collocare, scientes, quod

Si Deus adfuerit, fiet vel aranea murus.
Sin Deus abfuerit, vel murus aranea fiet.

Deinde muros & munimenta erunt semper qui defendant præter Christianos. Quod si fiat, ut nulli alii sint in mundo homines, quam veri Christiani, nullis etiam muris ac munimentis erit opus.

V. *Nisi Angelos de cœlis devocemus, qui nos defendant.* An & hoc adeo absurdum est? Atqui & Christus non aliter defensus fuit non semel, ut credibile est. Et in extremo vitæ discrimine poterat Angelos de cœlis devocare, qui eum defenderent. Sed tamen id non fecit, quia Scripturas impleri voluit. Nos autem id facere, & à Deo flagitare Angelorum auxilium & custodiam, nihil impedit. *Et improbos profligarunt.* Quasi Angeli aliter nos defendere non possint, quam prostratione hostium! *Quod, si Angelis sanctis facere liceat, non video, cur non possit licere sanctis hominibus.* Nec Angelis id licet facere, nisi peculiare habeant à Deo mandatum: hoc & nobis expectandum est, si id nobis licere volumus.

VI. *Hæc tam absurda & omni rationi contraria sentire, loqui, scribere &c.* Non sunt hæc absurda, & sanæ atque in Christi doctrina exercitatæ rationi contraria, sed carnali tantum rationi contraria sunt & absurda videntur. Cum ergo nihil in religione Christiana rationi sanæ contrarium recipere volumus, per sanam rationem nonnisi eam intelligimus, quæ leges Christi pro norma habeat, easque non sibi attemperet, sed se illis.

VII. *Dum Vir Præstantissimus in tali casu quemque ad suam relegat conscientiam, omnia sua principia & sententiam suam penitus convellit,* Qui sic? *Nam si peccatum est armis*

reprimere invasorem, informanda est conscientia. Hoc quidem optimum foret: & nos id fieri volumus. Sed cum non est informata, satius est rem committere uniuscujusque conscientiæ, quam jubere, ut quis contra conscientiam quicquam faciat; quod videtur Socinus velle, dum conclusivam pronuntiat sententiam: satius esse aliquod subire periculum scandali apud cæteros, quam vitam perdere. Nusquam enim docuit adhuc Socinus, peccatum non esse armis hostem reprimere, neve in eo conscientias hominum informavit: & tamen rem tanti momenti hoc decidit modo, ut ansam dari scandalo permittat. Valde cautum in ejusmodi pronunciatis esse oportet hominem magnæ apud homines auctoritatis. Quanto satius fuisset quemque ad conscientiam propriam in tali casu relegare, quam talem decisionem facere! *Cum non videam superstitionem in verbo Dei cuiquam laudi dari.* Ita loquitur Auctor, quasi jam evicisset usquam, superstitionem esse, occidi potius malle quam occidere: cum tamen nobis certum sit, hoc esse Domini præceptum, qui etiam exemplo suo ea in re nobis præluxit.

VIII. *Non gestare deberent arma, qui iis nullo in casu uti cogitant.* Atqui eo ipso utuntur, dum gestant: ideo quia gestare moris est. Sic collari utimur, & calcaribus gestando illa, etsi non equitemus: quia sic mos & usus fert. *Non tantum peccare non debemus, sed nec peccaturos nos esse præ nobis ferre.* Aliquando etiam licite præ nobis ferre possumus nos peccaturos, si ista specie possimus absterrere aliquem, ne nobis noceat. Quicquid enim ad repellendum inimicum facere innoxie possumus, id per se illicitum non est, tantum peccare propter hostem repellendum & malum evitandum non licet. Eo ipso dum Auctor distinguit istud, *peccaturos nos esse præ nobis ferre*, à *peccare*, indicat illud peccatum non esse, ac proinde licitum esse. Quod enim Apostolus 1 Thessal. 5. 20, ab omni specie mali abstinendum esse monet, alium sensum habet: nempe ut vel species omnis sub genere mali contenta prohibeatur, vel significetur abstinendum esse ab omni re, quæ etsi mala non sit, nobis tamen non satis recte in conscientia informatis mala esse videatur.

IX. *Socinus proculdubio scandalum intellexit acceptum, non datum.* Non potuit acceptum intelligere, quia agebatur de scandalo eorum, quorum conscientia nondum erat informata; quorum scandalum non poterat non esse datum scandalum. *Vere enim scandalum sibi accipit, qui ea re offenditur, quod frater se suosque contra crudelissimos latrones defenderit.* Addendum erat, occidendo defenderit. An vero si hoc vere peccatum est, ut nos hactenus demonstrasse credimus, nihilominus acceptum duntaxat erit scandalum, non datum? Sed etiam in rebus, quæ per se peccata non sunt, scandalum dari posse docet Apostolus Rom. 14. & 1 Cor. 8, & 10.

X. *Nam dubitare de eventu, illius est, qui dubitet de incendio exorto &c.* Hic habet locum, quod omnis similitudo claudicet. Ad ignem restinguendum nihil aptius est, quam aqua: ad periculum ab hoste imminens extinguendum, quam multa sunt alia, quæ hoc longe melius præstare possunt, quam arma. Armis enim sæpius arma provocantur: quodque belli incendium amica tractatione sopiri potuisset, adhibitis armis magis inflammatur. Hinc omnia prius experiri, quam ad arma veniatur, sapientes monent. At non sic de extinguendo igne monent, sed ut quam primum aqua affundatur, suadent. Præterea exorto incendio, certum quidem est domum conflagraturam, aqua non affusa: at hoc manet semper incertum, an cum te latro aggreditur, neque vim opponas, sis vitam perditurus, quia vel spoliis de te sumptis potest esse contentus, vel precibus emolliri, vel te Deus alia ratione, quarum ipse mille habet in promptu, ab illo expedire potest: præsertim cum ib & prohibuerit nobis ne malum pro malo reddamus, & promiserit se ipsum nos à malis hominibus defensurum; non prohibuerit autem, ne aqua ignem extinguamus, nec promiserit se nostri loco ignem extincturum.

ANNOTATIO III.

I. *Vir præstantissimus semper provocat ad miracula.* Distinguenda sunt miracula. Alia sunt, quæ fiunt visibiliter, & palam in omnium oculos incurrunt, ita ut ea à Deo fieri nemo non cogatur agnoscere: sunt alia rursus, quæ Deus ita facit, ut ea non omnes protinus, videant, vel saltem non à Deo proficisci agnoscant, sed casu fieri videri possint. Et illa quidem prioris generis jam non fieri fatendum est: sed iis quæ posterioris sunt generis, nihil est hodie usitatius. Nimirum divina providentia simili ferme modo agit in rebus humanis quo ars naturam gubernans. Nam sicut artifex activa passivis applicat, quæ cum singula agant secundum vim naturæ sibi insitam, effectum producunt, non quem natura, sed quem artifex intendit: Ita Deus actiones humanas, quarum singulæ directæ sunt ab agentibus in suos fines, occultâ sua potentia applicando activa passivis, & per homines vel alias res creatas in homines agendo, ad talem sæpe eventum deducit, ad quem ab auctoribus suis nunquam erant directæ, & quo alioqui non fuissent perventuræ. Tale miraculum erat, quo Deus effecit, ut Christus Bethlehemi nasceretur, tali miraculo factum, ut Christus pœnas sumeret de Judaica gente per Titum exercitusque Romanos. Talibus miraculis Deus Christusque hodie frequentissime utitur in servandis & protegendis suis oviculis. Non ergo absurdum est ad talia miracula provocare; imo qui talia miracula negant, parum fidei habent & fiduciæ in Deum.

II. *Hoc quidem scio, sed Deum id facturum esse &c. nullam ab ipso promissionem habeo.* Itane non habeo promissionem ullam, Deum me protecturum ac defensurum? Annon Angeli nostri videnr semper faciem Patris nostri qui in cœlis est? annon illi sunt ministratorii spiritus, qui in ministerium mittuntur eorum, qui hæreditaturi sunt salutem? At inquis, non promisit se id facturum, si *media, quæ mihi dedit, ordinaria negligam.* Ergo non sunt negligenda media, quæ ille dedit atque concessit; sed medium tale omnino negligendum est, quo nobis interdixit. Et tum maxime sperandum est Dei auxilium, cum nullum adest aliud medium humanum nos salvandi, præter id, quod cum peccato conjunctum est, & nos parati sumus potius vitam perdere, quam eum peccando offendere.

III. *An me tantum spoliare velit prædo, constare mihi non potest.* Sed neque etiam constare potest, quod simul velit quoque occidere. *Quid si me spoliatum occidat.* Tum id fiet Deo sic volente: sine ejus permissu capillus de capite tuo non cadet.

IV. *Apud prædonem nihil vilius est, quam hominis vita.* Sed apud Deum nihil pretiosius est & carius pii hominis vita. Qui eum tangit, pupillam oculi divini tangit. Pretiosa est in conspectu Domini mors sanctorum ejus Psal. 116. 15. *Difficile est latroni modum præscribere.* Deo difficile non est. Plus latro efficere non potest, quam ipsi à Deo præscriptum fuerit. Ne Diabolus quidem, maximus ille latro, nisi ex præscripto quicquam facere potest. Jobum non ante potuit aggredi, quam Deus concederet; nec amplius ipsi potuit nocere, quam illi Deus præfinivit. Quid ergo existimamus latrones terrenos posse in nos ultra modum à Deo definitum pro lubitu sævire? O si veram fidem haberemus, si paternum Dei erga nos amorem rectius consideraremus, nunquam talia metueremus! Et quomodo aliter loqui possemus, si omnia cœco casu volvi crederemus?

V. *Qua vero etiam æquitas, qua tam præpostera charitas à me requirit &c.* Non est præpostera charitas, quam Christus nobis præscripsit. Diligere enim jussit non amicos tantum, sed & inimicos qui nos infestant. *Sed cum dilectione nostra indigent, & opus habent.* Bene, Qua vero alia invasor dilectione mea indiget, cum me aggreditur, quam ut vitæ ejus, qua eum privare possim,

poſſim, parcam. *Latrones vero & prædones omnium hominum hoſtes aliter diligere, quam ut iis pœnitentiam precemur, neſcio an ulla honeſtas permittat.* Jam oſtendi etiam ita diligendos eſſe, ut vitæ eorum parcatur, neque ulla iſti dilectioni repugnat honeſtas. Præterea ſi pœnitentiam eis præcari tenemur, quomodo eos occidere licebit, & ad pœnitentiam agendam neceſſarium tempus eis eripere? *Non habebit quoque tempus ad pœnitentiam, ſi pereat febri, aut morbo, aut alio aliquo caſu.* Sed tunc per nos non ſtabit, quod non habeat: neque nos ei tempus iſtud eripiemus. At ſi eum occideremus, nos in cauſa maxime eſſemus, ut ille pœnitentiam agere non poſſet.

VI. *Si Deus exſpectare voluiſſet ejus pœnitentiam, non paſſus fuiſſet illum occidi.* Quaſi Deus non patiatur fieri etiam quæ ſunt contra ejus voluntatem. Vide quam ipſe jam Auctor ad miracula confugiat, eaque requirat; quod in nobis reprehendit. Et nos quidem multo juſtius miracula ſupponimus in ſervandis hominibus piis & veris Chriſtianis: ille vero in impiis & nefariis latronibus ſervandis vult Deum miracula facere, ne ſcilicet occidantur à nobis, cum nos eos omni ratione è medio tollere annitimur. Si licet ita loqui de latrone, uti loquitur Auctor; & cur non ſimiliter licet dicere de pio homine Chriſtiano: Si Deus voluiſſet eum ſervari ac vivere diutius, non paſſus fuiſſet illum ab hoſte occidi? Ergo in periculis ſemper ſe Chriſtiani debent permittere divinæ voluntati.

VII. *Vidit illum tanto plura ſcelera patraturum, quanto longius vixiſſet.* Unde vero hoc ſcis, Deum iſtud vidiſſe? An ille tibi id revelavit? Quid ſi vidit potius eum pœnitentiam acturum eſſe? Cur ergo, inquies, paſſus eſt eum occidi? Et cur patitur fieri adulteria, perjuria, furta, ſacrilegia, aliaque abominanda facinora? Cur patitur jam pios & ſanctiſſimos homines occidi? & non deberet pati tales occidi qui nondum pii ſunt, ſed tantum eſſe poſſunt? Habet Deus ſemper ſuas rationes, cur aliquid permittat fieri, quæ nobis non ſemper poſſunt eſſe compertæ: propterea ex permiſſione Dei non licet nobis illico colligere, nos recte facere. *Idèo illi vitam & ſcelera ſimul præcidit.* Hoc, ſi opus fuiſſet & Deus voluiſſet, alia id ratione quam per tuum peccatum effeciſſet, alioque miniſtro ea in re, quam te, qui ad ſerviendum Deo puris manibus vocatus es, uſus fuiſſet.

VIII. *Nec ego hominem occidi, ſed ille ſeipſum.* Iterum recurrit Auctor ad miſerum iſtud effugium ſuum, quod jam non ſemel eſt refutatum. *Nec ulla ſpes eſt, ut Scytha aut prædo ſubmontanus his temporibus veram agat pœnitentiam.* Non noſtrum eſt judicare, de quo ſpes ſit vel non ſit, ut agat pœnitentiam. Quis latronem in cruce cum Chriſto pendentem ſperaſſet unquam pœnitentiam acturum & crediturum in eum, qui in cruce ſuſpenſus omnium objectus erat contumeliis ac ludibriis? Deo de talibus rebus relinquendum eſt judicium, qui & occulta novit, & proſpicit futura.

Annotatio IV.

I. *In virtute extremum dari, quod in vitium abeat, nemo unquam dixit.* Hoc eſt verba tantum captare. Nam cum dictum eſt, controverſum eſſe in Ethicis, an in virtute extremum detur; non alio id ſenſu dictum, quam, An virtus habeat extremum aliquod, ad quod ſi progrediatur, in vitium abeat? Et quid vulgo uſitatius eſt, quam ut dicatur, virtutem inter duo extrema conſiſtere, virtutis, vel, quod idem eſt, in virtute duo dari extrema. Hoc ergo controverſum eſſe affirmat Annotatio. *Agnoſcit hoc Vir Præſtantiſſimus.* Quidnam obſecro? *Quod extrema vitioſa ſint, in medio conſiſtat virtus?* Ubi vero id agnoſcit? Miror unde eum id agnoviſſe colligat Auctor. Crellius in Ethicis ſecutus fuerat Ariſtotelem in hac ſententia, ſed poſtea eam retractavit. Nec immerito: quia aliquando laudabile eſt medium ſuperſtitioſe non attendere, ſed exilire à medio, ut pertingas ad ſummum virtutis apicem. Sic nemo nimis poteſt eſſe ſobrius, vel caſtus, etiamſi ſibi vim maximam faciat, geniumque ſuum defraudet: ne de aliis virtutibus nunc quicquam dicam. Videatur Grotius, ſi placet, in Prolegomenis libri de jure pacis & belli.

II. *Sed exemplum ponit, cujus nullus unquam vel fuit vel futurus eſt uſus.* Neque etiam ideo exemplum allatum eſt, ut ejus eſſet ullus aliquando uſus: ſed ad hoc tantum poſitum eſt, ut quid ſtultum in amore inimici foret, intelligeretur.

III. *Sed hoc fieri poſſet, ut ego lateris mei objectu hominem protegerem, & pro illo lethalem exciperem ictum.* Fieri quidem hoc poteſt, ſed neque ad hoc faciendum video me obſtrictum, ſicut neque ad illud in Annotatione memoratum obſtrictus ſum: quia ſic vitam ponerem pro illo; quod nonniſi pro fratre facere obſtrictus ſum. *Quid, qui ſe ſuoſque trucidari permitteret, ne vita latronis noceret, nonne hoc ipſum faceret, quod hic Vir Præſtantiſſimus indubitatæ ſtultitiæ damnat?* Nequaquam hoc faceret. Quia hoc non eſſet vitam pro ipſo ponere, ſed vitam ponere pro innocentia, ſeu propter teipſum, ne te occidendo latronem contamines: quod ſtultitiæ damnari nulla ratione poteſt.

IV. *Poſtquam me Vir Præſtantiſſimus ea charitate erga latronem ſolvit, ut ejus vitam magis amem &c.* Ut vitam latronis magis amemus, quam noſtram, nunquam ſane dixero. Nam hoc ſi eſſet, deberemus etiam tunc cum ab alio vita ejus eſſet in periculo, noſtram vitam pro illo diſcrimini objicere, ad quod puto nos non obligari. Inde tamen non ſequitur, à nobis vitam latroni ſine peccato eripi poſſe, etiam tum cum ille vitæ noſtræ noſtrorumque inſidiatur. Tunc enim ſi ei parcamus, non tam id fit illius cauſa, quod eum vel vitam illius adeo amemus, quam noſtra id fit cauſa, ne manus noſtras Deo conſecratas ſanguine ejus polluamus. Quamvis enim inimici dilectio etiam tanta nobis injuncta ſit, ut nos potius perire debeamus, quam illum perdere, tamen dilectio iſta non tam in affectu, quam in effectu debet conſiſtere. Nihil ergo eſt quod Auctor, dum ſe charitate ea ſolutum putat, quæ jubet latronis vitam noſtrâ magis amare, ſumma patientia & voluntate Dei ſe obſtringi non poſſe exiſtimat. *Antequam igitur oſtenderit me peccare, ſi latronem cædem &c.* Hoc ſatis abunde oſtenſum eſt in ſuperioribus.

V. *Fruſtra etiam dicam, Deo placuiſſe, ut tales vitæ meæ terminos conſtitueret.* Cur vero Auctor id dicit de latrone, ſi ab eo occidatur, placuiſſe Deo, ut tales vitæ illius terminos conſtitueret?

VI. *Si omnia facerem, quæ ad meam meorumque defenſionem pertinerent, nec tamen proficerem, tum demum hoc recte dicerem, & me ad patientiam omnem componerem.* Omnino facienda ſunt omnia, quæ ad meam meorumque defenſionem pertinent: ſed ea duntaxat omittenda, quæ ſine peccato fieri non poſſunt.

VII. *Quin & occidenti me veniam à Deo ex animo precarer.* Miſera precatio pro eo, quem libenter, ſi poſſes, occideres. Mera hypocriſis eſt, dicere, quod velis Deum parcere ei, cui ipſemet non parceres, ſi vires & facultas non deeſſet. Certe ex animo te orare pro illo nemo unquam credit. *Quod aliqui fratrum noſtrorum in illa à Coſacis patrata occiſione fecerunt.* Sed hi animum occidendi Coſaccos non habuerunt: aut ſi habuerunt, precari ex animo non poterunt.

VIII. *Fiducia in Deum, fore ut me eripiat, quamvis ego mediis mihi ab ipſo conceſſis non utar, non eſt vera fiducia.* Hoc ſane nihil verius. Sed occidere inimicum, quem diligere jubemur, eſſe medium mihi à Deo ſub Novo Fœdere conceſſum, non eſt pro conceſſo ſumendum.

IX. *Obedientiæ certe nullus eſt locus, ubi nullum eſt mandatum.* Et hoc eſt veriſſimum. Sed mandatum eſſe de diligendis, ac proinde non occidendis inimicis nos proſequentibus & infeſtantibus, quomodo negari poteſt? *Vel etiam ubi contrarium eſt mandatum, nimirum*

ut meos, ut socios, ut amicos, ut innocentes contra vim injustam & invasiones pro virili defendam. Sine dubio id intelligit Auctor, ut etiam occidendo invasores, eos defendam. Ergo velim tale mihi proferri ex Novo Testamento mandatum: nam ego nusquam illud reperio. Imo mandato de dilectione inimicorum talem defensionem interdictam esse video: & pro eo, quod Auctor proponit, mandato aliud reperio mandatum, nempe ut odio prosequamur parentes, conjuges, amicos, liberos, bona nostra, & nostras ipsorum animas. Quod etsi non ad literam intelligendum sit, sensum tamen habet isti defensioni, quam urget Auctor, summe contrarium: nempe nos non debere adeo addictos esse vitæ bonisque nostris & nobis conjunctissimis, ut eorum causa quicquam committamus Deo præceptisque Christi adversum. Cavillationem in voce *simplicis fiduciæ* libens prætereo.

X. *Quam multa Apostoli non præceperunt, nec gestarunt, nec fecerunt, quæ nobis faciendi & gestandi præcipit necessitas.* Sic respondere solent, qui ad rem, de qua agitur, non attendunt. Non de eo nunc quæstio est, an quicquid non præceperunt, vel non fecerunt, vel non gestarunt Apostoli, nobis facere aut gestare liceat? Quemadmodum Auctor videtur rem intellexisse: sed de eo, An obstrictos nos esse debeamus credere ad id, cujus nullum præceptum neque exemplum in vita Christi aut Apostolorum proferri potest? Quid ergo huc facit, quod Apostoli non gestarint aurum, neque argentum, neque æs in zonis suis, neque peram, neque duas tunicas, neque calceos, neque virgam. Quodque equis & curribus vecti non sint, neque ut vehamur præceperint? An ergo nos obstricti sumus, ut ista omnia gestemus; & equis curribusque vehamur? Sufficit ista nobis prohibita non esse, neque tacite neque expresse; sed obstrictos nos ad ista facienda esse nullo modo dici potest. Præterea quod Matthæi 10. Apostolis dictum est, ne gestarent aurum, & argentum, & calceos, & virgam &c. id ad certum tantum tempus durare debuit, & duravit. Sed postea contrarium ipsis datum est præceptum Luc. 22. 36.

XI. *Quanquam defensionem nostrorum & innocentum charitatis præcepto satis superque nobis mandaverunt.* Mandaverunt quidem; sed istud mandatum altero mandato limitatum est de dilectione inimicorum, unde defensio nostrorum & innocentium ita mandata esse intelligitur, ut non sit cum pernicie inimici conjuncta. Videat Auctor, quàm ipse defensionem amicorum cum cæde inimicorum conjunctam non aliter possit demonstrare, quam ex veteri mandato dilectionis amicorum, & cur nos non similiter ex novo de inimicis diligendis mandato queamus elicere: inimicos cædendos non esse.

XII. *Christi & Apostolorum vocatio peculiaris erat, speciale habens circa multa privilegium.* Imo eadem nostra quæ Christi & Apostolorum fuit vocatio, nisi quod illi doctores fuerunt, nos eorum discipuli simus; illi præibant in via salutis, quæ una tantum est, nos sequi eos teneamur. Ipse Auctor in priori scripto suo de discrimine Pastorum & Auditorum recte disseruit in hunc modum: *In Christi disciplina nulla in vitæ ratione inter utrosque differentia est, præterquam quod alteri præire, alteri præeuntes sequi debeant, & quod in præeuntibus quodvis delictum sit conspectius, quam in iis qui sequuntur.* Denique si quid peculiare fuit in Christo Apostolisque, quod à nobis non est imitandum, id in eo certe non fuit, quod ad pietatem spectat, & in quo nos sui imitatores esse jusserunt.

XIII. *Apostolis multa non licuerunt, quæ nobis licita, imo necessaria sunt.* An & in eo consistit aliquod privilegium, quod alicui aliquid non liceat? *Etsi arma non gestarunt, nec iis usi sunt.* Imo gestarunt; quia duo gladii erant in Christi comitatu: & usus etiam est gladio Petrus; dum Malcho præcidit auriculam in defensione Christi; sed à Domino idcirco reprehensus est, & jussus gladium recondere in vaginam. Quia quisquis gladio usus fuerit, gladio periturus sit. Unde falsum esse cernitur, quod subjicitur ab Auctore; *Quia nec, ut uterentur, opus habuerunt.* Sed & postea quomodo dici potest, eos non habuisse opus, ut uterentur armis, cum fuerint quoque in periculis, in itinere à latronibus: ut de se Paulus exserte testatur 2 Cor. 11. ℣. 26. Non tamen jam tum legimus eos armis ad se defendendum usos; nec credibile est, post illud Christi interdictum, eos id feciisse.

XIV. *At gestarunt Spiritum illum Dei, quo semper se suosque tutos à latronibus & illorum similibus præstare potuerunt.* Gestarunt quidem Apostoli Spiritum Dei, sed nusquam legimus illos eo usos fuisse ad tuendum se contra hostes & adversarios suos, ita præsertim, ut eos defendendi sui causa occiderent. Si quando spiritus ille effecit, ut servarentur, subductione ex oculis adversariorum (uti de Christo testatur Historia Sacra) id factum est, tunc cum nondum, ut caperentur, hora à Deo destinata venerat. Unde nihil inter nos & illos diversitatis, quæ ad rem faciat, colligitur. Nam etsi instructi isto non simus spiritu, quo illi (quanquam de Apostolis etiam, an semper spiritus iste miraculorum patrator in eis habitaverit, dubitari potest) tamen ut nos etiam subducamus ex oculis adversariorum, nobis integrum est, & subducemus certo semper, quamdiu hora à Deo determinata non venerit.

XV. *Illorum vita tota miraculosa erat, ut & sub Veteri Testamento Prophetarum, qui sine armis armatorum copias in potestatem suam redigere poterant.* O si haberemus tale quid de Apostolis, quod armatorum copias sive armis sive sine armis in potestatem suam redegerint! Sed captos eos & in potestatem armatorum redactos non semel legimus: illos in suam potestatem redegisse aliquando armatos non legimus, & an id facere potuerint, quando voluerint, dubium est.

XVI. *Illi ex Euangelio vixerunt.* Et hodie ut ex Euangelio vivant, qui Euangelium annunciant, privilegium habent. *Nobis ex agricultura & opificio &c. vivendum est.* Annon & Apostoli etiam Christo præsente ex piscatione, & Paulus ex opificio manuumque suarum labore crebro victitavit? 2 Thess. 3. 8 & alibi.

XVII. *Hæc omnia ut recte fiunt, ita nihil defensioni præjudicant.* Imo præjudicant defensioni cruentæ, cum dicitur, non esse mei officii pro meis incerto eventu pugnare. *In qua usurpanda etiam adhibenda est prudentia.* Quomodo vero? *Ne videns vires longe impares irritem magis improbos, quam repellam.* Sed hoc difficile est judicare, quando vires sint impares. Nam sæpenumero fit, ut parva manu profligetur magnus exercitus: & iterum ut magnis multisque militum copiis nihil efficiatur. Deinde necessitas sæpe non patitur numerare hostes, aut vires eorum æstimare: & fortitudinis bellicæ est, non interrogare quot sint, sed ubi sint.

XVIII. *Ubi erit locus isti, quam dicit, patientiæ, non deerit Christianus prudens & pius officio suo.* Atqui semper ei locus est tum cum sumus in periculis. *Nec Deus me deseret, si ei placuerit, ut me servet.* Citius deseret Deus eum, qui mediis ad se defendendum utitur illegitimis, quam qui se totum ei commendat ac committit, etiam in gravissimis periculis non utens ullis nisi innoxiis ad se servandum modis.

XIX. *Eodem spiritu præditus Auctor fuit, cum contra Meisnerum scriberet.* Rectius faceret Auctor si simpliciter & ingenue fateretur, se alterius esse nunc atque olim fuit sententiæ, quam ut in re manifestissima tergiversaretur, & conciliare laboraret scripta à se contra Meisnerum, cum sententia quam modo fovet, illis prorsus contraria. Quis enim nescit Auctorem tunc Socini propugnasse sententiam, & quis nescit, quæ Socini fuerit mens de interficiendis in defensione invasoribus?

XX. *Refutatio argumentorum Meisneri tota eo nititur, quod Deus eam patientiam potuerit imperare, ut nos à latronibus sine ulla defensione pateremur occidi &c.* Demus primo,

primo, rem ita ſe habere, ut ait Auctor: at certe jam nunc aliter ſentit. Nam ne potuiſſe quidem id Deum imperare ſtatuit, cum id, ut ait toties, ſit contra ſanam rationem, adeoque ſtultitiæ plenum, & (in quo potiſſimum hoc loco citato Meiſnerum refutavit) id ſit contra legem naturæ, qua unicuique animanti inſitus eſt ſeſe tuendi & conſervandi appetitus. Sed præterea non tantum potuiſſe Deum iſtud imperare, tunc Auctor ſenſit, ſed etiam reipſa imperaſſe. Cur enim alioqui, ut id fieret, cum Socino urſiſſet? Id quod hæc, inter alia multa, ejus verba ſatis indicant: *Unde conſequitur illos* (ſcilicet Chriſtianos) *propter vitæ conſervationem eouſque progredi non debere, ut alterius vitam appetant, cum Deus ſi vitam eorum ſervare voluerit, alios citra hanc tam duram & truculentam rationem, modos facile ſit reperturus. Itaque in periculis conſtituti, Deo vitam ſuam commendare debent, & circumſpicere, ſi qua innoxia ratione elabi, & vim intentatam avertere queant: ſi nequeant, Dei auxilium opemque exſpectent, & ipſius providentiæ divinæ penitus ſeſe permittant.* Hæc eſt ipſiſſima noſtra ſententia, quam Auctor olim defendit, non alia certe de cauſa, quam quod perſuaſus fuerit, non tantum potuiſſe Deum imperare talem patientiam, ſed etiam actu ipſo imperaſſe. Nunc autem totus eſt huic ſententiæ contrarius. An ergo immerito dictum; Auctorem alio ſpiritu præditum fuiſſe quondam, cum contra Meiſnerum ſcriberet? Quod etſi hic inficietur nunc verbis, neſcio quam ob cauſam, tamen reipſa id hoc loco prodit & confirmat. Nam ex profeſſo refutat jam ſua contra Meiſnerum dicta: ſed non pari profecto felicitate, qua ipſe Meiſnerum refutaverat. Cæterum & potuiſſe Deum ſub Novo Fœdere imperare, & reipſa imperaſſe patientiam tantam, ut ab inferenda invaſoribus ac inimicis nece magis, quam à ſubeunda abhorreamus; operæ pretium fuerit hic exactius confirmare. Atque prius illud non tam ex abſoluti dominii ac poteſtatis divinæ amplitudine colligitur, quam ex magnitudine promiſſi nobis à Deo ſempiterni in cœlis præmii. Jure immenſæ atque illimitatæ poteſtatis ſuæ potuiſſet quidem Deus tantam patientiam, etiam in mundi primordiis & ſub Lege exigere: ſed quia ſummum hominum bonum nonniſi in hac vita tunc erat poſitum; nimis durum & pene iniquum fuiſſet tantam perfectionem ab iis requirere, qui ejus nullum ſperare habebant præmium. Nunc vero cum ultra hanc vitam præmium tam amplum, nempe cœleſtem & immortalem felicitatem nobis propoſuerit Deus per Chriſtum, quæ poteſt eſſe tam ardua virtus, quæ tanta laboris difficultas, quam non jure nobis imponere potuerit? Videlicet quia præmii amplitudo tendit in infinitum, etiam officia noſtra Deus in infinitum, ut ſic dicam, extendere poterat. Itaque recte agnoſcit Auctor, Deum potuiſſe etiam nobis interdicere conjugio, bonorum poſſeſſionibus, divitiis, carnibus, vino, veſtitu liberaliori, ſervis &c. Nimirum his omnibus abſtinere, etſi naturæ noſtræ maxime grave ſit & inimicum, leve tamen aut ſaltem non intolerabile facere poteſt ſumma promiſſionum nobis à Deo factarum excellentia. Quemadmodum vero ex amplitudine promiſſæ à Deo ſub Novo Fœdere mercedis, merito infertur, potuiſſe Deum illimitatam à nobis patientiam poſtulare: ita quod reipſa eam à nobis poſtulet atque exigat in Novo Fœdere, liquidiſſime ex præceptorum Chriſti, nullis limitationibus reſtrictorum univerſalitate patet. Nam præcepta iſta, *Diligite inimicos veſtros, Orate pro perſequentibus vos, Ne reſiſtatis malo, Nolite vinci à malo, ſed vincite malum bono &c*, tam late patent, ut & vi ſua patientiam omnium injuriarum, etiam mortis à latronibus atque hoſtibus nobis inferendæ complectantur, & nullas in tota Novi Fœderis Scriptura limitationes, vel à Chriſti aut Apoſtolorum exemplo, vel ab ullo alio præcepto aut conceſſione Chriſti habeant: contra quam fit in iis rebus, quas Auctor ipſe enumeravit, oſtendens potuiſſe quidem eas à Deo prohiberi, ſi is jure ſuo uti, & rigide agere nobiſcum voluiſſet, ſed tamen eas reipſa non eſſe prohibitas. Nam quod prohibitæ non ſint, manifeſtum ſatis ex eo eſt, quod non tantum nullum neque ſpeciale, neque generale interdictum de iis exſtet in Novo Fœdere, ſed etiam quod ſat aperta exſtent in Sacra Scriptura indicia, è quibus patet, illa à Deo Chriſtianis conceſſa eſſe. Conjugium ſane conceſſum eſſe, non modo exinde cernitur, quod Chriſtianis conjugales leges ſint ex profeſſo præſcriptæ; ſed etiam, quod diſerte dictum ſit, honorabile eſſe connubium inter omnes & thorum immaculatum. Bonorum poſſeſſiones licitas eſſe, neceſſario ex divitiarum conceſſione ſequitur: quæ tum ex præceptis, quæ Chriſtianis divitibus data ſunt, colligitur, tum ex voto Apoſtoli, quo Corinthiis divitias à Deo ad omne opus bonum exercendum precatur 2 Cor. 9. 8, 10, 11. De carnibus & vino ſufficit, harum rerum uſum nullo interdicto vetari, cum præſertim de cibo & potu generalem dederit Chriſtus regulam, quod nihil intrans in os coinquinet hominem: quo faciunt & illæ Apoſtolicæ regulæ: *Quicquid in macello venditur*, & *quicquid appoſitum vobis fuerit, manducate, nihil interrogantes propter conſcientiam. Regnum Dei non eſt cibus & potus. Scio & perſuaſus ſum in Chriſto Jeſu, nihil commune eſſe per ſe, niſi ei qui exiſtimat aliquid commune eſſe, ei commune eſt.* Adde de carne locum Apoſtoli 1 Cor. 8. ult. ubi dum carnibus ſe in totum abſtinere paratum teſtatur, ſi earum uſus fratri ſcandalo futurus ſit, ſatis indicat, veſci carnibus, ſi ſcandalum abſit, nullum per ſe peccatum eſſe. Vino & Chriſtus cum Apoſtolis uſus eſt, & Paulus Timotheo uti ſuadet. Liberalior veſtitus ſi luxum redoleat, ſi pretioſus ſit, expreſſe interdictus eſt ab Apoſtolo 1 Tim. 2. 9. & quia hac in re peccari facillime poteſt in exceſſu, in defectu vero non poteſt graviter peccari, modeſtiæ Chriſtianæ eſt in contrariam luxuriæ partem quam maxime niti. Servos ac miniſtros habere Chriſtianis permiſſum eſſe præter exemplum Chriſti, Pauli, Philemonis, etiam præcepta illa edocent, quæ Dominis Chriſtianis tradita ſunt, quibus eorum erga ſervos officia deſcribuntur. Hujuſmodi ac ſimilia indicia limitatæ alicubi in Novo Fœdere patientiæ nobis à Chriſto præceptæ, ſi monſtrare poſſet Auctor, ſententia ejus facile vinceret.

XXI. *Si de mea unius vita ageretur, levius fuerit illius diſpendium: ſed cum agitur de multorum ſimul vita &c.* Non ſpectandum hic levius aut gravius diſpendium, ſed quid ſit præceptis Chriſti conſentaneum. Ergo cum meam vitam mihi defendere occiſione adverſarii non licet, utique mihi perinde nec aliorum, tametſi multorum, tametſi chariſſimorum & mihi conjunctiſſimorum, vitam hoc pacto defendere licet.

XXII. *At quid honeſtius eſt, quam ſuos defendere, cum poſſis?* Defendere ſuos cum nece infeſtantium ita honeſtum eſt, ut id feræ ac bruta animantia maxime faciant, quæ nullam norunt honeſtatem. Et inter homines ad id faciendum ii tanto aptiores ſunt, qui ſunt ferociores, & ſic feris ac belluis ſimiliores. *Qui aliter faciunt, nonne deſertores ac proditores appellantur?* A quibuſnam ſic appellantur? Certe non ab Apoſtolis, aut ullis divinis ſcriptoribus: ſed ab hominibus hujus ſeculi, patientiæ Chriſtianæ decus & pulchritudinem ignorantibus. Apud eoſdem inhoneſtum quoque eſt, alapam impingenti vicem non reddere, & quidem cum fœnore, taleſque timidi, imbelles, imo ſtulti appellantur atque habentur. In Lacedæmoniorum quoque hiſtoriis refertur, Ephoros quendam dignitate & loco ſummo moviſſe, quod pateretur contumeliam ſibi fieri, neque par pari referret. Ipſe Ariſtoteles vindictam inter virtutes retulit in Ethicis, & honorum non appetentem idem damnat, imo inambitioſum pejorem ambitioſo dicit. Unde cernere eſt, quam longe diſpar ſit iſtorum hominum mundanorum, licet eruditorum, judicium de rebus honeſtis aut inhoneſtis, à genio doctrinæ Chriſti, quæ talem nobis imperavit

patientiam ac modestiam, qualem mundus irridet ac pro stulta & vitiosa habet.

XXIII. *Est & isti patientiæ locus, ut nobis nec debeat vim injustam ulla vi repellere: sed nego semper illi locum esse.* Cur vero quod Christus generaliter & sine ulla restrictione præcepit, non debet semper habere locum? *Omnia pendent ex suis circumstantiis.* Omnino: sed sicut nullæ circumstantiæ efficere possunt, ut ebrietas non sit vitium, ita nec eædem efficient, ut occidere eum, quem Christus præcepit diligere, in vitio non sit.

XXIV. *Habet alicubi Auctor diserte contra Meisnerum, si charitates inter se pugnent, eam quæ justior sit, alteri præferendam esse.* Habet quidem, sed ad id ita pereleganter sane ibidem tunc respondit: „Et defendere quidem innoxios charitas à nobis postulat, verum num ea defensio etiam ad cædem nocentis progredi debeat, ambigitur. At nisi id fiat, inquis, deseruntur amici & innocentes. Imo vero non deseruntur, si quicquid extra eædem hostium possumus, etiam propriam vitam periculis objectantes, pro eorum salute facimus. Num si quis ut innocentem & amicum conservaret, turpe quippiam facere recusaret, desertor amici & innocentis dicendus esset? Itaque non ante desertionem amicorum & innocentum objicere potes iis, qui à cæde inimicorum puras manus servant, quam eorum eædem cum Christi præceptis haud pugnare eviceris. Nam si Christianum non est, cædem cæde occupare, minime contra charitatem amico & innocenti debitam Christianus peccabit, qui hoc facere noluerit. Christianum vero id esse idcirco non videtur, quod cum charitate inimici, quem diligere jussi sumus, conciliari non possit. Et quemadmodum non sic diligendi sunt hostes, ut charitatem, quam amicis & innocentibus debemus, violemus: sic vicissim non ita amandi sunt amici & innocentes, ut charitatis hostibus debitæ obliviscamur. Et hoc erit vere medium, si ita & amicos & innocentes defendamus, & hostes arceamus, ut utrorumque charitati consulamus. Alterum autem alterius causa deserere, est à medio ad alterum extremum deflectere. Quid pulchrius, quid solidius hisce dici poterat?

XXV. *Christus & Apostoli non fecissent, quod fecit Abrahamus hostes persequens &c. Non quod id peccatum esset.* Cur igitur? *sed quod hoc ad Christi & Apostolorum vocationem non pertineret: sic neque rem Oeconomicam, neque mercaturam, neque alia his similia complura exercuissent eandem ob causam.* Atqui & rem Oeconomicam interdum exercuerant Apostoli, (habebant enim aliqui domos suas) & opificio erant occupati, ut Paulus, & piscatione, ut Petrus cum reliquis: etsi ad vocationem eorum ista non pertinerent. Non sufficit ergo ista ratio: Christus & Apostoli non pugnassent cum hostibus, neve eos armis prosecuti fuissent, sicut fecit Abrahamus; quia id ad eorum vocationem non pertinebat. Nam, ut monstratum, etiam talia faciebant illi aliquando, quæ non pertinebant ad eorum vocationem. Sed hæc est vera ratio: quia id vocationi eorum omnino repugnabat, qui non debebant sanguine hominum suas maculare manus, vel ullius animum perdere, ac proinde id pro peccato habebant.

ANNOTATIO V.

I. *Ubi Vir Præstantissimus ostenderit mei officii esse, ut me meosque prodam & trucidari permittam à latrone, ne suæ vitæ noceam, quamvis mè meosque facile defendere possem, tum rem habebit confectam.* Quid amplius sibi ostendi postulat Auctor? cum ipsi non semel ostensum sit evidens præceptum, ut diligamus eos qui nos persequuntur; ne eis malum inferamus ideo, quia nobis illi malum inferunt. Quo præcepto satis interdictum est, ne vitæ eorum noceamus. Est autem hoc præceptum plane novum, quale nullum in Veteri Fœdere extabat, nova quoque mercedis æternæ promissione à Christo sancitum. Itaque si tam hodie licitum nobis esset in defensione nostri nostrorumque, nocere vitæ inimici nos invadentis, quam olim Judæis licitum erat in simili casu, nihil sublimius Christus hoc præcepto tradidisset, quam tradidit Lex Mosis. Quod cum absurdum sit, statuendum est, eum ipsum inimicum, quem Lex Mosaica permittebat occidere, mandari nobis hoc præcepto non interficiendi esse etiam in defensione nostri: atque hoc mandatum etiam cum jactura vitæ nostræ nostrorumque, si ita Deus permittat, observandum esse; quemadmodum & alia omnia Christi mandata. Et tamen Auctor dicere audet: *Ego vero hoc non officii esse puto, sed non mediocris vitii.* Itane vitium est facere mandata Christi, iisque servandis vitam impendere?

II. *Patientia quæ virtus est, proinde & præceptum est, quamvis summa sit, suum tamen rectum & convenientem habet modum.* Ita: sed non alius rectior & convenientior modus à nobis excogitandus est, quam quem nobis Scriptura Sacra præscribit. *Alias patientia materia tantum est virtutis & vitii.* Nos loquimur de Christiana patientia: quæ non potest esse virtutis simul & vitii materia.

III. *Supra etiam diximus, multa concedi & permitti à Deo, quamvis adversus pios &c.* Multa concedi & permitti à Deo etiam adversus pios, nullum est dubium. Sed quod ea lege permittantur, ut se pii armis, & quidem cum internecione hostium tueantur, hoc est quod negatur à nobis.

IV. *Non debent pii tantum sibi præsumere, ut sui causa naturæ & rerum cursum inverti velint.* Non est opus, ut Deus naturæ & rerum cursum nunc invertat piorum causa: habet ille alia media, eaque ordinaria, quibus tueri possit facile suos, etsi naturæ cursum non invertat.

V. *Non æquant se Christo & Apostolis aliisque Prophetis &c.* Omnino non æquant. Sciunt enim eos & sanctitate præcelluisse & donorum divinorum copia. Interim eos imitari in sanctitate & patientia officii sui esse ducunt: & cum Deus eandem curam Angelorumque custodiam hodie piis promiserit, qua gavisi sunt Apostoli & Prophetæ, non arbitrantur absurdum sperare, quod Deus promissa sua non minus illis, quam Apostolis & Prophetis servaturus sit.

VI. *Vere piis nihil est modestius, nihil humilius &c.* Non est modestia & humilitas de auxilio Dei promisso dubitare, & se aperto Christi mandato opponere. *Nihil simplicius simul & prudentius, ad dignoscendam speciem summæ patientiæ &c.* Hæc simplicitas & prudentia si ex Sacris Literis sumatur, vera simplicitas est & prudentia. Sed quia vulgo à carne & mundo sumitur, ideo qui sibi videntur prudentes & sapientes, nihil minus sunt quam tales.

VII. *Armanon habere in promptu, nec iis instructum incedere in media pace &c.* Recte hic Auctor laudat Turcas & Tartaros & Persas, omnesque ferme Orientales populos, quod inermes sint pacis tempore: sed Christianorum est semper etiam in locis infestis (quanquam ea illis quam maxime sunt fugienda) inermes esse. Debent enim esse ἀκέραιοι, sine cornibus: debent esse sicut oves ad mactationem paratæ, & velut agni coram tondente mutæ, neque aperientes os suum.

VIII. *Sed inermem esse, ubi armis est opus, in locis infestis, latrociniis obnoxiis, hominis est vel ignavi, vel invalidi ac mutili, vel imprudentis.* Nonne datur quartum aliquid? Oblitus est hic puto Auctor Apostolorum, de quibus supra dixit, quod arma non gestarint. Hi opinor nec ignavi, nec mutili aut invalidi, nec imprudentes fuerunt. Non tantum autem in locis pacatis, sed nec in periculosissimis usi sunt armis, quantum scimus, præsertim post acceptum Spiritum Sanctum. Sed & de se ipse Auctor testatur, quod in eo statu sit, ut armatus non incedat, nec puto hactenus etiam in infestis locis incessit; & tamen se nollet horum à se recensitorum numero accenseri.

XI. *Nec*

IX. *Nec pro Christo jugulum præbere tempus est, cum me temerarius aliquis sine publica auctoritate eo nomine invadit.* Semper tempus est, jugulum pro Christo præbere, quando me invadit aliquis Deo permittente, eo nomine quod Christi sim. Nec potest esse nisi temerarius, qui me innocentem eo solum nomine invadit, sive Magistratus sit, sive non. Sed Auctor videtur paratus est pugnare potius & sanguinem talium effundere, qui eum ob Christi nomen invadant, si non sint publica auctoritate muniti, quam ut ipse suum præbeat pro Christo sanguinem: tametsi hujus exemplum habeat passim in martyribus, illius nullum. Quam sæpe primi Christiani non à Magistratu, sed à privatis hominibus malevolis & maleferiatis, à turba & fæce populi, quæ nulla fuit auctoritate publica instructa, persecutionem passi sunt. Sic Stephanus lapidatus est: & Paulus Act. 14. Idem à malitiosis Judæis verberatus, donec à Tribuno cum militibus superveniente è furiosorum manibus eriperetur Act. 21. nec tamen ullam contra eos coram Magistratu actionem instituit, ullamque vindictam spiravit. Sed nec illi, qui conjuraverant adversus Paulum Act. 23, ulla erant auctoritate legitimi Magistratus muniti: & tamen Apostolus cum eis pugnare, vel vi Spiritus Sancti, qua præditus erat, eos prosternere ac interimere non sustinuit; sed innoxia ratione maluit se ex eorum insidiis expedire.

Annotatio VI.

I. *Armis instructum non esse, cum armis opus est, & cum iis instructus esse potueris, credo majus ac periculosius esse vitium, quam pecunia carere &c.* Cur ergo ipse Auctor non magis dat operam, ut armis instructus incedat, quam ne pecunia careat? An ipse non potest in periculum tale incidere, ubi armis opus sit? Deinde ne pecunia careamus, tum Christi nos docet exemplum, tum Apostolica præcepta, quibus laborare jubemur, ut non tantum habeamus quo vivamus, sed etiam quod elargiri egentibus queamus. At de armis nihil simile habemus.

II. *Non vero sequitur, Deo etiam sine armis & sine pecunia fidendum non esse, sed si quid nobis calamitatis defectus armorum vel pecuniæ adferat, id nostræ ignaviæ vel imprudentiæ, nestultitiæ dicam, imputandum esse.* Ergo etiam cum ignavi & imprudentes ac stulti sumus, Deo fidere debemus? Juvatne etiam stultos, ignavos & imprudentes fiducia in Deum? Non. Qui ergo non sequitur, Deo sine armis & pecunia fidendum non esse?

III. *Nolle fugere, quomodo in vitio non sit, si imprudentiæ est?* Vitium intelligimus, quod æternam damnationem mereatur. Atqui imprudentia, & quidem talis, à qua malitia omnis abest, non meretur æternam damnationem. Ergo vitium tale non est.

IV. *Et nolle fugere, fiducid in Deum, tentatio Dei est.* Atqui Auctor hoc hisce temporibus maxime urgit, ne fratres ex Polonia fugerent, sed etiam cum præsentissimo periculo manerent, fiduciâ in Deum, quod eos conservaturus sit, vel ex eorum afflictionibus gloriam insignem nomini suo conciliaturus. Ergone Auctor fratribus Auctor est, ut Deum tentent. Non puto. Falsum igitur necesse est hoc pronunciatum simpliciter prolatum.

V. *An Vir Præstantissimus hoc in dubium vocat, Christi præceptum de non resistendo locum habere, cum non resistere virtus est?* Hoc in dubium vocatur, quod ab Auctore affirmatur, in levioribus tantum injuriis non resistere virtutem esse, in gravioribus vitium. Negamus enim unquam dari non resistere quod vitium sit. Respondet Auctor: *Sit hoc nunc ita ut dicis.* Si hoc conceditur, tum falsum est, aliquando vitium esse non resistere: & sic incongrue dicitur, præceptum de non resistendo locum nonnisi tunc habere, cum non resistere virtus est; quasi non resistere unquam vitium esse possit. *Mihi de sensu verborum Christi agenti, sufficit demonstrare Christi præceptum de non resistendo, ultra injurias ab ipso Christo recensitas & earum similes tendendum non esse.* At hoc demonstrari non potest eo quo Auctor vult modo, si, quod verum est, & Auctor nunc concedit, non datur unquam non resistere, quod vitium sit.

Annotatio VII.

I. *Si vitium latius pateret virtute, qua illud Christus arcet, profecto male illud arceret.* Sed hoc nemo negat, vitium tam late patere, quam virtus, qua illud Christus arcet. Nam sicut virtus est nunquam vi armata resistere, ita vitium est aliquando sic resistere. Illa virtus in omnibus casibus locum habet: & hoc vitium in omnibus. *Non ergo malo resistete ultra fines à Christo contraria virtute præscriptos, vitium esse potest.* At Christus nullos fines præscripsit virtuti, qua vitium arcuit: sed simpliciter ne resistamus malo, scilicet vi opposita, imperavit, nec casus ullos excepit, ubi resistentia esset licita.

II. *Quodsi autem verum est, graviores injuriarum casus contra pios non dari, quid tam solicite pugnat Vir Præstantissimus &c.* Cum dicitur non dari graviores injuriarum casus contra pios, id intelligendum est ita, prout non semel explicatum, quod non dentur ea conditione, ut se ipsimet armis & hostium interfectione defendant Nam hoc pacto sane illos objicere periculis & casibus, est contra paternum amorem & sapientiam Dei, contra aperta ipsius promissa, postquam eos ne se armis defendere possint, tum præceptorum suorum vinculis ligavit, tum carnali potentia destitutos esse, & tanquam oves inter lupos versari, atque in se uno ac solo confidere voluit. Ideo quo minus resistentiæ piis permissum est, quo major circa eos est cura Dei, eo certius est, non facile iis graviores casus posse contingere. Quodsi tamen contingant nonnunquam, tum pii sciunt se tentari, non an fortiter se defensuri sint, sed an patienter, quicquid Deus de illis statuerit, sint laturi: idcirco non ad pugnam, sed ad patientiam se componunt. Itaque quæ hic contra Auctor prolixe disputat, scopum non tangunt, & cum jam aliquoties ad ea sit in superioribus responsum, nunc nova responsione non indigent.

IV. *Non hanc ob causam, de qua agimus, Christus graviora non adducit injuriarum exempla, sed quod de illis non ageret.* Etsi in prioribus Annotationibus negatum non sit Auctori, quod Christus leviorum tantum casuum exempla attulerit: sed tunc datum hoc tantum est, non concessum. Nam si accuratius rem consideremus, verba Christi talia sunt, ut non leves duntaxat injurias, sed & graves in se complectantur: siquidem & oculi & dentes excuti, quin & vita eripi potest per ῥάπισμα, de quo Christus loquitur, quod significat percussionem duriori aliquo instrumento factam, puta baculo aut ferro, præsertim si ictus sæpius repetatur; quos repetitos ictus ferre nos jubet Christus eo ipso, dum obvertendam esse alteram maxillam percutienti docet. Sed nonne quoque voluit, ut pariamur omnibus bonis nos spoliari, quando tunc cum omnes discipulorum opes ac facultates ferme intra tunicam & pallium consistebant, præscripsit eis hanc patientiam, ut se & tunica & pallio spoliari paterentur? Tandem quæ major potest esse servitus, quam angariatio illa, quam Christus nominat? De qua Beza in Annotationibus suis ait, *proponi hic à Christo servitii genus pene intolerabile, quod etiam peculiari vocabulo fuerit declaratum.* Neque enim refert, quod Christus unius vel alterius tantum milliaris meminit. Id enim facit propterea, quia non erat moris, ut ad plura milliaria una vice quisquam angariaretur. Interim tamen quod me hodie pati vult Christus, id non minus vult feram cras, & post sequentibus diebus, si contigerit. Non est ergo quod hic solas tantum leves injurias cogitemus; cum verba Christi ita sint comparata, ut etiam gravissimas injurias significare possint.

IV. *Quid ergo, inquit, præmii mihi erit, si me defendam?* Non jam hoc quæritur; sed hoc potius: Quid singularis præmii mihi erit, si strenue pugnando & me meos-

meosque defendendo vitam perdam? Ad hoc nobis respondeat Auctor. Si enim virtus est, sic se amicosque & innocentes defendere, opus est, ut virtus ista aliquam mercedem habeat à Deo constitutam. At nos nullam novimus, nec invenimus in Novo Testamento. Nec sufficit, quod dicit, patientiam me præmii loco habiturum. Nam patientia non præmium est, sed virtus, quæ ipsa maximo præmio digna est. Deinde quæ laus est istius patientiæ, quæ exercetur tunc cum non potes non pati, cum tibi nullæ sunt ad resistendum vires? Perinde quasi patientem dicas, ligatum manibus & pedibus, quod percutientem non repercutiat. Tunc patientia ratione ipsa dictante maxime laudabilis est, cum possis quidem resistere, & carnis te impetus carnalesque rationes ad resistendum impellunt, sed Dei metu ac reverentia abstines, & ultro conscientiæ causa subis gravissimum quoque infortunium.

V. *Virtus quam Christus inculcat, est percutienti maxillam alteram obvertere &c.* Recte. *Ergo vitium huic virtuti oppositum & à Christo vetitum est, percutienti maxillam &c. resistere.* Etiam hoc recte. Sed hoc non recte quod sequitur: *Et sic in his, & consequenter horum similibus, id est, levioribus injuriis, liberaliter patientem non esse.* Glossa ista de levioribus injuriis, absque causa, absque fundamento & necessitate adjecta est. *Levia, quales communiter injuriæ sunt* (quasi non & graves communiter accidant, præsertim Christianis, qui apud omnes exosi sunt) *pro levibus ducere debent Christiani.* At tanto major est virtus, gravia pro levibus ducere, nec tanti facere, ut eorum causa ulla certamina geras aut tumultus excites. Et quam obsecro jejuna atque inepta fuisset ista oppositio, quam Christus instituit inter Legem Mosaicam & suam, si leves tantum hic injurias intellexisset. Nempe verborum istorum, *Audivistis dictum fuisse antiquis, Oculum pro oculo &c.* sensus esset: sub Veteri Fœdere permissum fuit vindictam sumere per Magistratum de eo, qui oculum vel dentem alteri excussisset, vel plagam inflixisset, multo magis qui animam ac vitam ademisset. At ego perfectioris sanctitatis Magister injungo, ut si cui alapa tantum impingatur, vel aliqua levior injuria fiat, sese non vindicet: in illis vero gravioribus injuriis, quæ in Lege expressæ sunt, non impedio, quin vos ipsos vindicetis. Quod perinde est, atque si dixisset: Audivistis illic licitum fuisse graviores injurias vindicare. Ego vero volo, ut leviores tantum non vindicetis. Quæ oppidò frigida oppositio foret.

ANNOTATIO IX.

I. *Fortunæ media sunt vitæ, quas qui defendit, vitam defendit.* Fortunæ sunt media vitæ, sed reparabilia: vita est irreparabilis. Veste quidem egeo, sed non hac ipsa veste quam habeo: nam etsi hanc perdam, possum tamen vivere, quia aliam possum acquirere. Ita sine domo, sine pane, sine alimento vivere non possum, sed non præcise sine hac vel illa domo, sine hoc pane vel alimento. Itaque qui fortunas has vel illas defendit, non statim vitam defendit, quia potest etiam sine his vivere. Interim hominem occidere & vitam irreparabilem ipsi eripere, propter conservandas res reparabiles, quantæ crudelitatis est & temeritatis?

II. *Et anima latronis impœnitentis, nec unquam ad veram pœnitentiam perventuri, nullius est apud Deum pretii &c.* Unde scit Auctor, quod latro nunquam sit ad veram pœnitentiam perventurus, ut tam simpliciter id affirmare possit? Deinde nonne ipse supra fassus est, Christum etiam pro iis mortuum, quos in pugna occidimus? Ergo hinc apparet, non adeo vilem esse coram Deo animam latronis; cum pro ea animam Filii sui unigeniti non minus quam pro aliis omnibus hominibus expenderit. Præterea supra asseruit, Christianum Magistratum fures nunquam capitis supplicio affecturum. Quamobrem vero? nonne ob hanc rationem, quod nulla inter vitam hominis, quamvis furis ac impii, & inter fortunas nostras, quæ furto auferri possunt, sit proportio? Verum si hæc valere debeant, quæ hoc respondet loco Auctor, jam ista ratio de furibus patibulo non alligandis nihil valeret.

ANNOTATIO X.

I. *Est ergo verum, ut omni petenti demus &c.* Hoc præceptum de dando & mutuando intra boni & æqui terminos intelligendum esse nemo negat. Sed hujus præcepti terminos habemus in ipsa Sacra Scriptura expressos. Ut piis omnes facultates ab invasoribus eripiantur non posse contingere, dictum non simpliciter, sed cum tali additamento, nisi ob causas singularissimas; cujus rei vel Jobi ab Auctore allegati exemplum documento est.

II. *Tanto viro sæpius id contingeret, si scirent id sibi semper adversum pios impune fore.* Potius dicendum erat, si Deus id permitteret. Nam cur non alapæ piis sæpius infringuntur, cur non tunicæ eis auferuntur sæpius, vel ad milliare unum atque alterum adiguntur, etsi sciant profani homines impune id fore? Nempe Deus est supremus rerum moderator, sine cujus nutu atque permissu adversi ne minimum quidem nobis potest accidere. Quid vilius est pilo? & tamen nullus de capite nostro sine Patre nostro cælesti decidere potest. Cur ergo dicamus, si scirent mali impune eis fore, quando piis nocent, eos sæpius nocituros? quasi hoc in ipsorum esset situm voluntate aut potestate, nocere piis, quando volunt. O si hoc verum esset, jam dudum actum esset de piis omnibus!

III. *Qualia sunt, Non judicate, ne judicemini* &c. Omnino præceptum de non judicando & non condemnando, intra eum modum intelligendum est, ut excipiantur ea judicia, quæ Scriptura Sacra ipsa excepit, & nominatim permissa esse indicavit: qualia sunt judicia Ecclesiæ, quæ est peculiariter pro judice Christianis data & instituta. Sed judicia capitalia & condemnationes ad mortem, ut hinc excipiantur, quæ ratio ex Scriptura evincit?

IV. *Nam nec Pater noster semper dimittit, & semper miseretur.* Magna est differentia. Nos, nisi semper dimittamus, non possumus dicere Orationem Dominicam, & orare, *Dimitte nobis debita nostra* (etiam gravia) *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Deo ut sic oret, aut omnino oret, nihil opus est. Multa Deus facit, quæ nobis tamen integrum non est facere. Illi & innocentem fas est occidere, mortalibus nefas. Videlicet ille est absolutus rerum Dominus, cui leges nemo præscripsit, nobis secundum præscriptas ab illo leges ambulandum est. Insuper quod etiam dimittere debeamus gravissimas culpas, Christus exemplo suo docuit, qui dimisit culpam interfectoribus suis, & Patrem pro eis oravit: præterea adulteram in tanto crimine deprehensam, liberam dimisit ac dimitti fecit.

V. *Imo vero Christus hoc suo præcepto judicandi reliquit potestatem.* Hoc nimis subtile est, ut non percipiam, quid hic sibi Auctor velit! Ergone etiam cum Deus dixit, *Non furaberis, Non mœchaberis,* reliquit furandi & mœchandi potestatem? *Cur enim diceret, Non judicate, nisi esset potestas judicandi?* Esse potestatem judicandi in mundo quis nescit talem, qualem omnes homines habent potestatem peccandi vel non peccandi, male aut bene faciendi? *Potestatem ergo ponit Christus, non tollit.* Potestatem quidem ponit talem, qua vel male vel bene facere possumus: sed jus vel licentiam faciendi suis præceptis non supponit; verum dat in faciendis, & tollit in omittendis.

VI. *Vellem ut Vir Præstantissimus agnoscat, se tueri sententiam absurdam, quæ eum adegit, ut divinæ circa pios providentiæ terminos auderet præfigere.* Vellem & Auctor agnoscat, se mentem nostram non recte percepisse; alioqui à tali censura abstinuisset. Puto autem satis explicatam nunc esse mentem, si alicubi antea fuerat obscurior.

VII. *Etiamsi enim piis concedatur jus cædendi invasoris, nunquam tamen cum cadent.* Quare? *Quia ut cædant, ob divinam providentiam* (*ut putat Vir Præstantissimus*) *nunquam erit opus.* Sed hæc providentia nonnisi ad tales pertinere intelligitur, qui non habent ullo casu animum occidendi. At si pii putent sibi concessum esse jus cædendi invasoris, quidni & animum occidendi habeant?

VIII. *Ut magis etiam quam ille non armatus incedam.* Atqui secundum sua principia debebat armatus incedere: quia si quid ipsi (quod Deus prohibeat) accideret mali & adversi, sua culpa id pateretur. *Et non minus quam ille sanguinem humanum nunquam fusurum me sperem.* At non is tantum fundit sanguinem, qui id manu sua facit, sed etiam qui alios fundendi sanguinis auctor est, vel saltem non prohibet, cum prohibere possit, & ex officio debeat.

Atque hæc respondere placuit, ut Auctori ansam daremus altius de hac materia cogitandi, tum ut videat, non temere nos in nostra adhuc perseverare sententia. Faxit Deus pacis, ne in mandatis ejus tum intelligendis, tum faciendis ullatenus sive ad dextram, sive ad sinistram aberremus. Amen.

INDEX RERUM

Memorabilium & Phraſium S. Scripturæ in operibus L. Wolfogenii occurrentium.

Numerus II. *numeris præpoſitus ſecundam partem operis indicat* III. *Tractatus numeri characſtere impreſſas.*

A.

Aiud quomodo Zorobabelis Filius 36
Abrahami nativitas & vita deſcribitur 20
Abrahami ſinus quis Luc. 16. 22. 643 a.
Adoratio qualis à Magis Chriſto fuerit præſtita? 114. quæ & quatenus hominibus, Angelis, Deo & Chriſto competat 189, 190. eam quo pacto jure Chriſtus Diabolo negare potuerit verbis Deut. 6. 13. Matth 2. 2. 191
Adventus Chriſti quis, & quotuplex Matth. 10. 23. pro miſſione Spiritus Sancti in Apoſtolos. ibid. p. 273 b. 274 a.
Adulterium in Lege & Euangelio quid ſit 220
Ab *æterno* dicitur præmium piis eſſe paratum, nullibi vero pœna ignis inextincti 400
Agnum paſchalem, quando Chriſtus comederit 522 & ſeq.
Alma quid ſignificet Eſ. 7. 14; nempe intactam virginem probatur 53, 54
Ambulare pro operari 630 a.
Angeli an, quando & quomodo adorari poſſint & debeant 189, 190. quomodo Marcus cap. 16. 5. *Angelum* in monumento ſedisſe, item Joh 20. 12. Matthæus vero extra illud affirmet 442 b. conf. Brenium in Matth. 24. 4. & Amicam diſp. ejus p. 87. Angelus quomodo Chriſtum corroboraverit 677 a.
Anima pro vita 132. Matth. 20. 28. 349
Animarum tranſmigrationem Judæos credidiſſe & Pythagoræos 302 a, b.
Annas & Cajaphas quomodo ſimul Pontifices Maximi appellentur à Luca 571 a.
Ἄνωθεν *deſuper* pro denuo 746 a.
Apertio mentis quomodo à Chriſto Apoſtolis ſit præſtita 694 a.
Apoſtolis duodecim, quomodo mens à Chriſto ſit aperta 694. quomodo non habuerint pecuniam II. 18. b.
Ἀρχὴν ῥήματος quid ſit 292 a.
De armis, & bellis Chriſtianorum II. 288. b.
Articulus ὁ non ſemper certam aliquam rem ſignificat 200
Aſino vehi olim honorabile, ſed Chriſti temporibus vile & cur 351
Athanaſium, cui Symbolum iſtud abſurdiſſimum adſcribitur, plane contrarium docuiſſe ac id quod Symbolum iſtud continet II. 307 b.
Avaritia quid ſit 619 b.
Audire pro intelligere II. 139 b.
Auguſtus Cæſar quo anno orbem deſcribi curaverit 565 & ſeq.
Aurum & argentum quomodo non habuerint Apoſtoli II. 18 b.

B.

Babylonica captivitas quando initium ſumſerit 33
Baptiſmus immerſione fieri ſolebat Matth. 3. 6. p. 151. circa illum varii errores & ſuperſtitiones 160. pro afflictionibus Matth. 20. 22. p. 346. in quem finem inſtitutus ſit 74 b.
Baptiſmus Johannis quamdiu durare debuerit 152. & ad quos pertinuerit ibid. & ſeq. an idem ſit cum baptiſmo Apoſtolorum poſt adſcenſionem Chriſti 171 & ſeq.
Baptiſmi formulam aliquam an Chriſtus præſcripſerit 448 b.
Baptiſmus qualis intelligatur Matth. 28. 19. 448. & ſeq. pro largiter ditari II. 2. 2.
Baptizare diſcipulos in nomen Patris, Filii, & S. S, quomodo intelligendum Matth. 28. 19.
Beelzebub, vel Beelſebuli nomen unde originem habuerit 274 b.
Bellum gerere an Chriſtiano licitum 241 & ſeq.
De bellis & armis Chriſtianorum II. 288 b. III. 65 & ſeq.
Blaſphemia in Chriſtum & in Spiritum Sanctum quouſque remiſſibilis fuerit, in Spiritum Sanctum, quid Matth. 12. 32. p. 289. b. an remiſſibilis ſit 291
Bona temporalia pauperibus eſſe diſtribuenda & quatenus 3. an & quomodo poſſidere liceat 339, 340

C.

Cadaverum in lectulis efferendi mos apud Judæos honoratiores 595 a.
Cœlum apertum, neminem præter Chriſtum & Johannem vidiſſe Matth. 3. 16. probatur novem argumentis 164, 165. in cœlo gradus fore beatitudinis oſtenditur 212
Caiphas Pontifex & Annas quomodo, ſimul à Luca appellentur Pontifices Maximi 571
Captivitas Babylonica quando cœperit 33
Caro oſſa quomodo evincant Chriſtum non fuiſſe ſpectrum 69. a. caro Chriſti quomodo munducetur 808, 809 b.
Carteſii Meditationum Metaphyſicarum ſolida refutatio III. 79. ſeqq.
Centuplum pro multis 342 b.
Cerinthi quænam opinio de Chriſto 702 a.
Charitatis in Euangelio præſcriptæ præ illa quam Moſis lex exigit præſtantia 3. de perfecta charitate Chriſtiana II. 285 b.
Chriſtus cur *Davidis Filius* inter tot progenitores appelletur 19. quomodo ex ſemine Davidis fuerit 37, 39, 40. an ex Maria carnem aſſumſerit p. 42. quo anno mundi natus fuerit incertum & diſquiſitio ſuper iſta quæſtione p. 99, 100. . . . quinque annis antiquior ſtatuitur quam vulgaris eſt computatio 100. . . . cur in Ægypto &

non in patria ſua ſervatus à Deo fuerit, ut in tenera ætate illuc devehi debuerit 124. quamdiu in Ægypto commoratus fuerit 125. cur cito ex aqua adſcenderit, à Johanne baptizatus 163. an ſolus cœlos apertos viderit, an vero cum Johanne 164. quod non ſit ſummus Deus probatur 177 & ſeq. 393, 531 & ſeq. ſe à Diabolo tentari initio neſcivit 185, 189. concio ejus Matth. 5, 6 & Luc. cap. 6. an eadem ſit 198 & ſeq. an doctrinam ſuam legi, an vero falſis Phariſæorum interpretationibus opponat Matth. 5. 6. 213, 214, 215. adventus qualis intelligatur Matth. 10. 23, vide adventus. quo ſenſu Chriſtus nos redemerit 349 & ſeq. non eſt Deus ſummus, quod probatur 346 b. cur Chriſtus 5 die ante Paſcha Jeruſalem ingreſſus ſit 351. cur ficui maledixerit? 354. octies poſt reſurrectionem ſuam apparuiſſe diſcipulis, probatur 446 b. eaſdem parabolas & conciones diverſis temporibus habuit, & ſcopo ſuo diverſimode accommodavit 467 a. an eodem, an vero diverſo tempore à Judæis Paſcha comederit 512 & ſeq. corpus ſuum è cœlo non accepiſſe, probatur 535 b. an duas naturas habuerit 546 b. & ſeq. quo anno fuerit natus 562 & ſeq. & quo anno paſſus 685 & ſeq. quando apud Deum fuerit 707 & ſeq. 750. de ejus vera divinitate 708 & ſeq. an ſeiptum ex mortuis reſuſcitaverit 742 & ſeq. non eſſe Deum altiſſimum 777, 780. II. 301 & ſeq. ejus poteſtas quatenus limitata & quatenus illimitata ſit 781 & ſeq. verum hominem fuiſſe II. 300 a. non eſſe Deum ſummum III. 3 b. & ſeq. de eo quænam ſint cognitu neceſſaria 3 b. & ſeq. cur baptiſmum à Johanne acceperit Matth. 3. 15. p. 162

Clavis dari ſolebat apud Hebræos, illi cui facultas legem interpretandi dabatur 658 a.

Claves regni cœlorum, quid Matth. 16. 19. 316 b.

Cœna Dominica quomodo celebranda & in quem finem à Chriſto ſit inſtituta 414 & ſeq. non ut in ea aliquo beneficio fruamur, ſed Dei beneficia celebremus, ibid. de inſtitutione cœnæ 514 & ſeq. 671. an ſub una ſpecie exhibere eam licitum ſit 691 b.

Cognitio Dei in quibus rebus conſiſtat III. 2. & quænam ad eam ſint neceſſaria 3. & ad *cognitionem* Chriſti ibid. b.

Tanquam columba quid ſignificet Matth. 3. 16. 165. ejus figura cur Deus in mittendo Spiritu S. uſus fuerit 166

Cometæ an & quomodo aliquid ſignificent 112, 113

Communio bonorum qualis inter primos Chriſtianos viguerit II. 17 b. 29 a. 30 b.

Concio Chriſti Matth. 5. 6. & Luc. 6. 17. an eadem ſit 198 ſeq. ad quos pertineat 200

Confirmationem Novi Fœderis longe excellentiorem eſſe ea qua V. Fœdus fuit ſancitum probatur 6 & ſeq.

Confiteri pro laudare, gratias agere Matth. 11. 25. 281 b. 559 a.

Corbân quid ſit 373

Corpus Chriſti in cœna D. non proprie edi, nec ſanguinem proprie bibi 409 & ſeq. vox *corpus τὸ σῶμα* proprie cadaver ſignificat 414

De *corporis* Chriſti ubiquitate, vide ubiquitas.

Credere in aliquem vel in aliquid pro ſimpliciter credere 455 b.

Crux pro qualibet afflictione 277 a. crucis ſupplicium quale 277 a.

Cultus Dei an abſque reſpectu remunerationis à nobis exigatur 366 b.

D.

Dæmonia ejiciens in nomine Chriſti, licet non è numero ſectatorum ejus eſſet Marc. 9. 38, 39.

David cur apud Matthæum ante Abrahamum appelletur 20. ejus vita 24. cur illum ſolum regem Matthæus appellavit, ibid. quomodo à Marco ad Abjatharen, ſed 1 Sam. 21. 1, 2 ad Achimelechum veniſſe dicatur 459 & ſeq.

Decreta Dei quædam eſſe conditionata 596 b.

Defenſio an & quatenus Chriſtianis licita? II. 279 b. 284 a. III. 65 & ſeq.

Deſcriptio terræ, ab Auguſto inſtitutæ, quo anno facta 565 & ſeq.

Deſertum quale fuerit in quo Johannes prædicavit 142 & ſeq. Chriſti, quale Matth. 4. 1.

Contra ſupremam Chriſti *Deitatem* nullibi quam in Euangel. Johannis plura extare Teſtimonia 713 & ſeq.

Deus an eſſentia ſua ubique præſens ſit 166. quatenus & quomodo in cœlis, & ubique ſit 247. De Deo Patre primæva Chriſtianorum doctrina II. 297 & ſeq. ipſum unam tantum eſſe perſonam ibid. & ſolus Deus altiſſimus 298 b. De Dei natura & eſſentia III. 17 & ſeq. Deum eſſe an Carteſius recte probaverit III. 82 & ſeq.

Diabolus Chriſtum tentans, qua forma eum acceſſerit Matth. 4. 3. 184. quamdiu & quomodo ibid. quid prima tentatione intenderit 185. quomodo Chriſtum in ſanctam civitatem aſſumſerit 18 b. quomodo Chriſto omnia mundi regna oſtenderit 188. boni angeli ſpeciem tunc aſſumſit 189. ejus peccatum quodnam fuerit II. 228 b.

Dianæ templum quale fuerit II. 123 b.

Διαβάλλειν quid 1

Dies præſens & craſtinus Matth. 6. 34 quid ſignificet 252

Dilectio Dei ex toto corde &c. & dilectio proximi, ut ſui ipſius; multo major ſub Novo quam ſub Veteri Fœdere exigitur 366, 367. qua in re conſiſtat, ibid. & an præſtari à nobis queat qualis exigitur ibid.

Diſcipuli Chriſti, qui dicantur Matth. 5. 1. 200

Divites quo ſenſu miſeri dicantur 591 b.

Divinitatis vera deſcriptio 70 b. & ſeq.

Divitias magnas acquirere aut retinere, an & quatenus doctrina Chriſti permittat 338 & ſeq.

Doctrina primæva Apoſtolica de Deo Patre, Filio & Spiritu Sancto II. 297 & ſeq.

Dominari quid ſit Marth. 20. 25. II. 209 b.

Dominorum Chriſtianorum poteſtas in ſervos quouſque ſe extendat II. 266 b.

E.

Ebionitarum de Chriſto ſententia refellitur 17, 18

Eccleſia pro cœtu hominum 315. an poſſit errare & deficere 315, 316

Ἔθνων quid ſignificet Joh. 1. 14. 726 a.

Electi qui Matth. 20. 16. 344. duo credentium genera ſignificat vox electorum ibid.

Electi, pro iis qui excellunt inter vocatos Matth. 20. ℣. 16. p. 344

Enallage muneri pluralis pro ſingulari 131

Epicureorum & Epicuri doctrina II. 109 a.

Elavi quare nulla mentio inter majores Chriſti 22

Eſſenorum, Phariſæorum & Sadducæorum vita, mores, origo & inſtituta recenſentur 173 & ſeq.

Eſſe cum aliquo, quid Matth. 26. 69. xxviij. 20. Joh. cap. 8. 29. 450 b.

Euange-

Euangelicam historiam quinam perscripserint 520 a.
Euangelii præ lege Mosis præstantia, in quibus rebus consistat 3
Eunuchus unde ita vocetur II. 57 b.
Ex pro *à* 42 Matth. 1. 18.
Ezechias Rex, quo tempore regnum Judæ susceperit 30. & quando natus fuerit, ibid. ejus vita 31

F.

FIdes salvifica quid 809. in fide petere quid II. 182 b.
Fides Petri, an cum Christum negaret defecerit 674 b.
De perfecta fiducia in Deum & Christum in genere, & quid illa sub se comprehendat II. 256 b.
Filius Davidis cur Christus in genealogia à Matthæo appelletur 19,20
Filius pro uno ex posteris 19 Matth. 1. 1 & seq.
Filium hominis cur se Christus appellaverit 260 b.
Filii Dei nomen Messiæ proprium esse inter Judæos fuit notissimum 454 a. appellationis istius quæ primaria fuerit causa 454 a.
Filii pro discipulis Matth. 11. 16. p. 280 b. hominis pro quovis homine Matth. 12. 8. 285 a, b.
Fimbria in vestimento Christi quid fuerit 267 a.
Flagella prò morbis Marc. 3. 10. 463 b.
Flagello quo Christus usus est in ejiciendo è templo mercatores, an homines percusserit 639 a.
Fœdus quid 1. Veteris & Novi quodnam sit discrimen 1 & seq. in sex rebus consistit, ibid. 1. discrimen p. 1, 2. 11. discr. p. 3. 111. p. 4. IV. p. 6. V. & VI. p. 9
Qui *foris* sunt pro incredulis 466
Fratres pro cognatis Job. 42. 11. pro quovis alio Gen. 26. 31. Exod. 26. 3. Ezech. 1. 9. iij. 13. Joël. 2. 8. 216. videlicet Israëlita, vel Christiano.

G.

GAlilæi quos Pilatus occidit, sanguinem eorum cum sacrificiis miscens quinam 625 b.
Gamalielis consilium quod laudatur à Bullingero, defenditurque à Castellione contra Calvinum II. 36. a. quisnam iste Gamaliel ibid.
Gehenna ignis, unde dicta Matth. 5. 22. 217. qualem pœnam designet ibid. & 275 a, b.
Genealogia Christi Matth. 1 descripta, an rejicienda sit 17,18. cur eam in tres partes diviserit Matthæus 20
Genealogiæ Christi à Matthæo & Luca traditæ reconciliatio 575 & seq.
De æterna generatione Christi ex essentia Patris III. 25 b. pro vitæ descriptione 18 Matth. 1. 1.
Gladios cur Apostoli secum habuerint 676
Græci significant in Sacris Literis omnes populos præter Judæos 310

H.

HAbere, pro donis recte uti 398
Helvidii sententia, de Maria quod post Christum plures liberos pepererit, refellitur 65. seq.
Herodes Ascalonita cur ad vocem Magorum quæstionem turbatus fuerit 115.... ejus infanticidium cur Josephus non recenseat 127. & Brenii Annot. in Matth. 2. 16, quo anno mortuus sit 563. & seqq.
Historiola rerum à captivitate Babylonica ad Hierosolymorum excidium gestarum. 68. seqq. rerum in nativitate Christi in Matthæo & Luca recensitarum 559, 560
Hora tertia, qua Marc. 15. 25, Christum crucifixum esse scribit, quomodo cum aliis Euangelistis conciliari possit, affirmantibus hora 6. eum esse condemnatum 436
De Humilitate in qua vera magnitudo & excellentia populi Christi in terris consistit II. 259. b.

I.

JAcobi Patriarchæ vita describitur 21, 22, item Apostoli. II. 179 a. ejusque mors ibid. b.
Jani Templum Romæ quando fuerit clausum 568, 569
Jejunium Christi quale fuerit, cur & quomodo ab eo susceptum 184
Jeremias quando prophetaverit 31
Jerusalem quando & à quo condita 115. unde nomen acceperit ibid.
Nomen *Jesus* omnia nomina Esai. 9. 6. expresse, in se continet 529
Ignavus, vide piger, & Prov. 12. 24, 27. XIX. 24. XXIII. 22.
Ignis Dei, pro fulmine grandi Job 1. 16.
Ignis non sufflatus, quid Job 20. 26. pro gladio Psal. 78. 63. pro exitio æterno Esai. 50. 11. prò malo quovis Ezech. 15. 7. XX. 47 161
Ignis quem quid denotet 624 b.
Imago Dei, ad quam homo dicitur esse conditus quid dicatur III. 1. a.
Immanuel quid 55, 56
Impios ad pœnam resurrecturos II. 151. a.
In præpositio, pro propter Matth. 2. 46. pro inter 650 b. 651 a. pro secundum 754 b. pro contra II. 27 b.
Sententiæ de *incarnatione* Dei absurditas ostenditur 533 a.
De *incarnatione* filii Dei III. 29 a.
Incipere pro facere II. 1 a.
Infanticidium Herodis cur non commemoretur à Josepho 127. id quare Deus permiserit 128
Infernus quid, ex Judæorum & authoris sententia 643 b. II. 12. a.
Inspiratio Sp. Sancti immediata an requiratur ad fidem 805 a.
Invocatio Christi probatur II. 52 a.
Joannes Baptista quid voce pœnitentiæ significare voluerit 144. quid doctrina ejus continuerit, quid non 145. an nihil præter locustas & mel silvestre comederit 150. an Eremita fuerit & talem ordinem instituerit ibid. an in suo munere successorem habuerit 153. non baptizavit Spiritu Sancto 158. quousque & quomodo Christum ante ejus baptismum cognoverit 162. ejus vita, nativitas & munus describitur 168 & seq. cur non desierit baptizare cum Christus baptizare inciperet 755 b.
Joannes Euangelista, quid in scribendo sibi propositum habuerit 14. ejus nativitas, vita & mors 697. initium ipsius Euangelii non esse intellectu difficile 698 a. scopus ipsius in scribendo Euangelio ibid. b. & 714. is non est probare Christum esse summum Deum 699 b. & seq. occasio quam habuit Euangelium sic ut fecit ordiri 701 a. quæ est, quod multi Joh. Baptistam pro Messia haberent ibid. non vero opinio Ebionis vel Cerinthi ibid. Johannem sibi proposuisse Historiam novæ creationis describere 704, 716. Quid voce *in principio* denotaverit 705. non extare plura

teſtimonia in ullo ſcripto Novi Teſtamenti contra Chriſti ſupremam divinitatem quam in Euangelio Johannis 713. & ſeq. Johannem in deſcribendo Chriſti facta, temporis ordinem non ſervaſſe probatur 819 a.
Jordanis fluvius unde nomen acceperit, & ejus origo 151
Joſephi Jacobi filii deſcriptio vitæ 22
Joſeph, Mariæ ſponſus, quomodo dicatur Matt. 1. ℣. 19. juſtus . . . p. 43. quomodo & quare Mariam occulte dimittere vellet 44. cur ei per ſomnium & non vigilanti conceptio Mariæ ex Sp. S. ſit revelata 47. ejus vita & mores 60, 61. . . quando in Ægyptum fugerit 106, 107.
Ira pro dolore Job. 6. 2. XVII. 6. pro pœna 154. ira quæ Matth. 5. 22. prohibeatur, & quatenus iraſci non liceat 216
Iſaaci vita deſcripta 21
Iſmaël cur in Chriſti genealogia amiſſus 221
Judicium pro damnatione Matth. 23. 14.. 373
Juſtificari ex operibus legis quid II. 197 b.
Juſtitia quæ Joſepho adſcribitur, in qua re conſiſtat p. 43. non neceſſario requirit pœnam 45
Juſtitia pro beneficentia 245 a.

L.

LApidatio erat pœna blaſphemorum II. 51 b. quomodo fiebat 52 a.
Ex *Lapidibus* quomodo Abrahami filios Deus poſſit excitare 156
Lazari mendici parabola Luc. 16. 19, 21 &c. quatenus veram Hiſtoriam potuerit continere 642 a, b.
Legis Moſaicæ cum Chriſtiana comparatio II. 243 b
Leproſus pro eo qui talis fuit 404
Legem quomodo Chriſtus non venerit abrogatum, ſed impletum Matth. 5. 17. 230 & ſeq.
Liber vitæ, quid 609 b.
Librorum V. & N. Teſtamenti auctoritas quanta ſit 10, 11, 12. unde nobis de ea conſtare poſſit, ibid.
Libertini quinam fuerint II. 39 b.
Locuſtæ quibus Joannes veſcebatur quid? 149, 150
De Lucæ Euangeliſtæ vita & obitu 519. Lucas cur alios Chriſti progenitores quam Matthæus recenſeat 580
Lydiæ, purpuram vendentis, cor quomodo Deus aperuerit II. 102. b.

M.

MAgi Chriſtum adorantes, quot fuerint numero 102. quale genus hominum fuerit 100, 101. annon artes diabolicas exercuerint 101 . . . an reges 101, 102. unde venerint 103, 104 . & quando 104, 105 . . . Stella quæ ipſis apparuit qualis 107 . . . quali honore Chriſtum affecerint 114 . . . cur à Deo ad Chriſtum adorandum vocati 115 . . . cur nemo cum illis Bethlehemum iverit 120 . . . an ſalvifica in Chriſtum fide fuerint prædíti 122 . . . an in ipſorum donis myſterium aliquod lateat 122 & in quem finem Deus illa converterit 123
Magiſtratus munus gerere Chriſtianis à Chriſto non permiſſum eſſe, probatur 347 & ſeq. idque humilitati fiduciæque Chriſtianæ, multiſque aliis præceptis Chriſti repugnare II. 259 b. . . . Magiſtratus munus gerentes an poſſint in eo ſtatu ſalvari II. 268 b. & an pro membris Eccleſiæ ſuſcipi 269 a. III. 65 & ſeq.
Manaſſes Rex quando natus & vita ejus Eſai. 31
Mandata Dei in obſervare poſſimus & teneamur 337 a. 339 b.
Manichæorum opinio de Chriſto refutatur 18
Manuum lotio ante cibum quomodo & quam ſtricte à Judæis obſervata ſit 307 b. 308 a.
Marcus Euangeliſta, quis fuerit 453 a. cur genealogiam Chriſti omiſerit 454
Maria Virgo, Mater Chriſti an ex domo Davidis fuerit, & ſi fuiſſet, an Chriſtus ideo ex ſemine Davidis poſſet dici 37, 38, 39. 533 b. cur tamdiu tacuerit de ſua ex Sp. S. conceptione 45, 46. an voto virginitati ſe adſtrinxerit 57, 530 a. ejus mores & vita 60, 61. an mortua reſurrexerit & in cœlum ſublata ſit II. 4 a
Matthæus quid in Euangelio ſuo deſcripſerit 14. Ejus vita deſcribitur 14 & ſeq. qua lingua Euang. ſuum conſcripſerit 15. & ſeq. Ejus Euang. argumentum, & partes 16. An idem fuerit qui etiam Levi appellatur 264. a. cur alios Salathiëlis majores, & Sorobabelis poſteros recenſeat quam Lucas 580
Mel quo Johannes veſcebatur quale 150
Metaphyſicarum meditationum Carteſii refutatio III. 79 & ſeqq.
Cur Johannes de *Militia* deſerenda nihil præceperit Luc. 3. 14. 573
De regno Chriſti *Millenario* in terris vide pag. 390 & ſeqq.
Miracula Moſis Chriſti miraculis longe ſunt inferiora 7. non tantum ratione magnitudinis, ſed etiam utilitatis ibid. pleraque quæ Moſi adſcribuntur, non Moſes, ſed ipſe Deus fecit ibid. Ea non ſemper patrare potuit ibid. multo minus vim illa patrandi aliis communicare ibid. etiam ab impiis aliquando edi poſſunt, & cur 256. 384, 385
Inter Moſen & Chriſtum quodnam fuerit diſcrimen, I. ratione nativitatis & educationis 1, 2. II. ratione revelationis ibid. III. ratione officii IV. ratione pietatis pag. 2
Morbos noſtros quo ſenſu Chriſtus portaverit 260
De cauſis *Mortis* Chriſti III. 8 b. & ſeqq.
Mortui quomodo efferri ſolebant apud Judæos, nimirum in lectulis 595
Mulier pedes Chriſti ungens, an eadem fuerit cum ea eſt caput ejus impii 401 & ſeqq.
Mulierum Sanctarum cur Chriſti genealogia non fiat mentio 23
Cur Matthæus in genealogia Chriſti meminerit Matth. 1. 3. 23
Multi quinam Matth. 26. 21. 417 pro omnibus ibid.
Mutilos id eſt membro aliquo carentes, Chriſtus ſanavit 311 b.
Myſticum ſenſum non ſolum in Prophetarum prædictionibus contineri, ſed & literalem 125, 126

N.

NArdus piſtica qualis fuerit & quale unguentum ex ea factum 492
De Natali die Chriſti 569 a.
Nativitatem Chriſti quinque annis antiquiorem eſſe quam vulgaris computatio fert probatur 562 & ſeqq.
Natura Dei, vide *Deus*. De duabus *naturis* in Chriſto III. 30 b. de deſtinctione inter iſtas naturas 33 a. & inſeparabilitate earundem ibid. b. item de earundem communicatione 34 a.
Nazaræus cur dictus ſit Chriſtus 133, & quomodo eum ſic appellatum iri Prophetæ prædixerint 137, 138 ſeqq.
Nemo pro pauci 757 b.

Index rerum Memorabilium.

Nomina apud Hebræos in alia ejuſdem ſignificationis mutuare familiare fuit 376 b. Numerus pluralis pro ſingulari 264 a. 284 b. Matth. 12. 1.

O.

O Dio proſequens fratrem homicida eſſe dicitur 1 Joh. 3. 15.
Odiſſe pro minus amare 633 b.
Oleum lætitiæ pro donis Spiritus Sancti 19 Hebr. 1. 9.
Omnes pro omnibus in certo genere de quo agitur Matth. 23. 3. p. 370 b. 717
Opera noſtra bona an præmium vitæ æternæ promereri poſſint 646, 647, 648
Orandi præceptum in Lege non extat 4
Oratio quid contineat, & quo fine à Chriſto ſit tradita 247 a.

P.

P Aradiſus quid apud Judæos ſignificet 683
Paranymphus & Paranympha quid apud Judæos 756 b.
Partes Novi Teſtamenti quænam 12
De feſto *Paſchatis*, omnibuſque ejus circumſtantiis 499 & ſeqq. quo tempore Chriſtus illud celebraverit 512 & ſeqq. quot Paſchata inter baptiſmum & mortem Chriſti interceſſerint 516 & ſeqq.
Patientia qualem Chriſtus exigit, in Moſis Lege non eſt præſcripta 3. de patientia quæ in regno Chriſti præſcribitur II. 270 a.
Pauli Apoſtoli vita & facta deſcribuntur II. 177 & ſeqq. Epiſtolas ſuas quo ordine ſcripſerit 178
Pauperes quo ſenſu beati dicantur 590 b.
A Peccatis quomodo nos Chriſtus liberaverit 49 ſeq. qualia peccata Judæi coram Johanne fuerint confeſſi 153. & an Johannes iſtam confeſſionem exegerit ibid. *Peccata* quomodo Chriſtus in terra remittendi poteſtatem habuerit 263 d. peccatum in Spiritum Sanctum quid 619 a.
Pecuniam fœnori dare quatenus Chriſtianis licitum ſit 592 b.
Perſona tertia pro impersonali 621 a.
Petrus Apoſtolus an fuerit caput Eccleſiæ & princeps Apoſtolorum 315. qua ratione Eccleſia ſuper ipſum fuerit ædificata 316
Phariſæi & Sadducæi cur ad Joannis Baptiſmum acceſſerint 154. de Phariſæorum, Sadducæorum & Eſſenorum ſectis 173 & ſeq. Phariſæis & ſcribis quatenus Chriſtus obediri præceperit 370
Philippus cujus uxorem Herodes rapuit quis fuerit 303 a.
Phylacteria Phariſæorum Matth. 23. 5. qualia fuerint 371
Pinnaculum Templi quid Matth. 4. 5. 186
Pluralis pro ſingulari 435, 436, 804 b.
Poculum pro ſtatu in quo Deus vult unumquemque eſſe Matth. 20. 22. p. 346
Pœna impiorum poſt mortem qualis 272 a. 275 a. b.
Pœnitentiam agere poſſe homines propriis viribus probatur 169, 170.
Polygamia probatur licita amplius non eſſe 335 a.
Pontifices ſummi quomodo plures fuerint 401
Portæ inferorum quæ dicantur Matth. 16. 18. 316 a. b.
Poſſe pro nolle 471 a.
Poſſidere κτᾶσθαι pro acquirere 667 a.
Potentes, quos Maria à Deo de thronis eſſe dejectos affirmat, quinam fuerint 538 a.
De vero ſenſu Præceptorum Chriſti, eumque ex ipſius exemplo certiſſime ſumi poſſe II. 254 a
De Præſcientia Dei circa futura contingentia 195, 196. eam tollere contingentiam rerum II. 2 b.
Pretium ſcorti & canis quid 428
Primogenituræ jus triplex Chriſto competere Matth. 1. 25. p. 57
Per Principes Sacerdotum quinam intelligantur 116
Principium quid Johanni Joh. 1. 1. 705 & ſeq.
Promiſſa Veteris Fœderis qualia fuerint 5
Pſeudo-Chriſti Matth. 24. 5, 24. memorati, recenſentur 379
Puer pro ſervo II. 202.
Purgatori ignis futilitas oſtenditur 219, 220

R.

R Achel quomodo ploraſſe dicatur ſuper filios Jer. 31. 15. Matth. 2. 17, 18. pag. 130 ... Rachel pro ejus poſteris ibid.
Rahab quod vere meretrix fuerit 75 ſeq.
Rationis uſus in religionis negotio non rejiciendus, ſed ſtudioſe adhibendus eſt 534 a. quæ contra rationem pugnant rejicienda ſunt ibid.
Redimere, pro liberam remittere Exod. 21. 8. pro liberare 349 b.
Regeneratio quid 746
Regnum Chriſti millenarium probatur 390. & ſeq. De Regni Chriſti natura & qualitate, & primo iſtud eſſe ſpirituale II. 241. a. de rege hujus regni ibid. b. nempe de modo regiminis & inſtrumentis 242. & ſeq. b. deque ejuſdem majeſtate 244. b. de populo & ſubditis ejus 345. a. de præmiis ac pœnis in iſto regno conſtitutis 250. b. ea non eſſe corporalia & temporaria, ſed ſpiritualia & æterna 251 a.
Regnum cœlorum pro regnum Meſſiæ quod & Dei dicitur Matth. 3. 2: 4. 17: 5. 3: 13. 24. *Regni cœlorum* voces non à Chriſto primum in ſignificatione vitæ æternæ fuiſſe acceptas 233, 234.
Regum Judæ & Iſraëlis vita & Catalogus 26. & ſeq. cur tres omiſerit Matthæus 29. & cur non alios quam iſtos 3. ibid. & 30
Religio Judaica uni tantum populo fuit alligata, Chriſtiana vero ad omnes pertinet 10. ejus compendium III. 1. & ſeq.
Remunerationem in vita æterna, author in omnibus æqualem exiſtimat 342, 343, 344. an abſque ſpe remunerationis, vel citra ejus reſpectum Deum colere debeamus 366 b.
Repudii libellus abrogatur à Chriſto Matth. 5. 31, 32. XIX. 4, 5, 6, &c. 221, 222. quando & quibus de cauſis olim dare licitum fuerit ibid.
Reſiſtere malo non eſſe licitum probatur 227. ſeq. 239. ſeq. & quatenus II. 272. b. 279. b.
Reſurrectionis Chriſti veritas confirmatur 445
Reſurrectio mortuorum quomodo ex verbis Exod. 3. 6. à Chriſto evincatur 363, 364. an Judæis ſub Antiquo Fœdere promiſſa ſit 364

S.

S Abbatum obſervare an teneantur Chriſtiani, & quomodo 462. Deuteroprooten quodnam 588 & ſeq.
De Sadducæorum, Phariſæorum & Eſſenorum ſectis 173. & ſeq. 362. Sadducæorum notabile argumentum contra mortuorum reſurrectionem 360 b.
Inter *Salomonem* & Davidem quomodo tres tantum viri recenſeantur ſpatio 366. annorum 58, 59

Index rerum Memorabilium.

Salomon ab ante obitum resipuerit p. 25, 59. ejus vita 25
Samaritani ex quibus populis constiterint, eorum origo & implacabile odium inter ipsos & Judæos 760 b. & seq.
Sanctitate vitæ Christus Mosen longe superavisse ostenditur p. 7
Sanguine proprio quomodo Deus Ecclesiam acquisiverit II. 130 b.
Sanguis pro pœna homicidii Matth. 23. 35. XXVII. 25. Psal. 9. 13. 1 Reg. 2. 32. p. 376 II. 34 a.
Sapientia carnalis, quæ Paulo 1 Cor. 1, *sapientia sermonis, mundi, & principum hujus mundi* nuncupatur, quænam sit 282 a.
Satan quo pacto falsa de Christi suprema divinitate in mundum disseminaverit 702 b. & seq.
Satisfactio Christi, qualis vulgo statuitur, refutatur 349 & seq.
Scandalum pro iis qui alios scandalizant 300 Matth. 16. 23. XIII. 41. Scandalizari non cadit in pios 812. a. scandalo occasionem præbere quando non malum ibid.
Sceptrum quando à Juda fuerit sublatum 136. seq. Scopus Euangelistarum quis 13
Scribarum inter Judæos origo, functio & officium 140 seq. quatenus illis Christus obediri velit Matth. 23. 3. 370
Scribi in libro vitæ quid 609 b.
Scripturæ Sacræ intelligendæ Methodus describitur II. 239. & seq. eam solam esse normam fidei 311 b.
Sed pro tantum Matth. 20. 23. p. 346. pro nisi 467 a.
Sermo pro Euangelio 458 a.
Si pro quando Matth. 22. 44. Joh. 13. 32. p. 369
Sibillarum carmina, an de Christo aliquid contineant 112... quid de istis carminibus sentiat author ibid.
Turris in *Siloam*, obruens 18. quæ 626 b.
Simon Magus Act. 8. 9, 10, 11, quid docuerit & fecerit II. 55 b.
Simonia à Simone Mago nomen sortita est II. 55 b.
Simulatio quatenus licita 690
Singularis pro plurali 352
Sinus Abrahæ quid Luc. 16. 22, 23. 643 a.
Σῶμα corpus, proprie cadaver significat 414
Somniorum Propheticorum quinque species explicantur 46
Per *Sortem* Judæi in rebus dubiis, precibus ad Deum directis, voluntatem Dei exquirere solebant II. 6 b.
Spiritus pro animo 458 b. 606 a.
Spiritus Sancti promissio in Lege Mosis non reperitur 5. an sit Deus summus 179. & seq. Christum in desertum abduxit 182 quomodo id fecerit ibid. si persona est, procul dubio Christi Patrem esse, non Deum, probatur 542. & seq. an Sp S. à conceptione Christi in eo permanserit 543. & seq. non esse Deum summum II. 303. a. III. 37 b.
Stella Magis visa Matth. 2. 1, 2, an fuerit Cometa & quid fuerit 107, 108... Ubinam primum apparuerit 108, 109. & quando 109. & seq. quomodo Magi ex ea cognoverint Judæorum Regem esse natum 111, 112, 113. Cur per eam Deus Christi nativitatem significare voluerit 112. seq. quomodo Magis viam & domum in qua Christus erat commonstraverit 121... an eos semper duxerit 16. b. 121. de stella quæ anno 1604. apparuit 138. seq. quid ea ex mente Kepleri & authoris portenderit 139, 140
Stoici quid senserint II. 109 b.
Substantivum pro pronomine 574 a.
Ex antiquissimo Christianorum *Symbolo* probatur nec Christum, nec Spiritum Sanctum esse Deum altissimum II. 304. a. Symbolum quod Athanasii esse dicitur, ipsius non esse probatur & refutatur II. 307 b. & seq.
Synagoga magna quale judicium apud Judæos fuerit 238, 239, 273 a.
Synedrii origo, authoritas, officia &c. 235. & seq.

T.

TEmpli destructionis Prophetiam quomodo Judæi suis manibus impleverint 378. quomodo 46 annis ædificatum esse Judæi asserant 741 b.
Tenebræ pro impietate 753. b. tenebræ exteriores, quid significent Matth. 8. 12.
Tenebrescere, pro illucescere Job. 11. 17. quid Jer. 13. 16.
Tentare Deum, quid sit Matth. 4. 7. 187, 188
Tentatio Christi, à Diabolo instituta Matt. 4. 3 &c. qualis fuerit & in quem finem 182. & seq. validissimum argumentum esse Christum non esse Deum altissimum ostenditur 197, 198. in tentationem inducere, quid sit Matth. 6. 13. 248
Tentationes pro afflictionibus 673. a. II. 181. a. quem in finem à Deo & Christo, & in quem Diabolo adhibeantur 792 a.
Testamentum ibid. ejus partes 11. quid 1. quomodo ejus testimonia citentur 62, 63, 64, 65
Testimonium pro argumento, quo quis convinci possit Matth. 8. 4. 258
Testimonia V. Fœderis quomodo ab Euangelistis citentur 62, 63, 64, 65
Tetrachæ quid sit vide Matth. 14. 1.
Traditiones Judæorum Matth. 15. 2, 3. quales & quænam 307
Trinitatis dogma an ex baptismo in nomine Patris, Filii & Spiritus Sancti possit evinci 449. rectæ rationi repugnare 534. intelligentiæ Sacrarum Literarum valde obesse II. 296. & seq. ejus absurditas demonstratur 306. & seq. Solo S. Literarum de eo silentio refutari 308. b. an sit mysterium 309 b.

V.

DE Ubiquitate corporis Christi III. 35 b.
Verbum sive Filius Dei, quare ita dicatur Joh. 1. 1. 706. & ea de re commentum Veterum Patrum ibid.
Vestis Johannis Baptistæ qualis fuerit 149. vestis nuptialis quæ 22. 11. 35
Videre pro particeps fieri 746 b.
Vita pro vita æterna 717 b.
Vita æterna in Mosis Lege non est promissa 5. & quare ibid. ab ejus tamen spe Veteres non penitus fuerunt excluſi 6. eam quomodo Christus in lucem produxisse dicatur 2 Tim. 1. 10, cum tamen alii ante ipsum illam crediderint 234
Unguentum Nardi Pistic æ quale fuerit 492
De hypostatica & personali *Unione* duarum naturarum in Christo III. 31 a.
Vocari pro esse Matth. 5. 9. 204
Vocati pro iis qui vocationi obediunt 359. pro simpliciter vocatis ibid.
Voluntatem Dei interdum hominis voluntas impedit 376, 377. voluntas tribuitur vento Joh. 3. 8.
Ut, pro & vel *sic* Matth. 1. 22. 61, 62
Uxorem dimittere quatenus alicui fuerit licitum 221. &

221. & seq. & an etiamnum sit licitum, & ob quas causas 222, 223, 224. an uxori ob ullam causam liceat à viro divortium facere 224

Z.

Zacharias Pater Joannis Baptistæ, an fuerit Pontifex maximus 522. a. ejus preces, quales fuerint, & quid à Deo petierit 525. a. surdus & mutus factus est ob incredulitatem 527 a.
Zelus vox varia significat & quænam 740 a.
Zorobabel Salathielis filius quomodo à Matthæo vocetur, cum tamen Pedajæ filium ipsum Scriptura appellet 1 Par. 3. 17. p. 34, 35

Index Locorum Sacræ Scripturæ, in hoc opere explicatorum.

Cap.	vers.	pag.
Genesis		
I.	26.	III. 1 a.
XXVI.	31.	216.
XLIX.	10.	136.
Exodus		
IV.	2, 13, 14.	2.
XXII.	28.	II. 43 b.
Numeri		
XXIV.	17.	111.
Deuteronomium		
XXIV.	1.	221.
1 Regum		
VIII.	27.	247 b.
2 Regum		
I.	2 & seq.	274 b.
VIII.	25.	28.
2 Chronic.		
XXII.	3.	28.
Psalmi		
LXXII.	10.	101.
XCII.	1.	187.
CVIII.	10.	159.
CX.	1.	369.
CXXXIX.	7, 8.	247 b.
Esaias		
VI.	9.	269. a, b.
VII.	14.	51 & seq.
IX.	1, 2.	192, 193.
XI.	1.	133.
	6.	276 b.
XLII.	1.	286 b.
LIII.	4.	260 a.
LX.	3.	101.
Jeremias		
XXXI.	15.	129.
Daniel		
IX.	24 &c.	71 & seq.
Hoseas		
VI.	6.	264 b. 265 a.
XI.	1.	125.
Micha		
V.	2.	117, 118, 119.
Zacharias		
I.	12.	73.
XI.	13.	428 a.
Matthæus		
I.	22.	61, 62.
V.	38, 39.	II. 270 a.
	43 d.	II. 285 b.
XIX.	2.	II. 260 b.
XX.	25.	II. 259 b.
Lucas		
XXII.	25 d.	II. 263 a.
Johannes		
XVII.	3.	III. 41 & seq.
Acta Apostolorum		
XXIII.	18.	244 a.
Ad Romanos		
XVI.	17.	300 a.
1 ad Corinth.		
I.	30.	48.
XI.	19.	327 a.
XIII.	1.	206.
XVI.	22.	II. 287 b.
Ad Galatas		
I.	8.	II. 287 b.
	16.	314.
1 ad Timoth.		
II.	1, 2, 3	II. 294 a.
Ad Hebræos		
I.	9.	19.
XII.	24.	219.
1 Petr.		
II.	13.	295 b.
2 Petri		
I.	20, 21.	51.

ERRATA.

ERRATA.

Pag.	linea	error	correctio.
124. a.	17 à fine	matris	aviæ
b.	8	illustratus	illustraturus
	40	lono	loco
129. b.	28	facta 2 Reg. 25. 21.	facta 2 Reg. 18. 9, 10, 11, altera judæorum per Regem Babyloniæ.
	7, 8 à fine	*bimeram*	*bimeramem*
		bimerom	*bimeromem*
130. b.	31	nonnulli existumant	existimant
153. a.	8 à fine	verba	verbo
158 b.	35	explicatus	explicatius
159. a.	24 à fine	*Idumaam*	*Idumaum*
163. a.	12 à fine	commissent	commisissent
186. a.	16 à fine	Naamanis	de Naamanis
	15 à fine	virtutem potuerit	virtutem
184. a.	27	solem	solent
190. b.	19 à fine	sensuti	sensui
193. a.	5 á fine	literatio	liberatio
240. b.	28	minus	munus
269. b.	21	incertis	in certis

Pag.	linea	error	correctio.
282. b.	15	ἐγενήσετο	ἔχρισεν
285. a.	29	misericordio patior	misericordia potior
292. a.	5	poteſtaris	poteſtis
312. b.	27	ullum	nullum
330. b.	28	rite	ritè
378. a.	23	Judæ	Judæi
399. b.	5 a fine	impii non	impii
427. a.	23	denoviſſe	devoviſſe
428. a.	24	augebatur	angebatur
464. a.	28	feceſſiſſe	ſeceſſiſſe
497. b.	32	inefragabilibus	irrefragabilibus
600. a.	5 a fine	in ſtatim	ni ſtatim
618. a.	10 a fine	ἐπιουσιαχθ(ων τῶν)	ἐπιουσιαχθησόμενον
621. a.	19	multabunt	mutabunt
636. b.	35	optificium	opificium
724. a.	28	lucem	per lucem.

Reliqua benevolus Lector per ſe facile corriget.